DİL VE DUYGULAR

Korece Duygu Sözcükleri Analizi

Dr. Dursun Eşsiz

Editör: Çağlar Danacı

nobel bilimsel

DİL VE DUYGULAR - Korece Duygu Sözcükleri Analizi

Dr. Dursun Eşsiz

Editör: Çağlar Danacı

Yayın No.: 1461
ISBN: 978-625-398-255-3.
E-ISBN: 978-625-398-254-6
Basım Sayısı: 1. Basım, Mart 2023

© Copyright 2022, NOBEL BİLİMSEL ESERLER SERTİFİKA NO.: 20779
Bu baskının bütün hakları Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.ne aittir.
Yayınevinin yazılı izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik
ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.
Nobel Yayın Grubu, 1984 yılından itibaren ulusal ve 2011 yılından itibaren ise uluslararası düzeyde düzenli olarak faaliyet yürütmekte ve yayınladığı kitaplar, ulusal ve uluslararası düzeydeki yükseköğretim kurumları kataloglarında yer almaktadır.
"NOBEL BİLİMSEL ESERLER" bir Nobel Akademik Yayıncılık markasıdır.

Genel Yayın Yönetmeni: Nevzat Argun -nargun@nobelyayin.com-
Genel Yayın Koordinatörü: Gülfem Dursun -gulfem@nobelyayin.com-

Sayfa Tasarım: Tarkan Kara -erdal@nobelyayin.com-
Redaksiyon: Selma Günaydın -selma@nobelyayin.com-
Kapak Tasarım: Mehtap Bayraktar Asiltürk -mehtap@nobelyayin.com-
Görsel Tasarım Uzmanı: Mehtap Bayraktar Asiltürk -mehtap@nobelyayin.com-

Kütüphane Bilgi Kartı

Erkılıç, Gökalp Selışık.
DİL VE DUYGULAR - Korece Duygu Sözcükleri Analizi / Dursun Eşsiz
1. Basım, XX + 114 s., 16,5x24 cm. Kaynakça var, dizin yok.
ISBN: 978-625-398-255-3
E-ISBN: 978-625-398-254-6
1. Duygu 2. Dil ve Duygu Arasındaki İlişki 3. Korece Duygu Sözcükleri

Genel Dağıtım

ATLAS AKADEMİK BASIM YAYIN DAĞITIM TİC. LTD. ŞTİ.
Adres: Bahçekapı Mh. 2465 Sk. Oto Sanayi Sitesi No:7 Bodrum Kat, Şaşmaz/ANKARA
Telefon: +90 312 278 50 77 - **Faks:** 0 312 278 21 65
Sipariş: siparis@nobelyayin.com- **E-Satış:** www.nobelkitap.com - esatis@nobelkitap.com
www.atlaskitap.com - info@atlaskitap.com

Dağıtım ve Satış Noktaları: Alfa, Kırmızı Kedi, Arkadaş, D&R, Dost, Kika, Kitapsan, Nezih, Odak, Pandora, Prefix, Remzi

Baskı ve Cilt: Meteksan Matbaacılık ve Teknik Sanayi Tic. Anonim Şirketi / Sertifika No.: 46519
Beytepe Köy Yolu No.: 3 06800 Bilkent-Çankaya/ANKARA

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ ix
İÇİNDEKİLER xiii
TABLOLAR xv
ŞEMALAR xvii
GRAFİKLER xix
I. GİRİŞ 1
1. Duygu 2
2. Dil ve Duygu Arasındaki İlişki 3
3. Bağlam ve Duygu Sözcükleri 6
A. Bağlam ve Durum-bağlam 6
B. Duygu Sözcükleri Bağlam Analizi 8
C. Özet 10
II. KORECE DUYGU SÖZCÜKLERİ 13
1. Sözcük Seçimi 13
2. Veri Tabanı Oluşturulması 14
3. Karşılaştırma Analizi 16
A. Karşılaştırma Analizi Yöntemi 16
B. Karşılaştırma Analizi Sonuçları 19
(1) Korece-Türkçe Eşleşen Duygu Sözcükleri 19
(2) Korece-Türkçe Çoklu Eşleşen Duygu Sözcükleri 25
(3) Korece-Türkçe Eşleşmeyen Duygu Sözcükleri 30
4. Özet 38

III. KORECE DUYGU SÖZCÜKLERİ BAĞLAM ANALİZİ 41
1. Korece Duygu Sözcükleri Bağlam Analizi Yöntemi 41
2. Korece Duygu Sözcükleri Bağlam Analizi Sonuçları 42
A. Çoklu Eşleşen Duygu Sözcükleri Bağlam Analizi 43
(1) Empati Bildiren Duygu Sözcükleri 44
(2) Sıkılma Bildiren Duygu Sözcükleri 54
(3) Utanma Bildiren Duygu Sözcükleri 61
(4) Bunalma Bildiren Duygu Sözcükleri 70
B. Eşleşmeyen Duygu Sözcükleri Bağlam Analizi 81
(1) Üzüntü Bildiren Duygu Sözcükleri 81
(2) Nefret Bildiren Duygu Sözcükleri 90
(3) İstek (Talep) Bildiren Duygu Sözcükleri 94
(4) Endişe Bildiren Duygu Sözcükleri 97
(5) Tatmin Bildiren Duygu Sözcükleri 100
3. Özet 102
IV. SONUÇ 103
1. Genel Analiz 103
2. Tavsiyeler 107
KAYNAKÇA 111

KAYNAKÇA

Benedict, R. (1946). *The chrysanthemum and the sword*. Houghton Mifflin.

Bowers, E. P. & Vasilyeva, M. (2011). The relation between teacher input and lexical growth of preschools. *Applied Psycholinguistics, 32*, 221–241.

Bowlby, John (1969). *Attachment and loss*, Basic Books.

Budak, S. (2017). *Psikoloji sözlüğü*. Bilim ve Sanat Yayınları.

Cannon, W. B. (1929). *Bodily changes in pain, hunger, fear and rage*. Appleton.

Doi, T. (1981). *The anatomy of dependence*. Kodansha.

Ellis, J. M. (1993). *Language, thought, and logic*. Northwestern University Press.

Eşsiz, D. (2019). Turkish emotion word 'sıkılmak' and equivalents in Korean. *International Journal of Cultural and Social Studies (IntJCSS), 5*(1), 357-359.

Eşsiz, D. (2020), 터키인 학습자를 위한 한국어 감정표현 어휘 교육 연구 (Yayımlanmamış doktora tezi). 서울대학교.

Firth, J. R. (1957). Ethnographic Analysis and Language With Reference To Malinowski's Views. İçinde R. Firth (Ed.) *Man and Culture: an evaluation of the work of Bronislaw Malinowski* (ss. 93-118). Routledge & Kegan Paul Limited

Frijda, N. (1986). *The emotions*. Cambridge University Press.

Goddard, C. (1991). Anger in the western desert: a case study in the cross-cultural semantic of emotions. *Man (N.S.)* 26, 265-279.

Halliday, M. A. K. (1964). *The linguistic sciences and language teaching*. Longmans.

Halliday, M. A. K. (2009), *The essential Halliday*, Jonathan J. Webster (eds.), Continuum: London.

Harkins, J. & Wierzbicka, A. (2001). *Emotions in crosslinguistic perspective*. De Gruyter Mouton.

James, W. (1884). What is emotion?. *Mind, 19*, 188-205.

Karaağaç, G. (2013). *Dil bilimi terimleri sözlüğü*. Türk Dil Kurumu

Lado, R. (1955). Patterns of difficulty in vocabulary. *Language Learning, 6*(1-2), 23-41.

Lado, R. (1957). *Language across cultures: Applied linguistics for language teachers*. University of Michigan Press.

Laufer, B. (1990). Ease and difficulty in vocabulary learning: Some teaching implications. *Foreign Language Annals, 23*(2), 147-155.

Lazarus, R. S. (1991). *Emotion and adaptation*. Oxford University Press.

Levey, S. & Polirstok, S. (2011). *Language development: understanding language diversity in the classroom*. U.S.A. SAGE Publications, Inc.

Lutz, C. A. (1988). *Unnatural emotions: Everyday sentiments on a Micronesian atoll & their challenge to Western theory*. University of Chicago Press.

MacLean, P. D. (1963). Phylogenesis. İçinde P. H. Knapp (Ed.). *Expressions of the Emotions in Man* (ss. 16-35). International Universities Press.

Malinowski, B. (1923). The Problem of Meaning in Primitive Languages. İçinde C. K. Ogden, & I. A. Richards (Ed.). *The Meaning of Meaning* (296-336). London, K. Paul, Trend, Trubner.

Marshall, G. (2020). *Sosyoloji sözlüğü* (çev. Osman Akınhay, Derya Kömürcü). Bilim ve Sanat Yayınları

Odgen, C. K. & Ricahards, I. A. (1946). The meaning of meaning. A study of the influence of language upon thought and of the science of symbolism. Harcourt, Brace & World, Inc.

Okalidou, A., Syrika, A., Beckman, M. E., & Edwards, J. R. (2011). Adapting a receptive vocabulary test for preschool-aged Greek-speaking children. *International journal of language & communication disorders*, 46(1), 95–107.

Ortony, A. & Clore, G. L. & Collins, A. (1988). *The cognitive structure of emotions*. Cambridge University Press.

Plutchik R. & American Psychological Association. (2003). *Emotions and life: perspectives from psychology biology and evolution*. American Psychological Association.

Plutchik, R. (1962). *The emotions: Facts, theories and a new model*. Random House.

Rohracher, H. (1976), *Einfuhrung in die Psychologie* , 윤홍섭 역(1990), *심리학 개론* , 도서출판 성원.

Russell J. A. (1991). Culture and the categorization of emotions. *Psychological bulletin*, 110(3), 426–450.

Smith, S. T. & Smith, K. D. (1995). Turkish Emotion Concepts: A Prototype Analysis. İçinde J. A. Russell vd. (Ed.). *Everyday conceptions of emotion* (ss. 103-119). Kluwer Academic Publishers.

김은영(2004). 국어 감정동사 연구 (Yayımlanmamış doktora tezi). 전남대학교 대학원.

김정현(2007). 한국어 감정형용사의 유의어 교육 연구-고빈도 감정 어휘를 중심으로- (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). 경희대학교.

민현식(2008). 한국어교육을 위한 문법 기반 언어 기능의 통합 교육과정 구조화 방법론 연구. *국어교육연구 22*, 261~334쪽.

박인조·민경환(2005). 한국어 감정단어의 목록 작성과 차원 탐색. *한국심리 학회지: 사회 및 성격,19(1)*, 109-129쪽.

손선주·박미숙·박지은·손짐후(2012). 한국어 감정표현단어의 추출과 범주화. *감성과학, 15* (1), 105-120쪽.

송영빈(2001). 코퍼스의 의미정보를 이용한 어휘의 대조 연구. *한국일어일 문학회, 39*, 197-216쪽.

안신호·이승혜·권오식(1993). 정서의 구조. *한국심리학회지: 사회 및 성격, 7* (1), 107-123쪽.

이익환·이민행(2005). *심리동사의 의미론 -영어, 한국어와 독일어의 대조연구-*, 영락.

차경미(2013). 감정 어휘 교육 내용 연구 (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). 서울대학교.

차경미(2013). 감정 어휘 교육 내용 연구 (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). 서울대학교.

ÇOCUK GELİŞİMİ TERİMLER SÖZLÜĞÜ

Editörler

Prof. Dr. Emine Nilgün Metin
Prof. Dr. Neriman Aral
Prof. Dr. Gülen Baran
Prof. Dr. Fahriye Figen Turan
Prof. Dr. Gözde Akoğlu
Doç. Dr. Fatma Elibol
Doç. Dr. Fatma Elif Kılınç
Dr. Öğr. Üyesi Merve İmir

nobel

ÇOCUK GELİŞİMİ TERİMLER SÖZLÜĞÜ

Prof. Dr. Emine Nilgün Metin, Prof. Dr. Neriman Aral, Prof. Dr. Gülen Baran, Prof. Dr. Fahriye Figen Turan,
Prof. Dr. Gözde Akoğlu, Doç. Dr. Fatma Elibol, Doç. Dr. Fatma Elif Kılınç, Dr. Öğr. Üyesi Merve İmir

Yayın No.: 4892
Beşeri Bilimler No.: 1011
ISBN: 978-625-397-370-4
E-ISBN: 978-625-397-371-1
Basım Sayısı: 1. Basım, Eylül 2023

© Copyright 2023, NOBEL AKADEMİK YAYINCILIK EĞİTİM DANIŞMANLIK TİC. LTD. ŞTİ. SERTİFİKA NO.: 40340
Bu baskının bütün hakları Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.ne aittir.
Yayınevinin yazılı izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik
ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.

Nobel Akademik Yayıncılık, 2011 yılından beri "tanınmış uluslararası yayınevi" statüsündedir.

Genel Yayın Yönetmeni: Nevzat Argun -nargun@nobelyayin.com-
Genel Yayın Koordinatörü: Gülfem Dursun -gulfem@nobelyayin.com-

Sayfa Tasarım: Tarkan Kara -erdal@nobelyayin.com-
Redaksiyon: Sergen Öz -sergen@nobelyayin.com-
Görsel Tasarım Uzmanı: Mehtap Yürümez -mehtap@nobelyayin.com-

Kütüphane Bilgi Kartı

Metin, E. M.; Aral, N.; Baran, G.; Turan, F. F.; Akoğlu, G.; Elibol, F.; Kılınç, F. E.; İmir, M.
Çocuk Gelişimi Terimler Sözlüğü / E. Nilgün Metin, Neriman Aral, Gülen Baran, F. Figen Turan, Gözde Akoğlu,
Fatma Elibol, F. Elif Kılınç, Merve İmir
1. Basım, X + 410 s., 13,5x19,5 cm. Kaynakça ve dizin var.
ISBN: 978-625-397-370-4
E-ISBN: 978-625-397-371-1
1. Çocuk Gelişimi 2. Terimler Sözlüğü

Genel Dağıtım

ATLAS AKADEMİK BASIM YAYIN DAĞITIM TİC. LTD. ŞTİ.
Adres: Bahçekapı Mh. 2465 Sk. Oto Sanayi Sitesi No:7 Bodrum Kat, Şaşmaz/ANKARA
Telefon: +90 312 278 50 77 - **Faks:** 0 312 278 21 65
Sipariş: siparis@nobelyayin.com- **E-Satış:** www.nobelkitap.com - esatis@nobelkitap.com
www.atlaskitap.com - info@atlaskitap.com

Dağıtım ve Satış Noktaları: Alfa, Kırmızı Kedi, Arkadaş, D&R, Dost, Kika, Kitapsan,
Nezih, Odak, Pandora, Prefix, Remzi Kitabevleri, Yeryüzü Dağıtım

Baskı ve Cilt: Meteksan Matbaacılık ve Teknik Sanayi Tic. Anonim Şirketi / Sertifika No.: 46519
Beytepe Köy Yolu No.: 3 06800 Bilkent-Çankaya/ANKARA

EDİTÖRLER

Prof. Dr. Emine Nilgün Metin
Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Çocuk Gelişimi Bölümü

Prof. Dr. Neriman Aral
Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Çocuk Gelişimi Bölümü

Prof. Dr. Gülen Baran
Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Çocuk Gelişimi Bölümü

Prof. Dr. Fahriye Figen Turan
Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Çocuk Gelişimi Bölümü

Prof. Dr. Gözde Akoğlu
İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Çocuk Gelişimi Bölümü

Doç. Dr. Fatma Elibol
Sağlık Bilimleri Üniversitesi Gülhane Sağlık Bilimleri Fakültesi Çocuk Gelişimi Bölümü

Doç. Dr. Fatma Elif Kılınç
Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Çocuk Gelişimi Bölümü

Dr. Öğr. Üyesi Merve İmir
Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Çocuk Gelişimi Bölümü

YAZARLAR

Prof. Dr. Gözde Akoğlu
İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Çocuk Gelişimi Bölümü

Prof. Dr. Neriman Aral
Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Çocuk Gelişimi Bölümü

Prof. Dr. Gülen Baran
Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Çocuk Gelişimi Bölümü

Prof. Dr. Şehnaz Ceylan
Karabük Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Çocuk Gelişimi Bölümü

Prof. Dr. Emine Nilgün Metin
Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Çocuk Gelişimi Bölümü

Prof. Dr. Kezban Tepeli
Selçuk Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Çocuk Gelişimi Bölümü

Prof. Dr. Fahriye Figen Turan
Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Çocuk Gelişimi Bölümü

Doç. Dr. Utku Beyazıt
Akdeniz Üniversitesi Kumluca Sağlık Bilimleri Fakültesi Çocuk Gelişimi Bölümü

Doç. Dr. Fatma Elibol
Sağlık Bilimleri Üniversitesi Gülhane Sağlık Bilimleri Fakültesi Çocuk Gelişimi Bölümü

Doç. Dr. Dudu Melek Er
Atılım Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Çocuk Gelişimi Bölümü

Doç. Dr. Bedriye Tuğba Karaaslan
İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Çocuk Gelişimi Bölümü

Doç. Dr. Gökhan Kayılı
Selçuk Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Çocuk Gelişimi Bölümü

Doç. Dr. Keziban Büşra Kaynak Ekici
Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Çocuk Gelişimi Bölümü

Doç. Dr. Nazan Kaytez
Çankırı Karatekin Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Çocuk Gelişimi Bölümü

Doç. Dr. Kızbes Meral Kılıç
Akdeniz Üniversitesi Kumluca Sağlık Bilimleri Fakültesi Çocuk Gelişimi Bölümü

Doç. Dr. Fatma Elif Kılınç
Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Çocuk Gelişimi Bölümü

Doç. Dr. Ayşegül Şükran Öz
Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Özel Eğitim Bölümü

Doç. Dr. Selvinaz Saçan
Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Çocuk Gelişimi Bölümü

Doç. Dr. Mehmet Sağlam
İnönü Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Çocuk Gelişimi Bölümü

Dr. Öğr. Üyesi Asya Çetin
Karabük Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Çocuk Gelişimi Bölümü

Dr. Öğr. Üyesi Fatma Canan Durgungöz
Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Özel Eğitim Bölümü

Dr. Öğr. Üyesi Merve İmir
Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Çocuk Gelişimi Bölümü

Dr. Öğr. Üyesi Gül Kadan
Çankırı Karatekin Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Çocuk Gelişimi Bölümü

Arş. Gör. Dr. Esra Acar Şengül
Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Çocuk Gelişimi Bölümü

Arş. Gör. Dr. Gizem Yağmur Değirmenci
Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Çocuk Gelişimi Bölümü

Arş. Gör. Dr. Selen Gündüz
Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Çocuk Gelişimi Bölümü

Arş. Gör. Dr. Nur Sena Öz
Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Çocuk Gelişimi Bölümü

Arş. Gör. Sevinç Zeynep Kavruk
Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Çocuk Gelişimi Bölümü

Arş. Gör. Çiğdem Kaymaz
Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Çocuk Gelişimi Bölümü

Arş. Gör. Rüveyda Kurnaz
Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Çocuk Gelişimi Bölümü

Arş. Gör. Raziye Yüksel Doğan
Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Çocuk Gelişimi Bölümü

TEKNİK EKİP

Arş. Gör. Dr. Nur Sena Öz
Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Çocuk Gelişimi Bölümü

Arş. Gör. Sevinç Zeynep Kavruk
Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Çocuk Gelişimi Bölümü

Arş. Gör. Rüveyda Kurnaz
Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Çocuk Gelişimi Bölümü

Arş. Gör. Raziye Yüksel Doğan
Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Çocuk Gelişimi Bölümü

İNGİLİZCE KONTROL

Dr. Öğr. Üyesi Merve İmir
Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Çocuk Gelişimi Bölümü

Arş. Gör. Dr. Selen Gündüz
Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Çocuk Gelişimi Bölümü

Arş. Gör. Çiğdem Kaymaz
Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Çocuk Gelişimi Bölümü

KAYNAKÇA

Aarnoutse, C., van Leeuwe, J. & Verhoeven, L. (2005). Early literacy from a longitudinal perspective. *Educational Research and Evaluation, 11*, 253-275.

Acar, A. (2017). *Çocuk sağlığı ve hastalıkları.* Eğiten Kitap.

Acarlar, F. & Diken, Ö. (2021). *Yetersizliği olan bireylerin dil ve iletişim becerilerinin desteklenmesi*. Pegem Akademik Yayıncılık.

ACC Institute of Services. (2018). *Impairment, disability, and handicap: What's the difference?*. https://acc.edu.sg/en/impairment-disability-and-handicap-whats-the-difference/

Acharya, S. & Shukla, S. (2012). Mirror neurons: Enigma of the metaphysical modular brain. *Journal of Natural Science, Biology, and Medicine, 3*(2), 118-124.

Acıbadem Hastanesi. (2022). *Boğmaca.* https://www.acibadem.com.tr/ilgi-alani/bogmaca/#tani-yontemleri

Ahmad, A., Ghaleb, M., Darmoul, S., Alkahtani, M. & Samman, S. (2021). A combined multitasking performance measure involving sequential and parallel task executions. *Cognition, Technology & Work, 23*(1), 131-142.

Ahmetoğlu, E., Akşin Yavuz, E. & Acar, İ. (2021). Erken çocukluk döneminde bilim, teknoloji, mühendislik ve matematik becerilerinin ölçülmesi. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 23*(1), 297-320.

Aagaard, J. (2015a). Media multitasking, attention, and distraction: A critical discussion. *Phenomenology and the cognitive sciences, 14*(4), 885-896.

Aagaard, J. (2015b). Drawn to distraction: A qualitative study of off-task use of educational technology. *Computers & Education, 87,* 90-97.

Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı. (2012, 4 Eylül). Gerçek kişiler ve özel hukuk tüzel kişileri ile kamu kurum ve kuruluşlarınca açılacak aile danışma merkezleri yönetmeliği. *Resmi Gazete* (Sayı: 28401). http://www.mevzuat.gov.tr/Metin.Aspx?MevzuatKod=7.5.16567&MevzuatIliski=0&sourceXmlSearch

Akcan, G. & Öztürk, E. (2018). Dissosiyatif temel belirtiler ve temel psikoterapötik yaklaşımlar. *Türkiye Klinikleri Psychology-Special Topics, 3*, 20-30.

Akçamete, G. (2019). Özel gereksinimi olan bireyler. Ü. Şahmaz (Ed.), *Özel eğitim ve kaynaştırma* içinde (ss. 2-28). Anı Yayıncılık.

Akçamete, G. & Gürgür, H. (2010). İşitme yetersizliği olan çocukların eğitimi. G. Akçamete (Ed.), *Genel eğitim okullarında özel gereksinimi olan öğrenciler ve özel eğitim* içinde (ss. 441-476). Kök Yayıncılık.

Akçinar, B. & Baydar, N. (2018). Erken çocuklukta anne davranışlarının dışsallaştırma davranış problemleri ile ilişkisi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 17*(66), 454-470.

Akgül Gök, F. & İl, S. (2017). Evli kadın ve erkeklerin toplumsal cinsiyet rolleriyle ilgili algılarının aile işlevlerine yansıması. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 10*(54), 523-533.

Akgündüz, D. (2018). STEM eğitiminin kuramsal çerçevesi ve tarihsel gelişimi. D. Akgündüz (Ed.), *Okul öncesinden üniversiteye kuram ve uygulamada STEM eğitimi* içinde (ss. 19-47). Anı Yayıncılık.

Akkök, F. (1997). Farklı özelliği olan çocuk anne babalarının yaşadıkları. A.N. Karancı (Ed.), *Farklılıkla yaşamak* içinde (ss. 9-21). Türk Psikologlar Derneği.

Akmajian, A., Demers, R., Farmer, A. K. & Harnish, R. M. (2010). *Linguistics: An introduction to language and communication* (6th Ed.). Massachusetts Institute of Technology.

Akman, İ. (Ed.). (2016). *Riskli bebek izlemi*. Boyut Yayıncılık.

Akoğlu, G. (2021). Dil ve/veya konuşma bozukluğu olan bir öğrenci olmak. A.D. Sarıca & A. Tanrıverdi (Ed.), *Eğitimde bütünleştirme: Herkes için bir okul yaratmak* içinde (ss. 205-221). Nobel Akademik Yayıncılık.

Aksoy, A. & Dere Çiftçi, H. (2019). *Erken çocukluk döneminde oyun*. Pegem Akademik Yayıncılık.

Aksoy, P. (2019). A descriptive study on the play contents of children aged five-six attending kindergarten. *Çukurova University Faculty of Education Journal*, *48*(2), 1220-1268.

Aktaş Arnas, Y. (Ed.) (2018). *Çocuk merkezli öğrenme ortamları: Okul öncesi çocuklar için bir okul tasarla*. Pegem Akademik Yayıncılık.

Al Rumhi, A., Al Awisi, H., Al Buwaiqi, M. & Al Rabaani, S. (2020). Home accidents among children: A retrospective study at a tertiary care center in Oman. *Oman Medical Journal, 35*(1), e85.

Alak, G. (2021). Otizm spektrum bozukluğu olan çocuk anneleri çocuklarının hangi davranışlarını nasıl yanıtlıyor? *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi, 22*(2), 465-489.

Albayrak Sidar, E. (2020). *Duyu'lmak istiyorum.* Sola Unitas.

Aldao, A. & Nolen-Hoeksema, S. (2012). When are adaptive strategies most predictive of psychopathology?. *Journal of Abnormal Psychology, 121*(1), 276-281.

Alikaşifoğlu, M. & Ercan, O. (2009). Ergenlerde riskli davranışlar. *Turkish Archives of Pediatrics, 44*, 1-6.

Alkan, E. (2014). *Farklı cinsel yönelime sahip bireylerin yaşam doyumu, stresle başa çıkma stratejileri ve psikolojik dayanıklılık düzeylerinin karşılaştırılması* (Tez Numarası: 370315) [Yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.

Allemann-Ghionda, C. (2011, Mayıs-Temmuz). Çokdilliğin desteklenmesi ve göç. *Die Gaste.* http://www.diegaste.de/gaste/diegaste-sayi1703.html

Allen, J. S. (2012). *The omnivorous mind: Our evolving relationship with food*. Harvard University Press.

Alp, I. E. & Öğüt-Özdemir, B. (2007). Çocuklarda akıcı zekânın (Gf) bilgi işleme hızı, kısa süreli bellek ve çalışma belleği kapasitesi ile ilişkisi. *Türk Psikoloji Dergisi, 22*(60), 1-15.

Alp, M. N., Oral, D. & Budak, T. (2007). Down sendromu ön tanılı 584 olguda sitogenetik çalışma. *Dicle Tıp Dergisi, 34*(4), 283-289.

Alparslan, Ö. (2013). Yenidoğan yoğun bakım hastalarında duyusal algılamada bozulma. *Yoğun Bakım Hemşireliği Dergisi, 17*(2), 59-67.

Alptekin, S. (2012). Sosyal becerilerin zihinsel engelli öğrencilere doğrudan öğretim yaklaşımıyla öğretimi. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 31*(1), 1-19.

Altun, M. (2006). Matematik öğretiminde gelişmeler. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 19*(2), 223-238.

Altunkaynak, B., Ünal, D., Aksak, S. & Ünal, B. (2012). Östrojen hormonu ve menopoz. *Journal of Experimental and Clinical Medicine, 29*(4), 252-256.

Ameer, M. A., Fagan, S. E., Sosa-Stanley, J. N. & Peterson, D. C. (2021). *Anatomy, abdomen and pelvis, uterus.* https://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK470297/

American Psychiatric Association. (2013). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders* (5th Ed.).

American Psychological Association. (2012). Guidelines for psychological practice with lesbian, gay, andbisexual clients. *American Psychologist, 67*(1), 10-42.

American Psychological Association. (2012). *Definitions related to sexual orientation and gender diversity in APA guidelines and policy documents*. https://www.apa.org/pi/lgbt/resources/sexuality-definitions.pdf

American Psychology Association. (2020). *APA dictionary of psychology.* https://dictionary.apa.org/

American Speech-Language-Hearing Association (1991). A model for collaborative service delivery for students with language-learning disorders in the public schools. *ASHA, 33*(5), 44-50.

American Speech-Language-Hearing Association. (2005). *Roles and responsibilities of speech-language pathologists with respect to augmentative and alternative communication. Position statement.* https://www.sac-oac.ca/sites/default/files/resources/aac_position-paper_en.pdf

American Speech-Language-Hearing Association. (1993). *Definitions of communication disorders and variations.* https://www.asha.org/policy/rp1993-00208/

Amerikan Psikiyatri Birliği. (2000). *Psikiyatride hastalıkların tanımlanması ve sınıflandırılması elkitabı, Yeniden gözden geçirilmiş dördüncü baskı (DSM-IV-TR)* (E. Köroğlu, Çev.). Hekimler Yayın Birliği.

Amerikan Psikiyatri Birliği. (2013). *Ruhsal bozuklukların tanısal ve sayımsal elkitabı, beşinci baskı (DSM-5) Tanı ölçütleri başvuru elkitabı* (E. Köroğlu, Çev.). Hekimler Yayın Birliği.

Anderson, C., Kautz, D., Bryant, S. & Clanin, N. (2011). Physical healthcare patterns and nursing interventions. In C. Jacelon (Ed.), *The specialty practice of rehabilitation nursing: Core curriculum* (pp. 117-128). Association of Rehabilitation Nurses.

Anlar, B., Serdaroğlu, A. & Yakut, A. (2008). *Gelişimsel çocuk nörolojisi: Çocuk sağlığı ve eğitimi alanında çalışanlar için*. Hacettepe Üniversitesi Yayınları.

Anlı, İ. (2016). Ego ideali ve kimlik devamlılığı. *İstanbul Bilim Üniversitesi Florence Nightingale Tıp Dergisi, 2*(4), 287-290.

Apaydın, Ç. & Kaya, F. (2020). An analysis of the preschool teachers' views on alpha generation. *European Journal of Education Studies, 6*(11), 123-140.

Arabacı, İ. B. & Polat, M. (2013). Dijital yerliler, dijital göçmenler ve sınıf yönetimi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 12*(47), 11-20.

Aral, N. & Kadan, G. (2018b). Çocuk yetiştirme tutumları. K. Tepeli & E. Durualp (Ed.), *Aile Yaşam Döngüsü* içinde (ss. 182-207). Hedef CS Yayıncılık.

Aral, N. (1997). *Fiziksel istismar ve çocuk*. Tek Işık Web Ofset Tesisleri.

Aral, N. (2011). Bilişsel gelişim. N. Aral & G. Baran (Eds.), *Çocuk gelişimi* içinde (ss. 99-162). YA-PA Yayınları.

Aral, N. (2011). *Okul öncesi eğitimde kaynaştırma.* Morpa Kültür Yayınları.

Aral, N. (2021). Öğrenme sürecinde görsel algılama. *Uluslararası Erken Çocukluk Eğitimi Çalışmaları Dergisi, 6*(2), 43-52.

Aral, N. & Doğan-Keskin, A. (2017). Beynin yapısı ve beyin gelişimi. A. Köksal-Akyol (Ed.), *Erken çocukluk döneminde gelişim I: 0-36 Ay.* içinde (ss. 155-168). Anı Yayıncılık.

Aral, N. & Er, Ş. (2014). Bebek refleksleri ve ritmik tekrarlanan hareketler. (D. Sevimay Özer & A. Aktop, Çev. Eds.), *Motor gelişimi anlamak: Bebekler, çocuklar, ergenler ve yetişkinler* içinde (ss. 120-137). Nobel Akademik Yayıncılık.

Aral, N. & Gürsoy, F. (2007). *Özel eğitim gerektiren çocuklar ve özel eğitime giriş.* Morpa Kültür Yayınları.

Aral, N. & Gürsoy, F. (Eds.), (2020). *Özel gereksinimli çocuklar ve eğitimleri: Özel gereksinimli çocuklar*. Hedef CS Yayıncılık.

Aral, N. & Kadan, G. (2018). Sosyal gelişim. N. Aral & Z. F. Temel (Eds.), *Çocuk gelişimi* içinde (ss. 236-263). Hedef CS Yayıncılık.

Aral, N. & Kılınç, F. E. (2015). Aile eğitiminde kullanılan yöntem, teknik ve materyaller. A. B. Aksoy (Ed.), *Aile eğitimi ve katılımı* içinde (ss. 68-96). Hedef CS Yayıncılık.

Aral, N. & Sağlam, M. (2013). Tüm yönleriyle özel bebekler & çocukların gelişimi ve etkinlik örnekleri. S. S. Yıldırım & A. Ş. Öz (Ed.), *Bebeklik döneminde gelişim* içinde (ss. 107-128). Eğiten Kitap.

Aras, Ş., Taş, F. V. & Baykara, B. (2014). Bir çocuk ve ergen psikiyatrisi polikliniğinde triyaj uygulaması. *Archives of Neuropsychiatry/Noropsikiatri Arşivi, 51*(3), 248-252.

Arı, F. A. (2021). Bilişsel şemalar ve bağlanma. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi, 11*(4), 1823-1834.

Arı, M. (2018). Özgül öğrenme güçlükleri. E. N. Metin (Ed.), *Özel gereksinimli çocuklar* içinde (ss. 291-318). Anı Yayıncılık.

Arıkan, A. (2016). High/Scope programı. Z. F. Temel (Ed.), *Erken çocukluk eğitiminde yaklaşımlar ve programlar* içinde (ss. 359-403). Vize Yayıncılık.

Arıkan, D. (1992). Çocuğun hastaneye hazırlanması. *Türk Hemşireler Dergisi, 42*(4), 9-10.

Armağan, O. (2011). İnme sonrası afazi ve yaşam kalitesi. *Türk Beyin Damar Hastalıkları Dergisi, 17*(3), 89-94.

Aronson, A. & Bless, D. (2009). *Clinical voice disorder: Theory and management.* Thieme.

Arslan, E. (2008). Erikson'un psikososyal gelişim dönemleri ölçeğinin Türkçe'ye uyarlama, güvenirlik ve geçerlik çalışması. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* (19), 53-60.

Arslan, M. (2007). Constructivist approaches in education. *Ankara University Journal of Faculty of Educational Sciences, 40*(1), 41-61.

Artan, İ. (2001). Engelli çocukların eğitiminde etkili bir teknik: Müzik. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, 21*(2), 43-55.

Aryal, S. (2021). *Sex-linked inheritance.* https://microbenotes.com/sex-linked-inheritance/

Asegaonkar, A. (2009). *Use of interactive video, computer, and virtual-reality games in rehabilitation: A systematic and qualitative review.* (Publication No. 1469054) [Doctoral Dissertation, State University of New York]. ProQuest Dissertations and Theses.

Ashton-James, C. E., Kushlev, K. & Dunn, E. W. (2013). Parents reap what they sow: Child-centrism and parental well-being. *Social Psychological and Personality Science, 4*(6), 635-642.

Aslan, C. & Karasu, N. (2018). Sabit bekleme süreli öğretimle gerçekleştirilen çalışmaların etkililiğinin incelenmesi. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 18*(1), 21-40.

Aslan, F. (2017). Çocukluk dönemi engelliliğinde habilitasyon uygulamaları ve hemşirelerin rolleri. *Sağlık Bilimleri ve Meslekleri Dergisi, 4*(3), 260-266.

Aslantürk, H. & Kılıç, A. K. (2020). Üvey aileye sahip gençlerde aile aidiyeti: Nitel bir analiz. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 24*(3), 1171-1189.

Asma, M. & Soytürk, M. (2018). Oyun uygulamaları yaklaşımı ve öğretmen merkezli öğretim ile gerçekleştirilen voleybol derslerinin karşılaştırmalı olarak incelenmesi. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 18*(4), 1903-1920.

Aşçı, Ö., Hazar, G., Kılıç, E. & Korkmaz, A. (2015). Üniversite öğrencilerinde stres nedenlerinin ve stresle başa çıkma biçimlerinin belirlenmesi. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 8*(4), 213-231.

Atak, H. (2011). Kimlik gelişimi ve kimlik biçimlenmesi: Kuramsal bir değerlendirme. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar, 3*(1), 163-213.

Atak, H., Tatlı, C. E., Çokamay, G., Büyükpabuşcu, H. & Çok, F. (2016). Yetişkinliğe geçiş: Türkiye'de demografik ölçütler bağlamında kuramsal bir gözden geçirme. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar, 8*(3), 204-227.

Ataman, A. (2011). *Özel gereksinimli çocuklar ve özel eğitime giriş.* Gündüz Eğitim ve Yayıncılık.

Ataman, Z. (2006). *Okul çağı çocuklarının tıbbi işlem korkularına yönelik verilen bilginin etkisinin incelenmesi* (Tez Numarası: 193224) [Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.

Atkinson, R. L., Atkinson, R. C., Simith, E. E., Bem, D. J. & Hoeksema, S. N. (1999). *Psikolojiye giriş.* (Y. Alagon, Çev. Ed.). Arkadaş Yayınları.

Austin, V. L. & Sciarra D. T. (2017). *Çocuk ve ergenlerde duygusal davranışsal bozukluklar.* (M. Özekeş, Çev. Ed.). Nobel Akademik Yayıncılık.

Autism At Home. (2022). Interactive play. https://www.autismmalaysia.com/autismathome/lessons/interactive-play/

Avcı, M. (2021). *Objektif ve projektif testler bağlamında travmatik yas yaşayan ile yaşamayan üniversite öğrencilerinin ruhsal süreçlerinin incelenmesi* (Tez Numarası: 680457) [Doktora tezi, İnönü Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.

Ayaş, B. & Öpengin, E. (2019). Özel eğitimde formel değerlendirme. V. Aksoy (Ed.), *Özel gereksinimli öğrencilerin eğitiminde değerlendirme* içinde (ss. 57-87). Vize Akademik Danışmanlık Yayıncılık.

Aydemir, H. & Hazar, H. U. (2014). Düşük riskli, riskli, yüksek riskli gebelik ve ebenin rolü. *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi, 3*(2), 815-833.

Aydın, B. (2015). *Çocuk ve ergen psikolojisi.* Nobel Akademik Yayıncılık.

Aydın, D. (2013). Adölesan gebelik ve adölesan annelik. *Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi, 16*(4), 250-254.

Aydın, H. (2008). *Uyku ve bozuklukları.* HYB Yayınları.

Aydoğan, Y. (2006). Ev ortamının çocuğun gelişimine göre düzenlenmesi. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi, 10*(10), 27-33.

Aydoğan, Y., Özyürek, A. & Gültekin Akduman, G. (2016). *Erken çocukluk döneminde gelişim*. Vize Yayıncılık.

Aykaç, M. & Keski, Y. (2014). İletişim engellerinin aile içi iletişime etkisini incelemede yaratıcı drama yönteminin kullanımına ilişkin katılımcı görüşleri. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi, 183*(183), 121-144.

Aytekin, Ç. (2014). *Ev temelli erken müdahale programının geliştirilmesi: Bir vaka çalışması* (Tez Numarası: 366067) [Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.

Aytekin, Ç. (2016). Fiziksel büyüme ve motor gelişim. E. N. Metin (Ed.), *Doğum öncesinden ergenliğe çocuk gelişimi* içinde (ss. 55-81). Pegem Akademik Yayıncılık.

Bachman, L. F. (1991). What does language testing have to offer? *TESOL Quarterly, 25*(4), 671-704.

Baddeley, A. (2000). The episodic buffer: A new component of working memory. *Trends in Cognitive Science, 4*(11), 417-423.

Baddeley, A. (2003). Working memory and language: An overview. *Journal of Communication Disorders, 36*(3), 189-208.

Bağcı-Çetin, B. & Öztürk-Samur, A. (2018). 60-72 aylık çocukların prososyal davranışları ile annebabalarının prososyal davranışları arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 20*(1), 1-17.

Bahalı, K. & Tahiroğlu, A. Y. (2010). Okul reddi: Klinik özellikler, tanı ve tedavi. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar, 2*(3), 362-383.

Bahçeci, Z. (2016). *Genetik.* Anı Yayıncılık.

Bakar, E. E., Taner, Y. I. & Bakar, B. (2010). Hidrosefali tanısı konan çocuklarda nöropsikolojik degerlendirme: Literatürün gözden geçirilmesi. *Anadolu Psikiyatri Dergisi, 11*(1), 68-75.

Bakemore, S. J. (2012). Imaging brain development: The adolescent brain. *Neuroimage, 61*(2), 397-406.

Baker, M. J. (2015). Collaboration in collaborative learning. *Interaction Studies: Social Behaviour and Communication in Biological and Artificial Systems, 16*(3), 451-473.

Bakhurst, D. & Shanker, S. G. (Eds.), (2001). *Jerome Bruner: Language, culture and self.* SAGE Publications.

Bakırcıoğlu, R. (2016). *Ansiklopedik eğitim ve psikoloji sözlüğü* (2. Baskı). Anı Yayıncılık.

Balcı, A. (2015). *Sosyal bilimlerde araştırma* (11. Baskı). Pegem Akademik Yayıncılık.

Ballard, J. L., Kazmaier, K., Driver, M. & Light, I. J. (1977). A simplified assessment of gestational age. *Pediatric Research, 11*(4), 374-374.

Baltaş, Z. & Baltaş A. (2019). *Bedenin dili* (22. Baskı). Remzi Kitabevi.

Baltes, P. B., Reese, H. W. & Nesselroade, J. R. (2014). *Life-span developmental psychology: Introduction to research methods.* Psychology Press.

Bandura, A. (1977). *Social learning theory.* Englewood Cliffs.

Bapi, R. S., Pammi, V. C., Miyapuram, K. P. & Ahmed. (2005). Investigation of sequence processing: A cognitive and computational neuroscience perspective. *Current Science*, *89*(10), 1690-1698.

Barber, B. K. & Harman, E. L. (2002). Violating the self: Parental psychological emotional control of children and adolescents. In B. K. Barber (Ed.), *Intrusive parenting: How psychological control affects chidlren and adolescents.* (pp. 15-22). American Psyhological Association.

Barber, B. K., Olsen, J. E. & Shagle, S. C. (1994). Associations between parental psychological and behavioral control and youth internalized and externalized behaviors. *Child Development, 65*(4), 1120-1136.

Barisnikov, K. & Lejeune, F. (2018). Social knowledge and social reasoning abilities in a neurotypical population and in children with Down syndrome. *PLOS ONE, 13*(7), e0200932.

Baron-Cohen, S. (2009). Autism: The empathizing-systemizing (E-S) theory. *Annals of the New York Academy of Sciences*, *1156*, 68-80.

Başar, E. (2001). *Genel öğretim yöntemleri.* Kardeşler Ofset ve Matbaa.

Başarır, M. & Özek, M. (2013). Spastisite ve tedavisi. *Türk Nöroşirürji Dergisi, 23*(2), 158-173.

Batshaw, M. L., Pellogrino & L. Roizen, N. J. (2007). Genetics and developmental disabilities. In M. L. Batshaw, L. Perrogrino & N. J. Roizen (Eds.), *Children with disabilities.* (pp. 3-21). Paul H Brookes Publishing.

Batu, S. & Kırcaali-İftar, G. (2007). *Kaynaştırma.* Kök Yayıncılık.

Bauchner, H. (2007). Failure to thrive. In. R. M. Kliegman, R. E. Behrman, H. B. Jenson & B. F. Stanton, (Eds.), *Nelson textbook of pediatrics.* (18th Ed., pp.184-187). Elsevier.

Baumrind, D. (196). Effects of authoritative parental control on child behavior. *Child Development, 37*(4), 887-907.

Bayer, A. (2018). Ailede yaşanan anlaşmazlıklar ve çözüm önerileri. *Journal of Social and Theological Studies, 1*(2), 215-234.

Bayhan, N. P. (2016). Ergenlik dönemi: Fiziksel, cinsel ve motor gelişim. E. N. Metin (Ed.), *Doğum öncesinden ergenliğe çocuk gelişimi* içinde (ss. 287-325). Pegem Akademik Yayıncılık.

Bayhan, P. (2016). Erken müdahalede her şeyin başlangıcı. E. N. Baysal Metin & B. Güçiz Doğan (Ed.), *Erken müdahalede ilk aşama: Tanılama* (ss. 67-93) içinde. Hacettepe Üniversitesi Yayınları

Bayhan, P. (2017). *Erken çocukluk döneminde değerlendirme.* Hedef CS Yayıncılık.

Bayhan, P. (2018). Erken müdahale programlarında aile merkezli uygulamalar ve geçiş: Önemi, özellikleri, uygulaması. E. N. Metin (Ed.), *Özel gereksinimli çocuklar* içinde (2. Baskı), (ss. 39-74). Anı Yayıncılık.

Bayhan, P. (2018). *Erken müdahale.* Hedef CS Yayıncılık.

Bayhan, P. (2018). *Gelişimsel değerlendirme.* Hedef CS Yayıncılık.

Bayhan, P. & Işıtan, S. (2010). Ergenlik döneminde ilişkiler: Akran ve romantik ilişkilere genel bakış. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi, 20*(20), 33-44.

Bayhan, P. & Artan, İ. (2004). *Çocuk gelişimi ve eğitimi.* Morpa Kültür Yayınları.

Bayhan, P. & Saranlı, G. (2010). Vygotsky'nin kuramına dayanan kendine yönelik konuşma davranışının okul öncesi dönemdeki gelişimi ve uygulamalarda kullanımı. *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, 30*(3), 819-834.

Baykoç Dönmez, N. (Ed.). (2011). *Özel gereksinimli çocuklar ve özel eğitim*. Eğiten Kitap.

Baymur, F. (1994). *Genel psikoloji.* İnkılap Kitabevi.

Baysal, A. (2017). *Beslenme* (17. Baskı). Hatiboğlu Yayıncılık.

Baysal, A. (2022). *Beslenme* (22. Baskı). Hatiboğlu Yayınevi.

Baysal Metin, E. N. (2018). Zihinsel engelli çocuklar. E. N. Metin (Ed.), *Özel gereksinimli çocuklar* içinde (ss. 74-115). Anı yayıncılık.

Baysal Metin, E. N., Dağlıoğlu, H. E. & Saranlı, A. G. (2018). *Çocuk gelişimi bakış açısıyla üstün yetenekli çocuklar.* Hedef CS Yayıncılık.

Becker, S. P. (2013). Topical review: sluggish cognitive tempo: research findings and relevance for pediatric psychology. *Journal of Pediatric Psychology*, *38*(10), 1051-1057.

Becvar, D. & Becvar, R. (1988). *Family therapy: A systemic integration.* Allyn & Bacon.

Bee, H. & Boyd, D. (2009). *Çocuk gelişim psikolojisi* (1. Baskı). (O. Gündüz, Çev.). Kaknüs Yayınları.

Beers, K. (2003). *When kids can't read: What teacher's can do.* Heinemann.

Bell, L. C. (2018). Psychoanalytic theories of gender. In N. K. Dess, J. Marecek & L. C. Bell (Eds.), *Gender, sex, and sexualities: Psychological perspectives* (pp. 195-217). Oxford University Press.

Bellman, M., Byrne, O. & Sege, R. (2013). Developmental assessment of children. *BMJ (Clinical research Ed.)*, *346*, e8687. https://doi.org/10.1136/bmj. e8687

Bem, S. L. (1981). Gender schema theory: A cognitive account of sex typing. *Psychological Review, 88*(4), 354-364.

Bem, S. L. (1983). Gender schema theory and its implications for child development: Raising gender-aschematic children in a gender-schematic society. *Signs, 8*(4), 598-616.

Bencik Kangal, S. (2015). Performans değerlendirme ve portfolyo. P. Bayhan (Ed.), *Okul öncesi dönemde alternatif değerlendirme* içinde (ss. 50-57). Hedef CS Yayıncılık.

Bencik Kangal, S. (2016). Ahlak gelişimi. E. N. Metin (Ed.). *Doğum öncesinden ergenliğe çocuk gelişimi* içinde (ss. 197-226). Pegem Akademik Yayıncılık.

Berberoğlu, M. (2010). Erken puberte. *Türkiye Çocuk Hastalıkları Dergisi, 4*(1), 56-64.

Berger, S. E., Chan, G. L. & Adolph, K. E. (2014). What Cruising Infants Understand about Support for Locomotion. *Infancy: The official journal of the International Society on Infant Studies*, *19*(2), 117-137.

Berk, L. E. (2004). *Development through the lifespan.* Pearson Education.

Berk, L. E. (2005). *Infants and children: Prenatal through middle childhood.* Pearson Education.

Berk, L. E. (2013). *Child development* (9th Ed.). Pearson.

Berk, L. E. (2019). *Exploring child and adolescent development.* Pearson.

Berninger, V. W., Abbott, R. D., Augsburger, A. & Garcia, N. (2009). Comparison of pen and keyboard transcription modes ın children with and without learning disabilities. *Learning Disability Quarterly, 32*(3). 123-141.

Bernstein, D. K. & Tiegerman-Farber, E. M. (2009). *Language and communication disorders in children* (6th Ed.). Allyn & Bacon.

Bertan, M., Haznedaroğlu, D., Yurdakök, K. & Güçiz, B. D. (2009). Ülkemizde erken çocukluk gelişimine ilişkin yapılan çalışmaların derlenmesi (2000-2007). *Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi, 52*, 1-8.

Beyazıt, U. (2018). Duyguların gelişimi. F. G. Cirhinlioğlu (Ed.), *Duygu psikolojisi* içinde (ss. 43-60). Nobel Akademik Yayıncılık.

Beyazova, U. (2017). Boğmaca aşısı. G. Gökçay & U. Beyazova (Eds.), *İlk beş yaşta çocuk sağlığı izlemi* içinde (ss. 479-483). Nobel Tıp Kitabevleri.

Beydağ, K. D. (2007). Doğum sonu dönemde anneliğe uyum ve hemşirenin rolü. *TSK Koruyucu Hekimlik Bülteni, 6*(6), 479-484.

Biçer, S., Arslan, G., Yılmaz, Ç., Öztürk, S., Aktay, N., Arıdaşır, Ö. & Aksüyek, E. (2003). Febril konvulsiyonlar: Klinik ve risk faktörleri. *Göztepe Tıp Dergisi, 18*, 88-91.

Bilbay, A. (2015). Bebeklik ve ilk çocukluk dönemi tipik (normal) gelişim gösteren çocukların gelişimsel özellikleri. M. Yıldız Bıçakçı (Ed.), *Özel gereksinimli bebekler ve çocuklarda duyu gelişimi* içinde (ss. 249-282). Eğiten Kitap.

Bildiren, A. (2018). *Üstün yetenekli çocuklar* (4. Baskı). Pegem Akademik Yayıncılık.

Bilgiç, H. G., Duman, D. & Seferoğlu, S. S. (2011). Dijital yerlilerin özellikleri ve çevrim içi ortamların tasarlanmasındaki etkileri. *Akademik Bilişim, 2*(4), 1-7.

Bintaş Zörer, P., Tulum Akbulut, S. & Dirik, G. (2019). Doğum sonrası depresyonda bağlanma örüntüleri ve partner desteğinin rolü. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar, 11*(2), 154-166.

Biology Dictionary Editors. (b.t.). *Biology dictionary.* https://biologydictionary.net/

Birbili, M. (2015). The shift from factual teaching to conceptual understanding in early childhood education: Challenges in lesson planning. In K. Vann (Ed.), *Early childhood education* (pp. 67-92). Nova Science Publishers.

Birdal, S. & Doğangün, B. (2016). Enürezis tanısı alan çocuklarda davranışsal problemler. *Turkish Archives of Pediatrics, 51*(3), 142-147.

Bjorklund, D. F. (2012). *Çocuklar nasıl düşünür? Bilişsel gelişim ve bireysel farklılıklar.* Nobel Akademik Yayıncılık.

Bodrova, E. & Leong, D. J. (2017). *Zihin araçları: Erken çocukluk eğitiminde Vygotsky yaklaşımı* (3. Baskı) (T. Güler, F. Şahin, A. Yılmaz & E. Alkan, Çev. Eds.). Anı Yayıncılık.

Bodrova, E. & Leong, D. J. (2010). Revisiting Vygotskian perspectives on play and pedagogy. In S. Rogers (Ed.), *Rethinking play and pedagogy in early childhood education* (pp. 68-80). Routledge.

Bodur, Ş. & Soysal, A. Ş. (2004). Otizmin erken tanısı ve önemi. *Sürekli Tıp Eğitimi Dergisi, 13*(10), 394-398.

Bolat, F., Uslu, S., Bülbül, A., Cömert, S., Güran, Ö., Kiray Baş, E. & Nuhoğlu, A. (2010). Yenidoğan indirekt hiperbilirubinesinde ABO ve Rh uygunsuzluğunun karşılaştırılması. *Şişli Eftal Hastanesi Tıp Bülteni, 44*(4), 156-161.

Bonita, R., Beaglehole, R. & Kjellström, T. (2009). *Temel epidemiyoloji* (N. Bilgel, Çev.). Nobel & Güneş Tıp Kitabevi (Orijinal eserin basım tarihi 1993).

Bozavlı, E. (2015). İlkokul 2. sınıfta yabancı dil öğretiminin öğretmen görüşlerine göre değerlendirilmesi. *Uluslararası Eğitim Bilimleri Dergisi, 2*, 74-83.

Bozkurt, E. (1999). Bireylerin iletişim sorunları ve iletişim becerilerinin geliştirilmesi. *Milli Eğitim Dergisi, 15*(142), 58-60.

Bozkurt, Ö. (2015). Gelişim Takibi Esaslı Bilinçli Oyun Yaklaşımı: Babyplay - Babyplay Gelişim Takibi Esaslı Bilinçli Oyun Merkezi. *Hacettepe University Faculty of Health Sciences Journal*. 1, 2.

Bredekamp, S. (2015). *Erken çocukluk eğitiminde etkili uygulamalar* (H. Z. İnan & T. İnan, Çev. Eds.), Nobel Akademik Yayıncılık. (Orijinal eserin basım tarihi 2013, 2. Baskı).

Brenner, V. & Fox, R. A. (1998). Parental discipline and behavior problems in young children. *The Journal of Genetic Psychology, 159*(2), 251-256.

Britton, R. S. (1969). Psychiatric disorders in the mothers of disturbed children. *Journal of Child Psychology and Psychiatry, 10*(4), 245-258.

Broidy, L. M., Nagin, D. S., Tremblay, R. E., Bates, J. E., Brame, B., Dodge, K. A., Fergusson, D., Horwood, J. L., Loeber, R., Laird, R., Lynam, D. R., Moffitt, T. E., Pettit, G. S. & Vitaro, F. (2003). Developmental trajectories of childhood disruptive behaviors and adolescent delinquency: A six-site, cross-national study. *Developmental psychology*, *39*(2), 222-245.

Bronfenbrenner, U. (1986). Ecology of the family as a context for human development: Research perspectives. *Developmental Psychology, 22*, 723-742.

Bronfenbrenner, U. & Ceci, S. J. (1994). Nature-nurture reconceptualized in developmental perspective: a bioecological model. *Psychological review*, *101*(4), 568-586.

Brownell, C. J. (2018). Creative language play (giarism) in the elementary English language arts classroom. *Language Arts, 95*(4), 218-228.

Bruce Goldstein, E. (2013). Bilişsel psikoloji (O. Gündüz, Çev.). Kaknüs Yayınları.

Bruce, S. M. & Ivy, S. E. (2017). Severe and multiple disabilities. In J. M. Kauffman, D. P. Hallahan & P. Cullen Pullen (Eds.), *Handbook of special education* (pp. 411-427) Routledge.

Buckingham, D. (2016). Defining digital literacy: What do young people need to know about digital media? *Nordic Journal of Digital Literacy,* 21-35.

Budak, S. (2000). *Psikoloji sözlüğü.* Bilim ve Sanat Yayınları.

Buluş, M. & Samur, A. Ö. (2017). Beş-altı yaş çocuklarının sosyal duygusal uyumunu yordamada ebeveyn benlik saygısı, temel ihtiyaçları ve öz yeterliğin rolü. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi,* (41), 105-119.

Bulut, A. C. & Atsü, S. (2012). Bruksizm tanı ve tedavisinde güncel yaklaşımlar. *Kırıkkale Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi, 14*(1), 20-25.

Burger, J. M. (2006). *Kişilik* (E. Sarıoğlu, Çev. Ed.). Kaknüs Yayınları.

Burgess, N., Maguire, E. A. & O'Keefe, J. (2002). The human hippocampus and spatial and episodic memory. *Neuron, 35*(4), 625-641.

Buss, A. H. & Perry, M. (1992). The aggression questionnaire. *Journal of Personality and Social Psychology, 63*(3), 452-459.

Bussey, K. & Bandura, A. (1999). Social cognitive theory of gender development and differentiation. *Psychological Review, 106*(4), 676-713.

Bütün-Ayhan, A. (2009). Bilişsel gelişim. N. Aral & T. Duman (Eds.), *Eğitim psikolojisi* içinde (ss. 93-113). Kriter Yayınevi.

Büyüköztürk, S., Kılıç Çakmak, E., Akgün, O. E., Karadeniz, S. & Demirel, F. (2017). *Bilimsel araştırma yöntemleri* (23. Baskı). Pegem Akademik Yayıncılık.

Cadwell, C. R., Bhaduri, A., Mostajo-Radji, M. A., Keefe, M. G. & Nowakowski, T. J. (2019). Development and arealization of the cerebral cortex. *Neuron, 103*(6), 980-1004.

Cambridge Dictionary (n.d.). *Cambridge dictionary.* https://dictionary.cambridge.org/

Camfield, L. & Skevington, S. M. (2008). On subjective well-being and quality of life. *Journal Of Health Psychology, 13*(6), 764-775.

Campbell, S. B. (1995). Behavior problems in preschool children: A review of recent research. *Journal of Child Psychology and Psychiatry, 36*(1), 113-149.

Campbell, W. K., Campbell, S. M., Siedor, L. E. & Twenge, J. M. (2015). Generational differences are real and useful. *Industrial and Organizational Psychology: Perspectives on Science and Practice, 8*(3), 324-331.

Campisi, L., Imran, N., Nazeer, A., Skokauskas, N. & Azeem, M. W. (2018). Autism spectrum disorder. *British Medical Bulletin, 127*(1), 91-100.

Can, M. İ. & Aslan, A. (2016). Epigenetik mekanizmalar ve bazı güncel çalışmalar. *Karaelmas Fen ve Mühendislik Dergisi, 6*(2), 445-452.

Can, S., Arslan, E. & Ersöz, G. (2014). Güncel bakış açısı ile fiziksel aktivite. *SPORMETRE Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi, 12*(1), 1-10.

Capone, N. C. & Mcgregor, K. K. (2004). Gesture development: A review for clinical and research practices. *Journal of Speech, Language, and Hearing Research, 47*(1), 173-186.

Carlson, N. R. (2010). *Psychology the science of behavior.* Pearson.

Carolyn, K. (2020). *What is highly gifted? Exceptionally gifted? Profoundly gifted? And what does it mean?.* https://www.hoagiesgifted.org/highly_profoundly.htm

Carroll, J. S., Olson, C. D. & Buckmiller, N. (2007). Family boundary ambiguity: A 30-year review of theory, research, and measurement. *Family Relations: An Interdisciplinary Journal of Applied Family Studies*, 56(2), 210-230.

Cartıllı, K. & Bedel, A. (2015). Sosyal problem çözme beceri eğitiminin annelerin sosyal problem çözme ve çocuk ilişkisine etkisi. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi, 5*(43), 95-105.

Cevizci, S., Uludağ, A., Tunga-Babaoğlu, Ü., Karaahmet, E., Vural, A., Şahin, E.M., Özdemir, H. & Ünver, A. (2015). Dezavantajlı öğrencilerde sağlık algısının ve psikososyal becerilerin geliştirilmesi. *TAF Preventive Medicine Bullettin, 14*(1), 39-49.

Ceylan, R. (2018). Fiziksel gelişim. N. Aral & T. Duman (Eds.), *Eğitim psikolojisi* içinde (ss. 56-73). Pegem Akademik Yayıncılık.

Chacko, A., Granski, M., Horn, E. P., Levy, M. D., Dahl, V., Lacks, R. S. & Ramakrishnan, A. (2018). Prevention of disruptive behavior problems in children. In M. M. Martel (Ed.), *Developmental pathways to disruptive, impulse-control, and conduct disorders* (pp. 347-380). Elsevier Academic Press.

Chamley, C., Carson, P., Randall, D. & Sandwell, W. M. (2005). *Developmental anatomy and physiology of children: A practical approach*. Elsevier Health Sciences.

Children's Therapy Services of Colorado (b.t.). *Developmental interventions therapy.* https://childrens-therapyco.com/developmental-intervention

Chinnakkaruppan, A., Wintzer, M. E., McHugh, T. J. & Rosenblum, K. (2014). Differential contribution of hippocampal subfields to components of associative taste learning. *Journal of Neuroscience, 34*(33), 11007-11015.

Chomsky, N. (2014). *Dil ve zihin* (A. Kocaman, Çev.). Bilgesu Yayınları.

Christenson, G. A. (1999). Trichotillomania: Descriptive characteristics and phenomenology. *Trichotillomania,* 1-41.

Cırık, İ. (2008). Çok kültürlü eğitim ve yansımaları. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 34*(34), 27-40.

Claes, C., Van Hove, G., Vandevelde, S., Loon, J. V. & Schalock, R. L. (2010). Person-centered planning: Analysis of research and effectiveness. *Intellect Dev Disabil, 48*(6), 432-453.

Clear Lake Children's Center (2020). *Strategies for successful group behavior and participation.* https://clearlakechildrenscenter.com/helpful-articles/group-behavior-and-participation/

Clegg, B. A., DiGirolamo, G. J. & Keele, S. W. (1998). Sequence learning. *Trends in Cognitive Sciences, 2*(8), 275-281.

Cloud, D. (2016). *Physical environment for children: Definition, characteristics & examples.* https://study.com/academy/lesson/physical-environment-for-children-definition-characteristics-examples.html

Coco, E. Lane & Linda J. Courtney. (1998). A family systems approach for preventing adolescent runaway behavior. *Adolescence, 33*(130), 485-496.

Cohen, M. D. & Bacdayan, P. (1994). Organizational routines are stored as procedural memory: Evidence from a laboratory study. *Organization Science*, *5*(4), 554-568.

Cohen, S. & Wills, T. A. (1985). Stres, social support, and the buffering hypothesis. *Psychological Bulletin, 98*(2), 310-357.

Cohen, S. (2004). Social relationships and health. *American Psychologist, 59*(8), 676-684.

Coie, J. D., Dodge, K. A. & Coppotelli, H. (1982). Dimensions and types of social status: A cross-age perspective. *Developmental Psychology*, *18*(4), 557-570.

Colby, A. & Kohlberg, L. (1987). *The measurement of moral judgment*. Cambridge University Press.

Coleman Jr, J. R. & Sykes, J. M. (2001). The embryology, classification, epidemiology, and genetics of facial clefting. *Facial Plastic Surgery Clinics of North America*, *9*(1), 1-13.

Colman, A. (2015). *A dictionary of psychology.* (4th Ed.). Oxford University Press.

Coltheart, M., Lea, C. D. & Thompson, K. (1974). In defence of iconic memory. *The Quarterly Journal of Experimental Psychology*, *26*(4), 633-641.

Connor, N. P., Cohen, S. B., Theis, S. M., Thibeault, S. L., Heatley, D. G. & Bless, D. M. (2008). Attitudes of children with dysphonia. *Journal of Voice, 22*(2), 197-209.

Coogle, C. G., Floyd, K., Hanline, M. F. & Kellner-Hiczewski, J. (2013). Strategies used in natural environments to promote communication development in young children at risk for autism spectrum disorder. *Young Exceptional Children, 16*(3), 11-23.

Coplan, R. J. & Armer, M. (2007). A "multitude" of solitude: A closer look at social withdrawal and nonsocial play in early childhood. *Child Development Perspectives, 1*(1), 26-32.

Coplan, R. J., Prakash, K., O'Neil, K. & Armer, M. (2004). Do you "want" to play? Distinguishing between conflicted shyness and social disinterest in early childhood. *Developmental Psychology, 40*(2), 244-258.

Copp, A. J., Adzick, N. S., Chitty, L. S., Fletcher, J. M., Holmbeck, G. N. & Shaw, G. M. (2015). Spina bifida. *Nature Reviews Disease Primers*, *1,* 15007. https:// doi.org/10.1038/nrdp.2015.7

Coupland, D. (1989), *The young and restless work force following the baby boom: Generation x.* https:// joeclark.org/dossiers/GenerationX.pdf

Cox, M. B., Spencer, T. & Masri, K. (2021). Hope, stress, and post-divorce child adjustment: Development and evaluation of the co-parenting for resilience program. *Journal of Divorce & Remarriage, 62*(2), 144-163.

Coyne, S. M., Archer, J. & Eslea, M. (2006). "We're not friends anymore! Unless…": The frequency and harmfulness of indirect, relational, and social aggression. *Aggressive Behavior: Official Journal of the International Society for Research on Aggression, 32*(4), 294-307.

Crais, E. & Ogletree, B. T. (2016). Prelinguistic communication development. In *Prelinguistic and minimally verbal communicators on the autism spectrum* (pp. 9-32). Springer.

Cranton, P. & Thompson, P. (2014). Creating collaboration in global online learning: Case studies. In *Handbook of research on education and technology in a changing society* (pp. 92-103). IGI Global.

Creswell, J. W. (2016). *Araştırma deseni: Nitel, nicel ve karma yöntem yaklaşımları.* (Demir. S. B, Çev. Ed.). Eğiten Kitap.

Crick, N. R. & Grotpeter, J. K. (1995). Relational aggression, gender and social adjusment. *Child Development. 66,* 710-722.

Crosbie-Burnet, M. & Klein, D. M. (2009). *The fascinating story of family theories.* Blackwell Publishing Ltd.

Crowley, K. (2017). *Child development: A practical introduction.* Sage.

Cullen, J. M. & Alber-Morgan, S. R. (2015). Technology mediated self-prompting of daily living skills for adolescents and adults with disabilities: A review of the literature. *Education and Training in Autism and Developmental Disabilities, 50*(1), 43-55.

Cummins, J. (1994). Semilingualism. In R. R. Asher (Ed.), *International encyclopedia of language and linguistics,* (2nd Ed., pp. 3812-3814). Elsevier Science.

Cumurcu, B. E., Karlıdağ, R. & Almış, B. H. (2012). Fiziksel engellilerde cinsellik. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar, 4*(1), 84-98.

Cüceloğlu, D. (1998). *İyi düşün doğru karar ver.* Sistem Yayıncılık.

Cüceloğlu, D. (2018). *İnsan ve davranış. Psikolojinin temel kavramları* (Genişletilmiş 36. Baskı). Remzi Kitabevi.

Çağdaş, A. (2012). *Anne baba çocuk iletişimi.* Eğiten Kitap.

Çakır, E. P. (2020). *Bebekler ne ister?* Koridor Yayınları.

Çakıroğlu Wilbrandt, E. (2012). *Okul öncesi eğitimde Montessori yaklaşımı.* Kök Yayıncılık.

Çakıroğlu Wilbrandt, E. (2015). *Maria Montessori yöntemiyle çocuk eğitimi sanatı eğitimciler ve ebeveynler için el kitabı.* Aura Kitapları.

Çakmak, A. & Demirbaş, A. (2018). Piaget'nin bilişsel gelişim kuramı. Ö. Doğan (Ed.), *Gelişim kuramları* içinde (ss. 86-107). Hedef CS Yayıncılık.

Çam, S. & Tümkaya, S. (2008). Kişiler arası Problem Çözme Envanteri'nin (KPÇE) geliştirilmesi: Geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, *3*(28), 95-111.

Çamur Duyan, G. (2018). Aile yaşam döngüsü. K. Tepeli & E. Durualp (Eds.), *Aile yaşam döngüsü* içinde (ss. 90-112). Hedef CS Yayıncılık.

Çankırılı, A. (2012). *Benim sağlıklı bebeğim.* (9. Baskı). Zafer Yayınları.

Çaparlar, C. Ö. & Dönmez, A. (2016). Bilimsel araştırma nedir, nasıl yapılır. *Turk J Anaesthesiol Reanim*, *44*(4), 212-218.

Çeğil, T. (2019). *TULIA'nın (Üst Ekstremite İçin Apraksi Testi) Türkçe standardizasyon, geçerlik ve güvenilirlik çalışması* (Tez Numarası: 579071) [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul Medipol Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.

Çelebi Öncü, E. (2016). *Duyularımızla keşfediyor oynuyor, öğretiyoruz*. Hedef CS Yayıncılık.

Çelik, M. (2013). Öğrenme çocuk ile büyür: Erken çocukluk eğitiminde Waldorf yaklaşımı. *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, *15*(2), 39-51.

Çelik, S. (2021). Kanıt temelli uygulamalar I: Odaklanmış müdahaleler. B. Sucuoğlu, H. Bakkaloğlu & M. C. Ökcün Akçamuş (Eds.), *Tanıdan müdahaleye otizm spektrum bozukluğu* içinde (ss. 505-568). Vize Yayıncılık.

Çelik, S., Şenocak, E., Bayrakçeken, S., Taşkesenllgil, Y. & Doymuş, K. (2005). Aktif öğrenme stratejileri üzerine bir derleme çalışması. *Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi, 11,* 155-185.

Çetin-Gündüz, H. (2013). Edimsel (operant) koşullanma. B. Gündüz & B. Çapri (Eds.), *Eğitim psikolojisi* içinde (ss. 223-252). Adana: Karahan Kitabevi.

Çetin Sultanoğlu, S. & Aral, N. (2015). Bebeklik ve ilk çocukluk dönemi tipik (normal) gelişim gösteren çocukların gelişimsel özellikleri. M. Yıldız Bıçakçı (Ed.), *Duyuların gelişimi* içinde, (ss. 203-226). Eğiten Kitap.

Çetin Sultanoğlu, S. & Aral, N. (2015). Duyuların gelişimi. M. Yıldız Bıçakçı (Ed.), *Bebeklik ve ilk çocukluk döneminde (0-36 ay) gelişimi ve duyuların desteklenmesi* içinde (ss. 205-222). Eğiten Kitap.

Çetin Sultanoğlu, S. (2021). *İşitsel bütünleme yöntemine dayalı gelişimsel destek programının otizmli çocukların duyu gelişimine ve öz düzenleme becerisine etkisinin incelenmesi* (Tez Numarası: 707246) [Yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.

Çetin, C. & Karalar, S. (2016). X, Y ve Z kuşağı öğrencilerin çok yönlü ve sınırsız kariyer algıları üzerine bir araştırma. *Yönetim Bilimleri Dergisi, 14*(28), 157-197.

Çetin, F., Alpa-Bilbay, A. & Albayrak-Kaymak, D. (2003). *Araştırmadan uygulamaya çocuklarda sosyal beceriler* (3. Baskı). Epsilon Yayıncılık.

Çetin, Z. & Erdem Çevikbaş, P. (2020). Using creative dance for expressing emotions in preschool children, *Research in Dance Education, 21*(3), 328-337.

Çetin, Z. & Koyuncuoğlu, B. (2019). *İz bırakmak: Çocuk sanat ve yaratıcılık* (2. Baskı). Nobel Akademik Yayıncılık.

Çetin, Z. & Özözen Danacı, M. (2019). Doğum öncesi gelişim. E. N. Metin (Ed.), *Doğum öncesinden ergenliğe çocuk gelişimi* içinde (3. Baskı), (ss. 23-53). Pegem Akademik Yayıncılık.

Çetiner, Ö. & Sucuoğlu, B. (2016). Duygusal ve davranışsal bozukluk açısından risk altında olan ilkokul öğrencilerinin belirlenmesi. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, *20*(1), 1-28.

Çevik, D. (2021). Temel kavramlar: İletişim, konuşma ve dil. F. Acarlar & Ö. Diken (Eds.), *Yetersizliği olan bireylerin dil ve iletişim becerilerinin desteklenmesi* içinde (ss. 2-28). BKM Yayınları.

Çınaklı, Ş. & Arslantaş, H. (2021). Adölesan olan ve olmayan annelerde çocukluk çağı travmaları, postpartum depresyon ve maternal bağlanma. *Cukurova Medical Journal, 46*(2), 789-800.

Çınar, D. & İlik, A. (2013). The effects of a problem based learning approach on higher level thinking skills in primary science education. *Journal of Educational Sciences Research, 3*(2), 21-34.

Çınar, F. & Özkaya, B. (2020). Koronavirus (Covid-19) pandemisinin medikal turizm faaliyetlerine etkisi. *Sağlık ve Sosyal Reform Araştırmaları Dergisi, 2*(2), 35-50.

Çınarbaş, D. C. & Nilüfer, G. (2019). Adler ve Sulloway'in doğum sırası kuramları ve görgül bulgular ile ilgili bir derleme. A*nkara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, 59*(1), 125-151.

Çiçek, İ. & Aslan, A. E. (2020). Kişilik ve beş faktör kişilik özellikleri: Kuramsal bir çerçeve. *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi, 10*(1), 137-147.

Çifci, İ. & Sucuoğlu, B. (2009). *Bilişsel süreç yaklaşımıyla sosyal beceri öğretimi.* Kök Yayıncılık.

Çiftçi, H. A. & Balat, G. U. (2018). Sosyal-duygusal gelişim değerlendirme ölçeği: 48-66 aylık çocuklar için uyarlama çalışması. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, *19*(3), 74-87.

Çiftçi, Ö. (2007). Aktif dinleme. *Milli Eğitim, 36*(17), 231-242.

Çitil, M, Ersoy, S., Özdemir-Kılıç, M. & Ağaya, A. (2020). Üstün yeteneklilerin eğitiminde ayrı okullar: Amerikada'ki üstün yetenekli okullarının karşılaştırmalı olarak incelenmesi. *Çocuk ve Medeniyet, 5*(10), 257-280.

Çivilidağ, A. (2013). *Gelişim süreci odağında ergenlik psikolojisi*. Nobel Akademik Yayıncılık.

Çocuk Destek Merkezleri Yönetmeliği (2015, 29 Mart). *Resmi Gazete.* (Sayı: 2931). Madde 3 (t) bendi. https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2015/03/20150329-1.htm

Çocuk Endokrinolojisi ve Diyabet Derneği (2022). *Büyüme geriliği.* http://www.cocukendokrindiyabet.org/uzman_gorusleri/48

Çocuk Gelişimi Lisans Eğitimi Ulusal Çekirdek Eğitim Programı, (ÇUÇEP). (2016). https://www.yok.gov.tr/Documents/Kurumsal/egitim_ogretim_dairesi/Ulusal-cekirdek-egitimi-programlari/cocuk_gelisimi_cekirdek_egitim_programi.pdf

Çocuk Koruma Kanunu (2005, 15 Temmuz). *Resmî Gazete.* (Sayı: 5395). https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5395.pdf

Çok, F. (1994). Gelişim psikolojisi: Ergenlik ve yetişkinlik. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, 27*(2), 905-935.

Çöp, S. & Doğanay, A. (2019). Pasif iletişim tarzının örgütsel muhalefete etkisinde örgütsel erdemliliğin düzenleyici rolü: Bir alan araştırması. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi, 54*(3), 1458-1475.

Dalgar, G. & Kaytez, N. (2018). Doğum öncesi gelişim ve doğum. P. Ünüvar (Ed.), *Bebeklik döneminde gelişim ve eğitim* içinde (ss. 24-63). Anı Yayıncılık.

Dalkıran, E. (2008). Keman eğitiminde performansın ölçülmesi. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 5*(2), 116-136.

Daneshfar, S. & Moharami, M. (2018). Dynamic assessment in Vygotsky's sociocultural theory: Origins and main concepts. *Journal of Language Teaching and Research, 9*(3), 600-607.

Daniels, E., Mandleco, B. & Luthy, K. E. (2012). Assessment, management, and prevention of childhood temper tantrums. *Journal of the American Academy of Nurse Practitioners, 24*(10), 569-573.

Darowski, E. S. & Darowski, J. J. (2016). Carl Jung's historic place in psychology and continuing influence in narrative studies and American popular culture. *Swiss American Historical Society Review*, *52*(2), 21-42.

Davaslıgil, Ü. (1989). Yaratıcılık ve oyun. *Eğitim ve Bilim, 13*(71). 24-32.

De Sena Oliveira, A. C., da Silva Athanasio, B., de Carvalho Mrad, F. C., de Almeida Vasconcelos, M. M., Albuquerque, M. R., Miranda, D. M. & e Silva, A. C. S. (2021). Attention deficit and hyperactivity disorder and nocturnal enuresis co-occurrence in the pediatric population: A systematic review and meta-analysis. *Pediatric Nephrology, 36*, 3547-3559.

Dehart, G. B., Sroufe, L. A. & Cooper, R. G. (2004). *Child development it's a nature and course.* McGraw Hill.

Della Porta, S., Persram, R. J., Howe, N. & Ross, H. S. (2021). Young children's differential use of power during family conflict: A longitudinal study. *Social Development*, *31*(1), 165-179.

Dell'Osso, B., Benatti, B., Hollander, E., Fineberg, N., Stein, D. J., Lochner, C., Nicolini, H., Lanzagorta, N., Palazzo, C., Altamura, A. C., Marazziti, D., Pallanti, S., Van Ameringen, M., Karamustafalioglu, O., Drummond, L. M., Hranov, L., Figee, M., Grant, J. E., Zohar, J., Denys, D., … Menchon, J. M. (2016). Childhood, adolescent and adult age at onset and related clinical correlates in obsessive-compulsive disorder: A report from the international college of obsessive-compulsive spectrum disorders (ICOCS). *International Journal of Psychiatry in Clinical Practice*, *20*(4), 210-217.

Demirbilek, S. (1998). *Türkiye'de korunmaya muhtaç çocuklar sorunu, Metin Kutal'a armağan.* Mavi Ofset.

Demircioğlu, H. (2017). Sosyal duygusal gelişim. E. N. Metin (Ed.), *Doğum öncesinden ergenliğe çocuk gelişimi* içinde (ss. 163-196). Pegem Akademik Yayıncılık.

Demirel, M. (2012). Üniversite öğrencilerinin kullandıkları dil öğrenme stratejileri. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 43*(43), 141-153.

Demirel, Ö. (2017). *Eğitimde program geliştirme: Kuramdan uygulamaya* (25. Baskı). Pegem Akademik Yayıncılık.

Demirel, Ö. (2021). *Eğitim sözlüğü* (8. Baskı). Pegem Akademik Yayıncılık.

Deniz, Ç. & Görak, G. (2018). Çocuklarda tuvalet eğitimi ve kullanılan yöntemler. *Jaren*, *4*(1), 59-61.

Deniz, M., Çok, F. & Duyan, V. (2013). Duygusal Özerklik Ölçeği'nin ergenler için uyarlanması ve psikometrik özellikleri. *Eğitim ve Bilim, 38*(167), 352-363.

Deniz, Ü. (2018). Gelişim. N. Aral & T. Duman (Eds.), *Eğitim psikolojisi* içinde (ss. 32-53). Pegem Akademik Yayıncılık.

Dennis, J. P. & Vander Wal, J. S. (2010). The cognitive flexibility inventory: Instrument development and estimates of reliability and validity. *Cognitive Therapy and Research*, *34,* 241-253.

Dereli, E. & Dereli, B. M. (2017). Ebeveyn-çocuk ilişkisinin okul öncesi dönem çocukların psikososyal gelişimlerini yordaması. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, *14*(1), 227-258.

Derman, O. (2008). Ergenlerde psikososyal gelişim. *İ.Ü. Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Sürekli Tıp Eğitimi Etkinlikleri Adolesan Sağlığı II Sempozyum Dizisi, 63*(1), 19-21.

Developmental interventions (2022). *Ndis.* https://www.ndis.gov.au/community/research-and-evaluation/early-childhood-interventions-our-research/autism-crc-early-intervention-report/developmental-interventions

Dictionary of Cancer Terms. (b.t). *Fetus.* https://www.cancer.gov/publications/dictionaries/cancer-terms/def/fetus

Didin, E. & Köksal Akyol, A. (2017). Bilişsel gelişim. A. Köksal Akyol (Ed.), *Erken çocukluk döneminde gelişim I* içinde (ss. 239-266). Anı Yayıncılık.

Diener, E. D., Emmons, R. A., Larsen, R. J. & Griffin, S. (1985). The satisfaction with life scale. *Journal of Personality Assessment, 49*(1), 71-75.

Diken, Ö. & Kalaycı, C. (2021). Dil ve konuşma becerilerinin öğretiminde uzman/yetişkin merkezli yaklaşımlar. F. Acarlar & Ö. Diken (Eds.), *Yetersizliği olan bireylerin dil ve iletişim becerilerinin desteklenmesi* içinde (ss. 202-230). Pegem Akademi Yayıncılık.

Dina, R., Rustin, G., &, Soutter, W. P (2002). Carcinoma of the ovaries and fallopian tubes. In Shaw. W. P. Soutter & S. L. Stanton (Eds.), *Gynaecology,* Churchill Livingstone.

Dinleyici, M. & Dağlı, F. (2016). Duygusal ihmal, istismar ve çocuk hekiminin rolü/Emotional abuse, neglect and the role of pediatrician. *Osmangazi Tıp Dergisi*, *38*(2), 18-27.

Dodd, B. (Ed.). (2013). *Differential diagnosis and treatment of children with speech disorder* (2nd Ed.). Whurr Publishers Ltd.

Dodge, K. A. & Coie, J. D. (1987). Social-information-processing factors in reactive and proactive aggression in children's peer groups. *Journal of Personality and Social Psychology, 53*(6), 1146-1158.

Doğan, A. & Cebioğlu, S. (2011). Beliren yetişkinlik: Ergenlikten yetişkinliğe uzanan bir dönem. *Türk Psikoloji Yazıları, 14*(28), 11-21.

Doğan Altun, Z. (2018). Early childhood pre-service teachers' perspectives on play and teachers' role. *International Education Studies, 11*(8), 91-97.

Doğan, A., Demir, R. & Türkmen, E. (2016). Rol belirsizliğinin, rol çatışmasının ve sosyal desteğin tükenmişliğe etkisi: Devlet ve vakıf üniversitelerinde çalışan akademik personelin tükenmişlik düzeylerinin karşılaştırılması. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 30(1),* 37-68.

Doğan, H. (2018). Beyin gelişimi. Z. F. Temel & N. Aral (Eds.), *Çocuk gelişimi* içinde (ss. 170-196). Hedef CS Yayıncılık.

Doğan, H. (2019). Erken çocuklukta değerlendirme yöntem ve teknikleri. R. Zembat & H. İ. Tunçeli (Eds.), *Erken çocuklukta gelişimi değerlendirmede kullanılan güncel ölçme araçları* içinde (ss. 31-56). Nobel Akademik Yayıncılık.

Doğan, Ö. & Acar Şengül, E. (2016). Büyüme ve gelişme. E. N. Metin (Ed.), *Doğum öncesinden ergenliğe çocuk gelişimi* içinde (ss. 1-23). Pegem Akademik Yayıncılık.

Doğan, Ö. (2018). Görme engelli çocuklar. E. N. Metin (Ed.), *Özel gereksinimli çocuklar* içinde (2. Baskı), (ss. 115-139). Anı Yayıncılık.

Doğan, T. (2012). *Sosyal politika kavramları sözlüğü.* https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/Sosyal_Politika_Kavramlari_Sozlugu-2012.pdf

Doherty, J. & Hughes, M. (2014). *Child development: Theory and practice 0-11.* Pearson.

Dolgin, K. G. (2014). *Ergenlik psikolojisi: Gelişim, ilişkiler ve kültür.* (D. Özen, Çev. Ed.). Kaknüs Yayıncılık.

Dolins, F. L. & Mitchell, R. W. (2010). *Spatial cognition, spatial perception: Mapping the self and space.* Cambridge University Press.

Douglas, K. & Bilkey, D. (2007). Amusia is associated with deficits in spatial processing. *Nature Neuroscience, 10,* 915-921.

Dowling, M. (2014). *Young children's personal, social and emotional development* (3th Ed.). Sage.

Downs, L. J. (2012). *Listening skills training.* ASTD Press.

Döhla, D., Willmes, K. & Heim, S. (2018). Cognitive profiles of developmental dysgraphia. *Frontiers in Psychology, 9,* 1-12.

Dökmen, Ü. (2004). *Sanatta ve günlük yaşamda iletişim çatışmaları ve empati.* (25. Baskı). Sistem Yayıncılık.

Dökmen, Z. Y. (2018). *Toplumsal cinsiyet, sosyal psikolojik açıklamalar.* Sistem Yayıncılık.

Dönmez, A. (1985). Denetim odağı, kendine saygı ve üç değişken: Çevre büyüklüğü, yaş, aile ortamı. *Eğitim ve Bilim, 10*(55), 4-15.

Dönmez, İ. & Doğan, H. (2020). Risk altındaki çocuklar üzerine bir inceleme (Muş ili örneği). *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* (36), 455-489.

Dredge, R., Gleeson, J. & De la Piedad Garcia, X. (2014). Cyberbullying in social networking sites: An adolescent victim's perspective. *Computers in Human Behavior, 36,* 13-20.

Duke, D. C., Keeley, M. L., Geffken, G. R. & Storch, E. A. (2010). Trichotillomania: A current review. *Clinical Psychology Review, 30*(2), 181-193.

Duman, C. & Yılmaz, S. (2008). Travmatik beyin hasarı belirteçleri. *Türk Klinik Biyokimya Dergisi, 6*(1), 33-41.

Durmaz, O. & Helvacı, S. (2005). Çocuklarda suçiçeği enfeksiyonu ve bağışıklama. *Güncel Pediatri, 4,* 122-130.

Durmuş, R. (2006). 3-6 *yaş arası çocuğu olan ebeveynlerin kişilik özellikleri ile anne-baba tutumlarının bazı değişkenlere göre incelenmesi* (Tez Numarası: 191643) [Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi]. Yüksek Öğretim Kurulu Tez Merkezi.

Durmuşoğlu Saltalı, N., Deniz, M., Çeliköz, N. & Arı, R. (2009). Altı yaş çocukları için Duygusal Becerilerin Değerlendirilmesi Testi'nin (ACES) Türkçeye uyarlanması: Geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, 42*(1), 403-420.

Durrant, J. E., Stewart-Tufescu, A. (2017). What is "Discipline" in the age of children's rights? *The International Journal of Children's Rights*, *25*(2), 359-379.

Duru, S. & Duyan, V. (2017). *Engelli ailesinde şiddet.* Yeni İnsan Yayınevi.

Durualp, E. & Aral N. (2015). *Oyun temelli sosyal beceri eğitimi* (2. Baskı). Vize Yayıncılık.

Durualp, E. & Aral, N. (2015). Oyunun gelişimi ve türleri. A. B. Aksoy (Ed.), *Okul öncesi eğitimde oyun* içinde (ss. 32-55). Hedef CS Yayıncılık.

Durualp, E. & Kadan, G. (2013, Kasım, 1-3). *Çocuk ihmali ve istismarı ile ilgili gazete haberlerinin incelenmesi.* [Sözlü Bildiri]. 5. Uluslararası Risk Altında ve Korunması Gereken Çocuklar Sempozyumu, Antalya, Türkiye.

Durukan, İ. & Türkbay, T. (2008). Otizmde ortak dikkat becerileri: Gözden geçirme. *Çocuk ve Gençlik Ruh Sağlığı Dergisi, 15*(2), 117-126.

Dutton, G. (2019). *High potentials: Tell them or not?* https://trainingmag.com/trgmagarticle/high-potentials-tell-them-or-not/

Duyan, V. & Gelbal, S. (2010). Barnett çocuk sevme ölçeğini Türkçeye uyarlama çalışması. *Eğitim ve Bilim, 33*(148), 40-48.

Dünya Engellilik Raporu Yönetici Özeti (2011). https://www.engellilerkonfederasyonu.org.tr/wp-content/uploads/2020/04/D%C3%BCnya-Engellilik-Raporu-2011.pdf Dünya Sağlık Örgütü.

Düzgüner, S. (2019). Pro-sosyal davranışlarda diğerkamlığın (özgecilik) tanımı ve konumu. *Bilimname XI, 4*, 351-373.

Ebert, C., Duarte, C. H. C. (2018). Digital transformation. IEEE Software, 35(4), 16-21.

Edemekong, F. P., Bomgaars, D. L., Sukumaran, S., Schoo, C. (2022). *Activities of daily living.* https://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK470404/

Eernisse, E. R. (2021). Phonological development. *Encyclopedia of Autism Spectrum Disorders*, 3462-3464.

Ege, A. (2020). Yoksulluk ve çocuk: Çocuk işçiliği ve sokakta çalıştırılan çocuklar. F Paslı & H Aslantürk (Eds.), *Çocuklarla çalışma: Temel alanlar, uygulamalar, güncel tartışmalar* içinde (ss. 205-228). Nobel Akademik Yayıncılık.

Einstein, G. O. & McDaniel, M. A. (1990). Normal aging and prospective memory. *Journal of Experimental Psychology: Learning, memory, and cognition*, *16*(4), 717-726.

Ekici, B. (2016). *Suça itilmiş çocuklar.* http://file.lookus.net/millipediatri/sunumlar/2016/201663.pdf

Ekici, G. & Kurt, H. (2016). Bilgiyi işleme kuramı. G. Ekici (Ed.), *Öğrenme-öğretme kuramları ve uygulamadaki yansımaları* içinde (ss. 196-235). Pegem Akademik Yayıncılık.

Ekmekçi, A. (2021). *Tıbbi biyoloji ve genetik* (3. Baskı). Gazi Kitabevi.

Ekşi, H. (2003). Temel insani değerlerin kazandırılmasında bir yaklaşım: Karakter eğitimi programları. *Değerler Eğitimi Dergisi, 1*(1), 79-96.

El, Ö., Peker, Ö., Bozan, Ö., Berk, H. & Koşay, C. (2007). Serebral palsi hastalarının genel özellikleri. *Dokuz Eylül Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi, 21*(2), 75-80.

Elmalı, Ş. & Kıyıcı, F. B. (2018). Fen bilgisi öğretmen adaylarının yansıtıcı düşünme eğilimleri ve yansıtıcı düşünmeye ilişkin düşünceleri. *İlköğretim Online, 17*(3). 1706-1718.

Emerson, E., Einfeld, S. & Stancliffe, R. J. (2010). The mental health of young children with intellectual disabilities or borderline intellectual functioning. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology, 45*(5), 579-587.

Emre, O., Uyar, A. G., Çalışkan, Z. & Ulutaş, A. (2018). Bir eğitim ve araştırma hastanesinde çocuk gelişimi birimine yönlendirilen konsültasyonların değerlendirilmesi. *Balıkesir Sağlık Bilimleri Dergisi, 7*(3), 69-73.

Encyclopaedia Britannica. (2022). *Encyclopaedia britannica.* https://www.britannica.com/

Enç, M. (1979). *Üstün beyin gücü: Gelişim ve eğitimleri.* Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları.

Engel, G. L. (1979). The biopsychosocial model and the education of health professionals. *General Hospital Psychiatry*, *1*(2), 156-165.

Er, M. (2006). Çocuk, hastalık, anne-babalar ve kardeşler. *Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi, 49*(2), 155-168.

Er, Ş. (2017). Çocuklarla iletişimde dinleme ve konuşma. N. Aral (Ed.), *Çocuk ve iletişim* içinde (ss. 215-245). Vize Yayıncılık.

Erbaş, D. (2005). Olumlu davranışsal destek. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi, 6*(1), 1-25.

Erbaş, D. & Yücesoy Özkan, Ş. (2017). *Uygulamalı davranış analizi*. Pegem Akademik Yayıncılık.

Ercan, Z. G. (2018). Özel eğitimde değerlendirme. N. Aral & F. Gürsoy (Eds.), *Özel gereksinimli çocuklar ve eğitimleri: Özel eğitim* içinde (ss. 86-114). Hedef CS Yayıncılık.

Erçetin, Ş. (2006). *Çocuk ve suç* (1. Baskı). Pegem Akademik Yayıncılık.

Erden, M. & Akman, Y. (1997). *Eğitim psikolojisi* (5. Baskı). Arkadaş Yayınevi.

Erdiller Yatmaz, Z. B. (2021). Erken çocukluk eğitiminde temel kuram ve yaklaşımlar. İ. Diken (Ed.), *Erken çocukluk eğitimi* içinde (ss. 54-88.) Pegem Akademik Yayıncılık.

Erdoğan, A. & Hocaoğlu, Ç. (2020). Enfeksiyon hastalıklarının ve pandeminin psikiyatrik yönü: Bir gözden geçirme. *Klinik Psikiyatri Dergisi, 23*(Ek 1), 72-80.

Erdoğan, F. & Güldiken, K. (2005). *Öykülerle çoklu zekâ geliştirme etkinlikleri kılavuzu*. MaviBulut Yayıncılık.

Erdoğan, N. I. & Canbeldek M. (2017). Erken çocukluk eğitiminde ölçme ve değerlendirme. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 17*(3), 1306-1327.

Erdoğdu, F. & Özbey, F. (2013). Bilişim teknolojisi öğretmenlerinin kaynaştırma öğrencilerine ilişkin uygulamaları. *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi,* (25), 60-85.

Eren Fidancı, B. & Yıldız, D. (2019). Çocuklarda sık görülen enfeksiyon hastalıkları. D. Aydın & Y. A. Aba (Eds.), *Anne ve çocuk sağlığı* içinde (ss. 307-322). İstanbul Tıp Kitabevi.

Ergin, T. (2016). Bilişsel gelişim. H. Ergin & A. Köseoğlu (Eds.), *Gelişim psikolojisi* içinde (ss. 103-142). Nobel Akademik Yayıncılık.

Erginoğlu, E. S. (2015). *Kardeş ilişkileri, anne-baba tutumu, davranış ve uyum problemlerinin bazı değişkenler açısından incelenmesi* (Tez Numarası: 396152) [Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi]. Yüksek Öğretim Kurulu Tez Merkezi.

Ergun, M. (1994). *Eğitim sosyolojisine giriş.* Ocak Yayınları.

Ergül, C., Akoğlu, G., Sarıca, A. D., Tufan, M. & Karaman, G. (2015). Ana sınıflarında gerçekleştirilen birlikte kitap okuma etkinliklerinin "etkileşimli kitap okuma" bağlamında incelenmesi. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 11*(3), 603-619.

Ergül, C., Karaman, G., Akoğlu, G., Tufan, M., Sarıca, A. D. & Kudret, Z. B. (2014). Okul öncesi öğretmenlerinin "erken okuryazarlık" kavramına ilişkin bilgi düzeyleri ve sınıf uygulamaları. *İlköğretim Online*, *13*(4), 1449-1472.

Ergül, C., Yılmaz, Ç. Ö. & Demir, E. (2018). 5-10 yaş grubu çocuklara yönelik geliştirilmiş çalışma belleği ölçeğinin geçerlik ve güvenirliği. *Eğitimde Kuram ve Uygulama, 14*(2), 187-214.

Erikson, E. H. (1968). *Identity: Youth and Crisis.* WW Norton & Company. Inc.

Eripek, S. (2005). Özel gereksinimi olan çocuklar ve özel eğitim. *Standart, Ekonomik ve Teknik Dergisi, (44)*525, 14-19.

Erkekoğlu, P. & Kocer-Gumusel, B. (2016). *Nutritional Deficiency.* BoD-Books on Demand.

Erler, Ö. (2011). *Ebeveyn kabul reddi ile 5-6 yaş çocuklarının sosyal beceri düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi* (Tez Numarası: 296650) [Yüksek Lisans tezi, Maltepe Üniversitesi]. Yüksek Öğretim Kurulu Tez Merkezi.

Ersoy, E. & Köşger, F. (2016). Empati: Tanımı ve önemi. *Osmangazi Tıp Dergisi, 38*(2), 9-17.

Ertegin, C. (2015). *Bebek beslenmesi ve bakımı* (6. Baskı). Ada Yayınları.

Ertem, İ. Ö. (2005). İlk üç yaşta gelişimsel sorunları olan çocuklar: Üç sorun ve üç öneri. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi, 6*(2), 13-25.

Eryılmaz, A. (2011). Yaşam boyu gelişim yaklaşımı. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar, 3*(1), 49.

Espinosa, L. M. & Burns, M. S. (2003). Early literacy for young children and English language learners. In C. Howes (Ed.), *Teaching four to eight years olds* (pp. 47-59). Paul. H. Brookes Publising.

Estes, J. S. (2017). Teacher preparation programs and learner-centered, technology-integrated instruction. In *Handbook of research on learner-centered pedagogy in teacher education and professional development* (pp. 85-103). IGI Global.

Euser, S., Bosdriesz, J. R., Vrijhof, C. I., van den Bulk, B. G., van Hees, D., de Vet, S. M., van Ljzendoorn, M., J. & Bakermans-Kranenburg, M. J. (2020). How heritable are parental sensitivity and limit-setting? A longitudinal child-based twin study on observed parenting. *Child Development,* 91(6), 2255-2269.

Evans, J. St. B. T. (1982). *The psychology of deductive reasoning.* Routledge & Kegan Paul.

Fanning, P. & McKay, M. (2012). *Özgüven.* (F. Atay, Çev.). Arkadaş Yayıncılık.

Feist, J. & Feist, G. J. (2006). *Theories of personality* (6th Ed.). McGraw Hill.

Ferguson, C. A., Macken, M. A. & Nelson, K. E. (1983). *The role of play in phonological development.* Lawrence Erlbaum.

Ferrel, K. A. (2011). *Reach out and teach: Helping your child who is visually impaired learn and grow.* AFB Press.

Filippetti, M. L., Johnson, M. H., Lloyd-Fox, S., Dragovic, D. & Farroni, T. (2013). Body perception in newborns. *Current Biology, 23*(23), 2413-2416.

Fisher, R., (1995). *Teaching children to think.* Basil Blackwell Lmt.

Flaherty, E. G., Sege, R., Griifth, J., Price, L. L. Wasseman, R., Slora, E., Dhepyasuwan, N. Harris, D., Norton, D., Angelilli, M. L., Abney, D. & Binns, H. J. (2008). From suspicion of physical child abuse to reporting: Primary care clinician decision-making. *Pediatrics, 122*(3), 611-619.

Flaherty, E. G., Sege, R., Mattson, C. L. & Binns, H. J. (2002). Assessment of suspicion of abuse in the primary care setting. *Ambulatory Pediatrics, 2*(2), 120-126.

Flessner, C. A., Woods, D. W., Franklin, M. E., Keuthen, N. J. & Piacentini, J. (2009). Cross-sectional study of women with trichotillomania: a preliminary examination of pulling styles, severity, phenomenology, and functional impact. *Child Psychiatry and Human Development, 40*(1), 153-167.

Florit, E., Roch, M. & Levorato, M. C. (2013). The relationship between listening comprehension of text and sentences in preschoolers: Specific or mediated by lower and higher level components? *Applied Psycholinguistics, 34*(2), 395-415.

Foehr, U. G. (2006). *Media multitasking among American youth: Prevalence, pairings and predictors.* [Yayınlanmamış Doktora Tezi, Stanford Üniversitesi].

Freeman, N. K. & Somerindyke, J. (2001). Social play at the computer: Preschoolers scaffold and support peers' computer competence. *Information Technology in Childhood Education Annual, 2001*(1), 203-213.

Freud, S. (1993). *Psikanalize giriş* (3. Baskı). Mert Yayınları.

Freund G. J., Lidicker W. Z. & Levitis D. A (2009). Behavioural biologists do not agree on what constitutes behaviour. *Animal Behavior 78,* 103-110.

Frick, P. J. (1998). *Conduct disorders and severe antisocial behavior*. Springer Science & Business Media.

Gallahue, D. L., Ozmun, J. C. & Goodway, J. D. (2014). *Motor gelişimi anlamak: Bebekler, çocuklar, ergenler, yetişkinler*. (D. Sevimay Özer & A. Aktop, Çev.). Nobel Akademik Yayıncılık.

Gander, M. J., &, Gardiner, H. W. (2004). *Çocuk ve ergen gelişimi* (5. Baskı). (B. Onur, Çev.). İmge Kitabevi.

Gardner, H. & Hatch, T. (1989). Multiple intelligences go to school: Educational implications of the theory of multiple intelligences. *Educational Researcher, 18*(8), 4-10.

Gardner, H. (2017). *Zihin çerçeveleri/Çoklu zekâ kuramı.* (E. Kılıç, Çev. Ed.). Alfa Yayınları.

Gardner, H. E. (2011). *Frames of mind: The theory of multiple intelligences*. Hachette UK.

Garipagaoğlu, M., Budak, N., Süt, N., Akdikmen, Ö., Oner, N. & Bundak, R. (2009). Obesity risk factors in Turkish children. *Journal of Pediatric Nursing, 24*(4), 332-337.

Garner, A. & Yogman, M. (2021). Committee on psychological aspects of child and family health-section on developmental and behavioral pediatrics-council on early childhood. Preventing childhood toxic stress: Partnering with families and communities to promote relational health. *Pediatrics*, *148*(2), e2021052582.

Gay, J. (1981). A conceptual framework of bonding. *Journal Of Obstetric, Gynecologic & Neonatal Nursing, 10*(6), 440-444.

Gecas, V. & Schwalbe, M. L. (1983). Beyond the looking-glass self: Social structure and efficacy-based self-esteem. *Social Psychology Quarterly, 46*, 77-88.

Genç Tosun, D. (2014). Davranış öncesi uygulamalar. E. Tekin İftar (Ed.), *Uygulamalı davranış analizi* içinde (ss. 267-328). Vize Yayıncılık.

Genç, M. F. & Oktay, B. (2002). Akademik benlik kavramı ve akademik başarı arasındaki ilişki. *Eğitim ve Bilim, 27*(124), 71-79.

Genetic Alliance & The new york-mid-atlantic consortium for genetic and newborn screening services. (2009). *Understanding Genetics: A New York, Mid-Atlantic guide for patients and health professionals*. https://geneticalliance.org

Gibson, J. J. (1960). The concept of the stimulus in psychology. *American Psychologist, 15*(11), 694.

Girli, A. (2007). Asperger sendromlu ve yüksek işlevli otistik çocukların eğitimden yararlanma düzeyleri. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi, 8*(02), 23-43.

Gizir, Z. (2017). Motor gelişim. A. Köksal Akyol (Ed.), *Erken çocukluk döneminde gelişim I* içinde (ss. 201-232). Anı Yayıncılık.

Gizir, Z. (2021). Reggio emilia yaklaşımı. A. Köksal Akyol & T. Taştepe (Eds.), *Alternatif eğitim yaklaşımları* içinde. Hedef CS Yayıncılık.

Goikolea-Vives, A. & Stolp H. B. (2021). Connecting the neurobiology of developmental brain injury: Neuronal arborisation as a regulator of dysfunction and potential therapeutic target. *International Journal of Molecular Sciences, 22*(15), 1-25.

Goldstein, S. & Naglieri, J. A. (Eds.). (2011). *Encyclopedia of child behavior and development.* Springer.

Goldstein, S. & Naglieri, J. A. (2014). *Executive functioning.* Springer.

Goleman, D. (1998), *Duygusal zekâ.* (B. Seçkin Yüksel, Çev.). Varlık Yayınları.

Gopnik, A. & Wellman, H. M. (2012). Reconstructing constructivism: Causal models, Bayesian learning mechanisms, and the theory theory. *Psychological Bulletin, 138*(6), 1085.

Gordon, A. & Browne, K. (2004). *Beginnings and beyond: Foundations in early childhood education* (6th ed). Thomson/Delmar Learning.

Gottman, J. (2011). *Raising an emotionally intelligent child.* Simon and Schuster.

Goudarzvand, L., Dabirian, A., Nourian, M., Jafarimanesh, H. & Ranjbaran, M. (2019). Comparison of conventional phototherapy and phototherapy along with Kangaroo mother care on cutaneous bilirubin of neonates with physiological jaundice. *The Journal of Maternal-Fetal & Neonatal Medicine, 32*(8), 1280-1284.

Gökdoğan-Şahin, E. (2019). *Koruyucu ailelerin koruyucu aile hizmetine ilişkin değerlendirmeleri: Zonguldak ili örneği.* (Tez Numarası: 578059) [Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.

Görgen, İ. (2017). Program geliştirmede temel kavramlar. H. Şeker (Ed.), *Eğitimde program geliştirme* içinde (ss. 1-18). Anı Yayıncılık.

Görgülü, Ü. & Fesci, H. (2011). Epilepsi ile yaşam: Epilepsinin psikososyal etkileri. *Göztepe Tıp Dergisi, 26*(1), 27-32.

Görgün, B. & Melekoğlu, M. A. (2019). Development of a reading support program for students with specific learning disabilities to improve reading fluency and comprehension skills. *Elementary Education Online, 18*(2), 698-713.

Gözen, D. (2015). Yenidoğanda verniks kazeozanın önemi ve banyo uygulaması. *Türkiye Klinikleri Journal of Pediatric Nursing-Special Topics, 1*(2), 11-16.

Gözün-Kahraman, Ö. (2019). Erken müdahalenin planlanması. A. Özyürek & E. Sezgin (Eds.). *Çocukluk döneminde erken müdahale* içinde (ss. 221-247). Nobel Akademik Yayıncılık.

Green, A. & Snarey, J. (2011). Postconventional morality. In Goldstein S. & Naglieri J. A. (Eds.), *Encyclopedia of child behavior and development.* Springer.

Green, S. (2002). *BTEC National early years.* Nelson Thomes.

Griffiths, B. B., & Hunter, R. G. (2014). Neuroepigenetics of stress. *Neuroscience*, *275*, 420-435.

GSI Teaching & Resource Center. (n.d.). *Social Constructivism.* https://gsi.berkeley.edu/gsi-guide-contents/learning-theory-research/social-constructivism/

Guilford, J. P. (1950). Creativity. *American Psychologist, 5,* 444-454.

Gullo, D. F. (2005). *Understanding assessment and evaluation in early childhood education* (2nd Ed.), Teachers College Press.

Gundersen, K., Bruusgaard, J. C., Egner, I. M., Eftestøl, E. & Bengtsen, M. (2018). Muscle memory: Virtues of your youth? *The Journal of Physiology, 596*(18), 4289-4290.

Gupta, N. & Kabra, M. (2014). Approach to the diagnosis of developmental delay-the changing scenario. *The Indian Journal of Medical Research, 139*(1), 4-6.

Guyton, A. C. & Hall, J. E. (2007). *Tıbbi fizyoloji.* (H. Çavuşoğlu, & B. Ç. Yeğen, Çev. Eds.). Nobel Tıp Kitabevi.

Gül, İ. I. & Karan, U. (2011). *Ayrımcılık yasağı (Kavram, hukuk, izleme ve belgeleme).* İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Gülay, H. (2009). *Okul öncesi dönemde akran ilişkileri.* Pegem Akademi Yayıncılık.

Gülcü, S. & Arslan, S. (2018). Çocuklarda aşı uygulamaları: Güncel bir gözden geçirme. *Düzce Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi, 8(*1), 34-43.

Güler, Ç. (2013). *Büyük çevre sözlüğü (Çevre sağlığı açıklama ve terimleriyle birlikte).* Yazıt Yayınları.

Güler, M. & Yetim, Ü. (2008). Ebeveyn rolüne ilişkin kendilik algısı ölçeği: Geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Türk Psikoloji Yazıları, 11*(22), 34-43.

Gültekin, G. & Baran, G. (2005). Hastalık ve çocuk. *Aile ve Toplum Dergisi 8*(8), 61-68.

Gülüm, I. V. & Dağ, İ. (2012). Tekrarlayıcı düşünme ölçeği ve bilişsel esneklik envanterinin Türkçeye uyarlanması, geçerliliği ve güvenilirliği. *Anatolian Journal of Psychiatry/Anadolu Psikiyatri Dergisi, 13*(3), 216-223.

Günay, M., Kara, E. & Cicioğlu, I. (2006). *Egzersiz ve antrenmana endokrinolojik uyumlar.* Gazi Kitapevi.

Günbatar, M. S. & Güyer, T. (2015). Çevrimiçi problem temelli öğrenme süreçlerinin uzman ve akran değerlendirmelerine göre karşılaştırılması. *Baskent University Journal of Education, 2*(1), 52-60.

Gündüz Kalan, Ö. (2010). Reklamda çocuğun toplumsal cinsiyet teorisi bağlamında konumlandırılışı: "kinder" reklam filmleri üzerine bir inceleme. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, 1*(38), 75-89.

Günel, M. K. (2017). Çocuklarda fizyoterapi ve rehabilitasyon uygulamalarında motor öğrenme ve postural kontrol mekanizmaları. A. A. Karaduman & Ö. T. Yılmaz (Eds.), *Fizyoterapi ve rehabilitasyon i*çinde (ss. 540-544). Hipokrat Yayınevi.

Güner Sargın, A. (2010). *Wisc-R zekâ ölçeği ile California sözel öğrenme testi (çocuk versiyonu) CSÖT-Ç ve rey karmaşık figür testinin ilişkisi.* (Tez Numarası: 278782) [Yüksek Lisans tezi, Maltepe Üniversitesi]. Yüksek Öğretim Kurulu Tez Merkezi.

Güney, S. (1998). *Davranış bilimleri ve yönetim psikolojisi terimler sözlüğü*. Ocak Yayınları.

Gürbüz, A. S. & Özçimen, E. E. (Eds.), (2021). *Temel jinekoloji ve obstetri*. Nobel Tıp Kitabevi.

Gürel, E. & Tat, M. (2010). Çoklu zekâ kuramı: Tekli zekâ anlayışından çoklu zekâ yaklaşımına. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 3*(11), 336-356.

Gürgan, U. (2019). *Gelişim psikolojisi*. Nobel Akademik Yayıncılık.

Gürmen, M. S. (2019). Çocukla gelen ve hiç bitmeyen ilişki: Ortak ebeveynlik. *Türk Psikoloji Yazıları, 22*(44), 15-31.

Gürsoy, F. & Özaslan, H. (2020). Fiziksel gelişim. A. Köksal Akyol (Ed.), *Erken çocukluk döneminde gelişim II* içinde (2. Baskı), (ss. 67-78). Anı Yayıncılık.

Güven, B. & Karataş, İ. (2004). İlköğretim matematik öğretmen adaylarının sınıf ortamı tasarımları. *İlköğretim Online, 3*(1), 25-34.

Güven, Meral (2004). *Öğrenme stilleri ile öğrenme stratejileri arasındaki ilişki.* (Tez Numarası: 143975 [Doktora Tezi, Anadolu Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.

Güvenç, H. (2015). Etkin Katılım Ölçeği geliştirme ve uyarlama çalışması. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, *16*(1), 255-267.

Güzel, H. Ş. & Arkar, H. (2018). İçe/dışa yönelim sorunları ile mizaç, aile işlevleri ve yetiştirme tutumları arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Anatolian Journal of Psychiatry/Anadolu Psikiyatri Dergisi, 19*(3).

Hameed, N. N. & Izzet, K. Q. (2010). Neonatal birth traumas: Risk factors and types. *Journal of the Faculty of Medicine Baghdad, 52*(3), 241-245.

Hammond, S. (2004). Best practice consideration. In B. Cripps (Ed.). *Psychometric tests* (2nd ed). John Wiley & Sons.

Harman, G. & Çelikler, D. (2012). Eğitimde hazırbulunuşluğun önemi üzerine bir derleme çalışması. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi, 1*(3), 147-156.

Harter, S., Waters, P. L. & Whitesell, N. R. (1997). Lack of voice as a manifestation of false self-behavior among adolescents: The school setting as a stage upon which the drama of authenticity is enacted. *Educational Psychologist, 32*(3), 153-173.

Harwood, J. M. (1971). Comparative study of four-year-old preschool children in the area of conservation. *Utah State University*.

Haslam, N. (2020). Anal Stage. In Zeigler-Hill V. & Shackelford T. K. (Eds.), *Encyclopedia of Personality and Individual Differences.* Cham: Springer International Publishing.

Hatun, Ş. (2000). *Çocuklarda kemik sağlığı.* https://www.ttb.org.tr/sted/sted0500/05001.html

Hatzichristou, C. & Hopf, D. (1996). A multiperspective comparison of peer sociometric status groups in childhood and adolescence. *Child Development, 67*(3), 1085-1102.

Haviland, W., Prins, H., Walrath, D. & Mcbride, B. (2008). *Kültürel antropoloji*. (İ.D.E. Sarıoğlu, Çev.). Kaknüs Yayınları.

Hayes, B. K., Heit, E. & Swendsen, H. (2010). Inductive reasoning. Wiley interdisciplinary reviews: *Cognitive Science, 1*(2), 278-292.

Hayes, J. & Allinson, C. W. (1994). Cognitive style and its relevance for management practice. *British Journal of Management, 5*, 53-71.

Hayward L. M., Fragala-Pinkham M., Johnson K. & Torres A. (2016). A community-based, adaptive soccer program for children with autism: Design, implementation, and evaluation. *Palaestra, 30*(4), 44-50.

Healy, M. (2013). *The highly sensive and stubborn child. Psychology Today.* https://www.psychologytoday.com/us/blog/creative-development/201301/the-highly-sensitive-and-stubborn-child

Heaton, P. & Wallace, G. L. (2004). Annotation: The savant syndrome. *Journal of Child Psychology and Psychiatry, 45*(5), 899-911.

Heffner, H. E. (1998). Auditory awareness. *Applied Animal Behaviour Science, 57*(3-4), 259-268.

Heidemann, S. & Hewitt, D. (1992). *Pathways to play: developing play skills in young children.* Gryphon House.

Heinrich-Carolyn, J. (2011). The performance of performance standards. *Employment Research, 18*(2), 4-5.

Hembree, R. (1988). Correlates, causes, effects, and treatment of test anxiety. *Review of educational research, 58*(1), 47-77.

Hertenstein, M. J. (2011). Tactile stimulation. In Goldstein S. & Naglieri J. A. (Eds.), *Encyclopedia of child behavior and development.* Springer.

Heyes, C. (2001). Causes and consequences of imitation. *Trends Cognitive Sciences, 5*(6), 253-261.

Hillman, J. B. & Spigarelli, M. G. (2009). Sexuality: Its development and direction. In W. B. Carey, A. C. Crocker, W. L. Coleman, E. R. Elias & H. M. Feldman (Eds.), *Developmental-behavioral pediatrics* (4th Ed., pp. 415-425). Saunders.

Hodes, M., Shur-Fen Gau, S. & De Vries, P. J. (2018). *Understanding uniqueness and diversity in child and adolescent mental health.* Academic Press.

Hoff, E. (2009). Language development at an early age: Learning mechanisms and outcomes from birth to five years. *Encyclopedia on Early Childhood Development,* 1-5.

Horn, J. & Catell, H.E.P. (2020). *A short biography Raymond Bernard Cattell.* http://www.cattell.net/devon/rbcbio.htm

Hort, B. E., Leinbach, M. D. & Fagot, B. I. (1991). Is there coherence among the cognitive components of gender acquisition? *Sex Roles, 24*(3), 195-207.

Howard, W. F., Williams, B. & Lepper, C. E. (2011). *Özel gereksinimi olan küçük çocuklar: Eğitimciler aileler ve hizmet verenler için iyi bir başlangıç [Young children with special needs: A good start for teachers, families and other professionals]* (4. Baskı). (G. Akçamete, Çev. Ed.). Nobel Akademik Yayıncılık.

Hua, A. & Major, N. (2016). Selective mutism. *Current opinion in pediatrics*, *28*(1), 114-120.

Huffmeijer, R., Bakermans-Kranenburg, M. J., Alink, L. R. & van IJzendoorn, M. H. (2014). Love withdrawal predicts electrocortical responses to emotional faces with performance feedback: a follow-up and extension. *BMC Neuroscience, 15*, 68.

Hughes, E., Baca, E., Mahmoud, K. F., Edwards, A., Griffith, K. J., Matthews, E., Puskar, K. R. & Mitchell, A. M. (2019). Nurses and fetal alcohol spectrum disorders prevention. *Issues in Mental Health Nursing, 40*(7), 621-625.

IDEA. (b.t.). *About IDEA*. https://sites.ed.gov/idea/about-idea/

ILO. (b.t.). *International labour organization*. https://www.ilo.org/global/lang--en/index.htm

Ing, M. (2010), Using informal classroom observations to improve instruction, *Journal of Educational Administration, 48*(3), 337-358.

Inhelder, B. & Piaget, J. (2013). *The early growth of logic in the child: Classification and seriation.* Routledge.

Irawan, F. A., Sutaryono, S., Permana, D. F. W., Billah, T. R. & Ma'dum, M. A. Hand, eye, and foot coordination test untuk mendeteksi kemampuan dasar lokomotor. *Journal Of Sport Education (JOPE), 3*(2), 85-92.

İnan, A. N. (1970). *Korunmaya muhtaç çocuklar (Der. Feyyaz Gölcüklü).* İktisadi Araştırmalar Vakfı Yayınları.

İnanç, Y. B., Bilgin, M. & Atıcı, K. M. (2017). *Gelişim psikolojisi.* Pegem Akademik Yayıncılık.

İnce, E. & Çiftçi, E. (2003). Ateş. Ş. Cin (Ed.), *Çocuk hastalıkları* içinde (ss. 231-234). ANTIP A.Ş.

İnce, O. & T., Kondolot, M. & Yalçın, S. S. (2011). Büyümenin izlenmesi ve büyüme duraklaması. *Türkiye Çocuk Hastalıkları Dergisi, 5(*3), 181-192.

İnci Kuzu, Ç. (2015). Okul öncesi dönemdeki çocukların cinsiyet önyargıları ile oyuncak seçimi ve ebeveynlerin buna etkisi. *Journal of International Social Research, 8*(39), 651-656.

İnsan Hakları Derneği. (2008). *Çocuk ihmali ve istismarını önleme öğretmenler ve aileler için eğitim kılavuzu.* Berkay Ofset Yayınları.

İri, R., Aktuğ, Z. B. & Keskin, A. (2018). Çocuklarda fiziksel aktivitenin el göz koordinasyonu ve reaksiyon zamanı üzerine etkisinin incelenmesi. *SPORMETRE Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi, 16*(1), 23-28.

İsababayeva, A. (2013). Turkish studies-ınternational periodical for the languages, literature and history of Turkish or Turkic. *Turkish Studies (Elektronik)*, *8*(6), 299-308.

İstanbul Üniversitesi Çocuk Koruma Uygulama ve Araştırma Merkezi. (b.t.). *Ekonomik istismar tanım.* https://cocukkoruma.istanbul.edu.tr/tr/content/cocuk-istismari-hakkinda/ekonomik-istismar

İTÜ Girişimcilik ve İnovasyon Merkezi. (b.t.). *Vaka çalışması yöntemi hakkında*. https://ginova.itu.edu.tr/projeler/tamamlanm%C4%B1%C5%9F-projeler/cat/hakk%C4%B1nda

Jack, R. E. & Schyns, P.G. (2015). The human face as a dynamic tool for social communication. *Current Biology Review, 25*, R621-R634.

Jackman, M. & Stagnitti, K. (2007). Fine motor difficulties: The need for advocating for the role of occupational therapy in schools. *Australian Occupational Therapy Journal, 54*(3), 168-173.

Janisch, C., Liu, X. & Akrofi, A. (2007). Implementing alternative assessment: Opportunities and obstacles. *The Educational Forum, 71*(3), 221-230.

Jazi, S. D., Purrajabi, F., Movahedi, A. & Jalali, S. (2012). Effect of selected balance exercises on the dynamic balance of children with visual impairments. *Journal of Visual Impairment & Blindness, 106*(8), 466-474.

Jefferies, A. L. (2012). Kangaroo care for the preterm infant and family. *Paediatrics & Child Health, 17*(3), 141-143.

Joginder Singh, S., Iacono, T. & Gray, K. M. (2014). An investigation of the intentional communication and symbolic play skills of children with down syndrome and cerebral palsy in Malaysia. *Journal of Early Intervention, 36*(2), 71-89.

Jones, J. L. (2009). *As they grow: Motor development from birth to six. BookSurge* Publishing.

Joyce, A. & Hirn, S. (2015). Attention: An evolving construct. *Applied Neuropsychology: Child, 4*(2), 80-88.

Julie E. Dockrell & Geoff Lindsay (2001). Children with specific speech and language difficulties the teachers' perspective, *Oxford Review of Education, 27*(3), 369-394.

Kabapınar, Y. & Gümüşsoy, V. (2019). Eğitim, özgürlük ve tel örgüler bağlamında okuldan kaçmak: Gitmek mi zor, kalmak mı? *Batı Anadolu Eğitim Bilimleri Dergisi, 10*(2), 111-130.

Kabat-Zinn, J. (1990). *Full catastrophe living: Using the wisdom of your body and mind to face stress, pain and illness.* Delacorte Press Books.

Kabat-Zinn, J. (2003), Mindfulness-Based Interventions in Context: Past, Present, and Future. *Clinical Psychology: Science and Practice, 10,* 144-156.

Kağıtçıbaşı, Ç. (2005). Autonomy and relatedness in cultural context. *Journal of Croos-Cultural Psychology, 36*(4), 403-422.

Kağıtçıbaşı, Ç. & Cemalcılar, Z. (2014). *Dünden bugüne insan ve insanlar-Sosyal psikolojiye giriş.* Evrim Yayınevi.

Kahraman, F. & Kahraman A. B. (2017). Dezavantajlılığın çocuk halleri: Dünyada ve Türkiye'de dezavantajlı gruplarda yer alan çocukların durumu. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi, 8*(20), 255-268.

Kail, R. V. (2012). *Children and their development.* Pearson.

Kaipa, R. & Danser, M. L. (2016). Efficacy of auditory-verbal therapy in children with hearing impairment: A systematic review from 1993 to 2015. *International Journal of Pediatric Otorhinolaryngology, 86,* 124-134.

Kale Özçelik, F. (2020). Çocuğun özel yaşamına saygı hakkının Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi kapsamında değerlendirilmesi. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 24*(2), 425-451.

Kandemir, M. (2016). Bilişsel gelişim. Ş. Işık (Ed.), *Eğitim psikolojisi* içinde (ss. 93-143). Anı Yayıncılık.

Kansas Department of Health and Environment. (2015). *Kansas child care licensing laws.*https://www.publichealthlawcenter.org/sites/default/files/KS% 20Preschools%20and%20Child%20Care%20Centers.pdf

Kapadia, N., Zivanovic, V. & Popovic, M. (2013). Restoring voluntary grasping function in ındividuals with ıncomplete chronic spinal cord ınjury: Pilot study. *Top Spinal Cord Inj Rehabil, 19*(4), 279-287.

Kapıkıran, Ş. (2012). Ergenlerde otomatik olumsuz düşünceler ve içsel güdülenme arasındaki ilişkinin aracı ve farklılaştırıcısı olarak başarı yönelimi ve kendini engelleme davranışlarının sınanması. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri, 12*(2), 695-711.

Kaplan Roszia, S. & Silverstein, D. N. (2017). *Adoptees and the seven core issues of adoption.* https://www.adoptivefamilies.com/talking-about-adoption/adoptees-seven-core-issues-of-adoption/

Kaplan, R. A., Rossell, S. L., Enticott, P. G. & Castle, D. J. (2013). Own-body perception in body dysmorphic disorder. *Cognitive Neuropsychiatry, 18*(6), 594-614.

Kaplowitz, P. B. (2010). Delayed puberty. *Pediatrics in Review, 31*(5), 189.

Kara, B. & Sucu, N. (2016). Physical education and young children in terms of motor development. *Uluslararası Medeniyet Çalışmaları Dergisi, 1*(1), 80-129.

Kara, B., Biçer, Ü. & Gökalp, A. S. (2004). Çocuk istismarı. *Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi, 47*(2), 140-51.

Kara, Ö. K., Günel, M. K., Açıkel, C., Yiğit, Ş. & Arslan, M. (2015). Farklı doğum ağırlığı ve gebelik yaşına sahip yüksek riskli bebeklerin nörogelişimsel özellikleri arasında fark var mıdır? *Türk Pediatri Arşivi, 50*(3), 151-157.

Karaaslan, B. T. (2018, Nisan, 29-30). *Düşük ve orta gelirli ülkelerde erken çocukluk döneminde gelişim ve çocuğa sunulan uyaranlar.* [Tam Metin Bildiri]. Çocuk Gelişimi ve Nörolojisi Sempozyumu, İstanbul, Türkiye. https://www.uuyayinlari.com/uploads/content/files/uluslararasi-katilimli-cocuk-gelisimi-ve-norolojisi-sempozyumu-42.pdf

Karababa, A. (2018). Ön ergenlerin umut düzeylerinin ebeveynlik stilleri açısından incelenmesi. *Aile Psikolojik Danışmanlığı Dergisi*, *1*(1), 48-64.

Karabaş, Z. *(2021): DSM-5'te yer alan kişilik bozukluklarının Erikson'un psikososyal gelişim dönemleri ve algılanan ebeveynlik biçimleri açısından incelenmesi.* (Tez Numarası: 663806) [Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.

Karakaş, S. (2017). *Prof. Dr. Sirel Karakaş psikoloji sözlüğü: Bilgisayar programı ve veritabanı.* www.psikolojisozlugu.com

Karakuş, G. (2009). Dürtüsellik. *Turkiye Klinikleri J Psychiatry-Special Topics*, *2*(1), 10-9.

Karaman Güney, N., Atış Akyol, N. & Ata Doğan, S. (2018). İlkokul döneminde cinsel gelişim ve eğitim. Artan, İ (Ed.), *Cinsel gelişim ve eğitim* içinde (ss. 96-110). Hedef CS Yayıncılık.

Karamustafalıoğlu, O. & Yumrukçal, H. (2011). Depresyon ve anksiyete bozuklukları. *Şişli Etfal Hastanesi Tıp Bülteni*, *45*(2), 65-74.

Karataş, Z. (2020). Psikolojik değerlendirme ve testler. Y. Yavuzer & Z. Karataş (Eds.), *Psikolojik testler: ilkeler, uygulamalar ve tanıtım* içinde (ss. 2-22). Akademi Yayıncılık.

Karcıoğlu, F. & Alioğulları, Z. D. (2012). Çatışmanın nedenleri ve çatışma yönetim tarzları İlişkisi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, *26*(3-4), 215-237.

Kargın, T. (2004). Kaynaştırma: Tanımı, gelişimi ve ilkeleri. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, *5*(2), 1-13.

Kargın, T. (2007). Baş makale: Eğitsel değerlendirme ve bireyselleştirilmiş eğitim programı hazırlama süreci. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, *8*(1), 1-13.

Karip, E. (2020). *Çatışma yönetimi.* Pegem Akademik Yayıncılık.

Katz, N., Holly A., David L. & Noshir, C. (2004). "Network theory and small groups." *Small Group Research*, *35*(3), 307-332.

Kauffman, J. M. & Landrum, T. J. (2015). *Duygusal ve davranışsal bozukluğu olan çocukların ve gençlerin özellikleri (Olgular İlaveli).* (S. Kaner, Çev. Ed.). Nobel Akademik Yayıncılık.

Kaufman, A. S., Lichtenberger, E. O. & Intelligence, A. (2006). *Assessing adolescent and adult intelligence: IQ classification*. Wiley.

Kavaklı, K. (2004). Hemofilide temel bilgiler. Kavaklı, K. (Ed.), *Hemofili rehberi* içinde (ss. 1-8). Meta Basım.

Kavuncuoğlu, S., Öztürk, E., Alyıldız, E. S., Ceylan, Y. & Özbek, S. (2010). Riskli gebelik nedeni ile izlenen annelerden doğan preterm bebeklerin erken dönem morbidite ve mortalite sonuçları. *JOPP Dergi, 2*(1), 27-30.

Kaya, M. D. & Çok, F. (2021). Marcia'dan günümüze: statü ve süreç modelleri bağlamında bir derleme. *Kıbrıs Türk Psikiyatri ve Psikoloji Dergisi*, *3*(2), 144-152.

Kaye, A. J. & Erdley, C. A. (2011). Physical aggression. Goldstein, S. & Naglieri, J. A. (Ed.), In *Encyclopedia of child behavior and development.* Springer.

Kayhan, N. & Akçamete, G. (2018). Birlikte öğretim yaklaşımı: Altı farklı öğretim modeli. *Eğitim ve İnsani Bilimler Dergisi*, *9*(18), 25-52.

Kayıhan, H. (2011). Fiziksel engellilerde rehabilitasyon, eğitim ve toplumsal katılım. N. Baykoç (Ed.), *Özel gereksinimli çocuklar ve özel eğitim*. Eğiten Kitap.

Kaymaz Küçük, Ç. & Bayhan, P. (2018). Gelişimsel gecikmesi olan çocukların değerlendirilmesi. P. Bayhan (Ed.), *Gelişimsel değerlendirme* içinde (ss. 151-180). Hedef CS Yayıncılık.

Kaymaz, Ç. & Demircioğlu, H. (2018). The importance and position of child development as a discipline. T. Çetin, L. Dumitrache, H. Kara, M. Mulalic & L. Selendili (Eds.), *New orizons in Social Sciences* içinde (pp. 390-410). Lap Lambert Academic Publishing.

Kaynar, H. (2018). *Üstün yetenekli ve üstün yetenekli olmayan öğrencilerin bilimsel hayal güçleri.* (Tez Numarası: 493095) [Yüksek lisans tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.

Kaytez, N. (2018). Motor gelişim. N. Aral & Z. F. Temel (Eds.), *Çocuk gelişimi* içinde (ss. 142-170). Hedef CS Yayıncılık.

Kazanoğlu, D. (2017). *Türkçe fonolojik farkındalık testi geliştirilmesi, geçerlik, güvenilirlik çalışması.* (Tez Numarası: 28633197) [Doktora tezi, Anadolu Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.

Keane, V. (2007). *Assessment of growth*. Kliegman, R. M., Behrman, R. E., Jenson, H. B. & Stanton, B. F. (Eds.) In *Nelson textbook of pediatric*s (18th Ed., pp. 71-74). Elsevier.

Kecskes, I. & Papp, T. (2000). *Foreign Language and Mother Tongue* (1st Ed.). Psychology Press.

Keleş, Y. (2010). Fen eğitiminde öğrenme döngüsü modelleri. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 6*(1), 41-51.

Keleşoğlu, F. & Yıldız, R. (2021). Çokkültürcü sosyal hizmet uygulaması ve eklektik perspektif. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *9*(Toplum & Siyaset), 193-202.

Keller, H. (2016). Psychological autonomy and hierarchical relatedness as organizers of developmental pathways. Philosophical transactions of the Royal Society of London. *Series B, Biological sciences*, *371*(1686), 1-9.

Kelley, H. M. & Lambert, M. C. (2011). Phonological Development. Goldstein, S. & Naglieri, J. A. (Eds.), In *Encyclopedia of child behavior and development*. Springer.

Kendon, A. (2004). *Gesture: Visible action as utterance*. Cambridge University Press.

Kennison, S. M. (2013). *Introduction to language development*. Sage Publications.

Kernis, M. H. (2005). Measuring self-esteem in context: The importance of stability of self-esteem in psychological functioning. *Journal of Personality*, *73*(6), 1569-1605.

Kerschner, J. E. (2015). Otitis media. İ. Erdim, Ö. Erdur & A. Demirci (Çev.), In *Nelson pediatri* (T. Akçay, Çev. Ed.), (ss. 2199-2213), Nobel Tıp Kitabevleri.

Kesicioğlu, O. S. (2013). Okul öncesi dönem çocuklarının matematiksel örüntü becerilerinin incelenmesi. *Akdeniz Eğitim Araştırmaları Dergisi*, *13*, 19-26.

Keskin, A. D. (2021). Çocuk hastanelerinde kitapların kullanımı. *Anasay, 17*, 299-314.

Keskin, H. & Akyol, H. (2014). Yapılandırılmış okuma yönteminin okuma hızı, doğru okuma ve sesli okuma prozodisi üzerindeki etkisi. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, *2*(4), 107-119.

Khaleel, M. (2021). Technology addiction among students. *Psychology and Education Journal*, *58*(3), 3646-3655.

Kılıç, K. M. (2018). Gelişimin genetik temelleri. F. Güngör-Aytar (Ed.), *Gelişim psikolojisi* içinde (ss. 46-71). Hedef CS Yayıncılık.

Kılıç, Ş. (2018). Orta çocukluk dönemi. F. Güngör-Aytar (Ed.), *Gelişim psikolojisi* içinde (ss. 118-158). Hedef CS Yayıncılık.

Kılınç Aslan, S. (2019). *FFL ağ motiflerinde öz-sinapsın zayıf sinyal sezinlemeye etkileri* (Yayın No: 581405) [Yüksek Lisans Tezi, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.

Kılınç, S. (2010). *Obsesif kompulsif bozukluk tanısı almış bireyler ile sağlıklı bireylerin bellek süreçlerinin bellek yanılgıları açısından karşılaştırılması* [Yüksek lisans tezi, Maltepe Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.

Kırbaş, H. (2020). Yaşam boyu gelişim. İ. Seçer (Ed.), *Yaşam boyu gelişim ve uyum sorunları, psikopatolojiyi anlamak* içinde (ss. 21-59). Nobel Akademik Yayıncılık.

Kırık, A. M. & Köyüstü, S. (2018). Z Kuşağı Konusunda Yapılmış Tezlerin İçerik Analizi Yöntemiyle İncelenmesi. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, *6*(2), 1497-1518.

Kızılaslan, A. & Sümer-Dodur, H. M. (2021). Görme yetersizliği olan bireylerde dokunsal işleyen bellek stratejileri. *Eğitim Bilim ve Araştırma Dergisi*, *2*(2), 171-184.

Kilercioğlu, S. (2015). *Belirli bir yaş grubunda tek kulağı total işitme kayıplı, diğer kulağı normal işiten erkek bireylerde ce-chirp abr ve click abr bulgularının karşılaştırılması.* [Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.

Kilmen, S. (2014). Ölçme ve değerlendirmede temel kavramlar. N. Çıkrıkçı-Demirtaşlı (Ed.), *Eğitimde ölçme ve değerlendirme* içinde (ss. 34-68). Edge Akademi.

Kim, Y. S. G. & Pilcher, H. (2016). What is listening comprehension and what does it take to improve listening comprehension?. In *Interventions in Learning Disabilities* (pp. 159-173). Springer.

King, N. J., Ollendick, T. H. & Murphy, G. C. (1997). Assessment of childhood phobias. *Clinical Psychology Review*, *17*(7), 667-687.

King, W. J., MacKay, M. & Sirnick, A. (2003). Shaken baby syndrome in Canada: clinical characteristics and outcomes of hospital cases. *CMAJ*, *168*(2), 155-159.

Kirazlı, T., Öğüt, F., Bilgen, C., Öztürk, K., Gözde, S., Bozan, A., Akyüz Divarcı, A. & Selimoğlu, S. (2013). *İşitme kayıpları*. Ege Üniversitesi Basımevi.

Kirişçi, N. (2021). Analogical and Selective Thinking in Creative Problem Solving Process: The Use of Selective Problem Solving Model in Mathematics Education. *MSKU Journal of Education*, *8*(1), 72-84.

Kirk, S., Gallagher, J. & Coleman, M. R. (2017). *Özel gereksinimli çocukların eğitimi* (14. Baskı). (S. Rakap & S. Kalkan, Çev. Eds.). Nobel Akademik Yayıncılık.

Kistin, C. & Bair-Merritt, M. H. (2017). *Child witness to violence*. International Encyclopedia of Public.

Kliegman, R. M., Stanton, B., Geme, J. S., Schor, N. F. & Behrman, R. E. (2015). *Nelson textbook of pediatrics: Growth and development.* Elsevier.

Klinberg, T. (2013). *The learning brain. Memory and brain development in children*. Oxford University Press.

Knoblauch, B. & Sorenson, B. (1998). *IDEA's definition of disabilities.* ERIC clearinghouse on disabilities and gifted education reston.

Kocayörük, E. & Çelik, B. (2017). Öğrenme. Aral, N. & Duman, T. (Eds.), *Eğitim psikolojisi* içinde (ss. 270-291). Pegem Akademik Yayıncılık.

Koç, G. (2004). Davranışçı yaklaşım. A. Ulusoy (Ed.), *Gelişim ve öğrenme* içinde (ss. 149-166). Anı yayıncılık.

Koç-Erdamar, G. (2013). Davranışçı yaklaşım: Klasik koşullanma. A. Ulusoy (Ed.), *Gelişim ve öğrenme psikolojisi* içinde (7. Baskı), (ss. 151-168). Anı Yayıncılık.

Kodama, H. (2008). Dietary habits that protect children from lifestyle-related diseases: From the perspective of dietary education. *Journal of the Japan Medical Association*, *136*(12), 2361-2365.

Koenig, A. M. (2018). Comparing prescriptive and descriptive gender stereotypes about children, adults, and the elderly. *Frontiers in Psychology*, *9*(1086), 1-13.

Kohlberg, L. (1973). The claim to moral adequacy of a highest stage of moral judgment. *The Journal of Philosophy*, *70*(18), 630.

Kohlberg, L. (2011). A current statement on some theoretical ıssues. In Sohan Modgil & Celia Modgil (Eds.), *Lawrence Kohlberg Consensus and Controversy* (pp. 485-543). Routledge.

Kol, S. (2011). Erken çocuklukta bilişsel gelişim ve dil gelişimi. *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 21*, 1-21.

Koran, N. (2016). Türkiye'de bebeklik dönemi ile ilgili yapılan araştırmaların analizi (2004-2014). *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, *20*(2), 363-376.

Korkmaz, H. & Kaptan, F. (2002). Fen eğitiminde öğrencilerin gelişimini değerlendirmek için portfolyo kullanımı üzerine bir inceleme. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, *23*(23), 167-176.

Korkmaz, Ö. & Mahiroğlu, A. (2007). Beyin, bellek ve öğrenme. *Kastamonu Eğitim Dergisi, 15*(1), 93-104.

Kosir, K. & Pecjak, S. (2005). Sociometry as a method for investigating peer relationships: what does it actually measure? *Educational Research*, *47*(1), 127-144.

Kostelnik, M. J., Soderman, A. K., Whiren, A. P. & Rupier, M. L. (2019). Alan ve materyalleri düzenleme. E. Ahmetoğlu & İ. H. Acar (Eds.), F. H. Adagideli (Çev.). *Gelişime uygun eğitim programı-Erken çocukluk eğitiminde en iyi uygulamalar* içinde (1. Baskı) (ss. 137-173). Nobel Akademik Yayıncılık.

Kostelnik, M. J., Soderman, A. K., Whiren, A. P. & Rupiper, M. L. (2019). Bilişsel Alan. E. (Akşin-Yavuz, Çev. Ed.), *Gelişime uygun eğitim programı* içinde (ss. 341-377). Nobel Akademik Yayıncılık.

Kozan, E. & Alper, S. (2021). Yüzlere atanan cinsiyet etiketlerinin cinsel çekicilik algısı üzerindeki etkisi. *Nesne, 9*(20), 240-260.

Köksal, N. (1979). Hastalara kütüphane hizmetinin verilmesi. *Türk Kütüphaneciliği*, *28*(1-2), 44-58.

Köylü, M. & Oruç, C. (2021). Dini inancın temellerinin bilimsel ve teolojik değerlendirmesi: Nöroteoloji. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi, 25*(2), 547-560.

Kraushaar, J. M. & Novak, D. C. (2010). Examining the affects of student multitasking with laptops during the lecture. *Journal of Information Systems Education*, *21*(2), 241-252.

Krauss, R. M. (2001). The psychology of verbal communication. N. J. Smelser & P. B. Baltes (Eds.). In *International encyclopedia of the social and behavioral sciences* (pp. 16161-65). Elsevier.

Kreiviniene, B. (2016). Vestibular sensory dysfunction: Neuroscience and psychosocial behaviour overview. *Social Welfare: Interdisciplinary Approach*, *2*(6), 184-197.

Kring, A. M., Johnson, S. L., Davidson, G. & Neale, J. (2017). *Anormal psikolojisi* (12. Baskı). Nobel Akademik Yayıncılık.

Kucian, K. & von Aster, M. (2015). Developmental dyscalculia. *European Journal of Pediatrics, 174*(1), 1-13.

Kuhl, U., Neef, N. E., Kraft, I., Schaadt, G., Dörr, L., Brauer, J. & Skeide, M. A. (2020). The emergence of dyslexia in the developing brain. *Neuroimage*, *211*, 116633, 1-11.

Kuiper, K. (Ed.). (2009). *The Britannica guide to theories and ideas that changed the modern world*. Britannica Educational Publishing.

Kulaksızoğlu, A. (1989). Ergen-aile çatışmaları ile annenin tutumları arasındaki ilişki ve ergenin problemleri. *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, *1*(1), 71-87.

Kulasızoğlu, A. (2013). *Ergenlik psikolojisi* (15. Baskı). Remzi Kitabevi.

Kumhar, G. D., Dua, T. & Gupta, P. (2002). Plantar response in infancy. *Eur J Paediatr Neurol*, *6*(6), 321-325.

Kurt, N. (2019). *Okulöncesi dönemdeki çocukların görsel algı becerileri ile geometri becerilerinin incelenmesi* (Tez Numarası: 556383) [Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi]. Yüksek Öğretim Kurulu Tez Merkezi.

Kurtaran, H., Kızılbulut, G., Kadriye, U. & Nebil, A. R. K. (2010). Ani işitme kaybı ile karışan Wernicke afazisi: Bir olgu sunumu. *Cumhuriyet Medical Journal*, *32*(3), 334-337.

Kurtulmuş, Z. (2012). Waldorf yaklaşımı ve Steiner pedagojisi. Z. F. Temel (Ed.), *Erken çocukluk eğitiminde yaklaşımlar ve programlar* içinde (ss. 77-97). Vize Yayıncılık.

Kuru Turaşlı, N. (2003). Bir ölçme değerlendirme yöntemi olarak "gözlem tekniği" ve okul öncesi eğitimde kullanılması. *Maltepe Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi*, *1*(3), 63-80.

Kuschner, E. S. (2013). Nonverbal intelligence. F. R Volkmar (Ed.), In *Encyclopedia of Autism Spectrum Disorders*. Springer.

Kutlu, R. (2017). Çocukluk çağı aşıları. *Türkiye Klinikleri J Fam Med-Special Topics*, *8*(5), 311-8.

Kutlu, R., Çivi, S., Marakoğlu, K. & Şahinli, A.S. (2008). Bir çocuk ve doğum hastanesinde doğan bebeklerin özellikleri. *Kocatepe Tıp Dergisi*, *9*, 57-62.

Kuzgun, Y. (2000). *Meslek danışmanlığı*. Nobel Akademik Yayıncılık.

Kuzu, T. S. (2004). Etkileşimsel Model'e uygun okuma öğretiminin Türkçe bilgilendirici metinleri anlama düzeyine etkisi. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, *37*(1), 55-77.

Kuzugüdenlioğlu Ulusoy, D. (2018). Pozitif ruh sağlığı ve ruhsal iyilik hali. Kuzugüdenlioğlu Ulusoy, D. (Ed.), *Ruh sağlığının sosyal boyutu* (ss. 1-10). Türkiye Klinikleri.

Küçükturan, G. (2005). Anne Baba Tutum Ölçeği. *Eurasian Journal of Educational Research*, (19), 238-250.

Kürtüncü, M., Yıldız, H. & Karakuş, E. (2019). Üniversite öğrencilerinde beyin baskın yarım küresinin girişimcilik ve atılganlık üzerine etkisinin belirlenmesi. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi,* (1), 166-179.

Kütük, M. Ö. & Bilaç, Ö. (2017). Çocuklarda ve adölesanlarda duygusal istismar ve ihmal. *Türkiye Klinikleri, 3*(3), 181-187.

Kvas, O. V. (2012). Development of ideas of child centrism in pedagogical theory and practice. *General Pedagogy and History of Pedagogy*, 26-49.

Lahey, M. (1988). *Language Disorders and Language Development*. Pearson.

Landin, D. K. (1994). The role of verbal cues in skill learning. *Quest*, *46*, 299-313.

Lansford, J. (2022). Adolescent development. R. Biswas-Diener & E. Diener (Eds.), In *Noba textbook series: Psychology.* DEF publishers.

Lansing, K. M. (1966). The research of Jean Piaget and its implications for art education in the elementary school. *Studies in Art Education*, *7*(2), 33-42.

Laplante, D. P., Zelazo, P. R., Brunei, A. & King, S. (2007), Functional play at 2 years of age: Effects of prenatal maternal stress. *Infancy, 12*(1), 69-93.

Laurence Steinberg. (b.t.). https://www.laurencesteinberg.com/about

Law Insider (b.t.) *Legal definitions dictionary*. https://www.lawinsider.com/dictionary

Leader, G., Francis, K., Mannion, A. & Chen, J. (2018). Toileting problems in children and adolescents with parent-reported diagnoses of autism spectrum disorder. *Journal of Developmental and Physical Disabilities, 30*(3), 307-327.

Leaf, J. B., Leaf, R., McEachin, J., Taubman, M., Ala'i-Rosales, S., Ross, R. K., Smith, T. & Weiss, M. J. (2016). Applied behavior analysis is a science and, therefore, progressive. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, *46*(2), 720-731.

Leahy, K., McGinley, J., Thompson, J. & Weese, T. (2011), Intelligence community assessment: Generational difference in workplace motivation, *Intelligence Reform and Transformation*, *29*(1), 1-16.

LeBlanc, L. A., Esch, J., Sidener, T. M. & Firth, A. M. (2006). Behavioral language interventions for children with autism: Comparing applied verbal behavior and naturalistic teaching approaches. *The Analysis of Verbal Behavior*, *22*(1), 49-60.

Leblebici, G. & Tarakcı, E. (2020). Gelişimsel koordinasyon bozukluğunda fizyoterapist bakışından bütüncül değerlendirme. *Turkiye Klinikleri J Pediatr*, *29*(2), 99-106.

Lefmann, T. & Combs-Orme, T. (2013). Early brain development for social work practice: Integrating neuroscience with Piaget's Theory of Cognitive Development. *Journal of Human Behavior in the Social Environment*, *23*(5), 640-647.

Lemmens, J. S., Valkenburg, P. M. & Peter, J. (2009). Development and validation of a game addiction scale for adolescents. *Media Psychology*, *12*, 77-95.

Leung, A. K., Leung, A. A., Wong, A. H. & Hon, K. L. (2020). Sleep terrors: An updated review. *Current Pediatric Reviews*, *16*(3), 176-182.

Levine, P. A. & Klein, M. (2021). *Bir çocuğun gözünden travma.* Butik Yayıncılık.

Levy, S. (2020). *Introduction to problems in adolescents*. https://www.msdmanuals.com/professional/pediatrics/problems-in-adolescents/introduction-to-problems-in-adolescents.

Lewandowski, A. S., Palermo, T. M., Stinson, J., Handley, S. & Chambers, C. T. (2010). Systematic review of family functioning in families of children and adolescents with chronic pain. *The Journal of Pain*, *11*(11), 1027-1038.

Li, R. (1996). *A theory of conceptual intelligence: Thinking, learning, creativity, and giftedness*. Praeger Publishers/Greenwood Publishing Group.

Lieberman, D. A. (2006). What can we learn from playing interactive games?. P. Vorderer & J. Bryant (Eds.), In *Playing video games: Motives, responses, and consequences* (pp. 379-397). Lawrence Erlbaum Associates.

Lindsay, G. & Dockrell, J. (2000). The behaviour and self-esteem of children with specific speech and language difficulties. *British Journal of Educational Psychology*, *70*(4), 583-601.

Livanelioğlu, A. & Günel, M. K. (2009). *Serebral palside fizyoterapi*. Pelikan Kitabevi.

Locke, E. A. & Latham, G. P. (1990). *A theory of goal setting & task performance*. Prentice Hall.

London, M. (2001). *Leadership development: Paths to self-insight and professional growth*. Psychology Press.

Losardo, A. & Syverson, A. N. (2021). *Küçük çocukları değerlendirmeye yönelik alternatif yaklaşımlar*. (M. Yıldız Bıçakçı, Çev. Ed.), Nobel Akademik Yayıncılık.

Losinski, M., Cook, K., Hirsch, S. & Sanders, S. (2017). The effects of deep pressure therapies and antecedent exercise on stereotypical behaviors of students with Autism Spectrum Disorder. *Behavioral Disorders*, *42*(4), 196-208.

Lunenburg, F. C. (2010). Communication: The process, barriers, and improving effectiveness. *Schooling*, *1*(1), 1-10.

Maccoby, E. E. & Martin, J. A. (1983). Socialization in the context of the family: Parent-child interaction. P. Mussen & E. M. Hetherington (Eds.), In *Handbook of Child Psychology Volume IV: Socialization, personality, and social development*. Wiley.

MacDonald, A. & Rafferty, J. (2015). *Investigating mathematics, science and technology in early childhood*. Oxford University Press.

Machluf, K., Liddle, J. R. & Bjorklund, D. F. (2014). An introduction to evolutionary developmental psychology. *Evolutionary Psychology*, *12*(2), 264-272.

MacKay-Brandt, A. (2016). Automaticity. J. Kreutzer, J. DeLuca & B. Caplan (Eds.), In *Encyclopedia of Clinical Neuropsychology.* Springer.

Madi, B. (2006). *Öğrenme beyinde nasıl oluşur?* Morpa Kültür Yayınevi.

Madigan, R. (2017). *Bellek nasıl çalışır? Belleğinizi değerlendirmenin yolları.* Nobel Akademik Yayıncılık.

Malcolm, P. (1985). Mirroring and child development. *Psychoanalytic Inquiry, 5*(2), 211-231.

Malim T. & Birch A. (1998). Atypical development. In *Introductory Psychology.* Palgrave.

Malkoç, İ. (2006). Boy kısalıkları. *Van Tıp Dergisi*, *13*(2), 67-70.

Manz, P. H., Lehtinen, J. & Bracaliello, C. B. (2013). A case for ıncreasing empirical attention to Head Start's Home-Based Program: An exploration of routine collaborative goal setting. *School Community Journal*, *23*, 131-144.

Marcia, J. E. (1980). *Identity in adolescence: Handbook of adolescent psychology.* Wiley & Son.

Mardani, M. & Tavakoli, M. (2011). Beyond reading comprehension: The effect of adding a dynamic assessment component on EFL reading comprehension. *Journal of Language Teaching & Research*, *2*(3), 688-696.

Marjorie, J. K., Soderman, A. K. & Whiren, A. P. (2014). *Developmentally appropriate curriculum best practices early childhood education.* (5th Ed.). Pearson.

Markowitsch, H. J. (2000). Memory and amnesia. M. M. Mesulam (Ed.), In *Principles of behavioral and cognitive neurology* (2nd Ed.) (pp. 257-293). Oxford University Press.

Marks, J. W. (2021). Medical definition of toxemia. https://www.medicinenet.com/toxemia/definition.htm

Marsh, J., Plowman, L., Yamada-Rice, D., Bishop, J. & Scott, F. (2016). Digital play: A new classification. *Early Years*, *36*(3), 242-253.

Martin, A. & Chao, L. L. (2001). Semantic memory and the brain: Structure and processes. *Current Opinion in Neurobiology, 11*(2), 194-201.

Martin, G. & Pear, J. J. (2015). *Behavior modification: What it is and how to do it*. Psychology Press.

Mash, E. J. & Wolfe, D. A. (2016). *Abnormal child psychology* (6th Ed.). Cengage Learning.

Matson, J. L., Estabillo, J. A. & Matheis, M. (2016). Token Economy. Zeigler-Hill, V. & Shackelford, T. (Eds.), In *Encyclopedia of Personality and Individual Differences*. Springer.

Matson, J. L., Turygin, N. C., Beighley, J., Rieske, R., Tureck, K. & Matson, M. L. (2012). Applied behavior analysis in autism spectrum disorders: Recent developments, strengths, and pitfalls. *Research in Autism Spectrum Disorders*, *6*(1), 144-150.

Matsumoto, D. (2009). *Cambridge dictionary of psychology*. Cambridge University Press.

Matsuo, T. & Yorifuji, T. (2021). Television-watching in the early years of life and the association with parents' concerns about decreased visual acuity in their elementary school-aged child: Results of a nationwide population-based longitudinal survey of Japan. *Japanese Journal of Ophthalmol*, *65*, 561-568.

Matthews, P. H. (1981). *Syntax*. Cambridge University Press.

Matthys, W. & Lochman, J. E. (2010). *Oppositional defiant disorder and conduct disorder in childhood*. Wiley-Blackwell.

Maviş, İ. & Topbaş, S. (2007). *Afazi, Apraksi, Dizartri: Dil ve konuşma terapisi alıştırma kitabı*. Detay Yayıncılık.

Mayo Clinic. (2022). *Mumps.* https://www.mayoclinic.org/diseases-conditions/mumps/symptoms-causes/syc-20375361.

McAfee, O. & Leong, D. J. (2020). *Erken çocukluk döneminde gelişim ve öğrenmenin değerlendirilmesi ve desteklenmesi*. (B. Güzel, Çev. Ed.). Nobel Akademik Yayıncılık.

McCloskey, M. & Rapp, B. (2017). Developmental dysgraphia: An overview and framework for research, *Cognitive Neuropsychology*, *34*(3-4), 65-82.

McDaniel, M. A., Guynn, M. J., Glisky, E. L., Rubin, S. R. & Routhieaux, B. C. (1999). Prospective memory: A neuropsychological study. *Neuropsychology, 13*(1), 103-110.

McDevitt, T. M. & Ormrod, J. E. (2019). *Child development and education*. (7th Ed.). Pearson.

McDuffie, A. (2013). Incidental teaching. F. R. Volkmar (Ed.), In *Encyclopedia of autism spectrum disorders*. Springer.

McFarland, L. (2008). Anecdotal records: Valuable tools for assessing young children's development. *Dimensions of Early Childhood*, *36*(1), 31-36. https://eric.ed.gov/?id=EJ894865.

Mcgee, G. G., Morrier, M. J. & Daly, T. (1999). An incidental teaching approach to early intervention for toddlers with autism. *Journal of the Association for Persons with Severe Handicaps, 24*(3), 133-146.

McHale, J. P. (1995). Coparenting and triadic interactions during infancy: The roles of marital distress and child gender. *Developmental Psychology*, *31*(6), 985-996.

McKibbon, K. A. (1998). Evidence-based practice. *Bulletin of the Medical Library Association*, *86*(3), 396-401.

McTiernan, A., Leader, G., Healy, O. & Mannion, A. (2011). Analysis of risk factors and early predictors of challenging behavior for children with autism spectrum disorder. *Research in Autism Spectrum Disorders*, *5*(3), 1215-1222.

Medical Dictionary for the Health Professions and Nursing. (2012). (b.t.). *Trichophagia*. https://medical-dictionary.thefreedictionary.com/trichophagy

Mehta, A. & Singh, V. (2000). Screening tests for nonorganic hearing loss. *Medical Journal Armed Forces India, 56*(1), 79-81.

Melekoğlu, M., Diken, İ. H., Çelik, S. & Tomris, G. (2014). Antisosyal davranışları önlemeye yönelik başarıya ilk adım erken eğitim programının etkililiği ile ilgili yapılan bilimsel çalışmaların incelenmesi. *International Journal of Early Childhood Special Education*, *6*(1), 55-79.

Meltzoff, A. N. (1999). Origins of theory of mind, cognition and communication. *Journel of Communication Disorders*, *32*(4), 251-269.

Mendy, A., Vieira, E. R., Albatineh, A. N. & Gasana, J. (2015). Toxoplasma gondii seropositivity and cognitive functions in school-aged children. *Parasitology, 142*(9), 1221-1227.

Mensan, N. Ö. & Anagün, S. S. (2022). Primary school teachers' perceptions of digital culture. *International Journal of Progressive Education*, *18*(1), 397-410.

Meral, B. F. (2015). *Gelişimsel yetersizliği olan çocuk annelerinin aile yaşam kalitesi algılarının incelenmesi* [Doktora tezi, Anadolu Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.

Merchant, S. N. & Rosowski, J. J. (2008). Conductive hearing loss caused by third-window lesions of the inner ear. *Otology & Neurotology*, *29*(3), 282-289.

Merriam-Webster. (b.t.). *Merriam-Webster.com dictionary*. https://www.merriam-webster.com/dictionary

Metin, N. (2018). Zihinsel engelli çocuklar. N. Metin (Ed.), *Özel Gereksinimli Çocuklar* içinde (ss. 73-114). Anı Yayıncılık.

Metin, N. (2018). Özel gereksinimli çocuğun aileye katılımı. N. Metin (Ed.), *Özel Gereksinimli Çocuklar* içinde (ss. 15-39). Anı Yayıncılık.

Meunier, S. A., Tolin, D. F. & Franklin, M. (2009). Affective and sensory correlates of hair pulling in pediatric trichotillomania. *Behavior Modification*, *33*(3), 396-407.

Milli Eğitim Bakanlığı (2012). Özel Eğitim Kurumları Yönetmeliği, *Resmî Gazete* (Sayı: 28296, Tarih: 18.05.2012).

Miller, D. J., Cohen, L. B. & Hill, K. T. (1970). A methodological investigation of Piaget's theory of object concept development in the sensory-motor period. *Journal of Experimental Child Psychology*, *9*(1), 59-85.

Miller, L. J., Anzalone, M. E., Lane, S. J., Cermak, S. A. & Osten, E. T. (2007). Concept evolution in sensory ıntegration: A proposed nosology for diagnosis. *Am J Occup Ther*. *61*(2), 135.

Miller, L. K. (1999). The savant syndrome: Intellectual impairment and exceptional skill. *Psychological Bulletin*, *125*(1), 31-46.

Miller, P. H. (2010). *Gelişim psikolojisi kuramları*. (Z. Gültekin, Çev. Ed.). İmge Yayınları.

Miller, P. H. & West, R. F. (1976). Perceptual supports for one-to-one correspondence in the conservation of number. *Journal of Experimental Child Psychology*, *21*, 417-424.

Millî Eğitim Bakanlığı (2019, Kasım 14). Bilim ve sanat merkezleri yönergesi. *Millî Eğitim Bakanlığı Tebliğler Dergisi* (Sayı: 71131733-20-E.22585430). http://mevzuat.meb.gov.tr/dosyalar/2039.pdf

Millî Eğitim Bakanlığı (MEB). (2008). *Özel Eğitim ve Rehabilitasyon Merkezi Zihinsel Engelli Bireyler Destek Eğitim Programı*. http://orgm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2013_09/04010347_zihinselengellibireylerdestekeitimprogram.pdf.

Millî Eğitim Bakanlığı (MEB). (2010). *Evde hastanede hizmet yönergesi*. http://mevzuat.meb.gov.tr/dosyalar/871.pdf.

Millî Eğitim Bakanlığı (MEB). (2012). Biçimine Göre Sorular. http://www.megep.meb.gov.tr/mte_program_modul/moduller_pdf/Bi%C3%A7imine%20G%C3%B6re%20Sorular.pdf.

Millî Eğitim Bakanlığı (MEB). (2013). *Okul öncesi eğitimi programı*. Millî Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı.

Millî Eğitim Bakanlığı (MEB). (2018). *Özel eğitim hizmetleri yönetmeliği*. Özel Eğitim Rehberlik ve Danışma Hizmetleri Genel Müdürlüğü.

Millî Eğitim Bakanlığı Özel Öğretim Kurumları Yönetmeliği (2012, 20 Mart). *Resmî Gazete* (Sayı: 28239). https://www.mevzuat.gov.tr/File/GeneratePdf?mevzuatNo=15970&mevzuatTur=KurumVeKurulusYonetmeligi&mevzuatTertip=5.

Milli Eğitim Bakanlığı Temel Eğitim Genel Müdürlüğü (2013). *0-36 aylık çocuklar için eğitim programı*. https://tegm.meb.gov.tr/dosya/okuloncesi/0-36program.pdf

Millî Eğitim Bakanlığı. (MEB). (2021). *OECD sosyal ve duygusal beceriler araştırması Türkiye ön raporu*. http://www.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2021_09/07170836_No19_-_OECD_Sosyal_ve_Duygusal_Beceriler_Arastirmasi.pdf

Millî Eğitim Bakanlığı. (MEB). (b.t). *Fiziksel gelişim*. http://orgm.meb.gov.tr/psikososyaldijitaldestek/flipbook/fizikselgelisim/files/basic-html/page11.html.

Millî Eğitim Bakanlığı. (MEB). (b.t.). *Özel eğitim sınıfları*. https://orgm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2015_07/27112647_mebozelegitimsinifi.pdf.

Momani, R. M. (2014). Building a token reinforcement program and measuring ıts effects on ımproving social ınteraction skills and communication among autistic children. *American Journal of Scientific Research*, (96), 88-99.

Montessori, M. (1997). *Çocuk Eğitimi*. Özgür Yayınları.

Montgomery, D. (2009). *Able, gifted and talented underachievers* (2nd Ed.). Wiley-Blackwell.

Morgan, C. T. (1998). *Psikolojiye giriş*. (S. Karakaş, Çev. Ed.) (12. Baskı). Meteksan A.Ş.

Morin, A. (2011). Self-awareness part 1: Definition, measures, effects, functions, and antecedents. *Social and Personality Psychology Compass*, *5*(10), 807-823.

Morris, Charles, G. & Maisto Albert, A. (2005). *Psychology* (12th Ed.), Pearson Education.

Morrison, J. (2017). *DSM-5'i kolaylaştıran "Klinisyenler için tanı rehberi"*. (M. Şahin, Çev. Ed.). Nobel Akademik Yayıncılık.

Morsünbül, Ü., Kaçıra, E. N. & Özdemir, Ş. (2019). Gelişimsel psikopatoloji: Ruh sağlığına disiplinlerarası bir yaklaşım. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, *11*(4), 451-465.

Mota, D. M. & Barros, A. J. (2008). Toilet training: Methods, parental expectations and associated dysfunctions. *Jornal de Pediatria, 84*, 9-17.

Motavalli Mukaddes, N. (2013). *Otizm spektrum bozuklukları tanı ve takip*. Nobel Tıp Kitapevleri.

Motris, C. G. (2002). *Psikolojiyi anlamak (Psikolojiye giriş)*. H. B. Ayışık & M. Sayıl (Çev.). Türk Psikologlar Derneği Yayınları.

Mudrick, H. B. (2016). *Goal-corrected partnerships: Young children's representations of mother-child negotiation* [Doctoral Dissertation, University of Connecticut]. Storrs.

Mulligan, S. (1998). Patterns of sensory integration dysfunction: A confimatory factor analyses. *AJOT, 52*, 819-828.

Murkoff, H. E. (2017). *Çocuğunuz büyürken sizi neler bekler?* Epsilon Yayınları.

Nair, G. (2018). *Aile-okul-sokak üçgeninde gençlik ve şiddet*. Nobel Akademik Yayıncılık.

National Association for Gifted Children (2016). *Asynchronous development*. https://www.nagc.org/sites/default/files/Publication%20PHP/NAGC%20TIP%20Sheet-Asynchronous%20Development-FINAL%20REVISED-OCTOBER%202017(1).pdf

National Institute for Open Schooling. (2012). *Early identification and itervention*. In Early childhood care and education (pp. 219-234). https://digital.nios.ac.in/content/376en/22.pdf

National Institute on Deafness and Other Communication Disorders. (2022). *American Sign Language.* https://www.nidcd.nih.gov/health/american-sign-language.

National Research Council (US) Committee on Disability Determination for Mental Retardation (2002). Mental retardation: Determining eligibility for social security benefits. In *Differential Diagnosis*. National Academies Press. https://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK207533/.

Neilson, J. P. (1992). Prenatal diagnosis in multiple pregnancies. *Current Opinion in Obstetrics & Gynecology, 4*(2), 280-285.

Neuman, S. B. & Dickinson, D. K. (2018). *Erken okuryazarlık araştırmaları el kitabı*. (G. Akoğlu & C. Ergül, Çev. Eds.). Nobel Akademik Yayıncılık.

Neuman, W. L. (2009). *Toplumsal araştırma yöntemleri: Nitel ve nicel yaklaşımlar*. (2. Cilt). Yayınodası.

Neuropsychologischer ratgeber. (2022). *Das Gehirn*. https://www.ratgeber-neuropsychologie.de/gehirn/gehirn.html

New Brunswick Human Rights Commission. (May, 2017). *Guideline on accommodating students with disabilities in post-secondary institutions*. https://www2.gnb.ca/content/dam/gnb/Departments/hrc-cdp/PDF/Guideline-Accommodating-Post-Secondary-Students-Disability-New-Brunswick.pdf

Newman, B. M. & Newman, P. R. (2017). *Development through life: A psychosocial approach*. Cengage Learning.

Nieman, P., Shea, S., Canadian Paediatric Society, & Community Paediatrics Committee. (2004). Effective discipline for children. *Paediatrics & Child Health*, *9*(1), 37-41.

Nikopoulos, C. K. & Keenan, M. (2004). Effects of video modeling on social initiations by children with autism. *Journal of Applied Behavior Analysis*, *37*(1), 93-96.

O'Connor, C. & Michaels, S. (2007). When is dialogue 'dialogic'?. *Human Development*, *50*(5), 275-285.

O'Malley, K. D. & Storoz, L. (2003). Fetal alcohol spectrum disorder and ADHD: Diagnostic implications and therapeutic consequences. *Expert Review of Neurotherapeutics*, *3*(4), 477-489.

Odacı, H. & Türkkan, T. (2021). Cinsel istismar şüphesi bulunan çocukla görüşme: Öğretmenler ve okul psikolojik danışmanları nasıl davranmalı ve neler yapmalı?. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, *19*(1), 685-706.

Ogar, J., Slama, H., Dronkers, N., Amici, S. & Gorno-Tempini, M. L. (2005). Apraxia of speech: An overview, *Neurocase, 11*(6), 427-432.

Oğuz, G., Karabekiroğlu, A., Kocamanoğlu, B. & Sungur, M. Z. (2016). Obezite ve bilişsel davranışçı terapi. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, *8*(2), 133-144.

Okeke, G. N. (2016). *The impact of digital games on high school students' academic achievement in mathematics education: A meta-analytic investigation* [Doctoral dissertation, University of North Texas]. ProQuest Dissertations and Theses.

Okray, Z. (2017). Psikanalitik yönelimi psikoterapi ile takip edilen olgunun projektif testlerle değerlendirilmesi: Terapi öncesi ve sonrası uygulamaları. *Yaşam Becerileri Psikoloji Dergisi*, *1*(2), 85-93.

Oktay, A. (2018). Eğitimin temel kavramları. F. Temel & N. Aral (Eds.). *Gelişimsel destek programları* içinde (ss. 12-31). Hedef CS Yayıncılık.

Olçay Gül, S. (2014). Söndürme. E. Tekin İftar (Ed.), *Uygulamalı davranış analizi* içinde (ss. 488-512). Vize yayıncılık.

Oliva, A., Jimenez, J. M. & Parra, A. (2009). Protective effect of supportive family relationships and the influence of stressful life events on adolescent adjustment. *Anxiety Stress Coping*, *22*(2), 137-152.

Olson, M. E. (2021). Muscle memory. *Academic Pediatrics*, *21*(6), 923-924.

Olweus, D. (1993). *Bullying at School: What we know and what we can do*. Blackwell Publishers.

Olweus, D. (2012). Cyberbullying: An overrated phenomenon?. *European Journal of Developmental Psychology, 9*(5), 520-538.

Onur, B. (2001). *Çocuk ve ergen gelişimi.* (4. Baskı). İmge Kitabevi.

Oral, E. A. (2019). Eğitim psikolojisi ve özel gereksinimleri olan öğrenciler. İ. Yıldırım (Ed.), *Eğitim psikolojisi* içinde (ss. 198-291). Anı Yayıncılık.

Orhon, F. (b.t.). *Sağlıklı çocuklarda büyüme ve büyümenin izlenmesi*. https://acikders.ankara.edu.tr/pluginfile.php/14955/mod_resource/content/0/b%C3%BCy%C3%BCme-2016-2017.pdf.

Otlu, A. (b.t.). *İnönü üniversitesi tıp fakültesi dönem ı hücre bilimleri ders kurulu 3. genel embriyoloji ders notları.* http://www.belgeler.com/blg/2su5/genelembriyoloji-ders-notlari.

Otto, B. (2018). Dil gelişiminde kuramsal yaklaşımlar ve bağlam. Ç. Kaymaz (Çev.), *Erken çocukluk eğitiminde dil gelişimi* içinde. F, Turan. & G, Akoğlu. (Eds.), (ss. 24-56), Nobel Akademik Yayıncılık.

Outlaw, M. (2009). No one type of ıntimate partner abuse: Exploring physical and non-physical abuse among ıntimate partners. *J Fam Viol, 24*, 263-272.

Owens, E. R. (2012). *Language development: An introduction.* Pearson Publishing.

Oxford Languages (2022). https://languages.oup.com/google-dictionary-tr/.

Öcel, H. (2006). Cinsel senaryolar (şemalar) ve heteroseksüel saldırganlık. *Türk Psikoloji Bülteni, 12*(38), 59-67.

Ökcün Akçamuş, M. Ç. & Turan, F. (2015). Otizm spektrum bozukluğu olan çocuklarda taklit gelişimi ve taklidin gelişimsel rolü. *H.Ü. Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi*, *2*(2), 14-30.

Ökcün Akçamuş, M. Ç., Acarlar, F. & Alak, G. (2018). Otizm spektrum bozukluğu olan çocuklarda taklit türlerinin oyun karmaşıklığı ve sözcük dağarcığı ile ilişkileri. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, *19*(4), 747-775.

Ölmez, F. S. (2010). *24-36 ay arası normal gelişim gösteren çocuklar ile 30-48 ay arası gecikmiş dil ve konuşması bulunan çocukların dilsel becerilerinin Tige-2 kullanılarak karşılaştırılması.* [Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.

Ömeroğlu, E., Yayla-Ceylan, Ş. & Özyürek, A. (2010). *Dramatik etkinliklerden dramaya, teoriden uygulamaya.* Eğiten Kitap.

Önder, A. & Arslan Çiftçi, H. (2020). *Erken çocuklukta oyun ve oyun yoluyla öğrenme*. Nobel Akademik Yayıncılık.

Örün. Ö. (2019). *Farklı fiziksel ortamlarda gerçekleştirilen çoklu görev durumlarının bilişsel yük ve başarıya etkisi* (Tez Numarası: 543363) [Yayınlanmamış Doktora Tezi, Anadolu Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.

Öz, F. & Bahadır-Yılmaz, E. (2009). Ruh sağlığının korunmasında önemli bir kavram: Psikolojik sağlamlık. *Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Hemşirelik Dergisi, 16*(3), 82-89. https://dergipark.org.tr/tr/pub/hunhemsire/issue/7841/103278.

Özalp, İ. & Coşkun, T. (1995). Büyümenin izlenmesi. E. Tunçbilek, (Ed.), *Çocuk sağlığı temel bilgiler* (4. Baskı), (ss. 76-89). Hacettepe Üniversitesi Yayınevi.

Özaslan, T. U. & Bilaç, Ö. (2015). Dikkat eksikliği hiperaktivite bozukluğu epidemiyolojisi. *Türkiye Klinikleri Dergisi/Journal of Child Psychiatry-Special Topics*, *1*(1), 1-5.

Özcan, Ö. & Aysev, A. (2009). Okul fobisi olan çocuklarda ruhsal bozuklukların sıklığının araştırılması. *İnönü Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, *16*(1), 13-17.

Özcan, S. & Sumbas, E. (2018). Üniversite öğrencilerinin çiftler arası şiddeti kabullerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, *11*(56).

Özdemir, P. G., Selvi, Y. & Aydın, A. (2012). Dürtüsellik ve tedavisi. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, *4*(3), 293-314.

Özdemir, S. (2021). Duygu davranış bozukluğu olan öğrenciler. İ. H. Diken (Ed.), *Özel eğitime gereksinimi olan öğrenciler ve özel eğitim* içinde. (ss. 391-429) Pegem Akademik Yayıncılık.

Özden, M. (2013). *Sağlık eğitimi yöntemleri* (20. Baskı). Ayrıntı Basımevi.

Özdoğan, A. Ç., Haspolat, N. K., Çelik, O. & Yalçın, R. Ü. (2021). Ergenlerde reaktif-proaktif saldırganlık ve bilişsel esneklik: Öfkenin aracı rolü. *Anadolu Journal of Educational Sciences International, 11*(2), 826-851.

Özel Eğitim ve Rehberlik Hizmetleri Genel Müdürlüğü. (2021). *Hastane okulları.* http://orgm.meb.gov.tr.

Özenici, S., Kınsız, M. & Seçkin, H. (2011). Çıkarımda bulunma becerisi ve çıkarımların okuma-anlama sürecindeki işlevi. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, *8*(1), 1665-1681.

Özer, D. (2017). Motor gelişim. N. Aral & T. Duman (Eds.), *Eğitim psikolojisi* içinde (ss. 76-102). Pegem Akademik Yayıncılık.

Özgen, D. & Şahin, S. (2016). Düşük doğum ağırlıklı bebeklerin annelerinin karakteristik özellikleri. *Journal of Human Rhythm*, *2*(2), 72-77.

Özgen, M. (2016). *Matematiksel ilişkilendirme üzerine kuramsal bir çalışma.* (ss. 235-245). International Conference on Research in Education & Science Proceeding Book.

Özgü, H. (1994). *Psikanalizin üç büyükleri: Freud Adler Jung.* Kıbele Yayınları.

Özgür, Ö. (2011). Kurum bakımı altındaki çocukları anlamak ve onlarla çalışmak: Bağlanma teorisinden bir bakış. *Social Sciences*, *6*(1), 96-106.

Özgüven, İ. E. (2011). *Psikolojik testler*. PDREM Yayınları.

Özhan, M. H. (2017). *Pnömoni: Giriş ve sınıflama*. N. Şen & M. H. Özhan (Eds.). -mani içinde. TÜSAD Eğitim Kitapları Serisi. https://www.solunum.org.tr/TusadData/ Book/555/1712017101925-Pnomoni_Kitabi.pdf.

Özkan, E. (2018). *Görme engelli bireylerde postüral stabilite eğitimlerinin postüral stabilite ve aktivite performansına etkisinin incelenmesi.* [Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.

Özkan, H. H. (2008). Çoklu zekâ kuramı ve eğitim programı öğeleri ilişkisi. *Education Sciences, 3*(2), 332-344.

Özkan, Ö. (2018). Çocuk Gelişimi 1. F. Turan & A. İ. Yükselen (Eds.), *Çocuk gelişimi kuramları* içinde (ss. 38-97), Hedef CS Yayıncılık.

Özkorumak, E. & Tiryaki, A. (2011). Davranışsal bağımlılık olarak kontrol edilemeyen satın alma davranışı. *Psikiyatride Derlemeler, Olgular ve Varsayımlar*, *5*(1-3), 14-18.

Özkök, S. (2016). Kızamık, kızamıkçık, kabakulak, suçiçeği ve aşılamalarında güncel durum. *Okmeydanı Tıp Dergisi*, *32*(Ek sayı), 20-23.

Özmen, T. & Güneş, G. Y. (2017). Prepubertal amatör cimnastikçilerde dinamik denge, dikey sıçrama ve gövde stabilitesi arasındaki ilişki. *Spor Bilimleri Dergisi*, *28*(1), 24-29.

Özmert, E. N. (2006). Erken çocukluk gelişiminin desteklenmesi-III: Aile. *Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi, 49*(3), 256-273.

Özocak, O., Gündüz-Başçıl, S. & Gölgeli, A. (2019). Egzersiz ve nöroplastisite. *Düzce Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi, 9*(1), 31-38.

Öztürk Aynal, Ş. (2012). Çocukta oyun gelişimi ve yaratıcılık. M. E. Deniz (Ed.), *Erken çocukluk döneminde gelişim* içinde (ss. 345-386). Maya Akademi.

Öztürk, M., Kişioğlu, A. N. & Demirel, R. (2000). Isparta'da 2000 yılı polio aşı kampanyasında halkın kampanya ve poliomyelit hakkındaki bilgileri. *SDÜ Tıp Fakültesi Dergisi, 7*(3), 19-24. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/196457.

Öztürk, O. (2002). *Ruh sağlığı ve bozuklukları* (9. Baskı). Feryal Matbaası.

Özyürek, A. (2015). *Bellek eğitiminin okul öncesi çocukların bellek gelişimine etkileri erken çocuklukta bellek gelişimi*. Alim Kitapları.

Özyürek, A. (2018). Doğum öncesi gelişim. N. Aral & Z. F. Temel (Eds.). *Çocuk gelişimi* içinde (ss. 34-54). Hedef CS Yayıncılık.

Özyürek, A. & Ömeroğlu, E. (2013). Bellek eğitimi programının altı yaşındaki çocukların bellek gelişimine etkisinin incelenmesi. *Eğitim ve Bilim, 38*(168), 31-45.

Özyürek, A., Gürleyik, S., Özdemir, S. & Sancı, N. G. (2017). Çocuklarda sayı, sıvı ve uzunluk korunumu gelişiminin cinsiyet ve yaş değişkeni açısından incelenmesi. *Milli Eğitim Dergisi*, *46*(216), 5-19.

Özyürek, M. (2021). *Farklı duyusal profillere sahip sağlıklı bireylerde vücut farkındalığı düzeyi ile postür ve dikkat farkındalığı arasındaki ilişkinin incelenmesi* (Tez Numarası: 662339) [Yüksek Lisans tezi, Üsküdar Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.

Paavonen, E. J., Aronen, E. T., Moilanen, I., Piha, J., Räsänen, E., Tamminen, T. & Almqvist, F. (2000). Sleep problems of school-aged children: A complementary view. *Acta Paediatrica*, *89*(2), 223-228.

Pallesen, S., Lorvik, I. M., Bu, E. H. & Molde, H. (2015). An exploratory study investigating the effects of a treatment manual for video game addiction. *Psychological Reports*, *117*(2), 490-495.

Panhwar, A. H., Ansari, S. & Ansari, K. (2016). Sociocultural theory and its role in the development of language pedagogy. *Advances in Language and Literary Studies*, *7*(6), 183-188.

Papadakis, M. A., McPhee, S. J. & Rabow, M. C. (2019). *Medical diagnosis & treatment*. Mc Graw Hill.

Parekh, B. (2002). *Çok kültürlülüğü yeniden düşünmek: Kültürel çeşitlilik ve siyasal teori*, (Tanrıseven, B., Çev. Ed.), Phoenix Yayınevi.

Parke, R. & Gauvain, M. (2009). *Child psychology: A contemporary viewpoint* (8th Ed.). McGraw Hill.

Parker, A., Parkin, A. & Dagnall, N. (2013). Effects of saccadic bilateral eye movements on episodic and semantic autobiographical memory fluency. *Frontiers in Human Neuroscience*, *630*, 1-10.

Parlaz, A. E., Tekgül, N., Karademirci, E. & Öngel, K. (2012). Ergenlik dönemi: Fiziksel büyüme, psikolojik ve sosyal gelişim süreci. *Turkish Family Physician*, *2*(3), 10-16.

Parlaz, E. A., Tekgül, N., Karademirci, E. & Öngel, K. (2012). Adolescence period: Physical growth, psychological and social development process. *The Journal of Turkish Family Pysicican, 3*(4), 10-16.

Pasley, K. & Garneau, C. (2017). Yeniden evlilik ve üvey aile hayatı. F. Walsh. (Ed.), *Normal aile süreçleri, büyüyen çeşitlilik ve karmaşıklık* içinde (1. Baskı), (ss. 167-192), Pegem Akademik Yayıncılık.

Patel, D. R., Cabral, M. D., Ho, A. & Merrick, J. (2020). A clinical primer on intellectual disability. *Translational Pediatrics, 9*(S1), S23-S35.

Pavlov, Y. G. & Kotchoubey, B. (2019). Classical conditioning in oddball paradigm: A comparison between aversive and name conditioning. *Psychophysiology, 56*(7), 1-12.

Pawlowski, W. & Hamilton, G. (2008). *Stages of adolescent development*. https://www.caiglobal.org/tctp/Files/Stages%20of%20Adolescent%20Development.pdf.

Pellegrini, A. D. & Smith, P. K. (1998). Physical activity play: The nature and function of a neglected aspect of play. *Child Development*, *69*, 577-598.

Pence-Turnbull, K. L. & Justice, L. M. (2011). *Language development from theory to practice* (2nd Ed.). Allyn and Bacon Communication Sciences and Disorders Series.

Pennsylvania Department of Education. (2022). *Functional behavioral assesment*. https://www.pattan.net/getmedia/eca12015-858b-4448-962d-75381 6d71e20/FBA_ProcessBklt0516#:~:text=Functional%20Behavioral%20Assessment%20(FBA)is,is%20serving%20for%20the%20student.

Peter, A. (1992). *Cognitive development today: Piaget and his critics.* Sage Publishing.

Phillips, H. (2010). Multiple intelligences: Theory and application. *Perspectives in Learning*, *11*(1), 4-11.

Phutela, D. (2015). The importance of non-verbal communication. *IUP Journal of Soft Skills*, *9*(4), 43-49.

Pınarcık, Ö. (2018). Arnold Lucius Gesell ve olgunlaşma kuramı. Ö. Doğan (Ed.), *Gelişim kuramları* içinde (ss. 12-37). Hedef CS Yayıncılık.

Piaget, J. (1945). *Cognitive precursors to language.* Cognitive Precursors. http://www.mathcs.duq.edu/~packer/Courses/Psy598/Precursors,%20Cognitive.pdf

Pinker, S. & Jackendoff, R. (2009). The components of language: What's specific to language, and what's specific to humans. M. H. Christiansen, C. Collins & S. Edelman (Eds.), In *Language universals* (pp. 126-151), Oxford University Press.

Plomin, R., DeFries, J.& Fulker, D. (1977). Genotype environment interaction and correlation in the analysis of human behavior. *Psychological Bulletin, 84,* 309-322.

Plotnik, R. & Kouyoumdjian, H. (2011). *Intruduction to psychology*. (9th Ed.). Wadsworth Cengage Learning.

Polat, O. (2019). *Tüm boyutlarıyla çocuk istismarı-I*. Seçkin yayıncılık.

Popova, S., Lange, S., Burd, L., Nam, S. & Rehm, J. (2016). Special education of children with fetal alcohol spectrum disorder. *Exceptionality, 24*(3), 165-175.

Pountney, T. & Green, E. G. (2004). The Cerebral Palsies and motor learning disorders. In *Physical management in neurological rehabilitation* (pp. 315-317). Mosby.

Powell, K. M. & Rose, L. A. (1999). Avoidance of responsibility in conduct disordered adolescents. *Personality and Individual Differences*, *27*, 327-340.

Prasad, M., Ong, M. T. & Whitehouse, W. P. (2014). Fifteen minute consultation: Tremor in children. *Arch Dis Child Educ Pract Ed*, *99*, 130-134.

Preedy, V. R. (2010). Dietary habits. In Preedy V. R. & Watson R. R. (Eds.). *Handbook of disease burdens and quality of life measures,* Springer.

Prensky, M. (2001). "Digital natives, digital immigrants Part 2: Do they really think differently?", *On the Horizon, 9*(6), 1-6.

Prof. Dr. Sirel Karakaş Psikoloji Sözlüğü. (2022). https://www.psikolojisozlugu.com/grapheme-yazibirim.

Proske, U. & Gandevia, S. C. (2009). The kinaesthetic senses. *The Journal of Physiolog*, *587*(17), 4139-4146.

Psikoloji Sözlüğü (b.t.). http://psikolojisozlugu.blogspot.com/

Psych Support Assessment Services. (b.t.). *Wechsler intelligence scale for children (WISC V).*

Qakley, L. (2004). *Cognivite development.* Psychology Press.

Rahmani, N., Teymuri, S., Bayazi, M. H. & Rajaei A. E. (2021). Investigating the effect of implementing a family-friendly program (based on the mbct approach with parent-child interaction) on the reduction of parental anxiety sensitivity and separation anxiety disorder in children and adolescents. *The American Journal of Family Therapy, 50*(4), 333-347.

Rahmatirad, M. (2020). A review of socio-cultural theory. *Siasat, 5*(3), 23-31.

Raven, R. J. & Salzer, R. T. (1971). Piaget and reading instruction. *The Reading Teacher*, *24*(7), 630-639.

Raz, J. (1998). Parents reap what they sow: Child-centrism and parental well-being. *Ratio Juris, 11*(3), 193-205.

Reece, J. B., Urry, A. L., Cain, M. L., Wasserman, S. A., Minorsky, P. V. & Jackson, R. B. (2013). Campbell Biyoloji. (9. Basımdan çeviri). (Ertunç G., E. & Türkan, İ., Çev. Eds.). Palme Yayıncılık.

Reiter, E. O. (2013). Büyüme ve büyüme bozuklukları. Z. Aycan & S. Çetinkaya, (Çev.) *Rudolph pediatri (Rudolph's pediatrics).* (M. Yurdakök, Çev. Ed.), (22. Baskı), (ss. 2012-2017). Güneş Tıp Kitabevleri.

Richard, J., Gerrig, P. & Zimbardo, G. (2012). *Psikoloji ve yaşam: Psikolojiye giriş*. (G. Sart, Çev. Ed.). Nobel Akademik Yayıncılık.

Richards, J. E. & Hawley, R. S. (Eds.). (2012). *The human genome.* Science Press.

Riordan-Eva, P. & Augsburger, J. J. (2020). *Genel oftalmoloji*. O. Dönmez & Y. Aydın Akova (Eds.), (19. Baskı). Palme Yayınevi.

Robert J. Sternberg (b.t.) http://www.robertjsternberg.com/

Rodgers, M. H. (2020). *Discovery of the Structure of DNA. Science, Technology & Society: A Student-Led Exploration*. Press Books.

Rodriquez, M. S. & Cohen, S. (1998). Socail support. *Encyclopedia of Mental Health*, *3*, 534-544.

Rosenberg, M. (1986). Self-concept and psychological well-being in adolescence. In R. L. Leahy (Ed.), *The Development of the Self* (pp. 205-246). Academic Press.

Rosengen, K. E. (2006). *Communication: An Introduction*. Sage Publishing.

Rosenshine, B. (1986). Synthesis of research on explicit teaching. *Educational Leadership*, *43*(7), 60-69.

Rosenthal, M. K. & Roer-Strier, D. (2001). Cultural differences in mothers' developmental goals and ethnotheories. *International Journal of Psychology*, *36*(1), 20-31.

Roth, P. (1906). Çocuk felciyle savaşta mekanik askerler: *Demir ciğerler*. (US Patent No, *844*, 1933).

Rothbart, M. K. (2007). Temperament, development, and personality. *Current Directions in Psychological Science, 16*, 207-212.

Rotler, J. B. (1966). "Generalized Expectancies for Intemal Versus Extemal Control of Reinforeement." *Psychology monologue*. (Volume 80). (Whole No. 609).

Rowe, A. (2007). *Yaratıcı zekâ.* Prestij Yayınları.

Rubin, K. H. (1985). Socially withdrawn children: An "at risk" population? In *Children's peer relations: Issues in assessment and intervention* (pp. 125-139). Springer.

Rymanowicz, K. (2015). *The Power of play-Part 1: Stages of play*. Michigan State University Extension Early Childhood Development. https://www.canr.msu.edu/news/the_power_of_play_part_1_stages_of_play

Sadiku, M. N. O. & Musa, S. M. (2021). Naturalistic Intelligence. In *A Primer on Multiple Intelligences.* Springer.

Sagal, M. S., Sagal, P. T. & Miller, G. E. (2004). Assessment in sport psychology. C. Spielberger (Ed.), In *Encyclopedia of applied psychology* (pp. 177-190). Academic Press.

Sağırlı, M. (2019). Ses temelli cümle yönteminin ilk okuma-yazma öğretimi üzerindeki başarisinin öğretmen açisindan değerlendirilmesi. *OPUS International Journal of Society Researches, 13*(19), 852-883.

Sağlam, M. (2018). Bilişsel gelişim. N. Aral & Z. F. Temel (Eds.). *Çocuk gelişimi* içinde (ss. 172-197). Hedef CS Yayıncılık.

Sağlam, M. (2018). Çocuk Gelişimi, N. Aral & Z. Fulya Temel (Eds.), *Bilişsel gelişim* içinde (ss. 172-199). Hedef CS Yayıncılık.

Sağlam, M. & Aral N. (2016). Tarihsel süreç içerisinde çocuk ve çocukluk kavramları. *Çocuk ve Medeniyet*, *1*(2), 43-56.

Sağlık Bakanlığı Aşı Portalı. (b.t.). https://asi.saglik.gov.tr/

Sağlık Bakanlığı. (2022). *Covid 19 Sözlüğü-İnsidans.* https://covid19.saglik.gov.tr/TR-66475/insidans.html.

Sağlık Bakanlığı. (2022). *Kabakulak hastalığı.* https://asi.saglik.gov.tr/liste/6-kabakulak-hastal%C4%B1%C4%9F%C4%B1-nedir-belirtileri-nelerdir.html.

Sah, U. (2011). Türkiye'deki gençlerin cinsel yönelimlere ilişkin sosyal temsilleri. *Türk Psikoloji Yazıları, 14*(27), 88-99.

Sak, R., Sak, İ. T. Ş., Atli, S. & Şahin, B. K. (2015). Okul öncesi dönem: Anne baba tutumları. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 11*(3), 972-99.

Sak, U. (2017). *Üstün zekâlılar: Özellikleri, tanımlamaları, eğitimleri* (7. Baskı). Vize Yayıncılık.

Sak, U., Ünal, E. & Kayacan, G. (2020). Üstün yetenekli öğrencilerin eğitiminde gruplama stratejileri. *Üstün yeteneklilerin eğitiminde modeller ve stratejiler.* Pegem Akademik Yayıncılık.

Sakitt, B. (1976). Iconic memory. *Psychological Review*, *83*(4), 257-276.

Saleem, S. & Mehmood, Z. (2011). Development of a scale for assessing emotional and behavioral problems of school children. *Pakistan Journal of Social and Clinical Psychology*, *9*, 73-78.

Salehi, S., Sheikh, M. & Talebrokni, F. (2017). Comparison exam of Gallahue's hourglass model and Clark and Metcalfe's the mountain of motor development metaphor. *Advances in Physical Education*, *7*, 217-233.

Salman, M. S., Sharpe, J. A., Lillakas, L., Dennis, M. & Steinbach, M. J. (2005). Smooth pursuit eye movements in children. *Experimental Brain Research*, *169*(1), 139-143.

San-Bayhan, P. & Artan, İ. (2011). *Çocuk gelişimi ve eğitimi*. Morpa Yayıncılık.

Sandberg, A. A., Koepf, G. F., Ishihara, T. & Hauschka, T. S. (1961). An XYY human male. *The Lancet*, *278*(7200), 488-489.

Sandler, W. & Lillo-Martin, D. (2006). *Sign Language and Linguistic Universals*. Cambridge University Press.

Santosh, S., Roy, D. D. & Kundu, P. S. (2015). Cognitive self-regulation, social functioning and psychopathology in schizophrenia. *Industrial Psychiatry Journal*, *24*(2), 129-134.

Santrock, J. W. (2011). *Adolescence* (13th Ed.). McGraw-Hill.

Santrock, J. W. (2011). *Child development* (13th Ed.). McGraw-Hill.

Santrock, J. W. (2013). *Life-span Development*. McGraw-Hill Create.

Santrock, J. W. (2017). *Ergenlik, Adolescent*. (Ç. M. Siyez, Çev. Ed.). Nobel Yayıncılık.

Santrock, J. W. (2019). *Yaşam boyu gelişim* (13. Baskı). (G. Yüksel, Çev. Ed.). Nobel Akademik Yayıncılık.

Santrock, J. W. (2021). *Çocuk gelişimi* (14. Baskı). (A. Güre, Çev. Ed.). Nobel Akademik Yayıncılık.

Sargın, N. (Ed.). (2012). *Çocuklarda ruh sağlığı*. Eğitim Yayınevi.

Sarı Uğurlu, B. (2021). İlk sözcükler 0-3 yaş arasında sözcük edinimi ve anlam gelişimi. Z. Dere (Ed.), *Dil gelişimi* içinde (ss. 39-69). Eğiten Yayınevi.

Sarı, H. (2013). Çoklu yetersizliği olan öğrenciler. İ. H. Diken (Ed.), *Özel eğitime gereksinimi olan çocuklar ve özel eğitim* içinde (ss. 449-496). Pegem Akademi Yayıncılık.

Sarı, S. A. (2019). Ergenlerde yeme bozuklukları. E. Akpınar (Ed.), *Aile hekimliğinde güncel yaklaşımlar* içinde (ss. 315-323). Akademisyen Yayınevi.

Sarı, T. & Çakır, S. G. (2016). Mutluluk korkusu ile öznel ve psikolojik iyi oluş arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, *5*(25), 222-229.

Sarısoy-Aksüt, G. (2020). Kaygı (anksiyete) bozuklukları. E. Tuna, Ö. Öncül-Demir (Eds.), *DSM-5'e göre normal psikoloji* içinde (ss. 149-188). Nobel Akademik Yayıncılık.

Sauber-Schatz, E. K., Markovic, N., Weiss, H. B., Bodnar, L. M., Wilson, J. W. & Pearlman, M. D. (2010). Descriptive epidemiology of birth trauma in the United States in 2003. *Paediatric and Perinatal Epidemiology, 24*(2), 116-124.

Save the Children US. (2013). *Emergent literacy: Investing early for exponential outcomes. Save the Children.* https://resourcecentre.savethechildren.net/document/emergent-literacy-investing-early-exponential-outcomes/

Sayar, F. & Turan, F. (2012). Okuma gelişiminde üst dil farkındalığı, sesbilgisel süreçler ve bellek süreçlerinin etkisi: Kısa süreli bellek ve çalışma belleği. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi, 13*(02), 49-67.

Schermerhorn, A. C. & Cummings, E. M. (2008). Transactional family dynamics: A new framework for conceptualizing family influence processes. *In Advances in Child Development and Behavior*. *36*(1), 187-250.

Schmidt, L. A. & Buss, A. H. (2010). Understanding shyness: Four questions and four decades of research. K. R. Rubin & R. J. Coplan (Eds.), *The development of shyness and social withdrawal* içinde (pp. 23-41). Guildford Publications.

Schultz, D. P. & Schultz, S. E. (2007). *Modern psikoloji tarihi* (8. Baskı). (Y. Aslay, Çev.). Kaknüs Yayınları.

Schwaid, G. (2017). *Board review in preventive medicine and public health*. Academic Press.

Schwartz, C.E., Wright, C.I., Shin, L.M., Kagan, J. & Rauch, S.L. (2003). Inhibited and uninhibited infants "grown up": Adult amygdalar response to novelty. *Science*, *300*(5627), 1952-3.

Schwartz, S. J. & Unger, J. B. (2010). Biculturalism and context: What is biculturalism, and when is it adaptive? Commentary on mistry and wu. *Human development*, *53*(1), 26-32.

SCPE Collaborative Group (2000). Surveillance of cerebral palsy in Europe: A collaboration of cerebral palsy surveys and regiters. *Developmental Medicine and Child Neurology*, *42*(1), 816-24.

Scruggs, T. E., Mastropieri, M. A. & McDuffie, K. A. (2007). Co-Teaching in inclusive classrooms: A metasynthesis of qualitative research. *Exceptional Children*, *73*(4), 392-416.

Seçer, Z., Çeliköz, N. & Yaşa, S. (2007). Bazı kişisel özelliklerine göre okulöncesi eğitim kurumlarına devam eden çocukların babalarının babalığa yönelik tutumları. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *18*(1), 425-438.

Seferoğlu, S. S. & Akbıyık, C. (2006). Eleştirel düşünme ve öğretimi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, *30*(30), 193-200.

Segal, R. (2004). Family routines and rituals: A context for occupational therapy interventions. *The American Journal of Occupational Therapy*. *58*(5), 499-508.

Selalmaz, M., Bülbül, A., Sözeri, S., Özcan, F. G., Kunt, A., Atar, G., Zübarioğlu, U., Ünal, E. & Uslu, S. (2015). Yenidoğan ünitelerinde çalışan hemşirelerin sarılık tedavisi konusunda uygulama düzeylerinin değerlendirilmesi/The evaluation of the implementation level of nurses working in neonatal intensive care unit in the treatment of neonatal jaundice. *Şişli Etfal Hastanesi Tıp Bülteni*, *49*(3), 195.

Selçuk Bozkurt, Ö. (2015, Mayıs 12). *Gelişim takibi esaslı bilinçli oyun yaklaşımı: Babyplay - Babyplay gelişim takibi esaslı bilinçli oyun merkezi* [Sözel Bildiri]. Uluslararası Katılımlı III. Çocuk Gelişimi ve Eğitimi Kongresi "Erken Müdahale", Ankara. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/88866

Semerci, M. & Özer, B. (2012). Öğrenci merkezli karma öğretim yönteminin eleştirel düşünmeye etkisi. *Kalem Eğitim ve İnsan Bilimleri Dergisi*, *2*(2), 11-50.

Sen, S. (2012). *İstatistik terimler sözlüğü.* http://istatistiknotlarim.blogspot.com/2012/04/istatistik-terimler-sozlugu.html

Senemoğlu, N. (2018). *Gelişim, öğrenme ve öğretim, kuramdan uygulamaya* (25. Baskı). Anı Yayıncılık.

Senland A. (2011). Conventional moral reasoning. In Goldstein S. & Naglieri J.A. (Eds.), *Encyclopedia of child behavior and development*. Springer.

Serrat, O. (2017). *The SCAMPER technique. In knowledge solutions* (pp. 311-314). Springer, Singapore.

Sertbaş, N. Ç. (2006). *İlköğretim öğrencilerinde davranış problemleri ve yordayan değişkenler* (Tez numarası: 189816) [Doktora tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.

Sevimay-Özer, D. & Özer, M. K. (2019). *Çocuklarda motor gelişim*. (10. Baskı). Nobel Akademik Yayıncılık.

Sevinç, G. (2019). A review on the neo-Piagetian theory of cognitive development. *Ankara University Journal of Faculty of Educational Sciences (JFES)*, *52*(2), 611-631.

Sevinç, M. (2004). *Erken çocukluk gelişimi ve eğitiminde oyun*. Morpa Kültür Yayınları.

Sezgin, F., Koşar, D., Koşar, S. & Er, E. (2016). Liselerde akademik başarısızlık: Nedenleri ve önlenmesine ilişkin öğretmen ve okul yöneticilerinin görüşleri. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, *17*(1), 95-111.

Shaffer, D. R. & Kipp, K. (2013). *Developmental psychology: Childhood and adolescence*. Cengage Learning.

Shalev R. S. (2004). Developmental dyscalculia. *Journal of Child Neurology*, *19*(10), 765-771.

Shapiro, A. F., Nahm, E. Y., Gottman, J. M. & Content, K. (2011). Bringing baby home together: Examining the impact of a couple-focused intervention on the dynamics within family play. *American Journal of Orthopsychiatry*, *81*(3), 337-350.

Shapiro, S. L., Carlson, L. E., Astin, J. A. & Freedman, B. (2006). Mechanisms of mindfulness. *Journal of Clinical Psychology*, *62*(3), 373-386.

Sharma, S. & Sharma, R. (2015). Effective communication. *Scholarly Research Journal for Interdisciplinary Studies*, *3*(17), 3151-3156.

Sheery, L. M. & Haines M. E. (2004). Crossed Wernicke's aphasia. *Brain and Language*, *89*(1), 203-206.

Sheppard, J. M. & Young, W. B. (2006). Agility literature review: Classifications, training and testing. *Journal of Sports Sciences*, *24*(9), 919-932.

Sheridan, M. D. (1977). *Spontaneous play in early childhood*. NFER.

Shonkoff, J. P., Garner, A. S., Siegel, B. S., Dobbins, M. I., Earls, M. F., McGuinn, L., ... & Committee on Early Childhood, Adoption, and Dependent Care. (2012). The lifelong effects of early childhood adversity and toxic stress. *Pediatrics*, *129*(1), 232-246.

Siegel, D. J. & Bryson, T. P. (2011). *The whole-brain child*. Delacort.

Sikyr, M. (2013). Best practices in human resource management: The source of excellent performance and sustained competitiveness. *Central European Business Review*, *2*(1), 43-48.

Singh, S. J., Iacono, T. & Gray, K. M. (2015). Interactions of pre-symbolic children with developmental disabilities with their mothers and siblings. *International Journal of Language & Communication Disorders*, *50*(2), 202-214.

Sinir Bilim Topluluğu. (b.t.). *Serebrospinal sıvısı-beyin omurilik sıvısı*. https://www.sinirbilimt.com/serebro-spinal-sivisisss-beyin-omurilik-sivisibos-ozet/

Sinnott, J. D. (1984). Postformal reasoning: The relativistic stage. In M. Commons, R. Richards & C. Armon (Eds.), *Beyond formal operations: Late adolescent and adult cognitive development* (pp. 298-325). Praeger.

Sinoğlu-Günden, T. (2020). Bilişsel öğrenme kuramı. A. Yıldırım (Ed.), *Erken Çocuklukta Öğrenme Yaklaşımları* içinde (ss. 71-97). Pegem Akademi Yayıncılık.

Siraj-Blatchford, I., Muttock, S., Sylva, K., Gilden, R., & Bell, D. (2002). *Researching effective pedagogy in the early years (REPEY)*, Institute of London, University of London and Department of Educational Studies, University of Oxford, London.

Siyez, D. M. (Ed.). (2013). *Ergenlerde problem davranışlar*. Pegem Akademi Yayıncılık.

Siyez, D. M. (Ed.). (2021). *Çocuk ve ergen gelişimi çok boyutlu bir bakış*. Pegem Akademi Yayıncılık.

Skinner, B. F. (1957). *Verbal behavior*. Appleton Century-Crofts.

Slavin, R. E. (2013). *Eğitim psikolojisi*. (G. Yüksel, Çev. Ed.). Nobel Akademik Yayıncılık.

Sleigh, M. (2011). Ovum. In S. Goldstein & J. A. Naglieri (Eds.), *Encyclopedia of child behavior and development*. Springer.

Smelser, N. J. & Baltes, P. B. (Eds.). (2001). *International encyclopedia of the social & behavioral sciences* (Vol. 11). Elsevier.

Smith Roley, S., Mailloux, Z., Miller-Kuhaneck, H. & Glennon, T. J. (2007). Understanding Ayres' sensory integration. *OT Practice, 12*(7), 1-8.

Smith, P. K. & Pellegrini, A. (2013). *Learning through play*, Encylopedia on Early Childhood Development.

Smith, R. L. & Stevens-Smith, P. (1992). A critique of healthy family functioning. *Family Counseling and Therapy: Major Issues and Topics*, 3-13.

Smith-Trawick, J. (2013). *Erken çocukluk döneminde gelişim: Çok kültürlü bir bakış açısı*. (B. Akman, Çev. Ed.). Nobel Akademik Yayıncılık. (Orijinal eserin basım tarihi 2009, 5. Baskı).

Snowling, M. J., Hulme, C. & Nation, K. (2020). Defining and understanding dyslexia: past, present and future. *Oxford Review of Education*, *46*(4), 501-513.

Soğukpınar, N., Akmeşe, Z. B., Hadımlı, A., Balçık, M. & Akın, B. (2018). Doğumevlerinde riskli gebelik profili: İzmir ili örneği. *Journal of Academic Research in Nursing, 4*(1), 37-44.

Solak, M. A. (2021). *Genç futbolcularda anaerobik dayanıklılık, çeviklik ve sürat parametreleri arasındaki ilişkinin incelenmesi* (Tez numarası: 668281). [Yüksek lisans tezi, İstanbul Gelişim Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.

Solso, R. L., MacLin, M. K. & MacLin, O. H. (2021). *Bilişsel psikoloji* (10. Baskı). (A. Ayçiçeği-Dinn, Çev.). Bilge Kültür Sanat.

Sonkaya, F. & Bayraktar, Ş. (2021). Learning styles and instruction: science activities designed for different learning styles in Reinert's Model. *Educational Research*, *12*(3), 101-118.

Sorensen, L. G., Forbes, P. W., Bernstein, J. H., Weiler, M. D., Mitchell, W. M. & Waber, D. P. (2003). Psychosocial adjustment over a two-year period in children referred for learning problems: risk, resilience, and adaptation. *Learning Disabilities Research & Practice*, *18*(1), 10-24.

Sosyal Hizmetler Kanunu (1983, 24 Mayıs). *Resmi Gazete*. Sayı: 2828. http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2828.pdf

Sönmez, M. & Diken, İ. H. (2010). Problem davranışların azaltılmasında işlevsel iletişim öğretiminin etkililiği: Betimsel ve meta-analiz çalışması. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi, 11*(01), 1-18.

Spelke, E. S. (1990). Principles of object perception. *Cognitive Science*, *14*(1), 29-56.

Spelke, E. S. (2004). Core knowledge. In N. Kanwisher & J. Duncan (Eds.), A*ttention and performance, vol. 20: Functional neuroimaging of visual cognition*. Oxford University Press.

Spitz, R. A. (1945). Hospitalism: An inquiry into the genesis of psychiatric conditions in early childhood. In O. Fenichel. *The psychoanalytic study of the child,* 1, 53-74.

Squire, L., Berg, D., Bloom, F. E., du Lac, S., Ghosh, A. & Spitzer, N. C. (Eds.). (2013). *Fundamental Neuroscience*. (4th Ed.). Elseiver.

Stadler, M.A. & Ward, G.C. (2005). Supporting the narrative development of young children. *Early Childhood Education Journal*, 33, 73-80.

Stefanatos, G. A. & DeMarco, A. T. (2012). Central auditory disorders. V. S. Ramachandran (Ed.), *Encyclopedia of human behavior*, (pp. 441-453). Elsevier.

Steinberg, L. (2013). *Ergenlik* (2. Baskı). (Çok, F., Ercan, H., Artar, M., Uçar, E., Sevim, S.S., Bağlı, M., Aypay, A., Şener, T., Parmaksız, R., Satman, C., Yiğit, T., Kapçı, E.G., Çev. Eds.). İmge Kitabevi. (Orijinal eserin basım tarihi 1985, 1. Baskı).

Sternberg, R. J. (1985). *Beyond IQ: A triarchic theory of human intelligence*. CUP Archive.

Sternberg, R. J. (2003). *Wisdom, intelligence, and creativity synthesized*. Cambridge University Press.

Sternberg, R. J. & Horvath, J. A. (1995). A prototype view of expert teaching. *Educational Researcher, 24*(6), 9-17.

Steven, W. L. (Ed.). (2005). *Encyclopedia of school psychology*. SAGE Publications.

Stone, R. C., Micali, G. A. & Schwartz, R. A. (2014). Roseola infantum and its causal human herpesviruses. *Int J Dermatol*, *53*(4), 397-403.

Storkel, H. L., Komesidou, R., Fleming, K. K., Romine, R. S. (2017). Interactive book reading to accelerate word learning by kindergarten children with specific language impairment: Identifying adequate progress and successful learning patterns. *Language, Speech & Hearing Services in Schools, 48*(2), 108-124.

Strasser, L., Wilson, M., Healy, S. & Doja, A. (2022). Tremor presenting in ınfants and children aged< 2 years. *Journal of Child Neurology*, 37(4), 298-302.

Stringaris, A. (2011). Irritability in children and adolescents: a challenge for DSM-5. *European Child & Adolescent Psychiatry*, *20*(2), 61-66.

Suat, K. O. L. (2011). Erken çocuklukta bilişsel gelişim ve dil gelişimi. *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, *21*(21), 1-21.

Sucuoğlu, B. (2009). Otizm ve otistik bozukluğu olan çocuklar. A. Ataman (Ed.), *Özel eğitime giriş* içinde (ss. 391-312). Gündüz Eğitim ve Yayıncılık.

Sucuoğlu, B. (2017). Zihin engelinin tarihçesi. B. Sucuoğlu (Ed.), *Zihin engelliler ve eğitimleri* içinde (9. Baskı), (ss. 16-45). Kök Yayıncılık.

Sulloway, F. J. (1996). *Born to rebel: Birth order, family dynamics, and creative lives*. Pantheon Books.

Sungur, N. (1992). *Yaratıcı düşünce*. Özgür Yayıncılık.

Swain, S. K., Nahak, B., Sahoo, L., Munjal, S. & Sahu, M. C. (2019). Pediatric dysphonia-a review. *Indian Journal of Child Health*, *6*(1), 1-5.

Szczelkun, S. (2018). *Sense thınk act: A collection of exercises to experience total human ability* (Vol. 1). Stefan Szczelkun.

Şahan, A. (2020). *Proprioseptif duyuların geliştirilmesi için egzersiz ve ölçüm sisteminin tasarımı* (Tez Numarası: 646755) [Yüksek lisans tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi] Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.

Şahin, H. (2014). Kişisel rehberlik ve psikolojik danışma. A. Kaya (Ed.), *Psikolojik danışma ve rehberlik* (10. Baskı), (ss. 157-195). Anı Yayıncılık.

Şahin, M. (2019). Kültür değişimleri ve eğitim. *Eğitim Kuram ve Uygulama Araştırmaları Dergisi. 5*(3), 458-466.

Şahin, S. (2017). Bilişsel gelişim. N. Baysal Metin (Ed.), *Doğum öncesinden ergenliğe çocuk gelişimi* içinde (2. Baskı), (ss. 83-123). Pegem Akademi Yayıncılık.

Şahin, S. (2018). Ortopedik engelli çocuklar. N. Baysal Metin (Ed.), *Özel gereksinimli çocuklar* içinde (2. Baskı). Anı Yayıncılık.

Şanal, F. (2008). Error-analysis based second language teaching strategies. *The Journal of Selcuk University Social Science Institue*, *6*(20), 597-601.

Şavur, E. & Arslan-Tomas, S. (2010). Terör olayları sonrasında psikososyal destek hizmetleri. *Kriz Dergisi*, *18*(1), 45-58.

Şen, S. & Yıldırım, İ. (2019). *Eğitimde araştırma yöntemleri*. Nobel Akademik Yayıncılık.

Şencan, H. (2007). *Sosyal ve davranışsal bilimlerde bilimsel araştırma.* Seçkin Yayıncılık.

Şener, T. Y. (1996). *4-5 yaş anaokulu çocuklarında dramatik oyunun ve inşa oyununun bakış açısı alma becerisine etkisi* (Tez Numarası: 51688 [Doktora tezi, Ankara Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.

Şengül-İnal, G. & Sümer, N. (2018). Duyusal işlemleme hassasiyeti: kuramsal çerçeve ve derleme çalışması. *Türk Psikoloji Yazıları*, *21*(42), 38-54.

Şenocak, H. (2005). *Korunmaya muhtaç çocuklar: İstanbul yetiştirme yurtları üzerine bir alan araştırması* (Tez Numarası: 217040) [Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.

Şirin, S. (2020). *Yetişin gençler.* Doğan Kitap.

T.C. Sağlık Bakanlığı Halk Sağılığı Genel Müdürlüğü Aşı Portalı. (2022). *Beşli karma aşı (Difteri-Boğmaca-Tetanos-Hib- Çocuk Felci/DaBT-Hib-İPA).* https://asi.saglik.gov.tr/asi-kimlere-yapilir/liste/9-asi-takvimi/13-be% C5%9Fli-karma-a%C5%9F%C4%B1-difteri-bo%C4%9Fmaca-tetanoz-hib-%C3%A7ocuk-felci-dabt-hib-ipa.html

T.C. Millî Eğitim Bakanlığı Hayat Boyu Öğrenme Genel Müdürlüğü. (2013). *Çocuk gelişimi ve eğitimi çocuk bakım elemanı modüler programı.* https://hbogm.meb.gov.tr

T.C. Millî Eğitim Bakanlığı Mesleki Eğitim ve Öğretim Sisteminin Güçlendirilmesi Projesi (MEGEP). (2007). *Çocuk gelişimi ve eğitimi zihinsel engelliler*. http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:WlWUm WnUku4J:www.megep.meb.gov.tr/mte_program_modul/moduller_pdf/Zihinsel%2520Engelliler.pdf&cd=1&hl=tr&ct=clnk&gl=tr

T.C. Millî Eğitim Bakanlığı Öğretim Programlarını İzleme ve Değerlendirme Sistemi. (b.t.). *Veliler için.* https://mufredat.meb.gov.tr/Veliler.aspx

T.C. Sağlık Bakanlığı Halk Sağılığı Genel Müdürlüğü (2022). *Bulaşıcı Hastalıklar ile Mücadele Rehberi*. https://hsgm.saglik.gov.tr/dosya/mevzuat/genelge/Bulasici-Hastaliklar-ile-Mucadele-Rehberi-Genelgesi-2017-11.pdf

T.C. Sağlık Bakanlığı Halk Sağılığı Genel Müdürlüğü Aşı Portalı. (b.t.). *Difteri (Kuşpalazı) Hastalığı* https://asi.saglik.gov.tr/liste/2-difteri-kuşpalazı-hastalığı-nedir.html

T.C. Sağlık Bakanlığı Halk Sağılığı Genel Müdürlüğü Aşı Portalı. (b.t.). *Pnömokok Aşısı (KPA).* https://asi.saglik.gov.tr/asi-kimlere-yapilir/liste/9-asi-takvimi/15-pn%C3%B6mokok-a%C5%9F%C4%B1s%C4%B1-kpa.html

T.C. Sağlık Bakanlığı Halk Sağılığı Genel Müdürlüğü Aşı Portalı. (b.t.). *Dörtlü karma aşı (Difteri-Boğmaca-Tetanos-Çocuk Felci/DaBT-İPA).* https://asi.saglik.gov.tr/asi-kimlere-yapilir/liste/9-asi-takvimi/14-dörtlü-karma-aşı-difteri-boğmaca-tetanoz-çocuk-felci-dabt-ipa.html

Taborsky, B. & Oliveira, R. F. (2012). Social competence: an evolutionary approach. *Trends Ecol Evol*, *27*(12), 679-688.

Tamam, L. & Demirkol, M.E. (2019). Obsesif kompulsif bozukluk ve ilişkili bozukluklar. *Bütüncül tıp: Birinci basamakta ve aile hekimliğinde güncel tanı-tedavi* içinde (1. Baskı), (ss. 1678-1680). Nobel Tıp Kitapevi.

Tanık-Önal, N. (2019). Üstün zekalı çocukların tanımları. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, *8*(2), 1591-1602.

Tanna, R. J., Lin, J. W. & De Jesus, O. (2021). Sensorineural hearing loss. In *StatPearls [Internet]*. StatPearls Publishing.

Tanrıdağ, O. (1993). *Afazi.* GATA Basımevi.

Tanrıdağ, R. (2019). Depresif bozukluklar, bipolar bozukluk ve okul yaşındaki çocuk ve gençlerde intiharın önlenmesi (1. Baskı). (M. Özekes, Çev. Eds.). *Çocuk ve ergenlerde duygusal ve davranışsal bozukluklar* içinde (ss. 229-263). Nobel Akademik Yayıncılık.

Tartas, V. & Giglio, M. (2016). Collaborative design in school: conflicts, contradictions, agreements, and disagreements to learn. In E. Railean, G. Walker, A. Elçi & L. Jackson (Eds.), *Handbook of research on applied learning theory and design in modern education* (pp. 420-438). IGI Global.

Taschow, H. G. (1971). *Representational intelligence and reading comprehension: An investigation of Piaget's developmental aspects of cognitive functions as related to the reading process* [Conference]. National Reading Conference, Marquette University, Milwaukee, USA.

Taşdöğen, C. (2020). *Düşünme nedir?* https://www.iienstitu.com/blog/dusunme-nedir

Taşkın, N. (2014). İlkokula hazır olma. F. Turan ve A. İpek (Eds.), *Çocuk gelişimi II* içinde, Hedef CS Yayıncılık.

Taştekin, E. & Turan, F. (2018). Erken müdahalede ekip çalışması. P. Bayhan (Ed.), *Erken Müdahale* içinde (ss. 137-152). Hedef CS Yayıncılık.

Tatlıoğlu, S. S. (2021). Öğrenmeye sosyal-*bilişsel bir bakış: Albert Bandura. Sosyoloji Notları*, *5*(1), 15-30.

Taygur Altıntas, T. & Yılmazer, Y. (2015). Duyu destekleyici ortam ve duyu materyalleri. M. Yıldız Bıçakcı (Ed.), *Bebeklik ve ilk çocukluk döneminde (0-36 ay) gelişim. Duyuların gelişimi ve desteklenmesi* içinde (ss. 303-336). Eğiten Kitap.

Tekindal, S. (2008). *Eğitimde ölçme ve değerlendirme*. Pegem Akademi Yayıncılık.

Tekin-İftar, E (2019). Öğretimde değerlendirme yapma: Veriye dayalı karar alma. *Araştırmadan Uygulamaya Özel Eğitim Dergisi*, *1*(8), 58-67.

Tekin-İftar, E. & Kırcaali-İftar, G. (2018). *Özel Eğitimde Yanlışsız Öğretim* (5. Baskı). Vize Akademi Yayıncılık.

Tekin-İftar, E. (2014). Uygulamalı davranış analizi: tanım, tarihçe ve özellikleri E. Tekin-İftar (Ed.), *Uygulamalı davranış analizi* içinde (ss. 3-40). Vize Yayıncılık.

Temel, F. & Zembat, R. (2015). *Dil ve erken okuryazarlık*. Hedef CS Yayıncılık.

Temel, Z. F., Kaynak Ekici, K. B. & İmir, H. M. (2016). Eğitim programlarında çocuğun gelişiminin değerlendirilmesi. F. Temel & N. Aral (Eds.), *Gelişimsel destek programları tanımlar ve programlar* içinde. Hedef CS Yayıncılık.

Temiz, Z. & Parlak-Rakap, A. (2018). Uyarlama çalışmaları ile kaynaştırma için hazırlanmak. *İlköğretim Online*, *17*(3), 1738-1750.

Tepeli, K. (2018). Ailenin tanımı, türleri ve işlevleri. K. Tepeli & E. Durualp (Eds.), *Aile yaşam döngüsü* içinde (ss. 14-38). Hedef CS Yayıncılık.

Tepeli, K. (2019). 0-36 aylık çocuklarda motor gelişim. G. Güven (Ed.), *Bebeklik döneminde gelişim ve eğitim* içinde (ss. 85-114). Eğiten Kitap.

Terziev, V. (2019). Conceptual framework of social adaptation. *IJASOS-International E-Journal of Advances in Social Sciences*, *5*(13), 6-15.

Texas Education Agency (2011). *Clarification of support vs. cueing and prompting terms*. https://tea.texas.gov/sites/default/files/staaralt-ClarSupportCuePrompt.pdf

The British Medical Association. (2013). *Illustrated medical dictionary* (3rd Ed.). Dorling Kindersley

The Editors of Encyclopaedia Britannica. (b.t.). *Encyclopedia Britannica*. https://www.britannica.com/

The IRIS Center Peabody College (2021). *Physical environment*. Retrieved February 15, 2022 from https://iris.peabody.vanderbilt.edu/module/env/cresource/q1/p02/#content

The Preschematic Stage. (b.t.) Stages of Artistic Development. https://stagesofartisticdevelopment.weebly.com/preschematic.htm

Thelen, E. (2005). Dynamic systems theory and the complexity of change. *Psychoanalytic dialogues*, *15*(2), 255-283.

Tığrak, Arcan (2017). *Anneden algılanan kontrolün ergenin psikososyal işlevselliği ile ilişkisinde tepkiselliğin ve evlatlık inancının rolü* (Tez Numarası: 469259) [Doktora Tezi. Hacettepe Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.

Tirri, K., Moran, S. & Mariano, J. M. (2020). *Education for purposeful teaching around the world*. Routledge.

Tohum Otizm Vakfı (TOHUM) & Eğitim Reformu Girişimi (ERG). (2011). *Kaynaştırma / Bütünleştirmenin etkililiğini artırmak için politika ve uygulama önerileri projesi: Kaynaştırma/Bütünleştirme yoluyla eğitimde dünyadan ve Türkiye'den iyi örnekler.* https://tohumotizm.org.tr/

Tokat İl Milli Eğitim Müdürlüğü. (2016). *Okuma yazma öğretimi rehberi.* http://tokat.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2016_07/01091828_bir_harf_bir_insan_08_06_2016_1.pdf

Tokcan, H. & Topkaya, Y. (Eds.). (2021). *Çevre eğitimi*. Pegem Akademi Yayıncılık.

Tomanbay, İ. (1999). *Sosyal çalışma sözlüğü*. Selvi Yayınevi.

Topaloğlu, U., Ketani, M. A. & Saruhan, B. G. (2017). Kemik doku ve kemikleşme çeşitleri. *Dicle Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi, 10*(1), 62-71.

Topbaş, S. & Kopkallı, H. (1994). Sesbilim ve sesbilgisi terimleri üzerine. *Dilbilim Araştırmaları Dergisi*, *5*, 310-322.

Topbaş, S. & Maviş, İ. (2004). *Dil ve konuşma bozuklukları İngilizce-Türkçe terimler sözlüğü.* Karatepe Yayınları.

Topçu, S. & Başkan, S. (2017). Büyümenin izlenmesi. G. Gökçay & U. Beyazova (Eds.), *İlk beş yaşta çocuk sağlığı izlemi* içinde (ss. 39-48). Nobel Tıp Kitabevi.

Topçuoğlu, T. (2014). Çocuk suçluluğu ve gelişimsel (risk-odaklı) suç önleme. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, *2014*(3), 217-226.

Toper Korkmaz, Ö. & Diken, İ. H. (2010). Stereotipik davranışların azaltılmasında kullanılan yöntemlerin etkililiği: betimsel ve meta analizi. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi, 11*(02), 1-12.

Torrance, E. P. (1974). *Torrance Test of creative thinking, verbal tests forms a and b (Figural A&B)*. Scholastic Service Inc. Il, Bensenville.

Töret, G. & Özmen, E. R. (2014). Erken çocukluk döneminde otizm spektrum bozukluğu olan çocuklarda taklit becerileri. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, *15*(3), 51-66.

Törüner, E. K. & Büyükgönenç, L. (2017). *Çocuk sağlığı: Temel hemşirelik yaklaşımları.* Nobel Tıp Kitabevi.

Tözün, M. (2010). Benlik saygısı. *Actual Medicine*, *18*(7), 52-57.

Tracey, D. H. & Morrow, L. M. (2012). *Lenses on reading: an introduction to theories and models* (2nd Ed.). The Guilford Press.

Transition Program. (b.t.) *Transition program description*. https://www.wccusd.net/domain/315

Trawick-Swith, J. (2013). Erken çocukluk döneminde gelişim (Çok kültürlü bir bakış açısı). (B. Akman, Çev. Ed.). Nobel Akademik Yayıncılık.

Treiman, R., Tincoff, R. & Richmond-Welty, E. D. (1996). Letter names help children to connect print and speech. *Developmental Psychology*, *32*, 505-514.

Trias, M. (1982). The unwanted child. *Draper Fund Report*, *1*(11), 8-11.

Tufan, M. & Yıldırım, Y. (2013). Okul öncesi öğretmenlerinin erken müdahale ve kaynaştırma kavramları hakkındaki bilgi düzeylerinin ve özel gereksinimli çocuklar için yaptıkları öğretimsel uyarlamaların incelenmesi. *Cumhuriyet International Journal of Education*, *2*(4), 1-13.

Tuğrul, B. (2018). Oyunun gücü. A. B. Aksoy (Ed.). *Çocuk ve oyun* içinde (ss. 12-32). Hedef CS Yayıncılık.

Tuğrul, C. (1999). Duygusal zeka. *Klinik Psikiyatri*, *1*, 12-20.

Tunç, B. & Totan, T. (2021). Aile yaşamında maneviyat: Aile psikolojik danışmasında maneviyatın değerlendirilmesi. *Dumlupınar Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, *5*(1), 1-20.

Tunçer, N. İ. & Yılmaz, A. Dudak-damak yarıklı bireylerde görülen doğumsal ve gelişimsel problemler. *7tepe Klinik Dergisi*, *14*(3), 139-149.

Turan, E. (2018). *Okul öncesi eğitim alan 60-84 aylık çocukların okul olgunluğu düzeyleri ile babaların katılım düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi* (Tez Numarası: 527644) [Yüksek Lisans Tezi, Maltepe Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.

Turan, F. & Gündüz S. (2019). İletişim ve dil gelişimi. F. Acarlar & Ö. Diken (Eds.), *Yetersizliği olan bireylerin dil ve iletişim becerilerin desteklenmesi* içinde (ss. 59-74). Pegem Akademi Yayıncılık.

Turan, F. & Ökçün-Akçamuş, M. Ç. (2013). Otistik spektrum bozukluğu olan çocuklarda taklit becerileri ve taklidin alıcı-ifade edici dil gelişimi ile ilişkilerinin incelenmesi. *Türk Psikiyatri Dergisi*, *24*(2), 111-116.

Turan, F. (2016). İletişim ve dil bozukluğu olan çocuklar. N. Aral & F. Gürsoy (Eds.), *Özel gereksinimli çocuklar ve eğitimleri özel gereksinimli çocuklar* içinde. Hedef Cs Yayıncılık.

Turan, F., Artan, İ. & Taştekin, E. (2015, Eylül, 2-5). *Okul öncesi dönemde erken okuryazarlık becerilerinin desteklenmesine ilişkin müdahaleler* [Sözlü Sunum]. 4. Uluslararası Okul Öncesi Eğitimi Kongresi, Ankara, Türkiye.

Turkat, I. D. (2002). Shared parenting dysfunction. *American Journal of Family Therapy*, *30*, 385-393.

Tutar, H. (2002). *Mesleki yazışma teknikleri*. Nobel Akademik Yayıncılık.

Tüba Sözlük (2019). *Türkçe bilimleri sözlüğü, Çocuk gelişimi terimleri*.

Tümkaya, S. (2000). İlkokul öğretmenlerindeki denetim odağı ve tükenmişlikle ilişkisi. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, *8*(8), 61-6

Tümkaya, S., Hancı Yenigün, E., Topak, O. Z., Şendur, İ., Öztürk Atkaya, n. & Özdel, O. (2019). Şizofreni ve şizoaffektif bozuklukta klinik içgörü işleyen bellek bileşenleri ile ilişkili midir? *Türk Psikiyatri Dergisi*, *30*(1), 1-8.

Türk Dil Kurumu Sözlüğü. (b.t.). *Güncel Türkçe sözlük*. https://sozluk.gov.tr/

Türk Medeni Kanunu (2001, 8 Aralık). *Resmi Gazete.* (Sayı: 24607). https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.4721.pdf

Türkçapar, M. H. & Sargın, A. E. (2012). Bilişsel davranışçı psikoterapiler: tarihçe ve gelişim. *Bilişsel Davranışçı Psikoterapi ve Araştırmalar Dergisi*, *1*(1), 7-14.

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı. (b.t.). *Dünya Sağlık Örgütü (WHO) uluslararası örgüt künyesi.* https://www.mfa.gov.tr/who.tr.mfa

Türkiye Cumhuriyeti Sağlık Bakanlığı. (b.t.). *Günlük covid-19 aşı tablosu*. https://covid19.saglik.gov.tr/

Tüzün, B. (1995). *Çocuk suçluluğu kavramı ve yasal-kurumsal düzenlemeler* (Tez Numarası: 44629) [Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.

Uçak, S. (2016). Dil öğrenimi ve edinimi üzerine bir tartışma. *Aydın Tömer Dil Dergisi*, *1*(1), 65-80.

Uluğ, Ö. Ş. (2008). *Üniversite öğrencilerinde depresyon düzeyine ebeveyn kaybının ve anne baba ayrılığının etkisi* (Tez Numarası: 662339) [Yüksek Lisans tezi, Kocaeli Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.

UNICEF Uganda. (2015). *Key practice: Managing child injuries and accidents at home*. https://www.unicef.org/uganda/key-practice-managing-child-injuries-and-accidents-home

UNICEF. (2004). *Progress for children* (Vol. 1). UNICEF.

UNICEF. (2020). *UNICEF humanitarian action for children 2021: Overview.* https://www.unicef.org/reports/humanitarian-action-children-2020-overview

Urbina, S. & Henderson, L. (2005). Crystallized abilities. Salkind, N. J. (Ed.). In *Encyclopedia of human development* (pp. 330-331). Sage Publications.

USA Public Law (1988, 19 August). *Public Law 100-407.* https://www.govinfo.gov/content/pkg/STATUTE-102/pdf/STATUTE-102-Pg1044.pdf

Uyanık, Ö. & Kandır, A. (2010). Okul öncesi dönemde erken akademik beceriler. *Kuramsal Eğitimbilim*, *3*(2), 118-134.

Uyaroğlu, B. (2016). Özbakım becerilerinin gelişimi. (N. Metin, Çev. Ed.). *doğum öncesinden ergenliğe çocuk gelişimi* içinde. Pegem Akademi Yayıncılık.

Uz-Baş, A. & Siyez, D. M. (2011). Akranları tarafından kabul gören ve görmeyen ilköğretim okulu öğrencilerinin akran ilişkilerine yönelik algılarının incelenmesi. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, *9*(1), 43-70.

Ülgen. G. (2004). *Kavram geliştirme* (4. Baskı). Nobel Akademik Yayıncılık.

Ülker, R. (2013). *Otizm spektrumu hastalıkları ve göz*. Anı Yayıncılık.

Ün Açıkgöz, K. (2002). *Aktif öğrenme.* Biliş Yayınları.

Ünal, D. & Akdemir, D. (2016). Tourette sendromunun nörobiyolojisi. *Türk Psikiyatri Dergisi, 27*(4):275-85.

Ünal, Z. (2005). *Migrenli olgularda göz kırpma refleksi* (Tez Numarası: 164014) [Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.

Ünal-Karagüven, M., Karaman-Ekşioğlu, M. & Gül, Ç. (2020). Özerklik teorisi ve sosyal ilişki gereksinimi ölçeğinin türkçeye adaptasyonu. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*, *6*, 366-377.

Ünsal, S., Uçak, M. M., Bal, F., Sarıgül, A. Y. & Cengiz, D. U. (2017). Zihinsel Engelli 3-7 yaş arasındaki çocuklarda sesletim (artikülasyon) bozukluklarının değerlendirilmesi. *Güncel Pediatri, 15*(3), 17-25.

Üstün, E. & Akman, B. (2002). Korunmaya muhtaç çocukların benlik algısının incelenmesi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, *23*(23).

Üstün, Ö. Ü. N. (2019). Yenidoğan sarılığı. *Klinik Tıp Pediatri Dergisi*, *11*(4), 213-218.

Üstünoğlu, E. (2006). Üst düzey düşünme becerilerini geliştirmede bilişsel soruların rolü. *Çağdaş Eğitim Dergisi*, *331*, 17-24.

Van Dongen, P. W. (2009). Caesarean section-etymology and early history. *South African Journal of Obstetrics and Gynaecology*, *15*(2), 62-66.

Van Geel, M., Keuning, T., Frèrejean, J., Dolmans, D., Van Merriënboer, J. & Visscher, A. J. (2019). Capturing the complexity of differentiated instruction. *School Effectiveness and School Improvement*, *30*(1), 51-67.

VanBoden, A. F. (2011). *The effect of phoneme awareness instruction on students in small group and whole class settings*. [Dissertation of Doctor, Syracuse University].

VandenBos, G. R. (2015). *APA dictionary of psychology* (2nd Ed.). American Psychological Association.

VandenBos, G. R. (2020). *APA yaşam boyu gelişim psikolojisi sözlüğü* (1. Baskı). (T. G. Şendil & S. Karakelle, Çev. Eds.). Nobel Akademik Yayıncılık.

VandenBos, G. R. (Ed.). (2007). *APA dictionary of psychology*. American Psychological Association.

Vargová, L., Zibrínová, Ľ. & Baník, G. (2019). *Being yourself in adolescence? False self as a predictor of depression: the role of self-esteem and anxiety*. https://psyarxiv.com/uw5fc/

Varol, N. (2011). *Beceri öğretimi ve öz bakım becerilerinin kazandırılması*. Kök Yayıncılık.

Vatan, F. & Özsoy, S. A. (2002). Zaman yönetimi. *Ege Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi*, *18*(3), 89-103.

Velentzas, J. & Broni, G. (2014). Communication cycle: Definition, process, models and examples. *Recent advances in financial planning and product development, 17,* 117-131.

Vestibular Disorders Association (2001). *Pediatric vestibular disorders.* http://vestibular.org/sites/default/files/page_files/Pediatric%20Vestibular%20Disorders_1.pdf

Vigotsky, L. (1987). Thinking and speech. In R.W. Rieber & A.S. Carton (Eds.), *The Collected Workd of L.S. Vygotsky, Vol. 1: Dialogue in the Israeli Classroom 127 Problems of General Psychology* (pp. 39-285). Plenum Press.

Vissing, Y. M., Straus, M. A., Gelles, R. J. & Harrop, J. W. (1991). Verbal aggression by parents and psychosocial problems of children. *Child Abuse & Neglect*, *15*(3), 223-238.

Volkmar, F. R. (Ed). (2013). *Encyclopedia of autism spectrum disorders.* Springer.

Volling, B. L., Kennedy, D. E. & Jackey, L. M. H. (2010). The development of sibling jealousy. In S. Hart & M. Legerstee (Eds.), *Handbook of jealousy: Theory, research, and multidisciplinary approaches* (pp. 387-417). Wiley-Blackwell.

Voltan Acar, N. (2019). *Gestalt terapi ne kadar farkındayım?* Nobel Akademi Yayıncılık.

von Glasersfeld, E. & Kelley, M. F. (1982). On the concepts of period, phase, stage, and level. *Human Development*, *25*(2), 152-160.

Vranic, A., Rebernjak, B. & Martincevic, M. (2021). Cognitive style: The role of personality and need for cognition in younger and older adults. *Curr Psychol, 40*, 4460-4467.

Vuran, S. & Sönmez, M. (2008). Sosyal geçerlik kavramı ve türkiye'de özel eğitim alanında yürütülen lisansüstü tezlerde sosyal geçerliğin değerlendirilmesi. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, *9*(1), 55-65.

Wachtel, P. L. (1981). Transference, schema, and assimilation: The relevance of Piaget to the psychoanalytic theory of transference. In P. L. Wachtel (Ed.), *Action and insight* (pp. 26-44). Guilford Press.

Wadsworth, B. J. (2015). *Piaget'nin duyuşsal ve bilişsel gelişim kuramı.* (M. Kandemir, Çev. Ed.). Pegem Akademi Yayıncılık.

Walker, H. K., Hall, W. D. & Hurst, J. W. (Eds.). (1990). *Clinical Methods, The History, Physical, and Laboratory Examinations.* Butterworths.

Wallach, L. & Sprott, R. L. (1964). Inducing number conservation in children. *Child Development, 35*(4), 1057-1071.

Waller, D. & Nadel, L. (2013). *Handbook of spatial cognition.* American Psychological Association.

Wallis, K. C. & Poulton, J. L. (2001). *Internalization: The origins and construction of internal reality*. Open University Press.

Wang, C. J., McGlynn, E. A., Brook, R. H., Leonard, C. H., Piecuch, R. E., Hsueh, S. I. & Schuster, M. A. (2006). Quality-of-care indicators for the neurodevelopmental follow-up of very low birth weight children: results of an expert panel process. *Pediatrics*, *117*(6), 2080-92.

Wang, H. T. (2004). A study on gross motor skills of preschool children, *Journal of Research in Childhood Education*, *19*(1), 32-43.

Wass, R. & Golding, C. (2014). Sharpening a tool for teaching: the zone of proximal development. *Teaching in Higher Education*, *19*(6), 1-16.

Watson Institüte. (b.t.). *Special education schools & resources for children ages 3-21.* https://www.the-watsoninstitute.org/

Watson, J. B. & Rayner, R. (1920). Conditioned emotional reactions. *Journal of Experimental Psychology*, *3*(1), 1-14.

Webb, J. T., Amend, E. R. & Webb, N. E. (2005). *Misdiagnosis and dual diagnoses of gifted children and adults: ADHD, bipolar, OCD, Asperger's, depression, and other disorders*. Great Potential Press, Inc.

Wechsler, D. (2014). *Wechsler Intelligence Scale for Children* (5th Ed.). NCS Pearson

Wentzel, K. R. (2003). Sociometric status and adjustment in middle school: A longitudinal study. *Journal of Early Adolescence*, *23*, 5-28.

West, A. (2015). A brief review of cognitive theories in gender development. *Behavioural Sciences Undergraduate Journal*, *2*(1), 59-66.

Whitehurst, G. J. & Lonigan, C. J. (1998). Child development and emergent literacy. *Child Development, 69*(3), 848-872.

WHO (2006). *Cnstitution of the World Health Organization.* https://cdn.who.int/media/docs/default-source/documents/publications/basic-documents-constitution-of-who179f0d3d-a613-4760-8801-811dfce250af.pdf?sfvrsn=e8fb384f_1&download=true

Wikibooks. (b.t.). *Mentör Öğretmenlik/Mentörlük Konuşmaları Hakkında Konuşmak.* https://tr.wikibooks.org/wiki/Ment%C3%B6r_%C3%96%C4%9Fretmenlik/ Ment% C3%B6rl%C3% BCk_Konu% C5%9 Fmalar% C4% B1_ Hakk % C4% B1nda_Konu%C5%9Fmak

Wilson, D. & Smilanich, E. (2005). *The other blended learning*. Pfeiffer.

Wilkinson, P. O., Trzaskowski, M., Haworth, C. M. & Eley, T. C. (2013). The role of gene-environment correlations and interactions in middle childhood depressive symptoms. *Development and Psychopathology, 25*(1), 93-104.

Wolfe, D. L. & Heilmann, J. (2010). Simplified and expanded input in a focused stimulation program for a child with expressive language delay (ELD). *Child Language Teaching and Therapy, 26*(3), 335-346.

Wood, D., Bruner, J. S. & Ross, G. (1976). The role of tutoring in problem solving. *Journal of Child Psychology and Psychiatry and Allied Disciplines*, *17*(2), 89-100.

Woods, D. W., Flessner, C., Franklin, M. E., Wetterneck, C. T., Walther, M. R., Anderson, E. R. & Cardona, D. (2006). Understanding and treating trichotillomania: what we know and what we don't know. *Psychiatric Clinics, 29*(2), 487-501.

Woodward, A. L., Markman, E. M. & Fitzsimmons, C. M. (1994). Rapid word learning in 13- and 18-month-olds. *Developmental Psychology, 30*(4), 553-566.

Woodward, A. L., Markman, E. M. & Fitzsimmons, C. M. (1994). Rapid word learning in 13- and 18-month-olds. *Developmental Psychology, 30*(4), 553-566.

World Health Organization Developing national quality standards for adolescent friendly health services (2012). *Making health services adolescent friendly.* https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/75217/9789241503594_eng.pdf?sequence=1&isAllowed=y

World Health Organization. (2006). Constitution of the World Health Organization. https://cdn.who.int/media/docs/default-source/documents/publications/basic-documents-constitution-of-who179f0d3d-a613-4760-8801-811d fce 250af.pdf?sfvrsn=e8fb384f_1&download=true

World Health Organization. (2006). Tetanus vaccine: WHO position paper= Vaccin antitétanique: Notes de synthèse: position de l'OMS concernant les vaccins antitétaniques. *Weekly Epidemiological Record= Relevé épidémiologique hebdomadaire, 81*(20), 198-208.

World Health Organization. (2018). *Child maltreatment 2016.* http://www.who.int/mediacentre/factsheets/fs150/en/

World Health Organization. (2018). *Preterm birth: Key facts*. https://www.who.int/news-room/factsheets/detail/preterm-birth

World Health Organization. (2021). *Depression.* https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/depression

World Health Organization. (2021). *Defining sexual health: Sexuality.* https://www.who.int/teams/sexual-and-reproductive-health-and-research/key-areas-of-work/sexual-health/defining-sexual-health

World Health Organization. (2022). *ICD-11 for mortality and morbidity statistics.* https://icd.who.int/browse11/l-m/en#/http://id.who.int/icd/entity/ 1056591229

World Health Organization. (2022). *Tuberculosis.* https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/tuberculosis

Yakut, A. (2015). Serebral Palsi. K. Yalaz (Ed.), *Temel gelişimsel çocuk nörolojisi* içinde (ss. 211-227). Pelikan Yayıncılık.

Yalçın, H. (2017). Ahlak gelişimi. N. Aral & Z. F. Temel (Eds.), *Çocuk gelişimi* içinde (ss. 316-348). Hedef CS Yayımcılık.

Yalçın, S. S. (2003). Büyümenin izlenmesi. *Katkı Pediatri Dergisi*, *25*, 43-63.

Yalçın-Irmak, A. & Erdoğan, S. (2015). Dijital Oyun Bağımlılığı Ölçeği Türkçe formunun geçerliliği ve güvenilirliği. *Anatolian Journal of Psychiatry/Anadolu Psikiyatri Dergisi, 16*(1), 10-18.

Yanbastı, G. (1990). *Kişilik kuramları: Ders kitabı*. Ege Üniversitesi Basımevi.

Yardımcı, S., Özdek, A., Korkma, H., Özdemir, N., Saylam, G., Işık, E., Aygener, N. (2007). İşitsel Nöropati'de Klinik Odyometrinin Önemi. *Türk Otorinolarengoloji XXIX Kongresi Bildiri Özetleri Kitapçığı*. http://www.tkbbv.org.tr/dergi.aspx?Dergi=43&yil=2007&makale=7815

Yasacı, Z. & Mustafaoglu, R. (2020). Dijital teknoloji maruziyeti çocukların uyku süresini etkiler mi? *Ankara Medical Journal*, *20*(1), 11-22.

Yaşar, M. (2017). Okulöncesi dönemde sosyal-duygusal gelişim. F. Turan & A. İ. Yükselen (Eds.), *Çocuk gelişimi 2 okul öncesi dönemde gelişim* içinde, (ss. 74-87). Hedef CS Yayıncılık.

Yavuz, B. (2021). *Çocukluk çağı lösemi gelişiminde etkili olan faktörler* (Tez Numarası: 683457) [Tıpta uzmanlık tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.

Yavuzer, H. (1998). *Çocuk psikolojisi*. Remzi Kitabevi.

Yavuzer, H. (2006). *Çocuk eğitimi el kitabı*. Remzi Kitapevi.

Yavuzer, H. (2011). *Resimleriyle çocuk*. Remzi Kitapevi.

Yayla, O. T. (2015). Dijitalleşme çağında eşitsizlik ve ayrımcılık. *Liberal Düşünce Dergisi*, *79*, 43-53.

Yazgan İnanç, B. & Yerlikaya, E. (2010). *Kişilik kuramları* (3. Baskı). Pegem Akademi Yayıncılık.

Yazıcıoğlu, T. (2018). Tersine kaynaştırma modeli ve uygulama örnekleri. *Uluslararası Sosyal Bilimler Eğitimi Dergisi*, *4*(1), 39-48.

Yee, E., Chrysikou, E. G. & Thompson-Schill, S. L. (2014). Semantic memory. In K. N. Ochsner & S. M. Kosslyn (Eds.), *The Oxford handbook of cognitive neuroscience, Vol. 1. Core topics* (pp. 353-374). Oxford University Press.

Yen, J. H. & Syme, S. L. (1999). The social environment and health: a discussion of the epidemiologic literature. *Annual Review of Public Health*, *20*, 287-308.

Yener, Ö. & Gülaçtı, F. (2010). Benlik-kavramı ve benliğin gelişimi bilen benliğe gereksinim var mı? *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, *12*(2), 20-38.

Yenilmez, K. & Küçükay, S. (2021). Kırsalda öğrenim gören öğrencilerin uzamsal zekâ, uzamsal yetenek ve uzamsal kaygıları arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Eğitim Dergisi*, *6*(1), 31-45.

Yeşilyurt, E. (2020). Yaratıcılık ve yaratıcı düşünme: Tüm boyut ve paydaşlarıyla kapsayıcı bir derleme çalışması. *OPUS International Journal of Society Researches*, *15*(25), 3874-3915.

Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2016). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (11. Baskı). Seçkin Yayıncılık.

Yıldırım, B. & Altun, Y. (2015). STEM eğitim ve mühendislik uygulamalarının fen bilgisi laboratuar dersindeki etkilerinin incelenmesi. *El-Cezerî Fen ve Mühendislik Dergisi, 2*(2), 25-40.

Yıldırım, B. (2015). *Hafif düzeyde zihinsel yetersizliği olan öğrencilerin beslenme özellikleri ve aile etkileşimi* (Tez Numarası: 425169) [Yüksek lisans tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.

Yıldırım, E., Büyükişcan, E. S., Çolak, M., Akpınar, S. & Altan, B. (2018). Çocukluk çağı amnezisi: hatırlanan ilk çocukluk anısı yaşı ile ilişkili faktörler. *Psikoloji Çalışmaları*, *38*(2), 155-170.

Yıldırım, P., Dilek, B., Engin, O., Erdoğan, S. B., Şahin, E. & El, Ö. (2017). Bilateral frontoparyetal hemorajiyi takiben parapleji: Bir olgu sunumu. *DEÜ Tıp Fakültesi Dergisi*, *32*(1), 47-51.

Yıldız Bıcakçı, M., Er, S. & Aral, N. (2016). An overview of child neglect and abuse: Types, causes, impact and prevention. *Studies on Ethno-Medicine*, *10*(2), 221-228.

Yıldız Bıçakçı, M., & Öz N. S. (2020). Biliş ve bellek. (Ş. Ceylan, Çev. Ed.), *Çocuk gelişimi pratik bir başlangıç* içinde (ss. 77-101). Nobel Akademik Yayıncılık.

Yıldız, K. A. (2012). Dijital yerliler gerçekten yerli mi yoksa dijital melez mi. *International Journal of Social Science*, *5*(7), 819-833.

Yıldız, Ö. G. Z. (2021). *Yutma bozukluklarında tanı ve tedavi*. Iksad Publications.

Yıldız-Bıçakçı, M. & Aral, N. (2017). Dil gelişimi. N. Aral & T. Duman (Eds.), *Eğitim psikolojisi* içinde (ss. 132-150). Pegem Akademi Yayıncılık.

Yılmaz B. S. (2000). Hata türü ve etki analizi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *2*(4), 133-150.

Yılmaz, E. (2018). Bağlanma kuramı. Ö. Doğan, (Ed.), *Gelişim kuramları* içinde (ss. 179-195). Hedef CS Yayıncılık.

Yılmaz, H. (2020). Türkiye'de helikopter ebeveynlik eğilimi ve helikopter ebeveynlerin demografik özellikleri. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, *20*(46), 133-160.

Yılmaz, M. Y. (2014). İki dillilik olgusu ve Almanya'daki Türklerin iki dilli eğitim sorunu. *Electronic Turkish Studies*, *9*(3), 1641-1651.

Yılmaz, O., Gündüz, B., Gökdoğan, C. & Kemaloğlu, Y. K. (2009). *İşitsel Keskinlik seviyesi normalizasyon değerlerinin bulunması*. 31. Türk Ulusal Kulak Burun Boğaz ve Baş Boyun Cerrahisi Kongresi, Türkiye.

Yılmazörnek, Z. E. (2019). *Erken dönem uyumsuz şemaların aleksitimi, duygusal zeka, duygusal farkındalık ve empati düzeyine etkilerinin incelenmesi* (Tez Numarası: 561216) [Yüksek Lisans tezi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.

Yöntem, Z. D. & Eren-Artan, A. (2018). Ergenlik. F. A. Aytar (Ed.), *Gelişim psikolojisi* içinde (ss. 160-203). Hedef CS Yayıncılık.

Yörükoğlu, A. (1996). *Gençlik çağı: Ruh sağlığı ve ruhsal sorunlar*. Özgür Yayınları.

Yule, G. (Ed.). (2005). Semantics. In *The study of language* (pp.100-111). Cambridge University Press.

Yurteri-Tiryaki, A. (2018). *Duyusal destek programının prematüre ve düşük doğum ağırlıklı bebeklerin farklı alanlardaki gelişimlerine etkisinin incelenmesi* (Tez Numarası: 501091). [Doktora tezi, Ankara Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.

Yurteri Tiryaki, A. & Baran, G. (2017). Bir çocuk istismarı türü olarak "Munchausen by Proxy Sendromu". *Ankara Sağlık Bilimleri Dergisi*, *6*(1), 107-124.

Yücel, E. & Özkan, H. B. (2020). İşitsel rehabilitasyon. *Türk Odyoloji ve İşitme Araştırmaları Dergisi*, *3*(1), 19-22.

Yüksel, İ. (2013). Kültür. A. Şimşek & Ö. Eroğlu (Eds.), *Davranış bilimleri* içinde. Eğitim Yayınevi.

Yüksel, M., Adıgüzel, O. & Yüksel, H. (2015). Dünyada ve Türkiye'de sosyal politika temelinde dezavantajlı bir grup olarak çocuk işçiler realitesi. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, *6*(4), 23-34.

Yüksel, S. (2002). Örtük program. *Eğitim ve Bilim*, *27*(126), 31-37.

Yükselen, A. & Aldiş, B. (2018). Çocuk gelişimi, N. Aral ve Z. Fulya Temel (Eds.), *Duyusal gelişim* içinde (ss. 93-110). Vize Yayıncılık.

Yüksel-Kaçan, C. Ö. (2019). Erken ergenlik: Puberte prekoks. T. Yardımcı Gürel (Ed.), *Adölesandan yaşlılığa farklı boyutlarıyla hemşirelik yaklaşımları* içinde (ss. 5-32). IKSAD.

Zembat, R., Koçyiğit, S., Yavuz, E. A. & Tunçeli, H. İ. (2018). Çocukların benlik algısı, mizaç ve sosyal becerileri arasındaki ilişkiler. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi*, *7*(1), 548-567.

Ziv, A. (1989). Using humor to develop creative thinking. In P. E. McGhee (Ed.), *Humor and children's development: a guide to practical applications* (pp. 99-116). The Haworth Press Inc.

ASPECT IN THE LANGUAGES OF EUROPE

Lars Johanson

nobel

ASPECT IN THE LANGUAGES OF EUROPE
Lars Johanson

Publishing No.: 4792
Humanities No.: 989
ISBN: 978-625-397-169-4
E-ISBN: 978-625-397-178-6
Edition: 1st Edition, April 2023

© Copyright 2023, NOBEL AKADEMİK YAYINCILIK EĞİTİM DANIŞMANLIK TİC. LTD. ŞTİ. SERTİFİKA NO.: 40340
All rights for this edition are reserved for Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti. No part of this book may be reproduced or transmitted in any form or by any means, including photocopying, electronically or mechanically recording or by any information storage or retrieval system, without permission of Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.

Nobel Publishing Group has been operating nationwide since 1984 and worlwide since 2011. Nobel publications are included in the catalogs of higher education institutions at national and international levels.

Mouton de Gruyter has given Lars Johanson permission to reuse a modified version of the original publication: Johanson, Lars Viewpoint operators in European languages. In: Östen Dahl (ed.) Tense and Aspect in the Languages of Europe. Berlin & New York: Mouton de Gruyter. 2000. 27–187.

Executive Editor: Nevzat Argun -nargun@nobelyayin.com-
Publishing Coordinator: Gülfem Dursun -gulfem@nobelyayin.com-

Interior Designer: Tarkan Kara -erdal@nobelyayin.com-
Proofreader: Sergen Öz -sergen@nobelyayin.com-
Cover Designer: Mervin Selda Adal -mervin@nobelyayin.com-

Library Information Card

Johanson, Lars.
Aspect in the Languages of Europe / Lars Johanson
1. Edition, XIV+ 210 s., 16,5x24 cm. Includes references and index.
ISBN: 978-625-397-169-4
E-ISBN: 978-625-397-178-6
1. Linguistics 2. Languages of Europe

General Distribution

ATLAS AKADEMİK BASIM YAYIN DAĞITIM TİC. LTD. ŞTİ.
Address: Bahçekapı Mh. 2465 Sk. Oto Sanayi Sitesi No:7 Bodrum Kat, Şaşmaz/ANKARA
Phone: +90 312 278 50 77 - **Fax:** 0 312 278 21 65
Sales: siparis@nobelyayin.com- **E-Sales:** www.nobelkitap.com - esatis@nobelkitap.com
www.atlaskitap.com - info@atlaskitap.com

Points of Delivery and Sales: Alfa, Kırmızı Kedi, Arkadaş, D&R, Dost, Kika, Kitapsan, Nezih, Odak, Pandora, Prefix, Remzi Kitabevleri, Yeryüzü Dağıtım

Printing and Binding: Meteksan Matbaacılık ve Teknik Sanayi Tic. Anonim Şirketi / Sertifika No.: 46519
Beytepe Köy Yolu No.: 3 06800 Bilkent-Çankaya/ANKARA

Contents

About the Author ... iii
Contents ... v
Preface ... ix
Abbreviations and notations ... xiii
1. Introduction ... 1
   1.1. Purposes ... 1
   1.2. Three dimensions of aspectual terminality ... 3
   1.3. General framework ... 4
2. Viewpoint operators ... 6
   2.1. Characteristics of viewpoint categories ... 6
   2.2. Viewpoint markers and values ... 7
   2.3. Viewpoint and tense ... 9
      2.3.1. Orientation ... 10
      2.3.2. Temporal interpretations of viewpoint categories ... 12
   2.4. Combination of values ... 13
   2.5. Degrees of focality ... 14
   2.6. Actional content ... 16
   2.7. Core systems, peripheries, preaspectuals ... 17
   2.8. Set and non-set events, linear successivity ... 18
   2.9. Textual behavior ... 19
   2.10. Relations to traditional categories and terms ... 21
3. Crosslinguistic types of categories ... 23
   3.1. An external tertium comparationis ... 23
   3.2. Notional and situational classifications ... 23
   3.3. A flexible framework connecting conceptual content with language-specific structures ... 26
   3.4. Viewpoint values ... 28
   3.5. Diachronic developments ... 30
4. Actional content ... 33
   4.1. Ontological classification of events ... 33
   4.2. Modes of action ... 35
5. Internal phase structure ... 39
   5.1. Aspect-sensitive actional categories ... 39
   5.2. Categorization ... 39
      5.2.1. [±t] ... 41
      5.2.2. [–t] ... 46
6. Actional recategorization ... 49
   6.1. Recategorization processes ... 49
   6.2. Transformativization ... 50
   6.3. +T-marking ... 51
   6.4. Non-transformativization ... 54
   6.5. –T-marking ... 55
   6.6. Recategorization options ... 57
   6.7. Interaction with time adverbials ... 57
   6.8. Generalized ±T-marking ... 58

7. Intraterminality 61
7.1. Definition 61
7.2. Intraterminality oppositions 63
7.2.1. Uses of +PAST (+INTRA) 65
7.2.2. Uses of +PAST (–INTRA) 66
7.2.3. Allegedly propulsive uses of +PAST (+INTRA) 68
7.2.4. ± INTRA choice with time expressions 69
7.3. Degrees of focality 71
7.3.1. Focality types 73
7.3.2. Coverage of situations 74
7.4. Focality oppositions 75
7.5. Oppositions of higher and lower focality 78
7.6. Sources and shapes of intraterminals 80
7.7. The way to intraterminality 82
7.7.1. Peripheral periphrases 84
7.7.2. The Greek development 85
7.8. Defocalization of intraterminals 86
7.9. Loss of ±INTRA categories 89
8. Postterminality 91
8.1. Definition 91
8.2. Postterminals as anteriors 92
8.3. Postterminality oppositions 93
8.4. +POST° items 96
8.5. Degrees of focality 98
8.5.1. High-focal postterminality 100
8.5.2. Low-focal postterminality 104
8.5.3. Non-focal postterminality 110
8.6. Oppositions of higher and lower focality 111
8.7. Evidential postterminals 112
8.8. Sources and shapes of postterminals 115
8.9. Peripheral postterminal items 119
8.10. Defocalization drift 121
8.10.1. From high-focal to low-focal 123
8.11. From low-focal to non-focal 124
9. Adterminality 129
9.1. Definition 129
9.2. Temporalization 131
9.3. Combinability 133
9.4. The way to ± AD 134
9.5. Differences between +AD- and +T-markers 136
9.5.1. Capability of future time reference and incapability of presentness 137
9.5.2. +AD-marking of global events and +T-marking of subevents 139
9.5.3. Imperfectivization 140
10. Interaction of viewpoint operators with phase structure types 141
10.1. Typical realizations 141
10.2. Realizations of ±INTRA 142
10.2.1. +INTRA 142
10.2.2. –INTRA 150
10.3. Realizations of ±POST 157
10.3.1. +POST × [+t] 157
10.3.2. +POST × [–t] 161

10.4. Realizations of ±AD ... 162
10.4.1. +AD × [+t] ... 162
10.4.2. *+AD × [–t] ... 163
10.4.3. –AD × [–t] ... 164
10.4.4. –AD × [+t] ... 166
11. Main aspectotemporal types ... 168
11.1. Types discussed ... 168
11.2. +PAST (–POST (+INTRA)) ... 168
11.3. –PAST (+POST (–INTRA)) ... 168
11.4. –PAST (+POST (+INTRA)) ... 169
11.5. Pluperfects ... 170
11.6. Historical pasts ... 170
11.6.1. +PAST (–INTRA) ... 172
11.6.2. +PAST (–POST) ... 173
11.6.3. +PAST (–POST (–INTRA) ... 174
11.6.4. +PAST ... 174
11.6.5. +PAST (–AD) ... 175
11.6.6. +PAST (+AD) ... 176
11.7. Relations to PF, IPFV, PFV ... 176
11.8. System types, areal distribution ... 178
References ... 181
Lars Johanson Publications on Aspect ... 192
Index of Languages ... 199
Index of Subjects ... 203

References

Aerts, Willem. J. 1965. *Periphrastica. An investigation into the use of* éĩnai *and* ékhein *as auxiliaries or pseudo-auxiliaries in Greek from Homer up to the present day*. Amsterdam: Hakkert.

Anderson, Lloyd B. 1982. The 'perfect' as a universal and as a language-specific category, in: Paul J. Hopper (ed.) *Tense-Aspect: Between Semantics and Pragmatics.* (Typological Studies in Language 1.) Amsterdam-Philadelphia: John Benjamins. 227–264.

Antinucci, Francesco & Ruth Miller 1976. How children talk about what happened. *Journal of Child Language* 3: 167–189.

Aronson, Howard I. 1967. The grammatical categories of the indicative in the contemporary Bulgarian literary language, in: *To Honor Roman Jakobson, I.* (Janua Linguarum, Series Maior 31.) The Hague & Paris: Mouton. 82–98.

Bache, Carl 1982. Aspect and Aktionsart: Towards a semantic distinction. *Journal of Linguistics* 18: 57– 72.

Barentsen, Adriaan A. 1985. '*Tijd', 'aspect*' *en de conjunctie* poka*. Over betekenis en gebruik van enkele vormen in het moderne Russisch* [Time, Aspect and the Conjunction *poka*. Meaning and Use of Some Forms in Modern Russian]. Amsterdam: University of Amsterdam.

Benzing, Johannes 1985. *Kalmückische Grammatik zum Nachschlagen* [Dictionary of Kalmyk Grammar]. (Turcologica 1.) Wiesbaden: Harrassowitz.

Benzing, Johannes 1988. *Kritische Beiträge zur Altaistik und Turkologie* [Critical Contributions to Altaistics and Turcology]. (Turcologica 3.) Wiesbaden: Harrassowitz.

Bertinetto, Pier Marco 1987. Structure and origin of the 'narrative' imperfect, in: A. Giacalone Ramat, Onofrio Carruba & Guiliano Bernini (eds.) *Papers from the 7th International Conference on Historical Linguistics*. Amsterdam, Philadelphia: Benjamins. 71–85.

Bertinetto, Pier Marco 2000. The progressive in Romance, as compared with English, in: Dahl (ed.) 2000: 559–604.

Bertinetto, Pier Marco & Denis Delfitto 2000. Aspect vs. actionality. Why they should be kept apart, in: Dahl (ed.) 2000: 189–225.

Bertinetto, Pier Marco, Karen H. Ebert & Casper de Groot 2000. The progressive in Europe, in: Dahl (ed.) 2000: 517–558.

Bickerton, Derek 1975). *Dynamics of a Creole Stem.* New York: Cambridge University Press.

Bondarko, Aleksandr V. 1983. *Principy funkcional'noj grammatiki i voprosy aspektologii*. [Principles of Functional Grammar and Questions of Aspectology]. Leningrad: Nauka.

Borg, Albert J. 1981. A Study of Aspect in Maltese. (*Linguistica Extranea* 15.) Ann Arbor: Karoma.

Bosco, Umberto 1924. *Esercizi di traduzione dai dialetti della Calabria. (Dal dialetto alla lingua.)* [Translation exercises from the dialects of Calabria. (From dialect to language.]. Torino: G. B. Paravia.

Breu, Walter 1985. Handlungsgrenzen als Grundlage der Verbklassifikation [Action limits as basis of verb classification], in: Werner Lehfeldt (ed.) *Slavistische Linguistik* 1984. München: Otto Sagner. 9–34.

Breu, Walter 1991. Das italoalbanische 'Perfekt' in sprachvergleichender Sicht [The Italo-Albanian Perfect in comparative perspective], in: Francesco Altimari et alii (eds.) *Atti del Congresso Internazionale di Studi sulla Lingua, la Storia e la Cultura degli Albanesi d'Italia*. *Celuc-Ren*de. 51–66.

Breu, Walter 1992. Das italokroatische Verbsystem zwischen slawischem Erbe und kontaktbedingter Entwicklung [The Italo-Croatian verb system between the Slavic heritage and contact-influence development], in: Tilmann Reuther (ed.) *Slavistische Linguistik 1991. Referate des XVII. Konstanzer Slavistischen Arbeitstreffens Klagenfurt-St. Georg/ Längsee* 10.–14.9.1991. (Slavistische Beiträge 292.) München: Otto Sagner. 93–122.

Browning, Robert 1983[2]. *Medieval and Modern Greek*. Cambridge: Cambridge University Press.

Brugmann, Karl 1900[3]. *Griechische Grammatik. Lautlehre, Stammbildungs- und Flexionslehre und Syntax* [Greek Grammar, Phonology, Derivation, Inflection and Syntax]. München: Beck.

Brugmann, Karl 1904. *Kurze vergleichende Grammatik der indogermanischen Sprachen* [Short Comparative Grammar of the Indo-European Languages]. Strassburg: Karl J. Trübner.

Buchholz, Oda & Wilfried Fiedler 1987. *Albanische Grammatik* [Albanian Grammar]. Leipzig: VEB Verlag Enzyklopädie.

Bybee, Joan L. & Östen Dahl 1989. The creation of tense and aspect systems in the languages of the world. *Studies in Language* 13/1: 51–103.

Bybee, Joan L., Revere Perkins & William Pagliuca 1994. *The Evolution of Grammar*. Chicago & London: The University of Chicago Press.

Comrie, Bernard 1976. *Aspect. An Introduction to the Study of Verbal Aspect and Related Problems*. (Cambridge Textbooks in Linguistics.) Cambridge: Cambridge University Press.

Comrie, Bernard 1994. Review of Thieroff & Ballweg (eds.) 1994. *Linguistics* 30: 298.

Csató, Éva Ágnes 1992. On some theoretical and methodological problems of the typological study of tense-aspect categories. *EUROTYP Working Papers* 6/1: 29–36.

Csató, Éva Ágnes 1994 Tense and actionality in Hungarian, in: Thieroff & Ballweg (eds.) 1994: 231–246.

Csató, Éva Ágnes 2000. Some typological features of the viewpoint and tense system in spoken North-Western Karaim, in: Dahl (ed.) 2000: 723–751.

Curtius, Georg 1846. *Die Bildung der Tempora und Modi im Griechischen und Lateinischen sprachvergleichend dargestellt* [The Formation of Tenses and Moods in Greek and Latin Presented in a Language-comparative Manner]. Berlin: Wilhelm Besser.

Dahl, Östen 1985. *Tense and Aspect Systems*. Oxford: Basil Blackwell.

Dahl, Östen (ed.) 2000. *Tense and Aspect in the Languages of Europe.* (Empirical Approaches to Language Typology. Eurotyp 20–6.) Berlin & New York: Mouton de Gruyter.

Dahl, Östen & Eva Hedin 2000. Current relevance and event reference, in: Dahl (ed.) 2000: 385–401.

Deeters, Gerhard 1930. *Das khartwelische Verbum. Vergleichende Darstellung des Verbalbaus der südkaukasischen Sprachen* [The Khartwelian verb. Comparative Presentation of the Verbal Structure of the South Caucasian Languages]. Leipzig: Markert & Petters.

Demir, Nurettin: *Postverbien im Türkischen* [Postverbs in Turkish]. *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes* 83: 306–309.

Dik, Simon 1989. *The Theory of Functional Grammar. Part 1: The structure of the clause.* (Functional Grammar series 9.) Dordrecht: Foris.

Dietrich, Wolf 1973. *Der periphrastische Verbalaspekt in den romanischen Sprachen* [The Periphrastic Verbal Aspect in the Romance Languages]. Tübingen: Max Niemeyer.

Doerfer, Gerhard 1993. Das türkische Suffix *-mIš* als Lehnelement [The Turkic suffix *-mIš* as a loan element], in: Jens Peter Laut & Klaus Röhrborn (eds.) *Sprach- und Kulturkontakte der türkischen Völker.* Wiesbaden: Harrassowitz. 87–92.

Dowty, David R. 1972. *Studies in the Logic of Verb Aspect and Time Reference in English.* (Studies in Linguistics 1.) Austin: Department of Linguistics, University of Texas.

Dowty, David R. 1977. Toward a semantic analysis of verb aspect and the English 'imperfective' progressive. *Linguistics and Philosophy* 1: 45–78.

Ebert, Karen H. 2000. Progressives in Germanic languages, in: Dahl (ed.) 2000: 605–653.

Faßke, Helmut 1981. *Grammatik der obersorbischen Schriftsprache der Gegenwart. Morphologie. Verfaßt von H. Faßke unter Mitarbeit von Siegfried Michalk* [Grammar of the modern Upper Sorbian written language. Morphology. Written by H. Fasske with the collaboration of Siegfried Michalk]. Bautzen: Domowina.

Ferrand, Marcel 1982. Les prétérits russes de l'*aller* et *retour* unique (*xodil, prixodil, bral*, etc.) sont-ils perféctifs? [Are the Russian past tenses of *go* and *return* (*xodil, prixodil, bral*, etc.) perfective?]. *Revue des Études Slaves* 54: 455–475.

Forsyth, John 1970. *A Grammar of Aspect. Usage and Meaning in the Russian Verb*. Cambridge: Cambridge University Press.

Friedman, Victor A. 1977. *The Grammatical Categories of the Macedonian Indicative.* Columbus, Ohio: Slavica Publishers.

Galton, Herbert 1962. *Aorist und Aspekt im Slavischen. Eine Studie zur funktionellen und historischen Syntax.* Wiesbaden: Harrassowitz.

Givón, Talmy 1982. Tense-aspect-modality: the creole prototype and beyond, in: Paul J. Hopper (ed.) 1982. *Tense-Aspect: Between Semantics and Pragmatics.* Amsterdam: John Benjamins. 115–163.

Graves, Nina 2000. Macedonian – a language with three perfects?, in: Dahl (ed.) 2000: 479–494.

Grønbech, Kaare & John R. Krueger 1955. *An Introduction to Classical (Literary) Mongolian.* Wiesbaden: Harrassowitz.

Groot, Casper de 1984. Totally affected. Aspect and three-place predicates in Hungarian, in: de Groot & Tommola (eds.) 1984: 133–151.

Groot, Casper de 2000. The absentive, in: Dahl (ed.) 2000: 693–719.

Groot, Casper de & Hannu Tommola (eds.) 1984. *Aspect Bound. A Voyage into the Realm of Germanic, Slavonic and Finno-Ugrian Aspectology*. Dordrecht: Foris.

Gvozdanović, Jadranka 1995. Western South Slavic tenses in a typological perspective, in: Thieroff (ed.) 1995: 181–194.

Haase, Martin 1994. Tense and aspect in Basque, in: Thieroff & Ballweg (eds.) 1994: 279–292.

Haase, Martin 1995. Tense, aspect and mood in Romanian, in: R. Thieroff (ed.) 1995: 135–152.

Harris, Martin 1982. The 'past simple' and the 'present perfect' in Romance, in: Nigel Vincent & Martin Harris (eds.) *Studies in the Romance Verb.* London: Croom Helm. 42–70.

Harris, Martin 1988. French, in: Martin Harris & Nigel Vincent (eds). *The Romance Languages.* London & Sydney: Croom Helm. 209–245.

Haspelmath, Martin 1994. The tense system of Lezgian, in: Thieroff & Ballweg (eds.) 1994: 267–277.

Haugen, Einar 1976. *The Scandinavian Languages. An Introduction to their History.* London: Faber & Faber.

Hedin, Eva 2000. The type-referring function of the Imperfective, in: Dahl (ed.) 2000: 227–264.

Hermann, Eduard 1927. Objektive und subjektive Aktionsart [Objective and subjective actionality]. *Indogermanische Forschungen* 45: 207–228.

Holzinger, Daniel 1993. *Das Rómanes. Grammatik und Diskursanalyse der Sprache der Sinte* [The Romanes. Grammar and Discourse Analysis of the Language of the Sintis]. (Innsbrucker Beiträge zur Kulturwissenschaft, Sonderheft 85.) Innsbruck: Institut für Sprachwissenschaft.

Hopper, Paul J. 1979 Foregrounding and aspect in discourse, in: Talmy Givón (ed.) *Syntax and Semantics 12. Discourse and Syntax*. New York: Academic Press. 213–241.

Ivančev, Svetomir 1971. *Problemi na aspektualnostta v slavjanskite ezici* [The Problems of Aspectuality in the Slavic Langauges] Sofija: Izdatelstvo na BAN.

Jakobson, Roman 1932. Zur Struktur des russischen Verbums (On the structure of the Russian verb], in: *Charisteria Guilelmo Mathesio quinquagenario a discipulis et Circuli Linguistici Pragensis sodalibus oblata*. Pragae: Cercle linguistique de Prague 74–84.

Jakobson, Roman 1957. *Shifters, Verbal Categories and the Russian* Verb. Cambridge, Mass.: Department of Slavic Languages and Literatures, Harvard Univerity.

Janakiev, Miroslav 1962. Za gramemite, naričani v bălgarskata gramatika 'segašno vreme' i 'bădešte vreme' [On the grammemes appearing in the Bulgarian grammar as present and future tense]. *Izvestija na instituta za bălgarski ezik* 8: 419–432.

Johanson, Lars 1971. *Aspekt im Türkischen. Vorstudien zu einer Beschreibung des türkeitürkischen Aspektsystems* [Aspect in Turkish. Preliminary Studies for a Description of the Turkish Aspect System]. (Acta Universitatis Upsaliensis. Studia Turcica Upsaliensia 1.) Uppsala: Almqvist & Wiksell. In Turkish translation by Nurettin Demir 2016. *Türkçede Görünüş.* Ankara: Grafiker.

Johanson, Lars 1974a. Sprachbau und Inhaltssyntax am Beispiel des Türkischen [Linguistic structure and semantic syntax on the example of Turkish]. *Orientalia Suecana* 22: 82–106.

Johanson, Lars 1974b. Review of Michael Weiers: Die Sprache der Moghol der Provinz Herāt in Afghanista. *Acta Orientalia* (Kopenhagen) 36: 459–472.

Johanson, Lars 1975. Aktionalphrase und Verlaufsordnung [Actional phrase and order of events]. *Studia Neophilologica* 47: 120–150.

Johanson, Lars 1988. Iranian elements in Azeri Turkish, in: Ehsan Yarshater (ed.) *Encyclopædia Iranica*, 3. London & New York: 248b–251a.

Johanson, Lars 1992. *Strukturelle Faktoren in türkischen Sprachkontakten* [Structural Factors in Turkic Language Contacts]. (Sitzungsberichte der Wissenschaftlichen Gesellschaft an der J. W. Goethe-Universität Frankfurt am Main 29:5.) Stuttgart: Steiner.

Johanson, Lars 1993. Zur Entstehung historischer Präterita im Türkischen [On the emergence of historical pasts in Turkic]. *Türk Dilleri Araştırmaları* (Ankara) 3: 119–127.

Johanson, Lars 1994. Türkeitürkische Aspektotempora [Turkish aspectotenses], in: Thieroff & Ballweg (eds.) 1994: 247–266.

Johanson, Lars 1995. Mehrdeutigkeit in der türkischen Verbalkomposition [Ambiguity in Turkic verbal compositions], in: Marcel Erdal & Semih Tezcan (eds.) *Beläk Bitig. Sprachstudien für Gerhard Doerfer zum 75. Geburtstag.* (Turcologica 23.) Wiesbaden: Harrassowitz. 81–101.

Johanson, Lars 1996. Terminality operators and their hierarchical status, in: Betty Devriendt & Louis Goossens & Johan van der Auwera (eds.) *Complex Structures: A Functionalist Perspective* (Functional Grammar Series 17.) Berlin, New York. 229–258.

Johanson, Lars 1998. Zum Kontakteinfluß türkischer Indirektive [On the contacts influence of Turkic indirectives], in: Nurettin Demir & Erika Taube (eds.) *Turkologische Forschung–Tradition und Perspektive*, Wiesbaden: Harrassowitz. 141–150.

Johanson, Lars 2023. *Code Copying. The Strength of Languages in Take-over and Carry-over Roles*. (Brill Research Perspectives. Linguistics) Leiden: Brill.

Kibrik, Aleksandr E. 1977. *Opyt strukturnogo opisanija arčinskogo jazyka, 2. Taksonomičeskaja grammatika* [Essay on the Structural Analysis of the Archi Language, 2. A Taxonomical Grammar]. Moskva: Izdatel'stvo Moskovskogo Universiteta.

Kibrik, Aleksandr E. 1983. Rezul'tativ v arčinskom jazyke [Resultative in the Archi Language], in: Nedjalkov (ed.) 1993: 109–118.

Koller, Hermann 1951. Praesens historicum und erzählendes Imperfekt. Beitrag zur Aktionsart der Präsensstammzeiten im Lateinischen und Griechischen [Praesens historicum and narrative imperfect. Contribution to the actionality of present-stem tenses in Latin and Greek]. *Museum Helveticum* 8,1: 63–99.

Kormušin, Igor V. 1984. *Sistemy vremen glagola v altajskix jazykax* [The Systems of Verbal Tenses in Altaic Languages]. Moskva: Nauka.

Koschmieder, Erwin 1934. *Nauka o aspektach czasownika polskiego w zarysie. Próba syntezy* [Study of the Aspects of the Polish Verb in Outline. An Attempt of a Synthesis]. (Rozprawy i materiały wydziałlu I Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie, 5:2). Wilno: Nakładem Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie.

Kozinceva, Natalija A. 1983. Rezul'tativ, passiv i perfekt v armjanskom jazyke [Resultative, passive and perfect in Armenian], in: Nedjalkov (ed.) 1983: 204–216.

Kozintseva, Natalia 1995. The tense system of Modern Eastern Armenian, in: Thieroff (ed.) 1995: 277–297.

Kuryłowicz, Jerzy 1956. *L'apophonie en indo-européen* [Apophony in Indo-European]. (Polska Akademia Nauk. Komitet językoznawczy. Prace językoznawcze 9.) Wrocław: Polska Akademia Nauk.

Lindstedt, Jouko 1985. *On the Semantics of Tense and Aspect in Bulgarian.* (Slavica Helsingiensia 4.) Helsinki: University of Helsinki.

Lyons, John 1977) *Semantics I–II.* Cambridge: Cambridge University Press.

Macaulay, R. K. S. 1978. Review of Comrie (1976), *Language* 54: 416– 420.

Maslov, Jurij S. 1948 Vid i leksičeskoe značenie glagola v sovremennom russkom literaturnom jazyke [Aspect and lexical meaning in the contemporary Russian literary language]. *Izvestija Akademii Nauk SSSR, otdelenie literatury i jazyka*, 1948: 7, 4: 303–316.

Maslov, Jurij S. 1959. Glagol'nyj vid v sovremennom bolgarskom literaturnom jazyke (značenie i upotreblenie) [Verbal aspect in the contemporary Bulgarian literary language (meaning and usage), in: S. B. Bernštejn (ed.) *Voprosy grammatiki bolgarskogo literaturnogo jazyka*, Moskva: Akademija nauk SSSR. Institut slavjanovedenija, 157–312.

Maslov, Jurij S. 1973. Universal'nye semantičeskie komponenty v soderžanii gramm bv cvatičeskoj kategorii soveršennogo / nesoveršennogo vida [Universal semantic components in the composition of the grammatical category aspect]. *Sovetskoe slavjanovedenie* 1973, 4: 73–83.

Maslov, Jurij S. 1980. Struktura povestvovatel'nogo teksta i tipologija slavjanskix vidovremennyx sistem [The structure and typology of the narrative text in Slavic aspectotemporal sysem]. *Svantevit* (Århus) 6: 43–70.

Maslov, Jurij S. 1981. *Grammatika bolgarskogo jazyka dlja studentov filologičeskix fakul'tetov universitetov* [Grammar of Bulgarian for University Students]. Moskva: Vysšaja škola.

Maslov, Jurij S. 1985. An outline of contrastive aspectology, in: Jurij S. Maslov (ed.) *Contrastive Studies in Verbal Aspect in Russian, English, French and German*. (Studies in descriptive linguistics 14.) Heidelberg: Julius Groos. 1–44.

Maslov, Jurij S. 1988. Resultative, perfect, and aspect, in: V. P. Nedjalkov (ed.) 1988, *Typology of Resultative Constructions*. Amsterdam: Benjamins. 63–85.

McCawley, James D. 1971. Tense and time reference in English, in: Charles J. Fillmore & D. Terence Langendoen (eds.) *Studies in Linguistic Semantics*. New York: Holt, Rinehart, and Winston. 97–113.

Mathiassen, Terje 1993. *On Inherent Verb Categories in Lithuanian and Latvian: Tense, Aspect, Modality*. [Unpublished MS.]

Metslang, Helle & Hannu Tommola 1995. Zum Tempussystem des Estnischen [On the tense system of Estonian], in: Thieroff (ed.) 1995: 299–326.

Miller, Boris V. 1953. *Talyšskij jazyk* [The Talysh Language]. Moskva: Izdatel'stvo Akademii Nauk SSSR.

Miller, Vsevolod F. 1962. *Jazyk osetin* [Ossetic]. Moskva & Leningrad: Nauka.

Mourek, V. E. 1895. Review of R. Wustmann: *Verba perfectiva, namentlich im Heliand*, in: *Anzeiger für deutsches Altertum und deutsche Literatur* (Berlin) 21: 195–204.

Nedjalkov, Vladimir P. (ed.) 1983. *Tipologija rezul'tativnyx konstrukcij (rezul'tativ, stativ, passiv, perfekt)* [The Typology of Resultative Constructions (Resultative, Stative, Passive, Perfect)]. Leningrad: Nauka.

Ó Baoill, Donall P. 1994. Tense and aspect in Modern Irish, in: Thieroff & Ballweg (eds.) 1994: 201–216.

Oliveira, Fátima & Ana Lopes 1995. Tense and aspect in Portuguese, in: Thieroff (ed.) 1995: 95–115.

Panzer, Baldur 1984. Parallel internal development or interference? Post-positive article and possessive perfect in North Germanic and northern Russian, in: P. Sture Ureland & Ian Clarkson (eds.) *Scandinavian Language Contact*s. Cambridge University Press: Cambridge. 111–132.

Pohlenz, Max 1959[2]. *Die Stoa. Geschichte einer geistigen Bewegung* [Stoicism. History of an Intellectual Movement]. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.

Pollak, Wolfgang 1960. *Studien zum 'Verbalaspekt' im Französischen* [Studies on 'verbal aspect' in French]. (Österreichische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-historische Klasse, Sitzungsberichte 233, 5.) Wien.

Reichenbach, Hans 1947. *Elements of Symbolic Logic*. New York: The Free Press & London: Collier-Macmillan.

Robbeets, Martine & Savalyev, Alexander 2020. *The Oxford Guide to the Transeurasian Languages.* Oxford: Oxford University Press.

Robbeets, Martine, et al. 2021. Triangulation suppports agricultural spread of the Transreurasian language. *Nature* 599: 616–621.

Ruipérez, Martin Sanchez 1954. *Estructura del sistema de aspectos y tiempos del verbo griego antiguo: análisis funcional sincrónico* [The Structure of the Aspectotemporal Verbal System of Classical Greek:. Functional Synchronic Analysis]. (Theses et studia philologica Salmanticensia 7.) Salamanca: Colegio Trilingüe de la Universidad.

Rundgren, Frithiof 1961. *Das althebräische Verbum. Abriss der Aspektlehre* [The Old Hebraic verb. Outline of the Aspectology]. Stockholm: Almqvist & Wiksell.

Rundgren, Frithiof 1963. *Erneuerung des Verbalaspekts im Semitischen. Funktionell-diachronische Studien zur semitischen Verblehre* [Renewal of the Verbal Aspect in Semitic. Functional-diachronic Studies on Semitic Verbology]. Acta Universitatis Upsaliensis. Acta Societatis Linguisticae Upsaliensis. Nova series 1/3: 49–108.

Sasse, Hans-Jürgen 1991a. Aspect and Aktionsart: a reconciliation, in: C. Vetters & W. Vandeweghe (eds.) *Perspectives on Aspect and Aktionsart.* (Belgian Journal of Linguistics 6.) Bruxelles: Éditions de l'Université. 31–45.

Sasse, Hans-Jürgen 1991b. Aspekttheorie [Theory of aspect], in: Hans-Jürgen Sasse (ed.) *Aspektsysteme. Arbeitspapier 14* (Neue Folge). Köln: Institut für Sprachwissenschaft 1–35.

Saussure, Ferdinand de 1916. *Cours de linguistique générale. Edited by Charles Bally & Albert Sechehaye* [Course in General Linguistics. Edited by Charles Bally & Albert Sechehaye]. Lausanne & Paris: Librairie Payot & Cie.

Schwenter, Scott A. 1994. The grammaticalization of an anterior in progress: evidence from a peninsular Spanish dialect. *Studies in Language* 18: 71–111.

Seiler, Hansjakob 1952. *L'aspect et le temps dans le verbe néo-grec* [Aspect and Tense of the Verb in Modern Greek]. (Collection de l'Institut d'Études Byzantines et Néo-helléniques de l'Université de Paris 14.) Paris: Les Belles Lettres.

Seiler, Hansjakob 1969 *Zur Problematik des Verbalaspekts* [On the Problem of Verbal Aspect.] (Arbeitspapier 7.) Köln: Institut für Sprachwissenschaft.

Seiler, Hansjakob 1993. L'aspect verbal en perspective dimensionelle: Typologie, conceptualisation, et le grec [Verbal aspect in dimensional perspective: Typology, conceptualisation and Greek]. *Syntactica* (Saint-Etienne) 5: 19–34.

Serebrennikov, Boris A. 1960. *Kategorija vremeni i vida v finno-ugorskix jazykax permskoj i volšskoj grupp*. [The Categories of Tense and Aspect in the Permian and Vola Branch of Finno-Ugric Languages]. Moskva: Izdatel'stvo Akademii nauk SSSR.

Šewc, Hinc 1968. *Gramatika hornjoserbskeje rěče 1. Fonematika i morfologija* [The Grammar of the North Serbian Dialect. 1. Phonology and Morphology]. Budyšin: Domowina.

Smith, Carlota 1991. *The Parameter of Aspect*. Dordrecht: Kluwer.

Squartini, Mario & Pier Marco Bertinetto 2000. Romance perfects, in: Dahl (ed.) 2000: 403–439.

Stankov, Valentin 1976. *Konkurencija na glagolnite vidove v bălgarskija knižoven ezik* [Opposition of Verbal Aspect in Literary Bulgarian]. Sofija: Izdatelstvo na Bălgarskata akademija na naukite.

Stankov, Valentin 1980. *Glagolnijat vid v bălgarskija knižoven ezik* [Verbal Aspect in Literary Bulgarian]. Sofija: Nauka i izkustvo.

Sten, Holger 1952. *Les temps du verbe fini (indicatif) en français moderne* [Tenses of Finite (Indicative) Verbs in Modern French]. København: Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab.

Thelin, Nils B. 1978. *Towards a Theory of Aspect, Tense and Actionality in Slavic.* (Acta Universitatis Upsaliensis, Studia Slavica Upsaliensia 18.) Uppsala: Uppsala University.

Thieroff, Rolf (ed.) 1995. *Tense Systems in European Languages II*. (Linguistische Arbeiten 338.) Tübingen: Niemeyer.

Thieroff, Rolf & Joachim Ballweg (eds.) 1994. *Tense Systems in European Languages.* (Linguistische Arbeiten 308.) Tübingen: Niemeyer.

Tommola, Hannu 1984. K kategorii prošedšego vremeni russkogo glagola [On the category of past tense in the Russian verb]. *Studia Slavica Finlandensia* 1: 134–164.

Tommola, Hannu 1994. Zum Tempus im Finnischen [On tense in Finnish], in: Thieroff & Ballweg (eds.) 1994: 219–229.

Tommola, Hannu (2000a). Progressive aspect in Baltic Finnic, in: Dahl (ed.) 2000: 655–692.

Tommola, Hannu (2000b). The perfect – aspectual, temporal and evidential, in: Dahl (ed.) 365–383.

Trubinskij, Valentin I. 1983. Rezul'tativ, passiv i perfekt v nekotoryx russkix govorax [Resultative, passive and perfect in some Russian dialects], in: Nedjalkov (ed.) 1983: 216–226.

van der Auwera, Johan 2011. Standard Average European, in: Kortmann, Bernd & van der Auwera, Johan (eds.) *The Languages and Linguistics of Europe. A Comprehensive Guide*. Berlin & Boston: DeGruyterMouton. 291–306.

Vendler, Zeno 1967. Verbs and times, in: *Linguistics in Philosophy.* Ithaca & New York: Cornell University Press. 97–121.

Vincent, Nigel 1988. Italian, in: Martin Harris & Nigel Vincent (eds.). *The Romance Language*s. London & Sydney: Croom Helm, 279–313.

Vogt, Hans 1971. Grammaire de la langue géorgienne [Georgian Grammar] (Instituttet for Sammenlignende Kulturforskning, B, 57) Oslo: Universitetsforlaget.

Weinrich, Harald 1964. *Tempus. Besprochene und erzählte Welt* [Tense in Text Linguistics]. Stuttgart: Kohlhammer.

Gözden Geçirilmiş ve
Genişletilmiş 10. Basım

STRATEJİK YÖNETİM

Prof. Dr. Ömer Dinçer

nobel

STRATEJİK YÖNETİM

Prof. Dr. Ömer Dinçer

Yayın No.: 4716
Beşeri Bilimler No.: 499
ISBN: 978-625-397-011-6
E-ISBN: 978-625-397-012-3
Basım Sayısı: Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş 10. Basım, Mart 2023

© Copyright 2023, NOBEL AKADEMİK YAYINCILIK EĞİTİM DANIŞMANLIK TİC. LTD. ŞTİ. SERTİFİKA NO.: 40340
Bu baskının bütün hakları Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.ne aittir.
Yayınevinin yazılı izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik
ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.
Nobel Akademik Yayıncılık, 2011 yılından beri "tanınmış uluslararası yayınevi" statüsündedir.

Genel Yayın Yönetmeni: Nevzat Argun -nargun@nobelyayin.com-
Genel Yayın Koordinatörü: Gülfem Dursun -gulfem@nobelyayin.com-

Sayfa Tasarım: Tarkan Kara -erdal@nobelyayin.com-
Redaksiyon: Mine Metin -mine@nobelyayin.com-
Kapak Tasarım: Mehtap Bayraktar Asiltürk -mehtap@nobelyayin.com-

Kütüphane Bilgi Kartı

Dinçer, Ömer.
Stratejik Yönetim / Ömer Dinçer
Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş 10. Basım, XIV + 580 s., 17x24 cm. Kaynakça ve dizin var.
ISBN: 978-625-397-011-6
E-ISBN: 978-625-397-012-3
1. Stratejik Yönetim 2. Stratejik Analiz 3. Stratejik Uyum ve Örgütsel Tasarım

Genel Dağıtım

ATLAS AKADEMİK BASIM YAYIN DAĞITIM TİC. LTD. ŞTİ.
Adres: Bahçekapı Mh. 2465 Sk. Oto Sanayi Sitesi No:7 Bodrum Kat, Şaşmaz/ANKARA
Telefon: +90 312 278 50 77 - **Faks:** 0 312 278 21 65
Sipariş: siparis@nobelyayin.com- **E-Satış:** www.nobelkitap.com - esatis@nobelkitap.com
www.atlaskitap.com - info@atlaskitap.com

Dağıtım ve Satış Noktaları: Alfa, Kırmızı Kedi, Arkadaş, D&R, Dost, Kika, Kitapsan, Nezih, Odak, Pandora, Prefix, Remzi

Baskı ve Cilt: Meteksan Matbaacılık ve Teknik Sanayi Tic. Anonim Şirketi / Sertifika No.: 46519
Beytepe Köy Yolu No.: 3 06800 Bilkent-Çankaya/ANKARA

İÇİNDEKİLER

ONUNCU BASKIYA ÖN SÖZ ..... **iii**
BİRİNCİ BASKIYA ÖN SÖZ ..... **v**

BİRİNCİ KISIM
STRATEJİK YÖNETİME GENEL BİR BAKIŞ

1. Bölüm: STRATEJİK YÖNETİMİN TEMEL KAVRAMLARI **5**
1.1. Yönetim Felsefesi, Vizyon ve Misyon 5
1.1.1. Vizyon 5
1.1.2. Misyon 8
1.1.3. Vizyon ile Misyon Arasındaki Farklılıklar 13
1.2. Strateji 15
1.2.1. Strateji Kavramı 15
1.2.2. Stratejinin İşletmeye Sağlayacağı Faydalar 21
1.2.3. Strateji ve Taktik 24
1.3. Politika 24
1.3.1. İşletme Politikasının Tanımı ve Özellikleri 24
1.3.2. Politikaların İşletme Üzerine Etkisi 25
1.3.3. Strateji ve Politika 27
Dipnotlar 29

2. Bölüm: STRATEJİK YÖNETİMİN TANIMI VE SÜRECİ **33**
2.1. Stratejik Yönetimin Tanımı ve Kapsamı 33
2.1.1. Stratejik Yönetimin Tanımı ve Amacı 33
2.1.2. Stratejik Yönetimin Özellikleri 34
2.1.3. Stratejik Yönetim Modeli 36
2.2. Stratejilerin Geliştirilmesi ve Planlama 37
2.2.1. Stratejik Analiz 37
2.2.2. Stratejik Tasarım 39
2.3. Stratejilerin Uygulanması 41
2.3.1. Stratejik Uyum ve Örgütsel Tasarım 41
2.3.2. Program, Bütçe ve Prosedürler 42
2.4. Stratejik Sonuçların Kontrol ve Değerlendirilmesi 43
2.5. Bir Strateji Geliştirme Örneği 44
Dipnotlar 46

3. Bölüm: STRATEJİK YÖNETİMİN KAPSAMI VE GELİŞİMİ **47**
3.1. Stratejik Yönetimin Temel Ögeleri 47
3.1.1. Liderlik ve Tepe Yöneticileri 47
3.1.2. Örgüt Vizyonu ve Misyonu 50
3.1.3. Dış Çevre ve Pazar 50
3.1.4. Stratejiler 51
3.1.5. İşletmenin Kaynakları 51
3.2. Stratejik Yönetimin Seviyeleri 52
3.2.1. Şirket Stratejisi 53
3.2.2. İşletme Stratejisi 53
3.2.3. Fonksiyonel Strateji 53

3.3. Stratejik Yönetimin Tarihî Gelişimi 54
3.3.1. Bütçe ve Mali Kontrol 55
3.3.2. Uzun Vadeli Planlama ve İşletme Politikası 56
3.3.3. Stratejik Planlama 56
3.3.4. Stratejik Yönetim 57
3.3.5. Stratejik Yönetime Bütüncül Bakış 57
3.4. Türkiye'de Stratejik Yönetim 58
Dipnotlar 60

4. Bölüm: STRATEJİK YÖNETİM DÜŞÜNCESİ 61

4.1. Stratejik Yönetim Düşüncesine Genel Bakış 62
4.1.1. Stratejik Yönetimde Üç Paradigma 62
4.1.2. Mintzberg ve Stratejik Düşünce Okulları 63
4.2. 1960-90 Arası Gelişmeler ve Stratejik Düşünce Okulları 64
4.1.1. Tasarım Okulu (Designing School) 64
4.1.2. Planlama Okulu (Planning School) 69
4.1.3. Konumlandırma Okulu (Positioning School) 74
4.1.4. Girişimcilik Okulu (Entrepreneurial School) 82
4.1.5. Öğrenme Okulu (Learning School) 86
4.1.6. Kültürel Okul (Cultural School) 94
4.1.7. Çevre Okulu (Environmental School) 97
4.1.8. Bütünleştirme Okulu (Configuration School) 105
4.3. 1990'lardan Sonra Stratejik Yönetim Düşüncesi 115
4.3.1. Örgütsel Mimari 115
4.3.2. Peter F. Drucker ve "Gelecek İçin Yönetim" 119
4.3.3. Hamel-Prahalad ve "Gelecek İçin Rekabet" 122
Dipnotlar 126

İKİNCİ KISIM

STRATEJİK ANALİZ

5. Bölüm: DIŞ ÇEVRENİN ANALİZİ: FIRSAT VE TEHDİTLER 135

5.1. Dış Çevrenin Tanımlanması ve Çevre Analizi 135
5.1.1. Dış Çevrenin Tanımı ve Çevre Faktörleri 135
5.1.2. Dış Çevre Analizinin Kapsamı ve Süreci 138
5.2. Küresel ve Ulusal Çevre Faktörlerinin Analizi 143
5.2.1. Küreselleşme ve Küresel Faktörler 143
5.2.2. Teknolojik Faktörlerin Analizi 146
5.2.3. Sosyokültürel Faktörlerin Analizi 147
5.2.4. Ekonomik Faktörlerin Analizi 148
5.2.5. Hukuki-Politik Faktörlerin Analizi 148
5.2.6. Tabii Çevre Faktörlerinin Analizi 149
5.3. İş (Rekabet) Çevresi Faktörlerinin Analizi 150
5.3.1. Sanayi Yapısı ve Pazar Analizi 150
5.3.2. Alıcılar Pazarı ve Tüketici Özelliklerinin Analizi 154
5.3.3. İşletmenin Pazar İçindeki Konumu 155
5.3.4. Rekabet Yapısı ve Rakiplerin Analizi 158
5.3.5. Diğer Faktörlerin Analizi 165
Dipnotlar 166

6. Bölüm: İŞLETMENİN KAYNAK VE KABİLİYETLERİNİN ANALİZİ: ÜSTÜNLÜK VE ZAYIFLIKLAR 167

6.1. İşletme Analizinin Tanımı ve Kapsamı 167
6.1.1. İşletme Analizinin Tanımı ve Süreci 167

6.1.2. Kaynak Tabanlı Teori ... 170
6.1.3. Örgütsel Kapasite: Temel ve Ayırdedici Kabiliyeler ... 171
6.1.4. Stratejik Maliyet Analizi ve Değer Zinciri ... 173
6.2. Örgüt Sisteminin Analizi ... 177
6.2.1. Mevcut Amaç ve Stratejiler ... 177
6.2.2. Örgütün Fiziki Yapısı ... 178
6.2.3. Örgütün Sosyal Yapısı ... 178
6.2.4. Yönetim Süreçleri ... 184
6.3. Fonksiyonel Analiz ... 185
6.3.1. Pazarlama Faktörlerinin Analizi ... 185
6.3.2. Üretim Faktörlerinin Analizi ... 186
6.3.3. Finansman Faktörlerinin Analizi ... 187
6.3.4. Araştırma ve Geliştirme Faktörlerinin Analizi ... 187
6.4. İnsan Kaynaklarının Analizi ve Örgüt Geliştirme ... 188
6.4.1. İnsan Kaynağı ile İlgili Faktörler ... 188
6.4.2. Beşerî Kabiliyetler Envanteri ... 189
6.5. İç Kaynaklar Arasındaki Etkileşim ve Sinerji ... 190
6.5.1. Sinerjinin Anlamı ve Önemi ... 190
6.5.2. Sinerji Çeşitleri ... 192
Dipnotlar ... 194

7. Bölüm: İŞLETME-ÇEVRE ETKİLEŞİMİ VE FÜTZ ANALİZİ ... 197

7.1. İşletme ile Çevresi Arasındaki İlişkiler ... 197
7.2. Fütz (Swot) Analizi ... 200
7.2.1. Fütz Analizinin Kapsamı ve Temel Ögeleri ... 200
7.2.2. Fütz Analizi Üzerine Tartışmalar ... 205
7.3. Fütz'e Göre Strateji Oluşturma ... 209
7.3.1. Stratejik (Kilit) Başarı Faktörleri ... 209
7.3.2. Fütz Matrisi ve Stratejileri ... 213
Dipnotlar ... 215

ÜÇÜNCÜ KISIM

STRATEJİK TASARIM

8. Bölüm: VİZYON, MİSYON VE STRATEJİK AMAÇLAR ... 221

8.1. Amaçların Tanımı ve Fonksiyonları ... 221
8.1.1. Amaçların Tanımı ve Özellikleri ... 221
8.1.2. Amaçların Fonksiyonları ... 224
8.2. Amaçların Yapısı ve Hiyerarşisi ... 226
8.2.1. Vizyon ve Misyon ... 226
8.2.2. Stratejik Amaçlar ... 228
8.2.3. Hedefler (Fonksiyonel Amaçlar) ... 229
8.2.4. Normlar ... 230
8.3. Ekonomik Nitelikli Stratejik Amaçları ... 231
8.3.1. Kârlılık ... 232
8.3.2. Büyüme ... 235
8.3.3. Süreklilik ... 237
8.4. Sosyal Sorumluluklar ve İş Ahlakı ... 240
8.4.1. Sosyal Sorumluluk ve Sosyal Kabul ... 240
8.4.2. Sosyal Sorumlulukla İlgili Tartışma ve Yaklaşımlar ... 241
8.4.3. Başlıca Sosyal Sorumluluk Alanları ... 242
Dipnotlar ... 247

9. Bölüm: REKABET ÜSTÜNLÜĞÜ İÇİN GENEL STRATEJİLER..... 251

9.1. Temel Rekabet Stratejileri..... 252
9.1.1. Toplam Maliyet Liderliği Stratejisi..... 253
9.1.2. Farklılaştırma Stratejisi..... 255
9.1.3. Odaklanma Stratejisi..... 256
9.2. Büyüme ve Gelişme Stratejileri..... 257
9.2.1. Bütünleşme Stratejileri..... 257
9.2.2. Çeşitlendirme Stratejileri..... 260
9.3. Dış Büyüme Stratejileri..... 262
9.3.1. Uluslararası Ticaret ve İthalat-İhracat Stratejileri..... 263
9.3.2. Stratejik İttifaklar..... 265
9.3.3. Birleşme veya Satın Alma Stratejileri..... 269
9.4. Durgun Büyüme ve Durumunu Koruma Stratejileri..... 271
9.5. Kendine Gelme ve Tasarruf Stratejileri..... 273
9.5.1. Yeniden Yapılanma Yoluyla Örgütsel Değişme..... 273
9.5.2. Mali Kontrol ve Maliyetleri Azaltma..... 276
9.5.3. Gelirleri Artırma..... 277
9.6. Yatırımları Azaltma ve Tasfiye Stratejileri..... 277
9.6.1. Tecrit Etme (Ayırma)..... 278
9.6.2. Mahkûm Olma..... 278
9.6.3. İşletmeyi Satma veya Tasfiye Etme..... 279
Karma Stratejiler..... 279
Dipnotlar..... 280

10. Bölüm: REKABET ÜSTÜNLÜĞÜ İÇİN ÖZEL DURUM STRATEJİLERİ..... 283

10.1. Pazarın Durumuna Göre Stratejiler..... 283
10.1.1. Parçalı Pazar Stratejileri..... 283
10.1.2. Yeni ve Büyüyen Pazar Stratejileri..... 285
10.1.3. Olgun Pazar Stratejileri..... 287
10.1.4. Düşüş Safhasındaki Pazar Stratejileri..... 289
10.1.5. Çalkantılı ve Hızlı Değişen Pazar Stratejileri..... 291
10.1.6. Çok Uluslu ve Küresel Pazar Stratejileri..... 292
10.2 İşletmeninin Özelliklerine Göre Stratejiler..... 293
10.2.1 Hızlı Büyüyen İşletme Stratejileri..... 293
10.2.2 Lider ve Takipçi İşletme Stratejileri..... 295
10.2.3 Zayıf veya Kriz İçindeki İşletme Stratejileri..... 298
10.3. İnternet Ekonomisi Stratejileri..... 299
10.3.1. İnternet Teknolojisinin İşletme Stratejileri Üzerine Etkisi..... 300
10.3.2. E-İşletme Modelleri ve Stratejileri..... 301
10.3.3. Geleneksel İşletmeler İçin İnternet Stratejileri..... 303
10.4. Diğer Yardımcı Stratejiler..... 304
10.4.1. Örgütün Hiyerarşik Seviyesine Göre Stratejiler..... 304
10.4.2. Kapsamlarına Göre Stratejiler..... 304
10.4.3. Örgüt İçine ve Dışına Yönelik Stratejiler..... 306
10.4.4. Diğer Stratejik Tasnifler..... 307
Dipnotlar..... 308

11. Bölüm: STRATEJİK ALTERNATİFLERİN ANALİZİ VE PORTFÖY MATRİSLERİ..... 311

11.1. Strateji Seçiminde Portföy Analizleri..... 312
11.1.1. Portföy Analizinin Tanımı ve Kapsamı..... 312
11.1.2. Portföy Analizinin Süreci..... 313
11.1.3. Portföy Analizine Yöneltilen Eleştiriler..... 319
11.2. Şirket Stratejilerini Geliştirmede Kullanılan Portföy Matrisleri..... 320
11.2.1. Boston Danışma Grubu ve Büyüme/Pazar Payı Matrisi..... 320
11.2.2. Stratejik Kümeleme Analizi..... 323
11.2.3. Ge İşletme Portföyü ve Yönlendirici Politika Matrisi..... 325
11.2.4. Hofer Analizi ve Mamul/Pazar Değerlendirme Matrisi..... 327

11.3. İşletme Stratejilerini Geliştirmede Kullanılan Diğer Analizler 329
11.3.1. Mamul Hayat Eğrisi 329
11.3.2. Rekabet Tablosu 332
11.3.3. Öğrenme (Tecrübe) Eğrileri 333
11.3.4. Kârlılık ve Pıms Analizi 335
11.3.5. Pazar Çekiciliğinin Analizi ve Strateji Haritası 337
Dipnotlar 338

DÖRDÜNCÜ KISIM
STRATEJİLERİ UYGULAMA

12. Bölüm: STRATEJİK UYUM VE ÖRGÜTSEL TASARIM 345

12.1. Örgüt İçi Stratejik Uyum 345
12.1.1. Farklı SİB'leri Arasında Bütünleştirme 346
12.1.2. Örgüt İçi Stratejik Uyum Ögeleri 346
12.2. Strateji ve Örgüt Yapıları 348
12.2.1. Strateji ve Yapı Etkileşimi 348
12.2.2. Stratejik Örgüt Yapıları 349
12.2.3. Örgüt Yapısını Etkileyen Faktörler 360
12.3. Strateji ve Teknoloji 361
12.3.1. Teknolojinin Tanım ve Kapsamı 362
12.3.2. Teknoloji Özellikleri ve Sınıflandırması 363
12.3.3. Teknolojik Çevre Değişiklikleri ve Yüksek Teknoloji 367
12.4. Strateji ve Örgüt Kültürü 368
12.4.1 Örgüt Kültürünün Tanımı ve Kapsamı 368
12.4.2 Kültürel Uyum Seviyeleri 369
12.5. Stratejik Liderlik 372
12.5.1. Mintzberg ve Stratejik Liderlik Modelleri 372
12.5.2. Liderliğin Yeni Rolü ve Stratejik Mimarlık 374
Dipnotlar 377

13. Bölüm: STRATEJİLERİ UYGULAMA SÜRECİ 379

13.1. Uygulama Süreci ve Uygulama Planları 379
13.2. Örgütsel Politikalar ve Süreçler 381
13.2.1. Bölüm Politikalarının Oluşturulması 381
13.2.2. Yöntemler ve Örgütsel Süreçler 390
13.3. Programlar, Bütçeler ve Prosedürler 392
13.3.1. Programlar 392
13.3.2. Kaynak Tahsisi ve Bütçeleme 392
13.3.3. Prosedürler 394
Dipnotlar 394

BEŞİNCİ KISIM
STRATEJİK SONUÇLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ VE KONTROL

14. Bölüm: STRATEJİK UYGULAMALARIN KONTROLÜ 401

14.1. Kontrol Süreci ve Stratejik Kontrol 401
14.1.1. Başarı Standartlarının Belirlenmesi 402
14.1.2. Uygulama Sonuçlarının ve Başarıların Ölçülmesi 403
14.1.3. Sonuçların Karşılaştırılması 403
14.1.4. Problemlerin Çözümü ve Düzeltici Tedbirlerin Alınması 404

14.2. Kontrol Sürecinde Göz Önüne Alınacak Hususlar 405
14.2.1. Değerlendirme ve Kontrol Standartları 405
14.2.2. Motivasyon ve Ödüllendirme Sistemi 406
14.2.3. Stratejik Geribesleme 407
14.3. Stratejik Bilgi Sistemleri 408
Dipnotlar 409

15. Bölüm: STRATEJİK KONTROL ARAÇ VE YÖNTEMLERİ 411

15.1. Faaliyet Esaslı Maliyetleme 412
15.2. Sorumluluk Merkezleri 413
15.2.1. Maloluş ve Harcama Merkezleri 413
15.2.2. Hasılat ve Gelir Merkezleri 415
15.2.3. Kâr Merkezleri 416
15.2.4. Yatırım Merkezleri 416
15.3. İşletme Bütçeleri 417
15.3.1. Yatırım Bütçeleri 417
15.3.2. Genel Bütçeler ve Bölüm Bütçeleri 418
15.4. Stratejilerin Uygulama Planı ve Kontrol Aracı Olarak Balanced Scorecard 418
Dinotlar 421

ALTINCI KISIM

STRATEJİK YÖNETİMİN DİĞER KONULARI

16. Bölüm: KRİZ DÖNEMLERİNDE YÖNETİM 427

16.1. Krizin Tanımı, Kapsamı ve Kaynakları 427
16.1.1. Krizin Tanımı, Anlamı ve Özellikleri 427
16.1.2. Krizin Kaynakları 429
16.2. Kriz Sürecinin Safhaları ve Sonuçları 435
16.2.1. Stratejik Açıklık ve Krizin Oluşma Safhaları 435
16.2.2. Krizin ve Plansız Değişmenin Sonuçları 440
16.3. Kriz Yönetimi 443
16.3.1. Kriz Yönetimi Yaklaşımları 444
16.3.2. Krize Cevap Verme ve Değişikliğe Uyum 445
Dipnotlar 450

17. Bölüm: KÜÇÜK İŞLETMELERDE YÖNETİM 453

17.1. Küçük İşletmelerin Tanımı ve Kapsamı 453
17.1.1. Küçük İşletmelerin Tanımı ve Özellikleri 453
17.1.2. Küçük İşletmelerin Sınıflandırılması 456
17.2. Küçük İşletmelerde Stratejik Yönetim 457
17.2.1. Küçük İşletmelerde Stratejik Analiz 458
17.2.2. Küçük İşletmelerin Üstünlük ve Zayıflıkları 460
17.2.3. Küçük İşletmelerde Rekabet Stratejileri 464
17.3. Küçük İşletmelerde Başarı ve Başarısızlık 466
17.3.1. Küçük İşletmelerde Başarısızlık Faktörleri 467
17.3.2. Küçük İşletmelerde Başarı Faktörleri 469
Dipnotlar 470

18. Bölüm: HİZMET İŞLETMELERİNDE STRATEJİ GELİŞTİRME 473

18.1. Hizmet Kavramı ve Hizmet İşletmeleri 473
18.1.1. Hizmet Kavramının Tanımı ve Özellikleri 473
18.1.2. Hizmet İşletmeleri 477
18.2. Hizmet İşletmelerinde Rekabet Stratejileri 480
Dipnotlar 483

19. Bölüm: KÂR AMACI GÜTMEYEN ÖRGÜTLERDE YÖNETİM 485

19.1. Örgütlerin Tanımı ve Kâr Amaçsız Örgütler 485
19.1.1. Örgütlerin Tanımı ve Sınıflandırılması 485
19.1.2. Örgütlerin Stratejik Açıdan Karşılaştırılması 488
19.2. Kâr Amacı Gütmeyen Örgütlerde Stratejik Yönetim 490
19.2.1. Kâr Amacı Gütmeyen Örgütlerin Stratejik Sorunları 490
19.2.2. Kâr Amacı Gütmeyen Örgütlerin Stratejik Yönetim Süreci 492
Dipnotlar 495

YEDİNCİ KISIM
STRATEJİK YÖNETİMDE ÖRNEKOLAY ÇALIŞMALARI

20. Bölüm: ÖRNEKOLAY YÖNTEMİ VE ANALİZİ 501

20.1. Örnekolay Yöntemi 501
20.1.1. Örnekolay Yönteminin Tanımı ve Kapsamı 501
20.1.2. Örnekolay Analizi 504
20.2. Örnekolaya Hazırlanma ve Sunuş 515
20.2.1. Örnekolaya Hazırlanma 515
20.2.2. Yazılı Raporun Hazırlanması 518
20.2.3. Sınıf Tartışmaları 519
Dipnotlar 520

21. Bölüm: HOŞ GIDA HOLDİNG A.Ş. (Eski Adıyla Saray Şirketleri) 521

21.1. Saray Gıda Şirketi: Kuruluşu ve Gelişimi 521
21.2. Saray'da Erol Şen Devri (1987-1993) 524
21.3. Saray'da Değişimi Başlatma Ve Uygulama 527
21.3.1. Grup Yapıları ve Stratejileri 529
21.3.2. Saray'ın Yeni Yüzü 535
21.4. Uzay Gıda A.Ş.'nin Satın Alınması 535
21.4.1. Faaliyetlerin Birleştirilmesi 537
21.4.2. Saray'da Yönetici Değişiklikleri 539
21.5. Borçlanılan Tüm Hisselerin Satılması 540

22. Bölüm: HOŞ GIDA HOLDİNG'İN ANALİZİ VE YORUMU 547

22.1. Mevcut Durumun Tesbiti 547
22.1.1. İşletmenin Tanımlanması 547
22.1.2. Şirketin Yönetim Felsefesi ve Misyonu 548
22.1.3. Şirketin Vizyonu ve Stratejileri 548
22.2. Stratejik Problemin Teşhisi 549
22.2.1. Görünen Sorunlar ve Sorular 549
22.2.2. Stratejik Analiz 549
22.3. Seçilen Stratejiler ve Çözüm Teklifleri 554
22.3.1. Erol Şen'in Teşhis ve Çözümleri 554
22.3.2. Uzay Gıda A.Ş.'nin Satın Alınması 555
22.3.3. Hoş Gıda Holding A.Ş. 556
Sonuç 557

KULLANILAN KAYNAKLAR 559

KONU DİZİNİ 573

KULLANILAN KAYNAKLAR

1. KİTAPLAR

Abt, Clark C.; *The Social Audit for Management*, AMACOM, New York, 1977

Adrian, J. S., David J.M, Ted M., Kevin A. M., James A. Q.; *Profit Patterns*, Times Business, New York, 1999

Ahmet, Esin; *İşletme Politikasına Giriş*, İ.Ü.İktisat Fakültesi, İstanbul, 1984

Akgüç, Öztin; *Finansal Yönetim*, İ.Ü.İ.F. Yay. No: 46, İstanbul, 1985

Albanese, Robert; *Management*, South-Western Publishing Company, Cincinatti, Ohio, 1988

Albrecht, Karl; *Organization Development: A Total System Approach to Positive Change in any Business Organization*, Prentice-Hall Englewood Cliffs, New Jersey, 1983

Alpay, Yurdakul; *Bütçeden Stratejik Yönetime İşletme Plânlaması*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1990

Altuğ, Osman; *Finansal Yönetim*, M.Ü. Yay. No 466, İstanbul, 1988

Andrews, Kenneth R.; *The Concept of Corporate Strategy*, Dow Jones-Irwin Inc., Homewood Ill. 1971

Ansoff, H. Igor; *Corporate Strategy*, Penguin Books Ltd., Middlesex, 1975

Anthony, R. N.; *Planning and Control System: A Frame work for Analysis, Division of Research*, Harvard Business School, Boston, 1965

Anthony, Robert N. ve John Dearden; *Management Control System: Text and Cases*, Richar D. Irwin Inc., Homewood Illinois, 1976

Bağrıaçık, Atila; *Dışa Açılma Sürecinde Küçük ve Orta Boy Firmalar*, Dünya Yayınları, No 44, İstanbul, 1989

Baransel, Atilla; *Çağdaş Yönetim Düşüncesinin Evrimi*, Birinci Cilt, İ.Ü.İ.F. Yay.No 101,İstanbul, 1979

Barnett, John H. ve William D. Wilsted; *Strategic Management: Text and Concepts*, PWS-Kent Publishing Company, Boston, 1989

Barney, Jay B.; *Gaining and Sustaining Compatitive Advantage*, 2nd Edition, Prentice Hall, Upper Saddle River New Jersey, 2002

Basil, Douglas C. ve Curtis W. Cook; *The Management of Change*, McGraw-Hill Book Company, London, 1974

Baumback, Clifford M.; *Basic Business Management*, 7th Ed.,Prentice Hall Inc., New Jersey, 1980

Bell, Martin H.; Marketing: *Concepts and Strategy*, Houghton Mifflin Company, Boston, 1966

Bluell, Victor P.; *Marketing Management: A Strategic Planning Approach*, McGraw-hill Book Company, New York, 1985

Bluell, Victor P.; *Modern Marketing Handbook*, McGraw-hill Book Comp., New York, 1970

Boseman, Glenn ve Arvind Phatak; *Strategic Management: Text and Cases*, 2nd Ed., John Wiley and Sons Inc., New York, 1989

Bowman, Cliff ve Asch, David; *Stratejik Management*, McMillan Press Ltd., London, 1987

Bozkurt, Rüştü; İşletme Odağı: *Girişimci Sorunları*, Cem Ofset, İstanbul, 1996

Bozkurt, Rüştü; *Ekonomik Krizler Erken Uyarı Sistemiyle Önlenebilir*, BİAR, Eğitim Hizmetleri Departmanı, İstanbul, 1988

Burns, Tom Burns ve Stalker, G. M.; *The Management of Innovation*, Tavistock Publication, London, 1971, s. 119-122

Capra, Fritjof; *Batı Düşüncesinde Dönüm Noktası*, Çev. Mustafa Armağan, İnsan Yayınları, İstanbul, 1989

Chandler, Alfred D.; Strategy and Structure: Chapters in *The History of The American Industrial Enterprise*, The MIT Press, 11th Ed., Massachusetts, 1962 (1980)

Channon, Derek; *Bank Strategic Management and Marketing*, John Wiley and Sons, London, 1986

Christensen C. R. , K. R. Andrews, J. L. Bower, R. G. Hamermesh ve M. E. Porter; *Business Policy: Text and Cases*, 6th Ed. Homewood, Ill., 1987

Craig, S.F., Babette, E. B.; *Strategic And Competitive Analysis: Methods and Techniques for Analyzing Business Competition*, Prentice Hall, New Jersey, 2002

Cüceloğlu, Doğan; *İçimizdeki Biz*, Sistem Yayıncılık, İstanbul, 1996,

Daft, Richard L.; *Management*, 4th Ed., The Dreyden Press, Philadephia, 1996

Daniels, John D., Lee H. Radebaucgh; *International Business: Environments and Operations*, Prentice Hall, Upper Saddle River, New Jersey, 2001

Davis, K. ve R. L. Blomstorm; *Business and Society: Environment and Responsibility*, 3rd. Ed., McGraw-Hill Book Company, New York, 1975

Davis, Stanley ve Paul Lawrence; *Matrix*, Addison-Wesley Pub. Company, Massathucets, 1977

Deming, W. Edwards; *Krizden Çıkış(Out of the Crisis)*, Çev. Cem Akaş, Arçelik A. Ş., İstanbul, 1996

Dereli, Toker; Organizasyonlarda Davranış, İ.Ü.İ.F. Yay. No 371, İstanbul, 1976

Dess, Gregory G. ve Alex Miller; Strategic Management, McGraw-Hill International Editions, London, 1990

Dinçer, Ömer; *Örgüt Geliştirme: Teori, Uygulama ve Teknikler*, M.Ü. İ.İ.B.F., İstanbul, 1994

Dinçer, Ömer; *Duyarlık Eğitimi Yoluyla Örgüt Geliştirme*, M.Ü. İ.İ.B.F., İstanbul, 1995

Dinçer Ömer ve Yahya Fidan; *İşletme Yönetimine Giriş*, Beta Basım yayım Dağıtım, İstanbul, 1997

Dinçer Ömer ve Yahya Fidan; *İşletme Yönetimi*, Beta Basım yayım Dağıtım, İstanbul, 1996

Doğan, D. Mehmet; *Büyük Türkçe Sözlük*, Birlik Yayınları, Ankara, 1982

Doherty, Geoffrey D.; *Developing Quality Systems İn Education*, Routledge, London, 1994

Donnelly, James H., Jame L. Gibson ve John M. Ivancevich; *Fundamentals of Management*, 5th Ed., Business Publications Inc., Texas, 1984

Drucker, Peter F.; *Management: Tasks, Responsibilities and Practices*, Harper and Row, New York, 1974

Drucker, Peter F.; *Innovation And Entrpreneurship: Practice and Principles*, Harper and Row Pub. New Yokrk,1985

Drucker, Peter F.; *Gelecek İçin Yönetim*: *1990'lar ve Sonrası*, Çev.: Fikret Üçcan, Türkiye İşbankası Kültür Yayınları No 327, Ankara, 1992

Drucker, Peter F.; *Değişım Çağının Yönetimi*, Çev.: Zülfü Dicleli, Türk Henkel Dergisi Yayınları No 4, İstanbul, 1995,

Drucker, Peter F.; *Yeni Gerçekler*, Çev. Birtane Karanakçı, 2. baskı, Türkiye İşbankası Kültür Yayınları No 315, Ankara, 1992,

Drucker, Peter F.; *Kapitalist Ötesi Toplum*, İnkilap Kitabevi, İstanbul, 1993

Dupon, Christophe; *Uzun Vadeli Plânlama ve Strateji*, Çev. Süheyl Gürbaşkan, İstanbul Reklam Yayınları, İstanbul, 1972

Erdoğan, İlhan; *İşletmelerde Davranış*, İ.Ü.İ.F. Yay. No: 139, İstanbul, 1983

Erem, Tunç; *Yönetim Açısından Pazarlama*, İ.İ.T.İ.A. Nihat Sayar Yayın ve Yardım Vakfı, Yay. No 356-569, İstanbul, 1980

Eren, Erol; *İşletmelerde Stratejik Plânlama ve Yönetim*, Cilt 1, İ.Ü. İ.F. Yay. No 183, İstanbul, 1987

Eren, Erol; *İşletmelerde Yenilik Politikası*, İ.Ü. İşletme Fakültesi Yayınları, No 127, İstanbul, 1982

Eren, Erol; *Yönetim ve Organizasyon*, İ.Ü.İ.F. Yay. No 236, İstanbul, 1991

Ersoy, Mehmet; *İşletmelerde Mâloluş Yerlerinin Belirlenmesi*, M.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1989

Fleisher, Craigh S. ve Barette E. Bensoussan; *Strategic and Competitive Analysis: Methods and Techniques for Analyzing Business Competition*, Prentice Hall, Upper Saddle River New Jersey, 2003

Fredrickson, James W.; Perspectives on Strategic Management, Harper Business, New York, 1990

Galbraith, Jay R.; *Organization Design*, Addison-Wesley Pub. Company, Massathucets, 1979

Glueck, William F.; *Business Policy and Strategic Management*, McGraw-Hill Book Company, New York, 1980

Grant, Robert M.; *Contemporary Strategy Analysis*, Blockwell Pub. Inc., Oxford, 1995

Gullet, C. Ray; *Organizasyonlar: Teori ve Davranış*, Çev. Besim Baykal, İİTİA İşletme Bilimleri Enstitüsü Yay. No 1, İstanbul, 1981

Gürdoğan, Ersin; *Kirlenmenin Boyutları*, İnsan Yayınları, İstanbul, 1989

Hamel, Gary; *Strateji Bir Devrimdir*, İstanbul Konferansı, Capital, İstanbul, 1998

Hamel, Gary ve Prahalad, C. K.; *Geleceği Kazanmak (Competing For The Future),* Çev.: Zülfü Dicleli, Anadolu Grubu Yayınları No 1, İstanbul, 1995

Hammer, Michael ve James Champy; *Değişim Mühendisliği: İş İdaresinde Devrim İçin Bir Manifesto*, Çev. Sinem Gül, Sabah Kitapları, İstanbul, 1994

Hammer, Michael ve Steven A. Stanton; *Değişim Mühendisliği Devrimi*, Çev. Sinem Gül, Sabah Kitapları, İstanbul, 1995

Hatch, Mary Jo; *Organization Theory: Modern, Symbolic and Postmodern Perspectives*, Oxford University Press, Oxford, 1997

Hatipoğlu, Zeyyat; *İşletmelerde Stratejik Yönetim*, Temel Araştırma Yayınları A.Ş., No 4, İstanbul, 1986

Heijden, Kees van Der; *Scenarios: The Art of Strategic Conversation*, John Wiley and Sons, Chichester, 1996

Helteger, L. E. ve S. Matulich; *Managerial Accounting*, McGraw-Hill Book Comp., Tokyo, 1982

Hickman, Craigh R. ve Michael A. Silva; *Creating Excellence*, New American Library, New York, 1984

Hickman, Craigh R. ve Michael A. Silva; *Gelecek 500: Yarının Organizasyonlarını Bugünden Yaratmak*, İnkilap Kitabevi, İstanbul, 1987

Higgins, James M.; *Organizational Policy and Strategic Management*, Text and Cases, 2nd Ed., Dreyden Press, Chicago, 1983

Hill, Charles W. L. ve Gareth R. Jones; *Strategic Management: An Integrated Approach*, 2nd Ed., Boston, 1992

Hinterhuber, Hans H.; *Stratejik İşletme Yönetimi*, Çev. Lale Uraz, Erler Matbaası, İstanbul, 1984

Hodgetts, Richard M. ve Donald P. Kuratko; *Effective Small Business Management*, Academic Press Inc., Orlando, 1986

Hodgetts, Richard M. and Max S. Wortman Jr.; *Administrative Policy*, John Wiley and Sons, New York, 1975

Hofer, Charles W. ve Don Schendel; *Strategy Formulation and Analytical Concepts*, West Publishing Company, St. Paul, Minnesota, 1979

Ivancevich, John M., James H. Donnelly ve James L. Gibson; *Managing For Performance*, Business Publications Inc., Texas, 1983

Jauch, Lawrence R. ve William F. Glueck; *Business Policy and Strategic Management*, 5. Ed., McGraw-Hill Book Company, NewYork, 1988

Johnson, Gerry, Scholes Kevan; *Exploring Corporate Strategy*, Prentice Hall Financial Times, Italy, 1988

Kast, F. E. ve J. E. Rozensweig; *Contingency Views of Organization and Management*, Science Research Ass. Inc., Chicago, 1973

Katz, Daniel ve Robert L. Kahn; *Örgütlerin Toplumsal Psikolojisi*, Çev. H. Can ve Y. Bayar, TODAİE Yay. No 167, Ankara, 1977

Kempner, Thomas; *A Handbook of Management*, Penguin Books, 3rd. Ed., Middlesex, 1980

Keskin, Aydan ve Erdinç Özselçuk; *İşletme Sonuçları Açısından Erken Uyarı Sistemi*, Türkiye Sınai Kalkınma Bankası, Ekonomik Analiz ve Konjonktür Müdürlüğü, Kasım, 1984

Koch, Richard; *A'dan Z'ye İşletme ve Finans: Araç,Terim ve Teknikler İçin Tanımlayıcı Rehber*, Dünya Yayıncılık, İstanbul, 1997

Koçel, Tamer; *İşletme Yöneticiliği*, İ.Ü.İ.F., Yay. No 132, İstanbul, 1982

Koçel, Tamer; *İşletme Yöneticiliği*, Beta Basım Yayım Dağıtım, İstanbul, 1998

Koontz, Harold, Cyrill O'Donnell ve Heinz Weihrich; *Management*, 8th Ed., McGraw-Hill Book Company, Aucland, 1984

Kotler, Philip; *Pazarlama Yönetimi*, Çev. Yaman Erdal, Cilt 1-2, Beta Basım Yayım Dağıtım, İstanbul, 1984

Kotler, Philip; *Prenciples of Marketing*, Prentice Hall Inc., Englewood Cliffs, New Jersey, 1980

Lindblom, Charles E.; *Policy Making Process*, Prentice-Hall, Englewood Cliffs, New Jersey, 1968

Luck, David J., O. C. Ferrel ve George J. Lucas, Jr.; *Marketing Strategy and Plans*, Prentice Hall, Englewood Cliffs, New Jersey, 1989

Luffman, George, Stuart Sanderson, Edward Lea ve Brian Kenny; *Business Policy: An Analytical Introduction*, Basil Blackwell Ltd., Oxford, 1987

Luffman G. A. ve R. Reed; *The Strategy and Performance of Business Industry 1970-1980*, MacMillan Book Comp., London, 1984

Lynch, Richard; *Corporate Strategy*, Pitman Publishing, London, 1997; ve 3rd Edition, Prentice Hall, London, 2003

Massie, J. L.; *İşletme Yönetim*, Çev. Şan Öz-Alp ve arkadaşları, Bayteş Yayıncılık, Eskişehir, 1983

McCarthy, Daniel J., Robert J. Minichiello ve Joseph R. Curran; *Business Policy and Strategy*, Richard D. Irvind Inc., Homewood Illinois, 1975

McNichols, Thomas; *Policy Making and Executive Action*, McGraw-Hill Book Company, New York, 1977

Meadow, Donalia H., Dennis L. Meadow, Jorgan Randers ve William W. Behrens; *Ekonomik Büyümenin Sınırları*, Çev. Kemal Tosun ve arkadaşları, İ.Ü.İ.F. Yayınları No 81, İstanbul, 1978

Megginson, Leon C., Donald C. Mosley ve Paul H. Pietri Jr.; *Management: Concepts and Application,* 3rd Ed., Harper and Row Pub., New York, 1990

Miles, Raymond E. ve Charles C. Snow; *Organizational Strategy, Structure and Process*, McGraw-Hill Book Company, NewYork, 1978

Miller, Alex; *Strategic Management*, 3rd Ed., Irwin/McGraw Hill, Boston, 1998

Mintzberg, Henry, James Brian Quinn ve Sumantra Ghsohal; *The Strategy Process,* Revised European Edition, Prentice Hall, London, 1998

Mintzberg, Henry; *The Rise and Fall of Strategic Planning*, Prentice Hall Inc., New Yokr, 1994

Montanari, John R., Cyril P. Morgan ve Jeffrey S. Bracker; *Strategic Management: A Choice Approach*, The Dryden Press, Chicago, Orlando, 1990

Müftüoğlu, Tamer; *Türkiye'de Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeler*, Seven Yayınevi, Ankara, 1991

Neumann, J. Von ve Morgenstern, O; *Theory of Games and Economic Behavior*, Princeton University Press, Princeton NewJersey, 1944

Oktav, Mete, Günal Önce, Alican Kavas ve Mustafa Tanyeri; *Orta ve Küçük Ölçekli İşletmelerde İhracata Yönelik Pazarlama Sorunları ve Çözüm Önerileri*, Türkiye Ticaret Sanayi Deniz Ticaret Odaları ve Borsaları Birliği Yayınları, Ankara, 1990

Oldcorn, Roger; *Management*, McMillan Education Ltd., London, 1989

Oluç, Mehmet; *İşletme Organizasyonu ve Yönetimi,* 1. Cilt, Sermet Matbaası, İstanbul, 1969

Özalp, İnan; *Yönetim ve Organizasyon*, Cilt 1-2, A.Ü. Eğitim, Sağlık ve Bilimsel Araştırma Çalışmaları Vakfı, yay. No 44, Eskişehir, 1988

Özalp, Şan; *Küçük İşletmeler*, Eskişehir İTİA. Yay. No 90/49, Eskişehir, 1971

Özel, Mustafa; *Liderlik Sanatı*, İz Yayıncılık, İstanbul, 1998

Özel, Mustafa(Der); *Küresel Rekabet*, İz Yayıncılık, İstanbul, 1994

Pekiner, Kamuran; *İşletme Denetimi*, İ.Ü.İ.F. Yay. No 158, İstanbul, 1984

Peters, Thomas J. ve Robert H. Waterman; *Yönetme ve Yükseltme Sanatı: Mükemmeli Arayış*, Çev. Selami Sargut, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1987

Petit, Thomas A.; *The Moral Crisis in Management*, McGraw-Hill Book Company, New York, 1977

Pfeffer, Jeffrey ve Salancik, Gerald R.; *The External Control of Organizations: A Recourse Dependence Perspective*, Harper and Row, New York, 1978

Porter, Michael E.; *Competitive Strategy: Techniques for Analyzing Industries and Competitiors*, The Free Press, New York, 1980 ve 1985

Porter, Michael E.; *Competitive Advantage, Creating and Sustaininng Superior Performance*, The Free Press, United States of America, 1985

Porter, Michael E.; *The Competitive Advantage of Nations*, The Free Press, New York, 1990,

Porter, M. E.; *Rekabet Stratejisi, Sektör ve Rakip Analizi Teknikleri*, Sistem Yayıncılık, İstanbul, 2000

Powell, Walter W. ve Dimaggio, Paul J.; *The New Institutionalism in Organizational Analysis*, University of Chicago Press, Chicago, 1991

Prasad, Benjamin; *Policy, Strategy and Implementation*, Random House, Business Division, New York, 1983

Robbins, Stephen P.; *Organization Theory: Structure Designs and Applications*, Prentice-Hall International Editions, London, 1990

Pyle, W., J. Archwhite ve K. D. Larson; *Fundamental Accounting Principles*, Richard D. Irwin Inc., Homewood, Illinois, Ontario, 1978

Quinn, James B.; *Strategies for Change: Logical Incrementalism*, Richard D. Irwin, İnc., Homewood Ill., 1980

Quinn, James Brain, Henry Mintzberg ve Robert M. James; *The Strategy Process: Concepts, Contexts, and Cases*, Prentice-Hall International, Inc., Englewood Cliffs, 1988

Richard, Max D.; *Organizational Gaol Structures*, West Publishing Co., Minnesota, 1978

Senge, Peter M.; *Beşinci Disiplin*, Çev. Ayşegül İldeniz ve Ahmet Doğukan,Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1997

Serpil, Ahmet; *İşletme Yönetiminde Kontrol*, İ.İ.T.İ.A. Yayınlanmış Doktora Tezi, İstanbul, 1976

Stanton, William J.; *Fundamental of Marketing*, McGraw-Hill Book Comp., Toronto, 1984

Steiner, G. A. ve John B. Miner; *Management Policy and Strategy: Text, Readings and Cases*, McMillan Pub. Co., New York, 1977

Taylor, Weldon J. ve Roy T. Show; *Markateng: An Integrated Analytical Approach*, South-Western Pub. Comp., Cincinatti, 1969

The Oxford English Dictionary, V. II., Oxford, 1961

Thompson, Arthur A. Jr. ve A. J. Strickland; *Strategy and Policy: Concept and Cases*, Business Pub. Inc., Texas, 1978

Thompson, Arthur A. Jr. ve A. J. Strickland; *Strategy and Policy: Concept and Cases*, Irwin, Homewood Il., 1990

Thompson, A. A., Strickland III, A. J., *Strategic Management, Concepts and Cases* McGraw-Hill Irwin, Boston, 1999; ve Internaional Edition, Singapore, 2001

Thompson, Arthur A. Jr. ve A. J. Strickland ve William E. Fulmer; *Readings in Strategic Management*, Business Publication Inc., Plano, Texas, 1984

Thurow Lester C.; *Sıfıra Sıfır Toplumu*, Çev. N. Himmetoğlu ve D. Erberk, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1989

Tzu, Sun; *Savaş Sanatı*, Çev.: Şule Kılıçarslan, Form Yayınları, İstanbul, 1992

Ülgen, Hayri; *İşletmelerde Organizasyon İlkeleri ve Uygulaması*, İ.Ü.İ.F., Yay. No 212, İstanbul, 1989

Ülgener, Sabri; *Darlık Buhranları ve İslâm İktisat Siyaseti*, Mayaş Yay. No 9, İstanbul, 1979

Webster's New International Dictionary

Weick, K. E.; *The Social Pyschology of Organizing*, 2. Ed., Addison Wesley, Mass., 1979

Wheelen, T. L., Hunger J.D., *Staregic Management and Business Policy,* Prentice Hall, New Jersey, 2002

Young, Stephan, James Hamill, Colin Wheeler ve J. Richard Davies; *International Market Entry and Development*, Harvester Wheatsheaf-Prentice Hall, Englewood Cliffs, New Jersey, 1989

Yozgat, Osman; *İşletme Bütçeleri ve Kontrol*, M.Ü. Nihat Sayar Yayın ve Yardım Vakfı, Yay. No 342-575, İstanbul, 1987

2. GENEL OLARAK YARARLANILAN KİTAPLAR

Barnet, Richard J. ve John Cavanagh; *Küresel Düşler: İmparator Şirketler ve Yeni Dünya Düzeni*, Çev. Gülden Şen, Sabah Kitapları, İstanbul, 1994

Brandenburger, Adam M. ve Barry J. Nalebuff; *Ortaklaşa Rekabet*, Çev. Levent Cinemre, Scala Yayıncılık, 1998

Baumback, Clifford M.; *How To Organize and Operate A Small Business*, Prentice-Hall Inc., Englewood Cliffs, New Jersey, 1985

Bozkurt, Rüştü; *İşletme Odağı*, Cem Ofset, İstanbul, 1996

Brzezinski, Zbigniew; *Kontrolden Çıkmış Dünya*, Çev. Haluk Menemencioğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları No 337, Ankara, 1994

Falk, Roger; *The Business of Management*, Penguin Books, Middlesex, 1965

Gibson, Rowan; *Geleceği Yeniden Düşünmek*, Çev. Sinem Gül, Sabah Kitapları, İstanbul, 1997

Hayek, Fredrich A.; *Kanun Yaşama Faaliyeti ve Özgürlük: Kanun ve Düzen*, Çev. Atilla Yayla, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları No 331, Ankara, 1994

Hodgetts, Richard M.; *Management: Theory, Process, and Practice*, 5th ed., Harcourd Brace Jovanovich Inc., Publishers, San Diego, 1990

Jolson, Marvin A.; *Pazarlama Yönetimi*, Çev Seval Yakışan, Dünya yayınları, İstanbul, 1988

Justis, Robert T.; *Managing Your Small Business*, Prentice-Hall Inc., Englewood Cliffs, New Jersey, 1981

Kotler, Philip; *Strategies For Introducing Marketin Into Nonprofit Organizations*, Journal of Marketing, Vol. 43, January-1979, s.37-44

MacMillan, Ian C.; *Strategy Formulation: Political Concepts*, West Publishing Company, St. Paul, Minnesota, 1978

McConkey, Dale D.; *Applying Management By Objectives to Nonprofit Organizations*, Advanced Management Journal, January, 1973

Mescan, Michael H., Michael Albert ve Franklin Khedouri; *Management*, 3. Ed., Harper and Row Publishers, New York 1988

Mittenhal, Richard A. ve BrookeW. Mohaney; *Getting Management Help to The Nonprofit Sector*, Harvard Business Review, Vol. 55, September-October, 1977, s. 95-103

Naisbitt, John; *Global Paradoks*, Çev. Sinem Gül, Sabah Kitapları, İstanbul, 1994

Organ, Dennis W. ve W. Clay Hamner; *Organizational Behavior*, Business Publications Inc., Plano, Texas, 1982

Selby, Cecily Cannon; *Better Performance From Nonprofits*, Harvard Business Review, Vol 56, September-october, 1978, s. 92-97

Shapiro, Benson P.; *Marketing For Nonprofit Organizations*, Harvard Business Review, Vol. 51, September-October, 1973, s. 123-132

Silver, Davis A.; *Zor Zamanlarda Şirket Yönetimi*: Taban Çöktüğü Zaman, Form Yayınları, No 6, İstanbul, 1990

Smith, John Grieve; *Business Strategy: An Introduction*, Basil Blackweel, Oxford, 1985

Steiner, G. A. ve John B. Miner; *Management Policy and Strategy: Text, Readings and Cases*, McMillan Publishing Co. Inc., New York, 1977

Şimşek, Şerif; *Teknolojik Değişim ve Yönetim Sorunları*, A.Ü. İşletme Fakültesi yayınları, No 71, Erzurum, 1978

Tevrüz, Suna; *Davranışlarımızdan Seçmeler*, M.Ü. İİBF. Emek Ofset Matbaası, İstanbul, 1989

Toffler, Alvin; *Yeni Şoklar Yeni Güçler*, Çev. Belkıs Çorakçı, Altın Kitaplar, İstanbul, 1992

Wortzel, Heidi Vernon ve Lawrence H. Wortzel; *Strategic Management of Multinational Corporations: The Essentials*, John Wiley and Sons Inc., New York, 1985

Yazıcı, Mehmet; *İşletmelerde Mâloluşu Hesaplama Yöntemleri*, İ.İ.T.İ.A. Nihat Sayar Yayın ve Yardım Vakfı, Yay. No 277, İstanbul, 1977

Yozgat, Osman; *İşletme Yönetimi*, 6. Baskı, M.Ü. Nihat Sayar Yayın ve Yardım Vakfı, No: 396-630, İstanbul, 1984

3. MAKALELER

d'Ambosie, Gerald ve Marie Muldowney; Management Theory for Small Business: Attemps and Requirement, *Academy of Management Review*, Vol. 13, No 12, 1988, s. 226-240

Andrews, Kenneth R.; The Concepts of Corporate Strategy, Henry Mintzberg, James Brian Quinn ve Sumantra Ghoshal; *The Strategy Process*, Revised European Edition, Prentice Hall, London, 1998, içinde s. 51-60

Anthony, Robert N.; Can Nonprofit Organizations Be Well Managed?, Diana Borst ve Patrick J. Montana; Managing The Nonprofit Organization, s. 7-15

Arogyaswamy, Bernard ve Charles M. Byles; Organizational Culture: Internal and External Fits, *Journal of Management*, Volume 13, No 4, 1987

Barnard, Chester I.; Elemantary Conditions of Business Moral, *California Management Review*, Vol. 1, No 1, 1958

Bettis, Richard A. ve William K. Hall; The Business Portfolio Approach: Where It Falls Down in Practice, *Long Range Planning*, Volume xxvı, No 1, April, 1983

Bettis, Richard A. ve William K. Hall; Portfolio Management in The Multibusiness Firm, *California Management Review*, Vol. xxıv, No 1, 1981

Bilim Sanat Vakfı; Bülten, Şubat, İstanbul, 1991

Burgelman, Roberyt A.; A Model of Interaction of Strategic Behavior, Corporate Context, and The Concept of Strategy, *Academy of Management Review*, Vol. 8, No 1, 1983, s. 61-69

Büktaş, Bülent; Ekonomik Belirsizlik Altında Yönetim Problemleri, *Sevk ve İdare Dergisi*, Sayı 84, Ağustos 1975

Cemalcılar, İlhan; Hizmetlerin Pazarlanması, *Pazarlama Dergisi*, Yıl 4, Sayı 2, Haziran 1979, s. 3-7

Christensen, H. Kurt, Arnold C. Cooper ve Cornelis A. Dekluyver; The Dog Business: A Reexamination, *Business Horizons*, Volume 25, No 6, November-December, 1982

Collins, James C. ve Porras, Jerry I.; Organizational Vision and Visionary Organizations, *California Management Review*, Fall, 1991

Day, George S.; Diognasing The Product Portfolio, *Journal of Marketing*, Volume 41, April, 1977

Deeks, J.; The Small Firm:Asset or Liability?, *The Journal Management Studies*, Vol. 10, No 1, 1973, s. 25-47

Drucker, P. F.; Entrepreneurial Strategies, *California Management Review*, Cilt 27, Sayı 2, Kış 1985, s. 9-25,

Drucker, P. F.; Entrepreneurship in Business Enterprise, *Journal of Business Policy,* Cilt 1, Sayı 1, 1970, s. 3-12,

French, Wendell L.; Organization Development: Objectives, Assumptions and Strategies, *California Management Review*, 1969

Friedman, Milton; The Social Responsibility of Business is to Increase its Profit, *The New York Times Magazine*, Semptember 13, 1970

Furman, Beyza Oba; Kâr Amacı Gütmeyen Kuruluşlarda Stratejik Yönetim: Kavramsal Bir Çerçeve, *İ.Ü.İ.F. Dergisi*, Cilt 16, Sayı 1, İstanbul, 1987

Glaister, K. W. Ve Flashaw, R. J.; Strategic Planning: Still Going Strong?, *Long Range Planning*, February, 1999, s. 107-116

Grant, Robert M.; The Resources-Based Theory of Competitive Advantage: Implication for Strategy Formulation, *California Management Review*, Spring, 1991, s. 114-135

Greiner, Larry; Evolution and Revolution as Organizations Grow, *Harvard Business Review*, Cilt 50, 1972, s. 37-46

Hall, Douglas T. ve Roger Mansfield; Organizational and Individual Response to External Stress, *Administrative Science Quarterly*, Vol 16, No 4, December, 1971

Hamel, Gary ve C. K. Prahalad; Strategic Intend, Henry Mintzberg, James Brian Quinn ve Sumantra Ghsohal; *The Strategy Process*, Revised European Edition, Prentice Hall, London, 1998'içinde, s. 41-48

Hannan, Michael T. ve Freeman J.; The Population Ecology og Organizations, *American Journal of Sociology*, Cilt 82, 1977, s. 929-950,

Hannan, Michael T. ve Freeman, J. ; Niche Width and The Dynamics of Organizational Populations, *American Journal of Sociology*, Cilt 82, 1983

Hariri, O.; Three Vital Little Words, *Management Review*, Cilt 84, Sayı 11, 1995

Herman, Charles F.; Some Consequences of Crisis Whicih Limit The Viabilitiy of Organizations, *Administrative Science Quarterly*, Vol. 8, No 1, June 1963,

Hosmer, LaRue Tone; The Importance of Strategic Leadership, *The Journal of Business Strategy*, Vol. 3, No 3, Fall, 1982

Keichel, Walter I.; Dicline of The Learning Curve, *Fortune*, October 5, 1981

Knowles, Henry P. ve Borse D. Saxberg; Organization Leadership of Planned and Unplanned Change, *Future*, Vol. 20, No 3, June 1988

Köktürk, Mehtap Sümersan; Stratejik İşletme Yönetimine Girişte Birkaç Kavram, H.H. Hinterhuber; *Stratejik İşletme Yönetimi*, Erler Matbaası, İstanbul, 1984'ün giriş bölümü açıklamaları, s. ı-xxxıı

Kuklan, H.; Crisis Confrontation in International Management: Consequences and Coping Actions, *Management International Review*, Vol. 28, No 3, 1988

Kupperman, Robert H., Richar H. Wilcox ve Harvey A. Smith; Crisis Management: Some

Opportunities, *Science*, Vol. 187, February 1975,

Lindblom, Charles E.; The Science of Muddling Through, *Public Administration Review*, Cilt 19, Sayı 2, 1959,s. 79-88,

Lippitt, Gordon L. ve Warren H. Schmidt; Crisis in a Developing Organization, *Harvard Business Review*, Vol. 45, No 6, November-December 1967

Lorsh J. W.; Introduction to Structural Design of Organization, Kast, F. E. ve J. E. Rozensweig; Contingency Views of Organization and Management, *Science Research Ass.* Inc., Chicago, 1973, s. 183-190

MacMillan, Ian C.; Seizing Competitive Initiative, *The Journal of Business Strategy*, Vol. 2, No 4, Spring, 1982

Milburn, Thomas W., Randell S. Schuller ve Kenneth H. Watman; Organizationla Crisis Part I: Definition and Conceptualization, *Human Relations*, Vol. 36, No 12, 1983

Milburn,Thomas W., Randell S. Schuller ve Kenneth H. Watman; Organizationla Crisis Part II: Strategies and Responsess, *Human Relations*, Vol. 36, No 12, 1983

Mintzberg, Henry; Strategy Making in Three Modes, *California Management Review*, Vol 16, No 2, Winter, 1973

Mintzberg, Henry; Patterns in Strategy Formulation, *Management Science*, N. 24, 1978

Mintzberg, Henry; Strategy Formation: Schools of Thought James W. Fredrickson; *Perspectives on Strategic Management*, Harper Business, New York, 1990'içinde, s. 178-179

Mintzberg, Henry; Five Ps For Strategy, Henry Mintzberg, James Brian Quinn ve Sumantra Ghsohal; *The Strategy Process*, Revised European Edition, Prentice Hall, London, 1998'içinde, s. 13- 21

Mintzberg, Henry; Crafting Strategy,.Henry Mintzberg, James Brian Quinn ve Sumantra Ghsohal; *The Strategy Process*, Revised European Edition, Prentice Hall, London, 1998'içinde 110-120

Mintzberg, Henry; The Structuring of Organizations, James Brian Quinn ve Sumantra Ghsohal; *The Strategy Process*, Revised European Edition, Prentice Hall, London, 1998'içinde s. 332-353

Mintzberg, Henry; Ideology and The Missionary Organization, Henry Mintzberg, James Brian Quinn ve Sumantra Ghsohal; *The Strategy Process*, Revised European Edition, Prentice Hall, London, 1998'içinde, s. 361-368

Mintzberg, Henry;The Entrepreneurial Organization, Henry Mintzberg, James Brian Quinn ve Sumantra Ghsohal; *The Strategy Process*, Revised European Edition, Prentice Hall, London, 1998'içinde, s. 606-615

Mintzberg, Henry; Mature Organization, Henry Mintzberg, James Brian Quinn ve Sumantra Ghsohal; *The Strategy Process*, Revised European Edition, Prentice Hall, London, 1998'içinde, s. 621-637

Mintzberg, Henry; Diversified Organization, Henry Mintzberg, James Brian Quinn ve Sumantra Ghsohal; *The Strategy Process*, Revised European Edition, Prentice Hall, London, 1998'içinde, s. 646-658

Mintzberg, Henry; Professional Organization, Henry Mintzberg, James Brian Quinn ve Sumantra Ghsohal; *The Strategy Process*, Revised European Edition, Prentice Hall, London, 1998'içinde, s. 682-695

Mintzberg, Henry; Innovation Organization, Henry Mintzberg, James Brian Quinn ve Sumantra Ghsohal; *The Strategy Process*, Revised European Edition, Prentice Hall, London, 1998'içinde, s. 707-723

Mintzberg, Henry; Beyond Configuration: Forces and Forms in Effevtive Organizations, James Brian Quinn ve Sumantra Ghsohal; *The Strategy Process*, Revised European Edition, Prentice Hall, London, 1998'içinde s. 759-776

Murray, J. A; A Concept of Entrepreneurial Strategy, *Strategic Management Journal*, Cilt 5, Sayı 1, 1984, s. 1-13

Nystrom, P. C. ve W.H. Starbuck; To Avoid Organizational Crisis: Unlearn, *Organizational Dynamics*, Spring 1984

Peters, Thomas J. ve Julien R. Philips; Structure is Not Organization, *Business Horizons*, June, 1980

Peteraf, Margaret A.; The Cornerstones of Competitive Advantage: A Resources-Based View, *Strategic Management Journal*, Volume 14, 1993, s. 179-191

Poter, Michael E.; How Compatitive Forces Shape Strategy, Henry Mintzberg, James Brian Quinn ve Sumantra Ghsohal; *The Strategy Process*, Revised European Edition, Prentice Hall, London, 1998'içinde, s. 60-68

Potel, P. ve M. Younger; A Frame of Reference for Strategy Development, *Long Range Planning*, Volume 11, April, 1978

Prahalad, C. K. ve Gary Hamel; The Core Competice of Corporation, Henry Mintzberg, James Brian Quinn ve Sumantra Ghsohal; *The Strategy Process*, Revised European Edition, Prentice Hall, London, 1998'içinde, s. 82-90

Quinn, James Brian; Strategies For Change, Henry Mintzberg, James Brian Quinn ve Sumantra Ghsohal; *The Strategy Process*, Revised European Edition, Prentice Hall, London, 1998'içinde, s. 5-12

Quinn, James Brian ve John Voyer; Logical Incrementalism, Henry Mintzberg, James Brian Quinn ve Sumantra Ghsohal; *The Strategy Process*, Revised European Edition, Prentice Hall, London, 1998'içinde, s. 103-109

Smorf, Carclyne ve Ihor Vertinsky; Desings for Crisis Decision Units, *Administrative Science Quarterly*, Vol. 22, No 4, December 1977

Schoeffer, S., R. D. Buzzell ve D. F. Heany; Impact of Strategic Planning on Profit Performance, *Harvard Business Review*, Volume 54, No 2, March-April, 1974

Schwartz, Howard ve M. Stanley Davis; Matching Corporate Culture and Business Strategy, *Organizational Dynamics*, Vol 10, Summer, 1981

Senge, Peter M.; The Leader's New Work: Building Learning Organizations, Henry Mintzberg, James Brian Quinn ve Sumantra Ghsohal; *The Strategy Process*, Revised European Edition, Prentice Hall, London, 1998'içinde, s. 585-595

Stevenson, H. H.; Defining Corporate Strenghs and Weakness, *Sloan Management Review*, Vol 17, No 3, 1976

Summers, Jim; Management by Crisis, *Public Personnel Management*, May-June 1977

Thomas, Dan R. E.; Strategy is Different in Services Businesses, *Harvard Business Review*, July-August, 1978, s. 158-166

Thoms, P. ve Greenberger, D.B.; A Test of Vision Training and Potancial Antecedents To Leaders' Vision Ability, *Human Resource Development Quarterly*, Cilt 9, Sayı 1, 1998

Tilles, S.; How to Evaluate Corporate Strategy, *Harvard Business Review*, July-August, 1963

Tosun, Kemal; İşletmede Büyüklük ve Büyüme Sorunları, *İ.Ü. İşletme Fakültesi Dergisi*, Cilt 9, Sayı 1, İstanbul, 1980

Warren, E. Kırby; The Capability Inventory: It's Role in Long-Range Planning, *Management of Personnel Quarterly*, Vol 3, No 4, Winter, 1965

Waterman, Robert H. Jr.; The Seven Elements of Strategic Fit, *The Journal of Business Strategy*, Volume 2, No 3, Winter 1982

Weitzel, William ve Ellen Jonsson; Decline in Organizations: A Literature Integration and Extension, Administrative Science Quarterly, Vol.34, 1989

Wright, Peter; Competitive Strategies For Small Bubinesses, Thompson-Strickland-Fulmer; *Readings in Strategic Management*, Business Publications, Inc., Plano, Texas, 1984, s.86-91

Zeithalm, Valeria A., A. Parasunaman ve Leonard L. Berry; Problem anda Strategies in Service Marketing, *Journal of Marketing*, Vol 49, Spring-1985

4. GENEL OLARAK YARARLANILAN MAKALELER

Ahmet, Esin; İşletmelerin Toplumdaki Görüntüsü, *Yönetim*, Yıl 3, Sayı 11, İstanbul, 1979

Abolafia, Mitchel Y. ve Martin Kilduff; Enacting Market Crisis: The Social Construction of a Speculative Bubble, *Administrative Science Quarterly*, Vol. 33, June 1988

Ansoff, H. Igor; Gelecekte Uzun Vadeli Planlama, *Sevk ve İdare Dergisi*, sayı 24, Mart-Nisan 1970,

Cameron, Kim S. ve David A. Whetten; Organizational Effects of Dicline and Turbulence, *Administrative Science Quarterly*, Vol. 32, June 1987,

Carnall, Colin A.; Managing Strategic Change: An Integrated Approach, *Long Range Planning*, Volume 19, No 6, 1986

Carpenter, Michael; Planning Vs Strategy- Which Will Win?, *Long Range Planning*, Volume 19, No 6, 1986

Charan Ram; How to Strengthen Your Strategy Review Process, *The Journal of Business Strategy*, Vol. 2, No 2, Winter, 1982

Craing, C. Samuel; Değişen Çevrede Perakendeci Yerleşim Stratejisi Formülasyonu, Çev. Seval Yakışan, *M.Ü. İİBF. Dergisi*, Cilt ıv, Sayı 1-2, 1987

Dinçer, Ömer; Kriz Dönemlerinde Yönetim ve Plânsız Değişmenin Sorunları, *G.Ü. İİBF, 3. Ulusal İşletmecilik Kongresi*, Nevşehir, 1989, s. 73-88

Doz, Yves L.; Strategic Management in International Companies, *Sloan Management Review*, Vol. 21, No 2, 1980

Dredge, C. Paul; Corporate Culture: The Challenge to Expatriate Managers and Multinational Corporations, Heidi Vernon Wortzel ve Lawrence H. Wortzel; *Strategic Management of Multinational Corporations: The Essentials*, John Wiley and Sons Inc., New York, 1985 içinde s. 410-424

Eren, Erol; İşletmelerde Büyüme Amacı ve Ölçümü, *Sevk ve İdare Dergisi*, Sayı 110, İstanbul, 1977

Furman, Beyza Oba; Çok Şirketli Gruplarda Finansal Kaynakların Etkili Dağılımı-Portföy Analizi, *G.Ü. İİBF, 3. Ulusal İşletmecilik Kongresi*, Nevşehir, 1989

Gluck, Frederick; Global Competition in The 1980s, *The Journal of Business Strategy*, Vol. 3, No 4, Spring-1983

Hussey, D. E.; Portfolio Analysis: Practical Experience With Directional Policy, *Long Rang Planning*, Volume 11, No 4, August, 1978

Jensen, Arnold E.; Seeking a Candidate For Merger or Acquisition, *Business Horizons*, Vol. 25, No 3, May-June, 1982

Koberg, Christine S. ve Gerardo R. Ungson; The Effects of Environmental Uncertainty and Dependence on Organizational Structure and Performance: A Comparative Study, *Journal of Management*, Vol. 13, No 4, 1987

Kotter, John ve Vijoy Sathe; Problems of Human Resources Management in Rapidly Growing Companies, *California Management Review*, Vol. 21, No 2, Winter 1978

Leontiades, Milton; Choosing The Right Manager to Fit The Strategy, *The Journal of Business Strategy*, Vol. 3, No 2, Fall, 1981

Merih, Kutlu; Karar Verme Sürecinde Sosyal Sorumluluk Ülkesinin Önemi, *Yönetim*, Yıl 3, Sayı 11, İstanbul, 1979

Migliore, R. Henry; Linking Strategy, Performance, and Pay, *The Journal of Business Strategy*, Vol. 3, No 1, Summer, 1982

Morris, Tim; Management Update: Strategy and Organization, *Journal of General Management*, Volume 13, No 2, 1987

Özbaşar, Sera; Sosyal Sorumlulukların Yönetimi, *Yönetim*, Yıl 3, Sayı 11, İstanbul, 1979

Paulson, Robert D.; The Chief Executive as Change Agent, Arthur A. Thompson, Jr. ve A. J. Strickland ve William E. Fulmer; *Readings in Strategic Management*, Business Publication Inc., Plano, Texas, 1984 içinde s. 273-279

Porter, Michael M.; Analyzing Competitors: Predicting Competitors Behavior and Formulating Offensive and Defensive Strategy, Arthur A. Thompson, Jr. ve A. J. Strickland ve William E. Fulmer; *Readings in Strategic Management*, Business Publication Inc., Plano, Texas, 1984 içinde s. 197-212

Quinn, James Brian; Managing Strategic Change, *Sloan Management Review*, Vol. 21, No 4, 1980

Rapp, William K.; Strategy Formulation and International Competition, Heidi Vernon Wortzel ve Lawrence H. Wortzel; *Strategic Management of Multinational Corporations*: The Essentials, John Wiley and Sons Inc., New York, 1985 içinde s. 75-91

Thom, Norbert; Innovation Management in Small and Medium-Sized Firms, *Management International Review*, Vol. 30, No 2, 1990, s.181-192

Tosun, Kemal; İş Hayatının Sosyal Sorumlulukları, *Yönetim*, Yıl 3, Sayı 11, İstanbul, 1979

Tosun, Kemal; İşletme ve Kamu Yönetiminde Ahlak ve Zihniyet Sorunu, *Yönetim*, Yıl 1, Sayı 4, İstanbul, 1976

Vernon, Raymond; Organizational and Institutional Responses to International Risk, Heidi Vernon Wortzel ve Lawrence H. Wortzel; *Strategic Management of Multinational Corporations: The Essentials*, John Wiley and Sons Inc., New York, 1985 içinde s. 112-129

Wilson, Ian H.; Environmental Scanning and Strategic Planning, Arthur A. Thompson, Jr. ve A. J. Strickland ve William E. Fulmer; *Readings in Strategic Management*, Business Publication Inc., Plano, Texas, 1984 içinde s. 75-79

Wright, Peter; Competitive Strategies for Small Business, Arthur A. Thompson, Jr. ve A. J. Strickland ve William E. Fulmer; *Readings in Strategic Management*, Business Publication Inc., Plano, Texas, 1984 içinde s. 86-91

Zeybekoğlu, Sümer; Enflasyon ve Yönetim, *Yönetim*, Yıl 4, Sayı 13, İstanbul, 1981

Half a Century Journey of Türkiye for Nuclear Power Plant

With Recent Developments and Frequently Asked Questions

Necati Yamaç

nobel bilimsel

HALF A CENTURY JOURNEY OF TÜRKİYE FOR NUCLEAR POWER PLANT
With Recent Developments and Frequently Asked Questions

Necati Yamaç

Publishing No.: 1560
ISBN: 978-625-398-434-2
E-ISBN: 978-625-398-435-9
Edition: 1st Edition, April 2023

© Copyright 2023, NOBEL BİLİMSEL ESERLER SERTİFİKA NO.: 20779
All rights for this edition are reserved for Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti. No part of this book may be reproduced or transmitted in any form or by any means, including photocopying, electronically or mechanically recording or by any information storage or retrieval system, without permission of Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.

Nobel Publishing Group has been operating nationwide since 1984 and worldwide since 2011. Nobel publications are included in the catalogs of higher education institutions at national and international levels.

'NOBEL BİLİMSEL ESERLER' is a Nobel Akademik Yayıncılık brand.

Executive Editor: Nevzat Argun -nargun@nobelyayin.com-
Publishing Coordinator: Gülfem Dursun -gulfem@nobelyayin.com-

Interior Designer: Tarkan Kara -erdal@nobelyayin.com-
Proofreader: Seval Sezer -seval@nobelyayin.com-
Cover Designer: Mervin Selda Adal -mervin@nobelyayin.com-

Library Information Card

Yamaç, Necati.
HALF A CENTURY JOURNEY OF TÜRKİYE FOR NUCLEAR POWER PLANT
With Recent Developments and Frequently Asked Questions / Necati Yamaç
1st Edition. XIV + 202 p. 16,5x24 cm. Includes references, no index.
ISBN: 978-625-398-434-2
E-ISBN: 978-625-398-435-9
1. Türkiye 2. Nuclear 3. Plant

General Distribution

ATLAS AKADEMİK BASIM YAYIN DAĞITIM TİC. LTD. ŞTİ.
Adress: Bahçekapı Mh. 2465 Sk. Oto Sanayi Sitesi No:7 Bodrum Kat, Şaşmaz/ANKARA
Phone: +90 312 278 50 77 - **Fax:** 0 312 278 21 65
Sales: siparis@nobelyayin.com- **E-Sales:** www.nobelkitap.com - esatis@nobelkitap.com
www.atlaskitap.com - info@atlaskitap.com

Points of Delivery and Salesı: Alfa, Kırmızı Kedi, Arkadaş, D&R, Dost, Kika, Kitapsan, Nezih, Odak, Pandora, Prefix, Remzi Kitabevleri, Yeryüzü Dağıtım

Print and Binding: Meteksan Matbaacılık ve Teknik Sanayi Tic. Anonim Şirketi / Sertifika No.: 46519
Beytepe Köy Yolu No.: 3 06800 Bilkent-Çankaya/ANKARA

CONTENTS

PREFACE ..... **V**

CONTENTS ..... **IX**

ABBREVIATIONS ..... **XIII**

1. OUR HISTORY OF NUCLEAR ENERGY **1**
Opened and Closed Institutions 3
An Intermittent Process of Training Human Resources 11
Nuclear Power Plant Tenders Repeatedly Cancelled 14
A Need for Strong and Stable Political Willingness 34
Comparing Türkiye with the Nuclear History of South Korea 37
Comparing Türkiye with the Nuclear History of the World 41

2. AKKUYU NUCLEAR POWER PLANT PROJECT **43**
Main Parameters of the Akkuyu Nuclear Power Plant Project 43
Short Notes to Know About the Akkuyu Nuclear Power Plant Project 46
Developments in the Akkuyu Nuclear Power Plant Project 48
Akkuyu EIA Process 53
Ground Breaking Ceremony for the Construction of the Port Marine Structures 56
Reactor Ground Breaking Ceremonies 58
When is the Commissioning Date of the Akkuyu Nuclear Power Plant? 63
First Turkish Students Sent to Russia for Nuclear Education 63
Legislation Amended Within the Scope of Nuclear Power Plant Projects 70
Challenges of “Project Management” 71

3. SINOP NUCLEAR POWER PLANT PROJECT **75**

4. DEVELOPMENTS IN THE NUCLEAR PLANT CONSTRUCTION IN THE WORLD 77
Olkiluoto 3 Nuclear Power Plant Project 78
Hanhikivi 1 Nuclear Power Plant Project 80
Moorside Nuclear Power Plant Project 82
Hinkley Point C Nuclear Power Plant Project 83
Barakah Nuclear Power Plant Project 85

5. FREQUENTLY ASKED QUESTIONS ABOUT NUCLEAR POWER PLANTS 89
Is the World Giving Up Nuclear Power Plants? 89
Does Türkiye Need a Nuclear Power Plant? 106
What will Nuclear Power Plants Bring to Our Country? 108
Is Electricity Tariff Expensive in Nuclear Power Plants? 111
How are Spent Fuel and Radioactive Wastes Going to be Managed? 116
Special Accounts of Spent Fuel and Radioactive Wastes 123

6. DEVELOPMENT OF THE FIRST NUCLEAR INFRASTRUCTURE PROGRAM IN TÜRKİYE 133
Overview of the Nuclear Infrastructure Development 133
Development of the National Human Resources for the Needs of the Nuclear Power Plant 139
Enhancing National Industry and Technology to be Used at the Nuclear Power Plant 141

7. NEWLY ESTABLISHED NUCLEAR INSTITUTIONAL STRUCTURE 151
NDK 152
NUTED JSC 153
TENMAK 154
General Directorate of Nuclear Energy and International Projects 158
EUAS International ICC (replaced by TÜNAŞ) 160
Akkuyu Nuclear JSC 161

8. DEVELOPMENT AND CONTENT OF NATIONAL NUCLEAR LEGISLATION 163
National Nuclear Legislation 165
Development of the First Nuclear Energy Law Draft 167
Law on Construction and Operation of Nuclear Power Plants and Energy Sales 171
Decree on the Organization and Duties of the Nuclear Regulatory Authority 171

Presidential Decrees 171
Bylaw 172
Regulations 172
What does the International Nuclear Legislation Approved in Türkiye Regulate? 178
International Nuclear Legislation Approved in Türkiye 178
What is Envisaged By the Draft Law Pending to be Enacted and Protocols and Agreements Pending Approval? 186

9. FIRST NUCLEAR DOCUMENTARIES 191
"I Saw It with My Own Eyes: Life with NPP in France" 191
First Heroes of the Nuclear Journey 193
Nuclear Energy: A New Page 195

AFTERWORD 197

SOURCES 199

SOURCES

- https://www.aa.com.tr/tr/dunya/silahsizlanma-konferansinin-donem-baskani-turkiye-oldu/1236235
- http://www.akkunpp.com/turkiye-nukleer-enerji-altyapisinin-olusturulmasi-dogrultusunda-uluslararasi-atom-enerjisi-ajansi-ile-gorusmelere-devam-ediyor
- http://www.akkuyu.com/sirketin-tarihcesi
- https://www.anayasa.gov.tr/tr/haberler/norm-denetimi-basin-duyurulari/702-sayili-nukleer-duzenleme-kurumunun-teskilat-ve-gorevleri-ile-bazi-kanunlarda-degisiklik-yapilmasi-hakkinda-kanun-hukmunde-kararname-nin-iptali/
- www.basbakanlik.gov.tr
- https://www.bbc.com/news/uk-england-cumbria-53253102
- https://www.bbc.com/news/business-49823305
- https://www.bbc.com/news/business-34587650?ocid=global_bbccom_email_21102015_top+news+stories
- http://news.bbc.co.uk/2/hi/programmes/newsnight/8379274.stm
- https://carnegieendowment.org/2015/04/16/iaea-s-conclusion-about-Türkiye-pub-59802
- https://www.c2es.org/content/renewable-energy/
- Dünya Newspaper, August 13, 1968
- https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Nuclear_energy_statistics#:~:text=Nuclear%20plants%20generated%20around%2028,the%20EU%2D27%20in%202018.
- https://www.enec.gov.ae/barakah-plant/
- https://www.enec.gov.ae/barakah-plant/construction-program/
- https://www.enec.gov.ae/barakah-plant/operation/
- https://www.enerjiportali.com/turkiye-elektrik-enerjisi-uretim-istatistikleri-nisan-2020/
- https://en.wikipedia.org/wiki/Hanhikivi_Nuclear_Power_Plant
- https://en.wikipedia.org/wiki/Moorside_nuclear_power_station
- https://en.wikipedia.org/wiki/NuGeneration
- https://en.wikipedia.org/wiki/Hinkley_Point_C_nuclear_power_station
- https://en.wikipedia.org/wiki/Olkiluoto_Nuclear_Power_Plant
- https://www.enerdata.net/publications/daily-energy-news/cigeo-nuclear-waste-project-start-postponed-2022-france.html
- https://www.fennovoima.fi/en/fennovoima/story-of-fennovoima
- http://www.french-nuclear-safety.fr/References/Safety-Rules/Basic-safety-rule-I.2.c.-of-1st-october-1981

- https://www.hurriyet.com.tr/gundem/akkuyu-iptal-39170723
- Hürriyet Newspaper, August 25, 1984
- Hürriyet Newspaper, September 26, 1984
- Hürriyet Newspaper, December 3, 1999
- Hürriyet Newspaper, July 26, 2000
- https://inis.iaea.org/collection/NCLCollectionStore/_Public/05/115/5115797.pdf
- https://inis.iaea.org/collection/NCLCollectionStore/_Public/45/100/45100065.pdf
- https://inis.iaea.org/collection/NCLCollectionStore/_Public/33/011/33011325.pdf
- https://inis.iaea.org/collection/NCLCollectionStore/_Public/31/060/31060504.pdf
- https://www.iaea.org/newscenter/news/iaea-reviews-Türkiyes-progress-nuclear-power-development
- https://www.internationallawoffice.com/Newsletters/Energy-Natural-Resources/Switzerland/LALIVE/Swiss-voters-refuse-to-limit-lifetime-of-operating-nuclear-reactors
- https://international.andra.fr/sites/international/files/2019-07/CGTEDNTEAMOASDR0000150063-PDE-EN1.pdf
- https://inis.iaea.org/collection/NCLCollectionStore/_Public/32/030/32030717.pdf
- https://inis.iaea.org/collection/NCLCollectionStore/_Public/33/024/33024720.pdf
- Kütükçüoğlu, Ahmet: **Dünden Bugüne Türkiye'de Nükleer Enerji,** TMMOB Fizik Mühendisleri Odası, Ankara, 2020.
- http://www.mfa.gov.tr/silahlarin-kontrolu-ve-silahsizlanma.tr.mfa
- https://www.mgc.com.tr/paris-ve-viyana-sozlesmeleri-ekseninde-nukleer-enerji-hukuku-ve-nukleer-kazalarda-hukuki-sorumluluk
- Milliyet Newspaper, Decembe 27, 1978
- https://www.nawah.ae/
- https://www.nawah.ae/about-nawah/overview
- https://www.nawah.ae/about-nawah/ceo-message
- https://www.nawah.ae/about-nawah/our-shareholders
- https://www.neimagazine.com/news/newsswedish-town-approves-used-fuel-repository-8181949
- https://www.neimagazine.com/news/newsswedens-skb-to-start-building-repository-in-2019-4663068
- https://www.nippon.com/en/japan-data/h00967/#:~:text=As%20of%20March%202021%2C%20there,at%20the%20Fukushima%20Daiichi%20plant.
- https://www.ns-businesshub.com/science/future-of-the-moorside-nuclear-power-plant-doubt/
- https://www.oecd-nea.org/law/legislation/usa.html
- https://www.oecd-nea.org/law/legislation/finland.pdf
- https://www.oecd-nea.org/law/legislation/korea.pdf
- https://www.oecd-nea.org/law/legislation/updates/Korean%20RWMAct.pdf
- https://www.oecd-nea.org/law/legislation/united-kingdom.pdf
- https://www.oecd-nea.org/law/legislation/sweden.pdf
- https://www.oecd-nea.org/law/legislation/japan.pdf

- https://www.oecd-nea.org/law/legislation/germany.pdf
- https://www.oecd-nea.org/law/legislation/russ-fed-law170-nov1995-en.pdf
- https://www.oecd-nea.org/law/legislation/france.pdf
- https://www.oecd-nea.org/law/nlb/60-hungary.pdf
- https://www.oecd-nea.org/law/legislation/hungary.pdf
- https://www.oecd-nea.org/jcms/pl_14482/projected-costs-of-generating-electricity-2010-edition?details=true
- https://www.tunneltalk.com/TunnelTECH-Jun2020-Nuclear-waste-mamagement-geological-design-variations.php
- https://www.oecd-nea.org/law/table-liability-coverage-limits.pdf
- https://www.oecd-nea.org/jcms/pl_23514/nuclear-energy-data-2019/-donnees-sur-l-energie-nucleaire-2019
- https://www.osti.gov/biblio/22293368-french-geological-repository-project-cigeo
- https://ourworldindata.org/grapher/share-electricity-coal?tab=table&time=earliest..latest&country=~FIN
- https://ourworldindata.org/energy/country/finland?country=~FIN#what-sources-does-the-country-get-its-electricity-from
- https://ourworldindata.org/energy/country/finland?country=~FIN#how-much-of-the-country-s-electricity-comes-from-nuclear-power
- https://ourworldindata.org/grapher/share-electricity-gas?tab=table&time=earliest..latest&country=~FIN
- Özemre, A.Yüksel: **Portreler Hatıralar,** Kubbealtı Neşriyatı, Özal Matbaası, 3rd Edition, İstanbul, 2012.
- Özemre, A. Yüksel: **Ah, Şu Atomdan Neler Çektim!,** Pınar Yayınları, 1st. Edition, İstanbul, 2002.
- https://pris.iaea.org/pris/home.aspx
- https://pris.iaea.org/PRIS/CountryStatistics/CountryDetails.aspx?current=JP
- https://pris.iaea.org/PRIS/CountryStatistics/CountryDetails.aspx?current=CN
- https://pris.iaea.org/PRIS/CountryStatistics/CountryDetails.aspx?current=FR
- https://pris.iaea.org/PRIS/CountryStatistics/CountryDetails.aspx?current=US
- https://pris.iaea.org/PRIS/CountryStatistics/CountryDetails.aspx?current=TR
- https://pris.iaea.org/PRIS/CountryStatistics/CountryDetails.aspx?current=KR
- https://pris.iaea.org/PRIS/CountryStatistics/CountryDetails.aspx?current=DE
- https://pris.iaea.org/PRIS/CountryStatistics/CountryDetails.aspx?current=UA
- http://www-pub.iaea.org/MTCD/Publications/PDF/CNPP2013_CD/countryprofiles/Germany/Germany.htm
- https://www-pub.iaea.org/MTCD/Publications/PDF/INIR_web.pdf
- Sabah Newspaper, August 11, 1992
- Sabah Newspaper, February 16, 2012
- https://www.skb.com/future-projects/the-spent-fuel-repository/how-forsmark-was-selected/
- https://www.skb.com/future-projects/the-spent-fuel-repository/the-review-process/

- Sung, Chang Sup; Hong, Sa Kyun: "Development process of nuclear power industry in a developing country: Korean experience and implications." **Technovation,** c. 19, p. 5, 1999.
- https://t24.com.tr/haber/murat-yetkin-japonlarla-sinop-nukleer-santral-projesinin-durduruldugunu-acikladi,827989
- https://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem27/yil01/ss88.pdf
- Tercüman Newspaper, August 20, 1984
- https://www.thegwpf.com/germanys-renewable-energy-cost-explosion-25000-euros-for-each-family-of-four/
- https://www.tju.edu.tr/
- https://www.tunneltalk.com/TunnelTECH-Jun2020-Nuclear-waste-mamagement-geological-design-variations.php
- https://www.world-nuclear.org/information-library/country-profiles/countries-g-n/germany.aspx
- https://www.world-nuclear-news.org/NP-Germany-to-compensate-utilities-for-nuclear-phaseout-losses-24051801.html
- https://www.world-nuclear.org/information-library/current-and-future-generation/nuclear-power-in-the-world-today.aspx
- https://world-nuclear.org/information-library/economic-aspects/economics-of-nuclear-power.aspx
- https://www.world-nuclear-news.org/C_Siemens_quits_the_nuclear_game_1909111.html
- https://www.world-nuclear-news.org/NN-Olkiluoto_3_delayed_beyond_2014-1707124.html
- https://world-nuclear.org/nuclear-essentials/what-is-nuclear-waste-and-what-do-we-do-with-it.aspx
- https://www.worldnuclearreport.org/Barakah-UAE-Grid-Connection-of-First-Commercial-Reactor-in-the-Arab-World.html
- https://www.world-nuclear-news.org/WR-Licence-granted-for-Finnish-used-fuel-repository-1211155.html
- https://www.world-nuclear.org/information-library/country-profiles/countries-a-f/finland.aspx
- https://www.world-nuclear.org/information-library/country-profiles/countries-a-f/france.aspx
- https://www.world-nuclear.org/information-library/country-profiles/countries-g-n/japan-nuclear-power.aspx
- https://www.world-nuclear.org/information-library/country-profiles/countries-g-n/germany.aspx#:~:text=Germany%20until%20March%202011%20obtained,majority%20of%20that%20from%20lignite.
- https://www.worldometers.info/oil/oil-reserves-by-country/
- https://www.worldometers.info/gas/gas-reserves-by-country/
- https://yle.fi/uutiset/osasto/news/claim_for_olkiluoto_3_delays_explodes_to_27_billion/6968417

2. Basım

AİLE TERAPİSİ
MANEVİ YÖNELİMLİ BİR PERSPEKTİF

EDİTÖR: PROF. DR. HALİL EKŞİ

nobel

AİLE TERAPİSİ: MANEVİ YÖNELİMLİ BİR PERSPEKTİF

Editör: Prof. Dr. Halil Ekşi

Yayın No.: 2938
Psikoloji No. : 192
ISBN : 978-625-406-392-3
E-ISBN : 978-625-406-393-0
Basım Sayısı: 2. Basım, Mayıs 2023

© Copyright 2023, NOBEL AKADEMİK YAYINCILIK EĞİTİM DANIŞMANLIK TİC. LTD. ŞTİ. SERTİFİKA NO.: 40340
Bu baskının bütün hakları Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.ne aittir.
Yayınevinin yazılı izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik
ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.

Nobel Akademik Yayıncılık, 2011 yılından beri "tanınmış uluslararası yayınevi" statüsündedir.

Genel Yayın Yönetmeni: Nevzat Argun -nargun@nobelyayin.com-
Genel Yayın Koordinatörü: Gülfem Dursun -gulfem@nobelyayin.com-

Sayfa Tasarım: Tarkan Kara -erdal@nobelyayin.com-
Redaksiyon: Seval Sezer -seval@nobelyayin.com-
Görsel Tasarım Uzmanı: Mehtap Bayraktar Asiltürk -mehtap@nobelyayin.com-

Kütüphane Bilgi Kartı

Ekşi, Halil.
Aile Terapisi: Manevi Yönelimli Bir Perspektif / Editör: Halil Ekşi
2. Basım, XIV + 324 s., 16,5x24 cm. Kaynakça var, dizin yok.
ISBN: 978-625-406-392-3
E-ISBN: 978-625-406-393-0
1. Aile Terapisi Kuramları 2. Aile Terapisi Uygulamaları 3. Manevi Yönelimli Psikoterapi

Genel Dağıtım

ATLAS AKADEMİK BASIM YAYIN DAĞITIM TİC. LTD. ŞTİ.
Adres: Bahçekapı Mh. 2465 Sk. Oto Sanayi Sitesi No:7 Bodrum Kat, Şaşmaz/ANKARA
Telefon: +90 312 278 50 77 - **Faks:** 0 312 278 21 65
Sipariş: siparis@nobelyayin.com- **E-Satış:** www.nobelkitap.com - esatis@nobelkitap.com
www.atlaskitap.com - info@atlaskitap.com

Dağıtım ve Satış Noktaları: Alfa, Kırmızı Kedi, Arkadaş, D&R, Dost, Kika, Kitapsan,
Nezih, Odak, Pandora, Prefix, Remzi Kitabevleri, Yeryüzü Dağıtım

Baskı ve Cilt: Meteksan Matbaacılık ve Teknik Sanayi Tic. Anonim Şirketi / Sertifika No.: 46519
Beytepe Köy Yolu No.: 3 06800 Bilkent-Çankaya/ANKARA

KISA İÇİNDEKİLER

I. BÖLÜM MANEVİ EĞİLİMLİ ÇİFT, EVLİLİK VE AİLE TERAPİLERİ 1
Şeyda ÇETİNTAŞ, Halil EKŞİ

II. BÖLÜM BOWEN AİLE TERAPİSİ'NİN DİNÎ VE MANEVİ BOYUTU 23
Özlem ACAR BULUT

III. BÖLÜM SATİR DÖNÜŞÜMSEL SİSTEMİK TERAPİ VE MANEVİYAT 47
Sinan OKUR

IV. BÖLÜM SİSTEMİK AİLE TERAPİLERİ'NE MANEVİ YAKLAŞIM 69
Hasan KÜTÜK

V. BÖLÜM MANEVİ YÖNELİMLİ BİLİŞSEL DAVRANIŞÇI AİLE TERAPİSİ 91
Tuğba TURGUT, Füsun EKŞİ

VI. BÖLÜM NARRATİVE ÇİFT VE AİLE TERAPİSİNDE MANEVİYATIN KULLANIMI 119
Zehranur AKBULUT

VII. BÖLÜM DUYGU ODAKLI ÇİFT TERAPİSİ VE MANEVİYAT 141
Merve NURLU

VIII. BÖLÜM EVLİLİK ÖNCESİ DANIŞMANLIK HİZMETLERİNE MANEVİ BAKIŞ 159
Hasan KÜTÜK

IX. BÖLÜM EVLİLİKTE AFFETME VE MANEVİYAT/DİN 179
Zehranur AKBULUT

X. BÖLÜM DİNLERARASI EVLİLİKLERDE PSİKOLOJİK DANIŞMANLIK 201
Merve NURLU

XI. BÖLÜM İNFERTİLİTEYE MANEVİYAT PENCERESİNDEN BAKIŞ 223
Özlem ACAR BULUT

XII. BÖLÜM AİLE TERAPİLERİ PERSPEKTİFİNDEN ALZHEİMER, DEMANS VE MANEVİYAT 245
Tuğba TURGUT, Füsun EKŞİ

XIII. BÖLÜM AİLE İÇİ ŞİDDET YAŞAYAN BİREYLERİN KORUNMASINA YÖNELİK MANEVİ TEMELLİ PSİKOLOJİK DANIŞMA 275
Sinan OKUR, Halil EKŞİ

XIV. BÖLÜM İLİŞKİSEL ÇATIŞMA/BOŞANMA VE MANEVİYAT 297
Şeyda ÇETİNTAŞ, Halil EKŞİ

İÇİNDEKİLER

KISA İÇİNDEKİLER III
ÖN SÖZ xI

BÖLÜM 1
MANEVİ EĞİLİMLİ ÇİFT, EVLİLİK VE AİLE TERAPİLERİ

Manevi Eğilimli Çift, Evlilik ve Aile Terapileri 1
Aile Hayatında Maneviyat 2
Ebeveyn-Çocuk İlişkisi Süreçlerinde Maneviyat 4
Eşler Arası İlişki Süreçlerinde Maneviyat 5
Ergenlikten Yaşlılığa Geçiş Süreçlerinde Maneviyat 6
Çift, Evlilik ve Aile Terapisi Sürecinde Maneviyat 7
Maneviyatın Aile Yaşamı Üzerindeki Dinamik Doğası 7
Maneviyatın Klinik Uygulama Sürecine Dahil Edilmesi 8
Klinik Değerlendirmede Manevi Boyutun Keşfi 9
Terapistlerin Maneviyatın Kendi Kişisel ve Profesyonel Yaşamlarındaki Rolüne Yönelik İnançları 14
Maneviyatın Klinik Sürece Dahil Edilmesinde Etik Çerçeve 17
Sonuç 18
Özet 19
Kaynakça 20

BÖLÜM 2
BOWEN AİLE TERAPİSİ'NİN DİNÎ VE MANEVİ BOYUTU

Giriş 23
Bowen Aile Terapisinin Temel Kavramları 25
Benlik Farklılaşmasının Manevi Boyutu 26
Üçgenlemelerin Manevi Boyutu 28
Bowen Aile Sistemlerinde Dinî Sorgulamalar 30
Çekirdek Ailenin Duygusal Sistemi 32
Duygusal Kopma 33
Kuşaklararası Aktarım Süreci 34
Kardeşlerin Konumu 35
Aile Yansıtma Süreci 35
Toplumsal Gerileme 36

Bowen Aile Sistemleri Terapisinde Terapistin Rolü 36
Müslüman Ailelerde Bowen Aile Sistemleri Terapisi 37
Sonuç 42
Özet 43
Kaynakça 44

BÖLÜM 3
SATİR DÖNÜŞÜMSEL SİSTEMİK TERAPİ VE MANEVİYAT

Yaşantısal Aile Terapisi ve Satir 49
Satir Dönüşümsel Sistemik Terapinin Maneviyata Bakışı 52
Maneviyat Temelli Satir Dönüşümsel Sistemik Terapi ve Uygulaması 53
Manevi Temelli Satir Dönüşümsel Sistemik Terapide Terapötik Süreç 57
Manevi Temelli Satir Dönüşümsel Sistemik Terapide Psikolojik Danışmanın Rol ve Sorumlulukları 57
Manevi Temelli Satir Dönüşümsel Sistemik Terapi Kapsamında Kullanılan Teknikler 59
Manevi Temelli Satir Dönüşümsel Sistemik Terapi Kapsamında Örnek Vaka 61
Sonuç 63
Özet 64
Kaynakça 65

BÖLÜM 4
SİSTEMİK AİLE TERAPİLERİ'NE MANEVİ YAKLAŞIM

Sistemik Aile Terapisi 69
Sistemik Aile Terapisinin Temel Kavramları 71
- Tarafsızlık 71
- Bütünlük 72
- Geribildirim 72
- Yaşam Dönemleri 73
- Kurallar 73
- Alt Sistemler ve Sınırlar 73
- Sibernetik 75

Sistemik Aile Terapilerinde Seansların Yapılandırılması 75
Maneviyat 76
Sistemik Aile Terapisi ve Maneviyat 78
Manevi Yönelimli Sistemik Aile Terapisinde Kullanılan Teknikler 81
- Dinî Hikâyelerden Yararlanma 81
- Manevi Diyalog 84

Sonuç 86
Özet 87
Kaynakça 89

BÖLÜM 5
MANEVİ YÖNELİMLİ BİLİŞSEL DAVRANIŞÇI AİLE TERAPİSİ

Bilişsel Davranışçı Terapiye Genel Bakış 91
Bilişsel Davranışçı Aile Terapisi 94
Manevi Yönelimli Bilişsel Davranışçı Aile Terapisi 97

Bilişsel Davranışçı Terapide Din ve Maneviyatın Değerlendirilme Süreci 98
Bilişsel Davranışçı Terapiyi Din ve Maneviyatla Çerçeveleme 100
Manevi Yönelimli Bilişsel Davranışçı Aile Terapisinde Temel Teknikler ve Uygulamalar 101
Bilişsel Davranışçı Aile Terapisinde Manevi Temelli Uygulamalar 106
Sonuç 110
Özet 112
Kaynakça 113

BÖLÜM 6
NARRATİVE ÇİFT VE AİLE TERAPİSİNDE MANEVİYATIN KULLANIMI

Narrative Terapiye Genel Bakış 119
Narrative Çift ve Aile Terapisi 120
Narrative Çift ve Aile Terapisi Süreci 121
Narrative Çift ve Aile Terapisinde Terapistin Görevi 123
Narrative Terapi ve Maneviyat 124
Narrative Çift/Aile Terapisi Teknikleri ve Maneviyat 126
Sonuç 134
Özet 136
Kaynakça 137

BÖLÜM 7
DUYGU ODAKLI ÇİFT TERAPİSİ VE MANEVİYAT

Duygu Odaklı Çift Terapisi 142
Romantik Bağlanma ve Tanrı Bağlanması 142
Çiftlerle Çalışırken Duygu Odaklı Terapi Yaklaşımının Kullanılması: Oluşturulan Üçgenlerle Çalışma 144
Vak'a Örneği 146
Duygu Odaklı Çift Terapisi ve İnanca Duyarlı Yaklaşım 148
Vak'a Örneği 149
Duygu Odaklı Çift Terapisi ve Çiftler Arası Dinî Anlaşmazlıklar 150
Vak'a Örneği 150
Sonuç 153
Özet 154
Kaynakça 155

BÖLÜM 8
EVLİLİK ÖNCESİ DANIŞMANLIK HİZMETLERİNE MANEVİ BAKIŞ

Evlilik Öncesi Rehberlik ve Danışmanlık Hizmetleri 159
Evlilik Öncesi Danışmanlığın Amaçları 161
Manevi Yönelimli Evlilik Öncesi Danışmanlık 162
Dört Aşamalı Danışmanlık Modeli 164
Müslüman Toplumlarda Evlilik Öncesi Danışmanlık 168
Sonuç 172
Özet 174
Kaynakça 175

BÖLÜM 9
EVLİLİKTE AFFETME VE MANEVİYAT/DİN

Affetme Kavramı **179**
Affetme Türleri 181
Maneviyat/Din ve Affetme **183**
Evlilikte Affetme ve Maneviyat/Din **184**
Psikolojik Danışmada Ailelere Yönelik Kullanılan Affetme Modelleri **186**
Vaka Analizi 191
Sonuç **193**
Özet **196**

BÖLÜM 10
DİNLERARASI EVLİLİKLERDE PSİKOLOJİK DANIŞMANLIK

Dinlerarası Evliliklerde Çocuklar **203**
Dinlerarası Evliliklerde Psikolojik Danışma Yaklaşımları **205**
Sistemik yaklaşım 205
Seçim teorisi/ Gerçeklik terapisi 208
Dinlerarası Evliliklerde Psikolojik Danışma Müdahale Amaçları **211**
Farklılıkların Evliliğe Olan Etkisinin Anlaşılması 211
İletişimi Güçlendirme 211
Uzlaşma Amacı 212
Karşılıklı Katılım Amacı 213
Dinlerarası Evliliklerle Çalışırken Kullanılabilecek Teknikler **213**
Genogram 213
Manevi Genogramlar (Spiritual Genograms) 213
Temel İhtiyaçlar Genogramı 214
Heykelleştirme (Sculpts) 216
Duygu Haritaları (Emotion Maps) 216
Dinlerarası Evliliklerde Psikolojik Danışman **217**
Sonuç **218**
Özet **219**
Kaynakça **220**

BÖLÜM 11
İNFERTİLİTEYE MANEVİYAT PENCERESİNDEN BAKIŞ

Giriş **223**
İnfertilitenin Kadınlar Üzerindeki Olumsuz Etkileri **224**
İnfertilitenin Evlilik Üzerindeki Olumsuz Etkileri **226**
İnfertilede Maneviyatın Yeri **228**
İnfertilite ile Dinî ve Manevi Başa Çıkma **230**
Pozitif Dinî Başa Çıkma Stratejileri 232
Negatif Dinî Başa Çıkma Stratejileri 234
Farklı Dinlerde İnfertilitenin Yeri **235**
İnfertilite Danışmanlığı **237**
Sonuç **240**
Özet **242**
Kaynakça **243**

BÖLÜM 12
AİLE TERAPİLERİ PERSPEKTİFİNDEN ALZHEİMER, DEMANS VE MANEVİYAT

Demans ve Alzheimer 245
Demans, Alzheimer ve Maneviyat 246
Demans ve Alzheimer Hastalık Süreçlerinde Maneviyatın Önemi 246
Terapi Sürecinde Tanının Açıklanmasında Odaklanılacak Manevi Nitelikli Sorular 249
Aile Terapileri Sürecinde Aile İçerisinde Yaşanan Sağlık Sorunlarına İlişkin Manevi Değerlendirme Süreci 250
Demans ve Alzheimer Hastalarının Manevi İhtiyaçları 251
Aile Sürecinde Demans ve Alzheimer Hastalarına Bakım Verenler Açısından Maneviyat 252
Aile Sürecinde Demans ve Alzheimer Hastalarına Bakım Veren Bireylerin Yaşadıkları Sıkıntılar 252
Aile Sürecinde Demans ve Alzheimer Hastalarına Bakım Veren Bireylerin Başa Çıkma Stratejileri 254
Aile Terapistlerine Manevi İnançlara İlişkin Müdahalelerin ve Hizmetlerin Tasarlanması ve Sunulmasına Yardımcı Olacak Öneriler 257
Demans ve Alzheimer'a Müdahalede Manevi Yönelimli Uygulamalar 259
İşlemsel ve Duygusal Dinî Etkinlik Terapisi 259
Dinî / Manevi Uygulamalar 260
Drama Terapi ve Maneviyat 260
Sanat Terapisi ve Maneviyat 261
Müzik Terapi ve Maneviyat 261
Meditasyon Uygulamaları 262
Farkındalık (Mindfulness) Uygulamaları 263
Maneviyatı Keşfetmek İçin Fotoğraf Çıkarma Yöntemleri 263
Manevi Hatırlama (Anımsama) Terapisi 264
Tam Daire (Demanslı Bireyler İçin Manevi Bir Terapi) 265
Bütünleştirilmiş Bilişsel Davranışçı Manevi Danışmanlık 265
Sonuç 266
Özet 268
Kaynakça 269

BÖLÜM 13
AİLE İÇİ ŞİDDET YAŞAYAN BİREYLERİN KORUNMASINA YÖNELİK MANEVİ TEMELLİ PSİKOLOJİK DANIŞMA

Aile içi Şiddetin Önlenmesinde Maneviyatın Rolü 278
İslami Bakış Açısına Göre Aile içi Şiddet 281
Kadına Yönelik Şiddete Karşı Dinî-Ahlaki-Sosyal Bir Model 285
Aile içi Şiddetin Önlenmesine Yönelik Öneriler 287
Sonuç 289
Özet 290
Kaynakça 291

BÖLÜM 14
İLİŞKİSEL ÇATIŞMA/BOŞANMA VE MANEVİYAT

Giriş 297
İlişkisel Çatışma Süreçlerinde Din ve Maneviyat 298
Manevi Bir Travma Olarak Boşanma 302
Kutsal Kayıp ve Kutsal Olana Saygısızlık Değerlendirmeleri 303
Boşanma Sürecinde Çocuk ve Maneviyat 304
Boşanmada Manevi Travma Varsayımları 305
Boşanma ve Manevi Mücadeleler 306
Boşanma Sonrası Kullanılan Manevi Kaynaklar ve Başa Çıkma 309
Boşanma Sonrası Manevi Büyüme 311
Sonuç 313
Özet 316
Kaynakça 317

YAZARLAR 321

BÖLÜM 1
MANEVİ EĞİLİMLİ ÇİFT, EVLİLİK VE AİLE TERAPİLERİ[1]

Şeyda ÇETİNTAŞ, Halil EKŞİ

Manevi Eğilimli Çift, Evlilik ve Aile Terapileri

Profesyoneller için, bazı konuların psikolojik yardım sürecine dâhil edilerek danışanlarla konuşulması danışmanlık seansına taşınan diğer konulara göre daha zordur. Maneviyat ve din konuları da bu zorlayıcı alanlardan biri gibi görünmektedir ve profesyonellerin pek çoğu, maneviyat olgusu psikolojik yardım sürecinde kendisini gösterdiğinde ne yapacağını bilememektedir (Helmeke ve Bischof, 2002). Maneviyat, bireyle oldukça ilişkili bir alan olmasına rağmen, manevi meseleler genellikle evlilik ve aile terapisinde göz ardı edilmekte ya da kaçınılmakta, hatta maneviyat konusu belki de ölümden daha fazla tabu olabilmektedir (Prest ve Keller, 1993). Psikolojik danışmanların ve terapistlerin bu tereddütlerinin temelinde çeşitli sebeplerin olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Profesyonellerin aldıkları eğitimlerin bir parçası olarak, kendi değer ve inançlarını danışanlarına empoze etmemesi ve danışana saygılı olması temel bir ilke olarak kabul edilmiştir (Amerikan Evlilik ve Aile Terapisi Derneği (AAMFT), 2015). Bir kısım profesyonel, dinî maneviyattan ayırmakta zorluk yaşadığı ve bu iki kavramı tanımlamakta zorlandığı için tereddüt yaşayabilmektedir (Marterella ve Brock, 2008). Bir kısım profesyonel için ise bu tereddüt, manevi konuları psikolojik yardım sürecine nasıl uygun bir şekilde entegre edeceği noktasındaki eğitim eksikliğinden ve danışanların bu konuda kendisine güvenmemesinden kaynaklanmaktadır (Helmeke ve Bischof, 2002).

Günümüz toplumunda, bireylerin ve ailelerin büyük bir çoğunluğu, herhangi bir dinin parçası olsun veya olmasın, kendi manevi değerlerini ifade edebildikleri kişisel yaşantılar benimsemiştir. Sahip oldukları bu manevi inançlar, bireylerin acı çekme deneyimlerini, yaşadıkları

[1] Bu bölümün ilk hali, Spiritual Psychology and Counseling (SPC) Dergisi'nde yayımlanmıştır.

Kaynakça

Abbott, D. A., Berry, M., & Meredith, W. H. (1990). Religious belief and practice: A potential asset in helping families. *Family Relations*, *39*(4), 443-448.

American Association for Marriage and Family Therapy (2015). *Code of ethics*. Retrieved from http://www.aamft.org/imis15/Content/Legal_Ethics/Code_of_Ethics.aspx

Anderson, D. A., & Worthen, D. (1997). Exploring a fourth dimension: Spirituality as a resource for the couple therapist. *Journal of Marital and Family Therapy*, *23*(1), 3-12.

Bailey, C. E. (2002). The effects of spiritual beliefs and practices on family functioning: A qualitative study. *Journal of Family Psychotherapy, 13*(1–2), 127–144.

Bergin, A. E., & Jensen, J. P. (1990). Religiosity of psychotherapists: A national survey. Psychotherapy: Theory, Research, Training, *27*(1), 3–7.

Carlson, T. D., Kirkpatrick, D., Hecker, L., & Killmer, M. (2002). Religion, spirituality, and marriage and family therapy: A study of family therapists' beliefs about the appropriateness of addressing religious and spiritual issues in therapy. *American Journal of Family Therapy*, *30*(2), 157-171.

Carlson, T. S., McGeorge, C. R., & Anderson, A. (2011). The importance of spirituality in couple and family therapy: A comparative study of therapists' and educators' beliefs. *Contemporary Family Therapy, 33*(1), 3-16.

Carlson, T. S., McGeorge, C. R., & Toomey, R. B. (2014). Establishing the validity of the spirituality in clinical training scale: Measuring the level of integration of spirituality and religion in family therapy training. *Contemporary Family Therapy*, *36*(2), 310-325.

Carothers, S. S., Borkowski, J. G., Lefever, J. B., & Whitman, T. L. (2005). Religiosity and the socio emotional adjustment of adolescent mothers and their children. *Journal of Family Psychology, 19*(2), 263-275.

Coffey, A. D. (2002). Spirituality: Lives and relationships in family-therapy concepts and practices. *Journal of Family Psychotherapy*, *13*(1-2), 29-52.

Dollahite, D.C., Marks, L.D., & Goodman, M. (2004). Families and religious beliefs, practices, and communities: Linkages in a diverse and dynamic cultural context. In M.J. Coleman & L.H. Ganong (Eds.), *The handbook of contemporary families: Considering the past, contemplating the future* (pp. 411-430). Thousand Oaks, CA: Sage.

Dudley, M. G., & Kosinski, F. A. (1990). Religiosity and marital satisfaction: A research note. *Review of Religious Research, 32*(1), 78-86.

Grams, W. A., Carlson, T. S., & McGeorge, C. R. (2007). Integrating spirituality into family therapy training: An exploration of faculty members' beliefs. *Contemporary Family Therapy*, *29*(3), 147-161.

Griffith, M. E., & Griffith, J. L. (2002). Addressing spirituality in its clinical complexities: Its potential for healing, its potential for harm. *Journal of Family Psychotherapy*, *13*(1-2), 167-194.

Helmeke, K. B., & Bischof, G. H. (2002). Recognizing and raising spiritual and religious issues in therapy: Guidelines for the timid. *Journal of Family Psychotherapy*, *13*(1-2), 195-214.

Hodge, D. R. (2000). Spiritual ecomaps: A new diagrammatic tool for assessing marital and family spirituality. *Journal of Marital and Family Therapy*, *26*(2), 217-228.

Kacerguis, M. A., & Adams, G. R. (1980). Erikson stage resolution: The relationship between identity and intimacy. *Journal of Youth and Adolescence*, *9*(2), 117-126.

Klein, D. M. & White, J. M. (1996). *Family theories: An introduction.* Thousand Oaks, CA: Sage.

Lyons, L. (May 31, 2005). *Faith accompanies most Americans through life*. Retrieved from *www.gallup.com/poll/16522/faith-accompanies-most-americans-through-life.aspx*

Mahoney, A., Pargament, K. I., Tarakeshwar, N., & Swank, A. B. (2008). Religion in the home in the 1980s and 1990s: A meta-analytic review and conceptual analysis of links between religion, marriage, and parenting. *Journal of Family Psychology*, *15(*4), 559-596.

Marcia, J. E. (1966). Development and validation of ego-identity status. *Journal of Personality and Social Psychology, 3*(5), 551-558.

Marks, L. (2004). Sacred practices in highly religious families: Christian, Jewish, Mormon, and Muslim perspectives. *Family Process, 43*(2), 217–231.

Marsh, R., & Dallos, R. (2001). Roman Catholic couples: Wrath and religion. *Family Process, 40*(3), 343-360.

Marterella, M. K., & Brock, L. J. (2008). Religion and spirituality as a resource in marital and family therapy. *Journal of Family Psychotherapy*, *19*(4), 330-344.

Myers, S. M. (2006). Religious homogamy and marital quality: Historical and generational patterns, 1980–1997. *Journal of Marriage and Family*, *68*(2), 292-304.

Prest, L. A., & Keller, J. F. (1993). Spirituality and Family Therapy: Spiritual Beliefs, Myths, and Metaphors. *Journal of Marital and Family Therapy*, *19*(2), 137-148.

Prest, L. A., Russel, R., & D'Souza, H. (1999). Spirituality and religion in training, practice and personal development. *Journal of Family Therapy*, *21*(1), 60-77.

Smith, A. L., & Harkness, J. (2002). Spirituality and meaning: A qualitative inquiry with caregivers of Alzheimer's disease. *Journal of Family Psychotherapy, 13*(1-2), 87-108.

Snarey, J. R., & Dollahite, D. C. (2001). Varieties of religion-family linkages. *Journal of Family Psychology, 15*(4), 646–651.

Snider, J. B., Clements, A., & Vazsonyi, A. T. (2004). Late adolescent perceptions of parent religiosity and parenting processes. *Family Process, 43*(4), 489–502.

Tanyi, R. A. (2006). Spirituality and family nursing: Spiritual assessment and interventions for families. *Journal of Advanced Nursing*, *53*(3), 287-294.

Waite, L. J., & Lewin, A. C. (2010). Religious intermarriage and conversion in the United States: Patterns and changes over time. In C. Ellison ve R. Hummer (Eds.), *Religion, families, and health in the United States: New directions in population-based research* (pp.148-163). New Brunswick, NJ: Rutgers University Press.

Walsh, F. (2006). Belief Systems; The Heart and Soul of Resilience. In F. Walsh (Ed.), *strengthening family resilience (2nd ed.)* (pp.49-83). New York: Guilford Press.

Walsh, F. (2009a). Integrating spirituality in family therapy: Wellsprings for health, healing, and resilience. F. Walsh (Ed.), *Spiritual Resources in Family Therapy (2nd ed.)* (pp. 31-64). New York: Guilford Press.

Walsh, F. (2009b). Preface. In F. Walsh (Ed.), *Spiritual resources in family therapy (2nd ed.)* (pp. xi-xv). New York: Guilford Press.

Walsh, F. (2009c). Religion, spirituality, and the family: Multifaith perspectives. In F. Walsh (Ed.), *Spiritual resources in family therapy (2nd ed.)* (pp. 3-30). New York: Guilford Press.

Walsh, F. (2012). The spiritual dimension of family life. In F. Walsh (Ed.), *Normal family processes: Growing diversity and complexity (4th ed.)* (pp. 347-372). New York: Guilford Press.

BÖLÜM 2
BOWEN AİLE TERAPİSİ'NİN DİNİ VE MANEVİ BOYUTU[2]

Özlem ACAR BULUT

Giriş

Bireyler bir ailenin parçası olarak dünyaya gelirler. Yaşamları boyunca hayata dair her şeyi doğdukları aile içerisinde öğrenirler. Ailenin kültürü, hayat felsefesi, yaşama bakış açısı, dinî inancı ve maneviyatı da yeni nesillere aktarılır. Ailenin bireyin hayatındaki bu önemli rolünden dolayı bireyi değerlendirirken çevresini ve ailesi ile birlikte ele almak oldukça önemlidir.

Maneviyat ve inanç da aile sisteminin parçaları içinde yer alır ve bireylerin hayatlarında önemli bir yere sahiptir. Bireylerin günlük rutinlerinden baş etme yöntemlerine kadar birçok alanda maneviyat karşımıza çıkmaktadır. Bu açıdan aile sistemi ile maneviyat birlikte ele alındığında ikisinin iç içe olduğu söylenebilir. Birey yaşamında birçok şeyi ailesinden öğrendiği gibi manevi değerleri de aileden öğrenir ve gelecek nesillere de öğretir. Bu açıdan bireyin hayatında bu kadar önemli yer tutam iki kavramın birlikte ele alınması ve aile sistemlerine manevi açıdan bakılması önemlidir. Literatüre bakıldığında aile sisteminde maneviyatı ele alan çalışmaların oldukça sınırlı olduğu göze çarpmaktadır (Acar ve Voltan–Acar, 2013; Asamarai ve ark., 2006; Berensen, 1990; Butler ve Harper 1994; Daneshpour, 2017; Jensen ve Min, 2003). Bu durum aile sistemlerini ele alan yaklaşımlardan biri olan Bowen Aile Sistemleri yaklaşımı için de geçerlidir. Bowen yaklaşımına manevi veya dinî açıdan bakan çalışmalar oldukça az sayıdadır. Birçok yönüyle manevi açıdan ele alınabilecek bu sistem yaklaşımı ile ilgili çalışmaların azlığı bu çalışmanın çıkış noktası olmuştur. Bu çalışma Bowen Aile Sistemleri Yaklaşımının manevi boyutunu kuramın temel kavramları çerçevesinde ele almak amacıyla yapılmıştır. Çalışmanın ilgili alanyazında var olan boşluğu dolduracağı ve ileriki zamanlarda yapılacak araştırmalara katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

[2] Bu bölümün ilk hâli, Spiritual Psychology and Counseling (SPC) Dergisi'nde yayımlanmıştır.

Kaynakça

Abdal-Ati, H. (1974). Modern problems, classical solutions: An Islamic perspective on the family. *Journal of Comparative Family Studies*, 5, 37–54.

Acar, T. ve Voltan–Acar, N. (2013). "Babam ve Oğlum" filminin çok kuşaklı /kuşaklararası aile terapisi' nin temel kavramları açısından değerlendirilmesi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri, 13*(1), 37-53.

Altarebe, B. (2008). *The practice of marriage and family counseling and Islam*. In J. Duba Onedera (Ed.), The Role Of Religion İn Marriage And Family Counseling (pp. 89–104). New York, NY: Routledge/Taylor & Francis Group.

Asamarai, L. A., Solberg, K. B., & Solon, P. C. (2006). The role of religiosity in Muslim spouse selection and its influence on marital satisfaction. *Journal of Muslim Mental Health,* 3, 37–52.

Batson, C. D., & Ventis, L. (1982). *The religious experience: A social-psychological perspective*. New York: Oxford University Press.

Berensen, D. (1990). A systematic view of spirituality: God and twelve step programs as resources in family therapy. *Journal of Strategic and Systematic Therapies,* 9, 59--70.

Bowen, M. (1966). The use of family theory in clinical practice. *Comprehensive Psychiatry, 7*, 345–374.

Bowen, M. (1978). *Theory in the practice of psychotherapy*. In P. J. Guerin (Ed.), Familytherapy: Theory and practice (pp. 42–90).New York, NY: Gardner Press.

Bowen, M. (1985). *Family therapy in clinical practice.* New York: Jason Aronson

Burris, C., Jackson, L., Tarpley, W. R., & Smith, G. (1996). Religion as quest: The self-directed pursuit of meaning. *Personality and Social Psychological Bulletin, 22*, 1068–1076.

Butler, M. H., & Harper, J. M. (1994). The divine triangle: Deity in the marital system of religious couples. *Family Process*, 33, 277–286.

Butler, M. H., & Harper, J. M. (1994). The divine triangle: God in the marital system of religious couples. *Family Process, 33*(3), 277–286. https ://doi.org/10.1111/j.1545-5300.1994.00277.x.

Butler, M. H., Stout, J. A., & Gardner, B. C. (2002). Prayer as a conflict resolution ritual: Clinical implications of religious couples' report of relationship softening, healing perspective, and change responsibility. *American Journal of Family Therapy, 30*, 19–37.

Corey, G. (2008). *PPsikolojik danışma ve psikoterapi kuram ve uygulamaları.* (çev. T. Ergene). Ankara: Metis Yayıncılık.

Daneshpour, M. (2017). *Couple therapy with muslims: challenges and opportunities*. In M. Rastogi & T. Volker (Eds.), Multicultural Therapy (pp. 103–120). Thousand Oaks, CA: Sage.

Gehart, D. (2014). *Matering compentencies in family therapy a practical approach to theories and clinical case documentation.* Belmont: Brooks/Cole Cengage Learning.

Genia, V. (1996). Quest and fundamentalism as predictors of psychological and spiritual well-being. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 35, 56–64.

Gladding, S.T. (2012). *aile terapisi, tarihi, kuram ve uygulamaları.* (çev. İ. Yıldırım ve İ. Keklik). Ankara: Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Derneği.

Goldenberg, H. ve Goldenberg, I. (2008). *Family therapy an overview.* Belmont: Thomson Hieger Education.

Jankowski, P., & Vaughn, M. (2009). Differentiation of self and spirituality: *Empirical Explorations.Vcounseling And Values*, 53, 82–96.

Jensen, C. A. ve Min, D. (2003). Toward pastoral counseling ıntegration: One Bowen oriented approach. *The journal of Pastoral Care*, 55, 1.

Kerr, M. E., & Bowen, M. (1988). *Family evaluation: An approach based on bowen theory*. New York, NY: W. W. Norton&Company.

Kesici, Ş., Bayrakcı, K. E., Mert, A. ve Kiper, C. (2014). *Vaka örnekleriyle birlikte aile danışma kuramları ve teknikleri.* Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Klever, P. (2009). Goal direction and efectiveness, emotional maturity, and nuclear family functioning. *Journal of Marital and Family Therapy, 35*(3), 308-324.

Koenig, H. G., King, D. E. and Carson, V. B. (2012). *Handbook of religion and health*. New York: Oxford University Press.

Mert, A. ve Topal, T. (2018). Benlik ayrımlaşmasının manevi yönelimine etkisinin bazı değişkenlerle incelenmesi. *OPUS–Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi, 8*(14), 68-91. DOI: 10.26466/opus.393261.

Minuchin, S. (1981). *Family Therapy Techniques*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Nazlı, S. (2007). *Aile danışmanlığı.* Ankara: Anı Yayıncılık.

Polat, K. (2014). *Evli bireylerde çift uyumu ve bazı psikolojik belirtilerin benliğin farklılaşması açısından incelenmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Tokat.

Rizkallah, N., & Hudson, E. (2019). Circling the Triangle: An EFT Approach to working with christian couples triangulating god. *Contemporary Family Therapy*, 41, 219- 226. Doi: 10.1007/s10591-019-09496-8.

Rootes, K. M., Jankowski, P. J. ve Sandage, J. A. (2002). Bowen family systems theory and spirituality: Exploring the relationship between triangulation and religious questing. *Contemporary Family Therapy.*

Sauerheber, J. D., Nims, D. ve Carter, D. J. (2014). Counseling Muslim couples from a Bowen family systems perspective. *The Family Journal: Counseling and Therapy for Couples and Families, XX*(X), 1-9.

Sheen, F. J. (2004). *Three to get married*. Princeton, NJ: Scepter.

Springer, P. R., Abbott, D. A., & Reisbig, A. M. J. (2009). Therapy with muslim couples and families: basic guidelines for effective practice. *The Family Journal: Counseling and Therapy for Couples and Families*, 17, 229–235.

Titelman, P. (2003). *Emotional cutoff: Bowen family systems theory perspectives*. New York: NY Haworth.

Varol, R. (2015). *Genogram temelli yürütülen psikolojik danışma sürecinin çift lerde evlilik uyumu, duygusal bağlılık, evlilikte problem çözme ve benliğin ayrımlaşma düzeylerine etkisi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Mevlana Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Young, J., Wiggings-Frame, M. ve Cashwell, C. (2007). Sprituality and counselor competence: A national survey of American Counseling Association members. *Journal of Counseling and Development,* 85, 47-52.

Zinnbauer, B. J. ve Pargament, K. I. (2013). Dindarlık ve maneviyat. (Çev. Sevde Düzgüner). R. F. Paloutzian ve C. L. Park (Ed.). *Din ve Maneviyat Psikolojisi* (s.6-102). Ankara: Phoneix Yayınevi.

BÖLÜM 3
SATİR DÖNÜŞÜMSEL SİSTEMİK TERAPİ VE MANEVİYAT[3]

Sinan OKUR

Aile Terapisi, özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan ve aileleri bir sistem içinde ele alarak ruhsal açıdan yardımcı olmaya çalışan bir yaklaşımdır. Bu yaklaşım doğrultusunda insanların yaşadıkları duygusal sorunlara çözüm aranırken çevre etkisi de göz ardı edilmemiş ve insanların sadece kendilerine değil, ailelerine de yardımcı olunmaya başlanmıştır. 1946 yılında Ulusal Zihin Sağlığı Anlaşması yapılarak ailelerin zihin sağlığı üzerine çalışmalar yapılmaya başlanmıştır (Gladding, 1998). Bu çalışmalarda ailelerin ruhsal olarak daha sağlıklı olması için neler yapılabileceğiyle ilgilenilmiştir. 1950'li yıllardan sonra ise ortaya çıkan birçok terapi yaklaşımı ile günümüzde sıklıkla kullanılan yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. Psikoanalitik Aile Terapisi, Adler Aile Terapisi, Bowen Aile Terapisi, Yapısal Aile Terapisi, Yaşantısal Aile Terapisi, Stratejik Aile Terapisi, Sistemik Aile Terapisi, Bilişsel Davranışçı Aile Terapisi, Çözüm Odaklı Aile Terapisi ve Öyküsel Aile Terapisi günümüzde sıklıkla kullanılan aile terapisi yaklaşımları olarak sıralanabilir. Bu yaklaşımların her biri, kuramsal dayanağı olan ve içinde teknik/müdahale barındıran terapilerdir.

Aile yaşamının içinde hem maneviyatın hem de dinin önemli bir yeri olduğu büyük dinlerin kutsal kitaplarında belirtilmektedir. Hemen hemen her dinî kitabın, aile kavramını önemli bir yere koyduğu ve aileye gereken önemin verilmesi gerektiğini emrettiği söylenebilir. Griffith ve Rotter (1999), ailenin sağlıklı olmasını ve ailedeki bireylerin işlevselliğini maneviyatın etkilediğini belirtmektedir. Aile yapısının sağlıklı olmasında etkili olduğu düşünülen maneviyat, Summermatter ve Kaya (2017) tarafından kutsal olan şey ile bağ kurmak ve yakın olmak olarak açıklanmıştır. Pargament, Murray-Swank ve Tarakeshwar (2005) tarafından yapılan başka bir tanıma göre ise maneviyat, kutsala ulaşmak amacıyla yapılan arayış olarak açıklanmıştır. Yapılan tanımlara bakıldığında genel olarak maneviyatın insanın var olduğu günden bu yana olduğu söylenebilir. Net bir tanımı olmayan maneviyat kavramının temel noktası kutsala

[3] Bu bölümün ilk hâli, Spiritual Psychology and Counseling (SPC) Dergisi'nde yayımlanmıştır.

Kaynakça

Ahmed, S., & Amer, M. M. (2015). *Müslümanlar için psikolojik danışma.* (V. Yorgun, Çev.). Ankara: Nobel Yayıncılık.

Akça Koca, D. (2017a). Satir aile terapisinde manevi içerikli uygulamalar. H. Ekşi (Ed.), *Psikoterapi ve psikolojik danışmada maneviyat: Kuramlar ve uygulamalar* (s. 391-414). İstanbul: Kaknüs Yayıncılık.

Akça Koca, D. (2017b). Spirituality-Based analysis of Satir family therapy. *Spiritual Psychology and Counseling, 2*(2), 121-142.

Bentheim, S. (2009). Integrating Wilber: A therapist's reflections on the integral theories of Ken Wilber. *The Satir Journal, 3*(2), 101-112.

Breen, G. V. (1996). *The family system grief process as a communicated process: Understanding grief through Virginia Satir's growth model* (Unpublished master thesis). University of Toronto, Toronto.

Brothers, B. J. (2000). Virginia Satir. In Suhd, M., Dodson, L. & Gormori, M. (Eds.), *Virginia Satir: Her life and circle of influence* (pp. 1-102). Palo Alto, CA: Science and Behavior Books.

Carlson, J., Sperry, L., & Lewis, J. (1997). *Family therapy.* California: Brooks/Cole Publishing.

Carlson, T., Fitzpatrick, D., Hecker, L., & Killmer, J. M. (2002). Religion, spirituality, and marriage and family therapy: A study of family therapists' beliefs about the appropriateness of addressing religious and spiritual issues in therapy. *The American Journal of Family Therapy, 30*, 157-171.

Caston, C. (2009). Using the Satir family tools to reduce burnout in family caregivers. *The Satir Journal, 3*(2), 39-72.

Cook, E. P., & Kelly, V. A. (1998). Spirituality and counseling. *Counseling and Human Development, 30*(6), 1-16.

Dawson, J. S. (2008). *A spiritual resource of hope and healing for parents of seriously ill children* (Unpublished doctoral dissertation). Theological School of Drew University, New Jersey.

Duba, J. D., & Watts, R. E. (2009). Therapy with religious couples. *Journal of Clinical Psychology, 65*(2), 210-223.

Ekşi, H., Kaya, Ç. ve Çiftçi, M. (2016). Maneviyat ve psikolojik danışma. H. Ekşi ve Ç. Kaya (Ed.), *Manevi Yönelimli Psikoterapi ve Psikolojik Danışma* (s. 11-26). İstanbul: Kaknüs Yayıncılık.

Frame, M. W. (2003). *Integrating religion and spirituality into counseling: A comprehensive approach*. Pacific Grove, CA: Brooks/Cole.

Gladding, S. T. (1998). *Family therapy. History, theory and practice* (2. Baskı). New Jersey: Merrill Prentice Hall.

Gladding, S. T. (2015). *Aile Terapisi: Tarihi, kuram ve uygulamaları* (5. Baskı). (İ. Keklik ve İ. Yıldırım, Çev.). Ankara: Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Derneği.

Griffith, B. A., & Rotter, J. C. (1999). Families and spirituality: Therapists as facilitators. *The Family Journal: Counseling and Therapy for Couples and Families, 7*(2), 161-164.

Gülerce, A. (1996). *Türkiye'de ailelerin psikolojik örüntüleri* (1.Baskı). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.

Haber, R. (2002). Virginia Satir: An integrated, humanistic approach. *Contemporary Family Therapy: An International Journal, 24,* 23-34.

Haque, A. (2018). Conducting spiritually integrated family therapy with Muslim clients utilizing a culturally responsive paradigm. In Carrie York, A. K. (Eds.). *Islamically Integrated Psychotherapy* (pp. 103-126). West Conshohocken, PA: Templeton Press.

Haug, I. E. (1998). Spirituality as a dimension of family therapists' clinical training. *Contemporary Family Therapy, 20*(4), 471-483.

Helmeke, K. B., & Bischof, G. H. (2007). Couple therapy and spirituality and religion. *Journal of Couple & Relationship Therapy, 6*(1), 2, 167–179.

Horozcu, Ü. (2010). Tecrübî araştırmalar ışığında dindarlık ve maneviyat ile ruhsal ve bedensel sağlık arasındaki ilişki. *Milel ve Nihal, 7*(1), 209-240.

İlhan, T. ve Özdemir, Y. (2013). Otantiklik Ölçeğinin Türkçe'ye uyarlanması: Geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi, 5*(40), 142-153.

Kang, Y. H. (2010). *Parent-child interactions in Korean Americans: An application of the Satir model* (Unpublished doctoral dissertation). The Chicago School of Professional Psychology, Chicago.

Ko, M. J., & Kim, B. W. (2010). Development and validity of the congruence scale based on Satir's growth model. *The Satir Journal, 4*(1), 53-83.

Krook, D. (2008) The role of spirituality in coping: Examining the relationships between spiritual dimensions and coping styles. *Mental Health, Religion, and Culture, 11*, 643-653.

Lee, B. K. (2001). *The religious significance of the Satir Model: Philosophical, ritual and empirical perspectives* (Unpublished doctoral dissertation). University of Ottawa, Canada.

Lee, B. K. (2002). Development of a congruence scale based on the Satir model. *Contemporary Family Therapy, 24*(1), 217-239.

Loeschen, S. (1998). *Systematic training in the skills of Virginia Satir.* Pacific Grove, CA: Brooks/Cole.

Mitten, T. J., & Connell, G. M. (2004). The core variables of symbolic-experiential therapy: A qualitative study. *Journal of Marital and Family Therapy, 30,* 467-478.

Mook, S. L. (1997). *The pastoral counseling relationship as a means of transformation: A theological, psychological and methodological study of transformation* (Unpublished doctoral dissertation). Luther Theological Seminary, Minnesota.

Morrison, A., & Ferris, J. (2002). The Satir model with female adult survivors of childhood sexual abuse. *Contemporary Family Therapy, 24*(1), 161-180.

Murdock, N. L. (2013). *Psikolojik danışma ve psikoterapi kuramları: Olgu sunumu yaklaşımıyla* (2. Baskı). (F. Akkoyun, Çev.). Ankara: Nobel Yayıncılık.

Nazlı, S. (2016). *Aile danışmanlığı* (12. Baskı). Ankara: Anı Yayıncılık.

Nesbitt, C. (2010). A series of meditations from Virginia Satir: Self-esteem maintenance kit. *The Satir Journal, 4*(1), 156-162.

Nichols, M., & Schwartz, R. (1998). *Family therapy* (4. Baskı). Boston: Allyn and Bacon.

Pargament, K. I. (2002). The bitter and the sweet: An evaluation of the costs and benefits of religiousness. *Psychological Inquiry, 13*(3), 168–181.

Pargament, K. I. (2007). *Spiritually integrated psychotherapy understanding an adressing the sacred*. New York: The Gullford Press.

Pargament, K. I., Murray-Swank, N. A., & Tarakeshwar, N. (2005). An empirically based rationale for a Spiritually Integrated Psychotherapy. *Mental Health, Religion and Culture, 8*(3), 155-165.

Piddocke, S. (2010). The self: Reflections on its nature and structure according to the Satir model. *The Satir Journal, 4*(1), 109-154.

Polanski, P. J. (2003). Spirituality in supervision. *Counseling and Values, 47*, 131-141.

Rogers, C. R. (2003). *Etkileşim Grupları.* (H. Erbil, Çev.) İstanbul: Doruk Yayıncılık.

Ruhl, M. R. (2013). *Clients' experiences of family constellations in psychological healing* (Unpublished doctoral dissertation). Michigan School of Professional Psychology, Hills.

Satir, V. (1988). *The new peoplemaking.* Mountain View, CA: Science and Behavior Books.

Satir, V. (2001). *İnsan yaratmak: Aile terapisinin başyapıtı* (1. Baskı). (S. Yeniçeri, Çev.). İstanbul: Beyaz Yayınları.

Satir, V. (2008). A partial portrait of a family therapist in process. In Banmen, J. (Eds.), *In Her Own Words: Selected Papers* (pp. 1963-1983). Phoenix, AZ: Zeig, Tucker and Thiessen, Inc.

Satir, V., & Baldwin, M. (1983). *Satir step by step.* Palo Alto, CA: Science and Behavior Books.

Satir, V., Banmen, J., Gerber, J., & Gomori, M. (1991). *The Satir model: Family therapy and beyond.* Palo Alto, CA: Science and Behavior Books.

Srikosai, S. (2008). Effects of individual psychotherapy using the Satir model on an alcohol dependent and depressed patient. *The Satir Journal, 2*(3), 5-19.

Srikosai, S., Thapinta, D., Kittirattanapaiboon, P., & Piyavhatkul, N. (2014). Effectiveness of an alcohol relapse prevention program based on the Satir model in alcohol-dependent women. *CMU Journal Natural Sciences, 13*(2), 227-239.

Summermatter, A. (2017). Bilişsel davranışçı terapiler ve maneviyat. H. Ekşi (Ed.), *Psikoterapi ve Psikolojik Danışmada Maneviyat Kuramlar ve Uygulamalar* (s. 87-113). İstanbul: Kaknüs Yayıncılık.

Tam, E. P. C. (2006). Satir model of family therapy and spiritual direction. *Pastoral Psychology, 54*(3), 275-287.

Thickens, T. Q. (2012). *Best practices in couple and family therapy spiritual diversity educaion: Experts' beliefs, experiences and recommendations* (Unpublished doctoral dissertation). California School of Professional Psychology Alliant International University, California.

Wai Lan, E. W. (2015). *Becoming a star: Hong Kong Chinese Participants' experiences in the Virginia Satir family reconstruction* (Unpublished doctoral dissertation). Alliant International University, Hong Kong.

Walsh, J., & Harrigan, M. (2003). The termination stage in Bowen's family systems theory. *Clinical Social Work Journal, 31*(4), 383-394.

Whitaker, C. A. (1990). "I had to learn because I wasn't being taught." *Contemporary Family Therapy, 12,* 181-183.

Woods, M. D., & Martin, D. (1984). The work of Virginia Satir: Understanding her theory and technique. *The American Journal of Family Therapy, 12*(4), 3-11.

Worthington E. L., & Aten, J. D. (2009). Psychotherapy with religious and spiritual clients: An introduction. *Journal of Clinical Psychology, 65*(2), 123-130.

Wretman, C. J. (2016). Saving Satir: Contemporary perspectives on the Change Process Model. *Social Work, 61*(1), 61-68.

Yang Li, M. E., & Lou, V. (2013). Applying the Satir Model of counseling in Mainland China: Illustrated with 20 case sessions. *Satir Journal of Counseling and Family Therapy, 1,* 18-39.

Yang, P. (2000). *From caterpillar to butterfly: An action research of educational program based on the Satir model for women in Taiwan* (Unpublished doctoral dissertation). University of Tennessee, Knoxville.

BÖLÜM 4
SİSTEMİK AİLE TERAPİLERİ'NE MANEVİ YAKLAŞIM[4]

Hasan KÜTÜK

Sistemik Aile Terapisi

Sistemik aile terapisi ile ilgili ilk çalışmalar 1950'li yıllarda ortaya çıkmaya başlamıştır. Don Jackson, John Weakland, Jay Haley ve Bateson'un şizofrenik hastaların iletişim tarzları üzerine çalışmaya başlamasıyla ortaya atılan sistemik aile terapisi çalışmaları, Carl Whitaker'in şizofreni hastaları ve aileleri ile yaptığı psikoterapi çalışmalarıyla hız kazanmıştır. Çalışmaları neticesinde sağlıklı bir ailenin karşılaşabileceği hemen her türlü soruna rağmen büyümeye ve gelişmeye devam ettiği yargısına ulaşan Whitaker, ailenin sistematik olarak işleyen süreçlerden meydana geldiğini ileri sürmüştür. Şizofreni hastalarıyla çalışmalar yapan bir diğer araştırmacı Bowen, ruh sağlığı korunabilmesi için aile üyelerinin bireyselleşmesinin gerekliliğinden söz etmiştir. Ackerman ise farklı problemleri olan ailelerle yaptığı çalışmalar sonucunda ruh sağlığı üzerinde sosyalliğin öneminden bahsetmiştir. Çocuklarla yaptığı terapi süreçleri sonucunda iyileşme sağlayan çocukların ebeveynlerinin ya da diğer aile üyelerinin çeşitli nevrotik belirtiler gösterdiğini bulgulamıştır. Aile sistemleri üzerine çalışmalar yürüten Virginia Satir, Salvador Minuchin, Jay Haley ve Cloe Madanes gibi araştırmacılar da kendi modellerini geliştirerek aile terapilerine yeni bakış açıları getirmişlerdir. Bununla beraber kendilerini Milan grubu olarak tanımlayan Gianfranco Cecchin, Selvini-Palazzoli, Guliana Prata ve Luigi Boscolo paradoks ve karşıt paradoks kavramlarını ortaya atarak aile içerisinde denge kavramı üzerinde durmuşlardır (Dallos ve Draper, 2010).

Sistemik yaklaşımda ele alınan beklenmeyen kayıplar ve travma yaşantıları, aile içi iletişimde yaşanılan zorluklar veya ebeveynlerin bakımı ile ilgili hassas noktalar gibi temalar bu yaklaşımda ele alınan başlıca konular arasında değerlendirilebilir (Mert, 2014). Sistemik yaklaşıma göre, sistemi oluşturan en temel faktör parçaların birbiri ile etkileşimi ve iletişimidir.

[4] Bu bölümün ilk hâli, Spiritual Psychology and Counseling (SPC) Dergisi'nde yayımlanmıştır.

Kaynakça

Bateson, G. (1979). *Mind and nature: A necessary unity*. Toronto: Bantam Books.

Bentheim, S. (2005). *Couple congruence and spirituality: Expanding Satir's model through seven couple narratives*. (Doctoral dissertation, University of Victoria, Canada).

Bowen, M. (1978). *Family therapy in clinical practice*. New York, NY: Jason Aronson Book.

Carlson, T., Fitzpatrick, D., Hecker, L., & Killmer, J. M. (2002). Religion, spirituality, and marriage and family therapy: A study of family therapists' beliefs about the appropriateness of addressing religious and spiritual issues in therapy. *The American Journal of Family Therapy*, 30, 157–171.

Dallos, R., & Draper, R. (2010). *An introduction to family therapy systemic theory and practice (3rd Ed.).* London: Mc Graw Hill Open University Press.

D'Souza, R ve Rodrigo, A. (2004). Spiritually augmented cognitive behavioural therapy. *Australasian Psychiatry*, *12*(2), 148-152.

Duba, J. D. & Watts, R. E. (2009). Therapy with religious couples. *Journal of Clinical Psychology, 65*(2), 210-223.

Frame, M. W. (2003). *Integrating religion and spirituality into counseling: A comprehensive approach.* Pacific Grove, CA: Brooks/Cole

Goldenberg, I., & Goldrberg, H. (1991). *Family therapy an overview*. California: Brooks/Cole Publishing Company Pacific Grove.

Griffith, B. A., & *Rotter*, J. C. (*1999*). Families and spirituality: Therapists as facilitators. *The Family Journal*, *7*(2), 161-164.

Hedges, F. (2005). *An introduction to systemic therapy with individuals: A social constructionist approach.* NY: Palgrave Macmillan.

Helmeke, K. B. & Bischof, G. H. (2007) Couple therapy and spirituality and religion. *Journal of Couple & Relationship Therapy*, *6*(1), 2, 167-179.

Horozcu, Ü. (2010). Tecrübî araştırmalar ışığında dindarlık ve maneviyat ile ruhsal ve bedensel sağlık arasındaki ilişki. *Milel ve Nihal*, *7* (1), 209-240.

Kakar, S. (1992). *The analyst and the mystic: Psychoanalytic reflections on religion and mysticism.* Chicago: University of Chicago Press.

Kerr, M., & Bowen, M. (1988). *Family Evaluation: An Approach Based on Bowen Theory*. New York: W.W. Norton & Company.

Kesici, Ş., Bayrakcı, E., Mert, A., Kiper, C. (2013) *Vaka Örnekleriyle Birlikte Aile Danışma Kuramları ve Teknikleri.* Ankara: Nobel Yayınları.

Krause, I-B. (2002). *Culture and system in famıly therapy*. NY: Karnac.

Krok, D. (2008) The Role of Spirituality in Coping: Examining the Relationships between Spiritual Dimensions and Coping Styles. *Mental Health, Religion, and Culture*, 11, 643-653.

Larner, G. (2017). Spiritual dialogues in family therapy. *Australian and New Zealand Journal of Family Therapy*, 38, 125-141.

Malik, R. (2018). Islamıcally Integrated Psychotherapy. Carrie York Al-Karam (Ed.), *Family Therapy and the Use of Quranic Stories* (152-172). West Conshohocken: Templeton Press.

Mert, A. (2014). *Sistemik aile yönelimli psiko-eğitim programının değerler, algılanan sosyal destek ve çift uyumuna etkisi.* Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Minuchin, S. (1974). *Families and family therapy*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.

Minuchin, S., Rosman, B. L., & Baker, L. (1978). *Psychosomatic families: Anorexia nervosa in context*. England: Harvard University Press.

Nichols, M. P., & Schwartz, R. C. (2004). *Family therapy concepts and methods (6th Ed.).* USA: Pearson Education.

Özabacı, N. ve Erkan, Z. (2013). *Aile Danışmanlığı Kuram ve Uygulamalara Genel Bir Bakış.* Ankara: Pegem Yayınları.

Pargament, K. I. (*2002*). The bitter and the sweet: An evaluation of the costs and benefits of religiousness. *Psychological Inquiry*, *13*(3), 168–181

Pargament, K. I. (2007). *Spiritually integrated psychotherapy understanding an adressing the sacred.* New York, USA: The Gullford Press.

Polanski, P. J. (2003). Spirituality in supervision. *Counseling and Values*, 47, 131-141.

Sperry, L. & Mansager, E. (2007). The relationship between psychology and spirituality: An initial taxonomy for spiritually oriented counseling and psychotherapy. *Journal of Individual Psychology,* 63(4). 359-370.

Storms, L. E. (2011). Milan systemic family therapy. L. Metcalf (Ed.), *Marriage and family therapy a practice-oriented approach (pp. 201-227).* NY: Springer Publishing Company.

Swinton, J. (2001). *Spirituality and Mental Health Care: Rediscovering a 'Forgotten' Dimension*. London: Jessica Kingsley Publishers.

Türk Dil Kurumu [TDK], (2019). 23 Kasım 2019 tarihinde https://sozluk.gov.tr/ adresinden erişildi.

Walsh, J., & Harrigan, M. (2003). The termination stage in Bowen's family systems theory. *Clinical Social Work Journal*, *31*(4), 383-394.

Worthington E. L. & Aten, J. D. (2009). Psychotherapy with religious and spiritual clients: An introduction. *Journal of Clinical Psychology, 65*(2), 123-130.

BÖLÜM 5
MANEVİ YÖNELİMLİ BİLİŞSEL DAVRANIŞÇI AİLE TERAPİSİ[5]

Tuğba TURGUT, Füsun EKŞİ

Bilişsel Davranışçı Terapiye Genel Bakış

Bilişsel davranışçı terapi; temel anlamda bir bireyin kendi düşünce yapısının, iç konuşmalarında yararlandığı cümlelerin ve yorumların tekrardan düzenlenmesini, bu sayede bireyin duygularında, davranışlarında ve geniş perspektiften bakıldığında hayatında uygun değişikliklerin oluşturulmasını hedefleyen bir yaklaşımdır (Corey, 2015). Bilişsel davranışçı terapi; danışan ile danışman arasında iş birliği esasına dayanan, sınırlı bir zamanda gerçekleştirilen, çoğunlukla aktif olan, içinde bulunulan anın önemine vurgu yapan, duygulanım ve davranış süreçlerinde değişimi gerçekleştirmek için düşünce yapılarının değiştirilmesine odaklanan, genellikle eğitsel özellikler taşıyan yapılandırılmış bir yaklaşımdır (Arnkoff ve Glass, 1992; Beck ve Weishaar, 2008).

Bilişsel davranışçı terapinin temelinde bilişin yani düşüncelerin bireylerin duygu ve davranışları üzerinde etkili olduğu varsayımı bulunmaktadır (Beck, 2005). Düşünceler duyguları ve davranışları etkilemekte, aynı zamanda duygu, düşünce ve davranış arasında karşılıklı etkileşimler yer almaktadır. Bireylerin duygulanımlarını ve davranışlarını yaşanan durumların veya olayların belirlemediği, aslında bunun bireyin olaya ilişkin algılamaları, atıfları ve düşüncelerinden kaynaklandığı ifade edilmektedir. Durumun kendisi bireylerin nasıl hissettiklerini doğrudan belirlememekte; bireylerin durumu algılamasına, düşüncelerine ve duygusal tepkilerine aracılık etmektedir (Beck, 1995; Leahy, 2018; Sudak, 2006).

[5] Bu bölümün ilk hâli, Spiritual Psychology and Counseling (SPC) Dergisi'nde yayımlanmıştır.

Kaynakça

Arnkoff, D. B., & Glass, C. R. (1992). Cognitive therapy and psychotherapy integration. In D. K. Freedheim (Ed.), *History of psychotherapy; A century of change* (pp. 657-694). Washington: American Psychological Association.

Aten, J. D., McMinn, M. R. & Worthington, E. L. (2011). *Spiritually oriented interventions for counseling and psychotherapy*. Washington: American Psychological Association.

Barrera, T. L., Zeno, D., Bush, A. L., Barber, C. R., & Stanley, M. A. (2012). Integrating religion and spirituality into treatment for late-life anxiety: Three case studies. *Cognitive and Behavioral Practice*, *19*(2), 346-358.

Beck, J. S. (1995). *Cognitive therapy: Basics and beyond*. New York: The Guilford Press.

Beck, A. T. (1979). *Cognitive therapy and emotional disorders*. New York: Penguin Group.

Beck, A. T. (2005). The current state of cognitive therapy A 40-year retrospective. *Arch Gen Psychiatry*, 62, 953-959.

Beck, A. T., & Weishaar, M. E. (2008). Cognitive therapy. In R. J. Corsini, D. Wedding (Eds.), *Current psychotherapies* (pp. 263-294). Belmont: Brooks.

Bennett, S. T., Flett, R. A., & Babbage, D. R. (2014). Culturally adapted cognitive behaviour therapy for Maori with major depression. *The Cognitive Behaviour Therapist*, *7*, 1–16.

Benson, H., & Klipper, M. (2000). *The relaxtion response*. New York: Avon.

Blenkiron, P. (2005). Stories and analogies in cognitive behaviour therapy: A clinical review. *Behavioural and Cognitive Psychotherapy, 33*(1), 45–59.

Buju, S. (2019). Clinical approach of spiritual illnesses: Eastern Christian spirituality and cognitive behavioral therapy. *Pastoral Psychology*, 68, 361-378.

Carlson, K. M., & González-Prendes, A. A. (2016). Cognitive behavioral therapy with religious and spiritual clients: A critical perspective. *Journal of Spirituality in Mental Health*, *18*(4), 253-282.

Carlson, J., Sperry, L., & Lewis, J. A. (2005). *Family therapy techniques*. New York: Routledge Taylor & Francis Group.

Corey, G. (2015). *Psikolojik danışma, psikoterapi kuram ve uygulamaları*. (T. Ergene, Çev.). Ankara: Mentis Yayıncılık.

Dattilio, F. M. (1998). *Case studies in couple and family therapy: Systemic and cognitive perspectives*. New York: Guilford Press.

Dattilio, F. M. (2005). The restructing of family schemas: A cognitive-behavioral perspective. *Journal of Marital and Family Therapy*, 31(1), 15-30.

Dattilio, F. M. (2018). *Bilişsel davranışçı çift ve aile terapisi klinisyenler için bir rehber* (T. Özakkaş, Çev.). İstanbul: Psikoterapi Enstitüsü Eğitim Yayınları.

DeRubeis, J. R., & Beck, A.T. (1988). Cognitive therapy. In K. S. Dobson (Ed.), *Handbook of cognitive behavioral therapies* (pp. 273-306). New York: Guilford Press.

DiBlasio, F. A. (1998). The use of a decision-based forgiveness intervention within intergenerational family therapy. *Journal of Family Therapy*, *20*(1), 77-96.

Digiuseppe, R. A., Doyle, K. A., Dryden, W., & Backx, W. (2013). *A practitioner's guide to rational emotive behavior therapy.* New York: Oxford University Press.

Dryden W., & Neenan, M. (2006). *Rational emotive behaviour therapy 100 key points & techniques*. New York: Routledge Taylor & Francis Group.

D'Souza, R. F., & Rodrigo, A. (2004). Spiritually augmented cognitive behavioural therapy. *Australasian Psychiatry*, *12*(2), 148-152.

Ellis, A. (1978). Family therapy: A phenomenological and active-directive approach. *Journal of Marriage and Family Counseling*, 4, 43-50.

Ellis, A. (2001). *Overcoming destructive beliefs, feelings, and behaviors new directions for rational emotive behavior therapy*. Canada: Prometheus Books.

Ellis, S. (2007). *A rational emotive behavior therapy integrated approach overcoming resistance*. New York: Springer Publishing Company.

Ellis A., & Dryden, W. (1997). *The practice of rational emotive behavior therapy*. New York: Springer Publishing Company.

Ellis, A., Sichel, J. L., Yeager, R. J., DiMattia, D. J., & DiGiuseppe, R. (1989). *Rational-emotive couples therapy*. New York: Pergamon Press.

Epstein, N. B., & Baucom, D. H. (2002). *Enhanced cognitive-behavior therapy for couples: A contextual approach*. Washington, DC: American Psychological Association.

Epstein, N., & Schlesinger, S. E. (1996). Cognitive-behavioral treatment of family problems. In M. Reinecke, F. M. Dattilio, & A. Freeman (Eds.), *Casebook of cognitive-behavior therapy with children and adolescents*. New York: Guilford Press.

Gale, J. (2009). Meditation and relational connectedness: Practices for couples and families. In F. Walsh (Ed.), *Spiritual resources in family therapy* (pp. 247-266). New York: The Guilford Press.

Gambrel, L. E., & Keeling, M. L. (2010). Relational aspects of mindfulness: Implications for the practice of marriage and family therapy. *Contemporary Family Therapy*, *32*(4), 412-426.

Gladding, S. T. (2017). *Aile terapisi tarihi, kuram ve uygulamaları*. (İ. Keklik ve İ. Yıldırım, Çev.). Ankara: Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Derneği Yayınları.

Goldenberg, H., & Goldenberg, I. (2008). *Family therapy: An overview.* USA: Thamson.

Good, J. J. (2010). *Integration of spirituality and cognitive-behavioral therapy for the treatment of depression* (Unpublished Doctoral dissertation). Philadelphia College of Osteopathic Medicine, Philadelphia.

Gordon, K. C., Hughes, F. M., Tomcik, N. D., Dixon, L. J., & Litzinger, S. C. (2009). Widening spheres of impact: The role of forgiveness in marital and family functioning. *Journal of Family Psychology*, *23*(1), 1.

Hamdan, A. (2008). Cognitive restructuring: An Islamic perspective. *Journal of Muslim Mental Health*, *3*(1), 99-116.

Harrison, L. J., Manocha, R., & Rubia, K. (2004). Sahaja yoga meditation as a family treatment programme for children with attention deficit-hyperactivity disorder. *Clinical Child Psychology and Psychiatry*, 9(4), 479-497.

Hawkins, R. S., Tan, S. Y., & Turk, A. A. (1999). Secular versus Christian inpatient cognitive-behavioral therapy programs: Impact on depression and spiritual well-being. *Journal of Psychology and Theology*, *27*(4), 309-318.

Hays, P. A. (2016). *Addressing cultural complexities in practice: Assessment, diagnosis, and therapy* (3rd ed.). Washington, DC: American Psychological Association.

Hodge, D. R. (2006). Spiritually modified cognitive therapy: A review of the literature. *Social Work*, *51*(2), 157-166.

Hodge, D. R., & Lietz, C. A. (2014). Using spiritually modified cognitive–behavioral therapy in substance dependence treatment: Therapists' and clients' perceptions of the presumed benefits and limitations. *Health & Social Work*, *39*(4), 200-210.

Hodge, D. R., & Nadir, A. (2008). Moving toward culturally competent practice with Muslims: Modifying cognitive therapy with Islamic tenets. *Social Work*, *53*(1), 31-41.

Hofmann, S. G. (2013). *The wiley handbook of cognitive behavioral therapy*. London: Wiley-Blackwell.

Kausar, E., & Bhutto, Z. H. (2018). Treatment of depression in cardiac patients through integration of spirituality and cognitive behavior therapy. *Bahria Journal of Professional Psychology*, *17*(2), 89-103.

Kazantzis, N., Dattilio, F. M., & Dobson, K. S. (2017). *The therapeutic relationship in cognitive-behavioral therapy a clinican's guide*. New York: The Guilford Press.

Khakpour, M., Mehrafarid, M., Akbari Amarghan, H., Nejat, H., Fazayeli Yousefabad, M., & Toroghi, R. (2018). Effect of spiritual family therapy on marital satisfaction in couples with husbands' drug-dependent. *Journal of Research and Health*, *8*(4), 365-372.

Khodabakhshi, K., Mohammadi, N., Taghavi, M., & Rahimi, C. (2015). Study of effectiveness integrated spiritual-cognitive-behavioral group therapy with Islamic mysticism approach of depression, guilt feeling & loneliness. *Jurnal UMP Social Sciences and Technology Management, 3*(1), 515-524.

Khodayarifard, M., & Fatemi, S. M. (2013). Combination of spirituality and cognitive-behavioral family therapy on treatment of generalized anxiety disorders. *Psychology, 4*(04), 427-432.

Khodayarifard, M., & McClenon, J. (2011). Family therapy in Iran: A case study of obsessive-compulsive disorder. *Journal of Multicultural Counseling and Development*, *39*(2), 78-89.

Koenig, H. G., Pearce, M. J., Nelson, B., & Erkanli, A. (2016). Effects on daily spiritual experiences of religious versus conventional cognitive behavioral therapy for depression. *Journal of Religion and Health*, *55*(5), 1763-1777.

Köroğlu, E. (2017). *Akılcı duygulanım davranışçı terapi*. Ankara: HYB Yayıncılık.

Kristeller, J. (2011). Spirituality and Meditation. In J. D. Aten, M. R. McMinn, & E. L. Worthington (Eds.) *Spiritually oriented interventions for counseling and psychotherapy*. (pp. 197-227). Washington: American Psychological Association.

Ladner, L. (2011). Mindfulness. In J. D. Aten, M. R. McMinn, & E. L. Worthington (Eds.) *Spiritually oriented interventions for counseling and psychotherapy*. (pp. 229-250). Washington: American Psychological Association.

Leahy, R. L. (2018). *Bilişsel terapi ve uygulamaları tedavi müdahaleleri için bir kılavuz.* (T. Özakkaş, Çev. Ed.). İstanbul: Litera Yayıncılık.

Lodi, F. (2018). The HEART method: Healthy emotions anchored in RasoolAllah's teachings: Cognitive therapy using Prophet Mohammed as a psycho-spiritual exemplar. In C. Y. Al-Karam (Ed.), *Islamically integrated psychotherapy uniting faith and professional practice* (pp. 76-102). USA: Templeton Press.

Maio, G. R., Thomas, G., Fincham, F. D., & Carnelley, K. B. (2008). Unraveling the role of forgiveness in family relationships. *Journal of Personality and Social Psychology*, *94*(2), 307.

Malik, R. (2018). Family therapy and the use of Quranic stories. In C. Y. Al-Karam (Ed.), *Islamically integrated psychotherapy uniting faith and professional practice* (pp. 152-174). USA: Templeton Press.

McCullough, M. E., & Carter, E. C. (2013). Religion, self-control, and self- regulation: How and why are they related? In K. I. Pargament, J. J. Exline, & J. W. Jones (Eds), *APA handbook of psychology, religion, and spirituality: Vol. 1. Context, theory, and research* (pp. 123–138). Washington, DC: American Psychological Association.

McCullough, M. E., Pargement, K. I., & Thoresen, C. E. (2000). *Forgiveness: Theory, practice and research.* New York: Guilford Press.

McCullough, M. E., & Willoughby, B. L. (2009). Religion, self-regulation, and self-control: Associations, explanations, and implications. *Psychological Bulletin, 135*(1), 69–93.

McCullough, M. E., & Worthington, E. L., Jr. (1999). Religion and the forgiving personality. *Journal of Personality, 67*(6), 1141–1164.

Murdock, L. N. (2014). *Psikolojik danışma ve psikoterapi kuramları*. (F. Akkoyun, Çev.). Ankara: Nobel Yayıncılık.

Naeem, F., Phiri, P., Munshi, T., Rathod, S., Ayub, M., Gobbi, M., & Kingdon, D. (2015). Using cognitive behaviour therapy with South Asian Muslims: Findings from the culturally sensitive CBT project. *International Review of Psychiatry*, *27*(3), 233-246.

Nichols, M. P. (2013). *Aile terapisi kavramlar ve yöntemler*. (O. Gündüz, Çev.). İstanbul: Kaknüs Yayınları.

Nielsen, S. L., Johnson, W. B., & Ellis, A. (2001). *Counseling and psychotherapy with religious persons a rational emotive behavior therapy approach*. Mahwah: Lawrence Erlbaum Associates.

Northey, W. F. (2002). Characteristics and clinical practices of marriage and family therapists: A national survey. *Journal of Marital and Family Therapy*, 28, 487-494.

Otto, M. W. (2000). Stories and metaphors in cognitive-behavior therapy. *Cognitive and Behavioral Practice, 7*(2), 166–172.

Paloutzian, R. F., & Park, C. L. (2005). *Handbook of the psychology of religion and spirituality*. New York: The Guilford Press.

Pargament, K. I. (2007). *Spiritually integrated psychotherapy understanding and addressing the sacred*. New York: The Guilford Press.

Paukert, A. L., Phillips, L., Cully, J. A., Loboprabhu, S. M., Lomax, J. W., & Stanley, M. A. (2009). Integration of religion into cognitive-behavioral therapy for geriatric anxiety and depression. *Journal of Psychiatric Practice*, *15*(2), 103-112.

Pearce, M., & Koenig, H. G. (2013). Cognitive behavioural therapy for the treatment of depression in Christian patients with medical illness. *Mental Health, Religion & Culture*, *16*(7), 730-740.

Pearce, M. J., Koenig, H. G., Robins, C. J., Daher, N., Shaw, S. F., Nelson, B., ... & King, M. B. (2016). Effects of religious versus conventional cognitive-behavioral therapy on gratitude in major depression and chronic medical illness: A randomized clinical trial. *Journal of Spirituality in Mental Health*, *18*(2), 124-144.

Prest, L. A., & Robinson, W. D. (2006). Systemic assessment and treatment of depression and anxiety in families: The BPSS model in practice. *Journal of Systemic Therapies*, *25*(3), 4-24.

Quast, A. (2014). *Yogerapy: An integrated yoga and cognitive-behavioral, family-based intervention for children with anxiety disorders in high achieving environments* (Unpublished Doctoral dissertation). The Chicago School of Professional Psychology, ABD.

Rosmarin, D. H. (2010). *A randomized controlled evaluation of a spiritually integrated cognitive behavioral intervention for sub-clinical anxiety among Jews, delivered via the internet* (Unpublished Doctoral dissertation). Bowling Green State University, ABD.

Rosmarin, D. H. (2018). *Spirituality, religion and cognitive-behavioral therapy a guide for clinicians*. New York: The Guilford Press.

Rosmarin, D. H., Auerbach, R. P., Bigda-Peyton, J. S., Björgvinsson, T., & Levendusky, P. G. (2011). Integrating spirituality into cognitive behavioral therapy in an acute psychiatric setting: A pilot study. *Journal of Cognitive Psychotherapy*, *25*(4), 287-303.

Rosmarin, D. H., Bocanegra, E. S., Hoffnung, G., & Appel, M. (2019). Effectiveness of cognitive behavioral therapy for anxiety and depression among orthodox Jews. *Cognitive and Behavioral Practice*, 1-12.

Shapiro, D., Cook, I. A., Davydov, D. M., Ottoviani, C., Leuchter, A. F., & Abrams, M. (2007). Yoga as a complementary treatment of depression: Effects of traits and moods on treatment outcome. *eCam Advance Access*, 4, 493-502.

Smith, J. A., & Smith, A. H. (2004). Treating faith-based infertile couples using cognitive-behavioral counseling strategies: A preliminary investigation. *Counseling and Values*, *49*(1), 48-63.

Sperry, L. (2012). *Spirituality in clinical practice*. New York: Routledge Taylor & Francis Group.

Sperry, L., & Shafranske, E. P. (2007). *Spiritually oriented psychotherapy*. ABD: American Psychological Association.

Stott, R., & Salkovskis, P. (2010). *Oxford guide to metaphors in CBT: Building cognitive bridges.* Oxford, UK: Oxford University Press.

Sudak, D. M. (2006). *Psychotherapy in clinical practice cognitive behavioral therapy for clinicans*. Philadephia: Lippincott Williams & Wilkins a Wolters Kluwer Business.

Tan, S. Y., & Johnson, W. B. (2007). Spiritually oriented cognitive-behavioral therapy. In L. Sperry & E. P. Shafranske (Eds.), *Spiritually oriented psychotherapy* (pp. 77-103). ABD: American Psychological Association.

Thygeson, M. V., Hocke, M. C., Clapsaddle, J., Robbins, A., & Moquist, K. (2010). Peaceful play yoga: Serenity and balance for children with cancer and their parents. *Journal of Pediatric Oncology Nursing*, *27*(5), 276-284.

Türkçapar, H. (2019). *Bilişsel davranışçı terapi temel ilkeler ve uygulama.* İstanbul: Epsilon Yayınevi.

Valente, V. G., & Marotta, A. (2011). Prescribing yoga to supplement and support psychotherapy. In J. D. Aten, M. R. McMinn, & E. L. Worthington (Eds.) *Spiritually oriented interventions for counseling and psychotherapy*. (pp. 251-276). Washington: American Psychological Association.

Vinod, S. D., Vinod, R. S., & Khire, S. U. (1991). Evaluation of the effect of yoga on anxiety in youth in relation to anxiety-inducing areas of life. *Yoga Mimamsa*, 30, 25-30.

Wachholtz, A. B., & Pargament, K. I. (2005). Is spirituality a critical ingredient of meditation?: Comparing the effects of spiritual meditation, secular meditation, and relaxation on spiritual, psychological, cardiac, and pain outcomes. *Journal of Behavioral Medicine, 28*(4), 369–384.

Walsh, F. (2009). *Spiritual resources in family therapy*. New York: The Guilford Press.

Weishaar, M E. (1993). *Aaron T. Beck*. London: Sage.

Wenzel, A., Dobson, K. S., & Hays, P. A. (2016). *Cognitive behovioral therapy techniques and strategies*. Washington: American Psychological Association.

Williams Sr, M. A. (2012). *Exploring the relationship between gratitude and family satisfaction among college students* (Unpublished Doctoral dissertation). Ohio University, ABD.

Wright, L. M., Watson, W. L., & Bell, J. M. (1996). *Beliefs: The heart of healing in families and illness*. New York: Basic Books.

BÖLÜM 6
NARRATİVE ÇİFT VE AİLE TERAPİSİNDE MANEVİYATIN KULLANIMI[7]

Zehranur AKBULUT

Narrative Terapiye Genel Bakış

Odak noktasında dil ve söylemler üzerinden inşa edilen anlam olan narrative terapi, psikoterapi alanında "dördüncü dalga/güç" olarak adlandırılmaktadır (Payne, 2006). Narrative terapi, 1980'lerde postmodernist temelleri olan sosyal yapılandırmacı yaklaşımın bir uygulama şekli olarak ortaya çıkmıştır. Sosyal yapılandırmacı yaklaşımda, bilginin ve gerçeğin yapılandırılmasında insanın aktif bir rol oynadığı düşünülmektedir (DeMille ve Montgomery, 2016; Suddeath, Kerwin ve Dugger, 2017). Avustralyalı Michael White ve Yeni Zelandalı David Epston (1990) "Narrative Means to Therapeutic Ends" (Terapötik Amaçlar için Narrative Araçlar) isimli kitapta Narrative terapiyi tanıtmışlardır.

Narrative terapiye göre, insanlar yazılmış öyküler dünyasına doğmakta ve çok nadir olarak bu öykülerin farkına varmaktadır. İnsanlar yaşadıkları olaylara, bu olayları birbiri ardına sıralayarak ve zaman içinde bir hikâye teması oluşturarak anlam yüklemektedir. Bir hikâyenin oluşması için gereken öğeler; olaylar, ardaşıklık (sıralama, bağlantı), zaman, içerik (anlam, bağlam) veya temadır. Birey hayatını kendisi hakkında oluşturduğu hikâyeler ve başkalarının kendisi hakkında anlattığı öykülerle yaşamaktadır. Anlam, bu öykülerin soyut düşüncesidir. Birey durmadan deneyimlerine anlam katmaktadır. Bu bakımdan insanlar hem kendi öykülerinin senaryo yazarları hem de başrol oyuncularıdır (Brown ve Augusta-Scott, 2007; Freedman ve Combs, 1996; Morgan, 2000; White, 2007; Yeni, 2014).

Oluşturulan hikâyeler daha sonra bireyin yaşamı için kesin doğrulara dönüşmektedir. Öyküler kim olduğumuz, nereden geldiğimiz, ne yaptığımız ve yaşamımızla ilgili ne düşündüğümüz gibi konuları kapsamaktadır (Crocket, 2013). Narrative terapide; sosyal etki, aile yapısı, çocuk

[7] Bu bölümün ilk hâli, Spiritual Psychology and Counseling (SPC) Dergisi'nde yayımlanmıştır.

Kaynakça

Akdemir, A., Karaoğlan, A., & Karakaş, G. (2006). Çift terapisi. *Türkiye'de Psikiyatri*, 8(2), 123-128.

Alexander, I. (2008). Narrative, suffering and the alternate story. In R. Cook & I. Alexander (Eds.), *Interweavings: Conversations between narrative therapy and Christian faith* (pp.114-125). North Charleston, SC: CreateSpace Books.

Alexander, I., Silver, J., & Brown, J. (2008). Narrative ideas and practices in pastoral care and counseling. In R. Cook & I. Alexander (Eds.), *Interweavings: Conversations between narrative therapy and Christian faith.* North Charleston, SC: CreateSpace Books.

Amerikan psikolojik danışma derneği etik kodları. (2014). Alexandria, VA: American Counseling Association (ACA).

Baldwin, C., & Estey, J. (2015). The self and spirituality: Overcoming narrative loss in aging. *Journal of Religion & Spirituality in Social Work: Social Thought*, *34*(2), 205-222.

Beckenbach, J., Patrick, S., Sells, J., & Terrazas, L. (2014). The Statement of Us: A Narrative-Based Practice for Enhancing Couples' Preferred Identity. *Journal of Systemic Therapies*, 33(2), 50-61.

Bermúdez, J. M., & Bermúdez, S. (2002). Altar-making with Latino families: A narrative therapy perspective. *Journal of family psychotherapy*, *13*(3-4), 329-347.

Besa, D. (1994). Evaluating narrative family therapy using single-system research designs. *Research on Social Work Practice,* 4(3), 309–325.

Brown, C., & Augusta-Scott, T. (2007). *Narrative therapy: Meaning making, making lives.* Thousand Oaks, CA: Sage.

Camadan, F. (2018). Psikolojik danışmanın yaşadığı çatışma: Etik ikilem. *Sakarya University Journal of Education*, *8*(1), 76-94.

Carlson, T., Fitzpatrick, D., Hecker, L. & Killmer, J. M. (2002). Religion, spirituality, and marriage and family therapy: A study of family therapists' beliefs about the appropriateness of addressing religious and spiritual issues in therapy. *The American Journal of Family Therapy, 30*, 157-171.

Carr, A. (1998). Michael White's narrative therapy. *Contemporary Family Therapy*, *20*(4), 485-503.

Corey, G. (2008). *Psikolojik danışma, psikoterapi kuram ve uygulamaları.* Ankara: Mentis Yayıncılık.

Coyle, S. (2009). Spiritual narratives: Hope and healing through stories of faith. In J. H. Ellens (Ed.), *The healing power of spirituality: How faith helps humans thrive* (pp. 189-201). California: ABC-CLIO.

Crocket, K. (2013). Narrative therapy. In J. Frew, M. D. Spiegler (Eds.), *Contemporary psychotherapies for a diverse world* (pp. 459-500). New York, NY US: Routledge/Taylor & Francis Group.

Dallos, R. (2006). *Attachment narrative therapy*, *Integrating Systemic, Narrative and Attachment Approaches*. New York: Open University Press.

De Beer, S., & Müller, J. (2009). Using stories to assist storytelling in a pastoral setting: Four female pastors in dialogue with Mary Magdalene. *HTS Teologiese Studies/Theological Studies*, *65*(1).

De La Lama, L. B., & De La Lama, L. (2011). *Counseling a terminally ill agnostic seeking to reclaim spirituality: A narrative approach to dying well.* Retrieved from http://counselingoutfitters.com/vistas/vistas11/Article_103.pdf.

DeMille, S. M., & Montgomery, M. (2016). Integrating narrative family therapy in an outdoor behavioral healthcare program: A case study. *Contemporary Family Therapy*, *38*(1), 3-13.

Dennett, D. C. (1992). The self as the center of narrative gravity. In F. Kessel, P. Cole & D. Johnson (Eds.), *Self and consciousness: Multiple perspectives* (pp. 103-115). Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum.

Dollahite, D. C., Marks, L. D., & Olsonm, M. M. (2002). Fathering, faith, and family therapy: Generative narrative therapy with religious fathers. *Journal of Family Psychotherapy*, *13*(3-4), 259-289.

Dollahite, D. C., Slife, B. D., & Hawkins, A. J. (1998). Family generativity and generative counseling: Helping families keep faith with the next generation. In D. P. McAdams & E. de St. Aubin (Eds.), *Generativity and adult development: How and why we care for the next generation* (pp. 449-481). Washington, DC: American Psychological Association.

Duba, J. D., Kindsvatter, A.. & Lara, T. (2008). Treating infidelity: Considering narratives of attachment. *Family Journal,* 16, 293-299.

Dumlu, Ö. (2006). Kur'an'da kıssa. İçinde Mehmet A. ve Ömer D. (Ed.), *Ana Konularıyla Kur'an* (15. Ünite). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını.

Ekşi, H., & Kaya, Ç. Çiftçi, M. (2016). Maneviyat ve psikolojik danışma. Manevi yönelimli psikoterapi ve psikolojik danışma. Ekşi, H., & Kaya, Ç (Ed.), *Manevi Yönelimli Psikoterapi ve Psikolojik Danışma* (s. 11-27). İstanbul: Kaknüs Yayınları.

Epston, D. & White, M. (1992). *Experience, contradiction, narrative & imagination: selected papers of David Epston & Michael White, 1989-1991*. Adelaide: Dulwich Centre Publications.

Fraenkel, P., Hameline, T., & Shannon, M. (2009). Narrative and collaborative practices in work with families that are homeless. *Journal of Marital and Family Therapy*, 35(3), 325-342.

Frame, M. W. (2003). *Integrating religion and spirituality into counseling: A comprehensive approach*. Pacific Grove, CA: Brooks/Cole

Freedman, J. (2014). Witnessing and positioning: Structuring narrative therapy with families and couples. *Australian and New Zealand Journal of Family Therapy,* 35, 20–30.

Freedman, J., & Combs, G. (1996). Shifting paradigms: From systems to stories. *Narrative therapy: The social construction of preferred realities*, 1-18.

Freedman, J., & Combs, G. (2008). Narrative couple therapy. In A.S. Gurman, J.L. Lebow & D.K. Snyder (Eds.), *Clinical handbook of couple therapy* (pp. 229-258). New York: Guilford Press.

Gallant, P., & Strauss, I. (2011). Narrative therapy with couples. In D. K. Carson & M. CasadoKehoe (Ecs.), *Case studies in couples therapy: Theory-based approaches* (pp. 289-301). New York, NY: Routledge.

Gehart, D. (2014). *Mastering competencies in family therapy: A practical approach to theories and clinical case documentation.* Belmont, CA: Brooks/Cole

Gladding, S. (2012). Aile terapisi tarihi kuram ve uygulamaları. (*İbrahim Keklik, İbrahim Yıldırım, Çev.),* Ankara: PDR Yayınlar.

Gold, J. M. (2016). *Stepping in, stepping out: Creating stepfamily rhythm.* Alexandria, VA: American Counseling Association.

Karaırmak, Ö., & Bugay, A. (2016). Postmodern diyalog: Narrative psikolojik danışma. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, *4*(33).

Koca, M. (2018). *Narrative terapi temelli grupla psikolojik danışma programının ergenlerin irade ve kaygı düzeylerine etkisi.* (Yüksek lisans tezi, Hasan Kalyoncu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep).

Kropf, N. P., & Tandy, C. (1998). Narrative therapy with older clients: The use of a "meaning-making" approach. *Clinical Gerontologist*, *18*(4), 3-16.

Madigan, S. (2016). *Naratif terapi. (Gonca Akkaya, Çev.),* İstanbul: Okuyan Us.

Marais, J. C. (2006). *(Re)-constructing a life-giving spirituality: narrative therapy with university students* (Doctoral dissertation, University of South Africa, Pretoria).

McNicholas, G.T. (2018). *Toward a narrative approach to Christian marital therapy.* (Doctorate dissertation, The Divine Mercy Unıversıty, Instıtute For The Psychologıcal Scıences).

McWeigh, A. K. (2016). *Spirituality in practice: An exploration into narrative practitioners' approaches to addressing spirituality in counselling practices*. (Master dissertation, UNITEC, New Zealand).

Morgan, A. (2000). *What is Narrative Therapy?.* Australia: Dulwich Centre Publications.

Morningstar, B. I. (2010). Stories that transform: Narrative approaches to spiritually oriented clinical practice. *Smith College Studies in Social Work*, *80*(2-3), 286-303.

Nichols, M. P. (2013). Aile terapisi: Kavramlar ve yöntemler. *(Okhan Gündüz, Çev.),* İstanbul: Kaknüs Yayınları.

Payne, M. (2006). *Narrative therapy*: *An introduction for counsellor*. London: Sage Publications.

Polkinghorne, D. E. (2000). Narrative Theraphy. *In Encychopeida of Psychologhy* (Alan E. Kazdin, Eds). Oxford University Press.

Post, B. C., & Wade, N. G. (2009). Religion and spirituality in psychotherapy: A practice-friendly review of research. *Journal of clinical psychology*, *65*(2), 131-146.

Robbins, C. (2014). Wesleyan narrative pastoral conversations: coauthoring the parishioner's story through Wesleyan theology, narrative therapy, and pastoral counseling. *Asbury Theological Seminary*, Kentucky: USA.

Rosen, L. V., & Lang, C. (2005). Narrative therapy with couples: Promoting liberation from constraining influences. In M. Harway (Ed.), *Handbook of couples therapy* (pp. 157– 178). Hoboken, NJ: Wiley.

Saltzburg, S. (2007). Narrative therapy pathways for reauthoring with parents of adolescents comingout as lesbian, gay, and bisexual. *Contemporary Family Therapy: An International Journal*, 29, 57-69.

Shafranske, E. P. (2013). Klinik psikoloji ve danışmanlık psikolojisinde din psikolojisi (Çev. Ş.Turan). R. F. Paloutzian ve C. L. Park (Ed.). *Din ve maneviyat psikolojisi* (s.409-442). Ankara: Phoenix Yayınevi.

Samancı, A. Y., & Ekici, G. (1998). Aile terapisi. *Düşünen Adam*, *11*(3), 45-51.

Stokes, L. D., & Poulsen, S. S. (2014). Narrative therapy for adoption issues in families, couples, and individuals: Rationale and approach. *Journal of Family Psychotherapy*, 25, 330-347.

Suddeath, E. G., Kerwin, A. K. & Dugger, S. M. (2017). Narrative family therapy: Practical techniques for more effective work with couples and families. *Journal of Mental Health Counseling,* 39(2), 116-131.

Summermatter, A. (2017). Bilişsel davranışçı terapiler ve maneviyat. Halil, E. (Ed.), *Psikoterapi ve psikolojik danışmada maneviyat: kuramlar ve uygulamalar* (s. 87-115). İstanbul: Kaknüs Yayınları.

Tarragona, M. (2008). Postmodern/Poststructuralist Therapy. In J. L. Lebow (Ed.), *21st Century Psychotherapies: Contemporary approaches to theory and practice* (pp.167-205). New Jersey: John Wiley & Sons, Inc.

Terzi, I. Ş., & Tekinalp, B. E. (2013). *Psikolojik danışmada güncel yaklaşımlar*. Ankara: Pegem Akademi.

Truter, C. J., & Kotze, D. J. (2005). Spirituality and health: A narrative-pastoral approach. *HTS: Theological Studies*, *61*(3), 973-984.

Vetere, A. and Dowling, E. (2016) *Narrative therapies with children and their families: A Practitioners Guide: Concepts and Approaches*. London: Routledge.

White, J. D. (1992). Taking language seriously: Toward a narrative theory of knowledge for administrative research. *The American Review of Public Administration*, *22*(2), 75-88.

White, M. (1988). The externalizing of the problem and the re-authoring of lives and relationships. *Dulwich Centre Newsletter*, 3–20.

White, M. (2000). *Reflections on narrative practice: Essays and interviews*. Adelaide, Australia: Dulwich Centre Publications.

White, M. (2007). *Maps of narrative practice.* New York: Norton.

White, M., & Epston, D. (1990). *Narrative means to therapeutic ends*. Newyork: Norton.

Wong, P. T. P. (2014). Meaning in life. In A. C. Michalos (Ed.), *Encyclopedia of quality of life and well-being research* (pp. 3894-3898). New York, NY: Springer.

Yalın, H. S. (2017). Manevi öyküsel terapi. İçinde Halil E. (Ed.), *Psikoterapi ve psikolojik danışmada maneviyat: Kuramlar ve uygulamalar* (s. 189-209). İstanbul: Kaknüs Yayınları.

Yeni, G. K. (2014). Narrative terapi. Canel, A. N. (Ed.), *Terapide yeni ufuklar: Modern, postmodern ve kısa terapiler* (s. 201-222). İstanbul: Pinhan Yayıncılık.

BÖLÜM 7
DUYGU ODAKLI ÇİFT TERAPİSİ VE MANEVİYAT[8]

Merve NURLU

Maneviyat; insanların varlığına anlam katmakta, yaşamak için ahlaki standartlar koymakta ve insanlığın birbirlerine kalp ile bağlanmalarına olanak sağlamaktadır (Aponte, 2002). Maneviyat; insanlar arasındaki ilişkilere anlam ve amaç katan, Tanrı ve insan arasındaki ilişkileri betimleyen, yaşamın ahlaki standartlarını ortaya koyan ve insanlara umut duygusunu aşılayan bir bütündür (Dansby, Hayes ve Schleiden, 2017). Psikoterapide din-maneviyat ile sağlık, yaşam kalitesi, sosyal destek ve azalmış depresif semptomların varlığı arasında anlamlı pozitif ilişkiler bulunmuştur (Pickard ve Nelson-Becker, 2011).

Maneviyat aile ve çift terapisi ile yakından ilişkilidir, çünkü hem maneviyat hem de aile ve çift terapileri ilişkisel temellidir ve maneviyat kendini en çok aile ve çiftlerle çalışırken göstermektedir (Walsh, 2012). Bu yüzden asıl önemli olan maneviyat ve dinsel odaklı danışanlar ile çalışılırken maneviyatın ya da kutsalın terapiye entegre edilip edilmeyeceği değil, bu entegrasyonun ne zaman ve nasıl gerçekleştirileceğidir (Post ve Wade, 2009). Çift ve aile danışmanları da manevi içerikleri kendi psikoterapi uygulamalarına entegre etmek istemekte ve bunun yollarını aramaktadırlar (Furrow, Johnson, Bradley ve Amodeo, 2011).

Duygu Odaklı Terapi 1980'lerin sonlarına doğru Johnson ve Greenberg (1985) tarafından oluşturulmuş en çok kullanılan çift ve aile terapisi yaklaşımlarından biri olmuştur (Landau-North, 2006). Temel olarak Duygu Odaklı Terapi çiftler için oluşturulmuş olmakla birlikte zamanla bireyler ve aileler için de kullanılan bir yaklaşım olmuş ve Duygu Odaklı Aile Terapisi ve Duygu Odaklı Bireysel Terapi gibi isimler almıştır (Johnson, 2019). Duygu Odaklı Terapi yaklaşımının kuramsal temellerine baktığımızda, temelde Bowlby (1969, 1973) tarafından bebek ve bakım veren kişi arasında gelişen bağlanma ilişkilerini açıklamak üzere geliştirilen bağlanma kuramına dayandığı görülmektedir (Gladding, 2015). Bowlby'nin bağlanma kuramında,

[8] Bu bölümün ilk hâli, Spiritual Psychology and Counseling (SPC) Dergisi'nde yayımlanmıştır.

Duygu Odaklı Terapi yaklaşımı çerçevesinde ele alınabilmektedir. Bu makalede amaç, Duygu Odaklı Terapi yaklaşımının manevi değerler ile birleştiğinde terapi sürecinin nasıl ilerlediği ile ilgili açıklamalarda bulunmak ve terapi yaklaşımının hangi yöntem ve tekniklerinin daha çok kullanıldığını örnek vak'alar eşliğinde göstermektir. Ayrıca İslami ögeler ile birleştirilebilecek bu terapi yaklaşımının nasıl kullanılabileceği konusunda bir farkındalık oluşturularak bu açıdan örnek teşkil etmesi istenmiştir. Bu bölümde öncelikle Duygu Odaklı Çift Terapisi kısaca tanıtılmış ve daha sonra dinsel veya manevi ögelerle danışmaya gelen çiftlerle çalışılırken müdahale yöntemlerinin nasıl olacağı ile ilgili kısa vak'a örneklerine yer verilmiştir.

Kaynakça

Allen, J. (2008). The attachment system in adolescence. In J. Cassidy & P. Shaver (Eds.), *Handbook of attachment: Theory, research and clinical applications* (2nd ed., pp. 419-435). New York, NY: Guilford Press.

Aponte, H. J. (2002). Spirituality: The heart of therapy. *Journal of Family Psychotherapy*, 13(1/2), 13–27. doi:10.1300/J085v13n01_02.

Atkins, D.C. & Kessel, D. E. (2008). Religiousness and infidelity: Attendance, but not faith and prayer, predict marital fidelity. *Journal of Marriage and Family, 70*, 407- 418.

Bloom, B. L., Asher, S. J., & White, S. W. (1978). Marital disruption as a stressor: a review and analysis. Psychological Bulletin, 85(4), 867- 894.

Booth, A., Johnson, D. R., Branaman, A., & Sicca, A. (1995). Belief and behavior: Does religion matter in today's marriage? *Journal of Marriage and the Family, 57,* 661–671.

Bowlby, J. (1969). *Attachment and loss* (Vol. 1). New York: Basic Books. doi:10.2307/2798963.

Bowlby, J. (1973). *Attachment and loss: Separation anxiety and anger* (Vol. 2). New York: Basic Books. doi:10.1192/bjp.123.5.600-a.

Bretherton, I. (1990). Communication patterns, internal working models, and the intergenerational transmission of attachment relationships. *Infant Mental Health Journal*, *11*(3), 237-252.

Bruggemann, W. (1979). Covenanting as human vocation: A discussion of the relation of Bible and pastoral care. *Interpretation: A Journal of Bible and Theology, 33,* 115–129.

Butler, M. H., & Harper, J. M. (1994). The divine triangle: God in the marital system of religious couples. *Family Process, 33(3), 277–286.* doi:10.1111/j.1545-5300.1994.00277.x

Dansby, R. A., Hayes, N. D., & Schleiden, C. (2017). A guide for assessing clients' attachment to the sacred: The spiritual attachment history. *Contemporary Family Therapy*, *39*(1), 1-11. doi: 10.1007/s10591-017-9402-5

Davidovsky, G. C. (2018). The Orthodox Jewish couple in therapy: Addressing religious conflict and confronting the divine elephant in the room. *Clinical Social Work Journal, 47,* 353-362. doi: 10.1007/s10615-018-0697-y.

Furrow, J. L., Johnson, S. M., Bradley, B., & Amodeo, J. (2011). Spirituality and emotionally focused couple therapy: Exploring common ground. In J.L. Furrow, S. M. Johnson, & B. A. Bradley (Eds.), *The emotionally focused casebook: New directions in treating couples* (pp. 343-372). New York: Routledge.

Gladding, S. T. (2015). *Aile terapisi Tarih, Kuram ve Uygulamaları* (Çev. İ.Keklik & İ. Yıldırım), (5. Baskı). Ankara: Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Derneği.

Gurman, A. S., & Fraenkel, P. (2002). The history of couple therapy: A millennial review. *Family Process*, *41*(2), 199-260.

Hazan, C., & Shaver, P. (1987). Romantic love conceptualized as an attachment process. *Journal of Personality and Social Psychology*, *52*(3), 511-524.

Johnson, S. M. (2004). *The practice of emotionally focused coupled therapy* (2nd ed.). New York: Brunner/ Routledge.

Johnson, S. M. (2017). An emotionally focused approach to sex therapy. In Z. Peterson (Ed.), *The Wiley handbook of sex therapy* (pp. 250–266). New York: Wiley.

Johnson, S. M. (2019). *Attachment theory in practice: Emotionally focused therapy (EFT) with individuals, couples, and families*. New York: Guilford Press.

Johnson, S. M., & Denton, W. (2002). Emotionally focused couple therapy: Creating secure connections. In A. S. Gurman (Ed.), *The clinical handbook of couple therapy* (3rd ed., pp. 221- 250). New York: Guildford Press.

Johnson, S. M., & Greenberg, L. S. (1985). Emotionally focused couples therapy: An outcome study. *Journal of Marital and Family Therapy, 11(3), 313–317.* doi:10.1111/j.1752-0606.1985.tb00624.x

Johnson, S. M., & Whiffen, V. (1999). Made to measure: Adapting emotionally focused therapy to partners' attachment styles. *Journal of Clinical Psychology, Science and Practice, 6,* 366-381.

Johnson, S., Bradley, B., Furrow, J., Lee, A., Palmer, G., Tilley, D., & Woolley, S. R. (2005). *Becoming an EFT therapist: The workbook. New York: Brunner/ Routledge*.

Kaya Balkan, İ. (2009). *Bağlanma stillerinin evlilik ilişkisi üzerindeki etkisi* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Kerr, M. E. & Bowen, M. (1988). *Family evaluation: An approach based on Bowen theory.* New York: W. W. Norton & Company.

Kirkpatrick, L. (1998). God as a substitute attachment figure: A longitudinal study of adult attachment style and religious change in college students. *Personality and Social Psychology Bulletin, 24*(9), 961–973. doi:10.1177/0146167298249004

Kirkpatrick, L., & Shaver, P. (1990). Attachment theory and religion: Childhood attachments, religious beliefs, and conversion. *Journal for the Scientific Study of Religion, 29*(3), 315– 334.

Landau-North, M. (2006). *Exploring forgiveness as a key therapeutic process in emotionally focused therapy* (Doktora Tezi). Proquest Dissertations and Theses Global veri tabanından erişildi. (UMI No. 3209197).

Mahoney, A., Pargament, K. I., Jewell, T., Swank, A. B., Scott, E., Emery, E., & Rye, M. (1999). Marriage and the spiritual realm: The role of proximal and distal religious constructs in marital functioning. *Journal of Family Psychology, 12,* 321–338.

Minuchin, S. (1974). *Families and family therapy*. Cambridge: Harvard University Press.

Pargament, K. I., & Mahoney, A. (2005). Sacred matters: Sanctification as a vital topic for the psychology of religion. *International Journal for the Psychology of Religion, 15,* 179–198.

Pickard, J. G., & Nelson-Becker, H. (2011). Attachment and spiritual coping: Theory and practice with older adults. *Journal of Spirituality in Mental Health, 13*(2), 138–155. doi:10.1080/1934963 7.2011.565239

Pietromonaco, P. R., Greenwood, D., & Barrett, L. F. (2004). Conflict in adult close relationships: An attachment perspective. In W. S. Rholes & J. A. Simpson (Eds.), *Adult Attachment: New Directions and Emerging Issues* (pp.267-299). Guilford Press.

Pistole, M. C. (1989). Attachment in adult romantic relationships: Style of conflict resolution and relationship satisfaction. *Journal of Social and Personal Relationships*, *6*(4), 505-510.

Post, B. C., & Wade, N. G. (2009). Religion and spirituality in psychotherapy: A practice-friendly review of research. *Journal of Clinical Psychology*, *65*(2), 131–146. doi:10.1002/jclp.20563

Rizkallah, N., & Hudson, E. (2019). Circling the triangle: An EFT approach to working with Christian couples triangulating God. *Contemporary Family Therapy*, 41, 219- 226. doi: 10.1007/s10591-019-09496-8.

Roberts, S. (2017). *A phenomenological analysis of God attachment, romantic attachment and relationship satisfaction in Christian couples completing an emotionally-focused marital intensive.* (Doktora Tezi). Proquest Dissertations and Theses Global veri tabanından erişildi. (UMI No. 10638116).

Rowatt, W., & Kirkpatrick, L. (2002). Two dimensions of attachment to God and their relation to affect, religiosity, and personality constructs. *Journal for the Scientific Study of Religion, 41*, 637–651.

Simon, G. M. (2004). An examination of the integrative nature of emotionally focused therapy. *The Family Journal*, *12*(3), 254-262.

Walsh, F. (Ed.). (2012). *Normal family processes: Growing diversity and complexity*. New York: Guilford Press.

Weiss. R.S. (1982). Attachment in adults. In C.M. Parkes & J. Stevenson-Hiade (Eds.), *The Place of Attachment in Human Behavior* (pp.171- 184). New York: Basic Books.

Zeifman, D., & Hazan, C. (2008). Pair bonds as attachments: Reevaluating the evidence. In J. Cassidy & P. R. Shaver (Eds.), *Handbook of Attachment: Theroy, Research and Clinical Implications* (pp.354-436). New York, NY: Guilford Press.

BÖLÜM 8
EVLİLİK ÖNCESİ DANIŞMANLIK HİZMETLERİNE MANEVİ BAKIŞ

Hasan KÜTÜK

Evlilik Öncesi Rehberlik ve Danışmanlık Hizmetleri

Günümüzde boşanma sayılarının artmasıyla beraber evlilik öncesi eğitim ve danışmanlık hizmetleri önem kazanmaya başlamıştır. Türkiye'deki boşanma oranları incelendiğinde boşanmaların %39,1'inin evliliğin ilk 5 yılında olduğu görülmüştür (Türkiye İstatistikler Kurumu [TUİK], 2016). Amerika Birleşik Devletleri'nde yapılan araştırmalarda ilk evliliklerini yapan çiftlerin hemen hemen %50'sinin boşandıkları görülmektedir (Krieder ve Ellis, 2011). Bunun gibi yaşanan çeşitli problemlerden dolayı evlilik öncesinde çiftleri evliliğe hazırlamak ve çiftler arasındaki etkileşimi geliştirmek için evlilik öncesinde gerçekleştirilecek eğitimlere gereksinim duyulmaktadır. Bu eğitimler çiftlerin evlilik konusunda bilgi sahibi olmasını, evlilik sonrasında olumlu ilişkinin desteklenmesini ve zemini sağlam aile yapıları oluşturarak boşanma oranlarını düşürmeyi hedefleyen bir süreç oluşturmaktadır (Kalkanlı ve Ersanlı, 2008; Yalçın ve Ersever, 2015).

Yurt dışında ve ülkemizde gerçekleştirilen evlilik eğitimlerinin birçoğu kısıtlı bir zamanda ve belli bir program dâhilinde gerçekleştirilmektedir. Bu eğitimlerde, evliliklerin genelinde ortaya çıkabilecek belli başlı problemler konusunda bilgi vermek ve bu problemlerle baş etme becerileri kazandırmak amaçlanmaktadır. Yaygın olarak ele alınan bu konular arasında cinsiyet rolleri, cinsellik, iletişim, sadakat, ebeveynlik becerileri ve ev ekonomisi gibi başlıklara yer verilir. Evlilik öncesi rehberlik ve danışmanlık hizmetlerindeyse bu konulara ek olarak çiftler arasında ortaya çıkabilecek ve destek almalarını gerektirebilecek hemen her konuda yardım alınabilmektedir (Carroll ve Doherty, 2003; Wilmoth ve Fournier, 2008).

Evlilik öncesi rehberlik ve danışmanlık hizmetleri çiftler arası iletişimin gelişmesine destek olmakla beraber çiftlerin karşılaştıkları ve karşılaşabilecekleri çeşitli problemler konusunda

Kaynakça

Abu-Ras, W., Gheith, A., & Cournos, F. (2008). The Imam's role in mental health promotion: A study at 22 mosques in New York City's Muslim community. *Journal of Muslim Mental Health, 3*(2), 155–176.

Adler, A. (2019). *Yaşamın Anlam ve Amacı*. İstanbul: Say Yayınları.

Ali, O. M., Milstein, G., & Marzuk, P. M. (2005). The Imam's role in meeting the counseling needs of Muslim communities in the United States. *Psychiatric Services, 56*(2), 202–205.

Alshugairi, N. (2010). Marital trends in the American Muslim community: A pilot study. *Journal of Muslim Mental Health, 5*(3), 256–277

Balcı Arvas, F , Hökelekli, H . (2017). Dindarlık ile Evlilik Doyumu ve Evlilikte Sorun Çözme İlişkisi Üzerine Bir İnceleme. *Değerler Eğitimi Dergisi, 15* (34) , 129-160.

Birch, P. J., Weed, S. E., & Olsen, J. (2004). Assessing the impact of community marriage policies on county divorce rates. *Family Relations, 53*(5), 495–503.

Borowski, S. C., & Tambling, R. B. (2015). Applying the health belief model to young individuals' beliefs and preferences about premarital counseling. *The Family Journal: Counseling and Therapy for Couples and Families, 23*(4), 417–426

Busby, D. M., Holman, T. B., & Taniguchi, N. (2001). RELATE: Relationship evaluation of the individual, family, cultural, and couple contexts. *Family Relations, 50*(4), 308–316.

Calvert, E. Z., & Bridges, S. K. (2006). Mandated premarital therapy and early marital adjustment: Implications for counseling. *Journal of Couple & Relationship Therapy, 5*(4), 23-41.

Carlson, J., & Dinkmeyer, D. (1987). Adlerian marriage therapy. *American journal of Family Therapy 75*(4), 326-332. doi:10.1080/01926188708250692

Carlson, J., Watts, R., & Maniacci, M. (2006). *Adlerian therapy*. Washington, DC: American Psychological Association. doi:10.1037/11363-000

Carroll, J. S., & Doherty, W. J. (2003). Evaluating the effectiveness of premarital prevention programs: A meta-analytic review of outcome research. *Family Relations, 52*(2), 105–118.

Deaner, R., Pechersky, K., & McEadden, J. (2008). Ethnicity: Religious practice and marriage and family counseling implications. In J. Duba Onedera (Ed.), *The role of religion and marriage and family counseling* (pp. 229-244). New York, NY: Taylor and Erancis.

Diyanet, 2019. Kur'an- Kerim Meali. Erişim adresi: https://kuran.diyanet.gov.tr/Tefsir/ erişim tarihi: 24.12.2019

Duba Sauerheber, J., ve Bitter, J. R. (2013) An Adlerian approach in premarital counseling with religious couples. *The Journal of Individual Psychology,* 69, 305-327.

Duba, J. D., & Watts, R. E. (2009). Therapy with religious couples. *Journal of Clinical Psychology 65*(2), 210-223. doi:10.1002/jclp.20567

Duba, J. D., Hughey, A. W., Lara, T, & Burke, M. G. (2012). Areas of marital dissatisfaction among long-term couples. *Adultspan, 77*(1), 39-54. doi:10.1002/J.2161 -0029.2012.00004.x

Ellison, C. G., Burdette, A. M., & Wilcox, W. B. (2010). The couple that plays together: Race and ethnicity, religion, and relationship quality among working-age adults. *Journal of Marriage and Family,* 72, 963-975. doi:10.1111/j/i 741 -3737.2010.00742.x

Evlenme ve Boşanma İstatistikleri, (2016). Türkiye İstatistik Kurumu Haber Bülteni, 24642. Erişim adresi: http://www.tuik.gov.tr/HbPrint.do?id=24642

Geçioğlu, A, Kayıklık, H. (2019). Dindarlık ve evlilik uyumu ilişkisi: evli bireyler üzerine bir inceleme. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD), 19* (1) , 202-224 . DOI:10.30627/cuilah.536797

Glenn, N. D. (2005). With this ring: A national survey on marriage in America. Retrieved November 11, 2019, from National Fatherhood Initiative website: http://www.fatherhood.org/with-this-ring-survey

Halford, W. K., Markman, H. J., Kline, G. H., & Stanley, S. M. (2003). Best practice in couple relationship education. *Journal of Marital & Family Therapy, 29*(3), 385–406.

Hawes, C. (2007). Early recollections: A compelling intervention in couples' therapy. The *Journal of Individual Psychology, 63*(3), 306-31

Jolliff, D., & Home, A. (1986). Social learning family therapy. *Individual Psychology 42*(4), 567-582.

Kalkan, M. ve Ersanlı, E. (2008). Bilişsel-davranışçı yaklaşıma dayalı evlilik ilişkisini geliştirme programının evli bireylerin evlilik uyumuna etkisi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri Dergisi, 8*(2), 963-986.

Kalkan, M. ve Kaya, S. N. (2007). Evlilik öncesi ilişkileri değerlendirme ölçeği'nin (eöidö) geliştirilmesi: geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Aile ve Toplum Eğitim, Kültür ve Araştırma Dergisi, 3*(11), 35-40.

Kasapoğlu, F , Yabanigül, A . (2018). Marital Satisfaction and Life Satisfaction: The Mediating Effect of Spirituality. *Spiritual Psychology and Counseling, 3* (2) , 177-195 .

Killawi, A., Fathi, E., Daneshpou, M., Elmi, A. ve Altalip, H. (2017) Perceptions and experiences of marriage preparation among u.s. muslims: multiple voices from the community. *Journal of Marital and Family Therapy* 44(1): 90–106 doi: 10.1111/jmft.12233

Krieder, R.M., & Ellis, R. (2011). Number, timing and duration of marriages and divorces: 2009. In Current Population Reports, (pp. 70–125). U.S. Census Bureau, Washington, DC. Retrieved November 11, 2019, from https:// www.census.gov/prod/2011pubs/p70-125.pdf.

Macfarlane, J. (2012). *Islamic divorce in North America: A Shari'a path in a secular society*. Oxford: Oxford University Press

Mahoney, A. (2010). Religion in families, 1999-2009: A relational spirituality framework. *Journal of Marriage and Family*, 72, 963-975. doi:10.1111 /j/1 741-3737.2010.00732.x

Markey, B., Micheletto, M., & Becker, A. (1997). Facilitating open couple communication, understanding, and study (FOCCUS). Omaha, NE: Family Life Office, Archdiocese of Omaha.

McCurdy, K. G. (2007). Making love or making love work: Integrating the crucial Cs in the games couples play. *The Journal of Individual Psychology, 63*(3), 279-293.

McManus, M. (2008). Marriage Savers is proven way to increase the success of marriage, reduce divorce rates, and provide a better environment for children to thrive. Marriage Savers, Inc. Retrieved November 12, 2019, from http://www.marriagesavers.org

Mohamed, B. (2016). A new estimate of the U.S. Muslim population. Retrieved November 21, 2019, from Pew Research Center website: http://www.pewresearch.org/fact-tank/2016/01/06/a-new-estimate-of-the-u-s-muslim-population/

Murray, C. E. (2004). The relative influence of client characteristics on the process and outcomes of premarital counseling: A survey of providers. *Contemporary Family Therapy 26*(4), 447-463. doi:10.1007/sl0591-004 - 0646-5

Murray, C. E. (2005). Prevention work: A professional responsibility for marriage and family counselors. *Family Journal, 13*(1), 27–34.

Murray, C. E., & Murray,T. L. (2004). Solution-focused premarital counseling: Helping couples build a vision for their marriage, *Journal of Marital and Family Therapy 30*(3), 349-358. doi:10.1111/j.i 752-0606.2004.tb01245.x

Padela, A. I., Killawi, A., Heisler, M., Demonner, S., & Fetters, M. D. (2011). The role of imams in American Muslim health: Perspectives of Muslim community leaders in Southeast Michigan. *Journal of Religion and Health, 50*(2), 359–373.

Peluso, P. R., & Macintosh, H. (2007). Emotionally focused couples therapy and Individual Psychology: A dialogue across theories. *The journal of Individual Psychology 63*(3), 247-269.

Ribner, D. S. (2003). Modifying sensate focus for use with Haredi (ultra-Orthodox) Jewish couples, *Journal of Sex & Marital Therapy, 29*(2), 165-171. doi:10.1080/7138471 71

Schumm, W. R., Walker, A. B., Nazarinia, R. R., West, D. A., Atwell, C, Bartko, A., & Kriley, A. (2010). Predicting the short- and long-term helpfulness of premarital counseling: The crucial role of counseling quality. *Journal of Couple & Relationship Therapy 9*, 1-15.

Silliman, B., & Schumm, W. R. (2000). Marriage preparation programs: A literature review. *The Family Journal, 8* (2), 133–142.

Springer, P R., Abbott, D. A., & Reisbig, A. M. J. (2009). Therapy with Muslim couples and families: Basic guidelines for effective practice. *The Family journal: Counseling and Therapy for Couples and Families*, 17, 229235. doi:10.11 77/1066480709337798

Stanley, S. M., Amato, P. R., Johnson, C. A., & Markman, H. J. (2006). Premarital education, marital quality, and marital stability: Findings from a large, random household survey. *Journal of Family Psychology, 20*(1), 117–126.

Stanley, S. M., Blumberg, S. L., & Markman, H. J. (1999). Helping couples fight for their marriages: The PREP approach. In R. Berger, & M. T. Hannah (Eds.), *Preventive approaches in couples therapy* (pp. 279–303). Philadelphia, PA: Brunner/Mazel.

Sullivan, K. T., Pasch, L. A., Cornelius, T., & Cirigliano, E. (2004). Predicting participation in premarital prevention programs: The health belief model and social norms. *Family Process, 43*(2), 175–193.

Tambling, R. B., & Glebova, T. (2013). Preferences of individuals in committed relationships about premarital counseling. *The American Journal of Family Therapy, 41*(4), 330–340.

Weaver, A. J. (1995). Has there been a failure to prepare and support parish-based clergy in their role as front-line community mental health workers? A review. *The Journal of Pastoral Care, 49*(2), 129–147.

Weaver, A. J., Flannelly, K. J., Flannelly, L. T., & Oppenheimer, J. E. (2003). Collaboration between clergy and mental health professionals: A review of professional health care journals from 1980 through 1999. *Counseling and Values, 47*(3), 162–171.

Weaver, A. J., Koenig, H. G., & Larson, D. B. (1997). Marriage and family therapists and the clergy: A need for clinical collaboration, training, and research. *Journal of Marital and Family Therapy, 23*(1), 13–25.

Williams, L. (2007). Premarital counseling. *Journal of Couple & Relationship Therapy 6*(1/2), 207-21 7. doi:10.1300/J398v06n01_1 7

Williams, L. M., Riley, L. A., Risch, G. S., & VanDyke, D. T. (1999). An empirical approach to designing marriage preparation programs. *American Journal of Family Therapy, 27*(3), 271–283.

Williamson, H. C., Trail, T. E., Bradbury, T. N., & Karney, B. R. (2014). Does premarital education decrease or increase couples' later help-seeking. *Journal of Family Psychology, 28*(1), 112–117.

Wilmoth, J. D., & Fournier, D. G. (2008). Barriers to providing marriage preparation. *The Journal of Family and Community Ministries, 22*(4), 31–41.

Wilmoth, J. D., & Smyser, S. L. (2010). Use of premarital assessment questionnaires by clergy in marriage preparation. *Journal of Couple and Relationship Therapy, 9*(3), 252–267.

Yalçın, İ., ve Ersever, O. (2015). İlişki geliştirme programının üniversite öğrencilerinin ilişki doyum düzeylerine etkisi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 30*(2): 185-201.

BÖLÜM 9
EVLİLİKTE AFFETME VE MANEVİYAT/DİN

Zehranur AKBULUT

Affetme Kavramı

Affetme, uzun zaman boyunca başta felsefe ve din alanlarında olmak üzere birçok alanda ele alınan bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Affetme kavramı psikoloji alanında 1980'li yıllardan itibaren ele alınmaya başlamış ve 2000'li yıllarda üzerinde en çok araştırma yapılan konulardan biri hâline gelmiştir (McCullough, Pargament ve Thoresen, 2000). Lewis Smedes (1984) tarafından yazılan "Bağışla ve Unut: Hak Etmediğimiz Acıların İyileştirilmesi" (*Forgive and Forget: Healing the Hurts We Don't Deserve*) adlı kitabın yayınlanması, affetmenin psikoloji alanında incelenen bir konu hâline gelmesine zemin hazırlamıştır. Psikoloji alanında affetme ile ilgili yapılan araştırmalar sonucunda bağışlamanın; hata yapan kişiye karşı pozitif düşünce, duygu ve davranışların oluşmasına katkı sunduğu, fiziksel ve ruhsal sağlık üzerinde olumlu etkileri olduğu ve sosyal ilişkilerin devam etmesinde önemli bir rol oynadığı bulunmuştur (Asıcı, 2019; Avery, 2008; Doğruer, 2019; Gull ve Rana, 2013; Halisdemir, 2013; Hallowell, 2005; Harris vd., 2006; McLernon, Cairns, Hewstone ve Smith, 2004; Thoresen, Harris ve Luskin, 2000; Toussaint ve Webb, 2005; Toussaint, Williams, Musick, ve Everson-Rose, 2008). Kitabın bu bölümünde hem bireylerin fiziksel ve ruhsal sağlıkları için hem de kurdukları ikili ilişkilerin devamı için önemli bir kavram olarak görülebilecek affetmenin evlilik ilişkisi içerisinde ele alınması ve maneviyatla/dinle olan ilişkisi üzerinde durulmuştur. Maneviyat ve dinin birbiriyle ilişkili kavramlar olduğu ve birbirlerinden bağımsız olmadıkları göz önüne alındığında (Shafranske ve Sperry, 2007) bu çalışmada bu iki kavram birbirinin yerine geçecek şekilde kullanılmıştır.

Arapça "af" kökünden gelen ve Arap dilinde bağışlamak, hakkından feragat etmek, hastalık ve benzeri sıkıntılardan uzak olmak gibi farklı anlamlara gelen affetme kavramının (Şahin, 2014) hem farklı bilim dallarında incelenmesi hem de psikolojinin alt alanlarında farklı açılardan ele alınarak değerlendirilmesi nedeniyle literatürde birçok tanımı bulunmaktadır. Enright ve Coyle (1998) affetmeyi, kişinin kendisine yönelik hata işleyen ve onu inciten birine karşı,

Kaynakça

Akbulut, Z. (2018). *İmago yaklaşımına dayalı grupla psikolojik danışma uygulamalarının evli çiftlerin affetme ve mutluluk düzeyine etkisi*. (Yüksek lisans tezi, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı, İstanbul).

Akça Koca, D. (2017). Satir aile terapisinde manevi içerikli uygulamalar. H. Ekşi (Ed.), *Psikoterapi ve psikolojik danışmada maneviyat: Kuramlar ve Uygulamalar* (s. 391-414). İstanbul: Kaknüs Yayıncılık.

Akpınar, T. Y. (2019). *Bağlanma stilleri ve affetme düzeyinin evlilik uyumuna etkisi.* (Yüksek lisans tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aile Danışmanlığı ve Eğitimi Anabilim Dalı, Konya).

Alpay, A. (2009). *Yakın ilişkilerde bağışlama: Bağışlamanın; bağlanma, benlik saygısı, empati ve kıskançlık değişkenleri yönünden incelenmesi* (Yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara).

Anderson, J & Yeğin, H. İ. (2013). Affedicilik ilişkisel bir süreç: Araştırma ve yansımalar. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, *30*(30), 211-234.

Aponte, H. J. (1998). Love, the spiritual wellspring of forgiveness: An example of spirituality in therapy. *Journal of Family Therapy*, *20*(1), 37-58.

Asıcı, E. (2019). Affetme esnekliğinin ergenlerin iyi oluşunu yordayıcı rolü. *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, *21*(3), 17-31.

Avery, C. M. (2008). *The relationship between self-forgiveness and health: mediating variables and ımplications for well-being.* (Doctoral dissertation, University of Hartford, Instutite of Professional Psychology).

Ayten, A. (2009). Affedicilik ve din: affetme eğilimi ve dindarlıkla ilişkisi üzerine ampirik bir araştırma. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 37(2), 111-128.

Baskin, T. W., & Enright, R. D. (2004). Intervention studies on forgiveness: A meta- analysis. *Journal of Counseling & Development*, *82*(1), 79-90.

Baumeister, R. F., Exline, J. J., & Sommer, K. L. (1998). The victim role, grudge theory, and two dimensions of forgiveness. *Dimensions of forgiveness: Psychological research and theological perspectives*, 79-104.

Berry, J. W., Worthington, E. L., O'Connor, L. E., Parrott, L., & Wade, N. G. (2005). Forgivingness, vengeful rumination, and affective traits. *Journal of Personality*, 73(1), 183-225.

Bugay, A. (2016). Affetme arttırılabilinir mi?: Affetmeyi geliştirme grubu. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi,* 4(37).

Ceyhan, H. C. (2019). *Evli bireylerin bağlanma stilleri ve psikolojik ihtiyaçları ile affetme düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi.* (Yüksek lisans tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı, Konya).

Çağ, P. ve Yıldırım, İ. (2013). Evlilik doyumunu yordayan ilişkisel ve kişisel değişkenler. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi,* 4(39), 13-23.

Çardak, M. (2012). *Affedicilik yönelimli psiko-eğitim programının affetme eğilimi, belirsizliğe tahammülsüzlük, psikolojik iyi oluş, sürekli kaygı ve öfke üzerindeki etkisinin incelenmesi.* (Doktora tezi, Sakarya Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı, Sakarya).

Çelik, M. (2006). *Evlilik doyum ölçeği geliştirme çalışması* (Doktora tezi, Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana).

Çolak, T. S. (2014). *Affetme esnekliği kazandırmada logoterapi yönelimli grupla psikolojik danışmanın etkililiği.* (Doktora tezi, Sakarya Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı, Sakarya).

Davary, B. (2006). Forgiveness. In Oliver Leaman (Ed.), *The Qur'an: An Encyclopedia* (pp. 213-216). Newyork: Routledge.

Doğruer, N. (2019). *Çocukluk çağı travma yaşantılarına sahip yetişkinlerde psikolojik dayanıklılık ve affetme.* (Yüksek lisans tezi, Yakın Doğu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Klinik Psikoloji Anabilim Dalı, Kıbrıs).

Enright, R. D., & Coyle, C. T. (1998). Researching the process model of forgiveness within psychological interventions*. Dimensions of forgiveness: Psychological research and theological perspectives, 1, 139-161.*

Enright, R. D., & The Human Development Study Group. (1996). Counseling within the forgiveness triad: On forgiving, receiving forgiveness, and self-forgiveness. *Counseling and Values*, 40 (2), 107-126.

Enright, R. D., Santos, M. J. D., & Al-Mabuk, R. (1989). The adolescent as a forgiver. *Journal of Adolescence*, 12, 95–110.

Ezerçe, E. (2016). *Eşlerin suçu affetmesi ile yaşam doyumu arasındaki ilişkinin incelenmesi*. (Yüksek lisans tezi, İstanbul Gelişim Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul).

Fenell, D. (1993). Characteristics of long-term firstmarriages*. Journal Of Mental Health Counseling*, 15(4), 446–460.

Fincham, F. D. ve Beach, S. R. H. (2002). Forgiveness in marriage: Implications for psychological aggressio and constructive communication. *Personal Relationship*, 9, 239-251.

Fincham, F. D., Beach S. H. R. & Davila J. (2007). Longitudinal Relations Between Forgiveness and Conflict Resolution in Marriage. *Journal of Family Psychology*, 21(3), 542–545.

Fincham, F. D., Beach, S. R. H., & Davila, J. (2004). Forgiveness and conflict resolution in marriage. *Journal of Family Psychology*, 18 (1), 72–81.

Fincham, F. D., Hall, J. H. ve Beach, S. R. H. (2005). "Till lack of forgiveness do us part": Forgiveness in Marriage. E. L. Worthington, (Ed.), in *Handbook of Forgiveness* (207-226). New York: Wiley.

Gordon, K. C. ve Baucom, D. H. (2003). Forgiveness and marriage: Preliminary support for a measure based on a model of recovery from a marital betrayal. *The American Journal of Family Therapy, 31*, 179-199.

Gordon, K. C., Baucom, D. H. & Snyder, D. K. (2000). The Use of Forgiveness in Marital Therapy. In M.E. McCullough, K.I. Pargament, and C.E. Thoresen (Eds.), *Forgiveness: Theory, Research, and Practice* (p.203-227). New York: Guilford Press.

Gordon, K. C., Baucom, D. H., & Snyder, D. K. (2004). An integrative intervention for promoting recovery from extramarital affairs. *Journal of Marital and Family Therapy,* 30, 213–231.

Greef, A.P. (2000). Characteristics of families that function well. *Journal of Family*, 21, 948-962.

Gull, M. ve Rana, S. A. (2013). Manifestation of forgiveness, subjective well-being and quality of life. *Journal of Behavioral Sciences*, 23 (2): 17 -36.

Halisdemir, D. (2013). Üniversite öğrencilerinin psikolojik iyi oluşları, kendini affetme düzeyleri ve geçmişe yönelik anne kabul red algıları arasındaki ilişkiler. (*Yüksek lisans tezi,* Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı, Rehberlik ve Psikolojik Danışma Bilim Dalı, Ankara).

Hall, J. H., & Fincham, F. D. (2005). Self-forgiveness: The stepchild of forgiveness research. *Journal of Social and Clinical Psychology,* 24(5), 621-637.

Hallowell, E. M., (2005). *Affetmek üzerine*. (Çev. E. Subaşı). İstanbul: Dharma Yayıncılık.

Hargrave, T. D., & Sells, J. N. (1997). The development of a forgiveness scale. *Journal of Marital and Family Therapy,* 23, 41-62.

Harris, A. H., Luskin, F., Norman, S. B., Standard, S., Bruning, J., Evans, S. ve Thoresen, C. E. (2006). Effects of a group forgiveness ıntervention on forgiveness, perceived stress, and trait-anger. *Journal of Clinical Psychology*, 62(6), 715-733.

Hepp-Dax, S. (1996). *Forgiveness as an intervention goal with fifth grade inner city children*. (Doctoral dissertation, Fordham University, New York).

Hodgson, L., K., & Wertheim E., H. (2007). Does good emotion management aid forgivening? Multiple dimensions of empathy, emotion management and forgiveness self and others. *Journal of Social and Personal Relationships. 24*(6), 931-949.

Kara, E. (2009). Dinî ve psikolojik açıdan bağışlayıcılığın terapötik değeri. *Journal of International Social Research*, *2*(8).

Karakaş, A. C. (2014). *Gerçeklik terapisi yönelimli dinî başa çıkma psikoeğitim programının affetme esnekliği, empati ve stresle başa çıkma üzerindeki etkisi.* (Doktora tezi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Sakarya).

Keleş, A. (2018). *Evlilik kalitesi ile affetme, ikili ilişkilerde güven ve mizah tarzları arasındaki ilişkilerin incelenmesi*. (Yüksek lisans tezi, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı, Burdur).

Lutjen, L.J., Silton, N.R. and Flannelly, K.J. (2011). Religion, forgiveness, hostility and health: a structural equation analysis. *Journal of Religion and Health,* 51 (2), 468-478.

Madanes, C. (1990). *Sex, love, and violence: Strategies for transformation.* New York: Norton.

McCullough, M. E., Pargament, K. I., & Thoresen, C. E. (Eds.). (2000). *Forgiveness: Theory, research, and practice*. New York: Guilford Press.

McCullough, M. E., Worthington, E. L. ve Rachal, K. C. (1997). Interpersonal forgiving in close relationships. *Journal of Personality and Social Psychology,* 73, 321-336.

McLernon, F., Cairns, E., Hewstone, M. ve Smith, R. (2004). The development of intergroup forgiveness in Northern Ireland. *Journal of Social Issues*, 60: 587- 601.

Özgün, S. (2010). *Evlilik dışı ilişkinin aldatılan eş üstündeki travmatik etkilerinin belirleyicileri: Baş etme stratejileri, kaynaklar ve affetme.* (Doktora tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Klinik Psikoloji Anabilim Dalı, Ankara).

Rye, M. S., Pargament, K. L., Ali, M. A., Beck, G. L., Dorff, E. N., Hallisey, C., Narayanan,V., Williams, J. G. (2000). Religious perspectives on forgiveness. In M.E. McCullough, K. I. Pargament, & C. E. Thoresen (Eds.), *Forgiveness: Theory, research and practice* (pp. 17–40). New York: Guilford Press.

Shafranske, E. P., & Sperry, L. (2007). Addressing the spiritual dimension in psychotherapy: Introduction and overview. Sperry, L. ve Shafranske, E. P. (Ed.), *Spiritually oriented psychotherapy* (s. 333-350). Washington, DC: American Psychological Assocation.

Smedes, L. B. (1984). *Forgive and forget:Healing the hurts we don't deserve* (Vol. 8). San Francisco: Harper & Row.

Şahin, H. (2014). *Kur'ân'da af kelimesi ve affetmenin anlam alanı.* (Yüksek lisans tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum).

Taysi, E. (2007). *İkili ilişkilerde bağışlama: İlişki kalitesi ve yüklemelerin rolü.* (Doktora tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara).

Tekinalp, B. E., & Terzi, S. (2012). Terapötik bir araç olarak bağışlama: iyileştirici etken olarak bağışlama olgusunun psikolojik danışma sürecinde kullanımı. *Eğitim ve Bilim*, *37*(166), 14.

Temel, E. D. (2013). *Evli kadın ve erkeklerde aldatmanın tipi-affetme, pozitif duygu-affetme ve baş etme-affetme ilişkilerinde evlilik doyumunun aracı rolü.* (Yüksek lisans tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Psikoloji Anabilim Dalı, Ankara).

Thompson, L. Y., Snyder, C. R., Hoffman, L.,Michael, S. T.,Rasmussen, H. N. and Billings, L. S. (2005). Dispositional forgiveness of self, others, and situations. *Journal of Personality,* 73, 313-359.

Thoresen, C. E.., Harris, A. H. S. ve Luskin, F. (2000). Forgiveness and health: An unanswered question. In McCullough, M. E., Pargament, K. I. Ve Thoresen, C. E. (Eds.), *Forgiveness: Theory, research and practice.* New York: Guilford Press.

Toussaint, L. L., Williams, D. R., Musick, M. A., & Everson-Rose, S. A. (2008). Why forgiveness may protect against depression: Hopelessness as an explanatory mechanism. *Personality and Mental Health*, 2(2), 89- 103.

Toussaint, L. ve Webb, J. R. (2005). Gender differences in the relationship between empathy and forgiveness. *The Journal of Social Psychology*. 145 (6): 673- 685.

Tura, H. (2019). *Dindarlık, affetme ve psikolojik iyi oluş ilişkisi. (*Yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul).

Uysal, V. (2015). Genç yetişkinlerde affetme eğilimleri ve dinî yönelim/ dindarlık. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 48, 35-56.

Worthington Jr, E. L. (2001). *Five steps to forgiveness: The art and science of forgiving*. New York, NY: Crown.

Worthington Jr, E. L. (2005). Initial questions about the art and science of forgiving. In *Handbook of forgiveness* (s. 1-13). Newyork: Routledge.

Worthington Jr, E. L., & Sandage, S. J. (2016). *Forgiveness and spirituality in psychotherapy: A relational approach*. Washington DC: American Psychological Association.

Worthington, E. L. (1994). Marriage counseling: A Christian approach. *Journal of Psychology and Christianity*, 13(2), 166–173.

Worthington, E. L., (1998). An emphaty-humility-commitment model of forgiveness applied within family dyads. *Journal of Family Therapy*, 20, 59-76.

BÖLÜM 10
DİNLERARASI EVLİLİKLERDE PSİKOLOJİK DANIŞMANLIK

Merve NURLU

Dinlerarası evlilikler (interreligion marriages), farklı dinlerden gelen kişilerin oluşturduğu evliliklerdir ve "karışık evlilikler (mixed marriages), dinsel heterogami (religious heterogamy) ve inançlararası evlilikler (interfaith marriages) şeklinde farklı isimler ile ifade edilmektedir (Lara ve Onedera, 2008).

Dinlerarası evlilik eşlerin aynı dinsel gruba bağlı olup olmamaları temelinde tanımlanmaktadır. Dindarlık düzeyi yüksek olanların ve yetiştirildiği dinî inancına daha fazla bağlı olanların farklı dinden olan birisiyle evlenme oranları da düşüktür (Lehrer, 1998). Amerika'da açıklanan istatistiklere göre büyük bir kesim aynı dinden olan kişilerle evlenmeyi seçmekle birlikte; Protestan'ların %33'ü, Yahudi'lerin %35'i, Hindu'ların %9'u, Müslüman'ların %21'i ve Katolik'lerin %25'i kendilerinden farklı bir dinî inanca sahip olan kişilerle evlenmekte ya da birlikte yaşamaktadır (Pew Research Centre, 2015; akt: Niekerk ve Verkuyten, 2018). 2011-2012 yılları arasında Müslüman topluluğun çoğunlukta olduğu Arnavutluk, Fas, Azerbaycan, Bangladeş, Bosna-Hersek, Mısır, Endonezya, Irak, Ürdün, Kazakistan, Kosova, Kırgizistan, Lübnan, Malezya, Cezayir, Pakistan, Filistin, Rusya, Tacikistan ve Özbekistan olmak üzere 22 ülke ile bireysel görüşmelere dayalı olarak bir çalışma gerçekleştirilmiştir. Müslüman kadın ve erkeklerin Hristiyan biriyle evlenmesi konusundaki tutumlarının araştırıldığı çalışmanın sonucunda, katılımcıların büyük çoğunluğu Hristiyan – Müslüman evliliklerinden yana olmadığını belirtmiştir. Müslüman kadınlar ile Hristiyan erkeklerin evliliklerine dair olumsuz tutumlara sahip olan katılımcıların oranı %63,1 ve Müslüman erkeklerin Hristiyan kadınlarla evlenmelerine karşı olumsuz tutumlara sahip olan katılımcıların oranı ise %47,3 olarak bulunmuştur (Niekerk ve Verkuyten, 2018).

Dinin evlilik ilişkisini etkileyebilecek olduğu görüşü sosyal bilimciler tarafından kısa süreli araştırılmış bir durumdur (Jenkins, 1992). Bu nedenledir ki, aile terapistleri de hem araştırmalarında hem de klinik uğraşlarında dinin evlilikler üzerine olan etkisini önemsemeyebilmektedirler (Shafranske ve Malony, 1990). Yapılan araştırma sonuçları dinin çiftlerin yaşamında

den olan evlilikler ile çalışan psikolojik danışmanın sahip olması gereken nitelikleri de açıklanarak çok kültürlü/çok dinli bir psikolojik danışmanlık yaklaşımının nasıl olması gerektiği belirtilmiştir.

Kaynakça

Allport, G. W. (1966). Traits revisited. *American Psychologist, 21(1), 1–10.* doi:10.1037/h0023295

Arredondo, P., Toporek, R., Brown, S. P., Jones, J., Locke, D. C., Sanchez, J., & Stadler, H. (1996). Operationalization of the multicultural counseling competencies. *Journal of Multicultural Counseling and Development, 24(1),* 42–78. doi:10.1002/j.2161-1912.1996.tb00288.x

Baycar, A. (2013). *Türk-Alman evliliklerinde dinî aidiyetin rolü* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.

Cady, K. (2006). A children's book for Muslim/Christian families (Doktora Tezi). Proquest Dissertations and Theses Global veri tabanından erişildi. (UMI No. 3228918).

Caffaro, J. (2011). Fundamentalism and the search for divinity: The varied role of religion in interfaith couples. *Journal of Family Psychotherapy*, *22*(4), 328-343. doi:10.1080/08975353.2011.627796

Callahan, M. H. (2001). *Interfaith family process and negotiation of identity and difference* (Doktora Tezi). Proquest Dissertations and Theses Global veri tabanından erişildi. (UMI No. 3027698).

Duba, Dr. Jill D. (2009). The basic needs genogram: A tool to help inter-religious couple negotiate. *Counseling & Student Affairs Faculty Publications.* Paper 27. http://digitalcommons.wku.edu/csa_fac_pub/27

Eaton, S. C. (1994). Marriage between Jews and non-Jews: Counseling implications. *Journal of Multicultural Counseling and Development, 22*(4), 210–214. doi:10.1002/j.2161-1912.1994.tb00254.x

Eldridge, K. A., Sevier, M., Jones, J., Atkins, D. C., & Christensen, A. (2007). Demand-withdraw communication in severely distressed, moderately distressed, and nondistressed couples: Rigidity and polarity during relationship and personal problem discussions. *Journal of Family Psychology*, *21*(2), 218- 226. doi: 10.1037/0893-3200.21.2.218

Falicov, C. J. (2014). *Latino families in therapy* (2nd ed.). New York: Guilford Press.

Frame, M. W. (2000). The spiritual genogram in family therapy. *Journal of Marital and Family Therapy, 26*(2), 211–216. doi:10.1111/j.1752-0606.2000.tb00290.x.

Frideres, J. S., & Goldstein, J. E. (1974). Jewish - Gentile intermarriage : Definitions and consequences. *Social Compass, 21*(1), 69–84. doi:10.1177/003776867402100104

Gabb, J., & Singh, R. (2015). The uses of emotion maps in research and clinical practice with families and couples: Methodological innovation and critical inquiry. *Family Process*, *54*(1), 185-197. doi: 10.1111/famp.12096

Golijani-Moghaddam, N. (2014). Practitioner psychologists in palliative care: Past, present, and future directions. *Counselling Psychology Review*, *29*(1), 29-40.

Greenstein, D., Carlson, J., & Howell, C. W. (1993). Counseling with interfaith couples. *Individual Psychology: Journal of Adlerian Theory, Research & Practice*, *49* (3-4), 428- 437.

Heller, P. E., & Wood, B. (2000). The influence of religious and ethnic differences on marital intimacy: Intermarriage versus intramarriage. *Journal of Marital and Family Therapy, 26,* 241–252.

Hughes, P. C. (2004). The influence of religious orientation on conflict tactics in interfaith marriages. *Journal of Communication and Religion, 27*, 245- 267.

Hughes, P. C., & Dickson, F. C. (2005). Communication, marital satisfaction, and religious orientation in interfaith marriages. *The Journal of Family Communication*, *5*(1), 25-41. doi:10.1207/s15327698jfc0501_2

Imber-Black, E., & Roberts, J. (1998). *Rituals for our times: Celebrating, healing, and changing our lives and our relationships*. Rowman & Littlefield Publishers, INC.

Jenkins, K. W. (1992). Religion and families. In S. J. Bahr (Ed.), *Family Research: A Sixty-Year Review, 1930–1990* (Vol. 1, pp. 235–288). New York, NY: Lexington.

Lara, T. M., & Onedera, J. D. (2008). Inter-religion marriages. In J. D. Onedera (Ed.), *The Role of Religion in Marriage and Family Counseling* (pp. 213-228). New York, NY: Taylor &Francis Group.

Lehrer, E. L. (1998). Religious intermarriage in the United States: Determinants and trends. *Social Science Research, 27*(3), 245–263. doi:10.1006/ssre.1998.0626

Lehrer, E. L. & Chiswick, C. U. (1993). Religion as a determinant of marital stability. *Demography, 30*(3), 385-404.

McGoldrick, M. (2016). *The genogram casebook: A clinical companion to genograms: Assessment and intervention*. WW Norton & Company.

Minatrea, N. B. & Duba, J. D. (2012). Counseling interfaith couples. In P. A. Robey, R. E. Wubbolding & J. Carlson (Eds.), *Contemporary issues in couples counseling: A choice theory and reality therapy approach* (pp. 129-141). London: Taylor &Francis Ltd.

Miriounis, M. (2017). Family sculpture: An Eloquent and convincing method of family therapy. *Journal of Psychology and Brain Studies, 1, 3*(15), 1-2.

Musick, M., & Wilson, J. (1995). Religious switching for marriage reasons. *Sociology of Religion*, *56*(3), 257-270.

Myers, S. M. (2006). Religious homogamy and marital quality: Historical and generational patterns, 1980–1997. *Journal of Marriage and Family*, *68*(2), 292-304.

Nelsen, H. M. (1990). The religious identification of children of interfaith marriages. *Review of Religious Research, 32*(2), 122-134. doi:10.2307/3511760

Niekerk, J. V. & Verkuyten, M. (2018). Interfaith marriage attitudes in Muslim majority countries: A multilevel approach. *The International Journal for The Psychology of Religion, 28*(4), 257-270. doi: 10.1080/10508619.2018.1517015

Papp, P., Scheinkman, M., & Malpas, J. (2013). Breaking the mold: Sculpting impasses in couples' therapy. *Family Process*, *52*(1), 33-45.

Sager, C., & Hunt, B. (1979). *Intimate partners: Hidden patterns in love relationships.* New York, NY: McGraw-Hill.

Shaffer, T. J. (2008). Interfaith marriage and counseling implications. In G. R. Walz, J. C. Bleuer, & R. K. Yep (Eds.), *Compelling counseling interventions: Celebrating VISTAS' fifth anniversary* (pp. 91-100). Ann Arbor, MI: Counseling Outfitters.

Shafranske, E. P., & Malony, H. N. (1990). Clinical psychologists' religious and spiritual orientations and their practice of psychotherapy. *Psychotherapy: Theory, Research, Practice, Training, 27,* 72–78.

Sherkat, D. E. (2004). Religious intermarriage in the United States: Trends, patterns, and predictors. *Social Science Research*, *33*(4), 606-625.

Singh, R. (2017). Intimate Strangers? Working with interfaith couples and families. *Australian and New Zealand Journal of Family Therapy, 38,* 7-14. doi: 10. 1002/anzf.1197.

Sperry, L. (ed.). (2019). *Couple and family assessment: Contemporary and cutting-edge strategies.* Routledge, New York, NY.

Şahin, 7. (2017). Using spiritual genograms in family therapies. *Spiritual Psychology and Counseling,3,* 47-60. doi: 10.12738/spc.2018.1.0030

Ugazio, V. (2013). *Semantic polarities and psychopathologies in the family: Permitted and forbidden stories*. New York: Routledge.

Ugazio, V., & Fellin, L. (2016). Family semantic polarities and positionings: A semantic analysis. In M. Borcsa & P. Rober (Eds.), *Research perspectives in couple therapy* (pp. 125-148). Springer, Cham. doi: 10.1007/978-3-319-23306-2_9

Walsh, F. (2010). Spiritual diversity: Multifaith perspectives in family therapy. *Family Process, 49* (3), 330- 349.

Whitcomb, J. H. (1996). Mixed up or just mixed? A comparison of adjustment in children from interfaith, conversionary and samefaith families. (Doktora Tezi). Proquest Dissertations and Theses Global veri tabanından erişildi. (UMI No. 9620132).

Wubbolding, R. E. (2017). *Reality therapy and self-evaluation: The key to client change*. John Wiley & Sons.

Yob, I. M. (1998). *Keys to interfaith parenting: Barron's parenting keys.* Barron's Educational Series, Inc.

BÖLÜM 11
İNFERTİLİTEYE MANEVİYAT PENCERESİNDEN BAKIŞ

Özlem ACAR BULUT

Giriş

İnfertilite kişisel, duygusal, fiziksel problemleri beraberinde getiren, evlilik yaşamında olumsuzluklara neden olan büyük bir yaşam krizidir (Roudsari, Allan ve Smith, 2013). İlgili yazında en sık kullanılan şekliyle infertilite, çiftlerin en az bir yıl süreyle doğum kontrol yöntemi kullanmaksızın, düzenli cinsel ilişkide bulunmalarına rağmen çocuk sahibi olamamaları durumu olarak tanımlanmaktadır (American Society for Reproductive Medicine, 2012). Bir kişinin ya da çiftin infertil olup olmamasının kıstası olarak da tıbben "eşlerin çocuk sahibi olma isteklerine rağmen bir yıl (Dünya Sağlık Örgütü'ne göre iki yıl) süresince hamilelik elde edilememesi" ya da "üreme yeteneğinin istek dışında azalması ya da kaybolması" gösterilmektedir (Göcen, 2015).

2010 yılında dünya genelinde kısırlık problemi yaşayan çiftlerin sayısı yaklaşık 48 milyon olarak belirlenmiştir (Mascarenhas, 2012). Sağlık Bakanlığı istatistiklerine bakıldığında, Türkiye'de iki milyon kişinin kısır, yüz elli bin evli çiftin ise kısırlık tedavisi için çabalamakta olduğu görülmektedir ki (TÜİK, 2019) bu da sorunun günümüzde ciddi bir problem hâline geldiğini göstermektedir.

Kadınlara yaşamlarının erken zamanlarından itibaren evlilik ve çocuk kanallı sosyalizasyon süreçleri vurgulanır. Şimdilerde kadının toplum ve iş hayatındaki yeri değişse de kadından beklentiler genellikle aynıdır (Jenning, 2010). Canlılar için üremek ve neslini devam ettirmek, temel içgüdülerden biridir ama insan için çocuk sahibi olmak, üremek ve neslin devamlılığı gibi biyolojik bir gereksinimin çok ötesinde psikolojik, sosyolojik, dinî, manevî, hatta ahlâkî boyutları olan çok büyük ve hayatî bir anlama sahiptir. Her ne kadar çocuğa yüklenen anlamın yönü ve ağırlığı farklı zamanlarda farklı boyutlarda olsa da aile hayatındaki önemi her zaman yerini korumuştur (Göcen, 2015). Çünkü genel olarak başarılı bir evliliğin toplum içinde saygı kazanmasının temel yolunun çocuk sahibi olmak olduğu düşünülür (Shoaib, Khan ve Abid, 2011).

Kaynakça

Abdorrahimi, L. & Vafa, M. A. (2016). The role of the meaning of life in depression in ınfertile women. ınternational journal of humanities and cultural studies. *International Journal of Humanities and Cultural Studies, 2*(4), 1769-1773.

Altıntop, İ. & Kesgin, B. (2018). İnfertilite tedavisi gören çiftlerin kaygı, psikolojik dayanıklılık düzeyleri ile başa çıkma stratejileri. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 11*(55), 755-768.

Casu, G., Ulivi, G. & Zaia, V. (2018). Spirituality, ınfertility-related stress, and quality of life in brazilian infertile couples: analysis using the actor-partner interdependence mediation model. *Research in Nursing & Health*, 1–10.

Chan C. H., Chan, C. L. W., Ennest, H. Y., Ho, P. C., Timoth, H. Y. C., Lee, G. L. & Hui,, W. H. C. (2012). Incorporating spirituality in psychosocial group intervention for women undergoing in vitro fertilization: a prospective randomized controlled study. *Psychology and Psychotherapy: Theory, Research and Practice,* 85, 356–373

Dehghan, M., Mokhtarabadi, S. & Heidari, F. G. (2018). Complementary and alternative medicine usage and its determinant factors among ıranian infertile couples. *Journal of Complementary and Integrative Medicine*, 1-7.

Domar, A. D. (2005). The stress and distress of infertility: Does religion help women cope? *Sexuality, Reproduction & Menopause, 3*(2), 47-51.

Edirne, T., Arica, S. Ç., Gucuk, S. Yildizhan, R., Kolusari, A. & Adali, E. (2010). Use of complementary and alternative medicines by a sample of Turkish women for infertility enhancement: A descriptive study. *BMC Complementary and Alternative Medicine, 10*(11), 2-7.

Göcen, G. (2015). Tüp bebek tedavisi almış kadınların dinî başa çıkma süreçleri ve dinî yaşantıları üzerine nitel bir araştırma. *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* 32, 165-216.

Güneri, S. E., Kavlak, O. & Göker, E. N. (2019). İnfertil kadınlarda umut ve umutsuzluk: fenemenolojik çalışma. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar,* 11, 24-36.

İlerisoy, M. (2015). İnfertilite tedavisi gören bireylerin duygusal yaşantıları ve baş etme yöntemleri üzerine bir araştırma. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimleri Dergisi,* 28, 143-164.

Jalili, K., Karimi, B. & Golkar, M. K. (2016). The effectiveness of the combination of stress management training and spirituality therapy on hopelessness and death anxiety in infertile women. 05.01.2020 tarihinde http://jhss-khazar.org/wp-content/uploads/2016/07/Jalili-.doc adresinden erişilmiştir.

Jennings, P. K. (2010). "God had something else in mind": Family, religion, and infertility. *Journal of Contemporary Ethnography, 39* (2), 215–237.

Karaca, A. (2011). *İnfertil kadınların yaşadıkları psikososyal sorunlar ve baş etmelerini etkileyen faktörlerin belirlenmesi.* Yayınlanmamış doktora tezi. Marmara Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Kılıç, M., Apay, S. E. & Beji, N. K. (2011). İnfertilite ve kültür. *İstanbul Üniversitesi Florance Nightingale Hastanesi Hemşirelik Dergisi, 19*(2), 109-115.

Mascarenhas, M. N., Flaxman, S. R., Boerma, T., Vanderpoel, S. & Stevens, G. A. (2012). National, regional, and global trends in ınfertility prevalence since 1990: A systematic analysis of 277 health surveys. *Plos Medicine, 9*(12), 1-12.

Miller, L. (2015). *Health care clinicians' compliance with conducting spiritual assessments and providing spiritual care to ınfertile women*. Doctora Thesis.Walden University, College of Health Sciences, USA.

Moazedi K., Porzoor, P., Pirani, Z., Adl, H. &Ahmadi, H. (2018). The effectiveness of Islamic teaching based religious-spiritual psychotherapy on quality of life in ınfertile women. *Journal of Health, 9*(5), 589-598.

Mosalanejad L. & Khodabakshi Koolee A. (2012). Looking at infertility treatment through the lens of the meaning of life: The effect of group Logotherapy on psychological distress in infertile women. *Int J Fertil Steril, 6*(4): 224-231.

Ntiomoah, D. (2018). The Role of Religiosity and spirituality in healing ınfertility and psychological distress. *Journal of Philosophy, Culture and Religion*, 38, 32-37.

Nyarko, S. H. & Amu, H. (2017). Self-reported effects of infertility on marital relationships among fertility clients at a public health facility in Accra, Ghana. *Fertility Research and Practice, 1*(10), 2-6.

Rayner, J. A., McLachlan, H. L., Forster, D. A. & Cramer, R. (2009). Australian women's use of complementary and alternative medicines to enhance fertility: Exploring the experiences of women and practitioners. *BMC Complementary and Alternative Medicine,* 9, 52-61.

Romeiro, J., Caldeira, S., Brady, V., Hall, J. & Timmins, F. (2017). The spiritual journey of infertile couples: Discussing the opportunity for spiritual care. *Religions*, *8*(76).

Roudsari, L. R. ve Allan, H. T. (2011). Women's experiences and preferences in relation to infertility counseling: A multifaith dialogue. *International Journal of Fertility & Sterility, 5*(3), 158-167.

Roudsari, L. R., Allan & H. T., Smith, P. A. (2013). A qualitative ınquiry into the mediating role of religion and spirituality in adjusting marital relationships of ınfertile women. *Journal of Midwifery and Reproductive Health, 1*(1), 33-41.

Roudsari, L. R., Allan, H. T. & Smith, P. A. (2014). Iranian and English women 's use of religion and spirituality as resources for coping with infertility. *Human Fertility*, *17*(2), 114–123.

Samadaee-Gelehkolaee, K., McCarthy, B. W.., Khalilian, A., Hamzehgardeshi, Z., Peyvandi, S., Elyasi, F. & Shahidi, M. (2016). Factors associated with marital satisfaction in ınfertile couple: A comprehensive literature review. *Global Journal of Health Science, 8*(5), 96-109.

Shoaib, M., Khan, S. & Abid, S. (2012). Motivational factors and satisfaction levels of ınfertile couples towards spiritual healing in Pakistan. *Middle-East Journal of Scientific Research 10*(2): 233-238.

Xiaoli, S., Mei, L., Junjun, B., Ding, S., Zhaolian, W., Jin, W., Ju, Q., Wanli, S., Huali, Z., Li, J., Dong, L., Li, P. & Xiaojin, H. (2016). Assessing the quality of life of infertile Chinese women: A cross-sectional study. *Taiwanese Journal of Obstetrics & Gynecology*, 55, 244-250.

Yılmaz, T. & Oskay, Ü. Y. (2015). İnfertilite stresi ile başa çıkma yöntemleri ve hemşirelik yaklaşımları. *HSP, 2*(1), 100-112.

BÖLÜM 12
AİLE TERAPİLERİ PERSPEKTİFİNDEN ALZHEİMER, DEMANS VE MANEVİYAT

Tuğba TURGUT, Füsun EKŞİ

Demans ve Alzheimer

Demans; önceden edinilmiş olan yetilerin kaybedilmesini, bellek, hafıza, dil ve konuşma, sosyal beceriler, görsel mekânsal algılar gibi alanlarda birtakım işlevsellik kayıplarını içeren kendine özgü semptomları, nedenleri ve tedavisi bulunan birçok hastalık tipini bünyesinde barındıran bir bilişsel bozukluk olarak tanımlanmaktadır (Manteau-Rao, 2016). Demansta konuşma sıkıntısı, bellekte bozulmalar, motor yeteneklerde sıkıntı olmamasına rağmen motor görevleri gerçekleştirmede zorluklar, nesneleri tanıyamama, planlama organizasyon gibi yönetsel fonksiyonlarda sıkıntılar şeklinde birtakım bilişsel eksiklikler görülebilmektedir (Butcher, Mineka ve Hooley, 2013). Demans hastalığına sahip olan bireyler zihinsel güçlerinin yetersizliğinden dolayı garip davranışlar sergileyebilmekte ve ihtiyaçları karşılanmadığı durumlarda kısa sürede agresif hale gelebilmektedir (Shamy, 2003). Dünya'da sağlık sistemlerinin gelişmesiyle birlikte yaşam süresi uzamakta ve yaşam süresinin uzamasıyla yaşlı bireylerin sayısı artmakta yaşanan bu artış da demans görülme olasılığını artırmaktadır (Wimo, Winblad, Aguero-Torres ve Strauss, 2003). Demans görülme sıklığı 65 yaşın üzerinde %1-5 oranında iken 80 yaşın üzerinde %30 oranında olmakta, yaşlılık arttıkça görülme ihtimali de yükselmektedir (Ritchie ve Lovestone, 2002). Birçok farklı bozukluğun demansa neden olduğu bilinmekle birlikte en yaygın görülen demans şekli Alzheimer hastalığıdır (Butcher vd., 2013; Kuhlman, Wilson, Hutchinson ve Wallhagen, 1991; Park, 2006).

Alzheimer; beyin hücrelerinin dejenerasyonu, nöron ve sinaps bağlantılarının kayıpları ile ortaya çıkan, bellek, problem çözme, akıl yürütme gibi fonksiyonların azalmasıyla karakterize olan ilerleyici bir bilişsel bozukluktur (Beuscher ve Grando, 2009; Park, 2006). Özellikle 45 yaşından sonra yaşlı grupta sıklıkla görülen Alzheimer'ın başlangıcı net bir şekilde fark edilememekte, yavaş ilerleyen ancak yüksek bozucu etkiye sahip olan bir zihinsel bozulma olduğu

Kaynakça

Acton, G. J., & Miller, E. W. (2003). Spirituality in caregivers of family members with dementia. *Journal of Holistic Nursing*, *21*(2), 117-130.

Agli, O., Bailly, N., & Ferrand, C. (2015). Spirituality and religion in older adults with dementia: A systematic review. *International Psychogeriatrics*, *27*(5), 715-725.

Bailey, S. S. (1997). The arts in spiritual care. *Seminars in Oncology Nursing, 13*(4), 242–247. doi:10.1016/s0749-2081(97)80018-6

Barnes, R. F., Raskind, M. A., Scott, M., & Murphy, C. (1981). Problems of families caring for Alzheimer patients: Use of a support group. *Journal of the American Geriatrics Society*, *29*(2), 80-85.

Beer, L. E. (2017). The role of the music therapist in training caregivers of people who have advanced dementia. *Nordic Journal of Music Therapy*, *26*(2), 185-199.

Bell, V., & Troxel, D. (2001). Spirituality and the person with dementia-a view from the field. *Alzheimer's Care Today*, *2*(2), 31-45.

Berman, S., & Rappaport, M. B. (1985). Social work and Alzheimer's Disease. *Social Work in Health Care, 10*(2), 53–70. doi:10.1300/j010v10n02_05

Beuscher, L., & Grando, V. T. (2009). Using spirituality to cope with early-stage Alzheimer's disease. *Western Journal of Nursing Research*, *31*(5), 583-598.

Bilbul, M., & Schipper, H. M. (2011). Risk profiles of Alzheimer disease. *Canadian Journal of Neurological Sciences*, *38*(4), 580-592.

Bonelli, R. M., & Koenig, H. G. (2013). Mental disorders, religion and spirituality 1990 to 2010: A systematic evidence-based review. *Journal of Religion and Health*, *52*(2), 657-673.

Butcher, J. N., Mineka, S., & Hooley, J. M. (2013). *Anormal psikoloji* (O. Gündüz, Çev.). İstanbul: Kaknüs Yayınları.

Byrne, L., & MacKinlay, E. (2012). Seeking meaning: Making art and the experience of spirituality in dementia care. *Journal of Religion, Spirituality & Aging*, *24*(1-2), 105-119.

Carver, C. S. (1997). You want to measure coping but your protocol'too long: Consider the brief cope. *International Journal of Behavioral Medicine*, *4*(1), 92-100.

Chun, M., Knight, B. G., & Youn, G. (2007). Differences in stress and coping models of emotional distress among Korean, Korean-American and White-American caregivers. *Aging and Mental Health*, *11*(1), 20-29.

Cooper, C., Katona, C., Orrell, M., & Livingston, G. (2006). Coping strategies and anxiety in caregivers of people with Alzheimer's disease: The LASER-AD study. *Journal of Affective Disorders, 90(1), 15–20.* doi:10.1016/j.jad.2005.08.017

Cooper, C., Katona, C., Orrell, M., & Livingston, G. (2008). Coping strategies, anxiety and depression in caregivers of people with Alzheimer's disease. *International Journal of Geriatric Psychiatry, 23(9), 929–936.* doi:10.1002/gps.2007

Dalby, P., Sperlinger, D. J., & Boddington, S. (2011). The lived experience of spirituality and dementia in older people living with mild to moderate dementia. *Dementia*, *11*(1), 75-94.

Daly, L., Fahey-McCarthy, E., & Timmins, F. (2019). The experience of spirituality from the perspective of people living with dementia: A systematic review and meta-synthesis. *Dementia*, *18*(2), 448-470.

Deist, M., & Greeff, A. P. (2015). Resilience in families caring for a family member diagnosed with dementia. *Educational Gerontology*, *41*(2), 93-105.

Doherty, D. (2006). Spirituality and dementia. *Spirituality and Health International*, *7*(4), 203-210.

Dosser Jr, D. A., Smith, A. L., Markowski, E. W., & Cain, H. I. (2001). Including families' spiritual beliefs and their faith communities in systems of care. *Journal of Family Social Work*, *5*(3), 63-78.

Everett, D. (1998). Forget me not: The spiritual care of people with Alzheimer's disease. *Journal of Health Care Chaplaincy*, *8*(1-2), 77-88.

Friedlander, A. H., Norman, D. C., Mahler, M. E., Norman, K. M., & Yagiela, J. A. (2006). Alzheimer's disease. *The Journal of the American Dental Association, 137*(9), 1240–1251. doi:10.14219/jada.archive.2006.0381

George, L. K., Larson, D. B., Koenig, H. G., & McCullough, M. E. (2000). Spirituality and health: What we know, what we need to know. *Journal of Social and Clinical Psychology*, *19*(1), 102-116.

Glueckauf, R. L., Davis, W. S., Allen, K., Chipi, P., Schettini, G., Tegen, L., ... & Prescott, S. (2009). Integrative cognitive–behavioral and spiritual counseling for rural dementia caregivers with depression. *Rehabilitation Psychology*, *54*(4), 449-461.

Green, P. (2011). New directions in cognitive behavioural therapy for older people with dementia and depression. In A. Jewell (Ed.), *Spirituality and personhood in dementia* (pp. 58-66). London: Jessica Kingsley Publishers.

Gwyther, L. P. (2006). Spirituality and caring for older family members. *Southern Medical Journal*, *99*(10), 1180-1182.

Hirst, K. (2016). Dementia and spirituality: Caring for Christians. *Nursing and Residential Care*, *18*(5), 273-275.

Hodge, D. R. (2000). Spiritual ecomaps: A new diagrammatic tool for assessing marital and family spirituality. *Journal of Marital and Family Therapy*, *26*(2), 217-228.

Hodge, D. R., & Sun, F. (2012). Positive feelings of caregiving among Latino Alzheimer's family caregivers: Understanding the role of spirituality. *Aging & Mental Health*, *16*(6), 689-698.

Hulko, W. (2009). From 'not a big deal'to 'hellish': Experiences of older people with dementia. *Journal of Aging Studies*, *23*(3), 131-144.

Jaaniste, J. (2011). Dramatherapy and spirituality in dementia care. *Dramatherapy*, *33*(1), 16-27.

Jolley, D., Benbow, S. M., Grizzell, M., Willmott, S., Bawn, S., & Kingston, P. (2010). Spirituality and faith in dementia. *Dementia*, *9*(3), 311-325.

Katsuno, T. (2003). Personal spirituality of persons with early-stage dementia: Is it related to perceived quality of life?. *Dementia*, *2*(3), 315-335.

Kaufman, Y., Anaki, D., Binns, M., & Freedman, M. (2007). Cognitive decline in Alzheimer disease: Impact of spirituality, religiosity, and QOL. *Neurology*, *68*(18), 1509-1514.

Kirkland, K., & McIlveen, H. (1999). Full circle: Spiritual therapy for people with dementia. *American Journal of Alzheimer's Disease, 14*(4), 25-247.

Kirkland, K., & McIlveen, H. (2012). *Full circle: Spiritual therapy for the elderly*. New York: Routledge.

Kirkland, K., Fortuna, M. C., Kelson, E., & Phinney, A. (2014). Music therapy and spiritual care for persons with dementia: A mixed-methods study. *Canadian Journal of Music Therapy*, *20*(1), 10-37.

Kitwood, T. (1997). *Dementia reconsidered.* Buckingham: Open University Press.

Knocker, S. (2001). A meetıng of worlds: Play and metaphor in dementia care and dramatherapy. *Dramatherapy, 23*(2), 4–9.doi:10.1080/02630672.2001.9689578

Koenig, H. G. (2012). Religion, spirituality, and health: The research and clinical implications. *International Scholarly Research Network Psychiatry*, *2012,* 1-32.

Kuhlman, G. J., Wilson, H. S., Hutchinson, S. A., & Wallhagen, M. (1991). Alzheimer's disease and family caregiving: Critical synthesis of the literature and research agenda. *Nursing Research*, 6(40), 331-337.

Li, R., Cooper, C., Barber, J., Rapaport, P., Griffin, M., & Livingston, G. (2014). Coping strategies as mediators of the effect of the START (strategies for RelaTives) intervention on psychological morbidity for family carers of people with dementia in a randomised controlled trial. *Journal of Affective Disorders, 168,* 298–305. doi:10.1016/j.jad.2014.07.008

Lim, J., Griva, K., Goh, J., Chionh, H. L., & Yap, P. (2011). Coping strategies influence caregiver outcomes among Asian family caregivers of persons with dementia in Singapore. *Alzheimer Disease & Associated Disorders*, *25*(1), 34-41.

Lima, S., Garrett, C., Machado, J. C., Vilaça, M., & Pereira, M. G. (2019). Quality of life in patients with mild Alzheimer disease: The mediator role of mindfulness and spirituality. *Aging & Mental Health*, 1-8.

Lindberg, D. A. (2005). Integrative review of research related to meditation, spirituality, and the elderly. *Geriatric Nursing*, *26*(6), 372-377.

Livingston, G., Barber, J., Rapaport, P., Knapp, M., Griffin, M., King, D., ... & Sampson, E. L. (2013). Clinical effectiveness of a manual based coping strategy programme (START, STrAtegies for RelaTives) in promoting the mental health of carers of family members with dementia: Pragmatic randomised controlled trial. *BMJ*, *347*, 1-14.

Lloyd, S. M. (2007). *Spirituality, meaning making, and grief in Alzheimer's caregivers* (Unpublished doctoral dissertation). The Chicago School of Professional Psychology, Chicago.

López, J., Romero-Moreno, R., Márquez-González, M., & Losada, A. (2012). Spirituality and self-efficacy in dementia family caregiving: Trust in God and in yourself. *International Psychogeriatrics*, *24*(12), 1943-1952.

Lyketsos, C. G., Steinberg, M., Tschanz, J. T., Norton, M. C., Steffens, D. C., & Breitner, J. C. (2000). Mental and behavioral disturbances in dementia: Findings from the Cache County Study on Memory in Aging. *American Journal of Psychiatry*, *157*(5), 708-714.

MacKinlay, E., & Trevitt, C. (2010). Living in aged care: Using spiritual reminiscence to enhance meaning in life for those with dementia. *International Journal of Mental Health Nursing*, *19*(6), 394-401.

Manteau-Rao, M. (2016). *Caring for a loved one with dementia a mindfulness-based guide for reducing stress and making the best of your journey together*. Oakland, CA: New Harbinger Publications, Inc.

Marciniak, R., Sheardova, K., Čermáková, P., Hudeček, D., Šumec, R., & Hort, J. (2014). Effect of meditation on cognitive functions in context of aging and neurodegenerative diseases. *Frontiers in Behavioral Neuroscience*, *8*, 17-25.

Mausbach, B. T., Chattillion, E. A., Roepke, S. K., Patterson, T. L., & Grant, I. (2013). A comparison of psychosocial outcomes in elderly Alzheimer caregivers and noncaregivers. *The American Journal of Geriatric Psychiatry*, *21*(1), 5-13.

McEvoy, M. (2000). An added dimension to the pediatric health maintenance visit: The spiritual history. *Journal of Pediatric Health Care*, *14*(5), 216-220.

Mittelman, M. (2013). Psychosocial ınterventions to address the emotional needs of caregivers of individuals with Alzheimer's disease. In S. H. Zarit & R. C. Talley (Eds.), *Caregiving for Alzheimer's disease and related disorders* (pp. 17-34). New York: Springer.

Moalem, S. (2019). *Using Photo-Elicitation Methods to explore spirituality among persons with Alzheimer's Disease and related dementias* (Unpublished doctoral dissertation). University of Toronto, Toronto.

Moberg, D. O. (2008). Disabilities, spirituality, and well-being in late life: Research foundations for study and practice. *Journal of Religion, Spirituality & Aging*, *20*(4), 313-340.

Monteiro, A. M. F., Santos, R. L., Kimura, N., Baptista, M. A. T., & Dourado, M. C. N. (2018). Coping strategies among caregivers of people with Alzheimer disease: A systematic review. *Trends in Psychiatry and Psychotherapy*, *40*(3), 258-268.

Murphy, J. S., Nalbone, D. P., Wetchler, J. L., & Edwards, A. B. (2015). Caring for aging parents: The influence of family coping, spirituality/religiosity, and hope on the marital satisfaction of family caregivers. *The American Journal of Family Therapy*, *43*(3), 238-250.

Nightingale, M. C. (2003). Religion, spirituality, and ethnicity: What it means for caregivers of persons with Alzheimer's disease and related disorders. *Dementia*, *2*(3), 379-391.

Otera, M., Horike, H., & Saito, T. (2013). Musical life review for the elderly with dementia as spiritual care-clinical functions and roles of meaningful or memorable songs. *The Arts in Psychotherapy*, *40*(3), 285-290.

Park, W. (2006). *Spirituality, depression and caregiver burden among family caregivers of Alzheimer's disease patients* (Unpublished master thesis). California State University, Long Beach.

Post, S. G., & Whitehouse, P. J. (1998). Spirituality, religion, and Alzheimer's disease. *Journal of Health Care Chaplaincy*, *8*(1-2), 45-57.

Rahimi, Z., Bahmani, B., Dadkhah, A., Khanjani, S., & Allahyari, F. (2015). Effectiveness of cognitive spirituality-based counseling of demoralization in elderlies. *Iranian Rehabilitation Journal*, *13*(2), 45-50.

Rathier, L. A., Davis, J. D., Papandonatos, G. D., Grover, C., & Tremont, G. (2015). Religious coping in caregivers of family members with dementia. *Journal of Applied Gerontology*, *34*(8), 977-1000.

Ritchie, K., & Lovestone, S. (2002). The dementias. *The Lancet, 360(9347), 1759–1766.* doi:10.1016/s0140-6736(02)11667-9

Robertson, G. (2015). Spirituality and ageing–the role of mindfulness in supporting people with dementia to live well. *Working with Older People*, *19*(3), 123-133.

Roff, L. L., & Parker, M. W. (2003). Spirituality and Alzheimer's disease care. *Alzheimer's Care Today*, *4*(4), 267-270.

Rosmarin, D. H. (2018). *Spirituality, religion and cognitive-behavioral therapy a guide for clinicians*. New York: The Guilford Press.

Ruder, S. (2009). Incorporating spirituality into the care of persons with Alzheimer's disease. *Alzheimer's Care Today*, *10*(4), 221-227.

Salamizadeh, A., Mirzaei, T., & Ravari, A. (2017). The impact of spiritual care education on the self-efficacy of the family caregivers of elderly people with Alzheimer's disease. *International Journal of Community Based Nursing and Midwifery*, *5*(3), 231.

Samadi, R., Mokhber, N., Faridhosseini, F., Baghban Haghighi, M., & Assari, S. (2015). Anxiety, depression, and spirituality among caregivers of patients with Alzheimer disease. *International Journal of Travel Medicine and Global Health*, *3*(1), 29-35.

Sawyer, J. L. (2013). *Caring for aging parents: The influence of family coping, spirituality/religiosity, and hope on the marital satisfaction of family caregivers* (Unpublished master thesis). Purdue University, Hammond Indiana.

Scott, H. (2016). The importance of spirituality for people living with dementia. *Nursing Standard*, *30*(25), 41-50.

Shamy, E. (2003). *A guide to the spiritual dimension for car efor people with Alzheimer's disease and related dementia*. New York: Jessica Kingsley Publishers.

Shreve-Neiger, A. K. (2004). *Religiosity and spirituality in spousal caregivers of older adults with dementia: Testing anxiety moderator and mediator models* (Unpublished doctoral dissertation). West Virginia University, Morgantown.

Smith, A. L., & Harkness, J. (2002). Spirituality and meaning: A qualitative inquiry with caregivers of Alzheimer's disease. *Journal of Family Psychotherapy*, *13*(1-2), 87-108.

Smith, A. L., Lauret, R., Peery, A., & Mueller, T. (2001). Caregiver needs: A qualitative exploration. *Clinical Gerontologist*, *24*(1-2), 3-26.

Smith, K. L., Crete-Nishihata, M., Damianakis, T., Baecker, R. M., & Marziali, E. (2009). Multimedia biographies: A reminiscence and social stimulus tool for persons with cognitive impairment. *Journal of Technology in Human Services*, *27*(4), 287-306.

Snyder, L. (2003). Satisfactions and challenges in spiritual faith and practice for persons with dementia. *Dementia*, *2*(3), 299-313.

Spurlock, W. R. (2005). Spiritual well-being and caregiver burden in Alzheimer's caregivers. *Geriatric Nursing*, *26*(3), 154-161.

Stuckey, J. C. (2001). Blessed assurance: The role of religion and spirituality in Alzheimer's disease caregiving and other significant life events. *Journal of Aging Studies*, *15*(1), 69-84.

Sun, F., & Hodge, D. R. (2014). Latino Alzheimer's disease caregivers and depression: Using the stress coping model to examine the effects of spirituality and religion. *Journal of Applied Gerontology*, *33*(3), 291-315.

Tanyi, R. A. (2006). Spirituality and family nursing: Spiritual assessment and interventions for families. *Journal of Advanced Nursing*, *53*(3), 287-294.

Tschanz, J. T., Piercy, K., Corcoran, C. D., Fauth, E., Norton, M. C., Rabins, P. V., ... & Lee, L. (2013). Caregiver coping strategies predict cognitive and functional decline in dementia: The Cache County Dementia Progression Study. *The American Journal of Geriatric Psychiatry*, *21*(1), 57-66.

Van de Winckel, A., Feys, H., De Weerdt, W., & Dom, R. (2004). Cognitive and behavioural effects of music-based exercises in patients with dementia. *Clinical Rehabilitation*, *18*(3), 253-260.

Vance, D. E. (2004). Spiritual activities for adults with Alzheimer's disease: The cognitive components of dementia and religion. *Journal of Religion Spiritiuality & Aging Spirituality & Aging, 17*(1-2), 109-130.

Vance, D. E. (2005). Procedural and emotional religious activity therapy: Connecting cognition and affective aspects of Alzheimer's disease. *Activities, Adaptation & Aging*, *29*(1), 27-45.

Vance, D. E., Eaves, Y. D., Keltner, N. L., & Struzick, T. S. (2010). Practical implications of procedural and emotional religious activity therapy for nursing. *Journal of Gerontological Nursing, 36*(8), 22-29.

Vink, A., & Hanser, S. (2018). Music-based therapeutic interventions for people with dementia: A mini-review. *Medicines*, *5*(4), 109-116.

Walsh, R., & Shapiro, S. L. (2006). The meeting of meditative disciplines and Western psychology: A mutually enriching dialogue. *American Psychologist*, *61*(3), 227-239.

Wimo, A., Winblad, B., Aguero-Torres, H., & von Strauss, E. (2003). The magnitude of dementia occurrence in the world. *Alzheimer Disease & Associated Disorders*, *17*(2), 63-67.

Wu, L. F., & Koo, M. (2016). Randomized controlled trial of a six-week spiritual reminiscence intervention on hope, life satisfaction, and spiritual well-being in elderly with mild and moderate dementia. *International Journal of Geriatric Psychiatry*, *31*(2), 120-127.

BÖLÜM 13

AİLE İÇİ ŞİDDET YAŞAYAN BİREYLERİN KORUNMASINA YÖNELİK MANEVİ TEMELLİ PSİKOLOJİK DANIŞMA

Sinan OKUR, Halil EKŞİ

Şiddet; yaşamın her anında karşılaşılabilen ve hayatımızı negatif yönde etkileyen bir olgudur (Haylı ve Gökdoğan, 2019). Dünya Sağlık Örgütü tarafından yapılan tanıma göre ise şiddet, sonucunda bir tarafın zarar görüp kayıp yaşadığı bir kavram olarak açıklanmıştır (WHO, 2019). Şiddetin her geçen gün artan etkileri sadece bireyleri değil, toplumu da olumsuz yönde etkilemektedir (Güler, Tel ve Özkan-Tuncay, 2005). Şiddetin hayatımızda her an olması ve yaygın şekilde görülmesi, toplumun bu durumu kabullenmesine yol açmıştır (Page ve İnce, 2008). Bu kabullenme sonucunda, günümüzde başta kadınlar ve çocuklar olmak üzere şiddetin etkileri tüm insanlarda görülmektedir. Özellikle aile içinde kadınların ve çocukların daha fazla şiddete maruz kaldıkları gözlemlenmektedir.

Şiddetin sözlü, fiziksel, psikolojik, cinsel, toplumsal ve ekonomik olmak üzere birçok türü bulunmaktadır. *Sözlü şiddet*, karşı tarafa yönelik gerçekleştirilen her türlü hakaret ve aşağılama olarak ifade edilebilir (Güleç, 2015). Özellikle aile içinde erkeğin kadına bağırması, küfür etmesi, hakaret etmesi ve görüntüsüyle alay etmesi şeklinde gerçekleşmektedir. *Fiziksel şiddet* ise özellikle vurmak, tekmelemek ya da dövmek gibi kaba kuvvet uygulamak ve karşı tarafı sindirmek gibi davranışlarla açıklanmaktadır (Aker, 2003; Çubukçu ve Dönmez 2012). *Psikolojik şiddet*, karşı tarafın duygularını istismar etmek olarak açıklanmaktadır (Güleç, 2015; Ökten, 2008). *Cinsel şiddet*, genellikle kadının isteği veya arzusu olmadan zorlayarak taciz etme olarak ifade edilmektedir (Aker, 2003). Günümüzde özellikle evli kadınların eşleri tarafından bu şiddete maruz kaldığı ve karşı koyamadıkları söylenebilir. *Toplumsal şiddet* ise geçmişten gelerek günümüze yerleşmiş yanlış gelenek, görenek ve törelerden kaynaklı olarak ortaya çıkmaktadır (Haylı ve Gökdoğan, 2019). Töre cinayetleri, çocuk gelinler, kız çocuklarının eğitim görmesine izin vermeme gibi toplumsal şiddet örnekleri günümüzde hâlen görülmektedir. Son olarak *ekonomik şiddet* ise, özellikle eşlerin kadınları kontrol altında tutmak amacıyla kullandıkları bir araç olarak tanımlanmaktadır

Kaynakça

Abugideiri, S. E. (2012). Domestic violence. In S. Ahmed & M. M. Amer (Eds.), *Counseling Muslims: Handbook of mental health issues and interventions.* New York and Routledge: Taylor and Francis Group.

Adams, C. J., & Fortune, M. M. (1995). *Violence against women and children: A Christian theological source-book*. New York: Continuum.

Aker, T. (2003). *Kadına yönelik şiddet ve ruhsal travma.* Kadına Yönelik Şiddet ve Başa Çıkma Yöntemleri Sempozyumu*,* Şahmaran Kadın Dayanışma ve Araştırma Derneği, İstanbul.

Akgündüz, A. (2008). *Kur'an, şiddet ve fitne üzerine bazı tesbitler.* https://kuran-ikerim.org/kuran-siddet-ve-fitne-uzerine-bazi-tesbitler adresinden elde edildi. Erişim Tarihi: 02.01.2020

Akın, M. (2013). Aile içi şiddet. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, 71*(1), 27-41.

Ali, T. S., Asad, N., Mogren, I., & Krantz, G. (2011). Intimate partner violence in urban Pakistan: Prevalence, frequency and risk factors. *International Journal of Women's Health, 3*, 105-115.

Allard, S. A. (1991). Rethinking battered women's syndrome: A Black feminist perspective. *UCLA Women's Law Journal*, *191*, 193-194.

Alwani, Z. (2007). The Qur'anic model for harmony in family relations. In M. B. Alkhateeb & S. E. Abugideiry (Eds.), *Change from within: Diverse perspectives on domestic violence in Muslim communities* (pp. 33-66). Great Falls, VA: Peaceful Families Project.

Arnette, N., Mascaro, N., Santana, M., Davis, S., & Kaslow, N. (2007). Enhancing spiritual well-being among suicidal African American female survivors of intimate partner violence. *Journal of Clinical Psychology, 63*(10), 909-924.

Bacchus, L., Mezey, G., Bewley, S., & Haworth, A. (2004). Prevalence of domestic violence when midwives routinely enquire in pregnancy. *An International Journal of Obstetrics & Gynaecology, 111*(5), 441-445.

Bakhtiar, L. (2001). The sublime Qur'an: The misinterpretation of chapter 4 Verse 34. *European Journal of Women's Studies, 18*(4), 431-439.

Başoğul, C., Lök, N. ve Öncel, S. (2017). Çocukların aile içi şiddetten korunmasında ailelere yönelik girişimler. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar, 9*(2), 123-135.

Bell, C. C., & Mattis, J. (2000). The importance of cultural competence in ministering to African American victims of domestic violence. *Violence Against Women*, *6*, 515-532.

Bent-Goodley, T. B., & Fowler, D. N. (2006). Spiritual and religious abuse expanding what is known about domestic violence. *Affilia: Journal of Women and Social Work, 21*(3), 282-295.

Boehm, R., Golec, J., Krahn, R., & Smyth, D. (1999). *Lifelines: Culture*, *spirituality*, *and family violence*. Edmonton, Alberta, Canada: University of Alberta Press.

Bullis, R. K. (1996). *Spirituality in social work practice*. Washington, DC: Taylor & Francis.

Cavanaugh, C. E., Messing, J. T., Petras, H., Fowler, B., La Flair, L., Kub, J., & Campbell, J. C. (2012). Patterns of violence against women: A latent class analysis. Psychological trauma: Theory. *Research, Practice, and Policy, 4*(2), 169-176.

Chapple, A., Swift, C., & Ziebland, S. (2011). The role of spirituality and religion for those bereaved due to a traumatic death. *Mortality, 16*(1), 1-19.

Çubukçu, Z. ve Dönmez, A. (2012). İlköğretim okul yöneticilerinin şiddet türlerine yönelik görüşleri ve şiddetle başa çıkma yöntemleri. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi, 18*, 37-64.

Danık, Ş. (2000). Aile içinde kadına yönelen şiddet. *Toplum ve Sosyal Hizmet, 1*(10), 77-87.

De La Rosa, Barnett-Queen, T., Messick, M., & Gurrola, M. (2016). Spirituality and resilience among Mexican American IPV survivors. *Journal of Interpersonal Violence, 31*(20), 3332-3351.

Denyer, S. (2013). *India gang rape prompts tough new laws on sexual assault.* https://www.theguardian.com/world/2013/feb/05/india-gang-rape-stricter-laws adresinden elde edildi. Erişim Tarihi: 25.12.2019

Dinç, S. (2017). Travma sonrası stres bozukluğunun terapisinde manevi yönelimli teknikler ve uygulamalar. H. Ekşi (Ed.), *Psikoterapi ve psikolojik danışmada maneviyat: Kuramlar ve uygulamalar* (s. 283-310). İstanbul: Kaknüs Yayıncılık.

Drumm, R., Popescu, M., Cooper, L., Trecartin, S., Seifert, M., Foster, T., & Kilcher, C. (2014). "God just brought me through it": Spiritual coping strategies for resilience among intimate partner violence survivors. *Clinical Social Work Journal, 42,* 385-394.

Dudley, M. G., & Kosinski, F. A. (1990). Religiosity and marital satisfaction: A research note. *Review of Religious Research,32*(1), 78-86.

Ekşi, H., Kaya, Ç. ve Çiftçi, M. (2016). Maneviyat ve psikolojik danışma. H. Ekşi ve Ç. Kaya (Ed.), *Manevi Yönelimli Psikoterapi ve Psikolojik Danışma* (s. 11-26). İstanbul: Kaknüs Yayıncılık.

Ergönen, A. T., Özdemir, M. H., Can, I. Ö., Sönmez, E., Salaçin, S., Berberoğlu, E., & Demir, N. (2009). Domestic violence on pregnant women in Turkey. *Journal of Forensic and Legal Medicine, 16,* 125-129.

Feder, A., Ahmad, S., Lee, E. J., Morgan, J. E., Singh, R., Smith, B. W., Southwick, S. M., & Charney, D. S. (2013). Coping and PTSD symptoms in Pakistani earthquake survivors: Purpose in life, religious coping and social support. *Journal of Affective Disorders, 147,* 56-163.

Fortune, M. M. (1998). Preaching forgiveness? In J. S. McClure & N. J. Ramsay (Eds.), *Preaching about sexual and domestic violence: Telling the truth* (pp. 49-57). Cleveland, OH: United Church Press.

Freeman, C. (2001). Is local: Global as feminine: Masculine? Rethinking the gender of globalization. *Signs, 26*, 1007-1037.

Fulu, E., & Miedema, S. (2016). Globalization and changing family relations: Family violence and womens resistance in Asian Muslim societies. *Sex Roles, 74*, 480-494.

Giesbrecht, N., & Sevcik, I. (2000). The process of recovery and rebuilding among abused women in the conservative evangelic subculture. *Journal of Family Violence*, *15*, 229-248.

Gillum, T., Sullivan, C., & Bybee, D. (2006). The importance of spirituality in the lives of domestic violence survivors. *Violence Against Women, 12*(3), 240-250.

Güler, N., Tel, H. ve Özkan Tuncay, F. (2005). Kadının aile içinde yaşanan şiddete bakışı. *Cumhuriyet Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi, 27*, 51-56.

Haylı, Ç. M. ve Gökdoğan, M. R. (2019). Aile içi şiddet. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 12*(63), 631-635.

Hünler, O. S. (2002). *Dindarlığın evlilik doyumu üzerindeki etkileri ve algılanan evlilik sorunları çözümü becerilerinin, dindarlık ve evlilik doyumu ilişkisi üzerindeki arabulucu rolü* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara.

Isgandarova, N. (2017). The role of Islam in preventing domestic violence towards Muslim women in Azerbaijan. *Spiritual Psychology and Counseling, 2*(2), 183-202.

Isgandarova, N. (2019). *Muslim women, domestic violence, and psychotherapy: Theological and clinical issues.* New York: Routledge (Taylor & Francis Group).

Johnson, D. M., & Zlotnick, C. (2009). HOPE for battered women with PTSD in intimate partner violence shelters. *Professional Psychology: Research and Practice, 40*(3), 234-241.

Kaptanoğlu, İ. Y. (2014). *Türkiye'de kadına yönelik aile içi şiddet araştırması.* T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü, Ankara.

Karakuş Öztürk, H. (2012). Kadına yönelik şiddete kadın polislerin bakış açısı: Artvin İl Emniyet Müdürlüğü örneği. *Hacettepe Üniversitesi Dergisi, 1*, 1-38.

Kazdin, A. E. (2011). Conceptualizing the challenge of reducing interpersonal violence. *Psychology of Violence, 1*(3), 166-187.

Kelly, J., & Johnson, M. (2008). Differentiation among types of intimate partner violence: Research update and implications for interventions. *Family Court Review, 46*, 476-499.

Kimberly, C. L. (2009). *An exploratory study of religious conversion motivated by marriage: Adult attachment style and the marital relationship* (Unpublished Master's Thesis). California School of Professional Psychology at Alliant International University, San Diego.

Kreidler, M. C. (1995).Victims of family violence: The need for spiritual healing. *Journal of Holistic Nursing*, *13*, 30-36.

Lambert, N. M., & Dollahite, D. C. (2006). How religiosity helps couples prevent, resolve and overcome marital conflict. *Family Relations, 55*(4), 439-449.

Mattis, J. S. (2002). Religion and spirituality in the meaning-making and coping experiences of African American women: A qualitative analysis. *Psychology of Women Quarterly, 26*, 309-321.

McClure, J. S., & Ramsay, N. J. (1998). *Preaching about sexual and domestic violence: Telling the truth*. Cleveland, OH: United Church Press.

Moghadam, V. M. (1999). Gender and globalization: Female labor and women's mobilization. *Journal of World Systems Research, 2*, 367-388.

Nason Clark, N. (2004). When terror strikes at home: The interface between religion and domestic violence. *Journal for the Scientific Study of Religion*, *43*, 303-310.

Okuyan, M. (2007). Kadına yönelik şiddete Kur'an'ın bakışı. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 23*(23), 93-134.

Ökten, Ş. (2008). Toplumsal cinsiyet ve iktidar: Güneydoğu Anadolu Bölgesinin toplumsal cinsiyet düzeni. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi,2*(8), 302-311.

Öztürk, E. (2008). *Türkiye'de aile içi şiddet, kadın sığınma evleri ve din* (Yayımlanmamış doktora tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.

Öztürk, M. (2001). Egemen Bir Dinî Söylem Olarak Ataerkillik. *İslamiyat, 4*(4), 111-131.

Page, A. Z. ve İnce, M. (2008). Aile içi şiddet konusunda derleme. *Türk Psikoloji Yazıları*, *11,* 22-82.

Pandya, S. P. (2017). Practitioners' views on the role of spirituality in working with women victims and survivors of domestic violence. *Journal of Aggression, Maltreatment & Trauma*, 1-20.

Paranjape, A., & Kaslow, N. (2010). Family violence exposure and health outcomes among older African American women: Do spirituality and social support play protective roles?. *Journal of Women's Health, 19*(10), 1899-1904.

Pargament, K. I. (2007). *Spiritually integrated psychotherapy: Understanding and addressing the sacred*. New York, NY: Guilford Press.

Popescu, M. L., Drumm, R., Dewan, S., & Rusu, C. (2010). Childhood victimization and its impact on coping behaviors for victims of intimate partner violence. *Journal of Family Violence, 25*, 575-585.

Pyles, L. (2007). The complexities of the religious response to domestic violence: Implications for faith-based initiatives. *Affilia: Journal of Women and Social Work, 22*(3), 281-291.

Raj, A., & Silverman, J. (2002). Violence against immigrant women: The roles of culture, context, and legal immigrant status on intimate partner violence. *Violence Against Women*, *8*, 367-398.

Rasanathan, J. J. K., & Bhushan, A. (2011). *Measuring and responding to gender-based violence in the Pacific: Action on gender inequality as a social determinant of health*. Geneva, Switzerland: World Health Organization.

Sambisa, W., Angeles, G., Lance, P. M., Naved, R. T., & Thornton, J. (2011). Prevalence and correlates of physical spousal violence against women in slum and nonslum areas of urban Bangladesh. *Journal of Interpersonal Violence, 26*, 2592-2618.

Senter, K. E., & Caldwell, K. (2002). Spirituality and the maintenance of change: A phenomenological study of women who leave abusive relationships. *Contemporary Family Therapy, 24*(4), 543-564.

Solotaroff, J. L., & Pande, R. P. (2014). Violence against women and girls: Lessons from South Asia. Washington, D.C.: World Bank Group.

Subaşı, N. ve Akın, A. (2012). *Kadına yönelik şiddet: Nedenleri ve sonuçları.* http://www.huksam.hacettepe.edu.tr/Turkce/SayfaDosya/kadina_yon_siddet.pdf adresinden elde edildi. Erişim Tarihi: 21.12.2019

Wokoma, T. T., Jampala, M., Bexhell, H., Guthrie, K., & Lindow, S. (2014). A comparative study of the prevalence of domestic violence in women requesting a termination of pregnancy and those attending the antenatal clinic. *BJOG: An International Journal of Obstetrics and Gynaecology, 121*(5), 627–633.

Wolff, D. A., Burleigh, D., Tripp, M., & Gadomski, A. (2001). Training clergy: The role of the faith community in domestic violence prevention. *Journal of Religion and Abuse*, *2*, 47-62.

World Health Organization [WHO]. (2019). *Violence and injury prevention.* https://www.who.int/violence_injury_prevention/violence/en/ adresinden elde edildi. Erişim Tarihi: 19.12.2019

World Health Organization. (2013). *Global and regional estimates of violence against women.*https://www.who.int/reproductivehealth/publications/violence/9789241564625/en/ adresinden elde edildi. Erişim Tarihi: 18.12.2019

Yapıcı, A. (2018). Eşlerin dinsel algı ve yaşayışına göre evlilikte dindarlık ve maneviyat huzur mu, kusur mu?. *Turkish Studies, 13*(2), 79-106.

Yetim, D. ve Şahin, E. M. (2008). Aile hekimliğinde kadına yönelik şiddete yaklaşım. *Aile Hekimliği Dergisi, 2*, 48-52.

BÖLÜM 14
İLİŞKİSEL ÇATIŞMA/BOŞANMA VE MANEVİYAT

Şeyda ÇETİNTAŞ, Halil EKŞİ

Giriş

Kutsal olana yönelik arayış olan maneviyat (Pargament ve Mahoney, 2002), Tanrı, İlahi ve aşkın gerçeklik kavramlarının merkezindedir (Mahoney, Krumrei ve Pargament, 2008). İnsanların kutsalları hayatlarına dâhil etmek için kullandıkları, doğaüstü güçlerle ilişkilendirdikleri inançlar, deneyimler, ritüeller ve topluluklar dâhil birçok aracı içerir (Mahoney vd., 2008). İnsanların kutsal ve manevi değerler atfettikleri önemli bir konu, evliliktir (Mahoney vd., 1999). "Tanrı'nın huzurunda toplanmak", "imam nikâhı", "evlilik yemini" gibi kavramlar evliliğe atfedilen bu manevi değeri yansıtan sadece birkaç örneği temsil etmektedir. Birçok insan için aile ilişkileri biyolojik, psikolojik, sosyal süreçlerden daha fazlasını içerir ve insanlar genellikle bu bağların doğrudan manevi alana girdiğine inanırlar (Mahoney, Pargament, Murray-Swank ve Murray-Swank, 2003). Bu gözlem, Zimmerman'ın (1974) Konfüçyüsçülük, Hinduizm, Yahudilik, İslam ve Hristiyanlık dâhil olmak üzere başlıca Asya-Avrupa dinleri hakkındaki değerlendirmesiyle tutarlıdır: "Tüm bu dinler…….aile ilişkilerinin sıradan herhangi bir konudan daha fazla kutsallığıyla ilgilenirler. Başka bir deyişle, toplumun en kutsal ya da ilahi yönünün aile sistemi olduğu düşünülür ve dindar olmak, iyi bir koca, iyi bir eş, iyi bir ebeveyn, çocuk ya da akraba olmakla eşdeğerdir" (s.6). Kutsal olarak görülen bu bağın sona ermesi, bireylerin psikolojik uyumları açısından büyük öneme sahiptir (Mahoney vd., 2008). Benzer bir şekilde, boşanma konusu dinî kural ve yorumlamalarda işlenen bir konu olarak görülmektedir (Stander, Piercy, Mackinnon ve Helmeke, 1994). Bu açıdan değerlendirildiğinde, evlilik süreçleri çerçevesinde değerlendirilen evlilik doyumu, ilişkisel çatışma ve boşanma konularında maneviyat konusunu ele almak anlamlı görünmektedir.

Araştırmalar din ve maneviyatın, ilişkisel süreçlerde çatışmayı önlemede ve yapıcı bir evlilik işleyişi geliştirmede önemli bir role sahip olduğunu göstermektedir (Lambert ve Dollahite, 2006; Myer, 2006). Ancak, araştırmacılar dinin ilişki ve evlilik süreçlerinde olumlu etkisi ol-

Kaynakça

Blomquist, J. M. (1985). The effect of the divorce experience on spiritual growth. *Pastoral Psychology*, *34*(2), 82-91.

Butler, M. H., Stout, J. A., & Gardner, B. C. (2002). Prayer as a conflict resolution ritual: Clinical implications of religious couples' report of relationship softening, healing perspective, and change responsibility.

Dreman, S. (1991). Coping with the trauma of divorce. *Journal of Traumatic Stress*, *4*(1), 113-121.

Dudley, M. G., & Kosinski, F. A. (1990). Religiosity and marital satisfaction: A research note. *Review of Religious research*, *32*(1), 78-86.

Giblin, P. R. (1993). 12. Marital conflict and marital spirituality. In R. J. Wicks & R. D. Parsons (Eds), *Clinical handbook of pastoral counseling (Vol. 2)* (pp. 313-328). New Jersey: Paulist Press.

Greeff, A. P., & Merwe, S. (2004). Variables associated with resilience in divorced families. *Social Indicators Research, 68,* 59–75.

Helmeke, K. B., & Bischof, G. H. (2002). Recognizing and raising spiritual and religious issues in therapy: Guidelines for the timid. *Journal of Family Psychotherapy*, *13*(1-2), 195-214.

Holeman, V. T. (2003). Marital reconciliation: A long and winding road. *Journal of Psychology and Christianity*, *22*(3), 30–42.

Joseph, S., Murphy, D., & Regel, S. (2012). An affective–cognitive processing model of post traumatic growth. *Clinical Psychology & Psychotherapy*, *19*(4), 316-325.

Kiesling, C. (2011). An attachment theory approach to narrating the faith journey of children of parental divorce. *International Journal of Children's Spirituality*, *16*(4), 301-313.

Krumrei, E. J., Mahoney, A., & Pargament, K. I. (2009). Divorce and the divine: The role of spirituality in adjustment to divorce. *Journal of Marriage and Family*, *71*(2), 373-383.

Krumrei, E. J., Mahoney, A., & Pargament, K. I. (2011). Demonization of divorce: Prevalence rates and links to postdivorce adjustment. *Family Relations*, *60*(1), 90-103.

Lambert, N. M., & Dollahite, D. C. (2006). How religiosity helps couples prevent, resolve, and overcome marital conflict. *Family Relations*, *55*(4), 439-449.

Lambert, N. M., & Dollahite, D. C. (2006). How religiosity helps couples prevent, resolve, and overcome marital conflict. *Family Relations*, *55*(4), 439-449.

Linley, P. A., & Joseph, S. (2004). Positive change following trauma and adversity: A review. *Journal of Traumatic Stress: Official Publication of the International Society for Traumatic Stress Studies*, *17*(1), 11-21.

Livingston, P. H. (1985). Union and disunion. *Studies in Formative Spirituality, 6,* 241–253.

Mahoney, A., Krumrei, E. J., & Pargament, K. I. (2008). Broken vows: Divorce as a spiritual trauma and its implications for growth and decline. In S. Joseph & P. A. Linley (Eds.), *Trauma, recovery, and growth: Positive psychological perspectives on posttraumatic stress* (pp. 105 – 124). New York: Wiley.

Mahoney, A., Pargament, K. I., Jewell, T., Swank, A. B., Scott, E., Emery, E., & Rye, M. (1999). Marriage and the spiritual realm: The role of proximal and distal religious constructs in marital functioning. *Journal of Family Psychology*, *13*(3), 321.

Mahoney, A., Pargament, K. I., Murray-Swank, A., & Murray-Swank, N. (2003). Religion and the sanctification of family relationships. *Review of Religious Research*, *44*(3), 220-236.

Mahoney, A., Pargament, K. I., Tarakeshwar, N., & Swank, A. B. (2008). Religion in the home in the 1980s and 1990s: A meta-analytic review and conceptual analysis of links between religion, marriage, and parenting. *Journal of Family Psychology*, *15*(4), 559-596.

Marks, L. (2004). Sacred practices in highly religious families: Christian, Jewish, Mormon, and Muslim perspectives. *Family Process, 43*(2), 217–231.

Miller, M. M., Korinek, A. W., & Ivey, D. C. (2006). Integrating spirituality into training: The spiritual issues in supervision scale. *The American Journal of Family Therapy*, *34*(4), 355-372.

Morgan, A. (2000). *What is narrative therapy?* Adelaide: Dulwich Centre Publications.

Myers, S. M. (2006). Religious homogamy and marital quality: Historical and generational patterns, 1980–1997. *Journal of Marriage and Family*, *68*(2), 292-304.

Pargament, K. I., & Ano, G. (2004). Empirical advances in the psychology of religion and coping. In K. W. Schaie, N. Krause, & A. Booth (Eds.), *Religious inf luences on health and well-being in the elderly* (pp. 114–140). New York: Springer.

Pargament, K. I., & Mahoney, A. (2002). Spirituality: Discovering and conserving the sacred. In C. R. Snyder (Ed.), *Handbook of positive psychology* (pp. 646–675). Washington, DC: American Psychological Association.

Pargament, K. I., Magyar, G. M., Benore, E., & Mahoney, A. (2005). Sacrilege: A study of sacred loss and desecration and their implications for health and well-being in a community sample. *Journal for the Scientific Study of Religion*, *44*(1), 59-78.

Pargament, K. I., Smith, B. W., Koenig, H. G., & Perez, L. (1998). Patterns of positive and negative religious coping with major life stressors. *Journal for the Scientific Study of Religion*, *37*(4), 710-724.

Payne, M. (2006). *Narrative therapy*. Sage.

Prest, L. A., & Keller, J. F. (1993). Spirituality and Family Therapy: Spiritual Beliefs, Myths, and Metaphors. *Journal of Marital and Family Therapy*, *19*(2), 137-148.

Smith, A. L., & Harkness, J. (2002). Spirituality and meaning: A qualitative inquiry with caregivers of Alzheimer's disease. *Journal of Family Psychotherapy*, *13*(1-2), 87-108.

Stander, V., Piercy, F. P., Mackinnon, D., & Helmeke, K. (1994). Spirituality, religion and family therapy: Competing or complementary worlds?. *The American Journal of Family Therapy*, *22*(1), 27-41.

Sullivan, K. T. (2001). Understanding the relationship between religiosity and marriage: An investigation of the immediate and longitudinal effects of religiosity on newlywed couples. *Journal of Family Psychology*, *15*(4), 610.

Taylor, R. J. (2004). Therapeutic intervention of trauma and stress brought on by divorce. *Journal of Divorce & Remarriage*, *41*(1-2), 129-135.

Tedeschi, R. G., & Calhoun, L. G. (1995). Trauma and transformation: Growing in the aftermath of suffering. Thousand Oaks, CA: Sage.

Tedeschi, R. G., & Calhoun, L. G. (1996). The posttraumatic growth inventory: Measuring the positive legacy of trauma. *Journal of Traumatic Stress*, *9*(3), 455-471.

Tedeschi, R. G., & Calhoun, L. G. (2004). " Posttraumatic growth: Conceptual foundations and empirical evidence". *Psychological Inquiry*, *15*(1), 1-18.

Walsh, F. (2009). Integrating spirituality in family therapy: Wellsprings for health, healing, and resilience. In F. Walsh (Ed.), *Spiritual resources in family therapy* (2nd ed.) (pp.31-64). New York: Guilford Press.

Walsh, F. (2009). Religion, spirituality, and the family: Multifaith perspectives. In F. Walsh (Ed.), *Spiritual resources in family therapy* (2nd ed.) (pp.3-30). New York: Guilford Press.

Warner, H. L., Mahoney, A., & Krumrei, E. J. (2009). When parents break sacred vows: The role of spiritual appraisals, coping, and struggles in young adults' adjustment to parental divorce. *Psychology of Religion and Spirituality*, *1*(4), 233.

Zimmerman, C. C. (1974). Family influence upon religion. *Journal of Comparative Family Studies*, *5*(2), 1-16.

Gözden Geçirilmiş ve
Genişletilmiş 10. Basım

STRATEJİK YÖNETİM

Prof. Dr. Ömer Dinçer

nobel

STRATEJİK YÖNETİM

Prof. Dr. Ömer Dinçer

Yayın No.: 4716
Beşeri Bilimler No.: 499
ISBN: 978-625-397-011-6
E-ISBN: 978-625-397-012-3
Basım Sayısı: Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş 10. Basım, Mart 2023

© Copyright 2023, NOBEL AKADEMİK YAYINCILIK EĞİTİM DANIŞMANLIK TİC. LTD. ŞTİ. SERTİFİKA NO.: 40340
Bu baskının bütün hakları Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.ne aittir.
Yayınevinin yazılı izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik
ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.
Nobel Akademik Yayıncılık, 2011 yılından beri "tanınmış uluslararası yayınevi" statüsündedir.

Genel Yayın Yönetmeni: Nevzat Argun -nargun@nobelyayin.com-
Genel Yayın Koordinatörü: Gülfem Dursun -gulfem@nobelyayin.com-

Sayfa Tasarım: Tarkan Kara -erdal@nobelyayin.com-
Redaksiyon: Mine Metin -mine@nobelyayin.com-
Kapak Tasarım: Mehtap Bayraktar Asiltürk -mehtap@nobelyayin.com-

Kütüphane Bilgi Kartı

Dinçer, Ömer.
Stratejik Yönetim / Ömer Dinçer
Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş 10. Basım, XIV + 578 s., 17x24 cm. Kaynakça ve dizin var.
ISBN: 978-625-397-011-6
E-ISBN: 978-625-397-012-3
1. Stratejik Yönetim 2. Stratejik Analiz 3. Stratejik Uyum ve Örgütsel Tasarım

Genel Dağıtım

ATLAS AKADEMİK BASIM YAYIN DAĞITIM TİC. LTD. ŞTİ.
Adres: Bahçekapı Mh. 2465 Sk. Oto Sanayi Sitesi No:7 Bodrum Kat, Şaşmaz/ANKARA
Telefon: +90 312 278 50 77 - **Faks:** 0 312 278 21 65
Sipariş: siparis@nobelyayin.com- **E-Satış:** www.nobelkitap.com - esatis@nobelkitap.com
www.atlaskitap.com - info@atlaskitap.com

Dağıtım ve Satış Noktaları: Alfa, Kırmızı Kedi, Arkadaş, D&R, Dost, Kika, Kitapsan, Nezih, Odak, Pandora, Prefix, Remzi

Baskı ve Cilt: Meteksan Matbaacılık ve Teknik Sanayi Tic. Anonim Şirketi / Sertifika No.: 46519
Beytepe Köy Yolu No.: 3 06800 Bilkent-Çankaya/ANKARA

İÇİNDEKİLER

ONUNCU BASKIYA ÖN SÖZ ..... **iii**
BİRİNCİ BASKIYA ÖN SÖZ ..... **v**

BİRİNCİ KISIM
STRATEJİK YÖNETİME GENEL BİR BAKIŞ

1. Bölüm: STRATEJİK YÖNETİMİN TEMEL KAVRAMLARI **5**
1.1. Yönetim Felsefesi, Vizyon ve Misyon 5
1.1.1. Vizyon 5
1.1.2. Misyon 8
1.1.3. Vizyon ile Misyon Arasındaki Farklılıklar 13
1.2. Strateji 15
1.2.1. Strateji Kavramı 15
1.2.2. Stratejinin İşletmeye Sağlayacağı Faydalar 21
1.2.3. Strateji ve Taktik 24
1.3. Politika 24
1.3.1. İşletme Politikasının Tanımı ve Özellikleri 24
1.3.2. Politikaların İşletme Üzerine Etkisi 25
1.3.3. Strateji ve Politika 27
Dipnotlar 29

2. Bölüm: STRATEJİK YÖNETİMİN TANIMI VE SÜRECİ **33**
2.1. Stratejik Yönetimin Tanımı ve Kapsamı 33
2.1.1. Stratejik Yönetimin Tanımı ve Amacı 33
2.1.2. Stratejik Yönetimin Özellikleri 34
2.1.3. Stratejik Yönetim Modeli 36
2.2. Stratejilerin Geliştirilmesi ve Planlama 37
2.2.1. Stratejik Analiz 37
2.2.2. Stratejik Tasarım 39
2.3. Stratejilerin Uygulanması 41
2.3.1. Stratejik Uyum ve Örgütsel Tasarım 41
2.3.2. Program, Bütçe ve Prosedürler 42
2.4. Stratejik Sonuçların Kontrol ve Değerlendirilmesi 43
2.5. Bir Strateji Geliştirme Örneği 44
Dipnotlar 46

3. Bölüm: STRATEJİK YÖNETİMİN KAPSAMI VE GELİŞİMİ **47**
3.1. Stratejik Yönetimin Temel Ögeleri 47
3.1.1. Liderlik ve Tepe Yöneticileri 47
3.1.2. Örgüt Vizyonu ve Misyonu 50
3.1.3. Dış Çevre ve Pazar 50
3.1.4. Stratejiler 51
3.1.5. İşletmenin Kaynakları 51
3.2. Stratejik Yönetimin Seviyeleri 52
3.2.1. Şirket Stratejisi 53
3.2.2. İşletme Stratejisi 53
3.2.3. Fonksiyonel Strateji 53

3.3. Stratejik Yönetimin Tarihî Gelişimi 54
3.3.1. Bütçe ve Mali Kontrol 55
3.3.2. Uzun Vadeli Planlama ve İşletme Politikası 56
3.3.3. Stratejik Planlama 56
3.3.4. Stratejik Yönetim 57
3.3.5. Stratejik Yönetime Bütüncül Bakış 57
3.4. Türkiye'de Stratejik Yönetim 58
Dipnotlar 60

4. Bölüm: STRATEJİK YÖNETİM DÜŞÜNCESİ 61

4.1. Stratejik Yönetim Düşüncesine Genel Bakış 62
4.1.1. Stratejik Yönetimde Üç Paradigma 62
4.1.2. Mintzberg ve Stratejik Düşünce Okulları 63
4.2. 1960-90 Arası Gelişmeler ve Stratejik Düşünce Okulları 64
4.1.1. Tasarım Okulu (Designing School) 64
4.1.2. Planlama Okulu (Planning School) 69
4.1.3. Konumlandırma Okulu (Positioning School) 74
4.1.4. Girişimcilik Okulu (Entrepreneurial School) 82
4.1.5. Öğrenme Okulu (Learning School) 86
4.1.6. Kültürel Okul (Cultural School) 94
4.1.7. Çevre Okulu (Environmental School) 97
4.1.8. Bütünleştirme Okulu (Configuration School) 105
4.3. 1990'lardan Sonra Stratejik Yönetim Düşüncesi 115
4.3.1. Örgütsel Mimari 115
4.3.2. Peter F. Drucker ve "Gelecek İçin Yönetim" 119
4.3.3. Hamel-Prahalad ve "Gelecek İçin Rekabet" 122
Dipnotlar 126

İKİNCİ KISIM

STRATEJİK ANALİZ

5. Bölüm: DIŞ ÇEVRENİN ANALİZİ: FIRSAT VE TEHDİTLER 135

5.1. Dış Çevrenin Tanımlanması ve Çevre Analizi 135
5.1.1. Dış Çevrenin Tanımı ve Çevre Faktörleri 135
5.1.2. Dış Çevre Analizinin Kapsamı ve Süreci 138
5.2. Küresel ve Ulusal Çevre Faktörlerinin Analizi 143
5.2.1. Küreselleşme ve Küresel Faktörler 143
5.2.2. Teknolojik Faktörlerin Analizi 146
5.2.3. Sosyokültürel Faktörlerin Analizi 147
5.2.4. Ekonomik Faktörlerin Analizi 148
5.2.5. Hukuki-Politik Faktörlerin Analizi 148
5.2.6. Tabii Çevre Faktörlerinin Analizi 149
5.3. İş (Rekabet) Çevresi Faktörlerinin Analizi 150
5.3.1. Sanayi Yapısı ve Pazar Analizi 150
5.3.2. Alıcılar Pazarı ve Tüketici Özelliklerinin Analizi 154
5.3.3. İşletmenin Pazar İçindeki Konumu 155
5.3.4. Rekabet Yapısı ve Rakiplerin Analizi 158
5.3.5. Diğer Faktörlerin Analizi 165
Dipnotlar 166

6. Bölüm: İŞLETMENİN KAYNAK VE KABİLİYETLERİNİN ANALİZİ: ÜSTÜNLÜK VE ZAYIFLIKLAR 167

6.1. İşletme Analizinin Tanımı ve Kapsamı 167
6.1.1. İşletme Analizinin Tanımı ve Süreci 167

6.1.2. Kaynak Tabanlı Teori ... 170
6.1.3. Örgütsel Kapasite: Temel ve Ayırdedici Kabiliyeler ... 171
6.1.4. Stratejik Maliyet Analizi ve Değer Zinciri ... 173
6.2. Örgüt Sisteminin Analizi ... 177
6.2.1. Mevcut Amaç ve Stratejiler ... 177
6.2.2. Örgütün Fiziki Yapısı ... 178
6.2.3. Örgütün Sosyal Yapısı ... 178
6.2.4. Yönetim Süreçleri ... 184
6.3. Fonksiyonel Analiz ... 185
6.3.1. Pazarlama Faktörlerinin Analizi ... 185
6.3.2. Üretim Faktörlerinin Analizi ... 186
6.3.3. Finansman Faktörlerinin Analizi ... 187
6.3.4. Araştırma ve Geliştirme Faktörlerinin Analizi ... 187
6.4. İnsan Kaynaklarının Analizi ve Örgüt Geliştirme ... 188
6.4.1. İnsan Kaynağı ile İlgili Faktörler ... 188
6.4.2. Beşerî Kabiliyetler Envanteri ... 189
6.5. İç Kaynaklar Arasındaki Etkileşim ve Sinerji ... 190
6.5.1. Sinerjinin Anlamı ve Önemi ... 190
6.5.2. Sinerji Çeşitleri ... 192
Dipnotlar ... 194

7. Bölüm: İŞLETME-ÇEVRE ETKİLEŞİMİ VE FÜTZ ANALİZİ ... 197

7.1. İşletme ile Çevresi Arasındaki İlişkiler ... 197
7.2. Fütz (Swot) Analizi ... 200
7.2.1. Fütz Analizinin Kapsamı ve Temel Ögeleri ... 200
7.2.2. Fütz Analizi Üzerine Tartışmalar ... 205
7.3. Fütz'e Göre Strateji Oluşturma ... 209
7.3.1. Stratejik (Kilit) Başarı Faktörleri ... 209
7.3.2. Fütz Matrisi ve Stratejileri ... 213
Dipnotlar ... 215

ÜÇÜNCÜ KISIM

STRATEJİK TASARIM

8. Bölüm: VİZYON, MİSYON VE STRATEJİK AMAÇLAR ... 221

8.1. Amaçların Tanımı ve Fonksiyonları ... 221
8.1.1. Amaçların Tanımı ve Özellikleri ... 221
8.1.2. Amaçların Fonksiyonları ... 224
8.2. Amaçların Yapısı ve Hiyerarşisi ... 226
8.2.1. Vizyon ve Misyon ... 226
8.2.2. Stratejik Amaçlar ... 228
8.2.3. Hedefler (Fonksiyonel Amaçlar) ... 229
8.2.4. Normlar ... 230
8.3. Ekonomik Nitelikli Stratejik Amaçları ... 231
8.3.1. Kârlılık ... 232
8.3.2. Büyüme ... 235
8.3.3. Süreklilik ... 237
8.4. Sosyal Sorumluluklar ve İş Ahlakı ... 240
8.4.1. Sosyal Sorumluluk ve Sosyal Kabul ... 240
8.4.2. Sosyal Sorumlulukla İlgili Tartışma ve Yaklaşımlar ... 241
8.4.3. Başlıca Sosyal Sorumluluk Alanları ... 242
Dipnotlar ... 247

9. Bölüm: REKABET ÜSTÜNLÜĞÜ İÇİN GENEL STRATEJİLER..... 251

9.1. Temel Rekabet Stratejileri..... 252
9.1.1. Toplam Maliyet Liderliği Stratejisi..... 253
9.1.2. Farklılaştırma Stratejisi..... 255
9.1.3. Odaklanma Stratejisi..... 256
9.2. Büyüme ve Gelişme Stratejileri..... 257
9.2.1. Bütünleşme Stratejileri..... 257
9.2.2. Çeşitlendirme Stratejileri..... 260
9.3. Dış Büyüme Stratejileri..... 262
9.3.1. Uluslararası Ticaret ve İthalat-İhracat Stratejileri..... 263
9.3.2. Stratejik İttifaklar..... 265
9.3.3. Birleşme veya Satın Alma Stratejileri..... 269
9.4. Durgun Büyüme ve Durumunu Koruma Stratejileri..... 271
9.5. Kendine Gelme ve Tasarruf Stratejileri..... 273
9.5.1. Yeniden Yapılanma Yoluyla Örgütsel Değişme..... 273
9.5.2. Mali Kontrol ve Maliyetleri Azaltma..... 276
9.5.3. Gelirleri Artırma..... 277
9.6. Yatırımları Azaltma ve Tasfiye Stratejileri..... 277
9.6.1. Tecrit Etme (Ayırma)..... 278
9.6.2. Mahkûm Olma..... 278
9.6.3. İşletmeyi Satma veya Tasfiye Etme..... 279
Karma Stratejiler..... 279
Dipnotlar..... 280

10. Bölüm: REKABET ÜSTÜNLÜĞÜ İÇİN ÖZEL DURUM STRATEJİLERİ..... 283

10.1. Pazarın Durumuna Göre Stratejiler..... 283
10.1.1. Parçalı Pazar Stratejileri..... 283
10.1.2. Yeni ve Büyüyen Pazar Stratejileri..... 285
10.1.3. Olgun Pazar Stratejileri..... 287
10.1.4. Düşüş Safhasındaki Pazar Stratejileri..... 289
10.1.5. Çalkantılı ve Hızlı Değişen Pazar Stratejileri..... 291
10.1.6. Çok Uluslu ve Küresel Pazar Stratejileri..... 292
10.2 İşletmeninin Özelliklerine Göre Stratejiler..... 293
10.2.1 Hızlı Büyüyen İşletme Stratejileri..... 293
10.2.2 Lider ve Takipçi İşletme Stratejileri..... 295
10.2.3 Zayıf veya Kriz İçindeki İşletme Stratejileri..... 298
10.3. İnternet Ekonomisi Stratejileri..... 299
10.3.1. İnternet Teknolojisinin İşletme Stratejileri Üzerine Etkisi..... 300
10.3.2. E-İşletme Modelleri ve Stratejileri..... 301
10.3.3. Geleneksel İşletmeler İçin İnternet Stratejileri..... 303
10.4. Diğer Yardımcı Stratejiler..... 304
10.4.1. Örgütün Hiyerarşik Seviyesine Göre Stratejiler..... 304
10.4.2. Kapsamlarına Göre Stratejiler..... 304
10.4.3. Örgüt İçine ve Dışına Yönelik Stratejiler..... 306
10.4.4. Diğer Stratejik Tasnifler..... 307
Dipnotlar..... 308

11. Bölüm: STRATEJİK ALTERNATİFLERİN ANALİZİ VE PORTFÖY MATRİSLERİ..... 311

11.1. Strateji Seçiminde Portföy Analizleri..... 312
11.1.1. Portföy Analizinin Tanımı ve Kapsamı..... 312
11.1.2. Portföy Analizinin Süreci..... 313
11.1.3. Portföy Analizine Yöneltilen Eleştiriler..... 319
11.2. Şirket Stratejilerini Geliştirmede Kullanılan Portföy Matrisleri..... 320
11.2.1. Boston Danışma Grubu ve Büyüme/Pazar Payı Matrisi..... 320
11.2.2. Stratejik Kümeleme Analizi..... 323
11.2.3. Ge İşletme Portföyü ve Yönlendirici Politika Matrisi..... 325
11.2.4. Hofer Analizi ve Mamul/Pazar Değerlendirme Matrisi..... 327

11.3. İşletme Stratejilerini Geliştirmede Kullanılan Diğer Analizler 329
11.3.1. Mamul Hayat Eğrisi 329
11.3.2. Rekabet Tablosu 332
11.3.3. Öğrenme (Tecrübe) Eğrileri 333
11.3.4. Kârlılık ve Pıms Analizi 335
11.3.5. Pazar Çekiciliğinin Analizi ve Strateji Haritası 337
Dipnotlar 338

DÖRDÜNCÜ KISIM
STRATEJİLERİ UYGULAMA

12. Bölüm: STRATEJİK UYUM VE ÖRGÜTSEL TASARIM 345

12.1. Örgüt İçi Stratejik Uyum 345
12.1.1. Farklı SİB'leri Arasında Bütünleştirme 346
12.1.2. Örgüt İçi Stratejik Uyum Ögeleri 346
12.2. Strateji ve Örgüt Yapıları 348
12.2.1. Strateji ve Yapı Etkileşimi 348
12.2.2. Stratejik Örgüt Yapıları 349
12.2.3. Örgüt Yapısını Etkileyen Faktörler 360
12.3. Strateji ve Teknoloji 361
12.3.1. Teknolojinin Tanım ve Kapsamı 362
12.3.2. Teknoloji Özellikleri ve Sınıflandırması 363
12.3.3. Teknolojik Çevre Değişiklikleri ve Yüksek Teknoloji 367
12.4. Strateji ve Örgüt Kültürü 368
12.4.1 Örgüt Kültürünün Tanımı ve Kapsamı 368
12.4.2 Kültürel Uyum Seviyeleri 369
12.5. Stratejik Liderlik 372
12.5.1. Mintzberg ve Stratejik Liderlik Modelleri 372
12.5.2. Liderliğin Yeni Rolü ve Stratejik Mimarlık 374
Dipnotlar 377

13. Bölüm: STRATEJİLERİ UYGULAMA SÜRECİ 379

13.1. Uygulama Süreci ve Uygulama Planları 379
13.2. Örgütsel Politikalar ve Süreçler 381
13.2.1. Bölüm Politikalarının Oluşturulması 381
13.2.2. Yöntemler ve Örgütsel Süreçler 390
13.3. Programlar, Bütçeler ve Prosedürler 392
13.3.1. Programlar 392
13.3.2. Kaynak Tahsisi ve Bütçeleme 392
13.3.3. Prosedürler 394
Dipnotlar 394

BEŞİNCİ KISIM
STRATEJİK SONUÇLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ VE KONTROL

14. Bölüm: STRATEJİK UYGULAMALARIN KONTROLÜ 401

14.1. Kontrol Süreci ve Stratejik Kontrol 401
14.1.1. Başarı Standartlarının Belirlenmesi 402
14.1.2. Uygulama Sonuçlarının ve Başarıların Ölçülmesi 403
14.1.3. Sonuçların Karşılaştırılması 403
14.1.4. Problemlerin Çözümü ve Düzeltici Tedbirlerin Alınması 404

14.2. Kontrol Sürecinde Göz Önüne Alınacak Hususlar 405
14.2.1. Değerlendirme ve Kontrol Standartları 405
14.2.2. Motivasyon ve Ödüllendirme Sistemi 406
14.2.3. Stratejik Geribesleme 407
14.3. Stratejik Bilgi Sistemleri 408
Dipnotlar 409

15. Bölüm: STRATEJİK KONTROL ARAÇ VE YÖNTEMLERİ 411

15.1. Faaliyet Esaslı Maliyetleme 412
15.2. Sorumluluk Merkezleri 413
15.2.1. Maloluş ve Harcama Merkezleri 413
15.2.2. Hasılat ve Gelir Merkezleri 415
15.2.3. Kâr Merkezleri 416
15.2.4. Yatırım Merkezleri 416
15.3. İşletme Bütçeleri 417
15.3.1. Yatırım Bütçeleri 417
15.3.2. Genel Bütçeler ve Bölüm Bütçeleri 418
15.4. Stratejilerin Uygulama Planı ve Kontrol Aracı Olarak Balanced Scorecard 418
Dinotlar 421

ALTINCI KISIM

STRATEJİK YÖNETİMİN DİĞER KONULARI

16. Bölüm: KRİZ DÖNEMLERİNDE YÖNETİM 427

16.1. Krizin Tanımı, Kapsamı ve Kaynakları 427
16.1.1. Krizin Tanımı, Anlamı ve Özellikleri 427
16.1.2. Krizin Kaynakları 429
16.2. Kriz Sürecinin Safhaları ve Sonuçları 435
16.2.1. Stratejik Açıklık ve Krizin Oluşma Safhaları 435
16.2.2. Krizin ve Plansız Değişmenin Sonuçları 440
16.3. Kriz Yönetimi 443
16.3.1. Kriz Yönetimi Yaklaşımları 444
16.3.2. Krize Cevap Verme ve Değişikliğe Uyum 445
Dipnotlar 450

17. Bölüm: KÜÇÜK İŞLETMELERDE YÖNETİM 453

17.1. Küçük İşletmelerin Tanımı ve Kapsamı 453
17.1.1. Küçük İşletmelerin Tanımı ve Özellikleri 453
17.1.2. Küçük İşletmelerin Sınıflandırılması 456
17.2. Küçük İşletmelerde Stratejik Yönetim 457
17.2.1. Küçük İşletmelerde Stratejik Analiz 458
17.2.2. Küçük İşletmelerin Üstünlük ve Zayıflıkları 460
17.2.3. Küçük İşletmelerde Rekabet Stratejileri 464
17.3. Küçük İşletmelerde Başarı ve Başarısızlık 466
17.3.1. Küçük İşletmelerde Başarısızlık Faktörleri 467
17.3.2. Küçük İşletmelerde Başarı Faktörleri 469
Dipnotlar 470

18. Bölüm: HİZMET İŞLETMELERİNDE STRATEJİ GELİŞTİRME 473

18.1. Hizmet Kavramı ve Hizmet İşletmeleri 473
18.1.1. Hizmet Kavramının Tanımı ve Özellikleri 473
18.1.2. Hizmet İşletmeleri 477
18.2. Hizmet İşletmelerinde Rekabet Stratejileri 480
Dipnotlar 483

19. Bölüm: KÂR AMACI GÜTMEYEN ÖRGÜTLERDE YÖNETİM 485

19.1. Örgütlerin Tanımı ve Kâr Amaçsız Örgütler 485
19.1.1. Örgütlerin Tanımı ve Sınıflandırılması 485
19.1.2. Örgütlerin Stratejik Açıdan Karşılaştırılması 488
19.2. Kâr Amacı Gütmeyen Örgütlerde Stratejik Yönetim 490
19.2.1. Kâr Amacı Gütmeyen Örgütlerin Stratejik Sorunları 490
19.2.2. Kâr Amacı Gütmeyen Örgütlerin Stratejik Yönetim Süreci 492
Dipnotlar 495

YEDİNCİ KISIM
STRATEJİK YÖNETİMDE ÖRNEKOLAY ÇALIŞMALARI

20. Bölüm: ÖRNEKOLAY YÖNTEMİ VE ANALİZİ 501

20.1. Örnekolay Yöntemi 501
20.1.1. Örnekolay Yönteminin Tanımı ve Kapsamı 501
20.1.2. Örnekolay Analizi 504
20.2. Örnekolaya Hazırlanma ve Sunuş 515
20.2.1. Örnekolaya Hazırlanma 515
20.2.2. Yazılı Raporun Hazırlanması 518
20.2.3. Sınıf Tartışmaları 519
Dipnotlar 520

21. Bölüm: HOŞ GIDA HOLDİNG A.Ş. (Eski Adıyla Saray Şirketleri) 521

21.1. Saray Gıda Şirketi: Kuruluşu ve Gelişimi 521
21.2. Saray'da Erol Şen Devri (1987-1993) 524
21.3. Saray'da Değişimi Başlatma Ve Uygulama 527
21.3.1. Grup Yapıları ve Stratejileri 529
21.3.2. Saray'ın Yeni Yüzü 535
21.4. Uzay Gıda A.Ş.'nin Satın Alınması 535
21.4.1. Faaliyetlerin Birleştirilmesi 537
21.4.2. Saray'da Yönetici Değişiklikleri 539
21.5. Borçlanılan Tüm Hisselerin Satılması 540

22. Bölüm: HOŞ GIDA HOLDİNG'İN ANALİZİ VE YORUMU 547

22.1. Mevcut Durumun Tesbiti 547
22.1.1. İşletmenin Tanımlanması 547
22.1.2. Şirketin Yönetim Felsefesi ve Misyonu 548
22.1.3. Şirketin Vizyonu ve Stratejileri 548
22.2. Stratejik Problemin Teşhisi 549
22.2.1. Görünen Sorunlar ve Sorular 549
22.2.2. Stratejik Analiz 549
22.3. Seçilen Stratejiler ve Çözüm Teklifleri 554
22.3.1. Erol Şen'in Teşhis ve Çözümleri 554
22.3.2. Uzay Gıda A.Ş.'nin Satın Alınması 555
22.3.3. Hoş Gıda Holding A.Ş. 556
Sonuç 557

KULLANILAN KAYNAKLAR 559

KONU DİZİNİ 573

KULLANILAN KAYNAKLAR

1. KİTAPLAR

Abt, Clark C.; *The Social Audit for Management*, AMACOM, New York, 1977

Adrian, J. S., David J.M, Ted M., Kevin A. M., James A. Q.; *Profit Patterns*, Times Business, New York, 1999

Ahmet, Esin; *İşletme Politikasına Giriş*, İ.Ü.İktisat Fakültesi, İstanbul, 1984

Akgüç, Öztin; *Finansal Yönetim*, İ.Ü.İ.F. Yay. No: 46, İstanbul, 1985

Albanese, Robert; *Management*, South-Western Publishing Company, Cincinatti, Ohio, 1988

Albrecht, Karl; *Organization Development: A Total System Approach to Positive Change in any Business Organization*, Prentice-Hall Englewood Cliffs, New Jersey, 1983

Alpay, Yurdakul; *Bütçeden Stratejik Yönetime İşletme Plânlaması*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1990

Altuğ, Osman; *Finansal Yönetim*, M.Ü. Yay. No 466, İstanbul, 1988

Andrews, Kenneth R.; *The Concept of Corporate Strategy*, Dow Jones-Irwin Inc., Homewood Ill. 1971

Ansoff, H. Igor; *Corporate Strategy*, Penguin Books Ltd., Middlesex, 1975

Anthony, R. N.; *Planning and Control System: A Frame work for Analysis, Division of Research*, Harvard Business School, Boston, 1965

Anthony, Robert N. ve John Dearden; *Management Control System: Text and Cases*, Richar D. Irwin Inc., Homewood Illinois, 1976

Bağrıaçık, Atila; *Dışa Açılma Sürecinde Küçük ve Orta Boy Firmalar*, Dünya Yayınları, No 44, İstanbul, 1989

Baransel, Atilla; *Çağdaş Yönetim Düşüncesinin Evrimi*, Birinci Cilt, İ.Ü.İ.F. Yay.No 101,İstanbul, 1979

Barnett, John H. ve William D. Wilsted; *Strategic Management: Text and Concepts*, PWS-Kent Publishing Company, Boston, 1989

Barney, Jay B.; *Gaining and Sustaining Compatitive Advantage*, 2nd Edition, Prentice Hall, Upper Saddle River New Jersey, 2002

Basil, Douglas C. ve Curtis W. Cook; *The Management of Change*, McGraw-Hill Book Company, London, 1974

Baumback, Clifford M.; *Basic Business Management*, 7th Ed.,Prentice Hall Inc., New Jersey, 1980

Bell, Martin H.; Marketing: *Concepts and Strategy*, Houghton Mifflin Company, Boston, 1966

Bluell, Victor P.; *Marketing Management: A Strategic Planning Approach*, McGraw-hill Book Company, New York, 1985

Bluell, Victor P.; *Modern Marketing Handbook*, McGraw-hill Book Comp., New York, 1970

Boseman, Glenn ve Arvind Phatak; *Strategic Management: Text and Cases*, 2nd Ed., John Wiley and Sons Inc., New York, 1989

Bowman, Cliff ve Asch, David; *Stratejik Management*, McMillan Press Ltd., London, 1987

Bozkurt, Rüştü; İşletme Odağı: *Girişimci Sorunları*, Cem Ofset, İstanbul, 1996

Bozkurt, Rüştü; *Ekonomik Krizler Erken Uyarı Sistemiyle Önlenebilir*, BİAR, Eğitim Hizmetleri Departmanı, İstanbul, 1988

Burns, Tom Burns ve Stalker, G. M.; *The Management of Innovation*, Tavistock Publication, London, 1971, s. 119-122

Capra, Fritjof; *Batı Düşüncesinde Dönüm Noktası*, Çev. Mustafa Armağan, İnsan Yayınları, İstanbul, 1989

Chandler, Alfred D.; Strategy and Structure: Chapters in *The History of The American Industrial Enterprise*, The MIT Press, 11th Ed., Massachusetts, 1962 (1980)

Channon, Derek; *Bank Strategic Management and Marketing*, John Wiley and Sons, London, 1986

Christensen C. R. , K. R. Andrews, J. L. Bower, R. G. Hamermesh ve M. E. Porter; *Business Policy: Text and Cases*, 6th Ed. Homewood, Ill., 1987

Craig, S.F., Babette, E. B.; *Strategic And Competitive Analysis: Methods and Techniques for Analyzing Business Competition*, Prentice Hall, New Jersey, 2002

Cüceloğlu, Doğan; *İçimizdeki Biz*, Sistem Yayıncılık, İstanbul, 1996,

Daft, Richard L.; *Management*, 4th Ed., The Dreyden Press, Philadephia, 1996

Daniels, John D., Lee H. Radebaucgh; *International Business: Environments and Operations*, Prentice Hall, Upper Saddle River, New Jersey, 2001

Davis, K. ve R. L. Blomstorm; *Business and Society: Environment and Responsibility*, 3rd. Ed., McGraw-Hill Book Company, New York, 1975

Davis, Stanley ve Paul Lawrence; *Matrix*, Addison-Wesley Pub. Company, Massathucets, 1977

Deming, W. Edwards; *Krizden Çıkış(Out of the Crisis)*, Çev. Cem Akaş, Arçelik A. Ş., İstanbul, 1996

Dereli, Toker; Organizasyonlarda Davranış, İ.Ü.İ.F. Yay. No 371, İstanbul, 1976

Dess, Gregory G. ve Alex Miller; Strategic Management, McGraw-Hill International Editions, London, 1990

Dinçer, Ömer; *Örgüt Geliştirme: Teori, Uygulama ve Teknikler*, M.Ü. İ.İ.B.F., İstanbul, 1994

Dinçer, Ömer; *Duyarlık Eğitimi Yoluyla Örgüt Geliştirme*, M.Ü. İ.İ.B.F., İstanbul, 1995

Dinçer Ömer ve Yahya Fidan; *İşletme Yönetimine Giriş*, Beta Basım yayım Dağıtım, İstanbul, 1997

Dinçer Ömer ve Yahya Fidan; *İşletme Yönetimi*, Beta Basım yayım Dağıtım, İstanbul, 1996

Doğan, D. Mehmet; *Büyük Türkçe Sözlük*, Birlik Yayınları, Ankara, 1982

Doherty, Geoffrey D.; *Developing Quality Systems İn Education*, Routledge, London, 1994

Donnelly, James H., Jame L. Gibson ve John M. Ivancevich; *Fundamentals of Management*, 5th Ed., Business Publications Inc., Texas, 1984

Drucker, Peter F.; *Management: Tasks, Responsibilities and Practices*, Harper and Row, New York, 1974

Drucker, Peter F.; *Innovation And Entrpreneurship: Practice and Principles*, Harper and Row Pub. New Yokrk,1985

Drucker, Peter F.; *Gelecek İçin Yönetim*: *1990'lar ve Sonrası*, Çev.: Fikret Üçcan, Türkiye İşbankası Kültür Yayınları No 327, Ankara, 1992

Drucker, Peter F.; *Değişım Çağının Yönetimi*, Çev.: Zülfü Dicleli, Türk Henkel Dergisi Yayınları No 4, İstanbul, 1995,

Drucker, Peter F.; *Yeni Gerçekler*, Çev. Birtane Karanakçı, 2. baskı, Türkiye İşbankası Kültür Yayınları No 315, Ankara, 1992,

Drucker, Peter F.; *Kapitalist Ötesi Toplum*, İnkilap Kitabevi, İstanbul, 1993

Dupon, Christophe; *Uzun Vadeli Plânlama ve Strateji*, Çev. Süheyl Gürbaşkan, İstanbul Reklam Yayınları, İstanbul, 1972

Erdoğan, İlhan; *İşletmelerde Davranış*, İ.Ü.İ.F. Yay. No: 139, İstanbul, 1983

Erem, Tunç; *Yönetim Açısından Pazarlama*, İ.İ.T.İ.A. Nihat Sayar Yayın ve Yardım Vakfı, Yay. No 356-569, İstanbul, 1980

Eren, Erol; *İşletmelerde Stratejik Plânlama ve Yönetim*, Cilt 1, İ.Ü. İ.F. Yay. No 183, İstanbul, 1987

Eren, Erol; *İşletmelerde Yenilik Politikası*, İ.Ü. İşletme Fakültesi Yayınları, No 127, İstanbul, 1982

Eren, Erol; *Yönetim ve Organizasyon*, İ.Ü.İ.F. Yay. No 236, İstanbul, 1991

Ersoy, Mehmet; *İşletmelerde Mâloluş Yerlerinin Belirlenmesi*, M.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1989

Fleisher, Craigh S. ve Barette E. Bensoussan; *Strategic and Competitive Analysis: Methods and Techniques for Analyzing Business Competition*, Prentice Hall, Upper Saddle River New Jersey, 2003

Fredrickson, James W.; Perspectives on Strategic Management, Harper Business, New York, 1990

Galbraith, Jay R.; *Organization Design*, Addison-Wesley Pub. Company, Massathucets, 1979

Glueck, William F.; *Business Policy and Strategic Management*, McGraw-Hill Book Company, New York, 1980

Grant, Robert M.; *Contemporary Strategy Analysis*, Blockwell Pub. Inc., Oxford, 1995

Gullet, C. Ray; *Organizasyonlar: Teori ve Davranış*, Çev. Besim Baykal, İİTİA İşletme Bilimleri Enstitüsü Yay. No 1, İstanbul, 1981

Gürdoğan, Ersin; *Kirlenmenin Boyutları*, İnsan Yayınları, İstanbul, 1989

Hamel, Gary; *Strateji Bir Devrimdir*, İstanbul Konferansı, Capital, İstanbul, 1998

Hamel, Gary ve Prahalad, C. K.; *Geleceği Kazanmak (Competing For The Future),* Çev.: Zülfü Dicleli, Anadolu Grubu Yayınları No 1, İstanbul, 1995

Hammer, Michael ve James Champy; *Değişim Mühendisliği: İş İdaresinde Devrim İçin Bir Manifesto*, Çev. Sinem Gül, Sabah Kitapları, İstanbul, 1994

Hammer, Michael ve Steven A. Stanton; *Değişim Mühendisliği Devrimi*, Çev. Sinem Gül, Sabah Kitapları, İstanbul, 1995

Hatch, Mary Jo; *Organization Theory: Modern, Symbolic and Postmodern Perspectives*, Oxford University Press, Oxford, 1997

Hatipoğlu, Zeyyat; *İşletmelerde Stratejik Yönetim*, Temel Araştırma Yayınları A.Ş., No 4, İstanbul, 1986

Heijden, Kees van Der; *Scenarios: The Art of Strategic Conversation*, John Wiley and Sons, Chichester, 1996

Helteger, L. E. ve S. Matulich; *Managerial Accounting*, McGraw-Hill Book Comp., Tokyo, 1982

Hickman, Craigh R. ve Michael A. Silva; *Creating Excellence*, New American Library, New York, 1984

Hickman, Craigh R. ve Michael A. Silva; *Gelecek 500: Yarının Organizasyonlarını Bugünden Yaratmak*, İnkilap Kitabevi, İstanbul, 1987

Higgins, James M.; *Organizational Policy and Strategic Management*, Text and Cases, 2nd Ed., Dreyden Press, Chicago, 1983

Hill, Charles W. L. ve Gareth R. Jones; *Strategic Management: An Integrated Approach*, 2nd Ed., Boston, 1992

Hinterhuber, Hans H.; *Stratejik İşletme Yönetimi*, Çev. Lale Uraz, Erler Matbaası, İstanbul, 1984

Hodgetts, Richard M. ve Donald P. Kuratko; *Effective Small Business Management*, Academic Press Inc., Orlando, 1986

Hodgetts, Richard M. and Max S. Wortman Jr.; *Administrative Policy*, John Wiley and Sons, New York, 1975

Hofer, Charles W. ve Don Schendel; *Strategy Formulation and Analytical Concepts*, West Publishing Company, St. Paul, Minnesota, 1979

Ivancevich, John M., James H. Donnelly ve James L. Gibson; *Managing For Performance*, Business Publications Inc., Texas, 1983

Jauch, Lawrence R. ve William F. Glueck; *Business Policy and Strategic Management*, 5. Ed., McGraw-Hill Book Company, NewYork, 1988

Johnson, Gerry, Scholes Kevan; *Exploring Corporate Strategy*, Prentice Hall Financial Times, Italy, 1988

Kast, F. E. ve J. E. Rozensweig; *Contingency Views of Organization and Management*, Science Research Ass. Inc., Chicago, 1973

Katz, Daniel ve Robert L. Kahn; *Örgütlerin Toplumsal Psikolojisi*, Çev. H. Can ve Y. Bayar, TODAİE Yay. No 167, Ankara, 1977

Kempner, Thomas; *A Handbook of Management*, Penguin Books, 3rd. Ed., Middlesex, 1980

Keskin, Aydan ve Erdinç Özselçuk; *İşletme Sonuçları Açısından Erken Uyarı Sistemi*, Türkiye Sınai Kalkınma Bankası, Ekonomik Analiz ve Konjonktür Müdürlüğü, Kasım, 1984

Koch, Richard; *A'dan Z'ye İşletme ve Finans: Araç,Terim ve Teknikler İçin Tanımlayıcı Rehber*, Dünya Yayıncılık, İstanbul, 1997

Koçel, Tamer; *İşletme Yöneticiliği*, İ.Ü.İ.F., Yay. No 132, İstanbul, 1982

Koçel, Tamer; *İşletme Yöneticiliği*, Beta Basım Yayım Dağıtım, İstanbul, 1998

Koontz, Harold, Cyrill O'Donnell ve Heinz Weihrich; *Management*, 8th Ed., McGraw-Hill Book Company, Aucland, 1984

Kotler, Philip; *Pazarlama Yönetimi*, Çev. Yaman Erdal, Cilt 1-2, Beta Basım Yayım Dağıtım, İstanbul, 1984

Kotler, Philip; *Prenciples of Marketing*, Prentice Hall Inc., Englewood Cliffs, New Jersey, 1980

Lindblom, Charles E.; *Policy Making Process*, Prentice-Hall, Englewood Cliffs, New Jersey, 1968

Luck, David J., O. C. Ferrel ve George J. Lucas, Jr.; *Marketing Strategy and Plans*, Prentice Hall, Englewood Cliffs, New Jersey, 1989

Luffman, George, Stuart Sanderson, Edward Lea ve Brian Kenny; *Business Policy: An Analytical Introduction*, Basil Blackwell Ltd., Oxford, 1987

Luffman G. A. ve R. Reed; *The Strategy and Performance of Business Industry 1970-1980*, MacMillan Book Comp., London, 1984

Lynch, Richard; *Corporate Strategy*, Pitman Publishing, London, 1997; ve 3rd Edition, Prentice Hall, London, 2003

Massie, J. L.; *İşletme Yönetim*, Çev. Şan Öz-Alp ve arkadaşları, Bayteş Yayıncılık, Eskişehir, 1983

McCarthy, Daniel J., Robert J. Minichiello ve Joseph R. Curran; *Business Policy and Strategy*, Richard D. Irvind Inc., Homewood Illinois, 1975

McNichols, Thomas; *Policy Making and Executive Action*, McGraw-Hill Book Company, New York, 1977

Meadow, Donalia H., Dennis L. Meadow, Jorgan Randers ve William W. Behrens; *Ekonomik Büyümenin Sınırları*, Çev. Kemal Tosun ve arkadaşları, İ.Ü.İ.F. Yayınları No 81, İstanbul, 1978

Megginson, Leon C., Donald C. Mosley ve Paul H. Pietri Jr.; *Management: Concepts and Application,* 3rd Ed., Harper and Row Pub., New York, 1990

Miles, Raymond E. ve Charles C. Snow; *Organizational Strategy, Structure and Process*, McGraw-Hill Book Company, NewYork, 1978

Miller, Alex; *Strategic Management*, 3rd Ed., Irwin/McGraw Hill, Boston, 1998

Mintzberg, Henry, James Brian Quinn ve Sumantra Ghsohal; *The Strategy Process,* Revised European Edition, Prentice Hall, London, 1998

Mintzberg, Henry; *The Rise and Fall of Strategic Planning*, Prentice Hall Inc., New Yokr, 1994

Montanari, John R., Cyril P. Morgan ve Jeffrey S. Bracker; *Strategic Management: A Choice Approach*, The Dryden Press, Chicago, Orlando, 1990

Müftüoğlu, Tamer; *Türkiye'de Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeler*, Seven Yayınevi, Ankara, 1991

Neumann, J. Von ve Morgenstern, O; *Theory of Games and Economic Behavior*, Princeton University Press, Princeton NewJersey, 1944

Oktav, Mete, Günal Önce, Alican Kavas ve Mustafa Tanyeri; *Orta ve Küçük Ölçekli İşletmelerde İhracata Yönelik Pazarlama Sorunları ve Çözüm Önerileri*, Türkiye Ticaret Sanayi Deniz Ticaret Odaları ve Borsaları Birliği Yayınları, Ankara, 1990

Oldcorn, Roger; *Management*, McMillan Education Ltd., London, 1989

Oluç, Mehmet; *İşletme Organizasyonu ve Yönetimi,* 1. Cilt, Sermet Matbaası, İstanbul, 1969

Özalp, İnan; *Yönetim ve Organizasyon*, Cilt 1-2, A.Ü. Eğitim, Sağlık ve Bilimsel Araştırma Çalışmaları Vakfı, yay. No 44, Eskişehir, 1988

Özalp, Şan; *Küçük İşletmeler*, Eskişehir İTİA. Yay. No 90/49, Eskişehir, 1971

Özel, Mustafa; *Liderlik Sanatı*, İz Yayıncılık, İstanbul, 1998

Özel, Mustafa(Der); *Küresel Rekabet*, İz Yayıncılık, İstanbul, 1994

Pekiner, Kamuran; *İşletme Denetimi*, İ.Ü.İ.F. Yay. No 158, İstanbul, 1984

Peters, Thomas J. ve Robert H. Waterman; *Yönetme ve Yükseltme Sanatı: Mükemmeli Arayış*, Çev. Selami Sargut, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1987

Petit, Thomas A.; *The Moral Crisis in Management*, McGraw-Hill Book Company, New York, 1977

Pfeffer, Jeffrey ve Salancik, Gerald R.; *The External Control of Organizations: A Recourse Dependence Perspective*, Harper and Row, New York, 1978

Porter, Michael E.; *Competitive Strategy: Techniques for Analyzing Industries and Competitiors*, The Free Press, New York, 1980 ve 1985

Porter, Michael E.; *Competitive Advantage, Creating and Sustaininng Superior Performance*, The Free Press, United States of America, 1985

Porter, Michael E.; *The Competitive Advantage of Nations*, The Free Press, New York, 1990,

Porter, M. E.; *Rekabet Stratejisi, Sektör ve Rakip Analizi Teknikleri*, Sistem Yayıncılık, İstanbul, 2000

Powell, Walter W. ve Dimaggio, Paul J.; *The New Institutionalism in Organizational Analysis*, University of Chicago Press, Chicago, 1991

Prasad, Benjamin; *Policy, Strategy and Implementation*, Random House, Business Division, New York, 1983

Robbins, Stephen P.; *Organization Theory: Structure Designs and Applications*, Prentice-Hall International Editions, London, 1990

Pyle, W., J. Archwhite ve K. D. Larson; *Fundamental Accounting Principles*, Richard D. Irwin Inc., Homewood, Illinois, Ontario, 1978

Quinn, James B.; *Strategies for Change: Logical Incrementalism*, Richard D. Irwin, İnc., Homewood Ill., 1980

Quinn, James Brain, Henry Mintzberg ve Robert M. James; *The Strategy Process: Concepts, Contexts, and Cases*, Prentice-Hall International, Inc., Englewood Cliffs, 1988

Richard, Max D.; *Organizational Gaol Structures*, West Publishing Co., Minnesota, 1978

Senge, Peter M.; *Beşinci Disiplin*, Çev. Ayşegül İldeniz ve Ahmet Doğukan,Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1997

Serpil, Ahmet; *İşletme Yönetiminde Kontrol*, İ.İ.T.İ.A. Yayınlanmış Doktora Tezi, İstanbul, 1976

Stanton, William J.; *Fundamental of Marketing*, McGraw-Hill Book Comp., Toronto, 1984

Steiner, G. A. ve John B. Miner; *Management Policy and Strategy: Text, Readings and Cases*, McMillan Pub. Co., New York, 1977

Taylor, Weldon J. ve Roy T. Show; *Markateng: An Integrated Analytical Approach*, South-Western Pub. Comp., Cincinatti, 1969

The Oxford English Dictionary, V. II., Oxford, 1961

Thompson, Arthur A. Jr. ve A. J. Strickland; *Strategy and Policy: Concept and Cases*, Business Pub. Inc., Texas, 1978

Thompson, Arthur A. Jr. ve A. J. Strickland; *Strategy and Policy: Concept and Cases*, Irwin, Homewood Il., 1990

Thompson, A. A., Strickland III, A. J., *Strategic Management, Concepts and Cases* McGraw-Hill Irwin, Boston, 1999; ve Internaional Edition, Singapore, 2001

Thompson, Arthur A. Jr. ve A. J. Strickland ve William E. Fulmer; *Readings in Strategic Management*, Business Publication Inc., Plano, Texas, 1984

Thurow Lester C.; *Sıfıra Sıfır Toplumu*, Çev. N. Himmetoğlu ve D. Erberk, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1989

Tzu, Sun; *Savaş Sanatı*, Çev.: Şule Kılıçarslan, Form Yayınları, İstanbul, 1992

Ülgen, Hayri; *İşletmelerde Organizasyon İlkeleri ve Uygulaması*, İ.Ü.İ.F., Yay. No 212, İstanbul, 1989

Ülgener, Sabri; *Darlık Buhranları ve İslâm İktisat Siyaseti*, Mayaş Yay. No 9, İstanbul, 1979

Webster's New International Dictionary

Weick, K. E.; *The Social Pyschology of Organizing*, 2. Ed., Addison Wesley, Mass., 1979

Wheelen, T. L., Hunger J.D., *Staregic Management and Business Policy,* Prentice Hall, New Jersey, 2002

Young, Stephan, James Hamill, Colin Wheeler ve J. Richard Davies; *International Market Entry and Development*, Harvester Wheatsheaf-Prentice Hall, Englewood Cliffs, New Jersey, 1989

Yozgat, Osman; *İşletme Bütçeleri ve Kontrol*, M.Ü. Nihat Sayar Yayın ve Yardım Vakfı, Yay. No 342-575, İstanbul, 1987

2. GENEL OLARAK YARARLANILAN KİTAPLAR

Barnet, Richard J. ve John Cavanagh; *Küresel Düşler: İmparator Şirketler ve Yeni Dünya Düzeni*, Çev. Gülden Şen, Sabah Kitapları, İstanbul, 1994

Brandenburger, Adam M. ve Barry J. Nalebuff; *Ortaklaşa Rekabet*, Çev. Levent Cinemre, Scala Yayıncılık, 1998

Baumback, Clifford M.; *How To Organize and Operate A Small Business*, Prentice-Hall Inc., Englewood Cliffs, New Jersey, 1985

Bozkurt, Rüştü; *İşletme Odağı*, Cem Ofset, İstanbul, 1996

Brzezinski, Zbigniew; *Kontrolden Çıkmış Dünya*, Çev. Haluk Menemencioğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları No 337, Ankara, 1994

Falk, Roger; *The Business of Management*, Penguin Books, Middlesex, 1965

Gibson, Rowan; *Geleceği Yeniden Düşünmek*, Çev. Sinem Gül, Sabah Kitapları, İstanbul, 1997

Hayek, Fredrich A.; *Kanun Yaşama Faaliyeti ve Özgürlük: Kanun ve Düzen*, Çev. Atilla Yayla, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları No 331, Ankara, 1994

Hodgetts, Richard M.; *Management: Theory, Process, and Practice*, 5th ed., Harcourd Brace Jovanovich Inc., Publishers, San Diego, 1990

Jolson, Marvin A.; *Pazarlama Yönetimi*, Çev Seval Yakışan, Dünya yayınları, İstanbul, 1988

Justis, Robert T.; *Managing Your Small Business*, Prentice-Hall Inc., Englewood Cliffs, New Jersey, 1981

Kotler, Philip; *Strategies For Introducing Marketin Into Nonprofit Organizations*, Journal of Marketing, Vol. 43, January-1979, s.37-44

MacMillan, Ian C.; *Strategy Formulation: Political Concepts*, West Publishing Company, St. Paul, Minnesota, 1978

McConkey, Dale D.; *Applying Management By Objectives to Nonprofit Organizations*, Advanced Management Journal, January, 1973

Mescan, Michael H., Michael Albert ve Franklin Khedouri; *Management*, 3. Ed., Harper and Row Publishers, New York 1988

Mittenhal, Richard A. ve BrookeW. Mohaney; *Getting Management Help to The Nonprofit Sector*, Harvard Business Review, Vol. 55, September-October, 1977, s. 95-103

Naisbitt, John; *Global Paradoks*, Çev. Sinem Gül, Sabah Kitapları, İstanbul, 1994

Organ, Dennis W. ve W. Clay Hamner; *Organizational Behavior*, Business Publications Inc., Plano, Texas, 1982

Selby, Cecily Cannon; *Better Performance From Nonprofits*, Harvard Business Review, Vol 56, September-october, 1978, s. 92-97

Shapiro, Benson P.; *Marketing For Nonprofit Organizations*, Harvard Business Review, Vol. 51, September-October, 1973, s. 123-132

Silver, Davis A.; *Zor Zamanlarda Şirket Yönetimi*: Taban Çöktüğü Zaman, Form Yayınları, No 6, İstanbul, 1990

Smith, John Grieve; *Business Strategy: An Introduction*, Basil Blackweel, Oxford, 1985

Steiner, G. A. ve John B. Miner; *Management Policy and Strategy: Text, Readings and Cases*, McMillan Publishing Co. Inc., New York, 1977

Şimşek, Şerif; *Teknolojik Değişim ve Yönetim Sorunları*, A.Ü. İşletme Fakültesi yayınları, No 71, Erzurum, 1978

Tevrüz, Suna; *Davranışlarımızdan Seçmeler*, M.Ü. İİBF. Emek Ofset Matbaası, İstanbul, 1989

Toffler, Alvin; *Yeni Şoklar Yeni Güçler*, Çev. Belkıs Çorakçı, Altın Kitaplar, İstanbul, 1992

Wortzel, Heidi Vernon ve Lawrence H. Wortzel; *Strategic Management of Multinational Corporations: The Essentials*, John Wiley and Sons Inc., New York, 1985

Yazıcı, Mehmet; *İşletmelerde Mâloluşu Hesaplama Yöntemleri*, İ.İ.T.İ.A. Nihat Sayar Yayın ve Yardım Vakfı, Yay. No 277, İstanbul, 1977

Yozgat, Osman; *İşletme Yönetimi*, 6. Baskı, M.Ü. Nihat Sayar Yayın ve Yardım Vakfı, No: 396-630, İstanbul, 1984

3. MAKALELER

d'Ambosie, Gerald ve Marie Muldowney; Management Theory for Small Business: Attemps and Requirement, *Academy of Management Review*, Vol. 13, No 12, 1988, s. 226-240

Andrews, Kenneth R.; The Concepts of Corporate Strategy, Henry Mintzberg, James Brian Quinn ve Sumantra Ghoshal; *The Strategy Process*, Revised European Edition, Prentice Hall, London, 1998, içinde s. 51-60

Anthony, Robert N.; Can Nonprofit Organizations Be Well Managed?, Diana Borst ve Patrick J. Montana; Managing The Nonprofit Organization, s. 7-15

Arogyaswamy, Bernard ve Charles M. Byles; Organizational Culture: Internal and External Fits, *Journal of Management*, Volume 13, No 4, 1987

Barnard, Chester I.; Elemantary Conditions of Business Moral, *California Management Review*, Vol. 1, No 1, 1958

Bettis, Richard A. ve William K. Hall; The Business Portfolio Approach: Where It Falls Down in Practice, *Long Range Planning*, Volume xxvı, No 1, April, 1983

Bettis, Richard A. ve William K. Hall; Portfolio Management in The Multibusiness Firm, *California Management Review*, Vol. xxıv, No 1, 1981

Bilim Sanat Vakfı; Bülten, Şubat, İstanbul, 1991

Burgelman, Roberyt A.; A Model of Interaction of Strategic Behavior, Corporate Context, and The Concept of Strategy, *Academy of Management Review*, Vol. 8, No 1, 1983, s. 61-69

Büktaş, Bülent; Ekonomik Belirsizlik Altında Yönetim Problemleri, *Sevk ve İdare Dergisi*, Sayı 84, Ağustos 1975

Cemalcılar, İlhan; Hizmetlerin Pazarlanması, *Pazarlama Dergisi*, Yıl 4, Sayı 2, Haziran 1979, s. 3-7

Christensen, H. Kurt, Arnold C. Cooper ve Cornelis A. Dekluyver; The Dog Business: A Reexamination, *Business Horizons*, Volume 25, No 6, November-December, 1982

Collins, James C. ve Porras, Jerry I.; Organizational Vision and Visionary Organizations, *California Management Review*, Fall, 1991

Day, George S.; Diognasing The Product Portfolio, *Journal of Marketing*, Volume 41, April, 1977

Deeks, J.; The Small Firm:Asset or Liability?, *The Journal Management Studies*, Vol. 10, No 1, 1973, s. 25-47

Drucker, P. F.; Entrepreneurial Strategies, *California Management Review*, Cilt 27, Sayı 2, Kış 1985, s. 9-25,

Drucker, P. F.; Entrepreneurship in Business Enterprise, *Journal of Business Policy,* Cilt 1, Sayı 1, 1970, s. 3-12,

French, Wendell L.; Organization Development: Objectives, Assumptions and Strategies, *California Management Review*, 1969

Friedman, Milton; The Social Responsibility of Business is to Increase its Profit, *The New York Times Magazine*, Semptember 13, 1970

Furman, Beyza Oba; Kâr Amacı Gütmeyen Kuruluşlarda Stratejik Yönetim: Kavramsal Bir Çerçeve, *İ.Ü.İ.F. Dergisi*, Cilt 16, Sayı 1, İstanbul, 1987

Glaister, K. W. Ve Flashaw, R. J.; Strategic Planning: Still Going Strong?, *Long Range Planning*, February, 1999, s. 107-116

Grant, Robert M.; The Resources-Based Theory of Competitive Advantage: Implication for Strategy Formulation, *California Management Review*, Spring, 1991, s. 114-135

Greiner, Larry; Evolution and Revolution as Organizations Grow, *Harvard Business Review*, Cilt 50, 1972, s. 37-46

Hall, Douglas T. ve Roger Mansfield; Organizational and Individual Response to External Stress, *Administrative Science Quarterly*, Vol 16, No 4, December, 1971

Hamel, Gary ve C. K. Prahalad; Strategic Intend, Henry Mintzberg, James Brian Quinn ve Sumantra Ghsohal; *The Strategy Process*, Revised European Edition, Prentice Hall, London, 1998'içinde, s. 41-48

Hannan, Michael T. ve Freeman J.; The Population Ecology og Organizations, *American Journal of Sociology*, Cilt 82, 1977, s. 929-950,

Hannan, Michael T. ve Freeman, J. ; Niche Width and The Dynamics of Organizational Populations, *American Journal of Sociology*, Cilt 82, 1983

Hariri, O.; Three Vital Little Words, *Management Review*, Cilt 84, Sayı 11, 1995

Herman, Charles F.; Some Consequences of Crisis Whicih Limit The Viabilitiy of Organizations, *Administrative Science Quarterly*, Vol. 8, No 1, June 1963,

Hosmer, LaRue Tone; The Importance of Strategic Leadership, *The Journal of Business Strategy*, Vol. 3, No 3, Fall, 1982

Keichel, Walter I.; Dicline of The Learning Curve, *Fortune*, October 5, 1981

Knowles, Henry P. ve Borse D. Saxberg; Organization Leadership of Planned and Unplanned Change, *Future*, Vol. 20, No 3, June 1988

Köktürk, Mehtap Sümersan; Stratejik İşletme Yönetimine Girişte Birkaç Kavram, H.H. Hinterhuber; *Stratejik İşletme Yönetimi*, Erler Matbaası, İstanbul, 1984'ün giriş bölümü açıklamaları, s. ı-xxxıı

Kuklan, H.; Crisis Confrontation in International Management: Consequences and Coping Actions, *Management International Review*, Vol. 28, No 3, 1988

Kupperman, Robert H., Richar H. Wilcox ve Harvey A. Smith; Crisis Management: Some

Opportunities, *Science*, Vol. 187, February 1975,

Lindblom, Charles E.; The Science of Muddling Through, *Public Administration Review*, Cilt 19, Sayı 2, 1959,s. 79-88,

Lippitt, Gordon L. ve Warren H. Schmidt; Crisis in a Developing Organization, *Harvard Business Review*, Vol. 45, No 6, November-December 1967

Lorsh J. W.; Introduction to Structural Design of Organization, Kast, F. E. ve J. E. Rozensweig; Contingency Views of Organization and Management, *Science Research Ass.* Inc., Chicago, 1973, s. 183-190

MacMillan, Ian C.; Seizing Competitive Initiative, *The Journal of Business Strategy*, Vol. 2, No 4, Spring, 1982

Milburn, Thomas W., Randell S. Schuller ve Kenneth H. Watman; Organizationla Crisis Part I: Definition and Conceptualization, *Human Relations*, Vol. 36, No 12, 1983

Milburn,Thomas W., Randell S. Schuller ve Kenneth H. Watman; Organizationla Crisis Part II: Strategies and Responsess, *Human Relations*, Vol. 36, No 12, 1983

Mintzberg, Henry; Strategy Making in Three Modes, *California Management Review*, Vol 16, No 2, Winter, 1973

Mintzberg, Henry; Patterns in Strategy Formulation, *Management Science*, N. 24, 1978

Mintzberg, Henry; Strategy Formation: Schools of Thought James W. Fredrickson; *Perspectives on Strategic Management*, Harper Business, New York, 1990'içinde, s. 178-179

Mintzberg, Henry; Five Ps For Strategy, Henry Mintzberg, James Brian Quinn ve Sumantra Ghsohal; *The Strategy Process*, Revised European Edition, Prentice Hall, London, 1998'içinde, s. 13- 21

Mintzberg, Henry; Crafting Strategy,.Henry Mintzberg, James Brian Quinn ve Sumantra Ghsohal; *The Strategy Process*, Revised European Edition, Prentice Hall, London, 1998'içinde 110-120

Mintzberg, Henry; The Structuring of Organizations, James Brian Quinn ve Sumantra Ghsohal; *The Strategy Process*, Revised European Edition, Prentice Hall, London, 1998'içinde s. 332-353

Mintzberg, Henry; Ideology and The Missionary Organization, Henry Mintzberg, James Brian Quinn ve Sumantra Ghsohal; *The Strategy Process*, Revised European Edition, Prentice Hall, London, 1998'içinde, s. 361-368

Mintzberg, Henry;The Entrepreneurial Organization, Henry Mintzberg, James Brian Quinn ve Sumantra Ghsohal; *The Strategy Process*, Revised European Edition, Prentice Hall, London, 1998'içinde, s. 606-615

Mintzberg, Henry; Mature Organization, Henry Mintzberg, James Brian Quinn ve Sumantra Ghsohal; *The Strategy Process*, Revised European Edition, Prentice Hall, London, 1998'içinde, s. 621-637

Mintzberg, Henry; Diversified Organization, Henry Mintzberg, James Brian Quinn ve Sumantra Ghsohal; *The Strategy Process*, Revised European Edition, Prentice Hall, London, 1998'içinde, s. 646-658

Mintzberg, Henry; Professional Organization, Henry Mintzberg, James Brian Quinn ve Sumantra Ghsohal; *The Strategy Process*, Revised European Edition, Prentice Hall, London, 1998'içinde, s. 682-695

Mintzberg, Henry; Innovation Organization, Henry Mintzberg, James Brian Quinn ve Sumantra Ghsohal; *The Strategy Process*, Revised European Edition, Prentice Hall, London, 1998'içinde, s. 707-723

Mintzberg, Henry; Beyond Configuration: Forces and Forms in Effevtive Organizations, James Brian Quinn ve Sumantra Ghsohal; *The Strategy Process*, Revised European Edition, Prentice Hall, London, 1998'içinde s. 759-776

Murray, J. A; A Concept of Entrepreneurial Strategy, *Strategic Management Journal*, Cilt 5, Sayı 1, 1984, s. 1-13

Nystrom, P. C. ve W.H. Starbuck; To Avoid Organizational Crisis: Unlearn, *Organizational Dynamics*, Spring 1984

Peters, Thomas J. ve Julien R. Philips; Structure is Not Organization, *Business Horizons*, June, 1980

Peteraf, Margaret A.; The Cornerstones of Competitive Advantage: A Resources-Based View, *Strategic Management Journal*, Volume 14, 1993, s. 179-191

Poter, Michael E.; How Compatitive Forces Shape Strategy, Henry Mintzberg, James Brian Quinn ve Sumantra Ghsohal; *The Strategy Process*, Revised European Edition, Prentice Hall, London, 1998'içinde, s. 60-68

Potel, P. ve M. Younger; A Frame of Reference for Strategy Development, *Long Range Planning*, Volume 11, April, 1978

Prahalad, C. K. ve Gary Hamel; The Core Competice of Corporation, Henry Mintzberg, James Brian Quinn ve Sumantra Ghsohal; *The Strategy Process*, Revised European Edition, Prentice Hall, London, 1998'içinde, s. 82-90

Quinn, James Brian; Strategies For Change, Henry Mintzberg, James Brian Quinn ve Sumantra Ghsohal; *The Strategy Process*, Revised European Edition, Prentice Hall, London, 1998'içinde, s. 5-12

Quinn, James Brian ve John Voyer; Logical Incrementalism, Henry Mintzberg, James Brian Quinn ve Sumantra Ghsohal; *The Strategy Process*, Revised European Edition, Prentice Hall, London, 1998'içinde, s. 103-109

Smorf, Carclyne ve Ihor Vertinsky; Desings for Crisis Decision Units, *Administrative Science Quarterly*, Vol. 22, No 4, December 1977

Schoeffer, S., R. D. Buzzell ve D. F. Heany; Impact of Strategic Planning on Profit Performance, *Harvard Business Review*, Volume 54, No 2, March-April, 1974

Schwartz, Howard ve M. Stanley Davis; Matching Corporate Culture and Business Strategy, *Organizational Dynamics*, Vol 10, Summer, 1981

Senge, Peter M.; The Leader's New Work: Building Learning Organizations, Henry Mintzberg, James Brian Quinn ve Sumantra Ghsohal; *The Strategy Process*, Revised European Edition, Prentice Hall, London, 1998'içinde, s. 585-595

Stevenson, H. H.; Defining Corporate Strenghs and Weakness, *Sloan Management Review*, Vol 17, No 3, 1976

Summers, Jim; Management by Crisis, *Public Personnel Management*, May-June 1977

Thomas, Dan R. E.; Strategy is Different in Services Businesses, *Harvard Business Review*, July-August, 1978, s. 158-166

Thoms, P. ve Greenberger, D.B.; A Test of Vision Training and Potancial Antecedents To Leaders' Vision Ability, *Human Resource Development Quarterly*, Cilt 9, Sayı 1, 1998

Tilles, S.; How to Evaluate Corporate Strategy, *Harvard Business Review*, July-August, 1963

Tosun, Kemal; İşletmede Büyüklük ve Büyüme Sorunları, *İ.Ü. İşletme Fakültesi Dergisi*, Cilt 9, Sayı 1, İstanbul, 1980

Warren, E. Kırby; The Capability Inventory: It's Role in Long-Range Planning, *Management of Personnel Quarterly*, Vol 3, No 4, Winter, 1965

Waterman, Robert H. Jr.; The Seven Elements of Strategic Fit, *The Journal of Business Strategy*, Volume 2, No 3, Winter 1982

Weitzel, William ve Ellen Jonsson; Decline in Organizations: A Literature Integration and Extension, Administrative Science Quarterly, Vol.34, 1989

Wright, Peter; Competitive Strategies For Small Bubinesses, Thompson-Strickland-Fulmer; *Readings in Strategic Management*, Business Publications, Inc., Plano, Texas, 1984, s.86-91

Zeithalm, Valeria A., A. Parasunaman ve Leonard L. Berry; Problem anda Strategies in Service Marketing, *Journal of Marketing*, Vol 49, Spring-1985

4. GENEL OLARAK YARARLANILAN MAKALELER

Ahmet, Esin; İşletmelerin Toplumdaki Görüntüsü, *Yönetim*, Yıl 3, Sayı 11, İstanbul, 1979

Abolafia, Mitchel Y. ve Martin Kilduff; Enacting Market Crisis: The Social Construction of a Speculative Bubble, *Administrative Science Quarterly*, Vol. 33, June 1988

Ansoff, H. Igor; Gelecekte Uzun Vadeli Planlama, *Sevk ve İdare Dergisi*, sayı 24, Mart-Nisan 1970,

Cameron, Kim S. ve David A. Whetten; Organizational Effects of Dicline and Turbulence, *Administrative Science Quarterly*, Vol. 32, June 1987,

Carnall, Colin A.; Managing Strategic Change: An Integrated Approach, *Long Range Planning*, Volume 19, No 6, 1986

Carpenter, Michael; Planning Vs Strategy- Which Will Win?, *Long Range Planning*, Volume 19, No 6, 1986

Charan Ram; How to Strengthen Your Strategy Review Process, *The Journal of Business Strategy*, Vol. 2, No 2, Winter, 1982

Craing, C. Samuel; Değişen Çevrede Perakendeci Yerleşim Stratejisi Formülasyonu, Çev. Seval Yakışan, *M.Ü. İİBF. Dergisi*, Cilt ıv, Sayı 1-2, 1987

Dinçer, Ömer; Kriz Dönemlerinde Yönetim ve Plânsız Değişmenin Sorunları, *G.Ü. İİBF, 3. Ulusal İşletmecilik Kongresi*, Nevşehir, 1989, s. 73-88

Doz, Yves L.; Strategic Management in International Companies, *Sloan Management Review*, Vol. 21, No 2, 1980

Dredge, C. Paul; Corporate Culture: The Challenge to Expatriate Managers and Multinational Corporations, Heidi Vernon Wortzel ve Lawrence H. Wortzel; *Strategic Management of Multinational Corporations: The Essentials*, John Wiley and Sons Inc., New York, 1985 içinde s. 410-424

Eren, Erol; İşletmelerde Büyüme Amacı ve Ölçümü, *Sevk ve İdare Dergisi*, Sayı 110, İstanbul, 1977

Furman, Beyza Oba; Çok Şirketli Gruplarda Finansal Kaynakların Etkili Dağılımı-Portföy Analizi, *G.Ü. İİBF, 3. Ulusal İşletmecilik Kongresi*, Nevşehir, 1989

Gluck, Frederick; Global Competition in The 1980s, *The Journal of Business Strategy*, Vol. 3, No 4, Spring-1983

Hussey, D. E.; Portfolio Analysis: Practical Experience With Directional Policy, *Long Rang Planning*, Volume 11, No 4, August, 1978

Jensen, Arnold E.; Seeking a Candidate For Merger or Acquisition, *Business Horizons*, Vol. 25, No 3, May-June, 1982

Koberg, Christine S. ve Gerardo R. Ungson; The Effects of Environmental Uncertainty and Dependence on Organizational Structure and Performance: A Comparative Study, *Journal of Management*, Vol. 13, No 4, 1987

Kotter, John ve Vijoy Sathe; Problems of Human Resources Management in Rapidly Growing Companies, *California Management Review*, Vol. 21, No 2, Winter 1978

Leontiades, Milton; Choosing The Right Manager to Fit The Strategy, *The Journal of Business Strategy*, Vol. 3, No 2, Fall, 1981

Merih, Kutlu; Karar Verme Sürecinde Sosyal Sorumluluk Ülkesinin Önemi, *Yönetim*, Yıl 3, Sayı 11, İstanbul, 1979

Migliore, R. Henry; Linking Strategy, Performance, and Pay, *The Journal of Business Strategy*, Vol. 3, No 1, Summer, 1982

Morris, Tim; Management Update: Strategy and Organization, *Journal of General Management*, Volume 13, No 2, 1987

Özbaşar, Sera; Sosyal Sorumlulukların Yönetimi, *Yönetim*, Yıl 3, Sayı 11, İstanbul, 1979

Paulson, Robert D.; The Chief Executive as Change Agent, Arthur A. Thompson, Jr. ve A. J. Strickland ve William E. Fulmer; *Readings in Strategic Management*, Business Publication Inc., Plano, Texas, 1984 içinde s. 273-279

Porter, Michael M.; Analyzing Competitors: Predicting Competitors Behavior and Formulating Offensive and Defensive Strategy, Arthur A. Thompson, Jr. ve A. J. Strickland ve William E. Fulmer; *Readings in Strategic Management*, Business Publication Inc., Plano, Texas, 1984 içinde s. 197-212

Quinn, James Brian; Managing Strategic Change, *Sloan Management Review*, Vol. 21, No 4, 1980

Rapp, William K.; Strategy Formulation and International Competition, Heidi Vernon Wortzel ve Lawrence H. Wortzel; *Strategic Management of Multinational Corporations*: The Essentials, John Wiley and Sons Inc., New York, 1985 içinde s. 75-91

Thom, Norbert; Innovation Management in Small and Medium-Sized Firms, *Management International Review*, Vol. 30, No 2, 1990, s.181-192

Tosun, Kemal; İş Hayatının Sosyal Sorumlulukları, *Yönetim*, Yıl 3, Sayı 11, İstanbul, 1979

Tosun, Kemal; İşletme ve Kamu Yönetiminde Ahlak ve Zihniyet Sorunu, *Yönetim*, Yıl 1, Sayı 4, İstanbul, 1976

Vernon, Raymond; Organizational and Institutional Responses to International Risk, Heidi Vernon Wortzel ve Lawrence H. Wortzel; *Strategic Management of Multinational Corporations: The Essentials*, John Wiley and Sons Inc., New York, 1985 içinde s. 112-129

Wilson, Ian H.; Environmental Scanning and Strategic Planning, Arthur A. Thompson, Jr. ve A. J. Strickland ve William E. Fulmer; *Readings in Strategic Management*, Business Publication Inc., Plano, Texas, 1984 içinde s. 75-79

Wright, Peter; Competitive Strategies for Small Business, Arthur A. Thompson, Jr. ve A. J. Strickland ve William E. Fulmer; *Readings in Strategic Management*, Business Publication Inc., Plano, Texas, 1984 içinde s. 86-91

Zeybekoğlu, Sümer; Enflasyon ve Yönetim, *Yönetim*, Yıl 4, Sayı 13, İstanbul, 1981

50 SORUDA
KÜRESELLEŞME

Fatma Altınbaş

ALTINBAS ÜNİVERSİTESİ Yayınları

50 SORUDA KÜRESELLEŞME

Fatma Altınbaş

Yayın No.: 73
100. Yıl Armağan Kitapları: 34
ISBN: 978-625-8174-38-0
E-ISBN: 978-625-8174-37-3
Basım Sayısı: 1. Basım, Ekim 2023

Copyright 2023, ALTINBAŞ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

Bu baskının bütün hakları Altınbaş Üniversitesi Yayınları'na aittir. Yayınevinin yazılı izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.

ALTINBAŞ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI bir Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti. iştirakidir. SERTİFİKA NO.: 40340.

Cumhuriyetimizin 100. Yılı Etkinliklerini Düzenleme ve Koordinasyon Komisyonu Başkanı: Prof. Dr. Turgut İPEK
Yayın Danışmanı: Duygu SAZAN (duygu.sazan@altinbas.edu.tr)
Seri Koordinatörü: Doç. Dr. Banu Kavaklı
Kapak Tasarım: Osman ÖZÇELİK
Sayfa Tasarım: Erdal Tarkan KARA (erdal@nobelyayin.com)
Baskı ve Cilt: Meteksan Matbaacılık ve Teknik Sanayi Tic. Anonim Şirketi Sertifika No.: 46519
Beytepe Köy Yolu No.: 3 06800 Bilkent-Çankaya/ANKARA

Kütüphane Bilgi Kartı

Altınbaş, Fatma.
50 Soruda KÜRESELLEŞME / *Fatma Altınbaş*
1. Basım. X+144 s. 14x21,5 cm. Kaynakça var, dizin yok.
ISBN: 978-625-8174-38-0
E-ISBN: 978-625-8174-37-3
1. Küreselleşme 2. Siyasi Bütünleşme 3. Üretimin Küreselleşmesi

Genel Dağıtım

ATLAS AKADEMİK BASIM YAYIN DAĞITIM TİC. LTD. ŞTİ.
Adres: Bahçekapı mh. 2465 sk. Oto Sanayi Sitesi No:7 Bodrum Kat Şaşmaz-ANKARA - siparis@nobelyayin.com-
Telefon: +90 312 278 50 77 - **Faks:** 0 312 278 21 65
E-Satış: www.nobelkitap.com - esatis@nobelkitap.com / www.atlaskitap.com - info@atlaskitap.com

Dağıtım ve Satış Noktaları: Alfa Basım Dağıtım, Arasta, Arkadaş Kitabevi, D&R Mağazaları, Dost Dağıtım, Ekip Dağıtım, Kida Dağıtım, Kitapsan, Nezih Kitabevleri, Pandora, Prefix, Remzi Kitabevleri, Yeryüzü Dağıtım

İÇİNDEKİLER

Sunuş iii

Ön Söz ix

1. Küreselleşmenin Tanımı Nedir? 1
2. Küreselleşme ile Evrenselleşmenin Farkı Nedir? 8
3. Siyasi Bütünleşme Nedir? 10
4. Küreselleşme Çalışmaları Ne Zaman Başlar? 12
5. Küreselleşme Ne Zaman Başladı? 15
6. Küreselleşmenin Yalnızca 40 Yıllık Geçmişe Sahip Yeni Bir Olgu Olduğunu İleri Süren Tezin Gerekçeleri Nelerdir? 17
7. Küreselleşmenin Sanayi Devrimi ile Birlikte Başladığını İleri Süren Tezin Gerekçeleri Nelerdir? 22
8. Küreselleşmenin On Altıncı Yüzyılda Başladığını İleri Süren Tezin Gerekçeleri Nelerdir? 27
9. Küreselleşmenin İnsanlıkla Yaşıt Olduğunu İleri Süren Tezin Gerekçeleri Nelerdir? 31
10. Küreselleşmenin Boyutları Nelerdir? 33
11. Küreselleşmenin Ekonomik Boyutu Nedir? 34
12. Çağdaş Küresel Ekonomik Düzenin Ortaya Çıkışı Nasıl Gerçekleşti? 37
13. Finans Hareketlerinin Küreselleşmesi Nedir? 40
14. Küreselleşmede Serbest Ticaretin Rolü Nedir? 45
15. Üretimin Küreselleşmesi Ne Demektir? 46
16. Küreselleşmede Çok Uluslu Şirketlerin Etkisi Nedir? 48
17. Küreselleşmede Uluslararası Ekonomik Kuruluşların Etkileri Nelerdir? 53
18. Ekonomik Küreselleşmede İşgücünün Uluslararası Dolaşıma Girmesi Neden Gerçekleşmemektedir? 55
19. Küreselleşmenin Siyasi Boyutu Nedir? 57
20. Siyasal Küreselleşmenin Tehdit Ettiği Söylenen Modern Ulus-Devlet Sistemi Nedir? 59
21. Ulus-Devletler Siliniyor mu? 62

22. Küreselleşmenin Kültürel Boyutları Nelerdir? 65
23. Küresel Kültür Tek Tipleştiriyor mu? 67
24. Medyanın Küreselleşmesi Nasıl Gerçekleşir? 70
25. Küreselleşmenin İdeolojik Boyutu Neyi İçerir? 72
26. Küreselleşme Savunucularının Savları Nelerdir? 73
27. Küreselleşmede Küresel Piyasaların Liberalleştirilmesi ve Bütünleştirilmesi Söz Konusu mudur? 74
28. Küreselleşme Kaçınılmaz ve Geri Döndürülemez midir? 76
29. Küreselleşmeyi Kim Yönlendirir? 78
30. Küreselleşme Herkese Yarar Sağlar mı? 80
31. Küreselleşme, Dünyada Demokrasinin Yayılmasını Arttırır mı? 82
32. Küreselleşme Ekonomik Krizleri Bulaşıcı mı Kılıyor? 84
33. Küresel Göç, Küreselleşmenin Arzuladığı Bir Şey midir? 86
34. Küreselleşmenin Örüntüsü Nedir? 89
35. Küreselleşme Homojen mi Yayılıyor? 92
36. Küresel Aktörler Kimlerdir? 94
37. Küreselleşmede Uluslararası Hükümetlerarası Örgütlerin (IGOs) Rolü Nedir? 96
38. Küreselleşmede Uluslararası Hükümet Dışı Örgütlerin (NGOs) Rolü Nedir? 99
39. Küresel Bir Sivil Toplumun Meydana Gelmesi Küreselleşmenin Lehine midir? 101
40. Küreselleşme Kentleri Nasıl Etkiler? 103
41. Aydınlanma Düşünürlerinin Küreselleşme Ütopyaları Var mıydı? 105
42. Küreselleşmeye Direnen "Haydut Devletler"in Özellikleri Nelerdir? 107
43. Küreselleşme Karşıtları Kimlerdir, Savları Nelerdir? 109
44. Kozmopolitanizm Nedir? 116
45. Emperyalizm Bir Küreselleşme Biçimi midir? 118
46. Karşılıklı Bağımlılık (Interdependence), Küreselleşmenin Avantajı mı Dezavantajı mı? 121

47. Cemaat İçi İletişimin Önemsizleşmesi Ne Gibi Değişiklikler Oluşturdu? 123
48. Terör de Küreselleşiyor mu? 125
49. Küresel Hareketliliğin Sermayedarlara Sağladığı Sosyal Maliyet Avantajları Nelerdir? 128
50. Küreselleşmenin Bir Geleceği Var mı? 131

Kaynakça 135
Fatma Altınbaş 143

Kaynakça

Acı, E. Y. (2007). Küresel Sivil Toplumun Temsilcileri: Kar Amacı Gütmeyen Kuruluşlar. *Küreselleşme Üzerine Notlar*. içinde Ankara: Nobel.

Acar, M. (2002). Ekonomik, Siyasal ve Sosyo-Kültürel Boyutlarıyla Küreselleşme Tehdit mi, Fırsat mı? *Liberal Düşünce, 7*(25-26), 13-26.

Acar, M. (2009). *Düzleştirici ve Özgürleştirici Bir Süreç Olarak Küreselleşme*. Ankara: Orion.

Aksoy, T. (1998). *Çağdaş Bankacılıktaki Son Eğilimler ve Türkiye'de Uluslarüstü Bankacılık*. Ankara: SPK Yayın.

Aktan, C. C., & Şen, H. (1999). *Globalleşme, Ekonomik Kriz ve Türkiye*. Ankara: TOSYÖV.

Akyos, C., & Danış, D. (2011). Küreselleşme ve Kent. *Küreselleşme ve Demokrasi*. içinde Ankara: Dipnot Yayınları.

Alpay, Y. (2014). Thatcher ve Neoliberalizm. E. Alkin, & Y. Alpay içinde, *Her Şey Ekonomi Değil*. İstanbul: Goa.

Altan, M. (2007). Ekonomik Yönüyle Küreselleşme. *Küreselleşme Üzerine Notlar*. içinde Ankara: Nobel.

Altuğ, N. (1986). *Gelişmekte Olan Ülkeler Yönünden Dış Borçlanmanın Ekonomik Önemi ve Türkiye'nin Dış Borçlanması*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları.

Arıboğan, D. Ü. (1997). *Globalleşme Senaryosunun Aktörleri*. İstanbul: Der.

Auguste, B. G. (1998). What is So New About Globalization? *New Perspectives Quarterly, 15*(1).

Barutçugil, İ. (2002). *Bilgi Yönetimi*. İstanbul: Kariyer Yayıncılık.

Bauman, Z. (2017). *Küreselleşme, Toplumsal Sonuçları*. (A. Yılmaz, Çev.) İstanbul: Ayrıntı.

Bienefeld, M. (1994). The New World Order: Echoes of a New Imperialism. *Third World Quarterly, 15*(1), 31-47.

Bilman, L. (2001). Hükümetdışı Kuruluşların (NGO) Dünya Ekonomik ve Sosyal Gelişimindeki Rolleri. *Uluslararası Ekonomik Sorunlar Dergisi*(2).

Boli, J., & Petrova, V. (2007). Globalization Today. G. Ritzer (Dü.) içinde, *The Blackwell Companion to Globalization* . Oxford: Blackwell.

Boratav, K. (1996). *Ekonomi ve Küreselleşme*. Ankara: Kigem.

Bozkurt, G. S. (2007). Küreselleşmenin Güvenlik Boyutu. *Küreselleşme Üzerine Notlar*. içinde Ankara: Nobel.

Bozkurt, V. (2000). Küreselleşme: Kavram, Gelişim ve Yaklaşımlar. *Küreselleşmenin İnsani Yüzü*. içinde İstanbul: Alfa.

Brown, G. W. (2008). Globalization is What We Make of it: Contemporary Globalization Theory and the Future Construction of Global Interconnection. *Political Studies Review*(6).

Burke, P. (2001). *Gutenberg'den Diderot'ya Bilginin Toplumsal Tarihi*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Cable, V. (1996). *The World's New Fissures: Identities in Crisis*. London: Demos.

Cahill, D. (2009). Is Neoliberalism History? *Social Alternatives, 28*(1).

Castells, M. (1996). The Rise of the Network Society. *The Information Age: Economy, Society and Culture Vol. I*. içinde Cambridge: Blackwell.

Chossudovsky, M. (1999). *Yoksulluğun Küreselleşmesi: IMF ve Dünya Bankası Reformlarının İçyüzü*. (N. Domaniç, Çev.) İstanbul: Çivi Yayınları.

Çoban, A. (2002). Küreselleşmeye Karşı Olmak: Olanaklar ve Sınırlılıklar. *Praksis*(7), 117-164.

Danesi, M. (2012). *Popular Culture Introductory Perspectives*. New York: Rowman & Littlefield.

Dilmen, N. E. (2007). Bireyselleşen Küre. *Küreselleşme Üzerine Notlar*. içinde Ankara: Nobel.

Dollar, D., & Kraay, A. (2000). Spreading the Wealth. *Foreign Affairs, 81*(1).

el-Ojeili, C., & Hayden, P. (2006). *Critical Theories of Globalization*. New York: Palgrave MacMillan.

Erdinç, Z. (1999). Küreselleşmenin İstihdama Etkileri. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 1*(3), 111-120.

Eriksen, T. H. (2007). *Globalization The Key Concepts*. Oxford: Berg.

Feld, W. J., Jordan, R. S., & Hurwitz, L. (1988). *International Organizations: A Comperative Approach*. New York: Praeger.

Fukukawa, S. (1994). The Integration of the World Economy and Change of the Japanese-Style Economic System. *Japan and the World Economy, 6*(3), 309-320.

Fuller, G. (2003). *The Future of Political Islam*. New York: Palgrave Macmillan.

Gökdere, A. (2001). Küreselleşmeye Genel Bir Bakış. *Ankara Avrupa Çalişmaları Dergisi*(Güz), 71-101.

Garten, J. E. (1998, March). Why the Global Economy is Here to Stay? *Business Week*.

Gerşil, S. G. (2004). Küreselleşme ve Çok Uluslu Şirketlerin Çalışma İlişkilerine Etkileri. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 6*(1), 147-157.

Gerbier, B. (1999). Kapitalizmin Bugünkü Aşaması Olarak Jeo-Ekonomik Emperyalizm. F. Başkaya (Dü.) içinde, *Küreselleşme mi Emperyalizm mi?: Piyasa Efsanesinin Çöküşü*. Ankara: Ütopya.

Giddens, A. (1990). *The Consequences of Modernity*. Cambridge: Polity Press.

Giddens, A. (1999). Küreselleşmenin İkilemleri. *Sosyal Demokrat Değişim Dergisi*(12), 11-20.

Giddens, A. (2000). *Elimizden Kaçıp Giden Dünya*. İstanbul: Alfa.

Giddens, A. (2002). *Sağın ve Solun Ötesinde*. İstanbul: Metis.

Gilpin, R. (2012). *Uluslararası İlişkilerin Ekonomi Politiği*. İstanbul: Kripto.

Griffiths, M., & O'Callaghan, T. (2002). Cosmopolitanism. M. Griffiths, & T. O'Callaghan içinde, *International Relations The Key Concepts*. London: Routledge.

Griffiths, M., & O'Callaghan, T. (2002). Global Civil Society. M. Griffiths, & T. O'Callaghan içinde, *International Relations The Key Concepts*. London: Routledge.

Griffiths, M., & O'Callaghan, T. (2002). Globalisation. M. Griffiths, & T. O'Callaghan içinde, *International Relations The Key Concepts*. London: Routledge.

Griffiths, M., & O'Callaghan, T. (2002). Imperialism. M. Griffiths, & T. O'Callaghan içinde, *International Relations The Key Concepts*. London: Routledge.

Griffiths, M., & O'Callaghan, T. (2002). Integration. M. Griffiths, & T. O'Callaghan içinde, *International Relations The Key Concepts*. London: Routledge.

Griffiths, M., & O'Callaghan, T. (2002). Interdependence. M. Griffiths, & T. O'Callaghan içinde, *International Relations The Key Concepts*. London: Routledge.

Griffiths, M., & O'Callaghan, T. (2002). International Law. M. Griffiths, & T. O'Callaghan içinde, *International Relations The Key Concepts*. London: Routledge.

Griffiths, M., & O'Callaghan, T. (2002). Multinational Corporation . M. Griffiths, & T. O'Callaghan içinde, *International Relations The Key Concepts*. London: Routledge.

Griffiths, M., & O'Callaghan, T. (2002). Non-Governmental Organizations. M. Griffiths, & T. O'Callaghan içinde, *International Relations The Key Concepts*. London: Routledge.

Griffiths, M., & O'Callaghan, T. (2002). Rogue State. M. Griffiths, & T. O'Callaghan içinde, *International Relations The Key Concepts*. London: Routledge.

Griffiths, M., & O'Callaghan, T. (2002). World System Theory . M. Griffiths, & T. O'Callaghan içinde, *International Relations The Key Concepts*. London: Routledge.

Hall, S., & Jacques, M. (1989). *New Times: The Changing Force of Politics in the 1990s*. London: Lawrence & Wishart.

Held, D., McGrew, A., Goldblatt, D., & Perraton, J. (1999). *Global Transformations: Politics, Economics and Cultures*. Cambridge: Polity Press.

Johnson, E. D. (1973). *Communication: An introduction to the History of Writing, Printing, Books and Libraries*. New Jersey: Scarecrow Press.

Kaymakçı, O. (2007). Küreselleşme ve Zengin-Fakir Ayrımı. *Küreselleşme Üzerine Notlar*. içinde Ankara: Nobel.

Kaymakçı, O. (2007). Kavramsal, Kuramsal ve Tarihsel Açıdan Küreselleşmeye Giriş. *Küreselleşme Üzerine Notlar*. içinde Ankara: Nobel.

Kaymakçı, O. (2007). Uluslararası Sermaye Hareketleri ve Az Gelişmiş Ülkelere Etkileri. *Küreselleşme Üzerine Notlar*. içinde Ankara: Nobel.

Kazgan, G. (1997). *Küreselleşme ve Yeni Ekonomik Düzen*. İstanbul: Altın Kitaplar.

Kearny, A. T. (2001). Measuring Globalization. *Foreign Policy Magazine* (122).

Khan, A., & Estrada, M. A. (2017). Globalization and terrorism: an overview. *Quality & Quantity, 51*(4), 1811-1819.

Kidd, D. (2014). *Pop Culture Freaks: Identity, Mass Media, and Society*. Colorado: Westview.

Lauger, W. (1986). Reflections on Terorism. *Foreign Affairs*(65).

Lewitt, T. (1983, May). The Globalization of Markets . *Harvard Business Review*.

Lindsey, B. (2002). *Against the Dead Hand: The Uncertain Sturggle for Global Capitalism*. New York: John Wiley & Sons.

Llosa, M. V. (2000). Liberalism in the New Millenium. *Global Fortune* (s. 15-27). içinde Washington: Cato Institute.

Lughod, A. J. (1998). Küreselleşme Üzerine Tartışmalarda Gevezeliğin Ötesine Geçmek. *Kültür, Küreselleşme ve Dünya-Sistemi*. içinde Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

Mehmet, Ö. (1995). *Westernizing the Third World: The Eurocentricity of Economic Development Theories*. London: Routledge.

Micklethwait, J., & Wooldridge, A. (2002). Küreselleşmeye Tepki. *Foreign Policy*(17-18), 12-14.

Mutlu, E. (2005). *Globalleşme, Popüler Kültür ve Medya*. Ankara: Ütopya .

Norberg, J. (2003). *In Defence of Global Capitalism*. Washington: Cato Institute.

O'Brien, R. (1992). *Global Financial Integration: The End of Geography*. London: Clatham House.

Ohmae, K. (1993, March). The Global Logic of Strategic Alliences. *Harvard Business Review, 71*(2).

Ohmae, K. (1996). *Ulus-Devletin Sonu, Bölgesel Ekonomilerin Yükselişi*. (Z. Dicleli, Çev.) İstanbul: Türk-Henkel Dergisi Yayınları.

Orr, B. (1992). *The Global Economy in the 90's*. New York: McMillan.

Özcan, N. A. (2003). Küreselleşme Bağlamında Terörizmle Mücadele. *Küreselleşme ve Uluslararası Güvenlik Bildirileri* (s. 95-100). içinde Ankara: SAREM.

Öztürk, N. (2007). Finansal Küreselleşme ve Küresel Sermaye Akımları. *Küreselleşme Üzerine Notlar*. içinde Ankara: Nobel.

Robertson, R. (1992). *Globalization: Social Theory and Global Culture*. Wiltshire: Sage Publications.

Robertson, R., & White, K. E. (2007). What Is Globalization? . G. Ritzer (Dü.) içinde, *The Blackwell Companion to Globalization* . Oxford: Blackwell .

Rodric, D. (1997). Has Globalization Gone Too Far? *California Management Review, 39*(3), 29-53.

Salai-Martin. (2002). *The World Distribution of Income*. NBER Working Paper no.8933. NBER.

Schlereth, T. J. (1977). *The Cosmopolitan Ideal in Enlightment Thought*. Notre Dame: University of Notre Dame University.

Seyidoğlu, H. (1998). *Uluslararası İktisat Teori, Politika ve Uygulama*. İstanbul: Güzem.

Soros, G. (2003). *Küreselleşme Üzerine*. (M. Keçik, Çev.) İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.

Steger, M. B. (2013). *Küreselleşme*. Ankara: Dost.

Şaylan, G. (1997). Küreselleşmenin Gelişimi. *Emperyalizmin Yeni Masalı Küreselleşme*. içinde Ankara: İmge.

Taş, S., & Yıldırım, M. (2007). Küreselleşme ve İşgücü Piyasaları Üzerindeki Etkileri. *Küreselleşme Üzerine Notlar*. içinde Ankara: Nobel.

Tabb, W. K. (1997). Globalization is an Issue, The Power of Capital is the Issue. *Monthly Review, 49*(2), 20-30.

Tanılır, M. N. (2002). İnternetin Ulusötesi Suç Örgütleri Tarafından Kullanılması ve Ulusal/Uluslararası Güvenlik. *Türk İdare Dergisi*(437), 89-107.

Thomas, G. M. (2007). Globalization: The Major Players . *The Blackwell Companion to Globalization* . içinde Oxford: Blackwell .

Toprak, M. (2001). *Küreselleşme ve Kriz: Türkiye ve Dünya Deneyimi*. Ankara: Siyasal Kitabevi.

Uluç, G. (2003). *Küreselleşen Medya: İktidar ve Mücadele Alanı*. İstanbul: Anahtar Kitaplar.

Virilio, P. (1991). *The Lost Dimension*. New York: Semiotext(e).

Volsky, D. (1987). *Neo-globalization*. Moscow: Novosti Press Agency.

Woods, N. (2000). The Political Economy of Globalization. N. Woods (Dü.) içinde, *The Political Economy of Globalization* (s. 1-19). New York: St. Martin Press.

Worral, M. S. (1998). State and Society in the Age of the Global Economy. *International Journal, 53*(3), 575-581.

Wright, G. H. (1997). The Crisis of Social Science and the Withering Away of the Nation State. *Associations*(1), 49-52.

Yıldızoğlu, E. (1996). *Globalleşme ve Kriz*. İstanbul: Alan Yayıncılık.

Yeldan, E. (2002). Neoliberal Küreselleşme İdeolojisinin Kalkınma Söylemi Üzerine Değerlendirmeler. *Praksis* (7), 19-34.

Zimmermann, E. (2011). Globalization and terrorism. *European Journal of Political Economy, 27*(1), 152-161.

4. Basım

DİN PSİKOLOJİSİ

Prof. Dr. Fatma Gül CİRHİNLİOĞLU

nobel

DİN PSİKOLOJİSİ

Prof. Dr. Fatma Gül CİRHİNLİOĞLU

Yayın No.: 1053
Sosyal Çalışmalar No.: 06
ISBN: 978-605-133-957-3
E-ISBN: 978-625-406-505-7
Basım Sayısı: 4. Basım, Ekim 2023

© Copyright 2023, NOBEL AKADEMİK YAYINCILIK EĞİTİM DANIŞMANLIK TİC. LTD. ŞTİ. SERTİFİKA NO.: 40340
Bu baskının bütün hakları Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.ne aittir.
Yayınevinin yazılı izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik
ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.

Nobel Akademik Yayıncılık, 2011 yılından beri "tanınmış uluslararası yayınevi" statüsündedir.

Genel Yayın Yönetmeni: Nevzat Argun -nargun@nobelyayin.com-
Genel Yayın Koordinatörü: Gülfem Dursun -gulfem@nobelyayin.com-

Sayfa Tasarım: Tarkan Kara -erdal@nobelyayin.com-
Redaksiyon: Mine Metin -mine@nobelyayin.com-
Kapak Tasarım: Sezai Özden -sezai@nobelyayin.com-
Görsel Tasarım Uzmanı: Mehtap Bayraktar Asiltürk -mehtap@nobelyayin.com-

Kütüphane Bilgi Kartı

Cirhinlioğlu, Fatma Gül.
Din Psikolojisi / Fatma Gül Cirhinlioğlu
4. Basım, X+222 s. 16,5x24 cm. Kaynakça var, dizin yok.
ISBN: 978-605-133-957-3
E-ISBN: 978-625-406-505-7
1. Din 2. Psikoloji 3. Dindarlık 4. İyilik Hali 5. Ruh Sağlığı 6. Baş Etme

Genel Dağıtım

ATLAS AKADEMİK BASIM YAYIN DAĞITIM TİC. LTD. ŞTİ.
Adres: Bahçekapı Mh. 2465 Sk. Oto Sanayi Sitesi No:7 Bodrum Kat, Şaşmaz/ANKARA
Telefon: +90 312 278 50 77 - **Faks:** 0 312 278 21 65
Sipariş: siparis@nobelyayin.com- **E-Satış:** www.nobelkitap.com - esatis@nobelkitap.com
www.atlaskitap.com - info@atlaskitap.com

Dağıtım ve Satış Noktaları: Alfa, Kırmızı Kedi, Arkadaş, D&R, Dost, Kika, Kitapsan,
Nezih, Odak, Pandora, Prefix, Remzi Kitabevleri, Yeryüzü Dağıtım

Baskı ve Cilt: Meteksan Matbaacılık ve Teknik Sanayi Tic. Anonim Şirketi / Sertifika No.: 46519
Beytepe Köy Yolu No.: 3 06800 Bilkent-Çankaya/ANKARA

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ ..... **v**

İÇİNDEKİLER ..... **vii**

GİRİŞ **1**

I. PSİKOLOJİ VE DİN **5**
Dinî Konuların Görgül Olarak Ele Alınması 9
Din Psikolojisi 14

II. DİNÎ DÜŞÜNCELER, DİNÎ İNANÇLAR ve DİNÎ DAVRANIŞLAR **23**
Dinî Düşüncelerde ve Dinî Davranışlarda Yaşam Boyu Görülen Değişimler 24
Çocukluk Dönemi (3–12 yaş) 24
Ergenlik ve Gençlik Dönemi (13–23 yaş) 26
Yetişkin Dönemi (23–60 yaş) 27
Yaşlılık Dönemi (60 yaş ve yukarısı) 28
Dinî İnançların ve Dinî Davranışların Gelişimini Etkileyen Etmenler 29
Aile 29
Akran Grupları 31
Eğitim Düzeyi 31
Dinî Eğitim 33
Cinsiyet 33
Sosyal ve Ekonomik Faktörler 34
Irk 35
Fiziksel ve Psikolojik Olgunlaşma 36
Dinî Gelenekler 36
Ekolojik Bağlam ve Yerleşim Yeri Büyüklüğü 37
Dinî İnanç Gelişimiyle İlgili Dönem Kuramları 38
Jean Piaget 38
Duyusal-Motor Dönem (0–2 yaş) 38

İşlem Öncesi Dönem (2–7 Yaş) ... 39
Somut İşlemler (7–12 Yaş) ... 40
Formel İşlemler (12 yaş ve yukarısı) ... 40
Bilişsel Gelişimin Din Açısından Doğurguları ... 40
Erik Erikson ... 41
Lawrence Kohlberg ... 45
Kohlberg'in Ahlaki Gelişim Düzey ve Dönemleri ... 46
Gelenek Öncesi Düzey (4–10 yaş) ... 46
Gelenek Öncesi Düzeyde Yer Alan Dönemler ... 47
Dönem 1. Ceza ve İtaat Yönelimi ... 47
Dönem 2. Araçsal Amaç Yönelimi ... 47
Geleneksel Düzey (10–18 yaş) ... 47
Geleneksel Düzeyde Yer Alan Dönemler ... 48
Dönem 3. Kişiler Arası Uyum veya "İyi Oğlan Hoş Kız" Yönelimi ... 48
Dönem 4. Kanun ve Düzen Yönelimi ... 49
Gelenek Ötesi Düzey (18 yaş ve sonrası) ... 49
Gelenek Sonrası Düzeyde Yer Alan Dönemler: ... 50
Dönem 5. Sosyal Anlaşma/Kanunlara Uyma Yönelimi ... 50
Dönem 6. Evrensel Ahlaki İlkeler Yönelimi ... 50
James W. Fowler ... 51
Farklılaşmamış veya İlkel İnanç (Doğum öncesi-Yaşamın ilk ayları) ... 51
Dönem 1 Sezgisel-Yansıtmalı İnanç (Okul öncesi dönem) ... 52
Dönem 2 Mitsel-Literal İnanç (İlkokul yılları) ... 52
Dönem 3 Yapay-Geleneksel İnanç (İlk ergenlik-yetişkinlik) ... 53
Dönem 4 Bireysel-Düşünmeye Dayalı İnanç (Son ergenlik ve sonrası) ... 54
Dönem 6 Evrensel İnanç (Belirsiz yaş) ... 55

III. DİNDARLIĞIN BOYUTLARI ... 61
Dinî Uygulamalar ... 62
Kişisel Dinî Uygulamalar ... 62
Kamusal Dinî Uygulamalar ... 63
Dinî Güdülenmeler ... 63
İçsel ve Dışsal Dinî Güdülenmeler ... 64
Sorgulayıcı Dinî Güdülenme ... 66
Dinî İnançlar ... 68

IV. DİNDARLIK MODELLERİ ... 71
King'in Dokuz Boyutlu Dindarlık Modeli ... 71
Glock'un Beş Boyutlu Dindarlık Modeli ... 72

Allport'un İçsel Dışsal Dinî Yönelim Modeli 73
Batson ve Ventis'in Üç Boyutlu Dinî Yönelim Modeli 74
Cornwall vd.nin Altı Boyutlu Dindarlık Modeli 75
Fetzer'in On İki Bileşenli Dindarlık /Spiritüellik Modeli 77
Pargament'in Dinî Baş Etme Kuramı 81

V. DİNDARLIK VE CİNSİYET 85

VI. DİN VE PSİKOLOJİK İYİLİK HÂLİ 93
Din ile Ruhsal ve Fiziksel Sağlık Arasındaki İlişkiye Yönelik Kuramsal Modeller 94
Din ile Psikolojik İyilik Hâli Arasındaki Bağı Açıklayan Çeşitli Mekanizmalar 96
Dinin Sosyal İlişkiler Kurma, Sosyal Katılımı Güçlendirme ve Sosyal Destek Sağlama Fonksiyonu 97
Baş Etme Stratejisi Olarak Din 97
Dinin Sağlık Verdiği (Dinî Öğreti Tarafından Emredilen) Faydalı Sağlık Uygulamaları 100
Görgül Çalışmalar 103

VII. DİN VE BAŞ ETME 117
Dinî Baş Etme Biçimleri 123
Dindar Birey ve Kontrol 124
İş Birliğine Yönelerek Dinî Baş Etme 124
Yakararak Dinî Baş Etme 124
Kararı Tanrı'ya Havale Ederek Dinî Baş Etme 124
Teslim Olarak Dinî Baş Etme 125
Benlik Yönelimli Dinî Baş Etme 126
Ruhani Baş Etme 126
Spiritüel Destek Arama 126
Spiritüel Hoşnutsuzluk 126
Spiritüel Mücadele 126
Dinsel Örgüt Aracılığıyla Baş Etme 127
Dinsel Örgüt Desteği 127
Tanrı ve Dinî Örgütlere İlişkin Memnuniyetsizlik 127
Dine Yeni Bir Değer Biçme 128
Dini "Yardımsever" Olarak Yeniden Tasarlama 128
Dini "Olumsuz" Olarak Yeniden Tasarlama: Tanrı'nın Cezalandırması 128
Dinî Ritüeller 128
Diğer Dinî Baş Etme Yöntemleri 129
Dinî Baş Etmenin Yararlı Biçimleri 131

Spiritüel Destek Arama 131
İş Birliğine Yönelerek Dinî Baş Etme 132
Dinsel Örgüt Desteği 132
Dini "Yardımsever" Olarak Yeniden Tasarlama 132
Tanrı İmgesinin Yardımsever ve Bağışlayıcı Olarak Görülmesi 133
Dinî Baş Etmenin Zararlı Biçimleri 133
Tanrı ve Dinî Örgütlere İlişkin Memnuniyetsizlik 133
Dini Olumsuz Olarak Yeniden Tasarlama: Tanrı'nın Cezalandırması 133
Karışık Doğurguları Olan Dinî Baş Etme Biçimleri 134
Dinî Ritüeller 134
Benlik Yönelimli Dinî Baş Etme 134
Kararı Tanrı'ya Havale Ederek Dinî Baş Etme 135
Yakararak Dinî Baş Etme 135

VIII. DİNDARLIK VE DEPRESYON 141

IX. DİNDARLIK VE ÖLÜM KAYGISI 147

X. DİNDARLIK VE MADDE KULLANIMI 153

XI. DİNDARLIK VE EVLİLİK UYUMU 161

XII. DİNDARLIK VE ÖN YARGI 169

XIII. DUA ETME 177
Dua Etme Biçimleri 178
Dilek Duası 179
Meditasyon Şeklinde Dua 180
Ritüel Dua 181
Başkaları Adına Ayrıcalık İstemek Amacıyla Yapılan Dua 181
Konuşma Tarzında Dua 183

XIV. SONUÇ 187

KAYNAKÇA 189

KAYNAKÇA

Aday, R. H. (1985). Belief in afterlife and death anxiety: Correlates and comparisons. *Omega*, 15, 67-75.

Alcock, J. E. (1992). Religion and rationality. In J. F. Schumaker (Ed.), *Religion and Mental Health.* New York:Oxford University Press.

Allport, G. W. (1937). *Personality-A Psychological Interpretation*. New York: Henry Holt and Company.

Allport, G. W. (1954). *The Nature of Prejudice*. New York: Addison-Wesley.

Allport, G. W. (1960). *Personality and Social Encounter.* Boston: Beacon Press.

Allport, G. W. (1963). Behavioral science, religion, and mental health. *Journal Religion and Health*, 2, 187-197.

Allport, G. W. (1966). Religious context of prejudice. *Journal for the Scientific Study of Religion,* 5, 447–457.

Allport, G. W., & Kramer, B. M. (1946). Some roots of prejudice. *Journal of Psychology,* 22, 9-39.

Allport, G. W., & Ross, J. M. (1967). Personal religious orientation and prejudice. *Journal of Personality and Social Psychology,* 5, 432–433.

Alvarado, K. A., Templer, D. I., Bresler, C., & Thomas-Dobson, S. (1995). The relationship of religious variables to death depression and death anxiety. *Journal of Clinical Psychology,* 51, 202-204.

Andrews, F. M., & Robinson J. P. (1991). Mesures of subjective wellbeing. In J. P. Robinson, P.R. Shaver, & L. S. Wrightsman (Eds.), *Measures of Personality and Social Psychological Attitutes* (pp.61-114). San Diego AA: Academic Press.

Argyle, M. (2005). *Psychology and Religion: An Introduction.* New York: Routledge.

Argyle, M. (2008). *The Social Psychology of Religion*. London: Pfd Publisher.

Argyle, M., & Beit-Hallahmi, B. (1975). *The Social Psychology of Religion*. London: Routledge and Kegan Paul.

Bahr, S. J., Maughan, S. L., Marcos, A. C., & Li, B. (1998). Family, religiosity, and he risk of adolescent drug use. *Journal of Marriage and the Family,* 60, 979–992.

Baker, M., & Gorsuch, R. (1982). Trait anxiety and intrinsic-extrinsic religiousness. *Journal for the Scientific Study of Religion,* 21, 119–122.

Bao, W. N., Whitebeck, L. B., Hoyt, D. R., & Conger, R. D. (1999). Perceived parental acceptance as a moderator of religious transmission among adolescent boys and girls. *Journal of Marriage and the Family,* 61, 362-374.

Banthia, R., Moskowitz, J. T., Acree, M., & Folkman, S. (2007). Socioeconomic differences in the effects of prayer on physical symptoms and quality of life. *Journal of Health Psychology*, 12, 249–260.

Bearon, L. B., & Koenig, H. G. (1990). Religious cognitions and the use of prayer in health and illness. *Gerontologist,* 30, 249-253.

Batson, C. D., & Ventis, W. L. (1982). *The Religious Experience*. New York: Oxford University Press.

Baston, C. D., & Raynor-Prince, L. (1983). Religious orientation and complexity of throught about existential concers. *Journal for the Scientific Study of Religion,* 22, 38-50.

Batson, C. D., & Schoenrade, P. A. (1991a). Measuring religion as Quest: I. Validity concerns. *Journal for the Scientific Study of Religion,* 30, 416-429.

Batson, C. D., & Schoenrade, P. A. (1991b). Measuring religion as Quest: II. Reliability concerns. *Journal for the Scientific Study of Religion,* 30, 430-447.

Batson, C. D., Schoenrade, P. A., & Ventis, W. L. (1993). *Religion and the Individual. A Social Psychological Perspective.* New York: Oxford University Press.

Beck, R., & McDonald, A. (2004). Attachment to God: The Attachment to God Inventory, tests of working model correspondence, and an exploration of faith group differences. *Journal of Psychology and Theology*, 32, 92-103.

Beit-Hallahmi, B., & Argyle, M. (1997). *The Psychology of Religious Behaviour, Belief and Experience.* London: Routledge.

Benda, B. B. (1997). An examination of a reciprocal relationship between religiosity and different forms of delinquency within a theoretical model. *Journal of Research in Crime and Delinquency,* 34, 163–186.

Benor, D. J. (2002). *Spiritual Healing: Scientific Validation of a Healing Revolution. Southfield,* MI: Vision Publications.

Benson, P. L. (1990). *The Troubled Journey: A Potrait of 6th-12th Grade Youth*. Minneapolis: Lutheran Brotherhood.

Benson, P. L. (1992). Religion and Substance Use. In John F. Schumaker (Ed.), *Religion and Mental Health.* New York: Oxford University Press.

Benson, P. L., Wood, P. K., Johnson, A. L., Eklin, C. H., & Mills, J. E. (1983). *Report on 1983 Minnesota Survey of Drug Use and Drug-Related Attitutes*. Minneapolis: Search Instutite.

Benson, P. L., Yeager, R. J., Wood, P. K., Guerra, M. J., & Mano, B. V. (1986). *Catholic high schools: Their impact on low-income students.* Washington, DC: National Catholic Educational Association.

Benson, P. L.,Williams, D. L., & Johnson, A. L. (1987). *The Quicksilver Years: The Hopes and Fears of Young Adolescents.* San Francisco: Harper and Row.

Benson, P. L., & Donahue, M. J. (1989). Ten-year trends in at-risk behaviors: A national study of Black adolescents. *Journal of Adolescent Research,* 4, 125–139.

Benson, P. L., Donahue, M., & Erickson, J. (1989). Adolescence and religion: A review of the literature from 1970 to 1986. *Research in the Social Scientific Study of Religion*, 1, 153-181.

Bentler, P. M., & Newcomb, M. D. (1978). Longitudinal study of marital success and failure. *Journal of Consulting and Clinical Psychology,* 46, 1053-1070.

Bergin, A. E. (1980a). Psychotherapy and religious values. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 48, 95-105.

Bergin, A. E. (1980b) Religiosity and humanistic values: A reply to Ellis and Walls. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 48, 642-645.

Bergin, A. E. (1983). Religiosity and psychological well-being: A critical re-evaluation and meta-analysis. *Professional Psychology: Research and Practice*, 14, 170–184.

Bergin, A. E., Masters, K. S., & Richards, P. S. (1987). Religiousness and mental health reconsidered: A study of an intrinsically religious sample. *Journal of Counseling Psychology,* 35, 91-98.

Biblarz, T. J., & Raftery, A. E. (1993). The effects of family disruption on social mobility. *American Sociological Review,* 58, 1, 97-109.

Bickel, C. O., Ciarrocchi, J. W., Sheers, N. J., Estadt, B. K., Powell, D. A., & Pargament, K. I. (1998). Perceived stress, religious coping styles, and depressive affect. *Journal of Psychology and Christianity,* 17, 33–42.

Bilgin, N. (2003). *Sosyal Psikoloji Sözlüğü.* Ankara: Bağlam Yayıncılık.

Billey, J. O. G., Tanfer, K., Grady, W. R., & Klepinger, D. H. (1993). The sexual behaviour of men in the United States. *Family Plannig Perspectives,* 25, 52-66.

Billiet, J. B. (1995). Churc involvement, individualism, and ethnic prejudice among Flemish Roman Catholics: New evidence of a moderating effect. *Journal for the Scientific Study of Religion,* 34, 224-233.

Bjorck, J. P., & Cohen, L. H. (1993). Coping with threats, losses, and challenges. *Journal of Social and Clinical Psychology,* 12(1):56–72.

Blaine, B., & Crocker, C. (1995). Religiousness, race, and psychological well-being: exploring social psychological mediators. *Personality and Social Psychology Bulletin*, Vol. 21, 1031-1041.

Booth, A., Johnson, D. R., Branaman, A., & Sica, A. (1995). Belief and behavior: Does religion matter in today's marriage? *Journal of Marriage and the Family,* 57, 661–671.

Booth, J, & Martin, J. E. (1998). Spiritual and religious factors in substance use, dependence, and recovery. In H. G. Koenig (Ed.), *Handbook of Religion and Mental Health*. San Diego (CA): Academic Press.

Braam, A. W., Beekman. A. T., van Tilburg, T. G., Deeg D. J., & van Tilburg. W. (1997). Religious involvement and depression in older Dutch citizens. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology,* 32(5):284-91.

Bradesca, D. M. (2000). Fowler's Stages of Faith Development, In *Seminary Course: Princeples of Christian Education.* Wickliffe: Donna Marie Bradesca, O.S.U.

Brant, C. R., & Pargament, K. I. (1995). Religious coping with racist and other negative life events among African Americans. Presented at the Annual Meeting of the American Psychological Association, New York.

Brody, G. H., Stoneman, Z., & Flor, D. (1996). Parental religiosity, family processes, and youth competence in rural, two-parent African American families. *Developmental Psychology*, 32, 696-706.

Brown, L. B. (1987). *The Psychology of Religious Belief*. London: Academic Press.

Brown, L. B. (1994). *The Human Side of Prayer.* Birmingham, Alabama: Religious Education Press.

Brown, R. J. (1995). Prejudice: İts Social Psychology. Oxford, UK: Blackwell.

Brown, D. R., & Lowe, G. W. L. (1951). Religious beliefs and personality characteristics of college students. *Journal of Social Psychology*, 33, 103-129.

Brown, D. R., Gary, L. E., Greene, A. D., & Mulburn, N. G. (1992). Patterns of social affiliation as predictors of depressive symptoms among urban Blacks. *Journal of Health and Social Behavior*, 33, 242-253.

Brown, D. R., & Gary, L. E. (1994). Religious involvement and health status among African-American males. *Journal of the National Medical Association*, 86, 825-831.

Brown, T. L., Parks, G. S., Zimmerman, R. S., & Phillips, C. M. (2001). The role of religion in predicting adolescent alcohol use and problem drinking. *Journal of Studies on Alcohol,* 62, pp. 696–705.

Brown, T. N., Schulenberg, J., Bachman, J. G., O'Malley, P. M., & Johnston, L. D. (2001). Are risk and protective factors for substance use consistent across historical time?: National data from the high school classes of 1976 through 1997. *Preventive Science,* 2, 29–43.

Bryant, S., & Rakowski, W. (1992). Predictors of mortality among elderly African Americans. *Research on Aging*, 14, 50-67.

Burger, J. M. (2006). *Kişilik* (Çev. İnan Deniz Arguvan Sarıoğlu), İstanbul: Kaknüs Yayınları.

Butler, M. H., Stout, J. A., & Gardner, B. C. (2002). Prayer as a conflict resolution ritual: Clinical implications of religious couples' report of relationship softening, healing, perspective, and change responsibility. *The American Journal of Family Therapy,* 30, 19–37.

Byrd, R. (1988). Positive therapeutic effects of intercessory prayer in a coronary care unit population. *Southern Medical Journal*, 81, 826-829.

Califano, J. (2002). Religion, science, and substance abuse. *America,* 186(4), 8-11.

Call, V. R., & Heaton, T. B. (1997). Religious influence on marital stability. *Journal for the Scientific Study of Religion,* 36, 382–392.

Carlson, C., Bacaseta, P., & Simanton, D. (1988). A controlled evaluation of devotional meditation and progressive relaxation. *Journal of Psychology and Theology*, 16, 362-368.

Carver, C. S., Scheier, M. F., & Weintraub, J. K. (1989). Assessing coping strategies: A theoretically based approach. *Journal of Personality and Social Psychology,* 56, 267-283.

Cavalli-Sforza, L. L., Feldman M. W., Chen, K. H., & Dornbusch, S. N. (1982). Theory and observation in cultural transmission. *Science,* 218, 19-27.

Chaggaris, M., & Lester, D. (1989). Fear of death and religious belief. *Psychological Reports*, 64, 274.

Chang, B., Noonan, A. E., & Tennstedt, S. L. (1998). The role of religion/spirituality in coping with caregiving for disabled elders. *The Gerontologist*, 38:463–470.

Chapman, P., & Mullis, R. L. (2000). Racial differences in adolescent coping and self esteem. The *Journal of Genetic Psychology*, 162 (2), 133-140.

Chatters, L. M. (2000). Religion and health: Public health research and practice. *Annual Review of Public Health*, 21, 335–367.

Chatters, L. M., & Taylor, R. J. (1994). Religious involvement among older African Americans. In J. S. Levin (Ed.), *Religion in Aging and Health: Theoretical Foundations and Methodological Frontiers* (pp. 196–230). Thousand Oaks, CA: Sage.

Chau, L. Johnson, R. C., Bowers, J. K., Darvill, T. J, & Danko G. P. (1990). Intrinsic and extrinsic religiosity as related to conscience, adjustment, and alturism. *Personality and Individual Differences,* 11, 4, 397-400.

Christo, G., & Franey, C. (1995). Drug users spiritual beliefs, locus of control, and the disease concept in relation to narcotics anonymous attendance and six month outcomes. *Drug and Alcohol Dependence,* 38, 51-56.

Clamar, A. (1991). Interfait marriage: Definning the issues, treating the problems. *Psychotherapy in Private Practice,* 9 (2), 79-92.

Clayton, D. (1998). *Religion and marriage: A cognitif behavioral model of religious influence on marital quality.* Dissertation Abstract International.

Clements, R., & Swensen, C. H. (2000). Commitment to one's spouse as predictor of marital quality among older couples. *Current Psychology,* 19(2):100-119.

Clinebell, H. (1990). Psychology of Religion. In I. V. Cully, & K. B. Cully (Eds.), *Harper's Encyclopedia of Religious Education.* Newyork: Harper-Row.

Coan, R. W. (1974). *The Optimal Personality*. New York: Colombia University Press

Cochran, J. K., Beeghley, L., & Bock, E. W. (1988). Religiosity and alcohol behaviour: An exploration of reference group theory. *Sociological Forum,* 3: 256-276.

Cohen, J. (1992). A Power primer. *Psychological Bulletin*, 112(1), 155-159.

Cohen, S., & Wills, T.A. (1985). Stres, social support and the buffering hypothesis. P*sychological Bulletin*, 98, 2, 310-357.

Cole, B., & Pargament, K. (1999). Re-creating your life: A spiritual/psychotherapeutic intervention for people diagnosed with cancer. *Psycho-Oncology,* 8, 395–407.

Commerford, M. C., & Reznikoff, M. (1996). Relationship of religion and perceived social support to self-esteem and depression in nursing home residents. *Journal of Psychology*, 130:35-50.

Corbett, J. M. (1990). *Religion in America*. Englewood Cliffs NJ: Prentice Hall.

Cornwall, M., Albrecht, S. L., Cunningham, P .H., & Pitcher, B. L. (1986). The dimensions of religiosity: A conceptual model with an emprical test. *Review of Religious Resarch*, Vol. 27. No. 3., 226-244.

Coyle, A. (2008). Qualitative methods and the (partly) ineffable in psychological research on religion and sprituality. *Qualitative Research in Psychology,* 5:56-67.

Cully, I. V. (1990). Spirituality. In I. V. Cully, & K. B. Cully (Eds.), *Harper's Encyclopedia of Religious Education*. Newyork: Harper-Row.

Crawford, M. E., Handel P. J., & Weiner R .L. (1989). The relationship between religion and mental distress. *Review of Religious Research*, 31, 1 16–22.

Çileli, M. (1985). Ergenlikte Ahlak Gelişimi. *Ergenlik Psikolojisi* (Derleyen: Bekir Onur). Ankara: Hacettepe Taş Matbaacılık.

David, J. P., Ladd, K., & Spilka, B. (1992). *The multidimensionality of prayer and its role as a source of secondary control.* Paper presented at the annual meeting of the American Psychological Association, Washington, DC, August.

David, A., Leeming, K. M., Madden, K., & Marlan, S. (2009). *Encyclopedia of Psychology and Religion.*

Demaria, T., & Kassinove, H. (1988). Predicting guilt from irrational beliefs, religious affiliation and religiosity. *Journal of Rational, Emotive and Cognitive-Behavior Therapy*, 6, 259–272.

Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders (DSM IV). (1994). 4 th Edition. American Psychiatric Association. Washington (DC).

Dindia, K., & Baxter, L. A. (1987). Strategies for maintaining and repairing marital relationship. *Journal of Social and Personal Relationship*, 4, 143-158.

Donahue, M. J. (1985a). Instrinsic an extrinsic religiousness: Review and meta analysis. *Journal of Personality and Social Psychology,* 48, 400-419.

Donahue, M. J. (1985b). Instrinsic an extrinsic religiousness: The emprical research. *Journal for The Scientific Study of Religion,* 24, 418-432.

Donahue, M. J. (1987). *Religion and drug use: 1976-1985.* Paper presented at the annual meeting of the Society fort he Scientific Study of Religion, Louisville, Kentucky.

Donahue, M. J., & Benson, P. L. (1995). Religion and the well-being of adolescents. *Journal of Social Issues,* 51, 145–160.

Dossey, L. (1993). Healing words: The Power of Prayer and the Practice of Medicine. New York: Happer Collins.

Dossey, L. (1997). The Return of Prayer. *Alternative Therapies in Health and Medicine*, Vol. 3 (6), 10-17, 113-120.

Dowling, E. M., & Scarlett, W. G. (2006). *Encyclopedia of Religious and Spiritual Development.* Thousand Oaks, CA: Sage Publication.

Dykstra, C. R. (1990). Faith. In I. V. Cully, & K. B. Cully (Eds.), *Harper's Encyclopedia of Religious Education.* Newyork: Harper-Row.

Eagly, A. H. (1995). The science and politics of comparing men and woman. *American Psychologist*, 50, 145-58.

Earnshaw, E. L. (2000). Religious orientation and meaning in life. An exploratory study. Unpublished manuscript. Depertman of Psychology, Central Methodist College. Fayette MO.

Eisendrat, Y., & Miller, M. E. (2000). *The Psychology of Mature Spirituality: Integrity, wisdom, transcendence.* New York, US: Brunner-Routledge.

Elkins, D. N., Hedstrom, L. J., Hughes, L. L., Leaf, J. A., & Saunders, C. (1988). Toward a humanistic–phenomenological spirituality. *Journal of Humanistic Psychology,* 28(4), 5–18.

Ell, K.O., Mantell, J.E., Hamovitch, M. B., & Nishimoto R. H. (1989). Social support, sense of control, and coping among patients with breast cancer, lung, or colorectal cancer. *Journal of Psychosocial Oncology,* **7**, 63–89.

Ellis, A. (1980). Psychotherapy and atheistic values: A response to A. E. Bergin's Psychotherapy and religious values. *Journal of Consulting and Clinical Psychology,* 48, 635-639.

Ellis, A. (1986). *The Case Against Religion: A Psychotherapist's View and The Case Against Religiosity. Austin,* TX: American Atheist Press.

Ellis, A. (2000). Can rational emotive behavior therapy be effectively used with people who have devout beliefs in God and religion? *Professional Psychology: Research and Practice,* 31(1).

Ellison, C. G. (1991). Religious involvement and subjective well-being. *Journal of Health and Social Behavior*, 32: 80-99.

Ellison, C. G. (1993). Religious involvement and self-perception among black Americans. *Social Forces*, 71:1027-55.

Ellison, C. G. (1995). Race, religious involvemet and depressive symptomatology. *Social Science and Medicine,* 40, 1561-72.

Ellison, C. G., Gay, D. A., & Glass, T. A. (1989). Does religious commitment contribute to individual life satisfaction. *Social Forces*, 68, 100-123.

Ellison, C. G., & Gay, D. A. (1990). Region, religious commitment and life satisfaction among black Americans. *Sociological Quarterly*, 31: 23-145.

Ellison, C. G., & Smith, J. (1991). Toward an integrative measure of health and well-being. *American Journal of Psychology and Theology*, 19(1), 35-48.

Ellison, C.G., & Sherkat, D.E. (1993). Obedience and autonomy: Religion and parental values reconsidered. *Journal for the Scientific Study of Religion,* 32, 313–329.

Ellison, C. G., & George, L. K. (1994). Religious involvement, social ties, and social support in a southeastern community. *Journal for The Scientific Study of Religion*, 33 (1), 46-61.

Ellison, C. G., Bartkowski, J. P., & Anderson, K. L. (1999). Are there religious variations in domestic violence? *Journal of Family Issues,* 20, 87-113.

Ellison, C. G., & Anderson, K. L. (2001). Religious involvement and domestic violence among U.S. couples. *Journal for the Scientific Study of Religion,* 40, 269–286.

Ellison, G. S., Boardman, J. D., Williams, D. R., & Jackson, J. S. (2001). Religious involvement, stress, and mental health: Findings from the 1995 Detroit area study. *Social Forces*, 80, 215-249.

Emmons, R. A. (1999*). The Psychology of Ultimate Concerns: Motivation and Spirituality in Personality.* New York: Guilford.

Emmons, R. A., & Paloutzian, R. F. (2003). The psychology of religion. *Annual Review of Psychology,* 54, 377-402.

Erickson, J. A. (1992). Adolescent religious development and commitment: A structural equation model of the role of family, peer group, and educational influences. *Journal for the Scientific Study of Religion,* 31, 131-52.

Erickson, M. E. (2002). *Effects of motivation, roles, coping strategies, and adaptations in relationships and personality on caretaking of elderly parents by midlife couples. Dissertation* Abstract International. Humanities and Social Sciences, 62(10-A).

Erikson, E. H. (1963). *Childhood and Society*, New York: Norton.

Exline, J. J. (2002). Stumbling blocks on the religious road: Fractured relationships, nagging vices, and the inner struggle to believe. *Psychological Inquiry,* 13, 182–189.

Exline, J. J., & Rose, E. (2005). Religious and spiritual struggles. In R. F. Paloutzian, & C. L. Park (Eds.), Handbook of The Psychology of Religion and Spirituality. New York: Guilford Press.

Faiver, C., Ingersoll, R. E., O'Brien, E., & McNally, C. (2001). *Explorations in Counseling and Spirituality: Philosophical, Practical, and Personal Reflections*. Belmont: Wadsworth/Thomson Learning.

Faulkner, J. E., & DeJong, G. D. (1966). Religiosity in 5-D: An Empirical Analysis. *Social Forces*, 45, 246-254.

Feagin, J. R. (1964). Prejudice and religious types' A focused study of Southern fundamentalists. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 4, 3-13.

Feher, S., & Maly R. C. (1999). Coping with breast cancer in later life: The role of religious faith. *Psychooncology,* 8, 408-416.

Fennell, D. (1993). Characteristics of long-term first marriages. *Journal of Mental Health Counseling,* 15(4), 446-460.

Fetzer Institute/National Institute on Aging.(1999). *A Multidimensional Measurement of Religiousness/Spirituality for Use in Health Research*. A Report of a National Working Group. Kalamazoo, MI: Fetzer Institute. *Psychology*. 30, 761–785.

Filsinger, F., & Wilson, M. (1984). Religiosity, socioeconomic rewards, and family development: Predictors of marital adjustment. *Journal of Marriage and The Family*, 46, 663-670.

Finney, J. R., & Malony, H. N. (1985). Empirical studies of Christian prayer: A review of the literature. *Journal of Psychology and Theology,* 13 (2), 104-115.

Fitchett, G., Rybarczyk, B. D., DeMarco, G. A., & Nicholas, J. J. (1999). The role of religion in medical rehabilitation outcomes: A longitudinal study. *Rehabilitation Psychology,* 44, 333–353.

Fischer, A. H., Manstead, A. S. R., Mosquera, P. M. R., & van Vianen, A. E. M. (2004). Gender and culture differences in emotion. *Emotion,* Vol. 4, No.1. 87-94.

Folkman, S. (1997). Positive psychological states and coping with severe stress. *Social Science and Medicine*, 45, 1207-1221.

Folkman, S., Lazarus, R. S., Dunkel-Schetter, C., DeLongis, A., & Gruen, R. J. (1986). Dynamics of a stressful encounter: Cognitive appraisal, coping, and encounter outcomes. *Journal of Personality and Social Psychology,* 50, 992-1003.

Fontana, D. (2003). *Psychology, Religion, and Spirituality*. Oxford, U.K.: BPS Blackwell.

Foster, R. J. (1992). Prayer: Finding the Heart's Truth. San Francisco: Harper

Fowler, J. W. (1978). *Life/faith Pattern: Structured of Trust and Loyality In J. Berrman (Ed.), Life Maps: Conversation on the Journey of Faith*, Waco, Texas: Word Boks.

Fowler, J. W. (1981). *Stages of Faith: The Psychology of Human Development and The Quest for Meaning.* San Francisco, CA: Harper and Row.

Fowler, J. W. (1995). *Stages of Faith: The Psychology of Human Development and the Quest for Meaning.* San Francisco: Harper Collins Publisher.

Forliti, J., & Benson, P. L. (1986). Young adolescents: A national study. *Religious Education*, 81, 199–224.

Fraker, T. (1985). *The effect of religiosity and religious belief on death anxiety*. Disertation Abstracts International. 46, 107-121.

Francis, L. J., & Wilcox, C. (1996). Religion and gender orientation. *Personality and Individual Differences,* 20, 119–121.

Francis, L. J., & Kaldor, P. (2002). The relationship between psychological well-being and Christian faith and practice in Australian population sample. *Journal for the Scientific Study of Religion,* 41(1), 179-184.

Freedman, S. R., & Enright, R. D. (1996). Forgiveness as an intervention goal with incest survivors. *Journal of Consulting and Clinical Psychology,* 64, 983-992.

Fry, P. S. (2000). Religious involvement, spirituality and personal meaning for life: Existential predictors of psychological wellbeing in community residing and institutional care elders. *Aging and Mental Health,* 4(4), 375-87.

Fry, P. S. (2001). The unique contribution of key existential factors to the prediction of psychological well-being of older adults following spousal loss. *The Gerontologist,* 41, 69–81.

Fuller, A. R. (1994). *Psychology and religion: Eight points of view* (3rd Ed.), Lanham, MD: Littlefield Adams.

Fuller, A. R. (2007). *Psychology and Religion: Classical Theorists and Contemporary Developments*..

Gallup Report. (1986). *Political, Social, and Economic Trends.* Princeton, NJ: Gallup Report.

Gallup Report. (1987). *Political, Social, and Economic Trends.* Princeton, NJ: Gallup Report.

Gallup, G., Jr. (1999). *The Gallup Poll: Public Opinion.* Wilmington, DE: Scholarly Resources.

Gallup, G., & Castelli, J. (1989). *The People's Religion*. NY: MacMillan Publishing Co.

Gallup, G., & Lindsay, D. M. (1999). *Surveying the Religious Landscape.* Harrisburg, Pennsylvania: Morehouse Publishing.

Ganzevoort, R. R. (1998). Religious coping reconsidered. Part one: An integrated approach. *Journal of Psychology and Theology,* 26/3 260-275.

Gartner, J., Larson, D., & Allen, G. (1991). Religious commitment and mental health: A review of the emprical literature. *Journal of Psychology and Theology*, 19 (1), 6-25.

Gary, L. E. (1985). Depressive Symptoms and Black Men. Social Work Research and Abstracts. 21(4), 21-29.

Genia, V. (1996). I, E, Quest, and fundamentalism as predictors of psychological and spiritual well-being. *Journal for the Scientific Study of Religion,* 35, 56–64.

Genia, V., & Shaw, D. G. (1991). Religion, intrinsic-extrinsic orientation, and depression. *Review of Religious Research,* 32, 274–283.

George, L. K., Larson, D. B., Koenig, H. G., & McCollough, M. E. (2000). Spirituality and health: What we know, what we need to know. *Journal of Social and Clinical Psychology*, 19(1), 102-116.

Gibson, C. A., Pessin, H., McClain, C. S., et al. (2004). The unmet need: Addressing spirituality and meaning through culturally sensitive communication and intervention, In

Spiegel, D, Moore, R. (Eds.), *Cancer, Culture and Communication*. New York: Kluwer Academic Press.

Gladding S., & Clayton, G. (1986). The Gladding, Lewis and Adkins scale of religiosity: Differences among a sample of Protestans, Catholics, Jews and nonaffiliates. *Psychological Reports*, 59, 995-998.

Glenn, N. D., & Supancic, M. (1984). The social and demographic correlates of divorce and separation in the US: An update and reconsideration. *Journal of Marriage and Family*, 46, 563–585.

Glock, C. Y. (1962). On the study of religious commitment. *Research Supplement to Religious Education,* 57, 98-110.

Glock, C. Y., & Stark, S. (1965). *Religion and Society in Tension*, Chicago: Rand McNally.

Godin, A., & Halez, M. (1964). Prantial images and divine paternity. In A. Godin (Ed.), *From Religios Experience to a Religious Attitude*. Bruselss: Lumen Vitae.

Golsworthy, R., & Coyle, A. (1999). Spiritual beliefs and the search for meaning among older adults following partner loss. *Mortality*, 14, 21–40.

Gorsuch, R. L. (1988). Psychology of religion. *Annual Review of Psychology*, 39, 201-221.

Gorsuch, R. L. (1995). Religious aspects of substance abuse and recovery. *Journal of Social Issues,* 51(2), 65-83.

Gorsuch, R. L., & Aleshire, D. (1974). Christian faith and ethnic prejudice: A review and interpretation of research. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 13, 281-307.

Gorsuch, R. L., & Venable, G. D. (1983). Development of an Age-Universal I-E scale. *Journal for the Scientific Study of Religion,* 12, 181–197.

Gorsuch, R. L., &. McPherson, S. E. (1989). Intrinsic/Extrinsic measurement: I/E-revised and single-item scales. *Journal for the Scientific Study of Religion,* 28, 348–358.

Gorsuch R. L., & Miller, W. R. (1999). Assessing spirituality. In W. R. Miller (Ed.), *Integrating spirituality into treatment, American Psychological Association*, Washington, DC.

Graham, H. L. (1998). The role of dysfunctional beliefs in individuals who experience psychosis and use substances: implications for cognitive therapy and medication adherence. Accelerated Publication. *Behavioral and Cognitive Psychotherapy*, 26, 193-208.

Graham, S., Furr, S., Flowers, C., & Burke, M. T. (2001). Religion and spirituality in coping with stress. *Counseling and Values*, 46, 2-13.

Greeley, A. (1991). Keeping the faith: Americans hold fast to the rock of ages. *Omni Magazine.* 13, 11, 6.

Greenberg, J., Solomon, S., & Pyszczynski, T. (1997). Terror management theory of self-esteem and cultural worldviews: Empirical assessments and conceptual refinements. *Advances in Experimental Social psychology*, 29, 61-139.

Hackney, C. H., & Sanders G. S. (2003). Religiosity and mental health: A meta-analysis of recent studies. *Journal for the Scientific Study of Religion,* 42, 43–55.

Hallstrom, T. (1984). Point prevalance major depressive disorder in a Swedish urban famale popülation. *Acta. Psychiat. Scand*., 69:52-59.

Handal, P. J., Black-Lopez, W., & Moergen, S. (1989). Preliminary investigation of the relationship between religion and psychological distress in black women. *Psychological Reports,* 65, 971-975.

Hansen, G. L. (1991). Religiosity and the marital adjustment process. *Family Perspective*, 25, 7-17.

Harder, D. W. (1995). Shame and Guilt Assessment, and Relationships of Shame and Guilt-Proneness to Psychopathology. In J. P. Tangney, & K. W. Fischer (Eds.), *Self-Conscious Emotions.* New York: The Guilford Press.

Harder, D. W., & Zamla, A. (1990). Two promising shame and guilt scales: A construct validity comparison. *Journal of Personality Assessment,* 55, 729-745.

Hardesty, P. H., & Kirby K. M. (1995). Relation between family religiousness and drug use within adolescent peer groups. *Journal of Social Behavior and Personality,* 10(2), 421-430.

Harrison, M. O., Koenig, H. G., Hays, J.C., Eme-Akwari, A. G., & Pargament, K. I. (2001). The epidemiology of religious coping: A review of recent literature. *International Review of Psychiatry,* 13, 86–93.

Haug, I. E. (1998). Including a spiritual dimension in family therapy: Ethical considerations. *Contemporary Family Therapy,* 20, 181–194.

Heaton, T. B. (1986). How Does Religion Influence Fertility? The Case of Mormons. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 25(2), 248–58.

Heaton, T. B., & Cornwall, M. (1989). Religious group variation in the socioeconomic status and family behavior of women. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 28**,** 283–299.

Heaton, T. B., & Pratt, E. L. (1990). The effects of religious homogamy on marital satisfaction and stability. *Journal of Family Issues*, 11, 191-207

Heaton, T. B., & Call, V. R. A. (1997). Modeling family dinamics with event history techniques. *Journal of Marriage and The Family*, 57, 1978-90.

Herek, G. M. (1987). Religious orientation and prejudice: A comparison of racial and sexual attitudes. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 13(1), 34-44.

Hertsgaard, D., & Light, H. (1984). Anxiety, depression, and hostility in rural women. *Psychological Reports*, 55, 673-674.

Hester, M. P. (1998). The status of psychology of religion: An interview with Raymond F. Paloutzian. *Teaching of Psychology*, 25, 303-306.

Hill, P. C. (1994). Toward an attitude process model of religious experience. In B. Spilka and D. N. McIntosh (Eds.), *Psychology of Religion. Theoretical Approaches*. Westviea Press. Oxford, UK.

Hill, P. C. (1999). Duke Religion İndex. In Hill, P. C., Hood, R. W. (Eds.), *Measures of Religiosity,* Religious Education Press, Birmingham, AL.

Hill, P. C., & Hood, R. W. Jr. (1999). *Measures of Religiosity*. Birmingham, AL: Religious Education Press.

Hill, P. C., Pargament, K. I., Hood, R. W., McCollough, M. E., Swyres, J. P., Larson, D. B., et al. (2000). Conceptualizing religion and spirituality: Points of commonality, points of departure. *Journal for the Theory of Social Behavior,* 30, 51-77.

Hill, P.C., & Pargament, K. I. (2003). Advances in the conceptualization and measurement of religion and spirituality. *American Psychologist,* 58 (1), 64-74.

Hilty, D. M., Morgan, R., & Hartman, W. (1985). A structural equation modelling analysis of the means, ends and quest dimensions. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 24, 424–436.

Hodge, D. R., Cardenas, P., & Montoya, H. (2001). Substance use: Spirituality and religious participation as protective factors among rural youths. *Social Work Research*, 3, 153-161.

Hoelter, J. W. (1979). Religiosity, fear of death and suicide acceptability. *Suicide and Life-Threatening Behavior,* 9, 163-172.

Hoelter, J. W., & Epley, R. J. (1979). Religious correlates of fear of death. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 18, 404-411.

Hoge, D. R. (1996). Religion in America. The Demographies of Belief and Affiliation. In E. P. Shafranske (Ed.), *Religion, and the Clinical Practice of Psychology* (pp. 21-42). Washington, DC: American Psychological Association.

Holt, M. K., & Dellmann-Jenkins, M. (1992). Research and implications for practice: religion, well-being/morale, and coping behavior in later life. *The Journal of Applied Gerontology*, 11, 101-110.

Hood, R. W. (1970). Religious orientation and the report of religious experience. *Journal for the Scientific Study of Religion,* 9, 285-91.

Hood, R. W., Morris, R. J., & Harvey, D. K. (1993). *Religiosity, Prayer, and Their Relationship to Mystical Experience.* Paper presented at the Annual Meeting of the Religious Research Association, Raleigh, NC.

Hood, R. W., Spilka, B., Hunsberger, B., & Gorsuch R. (1996). *The Psychology of Religion: An Empirical Approach,* Second Edition, New York: Guilford.

Horton, A. L., Wilkins, M. M., & Wright, W. (1988). Women who ended abuse: What religious leaders and religion did for these victims. In A. L. Horton, & J. L. Williamson (Eds.), *Abuse and Religion*: *When Praying isn't Enough* (pp. 235–246). Lexington, MA: D.C. Heath and Company.

Hovey, J. D. (2000). Acculturative stress, depression, and suicidal ideation among Central American immigrants. *Suicide and Life-Threatening Behavior,* 30*,* 125-139.

Hummer, R., Rogers, R., Nam, C., & Ellison, C. G. (1999). Religious involvement and U.S. adult mortality. *Demography*, 36, 273–285.

Hundleby, J. D. (1987). Adolescent drug use in a behavioral matrix: A confirmation and comparison of the sexes. *Addictive Behaviors*, 12, 103-112.

Hunsberger, B. (1996). Religious fundamentalism, right-wing authoritarianism and hostility toward homosexuals in non-Christian religious groups. *International Journal for the Psychology of Religion,* 6, 39–49.

Hunter, J. D. (1983). *American Evangelicalism: Conservative Religion and the Quandary of Modernity*. New Brunswick, N.J.: Rutgers University Press.

Iammarino, N. K. (1975). Relationship between death anxiety and demographic variables. *Psychological Reports*, 37, 262.

Iannaccone, L. R. (1994). Why strict churches are strong. *American Journal of Sociology,* 99, 1180–1211.

Idler, E. L. (1987). Religious ınvolvement and the health of the elderly: Some hypothesis and an initial test. *Social Forces,* 66(1): 226-238.

Idler, E. L. (1999). *Belief. In Multidimensional Measurement of religiousness/spirituality for use in health search. A report of the Fetzer Institute/National Institute on Aging Working Group*. Kalamazoo, MI. John, E. Fetzer Institute.

Idler, E. L., & Kasl, S. V. (1992). Religion, Disability, Depression, and The Timing of Death. *American Journal of Sociology*, 97, 1052-1079.

James A., & Wells, A. (2003). Religion and mental health: Toward a cognitive-behavioural framework. *British Journal of Health Psychology*, 8, 359-376.

James, K., & Boehnlein, M. D. (2000). *Psychiatry and Religion: The Convergence of Mind and Spirit.* James K., M. D. Boehnlein (Ed.), Washington: American Psychiatric Publishing.

Jang, S. J., & Johnson, B. R. (2003). Strain, negative emotions, and deviant coping among African Americans: A test of General Strain Theory. *Journal of Quantitative Criminology,* 19, 79-105.

Jeeves M., & Brown, W. J. (2009). *Neuroscience, Psychology, and Religion: Illusions, Delusions, and Realities about Human Nature* (Templeton Science and Religion Series). West Conshohocken: Templeton Press.

Jenkins, R. A., & Pargament, K. I. (1988). Cognitive appraisals in cancer patients. *Social Science and Medicine*, 26, 625-633.

Jenkins, R. A., & Pargament, K. L. (1995). Religion and spirituality as resources were coping with cancer. *Journal of Psychosocial Oncology*, 13, 51-74.

Jensen, L. C., Jensen, J., & Wiederhold, T. (1993). Religiosity, denomination, and mental health among young men and women. *Psychological Reports*, 72, 1157-1158.

Jessor, R. (1993). Successful adolescent development among youth in high-risk settings. *American Psychologist,* 48, 117–126.

Johnson, D. P., & Mullins, L. C. (1989). Subjective and social dimensions of religiosity and loneliness among the well elderly. *Review of Religious Research*, 31, 4-15.

Johnston, L. D., Bachman, J. G., & O'Malley, P. M. (1999). *National survey results on drug use from the monitoring the future study, 1975- 1998*. US Department of Health and Human Services; Public Health Service National Institutes of Health.

Joyce, C. R. B, & Welldon, R. M. C. (1965). The objective efficacy of prayer, a double-blind clinical trial. *Journal of Chronic Disease*, 18, 367-377.

Kagan, J., & Lamb, S. (1987). (Eds.), *The Emergence of Morality in Young Children*. Chicago: University of Chicago Press.

Kahoe, R. D., & Meadow, M. J. (1981). A developmental perspective on religious orientation dimensions. *Journal of Religion and Health,* 20, 8–17.

Kehn, D. J. (1995). Predictors of elderly happiness. *Activities, Adaptation and Aging,* 19, 11–30.

Kendler, K. S., Gardener, C. O., & Prescott, C. A. (1997). Religion, psychopathology, and substance use and abuse; A multimeasure, genetic-epidemiologic study. *American Journal of Psychiatry,* 154(3), 322-329.

Kendler, K. S., Xiao-Qing, L., Gardner, C. O., Larson, D., & Prescott, C. A. (2003). Dimensions of religiosity and their relationship to lifetime psychiatric and substance use disorders. *American Journal of Psychiatry,* 160, 496-503.

Keyes, C. L. M., & Reitzes, D. C. (2007). The role of religious identity in the mental health of older working and retired adults. *Aging, and Mental Health,* 11, 434–443.

King, M. (1967). Measuring the religious variable: Nine proposed dimension. *Journal for the Scientific Study of Religion*, Vol. 6, 173-185.

King, M., & Hunt, R. (1969). Measuring the religious variable: Amended findings. *Journal for the Scientific Study of Religion*, Vol. 8, 321-323.

King, M. B., & Hunt, R. A. (1972). Measuring the religious variable: replication. *Journal for the Scientific Study of Religion,* 11, 240-251

King, M. B. & Hunt, R. A. (1975) 'Measuring the religious variable: National replication' *Journal for the Scientific Study of Religion*, Vol. 14, 13-22.

King M. B., & Hunt, R. A (1990). Measuring the religious variable: Final comment. *Journal for the Scientific Study of Religion*, Vol. 29, 531-535.

King, V. (2003). The influence of religion on fathers' relationships with their children. *Journal of Marriage and Family*, 65, 382–395.

King, V., Elder, G. H., & Whitbeck (1997). Religious involvement among rural youth: An ecological and life-course perspective. *Journal of Research on Adolescence*, 7. 431–456.

Kirkpatrick, L. A. (1989). A psychometric analysis of the Allport–Ross and Feagin measures of the intrinsic–extrinsic religious orientation. *Research in the Social Scientific Study of Religion*, 1, 1–31.

Kirkpatrick, L. A. (1993). Fundamentalism, Christian orthodoxy, and intrinsic religious orientation as predictors of discriminatory attitudes. *Journal for the Scientific Study of Religion,* 32, 256–268.

Kirkpatrick, L. A. (1997). An attachment-theory approach to the psychology of religion. In B. Spilka and D. N. McIntosh (Eds.), *The Psychology of Religion: Theoretical Approaches* (pp. 114–133). Boulder, CO: Westview.

Kirkpatrick, L. A. &. Hood, R. W. Jr. (1990). Intrinsic-extrinsic religious orientation: The boon or bane of contemporary psychology of religion? *Journal for the Scientific Study of Religion*, 29, 442-462.

Kirkpatrick, L. A., Shillito, D. J., & Kellas, S. L. (1999). Loneliness, social support, and perceived relationships with God. *Journal of Social and Personal Relationships,* 16, 513-522.

Koenig, H. G (1988). Religious beliefs and mental health. In: H. G. Koenig, L. J. Smiley and J. Conzales (Eds.), *Religion, Health, and Aging*. Westport, CT: Greenwood Press.

Koenig, H. G. (1994). Religious conversion. In H. G. Koenig (Ed.), *Aging and God*. Binghamton, NY: Haworth.

Koenig, H. G. (1995). Religion and older men in prison. *International Journal of Geriatric Psychiatry,* 10, 219–230.

Koenig, H. G. (1998). Religious beliefs and practices of hospitalized medically ill older adults. *International Journal of Geriatric Psychiatry,* 13, 213-224.

Koenig, H. G. (2001). Religion and medicine II: Religion, mental health, and related behaviors. *International Journal of Psychiatry in Medicine, 31*(1), 97-109.

Koenig, H. G., George, L. K., & Siegler, I. (1988). The use of religion and other emotion regulating coping strategies among older adults. *The Gerontologist*, 28, 303 310.

Koenig, H. G., Cohen, H. J., Blazer, D. G., Pieper, C., Meador, K. G., Shelp, F. et al. (1992). Religious coping and depression in elderly hospitalized medically ill men. *American Journal of Psychiatry,* 149, 1693-1700.

Koenig, H. G., Cohen, H. J., Blazer, D. G., Kudler, H. S., Krishnan, K. R. R., & Sibert, T. E. (1995). Cognitive symptoms of depression and religious coping in elderly medical patients. *Psychosomatics,* 36, 369-375.

Koenig, H. G., Pargament, K. I., & Nielsen, J. (1998). Religious coping and health status in medically ill hospitalized older patients. *Journal of Nervous and Mental Disease,* 9, 513-521.

Koenig, H. G., George, L. K., Cohen, H. J., Hays, J. C., Blazer D. G., & Larson, D. B. (1998). The relationship between religious activities and cigarette smoking in older adults. *Journal of Gerontology,* 53A, 426-434.

Koenig, H. G., McCullough, M. E, & Larson, D. B. (2001). *Handbook of Religion and Health.* New York: Oxford University Press.

Kohlberg, L. (1981). *Essays on Moral development: The Philosophy of Moral Development. (Vol. 1).* New York: Harper and Row.

Kohlberg, L. (1984). *Essays on Moral Development: The Psychology of Moral Development. (Vol. 2).* New York: Harper and Row.

Kraft, W. A., Litwin, W. J., & Barber, S. E. (1987). Religious orientation and assertiveness: relationship to death anxiety. *Journal of Social Psychology*, 127, 93-95.

Krause, N. (1995). Religiosity and self-esteem among older adults. *Journal of Gerontology: Psychological Sciences,* 50, 236-P246.

Krause, N. (1998). Neighborhood deterioration, religious coping, and changes in health during late life. *Gerontologist,* 38, 653–664.

Krause, N., & Thanh Van Tran. 1989. Stress and religious ınvolvement among older blacks. *Journal of Gerontology: Social Sciences,* 44, 4-13.

Krejci, M. J., Holden, B. K., & Cahill, J. R. (2002). *Cross-Cultural Comparison of Religious Coping.* Poster presented at the 110th annual convention of the American Psychological Association, Chicago, IL.

Kulaksızoğlu, A. (2002). *Ergenlik Psikolojisi*. İstanbul: Remzi. Kitabevi.

Kunz, P. R., & Albrecht, S. L. (1977). Religion, marital happiness, and divorce. *International Journal of Sociology of the Family*, 7, 227-232.

Kushner, H. S. (1989). *Who needs God?* New York: Pocket Boks.

Ladd, K. L., Milmoe, S., & Spilka, B. (1994). *Religious schemata: Coping with breast cancer.* Paper presented at the annual convention of the Rock Mountain Psychologyal Association, Las Vegas, NV.

Ladd, K. L., & Spilka, B. (2002). Inward, outward, and upward: Cognitive aspects of prayer. *Journal for the Scientific Study of Religion,* 41(3), 475-484.

Lannert, J. L. (1991). Resistance and countertransference issues with spiritual and religious clients. *Journal of Humanistic Psychology*, 31, 68-76.

Larson, L. E., & Goltz, J. W. (1989). Religious participation and marital commitment. *Review of Religious Research*, 30, 387-400.

Larson, D. B., Sherrill, K. A., Lyons, J. S., Craigie, F. C., Thielman, S. B., Greenwold, M. A., & Larson, S. S. (1992). Associations between dimensions of religious commitment and mental health reported in the American Journal of Psychiatry and Archive of General Psychiatry. *The American Journal of Psychiatry,* 149 (4), 557–559.

Larson, D. B., Swyers, J. P., & McCullough, M. E. (1997). *Scientific research on sprituality and health: A Consensus Report.* Rockwille, MD: National Institute for Healthcare Research.

Larson, D. B., & Larson, S. B. (2003). Spirituality's potential relevance to phsycial and emotional health: A brief review of quantitative research. *Journal of Psychology and Theology*, 31(1), 37-51.

Lazarus, R. S., & Folkman, S. (1984). *Stress, Appraisal, and Coping*. New York, N.Y.

Lazarwitz, B. (1981). Jewish-Christian marriages and conversions. *Jewish Social Studies,* 43, 31-46.

Lehrer, E. L., & Chiswick, C. U. (1993). Religion as a determinant of marital stability. *Demography,* 30, 385-404.

Lenski, G. (1961). *The Religious Factor, A Sociological Study of Religion's Impact on Politics, Economics, and Family Life*, Connecticut: Greenwood Press.

Leong, F. T. L., & Zachar, L. (1990). An evaluation of Allport's Religious Orientation Scale across one Australian and two United States samples. *Educational and Psychological Measurement,* 50, 359–368.

Lester, D. (1970). Experimental and correlational study of the fear of death. *Psychological Bulletin,* 67, 27-36.

Lester, D., & Templer, D. (1993). Death anxiety scales: A dialogue. *Omega Journal of Death and Dying*, 26 (4), 239-253.

Levin, J. S. (1994). Religion and health: Is there an association, is it valid, and is it causal? *Social Science and Medicine*, 38, 1475-1482.

Liao, T. F., & Stevens, G. (1994). Spouses, homogamy, and social networks. *Social Forces* 73**,** 693–707.

Loewenthal, K. M. (1995). *Religion and Mental Health*, London: Chapman and Hall.

Loewenthal, K. M. (2004). *The Psychology of Religion*. England: Oneworld Publication.

Loewenthal, K. M. (2007). *Religion, Culture and Mental Health*. Cambridge: Cambridge University Press.

Lutwak, N., & Ferrari, J. R. (1996). Moral affect and cognitive processes: Differentiating shame from guilt among men and women. *Personality and Individual Differences,* 21 (6), 891-896.

MacDonald, D. A. (2003). The Expressions of Spirituality Inventory. *Test development, validation, and scoring information.*

MacDonald, D. A. (2000). Spirituality: Description, measurement, and relation to the Five Factor Model of personality. *Journal of Personality,* 86, 153–197.

Mahoney, A. (2005). Religion and conflict in marital and parent-child relationships. *Journal of Social Issues*, 61, 689–706.

Mahoney, A., Pargament, K. I., Jewell, T., Swank, A. B., Scott, E., Emery, E., et al. (1999). Marriage and the spiritual realm: The role of proximal and distal religious constructs in marital functioning. *Journal of Family Psychology,* 13, 321–338.

Mahoney, A., Pargament, K. I., Tarakeshwar, N., & Swank, A. B. (2001). Religion in the home in the 1980s and 90s: Meta-analyses and conceptual analyses of links between religion, marriage, and parenting. *Journal of Family Psychology,* 15, 559–596.

Mahoney, A., Pargament, K. I., Murray-Swank, A., & Murray-Swank, N. (2003). Religion and the sanctification of family relationships. *Review of Religious Research,* 44*,* 220–236.

Maltby, J. (1999). The internal structure of a derived, revised, and amended measure of the religious orientation scale: The 'Age-Universal' I-E Scale-12. *Social Behavior and Personality,* 27, 407–412.

Maltby, J., & Lewis, C. A. (1996). Measuring intrinsic and extrinsic orientation towards religion: Amendments for its use among religious and non-religious samples. *Personality and Individual Differences*, 21, 937–946.

Maltby, J., & Day, L. (1998). Amending a measure of quest religious orientation: Applicability of the scale's use among religious and non-religious persons. *Personality and Individual Differences,* 25, 517-522.

Maltby, J., Lewis, C. A., & Day, L. (1999). Religious orientation and psychological well-being: The role of the frequency of personal prayer. *British Journal of Health Psychology,* 4, 363–378.

Maltby, J., & Day, L. (2000). Depressive symptoms and religious orientation: Examining the relationship between religiosity and depression within the context of other correlates of depression. *Personality and Individual Differences,* 28, 383-393.

Maltby, J., & Day, L. (2002). Religious orientation, religious coping and appraisals of stress: Assessing primary appraisal factors in the relationship between religiosity and psychological well-being. *Personality and Individual Differences*, 34(7), 1209–1214.

Maltby, J., & Day, L. (2003). Religious orientation, religious coping and appraisals of stress: Assessing primary appraisal factors in the relationship between religiosity and psychological well-being. *Personality and Individual Differences*, 34(7): 1209-1224.

Maltby, J., & Day, L. (2004). Should never the Twain meet? Integrating models of religious personality and religious mental health. *Personality and Individual Differences,* 36, 6, 1275-1290.

Marion, M. S., & L. M. Range (2003). Do extenuating circumstances influence African American women's attitudes toward suicide? *Suicide and Life-Threatening Behavior,* 33(1), 44-51.

Markstron, C. A., & Kalmanir, H. M. (2001). Linkages between psychosocial stages of identity and intimacy and ego strengths of fidelity and love. *Identity: An International Journal of Theory and Research,* 1, 179-196.

Martin, J., & Stack, S. (1983). The effect of religiosity on alienation. *Sociological Focus,* 16, 65-76.

Martin-Combs, C. P., & Bayne-Smith, M. (2000). Quality of life satisfaction among black women 75 years and older. *Journal of Gerontological Social Work*, 33(1), 63-80.

Maslow, A. H. (1971). *The Farther Reacher of Human Nature*. New York: Viking.

Masters, K. S., & Bergin, A. E. (1992). 'Religious Orientation and Mental Health. In J. F. Schumaker (Ed.), *Religion and Mental Health*. New York: Oxford University Press.

Matheis, E. N., Tulsky, E. N., & Matheis, R. J. (2006). The relation between spirituality and quality of life among individuals with spinal cord injury. *Rehabilitation Psychology,* 51(3), 265-271.

Maton, K. I., & Zimmerman, M. A. (1992). Psychosocial predictors of substance use among urban Black male adolescents. *Drugs and Society*, 6, 79–113.

Matthews, D. A., McCullough, M. E., Larson, D. B., Koenig, H. G., Swyers, J. P., & Milano, M. G. (1998). Religious Commitment and Health Status: A Review of the Research and Implications for Family Medicine. *Archives of Family Medicine,* 7(2), 118-124.

Mattlin, J. A., Wethington, E., & Kessler. R. (1990). Situational determinants of coping and coping effectiveness. *J. Health Soc. Behav*., 31, 103–122.

Mayo, C. C., Puryear, H. B., & Richek, H. G. (1969). MMPI correlates of religiousness in Late Adolescent College Students. *Journal of Nervous and Mental Disease*, 149, 381-385.

McAllister, L. G. (1990). Starbuck Edwin D. In I. V. Cully, & K. B. Cully (Eds.), *Harper's Encyclopedia of Religious Education*. Newyork: Harper-Row.

McClain, C. S., Rosenfeld, B., & Breithart, W. (2003). Effect of spiritual well-being on end-of-life despair in terminally ill cancer patients. *Lancet,* 361, 1603-1607.

McClure, R. F., & Loden, M. (1982). Religious activity, denomination membership, and life satisfaction. *Psychology: A Quarterly Journal of Human Behavior*, 19, 12-17.

McConnell, K. M., Pargament, K. I., Ellison, C. G., & Flannelly, K. J. (2006). Examining the links between spiritual struggles and symptoms of psychopathology in a national sample. *Journal of Clinical Psychology*, 62(12), 1469-84.

McCrae, R. R. (1984). Situational determinants of coping responses: Loss, threat, and challenge. *Journal of Personality and Social Psvchology, .*46, 919-92.

McCullough, M. E. (1995). Prayer and health: Conceptual issues, research review, and research agenda. *Journal of Psychology and Theology, 23* (1), 15-29.

McCullough, M. E., & Larson, D. B (1999). Religion and depression: A rewiev of the literatüre. *Twin Research*, 2, 126-136.

Mcfadden, S. H. (1996). Religion, Spirituality, and Aging. In Birren, J. E., Schaie, K. W. (Eds.), *Handbook of The Psychology of Aging*, 4th Ed., Academic Press, Inc., San Diego, CA, Pp.365-82.

McFarland, S. G. (1989). Religious orientations and the targets of discrimination. *Journal for the Scientific Study of Religion,* 28, 324-336.

Mcıntosh, D. N., & Spilka, B. (1990). Religion and Physical Health: The Role of Personal Faith and Control. In M. L. Lynn and D. O. Moberg (Eds.), *Research in The Social Scientific Study of Religion* (Vol. 2, Pp. 167–194). Greenwich, CT: JAI.

McKinney, J. P., & McKinney, K. G. (1999). Prayer in the lives of late adolescents. *Journal of Adolescence,* 22, 279-290.

Meadow, M. J., & Kahoe, R. D. (1984). *Psychology of Religion: Religion in Individual Lives.* New York: Harper and Row.

Meisenhelder, J. B. (1986). Self-esteem in women: The influence of employment and perception of husbands' appraisals. *Image: Journal of Nursing Scholarship*, 18, 8-14.

Mickley, J. R., Soeken, K., & Belcher, A. (1992). Spiritual well-being, religiousness and hope among women with breast cancer. *Image: Journal of Nursing Scholarship*, 24, 267-272.

Mickley, J. R., Pargament, K. I., Brant, C. R., & Hipp, K. M. (1998). God and the search for meaning among hospice caregivers. *Hospice Journal,* 13*,* 1–17.

Miller, K. (1999*). Life satisfaction and older adults: impact of social support and religious beliefs. Paper presented at the Fourth Annual Research Conference on Aging,* UCLA Faculty Center, Los Angeles CA.

Miller, A. S., & Hoffmann, J. P. (1995). Risk and religion an explanation of gender differences in religiosity. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 34, 63-75.

Miller, W. R., & Thoresen, C. E. (1999). Spirituality and Health. In W. R. Miller (Ed.), *Integrating Sprituality into Treatment: Resources for Practitioners*. Washington, DC: American Psychological Association.

Miller, W. R., & Thoresen, C. E. (2003). Spirituality, religion, and health: An emerging research field. *American Psychologist, 58* (1), 24-35.

Miller, L., Davies, M., & Greenwald, S. (2000). Religiosity and substance use and abuse among adolescents in the National Comorbidity Survey. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 39, 1190–1197.

Minear, J. D., & Brush, L. R. (1981). The correlations of attitudes toward suicide with death anxiety, religiosity, and personal closeness. *Omega: Journal of Death and Dying*, 11, 317-324.

Mookherjee, H. (1998). Perceptions of well-being among the older metropolitan and non-metropolitan populations in the unite states. *Journal of Social Psychology,* 138 (1), 72-83.

Moor, J., & Purton, C. (2006). *Spirituality and Counselling: Experiential and Theoretical Perspectives*. Ross-on-Wye: PCCS Books.

Morgan, C. T. (1993). *Psikolojiye Giriş.* (Çev., Yayın sorumlusu, Sirel Karakaş), Onuncu baskı, Ankara: Meteksan.

Morris, C. G. (2002). *Psikolojiyi Anlamak* (Psikolojiye Giriş) (Çev. Editörleri, H. Belgin Ayvaşık ve Melike Sayıl), Türk Psikologlar Derneği Yayınları 1. Basım, Ankara.

Morris, R. J., Hood, R. W., & Watson, P. J. (1989). A second look at religious orientation, social desirability and prejudice. *Bulletin of the Psychonomic Society,* 27, 81-84.

Musick, M. A. (2000). Theodicy and individual well-being among black and white Americans. *Sociology of Religion,* 61, 267–287.

Musick, M. A., Koenig, H. G., Hays, J. C., & Cohen, H. J. (1998). Religious activity and depression among community-dwelling elderly persons with cancer: The Moderating effect of race. *Journal of Gerontology*, 53B, S218-S227.

Myers, S. (1996). An interactive model of religiosity inheritance: The importance of family context. *American Sociological Review*, 61, 858-866.

Myers, D. G., & Diener, E. (1995). Who is happy. *Psychological Sciences*, 6, 10-19.

Myers, J. E., Sweeney, T. J., & Witmer, M. (2000). Counseling for wellness: A holistic model for treatment planning. *Journal of Counseling and Development,* 78*,* 251-266.

Myers, J. E., Sweeney, T. J., & Witmer, M. (2001). Optimization of Behaviour: Promotion of Wellness. In. Locke, D., Myers, J. E. and Herr, E. H. (Eds.), *The Handbook of Counseling*. Thousand Oaks, CA: Sage Publication.

National Center on Addiction and Substance Abuse at Columbia University. (2001*). A13 states, four major cities see increased demand for drug and alcohol treatment since September*. http://www.casacolumbia.org/newsletter1457 /newsletter_ show.htm?doc_id=94254.

Neeleman, J., Wellsly, S., & Lewis, G. (1998). Suicide acceptability in African-and white Americans. The role of religion. *Journal of Nervous and Mental Disease*, 186, 12-16.

Neimeyer, R. (1988). Death Anxiety. In H. Wass, F. Berardo, & R. Neimeyer (Eds.), *Dying: Facing the Facts (2. Ed.*), Washington, DC: Hemisphere Publishing Corporation.

Neimeyer, R. (1994). The Threat Index and related methods. In. R. A. Neimeyer (Ed.), *Death Anxiety Handbook: Research, Instrumentation, and Application*. Washington, DC: Taylor and Francis.

Neimeyer, R. (1997). Special article: Death anxsiety research. The state of the art. *Omega: Journal of Death and Dying,* 36:97-120.

Nelson, P. B. (1989). Ethnic differences in intrinsic/extrinsic religious orientation and depression in the elderly. *Archives of Psychiatric Nursing*, 3, 199–204.

Nelson, P. B. (1990). Intrinsic/extrinsic religious orientation of the elderly: Relationship to depression and self-esteem. *Journal of Gerontological Nursing*, 16, 29–35.

Nelson, J. M. (2009). *Psychology, Religion, and Spirituality*. New York: Springer.

Nielsen, M. E. (2000). Psychology of Religion in the USA, http://www. psywww.com/psyrelig/USA.html, (February-2000). ss. 2-3.

Nielsen, S. L., Johnson, W. B., & Ellis, A. (2001). *Counseling and Psychotherapy With Religious Persons: A Rational Emotive Behavior Therapy Approach (*The Lea Series in Personality and Clinical Psychology). Mahwah: Lawrence Erlbaum Associations.

Nonnemaker, J. M., C. A. McNeely and Blum, R. W. (2003). Public and Private Domains of Religiosity and Adolescent Health Risk Behaviors: Evidence from the National Longitudinal Study of Adolescent Health. *Social Science and Med*icine, 57, 2049-2054.

Nooney, J., & Woodrum, E. (2002). Religious coping and church-based social support as predictors of mental health outcomes: Testing a conceptual model. *Journal for the Scientific Study of Religion,* 41, 359.

Oetting, E. R., & Donnermeyer, J. F. (1998). Primary socialization theory: The etiology of drug use and deviance. *Substance Use Misuse,* 33, 995–1026.

Oman, D., & Reed, D. (1998). Religion and mortality among the community-dwelling elderly. *American Journal of Public Health*, 88, 1469-1475.

Ortega, S. T., Whitt, H. P., & William, J. A. (1988). Religious homogamy and marital happiness. *Journal of Family Issues,* 9, 224-239.

Ozarak, E. W. (1989). Social and cognitive influences on the development of religious beliefs and commitment in adolescence. *Journal for the Scientific Study of Religion,* 28, 448-463.

Paloutzian R. F., & Park, C. L. (2005). *Handbook of the Psychology of Religion and Spirituality.* Raymond F. Paloutzian and Crystal L. Park (Eds.), New York: The Guilford Press.

Pardini, D., Plante, T., Sherman, A., & Stump, J. (2000). Religious faith and spirituality in substance abuse recovery: Determining the mental health benefits. *Journal of Substance Abuse Treatment*, 19(4), 347–354.

Pargamet, K. I. (1997). *The Psychology of Religion and Coping. Theory, Research, Practice*. New York: Guilford Pres.

Pargament, K. I. (1999). The psychology of religion *and* spirituality? Yes and no. *International Journal for the Psychology of Religion*, 9, 3–16.

Pargament, K. I. (2001). *The Psychology of Religion and Coping: Theory, Research, Practice.* New York: Guilford Publication.

Pargament, K. I. (2002). Is religion nothing but ...? Explaining religion versus explaining religion away. *Psychological Inquiry,* 13, 239-244.

Pargament, K. I., Kennell, J., Hathaway, W., Grevengoed, N., Newman, J., & Jones, W. (1988). Religion and the problem-solving process: Three styles of coping. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 27*, 90-104.*

Pargament, K. I., Ensing, D. S., Falgout, K., Olsen, H, Reilly, B., Van Haitsma, K., & Warren, R. (1990). God help me (I) Religious coping efforts as predictors of the outcomes to significant negative life events. *American Journal of Community Psychology*, 18, 793-823.

Pargament, K. I., Olsen, H., Reilly, B., Falgout, K., & Ensing, D. S. (1992). God help me (II): The relationship of religious orientations to religious coping with negative life events. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 31, 504-513.

Pargament, K. I., Ishler, K., Dubow, E., Stanik, P., Rouiller, R., Crowe, P., Cullman, E., Albert, M., & Royster, B. J. (1994). Methods of Religious coping with the Gulf War: Cross-sectional and longitudinal analyses. *Journal for the Scientific Study of Religion,* 33, 347-361.

Pargament, K. I., & Park, C. L. (1995). Merely a defense? The variety of religious means and ends. *Journal of Social Issues*, 51, 13-32.

Pargament, K., Smith, B., & Koenig, H. G. (1996). Religious coping with the Oklahoma City bombing: The brief RCOPE. Presented at the Annual Meeting of the American Psychological Association, Toronto.

Pargament K. I.ve Brant, C. R. (1998*). Religion and Coping. In Handbook of Religion and Mental Health.* Harold G. Koenig (Ed.), San Diego: Academic Press.

Pargament, K. I., Smith, B. W., Koenig, H. G., & Perez, L. (1998). Patterns of positive and negative religious coping with major life stressors. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 27, 710–724.

Pargament, K. L., Zinnbauer, B. J., Scott, A. B., Butter, E. M., Zerowin, J., & Stanik, P. (1998). Red flags and religious coping: Identifying some religious warning signs among people in crisis. *Journal of Clinical Psychology*, 54, 77-89.

Pargament, K. I., Smith, B.W., Koening, H.G., & Perez, L. (1999). Patterns of positive and negative peligious coping with major life stressors. *Journal for the Scientific Study of Religion,* 37 (4), 710-724.

Pargament, K. I., Koenig, H. G., & Pererz, L. M. (2000). The many methods of religious coping: Development and initial validation of the RCOPE. *Journal of Clinical Psychology,* 56, 519-543.

Pargament, K. I., Poloma, M. M., & Tarakeshwar, N. (2001a). Methods of coping from the religions of the world: The Bar Mitzvah, karma, and spiritual healing. In C. R. Snyder (Ed.), *Coping with stress: Effective people and processes* (pp. 259-284). New York: Oxford University Press.

Pargament, K. I., Ellison, C. G., Tarakeshwar, N., & Wulff, K. M. (2001b). Religious coping among the religious: The relationship between religious coping and well-being in a national sample of Presbyterian clergy, elders, and members. *Journal for the Scientific Study of Religion,* 40, 497–513.

Pargament, K. I., Magyar-Russell, G., & Murray-Swank, N. A. (2005). The sacred and the search for significance: Religion as a unique process. *Journal of Social Issues*, 61(4), 665-687.

Pargament, K. I., Murray-Swank, N. A., Magyar, G. M., & Ano, G. G. (2005). Spiritual struggle: A phenomenon of interest to psychology and religion. In W. R. Miller and H. D. Delaney (Eds.), *Judeo-Christian Perspectives on Psychology* (pp. 245-268). Washington, D.C: American Psychological Association.

Parks, S. D. (1986). *The Critical Years: Young adults and the search for meaning, faith, and commitment.* New York: Harpercollins.

Parks, S. D. (2000). *Big Questions, Worthy Dreams: Mentoring Young Adults in Their Search for Meaning, Purpose, and Faith.* San Francisco, Jossey-Bass.

Park, C. L., Cohen, L. H., & Herb, L. (1990). Intrinsic religiousness and religious coping as life stress moderators for Catholics vs. Protestants. *Journal of Personality and Social Psychology,* 59, 562–74.

Park, C. L., & Cohen, L. H. (1993). Religious and nonreligious coping with the death of a friend. *Cognitive Therapy and Research*, 17, 561-577.

Patock-Peckham, J. A., Hutchinson, G. T., Cheong, J., & Nagoshi, C. T. (1998). Effect of religion and religiosity on alcohol use in college student sample. *Drug and Alcohol Dependence,* 49, 81-88.

Payne, I. R., Bergin, A. E., Bieleman, K. A., & Jenkins, P. H. (1991). Review of religion and mental health: Prevention and the enhancement of psychosocial functioning. P*revention in Human Services,* 2, 11–40.

Pennebaker, J. W., & Beall, S. K. (1986). Confronting a traumatic event: Toward an understanding of inhibition and disease. *Journal of Abnormal Psychology,* 95, 274–281.

Perkins, H. W. (1985). Religious traditions, parents and peer as determinant of alcohol and drug use among college students. *Rev. Religion Research*, 27, 15-31.

Perkins, H. W. (1987). Parental religion and alcohol use problems as intergenerational predictors. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 26, 340-357.

Petersen, L. A., & A. Roy. (1985). Religiosity, anxiety, and meaning and purpose: Religion's Consequences for Psychological Well-Being. *Review of Religious Research,* 27: 49-62.

Petraits, J., Flay, B. R., Miller, T. Q., Torpy, E. J., & Greiner, B. (1998). Illicit substance use among adolescents: A martix of prospective predictors. *Substance Use and Misuse,* 33, 2561-2604.

Piko, B. F., & Fitzpatrick, K. M. (2004). Substance use, religiosity, and other protective factors among Hungarian adolescents. Addictive Behaviors, Volume 29, Issue 6, 1095-1107.

Plante, T. G., Saucedo, B., & Rice C. (2001). The association between religious faith and coping with daily stres. *Pastoral Psychology*, 49, 4, 291-300.

Plomin, R., Scheier, M. F., Bergeman, C. S., Pedersen, N. L., Nesselroade, J. R., & McClearn, G. E. (1992). Optimism, pessimism and mental health: A twin/adoption analysis. *Personality and Individual Differences,* 13, 921–930.

Pollner, M. (1989). Diving relations, social relations, and well-being. *Journal of Health and Social Behavior*, 30, 92-104.

Poloma, M. M., & Pendleton, B. F. (1989). Exploring types of prayer and quality of life: A research note. *Review of Religious Research*, 31, 46-53.

Poloma, M. M., & Pendleton, B. F. (1990). Religious domains and general well-being. *Social Indicators Research*, 22, 255-276.

Poloma, M. M., & Gallup, G. H. (1991). Varieties of Prayer: A Survey Report. Philadelphia, Pa: Trinity Press International.

Poloma, M. M., & Pendleton, B. F. (1991). The effects of prayer and prayer experiences on measures of general well-being. *Journal of Psychology and Theology*, 19, 71-83.

Poulson, R. L., Eppler, M. A., Satterwhite, T. N., Wuensch, K. L., & Bass, L. A. (1998). Alcohol consumption, strength of religious beliefs, and risky sexual behavior in college students. *Journal of American College Health*, 46,227-232.

Pramann, R. (1988). *The commitment to spouse and God. The relationship among measures of marital commitment and spritual maturity*. Dissertation Abstract International.

Pratt, J. B. (1971). *The Psychology of Religion. In Hıstorical and Interpretative Readinds, Orlo Strunk (Ed.)*, Nashville and New York: Abıngdon Press.

Pressman, P., Lyons, J. S., Larson, D. B., & Strain, J. J. (1990). Religious belief, depression, and ambulation status in elderly women with broken hips. *American Journal of Psychiatry,* 147*,* 758-760.

Pulakos, J. (1996). Family environment and shame: Is there a relationship? *Journal of Clinical Psychology*, 52 (6), 617-623.

Raleigh, E. D. H. (1992). Sources of hope in chironic illness. *Oncology Nursing Forum*, 19, 443-448.

Rasmussen, C. H., & Johnson, M. E. (1994). Spirituality and religiosity: Relative relationships to death anxiety. *Omega: The Journal of Death and Dying*, 29, 313-318.

Regnerus, M. D., Smith, C., & Smith, B. (2004). Social Context in the Development of Adolescent Religiosity. *Applied Developmental Science,* 8, 1, 27-38.

Regnerus, M. D., & Burdette, A. (2006). Religious change and adolescent family dynamics. *Sociological Quarterly,* 47, 175-194.

Richards, P. S. (1991). Religious Devoutness in College Students: Relations with emotional adjustment and psychological separation from parents. *Journal of Counseling Psychology,* 38, 2, 189-196.

Richards, P. S., & Bergin, A. E. (1997). *A Spiritual Strategy for Counseling and Psychotherapy*. Washington, DC: American Psychological Association.

Richards, P. S., & Bergin, A. E. (2000). *Handbook of Psychotherapy and Religious Diversity.* Washington, DC: American Psychological Association.

Richards, P. S., & Bergin, A. E. (2005). *A Spiritual Strategy for Counseling and Psychotherapy (2nd Ed).* Washington, D. C: American Psychological Association.

Richard, A. J. Bell, D. C., & Carlson, J. W. (2000). Individual religiosity, moral community, and drug user treatment. *Journal for the Scientific Study of Religion,* 39, 2, 240.

Roberts, K. A. (1998). Faith Development. In W. H. Swatos (Ed.), *Encyclopedia of Religion and Society.* Walnut Creek, CA: AltaMira Press.

Robinson, L. C. (1994). Religious orientation in enduring marriage: An exploratory study. *Review of Religious Research*, 35, 207-218.

Rokach, A. (2000). Terminal illness and coping with loneliness. *Journal of Psychology,* 134(3), 283-296.

Rokeach, M. (1960). *The Open and Closed Mind*, NY: Basic Books.

Rokeach, M. (1969). Value systems in religion . *Rewiev of Religious Research*, 11, 3-23.

Rosen, C. E. (1982). Ethnic differences among impoverished rural elderly in use of religion as a coping mechanism. *Journal of Rural Community Psychology*, 3, 27-34.

Rosik, C. H. (1989). The impact of religious orientation in conjugal bereavement among older adults. *International Journal of Aging and Human Development*, 28, 251-260.

Ryff, C. D. (1989). Beyond ponce de leon and life satisfaction: New directions in quets of successful aging. *International Journal of Behavioral Development*, 12, 35-45.

Schaefer, W. E. (1997). Religiosity, spirituality, and personal distress among college students. *Journal of College Student Development,* 38, 633–44.

Schaefer, C. A., & Gorsuch, R. L. (1991). Psychosocial adjustment and religiousness: The multivariate belief-motivation theory of religiousness. *Journal for the Scientific Study of Religion,* 30*,* 448–461.

Scheier, M. E., & Carver, C. S. (2006). Dispositional optimism and physical well-being: The influence of generalized outcome expectancies on health. *Journal of Personality, 55,* 169-210.

Schnittker, J. (2001). When is faith enough? The effects of religious involvement on depression. *Journal for the Scientific Study of Religion,* 40, 393-411.

Schumaker, J. R. (1992). *Religion and Mental Health*. New York: Oxford University Press.

Schwab, R., & Petersen, K. U. (1990). Religiousness: İts Relation to Loneliness, Neuroticism and Subjective well-being, *Journal for the Scientific Study of Religion*, 29, 335-345.

Schumm, W. R., Obiarah, F. C., & Silliman, B. (1989). Marital quality as a function of conservative religious identification in a sample of Protestant and Catholic wives from midwest. *Psychology Reports,* 64, 124-126.

Seidman, S. N., Mosher, W. D., & Aral, S. O. (1992). Women with multiple sexual partners: United States, 1988. *American Journal of Public Health,* 82, 1388-1394.

Seifert, L. S. (2002). Toward a psychology of religion, spirituality, meaning-search, and aging: Past research and a practical application. *Journal of Adult Development*, 9, 61-70.

Selçuk, Z. (2005). *Gelişim ve Öğrenme*. 13. Basım, Ankara: Nobel Yayınları.

Sethi, S., & Seligman, M. E. P. (1993). Optimism and fundamentalism. *Psychological Science,* 4, 256.

Shafranske, E. P. (1996). Religious Beliefs, Affiliations, and Practices of Clinical Psychologists. In E. P. Shafranske (Ed.), *Religion and The Practice of Clinical Psychology (Pp. 149–164).* Washington, DC: American Psychological Association.

Sharkey, P. W., & Malony, H. N. (1986). Religiosity and emotional disturbance: A test of Ellis's thesis in his own counselling center. *Psychotherapy*, 23, 640-641.

Shaw, J. A. (2005). A pathway to spirituality. *Psychiatry,* 68, 350-362.

Sherkat, D. E. (2001). Tracking the restructuring of American religion: Religious affiliation and patterns of mobility*,* 1973-1998. *Social Forces,* 79, 1459-93.

Sherkat, D. E., & Reed, M. D. (1992). The effects of religion and social support on self-esteem and depression among the suddenly bereaved. *Social Indicators Research,* 26, 259–275.

Siegel, K., Stanley, J. A., & Schrimshaw, E. W. (2001). Religion and coping with health related stress. *Psychology and Health*, 16, 631-653.

Sikkink, D. (1999). The social sources alienation from public schools. *Social Forces, 78, 51-86.*

Sim, T. N., & Loh, B. S. M. (2003). Attachment to God: Measurement and dynamics. *Journal of Social and Personal Relationships,* 20, 373-389.

Slater, W., Hall, T. W., & Edwards, K. J. (2001). Measuring religion and spirituality: Where are we and where are we going? *Journal of Psychology and Theology, 29*, 4-21.

Smith, T. W. (1998). The review of church attendance measures. *American Sociological Review,* 32, 131-136.

Smith, B. W., Pargament, K. I., Brant, C., & Oliver, J. M. (2000). Noah revisited: Religious coping by church members and the impact of the 1993 Midwest flood. *Journal of Community Psychology, 28*, 169–186.

Smith, C., Denton, M. L., Faris, R, & Regnerus, M. (2002). Mapping American adolescent religious participation. *Journal for the Scientific Study of Religion,* 41(4), 597–612.

Smith, C., Faris, R., Denton, M. L., & Regnerus, M. (2003). Mapping American Adolescent Subjective Religiosity and Attitudes of Alienation toward Religion: A Research Report. *Sociology of Religion,* 64 (1), 111-33.

Smith, C., & Denton, M. L. (2005). *Soul Searching: The Religious and Spritual Lives of American Teenegars*. USA: Oxford University Press.

Spendlove, D. C., West, D. W., & Stanish, W. M. (1984). Risk factors in the prevalence of depression in Mormon Women. *Social Science and Medicine*, 18, 491-495.

Spilka, B., & Mullin, M. (1977). Personal religion and psychological schemata: A research approach to a theological psychology of religion. *Character Potential,* 8, 57-66.

Spilka. B., Hood, R. W., & Gorsuch, R. L. (1985). *The Psycholohy of Religion: An Emprical Approach.* Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.

Spilka, B., Ladd, K. L., McIntosh, D. N., Milrose, S., & Bickel, C. O. (1996). The content of religious experience: The role of expectancy and desirability. *International Journal for the Psychology of Religion,* 6, 95-105.

Spilka, B., R. Hood, R. W., Hunsberger, B., & Gorsuch, R. L. (1996). *The Psycholohy of Religion: An emprical Approach.* New York: Guildford Press.

Spilka, B., R. Hood, R. W., Hunsberger, B., & Gorsuch, R. L. (2003). *The Psycholohy of Religion: An emprical Approach*. *Third Edition*. New York: Guildford Press.

Spinks, G. S. (1967). *Psychology and Religion: An Introduction to Contemporaray Vievs*, Boston: Beacon Press.

Spreitzer, E., & Snyder, E. E. (1974). Correlates of life satisfaction among the aged. *Journal of Gerontology,* 29, 454-458.

Stack, S. (1985a). The effect of domestic/religious ındividualism on suicide 1954-1978. *Journal of Marriage and the Family*, 47, 431-447.

Stack, S. (1985b). Religion and anomia: regional vs. national specifications. *Journal of Social Psychology,* 125, 133-134.

Stack, S. (1998). Heavy metal, religiosity, and suicide acceptability. *Suicide and Life-Threatening Behavior,* 28, 388-394.

Stanley, G. A. (1989). *The impact of peer, school, family, and religion factors upon adolescent drug use. (*Doctoral dissertation, University of North Texas). *Dissertation Abstracts International*, 51, 01A.

Steinitz, I. Y. (1981). The local churc as support for the elderly. *Journal of Gerentological Social Work,* 4(2), 43-53.

St. George, A., & McNamera, P. H. (1984). Religion, race, and psychological well-being. *Journal for the Scientific Study of Religion,* 23, 351–363.

Strawbridge, W. J., Cohen, R. D., Shema, S. J., & Kaplan, G. A. (1997). Frequent attendance at religious services and mortality over 28 years. *American Journal of Public Health,* 87, 957-961.

Strawbridge, W. J., Shema, S. J., Cohen, R. D., Roberts, R. E., & Kaplan, G. A. (1998). Religiosity buffers effects of some stressors on depression but exacerbates others. *Journal of Gerontology: Social Sciences*, 53, 118-126.

Strawbridge, W. J., Shema, S. J., Cohen, R. D., & Kaplan, G. A. (2001). Religious attendance increases survival by improving and maintaining good health behaviors, mental health, and social relationships. *Annals of Behavioral Medicine*, 23 (1), 68-74.

Struening, E. I. (1963). Anti-democratic attitudes in a Midwest University. In H. H. Remmers (Ed.), *Anti-democratic Attitudes in a American Schools*. Evanston, ILL.: Nortwestern University Press.

Swan, T. (2007). *A Brief Introduction to the Psychology of Religion*. Canada: Essence Publishing.

Swanson, J. L., & Byrd, K. R. (1998). Death anxiety in young adults as a function of religious orientation, guilt, and separation-individuation conflict. *Death Studies,* 22, 257.

Tacey, D. (2004). *The Sptiruality Revolution:The Emergence of Contemporary sprituality*. Hove: Brunner-Routledge.

Tangney, J. P., & Dearing, R. L. (2002). *Shame and Guilt.* New York: Guilford Press.

Tarakeshwar, N., & Pargament, K. I. (2001). Religious coping in families of children with autism. *Focus on Autism and Other Developmental Disabilities,* 16, 247-260.

Taylor, S. E., Peplau, L. A., & Sears, D. O. (2003*). Social psychology,* 11th Ed. Upper Saddle River, NJ: Prentice-Hall.

Templer, D.I. (1970). The construction and validation of death anxiety scale. *Journal of General Psychology,* 82, 165-174.

Templin, D., & Martin, M. (1999). The relationship between religious orientation, gender, and drinking patterns among Catholic college students. *College Student Journal,* 33(4), 488-495.

Thearle, M. J., Vance, J. C., Najman, J. M., Embelton, G., & Foster, W. J. (1995). Church attendance, religious affiliation and parental responses to sudden infant death, neonatal death and stillbirth. *Omega-Journal of Death and Dying*, 31, 51-58.

Thompson, E. H. (1991). Beneath the status characteristics: Gender variations in religiousness. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 30, 381-394.

Thompson, M. P., & Vardaman, P. J. (1997). The role of religion in coping with the loss of a family member to homicide. *Journal for the Scientific Study of Religion,* 36, 44–51.

Thornes, B., & Collar, D. J. (1979). *Who Divorces?* Routledge and Kegan, London.

Thorson, J. A. (1991). Afterlife constructs, death anxiety, and life reviewing: The importance of religion as a moderating variable. *Journal of Psychology and Theology*, 19, 278-284.

Tix, A. P., & Frazier, P. A. (1998). The use of religious coping during stressful life events: Main effects, moderation, and mediation. *Journal of Consulting and Clinical Psychology,* 66, 411–422.

Tomer, A., & Eliason, G., (1996). Toward a comprehensive model of death anxiety. *Death Studies*, *20*, 343-365.

Trimble, D. E. (1997). The Religious Orientation Scale: Review and meta-analysis of social desirability effect . *Educational and Psychological Measurement*, 57, 970-986

Turner, S. (1994). Family Variables Related To Adolescent Substance Misuse: Risk and Resiliency Factors. In Gullotta, T.P., Adams, G.R. and Montemayor, R., (Eds.), *Substance Misuse in Adolescence,* Sage Publications, Thousand Oaks, pp. 36–55.

Van der Poel, A., & Greeff, A. P. (2003). The influence of coronary bypass graft surgery on the marital relationship and family functioning of the patient. *Journal of Sex and Marital Therapy,* 29(1), 61–77.

Vanzant, I. (1998). *One Day My Soul Just Opened Up.* New York: Simon and Schuster.

Varon, S. R., & Riley, **A.** W. (1999). Relationship between maternal church attendance and adolescent mental health and social functioning. *American Psychiatric Association,* 50, 799-805.

Vaus, D. A. (1984). Workforce participation and sex differences in church attendance. *Review of Religious Research, 25*, 247–256.

Ventis, W. L. (1995). The relationship between religion and mental health. *Journal of Social Issues,* 51, 2, 33-48.

Verbit, M. F. (1970). The Components and Dimensions of Religious Behaviour: Toward a Reconceptualization of Religiosity. In Philip E. Hammond and Benton Johnson (Eds.), *American Mosaic, Social Patterns of Religion in the United States*, New York: Random House: 24-39.

Wadsworth, B. J. (1996). *Piaget's Theory of Cognitive and Affective Development,* White Plains, NY: Longman.

Waite, P. J., Hawks, S. R., & Gast, J. A. (1999). The correlation between spiritual well-being and health behaviors. *American Journal of Health Promotion,* 13, 159–162.

Walker, S. R., Tonigan, J. S., Miller, W. R., Comer, S., & Kahlich, L. (1997). Intercessory prayer in the treatment of alcohol abuser and dependence: A pilot investigation. *Alternative Therapies, 3* (6), 79-86.

Wallace, J. M., & Bachman, J. G. (1991). Explaining racial/ethnic differences in adolescent drug use: The impact of background and lifestyle. *Social Problems,* 38, 333–357.

Wallace, J. M., & Williams, D. R. (1997). Religion and adolescent health-compromising behavior. In: Schulenberg, J., Maggs, J.L. and Hurrelmann, K. (Eds.), *Health risks and developmental transitions during adolescence*, Cambridge:Cambridge Univ. Press, pp. 444–469.

Wallace, J. M., & Forman, T. A. (1998). Religion's role in promoting health and reducing risk among American youth. *Health Education and Behavior,* 25, 721–741.

Wallace, K. A., & Bergeman, C. S. (2002). Spirituality and religiosity in a sample of African-American elders: A life story approach. *Journal of Adult Development*, 9, 141–154.

Walton, J. M. (1999). Spirituality of the patient recovering from an acut myocardial infarction: A grounded theory study. *Journal of Holistic Nursing*, 17(1), 34-53.

Watson, P. J., Morris, R. J., & Hood, R. W. (1987). Anti-religious humanistic values, guilt, and esteem. *Journal for The Scientific Study of Religion*, 26, 535-546.

Watson, P. J., Morris, R. J., & Hood, R. W. (1988). Sin and self-functioning, Part I. Grace, guilt, and self-consciousness. *Journal of Psychology and Theology*, 16, 254-269.

Watson, D., Clark, L. A., & Tellegen, A. (1988). Development and validation of brief measures of positive and negative affect: The PANAS Scales. *Journal of Personality and Social Psychology, 54* (6), 1063-1070.

Watson, P. J., Morris, R. J., & Hood, R. W. (1989). Sin and self-functioning: depression, assertiveness and religious commitments. *Journal of Psychology and Theology,* 17, 44–48.

Weaver, A. J., Kline, A. E., Samford, J. A., Lucas, L.A., Larson, D. B., & Gorsuch, R. L. (1998). Is religion taboo in psychology? A systematic analysis of research on religion in seven major American Psychological Association journals: 1991-1994. *Journal of Psychology and Christianity,* 17 (3), 220- 232.

Weaver, A. J., Samford, J. A., Morgan, V. J., Larson, D. B., Koenig, H. G., & Flannelly, K. J. (2002). A systemic review of research on religion in six primary marriage and family journals: 1995-1999. *American Journal of Family Therapy,* 30, 293–309.

Webster, M. (2002). *Webster's Universal Encyclopedia*. Barnes and Noble Books.

Wechsler, H., & McFadden, M. (1979). Drinking among college students in New England: Extent, social correlates, and consequences of alcohol use. *Journal of Studies on Alcohol*, 40, 969-996.

West, W. (2000). *Psychotherapy and Spirituality: Crossing the Line between Therapy and Religion*, London: Sage publication.

Wheaton, B. (1985). Models for stres-buffering functions of coping resources. *Journal of Health and Social Behaviour,* 26, 352-364.

White, L. K., & Booth, A. (1991). Divorce over the life course: The role of marital happiness. Journal of Family Issues, 12, 5-21.

Wichstrom, L. (1998). Alcohol intoxication and school drop out. A nationally representative longitudinal study of Norwegian adolescents. *Drug Alcohol Review,* 17, 413-421.

Willard, D. (1988). *The Spirit of the Disciplines*. San Francisco: HarperCollins.

Wills, T. A., Yaeger, A. M., & Sandy, J. M. (2003). Buffering effect of religiosity for adolescent substance use. *Psychology of Addictive Behaviors,* 17(1), 24-31.

Woien, S. L., Ernst, H. A. H., Patock-Peckham, J. A., & Nagoshi, C. T. (2003). Validation of the TOSCA to measure shame and guilt. *Personality and Individual Differences*, 35, 313–326.

Wong, P. T. P., Reker, G. T., & Gesser, G. (1994). Death Attitude Profile-Revised: A Multidimensional Measure of Attitude Toward Death. In R. A. Neimeyer (Eds.), *Death Anxiety Handbook: Research, Instrumentation, and Application* (pp. 121-148).

Wong-McDonald, A., & Richard Gorsuch. (1997). *Surrender to God: An additional coping style? Paper presented at the meeting of the Society for the Scientific Study of Religion*, San Diego: CA.

Woods, T. E., Antoni, M. H., Ironson, G. H.ve Kling D. W. (1999b). Religiosity is associated with affective and immune status in symptomatic HIV-infected gay men. *Journal of Psychosomatic Research*, 46, 165-176.

Wortington, E. (1990). Marital counseling: A Christian approach counseling couples. *Counseling and Values. 35, 3-23.*

Worthington, E. L., Kurusu, T. A., McCullough, M. E., & Sandage, S. J. (1996). Empirical research on religion and psychotherapeutic processes and outcomes: A 10-year review and research prospectus. *Psychological Bulletin*, 119, 448-487.

Wulff, D. M. (1997). *Psychology of Religion: Classic, and Contemporary*. Second Edition. John Wiley, and Sons, Inc.

Wuthnow, R. (1998). *After Heaven: Spirituality in America Since the 1950's. Berkeley and Los Angeles:* University of California Press.

Wylie, L., & Forest, J. (1992). Religious fundamentalism, right-wing authoritarianism and prejudice. *Psychological Reports,* **71**, 1291–1298.

Young, M., & Daniels, S. (1981). Religious correlates of death anxiety among high school students in the rural south. *Death Education,* 4, 223-233.

Young, J. S., Cashwell, C., & Shcherbakova, J. (2000). The moderating relationship of spirituality on negative life events and psychological adjustment. *Counseling and Values,* 45, 49-57.

Youniss, J., & Smollar, J. (1985). *Adolescent Relations with Mothers, Fathers and Friends.* Chicago: University of Chicago Press.

Yount, W. R. (1996). *Created to Learn*. Nashasville:Broadman and Holman Publishers.

Zinnbauer, B., Pargament, K. I., Cowell, B., et al. (1997). Religion and spirituality: Unfuzzying the fuzzy. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 36, 549-564.

Zinnbauer, B. J. and Pargament, K. I. (1998). Spiritual conversion: a study of religious change among college students. *Journal for the Scientific Study of Religion,* 37, 161–180.

Zinnbauer, B. J., Pargament, K. I., & Scott, A. B. (1999). The emerging meanings of religiousness and spirituality: Problems and prospects. *Journal of Personality,* 67, 889–919.

Zucker, R. A., & Harford, T. C. (1983). National study of the demography of adolescent drinking practices. *J. Stud. Alcohol,* 44, 974–985.

Zuckerman, D. M., Kasl, S. V., & Ostfeld, A. M. (1984). Psychosocial predictors of mortality among the elderly poor: The role of religion, well-being, and social contacts. *American Journal of Epidemiology*, 119, 410-423.

7. Basım

TURİZM EKONOMİSİ

Prof. Dr. Kurban Ünlüönen
Prof. Dr. Ahmet Tayfun
Prof. Dr. Arzu Kılıçlar

nobel

TURİZM EKONOMİSİ

Prof. Dr. Kurban Ünlüönen - Prof. Dr. Ahmet Tayfun - Prof. Dr. Arzu Kılıçlar

Yayın No.: 245
İktisat No.: 16
ISBN: 978-605-133-147-8
E-ISBN: 978-625-402-930-1
Basım Sayısı: 7. Basım, Ekim 2023

© Copyright 2023, NOBEL AKADEMİK YAYINCILIK EĞİTİM DANIŞMANLIK TİC. LTD. ŞTİ. SERTİFİKA NO.: 40340
Bu baskının bütün hakları Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.ne aittir.
Yayınevinin yazılı izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik
ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.

Nobel Akademik Yayıncılık, 2011 yılından beri "tanınmış uluslararası yayınevi" statüsündedir.

Genel Yayın Yönetmeni: Nevzat Argun -nargun@nobelyayin.com-
Genel Yayın Koordinatörü: Gülfem Dursun -gulfem@nobelyayin.com-

Sayfa Tasarım: Tarkan Kara -erdal@nobelyayin.com-
Redaksiyon: Sergen Öz -sergen@nobelyayin.com-
Görsel Tasarım Uzmanı: Mehtap Bayraktar Asiltürk -mehtap@nobelyayin.com-

Kütüphane Bilgi Kartı

Ünlüönen, Kurban., Tayfun, Ahmet., Kılıçlar, Arzu.
Turizm Ekonomisi / Kurban Ünlüönen, Ahmet Tayfun, Arzu Kılıçlar
7. Basım, VIII + 290 s. 16,5x24 cm. Kaynakça var, dizin yok.
ISBN: 978-605-133-147-8
E-ISBN: 978-625-402-930-1
1. Turizm 2. Ekonomi 3. Turizm Ekonomisi

Genel Dağıtım

ATLAS AKADEMİK BASIM YAYIN DAĞITIM TİC. LTD. ŞTİ.
Adres: Bahçekapı Mh. 2465 Sk. Oto Sanayi Sitesi No:7 Bodrum Kat, Şaşmaz/ANKARA
Telefon: +90 312 278 50 77 - **Faks:** 0 312 278 21 65
Sipariş: siparis@nobelyayin.com- **E-Satış:** www.nobelkitap.com - esatis@nobelkitap.com
www.atlaskitap.com - info@atlaskitap.com

Dağıtım ve Satış Noktaları: Alfa, Kırmızı Kedi, Arkadaş, D&R, Dost, Kika, Kitapsan,
Nezih, Odak, Pandora, Prefix, Remzi Kitabevleri, Yeryüzü Dağıtım

Baskı ve Cilt: Meteksan Matbaacılık ve Teknik Sanayi Tic. Anonim Şirketi / Sertifika No.: 46519
Beytepe Köy Yolu No.: 3 06800 Bilkent-Çankaya/ANKARA

İÇİNDEKİLER

Bölüm 1
EKONOMİ İLE İLGİLİ TEMEL KAVRAMLAR..... 1
1.1. Ekonominin Tanımı..... 3
1.2. Kıtlık Kavramı ve Alternatif Maliyet..... 4
1.3. İhtiyaç Kavramı..... 5
1.4. Mal ve Hizmet..... 6
1.5. Fayda..... 8
1.6. Değer ve Fiyat..... 11
1.7. İktisadilik, Verimlilik (Produktivite)..... 11
1.8. Kârlılık (Rantabilite)..... 12
1.9. Tüketim..... 12
1.10. Üretim..... 13
1.11. Üretim Faktörleri..... 13

Bölüm 2
TURİZM VE TURİST KAVRAMLARI..... 17
2.1. Turizm..... 19
2.2. Turizm Türleri..... 24
2.2.1. Sağlık Turizmi..... 24
2.2.2. Sosyal Turizm / Kitle Turizmi..... 24
2.2.3. Dağ ve Kış Turizmi..... 25
2.2.4. Öğrenci ve Gençlik Turizmi..... 25
2.2.5. Üçüncü Yaş Turizmi..... 25
2.2.6. Yat Turizmi..... 26
2.2.7. Dinî Turizm..... 26
2.2.7. Diğer Turizm Türleri..... 26
2.3. Turizm Ekonomisi..... 27
2.4. Turizm Uydu Hesapları..... 28
2.5. Türkiye'de Turizm Uydu Hesabı İçin Yapılan Çalışmalar..... 29

Bölüm 3
SEKTÖR VE TURİZM SEKTÖRÜ..... 31
3.1. Sektör Kavramı..... 33
3.2. Turizm Sektörü..... 36
3.3. Turizm Sektörünün Özellikleri..... 43

Bölüm 4
TURİZM TALEBİ..... 45
4.1. Talebin Tanımı..... 47
4.2. Turizm Talebi..... 48

4.3. Turizm Talebinin Özellikleri 49
4.4. Turizm Talep Çizelgesi ve Turizm Talep Eğrisi 51
4.5. Turizm Talebini Etkileyen Faktörler 52
4.5.1. Ekonomik Faktörler 53
4.5.1.1. Millî Gelir 53
4.5.1.2. Turistik Mal ve Hizmetlerin Fiyatı 57
4.5.1.3. Ulaştırma 57
4.5.1.4. Ödemeler Dengesi 57
4.5.1.5. Turizm Sektörünün Mevcut Durumu 58
4.5.1.6. Konjonktürel Durum 58
4.5.2. Ekonomi Dışı Faktörler 58
4.5.2.1. Sosyal Faktörler 58
4.5.2.2. Politik Faktörler 60
4.5.2.3. Psikolojik Faktörler 60
4.5.2.4. Diğer Faktörler 61
4.6. Turistik Talep Fonksiyonu 64
4.7. Turistik Talep Kayması 67
4.8. Turizmde Talep Esnekliği (Elastikiyet) 68
4.8.1. Turizmde Talebin Fiyat Esnekliği 68
4.8.2. Turizmde Talebin Gelir Esnekliği 69
4.8.3. Talebin Çapraz Esnekliği 71

Bölüm 5

TURİZM ARZI 73
5.1. Arzın Tanımı 75
5.2. Turizm Arzı 75
5.3. Turizm Arzının Özellikleri 79
5.4. Turizmde Arz Çizelgesi (Şedülü) ve Arz Eğrisi 81
5.5. Turizm Arzının Unsurları 82
5.6. Turistik Arz Fonksiyonu 83
5.7. Turizmde Arz Kayması 85
5.8. Turizmde Arz Esnekliği (Elastikiyet) 87

Bölüm 6

TURİZM PİYASASI 91
6.1. Piyasa Kavramı 93
6.2. Turizm Piyasası 94
6.3. Turizm Sektöründe Fiyat Oluşumu 97
6.4. Turizm Sektöründe Denge Fiyatının Oluşumu 98
6.5. Turizm Sektöründe Denge Fiyatındaki Değişmeler 102

Bölüm 7

TURİZM SEKTÖRÜNDE FİRMA DENGESİ 107
7.1. Üretim Maliyetleri 109
7.2. Gelir (Hasılat) 113
7.3. Turizm Sektöründe Piyasa Tipleri ve Firma Dengesi 114
7.3.1. Tam Rekabet Piyasası 115

7.3.2. Monopol Piyasa(Satıcı tekeli) 119
7.3.3. Turizm Sektöründe Aksak Rekabet Şartları 122
7.3.3.1. Turizm Sektöründe Monopolcü Rekabet Şartları Altında Firma Dengesi 123
7.3.3.2. Turizm Sektöründe Oligopol Şartları Altında Firma Dengesi 126

Bölüm 8

TURİZMDE TÜKETİCİ DENGESİ 133
8.1. Kayıtsızlık Eğrileri 136
8.2 Bütçe Doğrusu 140
8.3. Turist Dengesi 143

Bölüm 9

TURİZMİN MONETER (PARASAL) KARAKTERLİ EKONOMİK ETKİLERİ 147
9.1. Turizmin Dış Ödemeler Dengesine Etkisi 149
9.2. Turizmin Gelir Etkisi 155
9.3. Turistik Yatırımların Gelir Etkisi 165
9.4. Turizmin Devlet Gelir ve Harcamalarına Etkisi 167

Bölüm 10

TURİZMİN REEL KARAKTERLİ EKONOMİK ETKİLERİ 171
10.1. Turizmin İstihdam Etkisi 173
10.2. Turizmin Diğer Ekonomik Sektörlere Etkisi 179
10.3. Turizmin Alt ve Üst Yapıya Etkisi 182
10.4. Turizmin Bölgeler arası Dengesizliği Giderici Etkisi 184

Bölüm 11

PARANIN KIYMETİNDEKİ DEĞİŞMELERİN TURİZME ETKİLERİ..... 187
11.1. Turizm Enflasyon İlişkisi 189
11.2. Devalüasyonun Turizme Etkisi 195
11.3. Revalüasyonun Turizme Etkisi 197

Bölüm 12

TURİZMDE TALEP TAHMİNİ..... 199
12.1. Turizmde Talep Tahmininin Önemi 201
12.2. Talep Tahmin Yöntemleri 202
12.2.1. Kantitatif (Nicel-Sayısal) Yöntemler 203
12.2.2. Kalitatif (Niteliksel) Yöntemler 212

Bölüm 13

TURİZM GELİRLERİ VE SIZINTI..... 215
13.1. Turizm Geliri ve Hesaplanması 217
13.2. Dünyada ve Türkiye'de Turizm Gelirinin Hesaplanması 219
13.3. Türkiye'de Turizm Gelirlerinin Hesaplanması 227
13.4. Turizm Gelirlerinin Karşılaştırılması İle İlgili Problemler 229
13.4.1. Sızıntı Kavramı 230
13.4.2. Turizm Gelirlerindeki Sızıntılar 230

Bölüm 14

TÜRKİYE EKONOMİSİNDE TURİZM 241
14.1. Türkiye Ekonomisinde Turizmin Yeri 243
14.2. Türkiye'de Planlı Dönem Öncesi ve Planlı Dönemdeki Turizm Faaliyetlerinin Değerlendirilmesi 244
14.3. Türkiye'de Planlı Dönemdeki Turizm Faaliyetlerinin Değerlendirilmesi 247
14.4. Turizmde Sabit Sermaye Yatırımları, Yabancı Sermaye ve Yatırım Teşvikleri 247
14.5. Türkiye Turizminde İstihdam 251
14.6. Türkiye'nin Turizm Gelirleri 252
14.7. Turizm Gelirlerinin GSMH İçerisindeki Payı 254

KAYNAKÇA 259

EKLER 269
EK 1: Dünyada Uluslararası Turizm Hareketinden Elde Edilen Gelir ve Türkiye'nin Turizm Geliri Bakımından Yeri (1998 - 2017) 271
EK 2: Turist Sayısı Bakımından Türkiye'nin Dünya Turizmindeki Payı (1998 - 2017) 272
EK 3: Türlerine ve Sınıflarına Göre Turizm Belgeli Konaklama Tesislerinin Sayısı (31.12.2017) 273
EK 4: İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflamasına Göre Turizm Belgeli Konaklama Tesislerinin Sayısı (31.12.2017) 274
EK 5: İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflamasına Göre Turizm Belgeli Konaklama Tesislerinin İl Bazında Dağılımı 2017 275
EK 6: Turizm Belgeli Yeme-İçme Tesislerinin Sayısı (31.12.2017) 277
EK 7: Turizm Belgeli Eğlence Yerlerinin Sayısı (31.12.2017) 277
Ek 8: Tür ve Sınıflarına Göre Turizm Belgeli Diğer Tesisler (31.12.2017) 278
EK 9: Bakanlık Belgeli Tesis Sayıları (02.07.2018 Tarihi İtibarıyla) 279
EK 10: Tesis Türlerine Göre Mahalli İdarelerce Belgelendirilen Konaklama Tesisi, Oda ve Yatak Sayısı - 2016 280
EK 11: Tesislere Geliş Sayısı, Geceleme, Ortalama Kalış Süresi ve Doluluk Oranlarının Yıllara Göre Dağılımı (1990-2016) 281
EK 12: Tesislere Geliş Sayısı, Geceleme, Ortalama Kalış Süresi ve Doluluk Oranlarının Aylara Göre Dağılımı (2016) 282
EK 13: Seyahat Acentelerinin Sayısı 283
EK 14 : Türkiye'ye Gelen Ziyaretçilerin Yıllara ve Aylara Göre Dağılımı (2008 - 2017) 284
EK 15: Türkiye'ye Gelen Ziyaretçilerin Yıllara Göre Dağılımı (2008 - 2017) 286
EK 16: Tesislerdeki Yatak Kapasitesinin Tür ve Sınıflarına Göre İşletmeye Açık Oldukları Aylar İtibarıyla Dağılımı (2005) 287

KAYNAKÇA

AJAM, Maurice Bouvıer, J.Ibarolla ve N.Pasquarellı. (1988). **Ekonomi Sözlüğü,** (Çev.: aren, B. Yaşar İ), Sosyal Yayınlar, İstanbul.

AKAT, Ömer. (1997). **Turizm İşletmeciliği,** İktisadi İdari Bilimler Fakültesi, Uludağ Üniversitesi , Bursa.

AKKAYA, Yüksel. (1986). **Türkiye Ekonomisinin Genel Yapısı İçinde Turizmin Yeri,** , İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

AKOĞLU, T. (1986). **Türkiye Ekonomisinde Turizm**, İstanbul Ticaret Odası Yayını, İstanbul.

AKOĞLU, Tunay. (1969). **Türkiye'de Turizm Politikası ve Turizm Planlaması,** Türkiye'de Turizmin Geliştirilmesi Semineri, İzmir, 02-06 Eylül, (Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti, İstanbul 1970), 8-47

AKSÖZ, İbrahim, (1982). **Ekonomi (Mikro Ekonomi),** Ege Üniversitesi Tekstil Fakültesi Yayınları, No:14, İzmir.

AKTOB (2014), Turizm Sektörünün Yapısı, Büyüklüğü ve Ekonomiye Katkısı, Turizm ve Konaklama Sektörünün Sosyo-Ekonomik Etkileri, Antalya Şubat 2014.

ALKİN, Erdoğan. (1978). **Uluslararası Ekonomik İlişkiler,** İstanbul.

Anonim. (1998). *"Türk Turizminin Bugünkü Durumu"* **Türk Sanayicileri ve İş Adamları Derneği Yayınları**, Ocak, İstanbul.

ARCHER, Brian H. (1973). **The Impact Of Domestic Tourism**, Occasional Papers in Economics, No: 2, University of Wales Press, Bangor.

ARCHER B. H. (1976). *The Anatomy of A Multiplier*, **Regional Studies**, No:10, 71-77

ARCHER, Brian H. (1977). **Tourism Multipliers: The State Of The Art**, Occasional Papers in Economics,No:11,University of Wales Press, Bangor.

ARCHER B. H. (1982). *The Value Of Multipliers And Their Policy Implications*, **Tourism Management**, 3,(4),

ARCHER B. H. (1985). *Tourism In Mauritius: An Economic Impact Study With Marketing Implications*, **Tourism Management**. 6 (1), pp 50-54

ARCHER, Brian H. (1989). *Tourism and Island Economies: Impact Analyses*, **Progress In Tourism, Recreation and Hospitality Management** C.P. Cooper (ed.),Volume One, Belhaven Pres, London, and New York.

ARCHER B. H. ve J.E. FLETCHER. (1996). *The Economic Impact Of Tourism In Seychelles,* **Annals Of Tourism Research**, 23,1:32-47

AROVA Çelik, Cem Alpan. (1992). **Türkiye Ekonomisi 'Sektörel Gelişmeler'**, Özyurt Matbaacılık, Ankara.

AYDIN, Kemal. (1994). **Planlı Dönemde Türkiye Turizminin Milli Gelir, Ödemeler Dengesi ve İstihdam Üzerindeki Etkileri,** Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

AYDOĞUŞ, Osman. (1999). **Girdi-Çıktı Modellerine Giriş,** Gazi Kitabevi, Ankara.

BAHAR, Ozan; Metin Kozak (2006). **Turizm Ekonomisi**, Detay yayıncılık, Ankara.

BARUTÇUGİL, İsmet S. (1986). **Turizm Ekonomisi ve Turizmin Türk Ekonomisindeki Yeri,** Beta Basım Yayım Dağıtım AŞ, İstanbul.

BAYSAL, Kubilay. (1984). **Türkiye Ekonomisi,** İstanbul.

BLAKE, Adam ve diğ. (2001). *Modelling Tourism and Travel Using Tourism Satellite Accounts and Tourism Policy and Forecasting Modeling,* htpp://www.ac.uk/ttri 20.02.2004

BRIASSOULIS H. (1991). *Methodological Issues: Tourism Input-Output Analysis,* **Annals Of Tourism Research**,18(3):485-495

BROWN, D. Omotayo. (1998). *In Search of An Appropriate form of Tourism for Africa: Lessons from the Past and Suggestions for the Future*, **Tourism Management,** XIX, 3, 237-245.

BULL, Adrian. (1991). **The Economics Of Travel And Tourism, Pitman** & Wiley, Melbourne.

BURGER C.J.S.C.; M. Donhal; M. Kathrada; R. Law. (2001*). A Practioners Guide to Times Series Methots for Tourism Demand Forecasting- A Case Study of Durban, South Africa,* **Tourism Management** (22) 403-409.

BURKART A.J. ve S. Medlık. (1992). **Tourism Past Present Future**, Heineman London,

CAN, Halil. (1995). **Genel İşletmecilik Bilgileri,** Siyasal Kitabevi, ANKARA.

CASE, K.E; Ray C.Fair. (1996). **Principles of Macro Economics**, Prentice Hall Inc., New Jersey.

CLEVERDON, Robert. (1979). *The Economic and Social Impact of International Tourism on Developing Countries*, **EIU Special Report**, The Economist Intelligence.

COLTMAN, M.M. (1989). **Introduction To Travel And Tourism-An International Approach**, Van Nostrand Reinhold, New York.

COOPER, Chris, J. Flercher, A. Fyall, D. Gilbert, S. Wanhill. (2005) **Tourism Principles and Practice**, Prentice Hall, Harlow

COOPER M.J. ve J. Pıgram. (1984). *Tourism and Australian Economy*, **Tourism Management,** 5(1), pp2-12.

ÇAKIR, Pembegül. (1999). **Türkiye'nin Turizm Gelirlerinin Ödemeler Dengesine Katkısının Analizi**, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir.

ÇETİN, İhsan; Yalnız, A., (1976). **Türkiye"nin Turizm Politikası**, TTB Planlaması, Başkanlığı Araştırma, Ankara.

ÇİL, Burhan. (1994). **İstatistik**, Tutibay, Ankara.

ÇORUH, Selahattin. (1970). **Turizm Ekonomisi**, Güven Matbaası, Ankara.

DALLI, Özen (1974). **Turizm Talebi ve Gelirleri**, Ajans-Türk Matbaacılık, Ankara.

DEMİRCİ, Rasih; R. Arıkan ve İ. B. Erdoğan. (1992). **Genel Ekonomi,** Gazi Kitabevi Yayınları, Ankara.

DİE, (1997). **Türkiye İstatistik Yıllığı,** Yayın No:2110, Ankara.

DİE, (2002). **Turizm Uydu Hesapları 1996-1998**, DİE Basımevi, No:2520, Ankara,

DİE, (2001). **Türkiye Ekonomisinin İnput Output Yapısı 1996**, Yayın No: 2488, Ankara.

DİE, Devlet İstatistik Enstitüsü, (Web), http://www.die.gov.tr 05.07.2003

DİNÇER, Mithat Zeki. (1993). **Turizm Ekonomisi ve Türkiye Ekonomisinde Turizm,** Filiz Kitabevi, İstanbul.

DİNLER, Zeynel. (2005). **İktisada Giriş**, Ekin Kitabevi, Bursa.

DONALD, E. Lundberg; M. Krishnamorty ve M.H. Stavenga (1991), Tourism Economics, John Wiley, New York.

DORNBUSCH, Rudiger ve Stanley Fıscher (1998), **Makroekonomi** (Çev. Salih Ak, Mahir Fisunoğlu, Erhan Yıldırım, Refia Yıldırım), Ayhan Matbaası, İstanbul.

DPT, Devlet Planlama Teşkilatı, VI. Beş Yıllık Kalkınma Planı (Web),http://www.dpt.gov.tr 28.11.2002

DPT, Devlet Planlama Teşkilatı, VII. Beş Yıllık Kalkınma Planı (Web),http://www.dpt.gov.tr 28.11.2002

DPT, Devlet Planlama Teşkilatı, VIII. Beş Yıllık Kalkınma Planı (Web), htpp://www.dpt.gov.tr 28.11.2002

ERALP, Yusuf Ziya. (1974). **Turizmin Toplumsal Değişime Sosyo-Ekonomik Etkisi**, Ankara Ünv. Basımevi , Ankara.

ERDOĞAN, Harun. (1995). **Ekonomik Sosyal Kültürel Çevresel Yönleriyle Uluslararası Turizm,** Uludağ Üniversitesi Basımevi, Bursa.

ERGÜN, Süreyya. (1946). **Türkiyenin İç ve Dış Turizmden Bekledikleri,** Türkiye Ekonomi Derneği Konferanslar Serisi 25.

FOSTER, Douglas (1985). **Travel And Tourism Management,** Macmillan pres, Hong Kong.

FLETCHER J. (1989), *Input-Output Analysis And Tourism Impact Studies*, **Annals Of Tourism Research,** 16(4), pp122-133

FLETCHER, J.E. ve H. Snee. (1989). *Tourism In The South Pacific Islands*, **Progress In Tourism, Recreation And Hospitality Management**, Vol.1, 114 -124, London Belhaven Press.

FLETCHER, J.E. ve H. Snee. (1991a). *Tourism Multiplier Effects,* **Tourism Marketing and Management Handbook,** Stephen F. WITT ve Luiz MOUTINHO (Ed.) New York, Prentice Hall, 529-531

FLETCHER, J.E. ve H. Snee. (1991b). Impact of *Tourism,* **Tourism Marketing and Management Handbook,** Stephen F. WITT ve Luiz MOUTINHO (Ed.) New York, Prentice Hall, 215-217

FLETCHER, J.E. ve B.H. Archer. (1991). *The Development And Application of Multipliers Analysis In* C.P. Cooper (Ed.) **Progress In Tourism, Recreation And Hospitality Management,** Vol: 1,London: Belhaven.

FRECHTLING, Douglas C. (1999). *The Tourism Satellite Account: Foundations, Progress And Issues,* **Tourism Management,** 20, 163-170

FÜSUNOĞLU Mahir, Gökdere Ahmet ve diğ. (1996) **İktisadın İlkeleri**, Alkım Yayınevi, Ankara.

GARTNER W. ve D. HOLECEK. (1983). *Economic Impact of An Annual Tourism Industry Exposition*, **Annals of Tourism Research**, 10 (2) : 199-212

GARTNER, W. (1996). **Tourism Development Principles, Processes, Policies**, John Wiley & Sons, New York,

GEE, C.Y.; James C.M.; Dexter J.L.C.(1989). **The Travel Industry**, Van Nostrand Reinhold, New York.

GÖKSAN, Ergun 1968, **Turizm Ekonomisi ve İşletmeciliği**, Ege Üniversitesi Matbaası, İZMİR

GÖKSAN, Ergun 1978, **Turizmoloji**, Uğur Ofset, İzmir

HAMPTON, Mark P. (1998). *Backpacker Tourism And Economic Development,* **Annals Of Tourism Research,** Vol. 25, Issue 3 Jully, 639-660.

HOLLOWAY, J. Christopher. (1993). **The Business of Tourism,** Pitman Publishing, London.

HONEY, Martha. (2003). *Giving A Grade To Costa Rica's Gren Tourism,* **Nalca Report On The Americas,** Volume 36, May/June, Issue 6, 39.

http://wdi.worldbank.org/table/4.2

HUDMAN, L.E. ve D.E. HAWKINS. (1989). **Tourism in Contemporary Society**, Englewood Cliffs, Prentice Hall.

HUGHES, Howard L. (1993). **Economics For Hotel And Catering Students**, Stanley Thornes /Publishers) Ltd. Great Britain.

İÇÖZ, Orhan. (1987). **Turizmin Bölgesel Ekonomik Etkileri ve Kuşadası Örneği,** Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İzmir.

İÇÖZ, Orhan (2005). **Turizm Ekonomisi**, Ankara, Turhan Kitabevi.

İÇÖZ, Orhan ve Metin Kozak. (1998). **Turizm Ekonomisi**, Ankara, Turhan Kitabevi.

İLKİN, Akın ve M. Zeki Dinçer. (1991). **Turizm, Türk Ekonomisindeki Yeri Ve Önemi,** TOBB, Ankara.

INSKEEP, E. (1991). **Tourism Planning-An Integrated And Sustainable Development Approach,** Van Nostrand Reinhold, New York.

JOHNSON, P. ve B. Thomas. (1990). "Measuring The Local Employment Impact of A Tourist Attraction: An Empirical Study", **Regional Studies**, 24,5:395-403.

KABASAKAL, Uğur. (1993).**Bölgelerarası Dengeli Kalkınma Bakımından Turizm ve Elazığ Örneği,** , İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

KARLAK, S. Rıdvan. (1994). **Türkiye Ekonomisi, Tarihsel Gelişim, Yapısal Değişim Sosyal Gelişim**, Beta Basın Dağıtım, Eskişehir.

KILIÇLAR, Arzu. (1998). **Turizmin Bölgesel Ekonomik Etkileri ve Kemer Örneği,** Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

KOTTKE M.W. (1988). *Estimating the Economic Impact of Tourism*, **Annals Of Tourism Research,** 15(1), pp 122-133

KOZAK N., M. Akoğlan, M. Kozak. (1997). **Genel Turizm İlkeler Kavramlar**, Turhan Kitabevi, Ankara.

KOZAK N., M. Akoğlan, M. Kozak. (2001). **Genel Turizm İlkeler Kavramlar**, Detay Yayıncılık, Ankara.

LECAILLON, J. **İktisada Giriş,** Nihad Sayar Yayın ve Yardım Vakfı, Çev.: Rona Turanlı, İstanbul.

LEONTIEF, W. (1992). **The Economic Impact Of Tourism In Hawaii: 1970 To 1980 Research Report 1983-92,** The State Of Hawaii Data Book (1992 Update)

LIPSEY, Richard G., P. O. Steıner ve D.D. Purvıs. (1987). **Economics,** Harper & Row Publishers Inc. New York.

LIU Juanita ve Turgut Var. (1982) *Differential Multipliers for The Accommodation Sector,* **International Journal of Tourism Management**, Sept, 3(3), pp177-187.

LIU J. ve Turgut Var. (1983). *The Economic Impact of Tourism In Metropolitan, Victoria,* **Journal Of Travel Research**, 22-2 fall, 8-15

LIU Juanita C. (1986*) Relative Economic Contributions Of Visitor Groups İn Hawai ,* **Journal Of Travel Research,** 25-1, 2-9

LUNDBERG, Donald; E. M. Krıshnamoorthy ve Mink H. Stavenga. (1995). **Tourism Economics,** John Wiley Sons Inc., New York.

LUNDBERG, Donald, E. M. Krıshnamoorthy ve Mink H. Stavenga. (1998). **Turizm Ekonomisi,** (Çev.) Özcan YAĞCI, Haberal Eğitim Vakfı.

MAK J. (1989). *The Economic Contribution of Travel To State Economics*, **Journal of Travel Research**, 28(2): 3-5

MATHIESON, Alister ve Wall G. (1982-1993). **Tourism: Economic, Physical and Social Impacts,** New York.

MILL R.C. ve Morrison A.M. (1992-1993). **The Tourism System,** New Jersey.

MILNE S.S. (1987). *Differential Multipliers*, **Annals Of Tourism Research**, 14(4), pp 499-515

MURPHY, P. (1985), Tourism A Community Approach, New York: Methuen

McINTOSH, Robert W. ve Charles R. Goeldner. (1986-1990). **Tourism Principles, Practices, Philosophies,** New York, John Wiley and Sons, Inc.

McGahey, Stan. (1996). *Tourism: The Multiplier Effect And Leakage,*

http:// www.uog.edu/sbdc/journals/mcgahey96.htm 29.05.2001

OLALI, Hasan. (1983). *" Turizmin Sağladığı Dışsal Ekonomiler (Turizmin Sosyal Maliyeti Ve Yararları)"* **Dokuz Eylül Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, III, Kasım 5-18, İzmir.

OLALI, Hasan ve TİMUR A. (1988). **Turizm Ekonomisi,** Ofis Ticaret Matbaacılık Şti. İzmir.

OLALI, Hasan. (1982). **Turizm Politikası ve Planlaması,** Ege Üniversitesi Matbaası, İşletme Fakültesi Yayınları, İZMİR

OLALI, Hasan, Timur Alp. (1986). **Turizmin Türk Ekonomisindeki Yeri**, Ofis Tic. Matbaacılık, İzmir.

D. Omotayo Brown. (1998). *"In Search of An Appropriate form of Tourism for Africa: Lessons from the Past and Suggestions for the Future"*, **Tourism Management**, XIX, 3, s. 237-245.

ONORAN, Melih. (1963). **Turizm Ekonomisi Ders Notları**, Neşriyat Kolu Yayını, Ankara.

ORHON, Alptekin ve Ahter Kral. (1977). **Turizm Sektöründe Katma Değer Hesabına İlişkin Bir Yönetim Çalışması**, T.C. Turizm ve Tanıtma Bakanlığı Yayını, Ankara.

ÖZDEMİR Mehmet (1992). **Turizmin Türkiye'nin Soysa- Ekonomik Yapısına Etkileri,** Ankara.

ÖZGÜL, Handan. (1995). **Turizm Sektörü,** Türkiye İş Bankası İktisadi Araştırmalar Ve Planlama Müdürlüğü, Ankara

PARKIN Michael, (1998). **Economics**, Addison-Wesley, U.S.A.

SALVATORE, Dominick ve Eugene Dıulıo (1985), **İktisat İlkeler ve Kavramlar,** Türkiye Ekonomi Kurumu, Ankara, (Yayına Hazırlayan: Cem Alpar).

SEYİDOĞLU, Halil (1992), **Ekonomik Terimler (Ansiklopedik Sözlük),** Güzem Yayınları, No: 4, Ankara.

SEZGİN ORHAN Mesut. (1995). **Genel Turizm**, Tutibay Ltd. Şti., Ankara.

SHAW, Gareth ve Allen M. Williams. (1998). **Tourism And Economic Development European Experiences,** (Ed.), Gareth Shaw ve Allen M. Williams, , John Wiley And Sons. London.

SINCLAIR, M.T., Mike S. (1997). **The Economics of Tourism**, Roudledge, London.

SINCLAIR, M.T. ve Sutcliffe C.M.S. (1988). "The Estimation Of Keynesian Income Multipliers At The Sub-National Level" **Applied Economics**, 20,11:1435-1444.

SINCLAIR, M.T (1988), "Negative Multipliers: A Case For disaggregated Estimation", **Tijdscbrift Voor Economische En Sociale Geografie,** 79,2:104-107.

SINCLAIR, M.T. (1989), "Truncated Income Multipliers And Local Income Generation Over Time", **Applied Economics**, 21,12:1621-1630.

SMITH, C., P. Jenner. (1992). "The Leakage of Foreign Exchange Earnings From Tourism," **EIU Travel and Tourism Analyst**, 3, s. 52-6.

ŞAHİN, Adem. (1990). **İktisadi Kalkınmadaki Önemi Bakımından Türkiye'de Turizm Sektöründeki Gelişmelerin Değerlendirilmesi,** TOBB Yayın No: 149, Ankara.

ŞANLI, Cemal. (1977). **Bölgelerarası Dengesizlik ve Bölge Dengesizlik ve Bölge Gelişme Teorileri,** İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, Basılmamış Doçentlik Tezi, İstanbul.

ŞİT, Mustafa. (2016). *Türkiye'de Turizm Sektörünün İstihdama Katkısı*, **Akademik Yaklaşım Dergisi**, 7-1

TATAR, Tevfik. (1992). **İşletmecilik İlkeleri,** Gazi Büro Yayınları, ANKARA.

TİMUR, Alp. (1986). *"Turizmin Gelir Yaratıcı Etkisi",* **Turizm Yıllığı**, T.C. Turizm Bankası A.Ş. 189 - 198

T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı. (1996). **Yabancı Sermaye Raporu,** Yabancı Sermaye Genel Müdürlüğü, Ankara

TCMB, (1997). **Sektör Bilançoları 2 (1994-1996). İmalat Dışı Sektörler 97**, TCMB Banknot Matbaası, Ankara,

T.C. TURİZM BAKANLIĞI (1993). **Turizm Katma Değeri ve Çoğaltan Katsayısı,** Yayın No: 1993/11, Aralık, Ankara.

T.C.Kültür ve Turizm Bakanlığı, **Turizm Gelirleri ve Hesaplama Yöntemi,** Planlama ve Yatırımlar Dairesi Başkanlığı, Ankara.

T.C.Kültür ve Turizm Bakanlığı, **Turizm istatistiklerinin Toplanması ve Sunulması ile Turistik Harcamaların Ölçülmesine İlişkin Yol Gösterici İlkeler,** (WTO Yayını) Planlama ve Yatırımlar Dairesi Başkanlığı, Ankara.

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı (Web), htpp://www.turizm.gov.tr 03.04.2004

TOLUNGÜÇ, Ahmet. (1992). **Türkiye Ekonomisi "Sektörel Gelişmeler"** Türk Ekonomi Kurumu Yayınları, Ankara

TODKAY, Tunca (1989). **Turizm Turizm Olayına Genel Yaklaşım,** Der Yayınları, İstanbul.

TURANLI, Rona ve Tamer İşgüden. (1987). **Ansiklopedik Ekonomi Sözlüğü**, Bilim Teknik Yayınevi, İstanbul.

TUTAR Erdinç ve Filiz Tutar. (2004). **Turizm, Ekonomi, Türkiye OECD**, Seçkin Yayıncılık, Ankara.

TÜRSAB, Türkiye Seyahat Acentaları Birliği (Web), htpp://www.tursab.org.tr 15.03.2003

ULUATAM, Özhan. (1998). **Makroiktisat**, Baran Ofset, Ankara.

ULUDAĞ, İlhan. (1990). **Türkiye Ekonomisi,** Bilman Kitabevi, İstanbul.

UNWTO, (2006). **Compendium of Tourism Statistics** (2000-2004).

USTA, Öcal. (1996). **Turizm,** As Matbaacılık ve Ticaret A.Ş., Altın Kitaplar Yayınevi, İSTANBUL.

ÜLGENER, Sabri. (1986). **Milli Gelir İstihdam ve İktisadi Büyüme,** İstanbul.

ÜNLÜÖNEN, Kurban. (1990). **Turizmin İktisadi Kalkınmaya Etkileri ve Türkiye'nin Cumhuriyet Dönemi Turizm Politikaları,** Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

ÜNLÜÖNEN, Kurban. (1993). *Türkiye'nin Turizm Gelirlerinin Kantitatif Analizi (1980-1991)*, **Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Sayı: 6, s. 467-482.

ÜNLÜÖNEN, Kurban ve Arzu Kılıçlar. (1999). *Bir Turistik Kalkınma Kutubu Olarak Kemer'de Turizmin Ekonomik Etkileri*, **Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi**, Sayı: 2, s. 169-188.

ÜNLÜÖNEN, Kurban ve Arzu Kılıçlar. (2004). *Ekonomik Yansımalarıyla Türk Turizminin Seksen Yılı*, **Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi**, Sayı: 1, s. 131-156.

ÜNLÜÖNEN, K. ve Tayfun, A. (2005). **Ekonomi**, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.

ÜNLÜÖNEN, Kurban, Şahin Salih Zeki. (2011). *Turizmde İstihdam*, **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi**, 10-37

ÜNSAL, Erdal M. (2001). **Makroiktisat,** İmaj Yayıncılık, Ankara.

ÜNLÜÖNEN K., ÖZEKİCİ Y.K., (2018), "Turizm ve Ödemeler Bilançosu Açısından Akdeniz Çanağında Bulunan Destinasyonlar Üzerine Bir Değerlendirme", **Gazi Üniversitesi Turizm Fakültesi Dergisi**, 1-33.

VAR Turgut ve Alp Timur. (1982). Kuşadası Ve Çevre Turistik İstasyonları Bölgesel Turizm Çoğaltanları Araştırması, İzmir.

WANHILL S.R.C. (1983). *Measuring The Economic Impact Of Tourism*, **The Service Industries Journal**, 3(1), pp9-20.

WANHILL S.R.C. (1988). *Tourism Multipliers Under Capacity Constraints***, The Service Industries Journal,** 8(2), pp136-142.

WANHILL, Stephen. (1994). *The Measurement of Tourist Income Multipliers*, **Tourism Management,** 15(4), s.281-283.

WTO (1991). **A Proposal For A Satellite Account And Information Sytem For Tourism,** International Conference On Travel And Tourism Statistics, Ottawa, Canada.

WTO. (1998). **Tourism Economic Report**, Madrid.

WTO. (2001a). **General Guidelines For Developing The Tourism Satellite Account (TSA), Measuring Total Tourism Demand**, Madrid, Spain.

WTO. (2001b). **Tourism Satellite Account (TSA), Implementation Project,** Enzo Paci Papers on Measuring the Economic Significance of Tourism Volume 1, Madrid, Spain.

WTO. (2001c). **Tourism Satellite Account (TSA), Implementation Project,** The Tourism Satellite Account as an ongoing process: past, present and future developments, Madrid, Spain.

WTO. (2001d). **Tourism Satellite Account: Recommended Methodological Framework,** Luxembourg, Madrid, New York, Paris.

WTO. (2006). Tourism Highligts 2006 Edition (www.world-tourism.org)

www.kulturturizm.gov.tr

www.ticaret.gov.tr

www.tuik.gov.tr

www.tursab.org.tr

www.wrrc.org

www.tcmb.gov.tr

www.kalkinma.gov.tr

www.aktob.org.tr

www2.unwto.org

VAR Turgut ve Quayson Jojo. (1985). *The Multiplier Impact of Tourism in The Okanagan*, **Annals of Tourism Research,** vol: 12, 497-514.

YAĞCI, Özcan. (2003). **Turizm Ekonomisi,** Ankara, Detay Yayıncılık.

YARCAN, Şükrü. (1998). **Turizm Endüstrisinin Yapısı**, Bogaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul.

YAŞA, Memduh ve diğerleri. (1980). **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978,** İstanbul, Akbank Kültür Yayını.

Gözden Geçirilmiş 5. Basım

EKONOMİK İSTİHBARAT KAPSAMINDA ENDÜSTRİYEL ESPİYONAJ

TİCARİ TÜZEL KİŞİLİKLER AÇISINDAN ENDÜSTRİYEL CASUSLUĞUN STRATEJİK ÖNEMİ

Prof. Dr. Kadir Murat Altıntaş
Sebahattin Asal

nobel

EKONOMİK İSTİHBARAT KAPSAMINDA ENDÜSTRİYEL ESPİYONAJ:
Ticari Tüzel Kişilikler Açısından Endüstriyel Casusluğun Stratejik Önemi
Prof. Dr. Kadir Murat Altıntaş - Sebahattin Asal

Yayın No.: 3327
İktisat No.: 255
ISBN: 978-625-439-223-8
E-ISBN: 978-625-439-224-5
Basım Sayısı: Gözden Geçirilmiş 5. Basım, Mart 2023

© Copyright 2023, NOBEL AKADEMİK YAYINCILIK EĞİTİM DANIŞMANLIK TİC. LTD. ŞTİ. SERTİFİKA NO.: 40340
Bu baskının bütün hakları Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.ne aittir.
Yayınevinin yazılı izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik
ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.

Nobel Akademik Yayıncılık, 2011 yılından beri "tanınmış uluslararası yayınevi" statüsündedir.

Genel Yayın Yönetmeni: Nevzat Argun -nargun@nobelyayin.com-
Genel Yayın Koordinatörü: Gülfem Dursun -gulfem@nobelyayin.com-

Sayfa Tasarım: Tarkan Kara -erdal@nobelyayin.com-
Redaksiyon: Emre Gürbüz -emregurbuz@nobelyayin.com-
Görsel Tasarım Uzmanı: Mehtap Yürümez -mehtap@nobelyayin.com-

Kütüphane Bilgi Kartı

Altıntaş, Kadir Murat., Asal, Sebahattin.
Ekonomik İstihbarat Kapsamında Endüstriyel Espiyonaj / Kadir Murat Altıntaş, Sebahattin Asal
Gözden Geçirilmiş 5. Basım. 262 s., 16,5x24 cm. Kaynakça ve dizin var.
ISBN: 978-625-439-223-8
E-ISBN: 978-625-439-224-5
1. Ekonomik İstihbarat 2. Endüstriyel Espiyonaj 3. Ekonomik Güvenlik

Genel Dağıtım

ATLAS AKADEMİK BASIM YAYIN DAĞITIM TİC. LTD. ŞTİ.
Adres: Bahçekapı Mh. 2465 Sk. Oto Sanayi Sitesi No:7 Bodrum Kat, Şaşmaz/ANKARA
Telefon: +90 312 278 50 77 - **Faks:** 0 312 278 21 65
Sipariş: siparis@nobelyayin.com- **E-Satış:** www.nobelkitap.com - esatis@nobelkitap.com
www.atlaskitap.com - info@atlaskitap.com

Dağıtım ve Satış Noktaları: Alfa, Kırmızı Kedi, Arkadaş, D&R, Dost, Kika, Kitapsan,
Nezih, Odak, Pandora, Prefix, Remzi

Baskı ve Cilt: Meteksan Matbaacılık ve Teknik Sanayi Tic. Anonim Şirketi / Sertifika No.: 46519
Beytepe Köy Yolu No.: 3 06800 Bilkent-Çankaya/ANKARA

EKONOMİK İSTİHBARAT KAPSAMINDA
ENDÜSTRİYEL ESPİYONAJ

TİCARİ TÜZEL KİŞİLİKLER AÇISINDAN ENDÜSTRİYEL CASUSLUĞUN STRATEJİK ÖNEMİ

Prof. Dr. Kadir Murat Altıntaş
Sebahattin Asal

İÇİNDEKİLER

TABLOLAR LİSTESİ 9
ŞEKİLLER LİSTESİ 11
KISALTMALAR LİSTESİ 13
ÖN SÖZ 15
YÖNETİCİ ÖZETİ 19
EXECUTIVE SUMMARY 31

GİRİŞ 43

BİRİNCİ BÖLÜM
KÜRESELLEŞMENİN DİNAMİKLERİ VE ÇOK ULUSLU ŞİRKETLER

1.1. Sermayenin Küreselleşmesi Kapsamında Çok Uluslu Şirketler 51
1.2. Çok Uluslu Şirketlerin Küresel Ticaret İçindeki Yeri ve Önemi 58
1.3. Teknolojik Küreselleşme ve Teknolojinin Ticarileşmesinin Ekonomik Yansımaları 61
1.4. Çok Uluslu Şirketler Açısından Teknoloji ve Bilgi Güvenliği 65

İKİNCİ BÖLÜM
EKONOMİK GÜVENLİK VE EKONOMİK İSTİHBARAT

2.1. İstihbarat ve Espiyonajın Kavramsal Temelleri, Amaçları ve Güncel İstihbarat Alanları 71
2.2. Ekonomik Güvenliğin Kavramsal Temelleri, Özellikleri, Amacı ve Stratejik Önemi 95
2.3. Ekonomik Güvenlik ile Ulusal Güvenlik Kavramları Arasındaki Stratejik İlişki 103

2.4. Ekonomik İstihbarat Kapsamında Ekonomik Casusluk Kavramının Stratejik Önemi 111
2.5. Ekonomik Casusluk Kapsamında Örtülü Ekonomik Operasyonlar 121

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
KÜRESEL ŞİRKETLER AÇISINDAN ENDÜSTRİYEL CASUSLUK

3.1. Endüstriyel Casusluğun Kavramsal Temelleri, Stratejik Önemi ve Metodolojisi 133
3.2. Ticari/teknolojik Sırların İçerikleri, Korunması ve Ekonomik Önemi 161
3.3. Ekonomik Suçlar Çerçevesinde Endüstriyel Casusluğun Hukuksal Boyutları 169
3.4. KÜRESEL Şirketler Açısından Rekabet İstihbaratının (Competitive Intelligence) Stratejik Önemi 178
3.5. Endüstriyel Casuslukta bir Zirve: Çin..... 184

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
ENDÜSTRİYEL CASUSLUK: TEHDİT Mİ, YOKSA BİR FIRSAT MI?

4.1. Günümüzün Değişen Savaş Konsepti: Medikal İstihbarat ve Biyolojik Savaş Ajanları 195
4.2. Stratejik İstihbarat Faaliyetleri Kapsamında Kurumsal Casusluk (Corporate Spyıng)..... 203
4.3. Vekâlet İstihbaratı (Proxy Intelligence): Özel İstihbarat Şirketleri 210
4.4. Kurumsal İstihbarata Karşı Koyma (K-İKK) Konseptinin Yeniden Modellenmesi 219
4.5. Türk SanayiSİ Açısından Endüstriyel Casusluğun Değerlendirilmesi ve Korunma Tedbirlerine İlişkin Öneriler.....226

KAYNAKÇA.....237

DİZİN.....247

ÖZGEÇMİŞ..... 251

KAYNAKÇA

Adıgüzel, Muhittin (2016). Teknolojinin Küreselleşmesi ve Türkiye Açısından bir Değerlendirme, www.yeniturkiye.com/Conference2016/Present/1_3_3_2_Muhittin_Adiguzel [28 Ocak 2021].

Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı. T.C. İçişleri Bakanlığı, Biyolojik Silahların Tarihçesi, Kimyasal Biyolojik Radyolojik Nükleer Tehditler, AFAD-2020, https://www.afad.gov.tr/kbrn/biyolojik-silahlarin-tarihcesi [12 Şubat 2021].

Akkaya, Şahin (1999). "Bilim, Teknoloji ve Ülkemizde Bilim Teknoloji Politikaları", *T.C. Marmara Üniversitesi-Kurucu Rektörümüz Pof. Dr. Orhan Oğuz'a Armağan*, İstanbul, s. 31-40.

Aköz, Seçkin (2018). Stratejik İstihbarat Türü Olarak Siyasi İstihbarat, T.C. Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Ana Bilim dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Alan, Aykut (2018). "Çok Uluslu Şirketler", İhracat ve İthalat Bilgi Platformu, https://www.ihracat.co/2018/09/cokuluslu-sirketler.html#comments [Erişim tarihi 14 Eylül 2020].

Alkin, Kerem ve Can Fuat Gürlesel (2004). Dünya Ekonomisine Yönelik Global Tehditler; Dünyada Güvenlik ve Tehdit Kavramının Evrimi ve Global Güvenlik İçinde Ulusal Güvenlik Perspektifi, *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(6), 9-34.

Aras, Osman Nuri (2015). *Ekonomik Güvenlik ve Yolsuzluk İlişkisi: Türkiye Örneği*, Ekonomik Güvenlik, Adalet Yayınları, Ankara. s. 133-178.

Arı, Tayyar (2008). *Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika,* 7. Baskı, İstanbul: MKM Yayıncılık.

Arıbaş, Cemal (2007). "11 Eylül sonrasında Uluslararası Terörizmle Mücadelede İstihbaratın Öne Çıkan Rolü ve Önemi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Aşçı, Bahar (2013). Savaş ve Rekabetin Değişimi, *21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü Dergisi, 52*, s. 38-43.

Ateş, Ahmet Current Challenges and Trends in Intelligence, *Güvenlik Bilimleri Dergisi,* Mayıs 2020, Cilt: 9 Sayı: 1, 177-204.

Ateş, Ahmet, Stratejik İstihbarat ve Türk Dış Politikasına Etkisi, T.C. Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Aydın 2013, s. 13.

Aydın, Cengiz (2008). Ekonomik Güvenlik: Türkiye Örneği, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, T.C. Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı.

Aydın, Süleyman (2009). *Küreselleşme Sürecinde Türkiye'nin Ekonomik Güvenliği*, Adalet Yayınevi, İstanbul.

Aydın, Süleyman (2009) Küreselleşme Sürecinde Türkiye'nin Ekonomik Güvenliği, *Akademik Araştırmalar Dergisi*, 11(42), s. 39-52.

Aykın, Hasan (2015). *Jeopolitikten Jeoekonomiye Ekonomik Güvenliğin Yükselişi*, Ekonomik Güvenlik, Ed. Süleyman Aydın, ss.1-52.

Aykın, Hasan (2017). Uluslararası Rekabette Ekonomik İstihbaratın Artan Önemi. https://vergidosyasi.com/2017/01/08/uluslararasi-rekabete-ekonomik-istihbaratin-artan-onemi/ [Erişim tarihi 19 Temmuz 2020]

Baldwin, David (1980). "Interdependence and Power: A Conceptual Analysis", *International Organization*, C. 34, s. 471-506.

Baltacı, Halil (2015). "Ekonomik Güvenlik Bağlamında Ekonomik İstihbaratın Rolü ve Önemi", Ed. Süleyman Aydın, Adalet Yayınevi, Ankara.

Bayraktar, Gökhan (2014). "Harbin Beşinci Boyutunun Yeni Gereksinimi: Siber İstihbarat", *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, s. 120-135.

Bayraktar, Gökhan (2015). *Siber Savaş Ulusal Güvelik Stratejisi*. İstanbul: Yeni Yüzyıl Yayınları.

Benny, Daniel J. (2014). Industrial Espionage Developing a Counterespionage Program, CRC Press Taylor & Francis Group, USA.

Berkkan, Kürşat (2017). İstihbarat Savaşları, Eftalya Kitap, İstanbul.

Bernhardt, Douglas, Competitive Intelligence: How to Acquire and Use Corporate Intelligence and Counter-intelligence (London: FT Prentice Hall, 2003).

Bose, Ranjit (2008). Competitive Intelligence Process and Tools for Intelligence Analysis, Industrial Management & Data Systems, Emerald Group Publishing Limited, Vol. 108 No. 4, s. 510-528.

Botoş, Horia Mircea and Gheorghe Radu Business Counterintelligence Practices, Romanian Intelligence Studies Review, nr. 17-18/2017, s. 165-175.

Brant, Jennifer and Lohse, Sebastian (2013). "Enhancing IP Management and Appropriation by Innovative SMEs." International Chamber of Commerce.

Briciu, S., Marinela Vrîncianu & Florin, M. (2009). Towards a New Approach of the Economic Intelligence Process: Basic Concepts, Analysis Methods and Informational Tools. *Theoretical And Applied Economics*, 4(4), s. 21-34.

Budiono Gatut, Sawitri Nyoman (2017). Strategic Business Espionage: An Ethics and Business Practices to Gain Opportunity or Community Problems, *Studies in Business and Economics* No. 12(1), s. 29-39.

Cabinet Ofce/Detica. 2011. The Cost of Cyber Crime. Retrieved from Accessed 19 Aug 2020 https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/fle/60942/THE-COST-OF-CYBER-CRIME-SUMMARY-FINAL.pdf. [Erişim tarihi 18 Eylül 2021]

Cable, Vincent (1995). "What is International Economic Security", International Affairs, Cilt 72 (1), s. 305-324. Aktaran; Rüma, İnan, "Ekonomik Güvenlik: Gündelik Sabit Tehdit", Güvenlik Yazıları Serisi, No. 6, Eylül 2019. https://trguvenlikportali.com/wp-content/uploads/2019/10/EkonomikGuvenlik_InanRuma_v.1.pdf. [Erişim tarihi 17 Mart 2021]

Chan, Marjorie. Corparate Espionage and Workplace Trust/Distrust. *Journal of Business Ethics*, January 2003, Vol. 42 Issue 1, s. 45-58.

Coşkun, Yener (2013) The Perceptions of Threat to Turkish Financial System and Economic Security Concept (in, Memory of Prof. Dr. İsmail Türk, *Mülkiyeliler Birliği*, Mayıs, Ed. Bulutay, T., Soydemir, S. ve Çubukçu, D.Ö.).

Crane, Andrew (2005). In the company of spies: When competitive intelligence gathering becomes industrial espionage, *Business Horizons*, Volume 48, Issue 3, May–June 2005, Pages 233-240.

Çankal, Bilal, İç Güvenlik Amaçlı İstihbarat Faaliyetlerinin Kurumsal ve Toplumsal Etkileri, T.C. Polis Akademisi Güvenlik Bilimleri Enstitüsü Uluslararası Güvenlik Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2010.

Çelik, Abdullah, Koçak, Mustafa ve Kaplan, Fikri (2019). A Proactive Economic Intelligence Model Suggestion for Developing Country, *Journal of Strategic Research in Social Science*, 5 (1), 195-222.

Çınar, Bekir, (1997). *Devlet Güvenliği İstihbarat ve Terör.* Sam Yayınları, Ankara.

Çınar, İkram (2009). Küreselleşme, Eğitim ve Gelecek. *Kuramsal Eğitimbilim*, 2(1), s. 14-30.

Danielson, Mark (2009) Economic Espionage: A Framework for a Workable Solution, Minnesota Journal of Law, Science & Technology, Vol. 10, Issue 2 (2009), s. 503-548

Darıcılı, Ali Burak, (2019) "The Role of Private Companies in the Future's Intelligence Management; Anaysis of The US Intelligence System Within This Scope", *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 8, Sayı 4, s. 3958-3976.

Denécé, Eric (2014). The Revolution in Intelligence Affairs: 1989-2003. International *Journal of Intelligence and Counterintelligence*, 27(1), 27- 41.

Dent, Christopher (2007) *Economic Security, Contemporary Security Studies*, içinde Alan Collins (Ed.), New York: Oxford Studies Series.

Department of Justice. Chinese Company Sinovel Wind Group Convicted of Theft of Trade Secrets, (24.01. 2018) https://www.justice.gov/opa/pr/chinese-company sinovel-wind-group-convicted-theft-trade-secrets

Dindar, İsmail, *21. Yüzyılda Teknoloji ve İstihbarat Savaşları*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2004.

Douglas C. Lippoldt and Mark F. Schultz (2014). Trade Secrets, Innovation and the WTO, *International Centre for Trade and Sustainable Development*, Switzerland, pp. 1-2.

Durmuş Savaş ve Andaç Karabulut (2015). Ülke Ekonomilerinde Ekonomik İstihbaratın Etkileri, Stratejik Önemi ve Örnekleri, *TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi*, 7(27).

Ekren, Nazım Ekonomik Güvenlik, *Activeline Dergisi* Kasım, 2003.

Erkekoğlu, Pınar ve Belma Koçer-Gümüşel (2018). Biyolojik Savaş Ajanları: Tarihçeleri, Patofizyolojileri, Tanıları Tedavileri ve Önlemler, *FABAD Journal of Pharm. Science*, 43, 2, 171-201.

fikriyat.com (2018) Turkuvaz Haberleşme ve Yayıncılık, 06.10.2018, https://www.fikriyat.com/dunya/2018/10/06/abdnin-biyolojik-savas-icin-kullandigi-olumcul-silahlar

Güldiken, Nevzat (2006). Bilginin Elde Edilmesi ve Korunmasında Ekonomik İstihbarat Sistemlerinin Rolü, *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Dergisi*, 7(2), s. 169-182.

Güner, Yusuf Görkem, İnsani ve Teknik İstihbarat Kapsamında Modern İstihbarata Karşı Koyma, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2017, İstanbul, s. 22.

Gürak, Hasan (2003). "Küreselleşme Nereye Götürüyor?", *Verimlilik Dergisi* 2003/2, Milli Prodüktivite Merkezi, Ankara.

Habertürk İçerik Ekibi, "ABD'de Ulusal Şirketin Satışında Güvenlik Polemiği, 28.06.2005, https://www.haberturk.com/.

Hannas, William C., James Mulvenon and Anna B. Puglisi (2013). Chinese Industrial Espionage: Technology Acquisition and Military Modernization, Routledge, Taylor&Francis Group.

Hassan, Halyani and Juriah Abd Jalil, (2020). "Protecting Trade Secret from Theft and Corporat Espionage: Some Legal and Administrative Measures", *International Journal of Business and Society*, Vol. 21, S 1, s. 205-218.

Heisung, James (2009). "The Age of Geoeconomics, China's Global Role, and Prospects of Cross-Strait Integration", *Journal of Chinese Political Science,* s. 113-133.

Institute of Medicine and National Research Council (US) Committee on Accelerating the Research, Development, and Acquisition of Medical Countermeasures Against Biological Warfare Agents. Accelerating the Research, Development, and Acquisition of Medical Countermeasures Against Biological Warfare Agents. (2003). Interim Report. Washington (DC): National Academies Press.

Intelkit Defence, İnsan İstihbaratı – HUMINT, 16.04.2020 https://savunma-sanayi.com/insan-istihbarati-humint/ [Erişim tarihi 10 temmuz 2020].

Intelkit Defence, Açık Kaynak İstihbaratı – OSINT, 16.04.2020 https://savunma-sanayi.com/acikkaynak-istihbarati-osint/ [Erişim tarihi 13 Ağustos 2020].

Intelkit Defence, Sinyal İstihbaratı – SIGINT, 16.04.2020 https://savunma-sanayi.com/sinyal-istihbarati-sigint/ [Erişim tarihi 22 Eylül 2020].

İnan, Kamuran, (2004). "İstihbarat Hizmetlerinin Önemi ve Anlamı", *Stratejik Boyut Dergisi Güvenlik Araştırmaları,* İstihbarat Dairesi Başkanlığı Yayınları, (Ocak-Nisan), s. 17-20.

İnan, Şükrü ve Doğan, Yakup (2018). Ekonomik İstihbarat ve Ülke Uygulamaları. Journal of Current Researches on Social Sciences, 8 (1), 317-342.

İstanbul Aydın Üniversitesi, Ulusal Güvenlik ve Strateji Uygulama ve Araştırma Merkezi http://usam.aydin.edu.tr/KRIZ_YONETIMIVEGUC_KULLANIMI%283a4a%29.pdf [Erişim tarihi 24 Eylül 2020].

Jennings, Lane.The Futurist; Washington Vol. 31, Iss. 4, (Jul/Aug 1997): 10-11.

Johnson, Robert (2018). Hibrit Tehdidin Tarihsel Evrimi, Savaşın Değişen Modeli: Hibrit Savaş, Millî Savunma Üniversitesi Basımevi https://www.msu.edu.tr/img/DaireBaskanliklari/veritabanı/TR_Hibrit.pdf [Erişim tarihi 26 Eylül 2020].

Kahaner, Larry (1998). Competitive Intelligence: How to Gather, Analyze and Use Information to Move your Business to the Top, Touchstone, New York, NY.

Karaağaç, Yunus (2018). *Geçmişten Geleceğe İstihbarat*, İskenderiye Yayınları, İstanbul.

Kavsıracı, Ozan ve Mehmet Demirbaş, (2020) İstihbarat Faaliyetlerinin Devlet Güvenliği Açısından İncelenmesi, *Anadolu Strateji Dergisi,* Cilt/Vol. 2 - Sayı/No. 1 (49-64).

Kaya, Altan (2011). Yeni Ekonomi ve Türkiye, http://frmtr.com/ekonomi-iktisat-isletme/1034686-yeni-ekonomi-ve-turkiye.html, Erişim tarihi 27.04.2020.

Kazgan, Gülten (2005). *Küreselleşme ve Ulus Devlet, Yeni Ekonomik Düzen*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 4. Baskı, İstanbul.

Kennedy, Paul (1990). Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri, 1500'den 2000'e Ekonomik Değişme ve Askeri Çatışmalar (Çev. Birtane Karanakçı), Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Kent, Sherman (2003). Stratejik İstihbarat. (Y. Özbek, Çev.) Ankara: Asam Yayınları.

Koçel, Tamer (1996). "İşletme Yönetimi İle İlgili Son Gelişmeler ve Çalışanlar Açısından Anlamı", *Mercek*, Temmuz 1996.

Kutay, Nurcan Küreselleşme Sürecinde Çok Uluslu Şirketler ve Yoksulluk Olgusu, T.C. İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası Ticaret Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2014.

Küçükyılmaz, Orçun, Ulusal Güvenlik Bağlamında İstihbarata Karşı Koymanın Önemi. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, Cilt 6 Sayı 8 Yıl 2019, S 89-105.

Maarten Uzermans and Wietse van den Berge, "Resilience After Corporate or Industrial Espionage", https://www.thebci.org/uploads/assets/uploaded/7756693f- cd3c-488c-98a1be25ce86030f.pdf [Erişim tarihi 21 Haziran 2020].

Malhotra, Yogesh (1993). An Analogy to a Competitive Intelligence Program: Role of Measurement in Organizational Research, http://www.brint.com/papers/compint.htm

Matey, Gustavı Diez, (2013). The Use of Intelligence in the Private Sector, *International Journal of Intelligence and Counterintelligence*, Routledge Taylor & Francis Group, 26: 272-287.

Mesjazs, Czeslaw (2008). Ekonomik Güvenlik, Uluslararası İlişkiler, Çev.Yelda Demirağ, Orijinal metin için bk., Brauch vd., *Globalization and Environmental Challenges*, s. 569-580.

Miman, Ahmet Tarık (2007). *Küreselleşmenin Ordusu Ekonomik İstihbarat*, IQ Kültür Sanat Yayınları, İstanbul.

Moyer, Marc A. (1994). "Section 301 of the Omnibus Trade and Competitiveness Act of 1988: A Formidable Weapon in the War Against Economic Espionage." *Northwestern Journal of International Law and Business*, Vol. 15.

Nasheri, Hedieh, Economic Espionage and Industrial Spying, Cambridge University Press, U.K., 2005.

Nesadurai, Helen (2004). "Introduction: Economic Security, Globalization and Governance", *The Pacific Review,* C. 17, S. 4, s. 459-484.

Nesadurai, Helen (2005). "Conceptualising Economic Security in an Era of Globalization:What Does the East Asian Experience Reveal?", *CSRG Working Paper* No. 157/05.

Oktay, Fatih (2017). *Çin Yeni Büyük Güç ve Değişen Dünya Dengeleri,* Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. Basım, Ankara.

Oruç, Mehmet Akif Akif (2019). İstihbaratın Geleceği: Siber Uzayda İstihbarat ve Karşı İstihbarat Faaliyetlerinde Yapay Zekâ ve Veri Bilimi Kullanımı, T.C. İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2019.

Özcan, Nihat Ali (2014). Türkiye ve 'Örtülü Operasyonlar', https://www.milliyet.com.tr/yazarlar/nihat-ali-ozcan/turkiye-ve-ortulu-operasyonlar-1821613. [Erişim tarihi 16 Haziran 2020].

Özçoban, Cuma (2014). "21. Yüzyılda Ulusal Güvenliğin Sağlanmasında Siber İstihbaratın Rolü", Harp Akademileri Stratejik Araştırmalar Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara. s. 75-84.

Özdağ, Ümit (2008). İstihbarat Teorisi, Ankara: Kripto Yayınları.

Özdağ, Ümit (2011). İstihbarat Teorisi. Ankara: Kirpto Yayınları.

Özdağ, Ümit (2018). İstihbarat Teorisi. Ankara: Kripto Basım Yayım Dağıtım.

Özdemir, Erkan, "Rekabet İstihbaratı Toplama ve Etik: Bir Alan Araştırması", *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi;* Sayı 43 (2010), s. 67-95.

Özkan, Tuncay (1996). Bir Gizli Servisin Tarihi: Millî İstihbarat Teşkilatı. İstanbul: Milliyet Yayınları.

Pehlivan, Oğuz Kaan, Confronting Cyberespionage Under International Law, Routledge Research in International Law, Taylor and Francis Group, 2019.

Peterson, Marilyn; Intelligence-Led Policing: The New Intelligence Architecture, Washington, September 2005. Bureau of Justice Assistance, https://www.ncjrs.gov/pdffiles1/bja/210681.pdf.

Pithon, Renee, "Karadeniz ve Boğazlar Meselesi", Ocak-Nisan 2010, http://www.johschool.com/Makaleler/1781106008_11-%20Renee%20Pithon%20Karadeniz%20ve%20Bo%C4%9Fazlar%20Meselesi.pdf. [Erişim tarihi 09 Haziran 2020].

Porteous, Samuel D. (1994). "Economic Espionage: Issue Rising from Increased Governmental Involvement with Private Sector," *Intelligence and National Security*, Volume 9, October, No. 4, 737.

Potter Evan, Economic Intelligence and National Security, Ottowa: Carleton University Press, 1998.

Roper, Carl, Trade Secret Theft, Industrial Espionage, and the China Threat, CRC Press, Taylor & Francis Group.

Sarıca, Sevilay (2008). "ABD, AB ve Türkiye'nin Firma Birleşmelerine Yaklaşımı", *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi,* 4(1), 51-82.

Savaş, Serkan ve Nurettin Topaloğlu (2015). Sosyal Medya Verileri Üzerinden Siber İstihbarat Faaliyetleri, 8. Uluslararası Bilgi Güvenliği ve Kriptoloji Konferansı, Ankara.

Savaş, Serkan ve Nurettin Topaloğlu (2016). Siber Güvenlikte Yeni Bir Boyut: Sosyal Medya İstihbaratı, T.C. Adnan Menderes Üniversitesi, 18. Akademik Bilişim Konferansı, Aydın.

Seren, Merve (2017). Stratejik İstihbarat ve Ulusal Güvenlik. Ankara: Orion Yayınevi.

Seren, Merve (2020). "Medikal İstihbaratın Yükselişi, Covid-19 Sonrası Küresel Sistem: Eski Sorunlar Yeni Trendler", T.C. Dış İşleri Bakanlığı Stratejik Araştırmalar Merkezi, Ed. Ufuk Ulutaş, ISBN 978-975-7307-72-3, Nisan-2020, s. 86-91, Ankara.

Soros, George (2003). *Küreselleşme Üzerine*, Çev. Mert Keçik, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Sönmezoğlu, Faruk (2005). *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi,* 4. Baskı, İstanbul: Filiz Kitabevi.

Suiçmez, Mehmet Nedim (2018). Ekonomik İstihbarat ve Sanayi Casusluğu, https://www. stratejikortak.com/2018/08/ekonomik-istihbarat-ve-sanayi-casuslugu. html [Erişim tarihi 07 Temmuz 2020].

Şamlıoğlu, Hamza (2014). "Sosyal Ağlar ve Bilgi Güvenliği", Sosyal Medya Kulübü, http://sosyalmedyakulubu.com.tr/sosyalmedya/sosyal-aglar-ve-bilgi-guvenligi.html/ [Erişim tarihi 06 Ağustos 2020].

Şenel, Muazzez ve Ahmet Turhan Şenel (1997). Stratejik İstihbarat. Ankara: Emniyet Genel Müdürlüğü Yayınları [Erişim tarihi 06 Ağustos 2020].

TASAM-Türk Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi (2016) Küreselleşmenin Boyutları ve Etkileri, https://tasam.org/tr-TR/Icerik/211/kuresellesmenin_boyutlari_ve_etkileri

The Economist, The Bloodhounds of Capitalism; Corporate Intelligence, London Vol. 406, Iss. 8817, (Jan 5, 2013): 47.

Thomas, Rosamund, Espionage and Secrecy The Official Secrets Acts 1911-1989 of the United Kingdom, Routledge, Taylor and Francis Group, New York, 1991.

Tırnovalı, Sercan (2019). Dijital Oyunlar Üzerinden Karşı İstihbarat Toplama ve Bilgi Edinme: Asssassin's Creed Örneği, İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Törenli, Nurcan, "Küreselleşen Dünyada Bilgi Güvenliği ve Türkiye", *III. İletişim Teknolojileri Ulusal Sempozyumu (ITUSEM) Bildiriler Kitabı,* 281-287, Adana, 2007. http://www.emo.org.tr/ekler/ae659bde981b0ad_ek.pdf

Türk Ansiklopedisi, Cilt 9, Maarif Basımevi, Ankara, 1958, s. 490.

UNCTAD (2019). *Key Messages and Overview, Special Economic Zone*, World Investment Report.

Urhal, Ömer (2008). Kamu Güvenliği Açısından İstihbarat ve Örgütlü Suçlar. Ankara: Adalet Yayınevi.

Weiner, Tim Bir CIA Tarihi Küllerin Mirası, Çev: Selim Yeniçeri, İstanbul, Koridor Yayıncılık, 2007, s. 192-193. John F. Stewart Jr., "Operation URGENT FURY: The 525th MI Group Perspective", James P. Finley (der.), U.S. Army Military Intelligence History: A Sourcebook, Arizona, 1995, s. 266.

Wright, Phillip and Géraldine Roy, (1999) "Industrial Espionage and Competitive Intelligence", *Journal of Workplace Learning,* Volume 11, Number 2, s. 53-59.

Yakın, Aziz (1969). İstihbarat, Casusluk ve Casuslukla Mücadele. Ankara: Dışişleri Akademisi Yayınları.

Yenitürk, Nurhan (1991). Teknoloji Yoğun Mallar Açısından Türk Sanayiinin Rekabet Gücü, *Gelişme Stratejileri ve Politika Önerileri*.

Yeung, Benjamin (2008). "China in the Era of Globalization: The Emergence of the Discourse on Economic Security", *The Pacific Review,* C 21, S. 5, December.

Yılmaz, Sait (2014). Ekonomik İstihbarat 21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü, https://21yyte.org/tr/merkezler/islevsel-arastirma-merkezleri/ekonomik-arastirmalari-merkezi/ekonomik-istihbarat [Erişim tarihi 23 Ağustos 2020]

Yılmaz, Sait (2018). *Temel İstihbarat Toplama, Analiz ve Operasyonlar,* Kripto Yayınları, İstanbul.

Yılmaz, Sait (2019). Espiyonaj (Casusluk) İşleri, https://21yyte.org/tr/merkezler/islevsel-arastirma-merkezleri/milli-guvenlik-ve-dis-politika-arastirmalari-merkezi/espiyonaj-casusluk-isleri [Erişim tarihi 11 Ağustos 2020].

Yılmaz, Sait (2020). "COVID-19'u Kim Üretti? Aşısı Ne Zaman Bulunacak?", http://ankaenstitusu.com/covid-19u-kim-uretti-asisi-ne-zaman-bulunacak/ [Erişim tarihi 19 Ağustos 2020].

Zabcı, Filiz Çulha (2004) Yeni Savaşların Gizli Yüzü: Özel Askeri Şirketler, Mülkiye, Cilt: XXVIII, Sayı: 243, s. 21-48.

5. Basım

ÇOCUKLAR VE ERGENLER İÇİN BİLİŞSEL DAVRANIŞÇI TERAPİ:
Temel İlkeler ve Teknikler

Editör
Prof. Dr. Oya Sorias

nobel

ÇOCUKLAR VE ERGENLER İÇİN BİLİŞSEL DAVRANIŞÇI TERAPİ:
Temel İlkeler ve Teknikler

Editör: Prof. Dr. Oya Sorias

Yayın No.: 2396
Psikoloji-PDR No.: 147
ISBN: 978-605-033-007-6
E-ISBN: 978-625-402-495-5
Basım Sayısı: 5. Basım, Eylül 2023

© Copyright 2023, NOBEL AKADEMİK YAYINCILIK EĞİTİM DANIŞMANLIK TİC. LTD. ŞTİ. SERTİFİKA NO.: 40340
Bu baskının bütün hakları Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.ne aittir.
Yayınevinin yazılı izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik
ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.
Nobel Akademik Yayıncılık, 2011 yılından beri "tanınmış uluslararası yayınevi" statüsündedir.

Genel Yayın Yönetmeni: Nevzat Argun -nargun@nobelyayin.com-
Genel Yayın Koordinatörü: Gülfem Dursun -gulfem@nobelyayin.com-

Sayfa Tasarım: Tarkan Kara -erdal@nobelyayin.com-
Redaksiyon: Sergen Öz -sergen@nobelyayin.com-
Kapak Tasarım: Sezai Özden -sezai@nobelyayin.com-
Görsel Tasarım Uzmanı: Mehtap Bayraktar Asiltürk -mehtap@nobelyayin.com-

Kütüphane Bilgi Kartı

Sorias, Oya.
Çocuklar ve Ergenler İçin Bilişsel Davranışçı Terapi: Temel İlkeler ve Teknikler / Oya Sorias
5. Basım, VIII+296 s. 16,5x24 cm. Kaynakça var, dizin yok.
ISBN: 978-605-033-007-6
E-ISBN: 978-625-402-495-5
1. Bilişsel Davranışçı Terapi 2. Terapötik İlişki 3. Psikoeğitim

Genel Dağıtım

ATLAS AKADEMİK BASIM YAYIN DAĞITIM TİC. LTD. ŞTİ.
Adres: Bahçekapı Mh. 2465 Sk. Oto Sanayi Sitesi No:7 Bodrum Kat, Şaşmaz/ANKARA
Telefon: +90 312 278 50 77 - **Faks:** 0 312 278 21 65
Sipariş: siparis@nobelyayin.com- **E-Satış:** www.nobelkitap.com - esatis@nobelkitap.com
www.atlaskitap.com - info@atlaskitap.com

Dağıtım ve Satış Noktaları: Alfa, Kırmızı Kedi, Arkadaş, D&R, Dost, Kika, Kitapsan,
Nezih, Odak, Pandora, Prefix, Remzi Kitabevleri, Yeryüzü Dağıtım

Baskı ve Cilt: Meteksan Matbaacılık ve Teknik Sanayi Tic. Anonim Şirketi / Sertifika No.: 46519
Beytepe Köy Yolu No.: 3 06800 Bilkent-Çankaya/ANKARA

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ ..... **III**

YAZARLAR ..... **IV**

1. BÖLÜM: GİRİŞ **1**
Oya Sorias

BİLİŞSEL DAVRANIŞÇI TERAPİ NEDİR? 2
Psikopatolojiyi Açıklama Biçimi 3
Psikopatolojide Bilişsel Çarpıtma ve Bilişsel Eksikliklerin Rolü 5
Çocuk ve Ergen BDT'sinin Temel Özellikleri 6
TEMEL KAVRAMLAR 8
Davranışçı Terapilerden Gelen Kavram ve Teknikler 8
Pekiştireç 8
Koşula bağlı pekiştirme 9
Sosyal beceri eğitimi 10
Gevşeme eğitimi 11
Bilişsel Terapilerden Gelen Kavram ve Teknikler 13
Düşünce-Duygu Döngüsü 13
Farklı Biliş Çeşitleri 14
BİLİŞSEL DAVRANIŞÇI TERAPİYİ ÇOCUK VE ERGENİN GELİŞİMSEL DÜZEYİNE UYARLAMA 17
Terapiyi Çocuğun Bilişsel Gelişim Düzeyine Uyarlama 19
Terapiyi Çocuğun Duygusal Gelişim Düzeyine Uyarlama 24
Terapiyi Çocuğun Sosyal Gelişim Düzeyine Uyarlama 26
KAYNAKLAR 28

2. BÖLÜM: TERAPÖTİK İLİŞKİ **31**
Oya Sorias

TERAPİSTİN DURUŞU VE ROLÜ 34
ÇOCUK VE ANNE BABAYLA OLUMLU BİR İLİŞKİ KURMA 35
Süreci Yapılandırma ve Gizlilik Konusunu Açıklama 36
Yansıtmalı Dinlemeyi Kullanma 39
İsteksizlik ve Direnci Kabul Etme 41
Çocuk ya da Ergeni Kabul Etme /Onaylama 44
Umut Aşılama 45
Ödüllendirme 46
İŞ BİRLİĞİ İÇİNDE ÇALIŞMA 47
ÇOCUK VE ERGEN BDT'SİNDE TERAPÖTİK İLİŞKİNİN ÖNEMİ 62
KAYNAKLAR 64

3. BÖLÜM: BİLİŞSEL DAVRANIŞÇI FORMÜLASYON 69
Arzu Aydın

VAKA FORMÜLASYONUNUN ÖNEMİ 70
Bilişsel Davranışçı Terapide Vaka Formülasyonunun Amaçları 71
Formülasyonun Temel Kuralları 72
VAKA FORMÜLASYONUNUN BİLEŞENLERİ 73
Değerlendirme Araçları 73
Gelişimsel Öykü 73
Problemin Tanımı 74
FORMÜLASYON TÜRLERİ 81
Sürdürücü Etkenleri İçeren Formülasyonlar (Maintenance Formulations) 81
Başlangıç Formülasyonları (Onset Formulations) 83
Karmaşık Formülasyonlar (Complex Formulations) 86
FORMÜLASYON SÜRECİNDE SIK KARŞILAŞILAN SORUNLAR 91
KAYNAKLAR 92

4. BÖLÜM: SEANSLARIN YAPISI VE TERAPİNİN UYGULANMASI 95
Serap Tekinsav Sütcü

SEANSLARIN YAPISI 96
Duygudurum veya Semptomların Kontrolü 96
Ev Ödevlerinin Gözden Geçirilmesi 99
Gündemin Belirlenmesi 101
Gündem Maddelerinin Çalışılması 104
Ev Ödevlerinin Verilmesi 105
Özetleme ve Geri Bildirim 109
EV ÖDEVLERİ 110
Bilişsel Davranışçı Terapide Ev Ödevlerinin Yeri ve Önemi 111
Ev Ödevlerinin Yapılmaması 113
KAYNAKLAR 119

5. BÖLÜM: PSİKOEĞİTİM 121
Serap Tekinsav Sütcü

SORUNUN DOĞASINI TANIMA 122
DUYGU EĞİTİMİ 124
Duyguyu Ayırt Etme 126
Duyguları Adlandırma 128
Duygunun Bedensel Belirtilerini Tanıma 133
Duygunun Yoğunluğunu Derecelendirme 136
DÜŞÜNCE EĞİTİMİ 138
Otomatik Düşünceleri Fark Etme 140
DÜŞÜNCE-DUYGU-DAVRANIŞ İLİŞKİSİNİ KURMA 146
TEDAVİ MODELİNİ VE DEĞİŞİMİN RASYONELİNİ SUNMA 150
KAYNAKLAR 153

6. BÖLÜM: BİLİŞSEL YENİDEN YAPILANDIRMA 155
Oya Sorias

OLUMSUZ DÜŞÜNCE VE YANLIŞ İNANÇLARI ORTAYA ÇIKARMA 155
Üzerinde Çalışılacak Düşünce ve İnançları Belirleme 156
İÇ KONUŞMAYI DEĞİŞTİRME 161
İç Konuşma Yardımıyla Duyguları Düzenleme 162
Kaygı/Korku ve Üzüntüyle Baş Etme 162
Dürtüsel Davranışlar ve Öfkeyle Baş Etme 166
İç Konuşma Yardımıyla Yanlış İnanç ve Düşünceleri Sarsma 169
OLUMSUZ DÜŞÜNCE VE YANLIŞ İNANÇLARI YENİDEN DEĞERLENDİRME 172
Sokratik Yaklaşım 172
Sokrat tarzı sorulara ne zaman ihtiyaç duyulur? 173
Didaktik Yaklaşım 174
Düşünce Hatalarını ve Yanlış İnançları İsimlendirme 177
Sık görülen düşünce hataları 177
Olumsuz Düşünce ve İnançları Değerlendirme (Mantıksal Analiz) Yöntemleri 178
KAYNAKLAR 196

7. BÖLÜM: GEVŞEME EĞİTİMİ 199
Serap Tekinsav Sütcü

NEFES EGZERSİZLERİ 203
KAS GEVŞETME EGZERSİZLERİ 207
RAHATLATICI İMGELEME 213
MEDİTASYON 215
GEVŞEMEK İÇİN MANTRALARDAN YARARLANMA 216
RAHATLATAN BİR ETKİNLİK YAPMA 217
KAYNAKLAR 218

8. BÖLÜM: PROBLEM ÇÖZME EĞİTİMİ 221
Arzu Aydın

PROBLEMİ BELİRLEME 224
PROBLEMİ TANIMLAMA VE FORMÜLE ETME 228
OLASI ÇÖZÜM YOLLARINI ÜRETME 229
ÇÖZÜM YOLLARINDAN BİRİNE KARAR VERME 230
SEÇİLEN ÇÖZÜM YOLUNU DENEME 234
SONUCU DEĞERLENDİRME 236
KAYNAKLAR 237

9. BÖLÜM: DAVRANIŞSAL TEKNİKLER 239
Oya Sorias

DAVRANIŞSAL DENEY 239
Planlama ve Yürütme Sırasında Dikkat Edilmesi Gereken Noktalar 242
Bilişsel Çarpıtmalara Odaklanan Davranışsal Deneyler 243
Düşünceler Hakkındaki İnançları Sarsan Deneyler 245

YÜZLEŞTİRME 248
Yüzleştirmenin Anksiyete Bozukluklarında Kullanılması 250
Psikoeğitim: Çocuğa ve Anne Babasına Yüzleştirme Hakkında Bilgi Verme 251
Duygu Termometresini Kullanmayı Öğretme 252
Duygu Termometresiyle Yüzleştirmenin Etkisini Değerlendirme ve Kaydetme 254
Kaygı Sıralaması Yapma 257
"Gerçek Yaşam İçinde" Yüzleştirme 260
Hayalî Yüzleştirme 262
Hayalî yüzleştirme alıştırmaları hangi durumlarda kullanılır? 262
Yüzleştirme İşlemi Sırasında Çocuğa Eşlik Eden Yetişkinin Tutumu 265
Yüzleştirme Ne Zaman Sonlanır? 266
Yüzleştirmenin Farklı Klinik Sorunlarda Kullanılması 267
KAYNAKLAR 269

10. BÖLÜM: ANNE BABANIN TERAPİYE KATILIMI 271
Arzu Aydın

ANNE BABA KATILIMINI BELİRLEYEN DEĞİŞKENLER 272
ANNE BABA KATILIMININ YOLLARI 272
ANNE BABALARIN TERAPİYE KATKISI 273
Çocuğun Problemini Tanımlamada Ebeveynlerin Yardımı 273
Çocuğun Sorunlarının Kaynağında Ebeveynleri Rolünü Belirleme 275
Öğrenilenleri Genelleme ve Değişimin Sürmesinde Ebeveynlerin Rolü 276
ANNE BABAYLA İLGİLİ DEĞİŞKENLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ 276
Anne Babadaki Patoloji Düzeyinin Değerlendirilmesi 276
Anne Babanın Terapiye Karşı Tutumlarının Değerlendirilmesi 277
Anne Babanın Ebeveynlik Tutumları Açısından Değerlendirilmesi 278
Etkin ve tutarlı bir disiplini oturtmada başarısızlık 280
Çocuğu gözlemlemede yetersizlik 280
Çocuğun gösterdiği olumlu sosyal davranışların çok az pekiştirilmesi 280
Problem çözmede yetersizlik 281
ANNE BABALARA YÖNELİK TEKNİKLER 282
Çocuğun Sorununu Tanımlamada Anne Babaya Yardım 282
Psikoeğitim 283
İstenen Davranışları Arttırmak İçin Ebeveynlere Pekiştirmeyi Öğretmek 284
Anne Babalara Yönerge Vermeyi Öğretmek 287
Anne Babalara Göz Ardı Etmeyi Öğretmek 288
Anne Babalara Model Olmayı Öğretmek 290
Ebeveyn-Çocuk İlişkisini İyileştirmek 291
TERAPİDE ANNE BABADAN KAYNAKLANAN GÜÇLÜKLER 291
KAYNAKLAR 293

- Öğle tatilinde ve teneffüslerde ne yapar? Kiminle vakit geçirir?
- Sosyal ortamlarda kaygı duyar mı? Uzak durduğu sosyal ortamlar var mı?
- Başkalarıyla çatıştığı sosyal ortamlar var mı? (Neresi? / Ne sıklıkta? / Ne zaman?)

Değerlendirme sırasında, anne baba ve öğretmenlerin anlattıkları, bazı öz bildirim ölçeklerinden elde edilen puanlar ve rol canlandırma etkinlikleri sırasında yapılan gözlemler de kullanılabilir. Arkadaşlarıyla sorun yaşamadığını ya da çok arkadaşı olduğunu söyleyen çocuklarda bile ilişkilerin kalitesi ve bu ilişkilerin çocuğu nasıl etkilediği değerlendirilmelidir. Çünkü çocukların çoğu, ilişkilerinin duygularını yakından etkilediğini fark etmez.

Çocuğun sosyal gelişimini ve büyümeyle birlikte değişen kişiler arası ilişkilerini hesaba katarak anne babanın terapiye katılımının ne kadar gerekli veya yararlı olacağına karar vermek de önemlidir. Araştırma bulguları küçük çocuklarda (10 yaşın altında) ebeveynin terapiye katılımının tedavinin etkisini arttırırken daha büyük çocuklarda fazla bir fark yaratmadığını göstermektedir. Ergenlikte, otonomi gereksinimi çok baskın olduğu için anne babanın koçluk rolünü üstlenmesi önerilmez. Ancak çocuğun mizaç özellikleri ve anne-baba-çocuk ilişkisinin niteliği göz önünde bulundurulduğunda istisnai durumlar da olabilir. Ergenler, ebeveynlerinin psikoterapiye katılmasından çok, kendileri istediklerinde ve gerekli gördüklerinde ebeveynin gösterdiği destekleyici tutum ve davranışlardan yararlanırlar. Buna karşılık ergenlikte, akranların tedaviye katılımı olumlu sonuçlar verebilir.

KAYNAKLAR

Barkley, R. (1997). *ADHD and the Nature of Self Control.* New York: The Guilford Press.

Beck, A. T. (1963). Thinking and depression: 1. Idiosyncratic content and cognitive distortions. *Archives of General Psychiatry*, 9(4), 324-333.

Beck, A.T. (1964). Thinking and Depression: 2. Theory and Therapy, *Archives of General Psychiatry,* 10(6), 561-571.

Beck, A.T. (1967). *Depression: Clinical experimental and theoretical aspects*. New York: Harper and Row.

Beck, A.T., Rush, A. J., Shaw, B. F., ve Emery, G. (1979). *Cognitive Therapy of Depression.* New York: The Guilford Press.

Bolton, D. (2004). Cognitive behaviour therapy for children and adolescents: Some theoretical and developmental issues. P. J. Graham (ed), *Cognitive Behaviour Therapy for Children and Families (2. Baskı)* içinde. Cambridge University Press.

Bowlby, J. (1969). *Attachment and Loss* (*Vol.1: Attachment).* London: Hogarth Press and Institude of Psychoanalysis.

Durlak, J. A., Furnham, T. ve Lampman, C. (1991). Effectiveness of cognitive-behaviour therapy for maladapting children: A meta-analysis. *Psychological Bulletin*, 110(2), 204–14.

Flavell, J. H., Green, F. L. ve Flavell, E. R. (2000). Development of children's awareness of their own thoughts. *Journal of Cognition and Development*, 1(1), 97-112.

Flavell**,** J. H., Flavell **,** E**.** R**.** ve Green**,** F**.** L. (2001). Development of children's understanding of connections between thinking and feeling. *Psychological Science,* 12(5), 430-432.

Frankel, S. A., Gallerani, C. M. ve Garber, J. (2012). Developmental Considerations Across Childhood. E. Szigethy. J.R. Weizs, R.L. Findling (eds). *CognitiveBehavior Therapy for Children and Adolescents* içinde. American Psychiatric Association.

Fristad, M. A., Verducci, J. S., Walters, K. Ve Young, M. E. (2009). Impact of multifamily psychoeducational psychotherapy in treating children aged 8 to12 years with mood disorders. *Arcieves of General Psychiatry*, 66(9), 1013-1021.

Grave, J. ve Blissett, J. (2004). Is cognitive behavior therapy developmentally appropriate for young children? A critical review of the evidence. *Clinical Psychology Review,* 24(4), 399-420.

Harris, P. L., Olthof, T., Terwogt, M. M. ve Hardman, C.E. (1987). Children's knowledge of the situations that provoke emotion. *International Journal of Behavioral Development,* 10(3), 319-343.

Heffner, M., Greco, L. A. ve Eifert, G.H. (2003). Pretend you are a turtle: Children's resoonses to metaphorical versus literal relaxation instructions*. Child and Family Behavior Tharapy*, 25, 19-33.

Holmbeck, G.N., Devine; K.A. ve Bruno, E.F. (2003). Developmental issues and considerations in research and practice. J.R. Weisz ve A.E. Kazdin (ed.) Evidence-Based Psychoterapies for Children and Adolescents (2. baskı) içinde, (s. 33). New York: The Guilford Press.

Kendall, P. C., Flannery-Schroeder, E., Panichelli-Mindel, S.M., Southam-Gerow, M., Henin, A. ve Warman, M. (1997). Therapy for youths with anxiety disorders. A second randomized trial. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 65, 366-80.

Kendall, P. C. (2006). Guiding Theory for Therapy with Children and Adolescents. P.C. Kendall (ed.) *Child and Adolescent Therapy: Cognitive-Behavioral Procedures* (*3. baskı)* içinde, (s. 16-17). New York: The Guilford Press.

Koeppen, A. S. (1974). Relaxation training for children. *Elementary School Guidance and Counseling, 9*, 17-20.

Kurtay, G. (2010). Çocuklarda düşünce, duygu ve davranışları ayırt etme yeteneğini etkileyen faktörlerin incelenmesi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi, İzmir.

Lochman, J. E. ve Dodge, K. A. (1994). Social-cognitive processes of severely violent, moderately aggressive, and nonaggressive boys. *Journal of Consulting and Clinical Psychology.* 62(2), 366–374.

Lochman, J. E. ve Wells, K.C. (2004). The Coping Power Programme for preadolescent aggressive boys and their parents: Outcome effects at the one-year follow-up. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*. 72(4), 571-578.

Manassis, K. (2009). *Cognitive Behavioral Therapy with Chıldren: A Guide for the Community Practitioner.* New York: Routledge.

March, J., Silva, S., Petrycki, S., Curry J. F., Wells, K. ve ark. (2004). Fluexetine, cognitive- behavioral therapy and their combination for adolescents with depression: Treatment for adolescents with depression study (TADS) randomized controlled trial. *JAMA.* 292(7):807-820.

Padesky, C.A. ve Mooney, K.A. (1990). Clinical tip: Presenting the cognitive model to clients. *International Cognitive Therapy Newsletter*, 6, 13-14.

Quakley, S., Coker, S., Palmer, K. ve Reynolds, S. (2003). Can children distinguish between thoughts and behaviours? *Behavioural and Cognitive Psychotherapy*, 31(2), 159-168.

Reinecke, M. A., Dattilio, F.M. ve Freeman, A. (2015). Etkili bir Tedaviyi Oluşturan Unsurlar nelerdir? (çev. Y.S. Altındal). M.A. Reinecke, F.M. Dattilio ve A.R. Freeman (eds.), *Çocuklar ve Ergenlerle Bilişsel Terapi: Klinik Uygulamalar için Vaka Kitabı* içinde (s.37-65). İstanbul: Litera Yayıncılık.

Spence, S.H. (2003). Social skills training with children and young people:theory, evidence and practice. *Child and Adolescent Mental Health,* 8(2): 84–96.

Stein, B.D., Jaycox, L. H., Kataoka, S. H. ve ark. (2003). A mental health intervention for school children exposed to violence: A randomized controlled trial. *JAMA.* 290: 603- 611.

Weisz, J.R., McCarty, C.A. ve Valeri, S. (2006). Effects of psychotherapy for depression in children and adolescents: A Meta-Analysis. *Psychology Bulletin,* 132, 132-149.

Westbrook, D., Kennerley, H. ve Kirk, J. (2011). *An Introduction to Cognitive Behaviour Therapy: Skills and Applications (2.baskı),* Sage Publications.

Zahn-Waxler, C., ve Radke-Yarrow, M. (1982). The development of alturism: Alternative research strategies. N. Eisenberg-Berg (ed). *The Development of Prosocial Behavior* içinde. New York: Academic Press.

2. Bölüm

TERAPÖTİK İLİŞKİ

Oya Sorias

Danışan ve terapist arasındaki ilişki, tüm psikoterapi modellerinde önem verilen bir konu olmuştur. Psikanaliz ve onu izleyen psikanalitik tedavilerde, ilişkiye bağlı olarak gelişen transferans, hastanın kişiler arası ilişkilerde yaşadığı sorunları anlamak ve kişiye içgörü kazandırmak için kullanılan çok önemli bir terapötik araç olarak kabul edilmiştir. Danışan merkezli ve diğer varoluşçu - hümanistik yaklaşımlarda ise terapist ile danışan arasındaki ilişki değişme sürecindeki en önemli faktör olarak görülmüştür. Carl Rogers (1957), terapistin üç önemli özelliğinin terapötik ilişki açısından çok önemli olduğunu ileri sürmüştür. BDT de dâhil olmak üzere, pek çok psikoterapi yaklaşımı tarafından benimsenen ve önemi kabul edilen bu özellikler; empatik anlayış, koşulsuz kabul ve içtenliktir. Rogers empatik anlayışı, terapistin kendini danışan yerine koyarak yaşamı onun gibi görmeye çalışması olarak tanımlamıştır. Koşulsuz kabul ile anlatmak istediği; terapistin danışana değer vermesi, yargılamaması ve onun gücüne inanmasıdır. İçtenlik ise terapistin danışan karşısında açık ve samimi duygularını gösteren bir kişi olabilmesidir.

Bilişsel davranışçı terapide, başlangıçta, terapötik ilişkiye diğer psikoterapi modellerinde olduğu gibi merkezî bir rol atfedilmemiştir. Danışan ve terapist arasındaki olumlu ilişki, başarılı bir tedavi için "gereken" ancak tek başına "yeterli" olmayan bir unsur olarak görülmüştür. Ancak son yıllarda özellikle BDT'nin etkililiğini inceleyen araştırmalardan elde edilen sonuçlar

çocukla beraber belirlemenin ittifakı sağlamak için önemli bir strateji olduğunu ortaya koymuştur. Üzerinde durulan bir başka önemli bulgu, henüz hazır olmayan çocuğu anksiyete hakkında konuşmaya zorlamanın terapötik ittifakı olumsuz etkilemesidir. Bu noktada yazarlar, şu uyarıyı da yapmak istemişlerdir: "Çocuğu zorlamamaya özen gösterilmeli, öte yandan da sorundan kaçmasına izin verilmemelidir." Bunun nedeni, diğer çocuk psikoterapilerinden farklı olarak BDT'nin problem odaklı ve çocuğun aktif katılımını gerektiren bir tedavi olmasıdır. Terapi sırasında, anksiyete ya da depresyon gibi özgün sorunlar üzerinde odaklanılarak bunlara çocukla birlikte çözüm bulmaya çalışılır. "Zorlama" ile anlatılmak istenen, terapistin çocuğun ilgisini çekmediğini ya da rahatsız olduğunu görmesine rağmen anksiyete hakkında soru sormaya devam etmesidir. Terapistin çocuğun engellenmeye ve zorluklara dayanma gücünü göz önünde bulundurarak anksiyete üzerinde konuşma becerisini sözel pekiştireçlerle yavaş yavaş biçimlendirmesi gerekir.

Çocuklarla çalışırken çocuk-terapist ittifakı kadar ebeveyn-terapist ittifakı da önemlidir. Garcia ve Weisz (2002), çocuk terapisinde ebeveyn-terapist arasındaki ilişkisel problemlerin bir numaralı tedaviyi bırakma nedeni olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bu düşünce, iki ayrı çalışmadan elde edilen bulgularla desteklenmiştir (Hawley ve Weisz, 2005; McCleod ve Weisz, 2005). Her iki çalışmada da çocuk-terapist ittifakı, kurulan bağ ve görevler sırasında iş birliği olarak kavramsallaştırılmış, tedavinin başındaki ittifakın çocuğun içe yönelik semptomlarındaki azalmayı öngördüğü bulunmuştur. İki çalışmanın bir başka ortak yanı, çocuğun terapiye başlamasında ve devam etmesinde çok önemli rolü olan ebeveyni de hesaba katarak ebeveyn-terapist ittifakını değerlendirmesidir. İki çalışmada da ebeveyn terapist ittifakının randevu iptalleri, randevuya gelmeme ve tedavi direncini daha iyi öngördüğü bulunmuştur. Bu sonuçlar özellikle çocuğun tedaviye devamını sağlamak için ebeveynle kurulan ilişkinin çok önemli olduğunu göstermiştir.

KAYNAKLAR

Baylis, P. J., Collins D., ve Coleman, H. (2011). Child Alliance Process Theory: A Qualitative Study. *Child and Adolescent Social Work Journal*, 28(2), 79-95.

Bingham, J. (2006).. *Herkes Kızar.* E. Özçakmak (çev). İstanbul: Goa Junior.

Bingham, J. (2006). *Herkes Mutlu Olur.* E. Özçakmak (çev). İstanbul: Goa Junior.

Bingham, J. (2006). *Herkes Üzülür*. E. Özçakmak (çev). İstanbul: Goa Junior.

Bordin, E. (1979). The generalizability of the psychoanalytic concept of the working alliance. *Psychotherapy: Theory, Research and Practice,* 16, 252–260.

Burns, G. W. (2016). *Çocuklar ve Ergenler için 101 Tedavi Edici Öykü: Terapide Metafor Kullanımı.* N. Cihanşümül Maral (çev). Nobel Yaşam.

Cepeda, C. (2010). *Clinical Manual for the Psychiatric Interview of Children and Adolescents (1. baskı).* Washington DC: American Psychiatric Pub.

Chu, B. C. ve Kendall, P. C. (2004). Positive association of child involvement and treatment outcome within a manual based cognitive behavioral treatment for children with anxiety. *Journal of Consulting and Clinical Psychology,* 72, 821-829.

Creed, T. A. ve Kendall, P. C. (2005). Therapist allience-building behavior within a cognitive-behavioral treatment for anxiety in youth. *Journal of Consulting and Clinical Psychology,* 73, 498-505.

DiGuiseppe, R. A. ve Bernard M. E. (2006). REBT Assessment and treatment with children. A.Ellis ve M.E. Bernard (eds), Rational *Emotive Behavoral Approaches to Childhood Disorders: Theory, Practice and Research* içinde, (s. 84-114). New York: Spring.

Friedberg, R. D., Friedberg, B. A. ve Friedberg, R. J. (2001). *Therapeutic Exercises for Children: Guided Self-Discovery using Cognitive-Behavioral Techniques*. Sarasota, Florida: Professional Resource Press.

Friedberg, R. D. ve McClure, J. M. (2002). *Clinical Practice of Cognitive Therapy with Children and Adolescents: The Nuts and Bolts.* New York: Guilford Press.

Friedberg, R. D., McClure, J. M. ve Garcia, J. H. (2009). *Cognitive Therapy Techniques for Children and Adolescents: Tools for Enhancing Practice.* New York: Guilford Press.

Garcia, J. ve Weisz, J. (2002). When youth mental health care stops: Therapeutic relationship problems and other reasons for ending youth outpatient treatment. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 70(2), 439- 443.

McLeod, B. D. ve Weisz J. R. (2005). The therapy process observational coding system-alliance scale: measure characteristics and prediction of outcome in usual clinical practice. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 73, 323-333.

Hanna, F. J., Hanna, C. A. ve Keys, S. G. (1999). Fifty strategies for counseling defiant, aggressive adolescents: Reaching, accepting and relating. *Journal of Counseling and Development,* 77, 395-404.

Hawley, K. ve Weisz, J. (2005). Youth versus parent working allience in usual clinical care: Distinctive associations with retention, satisfaction and treatment outcome. *Journal of Clinical Child and Adolescent Psychology,* 34, 117-128.

Huebner, D. (2009). *Çok Kaygılanınca Ne Yapmalı: Kaygıların Üstesinden Gelme Rehberi.* H. Balcı (çev). İstanbul: Genç Turkuvaz.

Huebner, D. (2010). *Çok Mızmızlanınca Ne Yapmalı: Olumsuz Düşünmenin Üstesinden Gelme Rehberi* . H. Balcı (çev). İstanbul: Genç Turkuvaz

Huebner, D. (2010). *Kafan Kızınca Ne Yapmalı: Çocuklar İçin Öfkenin Üstesinden Gelme Rehberi*. H. Balcı (çev). İstanbul: Genç Turkuvaz,

Huebner, D. (2010). *Kötü Alışkanlıklardan Kurtulamayınca Ne yapmalı*. H. Balcı (çev). İstanbul: Genç Turkuvaz.

Huebner, D. (2009). *Beyninde Takıntılar Olursa Ne Yapmalısın.* N. Çakın Memik ve Ş. Gülen Şişmanlar (çev). Ankara: Eflatun Yayınevi.

Kazantzis, N., Whittington, C. ve Dattilio, F. (2010). Meta-Analysis of homework effects in cognitive and behavioral therapy: A Replication and Extension. *Clinical Psychology: Science and Practice*. 17(2), 144-156.

Kendall, P. C. ve Hedke, M. A. (2006). *The Coping Cat Workbook (*2.baskı)) Ardmore PA: Workbook Publishing.

Lochman, J. E., Boxmeyer, C. ve Powell, N. (2009). The role of play within cognitive behavioral therapy for aggressive children: The coping power program. A. A. Drewes (ed) *Blending Play Therapy within Cognitive Behavioral Therapy* içinde (s. 183-185). New Jersey: John Wiley and Sons.

McLeod, B. ve Weisz, J. (2005). The Therapy Process Observational Coding Scale: Measure characteristics and prediction of outcome in usual clinical practice. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 73(2), 323-333.

Miller, W. R. ve Rollnick, S. (2002). *Motivational Interviewing: Preparing People for Change*, *2.baskı*. New York: Guilford Press.

Padesky, C. A. (1988) Intensive training series in cognitive therapy. Workshop series presented at Newport Beach. CA.

Penn, A. (2009). *Avucundaki Öpücük.* P. Savaş (çev). İstanbul: Butik Yayıncılık.

Penn, A. (2010). *Minik Rakun ve İri, Kötü Kabadayı.* P.Savaş (çev). İstanbul: Butik Yayıncılık.

Pett, M. ve Rubintein, G. (2013). *Hiç Hata Yapmayan Kız*. M. Özdemir (çev). Ankara: Binbir Çiçek Kitaplar

Piquemal, M. ve Baas, T. (2013). *Pikolo ile Felsefe Öğreniyorum : Bu Adil Değil.* S. Çakar (çev). Ankara: ODTÜ Yayıncılık

Rogers, C. (1957). The necessary and sufficient conditions for therapeutic personality change. *Journal of Consulting Psychology*, 21, 95–103.

Rogers, C. (1975). Empathic: An unappreciated way of being. *The Counseling Psychologist,* 5, 2-10.

Rollnick, S. ve Miller, W. R. (1995). What is motivational interviewing? *Behavioural and Cognitive Psychotherapy*, 23, 325–34.

Shelby, J. S. ve Berk, M. S. (2009). Play therapy, pedagogy, and CBT: An argument for interdiciplinary synthesis. A. A. Drewes (ed) *Blending Play Therapy within Cognitive Behavioral Therapy* içinde (s. 18), New Jersey: John Wiley and Sons.

Shirk, S. R. ve Russell, R. L. (1996). *Change processes in child psychotherapy: Revitalizing treatment and research.* New York: Guilford Press.

Shirk, S. R. ve Karver, M. (2006). Process Issues in Cognitive-Behavioral Therapy for Youth. P.C. Kendall (ed.) *Child and Adolescent Therapy: Cognitive-Behavioral Procedures, 3.baskı* içinde (s.169- 216)*,* New York: Guilford Press.

Sorias, O., Bildik, T., Tekinsav Sütcü, S. ve Aydın, A. (2009). *Korku Avcısı: Anksiyete Bozukluğu Olan Çocuklar İçin Bilişsel Davranışçı Terapi Rehberi* (*1. baskı),* Ege Üniversitesi Yayınları No: 153. Bornova-İzmir.

Sphero, M. H. (1993). Use of the Telephone in Play Therapy. C. E. Schaefer ve D. M. Cangelosi (eds). *Play Therapy Techniques* içinde (s. 104), Jason Aronson.

Sommers-Flanagan, J. ve Sommers-Flanagan, R. (2009). *Clinical Interviewing (4. baskı)*. New Jersey: John Wiley and Sons.

Ulrike, S. (2005). Engagement and motivational interviewing. P. J. Graham (ed). *Cognitive Behaviour Therapy for Children and Families*, 2. Baskı içinde. Cambridge University Press.

Wright, J. ve Davis, D. (1994). The therapeutic relationship in cognitive-behavioral therapy: Patient perceptions and therapist responses. *Cognitive and Behavioral Practıce*. 1, 25-45.

3. Bölüm

BİLİŞSEL DAVRANIŞÇI FORMÜLASYON

Arzu Aydın

Vaka formülasyonu bir kişilik kuramı ya da psikoterapi modeline dayalı olarak bireyin duygusal, psikolojik, kişiler arası ve davranışsal problemlerinde hangi değişkenlerin başlatıcı, tetikleyici ya da sürdürücü etkenler olduğuna ilişkin bir dizi hipotez olarak görülebilir (Eells, 1997). Çocuklara yönelik bilişsel davranışçı terapide vaka formülasyonu çocuğun sorunlarını ortaya çıkaran ve sürdüren etkenlere ilişkin terapistin topladığı bilginin bilişsel davranışçı modele dayalı olarak özetlenmesi ve yine bu bilgiye dayalı olarak tedavinin planlanmasıdır (Sauter, Heyne ve Westenberg, 2009). Gerek erişkinlerde gerekse çocuklarda bir vakayı formüle etmek bir kuram çerçevesinde çok geniş bir bilgi dağarcığını -hatta buna araştırma bulguları da dâhildir- o vakaya özgü faktörleri de hesaba katarak bütünleştirmektir.

Bütün bilişsel davranışçı terapistler tanısal değerlendirmenin ardından, müdahaleyi planlamaya geçmeden önce vakayı formüle etmeye çalışırlar. Tanısal değerlendirme; ruhsal bozukluk belirtilerini, terapistin kuramsal yöneliminden bağımsız olarak tanımladığı bir süreçtir. Vaka formülasyonu ise tanımlanan belirtilerin neden ve nasıl ortaya çıktığını, çevresel, bireysel ve kişiler arası etkenlerden nasıl etkilendiğini ve nasıl sürdüğünü, belli bir kuram çerçevesinde açıklama işlemidir. Bu farklılıklar dolayısıyla bilişsel davranışçı vaka formülasyonu, tanısal değerlendirmenin sağlayamadığı pek çok ilave bilgiyi de içerir. Örneğin, aynı tanıyı alan iki çocuğun güçlü ya da zayıf

KAYNAKLAR

Arsenio, W. F., Adams, E. ve Gold, J. (2009). Social information processing, moral reasoning, and emotion attributions: Relations with adolescents' reactive and proactive aggression. *Child Development,* 8, 1739-1755.

Creswell, C., ve O'Connor, T. G. (2006). 'Anxious cognitions' inchildren: An exploration of associations and mediators. *The British Journal of Developmental Psychology,* 24, 761–766.

Dereboy, Ç. Şenol, S. Şener, P. ve ark. (2007). Conners kısa form öğretmen ve ana baba derecelendirme ölçeklerinin geçerlikleri. *Türk Psikiyatri Dergisi,* 18, 1-12.

Dodge, K. A. ve Coie, J. D. (1987). Social-information processing factors in reactive and proactive aggression in children's peer groups. *Journal of Personality and Social Psychology, 53*(6), 1146-1158.

Drinkwater, J. (2004). Cognitive case formulation. P. J. Graham (Ed.). *Cognitive Behaviour Therappy for Children and Families* içinde (s. 84-99). London: Cambridge University Press.

Eells, T. D. (1997). Psychotherapy case formulation*: History and current status.* T. D. Ells (Ed.), *Handbook of psychotherapy case formulation içinde* (s. 1–25). New York: Guilford Press.

Erol, N. Şimşek, Z. (2010). *Okul Çağı Çocuk ve Gençler İçin Davranış Değerlendirme Ölçekleri El Kitabı.* Ankara: Mentis Yayıncılık.

Friedberg, R.D. ve McClure, J.M. (2002). *Clinical Practice of Cognitive Therapy with Children and Adolescents: The Nuts and Bolts*, (s.11-33), NY: Guilford.

Krettenauer, T. ve Eichler, D. (2006). Adolescents' self-attributed moral emotions following a moral transgression: Relations with delinquency, confidence in moral judgment and age. *British Journal of Developmental Psychology, 24*(3), 489-506.

Meier, S. T. (1999). Training the practitioner-scientist: Bridging case conceptualization, assessment, and intervention. *The Counseling Psychologist*, 27, 589-613.

Nezu, A. M., Nezu, C. M. Lombardo, E. (2004). *Cognitive-Bbehavioral case formülation and treatment design: a problem solving approach*, (s.13). NewYork: Springer Publishing Company, Inc,

Ng, A. S., Dodd, H. F., Gamble, A. L. ve Hudson, J. L. (2013). The relationship between parent and child dysfunctional beliefs about sleep and child sleep*. Journal of Child and Family Studies, 22*(6), 827-835.

Öy, B. (1991). Çocuklar için depresyon ölçeği: geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Türk Psikiyatri Dergisi, 2*(2), 132-136.

Özusta Ş. H. (1995). Çocuklar için Durumluk-Sürekli Kaygı Envanteri'nin uyarlama, geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Türk Psikoloji Dergisi*, 10, 32-44.

Persons, J. B. (1989). *Cognitive therapy in practice*. New York: Norton.

Salkovskis, P. M. (1991). The importance of behaviour in the maintenanceof anxiety and panic: A cognitive account. *Behavioural Psychotherapy,* 19, 6–19.

Sauter, F. M., Heyne, D. ve Westenberg, P. M. (2009). Cognitive behavior therapy for anxious adolescents: Developmental influences on treatment design and delivery. *Clinical Child and Family Psychology Review,* 12, 310-335.

Sloan, T. Telch, M. J. (2002). The effects of safety-seeking behavior and guided threat reappraisal on fear reduction during exposure: An experimental investigation. *Behaviour Research and Therapy, 40*(3), 235–251.

Stallard, P. (2005). *A Clinician's Guide to Think Good-Feel Good: Using CBT with Children and Young People*, (s.33-36). Sussex: Wiley.

Stallard, P. (2009) *Anxiety: cognitive behaviour therapy with children and young people*. Bruner: Routledge.

Tarrier, N. (2006). *Case formulation in cognitive behaviour therapy: The treatment of challenging and complex cases* (s.3). New York: Rutledge.

Westbrook, D. Kennerley, H. ve Kirk, J. (2007). *An Introduction to Cognitive Behaviour Therapy: Skills and Applications*, (s.69). London: Sage Publications Ltd.

Winters, N. C. Hanson, G. Stayonova, V. (2007). The case formulation in child and adolescent psychiatry. *Child and Adolescent Psychiatric Clinics of North America,* 16, 111-132.

4. Bölüm

SEANSLARIN YAPISI VE TERAPİNİN UYGULANMASI

Serap Tekinsav Sütcü

Bilişsel davranışçı terapi, yapılandırılmış bir terapi yöntemidir. Bunun anlamı, her ne kadar terapide esneklik olsa da ilerleyen seanslarda hangi tekniklerin kullanılacağına ilişkin olduğu gibi, bir seans içinde yapılacaklara ilişkin de önceden bir planının veya terapide bir yapının olmasıdır. Bazı terapistler uyguladıkları terapide sadece birkaç bilişsel davranışçı ilke ya da tekniği kullanıp yaptıkları işi BDT olarak adlandırırlar. Ancak uygulanan terapi yöntemine BDT demek için BDT'ye ait bazı teknik ya da ilkeleri kullanmak yeterli değildir. Manasis (2009) BDT teknikleri uygulansa da seansları formal bir yapı içermeyen bu tip terapilerin sahte BDT (pseudo-CBT) olarak nitelendirilebileceğini söyler. Çünkü belli bir yapıya göre ilerlemesi BDT'nin olmazsa olmaz özelliğidir.

Bir BDT seansının genel olarak şu temel bileşenlere sahip olduğu söylenebilir: Duygu durum ya da semptom kontrolü, ev ödevlerinin gözden geçirilmesi, gündemin belirlenmesi, gündem maddelerinin çalışılması, ev ödevinin verilmesi ve geri bildirim. Bu bileşenler birbiriyle ilişkilidir ve bir sırayı izler. Başka bir deyişle BDT'de tüm seanslar duygu durum ya da semptom kontrolüyle başlar, onu bir önceki seansta verilen ev ödevlerinin gözden geçirilmesi takip eder. Ardından terapist ve danışan, iş birliği içinde o günkü gündemi belirler. El kitaplı terapilerde olduğu gibi gündem önceden belirlenmiş de olabilir. Belirlenen gündem maddeleri üzerinde çalışılır. Bunun ardından o günkü gündem maddelerine uygun ev ödevi verilir. Son aşama olan geri bildirim aşamasında, danışanın seansa ilişkin görüşleri alınır (Freidberg ve McClure, 2002).

KAYNAKLAR

Abramowitz, J. S., Franklin, M. E., Zoellner, L. A., ve DiBernardo, C. L. (2002). Treatment compliance and outcome in obsessive-compulsive disorder. *Behavior Modification, 26,* 447–463.

Beck, A. T., Rush, A. J., Shaw, B. F. ve Emery, G. (1979). *Cognitive therapy of depression.* New York: Guilford Press.

Beck, J. S. (2005). *Cognitive therapy for challenging problems: What to do when the basics don't work.* New York: Guilford Press.

Beck, J. S. ve Tompkins, M.A. (2007). Cognitive Therapy. N. Kazantzis ve L.L'abate (Ed.), *Handbook of Homework Assignments in Psychotherapy. Research, Practice and Prevention* içinde (51-65). NewYork:Springer.

Beck, J.S. (1995). *Cognitive therapy: Basics and beyond*. New York:Guilford Press.

Friedberg, R.D., Friedberg, B. A. ve Friedberg, R.J. (2001). *Therapeutic exercises for children: Guided self-discovery through cognitive-behavioral techniques*. Sarasota, FL: Professional Resource Press.

Friedberg, R.D. ve McClure, J.M. (2002). *Clinical practice of cognitive therapy with children and adolescents: The nuts and bolts.* NewYork: Guilford.

Friedberg, R.D. ve McClure, J.M. (2005) Adolescents. N. Kazantzis, F. P. Deane, K. R. Ronan ve L. L'Abate (Ed.) *Using Homework Assignment in Cognitive Behavior Therapy* içinde (95-117). NewYork: Routledge. Taylor & Francis Group

Hudson, Kendall, P (2005). Children. N. Kazantzis, F. P. Deane, K. R. Ronan ve L. L'Abate (Ed.) *Using Homework Assignment in Cognitive Behavior Therapy* içinde (75-95). NewYork: Routledge. Taylor & Francis Group.

Jongsma E., Peterson L.M. ve McInnis, W.P. (2003). *The Adolescent psychotherapy* homework*pPlanner*. New York: John Wiley & Sons.

Kazantsis, N. (2005) Introduction and overview. N. Kazantzis, F. P. Deane, K. R. Ronan ve L. L'Abate (Ed.) *Using Homework Assignment in Cognitive Behavior Therapy* içinde (1-9). NewYork: Routledge.Taylor & Francis Group

Kazantzis, N., Deane, F. P. ve Ronan, K. R. (2000). Homework assignments in cognitive and behavioral therapy: A meta-analysis. *Clinical Psychology: Science and Practice, 7*(2), 189–202

Kazdin, A.E. (2010). Problem-solving skills training and parent management training for Oppositional Defiant Disorder and Conduct Disorder. J.R. Weisz ve A.E. Kazdin (Ed.). *Evidence-based psychotherapies for children and adolescents* (2. baskı) içinde (211-226). New York: Guilford Press.

Manasis, K. (2009). *Cognitive behavioral therapy with children: A guide for the community practitioner.* New York: Taylor & Francis

Neimeyer, R.A. ve Feixas, G. (1990). The role of homework and skill acquisition in the outcome of group cognitive therapy for depression. *Behavior Therapy, 21*, 281-292.

Öy, B. (1991). Çocuklar İçin Depresyon Ölçeği: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. *Türk Psikiyatri Dergisi,* 2, 132-136.

Özusta Ş.H (1995). Çocuklar için durumluk-sürekli kaygı envanteri uyarlama, geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Türk Psikoloji Dergisi*, 10, 32-44.

Sorias, O. Bildik, T. ve Tekinsav Sütcü, S. (2009) *Korku Avcısı çalışma kitabı*. İzmir: Ege Üniversitesi yayınları

Stallard, P. (2002). *Think Good - Feel Good: A cognitive behaviour therapy workbook for children and young people*. Chichester: John Wiley.

Stallard, P. (2005). *A clinician's guide to Think Good Feel Good: the use of CBT with children and young people.* Chichester: John Wiley.

Thase, M. E. ve Callan, J. A. (2006). The role of homework in cognitive behavior therapy of depression. *Journal of Psychotherapy Integration, 16*(2), 162-177.

Tompkins, M.A. (2004). *Using homework in psychotherapy: Strategies, guidelines and forms*. New York: Guilford Press.

Wright, J. H., Basco, M. R. ve Thase, M. E. (2006). *Learning cognitive-behavior therapy: An illustrated guide.* Arlington, VA, US: American Psychiatric Publishing, Inc.

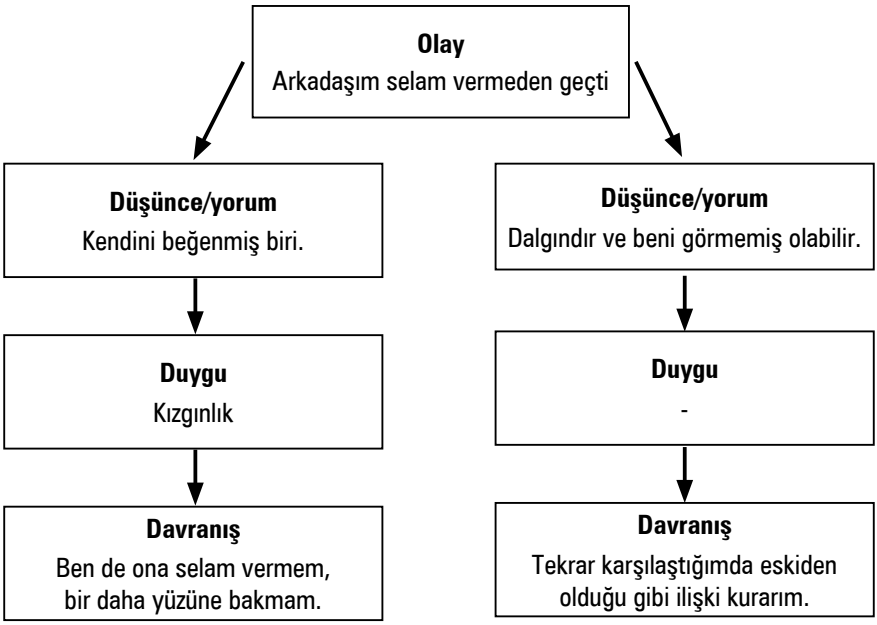
5. Bölüm

PSİKOEĞİTİM

Serap Tekinsav Sütcü

Psikoeğitim; danışanın bozuklukla baş etmesine yardımcı olmak, tedaviye uyumunu ve tedavinin etkililiğini arttırmak için hastalık ve tedavisiyle ilgili sistematik, yapılandırılmış ve didaktik bir bilgi aktarımı olarak tanımlanmaktadır (Ekhtiari, Rezapour, Aupperle ve Paulus, 2017).

Psikoeğitim bilişsel davranışçı terapinin önemli bir bileşeni olduğu gibi tek başına bir psikolojik müdahale yöntemi olarak da kullanılabilmektedir. Bilişsel davranışçı terapilerde pek çok farklı konuda psikoeğitim verilir. Bunlardan biri, ruhsal bozukluğun veya sorunun doğasını ve bileşenlerini, tedavi seçeneklerini tanıtmaya yönelik eğitimdir. Örneğin; depresif bozukluğu olan bir çocuğa ve ailesine depresyonun belirtileri ya da obsesif kompulsif belirtiler gösteren bir çocuğa ve ailesine bu belirtiler konusunda bilgi vermek, medikal tedavi ve psikoterapi seçeneklerini tanıtmak gibi. Bilişsel davranışçı terapilerde sorun duygu, düşünce, davranış ve fizyolojik uyarımlarla formüle edilir. Bu nedenle duygu, düşünce, davranış kavramlarını tanıma ve var olan sorunun duygusal, bilişsel, davranışsal ve fizyolojik bileşenlerini fark etmeye yönelik bir psikoeğitim de verilebilir. Bilişsel davranışçı terapide danışanın terapistle iş birliği içinde çalışabilmesi ve kendi terapisinde sorumluluk alabilmesi için bilişsel davranışçı modele göre sorunun nedenini ya da sürdürücü faktörleri bilmesi gerektiği düşünülür. Bu nedenle danışana bilişlerin ya da düşüncelerin durum ile duygular arasında aracı olduğunu ifade eden bilişsel modeli tanıtmak da psikoeğitimin bir parçasıdır.

7. Şekil: Tedavi Modelini Sunma

KAYNAKLAR

Beck, A.T. (1976). *Cognitive therapy and the emotional disorders*. New York: International Universities Press

Beck, J.S. (1995). *Cognitive therapy: Basics and beyond*. New York:Guilford Press.

Bunge, E.L. Mandil, J., Consoli, A.J. ve Gomar, M. (2017) CBT Startegies for anxious and depressed children and adolescents: A clinician's toolkit. NewYork: The Guilford Press.

Creed, T. A., Reisweber, J. ve Beck, A. T. (2014). Okul Ortamındaki Ergenler için Bilişsel Terapi (Çev. ed. S. Özgüngör) Ankara: Nobel akademik yayıncılık.

Creswell, C. S. ve Waite, P. (2009) The use of CBT with children and adolescents. P.Waite ve T. Williams (Ed.) *Obsessive Compulsive Disorder: Cognitive Behaviour Therapy with Children and Young People. CBT with children, adolescents and families* içinde (19-32). Hove, East Sussex: Routledge.

Curry, J. F. ve Reinecke, M. A. (2006). Modular therapy for adolescents with major depression. M. A. Reinecke, F. M. Dattilio ve A. Freeman (Ed.) *Cognitive therapy with children and adolescents: A casebook for clinical practice* (2. baskı) içinde. (95–127). New York: Guilford Press.

Ekhtiari, H., Rezapour, T., Aupperle, R. ve Paulus, M. (2017). Neuroscience-informed psychoeducation for addiction medicine: A neurocognitive perspective. *Progress in Brain Research*, 235, 239-265.

Friedberg, R. D., Friedberg, B. A., ve Friedberg, R. J. (2001). *Therapeutic exercises for children: Guided self-discovery using cognitive-behavioral techniques*. Sarasota FL: Professional Resource Press.

Friedberg, R.D. ve McClure, J. M. (2002). *Clinical Practice of Cognitive Therapy with Children and Adolescents: The Nuts and Bolts*. New York: Guilford Press.

Howells, L. (2018). *Cognitive behavioral therapy for adolescents and young adults: An emotion regulation approach*. New York: Routledge

Kendal, P.C. ve Hedke, K.A. (2006). *The Coping cat workbook* (2. baskı). PA:Workbook Publishing.

Kendall, P. C. ve Braswell, L. (1993). *Cognitive-behavioral therapy for impulsive children* (2. baskı). New York: Guilford Press.

Lochman J.E., Powell N.R., Whidby J.M. ve FitzGerald D.P. (2006) Aggressive Children: Cognitive-Behavioral Assessment and Treatment. P.C. Kendall (Ed.). *Child and Adolescent Therapy: Cognitive-Behavioral Procedures* (3. baskı) içinde (33-81). New York: Guilford.

Macklem G.L. (2008) Adapting Interventions for Use with School-Aged Children. *Practitioner's Guide to Emotion Regulation in School-Aged Children* içinde (143-169). Boston: Springer.

Padesky, C. ve Greenberger, D. (1995). *Clinican's Guide to Mind Over Mood*. New York: The Guilford Press.

Paula, S.T. (2009) Play Therapy Techniques for Affect Regulation. A.A. Drewes, (Ed.). *Blending Play Therapy with Cognitive-Behavioral Therapy: Evidence Based and Other Effective Treatments and Techniques* içinde (353-373). New Jersey: John Wiley & Sons Inc.

Reinecke, M. A., Dattilio, F. M., ve Freeman, A. (2006). What makes for an effective treatment? M. A. Reinecke, F. M. Dattilio ve A. Freeman (Ed.), *Cognitive therapy with children and adolescents: A casebook for clinical practice* (2. baskı) içinde (1-18). New York: The Guildford Press.

Sorias, O. Bildik, T. ve Tekinsav Sütcü, S. (2009) *Korku Avcısı çalışma kitabı*. İzmir: Ege Üniversitesi yayınları

Southam-Gerow, M.A. (2014). Çocuklarda *ve ergenlerde duygusal düzenleme: Uygulayıcının Rehberi*. (çev. edit. Muzaffer Şahin). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Stallard, P. (2002). *Think good, feel good: A cognitive behaviour therapy workbook for children and young people*. Chichester: Wiley.

Zandt, F. ve Barrett, S. (2017). *Creative ways to help children manage BIG feelings: A therapist's guide to working with preschool and primary children*. London, UK; Philadelphia, PA: Jessica Kingsley Publishers.

6. Bölüm

BİLİŞSEL YENİDEN YAPILANDIRMA

Oya Sorias

Bilişsel yeniden yapılandırma, düşünceleri değiştirerek duygu ve davranışlarda değişiklik yaratmak demektir. Bilişsel yeniden yapılandırmanın en kolay yolu, olumsuz otomatik düşünceleri daha olumlu ve yararlı düşüncelerle değiştirmektir. Yapılan şey, düşüncenin ne kadar doğru ya da gerçekçi olduğunu fazla sorgulamadan, içeriğini değiştirmeye çalışmaktır. Daha basit ve kolay olduğu için, "olumsuz ve yıkıcı iç konuşmayı" daha "olumlu ve yapıcı iç konuşma" ile değiştirmek, çocuk ve ergenlerde ilk akla gelen ve en sık kullanılan bilişsel müdahale olmuştur.

Bilişsel yeniden yapılandırmanın bir diğer yolu, mantıksal analizi amaçlayan daha karmaşık bilişsel teknikleri kullanarak düşünce ve inançları yeniden değerlendirmek ve doğruluğu konusunda kuşku yaratmaktır. Bu bölümde, önce olumsuz düşüncelerin ortaya çıkarılması ve iç konuşmayı değiştirme yolları üzerinde durulacaktır. Daha sonra düşünce ve inançları değerlendirmek için kullanılan mantıksal analiz yöntemleri anlatılacaktır.

OLUMSUZ DÜŞÜNCE VE YANLIŞ İNANÇLARI ORTAYA ÇIKARMA

Çocuk ve ergenlerde bilişsel terapi, yetişkinlerde olduğu gibi, daha kolay ortaya çıkarılabilen otomatik düşünceleri araştırmakla başlar. Bunun için olumsuz duyguları tetikleyen durumlarda, "O sırada ne düşündün?" ya

problem çözme becerilerinin yetersiz olduğu öteden beri bilinen bir konudur. Dolayısıyla tüm yapılandırılmış BDT programlarında problem çözme becerilerine büyük ağırlık verilmiştir. Problem çözme becerisi, çocuğun stres verici durumlarda yaşadığı olumsuz duyguları azaltmaya yaradığı gibi kendine olan güvenini de arttırır.

Bu becerinin çocukların bilişsel gelişimi üzerinde iki önemli katkısı olur. Birincisi, çocuklar problemin çözüm yollarını araştırırken dolaylı olarak daha esnek düşünebilmeyi öğrenirler. Düşünce yapıları, yetişkinlere kıyasla daha katı olan çocuklar, sosyal problemleri çözmenin ya da istediklerini elde etmenin tek bir yolu olduğuna inanırlar. Doğru bildikleri bu çözüm işe yaramadığında yani amaçlarına ulaşamadıklarında ise kendilerini çaresiz hissederler. Küçük çocuklara problem çözme eğitimiyle amaçlarına ulaşmanın farklı yolları olduğunu gösterirken dolaylı olarak esnek düşünmenin olumsuz duyguları azalttığı da gösterilmiş olur.

İkincisi, problem çözme eğitimiyle, stres altında (öfkeli, üzgün ya da kaygılıyken) eyleme geçmeden önce düşünmenin ne kadar önemli olduğu vurgulanır. Eğitimin ilk adımı bir problem olduğunu fark etmek, ikinci adımı farklı çözüm yolları bulmak, üçüncü adımı ise bu çözüm yollarını tek tek gözden geçirerek değerlendirmektir. Değerlendirme sırasında çocuğun çözüme yönelik davranışların olası sonuçlarını düşünüp en iyi seçeneği bulması gerekir. Bu sırada, soruna başkalarının bakış açısından bakarak onları anlamayı da öğrenir. Problemin çözüm için, çoğu zaman problemin parçası olan diğer kişilerin iş birliği ya da anne babasının onayı gerektiğinden en iyi çözümü bulabilmesi için onların düşünce ve görüşlerini de tahmin edebilmelidir. Özetle; problem çözme eğitiminin bilişsel gelişim üzerindeki en önemli iki sonucu, esnek düşünebilme ve başkalarının bakış açısını anlayabilme yetilerini geliştirmektir, diyebiliriz.

Çocuk ve gençlere yönelik BDT'de, problem çözme eğitimi büyük önem taşıdığı için kitabın 8. Bölüm'ü bu konuya ayrılmıştır.

KAYNAKLAR

Beal, D., Kopec, A. M. ve DiGuiseppe, R. (1996). Disputing clients' irrational beliefs. *Journal of Rational Emotive and Cognitive Behavior Therapy*, 14(4), 215-229.

Beck, A. T., Rush, A. J., Shaw, B. F. ve Emery, G. (1979). *Cognitive therapy for depression*. New York: Guilford Press.

Bernard, M. E. (2004). *The REBT therapist's pocket companion for working with children and adolescents*. New York: Albert Ellis Institude.

Bernard, M. E., Ellis, A. veTerjesen (2006). Rational emotive behavioral approaches to childhood disorders: History, theory practice and research. A. Ellis ve M.E. Bernard (eds), *Rational Emotive Behavoral Approaches to Childhood Disorders: Theory, Practice and Research* içinde (s. 3-84). New York: Springer.

Bolten, H. (2001). Reason in practice. *Journal of Philosophy of Management*, 3(1), 21–34.

Bögels, S. M. ve Zigterman, D. (2000). Dysfunctional cognitions in children with social phobia, separation anxiety disorder, and generalized anxiety disorder. *Journal of Abnormal Child Psychology,* 28(2), 205-211.

Burns, D. D. (1980). *Feeling good*. New York: Springer.

DiGuiseppe, R. A. (1989). Cognitive therapy with children. A. Freeman, K. M. Simon, L. E. Beutler ve H. Arkowitz (eds), *Comprehensive handbook of cognitive therapy* içinde (s. 515-533). New York: Plenium.

DiGuiseppe, R. A. ve Bernard M. E. (2006). REBT Assessment and treatment with children. A.Ellis ve M.E. Bernard (eds), Rational *Emotive Behavoral Approaches to Childhood Disorders: Theory, Practice and Research* içinde (s. 84-114). New York: Springer.

Ellis, A. (1962). *Reason and Emotion in Psychotherapy*. New York: Stuart.

Flannery-Schroeder, E. ve Kendall, P.C. (2000). Group and individual cognitive behavioral treatments for youth with anxiety disorders: A randomized clinical trial*, Cognitive Therapy and Research,* 24(3), 251-278.

Flannery-Schroeder, E. (2004). Generalized anxiety disorder. N. T. L. Morris ve J. S. March (eds.), *Anxiety disorders in children and adolescents* içinde (s. 125-140). New York: Guilford Press.

Friedberg, R. D., Crosby, L. E., Firedberg, B. A., Rutter, J. A. ve Knight, K. R. (2000). Making cognitive behavioral therapy user-friendly to children. *Cognitive and Behavioral Practice*, 6, 189–200.

Friedberg, R. D. Ve McClure, J. M. (2002). *Clinical Practice of Cognitive Therapy with Children and Adolescents: The Nuts and Bolts.* New York: Guilford Press.

Friedberg, R. D., McClure, J. M. ve Garcia, J. H. (2009). *Cognitive Therapy Techniques for Children and Adolescents: Tools for Enhancing Practice*. New York: Guilford Press.

Huebner, D. (2010) *Kafan Kızınca Ne Yapmalı: Çocuklar İçin Öfkenin Üstesinden Gelme Rehberi*. H. Balcı (çev). İstanbul: Genç Turkuvaz.

Kendall, P.C. ve Hedke, M. A. (2006). *Cognitive-Behavioral Therapy for Anxious Children: Therapist Manual (3. baskı)* Ardmore PA: Workbook Publishing.

Kendall, P. C. ve Hedke, M. A. (2006). The Coping Cat Workbook (2.baskı) Ardmore PA: Workbook Publishing.

March, J. S. ve Mulle, K. (1998). *OCD in children and adolescents.* New York: Guilford Press.

Martin, M., Horder, P. ve Jones, G. V. (1992). Integral bias in naming phobia-related words. *Cognition and Emotion*, 6, 479–486.

Rutter, J.G. ve Friedberg, R. D. (1999) Guidelines for the effective use Socratic dialogue in cognitive therapy. L. Vandecreek ve T. L. Jackson (eds) *Innovations in Clinical Practice. A Sourcebook Vol 17* içinde (s. 481-490). Sarasota, FL: Professional Resource Press.

Stallard, P. (2009). *Anxiety: Cognitive Behaviour Therapy with Children and Young People.* London: Routledge.

Sorias, O., Bildik, T. ve Tekinsav Sütçü, S. (2015). *Korku Avcısı: Çalışma Kitabı* (4. baskı) Ege Üniversitesi Yayınları No: 154, İzmir.

Stark, K.D., Hargrave, J., Sander, J., Custer, G., Schnoebelen, S., Simpson, J. ve Molnar, J. (2006). Treatment of chilhood depression: The action treatment program. P.C. Kendall (ed). *Child and Adolescent Therapy: Cognitive-Behavioral Procedures* (*3. baskı)* içinde (s.169 – 216)*,* New York: Guilford Press.

Overholser, J. C. (1993). Elements of the Socratic method II: Inductive reasoning. *Psychotherapy,* 30(1), 75–85.

Overholser, J. C. (1994). Elements of the Socratic method III: Universal definitions. *Psychotherapy*, 31(2), 286–293.

Whitton, S. W., Luiselli, J. K. ve Donaldson D L (2006). Phobia in an Elementary-Age Child Cognitive-Behavioral Treatment of Generalized Anxiety: Disorder and Vomiting *Clinical Case Studies*, 5(6): 477-487.

7. Bölüm

GEVŞEME EĞİTİMİ

Serap Tekinsav Sütcü
Ege Üniversitesi

Gevşeme teknikleri; gerginlik, endişe, kaygı, stres gibi rahatsız edici duyguları azaltmak için kullanılan tekniklerdir. Genellikle davranışçı teknikler olarak tanımlansalar da fizyolojik rahatlamayı sağlayarak olumsuz duyguları azaltmayı hedefleyen teknikler olduklarından gevşeme tekniklerini fizyolojik teknikler (Westbrook, Kennerley ve Kirk, 2011) ya da psikofizyolojik teknikler olarak tanımlamak daha uygun olacaktır.

Gevşeme eğitimi genellikle fizyolojik belirtilerin fazlaca eşlik ettiği bilinen kaygı bozukluğu ve ilişkili sorunları (obsesif kompulsif bozukluk, travma sonrası stres bozukluğu, panik bozukluk vb.) olan danışanlar için kullanılan bir teknik olarak bilinmektedir. Bununla birlikte öfke kontrol sorunu veya saldırgan davranışları olan (Lopata, 2003; Tekinsav Sütcü, Aydın ve Sorias, 2010) ve kronik ağrı yaşayan çocuk ve ergenlerde de (Palermo, 2012) yaygın olarak kullanılmakta ve etkili bulunmaktadır. Özellikle de yüksek düzeyde kaygı, stres gibi durumlara eşlik eden kas ağrıları, baş ağrısı, mide bağırsak sorunları gibi bedensel sorunların hafifletilmesinde yararlı bulunan bir yöntem olarak kabul edilmektedir (Kase ve Ledley, 2007). Hatta depresyonun teorik açıklamasıyla çok uyumlu görünmese de gevşeme eğitiminin depresyondaki çocuk ve gençlerin terapisinde kullanıldığını ve depresif belirtileri azaltmada etkili olduğunu gösteren çalışmalar da vardır (Kahn, Kehle, Jenson ve Clark, 1990; Reynolds ve Coats, 1986; Vázquez ve ark., 2012). Depres-

olabilir. Ancak kişinin farklı etkinlikleri deneyip, her birinin rahatsız edici duygulardan uzaklaşmaya yardım edip etmediğini anlaması gerekir. Böylece kendisi için en rahatlatıcı etkinliği/etkinlikleri bulabilir (Stallard, 2002).

KAYNAKLAR

Beidel, D. C. ve Turner, S. M. (1998). *Shy children, phobic adults: The nature and treatment of social phobia.* American Psychological Association Books.

Bourne, E.J. (2000). *The anxiety & phobia workbook* (3. baskı). Oakland, CA, US: New Harbinger Publications

Bunge, E.L. Mandil, J., Consoli, A.J. ve Gomar, M. (2017) *CBT Startegies for anxious and depressed children and adolescents: A clinician's toolkit*. NewYork: The Guilford Press.

Cohen, J. A., Murray, L., ve Mannarino, A. P. (2013). Trauma-focused cognitive behaviour therapy for child sexual abuse. Graham ve S. Reynolds (Ed.) *Cognitive Behaviour Therapy for Children and Families (3. baskı) içinde* (145-158). Cambridge University Press.

Creed, T. A., Reisweber, J., ve Beck, A. T. (2014). *Okul Ortamındaki Ergenler için Bilişsel Terapi* (Çev. ed. S. Özgüngör) Ankara: Nobel akademik yayıncılık.

Cully, J.A., ve Teten, A.L. (2008). *A Therapist's Guide to Brief Cognitive Behavioral Therapy*. Department of Veterans Affairs South Central MIRECC, Houston.

Davis, M., Eshelman, E. ve McKay, M. (2000). *The Relaxation and stress reduction workbook* (5. baskı). Oakland, CA: New Harbinger Publications.

Eisen, A. ve Silverman, W. (1993). Should I relax or change my thoughts? A preliminary examination of cognitive therapy, relaxation training, and their combination with overanxious children. *Journal of Cognitive Psychotherapy, 7*, 265–279.

Eisen, A.R. ve Kearney, C.A. (1995). *Practitioner's guide to treating fear and anxiety in children and adolescents: A cognitive-behavioral approach.* Northvale, NJ: Jason Aronson.

Friedberg, R. D., McClure, J. M., ve Garcia, J. H. (2009). *Cognitive therapy techniques for children and adolescents. Tools for enhancing practice*. New York: Guilford Press.

Huebner, D. (2010). *Kafan kızınca ne yapmalı. Çocuklar için öfkenin üstesinden gelme rehberi* (çev. Hülya Balcı). İstanbul: Genç Turkuvaz.

Jacobson, E. (1977). The origins and development of progressive relaxation. *Journal of Behavior Therapy and Experimental Psychiatry, 8*(2), 119-123.

Kahn, J. S., Kehle, T. J., Jenson,W. R.,ve Clark, E. (1990). Comparison of cognitive–behavioral, relaxation, and self-modeling interventions for depression among middle-school students. *School Psychology Review, 19,* 196–211.

Kase, L. ve Ledley, D. (2007). *Anxiety disorders*. Hoboken, NJ: John Wiley and Sons.

Kendal, P.C. ve Hedke, K.A. (2006). *The Coping cat workbook* (2. baskı). PA:Workbook Publishing.

Koeppen, A.S. (1974). Relaxation training for children. *Elementary School Guidance and Counseling, 9,* 14-21.

Lopata, C. (2003). Progressive muscle relaxation and aggression among elementary students with emotional or behavioral disorders. *Behavioral Disorders*, 28(2), 162–172.

March, J. S., MD. ve Benton, C. M. (2007). *Talking back to OCD*. New York, N.Y.: Guilford.

Nelson, W. M., Finch, A. J. ve Ghee, A. C. (2006). Anger management with children and adolescents: cognitive-behavioral therapy. P. C. Kendall (Ed.), *Child and adolescent therapy: Cognitive-behavioral procedures* (3. baskı) içinde (s. 114-165). New York, NY, US: Guilford Press.

Ollendick, T.H. ve Cerny, J.A. (1981). *Clinical behaviour therapy with children*. New York: Plenum.

Palermo, T. M. (2012). *Cognitive-behavioral therapy for children and adoelscents with chronic pain* (s 77). New York: Oxford University Pres

Pearson, M. (1998). *Emotional healing and self-esteem*: Inner-life skills of relaxation, visualisation and meditation for children and adolesce*nts*. London: Jessica Kingsley Publishers.

Rapee, R. M., Wignall, A., Spence, S. H., Cobham, V. ve Lyneham, H. J., (2008). *Helping your anxious child: A step-by-step guide for parents*. Second edition. Oakland, CA: New Harbinger

Reynolds, W., ve Coats, K. (1986). A comparison of cognitive-behavioral therapy and relaxation training for the treatment of depression. *Journal of Consulting and Clinical Psychology,54*, 653–660.

Rusy, L.M, Weisman, S.J. (2000). Complementary therapies for acute pediatric pain management. *Pediatric Clinics of North America, 47*, 589-599.

Sorias, O. Bildik, T., Tekinsav Sütcü, S. (2009) *Korku Avcısı çalışma kitabı.* İzmir: Ege Üniversitesi yayınları

Sorias, O. Bildik, T., Tekinsav Sütcü, S. ve Aydın, A. (2009). *Korku Avcısı: Anksiyete bozukluğu olan çocuklar için bilişsel davranışçı terapi rehberi*. İzmir: Ege Üniversitesi yayınları

Stallard, P. (2002). *Think good, feel good: A cognitive behaviour therapy workbook for children and young people*. Chichester: Wiley.

Stallard, P. (2005). *A clinician's guide to think good-feel good: Using CBT with children and young people.* Chichester, England: Wiley.

Tekinsav Sütcü, S., Aydın A., Sorias O. (2010) Ergenlerde öfke ve saldırganlığı azaltmak için bilişsel davranışçı bir grup terapisi programının etkililiği. *Türk Psikoloji Dergisi*, 25(66):57-72.

Westbrook, D., Kennerley, H. & Kirk, J. (2011) An introduction to cognitive behaviour therapy: skills & applications (2. baskı) London: Sage Pub.

Wisner, B. L. ve Starzec, J. J. (2010). Meditative practices for children and adolescents. C. L. Norton (Ed.) *Innovative interventions in child and adolescent mental health* içinde (141–161). New York, NY: Routledge

Vázquez, F. L., Torres, A., Blanco, V., Díaz, O., Otero, P. ve Hermida, E. (2012). Comparison of relaxation training with a cognitive-behavioural intervention for indicated prevention of depression in university students: A randomized controlled trial. *Journal of psychiatric research*, *46*(11), 1456-1463.

Zandt, F. ve Barrett, S. (2017). *Creative ways to help children manage BIG feelings: A therapist's guide to working with preschool and primary children*. London, UK; Philadelphia, PA: Jessica Kingsley Publishers.

8. Bölüm

PROBLEM ÇÖZME EĞİTİMİ

Arzu Aydın

Problem çözme kişinin kendisinden ve çevresinden kaynaklanan güçlüklere uyum sağlayabilmesi için yapması gereken bilişsel-duygusal işlemler dizisi ve davranışlar olarak tanımlanmaktadır (Heppner ve Krauskopf, 1987). Problem çözme kavramı bazı yazarlar tarafından "sosyal problem çözme" olarak da isimlendirilmektedir. Adlandırmada farklılık olsa da problem çözmenin temelinde yatan psikolojik süreçlerin değişmediği, "sosyal" sözcüğünün ise insanlar arası problemlere işaret etmek için kullanıldığı bilinmektedir (Eskin 2011). D'Zurilla ve Chang (1995) problem çözmenin çok çeşitli stres verici durumda çocuğun etkili bir biçimde başa çıkma yeteneğini arttıracak bilinçli, mantıklı, çaba gerektiren ve amaca yönelik bir strateji olduğunu belirtmektedir.

Problem çözme eğitimi; düşünmeden harekete geçmek ya da problemin kendiliğinden çözülmesini veya bir başkasının çözmesini beklemek yerine, çocuğa sorununu etkili bir biçimde nasıl çözebileceğini öğretmek için planlanır. Yöntem, kaygı ve depresyon belirtileri gösteren çocuklarda katı düşünce biçimini esnetmek, olaylara daha geniş bir açıdan bakabilmek, dışa yönelim belirtileri gösteren çocuklarda ise dürtüselliği baskılamak için belli bir stratejinin adım adım kullanılmasını içerir. Düşük notlar gibi akademik sorunlar, zorbalık gibi akran sorunları, anne babanın boşanması gibi aktive edici durumlar ve belirli bir duygunun yönetilememesi (örneğin can sıkıntısı) gibi

KAYNAKLAR

Belzer, K.D., D'Zurilla, J.D. ve Maydeu-Olivares, A. (2002). Social problem solving and trait anxiety as predictors of worry in a collage student population. *Personality and Individual Differences,* 33, 573-585.

Bertoia, J. D. (2003). Problem-solving techniques: Handling the decision-making process. Heidi Gerarad Kaduson ve Charles E. Schaefer (Ed.), *101 Favorite Play Therapy Techniques* içinde (s. 14-18). Plymouth: Aranson,

Connor, D. F., Steingard, R. J, Anderson, J. J. ve Melloni J. R. (2003). Gender differences in reactive and proactive aggression. *Child Psychiatry and Human Development,* 33 (4), 279-294.

Curry, John F., Karen C. Wells, David A. Brent, Gregory N. Clarke, Paul Rohde, Anne Marie Albano, Mark A. Reinecke M.A., Benazon N., John S. March. (2005). Treatment for Adolescents with Depression Study (TADS) Cognitive Behavior Therapy Manual: Introduction, Rationale, and Adolescent Sessions. Durham, NC: Duke University Medical Center, The TADS Team.

D'Zurilla, T.J. Chang, E.C. (1995). The relations between social problem solving and coping, Cognitive Therapy and Research, 19 (5), 547-561.

D'Zurilla, T.J. ve Goldfried, M.R. (1971). Problem solving and behaviour modification, *Journal of Abnormal Psychology*, 78(1), 107-126.

Eskin, M. (2011). *Sorun çözme terapisi* (s. 227, 293) Ankara: HYB yayıncılık,

Eskin, M., Ertekin, K., ve Demir, H. (2008). Efficacy of a problem-solving theraly for depression and suicide potential in adolescents and young adults. *Cognitive Therapy and Research,* 32, 227–245.

Eskin, M., Ertekin, K., Harlak, H. ve Dereboy, Ç. (2008). Lise öğrencisi ergenlerde depresyonun yaygınlığı ile ilgili etmenler, *Türk Psikiyatri Dergisi*, 19, 382-389.

Friedberg, R.D. ve McClure, J. M. (2002) *Clinical Practice of Cognitive Therapy with Children and Adolescents: The Nuts and Bolts* (s. 290). New York: The Guilford Press.

Heppner, P.P., ve Krauskopf, C.J. (1987). An information-processing approach to personal problem-solving. *The Counseling Psychologist,* 15, 371-447.

Kazdin, A. E. (1997). Practitioner review: Psychosocial treatments for conduct disorder in children. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 38(2), 161-178.

Kazdin, A.E., Siegel, T.C. ve Bass, D. (1992). Cognitive problem-solving skills and parent management training in the treatment of antisocial behavior in children. *Journal of Consulting and Clinical Psychology,* 60 (5), 733-747.

Kendall, P.C. ve Suveg, C. (2006). Treating anxiety disorders in youth. P.C. Kendall (Ed.), Child and adolescent therapy içinde (s. 270). New York: The Guilford Press.

Laugesen, N., Dugas, M. J., ve Bukowski, W. M. (2003). Understanding adolescent worry: The application of a cognitive model. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 31, 55–64.

Lazarus, A.A. (1984). *In the mind's eye: The power of imagery for personal enrichment*. New York: Guilford Press.

Lochman, J.E., Meyer, B.L., Rabiner, D.L. ve White, K.J. (1991). Parameters influencing aggressive children's social problem-solving. R.J. Prinz (Ed.), *Advances in behavioral assessment of children and families* içinde (s. 31-63). London: Jessica Kingsley Publishers.

Matthys, W., Cuperus, J. M. ve Van Engeland, H. (1999). Deficient social problem solving in boys with ODD/CD, with ADHD and, with both disorders. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 38, 311–321.

Nezu, A. ve D'Zurilla, T.J. (1981). Effects of problem definitioan and formulation on the generation alternatives in the social problem-solving process, *Cognitive Therapy and Research,* 5(3), 265-271.

Nezu, A. M., Nezu, C.M. ve Lombardo, E. (2004). *Cognitive behavioral case formulation and treatment design: a problem-solving approach* (s. 9). New York: Springer Publishing Company, Inc.

Raine, A., Dodge, K., Loeber, R., Gatzke-Kopp, L., Lynam, D., Reynolds, C., Stouthamer-Loeber, M. ve Liu, J. (2006). The Reactive–Proactive Aggression Questionnaire: Differential correlates of reactive and proactive aggression in adolescent boys. *Aggressive Behavior*, 32, 159-171.

Sadowski, C., ve Kelley, M. (1993). Social problem-solving in suicidal adolescents. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 61, 121- 127

Stallard, P. (2009) *Anxiety: cognitive behaviour therapy with children and young people*. Bruner: Routledge.

Ugueto, A.M., Santucci, L.C., Krumholz, L.S., Weisz, J.R. (2014). Problem-solving skills training. E.S. Suburlati, H.J. Lyneham, C.A. Schniering, R.M. Rapee (Eds), Evidence-Based CBT for Aniety and Depression in Children and Adolescents içinde (s. 247-259). John Wiley and Sons, Ltd.

VanGundy, A.B. (2005). *101 Activities for teaching creativity and problem solving*. (s. 325) John San Francisco: Wiley and Sons, Inc.

Wallace, F. ve Caesar, D. (2007). *Just stop and think! Helping children plan to improve their own behavior.* (sf: 26). London: Paul Chapman Publishing

Wilson, C. ve Hughes, C. (2011). Worry, beliefs about worry and problem solving in young children, *Behavioural and Cognitive Psychotherapy*, 39 (5), 507-521.

9. Bölüm

DAVRANIŞSAL TEKNİKLER

Oya Sorias

Bu bölümde, BDT'nin en önemli davranışsal teknikleri olan davranışsal deney ve yüzleştirme üzerinde durulmuştur. Bu tekniklerden ilki, bilişsel terapiye özgü daha yeni bir davranışsal teknik iken diğeri, davranışçı terapinin alana kazandırdığı daha eski bir davranışsal tekniktir. Davranışsal deneyler, olumsuz ya da çarpıtılmış bilişlerin doğru olup olmadığını araştırmaya yarar. Deneyden elde edilen veriler, terapinin ana hedefi olan bilişsel değişimin gerçekleşmesinde önemli bir rol oynar. Yüzleştirmede ise önce davranışsal bir değişiklik yapılarak hatalı bilgi işleme süreçlerini düzelten yeni bir öğrenme yaşantısı sağlanmaya çalışılır. Bunun sonucunda da olumsuz bilişlerin değişmesi beklenir.

DAVRANIŞSAL DENEY

Bir düşüncenin ya da inancın doğru olup olmadığını, gerçek yaşamda yapılan davranışsal deneylerden elde edilen sonuçlara bakarak da değerlendirmek mümkündür. Davranışsal deney, dil ve soyut düşünme yerine eyleme ve yaşayarak öğrenmeye dayandığı için çocuk ve ergenlerde kolaylıkla kullanılabilecek bir tekniktir. Bu teknikle, küçük çocuklar için kafa karıştırıcı ve sıkıcı olan Sokrat tarzı sorulara ya da karmaşık bilişsel tekniklere gerek kalmadan düşünce ve inançları sarsmak mümkün olur.

lere dokunmayı veya bazı tat ve kokuları almayı istemeyen ve bu duyumları tetikleyen durum ve nesnelerden sürekli uzak durmaya çalışan çocukların tedavisinde aşamalı yüzleştirme alıştırmaları iyi bir seçenektir.

Günümüzde, öfke kontrolü üzerine odaklanan BDT programlarında da yüzleştirmeye yer verilmektedir. Bunun nedeni terapi ortamında öfkeyle baş etme becerilerini ustalıkla kullanabilen danışanların gerçek yaşamda kendilerini çok öfkelendiren durumlarda bu becerileri aynı şekilde kullanamamasıdır. Bu sorunu çözmek için danışanların engellenmeye ve strese dayanma güçlerini aşamalı bir biçimde arttıran çeşitli oyun teknikleri geliştirilmiştir. Bunların en eskisi, "kanca (barb)" olarak bilinir. Kanca tekniği kullanılırken çocuk ya da genç; kendisini öfkelendiren durumlara maruz bırakılacağını, başka bir deyişle terapistin onu öfkelendirmek için uğraşacağını ve bunun neden yapıldığını bilir. Ondan istenen; kışkırtıcı söz ve davranışlara bağlı olarak öfkesi artmaya başladığında terapi sırasında öğrendiği, derin nefes alma, iç konuşmayı değiştirme, dikkati dağıtma vb. teknikleri kullanarak kendini sakinleştirmeye çalışmaktır **(**Larson ve Lochman, 2002).

KAYNAKLAR

Bouchard, S., Mendlowitz, S. L., Coles, M. E. ve Franklin, M. (2004). Considerations in the use of exposure with children. *Cognitive and Behavioral Practice*, 11(1), 56–65.

Chorpita, B. F. (2007). *Modular Cognitive-Behavioral Therapy for Childhood Anxiety Disorders.* New York : Guilford Press.

Foa, E.B. ve Kozak, M. (1986). Emotional processing of fear: Exposure to corrective information. *Psychological Bulletin*, 99(1), 20-35.

Friedberg, R. D. ve McClure, J. M. (2002). *Clinical practice of Cognitive Therapy with Children and Adolescents: The Nuts and Bolts.* New York: Guilford Press.

Friedberg, R. D., Gorman, A. A., Hollar Wilt, L., Biuckians, A. ve Murray, M.(2011). *Cognitive-Behavioral Therapy for the Busy Child Psychiatrist and Other Mental Health Professionals: Rubrics and Rudiments.* New York: Routledge.

Hayes, S. C., Strosahl, K. D. ve Wilson, K. G. (1999). *Acceptance and Commitment Therapy.* New York: Guilford Press.

Hembree, E A., Rauch, S.A. ve Foa, E. B. (2003) Beyond the manual : The insider's guide to prolonged exposure to PTSD. *Cognitive Behavioral Practice*, 10(1), 22-30.

Larson, J. ve Lochman, J. E. (2002). *Helping School Children Cope with Anger: A Cognitive Behavioral Intervention*. New York: Guilford.

Leahy, R. L. (2007). Emotion and psycotherapy. *Clinical Psychology: Science and Practice* 14, 353-357.

Lochman, J. A., Wells, K. C. ve Lenhart L.A. (2008). *Coping Power Program.* NewYork: Oxford University Press.

March, J. S. ve Mulle, K. (1998). *OCD in Children and Adolescents.* New York: Guilfrod Press.

Marschall, W. L. (1985). Exposure. A. S. Bellack ve M. Hersen (eds*) Dictionary of Behaviour Therapy Techiques,* (s. 121-124). New York Pergoman Press

Rapee, R. M., Wignall, A., Hudson, J. L. ve Schniering, C. A. (2000). *Treating Anxious Children and Adolescents: An Evidence –based Approach.* Oakland, CA: New Harbinger Publications.

Rouf, K., Fennell, M., Westbrook, D., Cooper, M. ve Bennett-Levy, D. (2004). Devising effective behavioral experiments. J. Bennett-Levy, G. Butler, M.Fennell, M.Mueller ve D. Westbrook (eds), *Oxford Guide to Behavioral Experiment in Cognitive Therapy* içinde (s. 1-20). UK: Oxford University Press.

Salkovskis P. M. ve Harrison, J. (1984) Abnormal and normal obsessions: A replication. *Behavior Research and Therapy,* 22: 549–552.

Sisemore, T.A. (2012). *The Clinician's Guide to Exposure Therapies for Anxiety Spectrum Disorders: Integrating Techniques and Applications from CBT, DBT, and ACT.* New Harbinger Publications

Sorias, O., Bildik, T. ve Tekinsav Sütçü, S. (2015). *Korku Avcısı: Çalışma Kitabı (4. baskı).* Ege Üniversitesi Yayınları No: 154, İzmir.

Stallard, P. (2009). *Anxiety: Cognitive Behavioural Therapy with Children and People*. UK: Bruner Routledge.

Stark, K., Hargrave, J.,Sander, J., Custer, G., Schnoebelen, S., Simpson, J. ve ark.(2006). *Treatment of childhood depression: The ACTION treatment program*: P. C. Kendall (ed), Child and Adolescent Therapy: Cognitive-Behavioral Procedures, New York: Guilford Press.

Trosper, S. E., Buzzella, B. A., Bennett, S. M. ve Ehrenreich, J. T. (2009). Emotion regulation in youth with emotional disorders: Implications for a unified treatment approach. *Clinical Child and Family Psychology Review.* 12(3), 234-54.

Wait, P. ve Williams, T. (2009). *Obsessive Compulsive Disorder: Cognitive Behaviour Therapy with Children and Young People*.UK: Bruner Routledge.

Walker, J.R. ve Furer, P. (2008). Interoceptive exposure in the treatment of health anxiety and hypocondriasis. *Journal of Cognitive Psychotherapy: An International Quarterly,* 22(4), 366-378.

Westbrook, D., Kennerley, H. ve Kirk, J. (2011*). An Introduction to Cognitive Behaviour Therapy: Skills and Applications (2.baskı),* Sage Publications.

Wolpe, J. ve Lazarus, A. A. (1967*). Behavior Therapy Techniques: A Guide to the Treatment of Neuroses.* Oxford: Pergamon Press.

10. Bölüm

ANNE BABANIN TERAPİYE KATILIMI

Arzu Aydın

Çocuklara yönelik bilişsel davranışçı terapi literatüründe ebeveynlerin terapiye katılımları tedavinin önemli bir parçasıdır. Anne babanın eşlik ettiği terapi programlarıyla sadece çocukların katıldığı programların karşılaştırıldığı bazı çalışmalarda anne baba katılımıyla hem müdahalenin bitiminde (Cobham, Dadds ve Spence, 1998) hem de takip aşamasında etkililik açısından daha üstün sonuçlar bildirilmektedir (Barrett, 1998; Barrett, Dadds ve Rapee, 1996; Bogels ve Siqueland, 2006; Cobham, Dadds ve Spence, 1998; Rapee, 2003; Rapee, Abbott ve Lyneham, 2006; Spence, Holmes, March, ve Lipp, 2006; Wood, Piacentini, Southam-Gerow, Chu ve Sigman, 2006). Bunun nedenleri üzerinde duracak olursak öncelikle ebeveynler çocuklarının terapide öğrendiği yeni becerileri, terapi dışı ortamlara genellemelerine yardımcı olmaktadırlar çünkü duygusal ya da davranışsal güçlüklerin önemli bir kısmı terapistin ofisi dışındaki ortamlarda, örneğin evde (yatağında yalnız uyumak) ya da akranlarıyla (okul, sportif etkinlikler, partiler) birlikteyken ortaya çıkmaktadır. İkinci olarak, anne babaların hem kendilerinin hem de çocuklarının becerilerine ve başa çıkma konusundaki yeterliliklerine ilişkin olumsuz tutum ve inançları çocuklarda tedaviyi sekteye uğratabilmektedir. Bu nedenle ebeveynlerle çalışmak, çocukların terapiden yararlanmalarını aksatabilecek yanlış tutum ve inançları da belirleme ve müdahale etme fırsatı yaratmaktadır. Üçüncü olarak çocuklarındaki değişiklikler ebeveynler için tehdit edici olabilmektedir çünkü özellikle kaygılı çocukların anne babaları çok fazla dile getirmeseler de çocuklarının yeni becerilerle

rın önceden planlanması anne babaya çocuğun diğer etkinliklerini de bu programa göre yapılandırmaları ve son dakika yaşanabilecek kaosu önleme olanağı verir. Eğer anne baba yine de terapiye devam konusunda sorun yaşıyor ise terapist, problem çözme basamaklarını kullanmalarına rehberlik edebilir. Problem çözme; terapi randevularına düzenli devam etmelerini engelleyen nedeni belirleme, bu problemin çözümüne dair çeşitli yollar bulma, en iyi çözüm yolunu seçme, bu yolu deneme ve mümkünse seçilen ve uygulanan bu yolu yeniden gözden geçirmeyi içermelidir (Suveg ve ark., 2006).

Anne babadan kaynaklanan güçlüklerden bir diğeri de çocuktaki ilerlemeyi fark edememeleridir. Kimi zaman anne babalar kendi sorunlarıyla fazlaca meşgul oldukları için çocuklarını yeterince gözleyemezler ya da çocuğun hangi davranışına bakmaları ve nasıl tepki vermeleri konusunda yönlendirilmeye ihtiyaçları vardır. Bazı anne babalar için ise çocuğun tüm semptomları ortadan kalkana kadar iyileşmeden söz edilemez. Özellikle de "ya hep ya hiç" tarzı düşünen anne babalara göre, küçük adımlar tatmin edici olmayabilir. Bu nedenle terapist, anne babanın koyduğu standartların uygunluğunu kontrol etmelidir. Anne babaların çocuklarında gözlemledikleri küçük de olsa olumlu gelişmeye nasıl tepki vereceklerinin yanıtı basittir: pekiştirmek. Çocuk arzu edilen hedefe ulaşmamış olsa da hedefe yönelik her türlü girişimi anne babası tarafından pekiştirilmelidir (Suveg ve ark. 2006). Örneğin okul folklor takımına seçilen ve provalar öncesinde performansa yönelik kaygıları artan sosyal kaygılı bir çocuk, provalara gitmeyi sürdürdüğü için pekiştirilmelidir.

KAYNAKLAR

Albano, A. M. ve DiBartolo, P. M. (2007). Cognitive behavioral therapy for social phobia in adolescents: Stand Up, Speak Out Therapist Guide, New York: Oxford University Press.

Andra, M. L., Thomas, A. M. (1998). The influence of parenting stress and socioeconomic disadvantage on therapy attendance among parents and their behavior disordered preschool children. *Education and Treatment of Children,* 21, 195-208.

Bailey, V. (2001). Cognitive-behavioural therapies for children and adolescents. *Advances in Psychiatric Treatment, 7*(3), 224-232.

Barrett, P., Dadds, M. R. ve Rapee, R. M. (1996). Family treatment of childhood anxiety: a controlled trial. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, *64*(2), 333–342.

Barrett, P. M. (1998). Evaluation of cognitive-behavioral group treatments for childhood anxiety disorders. *Journal of Clinical Child Psychology*, *27*(4), 459-468.

Barrett, P. M. (2000). Treatment of childhood anxiety: developmental aspects. *Clinical Psychology Review,* 20, 479–494.

Barrett, A. E. ve Turner, R. J. (2006). Family structure and substance use problems in adolescence and early adulthood: Examining explanations for the relationship. *Addiction*, 101, 109–120.

Barrett, P. M., Duffy, A. L., Dadds, M. R., Rapee, R. M. (2001). Cognitive-behavioral treatment of anxiety disorders in children: Long term effectiveness (6 year) follow-up. *Journal of Consulting and Clinical Psychology,* 69, 135-141.

Beck, A. T., Ward, C. H., Mendelson, M., Mock, J., ve Erbaugh, J. (1961). An inventory for measuring depression. *Archives of general psychiatry*, *4*(6), 561-571.

Bogels, S. M. ve Siqueland, L. (2006). Family cognitive behavioral therapy for children and adolescents with clinical anxiety disorders. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry, 45*(2), 134–141.

Braswell, L. (1991). Involving parents in cognitive-behavioral therapy with children and adolescents. P.C. Kendall (Ed.), Child and adolescent therapy: Cognitive-behavioral procedures içinde, New York: Guilford Press.

Brown, A. M., Deacon, B. J., Abramowitz, J. S., Dammann, J., Whiteside, S.P. (2007). Parents' perceptions of pharmacological and cognitive-behavioral treatments for childhood anxiety disorders. *Behaviour Research and Therapy*, 45, 819-828.

Cartwright-Hatton, S., McNicol, K. ve Doubleday, E. (2006). Anxiety in a neglected population: prevalence of anxiety disorders in pre-adolescent children. *Clinical Psychology Review*, 26, 817–833.

Cartwright-Hotton, S., Laskey B., Rust, S. ve McNally, D. (2010). From timid to tiger: A treatment manual of parenting the anxious child (s.9). Chichester, UK: Wiley-Blackwell.

Cobham, V. E., Dadds, M. R. ve Spence, S. H. (1998). The role of parental anxiety in the treatment of childhood anxiety. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, *66*(6), 893–905.

Conrad, M. ve Hammen, C. (1989). Role of maternal depression, in perceptions of child maladjustment. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 57, 663-667.

Cooley, E. Toray, T., Chuan Wang, M., Valdez N. N. (2008). Maternal effects on daughters' eating pathology and body image. *Eating Behaviors*, 9, 52-61.

Derogatis, L. R. (1983). *Symptom Checklist 90-Revised: Administration, Scoring and Procedures Manual II.* Towson, MD: Clinical Psychometric Research.

Derogatis L. R. 1992. *The Brief Symptom Inventory Administration, Scoring, and Procedures Manual-II.* New York: Clinical Psychometric Research, Inc.

Dudley, A. L., Melvin, A. M., Williams, N. J., Tonge, B. J., ve King, N. J. (2005). Investigation of consumer satisfaction with cognitivebehaviour therapy and sertraline in the treatment of adolescent depression. *Australian and New Zealand Journal of Psychiatry*, 39, 500-506.

Dumas, J. E., Lemay, P. ve Dauwalder, J. P. (2001) Dynamic analyses of mother–child interactions in functional and dysfunctional dyads: a synergetic approach. *Journal of Abnormal Child Psychology, 29*(4), 317–29.

Field, T., Morrow, C., ve Adlestein, D. (1993). Depressed mothers' perception of infant behavior. *Infant Behavior and Development*, *16*(1), 99-108.

Friedberg , R. D. , & McClure , J. M. (2002). *Clinical practice of cognitive behavior therapy with children and adolescents: The nuts and bolts* . New York: Guilford Press.

Friedberg R. D., McClure J. M., Garcia J. H. (2009). Cognitive therapy techniques for children and adolescents. 9. Baskı, (s.55-78). New York: Guilford Publications.

Kazdin, A. E. (1984). Acceptability of aversive procedures and medication as treatment alternatives for deviant child behavior. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 12, 289–301.

Kazdin, A. E. (1990). Premature termination from treatment among children referred for antisocial behavior. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 31, 415-425.

Kazdin, A. E. (2005). Parent management tarining: treatment for oppositional, aggressive, antisocial behavior in children and adolescents (s.66). New York: Oxford University Press.

Lansford, J. E., Malone, P. S., Castellino, D. R., Dodge, K. A., Pettit, G. S. ve Bates, J. E. (2006). Trajectories of internalizing, externalizing, and grades for children who have not experienced their parent's divorce or separation. *Journal of Family Psychology,* 20, 292–301.

Last, C. G., Hersen, M., Kazdin, A., Orvaschel, H., & Perrin, S. (1991). Anxiety disorders in children and their families. *Archives of General Psychiatry*, *48*(10), 928-934.

Long, N., Edwards, M. C. ve Bellando, J. (2009). *Parent-tarining interventions*. J. L. Matson, F. Andrasik, M.L. Matson (Eds). Treating childhood psychopathology and developmental disabilities içinde New York: Springer Science usiness Medis.

Manassis, K. (2009). Cognitive behavioaral therapy with children: a guide for the community practitioner (s.126). New York: Taylor and Francis Group LLC.

Miller, D. L., Kelley, M. L.(1992). Treatment acceptability: The effects of parent gender, marital adjustment, and child behavior. *Child and Family Behavior Therapy*, 14, 11–23.

Oster, C. L. (2007). Parent-skill building groups. R. W. Christner, J. L. Stewart, A. Freeman (Eds). *Handbook of cognitive- behavior group therapy with children and adolescents* içinde, (s.465-484). New York: Routledge Taylor and Francis Group.

Patterson, G. R. (1976). *Living with children: New methods for parents and teachers-revised. Champaign,* II. Research Press.

Putnam, F. W. (1996). Child development and dissociation. *Child and Adolescent Psychiatric Clinics of North America*, *5*(2), 285-302.

Rapee, R. M., Wignall, A., Hudson, J. L., Schniering, C. A. (2000). *Treating anxious children and adolescents: An evidence-based approach*, California: New Harbinger.

Rapee, R. M. (2003). The influence of comorbidity on treatment outcome for children and adolescents with anxiety disorders. *Behaviour Research and Therapy*, 41, 105–112.

Rapee, R. M., Abbott, M. J. ve Lyneham, H. J. (2006). Bibliotherapy for children with anxiety disorders using written materials for parents: a randomised control trial. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, *71*(3), 436–444.

Reid, J. B., Kavanagh, K., ve Baldwin, D. V. (1987). Abusive parents' perceptions of child problem behaviors: An example of parental bias. *Journal of Abnormal Child Psychology,* 15, 457-466.

Siqueland, L., Diamaond, G. S. (1998). Engaging parents in cognitive-behavioral treatment for children with anxiety disorders. *Cognitive and Behavioral Practice*, 5, 81-102.

Stallard, P. (2005). *A clinician's guide to think good-feel good.* England: John Wiley and Sons Ltd.

Sorias, O., Bildik, T., Tekinsav-Sütçü S, Aydın A. (2009). *Korku Avcısı: anksiyete bozukluğu olan çocuklar için terapi rehberi.* İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi.

Spence, S. H., Holmes, J. M., March, S., ve Lipp, O. V. (2000). The feasibility and outcome of clinic plus internet delivery of cognitive-behavior therapy for childhood anxiety. *Journal of Consulting and Clinical Psychology, 71*(3), 614–621.

Spielberger, C. D., Gorsuch, R. ve Lushene, R. (1969). *State-trait anxiety inventory: Preliminary test manual.* Palo Alto, CA: Consulting Psychologists Press.

Suveg, C., Roblek, T. L., Robin, J., Krain, A., Aschenbrand, S., Ginsburg, G. S. (2006). Parental Involvement when conducting cognitive-behavioral therapy for children with anxiety disorders. *Journal of Cognitive Psychotherapy: An International Querterly*, *20*(3), 287-299.

Tracy R. L., Ainsworth M. D (1981). Maternal affectionate behavior and infant-mother attachment patterns. *Child Development*, 52, 1341-1343.

Vandereycken W. (2002). Families of patients with eating disorders. Eating Disorders and Obesity. Fairburn C. G., Brownell K. D. (ed) içinde (s. 315-330). West Sussexs: Wiley.

Wallerstein, J. S., ve Kelly, J. B. (1980). Effects of divorce on the visiting father–child relationship. *The American Journal of Psychiatry, 137*(12), 1534-1539.

Wierzbicki, M. ve Pekarik, G. (1993). A meta-analysis of psychotherapy dropout. *Professional Psychology: Research and Practice*, 24, 190–195.

Wood, J. J., Piacentini, J. C., Southam-Gerow, M., Chu, B. ve Sigman, M. (2006). Family cognitive behavioral therapy for child anxiety disorders. *Journal of American Academy of Child and Adolescent Psychiatry, 45*(3), 314-321.

SERALAR ve YÖNETİMİ

Prof. Dr. A. Nafi Baytorun

nobel

SERALAR VE YÖNETİMİ

Prof. Dr. A. Nafi Baytorun

Yayın No.: 4841
Gıda,Tarım ve Hayvancılık No.: 64
ISBN: 978-625-397-269-1
E-ISBN: 978-625-397-270-7
Basım Sayısı: 1. Basım, Eylül 2023

© Copyright 2023, NOBEL AKADEMİK YAYINCILIK EĞİTİM DANIŞMANLIK TİC. LTD. ŞTİ. SERTİFİKA NO.: 40340
Bu baskının bütün hakları Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.ne aittir.
Yayınevinin yazılı izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik
ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.
Nobel Akademik Yayıncılık, 2011 yılından beri "tanınmış uluslararası yayınevi" statüsündedir.

Genel Yayın Yönetmeni: Nevzat Argun -nargun@nobelyayin.com-
Genel Yayın Koordinatörü: Gülfem Dursun -gulfem@nobelyayin.com-

Sayfa Tasarım: Tarkan Kara -erdal@nobelyayin.com-
Redaksiyon: Sergen Öz -sergen@nobelyayin.com-
Kapak Tasarım: Sezai Özden -sezai@nobelyayin.com-
Görsel Tasarım Uzmanı: Mehtap Bayraktar Asiltürk -mehtap@nobelyayin.com-

Kütüphane Bilgi Kartı

Baytorun, A. Nafi.
Seralar ve Yönetimi / A. Nafi Baytorun
1. Basım, XXXIV + 600 s. 16,5x24 cm. Kaynakça var, dizin yok.
ISBN: 978-625-397-269-1
E-ISBN: 978-625-397-270-7
1. Seracılık 2. Seralarda İklimlendirme 3. Termodinamik Esaslar

Genel Dağıtım

ATLAS AKADEMİK BASIM YAYIN DAĞITIM TİC. LTD. ŞTİ.
Adres: Bahçekapı Mh. 2465 Sk. Oto Sanayi Sitesi No:7 Bodrum Kat, Şaşmaz/ANKARA
Telefon: +90 312 278 50 77 - **Faks:** 0 312 278 21 65
Sipariş: siparis@nobelyayin.com- **E-Satış:** www.nobelkitap.com - esatis@nobelkitap.com
www.atlaskitap.com - info@atlaskitap.com

Dağıtım ve Satış Noktaları: Alfa, Kırmızı Kedi, Arkadaş, D&R, Dost, Kika, Kitapsan,
Nezih, Odak, Pandora, Prefix, Remzi Kitabevleri, Yeryüzü Dağıtım

Baskı ve Cilt: Meteksan Matbaacılık ve Teknik Sanayi Tic. Anonim Şirketi / Sertifika No.: 46519
Beytepe Köy Yolu No.: 3 06800 Bilkent-Çankaya/ANKARA

İÇİNDEKİLER

1. GİRİŞ 1
1.1. Türkiye'de Seracılık 4

2. SERA TİPLERİ VE İNŞAAT ÇEŞİTLERİ 11
2.1. Sera Planlama Kriterleri 11
2.2. Sera Tipleri 14
2.3. Plastik Seralar 20
2.4. Özel Sera Tipleri 26
2.4.1. Satış Seraları 27
2.4.2. Düşük Enerji Gereksinimli Seralar 28
2.4.3. Kapalı Seralar 35
2.4.4. Ev Seraları 36

3. SERA PLANLAMASI 37
3.1. Tanımlama ve Amaçlar 37
3.2. Konum, Kuruluş Yeri, Toprak Özellikleri, Arazi Boyutları ve Şekli 39
3.3. Sera Üretim Stratejileri 42
3.4. Sera Planlamasında Sistem Yaklaşımı 43
3.4. Modern Seralarda Aranacak Asgari Şartlar 46
3.5. Tekliflerin Hazırlanması 49

4. TEKNİK HESAPLAMALAR 51
4.1. Boyutlar 51
4.1.2. Sera Örtü Yüzeyi 52
4.2. Seralara Etki Eden Kuvvet ve Yükler 56
4.2.1. Sabit Yükler 56
4.2.2. Hareketli Yükler 56
4.2.3. Ek Yükler 59

5. SERA ÖRTÜ MALZEMELERİ 61
5.1. Sera Örtü Malzemeleri 64
5.1.1. Seralarda Kullanılan Cam Örtü Malzemesi ve Çeşitleri 65
5.1.1.1. Camın Avantaj ve Dezavantajları 66
5.1.1.2. Camın Önemli Özellikleri 66
5.1.2. Seralarda Kullanılan Plastik Filmler ve Çeşitleri 69
5.1.2.1. Plastik Film Çeşitleri 69
5.1.2.2. Sert ve Yarı Sert Plastikler 71

5.1.2.3. Seçici Plastik Filmler (Selektif Plastikler) 75
5.1.2.4. Soğutma ve Gölgeleme Etkili Örtü Malzemeleri....75
5.1.2.5. Çok Katmanlı Ko-Ekstrüzyon Filmler....77
5.1.3. Saydam ve Opak (Mat) Örtü Malzemesi....78
5.1.4. Plastik Filmlerde Kullanılan Katkılar....79
5.1.4.1. Kızılötesi (IR) Işınları Bloke Eden Katkılar....79
5.1.4.2. UV Engelleyici Malzemeler....81
5.1.4.3. Anti-Toz Katkılar....82
5.1.4.4. Yoğuşma Önleyici (Anti Drop) Katkılar....82
5.1.4.5. Işık Yayıcı Malzemeler....83
5.2. Sera Örtü Malzemelerinin Özellikleri....84
5.2.1. Işık Geçirgenliği....84
5.2.1.1. Plastiklerin Görülebilir Işınları Geçirgenliği....87
5.2.1.2. Plastiklerin UV Işınımını Geçirgenliği....89
5.2.5.3. Plastik Filmlerin IR Işınımını Geçirgenliği....90

6. SERA YAPI MALZEMELERİ....93
6.1. Taşıyıcı Yapı Elemanları....93
6.2. Mertek Tipleri....95
6.3. Örtü Malzemesinin Montajı ve Sızdırmazlığı....99
6.3.1. Camların Yerleştirmesi....99
6.3.2. Plastik Örtüler İçin Montaj Elemanları....103
6.3.3. Sert Plastiğin Montajı....106
6.4. Kafes Kiriş ve Kolon Sistemleri (Çerçeveler)....108
6.5. Aşıklar....112
6.6. Temel....114
6.7. Yan Duvar, Su Oluğu, Rüzgâr Gergileri....117
6.8. Sera Taban Döşemeleri....125
6.9. Havalandırma Yapıları....125
6.9.1. Seralarda Havalandırma Sistemleri....125
6.9.2. Plastik Seralarda Havalandırma Sistemleri....129
6.10. Sera İşletmelerinde Yardımcı Yapılar....133

7. SERADA ÜRETİMDE İKLİMSEL UYGUNLUK....135
7.1. Güneş Işınımı....137
7.1.1. Toplam Işınım....137
7.1.2. Güneş Işınımı Şiddeti ve Güneşlenme Süresi....140
7.1.3. Seralarda Işınım Yoğunluğu....146
7.1.4. Işık....148
7.1.5. Işık Şiddeti....150
7.1.6. Işık Şiddetinin Bitki Büyümesine Etkileri....154

7.2. Sıcaklık 155
7.2.1. Bitkilerin Sıcaklık Gereksinimleri 158
7.2.2. Gündüz-Gece Sıcaklık Farkının Bitki Büyümesine Etkisi 160
7.2.3. Farklı İklim Bölgelerinde Sıcaklık 161
7.3. Hava Nemi ve Buhar Basıncı Açığı 167
7.3.1. Buhar Basıncı Açığı (VPD) 171
7.4. Karbondioksit (CO_2) 179
7.4.1. Seralarda Karbondioksit Gübrelemesi 180
7.4.2. CO_2 Dozajı 181
7.4.3. CO_2 Kaynakları 182
7.4.4. Serada Karbondioksit Seviyelerinin Kontrolü 183

8. SERALARIN SICAK DÖNEMLERDE İKLİMLENDİRİLMESİ 185
8.1. Havalandırma 186
8.1.1. Doğal Havalandırma 187
8.1.1.1. Doğal Havalandırma Tipleri 188
8.1.1.2. Havalandırma Girişinde Havanın Yönlendirilmesi 199
8.1.1.3. Doğal Havalandırmada Dikkate Alınması Gerekenler 200
8.1.1.4. Doğal Havalandırma Sistemlerinin Çalışması 201
8.1.2. Zorunlu (Mekanik) Havalandırma 202
8.1.2.1. Fan Kapasitesinin Belirlenmesi 204
8.1.2.2. Zorunlu Havalandırma Sistemlerinin Çalışması 206
8.1.2.3. Egzoz Fanlarının Seraya Yerleştirilmesi 206
8.1.3. Seralarda Hava Değişim Katsayısının Belirlenmesi 208
8.1.3.1. Enerji Dengesi Yöntemi 210
8.1.3.2. Hava Değişim Sayısına Etki Eden Etmenler 217
8.1.4. Böcek Tülleri 221
8.1.5. Farklı İklim Bölgelerinde Havalandırmayla Ulaşılan Sıcaklık Değerleri 228
8.2. Soğutma 232
8.2.1. Evaporatif (Buharlaştırmalı) Soğutma 233
8.2.1.1. Fan-Ped Soğutma 234
8.2.1.2. Evaporatif Soğutma Pedleri 237
8.2.1.3. Evaporatif Soğutma Verimliliğine Etki Eden Faktörler 243
8.2.1.4. Evaporatif Soğutmada Buharlaşan Su Miktarı 250
8.2.1.5. Fan-Ped Soğutma Sisteminin Boyutlandırılması 252
8.2.1.6. Farklı İklim Bölgelerinde Evaporatif Soğutmayla Ulaşılabilir Sıcaklık Değerleri 254
8.2.2. Hava Girişinde Suyun Doğrudan Püskürtülmesi 262
8.2.3. Sis Soğutma 265
8.2.4. Bitkilerin Doğrudan Islatılması 268
8.3. Gölgeleme 269

8.3.1. İçten Gölgeleme 272
8.3.2. Dıştan Gölgeleme 274

9. SERALARIN ISITILMASI VE SERA ISITMA SİSTEMLERİ 277
9.1. Serada Isı Akıları 278
9.1.1. Kondüksiyon 280
9.1.2. Konveksiyon 281
9.1.3. Radyasyon 282
9.1.4. İnfiltrasyon 283
9.1.5. Yoğunlaşma ve Buharlaşma Isı Kayıpları 284
9.2. Isı Gücü ve Isı Gereksinimi 285
9.2.1. Isı Gücü Gereksinimi 285
9.2.2. Isı Gereksinimi 291
9.2.2.1. Sıcaklık Yükselmesine Bağlı Isı Gereksinimi 293
9.2.3. Isı Gereksinim Katsayısı 296
9.3. Farklı İklim Bölgelerinde Seraların Isı Gereksinimi 297
9.4. Isı Gereksiniminin Belirlenmesinde Farklı Yöntemler. 307
9.4.1. Halleire Yöntemi. 308
9.4.3. Isıtma-Derece-Saat (HDH) 312
9.5. Sera Isıtma Sistemleri 316
9.5.1. Yapı Tipleri 317
9.5.2. Merkezi Isıtma Sistemleri 318
9.5.3. Isıtma Kazan Çeşitleri 319
9.5.3.1. Alev Borulu Kazanlar 319
9.5.3.2. Su Borulu Kazanlar 319
9.5.3.3. Kanatlı Bakır Borulu Kazanlar 320
9.5.3.4. Yoğuşmalı Kazanlar 320
9.6. Isı Taşınımı ve Dağıtımı 320
9.6.1. Borulu Isıtma Sistemleri 320
9.6.2. Yan Duvar Isıtması 322
9.6.3. Masa Altı Isıtması 322
9.6.4. Vejetasyon Isıtması 325
9.6.5. Taban Isıtma Sistemleri 326
9.6.6. Sıcak Sulu Ünite Isıtıcıları 329
9.6.7. Radyant Isıtma Sistemleri 329
9.6.8. Üfleyicili Isıtma Sistemleri 330
9.6.9. Düşük Sıcaklıklı Isıtma Sistemleri 335
9.7. Serada Sıcaklık Dağılımı 335
9.8. Seralarda Havanın Karıştırılması 338
9.8.1. Yatay Hava Akış Fanları 338

9.8.2. Yatay Hava Akış Fanlarının Yerleştirilmesi 339
9.9. Isı Gereksinimi ve Isı İletimi 343
9.10. Pompalar, Karıştırıcı Vanalar ve Borular 348
9.10.1. Sirkülâsyon Pompaları 348
9.10.2. Denetim Vanaları 354
9.10.3. Isıtma ve Havalandırma Sistemlerinde Denetim 357
9.10.4. Borular ve Armatürler 359
9.11. Isıtma Sistemlerinin Projelenmesi 364
9.11.1. Borulu Isıtma Sistemi 366
9.11.2. Vejetasyon Isıtması 369
9.11.3. Hava Üflemeli Isıtma Sistemleri 369
9.11.4. Pompa Seçimi 371
9.12. Sera Isıtmasında Kullanılan Yakıt Türleri 375
9.12.1. Gazlı Yakıtlar 375
9.12.1.1. Doğal gaz 375
9.12.1.2. Propan 376
9.12.2. Sıvı Akaryakıt 376
9.12.3. Biokütle Yakıtları 376
9.12.3.1. Odun Peletleri 376
9.12.3.2. Odun Talaşı 376
9.12.4. Yakıt Maliyetlerinin Karşılaştırılması 377
9.13. Yenilenebilir Enerji Kaynakları 377
9.13.1. Güneş Enerjisi 377
9.13.1.1. Aktif Yöntemler 378
9.13.1.2. Pasif Yöntemler 378
9.13.2. Biokütle Enerjisi 378
9.13.3. Jeotermal Enerji 379
9.13.4. Rüzgâr Enerjisi 379
9.14. Çok Katlı Örtü İle Kaplı Seralar 379
9.14.1. Çok Katlı Örtü ile Kaplı Seralarda Isı Gereksinimi 380
9.14.2. Çok Katlı Örtüyle Kaplı Seralarda İç Ortam İklimi 386
9.15. Seralardan Nemin Uzaklaştırılması 387
9.16. Seraların Kışın Boş Bırakılması 391

10. SERA DONANIMI 395
10.1. Servis Yolları, Masura ve Üretim Masaları 395
10.2. Bitki Taşıma Sistemleri 403
10.3.Gutter Sistemi 405
10.4. Isı Perdeleri 407
10.4.1. Sera Çatısına Paralel Isı Perdeleri 408

10.4.2. Trapez Formundaki Isı Perdeleri....409
10.4.3. Sera Tabanına Paralel Isı Perdeleri....409
10.4.4. Isı Perdelerinin Montajı....410
10.4.5. Isı Perdelerinde Sızdırmazlığın Sağlanması....414
10.4.6. Isı Perdesi Malzemeleri....417
10.4.7. Isı Perdelerinin Seçimi ve Yönetimi....418
10.4.7.1. Soğuk Dönemlerde Isı Perdelerinin Yönetimi....420
10.4.7.2. Sıcak Dönemlerde Isı Perdelerinin Yönetimi....426

11. SERA SULAMASI....431
11.1. Su Kullanım Etkinliği (WUE)....433
11.2. Sulamayı Etkileyen Faktörler....435
11.3. Sera Sulama Yöntemleri....437
11.3.1. Suyun Üstten Uygulandığı Sulama Yöntemleri....438
11.3.2. Alttan Sulama Sistemleri....446
11.4. Damla Sulama Sistemlerinin Bileşenleri....448
11.4.1. Pompa....449
11.4.2. Filtreler....450
11.4.3. Filtre Seçimi....451
11.4.4. Borular (Ana Boru, Manifold, Lateraller)....453
11.4.5. Damlatıcılar....455
11.4.6. Akış Kontrol Cihazları....457
11.4.7. Fertigasyon/Kemigasyon Bileşenleri....458
11.5. Mikro Sulama Sistemlerinda Su Kalitesi....458
11.5.1. Su Örneği Alma....458
11.5.2. Su Kalitesi Analizi....459
11.5.3. Mikro Sulama Sistemlerinin Bakımı....459
11.6. Seralarda Bitki Yetiştirme Sistemleri....460
11.6.1. Toprak Kültürü....461
11.6.1.1. Toprak Kültüründe Sulama Zamanının Belirlenmesi....461
11.6.2. Topraksız Tarım....467
11.6.2.1. Topraksız Tarımın Yararları....468
11.6.2.2. Topraksız Tarımın Sakıncaları....469
11.6.2.3. Hidroponik Sistemler....470
11.6.2.4. Substrat Kültürü....471
11.6.3. Topraksız Tarımda Sulama Planlaması....474
11.6.3.1. Topraksız Tarımda Sulama....475
11.6.3.2. Kapalı Sulama Sistemleri....478
11.6.3.3. Drenaj Yüzdesi....479
11.6.3.4. Drenajın Kontrolü....482

11.6.3.5. Evapotranspirasyonun Belirlenmesi 483
11.6.3.6. Su Gereksinimi 486
11.7. Topraksız Tarımda Sulama Sisteminin Bakımı 489
11.8. Su Kalitesi 490
11.8.1. Sulama Suyu Kalite Parametreleri 491
11.8.1.1. Fiziksel Parametreler 493
11.8.1.2. Kimyasal Parametreler 493
11.9. Tuzluluğun Bitkilere Etkileri 500
11.10. Su Analizi 502
11.10.1. Analiz Edilecek Parametrelerin Seçimi 503
11.10.2. Laboratuvar Raporunun Yorumlanması 505
11.9. Sulama Suyunun İlaçlanması 506
11.9.1.Sudaki Spesifik İyonlar İçin Arıtma 509
11.10. Sulama Suyu Kaynakları 512
11.11. Fertigasyon 513
11.12. Yağmur Sularının Toplanması (Su Hasadı) 523
11.12.1. Ham Su Deposu 526
11.12.2. Depolama Havuzlarının Planlanması 534

12. SERALARDA YAPAY AYDINLATMA 535
12.1. Işık Ölçümleri 537
12.2. Işık Şiddetinin Bitki Büyümesine Etkileri 537
12.3. Gün Uzunluğu (Fotoperiyod) 539
12.3.1. Yapay Kısa Gün Yaratmak 540
12.3.2. Yapay Uzun Gün Yaratmak 540
12.4. Tamamlayıcı Aydınlatma 541
12.5. Aydınlatmada Kullanılan Lamba Çeşitleri ve Yansıtıcılar 541
12.5.1. Akkor Telli Ampuller 542
12.5.2 Halojen Akkor Ampuller 542
12.5.3. Floresan Lambalar 543
12.5.4. T5 Tam Spektrumlu Lambalar 543
12.5.5. Kompakt Floresan Lambalar 543
12.5.6. Yüksek Yoğunluklu Deşarj (Boşalmalı) Lambalar 544
12.5.7. Metal halojenür lambalar 544
12.5.8. Yüksek Basınçlı Sodyum Lambalar. 544
12.5.9. Yüksek Basınçlı, Cıva Buharlı Lambalar 545
12.5.10. Karma Işıklı Lambalar 545
12.5.11. Işık Yayan Diyotlar (LED) 545
12.6. Lambaların Seçimi 546
12.7. Tamamlayıcı ve Fotoperiyodik Aydınlatma 547

12.8. Karbondioksit ve Tamamlayıcı Işık 547
12.9. Günlük Işık İntegrali 547
12.10. Seralarda Aydınlatma Kontrolü 548
12.11. Sera Aydınlatma Gereksiniminin Belirlenmesi 548
12.11.1. Tamamlayıcı Aydınlatma İçin Lamba Sayısının Hesaplanması 549
12.12. Aydınlatma Sistemlerinin Planlanması 549

13. SERALARDA ISI KORUNUMU 555
13.1. Örtü Yüzey Alanının Küçültülmesi 557
13.2. Örtü Malzemesi ve Yalıtımı 558
13.3. Isı Perdeleri 563
13.4. Güneş Enerjisinden Yararlanma 568
13.5. Seralarda Isıtma Sistemlerine Bağlı Isı Tasarrufu 568
13.5.1. Isıtma Kazanlarının Seçimi, Bakımı ve Kullanımı 570
13.6. Denetim (Otomasyon) 575
13.7. Üretim Alanlarının Rasyonel Kullanılması 578

EK 1. 585

LİTERATÜR LİSTESİ 587

YAZARIN ÖZGEÇMİŞİ 599

LİTERATÜR LİSTESİ

Anonim (2010 a), "The History Of Greenhouses", http://www.hobbygreenhouse.com/history_of_greenhouses.htm

Anonim (2007), http://www.newworldencyclopedia.org/

Anonim (2010 b), "Orangery", http://en.wikipedia.org/wiki/

Anonim. Der Weg zur rationellen Energienutzung im Gartenbau Top 10 Energieeinsparung. Landesinitiative Zukunftsenergien NRW. www.energieland.nrw.de

Antignus,Y.,Mor,N.,Ben Joseph,R.,Lapidat,M.,Cohen,S.H.1996. Uv Absorbing plastic sheets protect crops from insect pests and from virus diseases vectored by insect. Einviron Entomology 25(5): 919-924.

Antignus,Y., Ben-Yakir,D. 2004. Ultraviolet-absorbing, an efficient integrated pest management tool to protect greenhouses from insects and diseases. In: Horowitz AR, Isaaya I (eds) Insect Pest Management: Field and Protected Crops. Springer, Berlin, Heidelberg, New York.

ASAE 1981. Engineering Practice. ASAE EP 406. Agricultural Engineers Yearbook.

Ayers, R.S. & Westcot, D.W. 1985. *Water quality for agriculture*. FAO Irrigation andDrainage Paper 29 Rev. 1. FAO, Rome, Italy. 174 pp

Baille,A. 1999. Greenhouse structure and equipment for improving crop production in mild winter climate. Acta Hortic 491: 37-47.

Baille,A. 2001. Trendsin greenhouse technology for improved climte control in mild winter climate. Acta Hortic 559:161-170

Bailey,B.J. 2000. Wind drivenventilation in a large greenhouse. Acta Hortic 534:309-317.

Baptista,F.J.,Bailey,B.J.,Randal,J.M.,Meneses,J. 1999. Greenhouse ventilation rate: theory and measurement with tracer gas techniques. J Agric End Res 72: 363-374.

Baptista, FJ, Bailey, BJ, JM, Meneses, JF and Navas, LM. 2001. Greenhouse climate modelling. Tests, adaptation and validation of a dynamic climate model. Spanish Journal of Agricultural Research 8(2): 285-298.

Barbieri, G., Maggio, A. 2013 Microirrigation. Good Agricultural Practices for greenhouse vegetable crops. Principles for Mediterranean cli,mate areas. FAO Rome

Baudoin,W.O. (co-ord.)., Denis,I.C., Grafiadellis,M., Jimenez,R., Malfa,G., Martinez-Garcia,P.F., Monteiro,A., Nisen,A., Verlodt,H., de Villele,O., von Zabeltitz,Chr. 1990. Protected cultivation in the Mediterranean climate. FAO Plant production, paper 90, FAO, Rome, Italy.

Bayraktar, K., (1964), "Sera Sebzeciliği", Ege Üniv. Ziraat Fakültesi Yayın No: 97, 1964, İzmir.

Baytorun, N.A. 1986. Bestimmung des Luftwechsels bei gelüfteten Gewächshäusern. Diss. Universität Hannover.

Baytorun,N.A.,Dumke,C.,Meyer,J. 1989. Closed system greenhouse with integrated solar desalination for arid regions. Gartenbauwissenschaft 54(2): 62-65.

Baytorun,N.A., Abak,K., Daşgan,H.Y., Topçu,S. 1997. Climatic Problems of the Plastic Greenhouses in Turkey.CIPA Procedings. International Congress for plastics in Agriculture.

Baytorun,N.A., Akyüz,A., Üstün,S. 2016. Seralarda ısıtma sistemlerinin modellemesi ve karar verme aşamasında bilimsel verilere dayalı uzman sistemin geliştirilmesi. TÜBİTAK Proje No: 114O533

Bethke,J.A., Redak,A., Paine,T.D. 1994. Screens deny specific pests entry to greenhouses. Calif Agric 48(3):37-40.

BGBI 55. 1969. Gesetz über Einheiten im Meβwesen. Bundesgesetzblatt Teil 1, Nr. 55, 709-712.

BGBI 62. 1970. Ausführungsverordnung zum Gesetz über Einheiten im Meβwesen. Bundesgesetzblatt Teil 1, Nr. 62, 981-991.

Bohn, R. 1971. Die Technik im Gartenbau. Verlag Eugen Ulmer, Stuttgart, 3.Auflage.

Boulard,T., Baille,A. 1995. Modelling of air exchange rate in a greenhouse equipped with continuous roof vents.J Agric Eng Res 61: 37-48.

Bot,G.P.A. 1983. Greenhouse climate: From physical process to a dynamic model. Dissertation Landbouwhogesschool Wageningen.

Brown, E.M. 1939. Equipment for the growing of plants at controlled temperatures. Plant Physiology 14: 517.

Brumme,B., Puls,K.E., EGGERS,H. 1983. Verdunstung im Gewächshaus. Gartenbauwissenschaft 48 (4), 182-187,

Bulut,H., Büyükalaca,O., Yılmaz,T. 2007. 2 Türkiye için ısıtma ve soğutma Derece-Gün bölgeleri ULIBTK'07 16. Ulusal Isı Bilimi ve Tekniği Kongresi, 30 Mayıs-2 Haziran, KAYSERİ

Castilla, N. 2005. Invernaderos de plástico: tecnología y manejo. Ediciones Mundi Prensa. Madrid.

Castilla, N., Hernandez, J. 2005. The plastic greenhouse industry of Spain. Chronica Hort., 45(3): 15–20.

Castilla, N., Hernández, J. 2007. Greenhouse technological packages for high-quality crop production. Acta Horticulturae, 761: 285- 297.

Castilla, N. & Montero, J.I. 2008. Environmental control and crop production in Mediterranean greenhouses. Acta Hort., 797: 25–36.

Costa,H.S.,Robb,K.L., Wilen,C.A. 2002. Field trials measuring effects of ultraviolet absorbing greenhouse plastic film on insect population. J Econ. Entomology 95 (1): s 13-120.

Çanakçı,M., Emekli,Y.N., Bilgin,S., Çağlayan,N. 2013. Heating requirement and cost in greenhoses: A case study for Mediterraneanregion of Turkey. Renewable and Sustainable Energy Reviews 24. sy.483-490.

Çaylı, A. 2014. Plastik seralarda ısı iletim katsayısının belirlenmesi ve ısı artırım önlemlerinden ısı perdelerinin etkinliğinin araştırılması. KSÜ Fen Bilimleri Enstitüsü. Doktora tezi.

Dağsöz,A.K. 1998. Sıcak sulu kalorifer tesisatı,Demirdöküm teknik yayınları No:6, İstanbul.

Damrath,J.1982. Solarenergienutzung im Gewächshaus. Gertanbautechnische Information ITG Hannover. Heft 14; Heft 15, 1983. Taspo Buchvertrieb Braunschweig.

Damrath,J.,Klein,F.J. 1983. Tabellen zur Heizenergieermittlung von Gewächshäusern. Gartenbautechnische Information ITG Hannover. Heft 17 Klima Hamburg, 1983; Heft 18 Klima Trier,. Taspo Buchvertrieb Braunschweig.

Dayıoğlu,M,A. ve Silleli,H,H. 2015. Performance Analysis of a Greenhouse Fan-Pad Cooling System: Gradients of Horizontal Temperature and Relative Humidity. Sayı 21 s. 132-143.

De Jong,T. 1990. Natural ventilation of large multi span greenhouses. Ph.D. Thesis Landbouw. Universiteit Wageningen, Nederlans.

De Pascale, S., Orsini,F., Pardossi,A. 2013 İrrigation water quality for greenhouse horticulture. Good Agricultural Practices for greenhouse vegetable crops. Principles for Mediterranean cli,mate areas. FAO Rome

Díaz, T., Espí, E., Fontecha, A., Jiménez, J.C., López, J., Salmerón, A. 2001. Los filmes plásticos en la agricultura agrícola. Ed. Repsol. Mundi-Prensa. Madrid

DIN 4701. 1983. Regeln für die Berechnung des Wärmebedarfs von Gebäuden. Teil 1 und Teil 2.

Daponte, T.L.F. 1997. Recent advances in photoselective films with interference effects. In: Plant Production in Closed Ecosystems: 123-138 (Editors: Goto, E., Kurata, K., Hayashi, M. and Sase, S.), Kluwer Academic Publishers, Dordrecht – Boston – London.

Domke,O.2011. Neue Entwicklungen bei doppellagigen Energieschirmmateriallen und beim Einsatz von Tagesenergieschirmen. Energie-Innovationen im Gartenbau. Neue Ideen aus Praxis und Forschung. Fachtagung Energieeffizienz. Straelen.

Farina, D.J. 1998: Building a low-cost thermal imaging system. Sensors Magazine 15 (7): 12-16.

Fölster, E. 1972. Das Licht und seine Bedeutung für die Pflanzen. Vortrag auf Seminar für Technik-Berater im Institut für Technik in Gartenbau und Landwirtschaft der TU Hannover.

Garcia,J.L., De la Plaza,S., Navas,L.M., Benavente,R.M., Luna,L. 1998. Evaluation of the Feasibility of Alternative Energy Sources for Greenhouse Heating *J. agric. Engng Res.* 69, s.107-114

García-Alonso Y, A. González, E. Espí, A. Salmerón, J. López, A. Fontecha 2006. New Cool Plastic Films for Greenhouse Covering in Tropical and Subtropical Areas. Acta Horticulturae 719: 131- 138.

GEPA. http://www.eie.gov.tr/ 149

Harmanto,M., Tantau,H.J., Salokhe,V.M. 2006. Microclimate and air exchange rates in greenhouses covered with different nets in the humid tropics. Biosystems Eng 94(2):239-253.

González, A., Rodriguez, R., Bañón, S., Franco, J.A., Fernandez, J.A., Salmerón, A. & Espí, E. 2003. Strawberry and cucumber cultivation under fluorescent photoselective plastic films cover. Acta Hort., 614: 407–414.

Heise,P., Ludewig,R., Sabel,J. Kanz,H., Reuter,C., Besener,W., Holtmann,B., Hintze,C., Herrmann,E. ”Energiepreisverteuerung im Gartenbau”. Maßnahmen zur Senkung der HeizkostenArbeitsgruppe ”Energieeffizienz” aus Baden–Württemberg und Bayern. bwl_allg_energiebroschuere%20(5).pdf

Hergert, G.W. & Knudsen, D. 1977. G77-328: *Irrigation water quality criteria*. Historical Materials from University of Nebraska-Lincoln Extension. Paper 1416 (available at http://digitalcommons.unl.edu/extensionhist/1416).

Hemming S., F. Kempkes, N.van der Braak, T. Dueck and N. Marissen. 2006. Greenhouse Cooling by NIR-reflection. Acta Horticulturae 719: 97-106.

Hoffmann, S. 1999. The effect on Photoselective Cladding Materials on the Growth of Ornamental Plants I. Review. Gartenbauwissenschaft 64 (3): 100-105.

Hoffmann, S., Waaijenberg, SD. 2002. Proc. IS on Trop. Subtrop. Greenhouses in Acta Hort. 578, ISHS 2002

Huber,C. 2011. Einbau von Schirmsystemen eine Herausforderung. KTBL-Arbeitskreis. Berater und wissenschaftler für Technik im Gartenbau.

Jafrin,A., Morison,A. 1994. Role of structure, dirt and condensation on the light transmission of grenhouse cover. Plasticulture 101(1):33-44.

Jamal,M., Al-Harbi,M., Fouad,J. (2002). Comparision of different new cooling systems in greenhouses of Kuwait. ICARDA-APRP Annual report 2001-2002 s. 50-54.

Jarvis, W.R., 1997. Control de enfermadades en cultivos de invernadero. Ed. Mundi-Prensa. Madrid.

Jensen, M. H., Malter, A. J., (1995), "Protected Agriculture A Global Review", World Bank Technical Paper Number: 253, Nisan 1995, Washington, D.C., A.B.D.

Kacira,M. 2011. Greenhouse production in US: Status challenges, and opportunities. In Presented at CIGR 2011 conference on sustainable bioproduction WEF 2011.Tokyo

Karaman,S., Yılmaz,İ. 2006. Cam serada domates yetiştiriciliğinde Bombus arısı kullanımının üretim girdileri ve karlılık üzerine etkisi. Anadolu, J. of Aari 16(2) s 90-109. MARA

Kendirli,B. 2004. Sera işletmelerinin planlanmasında sistem yaklaşımı http://batem.gov.tr/yayinlar/derim/2004/35-43.pdf

Kirsten, W. 1973. Die natürliche Einstrahlung in Gewächshäuser in Abhängigkeit von deren Form und Aufstellungsrichtung sowie der Beschaffenheit des Hüllstoffes. Dissertation TU Hannover.

Kittas,C.,Draoui,B.,Boulard,T.1995. Quantification of the ventilation of a greenhouse with a roof oppening. Agric For Meteorol 77: 95-111.

Kittas,C.,Boulard,T.,Mermier,M.,Papadakis,G.1996. Wind induced air exchange rates in a greenhouse tunnel with continuous side openings. J Agric Eng Res 65:37-49.

Kittas,C.,Katsoulas,N.,Bartzanas,T.,Bakker,S.,2013. Greenhouse climate control and energy use. Good Agricultural Practices for greenhouse vegetable crops. Principles for Mediterranean climate areas FAO, Rome.

Kozai,T., Goudrian, J. ve Kimura, M. 1978. Light transmission and photosynthesis in greenhouses. Simulation Monographs, Pudoc, Wageningen.

Krug,H. 1991. Gemüseproduktion [Vegetable production]. Parey, Berlin, Hamburg, Germany

Krug,H., Liebig,H.P., Stützel,H. 2002. Gemüseprodüktion. Ulmer Verlag, Stuttgart.

Kunze, D. 1984. Der Wasserverbrauch von Gewächshauskulturen. Diplomarbeit ITG Hannover. Unveröffentlicht.

Lange, D., Hack, G., Belker, N., Brockmann, M.., Domke, O., Krusche, S., Sennekamp, W., Viehweg, F.-J.(2002):*Rationelle Energienutzung im Gartenbau.*Verlag Viehweg.Braunschweig/Wiesbaden.ISBN 3-528-03189-1

Lantzke, N., Calder, N., Burt J. & Prince, R. 2007. *Water salinity and plant irrigation.*Department of Agriculture and Food, Government of Western Australia, Note 234.4 pp.

Lapidot, M.; Cohen, S.; Antignus, Y 2002. Interferencia de la visión UV de los insectos: una herramienta IPM para impedir las epidemias de las plagas de insectos y las enfermedades virales asociadas con los insectos. Phytoma-España.135:172-176.

López, J.C., Baeza, E., Montero, J.I. 2012. New developments in plastics cladding materials for greenhouse. efficient use of inputs in protected horticulture. S 9-35. Specialization course. I.S.B.N.: 978-84-938787-1-9 Composed and digital edition: P&V. www.pacoveiga.comFebruary 7th to 9th, ALMERIA

Lozano-González, J. 1996: Growing lettuce in greenhouses clad with polychromatic films. Plasticulture 110 (2): 15-22. Lozano-González, J. 1998: Degradation of polyethylene films for greenhouses: The effect 168 of Thermo- and Photo-Chromatic Additives. Plasticulture 117: 2-11.

Lstiburek, J.W. 2001. Hygrothermal climate regions, interior climate classes and durability, proceedings of the Eighth Conference on Building Science and Technology, Toronto, Canada, pp. 319–29.

Maas, E.V. 1990. Crop salt tolerance. *In* K.K. Tanji, ed. Agricultural salinity assessmentand management, Ch. 13, ASCE, *Manuals & Reports on Engineering*, 71: 262–304.

Maas, E.V. & Hoffman, G.J. 1977. Crop salt tolerance – Current assessment. *J. Irrigation & Drainage*, ASCE, 103: 115–134.

Mackroth, K. 1972. Untersuchungen zum Gewächshausklima unter besonderer Berücksichtigung der Kühlmöglichkeiten. Dissertation TU Hannover.

Mackroth, K., Struck, W. 1976. Welche Folien zur Wärmedämmung in Gewächshäusern. Deuthscher Gartenbau 30 (38), 1240-1243.

Meyer, J. 1982. Bewertung von beweglichen Energieschirmen in Hinblick auf den Wärmeverbrauch von Gewächshäusern. Gartenbautechnische Information ITG Hannover, Heft 11. Taspo Buchvertrieb Braunschweig.

Meyer,J.,Müller,G. 1983. Die Regelung unbedingt dem Energiesschirm anpassen. Taspo 117 (35).

Meyer, J. 1984. Meβtechnik für Licht und Strahlung. Taspo-Magazin (3), 7-9.

Meyer,J. 2008. Nomenklatur und Definitionen Bericht zur Bestimmung und Bewertung des Energiebedarfs von Gewächshäusern. KTBL Workshop. S.14-22.

Meyer,J.,Schockert,K.,Laun,N.,Schlüpen,M.,Kreuzpaintner,A. 2014. Niedrigenergiegewächshaus mit CO_2-neutralem Heizsystem. Zukunftsinitiative Niedrigenergiegewacshaus. Ansatze und Ergebnisse.

Monci, F., García-Andrés, S. Sánchez, F. Morcones, E., Espi, E, y., Salmeron, A. 2004. Tomato yellow leaf curl disease control with UV-blocking plastic covers in comercial plastichouses of Southern Spain. Acta Horticulturae, 633:537-542

Morris, L.G., Trickett, E.S., Vanstone, F.H. and Wells, D.A. 1958. The limitation of maximum temperature in glasshouses by the use of a water film on the roof. Journal of Agricultural Engineering Research 3: 12-130.

Munoz,P.J.I., Montero,A.A., Giuffrida,F. 1999. Effect of insect screens and roof openings on greenhouse ventilation. J Agric Eng Res 73: 171-178.

Nakayama, F.S. & Bucks, D.A. 1991. Water quality in drip/trickle irrigation: a review.*Irrigation Sci*., 12: 187–192.

Nelson, P.V. 1985. Greenhouse operation and management. Prentice Hall, New Jersey, USA.

Neumann, M. 1984. Glashauser aller Art. Grundsatze und Erfahrungen über die Auslegung, Erhaltung und Pflege. Verlag B. F. Voigt, Weimar 1852. Reprint Bauverlag Wiesbaden, Berlin.

Nisen,A. 1962. Die Berechnung der Natürlichen Einstrahlung in glasgedeckten Kulturaumen. Gartenwelt 62 (16), 334-336.

Nisen,A., Grafiadellis,M., Jiménez,R.,La Malfa,G., Martiez-Garcia,P,F., Monteiro,A., Verlodt,H., Villele,O., Zabeltitz,C,v., Denis,J,C., Boudoin,W., Garnaud,J.c. 1988. Cultures protegees en climat mediterranean, FAO,Rome.

Papadakis,G.,Mermier;M.,Meneses,J.,Boulard,T. 1996. Measurement and analysis of air exchange rates in a greenhouse with continuous roof an side openings. J Agric Eng Res 63: 219-228.

Pardossi, A., Incrocci, L. & Marzialetti, P. (eds). 2004. *Uso razionale delle risorse nelflorovivaismo: l'acqua*(in Italian). Quaderno ARSIA (Agenzia Regionale per loSviluppo e l'innovazione nel settore Agricolo-forestale – Regione Toscana) 5/2004.Florence, Italy. 291 pp.

Pardossi,A.,Tognoni,F., Incrocci,L. 2004. Mediterranean Greenhouse Technology. Chronica Horticulturea vol.44 No 2. p 28-34.

Parsley, M. 1991. Hallcrest Handbook of Thermochromic Liquid Crystal Technology. Hallcrest Inc., Glenview, IL.

Prinz Optics, 1999: Productinformation "Heat Reflection Filters", Prinz Optics GmbH, 55442 Stromberg, Germany.

Rapisarda, C.; Tropea, G.; Cascote, G.; Mazzarella, R.; Colombo, A.; Serges, T., 2006. UV-absorbing plastic films for the control of Bemisia tabaci (Gennadius) and Tomato Yellow Leaf Curl Disease (TYLCD) in protected cultivations in Sicily (South Italy). Proceedings of the international symposium on greenhouse cooling. Acta Horticulturae, 719: 597-604

Rath,T. 1992. Einsatz wissenbasierter Systeme zur Modellirung und Darstellung von Gartenbautechnischen Fachwissen am Beispiel des hybrieden Expertensystems HORTEX. Gartenbautechnische Informationen, Heft 34, Institut für Technik im Gartenbau der Universitat Hannover.

Recknagel-Sprenger. 1974/75. Taschenbuch für Heizung und Klimatechnik. R. Oldenbourg Verlag 58. Auflage.

Renard,W.,Stein, J. 1962: Betrachtungen zur Verdunstungskühlung in Gewächshäusern. Die Deutsche Gartenbauwirtschaft 9 (11), 234-236,; 10 (4) 69-73.

Roy, JC, Boulard, T, Kittas, C and Wang, S. 2002. Convective and ventilation transfers in greenhouses, part 1: the greenhouse considered a perfectly stirred tank. Biosystems Engineering 83(1): 1-20.

Ruhm,G., Gruda,N., Von Allwörden,A., Steinborn,P., Hattermann, H., Bokelmann, W., Schmidt,U. 2007. Untersuchungen zu den Auswirkungen weiterer Heizölpreissteigerungen auf sächsische Gartenbauunternehmen, daraus abgeleitete innovative Handlungsfelder und Strategien. In: Energiekonzepte für den Gartenbau, Schriftreihe der Sächsischen Landesanstalt für Landwirtschaft, Heft 20/2007

Rüther, M. 1985. Natural ventilation rates of closed greenhouses. Acta Horticulturae 170, 185-191.

Sahal, N. 2016. Proposed approach for defining climate regions for Turkey based on annual driving rain index and heating degree-days for building envelope design, *Building and Environment* 41,520–526.

Salmerón, A., Espí, E., Fontecha, A.; García-Alonso, Y., 2001. Fílmes agrícolas avanzados: un campo abierto. Actas I Simposio internacional de Plasticultura.

Sase,S., Christianson,L.L. 1990. Screening greenhouses - some engineering considerations. ASAE paper No. NABEC 90 - 201, s 1-13

Savvas,D., Gianquuinto,G., Tuzel,Y., Gruda,N. Soilless Culture. 2013. Good Agricultural Practices for greenhouse vegetable crops. Principles for Mediterranean climate areas. FAO Rome.

Schrader, K., Dietrich, R.(2011):*Gewächshäuser und Heizungsanlagen im Gartenbau*.Ulmer-Verlag.Stuttgart.ISBN 978-3-8001-7582-6

Schockert, K.1984. Erprobung und Bewertung von Niedertemperatur-Heizsystemen zur Gewächshausbeheizung. Dissertation Universität Hannover. Gartenbautechnische Information ITG Hannover, Heft 21. Taspo Buchvertrieb Braunschweig.

Scofield, F.E. 1936. The salinity of irrigation water. *Smith. Instit. Ann. Rep*., 1935: 275–283.

Sirjacobs, M. 1988. Agro-climatological criteria for selecting the most appropiate areas for protected cultivation in Egypt. In Protected cultivation in the Mediterranean climate. Greenhouses in Egypt. p. 5–12. FAO, Rome.

Soler, A.; Van Der Blom, J. y Cabello, T. 2005. Efecto de cubiertos de invernadero UV absorbentes en el comportamiento de polinizadores (Bombus terrestris y Apis mellifera: Hymenoptera, apidae) en condiciones de bio-ensayo. Actas IV Congreso Nacional de Entomología Aplicada. Bragança: 93

Springer,P.2011. Wo geht es hin mit den Gartenbau? Gartner florist. mobile. www.gaertner-und-florist.at

Stanghellini,C.,Kempkes,K.,Knies,P. 2003. Enhancing environmental quality in agricultural systems. Acta Hortic. 609: 277-289.

Strauch, K-H. 1985. Geschlossene, Gewächshaussysteme mit integrierter solarer Wasserentsalzungsanlage für aride Gebiete. Gartenbautechniche Information ITG Hannover, Heft 22, 1985.

Storck, H.(1994):Taschenbuch des Gartenbaues.Ulmer-Verlag.Stuttgart.ISBN 3-8001-Verlodt, I., Daponte, T.L.F. and Verschaeren, P. 1995. Interference pigments for greenhouse films. Plasticulture 108 (4): 13-26. 4114-0

Sorino,T., Montero,J.I., Sancez-Guerrero,M.C., Modrano,E., Anton,A., Hernandez,J., Morales,M.J., Castilla,N. 2004. A study of direct solar radiation transmission in asynnetrical multispan greenhouses using scale models and simulations models. Biosystems Eng (2): 243-253.

Sorino,T., Hernandez,J., Montero,J.I., Castilla,N. 2009. Solar radiation transmission in Mediterranean plastic greenhouses. Acta Hortic 807. S 73-78.

Svensonn. 2011. Türkiye'de domates yetiştiriciliği için iklim ve perde yönetimi.

Tantau, H. J. 1975. Der Einfluß von Einfach-und Doppelbedachungen auf das Klima und den Wärmehaushalt von Gewächshäusern. Gartenbautechnische Informationen Heft 4. Institut für Technik in Gartenbau und Landwirtschaft TU Hannover.

Tantau,H.J.1981. Wärmeabgabe von Heizrohren. Rheinische Monatsschrift 308.

Tantau, H. J.1982. Heizungssysteme im Gewächshaus. Gartenbautechnische Information ITG Hannover. Heft 1, 3. Auflage. Taspo Buchvertrieb Braunschweig.

Tantau, H. J. 1983. Heizungsanlagen im Gartenbau. Verlag Eugen Ulmer, Stuttgart.

Tantau, H. J., Luer, E. 1982. Stillegung von Gewächshausern in Zeiten mit hohem Energiebedarf. Gartenbautechnische Information ITG Hannover. Heft 13. Taspo Buchvertrieb Braunschweig.

Tantau,H.J. 2011. ZINEG-das Niedrigenergiegewachshaus. Fachtagung Energieeffizienz. Hannover-Ahlem..

Tantau,H.J. 2012. Erfarungen aus dem ZINEG-Projekt mit dem Einsatz unterschiedlicher Energieschirme. BGT kolloqium Berlin.

Tantau,H.J. 2012. ZINEG Hannover. Energieeinsparungen von 80 % bei Topfpflanzen möglich. ZINEG Infodienst

Tegtmeier. 1970. Kurzzeitsprühen eine Technik mit Zukunft. Gartenwelt 70 (24), 568-572.

Teitel,M. 2007. The effect of screened openinngs on greenhouse microclimate. Agric Forest Meteorol 143: 159-175

Tekinel,O., Baytorun,N.,Demir,Y., 1989. Çukurova koşullarında seralarda ıslak yastıklarla soğutma olanakları. Türkish Journal of Agriculture and Forestry. Cilt:13, Sayı 3b, s: 1284-1293.

TÜİK. 2014. Tarım istatistikleri özeti. Türkiye İstatistik Kurumu.

Turgut,B., Dasgan,H.Y.,Abak,K.,Paksoy,H.,Evliye,H.,Bozdag,S.2009. Aquifer Thermal Energy Storage Application in Greenhouse Climatization. Prot. Cult. Mild Winter Climate. Acta Hort. 807 s:143-148.

Üçışık, Erbilen,S., Şahin,G. 2011. K.K.T.C.'de örtüaltı (sera) yetiştiriciliğinin gelişim süreci ve sorunları. Zitschrift für die Welt der Türken. Vol.3. No. 3 S. 197 – 219.

Verlodt,H. 1990. Greenhouses in Cyprus, protected cultivation in the Mediterranean climate. FAO, Rome, Italy

Verlodt, I., Daponte, T.L.F. and Verschaeren, P. 1995. Interference pigments for greenhouse films. Plasticulture 108 (4): 13-26.

Verlodt, I. and Verschaeren, P. 1997. New interference film for climate control. Plasticulture 115: 27-35.

van Den Kieboom, A. 1984. Stralingseigenschappen van kasbedekkingsmaterialen en kasconstructies. Publikatie Wageningen.

Waller,P., Yitayew,M. 2016. Irrigation and Drainage Enginering. Springer 739 sayfa

Waaijenberg, D.,Sonneveld, P.J. 2004. Greenhouse design for the future with a cladding material combining high insulation capacity with high light transmittance. Acta Horticulturae. 633: 137-143.

Weimann, G.1984. Energiesparende Maßnahmen in Folien Gewächshausern. Deutscher Gartenbau 38 (37), 1569-1571.

Widderich, W. 1976. Inneneinrichtung von Gewächshausern. KTBL-Arbeitsblatt Nr.0608.Landwirtschaftsverlag GmbH, München-Hiltrup.

Will, E. & Faust, J.E. *Irrigation water quality for greenhouse production*. Universityof Tennessee, Agricultural Extension Service. PB1617 (available at http://www.utextension.utk.edu/publications/pbfiles/pb 1617.pdf).

von Elsner, B. 1975. Neue gesetzliche Einheiten in Gartenbau und Landwirtschaft. Deutscher Gartenbau 29 (36), 1378-1382.

von Elsner, B.1980. Konventoren für die Niedertemperaturheizung des Gewächshäuses. Gärtnerbörse und Gartenwelt (22), 484-486.

von Elsner, B.1981.Technische Probleme bei der Abwärmenutzung im Gartenbau. Deutscher Gartenbau 35 Teil I (23), 954-956, Teil II (24), 993-997.

von Elsner, B.1982. Das Kleinklima und der Wärmeverbrauch von geschlossenen Gewächshäusern. Diss. Universität Hannover. Gartenbautechnische Information ITG Hannover. Heft 12.

von Elsner,B., Briassoulis,D., Waaijenberg,D., Mistriotis,A., Zabeltitz,Chr,von., Gratraud,J., Russo,G., Cortes,S,R. 2000. Review of Structural and Functional Characteristics of Greenhouses in European Union Countries: Part I, Design Requirements J.agric. Engng Res. 75, 1-16

von Zabeltitz,Chr. 1976 Untersuchungen zur Energieeinsparung im Gartenbau. Deutscher Gartenbau 30 (4), 107-110.

von Zabeltitz,Chr.1981. FolienGewächshauser für den Gartenbau. Teil I Gewächshauskonstruktionen. Gartenbautechnische Information III/1981. Beihefter in Deutscher Gartenbau 35 (28), 1981.

von Zabeltitz,Chr.1982. Energieeinsparung und alternative Energieguellen im Gartenbau. Verlag Eugen Ulmer. Stuttgart.

von Zabeltitz, Chr. 1984. Foliengewächshaus aus dem Technik-Institut Hannover. Deutscher Gartenbau 38 (37), 1568-11569.

von Zabeltitz, Chr. 1984. Plastic-Film-Green houses. Disadvantages-Demands-Types. Acta Horticulturae. 154, 305-314.

von Zabeltitz, Chr. 1986. Gewächshauser. Verlag Eugen-Ulmer 1986.

von Zabeltitz,Chr., Baudoin,W. 1999. Greenhouses and shelter structures for tropical regions. FAO plant production and protection paper no. 154, p 122.

von Zabeltitz, Chr. 2000. Seralar. Ç.Ü.Ziraat Fakültesi Genel Yayın No: 110. Ders Kitapları yayın No: A - 29. Adana. Çeviren A.Nafi Baytorun.

von Zabeltitz, Chr. 2011. Integrated Greenhouse Systems for Mild Climates. Springer - Verlag Berlin Heidelberg.

Vonk Noordegraaf, C. and Welle, G.W.H. 1995. Product quality. In: Greenhouse climate control, chapter 2: Crop Growth: 92-97 (Editors: J.C. Bakker, G.P.A. Bot, H. Challa, N.J. van de Braak). Wageningen Pers, Wageningen.

Zentra. 1973/1974. Regelungstechnik für Heizung, Lüftungs und Klimanlagen. Hauptkatalog.

SAVUNMA VE GÜVENLİK EKONOMİSİ

Editörler
Kemal Eroğluer - Mustafa Bekmezci

nobel

SAVUNMA VE GÜVENLİK EKONOMİSİ

Editörler: Kemal Eroğluer - Mustafa Bekmezci

Yayın No.: 4818
İktisat/Ekonomi No.: 272
ISBN: 978-625-397-222-6
E-ISBN: 978-625-397-224-0
Basım Sayısı: 1. Basım, Mayıs 2023

© Copyright 2023, NOBEL AKADEMİK YAYINCILIK EĞİTİM DANIŞMANLIK TİC. LTD. ŞTİ. SERTİFİKA NO.: 40340
Bu baskının bütün hakları Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.ne aittir.
Yayınevinin yazılı izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik
ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.

Nobel Akademik Yayıncılık, 2011 yılından beri "tanınmış uluslararası yayınevi" statüsündedir.

Genel Yayın Yönetmeni: Nevzat Argun -nargun@nobelyayin.com-
Genel Yayın Koordinatörü: Gülfem Dursun -gulfem@nobelyayin.com-

Sayfa Tasarım: Tarkan Kara -erdal@nobelyayin.com-
Redaksiyon: Sergen Öz -sergen@nobelyayin.com-
Görsel Tasarım Uzmanı: Mehtap Bayraktar Asiltürk -mehtap@nobelyayin.com-

Kütüphane Bilgi Kartı

Eroğluer, Kemal., Bekmezci, Mustafa.
Savunma ve Güvenlik Ekonomisi / Kemal Eroğluer - Mustafa Bekmezci
1. Basım, XII + 402 s., 16,5x24 cm. Kaynakça var, dizin yok.
ISBN: 978-625-397-222-6
E-ISBN: 978-625-397-224-0
1. Savunma 2. Güvenlik 3. Ekonomi

Genel Dağıtım

ATLAS AKADEMİK BASIM YAYIN DAĞITIM TİC. LTD. ŞTİ.
Adres: Bahçekapı Mh. 2465 Sk. Oto Sanayi Sitesi No:7 Bodrum Kat, Şaşmaz/ANKARA
Telefon: +90 312 278 50 77 - **Faks:** 0 312 278 21 65
Sipariş: siparis@nobelyayin.com- **E-Satış:** www.nobelkitap.com - esatis@nobelkitap.com
www.atlaskitap.com - info@atlaskitap.com

Dağıtım ve Satış Noktaları: Alfa, Kırmızı Kedi, Arkadaş, D&R, Dost, Kika, Kitapsan,
Nezih, Odak, Pandora, Prefix, Remzi Kitabevleri, Yeryüzü Dağıtım

Baskı ve Cilt: Meteksan Matbaacılık ve Teknik Sanayi Tic. Anonim Şirketi / Sertifika No.: 46519
Beytepe Köy Yolu No.: 3 06800 Bilkent-Çankaya/ANKARA

İÇİNDEKİLER

Bölüm 1 ..... **1**
SAVUNMA VE GÜVENLİK EKONOMİSİNE GİRİŞ 1
Necmettin Çelik

Giriş 1
1. Ekonomi 2
1.1. Ekonominin Temel İnceleme Alanları 3
1.1.1. Etkinlik 3
1.1.2. Tam İstihdam 4
1.1.3. İktisadi Büyüme ve Kalkınma 6
1.2. Temel Ekonomik Sorunlar ve Devletin Ekonomideki Varlığı 7
2. Savunma ve Güvenlik Ekonomisi 8
2.1. Kavramsal Çerçeve 8
2.2. Teorik Çerçeve 10
2.2.1. Geleneksel Uluslararası İlişkiler Teorileri Bağlamında Savunma ve Güvenlik Ekonomisi 10
2.2.1.1. Realizm 10
2.2.1.2. Neorealizm 11
2.2.1.3. Liberalizm 12
2.2.2. Geleneksel Ekonomi Teorileri Bağlamında Savunma ve Güvenlik Ekonomisi 13
Sonuç 15
Kaynakça 16

Bölüm 2
ASKERÎ HARCAMA TALEBİ 19
Mehmet Şahin

Giriş 19
1. Silahlar ve Tereyağı 20
2. Askerî Harcama Talebi 23
3. Sistemik Etmenler 24
4. İç Etmenler 27
5. Ticaret ve Otarşi 31
Sonuç 34
Kaynakça 35

Bölüm 3
SAVUNMA HARCAMALARININ FAYDA-MALİYET ANALİZİ 39
Bülent Yılmaz

Giriş 39
1. Savunma Harcamalarının Tanımı ve İçeriği 41

2. Savunma Harcamaları ve Ekonomik Büyüme 43
3. Savunma Harcamalarının Ekonomik Büyümeye İlişkin Teorik Çerçevesi ve Model Uygulamaları 46
3.1. Feder-Ram Modeli 47
3.2. Solow Modeli 47
3.3. Barış Getirisi Kavramı (Peace Dividend) 48
Sonuç 50
Kaynakça 51

Bölüm 4
GÜVENLİK İKİLEMİ VE SİLAHLANMA YARIŞI 55
Aytekin Cantekin

Giriş 55
1. Güvenlik İkilemi 58
2. Silahlanma Yarışı 62
Sonuç 68
Kaynakça 70

Bölüm 5
TERÖRİZM VE EKONOMİ 73
Mahir Terzi - Serkan Yenal - Semih Özen

Giriş 73
1. Terörün Yabancı Yatırımlar Üzerinde Etkisi 74
2. Terörün Refah Üzerinde Etkisi 74
3. Terörün Ekonomik Büyüme Üzerinde Etkisi 76
4. Terörün Tüketim, Tasarruflar ve Yatırım Üzerinde Etkisi 81
Sonuç 82
Notlar 83
Kaynakça 85

Bölüm 6
DÜNYA SAVUNMA SANAYİSİ 87
Mustafa Bekmezci - Wasim Ul Rehman - Muhammad Nadeem

Giriş 87
1. Tarihçe 89
2. Gelişim 93
3. Mevcut Durum 96
Sonuç 107
Ek 1 108
Ek 2 109
Ek 3 111
Ek 4 111
Kaynakça 112

Bölüm 7

TÜRK SAVUNMA SANAYİSİ....115
Kemal Eroğluer

Giriş....115
1. Savunma Kavramı ve Önemi....115
2. Savunma Sanayisi ve Yapısı....116
3. Savunma Sanayisinin Nitelikleri....120
4. Savunma Sistemlerinin Temel Nitelikleri....122
4.1. Gizlilik....122
4.2. Emniyet ve Güvenirlik....122
4.3. Esneklik....122
4.4. Standardizasyon....123
5. Türk Savunma Sanayisi ve Gelişimi....123
5.1. Osmanlı İmparatorluğu Dönemi....124
5.2. Türkiye Cumhuriyeti Dönemi....126
5.3. Sektörün Günümüzdeki Konumu....130
6. Savunma Sanayisi ve Dışa Bağımlılık....132
7. Savunma Sanayisi ve Ar-Ge....133
8. Türkiye'de Savunma Sanayisinde Faaliyet Gösteren Kuruluşlar....135
8.1. Kamu Kuruluşları....135
8.1.1. Savunma Sanayii Başkanlığı....135
8.1.2. Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumu (MKEK)....136
8.2. Özel Sektör Kuruluşları....136
8.2.1. Otokar Otomotiv ve Savunma Sanayisi AŞ....136
8.2.2. BMC Otomotiv Sanayi ve Ticaret AŞ....137
8.2.3. FNSS Savunma Sistemleri AŞ....138
8.2.4. Baykar Teknoloji-Bayraktar....138
8.2.5. STM Savunma Teknolojileri, Mühendislik ve Ticaret AŞ....138
8.3. Vakıf ve Dernekler....139
8.3.1. Türk Silahlı Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı (TSKGV)....139
8.3.1.1. ASELSAN....139
8.3.1.2. HAVELSAN....140
8.3.1.3. ROKETSAN....140
8.3.1.4. Türk Havacılık ve Uzay Sanayi AŞ (TUSAŞ)....141
8.3.1.5. İŞBİR....142
8.3.1.6. ASPİLSAN....142
8.3.2. Savunma ve Havacılık Sanayi İmalatçılar Derneği (SaSaD)....143
Sonuç....143
Kaynakça....144

Bölüm 8

ASKERÎ-SINAİ KOMPLEKS....147
Ufuk Bal - Adem Başpınar

Giriş....147
1. Askerî Sınai-Kompleksin ABD'deki Kökenleri....149

2. Akademik Literatürde Askerî-Sınai Kompleks....152
3. Amerikan Havacılık Şirketleri: Bir Vaka İncelemesi....154
4. Diğer Ülkelerde Askerî-Sınai Kompleks Tartışmaları....160
Sonuç....164
Kaynakça....165

Bölüm 9
SAVUNMA 4.0....169
Ayşenur Topcu - Memduh Begenirbaş

Giriş....169
1. Endüstri 4.0 Kavramının Tanımı ve Önemi....170
2. Endüstri 4.0'ın Özellikleri....172
3. Endüstri 4.0 Vizyonu....174
4. Endüstri 4.0'ın Bileşenleri....176
   4.1. Yapay Zekâ (Artificial Intelligence)....177
   4.2. Bulut Bilişim (Cloud Computing)....178
   4.3. Nesnelerin İnterneti (Internet of Things)....178
   4.4. Artırılmış Gerçeklik (Augmented Reality)....179
   4.5. Otonom Robotlar (Autonomous Robots)....180
   4.6. Siber-Fiziksel Sistemler ve Güvenlik (Cyber-Physical Systems and Security)....180
   4.7. Büyük Veri ve Analiz (Big Data and Analysis)....181
   4.8. Simülasyon (Simulation)....181
   4.9. Katmanlı Üretim (Addivite Manifacturing)....182
   4.10. Dikey ve Yatay Sistem Entegrasyonu (Vertical and Horizontal System Integration)....182
5. Endüstri 4.0'ın Savunma Sektöründeki Uygulamaları....182
6. Savunma 4.0....184
   6.1. Katmanlı Üretim (Additive Manufacturing)....186
   6.2. Artırılmış Gerçeklik (Augmented Reality)....186
   6.3. Simülasyon....186
   6.4. Bilgisayarlı Bakım Sistemi....187
   6.5. Büyük Veri ve Analiz....187
7. Savunma Sektöründe Blok Zinciri (Block Chain)....187
Sonuç....191
Kaynakça....193

Bölüm 10
SAVUNMA SANAYİSİNİN GELECEĞİ VE ÖNERİLER....197
Göksel Korkmaz - Mustafa Kemal Topcu

Giriş....197
1. Ulusal Savunma Sanayisinde Güncel Durum....198
2. Küresel Savunma Sanayisinde Trendler ve Gelişmeler....202
   2.1. Amerikan Savunma Sanayisinin Altyapısına Yönelik Değerlendirmeler....202
   2.2. İngiltere Savunma Sanayisinin Altyapısına Yönelik Değerlendirmeler....205

2.3. Avrupa Savunma Sanayisinin Altyapısına Yönelik Değerlendirmeler 206
2.4. Çin Savunma Sanayisinin Altyapısına Yönelik Değerlendirmeler 209
2.5. Rusya Savunma Sanayisinin Altyapısına Yönelik Değerlendirmeler.....210
2.6. İsrail Savunma Sanayisinin Altyapısına Yönelik Değerlendirmeler 212
2.7. Hindistan Savunma Sanayisinin Altyapısına Yönelik Değerlendirmeler.....213
2.8. Küresel Savunma Sanayisinde Pazar Öngörüleri 215
2.9. Uluslararası Kısıtlamalar ve Ekonomik Yaptırımlar 217
3. Ulusal Savunma Sanayisi İçin Stratejiler 218
3.1. Ulusal Savunma Sanayisinin Altyapısına Yönelik Stratejiler 218
3.2. Millîleşmeye Yönelik Stratejiler 220
3.3. Organizasyonel Yapıya Yönelik Stratejiler.....221
3.4. Ulusal Politikaya Yönelik Stratejiler 222
3.5. Küresel Trendlere Yönelik Stratejiler.....223
Sonuç 224
Kaynakça.....225

Bölüm 11
SAVUNMA BÜTÇESİ: TEMEL KAVRAMLAR VE BÜTÇE HAZIRLAMA SÜRECİ 231
Metehan Topsakal

Giriş 231
1. Savunma Bütçesi 232
2. Temel Kavramlar.....236
2.1. Savunma Planlaması.....236
2.2. Bütçenin Tanımı.....236
2.3. Bütçe Sınıflandırması 236
2.4. Program 237
2.5. Alt Program 237
2.6. Faaliyet 237
2.7. Personel Giderleri.....237
2.8. Cari Giderler 237
2.9. Modernizasyon Giderleri 238
2.10. Cari Transfer Giderleri.....238
2.11. Sermaye Giderleri 238
2.12. Sermaye Transfer Giderleri 238
3. Bütçe Hazırlama Süreci.....238
3.1. Bütçe Mevzuatı 239
3.2. Anayasada Yer Alan Bütçe ile İlgili Temel Hükümler 239
3.3. 5018 Sayılı Kanun'da Yer Alan Bütçe İlkeleri 240
3.4. Bütçe Hazırlama Süreci 241
3.5. Makro Düzeyde Ekonomik ve Mali Çerçevenin Oluşturulması.....241
3.6. Bütçe Hazırlık Sürecinde Kullanılan Belgeler 242
3.7. Kamu İdarelerinin Bütçe Tekliflerini Hazırlaması ve Yetkili Makamlara Sunması.....242

3.8. Merkezî Yönetim Bütçe Kanun Teklifinin TBMM'ye Sunulması ve Görüşülmesi....243
3.9. Merkezî Yönetim Bütçe Kanun Teklifiyle İlgili Dokümanlar....244
3.9.1. Merkezî Yönetim Bütçe Kanun Teklifinin Hazırlanmasında Dikkate Alınacak Dokümanlar....244
3.9.2. Merkezî Yönetim Bütçe Kanun Teklifine Eklenen Dokümanlar....245
3.10. Millî Savunma Bakanlığının Bütçe Hazırlama Süreci....245
Sonuç....247
Kaynakça....248

Bölüm 12
SAVUNMA VE DEVLET MÜDAHALESİ....249
Mehmet Hanefi Topal

Giriş....249
1. Ulusal Savunma ve Güvenlik....250
2. Kamusal Bir Mal Olarak Ulusal Savunma....253
3. Bir Maliye Politikası Aracı Olarak Savunma Harcamaları....260
4. Savunma Sanayisinin Özendirilmesi....270
Sonuç....276
Kaynakça....277

Bölüm 13
SAVUNMA HARCAMALARI VE BÜTÇE....281
Yunus Özcan

Giriş....281
1. Bütçe....282
2. Millî Savunma Bakanlığının Bütçesi....289
3. Savunma Harcamaları: Uluslararası Karşılaştırma....298
Sonuç....305
Kaynakça....305

Bölüm 14
SAVUNMA HARCAMALARININ EKONOMİK BÜYÜME VE İSTİHDAM ÜZERİNDE ETKİLERİ....307
Ünal Çağlar - Abdüsselam Sağın

Giriş....307
1. Savunma Harcamaları ve Önemi....308
2. İki Dünya Savaşı Arası Dönemde Savunma Harcamaları....310
3. Soğuk Savaş Dönemi'nde Askerî Harcamalar....312
4. Savunma Harcamaları ve Ekonomik Büyüme....315
5. Askerî Harcamaların İstihdam Üzerinde Etkileri....320
Sonuç....322
Kaynakça....323

Bölüm 15
SAVUNMA HARCAMALARI, İNOVASYON VE KALKINMA İLİŞKİSİ 327
Raif Cergibozan

Giriş 327
1. Savunma Harcamaları ve Ekonomik Kalkınma 332
1.1.Savunma Harcamaları ve Ekonomik Kalkınma Üzerine Yapılmış Ampirik Çalışmalar 335
2. Savunma Harcamaları ve İnovasyon 338
2.1. İnovasyon 338
2.2. Savunma Harcamalarının İnovasyona Etkileri 342
Sonuç 345
Kaynakça 346

Bölüm 16
ENFLASYON VE SAVUNMA HARCAMALARI: BETİMSEL BİR ANALİZ 351
Ali Arı - Raif Cergibozan

Giriş 351
1. Enflasyon: Kavramsal ve Teorik Arka Plan 352
2. Savunma Harcamaları ve Enflasyon İlişkisi 357
2.1. Teorik Arka Plan 357
2.1.1. Savunma Harcamalarının Enflasyona Etkileri 357
2.1.2. Enflasyonun Savunma Harcamalarına Etkileri 359
2.1.3. Savunma Harcamaları ve Enflasyon İlişkisi Çift Yönlüdür 360
2.1.4. Savunma Harcamaları ve Enflasyon Arasında İlişki Yoktur 360
2.2. Ampirik Çalışmalar 360
3. Savunma Harcamaları ve Enflasyon İlişkisi Analizi 363
Sonuç 372
Kaynakça 372

Bölüm 17
ASKERÎ HARCAMALAR VE CARİ AÇIK SORUNSALI 375
Necmettin Çelik - Alper Akpınar

Giriş 375
1. Askerî Harcamalar ve Cari Açık 377
2. Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkelerde Askerî Harcamalar ve Cari Açık 378
3. Türkiye'de Askerî Harcamalar ve Cari Açık 383
Sonuç 387
Kaynakça 388

Bölüm 18

PÜR KAMUSAL HİZMET OLARAK SAVUNMA VE GÜVENLİK 391
Cem Barlas Arslan

Giriş 391
1. Tam Kamusal Mal ve Hizmetler 392
2. Pür Kamusal Olarak Savunma Hizmeti 394
3. Savunma Harcamaları ve Vergisel Finansman 397
Sonuç 399
Kaynakça 400

Bölüm 1

SAVUNMA VE GÜVENLİK EKONOMİSİNE GİRİŞ

Necmettin Çelik[1]

Giriş

Ekonomi, uluslararası ilişkiler, kamu yönetimi ve maliye gibi birçok disiplini kapsayan ve bu yönüyle çok disiplinli bir alan olan savunma ve güvenlik ekonomisi; devletlerin savunma ve güvenlik alanındaki fonksiyonlarına ilişkin tüm konuları ve meseleleri, iktisat düşünce sistematiğine dayalı bir şekilde incelemeye çalışan bir alt disiplin olarak karşımıza çıkmaktadır. Önemi uluslararası sistemin çok kutuplu bir yapıya doğru evrildiği günümüzde daha da artan **savunma ve güvenlik ekonomisinin**, inceleme konularının arasında şunlar öne çıkmaktadır:

- Savunma sanayisinin politikaları, sosyoekonomik dinamikleri ve yansımaları,
- Devletlerin ulusal ve uluslararası nitelikli güvenlik tehdidi algıları ile savunma politikaları arasındaki ilişki,
- Savunma harcamalarının etkinliği, optimal düzeyi ve ekonomi üzerindeki etkileri,
- Silah ticareti, silahlanma yarışı ve silahsızlanma süreçleri,
- Bölgesel ya da uluslararası nitelikli askerî antlaşmalar ve birlikler,
- Geleneksel ve genişletilmiş güvenlik anlayışındaki farklılıklar,
- Çatışma, savaş ya da terörizmin sosyoekonomik ve politik dinamikleri ve yansımaları,

[1] Doç. Dr., İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi İİBF İktisat Bölümü, necmettin.celik@ikcu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-0139-7778

eleştirileri dikkate alındığında, devletlerin savunma ve güvenlik alanındaki ağırlıklarının sınırlı olması gerektiği; bu alandaki korumacı politikalarının ya da destek politikalarının, performans ve yenilik odaklı özel sektörün rekabet gücü arttıkça, kademeli bir şekilde azaltılması gerektiği anlaşılmaktadır. Öte yandan, stratejik öneme sahip olan savunma sanayilerinin, özellikle dışa bağımlılığının sebep olabileceği olumsuz sosyoekonomik etkilerinin minimize edilebilmesi adına, millîleştirilmesinin ve bağımsız bir yapıya kavuşturulmasında devlet desteğinin ve öncülüğünün gerekliliği aşikârdır. Son olarak siber güvenlik ve siber savunmaya yönelik dijital dönüşümün sağlanması, yakın gelecekte dünya savunma sanayisinin aşması gereken önemli bir dönüm noktası olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu noktada, savunma sanayisi bütçeleri içerisinde personel harcamalarının minimize edilerek kıt kaynakların sermaye artırımı ve dijitalleşme sürecine yönelik yenilik çalışmalarına aktarılması zaruridir.

Kaynakça

Brauch, H.G. (2008). Güvenliğin Yeniden Kavramsallaştırılması: Barış, Güvenlik, Kalkınma ve Çevre Kavramsal Dörtlüsü. *Uluslararası İlişkiler*, *5*(18), 1-47.

Brauch, H.G. (2009). Security Threats, Challenges, Vulnerability and Risks. International Security, Peace, Development and Environment, Volume I. EOLSS Publications, UK.

Brauch, H.G. (2011). *Concepts of Security Threats, Challenges, Vulnerabilities and Risks. Coping with Global Environmental Change, Disasters and Security*. Springer, Berlin, Heidelberg.

Case, K.E., Fair, R.C. ve Oster, S. (2011). Principles of Macroeconomics. 10.b., Pearson, USA.

Falk, M. (2007). R&D Spending in the High-Tech Sector and Economic Growth. *Research in Economics*, *61*, 140-147.

Goldstein, J.S. ve Pevehouse, J.C. (2017). *Uluslararası İlişkiler*. BB101Yayınları, Ankara.

Greenlaw, S.A. (2017). *Principles of Macroeconomics*. 2.b., XanEdu Publishing, USA.

Hall, R.E. (1979). A Theory of the Natural Unemployment Rate and the Duration of Employment. *Journal of Monetary Economics*, *5*(2), 153-169.

Hu, A.G. ve Png, I.P. (2013). Patent Rights and Economic Growth: Evidence from Cross-Country Panels of Manufacturing Industries. *Oxford Economic Papers*, *65*(3), 675-698.

Huth, P.K. ve Allee, T.L. (2002). *The Democratic Peace and Territorial Conflict in the Twentieth Century* (No. 82). Cambridge University Press, UK.

Juhn, C., Murphy, K.M., Topel, R.H., Yellen, J.L. ve Baily, M.N. (1991). Why has the Natural Rate of Unemployment Increased over Time? *Brookings Papers on Economic Activity*, *2*, 75-142.

Kokko, A., Tingvall, P.G. ve Videnord, J. (2015). The Growth Effects of R&D Spending in the EU: A Meta-Analysis. Economics Discussion Paper No: 2015.

Lemke, D. (1997). The Continuation of History: Power Transition Theory and the End of the Cold War. *Journal of Peace Research*, *34*(1), 23-36.

Pece, A.M., Simona, O.E.O. ve Salisteanu, F. (2015). Innovation and Economic Growth: An Empirical Analysis for CEE Countries. *Procedia Economics and Finance*, *26*, 461-467.

Standing, G. (1983). The Notion of Structural Unemployment. *International Labor Review*, *122*(2), 137-153.

Sterlacchini, A. (2008). R&D, Higher Education and Regional Growth: Uneven Linkages among European Regions. *Research Policy*, *37*, 1096-1107.

Wang, H. ve Wu, D. (2015). An Explanation for China's Economic Growth: Expenditure on R&D Promotes Economic Growth-Based on China's Provincial Panel Data of 1997-2013. *Journal of Service Science and Management*, *8*, 809-816.

Wolfers, A. (1962). *National Security as an Ambiguous Symbol, Discord and Collaboration*. Hopkins United Press, Baltimore.

Yıldız, K. (2014). İşsizlik Türleri, Her Bir İşsizlik Türünün Toplam İşsizlikteki Payı ve Çeşitli Demografik Parametrelerle İlişkisi. *Akademik Bakış Dergisi, 45*, 1-26.

Bölüm 2

ASKERÎ HARCAMA TALEBİ

Mehmet Şahin[1]

Giriş

Askerî harcamalar modern ekonominin doğuşu olarak kabul edilen 18. yüzyıldan bu yana gerek iktisatçılar gerekse de siyaset bilimi ve devlet bürokrasisindeki karar alıcılar arasında tartışılagelen bir konu olmuştur. Zira iktisat, temelde insan ihtiyaçlarını sınırlı kaynaklarla karşılamanın yollarını arayan bilim dalı olarak tanımlanırken en etkin büyüme modelini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Siyaset bilimi ise ideal devlete ulaşmanın teorisini oluşturmaya çalışmaktadır ki bu noktada ideal devletin ne olduğu, zaman içinde dönüşüme uğramıştır. Bununla birlikte çoğu zaman ikisi, birbiriyle yarışan unsurlar olmuştur. Zira ideal devlet, günün sonunda kamu hizmetlerinin etkin biçimde kullanılmasıyla gerçekleşebilmektedir ki bu durum iktisadi açıdan verimli olmayabilir. Gelinen noktada devletin asli görevi ise bir yandan vatandaşlarının güvenliğini sağlamakken aynı zamanda onların hayat standartlarını yükseltecek hizmetlerin sunulması olarak kabul edilmiştir. Nitekim "Günümüzde modern bir devletin yerine getirmesi beklenen işlevler; yönettiği halkın güvenliğini sağlama, halkı temsil etme ve refahını artırma şeklinde sıralanmaktadır." (Milliken ve Krause, 2002: 756; Sanyürek, 2022: 48). Dolayısıyla gerek güvenlik gerekse de eğitim, sağlık gibi sosyal politikalar devletler tarafından kamu hizmeti olarak sunulmaktadır. Liberal iktisadın kurucusu Adam Smith de bu noktada bir hükümdarın birinci ödevinin, redifler yerine düzenli bir ordu kurarak bunu kamu hizmeti olarak sunması olduğunu belirtmiştir (Smith, 2009).

Karar alıcılar ise birbirleriyle yarışan bu iki durum arasında denge kurmayı gözetmeye çalışmaktadır. Zira ekonomik büyümenin formülü piyasanın etkin hâle

[1] Doç. Dr., Milli Savunma Üniversitesi, Kara Harp Okulu Dekanlığı, Uluslararası İlişkiler Bölümü, mesahin@kho.msu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0142-6666

Kaynakça

Acemoglu, D., Ticchi, D. ve Vindigni, A. (2010). A Theory of Military Dictatorships. *American Economic Journal: Macroeconomics, 2(1),* 1-42. DOI:10.1257/mac.2.1.1

Aizenmani, J. ve Glick, R. (2006). Military Expenditure, Threats, and Growth. *Journal of International Trade & Economic Development*, *15*(2), 129-155.

Albalate, D., Bel, G. ve Elias, F. (2012). Institutional Determinants of Military Spending. *Journal of Comparative Economics, 40*(2), 279-290. DOI: 10.1016/j.jce.2011.12.006

Alptekin, A. ve Levine, P. (2012). Military Expenditure and Economic Growth: A Meta-analysis. *European Journal of Political Economy, 28*(4), 636-650. DOI: 10.1016/j.ejpoleco.2012.07.002

Benoit, E. (1978). Growth and Defense in Developing Countries. *Economic Development and Cultural Change, 26*(2), 271-280.

Bove, V. ve Brauner, J. (2016). The Demand for Military Expenditure in Authoritarian Regimes. *Defence and Peace Economics, 27*(5), 609-625. DOI: 10.1080/10242694.2014.925325

Brauner, J. (2015). Military Spending and Democracy. *Defence and Peace Economics, 26*(4), 409-423. DOI: 10.1080/10242694.2014.960245

Cappelen, Å., Gleditsch, N.P. ve Bjerkholt, O. (1984). Military Spending and Economic Growth in the OECD Countries. *Journal of Peace Research, 21*(4), 361-373. DOI: 10.1177/002234338402100404

Coutts, A., Daoud, A., Fakih, A., Marrouch, W. ve Reinsberg, B. (2019). Guns and Butter? Military Expenditure and Health Spending on the Eve of the Arab Spring. *Defence and Peace Economics, 30*(2), 227-237. DOI: 10.1080/10242694.2018.1497372

Deger, S. (1986). Economic Development and Defense Expenditure. *Economic Development and Defense Expenditure, 35*(1), 179-196.

Dicle, B. ve Dicle, M.F. (2010). Military Spending and GDP Growth: Is there a General Causal Relationship? *Journal of Comparative Policy Analysis: Research and Practice, 12*(3), 311-345. DOI: 10.1080/13876981003714644

Dunne, J.P., Nikolaidou, E. ve Mylonidis, N. (2003). The Demand for Military Spending in the Peripheral Economies of Europe. *Defence and Peace Economics, 14*(6), 447-460. DOI: 10.1080/1024269032000085215

Dunne, J.P., Smith, R.P. ve Willenbockel, D. (2005). Models of Military Eexpenditure and Growth: A Critical Review. *Defence and Peace Economics, 16*(6), 449-461. DOI: 10.1080/10242690500167791

Dunne, J.P. (2012). Military Spending, Growth, Development and Conflict. *Defence and Peace Economics, 23*(6), 549-557. DOI: 10.1080/10242694.2012.663576

Dunne, P. ve Perlo-Freeman, S. (2003). The Demand for Military Spending in Developing Countries. *International Review of Applied Economics, 17*(1), 23-48. DOI: 10.1080/713673166

Farley, A. (2021). What Does "Guns and Butter" Refer to? Investopedia. invetopedia.com/ask/answers/08/guns-butter.asp (Erişim Tarihi: 22.08.2022)

FAS. (2000). Russian Military Budget. Federation of American Scientists. https://nuke.fas.org/guide/russia/agency/mo-budget.htm#:~:text=Since%20the%20mid%2D1980s% 2C%20the,and%207% 20percent%20per%20year. (Erişim Tarihi: 11.09.2022)

Harris, G. (1988). Economic Aspects of Military Expenditure in Developing Countries: A Survey Article. *Contemporary Southeast Asia, 10*(1), 82-102.

Harris, G., Kelly, M. ve Pranowo (1988). Trade-offs between Defence and Education/Health Expenditures in Developing Countries. *Journal of Peace Research, 25*(2), 165-177. DOI: 10.1177/002234338802500205

Hauenstein, M., Smith, M. ve Souva, M. (2021). Democracy, External Threat, and Military Spending. *Research & Politics, 8*(4), 205316802110496. DOI: 10.1177/20531680211049660

Heo, U. (2010). The Relationship between Defense Spending and Economic Growth in the United States. *Political Research Quarterly, 63*(4), 760-770. DOI: 10.1177/1065912909334427

Huntington, S.P. (1995). Armed Forces and Democracy: Reforming Civil-Military Relations. *Journal of Democracy, 6*(4), 9-17. DOI: 10.1353/jod.1995.0067

Lee, C.T. (2022). Military Spending and Employment. *Defence and Peace Economics, 33*(4), 501-510. DOI:10.1080/10242694.2021.1873660

Lindén, M. (1992). Military Expenditure, Government Size and Economic Growth in the Middle East in the Period 1973-85. *Journal of Peace Research, 29*(3), 265-270.

Matthews, R. (Ed.). (2019a). *The Political Economy of Defence*. Cambridge University Press.

Matthews, R. (2019b). The Political Economy of Defence. İçinde R. Matthews (Ed.), *The Political Economy of Defence* (ss. 3-26). Cambridge University Press, Cambridge.

Milliken, J. ve Krause, K. (2002). State Failure, State Collapse, and State Reconstruction: Concepts, Lessons and Strategies. *Development and Change, 33*(5), 753-774. DOI: 10.1111/1467-7660.t01-1-00247

Mintz, A. ve Huang, C. (1990). Defense Expenditures, Economic Growth, and the "Peace Dividend". *American Political Science Review, 84*(4), 1283-1293. DOI: 10.2307/1963264

Nabe, O. (1983). Military Expenditures and Industrialization in Africa. *Journal of Economic Issues, 17*(2), 575-587.

NATO. (2019). Defence Expenditure of NATO Countries (2013-2019) [Press release]. https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/pdf_2019_11/20191129_pr-2019-123-en.pdf (Erişim Tarihi: 01.09.2022)

NATO. (2022). NATO Common-Funded Budgets & Programmes: Cost Share Arrangements Valid from 01/01/2018 to 31/12/2019. https://www.nato.int/nato_ static_fl2014/assets/pdf/pdf_2019_12/20191220_NATO_common_funded_budgets -2018.pdf (Erişim Tarihi: 05.09.2022)

Nikolaidou, E. (2008). The Demand for Military Expenditure: Evidence from the EU15 (1961-2005). *Defence and Peace Economics, 19*(4), 273–292. DOI: 10.1080/10242690802166533

The Office of Foreign Assistance. (2022). Foreign Assistance Dashboard. foreignassistance.gov (Erişim Tarihi: 03.09.2022)

Palmer, G. (1990). Alliance Politics and Issue Areas: Determinants of Defense Spending. *American Journal of Political Science, 34*(1), 190. DOI: 10.2307/2111515

Ripsman, N.M., Taliaferro, J.W. ve Lobell, S.E. (2016). Neoclassical Realist Theory of International Politics. Oxford University Press, Oxford.

Rose, G. (1998). Neoclassical Realism and Theories of Foreign Policy. *World Politics, 51*(1), 144-172. DOI: 10.1017/S0043887100007814

Russett, B.M. (1969). Who Pays for Defense? *American Political Science Review, 63*(2), 412-426. DOI: 10.2307/1954697

Sanyürek, B. (2022). Başarısız Devletler ve Türkiye. İçinde M. Şahin ve Ö.F. Kocatepe (Eds.). *21. Yüzyılda Uluslararası Güvenlik* (ss. 47-85). Nobel Akademik, Ankara.

SIPRI. (2022). SIPRI Arms Transfers Database. Stockholm International Peace Research Institute. https://armstrade.sipri.org/armstrade/page/toplist.php (Erişim tarihi: 20.09.2022)

Smith, A. (2009). *Milletlerin Zenginliği*. 3.b., Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

Smith, R. (2019). Military Expenditure and Growth. İçinde R. Matthews (Ed.). *The Political Economy of Defence* (ss. 73-90). Cambridge University Press, Cambridge.

Strange, S. (2004). States and Markets. 2.b., Continuum, London.

Throsby, D. ve Withers, G.A. (2001). Individual Preferences and the Demand for Military Expenditure. *Defence and Peace Economics, 12*(2), 87-102. DOI: 10.1080/10430710108404979

Ünsal, M.E. (2020). G7 Ülkelerinde Askeri Harcamalar ve Ekonomik Büyüme: Panel Veri Analizi. *The Journal of Social Science, 4*(7), 25-33.

Waltz, K.N. (1979). *Theory of International Politics*. Addison-Wesley, Reading.

Whitten, G.D. ve Williams, L.K. (2011). Buttery Guns and Welfare Hawks: The Politics of Defense Spending in Advanced Industrial Democracies. *American Journal of Political Science, 55*(1), 117-134. DOI: 10.1111/j.1540-5907.2010.00479.x

The World Bank. (2022). Military Expenditure (% of GDP). https://data.worldbank.org/indicator/MS.MIL.XPND.GD.ZS?locations=US-OE (Erişim Tarihi: 11.09.2022)

Yakovlev, P. (2007). Arms Trade, Military Sending, and Economic Growth. *Defence and Peace Economics, 18*(4), 317-338. DOI: 10.1080/10242690601099679

Yıldırım, J. ve Sezgin, S. (2002). Defence, Education and Health Expenditures in Turkey, 1924-96. *Journal of Peace Research, 39*(5), 569-580. DOI: 10.1177/0022343302039005004

Bölüm 3

SAVUNMA HARCAMALARININ FAYDA-MALİYET ANALİZİ

Bülent Yılmaz[1]

Giriş

Küreselleşen dünyanın bölgesel sorunlara evrildiği hatta ve hatta ülkelerin kendi iç çatışmalarının boyut değiştirdiği dünyada hangi temel kavramla açıklarsanız açıklayın finansal açıdan savunma ve savunmaya yönelik harcamalar, her zaman gerek akademisyenler gerekse piyasalar açısından cazibe merkezi olmaya devam etmektedir.

Belirli dönemlerde savunma harcamalarında düşüş trendleri görülse de ekonomik, politik ve teknolojik trend değişimleri, küresel terör olayları, ABD'nin Afganistan ve Irak'a müdahalesi ile Ukrayna-Rusya savaşı benzeri bölgesel çatışmalar, Afrika'da yer alan ülkelerin iç sorunlarından kaynaklı çatışmalar dolayısı ile savunma harcamalarında reel artışlar izlenmektedir. 1980'de dünyada toplam askerî harcama 366 milyar dolar iken 2022'de 2.275 trilyon dolara ulaşmıştır. Rakamsal olarak 6 kattan fazla artan askerî harcamaların dünya ekonomisine oranı ise düşüş göstermiştir (SIPRI, 2022).

Ülkemiz, içinde bulunduğu jeopolitik konum dolayısı ile savunma harcamalarına önem vermektedir. Cumhuriyetin kurulması aşamasında devlet bütçesinin %53'ü askerî harcamalara ayrılmıştır. 1952 yılında NATO üyeliği ile birlikte ülkemizin askerî harcamalarındaki artış eğilimi devam etmiştir. 1960'ta savunma harcamaları millî gelirin yaklaşık %3,5'ini oluşturmaktaydı. Milen-

[1] Doç. Dr., Milli Savunma Üniversitesi Kara Harp Okulu Dekanlığı, Savunma Araştırmaları Bölümü, byilmaz@kho.msu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1114-2365

Ayrıca peace dividend kavramından yola çıkılarak askerî harcamaların artırılması, bir ülke için mutlaka daha fazla güvenliğe yol açmayacaktır. Bazı reel kanıtlar, askerî harcamaların karşılıklı olarak azaltılmasının, tüm taraflar için faydalı olan çarpan etkilerine sahip olduğunu göstermektedir. Uluslararası ve bölgesel gerginliklerin sürekli olarak azalması, askerî harcamalarda düşüşe yol açacak, daha güvenli bir dünya sağlayacaktır ve böylece büyük bir barış getirisi elde edilecektir. Farklı ülkeler, elde edilen barış getirisinin nasıl kullanılacağı konusunda farklı tercihlerde bulunarak ekonomik büyüme ve refahını artırabilecektir kuralı da ortak görüşe varılan bir düşünce olabilir. Ancak ne yazık ki bu kavramlar ve görüşler de tam olarak geçerliliğini koruyamayacaktır. Savunma harcamaları israf olarak görülmemelidir. Bu sektöre yapılacak yatırımlar sayesinde katma değeri yüksek teknolojili ürünler üretilip satılabilecek ve bu sayede üretim artırılacak ve ekonomik büyüme desteklenebilecektir. Savunma sanayisi ürünleri sadece ithal edilmemeli, yerli firmalar tarafından iç piyasada üretilmelidir. Eğer bu mümkün değilse ortak iş modelleri çerçevesinde gerekli üretimler yürütülmelidir.

Savunma hizmetleri, ülkelerin varlığını devam ettirebilmesi, birliğini ve gücünün koruyabilmesi açısından vazgeçilmez bir unsurdur. En geniş anlamıyla savunma, devletin iç ve dış tehditlere karşı koyabilmesi, güvenliğini sağlaması olduğuna göre bu harcamalar, ülkenin; jeopolitik, coğrafi, jeostratejik durumuna, ekonomik ve sosyal yapısına bağlı olarak değişecektir.

Kaynakça

Aizenman, J. ve R. Glick, (2006). Military Expenditure, Threats, and Growth. *Journal of International Trade & Economic Development, 15*(2), 129-55.

Baran, T. (2018). Türkiye'de Savunma Sanayisi Sektörünün İncelenmesi ve Savunma Sanayisi Sektörü Harcamalarının Ekonomi Üzerindeki Etkilerinin Değerlendirilmesi. *International Journal of Economics and Administrative Sciences, 4*(2), 58-81.

Barro, R.J. (1990). Government Spending in a Simple Model of Endogenous Growth. *Journal of Political Economy, 98*, 103-125.

Benoit, E. (1973). *Defense and Economic Growth in Developing Countries*. Lexington Books, Lexington, MA.

Benoit, E. (1978). Growth and Defense in Developing Countries. Economic Development and Cultural Change. *Economic Development and Cultural Change,* 26(2), 271-287.

Clements, B., Rogriguez H. ve Schwartz, G., (1998). Economic Determinants of Government Subsidies. IMF Working Paper WP/98/166.

d'Agostino, G., Pieroni, L. ve Dunne, J.P. (2010). Assessing the Effects of Military Expenditure on Growth. University of the West of England, Department of Economics, Discussion Papers 1012.

Dunne, J.P., Smith, R. ve Willenbockel, D. (2005). Models of Military Expenditure and Growth: A Critical Review. *Defence and Peace Economics, 16*(6), 449-461.

Dunne, J.P. (2010). Military Spending and Economic Growth in Sub Saharan Africa. Working Paper, https://www.researchgate.net/publication/228816200_Military_Spending_and_Economic_Growth_in_Sub_Saharan_Africa (Erişim Tarihi: 10.01.2023)

Dunne, J.P. (2012). Military Spending, Growth, Development and Conflict. *Defense and Peace Economics, 23*(6), 549-557.

Feder, G. (1983). On Exports and Economic Growth. *Journal of Development Economics 12*, 59-73.

Gleditsch N.P., Bjerkholt O. ve Smith R.P. (1996). The Peace Dividend. Amsterdam: North- Holland. *Contributions to Economic Analysis*, No. 235.

Giray, F. (2004). Savunma Harcamaları ve Ekonomik Büyüme. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi. 5*(1), 181-199.

Hatemi-J, A., Chang, T., Chen, W-Y., Lin, F-L. ve Gupta, R. (2018). Asymmetric Causality between Military Expenditures and Economic Growth in Top Six Defense Spenders. *Quality & Quantity: International Journal of Methodology, 52*(3), 1193-1207.

Hewitt. D.P. (1991). Military Expenditures Econometric Testing of Economic and Political Influences. IMF Working Paper WP/91/53.

Hewitt. D.P., (1992). Military Expenditures Worldwide: Determinants and Trends 1972-1988. *Journal of Public Policy, 12*(2), 105-152.

Hewitt. D.P., (1993). Military Expenditures 1972-1990: The Reasons Behind The Post-1985 Fall in World Military Spending. IMF Workin Paper WP/93/18.

Hou, N. ve Chen, B. (2013). Military Expenditure and Economic Growth in Developing Countries: Evidence from System GMM Estimates. *Defense and Peace Economics, 24*(3), 183-193.

Keller, K, Poutvaara, P. ve Wagener, A (2009). Military Draft and Economic Growth in OECD Countries. *Defence and Peace Economics, 20*(5), 373-393.

Knight, M., Loayza, N. ve Villanueva, D. (1996). The Peace Dividend: Military Spending Cuts and Economic Growth. IMF Staff Papers, No. 1577.

Koban, E. (1998). Savunma Harcamaları, Ekonomik Etkileri ve Türkiye'deki Gelişimi. *Silahlı Kuvvetler Dergisi, 355*, 40-54.

Mankiw, N.G., Romer, D. ve Weil D.N. (1992). A Contribution to the Empirics of Economic Growth. *Quarterly Journal of Economics, 107*, 407-437.

Mylonidis, N. (2006). Revisiting the Nexus between Military Spending and Growth in the European Union. http://www.econ.uoi.gr/working_papers/Military%20Spending %20and%2 0Growth.pdf. (Erişim Tarihi: 14.11.2022)

Lucas, R. (1988), On the Mechanics of Economic Development. *Journal of Monetary Economics, 22*, 3-42.

Ram, R. (1986). Government Size and Economic Growth: A New Framework and Some Evidence from Cross-section and Time-series Data. *The American Economic Review, 76*(1), 191-203.

Ram, R. (1995) Handbook of Defense Economics. İçinde *Defense Expenditure and Economic Growth* Keith Hartley, Todd Sandler (Ed). Amsterdam: Elsevier, 251-73.

Rokoff, H. (1998). The Peace Dividend in Historical Perspective. *American Economic Review, Papers and Proceedings, 88*(2), 46-50.

Romer, P.M. (1986). Increasing Returns and Long Run Growth. *Journal of Political Economy, 94*, 1002–1037.

Romer P. (1990). Endogenous Technological Change. *Journal of Political Economy 98*(5), 71-102.

Sandler, T. ve Hartley, K. (1995). *Defense Economics*. Oxford University Press, Oxford, UK.

Shahbaz, M., Afza, T. ve Shabbir, M.S. (2013). Does Defense Spending Impede Economic Growth? Co Integration and Causality Analysis for Pakistan. *Defense and Peace Economics, 24*(2), 105-120.

Schiff, J., Gupta, S. ve Clements, B. (1998). Worldwide Military Spending 1990-95. *Defence and Peace Economics, l9*, 237-81.

Solow, R. (1956). A Contribution to the Theory of Economic Growth. *Quarterly Journal of Economics, 70*, 65-94.

Stocholm International Peace Research Institute, 2022. http://www.sipri.org/databases (Erişim Tarihi: 12.03.2023).

Tüğen, K. (1989). Dünyada ve Türkiye'de Savunma Harcamalarındaki Gelişmeler ve Ekonomik Etkileri. *Banka ve Ekonomik Yorumlar, 26*(12), 48-75.

WorldBank, 2022. https://www.worldbank.org/tr/country/turkey (Erişim Tarihi: 15.01.2023).

Yang, A.J.F., Trumbull, W.N., Yang, C.W. ve Huang, B-N. (2011). On the Relationship between Military Expenditure, Threat and Economic Growth: A Nonlinear Approach. *Defence and Peace Economics, 22*(4), 449-457.

Yılmaz, B., Atik, M. ve Melekoğlu, G. (2022). Savunma Harcamalarının Ekonomiye Etkisi ve Harcama Kalemlerinin Ağırlıklarının Belirlenmesi. *SAVSAD Savunma ve Savaş Araştırmaları Dergisi, 32* (2), 273-304. DOI: 10.54078/savsad.1091640

Bölüm 4

GÜVENLİK İKİLEMİ VE SİLAHLANMA YARIŞI

Aytekin Cantekin[1]

Giriş

Bu bölümde, genel olarak Uluslararası İlişkiler disiplininin (özellikle Güvenlik Çalışmaları alanının) önemli konu ve kavramlarından Ekonomi bilimi (özellikle Savunma Ekonomisi konuları) ile ilişkili olduğu düşünülen kavramlardan güvenlik ikilemi ve silahlanma yarışı kavramlarının tanımlaması ve incelemesi yapılacaktır.

Uluslararası İlişkiler disiplini, bir bilimsel inceleme alanı olarak Birinci Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkmıştır. İlk Uluslararası İlişkiler kürsüsü, 1919'da Galler Üniversitesinde açılan Woodrow Wilson Uluslararası Politika kürsüsüdür (Knutsen, 2015: 291; Yurdusev, 2006: 26-27). Uluslararası İlişkiler disiplininin göreceli olarak 1919'da kurulan yeni bir araştırma alanı olması, incelediği ilişkilerin yeni ortaya çıkan ilişkiler olduğu anlamına gelmemektedir. Uluslararası İlişkiler, öncelikle ve esasında devletler arası ilişkileri kendine konu edinmektedir. Devletler arası ilişkiler ve özellikle devletler arasındaki güç mücadelesi ise modern dönemde ortaya çıkan bir olgu değildir, devletler ortaya çıktığından beri tarih boyunca var olmuştur. Bu nedenle devletler arasında silahlanma yarışı, güç dengesi, ittifaklar gibi Uluslararası İlişkiler disiplininin temel kavramsallaştırmalarının geçmişe, tarihsel mücadelelere uygulanabildiğini, geçmiş dönemlerde devletler veya imparatorluklar arasındaki mücadelelerin analiz edilmeye ve bu kavramlarla açıklanmaya çalışıldığını görmekteyiz. Günümüzde veya yakın geçmişte devletler arası mücadeleyi daha önceki dönemle-

[1] Dr. (E) Tankçı Albay, Milli Savunma Üniversitesi Kara Harp Okulu Dekanlığı Misafir Öğretim Üyesi, aytcantekin@gmail.com, ORCID: 0000-0003-3675-9046

lerden ithal etme imkânı artmaktadır. Yani silahlanma yarışı uygun ekonomik gücü gerektirmektedir.

Silahlanma yarışının ortaya çıkmasında devletler açısından 11 temel güdüleme (motivasyon) kaynağından söz edilmektedir. Bunlar; saygınlık kazanmak, askerî ve stratejik çıkarları koruyabilmek, Batılı devletlere olan güvensizlik, güvenlik endişelerini gidermek, önemli bir kuvvet çarpanına sahip olmak, jeopolitik gerekliliğin mevcudiyeti, yerel politikaların uygulanması, ekonomik gelişmelerin sağladığı olanaklar, Yeni Dünya Düzeni'nin etkisinin artması, silah ambargolarının mevcudiyeti, teknolojik gelişmelerin sağladığı olanaklar olarak ifade edilebilir.

Dünya, Soğuk Savaş sırasında ABD ve SSCB arasında tarih boyunca görülen en büyük silahlanma yarışına tanık olmuştur. Tank, uçak, gemi gibi konvansiyonel silahların yanı sıra tarihin önceki dönemlerinde mevcut olmayan nükleer silahlar ve atma vasıtalarına sahip olma konusunda iki süper güç arasında kıyasıya bir mücadele yaşanmıştır. Bu rekabetin sonucunda SSCB dağılmıştır. ABD, bir süre tek süper güç olarak gözükmekle birlikte 2000'li yıllarda, giderek artan biçimde Rusya Federasyonu ve Çin Halk Cumhuriyeti'nin rekabetiyle karşılaşmaya başlamıştır. Bu durum giderek temposu artacak yeni bir silahlanma yarışının önümüzdeki dönemde yaşanabilme olasılığını artırmaktadır.

Kaynakça

Açıkmeşe, S. (2018). Stratejik Çalışmalar ve Realist Güvenlik Çalışmaları. İçinde M. Aydın ve A.H. Atalay (Eds.). *Strateji ve Güvenlik* (ss. 22-101). Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir.

Akgül, Ö. (2020). Devletlerarası Savaşın Nedenleri Üzerine Kuramsal Bir İnceleme. İçinde O. Bingöl ve A.B. Varlık (Eds.). *Güvenlik Çalışmaları (Cilt-I): Kuramsal Yaklaşımlar* (ss. 221-247). Hiper Yayın, Arel Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Arı, T. (2002). *Uluslararası İlişkiler Teorileri: Çatışma, Hegemonya, İşbirliği*. 2.b., Alfa Basım Yayım Dağıtım, İstanbul.

Balcı, A. (2017). Realizm. İçinde Ş. Kardaş ve A. Balcı (Eds.). *Uluslararası İlişkilere Giriş: Tarih Teori Kavram ve Konular* (ss. 119-146). Küre Yayınları, İstanbul.

Booth, K. ve N.J. Wheeler. (2008). Uncertainty. İçinde P.D. Williams (Ed.). *Security Studies: An Introduction* (ss. 133-150). Routledge, Londra.

Bozdağlıoğlu, Y. (2007). Realizm. İçinde H. Çakmak (Ed.). Uluslararası İlişkiler: Giriş, Kavram ve Teoriler (ss. 135-148). Barış Kitabevi, Ankara.

Bremer, S.A. (1992). Dangerous Dyads: Conditions Affecting the Likelihood of Interstate War, 1816-1965. *Journal of Confict Resolution, 36* (2), 309-341.

Britannica. (2023). Security Dilemma. https://www.britannica.com/topic/security-dilemma (Erişim Tarihi: 18.02.2023).

Cantekin, A. (2022). Devletlerin Saldırganlığı ve Uluslararası Sistemde Güvenlik. İçinde M. Şahin ve Ö.F. Kocatepe (Eds.). *21. Yüzyılda Uluslararası Güvenlik* (ss.19-31). Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara.

Caymaz, E. ve F. Erenel. (2020). Silahlanma ve Silahsızlanma. İçinde O. Bingöl ve A.B. Varlık (Eds.). *Güvenlik Çalışmaları (Cilt-II): Güvenlik Sektörleri ve Sorunları* (ss. 71-99). Hiper Yayın, Arel Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Dedeoğlu, B. (2014). *Uluslararası Güvenlik ve Strateji*. 3.b., Yeniyüzyıl Yayınları, İstanbul.

Değirmencioğlu, İ.B. (2022). Ekonomik Bağımlılık, Karşılıklı Bağımlılık ve Ekonomik Güvenlik. İçinde O. Bingöl ve A.B. Varlık (Eds.). *Güvenlik Çalışmaları (Cilt-II): Güvenlik Sektörleri ve Sorunları* (ss. 421-450). Hiper Yayın, Arel Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Gencer, A.İ., Örenç, A.F. ve Ünver, M. (2008). *Türk-Amerikan Silah Ticareti Tarihi: I/Belgeler*. Doğu Kütüphanesi, İstanbul.

Herz, J.H. (1950). Idealist Internationalism and the Security Dilemma. *World Politics, 2*(2), 157-180.

Jervis, R. (2006). The Spiral of International Insecurity. İçinde R. Little ve M. Smith (Eds.). *Perspectives on World Politics* (ss.54-61). Routledge, Londra.

Knutsen, T.L. (2015). *Uluslararası İlişkiler Teorisi Tarihi*. Çev. M. Özay. Açılım Kitap, İstanbul.

Köprülü, G. (2018). *Soğuk Savaş: Ronald Reagan'ın Rollback Stratejisi*. Çizgi Kitabevi, Konya.

Morgenthau, H.J. (1949). *Politics among Nations: The Struggle for Power and Peace*. 2.b., Alfred A. Knopf, New York.

Neilberg, M.S. (2011). *Dünya Tarihinde Savaş*. Çev. M.T. Akad. Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

Roskin, M.G. ve Berry, N.O. (2014). *Uluslararası İlişkiler: Uluslararası İlişkilerin Yeni Dünyası*. Çev. Ö. Şimşek. Adres Yayınları, Ankara.

SIPRI (Stockholm International Peace Research Institute) (2022). SIPRI Year Book 2022 Summary. www.sipriyearbook.org (Erişim Tarihi: 22.02.2023)

Solmaztürk, H. (2020). Ulusal Güvenlik. İçinde O. Bingöl ve A.B. Varlık (Eds.). *Güvenlik Çalışmaları (Cilt-I): Kuramsal Yaklaşımlar* (ss. 95-136). Hiper Yayın, Arel Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Tukidides. (2010). *Peloponnessos Savaşları*. Çev. F. Akdemir. Belge Yayınları, İstanbul.

Uçarol, R. (2000). *Siyasi Tarih: 1789-1999*. 5.b., Filiz Kitabevi, İstanbul.

Waltz, K. (1979). *Theory of International Politics*. Addison Wesley, Reading, Massachusetts.

Yalçın, H.B. (2017). *Ulusal Güvenlik Stratejisi: ABD, İngiltere, Fransa, Rusya, Çin*. SETA Kitapları, Ankara.

Yalvaç, F. (2011). Devlet. İçinde A. Eralp (Derleyen). *Devlet ve Ötesi: Uluslararası İlişkilerde Temel Kavramlar* (ss. 15-51). İletişim Yayınları, İstanbul.

Yurdusev, A.N. (2006). Uluslararası İlişkiler Öncesi. İçinde İ.D. Dağı, A. Eralp vd., *Devlet, Sistem ve Kimlik: Uluslararası İlişkilerde Temel Yaklaşımlar* (ss. 15-55). İletişim Yayınları, İstanbul.

Bölüm 5

TERÖRİZM VE EKONOMİ

Mahir Terzi[1] *- Serkan Yenal*[2] *- Semih Özen*[3]

Giriş

Bu bölüm, terör ve ekonomi konusunda okuyucuya genel bir çerçeve sunmak amacıyla kaleme alınmıştır. Terörün herhangi bir ülke ekonomisine verdiği zarara ilişkin genel kanı (olumsuz etki) malumdur. Bu genel kanı, bu bölümde, terörün; yabancı yatırımlar, refah, büyüme, tüketim, tasarruf ve yatırımlar üzerindeki etkisi bağlamında ampirik çalışmalar çerçevesinde ortaya konmaktadır. Türkçe literatüre tanıtımının yanında, bu veriler aynı zamanda, konu ile farkındalık düzeyini de artıracak niteliktedir. Çalışmaya konu olan içerik ve bu içeriğe ilişkin ampirik veriler, Türkiye'de dâhil olmak üzere esasen çeşitli ülkeleri kapsamaktadır ve Türkiye örneğinde yapılacak yeni ampirik çalışmalar, Türkiye özelindeki çalışmaları daha da geliştirebilecek mahiyette yorumlanabilir. Buna ilaveten peşinen söylemek gerekirse terörün pozitif katkısına ilişkin istatistiksel veriler veya tespit edilen verilere ilişkin bu yöndeki yorumlar ise bu bölümün yazarları için de şaşırtıcı olmuştur. Terör tanımlanırken felsefi derinlik bağlamında teröre pozitif mana yüklenmesi literatürde tesadüf edilen bir durumdur.[1] Ancak istatistiksel olarak elde edilen verilerden, teröre maruz kalan bir ülkede, kısa dönemde de olsa ekonominin canlandığına ilişkin sonuçların tespit edilmesi, genel kabuller üzerine daha fazla düşünmeyi gerektirebilir.

Metne konu olan çalışmaların özellikle Türkçe literatürü takip eden okuyucular ve/veya terör konusuna ilgi duyanlar için bilgilendirici olacağı söylenebilir. Ancak bu çalışmalar, aynı zamanda yabancı literatürde terör ve ekonomi konusunda ampirik çalışmalara belirgin bir iltifat olduğunu da dikkatlere sunmaktadır.

[1] Dr., Kültür ve Turizm Bakanlığı, mahirterzi@yahoo.com, ORCID: 0000-0003-1308-2060
[2] Doç. Dr., Milli Savunma Üniversitesi Kara Harp Okulu Uluslararası İlişkiler Bölümü, serkanyenal@gmail.com, ORCID: 0000-0002-8188-5095
[3] MA, Millî Eğitim Bakanlığı, sozen2002@hotmail.com, ORCID: 0009-0000-3306-4623

turizm etkilemektedir ama tersi geçerli değildir. Yaya'nın çalışma sonuçlarına göre terörizmin, Türk turizminde olumsuz ama küçük bir etkisi bulunmaktadır. Terör olayları nedeniyle turizmin büyümesinde küçük bir düşüş ortaya çıkmıştır ancak kümülatif etki önemlidir. Dokuz yıllık bir terörün, Türkiye'ye gelen turist sayısını yaklaşık 6 milyon kişi azalttığı ve sadece 2006'da terörün Türk turizmine maliyetinin 700 milyon doları aştığı (2009: 496) sonucuna varan çalışmanın ayrıntısı için bk. Yaya (2009:477-497). Türkiye örneğinde 1992-2011 arası dönem için terörün turizme genel ülke düzeyinde belirgin bir etkisinin olmadığını istatistiksel olarak değerlendiren ancak terör saldırılarının Doğu ve Güney Doğu Anadolu'da yoğunlaşması nedeniyle bu bölgelerin turizm kapasitesinin geliştirilememesine işaret ederek bu bölgelerde terör ve refah arasındaki çift yönlü nedensel ilişkiye işaret eden başka bir çalışma içinse bk. Çelik ve Karaçuka (2019: 313-322).

Kaynakça

Atukeren, E. (2011). Granger-Nedensellik Sınamalarına Yeni Yaklaşımlar. *Atatürk Üniversitesi İİBD, 10*(Özel Sayı),137-155.

Bilgel, F. ve Karahasan, B.C. (2015). The Economic Costs of Separatist Terrorism in Turkey. *Journal of Conflict Resolution, 61*(2), 1-23.

Burgoon, B. (2006). On Welfare and Terror: Social Welfare Policies and Political-economic Roots of Terrorism. *Journal of Conflict Resolution, 50*(2), 176-203.

Çelik, N. ve Karaçuka, M. (2017). The Effects of Terror Attacks on Tourism Sector: An Empirical Analysis in Turkey Example. *Ege Academic Review, 17*(3), 313-322.

Gaibulloev, K. ve Sandler, T. (2011). The Adverse Effect of Transnational and Domestic Terrorism on Growth in Africa. *Journal of Peace Research, 48*(3), 355-371.

Güriş, S., Akay, E.Ç. ve Güriş, B. (2018). *Eviews ile Temel Ekonometri*. Der Yayınları, İstanbul.

Halevy, N., Chou, E.Y., Cohen, T.R. ve Bornstein, G. (2010). Relative Deprivation and Intergroup Competition. *Group Processes & Intergroup Relations, 13*(6), 685-700.

Kojove, A. (2001). *Hegel Felsefesine Giriş*. Çev. Selahattin Hilay. Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Korotayev, A., Vaskin, I. ve Tsirel, S. (2019). Economic Growth, Education, and Terrorism: A Re-analysis. *Terrorism and Political Violence, 33*(3), 572-595.

Kumar, S.P.K. ve M.A. Sanjeev. (2020). Terrorism-tourism-economic Growth Nexus in India: An NARDL Evidence. *FIIB Business Review, 9*(4), 300-308.

Meierrieks, D. ve Gries, T. (2013). Causality between Terrorism and Economic Growth. *Journal of Peace Research, 50*(1), 91-104.

Osgood, I. ve Simonelli, C. (2020). Nowhere to Go: FDI, Terror, and Market-specific Assets. *Journal of Conflict Resolution, 64*(9), 1-28.

Piazza, J.A. (2011). Poverty, Minority Economic Discrimination, and Domestic Terrorism. *Journal of Peace Research, 48*(3), 339-353.

Sezgin, Ş. ve Kıroğlu, B. Ş. (2019). Terör Olaylarının Türkiye'nin Turizmine Etkisinin analizi. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD), 6*(10), 16-27.

Shah, S.H., Hasnat, H. ve Ahmad, M.H. (2016). The Effects of the Human Cost of Terror on National Income, Private Consumption and Investment in Pakistan: An Empirical Analysis. *South Asia Economic Journal, 17*(2), 216-235.

Terzi, M. (2019). Akdeniz'de Fakirlik ile İstikrarsız Rejimlerin Türkiye'nin Güvenliğine Etkileri. İçinde Çomak H. ve Şeker B.Ş. (Eds.) *Akdeniz Jeopolitiği 1-2* (ss. 752-765). Ankara: Nobel Kitabevi.

Turanlı, M. ve Güriş, S. (2018). *Temel İstatistik*. Der Yayınları, İstanbul.

Yaya, M.E. (2009): Terrorism and Tourism: The Case of Turkey. *Defence and Peace Economics, 20*(6), 477-497.

Bölüm 6

DÜNYA SAVUNMA SANAYİSİ

Mustafa Bekmezci[1] *- Wasim Ul Rehman*[2] *- Muhammad Nadeem*[3]

Giriş

Bir ülkenin savunma ihtiyacı; bulunduğu bölgenin stratejik konumuna, sahip olduğu yeraltı kaynaklarına, tehdit algısına, bölgesindeki veya dünya çapındaki güç durumuna göre şekillenmekte, kendi çıkarları doğrultusunda izlediği politikaya göre değişmektedir. Her toplum, askerî teknolojiye sahip olmaya ve sahip olduğu askerî teknolojiyi geliştirmeye önem vermektedir çünkü askerî teknolojiye sahip olmamanın bedeli çok ağırdır ve ölümcüldür (Parker, 2014: 2). Bu kapsamda savunma sanayisi için en önemli unsurun teknolojik yetkinlik olduğu söylenebilir. Ayrıca sayısal yetersizlik teknoloji ile karşılanabilmektedir. Savunma sanayisi; elektronik, bilişim, uzay, biyomühendislik gibi sanayi dallarının çıktılarını kullanmaktadır. Ayrıca siyasi ve ekonomik gücün en etkili güç çarpanıdır. Herhangi bir devletin kendi imkânları ile geliştirdiği; kara, hava, deniz silah araç ve gereçleri, o devletin politikasını da stratejisini de belirlemektedir. Savunma sanayisi gelişmiş ülkeler, genellikle gelişmiş ülkelerdir (Pirinççi ve Yeşiltaş, 2021: 88). Güçlü bir sanayinin arkasında da güçlü bir savunma sanayisi bulunmaktadır (Küçükseyhan, 2017: 7). Dolayısıyla savunma sanayisinin ülkeyi dışa bağımlılıktan kurtardığı, ekonomiye ve ülkenin gelişmesine katkı sağladığı söylenebilir.

[1] Prof. Dr., Milli Savunma Üniversitesi Kara Harp Okulu Dekanlığı, Savunma Araştırmaları Bölümü, mbekmezci@kho.msu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1206-690X

[2] Assistant Professor, University of the Punjab, Gujranwala Campus, Department of Business Administration, Pakistan, wasim.rehman@pugc.edu.pk, ORCID: 0000-0002-9927-2780

[3] Assistant Professor, University of Education Vehari Campus, Pakistan, muhammad.Nadeem @ue.edu.pk, ORCID: 0000-0002-2667-5247

Kaynakça

Akar, S. (2022). Savunma Sanayisi Gelişimi: Türkiye ile Seçilmiş Ülke Örnekleri Karşılaştırması. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde.

Akgül, A. (1986). *Savunma Sanayisi İşletmelerinin Yapısı ve Türk Savunma Sanayisi*. Başbakanlık Basımevi, Ankara.

Black, J. (2019). Savaş ve Teknoloji. Çev. Cengiz Yücel. Doruk, İstanbul.

Çam, Ö.T. (2022). AB; Savunma Harcamaları için Ortak Mekanizma Planlıyor. https://www.aa.com.tr/tr/dunya/ab-savunma-harcamalari-icin-ortak-mekanizma-planliyor/2591345 (Erişim Tarihi: 12.09.2022).

Caşın, M.H. (1997). Global Savunma Sanayiinin Yeni Dinamikleri ve Muhtemel Gelişim Modelleri. Savunma Sanayiindeki Teknolojik Gelişmeler Sempozyumu Bildiriler Kitabı, KHO Öğretim Başkanlığı, Ankara.

Eceral, T.Ö. (2017). Türk Savunma ve Havacılık Sanayisinin Küresel, Ulusal ve Yerel Dinamikleri: Ankara Örneği. *Akademik Bakış, 11*(21), 1-20.

Gümüşdaş, E. (2010). Türkiye'de Savunma Sanayii ve Savunma Harcamalarının Ekonomideki Yeri. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde.

Kayan, A. (2017). Savunma Sanayisinin Gelişimi ve Savunma Harcamalarının Ekonomik Büyüme ile İlişkisi. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.

Korkmazyürek, H. (2018). Stratejik Savunma Yönetimi. Hiperyayın, İstanbul.

Küçükseyhan, Y. (2017). TOBB Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği Savunma Sanayisi Sektör Meclisi 2017 Yıllık Raporu, Ankara.

Özmen, Ö. (2007). Dünya'da ve Türkiye'de Savunma Sanayii ve Bu Sektörde Örnek Ülke Uygulamaları. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Projesi, Beykent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Parker, G. (2014). Cambridge Savaş Tarihi. 2.b., Çev. Füsun Tayanç ve Tunç Tayanç, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

Pınar, L. (2018). Türkiye'nin Savunma Sanayisi Alanındaki Gelişimin Türk Dış Politikasına Olan Etkisi. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 7*(4), 2344-2357.

Polat, A. O. (2020). Avrupa, ABD Savunma Sanayisi ve Türk Savunma Sanayisinin Tarihçesi. https://www.tgrthaber.com.tr/aktuel/avrupa-abd-savunma-sanayi-ve-turk-savunma-sanayinin-tarihcesi-2715325 (Erişim Tarihi: 12.09.2022).

Sakman, T. (2022). NATO 2030 Projeksiyonu ve Asya-Avrupa Dengesizliği. https://www.aa.com.tr/tr/analiz/nato-2030-projeksiyonu-ve-asya-avrupadengesizligi/2073624 (Erişim Tarihi: 12.09.2022).

Savunma Reformu Raporu (2013). Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Ankara.

Savunma Sanayisi Özel İhtisas Komisyon Raporu (2007). DPT, Yayın No: 2755, Ankara.

Sevinç, S. (2020). Dünya'da ve Türkiye'de Savunma Sanayii ve Savunma Harcamalarının Makroekonomik Etkilerinin Ampirik Analizi: Türkiye Örneği. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş.

Sezgin, Ş. ve Sezgin, S. (2018). Dünya'da ve Türkiye'de Savunma Sanayisi: Genel Bir Bakış. A*vrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD), 5*(12), 1-19.

TASAM (2015). Türk Savunma Sanayiinin Geleceği Sürdürülebilir ve Güçlü İhracat için Strateji Raporu-1. İstanbul.

TÜBİTAK (2003) Savunma, Havacılık ve Uzay Paneli Raporu Ek-3, TÜBİTAK, Ankara.

Yarman, T. (2022). Savunma Sanayii, Dünya ve Türkiye I, II, Ulusal Strateji. http://tolgayarman.com/blog/index.php/savunma-sanayii-dunya-ve-turkiye (Erişim Tarihi: 12.09.2022).

Ziylan, A. (2001). Savunma Nereden Nereye?. *Ulusal Strateji Dergisi, Kasım/Aralık*, 1-7.

https://people.defensenews.com/top-100/ (Erişim Tarihi: 13.09.2022).

https://tr.wikipedia.org/wiki/Sanayi (Erişim Tarihi: 17.09.2022).

https://www.sipri.org/media/press-release/2022/world-military-expenditure-passes-2-trillion-first-time (Erişim Tarihi: 11.09.2023).

Bölüm 7

TÜRK SAVUNMA SANAYİSİ

Kemal Eroğluer[1]

Giriş

İnsanların temel ihtiyaçlarından biri olan güvenlik duygusu, insanları tehlikelere karşı güç birliği yaparak kendilerini korumak için toplu hâlde yaşamaya yöneltmiştir. İnsanların topluluklar hâlinde yaşamak suretiyle kendilerini çeşitli tehlikelere karşı koruma ve savunmaları, en temel güvenlik ihtiyacının bir sonucudur.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması ile Osmanlı Devleti döneminden itibaren gelişen ve son dönemlerinde durma noktasına gelen savunma sanayisi sürekli gelişim göstermiş ve belirlenen savunma stratejileri çerçevesinde hızla gelişerek (Baran, 2018: 58) özellikle son dönemde İnsansız Hava Aracı (İHA) atılımıyla havacılık alanında dünya çapında büyük başarılar elde etmiştir.

Türkiye, savunma sanayisi konusunda son döneme kadar NATO üyesi bir ülke olarak uluslararası anlaşmalar çerçevesinde, millî çıkarlarını gözeterek hareket etmiştir. Son dönemde ise küresel aktörlerin faaliyetleri ve uluslararası gelişmeler dikkate alınarak savunma sanayisinin yerli ve millî imkânlarla yürütülmesi sonucu dışa bağımlılık azalırken önemli başarılar da beraberinde gelmiştir. Savunmaya yönelik yapılan harcamalar her ne kadar ekonomik büyümeyi olumsuz yönde etkiliyormuş gibi görünse de ülke sanayisinin gelişmesi ve ulusal güvenliğin sağlanması kapsamında bu yatırımlar vazgeçilmezdir.

Bu bölümde savunma kavramı, savunma sanayisi ve özellikleri ile Türk savunma sanayisinin gelişimi ve mevcut durumu incelenecektir.

1. Savunma Kavramı ve Önemi

Güvenlik kavramı, "toplum yaşamında yasal düzenin aksamadan yürütülmesi, kişilerin korkusuzca yaşayabilmesi durumu, emniyet" olarak tanımlanmış-

[1] Doç. Dr., Milli Savunma Üniversitesi Kara Harp Okulu Dekanlığı, Savunma Araştırmaları Bölümü, kerogluer@kho.msu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2456-5140

Son dönemde İHA ve SİHA alanında yaşanan gelişmeler, bu ürünlere sahip olan ülkelerin savaş başarısını etkiler hâle gelmiştir. Günümüzde hâlen devam etmekte olan projeler ile gelecekte de kara, hava ve deniz sistemlerinde dünya çapında söz sahibi olacak olan Türkiye, güçlü savunma sanayisi ile bölgesinde ve dünya üzerinde oyun kurucu lider ülke olma özelliğini sürdürecektir.

Kaynakça

Akıncı, E. (2007). Türk Savunma Sanayiinde Teknoloji ve Strateji. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul.

Arize, A.C. (2002). Imports and Exports in 50 Countries Tests of Co-integration and Structural Breaks. *International Review of Economics and Finance*, *11*, 101-115.

Bağcı, E. (2019). *Dışa Bağımlılığın Makroekonomik Sonuçları: Türkiye Örneği*. Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara.

Baran, T. (2018). Türkiye'de Savunma Sanayisi Sektörünün İncelenmesi ve Savunma Sanayisi Sektörü Harcamalarının Ekonomi Üzerindeki Etkilerinin Değerlendirilmesi. *Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 4*(2), 58-81.

Bozkır, A. (1997). *Türkiye'de Dış Politika-Savunma Sanayii Etkileşimi*. SSM, Ankara.

Çıkınlar, S. (2006). Savunma Harcamaları ve Türkiye'nin Durumu. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta.

Duyar, M. (1997). Türk Savunma Sanayii'nin Ekonomideki Yeri ve Önemi. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.

Erdem, E. (1996). Sanayi Devriminin Ardından Osmanlı Sanayileşme Hamleleri: Sanayi Politikalarının Dinamikleri ve Zafiyetleri. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 48*, Temmuz-Aralık, 17-44.

Eren, H., Kılıç, A. ve Balcı, H. (2015). Savunma Sanayii için Teknoloji Transfer Yöntemi Seçimi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi, 20*(4), 305-326.

Güneş, E. (2007). Savunma Sanayiinin Millileştirilmesinin Önemi. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü. Gebze.

Gür, O. (1998). *Türk Silahlı Kuvvetlerinin Savunma Sanayii Yoluyla Ülke Gelişimine Katkısı*. Harp Akademileri Basımevi, İstanbul,

Johnson, J. L. (1994). Financing the Arms Trade. *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*, 535(1), 110-121.

Kayan, A. (2017). Savunma Sanayisinin Gelişimi ve Savunma Harcamalarının Ekonomik Büyüme ile İlişkisi. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi, Aydın.

Kazgan, H., Ateş, T. ve Koraltan, M. (1999). Osmanlı'dan Günümüze Türk Finans Tarihi, 1. Cilt: Kuruluştan Cumhuriyet'e. İstanbul Menkul Kıymetler Borsası Yayınları, İstanbul.

Köse, Z., Gölpek, F. ve Doğan, F.C. (2019). Savunma Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi: Türkiye Örneği. *Uluslararası Ticaret ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, 3*(1), 30-40.

Kurt, E. (2018). Türk Savunma Sanayii Tarihine Mikro Yaklaşım: Savunma Sanayii İşletmelerine Dair Bir Envanter ve Dönemselleştirme Çalışması (1836-2018). Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul.

MSB Beyaz Kitap. (2000). *Türkiye'nin Milli Savunma Politikası*, Mönch Yayıncılık. Ankara

Oxford Languages. (2023). https://languages.oup.com/google-dictionary-tr/ (Erişim Tarihi: 26.01.2023)

Saraçöz, Y. (2018). Savunma Sanayiinin Önemi ve Savunma Harcamalarının Ülke Ekonomisine Etkileri. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi, Ankara.

Sezgin, A. (2004). *Türkiye'de Savunma Harcamalarının Ekonomik ve Jeopolitik Analizi*. SSM, Ankara.

Sönmez, M. (2016). Sanayinin Sorunları ve Analizleri (XIX). Asker ve Polis Harcamaları ve Silah Sanayi. *Mühendis ve Makine, 57*(680), 23-40.

Şimşek, M. (1989). *Üçüncü Dünya Ülkelerinde ve Türkiye'de Savunma Sanayii*. Ankara.

TÜBİTAK. (1998). Savunma Sanayisi ve Tedarik. TÜBİTAK Yayınları, Ankara.

Ülger, F. (1997). *Türk Savunma Sanayii*. TOBB Yayınları, Ankara.

Yılmazer, D. (2018). Cumhuriyet Dönemi Milli Savunma Sanayii'nin Kurulması ve Ordunun Yenileştirilmesi Politikaları. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Zengin, R. (2010). Savunma Sanayisinin Gelişimi ve Türkiye'de Savunma Harcamalarının Ekonomik Etkileri. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta.

Ziylan, A. (2004). Ulusal Teknoloji Yeteneği ve Savunma Sanayii. http://www. inovasyon.org/pdf/az_sader.pdf (Erişim Tarihi: 07.12.2022)

https://www.mke.gov.tr/tr/mke-kurumsal/sayfalar/24-07-2021-hakkimizda/ (Erişim Tarihi: 03.12.2022)

https://www.aselsan.com.tr/tr/hakkimizda/sirket-profili/ortaklar (Erişim Tarihi: 03.12.2022)

https://www.havelsan.com.tr/kurumsal/hakkimizda/sirket-profili (Erişim Tarihi: 03.12.2022)

https://www.fnss.com.tr/tr/kurumsal/fnss-tarihcesi (Erişim Tarihi: 04.12.2022)

https://baykartech.com/tr/tarihce/ (Erişim Tarihi: 04.12.2022)

http://www.isbirelektrik.com.tr/urunler.php (Erişim Tarihi: 09.12.2022)

https://www.stm.com.tr/tr/biz-kimiz/hakkimizda (Erişim Tarihi: 25.01.2023)

https://m5dergi.com/kapak/osmanlidan-gunumuze-savunma-sanayii/ Osmanlıdan Günümüze Savunma Sanayisi. (Erişim Tarihi: 10.12.2022)

https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/savunmanin-devleri-listesine-7-turk-sirketi-girdi/1944067 Savunmanın devleri' listesine 7 Türk şirketi girdi (Erişim Tarihi: 25.01.2023)

https://www.aspilsan.com/kurumsal/hakkimizda/ (Erişim Tarihi: 25.01.2023)

https://thinktech.stm.com.tr/uploads//docs/1647523596_stmblogkureselsavunmasanayiinde2022ongoruleri Küresel Savunma Sanayiinde 2022 Öngörüleri. (Erişim Tarihi: 03.12.2022)

BMC. https://www.bmc.com.tr/kurumsal/hakkimizda (Erişim Tarihi: 29.01.2023)

OTOKAR. https://www.otokar.com.tr/otokar-hakkinda/tarihce (Erişim Tarihi: 29.01.2023)

OTOKAR Faaliyet Raporu (2017). https://www.otokar.com.tr/getmedia/8068edea-c528-4b40-bd6d-415ed62b564a/1-ocak-30-eylul-2017-ara-hesap-donemine-ait-faaliyet-raporu (Erişim Tarihi: 04 Mart 2023)

ROKETSAN. (2023). https://www.roketsan.com.tr/tr (Erişim Tarihi: 01.02.2023)

SASAD. (2022). Savunma ve Havacılık Sanayi İmalatçılar Derneği. https://www.sasad.org.tr/ (Erişim Tarihi: 19.11.2022).

SaSaD Performans Raporu 2021. https://www.sasad.org.tr/sasad-sektor-performans-raporu-2021. (Erişim Tarihi: 18.02.2023)

SSB. (2022). Savunma Sanayisi Başkanlığı. https://www.ssb.gov.tr/Default.aspx? LangID=1 (Erişim Tarihi: 01.02.2023)

Thinktech (2022). Küresel Savunma Sanayiinde 2022 Öngörüleri. https://thinktech.stm.com.tr/tr/kuresel-savunma-sanayiinde-2022-ongoruleri (Erişim Tarihi: 01.02.2023)

TDK. (2023). Türkçe Sözlük. https://sozluk.gov.tr/ (Erişim Tarihi: 26.01.2023)

TUSAŞ. https://www.tusas.com/kurumsal/hakkimizda (Erişim Tarihi: 29.01.2023)

Türk Silahlı Kuvvetleri Güçlendirme Vakfı. (2022). https://tskgv.org.tr/ (Erişim Tarihi: 16.12.2022)

Bölüm 8
ASKERÎ-SINAİ KOMPLEKS

Ufuk Bal[1] *- Adem Başpınar*[2]

Giriş

Askerî-sınai kompleks, askerî sosyolojinin temel kavramlarından biridir. Ortaya çıktığı İkinci Dünya Savaşı sonrası Amerika Birleşik Devletleri toplumunun özgün koşullarını da içinde barındıracak şekilde, savunma sanayisi şirketlerinin ve askerî yöneticilerin iş birliği yaparak; belli silahları satın alma, belli askerî operasyonlar düzenleme, belli uzun süreli silahlanma programlarına başlama, belli askerî yardım kampanyaları düzenleme gibi kararlarda siyasi karar alıcıları etkileme eforlarının bütününü ifade eder.

Dolayısıyla askerî-sınai kompleksin içinde savunma sanayisi şirketleri için büyük kârlar, üst düzey askerî yöneticiler içinse emeklilik sonrası bu şirketlerde kariyer, medyada repütasyon, askerî görevde terfi gibi çıkarlar söz konusudur. Aynı zamanda karar alıcıların ve karar alma süreçlerinin manipüle edilip edilmediği tartışmalarından ötürü siyaset biliminin de çalışma alanı içinde yer alır. Sonuç olarak bu tartışma; sosyoloji, ekonomi ve siyaset bilimini temelden ilgilendirir. Ne yazık ki Türkiye'de, ülkemizde böyle bir oluşumun gözlemlenmemesi[3] ve askerî sosyolojinin ancak gelişiyor olmasının da etkisiyle bu konu literatürde hiç işlenmemiştir.

---

[1] Doktor adayı, Mill Savunma Üniversitesi, ATASAREN, Askerî Sosyoloji Doktora Programı, ufukbal.sf@gmail.com, ORCID: 0000-0001-9338-7010.

[2] Doç. Dr., Kırklareli Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, abaspinar@klu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2125-1832

[3] Türkiye'de askerî-sınai kompleksin gözlemlenip gözlenmeyeceğine ilişkin çalışmalar sayıca az ve kalite olarak yetersizdir. Akademik çevrelerin bu konuya ilgisizliği, böyle bir durumun gözlemlenmiyor olmasına yorulabileceği gibi gelecekte yapılacak çalışmalarla askerî-sınai kompleksin Türkiye'de var olduğu ispatlanabilir. Ancak mevcut akademik ve empirik verilerle böyle bir durumun söz konusu olduğunu söylemek güçtür. Bu konu müstakil bir araştırma konusu olarak ele alınmalıdır.

Benzer bir süreç Soğuk Savaş'ın ardından özellikle de 11 Eylül'ü takip eden dönemde yaşanmaya başlamıştır ve henüz bitmekten uzaktır. 2022'de başlayan ve bir anlamda 2014'teki çatışmaların devamı olan Ukrayna Savaşı ile beraber tekrar bir küresel silahlanma dalgasının olması beklenmektedir. Ayrıca son dönemde artan ABD-Çin jeopolitik mücadelesi ve dünyanın farklı yerlerinde ortaya çıkan ve yıllarca süren çatışmalar, son yıllarda küresel çapta savunma sanayisi üretimini artırmaktaydı. 2021 yılına ilişkin veriler, bu trendi doğrular niteliktedir. SIPRI raporlarına göre 2021 yılında ilk defa toplam savunma üretimi 2 trilyon ABD dolarını aşmıştır (World military expenditure passes $2 trillion for first time, SIPRI, 2022). Ukrayna Savaşı'yla birlikte Soğuk Savaş sonrasında savunma bütçelerini kısan birçok Avrupa ülkesi rekor modernizasyon programları açıklamış, Avrupa ülkelerinde savunma üretimi hızlanmıştır (Ukraine war: Arms made at pace "highest since Cold War" as Europe's east aids Kyiv, Euronews).

Bu bağlamda, sivil-asker ilişkilerinin temel kavramlarından olan askerî-sınai kompleksin gelecekte daha çok çalışılması ve daha sık duyulması beklenebilir. Sadece Avrupa'da değil askerî harcamaların istikrarlı bir şekilde arttığı Güneydoğu Asya'da, savunma sanayisinin giderek daha belirgin hâle geldiği ve jeopolitik fay hatları üzerinde yer alan Türkiye ve Polonya gibi ülkelerde askerî-sınai kompleks, hem bilimsel araştırmaların hem de siyasi tartışmaların odak noktalarından olma potansiyeline sahiptir.

Kaynakça

Aspaturian, V.V. (1972). The Soviet Military-industrial Complex-Does it Exist? *Journal of International Affairs, 26*, 1-28.

Bacevich, A.J. (2017). *America's War for the Greater Middle East: A Military History*. Random House, New York.

Baucom, D. (2014). The Military-industrial Complex: A Historical Perspective. *Journal of Military History, 78*(2), 401–417.

Baum, J.A.C. (2009, October 29). Outsourcing War: The Evolution of the Private Military Industry after the Cold War. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm? abstract_id=1496498 (Erişim Tarihi: 12.01.2023)

Bazerman, M. H. ve Watkins, M. D. (2004). *Predictable Surprises: The Disasters You Should Have Seen Coming, and How to Prevent Them*. Harvard Business School Press, Boston.

Bitzinger, R.A. (2008). China's Military-industrial Complex: Is it (finally) Turning a Corner? https://hdl.handle.net/10356/91869 (Erişim Tarihi: 2.12.2022)

Brunton, B.G. (1988). Institutional Origins of the Military-industrial Complex. *Journal of Economic Issues, 22*(2), 599–606. DOI: 10.1080/00213624.1988.11504790

Chang, P.H. (1975). China's Military-industrial Complex: Its Influence on National Security Policy. *Asian Affairs: An American Review, 2*(3), 145-154. DOI: 10.1080/00927678.1975.10587661

Chomsky, N. (1989). *Manufacturing Consent: The Political Economy of the Mass Media*. Pantheon Books, London.

Dunne, J.P. (1993). The Changing Military Industrial Complex in the UK. *Defence Economics, 4*(2), 91–111. DOI: 10.1080/10430719308404753

Eilperin, J. (1999, September 23). F-22's Future Stalls as Last-minute Bartering Begins. Washington Post. https://www.washingtonpost.com/archive/politics/1999/09/23/f-22s-future-stalls-as-last-minute-bartering-begins/4c06025c-2d62-45e4-977e-db80ef796a0f/ (Erişim Tarihi: 2.01.2023)

Eisenhower, D. (1953). Chance For Peace. https://www.presidency.ucsb.edu/ documents/ address-the-chance-for-peace-delivered-before-the-american-society-newspaper-editors (Erişim Tarihi: 9.01.2023)

Eisenhower, D. (1961, January 17). Farewell Address. https://millercenter.org/the-presidency/presidential-speeches/january-17-1961-farewell-address (Erişim Tarihi: 9.01.2023)

Erickson, A.S. (2017). Chinese Naval Shipbuilding: An Ambitious and Uncertain Course. *Parameters, 47*(4), 132-135.

Evans, J. (2014). Bruce Jackson: The Man Who Took NATO East. https://www.globaldashboard.org/2014/09/04/bruce-jackson-man-took-nato-east/ (Erişim Tarihi: 4.10.2022)

Gaddis, J.L. (1997). *We now Know: Rethinking Cold War History*. Oxford University Press, Oxford, New York.

Galbraith, J.K. (2009). The Great Crash, 1929 (C. 1-224). Harper Business, New York.

Gambino, L. (2022, May 3). Biden Praises Lockheed Workers for Making Weapons for 'Ukrainian Heroes'. The Guardian. https://www.theguardian.com/us-news/2022/may/03/biden-lockheed-martin-weapons-ukraine-russia (Erişim Tarihi: 15.09.2022)

Guest Post: James Ledbetter on 50 Years of the "Military-Industrial Complex". (1295982004). Schott's Vocab Blog. https://archive.nytimes.com/schott.blogs.nytimes.com/2011/01/25/guest-post-james-ledbetter-on-50-years-of-the-military-industrial-complex/ (Erişim Tarihi: 15.10.2022)

Guyer, J. (2022a, July 5). Inside Ukraine's Lobbying Blitz in Washington. Vox. https://www.vox.com/23188403/inside-ukraine-foreign-lobbying-blitz-washington-fara-justice (Erişim Tarihi: 22.10.2022)

Guyer, J. (2022b, December 16). This DC Party Invite Shows All the Money to be Made off the Ukraine War. Vox. https://www.vox.com/world/2022/12/16/23507640/

dc-party-invite-military-contractors-money-ukraine-russia-war-us (Erişim Tarihi: 4.1.2023)

Hartung, W.D. (2011). *Prophets of War: Lockheed Martin and the Making of the Military-industrial Complex*. Nation Books, New York.

Hartung, W.D. ve Reingold, J. (2002). About Face: The Role of the Arms Lobby in the Bush Administration's Radical Reversal of two Decades of U.S. Nuclear Policy. http://www.worldpolicy.org/projects/arms/reports/reportaboutface.html (Erişim Tarihi: 15.1.2023)

Heidenheimer, A.J., ve Heclo, H. (2002). Military-industrial Complexes and Military Intervention. *International Studies Quarterly, 46*(4), 529-551.

Keefe, B. (2009). Georgia Lawmakers: Don't Waste Money on Swine Flu Vaccine. The Atlanta Journal-Constitution. https://www.ajc.com/lifestyles/health/georgia-lawmakers-don-waste-money-swine-flu-vaccine/N0VvrQO14lO1sq4LWKMIvK/ (Erişim Tarihi: 24.12.2022)

Lenoir, T. (2000). All but War is Simulation: The Military-entertainment Complex. *Configurations, 8*(3), 289–335. DOI: 10.1353/con.2000.0022

Leonard, K. (2022). 20 Members of Congress Personally Invest in Top Weapons Contractors that'll Profit from the Just-passed $40 Billion Ukraine Aid Package. Business Insider. https://www.businessinsider.com/congress-war-profiteers-stock-lockheed-martin-raytheon-investment-2022-3 (Erişim Tarihi: 24.12.2022)

Luttwak, E.N. (1995). Toward Post-heroic Warfare. *Foreign Affairs, 74*(3), 109-122.

Mahan, A.T. (2017). *The Influence of Sea Power upon History*. CreateSpace International Publishing Platform, New York.

Mashal, M. (2018, October 4). As Afghanistan Frays, Blackwater Founder Erik Prince is Everywhere. The New York Times. https://www.nytimes.com/2018/10/04/world/asia/afghanistan-erik-prince-blackwater.html (Erişim Tarihi: 23.11.2022)

McGarry, B. (2017, October 31). Air Force Removes Top Weapons Buyer for not Disclosing Northrop Tie. Military.Com. https://www.military.com/daily-news/2016/02/12/air-force-removes-top-weapons-buyer-not-disclosing-northrop-tie.html (Erişim Tarihi: 23.08.2022)

Mills, C.W. (2000). *The Power Elite*. Oxford University Press, Oxford.

Mintz, A. (1983). The Military-industrial Complex: The Israeli Case. *Journal of Strategic Studies, 6*(3), 103-127. DOI: 10.1080/01402398308437160

Mintz, A. (1985). The Military-industrial Complex: American Concepts and Israeli Realities. *Journal of Conflict Resolution, 29*(4), 623-639. DOI:10.1177/0022002785029004006

Mulvenon, J.C. (2001). *Soldiers of Fortune: The Rise and Fall of the Chinese Military-business Complex, 1978-1998*. Routledge, New York.

Office of Management and Budget. (2019). Budget of the United States Government, Fiscal Year 2020: Historical Tables. Executive Office of the President.

Pentagon Revolving Door Database. (2022). Project On Government Oversight. https://www.pogo.org/database/pentagon-revolving-door (Erişim Tarihi: 9.10.2022)

Petersen, W. (1991). *The Iron Triangle: The Politics of Defense Contracting. Transaction Publishers*, New Jersey.

Rassadin, V. (2000). The State of the Military-industrial Complex in Russia. *Problems of Economic Transition, 42*(10), 6-16. DOI: 10.2753/PET1061-199142106

Sandoval, B.A. (2021). *Military Industry and the Israel-Palestine Conflict: Military Aid, Technology, and Barriers to Peace*. CUNY, New York.

Sen. Ossoff's Push to Secure New C-130J Aircraft for Air National Guard Passes Congress. (2022). U.S. Senator for Georgia Jon Ossoff.

Slijper, F. (2005). The Emerging EU Military- Industrial Complex. https://www.tni.org/files/publication-downloads/eumilitary.pdf (Erişim Tarihi: 28.11.2022)

Ukraine Conflict: Lockheed Martin to Boost Production Capacity for Popular Weapons. (2022). Janes.Com. https://www.janes.com/defence-news/news-detail/ukraine-conflict-lockheed-martin-to-boost-production-capacity-for-popular-weapons (Erişim Tarihi: 28.08.2022)

US Study Group Advises Delay in Afghanistan Withdrawal. (2021, February 3). France 24. https://www.france24.com/en/live-news/20210203-us-study-group-advises-delay-in-afghanistan-withdrawal (Erişim Tarihi: 28.09.2022)

Wicaksono, T. ve Perwita, A.A.B. (2020). The Military Industrial Complex in a Developing Country: Lessons from the Republic of Turkey. *Jurnal Hubungan Internasional, 9*(1). DOI: 10.18196/hi.91162

Xi, Huawei and China's Powerful Military-industrial Complex. (2018). Nikkei Asia. https://asia.nikkei.com/Editor-s-Picks/China-up-close/Xi-Huawei-and-China-s-powerful-military-industrial-complex (Erişim Tarihi: 16.1.2023)

Zhang, S. (2022, May 23). Lockheed Martin Gave Over $250k to Politicians as They Discussed Ukraine Bills. Truthout. https://truthout.org/articles/lockheed-martin-gave-over-250k-to-politicians-as-they-discussed-ukraine-bills/ (Erişim Tarihi: 23.10.2022)

Bölüm 9

SAVUNMA 4.0

Ayşenur Topcu[1] *- Memduh Begenirbaş*[2]

Giriş

Türkiye'de son on yılda, Endüstri 4.0'a olan ilginin gün geçtikçe arttığı; hakemli akademik dergi yayınları, kitap, seminer, kongre ve çalıştaylardan anlaşılmaktadır. Farklı disiplinlerdeki kavramların zaman içerisindeki gelişimlerinin anlaşılabilmesi için sonuna 4.0 eklendiği de görülmektedir. Dolayısıyla Endüstri 4.0'ın içerdiği mantıksal perspektif, günümüzde pek çok alanda kullanılmaya başlanmıştır.

Ülkemizde ve dünyada devamlı olarak gelişen savunma sanayisi sektöründe faaliyet gösteren şirketlerin yaşamsal faaliyetlerini idame ettirebilmeleri için sahip oldukları finansal, fiziksel, sosyal vb. tüm kaynakları etkin ve verimli kullanmaları gerekmektedir. Uzmanlık bilgileri, yapmış oldukları işin know-how'ını, sahip oldukları entelektüel sermayeyi, dünyada sürekli olarak gelişen ve değişen teknolojiyi ve inovasyonu kendi firmalarında da sürekli geliştirmeleri gerekmektedir. Günümüzde gittikçe önem kazanan teknolojik gelişme ve aynı zamanda inovasyon becerisi, savunma sanayisinde faaliyet gösteren şirketlerin rekabet gücünü arttırmaktadır. Dünyanın her yerindeki, her türlü sanayi faaliyetlerinin gelişmesi ve de dönüşmesi, savunma sektöründe faaliyet göstermekte olan şirketleri de etkilemektedir. Bu nedenle, bilişim teknolojilerindeki gelişim ve değişimleri ürün üretim süreçlerinin tüm zincirlerine entegre ederek üretilen ürünün yaşam döngüsünde aktif olarak yer veren şirketler Endüstri 4.0'ı savunma sektöründe kullanabilmiş kabul edilmektedir. Sürecini Endüstri 4.0 seviyesine getirebilen firmaların ömürlerinin daha uzun olacağı ve dolayısıyla bu durumun savunma sektörünü de ciddi derecede etkileyeceği düşünülmektedir.

[1] Öğretmen, Millî Eğitim Bakanlığı, aysenur.topcutk@gmail.com, ORCID: 0000-0003-1350-1712

[2] Doç. Dr., Milli Savunma Üniversitesi Kara Harp Okulu Dekanlığı, Savunma Araştırmaları Bölümü, mbegenirbas@kho.msu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-0917-0973

Yapay zekâ teknolojisi ile endüstriyel ortamlardaki görev ve süreçler otomatik programlanabilir hâle gelerek proaktif bakım sağlanabilmektedir.

Hem küresel hem de bölgesel olarak mevcut ve gelişmekte olan güvenlik ortamı, silahlı kuvvetlerin tüm çatışma yelpazesinde yüksek derecede hazırlıklı olmasını gerektirmektedir. Silahlı kuvvetlerin belirleyici üstünlüğünü korumak için ihtiyaç duyduğu yeteneklerin belirlenmesi ve geliştirilmesi, gelecekteki savunma yönetiminin temel taşı olacaktır. Teknolojideki muazzam ilerlemenin yanı sıra güvenlik ortamındaki hızla gelişen şartlar, optimum savaş hazırlığına ulaşmak için teknoloji tarafından yeterince desteklenen iyi düşünülmüş bir yetenek yol haritası ve Savunma 4.0'ı destekleyecek tüm teknoloji altyapılarına ihtiyaç duyacaktır. Kısaca şu an olduğu gibi daha yoğunluklu olarak gelecekte de teknoloji olmadan savunma ve güvenlikten bahsedebilmek mümkün olmayacaktır.

Kaynakça

Alhan M.A. (2021). Stratejik Yönetim Çerçevesinde Toplumsal Hareketlerin Yapay Zekâ Yöntemiyle Açıklanmasına Yönelik Bir Model. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Medipol Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Axiscades Engineering Technologies, (13.04.2020) https://www.industr.com/en/industry-and-defence-manufacturing-2477298 (Erişim Tarihi: 17.02.2022).

Axiscades Engineering Technologies, https://www.axiscades.com/defense-4.0.html (Erişim Tarihi: 14.01.2023)

Baheti R. ve Gill, H. (2011). Cyber-physical Systems. *The Impact of Technology*, Sayı:1, Bölüm: 3,161-166.

Bildirici, F. (2020). https://baslangicnoktasi.org/savunma-sanayi-ve-blockchain-teknolojisi-nerede-kesisir-uygulamalar-ve-genel-durum/ (Erişim Tarihi: 14.01.2023).

Blockchain in Defence and Security, 24.04.2019 https://www.blockchainexpert.uk/blog/blockchain-in-defence (Erişim Tarihi: 14.01.2023).

Brettel M., Friederichsen N., Keller M. ve Rosenberg M. (2014). How Virtualization, Decentralization and Network Building Change the Manufacturing Landscape: An Industry 4.0 Perspective, *International Journal of Mechanical, Aerospace, Industrial, Mechatronic and Manufacturing Engineering, 8*(1), 47-56.

Byzgen, (2021). https://www.byzgen.com/case-studies/driving-transparency-and-auditability-to-improve-mifid-ii-compliance (Erişim Tarihi: 14.01.2023)

Çavdar T. ve Öztürk E. (2018) Nesnelerin İnterneti İçin Yeni Bir Mimari Tasarımı. *Sakarya Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü* Dergisi, *22*(1), 39-48.

Davutoğlu N. A., Akgül B. ve Yıldız E. (2017). İşletme Yönetiminde Sanayi 4.0 Kavramı ile Farkındalık Oluşturarak Etkin Bir Şekilde Değişimi Sağlamak, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, *52*, 544-567.

Ege Bölgesi Sanayi Odası, (2015). Sanayi 4.0 Uyum Sağlamayan Kaybedecek, http://www.ebso.org.tr/ebsomedia/documents/sanayi-40_88510761.pdf, (Erişim Tarihi: 07.05.2022).

Frederick D.E. (2016). Libraries, Data and the Fourth Industrial Revolution (Data Deluge Column). *Library Hi Tech News*, *33*(5), 9-12, DOI:10.1108/LHTN-05-2016-0025.).

Gilchrist A. (2016). Introducing Industry 4.0. In: Industry 4.0. Apress, Berkeley, CA. https://doi.org/10.1007/978-1-4842-2047-4_13

Gulshan V., Peng L. ve Coram M. Development and Validation of a Deep Learning Algorithm for Detection of Diabetic Retinopathy in Retinal Fundus Photographs, https://static.googleusercontent.com/media/research.google.com/tr//pubs/archive/45732.pdf (Erişim Tarihi: 02.02.2020).

Hamet P. ve Tremblay J. (2017). Artificial Intelligence in Medicine, *Metabolism Clinical and Experimental*. *69*, 36-40.

KPMG, (2019). https://assets.kpmg/content/dam/kpmg/ca/pdf/2019/07/blockchain-in..-the-field-en.pdf (Erişim Tarihi:14.01.2023).

Insight L. (2019). https://www.ledgerinsights.com/blockchain-arms-defense-procurement-south-korea/ (Erişim Tarihi: 13.01.2023).

Kagermann H., Lukas W. ve Wahlster W. (2011). Industrie 4.0 - Mit dem Internet Der Dinge Auf Dem Weg Zur 4. Industriellen Revolution. https://www-live.dfki.de/fileadmin/user_upload/DFKI/Medien/News_Media/Presse/Presse-Highlights/vdinach2011a13-ind4.0-Internet-Dinge.pdf (Erişim Tarihi: 25.01.2023)

Kılıç S. ve Alkan R. M. (2018). Dördüncü Sanayi Devrimi Endüstri 4.0: Dünya ve Türkiye Değerlendirmeleri. *Girişimcilik İnovasyon ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi*, *2*(3), 29-49, DOI: 10.31006/gipad.417536.

Kitapçı O., Sakarya M.C., Dörtyol İ.T., Koçyiğit M., Sezgin İ.V., Yahyaoğlu Ö., Çelik N., Bilgen Çıkdın M., Başarır A.C., Ülgen S., Altan C., Dorum A.E. ve Karataş H. (2018). Antalya Firmalarına Yönelik Endüstri 4.0 Durum Tespiti Ölçeğin Geliştirilmesi ve Pilot Uygulama Projesi, ATSO, Antalya.

KPMG, (2018). Industry 4.0: What Does it Mean to Australian Defence Industry? https://jvat.com.au/articles-and-insights/defence-and-national-security/industry-4-point-0-what-does-it-mean-to-the-australian-defence-industry (Erişim Tarihi: 25.01.2023)

Laney D. (2001). 3d Data Management: Controlling Data Volume, Velocity and Variety, *Application Delivery Strategies, Meta Group Inc*, https://studylib. net/doc/8647594/3d-data-management--controlling-data-volume--velocity--an... (Erişim Tarihi: 11.01.2023)

Lineberger R., Hussain A., Hanley T., Rutgers V. ve Sniderman B. (2019). Aerospace and Defense 4.0, Capturing the value of Industry 4.0 Technologies, *Deloitte Insights* https://www2.deloitte.com/content/dam/insights/us/articles/4912_Aerospace-and-defense-4-0/DI_A&D_4-0.pdf (Erişim Tarihi: 20.01.2023)

McKinsey&Company, (2015). Global Media Report, Londra, https://www.mckinsey.com/~/media/mckinsey/business%20functions/operations/our%20insights/industry%2040%20how%20to%20navigate%20digitization%20of%20the%20manufacturing%20sector/industry-40-how-to-navigate-digitization-of-the-manufacturing-sector.pdf (Erişim Tarihi: 06.05.2022).

Reinsel D., Gantz J. ve Rydning J. (2017). Data Age 2025: The Evolution of Data to Life-Critical, "White Paper, International Data Corp., Sponsored by Seagate, https://www.import.io/wp-content/uploads/2017/04/Seagate-WP-DataAge2025-March- 2017.pdf (Erişim Tarihi: 14.01.2023).

Rübman M. Lorenz M., Gerbert P., Waldner M., Engel P., Harnisch M.ve Justus J. (09.04.2015) Industry 4.0: The Future of Productivity and Growth in Manufacturing Industries, Boston Consulting Group, https://www.bcg.com/publications/2015/engineered_products_project_business_industry_4_future_productivity_growth_manufacturing_industries (Erişim Tarihi: 25.01.2023).

Sağıroğlu, C. (2018). Üretimde Dijital Dönüşüm, TÜBİTAK, Ankara, https://dijitalakademi.bilgem.tubitak.gov.tr/wp-content/uploads/2018/01/EPID-BS-UretimdeDijitalDonusum.pdf (Erişim Tarihi: 06.05.2022).

Sam Daley, 16.09.2022 https://builtin.com/blockchain/blockchain-cybersecurity-uses (Erişim Tarihi: 14.01.2023).

San Jose C. (2013). Cisco Visual Networking Index Forecast Projects 13-Fold Growth in Global Mobile Internet Data Traffic from 2012-2017, https://newsroom.cisco.com/c/r/newsroom/en/us/a/y2013/m02/cisco-visual-networking-index-forecast-projects-13-fold-growth-in-global-mobile-internet-data-traffic-from-2012-2017.html (Erişim Tarihi: 31.05.2022).

Rothrie, S. (2018). Blockchain Military Applications – the Future Tech of the Armed Forces, https://coincentral.com/blockchain-military-applications-the-future-tech-of-the-armed-forces/#heading-h2-0 (Erişim Tarihi: 13.01.2023).

Schwab, K. (2016). The Global Competitiveness Report, World Economic Forum, İsviçre, https://www3.weforum.org/docs/GCR2016-2017/05FullReport/TheGlobalCompetitivenessReport2016-2017_FINAL.pdf (Erişim Tarihi: 20.01.2020).

Silahtaroğlu, G. ve Alayoğlu, N. (2016). Using or not Using Business Intelligence and Big Data for Strategic Management: An Empirical Study Based on Interviews with Executives in Various Sectors, 12th International Strategic Management Conference, 28-30 Ekim, 2016, Ankara.

Soylu, A. (2018). Endüstri 4.0 ve Girişimcilikte Yeni Yaklaşımlar. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 43-57, DOI: 10.30794/pausbed.424955.).

STM (2022). https://thinktech.stm.com.tr/uploads/docs/1610026756_stm-savunma-sanayiinde-blokzincir.pdf? (Erişim Tarihi: 14.01.2023)

Şimşek, T. (16.03.2022). Endüstri 4.0 ile Geleceğe Bakış ve Beklentiler, http://www.endustri40.com/endustri-4-0-ile-gelecege-bakis-ve-beklentiler/ (Erişim Tarihi: 04.05.2021).

Topcu, A. (2022). Savunma Sanayisi ve Endüstri 4.0: Türkiye'deki Savunma ve Havacılık Şirketlerine Yönelik Bir Araştırma. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Milli Savunma Üniversitesi, Milli Güvenlik ve Alparslan Savunma Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Bölüm 10

SAVUNMA SANAYİSİNİN GELECEĞİ VE ÖNERİLER

Göksel Korkmaz[1] *- Mustafa Kemal Topcu*[2]

Giriş

Savaş, ülkeler tarafından arzu edilmeyen bir durum olsa da bazen kaçınılmaz olabilmektedir. Savaş dönemlerinde küresel pazarlara erişim oldukça zorlaşmakta hatta kimi piyasalar açısından imkânsız hâle gelebilmektedir. Bu nedenle ülkeler savunmalarını güvence altına alabilmek için savunma sistemleri tedarik süreçlerini ve bunlara malzeme sağlayan tedarik zincirlerini güvence altına almak durumundadır. Savaş durumunda tedarik sistemindeki kırılganlığı minimize etmenin yolu, özgün savunma sanayisini geliştirmek ve kendi kendine yetebilmekten geçmektedir. Bu doğrultuda özellikle büyük devletler, savunmada mümkün olduğunca özerkliği sağlayacak stratejilere yönelmektedir. Kendi kendine yetebilmek için devletler; ihtiyaç duyduğu savunma sistemini, bileşenlerini, yedek parça ve sarf malzemelerini başlangıçtan itibaren tasarlayabilme, üretme ve entegre etme, çeşitli koşullar altında test etme, bakımını yapma ve zamanında geliştirme becerisini arttırma ve değiştirme yeteneğine sahip olmalıdır.

20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren birçok endüstri, kaynaklar ve nihai bir ürünün bitmiş bileşenleri için ulusötesi ortaklıklara dayanarak en azından bir dereceye kadar küreselleşmiştir. Bu dönemde yukarıda belirtilen kaygılar nedeniyle en az küreselleşen sektör ise savunma sanayisi olmuştur. Savunma sanayisinin bu yapısı ya birinci sınıf teknolojiye sahip olmayı ya da birinci sınıf teknolojilere sahip pazarlara sürdürülebilir kısıtsız erişimi zorunlu kılmaktadır.

[1] Dr., Millî Savunma Bakanlığı, korkmazgoksel@gmail.com, ORCID: 0000-0002-2789-2657
[2] Doç. Dr., ST Strateji ve Teknoloji Geliştirme Ltd. Şti., mktopcu@ststrateji.com, ORCID: 0000-0002-3298-1283

- Meskûn mahallerde muharebe, hükûmet dışı organizasyonlar, hibrit/konvansiyonel harbe yönelik daha çevik kuvvet yapıları için nano teknolojili savunma ürünleri geliştirilmesi
- Uzay, enerji ve demir yolları gibi diğer sektörlere katkı sağlanması
- Savunma ve havacılık koridorları kurulması
- Savunma test altyapısı programının başlatılması
- Savunma sanayisi işletmelerinin konuş yerlerinin çeşitlendirilmesi
- Dual üretimle ticari ürün sahipliğinin artırılması
- Ana yüklenici, entegratör firmaların nicel ve nitel yönden artırılması
- Savunma sanayisi işletmelerinin dijitalleşme ve yalınlaşma ekseninde yeteneklere kavuşturulması
- Tek kanallı tedarik yapısına geçilmesi
- Beşerî sermayenin sürdürülebilirlik çerçevesinde geliştirilmesi

Sonuç olarak son dönemde Türkiye'nin yaptığı çalışmalarla mesafe alınan alanlar arasında; kritik altyapıların siber korunması, siber kapasite inşası, devlet desteklerinin artarak devam etmesi, lazer, elektromanyetik silah sistemleri, insansız ve otonom sistemler, siber güvenlik ve yapay zekâ sayılabilir.

Savunma sanayisinin millî uzay programına destek sağlaması ve bilgi ve teknoloji transferi yapması çok önemlidir. Uzayın savunma ekosisteminin genişlemesi için fırsat sunması, Türkiye açısından yıkıcı inovasyon olanaklarını artırmaktadır. Sürdürülebilir ekonomik büyüme ve ulusal refahın artırılması için her zaman ileri teknolojilerin yaratılması bağlamında lokomotif sektör olmuş savunma sanayisinin ticari ürün gamına doğru evrilmesi için uzay bir şans olarak görülebilir.

Kaynakça

AIA, (2021). 2021 Facts & Figures U.S. Aerospace & Defense Aerospace Industries Association. https://www.aia-aerospace.org/wp-content/uploads/2021-Facts-and-Figures-U.S.-Aerospace-and-Defense.pdf (Erişim Tarihi: 17.10.2022)

Akbay, Ö.A. (2021). Global Defense Industrialization and Cooperative Behaviors of Major Powers. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ortadoğu Teknik Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Fakültesi, Ankara.

ASD, (2019), The Aerospace and Defense Industries Association of Europe, Facts and Figures Brussels: 2019.

Balcı, A. ve Çelik, C. (2019). Turkey's Military Power in the 2000s: An Assessment for Measurement Methods. *Turkish Policy Quarterly, 18*(2), 101-111.

Barbier, L. (2020). Industry 4.0 Adoption for US Aerospace and Defense Sector. An exploratory research of the implications for companies. International Business Bachelor's Thesis. https://aaltodoc.aalto.fi/bitstream/handle/123456789/44095/ bachelor_Barbier_Louis_2020.pdf?sequence=1&isAllowed=y (Erişim Tarihi: 17.10.2022)

BDSV, (2020). Federation of German Security and Defence Industries "The German Security and Defence Industry," BDSV. https://www.bdsv.eu/about-us/the-german-security-and-defence-industry.html(Erişim Tarihi: 2.11.2022)

Behera, L.K. (2020). *Towards a Vibrant Defence Industrial Base*. Routledge India. eBook

Berenson, D., Higgins, C. ve Tinsley, J. (2021). The U.S. Defense Industry in a New Era, War on The Rocks. https://warontherocks.com/2021/01/the-u-s-defense-industry-in-a-new-era/ (Erişim Tarihi: 17.10.2022)

Bitzinger, R.A. (2003). Chapter 3: Towards a Brave New Arms Industry?, The Adelphi Papers, 43:356, 63-79, DOI: 10.1080/714027876

Bitzinger, R.A. (Ed.). (2009). *The Modern Defense Industry: Political, Economic, and Technological Issues: Political, Economic, and Technological Issues*. Greenwood Publishing Group, Santa Barbara, California

Bitzinger, R.A. (2015). Russian Arms Transfers and Asian Military Modernisation. S. Rajaratnam School of International Studies, https://www.files.ethz.ch/isn/195344/PR151215_Russian-Arms.pdf (Erişim Tarihi: 17.10.2022)

Brattberg, E. ve Valasek, T. (2019) EU Defense Cooperation: Progress Amid Transatlantic Concerns, Washington: Carnegie Endowment for International Peace, https://carnegieendowment.org/files/WP_Brattberg_Valasek_EU_Def_Coop_v3.pdf (Erişim Tarihi: 18.10.2022)

Buzan, B. ve Wæver, O. (2003). *Regions and Powers: The Structure of International Security*. Cambridge University Press, New York.

Calcara, A. (2017). State-defence Industry Relations in the European Context: French and UK Interactions with the European Defence Agency. *European Security, 26*(4), 527-551.

Catalano, C. (2016) La Politica Industriale Nel Settore Della Difesa. Centro Alti Studi Per la Difesa. Codice AI-SA-27. https://www.difesa.it/SMD_/CASD/IM/ CeMiSS/DocumentiVis/Ricerche_da_pubblicare/AI-SA-27_La_politica_industriale_nel_settore_della_Difesa.pdf (Erişim Tarihi: 18.10.2022)

Cloughly, B. (2010). Analysis: DRDO Fails to Fix India's Procurement Woes. *Jane's Defense Weekly.*

Cohen, E. (2007). Industrial Policies in France: The Old and the New. *Journal of Industry, Competition and Trade*, 7, 213-227. DOI: 10.1007/s10842-007-0024-8.

Connolly, R. ve Sendstad, C. (2018) Russian Rearmament, Problems of Post-Communism, 65:3,143-160, DOI: 10.1080/10758216.2016.1236668

CRS, (2021). Defense Primer: U.S. Defense Industrial Base. Congressional Research Service (CRS). Updated January 22, 2021 https://crsreports.congress.gov/ product/pdf/IF/IF10548 (Erişim Tarihi: 25.10.2022)

CRS, (2022) Renewed Great Power Competition: Implications for Defense-Issues for Congress. Congressional Research Service (CRS). Updated February 10, 2022. https://sgp.fas.org/crs/natsec/R43838.pdf (Erişim Tarihi: 25.10.2022)

Defense News. (2019). Defense News. May 24, 2020 https://www.defensenews. com/interviews/2019/04/22/4-questions-on-the-risks-facing-turkeys-defense-industry/(Erişim Tarihi: 04.11.2022)

Deloitte, (2018). 2018 Global Aerospace and Defense Industry Financial Performance Study. Deloitte Touche Tohmatsu Limited, file:///D:/gx-eri-global-a-d-industry-financial-performance-study-2018.pdf (Erişim Tarihi: 04.11.2022)

Deloitte, (2019). 2019 Global Aerospace and Defense Industry Outlook. https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/us/Documents/manufacturing/us-mfg-2019-global-a-and-d-sector-outlook.pdf(Erişim Tarihi: 04.02.2023)

Deloitte, (2023). 2023 Global Aerospace and Defense Industry Outlook. https://www2. deloitte.com/content/dam/Deloitte/us/Documents/manufacturing/us-eri-2023-outlook-aerospace-and-defense.pdf (Erişim Tarihi: 04.02.2023)

Denisentsev, S. (2017). Russia in the Global Arms Market: Stagnation in a Changing Market Landscape. *Center for Strategic & International Studies*, *Aug. 1, 2017, 34*

Eceral, T.Ö. (2017). Türk Savunma ve Havacılık Sanayisinin Küresel, Ulusal ve Yerel Dinamikleri: Ankara Örneği. *Gazi Akademik Bakış, 11*(21), 87-106.

Feedback, (2014). Indian Defense: Procurement Process and Policy. Report created by Feedback Business Consulting Services Pvt. Ltd. for the Virginia Economic Development Partnership. http://14.139.53.35/jspui/bitstream/1/7638/1/Indian%20 Defence.pdf(Erişim tarihi: 03.11.2022)

Fiott, D. (2019). Strategic Investment Making Geopolitical Sense of the EU's Defense Industrial Policy. Chaillot Paper 156. https://www.iss.europa.eu/content/strategic-investment-making-geopolitical-sense-eus-defence-industrial-policy (Erişim Tarihi: 04.01.2023)

France Diplomacy, (2022). France and Europe, leaders in defence and security. https://www.diplomatie.gouv.fr/en/french-foreign-policy/economic-diplomacy-foreign-trade/supporting-french-businesses-abroad/strategic-sector-support/defence-industries-and/(Erişim tarihi: 02.11.2022)

Globaldata, (2021). Top 10 Aerospace and Defense Companies in the US in 2021 by Revenue. https://www.globaldata.com/companies/top-companies-by-sector/aerospace-and-defence/us-defense-companies-by-revenue/(Erişim Tarihi: 17.10.2022)

Güneş, E. (2007). Savunma Sanayiinin Millileştirilmesinin Önemi. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.

Harrington, A.R. (2018). *International Organizations and the Law*. Routledge, London.

Hyer, E. (1992). China's Arms Merchants: Profits in Command. *The China Quarterly, 132*, 1101-1118.

İlhan, B. (2020). China's Evolving Military Doctrine after the Cold War, Analiz Raporu, Seta Vakfı, No. 59, Ankara.

İngiltere Savunma Bakanlığı, (2005). Defence Industrial Strategy. Defence White Paper Presented to Parliament by the Secretary of State for Defence by Command of Her Majesty. https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/272203/6697.pdf (Erişim Tarihi: 10.10.2022)

İngiltere Savunma Bakanlığı, (2021). Defence and Security Industrial Strategy: A Strategic Approach to the UK's Defence and Security Industrial Sectors Presented to Parliament by the Secretary of State for Defence by Command of Her Majesty. https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/971983/Defence_and_Security_Industrial_Strategy_-_FINAL.pdf (Erişim Tarihi: 10.10.2022)

İsmayilov, E. (2015). Güney Kafkasya'da Silahlanma Yarışı (Armament Race in the South Caucasus). BilgeSAM Analiz, Issue 1179, 1-9

İstikbal, D. (2022). *Türk Savunma Sanayii Modeli ve Teknolojik Dönüşüm*. SETA Yayınları 197, İstanbul.

İTO, (2020). Türkiye Patent Başvurusu Artış Oranında Birinci. İstanbul Ticaret Odası: https://www.itohaber.com/haber/guncel/211612/turkiye_patent_basvurusu_artis_oraninda_birinci.html (Erişim Tarihi: 20.12.2022)

Karlik, A., Maximtsev, I., Hébert, J. P. ve Clouet, P. M. (2008). Defense-Industrial Establishment of Russia. *In War, Peace and Security, 6*, 105-123.

Keohane, R.O. ve Nye, J.S. (1987). Power and Interdependence Revisited. *International Organization, 41*(4), 725-753.

Korkmaz, G. ve Topçu, M.K. (2021) Porter's Diamond Model and the Competitiveness of the Turkish Defense Industry. *Journal of Defense Resources Management, 12*(1), 41-74.

Köroğlu, B.A. ve Eceral, T.Ö. (2018). Ankara Savunma ve Havacılık Sanayi Kümelenmesinde Firmaların Rekabet Kapasitesini Etkileyen Faktörler. TÜCAUM 30. Yıl Uluslararası Coğrafya Sempozyumu, 3-6 Ekim 2018 /3-6 October 2018, Ankara (s. 138-150).

Luzin, P. (2021). Russia's Defense Industry and Its Influence on Policy: Stuck in a Redistributive Feedback Loop. Russia Metters. https://www.russiamatters.org/analysis/russias-defense-industry-and-its-influence-policy-stuck-redistributive-feedback-loop (Erişim Tarihi: 2.11.2022)

Mazzuccato, M. (2013). *The Entrepreneurial State: Debunking Public vs. Private Sector Myths*. Anthem Press, London.

McCormick, R., Cohen, S., Sanders, G. ve Hunter, A. P. (2019). Acquisition Trends, 2018, Defense Contract Spending Bounces Back. Report of the CSIS Defense-Industrıal Initıatives Group & CSIS International Security Program's Defense Outlook Series, New York.

Mevlütoğlu, A. (2017). Commentary on Assessing the Turkish Defense Industry: Structural Issues and Major Challenges. *Defence Studies, 17*(3), 282-294.

Miller, C. (2016). The Struggle to Save the Soviet Economy. Mikhail Gorbachev and the Collapse of the USSR. University of North Carolina Press, Chapel Hill.

Murti, M. (2020). A Comparison of Defence Sector Innovation Ecosystems in China and India. *Strategic Analysis, 44*(1), 45-53, DOI: 10.1080/09700161.2020.1700001

Öksüz, D. ve Öztürk, Z. (2019). Türkiye'de Savunma Sanayisinin Sanayi Sektörünün Gelişim Sürecindeki Rolü. İçinde A. Orhan, M.R. İnce, S. Demir (Eds.). *Dünden Bugüne Ekonomi Yazıları II* (ss. 62-81). Umuttepe Yayınları, Kocaeli.

Raska, M. ve Bitzinger, R.A. (2020). Strategic Contours of China's Arms Transfers. *Strategic Studies Quarterly, 14*(1), 91-116.

Ross, A.L. (1986). Arms Acquisition and National Security in the Third World. ACDIS Occasional Paper,1-49. http://hdl.handle.net/2142/104107 (Erişim Tarihi: 22.10.2022)

Rubin, U. (2021). Israel's Defence Industries-An Overview. *Defence Studies, 17*(3), 228-241.

SASAD, (2018). 2018 Performans Raporu, Savunma ve Havacılık İmalatçıları Derneği, https://www.sasad.org.tr/sasad-sektor-performans-raporu-2018 (Erişim Tarihi: 22.10.2022)

SASAD, (2021). 2021 Performans Raporu, Savunma ve Havacılık İmalatçıları Derneği, https://www.sasad.org.tr/sasad-sektor-performans-raporu-2021 (Erişim Tarihi: 22.10.2022)

Smith, R.P. (1990). Defence Procurement and Industrial Structure in the UK. *International Journal of Industrial Organization, 8*(2), 185-205.

SSB, (2019). 2019-2023 Stratejik Planı, Savunma Sanayii Başkanlığı. https://www.ssb.gov.tr/Images/Uploads/MyContents/V_20191213172155589241.pdf (Erişim Tarihi: 22.11.2022)

Sabatino, E. (2017). *The Innovations of the Italian White Paper: Defence Policy Reform*. Istituto Affari Internazionali (IAI). http://www.jstor.org/stable/resrep17529 (Erişim Tarihi: 23.11.2022)

Schonard, M. (2019). Supranational Decision-making Procedures, Fact Sheets on the European Union, November 2019, https://www.europarl.europa.eu/RegData/ etudes/fiches_techniques/2017/N54573/doc_en.pdf (Erişim Tarihi: 23.11.2022)

Scortecci, (2020). The European Defense Industry: From Fragmentation to Innovation. Department of Political Science Master's Degree in International Relations http://tesi.luiss.it/28498/1/637242_SCORTECCI_GIANMARCO.pdf (Erişim Tarihi: 23.11.2022)

SSM, (2017). 2018-2022 Savunma Sanayisi Sektörel Strateji Dokümanı. Savunma Sanayisi Müsteşarlığı, Ankara.

The Arab Weekly. (2020, Mart 29). https://thearabweekly. com/turkish-military-industry-becomeslaunchpad-ankaras-regional-ambitions (Erişim Tarihi: 23.05.2020)

The European House-Ambrosetti, (2018). The Italian Aerospace, Defence and Security Industry. A Study carried out by The European House- Ambrosetti in collaboration with Leonardo https://www.leonardo.com/en/news-and-stories-detail/-/detail/the-italian-aerospace-defence-and-security-industry (Erişim tarihi: 2.11.2022)

Toydemir, M. (2017). Competitiveness of Defense Industries: A Comparative Analysis of the United States, Russia, South Korea and Turkey. Master's Thesis, Graduate School of Social Sciences, Middle East Technical University. https://etd.lib. metu.edu.tr/upload/12621685/index.pdf (Erişim tarihi: 2.11.2022)

Türklegal, (2022). Dünya Fikri Mülkiyet Örgütü (WIPO), 2021 yılı istatistiklerini açıkladı. 11 Şubat 2022. https://turklegal.com.tr/blog/dunya-fikri-mulkiyet-orgutu-wipo-2021-yili-istatistiklerini-acikladi.html (Erişim Tarihi: 09.10.2022)

Üçüncü, A. (2022). Covid-19 Pandemisinin Savunma Sanayisi Üzerindeki Etkisi: Çoklu Örnek Olay Analizi. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon.

Vernon, R. ve Kapstein, E.B. (1991). National Needs, Global Resources. *Daedalus, 120*(4), 1-22.

Bölüm 11

SAVUNMA BÜTÇESİ: TEMEL KAVRAMLAR VE BÜTÇE HAZIRLAMA SÜRECİ

Metehan Topsakal[1]

Giriş

5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu'nun 3. maddesinde verilen tanım ile bütçe, belirli bir dönemdeki gelir ve gider tahminleri ile bu tahminlerin uygulanmasına ilişkin hususları gösteren ve usulüne uygun olarak yürürlüğe konulan belgeyi ifade etmektedir.

Bütçeler, günümüz çağdaş devletlerinde bütçe hakkı ile bütçe hukukuna dayandırılmaktadır. Ülkemizde bütçe hakkını, Anayasa ve 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu gereği millet adına karar verme yetkisine sahip olan Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) kullanmaktadır. Bütçe hukuku kapsamındaki düzenlemeler ise Anayasa, 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu ve yılı bütçe kanunlarında yapılan düzenlemelerdir.

Ülkemizde Savunma Bütçesi; (1) Millî Savunma Bakanlığı, (2) Jandarma Genel Komutanlığı (savunmaya yönelik bütçesi), (3) Sahil Güvenlik Komutanlığı (savunmaya yönelik bütçesi) bütçelerinden oluşmaktadır. Ancak savunma harcamalarını oluşturan harcamalar ülkeden ülkeye değiştiğinden, ülkelerin savunma bütçelerini bilimsel olarak karşılaştırmak çok zordur. Bu konuda uluslararası kuruluşların yapmış olduğu tasnifler esas alınmaktadır.

Bu çalışmada, savunma bütçesi ve savunma bütçesinin süreci ile bütçe kavramları verildikten sonra bütçeleme süreci aktarılacaktır.

[1] Dr. (E) Maliye Albay, HAVELSAN AŞ, İş Süreçleri Mühendisi mtopsakal@havelsan.com.tr, ORCID: 0000-0002-8863-1602

ni özendirmeye çalışır. Fikrî mülkiyet hakları çerçevesini oluşturma başta olmak üzere çeşitli garantilere dayalı sözleşmeler, yan ürünler, teknolojinin ikili kullanımı, offsetler ve ilave savunma alımları gibi tedbirler ile devlet, savunma sanayisinde; ölçek ve kapsam ekonomilerinin oluşumuna, iş birliğinin tesisine, teknolojinin yayılımına ve pazar sorunlarının aşılmasına yardımcı olabilir.

Özetle, savunma alanına devlet müdahalesi kaçınılmaz olup güvenlik ile ekonomik refah arasında bir denge tesis edilebilmesi, devletin savunma politikalarını ne ölçüde rasyonel tasarlandığına bağlıdır. Bunun için savunma politikaları bağlamındaki tercihlerin; optimal üretim düzeyini, etkili ve verimli kaynak kullanımını ve dışa bağımlılığı azaltan ve yeniliklerin ekonomiye yayılımını sağlayan bir savunma sanayisini hedef alması gerekir.

Kaynakça

Ambros, C.C. (2017). Defense and Development Industry: Theoretical Controversies and Implications in Industrial Policy. *Austral: Brazilian Journal of Strategy & International Relations, 6*(11), 136-158.

Anderton, C.H. (1995). Economics of Arms Trade. İçinde Hartley, K. and Sandler, T. (Eds). *Handbook of Defense Economics Vol. 1* (ss. 523-561), North Holland, Amsterdam.

Aslan, M.H. (1998). *Hizmet Ekonomisi*. Alfa Yayınevi, İstanbul.

Atilla, Y. ve Kök, R. (2020). Askerî Harcamaların İktisadi Büyümeye Etkisi: Sistem GMM Yaklaşımı. *İzmir İktisat Dergisi, 35*(2), 299-316.

Benoit, E. (1978). Growth and Defense in Developing Countries. *Economic Development and Cultural Change, 26*(2), 271-280.

Brauer, J. ve Dunne, P. (2002). *Arming the South: The Economics of Military Expenditure, Arms Production and Arms Trade in Developing Countries*. Palgrave, Newyork.

Canbay, Ş. (2010). Savunma Harcamalarının ve Savunma Sanayiinin Makroekonomik Etkileri ve Türkiye Örneği. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sakarya.

Canbay, Ş. (2020). Türkiye'de Savunma Harcamaları ile Araştırma ve Geliştirme (AR-GE) Harcamalarının İktisadi Büyümeye Etkisinin Kısa ve Uzun Dönemli Analizi. *Savunma Bilimleri Dergisi, 19*(37), 1-24.

Deger, S. ve Sen, S. (1995). Military Expenditure and Developing Countries. İçinde Hartley, K. and Sandler, T. (Eds.), *Handbook of Defense Economics Vol. 1* (ss. 275-307), North Holland, Amsterdam.

Destek, M.A. (2014). Savunma Harcamalarının Ekonomik Etkilerinin Farklı Gelir Düzeyindeki Ülkeler için Karşılaştırılması: Panel Veri Analizi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi, Gaziantep.

Dunne, P., Perlo-Freeman, S. ve Soydan, A. (2004). Military Expenditure and Debt in South America. *Defence and Peace Economics, 15*(2), 173-187.

Giray, F. (2004). Savunma Harcamaları ve Ekonomik Büyüme. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 5*(1), 181-199.

Graham, J.C. ve Mueller, D. (2019). Military Expenditures and Income Inequality among a Panel of OECD Countries in the Post-cold War Era, 1990-2007. *Peace Economics, Peace Science and Public Policy, 25*(1), 1-24.

Hartley, K. ve Sandler, T. (2001). *Economics of Defence*. Edward Edgar Publishing, Cheltenham.

Hendrickson, J.R., Salter, A.W. ve Albrecht, B.C. (2018). Preventing Plunder: Military Technology, Capital Accumulation, and Economic Growth. *Journal of Macroeconomics, 58*, 154-173.

Hummel, J.R. ve Lavoie, D. (2017). National Defense and the Public-goods Problem. İçinde Stringham, E.P. (Ed.). *Anarchy and the Law: The Political Economy of Choice* (ss. 127-148). Routledge, New York.

Karakurt, B., Şentürk, S.H. ve Şahingöz, B. (2018). Türkiye'de Savunma Harcamalarının Enflasyon Üzerindeki Etkisi: Yapısal Kırılmalı Eşbütünleşme Analizi. *Maliye Dergisi, 175*, 154-170.

Karakurt, B., Şentürk, S. H. ve Şahingöz, B. (2020). Türkiye'de Savunma Harcamaları, Silah İthalatı ve Dış Borçlar Arasındaki İlişkinin Analizi: ARDL Sınır Testi Yaklaşımı. *International Journal of Public Finance, 5*(2), 273-294.

Kirmanoğlu, H. (2011). *Kamu Ekonomisi Analizi*. 3.b., Beta, İstanbul.

Korkmaz, G. ve Topçu, M.K. (2019). Savunma Alımlarının Ülke Kalkınmasına Etkisi ve Rolü. *Güvenlik Bilimleri Dergisi, 8*(2), 309-327.

Landau, D.L. (1993). The Economic Impact of Military Expenditures. Policy Research Department, The World Bank, WPS No. 1138. https://core.ac.uk/download/pdf/6616092.pdf. (Erişim Tarihi: 14.12.2023)

Mowery, D.C. (2010). Military R&D and Innovation. İçinde Hall, B.H. ve Rosenberg, N. (Eds.). *Handbook of the Economics of Innovation Vol. 2* (ss. 1219-1256), North-Holland, Amsterdam.

Mowery, D.C. (2012). Defense-related R&D as a Model for "Grand Challenges" Technology Policies. *Research Policy, 41*(10), 1703-1715.

Neuman, S.G. (2006). Defense Industries and Global Dependency. *Orbis, 50*(3), 429-451.

Obreya-Braşoveanu, L. (2010). The Impact of Defense Expenditure on Economic Growth. *Romanian Journal of Economic Forecasting, 4*, 148-168.

Rogerson, W.P. (1995). Incentive Models of the Defense Procurement Process. İçinde Hartley, K. ve Sandler, T. (Eds). *Handbook of Defense Economics Vol. 1* (ss. 309-346), North-Holland, Amsterdam.

Saba, C.S. ve Ngepah, N. (2021). Military Expenditure, Security Outcome and Industrialisation in Africa: Evidence from a Panel Data Analysis. *African Security Review, 30*(2), 204-222.

Samuelson, P.A. (1954). The Pure Theory of Public Expenditure. *Review of Economics and Statistics, 36*, 387-389.

Santos, T. (2018). Defence Economics as a General Category of Analysis in Economic Sciences. *Revista Da Escola De Guerra Naval, 24*(3), 542-564.

Smith, A. (2006). *Milletlerin Zenginliği*. Çev. G. Kazgan. İş Bankası Kültür Yayınları, İstabul.

Sorenson, D.S. (2008). *The Process and Politics of Defense Acquisition: A Reference Handbook*. Greenwood Pub., London.

Susam, N. (2015). *Kamu Maliyesi: Temel Kavram ve Esaslar*. Beta Yayınları, İstanbul.

Şimşek, M. (1989). *Üçüncü Dünya Ülkelerinde ve Türkiye'de Savunma Sanayii*. SAGEM Yayıncılık, Ankara.

Topal, M.H. (2018). Türkiye'de Askerî Harcamalar ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin Bir Analizi (1960-2016). *Maliye Dergisi, 174*, 175-202.

Torusdağ, M. (2019). Savunma Harcamaları, Cari Açık ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: NATO Ülkeleri Örneği. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sakarya.

Tüğen, K. (1988). Dünyada ve Türkiye'de Savunma Harcamalarındaki Gelişmeler ve Ekonomik Etkileri. *Dokuz Eylül Üniversitesi İİBF Dergisi, 3*(2), 286-302.

Türedi, S. ve Yıldız, F. (2022). Militarizasyon MENA Ülkelerinde Çevresel Kirliliği Nasıl Etkiliyor?. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi, 42*(1), 217-235.

T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. Analitik Bütçe Sınıflandırmasına İlişkin Rehber, https://www.sbb.gov.tr/2020-2022-donemi-butce-hazirlama-rehberi/ (Erişim Tarihi: 02.12.2022)

Yıldırım, J. ve Sezgin, S. (2003). Military Expenditure and Employment in Turkey. *Defence and Peace Economics, 14*(2), 129-139.

Bölüm 13

SAVUNMA HARCAMALARI VE BÜTÇE

Yunus Özcan[1]

Giriş

4 Nisan 1949 tarihinde 12 kurucu üye tarafından Washington D.C.'de imzalanan antlaşma ile kurulan Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (North Atlantic Treaty Organization, NATO) 73 yıldır faaliyetlerine devam etmektedir. Örgütün nihai amacı, üye ülkelerden birine dışarıdan gelebilecek bir saldırı anında tüm üyelerin ortak bir savunma gücü oluşturarak karşılık vermesidir. Üye sayısı günümüzde 30'a ulaşmış olan bu örgüte Türkiye 1952 yılında Yunanistan ile birlikte dâhil olmuştur. Son dönemde Rusya ve Ukrayna arasında yaşanan gerilime bağlı olarak NATO'nun güvenlik şemsiyesine dâhil olmak isteyen yeni ülkeler müzakerelerini devam ettirmektedir. Türkiye, NATO üyeleri içerisinde gerek personel gerekse teçhizat anlamında caydırıcı bir güce sahiptir. Mevcut bu gücünü ise her geçen gün arttırdığı savunma yatırımlarıyla ve harcamalarıyla pekiştirmektedir. 70 yıldır üyesi olduğu NATO'nun ikinci büyük askerî gücü olarak birliğe kuvvet ve karargâh katkısı anlamında ilk üç ülke arasındayken askerî bütçesine katkıda sekizinci sırada gelmektedir.

Türkiye Cumhuriyeti devlet idaresinin en önemli görevlerinden birisi millî güvenliğin sağlanmasıdır. Bu bağlamda ülkenin savunma hizmetleri özel sektöre bırakılmamış ve kamu malı olarak devlet tarafından her yıl düzenli devlet gelirlerinden bütçe ayrılarak yerine getirilmektedir. Savunma hizmetlerinin yerine getirilmesinde Jandarma Genel Komutanlığı ve Emniyet Genel Müdürlüğünün yanında özellikle dışarıdan gelebilecek tehlikelere karşı bu görevi yerine getiren en önemli kurum Türk Silahlı Kuvvetleri olmaktadır.

[1] Doç. Dr., İstanbul Ticaret Üniversitesi, yozcan@ticaret.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7895-0194

Sonuç

70 yıldır üyesi olduğu NATO'nun ikinci büyük askerî gücü olarak birliğe kuvvet ve karargâh katkısı anlamında ilk üç ülke arasındayken askerî bütçesine katkıda sekizinci sırada gelen Türkiye, SIPRI verilerine göre dünyada en çok askerî harcama yapan ülkeler içerisinde 2021 yılında 15,5 milyar dolar ile 18. sırada bulunmaktadır. Bu oran ile iki trilyon doların üzerindeki dünya toplam askerî harcamalarında binde yedilik bir paya sahip olabilmiştir. Dünyada en çok askerî harcamayı en büyük iki ekonomik güç yapmaktadır. ABD yaklaşık 801 milyar dolar ve Çin 293 milyar dolarlık askerî harcamayı 2021 yılında gerçekleştirmiştir.

Merkezî yönetim bütçe giderleri 2023 yılı için yaklaşık 4,47 trilyon TL, bütçe gelirleri ise 3,81 trilyon TL olarak teklif edilmiştir. Bu gelir ve gider dengesizliğine bağlı olarak bütçe açığı ise yaklaşık 660 milyar TL olarak hesaplanmıştır. Bütçe giderlerinde savunma hizmetlerinin en önemli kalemlerinden olan Millî Savunma Bakanlığı bütçesi ile ilgili olarak Millî Savunma Bakanı, Türkiye Büyük Millet Meclisi Plan ve Bütçe Komisyonundaki sunumunda Millî Savunma Bakanlığının 2023 yılı bütçesinin 182,8 milyar TL olacağını ifade ederek meclisin onayına sunmuştur. Bakanlığın giderlerinin bütçe kalemlerine göre şu şekilde olması beklenmektedir; Personel Giderleri 88,06 milyar TL, Sosyal Güvenlik Devlet Prim Giderleri 13,4 milyar TL, Mal ve Hizmet Alım Giderleri 77,3 milyar TL ve Sermaye Giderleri 519,7 milyon TL.

Savunma ile ilgili olarak diğer kurumların bütçelerinin ise önümüzdeki yıl şu şekilde gerçekleşmesi beklenmektedir: Millî Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği 114,3 milyon TL, Millî İstihbarat Teşkilâtı Başkanlığı 7,7 milyar TL, Jandarma Genel Komutanlığı 76,7 milyar TL, Sahil Güvenlik Komutanlığı 4,9 milyar TL ve Emniyet Genel Müdürlüğü 116,9 milyar TL.

Savunma harcamaları, ülkelerin tam bağımsızlıklarının devamı için en önemli unsurdur. Ekonomik imkânların bu amaca en uygun şekilde hizmet edebilmesi için etkin bir bütçe yönetimi gerekmektedir. Türkiye'nin büyüyen ekonomik gücüne bağlı olarak savunma harcamalarındaki tutarları artırması, millî savunmamızı daha da güçlendirecektir.

Kaynakça

5018 Sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu (2022). https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.5018.pdf (Erişim Tarihi: 03.11.2022)

Dünya Bankası (World Bank) (2022). World Bank Open Data. https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD (Erişim Tarihi: 01.11.2022)

Hazine ve Maliye Bakanlığı (2022). Muhasebat Genel Müdürlüğü İstatistikleri. Bütçe İstatistikleri. Aylık Bütçe Bülteni. https://ms.hmb.gov.tr/uploads/2022/11/Ekim-2022-Aylik-Butce-Bulteni-1.pdf (Erişim Tarihi: 11.11.2022)

Hazine ve Maliye Bakanlığı (2022). Muhasebat Genel Müdürlüğü İstatistikleri. Bütçe İstatistikleri. Genel Yönetim Bütçe İstatistikleri. https://www.hmb.gov.tr/ muhasebat-genel-mudurlugu-istatistikleri (Erişim Tarihi: 09.11.2022)

Millî Savunma Bakanlığı (2022). Bütçe ve Mali Hizmetler Genel Müdürlüğü. 2022 Yılı Kurumsal Mali Durum ve Beklentiler Raporu. https://www.msb.gov.tr/Content/Upload/Docs/2022%20Kurumsal%20Mali%20Durum%20ve%20Beklentiler%20Raporu.pdf (Erişim Tarihi: 07.11.2022)

Millî Savunma Bakanlığı (2022). Bütçe ve Mali Hizmetler Genel Müdürlüğü. 2021 Yılı Faaliyet Raporu. https://www.msb.gov.tr/Content/Upload/Docs/2021.pdf (Erişim Tarihi: 19.10.2022)

Millî Savunma Bakanlığı (2022). Millî Savunma Bakanı Hulusi Akar, Bakanlığın 2023 Bütçesinin Görüşüldüğü TBMM Genel Kurulunda Konuştu. https://www.msb.gov.tr/SlaytHaber/9122022-04034 (Erişim Tarihi: 09.12.2021)

North Atlantic Treaty Organization (NATO). https://www.nato.int/nato-welcome/index.html (Erişim Tarihi: 15.10.2022)

Resmî Gazete (2022). 2022 Yılı Merkezi Yönetim Bütçe Kanunu ile Bağlı Cetvellerinde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun. https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2022/07/20220707-1.htm (Erişim Tarihi: 05.11.2022)

Stockholm International Peace Research Institute (SIPRI) (2022). SIPRI Military Expenditure Database. https://www.sipri.org/databases/milex (Erişim Tarihi: 25 10.2022)

Stockholm International Peace Research Institute (SIPRI) (2022). SIPRI Yearbook 2022. https://www.sipri.org/yearbook/2022 (Erişim Tarihi: 13.11.2022)

Stockholm International Peace Research Institute (SIPRI) (2022). Arms Sales of SIPRI Top 100 Arms Companies Grow Despite Supply Chain Challenges. https://www.sipri.org/media/press-release/2022/arms-sales-sipri-top-100-arms-companies-grow-despite-supply-chain-challenges (Erişim Tarihi: 05.12.2022)

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı (2022). 2023 Yılı Bütçe Gerekçesi. https://www.sbb.gov.tr/butce-gerekceleri (Erişim Tarihi: 05.11.2022)

Bölüm 14

SAVUNMA HARCAMALARININ EKONOMİK BÜYÜME VE İSTİHDAM ÜZERİNDE ETKİLERİ

Ünal Çağlar[1] *- Abdüsselam Sağın*[2]

Giriş

Her ülke için temel makro ekonomik göstergeler arasında yer alan ekonomik büyüme, en basit tanımı ile ekonomideki gayrisafi yurt içi hasılada meydana gelen reel artışlar olarak ifade edilmektedir. Artışların reel olması, üretimde meydana gelen artışların fiyat değişimlerinden (enflasyon) arındırılarak hesaplanması anlamına gelmektedir. İktisadi büyüme, sayısal bir hesaplamayı ifade eder. İktisat literatüründe arz eğrisinin sağa doğru kayması ya da üretim imkânları eğrisinde meydana gelen sağa doğru hareketlenmeler de iktisadi büyümeyi ifade eder. Bu durum, ekonomik büyüme ile ifade edilen durumun aynı zamanda bir ülkenin üretim kapasitesinde meydana gelen artışlar olarak ifade edilebileceğini de göstermektedir. Ekonomik büyüme olgusu kısa dönemli bir olgu değildir. Daha çok uzun dönemli bir analiz gerektirmektedir (Lewis, 2013).

İstihdam ise basit tanımı ile iş bulup çalışabilme durumu ifade etmektedir. Diğer bir ifade ile bir ülkenin aktif iş gücü içerisinde yer alan ve hâlihazırda sürekli bir işte çalışabilen kitlesi olarak tanımlanmaktadır. Ekonomiler için büyüme kadar önemli bir kavram olan istihdam, ülkelerin makro iktisadi performansının ölçülmesinde de önemli bir gösterge olarak kullanılır. Ekonomilerde yüksek işsizlik oranlarının varlığı, hem toplumsal hem sosyal hem de ekonomik açıdan büyük

[1] Prof. Dr., Kırklareli Üniversitesi, İktisat Bölümü, unal.caglar@klu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-0360-1867

[2] Dr. Öğr. Üyesi, Kırklareli Üniversitesi, İktisat Bölümü, abdusselam.sagin@klu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0693-1485

mıştır. Çalışmaların farklı ülke ya da ülke grupları için farklı değişkenler kullanılarak farklı zaman dilimindeki veriler ile yapılmasının sonuçlara yansıdığı görülmektedir. Keynesyen bakış açısı ile konuya yaklaşan akademik çalışmalarda, bir kamu harcaması olarak ifade edilen askerî harcamaların efektif talep ile ekonomilerdeki büyüme ve istihdamı pozitif yönde etkilediği sonucuna ulaşıldığı görülmektedir. Konuyu klasik iktisat ve liberal devlet perspektifinden değerlendiren çalışmalarda ise genellikle askerî harcamaların büyüme ve istihdam üzerinde negatif yönlü bir etkiye sahip olduğu ifade edilmektedir. Bazı akademik çalışmalarda ise askerî harcamaların büyüme ve istihdam üzerinde herhangi bir anlamlı etkiye sahip olmadığı sonucuna ulaşıldığı görülmektedir.

Kaynakça

Azam, M. (2020). Does Military Spending Stifle Economic Growth? The Empirical Evidence from Non-OECD Countries. *Heliyon, 6*(12), e05853. DOI: 10.1016/j.heliyon.2020.e05853

Barker, T., Dunne, P. ve Smith, R. (1991). Measuring the Peace Dividend in the United Kingdom. *Journal of Peace Research, 28*(4), 345-358.

Barnhart, M.A. (1981). Japan's Economic Security and the Origins of the Pacific War. *Journal of Strategic Studies, 4*(2), 105-124.

Borch, C. ve Wallace, M. (2010). Military Spending and Economic Well-being in the American States: The Post-Vietnam War Era. *Social Forces, 88*(4), 1727-1752.

Brzoska, M. (1995). World Military Expenditures. *Handbook of Defense Economics*, 1, 45-67.

Burkhead, J. ve Miner, J. (2007). *Public Expenditure*. Transaction Publishers, Piscataway, NJ, United States.

Canbay, Ş. ve Mercan, D. (2020). Türkiye'de Savunma Harcamalarının İşsizlik Oranı Üzerine Etkisi. *Journal of Yaşar University, 15*(60), 941-952. DOI: 10.19168/jyasar.704853

Carr, E. H. (1985). *The Bolshevik Revolution, 1917-1923 (C. 3)*. WW Norton & Company, New York, USA.

Castillo, J., Lowell, J., Tellis, A.J., Munoz, J. ve Zycher, B. (2001). *Military Expenditures and Economic Growth*. RAND ARROYO CENTER SANTA MONICA CA.

Cengiz, S. ve Şahin, A. (2020). Teknolojik İlerlemenin İstihdam Yaratmadaki Rolü ve Önemi: Türkiye Örneği. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi, 1*(45), 160-172.

Chen, P.F., Lee, C.C. ve Chiu, Y.B. (2014). The Nexus between Defense Expenditure and Economic Growth: New Global Evidence. *Economic Modelling, 36*, 474-483.

Chester, E. (1978). Military Spending and Capitalist Stability. *Cambridge Journal of Economics, 2*(3), 293-298.

Deger, S. (1985). Human Resources, Government Education Expenditure, and the Military Burden in Less Developed Countries. *The Journal of Developing Areas, 20*(1), 37-48.

Deger, S. ve Smith, R. (1983). Military Expenditure and Growth in Less Developed Countries. *Journal of Conflict Resolution, 27*(2), 335-353.

Dunne, J.P., Nikolaidou, E. ve Smith, R. (2002). Military Spending and Economic Growth in Small Industrialised Economies: A Panel Analysis. *South African Journal of Economics, 70*(5), 789-808.

Dunne, J.P. ve Uye, M. (2014a). Defence Spending and Development. İçinde A.T.H. Tan (Ed.), The Global Arms Trade (ss. 293-305). Routledge, England. DOI: 10.4324/9780203851456-25

Dunne, P. ve Smith, R. (1990). Military Expenditure and Unemployment in the OECD. *Defence and Peace Economics, 1*(1), 57-73.

Duus, M. ve Duus, P. (1976). *The Rise of Modern Japan (C. 10)*. Houghton Mifflin, Boston.

Fuest, C. ve Huber, B. (1999). Tax Coordination and Unemployment. *International Tax and Public Finance, 6*(1), 7-26.

Garrett-Peltier, H. ve Parthasarathi, P. (2012). Military Spending and Jobs in Massachusetts. May. Political Economy Research Institute (PERI), University of Massachusetts.

Giray, F. (2004). Savunma Harcamaları ve Ekonomik Büyüme. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 5*(1), 181-199.

Hatemi-J, A., Chang, T., Chen, W.Y., Lin, F.L. ve Gupta, R. (2018). Asymmetric Causality between Military Expenditures and Economic Growth in Top Six Defense Spenders. *Quality & Quantity, 52*(3), 1193-1207.

Heo, U. ve DeRouen Jr, K. (1998). Military Expenditures, Technological Change, and Economic Growth in the East Asian NICs. *The Journal of Politics, 60*(3), 830-846.

Herrmann, R. ve Lebow, R. (2004). *Ending the Cold War: Interpretations, Causation and the Study of International Relations*. Springer, New York, USA.

Higgs, R. (1988). *US Military Spending in the Cold War Era: Opportunity Costs, Foreign Crises, and Domestic Constraints*. Cato Institute, Washington, USA.

Hooker, M.A. ve Knetter, M.M. (1997). The Effects of Military Spending on Economic Activity: Evidence from State Procurement Spending. *Journal of Money, Credit, and Banking*, *29*(3), 400-421.

Huang, J.T. ve Kao, A.P. (2005). Does Defence Spending Matter to Employment in Taiwan? *Defence and Peace Economics, 16*(2), 101-115.

Jahoda, M. (1982). *Employment and Unemployment*. Cambridge Books.

Jarisen, M. (1984). Japanese Imperialism: Late Meiji Perspectives. İçinde R. Myers ve M. Peattie (Ed.), The Japanese Colonial Empire, 1895-1945 (ss. 61-79). Princeton University Press, Princeton. DOI: 10.1515/9780691213873-005

Kennedy, P.M. (1984). The First World War and the International Power System. *International Security, 9*(1), 7-40.

Knox, M., Knox, B.M.W. ve Murray, W. (2001). The Dynamics of Military Revolution, 1300-2050. Cambridge University Press, Cambridge, UK.

LaFeber, W. (1986). The "Lion in the Path": The US Emergence as a World Power. *Political Science Quarterly, 101*(5), 705-718.

Lewis, W.A. (2003). *Theory of Economic Growth*. Routledge, Eastbourne, England.

Malizard, J. (2014). Defense Spending and Unemployment in France. *Defence and Peace Economics, 25*(6), 635-642.

Mankiw, N.G. (2020). *Principles of Economics*. Cengage Learning, Boston, USA.

Murdoch, J.C., Pi, C.R. ve Sandler, T. (1997). The Impact of Defense and Non-defense Public Spending on Growth in Asia and Latin America. *Defence and Peace Economics, 8*(2), 205-224.

Paul, S. (1996). Defence Spending and Unemployment Rates: An Empirical Analysis for the OECD. *Journal of Economic Studies, 23*(2), 44-54.

Payne, J.E. ve Ross, K.L. (1992). Defense Spending and the Macroeconomy. *Defence and Peace Economics, 3*(2), 161-168.

Pissarides, C.A. (1998). The Impact of Employment Tax Cuts on Unemployment and Wages; The Role of Unemployment Benefits and Tax Structure. *European Economic Review, 42*(1), 155-183.

Piva, M. ve Vivarelli, M. (2017). Technological Change and Employment: Were Ricardo and Marx Right?. IZA Discussion Paper No. 10471. https://ssrn.com/abstract=2903093orhttp://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2903093 (Erişim Tarihi: 09.12.2022).

Pollin, R. ve Garrett-Peltier, H. (2011). The US Employment Effects of Military and Domestic Spending Priorities: 2011 Update. Political Economy Research Institute, University of Massachusetts at Amherst.

Qiong, L. ve Junhua, H. (2015). Military Expenditure and Unemployment in China. *Procedia Economics and Finance, 30*, 498-504. DOI: 10.1016/S2212-5671(15)01247-2

Sánchez, J.J. (2009). Military Expenditure, Spending Capacity and Budget Constraint in Eighteenth-century Spain and Britain. *Revista de Historia Economica-Journal of Iberian and Latin American Economic History, 27*(1), 141-174.

Smith, R. (1978). Military Expenditure and Capitalism: A Reply. *Cambridge Journal of Economics, 2*(3), 299-304.

Smith, R. ve Georgiou, G. (1983). Assessing the Effect of Military Expenditure on OECD Economies: A Survey. *Contemporary Security Policy, 4*(1), 3-15.

Smith, R.P. (1977). Military Expenditure and Capitalism. *Cambridge Journal of Economics, 1*(1), 61-76.

Szymanski, A. (1973). Military Spending and Economic Stagnation. *American Journal of Sociology, 79*(1), 1-14.

Tang, J.H., Lai, C.C. ve Lin, E.S. (2009). Military Expenditure and Unemployment Rates: Granger Causality Tests Using Global Panel Data. *Defence and Peace Economics, 20*(4), 253-267.

Topal, M.H. (2018a). Türkiye'de Askerî Harcama ve İşsizlik İlişkisi: Çoklu Yapısal Kırılmalar Altında Eşbütünleşme Analizi ve Zamanla Değişen Nedensellik. ICPESS 2018 PROCEEDINGS Volume 2: Economic Studies, 139.

Topal, M.H. (2018b). Türkiye'de Askerî Harcamalar ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin Bir Analizi (1960-2016). *Maliye Dergisi, 174*, 175-202.

Üçler, G. (2017). Türkiye'de Savunma Harcamaları ve İşsizlik Oranları: 1980-2014 Dönemi için Ekonometrik Bir Analiz. *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi, 12*(46), 161-170.

Wahid, L. (2009). *Military Expenditure and Economic Growth in the Middle East*. Palgrave Macmillan, Houndmills, Basingstoke, Hampshire.

Whynes, D.K. (1979). *The Economics of Third World Military Expenditure*. The Macmillan Press, London, UK.

Wing, M.M. (1991). Defence Spending and Employment in Indonesia. *Defence and Peace Economics, 3*(1), 83-92.

Yildirim, J. ve Sezgin, S. (2003). Military Expenditure and Employment in Turkey. *Defence and Peace Economics, 14*(2), 129-139.

Yildirim, J., Sezgin, S. ve Öcal, N. (2005). Military Expenditure and Economic Growth in Middle Eastern Countries: A Dynamic Panel Data Analysis. *Defence and Peace Economics, 16*(4), 283-295.

Bölüm 15

SAVUNMA HARCAMALARI, İNOVASYON VE KALKINMA İLİŞKİSİ

Raif Cergibozan[1]

Giriş

Bu bölümün temel amacı, savunma harcamalarının, ekonomik kalkınma ve inovasyonla ilişkisini analiz etmektir. İlişkilerin analizinde hem teorik açıklamalardan hem de ampirik çalışma sonuçlarından yararlanılmaktadır. Bu kapsamda ilk olarak savunma harcamalarının ekonomik kalkınma ile ilişkisi incelenecektir. Savunma harcamalarının iktisadi kalkınmayı etkilediği kanallar ortaya konulacak ve savunma harcamaları ile iktisadi kalkınma ilişkisini analiz eden ampirik çalışmalara ilişkin detaylı bilgiler verilecektir. Ardından savunma harcamaları ile inovasyon ilişkisi ele alınacaktır. Öncelikle inovasyonla ilgili temel kavramlara değinilecek, sonrasında inovasyon türleri ve ülkelerin inovasyon performansının ölçümü konuları araştırılacaktır. Verilen temel kavramlardan sonra savunma harcamalarının inovasyon üzerine olumlu ve olumsuz etkisinin olabileceği durumlar ortaya konacaktır.

Bu bölümde, ilk olarak savunma harcamaları ve ekonomik kalkınma ilişkisi incelenecektir. Bu noktada sıkça karıştırılan iki kavramın açıklanmasında fayda vardır. Bu iki kavram ekonomik büyüme ve ekonomik kalkınma olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu iki kavram birbirinden oldukça farklı anlamlara sahip olmasına karşın yapılan çalışmalarda sıklıkla birbirlerinin yerine kullanıldığı görülmektedir. Bu kavramlardan birincisi olan ekonomik büyüme reel anlamda

[1] Doç. Dr., Kırklareli Üniversitesi, İktisat Bölümü, raif.cergibozan@klu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7557-5309

açıklanmıştır. Temel bilgilerden sonra, ülkelerin inovasyon performansının ölçümünde kullanan kriterler ortaya konmuş ve OECD ülkelerinin inovasyon düzeyleri değerlendirilmiştir. İlerleyen kısımda savunma harcamalarının inovasyon üzerinde nasıl etkisi farklı bakış açıları sunularak analiz edilmiştir. Sonuç olarak savunma harcamalarının iktisadi kalkınma üzerine etkisinin olumlu olabilmesi için sosyal harcamaları dışlamaması oldukça önemlidir. Savunma harcamalarının sosyal harcamaları dışlaması durumunda iktisadi kalkınma üzerine olumsuz etkileri farklı kanallar üzerinden ortaya çıkmaktadır. Ayrıca savunma harcamalarının ithalatı arttırıp ödemeler dengesini ve ekonomik büyümeyi olumsuz etkileme olasılığının dikkate alınması ve uygulanacak politikaların buna göre tasarlanması oldukça önemlidir. Savunma harcamalarının bütçe dengesi üzerinde ortaya çıkardığı etkiler de iktisadi kalkınma açısından oldukça önemlidir. Çünkü bütçe açıklarının finansmanı örneğin para basılarak finanse edilmesi durumunda enflasyonu arttırıcı etki yapacak ve iktisadi kalkınmayı olumsuz etkileyecektir. Bu nedenle savunma harcamalarının hangi şekilde finanse edileceği de oldukça önemlidir. Savunma sanayisinin yerli üretime dayalı olmasına dikkat edilmelidir. Bu durumda savunma harcamalarındaki artış gelir eşitsizliğini azaltıcı etkiye sahip olabilir. Buna ek olarak savunma harcamalarının artışı eğer eğitim ve sağlık harcamaları gibi sosyal harcamaların azaltılması pahasına yapılıyorsa bu durumda gelir eşitsizliğini arttırıcı etkiye sahip olabilmektedir. Barışçıl ortamı tersine çevirecek şekilde aşırı savunma harcamaları yapılmamasına dikkat edilmelidir. Son olarak savunma Ar-Ge harcamalarının özel sektörün Ar-Ge harcamalarını dışlamaması oldukça önemlidir. Aksi takdirde ülkenin ekonomik performansı özel sektörde meydana gelen olumsuz etki sonrasında bozulacaktır. Bu sebeple savunma Ar-Ge politikalarının özel sektörün inovasyonunu arttırıcı şekilde tasarlanması önem arz etmektedir.

Kaynakça

Ali, H.E. (2007). Military Expenditures and Inequality: Empirical Evidence from Global Data. *Defence and Peace Economics, 18*(6), 519-535.

Ali, H. (2011). Military Expenditures and Human Development: Guns and Butter Arguments Revisited: A Case Study from Egypt. *Peace Economics, Peace Science and Public Policy, 17*(1), 1-19.

Ali, H.E. (2012). Military Expenditures and Inequality in the Middle East and North Africa: A Panel Analysis. *Defence and Peace Economics, 23*(6), 575-589.

Ali, H.E. ve Solarin, S.A. (2020). Military Spending, Corruption, and the Welfare Consequences. *Defence and Peace Economics, 31*(6), 677-691.

Biscione, A. ve Caruso, R. (2021). Military Expenditures and Income Inequality Evidence from a Panel of Transition Countries (1990-2015). *Defence and Peace Economics, 32*(1), 46-67.

Bukkvoll, T., Malmlöf, T. ve Makienko, K. (2017). The Defence Industry as a Locomotive for Tchnological Renewal in Russia: Are the Conditions in Place?. *Post-Communist Economies, 29*(2), 232-249.

Chakrabarti, A.K. ve Anyanwu, C.L. (1993). Defense R&D, Technology, and Economic Performance: A Longitudinal Analysis of the US Experience. *IEEE Transactions on Engineering Management, 40*(2), 136-145.

Coulomb, F. ve Bellais, R. (2008). The Marxist Analysis of War and Military Expenditures, between Certainty and Uncertainty. *Defence and Peace Economics, 19*(5), 351-359.

Coutts, A., Daoud, A., Fakih, A., Marrouch, W. ve Reinsberg, B. (2019). Guns and Butter? Military Expenditure and Health Spending on the Eve of the Arab Spring. *Defence and Peace Economics, 30*(2), 227-237.

Deger, S. (1986). Economic Development and Defense Expenditure. *Economic Development and Cultural Change, 35*(1), 179-196.

Doğan, B., Can, M. ve Değer, O. (2018). Military Expenditures and Income Inequality: Empirical Evidence from North American Countries. İçinde R. Chandra Das (Ed.). *Handbook of Research on Military Expenditure on Economic and Political Resources* (ss. 192-210). IGI Global, USA.

Dunne, J.P. ve Uye, M. (2014). Defence Spending and Development. İçinde A.T.H. Tan (Ed.). *The Global Arms Trade* (ss. 293-305). Routledge, London.

Elgin, C., Elveren, A.Y., Özgür, G. ve Dertli, G. (2022). Military Spending and Sustainable Development. *Review of Development Economics, 26*(3), 1466-1490.

Elveren, A.Y. (2012). Military Spending and Income Inequality: Evidence on Cointegration and Causality for Turkey, 1963-2007. *Defence and Peace Economics, 23*(3), 289-301.

Elveren, A.Y. ve Moghadam, V.M. (2022). Militarization and Gender Inequality: Exploring the Impact. *Journal of Women, Politics & Policy, 43*(4), 427-445.

Eryigit, S.B., Eryigit, K.Y. ve Selen, U. (2012). The Long-run Linkages between Education, Health and Defence Expenditures and Economic Growth: Evidence from Turkey. *Defence and Peace Economics, 23*(6), 559-574.

Fabrizio, K.R. ve Mowery, C. (2005). Defense-related R&D and the Growth of the Postwar Information Technology Industrial Complex in the United States. *Revue d'économie Industrielle, 112*(1), 27-44.

Frederiksen, P.C. ve Looney, R.E. (1985). Another Look at the Defense Spending and Development Hypothesis. *Defense Analysis, 1*(3), 205-210.

Furuoka, F., Oishi, M. ve Karim, M.A. (2016). Military Expenditure and Economic Development in China: An Empirical Inquiry. *Defence and Peace Economics, 27*(1), 137-160.

Hirnissa, M.T., Habibullah, M.Z. ve Baharom, A.H. (2009). Defense Spending and Income Inequality: Evidence from Selected Asian Countries. *Modern Applied Science, 3*(5), 96-111.

Huang, C.J. ve Ho, Y.H. (2018). Does Taiwan's Defense Spending Crowd Out Education and Social Welfare Expenditures. *Journal of Economics and Management, 14*(1), 67-82.

Indicator Rnkings & Analysis. (n.d.). Global Innovation Index. https://www.globalinnovationindex.org/analysis-indicator (Erişim Tarihi: 19.12.2022)

Jurado-Sánchez, J. ve Jiménez-Martín, J. A. (2019). Revisiting the Guns vs Butter Dilemma. Was Spain Different in the Implementation of Public Policies? Defence, Growth and Education. *Policy Studies, 40*(2), 150-172.

Kentor, J. ve Jorgenson, A. (2017). Military Expenditures and Health: A Cross-National Study, 1975-2000. International Journal of Sociology and Social Policy, 37 (13/14), 755-772.

Kwon, C.B. (2022). The Effect of Defense Spending on Subjective Well-Being: Cross-Country Evidence. *Applied Research in Quality of Life, 17*(4), 1961-1989.

Lin, E.S. ve Ali, H.E. (2009). Military Spending and Inequality: Panel Granger Causality Test. *Journal of Peace Research, 46*(5), 671-685.

Lin, E.S., Ali, H.E. ve Lu, Y.L. (2015). Does Military Spending Crowd out Social Welfare Expenditures? Evidence from a Panel of OECD Countries. *Defence and Peace Economics, 26*(1), 33-48.

Luqman, M. ve Antonakakis, N. (2021). Guns Better than Butter in Pakistan? The Dilemma of Military Expenditure, Human Development, and Economic Growth. *Technological Forecasting and Social Change, 173*, 121143.

Martí Sempere, C. (2018). What is Known about Defence Research and Development Spill-overs?. *Defence and Peace Economics, 29*(3), 225-246.

Maslow, A.H. (1943). A Theory of Human Motivation. *Psychological Review, 50*(4), 370-396. DOI: 10.1037/h0054346.

Meng, B., Lucyshyn, W. ve Li, X. (2015). Defense Expenditure and Income Inequality: Evidence on Co-integration and Causality for China. *Defence and Peace Economics, 26*(3), 327-339.

Michael, C. ve Stelios, R. (2020). The Effect of Military Spending on Income Inequality: Evidence from NATO Countries. *Empirical Economics, 58*(3), 1305-1337.

Minini, R. ve Selem-Amachree, I. (2020). National Defence Expenditure and Its Implications on Economic Development in Nigeria. *African Journal of Economics and Sustainable Development, 4*(1), 17-3.

Moretti, E., Steinwender, C. ve van Reenen, J. (2019). The Intellectual Spoils of War? Defense R&D, Productivity and International Spillovers (No. w26483). National Bureau of Economic Research, Cambridge, MA 02138.

Moretti, E., Steinwender, C. ve Van Reenen, J. (2020). Public Investment in Defence Research can Increase Business Innovation. LSE Business Review, https://blogs.lse.ac.uk/businessreview/2020/01/17/public-investment-in-defence-research-can-increase-business-innovation/ (Erişim Tarihi: 18.12.2022).

Mowery, D.C. (2009). National Security and National Innovation Systems. *The Journal of Technology Transfer, 34*(5), 455-473.

Mowery, D.C. (2010). Military R&D and Innovation. İçinde B.H. Hall ve N. Rosenberg (Eds.). *Handbook of the Economics of Innovation, Vol. 2,* (ss. 1219-1256). North-Holland.

Olaniyi, O. (2002). Military Spending and Economic Development in Sub-Saharan Africa: A Supply-side Analysis. İçinde J. Brauer ve P. Dunne (Eds.). *Arming the South* (ss. 275-289). Palgrave Macmillan, London.

Raza, S.A., Shahbaz, M. ve Paramati, S.R. (2017). Dynamics of Military Expenditure and Income Inequality in Pakistan. *Social Indicators Research, 131*(3), 1035-1055.

Saba, C.S. ve Ngepah, N. (2022). Nexus between Defence Spending, Economic Growth and Development: Evidence from a Disaggregated Panel Data Analysis. *Economic Change and Restructuring, 55*(1), 109-151.

Sharif, A. ve Afshan, S. (2018). Does Military Spending Impede Income Inequality? A Comparative Study of Pakistan and India. *Global Business Review, 19*(2), 257-279.

Sheikh, M.R., Akhtar, M.H., Abbas, A. ve Mushtaq, M.I. (2017). Military Spending, Inequality and Economic Growth. *Pakistan Economic and Social Review, 55*(2), 491-509.

SIPRI Milex. (n.d.). SIPRI Milex. https://milex.sipri.org/sipri (Erişim Tarihi: 19.12.2022).

Tahir, M., Khan, M.M., Naseem, I., Shah, S.A.M. ve Hayat, A. (2022). Military Expenditures and Quality of Life in ASEAN: Exploring the Unexplored. *International Journal of Social Economics, 49*(2), 176-189.

The World Bank. (2022). World Development Indicators DataBank. Worldbank.org. https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators# (Erişim Tarihi: 17.12.2022).

Töngür, Ü. ve Elveren, A. Y. (2015). Military Expenditures, Income Inequality, Welfare and Political Regimes: A Dynamic Panel Data Analysis. *Defence and Peace Economics, 26*(1), 49-74.

Töngür, Ü. ve Elveren, A.Y. (2017). The Nexus of Economic Growth, Military Expenditures, and Income Inequality. *Quality & Quantity, 51*(4), 1821-1842.

UNDP (2022, December 14). Human Development Index. Human Development Reports. https://hdr.undp.org/data-center/human-development-index#/indicies/HDI (Erişim Tarihi:14.12.2022).

Wolde-Rufael, Y. (2016a). Military Expenditure and Income Distribution in South Korea. *Defence and Peace Economics, 27*(4), 571-581.

Wolde-Rufael, Y. (2016b). Defence Spending and Income Inequality in Taiwan. *Defence and Peace Economics, 27*(6), 871-884.

World Intellectual Property Organization (WIPO) (2022). Global Innovation Index 2022: What is the future of innovation-driven growth? Geneva: WIPO. DOI: 10.34667/tind.46596

Yuan, C., Liu, S., Yang, Y. ve Shen, Y. (2016). On the Contribution of Defense Innovation to China's Economic Growth. *Defence and Peace Economics, 27*(6), 820-837.

Zhang, Y., Liu, X., Xu, J. ve Wang, R. (2017b). Does Military Spending Promote Social Welfare? A Comparative Analysis of the BRICS and G7 Countries. *Defence and Peace economics, 28*(6), 686-702.

Zhang, Y., Wang, R. ve Yao, D. (2017a). Does Defence Expenditure Have a Spillover Effect on Income Inequality? A Cross-regional Analysis in China. *Defence and Peace Economics, 28*(6), 731-749.

Bölüm 16

ENFLASYON VE SAVUNMA HARCAMALARI: BETİMSEL BİR ANALİZ

Ali Arı[1] *- Raif Cergibozan*[2]

Giriş

2020 yılında patlak veren Covid-19 pandemisi, küresel tedarik zincirlerini kırarak dünyadaki üretim sürecini senkronize bir şekilde sekteye uğratmıştır. Üretimdeki düşüş ve bu düşüşü sınırlamak adına hayata geçirilen genişletici para politikaları, 1980'lerin ortasından itibaren özellikle de gelişmiş ülkelerin ajandasından çıkan yüksek enflasyon problemini tekrar gündeme getirmiştir. Birçok gelişmiş ülke, 2021 ve 2022 yıllarında yüksek enflasyon oranları kaydetmiştir. Eldeki son verileri dikkate aldığımızda (Eylül ya da Ekim 2022), bazı gelişmiş ülkelerin enflasyon oranları şu şekildedir: ABD %8,2, Almanya %10,4, Fransa %6,2, Hollanda %14,3, İngiltere %11,1 (Dünya Bankası-Dünya Kalkınma Göstergeleri, 2022). Bu sebeple birçok gelişmiş ve gelişmekte olan ülke merkez bankaları 2022 yılı itibarıyla faiz oranlarını artırarak enflasyonla mücadeleye başlamışlardır. Ancak bu görece daraltıcı para politikasının bu zamana kadar gözle görülür bir etki yarattığını söylemek pek mümkün değildir. Çünkü günümüzde yaşanan enflasyon problemi sadece parasal bir olgu değildir ve dünya küresel üretim süreci ile yakından ilişkilidir. Ayrıca Rusya-Ukrayna Savaşı, bu ülkelerin dünya piyasasına sunduğu; petrol, doğalgaz, buğday gibi temel ham madde fiyatlarında bir sıçrama yaratmış ve dünya genelinde belirsizliğin artmasına yol açmıştır.

[1] Prof. Dr., Marmara Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, ali.ari@marmara.edu.tr, ORCID: 0000-0002-4529-2882

[2] Doç. Dr., Kırklareli Üniversitesi, İktisat Bölümü, raif.cergibozan@klu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7557-5309

Sonuç

Bu çalışmada, son dönemde dünya genelinde yükselişe geçen enflasyon sorununun arkasındaki faktörler incelenmiş ve özellikle de savunma harcamalarının enflasyonun artışındaki rolüne odaklanılmıştır. Bu doğrultuda, ilk aşamada genel bir enflasyon analizi yapılmış ve enflasyonu açıklayan teorik yaklaşımlar özetlenmiştir. İkinci aşamada ise savunma harcamaları ve enflasyon arasındaki ilişkiye odaklanan teorik ve ampirik çalışmalar analiz edilmiştir. Üçüncü aşamada ise betimsel bir analizden hareketle, savunma harcamaları-enflasyon ilişkisi farklı ülke ve ülke grupları bağlamında incelenmiştir. Bu doğrultuda enflasyon, savunma harcamaları ve savunma harcamalarının GSYİH içindeki payı verileri dikkate alınmıştır. Yapılan analiz sonucunda, orta ve özellikle de yüksek gelirli ülke ve ülke gruplarında savunma harcamalarındaki artışın enflasyon üzerinde pozitif bir etkiye sahip olduğu görülmüştür.

2015'ten itibaren giderek artan oranda yükselen askerî harcamalar ile savunma harcamaları/GSYİH oranını dünya genelinde artan siyasi istikrarsızlık ve çatışmalar ile açıklamak mümkündür. Ayrıca savunma harcamalarındaki artışın, özellikle de Covid-19 ile resesyona giren ülkelerin krizden çıkış için kullandıkları da ifade edilebilir. Yine ekonomik krizlerle birlikte iktidara gelen popülist hükûmetlerin de savunma harcamalarını popülerliklerini artırmak üzere politik bir araç olarak kullandıklarını söylemek yanlış olmayacaktır. Savunma harcamalarındaki bu yükselen trend gerek toplam talebi artırarak gerekse de bütçe açıkları üzerinden enflasyona sirayet etmektedir. Bu doğrultuda çalışma sonuçlarının, Nourzad (1987), Fordham (2003), Al-Mutairi ve diğerleri (2018), Karakurt ve diğerleri (2018) ile Şit (2018)'de ulaşılan bulgularla benzerlik sergilediği görülmektedir. Bu sonuçlardan hareketle, son dönemde yüksek seyreden enflasyonla mücadelede sadece para politikasına odaklanan yaklaşımların yeterli olmayacağı söylenebilir.

Kaynakça

Al-Mutairi, A., Al-Abduljader, S. ve Naser, K. (2020). Determinants of Inflation in Kuwait. *Journal of Developing Areas, 54*(3), 19-34.

Aiyedogbon, J.O., Ohwofasa, B.O. ve Ibeh, S.E. (2012). Does Military Expenditure Spur Inflation? Autoregressive Distributed Lag (ARDL) & Causality Analysis for Nigeria. E*uropean Journal of Business and Management, 4*(20), 147-151.

Baek, E. (1991). Defence Spending and Economic Performance in the United States: Some Structural VAR Evidence. *Defence and Peace Economics, 2*(3), 251-264.

Dudzevičiūtė, G. ve Šimelytė, A. (2022). The Impact of Economic Determinants on the Defence Burden in Selected NATO Countries. *Public Policy and Administration, 21*(1), 9-21.

Fischer, S. ve Easterly, W. (1990). The Economics of the Government Budget Constraint. *The World Bank Research Observer, 5*(2), 127-142.

Fordham, B.O. (2003). The Political and Economic Sources of Inflation in the American Military Budget. *Journal of Conflict Resolution, 47*(5), 574-593.

Friedman, M. (1963). Inflation: Causes and Consequences. Asia Publishing House, New York, NY.

Gilles, P. (1992). Incertitude, Risque et Asymétrie d'Information sur les Marchés Financiers. Une Revue de la Littérature et une Analyse en Termes de Réputation et de Crédibilité. *Revue Française d'Economie, 7*(2), 53-115.

Gilles, P. ve Bastidon, C. (2014). Central Banking since the Eighties. İçinde A. Arı (der.), The European Debt Crisis: Causes, Consequences, Measures and Remedies (ss.195-215), Cambridge Scholars Publishing, Newcastle.

Günana, T. (2004). The Relationship between Defense Spending and Inflation: An Emprical Analysis for Turkey. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bilkent Üniversitesi, Ankara.

Han, S. ve Mulligan, C. B. (2008). Inflation and the Size of Government. *Federal Reserve Bank of St. Louis Review, 90*(3), 245-267.

Karakurt, B., Şentürk, S.H. ve Şahingöz, B. (2018). Türkiye'de Savunma Harcamalarının Enflasyon Üzerindeki Etkisi: Yapısal Kırılmalı Eşbütünleşme Analizi. *Maliye Dergisi, 175*, 154-170.

Kinsella, D. (1990). Defence Spending and Economic Performance in the United States: A Causal Analysis. *Defence and Peace Economics, 1*(4), 295-309.

Lin, E.S., Wu, Y.H. ve Chou, T.S. (2012). Country Survey: Defense Policy and Military Spending in Taiwan, 1952-2009. *Defence and Peace Economics, 23*(4), 343-364.

Mishkin F.S. (2007a). Inflation Dynamics. NBER Working Paper, 13147.

Mishkin F.S. (2007b). Will Monetary Policy Become More of a Science?. NBER Working Paper, 13566.

Mishkin F.S. ve Schmidt-Hebbel, K. (2007). Does Inflation Targeting Make a Difference?. NBER Working Paper, 12876.

Nourzad, F. (1987). A Reexamination of the Effect of Rapid Military Spending on Inflation. *Quarterly Journal of Business and Economics, 26*(3), 57-66.

Özsoy, O. (2008). Defence Spending and the Macroeconomy: The Case of Turkey. *Defence and Peace Economics, 19*(3), 195-208.

Parasız, İ. (2013). *Makro Ekonomi*. 10.b., Ezgi Kitabevi, Bursa.

Payne, J.E. (1990). Granger Causality between Inflation and Defense Spending: An Empirical Note. *Kentucky Journal of Economics and Business, 10*, 38-41.

Payne, J.E. ve Ross, K.L. (1992). Defense Spending and the Macroeconomy. *Defence and Peace Economics, 3*(2), 161-168.

Sahu, A.P., Payne, J.E. ve Kleiman, R.T. (1995). Defense, Nondefense Expenditures, and Inflation: An Empirical Analysis. *Quarterly Journal of Business and Economics, 34*(1), 14-24.

Şit, M. (2018). Macroeconomic Effects of Defense Expenditures in Turkey. *Savunma Bilimleri Dergisi, 17*(2), 93-114.

Starr, H., Hoole, F.W., Hart, J.A. ve Freeman, J.R. (1984). The Relationship between Defense Spending and Inflation. *Journal of Conflict Resolution, 28*(1), 103-122.

TCMB (2012). *Merkez Bankası Bağımsızlığı*. TCMB Yayınları, Ankara.

Vitaliano, D.F. (1984) Defense Spending and Inflation: An Empirical Analysis. *Quarterly Review of Economics and Business, 24*(1), 22-32.

Wang, Y. (2022). Defense Budget Growth and Inflation: A Wavelet-Based Study of the US and Britain. *Political Studies Review*, 14789299211068407.

Woodford, M. (2003). *Interest and Prices: Foundations of a Theory of Monetary Policy*. Princeton University Press, Princeton, NJ.

Yıldırım, K., Karaman, D. ve Taşdemir, M. (2014). *Makro Ekonomi*. 12.b., Seçkin Kitabevi, Ankara.

Bölüm 17

ASKERÎ HARCAMALAR VE CARİ AÇIK SORUNSALI

Necmettin Çelik[1] *- Alper Akpınar*[2]

Giriş

Günümüzde, ulusal güvenliği ifade eden geleneksel güvenlik algısının; toplumsal güvenlik, iktisadi güvenlik, bireysel güvenlik, çevresel güvenlik ve siber güvenlik gibi kavramları içerecek şekilde daha geniş bir perspektife ulaştığı görülmektedir (Brauch, 2009: 103). Güvenlik algısında yaşanan genişlemenin yanı sıra uluslararası sistemin çok kutuplu bir yapıya doğru evrilmekte olması, devletlerin savunma ihtiyatlılığının da artmasını beraberinde getirmektedir. Nitekim, otorite boşluğundan kaynaklı anarşik düzenin daha hissedilir hâle geldiği çok kutuplu bir uluslararası sistemde, özellikle büyük devletler arasında yaşanacak ve göreceli güç dengesinde önemli değişikliklere sebep olabilecek olası güç geçiş süreçleri, uluslararası sistemi görece istikrarsız hâle getirmekte; bu durum, devletlerin savunma amaçlı askerî harcamalarını karşılıklı olarak arttırmalarına ve güvenlik ikileminin derinleşmesine sebep olmaktadır (Goldstein ve Pevehouse, 2017: 100).

Öyle ki uluslararası sistemde ABD'nin başat rol üstlendiği 1990'lı yıllardan sonra kademeli bir şekilde artmakta olan dünya askerî harcamalarının, günümüzde, Çin'in iktisadi ve askerî yükselişiyle birlikte ortaya çıkan güç dengesi belirsizliği, terörizmin küreselleşmesi ve dünya savunma sanayilerinin dijital bir yapıya evrilmesi gibi sebeplere bağlı olarak dramatik seviyelere ulaştığı görülmektedir. Nitekim, SIPRI veri tabanından derlenen istatistiklere göre, 2020

[1] Doç. Dr., İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, necmettin.celik@ikcu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-0139-7778

[2] Doktora Öğrencisi, Ege Üniversitesi, SBE, İktisat Bölümü, contact@alperakpinar.com, ORCID: 0000-0003-3130-9898

%90'ının, aynı zamanda, silah ticareti ekseninde açık verdiği ve bu ülkelerin %80'inin gelişmekte olan ya da az gelişmiş bir ekonomiye sahip olduğu görülmektedir.

Gelişmekte olan bir ülke olarak Türkiye açısından da silah ticareti açığı ile cari açık arasında, göz ardı edilebilir boyutlarda da olsa, bir ilişki olabileceği anlaşılmaktadır. Nitekim, uzunca yıllardır cari açık sorunuyla karşı karşıya olan Türkiye'nin silah ihracatının silah ithalatını karşılama oranı, 2001-2019 dönemi ortalaması itibarıyla yalnızca %17'dir. İhraç edilen savunma sanayisi ürünleriyle ithal edilen savunma sanayisi ürünleri arasındaki teknoloji ve katma değer farkı da göz önünde bulundurulduğunda, askerî harcamaların Türkiye ekonomisi üzerindeki etkilerinin daha ziyade negatif yönlü olacağı ileri sürülebilir.

Bu açıdan bakıldığında, Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde, kıt olan savunma sanayisi kaynaklarının;

- savunma sanayisi firmalarının rekabetçi üstünlüklerine dayalı ve gelecek öngörüsüyle uyumlu uzmanlaşma alanlarına aktarılması,
- millîleşmeyle birlikte savunma sanayisinin ithal bağımlılığının azaltılması ve ihracat potansiyelinin arttırılması,
- savunma sanayisinden özel sektöre yönelik bilgi dışsallığını arttırıcı etkiye sahip olan savunma kümelerinin sayısının ve etkinliğinin arttırılması

halinde, askerî harcamaların pozitif yönlü sosyoiktisadi etkilerinin ön plana çıkabileceği ve askerî harcamaların büyüme ve kalkınma süreçleri üzerindeki etkinliğinin artabileceği; aksi hâlde, askerî harcamalardaki artışların kıt olan kaynakların etkinsiz kullanımına sebep olacağı göz önünde bulundurulmalıdır.

Kaynakça

Brauch, H.G. (2009). Security Threats, Challenges, Vulnerability and Risks. International Security, Peace, Development and Environment-Volume I. EOLSS Publications.

Bildirici, M. ve Kayıkçı, F. (2021). The Relation between Gowth, Energy Imports, Militarization and Current Account Balance in India, Brazil, Turkey and Pakistan. *Economic Computation and Economic Cybernetics Studies and Research, 55*(3), 37-54.

Bildirici, M. ve Kayıkçı, F. (2022). The Relation between Growth, Energy Imports, Militarization and Current Account Balance in China, Israel and South Korea. *Energy, 242*, 122537.

Canbay, Ş. ve Mercan, D. (2017). Savunma Harcamalarının Ekonomik Büyüme ve Cari İşlemler Dengesine Etkisi: Türkiye Örneği. *JOEEP: Journal of Emerging Economies and Policy, 2*(2), 86-104.

Dunne, P. ve Watson, D. (2000). Military Expenditure and Employment in South Africa. *Defence and Peace Economics, 11*(4), 587-596.

Dunne, J.P. (2012). Military Spending, Growth, Development and Conflict. *Defence and Peace Economics, 23*(6), 549-557.

Dunne, J.P. ve Tian, N. (2015). Military Expenditure, Economic Growth and Heterogeneity. *Defence and Peace Economics, 26*(1), 15-31.

Hou, N. ve Chen, B. (2013). Military Expenditure and Economic Growth in Developing Countries: Evidence from System GMM Estimates. *Defence and Peace Economics, 24*(3), 183-193.

Hou, N. ve Chen, B. (2014). Military Expenditure and Investment in OECD Countries: Revisited. *Peace Economics, Peace Science and Public Policy, 20*(4), 621-630.

Goldstein, J.S. ve Pevehouse, J.C. (2017). Uluslararası İlişkiler, BB101Yayınları, Ankara.

Khalid, M.A. ve Noor, Z.M. (2015). Military Expenditure and Economic Growth in Developing Countries: Evidence from System GMM Estimates. *Journal of Emerging Trends in Economics and Management Sciences, 6*(1), 31-39.

Klein, T. (2004). Military Expenditure and Economic Growth: Peru 1970-1996. *Defence and Peace Economics, 15*(3), 275-288.

Kollias, C., Manolas, G. ve Paleologouc, S. M. (2004). Military Expenditure and Government Debt in Greece: Some Preliminary Empirical Findings. *Defence and Peace Economics, 15*(2), 189-197.

Kollias, C. ve Paleologou, S.M. (2010). Growth, Investment and Military Expenditure in the European Union-15. *Journal of Economic Studies, 37*(2), 228-240.

Laniran Temitope, J. ve Olayinka, A. (2021). Military Expenditure and Economic Gowth: Evidence from Nigeria. *American Journal of Economics, 11*(1), 10-18.

Malizard, J. (2015). Does Military Expenditure Crowd Out Private Investment? A Disaggregated Prspective for the Case of France. *Economic Modelling, 46*, 44-52.

Odehnal, J., Neubauer, J., Olejníček, A., Boulaouad, J. ve Brizgalová, L. (2021). Empirical Analysis of Military Expenditures in NATO Nations. *Economies, 9*(3), 107.

Okwoche, P. (2022). Examining the Nexus between Military Expenditure and Economic Growth: Evidence from Nigeria. *The Journal of Developing Areas, 56*(1), 213-231.

Perlo-Freeman, S., Ismail, O. ve Solmirano, C. (2010). Military Expenditure. SIPRI yearbook, 2009, 175-211.

Pieroni, L. (2009). Military Expenditure and Economic Growth. *Defence and Peace Economics, 20*(4), 327-339.

Scheetz, T. (1991). The Macroeconomic Impact of Defence Expenditures: Some Econometric Evidence for Argentina, Chile, Paraguay and Peru. *Defence and Peace Economics, 3*(1), 65-81.

Scott, J.P. (2001). Does UK Defence Spending Crowd-out UK Private Sector Investment?. *Defence and Peace Economics, 12*(4), 325-336.

Shaaba Saba, C. ve Ngepah, N. (2019). Military Expenditure and Economic Growth: Evidence from a Heterogeneous Panel of African Countries. *Economic Research-Ekonomska Istraživanja, 32*(1), 3586-3606.

Şit, M. (2018). Macroeconomic Effects of Defense Expenditures in Turkey. *Savunma Bilimleri Dergisi, 17*(2), 93-114.

Tambudzai, Z. (2006). Determinants of Zimbabwe's Military Expenditure, 1980-2003. *Journal of Development Perspectives, 2*(1), 103-120.

TCMB. (2022). "Ödemeler Dengesi İstatistik"lerine Yönelik Yöntemsel Açıklama [Metaveri]. Erişim Adresi: https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/0ab87526-c290-4bdd-94d4-b8e99e70eba9/BOPMetaveri.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWORKSPACE-0ab87526-c290-4bdd-94d4-b8e99e70eba9-nLtZad3 (Erişim Tarihi: 07.02.2023)

Torusdağ, M. ve Gül, E. (2021). Defense Expenditures Current Account Deficit and Economic Growth Relationship: The Case of NATO Countries. *Journal of Contemporary Issues in Business and Government, 27*(2), 1209-1234.

Yakovlev, P. (2007). Arms Trade, Military Spending, and Economic Growth. *Defence and Peace Economics, 18*(4), 317-338.

Bölüm 18

PÜR KAMUSAL HİZMET OLARAK SAVUNMA VE GÜVENLİK

Cem Barlas Arslan[1]

Giriş

Çinli filozof ve komutan Sun-Tzu, öğretilerinin yer aldığı Savaş Sanatı adlı eserinde, *"Savaşların tümünde savaşarak zapt etmek en üstün başarı değildir. Üstün başarı düşmanın direncini savaşmadan kırmaktır"* der. Sun-Tzu, aynı mantık çerçevesinde "*Savaş sanatının en yücesi, savaşmadan düşmanı alt etmektir. En doğrusu, düşmanın direncini savaşmadan kırmaktır. Muzaffer savaşçılar önce zafer kazanır, sonra savaşa girer…*" ifadelerini kullanır.

Gerçekten de barış döneminde yapılan savunma ve güvenlik yatırımları/harcamaları, olası savaş riskine karşı, önceden alınmış caydırıcı bir tedbirdir. İyi teşkilatlanmış güçlü bir ordu ve ordunun varlığıyla oluşturulacak psikolojik savunma hattı, bir anlamda savaşmadan kazanma sanatı, düşmanın direncini en başından kırma gücü ve iradesidir.

Dünya tarihinde güç mücadelesi ve dolayısıyla savaşlar, bir gerçeklik olarak her zaman olmuş ve olmaya da devam edecektir. Dönemsel olarak yöntem ve tarz açısından değişiklikler olsa da devletler varlıklarını devam ettirebilmek için savaşmış, savaşa hazır durumda bulunmuştur. Bu gerçeklik, devletlere ve toplumlara fayda yaratmakla birlikte, ciddi boyutlara ulaşan maliyetleri de beraberinde getirmektedir. Gerek barış gerekse savaş döneminde savunma harcama-

[1] Doç. Dr., Anadolu Üniversitesi, İktisat Fakültesi Maliye Bölümü, barlasarslan@gmail.com, ORCID: 0000-0002-0635-602X

- Vergi politikaları neticesinde savunma sanayisine verilecek teşvikler ve vergi harcamaları yoluyla vazgeçilen vergi gelirleri, diğer sektörlere yönelik oluşturulabilecek benzeri vergi politikalarını baskılayabilmektedir.
- Vergi gelirlerini artırma ve uygulamada kolaylık sağlanması amacıyla, vergi sistemi adaletsiz bir yöne sürüklenebilir. Bu durumda dolaysız vergilerin ağırlığı azalırken daha adaletsiz olan dolaylı vergilerin sistemdeki ağırlığı artmaktadır.
- Finansmanın vergilerle sağlandığı durumda, ekonomide vergi yapısı bozulurken tüketim ve/veya yatırım miktarını düşürebilmektedir. Büyüme oranı düşerken büyümedeki bu düşme veya yavaşlama, savunmanın büyüme üzerinde yaratabileceği faydalarla dengelenmek zorundadır (Giray, 2004: 191).

Tüm bu ve benzeri olumsuzluklara rağmen savunma harcamalarının vergiler ile finanse edilmesi, kanımızca borçlanma ile finansmanından (özellikle Türkiye ve dünya ekonomisinin içinde bulunduğu durum dikkate alındığında) daha etkin ve verimli olacaktır. Ancak bu noktada vergi sisteminin üzerine yeni yükler oluşturulmaması ve mükellefler üzerinde baskının artmaması, dikkat edilmesi gereken bir husustur.

Son söz olarak şunu belirtmek gerekir ki Mustafa Kemal Atatürk'ün veciz ifadesiyle "*Savaş zaruri ve hayati olmalıdır. Milletin hayatı tehlikeye maruz kalmadıkça savaş bir cinayettir*." Ancak tehditlere karşı hazır olmak da bir zaruriyettir.

Kaynakça

Akdoğan, A. (2009). *Kamu Maliyesi*. Gazi Kitabevi, Ankara.

Aslan, M. (1998). *Hizmet Ekonomisi*. Alfa Yayınevi, İstanbul.

Bailey, S.J. (2002). *Public Sector Economics; Theory, Policy and Practice*. 2.b., Palgrave, London.

Bulutoğlu, K. (2004). *Kamu Ekonomisine Giriş*. Batı Türkeli Yayınları, İstanbul.

Çaşkurlu, E. ve Arslan, C.B. (2021). *Kamu Maliyesine Giriş*. Gazi Kitabevi, Ankara.

Durmuş, M. (2006). Sosyal (Kamusal) Malların Yeniden Tanımlanması Gereği. *Ekonomik Yaklaşım Dergisi, 59*(17), 65-99.

Durmuş, M. (2008). *Kamu Ekonomisi*. Gazi Kitabevi, Ankara

Giray, F. (2004). Savunma Harcamaları ve Ekonomik Büyüme. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 5*(1), 181-199.

Nadaroğlu, H. (2000). *Kamu Maliyesi Teorisi*. Beta Yayınları, İstanbul

Özcan, G. (2020). Savaş Ekonomisinde Vergileme Anlayışı Örneği "Türkiye'de II. Dünya Savaşı Yılları". *Yönetim ve Ekonomi, 27*(2), 291-308.

Samuelson, P.A. (1955). Diagrammatic Exposition of a Theory of Public Expenditure. *The Review of Economics and Statistics, 37*(4), 350-356.

Türk, İ. (2002). *Kamu Maliyesi*. Turhan Kitabevi, Ankara

50 SORUDA
ÖNCESİ VE SONRASI İLE
AMELİYATHANE

İpek ADA ALVER
Fatih CANDEMİR

ALTINBAŞ ÜNİVERSİTESİ Yayınları

ALTINBAŞ ÜNİVERSİTESİ Yayınları

50 SORUDA ÖNCESİ VE SONRASI İLE AMELİYATHANE

İpek ADA ALVER
Fatih CANDEMİR
Editör: İpek ADA ALVER

Yayın No.: 64
100. Yıl Armağan Kitapları: 24
ISBN: 978-625-8174-20-5
E-ISBN: 978-625-8174-21-2
Basım Sayısı: 1. Basım, Mart 2023

Copyright 2023, ALTINBAŞ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI
Bu baskının bütün hakları Altınbaş Üniversitesi Yayınları'na aittir. Yayınevinin yazılı izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.
ALTINBAŞ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI bir Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti. iştirakidir. SERTİFİKA NO.: 40340.

Cumhuriyetimizin 100. Yılı Etkinliklerini Düzenleme ve Koordinasyon Komisyonu Başkanı: Prof. Dr. Turgut İPEK
Yayın Danışmanı: Duygu SAZAN (duygu.sazan@altinbas.edu.tr)
Seri Koordinatörü: Dr. Gaye HAFEZ
Kapak Tasarım: Osman ÖZÇELİK
Sayfa Tasarım: Erdal Tarkan KARA (erdal@nobelyayin.com)
Baskı Sorumlusu: Yavuz ŞAHİN (yavuz@nobelyayin.com)
Baskı ve Cilt: Meteksan Matbaacılık ve Teknik Sanayi Tic. Anonim Şirketi Sertifika No.: 46519
Beytepe Köy Yolu No.: 3 06800 Bilkent-Çankaya/ANKARA

Kütüphane Bilgi Kartı

Ada Alver, İpek., Candemir, Fatih.
50 Soruda Öncesi ve Sonrası ile Ameliyathane / *İpek Ada Alver, Fatih Candemir*
1. Basım. X+102 s. 14x21,5 cm. Kaynakça var, dizin yok.
ISBN: 978-625-8174-20-5
E-ISBN: 978-625-8174-21-2
1. Ameliyathane 2. Sağlık 3. Tıp

Genel Dağıtım

ATLAS AKADEMİK BASIM YAYIN DAĞITIM TİC. LTD. ŞTİ.
Adres: Bahçekapı mh. 2465 sk. Oto Sanayi Sitesi No:7 Bodrum Kat Şaşmaz-ANKARA - siparis@nobelyayin.com-
Telefon: +90 312 278 50 77 - **Faks:** 0 312 278 21 65
E-Satış: www.nobelkitap.com - esatis@nobelkitap.com / www.atlaskitap.com - info@atlaskitap.com

Dağıtım ve Satış Noktaları: Alfa Basım Dağıtım, Arasta, Arkadaş Kitabevi, D&R Mağazaları, Dost Dağıtım, Ekip Dağıtım, Kida Dağıtım, Kitapsan, Nezih Kitabevleri, Pandora, Prefix, Remzi Kitabevleri

İÇİNDEKİLER

Sunuş iii

Ön Söz v

1. Ameliyat Sırasında Kullanılan Tıbbi Gereçler Hijyenik midir? 1

2. Kronik Hastalıklarım Var ve Ameliyat Günü Rutin Kullandığım İlaçlarımı Alabilir miyim? 7

3. Ameliyata Girecek Hastanın Neden Oje, Takma Tırnak ve Protez Dişleri Çıkartılır? 11

4. Hastadan Alınan Ameliyat Öncesi İmza (Aydınlatılmış Onam) Neden Alınır? 13

5. Ameliyata Girmeden Önce Organ Bağış Kartı Çıkardım. Organ Bağış Bilgilerim Organ Mafyasının Eline Geçebilir mi? 16

6. Diyabet Hastasıyım ve Sürekli Acıkıyorum. Ameliyattan Kaç Saat Öncesine Kadar Bir Şeyler Yiyip İçebilirim? 19

7. Ameliyatta Uyanırım Diye Korkuyorum. Böyle Bir Durum Mümkün müdür? 22

8. Ameliyatta Herkese Eşit Dozda mı Anestezik Madde Veriliyor? 25

9. HIV Pozitifim Ve Ameliyat Olmam Gerekiyor. Beni Ameliyat Etmezler Diye Korkuyorum, Gizlemeli miyim? 26

10. Ameliyattan Çıktıktan Sonra Bilinçsizce Şeyler Söylemiş ve Kusmuşum. Sebebi Nedir? 29

11. Hamileyken İlaç Kullanmayın Diyorlar. Ameliyat Olmam Gerekiyor, Hamile İken Genel Anestezi Alabilir miyim? 30

12. Ameliyat Başarılı Geçti Denilmesine Rağmen, Hastam Bir Ay Sonra Yüksek Ateşle Hastaneye Kaldırılarak Öldü Sebebi Ne Olabilir? 32

13. Ameliyata Girmeden Önce Neden Günlük El Yıkama Yeterli Olmuyor? 35

14. Ameliyat Sırasında, Tıbbi Gereçlerin İnsize Bölgede Unutulmaması İçin Neler Yapılması Gerekmektedir? 37

15. Ameliyata Girmeden Hangi Tahliller Yapılması Gerekmektedir? 39

16. Grip Oldum, Ameliyata Girebilir miyim? 41

17. Ameliyattan Çıkan Yakınıma, Ziyarette Çiçek Göndermek İstiyorum. Kabul Etmediler, Sebebi Nedir? 43

18. Yataklı Serviste Hastam Var ve Hastane Yemeklerini Beğenmiyor. Evden Yemek Getirebilir Miyim?....45

19. Çocuğum Ameliyat Olacak ve Çok Korkuyor. Çocuğumun Yanında Ameliyata Girebilir Miyim?....47

20. Yanlış Bölgeyi Ameliyat Ederler Diye Korkuyorum. Bunun İçin Herhangi Bir Önlem Alınıyor mu?....49

21. Ameliyat Sonrası (Post-Operatif) Dönemde Evde Hasta Bakımında Hasta Ve Yakınlarının Dikkat Etmesi Gerekenler Nelerdir?....51

22. COVID-19 Pandemi Döneminde Ameliyathane Yönetimi Nasıl Olmalıdır?....53

23. Gebelik Döneminde, Gebelikle İlgili Olmayan Ameliyatlar Yapılabilir mi?....55

24. Her Hasta, Ameliyat Sonrası Uyandırma (Derlenme) Ünitesine Alınır mı?....56

25. Ameliyat Sonrası Dönemde Sepsise Bağlı Komplikasyonlar Nasıl Belirlenir ve Tedavisi Var mıdır?....58

26. Herkes Bir Şey Söylüyor. Nedir Bu Ameliyat?....60

27. Ameliyat İçin Pozisyon Verirken Nelere Dikkat Edilmelidir?....61

28. Ameliyat Ekibinin Sürekli Monitörlere Bakmasının Sebebi Nedir? Ne Hakkında Bilgi Vermektedir?....63

29. Yaşamsal Bulguların Takibi Ameliyathanede Ne Gibi Avantajlar Sağlar?....65

30. Ameliyat Esnasında Veya Ameliyattan Önce Damar Yolu Neden Açılır?....66

31. Ameliyat Öncesi Burnumuza Yerleştirilen Boru (Nazogastrik Sonda) Nedir? Ameliyatlarda Hangi Durumlarda Kullanılır?....68

32. Sütur (Cerrahi Dikiş) Ne Demektir? Sütur (Cerrahi Dikiş) Tekniği Ve Kullanılan Malzemeler Ameliyat Türüne Göre Değişir mi?....69

33. Cerrahi Dikiş Uygulanırken İz Bırakmaması İçin Hangi Malzemeden Yapılmalıdır?....71

34. Endovizyon Cihazı Nedir ve Ameliyatta Ne İşe Yarar?....72

35. Ameliyathanelerin Aydınlatılmasında Ne Tür Işıklandırmalar Kullanılır?....73

36. Ameliyathane Odasında Asgari Olarak Bulunması Gereken Tıbbi Cihazlar Nelerdir? 74
37. Ameliyathanede Kullanılan Elektrokoter Cihazı Nedir? Avantajları Nelerdir? 76
38. Cerrahi Ekip Ameliyathaneye Hasta ile Aynı Kapıdan mı Girer? 78
39. Ameliyathane ve Ameliyat Odası Arasındaki Fark Nedir? 79
40. Hastaların Ameliyat Olmasına Hangi Durumlarda Karar Verilir? 80
41. Her Ameliyatta Aynı Tür Ekipman ve Malzeme mi Kullanılır? 81
42. Ameliyatlarda Farklı Pozisyon Verilmesinin Amacı Nedir? 82
43. Açık Ve Kapalı Ameliyat Nedir? Avantajları ve Dezavantajları Nelerdir? 83
44. Ameliyatta Kullanılan Örtüler Neden Yeşil ve Mavidir? 86
45. Hasta Ameliyattan Sonra Neden Uyandırma Odasına Alınır? 88
46. Ameliyat Esnasında Uygulanacak Anestezi Nasıl Belirlenir? 90
47. Ameliyattan Önce Çok Fazla Korku, Endişe ve Heyecanım Oldu. Bunun Çözümü İçin Ne Yapabilirdim? 91
48. Ameliyat Olacağım Odada Benden Önce Hepatit B Pozitif Bir Hasta Ameliyat Olmuş Bana Da Bulaşır mı? 92
49. Ameliyat Sonrasında Yatağımın Başına Dört Yapraklı Yonca Resmi Neden Asıldı? 93
50. Ameliyat Esnasında Verilen Anestezi İlaçlarından Dolayı Madde Bağımlısı Olur muyum? 94
REFERANSLAR 95
YAZARLARIN ÖZ GEÇMİŞİ 99

REFERANSLAR

1. Perçin, D. 2014. Sterilizasyon Uygulamaları ve Hastane İnfeksiyonları. *Ankem Dergisi*. 28(2), 63-66.
2. Çağlıyan, S. 2011. *Ameliyathanelerde Cerrahi Aletlerin Hazırlığı, Kullanımı ve Bakımına Yönelik Uygulamaların İncelenmesi*. Yükse Lisans Tezi. Türkiye Cumhuriyeti Marmara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü. İstanbul, Türkiye.
3. Atila, A. 2008. *Endodontik Alet ve Materyallerin Sterilizasyon Ve Dezenfeksiyon*. Bitirme Tezi. Ege Üniversitesi Diş Hekimliği Fakültesi, İzmir, İstanbul.
4. Çetinkaya Şardan, Y. 2002. Ortopedide Cerrahi İnfeksiyon ve Hastane İnfeksiyonları. *Türk Ortopedi ve Travmatoloji Birliği Derneği Dergisi*, 1(1).
5. Arslanoğlu, A. ve Urk, M. 2015. Merkezi sterilizasyon ünitesinde çalışan güvenliği, *Sağlık Akademisyenleri Dergisi*, 2(4).
6. Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü Sağlıkta Kalite ve Akreditasyon Daire Başkanlığı, 2015. Güvenli Cerrahi Uygulama Rehberi. 2. Basım. Mattek Matbaacıklık Basım Yayın. Ankara, Türkiye. ISBN: 978-975-590-576-1.
7. Faydalı, S. 2010. Cerrahi Hastalarında Analjeziklerin Kaliteli Kullanımı. *Sağlık Bilimleri Fakültesi Hemşirelik Dergisi*, 83–91.
8. Azaklı, A. E. 2013. A'dan Z'ye İlaç Rehberi. www.aeazakli.com. Erişim Tarihi: 02.08.2019.
9. Ayşan, E., Kaygusuz, A., Kaleli, E. 1998. Preoperatif Hazırlık-I Preoperatif Genel Değerlendirme. *İstanbul Tıp Dergisi.* 1, 33-40.
10. Ersoy, N. 1994. Klinik Etiğin Önemli Bir Sorunu: Aydınlatılmış Onam. *Türkiye Klinikleri Tıp Etiği Dergisi*. 2.
11. Kişioğlu, N. Tüfekçi, F., Uskun, E., Bakır, B. 2001. Bir Devlet Hastanesinde Yatan Hastaların, Bilgilendirilme ve Aydınlatılmış Onam Durumunun Değerlendirilmesi. *Türkiye Klinikleri Tıp Etiği Dergisi*. 9, 98-101.
12. Yeter, E. ve Demirtaş, S. Organ Nakilleri ve Organ Bağışının Önemi. http://kisi.deu.edu.tr/bulent.cavas/ders/bok3.pdf Erişim Tarihi: 02.07.2019.
13. Topbaş, E. ve Bingöl, G. 2016. Türkiye'de Kadavra Dönörden Gerçekleştirilen Organ Nakline Etki Eden Faktörler. *Nefroloji Hemşireliği Dergisi*. 2.
14. Andsoy, I. I. ve Gül, A. 2018. Hemşirelerin Beyin Ölümü ve Bitkisel Hayat Konusundaki Bilgi ve Düşünceleri. *Bakırköy Tıp Dergisi*. 14, 1-7.

15. Toker, A, Kelebek Girgin, N., Türker, G., Kutlay, O. 2008. Küçük ve Orta Cerrahi Girişimlerde Preoperatif Rutin Laboratuar Testleri Gerekli midir?. *Dicle Tıp Dergisi.* 35 (2), 120-127.

16. Eser, U. 2014. *Kronik Hastalıklar ve Aile Hekimliği*. Smryna Tıp Dergisi. 55-57.

17. Kılıç, M. 2011. Kronik Hastalıkların Önlenmesinde Davranışsal Risk Faktörlerinin Önemi. *TAF Preventive Medicine Bulletin.* 10, 6.

18. Şahinkaya, H.H., Akpınar, V., Parlak, M., Damar, N., Yılmaz Duran, F., Yıldırım, H. 2018. Hastanemize başvuran hastalarda anestezi farkındalığının ve ameliyat öncesi görüşmenin etkinliğinin değerlendirilmesi. *Tepecik Eğitim ve Araştırma Hasanesi Dergisi.* 28(2), 75-82.

19. Bülbül, F. ve Arıkan, B. 2018. Çocuklarda Ameliyat Öncesi Psikolojik Hazırlık: Güncel Yaklaşımlar. *Evaluatıon of nurses' professionalism levels: sample of Balıkesir. Balikesir Health Sciences Journal.* ISSN: 2146-9601.

20. TARD (Türk Anesteziyoloji ve Reanimasyon Derneği). 2005. Anestezi Uygulamaları Klavuzu Preoperatif Hazırlık.

21. Şayan, H. ve Koca, E. 2016. Ankilozan Spondilitli Gebede Anestezi Yönetimi. *Kırıkkale Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*. 18(1), 42-45.

22. Günaydın, B. 2012. Gebenin Gebeliği ile İlgili Olmayan Cerrahi Girişimlerinde Anestezi Yönetimi. *Türkiye Anesteziyoloji Ve Reanimasyon Derneği Dergisi.* 40(1), 1-10.

23. https://hsgm.saglik.gov.tr/tr/bulasici-hastaliklar/862-hiv-aids/1118-hiv-aids.html. Erişim Tarihi: 15.08.2019.

24. Yıldırım, A. 2000. Ameliyathanede İnfeksiyon Kontrol Hemşiresinin Rolü. *Hastane İnfeksiyonları Dergisi*. 4, 242-244.

25. http://www.ahmetemreazakli.com/yayinlar/AEAZAKLI_PediatrikAnestezi Klavuzu.pdf. Erişim tarihi: 1.08.2019.

26. Uzunköy, A. 2005. Cerrahi Alan Enfeksiyonları: Risk Faktörleri Ve Önleme Yöntemleri. *Turkish Journal of Trauma & Emergency Surgery*.

27. Asgar Pour, H. 2012. *Ameliyat Sonrası Ateş Ve Hemşirelik Bakımı***.** Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi. 1(4).

28. Çopur, B. 2015. El Yıkama Çeşitleri ve Dikkat Edilecek Hususlar. 4. Ulusal Sterilizayson Dezenfeksiyon Kongresi.

29. İnci, M. F., Özkan, F., Okumuş, M., Köylü, A. Yüksel, M. 2012. Çok nadir bir akut batın nedeni: Gossipiboma. *Dicle Tıp Dergisi*. doi: 10.5798 /diclemedj. 0921.2012.03.0178.

30. Akdemir, A., Şimşek, D., Özgür Yeniel A., Çınar, C., Ergenoğlu, A. M. 2013. Batın Ön Duvarında Unutulan Cerrahi İğne: Olgu Sunumu. *Journal of Clinical and Analytical Medicine*. 4(2), 151-3.

31. Can, İ.Ö., Özkara, E., Can, M. 2011. Yargıtayda Karara Bağlanan Tıbbi Uygulama Hatası Dosyalarının Değerlendirilmesi. Dokuz Eylül Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi. 25(2), 69-76.
32. Aslan M. 2020. Yetişkin hastalar için taburculuğa hazır olma ölçeği-Hemşire değerlendirme kısa formunun Türkçe geçerlik ve güvenirliği. SHYD. 7(2):202-14.
33. Alkaya Solmaz F, Özcan MS, Özden ES, Balık O, Kırdemir P. 2021. Operating Room Management And Anesthetic Approach in Covid-19 Pandemic. Med J SDU. (ozelsayi-1):125-131.
34. Goodman, S. 2002. Anaesthesia for non obstetric surgery in the pregnant patient. Seminars in Perinatology, 26, 136–45.
35. Günaydın, B. 2012. Gebenin gebeliği ile ilgili olmayan cerrahi girişimlerinde anestezi yönetimi. Turkish Journal of Anaesthesia and Reanimation, 40(1), 1-10.
36. Walton, N. K. D., & Melachuri, V. K. 2006. Anaesthesia for non-obstetric surgery during pregnancy. Continuing Education in Anaesthesia, Critical Care & Pain, 6(2), 83-85.
37. Vimlati L, Gilsanz, F, Goldik Z. 2009. Quality and safety guidelines of postanaesthesia care: Working Party on Post Anesthesia Care. Eur J Anaesthesiol. 26(9): 715-721. doi:/10.1097/EJA.0b013e32832bb68f.
38. Angus, D.C. and van der Poll, T. 2013. Severe Sepsis and Septic Shock. The New England Journal of Medicine, 369, 840-851. https://doi.org/10.1056/NEJMra1208623.
39. Rossini JM, Srivastava N. 2013. The 2012 Guidelines for Severe Sepsis and Septiv Shock: An Update for Emergency Nursing. Journal of Emergency Nursing 2013; 39 (6): 652- 656.
40. Miller J. 2014. Surviving Sepsis. A review of the latest guidelines. Nursing. 24- 30.
41. Koçak S, Özbaş S. 2007. Endoskopik adrenalektomi. Turkiye Klinikleri J Med Sci. 3: 29-36.
42. Ayakta tedavi yapılan özel sağlık kuruluşları, T.C. Sağlık bakanlığı temel sağlık hizmetleri genel müdürlüğü, Genelge 2006/104.
43. Yük. Hem. Mine GÜNGÖR. 2007. 5. Ulusal Sterilizasyon Dezenfeksiyon Kongresi.
44. ADRIANI, J. 1968. Selection of Anesthesia. International Anesthesiology Clinics, 6(4), 961–1040.
45. Adam Jarosław Zemła, Katarzyna Nowicka-Sauer, Krzysztof Jarmoszewicz, Kamil Wera, Sebastian Batkiewicz, Małgorzata Pietrzykowska, 2019. Measures of preoperative anxiety. Anaesthesiol Intensive Therapy, 51(1), 64-69.

46. Rutala, W. A. 1996. Disinfection and sterilization. In: Mayhall CG (ed). Hospital epidemiology and infection control. First ed. Maryland: Williams and Wilkins. 913-55.

47. Affan DENK, Şafak ÖZER BALİN. 2016. Koroner Anjiyografi Yapılan Hastalarda HBsAg, Anti-HCV ve AntiHIV Seropozitifliği. Fırat Tıp Derg/Firat Medical Journal. 21(3): 125-128.

48. Bilge Tezcan, Bilgi Gülseven Karabacak, 2021. Klinik Uygulamada Sık Kullanılan Düşme Riski Tanılama Ölçekleri. JAREN. 7(2):105-112.

49. Fatma Sultan Kılıç, Bağımlılık ve Uyarıcı Maddeler 2016. Osmangazi Tıp Dergisi, 38 (Özel Sayı 1): 55-60.

4. Basım

BASKETBOL

Farklı Bakış Açılarıyla
Bilinen ve Bilinmeyen Yönleriyle

Doç. Dr. Özgür Nalbant

nobel

BASKETBOL
Farklı Bakış Açılarıyla Bilinen ve Bilinmeyen Yönleriyle
Doç. Dr. Özgür Nalbant

Yayın No.: 809
Spor ve Beden Eğitimi No.: 32
ISBN: 978-605-133-710-4
E-ISBN: 978-625-402-568-6
Basım Sayısı: 4. Basım, Eylül 2023

© Copyright 2023, NOBEL AKADEMİK YAYINCILIK EĞİTİM DANIŞMANLIK TİC. LTD. ŞTİ. SERTİFİKA NO.: 40340
Bu baskının bütün hakları Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.ne aittir.
Yayınevinin yazılı izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik
ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.
Nobel Akademik Yayıncılık, 2011 yılından beri "tanınmış uluslararası yayınevi" statüsündedir.

Genel Yayın Yönetmeni: Nevzat Argun -nargun@nobelyayin.com-
Genel Yayın Koordinatörü: Gülfem Dursun -gulfem@nobelyayin.com-

Sayfa Tasarım: Tarkan Kara -erdal@nobelyayin.com-
Redaksiyon: Naim Dilek -naimdilek@nobelyayin.com-
Görsel Tasarım Uzmanı: Mehtap Bayraktar Asiltürk -mehtap@nobelyayin.com-

Kütüphane Bilgi Kartı

Nalbant, Özgür.
BASKETBOL Farklı Bakış Açılarıyla Bilinen ve Bilinmeyen Yönleriyle / Özgür Nalbant
4. Basım. X + 108 s. 16,5x24 cm. Kaynakça var, dizin yok.
ISBN: 978-605-133-710-4
E-ISBN: 978-625-402-568-6
1. Spor 2. Basketbol Eğitimi

Genel Dağıtım

ATLAS AKADEMİK BASIM YAYIN DAĞITIM TİC. LTD. ŞTİ.
Adres: Bahçekapı Mh. 2465 Sk. Oto Sanayi Sitesi No:7 Bodrum Kat, Şaşmaz/ANKARA
Telefon: +90 312 278 50 77 - **Faks:** 0 312 278 21 65
Sipariş: siparis@nobelyayin.com- **E-Satış:** www.nobelkitap.com - esatis@nobelkitap.com
www.atlaskitap.com - info@atlaskitap.com

Dağıtım ve Satış Noktaları: Alfa, Kırmızı Kedi, Arkadaş, D&R, Dost, Kika, Kitapsan,
Nezih, Odak, Pandora, Prefix, Remzi Kitabevleri, Yeryüzü Dağıtım

Baskı ve Cilt: Meteksan Matbaacılık ve Teknik Sanayi Tic. Anonim Şirketi / Sertifika No.: 46519
Beytepe Köy Yolu No.: 3 06800 Bilkent-Çankaya/ANKARA

İÇİNDEKİLER

BASKETBOL NEDİR? **1**
Basketbolun Tarihi 1
Mayalarda Ölümüne Oynanırdı 3
Basketbolun Türkiye' de Tanınması ve Gelişimi 5
Türk Basketbolunda İlkler 7
BASKETBOLDA EĞİTİM.... ..... **9**
BEDEN KOMPOZİSYONU **11**
Basketbol Oyuncusunda Aranan Özellikler 12
Yetenekli Sporcunun Özellikleri 13
BASKETBOLA BAŞLAMA YAŞI **15**
Birinci Evre (6- 8 yaş) 15
İkinci Evre (bayanlar 11-15 yaş - erkekler 12-16 yaş) 16
Üçüncü Evre (bayanlar 15-9 yaş, erkekler 16-20 yaş) 16
Basketbolun Beden Eğitimi Derslerindeki Eğitsel Değeri 17
Basketbolda Eğitsel Oyunlar 18
Basketbolla İlgili Eğitsel Oyunlara Örnekler 20
BASKETBOLDA UYGUNLUK **23**
Basketbolun Genel Yapısı 23
Basketbolda Dayanıklılık 23
Basketbolda Kuvvet 24
Basketbolda Sürat 25
Basketbolda Koordinasyon 25
Basketbolda Esneklik 25
Basketbolda Isınma 26
Basketbolda Soğuma 26
BASKETBOLDA TOP TUTMA **27**
Top Tutma Çalışmalarına Örnekler 29
BASKETBOLDA PAS **33**
En Çok Kullanılan Pas Çeşitleri 33
Paslaşma Çalışmalarına Temel Örnekler 37

BASKETBOLDA DRİBLİNG (TOPLA İLERLEME) **39**
En Çok Kullanılan Dribling Çeşitleri 40
Dribling Çalışmalarına Temel Örnekler 42
BASKETBOLDA AYAK ÇALIŞMALARI **43**
Yön Değiştirmek İçin Ayak Çalışmaları: 43
Savunmada Ayak Çalışmaları 44
BASKETBOLDA ŞUT **49**
Şut Atmayı Etkileyen Faktörler 50
Şut Çeşitleri 51
BASKETBOLDA RİBAUND **57**
BASKETBOLDA SAVUNMA **59**
Basketbolda Savunma Çeşitleri 60
BASKETBOLDA HÜCUM **65**
ANTRENMAN **69**
ANTRENÖR **71**
Antrenmanların Amaçları 74
BASKETBOLDA ANTRENMAN PERİYOTLAMASI **75**
Hazırlık Dönemi (Genel ve Özel Hazırlık Dönemleri) 75
Müsabaka Dönemi 76
Geçiş Dönemi 76
BASKETBOLDA SAHA İÇİ POZİSYONLAR **79**
BASKETBOLDA BESLENME **81**
BASKETBOLDA SPOR YARALANMALARI **83**
Spor Yaralanmalarında Risk Faktörleri 84
Spor Yaralanmaları Sınıflaması 84
Spor Yaralanmalarında İlk Yardım 85
BASKETBOLDA OYUN KURALLARI **87**
Basketbol Hakem İşaretlerinden Bazıları 90
BASKETBOLDA KULLANILAN TERİMLER VE ANLAMLARI **91**
BUNLARI BİLİYOR MUSUNUZ? **93**
MİCHAEL JEFFREY JORDAN(17 Şubat 1963) **96**
İlk Şampiyonluk Yılları ve Rekorlar 99
Efsanevi Bulls Çağı 100
Olimpiyat Şampiyonluğu 101
İkinci Bulls dönemi 102
Başarıları 105
Şampiyonlukları 105
KAYNAKÇA **107**

KAYNAKÇA

Ajda Fosner J. Effective Leadership, 2002.

American Sport Education Program. Coaching YouthBasketball. Human Kinetics, 1995.

Anthony Dowson - Keith Morris. Funand Games, Human Kinetics, 2005.

Cem Atabeyoğlu. Türk Basketbol Tarihi. Türk Spor Vakfı Yayınları, 1986.

Clerk Maxwell. Liderlik Yasaları, (çeviri: İbrahim Şener), Carpe Diem, 1999.

Emin Ergen. Sporcu Sağlığı ve Spor Yaralanmaları, Nobel Yayınevi, 2003.

Emre Dağdelen. Basketbolda Eğitsel Oyunlar, 2011.

Fox – Bowers – Foss. Beden Eğitimi ve Sporun Fizyolojik Temelleri. Bağırgan Yayımevi 1999.

Genç D.A. Spor Hukuku, Alfa Basım Yayım Dağıtım, 1998.

George Karseras. Leadership in Sport,Mental Skills, MBA Books, 2003.

Guy Bailey. The Utimate Homeschool Phsical Educatin Game Book. Amazaon, 2003.

Hagedorn Niedlich Schmidt. Basketball-Handbuch, B & W Bartels& Wernitz 1974.

Hakan Sunay. Spor Eğitimi Alt Yapısında Beden Eğitimi Öğretmeni ve Antrenörün önemi. Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi, Ankara 1998.

Hatice Çamlıyer - Hüseyin Çamlıyer. Çocuk Hareket Eğitimi ve Oyun, Anka Kitapevi, 2001.

Hurşit Baytok. Motion Ofense. 2011.

Kaan Kural. Hastasıyım Bu Oyunun, Mavi Ağaç Yayınevi, 2005.

Kamil Özer. Fiziksel Uygunluk. Nobel Yayınları, 2001.

Mehmet Akif Ziyagil - Murat Eliöz. Basketbol, Morpa Kültür Yayınları, 2005.

Mehmet Durupınar. Türk Basketbolunun 100 Yıllık Tarihi, 2009.

Nevin Şanlıer - Yasemin Ersoy. Çocuk ve beslenme, Morpa Kültür Yayınları, 2003.

Nuran Özata – Erol Özata. Eğitsel Oyunlar, Nobel Yayınevi, 1994.

Nuri DEMİRCİ. A'dan Z'ye Spor. Nehir Yayıncılık, 1995.

Nuriye Özsu. Oyunlarla Spor Eğitimi, Seçkin yayıncılık, 2008.

Nuriye Özsu. Oyunlarla Spor Eğitimi, Spor Yayınevi, 2009.

Orhan Girgin. Her Yönü ile Basketbolcu, Umut kitapevi, 1973.

Red Holzman, Leonard Lewin. Holzman's Basketball. Winning Strategyand-Tactics. illustrated. Publisher, Macmillan, 1973.

Robert Giambatista. A Longtudinial Study ol Leader Life Cycles in the NBA, Leadership Quaertly; 15:611,2004

Robert Martens, Başarılı Antrenörlük (çeviri: Tuncer Büyükonat), Beyaz Yayınları, 1988.

Sedat Muratlı, Osman Kalyoncu, Gülşah Şahin. Antrenman ve Müsabaka. Kalyoncu Spor Danışmanlık, 2011.

Spor Ansiklopedisi. Morpa Kültür Yayınları, 2004.

Türkiye Basketbol Federasyonu Eğitim Yayınları. Temel Basketbol Öğretim Modeli. 2009.

Ümit Urartu. Basketbol. İnkilap Yayınevi, 2006.

Yaşar Sevim. Basketbol Teknik-Taktik-Antrenman. Nobel Yayın, 2002.

Yaşar Sevim. Okullar ve Kulüpler için Basketbol, Nobel Yayın,1981.

Yavuz Selim Hindistan. Çocuklar ve Gençler için Futbol Antrenörlüğü, Beyaz Yayınları, 1998.

Zafer Hasçelik. Spor sakatlıkları nasıl engellenir? (Hlobll, H; Mechelen, V. W; Kemper, C. H. G. How can sportsinjuries be prevented? Kitabından çeviri), T.C. G.S.G.M. Egitim Dairesi Başkanlığı Yayınevi, 1990.

13. Basım

GENEL MİKROBİYOLOJİ VE LABORATUVAR KILAVUZU

Prof. Dr. Selma Güven
Doç. Dr. Nükhet N. Demirel Zorba

nobel

GENEL MİKROBİYOLOJİ VE LABORATUVAR KILAVUZU

Prof. Dr. Selma Güven - Doç. Dr. Nükhet N. Demirel Zorba

Yayın No.: 96
Fen Bilimleri No. : 8
ISBN: 978-605-5426-95-8
E-ISBN: 978-625-402-124-4
Basım Sayısı: 13. Basım, Mart 2023

© Copyright 2023, NOBEL AKADEMİK YAYINCILIK EĞİTİM DANIŞMANLIK TİC. LTD. ŞTİ. SERTİFİKA NO.: 40340
Bu baskının bütün hakları Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.ne aittir. Yayınevinin yazılı izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.

Nobel Akademik Yayıncılık, 2011 yılından beri "tanınmış uluslararası yayınevi" statüsündedir.

Genel Yayın Yönetmeni: Nevzat Argun -nargun@nobelyayin.com-
Genel Yayın Koordinatörü: Gülfem Dursun -gulfem@nobelyayin.com-

Sayfa Tasarım: Tarkan Kara -erdal@nobelyayin.com-
Redaksiyon: Sergen Öz -sergen@nobelyayin.com-
Kapak Tasarım: Mehtap Bayraktar Asiltürk -mehtap@nobelyayin.com-

Kütüphane Bilgi Kartı

Güven, Selma., Demirel Zorba, Nükhet N.
Genel Mikrobiyoloji ve Laboratuvar Kılavuzu / Selma Güven, Nükhet N. Demirel Zorba
13. Basım. X+238 s. 16,5x24 cm. Kaynakça ve dizin var.
ISBN: 978-605-5426-95-8
E-ISBN: 978-625-402-124-4
1. Mikrobiyoloji 2. Genel Mikrobiyoloji 3. Mikrobiyoloji Laboratuvarı

Genel Dağıtım

ATLAS AKADEMİK BASIM YAYIN DAĞITIM TİC. LTD. ŞTİ.
Adres: Bahçekapı Mh. 2465 Sk. Oto Sanayi Sitesi No:7 Bodrum Kat, Şaşmaz/ANKARA
Telefon: +90 312 278 50 77 - **Faks:** 0 312 278 21 65
Sipariş: siparis@nobelyayin.com- **E-Satış:** www.nobelkitap.com - esatis@nobelkitap.com
www.atlaskitap.com - info@atlaskitap.com

Dağıtım ve Satış Noktaları: Alfa, Kırmızı Kedi, Arkadaş, D&R, Dost, Kika, Kitapsan, Nezih, Odak, Pandora, Prefix, Remzi

Baskı ve Cilt: Meteksan Matbaacılık ve Teknik Sanayi Tic. Anonim Şirketi / Sertifika No.: 46519
Beytepe Köy Yolu No.: 3 06800 Bilkent-Çankaya/ANKARA

İÇİNDEKİLER

Bölüm 1: MİKROBİYOLOJİYE GİRİŞ 1
1.1. Tanım ve Kapsam 1
1.2. Mikrobiyoloji Biliminin Gelişmesi 2
1.3. Mikroorganizmaların Hayatımızdaki Önemi 5
1.3.1. Mikroorganizmaların Yararları 5
1.3.1.1. Madde Döngüsüne Katkıları 6
1.3.1.2. Diğer Yararları 9
1.3.2. Mikroorganizmaların Zararları 11

Bölüm 2: MİKROORGANİZMALARIN MORFOLOJİLERİ 13
2.1. Genel Özellikler 13
2.2. Hücre Şekilleri 15

Bölüm 3: MİKROORGANİZMALARIN HÜCRE YAPILARI 17
3.1. Ökaryotik Hücre (Eucyte) 17
3.1.1. Hücre Duvarı 18
3.1.2. Sitoplazma Membranı 19
3.1.3. Sitoplazma 23
3.1.4. Mitokondriler 23
3.1.5. Endoplazmik Retikulum 24
3.1.6. Ribozomlar 25
3.1.7. Golgi Organeli 25
3.1.8. Lizozomlar 26
3.1.9. Sentrozom ve Sentrioller 26
3.1.10. Kloroplastlar 27
3.1.11. Çekirdek 27
3.1.12. Flagella (Kamçı) ve Silya 29
3.1.13. Vakuoller 30
3.2. Prokaryotik Hücre (Protocyte) 30
3.2.1. Hücre Duvarı 31
3.2.2. Sitoplazma Membranı 36

3.2.3. Sitoplazma 37
3.2.4. Ribozomlar 38
3.2.5. Mezozomlar 38
3.2.6. Sitoplazma İçi Diğer Organeller 38
3.2.7. Vakuoller 39
3.2.8. Çekirdek Materyali 40
3.2.9. Plazmidler 40
3.2.10. Endospor 41
3.2.11. Hücre Dışı Yapılar 44
3.2.11.1. Kapsül ve Salya 44
3.2.11.2. Flagella (Kamçı) 45
3.2.11.3. Pili ve Fibril 47
3.3. Hücre Depo Maddeleri 48
3.3.1. Polisakkaritler 48
3.3.2. Yağ ve Yağ Benzeri Maddeler 49
3.3.3. Polifosfatlar 49
3.3.4. Kükürt 50
3.3.5. Manyetik Madde (Fe_3O_4) 50
3.4. Ökaryotik ve Prokaryotik Mikroorganizmalar Arasındaki Önemli Farklılıklar 51

Bölüm 4: MİKROORGANİZMALARIN GELİŞMESİ 53
4.1. Gelişim İstekleri 53
4.1.1. Sıcaklık 54
4.1.2. pH 56
4.1.3. Ozmotik Basınç 57
4.1.4. Işık 59
4.1.5. Oksidasyon-Redüksiyon Potansiyeli 59
4.1.6. Oksijen 60
4.1.7. Karbon 61
4.1.8. Azot, Kükürt ve Fosfor 61
4.1.9. İz Elementler 62
4.1.10. Organik Gelişme Faktörleri 62
4.1.11. Karıştırma veya Çalkalama 63
4.2. Mikroorganizmaların Beslenme Tipleri 63
4.2.1. Kültür Besiyerleri 65
4.2.2. Besiyerlerinin Gruplandırılması 66
4.3. Mikroorganizmaların Aşılanması (İnokülasyon) 67
4.4. Mikroorganizmaların Gelişme Safhaları 68
4.4.1. Generasyon Süresinin Hesaplanması 70

Bölüm 5: MİKROBİYAL GELİŞMENİN KONTROLÜ 73
5.1. Mikrobiyal Kontrolü Etkileyen Faktörler 73
5.2. Mikrobiyal Kontrolde Etki Şekilleri 75

5.3. Mikrobiyal Kontrolde Fiziksel Yöntemler 76
5.3.1. Isıl Uygulama 76
5.3.2. Filtrasyon 78
5.3.3. Düşük Sıcaklık 79
5.3.4. Kurutma 79
5.3.5. Radyasyon 79
5.4. Mikrobiyal Kontrolde Kimyasal Ajanlar 81
5.4.1. Fenol ve Fenolikler 82
5.4.2. Halojenler 83
5.4.3. Alkoller 84
5.4.4. Ağır Metaller ve Bileşikleri 85
5.4.5. Yüzey Aktif Maddeler 86
5.4.6. Organik Asitler 87
5.4.7. Aldehitler 87
5.4.8. Gaz Kemosterilizerler 87
5.4.9. Oksitleyici Maddeler 88
5.5. Antibiyotikler 89

Bölüm 6: MİKROORGANİZMALARIN ÇOĞALMASI 93
6.1. Eşeysiz Çoğalma 93
6.1.1. Vegetatif Çoğalma 93
6.1.1.1. Tomurcuklanma ile Çoğalma 93
6.1.1.2. Bölünme ile Çoğalma 95
6.1.2. Sporla Çoğalma 95
6.2. Eşeyli Çoğalma 97

Bölüm 7: MİKROORGANİZMALARDA MADDE DEĞİŞİMİ 101
7.1. Enzimler Hakkında Genel Bilgi 103
7.2. ATP ve Enerjice Zengin Diğer Bileşikler 105
7.3. Enerji Üretim Yöntemleri 106
7.4. Mikroorganizmaların Karbonhidrat Metabolizmaları 109
7.4.1. FDP veya EMP-Yolu (Glikoliz) ile Heksoz Parçalanması 110
7.4.2. Pentozfosfat (PP)-Yolu 112
7.4.3. Entner-Doudoroff-Yolu (KDPG-Yolu) 113
7.5. Solunum 114
7.5.1. Aerobik Solunum 114
7.5.2. Anaerobik Solunum 117
7.5.3. Fermentasyon 118
7.5.3.1. Laktik Asit Fermentasyonu 119
7.5.3.2. Alkol Fermentasyonu 120
7.5.4. PASTEUR-Effekt (Pastör Etkisi) 120
7.6. Azot Metabolizması 121
7.7. Yağ Metabolizması 122
7.8. Madde Değişiminin Ayarlanması 122

Bölüm 8: MİKROBİYAL EKOLOJİ 125
8.1. Mikroorganizmaların Bulundukları Yerler ve Yayılmaları 125
8.2. Mikroorganizmaların Ortak Yaşam Şekilleri 128
8.3. Mikroorganizmaların Çevre ile İlişkileri 129

Bölüm 9: MİKROORGANİZMALARIN GENETİĞİ VE KALITSAL DEĞİŞİM .. 131
9.1. NÜKLEİK ASİTLERİN YAPISI VE GÖREVLERİ 131
9.1.1 DNA (Deoksiribonükleik Asit) 131
9.1.1.1. DNA'nın Replikasyonu 134
9.1.2. RNA (Ribonükleik Asitler) 135
9.1.2.1. Protein Sentezi 137
9.2. Mikroorganizmalarda Genetik Materyal 138
9.3. Mikroorganizmalarda Kalıtsal Değişim 140
9.3.1. Mutasyon 140
9.3.2. Genetik Transfer ve Rekombinasyon 142
9.3.2.1. Transdüksiyon 142
9.2.2.2. Transformasyon 143
9.3.2.3. Konjugasyon 143

Bölüm 10: MİKROORGANİZMALARIN SINIFLANDIRILMASI 145
10.1. Mikroorganizmaların Tanımlanması ve Sınıflandırılmasında Kullanılan Yöntemler 150
10.2. Mikroorganizmaların İsimlendirilmesi 151
10.3. Bakterilerin Sınıflandırılması 152
10.3.1. Bakterilerin *Bergey's Manuel of Determinative Bacteriology*'ye göre Sınıflandırılması 153
10.3.1.1. Cyanobakteriler 153
10.3.1.2. Bakteriler 153
10.3.2. Bakterilerin *Bergey's Manuel of Systematic Bacteriology*'ye Göre Sınıflandırılması 158
10.3.3 Moleküler Tekniklere ve 16S RNA Analizlerine Göre Bakteriler 162
10.4. Mantarların (Funguslar) Sınıflandırılması 162
10.4.1. Phycomycetes 163
10.4.2. Zygomycetes 163
10.4.3. Ascomycetes 164
10.4.4. Basidiomycetes 164
10.4.5. Deuteromycetes 164
10.5. Protistalar 164
10.5.1. Algler 165
10.5.2. Akışkan Mantarlar 166
10.5.2.1. Gerçek Akışkan Mantarlar (*Myxomycetes*) 166
10.5.2.2. Endoparazidik Akışkan Mantarlar (*Plasmodiophoromycetes*) 166

10.5.2.3. Ağ Oluşturan Akışkan Mantarlar (*Net SlimeMolds-Labyrinthulomycetes*) 166
10.5.2.4. Hücresel Akışkan Mantarlar (*Agrasiomycetes*) 167
10.5.3. Protozoa 167
10.6. Virüsler 168

LABORATUVAR KILAVUZU

Bölüm 1: MİKROBİYOLOJİ LABORATUVARINDA UYULMASI GEREKEN KURALLAR 173

Bölüm 2: MİKROBİYOLOJİ LABORATUVARINDA KULLANILAN ARAÇ VE GEREÇLER 175

Bölüm 3: MİKROBİYOLOJİDE KULLANILAN BAZI TERİMLER 179

Bölüm 4: ASEPTİK TEKNİK 181
4.1. Aktarma Teknikleri ve İnokülasyon 182

Bölüm 5: STERİLİZASYON 187
5.1 Sterilizasyon Yöntemleri 187
5.1.1. Isıl Uygulamalar 187
5.1.2. Membran Filtrasyon 189
5.1.3. Kimyasal Madde ile Sterilizasyon (Dezenfeksiyon) 190
5.1.4. Işınlama ile Sterilizasyon 190
5.2. Sterilizasyon Kontrolü 190

MİKROSKOP VE ÇEŞİTLERİ 191
6.1. Aydınlık Alan Mikroskobu 192
6.1.1. Mekanik Kısım 192
6.1.2. Optik Kısım 193
6.1.3. Mikroskopta Büyütme 194
6.2. Diğer Mikroskoplar 195
6.2.1. Karanlık Alan Mikroskobu 195
6.2.2. Faz Kontrast Mikroskobu 195
6.2.3. Fluoresans Mikroskop 195
6.2.4. Elektron Mikroskobu 196
6.2.5. Diferensiyal İnterferens Kontrast Mikroskop 197
6.3. Mikroskoplama Teknikleri ve Dikkat Edilmesi Gereken Noktalar 199
6.4. Mikroorganizmaların Boyutlarının Ölçülmesi 200

Bölüm 7: BOYAMA YÖNTEMLERİ 203
7.1. Bakterilerin Boyanması 204
7.1.1. Basit Boyama 204
7.1.2. Gram Boyama 204
7.1.3. Negatif Boyama 205
7.2. Sporların Boyanması 207
7.3. Kapsül Boyaması 208

Bölüm 8: ÇEVREMİZDEKİ MİKROORGANİZMALAR 209
8.1. Koloni Özellikleri 209

Bölüm 9: SAF KÜLTÜR TEKNİKLERİ 211
9.1. Plak Çizme Yöntemi 211

Bölüm 10: BESİYERLERİ 213
10.1.1. Genel Sınıflandırma 213
10.1.2. Fiziksel Özelliklerine Göre Sınıflandırma 214
10.2. Besiyerlerinin Bileşimine Giren Temel Maddeler 215
10.3. Besiyeri Hazırlık Aşamaları 215

Bölüm 11: KÜF VE MAYALARIN MORFOLOJİLERİ 217
11.1. Küflerin Mikroskobik Morfolojisi 217
11.2. Mayaların Mikroskobik Morfolojisi 218

Bölüm 12: MİKROBİYOLOJİK SAYIM YÖNTEMLERİ 219
12.1. Dökme Plak Yöntemi 220
12.2. Yayma Plak Yöntemi 221
12.3. Mikroorganizma Sayılarının Hesaplanması 222
12.4. Çoklu Tüp (En Muhtemel Sayı Yöntemi-EMS) Yöntemi 223

Bölüm 13: MEMBRAN FİLTRASYON YÖNTEMİ 225
13.1. Filtrasyon Düzeneği 225
13.2. Filtre Malzemeleri 226

Bölüm 14: ANAEROBİK KÜLTÜR TEKNİKLERİ 227

KAYNAKÇA 231

DİZİN 235

KAYNAKÇA

Akan, E. (1995). Genel Mikrobiyoloji ve İmmunoloji. Çukurova Üniv. Tıp Fakültesi Yayınları. No:16.

Akman, A.V. (1964). Fermentasyon Mikrobiyolojisi. A. Üniv. Ziraat Fakültesi Yayınları: 89. A.Üniv. Basımevi, Ankara.

Akman, Y. (1991). Botanik. Bitki Fizyolojisine Giriş. 4. Baskı. A.Fen Fakültesi, Biyoloji Bölümü. Palme Yayınları, Ankara.

Anonim, Tarihsiz. Genel Mikrobiyoloji Ders Notları. A.Üniv. Ziraat Fakültesi Gıda Mühendisliği Bölümü, Ankara.

Anonim. (2005). Merck Gıda Mikrobiyolojisi Uygulamaları. Ed: Halkman, A. K. Başak Matbaacılık Ltd Şti, Ankara.

Anonim. (2015). Cumhuriyet Bilim Teknoloji. Sayı 1491.

Arda, M. (1994). Biyoteknoloji. 2. Baskı. Kükem Derneği Bilimsel Yayınları No: 2. Armoni Ltd. Şti., Ankara.

Arda, M. (1995). Biyoteknoloji. Bazı Temel İlkeler. Kükem Derneği Bilimsel Yayınları. No: 3. Armoni Ltd. Şti., Ankara.

Arda, M. (1997). Temel Mikrobiyoloji. 1. Baskı. Medisan Yayınevi, Ankara.

Arda, M. (2000). Temel Mikrobiyoloji. 2. Baskı. Medisan Yayınevi, Ankara.

Atlas, R. Parks, L. Brown, A. E. (1995) Laboratory Manual Of Experimental Microbiology Mosby-Year Book Inc., Missouri.

Black, J.G. (1996). Microbiology; Principles and Applications 3rd Ed. Prentice Hall, Upper Saddle River, New Jersey.

Black J. G.--2015.Microbiology_-Principles-and-Explorations-9th-Edition-Wiley

Boyd, R. F. (1984). General Microbiology. Times Mirror/Mosby College Publis., St. Louis.

Brock, T. D., Madigan, M. T., Martinko, J. M. and Parker, J. (1994). Biology of Microorganisms, 7 ed. Prentice Hall International Edition.

Buchanan, R. E., Gibbons, N. E. (1974). Bergey's Manuel of Determinative Bacteriology. 8 th. Ed., Baltimore, Williams and Wilkins.

Carperter, P. L. (1967). Microbiology. W. B. Saunders Company, Philadelphia.

Çakmakçı, L., Karahan, A.G. (1995). Mikrobiyolojiye Giriş. ISVAK, Eğitim, Kültür, Sağlık, Turizm Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı. Yayın No: 5, Ankara.

Çakmakcı, M. L., Karahan A.G., Çakır, İ. (2011). Mikrobiyoloji. Gıda Teknolojisi Yayın no 36. Bizim Grup Basımevi, Kızılay, Ankara.

Çetin, E. T. (1965). Pratik Mikrobiyoloji. İsmail Akgün Matbaası, İstanbul.

Çökmüş, C. (2010). Brock Mikroorganizmaların Biyolojisi (11. Baskıdan Çeviri) Palme Yayıncılık, Ankara.

Erkmen, O. (1996). A Laboratory Manual in General Microbiology, University of Gaziantep Faculty of Engineering, Gaziantep.

Frazier, W.C.(1967). Food Microbiology. 2. Baskı. Wisconsin Üniv. Mc Graw-Hill Book Company, New-York.

Fuchs, G., Schlegel, H.G. (2006). Allgemeine Mikrobiologie. 8. Auflage. Georg Thieme Verlag, Stuttgart.

Göktan, D. Tunçel G. (1991). Genel Mikrobiyoloji (Ders ve ygulama) Ege Universitesi Ege Meslek Yüksek Okulu Yayın No: 10, Bornova- İzmir

Gürgün, V., Halkman, A.K. (1988). Mikrobiyolojide Sayım Yöntemleri. Gıda Teknolojisi Derneği, Ankara.

Güven, K. (2011). Genel Mikrobiyoloji (3. Baskı) T.C. Anadolu Üniversitesi yayın no :1961, Anadolu Üniv Web ofset Basımevi, Eskişehir

Halkman, A.K. (Editör) (2005). Gıda Mikrobiyolojisi Uygulamaları (Merck). Başak Matbaacılık, Ankara.

Hardy, K. (1986). Bacterial Plasmids. 2 nd. Ed. American Soc. Microbiology, USA.

Ingraham, J. L. And Ingraham, C. A. (1994). Introduction to Microbiology. Wadsworth Publishing Co., USA.

Jacobs, M. B., Gerstein, M. J. (1960). Handbook of Microbiology. D. Van Mostrand Company Inc., London.

Jacoby, G. A. and Archer, G. L. (1991). New Mechanism of Bacterial Resistance to Antimicrobial Agents. New Eng., J. Med, 324. 601-612.

Jay, J. M. (1970). Modern Food Microbiology. Reinhold Book Corporation, New York.

Karahan, A. Cicioğlu, B. Çakmakçı, L,. (2002). Genel Mikrobiyoloji Uygulama Klavuzu. SDU Ziraat Fakültesi Yayın No: 24, Isparta.

Kılıçturgay, K. (1992). Temel Mikrobiyoloji ve Parazitoloji. Onur Yayıncılık. Bursa.

Kiziroğlu, İ. (1998). Genel Biyoloji. Hac. Üniv. Eğitim Fakültesi. 3. Baskı. Desen Ofset A.Ş. Yayınları, Ankara.

Köşker, Ö., Çakmakçı, M. L. (1985). Genel Mikrobiyoloji. A. Üniv. Ziraat Fakültesi Yayın No:965. Ofset Basım Der Notu No:15, Ankara.

Krieg, N. R. and Holt, J. G. (1984). Bergey's Manuel of Systematic Bacteriology. Vol. I ve Vol. II (1986). Williams and Wilkins. Baltimore, USA.

Krivisky, A. S. (1977). Microbiology. Vol. III. G. K. Hall and Co., Boston.

Kulaksız G. Ve Sancar A. (2007). Nükleotid eksizyon Onarımı ve Kanser. Türk Biyokimya Dergisi [Turkish Journal of Biochemistry–Turk J Biochem), 32(3), 104-111.

Lee, J. J. (1983). Microbiology. Harper and Row Publishers, New York.

Levy, J., Campell, J., Blackburn, T. H. (1973). Introductory Microbiology. John Wiley and Sons Inc., New York.

Madigan, M. T., Martinko, J. M. and Parker, J. (1997). Brock's Biology of Microorganisms. Eight Ed. Prentice Hall International Edition.

Özçelik, S. (1995). Genel Mikrobiyoloji. S. D. Üniv. Ziraat Fakültesi. Yayın No:1. Ders Kitapları No: 1, Isparta.

Pamir, M. H. (1977). Fermentasyon Mikrobiyolojisi. A. Üniv. Ziraat Fakültesi Yayınları No: 639. A.Ü. Basımevi, Ankara.

Parker, J. (1994). Biology of Microorganisms. 7 Ed. Prentice Hall International Edition.

Pelczar, M. J., Chan, E. C. S., Krieg, N. R. (1986). Microbiology. 5. Ed. Mc. Grow Hill Book Company, New York.

Ruggiero MA, GordonDP, OrrellTM, Bailly N, BourgoinT, BruscaRC, et al. (2015) AHigher LevelClassificationofAllLivingOrganisms.PLoS ONE10(4):e0119248.doi:10.1371/ journal. pone.0119248

Sara, M. (2004/2005). Allgemeine Mikrobiologie. Universitaet für Bodenkultur, Wien.

Schlegel, H. (1976). Allgemeine Mikrobiologie. 4.Baskı. Georg Thieme Verlag. Stuttgart.

Schlegel, H. (1985). Allgemeine Mikrobiologie. 6.Baskı. Georg Thieme Verlag, Stuttgart.

Sekin Y. Karagözlü N. (2004). Gıda Mikrobiyolojisi: Gıda Endüstrisi İçin Temel Esaslar ve Uygulamalar (K.Pichhardt 1997'den Çeviri) Literatür Yayıncılık, İstanbul.

Shorin, V. A., Smirnova, L. S. (1974). Microbiology Vol. I. G. K. Hall and Co., Boston.

Smirnova, L. S. (1974). Microbiology Vol. II. G. K. Hall and Co., Boston.

Stainer, R. Y., Doudoroff, M., Adelberg, E. A. (1966). General Microbiology. 2. Edi. Mac Millan Co. London.

Şahin, İ. (1990). Mikrobiyolojiye Giriş. Eser Matbaası, Samsun.

Şahin, İ. (1995). Endüstriyel Mikrobiyoloji. Uludağ Üniv. Ziraat Fakültesi. Ders Notları No: 64, Bursa.

Tamer, A.Ü., Uçar, F., Ünver, E., Karaboz, İ, Bursalıoğlu, M. Oğultekin, R. (1989). 3. ve 4. Sınıf Mikrobiyoloji Laboratuvar Kılavuzu. Anadolu Üniversitesi Eğitim, Sağlık ve Bilimsel Araştırma Çalışmaları Vakfı Yayınları No:74, Eskişehir.

Temiz, A. (1994). Genel Mikrobiyoloji Uygulama Teknikleri Şafak Matbaacılık Ltd. Şti., Ankara

Tortora, G. J., Funke, B, R., Case, C. L., (1986). Microbiology. An Introduction. Second Edition. The Benjamin/Cummings Publishing Company, Inc. Menio Park, California.

Tortora, G. J., Funke, B, R., Case, C. L., (2003). Microbiology. An Introduction. Eight Edition. The Benjamin/Cummings Publishing Company, Inc. Menio Park, California.

Tunail, N. (2009) Mikrobiyoloji. Pelin Ofset, Ankara.

Unat, E. K. (1997). Temel Mikrobiyoloji. 3. Baskı. İst. Üniv. Yayın No: 4018, Cerrahpaşa Tıp Fak. No: 207, İstanbul.

Ünlütürk, A., Turantaş, F., Acar, J., Karapınar, M., Temiz, A., Aktuğ, Ş. G., Tunçel, G. (1998). Düzeltilmiş 2. Baskı. Ege Üniv. Müh. Fakültesi, Gıda Müh. Bölümü. Bornova, İzmir.

Ünlütürk, A., Turantaş, F. (2002). Gıdaların Mikrobiyolojik Analizi. Düzeltilmiş İkinci Baskı.Meta Basım Matbaacılık, Bornova-İzmir.

Ünlütürk, A., Turantaş, F. (1996). Gıda Mikrobiyolojisi Uygulamaları. E. Üniv. Basımevi, Bornova-İzmir.

Vega, N. V., Allison, K. R, Khalil, A. S. & Collins, J. J. (2012). Indole induces persistence through the phage-shock and OxyR pathways. Nature Chemical Biology (8) 431-433.

Walter, W. G., Mc Bee, R. H. (1962). General Microbiology. 2. Edi. D. Van Mostrand Company Inc., London.

Wistreich, G. A. (1997). Microbiology Laboratory, Fundamentals and Applications Fifth edition, USA.

Yapıcı Meriçli B. ve Yeşilyurt D. (2005). Genel Mikrobiyoloji Laboratuvar Kılavuzu İkinci Baskı ÇOMU Fen Edebiyat Fakültesi Yayınları Teksirler Serisi No: 11, Çanakkale.

Yılmaz, S. and Diktaş, H. (2013). New Antibioticsin Development Against Multidrug Resistant Bacteria. J. Clin. Anal. Med; 4(3) 249-252.

Not: Kaynak belirtilmeyen şekiller internet ortamından temin edilmiştir.

4. Basım

KAMU POLİTİKASI

Doç. Dr. Elvettin Akman

nobel

KAMU POLİTİKASI

Doç. Dr. Elvettin Akman

Yayın No.: 2229
Yönetim/Siyaset No.: 97
ISBN: 978-605-7895-38-7
E-ISBN: 978-625-402-499-3
Basım Sayısı: 4. Basım, Mart 2023

© Copyright 2023, NOBEL AKADEMİK YAYINCILIK EĞİTİM DANIŞMANLIK TİC. LTD. ŞTİ. SERTİFİKA NO.: 40340
Bu baskının bütün hakları Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.ne aittir.
Yayınevinin yazılı izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik
ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.

Nobel Akademik Yayıncılık, 2011 yılından beri "tanınmış uluslararası yayınevi" statüsündedir.

Genel Yayın Yönetmeni: Nevzat Argun -nargun@nobelyayin.com-
Genel Yayın Koordinatörü: Gülfem Dursun -gulfem@nobelyayin.com-

Sayfa Tasarım: Tarkan Kara -erdal@nobelyayin.com-
Redaksiyon: Süleyman Gezgin -suleyman@nobelyayin.com-
Görsel Tasarım Uzmanı: Mehtap Bayraktar Asiltürk -mehtap@nobelyayin.com-

Kütüphane Bilgi Kartı

Akman, Elvettin.
Kamu Politikası / Elvettin Akman
4. Basım. X + 182 s. 13,5x21,5 cm. Kaynakça var, dizin yok.
ISBN: 978-605-7895-38-7
E-ISBN: 978-625-402-499-3
1. Politika 2. Kamu Politikası 3. Siyaset.

Genel Dağıtım

ATLAS AKADEMİK BASIM YAYIN DAĞITIM TİC. LTD. ŞTİ.
Adres: Bahçekapı Mh. 2465 Sk. Oto Sanayi Sitesi No:7 Bodrum Kat, Şaşmaz/ANKARA
Telefon: +90 312 278 50 77 - **Faks:** 0 312 278 21 65
Sipariş: siparis@nobelyayin.com- **E-Satış:** www.nobelkitap.com - esatis@nobelkitap.com
www.atlaskitap.com - info@atlaskitap.com

Dağıtım ve Satış Noktaları: Alfa, Kırmızı Kedi, Arkadaş, D&R, Dost, Kika, Kitapsan,
Nezih, Odak, Pandora, Prefix, Remzi

Baskı ve Cilt: Meteksan Matbaacılık ve Teknik Sanayi Tic. Anonim Şirketi / Sertifika No.: 46519
Beytepe Köy Yolu No.: 3 06800 Bilkent-Çankaya/ANKARA

Contents

ÖN SÖZ ..... **V**

BÖLÜM 1
KAMU POLİTİKASINA İLİŞKİN TEMEL KAVRAMLAR **1**

1. Politika, Siyaset ve Siyasal Düzen/İdare Kavramları 1
2. Kamu Politikası ve Kamu Politikası Analizi Kavramları 5

Test Soruları 13

BÖLÜM 2
KAMU POLİTİKASI NEDEN ÖNEMLİ? **15**

1. Kamu Politikasının Önemi 15
2. Kamu Politikasında Yöntemsel Zorluklar 18
3. Kamu Politikası Çalışmalarının Doğuşu ve Geleceği 19

Test Soruları 29

BÖLÜM 3
KAMU POLİTİKASINA İLİŞKİN TEMEL HUSUSLAR **31**

1. Kamu Politikasının Öne Çıkan Bazı Nitelikleri 31
2. Kamu Politikası Çalışma Alanları 34
3. Politika Araçları 37
   - 3.1. Politika Araçlarının Sınıflandırılması 37
     - 3.1.1. Gönüllü Araçlar 40
       - 3.1.1.1. Aile ve Toplum 40
       - 3.1.1.2. Gönüllü Kuruluşlar 41
       - 3.1.1.3. Piyasa 41
     - 3.1.2. Zorunlu Araçlar 42
       - 3.1.2.1. Yönetmelikler ve Diğer İkincil Düzenlemeler 42
       - 3.1.2.2. Kamu İşletmeleri 43
       - 3.1.2.3. Doğrudan Hükümler (Karşılıklar) 43
     - 3.1.3. Karma Araçlar 44
       - 3.1.3.1. Bilgilendirme ve Teşvikler 44

3.1.3.2. Sübvansiyonlar 44
3.1.3.3. Mülkiyet Haklarında Açık Artırma 45
3.1.3.4. Vergiler ve Kullanıcı Bedelleri 45
Test Soruları 46

BÖLÜM 4
KAMU POLİTİKASINDA ROL OYNAYAN AKTÖRLER 47

1. Resmi Aktörler 49
1.1. Yasama Organı 49
1.2. Yürütme Organı 51
1.2.1. Cumhurbaşkanlığı Politika Kurulları 53
1.2.2. Cumhurbaşkanlığı Ofisleri 55
1.3. Bürokrasi 57
1.4. Teknokrasi 60
1.5. Yargı 61
1.5.1. Anayasalar ve Anayasa Mahkemeleri 61
1.5.2. Danıştay 64
2. Resmi Olmayan Aktörler 65
2.1. Siyasi Partiler ve Seçim Sistemleri 66
2.2. Medya 69
2.3. Uluslararası Kuruluşlar: Uluslararası ve Ulus-üstü Örgütler 73
2.4. Baskı ve Çıkar Grupları 77
2.5. İş Dünyası 81
2.6. İş Gücü: Bir Kamu Politikası Aktörü Olarak İşçi Sendikaları 83
2.7. Düşünce Kuruluşları 87
2.8 Vatandaşlar 92
3. Türkiye'de Kamu Politikası Oluşturma Sürecinde Aktörlerin Rolü 95
Test Soruları 100

BÖLÜM 5
KAMU POLİTİKASI OLUŞTURMA SÜRECİ 101

1. Politika Formüle Etme Aşaması: Politika Talebinin (Problemin) Tanımlanması 108
2. Gündem Belirleme 113
3. Politikanın Uygulanması 118
4. Politikanın Değerlendirilmesi 121
Test Soruları 122

BÖLÜM 6
KAMU POLİTİKASI UYGULAMA MODELLERİ 123
1. Yukarıdan Aşağıya Uygulama Modeli (YAUM) 127
2. Aşağıdan Yukarıya Uygulama Modeli (AYUM) 132
3. Karma (Hibrid/Melez/Sentez) Uygulama Modeli 138
Test Soruları 142

BÖLÜM 7
KAMU POLİTİKASINDA TEMEL MODEL VE YAKLAŞIMLAR 143
1. Rasyonel Model 144
2. Arttırımcı Model 146
3. Karma Model 147
4. Çöp Kutusu Modeli 148
5. Oyun Teorisi Modeli 150
6. Grup Modeli 151
7. Kurumsal Model 153
8. İşbirlikçi Tarafgirlik Modeli 154
9. Çoklu Akış Modeli 155
10. Kesintili Denge Modeli 157
11. Süreç Modeli 159
12. Elit Modeli 160
13. Sistem Modeli 162
14. Kamu Tercihi Teorisi Modeli 163
Test Soruları 166

KAYNAKLAR 167

KAYNAKLAR*

About America: How The United States is Governed, "Kamu Politikasını Etkileyen Sivil Toplum Örgütleri ve Kuruluşları", http://www.usemb-ankara.org.tr/About_America_Government/ngo.htm, Ekim 2005 (08.12.2018).

Akdoğan, Argun, "Türkiye'de Kamu Politikası Disiplinin Tarihsel İzleri", *Türkiye'de Kamu Yönetimi ve Kamu Politikaları*, Ed: Filiz Kartal, Ankara, Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları, 2011, ss. 75-98.

Akdoğan, Argun, "Aydınlanmadan Neoliberalizme Kamu Politikasının Sarsıl(a)mayan Egemenliği", *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt 45, Sayı 4, Aralık 2012, ss. 1-24.

Akgül, Arif ve Alican Kaptı, "Türkiye'nin Uyuşturucu İle Mücadele Politikası: Politika Süreç Analizi", *Yerelden Küresele Sınıraşan Suçlar*, Ed: S. Özeren, M. A. Sözer, O. O. Demir, Ankara, Polis Akademisi Yayınları, 2010, ss. 75-99.

Akman, Çiğdem ve Akçay, Ekrem Yaşar, "Türkiye'de Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminde Politika Kurulları: ABD İle Karşılaştırması", *Yasama Dergisi*, Sayı 40, 2019, ss. 33-59.

Akman, Çiğdem, "Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminde Politika Kurulları: Sosyal Politikalar Kurulu Üzerinden Bir Değerlendirme", *Route Educational and Social Science Journal,* Cilt 6, Sayı 3, 2019, ss. 659-676.

Akman, Elvettin, "Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminde Kamu Politikası Aktörleri", *Paradoks Ekonomi, Sosyoloji ve Politika Dergisi*, Cilt 15, Sayı 1, 2019, ss. 35-54.

Aktan, Coşkun Can, "Siyasal Yönetim Biçimleri ve Demokrasi", *Köprü Dergisi*, Sayı 103, 2008, http://www.koprudergisi.com/index.asp?Bolum=EskiSayilar&Goster=Yazi&YaziNo=935, (08.12.2018).

Akyüz, Abdullah, vd., *Küreselleşme Sürecinde İş Dünyası Kuruluşlarının Değişen Rol ve İşlevleri*, İstanbul, TÜSİAD Yayınları, Yayın No: TÜSİAD-T/2014-04/546, Nisan 2014.

Akyüz, Ünal, "Siyaset ve Ahlak", *Yasama Dergisi*, Sayı 11, Ocak-Nisan 2009, ss. 93-129.

* Kaynakçada bulunan internet kaynaklarına ulaşılıp ulaşılmadığı gözden geçirilmiş ve erişim tarihleri güncellenmiştir.

Algan, Bülent ve Refik Tiryaki, "Uluslararası Hukuk Açısından Uluslararası Organizasyonlar ve İnsan Haklarının Korunması: Birleşmiş Milletler Örneği", *Avrasya Dosyası*, BM Özel, Cilt 8, Sayı 1, İlkbahar 2002, ss. 92-127.

Aliefendioğlu, Yılmaz, "Siyasal Partiler ve Sivil Toplum Örgütleri", *Anayasa Yargısı Dergisi*, Cilt 16, 1999, ss. 95-115.

Anderson, James E., *Public Policymaking An Introduction*, Third Edition, Houghton Mifflin Company, Boston-Newyork, 1996.

Anyebe, Adam A., "An Overview of Approaches to the Study of Public Policy", *International Journal of Political Science*, Volume 4, Issue 1, 2018, pp. 8-17.

Aras, Bülent, Şule Toktaş ve Ümit Kurt, *Araştırma Merkezlerinin Yükselişi: Türkiye'de Dış Politika ve Ulusal Güvenlik Kültürü*, Ankara, SETA Yayınları XI, 1. Baskı, 2010.

Argüden, Yılmaz, Bilimsel Çalışmalara Politika Üretmek, Dünya Gazetesi, 8 Ekim 2004, http://www.arge.com/tr/makaleler/bilimsel-calismalara-politika-uretmek/, (08.12.2018).

Arslan, Zühtü, "Başörtüsü, AK Parti ve Laiklik: Anayasa Mahkemesinden İki Karar Bir Gerekçe", SETA Analiz, Sayı 2, 2009, ss. 1-24.

Aslan, Seyfettin ve Cengiz Gül, "Geçmişten Günümüze Türkiye'de Baskı Grupları", *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt 5, Sayı 1, 2004, ss. 85-100.

Atabek, Nejdet, "Gündem Belirleme Yaklaşımı", *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Hakemli Dergisi*, Sayı 7, 1998, ss. 155-174.

Atar, Yavuz, "Anayasa Mahkemesi'nin Yeniden Yapılandırılması", *Anayasa Yargısı Dergisi*, Cilt 25, 2008, ss. 93-115.

Avrupa Sendikalar Konfederasyonu (ETUC), "Birlikte Çalışmak: Avrupa Birliği ve Türkiye'de Sendikalar", *http://actrav-courses.itcilo.org/en/a4-56230/a4-56230-resources/birlikte-cal131smak-avrupa-birligi-ve-turkiye2019de-sendikalar,* (08.12.2018).

Aydemir, İzzet, "Evaluation of Policy Analysis of University Hospitals' Financial Problems in Turkey: Using "Multiple Stream Approach" Model", *Journal of Strategic Research in Social Science*, Volume 4, Issue 3, 2018, ss. 1-20.

Aydın, Nurettin, "Weberyen Bürokraside Liyakat ve Türk Kamu Bürokrasisinden Bir Kesit: Siyasetin Bürokrasi İronisi", *Sayıştay Dergisi*, Sayı 85, Nisan-Haziran 2012, ss. 51-67.

Ayman Güler, Birgül, "Kamu Yönetimi ve Dünya Bankası", *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt 28, Sayı 3, Eylül 1995, ss. 19-29.

Babaoğlu, Cenay, "Kamu Politikası Analizine Yönelik Kavramsal ve Kuramsal Bir Çerçeve", *Yönetim Bilimleri Dergisi*, Cilt 15, Sayı 30, 2017, ss. 511-532.

Baharçiçek, Abdulkadir, "Hükümet Dışı Örgütler (NGO's) ve Demokratikleşme", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 18, Sayı 2, 2008, ss. 297-308.

Bakioğlu, Ayşen ve Demiral, Seyhan, "Okul Yöneticilerinin Belirsizlik Durumlarını Algılama ve Karar Verme Tarzları", *Eğitim Bilimleri Dergisi*, Cilt-Sayı 38, 2013, ss. 9-35.

Barbour, Christine ve Gerald C. Wright, *Keeping the Republic: Power and Citizenship in American Politics*, *6th Edition*, CQ Press, California, 2013.

Barke, Richard ve Kristie Champlin Gurley, "Public Policy Models in Deep Time", https://spp.gatech.edu/publications/pubFile/465, 2014, ss. 1-26 (Erişim Tarihi: 10.07.2020).

Baumgartner, Frank R.; Bryan D. Jones and Mortensen, Peter B., "Punctuated-Equilibrium Theory Explaining Stability and Change in Public Policymaking", *Theories of the Policy Process*, Ed: Paul A. Sabatier and Christopher M. Weible, 3rd Edition, Westview Press, 2014, Boulder, USA.

Belskova, Anastasia, "Game Theory and Modelling of Coordinating Interactions in Public Policy", The European Consortium for Political Research Conference, University of Glasgow, 3-6 September 2014, https://ecpr.eu/Events/PaperDetails.aspx?PaperID=21803&EventID=14 (Erişim Tarihi: 01.08.2020).

Bhuiyan, Bellal Ahmed, "An Overview of Game Theory and Some Applications", Philosophy and Progress: Vols. LIX-LX, January-June, July-December, 2016, pp. 111-128, DOI: http://dx.doi.org/10.3329/pp.v59i1-2.36683.

Biçer, Mustafa ve Hakan Yılmaz, "Parlamentonun Kamu Politikası Oluşturma ve Planlama Sürecindeki Konumunun Yeni Kamu Mali Yönetim Sistemi Çerçevesinde Değerlendirilmesi", *Yasama Dergisi*, Sayı 13, 2009, ss. 45-84.

Birkland, Thomas A., *An Intorduction to the Policy Process*, *3th Edition*, U.S.A., M.E. Sharpe, 2011.

Butler, Eamonn, "Public Choice – A Primer", The Institute of Economic Affairs, 2012, Great Britain.

Cairney, Paul, "Understanding Public Policy: Theories and Issues", 2nd Edition, Red Globe Press, 2020, London.

California State University Long Beach Graduate Center for Public Policy and Administration, Third Session PPA 590 Women & Public Policy, Summer 2002, https://web.csulb.edu/~msaintg/ppa590/models.htm (Erişim Tarihi: 22.07.2020).

Chaves, Giovanna, "An Introduction to Game Theory in Public Policy", Exploring Economics, 2018, https://www.exploring-economics.org/en/discover/an-introduction-to-game-theory-in-public-policy/ (Erişim Tarihi: 01.08.2020).

Cochran, Clarck E. vd., *American Public Policy: An Introduction*, *10th Edition*, Boston, USA, Wadsworth, Cengage Learning, 2012.

Cumhurbaşkanlığı Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi, Cumhurbaşkanlığı Kararnamesinin Sayısı: 1, Yayımlandığı Resmî Gazetenin Tarihi- Sayısı: 10.7.2018 - 30474, 2018, *https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/19.5.1.pdf* (02.07.2020).

Çağlar, Türken, "Yaşlı Bakım Politikaları", *Kamu Politikası Analizi: Türkiye Uygulamaları*, Ed: Cenay Babaoğlu ve Elvettin Akman, Gazi Kitabevi, 2018, Ankara, ss. 561-591.

Çalı, Hasan Hüseyin, "Aile İçi Şiddet: Bir Kamu Politikası Analizi", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 16, Sayı 2, 2012, ss. 1-25.

Çebi, Murat Sadullah, "Günümüzde Siyasetin Medyada İnşası ve Sunumu Üzerine Bazı Dikkatler", *Gazi Üniversitesi İletişim Dergisi*, Sayı 14, 2002, ss. 1-33.

Çelik, Fatma Eda, "Çalışma Alanı Olarak Kamu Politikası: Tarihsel ve Düşünsel Kökler Üzerine", *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt 41, Sayı 3, Eylül 2008, ss. 41-72.

Çelik, Süleyman, "Kamu Politikası Analizinde Doğrusal Modelin Yetersizliği: Karmaşık Bir Model Önerisi", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 11, Sayı 1, Haziran 2010, ss. 217-234.

Çetin, Halis, "Totalitarizm: İdeolojik Kökenleri ve Toplumsal İnşa Araçları", *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 26, Sayı 1, Mayıs 2002, ss. 15-43.

Çevik, Hasan Hüseyin ve Süleyman Demirci, "Kamu Politikası: Aktörler ve Modeller", *Kamu Yönetiminde Yeni Vizyonlar*, Ed: Bekir Parlak, Bursa, Alfa Aktüel Yayınları, 2011, ss. 19-59.

Çevik, Hasan Hüseyin ve Süleyman Demirci, *Kamu Politikası*, *2. Baskı*, Ankara, Seçkin Yayınevi, 2012.

Çevik, Hasan Hüseyin, "Kamu Politikası", *Kamu Yönetimi*, Ed: Süleyman Sözen, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Yayını, Yayın No: 2979, Ocak 2013.

Çiner, Can Umut, "Fransa'da Kamu Politikası Analizi Disiplini ve Kamusal Eylem", *Bilgi Dergisi*, 2013 Yaz, S. 26, ss. 37-61.

Çorbacıoğlu, Sıtkı, "Kamu Politikası Analizinde Görünmez Üniversite: Altı Bilim Adamı Arasındaki Bilişsel ve Sosyal Ağ", *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt 41, Sayı 4, 2008, ss. 23-48.

Demir, Fatih, "Bürokrasi-Demokrasi İlişkisi ve Bürokratların Seçilmişlerce Kontrolü Sorunu", *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, Cilt 18, Sayı 2, 2011, ss. 63-84.

Demir, Fatih, "Kamu Politikası ve Politika Analizi Çalışmalarının Teorik Çerçevesi", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 30, 2011, ss. 107-120.

Demir, Fatih ve Fatih Yaman, "Kamu Politika Sürecinde Karar Alma Mekanizmalarının Etik Açıdan Değerlendirilmesi", *Kamu Politikalarında Dönüşüm*, *Kayfor 12 Bildiriler Kitabı*, Ed: Bekir Parlak, Ankara, TODAİE Yayınları, Yayın No: 373, 2012.

Demir, Fatih ve Kurt, Mine, "Türkiye'nin Suriye'den Gerçekleşen Göçlere Yönelik Politikalarının Çoklu Akış Modeli İle İncelenmesi", *Kamu Politikası Analizi: Türkiye Uygulamaları*, Ed. Cenay Babaoğlu ve Elvettin Akman, Gazi Kitabevi, 2018, Ankara, ss. 397-422.

Demirci, Mustafa, "Kent Planlamada Uygulama Anlayışına Eleştirel Bir Yaklaşım: Dikmen Vadisi Projesi Örneği", Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi (Kent ve Çevre Bilimleri) Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2004.

Demirci, Süleyman ve Hasan Hüseyin Çevik, "Kamu Politikası Analizi ve Karar Verme", *Kamu Yönetiminde Çağdaş Yaklaşımlar*, Ed. Asım Balcı, Ahmet Nohutçu, N. Kemal Öztürk ve Bayram Coşkun, Ankara, Seçkin Yayınevi, 2008.

Demirci, Süleyman, "Kamu Politikasında İşbirlikçi Tarafgirlik (Koalisyon) Modeli", *Kamu Politikası Süreci: Teorik Perspektifler*, Ed: Alican Kaptı, Seçkin Yayınevi, 2011, ss. 137-149.

Demirel, Tanel, "Siyasal Güçler", *Siyaset Bilimi*, Ed: Davut Dursun ve Mustafa Altunoğlu, Anadolu Üniversitesi Yayını, Yayın No: 2671, Eskişehir, 2012.

Dericioğulları Ergun, Ayşe ve Songül Sallan Gül, "Küreselleşme, Ulus Ötesi Aktörler ve Türkiye'de Sağlık Hizmetinin Piyasalaştırılması*", Küreselleşme Karşısında Kamu Yönetimi ve Hizmeti- VII. KAYFOR Bildiri Kitabı*, Ed: Ahmet Hamdi Aydın, Ethem Taş, Meltem Kılıç ve Zehra Gül, Kahramanmaraş, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Yayınları, Yayın No: 136, 2010.

Doray, Peter, *Policy Making in Britain: An Introduction*, London, SAGE Publications, 2005.

Dunn, William N., *Public Policy Analysis: An Introduction*, USA, Prentice Hall, 1981.

Dura, Yahya Can, "Kamu Tercihi Teorisinde Kamusal Etkinlik Problemi ", *Türk* İdare *Dergisi*, Sayı 451, 2006, ss. 107-117.

Duyar, İbrahim, "Kamu Politikası Uygulamasında Birleştirici Bir Teoriye Doğru", *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 28, Sayı 2, 1995, ss. 107-123.

Dye, Thomas R., Understanding Public Policy, Pearson Education, 14th Edition, 2013, United States of America.

Elmas, Esra ve Dilek Kurban, *İletişimsel Demokrasi-Demokratik İletişim - Türkiye'de Medya: Mevzuat, Politikalar, Aktörler*, Demokratikleşme Programı Medya Raporları Serisi-1, İstanbul, TESEV Yayınları, 2011.

Enserink, Bert, Joop F. M. Koppenjan and Igor S. Mayer, "A Policy Sciences View on Policy Analysis", *Public Policy Analysis: New Developments*, Ed: Wil A. H. Thissen ve Warren E. Walker, New York, Springer, 2013, ss. 11-40.

Epstein, Lee, Jack Knight and Olga Shvetsova, "The Role of Constitutional Courts in the Establishment and Maintenance of Democratic Systems of Government", *Annual Meeting of the American Political Science Association*, Washington, 2000, http://epstein.wustl.edu/research/conferencepapers.2000APSA.pdf. (08.12.2018).

Erat, Veysel ve Kaçer, Fevzi, "Siyasa Yapım Sürecinde Müzakereci Yaklaşımlar", *Adnan Menderes* Üniversitesi *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 1, Sayı 4, 2014, ss. 57-75.

Ergüder, Üstün, *Türkiye'de Tarım Fiyat Destek Siyasası ve Siyaset*, İstanbul, Gözlem Matbaacılık, 1981.

Eroğlu, H. Tuğba, "Türkiye'de Kamu Politikası Oluşturulmasında Uluslararası Aktörlerin Rolü", *Kamu Politikası: Kuram ve Uygulama*, Ed: Mete Yıldız ve Mehmet Zahid Sobacı, Ankara, Adres Yayınları, 2013.

Eryılmaz, Bilal, *Kamu Yönetimi*, 6. Baskı, Kocaeli, Umuttepe Yayınları, 2013.

Eyestone, Robert, *The Threads of Public Policy: A study in Policy Leadership*, USA, The Bobbs-Marrill Company, 1971.

Flinchbaugh, Barry, "Flinchbaugh's Worm Exercise: The Role of Facts, Myths, and Values in Public Policy", Policy Institute for Family Impact Seminars, https://www.purdue.edu/.../tfp_assign_valuesw_bf.docx (08.12.2018).

Girdwood, John, "Top-down and Bottom-up Approaches within Implementation", Political Pipeline, 2013, https://politicalpipeline.wordpress.com/2013/02/21/top-down-and-bottom-up-approaches-within-implementation, (08.12.2018).

Göküş, Mehmet, "Kamu Politikalarının Belirlenmesinde Bürokrasinin Rolü", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 6, 2000, ss.35-43.

Gönüllü, Müzeyyen, "Grup ve Grup Yapısı", *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt 2, Sayı 1, 2001, ss. 191-2001.

Guess, George M. and Paul G. Farnham, *Cases in Public Policy Analysis*, *2nd Edition*, Washington, DC, Georgetown University Press, 2000.

Gül, Hüseyin, "Kentleşme, Çevre, Yerel Politika ve Sürdürülebilirlik", *Çevre Sosyolojisi*, Ed: Muammer Tuna, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2012.

Gül, Hüseyin, "Kent ve Kamu Politikaları Ders Notu", Bölüm 1, Kavramsal Çerçeve: Kamu Politikası, Sosyal Politika ve Yoksullukla Mücadele Politikası, Yayımlanmamış Çalışma.

Gültekin, Sebahattin, Alican Kaptı ve Kübra Gültekin, "Public Policy In The Age Of Terrorism: Are Government Policies Vulnerable To Terrorist Activitites?", *Uluslararası Güvenlik ve Terörizm Dergisi*, Cilt 2 (1), 2011, ss. 83-99.

Hahn, Alan J., "Policy Making Models and their Role in Policy Education", AgEcon Search, Conference Paper/ Presentation, pp. 222-235, https://ageconsearch.umn.edu/record/17854 (Erişim Tarihi: 24.07.2020).

Haktankaçmaz, İlker, "Reform Transferinde Uluslararası Örgütlerin Rolü", *Uluslararası Hukuk ve Politika Dergisi*, Cilt 6, Sayı: 22, 2010, ss. 23-54.

Hermans, Leon M., Cunningham, Scott W. ve Slinger, Jill H., "The Usefulness of Game Theory as a Method for Policy Evaluation", *The Journal Evaluation*, Vol 20, Issue 1, 2014, pp. 10-25, https://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/1356389013516052 (Erişim Tarihi: 01.08.2020).

Heywood, Andrew, *Siyaset*, Çev. Editörü: Buğra Kalkan, Çev: Bahattin Seçilmişoğlu, 3. Baskı, Ankara, Adres Yayınları, 2010.

Heywood, Andrew, *Küresel Siyaset*, Çev: Nasuh Uslu ve Haluk Özdemir, Ankara, Adres Yayınları, 2013.

Hill, Michael, *The Public Policy Process*, Fourth Edition, England, Pearson Education Limited, 2005.

Hill, Michael and Peter Hupe, *Implementing Public Policy*, London, SAGE Publications, 2002.

Hogwood, Brian W. and Lewis A. Gunn, *Policy Analysis for the Real World*, New York, Oxford University Press, 1984

Howlett, Michael and M. Ramesh, *Studying Public Policy: Policy Cycles and Policy Subsystems*, Toronto, Oxford University Press, 1995.

Hughes, Owen E., *Kamu İşletmeciliği ve Yönetimi*, Çev: Buğra Kalkan, Ankara, BigBang Yayınları, 2014.

IGNOU (2017), Unit-3 Models of Public Policy, Master of Arts (Public Administration), MPA-015 Public Policy and Analysis, pp. 38-54, http://egyankosh.ac.in/bitstream/123456789/25794/1/Unit-3.pdf (Erişim Tarihi: 24.07.2020).

İzci, Ferit ve Yılmaz, Vedat, "Yerel Yönetim Politikaları Kurulunun Yapısal ve İşlevsel Boyutlarının İncelenmesi", *Journal of Academic Value Studies*, Cilt 5, Sayı 3, ss. 385-394.

Jeann, Werner and Kai Weg Rich, "Theories of the Policy Cycle", *Handbook of Public Policy Analysis*: *Theory, Politics and Methods*, Ed. Frank Fischer, Gerald J. Miller ve Mara S. Sidney, CRC Press, 2007.

Kalağan, Gökhan, *Türkiye'de 1980 Sonrası Bürokratik Dönüşüm*, İstanbul, Beta Yayınları, 2010.

Kalyon, Levent, "Cumhuriyet Dönemi Savunma Politikaları", Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi (Yönetim Bilimleri) Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2008.

Kapani, Münci, *Politika Bilimine Giriş*, 30. Basım, Ankara, Bilgi Yayınevi, Eylül 2012.

Kaptı, Alican, "Kamu Politika Sürecinde Klasik Yaklaşım Modeli", Kamu Politikası Süreci: Teorik Perspektifler, Ed: Alican Kaptı, Seçkin Yayınevi, Ankara, 2011.

Kaptı, Alican ve Ali Erkan Alaç, "Kamu Politikalarının Uygulama Aşaması", *Kamu Politikası: Kuram ve Uygulama*, Ed: Mete Yıldız ve Mehmet Zahid Sobacı, Ankara, Adres Yayınları, 2013.

Karabulut, Bilal, "Dünyada ve Türkiye'de Think Tank Kuruluşları: Karşılaştırmalı Bir Analiz", *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, Cilt 4, Sayı 7, Kış 2010, ss. 91-104.

Karakoç, Enderhan ve Abdullah Mert, "Sinemada Siyasal İktidar, İdeoloji ve Medya Üçgeni: Wag The Dog Filminin İncelenmesi", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 34, 2013, ss. 279-297.

Karakurt, Alper, "Düşünce Kuruluşları ve Politika Sürecindeki Rolleri", *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt 40, Sayı 2, Haziran 2007, ss. 1-20.

Karataş, Muhammed ve Nursen Vatansever, "Uluslararası Ekonomik ve Mali Kuruluşlar", *Muğla Üniversitesi SBE Dergisi*, Sayı 3, Bahar 2001, ss. 65-90.

Karkın, Naci, "e-Katılım Kavramı ve Süreci: Kamu Siyasası Oluşum Sürecine Vatandaş Katkısının Olabilirliği", *Hacettepe Üniversitesi Sosyoekonomi Dergisi*, Yıl: 8, Sayı: 17, 2012-1, ss. 41-62.

Kay, Adrian, *The Dynamics Of Public Policy: Theory and Evidence*, New Horizons In Public Policy Series, Edward Elgar Publishing Limited, UK, 2006.

Kayaer, Mesut, "Bir Çevre Koruma Aracı Olarak Çevresel Vergilerin, Sübvansiyon ve Teşviklerin ve Dış Yardımların Kullanılması", *Azərbaycanın Vergi Jurnalı*, 2013, Sayı 1, ss. 129-142.

Kayıkçı, Sabrina, "Bir Kamu Politikası Süreci Analizi: 1980 Sonrası Türkiye'de Tütün Politikası", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Gelişme ve Toplum Araştırmaları Merkezi Tartışma Metinleri*, No: 63, Aralık 2003, *http://yonetimbilimi.politics.ankara.edu.tr/files/2013/09/politikasureci.pdf,*(08.12.2018).

Keeley, James and Ian Scoones, "Understanding Environmental Policy Processes: A Review", *IDS Working Paper 89*, 1999.

Keskin, Fatih, "Modern Demokrasilerde Yeni Politik Seçkinler: Think Tanklar ve Politikadaki Rolleri", *Sosyo Ekonomi Dergisi*, Yıl 1, Sayı 1, 2005-1, ss. 45-59.

Kılavuz, Raci, "Yönetsel Etik ve Halkın Yönetsel Etik Oluşumuna Etkileri", *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 26, Sayı 2, Aralık 2002, ss. 255-266.

Kılıç, Selim, "Uluslararası Çevre Hukukunun Gelişimi Üzerine Bir İnceleme", *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt 2, Sayı 2, Ekim 2001, ss. 131-149.

Kılıçoğlu, Gökmen ve Serkan Kekevi, "Türkiye'deki Kafkasya: Kafkas Diasporasının Türkiye'nin Kafkasya Politikasına Etkileri", *Bölgesel Sorunlar ve Türkiye: Sorunlar-Tehditler-Fırsatlar*, Ed: Ahmet Hamdi Aydın, Seyhan Taş ve Saniye Adıgüzel, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Yayını, Yayın No: 131, Mayıs 2008.

Kıral, Erkan, "Yönetimde Karar ve Etik Karar Verme Sorunsalı", *Adnan Menderes* Üniversitesi *Eğitim Bilimleri Dergisi*, Cilt 6, Sayı 2, 2015, ss. 73-89.

Knill, Christoph and Jale Tosun, *Public Policy: A New Introduction*, Palgrave Macmillan Publishers Limited, 2012.

Knill, Christoph ve Jale Tosun, "Policy-Making", Ed. Daniele Caramani, *Comparative Politics*, Fourth Edition, Oxford University Press, 2020, Oxford/United Kingdom, pp. 349-362.

Koca, Ahmet Erkan, "Güvenlik Alanında Oluşturulan AB Eksenli Politika ve Kurumsal Dönüşüm Çabalarının Polisler Arasındaki Yansıması", Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antropoloji Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2010.

Köse, H. Ömer, "Küreselleşme Sürecinde Devletin Yapısal ve İşlevsel Dönüşümü", *Sayıştay Dergisi*, Sayı 49, Nisan-Haziran 2003, ss. 3-46.

Köseoğlu, Özer, "Meslek, Sanat ve Disiplin Olarak Kamu Politikası: Türkiye'ye İzdüşümleri", *Bilgi Dergisi*, Sayı 26, 2013 Yaz, ss. 4-36.

Kraft, Michael E. ve Furlong, Scott R., "Public Policy: Politics, Analysis, and Alternatives", Sixth Edition, CQ Press, United States of America, 2018.

Kurban, Dilek ve Ceren Sözeri, "Türkiye'de Özgür ve Bağımsız Bir Basın İçin Siyasa Önerileri", TESEV Demokratikleşme Programı Medya Raporları Serisi-4, İstanbul, TESEV Yayınları, Mart 2013, *http://tesev.org.tr/wp-content/uploads/2015/11/Turkiyede_Ozgur_Ve_Bagimsiz_Bir_Basin_Icin_Siyasa_Onerileri.pdf,* (08.12.2018).

Kuzu, Burhan, "Kamu Yönetiminde Baskı Gruplarının Rolü ve Memleketimizdeki Duruma Kısa Bir Bakış", *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 1985, C. 51, S. 1-4, ss. 65-136.

Lascoume, Pierre and Patrick Le Gales, "Introduction: Understanding Public Policy Through Its Instruments-From The Nature of İnstruments to the Sociology of Public Policy Instrumentation", *Governance An International Journal of Policy, Administration, And Institutions*, Volume 20, No 1, January 2007, ss. 1-21.

Lindberg, Malin, "Bottom-up Development of Innovation Theory and Policy", *Triple Helix IX International Conference*, Stanford University, 11-14 July 2011, ss. 1-25.

MacRae, Duncan, Jr. and James A. Wilde, *Policy Analysis for Public Decisions*, Lanham, University Press of America, 1985.

Mahiroğulları, Adnan, "Türkiye'de Sendikalaşma Evreleri ve Sendikalaşmayı Etkileyen Unsurlar", *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt 2, Sayı 1, 2001, ss. 161-190.

Mahiroğulları, Adnan, "Teorik Çerçevesi ve Dünyadaki Uygulamalarıyla Sendika-Siyaset, Sendika-Siyasal Parti İlişkisi", *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, Cilt 19, Sayı 1, 2004, ss. 349-371.

Mamburu, David Nyadzani, "Evaluation of the Poverty Relief Programme in the Limpopo Province within the Context of the Reconstruction and Development Programme: A Social Work Perspective", University of Pretoria, Faculty of Humanities, Department of Social Work, Doctoral Thesis, 2004, https://pdfs.semanticscholar.org/8de4/245fcbc621143926d18c181e11e7611ffa8f.pdf (Erişim Tarihi: 25.07.2020).

Masse Jolicoeur, M., "An Introduction to Punctuated Equilibrium: A Model for Understanding Stability and Dramatic Change in Public Policies", Montréal, Québec: National Collaborating Centre for Healthy Public Policy, 2018, pp. 1-10.

Matland, Richard E., "Synthesizing the Implementation Literature: The Ambiguity-Conflict Model of Policy Implementation", *Journal of Public Administration Research and Theory: J-PART*, Vol. 5, No. 2, April 1995, ss. 145-174.

Mora, Necla, *Medya Çalışmaları, Medya Pedagojisi ve Küresel İletişim*, Ankara, Altkitap Yayınları, 2008.

Morçöl, Göktuğ, *A Complexity Theory for Public Policy*, London and New York, Routledge, 2014.

Mthethwa, Bhekefini Sibusiso Vincent, "A Comprehensive Model for the Implementation of National Public Policies and Guidelines: Empangeni Education District", North-West University, School of Public Management and Governance, Doctoral Thesis, 2014, https://dspace.nwu.ac.za/bitstream/handle/10394/12252/Mthethwa_BVS_Chapter_2.pdf?sequence=3&isAllowed=y (Erişim Tarihi: 23.07.2020).

Nagel, Stuart S., *Contemporary Public Policy Analysis*, The University of Alabama Press, Tuscaloosa, AL, 1984.

Neziroğlu, İrfan, "Sivil Toplumun Türkiye Büyük Millet Meclisinde Kanun Yapım Sürecine Katılımı", *İdarecinin Sesi Dergisi*, Sayı 148, Kasım-Aralık 2011, ss. 15-19.

Okutan, Cevat, "Küreselleşme Olgusu Karşısında Türkiye'de Baskı Gruplarının Değişen Niteliği", *Atatürk Üniversitesi Erzincan Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 10, Sayı 1-2, 2006, ss. 155-164.

Olugbenga, Ebenezer Olatunji, "Applicability and Adaptability of Some Public Policy Models to African Countries", *International Journal of African and Asian Studies*, Vol. 30, 2017, pp. 55-62.

Ongun, Mehmet Tuba, "GATT/WTO Sisteminde Sanayi Sübvansiyonları: Bir Değerlendirme", Ekonomik Yaklaşım Dergisi, Cilt 13, Sayı 42-43, 2002, ss. 67-86.

Orhan, Gökhan, "Türkiye'de Çevre Politikaları", *Türkiye'de Kentsel Alan ve Çevre Politikası Analizleri*, Ed: Elvettin Akman ve Cenay Babaoğlu, Ekin Yayınevi, 2018, Bursa, ss. 1-22.

Örselli, Erhan, Babahanoğlu, Veysel ve Bilici, Zekeriya, "Kamu Politikalarında Yeni Aktörler: Cumhurbaşkanlığı Politika Kurulları ve Ofisleri", *Turkish Studies Economics, Finance and Politics,* Cilt 13, Sayı 30, 2018, ss. 303-318.

Osman, Ferdous Arfina, "Public Policy Making: Theories and Their Implicitaions in Developing Countries", *Asian Affairs*, Issue 3, 2002, ss. 37-53.

Övgün, Barış ve Kantaş, Özge, "Kamu Yönetimi Reformunun Psikolojik Süreci ve İnsan Unsuru", *Süleyman Demirel* Üniversitesi *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 26, 2017, ss. 313-326.

Özalp, Ali, "Sivil Toplum Örgütlerinin Toplumsal ve Siyasal Bakımdan Önemi", İçişleri Bakanlığı Dernekler Dairesi Başkanlığı, Dernekler Denetçiliği Yeterlilik Tezi, Ankara, 2008.

Özaydın, Mehmet Merve ve Ercan Han, "Sendika Üyesi Kamu Görevlilerinin "Sendika-Siyaset" İlişkisine Yönelik Yaklaşımları Üzerine Bir Alan Araştırması", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 19, Sayı 2, 2014, ss. 57-73.

Özbudun, Ergun, "Türk Anayasa Mahkemesinin Yargısal Aktivizmi ve Siyasal Elitlerin Tepkisi", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt 62, Sayı 3, 2007, s. 257-268.

Özdemir, Gürbüz, "Tampon Mekanizmadan Siyasal Aktörlüğe Hemşehri Dernekleri", *International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 8/6, Spring 2013, ss. 577-593.

Özerkmen, Necmettin, "Geçmişten Günümüze Türkiye'de Anayasa ve Yasalarda Sendikal Hakların Düzenlemesi ve Getirilen Kısıtlamalar", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt 43, Sayı 1, 2003, ss. 239-257.

Özker, A. Niyazi, "Konjektürel Denge Hedefleri Açısından Sübvansiyon Olgusu ve 1990 Sonrası Konumu", *Gazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, Cilt 4, Sayı 3, 2002, ss. 225-242.

Özkurt, Fatma Zeynep, "Tarafgirlik/Savunuculuk Modeli*", Kamu Politikaları Ansiklopedisi*, Ed: Hatice Altunok ve Fatma Gül Gedikkaya, Nobel Yayınevi, 2016, Ankara, ss. 341-342.

Pal, Leslie Alexander, *Public Policy Analysis: An Introduction*, Nelson, Canada, 1989.

Paudel, Narendra Raj, "A Critical Account of Policy Implementation Theories: Status and Reconsideration", *Nepalese Journal of Public Policy and Governance*, Volume 25, No. 2, December 2009, ss. 36-54.

Prakash, Aseem and Matthew Potoski, "Research Frontiers In Comparative Policy Analysis: An Introduction", *Journal of Policy Analysis and Management*, Volume 31, No 1, 2012, ss. 93.

Pülzl, Helga and Oliver Treib, "Implementing Public Policy", *Handbook Of Public Policy Analysis*, Ed: Frank Fischer, Gerald J. Miller ve Mara S. Sidney, CRC Press, 2007.

Reed, Lawrance W., "Sağlam Kamu Politikasının Yedi İlkesi", *Liberal Düşünce Dergisi*, İlkbahar 2008, Sayı 50, Çev: Mustafa Acar, Ankara, Liberte Yayınları, http://www.ozgurtoplumundegerleri.com/makale.php?mid=42, (08.12.2018).

Rich, Andrew, *Think-Tanks, Public Policy and The Politics of Expertise*, Cambridge, UK, Cambridge University Press, 2004.

Robinson, Scott E., "Punctuated Equilibrium Models in Organizational Decision Making", *Handbook of Decision Making*, Ed: Göktuğ Morçöl, CRC Press, 2007, Boca Raton, pp. 133-149.

Sabatier, Paul A., *The Theories of the Policy Process*, Westview Press, Colorado, 2007.

Sakal, Mustafa, "Siyasal Karar Alma Sürecinde Yer Alan Aktörler ve Rolleri", *Dokuz Eylül Üniversitesi İİBF Dergisi*, Cilt 13, Sayı 1, 1998, ss. 211-230.

Saran, Ulvi, *Kamu Yönetiminde Yeniden Yapılanma: Kalite Odaklı Bir Yaklaşım*, Ankara, Atlas Yayıncılık, 2004.

Sarıca, Fatma Handan, "Türkiye'de Kamu Politikalarının Toplumsal – Siyasal Kökenleri Üzerine Bir Değerlendirme", Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2008.

Sayıştay Kamu İktisadi Teşebbüslerinin Tanımı, Kuruluş Nedenleri, Tarihçesi, Hukuki Yapısı ve Denetim Şekli Raporu, http://www.sayistay.gov.tr/rapor/rapor4.asp?id=99, (08.12.2018).

Seepersad, Dana-Marie, "Public Policy Tools", The American Society for Public Administration, http://patimes.org/public-policy-tools/, (08.12.2018).

Schneider, Anne L. and Helen Ingram, "Policy Design", *Encyclopedia of Public Administration and Public Policy*, Ed: Jack Rabin, U.S.A., Taylor & Francis Group, 2005.

Sertesen, Selçuk, *Katılımcı Politika Geliştirme Örnekleri ve İzmir Deneyimi*, Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı, Değerlendirme Notu, N201329, Ankara, Temmuz 2013.

Shore, Cris and Susan Wright, *Anthropology of Policy: Critical Perspectives on Governance and Power*, European Association of Social Anthropologists, Routledge Chapman & Hall, New York, 1997.

Silbert, N. H., "A Consideration of Public Choice Theory for the Analysis of Change in Public Policy Using Multi-Agent Systems", http://www.ssc.smr.ru/media/ipuss_conf/06/1_03.pdf, pp. 12-17 (Erişim Tarihi: 10.08.2020).

Smith, Kevin B. and Christopher W. Larimer, *The Public Policy Theory Primer*, Boulder, Colorada, U.S.A., Westview Press, 2009.

Sobacı, Mehmet Zahid; Miş, Nebi ve Köseoğlu, Özer, "Türkiye'nin Yeni Yönetim Modeli ve Cumhurbaşkanlığı Teşkilatı", *SETA Perspektif*, 206, 2018, ss.1-6.

Sürücü, Zafer, "Türkiye'de Gelir Dağılımı Bozukluğunu Önlemeye Yönelik Kamu Politikaları", Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Maliye Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2007.

Stewart, Joseph; Hedge, Jr. Davıd M. ve Lester, James P. (2000), Public Policy: An Evolutionary Approach, Wadsworth Publishing, USA.

Stewart, Jenny (Ed.) (2009). Public Policy Values, Palgrave Macmillan, New York.

Şahin, Ali, "Türk Kamu Yönetiminde Siyaset-Bürokrasi İlişkisi", *Kamu Yönetiminin Yapısal ve İşlevsel Sorunları*, Ed: M. Akif Çukurçayır ve Gülise Gökçe, Konya, Çizgi Kitabevi, 2007.

Şanlısoy, Selim, "Ekonomi-Politika Etkileşiminin Süreç Politikası Açısından Analizi: Türkiye Örneği", Dokuz Eylül Üniversitesi Sosy152/al Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İzmir, 2007.

Şengül, Ramazan, "Kamu Yönetiminin Değişim Sürecinde Yönetsel Demokrasi", *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi*, Cilt 4, No 2, 2012, ss. 51-60.

Tanzi, Vito, *Policies, Institutions and the Dark Side of Economics*, Cheltenham, UK, Edward Elgar Publishing, 2000.

Toprak, Eren, "Türkiye'de Kamu Personel Politikası; Kamu Yönetimi Reformu Sürecindeki Değişimler Üzerine Değerlendirme", YBAD Lisansüstü Seminer Çalışmaları, No: 6, Kasım 2009.

Tozlu, Ahmet, "Karar Verme Yaklaşımları Üzerinde Herbert Simon Hegemonyası", *Sayıştay Dergisi*, Sayı 102, 2016, ss. 27-45.

Treasury Board of Canada Secretariat, "Assessing, Selecting, and Implementing Instruments for Government Action", *Her Majesty the Queen in Right of Canada*, 2007, http://www.tbs-sct.gc.ca/rtrap-parfa/asses-eval/asses-eval-eng.pdf, (08.12.2018).

Türköne, Mümtaz'er, *Siyaset*, *10. Baskı*, İstanbul, Opus Yayınları, 2009.

Ulusal Demokrasi Enstitüsü (NDI) Türkiye, "Karar Alma Sürecine Yurttaş Katılımı ve Sivil Diyalog", http://www.yasader.org/web/yasama_surecine_katilim/1/KararAlma.pdf, Ekim 2008 (08.12.2018).

Ülkemen, Sinan, "Kamu Politika Sürecinde Kesintili Denge Modeli", *Kamu Politikası Süreci: Teorik Perspektifler*, Ed: Alican Kaptı, Seçkin Yayınevi, 2011, ss. 99-113.

von Mises, Ludwig, *Bürokrasi*, *3. Baskı*, Ankara, Liberte Yayınları, Çev: Atilla Yayla, 2010.

Wedel, Janine R. vd., "Toward an Anthropology of Public Policy", *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*, Volume 600, 2005, ss. 30-51.

Yanık, Murat, "Amerika'da Baskı Grupları", *Journal of Qafqaz University*, Sayı 8, Cilt 1, 2001, ss. 1-13.

Yaşar, Okan, "Davranışsal Karar Verme: Düşünme, Problem Çözme", *Detay Yayıncılık*, 2016, Ankara.

Yeniçeri Alemdar, Mine ve Nahit Erdem Köker, "Siyasi Partilerin 2007- 2011 Türkiye Genel Seçimlerinde Web Sitesi Kullanımı ve Karşılaştırmalı Analizi", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 31, 2011, ss. 225-254.

Yeşil Rapor, "ABD'deki Düşünce Kuruluşları", Küresel Sorunlar Platformu, İstanbul Bilgi Üniversitesi, İstanbul, 2012.

Yıldız, Mete, "Uluslararası Kuruluşların Türkiye'nin E-Devlet Siyasalarına Etkisi", *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt 40, Sayı 2, Haziran 2007, ss. 39-55.

Yıldız, Mete, Mehmet Akif Demircioğlu ve Cenay Babaoğlu, "Teaching Public Policy to Undergraduate Students: Issues, Experiences, and Lessons in Turkey", *Journal of Public Affairs Education*, Volume 17, Issue 3, 2011, ss. 343-365.

Yıldız, Mete, *Kamu Politikası*, TÜBA Ulusal Açık Ders Malzemeleri, 2011, http://www.acikders.org.tr/course/view.php?id=66 *(08.12.2018).*

Yılmaz, H. Hakan ve Mustafa Biçer, "Parlamentonun Bütçe Hakkını Etkin Kullanımının Yeni Bütçe Sistemi Çerçevesinde Değerlendirilmesi", *Maliye Dergisi*, Sayı 158, Ocak-Haziran 2010, ss. 201-225.

Yılmaz, H. Hakan ve Mustafa Biçer, "Türkiye'de Mali Reformlar Sonrası Değişen Politika Oluşturma, Planlama, Bütçeleme Süreci ve Orta Vadeli Harcama Sisteminin Uygulanabilirliği", *İktisat İşletme ve Finans Dergisi*, Sayı 25 (287), 2010, ss. 33-68.

Yüksel, Erkan, "Kamuoyu Oluşturma ve Gündem Belirleme Kavramları Nerede Kesişmekte, Nerede Ayrılmaktadır?", *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 7, Sayı 1, 2007, ss. 571-586.

Zariç, Sami, "Demokratikleşme ve Etkin Bir Siyasal Sistem Oluşturma Bağlamında Türkiye'de Siyasi Partilerde Lider Hegemonyası ve Lider Değişimi Sorunsalı", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 8, 2011, ss. 99-115.

2575 Sayılı Danıştay Kanunu, http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2575.pdf, (08.12.2018).

İnternet Kaynakları

http://www.ab.gov.tr/index.php?p=111&l=1 (08.12.2018).

International Institute For Sustainable Development, Policy Instruments, http://www.iisd.org/economics/policy/, (08.12.2018).

Online Etymology Dictionary, http://www.etymonline.com/index.php?allowed_in_frame=0&search=policy&searchmode=none, (08.12.2018).

Oxford Dictionaries, http://www.oxforddictionaries.com/definition/english/politics?q= politics, (08.12.2018).

Oxford Dictionaries, http://www.oxforddictionaries.com/definition/english/polity?q=polity, (08.12.2018).

Paul Cairney, Policy and Policymaking In The UK, http://paulcairney.files.wordpress.com/2013/08/chapter-2-20-8-13-cairney-policy-policymaking-uk.pdf, (08.12.2018).

Policy Instruments, http://dwb.unl.edu/teacher/nsf/c09/c09links/www.casahome.org/policy.htm, (08.12.2018).

The Free Dictionary, http://www.thefreedictionary.com/technocracy, (08.12.2018).

The Chambers Dictionary, http://www.chambers.co.uk/search.php?query=policy&title=21st, (08.12.2018).

Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA), Türkçe Bilim Terimleri Sözlüğü, http://www.tubaterim.gov.tr/, *(08.12.2018).*

Türk Dil Kurumu Genel Türkçe Sözlüğü ve İktisat Terimleri Sözlüğü, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5375cfef028fb4.97377403, (08.12.2018).

Yüksel Akkaya, "Sendikal Harekette Korporatist Arayışlar", *http://sendika63.org/2003/05/sendikal-harekette-korporatist-arayislar-yuksel-akkaya-1067/,* (08.12.2018).

http://careers.unimelb.edu.au/__data/assets/pdf_file/0004/971131/Think_Tank_Orgs_by_category.pdf, (08.12.2018).

http://www.fetp.edu.vn/en/programs/master-in-public-rapolicy-program/about-mpp/why-study-public-policy/, (08.12.2018).

https://www.hurriyet.com.tr/gundem/virusle-mucadele-torbasi-geliyor-41489149 (05.07.2020).

http://www.sparknotes.com/us-government-and-politics/american-government/the-bureaucracy/summary.html, (08.12.2018).

http://www.vsback.com/kamu-politikasi-ile-ilgili-kavramlar, (08.12.2018).

https://www.hurriyet.com.tr/gundem/virusle-mucadele-torbasi-geliyor-41489149 (05.07.2020).

YENİ - YENİ DİPLOMASİ

ÖZGÜN ERLER BAYIR

ALTINBAŞ ÜNİVERSİTESİ Yayınları

ALTINBAŞ ÜNİVERSİTESİ Yayınları

YENİ - YENİ DİPLOMASİ

ÖZGÜN ERLER BAYIR

Yayın No.: 68
100. Yıl Armağan Kitapları: 30
ISBN: 978-625-8174-29-8
E-ISBN: 978-625-8174-28-1
Basım Sayısı: 1. Basım, Mart 2023

Copyright 2023, ALTINBAŞ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

Bu baskının bütün hakları Altınbaş Üniversitesi Yayınları'na aittir. Yayınevinin yazılı izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.

ALTINBAŞ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI bir Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti. iştirakidir. SERTİFİKA NO.: 40340.

Cumhuriyetimizin 100. Yılı Etkinliklerini Düzenleme ve Koordinasyon Komisyonu Başkanı: Prof. Dr. Turgut İPEK
Yayın Danışmanı: Duygu SAZAN (duygu.sazan@altinbas.edu.tr)
Seri Koordinatörü: Dr. Ersin EMBEL
Kapak Tasarım: Osman ÖZÇELİK
Sayfa Tasarım: Erdal Tarkan KARA (erdal@nobelyayin.com)
Baskı ve Cilt: Meteksan Matbaacılık ve Teknik Sanayi Tic. Anonim Şirketi Sertifika No.: 46519
Beytepe Köy Yolu No.: 3 06800 Bilkent-Çankaya/ANKARA

Kütüphane Bilgi Kartı

Erler Bayır, Özgün.
Yeni - Yeni Diplomasi / *Özgün Erler Bayır*
1. Basım. XII+148 s. 14x21,5 cm. Kaynakça var dizin yok.
ISBN: 978-625-8174-29-8
E-ISBN: 978-625-8174-28-1
1. Diplomasi 2. Uluslararası İlişkiler 3. Dış Politika

Genel Dağıtım

ATLAS AKADEMİK BASIM YAYIN DAĞITIM TİC. LTD. ŞTİ.
Adres: Bahçekapı mh. 2465 sk. Oto Sanayi Sitesi No:7 Bodrum Kat Şaşmaz-ANKARA - siparis@nobelyayin.com-
Telefon: +90 312 278 50 77 - **Faks:** 0 312 278 21 65
E-Satış: www.nobelkitap.com - esatis@nobelkitap.com / www.atlaskitap.com - info@atlaskitap.com

Dağıtım ve Satış Noktaları: Alfa Basım Dağıtım, Arasta, Arkadaş Kitabevi, D&R Mağazaları, Dost Dağıtım, Ekip Dağıtım, Kida Dağıtım, Kitapsan, Nezih Kitabevleri, Pandora, Prefix, Remzi Kitabevleri

İÇİNDEKİLER

Sunuş iii
Ön Söz vii
Tablo ve Şekiller Listesi xi
Giriş 1
Diplomasinin Dünü ve Bugünü 5
Kamu Diplomasisi 20
Kültürel Diplomasi 35
Bilim Diplomasisi 44
Dijital Diplomasi 63
Paradiplomasi 77
Spor Diplomasisi 93
Eğitim Diplomasisi 98
Çevre Diplomasisi 102
İnsani Diplomasi 108
Uzay Diplomasisi 116
Sağlık Diplomasisi 121
Niş Diplomasi 125
Diplomasinin Geleceği 128
Bibliografya 133
Kısa Öz Geçmiş 147

BİBLİOGRAFYA

Aguirre, Iñaki (1999). "Making Sense of Paradiplomacy? An Intertextual Enquiry about a Concept in Search of a Definition", *Regional & Federal Studies,* Cilt 9, No. 1, s. 185-209.

Aktaş, Ayşe (2014). "İnsani Diplomasi", *İnsani Yardım*, Sayı 54, s. 26-30.

Ali, Saleem & Helena Voinov Vladich (2016). "Environmental Diplomacy", Pauline Kerr & Paul Sharp (der.), *The SAGE Handbook of Diplomacy*. London, SAGE Publications, s. 601-616.

Ang, Ien, Yudhishthir Raj Isar, & Phillip Mar (2015). "Cultural Diplomacy: Beyond the National Interest?", *International Journal of Cultural Policy,* Cilt 21, No. 4, s. 365-381.

Anholt, Simon (2006). *Brand New Justice*. New York, Routledge.

Arndt, Richard T. (2005). *The First Resort of Kings: American Cultural Diplomacy in the Twentieth Century*. Washington, DC, Potomac Books, Inc.

Bakır, Zülfiye Zeynep (2018). "İnsani Diplomasi", *İNSAMER Araştırma 61,* İstanbul, https://www.insamer.com/tr/uploads/pdf/rapor-insani-diplomasi.pdf (Erişim Tarihi:31.01.2023).

Balzacq, Thierry, Frédéric Charillon, & Frédéric Ramel (2020). "Introduction", Balzacq, Thierry, Frédéric Charillon, & Frédéric Ramel (der.), *Global Diplomacy: An Introduction to Theory and Practice*. Abingdon, Palgrave Macmillan.

Banks, Robert (2020). "Public Diplomacy Evaluation", Nancy Snow, Philip M. Taylor (der.), *Routledge Handbook of Public Diplomacy*. New York & London, Routledge, s.64-75.

Baugh, Peter (2017). "Techplomacy: Denmark's Ambassador to Silicon Valley", https://www.politico.eu/article/denmark-silicon-valley-tech-ambassador-casper-klynge/ (Erişim Tarihi: 31.01.2023).

Baykal, Seray (2022). "How Can Science Diplomacy Assist to Support the EU's Policy Goals?", *Journal of Academic Approaches,* Cilt 13, No. 1, s. 226-242.

Bjola Corneliu ve Ilan Manor (2022). "The Rise of Hybrid Diplomacy: From Digital Adaptation to Digital Adoption", *International Affairs,* Cilt 98, No.2, s.471–491.

Bjola, Corneliu & Markus Kornprobst (2018). *Understanding International Diplomacy: Theory, Practice and Ethics*. London & New York, Routledge.

Bjola, Corneliu ve James Pamment (2019). "Introduction: The 'Dark Side' of Digital Diplomacy", Corneliu Bjola, James Pamment (der.), *Countering Online Propaganda and Extremism: The Dark Side of Digital Diplomacy*. London, New York, Routledge, s.1-2.

Bjola, Corneliu ve Marcus Holmes (2015). *Digital Diplomacy*. London, Taylor & Francis.

Bjola, Corneliu ve Ruben Zaiotti (2021). *Digital Diplomacy and International Organisations: Autonomy, Legitimacy and Contestation*. London, New York, Routledge.

Bjola, Corneliu, Jennifer Cassidy ve Ilan Manor (10 Mayıs 2019). "Public Diplomacy in the Dijital Age", https://digdipblog.com/2019/05/10/public-diplomacy-in-the-digital-age/ (Erişim Tarihi: 31.03.2023).

Bjola, Corneliu, Jennifer Cassidy, ve Ilan Manor (2019). "Public Diplomacy in the Digital Age", *The Hague Journal of Diplomacy,* Cilt 14, No. 1-2, s. 83-101.

Bokhan, Alina (2019). "Environmental Diplomacy: New Opportunities for National Branding", *Kobe Gakuin University Department of Economics,* https://kobegakuin-economics.jp/wp-content/uploads/2021/07/201912_51_069.pdf (Erişim Tarihi : 31.02.2023).

Bourne, Peter G (1978). "A Partnership for International Health Care", *Public Health Reports* Cilt 93, No.2, s. 114-123.

Broeders, Dennis, Bibi van den Berg (2020). *Governing Cyberspace: Behavior, Power, and Diplomacy*. Lanham, Rowman & Littlefield.

Bull, Headly (1977). *The Anarchical Society: A Study of Order in World Politics*. New York, Columbia University Press.

Butler, Rohan (1961). "Paradiplomacy", A. Sarkassian (der.), *Studies in Diplomatic History and Historiography in Honor of G.P. Gooch,* London, Longman, s. 12-25.

Center for Education Diplomacy İnternet Sitesi, http://www.educationdiplomacy.org/ (Erişim Tarihi 28.01.2023).

Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions - Enhancing and Focusing EU International Cooperation in Research and Innovation: A Strategic Approach, Brussels, 14.9.2012 COM(2012) 497 Final, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/ALL/?uri=CELEX%3A52012DC0497 (Erişim Tarihi: 28.01.2023).

Communication From the Commission to the Council and the European Parliament: A Strategic European Framework for International Science and Technology Cooperation (2009). European Commission, Directorate-General for Research and Innovation, https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/a0866495-4b53-42e1-9ed4-af82deb3d6b5 (Erişim Tarihi: 31.01.2023).

Cooper, Andrew F. (1997). "Niche Diplomacy: A Conceptual Overview", Andrew Cooper (der.), *Niche Diplomacy: Middle Powers After the Cold War*. New York, Springer, s. 1-24.

Coşkun, Bezen Balamir (2012). "Güvenlik Sorunları ve Kamu Diplomasisi", A. Özkan ve T. E. Öztürk (der.), *Kamu Diplomasisi*. İstanbul, Tasam Yayınları, s. 51-63.

Council Conclusions on EU Digital Diplomacy (2022). Council of the European Union, https://data.consilium.europa.eu/doc/ document/ST-11406-2022-INIT/en/pdf (Erişim Tarihi: 28.01.2023).

Cull, Nicholas J. (2008). "Public Diplomacy: Taxonomies and Histories", *The Annals of the American Academy of Political and Social Science,* Cilt 616, No 1, s. 31-54.

Cull, Nicholas J. (2009). "How We Got Here", Philip Seib (der.), *Toward a New Public Diplomacy: Redirecting U.S. Foreign Policy*. New York, Palgrave Macmillan, s. 23-47.

Cull, Nicholas J. (2010). "Speeding the Strange Death of American Public Diplomacy: The George H. W. Bush Administration and the U.S. Information Agency", *Diplomatic History,* Cilt 34, No 1, s.47-69.

Cull, Nicholas John (2009). *Public Diplomacy: Lessons from the Past*. Los Angeles, Figueroa Press.

"Digital Diplomacy", *European Union External Action Service Internet Sitesi,* https://www.eeas.europa.eu/eeas/digital-diplomacy_en (Erişim Tarihi: 31.01.2023).

"Metaverse Diplomacy", *Diplo Internet Sitesi,* https://www.diplomacy.edu/topics/metaverse-diplomacy/ (Erişim Tarihi: 31.01.2023).

Doğan, Mustafa & Betül Çatal (2018). "Yeni Diplomatik Yöntemler: Çevre Diplomasisi", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, No. 40, s. 16-31.

Duchacek, Ivo (1984). "The International Dimension of Subnational Self-government", *Publius: The Journal of Federalism,* Cilt 14, No. 4, s. 5-31.

Duchacek, Ivo D., & Helena Duchacek. (2019). *The Territorial Dimension of Politics: Within, Among, and Across Nations*. New York, Routledge.

Duchacek, Ivo. (1990). "Perforated Sovereignties: Towards a Typology of New Actors in International Relations", H. J. Michelmann ve P. Soldatos (der.), *Federalism and International Relations: The Role of Subnational Units*. Oxford, Claredon Press, s. 1-33.

Ekşi, Muhterem (2014). *Türkiye'de Kamu Diplomasisi: Ortaya Çıkışı, Kurumsal İnşaa Süreci ve Uygulanışı (2002-2013),* Doktora Tezi. Ankara, Ankara Üniversitesi.

Erdoğan, Seven (2020). "Dönüşen Diplomasinin Yeni Yüzü: Paradiplomasi", *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi,* Cilt 24, No. 3, s. 495-509.

Erhan, Çağrı (7 Haziran 2010). "Spor ve Kamu Diplomasisi", *Türkiye Gazetesi*, https://www.turkiyegazetesi.com.tr/kose-yazilari/prof-dr-cagri-erhan/spor-ve-kamu-diplomasisi-453414 (Erişim Tarihi: 20.01.2023).

Erler Bayır, Özgün & Kevser Mermer & Özgür Aktaş (2021). "New Space: The European Union's Evolving Space Policy and Changing European Space Ecosystem", *Studia Europejskie Studies in European Affairs,* Cilt 25, No.4, s.113-132.

European Commission Erasmus+ EU Programme for Education, Training, Youth and Sport İnternet Sitesi, https://erasmus-plus.ec.europa.eu/ , (Erişim Tarihi: 28.01.2023).

European Space Policy Institute (2021). *ESPI Yearbook 2021 – Space Policies, Issues and Trends,* https://www.espi.or.at/yearbooks/ , (Erişim Tarihi: 28.01.2023).

Flink, Tim ve U. Schreiterer (2010). "Science Diplomacy at the Intersection of S&T Policies and Foreign Affairs: Toward a Typology of National Approaches", *Science and Public Policy,* Cilt 37, No 9, s.665–677.

Gluckman, Peter D., Stephen L. Goldson, & Alan S. Beedle (2012). "How a Small Country Can Use Science Diplomacy: A view from New Zealand", *Science & Diplomacy,* Cilt 1, No. 2, s. 1-7.

Gregory, Bruce (2005). "Public Diplomacy and Strategic Communication: Cultures, Firewalls, and Imported Norms", *American Political Science Association Conference on International Communication and Conflict*, https://www.academia.edu/7855121/Public_Diplomacy_and_Strategic_Communication_Cultures_Firewalls_and_Imported_Norms (Erişim Tarihi: 31.01.2023)

Grincheva, Natalia (2020). "Museums as Actors of City Diplomacy: From 'Hard' Assets to 'Soft' Power", Sevin, Efe & Sohaela Amiri (der.), *City Diplomacy: Current Trends and Future Prospects*. Cham, Palgrave Macmillan, s. 111-136.

Gurgu, Elena, & Aristide Dumitru Cociuban (2016). "New Public Diplomacy and its Effects on International Level", *Journal of Economic Development, Environment and People*, Cilt 5, No. 3, s. 46-56.

Hanson, Fergus (2012). "Baked in and Wired: eDiplomacy@State", *Foreign Policy at Brookings, Paper Series,* No. 30 Washington DC, Brookings Institution, https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2016/06/baked-in-hansonf-5.pdf (Erişim Tarihi: 31.01.2023).

Harroff-Tavel, Marion (2005). "The Humanitarian Diplomacy of the International Committee of the Red Cross", *African Yearbook on International Humanitarian Law,* https://www.icrc.org/en/doc/assets/files/other/humanitarian-diplomacy-icrc.pdf (Erişim Tarihi: 31. 01. 2023).

Henrikson, Alan K. (2005). "Niche Diplomacy in the World Public Arena: The Global 'Corners' of Canada and Norway", Jan Melissen (der.), *The New Public Diplomacy: Soft Power in International Relations*. New York, Palgrave Macmillan, s. 67-87.

Higgott, Richard & Giulia Tercovich (2021). *A New Diplomacy in the Age of the Global Binary: Digitalisation, Pandemics and the Search for a Global Reset*. LSE IDEAS Europe Programme Report, Brussels, Brussels School of Governance, https://brussels-school.be/sites/default/files/CSDS-LSE-IDEAS-A-New-Diplomacy-in-the-Age-of-the-Global-Binary.pdf (Erişim tarihi: 31.01.2023).

Hocking, Brian (1993). *Foreign Relations and Federal States*. London & New York, Leicester University Press.

Holmes, Marcus (2015). "Digital Diplomacy and International Change Management", Bjola, Corneliu ve Marcus Holmes (der.), *Digital Diplomacy*. Abingdon & New York, Routledge, s. 13-32.

International Federation of Red Cross and Red Crescent Societies (2009). Humanitarian Diplomacy Policy, https://www.ifrc.org/sites/default/files/Humanitarian-Diplomacy-Policy_EN.pdf (Erişim Tarihi: 29.01.2023).

Kartal, Büşra Selin (2022). "Çevre Diplomasisi: Türkiye'nin Potansiyeli", *Synergy: Bilkent Enerji Politikaları Araştırma Merkezi Bülteni*, Cilt 3, No. 24, s.4-6.

Katz, Rebecca, et al (2011). "Defining Health Diplomacy: Changing Demands in the Era of Globalization", *The Milbank Quarterly,* Cilt 89, No. 3, s. 503-523.

Keating, Michael (2000). "Paradiplomacy and Regional Networking", *Forum of Federations: An International Federalism*. http://www.forumfed.org/libdocs/ForRelCU01/924-FRCU0105-eu-keating.pdf (Erişim Tarihi: 31.01.2023).

Kickbusch, Ilona (2011). "How Foreign Policy Can Influence Health", *BMJ: British Medical Journal,* Cilt 342, No. 7811, s. 1345-1346.

Kickbusch, Ilona et al (2007). "Global Health Diplomacy: Training Across Disciplines", *Bulletin of the World Health Organization,* Cilt 85, No. 12, s. 971-973.

Kickbusch, Ilona & David Gleicher (2012). "Governance for Health in the Twenty-First Century", *Copenhagen: World Health Organization Regional Office for Europe,* https://www.euro.who.int/__data/assets/pdf_file/0019/171334/RC62BD01-Governance-for-Health-Web.pdf (Erişim Tarihi: 31.01.2023).

Kickbusch, Ilona & Mihály Kökény (2017). *Health Diplomacy: European Perspectives*. World Health Organization *Regional Office for Europe*, https://www.euro.who.int/__data/assets/pdf_file/0009/347688/Health_Diplomacy_European_Perspectives.pdf (Erişim Tarihi: 31.01.2023).

Kickbusch, Ilona, Gaudenz Silberschmidt, Paulo Buss (2007). "Global Health Diplomacy: The Need for New Perspectives, Strategic Approaches and Skills in Global Health", *Bulletin of the World Health Organization,* Cilt 85, No. 3, s. 230-232.

Kickbusch, Ilona & Austin Liu (2022). "Global Health Diplomacy - Reconstructing Power and Governance", *The Lancet,* No.399, s.2156-66.

Kincaid, John (1990). "Constituent Diplomacy in Federal Polities and the Nation-state: Conflict and Cooperation", *Federalism and International Relations: The Role of Subnational Units*, Cilt 54, No. 75, s. 54-75.

Kincaid, John. (2001). "Roles of Constituent Governments", *Workshop on the Foreign Relations of Constituent Units,* http://www.forumfed.org/libdocs/ForRelCU01/924-FRCU0105-int-kincaid.pdf (Erişim Tarihi: 31. 01. 2023).

Kissinger, Henry (1994). *Diplomasi*. İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları.

Kozymka, Irena (2014). *The Diplomacy of Culture: The Role of UNESCO in Sustaining Cultural Diversity*. New York, Palgrave Macmillan.

Krasnyak, Olga (2018). "The Apollo-Soyuz Test Project: Construction of an Ideal Type of Science Diplomacy", The Hague Journal of Diplomacy, Cilt 13, No. 4, s.410-431.

Krasnyak, Olga (2018). National Styles in Science, Diplomacy, and Science Diplomacy. Leiden & Boston, Brill.

Kurtuluş, Begüm (2014). *21. Yüzyılda Değişen Kamu Diplomasisi Anlayışının Türk Dış Politikasına Yansıması*, Yayımlanmamış Doktora Tezi. İstanbul, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kuznetsov, Alexander (2014). *Theory and Practice of Paradiplomacy: Subnational Governments in International Affairs*. Abingdon & New York, Routledge.

Lachapelle, Guy, & Pablo Oñate (2018). *Borders and Margins: Federalism, Devolution and Multi-Level Governance*. Leverkusen-Opladen, Verlag Barbara Budrich.

Lecours, André (2008). "Political Issues of Paradiplomacy: Lessons from the Developed World", Virginie Duthoit & Ellen Huijgh (der.), *Discussion Papers in Diplomacy*, The Hague, Netherlands Institute of International Relations' Clingendael, s. 1-14.

Manor, Ilan (2018). "The Digitalization of Diplomacy: Toward Clarification of a Fractured Terminology," Working Paper No.2., Oxford, Oxford Digital Diplomacy Research Group, http://www.qeh.ox.ac.uk/sites/www.odid.ox.ac.uk/files/DigDiploROxWP2.pdf (Erişim tarihi: 31.01.2023).

Manor, Ilan & Elad Segev (2015). "America's Selfie: How the US Portrays Itself on Its Social Media Accounts", Bjola, Corneliu, Marcus Holmes (der.), *Digital Diplomacy*. Abingdon & New York, Routledge, s. 89-108.

Mark, Simon (2009). *A Greater Role for Cultural Diplomacy*, Clingendael, Netherlands Institute of International Relations.

Melchor, Lorenzo, Ana Elorza, & Izaskun Lacunza (2021). "Calling for a Systemic Change: Towards a European Union Science Diplomacy for Addressing Global Challenges", *S4D4C Policy Report,* Version 2.0, February 2021, https://www.s4d4c.eu/wp-content/uploads/2021/03/S4D4C-Calling-for-a-Systemic-Change-Infographic-v2.0.pdf (Erişim Tarihi: 28.01.2023).

Melissen, Jan (2005). "The New Public Diplomacy: Between Theory and Practice", *The New Public Diplomacy: Soft Power in International Relations*, New York, Palgrave Macmillian.

Melissen, Jan (2013). "Public Diplomacy", Andrew F. Cooper, Jorge Heine, Ramesh Thakur (der.), *The Oxford Handbook of Modern Diplomacy*. Oxford, Oxford University Press, s.436-452.

Moedas, Carlos (2016). "Science Diplomacy in The European Union", *Science & Diplomacy,* Cilt 5, No. 1, s. 1-9.

NATO Brussels Summit Declaration - Press Release PR/CP(2018)074 (2018). North Atlantic Council in Brussels, https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_156624.htm (Erişim Tarihi: 31.01.2023).

NATO London Declaration - Press Release 115 (2019). North Atlantic Council in London, https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_171584.htm (Erişim Tarihi: 31.01.2023).

NATO's Overarching Space Policy (2022). North Atlantic Treaty Organization, https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_190862.htm (Erişim Tarihi: 31.01.2023).

Neves, Miguel Santos. (2010). "Paradiplomacy, Knowledge Regions and the Consolidation of "Soft Power", *Janus.net e-journal of International Relations,* Cilt 1, No. 1, s. 10-28.

Nicolson, Harold (1998). *Diplomacy*. Washington, Georgetown University Press.

Nicolson, Harold (2001). *The Evolution of Diplomatic Method*. Leicester, University of Leicester.

Novotny, Thomas E (2006). "US Department of Health and Human Services: a Need for Global Health Leadership in Preparedness and Health Diplomacy", *American Journal of Public Health,* Cilt 96, No. 1, s. 11-13.

Nye Jr, Joseph S. (2004). *Soft Power: The Means to Success in World Politics*. New York, Public Affairs.

Obama White House Arşivi (2009). "The President's Speech in Cairo: A New Beginning", https://obamawhitehouse.archives.gov/issues/foreign-policy/presidents-speech-cairo-a-new-beginning (Erişim Tarihi: 28.01.2023).

Open innovation, open science, open to the world*:* A vision for Europe (2016). European Commission, https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/library/open-innovation-open-science-open-world (Erişim Tarihi: 31.01.2023).

Opinion of the European Economic and Social Committee on the communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions - Research and innovation as sources of renewed growth, COM(2014) 339 Final - SWD(2014) 181, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52014AE4694 (Erişim Tarihi: 27.01.2023).

Orsini, Amandine (2020). "Environmental Diplomacy". T. Balzacq, Frederic Charillon, Frederic Ramel (der.), *Global Diplomacy: An Introduction to Theory and Practice*. Abingdon, Palgrave Macmillan, s.239-251.

Ovalı, Ali Şevket (2020). "Türkiye-ABD İlişkilerinde Twitter Diplomasisi", *Uluslararası İlişkiler Dergisi,* Cilt 17, No. 65, s. 23-45.

Özbey, Ömer & Doğukan Doğan & Tekin Çolakoğlu (2021). "Kamu Diplomasisi Aracı Olarak Spor Diplomasisi", *Spor ve Performans Araştırmaları Dergisi*, Cilt 12, No. 1, s. 105-115.

Özkaragöz Doğan, Elif, Zafer Uygun, & İbrahim Semih Akçomak (2021). "Can Science Diplomacy Address the Global Climate Change Challenge?". *Environmental Policy and Governance*. Cilt 31, No.1, s. 31-45.

Paikowsky, Deganit (2017). What is New Space? The Changing Ecosystem of Global Space Activity", *New Space,* Cilt 5, No.2, s. 84-88.

Pamment, James (2012). *New Public Diplomacy in the 21st Century: A comparative Study of Policy and Practice*. Abingdon & New York, Routledge.

Paquin, Stéphane (2018). "Identity Paradiplomacy in Québec", *Liverpool University Press Quebec Studies*, No:66, s. 3-26.

Pilegaard, Jess. (2017). "Virtually Virtual? The New Frontiers of Diplomacy", *The Hague Journal of Diplomacy,* Cilt 12, No. 4. s. 316-336.

Potter, Evan (2018). "The Evolving Complementarity of Nation-Branding and Public Diplomacy: Projecting the Canada Brand Through Weibo Diplomacy in China", *Canadian Foreign Policy Journal*, Cilt 24, No. 2, s. 223-237.

Puybareau, Benjamin, ve Renaud Takam Talom. (2020). "Sub-State Diplomacies: Regions, Parliaments, and Local Authorities", Balzacq, Thierry, Frédéric Charillon, & Frédéric Ramel (der.), *Global Diplomacy: An Introduction to Theory and Practice*. Abingdon, Palgrave Macmillan, s. 167-181.

Regnier, Philippe (2011). "The Emerging Concept of Humanitarian Diplomacy: Identification of a Community of Practice and Prospects for International Recognition", *International Review of the Red Cross*, Cilt 93, No. 884, Aralık 2011, s.1211-1237.

Reinsberg, Bernhard, & Sebastian Dellepiane (2022). "The Domestic Sources of Sub-state Foreign Policymaking: Determinants of Subnational Development Cooperation Across European Regions", *Journal of European Public Policy*, Cilt 1, No. 26, s. 1-26.

Riordan, Shaun (2016). "Cyber Diplomacy vs. Digital Diplomacy: A Terminological Distinction", https://uscpublicdiplomacy.org/blog/cyber-diplomacy-vs-digital-diplomacy-terminological-distinction (Erişim Tarihi: 31.01.2023).

Riordan, Shaun (2017). "Stop Inventing "New Diplomacies", *USC Center on Public Diplomacy, CPD Blog* 21. https://uscpublicdiplomacy.org/blog/stop-inventing-new-diplomacies. (Erişim Tarihi: 28.01.2023).

Royal Society (2010). *The New Frontiers in Science Diplomacy, Royal Society Policy Document,* https://www.aaas.org/sites/default/files/New_Frontiers.pdf (Erişim Tarihi: 31.01.2023).

Rousseau, Elise & Achille Sommo Pende (2020). "Humanitarian Diplomacy", Thierry Balzacq, Frédéric Charillon, Frédéric Ramel (der.), *Global Diplomacy: An Introduction to Theory and Practice*. Abingdon, Palgrave Macmillan, s.253-266.

Ruckert, Arne, et al (2016). "Global Health Diplomacy: A Critical Review of The Literature", *Social Science & Medicine,* No. 155, s. 61-72.

Ruffini, Pierre-Bruno (2017). *Science and Diplomacy: A New Dimension of International Relations*. Cham, Springer International Publishing.

Sanalla, Merkéta (2014). "The Phenomenon of Paradiplomacy in the Czech Republic: Representative Difficulties in the Concept of Paradiplomacy in the Subnational Unit of the Znojmo Region", *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* Cilt 1, No. 1, s. 159-172.

Schiavon, Jorge A (2018). *Comparative Paradiplomacy*. Abingdon & New York, Routledge.

Scott-Smith, Giles (2016). "Realizing the Kennedy Vision: The John F. Kennedy Institute, Paradiplomacy, and Dutch Foreign Relations, 1960s–1980s", *Dutch Crossing,* Cilt 40, No. 1. s. 24-38.

Scott-Smith, Giles (2020). "Exchange Programs and Public Diplomacy", Nancy Snow, Nicholas J. Cull (der.), *Routledge Handbook of Public Diplomacy*. New York & London Routledge, s. 38-49.

Sebastiao, Sonia Pedro, & Isabel Soares (2022). "Environmental Diplomacy: From Transnational Policies to The Role of Ambassadors – the Contribution of David Attenborough (2018–2020)", *Journal of Communication Management*, 26 Ağustos 2022, https://www.emerald.com/insight/content/doi/10.1108/JCOM-04-2022-0030/full/pdf (Erişim Tarihi: 31.01.2023).

Signitzer, Benno H. & Tiwothy Coombs (1992). "Public Relations and Public Diplomacy: Conceptual Covergences", *Public Relations Review,* Cilt 18, No:2, s. 137-147.

Soldatos, Panayotis (1990). "An Explanatory Framework for the Study of Federated States as Foreign Policy Actors", *Federalism and international Relations: The Role of Subnational Units*. Cilt 34, No. 53, s. 34-53.

Sönmezoğlu, Faruk (2012). *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi*. İstanbul, Filiz Kitabevi.

Sönmezoğlu, Faruk, ve Özgün Erler Bayır (2012). "Çevre Sorunlarına İlişkin Uluslararası Rejimler", *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, No. 47, s. 247-289.

Sotiriu, Sabrina. (2015). "Digital Diplomacy: Between Promises and Reality", Bjola, Corneliu ve Marcus Holmes (der.), *Digital Diplomacy*. Abingdon & New York, Routledge, s. 33-52.

Susskind, Lawrence E., & Saleem H. Ali (1994). *Environmental Diplomacy: Negotiating More Effective Global Agreements*. New York & Oxford, Oxford University Press.

Swartwout, Michael (2013). "The First One Hundred Cubesats: A statistical look", *Journal of Small Satellites,* Cilt 2, No. 2, s. 213-233.

Szondi, Gyorgy (2008). *Discussion Papers in Diplomacy – Public Diplomacy and Nation Branding: Conceptual Similarities and Differences,* Clingenndael: Netherlands Institute of International Relations.

Şeysane, Volkan & Görkem Tanrıverdi-Şeyşane (2022). "States as 'Humanitarians': The Turkish Brand of Humanitarian Diplomacy", *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi, Marmara University Journal of Political Science*, Cilt 10, No.1, Mart 2022, s.153-178.

Tavares, Rodrigo (2016). *Paradiplomacy: Cities and States as Global Players*. New York, Oxford University Press.

Told, Michaela (2017). "Capacity-building in Global Health Diplomacy in Europe: Experiences, Challenges and Lessons Learned", Ilona Kickbusch & Mihály Kökény (der.), *Health Diplomacy: European Perspectives*. Kopenhag, World Health Organisation Regional, Office for Europe, s.166-170.

Tubilewicz, Czeslaw, & Natalie Omond (2021). *The United States' Subnational Relations with Divided China: A Constructivist Approach to Paradiplomacy*. London & New York, Routledge.

Turekian, Vaughan C., et al (2015). "The Emergence of Science Diplomacy", Lloyd S. Davis ve Robert G Patman (der.), *Science Diplomacy: New Day or False Dawn?*. New Jersey, World Scientific, s. 3-24.

U.S. Virtual Embassy Iran, https://ir.usembassy.gov/tehran/ (Erişim Tarihi: 28.01.2023).

Van Langenhove, Luk (2017). *Tools for an EU Science Diplomacy,* European Commission Directorate-General for Research and Innovation, Luxembourg, Publications Office of the European Union, https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/e668f8cf-e395-11e6-ad7c-01aa75ed71a1 (Erişim Tarihi: 10.02.2023).

Veuthey, Michel (2012). "Humanitarian Diplomacy: Saving it When it is Most Needed", Alexandre Vautravers, Yvita Fox (der.), Humanitarian Space, Geneva, Webster University, 16th Humanitarian Conference, https://christusliberat.org/wp-content/uploads/2017/10/Humanitarian-Diplomacy-Michel-VEUTHEY.pdf (Erişim Tarihi: 31.01.2023).

Villanueva Rivas, César (2007). *Representing Cultural Diplomacy: Soft Power, Cosmopolitan Constructivism and Nation Branding in Mexico and Sweden*. Växjö, Växjö University Press.

Weisbrode, Kenneth (2014). *Old Diplomacy Revisited: A Study in the Modern History of Diplomatic Transformations*. New York, Palgrave Macmillan.

Westcott, Nicholas (2008). "Digital Diplomacy: The Impact of The Internet on International Relations", *Research Report 16,* Oxford, Oxford Internet Institute, https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1326476 (Erişim Tarihi: 31.01.2023).

"What are the Future Challenges for Digital Diplomacy?" (9 Eylül 2021). https://digdipblog.com/2021/09/09/what-is-are-the-future-challenges-for-digital-diplomacy/ (Erişim Tarihi: 28.01.2023).

World Health Organisation, "Health Diplomacy", https://www.emro.who.int/health-topics/health-diplomacy/index.html (Erişim Tarihi: 31.01.2023).

Yağmurlu, Aslı (2019). "Kamu Diplomasisi Bakışından Spor Diplomasisi", *Gaziantep University Journal of Social Sciences,* Cilt 18, No. 4, s.1367-1380.

Zartman, I. William (2018). "Diplomacy as Negotiation and Mediation", Pauline Kerr, Geoffrey Wiseman (der.), *Diplomacy in a Globalizing World: Theories and Practices*. New York, Oxford University Press, s.111-126.

9. Basım

BİTKİ BESLEME

Prof. Dr. Burhan KACAR
Prof. Dr. A. Vahap KATKAT

nobel

BİTKİ BESLEME

Prof. Dr. Burhan KACAR
Prof. Dr. A. Vahap KATKAT

Yayın No.: 1217
Fen Bilimleri No.: 99
ISBN: 978-605-320-121-2
E-ISBN: 978-625-402-843-4
Basım Sayısı: 9. Basım, Eylül 2023

© Copyright 2023, NOBEL AKADEMİK YAYINCILIK EĞİTİM DANIŞMANLIK TİC. LTD. ŞTİ. SERTİFİKA NO.: 40340
Bu baskının bütün hakları Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.ne aittir.
Yayınevinin yazılı izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik
ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.

Nobel Akademik Yayıncılık, 2011 yılından beri "tanınmış uluslararası yayınevi" statüsündedir.

Genel Yayın Yönetmeni: Nevzat Argun -nargun@nobelyayin.com-
Genel Yayın Koordinatörü: Gülfem Dursun -gulfem@nobelyayin.com-

Sayfa Tasarım: Tarkan Kara -erdal@nobelyayin.com-
Redaksiyon: Sergen Öz -sergen@nobelyayin.com-
Görsel Tasarım Uzmanı: Mehtap Bayraktar Asiltürk -mehtap@nobelyayin.com-

Kütüphane Bilgi Kartı

Kacar, Burhan., Katkat, A. Vahap.
Bitki Besleme / Burhan Kacar, A. Vahap Katkat
9. Basım. XVII+660 s. 16,5x24 cm. Kaynakça ve dizin var.
ISBN: 978-605-320-121-2
E-ISBN: 978-625-402-843-4
1. Bitki 2. Besin Elementleri 3. Absorpsiyon 4. Fifsasyon 5. Noksanlık Arazı

Genel Dağıtım

ATLAS AKADEMİK BASIM YAYIN DAĞITIM TİC. LTD. ŞTİ.
Adres: Bahçekapı Mh. 2465 Sk. Oto Sanayi Sitesi No:7 Bodrum Kat, Şaşmaz/ANKARA
Telefon: +90 312 278 50 77 - **Faks:** 0 312 278 21 65
Sipariş: siparis@nobelyayin.com- **E-Satış:** www.nobelkitap.com - esatis@nobelkitap.com
www.atlaskitap.com - info@atlaskitap.com

Dağıtım ve Satış Noktaları: Alfa, Kırmızı Kedi, Arkadaş, D&R, Dost, Kika, Kitapsan,
Nezih, Odak, Pandora, Prefix, Remzi Kitabevleri, Yeryüzü Dağıtım

Baskı ve Cilt: Meteksan Matbaacılık ve Teknik Sanayi Tic. Anonim Şirketi / Sertifika No.: 46519
Beytepe Köy Yolu No.: 3 06800 Bilkent-Çankaya/ANKARA

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ (3. BASKI İÇİN) V
ÖNSÖZ VII
YAZARLAR HAKKINDA IX

BİTKİ BESLEMEDE GEREKSİNİM DUYULAN ELEMENTLER 1
1.1. BİTKİ BESLEME ALANINDA GÜNÜMÜZE DEĞİN YAPILMIŞ ÇALIŞMALAR 1
1.2. BİTKİLER İLE İNSAN VE HAYVANLARIN BESLENMELERİ ARASINDAKİ TEMEL AYRIM 4
1.3. BESİN ELEMENTLERİNİN BİTKİLERDEKİ MİKTARLARI 7
1.4. BİTKİ GELİŞMESİ İÇİN MUTLAK GEREKLİ BESİN ELEMENTLERİ, TANIMI VE SINIFLANDIRILMASI 10
1.5. MUTLAK GEREKLİ BİTKİ BESİN ELEMENTLERİNİN BELİRLENME SÜRECİ 13
1.6. MUTLAK GEREKLİ MİKROELEMENTLERİN BELİRLENMELERİNDEKİ GECİKME NEDENLERİ 15
1.6.1.Besin Çözeltisinin Hazırlanmasında Kullanılan Tuzların Yeteri Kadar Arılaştırılmamış Olması 15
1.6.2.Denemede Kullanılan Arı Suyun Yeterince Arılaştırılmamış Olması 15
1.6.3.Denemede Kullanılan Kaplardan ve Atmosferden Bulaşma 16
1.6.4.Bitki Tohumlarında Yeterli Düzeyde Mikro Elementin Bulunması 16
1.7. MUTLAK GEREKLİ BESİN ELEMENTLERİNİN BELİRLENME YÖNTEMLERİ 16
1.7.1. Su Kültürü 18
1.7.1.1. Su Kültürü Yönteminin Başarılı Bir Şekilde Uygulanmasında Dikkat Edilecek Önemli Noktalar 21
1.7.2. Kum Kültürü 24
1.7.3. Su ve Kum Kültürlerinin Karşılaştırılması 25
1.8. BİTKİ BESİN ELEMENTLERİ KAYNAĞI OLARAK TOPRAK 26
KAYNAKÇA 33

BİTKİLERDE BESİN ELEMENTİ ALIMI 37
2.1. BİTKİ KÖKLERİ ve KÖK SİSTEMLERİ 37
2.1.1. Kök Sistemlerinin Toprakla Dağılımı 39
2.1.2 Kök Salgıları 41
2.1.3. Kök Katyon Değişim Kapasitesi 45
2.1.4. Kök Büyümesini ve Gelişmesini Etkileyen Etmenler 46
2.1.4.1. Fotosentez Ürünlerinin Kök Sistemine Aktarılması 46
2.1.4.2. Bitki Besin Elementleri 48
2.1.4.3. Toprak Havası 49
2.1.4.4. Toprak Nemi 50
2.1.4.5. Toprak Sıcaklığı 52
2.1.4.6. Toprak Tekstürü 53

2.2. BİTKİ BESİN ELEMENTLERİNİN KÖK ETKİ ALANINA TAŞINMASI 54
2.2.1. Kitle Akımı 55
2.2.2. Difüzyon..... 56
2.3. BİTKİ BESİN ELEMENTLERİNİN KÖK ÜZERİNE ALINMASI 57
2.3.1. Karbonik Asit Kuramı..... 57
2.3.2. Kontak Değişim Kuramı 58
2.4. KÖK ÜZERİNDEKİ BİTKİ BESİN ELEMENTLERİNİN KÖK İÇERİSİNE ALINMASI..... 59
2.5. BESİN ELEMENTLERİNİN ALINMASINDA TEMEL İLKELER..... 63
2.5.1.Çoğu Besin Elementleri Hücre İçerisinde Biriktirilir..... 64
2.5.2.Besin Elementleri Özelliklerine Göre Seçilerek Absorbe Edilir 65
2.5.3.Absorbe Edilen Besin Elementleri Hücre Dışına Çok Yavaş Çıkar..... 65
2.5.4.Besin Elementlerinin Absorpsiyonu Konsantrasyonlarına Bağlı Olarak Değişir 67
2.6. BESİN ELEMENTLERİNİN HÜCRE MEMBRANLERINDA TAŞINMASI . 68
2.6.1 Pasif Taşınma..... 68
2.6.1.1. Basit Difüzyon ile Taşınma..... 69
2.6.1.2. Kolaylaştırılmış Difüzyon ile Taşınma 70
2.6.2. Aktif Taşınma 71
2.7. BİTKİ KÖKLERİNDE BESİN ELEMENTLERİNİN İLETİM BORULARINA TAŞINMASI ve YÜKLENMESİ..... 72
2.7.1. Besin Elementlerinin Ksileme Radyal Taşınması 72
2.7.2. Besin Elementlerinin Ksileme Yüklenmesi..... 74
2.8. BİTKİ BESİN ELEMENTLERİNİN ALINMASINDA MİKORİZALARIN ETKİNLİĞİ 75
2.9. BİTKİ BESİN ELEMENTLERİNİN ALIMINA ETKİ YAPAN ETMENLER..... 79
2.9.1. Sıcaklık..... 79
2.9.2. Işık..... 80
2.9.3. Havalanma 81
2.9.4. pH..... 82
2.9.5. İyonların Karşılıklı Etkileri 84
2.9.6. Bitki Çeşidi 85
2.9.7. Bitkinin Büyüme Durumu..... 86
2.10. TOPRAKÜSTÜ ORGANLAR ARACILIĞIYLA BESİN ELEMENTİ ALIMI 87
KAYNAKÇA..... 92

BİTKİLERDE SU ALIMI..... 101
3.1. BİTKİ-SU İLİŞKİLERİNDE TEMEL İLKELER..... 101
3.1.1. Kitle Hareketi, Difüzyon ve Osmozis..... 103
3.1.2. Su potansiyeli (Su Konsantrasyonu – Suyun Bağımsız Enerji Gücü-Suyun Kimyasal Potansiyeli)..... 108
3.1.3. Hücre Su Potansiyelini Oluşturan Etmenler..... 110
3.2. TOPRAK SUYU ve YARAYIŞLILIĞI..... 112
3.3. BİTKİ KÖKLERİ TARAFINDAN SUYUN ALINMASI..... 114

3.4. SU POTANSİYEL GRADİENTİNE GÖRE HÜCREYE SU GİRİŞİ ve ÇIKIŞI 115
3.4.1. Hücreye Su Girişi 115
3.4.2. Hücreden Su Çıkışı 118
3.5. SUYUN ve SUDA ÇÖZÜNMÜŞ BESİN ELEMENTLERİNİN KÖK KSİLEMİNE TAŞINMASI 119
3.6. SUYUN ve SUDA ÇÖZÜNMÜŞ BESİN ELEMENTLERİNİN KSİLEMDE TAŞINMA MEKANİZMASI 123
3.6.1. Kök Basıncı Kuramı 123
3.6.2. Kohezyon-Emme (Tension) Kuramı 125
3.7. BESİN ELEMENTLERİNİN KSİLEME YÜKLENMESİ 127
3.8. İLETİM BORULARINDA BESİN ELEMENTLERİNİN TAŞINMASI 129
3.8.1. Besin Elementlerinin Ksilem İletim Borularında Yukarı Doğru Taşınması 129
3.8.2. Besin Elementlerinin Yatay Taşınması 131
3.8.3. Floemde Besin Elementlerinin Taşınması 132
3.8.4. Besin Elementlerinin Bitkide Yaprak Dışına Taşınması 133
3.9. FOTOSENTEZ ÜRÜNLERİNİN FLOEME YÜKLENMESİ ve FLOEMİN BOŞALTILMASI 135
3.9.1. Fotosentez Ürünlerinin Floemde Taşınma Mekanizması 136
3.10. BİTKİLERİN KÖK ÜSTÜ ORGANLARI TARAFINDAN SUYUN ALINMASI ve TAŞINMASI 139
3.11. SU STRESİNİN BİTKİLERDE ETKİSİ 140
KAYNAKÇA 141

AZOT 145
4.1. BİTKİLERİN AZOT ALIMI 145
4.2. BİTKİLERİN AZOT İÇERİKLERİ 146
4.3. BİTKİLERDE AZOT ASİMİLASYONU 153
4.3.1. Nitratın Asimilasyonu 153
4.3.2. Amonyumun Asimilasyonu 155
4.3.3. Amino Asitler ve Protein Biyosentezi 157
4.4. BİTKİLERİN AZOT KAYNAKLARI 159
4.4.1. Azot Kaynağı Olarak Toprak 159
4.4.1.1. Toprakta Azot Döngüsü 160
4.4.1.2. Toprakta Azot Şekilleri 162
4.4.1.3. Toprakta Azot Değişimi 164
4.4.1.3.1. Azotun Mineralizasyon ve İmmobilizasyonu 164
4.4.1.3.2. Azotun Mineralizasyon ve İmmobilizasyonunu Etkileyen Etmenler 172
4.4.1.3.3. Denitrifikasyon 175
4.4.1.3.4. Amonyum Fiksasyonu 177
4.4.2. Azot Kaynağı Olarak Atmosfer 180
4.4.2.1. Atmosfer Azotunun Tutulması (Fiksasyonu) 180
4.4.2.2. Atmosferden Yağışlarla Toprağa Azot Aktarımı 187
4.4.3. Azot Kaynağı Olarak Azotlu Gübreler 189

4.3.1. Azotlu Gübrelerin Etkenliklerini Sınırlayan Etmenler 191
4.5. BİTKİLERDE AZOT NOKSANLIĞINDA GÖRÜLEN BELİRTİLER 197
4.6. AZOTUN BİTKİ GELİŞMESİ ÜZERİNE ETKİLERİ 200
4.6.1. Azotun Bitkilerin Karbonhidrat İçerikleri Üzerine Etkisi 200
4.6.2. Azotun Bitki Suyu (Succulence) Üzerine Etkisi 201
4.6.3. Azotun Kök Büyümesi ve Ürün Miktarı Üzerine Etkisi 202
4.6.4. Azotun Dane ve Meyve Verimi Üzerine Etkisi 206
4.6.5. Azotun Bitkilerde Yatma Üzerine Etkisi 207
4.6.6. Azotun Hasat Zamanı Üzerine Etkisi 208
4.6.7. Azotun Bitkilerin Hastalıklara Karşı Dayanıklılığı Üzerine Etkisi 208
KAYNAKÇA 209

FOSFOR 217
5.1. BİTKİLERİN FOSFOR ALIMI 217
5.2. BİTKİLERİN FOSFOR İÇERİKLERİ 220
5.3. BİTKİLERDE FOSFOR BİLEŞİKLERİ VE METABOLİK İŞLEVLERİ 225
5.3.1. İnorganik Fosfor Bileşikleri ve Metabolik İşlevleri 225
5.3.2. Organik Fosfor Bileşikleri ve Metabolik İşlevleri 227
5.4. BİTKİLERİN FOSFOR KAYNAKLARI 232
5.4.1. Fosfor Kaynağı Olarak Toprak 232
5.4.1.1. Toprakta Fosfor Döngüsü 235
5.4.1.2. Topraklarda Fosfor 237
5.4.1.2.1. Organik Fosfor 237
5.4.1.2.2. İnorganik Fosfor 241
5.4.1.3. Topraklarda Fosforun Değişimi 245
5.4.1.3.1. Fosfor Fiksasyonu 245
5.4.2. Fosfor Kaynağı Olarak Fosforlu Gübreler 259
5.4.3.Etkinlikleri Yönünden Fosforlu Gübrelerin Karşılaştırılması 262
5.5. BİTKİLERDE FOSFOR NOKSANLIĞINDA GÖRÜLEN BELİRTİLER 266
5.6. FOSFORUN BİTKİ GELİŞMESİ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ 278
5.6.1. Fosfor Metabolik Enerji Kaynağıdır 278
5.6.2. Fotosentezin Oluşumunda Fosfor Önemli Rol Oynar 279
5.6.3. Fosfor Biyolojik Azot Fiksasyonunu Arttırır 280
5.6.4. Kök Gelişmesi Üzerine Fosforun Etkisi 281
5.6.5. Ürün Miktarı Üzerine Fosforun Etkisi 284
5.6.6. Hasat Zamanı Üzerine Etkisi 287
5.6.7. Mevsim Boyunca Fosforun Etkisi 288
5.6.8. Hastalıklara Dayanıklılığa Karşı Fosforun Etkisi 289
KAYNAKÇA 290

POTASYUM 299
6.1. BİTKİLERİN POTASYUM ALIMI 299
6.1.1. Potasyum Alımını Etkileyen Etmenler 300
6.2. BİTKİLERİN POTASYUM İÇERİKLERİ 304
6.3. BİTKİLERDE POTASYUMUN METABOLİK İŞLEVLERİ 305
6.3.1. Enzim Aktivitesinde Potasyumun İşlevi 305

6.3.2. Fotosentezde Potasyumun İşlevi 310
6.3.3 Fotosentez Ürünlerinin Taşınmasında Potasyumun İşlevi 310
6.3.4. Hücre Büyümesinde Potasyumun İşlevi 311
6.3.5. Bitkide Su Dengesi Üzerinde Potasyumun İşlevi 312
6.4. BİTKİLERİN POTASYUM KAYNAKLARI 314
6.4.1. Potasyum Kaynağı Olarak Toprak 314
6.4.1.1. Topraklarda Potasyum Fraksiyonları 314
6.4.1.2. Toprakta Potasyum Döngüsü 320
6.4.1.3. Potasyum Fiksasyonu 321
6.4.1.3.1. Potasyum Fiksasyonuna Etki Yapan Etmenler 322
6.4.2. Potasyum Kaynağı Olarak Potasyumlu Gübreler 325
6.5. BİTKİLERDE POTASYUM NOKSANLIĞINDA GÖRÜLEN BELİRTİLER 328
6.6. BİTKİ GELİŞMESİ ÜZERİNE POTASYUMUN ETKİLERİ 331
6.6.1. Kök Gelişmesi ve Ürün Miktarı Üzerine Potasyumun Etkileri 331
6.6.2. Soğuğa Dayanıklılığa Karşı Potasyumun Etkisi 335
6.6.3. Bitkilerde Yatma Üzerine Potasyumun Etkisi 336
6.6.4. Hasat Zamanı Üzerine Potasyumun Etkisi 337
6.6.5. Azotun Etkinliği Üzerine Potasyum Etkisi 337
6.6.6. Hastalıklara Dayanıklılığa Karşı Potasyumun Etkisi 338
6.6.7. Kalite Üzerine Potasyumun Etkisi 340
KAYNAKÇA 343

KALSİYUM 351
7.1. BİTKİLERİN KALSİYUM ALIMI 351
7.2. BİTKİLERİN KALSİYUM İÇERİKLERİ 353
7.3. BİTKİLERDE KALSİYUMUN METABOLİK İŞLEVLERİ 359
7.4. BİTKİLERDE KALSİYUM KAYNAKLARI 365
7.4.1. Kalsiyum Kaynağı Olarak Toprak 365
7.4.2. Kalsiyum Kaynağı Olarak Kalsiyumlu Gübreler 368
7.5. BİTKİLERDE KALSİYUM NOKSANLIĞI 371
KAYNAKÇA 374

MAGNEZYUM 377
8.1. BİTKİLERİN MAGNEZYUM ALIMI 377
8.2. BİTKİLERİN MAGNEZYUM İÇERİKLERİ 379
8.3. BİTKİLERDE MAGNEZYUMUN METABOLİK İŞLEVLERİ 380
8-4. BİTKİLERİN MAGNEZYUM KAYNAKLARI 385
8.4.1. Magnezyum Kaynağı Olarak Toprak 385
8.4.2. Magnezyum Kaynağı Olarak Magnezyumlu Gübreler 387
8.5. BİTKİLERDE MAGNEZYUM NOKSANLIĞI 389
KAYNAKÇA 393

KÜKÜRT 397
9.1. BİTKİLERİN KÜKÜRT ALIMI 397
9.2. BİTKİLERİN KÜKÜRT İÇERİKLERİ 399

9.3. BİTKİLERDE KÜKÜRDÜN ASİMİLASYONU ve METABOLİK İŞLEVLERİ 400
9.3.1. Kükürdün Asimilasyonu 400
9.3.2. Kükürdün Metabolik İşlevleri 403
9.4. BİTKİLERİN KÜKÜRT KAYNAKLARI 405
9.4.1. Kükürt Kaynağı Olarak Toprak 405
9.4.1.1. Toprakta Kükürt Döngüsü 405
9.4.1.2. Toprakta Kükürt Bileşikleri ve Değişimi 405
9.4.1.3. Toprakta Sülfatın Tutulması (Adsorpsiyonu) 410
9.4.2. Kükürt Kaynağı Olarak Kükürtlü Gübreler 411
9.4.3. Kükürt Kaynağı Olarak Atmosfer 414
9.5. BİTKİLERDE KÜKÜRT NOKSANLIĞI 416
KAYNAKÇA 418

DEMİR 423
10.1. BİTKİLERİN DEMİR ALIMI 423
10.1.1. Demir Alımını Etkileyen Etmenler 425
10.2 BİTKİLERİN DEMİR İÇERİKLERİ 428
10.3. BİTKİLERDE DEMİRİN METABOLİK İŞLEVLERİ 429
10.4. BİTKİLERİN DEMİR KAYNAKLARI 434
10.4.1. Demir Kaynağı Olarak Toprak 434
10.4.2. Demir Kaynağı Olarak Demirli Gübreler 439
10.5. BİTKİLERDE DEMİR NOKSANLIĞI 440
KAYNAKÇA 444

MANGAN 449
11.1. BİTKİLERİN MANGAN ALIMI 449
11.1.1. Mangan Alımını Etkileyen Etmenler 451
11.2. BİTKİLERİN MANGAN İÇERİKLERİ 452
11.3. BİTKİLERDE MANGANIN METABOLİK İŞLEVLERİ 454
11.4. BİTKİLERİN MANGAN KAYNAKLARI 459
11.4.1. Mangan Kaynağı Olarak Toprak 459
11.4.2. Mangan Kaynağı Olarak Manganlı Gübreler 463
11.5. BİTKİLERDE MANGAN NOKSANLIĞI 464
KAYNAKÇA 467

ÇİNKO 473
12.1. BİTKİLERİN ÇİNKO ALIMI 473
12.1.1. Çinko Alımını Etkileyen Etmenler 474
12.2. BİTKİLERİN ÇİNKO İÇERİKLERİ 480
12.3. BİTKİLERDE ÇİNKONUN METABOLİK İŞLEVLERİ 486
12.4. BİTKİLERİN ÇİNKO KAYNAKLARI 488
12.4.1. Çinko Kaynağı Olarak Toprak 488
12.4.2. Çinko Kaynağı Olarak Çinkolu Gübreler 496
12.5. BİTKİLERDE ÇİNKO NOKSANLIĞI 498
KAYNAKÇA 502

BAKIR 511
13.1. BİTKİLERİN BAKIR ALIMI 511
13.2. BİTKİLERİN BAKIR İÇERİKLERİ 513
13.3. BİTKİLERDE BAKIRIN METABOLİK İŞLEVLERİ 518
13.4. BİTKİLERİN BAKIR KAYNAKLARI 521
13.4.1. Bakır Kaynağı Olarak Toprak 521
13.4.2. Bakır Kaynağı Olarak Bakırlı Gübreler 524
13.5. BİTKİLERDE BAKIR NOKSANLIĞI 526
KAYNAKÇA 529

BOR 535
14.1. BİTKİLERİN BOR ALIMI 535
14.1.1. Bor Alımını Etkileyen Etmenler 536
14.2. BİTKİLERİN BOR İÇERİKLERİ 539
14.3. BİTKİLERDE BORUN METABOLİK İŞLEVLERİ 541
14.4. BİTKİLERİN BOR KAYNAKLARI 547
14.4.1. Bor Kaynağı Olarak Toprak 547
14.4.2. Bor Kaynağı Olarak Borlu Gübreler 551
14.5. BİTKİLERDE BOR NOKSANLIĞI 553
KAYNAKÇA 556

MOLİBDEN 561
15.1. BİTKİLERİN MOLİBDEN ALIMI 561
15.2. BİTKİLERİN MOLİBDEN İÇERİKLERİ 563
15.3. BİTKİLERDE MOLİBDENİN METABOLİK İŞLEVLERİ 567
15.4. BİTKİLERİN MOLİBDEN KAYNAKLARI 570
15.4.1. Molibden Kaynağı Olarak Toprak 570
15.4.2. Molibden Kaynağı Olarak Molibdenli Gübreler 573
15.5. BİTKİLERDE MOLİBDEN NOKSANLIĞI 574
KAYNAKÇA 576

KLOR 581
16.1. BİTKİLERİN KLOR ALIMI 581
16.2. BİTKİLERİN KLOR İÇERİKLERİ 582
16.3. BİTKİLERDE KLORUN METABOLİK İŞLEVLERİ 584
16.4. BİTKİLERİN KLOR KAYNAKLARI 587
16.4.1. Klor Kaynağı Olarak Toprak 587
16.4.2. Klor Kaynağı Olarak Klorlu Gübreler 588
16.5. BİTKİLERDE KLOR NOKSANLIĞI 589
KAYNAKÇA 591

SODYUM 593
17.1. BİTKİLERİN SODYUM ALIMI 593
17.2. BİTKİLERİN SODYUM İÇERİKLERİ 595
17.3. BİTKİLERDE SODYUMUN METABOLİK İŞLEVLERİ 597
17.4. BİTKİLERİN SODYUM KAYNAKLARI 599
17.4.1. Sodyum Kaynağı Olarak Toprak 599

17.4.2. Sodyum Kaynağı Olarak Sodyumlu Gübreler 600
17.5. BİTKİLERDE SODYUM NOKSANLIĞI 601
KAYNAKÇA 602

KOBALT, VANADYUM ve SİLİSYUM 605
18.1. KOBALT 605
18.1.1. Bitkilerin Kobalt Alımı ve Kobalt İçerikleri 605
18.1.2. Kobaltın Metabolik İşlevleri 606
18.1.3. Kobalt Kaynağı Olarak Toprak 608
18.1.4. Kobalt Noksanlığının Giderilmesi 608
18.2. VANADYUM 609
18.2.1. Bitkide Vanadyum 609
18.2.2. Toprakta Vanadyum 611
18.3. SİLİSYUM 611
18.3.1. Bitkilerin Silisyum Alımı ve Silisyum İçerikleri 611
18.3.2. Silisyumun Metabolik İşlevleri 613
18.3.3. Toprakta Silisyum 616
KAYNAKÇA 617

YARARLI DİĞER ELEMENTLER 621
19.1. NİKEL 621
19.1.1. Bitkide Nikel 621
19.1.2. Toprakta Nikel 624
19.2. SELENYUM 625
19.2.1. Bitkide Selenyum 625
19.2.2. Toprakta Selenyum 627
19.3. ALÜMİNYUM 628
19.3.1. Bitkide Alüminyum 628
19.3.2. Toprakta Alüminyum 631
KAYNAKÇA 633

KONU DİZİNİ 637
YAZAR DİZİNİ 645

1 BİTKİ BESLEMEDE GEREKSİNİM DUYULAN ELEMENTLER

1.1. BİTKİ BESLEME ALANINDA GÜNÜMÜZE DEĞİN YAPILMIŞ ÇALIŞMALAR

Yaşamları boyunca insanlar bitkilere, bitkilerin beslenmelerine ve bitkilerde cereyan eden metabolik olaylara ilgi duymuşlardır. Cansız gibi görünen bir bitki tohumunun belli koşullar altında çimlenmesi, kök, gövde, yaprak vb organlarını oluşturması ve bunların nedenleri düşünen ilk insanların önemli uğraşları arasında yer almıştır. İnsan ve hayvanların beslenmelerinde bitkilerin çok önemli bir yere sahip olması, insanların bitki gelişmesi üzerinde her çağda ve zamanımızda ilgilerinin sürmesinin başlıca nedenidir.

Bitkilerin yaşayan varlıklar oldukları daha ilk çağda biliniyordu. Ancak yaşam ile ilgili olayların, çevreden sürekli madde alışverişi ile sürdürülebildiği çok sonraları bilinçli bir şekilde anlaşılabilmiştir.

Bitkilerin beslenme ve gelişmeleriyle ilgili dikkate değer ilk öneri milattan 384 yıl önce doğmuş olan büyük filozof Aristoteles tarafından yapılmıştır. Aristo kısa adıyla anılan büyük düşünür, bitkilerin gereksinim duydukları maddeleri, kökleri aracılığıyla topraktan işlenmiş olarak aldıklarını ve bu maddelerin bitkilerde oldukları gibi toprakta da bulunduklarını ileri sürmüştür.

Aristo'nun görüş ve önerileri, Belçikalı fizikçi ve kimyager Jan Baptist van Helmont (1577-1644) tarafından gerçekleştirilen araştırma sonuçları yayınlanıncaya değin uzun süre etkili olmuş ve geniş kabul görmüştür. Bitki besleme alanında dikkate değer ilk araştırma olarak kabul edilen ve iyi planlanmış olan çalışmanın sonuçları van Helmont'un oğlu tarafından 1684 yılında yayınlanmıştır. Bitki besleme alanında yeni bir aşamayı gösteren ve geniş yankı yapan denemede saksı içerisine konulan 90.7 kg kuru toprağa 2.3 kg ağırlığında bir söğüt fidanı (*Salix sp.*) dikilmiştir. Beş yıl süreyle saksıya gerektikçe yağmur suyu ya da arı su verilmiş ve dışarıdan herhangi bir maddenin karışmaması için saksının üzeri delikli galvanize saçla kapatılmıştır. Tam beş yıllık bir gelişme süresi sonunda denemeye son verilmiş ve ağacın ağırlığının aşağı yukarı 77.1 kg olduğu saptanmıştır. Gelişme süresi içerisinde sonbaharda dökülen yapraklar tartılmamış ve bunlar denemede dikkate alınmamıştır. Deneme sonunda toprak kurutulmuş ve orijinal toprak ağırlığından 57 g eksilmiş olduğu görülmüştür. Toprağa yalnızca suyun verildiğini dikkate alan van

Topraklarda bulunan mikroorganizmalar nitrat, sülfat ve fosfatları çeşitli organik bileşiklerin sentezinde kullanırlar. Böylece anılan anyonlar çeşitli organik bileşiklere dönüşmek suretiyle toprakta tutulurlar.

Toprakta bitki besin elementleri ile ilgili olarak bitki tarafından alınabilir (*yararlanılabilir*) ve bitki tarafından alınamaz (*yararlanılamaz*) sözcükleri ilk önce Dyer (1894) tarafından kullanılmıştır. Bu sözcükler kimi zaman çok değişik şekillerde anlaşılmaktadır. Genellikle bitki tarafından alınabilir durumdaki besin elementlerini toprakta yetiştirilen bitkiler tarafından yararlanılabilen besin elementleri simgelemektedir. Toprakta bulunan bitki besin elementlerinin şekilleri ve bunlardan bitkilerin yararlanma mekanizmaları henüz açık olarak anlaşılmış değildir. Bununla beraber bilim adamları bilmektedirler ki yararlanılabilir durumdaki bitki besin elementleri miktarı aynı toprakta değişik bitkiler için ayrımlı olabileceği gibi, çeşitli etmenlerle ilgili olarak bu miktar mevsimden mevsime topraklarda değişiklik göstermektedir (Bouyer 1959).

Bitki tarafından alınabilir durumdaki bitki besin elementleri miktarının açıklanmasında karşılaşılan en önemli güçlük toprakta bulunan bitki besin elementlerinin fiziki olarak bulunduğu yerle yakından ilgilidir. Örneğin kök sistemi toprak parçacıkları ile tam değinim sağlayacak şekilde gelişme göstermeyen bir bitki, kimyasal olarak bitki tarafından alınabilir durumda bulunan bitki besin elementlerinden tam olarak yararlanamaz. Böylece kök ile değinim yapamadığı için bitki tarafından alınamayan fakat bitki tarafından alınabilir halde bulunan bitki besin elementleri, bitki tarafından alınamaz olarak tanımlanabilir. Yine aynı şekilde toprağın uygun olmayan fiziksel ve kimyasal özelliklerinin kök gelişmesi üzerine olumsuz etkileri, yararlanılabilir durumdaki bitki besin elementlerinden bitkilerin yararlanmalarını da sınırlandırabilmektedir.

KAYNAKÇA

Adepetu, J.A. and L.K. Akapa (1977). *Root growth and nutrient uptake characteristics of some cowpea varieties*. Agron. J. 69:940-943.

Ahmed, S. and H.J. Evans (1960). *Cobalt: A micronutrient element for the growth of soybean plants under symbiotic conditions*. Soil Sci. 90:205-210.

Arnon, D.I. (1938). *Microelements in culture solution experiments with higher plants.* Amer. Jour. Botany 25:322-325.

Arnon, D.I. and C.M. Johnson (1942). *Influence of hydrogen ion concentration on the growth of higher plants under controlled conditions.* Plant Physiology 17:525-539.

Arnon, D.I. and P.R. Stout (1939). *The essentiality of certain element in minute quantity for plants with special reference to copper*. Plant Physiol. 14:371-375.

Aydemir, O. ve F. İnce (1988). *Bitki Besleme.* s. 1-653. Dicle Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları No: 2. Dicle Üniversitesi Matbaası, Diyarbakır.

Bergmann, W. (1992). *Nutritional disorders of plants*. Development, visual and analytical diagnosis, p. 1-741. Gustav Fischer Verlag Jena. Stuttgart.

Bilsel, M., M. Sarımehmet ve L. Akbulut (1979). *Çay bitkisinde bitki toprak münasebetlerinin tesbiti.* Çay Araştırma Enstitüsü 1979 Yılı Çalışma Raporu. Rize.

Bouyer, S. (1959). *Studies on the available phosphoric acid in Tropical soils*. Fertilite, 6:13-26.

Brown, P.H., R.M. Welch, E.E. Cary and R.T. Checkai (1987). *Beneficial effects of nickel on plant growth*. J. Plant Nutr. 10:2125-2135.

Brownell, P.F. and J.G. Wood (1957). *Sodium as an essential micronutrient element for Atriplex vesicaria.* Heward. Nature 179:635-636.

Broyer, T.C., A.B. Carlton, C.M. Johnson and P.R. Stout (1954). *Chlorine a micronutrient element for higher plants*. Plant Physiol. 29:526-532.

Crone, G. (1902). *Ergebnisse von Untersuchungen über die Wirkung der Phosphorsaure auf die höhre Pflanzen und eine neue Nahrlösung Sitzungber*. Niederrhein. Ges. Nat. Heilkundee, Bonn. 167-173.

Dennis, E.J. (1971). *Micronutrients - a new dimension in agriculture*. Publ. Nation Fert. Sol. Assoc. Peoria, Illinois, USA.

Dyer, B. (1894). *On the analytical determination of the probably available plant food in soils.* Transactions of the Journal of the Chemical Society (London). 65:115-167.

Epstein, E. (1965). *Mineral metabolism.* p. 438-466. In: Plant Biochemistry (J. Bonner and J.E. Varner, eds.), Academic Press, London.

Epstein, E. (1972). *Mineral nutrition of plants: Principles and perspectives*. p. 1-412. John Willey and Sons. Inc., New York.

Finck, A. (1969). *Pflanzenernährung in Stichworten.* Verlag Ferdinand Hirt. Kick, Germany.

Fried, M. and R.E. Shapiro (1961). *Soil-plant relationships in ion uptake*. Ann. Rev. Plant Physiol. 12:91-112.

Güner, H. (1967). *Bitki beslenmesi ve gübreleme ilmi, kapsamı ve tarih içinde gelişmesi.* s. 1-38. Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları No: 128. Ege Üniversitesi Matbaası, İzmir.

Hallsworth, E.G., S.B. Wilson and E.A.N. Greenwood (1960). *Copper and cobalt in nitrogen fixation*. Nature (London) 187:79-80.

Halilova, H. (1996). *Mikro elementlerin biyojeokimyası ve çevredeki yeri*. Tarım ve Köy Dergisi. III. 52-53. Eylül-Ekim, Ankara.

Hodgson, J.F. (1963). *Chemistry of the micronutrient elements in soils.* Adv. Agron. 15:119-159.

Horner, C.K., D. Burk, F.E. Allison and M.S. Sherman (1942). *Nitrogen fixation by Azotobacter as influenced by molybdenum and vanadium*. Jour. Agr. Research 65:173-193.

Isermann, K. (1979). *Neuere Erkenntnisse der Pflanzenernahrung.* Chemie in unserer Zeit 13:97-141.

Johnson, C.M., P.R. Stout, T.C. Broyer and A.B. Carlton (1957). *Comparative chlorine requirements of different plants species*. Plant and Soil 8:337-353.

Kacar, B. (1984). *Bitki Besleme.* 2. Basım. s. 1-317. Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları 899. A.Ü. Basımevi, Ankara.

Knop, W. (1860). *Über die Ernahrung der Pflanzen durch wasserie Losungen bei Auschluss des Bodens*. Landwirtsch. Vers-Sta. 2:65-99.

Lipman, C.B. and G. McKinney (1931). *Proof of the essential nature of copper for a higher green plants*. Plant Physiol. 6:593-599.

Marschner, H. (1995). *Mineral nutrition of higher plants.* 2nd Ed. p. 1-889. Academic Press Limited, New York.

McHargue, J.S. (1922). *The role of manganese in plants*. Jour. Amer. Chem. Soc. 44:1592-1598.

McHargue, J.S. (1923). *Effect of different concentrations of manganese sulphate on the growth of plants in acid and neutral soils, and the necessity of manganese as a plant nutrient*. Jour. Agr. Research 24:781-794.

Mengel, K. (1984). *Ernahrung und Stoffwechsel der Pflanze*. 6. Aufl. VEB Gustav Fischer, Jena.

Mengel, D.B. and S.A. Barber (1974). *Rate of nutrient uptake per unit of corn root under field conditions*. Agron. J. 66:399-402.

Mengel, K. and E.A. Kirkby (1982). *Principles of plant nutrition.* Publ. Int. Potash Inst. Bern, Schweiz, 3. Aufl.

Mott, C.J.B. (1970). *Sorption of anions by soils*. p. 40-53. In: Sorption and Transport Processes in Soils. Soc. Chem. Ind. Monograph No. 37.

Nicholas, D.J.D. (1961). *Minor mineral nutrients*. Ann. Rev. Plant Physiol. 12:63-90.

Reisenauer, H.M. (1960). *Cobalt in nitrogen fixation by a legume.* Nature (London) 186:375-376.

Russell, E.V. (1988). *Russell's soil conditions and plant growth*. p. 1-991. 11th Ed. (Allan Wild, ed.). Longman and Scientific Technical, New York.

Sachs, J. (1860). *Vegetationservsuche mit Ausschluss des Bodens über die Nahrstoffe und sonstigen Ernahrungs-bedingunden von Mais, Bohnen, und Anderen Pflanzen. Landw*. Versusch-Stat. 2:219-268.

Salisbury, F.B. and C. Ross (1969). *Plant physiology.* Wardsworth Publishing Company, Inc. Belmont, California, USA.

Shive, J.W. (1915). A *three-salt nutrient solution of plants.* Amer. Jour. Bot. 2:157-160.

Shive, J.W. (1920). *The influence of sand upon the concentration and reaction of a nutrient solution for plants*. Soil Sci. 9:169-179.

Sogo, K., I. Kozo and T. Hiroji (1956). *Variation of mineral contents of tea leaves at different positions on the stem*. Study of Tea. 15:85-88.

Somner, A.L. (1931). *Copper as an essential element for plant growth*. Plant Physiol. 6:339-345.

Somner, A.L. and C.B. Lipman (1926). *Evidence of the indispensable nature of zinc and boron for higher green plants*. Plant Physiol. 1:231-249.

Stout, P.R. and D.I. Arnon (1939). *Experimental methods for the study of the role of copper, manganese and zinc in the nutrition of higher plants*. Amer. Jour. Botany. 26:144-149.

Tinker, P.B. (1975). *Soil chemistry of phosphorus and mycorrhizal effects on plants growth.* p. 353-371. In: Endomycorrhizas. (Ed. by F.E. Sanders, B. Moss and P.B. Tinker). Academic Press, London.

Tisdale, S.L., W.L. Nelson and. J.D. Beaton (1985). *Soil fertility and fertilizers.* 4th Ed. p. 1-754. Macmillan Publishing Company, New York.

Warington, K. (1923). *The effect of boric acid on the broad bean and certain other plants*. Ann. Botany (London) 37:629-672.

2 BİTKİLERDE BESİN ELEMENTİ ALIMI

2.1. BİTKİ KÖKLERİ ve KÖK SİSTEMLERİ

Bitkiler gereksinim duydukları besin elementlerinin büyük bir bölümünü geliştikleri ortamdan toprakaltı organlarıyla (kök sistemleriyle) ve az bir bölümünü de topraküstü organlarıyla (gövde, dal ve yapraklarıyla) alırlar. Bu nedenle bitkilerde kök sistemleri büyük önem taşır. Kök sistemi denildiği zaman köklerin tümü akla gelir. Bitkiler kendilerine özgü kök sistemlerine sahiptir. Bir bitkinin kök sistemi başka bir bitkinin kök sisteminden genel görünümüyle kolaylıkla ayrılabilir. Kök sistemleri bitkilerin yetiştikleri ortam koşullarının etkisi altında yapı, ağırlık, gelişme ve yayılma yönünden ayrımlılık gösterir.

Su ve besin elementi alımında, bitki kök sistemlerinde kök ucu yaşamsal öneme sahiptir. Kök uçları besin çözeltisi içerisinde bulundurulmak koşuluyla sürekli olarak yukarı çekilen bir bitkiyi beslemek ve geliştirmek olasıdır (Şekil 2-1). Yetişkin bir bitkinin kök sisteminde dallanma nedeniyle milyarlarca kök ucu bulunur. Fizyolojik nedenlerle bitki kök sistemi tarafından su ve besin elementlerinin absorpsiyonlarındaki etkinlik, kök sisteminde bulunan kök uçlarının sayılarıyla yakından ilgilidir. Adi bir büyüteç ya da çıplak gözle incelenmesi sonucu, kök ucunda birbirini izleyen dört ayrı absorpsiyon yöresinin bulunduğu kolaylıkla anlaşılabilir (Şekil 2-2). Kökün en uç kısmında (apeksinde) bulunan beyaz renkli ve olağanüstü kısa yöre *kök başlığı* olarak isimlendirilmiştir. Kökün en ucunda bulunan konik şekilli kök başlığı *meristematik yöreyi* örten hücreler topluluğudur. Toprak içerisindeki gelişme sırasında kök ucunun mekaniksel yıpranmasını kök başlığı en az düzeye indirir. Kök başlığının dışında yeralan ve zamanla yıpranıp parçalanan hücreler, meristematik yöredeki en yakın hücrelerin bölünmesiyle oluşan hücrelerle yenilenir.

KAYNAKÇA

Anghinoni, I. and S.A. Barber (1980). *Phosphorus influx and growth characteristics of corn roots as influenced by phosphorus supply*. Agron. J. 72:685-688.

Atwell, B.J. and B.T. Steer (1990). *The effect of oxygen deficiency on uptake and distribution of nutrients in maize plants*. Plant and Soil 122:1-8.

Baligar, V.C. and S.A. Barber (1978). *Potassium uptake by onion roots characterized by potassium/rubidium ratio.* Soil Sci. Soc. Am. J. 42:618-622.

Bennie, A.T.P. (1991). *Growth and mechanical impedance.* p. 393-414. In: The Plant Root, the Hidden Half (Y. Waisel, A. Eshel and U. Kafkafi, eds.), Marcel Dekker, New York.

Bravo, F.P. and E.G. Uribe (1981). *Temperature dependence of the concentration kinetics of absorption of phosphate and potassium in corn roots*. Plant Physiol. 67:815-819.

Breteler, H. and M. Siegerist (1984). *Effect of ammonium on nitrate utilization by roots of dwarf bean*. Plant Physiol. 75:1099-1103.

Brouwer, R. (1981). *Co-ordination of growth phenomena within a root system of intact maize plants*. Plant and Soil, 63:65-72.

Bukovac, M.J. and S.J. Wittwer (1957). *Absorption and mobility of foliar applied minerals*. Plant Physiol. 32:428-435.

Burd, J.S. (1947). *Mechanism of release of ions from soil particles to plants*. Soil Sci. 64:222-225.

Chatterjee, C., N. Nautiyal and S.C. Agarwala (1992). *Excess sulphur partially alleviates copper deficiency effects in mustard*. Soil Sci. Plant Nutr. 38:57-64.

Clarkson, D.T. (1985). *Factors affecting mineral nutrient acquisition by plants*. Annu. Rev. Plant Physiol. 36:77-115.

Clarkson, D.T., L.H.P. Jones and J.V. Purves (1992). *Absorption of nitrate and ammonium ions by Lolium perenne from flowing solution cultures at low root temperatures*. Plant Cell Environ. 15:99-106.

Cornish, P.S., H.B. So and J.R. McWilliam (1984). *Effects of soil bulk density and water regime on root growth and uptake of phosphorus by ryegrass*. Aust. J. Agric. Res. 35:631-644.

Coutts, M.P. and J.J. Philipson (1977). *The influence of mineral nutrition on the root development of trees*. III. Plasticity of root growth in response to changes in the nutrient environment. J. Exp. Bot. 28:1071-1075.

Czapek, F. (1896). *Zur Lehre von den Wurzelaussceidungen*. Jahrb. Wiss. Bot. 29:321-390.

Dean, L.A. and M. Fried (1953). *Soil-plant relations in the phosphorus nutrition of plants*. In: Soil and Fertilizer Phosphorus in Crop Nutrition. (Ed. W.H. Pierre and A.G. Norman). Agronomy Monograph IV. The American Society of Agronomy, Academic Press Inc., New York.

De Boer, A. H. and L. H. Wenger (1997). Regulatory mechanisms of ion channels in xylem parenchyma cells. J. Exp. Bot. 48: 441-449.

Drew, M.C. and E.J. Sisworo (1979). *The development of waterlogging damage in young barley plants in relation to plant nutrient status and changes in soil properties*. New Phytol. 82:301-314.

Driessche van den, R. (1987). *Importance of current photosynthate to new growth in planted conifer seedlings*. Can. J. For. Res. 17:776-782.

Eaton, F.M. and D.R. Ergle (1948). *Carbohydrate accumulation in the cotton plant at low moisture levels*. Plant Physiol. 23:169-187.

Engels, C. and H. Marschner (1992). *Root to shoot translocation of macronutrients in relation to shoot demand in maize (**Zea mays** L.) grown at different root zone temperature*. Z. Pflanzenernahr. Bodenk. 155:121-128.

Epstein, E. (1972). *Mineral Nutrition of Plants*. Principles and Perspectives, John Willey and Sons, Inc. New York. USA.

Faller, N. (1972). *Schwefeldioxid, Schwefelwasserstoff, nitrose Gase und Ammoniak als ausschliessliche S-bzw.* N-Quellen der höheren Plfanzen. Z. Pflanzenernähr. Bodenk. 131:120-130.

Fox, R.L. and B. Kacar (1964). *Phosphorus mobilization in a calcareous soil in relation to surface properties of roots and cation uptake*. Plant and Soil 20:319-330.

Fox, R.L. and B. Kacar (1965). *Mobilization of non-exchangeable potassium and sodium in a calcareous soil during plant growth*. Plant and Soil 12:33-44.

Franke, W. (1967). *Mechanisms of foliar penetration of solutions*. Ann. Rev. Plant Physiol. 18:281-300.

Fried, M. and R.E. Shapiro (1960). *Soil-plant relations in phosphorus uptake*. Soil Sci. 90:69-70.

Glass, A.D.M. and M.Y. Siddigi (1985). *Nitrate inhibition of chloride influx in barley:* Implications for a proposed chloride homeostat. J. Exp. Bot. 36:556-566.

Gök, M., İ. Ortaş, İ. Çakmak, H. İbrikçi, K. Gür, B. Torun, I. Onaç ve A. Çoşkan (1997). *GAP, Çukurova ve Orta Anadolu Topraklarında Mikorizal Po-*

tansiyel, Etkinlik Dereceleri ve Mikoriza İzolatlarının Bitki Gelişimi ve Besin Elementleri Alımına Etkisi. s. 1-58. (Kesin Rapor). TÜBİTAK-TOGTAG/1274, Ankara.

Gregory, P.J. (1983). *Response to temperature in a stand of pearl millet*. VIII. Root development. J. Exp. Bot. 37:379-388.

Grundon, N.J. (1980). *Effectiveness of soil-dressing and foliar sprays of copper sulphate in correcting copper deficiency of wheat (**Triticum aestivum**) in Queensland*. Aust. J. Exp. Agric. Anim. Husb. 20:717-723.

Grzebisz, W., J. Floris and M. van Noordwijk (1989). *Loss of dry matter and cell contents from fibrous roots of sugar beet due to sampling, storage and washing*. Plant and Soil 113:53-57.

Guinel, F.C. and M.E. McCully (1986). *Some water-related physical properties of maize root-cap mucilage*. Plant Cell Environ. 9:657-666.

Gupta, G. and R. Narayanan (1992). *Nitrogen fixation in soybean treated with nitrogen dioxide and molybdenum*. J. Environ. Qual. 21:46-49.

Hale, M.G. and L.D. Moore (1979). *Factors affecting root exudation.* II. 1970-1978. Adv. Agron. 31:93-124.

Heenan, D.P. and L.C. Campbell (1981). *Influence of potassium and manganase on growth and uptake of magnesium by soybeans* (***Glycine max** L. **Merr. cv Bragg***). Plant and Soil 61:447-456.

Heintze, S.G. (1961). *Studies on the cation exchange capacities of roots.* Plant and Soil 13:365-383.

Hochmuth, G.J., W.H. Gabelman and G.C. Gerloff (1985). *A gene affecting tomato root morphology*. Hort. Science 20:1099-1101.

Hofer, R.M. (1991). *Root hairs*. p. 129-148. In "Plant Roots: the Hidden Half" (Y. Waisel, A. Eshel and U. Kafkafi, eds.) Marcel Dekker, New York.

Hofer, R.M. and P.E. Pilet (1986). *Structural and cytochemical analysis of the cell walls in growing maize roots*. J. Plant Physiol. 122:395-402.

Hopkins, H.T., A.W. Specht and S.B. Hendricks (1950). *Growth and nutrient accumulation as controlled by oxygen supply to plant roots*. Plant Physiol. 25:193-208.

Horesh, I. and Y. Levy (1981). *Response of iron-deficient citrus trees to foliar iron sprays with a low-surface-tension surfactant*. Sci. Hortic. 15:227-233.

Huang, B.R., H.M. Taylor and B.L. McMichael (1991a). *Behaviour of lateral roots in winter wheat as affected by temperature*. Environ. Exp. Bot. 31:187-192.

Huang, B.R., H.M. Taylor and B.L. McMichael (1991b). *Growth and development of seminal and crown roots of wheat seedlings as affected by temperature*. Environ. and Exp. Bot. 31:471-477.

Hurd, R.G. and J.F. Sutcliffe (1957). *Nature*, 180:233-235.

Jacobson, L., D.P. Moore and R.J. Hannapel (1960). *Role of calcium in absorption of monovalent cations*. Plant Physiol. 35:352-358.

Jenny, H. (1951). *Contact phenomena between adsorbents and their significance in plant nutrition*. In: Mineral Nutrition of Plants (E. Truog, ed.), University of Wisconsin Press, Madison, Wisc., USA.

Jenny, H. and R. Overstreet (1939). *Cation interchange between plant roots and soil colloids*. Soil Sci. 47:257-261.

Kacar, B. (1972). *Asit reaksiyonlu toprağa artan miktarlarda verilen kalsiyumlu ve fosforlu gübrelerin yulaf, mısır ve fiğ bitkilerinin potasyum alımı üzerine etkileri*. A.Ü. Ziraat Fakültesi Yıllığı 21(3-4):431-458. A.Ü. Basımevi, Ankara.

Kacar, B. (1996). *Bitki Fizyolojisi*. s. 1-424. 4. Baskı. A.Ü.Z.F. Yayın No. 1447, Ders Kitabı 427. A.Ü. Ziraat Fakültesi Halkla İlişkiler ve Yayın Ünitesi, Ankara.

Kacar, B. ve A.V. Katkat (1997). *Tarımda Fosfor*. s. 1-417. Bursa Ticaret Borsası Yayınları No. 5, Uludağ Üniversitesi Basımevi, Bursa.

Kacar, B. ve A.V. Katkat ve Ş. Öztürk (2006). *Bitki Fizyolojisi 2. Baskı* s. 1-563. Nobel Yayınevi, Ankara.

Kafkafi, U. (1991). *Root growth under stress.* Salinity. p. 375-391. In: The Plant Roots: The Hidden Half. (E. Waisel, A. Eshel and U. Kafkafi, eds.), Marcel Dekker, New York.

Kaiser, W., A. Dittrich and U. Heber (1993). *Sulfate concentrations in Norway spruce needles in relation to atmospheric SO_2 a comparison of trees from various forests in Germany with trees fumigated with SO_2 in growth chambers*. Three Physiol. 12:1-13.

Katznelson, H. (1946). *The rhizosphere effect of mangels on certain groups of microorganisms*. Soil Sci. 62:343-354.

Keltjens, W.G. and J.H. Nijenstein (1987). *Diurnal variations uptake, transport and assimilation of NO_3^- and efflux on OH^- in maize plants*. J. Plant Nutr. 10:887-900.

Keller, P. und H. Deuel (1957). *Kationenaustaischkapazitat und Pektingehalt von Pflanzenwurzeln. Zeitschr*. Pflanzenernahrung. Dung. Bodenkunde 79:119-131.

Kloepper, J.W., R. Rodriguez-Kabana, J.A. McInroy and D.J. Collins (1991). *Analysis of populations and physiological characterisation of microorga-*

nisms in rhizophere of plants with antogonistic properties to phytopathogenic nematodes. Plant and Soil 136:95-102.

Lambers, H., A. van der Werf and H. Konings (1991). *Respiratory patterns in roots in relation to their functioning*. p. 229-263. In: The Plant Root, the Hidden Half. (Warsel, Y., A. Eshel and U. Kafkafi, eds.). Marcel Dekker, Inc. New York.

Lambert, D. H., H. Cole and D. E. Baker (1980). *Variation in response of alfalfa clones and cultivars to mycorrhizae and phosphosus*. Crop Sci. 20:615-618.

Lapasin, R. and S. Pricl (1995). *The Rheology of Industrial Polysaccharides*. Theory and Application. Blackie, London.

Lugo-Lopez, M.A. (1960). *Pore size and bulk density as mechanical soil factors impeding root development.* Jour. Agr. Univ. Puerto Rico 44:40-44.

Lyshede, O.B. (1982). *Structure of the outer epidermal wall in xerophytes*. p. 87-98. In: The Plant Cuticle (D.F. Cutler, K.L. Alvin and C.E. Price, eds.). Academic Press, London.

Maathius, F. J. M., Icdida, D. Sanders and J. I. Schroeder (1997). *Roles of higher plant K^+ channels*. Plant Physiol. 114:1141-1149.

MacDuff, J.H. and S.B. Jackson (1991). *Growth and preference for ammonium or nitrate uptake by barley in relation to root temperature*. J. Exp. Bot. 42:521-530.

Marschner, H. (1995). *Mineral nutrition of higher plants*. 2nd Ed. p. 1-889. Academic Press, San Diego. USA.

Materechera, S.A., A.M. Alston, J.M. Kirby and A.R. Dexter (1992). *Influence of root diameter on the penetration of seminal roots into a compacted subsoil*. Plant and Soil 144:297-303.

Mauseth, J. D. (1988). *Plant Anatomy*. Benjamin/Cummings, Redwood City, CA. USA.

Meisner, C.A. and K.J. Karnock (1991). *Root hair occurence and variation with environment*. Agron. J. 83:814-818.

Mengel, K. and H. Casper (1981). *The effect of soil moisture on the availability of soil nitrate*. Pflanzenernähr. Bodenkd. 143:617-626.

Michael, G. (1990). *Vorstellungen über die Regulation der Wurzelhaarbildung*. Kali Briefe 20:411-429.

Mikkelsen, R.L. and H.F. Wan (1990). *The effect of selenium on sulfur uptake by barley and rice.* Plant and Soil 121:151-153.

Mohr, H. D. (1978). *Soil penetraiton by roots in relation to important soil characteristics*. Kali Briefe (Büntehof-West Germany) 14 (2): 103-113.

Moraghan, J.T. (1979). *Manganese toxicity in flax growing on certain calcareous soils low in available iron*. Soil Sci. Soc. Am. J. 43:1177-1180.

Morel, J.L., M. Mench and A. Guckert (1986). *Measurement of Pb^{2+}, Cu^{2+} and Cd^{2+} binding with mucilage exudates from maize (**Zea mays** L.) roots*. Biol. Fertil. Soils 2:29-34.

Morthur, B.N., N.K. Agrawal and V.S. Singh (1968). *Effect of soil versus foliar applications of urea on yield of American cotton variety*. 320. Indian J. Agric. Sci. 38:811-815.

Nakayama, F.S. and B.A. Kimball (1988). *Soil carbondioxide distribution and flux within the open-top chamber*. Agron. J. 80:394-398.

Neumann, P.M., Y. Ehrenreich and Z. Golab (1983). *Foliar fertilizer damage to corn leaves: relation to cuticular penetration*. Agron. J. 73:979-982.

Nye, P.H. (1986). *Acid-base changes in the rhizosphere*. p. 129-153. In: Advances in Plant Nutrition. Vol. 2. (B. Tinker and A. Lauchli, eds.) Praeger Scientific, New York.

Özcan, H. ve S. Taban (2000). *VA-Mycorrhiza'nın alkalin ve asit toprakla yetiştirilen mısır bitkisinin gelişimi ile fosfor, çinko, demir, bakır ve mangan konsantrasyonları üzerine etkisi*. Türk J. Agric. For. TUBİTAK. 24: 629-635.

Pearson, R.W., L.F. Radcliffe and H.M. Taylor (1970). *Effect of soil temperature, strength and pH on cotton seedlings root elongation*. Agron. J. 62:243-246.

Ray, T.C., J.A. Callow and J.F. Kennedy (1988). *Composition of root mucilage polysaccarides from Lepidium sativum*. J. Exp. Bot. 39:1249-1261.

Reinhard, S., P. Martin and H. Marschner (1992). *Interactions in the tripartite symbiosis of pea (**Pisum sativum** L.), Glomus and Rhizobium under non-limiting phosphorus supply*. J. Plant Physiol. 141:7-11.

Rovira, A.D. and C.B. Davery (1974). *Biology of the rhizosphere*. p. 153-204. In: The Plant Root and Its Environment (E.W. Carson, ed.). University Press of Virginia, Charlottesville.

Rovira, A.D., C. D. Bowen and R. C. Foster (1983). *The significance of rhizosphere microflora and mycorrhizas in plant nutrition.* pp. 61-93. In: Inorganic Plant Nutrition (Encyclopedia of Plant Physiology, new series, vol 15B (A. Läuchli and R. L. Bieleski, eds.) Springer, Berlin.

Rufty, T.W. Jr., C.D. Raper and W.A. Jackson (1982). *Nitrate uptake, root and shoot growth, and ion balance of soybean plants during acclimation to rootzone acidity*. Bot. Gaz. (Chicago) 143:5-14.

Salisbury, F.B. and C. Ross (1969). *Plant Physiology*. Wardsworth Publishing Company Inc., Belmont, California, USA.

Salisbury, F. B. and C. W. Ross (1992). *Plant Physiology* 4th Ed. pp. 1-682. Wadsworth Publishing Company, Belmont, California. USA.

Sattelmacher, B., F. Klotz and H. Marschner (1990). *Influence of nitrogen level on root growth and morphology of two potato varieties differing in nitrogen acquisition*. Plant and Soil 123:131-137.

Sattelmacher, B., H. Marschner and R. Kühne (1990a). *Effects of root zone temperature on root activity of two potato (**Solanum tuberosum** L.) clones with different adaptation to high temperatures.* J. Agron. Crop Sci. 165:131-137.

Sattelmacher, B., H. Marschner and R. Kühne (1990b). *Effects of the temperature of the rooting zone on the growth and development of roots of potato (**Solanum tuberosum** L.)*. Ann. Bot. 65:27-36.

Sattelmacher, B., J. Gerendas, K. Thomas, H. Brück and N.H. Bagdady (1993). *Interaction between root growth and mineral nutrition*. Environ. Exp. Bot. 33:63-73.

Sauerbeck, D. R. and H. M. Helal (1986). *Plant root development and photosynthate consumption depending on soil compaction*. Trans. XIII Congr. Int. Soil Sci. Soc. (Hamburg), Vol. 3, 948-949.

Schaller, G. and W.R. Fischer (1985*).* *Kurzfristige pH-Pufferung von Böden*. Z. Pflanzenernähr. Bodenk. 148:471-480.

Schimansky, C. (1981). *Der Einfluss einiger Versuchsparameter auf das Fluxverhalten von ^{28}Mg bei Gerstenkeimpflanzen in Hydrokulturversuchen*. Landwirtsch. Forsch. 34:154-165.

Schwab, A. P. (2000). *The soil solution*. p 85-122. In: Handbook of Soil Science (M. E. Sumner, ed.) CRC Pres, New York. USA.

Sharma, A. K., P. C. Srivastava, B. N. Johri and V. S. Rathore (1992). *Kinetics of zinc uptake by mycorrhizal (VAM) and non-mycorrhizal corn (Zea mays L.) roots.* Boil. Fertil. Soils 13: 206-210.

Siman, G. and S.L. Jansson (1976). *Sulphur exchange between soil and atmosphere with special attention to sulphur release directly to the atmosphere*. 2. The role of vegetation in sulphur exchange between soil and atmosphere. Swedish J. Agric. Res. 6:135-144.

Smith, S. E., D. J. Read and J. L. Harley (1997). *Mycorrhizal Symbiosis*, Academic Pres, San Diego.

Stasovski, E. and Peterson, C.A. (1991). *The effects of drought and subsequent rehydration on the structure and vitality of Zea mays seedling roots*. Can. J. Bot. 69, 1170-1178.

Strebel, O. and W.H.M. Duynisveld (1989). *Nitrogen supply to cereals and sugar beet by mass flow and diffusion on a silty loam soil*. Z. Pflanzenernähr. Bodenk. 152:135-141.

Tachibana, S. (1987). *Effect of root temperature on the rate of water and nutrient absorption in cucumber cultivars and tigleafgourd*. J. Jpn. Soc. Hort. Sci. 56:461-467.

Thoene, B., P. Schröder, H. Papen, A. Egger and H. Rennenberg (1991). *Absorption of atmospheric NO_2 by spruce (**Piceaabies L. Karst**.) trees*. I. NO_2 influx and its correlation with nitrate reduction. New Phytol. 117:575-585.

Trolldenier, R. (1971). *Recent aspects of the influence of potassium on stomatal opening and closing*. p. 130-133. In: Potassium in Biochemistry and Physiology. Proc. 8th Colloq. Int. Potash Inst., Bern.

Trolldenier, G. and C. Hecht-Buchholz (1984). *Effect of aeration status of nutrient solution on microorganisms, mucilage and ultrastructure of wheat roots*. Plant and Soil 80:381-390.

Uren, N.C. and H.M. Reisenauer (1988). *The role of root exudation in nutrient acquisition*. Advances Plant Nutrition, p. 79-114. Vol. 3 (B. Tinker and Lauchlii, eds.), Praeger, New York.

Veen, B.W., M. van Noordwijk, P. De Willigen, F.R. Boone and M.J. Kooistra (1992). *Root-soil contact of maize, as measured by a thin-section technique*. III Effects on shoot growth, nitrate and water uptake efficiency. Plant and Soil 139:131-138.

Vermeer, J. and M.E. McCully (1981). *Fucose in the surface deposits of axenic and field grown roots of **Zea mays** L. Protoplasma* 109:233-248.

Viets, Jr., F.F. (1944). *Calcium and other polyvalent cations as accelerators of ion accumulation by excised barley roots.* Plant Physiol. 19:466-480.

Wilcox, H. E. (1991). *Mycorrhizae. In:* The Plant Root, the Hidden Half pp. 731-765. (Y. Waisel and U. Kafkafi, eds.) Marcel Dekker, New York, USA.

Wittwer, S.H., M.J. Bukovac and H.B. Tukey (1963). *Advances in foliar feeding of plant nutrients.* p. 429-455. In: Fertilizer Technology and Usage (M.H. McVickar, G.L. Bridger and N.L. Nelson, eds.) Soil Sci. Soc. Amer. Madison, Wisconsin. USA.

Yılmaz, A., H. Ekiz, B. Torun, İ. Gültekin, S. Karanlık, S.A. Bağcı and İ. Çakmak (1997). *Effect of different zinc application methods on grain yield and zinc concentration in wheat cultivars grown on zinc-deficient calcareous soils*. Journal of Plant Nutrition 20:461-471.

Zsoldos, F. and E. Haunold (1982). *Influence of 2,4-D and low pH on potassium, ammonium and nitrate uptake by rice roots*. Physiol. Plant. 54:63-68.

3 BİTKİLERDE SU ALIMI

3.1. BİTKİ-SU İLİŞKİLERİNDE TEMEL İLKELER

Su, yaşam sıvısı olarak bilinir ve canlıların yaşaması suyun bulunmasına bağlıdır. Canlı organizmaların çok büyük bölümü sudur. Örneğin taze bir bitki materyalinin % 80-95'i sudan oluşmuştur. Suyun yaşam için önemli fiziksel ve kimyasal özellikleri asal olarak su moleküllerinin yapısıyla yakından ilgilidir. Su molekülü (H_2O), bir oksijen atomunun iki yanına 105°'lik açı oluşturacak şekilde bağlanmış iki hidrojen atomunu içerir (Şekil 3-1). Polar özelliğe sahip olan su molekülünün bir yönü (*hidrojenler yönü*) pozitif ve diğer yönü de (*oksijen yönü*) negatiftir. Elektriksel yüklerin asimetrik dağılımları nedeniyle su molekülleri güçlü *hidrojen bağı* ya da *hidrojen köprüsü* ile birbirlerine bağlanırlar (*kohezyon*). Su molekülleri arasındaki yüksek kohezyon gücü, ksilem iletim boruları içerisinde suyun, uzun bir ağacın tepesine değin çıkmasında önemli etkiye sahiptir.

Polar özellikleri nedeniyle su molekülleri öteki pek çok maddelere yapışır. Suyun ıslatma özelliği de bundan ileri gelir. Canlı dokularda bulunan selüloz, nişasta, protein vb moleküllere su moleküllerinin yapışması (*adezyonu*) bitkide suyun hareketinde olağanüstü önemlidir. Benzer şekilde suyun çözücü özelliği yaşamsal olaylarda büyük önem taşır. Pek çok bileşiklerin çözünmesine olanak verdiği için suya "*Üniversal çözücü*" de denir. Yeryüzünde mutlak arı su bulmak ve arı suyu korumak olanaksızdır. Su molekülleri maddeyi parçalayıp, aralarına girerek parçacıkların birleşmesini önler. (Şekil 3-2). Yağışlarla yeryüzüne düşen suyun içinde atmosferdeki gazlar çözünmüş şekilde bulunur. Tüm kimyasal elementlerin yaklaşık yarısı az ya da çok suda çözünür. O nedenle denizlerde, göllerde, göletlerde vb yerlerde bulunan sular sulu bir çözelti niteliğindedir. Suyun çözme gücü hidrojen bağının oluşturabilme özelliğine bağlıdır. Bu da su molekülleri üzerideki elektriki yüklerin asimetrik dağılışları ile yakından ilgilidir. Örneğin oksijen atomlarına, hidrosil gruplarına (-OH), ya da amino gruplarına sahip olan şeker, alkol, amino asitler vb bileşikler hidrojen bağı sayesinde su molekülleri arasında tutulurlar.

Bitkiler için suyun çözücü özelliğinin ayrı bir önemi vardır. Bitki gelişmesi için asal olan çeşitli elementlerle enerji taşınması ve depolanması için gerekli bileşikler suda çözünmüş şekilde bitkiler tarafından alınır ve bitkide çeşitli yerlere taşınırlar.

yümesinin gündüze göre daha fazla olduğunu saptamıştır. Marc ve Palmer (1976) toprağın yarayışlı su içeriği ile ilgili olarak bitki yapraklarında su potansiyelinin arttığını dolayısıyla yaprak büyümesinin daha fazla olduğunu belirtmiştir.

Hücre büyümesi üzerine olduğu gibi hücre bölünmesi üzerine de su stresi etkilidir. Bu konuda yapılmış çeşitli araştırmaları derleyen Hsiao (1973) su stresinin uzaması halinde hücre bölünmesinin gerilediğini rapor etmiştir. Ancak hücre bölünmesi üzerine su stresinin etki mekanizması henüz tam olarak bilinmemektedir.

Su stresinde hücre duvarı sentezinin gerilediği (Cleland 1967) ve bitki dokularında protein içeriğinin azaldığı (Mizrahi ve ark. 1970) saptanmıştır. Su stresinin protein sentezini nasıl etkilediği hususunda ise bilinenler sınırlıdır.

Aşırı derecedeki su noksanlıklarında bitkilerde enzim miktarlarının doğrudan etkilendiği saptanmıştır. Örneğin orta derecedeki su stresinde hidrolaz ve dehidrogenaz gibi enzimlerin miktarlarında artış görülmüştür. Buna karşın genelde su stresi enzim miktarının azalmasına yol açmıştır. Özellikle protein sentezinin gerilemesinde başlıca rolü olan nitrat redüktaz enzimi önemli miktarda azalmıştır (Bardzik ve ark. 1971).

Su stresi ile bitki hormonları arasındaki ilişki karmaşık olmakla beraber genel bazı noktalar açıklığa kavuşturulmuştur. Örneğin orta düzeydeki su stresinde absisik asidin (ABA) bitkide hızlı ve fazla miktarda biriktiği kesin olarak saptanmıştır (Mizrahi ve ark. 1970). Bitkilerde absisik asit birikmesinin ise stomaların kapanmasına neden olduğu saptanmıştır (Beardsell ve Cohen 1975).

Su stresinde stomaların daha az açılmalarına paralel olarak fotosentezin de gerilediği saptanmıştır. Su stresi arttıkça bitkilerde CO_2 alımının ve fotosentezin azaldığı, fotosentez ürünlerinin taşınmasında gerileme olduğu (Brevedan ve Hodges 1973), bitkilerde şekerlerin, aminoasitlerin ve özellikle prolinin biriktiği (Singh ve ark. 1973) belirlenmiştir.

KAYNAKÇA

Anderson, W.P., D.P. Aikman and A. Meier (1970). *Excised root exudation a standing gradient osmotic flow*. Proc. Roy. Soc. London B 174:445-458.

Bardzik, J.M., H.V. Marsh and J.R. Havis (1971). *Effects of water stress on the activities of three enzymes in maize seedlings.* Plant Physiol. 47:828-831.

Beardsell, M.F. and D. Cohen (1975). *Relationship between leaf water status, abscisic acid levels, stomatal resistance in maize and sorghum*. Plant Physio. 56:207-212.

Biddulph, O. (1941). *Diurnal migration of injected radiophosphorus from bean leaves*. Amer. Jour. Bot. 28:348-352.

Biddulph, O. and J. Markle (1944). *Translocation of radiophosphorus in the phloem of the cotton plant*. Amer. Jour. Botan. 31-56-61.

Biddulph, O. and R. Cory (1957). *An analysis of translocation in the phloem of the bean plant using THO, ^{32}P and $^{14}CO_2$.* Plant Physiol. 32:608-617.

Boyer, J.S. (1968). *Relationship of water potential to growth of leaves*. Plant Physiol. 43:1056-1062.

Breazeale, E.L. and W.T. McGeorge (1953). *Exudation pressure in roots of tomato plans under humid conditions*. Soil Sci. 75:293-298.

Breazeale, E.L., W.T. McGeorge and J.F. Breazeale (1951). *Movement of water vapor in soils*. Soil Sci. 71:181-183.

Brevedan, E.R. and H.F. Hodges (1973*).* *Effects of moisture deficits on C-14 translocation in corn*. Plant Physiol. 52:436-439.

Brouwer, R. (1965). *Ion absorption and transport in plants.* Ann. Rev. Plant Physiol. 16:241-246.

Chino, M., T. Fukumorita, S. Kawabe and Y. Ando (1982). *Chemical composition of rice phloem sap collected by insect technique*. p. 105-110. In: Proceeding of the Ninth International Plant Nutrition Colloquium, Warwick, England (A. Scaite, ed.). Commonwealth Agricultural Bureau, Farnham Royal, Bucks, UK.

Cleland, R.E. (1967). *A dual role of turgor pressure in auxin-induced cell elongation in Avena coleptiles*. Plant, 77:182-191.

Crafts, A.S. and T. C. Broyer (1938). *Migration of salts and water into xylem of the roots of higher plants*. Amer. Jour. Bot. 25:529-535.

DaSilva, M.C. and B.J. Shelp (1990). *Xylem-to-phloem transfer of organic nitrogen in young soybean plants.* Plant Physiol. 92:797-801.

Dixon, H.H. (1924). *Transpiration stream*. University of London Press. London. UK.

Engels, C., L. Münkle and H. Marschner (1992*).* *Effect of root zone temperature and shoot demand on uptake and xylem transport of macronutrients in maize (**Zea mays** L.)*. J. Exp. Bot. 43:537-547.

Frensch, J., T. C. Hsiao and E. Steudle (1966). *Water and solute transport along developing maize roots*. Planta 198:348-355.

Haeder, H.E. and H. Beringer (1984a). *Long distance transport of potassium in cereals during grain filling in detached ears*. Physiol.Plant.62:433-438.

Haeder, H.E. and H. Beringer (1984b). *Long distance transport of potassium in cereals during grain filling in intact plants.* Physiol.Plant.62:439-444.

Hocking, P.J. (1980). *The composition of phloem exudate and xylem sap from tree tobacco (**Nicotiana glauca Groh**)*. Ann. Bot. (London) 45:633-643.

Holbrook, N. M., M. J. Burns and C. B. (1995). *Negative xylem pressures in plants: A test of the balancing presure technique.* Science 270:1193-1194.

House, C.R. and N. Findley (1967*).* *Water transport in isolated maize roots*. Jour. Expt. Bot. 17:344-354.

Hsiao, T.C. (1973). *Plant responses to water stress*. Ann. Rev. Plant Physiol. 24:519-570.

Jeschke, W.D. and J.S. Pate (1991a). *Modelling of the partitioning, assimilation and storage of nitrate within root and shoot organs of castor bean (**Ricinus communis** L.).* J. Exp. Bot. 42:1105-1116.

Jeschke, W.D. and J.S. Pate (1991b*).* *Cation and chloride partitioning through xylem and phloem within the whole plant **Ricinus communis** L.* under conditions of salt stress. J. Exp. Bot. 42:1105-1116.

Jeschke, W.D., J.S. Pate and C.A. Atkins (1986). *Effects of NaCl salinity on growth, development, ion transport and ion storage in white Lupin* (**Lupinus albus L. vc. Ultra**). J. Plant Physiol. 124:257-274.

Kacar, B., A. V. Katkat ve Ş. Öztürk (2006). *Bitki Fizyolojisi 2. Baskı*. S. 1-563. Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.

Kozlowski. T. T. and S. G. Pallardy (1997). *Physiology of Woody Plants.* 2nd Ed. pp. 1-411. Academic Press. USA.

Marc, J. and J.H. Palmer (1976). *Relationship between water potential and leaf inflorescence initiation in **Helianthus annuus**.* Plant 36:101-104.

Marschner, H. (1995). *Mineral Nutrition of Higher Plants.* 2nd Ed. p. 1-889. Academic Press, New York.

McNeil, D.L. (1980). *The role of the stem in phloem loading of minerals in **Lupinus albus, L. cv. Ultra***. Ann. Bot. (London) 45:329-338.

Mix, G.P. and H. Marschner (1976). *Einfluss exogener und endogener faktoren auf den Calciumgehalt von Paprika-und Bohnenfrüchten*. Z. Pflanzenernahr. Bodenk. 139:551-563.

Mizrahi, Y.A., A. Blumenfeld and A.E. Richmond (1970). *Abscisic acid and transpiration in leaves in relation to osmotic root stress.* Plant Physiol. 46:196-171.

Münch, E. (1930). *Die Staffbewegungen in der Pflanze. Gustav-Fischer.* Jena. Germany.

Nobel, P. S. (1991). *Physicochemical and Environmental Plant Physiology.* Academic Press, San Diego. USA.

Pockman, W. T., S. J. Sperry and J. W O'Leary (1995). *Sustained and significant negative pressure in xylem*. Nature 378: 715-716.

Sabinin, D. A. (1925). *On the root system as an osmatic apparatus*. Bull Inst. Resch. Biol. Uni. Perm. Vol. 4. Suppl. 2. pp. 1-136.

Salisbury, F. B. and C. W. Ross (1992). *Plant Physiology.* 4th ed. Pp. 1-682. Wadsworth Publishing Company, Belmont, California, USA.

Shone, M.G.T. (1969). *Origins of the electrical potential difference between the xylem sap of maize roots and the external solution.* Jour. Expt. Bot. 20:698-716.

Singh, T.N., L.G. Paleg and D. Aspinal (1973). *Stress metabolism III. Variations in response to water deficit in barley plant.* Aust. J. Biol. Sci. 26:65-76.

Steudle, E. and J. Frensch (1996). *Water transport in plants: Role of the apoplast, Plant soil* 187:67-69.

Stocking, C.R. (1956). *Root pressure.* In: Encyclopedia of Plant Physiology. (W. Ruhland, ed.). 3:583-589.

Stout, P.R. and D.R. Hoagland (1939). *Upward and lateral movement of salt in certain plants as indicated by radioactive isotopes of potassium, sodium, phosphorus absorbed by roots.* Amer. Jour. Botan. 26:320-327.

Taiz, L. and E. Zeiger (1998). *Plant Physiology.* 2nd ed. pp. 1-792. Sinauer Associates, Inc., Publishers, Sunderland, Massachusetts, USA.

Triplett, E.W., N.M. Barnett and D.G. Blevins (1980). *Organic acids and ionic balance in xylem exudate of wheat during nitrate or sulfate absorption.* Plant Physiol. 65:610-613.

Van Bel, A.J.E. (1984). *Quantification of the xylem-to-phloem transfer of amino acids by use of insulin (^{14}C) carboxylic acid as xylem transport marker.* Plant Sci. Lett. 35:81-85.

Van Beusichem, M.L., E.A. Kirkby and R. Baas (1988). *Influence of nitrate and ammonium nutrition and the uptake, assimilation and distribution of nutrients in* ***Ricinus communis****.* Plant Physiol. 86:914-921.

4 AZOT

4.1. BİTKİLERİN AZOT ALIMI

Yaşamsal öneme sahip olan azot, bitkiler tarafından nitrat (NO_3^-) ve amonyum (NH_4^+) iyonları şeklinde alınır. Genel olarak bitkinin azot gereksinimleri vegatatif gelişme dönemlerinde daha yüksektir. İyi havalanan ve pH'sı 6 ile 8 arasında değişen topraklarda nitrifikasyon oranının yüksekliği nedeniyle bitkiler nitratı daha fazla absorbe ederler. Toprak çözeltisinde çözünürlüğünü koruyan nitrat, kök yöresine kitle akımı ile ulaşır. Mısır bitkisi kökü tarafından alınan nitrata kitle akımının % 79, difüzyonun % 20 ve kök kontak değişiminin ise % 1 oranında kaynaklık ettiği rapor edilmiştir (Foth ve Ellis 1988). Bitki kökünde bulunan nitrat ile toprak çözeltisindeki nitrat değişim gösterir. Bir başka deyişle dış ortamdan nitrat iyonları köke girer ve çıkar. Morgan ve ark.'na (1973) göre nitratın köke girişi aktif absorpsiyon ile gerçekleşirken kökten dışarı çıkışı yoğunluk farkına bağlı olarak pasif mekanizma ile gerçekleşir. Benzer konuda çalışan Rao ve Rains (1976) metabolik enerjiden yararlanılarak nitratın bitki kökleri tarafından alındığını saptamışlardır.

Yapılan çeşitli araştırmalar azot alımı üzerine ortam sıcaklığının önemli etki yaptığını ve düşük sıcaklıklarda NO_3^- ve NH_4^+ alımının azaldığını göstermiştir. Clarkson ve Warner (1979) eşit miktarlarda nitrat ve amonyum içeren besin çözeltisinde yetiştirilen çim bitkisinin düşük sıcaklıkta nitrata göre daha fazla amonyum aldığını belirlemişlerdir. Düşük sıcaklıkta amonyumun daha fazla alınma nedeni günümüzde de tartışılmaktadır. Araştırma bulgularına dayanılarak serin iklim yörelerinde azotu amonyum şeklinde içeren kimyasal gübrelerin toprağa uygulanması önerilmektedir.

Bitkiler tarafından NO_3^- ve NH_4^+ alımı ortam pH'sı ile de yakından ilgilidir. Nötr ya da nötre yakın pH'larda NH_4^+ alımı yüksek olup pH asit yöne doğru değiştikçe azalır. Buna karşın NO_3^- asit pH'larda daha fazla ve daha hızlı alınır (Rao ve Rains 1976). Yüksek pH'da ortamda fazla miktarda bulunan OH^- iyonları taşıyıcılar tarafından kökün iç yöresine taşınmada yarışmaya girerek NO_3^- alımını geriletirler. Benzer durum NH_4^+ iyonları içinde söz konusudur. Düşük pH'da ortamda fazla miktarda bulunan H^+ iyonları taşıyıcılar tarafından kökün iç yöresine taşınmada yarışmaya girerek NH_4^+ alımını geriletirler **(Bkz: 2.6)**. Öte yandan toprak asitliği ya da diğer nedenlerle nitrifikasyonun yavaşladığı topraklarda azot çoğunlukla amonyum şeklinde bulunur. Asit tepkimeli topraklarda yetişen *kalsifuj (kireç sevmeyen)* bitkiler örneğin çay bitkisi, amonyum şeklinde azot içeren gübrelerden daha fazla

Watson 1974). Görüldüğü gibi konu karmaşık olup çözüm için çalışmaların yoğun şekilde sürdürülmesine gereksinim bulunmaktadır.

Çizelge 4-28. Düşük ve yüksek azot konsantrasyonunun bitkilerde hastalık şiddeti üzerine etkisi (Kiraly 1976)

Patojeneler	Hastalık	Azot düzeyi	
		Düşük	Yüksek
Obligat parazitler	Kara pas (Puccinia graminis)	*	***
	Külleme (Erysiphe graminis)	*	***
	Kök uru (Plasmodiophora brassicae)	*	***
	Tütün mozaik virüsü (Tabacco masoic virus)	*	***
Fakültatif parazitler	Yaprak lekesi ve yanıklığı (Xanthomonas vesicatoria)	***	*
	Alternaria yaprak lekesi (Alternaria solani)	***	*
	Solgunluk hastalığı (Fusarium oxyporum)	***	*

Hastalık şiddeti: *** Yüksek * Düşük

KAYNAKÇA

Aksoy, T. (1967). *Trakya Bölgesi topraklarının fosfor durumu ve bu bölge topraklarının fosfor ihtiyaçlarının tayininde kullanılacak metodlar üzerinde bir araştırma.* A.Ü. Ziraat Fakültesi Radyofizyoloji ve Toprak Verimliliği Kürsüsü (Rota), Ankara.

Alganatay, N. (1968). *Orta Anadolu kuzey bölgesi topraklarının fosfor durumu ve bu bölge topraklarında alınabilir fosfor miktarının tayininde kullanılacak metodlar üzerinde bir araştırma.* A.Ü. Ziraat Fakültesi, Radyofizyoloji ve Toprak Verimliliği Kürsüsü (Rota), Ankara.

Alva, A.K., C.J. Asher and D.G. Edwards (1990). *Effect of solution pH, external calcium concentration and aluminium activity on nodulation and early growth of cowpea.* Aust. J. Agric. Res. 41:359-365.

Arat, A. (1973). *Gediz Havzası-Manisa, Turgutlu ve Salihli Ovalan topraklarında değişik azotlu gübrelerin karşılaştırılması (Doktora Tezi)*, s.1-134. A.Ü. Ziraat Fakültesi Toprak Bölümü, Ankara.

Ateşalp, M. (1968). *Doğu Anadolu Bölgesi topraklarının fosfor durumu ve bu bölge topraklarının fosfor ihtiyaçlarının tayininde kullanılacak metodlar üzerinde bir araştırma.* A.Ü. Ziraat Fakültesi, Radyofizyoloji ve Toprak Verimliliği Kürsüsü (Rota), Ankara.

Ateşalp, M. Ve H. Işık (1978). *Türkiye'nin bazı elma üretim merkezlerinde elma ağaçlarına uygulanacak ticaret gübreleri çeşit ve miktarlarının saptanması üzerine bir araştırma.* s. 1.-92 Toprak Gübre Araştırma Enstitüsü, Genel Yayın No 71, Ankara.

Barber, S. A. (1995). *Soil Nutrient Bioavailablity.* 2nd Ed. P. 1-414. John Wiley and Sons Inc. New York.

Başar, H., Z. Tümsavaş, A. Özgümüş ve A. V. Katkat (1994). *Şeker pacarlarının kök verimi üzerine değişik azotlu gübrelerin ve azot dozlarının etkisi üzerine bir araştırma.* Uludağ Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi. 10: 99-107.

Başkaya, H. S. (1987). T*opraktaki organik azot bileşikleri, belirlenmeleri ve bitkilere yarayışlılıkları.* Doğa TU Kim. D.C. 11, 8-21. Ankara.

Bergmann, W. (1992*).* *Nutritional Disorders of Plants.* P. 1-741. Gustav Fischer Verlag Jena , New York.

Bilgin, A. E. ve M. Yakar (1995*).* *Gediz havzasında bağın azot, fosfor ve potasyumlu gübre istekleri.* s.1-115. Menemen Araştırma Enstitüsü, Genel Yayın no:195, Menemen.

Black, C. A. (1968*).* *Soil-Plant Relationships.* p. 1-792. John Wiley and Sons, Inc. New York.

Brady, C. N. (1990). *The Nature and Properties of Soils.* 10th Ed. p. 1-621. Macmillan Publishing Company, New York.

Brady, N. C. and R. R. Weil (2004*).* *Elements of the Nature and Properties of Soils*. 2nd Ed. p. 1-606. Pearson Prectice Hall, New Jersey, USA.

Broadbent, F. (1946*).* *Factor influencing nitrogen transformations in soils as determined by means of isotopic nitrogen.* Master's Thesis, lowa State College, USA.

Brodrick, S. J. and K. E. Giller (1991). *Root nodules of Phaseolus: Efficient scavengers of molybdenim for N_2- fixation.* J. Exp. Bot. 42:679-686.

Bronner, H. (1974). *Relation between the easily soluble nitrogen in soils and the development of beets.* Ladw. Forsch. 30/II. Sonderh. 39-44.

Buerkert, A., K.G. Cassman, R. de la Piedra and D.N. Munns (1990). *Soil acidity and liming effects on stand, nodulation, and yield of common bean.* Argon. J. 82:749-754.

Bunescu, S., P. Tomoroga and C. Iancu (1972). *The influence of some phytotechnical factors on the phytosanitary state of wheat under irrigation contidions.* Probleme Agricole No. 5, p. 45-52.

Burge, W.D. and F.E. Broadbent (1961). *Fixation of ammonia by organic soils.* Soil Sci. Soc. Amer. Proc. 25: 199-203.

Cassman, K.G., A.S. Whitney and K.R. Stockinger (1980). *Root growth and dry matter distribution of soybean as affected by phosphorus stress, nodulation and nitrogen source*. Crop Sci. 20: 239-244.

Clarkson, D.T. and A.J. Warner (1979). *Relationship between root temperature and the transport of ammonium and nitrate ions by Italian and perennial ryegrass (Lolium multiflorum and Lolium perenne)*. Plant Physiol. 64: 557-561.

Cooke, G.W. (1972). *Fertilizing for maximum yield*. Croby Lockwood and Sons Ltd. London.

Çolakoğlu, H. (1977). *Küçük Menderes Ovası genç alüviyal topraklarının bitkiye yarayışlı potasyum kapsamları ve potasyum yönünden toprak-bitki ilişkileri* (Doçentlik Tezi). s. 1-131. E. Ü. Ziraat Fakültesi Toprak Bölümü, İzmir.

Davidson. O.W. and W.P. Judkins (1951). *Nutrient deficiency symptoms in deciduous fruits*. p. 215-268. The American Society of Agronomy and The National Fertilizer Association, Washington, D.C., USA.

Duisberg, P.C. and T.F. Büehrer (1954). *Effect of ammonia and its oxidation products on rate of nitrification and plant growth.* Soil Sci. 78: 37-49.

Eroğlu, H. ve S. Usta (2003). *Alüviyal bir toprakta amonyum-potasyum fiksasyon ilişkileri.* Tarım Bilimleri Dergisi, 9 (1): 43-50, Ankara

Farquahar, G.D., P.M. Firth, R. Wetselar and B. Weir (1980). *On the gaseous exchange of ammonia between leaves and the environment, determination of the ammonia compensation point*. Plant Physiol. 66: 710-714.

Forster, H. (1970). *Effect of some interruptions in the nutrient supply on the development of yield and quality characteristics in sugar beets*. Landw. Forsch. 25/II. Sonderh., 99-105.

Foth, H.D. and B.G. Ellis (1988). *Soil Fertility.* p. 1-212. John Wiley and Sons, New York.

Förster, J. C. and W. D. Jeschke (1993*).* *Effects of potassium withdrawal on nitrate transport and on the contribution of the roots to nitrate reduction in the whole plant*. J. Plant Physiol. 141: 322-328.

Gartner, J.A. (1969). *Effect of fertilizer nitrogen on a dense sward of kikuyu*. Paspalum and carpet grass. Interactions with phosphorus and potassium. Queensl. J. Of Agric. and Anim. Sci. 26: 365-372.

Gerendas, J., R.G. Ratcliffe and B. Sattelmacher (1990). *^{32}P nuclear magnetic resonance evidence for differences in intracellular pH in the roots of maize seedlings grown with nitrate or ammonium.* J. Plant Physiol. 137: 125-128.

Ghosh, B.P. and R.H. Burris (1950). *Utilization of nitrogenous compounds by plants.* Soil Sci. 70: 187-203.

Gilbert, C.S., H.F. Eppson, W.B. Bradley and O.A. Beath (1946). *Nitrate accumulation in cultivated plants and weeds.* Wyoming Agr. Exp. Sta. Bull. 277.

Goring, C.A.I. (1962). *Control of nitrification of ammonium fertilizers and urea with 2-chloro*-6-(trichloromethyl) *pyridine.* Soil Sci. 93: 431-439.

Hafner, H., B.J. Ndungunu, A. Bationo and H. Marschner (1992). *Effect of nitrogen, phosphorus and molybdenum application on growth and symbiotic N_2-fixation of groundnut in an acid sandy soil in Niger*. Fert. Res. 31. 69-77.

Hak, T.A. (1974). *Disease of wheat, barley and rice and their control,* 1. FAO/SIDA Seminar for pant scientists from Africa and Near East, Cairo 1973, p. 542-549. FAO, Rome.

Harding. D.E. and D.J. Ross (1964). *Some factors in low-temperature storage influencing the mineralisable-nitrogen of soils*. Jour. Sci. Food Agr. 15: 829-834.

Hinman, W.C. (1964). *Fixed ammonium in some Saskatchewan soils.* Canadian Jour. Soil Sci. 44: 151-157.

Hofner, G.N. and B.A. Krantz (1951). *Deficiency symptoms of corn and small grains*. p. 59-105. Hunger Signs. in Crops. The American Soc. Of Agronomy and The National Fert. Assoc. Washington, D.C., USA.

Huber, D.M. and R.D. Watson (1974). *Nitrogen form and plant disease*. Annu. Rev. Phytopathol. 12: 139-165.

Huber, T.A. and J.G. Streeter (1985). *Purification and properties of asparagine synthetase from soybean root nodules*. Plant Science 42: 9-17.

Ikeda, M., W.K. Choi and Y. Yamada (1991). *Sucrose fatty acid esters enhance efficiency of foliar-applied urea nitrogen to soybeans*. Fert. Res. 29: 127-131.

İlbeyi, A. (1988). *Bolu yöresinde patatesin azotlu gübre isteği*. s.1-39. Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü Ankara Araştırma Enstitüsü Genel Yayın No. 149, Ankara

İnal, A. (1994). *Ankara'da şeker pancarının azot gereksiniminin N-15 ile belirlenmesi*. s. 1-169. (Doktora Tezi). A.Ü. Fen Bilimleri Enstitüsü, Toprak Anabilim Dalı. Ankara.

Jasquemin, H. and Y. Berlier (1956). *Evalution du pouvoir nitrifiant d'un sol de Basse Cote d'Ivore L'action du climat et de la vegatation.* Rapports. Intern. Cong. Soil Sci. 39: 235-245.

Jones, H.A., B.E. Brown and G.V.C. Hougland (1951). *Plant nutrient deficiency symptoms in the Potato*. p. 107-134. Hunger Signs in Crops. The American Society of Agronomy and The National Fertilizer Assoc. Washington, D.C., USA.

Jones, Jr. J.B., B. Wolf and H.A. Mills (1991). *Plant Analysis Handbook.* p. 1-213. Micro-Macro Publishing, Inc. USA.

Kacar, B. (1965). *Çukurova Bölgesi topraklarının bazı fiziksel ve kimyasal özellikleri*. A. Ü. Ziraat Fakültesi Yıllığı 15 (2): 18-44.

Kacar, B. (1984). *Bitki Besleme* 2. Baskı *s.* 1-317. A. Ü. Ziraat Fakültesi Yayınları 899, Ders Kitabı 250, Ankara.

Kacar, B. (1997). *Gübre Bilgisi,* 5. Baskı. *s.* 1-441. A.Ü.Z.F. Yayın No. 1490. A.Ü. Ziraat Fakültesi Halkla İlişkiler ve Yayın Ünitesi, Ankara.

Kacar, M., S.M.R. Amin, G. Çelebi ve C. Turan (1973a). *Antalya sahil bölgesi topraklarının fosfor durumu ve bu bölge topraklarında alınabilir fosfor tayininde kullanılacak metodlar üzerinde bir araştırma*. s. 1-110. TÜBİTAK-TOAG, Proje No. 161, Ankara.

Kacar, B., G. Çelebi, G. Günday ve A. Arat (1973b). *Değişik azotlu gübrelerden kültür bitkilerinin faydalanmaları üzerine farklı toprak reaksiyonlarının (pH'larının) etkileri*. TÜBİTAK, Tarım Ormancılık Araştırma Grubu Yayınları No. 24, s.125.

Kacar, B., A. Özgümüş ve A.V. Katkat (1980a) *Ammonium fixing power of some soils in Antalya coastal region*. A. Ü. Ziraat Fakültesi Yıllığı 29 (1): 196-211, Ankara.

Kacar, B., İ. Kovancı ve İ.Z. Atalay (1980b). *Utilization of the waste products of tea factories in agriculture*. A. Ü. Ziraat Fakültesi Yıllığı 1979. 29(1): 158-173, Ankara

Kacar, B., M. Çağatay, A. Arat ve G. Günday (1974a). *Çukurova yöresi topraklarında değişik azotlu gübrelerin karşılaştırılması s*. 1-85. Azot Sanayi T.A.Ş. Yayınları No.2, Ankara.

Kacar, M., M. Çağatay ve S. Aksu (1974b). *Trakya Bölgesi topraklarında değişik azotlu gübrelerin karşılaştırılması.* TÜBİTAK Yayınları. Ankara.

Katkat, A. V. (1988) *Sadova buğday çeşidinde azotlu ve fosforlu gübrelemenin verim ve bazı verim kriterleri ile azot, fosfor, ve potasyum kapsamları üzerine etkileri*. U.Ü.Z.F. Dergisi 3(1): 1110-1222

Kairser, W. M. and S.C. Huber (1994). *Posttranslational regulation of nitrate reduetase in higher plant*. Plant Physial. 106: 817-821.

Kirkby, E.A. (1967). *A note on the utilization of nitrate, urea and ammonium nitrogen by Chenopodium album*. Z. Pflanzenernahr. Bodenkd. 117: 204-209.

Kiraly, Z. (1976). *Plant disease resistance as influenced by biochemical effect on nutrients in fertilizers*. P. 33-46. In: Fertilizer Use and Plant Helth. International Potash Instituol. Bern, Switzerland.

Köseoğlu, A.T., N. Eryüce ve H. Çolakoğlu (1995). *The effects of N, P, K fertilizers on fruit yield and quality of satsuma mandarines* (Citrus unshiu Marc.) Acta Horticulture, International Society for Horticultural Science 379: 89-96.

Letham, D.S. (1961). *Influence of fertilizer treatment on apple fruit composition and physiology*. I. Influence on cell size and cell number. Australian Jour. Agr. Res. 12: 600-611.

Marschner, H. (1985). *Einfluss von Standart-und Wirtschaftsbedingungen auf die Nitratgehalte in verschiedenen Pflanzenarten.* Landw. Forsch., Sonderh.

Marschner, H. (1995). *Mineral Nutrition of Higher Plants.* 2nd Ed. pp.1-889. Academic Pres, New York.

McBeth, I.G. (1917). *Fixiation of ammonia in soils. J. Agric.* Research 9: 141-155.

Mengel, K. And E.A. Kirkby (1987). *Principles of Plant Nutrition.* 4th Edition. p. 1-687. International Potash Institute. Bern. Switzerland.

Mengel, K. E.A. Kirkby., H. Kosegarten and T. Appel (2001) *Principles of Plant Nutritions.* 5th edition pp. 1-849. Kluwer Academic Publishers, Dordrecht. The Netherlands.

Morgan, M.A., R.J. Volk and W.A. Jackson (1973). *Simultaneous influx and efflux of nitrate during uptake by perennial ryegrass.* Plant Physiol. 51: 267 – 272.

Morrill, L.G. and J.E. Dawson (1962). *Growth rates of nitrifying chemoautotrophs in soil.* Jour. Bacteriologia. 16: 418-428.

Mulder, E.G. (1959). *Effect of liming on acid peat soil on microbial activity.* Trans Fourth Internat. Congr. Soil Sci. 2: 117-121.

Neumann, P.M. (1982). *Late-season foliar fertilization with macronutrients-Ist here theoretical basis for increased seed yields?* J. Plant Nutr. 5: 1209-1215.

Oaks, A. (1994). *Primary nitrogen assimilation in higher plants and its regulation.* Can. J. Bot. 72: 739-750.

Özgümüş, A. ve B. Kacar (1980). *Çukurova yöresi topraklarında amonyum fiksasyonu ve bunu etkileyen etmenler üzerinde bir araştırma.* A.Ü. Ziraat Fak. Diploma Sonrası Yüksek Okul Doktora Tezi Özetleri s. 593-605, Ankara

Özgümüş, A., M. Kaplan ve A.V. Katkat (1991) *Değişik azotlu gübrelerin buğday verimine etkilerinin karşılaştırılması,* Ulud. Ünv. Zir. Fak. Derg. 8: 9-16.

Page, M. B. and O. Talibudeen (1977). *Nitrate concentrations under winter wheat and in fallow soil during summer at Rothamsted.* Plant and Soil. 47: 527-540.

Peoples, M. B. and E. T. Craswell (1992). *Biological nitrogen fixation: Investments, expectations and actual contributions to agriculture.* Plant and Soil 141:13-39.

Pijnenborg, J.W.M. and T. A. Lie (1990). *Effect of lime-pelleting on the nodulation of Lucerne* ***(Medicago sativa L.)*** *in acid soil: A comparative study carried out in the fiel, in pots and in rhizotrons.* Plant and Soil 121: 225-234.

Prasad, R., J. Thomas, V.V.S.R. Gupta, and S. Singh (1983). *Ammoniphilie plants for reducing water pollution.* Env. Conserv. 10 (3): 260-261.

Raming, R.E. and H.F. Rhoades (1963). *Interrelationships of soil moisture level at planting time and nitrogen fertilization on winter wheat production.* Argon. Jour. 55: 123-127.

Rao, K.P. and D.W. Rains (1976). *Nitrate absorption by barley,* Plant Physiol. 57: 55-58.

Robinson, J.B.D. (1957). *The critical relationship between soil moisture content in the region of wilting point and the mineralization of natural soil nitrogen.* Jour. Agr. Sci. 49: 100-105.

Rufty, T.W. Jr., W.A. Jackson and C.D.Jr. Raper (1981). *Nitrate reduction in roots as affected by presence of potassium and by flux of nitrate through the roots* Plant Physiol. 68:605-609.

Sağlam, M.T. (1974). *Erzurum, Hasankale ve Erzincan Ovası topraklarında amonyum fiksasyonu, amonyum fiksasyonu ile potasyum arasındaki bazı ilişkiler, mineralize olan nitrojen ve nitrojen kayıpları üzerinde bir araştırma.* Doçentlik Tezi (Rota). Toprak İlmi Bölümü, Atatürk Üniversitesi, Ziraat Fakültesi, Erzurum.

Sarımehmet, M. ve ark. (1989) *Çayda gübreleme sorunları ve çözümleri.* N. Ural s. 49-59. Panel. Çaykur Yayın No. 13. A.Ü. Basımevi, Ankara.

Sarımehmet, M., N.M.Müftüoğlu ve E. Yılmaz (1983) *Ülkemiz çay topraklarının bitki besin elementleri muhtevaları ve fiziki yapıları.* Çay Araştırma Enstitüsü Müdürlüğü 1982 Yılı Çalışma Raporu. s. 71-98. Çay Kurumu, Rize.

Shimshi, D. (1969). *Interaction between irrigation and plant nutrition. In: Transition from Extensive to Intensive Agriculture with Fertilizers.* p. 111-120. Proc. 7th Colloq. Intern. Potash. Institute. Berne.

Steingröver, E., R. Oosterhuis and F. Wieringa (1982). *Effect of light treatment and nutrition on nitrate accumulation in spinach* ***(Spinacea oleracea L.)****.* Z. Pflanzenphysiol. 107: 97-102.

Stevenson, F.J. (1956). *Effect of some long time rotations on the amino acid composition of the soil.* Soil Sci. Soc. Amer. Proc. 20: 204-208.

Stevenson, E.J. and M.A. Cole (1999). *Cycles of soil. Carbon, Nitrogen, Phosphorus, Sulfur, Micronutrients.* 2 nd Ed. John Wiley and Sons, Inc. New York. p. 1- 427.

Swezey, A.W. and G.O. Turner (1962). *Crop experiments on the effect of 2- choloro-6-(trichloromethyl) pyridine for the control of nitrification of ammonium and urea fertilizers.* Argon. Jour. 54: 532-535.

Taban, S. ve B. Kacar (1991). *Orta Anadolu'da çeltik yetiştirilen toprakların mikro element durumu.* TÜBİTAK-DOĞA, Turkish J. of Agr. and Forestry. 15: 129-145.

Taban, S., M.A. Malik ve B. Kacar (1995). *Orta Anadolu Bölgesinde çeltik tarımı yapılan topraklarda amonyum fiksasyonu.* Tr. J. of Agriculture and Forestry, 19: 51-58.

Taiz, L. and E. Zeiger (1998). *Plant Phiysiology, 2nd Ed. p. 1-792.* Sinauer Associates, Inc., Sunderland, Massachusetts, USA.

Tang, C., A.D. Robson and M.J. Dilworth (1990). *A split-root experiment shows that iron is required for nodule initiation in* ***Lupinus angustifolius L.*** New Phytol. 115: 61-67.

Tang, C., A.D. Robson and M.J. Dilworth (1991) *Inadequate iron supply and high bicarbonate impair the symbiosis of peanut* ***(Arachis hypogaea L.)*** *with different Bradyrhzobium strains.* Plant and Soil 138: 159-168.

Theodorides, T.N. and C.J. Pearson (1982). *Effect of temperature on nitrate uptake, translocation and metabolism in* ***Pennisetum americanum***. Aust. J. Plant. Physiol. 9: 309-320.

Tisdale, S.L., W. L. Nelson and J.D. Beaton (1985). *Soil Fertility and Fertilizers.* 4th Ed. p. 1-754. Macmillan Publishing Company, New York.

Usta, S., S. Sözüdoğru ve K. Haktanır (1990). *Topraktaki doğal azot mineralizasyon sürecine değişik sıcaklık ve su düzeyleri ile besin elementlerinin etkileri.* A. Ü. Ziraat Fakültesi Yayınları 1198, Bilimsel Araştırma ve İncelemeler 657. s. 1-19. A.Ü. Z.F. Ofset Yayın Ünitesi, Ankara

Usta, S., S. Sözüdoğru ve K. Haktanır (1992). *Değişik azot formları ilave edilen toprakta azot mineralizasyonu ve nitrifikasyona farklı sıcaklık ve su düzeylerinin etkisi.* Ankara Ünv. Ziraat Fak. Yıllığı 41 (1-2): 185 – 194.

Ülgen, N. (1961). *Çay topraklarının verimlilik kabiliyetleri.* s. 1-27. Topraksu Genel Müdürlüğü, Toprak ve Gübre Araştırma Enstitüsü, Teknik Yayınları, Sayı 9, Alkan Matbaası, Ankara.

Ülgen, N. (1968). *Karadeniz Bölgesi topraklarının fosfor durumu ve bu bölge topraklarının fosfor ihtiyaçlarının tayininde kullanılacak metodlar üzerinde bir araştırma.* A.Ü. Ziraat Fakültesi, Radyofizyoloji ve Toprak Verimliliği Kürsüsü (Rota), Ankara.

Ülgen, N. ve N. Alemdar (1979). *Azotlu gübrelerin çeşitli kültür bitkilerinin verimlerine olan etkilerinin karşılaştırılması.* I. Orta Anadolu Bölgesi s. 1-218. Topraksu Genel Müdürlüğü, Toprak ve Gübre Araştırma Enstitüsü. Genel Yayın No. 82. Rapor Yayın No. 15, Ankara.

Ülgen, N. ve N. Yurtsever (1984). *Türkiye Gübre ve Gübreleme Rehberi* s. 1-189. Tarım Orman ve Köyişleri Bakanlığı Topraksu Genel Müdürlüğü Yayın No. 47, Rehber No. 8. Topraksu Kartografya Müdürlüğü, Ankara

Waksman, S. A. and G. T. Florence (1927). *The composition of natural organic materials and their decomposition.* Soil Sci. 24: 317-333.

Werner, D. (1980). *Dinitrogen fixation and primary production.* Angew. Botanik 54: 67-75.

Williams, R.J.B. (1970). *The chemical composition of water from land drains at Saxmundham and Woburn and the influence of rainfall upon nutrient losses.* Rep. Roth. Exp. Sta. Part 2. p. 36-37

Zabunoğlu, S. (1967). *Çarşamba Ovası topraklarının fosfor durumu ve bu bölge topraklarının fosfor ihtiyaçarının tayininde kullanılacak metodlar üzerinde bir araştırma.* A. Ü. Ziraat Fakültesi Radyofizyoloji ve Toprak Verimliliği Kürsüsü (Rota), Ankara.

5 FOSFOR

5.1. BİTKİLERİN FOSFOR ALIMI

Bitkiler geliştikleri ortamdan fosforu primer ortofosfat iyonu $H_2PO_4^-$ ve sekonder ortofosfat iyonu HPO_4^{2-} şeklinde alırlar. Bitkilerin optimum gelişme gösterdikleri topraklarda göreceli olarak daha fazla miktarda bulunduğu için bitkiler $H_2PO_4^-$ iyonunu daha fazla alır. Foth ve Ellis (1988) tarafından rapor edildiğine göre bitkiler tarafından alınan $H_2PO_4^-$ ve HPO_4^{2-} iyonları arasındaki oran 10:1 şeklindedir. Genelde bitkiler asit tepkimeli topraklarda $H_2PO_4^-$ iyonunu ve alkalin tepkimeli topraklarda da HPO_4^{2-} iyonunu daha fazla alırlar. Ancak toprak çözeltisinde bu iyonların birbirlerine çok hızlı dönüşmeleri nedeniyle pH'sı 4 ile 8 arasında değişen topraklarda bu iyonların alımları arasındaki ayrım önemli değildir. Bitkiler pirofosfatlar ve metafosfatlar şeklinde fosfor içeren kimyasal gübrelerin toprak çözeltisinde hidrolize olmaları sonucu oluşan ortofosfat iyonlarını da alırlar (Roux 1968). Kimi çözünebilir organik fosfor bileşiklerini bitkilerin aldıkları saptanmıştır. Örneğin steril kum ve toprak çözeltisinde yetiştirilen bitkilerin nükleik asit ve fitini aldıkları belirlenmiştir (Tisdale ve ark. 1985). Toprak organik maddesinin parçalanması sonucu açığa çıkan nükleik asit ve fitin gibi organik bileşiklerden bitkiler doğrudan yararlanabilirler.

Nitrat ve sülfat anyonlarının aksine bitkide fosfat anyonları indirgenmezler ve yükseltgenmiş şekillerini korurlar. Örneğin $H_2PO_4^-$ şeklinde alınan fosfat anyonu bitkide ya inorganik fosfor (P_i) şeklinde bulunur ya da karbon zincirine hidroksil grubu aracılığıyla bağlanarak basit bir fosfat esteri (C – O- Ⓟ) şeklinde (örneğin şeker fosfat) veya yüksek enerjili fosfat Ⓟ~Ⓟ zincirinde, (örneğin ATP, Adenozin trifosfat) yer alır. İnorganik fosfor (P_i) ile ester şeklindeki Ⓟ, yüksek enerjiye sahip pirofosfat zincirindeki Ⓟ arasında çok hızlı bir değişim söz konusudur. Örneğin bitki kökleri ile alınan Pi birkaç dakika içerisinde organik Ⓟ şekline dönüşür. Jackson ve Hagen (1960) bitkiler tarafından alınan inorganik fosforun (P_i) yaklaşık % 80'inin 30 dakika içerisinde organik Ⓟ şekline dönüştüğünü belirlemişlerdir. Temelde organik fosfor olarak hekzoz fosfatlar ile üridin fosfat oluşur. Yine çok kısa sürede organik Ⓟ, inorganik fosfora (P_i) dönüşerek ksilem iletim borusuna yüklenir **(Bkz: 3.3.1).** Mobil (hareketli) durumda olan fosfor bitkide yukarı ve aşağı doğru taşınır (Clarkson ve ark. 1968, Morard 1970).

bitkisinde yaprakların *Phytopthora'ya* karşı dayanıklılığını artırdığını saptamıştır. Kaila ve Hanninen (1961) fosforlu gübrelerin çavdarda mantar enfeksiyonuna dayanıklılığı artırdığını belirtmiştir. Patateste fosforun erken yanıklığı *(Alternaria solani* Sor.) büyük ölçüde azalttığı saptanmıştır (Herlihy ve Carroll 1969). Fosfor uygulamasının çeltikte bakteriyel yaprak yanıklığı hastalığını, tütünde külleme ve yaprak kıvırcıklığı virüs hastalığını, arpada cüce sarılık virüsü hastalığını, şeker kamışında kahverengi çizgi hastalığını ve çeltikte blast hastalığını azalttığı belirlenmiştir (Anonim 1988 c)

Yapılan araştırmalar fosforun bitkilerde bakteri ve mantar hastalıklarına göre virüs hastalıklarına karşı dayanıklılığı daha fazla artırdığını göstermiştir. Last (1962) İngiltere'de yaptığı tarla denemeleri sonunda fosforlu gübrelemenin arpada külleme (mildew) enfeksiyonunu gerilettiğini saptamıştır. Araştırıcı bitkide külleme enfeksiyonunu yalnız olarak uygulanan azotlu gübrenin artırdığını, fosforla birlikte azotun uygulanması durumunda enfeksiyonun göreceli olarak azaldığını belirlemiştir.

Fosforca yoksul ortamlarda yetiştirilen bitkilerde mantari kök çürümesi (fungal root-rot), yeteri kadar fosfor içeren ortamlarda yetiştirilen bitkilere göre daha fazla görülmektedir. Bu durum bitkilerde özellikle çimlenme evresinde görülmektedir. Mantari kök çürümesi hastalığı ile fosfor arasındaki ilişki üzerinde her ne kadar geniş bir çalışma yapılmamış ise de, fosforun özellikle bitkilerin hastalıktan kurtulması üzerine etkili olduğu üzerinde araştırıcılar birleşmektedirler.

Fosforun gereksinimden fazla bulunması durumunda ise bitkilerin hastalıklara karşı dayanıklılığı göreceli olarak azalmaktadır. Fosfor fazlalığından dolayı çeşitli bitkilerde virüs hastalıklarının ortaya çıktığı bildirilmiştir. Fosfor fazlalığında pek çok bahçe bitkilerinde *Sclerotinia'nın* neden olduğu hastalıkların arttığı, marulda *Bremia'nın* artış gösterdiği ve buğdayda sap sürmesi (flag smut) hastalığının oluştuğu gözlenmiştir (Huber 1980).

KAYNAKÇA

Aksoy, T. (1967). *Trakya Bölgesi topraklarının fosfor durumu ve bu bölge topraklarının fosfor ihtiyaçlarının tayininde kullanılacak metodlar üzerinde bir araştırma (Doktora tezi).* A. Ü. Ziraat Fakültesi Toprak Bölümü, Ankara.

Alganatay, N. (1968). *Orta Anadolu Kuzey Bölgesi topraklarının fosfor durumu ve bu bölge topraklarında alınabilir fosfor miktarının tayininde kullanılacak metodlar üzerinde bir araştırma (Doktora Tezi).* A. Ü. Ziraat Fakültesi Toprak Bölümü, Ankara.

Anghinoni, I. and S. A. Barber (1980). *Phosphorus influx and growth characteristics of corn roots as influenced by phosphorus supply.* Agron. J. 72:685-688.

Anonim (1988 a). *Efects of phosphorus on nitrogen fixation.* Better Crops with Plant Foods 72 (4):12-13.

Anonim (1988 b). *Effects of phosphorus on crop maturity*. Better Crops with Plant Foods. 72(4): 32-33.

Anonim (1988 c). *Phosphorus nutrition plant disease resistance.* Better Crops with Plant Food. 72 (4): 22-23.

Ateşalp, M. (1968). *Doğu Anadolu Bölgesi topraklarının fosfor durumu ve bu bölge topraklarının fosfor ihtiyaçlarının tayininde kullanılacak metodlar üzerinde bir araştırma (Doktora Tezi).* A. Ü. Ziraat Fakültesi Toprak Bölümü, Ankara.

Barber, W. D. and W. I. Thomas (1972). *Evaluation of the genetics of relative phosphorus accumulation by corn (Zea mays L) using choromosomal translocations.* Crop Sci. 12:755-758.

Barry, D. A. J and M. H. Miller (1989). *Phosphorus nutritional requirement of maize seedilings for maximum yield.* Argon. J. 81:95-99.

Bashour, I. I., J. Devi Prasad and A. Al-Jaloud (1985). *Phosphorus fractionation in some soils of Arabia.* Geoderma. 36, 307-315.

Bayraklı, F. (1975). *Bayburt ve Erzincn ovaları ile Rize Bölgesi topraklarının fosfor durumları üzerinde bir araştırma.* Atatürk Üniv. Yayınları No. 298, Erzurum.

Bieleski, R. L. and I. B. Ferguson (1983). *Physiology and metabolism of phosphate and its compounds.* p. 422-449. In: Encyclopedia of Plant Physiology, New Series. (A. Lauchli and R. L. Bieleski, eds.). Vol 15A, Springer- Verlag, Berlin and New York.

Bilgin, A. E. ve M. Yakar (1995*).* *Gediz havzasında bağın azot, fosfor ve potasyumlu gübre istekleri* s. 1-115. Menemen Araştırma Enstitüsü Genel Yayın No 195, Menemen.

Bilsel, M. ve M. Sarımehmet (1980). *Çay bitkisinde bitki toprak münasebetlerinin tespiti.* Çay Araştırma Enstitüsü 1980 Yılı Çalışma Raporu, Rize.

Black, C. A. (1968). *Soil-plant relationships.* 2nd Ed. John Wiley and Sons. Inc. New York.

Borys, M. W. (1966). *Einfluss der $H_2PO_4^-$ Ernahrung von Kartoffeln und die Resistenz ihrer Blatter gegen Phytophyhora infestans de By Phypath. Z. 57:301-309.*

Bould, C. and R. I. Parfitt (1973). *Leaf analysis as a guide to the nutrition of fruit crops. X. Magnesium and phosphorus sand culture experiments with apple.* J. Sic. Food Agric. 24:175-185.

Bower, C. A. (1949). *Studies on the forms and availability of soil organic phosphorus.* lowa Agr. Expt. Sta. Research Bull, 362.

Brady, N. C. (1990). *The Nature and Properties of Soils.* 10th ed. John Wiley and Sons, New York.

Brady, N. C. ve R. R. Weil (2004). *Elements of Nature and Properties of Soils.* 2nd Ed. P. 1-606. Pearson Prentice Hall. New Jersey, USA.

Brown, J. C., R. J., Clark and W. E. Jones (1977). *Efficient and inefficient use of phosphorus by sorgum.* Soil Sci. Soc. Am. J. 41:747-750.

Camp, A. F., H. D. Champman and E. R. Parker (1951). *Symptoms of citrus malnutrition* p. 307-371. In: Hunger Signs in Crops. The American Society of Agronomy and The Natinal Fertilizer Association.

Clarkson, D. T., J. Sanderson and R. S. Russell (1968*).* *Ion uptake and root age.* Nature 220:805-806.

Cole, C. V. and M. L. Jackson (1950). *Solubility equilibrium constant of dihidroxy aluminium dihydrogen phosphate relating to a mechanism of phosphate fixation in soils.* Proc. Soil Sci. Amer. 15:84-89.

Çağatay, M., B. Kacar, N. Ülgen, N. Alemdar ve C. Turan (1973). *Türkiye şartlarında Türkiye ham fosfatlarının ziraate faydalılık nisbetlerinin tayini üzerinde bir araştırma.* s. 1-90. TUBİTAK-TOAG, No 56, Ankara.

Çakmak, İ. ve İ. Erdal (1996). *Phytic acid-zinc molar ratios in wheat grain grown in Turkey.* Micronutrients and Agriculture, Number 2 (June): 16-17.

Çakmak, İ. A. Çınar, N. Önelge, R. Derici ve B. Torun (2003). *Çukurova bölgesinde turunçgil bahçelerinin mineral belenme düzeyinin toprak ve yaprak analizleriyle belirlenmesi.* TUBİTAK, TOGTAG/TARP-2667-1 numaralı Araştırma Projesi (Final Raporu). s. 1-108.

Çelebi, G. (1974). *Orta Anadolu Güney Bölgesi topraklarının fosfor durumu ve bu bölge topraklarında fosfor ihtiyaçlarının tayininde kullanılacak metodlar üzerinde bir araştırma s. 1-110. (Doktora tezi).* A. Ü. Ziraat Fakültesi Yayınları 541. Bilimsel Araştırma ve İncelemeler 314. Ankara.

Çimrin, K. M. (1996). *Yüzüncü Yıl Üniversitesi kampus alanı toprak profillerinde fosfor fraksiyonlarının dağılımları,* Doktora Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Van.

Dalal, R. C. (1977). *Soil organic phosphorus.* Adv. Argon 29:83-117.

Davidson, O. W. and W. P. Judkins (1951). *Nutrient deficiency symptoms in deciduous fruits.* p. 215-268. In: Hunger Sings in Crops. The American Society of Agronomy and The National Fertilizer Association, Washington, D. C.

DeDatta, S. K., R. L. Fox and G. D. Sherman (1963). *Avaliability of fertilizer phosphorus in latosols of Hawaii,* Argon. Jour. 55:311-313.

Ensminger, L. E., R. W. Pearson, and W. H. Armiger (1967). *Effectiveness of rock phosphate as a source of phosphorus for plants.* U. S. Dept. Agriculture Res. Serv. 41-125. p. 40 Soils and Fertilizers. 30: 285.

Erdal, İ., B. Torun, S. Karanlık, H. Ekiz ve İ. Çakmak (1997). *Türkiye'de yetiştirilen buğdayların çinko ve fitin asidi içerikleri ve çinkonun biyolojik yarayışlılığı.* Ulusal Çinko Kongresi Bildiri Kitabı 12-16 mayıs 1997, Eskişehir.

Foth, H. D. and B. G. Ellis (1988). *Soil Fertility.* p. 1-212. John Wiley and Sons, New York.

Fox, R. L., B. Kacar, A. Aydeniz, S. Zabunoğlu and N. Özbek (1961). *Phosphorus status of Turkish soils: I. Response of wheat to phosphorus fertilization in relation to soil tests.* Memo. Report. University of Nebraska, College of Agriculture, Lincoln Nebraska.

Foyer, C. and C. Spencer (1986). *The relationship between phosphate status and photosynthesis in leaves. Effects of nitracellular orthophosphate distribution, photosynthesis and assimilate partitioning.* Planta 167:369-375.

Fredeen, A. L. I. M. Rao and N. Terry (1989). *Influence of phosphorus nutrition on growth and carbon partitioning in Glycine max*. Plant Physiol. 89:225-230.

Fried, M. and R. E. Shapiro (1956). *Phoshate supphy patterns of various soils.* Soil Sci. Soc. Amer. Proc. 20:471-475.

Fried, M. and R. E. Shapiro (1960). *Soil- plant relations in phosphorus uptake.* Soil Sic. 90:69-76.

Hambidge, K. M. and P. A. Walravents (1976). *Zinc deficiency in infants and preadolescent children.* p. 21-32. In: Trace Elements in Human Health and Disease (A. S. Prasad and D. Overleas, eds.) Vol. 1. chapter 2. Academic Pres, New York.

Hanotiaux G. (1966). *Study of the dynanics of phosphorus in soil by the fractionation method.* Int. Soil Conf. Aberdeen, 161-174.

Harrison, A. F. (1987). *Soil Organic Phosphorus-A Review of World Literature.* CAB Intl. Wallingford, UK.

Helal, H. M. and D. R. Sauerbeck (1984). *Influence of roots on C and P metabolism in soil.* Plant and Soil 76:175-182.

Herlihy, M. and P. J. Carroll (1969). *Effects of N, P and K and their interactions on yield, tuber blight and quality of potatoes*. J. Sci. Food and Agric 20:513-517.

Hofner, G. N. and B. A. Krantz (1951). *Deficiency symtoms of corn and small grains.* p. 59-106. In: Hunger Signs in Crops. The American Society of Agronomy and the National Fertilizer Association. Washington, D. C.

Huber, D. M. (1980). *The role of mineral nutrition in defense.* p. 381-406. In: Plant Pathology. (J. G. Horsfall and E. B. Cowling. Eds) An Advanced Treatise. Academic Press, New York.

Jackson, P. C. and C. E. Hagen (1960). *Products of orthophosphate absorption by barley roots.* Plant Physiol. 35:326-332.

Jones, H. A. B. E. Brown and G.V. C. Houghland (1951). *Plant nutrient deficiency symptoms in potato*. p. 107-134. In: Hunger Signs in Crops. The American Soc. of Agron and The National Fertilizer Assoc. Washington, D. C.

Jones, Jr. J. B., Wolf and H. A. Mills (1991*).* *Plant Analysis Handbook.* p. 1-213. Micro-Macro Publishing, Inc. USA.

Kacar, B. (1964).*Çukurova topraklarının fosfor durumu ve bu bölge topraklarının fosfor muhtevalarının tayininde kullanılacak metodlar üzerinde bir araştırma* s. 1-147. (Doçentlik tezi). A. Ü. Ziraat Fakültesi Toprak Bölümü, Ankara.

Kacar, B. (1965 a). *Çukurova Bölgesi topraklarının bazı fiziksel ve kimyasal özellikleri.* A. Ü. Ziraat Fakültesi Yıllığı 15(2): 18-44.

Kacar, B. (1965 b). *Çukurova topraklarının fosfor fiksasyonu.* A. Ü. Ziraat Fakültesi Yıllığı, Yıl 15, Fasikül 2, s. 158-179. Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara.

Kacar, B. (1968 a). *Fosforlu gübrenin son tesiri üzerinde bir araştırma.* A. Ü. Ziraat Fakültesi Yayınları 346. Bilimsel Araştırma ve İncelemeler 219. Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara.

Kacar, B. (1968 b). *Türkiye'nin bazı topraklarında fosfor fiksasyonu ve fosfor fiksasyonuna tesir eden faktörler üzerinde bir araştırma.* A. Ü. Ziraat Fakültesi Yıllığı 1967, 17(2): 215-234.

Kacar, B. (1970). *Phosphorus fractionation and correlation of phosphorus fraction with phosphorus availability by various test in Çukurova soils.* University of Ankara. Yearbook of the Faculty of Agriculture, 9:84-98.

Kacar, B. (1997). *Gübre Bilgisi,* 5. Baskı (Değiştirilmiş ve Güncelleştirilmiş). s. 1-441. A. Ü. Ziraat Fakültesi Yayınları No. 1490. A. Ü. Z. F. Halkla İlişkiler ve Yayın Ünitesi, Ankara.

Kacar, B. ve A. V. Katkat (1997). *Tarımda Fosfor.* s. 1-417. Bursa Ticaret Borsası Yayınları No. 5. Uludağ Üniversitesi Basımevi, Bursa.

Kacar, B., E. Przemeck, A. Özgümüş, C. Turan, A. V. Katkat ve İ. Kayıkçıoğlu (1979). *Türkiye'de çay tarımı yapılan toprakların ve çay bitkisinin mikro element gereksinimleri üzerinde bir araştırma.* s. 1-67. TÜBİTAK, TOAG-312, Ankara.

Kacar, B. R. Amin, G. Çelebi ve C. Turan (1975). *Antalya kıyı yöresi topraklarının fosfor durumu ve bu yöre topraklarında alınabilir fosforun belirlenmesinde kullanılacak yöntemler üzerinde bir araştırma.* s. 1-100. TÜBİTAK Tarım ve Ormancılık Araştırma Grubu Yayınları No. 42. TÜBİTAK Basımevi, Ankara.

Kacar, B., S. Taban, A. C. Kütük, H. Özcan ve Ç. Olgun (1996). *Orta Anadolu'da çeltik tarımı yapılan topraklarda bitkiye yarayışlı fosfor ile fosfor fraksiyonu arasındaki ilişkiler ve fosfor fiksasyonu.* s. 1-29. A. Ü. Araştırma fonu, 95-11-10-03 Ankara.

Kacar, B. A. V. Katkat ve Ş. Öztürk (2005). *Bitki Fizyolojisi* 2. Baskı s. 1-563. Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.

Kaila, A. (1948). *Vilielysmaan orgaaniseta fosforista. Vation* Maatalousko etoiminnan julkaisiya 129. In: Soil and Soil Fertility. L. M. Thompson. Mc Graw-Hill Book Company. Inc. New York.

Kaila, A. and P. Hannienen (1961). *Response of winter rye to hpyerphosphate and superhosphate.* J. Sci. Agric. Soc. Finland, 33:39-43.

Kardos, L. T. (1955). *Soil fixation of plant nutrient.* In: Chemistry of soil. Ed. firman. E. Bear. Reinhold Publishing Corporation. New York.

Katkat, A. V. (1990). *Sadova buğday çeşidinde azotlu ve fosforlu gübrelemenin verim ve bazı verim kriterleri ile bitkinin azot, fosfor ve potasyum kapsamları üzerine etkileri.* TÜBİTAK, Doğa Dergisi, 13, 26, 1110, 1122, Ankara.

Khan, S. K. And L. N. Mandal (1973). *Distribution of different organic forms of phosphorus in rice soils of West Bengal.* J. Indian Soc. Soil Sci. 21(4), 395-402.

Khasawneh, F. E., E. C. Sample and E. J. Kamprath (1980). *The Role of Phosphorus in Agriculture.* Amer. Soc. Argon. Cop Sci. Soc. America and Soil Sci. Soc. Amer, Madison, Wisc., USA.

Last, F. T. (1962). *Effects of nutrition on the incidence of barley Powdery mildew,* Plant Path. 11:133-135.

Lauer, M. J., D. G. Blevins and H. Sierzputowsko-Gracz (1989). *^{31}P-Nuclear magnetic resonance determination of phosphate compartmentation in leaves of reproductive soybeans (**Glycine max** L.) an affected by phosphate nutrition.* Plant Physiol. 89:1331-1336.

Lolas, G. M., N. Palamidis and P. Markakis (1976*).* *The phytic-acid total phosphorus relationship in barley, oats, soybeans and wheat.* Cereal Chem. 53:867-870.

Loneragan, J. F. (1978*).* *Anomalies in the relationship of nutrient concentrations to plant yields.* Proc. 9th Intern. Coll. Plant Anal. and Fertil. Problems, Auckland, New Zealand, 283-298.

Lynch, J., A. Lauchli and E. Epstein (1991). *Vegatative growth of the common bean in response to phosphorus nutrition.* Crop Sci. 31:380-387.

Marschner, H. (1995*).* *Mineral Nutrition of Higher Plants.* 2nd Ed. p. 1-889. Academic Pres, New York.

McKell, C. M. A. W. Wilson and W. A. Williams (1962). *Effect of temperature on phosphorus utilization by native and introduced legumes.* Argon. Jour. 54:109-113.

McMurtrey, J. E. Jr. (1951). *Plant nutrient in tobacco.* p. 19-58. In: Hunger Signs in Crops. The American Society of Agronomy and the National Fertilizer Association. Washinton, D. C.

Mohabir, G. and P. John (1988). *Effect of temperature on starch synthesis in potato tuber tissue and in anyloplasts.* Plant Physiol. 88:1222-1228.

Moore, D. G. (1959*).* *Mineralization of organic phosphorus in wet meadow soils.* Agronomy Journal. 5159-63.

Morard, P. (1970). *Distribution of phosphorus studied with the radioactive isotope and with colorimetry in buckwheat (Fagopyrum esculentum, var La Harpe), grown in nutrient solution.* C. R. Acad. Sci. Ser. D. 270:2075-2077.

Moschler, W. W. R. D. Krebs and S. S. Obenshain (1957). *Availability of residual phosphorus from long-time rock phosphate and superphosphate application to Grasseclose silt loom.* Soil Amer. Proc. 21:293-296.

Mukherji, S., B. Dey, A. K. Paul and S. M. Sircar (1971). *Changes in posphorus fractions and phytase activty of rice seeds during germination.* Physiol. Plant. 25:94-97.

Munk, H (1985). *Ermittlung wirtschaftlich optimaler Phosphatgaben auf Löss und Geschiebelehmboden auf der Basis der CAL-Methode.* Planzenern. V. Bodenkde. 148:193-213.

Nair, K. P. P. and K. Mengel (1984). *Importance of phosphate buffer power for phosphate uptake by rye.* Soil Sci.Sco. Am. J. 48:92-95.

Ogawa, M., K. Tanaka and Z. Mengel (1979). *Energy-dispersive X-ray analysis of phytin globoids in aleurone particles of developing rice grains.* Soil Sci. Plant Nutr. (Tokyo) 25:437-448.

Olsen, S. R. and F. S. Watanabe (1970). *Diffusive supply of phosphorus in relation to soil texture variations.* Soil Sci. 110:318-327.

Olsen, S. R., W. R. Schmehl, F. Watanabe, S. Scott, C. O. Fuller, W. H. Jordon and R. Kundel (1950). *Utilization of phosphorus by source of material and placement*. Colorada Agr. Expt. Sta. Tech. Bull. 42.

Pandita, M. L. and W. T. Andrew (1967). *A correlation between phosphorus content of leaf tissue and days to maturity in tomato and lettuce.* Proc. Am. Soc. Hortic. Sci. 91:544-549.

Plaxton, W. C. and J. Preiss (1987). *Purification and properties of nonproteolytic degraded ADP glucose pyrophosphorylase from maize endosperm.* Plant Physiol. 83:105-112.

Prasad, R. and J. F. Power (1997*).* *Soil Fertility Management for Sustainable Agriculture*. p. 1-356. CRC Lewis Publishers, USA.

Rao, I. M. and N. Terry (1989). *Leaf phosphate satatus, photosynthesis and carbon partitioning in sugar beet. I. Changes in growth, gas Exchange, and Calvin cycle enzymes.*. Plant Physiol. 90:814-819.

Roorda van Eysinga, J. P. N. L. and K. W. Smilde (1981). *Nutritional Disorders in Glasshouse Tomatoes, Cucumbers and Lettuce,* p. 1-130. Centre of Agricultural Publishing and Documentation. Wageningen.

Rossiter, R. C. (1978). *Phosphorus deficiency and flowering in subterranean clover (Tr. **Subterraneum** L.).* Ann. Bot. (London), 42:325-329.

Roux, L. (1968). *Condensed phosphates in mineral nutrition application of a highly condensed potassium polyphosphate to barley grown in solution culture.* Ann. Physiol. 10:83-98.

Sauchelli, V. (1965). *Phosphate in agriculture.* p. 276. Reinhold Publishing Corporation, New York

Sefa, S., S. Oruç ve B. Gürün (1990). *Bursa yöresinde salçalık domatesin azotlu ve fosforlu gübre isteği* s. 1-88. Eskişehir Araştırma Enstitüsü Genel Yayın No. 218, Eskişehir.

Sentenac, H., D. Mousin and L. Salsac (1980). *Measurement of phosphatase activity in cellulose cell wall material obtained with the help of a non ionic detergent.* C. R. Acad. Sci. Paris, 290, Serie D-21.

Sicher, R. C. and D. F. Kramer (1988). *Effects of phosphate deficiency on assimilate partitioning in barley seedlings.* Plant Sci. 57:9-17.

Singh, R. S. and A. N. Pathak (1973). *Forms of phosphorus in relation to physicochemical properties in Bangar soils of districts Deoria and Gorakhpur in alluvial Tract of Uttar Pradesh.* 1. Indian Soc. Soil Sci. 21(4):407-411.

Smith, A. N. (1965). *The supply of soluble phosphorus to the wheat plant from inorganic soil phosphorus.* Plant and Soil, 22:314-316.

Smith, A. N. (1967). *The role of inorganic soil phosphates in supplying phosphorus to the wheat plant.* Agronochimica. 11:79-91.

Specht, R. L. (1963). *Dark Island heat (Ninety-Mile Plain, South Australia) VII. The effect of fertilizers on composition and growth 1950-60.* Australian Jour. Bot. 11:65-94.

Spector, W. S. (1956). *Handbook of biological data.* Philadelphia, Saunders and Co. New York.

Stevenson, F. J. and M. A. Cole (1999). *Cycles of Soil. Carbon, Nitrogen, Phosphorus, Sulfur, Micronutrients* 2 nd Ed. p. 1-425. John Wiley and Sons, Inc. New York.

Tanner, W. ve T. Caspari (1996). *Membran transport carriers. Annu. Rev. Plant Physiol.* Plant Mol. Biol. 47:595-626.

Thompson, L. M. (1950). *The mineralization of organic phosphorus, nitrogen and carbon in Virgin and Cultivated soils.* Ph. D. Thesis, lowa State College.

Thompson, L. M. (1957). *Soils and soil fertility.* Second Ed. Mc Graw-Hill Book Company, Inc. New York.

Thompson, L. M. and F. R. Troeh (1973). *Soil and Soil Fertility.* p. 1-495. Mc Graw-Hill Book Campany, New York.

Tisdale, S. L., W. L. Nelson and J. D. Beaton (1985). *Soil Fertility and Fertilizers.* p. 1-754. Macmillan Publishing Company, New York.

Ülgen, N. (1968). *Karadeniz Bölgesi topraklarının fosfor durumu ve bu bölge topraklarının fosfor ihtiyaçlarının tayininde kullanılacak metodlar üzerinde bir araştırma* s. 1-157. (Doktora Tezi). A. Ü. Ziraat Fakültesi Toprak Bölümü, Ankara.

Ülgen, N. ve N. Alemdar (1978). *Mardin-Mazıdağ-Batı Kasrik ve Hatay Yayladağ fosfatlarının gübre değerlerinin tesbiti.* Topraksu Genel Müdürlüğü Toprak ve Gübre Araştırma Enst. Müdürlüğü Yayınları, Genel Yayın No. 73, Ankara.

Ülgen N. ve N. Yurtsever (1984). *Türkiye gübre ve gübreleme rehberi.* s. 1-183 Tarım Orman ve Köyişleri Bakanlığı Topraksu Genel Müdürlüğü Yayın No. 47, Rehber No 8, Topraksu Kartografya Müdürlüğü Ankara.

Van Steveninck, R. F. M., M. E. Van Steveninck, D. R. Fernando, W. J. Horst and H. Marshcner (1987 a). *Deposition of zinc phytate in globular bodies in roots of Deschampsia caespitosa ecotypes; a detoxification mechanism.* J. Plant Physiol. 131:247-257.

Van Steveninck, R. F. M., M. E. Van Steveninck, D. R. Fernando, D. L. Godbold, W. J Horst and H. Marschner (1987 b). *Identification of zinc-containing glo-*

bules in roots of a zinc-tolerant ecotype of Deschampsia caespitosa. J. Plant Nutr. 10:1239-1246.

Welch, R. M. and W. A. House (1984). *Factors affeciting the bioavailability of mineral nutrients in plant foods.* p. 37-54. In: Crops as Sources of Nutrients for Humans (R. M. Welch and W. H. Gabelman, eds.), ASA Special Publ. No. 48, Madison, WI, USA.

Welch, R. M., W. A. House and W. H. Allaway (1974). *Availability of zinc from pea seed to rats.* J. Nutr. 104:733-740.

Woodrow, I. E. and K. S. Rowan (1979). *Change of flux of orthophosphate between cellular compartments in ripening tomato fruits in relation to the climatic rise in respiration.* Aust. J. Plant Physiol. 6:39-46.

Yamashita, S. and Y. Goto (1963). *Effects of mineral nutrients on the flowerbuds differentiation of crops. (Part 4).* Influence of phosphorus on the fifth flower cluster differentiation of tomato plant. Soil Sci. Plant Nutr. 9:202.

Zabunoğlu S. (1967). *Çarşamba Ovası topraklarının fosfor durumu ve bu bölge topraklarının fosfor ihtiyaçlarının tayininde kullanılacak metodlar üzerinde bir araştırma.* A. Ü. Zirat Fakültesi Radyofizyoloji ve Toprak Verimliliği Kürsüsü (Rota), Ankara.

6 POTASYUM

6.1. BİTKİLERİN POTASYUM ALIMI

Bitkiler geliştikleri ortamdan potasyumu K^+ iyonu şeklinde alır. Potasyum alımı azot dışında öteki besin elementlerinden daha fazladır. Bitki fizyolojisi yönünden potasyum en önemli elementlerden biridir. Bitki dokularında bulunması dışında potasyum çok önemli fizyolojik ve biyokimyasal işlevlere sahip bir elementtir. Hızlı ve fazla miktarda potasyum alımı bitki membranlarının potasyumu fazla miktarda geçirmesindendir. Bu durum membranlarda fazla miktarda *iyonofor* bulunması ile açıklanmaktadır. Bitki hücrelerinde potasyumun tutulma gücü negatif elektrikli potansiyel ile ilgilidir. Solunumun olumsuz şekilde etkilenmesi sonucu negatif elektrikli potansiyelin azalması durumunda hücre dışına önemli miktarda potasyum çıkışı (efflux) gerçekleşir (Mengel ve Pflüger 1972). Bitki köklerine potasyum pasif absorpsiyon ile girer ve kök içerisinde aktif absorpsiyon ile birikir **(Bkz: 2.4).**

Membranlardan kolayca geçmesi nedeniyle potasyum bitkilerde olağanüstü hareketliliğe (mobiliteye) sahiptir. Bitkide yaşlı organlardan genç organlara doğru hareket eder. Bu nedenle genç yaprakların potasyum içerikleri yaşlı yapraklardan daha fazladır.

Bitkiler gereksinim duydukları K^+'un büyük bölümünü vejetatif gelişme döneminde alırlar. Örneğin tahıl bitkilerinde kardeşlenme ile başak bağlama dönemi arasında K^+ alımı özellikle çok yüksektir. Bitkilerde potasyum organik bileşikler şeklinde bağlanmaz. Bu nedenle gelişme mevsimi sonunda potasyum bitkiden yıkanma sonucu yitebileceği gibi az da olsa köklerden toprağa potasyum aktarılır (Foth ve Ellis 1988).

Bitkiler gereksinim duydukları K^+'un büyük bölümünü toprak çözeltisinden alır. Toprak mineralleri ile toprak çözeltisi ve bitki kökleri arasında K^+ yönünden süreklilik gösteren bir denge oluşur. Şekil 6-1 de gösterildiği gibi toprak minerallerinde bulunan K^+ dağılıp parçalanma (tecezzi) sonucu toprak çözeltisine geçer. Toprak çözeltisindeki çözünebilir haldeki K^+'da toprak mineralleri tarafından adsorbe edilerek tutulur. Bitki alımı ile toprak çözeltisinde K^+ miktarı azaldıkça toprak minerallerinden çözeltiye sürekli K^+ takviyesi yapılarak denge sağlanmaya çalışılır.

Sonuç olarak potasyumun kültür bitkilerinde kalite üzerine etkinliği dünyanın çeşitli ülkelerinde ve ülkemizde yapılmış araştırmalarla kanıtlanmıştır. Bu nedenle toprak analizleri dikkate alınmak suretiyle gübreleme programlarında potasyumlu gübrelere yer verilmesi her türlü açıklamanın üzerinde önem taşımaktadır.

KAYNAKÇA

Acker, W. (1932). *Untersuchungen über die Wirkung der Kalidüngung aut den Bau und das Mechanische Verhalten des Gerstenhalmes.* Die Ernahrung der Pflanze. 28:401-403.

Aksoy, T. (1967). *Trakya Bölgesi topraklarının fosfor durumu ve bu bölge topraklarının fosfor ihtiyaçlarının tayininde kullanılacak metodlar üzerinde bir araştırma.* s. 1-104. (Doktora Tezi). A.Ü. Ziraat Fakültesi Radyofizyoloji ve Toprak Verimliliği Kürsüsü. Ankara.

Aksu, S. (1972). *Trakya Bölgesi Meriç Havzası topraklarının azot durumu ve bu topraklarda faydalanılabilir azot miktarının tayininde kullanılacak metodlar üzerinde bir araştırma.* (Doktora Tezi). s. 1-137. A.Ü. Ziraat Fakültesi Toprak Bölümü, Ankara.

Aktaş, M. (1973). *Doğu Karadeniz Bölgesi topraklarının potasyum durumu ve bu topraklarda alınabilir potasyum miktarının tayininde kullanılacak metodlar üzerinde bir araştırma.* (Doktora Tezi). s. 1-78. A.Ü. Ziraat Fakültesi Toprak Bölümü, Ankara.

Alemdar, N. (1974). *Marmara Yöresi Susurluk Havzası topraklarının azot durumu ve bu topraklarda alınabilir azot miktarının tayininde kullanılacak yöntemler üzerinde bir araştırma. (Doktora Tezi).* s. 1-99. A. Ü. Ziraat Fakültesi Toprak Bölümü, Ankara.

Alganatay, N. (1968). *Orta Anadolu kuzey bölgesi topraklarının fosfor durumu ve bu bölge topraklarında alınabilir fosfor miktarının tayininde kullanılacak metodlar üzerinde bir araştırma. (Doktora Tezi).* A. Ü. Ziraat Fakültesi Radyofizyoloji ve Toprak Verimliliği Kürsüsü, Ankara.

Alten, F. and R. Gottwick (1939). *Untersuchungen über den Einfluss der Düngung auf das Wachstum und die Entwicklung der Sojabohne.* Ernahrung der Pflanze. 35:277-284.

Anonim (1974). *German Potash for World Agriculture.* Kali und Salz AG. Bunteweg 2. Hannover. Germany, p. 96.

Anonim (1988*).* *The role of potassium in crop quality.* Better Crops International. Potassium for Agriculture International 4(2):20-22.

Arat, A. (1973). *Gediz Havzası-Manisa, Turgutlu ve Salihli Ovaları topraklarında değişik azotlu gübrelerin karşılaştırılması. (Doktora Tezi).* s. 1-134. A. Ü. Ziraat Fakültesi Toprak Bölümü, Ankara.

Baden, W. (1965). *Adequate potash and phosphate application to organic soils.* Kali-Briefe, Fachgeb. 7,1. Folge. Germany.

Baligar, V. C. and S. A. Barber (1978). *Mechanism of K supply to plant roots chracterized by K/Rb ratio. 11th Congr.* Int. Soc. Soil Sci. 1:309-317.

Barber, S. A. (1978). *Growth and nutrient uptake of soybeans under field conditions.* Agron. Jour. 70:457-461.

Barber, S. A. (1995). *Soil Nutrient Bioavailability. 2nd Ed. p. 1-414. John Wiley and Sons,* Inc. New York.

Barber. S. A., J. M. Walker and E. H. Vasey (1962). *Principles of ion movement through the soil to plant root. Porc.* Int. Soil Conf. New Zealand. 121-124.

Barber, S. A. and R. P. Humbert (1963). *Advances in knowledge of potassium relationships in the soil and plant.* p. 231-238. In: Fertilizer Technology and Usage (M. H. Mc Vicker, G. L. Bridger and L. B. Nelson, eds.) Soil Sci. Soc. of Am. Madison W. I. USA.

Bilgin, A. E. ve M. Yakar (1995). *Gediz havzasında bağın azot, fosfor ve potasyumlu gübre istekleri* s. 1-115. Menemen Araştırma Enstitüsü, Genel Yayın No: 195, Menemen.

Boswell, F. C. and Parks (1957). *The effect of soil potassium levels on yield, lodging and mineral composition of corn.* Soil Sci. Soc. Amer. Proc. 21:301-305.

Brady, N. C. (1990). *The nature and Properties of Soils.* 10 th Ed. p. 1-621. Macmillan Publishing Company, New York.

Çakmak, İ. A. Çınar, N. Önelge, R. Derici ve B. Torun (2003). *Çukurova bölgesinde turunçgil bahçelerinin mineral beslenme düzeyinin toprak ve yaprak analizleriyle belirlenmesi.* TUBİTAK, TOGTAG/TARP-266T-1 nolu Araştırma Projesi, s. 1-108.

Camp, A. F., H. D. Chapman and E.R. Parker (1951). *Symptoms of citrus malnutrition. In: Hunger Signs in Crops.* The American Society of Agronomy and the National Fertilizer Association, Washinton, D. C.

Chapman, M. A. and J. Keay (1971). *The effect of age on the response of wheat to nutrient stress.* Aust. J. Exp. Agric. and Animal Husbandry. 11:223-228.

Chaudhry, M. R. (1979). Büyük Konya Havzası topraklarının Fe, Zn, Cu, ve Mn durumu üzerinde bir araştırma. (Doktora Tezi). s. 1-124. A. Ü. Ziraat Fakültesi, Toprak Bölümü, Ankara.

Cheng, B. T., S. J. Bourget and G. J. Ouellette (1971). *Influence of alternate freezing and thawing on the availability of some soils minerals.* Canad. J. Soil Sci. 51(3):323-328.

Ching, P. C. and S. A. Barber (1979). *Evaluation of temperature effects on potassium uptake by corn.* Agron. Jour. 71:1040-1044.

Cocucci, M. C. and S. Dalla Rosa (1980). *Effects of canavanine on IAA-and fusicoccin-stimulated cell enlargement, proton extrussion and potassium uptake in maize coleoptiles.* Physiol. Plant. 48:239-242.

Cooper, H.P. and L. Donald (1951). *Plant nutrient deficiency symtoms in Cotton. In: Hunger Signs in Crops.* The American Society of Agronomy and the National Fertilizer Association, Washington, D. C.

Davidson, O. W. and W. P. Judkins (1951). *Nutrient-deficiency symptoms in deciduous fruits.* In: Hunger Signs in Crops. The American Society of Agronomy and the National Fertilizer Association, Washington, D. C.

Dyer, B. (1984). *On the analytical determination of probably available mineral plant food in soils.* J. Chem. Soc. (London), 65:115-162.

Eakin, J. H. (1972). *Food and fertilizers.* p. 1-21. In: The Fertilizer Handbook. The Fertilizer Inst. Warhington D. C., USA.

Eroğlu, H. ve S. Usta (2003). *Alüviyal bir toprakta amonyum potasyum fiksasyon ilişkileri.* Tarım Bilimleri Dergisi, 9(1): 43-50, Ankara.

Flowers, T. J. and A. Läuchli (1983). *Sodium versus potassium: Substitution and compartmentation.* p. 651-681. In: Inorganic Plant Nutrition, Encycl. Plant Physiol. New Series. Vol 15 B (A. Läuchli and R. L. Bielski, eds.) Springer Verlag Berlin, Heidelberg, New York.

Foth, H. D. and B. G. Ellis (1988). *Soil Fertility.* p. 1-212. John Wiley and Sons, New York.

Fox, R. L. and B. Kacar (1965). *Mobilization of non-exchangeable potassium and sodium in a calcareous soil during plant growth.* Plant and Soil. 22(1):33-45.

Glass, A. D. M. and J. E. Perley (1980). *Varietal differences in potassium uptake by barley.* Plant Physiol. 65:160-168.

Goss, R. L. (1968). *The effect of potassium in disease resistance.* p. 221-241. In: The Role of Potassium in Agriculture, Madison, USA.

Grewal, J. S. and J. S. Kanwar (1976). *Potassium and ammonium fixation in Indian soils.* New Delhi, India: Indian Council for Agricultural Research.

Grewal, J. S. and S. N. Singh (1980). *Effect of potassium nutrition on frost damage and yield of potato plants on alluvial soils of the Punjab (India).* Plant and Soil 57:105-110.

Guardia, M. D. and M. Benlloch (1980). *Effects of potassium and gibberellic acid on stem growth of whole sunflower plants.* Physiol. Plant. 49:443-448.

Hager, A., H. Menzel and A. Krauss (1971*).* *Experiments and hypothesis of the primary effect of auxins on expansion growth.* Planta 100:47-75.

Hofner, G. N. and B. A. Krantz (1951*).* *Deficiency symptoms of corn and small grain. In: Hunger Signs in Crops.* The American Society of Agronomy and the National Fertilizer Association, Washington, D. C.

Hsiao, T. C. and A. Läuchli (1986). *Role of potassium in plant-water relations.* p. 281-312. In: Advances in Plant Nutrition (B. Tinker and A. Läuchli, eds.) Vol. 2, Praeger Scientific, New York.

Humble, G. D. and K. Raschke (1971*). Stomatal opening quantitatively related to potassium transport.* Plant Physiol. 48:447-453.

Jaiyebo, E. O. (1968). *Effect of drying and storage on the exchangeable potassium content of some* Western Nigeria soils. Soil Sci. 106:209-214.

Jones, H. A., B. E. Brown and G. V. C. Houghland (1951). *Plant-nutrient deficiency symptoms in the potato.* In: Hunger Signs in Crops. The American Society of Agronomy and the National Fertilizer Association, Washington, D. C.

Jones, Jr. J. B., B. Wolf and H. A. Mills (1991). *Plant Analysis Handbook.* p. 1-213. Micro-Macro Publishing, Inc., USA.

Kacar, B. (1965*). Çukurova Bölgesi topraklarının bazı fiziksel ve kimyasal özellikleri.* A. Ü. Ziraat Fakültesi Yıllığı 15(2):17-44.

Kacar, B. (1996). *Bitki Fizyolojisi. 4. Baskı.* s. 1-424. A. Ü. Ziraat Fakültesi yayın No. 1447. A. Ü. Ziraat Fakültesi Halkla İlişkiler ve Yayın Ünitesi, Ankara.

Kacar, B., S.M.R. Amin, G. Çelebi ve C. Turan (1973*). Antalya Sahil Bölgesi topraklarının fosfor durumu ve bu bölge topraklarında alınabilir fosfor tayininde kullanılacak metodlar üzerinde bir araştırma.* s. 1-110. TUBİTAK, TOAG-161, Ankara.

Kacar, B., K. Oskay ve F. Akıncı (1974). *Karadeniz yöresi topraklarında potasyum fiksasyonu ve buna etki yapan önemli etmenler üzerinde bir araştırma* A. Ü. Ziraat Fakültesi Yıllığı-1973.23(4):450-464.

Kampfer, M. and E. Zehler (1967). *Die Bedautung der sulfatischen Dünfemittel für die Ertragserhöhung und Qualitats-Verbesserung Landwirtschafflicher Gantenbaulicher und Fortstlicher Kulturen. Int. Potash Inst., Bern/Switzarland.*

Karim, A.Q.M.B. and M.A. Malek (1957). *Potassium fixation in East Pakistan soils under different conditions.* Soil Sci. 83:229.

Katkat, A.V. (1990). *Sadova buğday çeşidinde azotlu ve fosforlu gübrelemenin verim ve bazı verim kriterleri ile bitkinin azot, fosfor ve potasyum kapsamları üzerine etkileri.* TÜBİTAK, Doğa Dergisi, 13, 26, 1110-1122, Ankara.

Katkat, A.V. ve B. Kacar (1980). *Antalya kıyı yöresi topraklarında potasyumun adsorpsiyon ve fiksasyonu ile bunları etkileyen önemli etmenler üzerinde bir araştırma.* A.Ü.Z.F. Diploma Sonrası Yüksek Okulu Doktora Tez Özetleri, s. 672-686, Ankara.

Kılınç, R. (1978). *İzmir Bölgesi tarım topraklarının fosfor durumunun radyoizotop yöntemleriyle saptanması ve bunun toprak özellikleriyle ilişkileri üzerinde*

araştırmalar (Doktora Tezi). s. 1-152. Ege Üniversitesi Nükleer Araştırma ve Eğitim Enstitüsü. İzmir.

Koch, D. W. and G. O. Estes (1976). *Influence of potassium stress on growth, stomatal behavior, and CO_2 assimilation in corn.* Ptash Rev. Subj. 3 (3):1-7.

Kovar, J. L. and S. A. Barber (1990). *Potassium supply characteristics of thirty-three soils as influenced by seven rates of potassium.* Soil Sci. Soc. Am. J. 54:1356-1361.

Köseoğlu, A. T., N. Eryüce ve H. Çolakoğlu (1995). *The effects of N, P, K fertilizers on fruit yield and quality of satsuma mandarines (Citrus Unshiu Marc.). Acta Horticulture.* International Society for Hortcultural Science 379:89-96.

Kruger, W. (1976). *The influence of fertilizers on fungal disease of maize.* P. 145-156. In: Fertilizer Use and Plant Health. Int. Potash Inst., Bern.

Lagatu, H. and L. Maume (1932). *Un cas d'absolue necessite d'engrais potassique.* Le Progres Agricole et Viticote. 97:576-581.

Lang, A. (1983). *Turgor- regulated translocation.* Plant Cell and Environment 6:683-689.

Larsen, J. B. (1976). *Untersuchungen über die Frostempfindlichkeit von Douglasienherkünften und über den Einfluss der Nahrstoffversorgung auf die Frostresistenz der Douglasie.* Forst-und Holzwirt. 15:299-302.

Läuchli, A. and R. Pflüger (1978). *Potassium transport through plant cell membranes and metabolic role of potassium in plants.* p. 111-163. In: Potassium Research-Review and Trends. Potash Inst. Bern.

Levitt, J. (1956). *The hardiness of plants.* Agronomy 6.

Lynne, K. W. and E. E. De Turk (1943). *The adsorption of potassium in soils in non-exchangeable forms.* Soil Sci. Soc. Amer. Proc. 7:148-158.

Malek, F. and D. A. Baker (1977). *Proton co-transport of sugars in phloem loading.* Planta 135:297-299.

Marschner, H. (1995). *Mineral Nutrition of Higher Plants. 2nd Ed.* p. 1-889. Academic Pres, New York.

Mc Lean, A. J. and J. E. Braydon (1971). *Fixation and release of potassium on relation to the minerology of the clay fraction of some selected soil horizon samples.* Canad. Soil Sci. 51:449-459.

Mengel, K. and R. Pflüger (1972*).* *The release of potassium and sodium from young excised roots of **Zea mays** under various efflux conditions.* Plants Pyhsiol. 49:16-19.

Mengel, K. and H. E. Haeder (1973). *Potassium availabilty and its effect on crop production.* Potash Rev. 11:1-7.

Mengel, D. B. and S. A. Barber (1974*).* *Rate of nutrient uptake per unit of corn root under field conditions.* Agron. Jour.66:399-402.

Mengel, K. and W. W. Arneke (1982). *Effect of potassium on the water potential, the pressure potential, the osmotic potential and cell elongation in leaves of* ***Phaseolus vulgaris****.* Phsiol. Plant. 54:402-408.

Nelson, W. L. (1968). *Plant factors affecting potassium availabilty and uptake.* p. 355-383. In: The Role of Potassium in Agriculture. (V. J. Kimler, S. E. Young and N. C. Brady, eds) ASA, CSSA, SSSA, Madison, Wisconsin U.S.A.

Nitsos, R. E. And H. J. Evans (1969). *Effects of univalent cations on the activity of particulate starch synthetase.* Plant Physiol. 44:1260-1266.

Oskay, K. (1976*).* *Meriç Havzası topraklarında potasyumun adsorpsiyon ve fiksasyonu ile bunları etkileyen önemli etmenler üzerinde bir araştırma.* s. 1-101. (Doktora Tezi). A. Ü. Ziraat Fakültesi Toprak Bölümü, Ankara.

Özdemir, O. (1986). *Çarşamba ovasında mısırın potasyumlu gübre isteği.* Köy Hizmetleri Samsun Araştırma Enstitüsü Genel Yayın No.39. Samsun

Penny, M. G. and D. J. F. Bowling (1974). *A Study of potassium gradients in the epidermis of intact leaves of* ***Commelina communis*** *L. in relation to stomatal opening.* Planta 119:17-25.

Peoples, T. R. and D. W. Koch (1979). *Role of potassium in carbon dioxide assimilation in* ***Medicago sativa*** *L. Plant Physiol.* 63:878-881.

Perrenoud, S. (1977). *Potassium and plant health. Publ. Int. Potash Inst., Born-Worblaufen, Schweiz.*

Perrenoud, S. (1990). *Potassium and plant health IPI Research Topics. No. 3. 2nd ed. Basel / Switzerland.*

Pflüger, R. and R. Wiedemann (1977). *Effect of monovalent cations on the nitrate reduction in* ***Spinacia oleracea*** *L. Z.* Pflanzenphysiol. 85:125-133.

Place, G. A. and S. A. Barber (1964). *The effect of soil moisture and rubidium concentration on diffusion and uptake of rubidium 86.* Soil Sci. Soc. Am. Proc. 28:239-243.

Preusser, E., F. A. Khalil and H. Göring (1981). *Regulation of activity of the granulebond starch synthetase by monovalent cations.* Biochem. Physiol. Pflanz. 176:744-752.

Quelhas Dos Santos, J. (1979). *Das Kalium und der Virus der Blattrollkrankheit der Kartoffelstaude. Intern.* Kali-Briete, Fachg. 23(59):1-4.

Rich, C.I. (1968). *Minerology of soil potassium.* p. 79-108. In: The role of Potassium in Agriculture (V. J. Kimler, S. E. Yung and N. C. Brady, eds.).American Society of Agronomy, Madison, WI, USA.

Salman, R. C. (1965*).* *Potassium exchange reactions in some Rhodesian soils.* Rhod. J. Agr. Res. 3:15-21.

Sabourin, L. and R. Bonet (1967). *A chloride sulphate comparison in the potassium manuring of tabacco.* Potash Rev. (IPI9, Subj. 12, 16th suite.

Scherer, H. W. S. Schebert and K. Mengel (1982). *The effect of potassium nutrition on growth rate, carbonhydrate content and water retention in young wheat plants.* Z. Pflanzenernahr. Bodenk. 145:237-245.

Schroeder, D. (1955). *Potassium fixation and potassium release of loess soils.* Landw. Frosch. 8:1-7.

Schwartz, S. and U. Kafkafi (1978). *Mg, Ca and K status of corn silage and wheat at periodic stages of growth in the field.* Agron. Jour. 70:227-230.

Seçer, M. (1978). *Effect of potassium on nitrogen metabolization and grain protein formation in spring wheat.* Kali – Briefe (Büntehof) 14(6): 393-402.

Sen Gupta, B., A. S. Nandi and S. P. Sen (1982). *Utility of phyllosphere N_2- fixing micro-organisms in the improvement of crop growth* I. Rice Plant and Soil. 68: 55-67.

Sparks, D. L., L. W. Zelazny and D. C. Martens (1980). *Kinetics of potassium exchange in a Paleudult form the coastal plain of Virginia.* Soil Sci. Soc. Am. J. 44-40.

Taban, S. (1990). *Orta Anadolu'da çeltik yetiştirilen toprakların mikro element durumu (Doktora tezi)* s. 1-75. A. Ü. Ziraat Fakültesi Toprak Bölümü, Ankara.

Taban, S., A. C. Kütük, B. Kacar, H. Özcan ve N. Ç. Olgun (1997). *Orta Anadolu'da çeltik tarımı yapılan toprakların potasyum adsorpsiyon ve fiksasyon kapasitesi ile bunlara etki yapan etmenler.* s. 1-36. A. Ü. Araştırma Fonu 95-11-10-04. Ankara.

Tachimoto, M., M. Fukutomi, H. Matsushiro, M. Kobayashi and E. Takahashi (1992*). Role of putrescne in* ***Lemna*** *plants under potassium deficiency. Soil Sci. Plant Nutr.* (Tokyo) 38:307-313.

Tandon, H. L. S. and G. S. Sekhon (1989). *Potassium research and agricultural production in India Potash Rev.* 1: 1-11

Tester, M. and M. R. Blatt (1989). *Direct measurement of k channels in thylakoid membranes by incorperation of vesicles into planer lipid bilayers.* Plant Physiol. 91:249-252.

Tisdale, S. L., W. L. Nelson and J D. Beaton (1985). *Soil Fertility and Fertilizers. 4th Ed.* p. 1-754. Macmillan Publishing Company, New York.

Trolldenier, G. and E. Zehler (1976). *Relationships between plant nutrition and rice diseases,* p. 85-93. Proc. 12 th Coll. Intern. Potash. Inst: Potassium and Plant Health, İzmir-Turkey.

Turguttopbaş, M. (1975). *Erzurum yöresi alüviyal topraklarında potasyum fiksasyonu.* s. 1-56. Milletlerarası Potas Enstitüsü Türkiye Programı. İzmir.

Welch, L. F., P. E. Johnson, G. E. McKibben, L.V. Bone and J. W. Pendleton (1966). *Relative efficiency of broadcast versus banded potassium for corn. Agron*. Jour. 58:618-621.

Zabunoğlu, S. (1967*).* *Çarşamba ovası topraklarının fosfor durumu ve bu bölge topraklarının fosfor ihtiyaçlarının tayininde kullanılacak metodlar üzerinde bir araştırma.* (Doçentlik Tezi). A. Ü. Ziraat Fakültesi, Radyofizyoloji ve Toprak Verimliliği Kürsüsü, Ankara.

Zehler, E., H. Krepe and P. A. Gethin (1981). *Potassium sulphate and potassium chloride* s.1-108. International Potash Institute Research Topics. No. 9. Bern/Swirzerland.

7 KALSİYUM

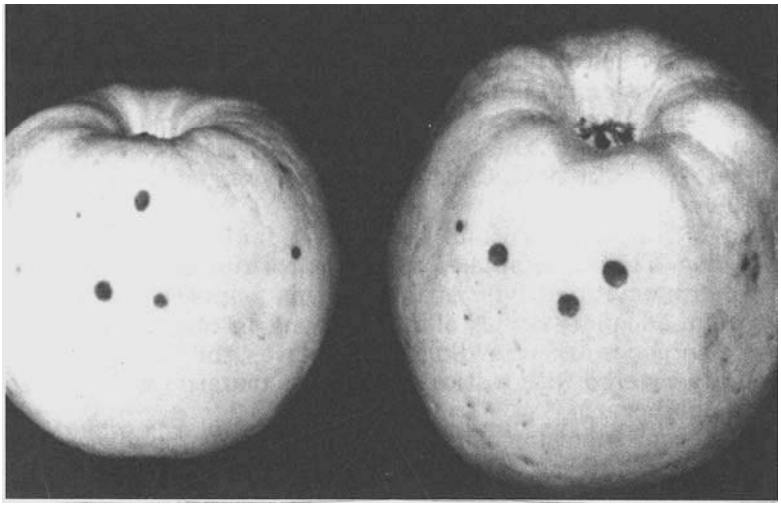
7.1. BİTKİLERİN KALSİYUM ALIMI

Bitkiler kalsiyumu Ca^{2+} iyonu şeklinde alır. Aşırı derecede yıkanmış ve kireçleme yapılmamış asit topraklar dışında bitkilerin gereksinimlerinden fazla kalsiyum kök etki alanına kitle akımı ile taşınır. Taşınma kısa sürede gerçekleşir. Bitkiler tarafından alınan toplam kalsiyum içerisinde kitle akımının payı kontak değişime göre 2.5 kat daha fazla olup difüzyonun payı ise yok denecek düzeydedir (Foth ve Ellis 1988). Genelde kök etki alanında gereksinimin çok üzerinde kalsiyumun bulunmasına karşın bunun bitkiler tarafından alınan kalsiyum miktarı üzerine etkisi çok azdır. Örneğin toprak çözeltisinde K^+'a göre Ca^{2+} konsantrasyonu yaklaşık 10 kat daha fazladır. Ancak bitkiler tarafından K^+'a göre daha az Ca^{2+} alınır. Bu durum, kalsiyum alımının yalnızca endodermis hücre duvarları henüz mantarlaşmamış genç kök uçları tarafından gerçekleştirilmiş olmasına dayanılarak açıklanmıştır (Clarkson ve Sanderson 1978).

Bitkiler tarafından alınan kalsiyum miktarı bitkilerin genetik yapılarıyla yakından ilgilidir. Baklagil bitkileri baklagil olmayan bitkilere göre daha fazla Ca alır **(Bkz: Çizelge 6-1).** Genelde kök katyon değişim kapasiteleri yüksek olan bitkiler kök katyon değişim kapasitesi düşük olan bitkilere göre daha fazla Ca alırlar. Bu durum özellikle Ca^{2+} konsantrasyonunun düşük olduğu ortamlarda çok daha belirgindir (Çizelge 7-1). Çizelgeden görüldüğü gibi kök katyon değişim kapasitesi 34.6 m.e. 100 g^{-1} kuru ağırlık olan domates bitkisi kök katyon değişim kapasitesi 17.0 m.e. 100 g^{-1} kuru ağırlık olan mısır bitkisine göre düşük kalsiyum konsantrasyonunda 10.5 kat daha fazla kalsiyum almıştır. Ortamın kalsiyum konsantrasyonu arttıkça ayrım azalmakla beraber aradaki ayrım yine de 3 kat olmuştur.

Çizelge 7-1. Kök katyon değişim kapasiteleri ayrımlı bitkilerde kalsiyum alımı (Loneragan ve Snowball 1969)

Çözeltide kalsiyum konsanrasyonu, µmol Ca L^{-1}	Ca, %	
	Mısır (Zea mays)	Domates (Lycopersicon esculentum)
0.8	0.02	0.21
10	0.12	0.30
100	0.43	1.29
1000	0.92	2.49

Şekil 7-9. *Golden Delicious elmada kalsiyum noksanlığı belirtileri*

KAYNAKÇA

Arora, R. and J.F. Palta (1988). *in vivo perturbation of membrane-associated calcium by freeze-thaw stress in onion bulb cells. Simulation of this perturbation in extracellular KCI and alleviation by calcium.* Plant Physiol. 85:622-628.

Barrow, H.L. A.W. Taylor and E.C. Simpson (1968). *Interaction of limestone particle size and phosphorus on the control of soil salinity.* Proc. Soil Sci. Soc. Amer. 32:64-68.

Bennet, R.J. CM. Bereen and V.H. Bandu (1990). *A role for Ca^{2+} in cellular differentiation of root cap cells: A re-examination of root growth control mechanisms.* Environ**.** Exp. Bot**.** 30:515-523.

Bush, D. S. (1995). *Calcuim regulation in plant cells and its role in signaling. Annu. Rev.* Plant Physiol. Plant Mol. Biol. 46:95-122.

Bush, D.S, C.N. Huang and RX. Jones (1986). *Ca^{2+}-stimulated secretion of ∝-amylase during development in barley aleurone protoplasts.* Plant Physiol. 82:566-574.

Caldwell, C.R. and A. Haug (1981). *Temperatıre dependence of the barley root plasma membrane-bound Ca^{2+} and Mg^{2+} -dependent ATPase.* Physiol. Plant. 53:117-124.

Cassells, A.L. and M. Barlass (1976). *Environmentally induced changes in the cell walls of tomato leaves in relation to cell and protoplast release.* Physiol. Plant**.** 37:239-246.

Claassen, M. E. and G. E. Wilcox (1974). *Comparative reduction of calcium and magnesium of corn tissue by NH_4-N and K fertilization.* Agron. J. 66:521-522.

Clarkson, D. T. and J. Sanderson (1978). *Sites of absorption and translocation of iron in barley roots. Tracer and microautoradiographic studies.* Plant Physiol. 61:731-736

Çakmak, İ., A. Çınar, N. Önelge, R. Derici ve B. Torun (2003). *Çukurova bölgesinde turunçgil bahçelerinin mineral beslenme düzeyinin toprak ve yaprak analizleri ile belirlenmesi.* TUBİTAK, TOGTAG/TARP-2667-1 nolu Araştırma Projesi, Final raporu, s. 1-108.

Davidson, O. W. and W. P. Judkins (1951). *Nutrient Deficiency Symptoms in Deciduous Fruits.* p. 215-268. In: Hunger Signs in Crops. Amer. Soc. of Agronomy and The National Fertilizer Assoc. Washinton, D. C.

Egmond, F. van and H. Breteler (1972). *Nitrate reductase activity and oxalate content of sugar beet leaves.* Neth. J. Agric. Sci. 20:193-198.

Faust, M. and J. D. Klein (1974). *Levels and sites of metabolically active calcium in apple fruit.* J. Am. Soc. Hortic. Sci. 99:93-94.

Fink, S. (1991). *The micromorphological distribution of bound calcium in needles of Norway spruce (Piecea abies L. Karst.)* New Phytol. 119:33-40.

Foth, H. D. and B. G. Ellis (1988). *Soil Fertility.* p. 1-212. John Wiley and Sons. New York.

Hasselo, H. N. (1965*).* *The nitrogen, potassium, phosphorus, calcium, magnesium, sodium, manganese, iron, copper, boron, zinc, molybdenum and aluminium contents of tea leaves of increasing age.* Tea Quart.36(3):122-136.

Islam, A.K.M.S., C.J. Asher and D.G. Edwards (1987). *Response of plants to calcium concentration in flowing solution culture with chloride or sulphate as counter-ion.* Plant and Soil 98:377-395.

Jeschke, W. D. and J. S. Pate (1991*).* *Cation and chloride partitioning through xylem and phloem within the whole plant Ricinus communis L. under conditions of salt stress.* J. Exp. Bot. 42:1105-1116.

Jones, J. B. Jr., B. Wolf and H. A. Mills (1991). *Plant Analysis Handbook. 1. Methods of Plant Analysis and Interpretation.* p. 1-213. Micro-Macro Publishing Inc. U:S:A:

Kelman, A, R. G. Mc Guire and K. C. Tzeng (1993). *Reducing the severity of bacterial soft rot by increasing the concentration of calcuim in potato tubers. In: Soil borne Plant Pathogens: Management of Diseases with Macro-and Microelements."* Ed. A. W. Engelhard, pp. 102-123. Am. Phytopathol. Soc., APS Press, Minnesato, USA:

Kinzel, H. (1989). *Calcium in the vacuoles and cell walls of plant tissue. Forms of deposition and their physiological and ecological significance.* Flora 182:99-125.

Kiraly, Z. (1976*).* *Plant disease resistance as influenced by biochemical effects on nutrients in fertilizers.* p. 33-46. In: Fertilizer Use and Plant Health. International Potash Institute. Bern. Switzerland.

Konno, H., T. Yamaya, Y. Yamasaki and H. Matsumoto (1984). *Pectic polysaccharide break-down of cell walls in cucumber roots grown in calcium starvation.* Plant Physiol. 76:633-637.

Krauss, A. (1971*).* *Einfluss der Ernährung des Salats mit Massennährstoften auf den Betall mit Botryis cinera Pers.* Z. Pflanzenernähr. Bodenk. 128:12-13.

LaHaye, P. A. and E. Epstein (1971). *Calcium and salt tolerance by bean plants. Physiol.* Plant. 25:213-213.

Loneragan, J. F. and K. Snowball (1969). *Calcium requirements of plants. Aust.* J. Agric. Res. 20:456-478.

Loneragan, J. F., K. Snowball and W. J. Simmons (1968). *Response of plants to calcium concentration in solution culture.* Aust. J. Agric. Res. 19:845-857.

Marschner, H. and C. Richter (1974). *Calcium-Transport in Wurzeln von Mai- sund Bohnenekeimpflanzen.* Plant and Soil 40:193-210.

Mehring, A.L. (1948*).* *Calcium in fertilizers.* Soil Sci. 65:9-26.

Mix, G. P. and H. Marschner (1976*).* *Einfluss exogener und endogener Faktoren auf den Calcium gehalt von Poprika-und Bohnenfruchten.* Z. Pflangenernähr. Bodenk. 139:551-563.

Mostafa, M.A.E. and A. Ulrich (1976). *Absorption, distribution and form of Ca in relation to Ca deficiency (tip burn) of sugarbeets.* Crop Sci. 16:27-30.

Pethiyagoda, U. and S. Krishnapillai (1970). *Studies on the mineral nutrition of tea. 2. Experimentally induced major nutrient deficiency symptoms. Tea Quarterly. 41(2, 3, 4): 107-120.*

Sharpless, R. O. and D. S. Johnson (1977). *The influence of calcium on senescense changes in apple.* Ann. Appl. Biol. 85:450-453.

Scharrer, K. and J. Jung (1955*).* *The influence of nutrition on the cation/anion ratio in plants.* Z. Pflanzenernähr. Dung. Bodenk. 7:76-94.

Schmit, J. N. (1981). *Le calcium dans le cellule generatrice en mitose. Etude dans le tube pollinique en germination du **Cliva nobilis** Lindl. (Amaryllidacee).* C. R. Acad. Sci. Ser. [III] 293:755-760.

Ülgen, N. ve ark. (1988). *Türkiye Gübre ve Gübreleme Rehberi.* s. 1-182. (3. Baskı). Toprak ve Gübre Araştırma Enstitüsü Yayınları No. 151. Teknik Yayınlar No. T-59. Ankara.

Wallace, A., E. Frolich and O.R.Lunt (1966). *Calcium requirements of higher plants.* Nature (London) 209:634-636.

Wills, R. B. H., S. I. H. Tirmazi and K. J. Scott (1977). *Use of calcium to delay ripening of tomatoes.* Hort. Science 12:551-552.

8 MAGNEZYUM

8.1. BİTKİLERİN MAGNEZYUM ALIMI

Bitkiler magnezyumu toprak çözeltisinden Mg^{2+} iyonu şeklinde alır. Kök etki alanına taşınan ve kök üzerine alınan magnezyum miktarlarında kitle akımının payı kalsiyumda olduğu gibi yüksektir **(Bkz: Çizelge 10-1).** Kontak değişim ile alınan magnezyum miktarı ise göreceli olarak azdır.

Toprak çözeltisinde Mg^{2+} konsantrasyonu genelde K^+ konsantrasyonundan yüksektir. Ancak bitki kökleri tarafından alınan Mg^{2+} miktarı K^+ miktarına göre çok daha azdır. Aslında yalnız bitki kökleri tarafından değil tüm bitki organları tarafından alınan Mg^{2+} miktarı K^+ miktarına göre çok daha azdır. Bunun gerçek nedeni tam olarak bilinmemektedir. Ancak kökte iç yöreye aynı taşıyıcılarla (iyonoforlarla) taşınmaları nedeniyle Mg^{2+} ile çeşitli katyonlar arasında etkin bir yarışmanın (rekabetin) bulunduğu kabul edilmektedir. Hücre duvarlarının değişim yörelerine hidratasyon suyu fazla olan Mg^{2+}'un göreceli olarak daha zayıf bağlanması üzerinde de durulmaktadır**.** Ortamda K^+ ve NH_4^+'un fazla miktarlarda bulunması Mg^{2+} alımını olumsuz şekilde etkilemekte ve bitkiler göreceli olarak daha az Mg^{2+} almaktadır (Kurvits ve Kirkby 1980). İyonlar arasındaki bu yarışma bitkilerde magnezyum noksanlığına neden olmaktadır. Benzer etkileşim Mg^{2+} ile Mn^{2+} arasında da saptanmış, ortamda Mn^{2+} konsantrasyonu arttıkça Mg^{2+} alımının azaldığı belirlenmiştir (Çizelge 8-1). Schimansky'e (1981) göre K^+ ve Ca^{2+} bitkilerin yalnızca Mg^{2+} alımını değil kökten tepe organlarına magnezyumun taşınmasını da olumsuz şekilde etkilemektedir. Ortamdaki NO_3^- iyonları ise Mg^{2+} alımı üzerine olumlu etki yapmaktadır. Ferguson ve Clarkson (1976) arpa bitkisi köklerinde endodermisin mantarlaşmasının magnezyum alımını olumsuz şekilde etkilediğini ve benzer durumun kalsiyum alımında da görüldüğünü belirlemişlerdir.

Çizelge 8-1. Artan miktarlardaki manganın soya fasulyesi bitkisinde Mg^{2+} ve Mn^{2+} alımı (μg g^{-1} kuru kök ağırlığı) üzerine etkisi
(Heenan ve Campbell 1981)

	Uygulanan Mn^{2+} miktarı, μM		
	1.8	90	275
Magnezyum (Mg^{2+})	121.8	81.1	20.2
Mangan (Mn^{2+})	0. 5	3.1	4.8

hiçbir zaman yaprağın orta damarlarına ya da yaprağın kenarlarına değin yayılmazlar. Çay bahçelerinde magnezyum noksanlığının belirgin şekilde görülmesinin temelinde iki etken vardır. Bunlar aşırı yağış ve yüksek ışık intensitesidir. Aşırı ışık intensitesi karşısında çay bitkisi yapraklarında magnezyum noksanlığı daha belirgindir. Yağışın bol olduğu yer ve mevsimlerde magnezyum noksanlığının görülme olasılığı yüksektir.

Narenciyelerde magnezyum noksanlığı önemli bir sorundur. Noksanlık belirtileri özellikle gelişme döneminin sonuna doğru, yaz sonunda ya da sonbaharda ortaya çıkar. Bu zamana değin yapraklar genelde normal görünümlerini korurlar. Yapraklarda sararma orta ana damardan başlayarak gelişir ve zamanla tüm yaprağa yayılır (Şekil 8-7). Yapraklarda sararma derecesi ışık alan yapraklarda göreceli olarak daha belirgin olup meyveye yakın yapraklarda etkileşim daha yavaştır.

KAYNAKÇA

Barber, S. A. (1995). *Soil Nutrient Bioavailabilty.* 2nd ed. p. 1-414. John Wiley and Sons. Inc. New York.

Bear, F. E. and S. J. Toth (1948). *Influence of calcium on availability of other soil cations.* Soil Sci. 66:69-74.

Batey, T. (1967). *The ratio of K to Mg in the soil in relation to plant growth. In: Soil potassium and Magnesium Ministry of Agr. Fisheries and Food.* London. Tech. Bull. 14:143-146.

Camp, A. F., H. D. Chapman and E. R. Parker (1951*).* *Symptoms of citrus malnutrion.* p. 307-366. In: Hunger Signs in Crops. The American Society of Agronomy and the National Fertilizer Association, Washington D. C.

Cooke, G. W. (1972). *Fertilizing for Maximum Yield.* Crosby Lockwood and Ltd. London.

Çakmak, İ, A. Çınar, N. Önelge, R. Derici ve B. Torun (2003). *Çukurova bölgesinde turunçgil bahçelerinin mineral beslenme düzeyinin toprak ve yaprak analizleriyle belirlenmesi.* TUBİTAK, TOGTAG/TARP-2667-1'nolu Araştırma projesi. Final Raporu, s. 1-108.

Dorenstouter, H. G. A. Pieters and G. R. Findenegg (1985). *Distribution of magnesium between chlorophyll and other photosynhetic functions in magnesium deficient sun and shade leaves of poplar.* J. Plant. Nutr.8:1088-1101.

Ferguson, I. B. and D. T. Clarkson (1976). *Simultaneous uptake and traslocation of Mg and Ca in barley roots.* Planta 128:167-169.

Fischer, E. S. and W. Bussler (1988). *Effects of magnesium deficiency on carbonhydrates in **Phasseolus vulgaris**. Z Pflanzenernähr.* Bodenk. 151:295-298.

Fink, S. (1991). *Structural changes in conifer needles due to Mg and K deficiency.* Fert. Res. 27:23-27.

Gerhardt, R., M. Stitt and H. W. Heldt (1987). *Subcellular metabolite levels in spinach leaves. Regulation of sucrose synthesis during diurnal alterations in photosynthetic partitioning.* Plant Physiol. 83:399-407.

Grunes, D. L., J. F. Thompson, J. Kubota and V. S. Laxar (1968). *Effect of Mg, K and temperature on growth and composition of* ***Lolium perene****.* Int. Cong. Soil Sci. Trans. Ninth, Adelaide, Australia. 2:597-603.

Heenan, D.P. and L. C. Campbell (1981). *Influence of potassium and manganese on growth and uptake of magnesium by soybeans (****Glycine max****(L.) Merr.* Cv Bragg). Plant and Soil 61:447-456.

Holmes, M. R. J. (1962*).* *The magnesium requirements of arable crops.* J. Sci. Food Agr. 13:553-556.

Jones, J. B. Jr., B. Wolf and H. A. Mills (1991). *Plant Analysis Handbook. 1. Methods of Plant Analysis and Interpretation.* p. 1-213. Micro-Macro Publishing, Inc. USA.

Kacar, B. (1984*).* *Bitki Besleme.* s. 1-317. A. Ü. Ziraat Fakültesi Yayınları 899. Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara.

Kuruvits, A. and E. A. Kirkby (1980). *The uptake of nutrients by sunflower plants* ***(Helianthus annus)*** *growing in a continuous flowing culture system supplied with nitrate or ammonium as nitrogen source. Z. Pflanzenernähr.* Bodenk. 143:140-149.

Lazaroff, N. and M. G. Pitman (1966). *Calcium and magnesium uptake by barley seedlings.* Aust. J. Biol. Sci. 19:991-1005.

Leggett, J.E. and W. A. Gilbert (1969). *Magnesium uptake by soybeans.* Plant Physiol. 44:1182-1186.

Lin, D. C. and P. S. Nobel (1971). *Control of photosynthesis by* Mg^{2+}. Arch. Biochem. Biophys. 145:622-632.

Maas, E. V. and G. Ogata (1971). *Absorption of magnesium and chloride by excised corn root.* Plant Physiol. 47:357-360.

Marschner, H. and İ. Çakmak (1989). *High light intensity enhances chlorosis and necrosis in leaves of zinc, potassium and magnesium deficient bean (****Phaseolus vulgaris****) plants*. J. Plant Physiol. 134:308-315.

McSwain, B. D., H.Y. Tsujimoto and D.I. Arnon (1976). *Effect of magnesium and chloride ions on light-induced electron transport in membrane fragments form a blue-green algea.* Biochim. Biophys. Acta 423:313-322.

Pethiyagoda, U. and S. Krishapillai (1971). *Studies on the mineral nutrition of tea. 2. Experimentally induced major nutrient deficiency symptoms.* Tea Quarterly 41(2,3,4): 107-120.

Pierce, J. (1986). *Determinant of substrate specificity and the role of metal in the reaction of ribulosebiphosphate carboxylase/oxygenase.* Plant Physiol. 81:943-945.

Schimansky, C. (1981). *The influence of certain experimental parameters on the flux characteristics of ^{28}Mg in the case of barley seedlings grown in hydroculture. Landw.* Forsch. 34:154-165.

Scott, B. J. and A. D. Robson (1990). *Distribution of magnesium in subterranean clover* ***(Trifolium subterraneum L.)*** *in relation to supply.* Aust. J. Agric. Res. 41:499-510.

Skinner, J.J. and E. R. Purvis (1951). *Plant-nutrient deficiencies in vegetable or truck crops.* p. 171-214. The American Society of Agronomy and the National Fertilizer Association. Washington, D. C.

Sperrazza, J.M and L.L. Spremulli (1983). *Quantitation of cation binding to wheat germ ribosemes: influences on subunit association equilibria and ribosome activity.* Nucleic Acids Res. 11:2665-2679.

Tisdale, S.L., W.L. Nelson and J.D. Beaton (1985). *Soil Fertility and Fertilizers.* 4th Ed. p. 1-754. Macmillan Publishing Company, New York.

Wunderlich, F. (1978). *Die Kernmatrix: Dynamisches Protein-Gerüst in Zelkernen.* Naturwiss. Rundsch. 31:282-288.

9 KÜKÜRT

9.1. BİTKİLERİN KÜKÜRT ALIMI

Bitkiler gereksinim duydukları kükürdün büyük bir bölümünü kökleri aracılığıyla toprak çözeltisinden SO_4^{2-} iyonları şeklinde alırlar. Bitkiler az da olsa stomaları aracılığıyla atmosferden kükürtdioksit (SO_2) absorbe ederler. Ancak SO_2 gazının fazlası bitkilere zehir etkisi yapar. Meyve ağacı yapraklarına toz şeklinde elementel kükürdün uygulanmasından hemen sonra çok azda olsa kükürdün alındığı saptanmıştır. Ancak suda çözünmeyen bu kükürt kaynağının bitkiye giriş mekanizması bilinmemektedir. Yapraklardaki stomaların günlük açılıp kapanma süreleri içerisinde hidrojen sülfürün (H_2S) bitkiler tarafından absorbe edildiği saptanmıştır. Ancak ıspanak gibi kükürde duyarlı bitkilere hidrojen sülfürün 0.7 mg m^{-3} den daha az konsantrasyonu bile zehir etkisi yapmaktadır (DeKok ve ark. 1989).

Toprak ya da besin çözeltilerinde 3-5 mg SO_4^{2-} L^{-1} konsantrasyonu çoğu bitkilerde normal gelişme için yeterlidir. Ancak kolza ve yonca gibi bitkilerin kükürt gereksinimleri daha yüksektir. Kök yöresine SO_4^{2-} iyonları difüzyon ve kitle akımı ile ulaşır. Çözünebilir SO_4^{2-} içeriği 5 mg SO_4^{2-} kg^{-1} ya da daha fazla olan topraklarda bitkilerin kükürt gereksiniminin tamamına yakınının karşılanmasında kitle akımının payı büyüktür **(Bkz: Çizelge 10-1).**

Bitkilerin SO_4^{2-} alımı üzerine ortam pH'sı yanında fosfat ($H_2PO_4^-$), nitrat (NO_3^-) ve klor ($C1^-$) konsantrasyonlarının önemli etki yapmadıkları saptanmıştır (Leggett ve Epstein 1956). Ancak kimyasal yönden yakın benzerlik içerisinde bulunan selenat (SeO_4^{2-}), molibdat (MoO_4^-) ve kromat (CrO_4^-) anyonları SO_4^{2-} alımını olumsuz şekilde etkilemektedir (Nissen 1974). Bu durum aynı taşıyıcılar *(iyonoforlar)* tarafından taşınmaları nedeniyle anyonlar arasındaki yarışmaya (rekabete) dayanılarak açıklanmıştır. Ayçiçeği bitkisi üzerinde araştırmalar yapan Ansari ve Bowling (1972) SO_4^{2-} absorpsiyonunun ve iç yöreye taşınmasının elektrokimyasal gradientlere karşıt yönde aktif absorpsiyon ile gerçekleştiğini belirlemişlerdir **(Bkz: 2-4).**

Bitkilerde SO_4^{2-} alımı üzerine ortam sıcaklığının olumlu etki yaptığı ve sıcaklığa bağlı olarak alımın arttığı belirlenmiştir (Rajan 1966). Cacco ve ark. (1977) SO_4^{2-} alımı ile bitki köklerindeki ATP-sülfürilaz enzim aktivitesi arasında yakın ilişki bulunduğunu saptamışlardır. Kök uzunluğu ile ilgili olarak SO_4^{2-}alımının da arttığı belirlenmiştir (Bowen ve Rovira 1971).

genişliği azalırken yaprak hücreleri küçülür ve sayıları azalır (Burke ve ark. 1986). Kükürt noksanlığının en belirgin işareti yapraklarda klorofil miktarının azalmasıdır (Dietz 1989). Buna paralel olarak bitkide protein sentezi azalırken çözünebilir organik azot ve nitrat miktarı artar. Kükürt noksanlığında protein miktarındaki azalma yanında proteinin kükürt içeriği de önemli derecede azalır (Çizelge 9-12). Kükürt noksanlığına bağlı olarak bitkide karbonhidratların birikmesi bitki ağırlığının normaline göre daha fazla olmasına neden olabilir. Yapılan gözlemler özellikle kurak geçen yıllarda kükürt noksanlığının daha yaygın olduğunu göstermiştir.

Çizelge 9-12. Kükürt noksanlığının domates bitkisi yaprağının içeriği üzerine etkisi (Marschner 1995)

İşlem	Yaprakta, mg $100g^{-1}$ kuru yaprak			Protein S içeriği, µg mg^{-1} protein	
	Klorofil	Protein	Nişasta	Sitoplazmada	Kloroplastta
SO_4^{-2} uygulanmış	5.8	48.0	2.8	13.5	6.5
SO_4^{-2} uygulanmamış	0.9	3.5	27.0	3.8	5.2

Bitkilerde benzerlikleri nedeniyle kükürt ve azot noksanlık belirtilerini birbirlerinden tam olarak ayırmak çoğu zaman güçtür. Kükürt noksanlığında genç yapraklarda kloroz damarlar arasında sararma ile başlar ve sararma giderek tüm yaprağa yayılır. Kimi bitkilerde kloroz yaşlı yapraklarda da görülebilir. Zamanla lahana, şalgam, marul, hardal ve benzeri bitkilerin gövde, yaprak sapı ve yaprakları kırmızılaşır ve pembemsi bir renk alır.

KAYNAKÇA

Alpaslan, M., A. Güneş, S. Taban ve A. İnal (2003). *Global kükürt emisyonundaki azalmaya bağlı olarak ekmeklik ve makarnalık buğdaylarda potansiyel kükürt noksanlığının belirlenmesi.* DPT Projesi 2002 K 120 130/9 Ara Rapor 1. A. Ü. Z. F. Toprak Bölümü, Ankara.

Ansari, A. Q. and D. J. F. Bowling (1972). *Measurement of the transroot electrical potential of plants grown in soil.* New Phytol. 71:111-117.

Biddulph, O., S. F. Biddulph, R. Cory and H. Koontz (1958). *Circulation pattern for P, S and Ca in the bean plant.* Plant Physiol. 33:293-297.

Bowen, G. D. and A. D. Rovira (1971) *Relationship between root morphology and nutrient uptake.* Recent Adv. Plant Nutr. 1:293-305.

Brady, N. C. (1990). *The Nature and Properties of Soils.* 10th ed. p. 1-621. Macmillan Publishing Company, New York.

Brunold, C. (1993). *Regulatory interactions between sulfate and nitrate assimilation.* p. 62-75. In: Sulfur Nutrition and Assimilation in Higher Plants. (L. J. DeKok. I. Stulen, H. Rennenberg, C. Brunold and W. E. Rauser, eds.). SPB Academic Publishing, The Hague, The Netherlands.

Burke, J. J., P. Holloway and M. J. Dalling (1986). *The effect of sulphur deficiency on the organization and photosynthetic capability of wheat leaves.* J. Plant Physiol. 125:371-375.

Cacco, G., M. Saccomani and G. Ferrari (1977). *Development of sulfate uptake capacity and ATP-sulfurylase activity during root elongation in maize.* Plant Physiol 60:582-584.

Cooper, H. P. and L. Donald (1951). *Plant nutrient deficiency symptoms in cotton.* In: Hunger Signs in Crops. the Amer. Soc. of Agron. and The National Fert. Assoc. Washington, D. C.

DeKok, L. J., K. Stahl and H. Rennenberg (1989). *Fluxes of atmospheric hydrogen sulphide to plant shoots.* New Phytol. 112-533-542.

Dietz, K. J. (1989). *Recovery of spinach leaves from suphate and phosphate deficiency.* J. Plant Physiol. 134: 551-557.

Edelbauer, A. (1980). *Auswirkung von abgestuftem Schwefelmangel auf Wachstum, Substanzbildung und Mineralstoffgehalt von Tomate* ***(Lycopersicon esculentum*** *Mill.) in Nöhrlösungskultur.* Die Bodenkultur 31:229-241.

Eraslan, F. (2005). *Küresel SO_2 emisyonundaki ve kükürt içeren gübrelerin tüketimindeki azalmaya bağlı olarak buğdayda olası S noksanlığının belirlenmesi.* Doktora Tez Çalışması. A. Ü. Fen Bilimleri Enstitüsü, Toprak Anabilim Dalı, Ankara.

Fankhauser H. and C. Brunold (1978). *Localization of adenosine 5'-phosphosulphate sulfotransferase in spinach leaves.* Planta 143:285-289.

Fowden, L. (1967). *Aspect of amino acids metabolism in plants.* Ann. Rev. Plant Physiol. 68:85-106.

Grundon, N. J. and C. J. Asher (1986). *Volatile losses of sulphur by intact alfalfa plants.* J. Plants Nutr. 9:1519-1532.

Jones, J. B. Jr., B. Wolf and H. A. Mills (1991). *Plant Analysis Handbook. I. Methods of Plants Analysis and Interpretation.* p. 1-213. Micro-Macro Publishing, Inc., USA.

Kacar, B. (1968). *Türkiye'nin çeşitli bölgelerinden alınan topraklarda bitki tarafından faydalanılabilir haldeki kükürt durumu.* A. Ü. Ziraat Fakültesi Yıllığı 18:77-78, Ankara.

Kacar, B. and M. E. Akgül (1967). *Evaluation of various methods for the estimation of plant available phosphorus in the soils of Shiraz (İRAN).* University of Ankara, Yearbook of the Faculty of Agriculture- 1966. 6:3-14.

Kacar, B. ve S. M. Amin (1985). *Trakya Bölgesi Meriç Havzası topraklarının kükürt durumu ve bu topraklarda bitkiye yarayışlı kükürt miktarının belirlenmesinde uygulanacak yöntemler üzerinde bir araştırma.* Doğa 1:62-71, Ankara.

Kaiser, W., A. Dittrich and U. Heber (1993). *Sulphate concentrations in Norway spruce needles in relation to atmospheric SO_2 a comparison of trees from various forests in Germany with trees fumigated with SO_2 in growth chambers.* Tree Physiol. 12:1-13.

Keller, T. (1981). *Auswirkungen von Luftverunreinigungen auf Pflanzen.* HLH Heizl Lueft. Klimatech. Haustech. 48:22-24.

Leggett, J. E. and E. Epstein (1956). *Kinetics of sulphate absorption by barley roots.* Plant Physiol. 31:222-226.

Marschner, H. (1995). *Mineral Nutrition of Higher Plants.* 2nd Ed. p. 1-889. Academic Press. New York.

Nissen, P. (1974). *Uptake mechanisms: Inorganic and organic. Annu.* Rev. Plant Physiol. 25:53-79.

Olsen, R. A. and G. W. Rehm (1986). *Sulphur in precipitation and irrigation waters and its effect in soil and plants.* In: Sulphur in Agriculture, (M. A. Tabatabai, ed.) Agronomy Series 27. Amer. Soc. Agron., Crop Sci. Soc. Amer., Soil Sci. Soc. Amer. Madison, WI, USA.

Pfaff, C. (1963). *The leaching of calcium magnesium, chloride and sulphate out of the soil profile (Lysimeter experiments).* Z. Acker. U. Pflanzenbau 117:117-128.

Prasad, R. and J. F. Power (1997) *Soil Fertility Management for Sustainable Agriculture.* p. 1-356. CRC Lewis Publishers, New York.

Rajan, A. K. (1966). *The effect of root temperature on water and sulfate absorption in intact sunflower plants.* J. Exp. Bot. 17:1-19.

Rennenberg, H. B. Huber, P. Schröder. K. Stahl. W. Haunold. H. W. Georgii, S. Slovik and H. Pfanz (1990). *Emission of volatile sulphur compounds from spruce trees.* Plant Physiol. 92:560-564.

Riehm, H. and E. Quellemalz (1959). *The determination of plant nutrients in rain water and in the air and their importance for the agriculture.* p. 171-183. In: H. Reihm 100 Jahre Staatl. Landw. Versuchs-und Forschungsanstalt Augustenberg.

Saalbach, E. (1984). *The significance of atmospheric sulphur compounds for the supply of agricultural crops.* Angew. Bot. 58:147-156.

Stevenson, F. J. ve M. A. Cole (1999). *Cycles of Soil, Carbon, Nitrogen, Phosphorus, Sulfur, Micronutrients- 2nd*. Ed pp. 1-427. John Wiley and Sons, Inc. New York.

Silvius, J. E., M. Ingle and C. H. Baer (1975). *Sulphur dioxide inhibition of photosynthesis in isolated spinach chloroplasts.* Plant Physiol. 56:434-437.

Siman, G. and S. L. Jansson (1976). *Sulphur exchange between soil and atmosphere with special atteniton to sulphur release directly to the atmosphere 2. The role of vegetation in sulphur exchange between soil and atmosphere.* Swedish J. Agric. Res. 6:135-144.

Tandon, H. L. S. (1991). *Sulphur- Research and Agricultural Production in India.* pp. 1-140. 3rd. Ed. The Sulphur Institute. Washington, D. C.

Tisdale, S. L., W. L. Nelson and J. D. Beaton (1985). *Soil Fertility and Fertilizers. 4th Ed. p. 1-754. Macmillan Publishing Company, New York.*

Ülgen, N., F. Eyüpoğlu, N. Kurucu, S. Talaz (1989). *Türkiye topraklarının bitkilere yarayışlı kükürt durumu.* s. 1-100. Toprak Gübre Araştırma Enst. Genel Yayın No. 162, Teknik Yayın No. 60. Ankara.

Venema, K. C. W. (1962). *Some notes regarding the function of the sulphate-anion in the metabolism of oil producing plants, especially oil palms. Potash Trop.* Agr. 5(3).

Wellburn, A. R., O. Majernik and F. A. M. Wellburn (1972). *Effect of SO_2 and NO_2 polluted air upon the ultrastructure of chloroplasts.* Environ. Pollution 3:37-49.

10 DEMİR

10.1. BİTKİLERİN DEMİR ALIMI

Bitkiler geliştikleri ortamdan demiri sürekli almak durumundadır. Yaşlı yapraklardan genç yapraklara demirin aktarılmaması nedeniyle bitki, büyüme organlarının demir gereksinimini sürekli demir alarak karşılayabilmektedir. Kök etki alanı içerisinde toprakta demir Fe^{2+} ve Fe^{3+} iyonları şeklinde bulunduğu gibi organik bağlı ya da kileytler şeklinde de bulunur. Bitki metabolizmasında Fe^{2+} kullanılır. Bu nedenle bitki Fe^{2+} iyonunu ya da bu şekle indirgenmiş demiri alır. İndirgenme sırasında Fe^{3+} kileytin durağanlığı bozulur ve bağımsız şekle geçen Fe^{2+} iyonundan bitki yararlanır (Brown 1978). İndirgenme derecesinin daha yüksek olması nedeniyle $FeCl_3$'a göre Fe^{3+}-kileytten bitkiler daha fazla yararlanır (Römheld ve Marschner 1983). Kökün dış yöresine pasif absorpsiyon ile Fe^{3+} ve Fe^{3+}-kileytler de az da olsa alınır. İç yöreye taşınabilmesi ve metabolik olarak değerlendirilebilmesi için demirin Fe^{2+} şekline indirgenmesi gerekir. İndirgeme olgusu ortam pH'sına bağlıdır. Düşük pH'da indirgenen demir miktarı artar. Kimi bitkiler fazla miktarda Fe^{3+} içermekle beraber demir noksanlığı gösterir. Bu durum bitki metabolizmasında Fe^{3+} iyonunun değerlendirilemediğinin açık bir kanıtıdır.

Toprak çözeltisinde demir miktarı genelde çok düşüktür. Topraklarda çoğunlukla oksitler, hidroksitler, fosfatlar, karbonatlar vb şekillerde bulunan demirin toprak çözeltisindeki miktarı ortamın pH'sına ve redoks potansiyeline bağlı olarak 10^{-20} ile 10^{-6} mg L^{-1} arasında değişir (Römheld ve Marschner 1986b). Organik madde içerikleri yüksek topraklarda ise demir kileytlerinin miktarı 10^{-4}-10^{-3} mg L^{-1} arasındadır. Bu olgu toprakta bulunan demirden yararlanabilmeleri ve olabildiğince fazla miktarda demir alabilmeleri için bitkilerin özel mekanizmalar geliştirmelerine yol açmıştır. Daha fazla demir alabilmek için kimi bitkiler kökleriyle protonları (H^+ iyonlarını), indirgen maddeleri ve değişik amino asitleri içeren kileyt oluşturucu maddeleri *(fitosideroforları)* salgılarlar (Römheld ve Marschner 1986a, Elgala ve Amberger 1988). Yüksek indirgeme kapasitesine ve fazla miktarda organik asitleri salgılama yeteneğine sahip kimi bitkiler kontak değişim ile topraktan daha fazla demir alırlar (Ric De Vos ve ark. 1986). Bitkiler tarafından topraktan alınan demir miktarında kontak değişimin, kitle akımının ve difüzyonun paylarının sıra ile % 50, % 10 ve % 40 kadar olduğu rapor edilmiştir (Çizelge 10-1).

KAYNAKÇA

Alcaraz, C. F., F. Martinez-Sánchez, F. Sevilla and E. Hellin (1986*).* *Influence of ferrodoxin levels on nitrate reductase activity in iron deficient lemon leaves.* J. Plant Nutr. 9:1405-1413.

Alpaslan, M. ve S. Taban (1996). *Çeltik (Oryza sativa L.)'te çinko-demir ilişkisi.* Tarım Bilimleri Dergisi 2(1):43-47.

Aktaş, M. and F. Van Egmond (1979). *Effect of nitrate nutrition and iron utilization by an Fe-efficient and Fe-inefficient soybean cultivar.* Plant and Soil 51:257-274.

Anderson, W. B. (1982). *Diagnosis and correction of iron deficiency in field crop an overview.* J. Plant Nutr. 5:785-795.

Awad, F., V. Römheld and H. Marschner (1988*).* *Mobilization of ferric iron from a calcareous soil by plant-borne chelators (phytosiderophores).* J. Plant Nutr. 11:701-713.

Bennett, J. H., N. J. Chatterton and P. A. Harrison (1988). *Rhizosphere physiology of crested wheatgrass and legume seedlings: Root-shoot carbohydrate intractions.* J. Plant Nutr. 11:1099-1116.

Bergmann, W. (1992). *Nutritional Disorders of Plants. p. 1-741. Gustav Fischer Verlag Jena. New York.*

Bloom, P. R. and W. P. Inskeep (1988). *Factors affecting bicarbonate chemistry and iron chlorosis in soils.* J. Plant Nutr. 9:215-228.

Brown, J. C. (1978). *Mechanism of iron uptake by plants.* Plants, Cell and Environment 1:249-257.

Chaudhry, M. R. ve B. Kacar (1980). *Büyük Konya Havzası topraklarının Fe, Zn, Cu ve Mn kapsamları.* s. 1-25. A.Ü.Z.F. Diploma Sonrası Yüksek Okulu Doktora Tez Özetleri, A. Ü. Basımevi, Ankara.

Chen, Y. and P. Barak (1982). *Iron nutrition of plants in calcareous soils.* Adv. Agron. 35:217-240.

Chaney, R. L. (1984). *Diagnostic practices to identify iron deficiency in higher plants.* J. Plant Nutr. 7:47-67.

Clarkson, D. T. and J. Sanderson (1978*).* *Sites of absorption and traslocation of iron in barley roots.* Plants Pysiol. 61:731-736.

Çakmak, İ., A. Çınar, N. Önelge, R. Derici ve B. Torun (2003). *Çukurova Bölgesinde turunçgil bahçelerinin mineral beslenme düzeyinin toprak ve yaprak analizleriyle belirlenmesi.* TUBİTAK, TOGTAG / TARP-2667-1 nolu Araştırma Projesi, Sonuç Rapor s.1-108.

Elgala, A.M. and A. Amberger (1988). *Root exudate and the ability of corn to utilize insoluble sources of iron*. J. Plant Nutrition 11:677-690.

Eyüpoğlu. F., N. Kurucu ve S. Talaz (1996). *Türkiye topraklarının bitkiye yarayışlı bazı mikro element (Fe, Cu, Zn, Mn) bakımından genel durumu* s. 1-72. Toprak Gübre Araştırma Enstitüsü Genel Yayın No. 217. Seri No R. 133. Ankara.

FAO (1990). *Micronutrient assessment at the country level.* p. 1-208. An International study (M. Sillanpä. Ed) FAO Soil Bulletin 63. Published by FAO. Roma-Italy.

Gotoh, S. and W. H. Patrick, Jr. (1974). *Transformation f iron in a waterlogged soil as influenced by redox potential and pH.* Soil Sci. Soc. Am. Proc. 38:66-71.

Güneş, A., M. Aktaş, A. İnal ve M. Alpaslan (1996). *Konya Kapalı Havzası topraklarının fiziksel ve kimyasal özellikleri.* s. 1-24. A. Ü. Z. F. yayın No. 1453. Bilimsel Araştırma ve İnceleme 801. A. Ü. Z. F. Yayın Ünitesi, Ankara.

Hewitt, E. J. (1983). *Essential and Functional Metals in Plants. p. 277-323. In: Metals in Micronutrients:* Uptake and Utilization by Plants. (D. A. Robb and W. S. Pierpoint eds.) Academic Press. New York.

Inskeep, W. P. and P. R. Bloom (1986). *Effects of soil moisture on soil pCO_2 soil solution bicarbonate and iron chlorosis in soybeans.* Soil Sci. Soc. Am. J. 50:946-952.

Jones, J. B., B. Wolf and H. A. Mills (1991). *Plant Analysis Handbook. I. Methods of Plant Analysis and Interpretation.* p. 1-213. Micro-Macro Publishing Inc. USA.

Jukrevitch, E., Y. Hadar and Y. Chen (1988). *Involvement of bacterial siderophores in the remedy of lime induced chlorosis in peanut.* Soil Sci. Soc. Am. J. 52:1032-1037.

Kacar, B., G. Fuleky, S. Taban ve M. Alpaslan (1993). *Değişik miktarlarda kireç kapsayan topraklarda yetiştirilen çeltik bitkisi* ***(Oryza sativa L.)****'nın gelişmesi ile Zn, P, Fe ve Mn alımı üzerine ZnxP ilişkisinin etkisi.* s. 1-44. A. Ü. Araştırma Fonu (Kesin Rapor). A. Ü. Ziraat Fak. Toprak Bölümü. Ankara.

Kalbasi, M., F. Filsoof and Y. Rezai-Nejad (1988). *Effect of sulphur treatments on yield and uptake of Fe, Zn and Mn by corn, sorghum and soybeans.* J. Plant Nutr. 11:1353-1360.

Katkat, A. V., A. Özgümüş, H. Başar ve B. Altınel (1994). *Bursa yöresindeki şeftali ağaçlarının demir, çinko, bakır ve mangan ile beslenme durumları* Tr. J. of Agricultural and Forestry 18:447-456.

Kramer, D., V. Römheld, E. Landsberg and H. Marschner (1980). *Induction of transfer-cell formation by iron deficiency in the root epidermis of* ***Helianthus annuus*** *L.* Planta 147:335-339.

Lindsay, W. L. (1984). *Soil and plant relationships associated with iron deficiency with emphasis on nutrient interactions.* J. Plant Nutr. 7:489-500.

Lindsay, W. L. and W. A. Norvell (1978). *Development of a DTPA soil test for zinc, iron, manganese and copper.* Soil Sci. Soc. Am. J. 42-421-428.

Lindsay, W. L. (1991). *Inorganic equilibria affecting micronutrients in soils.* In: Micronutrients in Agriculture, J. J. Mortvedt, F. R. Cox, L. M. Shuman, and R. M. Welch Eds., Soil Sci. Soc. Am., Madison, Wl, Book Ser. No. 4. pp. 89-112.

Machold, O. (1968). *Einfluss der Ernährungsbedingungen auf den Zustand des Eisens in den Blättern, den Chlorophllgehalt und die Katalase-sowie Peroxydaseaktivität. Flora (Jena).* Abt. A. 159:1-25.

Marschner, H. (1995). *Mineral Nutrition of Higher Plants.* p. 1-889. Academic Press. New York.

Marschner. H., V. Römheld and M. Kissel (1986). *Different strategies in higher plants in mobilization and uptake of iron.* J. Plant Nutr. 9:695-713.

Martens, D. C. and D. T. Westermann (1991). *Fertilizer applications for correcting micronutrient deficiencies. P. 549-592. In: Micronutrients in Agriculture.* 2nd. Ed. Soil Sci. Soc. of Agron. SSSA Book Series No. 4. Madison USA.

Mc Murtrey, J. E. Jr. (1951). *Plant nutrient deficiency in tobacco.* p. 19-58. the American Soc. of Agron. and The National Fert. Assoc. Washington, D. C.

Moraghan, J. T. (1987*).* *Effect of phosphorus and iron fertilizers on the growth of two soybean varieties at two soil temperatures.* Plant and Soil 104:121-127.

Nelson, S. D. A. Wallace and J. C. Brown (1982*).* *Iron nutrition and interactions in plants.* J. Plant Nutrition 5 (4-7): 229-301.

O' Hara. G. W., M. J. Dilworth, N. Boonkerd and P. Parkpian (1988). *Iron deficiency specifically limits nodule development in peanut inoculated with* ***Bradyrhizobium sp****.* New Phytol. 108:51-57.

Olsen, S. R. and F. W. Watanabe (1979). *Interaction of added gypsum in alkaline soils with uptake of iron, molybdenum, manganese and zinc by sorghum.* Soil Sci. Soc. Am. J. 43:125-130.

Powell, P. E. , G. R. Cline, C. P. P. Redi, and P. J. Szaniszlo (1980). *Occurrence of hyroxamete siderosphere iron chelators in soils.* Nature (London) 287: 833-834.

Prasad, R., and J. E. Power (1997). *Soil Management for Sustainable Agriculture.* pp.1-356. CRC. Lewis Publishers. New York.

Pushnik, J. C. and G. W. Miller (1989). *Iron regulation of chloroplast photosynthetic function: mediation of PSI development.* J. Plant Nutr. 12:407-421.

Raese, J. T. and D. C. Staiff (1988). *Chlorosis of "Anjou" pear trees reduced with foliar sprays of iron compounds.* J. Plant Nutr. 11:1379-1385.

Ric De Vos, C., H. J. Lubberding and H. Bienfait (1986). *Rhizosphere acidification as a response to iron deficiency in bean plants.* Plant Physiol. 81:842-846.

Römheld, V. (1985). *Bad- weather chlorosis in grapevine: effect of bicarbonate and low soil temperature on uptake and translocation of iron and also in the incidence of chlorosis.* p. 211-217. In: Bodenbewirtschaflung. Bodenfruchtbarkeit. Boenschutz.

Verband Deutscher Landwirtschaftlicher. Untersuchungs-und Forschungsanstalten-Verlag. Darmstadt, Germany.

Römheld, V. and D. Kramer (1983). *Relationship between proton efflux and rhizodermal transfer cells induced by iron deficiency*, Z. Pflanzenphysiol. 113:73-83.

Römheld V. and H. Marschner (1983). *Mechanism of iron uptake by peanut plants. 1 Fe^{3+} reduction, chelate splitting, and release of phenolics.* Plants Physiol. 71:949-954.

Römheld, V. and H. Marscher (1986 a). *Evidence for a specific uptake system for iron phytosiderephores in roots of grasses.* Plant Physiol. 80:175-180.

Römheld, V. and H. Marschner (1986 b). *Mobilization of iron in the rhizosphere of different plant species. In: Advances in Plant Nutrition,* (Ed. B. Tünker and A. Läuchli). 2: 155-204.

Römheld. V. and H. Marschner (1990). *Genotypical differences among graminaceous species in release of phytosiderophores and uptake of iron phytosiderophpres.* Plant and Soil 123:147-153.

Römheld. V. and H. Marschner (1991). *Function in micronutrients in plants.* p. 297-328. In: Micronutrients in Agriculture 2nd Ed. Soil Science Soc. of Amer. Madison, WI. USA.

Römheld, V., H. Marschner and D. Kramer (1982). *Response of Fe deficiency in roots of "Fe efficient" plant species.* J. Plant Nutrition 5:489-498.

Smith, G. S. I. S. Cornforth and H. V. Henderson (1984). *Iron requirements of C-3 and C-4 plants.* New Phytol. 97:543-556.

Stevenson, F. J. (1991). *Organic matter- nutrient reactions in soil.* In: Micronutrients in Agriculture. J. J. Mortvedt, F. R. Cox, L. M. Shuman, and R. M. Welch, Eds. Soil Sci. Soc. Am., Madison, WI. Pp. 145-186.

Taban, S. M. Alpaslan, A. G. Hashemi ve D. Eken (1997). *Orta Anadolu'da çeltik tarımı yapılan toprakların bazı fiziksel ve kimyasal özellikleri.* Pamukkale Üniversitesi Mühendislik Bilimleri Dergisi 3 (3): 457-466.

Taban, S. ve C. Turan (1987). *Değişik miktarlardaki demir ve çinkonun mısır bitkisinin gelişmesi ve mineral madde kapsamı üzerine etkileri.* Doğa Türk Tarım ve Ormancılık Dergisi 11 (2): 448-456.

Tisdale, S. L., W. L. Nelson and J. D. Beaton (1985). *Soil Fertility and Fertilizers.* 4th Ed. p. 1-754. Macmillan Publishing Company, New York.

Terry, N. and J. Abadia (1986). *Function of iron in chloroplasts.* J. Plant Nutr. 9:609-646.

Turan, C., G. Çelebi, R. Yalçın, B. Kacar ve S. Taban (1989). *Antalya Kıyı Bölgesi topraklarının mikro element durumu ve bu topraklarda Fe, Mn, Zn ve Cu belirlenmesinde uygulanan yöntemlerin karşılaştırılması.* Doğa Türk Tarım ve Ormancılık Dergisi 13 (3b): 1294-1307.

Wallace, A. and C. P. North (1966). *Supplying FeEDDHA to orange trees in irrigation water.* In: Current Topics in Plant Nutrition, A. Wallace (ed) Edwards Bros. Ann. Arbor Mic. P. 15.

Wallace, A., L. M. Shannon, O. R. Lunt and R. L. Impey (1957). *Some aspects of the use of metal chelates as micronutrient fertilizers sources.* Sol Sci. 84:27-41.

Wallace A., A. M., Abou-Zamzam and J. W. Cha (1986*).* *Influence of iron efficiency in soybeans on concentration of many trace elements in plant parts and implications on iron-efficiency mechanisms.* J. Plant Nutrition 9:787-803.

Yen, P.Y. , W. P. Inskeep and R. L. Weterman (1988). *Effect of soil moisture and phosphorus fertilization on iron chlorosis of sorghum.* J. Plant Nutr. 11:1517-1531.

11 MANGAN

11.1. BİTKİLERİN MANGAN ALIMI

Bitkiler, geliştikleri ortamdan manganı kökleri aracılığıyla Mn^{2+} iyonu şeklinde aldıkları gibi doğal ve yapay (sentetik) kompleks oluşturuculara moleküler şekilde bağlanmış olan manganı da alırlar. Püskürtülerek uygulanmaları durumunda bitkiler, anılan şekillerdeki manganı yaprakları aracılığıyla da alabilirler. Topraklarda mangan miktarları yükseltgenme-indirgenme tepkimelerine bağlı olarak değişir. Yükseltgenme-indirgenme tepkimeleri ise temelde mikrobiyal aktivite yanında toprağın pH'sına, nem ve organik madde miktarına bağlıdır. Sterilize edilmek suretiyle toprakta manganı yükseltgeyen (oksitleyen) mikroorganizmaların yok edilmeleri durumunda Mn miktarı zehir etkisi gösterecek düzeylere ulaşabilir. Bu nedenle rizosferdeki mikrobiyal etkinlik bitkilerde mangan alımı yönünden büyük önem taşır.

Organik asitler, amino asitleri ve fenolik maddeler gibi kök salgıları rizosferde çeşitli besin elementlerinin olduğu gibi manganın da yararlanılabilir şekle geçmesine (mobilize olmasına) önemli etki yapar **(Bkz: Şekil 2-4).** Rizosferde MnO_2'nin bitkiler tarafından alınabilir şekle dönüşmesi üzerine organik asitlerin etkisi göreceli olarak en fazladır (Uren ve Reisenauer 1988). Bitki kökleri tarafından salgılanan organik asitler içerisinde malik asit önemli bir yer tutar. Jauregui ve Reisenauer'e (1982) göre salgılanan 1 mol malik asidin yükseltgenmesi sonucu 1 mol CO_2 açığa çıkarken bitkinin yararlanabileceği şekilde 6 mol Mn^{2+} oluşur **(Bkz: Şekil 2-4A).** Salgılanan fenolik maddeler de manganın indirgenmesini artırarak yararlı mangan miktarına katkıda bulunurlar (Marschner 1988).

Rizosferdeki mikroorganizmalar, mangan dahil çeşitli bitki besin elementlerinin yararlılık durumu üzerine değişik yollardan etki yaparlar. Bu etkiler: (a) Bitkilerde kökün büyümesi, morfolojisi ve fizyolojisi, (b) Bitkilerin gelişmesi ve fizyolojisi, (c) Besin elementlerinin yarayışlılığı ve (d) Besin elementlerinin alınma mekanizmaları üzerinde yoğunlaşmıştır. Rizosferdeki mikroorganizmaların, manganın yarayışlılığı ve bitkiler tarafından alınabilirliği üzerine etkileri belirgin olduğu ölçüde karmaşıktır (Şekil 11-1). Mikrobiyal aktivitenin temelde işlevi topraktaki ve rizosfer toprağındaki Mn^{2+}'ı bitki tarafından alınamaz şekle yükseltgemek, bir başka deyişle immobil şekle dönüştürmektir. Ancak, rizosferdeki mikroorganizmalar koşullara bağlı olarak manganı hem yükseltgeyerek yararlanılamaz *(immobil)* şekle,

pabilmektedir. Manganın toksik etki yapan kritik düzeyi bitki genotipleri arasında da ayrımlı olduğu saptanmıştır.

Çizelge 11-12. Çeşitli bitkilerde toksik etki yaptığı belirlenen kritik Mn miktarları (Marschner 1995)

Bitki	Toksik etki yapan kritik Mn miktarı, mg kg^{-1}
Mısır	200
Pigeon bezelyesi	300
Soyafasulyesi	600
Pamuk	750
Tatlı patates	1380
Ayçiçeği	5300

Mangan toksisitesi çoğu bitkilerde olgun yapraklarda kahverengi lekelenmelerle ortaya çıkar. Zamanla lekelerin bulunduğu alanlar mantarlaşır. Bu olgu Mn^{2+} toksisitesinin belirgin göstergesidir. Çoğu zaman mangan toksisitesi belirtileri damarlar arasındaki klorotik ve nekrotik alanlarda görülür. Fasulye ve pamuk bitkileri gibi özellikle çift çenekli bitkilerde bu belirtiler genç yapraklarda şekil bozulmalarına (crinkle leaf) neden olur.

KAYNAKÇA

Aktaş, M. (1981). *Demir gübrelemesinin soya fasulyesi bitkisinin fosfor, çinko, mangan ve bakır kapsamı üzerine etkisi*. A.Ü. Ziraat Fakültesi Yıllığı 31: 49-57, Ankara.

Bergmann, W. (1992). *Nutritional Disorders of Plants*. p. 1-741 Gustav Fisher Verlag Jena, New York.

Bunje, G. (1979). *Untersuchungen zum Einfluss der Mangan-und Kupferversorgung auf die Kälteresistenz von Winterweizen, Hafer und Mais anhand von Gefassversuchen*. Inaug. Diss. Agrarw. Fak. Uni. Kiel.

Burnell, J.N. (1988). *The biochemistry of manganese in plants*. p. 125-137. In: Manganese in Soils and Plants (R.D.Graham, R.J.Hannam and N.C.Uren, eds.). Kluwer Academic, Dordrecht.

Bromfield, S.M., R.W.Cumming, D.J. David and C.H. Williams (1983). *Change in soil pH, manganese and aluminium under subterranean clover pasture.* Aust. J. Exp. Agric. Anim. Husb. 23: 181-191.

Camp, A.F., H.D. Chapman, and E.R. Parker (1951). *Symptoms of citrus malnutrition.* In: Hunger Signs in Crops. The American Society of Agronomy and The National Fertilizer Association, Washington, D.C.

Campbell, L.C. and Nable, R.O. (1988). *Physiological functions of manganese in plants*. p. 139-154. In: Manganese in Soils and Plants. (R.D. Graham, R.J. Hannan and N.C. Uren, eds.), Kluwer Academic, Dordrecht.

Chaudhry, M.R., ve B. Kacar (1980). *Büyük Konya Havzası topraklarının Fe, Zn, Cu ve Mn kapsamları*. s. 1-25. A.Ü.Z.F. Diploma Sonrası Yüksekokulu Tez Özetleri, A.Ü. Basımevi, Ankara.

Cheng, B.T., and G.J. Ouelette (1971). *Manganese availability in soil*. Soils and Fert. 34: 589-595.

Çakmak, İ., A. Çınar, N. Önelge, R. Derici ve B. Torun (2003). *Çukurova bölgesinde turunçgil bahçelerinin mineral beslenme düzeyinin toprak ve yapak analizleriyle belirlenmesi.* Final Raporu. TUBİTAK, TOGTAG/TARP-2667 nolu proje. s. 1-108

Eyüpoğlu, F., N.Kurucu ve S.Talaz (1996). *Türkiye topraklarının bitkiye yarayışlı bazı mikro element (Fe, Cu, Zn, Mn) bakımından genel durumu*. s. 1-72. Toprak Gübre Araştırma Enstitüsü Genel Yayın No. 217, Seri No. R-133, Ankara.

FAO (1990). *Micronutrient assessment at the country level*. p. 1-208. An International study. (M.Sillanpä, ed.) FAO Soil Bulletin 63. Published by FAO, Roma-Italy.

Gettier, S.W., D.C. Martens, D.L. Hallock, and M.J. Stewart (1984). *Residual Mn and associated soybean yield response from $MnSO_4$ application on a sandy loam soil.* Plant and Soil 81: 101-110.

Ghanem, I., M.M. Elgabaly, M.N.Hassan and V. Tadros (1971). *Effect of organic materials addition on transformation of added manganese dioxide to alkali calcareous soils.* Plant and Soil 34: 653-661.

Güneş, A., ve M. Aktaş (1996). *Değişik NO_3^-/NH_4^+/Üre oranlarının domateste verim ve kaliteye etkisi.* TÜBİTAK, Tr.J.Agriculture and Forestry 20: 35-40.

Güneş A., M.Aktaş, A. İnal ve M.Alpaslan (1996). *Konya Kapalı Havzası topraklarının fiziksel ve kimyasal özellikleri.* s. 1-24. A.Ü.Z.F. Yayın No. 1453, Bilimsel Araştırma ve İnceleme 801. A.Ü.Z.F. Yayın Ünitesi, Ankara.

Hannam, R.J., and K. Ohki (1988). *Detection of manganese deficiency and toxicity in plants.* p. 243-259. In: Manganese in Soils and Plants. (R.D.Graham et al, eds.). Proc. Int. Symp. Adelaide, South Australia. 22-26 Aug. 1988. Kluwer Academic Publ., Netherlands.

Hasselo, H.N. (1965). *The nitrogen, potassium, phosphorus, calcium, magnesium, sodium, manganese, iron, copper, boron, zinc, molybdenum and aluminium contents of tea leaves of increasing age*. Tea Quart. 36(3): 122-136.

Horiguchi, T. (1989). *Mechanism of manganese toxicity and tolerance of plants.* J.Plant Nutr. 11: 235-246.

Jauregui, M.A., and H.M. Reisenauer (1982). *Dissolution of oxides of manganese and iron by root exudate components.* Soil Sci. Soc. Am. J. 46: 314-317.

Jones, J.B.Jr., B. Wolf, and H.A. Mills (1991). *Plant Analysis Handbook. I. Methods of Plant Analysis and Interpretation.* p. 1-213. Micro-Macro Publishing Inc., USA.

Kacar, B. (1996). *Bitki Fizyolojisi*. 4.Baskı. s. 1-424. A.Ü. Ziraat Fakültesi Yayın No. 1447. A.Ü. Ziraat Fak. Yayın Ünitesi, Ankara.

Kacar, B., G. Fuleky, S. Taban, ve M. Alpaslan (1993). *Değişik miktarlarda kireç kapsayan topraklarda yetiştirilen çeltik bitkisi* ***(Oryza sativa*** L.*)'nin gelişmesi ile Zn, P, Fe ve Mn alımı üzerine Zn x P ilişkisinin etkisi.* s. 1-44. A.Ü. Araştırma Fonu (Kesin Rapor). A.Ü. Ziraat Fakültesi Toprak Bölümü, Ankara.

Kacar, B., E. Przemeck, A. Özgümüş, C. Turan, A.V. Katkat ve İ. Kayıkçıoğlu (1979). *Türkiye'de çay tarımı yapılan toprakların ve çay bitkisinin mikro element gereksinmeleri üzerinde bir araştırma*. s. 1-67. TÜBİTAK, TOAG-321, Ankara.

Katkat, A. V., A. Özgümüş, H. Başar ve B. Altınel (1994). B*ursa yöresindeki şeftali ağazlarının demir, çinko, bakır ve mangan beslenme durumları.* Tr. J. of Agrıcultural and Forestry 18: 447-456

Lindsay, W.L. (1972). *Inorganic phase equilibria of micronutrients in soils.* p. 41-57. In: Micronutrients in Agriculture. Soil Sci. Soc. America Inc., Madison, USA.

Lindsay, W.L., and W.A. Norvell (1978). *Development of a DTPA test for zinc, iron, manganese, and copper.* Soil Sci. Soc. Am. J. 42: 421-428.

Marschner , H. (1988). *Mechanism of manganese acquisition by roots from soils.* p. 191-204. In: Manganese in Soils and Plants (R.D.Graham, R.J.Hannam and N.C.Uren, eds.), Kluwer Academic, Dordrecht, The Netherlands.

Marschner , H. (1995). *Mineral Nutrition of Higher Plants*. pp. 1-889 2nd ED. academic Press, New York.

Martens, D.C., and D.T. Westermann (1991). *Fertilizer applications for correcting micronutrient deficiencies.* p. 549-592. In: Micronutrient in Agriculture. SSSA Book Series. No.4 Madison, WI., USA.

Mascagni, H.J.Jr., and F.R. Cox (1985). *Effective rates of fertilization for correcting manganese deficiency in soybeans*. Agron J. 77: 363-366.

McKenzie, R.M. **(1989).** *Manganese oxide and hydroxides.* p. 439-466. In: Minerals in soil Environments. (J.B. Dixon and S.B. Weed, eds.). 2nd ed. SSSA Madison, WI.

Moraghan, J.T., and J. Mascagni, Jr. (1991). *Environmental and soil factors affecting micronutrient deficiency and toxicities.* p. 371-425. In: Micronutrients in Agriculture. SSSA Madison, WI.

Mortvedt, J.J. (1982). *Calcium, magnesium, sulfur, and micronutrients*. p. 91-110. In: The Fertilizer Handbook. (W.C. White, and D.N. Collins,eds.). The Fertilizer Institute, Washington, D.C.

Nable, R.O., A. Bar-Akiva and J.F. Loneragan (1984). *Functional manganese requirement and its use as a critical value for diagnosis of manganese deficiency in subterranean clover (**Trifolium subterraneum** L.)* Ann. Bot. 54: 39-49.

Parker, M.B., and M.E. Walker (1986). *Soil pH and manganese effects on manganese nutrition of peanut*. Agron. J. 78: 614-620.

Pethiyagoda, U., and S. Krishnapillai (1971). *Studies on the mineral nutrition of tea. 2-Experimentally induced major nutrient deficiency symptoms.* Tea Quarterly. 4(2,3,4): 107-120.

Reid, J.M., and G.J. Racz (1985). *Effects of soil temperature on manganese availability to plants grown on an organic soil*. Can.J. Soil Sci. 65: 769-775.

Reuter, D.J., T.G. Heard and A.M. Alston (1973). *Correction of manganese deficiency in barley crops on calcareous soils. 2. Comparison of mixed and compound fertilizers.* Aust. J. Exp. Agric. Anim. Husb. 13: 440-445.

Skinner, J.J., and E.R. Purvis (1951). *Plant nutrient deficiencies in vegetable or truck crops.* p. 171-214. In: Hunger Signs in Crops. The American Society of Agronomy and The National Fertilizer Association,Washington, D.C.

Southern, P.J., and K. Dick (1969). *Trace element deficiencies in tropical tree crops in Paupa and New Fuinea*. Research Bull. 3, Dept. of Agr., Stock and Fisheries, Port Moresby.

Stahlberg, S., and S. Sombatpanit (1974). *Manganese relationships of soil and plant. I. Investigation and classification of Swedish manganese-deficient soils*. Acta. Agric. Scand. 24: 179-194.

Taban, S., **M. Alpaslan ve C. Turan (1995).** *Artan miktarlarda verilen fosfor ve manganın mercimek bitkisinin gelişmesi ile fosfor ve mangan kapsamları üzerine etkisi.* Tr. J. of Agriculture and Forestry 19:39-43.

Taban, S., ve M. Alpaslan (1996). *Mısır bitkisinin çinko, demir, bakır, mangan ve klorofil kapsamı üzerine çinko gübrelemesinin etkisi*. Pamukkale Üniversitesi Mühendislik Bilimleri Dergisi 2(4): 69-73.

Taban, S., M. Alpaslan, A.G. Hashemi ve D. Eken (1997). *Orta Anadolu'da çeltik tarımı yapılan toprakların bazı fiziksel ve kimyasal özellikleri*. Pamukkale Üniversitesi Mühendislik Bilimleri Dergisi 3(3): 457-466.

Turan, C., ve A. Korkmaz (1986). *Kireç ve demir uygulamasının asit reaksiyonlu toprakta mısır bitkisinin Mn, Zn, Cu ve K kapsamları üzerine etkileri*. A.Ü. Ziraat Fakültesi Yıllığı 34(1,2,3,4): 189-199.

Uren, N.C., and H.M. Reisenauer (1988). *The role of root exudation in nutrient acquisition.* p. 79-114. Advances Plant Nutrition, Vol. 3 (B.Tinker and A.Läuchli, eds.)., Praeger, New York.

Vielemeyer, H.P., F. Fischer and W. Bergmann (1969). *Untersuchunger über den Einfluss der Mikronährstoffe Eisen and Mangan auf den Stickstoff-Stoffwechsel landwirtschaftlicher Kulturpflanzen.* 2. Mitt.: Unterschungen über die Wirkung des Mangans auf die Nitratreduktion und den Gehalt anfrein Aminosäuren in jungen Buschbohnenpflanzen. Albrecht-Thaer-Arch. 13: 393-404.

Warden, B.T. (1991). *Manganese extracted from different chemical fractions of bulk and rhizosphere soil affected by method of sample preparation*. Commun. Soil Sci. Plant Anal. 22: 169-176.

Willson, K.C. (1969). *The mineral nutrition of tea.* p. 1-17. Potash Review. International Potash Institute. Berne, Switzerland.

12 ÇİNKO

12.1. BİTKİLERİN ÇİNKO ALIMI

Bitkiler çinkoyu genelde iki değerli Zn^{2+} iyonu şeklinde alır. Toprakta adsorbe edilmiş bir değerli $ZnCl^{+}$ ve $Zn(OH)^{+}$ katyonlarının bitkiler tarafından ne ölçüde alındığı tam olarak bilinmemektedir. Toprakta ya da besin çözeltilerinde bulunan Zn-kileytler, bitkiler tarafından kileyt şeklinde değil doğrudan Zn şeklinde alınır (Halvorson ve Lindsay 1977). Püskürtülerek uygulanan çözünebilir çinko tuzlarındaki ve çinko komplekslerindeki çinko da aynı şekilde bitki yaprakları tarafından absorbe edilir. Çinko; Mg^{2+}, Ca^{2+}, Fe^{2+} ve Mn^{2+}'dan ayrımlı olarak bitkide kimyasal değerlik değişikliğine uğramaz ve Zn (II) şeklinde işlevlerini sürdürür.

Çinko alımları yönünden bitkiler arasında önemli ayrımlılık vardır. Örneğin aynı koşullarda yetiştirilen mısır bitkisi yarayışlı çinkonun % 60'ını alırken domates bitkisi yalnızca % 30 kadarını alır. Bitki çeşidine bağlı olarak çinkonun % 58 ile % 98'i suda çözünebilir şekildedir (Welch ve ark. 1976). Çakmak ve Marschner'e (1987) göre fizyolojik aktif Zn fraksiyonunu oluşturan suda çözünebilir Zn, bitkilerde Zn durumunu yansıtma yönünden toplam Zn'ya göre daha güvenilir bir ölçüttür.

Çinkonun pasif ya da aktif absorpsiyon şeklinde alımı üzerinde tartışmalar günümüzde de yoğun şekilde sürmektedir. Öteki bitki besin elementleri gibi çinkonun da toprak çözeltisindeki miktarı, kök etki alanına taşınması ve kök üzerine alınması önemli temel konulardır. Çinkonun büyük bir bölümü toprakta adsorbe edilmiş şekilde bulunduğu için toprak çözeltisindeki Zn miktarı genelde çok düşüktür. Bu nedenle kitle akımı ile çinkonun kök etki alanına taşınması da çok azdır. Yapay olarak kirlenmemiş toprak çözeltilerinde Zn miktarı $3x10^{-8}$ ile $5x10^{-7}$ M arasında değişir (Barber 1995). Toprak çözeltisinin Zn içeriği pH ile yakından ilişkili olup pH arttıkça Zn miktarı önemli düzeyde azalır (Bruemmer ve ark. 1986). Kök yöresinde toprak çözeltisinin Zn içeriği mevsimsel değişikliklerle de yakından ilgili olup ilkbaharda ~ $5x10^{-8}$ M iken yaz döneminde ~ $2x10^{-7}$ M olur (Sinclair ve ark. 1990).

Bitki kökleri tarafından alınan Zn miktarında kitle akımının payı, toprak çözeltisinde bulunan Zn miktarının olağanüstü az olması nedeniyle düşüktür. Örneğin transpirasyon oranı 300 L kg^{-1} kuru madde ve toprak çözeltisindeki Zn miktarı 10^{-7} M ise bitkinin aldığı çinko miktarında kitle akımının payı 2 mg kadardır. Ancak

Şekil 12-9. *Çay bitkisinde çinko noksanlığı. Sağdaki yaprak aşırı derecede yukarı doğru kıvrılmış ve kenarları girintili çıkıntılı olmuştur (Tolhurst 1973)*

KAYNAKÇA

Alpaslan, M. ve S. Taban (1996). *Çeltik (**Oryza sativa** L.)'de çinko-demir ilişkisi.* A.Ü.Z.F. Tarım Bilimleri Dergisi 2(1):45-49.

Barber, S.A. (1995). *Soil nutrient bioavailability*. A Mechanistic Approach. John Wiley and Sons, New York.

Bruemmer, G.W., J. Gerth and U. Herms (1986). *Heavy metal species, mobility and availability in soils.* Z. Pflanzenernähr. Bodenk. 149:382-398.

Chaudhry, M. ve B. Kacar (1980). *Büyük Konya Havzası topraklarının Fe, Zn, Cu ve Mn Kapsamları.* s. 1-25. A.Ü.Z.F. Diploma Sonrası Yüksek Okulu Doktora Tez Özetleri. A.Ü. Basımevi, Ankara.

Çakmak, İ. (1988). *Morphologische und physiologische veranglerungen bei zink-mangelpflanzen.* Ph D Thesis. University of Hohenheim-Stuttgart, Germany.

Çakmak, İ. and H. Marschner (1987). *Mechanism of phosphorus-induced zinc deficiency in cotton.* III. Changes in physiological availability of zinc in plants. Physiol. Plant. 70:13-20.

Çakmak, İ. and H. Marschner (1988a). *Enhanced superoxide radical production in roots of zinc-deficient plants.* J. Exp. Bot. 39:1449-1460.

Çakmak, İ. and H. Marschner (1988b). *Increase in membrane permeability and exudation of root of zinc deficient plants*. J. Plant Physiol. 132:356-361.

Çakmak, İ. and H. Marschner (1993). *Effect of zinc nutritional status on activities of superoxide radical and hydrogen* 155/156:127-130.

Çakmak, İ., H. Marschner and F. Bangerth (1989). *Effects of zinc nutritional status on growth, protein metabolism and levels of indole-3-acetic acid and other phytohormones in bean (**Phaseolus vulgaris** L.).* J. Exper. Bot. 40:405-412.

Çakmak, İ., K. Y. Gülüt, H. Marschner and R. D. Graham (1994). *Effect of zinc and iron deficincy on phytosiderophore release in wheat genoypes differing in zinc efficiency*. Journal of Plant Nutrition 17: 1-17.

Çakmak, İ., M. Atlı, R. Kaya, H. Evliya and H. Marschner (1995). *Association of high light and zinc deficiency in cold induced leaf chlorosis in grapefruit and mandarin trees*. J. Plant Physiol. 146:335-360.

Çakmak, İ., A. Çınar, N. Önelge, R. Derici ve B. Torun (2003). *Çukurova bölgesinde turunçgil bahçelerinin mineral beslenme düzeyinin toprak ve yaprak analizleriyle belirlenmesi*. TUBİTAK, TOĞTAG/TARP-2667-1'nda Araştırma projesi. Final raporu s. 1-108.

Çakmak, İ., A. Yılmaz, M. Kalaycı, H. Ekiz, B. Torun, B. Erenoğlu and H.J. Braun (1996a). *Zinc deficiency as a critical problem in wheat production in Central Anatolia*. Plant and Soil 180:165-172.

Çakmak, İ., N. Sarı, H. Marschner, H. Ekiz, M. Kalaycı, A. Yılmaz and H. J. Braun (1996b). *Phytosıderophore release in bread and durum wheat genotypes differing in zinc efficiency.* Plant and soil 180: 183-189.

Çakmak, İ., N. Sarı, H. Marschner, M. Kalaycı, A. Yılmaz, S. Eker and K.Y. Gülüt (1996c). *Dry matter production and distribution of zinc in bread and durum wheat genotypes differing in zinc efficiency*. Plant and Soil 180.173-181.

Çakmak, İ., H. Ekiz, A. Yılmaz, B. Torun, N. Köleli, İ. Gültekin, A. Alkan and S. Eker (1997). *Differential response of rye, triticale, bread and durum wheat to zinc deficiency in calcareous soils*. Plant and Soil 188:1-10.

Çakmak, İ., B. Torun, B. Erenoğlu, L. Öztürk, H. Marschner, M. Kalaycı, H. Ekiz and A. Yılmaz (1998). *Morphological and physiological differences in the response of cereals to zinc deficiency*. In: (Wheat Prospects for Global Improvement. Eds. H.J. Braun et al). p. 427-435. Kluwer Academic Publishers. Netherlands.

Çakmak (Özden), L. Öztürk, S. Karanlık, H. Özkan, Z. Kaya ve İ. Çakmak (2001). *Tolerance of 65 durum wheat genotiypes to zinc deficiency in a calcareus soil.* Journal of Plant Nutrition 24 (II) 1834-1847.

Dibrova, V.S. (1967). *Effect of zinc fertilizers on the biochemical properties of corn under various conditions of zinc supply*. Fiziol. Rast. 14(4):670-674.

Dolar, S.G. and D.R. Keeney (1971). *Availability of Cu, Zn and Mn in soils.* I. Influence of soil pH, organic matter and extractable phosphorus. J. Sci. Fd. Agric. 22:273-282.

Eiwazi, F. and C.C. Weir (1989). *Phosphorus and mycorrhizal interaction on uptake of P and trace elements by maize*. Fert. Res. 21:19-21.

El-Kherbawy, M., J.S. Angle, A. Heggo and R.L. Chaney (1989). *Soil pH, rhizobia, and vesicular-arbuscular mycorrhizae inoculation effects of growth and heavy metal uptake of alfalfa (**Medicago sativa** L.).* Biol. Fertil. Soils. 8:61-65.

Eyüpoğlu, F., N. Kurucu ve S. Talaz (1996). *Türkiye topraklarının bitkiye yarayışlı bazı mikro element (Fe, Cu, Zn, Mn) bakımından genel durumu*. S. 1-72. Toprak Gübre Araştırma Enstitüsü Genel Yayın No. 217, Seri No. R-133, Ankara.

Faber, B.A., R.J. Zasoski, R.G. Burau and K. Uriu (1990). *Zinc uptake by corn as affected by vesicular-arbuscular mycorrhizae.* Plant and Soil 129:121-130.

Fenster, W.E., G.W. Rehm and J. Grava (1984). *Zinc for Minnesota soils*. Minnesota Agric. Ext. Serv. AG-FS-0720.

Gilmore, A.E. (1971). *The influence of endotrophic mycorrhizae on the growth of peach seedlings.* J. Amer. Soc. Hort. Sci. 96:35-38.

Graham, R.D., J.S. Ascher, S.C. Hynes (1992). *Selecting zinc-efficient cereal genotypes for soils low in zinc status*. Plant and Soil 146:241-250.

Güneş, A., A. İnal, M. Alpaslan, S. Taban ve S. Poyrazoğlu (1998). *Beypazarı yöresinde yetiştirilen havuçların beslenme durumları ve besin değerleriyle toprak özellikleri arasındaki ilişkiler*. s. 1-37. TÜBİTAK TOGTAG-1638. Ankara.

Güneş, A., M. Aktaş, A. İnal ve M. Alpaslan (1996). *Konya Kapalı Havzası topraklarının fiziksel ve kimyasal özellikleri.* s. 1-24. A.Ü.Z.F. Yayın No. 1453, Bilimsel Araştırma ve İnceleme 801. A.Ü.Z.F. Yayın Ünitesi, Ankara.

Hacısalihoğlu, G., L. Öztürk, I. Çakmak, R. M. Welch and L. Kochıan (2004). *Genotypic variation in common been in response to zinc deficiency in calcareous soil*. Plant and soil 259: 71-83.

Haktanır, F. (1983). *Trakya Bölgesi Meriç Havzası topraklarının çinko durumu ve bu topraklarda yarayışlı çinko kapsamının belirlenmesinde kullanılacak yöntemler üzerinde bir araştırma.* s. 43-92. A.Ü. Ziraat Fakültesi Toprak Bölümü (Doktora Tezi). Ankara.

Halvorson, A.D. and W.L. Lindsay (1977). *The critical Zn^{2+} concentration for corn and the nonabsorption of chelated zinc*. Soil Sci. Soc. Amer. J. 41:531-534.

Hasselo, H.N. (1965). *The nitrogen, potassium, phosphorus, calcium, magnesium, sodium, manganese, iron, copper, boron, zinc, molybdenum and aluminium contents of tea leaves of increasing age*. Tea Quart. 36(3):122-136.

Helaloğlu, C., B. Torun, İ. Talay ve İ. Çakmak (1998). *Harran ovası sulu koşullarında değişik buğday genotiplerinin çinko gübrelenmesine reaksiyonları ve çinko yetersizliğine dayanıklı genotiplerin seçimi*. I. Ulusal Çinko Kongresi, Eskişehir. s. 417-423

Hu, H. and D. Sparks (1990). *Zinc deficiency inhibits reproductive development in Stuart pecan*. Hortscience 25:1392-1396.

Iyengar, B.R.V. and D.L. Deb (1977). *Contribution of oil zinc fractions to plant uptake and fate of zinc applied to the soil*. J. Ind. Soc. Soil Sci. 25:426-432.

Johnson, A.D. and J.G. Simons (1979). *Diagnostic indices of zinc deficiency in tropical legumes.* J. Plant Nutr. 1:123-149.

Jones, J.B. Jr., B. Wolf and H.A. Mills (1991). *Plant Analysis Handbook*. p. 1-213. Micro-Macro Publishing, Inc., USA.

Jung, W.H., A. Ehmann, K.K. Schlender and J. Scala (1975). *Zinc nutrition and starch metabolism in **phaseolus vulgaris** L.* Plant Physiol. 55:414-420.

Kacar, B. (1997). *Gübre Bilgisi*. 5. Baskı. s. 1-439. A.Ü. Ziraat Fakültesi Yayın No. 1490. A.Ü. Ziraat Fakültesi Yayın Ünitesi, Ankara.

Kacar, B., A. Özgümüş ve M.R. Chaudhry (1984). *Büyük Konya Havzası topraklarının çinko gereksinmesi üzerinde bir araştırma.* Doğa Bilim Dergisi, D. Serisi 8(2):237-243.

Kacar, B., E. Przemeck, A. Özgümüş, C. Turan, A.V. Katkat ve İ. Kayıkçıoğlu (1979). *Türkiye'de çay tarımı yapılan toprakların çay bitkisinin mikro element gereksinmeleri üzerinde bir araştırma*. TÜBİTAK Tarım ve Ormancılık Araştırma Grubu. Kesin Rapor s. 1-67. Proje No. TOAG-321. Ankara.

Kacar, B., G. Fuleky, S. Taban ve M. Alpaslan (1993). *Değişik miktarlarda kireç kapsayan topraklarda yetiştirilen çeltik bitkisi (**Oriza sativa** L.)'nin gelişmesi ile Zn, P, Fe ve Mn alımı üzerine çinko-fosfor ilişkisinin etkisi.* s. 1-44. A.Ü. Araştırma Fonu (Kesin Rapor). A.Ü. Ziraat Fak. Top. Bölümü, Ankara.

Kalaycı, M. (1993). *Değişik mikro element uygulamalarının buğdayın verimine etkisi.* Geçit Kuşağı Tarımsal Araştırma Enstitüsü Yıllık Raporu-1993. Eskişehir.

Kalaycı. M., B. Torun, S. Eker, M. Aydın, L. Öztürkve İ. Çakmak (1999). *Grain yield, zinc efficiency and zinc concentration of wheat cultivars grown in a zinc deficient calcareous soil in field and greenhouse*. Field Crop Research 63: 87-98.

Karanlık, S. (1995). *Orta Anadolu, Çukurova ve GAP bölgeleri topraklarında total ve bitkilerce alınabilir mikro elementlerin konsantrasyonlarının belirlenmesi.* Yüksek Lisans tezi, Çukurova Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü. Adana.

Katkat, A. V., A. Özgümüş, H. Başar ve B. Altınel (1994). B*ursa yöresindeki şeftali ağaçlarının demir, çinko, bakır ve mangan ile beslenme durumları*. Tr. J. of Agricultural and Forestry 18: 447-456.

Kovancı, İ. ve N. Eryüce (1986). *Ayvalık zeytinliklerinde yaprak ve toprakların demir, çinko, mangan içerikleri ve bitkide değişimleri.* Toprak İlmi Derneği 9. Bilimsel Toplantı Tebliğleri. Sıra No. 35, s. 1-15. Adana.

Krauskopf, K.B. (1972). *Geochemistry of micronutrients*. In: J.J. Monvedt, P.M. Giordano and W.L. Lindsay, Eds. Micronutrients in Agriculture. Soil Science Society of America, Madison WI, p. 31-33.

Kurucu, N., F. Eyüpoğlu, S. Yalaz ve Ü. Cansız (1993). *Türkiye topraklarının bitkiye yarayışlı mikro element durumu.* Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü. Toprak ve Gübre Araştırma Enstitüsü 1991-92 Araştırma Raporu. Genel Yayın No. 96, Ankara.

Loneragan, J.F., T.S. Grove, A.D. Robson and K. Snowball (1979). *Phosphorus toxicity as a factor in zinc-phosphorus interactions in plants*. Soil Sci. Soc. Am. 43:966-972.

Lucas, R.E. and B.D. Knezek (1972). *Climatic and soil conditions promoting micronutrient deficiencies in plants.* p. 265-288. In: Micronutrients in Agriculture. S.S.S.A., Inc. Madison Wisconsin, USA.

Marschner, H. (1991). *Root-induced changes in the availability of micronutrients in the rhizosphere*. In: Plant Roots. The Hidden Half (Y. Waisel, A. Eshel and K. Kafkafi eds.) p. 503-528. Marcel Dekker Inc., New York.

Marschner, H. **(1995).** *Mineral Nutrition of Higher Plants*. 2nd Ed. p. 1-889. Academic Press Limited. New York.

Marschner, H. and İ. Çakmak (1989). *High light intensity enhances chlorosis and necrosis in leaves of zinc, phosphorus and magnesium deficient bean (**Phaseolus vulgaris**) plant.* J. Plant Physiol. 134:308-315.

Marschner, H., V. Römheld and F.S. Zhang (1990). *Mobilization of mineral nutrients in the rhizosphere by root exudates*. Transact. 14th Int. Cong. Soil Science, Kyoto 1990, Vol. II, p. 158-163.

Martin, W.E., J.G. Mclean and J. Quick (1965). *Effect of temperature on phosphorus induced zinc deficiency.* Soil Sci. Soc. Amer. Proc. 29:411-413.

Massey, H.G. and F.A. Loeffel (1967). *Factors in interstrain variation in zinc content of maize (**Zea mays** L.) kernels.* Agron. J. 59:214-217.

McGrath, S.P., J.R. Sanders and M.H. Shalaby (1988). *The effect of soil organic matter levels on soil solution concentrations and extractabilities of manganese, zinc and copper*. Geoderma 42:177-188.

Menge, J.A., W.M. Jarrell, C.K. Labanauskas, J.C. Ojala, C. Huszar, E.L.V. Johnson and D. Sibert (1982). *Predicting mycorrhizal dependency of troyer citrange on **Glomus fasciculatus** in California citrus soils and nursery mixes*. Soil Sci. Soc. Am. J. 46:762-768.

Mengel, K. and E.A. Kirkby (1982). *Principles of plant nutrition* 3rd ed. p. 1-655. International Potash Institute. P.O. Box, CH-3048 Worblaufen-Bern/Switzerland.

Moraghan, J.T. (1980*).* *Effect of soil temperature on response of flux to P and Zn fertilizers.* Soil Sci. 129:290-296.

Moraghan, J.T. (1983). *Zinc deficiency of flax in North Dakota*. North Dakota Farm Res. 40:23-26.

Moraghan, J.T. and H.J. Jr. Mascagni (1991). *Environmental and soil factors affecting micronutrient deficiencies and toxicities*. p. 371-425. In: Micronutrients in Agriculture (J.J. Mortvedt, F.R. Cox, L.M. Shuman, R.M. Welch, eds.). SSSA Book Series No. 4, Madison, WI.

Murphy, L.S. and L.M. Walsh (1972). *Correction of micronutrient deficiencies with fertilizers.* p. 347-387. Micronutrients in Agriculture. (J.J. Mortwedt, P.M. Giardona and W.L. Lindsay, eds.). S.S.S.A. Madison, Wisconsin, USA.

Neilsen, G.H. and E.J. Hogue (1986). *Some factors affecting leaf zinc concentration of apple seedling grown in nutrient solution*. Hort. Science 21:434-436.

Obata, H. and K. Kitagishi (1980). *Investigation on pathway of zinc transport in vegetative node of rice plant by autoradiography*. J. Sci. Soil Manur., Jpn. 51:297-301.

Özcan, H. **(1998).** *Vesiküler-arbüsküler mycorrhiza'nın asit ve alkalin topraklarda yetiştirilen mısır bitkisinde fosfor alımına etkisi.* s. 1-79. Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Toprak Anabilim Dalı, Ankara.

Parker, M.B. and M.E. Walker (1986). *Soil pH and manganese effects on manganese nutrition of peanut.* Agron. J. 78:614-620.

Pasricha, N.S., H.S. Baddesha, M.S. Aulakh and V.R. Nayyar (1987). *The quantity-intensity relationship in four different soils as influenced by phosphorus.* Soil Sci. 143:1-4.

Prasad, R. and J. F. Power (1997). *Soil Fertility Management for sustainable Agriculture*, CRC Lewis Publishers, pp. 1-356.

Rengel, Z. and R. D. Graham (1995 a). *Importance of seed Zn content for wheat growth on Zn deficient soil.* I. Vegetatif growth. Plant and soil 173: 259-266.

Rengel, Z. and R. D. Graham (1995 b). *Importance of secd Zn content for wheat growth on Zn-deficient soil*. II. Grain yield. Plant and soil 173: 267-274.

Rengel, Z., V. Römheld and H. Marschner (1998). *Uptake of zinc and iron by wheat genotypes differing in zinc efficiency*. Journel of Plant Physıology 152: 433-438.

Robson, A.D. and M.G. Pitman (1983). *Interactions between nutrients in higher plants.* p. 147-180. In: Enc. Pl. Physiol. New Series, Vol. 15b, (A. Läuchli and R.L. Bielski, eds.).

Römheld, V. (1987). *Different strategies for iron acquisition in higher plants.* Physiol. Plant. 70:231-234.

Runjin, L. (1989). *Effects of vesicular-arbuscular mycorrhizas and phosphorus on water status and growth of apple*. J. Plant Nutr. 12:997-1017.

Sarong, L.Q., D.R. Bouldin and W.S. Reid (1989). *Total and labile zinc concentrations in water extracts of rhizosphere and bulk soils of oats and rice.* Commun. Soil Sci. Plant Anal. 20:271-289.

Sauchelli, V. (1969). *Trace element in agriculture*. p. 1-248. Van Nostrand Reinhold Company, New York.

Sedberry, J.E. Jr., D.P. Bligh, F.J. Peterson and M.C. Amacher (1988). *Influence of soil pH and application of zinc on the yield and uptake of selected nutrient elements by rice.* Commun. Soil Sci. Plant Anal. 19:597-615.

Selimoğlu, F. (1993). *Aydın ve Muğla illerindeki turunçgil alanlarının çinko durumu ve bu topraklardaki alınabilir çinko miktarlarının tayininde kullanılacak metodlar.* s. 1-46. (Doktora tezi). A.Ü. Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Sharma, A. K. and P. C. Srivastava (1991). *Effect of vesivular-arbuscular mycorrhizae and zinc application an dry matter and zinc uptake of green gram* ***Vigna radiata L***. Wilczek. Biology and Fertility of soils 11: 52-56.

Sharma, A. K., P. C. Srivastava, N. Johri and V. S. Rathore (1992). *Kinetics of zinc uptake by mycorrhizal (VAM) and non-mycorrhizal corn* ***(Zea mays L.)*** *roots.* Biology and Fertility of Soils. 13: 206-210.

Sharma, C.P., P.N. Sharma, S.S. Bisht and B.D. Nautiyal (1982). *Zinc deficiency induced changes in cabbage (****Brassica oleracea var. Capitata****),* Ninth International Plant Nutrition Colloquium, Warwick University, England, August 22-27, 1982. Ed. A. Scaite. p. 601-606.

Sharma, K.N. and D.L. Deb (1988). *Effect of organic manuring on zinc diffusion in soils of varying texture.* J. Indian Soc. Soil Sci. 36:219-224.

Shrotri, C.K., M.N. Tewari and V.S. Rathore (1978). *Morphological and ultrastructural abnormalities in zinc deficient maize chloroplasts*. Nutritional deficiencies. Plant Biochem. J. 5:89-96.

Shrotri, C.K., P. Mohanty, V.C. Rathore and M.N. Tewari (1983). *Zinc deficiency limits the photosynthetic enzyme activation in* ***Zea mays*** *L.* Biochem. Physiol. Pflanz. 178:213-217.

Sillanpãã, M. (1982). *Micronutrients and the nutrient status of soils*. A Global study FAO Soils Bulletin, No. 48. FAO, Rome, Italy.

Sillanpãã, M. and P.L.G. Vlek (1985). *Micronutrients and the agroecology of tropical and Mediterranean regions.* Fert. Res. 7:151-167.

Sinclair, A.H., L.A.M. Dawson and D.J. Linehan (1990). *Micronutrient inflow rates and mobilization into soil solution in the root zone of winter wheat (**Triticum aestivum** L.).* Plant and Soil 122:143-146.

Singh, B. and R.B. Ballu (1983). *Effect of EDTA and sulfate carried zinc and manganese on uptake and content of zinc in paddy*. Indian J. Agric. Chem. 16:191-198.

Singh, J.P., R.E. Karamanos and J.W.B. Stewart (1986). *Phosphorus-induced zinc deficiency in wheat on residual phosphorus plants.* Agron. J. 78:668-675.

Singh, R.R. and M.S. Gangwar (1974). Indian J. Agr. Sci. 4:567-591.

Sommer, B. (1984). *Pflanzenverfügbarkeit von Schwermetallen in einer Löss-Parabraunerde nach langjähriger Düngung mit Klärschlämmen*. Diss. Agrarw. Fak. Univ. Hohenheim. Germany.

Taban, S. ve B. Kacar (1991). *Orta Anadolu'da çeltik yetiştirilen toprakların mikro element durumu.* Doğa Tr. J. of Agriculture and Forestry, 15:129-145.

Taban, S. **ve M. Alpaslan (1996).** *Mısır bitkisinin çinko, demir, bakır ve mangan ve klorofil kapsamı üzerine çinko gübrelemesinin etkisi.* Pamukkale Üniversitesi Mühendislik Bilimleri Dergisi, 4(2):69-73.

Taban, S., **M. Alpaslan, A. Güneş, M. Aktaş, İ. Erdal, H. Eyüpoğlu ve İ. Baran (1998).** *Değişik şekillerde uygulanan çinkonun buğday bitkisinde verim ve çinkonun biyolojik yarayışlılığı üzerine etkisi*. I. Ulusal Çinko Kongresi. s. 147-155. 12-16 Mayıs 1997, Eskişehir.

Taban, S., M. Alpaslan, A.G. Hashemi ve D. Eken (1997). *Orta Anadolu'da çeltik tarımı yapılan toprakların bazı fiziksel ve kimyasal özellikleri*. Pamukkale Üniversitesi Mühendislik Bilimleri Dergisi, 3(3):457-466.

Takagi, S., S. Kamei and Ming-Ho Yu (1988). *Efficiency of iron extraction from soil by mugineic acid family phytosiderophores*. J. Plant Nutrition 11:643-651.

Tisdale, S.L., W.L. Nelson, J.D. Beaton (1985). *Soil fertility and fertilizers*. 4th Ed. p. 1-754. Macmillan Publishing Company, New York.

Tolhurst, J.A.H. (1973). *Zinc deficiency in tea.* p. 1-15. The Tea Research Institute of East Africa. Pamphlet 21/73. Kericho, Kenya.

Torun, B., G. Bozbay, İ. Gültekin, H. J. Brown, H. Ekiz and İ. Çakmak (2000). *Differences in shoot growth and zinc concentration of 164 bread wheat*

genotypes in a zinc deficient calcareous soil. Journal of Plant Nutrition, 23 (9): 1251-1265.

Udo, E.J., H.L. Bohn and T.C. Tucker (1970). *Zinc adsorption by calcareous soils*. Soil Sci. Soc. Am. J. 34:405-410.

Ülgen, N. ve N. Yurtsever (1984). *Türkiye Gübre ve Gübreleme rehberi*. s. 1-183. Topraksu Genel Müdürlüğü Araştırma Dairesi Başkanlığı Yayın No. 47, Rehber No. 8. Ankara.

Walter, A., V. Römheld, H. Marschner and S. Mori (1994). *Is the release of phytosiderophores in zinc deficient whcat plants a response to impaired iron utilization.* Physiologia plantarum 92: 493-500.

Welch, R.M., M.J. Webb and J.F. Loneragan (1982). *Zinc in membrane function and its role in phosphorus toxicity*. p. 510-515. In: Plant Nutrition 1982:Proceedings of the Ninth International Plant Nutrition Colloquium. (A. Scaite, ed.). Warwick University, England.

Welch, R.M., W.A. House and D. Van Campen (1976). *Effects of oxalic acid on availability of zinc from spinach leaves and zinc sulfate to rates*. J. Nutr. 107:923-933.

Wellings. N. P., A. H. Wearing and J. P. Thompson (1991). *Vesicular-arbuscular mycorrhizae (VAM) improve phosphorus and zinc nutrition and growth of pigeonpea in a Vertisol.* Australian Journal of Agricultural Research. 45(5):

Yılmaz, A., H. Ekiz, B. Torun, I. Gültekin, S. Karanlık, S.A. Bağcı and İ. Çakmak (1997). *Effect of different zinc application methods on grain yield and zinc concentration in wheat cultivars grown on zinc deficient calcareous soils.* Journal of Plant Nutrition 20(4-5):461-471.

13 BAKIR

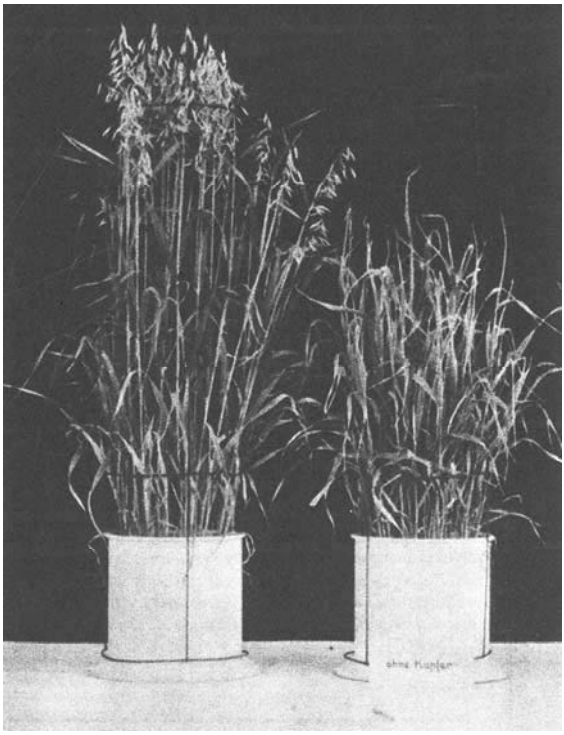
13.1. BİTKİLERİN BAKIR ALIMI

Bakır bitkiler tarafından temelde Cu^{2+} iyonu şeklinde alınır. Bitkiler doğal ve yapay organik bileşikler şeklindeki bakırı da aldıkları gibi yaprakları aracılığıyla bakır tuzlarını ve komplekslerini de alırlar. Biyolojik sistemlerde bakır genelde yükseltgenmiş Cu^{2+} şeklinde bulunur. Bu nedenle organik kileytler tarafından tamamına yakını bağlanmış şekilde bulunan Cu^{2+} iyonunun toprak çözeltisinden alınması büyük önem taşır. Toprak çözeltisinde Cu^{2+}'ın % 98'ine yakınının düşük molekül ağırlığına sahip organik bileşikler tarafından kompleks oluşturmuş şekilde bulunduğu rapor edilmiştir (Kochian 1991). Toprakta immobil olması nedeniyle kök üzerine bakırın büyük bölümü kontak değişim yoluyla alınır. Kök üzerine alınan bakır miktarında kontak değişimin payının araştırmalara dayanılarak % 87 olduğu rapor edilmiştir (Tisdale ve ark. 1985).

Metabolik önleyicilerin (inhibitörlerin) olumsuz etkisi, bitki içerisine bakır alımının temelde aktif absorpsiyon ile gerçekleştirildiğinin bir kanıtı olarak değerlendirilmektedir (Barber 1995). Ancak konu üzerindeki tartışmalar günümüzde de sürmektedir.

Yaşlı organlardan genç organlara taşınmakla beraber bakırın bitkilerde mobilitesi azdır. Araştırmalar taşınmanın bitkinin Cu içeriğiyle yakından ilişkili olduğunu göstermiştir (Loneragan 1975). Örneğin yeteri kadar Cu içeren buğday bitkisinde yapraklardan taneye Cu kolaylıkla taşındığı halde Cu noksanlığı gösteren bitkilerde taşınma çok yavaş gerçekleşir. Çoğu bitki özsuyunda Cu anyonik Cu kompleksleri şeklinde bulunur. Amino gruplarındaki N atomlarına bakırın çok kolay bağlanması nedeniyle ksilem ve floem iletim dokuları içindeki amino asitler Cu taşıyıcısı gibi görev yaparlar (Loneragan 1981).

Toprak sıcaklığı, organik bağlı bakırın yarayışlılığını artırmak suretiyle, bitkilerde Cu alımını olumlu şekilde etkiler. Organik bağlı Cu toprakta çözünebilir ve çözünemez şekildedir. Toprak sıcaklığının mobilizasyon ve immobilizasyon tepkimeleri ile bakırın çözünürlüğünü nasıl etkilediği üzerinde ise yeterli bilgi bulunmamaktadır.

Şekil 13-4. *Yulaf bitkisinde bakır noksanlığı. Soldaki bitki normal olup sağdaki bitkide bakır noksanlığı belirtileri görülmektedir (Mengel ve ark. 2001).*

KAYNAKÇA

Alpaslan, M., A. Güneş ve S. Taban (1998). *Tuz stresinde çeltik ve buğday çeşitlerinin kalsiyum, fosfor, demir, bakır, çinko ve mangan içeriklerinde değişmeler.* s. 1-17. DOĞA Türk Tarım ve Ormancılık Dergisi (Baskıda). Ankara.

Ayala, M.B. and G. Sandmann (1988). *Activities of Cu-containing proteins in Cu-depleted pea leaves.* Physiol. Plant. 72:801-806.

Bachthaler, G. and A. Stritesky (1973). *Wachstumsuntersuchungen an Kulturpflanzen auf einem mit Kupfer überversorgten Mineralboden*. Bayer. Landwirtsch. Jahrb. 50:73-81.

Baker, A.J.M. and P.L. Walker (1989). *Physiological responses of plants to heavy metals and the quantification of tolerance and toxicity*. Chem. Speciation Bioavail. 1:7-17.

Barber, S.A. (1995). *Soil Nutrient Bioavailability*. p. 1-414. 2nd Ed. John Wiley and Sons Inc. New York.

Baszynski, T., M. Ruskowska, M. Krol, A. Tukendorf and D. Wolinska (1978). *The effect of copper deficiency on the photosynthetic apparatus of higher plants*. Z. Pflanzenphysiol. 89:207-216.

Çakmak, İ., A. Çınar, N. Önelge, R. Derici ve B. Torun (2003). *Çukurova bölgesinde turunçgil bahçelerinin mineral beslenme düzeyinin toprak ve yaprak analizleriyle belirlenmesi*. TUBİTAK, TOGTAG/TARP-2667-1'nolu proje Final Raporu s. 1-108.

Chaudhry, M. ve B. Kacar (1980). *Büyük Konya Havzası topraklarının Fe, Zn, Cu ve Mn kapsamları*. s. 1-25. A.Ü.Z.F. Diploma Sonrası Yüksek Okulu Doktora Tez Özetleri. A.Ü. Basımevi, Ankara.

Dam Kofoed, A. (1980). *Copper and its utilization in Danish agriculture*. Fertilizer Research 1:63-71.

Davies, J.N., P. Adams and G.W. Winsor (1978). *Bud development and flowering of Chrysanthemum morifolium in relation to some enzyme activities and to copper, iron and manganese status.* Commun. Soil Sci. Plant Anal. 9:249-264.

De Vos, C.H.R., H. Schat, M.A.M. de Waal, R. Vooijs and W.H.O. Ernst (1991). *Increased resistance to copper-induced damage of the root cell plasmalemma in copper tolerant Silene-cucubalus*. Physiol. Plant. 82:525-528.

Delhaize, E., J.F. Loneragan and J. Webb (1985). *Development of three copper metalloenzymes in clover leaves.* Plant Physiol. 78:4-7.

Eyüpoğlu, F., N. Kurucu ve S. Talaz (1996). *Türkiye topraklarının bitkiye yarayışlı bazı mikro element (Fe, Cu, Zn, Mn) bakımından genel durumu*. s. 1-72. Toprak Gübre Araştırma Enstitüsü Genel Yayın No. 217, Seri No. R-133, Ankara.

Follet, R.H. and W.L. Lindsay (1970). *Profile distribution of zinc, iron, manganese and copper in Colorado soils*. Colorado Exp. Station Techn. Bull. 110.

Gartrell, J.W. (1981). *Distribution and correction of copper deficiency in crops and pastures*. p. 313-350. In: Copper in Soils and Plants. (J.F. Loneragan, ed.) Academic Press, Sydney, Australia.

Gilkes, R.J. (1977). *Factors influencing the release of copper and zinc additives from granulated superphosphate*. J. Soil Sci. 28:103-111.

Graham, R.D. (1976). *Anomalous water relations in copper-deficient wheat plants*. Aust. J. Plant Physiol. 3:229-236.

Graham, R.D. (1983). *Effects of nutrient stress on susceptibility of plants to disease with particular reference to the trace elements*. Adv. Bot. Res. 10:221-276.

Grundon, N.J. (1980). *Effectiveness of soil dressing and foliar sprays of copper sulphate in correcting copper deficiency of wheat (**Triticum aestivum**) in Queensland*. Aust. J. Exp. Agric. Anim. Husb. 20:717-723.

Güneş, A., M. Aktaş, A. İnal ve M. Alpaslan (1996). *Konya Kapalı Havzası topraklarının fiziksel ve kimyasal özellikleri.* s. 1-24. A.Ü.Z.F. Yayın No. 1453, Bilimsel Araştırma ve İnceleme 801, A.Ü.Z.F. Yayın Ünitesi, Ankara.

Haldar, M. and L.N. Mandal (1981). *Effect of P and Zn on the growth and P, Zn, Cu, Fe and Mn nutrition of rice*. Plant and Soil 59:415-420.

Hasselo, H.N. (1965). *The nitrogen, potassium, phosphorus, calcium, magnesium, sodium, manganese, iron, copper, boron, zinc, molybdenum and aluminum contents of tea leaves of increasing age*. Tea Quart. 36(3):122-136.

Hill, J., A.D. Robson and J.F. Loneragan (1978). *The effects of copper and nitrogen supply on the retranslocation of copper in four cultivars of wheat*. Aust. J. Agric. Res. 29:925-939.

İnal, A., A. Güneş ve M. Alpaslan (1998). *Anamur ve Silifke yöresinde çilek yetiştirilen alanların toprak özellikleri ile bitkilerin beslenme durumları arasındaki ilişkiler.* s. 1-18. DOĞA Türk Tarım ve Ormancılık Dergisi (Baskıda). Ankara.

Jones, J.B.Jr., B. Wolf and H.A. Mills (1991). *Plant Analysis Handbook*. p. 1-213. Micro-Macro Publishing, Inc., USA.

Kacar, B. (1996). *Bitki Fizyolojisi*. 4. Baskı. s. 1-424. A.Ü. Ziraat Fak. Yayın No. 1447. A.Ü.Z.F. Yayın Ünitesi, Ankara.

Kacar, B., E. Przemeck, A. Özgümüş, C. Turan, A.V. Katkat ve İ. Kayıkçıoğlu (1979). *Türkiye'de çay tarımı yapılan toprakların ve çay bitkisinin mikro element gereksinmeleri üzerinde bir araştırma.* s. 1-67. TÜBİTAK, TOAG-321, Ankara.

Karamanos, R.E., G.A. Kruger and J.W.B. Stewart (1986). *Copper deficiency in cereal and oilseed crops in Northern Canadian priarie soils*. Agron. J. 78:317-323.

Katkat, A.V., A. Özgümüş, H. Başar ve B. Altınel (1994). *Bursa yöresindeki şeftali ağaçlarının demir, çinko, bakır ve mangan ile beslenme durumları.* Tr. J. of Agricultural and Forestry 18:447-456.

Kochian, L.V. (1991). *Mechanisms of micronutrient uptake and translocation in plants.* p. 229-296. In. Micronutrients in Agriculture. SSSA Book Series, no. 4. Madison, WI, USA.

Loneragan, J.F. (1975). *The availability and adsorption of trace elements in soil-plant systems and their relation to movement and concentrations of trace elements in plants.* p. 109-134. In. Trace Elements in Soil-Plant-Animal Systems. (D.J.D. Nicholas and A.R. Egan, eds.) Academic Press, London.

Loneragan, J.F. (1981). *Distribution and movement of copper in plants.* p. 165-188. In: Copper in Soils and Plants. (J.F. Loneragan, A.D. Robson and R.D. Graham, eds.). Academic Press, London.

Maas, E.V., G. Ogata, M.J. Garber (1972). *Influence of salinity on Fe, Mn and Zn uptake by plants.* Agron. J. 64:793-795.

Markarim, A.K. and F.R. Cox (1983). *Evaluation of the need for copper with several soil extractants.* Agron. J. 75:493-496.

Marschner, H. (1995). *Mineral Nutrition of Higher Plants*. 2nd Ed. p. 1-889. Academic Press, New York.

Martens, D. C. And D. T. Westermann (1991). *Fertilizer application for correcting micronutrient deficiencies.* In: micronutriens in Agriculture, 2th edition, edited by J. J. Mortvedt, F. R, Cox, L. M. Shuman, R. M. Welch. SSSA Book Series, Madison, USA, p. 549-592.

Martinez, V., A. Cerda, G.A. Fernandez (1987). *Salt tolerance of four tomato hybrids*. Plant and Soil 97:233-242.

Marziah, M. and C.H. Lam (1987). *Polyphenol oxidase from soybeans (**Glycine max**. cv. **Palmetto**) and its response to copper and other micronutrients.* J. Plant Nutr. 10:2089-2094.

McMurtrey, J.E. Jr. (1951). *Plant nutrient deficiency in tobacco*. p. 19-58. The American Soc. of Agronomy and The National Fert. Asso. Washington D.C.

Mengel, D.B. (1980). *Role of micronutrients in efficient crop production*. Indiana Coop. Ext. Serv. AY-239.

Mengel, K., E.A. Kirkby, H. Kosegarten and T. Appel (2001). *Principles of Plant Nutrition*. 5th Ed. p. 849. Kluwer Academic Publishers. London.

Mizuno, N., O. Inazu and K. Kamada (1982). *Characteristics of concentrations of copper, iron and carbohydrates in copper deficient wheat plants.* p. 396-399. In: Proceedings of the Ninth International Plant Nutrition Colloquium, Warwick, England (A. Scaite, ed.) Commonwealth Agricultural Bureau, Farnham Royal, Bucks.

Morrison, R.S., R.D. Brooks, R.D. Reeves, F. Malaise, P. Horowitz, M. Aronson and G.R. Merriam (1981). *The diverse chemical forms of heavy-metals in tissue extracts of some metallophytes from Shaba province, Zaire*. Phytochemistry 20:455-458.

Murphy, L.S. and L.M. Walsh (1972). *Correction of micronutrient deficiencies with fertilizers*. p. 347-388. In: Micronutrient in Agriculture. (J.J. Morvedt et al., eds.) SSSA, Madison, WI, USA.

Reuter, D.J., A.D. Robson, J.F. Loneragan and D.J. Tranthim-Fryer (1981). *Copper nutrition of subterranean clover (**Trifolium subterraneum** L. cv. Seaton Park).* II. Effects of copper supply on distribution of copper and the

diagnosis of copper deficiency by plant analysis. Aust. J. Agric. Res. 32:267-282.

Robertson, L.S., D.D. Warncke and B.D. Knezek (1981). *Copper: An essential plant micronutrient,* Michigan Coop. Ext. Serv. Bull. E-1519.

Robson, A.D., R.D. Hartley and S.C. Jarvis (1981). *Effect of copper deficiency on phenolic and other constituents of wheat cell walls*. New Phytol. 89:361-373.

Robson, A.D. and D.J. Reuter (1981). *Diagnosis of copper deficiency and toxicity.* p. 313-350. In: Copper in Soils and Plants. (J.F. Loneragan, ed.) Academic Press, Sydney, Australia.

Southern, P.J. and K. Dick (1969). *Trace element deficiencies in tropical tree crops in Paupa and New Fuinea.* Research Bull. 3, Dept. Of Agr. Stock and Fisheries, Port Moresby.

Stevenson, F. J. And M. A. Cole (1999). *Cycles of soil. Carbon, Nitrogen, Phosphorous,* Sulfur, Micronutrients. pp. 1-427. John Wiley and Sons, Inc. New York.

Taban, S. ve M. Alpaslan (1996). *Mısır bitkisinin çinko, demir, bakır, mangan ve klorofil kapsamı üzerine çinko gübrelemesinin etkisi*. Mühendislik Bilimleri Dergisi 2(4):69-73.

Taban, S., M. Alpaslan, A. Hashemi ve D. Eken (1997). *Orta Anadolu'da çeltik tarımı yapılan toprakların bazı fiziksel ve kimyasal özellikleri*. Mühendislik Bilimleri Dergisi 3(3):457-466.

Taylor, G.J. and C.D. Foy (1985). *Differential uptake and toxicity of ionic and chelated copper in* ***Triticum aestivum***. Can. J. Bot. 63:1271-1275.

Timmer, L.W. and R.F. Leyden (1980). *The relationship of mycorrhizal infection to phosphorus-induced copper deficiency in sour orange seedlings*. New Phytol. 85:15-23.

Tisdale, S.L., W.L. Nelson and J.D. Beaton (1985). *Soil Fertility and Fertilizers.* 4th Ed. p. 1-754. Macmillan Publishing Company, New York.

Touchton, J.T., J.W. Johnson and B.M. Cunter (1980). *The relationship between phosphorus and copper concentrations in wheat.* Commun. Soil Sci. Plant Anal. 11:1051-1066.

Tsushida, T. and T. Takeo (1977). *Zinc, copper, lead and cadmium contents in green tea.* J. Sci. Food Agric. 28:255-258.

Turan, C., G. Çelebi, R. Yalçın, B. Kacar ve S. Taban (1989). *Antalya Kıyı Bölgesi topraklarının mikro element durumu ve bu topraklarda Fe, Mn, Zn ve Cu belirlenmesinde uygulanan yöntemlerin karşılaştırılması*. TÜBİTAK-DOĞA Türk Tarım ve Ormancılık Dergisi 13, 36:1294-1307.

Varvel, G.E., W.E. Fenster and J. Grava (1983). *Copper for organic soils.* Minnesota Agric. Ext. Serv. Folder 347.

14 BOR

14.1. BİTKİLERİN BOR ALIMI

Bitkiler tarafından borun temelde pasif absorpsiyon yoluyla dissosiye olmamış borik asit, $B(OH)_3$, şeklinde alındığına inanılmıştır. Ancak bor aktif absorpsiyon yoluyla borat iyonları, $B(OH)_4^-$, şeklinde de az da olsa alınır. Borun pasif ve aktif absorpsiyon yoluyla alınma durumları üzerindeki tartışmalar günümüzde de sürmektedir.

Transpirasyona bağlı olarak bor ksilem iletim boruları içerisinde bitkide tepe noktalarına değin taşınır. Borun alınması ve iletim borularında taşınması bitkinin su alımı ile yakından ilgilidir. Bu nedenle bor alımı yönünden bitkiler arasında önemli ayrımlılıklar vardır (Marschner 1976). Bu durum aynı toprakta ve benzer koşullarda yetiştirilen bitkilerin bor alım kapasitelerindeki ayrımlılıktan açıkça görülmektedir (Çizelge 14-1). Genelde tek çenekli bitkilerin bor alım kapasiteleri çift çenekli bitkilere göre daha azdır (Tanaka 1967).

Çizelge 14-1. Aynı toprakta yetiştirilen çeşitli bitkilerin bor içerikleri (Gupta 1979)

Bitki	B içeriği, mg kg^{-1} kuru ağırlık
Buğday	6.0
Mısır	8.7
Kelpkuyruğu	14.8
Tütün	29.4
Çayır üçgülü	32.2
Yonca	37.0
Havuç	75.4
Şeker pancarı	102.3

Bitki kökleriyle alınan bor miktarında kitle akımının payı yaklaşık % 65, difüzyonun payı ise % 32 olarak saptanmıştır. Bor alımında kontak değişimin katkısı ise yok denecek düzeydedir **(Bkz: Çizelge 10-1).**

Bitki organlarında hareketi sınırlı olan bor genelde immobil olarak nitelendirilir. Michael ve ark. (1969) tarafından tütün bitkisi üzerinde yapılan araştırmalar yukarı doğru B taşınmasının temelde ksilem iletim borularında gerçekleştiğini gös-

rıcılar toprakta sıcak suda ekstrakte edilebilir B miktarı 5 mg kg^{-1}'dan yüksek olduğu zaman bitkilerde bor toksisitesinin görülebileceğini ancak B miktarı 1 mg kg^{-1}'dan az olduğu zaman bitkilerin bor gereksinimlerinin karşılanmasında bile güçlükle karşılaşılabileceğini rapor etmişlerdir.

Bor toksisitesine en duyarlı bitkilerin başında asma, incir ve fasulye gelir. Orta derecede duyarlı bitkiler arpa, bezelye, mısır, patates, yonca ve domates bitkileridir. Şalgam, şeker pancarı ve pamuk bor toksisitesine en dayanıklı bitkiler arasındadır.

KAYNAKÇA

Ali, A.H.N. and B.C. Jarvis (1988). *Effects of auxin and boron on nucleic acid metabolism and cell division during adventitious root regeneration*. New Phytol. 108:383-391.

Atalay, A., H.E. Garrett, T.P. Mawhinney and R.J. Mitchell (1988). *Boron fertilization and carbohydrate relations in mycorrhizal and nonmycorrhizal short-leaf pine.* Tree Physiol. 4:275-280.

Baley, T. (1971). *Manganese and boron deficiency*. p. 137-149. In: Trace Elements in Soils and Crops. (J. Webber, ed.) United Kingdom Ministry Agric., Fish and Food Tech. Bull. 21. Her Majesty's Stationery Office, London.

Bartleta, R.J. and C.J. Picarelli (1973). *Availability of boron and phosphorus as affected by liming on acid potato soil*. Soil Sci. 116:77-83.

Bennett, O.L. and E.L. Mathias (1973). *Growth and chemical composition of crownvetch as affected by lime, boron, soil source and temperature regime*. Agron. J. 65:587-593.

Bergmann, W. (1992). *Nutritional Disorders of Plants*. p. 1-741. Gustav Fischer Verlag Jena, Stuttgart. Germany.

Blatt, C.R. (1982). *Effects of two boron sources each applied at three rates to the strawberry cv. Midway on soil and leaf boron levels and fruit yields*. Commun. Soil Sci. Plant Anal. 13:39-47.

Boswell, F.C., R.P. Lane and K. Ohki (1980). *Field studies with boron on Muscadine grapes.* Commun. Soil Sci. Plant Anal. 11:201-207.

Brown, P. H. and B. J. Shelp (1997). *Boron mobility in plants*. Plant Soil 193: 85-101.

Çakmak, İ. and V. Römheld (1997). *Boron deficiency-induced impairments of cellular functions in plants*. Plant and Soil 193:71-83.

Çakmak, İ., H. Kurz and H. Marschner (1995). *Short-term effects of boron, germanium and high light intensity on membrane permeability in boron deficient leaves of sunflower*. Physiologia Plantarum 95:11-18.

Dickinson, D.B. (1978). *Influence of borate and pentaerythriol concentrations on germination and tube growth of **Lilium longiflorum** pollen*. J. Am. Soc. Hortic. Sci. 103:413-416.

Dixon, R.K., H.E. Garrett and G.S. Cox (1989). *Boron fertilization, vesicular-arbuscular mycorrhizal colonization and growth of **Citrus jambhiri** Lush*. J. Plant Nutr. 12:687-700.

El-Kholi, A.F. and A.A. Hamdy (1977). *Boron potassium interrelationship in alfalfa plants*. Egypt J. Soil Sci. 17:87-92.

Evans, C.M. and D.L. Sparks (1983). *On the chemistry and mineralogy of boron in pure and in mixed systems.* Commun. Soil Sci. Plant Anal. 14:827-846.

Flannery, R.L. (1985). *Understanding boron needs in crop production*. Fert. Progres 16(3):41-45.

Gerath, H., W. Borchmann and I. Zajonc (1975). *Zur Wirkung des Mikronährstaffs Bor auf die Ertragsbildung von Winterraps (**Brassica napus** L. **ssp. oleifera**)*. Arch. Acker-Pflanzenbau Bodenkd. 19:781-792.

Glass, A.D.M. (1973). *Influence of phenolic acids on ion uptake. I. Inhibition of phosphorus uptake*. Plant Physiol. 51:1037-1041.

Glass, A.D.M. (1974). *Influence of phenolic acids upon ion uptake. III. Inhibition of potassium absorption*. J. Exp. Bot. 25:1104-1113.

Gupta, U.C. (1979). *Boron nutrition of crops*. Adv. Agron. 31:273-307.

Gupta, U.C. (1984). *Boron nutrition of alfalfa, red clover and timothy grown on podsol soils of Eastern Canada*. Soil Sci. 137:16-22.

Gupta, U. C. (1985). *Boron toxicity and efficiencіy*: a review. Can. J. Soil Sci 65: 381-409.

Goldberg, S. (1997). *Reactions of boron with soils*. Plant and Soil 193: 35-48.

Güneş, A., A. İnal, M. Alpaslan, S. Taban ve S. Poyrazoğlu (1998). *Beypazarı yöresinde yetiştirilen havuçların beslenme durumları ve besin değerleriyle toprak özellikleri arasındaki ilişkiler*. TÜBİTAK-TOGTAG-1638. Kesin Rapor. s. 1-37. Ankara.

Hanson, E.J. and P.J. Breen (1985). *Effects of fall boron sprays and environmental factors on fruit set and boron accumulation in "Italian" prune flowers.* J. Am. Soc. Hortic. Sci. 110:389-392.

Hasselo, H.N. (1965). *The nitrogen, potassium, phosphorus, calcium, magnesium, manganese, iron, copper, boron, zinc, molybdenum, and aluminium contents of tea leaves of increasing age*. Tea Quarterly 36(3):122-136.

Jones, J.B. Jr., B. Wolf and H.A. Mills (1991). *Plant Analysis Handbook*. p. 1-213. Micro-Macro Publishing, Inc., USA.

Jones, W.W., T.W. Embleton, S.B. Boswell, M.L. Steinacker, B.W. Lee and E.L. Barnhart (1963). *Nitrogen control program for oranges and high sulfate and/or high boron.* Calif. Citrogr. 48(107):128-130.

Kacar, B. (1984). *Bitki Besleme.* s. 1-317. A.Ü. Ziraat Fakültesi Yayınları 899. Ders Kitabı 250. A.Ü. Basımevi, Ankara.

Kacar, B. (1997). *Gübre Bilgisi*. 5. Baskı. s. 1-439. A.Ü. Ziraat Fakültesi Yayın No. 1490. A.Ü. Ziraat Fakültesi Yayın Ünitesi, Ankara.

Kacar, B. and R.L. Fox (1967). *Boron status of some Turkish soils*. University of Ankara, Yearbook of the Faculty of Agriculture. 1966:99-111.

Kacar, B., E. Przemeck, A. Özgümüş, C. Turan, A.V. Katkat ve İ. Kayıkçıoğlu (1979). *Türkiye'de çay tarımı yapılan toprakların ve çay bitkisinin mikro element gereksinmeleri üzerinde bir araştırma*. s. 1-67. TÜBİTAK, Tarım ve Ormancılık Araştırma Grubu. Kesin Rapor. Proje No. 321, Ankara.

Keren, R. and U. Mezuman (1981). *Boron adsorption by clay minerals using a phenomenological equation*. Clay Miner. 29: 198-203.

Keren, R., **R. G. Gast and B. Bar Yosef (1981).** *pH- dependent boron adsorption by Na- montmorillonite*. Soil Sci. Soc. Am. J. 45: 45-48.

Kibalenko, A.P. (1972). *Akkumulation von Vitaminen der B-Gruppe unter dem Einfluss von Bor.* Dopov. Akad. Nauk. Ukrain. RSR, No. 12:1113-1118.

Lukaszewski, K.M. and D.G. Blevins (1996). *Root growth inhibition in boron deficient or aluminium stressed squash may be a result of impaired ascorbate metabolism*. Plant Physiol. 112:1135-1140.

McInnes, C.B. and L.S. Albert (1969). *Effect of light intensity and plant size on rate of development of early boron deficiency symptoms in tomato root tips.* Plant Physiol. 44:965-976.

McQuarrie, J., W.E. Sackston and B.E. Coulman (1983). *Suspected boron deficiency in birdsfoot trefoil in field plots.* Can. Plant Dis. Survey 63:23-27.

Marschner, H. (1976). *Mineral metabolism, short and long distance transport*. Fortschr. Bot. 38:71-80.

Marschner, H. (1995). *Mineral Nutrition of Higher Plants*. 2nd ed. p. 1-889. Academic Press, New York.

Michael, G., E. Wilberg and K. Kouhsiahı-Tork (1969). *Boron deficiency induced by high air humidity*. Z. Pflanzenernähr. Bodenk. 122:1-3.

Moore, H.M. and A.M. Hirsch (1983). *Effects of boron deficiency on mitosis and incorporation of tritiated thymidine into nuclei of sunflower root tips*. Am. J. Bot. 70:165-172.

Nable, R.O., B. Cartwright and R.C.M. Lance (1990). *Genotypic differences in boron accumulation in barley: relative susceptibilities to boron deficiency*

and toxicity. p. 243-251. In: Genetic Aspects of Plant Mineral Nutrition (N. El Bassam et al., eds.). Kluwer Academic, Dordrecht, The Netherlands.

Nuttall, W.F., H. Ukrainetz, J.W.B. Stewart and D.T. Spurr (1987). *The effect of nitrogen, sulfur, and boron on yield and quality of rape seed (**Brassica napus** L. and **B. compestris** L.)*. Can. J. Soil Sci. 67:545-559.

Oertli, J.J. and E. Grgurevic (1975). *Effect of pH on the absorption of boron by excised barley roots*. Agron. J. 67:278-

Oertli, J.J. and J.A. Roth (1969). *Boron supply of sugar beet, cotton and soybean*. Agron. J. 61:191-195.

Parr, A.J. and B.C. Loughman (1983). *Boron and membrane functions in plants*. p. 87-107. In: Metals and Micronutrients: Uptake and Utilization by Plants (D.A. Robb and W.S. Pierpoint, eds.) Annu. Proc. Phytochem. Soc. Eur. No. 21. Academic Press, London.

Patel, N. K. (1967). *Effect of various Ca-B and K-B ratios on the growth and chemical composition of aromatic strain of* Bidi tobacco J. Indian Soc Soil Sci. 14: 241-251.

Paull, J.G., R.O. Nable an A.J. Rathjen (1992). *Physiological and genetic control of the tolerance of wheat to high concentrations of boron and implications for plant breeding*. Plant and Soil 146:251-260.

Pollard, A.S., A.J. Parr and B.C. Loughman (1977). *Boron in relation to membrane function in higher plants*. J. Exp. Bot. 28:831-841.

Prasad, R. And J. F. Power (1997). *Soil Fertility Management for Sustainable Agriculture*. CRC, Lewis Publishers, p. 1-356.

Purves, D. and E.J. McKenzie (1974). *Phytotoxicity due to boron in municipal compost.* Plant and Soil 40:231-235.

Rajaratnam, J.A. (1972). *Boron nutrition and susceptibility to red spider mites (**Tetranychus piercei**) in oil palm seedlings-a preliminary study*. Malaysian Agric. Res. 1:60-62.

Reisenauer, H.M., L.M. Walsh and R.G. Hoeft (1973). *Testing soils for sulfur, boron, molybdenum, and chlorine*. p. 173-200. In: Soil Testing and Plant Analysis (L.M. Walsh and J.D. Beaton, eds.). Soil Sci. Soc. of America Inc., Madison/Wisconsin, USA.

Rhoades, J.D., R.D. Ingvalson and J.T. Hatcher (1970). *Laboratory determination of leachable soil boron*. Soil Sci. Soc. Am. Proc. 34:871-875.

Shelp, B.J. (1988). *Boron mobility and nutrition in broccoli (**Brassica oleracea var. italica**)*. Ann. Bot. 61:83-91.

Sherrell, C.G. and M.R.J. Toxopeus (1978). *Effects of boron applications on yield and boron concentration of lucerne (**Medicago sativa** L.) grown on yellow-brown pumice soils*. N.Z.J. Exp. Agric. 6:145-150.

Shrestha, G.K., M.M. Thompson and T.L. Rigetti (1987). *Foliar-applied boron increases fruit set in "Barcelona" hazelnut.* J. Am. Soc. Hortic. Sci. 112:412-416.

Sims, J.R. and F.T. Bingham (1968). *Retention of boron by layer silicates, sesquioxides, and soil materials: III. Iron-and aluminium-coated layer silicates and soil materials.* Soil Sci. Soc. Am. Proc. 32:369-373.

Singh, S.S. (1964). *Boron adsorption equilibrium in soils*. Soil Sci. 98:383-387.

Singh, D.V., R.P.S. Chauhan and R. Charan (1976). *Safe and toxic limits of boron for grain in sandy loam and clay loam soils.* Indian J. Agron. 21:309-

Southern, P.J. and K. Dick (1969). *Trace element deficiencies in tropical tree crops in Papua and New Guniea.* Research Bull. 3., Dept. of Agr. Stock and Fisheries, Port Moresby.

Taban, S., M. Alpaslan, A.G. Hashemi ve D. Eken (1997). *Orta Anadolu'da çeltik tarımı yapılan toprakların bazı fiziksel ve kimyasal özellikleri.* Pamukkale Üniversitesi Mühendislik Bilimleri Dergisi. 3(3):457-466.

Taban, S., M. Alpaslan, C. Kütük, A. İnal ve İ. Erdal (1995). *Relationship between boron and calcium in wheat (**Triticum aestivum** L.).* Soil Fertility and Fertilizer Management 9th International Symposium of CIEC. P. 85-90, 25-30 September 1995, Kuşadası, Turkey.

Tanaka, H. (1967). *Boron absorption by plant roots*. Plant and Soil 27:300-302.

Tisdale, S.L., W.L. Nelson and J.D. Beaton (1985). *Soil Fertility and Fertilizers*. 4th ed. p. 1-754. Macmillan Publishing Company, New York.

Torun, A. A. Yılmaz, M. Kalaycı, I. Gültekin, B. Torun, S. Eker ve İ. Çakmak (1999). *Konya koşullarında yetiştirilen farklı buğday çeşitlerinin bor toksistesine duyarlılığının sera ve tarla koşullarında araştırılması*. Hububat Sempozyumu, 8-11 Haziran Konya, s. 317-327.

Torun. B., M. Kalaycı, L. Öztürk, A. Torun, M. Aydın ve I. Çakmak (2003). *Differences in shoot boron concentrations leaf symtoms mol yield of Turkish barley cultuvars grown on boron-toxic soil in field.* Journal of Pland Nutrition 26(9): 1735-1747.

Touchton, J.T. and F.C. Boswell (1975). *Effects of B application on soybean yield, chemical composition, and related characteristics*. Agron. J. 67:417-420.

Voth, R.D., J. Reisen and D.R. Christenson (1979). *Effects of applied boron on yield of sugarbeets.* Michigan State Univ. Agric. Exp. Sta. Res. Rep. 376.

Walker, J.M. (1969). *One degree increments in soil temperatures affect maize seedling behavior*. Soil Sci. Soc. Amer. Proc. 33:729-736.

15 MOLİBDEN

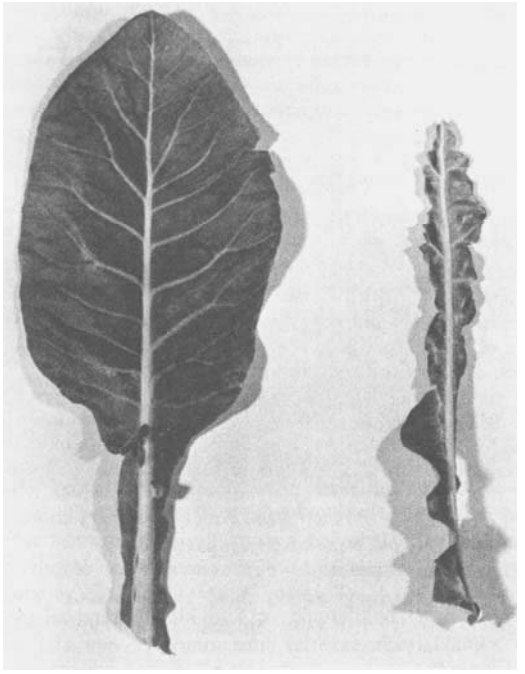
15.1. BİTKİLERİN MOLİBDEN ALIMI

Molibden bitkiler tarafından molibdat (MoO_4^{2-}) iyonu şeklinde alınır. Molibdat anyonu (MoO_4^{2-}) çeşitli özellikleri yönünden sülfat (SO_4^{2-}) ve fosfat (HPO_4^{2-}) anyonlarına benzer. Molibdat anyonu içerisinde molibden [Mo(VI)] değerlikli olarak bulunur. Kimi enzimlerin yapısında yer alan molibden [Mo(IV)] ve [Mo(V)] değerliklidir. Besin elementi olarak molibdenin bitkideki işlevleri birleşme değerindeki değişiklik ile gerçekleşir. Molibdenin yükseltgenmiş şekli [Mo(VI)], indirgenmiş şekli de [Mo(IV)] ve [Mo(V)] değerliklidir. Molibdenin aktif absorpsiyon ile alındığı inancı yaygındır (Moore 1972). Ancak konu üzerinde tartışmalar günümüzde de sürmektedir.

Bitkilerde molibdenin iletim boruları içerisinde taşındığı şekil kesin olarak bilinmemektedir. İletim boruları içerisinde molibdenin organik bileşikler şeklinde taşındığı görüşüne göre MoO_4^{2-} şeklinde taşındığı görüşü günümüzde daha çok kabul görmektedir.

Asit tepkimeli topraklarda (< pH 5.5) bitkilerin molibden alımı azdır. Bunun temel nedeni sulu demir oksitlerce varsıl asit topraklarda molibden fiksasyonunun yüksek olmasıdır. Öte yandan molibdik asit zayıf bir asittir. Ortam pH'sı 6.5'dan 4.5'a ve daha aşağıya doğru düştükçe dissosiyasyon azalır ($MoO_4^{2-} \rightarrow HMoO_4^{-} \rightarrow H_2MoO_4^{2-}$). Bunun bir sonucu olarak polianyonlar (molibdat → tri- → hekzamolibdat) oluşur ve molibden daha az alınır.

Kireçleme yapılmak suretiyle toprak pH'sı asit yönden alkali yöne doğru değiştikçe bitkilerde Mo alımı artar (Çizelge 15-1). Çizelgeden görüldüğü gibi soya fasulyesinin Mo içeriği toprak pH'sı kireçleme yapılarak 5.0'den 6.0'ya yükseltildiği zaman 9 kat, pH 7.0'ye yükseltildiği zaman 10 kat artmıştır. Bitkinin Mo içeriğindeki benzer artış toprağa molibden uygulandığı zaman da saptanmıştır. Görüldüğü gibi ister kireçleme ile toprak pH'sı yükseltilsin isterse molibden uygulaması yapılsın *"Lüks tüketim"* gerçekleştirilerek bitki daha fazla Mo almakta ve molibden içeriği artmaktadır. Williams ve Thornton (1972) kireçleme yapılan asit tepkimeli topraklarda yetiştirdikleri çayır ve baklagil bitkilerinde Mo alımının arttığını saptamışlardır. Benzer sonuçlar soya fasulyesinde Özbek ve ark. (1976) ve mısır bitkisinde Özgümüş (1982) tarafından da belirlenmiştir. Kireçleme ile pH'sı yükselen (pH > 6.5) topraklarda daha fazla Mo alan ve bunu biriktiren çayır mera bitkilerini

Şekil 15-4. *Molibden noksanlığı nedeniyle karnabahar yaprağında (sağda)* ***kırbaç kuyruk*** *(whiptail) oluşumu*

KAYNAKÇA

Agarwala, S.C. and E.J. Hewitt (1954). *Molybdenum as a plant nutrient. III. The interrelationships of molybdenum and nitrate supply in the growth and molybdenum content of cauliflower plants grown in sand culture*. J. Hort. Sci. 29:278-290.

Agarwala, S.C., C. Chatterjee, P. N. Sharma, C. P. Sharma and N. Nautiyal (1979). *Pollen development in maize plants subjected to molybdenum deficiency.* Can. J. Bot. 57: 1946-1950.

Barshad, I. (1948). *Molybdenum content of pasture in relation to toxicity to cattle*. Soil Sci. 66:187-195.

Becking, J.H. (1961). *A requirement of molybdenum for the symbiotic nitrogen fixation in alder.* Plant and Soil 15:217-227.

Beevers, L. and R.H. Hageman (1983). *Uptake and reduction of nitrate: bacteria and higher plants*. p. 351-375. In: Inorganic Plant Nutrition Encycl. Plant Physiol. New Series Vol. 15A (A. Läuchli and R.L. Bielski, eds.), Springer Verlag Berlin, Heidelberg, New York.

Berger, K.C. (1962). *Micronutrient deficiencies in the United States*. J. Agric. Food Chem. 10:178-181.

Bergersen, F.J. (1971). *Biochemistry of symbiotic nitrogen fixation in legumes.* Ann. Rev. Plant Physiol. 22:121-140.

Bergmann, W. (1988). *Ernährungsstörungen bei Kulturflanzen*. Entstehung, visuelle und analytische Diagnose. Fischer Verlag, Jena.

Burmester, C.H., J.F. Adams and J.W. Odom (1988). *Response of soybean to lime and molybdenum on ultisols in northern Alabama.* Soil Sci. Soc. Am. J. 52:1391-1394.

Campbell, W.H. (1988). *Nitrate reductase and its role in nitrate assimilation in plants.* Physiol. Plant. 74:214-219.

Gubler, W.D., R.G. Gorgan and P.P. Osterli (1982). *Yellows of melons caused by molybdenum deficiency in acid soil.* Plant Dis. 66:449-451.

Gupta, U.C. (1969). *S and Mo interaction in plant nutrition*. Sulphur Inst. J., 5(1):4-6.

Gupta, U.C. (1979). *Effect of methods of application and residual effect of molybdenum on the molybdenum concentration and yield of forages on podzol soils*. Can. J. Soil Sci. 59:183-189.

Gupta, U.C. and J.A. McLeod (1975). *The effects of sulfur and molybdenum on the molybdenum, copper, and sulfur concentrations of forage crops.* Soil Sci. 119:441-447.

Gurley, W.H. and J. Giddens (1969). *Factors affecting uptake, yield response, and carryover of molybdenum on soybean seed*. Agron. J. 61:7-9.

Hafner, H., B.J. Ndunguru, A. Bationo and H. Marschner (1992). *Effect of nitrogen, phosphorus and molybdenum application on growth and symbiotic N_2-fixation of groundnut in an acid sandy soil in Niger.* Fert. Res. 31:69-77.

Hecht-Buchholz, C. (1973). *Molybdänverteilung und-verträglichkeit bei Tomate, Sonnenblume und Bohne*. Z. Pflanzenernähr. Bodenk. 136:110-119.

Hewitt, E.J. and C.C. McCready (1956). *Molybdenum as a plant nutrient. VII. The effects of different molybdenum and nitrogen supplies on yields and composition of tomato plants grown in sand culture*. J. Hort. Sci. 31:284-290.

Hewitt, E.J. and C.S. Gundry (1970). *The molybdenum requirement of plants in relation to nitrogen supply.* J. Hortic. Sci. 45:351-358.

Joham, H.J. (1953). *Accumulation and distribution of molybdenum in the cotton plant*. Plant Physiol. 28:275-280.

Jones, J.B., Jr., W. Benjamin and H.A. Mills (1991). *Plant Analysis Handbook*. p. 1-213. Micro-Macro Publishing Inc., USA.

Lavy, T.L. and S.A. Barber (1964). *Movement of molybdenum in the soil and its effect on availability to the plant*. Soil Sci. Soc. Amer. Proc. 28:93-97.

Lipsett, J. and D.J. David (1977). *Amount and distribution of molybdenum in a bag of molybdenized superphosphate*. J. Aust. Inst. Agric. Sci. 43:149-151.

Maynard, D.N. (1979). *Nutritional disorders of vegetable crops*. A Review Journal of Plant Nutritions 1:1-23.

Mengel, K. (1984). *Ernährung und Staffwechsel der Pflanze*. 6 Aufl. WEB Gustav Fischer, Jena.

Mengel, K., E. A. Kırkby, H. Kosegarten and T. Appel (2001). Principles of Plant Nutritions. 5th Ed. Kluwer Academic Publishers, p. 1-849.

Miller, E.R., X. Lei and D.E. Ullrey (1991). *Trace elements in animal nutrition.* p. 593-662. In: Micronutrients in Agriculture. 2nd Ed. (J.J. Mortvedt, F.R. Cox, L.M. Shuman and R.M. Welch, eds.) SSSA Book Series No. 4. Madison, WI, USA.

Moore, D.P. (1972). *Mechanisms of micronutrients uptake by plants*. p. 171-178. In: Micronutrients in Agriculture. (J.J. Mortvedt et al, eds.) SSSA, Madison, VI, USA.

Mortvedt, J.J. (1981). *Nitrogen and molybdenum uptake and dry matter relationship in soybeans and forage legumes in response to applied molybdenum on acid soil.* J. Plant Nutr. 3:245-256.

Özbek, N., İ. Karaçal and S. Danışman (1976). *Effect and interaction of lime and molybdenum on yield molybdenum content of soybean grown on acid soil.* A.Ü. Ziraat Fakültesi Yıllığı 26(4):664-677.

Özgümüş, A. (1982). *Kireçleme ve molibden ile gübrelemenin asit topraklarda yetiştirilen mısır bitkisinin ürün miktarı ve besin maddeleri kapsamı üzerine etkileri.* s. 1-118. (Doçentlik Tezi). A.Ü. Ziraat Fakültesi Toprak Bölümü, Ankara.

Pasricha, N.S., H.S. Baddesha, M.S. Aulakh and V.K. Nayyar (1987). *The zinc quantity-intensity relationship in four different soils as influenced by phosphorus*. Soil Sci. 143:1-4.

Pasricha, N. S., V. K. Nayyar, N. S. Randhawa and M. K. Singha (1977). *Influence of sulphur fertilization on supression of molybdenum uptake by berseem (Trifolium alexandrinum) and oats (Avena Sativa) grown on molybdenum toxic soil*. Plant and soil 46: 245-250.

Ray, W.R., J.J. Hassett and R.A. Griffin (1986). *Competitive coefficients for adsorption of arsenate, molybdate and phosphate mixtures by soils*. Soil Sci. Soc. Am. J. 50:1176-1182.

Rebafka, F. P., B. J. Ndunguru, and Hb Marschner (1993). *Single super phosphate depresses molybdenum uptake and limits yield response to phosphorus*

in groundnut (Arachis hypogaea L.) grown on an acid sandy soil in Niger. West Africa. Fert. Res. 34: 233-242.

Reisenauer, H.M. (1963). *Relative efficiency of seed-sand-soil applied molybdenum fertilizer.* Agron. Jour. 55:459-460.

Sedberry, J.E. Jr., T.S. Sharmaputra, R.H. Brupbacher, S. Phillips, J.G. Marshall, L.W. Slvane, D.R. Melville, J.I. Ralb and J. Davis (1973). *Molybdenum investigations with soybeans in Louisiana.* Louisiana Agr. Exp. Stn. Bull. 670.

Taylor, R.M. and J.B. Giles (1970). *The association of vanadium and molybdenum with iron oxides in soils*. J. Soil Sci. 21:203-215.

Vlek, P.L.G. and W.L. Lindsay (1977). *Termo dynamic stability and solubility of molybdenum minerals in soils*. Soil Sci. Soc. Am. J. 41:42-46.

Williams, C. and I. Thornton (1972). *The effect of soil additives on the uptake of molybdenum and selenium from soils from different environments.* Plant and Soil 36:395-406.

16 KLOR

16.1. BİTKİLERİN KLOR ALIMI

Klor bitkiler tarafından kökleri ve topraküstü organları aracılığıyla Cl^- iyonu şeklinde alınır. Fosfat ve sülfat anyonları ile kıyaslandığında klor çok daha hızlı ve fizyolojik gereksinimin üzerinde alınmaktadır. Klor birikimi bitkide süreklidir. Bitkilerin klor gereksinimleri ise çok azdır. Topraküstü organları aracılığıyla atmosferden alınan klor miktarı bitkiden bitkiye önemli değişiklik gösterir. Örneğin mısır ve fasulye bitkilerinin atmosferden klor alım kapasitelerinin yüksek olmasına karşın marul bitkisinin klor alım kapasitesi düşüktür. Bitkide klor çok hareketli (mobil) bir anyon olmasına karşın (Çizelge 16-1) noksanlığında belirtiler öncelikle genç yapraklarda görülür.

Çizelge 16-1. Bitki besin elementlerinin floemdeki mobilitesine göre gruplandırılması (Welch 2000)

Mobil olanlar	Mobiliteleri değişken olanlar	Mobiliteleri koşullara bağlı olanlar
Azot (N)	Demir (Fe)	Kalsiyum (Ca)
Potasyum (K)	Çinko (Zn)	Bor (B)
Fosfor (P)	Bakır (Cu)	Mangan (Mn)
Kükürt (S)	Molibden (Mo)	
Magnezyum (Mg)	Nikel (Ni)	
Klor (Cl)	Kobalt (Co)	

Klor alımı temelde besin çözeltisinin ya da toprak çözeltisinin Cl^- konsantrasyonuna bağlıdır. Metabolik enerji harcanarak klor alımının aktif absorpsiyon ile gerçekleştiğine inanılmaktadır **(Bkz: 2-4).** Ortam sıcaklığının ve metabolik önleyicilerin klor alımına etkili olduğu saptanmıştır (Elzam ve Epstein 1965). Mısır bitkisi kökleri tarafından alınan Cl'un iç yöreye taşınmasının ve iç yörede birikmesinin taşıyıcılar aracılığıyla gerçekleştirildiği belirlenmiştir (Lin 1981). Düşük pH değerlerinde Cl^- alımı göreceli olarak yüksektir. Bir başka deyişle Cl^-'un iç yöreye taşınmasında OH^- iyonu olumsuz etki yapar. Bitki kökleri tarafından alınan Cl^- hücreden hücreye bir geçiş yolu olan *simplast* ile iletim borularına ulaşır (Stelzer ve ark.

KAYNAKÇA

Berger, K.C., P.E. Potterson and E.L. Hobson (1961). *Yield, quality, and phosphorus uptake of potatoes as influenced by placement and composition of potassium fertilizers.* Am. Potato Jour. 38:272-285.

Bloom-Zandstra, G. and J.E.M. Lampe (1983). *The effect of chloride and sulphate salts on the nitrate content in lettuce plants* ***Lactuca sativa*** *L.* J. Plant Nutr. 6:611-628.

Bogusch, E.R. (1954). *Chlorine in plant tissue*. Proc. Texas Acad. Sci. 28:134-138.

Churchill, K.A. and H. Sze (1984). *Anion-sensitive, H^+-pumping ATPase of oat roots. Direct effect of Cl^-, NO_3^-, and a disulfonic stilbene*. Plant Physiol. 76:490-497.

Clarkson, D.T. and J.B. Hanson (1980). *The mineral nutrition of higher plants.* Ann. Rev. Plant Physiol. 31:239-298.

Elzam, O.E. and E. Epstein (1965). *Absorption of chloride by barley roots: kinetics and selectivity.* Plant Physiol 40:620-624.

Engvild, K.C. (1986). *Chlorine-containing natural compounds in higher plants*. Phtochemistry 25:781-791.

Fixen, P. E. (1993). *Crop response to chloride*. Adv. Agron. 50: 107-150.

Fixen, P.E., R.H. Gelderman, J. Gerwing and F.A. Cholick (1986). *Response of spring wheat, barley and oats to chloride in KCl fertilizers.* Agron. J. 78:664-668.

Gökhale, N.G. and N.G. Bhattacharyya (1960). *Mineral composition of colonal tea leaf from North-East India.* J. Sci. Food Agric. 11:526-528.

Graham, R. D. (1983). *Effect of nutrient stress on susceptibility of plants to disease with particular reference to the trace elements.* Advances in Botanical Research 10: 221-276.

Harward, M.E., W.A. Jackson, J.R. Piland and D.O. Mason (1956). *The relationship of chloride and sulfate ions to form nitrogen in nutrition of Irish potatoes.* Soil Sci. Soc. Amer. Proc. 20:231-236.

Huber, D. M. And D.C. Arny (1985). *Interactions of potassium with plant disease.* In: Potassium in Agriculture. Ed. R. D. Munson. Madison, WI: American Society of Agronomy, p. 467-488.

Huber, D. M. and R. D. Graham (2000). *The role of nutrition in crop resistance and tolerance to diseases.* In: Mineral Nutrition of Crops. Ed. Z. Rengel. Food Products Press. P. 169-204.

İnal, A., A. Güneş ve M. Aktaş (1995). *Effects of chloride and partial substitution of reduced forms of nitrogen for nitrate in solution on the nitrate, total nitrogen and chloride contents of onion.* J. Plant Nutr. 18(10):2219-2227.

Johnson, C.M., P.R. Stout, T.C. Broyer and A.B. Carlton (1957). *Comparative chlorine requirements of different plant species*. Plant and Soil 8:337-353.

Kacar, B. (1995). *Bitki Fizyolojisi*. 4. Baskı. s. 1-424. A.Ü. Ziraat Fakültesi Yayın No. 1447. A.Ü.Z.F. Yayın Ünitesi, Ankara.

Kacar, B., E. Przemeck, A. Özgümüş, C. Turan, A.V. Katkat ve İ. Kayıkçıoğlu (1979). *Türkiye'de çay tarımı yapılan toprakların ve çay bitkisinin mikro element gereksinimleri üzerinde bir araştırma*. s. 1-67. TÜBİTAK, Tarım ve Ormancılık Araştırma Grubu. Kesin Rapor. Proje No. 321. Ankara.

Låg, J. (1968). *Relationships between the chemical composition of the precipitation and the contents of exchangeable ions in the humus layer of natural soils.* Acta Agric. Scand. 18:148-152.

Lin, W. (1981). *Inhibition of anion transport in corn root protoplasts*. Plant Physiol. 68:435-438.

Prasad, R. **And J. F. Power (1997).** *Soil Fertility Management for Sustainable Agriculture.* CRC Lewis Publishers, p. 1-356.

Robinson, S.P. and W.J.S. Downton (1985). *Potassium, sodium and chloride ion concentration in leaves and isolated chloroplasts of the halophyte* ***Sueda australis*** *R.* Br. Aust. J. Plant Physiol. 12:471-479.

Sauchelli, V. (1969). *Trace Elements in Agriculture*. p. 1-248. Van Nostrand Reinhold Company, New York.

Schnabl, H. (1980). *Der Anionenmetabolismus in stärkehaltigen und stärkefreien Schliesszellenprotoplasten*. Ber. Dtsch. Bot. Ges. 93:595-605.

Stelzer, R., A. Läuchli and D. Kramer (1975). *Intercellular pathways of chloride in roots of intact barley plants.* Cytobiologie 10:449-457.

Tisdale. S. L., W. L. Nelson, and J. D. Beaton (1985). *Soil Fertility and Fertilizers, 4th ed.,* Macmillan, New York p. 1-754.

Ulrich, A., D. Ririe, F.J. Hills, A.G. George and M.D. Morse (1959). *I: Plant analysis. A guide for sugar beet fertilization*. California Agricultural Experiment Station. Bull. 766.

Van der Boon, J., J.W. Steenhuizen, E.G. Steingrower (1990). *Growth and nitrate concentration of lettuce as affected by total nitrogen and chloride concentrations, NO_3/NH_4 ratio and temperature of recirculating nutrient solution.* Hort. Science 65(3):309-321.

Van Steveninck, R.F.M., D.R. Fernando, C.A. Anderson, L.B. Edwards and M.E. Van Steveninck (1988). *Chloride and sulphur concentration in chloroplasts of spinach*. Physiol. Plant. 74:651-658.

Walter, B., D. Batgen, H. Patenburg and W. Koch (1974). *Effect of gas and salt on soil and plant.* Das Gartenamt 10:578-581.

Welch. R. M. (2000). *Importance of seed mineral nutrient reserves in crop growth and development.* In: Mineral Nutrition of Crops. Food Products Press, Inc. P. 25-226.

17 SODYUM

17.1. BİTKİLERİN SODYUM ALIMI

Bitkiler sodyumu Na^+ iyonu şeklinde alır. Aldıkları sodyum miktarları ve sodyuma tepkimeleri yönünden bitkiler iki grup altında toplanır. Bunlar: 1. Natrofilik bitkiler ve 2. Natrofobik bitkilerdir. Natrofilik bitkiler sodyum seven bitkiler olup sodyumu kolaylıkla alırlar. Natrofobik bitkiler ise sodyum sevmeyen bitkilerdir. Natrofilik bitkilerde sodyumun bitki organları arasında üniform şekilde dağılmasına karşın natrofobik bitkilerde sodyum kökte toplanır (Çizelge 17-1). Çizelgeden görüldüğü gibi natrofilik bitki olan Ladino üçgülü ve İngiliz çimi topraktan aldıkları sodyumu gövdeye taşıyarak olabildiğince üniform bir dağılım sağlamışlardır. Gübre uygulanması durumunda da sodyumun topraküstü organlara taşınması hızlı şekilde gerçekleşmiştir. Natrofobik bitkilerden melez üçgülü ve çayır kelpkuyruğu ise topraktan aldıkları sodyumu köklerinde toplamış ve topraküstü organlarına taşınan sodyum miktarları çok az olmuştur. Sodyumlu gübre uygulandığında da benzer durum saptanmıştır. Pancar, kereviz, ıspanak, kolza ve arpa natrofilik bitkiler olup sodyumu kökleriyle kolaylıkla alır ve topraküstü organlarına üniform şekilde taşırlar. Buna karşın mısır, ayçiçeği, fasulye ve saraypatı (asterler) natrofobik bitkilerdir ve aldıkları sodyumu köklerinde toplarlar.

Yem bitkilerinin natrofilik ya da natrofobik olmaları da hayvan besleme yönünden önem taşıyan ve üzerinde durulması gereken bir konudur. Yem bitkilerinde Na içeriklerinin en az % 0.2 olması istenir. Çizelge 17-1'de görüldüğü gibi natrofilik olan Ladino üçgülü ve İngiliz çimi bitkilerinde topraküstü organlarının Na içerikleri sodyumlu gübre uygulanmadan % 0.2'nin üzerindedir. O nedenle yem bitkilerinin seçiminde natrofilik olanlara öncelik verilmesi yararlı ve gereklidir.

Çizelge 17-1. Kimi çayır bitkilerinin sodyum alımları ve sodyumlu gübrelere tepkimeleri (Saalbach ve Aigner 1970)

Bitki çeşidi	Na içeriği, %, kuru ağırlıkta			
	Na gübresi uygulanmamış		Na gübresi uygulanmış	
	Kök	Gövde*	Kök	Gövde
Ladino üçgülü (*Trifolium repens*)	0.27	0.22	0.77	1.96
İngiliz çimi (*Lolium perenne*)	0.03	0.26	0.06	1.16
Melez üçgül (*Trifolium hybridum*)	0.45	0.03	0.77	0.22
Çayır kelpkuyruğu (*Phleum pratense*)	0.10	0.04	0.28	0.38

* Topraküstü organları.

KAYNAKÇA

Amin, J. V. And H. E. Joham (1968). *The cations of the cotton plant in sodium substituted potassium deficiency.* Soil Sci. 105: 248-254.

Asher, C.J. (1991). *Benefical elements, functional nutrients, and possible new essential elements.* p. 703-723. In: Micronutrients in Agriculture. 2nd Ed. S.S.S.A. Madison WI, USA.

Brownell, P.F. (1968). *Sodium as an essential micronutrient element for some higher plants.* Plant and Soil 28:161-164.

Cooke, G.W. (1972). *Fertilizing for maximum yield*. Crosby Lockwood and Son Ltd. London.

Finck, A. (1975). *Pflanzenwachstum auf Salzböden: Aspekte der Physiologie und Düngung.* Bewässerungsw. 10:47-61.

Gore, A.J.P. (1968). *The supply of six elements by rain to an upland peat area*. Journal of Ecology, 56(2):483-495.

Harler, C.R. (1967). *Trace and other elements in tea leaf*. World Crops. September, p. 48-49.

Harmer, P.M., E.J. Benne, W.M. Laughlin and C. Key (1953). *Factors affecting crop response to sodium applied as common salt on Michigan muck soil.* Soil Sci. 76:1-17.

Hasselo, H.N. (1965). *The nitrogen, potassium, phosphorus, calcium, magnesium, sodium, manganese, iron, copper, boron, zinc, molybdenum and aluminium contents of tea leaves of increasing age*. Tea Quarterly 36(3):122-136.

Hylton, L. O., A. Ulrich and D. R. Cornelius (1967). *Potassium and sodium interrelations in growth and mineral content of Italian ryegrass.* Agron. J. 59: 311-314.

Henkens, C.H. (1965). *Factors influencing the sodium content of medow grass*. Neth. Jour. Agr. Sci. 13:21-47.

Johnson, M., C.P.L. Grof and P.F. Brownell (1984). *Responses to ambient CO_2 concentration by sodium-deficient C-4 plants.* Aust. J. Plant Physiol. 11:137-141.

Johnson, M., C.P.L. Grof and P.F. Brownell (1988). *The effect of sodium nutrition on the pool sizes of intermediates of the C-4 photosynthetic pathway*. Aust. J. Plant Physiol. 15:749-760.

Karanlık, S., F. Özkutlu, L. Öztürk, G. Bozbay, İ. Ozus, ve İ. Çakmak (1999). *Farklı ekmeklik ve makarnalık buğday çeşitlerinin NaCl tuzuna duyarlılığının araştırılması.* Hububat Sempozyumu, H. Ekiz, ed. 8-11 Haziran 1999, Konya, s. 365-374.

Marschner, H. (1995). *Mineral Nutrition of Higher Plants*. 2nd Ed. p. 1-889. Academic Press, New York.

Mengel. K., E. A. Kirkby, N. Kosegarten and T. Appel (2001). *Principles of Plant Nutrition*. 5th Ed. Kluwer Academic Publishers. pp. 1-849.

Saalbach, E. (1973). *The effect of sulphur, magnesium, and sodium on yield and quality of agricultural crops*. Pontificiae Acad. Sci. Scripta Varia Nr. 38:541-589.

Saalbach, E. and H. Aigner (1970). *Über die Wirkung einer Natriumdüngung auf Natriumgehalt, Ertrag und Trockensulstanzgehalt einiger Gras-und Kleearten*. Landwirtsch. Forsch. 23:264-274.

Schubert, S. and A. Läuchli (1990). *Sodium exclusion mechanisms at the root surface of two maize cultivars*. Plant and Soil 123:205-209.

Tisdale, S.L., W.L. Nelson and J.D. Beaton (1985). *Soil Fertility and Fertilizers*. 4th Ed. p. 1-754. Macmillan Publishing Company, New York.

Ulrich, A., D. Ririe, E.J. Hills, A.G. George and M.D. Morse (1959). *Plant analysis a guide for sugar beet fertilization*. California Agricultural Experiment Station, Bull. 766.

Velasco, I. (1981). *Improving the sodic soils of Spain*. Sulphur Agr. 5:2-6.

Yoshida, S. And L. Castaneda (1969). *Partial replacement of potassium by sodium in the rice plant under weakly saline conditions.* Soil Sci. Plant Nutr. 15: 183-186.

18 KOBALT, VANADYUM ve SİLİSYUM

18.1. KOBALT

18.1.1. Bitkilerin Kobalt Alımı ve Kobalt İçerikleri

Bitkiler tarafından Co^{2+} iyonu şeklinde alınır. Püskürtülerek uygulanan Co^{2+} yapraklar aracılığıyla da alınabilir. Kobaltın alınma mekanizmasına ilişkin bilinenler ise sınırlıdır. Robson ve ark. (1979) genç yapraklara göre yaşlı yapraklarda Co miktarının daha yüksek olduğunu saptamışlardır. Bu bulgu bitkilerde kobaltın güç hareket eden bir element olduğuna ilişkin görüşlerle uyum içerisindedir.

Kobalt öteki ağır metaller, örneğin Fe, Mn, Zn ve Cu gibi kileyt bileşikleri oluşturma özelliğine sahiptir. Bu özelliği nedeniyle Co, fizyolojik yönden önemli olan değişim yerlerine geçmek suretiyle anılan ağır metallerin bitkiler tarafından alınmasını olumsuz şekilde etkiler. Araştırmalar ortamda fazla miktarda bulunan Co'ın Fe ve Mn alımını azalttığını göstermiştir (Mengel ve Kirkby 1987).

Bitkilerin Co içerikleri, toprakta bulunan yarayışlı Co miktarına, bitki çeşidine, genotipine ve bitki organlarına bağlı olarak değişir. Bitki köklerinde Co toprakküstü organlarına göre daha fazladır (Şekil 18-1). Şekilden görüldüğü gibi besin çözeltisinde yetiştirilen üçgül bitkisinin gövdesine göre kökünde daha fazla Co bulunmaktadır. Baklagil bitkileri baklagil olmayan bitkilere göre daha fazla Co içerir (Çizelge 18-1). Çizelgeden görüldüğü gibi baklagil bitkilerinin Co içerikleri baklagil olmayan bitkilere göre ortalama 3.8 kat daha fazladır. Değişik meyve ve sebzelerin Co içerikleri Çizelge 18-2'de verilmiştir. Çizelgeden görüldüğü gibi Co içeriği sebzeler içerisinde lahanada en yüksek, tatlı mısırda ise en düşük düzeydedir. Çeşitli ülkelerde yapılan analiz sonuçlarına göre buğday tanelerinin Co içerikleri kuru ağırlık ilkesine göre 4-80 $\mu g\ kg^{-1}$ arasında değişmektedir. Ayrımlı koşullarda yetiştirilen aynı bitkinin tohumlarında ayrımlı miktarlarda Co belirlenmiştir. Örneğin mavi acıbakla bitkisi tohumlarında kuru ağırlık ilkesine göre Co miktarı 6-730 $\mu g\ kg^{-1}$ olarak saptanmıştır (Robson ve Mead 1980). Acıbakla tohumlarının iri olanlarında belirlenen 100 μg Co kg^{-1} miktarının, kobalt noksanlığı olan topraklarda yetiştirilen bitkinin kobalt gereksiniminin karşılanmasında yeterli olduğu rapor edilmiştir (Gladstones ve ark. 1977).

Silisyum noksanlığı belirtileri daha çok silisyum seven silikofil bitkilerde saptanmıştır. Silisyum noksanlığında gövde büyümesi olumsuz şekilde etkilenirken yapraklarda şekil bozukluğu yanında sertleşmeler ve kırılmalar görülür. Üst yapraklar sararır. Alt yapraklardan başlayarak yukarı doğru nekrozlar oluşur. Çiçeklenme ve meyve bağlama olumsuz şekilde etkilenir.

Silisyum içeren kimyasal gübreler silisyum noksanlığı görülen topraklarda başarı ile kullanılabilir (Çizelge 18-7). Silisyumlu gübrelerin toprak fosforunu yarayışlı şekle getirdiği uzun zamandan bu yana bilinmektedir. Hawai'nin aşırı derecede dağılıp parçalanmış topraklarına $CaSiO_3$ uygulayan Fox (1979), soya fasulyesi ürün miktarında olduğu gibi bitkiye yarayışlı fosfor miktarında da önemli artış sağlandığını rapor etmiştir. Araştırıcı $CaSiO_3$ uygulanan toprakta Al ve Fe oksitler tarafından $H_2PO_4^-$'ün daha az fikse edildiğini saptamıştır.

Çizelge 18-7. Silisyum içeren kimyasal gübreler, kimyasal formülleri ve silisyum içerikleri

Gübre	Kimyasal formülü	Si içeriği, %
Kalsiyum silikat	$CaSiO_3$	31
Sodyum metasilikat	$NaSiO_3$	23
Kalsiyum silikat slag	$CaAl_2Si_2O_8$+$CaSiO_3$	18 - 21

KAYNAKÇA

Adatia, M.H. and R.T. Besford (1986). *The effect of silicon on cucumber plants grown in recirculating nutrient solution.* Ann. Bot. 56:343-351.

Anderson, D.L. (1991). *Soil and leaf nutrient interactions following application of calcium silicate slag to sugarcane*. Fert. Res. 30:9-18.

Arnon, D.I. and G. Wessel (1953). *Vanadium as an essential element for green plants.* Nature 172:1039-1040.

Baize, D. (1997). *Total contents o heavy metals in soils*. Paris, INRA.

Basiouny, F. M. (1984). *Distribution of vanadium and its influence on chlorophyll formation and iron metabolism in tomato plants.* J. Plant Nutr. 7: 1059-1073.

Bergmann, W. (1992). *Nutritional Disorders of Plants*. p. 1-741. Gustav Fisher Verlag Jena, New York.

Bollard, E.G. (1983). *Involvement of unusual elements in plant growth and nutrition.* p. 695-755. In: Encyclopedia of Plant Physiology, New Series. (A. Läuchli and R.L. Bieleski eds.), Vol. 15B, Springer-Verlag, Berlin and New York.

Chatel, D.L., A.D. Robson, J.W. Gartrell and M.J. Dilworth (1978). *The effect of inoculation and cobalt application on the growth and nitrogen fixation by sweet lupinus.* Aust. J. Agric. Res. 29:1191-1202.

Chen, C.H. and J. Lewin (1969). *Silicon as a nutrient element for* ***Equisetum arvense***. Can. J. Bot. 47:125-131.

Clements, H.F., E.W. Putman and J.R. Wilson (1967). *Eliminating soil toxicities with calcium metasilicate*. p. 43-54. In: Hawaiian Sugar Technol. Reports. USA.

Dilworth, M.J. and T. Bisselling (1984). *Cobalt and nitrogen fixation in* ***Lupinus angustifolius*** *L.* III. DNA and methionine in bacterioids. New Phytol. 98:311-316.

Dilworth, M. J., A. D. Robson and D. L. Chatel (1979). *Cobalt and nitrogen fixation in* ***Lupinus angustifolius*** *L*. II. Nodule formation and function, New Phytol. 83: 63-79.

Epstein, E. (1994). *The anomaly of silicon in plant biology*. Proc. Natl. Acad. Sci. 91:11-17, USA.

Fox, R.H. (1979). *Soil pH, aluminium saturation, and corn grain yield*. Soil Sci. 127:330-334.

Gladstones, J.S., J.F. Loneragan and N.A. Goodchild (1977). *Field responses to cobalt and molybdenum by different legume species, with interferences on the role of cobalt in legume growth*. Aust. J. Agric. Res. 28:619-628.

Hewitt, E. J. and G. Bond (1966). *The cobalt requirement of non-legume root nodule plants*. J. Exp. Bot. 17: 480-491.

Hodson, M.J. and A.G. Sangster (1989). *Silica deposition in the inflorescence bracts of wheat (****Triticum aestivum****). II. X-ray microanalysis and backscattered electron imaging.* Can. J. Bot. 67:281-287.

Johnson, C. M. (1966). *Molybdenum. In: Diagnostic Criteria for Plants and soils*. Edited by chapman. P. 286-301.

Jones, L.H.P. and K.H. Handreck (1967). *Silica in soils, plants and animals*. Adv. Agron. 19:107-149.

Kabata-Pendias, A. and H. Pendias (1992). *Trace Elements in Soils and Plants*. 2nd Ed. p. 1-365. CRC Press. London.

Kloke, A. (1980). *Orientierungsdaten für tolerierbare Gesamtgehalte einiger Elemente in Kulturböden*. Mitt. VDLUFAH. 1:9-11.

Kubota, J. and W.H. Allaway, (1972). *Geographic distribution of trace element problems.* p. 525-554. In: Micronutrients in Agriculture" (J.J.Mortvedt, P.M. Giordano and W.L. Lindsay, eds.) Soil Sci. Soc. Am. Madison, Wisconsin.

Laske, P. (1979). *Gehalt gärtnerischer Böden und Erden an löslichem Vanadium.* Kali-Briefe 14:747-752.

Lyalikova, N. N. and N. A. Yurkova (1989). *The infeuence of vanadium on microorganisms and their role in the transformation of this element*, in Proc. 6th. Int Trace Element symp., Vol. I, M. Anke, Ed Moliybdenum, Vanadium, Jena, Germany. p. 74-78.

Marschner, H. (1995). *Mineral Nutrition of Higher Plants*. 2nd Ed. p. 1-889. Academic Press, New York.

Marschner, H., H. Oberle, İ. Çakmak and V. Römheld (1990). *Growth enhancement by silicon in cucumber (**Cucumis sativus**) plants depends on imbalance on phosphorus and zinc supply.* p. 241-249. In: Plant Nutrition-Physiology and Applications (M.L. van Beusichem, ed.) Kluwer Academic, Dordrecht.

Mengel, K. and E.A. Kirkby (1987). *Principles of Plant Nutrition*. 4th Ed. p. 1-687. International Potash Institute, Bern, Switzerland.

Miller, E.R., X. Lei and D.E. Ullrey (1991). *Trace elements in animal nutrition.* p. 593-662. In: Micronutrients in Agriculture. 2nd Ed. (J.J. Mortvedt, F.R. Cox, L.M. Shuman and R.M. Welch, eds.) SSSA Book Series No. 4, Madison, WI, USA.

Mitchell, R.L. (1972). *Cobalt in soil and its uptake by plants.* Agrochimia 16:521-532.

Morrell, B.C., N.W. Lepp and D.A. Phipps (1986). *Vanadium uptake by higher plants: Some recent developments.* Environ. Geochem. Health, 8:14-19.

Munk, H. (1982). *Zur Bedeutung silikatischer Stoffe bei der Düngung Landwirtschaftlicher Kulturplanzen*. Landw. Forsch. Sonderh. 38:264-277.

Okuda, A. and E. Takahashi (1965): *The role of silicon.* In: The Mineral Nutrition of the Rice Plant. Proc. Symp. Intern. Rice Res. Inst. John Hopkins Press. Baltimere, USA, p. 123-146.

Park, C. S. (1975). *The micronutrient problem of Korean agriculture*. In: Symposıum Commemorating the 30th Anniversary of Korean Liberation, edited by Nat. Acad. Sci. Rep. Korea, Seoul, p. 874-862.

Parry, D.W. and M.J. Hodson (1982). *Silica distribution in the caryopsis and inflorescence bracts of foxtail millet (**Setaria italica** L. Beauv.) and its possible significance in carcinogenesis.* Ann. Bot. 49:531-540, London.

Reisenauer, H.M., L.M. Walsh and R.G. Hoeft (1973). *Testing soil for sulphur, boron, molybdenum and chlorine.* p. 173-197. In: Soil Testing and Plant Analysis, (L.M. Walsh and J.D. Beaton, eds.) SSSA, Madison, Wis. USA.

Robson, A.D., M.J. Dilworth and D.L. Chatel (1979). *Cobalt and nitrogen fixation in **Lupinus angustifolius** L. I. Growth, nitrogen concentrations and cobalt distribution*. New Phytol. 83:53-62.

Robson, A.D. and G.R. Mead (1980). *Seed cobalt in **Lupinus angustifolius***. Aust. J. Agric. Res. 31:109-116.

Sangster, A.G., M.J. Hodson and D.W. Parry (1983). *Silicon deposition and anatomical studies in the inflorescence with their possible relevance to carcinogenesis.* New Phytol. 93:105-122.

Savant, N. K., G. H. Snyder and L. E. Datnoff (1997). *Silicon management and sustainable rice production*. Adv. Agron. 58: 151-199.

Shacklette, H.T. (1980). *Elements in fruits, and vegetable from areas of commercial production in the Conterminous United States*. U.S. Geol. Surv. Prol. Pap., 1178, 149.

Shacklette, H.T., J.A. Erdman and T.F. Harms (1978). *Trace elements in plant foodstuffs.* In: Toxicity of Heavy Metals in the Environments. Part I., F.W. Oehme, ed., Marcel Dekker, New York.

Suehisa, R.H., O.R. Young and D.G. Sherman (1963). *Effects of silicates on phosphorus availability to sudangrass grown on Hawaiian soils*. Hawaii Agric. Exp. Sta. Tech. Bull. 51. USA.

Takahashi, E. and Y. Miyake (1977). *Silica and plant growth*. Proc. Int. Semin. Soil. Environ. Fert. Manage. Intensive Agric., p. 603-611.

Vorm, P.D.J. van der (1980). *Uptake of Si by five plant species as influenced by variations in Si-supply.* Plant and Soil 56:153-156.

Welch, R.M. (1979). *The biological significance of nickel*. p. 36. In: Trace Element Stress in Plants. Int Symposium November 6, 1979, Los Angles, USA.

Werner, D. and R. Roth (1983). *Silica metabolism*. p. 682-694. In: Encyclopedia of Plant Physiology, New Series (A. Läuchli and R.L. Bielski, eds.), Vol. 15B, Springer-Verlag, New York.

Yakunin, A. F., N. Chan Van and I. N. Gogitov (1991): *Effect of molybdenum, vanadium and tungsten on the growth* ***Anabaena varibilis*** *and its synthesis of nitrogeneses.* Microbiology (New York) 60: 52-56.

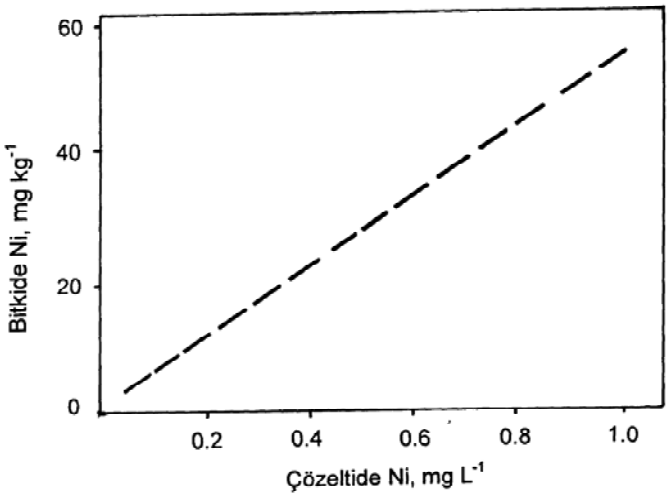
19 YARARLI DİĞER ELEMENTLER

19.1. NİKEL

19.1.1. Bitkide Nikel

Elde bulunan bilgilere göre nikel, çok sayıda bakteri için mutlak gerekli bir mikro element olduğu gibi yüksek bitkilerde önemli işlevleri bilinen üreaz ve pek çok hidrogenaz enzimlerinin metal yapı maddesidir (Dixon ve ark. 1975, Ankel-Fuchs ve Thauer 1988). Kısa süre önce yapılan araştırmalar, nikelin baklagil bitkileri için olduğu kadar baklagil olmayan bitkiler için de mutlak gerekli olduğuna ilişkin ciddi bulgular içermektedir (Eskew ve ark. 1984, Brown ve ark. 1987a). Araştırma bulgularını değerlendiren Marschner (1995), nikeli bitkiler için mutlak gerekli mikro elementler listesine almıştır. Ancak konu üzerindeki tartışmalar günümüzde de sürmektedir.

Bitkiler tarafından Ni kolaylıkla ve hızlı şekilde alınır. Alınan Ni miktarı ile gelişme ortamının Ni içeriği arasında doğrusal bir ilişki saptanmıştır (Şekil 19-1). Bitkilerde Ni^{2+} iyonunun hareketliliği (mobilitesi) yüksektir. Nikelin bitkide taşın-

Şekil 19-1. *Artan miktarlarda Ni içeren besin çözeltisinde yetiştirilen tütün bitkisi yaprağının Ni içeriği (Welch ve Carry 1975)*

KAYNAKÇA

Ankel-Fuchs, D. and R.K. Thauer (1988). *Nickel in biology: Nickel as an essential trace element.* p. 93-110. In: Bioinorganic Chemistry of Nickel (J.R. Lancaster Jr., ed.), Verlag Chemie, Weinheim.

Asher, C.J. (1991). *Benefical elements, functional nutrients, and possible new essential elements.* p. 703-723. In: Micronutrients in Agriculture. 2nd ed. (J.J. Mortvedt, F.R. Cox, L.M. Shuman and R.M. Welch, eds.), Soil Sci. Soc. Amer. Book Series No. 4, Madison, W.I. USA.

Banuelos, G.S. and D.W. Meek (1989). *Selenium accumulation in selected vegetables*. J. Plant Nutr. 12:1255-1272.

Berrow, M.L. and J.C. Burridge (1979). *Sources and distribution of trace elements in soils and related crops.* p. 304-309. In: Proc. Int. Conf. in Management and Control of Heavy Metals in the Environment. CEP Consultants Ltd., Edinburg, UK.

Bollard, E.G. (1983). *Involvement of unusual elements in plant growth and nutrition.* p. 695-755. In: Encyclopedia of Plant Physiology, New Series (A. Läuchli and R.L. Bieleski, eds.), Vol. 15B, Springer-Verlag, New York.

Brown, P.H., R.M. Welch and E.E. Carry (1987a). *Nickel: a micronutrient essential for higher plants.* Plant Physiol. 85:801-803.

Brown, P.H., R.M. Welch, E.E. Carry and R.T. Checkai (1987b). *Benefical effects of nickel on plant growth.* J. Plant Nutr. 10:2125-2135.

Campen, D.R. van (1991). *Trace elements in human nutrition*. p. 603-701. In: Micronutrients in Agriculture. 2nd ed. (J.J. Morvedt, F.R. Cox, L.M. Shuman and R.M. Welch, eds.). SSSA Book Series No. 4, Madison, WI. USA.

Chenery, E.M. (1955). *A preliminary study of aluminium and the tea bush.* Plant and Soil 6(2):174-200.

Clark, R.B. (1977). *Effect of aluminium on growth and mineral elements of Al-tolerant and Al-intolerant corn.* Plant and Soil 47:653-662.

Davies, D.D. (1986). *The fine control of cytosolic pH.* Physiol. Plant. 67:702-706.

Dietrich, N. (1976). *Aufnahme von Cadmium und Nickel durch Kulturpflanzen in Abhängigkeit von Tonund Torfgehalt des Substrates*. Diss. Landw. Fak. Rhein. Friedr.-Wilhelm-Univ. Bonn. Germany.

Dixon, N.E., C. Gazola, R.L. Blakeley and B. Zerner (1975). *Jack bean urease, a metalloenzyme. A simple biological role for nickel.* J. Am. Chem. Soc. 97:4131-4133.

Eskew, D.L., R.M. Welch and W.A. Norwell (1984). *Nickel in higher plants. Further evidence for an essential role*. Plant Physiol. 76:691-693.

Foy, C.D. (1983). *The physiology of plant adaptation to mineral stress*. Iowa State J. Res. 57:355-391.

Foy, C.D. and J.C. Brown (1964). *Toxic factors in acid soils. II. Differential aluminium tolerance of plant species*. Proc. Soil Sci. Soc. Amer. 28:27-32.

Gökhale, N.G. and N.G. Bhattacharyya (1960). *Mineral composition of colonal tea leaf from North-East India*. J. Sci. Fd. Agric. 11:526-528.

Horak, O. (1985). *Zur Bedeutung des Nickles für **Fabaceae**. I. Vergleichende Untersuchungen über den Gehalt vegetativer Teile und Samen an Nickel und anderen Elementen*. Phyton (Austria) 25:135-146.

Kabata-Pendias, A. and H. Pendias (1992). *Trace Elements in Soils and Plants.* 2nd ed. p. 1-365. CRS Press, London.

Kacar, B., E. Przemeck, A. Özgümüş, C. Turan, A.V. Katkat ve İ. Kayıkcıoğlu (1979). *Türkiye'de çay tarımı yapılan toprakların ve çay bitkisinin mikro element gereksinimleri üzerinde bir araştırma*. s. 1-67. TÜBİTAK, Tarım ve Ormancılık Araştırma Grubu, Kesin Rapor. Proje No. 321. Ankara.

Kamprath, E.J. and C.D. Foy (1971). *Lime-fertilizer-plants interactions in acid soils. Fertilizer Technology and Use.* p. 105-151. 2nd Ed. Soil Sci. Soc. Amer. Madison, Wisc. USA.

Klotz, F. and W.J. Horst (1988). *Genotypic differences in aluminium tolerance of soybean (**Glycine max.** L.) as affected by ammonium and nitrate-nitrogen nutrition.* J. Plant Physiol. 132-702-707.

Klucas, R.V., F.J. Hanus, S.A. Russell and H.J. Evans (1983). *Nickel: a micronutrient element for hydrogen dependent growth of **Rhizobium japonicum** and for expression of ureas activity in soybean leaves*. Proc. Natl. Acad. Sci. (USA) 80:2253-2257.

Konishi, S., S. Miyamoto and T. Taki (1985). *Stimulatory effects of aluminium on tea plants grown under low and high phosphorus supply*. Soil Sci. Plant. Nutr. (Tokyo) 31:361-368.

Krogmeier, M.J., G.W. McCarty, D.R. Shogren and J.M. Bremner (1991). *Effect of nickel deficiency in soybeans on the phytotoxicity of foliar applied urea.* Plant and Soil 135:283-286.

Maier, R.J., T.D. Phil, L. Stults and W. Sray (1990). *Nickel accumulation and storage in **Bradyrhizobium japonicum***. Appl. Environ. Microbial. 56:1905-1911.

Marschner, H. (1995). *Mineral Nutrition of Higher Plants*. 2nd Ed. p. 1-889. Academic Press. New York.

Miller, E.R., X. Lei and D.E. Ullrey (1991). *Trace elements in animal nutrition*. p. 593-662. In: Micronutrients in Agriculture. 2nd Ed. (J.J. Mortvedt, F.R. Cox, L.M. Shuman and R.M. Welch, eds.). SSSA Book Series No. 4, Madison, WI. USA.

Pratt, P.F. (1966). *Aluminium*. p. 3-12. In: Diagnostic criteria for plants and soils. H.D. Chapman, ed. Univ. Calif. USA, Div. Agric. Sci.

Romney, E.M and A. Wallace (1977). *Boron on vegetation in relationship to a coal-burning power plant*. Comm. Soil Sci. and Plant Analysis, 8:803-807.

Rosenfeld, I. and O.A. Beath (1964). *Selenium: Geobotany, Biochemistry, Toxicity and Nutrition.* Academic Press, New York.

Shacklette, H.T. (1980). *Elements in fruits, and vegetable from areas of commercial production in the Conterminous United States*. U.S. Geol Surv. Prot. Pap. 1178:149-150.

Shacklette, H.T., J.A. Erdman and T.F. Harms (1978). *Trace elements in plant foodstuffs.* In: Toxicity of Heavy Metals in the Environments. Part I, F.W. Oehme, ed. Marcel Dekker, New York.

Shrift, A. (1969). *Aspects of selenium metabolism in higher plants*. Annu. Rev. Plant Physiol. 20:475-494.

Singh, B., Y.P. Dang and S.C. Mehta (1990). *Influence of nitrogen on the behaviour of nickel in wheat.* Plant and Soil. 127:213-218.

Sommer, B. (1984). *Pflanzenverfügbarkeit von Schwermetallen in einer löss-Parabraunerde nach langjähriger Düngung mit Klärschlämmen*. Diss. Agrarw. Fak. Univ. Hohenheim, Germany.

Takahashi, E. and Y. Miyake (1977). *Silica and plant growth*. Proc. Int. Semin. Soil Environ. Fert. Manage. Intensive Agric. p. 603-611.

Turan, C., S. Taban ve A. Korkmaz (1989). *Artan miktarlardaki kirecin asit toprakta yetiştirilen mısır bitkisinin ve kökünün gelişmesi ile Al, P, Cu, Mn kapsamları üzerine etkisi.* DOĞA, Türk Tarım ve Ormancılık Dergisi, 13(2):427-436.

Vanselow, A.P. (1966). *Nickel.* p. 302-309. In: Diagnostic criteria for plants and soils. (H.D. Chapman, ed.). Univ. of Calif. Div. of Agric. Sci., Riverside.

Welch, R.M. and E.E. Carry (1975). *Concentration of chromium, nickel, and vanadium in plant materials.* J. Agric. Food Chem., 23:479-485.

Zayed, A.M. and N. Terry (1992). *Selenium volatilization in broccoli as influenced by sulfate supply.* J. Plant Physiol. 140:646-652.

2. Basım

EĞİTİM POLİTİKALARI

Kuramlar, Yöntemler, Göstergeler, Etkiler ve Uygulamalar

Editörler
Prof. Dr. Ayşen Bakioğlu
Doç. Dr. Mithat Korumaz

Yazarlar*

Ayşen Bakioğlu
Mithat Korumaz
İsmail Karsantik
Şehkar Fayda Kınık
Mustafa Aksar
Münevver Başman
Erkan Göktaş
Semih Çayak
Sitar Keser
Şeyma Nur Didin Ala
Bahar Doğan
Mehmet Uğuz
Pelin Karaduman
Gözde Türkmenoğlu
Esra Yazıcı
Ayşegül Çetin

*Bölüm sıralamasına göre

nobel

EĞİTİM POLİTİKALARI
Kuramlar, Yöntemler, Göstergeler, Etkiler ve Uygulamalar

Editörler: Prof. Dr. Ayşen Bakioğlu - Doç. Dr. Mithat Korumaz

Yayın No.: 2220
Eğitim No.: 439
ISBN: 978-605-7895-29-5
E-ISBN: 978-625-402-913-4
Basım Sayısı: 2. Basım, Eylül 2023

© Copyright 2023, NOBEL AKADEMİK YAYINCILIK EĞİTİM DANIŞMANLIK TİC. LTD. ŞTİ. SERTİFİKA NO.: 40340
Bu baskının bütün hakları Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.ne aittir.
Yayınevinin yazılı izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik
ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.

Nobel Akademik Yayıncılık, 2011 yılından beri "tanınmış uluslararası yayınevi" statüsündedir.

Genel Yayın Yönetmeni: Nevzat Argun -nargun@nobelyayin.com-
Genel Yayın Koordinatörü: Gülfem Dursun -gulfem@nobelyayin.com-

Sayfa Tasarım: Tarkan Kara -erdal@nobelyayin.com-
Redaksiyon: Sergen Öz -sergen@nobelyayin.com-
Görsel Tasarım Uzmanı: Mehtap Bayraktar Asiltürk -mehtap@nobelyayin.com-

Kütüphane Bilgi Kartı

Bakioğlu, Ayşen., Korumaz, Mithat.
EĞİTİM POLİTİKALARI Kuramlar, Yöntemler, Göstergeler, Etkiler ve Uygulamalar /
Editörler: Prof. Dr. Ayşen Bakioğlu - Dr. Öğr. Üyesi Mithat Korumaz
2. Basım, XVI + 528 s. 16,5x24 cm. Kaynakça var, dizin yok.
ISBN: 978-605-7895-29-5
E-ISBN: 978-625-402-913-4
1. Eğitim politikaları 2. Eğitim yönetimi 3. Türkiye'de eğitim politikası
4. Eğitim politikası belirleme ve değerlendirme 5. Çeşitli ülkelerde eğitim politikaları
6. Uluslar arası eğitim politikaları 7. Politika

Genel Dağıtım

ATLAS AKADEMİK BASIM YAYIN DAĞITIM TİC. LTD. ŞTİ.
Adres: Bahçekapı Mh. 2465 Sk. Oto Sanayi Sitesi No:7 Bodrum Kat, Şaşmaz/ANKARA
Telefon: +90 312 278 50 77 - **Faks:** 0 312 278 21 65
Sipariş: siparis@nobelyayin.com- **E-Satış:** www.nobelkitap.com - esatis@nobelkitap.com
www.atlaskitap.com - info@atlaskitap.com

Dağıtım ve Satış Noktaları: Alfa, Kırmızı Kedi, Arkadaş, D&R, Dost, Kika, Kitapsan,
Nezih, Odak, Pandora, Prefix, Remzi Kitabevleri, Yeryüzü Dağıtım

Baskı ve Cilt: Meteksan Matbaacılık ve Teknik Sanayi Tic. Anonim Şirketi / Sertifika No.: 46519
Beytepe Köy Yolu No.: 3 06800 Bilkent-Çankaya/ANKARA

İÇİNDEKİLER

KISIM 1
EĞİTİM POLİTİKASINA GİRİŞ

BÖLÜM 1:
GİRİŞ: EĞİTİM POLİTİKASININ TEMEL KAVRAMLARI VE SÜREÇLER 3

Ayşen Bakioğlu ve Mithat Korumaz

Giriş 4
Sonuç 15
Kaynaklar 16

BÖLÜM 2
EĞİTİM POLİTİKASININ ÇERÇEVESİ 19

Ayşen Bakioğlu ve Mithat Korumaz

Giriş 20
Eğitim politikasının felsefi temeli 26
Güç ve seçim ikileminde eğitim politikası 29
Politika türleri 32
Politika süreci 34
- Problemin tanımlanması (problem identification) 36
- Gündem oluşturma (agenda setting) 36
- Politikanın formülleştirilmesi (policy formulation) 40
- Politikanın yasalaştırılması (policy legitimation) 41
- Politikanın uygulanması (policy implementation) 43
- Politikanın değerlendirilmesi (policy evalution) 46

Kurum düzeyinde eğitim politikası süreci 49
Politika aktörleri 52
- Resmi aktörler 53
  - Yasama organı - TBMM 53
  - Yürütme organı - Hükümet 54
  - Yargı organı - Mahkemeler 55

Gayri resmi aktörler 56
Siyasi partiler 56
Baskı ve çıkar grupları 56
Düşünce kuruluşları 58
Medya 59
Sivil toplum kuruluşları 59
Bürokrasi 60
Sonuç 61
Kaynaklar 63

BÖLÜM 3
EĞİTİM POLİTİKASININ TEMEL TEORİLERİ 71

Ayşen Bakioğlu ve Mithat Korumaz

Giriş 72
Kurumsallık teorisi (institutional theory) 73
Rasyonel tercih teorisi (rational choice theory) 79
Artış teorisi (incremental theory) 84
Elit teori (elite theory) 86
Politik sistemler teorisi (political systems theory) 89
Oyun teorisi (game theory) 91
Grup teorisi (group theory) 93
Politik ağ teorisi (policy network theory) 95
Sonuç 97
Kaynaklar 99

BÖLÜM 4
TÜRKİYE'DE EĞİTİM POLİTİKASININ BAĞLAMI VE POLİTİKA OLUŞTURMA SÜRECİ 105

Ayşen Bakioğlu ve Mithat Korumaz

Giriş 106
Sosyal bağlam 106
Ekonomik bağlam 107
Politik ve yönetsel bağlam 108
Talim Terbiye Kurulunun eğitim politikasına etkileri 114
Milli eğitim şuraları ve eğitim politikası kararları 119
Sonuç 123
Kaynaklar 125

KISIM 2
EĞİTİM POLİTİKASI BELİRLEMEDE-ANALİZDE KULLANILAN YÖNTEMLER

BÖLÜM 5
ULUSLARARASI KARŞILAŞTIRMALAR 129

Ayşen Bakioğlu, İsmail Karsantık ve Şehkar Fayda Kınık

Giriş 130
Uluslararası karşılaştırma yönteminin konu alanları 131
Uluslararası karşılaştırma stratejisi: temel varsayımlar 133
Uluslararası karşılaştırma yöntemini kullanan araştırmalara ilişkin prensipler 133
Paydaşlar 134
Uluslararası karşılaştırma araştırmalarındaki bağlamlar 134
Uluslararası karşılaştırma yöntemine felsefi açıdan bakış 136
Karşılaştırmalı eğitimde rol oynayanlar ve amaçları 136
Uluslararası karşılaştırma yöntemine konu olan eğitimsel bağlamlar 137
Uluslararası karşılaştırma çalışmalarında çoklu disiplin anlayışı ve çeşitlilik 138
Uluslararası karşılaştırma araştırmalarındaki metodolojik problemler 139
Uluslararası karşılaştırmalarda analiz yöntemleri 142
Uluslararası karşılaştırmalarla ilgili sorunlar 142
Uluslararası karşılaştırma örnekleri 142
Karşılaştırmalı eğitim 144
Eğitimde uluslararası karşılaştırmalar 145
Eğitimde uluslararası karşılaştırma örnekleri 145
Uluslararası karşılaştırmaların Türkiye'de eğitim politikalarına yansımaları 156
Sonuç 157
Kaynaklar 158

BÖLÜM 6
ÜÇGENLEME 161

Ayşen Bakioğlu ve Mustafa Aksar

Giriş 162
Üçgenleme 162
Üçgenlemenin amacı 163
Uyumlu sonuçlar 164
Tamamlayıcı sonuçlar 164
Farklı sonuçlar 164

Üçgenleme çeşitleri 166
İç içe fakat farklı: Karma metot ve üçgenleme 167
Üçgenleme yönteminin güçlü yönleri 169
Üçgenleme yönteminin zayıf yönleri 170
Türkiye'de durum 173
Sonuç 173
Kaynaklar 175

BÖLÜM 7
AŞAMALI DOĞRUSAL MODELLER 177

Ayşen Bakioğlu ve Münevver Başman

Giriş 178
İki aşamalı doğrusal modeller 179
İki aşamalı doğrusal model varsayımları 181
İki aşamalı doğrusal modelde hipotez testleri 181
İki aşamalı doğrusal modellerin sınıflandırılması 182
Kesişimleri tesadüfi olarak değişen modeller 183
Kesişim ve eğim parametreleri tesadüfi olarak değişen modeller 186
Kesişim ve eğim katsayılarının çıktı olduğu modeller 186
Aşamalı doğrusal model örnek uygulama 188
Değişkenlerin merkezileştirilmesi 195
Sonuç 195
Kaynaklar 198

BÖLÜM 8
META-ANALİZ 201

Ayşen Bakioğlu ve Erkan Göktaş

Giriş 202
Eğitim politikası 202
Kanıta dayalı eğitim politikası belirleme 203
Meta-analiz yöntemi 204
Meta-analizin tanımı 205
Meta-analiz yönteminin kullanıldığı eğitim araştırmaları 207
Okul liderliği ile ilgili meta-analiz çalışmaları 207
Öğretim yöntemleriyle ile ilgili meta-analiz çalışmaları 212
Okul yönetimi ile ilgili meta-analiz çalışmaları 224
Sonuç 226
Kaynaklar 229

BÖLÜM 9
KIYASLAMA 233

Ayşen Bakioğlu ve Mithat Korumaz

Giriş 234
Kıyaslama (benchmarking) kavramı 236
Eğitim politikası süreçlerinde kıyaslamanın türleri 239
İç kıyaslama (internal benhcmarking) 239
Rekabetçi kıyaslama (competitive benchmarking) 240
İşlevsel kıyaslama (functional or industry benchmarking) 240
Türdeş kıyaslama (process or generic benchmarking) 241
Bir süreç olarak kıyaslamanın aşamaları 242
Kıyaslamanın etik ilkeleri 247
Kıyaslamanın olası faydaları 251
Kıyaslamanın olası sınırlılıkları 254
Eğitim politikası süreçlerinde kıyaslama örnekleri 255
Avustralya 256
Amerika Birleşik Devletleri 257
Sonuç 258
Kaynaklar 260

KISIM 3
EĞİTİM POLİTİKASINDA GÖSTERGE VE ETKİLER

BÖLÜM 10
EĞİTİMDE HESAP VEREBİLİRLİK 267

Ayşen Bakioğlu ve Semih Çayak

Giriş 268
Hesap verebilirliğin amacı 269
Hesap verebilirlik süreci 270
Hesap verebilirliğin kime ve ne için olduğunu belirleme 270
Paydaşların bilgilendirilmesi 271
Yargılama 271
Hesap verebilirliğin boyutları 271
Saydamlık 272
Yükümlülük 272
Kontrol edilebilirlik 272
Sorumluluk 272
Cevap verebilirlik 272

Hesap verebilirlik çeşitleri 273
Örgütsel hesap verebilirlik 274
Politik hesap verebilirlik 274
Yasal hesap verebilirlik 275
Profesyonel hesap verebilirlik 275
Ahlaki veya etik hesap verebilirlik 275
Eğitimde hesap verebilirlik 276
Eğitimde hesap verebilirlik yaklaşımları 277
Piyasa rekabeti yaklaşımı 277
Yerinden yönetim yaklaşımı 277
Profesyonel (mesleki) yaklaşım 278
Yönetim yaklaşımı 279
Eğitimde hesap verebilirlik süreci 279
Eğitimde hesap verebilirlik politikaları 282
Sonuç 285
Kaynakça 287

BÖLÜM 11
EĞİTİMDE EŞİTLİK, KAPSAYICILIK VE EĞİTİMİN FİNANSMANI 291

Ayşen Bakioğlu ve Sitar Keser

Giriş 292
Eğitim hakkı 293
Eğitimde eşitlik 299
Kapsayıcı eğitim 301
Eğitimin finansmanı 307
Sonuç 312
Kaynaklar 313

BÖLÜM 12
ÜNİVERSİTE AÇMA VE GELİŞTİRME POLİTİKALARI 315

Ayşen Bakioğlu ve Şeyma Nur Didin Ala

Giriş 316
Üniversite açma 317
Bir örnek olarak Ege Üniversitesi (EÜ)'nin kuruluşu 319
Yasal düzenlemeler 324
Üniversite geliştirme 326
Sonuç 331
Kaynaklar 332

BÖLÜM 13
YABANCI UZMAN VE DANIŞMANLARIN TÜRK EĞİTİM POLİTİKASINA ETKİLERİ..... 335

Ayşen Bakioğlu ve Mithat Korumaz

Giriş.....336
Cumhuriyet dönemi eğitim alanında yabancı uzmanlar ve raporları.....340
John Dewey Raporu (1924).....341
Dr. A. Kühne Raporu (1925).....350
Prof. Dr. Omer Buyse Raporu (1927).....353
Prof. Dr. Albert Malche Raporu (1932).....356
Amerikan Heyeti Raporu (1933-1934).....360
Prof. Dr. Kate V. Wofford Raporu (1951-1952).....361
Prof. Dr. John Rufi Raporu (1952).....363
Ellswort Tompkins Raporu (1952).....364
Birleşik Devletler eğitim komisyonu (Fullbright).....364
Sonuç.....368
Kaynaklar.....371

BÖLÜM 14
MEDYANIN EĞİTİM POLİTİKALARINA ETKİSİ..... 375

Ayşen Bakioğlu ve Bahar Doğan

Giriş.....376
Medya.....377
Bir ayna olarak medya.....378
Yapısalcı görüş.....378
Sosyal medya.....379
Kitle iletişim araçları ile etkileme mekanizmaları.....380
Kitle iletişim araçlarının işlevleri.....380
Gündem belirleme tezi.....381
Suskunluk sarmalı modeli.....381
Kültürel göstergeler ve ekme modeli.....382
Medya propaganda modeli.....383
Medya ve politika.....383
Medya ve eğitim politikası.....385
Kamusal söylemler olarak medya ve eğitim politikası.....387
İdeolojik bir aygıt olarak eğitim.....388
Eğitim politikaları üzerinde medyanın etkisi (örnek haberler).....389
Sonuç.....391
Kaynakça.....394

KISIM 4
ÇEŞİTLİ ÜLKELERDE
BAZI EĞİTİM POLİTİKASI UYGULAMALARI

BÖLÜM 15
EVDE OKUL POLİTİKASI: AMERİKA, KANADA VE AVUSTRALYA ÖRNEĞİ 399

Ayşen Bakioğlu, Mehmet Uğuz ve Pelin Karaduman

Giriş 400
Evde Okul 400
Amerika'da evde okul sistemi 405
Amerika'da evde okul sisteminin tarihi gelişimi 408
Amerika ev okul sisteminin yapısı 410
Sayılarla Amerika'da evde okul 412
Amerikan evde okul sisteminin müfredat yapısı 414
Kanada'da evde okul sistemi 415
Kanada'da evde okulun tarihsel gelişimi 415
Kanada evde okul sisteminin yapısı 417
Sayılarla Kanada evde okul sistemi 420
Müfredat/kaynak/materyal hazırlığı 422
Kanada'da evde okul başarısı 423
Avustralya'da evde okul sistemi 424
Avusturalya evde okul sisteminin yapısı 426
Sonuç 430
Kaynaklar 432

BÖLÜM 16
GÖÇ VE MÜLTECİ EĞİTİM POLİTİKALARI: KANADA, HOLLANDA, AMERİKA 437

Ayşen Bakioğlu, Gözde Türkmenoğlu ve Esra Yazıcı

Giriş 438
Göç ve mülteci eğitim politikaları: Kanada'daki uygulamalar 440
Kanada mülteci eğitiminin tarihsel gelişimi 441
II. Dünya savaşı sonrası 442
1960 ve 1970'ler 443
1980 ve 1990'lar 444
Mülteci öğrencilerin Kanada okullarında karşılaştığı zorluklar ve dikkat edilmesi gereken unsurlar 445
Göçmen ve mültecilere dönük eğitim ve yardımcı programlar 448
Hızlandırılmış temel okuma yazma eğitimi 449

Yerleştirme çalışanı (Settlement worker in schools (SWIS) 450
Güçlü başlangıç (Strong start BC) 450
Mülteci öğrencilerin öğretmenlerine dönük programlar 451
Mülteci ve göçmen öğrencilerin uyum süreçleri ve okul personeline yönelik öneriler 451
Yerleşim sürecindeki uyumun aşamaları 452
Balayı evresi 452
Düşmanlık evresi 452
Uzlaşma evresi 453
Entegrasyon evresi 453
Göçmen çocukların eğitiminde Kanada başarısı 454
Göç ve mülteci eğitim politikaları: Hollanda'daki uygulamalar 455
Rotterdam'da yeni gelen öğrenciler için karşılama programı (ISK) 459
Göçmen eğitimini destekleyen özel kuruluşlar 460
Göçmen eğitiminde sorunlar 461
Göç ve mülteci eğitim politikaları: Amerika'daki uygulamalar 464
Teorik yaklaşımlar açısından durum, kaynaklar, fırsatlar ve engellenen fırsatlar teorisi - (Resources, opportunity and blocked-opportunity theory - ROBOT) 465
Aile geçmişi ve yükümlülük teorisi (Family background and obligations theory - FBOT) 466
Yasalar açısından durum 466
İlköğretim ve Ortaöğretim Yasası (Elementary and Secondary Education Act - ESEA) 467
Amerikan Okullarının Geliştirilmesi Yasası 1994 (Improving America's Schools Act - IASA) 467
DREAM Yasası (The Development, Relief, and Education for Alien Minors Act - Yabancı Azınlıklar İçin Geliştirme, Yardım ve Eğitim Yasası) 468
Hiçbir Çocuk Geride Kalmasın (No Child Left Behind -NCLB) Yasası 469
Her Öğrenci Başarır Yasası (Every Student Succeeds Act- ESSA) 470
Göçmen Eğitim Programı (Migrant Education Program- MEP) 471
New York Göç Koalisyonu (New York Immigration Coalition) 471
Mülteci Gençlere Destek ve Eğitim Birliği (Alliance for Refugee Youth Support and Education- ARYSE) 472
Göçmen ve mültecilerin eğitimi için stratejiler 472
Aile katılımı 472
Dil erişimi 474
Çok kültürlü eğitim ve vatandaşlık eğitimi 475
Suriye mülteci krizinde Hollanda, Kanada ve ABD tutumlarının analizi 478
Sonuç 481
Kaynaklar 483

BÖLÜM 17
ARAŞTIRMA ÜNİVERSİTELERİ AÇMA POLİTİKASI: BATI DENEYİMİ 489

Ayşen Bakioğlu ve Ayşegül Çetin

Giriş 490
Araştırma üniversitelerinin doğuşu 490
Günümüzde araştırma üniversiteleri 491
Modern araştırma üniversitelerinin özellikleri 492
Dünyada araştırma üniversiteleri 497
Amerika Birleşik Devletleri 497
Asya 500
Avrupa 501
Türkiye'de araştırma üniversiteleri 504
Araştırma üniversitelerinin bilime, teknolojiye, ekonomiye ve topluma katkıları 508
Araştırma üniversitelerine getirilen başlıca eleştiriler 510
Araştırma üniversitelerinin karşı karşıya oldukları güçlükler 513
Bütçe yetersizliği 514
Özerklik sorunu 514
Rekabet 515
Özelleştirme 516
Küreselleşme 516
Sonuç 518
İş dünyasıyla ortaklığa bir örnek 523
Kaynaklar 524

Kısım 1
EĞİTİM POLİTİKASINA GİRİŞ

Bölüm 1

Giriş: Eğitim Politikasının Temel Kavramları ve Süreçler

Bölüm 2

Eğitim Politikasının Çerçevesi

Bölüm 3

Eğitim Politikasının Temel Teorileri

Bölüm 4

Türkiye'de Eğitim Politikasının Bağlamı ve Politika Oluşturma Süreci

Bölüm 1

Giriş: Eğitim Politikasının Temel Kavramları ve Süreçler

Ayşen Bakioğlu ve Mithat Korumaz

Özet

Eğitim politikaları her toplumda en çok tartışılan eğitim alanlarından biri olmayı sürdürmektedir. Bu alanı özel ve önemli yapan pek çok etkiden bahsetmek mümkündür ancak bu alanı böylesine öne çıkaran en önemli özelliği hem teoriden beslenmesi hem de teoriyi sürekli olarak beslemesidir. Diğer yandan eğitim politikası alanı toplumsal alanı çevreleyen tüm diğer alanlarla ilişkili olduğundan karmaşık ve çok boyutlu bir yapıya sahiptir. Bu karmaşık ve çok boyutlu yapı özellikle son yıllarda devletlerin ve toplumların değişen yapısı, teknolojik gelişmeler, iktisadi farklılaşmalar ve daha birçok nedenden dolayı hiç olmadığı kadar devletin ilgi alanına girmiştir. Devletlerin gelecek planlamaları ve rekabet üstünlüğünü elde etmek için ilgilerini giderek yoğunlaştırdıkları bir alan olarak eğitim politikası alanının tam olarak anlaşılabilmesi için farklı politika teorileri ve modellerinin bir arada ve bütün bir biçimde incelenmesi gerekmektedir. Bunun yanı sıra eğitim politikası alanında yer alan aktörler ve bu aktörler arasındaki politik ağların şekillenme biçimlerinin de ele alınıp tartışılması oldukça önemlidir. Bu nedenle bu bölümde eğitim politikasının temel kavramları genel hatları ile ele alınmıştır.

Kaynaklar

Adem, M. (1997). Ulusal eğitim politikamız nasıl olmalıdır? *Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, *52*(1), 51-65.

Adolino, J. R., Blake, C. H. (2001). *Comparing public policies: Issues and choices in six countries*. Washington D.C.: CQPress.

Akpınar, B., Aydın, K. (2007). Türkiye ve bazı ülkelerin eğitim reformlarının karşılaştırılması. *Fırat Üniversitesi Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları Dergisi*, *6*(1), 82-88.

Aktepe, V. (2014). Okul yöneticilerinin seçme ve yetiştirme uygulamalarına yönelik öğretmen ve yönetici görüşleri. *Turkish Studies, 9*(2), 89-105.

Apple, M. (2003). *The state and the politics of knowledge*, London: Routledge Falmer.

Arslan, N. (2012). Türk eğitim sisteminde köy enstitülerine bir örnek: Kars cılavuz köy enstitüsü. *History Studies, 4*(1), 28-45.

Aschenberger, K. F. (2012). *Dynamics of policy formation in Turkey and the U.S.: A comparative case study of two reform initiatives*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi.

Aypay, A. (2015). *Eğitim politikası.* Ankara: Pegem Akademi Yayınları.

Aysal, N. (2005). Anadolu'da aydınlanmanın doğuşu; Köy enstitüleri. *Ankara Üniversitesi Türk İnkilap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, *35*, 267-282.

Bell, L., Stevenson, H. (2006). *Education Policy Process, Themes and Impact.* London: Routledge.

Birkland, T. A. (2001). *An ıntroduction to the policy process*. London: M. E. Sharpe. Inc.

Çelik, V. (2002). Eğitim yöneticisi yetiştirme politikasına yön veren temel eğilimler. İçinde Elma, C., Çınkır, Ş. (Eds.) *21.Yüzyılın eğitim yöneticilerinin yetiştirilmesi sempozyumu.* Bildiri Tam Metin Kitapçığı (No:191). Ankara: Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları.

Demirci, S. (2013). Kamu politikasında işbirlikçi tarafgirlik (koalisyon) modeli. A. Kaptı (Ed.) *Kamu Politikası Süreci: Teorik Perspektifler, Modeller ve Analiz Yöntemleri* içinde (ss.145-159). İstanbul: Seçkin.

Dye, T. (2011). *Understanding public policy.* Pearson Education, Inc.

Fischer, F. (2003). *Reframing public policy: Discursive politics and deliberative practices*. Oxford: Oxford University Press.

Hatcher, R. (2005). The distribution of leadership and power in schools. *British Journal of Sociology of Education, 26*(2), 253–68.

Heck, R. (2008). *Studying educational and eocial policy: Theoretical concepts and research methods.* New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates.

Hekim, H. (2013). Kamu politikasında post-pozitivizm. İçinde A. Kaptı (Ed.) *Kamu Politikası Süreci: Teorik Perspektifler, Modeller ve Analiz Yöntemleri* (ss.47-62). İstanbul: Seçkin.

Howlett, M., Ramesh, M. (2003). *Studying public policy: Policy cysles and policy subsystems.* Oxford Universty Press, USA.

Kraft, M. E., Furlong, S. R. (2012). *Public policy: Politics, analysis, and alternatives*. Washington: CQPress.

Laswell, H.D. (1971). *The policy orientation of political science*. Lakshmi Narain Agarwal.

Laswell, H.D. (2005). *The future of political science*. Transaction Publishers.

Le Goff, J. (2006). *Ortaçağda Entelektüeller*, çev: Mehmet Ali Kılıçbay. Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

Mead, L. M. (2013). Teaching public policy: linking policy and politics, *Journal of Public Affairs Education 19*(3), 389-403.

Murphy, M. (Ed.). (2013). *Social theory and education research: understanding Foucault, Habermas, Bourdieu and Derrida*. Routledge.

Ripley, R. B., Franklin, G. A. (1991). *Congress, the bureaucracy, and public policy*. Brook: Colepub.

Ritzer, G., Stepnisky, J. (2017). *Modern sociological theory*. SAGE Publications.

Robins, P. (2009). Public policy making in Turkey: Faltering attempts to generate a national drugs policy. *Policy and Politics, 37*(2), 289-306.

Sabatier, P. A. (1986). Policy analysis, policy-oriented learning and policy change: An advocacy coalition framework. *Policy Sciences, 21,* 119-168.

Sabatier, P. A. (1997). *Top-down and bottom-up approaches to implementation research, the Policy Process: A Reader*. Prentice Hall: Harvester Wheatsheaf.

Thrupp, M., Willmott, R. (2003) *Education management in managerialist times: beyond the textual apologists,* Maidenhead: Open University Press.

Usta, A. (2013). Kamu politikaları analizine kuramsal bir bakış. *Yasama Dergisi, 24*, 78-102.

Uyan-Semerci P., Erdoğan. E. (2018). Who cannot access education? Difficulties of being a student for children from Syria in Turkey, *Vulnerable Children and Youth Studies, 13*(1), 30-45. doi: 10.1080/17450128,.2017.1372654

Weber, M. (2002). *The Protestant ethic and the" spirit" of capitalism and other writings*. Penguin.

Wigley, S., Akkoyunlu-Wigley, A.. (2013). Türkiye'de eğitim politikalarının gelişimi ve sonuçları. İçinde M. Yıldız, M. Z. Sobacı (Eds.) *Kamu politikası kuram ve uygulama* (ss.306-351). Ankara: Adres Yayıncılık.

Yılmaz, K. (2018). Türkiye'deki eğitim yönetimi alanı ile ilgili çalışmalara eleştirel bir bakış. *Journal of Human Sciences*,*15*(1), 123-154. doi:10.14687/jhs.v15i1.4833

Bölüm 2

Eğitim Politikasının Çerçevesi

Ayşen Bakioğlu ve Mith*at Korumaz*

Özet

Eğitim politikası kavramı diğer bazı dillerde olduğu gibi Türkçe'de de farklı olguları ifade etmek için kullanılmış ortak bir kavramdır. Eğitim politikası kavramının bu kapsayıcılığı dilbilimsel bir konu olmanın ötesinde aslında kavramın aynı zamanda hem yapısalcı hem de çatışma bakış açılarından farklı durumları ifade etmek için kullanılıyor olmasından kaynaklanmaktadır. Eğitim politikası kavramı bir yanıyla bir karara ilişkin politik oyunları ve çekişmeleri vurgularken diğer yanı ile toplumsal faydanın sağlanabilmesi için eğitimle ilgili uzun vadeli ve bütüncül devlet düzeyindeki eğitim kararlarını ifade etmektedir. Politik oyunlar ve çekişmeler engellenemez bir biçimde kimin değerlerinin politika kararına yansıyacağına ilişkin süreci ifade ederken, toplumsal fayda daha çok tüm aktörlerin değerlerini politika kararlarına yansıtabilediği geniş bir anlaşma zeminini ileri sürmektedir. Tüm bu kavramsal tartışmalar içerisinde eğitim politikası doğrusal bir biçimde birbirini izleyen farklı süreçleri ifade etmektedir. Bu süreçler içerisinde resmi ve gayri resmi politika aktörleri eğitim politikasını şekillendirmek için sürekli bir hareket hali içerisindedirler. Bu bölümde eğitim politikasının içerisinde yer aldığı alanın sınırları belirlenmeye çalışılmıştır.

Kaynaklar

Akdoğan, A.A. (2013). Gündem belirleme. İçinde M. Yıldız ve M.Z. Sobacı (Eds.) Kamu politikası kuram ve uygulama (ss.210-227). Ankara: Adres Yayınları.

Anagnostopoulos, D., Rutledge, S. A. (2007). Making sense of school sanctioning policies in urban high schools: Charting the depth and drift of school and classroom change. *Teachers College Record*, *109*(5), 1261-1302.

Anderson, J. (2006). *Public policy making.* Boston: Houghton Mifflin Company.

Anderson, J.E. (2011). *Public policymaking: An introduction.* Boston: Wadsworth Cengage Learning.

Atkinson, M. M., Coleman W. D. (1989). Strong states and weak states: Sectoral policy networks in advanced capitalist economies. *British Journal of Political Science 19*, 47–67.

Aypay, A. (2015). *Eğitim politikası.* Ankara: Pegem Akademi Yayınları.

Bakioğlu, A., Sarıkaya Kirişçi, A. (2016). Eğitim yönetimi. İçinde A. Bakioğlu (Ed.) *Türk eğitim sistemi ve okul yönetimi* (ss. 3-22). Ankara: Nobel Yayıncılık.

Ball, S. (1994). *Education reform: A critical and post-structural approach*. London: McGraw-Hill Education.

Bardach, E. (1996). *A practical guide for policy analysis: The eightfold path to more effective problem solving*. Berkeley: Berkeley Academic Press.

Jones, B. D., Baumgartner, F. R., Talbert, J. C. (1993). The destruction of issue monopolies in Congress. *American Political Science Review*, *87*(3), 657-671.

Beetham, D. (1991). *The legitimation of power.* London: Macmillan Press.

Biçer, M., Yılmaz, H. H. (2009). Parlamentonun kamu politikası oluşturma ve planlama sürecindeki konumunun yeni kamu mali yönetim sistemi çerçevesinde değerlendirilmesi. *Yasama Dergisi*, *13*, 45-84.

Birkland, T. A. (2001). *An ıntroduction to the policy process*. London: M. E. Sharpe. Inc.

Bush T. (1986) Theories of educational Management, P.C.P Ltd. London.

Bush, T. (2006). Theories of educational management. *International Journal of Educational Leadership Preparation*, *1*(2), 1-25.

Carmine, J., Darnall, N., Mil-Homens J. (2003). Stakeholder involvement in the design of U.S. voluntary environmental programs: Does sponsorship matter? *Policy Studies Journal 31*(4), 527–43.

Castoriadis, C. (1991). *Philosophy, politics, autonomy*. Oxford: Oxford University Press.

Christie, P. (2006). Changing regimes: Governmentality and education policy in post-apartheid South Africa. *International Journal of Educational Development*, *26*(4), 373-381.

Cibulka, J. C. (2003). Policy analysis and the study of the politics of education. İçinde Jay D. Scribner, D.H.Layton (Ed.) *The Study of Educational Politics* içinde (ss. 105-126).Taylor, Francis.

Clarke J., Gewirtz, S., McLaughlin, E. (2000). *New managerialism, new welfare?* London: Sage Publication.

Cobb, R. W., Elder, C.D. (1972). *Participation in American Politics: Dynamics of Agenda Bulding,* Boston: Allyn and Bacon.

Cobb, R. W., Ross, M.H. (1997). *Cultural strategies of agenda denial*. Lawrence KS: University Press of Kansas.

Coburn, C. E. (2006). Framing the problem of reading instruction: Using frame analysis to uncover the microprocesses of policy implementation. *American Educational Research Journal*, *43*, 343-379.

Cochran, C. E., Meyer, L. C., Carr, T. R., Cayer, N. J. (2009). *American public policy: An introduction.* Cengage Learning, Inc.

Codd, J. A. (1995). *Educational policy as a field of philosophical enquiry.* The Annual Conference of the Philosophy of Education Society of Great Britain Kongresinde sunulmuş bildiri metni.

Cohen, D. K., Moffit, S., Goldin, S. (2007). Policy and practice. İçinde S. H. Fuhrman, D. K. Cohen, F. Mosher (Ed.), *The state of education policy research* (pp. 63-85). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum.

Colebatch, H. K. (2002). *Policy: Concepts in the social sciences.* Buckingham: Open University Press.

Cooper, T. L. (1991). *An ethic of citizenship for public administration*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.

Çakın, A. (2008). Yasa yapma süreci ve sosyal kontrol (şeffaflık ve katılım). *Yasama Dergisi, 9*, 57-73.

Çam, E. (1990). *Siyaset bilimine giriş.* İstanbul: Der Yayınları.

Çevik, H. H., Demirci, S. (2008). *Kamu politikası: Kavramlar, aktörler, süreç, modeller, analiz, karar verme.* Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Dahl, R. A. (1998). *On democracy*. New Haven, CT: Yale University Press.

Dearing, J. W., Rogers, E. (1996). *Agenda-setting*. Sage publications.

DeGroff, A., Cargo, M. (2009). Policy implementation: Implications for evaluation. *New Directions for Evaluation*, *124*, 47-60.

Digiammirano, F., Trudeau, L.(2008). Virtual networks: An opportunity for government, *Public Manager, 37*(1), 5-11.

Duverger, M. (1967). *Sociologie politique*. Paris: Universitaires de France.

Dye, T. (2011). *Understanding public policy.* Pearson Education, Inc.

Easton, D. (1965). *A systems analysis of political life*. New York: Wiley.

Edwards III., G. C. (1980). *Implementing public policy*. Washington: Congressional Quarterly Press.

Fischer, F. (2003). *Reframing public policy: Discursive politics and deliberative practices*. Oxford: Oxford University Press.

Foucault, M. (1985). *The use of pleasure.* New York: Pantheon.

Foucault, M. (2000a.) The subject and power. İçinde *Power Essential Work of Michel Foucault.* New York: The New Press.

Foucault, M. (2000b). The political technology of individuals. İçinde *Power Essential Work of Michel Foucault.* New York: The New Press.

Føllesdal, A. (2004). *Legitimacy theories of the european union. Arena working paper.* Arena: Centre for European Studies, University of Oslo.

Gasper, D. (2006). Policy evaluation from managerialism and econocracy to a governance perspective. İçinde A.S. Huque, H. Zafirullah (Eds.) *Handbook of International Development Governance* (ss. 655-70). New York: Taylor, Francis.

Ghannām, M. A. (1970). *Politics in educational planning (No. 19).* Unesco, International Institute for Educational Planning.

Goggin, M. L., Bowman, A. O., Lester, J. P., O'Toole, L. J. (1990). *Implementation theory and practice: Toward a third generation*. Glenview, IL: Scott, Foresman.

Gözler, K. (2000). *Türk anayasa hukuku.* Bursa: Ekin Yayınevi.

Göze, A. (2000). *Siyasal düşünceler ve yönetimler*. İstanbul: Beta.

Güder, N. (2005). *Sivil toplumcunun el kitabı*, (Sivil Toplum Gelistirme Programı). İstanbul.

Habermas, J. (1986). Entgegnung. İçinde A. Honneth, J. Joas (Eds.) *Kommunikatives handeln. beiträge zu jürgen habermas' theorie des kommunikativen handelns,* (ss. 372-373). Frankfurt: Suhrkamp.

Held, D. (1995). Ulus Devletin Çöküşü, (Çev. Abdullah Yılmaz), S. Hall ve M. Jaques (Eds.), *Yeni zamanlar:1990'larda politikanın değişen çehresi*, (ss.189-203). İstanbul: Ayrıntı Yayınları,

Hill, H. C. (2003). Understanding implementation: Street-level bureaucrats' resources for reform. *Journal of Public Administration Research and Theory, 13*, 265-282.

Hoad, T. F. (Ed.). (1993). *The concise Oxford dictionary of English etymology*. Oxford: Oxford University Press.

Honig, M. I. (2006). *New directions in education policy implementation*. Albany: State University of New York Press.

Huang, R. (2002). On the nature of the public policy. *Chinese Public Administration Review, 1*(3), 491-506.

Hultqvist, E., Lindblad, S. ve Popkewitz, T. S. (2018). *Critical analyses of educational reforms in an era of transnational governance.* Springer: Cham.

Jachtenfuchs, M. (1995). Theoretical perspectives on European governance. *European Law Journal, 1*(2), 115-133.

Jones, C. O. (1999). *Separate but equal branches: Congress and the presidency*. New York: Chatham House Pub.

Kafka, J. (2009). The principalship in historical perspective. *Peabody Journal of Education*, *84*, 318-330.

Kapani, M. (2007). *Politika bilimine giriş.* İstanbul: Bilgi Yayınevi.

Kaplan, İ. (1999). *Türkiye'de milli eğitim ideolojisi ve siyasal toplumsallaşma üzerine etkisi.* İstanbul: İletişim Yayınları.

Kaptı, A. (2013). *Kamu politikası süreci*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Karataş, İ. H. (2008). *Türk eğitim sisteminde sivil toplum kuruluşları: konumları ve işlevleri.* Yayınlanmamış doktora tezi. Marmara Üniversitesi.

Kincheloe, J., Berry, K. (2004). *Rigour, Complexity in educational research*. Open University Press.

King, C., Feltey K. M., Susel B. O. (1998). The question of participation: towards authentic public participation in public administration. *Public Administration Review 58*(4), 317–26.

Kingdon, J. W. (1995). *Agendas, alternatives and public policies,* New York: Longman.

Kogan, M. (1975). *Education policy-making.* London: Allen and Unwin Press.

Ladi, S. (2000). Globalization, think tanks and policy transfer. İçinde D. Stone (Ed.) *Banking on Knowledge: The Genesis of the Global Development Network*, (ss. 205-222). London: Routledge,

Lawton, D. (1992). *Education and politics in the 1990s: Conflict or consensus?*. Psychology Press.

Lasswell, H. D., Kaplan, A. (1970). *Power and Society*. New Haven: Yale.

Levinson, B.A.U., Cade, S.L., Padawer, A., Elvir, A.P. (2002). *Ethnography and education policy across the Americas*. London: Greenwood Publishing Group.

Lowi, T. (1964). American business, public policy, case studies and political theory. *World Politics, 16*(4), 677-715.

Louis, K. S., Robinson, V. (2012). External mandates and instructional leadership: School leaders as mediating agents. *Journal of Educational Administration*, *50*, 629-665.

MacDonald, B. (1975). Evaluation and the control of education. İçinde D. Tawney (ed.), *Evaluation: The state of the art.* London: Schools Council.

Majone, G. (1992). *Evidence, argument, and persuasion in the policy process.* New Haven, Connecticut: Yale University Press.

Malena, C., Finn Heinrich, V. (2007). Can we measure civil society? A proposed methodology for international comparative research. *Development in Practice*, *17*(3), 338-352.

Matland, R. E. (1995). Synthesizing the implementation literature: The ambiguity conflict model of policy implementation. *Journal of Public Administration Research and Theory, 5*(2), 145–174.

Matti, S. (2009). *Exploring public policy legitimacy a study of belief-system correspondence in Swedish environmental policy*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. İsveç: Luleå Tekniska Universitet.

Mazmanian, D. A., Sabatier, P. A. (1989). *Implementation and public policy.* Lanham, MD: University Press of America.

McLaughlin, E. (2000). *New managerialism, new welfare?* London: Sage Publication.

Medvetz, T. (2012). *Think thanks in America.* Chicago: The University of Chicago Press.

Mitchell, J. C. (1969). *The concept and use of social networks*. Bobbs-Merrill.

Moutsios, S. (2010). Power, politics and transnational policy-making in education. *Globalisation, Societies and Education*, *8*(1), 121-141.

Odden, A. (1991). *Education policy implementation.* Albany: State University of New York Press.

Oksenberg Rorty, A. (1998). *Philosophers on education. New historical perspectives*. New York: Routledge.

O'Laughlin, L., Lindle, J. C. (2015). Principals as political agents in the implementation of IDEA's least restrictive environment mandate. *Educational Policy*, *29*(1), 140-161.

O'Toole, Jr. L. J., Meier, K. J. (2004). Public management in intergovernmental networks: Matching structural networks and managerial networking. *Journal of Public Administration Research and Theory, 14*(4), 469–494. doi: 10.1093/ jopart/muh032.

Ozga, J. (2000). Education: New labour, new teachers. İçinde, Clarke J., Gewirtz, S., McLaughlin, E. (Eds.), *New managerialism, new welfare?* (ss. 223-234). London: Sage Publication.

Pal, L.A. (1992). *Public policy analysis: An introduction.* Scarborough, Ontario: Nelson Canada.

Parsons, W. (1995). *Public policy: An introduction to theory and practice of policy analysis.* Cheltenham: Edward Elgar Publishing.

Peters, B. G. (2007). *American public policy: Promise and performance*. Washington, DC: CQ Press.

Peters, B. G. (2007). *American public policy: Promise and performance*. Washington, DC: CQ Press.

Prunty, J. J. (1985). Signposts for a critical educational policy analysis. *Australian Journal of Education*, *29*(2), 133-140.

Rein, M.,. Schön D. A. (1991). Frame-Reflective Policy Discourse. İçinde P. Wagner et al. (Eds.), *Social sciences and modern states* (ss. 262-289). New York: Cambridge University Press.

Rich, A. (2004). *Think tanks, public policy and the politics of expertise*. Cambridge: Cambridge University Press.

Richardson, J. (2003). Policy-making in the EU: Interests, ideas and garbage cans of primeval soup. İçinde J. Richardson (Ed), *European Union: Power and Policy-Making* (ss. 3–24). London: Routledge.

Ripley, R. B., Franklin, G. A. (1991). *Congress, the bureaucracy, and public policy*. Brook: Colepub.

Roskin, M. G., Cord, R.L., Medeiros, J. A., Jones, W. A. (1991). *Political science: An introduction*. New Jersey: Prentice-Hall International.

Rutledge, S. A. (2010). Contest for jurisdiction: An occupational analysis of principals' responses to test-based accountability. *Leadership and Policy in Schools*, *9*, 78-107. doi:10.1080/15700760902781053

Shafritz, J. M., Layne, K.S., Borick, C. P. (2005). *Classics of public policy.* New York: Pearson Longman.

Shaw, D., Mccombs, M. (1977). *The emergence of American public issues: The agenda-setting function of the press.* St. Paul MN: West Press.

Scheffler, I. (1991). *In praise of the cognitive emotions and other essays in the philosophy of education.* New York: Routledge

Shapiro, H. S. (1980). Education and the state in capitalist society: Aspects of the sociology of Nicos Poulantzas. *Harvard Educational Review*, *50*(3), 321-331.

Shively, W. P. (2005). *Power and choice: An Introduction to political science*. New York: McGraw-Hill.

Smith, K., Larimer, C.W. (2009). *The public policy theory primer*. Boulder: Westview Press.

Sipple, J. W., Killeen, K. M. (2004). Context, capacity, and concern: A district level analysis of the implementation of standards-based reform in New York state. *Educational Policy*, *18*, 456-490. doi:10.1177/0895904804265639

Spillane, J. P., Reiser, B. J., Reimer, T. (2002). Policy implementation and cognition: Reframing and refocusing implementation research. *Review of educational research*, *72*(3), 387-431.

Stewart, J.Jr., Hedge, D.M., Lester, J.P. (2008). *Public policy: An evolutionary approach*. Boston: Thomson Wadsworth.

Stone, D. (2002). *Policy paradox: The art of political decision making*, New York: W.W. Norton, Company.

Strivers, C. M. (1990). Active citizenship and public administration. İçinde G. L. Wamsley et al (Eds.), *Refounding public administration*, (ss. 246–73). Thousand Oaks, CA: Sage.

Stufflebeam, D. (2001). Evaluation models. *New directions for evaluation*, *89*, 7-98.

Sutton, M., Arnove, R. F. (2004). *Civil society or shadow state?: State/NGO relations in education*. Greenwich: IAP.

Şentürk, İ., Turan, S. (2012). Foucault'un iktidar analizi bağlamında eğitim yönetimine ilişkin bir değerlendirme. *Kuram ve Uygulamada Egitim Yönetimi Dergisi*, *18*(2), 243-272.

Teziç, E. (2003). *Anayasa hukuku*. İstanbul: Beta Yayınları.

Thomas, J. C. (1995). *Public participation in public decisions: New skills and strategies for public managers*. San Francisco: Jossey-Bass.

Verger, A., Novelli, M., Altinyelken, H. K., (2018). *Global education policy and international development: New agendas, issues and policies*. Bloomsbury Publishing.

Walker, J. (1977). Setting the agenda in the U.S senate: A theory of problem selection, *British Journal of Political Science, 7,* 423-446.

Wallner, J. (2008). Legitimacy and public policy: Seeing beyond effectiveness, efficiency, and performance. *Policy Studies Journal*, *36*(3), 421-443. doi: 10.1111/j.1541-0072.2008.00275.

Weber, M. (1958). *The Protestant ethic and the spirit of capitalism*. New York: Scribner's.

Werts, A. B., Brewer, C. A. (2015). Reframing the study of policy implemenation: Lived experience as politics. *Educational Policy, 29*(1), 206-229. doi: 10.1177/0895904814559247

Weiss, J.A. (1989). The powers of the problem definition: The case of government paperwork. *Policy Science, 22,* 97-121.

Wilson, R. (2006). Policy analysis as policy advice. İçinde Moran, Rein ve Goodin(Eds.),The Oxford handbook of public policy (ss. 152-168). Oxford: Oxford University Press.

Whitty, G. (2006). Education (al) research and education policy making: is conflict inevitable?. British educational research journal, 32(2), 159-176.

Wollmann, H. (2007). Policy evaluation and evaluation research. İçinde Fischer, Miller, Sidney (Eds) Handbook of public policy analysis: Theory, politics and methods (ss.393-405), Taylor, Francis: New York.

Yıldız, M., Sobacı, M. Z. (2013). Kamu politikası kuram ve uygulama. Ankara: Adres Yayınları.

Young, T., Lewis, W. D. (2015). Educational policy implementation revisited. Educational Policy, 29(1), 3-17. doi: 10.1177/0895904815568936

Bölüm 3

Eğitim Politikasının Temel Teorileri

Ayşen Bakioğlu ve Mithat Korumaz

Özet

Eğitim politikasının teorisi aslında politika biliminin temel teori alanlarından beslenmektedir. Ancak eğitim politikasını diğer politika alanlarından farklılaştıran nokta; daha önce de ifade edildiği gibi eğitiminin bir teoriye dayandığı gibi aynı zamanda eğitime ilişkin uygulamaların sürekli olarak teoriyi beslemesi ve teoriyi sürekli geliştiriyor olmasıdır. Bu nedenle sürekli olarak teoriyi genişleten ya da yeni teorileri doğuran eğitim politikası alanının diğer politika alanlarına göre daha doğurgan bir yapısı olduğunu söylemek mümkündür. Bu bölümde teori ve modeller isimlendirilirken söz konusu kavramlar arasındaki farklılıkların bilincinde olunarak böylesi bir sınıflandırmaya gidilmiştir. Eğitim politikası alanının tek bir teori ile açıklanamamasının ya da tam olarak yansıtılamamasının sebebi eğitim alanındaki teorilerin kendi sınırlılıklarını da beraberinde getiriyor olmasıdır. Bu noktada eğitim politikasına ilişkin ortaya konulan politika modellerinin ya da teorilerinin hepsinin aslında bir diğerini tamamladığını ve bir başka teorinin açıklamakta yetersiz kaldığı alanlara ilişkin bilgi ürettiğini söylemek mümkündür. Bu bakış açısına uygun olarak bu bölümde eğitim politikasının temel teorileri ele alınmıştır.

Kaynaklar

Anderson, J. (2006). *Public policy making.* Boston: Houghton Mifflin Company.

Anderson, J.E. (2011). *Public policymaking: An introduction.* Boston: Wadsworth Cengage Learning.

Arslan, M. (2015). Elit teorisinin doğuşu ve kitle korkusu. *Eğitim Bilim Toplum*, *13*(50), 76-95.

Aschenberger, K. F. (2012). *Dynamics of policy formation in Turkey and the U.S.: A comparative case study of two reform initiatives*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi.

Aypay, A. (2001). Örgütsel analizde teorik gelişmeler: Yeni kurumsalcılık. *Kuram ve Uygulamada Egitim Yönetimi Dergisi*, *7*(4), 501-511.

Aypay, A. (2015). *Eğitim politikası.* Ankara: Pegem Akademi Yayınları.

Bell, S. (1997). Statism. İçinde Parkin, A. Summers, J., Woodward, J. (eds) *Government, Politics, Power and Policy in Australia*, Longman: Melbourne.

Birkland, T. A. (2005). *An Introduction to the policy process: Theories, concepts and models of public policy making.* New York: M. E. Sharpe.

Blom-Hansen, J. (1997). A 'new institutional' perspective on policy networks. *Public Administration*, *75*(4), 669-693.

Bolat, T., Seymen, O. A. (2006). Yönetim ve örgüt düşüncesinde kurumsalcılık, yeni kurumsalcılık ve kurumsal eşbiçimlilik. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 16*(1), 223-254.

Bottomore, T. (1997). *Seçkinler ve toplum* (Çev. Erol Mutlu). İstanbul: Gündoğan Yayınları.

Bourdieu, P., Passeron, J. (2015). *Yeniden üretim: Eğitim sistemine ilişkin bir teorinin ilkeleri* (Çev. Aslı Sümer, Levent Ünsaldı, Özlem Akkaya). Ankara: Heretik Yayınları.

Börzel, T. A. (1998). Organizing Babylon-On the different conceptions of policy networks. *Public administration*, *76*(2), 253-273.

Brams, S.J. (2004). *Game theory and politics.* Dover Publications; Mineola, New York.

Brans, M. (1997). Challenges to the practice and theory of public administration in Europe. *Journal of Theoretical Politics, 9*(3), 389-415.

Brubaker, R. (1984). *The limits of rationality: An essay on the social and moral thought of Max Weber.* London: Allen, Unwin.

Carlsson, L. (2000). Policy networks as collective action. *Policy studies journal*, *28*(3), 502-520.

Cigler, A. J., Loomis, B. A. (2015). *Interest group politics.* Washington: CQ Press.

Cooper, B. S., Fusarelli, L.D., Randall, E.V. (2003). *Better policies, better schools: Theories and applications.* Pearson: New York.

Crowson, R. L., Boyd, W. L., Mawhinney, H. B. (1996). *The politics of education and the new institutionalism.* Washington, D.C.: Falmer Press.

Davis, M.D. (1997). *Game theory: A nontechnical introduction*. Dover: New York.

De Bruijn, J. A., Ringeling, A. B. (1997). Normative notes: Perspectives on networks. İçinde W.J.M. Kickert, E.H. Klijn, J.F.M. Koppenjan (Eds.). *Managing Complex Networks. Strategies for the Public Sector* (ss. 152-165). London: Sage Publications.

DiMaggio, P.J., Powell, W.W. (1983). The Iron Cage Revisited: Institutional Isomorphism and Collective Rationality in Organizational Fields. *American Sociological Review, 48*(2), 147-160.

Domhoff, G. W. (1990). *The power elite and the state: How policy is made in America*. New York: Walter de Gruyter.

Dryzek, J. S. (2007). Networks and democratic ideals: Equality, freedom, and communication. içinde Sorensen, E., Tofring, J. (Eds.), *Theories of democratic network governance*. (ss. 262-273). London: Palgrave Macmillan UK.

Dunleavy, P. (2014). *Democracy, bureaucracy and public choice: Economic approaches in political science*. Routledge.

Dye, T. (2011). *Understanding public policy.* Pearson Education, Inc.

Eisen, A. (1978). The meanings and confusions of Weberian'rationality'. *British Journal of Sociology*, *29*(1), 57-70.

Elster, J. (2000). Rationality, economy, and society. İçinde. Turner, S. (Ed) *Cambridge Companion to Weber* (ss.21-41). Cambridge: Cambridge University Press.

Enroth, H. (2011). Policy network theory. İçinde Bevir, M. (Ed.). *The SAGE handbook of governance.* (ss.19-36). London: Sage.

Giddens, A. (1971). *Capitalism and modern social theory: An analysis of the writings of Marx, Durkheim and Max Weber*. Cambridge: Cambridge University Press.

Goodin, R. E. (1982). *Political theory and public policy*. Chicago: University of Chicago Press.

Graftstein, R. (1992) *Institutional realism: Social and political constraints on rational actors.* New Haven, CT: Yale University Press.

Grantt, M. (1978). *History of Rome*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.

Green, D. P., Shapiro, I. (1994). *Pathologies of rational choice theory: A critique of applications in political science.* New Haven, Conn: Yale University Press.

Griggs, S. (2007). Rational chioce in public policy: The theory in critical perspective. İçinde Fischer, Miller, Sidney (Eds) *Handbook of public policy analysis: Theory, politics and methods* (ss.173-186). New York: Taylor, Francis.

Gulson, K. N.,Symes, C. (2014). *Spatial theories of education: Policy and geography matters.* Routledge: New York.

Gül, Z. (2013). Kamu politikasında kurumsallık teorisi. İçinde A. Kaptı (Ed.), *Kamu politikası süreci* (ss.75-90). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Habermas, J. (1984). *The theory of communicative action: Reason and rationalization ofsociety.* Boston: Beacon.

Haddad, W. (1994). *The dynamics of education policymaking: case studies of Burkina Faso, Jordan, Peru, and Thailand.* World Bank Publications.

Hall, P. A., Taylor, R. C. (1996). Political science and the three new institutionalisms. *Political studies*, *44*(5), 936-957.

Hasselbladh, H., Kallinikos, J. (2000). The project of rationalization: A critique and reappraisal of neo-ınstitutionalism in organization studies. *Organization Studies, 21*(4), 697-720.

Hay, C., Wincott, D. (1998). Structure, agency and historical ınstitutionalism. *Political Studies, 46,* 951-57.

Hayes, M.T. (2001). *The limits of change: Incrementalism, worldview, and the rule of law.* Washington: Georgetown University Press.

Heap, S.P.H., Varoufakis, Y. (2004). *Game theory: A critical text.* London: Routledge.

Heck, R. (2008). *Studying educational and eocial policy: Theoretical concepts and research methods.* New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates.

Higley, J. (2008). *Elite theory in political sociology.* Texas: University of Texas at Austin.

Hill, M. (2005). *The public policy process.* Harlow: Pearson Education.

Hirsch, P. M. (1997). Ending the family quarrel: towards a reconciliation of "old" and "new" institutionalism. *American Behavioural Scientist, 40*, 406-18.

Jordan, G. (1990). Subgovernments, policy communities and networks refilling the old bottles?. *Journal of theoretical politics*, *2*(3), 319-338.

Kalberg, S. (1980). Max Weber's types of rationality: Cornerstones for the analysis of rationalization processes in history. *American Journal of Sociology,85*(5), 1145-1179.

Kalberg, S. (2008). *Max Weber: Readings and commentary on modernity.* Malden*:* John Wiley, Sons.

Kenis, P., V. Schneider. (1991). Policy networks and policy analysis: Scutinizing a new analytical toolbox. İçinde B. Marin, R. Mayntz (eds.), *Policy networks. Empirical evidence and theoretical considerations.* Frankfurt.: Campus Verlag/Westview Press.

Klijn, E. H., Koppenjan, J. F. M. (2000). Public management and policy networks, public management. *An International Journal of Research and Theory, 2*(2), 135-158.

Kondra, A. Z., Hinings, C. R. (1998). Organizational diversity and change in institutional theory. *Organization Studies,19*(5), 743–67.

Köseoğlu, Ö. (2013). Kamu politikası sürecinde karar verme modelleri. İçinde M. Yıldız ve M. Z. Sobacı (Ed.) *Kamu politikası kuram ve uygulama* (ss.244-264). Ankara: Adres Yayıncılık.

Kraft, M. E., Furlong, S. R. (2012). *Public policy: Politics, analysis, and alternatives*. Washington: CQPress.

Kraft, M. E., Kamieniecki, S. (2007). *Business and environmental policy: Corporate interests in the American political system*. London: MIT Press.

Law, W. W., Pan, S. Y. (2009). Game theory and educational policy: Private education legislation in China. *International Journal of Educational Development*, *29*(3), 227-240.

Lægreid, P., Roness, P.G. (1999). Administrative reform as organized attention. İçinde M. Egeberg, P. Lægreid (Eds), *Organizing political ınstitutions*, (ss. 301–29). Oslo: Scandinavian University Press.

Levine, D. (1981). Rationality and freedom: Weber and beyond. *Sociological Inquiry, 51*, 5–25.

Lindblom, C. E. (1959). The science of "muddling through". *Public Administration Review*. 19(2), 79-88.

Lowndes, V. (1996). Varieties of new institutionalism: a critical appraisal. *Public administration*, *74*(2), 181-197.

March, J.G., Olsen, J. (1989). *Rediscovering Institutions*: *The Organisational Basis of Politics*, New York: Free Press.

Mazmanian, D. A., Kraft, M. E. (2009). *Toward sustainable communities: Transition and transformations in environmental policy*. MIT Press: London.

McCain, R.A. (1999). *Strategy and conflict: An ıntroductory sketch of game theory. 10*/07/2016 tarihinde http://william-king.www.drexel.edu/top/ eco/game/ game.html. adresinden ulaşılmıştır.

Meyer, H., Rowen, B. (2006). *The new institutionalism in education*. State University of New York Press: Albany.

Nee, V. (2001). Sources of the new institutionalism. İçinde M. C. Brinton, V. Nee (Eds.), *The New Institutionalism in Sociology*. (ss.1-16). Stanford University Press.

Neumann, J.V., Morgenstern, O. (1953). *Theory of games and economic behavior.* Princeton: Princeton University Press.

Oppenheimer, J. A. (2010). Rational choice theory. İçinde Bevir, M. (Ed.), *Encyclopedia of political theory* (ss. 1150–1159). Thousand Oaks, CA: Sage Publications.

Orren, K., Skowronek, S. (1994). Beyond the iconography of order: Notes for a 'New Institutionalism'. İçinde L.C. Dodd, C. Jillson (Eds), *The Dynamics of American Politics.* Boulder, CO: Westview Press.

Osborne, M.J., (2003). *An introduction to game theory.* Oxford University Press: Oxford.

Öğütle, V.S. (2013). *Metodolojik Bireyciliğin Eleştirisi*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Özcan, K. (2011). Kurumsal söylemin rasyonel temelleri: Yeni kurumsal kuram bağlamında rasyonalite tartışması. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 1*(13), 297-326.

Parsons, W. (1995). *Public policy: An introduction to theory and practice of policy analysis.* Cheltenham: Edward Elgar Publishing.

Peters, B. G. (1998). *Comparative politics: Theory and methods*. Basingstoke: Macmillian.

Rhodes, R. A. W. (1992). *Beyond Westminster and Whitehall: the sub-central governments of Britain*. London: Routledge.

Rhodes, R.A.W. (1995). The institutional approach. İçinde Marsh, D., Stoker, G. (Eds) *Theory and Methods in Political Science* (ss. 60-80). London: Macmillan.

Propper, I. M. A. M. (1996). Success and failure in the management of policy networks. *Beleidswetenschap*, *10*(4), 345-365.

Ritzer, G. (2013). The Weberian theory of rationalization and the McDonaldization of contemporary society. İçinde Ripley, R. B., Franklin, G. A. (Eds.) *Illuminating Social Life: Classical and Contemporary Theory Revisited,* (ss. 37-61). Illinois: The Dorsey Press.

Querubin, P. (2012). *Political reform and elite persistence: Term limits and political dynasties in the Philippines.* APSA 2012 Yıllık Toplantısında sunulan ve basılan bildiri.

Sabatier, P. A., Jenkins- Smith, H. (1993). *Policy Change and Learning: An Advocacy Coalition Approach.* Boulder, CO: Westview Press.

Sandström, A., Carlsson, L. (2008). The performance of policy networks: the relation between network structure and network performance. *Policy Studies Journal*, *36*(4), 497-524.

Salancik, G. R. (1995). Wanted: A good network theory of organization. *Administration Science Quarterly, 40*(2), 345-349.

Scott, W.R. (2001). *Institutions and organizations.* California: Sage Publications.

Selznick, P. (1996). Institutionalism "old" and "new". *Administrative Science Quarterly, 41*(2), 270-277.

Shafritz, J. M., Russell, E. W., Borick, C. (2015). *Introducing public administration*. New York: Routledge.

Simon, H. A. (1972). Theories of bounded rationality. İçinde C. B. McGuire, R. Radner (Eds.) *Decision and Organization.* London: Noth Holland Publishing Company.

Simon, H. A. (1997). *Models of bounded rationality: Empirically grounded economic reason.* London: MIT press.

Simon, C.A. (2007). *Public policy: Preferences and outcomes.* Boston: Pearson Education.

Smith, J. K. (1983). Quantitative versus qualitative research: An attempt to clarify the issue. *Educational Researcher, 12*, 6–13.

Steinmo, S. (2008). Historical institutionalism. İçinde Della Porta, D., Keating, M. (Eds.). (2008). *Approaches and methodologies in the social sciences: A pluralist perspective*. New York: Cambridge University Press.

Sørensen, E., Torfing, J. (2007). *Theories of democratic network governance*. Palgrave Macmillan UK.

Stewart, J.Jr., Hedge, D.M., Lester, J.P. (2008). *Public policy: An evolutionary approach*. Boston: Thomson Wadsworth.

Thelen, K., Steinmo, S. (1992). Historical Institutionalism in Comparative Perspective. İçinde Thelen, K. and Steinmo, S. (Eds.) *Structuring Politics: Historical Institutionalism in Comparative Analysis*, Cambridge: Cambridge University Press.

Thoenig, J. C. (2003). Institutional theories and public institutions: traditions and appropriateness. İçinde *Handbook of public administration*, 127-37.

TDK. (2011). *Büyük Türkçe sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu.

Turocy, T.L., von Stengel, B. (2002). Game theory. İçinde Bidgoli, H. (Ed.), *Encyclopedia of Information Systems,* (ss. 403–420). San Diego, California: Academic Press.

Vergara, L. G. (2013). Elites, political elites and social change in modern societies. *Revista de Sociología, 28*, 31-49.

Weber, M. (1958). *The Protestant ethic and the spirit of capitalism*. New York: Scribner's.

Bölüm 4

Türkiye'de Eğitim Politikasının Bağlamı ve Politika Oluşturma Süreci

Ayşen Bakioğlu ve Mithat Korumaz

Özet

En çok kabul gören biçimi ile eğitim politikasının sosyal, ekonomik, politik ve yönetsel bağlamlar içerisinde tasarlandığını, yapıldığını ve analiz edilerek geliştirildiğini söylemek mümkündür. Sözü edilen bağlamlardan doğan ve eğitim politikasının çevresini oluşturan tüm değişkenler aynı zamanda eğitim politikasını etkileyen parametreler olarak da ele alınabilir. Ancak eğitim politikasının bölünemeyen ve parçalara ayrılamayan yapısı aynı zamanda eğitim politikasının çevresini oluşturan bu parametreleri de içermektedir. Toplumsal bağlam; daha çok eğitimle ilgili politika kararının Durkheim'ın da sözünü ettiği gibi toplumsal hareketliliğin bir başlatıcısı olarak eğitimin bir referans noktası olarak alınması ya da Agust Comte'un ifade ettiği gibi toplumsal statik ve dinamiğin eğitim kararlarına yönelik etkisi olmak üzere, iki yönlü bir ilişki içerisinde ele alınabilir.

Diğer yandan özellikle eğitim kararlarının iktisadi bağlam içerisinde doğrudan ekonomik değere dönüştüğüne ilişkin varsayımlar ise göz ardı edilemeyecek kadar önemli bir yere sahiptir. Eğitim politikasının politik ve yönetsel bağlamı ise iki farklı aşamada önem arz etmektedir. Bunlardan ilki siyasallaşmış bir alan olarak eğitimle ilgili devlet düzeyinde alınacak bir kararın kaçınılmaz olarak siyasal iktidarın söylemlerini taşıyacak olmasıdır. Diğer aşama ise bir eğitim politikası kararının yönetsel yapı içerisinde resmi bir politika metnine dönüşmesini ifade eden teknik süreçtir. Eğitim politikasına ilişkin bir kavrayış geliştirilirken tüm bağlamların farkında olunması bir seçenekten ziyade bir gerekliliği ifade etmektedir. Türkiye'de eğitimin içerisinde bulunduğu toplumsal, ekonomik ve siyasal bağlamlar göz önüne alındığında ise özellikle doğrudan eğitim politikalarına etki ettiği varsayılabilecek olan Talim Terbiye Kurulu ve Milli Eğitim Şuralarının özellikle politika süreci kapsamında incelenmesi gerekmektedir. Bu nedenle bu bölümde eğitim politikasının sosyal, ekonomik ve yönetsel bağlamları ile Talim Terbiye Kurulu ve Milli Eğitim Şuralarının eğitim politikası sürecine etkileri ele alınmıştır.

Kaynaklar

Akyüz, Y. (1993). *Türk eğitim tarihi*. İstanbul: Kültür Koleji Yayinlari.

Anderson, J.E. (2011). *Public policymaking: An introduction.* Boston: Wadsworth Cengage Learning.

Aschenberger, K. F. (2012). *Dynamics of policy formation in Turkey and the U.S.: A comparative case study of two reform initiatives*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi.

Aypay, A. (2015). *Eğitim politikası.* Ankara: Pegem Akademi Yayınları.

Biçer, M., Yılmaz, H. H. (2009). Parlamentonun kamu politikası oluşturma ve planlama sürecindeki konumunun yeni kamu mali yönetim sistemi çerçevesinde değerlendirilmesi. *Yasama Dergisi*, *13*, 45-84.

Edwards D.B. (2018). *The trajectory of global education policy.* Palgrave Macmillan, New York.

Erdoğan, İ. (2014). Milli Eğitim Bakanlığı sisteminin kuvvetler ayrılığından kuvvetler birliğine doğru dönüştürülmesi. *Eğitim Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 4*(2), 329-340.

Fitchett, P. G., Meuwissen, K. W. (2018). *Social studies in the new education policy era: Conversations on purposes, perspectives, and practices*. Routledge:New York.

Fitzpatrick, J. L., Hero, R. E. (1988). Political culture and political characteristics of the American states: A consideration of some old and new questions. *The Western Political Quarterly*, *41*(1), 145-153.

Fowler, F.C.(2009). *Policy studies for educational leaders: An introduction.* Boston: Pearson.

Heck, R. (2008). *Studying educational and eocial policy: Theoretical concepts and research methods.* New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates.

Johnson, C. A. (1976). Political culture in American states: Elazar's formulation examined. *American Journal of Political Science, 20*(3), 491-509.

Kraft, M. E., Furlong, S. R. (2012). *Public policy: Politics, analysis, and alternatives*. Washington: CQPress.

Koçak, K. (2009). *Talim ve terbiye'nin Türk eğitim ve kültür politikalarındaki tarihi yeri.* http://www.akademiktarih.com/pdfler/store/kemalkocak3.pdf adresinden 10.08.2016 tarihinde erişilmiştir.

Lemay, M. C. (2002). *Public administration: Clashing values in the administration of public policy*. Belmont: Wadswoth/Thomson Learning.

Meier, K. J. (2002). A research agenda on elections and education. *Educational Policy*, *16*(1), 219-230.

Nacak, O. (2015). Türk yönetim anlayışında bir değişim: Siyasal temsilin doğuşu ve gelişimi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *17*(1), 147-169. doi: 10.5578/JSS.8765

Ritt, L. G. (1974). Political cultures and political reform: A research note. *Publius*, *4*(1), 127-133.

Ritzer, G., Stepnisky, J. (2011). *Sociological theory*. McGraw-Hill.

Savoie, D. J. (2010). *Power: Where is it?*. Montréal and Kingston: McGill-Queen's University Press.

Siegel, R. L., Weinberg, L. (1977). *Comparing public policies: United States, Soviet Union, and Europe*. Dorsey Press.

Şaylan, G. (2008). *Temsili liberal demokrasinin önlenemez krizi*. Ankara: İmge Kitapevi.

Tofur, S. (2015). *21. YY. Türk eğitim politikalarının oluşturulmasında kaynaklık eden belgelerin Fullan'ın kavramsallaştırması açısından değerlendirilmesi: 1980-2014.* Yayımlanmamış doktora tezi. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi.

Tural, N., Karakütük, K. (1991). Eğitim politikası. *Eğitim ve Bilim, 15*(82), 16-24.

Ünal, U. (2008). *Meclis-i Kebir-i Maarif 1869-1922*. Ankara: Türk Tarih Kurumu yayınları.

Kısım 2
EĞİTİM POLİTİKASI BELİRLEMEDE-ANALİZDE KULLANILAN YÖNTEMLER

Bölüm 5

Uluslararası Karşılaştırmalar

Bölüm 6

Üçgenleme

Bölüm 7

Aşamalı Doğrusal Modelleme

Bölüm 8

Meta Analitik Etki Analizi

Bölüm 9

Kıyaslama (Benchmarking)

Bölüm 5

Uluslararası Karşılaştırmalar

Ayşen Bakioğlu, İsmail Karsantık ve Şehkar Fayda Kınık

Özet

Yirmi birinci yüzyılı insanlık tarihi açısından göz ardı edilmez yapan; ürettiği kavramlar ve ortaya çıkardığı yeni paradigmatik yaklaşımlardır. "Küreselleşme" de bu yeni paradigmatik dönüşümün bir sonucu olarak eğitim sistemlerinin tüm dünya vatandaşlarının gözleri önüne sermiştir. Pek çok farklı alanda rekabet eden toplumlar küreselleşen ve küçülen dünyada eğitim ile ilgili meselelerini diğer toplumların uygulamaları ve yöntemleri ile karşılaştırma imkânına sahip olmuştur. Uluslararası karşılaştırmalar eğitimle ilgili benzer problemlerin çözümünde faydalar sağlasa da yeni bir takım sorun alanlarını da beraberinde getirmiştir. Bu nedenle niceliksel bilgiden çok niteliksel olana doğru bir yön izleyen uluslararası karşılaştırmalar eğitimin kullandığı yeni ve etkili bir yöntem olarak yerini sağlamlaştırmaktadır.

Kaynaklar

AIR – American Institutes for Research (2016). http://www.air.org adresinden erişilmiştir.

Bakioğlu, A. (2018 Ed.) Karşılaştırmalı Eğitim Yönetimi, Pisa'da Başarılı Ülkelerin Eğitim Sistemleri, 5. Basım, Nobel Akademik Yayıncılık: Ankara

Bakioğlu, A. (2017 Ed.)Karşılaştırmalı Eğitim, Politikalar, Göstergeler, Bağlamlar, Eğitim Yayınevi: Konya.

Bakioğlu, A., Keser, S., Doğan, B., Çayak, S. (2017). Küreselleşme bağlamında eğitimde karşılaştırma, amaç ve metot. İçinde A. Bakioğlu (Ed.). *Karşılaştırmalı eğitim: Politikalar, göstergeler, bağlamlar.* Eğitim Yayınevi: Konya.

Bray, M., Adamson, B., Mason, M. (2014). *Comparative education research: Approaches and methods*. Springer.

Büyüköztürk, Ş., Çakan, M., Tan, Ş., Atar, H.Y. (2014). TIMSS 2011 Ulusal Matematik ve Fen Raporu 4. Sınıflar. Ankara: MEB Yayınları. http://timss.meb.gov.tr/wp-content/uploads/TIMSS-2011-4-Sinif.pdf adresinden erişilmiştir.

CIA World Factbook, (2016). https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook adresinden erişilmiştir.

Clarke, D. (2003). International comparative research in mathematics education. In Bishop, A. J. (Ed.). *Second internationa lhandbook of mathematics education* (pp. 143-184). Springer

Cowen, R., Kazamias, A.M. (2009). *International handbook of comparative education*. Springer.

Crossley, M., Watson, K. (2003). *Comparative and international research in education: Globalisation, context and difference*. Routledge.

Deutsch, K. W. (1985). The systems-theory approach as a basıs for comparatıve research. *International Social Science Journal*, *37*(1), 5-18.

Ember, C. R. (2009). *Cross-cultural research methods*. Rowman Altamira.

Gamoran, A., Porter, A. C. (2002). *Methodological advances in cross-national surveys of educational achievement*. National Academies Press.

Hantaris, L., Mangen, S. (1996). *Cross-national research methods in the social sciences*. New York: Pinter.

Hantrais, L. (1999). Contextualization in cross-national comparative research. *International Journal of Social Research Methodology*, *2*(2), 93-108.

INES, (2012). *Indicators of education systems.* OECD. www.oecd.org/edu adresinden erişilmiştir.

Keitel, C., Kilpatrick, J. (1999). The rationality and irrationality of international comparative studies. İçinde G. Kaiser, E. Luna, I. Huntley (Eds.), *International Comparisons in Mathematics Education* (pp. 241-256). London: Falmer Press.

Kohn, M. L. (1987). Cross-national research as an analytic strategy: American Sociological Association, 1987 presidential address. *American sociological review*, *52*(6), 713-731.

Lauterbach, U., Mitter, W. (1998). Theory and methodology of international comparisons Vocational Education And Training–The European Research Field Background Report–c. II. *Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities. ISBN*, 92-828.

Livingstone, S. (2003). On the challenges of cross-national comparative media research. *European journal of communication*, *18*(4), 477-500.

OECD. (2005). *International comparison program.* https://stats.oecd.org/glossary/ search.asp adresinden erişilmiştir.

OECD. (2016). OECD Skills Outlook 2013: First results from the survey of adult skills. http://www.oecd.org/site/piaac/Skills.htlm adresinden erişilmiştir.

OECD (2016). PISA data Explorer. http://piaacdataexplorer.oecd.org/ide/idepisa adresinden alınmıştır.

OECD. (2014). Factbook 2014: Economic, environmental and social statics. OECD Publishing. http://dx.doi.org/10.1787/factbook-2014-en adresinden erişilmiştir.

Onuncu Kalkınma Planı, (2013). TC Kalkınma Bakanlığı. Ankara. http://www. kalkinma.gov.tr adresinden erişilmiştir.

PISA. (2015). https://www.oecd.org/pisa/pisa-2015-results-in-focus.pdf adresinden erişilmiştir.

Tedesco, J. C. (1994). *Research on comparative education: In ınternational bureau of education, education ınnovationand ınformation*. Springer.

TIMSS. (2015). http://timssandpirls.bc.edu/about.htmladresinden erişilmiştir.

TIMSS. (2015). http://timssandpirls.bc.edu/about.htmladresinden erişilmiştir.

Türkoğlu, A., Yüksel, İ., Sağlam, M., Ültanır, Y.G., Aynal, S., Erdoğan, İ. (2012). *Karşılaştırmalı eğitim yansımaları.* Ankara: Pegem A.,

Tura, B., Çetin, O. U. (2017). Eğitimde Karşılaştırmaların Ekonomik, Politik, Sosyal ve Tarihi Bağlamı. İçinde G. Arastaman (Ed.). *Karşılaştırmalı ve uluslararası eğitim*. Pegem Akademi: Ankara.

United Nations Development Programme. (UNDP), (2016). www.undp.org adresinden erişilmiştir.

World Bank. (2012). GDP percapita. http://data.worldbank.org/indicator/ NY.GDP. PCAP.CD adresinden erişilmiştir.

World Bank. (2016). http://www.worldbank.org adresinden erişilmiştir.

World Health Organization. (2016). http://www.who.int adresinden erişilmiştir.

Yorulmaz, Y. İ., Çolak, İ., Ekinci, C. E. (2017). An evaluation of PISA 2015 achievements of OECD countries within income distribution and education expenditures. *Turkish Journal of Education, 6*(4), 169-185. doi: 10.19128/turje.329755

Bölüm 6

Üçgenleme

Ayşen Bakioğlu ve Mustafa Aksar

Özet

Eğitim politikası belirleme yöntemlerinden uluslararası karşılaştırmadan sonra, bir diğer yöntem olan üçgenleme bu bölümde detaylandırılmaktadır. Üçgenleme bir araştırmada elde edilmesi planlanan verilerin daha geçerli, güvenilir ve derinlemesine olmasını temin etmek için, çalışmada kullanılan unsurların birden fazla öğe ile kontrollerinin yapılması olarak ifade edilebilir. Bu kontrol birden fazla veri kaynağı kullanma, araştırmanın uygulanmasında veya verilerin analizinde birden fazla araştırmacı istihdam etme, veri toplarken farklı metot ve tekniklere başvurma, araştırmayı farklı zaman ve mekanlara dağıtma gibi yollarla yapılabilir. Bu sayılan yollar aslında üçgenlemenin çeşitleridir. En fazla başvurulan üçgenleme çeşidi ise farklı metotları bir arada kullanmaktır. Bu yöntem günümüzde karma yöntem olarak da adlandırılmaktadır. Çok yaygın olarak başvurulması karma yöntemi üçgenlemenin de önüne geçirmiştir. Buna karşın, üçgenleme tipolojisine göre karma yöntem aslında üçgenlemenin bir alt dalıdır (metotlar arası üçgenleme). Diğer bir ifadeyle her karma yöntem aslında bir üçgenlemedir fakat her üçgenleme bir karma yöntem değildir. Buna göre, bir çalışmada nitel yolla elde edilen verilerin, nicel yolla elde edilen verilerle güçlendirilmesi ya da karşılaştırılması çalışmanın iç geçerliğini ve güvenirliğini temin ettiği iddiasındadır. Bu uygulama aynı zamanda araştırma sorularının derinlemesine incelenmesine de imkan tanır. Her ne kadar üçgenlemenin, özellikle metotlar arası üçgenleme bağlamında kullanımına ilişkin yoğun şekilde devam eden bir tartışma var olsa da, bu yol artık üçüncü bir yöntem olarak kabul edilme yolunda hızla ilerlemektedir.

Kaynaklar

Bakioğlu, A., Kurnaz, Ö. (2014). *Araştırmada Kalite*. Ankara: Nobel Yayıncılık.

Bauman, Z. (2017). *Kimlik.* Çev. M. Hazır. Heretik Yayınları: Ankara.

Brüggermann, Sprenger. (2013). *Triangulation. Ders notları*. http://www.tim.ethz.ch/education/courses/courses_fs_2013/DocSem_Fall13/15_sumarrry adresinden 04.04.2015 tarihinde indirilmiştir.

Bryman, A. (2008). *Social research methods.* Oxford University Press.

Cresswell, J. (2013). *Research design: Qualitative, quantitative, and mixed methods approaches.* Sage Publishing.

Dewey, J. (2010). *Okul ve toplum*. Çev. H. A. Başman. Pegem Yayınları: Ankara.

Dörnyei, Z. (2002). *Questionnaires in second language research: Construction, administration, and processing.* Routledge.

Dörnyei, Z. (2011). *Research methods in applied linguistics*. Oxford University Press

Flick, U. (1992). Combining methods – lack of methodology: Discussing of sotirakopolou ve breakwell. ongoing production on social representations – *Productions Vives sur les Representations Sociales, 1*(1), 43-48.

Gökçek T., Babacan, F.Z., Kangal E., Çakır N., Kül Y. (2013). 2003-2012 Yılları arasında Türkiye'de karma araştırma yöntemiyle yapılan eğitim çalışmalarının analizi. *The Journal Of Academics Social Sciences Studies, 6*(7), 435-456.

Hussein, A. (2015). The use of triangulation in social sciences research: Can qualitative and quantitative methods be combined?. *Journal of Comparative Social Work*, *4*(1), 1-12.

Jick, T. D. (1979). Mixing qualitative and quantitative methods: Triangulation in action. *Administrative Science Quarterly*, *24*(4), 602-611.

Kuş, E. (2003). Nicel-nitel araştırma teknikleri. Ankara: Anı Yayıncılık.

Mathison, S. (1988). Why triangulate?. *Educational researcher*, *17*(2), 13-17.

Niglas K. (2000). *Combining quantitative and qualitative approaches,* Paper presented at the European conference on educational research, Edinburgh.

Oliver-Hoyo, M., Allen, D. (2006). The use of triangulation methods in qualitative educational research. *Journal of College Science Teaching*, *35*(4), 42-47.

Oppermann, M. (2000). Triangulation--a methodological discussion. *The International Journal of Tourism Research*, *2*(2), 141-153.

Selçuk, Z., Palancı, M., Kandemir, M., Dündar, H. (2014). Eğitim ve bilim dergisinde yayınlanan araştırmaların eğilimleri: İçerik analizi. *Eğitim ve Bilim*, *39*(173), 428-449.

Topkaya, E.Z. (2006). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri.* Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Yeasmin, S., Rahman, K. F. (2012). Triangulation'research method as the tool of social science research. *Bup Journal*, *1*(1), 154-163.

Yücel, H. A. (2013). *İyi vatandaş iyi insan*. İş Bankası Kültür Yayınları: İstanbul.

Bölüm 7

Aşamalı Doğrusal Modeller

Ayşen Bakioğlu ve Münevver Başman

Özet

Bireyler sosyal bir yapının parçasıdır ve sosyal yapıyla etkileşim içerisindedir. Eğitim açısından ele alındığında öğrenciler sınıflar, sınıflar okullar gibi bir yapının içerisinde yer almakta ve birbirlerinin özelliklerinden etkilenmektedirler. Bu etkileşimi belirleyebilmek için aşamalı (hiyerarşik) araştırmalar yapılmaktadır. Çok aşamalı araştırmalarda aşamalı verilerle karşılaşılır ve bu aşamalı verilerin analizinde aşamalı doğrusal modeller kullanılabilmektedir. Politika belirlemek için kullanılan yöntemlerin dördüncüsünün işlendiği bu bölümde aşamalı doğrusal modellerin iki aşamalı modelleri ele alınmıştır. Öncelikle bir örnekle iki aşamalı doğrusal modeller açıklanmaya çalışılmış, sonrasında varsayımları, hipotez testleri ve aşamalı doğrusal modellerin sınıflandırılması ele alınmıştır. Aşamalı doğrusal modeller Kesişimleri Tesadüfi olarak Değişen Modeller ve Kesişim ve Eğim Parametreleri Tesadüfi olarak Değişen Modeller olmak üzere ikiye ayrılmakta ve her modelin de çeşitli alt modelleri bulunmaktadır. Bu modellerin daha anlaşılır olması için modeller örnek üzerinden anlatılmıştır. Model ile ilgili daha ayrıntılı yorum yapabilmek için değişkenlerin merkezileştirilmesi konusuna değinilmiştir. Eğitim politikalarını belirlemeye yardımcı olan ulusal ve uluslararası ölçmelerden elde edilen verilerden öğrenci performansını öğrencinin bulunduğu ortama ve şartlara göre değerlendirmek gerektiği sonucuna varılabilmektedir. Bu kapsamda aşamalı doğrusal modeller (hiyerarşik doğrusal modeller), kullanılan önemli istatistiki yöntemlerden biridir.

Kaynaklar

Acar, T. (2008). *Maddenin Farklı Fonksiyonlaşmasını Belirlemede Kullanılan Genelleştirilmiş Aşamalı Doğrusal Modelleme, Lojistik Regresyon ve Olabilirlik Oranı Tekniklerinin Karşılaştırılması.* Yayımlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Acar, T., Öğretmen, T. (2012). Çok düzeyli istatistiksel yöntemler ile 2006 PISA fen bilimleri performansının incelenmesi. *Eğitim ve Bilim,*37(163), 178-189.

Acar, M. (2013). *Öğrenci başarılarının belirlenmesi sınavında türkçe dersi başarısının öğrenci ve okul özellikleri ile ilişkisinin hiyerarşik lineer model ile analizi.* Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Ferron, J., Hess, M. R., Hogarty, K. Y., Dedrick, R. F., Kromrey, J. D., Lang, T. R., Niles, J. (2004). Hierarchical linear modeling: A review of methodological issues and applications.*The 2004 annual meeting of the American Educational Research Association*. San Diego.

Güvendir, M. A. (2014). Öğrenci başarılarının belirlenmesi sınavında öğrenci ve okul özelliklerinin Türkçe başarısı ile ilişkisi. *Eğitim ve Bilim,* 39(172), 163-180.

Heck, R.H., Thomas, S. L. (2000). *An introduction to multilevel modeling techniques*. London: Lawrence Erlbaum Associates.

Hox, J. (1995). *Applied Multilevel Analysis*. Amsterdam: TT-Publikaties.

Hox, J. (2002). *Multilevel analysis, techniques and applications*. New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates.

Kılıç, S. (2008). *Hiyerarşik lineer modeller ve bir uygulama.* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Kreft, I. G. G. (1995). The effects of centering in multilevel analysis is the public school the loser or the winner?. *the Annual Meeting of the American Educational Research Association.*

Raudenbush, S.W., Bryk, A.S. (2002). *Hierarchical linear models: applications and data analysis method*. London: Sage Publications.

Rogge, N., Agasisti, T., Witte, K. D. (2017). Big data and the measurement of public organizations' performance and efficiency: The state-of-the-art. *Public Policy and Administration 32*(4), 263-281.

Sullivan L.M., Dukes, A. K., Losina, E. (1999). Tutorial in biostatistics an introduction to hierarchical linear modeling. *Statistics In Medicine*, *18*, 855-888.

Williams, N. J. (2003). *Item and Person Parameter Estimation Using Hierarchical Generalized Linear Models and Polytomous Item Response Theory Models*. Unpublished dissertation, The University of Texa, Austin.

Williamson, B. (2016). Digital education governance: data visualization, predictive analytics, and 'real-time' policy instruments. *Journal of Education Policy, 31*(2), 123-141, doi: 10.1080/02680939.2015.1035758

Yıldırım, Ö. (2012). *Okuduğunu anlama başarısıyla ilişkili faktörlerin aşamalı doğrusal modellemeyle belirlenmesi (PISA 2009 Hollanda, Kore ve Türkiye karşılaştırması).* Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Willms, D. (1999) Basic Concepts in Hierarchical Lineer Modeling With Applications for Policy Analysis, içinsw Cizek G. (Edt) Handbook of Educational Policy, Academic Press, USA.

Bölüm 8

Meta Analiz

Ayşen Bakioğlu ve Erkan Göktaş

Özet

Eğitim politikası kararları kapsamında gerek ulusal gerekse uluslararası pek çok bilimsel çalışma ampirik ve kuramsal olarak süregelmektedir. Bu çalışmaların tamamı eğitim politikasının tasarlanması, yapılması, uygulanması ve değerlendirilerek yeniden tasarlanması sürecinde parça parça oldukça yüklü miktarda veriyi sunmaktadır. Bu verilerin çeşitli değişkenlere göre belirlenmiş temel bazı alanlar altında bir araya getirilmesi ve oluşan anlam bütünlerinin bir üst basamakta analiz edilmesi oldukça önemlidir. Çünkü ancak bu şekilde eğitim politikası çalışmalarının sunduğu veriler bir bütün olarak algılanabilmekte ve yeni bir takım anlamlar sunmaktadır. Bu bütüncül bilgi yoluyla eğitim politikası alanı içerisinde bilimsel bilgiye ve kanıta dayalı bir sürecin oluşturulması ve yürütülmesinden bahsedilebilir. Bu açıdan bakıldığında meta analiz sadece elde edilen tüm verilerin ikinci elden analizinden ziyade bir bütün olarak sunduğu yeni anlamların ortaya çıkarılması ve eğitim politikası alanına yansıtılması olarak anlaşılmalıdır.

Kaynaklar

Bakioğlu, A., Göktaş, E. (2017). Bir eğitim politikası belirleme yöntemi: Meta analiz. *Medeniyet Eğitim Araştırmaları Dergisi*, *1*(2), 35-55.

Bakioğlu, A., Özcan, Ş. (2016). *Meta-analiz.* İstanbul: Nobel Yayıncılık.

Balcı, A. (2005). *Açıklamalı eğitim yönetimi terimleri sözlüğü*. Ankara: Tek Ağaç.

Batdı, V. (2014). Jigsaw tekniğinin öğrencilerin akademik başarılarına etkisinin meta-analiz yöntemiyle incelenmesi. *Ekev Akademi Dergisi*, *58*(58), 699-714.

Bennett, J. (2005). Systematic reviews of research in science education: Rigour or rigidity? *International Journal of Science Education,* 27(4), 387-406.

Borenstein, M., Hedges, L.V., Higgins, J.P.T., Rothstein, H.R.(2009). *Introduction to meta-analysis.* John Wiley, Sons, Ltd.

Borenstein, M., Hedges, L.V.,Higgins, J.P.T., Rothstein, H.R. (2013). *Meta-analize giriş* (S.Dinçer, Çev.). Ankara: Anı

Camnalbur, M. (2008). *Bilgisayar destekli öğretimin etkililiği üzerine bir meta analiz çalışması.* Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi/Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Chin, C., Meng,J. (2007). Meta-analysis of transformational school leadership effects on school outcomes in Taiwan and the USA. *Asia Pacific Education Review*, *8*(2), 166-177.

Cohen, P.A, Kulik, J.A., Kulik, C.C. (1982). Educational outcomes of tutoring: A Meta-analysis of findings. *American Educational Research Journal*, *19*(2), 237-248.

Cumming, G. (2012). *Understanding the new statistics: Effect sizes, confidence intervals and Meta-analysis*. New York: Routledge Taylor, Francis Group, LLC.

Çelik, S.(2013). *İlköğretim matematik derslerinde kullanılan alternatif öğretim yöntemlerinin akademik başarıya etkisi: Bir meta analiz çalışması*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Osmangazi Üniversitesi/Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir.

Çoğaltay, N., Karadağ, E., Öztekin, Ö. (2014). Okul müdürlerinin dönüşümcü liderlik davranışlarının öğretmenlerin örgütsel bağlılığına etkisi: Bir meta-analiz çalışması. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi,* 20(4), 483-500.

Dalgıç, G., Bayhan, G. (2014). A meta-analysis: Student misbehaviors that affect classroom management. *Cypriot Journal of Educational Sciences*, 9(2), 101-116.

Dalton, D.R. ve dig. (2012). Revisiting the file drawer problem in meta-analysis: An assessment of published and nonpublished correlation matrices. *Personnel Psychology*, 65, 221–249.

Darling-Hammond, L. (2000). Teacher quality and student achievement: A review of state policy evidence. *Educational Policy Analysis Archives,* Volume 8. No.1.

Davies, P. (1999). What is evidence based education? *British Journal of Educational Studies, 47*(2), 108-121.

Davies, P. (2000). The relevance of systematic reviews to educational policy and practice. *Oxford Review of Education*, *26*(3,4), 365-378.

Demir, S. (2013). *Bilgisayar destekli matematik öğretiminin akademik başarıya etkisi: Bir meta analiz çalışması*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi/ Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Tokat.

Demirtaş Yılmaz F. (2014). *Fen eğitiminde laboratuvar destekli öğretim yönteminin öğrenci başarısı üzerindeki etkisinin meta analiz ile incelenmesi.* Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi/Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Van.

Doğuyurt, M.F. (2013). *Öğretmenlerde tükenmişliğin çeşitli değişkenlere göre incelenmesi: Bir meta-analiz çalışması.* Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi/ Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Tokat.

Durlak,J.A., Weissberg,R.P., Dymnicki, Taylor, R.D., Schellinger, K.B.(2011).The impact of enhancing students' social and emotional learning: A meta-analysis of school-based universal interventions, *Child Development, 82*(1), 405–432.

EARGED, (2011). http://mevzuat.meb.gov.tr/html/2642_0.html adresinden 28 Kasım 2017 tarihinde edinilmiştir.

Göktaş, E. (2017). *Eğitim politikası bağlamında işbirlikli öğrenmenin başarı ve tutuma etkisinin meta analitik biçimde incelenmesi.* Yayımlanmamış doktora tezi, Marmara Üniversitesi/Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Glass, G.V. (1976). Primary, secondary and meta-analysis of research. *Educational Researcher*, *5*(10), 3-8.

Glass, G. V. (1982). Meta-analysis: An approach to the synthesis of research results. *Journal of Research in Science Teaching, 19*(2), 93-112.

Glass, G. V. (2000). Meta-analysis at 25, http://glass.ed.asu.edu/gene/papers/meta 25.html adresinden 19 Temmuz 2015 tarihinde edinilmiştir.

Glass, G. V., McGraw, B., Smith, M. L. (1981). *Meta-analysis in social research*. Beverly Hills, CA: Sage.

Greenwald, R., Hedges, L. V., Laine, R. D. (1996). The effect of school resources on student achievement. *Review of Educational Research,* 66(3), 361-396.

Gözüyeşil, E.(2012). *Beyin temelli öğrenmenin akademik başarıya etkisi: Bir meta analiz çalışması.* Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Niğde Üniversitesi/Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Niğde.

Hargreaves, D.H. (1996). Teaching as a research-based profession: Possibilities and prospects (Cambridge, Teacher Training Agency Annual Lecture).

Hargreaves, D.H. (1997). In defence of research for evidence-based teaching: a rejoinder to Martyn Hammersley. *British Educational Research Journal*, 23, 4, 405–419.

Hillage, J., Pearson, R., Anderson, A., Tamkin, P. (1998) *Excellence in research on schools: Research Report RR74*. Sudbury: DfEE Publications.

Hedges, L. V., Vevea, J. L. (1998). Fixed-and random-effects models in meta-analysis. *Psychological Methods*, 3, 486-504.

Hedges, L. V., OIkin, I. (1985). *Statistical methods for meta-analysis*. Orlando, FL: Academic Press.

Hunter, J. E., Schmidt, F. L. (2000). Fixed effects vs. Random effects meta-analysis models: Implications for cumulative research knowledge. *International Journal of Selection and Assessment*, *8*(4), 275-292.

Kaşarcı, İ. (2013). *Proje tabanlı öğrenme yaklaşımının öğrencilerin akademik başarı ve tutumlarına etkisi: Bir meta-analiz çalışması.* Yayımlanmamış yüksek lisans zi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi /Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir.

Kennedy, M. (1999). Infusing educational decision making with research. In G.J. Cizek (Ed.), *Handbook of educational policy.* California, USA: Academic Press.

Kerr, D. H. (1977). *Education policy: Analysis, structure and justification.* New York: David Mc Kay Company.

Lipsey, M. W., Wilson, D. B. (2001). *Practical meta- analysis.* Thousand Oaks, CA: Sage.

Özcan, Ş. (2008). *Eğitim yöneticisinin cinsiyet ve hizmet içi eğitim durumunun göreve etkisi: Bir meta-analitik etki analizi.* Yayımlanmamış doktora tezi, Marmara Üniversitesi/ Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Özdemirli, G.(2011). *İşbirlikli öğrenme yönteminin öğrencinin matematik başarısı ve matematiğe ilişkin tutumu üzerindeki etkililiği: Bir meta-analiz çalışması.* Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Çukurova Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.

Robinson, V. M. J., Lloyd, C., Rowe, K. J. (2008). The impact of leadership on student outcomes: An analysis of the differential effects of leadership type. *Educational Administration Quarterly*, 44(5), 635–674.

Romal, J.B. (2008). Use of humor as a pedagogical tool for accounting education. *Academy of Educational Leadership Journal*, 12(1), 83-106.

Sarıer, Y. (2013). *Eğitim kurumu müdürlerinin liderliği ile okul çıktıları arasındaki ilişkilerin meta-analiz yöntemiyle incelenmesi*. Yayımlanmamış doktora tezi. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi/Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir.

Schimidt, F.L., Hunter, J.E.(2015). *Methods of meta-analysis.* Sage publication: California.

Sirin,S.R. (2005). Socioeconomic status and academic achievement: A meta-analytic review of research. *Review of Educational Research*, 75(3), 417-453.

Slavin, R., Cheung, A.C.K. (2016). How methodological features affect effect sizes in education? *Educational Researcher*, *45*(5), 283–292.

Slavin, R. (2013). Effective programmes in reading and mathematics: Evidence from the best evidence encyclopedia. *School Effectiveness and School Improvement, 24*, 383-391.

Tarım, K. (2003). *Kubaşık öğrenme yönteminin matematik öğretimindeki etkinliği ve kubaşık öğrenme yöntemine ilişkin bir meta analiz çalışması*. Yayımlanmamış doktora tezi, Çukurova Üniversitesi/Fen Bilimleri Enstitüsü, Adana.

Topan, B. (2013). *Matematik öğretiminde öğrenci merkezli yöntemlerin akademik başarı ve derse yönelik tutum üzerindeki etkililiği: Bir meta-analiz çalışması.* Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Kocaeli Üniversitesi/Fen Bilimleri Enstitüsü, Kocaeli.

Üstün, U. (2012). *To what extent is problem-based learning effective as compared to traditional teaching in science education? A meta-analysis study.* Yayımlanmamış doktora tezi, Ortadoğu Teknik Üniversitesi/Fen Bilimleri Enstitütsü, Ankara.

Witt,P.L., Wheeless, L.R, Allen, A.M.(2004). A meta-analytical review of the relationship between teacher immediacy and student learning. *Communication Monographs,* 71(2), 184-207.

Witziers,B., Bosker,R.J., Krüger, M.L.(2003) Educational leadership and student achievement: The elusive search for an association. *Educational Administration Quarterly,* 39(3), 398-425.

Yurt, E., Polat,S.(2015) Çoklu zekâ öğretim uygulamalarının akademik başarı üzerindeki etkisi: Bir meta-analiz çalışması. *Journal of Social Studies Education Research, 6(1), 84-122.*

Bölüm 9

Kıyaslama

Ayşen Bakioğlu ve Mithat Korumaz

Özet

Devletin, toplumu kapsayıcı bir biçimde eğitime dair yapma ya da yapmama yönündeki kararları ve niyetlerinin tamamını kapsayan bir süreç olarak tanımlanan eğitim politikasının bir çıktısı olarak eğitim politikası kararlarının, uygulamalarının ve eğitim politikasının analizinin içerisinde bulunduğumuz yüzyılın hâkim görüşü olan neo-liberal bakış açısının argümanları ile ele alınması bir gereklilikten öte zorunluluk halini almıştır. Neo-liberal bakış açısının argümanlarından biri olan kıyaslama (benchmarking), bu kapsamda eğitim politikası süreçlerinin tamamında alınacak tüm kararlar öncesinde ve sonrasında hedeflenen mükemmeliyet düzeyine ulaşılmasını sağlayan bir yaklaşım olarak ön plana çıkmaktadır. Bu bağlamda eğitim politikası süreçlerinde, farklı türlerde, süreçlerde gerçekleştirilebilecek olan kıyaslama çok sayıda fayda ve sınırlılığı beraberinde getirmektedir. Tüm bu özellikleri göz önünde bulundurularak kıyaslamanın eğitim politikası süreçlerinde ne türden anlamlar yüklenebileceği ve kıyaslamayı etkin bir şekilde uygulayan farklı ülke örnekleri incelenmiş ve eğitim politikası süreçlerinde kıyaslamanın olası kullanım alanlarına ilişkin görüşler sunulmuştur.

Kaynaklar

Achtemeier, S. D., Simpson, R. D. (2005). Practical considerations when using benchmarking for accountability in higher education. *Innovative Higher Education, 30*(2), 117-128.

Aschenberger, K. F. (2012). *Dynamics of policy formation in Turkey and the U.S.: A comparative case study of two reform initiatives*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi.

Babović, J., Raičević, V., Carić, M. (2012). Benchmarking as a function of competitiveness and efficiency in business. *Economics of Agriculture*, *1*(9), 115-127.

Bateman, G. R. (1994). *Benchmarking management education teaching and curriculum.* P6 in Benchmarking: the search for industry best practices that lead to superior performance. R Camp. White Plains, NY: Quality Resources.

Bayraklar, T. (1999). *Finans sektöründe benchmarking sistemi kurulması*. 8. Ulusal Kalite Kongresi, 3-4 Kasım, İstanbul.

Betton, J., Dess, G. G. (1985). The application of population ecology models to the study of organizations. *Academy of Management Review*, *10*(4), 750-757.

Blackstock, D., Burquel, N., Comet, N., Kajaste, M., dos Santos, S. M., Marcos, S., ..., Sixto, L. C. V. (2012). *Internal Quality Assurance Benchmarking. ENQA Workshop Report 20*. ENQA (European Association for Quality Assurance in Higher Education). Avenue de Tervuren 36-38-boite 4, 1040 Brussels, Belgium.

Codd, J. A. (1995). *Educational policy as a field of philosophical enquiry.* The Annual Conference of the Philosophy of Education Society of Great Britain Kongresinde sunulmuş bildiri metni.

Dye, T. (2011). *Understanding public policy.* Pearson Education, Inc.

Easton, D. (1965). *A systems analysis of political life*. New York: Wiley.

Ellis, J. (2006). All inclusive benchmarking. *Journal of Nursing Management*,*14*(5), 377-383.

Elmuti, D., Kathawala, Y. (1997). An overview of benchmarking process: a tool for continuous improvement and competitive advantage. *Benchmarking for Quality Management, Technology*, *4*(4), 229-243.

Fenna, A., Knüpling, F. (2012). *Benchmarking in federal systems.*Productivity Commission: Melbourne.

Finch, B. J., Luebbe, R. L. (1995). *Operations management: Competing in a changing environment*. Saunders College Publishing/Harcourt Brace.

Fischer, F. (2003). *Reframing public policy: Discursive politics and deliberative practices*. Oxford: Oxford University Press.

Fisher, J. G. (1998). *Kıyaslama (benchmarking) yoluyla performans nasıl artırılır?* Ahmet Ünver (Çev.). İstanbul: Rota.

Fowler, F.C.(2009). *Policy studies for educational leaders: An introduction.* Boston: Pearson

Garcilazo, J. (2011). The theory of the population ecology considered by the adaptation theories. *Visión de Futuro, 8*(1), 1-14.

Gasper, D. (2006). Policy evaluation from managerialism and econocracy to a governance perspective. İçinde A.S. Huque, H. Zafirullah (eds.) *Handbook of International Development Governance* (ss. 655-70). New York: Taylor, Francis.

Graafland, J. J., Eijffinger, S. C., SmidJohan, H. (2004). Benchmarking of corporate social responsibility: Methodological problems and robustness. *Journal of business ethics*, *53*(1), 137-152.

Heck, R. (2008). *Studying educational and eocial policy: Theoretical concepts and research methods.* New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates.

HESA. (2010). *Benchmarking to improve efficiency status report November 2010.* https://www.hesa.ac.uk/benchmarking_report_nov10 adresinden 10/03/2017 tarihinde erişilmiştir.

Jisc. (2012). What is benchmarking? http://www. jiscinfonet. ac. uk/ infokits/ benchmarking/ what/ adresinden erişilmiştir.

Kocabaş, İ. (2004). Eğitim yönetiminde kıyaslama (benchmarking) yöntemi. *Eğitim ve Bilim, 29*(132), 3-9.

Kraft, M. E., Furlong, S. R. (2012). *Public policy: Politics, analysis, and alternatives*. Washington: CQPress.

Krishnamoorthy, B., D'Lima, C. (2014). Benchmarking as a measure of competitiveness. *International Journal of Process Management and Benchmarking*, *4*(3), 342-359.

Laswell, H.D. (1971). *The policy orientation of political science*. Lakshmi Narain Agarwal.

Leibfried, K., McNair, C. (1991).*Benchmarking: A tool for continuous ımprovement.* Harper Collins, New York, NY.

Lemay, M. C. (2002). *Public administration: Clashing values in the administration of public policy*. Belmont: Wadswoth/Thomson Learning.

Levy, G. D., Ronco, S. L. (2012). How benchmarking and higher education came together. *New Directions for Institutional Research*, 156, 5-13.

McNair, C.J., Leibfried, K.H.J. (1992). Benchmarking: A tool for continuous improvement. Oliver Wright: Essex Junction, VT.

McNamara, G., O'Hara, J. (2008). The importance of the concept of self-evaluation in the changing landscape of education policy. *Studies in Educational Evaluation*, *34*(3), 173-179.

Martin, S. (2005). Evaluation, inspection and the improvement agenda: Contrasting fortunes in an era of evidence-based policy making. *Evaluation, 11*(4), 496–504.

Matters, M., Evans, A. (1997). *The nuts and bolts of benchmarking.* http://www. ozemail.com.au/~benchmark/nuts.bolts.html adresinden12/03/2017 tarinde erişilmiştir.

Meier, K. J. (2002). A research agenda on elections and education. *Educational Policy*, *16*(1), 219-230.

Mok, K. H., Chan, Y. (2008). International benchmarking with the best universities: Policy and practice in mainland China and Taiwan. *Higher Education Policy*, *21*(4), 469-486.

Nazarko, J., Anna Kuźmicz, K., Szubzda-Prutis, E., Urban, J. (2009). The general concept of benchmarking and its application in higher education in Europe. *Higher Education in Europe*, *34*(3-4), 497-510.

Niva, M., Tuominen, K. (2012). *Benchmarking in practice self-assesment work book.* Benchmarking Ltd.

Oğuz, S. (1996). *Benchmarking: Better than the best*. İstanbul: Cem Ofset.

Olssen, M., Codd, C., O' Neill, A. (2004). *Education policy, globalisation, citizenship and democracy.* London: Sage Publications.

O'Neill, O. (2002). *A question of trust.* Cambridge: Cambridge University Trust.

Ozga, J. (2000). Education: New Labour, New Teachers. İçinde, Clarke J., Gewirtz, S., McLaughlin, E. (Eds.), *New managerialism, new welfare?* (ss. 223-234). London: Sage Publication.

Patterson, J. G. (1996). *Benchmarking basics looking for a better way*. Crisp Publications, Inc.

Peters, B. G. (2007). *American public policy: Promise and performance*. Washington, DC: CQ Press.

Portela, M.C.A.S.,Camanho, A.S., N. Borges, D.V. (2011). BESP–benchmarking of Portuguese secondary schools. *Benchmarking: An International Journal*, *18*(2), 240-260.

Productivity Commission (2017). *The role of productivity commission.* http://www.pc. gov.au adresinden 13/03/2017 tarihinde erişilmiştir.

Productivity Commission (2017).*Approach to performance measurement: Report on government services 2017*.http://www.pc.gov.au/research/ongoing/report-on-government-services/2017/approach/performance-measurement adresinden 13/07/2017 tarihinde areşilmiştir.

Productivity Commission (2016).*National Education Evidence Base*, Draft Report, Canberra

Shively, W. P. (2005). *Power and choice: An introduction to political science*. New York: McGraw-Hill.

Stapenhurst, T. (2009). *The benchmarking book: A how-to-guide to best practice for managers and practitioners.* Amsterdam: Elsevier

Strauss, V. (2014). *What's the real purpose of educational benchmarking?*. Washington Post Makalesi (18/08/2014). https://www.washingtonpost.com/news/answer-sheet/wp/2014/08/18/whats-the-real-purpose-of-educational-benchmarking/?utm_term=.335cc84ef6a3 adresinden 15/03/2017 tarihinde erişilmiştir.

Williams, J., Brown, C., Springer, A. (2012). Overcoming benchmarking reluctance: a literature review. *Benchmarking: An International Journal*, *19*(2), 255-276.

Kısım 3
EĞİTİM POLİTİKASINDA GÖSTERGE VE ETKİLER

Bölüm 10

Eğitimde Hesap verebilirlik

Bölüm 11

Eğitimde Eşitlik, Kapsayıcılık ve Eğitimin Finansmanı

Bölüm 12

Üniversite Açma ve Geliştirme Politikaları

Bölüm 13

Yabancı Uzman ve Danışmanların Türk Eğitim Politikasına Etkileri

Bölüm 14

Medyanın Eğitim Politikalarına Etkisi

Bölüm 10

Eğitimde Hesap Verebilirlik

Ayşen Bakioğlu ve Semih Çayak

Özet

Günümüz örgüt yapıları içerisinde örgütü belirlenen hedeflere ulaştırmada büyük bir öneme sahip olan yönetsel faaliyetler, çeşitli örgütlerde çok farklı şekillerde işleyebilmektedir. Ancak yönetsel faaliyetlerdeki bu farklılığa rağmen örgütlerde başarıya ulaşmanın anahtarı olarak tüm paydaşların etkin katılımının ve sorumluluğunun büyük bir önem teşkil ettiği ayrı bir gerçektir. Dolayısıyla örgütlerde her bireyin yaptığı eylemlerden sorumlu olması ve bu doğrultuda eylemleri hakkında hesap verebilir olması gerekmektedir. Kişinin görevi ile ilgili çalışmalarından dolayı sorumlu olması ve bu konuda cevap verebilir olması anlamlarında kullanılan hesap verebilirlik kavramı çağdaş yönetim anlayışı içerisinde geniş yer bulmaktadır. Her ne kadar cevap verebilir olma, sorumlu olma gibi ifadelerle açıklanmaya çalışılsa da aslında hesap verebilirlik bu ifadelerden çok daha farklı anlamlar ve görevler taşımaktadır. Yönetim alanında giderek önem kazanan ve çeşitli ülkelerde farklı şekillerde uygulanmaya başlayan hesap verebilirlik çalışmalarına ilişkin olarak ülkemizde de eğitim örgütlerinin yönetimi açısından bir dizi çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Bu bölümde; bir eğitim politikası haline getirilebilecek hesap verebilirlik kavramı ve hesap verebilirliğin gelişimi, hesap verebilirlik çeşitleri, hesap verebilirlik uygulamaları ve eğitim süreci içerisinde hesap verebilirliğin işleyişi üzerinde durulacaktır.

Kaynakça

Anderson, J. A. (2005). *Accountability in Education*. Paris: International Institute for Educational Planning. http://unesdoc.unesco.org/images/0014/001409/140986e.pdf adresinden erişilmiştir.

Bakioğlu, A., Baltacı, R. (2010). *Akreditasyon: Eğitimde kalite*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Bakioğlu A., Karaevli Ö. (2019) Sözleşmeli Okullar, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara.

Bilgin, K. U. (2007). Kamuda Ölçülebilir Denetime Hazırlık–Performans Yönetimi. *Sayıştay Dergisi*, *65*, 145. http://www.sayistay.gov.tr/dergi/icerik/der65m9.pdf adresinden erişilmiştir.

Burke, J. C. (2005). The many faces of accountability. İçinde J.C. Burke (Ed). *Achieving accountability in higher education: balancing public, academic, and market demands.* (ss.1-24). San Francisco: Jossey-Bass.

Bülbül, M. (2011). *Türk milli eğitim sisteminde hesap verebilirlik*. Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.

Bülbül, M., Demirbolat, A. O. (2014). An Evaluation on Accountability towards Turkish National Education System. *Egitim ve Bilim*, *39*(174), 39-52.

Cendon, A. B. (2000). Accountability and Public Administration: Concept. *Demensions. and Developments. EIPA, Netherlands*.

Chitty, C. (2014). *Education policy in Britain*. Palgrave Macmillan.

Daresh, J. C. (1998). Professional development for school leadership: The impact of us educational reform. *International Journal of Educational Research*, *29*(4), 323-333.

Darling-Hammond, L. (2006). Standards, assessments and educational policy: ın pursuit of genuine accountability, *The William H. Angoff Memorial Lecture Series. Educational Testing Service.* https://www.ets.org/Media/Research/pdf/PICANG8.pdf adresinden erişilmiştir.

Darling-Hammond, L., Ascher, C. (1991). Accountability mechanisms in big city school systems. ERIC/CUE Digest No. 71. http://files.eric.ed.gov/fulltext/ED334311.pdf adresinden erişilmiştir.

Domaleski, C., Perie, M. (2012). Promoting equity in state education accountability systems. *http://www.nciea.org/publication_PDFs/Promoting%20Equity%20CSDMP110712.pdf* adresinden erişilmiştir.

McDonnell, L. M. (2013). Educational accountability and policy feedback. *Educational Policy*, *27*(2), 170-189.

Døssing, H., Mokeki, K., Weideman, M. (2011). Mapping Transparency, Accountability and integrıty in prımary education in South Africa. *Transparency İnternational*. http://www.un.org/en/ecosoc/newfunct/pdf/luxembourg_tisda_south_africa_report_web.pdf adresinden erişilmiştir.

Elliott, S. W., Hout, M. (2011). *Incentives and Test-Based Accountability in Education*. National Academies Press.

Erdağ, C. (2013). *Okullarda hesap verebilirlik politikalari: Bir yapısal eşitlik modelleme çalışması,* Doktora Tezi. Eskişehir: Osman Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Figlio, D., Loeb, S. (2011). School accountability. *Handbook of the economics of education*, *3*,383-421. https://cepa.stanford.edu/sites/default/files/Accountability_Handbook.pdf adresinden erişilmiştir.

Fuhrman, S., Elmore, R. F. (2004). *Redesigning Accountability Systems For Education*. Teachers College Press.

Gedikoğlu, T. (2013). Yükseköğretimde akademik özgürlük. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, *3*(3), 179-183.

Hanushek, E. A., Machin, S. J., Woessmann, L. (2011). *Handbook of the Economics of Education*. Elsevier.

Heim, M. (1996). *Accountability in education: A Primer For School Leaders*. Printed in collaboration with the pacific region educational laboratory.

Hooge, E., Burns. T., Wilkoszewski, H. (2012). *Looking beyond the numbers: Stakeholders and multiple school accountability* (OECD Education Working Papers No. 85). Paris. France: OECD Publishing.

Kantos, Z. (2010). *İlköğretim Okulu Yönetici ve Öğretmenlerinin Görüşlerine Göre Kamu ve Özel İlköğretim Okulları İçin Bir Hesap Verebilirlik Modeli.* (Yayımlanmamış doktora tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Koppell, J. G. (2005). Pathologies of accountability: ICANN and the challenge of "Multiple Accountabilities Disorder". *Public Administration Review*, *65*(1), 94-108.

Leithwood, K. (2005). Educational Accountability: Issues and Alternatives. *Journal of Research Report, 5(1)*, 1-70.

Leithwood, K., Earl, L. (2000). Educational accountability effects: An international perspective. *Peabody Journal of Education*, *75*(4), 1-18.

Levitt, R., B. Janta and K. Wegrich (2008), *Accountability for teachers: A Literature review*. Santa Monica, CA: Rand Cooperation.

Lewis, W. D., Young, T. V. (2013). The politics of accountability: Teacher education policy. *Educational Policy*, *27*(2), 190-216.

Lingenfelter, P. E. (2003). Educational accountability: Setting standards, improving performance. *Change: The Magazine of Higher Learning*, *35*(2), 18-23.

Linn, R. (2011). *Test-Based Accountability*. The Gordon Comission on The Future of Assesment in Education. http://www.gordoncommission.org/rsc/pdf/linn_test_ based_accountability.pdf adresinden erişilmiştir.

MEB. (1999). *Okul gelişim modeli, planlı okul gelişimi*. II. Basım, Ankara: Milli Eğitim Basımevi.

MEB.(2009).http://otmg.meb.gov.tr/belgeler/raporlar/bireysel%20performans%20y%C3%B6netimi%20rapor%202.pdf adresinden 25.05.2015tarihinde erişilmiştir

MEB. (2011). http://icden.meb.gov.tr/digeryaziler/2011_Faaliyet_Raporu_MEB.pdf adresinden 25.05.2015tarihinde erişilmiştir

Merriam-webster, (2015). http://www.merriam-webster.com/dictionary/accountability adresinden 25.05.2015 tarihinde erişilmiştir

Merrifield, J. (1998). Contested ground: Performance accountability in adult basic education. NCSALL Report# 1. http://www.greedymouse.ca/PDF/contested ground.pdf adresinden 25.05.2015 tarihinde erişilmiştir

Noguera, P. A. (2004). Standards for what? Accountability for whom? Rethinking standards-based reform in public education. *Holding Accountability Accountable:What ought to matter in public education*, 66-81. http://www.edudoc.ch/static/xd/2003/129.pdf adresinden erişilmiştir.

O'Day, J., Smith, M. (1993). Systemic school reform and educational opportunity. İçinde S. H. Fuhrman (Ed.), *Designing coherent education policy: Improving the system*. San Francisco: Jossey-Bass. http://files.eric.ed.gov/fulltext/ED359626.pdf adresinden erişilmiştir.

Oxford, (2015). http://www.oxforddictionaries.com/definition/learner/accountability adresinden 22.05.2015 tarihinde erişilmiştir.

Perie, M., Park, J., Klau, K. (2007). Key Elements for Educational Accountability Models–*Council of Chief State School Officers. December. www.ccsso.org/documents/2007/key_elements_for_educational_2007. pdf*. adresinden erişilmiştir.

Porter, A. C. (1991). Creating a system of school process indicators. *Educational Evaluation and Policy Analysis*, *13*(1), 13-29.

Prestine, N. (1999). *Enabler or Restrainer? Factors that determine administrator responses to systematic change initiatives*. Unpublished Manuscript

Richard, A., Johnston, L. (2009). *The next generation of school accountability: A blueprint for raising high school achievement and graduation rates in SREB states.* Southern Regional Education Board (SREB).

Romzek, B. S., Ingraham, P. W. (2000). Cross pressures of accountability: Initiative, command, and failure in the ron brown plane crash. *Public Administration Review*, *60*(3), 240-253.

Shepard, L., Hannaway, J., Baker, E. (2009). *Standards, assessments and accountability education policy white paper.* National Academy of Education (NJ1).

Sözen, S. (2005). *Teori ve uygulamada yeni kamu yönetimi*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Thompson, G., Cook, I. (2014). Education policy-making and time. *Journal of Education Policy*, *29*(5), 700-715.

Wilensky, J. O., Galvin, K. C., Pascoe, D. J. (2004). *Educational accountability systems: motivation or discrimination? A survey of the legal theories used to challenge and defend educational accountability systems.*

http://www.hks.harvard.edu/pepg/PDF/events/BrownConf/PEPG_04-09Wilensky.pdf adresinden erişilmiştir.

Bölüm 11

Eğitimde Eşitlik, Kapsayıcılık ve Eğitimin Finansmanı

Ayşen Bakioğlu ve Sitar Keser

Özet

Eğitim, uluslararası ve ulusal bağlamda temel bir insan hakkı olarak tanımlanmıştır. Bu hakkın işlevsel kılınmasında ana sorumluluğu yüklenen devletler; erişilebilirlik, kabul edilebilirlik, uyarlanabilirlik ve kullanılabilirlik boyutlarında çeşitli roller üstlenmektedirler. Bu rollerin yerine getirilmesinde kuruculuk ve düzenleyicilik olarak ayrılabilecek görevler üstlenen devlet erki, eğitimin herkes için olduğunun bilinciyle toplumsal faydayı ve bireyin biricikliğini birlikte ve dengeli bir biçimde ele alarak, eğitimde eşitliği sağlamada olası engelleri ortadan kaldırma yönünde planlama, uygulama ve finansman boyutunda çeşitli adımlar atmaktadır. Eşitliğin önündeki engellerin kaldırılması eğitim politikalarının kapsayıcı bir bağlamda ele alınmasını gerektirmektedir. Eğitimde kapsayıcılık, eğitime erişimde kaliteyi temel alan bir yaklaşım geliştirerek oldu bittiyle sağlanması mümkün olmayan kısa, orta ve uzun vadede, değişik kaynaklarda bilgi toplamayı, bu bilgileri analiz etmeyi, değerlendirmeler yapmayı ve gerekirse eğitim politiklarında köklü değişikliklere gitmeyi gerektirir. Oluşturulan politikların yönlendirdiği eğitim uygulmalarının hayata geçirilmesi de finansman boyutunda devletin, özel sektörün ve ailelerin çeşitli düzeylerde katılımını gerektiren, kaynakların nasıl kullanıldığını, hangi alanlara aktarıldığını, harcama miktarının ne olduğunu ve ne tür sonuçlara yol açtığını/açacağını ortaya koyan bir yapıyı oluşturmayı gerektirir. Uluslararası alanda finansman boyutunda ulaşılan bulguların Türkiye bağlamında, sıralanan bu sorulara verilecek cevaplar, eğitim hakkı temelinde eğitimde eşitlik ve kapsayıcılık sorunlarının yeniden ele alınmasına ve bu yönde bir finansman yapılanmasına gitme gereğini ortaya koymaktadır.

Kaynaklar

Arabacı, İ. B. (2011). Türkiye'de ve OECD ülkelerinde eğitim harcamaları. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 10*(35), 100-112.

Armstrong, F., Barton, L. (1999). *Disability human rights and education*. Open University Press. Celtic.

Ataman, H. (2008). *Eğitim hakkı ve insan hakları eğitimi*. İzmir: İnsan Hakları Gündemi Derneği Yayınları.

Baker, B. D., Sciarra, D. G., Farrie, D. (2010). *Is school funding fair? A national report card.* Education Law Center; Newark.

Baker, B. (2012). Does money matter in education. *The Albert Shanker Instıtute.*

Bakioğlu, A., Baltacı, R. (2010). *Akreditasyon eğitimde kalite*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

BBC. (2015). *Asia Tops Biggest Global School Rankings.* http://www.bbc.com/news/business-32608772 adresinden 15/07/2015 erişilmiştir.

Beiter, K. D. (2006). *The protection of the right to education by international law: Including a systematic analysis of article 13 of the international covenant on economic, social, and cultural rights*. Koninklijke Brill NV, Leiden, The Netherlands.

Chair, J. A., Cross, C. T., Edley, C., Guthiera, J. W., Hill, P. T., Kirst, M. V., Liu, G., Loeb, S., Monk, D. H., Odden, A. R., Weiss, J. (2008). *Funding student learning*. Center on Reinventing Public Education University of Washington Bothell

EA. (2009). *Key principles for promoting quality in inclusive education recommendations for policy makers.* European Agency for Development in Special Needs Education. Denmark.

ERG (2009). *Eğitimde eşitlik politika analizi ve öneriler*.Eğitimde Reform Girişimi: Sabancı Üniversitesi.

ERG (2015). *Eğitim izleme raporu 2014-2015*. Eğitimde Reforum Girişimi: Sabancı Üniversitesi.

Güngör, G, Göksu, A. (2013). Türkiye'de eğitimin finansmanı ve ülkelerarası bir karşılaştırma. *Yönetim ve Ekonomi 20(1, 59-72.*

Law, S. (2013). Education and its risks. *Antistatis,4(1), 16-20.*

MEB. (2014*). Milli eğitim istatistikleri: Örgün eğitim*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı.

OECD (2008). *Ten steps to equity in education*. OECD Publishing.

OECD (2012). *Equity and quality in education: Supporting disadvantaged students and schools*. OECD Publishing.

OECD (2014). *Education at a glance 2014: OECD indicators.* OECD Publishing.

Öztürk, Ş. (2017). Çocuk yoksulluğu risklerini engellemeye yönelik politika olarak türkiye'de okul öncesi eğitimde fırsat eşitliği. *Finans Politik, Ekonomik Yorumla, 54*(632), 55-76.

Saavedra, J. (2002). *Education financing in developing countries: Level and sources of funds.* World Bank Institute.

Tomasevki, K. (2001). *Human rights obligations: making education available, accessible, acceptable and adaptable.* Novum Grafiska AB, Gothenburg.

Tuzcu, G. (2006). *Eğitimde vizyon 2023 ve Avrupa Birliği' ne giriş süreci*, http://portal.ted.org.tr/yayinlar/EgitimdeVizyon2023veAvrupaBirligineGirisSureci.PDF. adresinden erişilmiştir.

TÜİK, (2016a). İstatistiklerle çocuk 2016. http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=24645 adresinden 20/03/2018 tarihinde erişilmiştir.

TÜİK, (2016b). Yaşam memnuniyeti araştırması 2016. http://www.tuik.gov.tr/ PreHaberBultenleri.do?id=24641 adresinden 20/03/2018 tarihinde erişilmiştir.

Unceta, A., Medrano, C. (2010). *Equality, equity, and diversity: Educational solutions in the basque country.* Center for Basque Studies University of Nevada, Reno.

UNESCO (2002). *Fınancıng educatıon – investments and returns analysıs of the world educatıon indıcators*. The UNESCO Institute for Statistics.

UNICEF (2007). *A human rights-based approach to education.* United Nations educational, Scientific and Cultural Organization. New York

UNESCO (2008). *Internatİonal conference on educatıon: inclusive educatıon: The way of the future.* International Conference Centre, Geneva 25-28 November 2008.

Wood, E., Levinson, M., Postlethwaite, K, Black, A. (2011). *Equity matters*. Education international research institute. http://www.right-to-education.org/page/ understanding-education-right adresinden 03.03.2014 tarihinde erişilmiştir.

Bölüm 12

Üniversite Açma ve Geliştirme Politikaları

Ayşen Bakioğlu ve Şeyma Nur Didin Ala

Özet

Yeniliğin, bilgi üretiminin, kalkınmanın adresi olan üniversitelerin şüphesiz bulundukları bölge ve ülke, hatta dünya için önemi yadsınamaz. Bu nedenle, bu bölümde "Üniversite nedir, hangi işlevi yerine getirir ve kuruluşuyla ne amaçlanmaktadır?", "Kurulmuş üniversitelerin gelişimleri için herhangi bir merkezi plana uyulmalı mıdır?", "Üniversiteleri geliştirmek için hangi politikalar önerilmektedir?" gibi sorulara cevap aranmaya çalışılmıştır. Üniversitelerin, düşünce, bilgi ve teknolojinin üretilip yayıldığı ortamı sağlayan, aynı zamanda farklı meslek dallarında eğitim öğretimi gerçekleştiren, kalkınmanın gerektirdiği insanı yetiştiren kurumlar olması gerektiği, üniversite eğitiminin kalitesinin tarafsız bilgi üretimi ile artırılabileceği, bunu da ancak kaliteli akademisyenleri (hiçbir ayrım gözetmeksizin) kendisine çekebilen üniversitelerin yapabildiği hususları bu bölümün en göze çarpan sonuçları arasındadır. Üniversiteler sadece meslek edinmek ve dünya çapında rekabet yeteneği kazanmaya hazırlanmak için sınırlandırılmış bir yaş grubuna hitap eden bir ortam değil, aynı zamanda, bireylerin sonsuz öğrenme isteğine cevap veren kurumlar olmalıdır. Bu anlamda, günümüzde öğrenme hayat boyu formlara dönüşmüş ve artan beklentiler üçüncü bahar üniversitelerini ortaya çıkarmıştır. Önceden, üniversitelerin bünyesinde, genç öğrencilerle birlikte derse giren ileri yaşlardaki öğrenenler için artık ayrı bölümler açılmıştır. Bunun yanında, dünyayı etkisi altına alan küreselleşme dalgası uluslararası öğrencileri barındıran derslikler açılmasını gerektirmiştir. Bu örneklerden, üniversitelerin gelişim ve değişim süreçlerinde kendisini dönemin ihtiyaçlarına göre şekillendirerek, dünyada olup bitenlerden etkilenirken, dünyaya yön verecek bireyleri bünyesine çekerek dünyayı değiştirdiği söylenebilir.

Kaynaklar

Arıkan, İ. (2011). Türk anayasa hukukunda yükseköğretim. *Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,* Ankara.

Aypay, A. (2015). *Eğitim politikası.* Ankara: PegemA.

Ataünal, A. (1998). *Türkiye'de yükseköğretim.* Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yükseköğretim Genel Müdürlüğü.

Bakioğlu, A., Baltacı, R. (2010). *Akreditasyon eğitimde kalite.* Ankara: Nobel.

Bakioğlu, A., Hacıfazlıoğlu, Ö. (2007). Academics' Perceptions of Private University Establishment Standards and Teaching Quality. İçinde *Handbook of Teacher Education, Globalization, Standards.* Townsend, T. ve Bates, R. (Ed) Springer (ss. 157-176). New York.

Bakioğlu, A., Ülker, N. (2015). *Üniversitede akreditasyon*. Ankara: Nobel.

Boles, J. B. (2007). *University builder: Edgar Odell Lovett and the Founding of the Rice Institute.* Louisiana State University Press (LSU Press).

Bursalıoğlu, Z. (1991). "Karşılaştırmalı Üniversite Yönetimi". *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, 24*(2), 677-685.

Dalğar, H., Tunç, H., Kaya, M. (2009). Bölgesel kalkınmada yükseköğretim kurumlarının rolü ve Bucak örneği. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 1*(1), 39-50.

Domez, E. O., Dominguez, J. L. S. (2014). Policies of accountability, decentralization, efficiency, quality and relevance: A description of their adoption and practice. İçinde *Comparative Analysis of Higher Education Systems.* Kariwo, M., Gounko, T. ve Nungu, M. (Eds). NLD: Sense. (ss. 73-88). Rotterdam.

Erdem, A. R. (2004). Türkiye'de yükseköğretim ve değişimi. *Üniversite ve Toplum Dergisi, 4*(2).

Erdem, A. R. (2005). Üniversitelerimizin bilim tarihimizdeki yeri. *Üniversite ve Toplum Dergisi, 5*(1).

Gidatarim.edu.tr. (2015). http://www.gidatarim.edu.tr/kgtu-hakkinda adresinden 20.09.2015 tarihinde erişilmiştir.

Hendrickson, R.M., Lane, J.E., Harris, J.T., Dorman, R.H. (2013). *Academic leadership and governance of higher education: a guide for trustees, leaders, and aspiring leaders of two- and four-year ınstitutions.* Virginia: Stylus Publishing.

Hulicka, M. (2012). External and internal sources of financing for universities. The practice of governance. İçinde Kwiek, M. ve Kurkiewicz, A. (2012*). Modernisation of European Universities : Cross-National Academic Perspectives. Higher Education Research and Policy.*

Jinghuan, S. (2011). The foundation and trends of undergraduate education reform in China's research universities: The case of Tsinghua university. *Chinese Education and Society, 44*(5), 67–83.

Kariwo, M., Gounko, T., Nungu, M. (2014). *Comparative analysis of higher education systems: Issues, challenges and dilemmas.* Rotterdam, NLD: Sense.

Kiaritha, N., Waiganjo, M., Nungu, M. (2014). Adding value to knowledge or eroding the quality of education? A critical examination of the module II degree programmes in Kenyan universities. İçinde *Comparative Analysis of Higher Education Systems.* Kariwo, M., Gounko, T. ve Nungu, M. (Eds). NLD: Sense. (ss. 59-71). Rotterdam.

Knight, A., La Placa, V. (2013). Healthy universities: Taking the university of Greenwich healthy universities initiative forward. *International Journal of Health Promotion and Education, 51*(1), 41–49.

Korkut, H. (1992). Türkiye'de üniversite açma politikası. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, 25*(1), 69-91.

McDonald, J., Dominguez, L. A. (2015). Developing university and community partnerships: A critical piece of successful service learning. *Journal of College Science Teaching, 44*(3), 52-56.

McGee, P. (2006). Corporate universities: Competitors or collaborators? *The Journal of Human Resource and Adult Learning, 2*(1), 28-32.

MEB (2015). http://www.meb.gov.tr/meb/hasanali/egitimekatkilari/anaindex.html adresinden 2. 5.2015 tarihinde erişilmiştir.

Polat, S. (2009). *Türkiye'de eğitim politikalarının fırsat eşitsizliği üzerindeki etkileri.* Ankara: DPT (Sosyal Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü).

Rosovsky, H. (1996). *Üniversite: Bir dekan anlatıyor.* Süreyya Ersoy (Çev.). Ankara: Tübitak.

Shan, H. ve Guo, S. (2014). Massification of Chinese Higher Education: Opportunities and Challenges in a globalizing Conext. İçinde *Comparative Analysis of Higher Education Systems*. Kariwo, M., Gounko, T. ve Nungu, M. (Ed). NLD: Sense. (ss. 9-23). Rotterdam.

TC Anayasası (1961) Anayasası. http://www.anayasa.gen.tr/1961ay.htm adresinden 01.05.2015 tarihinde erişilmiştir.

TDK. (2015). Büyük Türkçe Sözlük. http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_btsvearama=kelimeveguid=TDK.GTS.55297dc4692b05.38571274 adresinden 10.05.2015 tarihinde erişilmiştir.

UNESCO. (2013). UNESCO Institute for Statistics. http://www.uis.unesco.org/ Pages/ default.aspx adresinden 20.03.2018 tarihinde erişilmiştir.

Webster,. (2015). http://dictionary.reference.com/browse/university?s=t adresinden 10.05.2015 tarihinde erişilmiştir.

Weik, E. (2011). The emergence of the university: A case study of the founding of the University of Paris from a neo-institutionalist perspective, *Management ve Organizational History, 6*(3), 287-310.

World Bank. (2000). Higher education in developing countries: Peril and promise. http://siteresources.worldbank.org/EDUCATION/Resources/27820010990798 77269/547664-1099079956815/peril_promise_en.pdf adresinden 02.05.2015 tarihinde erişilmiştir.

YÖK. (2015). Yükseköğretim Kurumu. http://www.yok.gov.tr/web/guest/tarihce adresinden 27.03.2015 tarihinde erişilmiştir.

YÖK. (2018). YÖK istatistikleri. https://istatistik.yok.gov.tr/ adresinden 20.03.2018 tarihinde erişilmiştir.

Yükseköğretim Kanunu. (1981). http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2547.pdf adresinden 12.04.2015 tarihinde erişilmiştir.

http://english.cau.edu.cn/col/col5408/index.html adresinden 30.09.2015 tarihinde erişilmiştir.

http://www.naval-acad.bg/En/index-en.html adresinden 15.10.2015 tarihinde erişilmiştir.

http://insideislam.wisc.edu/2012/02/important-sites-university-of-al-qarawiyyin/ adresinden 16.10.2015 tarihinde erişilmiştir.

Bölüm 13

Yabancı Uzman ve Danışmanların Türk Eğitim Politikasına Etkileri

Ayşen Bakioğlu ve Mithat Korumaz

Özet

Birinci bölümün girişinde de ifade edildiği gibi eğitim politikası, devletin eğitimle ilgili yapmayı ya da yapmamayı tercih ettiği her şeyi kapsamaktadır. Bu bağlamda en önemli hususlardan biri devletin eğitim politikasıyla ilgili tercihlerini kimlerin belirlediği veya etkilediğidir. Türkiye'de herhangi bir alanda politika belirlemek ya da karar almak için yabancı uzmanlara danışmak son dönem Osmanlı mirası olarak değerlendirilebilir. Türkiye'de Cumhuriyet döneminin özellikle ilk yıllarında (1924-1957) yoğun olarak yabancı uzmanların ve danışmanların görüşlerine başvurulmuş ve izlenecek eğitim politikaları bu görüşlerin etkisi altında şekillendirilmiştir. Bu dönemde John Dewey, Kuhne, Omer Buyse ve Albert Malche gibi eğitimin farklı alanlarında uzmanlaşmış bilim insanları Türkiye'ye davet edilmiş ve kendi uzmanlık alanlarıyla ilgili olarak Türkiye'nin mevcut durumu hakkında raporlar hazırlamışlardır. Hatta bu uzmanlardan bazılarının Türkiye'ye olan ilgisinin ülkelerine döndükten sonra da devam ettiğini söylemek mümkündür. Bu uzmanlar kendi alanlarıyla ilgili olarak politika önerilerinde de bulunmuşlardır. Yabancı uzmanların eğitimle ilgili önerileri o günün şartlarına göre değerlendirilmiş, getirilen öneriler kimi zaman en önemli politika kararlarına doğrudan etki etmiş kimi zaman da beklenen etkiyi ve değişimi sağlayamamıştır. Türk Eğitim Sistemi hakkında en geniş kapsamlı çalışmayı yürüten John Dewey'in de belirttiği gibi ne bu uzmanlar Türkiye'deki problemleri tam olarak anlayabilmiş ne de önerdikleri değişiklikler tam olarak Türkiye gerçekliğine uyabilmiştir. Yapılan bilimsel çalışmalarda yabancı uzmanların raporlarının ve önerilerinin getirdiği pek çok yenilik olumlu ve olumsuz yönleriyle, bazen toplu bir şekilde bazen de tek tek tartışma konusu edilmiştir. Ancak Cumhuriyetin ilk yıllarından bu yana çok önemli değişiklikler ve gelişmelere sahne olan Türk Eğitim politikasının mevcut yapısının oluşmasında yabancı uzmanların ve danışmanların etkisinin göz ardı edilemeyecek kadar önemli olduğu iddia edilebilir. Bu bölümde konuyla ilgili farklı bakış açıları bir araya getirilerek yabancı uzman ve danışmanların Türk Eğitim politikasına etkilerini anlamaya yönelik bütüncül bir anlayış geliştirilmeye çalışılmıştır.

Kaynaklar

Adıvar, H. E. (2009). *Türkiye'de şark-garp ve Amerikan tesirleri.* İstanbul: Can Yayınları.

Akçay, R. C. (2003). Küreselleşme, eğitimsel yoksunluk ve yetişkin eğitimi. *Milli Eğitim Dergisi, 159.*

Akdağ, Ö. (2008). Cumhuriyet'in ilk yıllarında eğitim alanında yabancı uzman istihdamı (1923-40). *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 1*(1), 45-77.

Akgün, S., Uluğtekin, M. (1989). Misak-ı maarif. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi,1*(3), 285-349.

Akkutay, Ü. (1996). *Milli eğitimde yabancı uzman görüşleri*. Ankara: Avni Akyol Kültür ve Eğitim Ümit Vakfı Yayınları.

Aras N.K., Dölen E., ve Bahadır O. (2007*). Türkiye'de üniversite anlayışının gelişimi (1861-1961)*. Ankara: TÜBA Yayınları.

Arslan A. (1995). *Darülfünun'dan üniversiteye*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.

Ata, B. (1998). John Dewey ve Türkiye'de ilköğretimde tarih öğretimi (1923–1930). Atatürk'ün Cumhuriyetin İlanından Sonraki Hedefleri Sempozyumu, 57-77.

Ata, B. (2001). 1924 Türk basını ışığında Amerikalı eğitimci John Dewey'nin Türkiye seyahati. *G.Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, 21*(3), 193-207.

Ayaz, N. (1948). *Türkiye Cumhuriyeti milli eğitimi kuruluşlar ve tarihçeler*. Ankara: MEB Basımevi.

Bakırtaş, T., Kandemir, O. (2010). Gelişmekte olan ülkeler ve beyin göçü: Türkiye örneği. *Kastamonu Eğitim Dergisi, 18*(3), 961-974.

Beals, L. (1955). *Rehberliğin lüzumu hakkında rapor.* İstanbul: MEB Basımevi

Berkes, N. (2012). *Türkiye'de çağdaşlaşma*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Bilgenoğlu, A. (2007). *Osmanlı devletinde Arap milliyetçi cemiyetleri*. Antalya: Ufuk Matbaacılık.

Binbaşıoğlu, C. (1999*). Cumhuriyet dönemi eğitim bilimleri tarihi*. Ankara: Eğitim Araştırma ve Geliştirme Merkezi Yayınları.

Başgöz, İ., Wilson, H. E. (1968). *Türkiye Cumhuriyetinde eğitim ve Atatürk*. Ankara: Dost yayınları.

Başgöz, İ. (1999). *Türkiye'nin eğitim çıkmazı ve Atatürk*. Ankara: Pan Yayıncılık.

Buyse, O. (1939). *Teknik öğretim hakkında rapor.* İstanbul: Devlet Basımevi.

Canevi, F.P., Anton, J. (2007). *Cumhuriyet, eğitim reformu ve Dewey*. İstanbul: Forum İstanbul Enstitüsü Yayınları.

Cevizlier, N., Cevizlier, E. (2004). Amerika büyükelçisi Charles H. Sherrill'in raporuyla İsmet Paşa Kız Enstitüsü (Ankara). *Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi, 9*, 181-186.

Çetin, O. U. (2015). Küreselleşmenin eğitimin farklı boyutları üzerindeki etkileri. *Çağdaş Yönetim Bilimleri Dergisi, 1*(1), 1-19.

Dewey, J. (1924). Secularizing a theocracy. *The New Republic,* 40, 69-71.

Dewey, J. (1924). Angora, the new. *The New Republic, 40*, 169-170.

Dewey, J. (1924). The Turkish tragedy. *The New Republic, 40*, 268-269.

Dewey, J. (1924). Foreign schools in Turkey. *The New Republic, 41*,40 -42.

Dewey, J. (1925). The problem of Turkey. *The New Republic. 41,* 162-163.

Dewey, J. (1939). *Türkiye maarifi hakkında rapor*. İstanbul: Devlet Basımevi.

Dursunoğlu, C. (1961). *Türkiye'de karma eğitim*. Ankara: İmece

Efendioğlu, A., Berkant, H. G., Aslantaş, Ö. (2010). John Dewey'in Türk maarifi hakkında raporu ve Türk eğitim sistemi. 1.Ulusal Eğitim Programları ve Öğretim Kongresi. Balıkesir.

Ergen, N., Metin M. (1983). *Türkiye'de meslek eğitimi ve sorunları, Türk eğitim derneği VI. eğitim toplantısı.* Ankara: Şafak Matbaası.

Ergün, M. (1997). *Atatürk dönemi Türk eğitimi*. Ankara: Ocak Yayınları.

Ewing, T. E. (2005). *Revoulution and pedagogy ınterdisiplinary and transnational perspectives on educational foundation*. New York: Palgrave Macmillian.

Fullbright (2015). Fulbright programı hakkında. 20.09.2015 tarihinde http://www.fulbright.org.tr/PageDetail.aspx?id=2 adresinden erişilmiştir.

Gömleksiz, M. N., Kılınç, H. H. (2012). Küreselleşmenin eğitim programları üzerindeki etkisine ilişkin akademisyen görüşleri: Nitel bir çalışma. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 9*(17), 397-413.

Güler, Y. (2005). Osmanlı Devleti dönemi Türk-Amerikan ilişkileri (1795-1914). *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi, 6*(1), 227-240.

Gündüz, M. (2008). Son dönem Osmanlı aydınlarının yeni birey ve toplum oluşturma düşünceleri. *Erdem, 10*(51), 137-167.

Gündüz, M. (2008b). Osmanlı modernleşmesinin temel dinamiği eğitim ve paradoksal sonuçları. *Muhafazakâr Düşünce, 4*(16-17), 165-185.

Gürkan, K. İ. (1971). *Darülfünun grevi.* İstanbul: Harman Yayınları.

Kafadar, O. (1997). *Türk eğitim düşüncesinde batılılaşma*. Ankara:Vadi Yayınları

Kalaycıoğulları, İ. (2009). Darülfünûn'dan üniversite'ye gelenek'ten araştırma'ya. Ankara Üniversitesi, *Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi, 48*(1), 43-59.

Kılıç, E. (2008). Demokrat parti dönemi milli eğitim politikası (1950–1960). *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.*

Kirby, F. (2010). *Türkiye'de köy enstitüleri*.(Çev. Berkes, N, 2010). İstanbul: Tarihçi Kitabevi.

Kocatürk, U. (2013). Atatürk'ün üniversite reformu ile ilgili notları. 25.05.2014 tarihinde http://www.atam.gov.tr/dergi/sayi-01/ataturkun-universite-reformu-ile-ilgili-notlari adresinden 28/06/2016 tarihinde erişilmiştir.

Köse, İ. (2011). Amerikan arşiv belgelerinde Türk-Amerikan ilişkilerinin başlaması, 1830 tarihli ticaret ve seyrüsefayin antlaşması. *Türk Dünyası Araştırmaları, 97*(193), 145-188.

Kühne, A. (1939). *Mesleki terbiyenin inkişafına dair rapor*. İstanbul: Devlet Basımevi.

Kurtuluş B. (1999). *Amerika Birleşik Devletleri'ne Türk göçü: Göç süreci ve özellikler*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı: İstanbul.

Lewis, B. (2008). *Modern Türkiye'nin doğuşu*, Çev. Boğaç Babür Turna. Ankara: Arkadaş Yayınları.

Malsche, A. (1939). *İstanbul darülfünun'u hakkında rapor*. İstanbul: Devlet Basımevi.

MEB. (2014). *Talim terbiye kurulunun kuruluşu ve teşkilat yapısı.* 25.05.2014 tarihinde http://ttkb.meb.gov.tr/www/teskilat-semasi/icerik/61 adresinden ulaşılmıştır.

Namal, Y., Karakök, T. (2011). Atatürk ve üniversite reformu (1933). *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi,1*(1), 27-35.

Okur, M. (2005). Milli mücadele ve cumhuriyetin ilk yıllarında milli ve modern bir eğitim sistemi oluşturma çabaları. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 5*(1), 199-217.

Quataeret, D. (2005). *The Ottoman Empire 1700-1922*. Londra: Cambridge Press.

Özata, M. (2006). *Atatürk, bilim ve üniversite*. Ankara: TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları.

Özüdoğru, F., Adıgüzel, O. C. (2013). İngilizce öğretim elemanı asistanlığı programı kapsamında istihdam edilen İngilizce öğretim elemanı asistanlarının profillerinin incelenmesi. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 9*(1), 57-69.

Resmi Gazete (1950). No: 7460

Rufi, J. (1953). *Türkiye'de ortaöğretim müşahedeler, problemler ve tavsiyeler*. Ankara: MEB Basımevi.

Sağın, F.G. (2011). *1933'te ne oldu? 2011 Türkiye'sinden 'son devrim'in çözümlemesi.* Uluslararası Yükseköğretim Kongresi: Yeni Yönelişler ve Sorunlar (UYK-2011), 27-29 Mayıs 2011, İstanbul.

Selvi, H., Demirkol, K. (2012). Osmanlı Devletinde Amerika Birleşik Devletleri vatandaşlarının hukuku ve karşılaşılan bazı problemler. *History Studies, 4*(1), 334-349.

Soydan, A. (2002). Kadın kimliğinin oluşması çerçevesinde mesleki teknik eğitim (Cumhuriyet ideolojisinin kuruluş sürecinde kız enstitüleri 1923-1940). *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları,1,* 269-288.

Şanal, M., Karagöz, S. (2006). Türk eğitim tarihi içerisinde kayseri Zincirdere köy muallim mektebi ve faaliyetleri. *Millî Eğitim, 172*, 183-202.

Şahin, M. (1999). Osmanlı Devleti'nde yabancı uzmanlar aracılığıyla batılılaşma çabaları. *Milli Eğitim Dergisi, 143,* 87-90.

Tanin Gazetesi, (1924, 16 Ağustos). Profesör Dewey'nin terbiye sistemi. www.taningazetesi.com

Tompkins, E. (1954). *Türkiye Cumhuriyeti orta dereceli okullarda organizasyon, idare ve teftiş*. İstanbul: MEB.

Tunçkanat, H. (2006). *İkili anlaşmaların içyüzü*. İstanbul: Kaynak Yayınları.

Turan, S. (2000). John Dewey's Report of 1924 and his recommendations on the Turkish educational system revisited. *History of Education, 29*(6), 543-555.

Turan, S. (1997). John Dewey's Report of 1924 on Turkish Educational System. American Educational Research Association's Annual Meeting Chicago, Illinois, USA.

Turhan, M. (2010). *Kültür değişmeleri sosyal psikolojik politikalar bakımından bir tetkik*. İstanbul: Çamlıca Yayınları

Türk ve Dünya Ünlüleri Ansiklopedisi (1984). *Alexandre Blacque, 2*, 92-93.

Ünal, U. (2008). *Meclis-i Kebir-i Maarif*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Vakit Gazetesi, (24 Temmuz 1924). Ecnebi Uzman John Dewey'nin Görüşmeleri.www.vakit.com

Vatan Gazetesi, (6 Kasım 1959). Türkiye Eğitim Milli Komisyonu Raporu. www.vatan.com

Widmann H. (2000). *Atatürk ve üniversite reformu*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Yavuzer, H. (2010). Eğitim durumu ve beyin göçü bakımından Amerika'daki Türkler. *Karadeniz-Blacksea-Черное море, 8*, 89-107.

Yıldız, K. (2007). Malche raporu'nun 75. yıldönümü'nde YÖK strateji raporu. *Cumhuriyet Bilim Teknik*, Sayı: 1058.

Yıldız, A. (2012). Niyazi Berkes ve "Türkiye'de çağdaşlaşma"nın gelişimi. *Sosyoloji Konferansları, 46,* 1-33.

Yılmaz, M. (2013). Ahmed Cevdet Paşa'nın tarih felsefesi. Gelecek Geçmişi Tartışıyor Ulusal Tarih Öğrenci Sempozyumu Bildirisi. 2-4 Mayıs 2013 Isparta.

Bölüm 14

Medyanın Eğitim Politikalarına Etkisi

Ayşen Bakioğlu ve Bahar Doğan

Özet

Günümüzde dünya bilgi ve nüfus patlaması olmak üzere iki temel problemle yüzleşmektedir. Dünya çapında sosyal ve teknolojik değişimler bilginin hızla yayılmasıyla şekillenmektedir. Bilginin yeni sınırları günden güne yeni bakış açıları yaratmakta ve çok hızlı anlayışları da beraberinde getirmektedir. Medya aracılığıyla üretilen politikaların kişilere aktarılması ve açıklanması, gelişen anlayışları çeşitlendirmektedir. Medyanın eğitim politikalarının planlanmasına, uygulanmasına ve değerlendirilmesine ilişkin yönlendirici işlevi eğitim sistemlerinin inşası sürecinde etkin rol oynamaktadır. Bu bölüm; medya ve eğitim politikası ilişkisini gerek kuramsal gerekse örnek haberlerin politikalar üzerindeki dönüştürücü etkisini ortaya koymaktadır.

Kaynakça

Althusser, L. (1995). *İdeoloji ve devletin ideolojik aygıtları*, (Çev. Tümertekin, A.). İstanbul: İthaki Yayınları,

Arabacı, C. (2004). *Basın ve siyaset üzerine, medyada yeni yaklaşımlar (*Ed. Işık, Metin), Konya: Eğitim Yayınları.

Arslan, A. (2006). Medyanın birey, toplum ve kültür üzerine etkileri. *International Journal of Human Sciences*, *1*(1), 1-12.

Arslan, A. (2001). Türk medya elitleri: bir durum tespiti. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, *8*, 135-164.

Bernays, E. L. (1928). Manipulating public opinion: The why and the how. *American journal of Sociology*, *33*(6), 958-971.

Buras, K. (2011). Race, charter schools, and conscious capitalism: On the spatial politics of whiteness as property (and the unconscionable assault on black New Orleans). *Harvard Educational Review*, *81*(2), 296-331.

Chomsky, N. (1993). Medya denetimi: Immediast bildirgesi, (Ş. Süer, Çev.), İstanbul: Tüm Zamanlar Yayıncılık.

Erdoğan, İ., Alemdar, K. (2002). *Öteki kuram.* Ankara: Erk Yayınları.

Fullan, M. (2000). The return of large-scale reform. Journal of Educational Change, 1, 5–28.

Gerbner, G., Gross, L., Morgan, M., Signorielli, N. (1982). Charting the mainstream: Television's contributions to political orientations. *Journal of communication*, *32*(2), 100-127.

Gerbner, G. (1972). Communication and social environment. *Scientific American*, *227*, 152-160.

Hardy, C., Grant, D., Oswick, C., Putnam, L. (2005). Book Review: Diss-ingdiscourse? A Response. *OrganizationStudies*, *26*(5), 799-804.

Hasan, M. (2010). *Massmedia's impact on educational outcomes in developing countries: Evidence from Pakistan.* Yayımlanmamış doktora tezi thesis submitted to the Faculty of the Graduate School of Arts and Sciences of Georgetown University Washington, DC.

İsmail, N. (2015). The ıntegration of new media in schools: Comparing policy with practice. *International Education Studies, 8*(12), 231-240.

Kabacalı, A. (1990). Başlangıçtan Günümüze Türkiye'de Basın Sansürü, Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, İstanbul.

Kuçuradi, İ. (2009). *Çağın olayları arasında*. Türkiye Felsefe Kurumu.

LeGreco, M. (2012). Working with policy: Restructuring healthy eating practices and the circuit of policy communication. *Journal of Applied Communication Research*, *40*(1), 44-64.

Lingard, B. (2013). İsmail, N. (2015). The ıntegration of new media in schools: Comparing policy with practice. *International Education Studies, 8*(12), 231-240.

Politics, policies and pedagogies in education: The selected works of Bob Lingard. Routledge.

Locksley, G. (2009). *The Media and Development: What'stheStory?* World Bank Working Paper No 158.

Louw, E. (2006). *The media and political process*. Sage.

Luke, A. (2002). 5. Beyond science and ideology critique: Developments in critical discourse analysis. *Annual review of applied linguistics*, *22*, 96-110.

Malin, J. R., Lubienski, C. (2015). Educational Expertise, Advocacy, and Media Influence. *education policy analysis archives*, *23*(6), 10-25.

Manyozo, LinjePatrick. 2008. Communicationfor Development: A historicaloverview. InReportspreparedfor UNESCO on theoccasion of the International Association of Media andCommunicationResearch (IAMCR) 50th Anniversary Conference 2007: Media, communication, information: Celebrating 50 years of theoriesandpractice. UNESCO 2008, Reference number CI/EO/2008/RP/1.

McDonnell, L. M. (2009). Repositioning politics in education's circle of knowledge. *Educational Researcher*, *38*(6), 417–427.

Öztürk, Ş. (2015). Politik organizasyon olarak devlet ve kapitalizm. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (36).

Pew Research Center's Internet, American Life Project. (2016). Social Networking. Available: http://www. pewinternet.org/topics/social-networking/. Adresinden erişilmiştir.

Pomerantz, J., Hank, C., Sugimoto, C. R. (2015). The state of social media policies in higher education. *PloS one*, *10*(5), 1-17.

Savaş, G. (2006). Kitle iletişim araçlarına eleştirel bir yaklaşım. *International Journal of Human Sciences*, *1*(1), 1-5.

Strömberg, D. (2004). Mass media competition, political competition, and public policy. *The Review of Economic Studies*, *71*(1), 265-284.

Thomas, S. (2005). *Education policy in the media: Public discourses on education*. Tenerife, Qld.

Tokgöz, O. (2008). *Siyasal iletişimi anlamak.* Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

UNESCO (1980). Many Voices, One World: Communication and Society Today and Tomorrow: Towards a New More Just and More Efficient World Information and Communication Order. (The MacBride report). Paris.

Wallace, M. (1995). The contribution of the mass media to the education policy process. *International Journal of Educational Reform*, *4*(2), 124-130.

Wallace, M. (2006). Discourse of derision: The role of the mass media within the education policy process. *Journal of Education Policy, 8*(4), 321-327.

Yüksel, E. (2001). *Medyanın gündem belirleme gücü.* Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları.

http://www.sabah.com.tr/egitim/2015/08/05/ogretmenlere-rotasyon-mujdesi adresinden 18.05.2016 tarihinde erişilmiştir.

http://www.ntv.com.tr/egitim/ozel-okul-ogrencilerine-verilecek-tesvik-miktari-aciklandi,_wMuViVqZ0GbsIFNRweQWA adresinden 18.05.2016 tarihinde erişilmiştir.

http://www.sabah.com.tr/gundem/2015/03/26/kpss-hirsizlari-boyle-yakalandi adresinden 18.05.2016 tarihinde erişilmiştir.

http://www.milliyet.com.tr/bakanlik-onunde-atama-eylemi-gundem-1940710/ adresinden 18.05.2016 tarihinde erişilmiştir.

Kısım 4
ÇEŞİTLİ ÜLKELERDE BAZI EĞİTİM POLİTİKASI UYGULAMALARI

Bölüm 15
Evde Okul Politikası: Amerika, Kanada ve Avustralya Örneği

Bölüm 16
Göç ve Mülteci Eğitim Politikaları: Kanada, Hollanda, Amerika

Bölüm 17
Eğitim Sendika ve Birliklerinin Eğitim Politikalarına Etkileri

Bölüm 18
Türkiye'de Okul Yöneticisi Seçme Politikası

Bölüm 19
Araştırma Üniversiteleri Açma Politikası: Batı Deneyimi

Bölüm 15

Evde Okul Politikası: Amerika, Kanada ve Avustralya Örneği

Ayşen Bakioğlu, Mehmet Uğuz ve Pelin Karaduman

Özet

Bu bölümde, öncelikle evde okul sistemi ile alakalı ön bir bilgi sunulduktan sonra, önce Amerika'da uygulanan evde okul sistemi ile ilgili detaylı bir literatür taraması sunulmuş ve sonrasında Kanada ve Avustralya'da uygulanan evde okul sistemleri detaylı bir inceleme ile verilmiş olup, yabancı ülkelerde uygulanan evde okul sisteminin ülkemizde nasıl ve ne şekilde uygulanabileceği hususunda önerilere yer verilmiştir. Genel hatlarıyla incelendiğinde her üç ülkede gözlenen evde okul uygulamalarında paralellikler olmakla birlikte, denetim noktasında Avustralya'da gözlemlenen evde okul uygulamasının daha sıkı denetim altında olduğu görülmektedir. Yapılan araştırmalar, evde okul uygulamasına tabi olmuş öğrencilerin başarı düzeylerinin diğer eğitim sitemlerine tabi olan öğrencilerden daha ileride olduğunu ortaya koymaktadır. Ülkemiz açısından, bir alternatif olarak evde okul uygulamasına dönük en azından bir projeksiyon çalışması yapılmasının faydalı olacağı söylenebilir.

Kaynaklar

Alpha Omega (2017). Weaver. https://www.aop.com/curriculum/weaver, web adresinden 01/04/2017 tarihinde alınmıştır.

Arai, A. B. (2000). Reasons for home schooling in Canada. *Canadian Journal of Education/Revue canadienne de l'education*, 204-217.

Barratt-Peacock, J. (2003). Australian home education: A model. *Evaluation, Research in Education*, *17*(2-3), 101-111.

Basham, P. (2001). Home Schooling: From the Extreme to the Mainstream. Vancouver, Canada: Fraser Institute

Basham, P., Merrifield, J., Hepburn, C. R. (2007). *Home schooling: From the extreme to the mainstream*. Second Edition. Vancouver, Canada: Fraser Institute.

BC Ministry of Education (2017). Student Statistics - 2016/17 Province - Public and IndependentSchoolsCombined. https://www.bced.gov.bc.ca/reports/pdfs/student_stats/prov.pdf, web adresinden 5/04/2017 tarihide alınmıştır.

Blok, H. (2004). Performance in home schooling: an argument against compulsory schooling in the Netherlands. *International review of Education*, *50*(1), 39-52.

California Association for the Gifted A Position Paper. http://c.ymcdn.com/sites/www.cagifted.org/resource/resmgr/docs/position09hg.pdf?hhSearchTerms=%22homeschooling%22 adresinden 30.05.2016 tarihinde erişilmiştir.

Campbell, P. L. R. (2012). *A qualitative analysis of parental decision-making in regards to homeschooling*. Doktora Tezi. Michigan State University

Duma, T. K., Gates, S., Schwarzer, D. R. (2010). Evidence for homeschooling: Constitutional analysis in light of social science research. *Widener Law Review*. *16*(63), 63-87.

Faris, P. (2006). Home Education In Canada. National Poll Of Home-Schooling Families Shows Startling Results. http://www.imfcanada.org/sites/default/ files/ Home_Education.pdf, web adresinden 29/03/2017 tarihinde alınmıştır.

Fletcher, L.M. (2014). How to Homeschool in Canada. http://thecanadianhome schooler.com/wp-content/uploads/2014/08/How-to-Homeschool-in-Canada.pdf, web adresinden 28/03/2017 tarihinde alınmıştır.

Gaither, M. (2017). *The Wiley Handbook of Home Education*. John Wiley, Sons.

Harding, T., Farrell, A. (2003). Home schooling and legislated education. *Australia, New Zeland Journal of Law*, *1*(2), 125-133.

Hemphill, L. (2005). Distributed Learning: Definitions We Can Use. http://edscourses.ucsd.edu//tep290/fa05/final-papers/sdlcFinalLibby.pdf, web adresinden 31/03/2017 tarihinde alınmıştır.

Home Schooling Review, October (2003). http://education.qld.gov.au/ publication/production/reports/homeschooling.pdf adresinden 30.05.2016 tarihinde erişilmiştir.

HSLDA (2017d). HSLDA New York State. https://www.hslda.org/hs101/NY.aspx, web adresinden 29/03/2017 tarihinde alınmıştır.

HSLDA (2017b). Home Schooling New Mexico. https://www.hslda.org/hs101/NM.aspx?State=NM,, web adresinden 30/03/2017 tarihinde alınmıştır.

HSLDA. (2017a). Homeschool Laws in Your State. https://www.hslda.org/laws/default.asp, web adresinden 29/03/2017 tarihinde alınmıştır.

HSLDA. (2017c). Virginia Organizations. https://www.hslda.org/orgs/default.aspx?State=VA#tabs-2

Humason, J. (2012). *Homeschoolers on homeschooling: In their own words*. Doktora Tezi. The University of Toledo

Kauffman, P., Chen, X., Choy, S. P., Chandler, K. A., Chapman, C. D., Rand, M. R., Ringer, C. (1998). *Indicators of school crime and safety, 1998. US Departments of Education and Justice*. Washington, DC.

Krause, J. M. (2012). Homeschooling: Constructing or deconstructing democracy? Yüksek Lisans Tezi. California State University

Kreager Jr, R. (2010). Homeschoooling: The future of education's most basic ınstitution. *Unıversıty Of Toledo Law Revıew, 42*, 227-252.

Lines, P. (1991). Home Instruction and Growth of The Movement. Ed: Jane Van Galen, Mary Anne Pitman. *Homeschooling. Political, Historical,and Pedagogical Perspectives* içinde (s.9-41). Greenwood Publishing Group.

Lips, D., ve Feinberg, E. (2008*). Homeschooling: A Growing Option in American Education.* Backgrounder. No. 2122. *Heritage Foundation*. http://files.eric.ed.gov/fulltext/ED501498.pdf, web adresinden 29/03/2017 tarihinde alınmıştır.

Martin-Chang, S., Gould, O. N., ve Meuse, R. E. (2011). The impact of schooling on academic achievement: Evidence from homeschooled and traditionally schooled students. *Canadian Journal of Behavioural Science/Revue canadienne des sciences du comportement*, *43*(3), 195-202. https://www.researchgate.net/ publication/232544669_The_Impact_of_Schooling_on_Academic_Achievement_Evidence_From_Homeschooled_and_Traditionally_Schooled_Students, web adresinden 04/04/2017 tarihinde alınmıştır.

Mazama, A., Lundy, G. (2013). African American homeschooling and the question of curricular cultural relevance. *The Journal of Negro Education*, *82*(2), 123-138.

Miser, B. (2005). *Absolute Beginner's Guide to Homeschooling.* Que Publishing

Murphy, J. (2012). *Homeschooling in America: Capturing and assessing the movement*. Corwin Press.

Oblinger, D. G., ve Maruyama, M. K. (1996). *Distributed learning* (Vol. 14). Cause Professional Paper Series 14.Boulder, CO: Cause. https://net.educause.edu/ir/ library/pdf/pub3014.pdf web adresinden 31/03/2017 tarihinde alınmıştır.

Oblinger, D., Barone, C. A., ve Hawkins, B. L. (2001). *Distributed education and its challenges: An overview* (Vol. 1). Washington, DC: American Council on Education. http://wwmr.us/educate/readings/distributed-learning-01.pdf, web adresinden 31/03/2017 tarihinde alınmıştır.

Pelt, D. N. (2015). Home Schooling İn Canada. Fraser Institute. https://www.fraser institute.org/sites/default/files/home-schooling-in-canada-2015-rev2.pdf, web adresinden 28/03/2017 tarihinde alınmıştır.

Priesnitz, W. (2016). A History of the Modern Canadian Homeschooling/Unschooling Movement. http://www.life.ca/lifelearningca/articles/history_of_Canadian_homeschooling_movement.htm, web adresinden 05/04/2017 tarihinde alınmıştır.

Ray (2016a). Research Facts on Homeschooling. *National Home Education Research Institute* (NHERI). https://www.nheri.org/ResearchFacts.pdf, web adresinden 01/04/2017 tarihinde alınmıştır.

Ray (2016b). Homeschool SAT Scores for 2014 Higher Than National Average. https://www.nheri.org/research/nheri-news/homeschool-sat-scores-for-2014-higher-than-national-average.html, web adresinden alınmıştır.

Ray, B. D. (2015). Research Facts on Homeschooling. *National Home Education Research Institute*. http://files.eric.ed.gov/fulltext/ED556234.pdf, web adresinden 28/03/2017 tarihinde alınmıştır.

Registration for Home Schooling in NSW (2013) http://www.boardofstudies. nsw.edu.au/parents/pdf_doc/home-edu-info-pack-13.pdf adresinden 30.05.2016 tarihinde erişilmiştir.

Rudner, L. M. (1999). The Scholastic Achievement of Home School Students. ERIC/AE Digest. ERIC Development Team. http://ericae.net/digests/tm9905.pdf, web adresinden 07/04/2017 tarihinde alınmıştır.

Smith, C. (2010). *The Evidence of the Superiority of Home Education over Conventional Schooling. A New Zealand Home Educator's Guidebook.* New Zealand: The Home Education Foundation. http://hef.org.nz/wp-content/uploads/2012/10/24-pages-of-research-quotes.pdf, web adresinden 07/04/2017 tarihinde alınmıştır.

Statistics Canada (2015). Elementary- Secondary Education Survey. Headcount enrolments in public and other elementary and secondary schools, Canada, provinces and territories, 2006/2007 to 2010/2011. http://www.statcan.gc.ca/pub/81-595-m/2013099/tbl/tbl1.1-eng.htm, web adresinden 05/04/2017 tarihinde alınmıştır.

Sun, X. (2015). Can homeschooling be an alternative schooling choice? . Doktora Tezi. Unıversity Of Hawaii At Manoa.

Şad, S. N., Akdağ, M. (2010). Evde eğitim. *Milli Eğitim, 39*(188), 19-29.

Taylor, J. W. (1986). Self-concept in home-schooling children. Doctoral dissertation, Andrews University, Berrien Springs, MI. http://digitalcommons.andrews.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1725,context=dissertations, web adresinden 29/03/2017 tarihinde alınmıştır.

Wu, C. (2013). *Resilient journeys: A case study of why and how low-income families practice homeschooling.* Doktora Tezi. West Virginia University

Bölüm 16

Göç ve Mülteci Eğitim Politikaları: Kanada, Hollanda, Amerika

Ayşen Bakioğlu, Gözde Türkmenoğlu ve Esra Yazıcı

Özet

Bu bölümde, Kanada, Hollanda, Amerika Birleşik Devletleri'nde göçmen ve mülteci statüsündeki kişilerin eğitimi araştırılmış ve ülkemizde sayıları 3.7 milyonun üzerine (Resmi tahmin: İçişleri Bakanlığı, Avrupa Sivil Koruma ve İnsani Yardım, 2018) ulaşan Suriyelilerin Türk kültürüne ve eğitim sistemine entegrasyonlarında yararlı olacağı düşünülen ve bu ülkelerde kullanılan uygulamalara yer verilmiştir. 21. yüzyıl geçmişten daha fazla sayıda ülkeler arası göçü beraberinde getirmiştir. Bir öğrenci kendi ülkesinden getirdiği kültür ile başka bir ülkeye göç etmekte, gittiği ülkeye ait farklı bir kültür ile karşılaşmaktadır. Bunun dışında, bu öğrencilerin yaşadıkları dil sorunu, kesintiye uğramış eğitim, aileleri eğitim sistemine dâhil edememe, öğrencilerin göç öncesi dönemde yaşadığı travmalar, becerileri dikkate alınmadan birinci ve ikinci sınıflara yerleştirilme, ırkçı ve zorba davranışlara maruz kalma, kültürel asimilasyon ve öğretmenlerin mülteci eğitim konusundaki yetersizlikleri gibi sorunlar, alacakları eğitimin kalitesini ve akademik başarılarını etkilemektedir. Bu tartışmalardan hareketle, göçmen ve mültecilerin yaşadıkları eğitime ilişkin sorunlar açıklanmış, Amerika, Kanada ve Hollanda'da bu kişilerin eğitime entegre edilmesinde uygulanan yöntemler ve stratejilerden, Ülkemizdeki göçmen eğitimi ve sorunlarının çözümüne de katkısı olabileceği düşüncesiyle, hayli detaylı bahsedilmiştir. Göçmenlerin ve mültecilerin eğitiminde vatandaşlık eğitiminin önemi de vurgulanmıştır. Bu bölümde ulaşılan en önemli sonuç "göçmen öğrencilerin eğitim sisteminin bir gerçeği olduğu ve göçmen ve mülteci çocukların eğitiminde istikrarlı eğitim politikalarının sürdürülmesi gerekliliği" olmuştur.

Kaynaklar

Alisic, E.,Bus, M., Dulack, W., Pennings, L., Splinter, J. (2012). Teachers' experiences supporting children after traumatic exposure. *Journal of traumatic stress*, *25*(1), 98-101.

Avrupa Sivil Koruma ve İnsani Yardım (2018) ec.europe.eu, Turkey_Syrian_Crisis-tr.pdf

Altinyelken, H. K., Karsten, S. (2015). *The Netherlands: Structure, policies, controversies.* https://pure.uva.nl/ws/files/2330850/162387_435671_preprint.pdf adresinden 10.04.2017 tarihinde edinilmiştir.

Australian Government.(2013). Department of Immigration and Border Protection.

Ayoun, M.N. (2014). *An Investigation of the Challenges Experienced by Somali Refugee Students in Canadian Elementary Schools*. University of Windsor Scholarship at UWindsor.

Bakioğlu, A., Kurt, T. (2016). *Eğitimde demokrasi vatandaşlık ve vatanseverlik.* Ankara:Nobel Yayıncılık.

Banks, J. A. (2006). *Race, culture, and education.* Abingdon: Routledge.

Banks, J. A. (2009). Diversity, group identity, and citizenship education in a global age. In J.A. Banks (Ed), *The Routledge International Companion to Multicultural Education* (pp. 303-322). Abingdon: Routledge.

Banks, J. A. (2016). Multicultural education: Characteristics and goals. In J. A. Banks, C. A. M. Banks (Eds), *Multicultural education: Issues and perspectives* (pp. 1-23). Hoboken, NJ: Wiley.

Bhattacharya, G. (2000). The school adjustment of south asian immigrant children in the United States. *Adolescence, 35* (137), 77-85.

Bingeman, K.H.,McCabe, M.,Brewer, C.A. (2014). The Accelerated Basic Literacy Education (ABLE) program in the Waterloo Region District School board. In *Immigrant anfugee students in Canada*. (Eds. Brewer, C.A.,McCabe, M.). Brush Education Inc.

British Columbia. (2016). Strong Start BC. http://www2.gov.bc.ca/gov/content/ education-training/early-learning/learn/strongstart-bc Adresinden 20.05.2016 tarihinde erişilmiştir.

Carlier, M. (2016). Explaining Differences in the Canadian and American Response to the Syrian Refugee Crisis. *Virginia Policy Review, 9*(2),56-83.

Central Bureau for Statistics [CBS].(2016).*Annual report on integration 2016.* https://www.cbs.nl/en-gb/publication/2016/47/annual-report-on-integration-2016 adresinden 10.04.2017 tarihinde edinilmiştir.

Central Bureau for Statistics [CBS]. (2017a). *Most immigrants now come from Syria.* https://www.cbs.nl/en-gb/search?query=keyword%3a%22immigration%22 adresinden 04.04.2017 tarihinde edinilmiştir.

Central Bureau for Statistics [CBS].(2017b).*Migration background still plays a role.*

https://www.cbs.nl/en-gb/news/2016/47/migration-background-still-plays-a-role adresinden 04.04.2017 tarihinde edinilmiştir.

Citizenship and Immigration Canada.(2000). *Facts and Figures 1999: Immigration Overview Ottawa.* Minister of Public Works and Government Services Canada.

Cole, E. (2000). Supporting Refugee and Immigrant Children: Building Bridges Programme of the International Children's Institute in Canada and Overseas.*Refuge: Canada's Journal on Refugees*, *18*(6), 41-45.

Cooper, T. C. (2014). *Refugee students: Educational challenges and strategies for leaders working with third worldpopulations*. (Unpublished doctoral dissertation). University of North Carolina, Chapel Hill.

Crul, M., Keskiner, E., Schneider, J., Lelie, F.,Ghaeminia, S. (2017). No lost generation? Education for refugee children.a comparison between Sweden, Germany, the Netherlands and Turkey. In R, Bauböck, M, Tripkovic (Eds.), *The integration of migrants and refugees: An EUI forum on migration, citizenship and demography* (pp. 62-79). Fiesole: European University Institute.

del Milagro Bruquetas Callejo, M. (2012). *Mind the gap! Policies and practices of educational reception in Rotterdam and Barcelona.*https://pure.uva.nl/ws/files/1738414/106816_09.pdf adresinden 10.04.2017 tarihinde edinilmiştir.

Dryden-Peterson, S., Giles, W. (2010). Introduction: Higher education for refugees. *Refuge*, *27*(2), 3-10.

Dryden-Peterson, S. (2011). *Refugee Education: A Global Review*. Geneva.

Dryden-Peterson, S. (2012). The politics of higher education for refugees in a global movement for primary education. *Refuge: Canada's Journal on Refugees*, *27*(2), 10-18.

Dryden-Peterson S. (2015). *The educational experiences of refugee children in countries of first asylum.* Washington, DC: Migration Policy Institute.

Durán, M. (1990). Some thoughts concerning the education of refugee children. Refuge, *10*(2), 10-13.

European Commission (2008). Education and Migration: Strategies for integrating migrant children in European schools and societies. http://www.nesse.fr/nesse/ activities/reports/activities/reports/education-and-migration-pdf adresinden 05.05.2017 tarihinde edinilmiştir.

Garrett, K. E. (2006) Living inAmerica: Challenges facing new immigrants and refugees. http://research.policyarchive.org/21623.pdf adresinden 05.05.2017 tarihinde edinilmiştir.

Gibson, M. A., Bejínez, L. F. (2002). Dropout prevention: How migrant education supports mexican youth. *Journal of Latinos And Education, 1*(3), 155–175.

Göç İdaresi Genel Müdürlüğü. (2016). 2016 Türkiye Göç raporu. http://www.goc.gov.tr/files/files/2016_goc_raporu_.pdf adresinden 20.03.2018 tarihinde erişilmiştir.

Guly, C. (2015). Canadaplanstoresettle 25,000 Syrian refugees by the end of February. Los Angeles Times. http://www.latimes.com/world/mexico-americas/la-fg-canada- refugees-20151124-story.html adresinden 28.05.2016tarihinde erişilmiştir.

Herweijer, L. (2009).*Making up the gap: Migrant education in the Netherlands.* The Hague: SCP (The Netherlands Institute for Social Research).

Hohberger, W. (2017). *Çalıştay raporu: Suriyelilerin Türkiye'deki yüksek öğretim sistemine entegrasyonu*. İmak Ofset Basım Yayın: İstanbul.

Humanity in Action [HIA]. (2012). Alliance for refugee youth support and education. http://www.humanityinaction.org/knowledgebase/410-alliance-for-refugee-youth-support-and-education adresinden 11.05.2017 tarihinde edinilmiştir.

Ingleby, D.,Kramer, S. (2012). Country report: Netherlands. In A. Nonchev, N. Tagarov (Eds.),*Integrating refugee and asylum seeking children in the educational systems of EU member states*(pp. 250-278). Sofia: CSD.

Ingleby, D., Kramer, S.,Merry, M. S. (2013). Educational challenges raised by refugee and asylum-seeking children and other newcomers. In E. L. Brown, A. Krŭsteva (Eds.), *Migrants and refugees: Equitable education for displaced populations* (pp. 29-50). Charlotte, NC: Information Age Publishing.

Kaleem, J. (2015). More tha nhalf of Americans have unfavorable view of Islam, poll finds. http://www.huffingtonpost.com/2015/04/10/americans-islam-poll_n_7036574.htmlAsresinden 28.05.2016 tarihinde erişilmiştir.

Kanu, Y. (2008). Educational needs and barriers for African refugee students in Manitoba. *Canadian Journal of Education*, *31*(4), 915.

Kaprielian-Churchill, I. (1996). Refugees and education in Canadian schools. *International Review of Education*, *42*(4), 349-365.

Karsten, S. (2010) *School segregation, in equal opportunities? The labour market integration of the children of immigrants*. Paris: OECD.

Kiche, A. O. (2010). *The educational and occupational aspirations of Sudanese refugee youth in an American public high school in the midwest*.(Unpublished doctoral dissertation). Graduate College of the University of Iowa, Iowa City.

Kilbride, K. M.,Anisef, P. (2001). To Build on Hope: Overcoming the Challenges. http://atwork.settlement.org/downloads/Build_On_Hope_Final_Report.pdf adresinden 21.05.2016 adresinden erişilmiştir.

Kirtas, D. (2015). *Integration of the second-generation immigrants in the Netherlands.* (Unpublished bachelor dissertation). University of Twente, Enschede.

Kymlicka, W. (2013). *Multiculturalism: Success, Failure, andtheFuture.*Washington DC: TransatlanticCouncil on Migration.

Leon, E. (1996). Challenges and solutions for educating migrant students. *JSRI Working Paper, 28*, 1-9.

Lewis, P. G. (2004). *Best Practices and biggest obstacles in educating Hispanic migrant students.* (Unpublished doctoral dissertation). University of North Carolina, Wilmington.

Loerke, K. (2009). Global Migration and Education: Schools, Children, and Families .*Alberta Journal of Educational Research*, *55*(2), 259-262.

Mason, M. (2007).Multiculturalism, shared values and an ethical response to globalization. In P. D. Hershock, M. Mason, J. N. Hawkins (Eds),*Changing education: Leadership, innovation and development in aglobalizing Asia Pacific* (pp. 93-113). Hong Kong: Springer.

Menchaca, V. D., Ruiz-Escalante, J. A. (1995). *Instructional strategies for migrant students* (ERIC Digest). Charleston, WV: ERIC Clearinghouse on Rural Education and Small Schools. (ERIC Document Reproduction Service No. ED 388 491).

Migration Policy Center (2010). The DREAM Act: Creating opportunities for ımmigrant students and supporting the U.S. economy. www.immigrationpolicy.org/just-facts/dream-act#supportsadresinden 01.05.2017 tarihinde edinilmiştir.

Migration Policy Institute, (2017b). Education. http://www.migrationpolicy.org/topics/postsecondary-education adresinden 10.04.2017 tarihinde edinilmiştir.

McBrien, J. L. (2005). Educational needs and barriers for refugee students in the United States: A Review of Literature. *Review of Educational Research, 75*(3), 329-364.

McHugh, M. (2005). Commentary: Policies in the United States. In P. Strum, D. Biette (Eds.), *Education and immigrant integration in the United States and Canada*(pp. 29-32). Washington, DC: Woodrow Wilson International Center for Scholars, and The Migration Policy Institute.

OECD. (2010). Strong Performers and Successful Reformers in Education: Lessons from PISA for the United States. https://www.oecd.org/pisa/46623978.pdf adresinden 23.05.2016 tarihinde erişilmiştir.

Ogbu, J. U., Simons, H. D. (1998). Voluntary and Involuntary Minorities:A Cultural-Ecological Theory of SchoolPerformance with Some Implicationsfor Education. https://faculty.washington.edu/rsoder/EDUC305/OgbuSimonsvoluntaryinvoluntary.pdf adresinden 10.05.2017 tarihinde edinilmiştir.

Perry, J. D. (1997). *Migrant education: Thirty years of success, but challenges remain.* Washington, DC: New England Desegregation Assistance Center.

Pine, B. A.,Drachman, D. (2005). Effective child welfare practice with immigrant and public. *Education, 44*(4), 468-486.

Roxas, K.,Roy, L. (2012). “That's how weroll”: A case study of a recently arrived

Saracho, O. N. (1982). The effects of a computer-assisted instruction program on basic skills achievement and attitudes toward instruction of spanish-speaking migrant children. *American Educational Research Journal, 19* (2), 201-219.

Segan, U. A. (2010). United States: The changing face of the United States of America. In U. A. Segal, D. Elliott, N. S. Mayadas (Eds.), *Immigration worldwide policies, practices, and trends* (pp. 29-46). New York: Oxford University Press.

Settlement At Work.org. (2010). Settlement workers in school (SWIS). http://wiki.settlementatwork.org/wiki/Settlement_Workers_in_Schools_(SWIS) Adresinden 29.06.2016 tarihinde erişilmiştir.

Stevens, P.A., Clycq, N., Timmerman, C., van Houtte, M. (2011). Researching race/ethnicity and educational inequality in the Netherlands: A critical review of research literature between 1980 and 2008. *British Educational Research Journal 37*(1), 5-43.

Tecle, S., James. C.E. (2014). Refugee students in Canadian schools educational issues and challeges. In *Immıgrant anf refugee students in Canada. (*Eds. Brewer, C.A.,McCabe, M.). Brush Education Inc.

Teutsch, M.(2017). Education opportunities for recently arrived migrants. In R, Bauböck, M, Tripkovic (Eds.), *The integration of migrants and refugees: An EUI forum on migration, citizenship and demography*(pp. 80-86). Fiesole: European University Institute.

Trudeau Foundation. (2013). BackgrounderEnvironicsResearchgrouppollfortheTrudeau Foundation. http://www.trudeaufoundation.ca/sites/default/files/resultats_en1.pdf adresinden 28.05.2016 tarihinde erişilmiştir.

Uluslararası Af Örgütü. (2016). Mülteci hakları. 15.05.2016 https://www.amnesty.org.tr/icerik/37/1122/turkiye-1951-cenevre-sozlesmesi tarihinde erişilmiştir.

UNHCR. (2015). Mülteciler, sınırı aşan insanlar. Adresinden 15.05.2016 http://www.unhcr.org/turkey/home.php?page=72 tarihinde erişilmiştir.

United Nations High Commissioner for Refugees [UNHCR]. (2010). Convention and protocol relating to the status of refugees. http://www.unhcr.org/ protect/PROTECTION/3b66c2aa10.pdf adresinden 01.05.2017 tarihinde edinilmiştir.

USDE, (1995). Improving America's schools act of 1994. https://www2.ed.gov/ offices/OESE/archives/legislation/ESEA/brochure/iasa-bro.html adresinden 01.05.2017 tarihinde elde edilmiştir.

U.S. Department of Education [USDE]. (2017). Every student succeeds act (ESSA). https://www.ed.gov/essa?src=rn adresinden 30.04.2017 tarihinde edinilmiştir.

Varghese, M. M. (2016). Language diversity and schooling. In Banks, J. A., Banks, C. A. M. (Eds.). *Multicultural education: Issues and perspectives* (pp.188-212). Hoboken, NJ: Wiley.

Villarreal, A., Revilla, A. T. (1998). Creative educational opportunities for migrant students. *IDRA Newsletter, 25* (2), 1-12.

Wilkinson, L. (2002). Factors influencing the academic success of refugee youth in Canada. *Journal of youth studies*, *5*(2), 173-193.

Bölüm 17

Araştırma Üniversiteleri Açma Politikası: Batı Deneyimi

Ayşen Bakioğlu ve Ayşegül Çetin

Özet

Üniversite, özellikle orta çağda Batı Avrupa'nın içerisinde bulunduğu düşünce bunalımını aşmasında mutlak yönetimlerin kilisenin bir alternatifi olarak destekledikleri kurumlar olarak ortaya çıkmışlardır. Bu kurumların ortaya çıkışının ardından Avrupa aydınlanmasının hız kazanmasının sonucu gelişen üniversiteler özellikle sanayi devrimi sonrasında eknomik kaygılar ile hem öğretim biçimini hem de amaçlarını değiştirmek durumunda kalmıştır. Yaşanan teknolojik ve bilimsel gelişmeler günümüzde üniversiteleri kadim bilgilerin aktarıldığı yerler olmaktan daha çok evrensel düşüncenin hakim olduğu bilimsel araştırma alanları haline getirmiştir. Buna paralel olarak yükseköğretime yüklenen bu yeni görev bir kavram olarak "araştırma üniversitelerini" doğurmuştur. Araştırma üniversiteleri deneyimi her toplumda farklı biçimlerde gerçekleşmiş ve gerçekleşmeye de devam etmektedir. Bu noktada özellikle araştırma üniversitelerine dair Batı deneyiminin incelenmesi son yıllarda alanında ihtisaslaşmış üniversiteleri önplana çıkaran Türkiye'deki uygulamalara ışık tutucu nitelikte olabilir.

Kaynaklar

ABD'li Türk Bilim Adamından İlginç Tespitler. (2015, 26 Şubat), *Haberler.com*. https://www.haberler.com/abd-li-turk-bilim-adamindan-ilginc-tespitler-7012210-haberi/ adresinden 18 Mayıs 2017 tarihinde erişilmiştir.

Academic Ranking of World Universities (2017). http://www.shanghairanking.com/ARWU2017.html adresinden 27 Kasım 2017 tarihinde erişilmiştir.

Altbach, P.G., (2011). The Past, Present and Future of the Research University, The Road to Economic Excellence, World Bank. https://doi.org/10.1596/9780821388051_CH01 adresinden 25 Kasım 2017 tarihinde erişilmiştir.

Altbach, P.G., (2013). Advancing the national and global knowledge economy: the role of research universities in developing countries, Studies in Higher Education., http://dx.doi.org/10.1080/03075079.2013.773222 adresinden 24 Kasım 2017 tarihinde erişilmiştir.

Armbruster, C. (2008). Research universities: Autonomy and self-reliance after the entrepreneurial university. *Policy Futures in Education*, *6*(4), 372-389.

Asia's universities inching their way up, (2017, 17 Ağustos). https://www.scidev.net/asia-pacific/education/analysis-blog/asia-universities-inching-their-way-to-the-top.html adresinden 23 Aralık 2017 tarihinde erişilmiştir.

Atalar, A., (2011). *Dünya Çapındaki Üniversite Nitelikleri ve Türk Üniversiteleri* paneli. İstanbul Üniversitesi, İstanbul, Türkiye, 27-29 Mayıs 2011.

Boğaziçi Haberler. (2015, 21 Ekim). *Türkiye'den altı üniversite araştırma alanında güçlerini birleştirdi*. http://haberler.boun.edu.tr/tr/haber/turkiyeden-alti-universite-arastirma-alaninda-guclerini-birlestirdi adresinden 18 Mayıs 2017 tarihinde erişilmiştir.

Bienenstock, A. (2008). Essential characteristics of research universities. *Universities as Centres of Research and Knowledge Creation: An Endangered Species*, 33-40.

Biggar Economics (2017) https://biggareconomics.co.uk/category/recent-publications/15).

Crow, M. M., Dabars, W. B. (2015) A new model for the American research university. *Issues in Science and Technology*, *31*(3), 55-62.

Cumhuriyet, (2009, 4 Mart). Araştırma üniversiteleri geliyor. http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/diger/46148/_Arastirma_universiteleri__geliyor_.htmlAraştırma Üniversiteleri ve Yükseköğretim, Araştırma ve İnovasyonda Uluslararası Rekabet (2016), Türk Araştırma Üniversiteleri Güçbirliği. Adresinden 18 Mayıs 2017 tarihinde erişilmiştir.

Eğitim Ajansı. (2016). 5 lokomotif üniversitenin ardından sıra araştırma üniversitelerinde, http://www.egitimajansi.com/haber/5-lokomotif-universitenin-ardindan-sira-arastirma-universitelerinde-haberi-56155h.html adresinden 18 Mayıs 2017 tarihinde erişilmiştir.

Economic Contribution of the LERU Universities. (2017). Biggar Economics. https://www.leru.org/files/The-Economic-Contribution-of-the-LERU-Universities-2016-Full-paper.pdf adresinden 18 Aralık 2017 tarihinde erişilmiştir.

European Research Area (ERA). (2013). http://ec.europa.eu/research/era/era_ communication_en.htm adresinden 27 Kasım 2017 tarihinde erişilmiştir.

Geiger, R. L. (2004). *Knowledge and money: Research universities and the paradox of the marketplace*. Stanford University Press.

Geschwind, L., Broström, A., (2014). Managing the teaching–research nexus: ideals and practice in research oriented universities. *Higher Education Research, Development*, 34(1), 60-73, doi: 10.1080/07294360.2014.934332

Hagen, C., (2017). *A Match Made in Arizona: ASU, Starbucks, and Free College, edtechtimes*. https://edtechtimes.com/2017/03/10/a-match-made-in-arizona-asu-starbucks-and-free-higher-education/ aresinden 20 Mayıs 2017 tarihinde erişilmiştir.

Hürriyet. (2017, 17 Mayıs). *YÖK Başkanı Saraç: Üniversitelerimiz bizi gururlandırıyor*. http://www.hurriyet.com.tr/universitelerimiz-bizi-gururlandiriyor-40461039 adresinden 18 Mayıs 2017 tarihinde erişilmiştir.

Kantor, S., Whalley, A. (2014). Knowledge spillovers from research universities: evidence from endowment value shocks. *Review of Economics and Statistics*, *96*(1), 171-188.

League of European Research Universities (LERU). (2017). https://www.leru.org adresinden 17 Aralık 2017 erişilmiştir.

Memand L., Reitter P., Wellmon C., (Eds.). (2017*). The Rise of the Research University*, Chicago: The University of Chicago Press.

Mohrman, K., Ma, W., Baker, D. (2008). The research university in transition: The emerging global model. *Higher education policy*, *21*(1), 5-27.

National Center for Science and Engineering Statistics. (2016). *Higher Education Research and Development (HERD) Survey 2015*., https://www.nsf.gov/statistics/2017/nsf17303/adresinden 19 Mayıs 2017 tarihinde erişilmiştir.

National Research Council. (2012). *Research Universities and the Future of America: Ten Breakthrough Actions Vital to Our Nation's Prosperity and Security*, National Research Council of the National Academies. http://sites.nationalacademies.org/cs/groups/pgasite/documents/webpage/pga_070193.pdf adresinden 21 Mayıs 2017 tarihinde erişilmiştir.

NTV. (2017, 26 Eylül). *Cumhurbaşkanı Erdoğan, 10 araştırma üniversitesini açıkladı.* https://www.ntv.com.tr/turkiye/cumhurbaskani-erdogan-10-arastirma-universitesini-acikladi,qT4C7XIYTUmWS5PP-1ihBQ adresinden 24 Kasım 2017 tarihinde erişilmiştir.

Ordorika, I., (2006), *Commitment to society: contemporary challenges for public research universities*, "Universities As Centres Of Research And Knowledge Creation: An Endangered Species?", UNESCO Forum on Higher Education, Research and Knowledge. http://www.ses.unam.mx/integrantes/uploadfile/ iordorika/Ordorika_MEMORIA%20Research%20Universities%20Endangered%20Species.pdf adresinden 20 Mayıs 2017 tarihinde erişilmiştir.

Roversi-Monaco, F., Observatory of the Magna Charta Universitatum. (2004). *Managing university autonomy: shifting paradigms in university research; proceedings of the seminar of the Magna Charta Observatory, 15 September 2003*. Bononia University Press.

Serow, R. C. (2000). Research and teaching at a research university. *Higher Education*, *40*(4), 449-463.

Task Force on Teaching and Career Development. (2007). *A Compact To Enhance Teaching And Learning At Harvard*, Harvard University. http://www.tlataskforce.uconn.edu/docs/resources/HarvardTaskForceOnTeachingAndCareerDevelopment_January2007.pdf adresinden 19 Mayıs 2017 tarihinde erişilmiştir.

The Association of East Asia Research Universities. (2017). http://www. aearu.org/about.html adresinden 28 Aralık 2017 tarihinde erişilmiştir.

The Carnegie Classification of Institutions of Higher Education, (2015). *Basic Classification Description*. http://carnegieclassifications.iu.edu/classification_ descriptions/basic.php adresinden 18 Mayıs 2017 tarihinde erişilmiştir.

The Research Universities Futures Consortium. (2012). *The current health and future well-being of the American research university.* www.researchuniversitiesfutures.org adresinden 19 Mayıs 2017 tarihinde erişilmiştir.

The Top American Research Universities. (2017a). The Center for Measuring University Performance. https://mup.asu.edu/Top-Universities adresinden 17 Aralık 2017 tarihinde erişilmiştir.

The Top American Research Universities, 2016 Annual Report (2017b). The Center for Measuring University Performance. https://mup.asu.edu/sites/default/files/mup-2016-top-american-research-universities-annual-report.pdf adresinden 17 Aralık 2017 tairihinde erişilmiştir.

Times Higher Education World University Rankings, (2017). World University Rankings 2017-2018. Erişim tarihi: 27 Kasım 2017, https://www.timeshighereducation.com/world-university-rankings/2018/world-ranking#!/page/0/length/25/locations/TR/sort_by/rank/sort_order/asc/cols/stats

Upton, S., Warshaw, J. B. (2017). Evidence of hybrid institutional logics in the US public research university. *Journal of Higher Education Policy and Management*, *39*(1), 89-103.

Valero, A., Van Reenen, J., (2016) *The Economic Impact of Universities: Evidence from Across the Globe*, National Bureau of Economic Research, NBER Working Paper Series No.22501., http://www.nber.org/papers/w22501.pdf adresinden 22 Aralık 2017 tarihinde erişilmiştir.

Xuan, Y. (2006). Missions of research university and choice of its organizational framework. *Frontiers of Education in China*, *1*(3), 417-425.

YÖK. (2017, 4 Ekim). *YÖK'te Araştırma ve Aday Araştırma Üniversiteleri ile Toplantı.* http://www.yok.gov.tr/web/guest/arastirma-universitelerinin-rektorleri-ile-toplanti adresinden 24 Kasım 2017 tarihinde erişilmiştir.

YÖK. (1999). Bologna Bildirgesi. http://www.yok.gov.tr/web/uluslararasi-iliskiler/bologna-bildirgesi-1999- adresinden 17 Aralık 2017 tarihinde erişilmiştir.

Yusuf, S., Nabeshima, K. (Eds.). (2007). *How universities promote economic growth*. World Bank Publications.

KARANTİNADAN KRİZE

PANDEMİNİN KÜRESEL ETKİLERİ

Editör:
Mustafa AYDIN

ALTINBAS ÜNİVERSİTESİ Yayınları

ALTINBAŞ ÜNİVERSİTESİ Yayınları

KARANTİNADAN KRİZE PANDEMİNİN KÜRESEL ETKİLERİ

Editör: Mustafa AYDIN

Yayın No.: 80
100. Yıl Armağan Kitapları: 39
ISBN: 978-625-8174-51-9
E-ISBN: 978-625-8174-52-6
Basım Sayısı: 1. Basım, Temmuz 2023

Copyright 2023, ALTINBAŞ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

Bu baskının bütün hakları Altınbaş Üniversitesi Yayınları'na aittir. Yayınevinin yazılı izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.

ALTINBAŞ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI bir Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti. iştirakidir. SERTİFİKA NO.: 40340.

Cumhuriyetimizin 100. Yılı Etkinliklerini Düzenleme ve Koordinasyon Komisyonu Başkanı: Prof. Dr. Turgut İPEK
Yayın Danışmanı: Evşen ÇERKEŞLİ
Seri Koordinatörü: Dr. Ersin EMBEL
Kapak Tasarım: Osman ÖZÇELİK
Sayfa Tasarım: Erdal Tarkan KARA (erdal@nobelyayin.com)
Baskı ve Cilt: Meteksan Matbaacılık ve Teknik Sanayi Tic. Anonim Şirketi Sertifika No.: 46519
Beytepe Köy Yolu No.: 3 06800 Bilkent-Çankaya/ANKARA

Kütüphane Bilgi Kartı

Aydın, Mustafa.
Karantinadan Krize Pandeminin Küresel Etkileri / *Mustafa Aydın*
1. Basım. X+302 s. 14x21,5 cm. Kaynakça var dizin yok.
ISBN: 978-625-8174-51-9
E-ISBN: 978-625-8174-52-6
1. Pandemi 2. Küresel Yönetişim 3. Küresel Güvenlik

Genel Dağıtım

ATLAS AKADEMİK BASIM YAYIN DAĞITIM TİC. LTD. ŞTİ.
Adres: Bahçekapı mh. 2465 sk. Oto Sanayi Sitesi No:7 Bodrum Kat Şaşmaz-ANKARA - siparis@nobelyayin.com-
Telefon: +90 312 278 50 77 - **Faks:** 0 312 278 21 65
E-Satış: www.nobelkitap.com - esatis@nobelkitap.com / www.atlaskitap.com - info@atlaskitap.com

Dağıtım ve Satış Noktaları: Alfa Basım Dağıtım, Arasta, Arkadaş Kitabevi, D&R Mağazaları, Dost Dağıtım, Ekip Dağıtım, Kida Dağıtım, Kitapsan, Nezih Kitabevleri, Pandora, Prefix, Remzi Kitabevleri

İÇİNDEKİLER

Sunuş iii

Ön Söz v
Mustafa Aydın

1. Koronavirüs Pandemisi ve Küresel Etkileri Üzerine Düşünceler 1
Mustafa Aydın

2. Pandemilerin Tarihi ve Öğrenilmeyen Dersler 22
Haldun Yalçınkaya

3. Küresel Yönetişim ve COVID-19 Pandemisi 41
Dilaver Arıkan Açar

4. Covid-19 Pandemisiyle Mücadelede Ulusal Tedbirler 70
Haluk Karadağ

5. Pandemi Döneminde Siyaset, Medya ve Gerçeklik Ötesi Toplum 92
Cihan Dizdaroğlu ve Esra Dilek

6. Pandeminin Küresel Güvenliğe Yansımaları: Sorunlar ve Çözümler 120
Haluk Karadağ

7. Covid-19, Barış ve Çatışma 140
Cihan Dizdaroğlu

8. Salgın Sonrası Dünya ve Türkiye Ekonomisinde Eğilimler 164
Özgür Orhangazi

9. Küreselleşme ve Sürdürülebilir Kalkınma 184
Çiğdem Üstün

10. Pandemi Sonrası Dönemde Bilgi Çağının Devlet-Toplum İlişkileri ve Demokrasiler 212
Haldun Yalçınkaya

11. Pandemi Sonrası Dünyadan Beklenenler 232
Sinem Akgül-Açıkmeşe ve Çiğdem Üstün

KAYNAKÇA 259

YAZARLAR 297

KAYNAKÇA

Abatay, Burak, "Kademeli Normalleşme Sonrası Sanatçılardan 'Gözünü Yumma' Kampanyası: 'Yok Sayılıyoruz, Kimse Bizi Görmüyor' ", *BBC Türkçe*, 1 Haziran 2021, https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-57314578 (Erişim Tarihi: 21 Eylül 2021).

Abutaleb, Yasmeen, Dawsey, Josh, Nakashima, Ellen ve Miller, Greg, "The U.S. was beset by denial and dysfunction as the coronavirus raged", *The Washington Post*, 4 Nisan 2020, https://www.washingtonpost.com/national-security/2020/04/04/coronavirus-government-dysfunction/?arc404=true&itid=lk_interstitial_manual_40&itid=lk_interstitial_manual_41 (Erişim Tarihi: 25 Ekim 2020).

Açar, Dilaver Arıkan, "Küresel Yönetişim Çerçevesinde Küresel Sağlık Riskleri ve 2020 Pandemi Krizi", Elif Uzgören ve Dilaver Arıkan Açar (der.) *Küreselleşmenin Krizi Pandemi ve Uluslararası Siyaset*, Ankara, Nobel, 2020, s. 19-20.

Açar, Dilaver Arıkan, "Küresel Yönetişim ve COVID-19 Pandemisi", *Global Akademi Politika Notları*, 2020, http://www.uikglobalacademy.com/wp-content/uploads/2020/08/AACAR_Uluslararasi-Yonetisim_v.1.pdf (Erişim Tarihi: 27 Ekim 2021).

Ağaoğulları, Mehmet Ali ve Çulha Zabcı, Filiz, *Kral-Devletten Ulus-Devlete*, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 2017.

Ağaoğulları, Mehmet Ali ve Köker, Levent, *İmparatorluktan Tanrı Devletine*, Ankara, İmge Yayınları, 1990.

Akdoğan, Arif, "TSK'da Koronavirüsle Mücadele Kapsamındaki Yeni Önlemler Ele Alındı", *Anadolu Ajansı*, 17 Mart 2020. https://www.aa.com.tr/tr/koronavirus/tskda-koronavirusle-mucadele-kapsamindaki-yeni-onlemler-ele-alindi/1769130 (Erişim Tarihi: 12 Eylül 2021).

Akgül-Açıkmeşe, Sinem, "COVID-19 ve Güvenlikleştirme", Zeynep Alemdar ve Burcu Özdemir Sarıgil (der.), *2020'de Kadınlar, Dünya Politikası ve Türkiye, Dış Politikada Kadınlar*, Aralık 2020, http://wfp14.org/wp-content/uploads/2021/03/DPK-2020-Almanak-1.pdf (Erişim Tarihi: 27 Ekim 2021).

Aksu, Ceren, "Sürdürülebilir Kalkınma ve Çevre", *Güney Ege Kalkınma Ajansı*, 2011, http://geka.gov.tr/Dosyalar/o_19v5e0 0u1ru61bbncf2qmlcpv8.pdf (Erişim tarihi 2 Kasım 2020).

Aktan, Sertaç, "COVID-19'a kadınlar erkeklerden neden daha dayanıklı? Bilim insanları açıklıyor", *Euronews*, 27 Nisan 2020, https://tr.euronews.com/2020/04/27/koronavirus-covid-19-kadinlar-daha-dayanikli-peki-erkekler-neden-daha-kolay-oluyor (Erişim Tarihi: 18 Ekim 2020).

Akyüz, Selman Selim, "Yanlış Bilgi Salgını: COVID-19 Salgını Döneminde Türkiye'de Dolaşıma Giren Sahte Haberler," *Akdeniz İletişim Dergisi*, No. 34, 2020, s. 432-434.

Alameşe, Yahya, "COVID 19 Salgını ve İnsani Güvenlik", *İstanbul Kent Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, Cilt 2, No. 1, 2021.

Altınok, Serdar vd., "Küresel İklim Değişikliği Sorununun Çözümü İçin Yeni Bir Sürdürülebilir Kalkınma Anlayışı", 2015, https://www.avekon.org/papers/1393.pdf (Erişim tarihi 2 Kasım 2020).

Altman, Steven A. ve Bastian, Caroline R., "DHL Trade Growth Atlas 2022: Mapping the Shifting Landscape of Global Trade", *DHL*, 2022, https://www.dhl.com/content/dam/dhl/global/delivered/documents/pdf/dhl-trade-growth-atlas-2022-complete-report.pdf (Erişim Tarihi: 14 Ocak 2023).

Amaro, Silvia v.d., "G-7 nations reach historic deal on global tax reform", *CNBC*, https://www.cnbc.com/2021/06/05/g-7-nations-reach-historic-deal-on-global-tax-reform.html (Erişim Tarihi: 9 Ocak 2023).

Amat, Francesc vd., "Pandemics meet democracy: Experimental evidence from the COVID-19 crisis in Spain", *OSF*, 5 Nisan 2020, https://osf.io/dkusw/download (Erişim tarihi 29 Aralık 2022).

Andone, Dakin, "Protests are popping up across the US over stay-at-home restrictions", *CNN News*, 17 Nisan 2020, https://edition.cnn.com/2020/04/16/us/protests-coronavirus-stay-home-orders/index.html (Erişim Tarihi: 24 Ekim 2020).

Aras, Bülent ve Brown, Devin Patrick, "COVID-19 and Civil Conflict: The Cases of Syria, Libya and Yemen", Ağustos 2020, https://ipc.sabanciuniv.edu/Content/Images/CKeditorImages/20200824-21081688.pdf (Erişim Tarihi: 18 Ekim 2020), s. 9.

Armstrong, Kathryn, Mao, Frances ve Housden, Tom, "Aukus deal: US, UK and Australia agree on nuclear submarine project", *BBC*, 14 Mart 2023, https://www.bbc.com/news/world-australia-64945819, (Erişim Tarihi: 25 Mart 2023).

Avrupa Birliği, *Avrupa için Onarım Planı*, https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/recovery-plan-europe_en (Erişim tarihi 17 Ekim 2020).

Aydın, Mustafa, "Koronavirüs sonrası için siyaset tasavvurları", *Yetkin-Report*, 18 Nisan 2020, https:// yetkinreport.com/2020/04/18/koronavirus-sonrasi-icin-siyaset-tasavvurlari/ (Erişim Tarihi: 26 Şubat 2023)

Aydın, Mustafa, "Covid-19 ve Uluslararası Düzen", *Covid 19 Sonrası Küresel Sistem; Eski Sorunlar, Yeni Trendler*, Ankara, Stratejik Araştırmalar Merkezi, 2020.

Aydın, Mustafa vd., "Kantitatif Araştırma Raporu: Türkiye Siyasal Sosyal Eğilimler Araştırması 2020", *Kadir Has Üniversitesi Türkiye Çalışmaları Grubu*, 7 Ocak 2021, s. 34-128.

Aydın, Mustafa, "Koronavirüs Sonrası Dünya", *Panorama*, 28 Nisan 2020, https://www.uikpanorama.com/blog/2020/04/28/koronavirus-sonrasi-dunya/ (Erişim Tarihi: 5 Mart 2023).

Aydın, Mustafa, "Virüse Karşı Başarıda Üç Şart", *Karar Gazetesi*, Röportaj, 27 Nisan 2020, https://www.karar.com/yazarlar/taha-akyol/virus-e-karsi-basarida-uc-sart-1559275 (Erişim Tarihi: 26 Şubat 2023).

Babones, Salvatore, "Yes, Blame WHO for Its Disastrous Coronavirus Response", *Foreign Policy*, 27 Mayıs 2020, https://foreignpolicy.com/2020/05/27/who-health-china-coronavirus-tedros/ (Erişim tarihi 17 Ekim 2020).

Balfour, Rosa, Bomassi, Lizza ve Martinelli, Marta, "Coronavirus and the Widening Global North-South Gap", *Carnegie Europe*, 25 Nisan 2022, https://carnegieeurope.eu/2022/04/25/coronavirus-and-widening-global-north-south-gap-pub-86891(Erişim Tarihi: 11 Ocak 2023)

Barbier, Edward B. ve Burgess, Joanne C., "Sustainable development goal indicators: Analyzing trade-offs and complementarities", *World Development*, 122, 2019, s. 295-305.

Barbier, Edward B. ve Burgess, Joanne C., "Sustainability and development after COVID 19", *World Development*, No. 135, 2020, https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0305750X20302084?via%3Dihub (Erişim tarihi 2 Kasım 2020).

Barlow, Pepita et. al., "COVID-19 and the Collapse of Global Trade: Building An Effective Public Health Response", *The Lancet*, Cilt 5, No. 2, 2021, s. e102-e103.

Barret, Phillip et.al., "After-Effects of the COVID-19 Pandemic: Prospects for Medium-Term Economic Damage", *IMF Working Paper*: WP/21/203, s. 2, https://www.imf.org/en/Publications/ WP/Issues/2021/07/30/After-Effects-of-the-COVID-19-Pandemic-Prospects-for-Medium-Term-Economic-Damage-462898 (Erişim Tarihi: 19 Eylül 2021).

Bayerlein, Michael ve Gyöngyösi, Győző, "The Impact of COVID-19 on Populism," *Kieler Beitrage Zur Wirtschaftspolitik*, No 29, 2020, https://www.ifw-kiel.de/fileadmin/Dateiverwaltung/IfW-Publications/Michael_Bayerlein/Impact_COVID_19_on_Populism_Bayerlein_et_al_6_2020.pdf (Erişim Tarihi: 4 Ekim 2021).

Baykan, Dildar, "Trump ABD'ye göçmen kabulünü 60 gün süreyle askıya alınacağını duyurdu," *Anadolu Ajansı*, 22 Nisan 2020, https://www.aa.com.tr/tr/dunya/trump-abdye-gocmen-kabulunun-60-gun-sureyle-askiya-alinacagini-duyurdu/1813744 (Erişim Tarihi: 6 Ekim 2021).

Beken, Hikmet Gülçin, "21. Yüzyılda (Evrensel) Temel Gelir Tartışmaları", *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt 42, No. 2, Aralık 2020.

Belluz, Julia, "China hid the severity of its coronavirus outbreak and muzzled whistleblowers — because it can", *Vox*, 10 Şubat 2020, https://www.vox.com/2020/2/10/21124881/coronavirus-outbreak-china-li-wenliang-world-health-organization (Erişim tarihi 11 Ocak 2023).

Berti, Lucas, "The Brazilian report: Eight Brazilian States set a Date for School Reopenings", *Brasilian Report*, 6 Ekim 2020, https://brazilian.report/coronavirus-brazil-live-blog/2020/10/06/eight-brazilian-states-set-a-date-for-reopening-schools/ (Erişim Tarihi: 23 Ekim 2020).

Bilgili, Muhammed Yunus, "Ekonomik, Ekolojik ve Sosyal Boyutlarıyla Sürdürülebilir Kalkınma", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 10, No. 40, 2017, s. 559-570.

Bilgü, Hamza, Karademir, Perihan, Taşdemir, Ahmet et.al. (Yayına Hazırlayanlar), *Türkiye Salgın Hastalıklar Tarihi Bibliyografyası*, İstanbul, Milli Savunma Üniversitesi Yayınları, 2020.

Billing, Lynzy, "Duterte's Response to the Coronavirus: 'Shoot Them Dead,'" *Foreign Policy*, 16 Nisan 2020, https://foreignpolicy.com/2020/04/16/duterte-philippines-coronavirus-response-shoot-them-dead/ (Erişim Tarihi: 12 Ekim 2021).

Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi, *1 Temmuz 2020 Tarihli Karar, S/RES/2532(2020),* 2020, https://undocs.org/en/S/RES/2532(2020) (Erişim tarihi 17 Ekim 2020).

Birleşmiş Milletler Türkiye, *Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları*, https://turkiye.un.org/tr/sdgs (Erişim Tarihi: 11 Ocak 2023).

BM Genel Sekreteri'nin küresel ateşkes çağrısına yönelik bireysel destek kampanyası, *Avaaz*, https://secure.avaaz.org/campaign/en/global_ceasefire_loc/?copy (Erişim Tarihi: 12 Ekim 2020).

Boniol, Mathieu vd., "Gender equity in the health workforce: Analysis of 104 countries", *Health Workforce Working Paper 1*, 2019, https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/311314/WHO-HIS-HWF-Gender-WP1-2019.1-eng.pdf (Erişim tarihi 2 Kasım 2020).

"Boris Johnson pictured drinking at No 10 lockdown event," *BBC News*, 23 Mayıs 2022, https://www.bbc.com/news/uk-politics-61557064 (Erişim Tarihi: 4 Ocak 2023).

Borkowski, Artur, *COVID-19: Missing More Than a Classroom The impact of school closures on children's nutrition*, WFP & UNICEF, Ocak 2021 https://www.unicef-irc.org/publications/pdf/COVID-19_Missing_More_Than_a_Classroom_The_impact_of_school_closures_on_childrens_nutrition.pdf (Erişim Tarihi: 9 Ocak 2023).

Boseley, Sarah, "China Blocks Entry to WHO Team Studying COVID's Origins", *The Guardian*, 5 Ocak 2021, https://www.theguardian.com/world/2021/jan/05/china-blocks-entry-to-who-team-studying-covids-origins (Erişim Tarihi: 26 Eylül 2021).

Brands, Hal ve Gavin, Francis J., *COVID-19 and World Order*, Baltimore, John Hopkins University Press, 2020, s. 137.

"Brasil Persident Bolsonaro's wife, minister test positive for Covid-19", *Reuters*, 30 Temmuz 2020, https://www.reuters.com/article/us-health-coronavirus-brazil-idUSKCN24V2HQ (Erişim Tarihi: 24 Ekim 2020).

"Brezilya'da korona rakamlarına hükümet müdahalesi", *Deutsche Welle,* 22 Eylül 2020, https://www.dw.com/tr/brezilyada-korona-rakamlar%C4%B1na-h%C3%BCk%C3%BCmet-m%C3%Bcdahalesi/a-53723540 (Erişim Tarihi: 24 Ekim 2020).

Brookings Institution, "The Secret Sauce Behind Israel's Successful COVID-19 Vaccination Program", 5 Ocak 2021, https://www.brookings.edu/blog/up-front/2021/01/05/the-secret-sauce-behind-israels-successful-covid-19-vaccination-program/ (Erişim Tarihi: 4 Ocak 2023).

Budryk, Zack, "Families of COVID-19 Victims Bring Lawsuit Against Spanish PM", *The Hill*, 5 Aralık 2020, https://thehill.com/policy/international/europe/497310-families-of-covid-19-victims-bring-law-suit-against-spanish-pm (Erişim Tarihi: 24 Ekim 2020).

Buzan, Barry, Wæver, Ole ve De Wilde, Jaap, *Security: A Framework for Analysis*, Boulder Co., Lynne Rienner Publishers, 1998.

Caner, Oğuz ve Akıl, Abdülkadir, "Tehlikeli Atıkların Sınır Ötesi Taşınması ve Bertarafının Kontrolüne İlişkin Basel Konvansiyonu", *İs-*

tanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 7, No. 14, Güz 2008, s. 75-95, https://www.ticaret.edu.tr/uploads/kutuphane/dergi/s14/075-095.pdf (Erişim tarihi 28 Aralık 2022)

Casero-Ripollés, Andreu, "Impact of COVID-19 on the media system. Communicative and democratic consequences of news consumption during the outbreak", *El profesional de la información*, Cilt 29, No. 2, 2020, s. 2-3.

Center for Disease Control and Prevention, "History of 1918 Flu Pandemic", https://www.cdc.gov/flu/pandemic-resources/1918-commemoration/1918-pandemic-history.htm (Erişim Tarihi: 4 Mart 2023).

Center on Budget and Policy Priorities, *Tracking the COVID-19 Economy's Effects on Food, Housing, and Employment Hardships*, https://www.cbpp.org/research/poverty-and-inequality/tracking-the-covid-19-economys-effects-on-food-housing-and (Erişim Tarihi: 09/01/2023)

Centre for International Governance Innovation, "Global Platform Governance Network", https://www.cigionline.org/topics/platform-governance/ (Erişim Tarihi: 1 Ekim 2021.)

Chadwick, Lauren, "The future of the European project is at stake: EU in crosshairs of coronavirus pandemic", *Euronews*. 27 Mart 2020, https://www.euronews.com/2020/03/27/the-future-of-the-european-project-is-at-stake-eu-in-crosshairs-of-coronavirus-pandemic, (Erişim tarihi 17 Ekim 2020).

Chen, Yawen, "China GDP Delay Amplifies Economic Distress Signal", *Reuters*, 18 Ekim 2022, https://www.reuters.com/breakingviews/china-gdp-delay-amplifies-economic-distress-signal-2022-10-18/ (Erişim Tarihi: 30 Aralık 2022).

Cheremisinoff, Nicholas P. ve Bendavid-Val, Avrom, "Industry Specific Pollution Prevention Practices", *Green Profits*, 2001, https://www.sciencedirect.com/topics/earth-and-planetary-sciences/balance-economic (Erişim tarihi 28 Aralık 2022).

"China delayed releasing coronavirus info, frustrating WHO", *Associated Press*, 2 Haziran 2020, https://apnews.com/article/united-nations-health-ap-top-news-virus-outbreak-public-health-3c061794970661042b18d5aeaaed9fae (Erişim tarihi 11 Ocak 2023).

"China, The WHO and The Power Grab That Fuelled a Pandemic," *The Sunday Times*, 14 Ağustos 2021, https://www.thetimes.co.uk/article/china-the-who-and-the-power-grab-that-fuelled-a-pandemic-3mt05m06n, (Erişim Tarihi: 25 Mart 2023).

"Chinese envoy says war with Australia is 'unrealistic'" *South China Morning Post*, 23 Mart 2023,https://www.scmp.com/news/asia/australasia/article/3214546/chinese-envoy-says-war-australia-unrealistic, (Erişim Tarihi: 25 Mart 2023).

Clapp, Jennifer, "The Distancing of Waste: Overconsumption in a Global Economy" içinde *Confronting Consumption*, Cambridge, MA., MIT Press, 2002, s. 155-176.

Coalition for Epidemic Preparedness Innovations (CEPI), https://cepi.net/about/whyweexist/ (Erişim tarihi 16 Ekim 2020).

Coker, Ashley, "Manufacturers Move Away from China in light og supply issues, cost increases", *FreightWaves*, 28 Şubat 2023, https://www.freightwaves.com/news/manufacturers-move-away-from-china-in-light-of-supply-issues-cost-increases (Erişim Tarihi: 14 Mart 2023).

Collins, Michael, "The WHO and China: Dereliction of Duty", *The Council on Foreign Relations*, 27 Şubat 2020, https://www.cfr.org/blog/who-and-china-dereliction-duty (Erişim Tarihi: 25 Mart 2023).

Commission on Global Governance, *Our Global Neighbourhood: The Report of the Commission on Global Governance*, Oxford, Oxford University Press, 1995, s. 2.

"Coronavirus World Map: Tracking the Global Outbreak", *The New York Times*, https://www.nytimes.com/interactive/2021/world/covid-cases.html (Erişim Tarihi: 26 Şubat 2023).

"Coronavirus: 'We are at War'- Macron", BBC, 16 Mart 2020, https://www.bbc.com/news/av/51917380/coronavirus-we-are-at-war-macron (Erişim Tarihi: 25 Aralık 2020).

"Coronavirus: Trump moves to pull US out of World Health Organization", *BBC News*, 7 Temmuz 2020, https://www.bbc.com/news/world-us-canada-53327906 (Erişim tarihi 17 Ekim 2020).

Cotter, Kelley, DeCook, Julia R. ve Kanthawala, Shaheen, "Fact-Checking the Crisis: COVID-19, Infodemics, and the Platformization of Truth", *Social Media and Society*, Cilt 8, No.1, 2022, s. 1-13.

Council of Economic Advisors, *Building Back Better: The American Jobs Plan and the American Families Plan*, *Issues Brief,* Mayıs 2021.

Council of Europe, *The Impact of the Sanitary Crisis on Freedom of Expression and Media Freedom*, 7 Temmuz 2020, https://rm.coe.int/16809ef1c7 (Erişim Tarihi: 3 Ocak 2023).

"COVID Deaths Rare Among Fully Vaccinated", *BBC News*, 14 Eylül 2021, https://www.bbc.com/news/health-58545548 (Erişim Tarihi: 24 Eylül 2021).

"COVID: Brazil's Bolsonaro calls governors 'tyrants' over lockdowns," *BBC News*, 22 Mart 2021, https://www.bbc.com/news/world-latin-america-56479614 (Erişim Tarihi: 12 Ekim 2021).

"COVID: How The Military's Been Involved In Fighting Coronavirus", *Forces Net*, 18 Şubat 2021. https://www.forces.net/news/coronavirus-how-military-helping (Erişim Tarihi: 15 Eylül 2021).

"COVID-19 Is Undoing Years of Progress in Curbing Global Poverty", *The Economist*, Mayıs 2020.

"COVID-19 Pandemic: China 'refused to give data' to WHO Team", 14 Şubat 2021, *BBC News*, https://www.bbc.com/news/world-asia-china-56054468 (Erişim Tarihi: 26 Eylül 2021).

"COVID-19 Salgınının Çocuklar Üzerindeki Etkileri", *UNICEF Politika Raporu*, 15 Nisan 2020, s. 14.

"COVID-19 Salgınının Toplumsal Cinsiyete Dayalı Şiddeti, Kadın Sünnetini ve Çocuk Yaşta Evliliği Sona Erdirme Çabaları ile Aile Planlaması Üzerindeki Etkisi", *UNFPA Ara Dönem Teknik Bilgi Notu*, 27 Nisan 2020, https://turkiye.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/COVID-19un_Dunyaya_Etkileri_Arastirma_Raporu.pdf (Erişim Tarihi: 18 Ekim 2020).

"COVID-19: Brazil to get fourth health minister since pandemic began," *BBC News*, 16 Mart 2021, https://www.bbc.com/news/world-latin-america-56410626 (Erişim Tarihi: 12 Ekim 2021).

"Covid: Çin neden diğer ülkelerin aksine 'sıfır Covid' politikasında ısrarlı?", *BBC Türkçe*, 15 Kasım 2021, https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-59292523 (Erişim Tarihi: 5 Mart 2023).

"Covid: Çin'de koronavirüs vaka sayısı rekor düzeyde arttı, milyonlarca kişi karantinaya alındı", *BBC Türkçe*, 15 Mart 2022, https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-60748703 (Erişim Tarihi: 5 Mart 2023).

"Covid: Donald Trump and Melania test positive", *BBC News,* 2 Ekim 2020, https://www.bbc.com/news/world-us-canada-54381848 (Erişim Tarihi: 20 Kasım 2020).

"Covid-19 ve Uluslararası Düzen", *Covid 19 Sonrası Küresel Sistem; Eski Sorunlar, Yeni Trendler*, Ankara, Stratejik Araştırmalar Merkezi, 2020.

"Covid-19: Ölenlerin sayısını az göstermekle eleştirilen Çin, 1290 vefat daha açıkladı", *Euronews*, 17 Nisan 2020, https://tr.euronews.com/2020/04/17/covid-19-olenlerin-say-s-n-az-gostermekle-elestirilen-cin-1290-vefat-daha-ac-klad (Erişim Tarihi: 5 Mart 2023).

Curan, Enda ve Antsey, Chris, "Pandemic-era Central Banking is Creating Bubbles Everywhere", *Bloomberg Market*, 25 Ocak 2021, https://www.bloomberg.com/news/features/2021-01-24/central-banks-are-creating-bubbles-everywhere-in-the-pandemic (Erişim Tarihi: 30 Ekim 2021).

Curato, Nicole, "The Philippines", Giorgos Katsambekis ve Yannis Stavrakakis (der.) *Populism and the Pandemic: A Collaborative Report*, Populismus Interventions No. 7 (Special Edition), Selanik, Haziran 2020.

Çakır Somlyai, Özge,"Macaristan'da tartışmalara yol açan tasarı yasalaştı: OHAL süresiz olarak uzatıldı, Başbakan Orban ülkeyi belirsiz bir süre boyunca KHK'larla yönetecek," *Medyascope*, 30 Mart 2020, https://medyascope.tv/2020/03/30/macaristanda-tartismalara-yol-acan-tasari-yasalasti-ohal-suresiz-olarak-uzatildi-basbakan-orban-ulkeyi-belirsiz-bir-sure-boyunca-khklarla-yonetecek/ (Erişim Tarihi: 6 Ekim 2021).

Çıtak, Necati, "COVID-19 ve Sınıfsal Eşitsizlik", *TTB COVID-19 Pandemisi Altıncı Ay Değerlendirme Raporu*, Eylül 2020, https://www.ttb.org.tr/kutuphane/covid19-rapor_6/covid19-rapor_6_Part56.pdf (Erişim tarihi 2 Kasım 2020).

"Çin'de Pandemi 2.0: DSÖ rakamlardan şüpheli, Biden müdahaleden endişeli", *Independent Türkçe*, 5 Ocak 2023, https://www.indyturk.com/node/595656/dünya/çin'de-pandemi-20-dsö-rakamlardan-şüpheli-biden-müdahaleden-endişeli (Erişim Tarihi: 5 Mart 2023).

Çulcu, Murat, *Spekülatif Marjinal Tarih Tezleri*, İstanbul, E Yayınları, 2015 (İlk Baskı: 1994).

Demir, Ergün, "Pandemi Sürecinde Sosyal Güvenlik ve Sağlığın Finansmanı", *İstanbul Tabip Odası*, Şubat 2021 https://www.istabip.org.tr/6430-pandemi-surecinde-sosyal-guvenlik-ve-sagligin-finansmani-ergun-demir.html (Erişim Tarihi: 23 Ağustos 2021).

Demiralp, Seda, "COVID-19, Populism, and Political Change In Turkey," *Turkish Policy Quarterly*, Cilt 19, No. 4, 2021.

Dizdaroğlu, Cihan, "COVID-19, Barış ve Çatışma" https://www.globacademy.org/wp-content/uploads/2021/11/CDizdaroglu_BarisCatisma_v.2.pdf (Erişim Tarihi: 5 Ocak 2023).

Doğan, Gülşah ve Tokman, Leyla, "Sürdürülebilir Kalkınmada Sosyal Sürdürülebilirlik ve İşlevsel Kalitenin Önemi", Leyla Tokman ve Ruşen Yamaçlı (der), *Sürdürülebilir Kalkınma Rolüyle Mimarlık*, Eskişehir, Eskişehir Teknik Üniversitesi, 2019, s. 11-31.

Doornbos, Caitlin, "USS Theodore Roosevelt Skipper Says Carrier Won't Wait for All Sailors to Clear Quarantine Before Going Back to Sea", *Stars and Stripes*, 5 Mayıs 2020, https://www.stripes.com/theaters/asia_pacific/uss-theodore-roosevelt-skipper-says-carrier-won-t-wait-for-all-sailors-to-clear-quarantine-before-going-back-to-sea-1.628458 (Erişim Tarihi: 8 Eylül 2021).

Doshi, Tilak, "Post-Covid-19 'Sustainable Development' Means Little In Precision or Practice", *Forbes*, 28 Ağustos 2020, https://www.forbes.com/sites/tilakdoshi/2020/08/28/post-covid-19-sustainable-development-means-little-in-precision-or-practice/?sh=98e0e4c487b6 (Erişim tarihi 2 Kasım 2020).

Dünya Enerji Konseyi Türk Milli Komitesi, "Dünya Enerji Talebi, 2021'de COVID Öncesi Seviyelerin Üzerine Çıktı", 4 Temmuz 2022, https://www.dunyaenerji.org.tr/dunya-enerji-talebi-2021de-covid-oncesi-seviyelerin-uzerine-cikti/ (Erişim tarihi 29 Aralık 2022).

Dünya Sağlık Örgütü, "Managing the COVID-19 infodemic: Promoting healthy behaviours and mitigating the harm from misinformation and disinformation", 23 Eylül 2020, https://www.who.int/news/item/23-09-2020-managing-the-COVID-19-infodemic-promoting-healthy-behaviours-and-mitigating-the-harm-from-misinformation-and-disinformation (Erişim Tarihi: 15 Ekim 2021).

Dünya Sağlık Örgütü, *Uluslararası Sağlık Tüzüğü*, WHO Press, 2008, https://www.hssgm.gov.tr/content/documents/uluslararasi_antlasmalar/Uluslararası%20Sağlık%20Tüzüğü.pdf, (Erişim tarihi 16 Ekim 2020).

Dünya Sağlık Örgütü. "DSÖ'nün COVID-19 Müdahale Zaman Çizelgesi", https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019/interactive-timeline (Erişim tarihi 17 Ekim 2020).

Dünya Turizm Örgütü, "International Tourism and COVID-19", 2023, https://www.unwto.org/tourism-data/international-tourism-and-covid-19 (Erişim Tarihi: 15 Ocak 2023).

Eflatun, *Devlet*, çev. Sabahattin Eyüpoğlu ve M. Ali Cimcöz, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2006.

Efrati, Ido, "Israel Cuts Covid Isolation Time to Five Days", *Haaretz*, 17 Ocak 2022, https://www.haaretz.com/israel-news/2022-01-17/ty-article/israel-cuts-covid-isolation-time-to-five-days/0000017f-e137-d568-ad7f-f37f2b170000 (Erişim Tarihi: 14 Ocak 2023).

El-Erian, Mohamed A., *Central Banks Face a Year of Mounting Challenges*, 2020, https://www.project-syndicate.org/commentary/fed-ecb-captured-by-financial-markets-by-mohamed-a-el-erian-2020-01 (Erişim Tarihi: 30 Ekim 2021).

Elliot, Larry, "During the pandemic, a new variant of capitalism has emerged", *The Guardian,* 30 Temmuz 2021, https://www.theguardian.com/commentisfree/2021/jul/30/pandemic-new-variant-of-capitalism-spending-covid-state (Erişim Tarihi: 25 Şubat 2023).

Embroker, "Must-Know Cyber Attack Statistics and Trends", 2021, https://www.embroker.com/blog/cyber-attack-statistics/ (Erişim Tarihi: 28 Eylül 2021).

"Entrenching Peace: Assessing Community Resilience and Peace-building Initiatives in Northeast Nigeria", *Security, Peace and Development*, Nisan 2020, https://reliefweb.int/report/nigeria/entrenching-peace-assessing-community-resilience-and-peace-building-initiatives (Erişim Tarihi: 18 Ekim 2020).

Erdoğan, Emre, "Editörden", *Reflektif Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 1, No. 1, 2020.

Erdoğan, Murat, "Prof. Dr. Murat Erdoğan: Suriyeliler Nezdinde Aslında Kendi Aynamıza Bakıyoruz", *Evrensel*, 23 Eylül 2020.

Erdoğdu, M. Mustafa ve Akar, Sevda, "Dördüncü Sanayi Devrimi Çerçevesinde Koşulsuz Temel Gelir: Türkiye İçin Bir Değerlendirme", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, Cilt 15, No. 3, 2020.

Ergin, Numan Emre, "Pandemi, maliye politikası ve vergi barışı", *Dünya Gazetesi*, 6 Temmuz 2020, https://www.dunya.com/kose-yazisi/pandemi-maliye-politikasi-ve-vergi-barisi/474398 (Erişim Tarihi: 23 Ağustos 2021).

Esen, Berk, *Global Akademi Konuşmaları*, 18 Mayıs 2021; Şebnem Yardımcı Geyikçi, "Pandemi ve Popülizm," Politik Yol, 15 Mayıs 2021, https://www.politikyol.com/pandemi-ve-populizm/ (Erişim Tarihi: 15 Ekim 2021).

EUROMIL, "Armed Forces and COVID-19 Country Profiles; Turkey", http://euromil.org/armed-forces-and-COVID-19/ (Erişim Tarihi: 15 Eylül 2021).

European Council, "Infographic - COVID-19: the EU's contribution to global vaccine solidarity", https://www.consilium.europa.eu/en/infographics/covid-covax-global-vaccine-solidarity/ (Erişim Tarihi: 14 Ocak 2023).

European Institute for Gender Equality, "Gender Equality and the Socio-economic Impact of the COVID-19 Pandemic," 26 Mayıs 2021, https://eige.europa.eu/publications/gender-equality-and-socio-economic-impact-COVID-19-pandemic (Erişim Tarihi: 23 Ağustos 2021).

Federal Aviation Administration, "Frequently Asked Questions", https://www.faa.gov/airports/airport_safety/wildlife/faq/ (Erişim Tarihi: 27 Eylül 2021).

Feldwisch-Drentrup, Hinnerk, "How WHO Became China's Coronavirus Accomplice", *Foreign Policy*, 2 Nisan 2020.

Ferronato, Navarro ve Torretta, Vincenzo, "Waste Mismanagement in Developing Countries: A Review of Global Issues", *International Journal of Environmental Research and Public Health*, Cilt 16, No. 9, 2019, https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC6466021/ (Erişim tarihi 28 Aralık 2022).

Filho, Walter Leal vd., "COVID-19 and the UN Sustainable Development Goals: Threat to Solidarity or an Opportunity?", *Sustainability*, Cilt 12, No. 13, 2020.

Flightradar24, *Flight Tracking Statistics*, https://www.flightradar24.com/data/statistics (Erişim Tarihi: 15 Ocak 2023).

"G7 ülkeleri, Çok Uluslu Şirketlerin En Az Yüzde 15 Vergi Ödemesinde Anlaştı", *Independent Türkçe*, 7 Haziran 2021, https://www.indyturk.com/node/370216/ekonomi%CC%87/g7-%C3%BClkeleri-%C3%A7ok-uluslu-%C5%9Firketlerin-en-az-y%C3%BCzde-15-vergi-%C3%B6demesinde-anla%C5%9Ft%C4%B1 (Erişim Tarihi: 23 Ağustos 2021).

Galbraith, James K., "The death of neoliberalism is greatly exaggerated", *Foreign Policy,* 6 Nisan 2021, https://foreignpolicy.com/2021/04/06/death-neoliberalism-larry-summers-biden-pandemic/ (Erişim Tarihi: 25 Şubat 2023).

Gallagher, James, "Coronavirus: UK changes course amid death toll fears," *BBC News*, 17 Mart 2020, https://www.bbc.com/news/health-51915302 (Erişim Tarihi: 15 Ekim 2021).

Garikipati, Supriya ve Kambhampati, Uma, "Leading the Fight Against the Pandemic: Does Gender 'Really' Matter?," *SSRN*, 3 Haziran 2020, https://ssrn.com/abstract=3617953 (Erişim Tarihi: 15 Ekim 2021).

Gavi the Vaccine Alliance, "COVAX Explained", 3 Eylül 2020, https://www.gavi.org/vaccineswork/covax-explained (Erişim tarihi 16 Ekim 2020).

"Gaziantep Büyükşehir Belediyesi ile Koç Sistem'den Akıllı Şehir İşbirliği", *Anadolu Ajansı*, 14 Nisan 2021, https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/gaziantep-buyuksehir-belediyesi-ile-kocsistemden-akilli-sehir-is-birligi/2208727 (Erişim Tarihi: 23 Ağustos 2021).

Genç, Helin, "2020 ve 2021 Eğitim Öğretim Yılı takvimi MEB: Okullar ne zaman açılacak?" *Habertürk*, 25 Ağustos 2020, https://www.haberturk.com/2020-ve-2021-egitim-ogretim-yili-takvimi-meb-okullar-ne-zaman-acilacak-2783293 (Erişim Tarihi: 23 Ekim 2020).

Gilman, Robert, "Sustainability by Robert Gilman from the 1992 UIA/AIA call for sustainable community solutions", https://www.context.org/about/definitions/ (Erişim tarihi 2 Kasım 2020).

Global Health Security Agenda, https://ghsagenda.org/ (Erişim tarihi 16 Ekim 2020).

Global Preparedness Monitoring Board, "GPMB 2019 Annual Report", https://www.gpmb.org/annual-reports/overview/item/2019-a-world-at-risk (Erişim Tarihi: 4 Mart 2023).

Godement, François, "Fighting the Coronavirus Pandemic: China's Influence at the World Health Organization", *Institut Montaigne*, 23 Mart 2020.

Gomez-Salvador, Ramon ve Soudan, Michel, "The US Labour Market After the Covid-19 Recession", *European Central Bank Occasional Paper Series*, Temmuz 2022. https://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/scpops/ecb.op298~f3f39e0b4f.en.pdf (Erişim Tarihi: 23 Ekim 2022).

Gorevan, Daniel, "Downward Spiral: The Economic Impact of Covid-19 on Refugees and Displaced People", *Norwegian Refugee Council*, 21 Eylül 2020.

Government of Canada, "Military response to COVID-19", https://www.canada.ca/en/department-national-defence/campaigns/COVID-19-military-response.html (Erişim Tarihi: 15 Eylül 2021).

Gregory, Andrew, Adams, Richard, Hall, Rachel, Lewitt, Tom ve Topham, Gwyn, "As Britain learns to live with Covid, it faces a new pandemic of disruption", *The Guardian*, 9 Nisan 2022, https://www.theguardian.com/world/2022/apr/09/as-britain-learns-to-live-with-covid-it-faces-a-new-pandemic-of-disruption (Erişim Tarihi: 13 Ocak 2023).

Guasti, Petra, "The Impact of the COVID-19 Pandemic in Central and Eastern Europe The Rise of Autocracy and Democratic Resilience", *Democratic Theory*, Cilt 7, No. 2, Kış 2020, s. 47-60.

Hakovirta, Marko ve Denuwara, Navodya, "How COVID-19 Redefines the Concept of Sustainability", *Sustainability*, Cilt 12, No. 9, 2020, https://www.mdpi.com/2071-1050/12/9/3727 (Erişim tarihi 2 Kasım 2020).

Hale, Erin ve Peñafuerte, Andy, "China's COVID rebellion", *Aljazeera News*, 22 Aralık 2022, https://www.aljazeera.com/economy/longform/2022/12/22/the-protests-that-exposed-cracks-in-chinas-middle-class-dream (Erişim Tarihi: 12 Ocak 2023).

Harari, Daniel ve Keep, Matthew, *Coronovirus: Economic Impact*, Londra, House of Commons Library, 2020.

Harris, Jonathan M., "Basic Principles of Sustainable Development", *Tufts University, Global Development and Environment Institute, Working Paper* 00-04, 2000, https://sites.tufts.edu/gdae/files/2019/10/00-04Harris-BasicPrinciplesSD.pdf (Erişim tarihi 29 Aralık 2022).

Haughwout, Andrew, "Infrastructure investment as an automatic stabilizer", Heather Boushey, Ryan Nunn ve Jay Shambaugh (der.), *Recession Ready: Fiscal Policies to Stabilize the American Economy*, Washington, D.C., Brookings, 2019, s. 129-152.

Hille, Kathrin, "Taiwan's COVID-19 Outbreak Spreads to Chip Companies", *Financial Times*, 8 Haziran 2021. https://www.ft.com/content/ce18b201-551c-4fb6-bd82-766e4d453dbc (Erişim Tarihi: 21 Eylül 2021).

Hobsbawn, Eric, *Kısa Yirminci Yüzyıl Aşırılıklar Çağı: 1914-1991*, çev. Yavuz Alogan, İstanbul, Everest Yayınları, 2006.

Hoffer, Eric, *Değişim Sancısı*, Çev. İhsan Durdu, İstanbul, Ayışığı Yayınları, 2003.

House of Commons, "Coronavirus: Lessons Learned to Date", *Sixth Report of the Health and Social Care Committee and Third Report of the Science and Technology Committee of Session 2021–22*. 21 Eylül 2021, https://committees.parliament.uk/publications/7497/documents/78688/default/ (Erişim Tarihi: 15 Ekim 2021).

"How China's Sinovac compares with BioNTech's mRNA vaccine", *The Economist*, 19 Nisan 2022, https://www.economist.com/graphic-detail/2022/04/19/how-chinas-sinovac-compares-with-biontechs-mrna-vaccine (Erişim Tarihi: 5 Mart 2023).

Huizen, Jennifer, "How COVID-19 Has Changed Face of the Natural World", *Medical News Today*, 22 Nisan 2021, https://www.medicalnewstoday.com/articles/how-COVID-19-has-changed-the-face-of-the-natural-world (Erişim Tarihi: 27 Eylül 2021).

Humprecht, Edda, Esser, Frank ve Van Aelst, Peter, "Resilience to Online Disinformation: A Framework for Cross-National Comparative Research," *The International Journal of Press/Politics*, 24 Ocak 2020, s. 493-516.

Hüsmenoğlu, Muhteber ve Yılmaz Kuşaklı, Berra, "Almanya Sağlık Sistemi COVID-19 Pandemisi Durum Analizi", *Sağ Aka Dergisi*, Cilt 8, No. 2, 2021.

ILO Türkiye, *İkinci Dalga COVID-19 Önlemlerinin Türkiye'de İstihdam Üzerindeki Etkisi*, Mart 2021, https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---ilo-ankara/documents/publication/ wcms_775756.pdf (Erişim Tarihi: 23 Ağustos 2021).

ILO, COVID-19 *Ortamında ve Sonrasında Uzaktan Çalışma Uygulama Kılavuzu*, Temmuz 2020, s. 3 https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---ilo-ankara/documents/publication/ wcms_759299.pdf (Erişim Tarihi: 23 Ağustos 2021).

ILO, *Youth and COVID-19: Access to Decent Jobs Amid the Pandemic*, 2021, https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---ilo-ankara/documents/publication/ wcms_771425.pdf (Erişim Tarihi: 23 Ağustos 2021).

ILO: *As Job Losses Escalate, Nearly Half of Global Workforce at Risk of Losing Livelihoods*, ILO, 29 Nisan 2020, https://www.ilo.org/global/about-the-ilo/newsroom/news/WCMS_743036/lang--en/index.htm (Erişim Tarihi: 23 Ağustos 2021).

IMF, "Catastrophe contaınment and relief trust", https://www.imf.org/en/About/Factsheets/Sheets/2016/08/01/16/49/Catastrophe-Containment-and-Relief-Trust (Erişim Tarihi: 5 Ocak 2023).

IMF, *Country Report*: *Türkiye*, 12 Ocak 2023, https://www.imf.org/en/Countries/TUR (Erişim Tarihi: 13 Ocak 2023).

IMF, *Israel Country Report,* No. 22/8, 2022, Article IV Consultation- Press Release and Staff Report. Mart 2022, https://www.imf.org/-/media/Files/Publications/CR/2022/English/1ISREA2022001.ashx (Erişim Tarihi: 23 Aralık 2022).

Impact of COVID-19 on People's Livelihoods, Their Health and Our Food Systems-Joint Statement by ILO, FAO, IFAD and WHO, World Health Organization, 13 Ekim 2020, https://www.who.

int/news/item/13-10-2020-impact-of-COVID-19-on-people's-livelihoods-their-health-and-our-food-systems (Erişim Tarihi: 23 Ağustos 2021).

International Crisis Group, "COVID-19 and Conflict: Seven Trends to Watch", 24 Mart 2020, https://www.crisisgroup.org/global/sb4-COVID-19-and-conflict-seven-trends-watch (Erişim Tarihi: 18 Ekim 2020).

International Energy Agency, *World Energy Outlook 2020*, https://www.iea.org/ reports/world-energy-outlook-2020/overview-and-key-findings#abstract, 2020 (Erişim tarihi 2 Kasım 2020).

International Energy Agency, *World Energy Outlook 2022*, Aralık 2022, https://iea.blob.core.windows.net/assets/830fe099-5530-48f2-a7c1-1f35d510983/WorldEnergyOutlook2022.pdf (Erişim tarihi 29 Aralık 2022).

International Labour Organization, "Global call to action for a human-centred recovery from the COVID-19 crisis that is inclusive, sustainable and resilient", 23 Şubat 2022, https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/@ed_norm/@relconf/documents/meetingdocument/wcms_806092.pdf (Erişim tarihi 28 Aralık 2022).

International Labour Organization, *Youth & COVID-19: Impacts on Jobs, Education, Rights and Mental Well-Being Survey Report*, 2020, https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_emp/documents/publication/wcms_753026.pdf (Erişim Tarihi: 18 Ekim 2020).

International Press Institute, https://ipi.media/COVID19-media-freedom-monitoring/ (Erişim Tarihi: 15 Ekim 2021).

Ireland, Elizabeth, "Leadership Failures Led to USS Theodore Roosevelt's COVID-19 Outbreak", *Times of San Diego*, 8 Şubat 2021, https://timesofsandiego.com/military/2021/02/08/report-leadership-failures-led-to-uss-theodore-roosevelt-COVID-19-outbreak/ (Erişim Tarihi: 8 Eylül 2021).

"It's Time EU Leaders Ensure COVID-19 Vaccine Equality", *EURACTIV*, 27 Ekim 2021, https://www.euractiv.com/section/health-consumers/opinion/its-time-eu-leaders-ensure-COVID-19-vaccine-equity/ (Erişim Tarihi: 26 Ekim 2021).

"Jair Bolsonaro Sanctioned by Social Media Companies for COVID Vaccine Misinformation", *Euronews*, 26 Ekim 2021, https://www.euronews.com/my-europe/2021/10/26/jair-bolsonaro-sanctioned-by-social-media-companies-for-covid-vaccine-misinformation (Erişim Tarihi: 5 Ocak 2023).

"Japan manufacturers exit China, Southeast Asia to bring production back home", *South China Morning Post*, 16 Mayıs 2022, https://www.scmp.com/news/asia/east-asia/article/3177874/japan-manufacturers-exit-china-southeast-asia-bring-production (Erişim Tarihi: 19 Mart 2023).

"Japan reveals 87 projects eligible for 'China exit' subsidies", *Nikkei Asia*, 17 Temmuz 2020, https://asia.nikkei.com/Economy/Japan-reveals-87-projects-eligible-for-China-exit-subsidies (Erişim Tarihi: 19 Mart 2023).

"Japan sets aside ¥243.5 billion to help firms shift production out of China", *The Japan Times*, 9 Nisan 2020, https://www.japantimes.co.jp/news/2020/04/09/business/japan-sets-aside-¥243-5-billion-help-firms-shift-production-china/ (Erişim Tarihi: 19 Mart 2023).

Johns Hopkins University & Medecine, "Mortality analyses", https://coronavirus.jhu.edu/data/mortality (Erişim Tarihi: 26 Şubat 2023).

Johns Hopkins University, Coronavirus Resource Center, https://coronavirus.jhu.edu/data/new-cases (Erişim Tarihi: 5 Ocak 2023).

Johnson, Carla K. ve Stobbe, Mike, "Nearly All COVID Deaths in US Are Now Among Unvaccinated", *AP News*, 30 Haziran 2021, https://apnews.com/article/coronavirus-pandemic-health-941fcf-43d9731c76c16e7354f5d5e187 (Erişim Tarihi: 24 Eylül 2021).

Jones, Lora, Palumbo, Daniele ve Brown, David, "Coronavirus: How the pandemic has changed the world economy", *BBC News*, 24 Ocak 2021, https://www.bbc.com/news/business-51706225 (Erişim Tarihi: 20 Eylül 2021).

Josephson, Anna vd., "Socioeconomic Impacts of COVID-19 in Low-income Countries", *Nature, Human Behaviour*, Cilt 5, Mayıs 2021, s. 557-565.

Kenny, Charles, "Want to Prevent the Next pandemic? We'll need a More Powerful World Health Organization", *Los Angeles Times*, 2 Mayıs 2021, https://www.latimes.com/opinion/story/2021-05-02/world-health-organization-next-pandemic (Erişim Tarihi: 27 Ekim 2021).

Kinyanjui, Njoki ve Olsson, Louise, "The COVID-19 Crisis Spotlights Criticality of Women's Participation and UNSCR 1325: A Policy-Research Exchange", *The Peace Research Institute Oslo (PRIO)*, 23 Haziran 2020, https://blogs.prio.org/2020/06/the-covid-19-crisis-spotlights-criticality-of-womens-participation-and-unscr-1325-a-policy-research-exchange/ (Erişim Tarihi: 18 Ekim 2020), s. 4-5.

Kirişci, Kemal ve Yavcan, Başak, "As COVID-19 worsens precarity of refugees, Turkey and EU must work together", *Brookings Institute*, 11 Haziran 2020, https://www.brookings.edu/blog/order-from-chaos/2020/06/11/as-COVID-19-worsens-precarity-for-refugees-turkey-and-the-eu-must-work-together/ (Erişim Tarihi: 18 Ekim 2020).

Kleinman, Zoe, "Cambridge Analytica: The story so far", *BBC News*, 21 Mart 2021, https://www.bbc.com/news/technology-43465968 (Erişim Tarihi: 1 Ekim 2021).

Kofman, Yasmin ve Garfin, Dana Rose, "Home is not always a haven: The domestic violence crisis amid the COVID-19 pandemic", *Psychol Trauma*, Ağustos 2020, No 12, s. 199-201, https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC7720288/ (Erişim tarihi 29 Aralık 2022).

KONDA, *İklim Değişikliği Algısı Raporu*, Aralık 2021, https://konda.com.tr/uploads/konda-iklimdegisikligialgisiraporu-aralik2021-final-0f4b56136ada676fb5d43b7ce0550c9430762ac3bcbffa11476e469bbda930a8.pdf (Erişim tarihi 29 Aralık 2022).

"Koronavirüs sonrası için siyaset tasavvurları", *YetkinReport*, 18 Nisan 2020, https://yetkinreport.com/2020/04/18/koronavirus-sonrasi-icin-siyaset-tasavvurlari/ (Erişim Tarihi: 26 Şubat 2023).

"Koronavirüs: İngiltere'de virüsün kontrollü yayılma planı işe yarayacak mı?", *BBC News (Türkçe)*, 16 Mart 2020, https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-51871575 (Erişim Tarihi: 22 Ekim 2020).

"Koronavirüs: İsrail ülke çapında yeniden karantina kararı alan ilk ülke oldu", *BBC News,* 13 Eylül 2020, https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-54141925 (Erişim Tarihi: 23 Ekim 2020).

Köker, Levent ve Ağaoğulları, Mehmet Ali, *Tanrı Devletinden Kral-Devlete*, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 2013.

Kuhfeld, Megan vd., "The pandemic has had devastating impacts on learning. What will it take to help students catch up?", *Brookings*, 3 Mart 2022, https://www.brookings.edu/blog/brown-center-chalkboard/2022/03/03/the-pandemic-has-had-devastating-impacts-on-learning-what-will-it-take-to-help-students-catch-up/ (Erişim Tarihi: 9 Ocak 2023).

Kurt, Sengul, "Australia", G. Katsambekis ve Y. Stavrakakis (der.), *Populism and the Pandemic: A Collaborative Report*, No. 7, 2020, https://orca.cardiff.ac.uk/132452/2/interventions-7-populism-pandemic-UPLOAD.pdf (Erişim Tarihi: 6 Ekim 2021).

Lafortune, Guillaume vd., "The SDGs, COVID-19 and the Global South: Insights from the Sustainable Development Report 2020", 16 Temmuz 2020, http://www.ipsnews.net/2020/07/sdgs-covid-19-global-south-insights-sustainable-development-report-2020/ (Erişim tarihi 2 Kasım 2020).

Lall, Somik ve Wahba, Sameh, "No Urban Myth: Building Inclusive and Sustainable Cities in the Pandemic Recovery", *Dünya Bankası*, 18 Haziran 2020, https://www.worldbank.org/en/news/immersive-story/2020/06/18/no-urban-myth-building-inclusive-and-sustainable-cities-in-the-pandemic-recovery (Erişim tarihi: 29 Aralık 2022).

Le Quéré, Corinne, Jackson, Robert B., Jones, Matthew W., vd., "Temporary reduction in daily global CO_2 emissions during the COVID-19 forced confinement", *Nature, Climate. Change*, No. 10, 2020, s. 647–653, https://doi.org/10.1038/s41558-020-0797-x. (Erişim Tarihi: 28 Eylül 2021)

Lin, Liza, "How China Slowed Coronavirus: Lockdowns, Surveillance, Enforcers", *Wall Street Journal*, 10 Mart 2020, https://www.wsj.com/articles/how-china-slowed-coronavirus-lockdowns-surveillance-enforcers-11583868093 (Erişim Tarihi: 24 Ekim 2020).

Ling, Astrid, "Israel's Response to Covid-19: Pitfalls of a Political Pandemic", *Munk School*, 7 Ocak 2020, https://munkschool.utoronto.ca/research/israels-response-covid-19-pitfalls-political-pandemic (Erişim Tarihi: 4 Ocak 2023).

Loftus, Suzanne, "COVID-19 and Responsible Leadership in a 'Post-Truth' Age", *Global Security Review*, 21 Eylül 2022, https://globalsecurityreview.com/covid-19-responsible-leadership-post-truth-age/ (Erişim Tarihi: 5 Ocak 2023).

Lynch, Column, "U.N. Security Council Paralyzed as Contagion Rages", *Foreign Policy*, 27 Mart 2020, https://foreignpolicy.com/2020/03/27/un-security-council-unsc-coronavirus-pandemic/, (Erişim tarihi 17 Ekim 2020).

Matematiksel, "Henüz Kimsenin Çözemediği 11 Matematik Problemi", https://www.matematiksel.org/matematikte-henuz-cozulememis-11-problem/ (Erişim Tarihi: 1 Ekim 2021).

McNeil Jr, Donald G. ve Jacobs, Andrew, "Blaming China for Pandemic, Trump Says U.S. Will Leave the WHO," *New York Times*, 29 Mayıs 2020, https://www.nytimes.com/2020/05/29/health/virus-who.html (Erişim Tarihi: 4 Ekim 2021).

Mert, Aslı E., "COVID-19 Salgını Sürecinde Farklı Yönleriyle Kadınların Durumu", *KOÇKAM Blog*, 30 Mart 2020, https://kockam.ku.edu.tr/covid-19-salgini-surecinde-farkli-yonleriyle-kadinlarin-durumu-asli-e-mert/ (Erişim tarihi 2 Kasım 2020).

Meyer, Brett, "Pandemic Populism: An Analysis of Populist Leaders' Responses to Covid-19", *Tony Blair Institute for Global Change*, https://institute.global/sites/default/files/articles/Pandemic-Populism-An-Analysis-of-Populist-Leaders-Responses-to-Covid-19.pdf (Erişim Tarihi: 5 Ocak 2023).

Milstein, Eric ve Wessel, David, "What did the Fed do in response to the Covid-19 crisis?" 2021, https://www.brookings.edu/research/fed-response-to-covid19/ (Erişim Tarihi: 30 Ekim 2021).

Ministerial meeting of the Alliance for Multilateralism (13 November 2021) Press release https://multilateralism.org/wp-content/uploads/2021/11/211113-AfM-Press-release_ENGLISH.pdf, (Erişim Tarihi: 25 Mart 2023).

Modak, P. vd., "Global Waste Management Outlook", UNEP, *Waste Management: Global Status*, Atina, 2015, s. 51-79.

Moldan, Bedrich vd., "How To Understand And Measure Environmental Sustainability: Indicators And Targets", *Ecological Indicators*, Cilt 17, 2012.

Mukarram, Manuar, "Impact of COVID-19 on the UN Sustainable Development Goals (SDGs)", *Strategic Analysis*, Cilt 44, No. 3, 2020.

Mullen, Andrew, "US-China trade war timeline: key dates and events since July 2018", *South China Morning Post*, 29 Ağustos 2021, https://www.scmp.com/economy/china-economy/article/3146489/us-china-trade-war-timeline-key-dates-and-events-july-2018 (Erişim Tarihi: 14 Mart 2023).

Mustasilta, Katariina, "From Bad to Worse? The impact(s) of COVID-19 on conflict Dynamics", *European Union Institute for Security Studies Conflict Series*, Brief 13, Haziran 2020, https://www.iss.europa.eu/sites/default/files/EUISSFiles/Brief%2013%20Covid%20and%20conflict.pdf (Erişim Tarihi: 1 Eylül 2020).

Nadioo, Robin ve Fisher, Brendan, "Reset Sustainable Development Goals for a pandemic World", *Nature*, 583, 2020, s. 198-201, https://www.nature.com/articles/d41586-020-01999-x (Erişim tarihi 2 Kasım 2020).

NATO, "Coronavirus response: NATO provides personal protective equipment to Tunisia in response to COVID-19 pandemic", 11 Kasım 2022, https://www.nato.int/cps/en/natohq/news_208994.htm (Erişim Tarihi: 14 Ocak 2023).

Newburger, Emma, "Trump Says 1,000 Military Personnel Deploying to New York City, Warns Coming Week Toughest yet in Coronavirus Fight", *CNBC*, 4 Nisan 2020, https://www.cnbc.com/2020/04/04/trump-says-1000-military-personnel-are-deploying-to-new-york-city-to-fight-coronavirus.html (Erişim Tarihi: 25 Aralık 2020).

Newman, Nic vd., *Reuters Institute Digital News Report 2021*, https://reutersinstitute.politics.ox.ac.uk/sites/default/files/2021-06/Digital_News_Report_2021_FINAL.pdf (Erişim Tarihi: 4 Ocak 2023).

"News Media Outlets Have Been Ravaged by the Pandemic", *New York Times*, 10 Nisan 2020, https://www.nytimes.com/2020/04/10/business/media/news-media-coronavirus-jobs.html (Erişim Tarihi 8 Ekim 2021).

Nicola, Maria et. al., "The Socio-economic Implications of the Coronavirus Pandemic (COVID-19): A Review", *International Journal of Surgery*, Cilt 78, 2020.

OECD, *Economic Outlook, Interim Report September 2021: Keeping the Recovery on Track*. https://www.oecd.org/economic-outlook/(Erişim Tarihi: 30 Ekim 2021).

OECD, *The DAC Guidelines Strategies for Sustainable Development*, Paris, 2001.

OECD, *The impact of the coronavirus (COVID-19) crisis on development finance*, 24 Haziran 2020, http://www.oecd.org/coronavirus/policy-responses/the-impact-of-the-coronavirus-covid-19-crisis-on-development-finance-9de00b3b/ (Erişim tarihi 2 Kasım 2020).

Orbey, Eren, "Trump's 'Chinese Virus' and What's at Stake in the Coronavirus's Name", *The New Yorker*, 25 Mart 2020, https://www.newyorker.com/culture/cultural-comment/whats-at-stake-in-a-viruss-name (Erişim Tarihi: 24 Ekim 2020).

Orhangazi, Özgür ve Yeldan, Erinç, "Re-making of the Turkish Crisis", *Development and Change*, Cilt 52, No. 3, 2021.

Orhangazi, Özgür, *Türkiye Ekonomisinin Yapısı: Sorunlar, Kırılganlıklar, Kriz Dinamikleri*, Ankara, İmge, 2020.

Orlandi, Giorga ve Armstrong, Mark, "COVID-19 Crisis is an 'Enormous Responsibility' for the EU, Italy's Luigi Di Maio Tells Euronews", *Euronews*, 30 Mart 2020, https://www.euronews.com/2020/03/27/italy-is-at-war-with-a-virus-the-country-s-health-minister-tells-euronews (Erişim Tarihi: 25 Aralık 2020).

Orszag, Peter R., Rubin, Robert E. ve Stiglitz, Joseph E., *Fiscal resiliency in a deeply uncertain world: The role of semiautonomous discretion*, Washington D.C., Peterson institute for International Economics, Policy Brief, No. 21-2, 2021.

Ottersen, Ole P. ve Engebretsen, Eivind, "COVID-19 puts the Sustainable Development Goals center stage", *Nature Medicine*, 9 Ekim 2020, s. 1672-1673, https://www.nature.com/articles/s41591-020-1094-y (Erişim tarihi 2 Kasım 2020).

Our World In Data, "Total COVID-19 Vaccine Doses Administered by 100 People", 19 Haziran 2021, https://ourworldindata.org/grapher/covid-vaccination-doses-per-capita?time=2021-06-19&country= (Erişim Tarihi: 4 Ocak 2023).

OXFAM, "Survival of the Richest", 16 Ocak 2023, https://www.oxfam.org/en/research/survival-richest (Erişim Tarihi: 16 Ocak 2023).

OXFAM, "Terrifying prospect" of over a quarter of a billion more people crashing into extreme levels of poverty and suffering this year, 12 Nisan 2022, https://www.oxfam.org/en/press-releases/terrifying-prospect-over-quarter-billion-more-people-crashing-extreme-levels-poverty (Erişim Tarihi: 9 Ocak 2023).

Oxford Dictionaries, "Post-truth", https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/post-truth (Erişim Tarihi 5 Ocak 2023).

Özçağ, Mustafa ve Hotunluoğlu, Hakan, "Kalkınma Anlayışında Yeni bir Boyut: Yeşil Ekonomi", *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 23, No. 2, Haziran 2015, s. 303-324.

Özdemir, Hikmet, *Salgın Hastalıklardan Ölümler: 1914-1918*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2010.

Özkul, Derya, "COVID-19 Salgını ve Sonrası İçin Düzensiz Göçmen, Sığınmacı ve Mültecilere Yönelik Politika Önerileri", *İstanbul Politik Araştırmalar Enstitüsü ve Friedrich-Ebert-Stiftung Türkiye Temsilciliği Politika Raporu*, Eylül 2020, s. 9, https://d4b693e1-c592-4336-bc6a-36c134d6fb5e.filesusr.com/ugd/c80586_390a03e9b49b4bb7a609d0a3d0f615c1.pdf (Erişim Tarihi: 18 Ekim 2020).

Özlüer, Fevzi, "Sürdürülebilir Kalkınmanın Ekonomi Politiği", 27 Şubat 2014, http://www.fevziozluer.av.tr/2014/02/27/surdurule bilir-kalkinmanin-ekonomi-politigi/ (Erişim tarihi 2 Kasım 2020).

Padayachee, Neelaveni ve Bangalee, Varsha, "Reluctant to be vaccinated for COVID-19? Here are six myths you can put to rest," *The Conversation*, 30 July 2021, https://theconversation.com/reluctant-to-be-vaccinated-for-COVID-19-here-are-six-myths-you-can-put-to-rest-165027 (Erişim Tarihi: 15 Ekim 2021).

Pamuk, Şevket, "Tarihte Küresel Salgınlar ve İktisadi Sonuçları", *Sarkaç*, 9 Nisan 2020.

Paul Driessen, *Eco – Imperialism*, http://www.eco-imperialism.com/ (Erişim tarihi 28 Aralık 2022).

Peşkircioğlu, Nurettin, "2030 Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri: Küresel Verimlilik Hareketine Doğru", Joseph Prokopenko (der.), *Verimliliği Teşvik Kuruluşları: Evrim ve Deneyim (ILO Yayınları),* Çeviri MPM, Ankara, Milli Prodüktivite Merkezi, Yayın No 675, 2004, https://www.academia.edu/35678484/2030_S%C3%BCrd%C3%BCr%C3%BClebilir_Kalkinma_Hedefleri_K%C3%BCresel_Verimlilik_Hareketine_Do%C4%9Fru (Erişim tarihi 2 Kasım 2020).

Pınar, Övgü, "Koronavirüs Uygulaması: İtalya'da temas takip uygulaması Immuni kullanımda", *BBC Türkçe*, 4 Haziran 2020, https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-52920104 (Erişim Tarihi: 24 Ekim 2020).

Piquero, Alex P. vd., "Domestic violence during the COVID-19 pandemic - Evidence from a systematic review and meta-analysis", *Journal of Criminal Justice*, No. 74, Mayıs-Haziran 2021, https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S004723522100026X#bb0025 (Erişim tarihi 29 Aralık 2022).

Quammen, David, *Spillover: Animal Infections and the Next Human Pandemic*, New York, W.W. Norton & Co., 2012.

Radcliffe, Damian, "COVID-19 has ravaged American Newsrooms – here's why that matters," *The Conversation*, 20 Haziran, 2020, https://theconversation.com/COVID-19-has-ravaged-american-newsrooms-heres-why-that-matters-141955 (Erişim Tarihi: 3 Ocak 2023).

Ramos Martin, Alina, "Brazil: two years of Covid-19 and the third place due to victims", *Prensa Latina News*, 26 Şubat 2022, https://www.plenglish.com/news/2022/02/26/brazil-two-years-of-covid-19-and-the-third-place-due-to-victims/ (Erişim Tarihi: 14 Ocak 2023).

Rapeli, Lauri ve Saikkonen, Inga, "How Will the COVID-19 Pandemic Affect Democracy?", *Democratic Theory*, Cilt 7, No. 2, Kış 2020, s. 25-32.

Regan, Helen ve Sidhu, Sandi, "WHO Team Blocked From Entering China to Study Origins of Coronavirus", *CNN*, 6 Ocak 2021, https://edition.cnn.com/2021/01/05/china/china-blocks-who-team-coronavirus-intl-hnk/index.html (Erişim Tarihi: 26 Eylül 2021).

Reja, Mishal, "Trump's 'Chinese Virus' Tweet Helped Lead to Rise in Racist Anti-Asian Twitter Content", *ABC News*, 19 Mart 2021, https://abcnews.go.com/Health/trumps-chinese-virus-tweet-helped-lead-rise-racist/story?id=76530148 (Erişim Tarihi: 26 Eylül 2021).

"Remarks to the Media by World Bank Group President David Malpass on World Bank Group Action on COVID-19 Vaccines for Developing Countries", *World Bank*, 30 Haziran 2021, https://www.worldbank.org/en/news/speech/2021/06/30/remarks-by-wbg-president-david-malpass-on-world-bank-group-action-on-covid-19-vaccines-for-developing-countries (Erişim Tarihi: 5 Ocak 2023).

Report of the Commission on Global Security, Justice and Governance, Confronting the Crisis of Global Governance, The Hague ve Washington D.C, The Hague Institute for Global Justice ve The Stimson Center, 2015, s. 8-9.

Reporters without Borders, https://rsf.org/en/tracker19-Coronavirus-COVID19 (Erişim Tarihi: 15 Ekim 2021).

Rosenau, James N., "Governance, Order, and Change in World Politics," James N. Rosenau ve E-O. Czempiel (der.), *Governance without Government: Order and Change in World Politics* Cambridge, Cambridge University Press, 1992, s. 1-29.

Rousseau, Jean-Jacques, *Toplum Sözleşmesi*, çev. Vedat Günyol, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2006.

Royal Town Planning Institute, "Urban planning after COVID-19 Supporting a global sustainable recovery", 26 Ekim 2021, https://www.rtpi.org.uk/research/2021/october/urban-planning-after-covid-19/#_Toc85539472 (Erişim tarihi 29 Aralık 2022).

Rume, Tanjena ve Didar-Ul Islam, S. M., "Environmental Effects of COVID-19 Pandemic and Potential Strategies of Sustainability", *Heliyon*, Cilt 6, No. 9, 2020, https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC7498239/ (Erişim Tarihi: 25 Şubat 2023).

Sachs, Jeffrey, Schmidt-Traub, G., Kroll, C., Lafortune, G., Fuller, G., ve Woelm, F., *The Sustainable Development Goals and COVID-19. Sustainable Development Report 2020*, Cambridge, Cambridge University Press, 2020.

Sade, Gizem, "Yeni Zelanda Corona Virüsü Nasıl Yendi?" *Euronews*, 7 Ekim 2021, https://tr.euronews.com/2020/06/08/yeni-zelanda-COVID-19-u-nas-l-yendi-hangi-stratejileri-uygulad (Erişim Tarihi: 15 Ekim 2023).

"Sailors on Sidelined USS Theodore Roosevelt Get Virus for Second Time", *NBC News*, 15 Mayıs 2020. https://www.nbcnews.com/politics/politics-news/sailors-sidelined-uss-theodore-roosevelt-get-virus-second-time-n1208076 (Erişim Tarihi: 8 Eylül 2021).

Saladino, Valeria, Algeri, Davide, ve Auriemma, Vincenzo, "The Psychological and Social Impact of COVID-19", *New Perspectives of Well-Being, Frontiers in Sociology*, No 11, 2020.

Sanchez, Carolina vd., *COVID-19 leaves a legacy of rising poverty and widening inequality*, https://blogs.worldbank.org/developmenttalk/covid-19-leaves-legacy-rising-poverty-and-widening-inequality (Erişim Tarihi: 09/01/2023).

Santos-Carrillo, Francisco vd., "Rethinking the Governance of the 2030 Agenda for Sustainable Development in the COVID-19 Era", *Sustainability*, Cilt 12, No. 18, 2020, https://www.mdpi.com/ 2071-1050/12/18/7680 (Erişim tarihi 2 Kasım 2020).

Sayan Atanur, Gül, "COVID 19 ve Neden Evinizin Yanındaki Bahçeye İhtiyacınız Var?", *Türkiye Sağlıklı Kentler Birliği*, Eylül 2020, http://www.skb.gov.tr/wp-content/uploads/2020/09/COVID-19-ve-Neden-Evinizin-Yanindaki-Bahceye-Ihtiyaciniz-Var-Doc.-Dr.Gul-Sayan-Atanur.pdf (Erişim tarihi 2 Kasım 2020).

Sayın, Ayşe, "Koronavirüs: Belediyelerin yardım kampanyaları neden tartışma yarattı, iktidar ve muhalefet ne diyor?" *BBC News*, 1 Nisan 2020, https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-52127212 (Erişim Tarihi: 15 Ekim 2021).

"Secretary-General's Appeal for Global Ceasefire", *United Nations* Secretary-General, 23 Mart 2020, https://www.un.org/sg/en/content/sg/statement/2020-03-23/secretary-generals-appeal-for-global-ceasefire (Erişim Tarihi: 12 Ekim 2020).

Schmitt, Carl, *Political Theology. Four Chapters on the Concept of Sovereignty*, Cambridge, MA, MIT Press, 1985.

SDSN Turkey, *Sürdürülebilir Kalkınma Raporu 2021*, http://unsdsn.boun.edu.tr/sdr2021/ (Erişim tarihi 22 Aralık 2022).

Seçkiner Bingöl, Ezgi, "Kovid-19 Pandemisi Sonrası Evrensel Temel Gelir Tartışması: Zamanı Geldi Mi?" *TESEV Değerlendirme Notları*, No 5, 2020, https://www.tesev.org.tr/wp-content/uploads/TESEV_Degerlendirme_Notlari_2020_05_Ezgi_Seckiner_Bingol.pdf (Erişim Tarihi: 23 Ağustos 2021).

Sethi, Sajay ve Pasztor, Emese, "Are Orban's COVID Powers Now the New Normal in Hungary?", *EU Observer*, 23 Mayıs 2022, https://euobserver.com/opinion/155023 (Erişim Tarihi: 5 Ocak 2023).

Seyis, Didem, "COVID-19 Sürecinde Popülistlerin Sağlık Politikaları," *İstanbul Politik Araştırmalar Enstitüsü Analiz*, Mart 2020, https://www.istanpol.org/post/COVID-19-sürecinde-popülistlerin-sağlık-politikaları (Erişim Tarihi: 4 Ekim 2021).

Shahbaz, Adrian ve Funk, Allie, "Freedom on the Net 2020 The Pandemic's Digital Shadow", *Freedom House*, 2020, https://freedomhouse.org/report/freedom-net/2020/pandemics-digital-shadow (Erişim Tarihi: 23 Ağustos 2021).

Shih, Willy, "Why Are Automotive Chips Still In Short Supply?" *Forbes*, 20 Kasım 2022, https://www.forbes.com/sites/willyshih/2022/11/20/why-are-automotive-chips-still-in-short-supply/?sh= 63ea832b782a (Erişim Tarihi: 21 Aralık 2022).

Sığınmacı ve Göçmenlerle Dayanışma Derneği, *COVID-19 Salgınının Mülteciler Üzerindeki Etkileri*, 2020, https://data2.unhcr.org/en/documents/details/76640 (Erişim Tarihi: 18 Ekim 2020), s. 13.

Skidelsky, Robert, "Where Has All the Money Gone?", *Project Syndicate*, 15 September 2021, https://www.project-syndicate.org/commentary/quantitative-easing-has-fueled-financial-instability-by-robert-skidelsky-2021-09 (Erişim Tarihi: 30 Ekim 2021).

Smith, Tom, "Philippines: Rodrigo Duterte's dictatorship sinks to new depths with closure of main broadcaster," *The Conversation*, 7 Mayıs 2020, https://theconversation.com/philippines-rodrigo-dutertes-dictatorship-sinks-to-new-depths-with-closure-of-main-broadcaster-138025 (Erişim Tarihi: 12 Ekim 2021).

Snowden, Frank M., *Epidemics and Society*, New Haven ve Londra, Yale University Press, 2020.

Sokağa Çıkma Yasağı İdari Para Cezası İptal Kararı - T.C. Adana 5. Sulh Ceza Hakimliği, Değişik İş No: 2021/1183 D. 24/02/2021 https://asikogluhukukburosu.com/sokaga-cikma-yasagi-idari-para-cezasi-iptal-karari-adana-5-sulh-ceza-hakimligi/ (Erişim Tarihi: 9 Ocak 2023).

Sokol, Sam ve Staff, Toi, "Health Ministry launches revamped COVID-19 tracking app", *The Times of Israel*, 27 Temmuz 2020, https://www.timesofisrael.com/health-ministry-launches-revamped-covid-19-tracking-app/ (Erişim Tarihi: 24 Ekim 2020).

"Statement of support by 171 UN Member States, Non-Member Observer States, and Observers to the UN Secretary-General's appeal for a global ceasefire amid the COVID-19 pandemic", *ReliefWeb*, 22 Haziran 2020, https://reliefweb.int/report/world/statement-support-171-un-member-states-non-member-observer-states-and-observers-un (Erişim Tarihi: 12 Ekim 2020).

"Statement of the least developed countries on COVID-19", *UN-OHRLLS*, 28 Nisan 2020, https://www.un.org/ohrlls/sites/www.un.org.ohrlls/files/ldcs-covid-19-statement-shorter-final.pdf (Erişim Tarihi: 5 Ocak 2023).

Stefan, Marco ve Luk, Ngo Chun, "Limitations on Human Mobility in Response to COVID-19", *CEPS Paper in Liberty and Security in Europe*, Aralık 2021, https://www.ceps.eu/wp-content/uploads/2021/12/LSE2021-02_Limitations-on-Human-Mobility.pdf (Erişim Tarihi: 9 Ocak 2023).

Sumner, Andy vd., "Estimates of the impact of COVID-19 on global poverty", *WIDER Working Paper* 43, 2020.

Şentürk, Erman vd., "The effects of social media news that users trusted and verified on anxiety level and disease control perception in COVID-19 pandemic," *Turkish Journal of Clinical Psychiatry*, No. 24, 2021, s. 23-32.

T.C. Sağlık Bakanlığı Bilimsel Çalışma Kurulu, "COVID-19 Salgın Yönetimi ve Çalışma Rehberi", 25 Haziran 2020, https://covid19.saglik.gov.tr/Eklenti/37722/0/covid-19salginyonetimivecalismarehberipdf.pdf (Erişim Tarihi: 18 Ekim 2020).

T.C. Ticaret Bakanlığı, "ABD: COVID-19 Gelişmeleri", https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/kuzey-amerika/abd/ulke-profili/kovid-19-gelismeleri (Erişim Tarihi: 22 Ekim 2020).

T.C. Ticaret Bakanlığı, "Brezilya: COVID-19 Gelişmeleri", https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/guney-amerika/brezilya/ulke-profili/kovid-19-gelismeleri (Erişim Tarihi: 22 Ekim 2020).

T.C. Ticaret Bakanlığı, "COVID-19 Salgınının İspanyol Ekonomisine Etkileri", https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/avrupa/ispanya/ulke-profili/kovid-19-gelismeleri (Erişim Tarihi: 24 Ekim 2020).

T.C. Ticaret Bakanlığı, "İngiltere: COVID-19 Gelişmeleri", https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/avrupa/ingiltere/ulke-profili/kovid-19-gelismeleri (Erişim Tarihi: 22 Ekim 2020).

T.C. Ticaret Bakanlığı, "İtalya: COVID-19 Gelişmeleri", https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/avrupa/italya/ulke-profili/kovid-19-gelismeleri (Erişim Tarihi: 22 Ekim 2020).

Tan, Huileng,"China is losing its place as the center of the world's supply chains", *Insider*, 27 Aralık 2022, https://www.businessinsider.com/china-trade-war-covid-companies-moving-supply-chains-2022-12 (Erişim Tarihi: 14 Mart 2023).

Tangör, Burak ve Yalçınkaya, Haldun, "Güvenlik Yönetişimi Çerçevesinde Özel askeri Şirketler," *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 7, Sayı 25, Bahar 2010, s. 127-154.

Taşdelen, Birgül, "Covid-19 Salgın Sürecinde Yaşlılağa Bakış: 280 Karakter Yaşlılar Hakkında Ne Söylüyor?", *Turkish Studies*, Ekim 2020, DOI: 10.7827/TurkishStudies.44432.

Taylor, Steven, *The Psychology of Pandemics*, New Castle, Cambridge Scholar Publishing, 2019.

'Tens of millions of Yemenis' devastated by unabated war and COVID-19, *UN News*, 17 Eylül 2020, https://news.un.org/en/story/2020/09/1072692 (Erişim Tarihi: 12 Ekim 2020).

The consequences of COVID-19: reduced chances of achieving the 2030 Agenda for Sustainable Development? IISS Research Papers, 30 Eylül 2020, https://www.iiss.org/ blogs/research-paper/2020/09/covid-19-reduced-chances-of-achieving-sdgs (Erişim tarihi 2 Kasım 2020).

"The Shadow Pandemic: Violence against women during COVID-19", *UN Women,* https://www.unwomen.org/en/news/in-focus/in-focus-gender-equality-in-covid-19-response/violence-against-women-during-covid-19 (Erişim Tarihi: 12 Ocak 2023).

The White House, "Quad Leaders' Joint Statement: "The Spirit of the Quad", 12 Mart 2021, https://www.whitehouse.gov/briefing-room/statements-releases/2021/03/12/quad-leaders-joint-statement-the-spirit-of-the-quad/, (Erişim Tarihi: 25 Mart 2023).

Tondo, Lorenzo, "Italian Hospitals Short of Beds as Coronovirus Death Toll Jumps", *The Guardian*, 9 Mart 2020, https://www.theguardian.com/world/2020/mar/09/italian-hospitals-short-beds-coronavirus-death-toll-jumps (Erişim Tarihi: 19 Ekim 2020).

Tooze, Adam, "Biden's stimulus is the dawn of a new economic era", *Foreign Policy,* 5 Mart 2021, https://foreignpolicy.com/2021/03/05/bidens-stimulus-is-the-dawn-of-a-new-economic-era/ (Erişim Tarihi: 25 Şubat 2023).

Topçu, Neslihan, "Orwell'ın 1984'ü Çin'de Gerçek mi Oluyor? Sosyal Kredi Sisteminin Geçmişi, Bugünü ve Geleceği", *İnsan ve Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 3, No. 2, 2020.

"Tracking Coronovirus in Spain: Latest Map and Case Count", *The New York Times*, 20 Ocak 2023, https://www.nytimes.com/interactive/2021/world/spain-covid-cases.html (Erişim Tarihi: 20 Ocak 2023).

Torunoğlu, Ethem, "Sürdürülebilir Kalkınma Paradigması Üzerine Ön Notlar, TÜBİTAK Vizyon 2023 Paneli İçin Notlar", 2004, https://www.tubitak.gov.tr/tubitak_content_files/vizyon2023/csk/EK-16.pdf (Erişim tarihi 2 Kasım 2020).

Türk Tabipler Birliği (TTB) COVID-19 İzleme Kurulu, "COVID-19 Pandemisi Altıncı Ay Değerlendirme Raporu", 17 Eylül 2020. https://www.ttb.org.tr/kutuphane/covid19-rapor_6.pdf (Erişim Tarihi: 18 Ekim 2020).

"Türkiye'de Covid-19 ölümleri: TÜİK ve Sağlık Bakanlığı verileri çelişiyor", Euronews, 24 Şubat 2023, https://tr.euronews.com/2023/02/24/turkiyede-covid-19-olumleri-tuik-ve-saglik-bakanligi-verileri-celisiyor (Erişim Tarihi: 26 Şubat 2023).

Türkiye Raporu, "Türkiye'nin İklim Değişikliği Tutumu", Mart 2021, https://turkiyeraporu.com/arastirma/turkiyenin-iklim-degisikligi-tutumu-2505/ (Erişim tarihi 29 Aralık 2022).

Uluslararası Sivil Havacılık Örgütü, "Economic Impacts of COVID-19 on Civil Aviation", 2023, https://www.icao.int/sustainability/Pages/Economic-Impacts-of-COVID-19.aspx (Erişim Tarihi: 15 Ocak 2023).

UN Office for the Coordination of Humanitarian Affairs (OCHA), *Global Humanitarian Response Plan COVID-19*, s. 105.

UN Refugee Agency, https://www.unhcr.org/refugee-statistics/ (Erişim Tarihi: 18 Ekim 2020).

UN Women ve SIDA, *Türkiye'de COVID-19 Etkilerinin Toplumsal Cinsiyet Açısından Değerlendirilmesi*, 2020, https://eca.unwomen.org/sites/default/files/Field%20Office%20ECA/Attachments/Publications/2020/07/RGA_Executive_Summary_Turkish.pdf (Erişim tarihi 29 Aralık 2022).

UN Women, "Explainer - How COVID-19 Impacts Women and Girls", 20 Mayıs 2020, https://www.unwomen.org/en/digital-library/multimedia/2020/5/explainer-covid19-impacts-women-girls (Erişim tarihi 2 Kasım 2020).

UN Women, *Measuring the shadow pandemic:Violence against Women During COVID-19*, 24 Kasım 2021, https://data.unwomen.org/publications/vaw-rga (Erişim Tarihi: 9 Ocak 2023).

UN, Department of Economic and Social Affairs, "COVID-19 pushes more government activities online despite persisting digital divide", https://www.un.org/es/desa/covid-19-pushes-more-government-activities-online-despite-persisting-digital (Erişim Tarihi: 9 Ocak 2023).

UN, *Intrusive, omnipresent surveillance growing during COVID-19 pandemic, UN expert warns*, 29 Ekim 2020, https://www.ohchr.org/en/press-releases/2020/10/intrusive-omnipresent-surveillance-growing-during-covid-19-pandemic-un (Erişim Tarihi: 9 Ocak 2023).

UNCTAD, "Global trade set to hit record $32 trillion in 2022, but outlook increasingly gloomy for 2023", 13 Aralık 2022, https://unctad.org/news/global-trade-set-hit-record-32-trillion-2022-outlook-increasingly-gloomy-2023 (Erişim Tarihi: 14 Ocak 2023).

UNCTAD, *Trade and Development Report, 2021,* https://unctad.org/webflyer/trade-and-development-report-2021 (Erişim Tarihi: 30 Ekim 2021).

UNCTAD, *Trade and Development Report, 2021, https://unctad.org/webflyer/trade-and-development-report-2021* (Erişim Tarihi: 30 Ekim 2021).

UNCTAD, *Trade and Development Report*, 2021. A.g.e., s. 26.

UNDP, "Global Dashboard for Vaccine Equity", https://data.undp.org/vaccine-equity/ (Erişim Tarihi: 11 Ocak 2023)

UNEP, *Green Economy Developing Countries Success Stories*, Cenevre, UNEP, 2010, https://www.greengrowthknowledge.org/case-studies/green-economy-developing-countries-success-stories (Erişim tarihi 2 Kasım 2020).

UNEP, *The Basel Convention Ban Amendment*, 1994, http://www.basel.int/Implementation/LegalMatters/BanAmendment/Overview/tabid/1484/Default.aspx (Erişim tarihi 28 Aralık 2022).

UNEP, *UNEP Global Green New Deal Policy Brief,* Cenevre, 2009, https://wedocs.unep.org/bitstream/handle/20.500.11822/7903/A_Global_Green_New_Deal_Policy_Brief.pdf?sequence=3&amp%3BisAllowed= (Erişim tarihi 2 Kasım 2020).

UNESCO, *Covid-19 school closures around the world will hit girls hardest*, 31 Mart 2020, https://en.unesco.org/news/covid-19-school-closures-around-world-will-hit-girls-hardest (Erişim tarihi 2 Kasım 2020).

UNESCO, *Journalism, press freedom and COVID-19*, 30 Nisan 2020, https://en.unesco.org/sites/default/files/unesco_COVID_brief_en.pdf (Erişim Tarihi: 15 Ekim 2021).

UNHCR, "COVID-19 Preparedness and Response", 25 Eylül 2020, https://reporting.unhcr.org/sites/default/files/25092020_UNHCR%20Global%20COVID-19%20Emergency%20Response.pdf (Erişim Tarihi: 18 Ekim 2020).

UNICEF, "COVAX: ensuring global equitable access to COVID-19 vaccines", https://www.unicef.org/supply/covax-ensuring-global-equitable-access-covid-19-vaccines (Erişim Tarihi: 14 Ocak 2023).

UNICEF, "COVID-19 may push millions more children into child labour – ILO and UNICEF", 12 Haziran 2020, https://www.unicef.org/eap/press-releases/covid-19-may-push-millions-more-children-child-labour-ilo-and-unicef (Erişim tarihi 23 Aralık 2022).

UNICEF, *COVID-19: Are children able to continue learning during school closures?*, Ağustos 2020, https://data.unicef.org/resources/ remote-learning-reachability-factsheet/ (Erişim tarihi 2 Kasım 2020).

UNICEF, *G20 Members Have Received 15 Times More COVID-19 Vaccine Doses Per Capita Than Sub-Saharan African Countries*, 27 Ekim 2021, https://www.unicef.org/press-releases/g20-members-have-received-15-times-more-COVID-19-vaccine-doses-capita-sub-saharan (Erişim Tarihi: 28 Ekim 2021).

United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD), *Global Trade Update 2022*, Aralık 2022, https://unctad.org/system/files/official-document/ditcinf2022d4_en.pdf (Erişim Tarihi: 14 Ocak 2023).

United Nations Security Council, S/RES/2250(2015), https://undocs.org/S/RES/2250(2015) (Erişim Tarihi: 18 Ekim 2022).

United Nations Security Council, S/RES2532(2020), 1 Temmuz 2020, http://unscr.com/en/resolutions/doc/2532 (Erişim Tarihi: 12 Ekim 2020).

United Nations Sustainable Development Goals, *Sustainable Development Goals Report*, https://www.un.org/sustainabledevelopment/progress-report/ (Erişim tarihi 28 Aralık 2022).

United Nations, *Brief #2: Putting the UN Framework for Socio-Economic Response to COVID-19 into Action: Insights*, Haziran 2020, s. 3, https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/Brief2-COVID-19-final-June2020.pdf (Erişim Tarihi: 23 Ağustos 2021).

United Nations, *COVID vaccines: Widening Inequality and Millions Vulnerable*, 19 Eylül 2021, https://news.un.org/en/story/2021/09/1100192 (Erişim Tarihi: 28 Ekim 2021).

United Nations, *Global Humanitarian Response Plan COVID-19*, Nisan-Aralık 2020, https://www.unocha.org/sites/unocha/files/Global-Humanitarian-Response-Plan-COVID-19.pdf (Erişim Tarihi: 12 Eylül 2020).

United Nations, *The Secretary-General's UN COVID-19 Response and Recovery Fund*, Nisan 2020, https://unsdg.un.org/resources/secretary-generals-un-COVID-19-response-and-recovery-fund (Erişim Tarihi: 12 Eylül 2020).

Ülgen, Sinan, *Governing Cyberspace: a Road Map for Transatlantic Leadership*, Washington DC, Carnegie Endowment for International Peace, 2016.

Van Hecke, Steven, Fuhr, Harald ve Wolfs, Wouter, "The Politics of Crisis Management by Regional and International Organizations in Fighting against a Global Pandemic: The Member States at a Crossroads", *International Review of Administrative Sciences*, Cilt 87, No. 3, 2021, s. 672-690.

Van Parijs, Philippe, "A Basic Income for All", *Boston Review*, Ekim/Kasım 2000, https://www.bostonreview.net/forum/ubi-van-parijs (Erişim Tarihi: 23 Ağustos 2021).

Vasquez, Maegan, Browne, Ryan ve LeBlanc, Paul, "Trump Approves New York Request to Treat Coronavirus Patients on Navy Hospital Ship", *CNN*, 6 Nisan 2020, https://edition.cnn.com/2020/04/06/politics/navy-hospital-ship-comfort-coronavirus-patients/index.html (Erişim Tarihi: 25 Aralık 2020).

Velo, Enrique, "Education in Values in Engineering, Energy for Human Development and Sustainability", *International Conference on Ethics and Human Values in Engineering ICEHVE 2008*, https://www.researchgate.net/figure/Sustainable-development-is-a-balance-between-social-environmental-and-economic_fig1_228472149 (Erişim tarihi 28 Aralık 2022).

Vergine, Stefano, "Coronovirus: Are Italians Loosing Faith in the EU?", *BBC News*, 17 Mayıs 2020. https://www.bbc.com/news/world-europe-52666870 (Erişim Tarihi: 24 Eylül 2021).

"Virus lays bare the frailty of the social contract", *Financial Times*, 3 Nisan 2020, https://www.ft.com/content/7eff769a-74dd-11ea-95fe-fcd274e920ca (Erişim Tarihi: 30 Ekim 2021).

"Virüse Karşı Başarıda Üç Şart", *Karar*, 27 Nisan 2020, https://www.karar.com/yazarlar/taha-akyol/viruse-karsi-basarida-uc-sart-1559275 (Erişim Tarihi: 26 Şubat 2023).

Vivien, Frank D., "Sustainable Development: An Overview of Economic Proposals", *SAPIENS*, Cilt 1, No. 2, 2008, s. 1-8.

Voyvoda, Ebru ve Yeldan, Erinç, "COVID-19 Salgının Türkiye Ekonomisi Üzerine Etkileri ve Politika Alternatiflerinin Makroekonomik Genel Denge Analizi", Tübitak–SOBAG tarafından 1001-Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Projelerini Destekleme Programı çerçevesinde desteklen proje raporu, Mayıs 2020, https://yeldane.files.wordpress.com/2020/05/covid_voyvodayeldan_v2_31mayis.pdf (Erişim Tarihi: 14 Ekim 2020).

Waisbord, Silvio, "Truth is What Happens to News: On Journalism, Fake news, and Post-truth", *Journalism Studies*, Cilt 19, No. 13, 2018, s. 1866-1878.

Waly, Ghada, "Post COVID-19 World: Contours, Pivot Points and Benefits of Multilateral Collaboration", *UN Office on Drugs and Crime*, 6 Temmuz 2020, https://www.un.org/counterterrorism/sites/www.un.org.counterterrorism/files/cn_day_i_webinar_i_post-covid-19.pdf (Erişim Tarihi: 18 Ekim 2020).

Wash, Nick Paton, "Bolsonaro calls coronavirus a 'little flu.' Inside Brazil's hospitals, doctors know the horrifying reality", *CNN News*, 25 Mayıs 2020, https://edition.cnn.com/2020/05/23/americas/brazil-coronavirus-hospitals-intl/index.html (Erişim Tarihi: 24 Ekim 2020).

Weiss, Thomas G., "Introduction," Thomas. G. Weiss (der.), *Thinking about Global Governance: Why People and Ideas Matter*, New York, Routledge, 2011.

Westendarp, Louis, "Orbán Used Hungarians' COVID Data to Boost Election Campaign, Report Says", *Politico EU*, 1 Aralık 2022, https://www.politico.eu/article/viktor-orban-hungary-election-campaign-covid-data-use/ (Erişim Tarihi: 5 Ocak 2023).

WFP, *Global Monitoring of School Meals During COVID-19 School Closures*, 2020, https://cdn.wfp.org/2020/school-feeding-map/index.html (Erişim tarihi 2 Kasım 2020).

"What has been the impact of the COVID-19 pandemic on immigrants? An update on recent evidence", *OECD*, 30 Ağustos 2022, https://www.oecd.org/coronavirus/policy-responses/what-has-been-the-impact-of-the-covid-19-pandemic-on-immigrants-an-update-on-recent-evidence-65cfc31c/ (Erişim Tarihi: 12 Ocak 2023).

WHO, Coronovirus disease (COVID-19) Report, 11 Ekim 2020, https://www.who.int/docs/default-source/coronaviruse/situation-reports/20201012-weekly-epi-update-9.pdf (Erişim Tarihi: 24 Ekim 2020).

"Where Schools are Reopening in the US", *CNN*, 28 Ağustos 2020, https://edition.cnn.com/interactive/2020/health/coronavirus-schools-reopening/ (Erişim Tarihi: 21 Ekim 2020).

World Bank Group's Operational Response to COVID-19 (Coronavirus)-Projects List, Dünya Bankası, 1 Temmuz 2021, https://www.worldbank.org/en/about/what-we-do/brief/world-bank-group-operational-response-COVID-19-coronavirus-projects-list (Erişim Tarihi: 23 Ağustos 2021).

World Bank Predicts Sharpest Decline of Remittances in Recent History, Dünya Bankası, 22 Nisan 2020, https://www.worldbank.org/en/news/press-release/2020/04/22/world-bank-predicts-sharpest-decline-of-remittances-in-recent-history (Erişim Tarihi: 23 Ağustos 2021).

World Bank, Leveraging Global Value Chains for Growth in Turkey, Şubat 2022, s. 45 ve 66, https://openknowledge.worldbank.org/server/api/core/bitstreams/b561686f-1be3-5a02-aaa3-e392c21941af/content (Erişim Tarihi: 19 Mart 2023).

World Economic Forum, "How much progress is being made on the UN's Sustainable Development Goals?", 2022, https://www.weforum.org/agenda/2022/09/un-sustainable-development-goals-progress-report/ (Erişim tarihi 28 Aralık 2022).

World Economic Forum, *Here's how COVID-19 affected education – and how we can get children's learning back on track*, 14 Kasım 2022 https://www.weforum.org/agenda/2022/11/covid19-education-impact-legacy/ (Erişim Tarihi: 9 Ocak 2023).

World Economic Outlook, October 2020: A Long and Difficult Ascent, IMF, Ekim 2020, https://www.imf.org/en/Publications/WEO/Issues/2020/09/30/world-economic-outlook-october-2020 (Erişim Tarihi: 23 Ağustos 2021).

World Health Organization, "Coronavirus (COVID-19) Dashboard", https://covid19.who.int/table (Erişim Tarihi: 11 Ocak 2023).

World Health Organization, "Coronavirus disease (COVID-19) Situation Report", No 107, 2020, https://www.who.int/docs/default-source/coronaviruse/situation-reports/20200506COVID-19-sitrep-107.pdf?sfvrsn=159c3dc_2 (Erişim Tarihi: 15 Ekim 2021).

World Health Organization, "WHO Director-General's opening remarks at the media briefing on COVID-19", 11 Mart 2020, https://www.who.int/director-general/speeches/detail/who-director-general-s-opening-remarks-at-the-media-briefing-on-covid-19---11-march-2020 (Erişim Tarihi: 5 Mart 2023).

World Health Organization, "WHO global influenza preparedness plan", https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/68998/WHO_CDS_CSR_GIP_2005.5.pdf?sequence=1&isAllowed=y (Erişim Tarihi: 4 Mart 2023).

World Health Organization, Coronovirus (COVID-19) *Dashboard*, 16 Ocak 2023, https://covid19.who.int/, (Erişim Tarihi: 17 Ocak 2023).

World Health Organization, *COVID-19 Solidarity Response Fund*, https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019/donate (Erişim Tarihi: 12 Eylül 2020).

World Health Organization, *Delivering on the 13th General Programme of Work and Health SDGs: WHO Transformation Plan & Architecture*, 16 Şubat 2018, https://www.who.int/docs/default-source/documents/about-us/thirteenth-general-programme/transformation-plan-architecture16feb2018.pdf?sfvrsn=acb185fa_2 (Erişim tarihi 16 Ekim 2020).

World Health Organization, *Emergency Response Framework*, İkinci Baskı, Cenevre, 2017. https://apps.who.int/iris/handle/10665/258604, (Erişim Tarihi: 16 Ekim 2020).

World Health Organization, *Non-Pharmaceutical Public Health Measures for Mitigating the Risk and Impact of Epidemic and Pandemic Influenza*, Cenevre, 2019, https://www.who.int/publications/i/item/non-pharmaceutical-public-health-measures-for-mitigating-the-risk-and-impact-of-epidemic-and-pandemic-influenza (Erişim Tarihi: 11 Ocak 2023).

World Health Organization, *Pandemic influenza preparedness in WHO Member States: Report of a Member States Survey*, Cenevre, 2019, https://apps.who.int/iris/handle/10665/325411, (Erişim Tarihi: 11 Ocak 2023).

World Health Organization, *R&D Blueprint*, https://www.who.int/teams/blueprint/ (Erişim tarihi 16 Ekim 2020).

World Health Organization, *The Thirteenth General Programme of Work*, 2019–2023, 2019, https://www.who.int/about/what-we-do/thirteenth-general-programme-of-work-2019---2023 (Erişim Tarihi: 16 Ekim 2020).

World Health Organization, *Towards a Global Action Plan for Healthy Lives and Well-being for All*, 2018. https://www.who.int/publications/i/item/WHO-DCO-2018.3 (Erişim Tarihi: 15 Ekim 2020).

World Health Organization, *What is the ACT-Accelerator*, https://www.who.int/initiatives/act-accelerator/about (Erişim tarihi 16 Ekim 2020).

World Health Organization, *WHO's Work in Emergencies: Prepare, Prevent, Detect and Respond, World Health Organization Health Emergencies Programme Annual Report 2018*, Cenevre, 2018, https://www.who.int/publications/i/item/who-s-work-in-emergencies-prepare-prevent-detect-and-respond, (Erişim Tarihi: 16 Ekim 2020).

World Trade Organization, "Russia-Ukraine conflict puts fragile global trade recovery at risk", Press Release, 12 Nisan 2022, https://www.wto.org/english/news_e/pres22_e/pr902_e.htm (Erişim Tarihi: 14 Ocak 2023).

World Trade Organization, *How COVID-19 is Changing the World: A Statistical Perspective: Volume III*, 2021, https://www.wto.org/english/tratop_e/COVID19_e/ccsa_publication_vol3_e.pdf (Erişim Tarihi: 27 Ekim 2021).

World Trade Organization, *World Trade Statistical Review 2021*, https://www.wto.org/english/res_e/statis_e/wts2021_e/wts2021chapter02_e.pdf (Erişim Tarihi: 27 Ekim 2021).

World Trade Organization, *World Trade Statistical Review 2022*, https://www.wto.org/english/res_e/booksp_e/wtsr_2022_c2_e.pdf (Erişim Tarihi: 14 Ocak 2023).

World Trade Organization, *World Trade Statistical Review 2022*, https://www.wto.org/english/res_e/booksp_e/wtsr_2022_c2_e.pdf (Erişim Tarihi: 14 Ocak 2023).

World Trade Organizations, "Secretary-General's Policy Brief on Tourism and COVID-19", https://www.unwto.org/tourism-and-COVID-19-unprecedented-economic-impacts (Erişim Tarihi: 20 Eylül 2021).

Worldometer, "Coronavirus (COVID-19) Mortality Rate", https://www.worldometers.info/coronavirus/coronavirus-death-rate/ (Erişim Tarihi: 26 Şubat 2023).

"WTO Head Says Pandemic Related Trade Barriers are Rising", *Reuters*, 14 Haziran 2021, https://www.reuters.com/business/healthcare-pharmaceuticals/wto-head-hopes-deal-by-july-vacci-

ne-sharing-2021-06-14/ (Erişim Tarihi: 28 Ekim 2021). Xinhua, Commentary, "School Reopening in China Dawns New Confidence and Vigor," 1 Eylül 2020, http://www.xinhuanet.com/english/2020-09/01/c_139334948.htm (Erişim Tarihi: 23 Ekim 2020).

Yanıkdağ, Yücel, *Healing the Nation: Prisoners of War, Medicine, and Nationalism in Turkey, 1914-1939*, Edinburgh, Edinburgh University Press, 2013.

Yardımcı Geyikçi, Şebnem, "Pandemi ve Popülizm," *Politik Yol*, 15 Mayıs, 2021, https://www.politikyol.com/pandemi-ve-populizm/ (Erişim Tarihi: 15 Ekim 2021).

Yergin, Daniel ve Fini, Matteo, "For Auto Makers, the Chip Famine Will Persist", *Wall Street Journal*, 22 Eylül 2021, https://www.wsj.com/articles/auto-car-makers-industry-semiconductor-chip-shortage-COVID-19-taiwan-vietnam-11632329226 (Erişim Tarihi: 25 Eylül 2021).

Yeyati, Eduardo Levy ve Filippini, Federico, "Social and Economic Impact of COVID-19", *Brooking Global Working Paper*, 158, Haziran 2021, s. 14 https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2021/06/Social-and-economic-impact-COVID.pdf (Erişim Tarihi: 23 Ağustos 2021).

Yezdani, İpek, "Pandeminin Gölgesinde Gazetecilik: Türkiye", *Uluslararası Basın Enstitüsü*, Nisan 2021, https://freeturkeyjournalists.ipi.media/wp-content/uploads/2021/04/TUR-Turkey-Report-COVID19-Impact-on-Media-FINAL.pdf (Erişim Tarihi: 4 Ocak 2023).

Yücel, Okan, "Aşı Karşıtlarının En Çok Yaymaya Çalıştığı Beş Komplo Teorisi," *Medyascope*, 20 Temmuz 2021, https://medyascope.tv/2021/07/20/besibiryerde-4-asi-karsitlarinin-en-cok-yaymaya-calistigi-bes-komplo-teorisi/ (Erişim Tarihi: 15 Ekim 2021).

Zacher, Mark W. ve Keefe, Tania J., *The Politics of Global Health Governance: United by Contagion*, New York, Palgrave Macmillan, 2008.

Zhang, Ganyi, "Turkey's place in the Asia-Europe logistics reconfiguration", *Upply*, 25 Mayıs 2022, https://market-insights.upply.com/en/turkeys-place-in-the-asia-europe-logistics-reconfiguration (Erişim Tarihi: 19 Mart 2023).

Zweig, Sophia A. vd., "Ensuring Rights while Protecting Health: The Importance of Using a Human Rights Approach in Implementing Public Health Responses to COVID-19", *Health and Human Rights Journal*, Cilt 23, No. 2, Aralık 2021, s. 173-186.

50 SORUDA

RENK

Adem Genç

İSTANBUL AÜ ALTINBAŞ ÜNİVERSİTESİ Yayınları

50 SORUDA RENK
Adem Genç

Yayın No.: 53
100. Yıl Armağan Kitapları: 14
ISBN: 978-625-8174-03-8
E-ISBN: 978-625-8174-04-5
Basım Sayısı: 1. Basım, Şubat 2023

Copyright 2023, ALTINBAŞ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI
Bu baskının bütün hakları Altınbaş Üniversitesi Yayınları'na aittir. Yayınevinin yazılı izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.
ALTINBAŞ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI bir Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti. iştirakidir. SERTİFİKA NO.: 40340.

Cumhuriyetimizin 100. Yılı Etkinliklerini Düzenleme ve Koordinasyon Komisyonu Başkanı: Prof. Dr. Turgut İPEK
Yayın Danışmanı: Duygu SAZAN (duygu.sazan@altinbas.edu.tr)
Kapak Tasarım: Osman ÖZÇELİK
Kapak Resmi: Adem Genç (2022) "Kendini anlatan şeyler / Res ipsa loquitur" isimli (90x90 cm, tuval üzerine akrilik) yapıtından ayrıntı olarak alıntılanmıştır.
Sayfa Tasarım: Erdal Tarkan KARA (erdal@nobelyayin.com)
Baskı ve Cilt: Meteksan Matbaacılık ve Teknik Sanayi Tic. Anonim Şirketi Sertifika No.: 46519
Beytepe Köy Yolu No.: 3 06800 Bilkent-Çankaya/ANKARA

Kütüphane Bilgi Kartı

Genç, Adem.
50 Soruda Renk / *Adem Genç*
1. Basım. X+334 s. 14x21,5 cm. Kaynakça var, dizin yok.
ISBN: 978-625-8174-03-8
E-ISBN: 978-625-8174-04-5
1. Renk 2. Estetik 3. Doygunluk

Genel Dağıtım

ATLAS AKADEMİK BASIM YAYIN DAĞITIM TİC. LTD. ŞTİ.
Adres: Bahçekapı mh. 2465 sk. Oto Sanayi Sitesi No:7 Bodrum Kat Şaşmaz-ANKARA - siparis@nobelyayin.com-
Telefon: +90 312 278 50 77 - **Faks:** 0 312 278 21 65
E-Satış: www.nobelkitap.com - esatis@nobelkitap.com / www.atlaskitap.com - info@atlaskitap.com

Dağıtım ve Satış Noktaları: Alfa Basım Dağıtım, Arasta, Arkadaş Kitabevi, D&R Mağazaları, Dost Dağıtım, Ekip Dağıtım, Kida Dağıtım, Kitapsan, Nezih Kitabevleri, Pandora, Prefix, Remzi Kitabevleri

İÇİNDEKİLER

Sunuş iii

Ön Söz v

1. Renk nedir, hangi sanat akımında tek başına bilişsel ve estetik bir duyum olarak kullanılmıştır? 1

2. Renk adlarının, dil ve kültür ilişkisi nedir? Renklerin uluslararası kalite standartları nelerdir? 9

3. Renk tonu (hue) nedir? Rengin tonu ve diğer boyutlarına dair Shopenhauer ve Ewald Hering'in görüş ve düşünceleri nelerdir? 18

4. Değer (İng. value / Fr. valore) nedir? Renk değer kontrastlarını etkili kılan yöntemler nelerdir? Günümüzde, renk değeri nasıl ölçülmektedir? 23

5. Doygunluk nedir? Bir rengin doygunluk algısı nasıl oluşur? Doygun ve katkısız renkler ilk olarak hangi modern sanat akımında kullanılmıştır? 29

6. Uygarlık tarihi boyunca çeşitli kamusal sanat projelerinde kullanılan pigmentlerin özellikleri nelerdir? 35

7. Türkçe'de birbirlerinin yerine kullanılan renk terimleri nelerdir? 54

8. Doygunluk ile değer ilişkisi açısından Josef Albers'in renk dengesi ve renk etkileşimine dair düşünceleri nelerdir? 60

9. Renk derinliği ve perspektifi ne demektir? Bu bağlamda, cihaz tabanlı renk uzayında nasıl bir gelişme olmuştur? 67

10. Resim tekniklerinde örtücü ve saydam renk etkileri nelerdir? Bu tür etkiler /efektler nasıl elde edilirler ? 73

11. Islak resim ve Chiroscuro tekniğinde ışıltı ve parıltıya ne ölçüde yer verilmektedir? "Rembrandt aydınlatması" olarak da bilinen ve portre ressamları ile fotoğraf stüdyolarında tercih edilen ışık yöntemi nedir? 80

12. Görsel algı sürecinde aktivite modlarına göre sınıflandırılan duyularda renk algısı nasıl gerçekleşmektedir? 87

13. Renk algısı nedir? İnsan gözü renkleri nasıl algılar? 92

14. Renklerle insan davranışları arasında nasıl bir ilişki vardır? 98

15. Göze gelen ışığın elektrik sinyallerine dönüşümü ve ışığın izlediği yola göre gözü oluşturan yapılar nelerdir? 106

16. Renk algısında çevresel görüş açısının derecesi niçin önemlidir? 114

17. Hafıza performanslarında rengin rolü nedir? Renk uyarlaması (kromatik adaptasyon) ve hafıza rengi ne anlama gelir?.....120

18. Bauhaus Okulu'nda Johannes Itten'in renk teorisi ve kadrosunda görev alan diğer sanatçıların renkle ilgili düşünceleri nelerdir? "İrrasyonel Bauhaus "un anlamı nedir ? 125

19. Kamusal sanatta renklerin göreceli işlevi ve alan duygusu nedir? ..132

20. Renk karışım kuramlarında, CMYK /Eksiltmeli ve GCR renk sistemleri hangi baskı yöntemlerinde kullanılır? 139

21. Dijital baskılarda renk karışımı nasıl gerçekleşmektedir? RGB Eklemeli Renk Sisteminde renkler birbirlerine nasıl eklenir? 145

22. Soyut (abstre) resmin temel ilkelerinden biri sayılan içrek (batını) renk duyumu, hangi yönleriyle ve niçin Op Art gibi diğer geometrik soyut akımlardaki renk duyumundan farklı bir renk duyumudur? 150

23. Mineral pigmentlerde renk tonunun (hue) ana kaynakları nelerdir?.....155

24. Işık ile renk arasında nasıl bir ilişki bulunur? Nükleer kaynaşma (füzyon) ve dalga boyu nedir? 165

25. İnsan gözü renk dalga boylarının ne kadarına duyarlıdır? Kültürlere göre değişen bir renk algısı olabilir mi? 170

26. Profesyonel sanatçı boyaları, sanayi boyaları ve spektral renklerde (ışık renklerinde) kroma değerleri nasıl farklılaşır? 176

27. Spektral (izleksel) Renklerin mucidi fizik bilgini Isac Newton, prizma renklerini nerede ve nasıl keşfetmiştir? 181

28. Goethe'nin kendi geliştirdiği renk sistemi ve prizma renklerinin oluşumu hakkındaki düşünceleri nelerdir? 187

29. Eugene Chevrul'un Eşzamanlı /Kendiliğinden Renk Kontrastı Teorisi nedir?.....193

30. Odgen Rood'un renk teorisi ve Maxwell Renk Deneyi nedir? Renkli fotoğraf nasıl keşfedildi? 199

31. Munsell'in renk kodları ile belirlenen kuramında renkler hangi boyutları ile tanımlanmaktadır? Bir nesne renginin belli bir özelliğe sahipmiş gibi görünmesi o nesnenin gerçekte o renkte olmasını gerektirir mi? 206

32. Renk sabitliği (coloue constancy) ne demektir? Çağdaş sanat akımlarında nasıl ve niçin kullanılmıştır. 215

33. Josef Albers'in renk öğretisi nedir? Geleneksel/Rönesans renk öğretilerine temel oluşturan ve renkleri görsel deneyimin birincil ve temel bileşenleri olarak ele alan Venedik Okulu'nun tarihsel bağlamdaki rolü ve önemi nedir?.....221

34. Perspektif derinlik yanılsamasında renklerin rolü nedir? 227

35. Temel renk kontrast kuralları nelerdir? Eşzamanlı/kendiliğinden renk kontrastı nedir? Mark Rothko renklerin duyusal gücüne nasıl bir açılım getirmiştir? 232

36. Kalın çizgi (kontür) renkleri farklı gösterir mi?.....239

37. Renk anlamı, psikolojisi ve renklerin kültürlere göre değişen anlamları nelerdir?.....246

38. Renk ağırlığı ve renk sıcaklığı, renk ergonomisi gibi terimler neyi ifade ederler? Trompe L'oeil gibi temsili ve yanılsamalı resim tekniklerinde rengin rolü nedir? 252

39. Birinci Sanayi Devrimi'nden (1760-1840) sonra, renk teorileri üzerine yapılan bilimsel çalışmalar sanat ve tasarım okullarını nasıl etkilemiştir? Süprematizm üzerine yapılan tartışmaların Renk Alanı Ressamlığı veya Kobra (CoBrA) Grubu'na etkilerinden söz edilebilir mi?.....257

40. Mach Band efekti nedir? Fütürizm ve Aeropainting'e etkileri nelerdir?.....262

41. Renk algısı ne zaman başlar? Kadim bilgelik inançlarındaki renk algısı ve anlamının Modern Sanat akımları ve yönelimlerine yansımaları hakkında neler söylenebilir?.....268

42. Renk uzayları ne demektir? RGB ve CMYK görüntü işleme terminolojisi ve renk profilleri bağlamında bir tasarımcı için "sein qua non" sayılabilen zaruri bilgiler nelerdir?.....274

43. Pigment nedir? Boyar maddelerin pitoresk (picturesque) kullanımı ne anlama gelir? 280

44. Renk ısısı bir nevi radyant (ışınım) ısısı mı dır? Renk efektleri içinde sıcak soğuk, tamamlayıcı ve eşzamanlı karşıtlık niçin önemlidir? Hangi teknikler diğerlerine göre daha tercih edilen yöntem olarak benimsenmektedir ? 285

45. Renk görme kusuru nedir? Plastik sanatlarda rengin bilinç fiillerinin hedefi olması ne anlama gelir? 290

46. Claude Monet, kendi göz merceğini bir operasyonla aldırdıktan sonra niçin morötesi renkleri de görmeye başlamıştır? 295

47. Renk armonileri içinde sıcak-soğuk renk uyumu ne anlama gelmektedir? Roma freskleri genellikle niçin sıcak renklerle yapılmıştır?.....302

48. Işıma/ışınım, renk ısısı, renk sıcaklığı ve Planck eğrisi nedir?.....307

49. Kuantum teoreminin ve moleküler kimyanın renklerin oluşumundaki rolleri nelerdir?.....317

50. Williem Blake'ın renklerin gizemine dair düşünceleri nelerdir? 322

KAYNAKÇA.....331

YAZAR.....333

KAYNAKÇA

Albers, Josef (2013, ilk baskı 1963), *Interaction of Color*, Yale University Press,

Arnheim, Rudaolf (1971), *Entropy and Art / An Essay On Disorder and Order*. University of California Press. Berkeley-Los Angeles-London.

Arnheim, Rudolf (1974), *Art and Visual Perception*, University of California. Press, London,

Berger, John (1978), *Görme Biçimleri*, Tankı Yayınları, İstanbul.

Carpenter, James M., (1982), *Visual Art / A Critical Introduction*. Harcourt Brace Joyanovich, Inc. London, Sydney, Toronto.

Crone, Robert A. (1999), *A History of Colour/Evolution of Theories of Light and Colour*, Springer Publishing, New York.

Edreira, M J Feliu, C Fernandez-Lorenzo, J Martin, (2002) "Spectroscopic analysis of Roman wall paintings from Casa del Mitreo in Emerita Augusta, Merida, Spain" *Elsevier Science Publishers.*

Fehrman, Cherie, Kenneth R. Fehrman (2003), *Color*, Pearson College Pubications.

Fehrman, Cherie, Kenneth R. Fehrman (2015). *Color The Secret Influence* , Pentice Hall Inc. USA.

Gage, John (2000). *Color and Meaning: Art, Science, and Symbolism,* Kindle Books.

Genç, Adem (1994), "Bizans ve Roma'da Mozaik Sanatı". *Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi*. Sayı VIII-IX, İzmir.

Genç, Adem, Ahmet Sipahioğlu (1990), *Görsel lgılama / Sanatta Yaratıcı Süreç*, Sergi Kitabevi Yayınları, İzmir.

Gibson, James J. (1966), *The Senses Considered as Perceptual System*. (Cornel Unıversity), Hougton Mifflin Company. Boston.

Goethe, J.W., (2013), *Renk Öğretisi*, Çev. İlknur Aka, Kırmızı yay., İstanbul,

Goethe, Johann Wolfgag, *Zur Farbenlehre* (1840), Theory of Colours (İngilizceye

Gombrich, E.H. (1971; ilk baskı, 1950), *The Story of Art*, Phaidon Press Ltd., London. Çeviren: Charles Lock Eastlake.

Harrison, Charles ve Paul Woods (1992), *Art in Theory 1900-1990 An Anthology of Changing Ideas*, Blackwell Publishers Ltd. Oxford,

Herschell B. Chipp, *Theories of Modern Art* (1968), "Excerpts from the letters", University of California press, Berkeley and Los Angeles

Itten, Johannes(1995-2015), *The Art of Colour* ; Morton, j. *Colour Matter E Book* ; Morton.Graphics and Text.

Yazar, İlyas (2001), "Hâşim'in Şiir Sanatı ve Merdiven Şiiri Üzerine Bir Tahlil Denemesi", *Patikalar* Özel Sayı, Yıl.2, S.10, Temmuz-Ağustos.

İşler, Ahmet Şinasi (2003), "İlköğretim Okullarındaki Resim–İş Derslerinde Sağlık Ve Güvenlik Problemleri", *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi,* Cilt 17, Sayı:1

Kitaoka , Kyoto (2014),"Durağan görüntülerde renge bağlı hareket yanılsamaları ve bunlarır olağanüstü dimorfizmi". *Perception volume* 43.doi:10.1068/p7706

Osborne, Harold (1970, edit.), *The Oxford Companion to Art*. Oxford Univ. Press, Oxford,

Rossotti, Hazel (1983), *Color,* Princeton University Press,

Deane B. Judd (1970), *Goethe'sColor Theory*, Massachussets Istitute of Technology Press,

Sandler, Irving (1970), *Abstravt Expressionism,/ The Triumph of American painting*. Pall Mall press, Lomdon.

Wyszecki, G. and W. S. Stiles (1982), *Color Science: Concepts and Methods, Quantitative Data and Formulae*, Wiley, USA

Yazar, İlyas (2001), "Hâşim'in Şiir Sanatı ve Merdiven Şiiri Üzerine Bir Tahlil Denemesi", *Patikalar* Özel Sayı, Yıl.2, S.10,

Zülfikar, Hamza (2014), "Renkleri Adlandırma ve Tanımlama" *Türk Dili Dergisi,*

DENİZLİ-ÇİVRİL

Osmanlı Dönemi ve Osmanlı Geleneğini Devam Ettiren Cumhuriyet Dönemi Mezar Taşları

(Merkez)

Yazar
Meryem CANSEVEN

Editör
Yasemin BEYAZIT

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı
1869 Kültür Varlıkları ve Müzeler
Pamukkale Üniversitesi 1992 Denizli
Çivril Belediyesi
nobel bilimsel

DENİZLİ- ÇİVRİL OSMANLI DÖNEMİ VE OSMANLI GELENEĞİNİ DEVAM ETTİREN CUMHURİYET DÖNEMİ MEZAR TAŞLARI (Merkez)

Yazar
Meryem CANSEVEN
Editör
Yasemin BEYAZIT

Yayın No.: 1835
ISBN: 978-625-398-972-9
E-ISBN: 978-625-398-973-6
Basım Sayısı: 1. Basım, Ekim 2023

© Copyright 2023, NOBEL BİLİMSEL ESERLER SERTİFİKA NO.: 20779
Bu baskının bütün hakları Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.ne aittir.
Yayınevinin yazılı izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik
ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.
Nobel Yayın Grubu, 1984 yılından itibaren ulusal ve 2011 yılından itibaren ise uluslararası düzeyde düzenli olarak faaliyet yürütmekte ve yayınladığı kitaplar, ulusal ve uluslararası düzeydeki yükseköğretim kurumları kataloglarında yer almaktadır.
"NOBEL BİLİMSEL ESERLER" bir Nobel Akademik Yayıncılık markasıdır.

Genel Yayın Yönetmeni: Nevzat Argun -nargun@nobelyayin.com-
Genel Yayın Koordinatörü: Gülfem Dursun -gulfem@nobelyayin.com-

Sayfa Tasarım: Tarkan Kara -erdal@nobelyayin.com-
Kapak Tasarım: Meryem Canseven
Kapak Fotoğraf: Çivril Merkez Mezarlığı
Çizimler: Meryem Canseven
Fotoğraflar: Yüzey Araştırması Ekibi ve Çivril Belediyesi
Görsel Tasarım Uzmanı: Mehtap Bayraktar Asiltürk -mehtap@nobelyayin.com-

Kütüphane Bilgi Kartı

Canseven, Meryem.
DENİZLİ-ÇİVRİL OSMANLI DÖNEMİ VE OSMANLI GELENEĞİNİ DEVAM ETTİREN CUMHURİYET DÖNEMİ MEZAR TAŞLARI (Merkez) / Meryem Canseven
1. Basım, X + 258 s. 16,5x24 cm. Kaynakça ve dizin var.
ISBN: 978-625-398-972-9
E-ISBN: 978-625-398-973-6
1. Denizli 2. Çivril 3. Osmanlı 4. Cumhuriyet 5. Mezar Taşları

Genel Dağıtım

ATLAS AKADEMİK BASIM YAYIN DAĞITIM TİC. LTD. ŞTİ.
Adres: Bahçekapı Mh. 2465 Sk. Oto Sanayi Sitesi No:7 Bodrum Kat, Şaşmaz/ANKARA
Telefon: +90 312 278 50 77 - **Faks:** 0 312 278 21 65
Sipariş: siparis@nobelyayin.com- **E-Satış:** www.nobelkitap.com - esatis@nobelkitap.com
www.atlaskitap.com - info@atlaskitap.com

Dağıtım ve Satış Noktaları: Alfa, Kırmızı Kedi, Arkadaş, D&R, Dost, Kika, Kitapsan, Nezih, Odak, Pandora, Prefix, Remzi Kitabevleri, Yeryüzü Dağıtım

Baskı ve Cilt: Meteksan Matbaacılık ve Teknik Sanayi Tic. Anonim Şirketi / Sertifika No.: 46519
Beytepe Köy Yolu No.: 3 06800 Bilkent-Çankaya/ANKARA

KAYNAKÇA

Akakça Zeki, "Çameli İlçesi Eski Mezarlıkları ve Taşları", *I. Çameli Sempozyumu-Bildiriler* 05-08 Ekim 2022*,* Denizli Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Denizli 2023, s. 285-293.

Aktuğ Erbil C., (2021a), "Kalemişi Süslemeli Cami Geleneğinin Devamı: Güzelyurt Tahtalı Köyü Camii (Denizli/ Çameli)", *Sanat Tarihi Dergisi,* 30/1 Nisan, İzmir 2021, s. 79-103.

Aktuğ Erbil, (2021b), "20. Yüzyılın Ortalarında Kalemişi Süslemeli Cami Geleneği: Denizli Çal Belevi Eski Pazaryeri Camii", *SDÜ Fen- Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Aralık, S.54, Isparta 2021, s. 165-177.

Altıer Semiha, (2019), "Osmanlı Sanatı'nda İbrik Tasvirleri ve İkonografisi", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, Yıl 17, Bahar, S. 26, Ankara, s. 149-202.

Anonim, *Denizli Kültür Envanteri,* Denizli Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Denizli 2014.

Anonim, *Denizli Kültür Envanteri*, Denizli Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Denizli 2016.

Anonim, (2016a) *Denizli Kültür Envanteri,* T.C. Denizli Valiliği İl Kültür Müdürlüğü, C. 1, Denizli 2016.

Anonim, (2016b) *Denizli Kültür Envanteri,* T.C. Denizli Valiliği İl Kültür Müdürlüğü, C. 2, Denizli 2016.

Anonim, *Denizli'nin Kalemişi Camileri, Geçmişten Geleceğe Kalem İzleri*, İstanbul 2020.

Barışta, H. Örcün, "Osmanlı İmparatorluğu Dönemi Türk Mezâr Taşlarından Bâzı Takı Tasvirleri", *XIII. TTK, 4-8 Ekim 1999, Kongreye Sunulan Bildiriler*, III. Cilt, 2. Kısım, Ankara 2002, 1309-1313.

Bayrakal Sedat, "Kale-i Tavas Mezarlığı Hakkında Ön Araştırma", *Kaledavaz Sempozyumu (2-3 Nisan 2012) Bildirileri*, Ed. Turgut Tok – Özgür Kasım Aydemir, Tür Matsan Matbaacılık, Denizli 2013, s. 98-110.

Bayrakal Sedat, *Uşak'ta Osmanlı Mezâr Taşları*, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir 2016.

Beyazıt Mustafa, Beyazıt Yasemin, *Denizli Dediği Tekkesi*, Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara 2014.

Beyazıt Mustafa, Baysal Hasan Hüseyin, "Kale-i Tavas Mezarlığı Kazısı (2015)", *XX. Uluslararası Ortaçağ Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu (02-05 Kasım 2016) Bildiri Özeti Kitabı*, Sakarya 2016, s. 103-105.

Beyazıt Mustafa, İnce Kasım vd., "2014-2015 Yılları Kale-i Tavas (Tabae Antik Kenti) Ören Yeri Kazı Çalışmaları*, 38. Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu,* Edirne 2017, s. 161-178.

Beyazıt Mustafa, Beyazıt Yasemin vd., "Kale-i Tavas (Tabae Antik Kenti) Ören Yeri Kazıları 2016'', *39. Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu,* Bursa 2018, s. 329-346.

Beyazıt Mustafa, Beyazıt Yasemin vd., "Kale-i Tavas (Tabae Antik Kenti) Ören Yeri ve Kavaklıpınar Mevkii Kale-i Tavas Mezarlığı Kazıları 2017", *40. Kazı Sonuçları Toplantısı,* Çanakkale 2018*,* Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, C. 3*,* Ankara 2019, s. 161-178.

Beyazıt Mustafa, Beyazıt Yasemin, *Denizli Darıverenli Camii-Medresesi ve Haziresi,* Denizli Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Denizli 2019.

Beyazıt Mustafa, Beyazıt Yasemin vd., "Kale-i Tavas (Tabae Antik Kenti) Ören Yeri ve Kavaklıpınar Mevkii Kale-i Tavas Mezarlığı Kazıları 2019", *41. Kazı Sonuçları Toplantısı,* Diyarbakır 2019*,* Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 3. C.*,* Ankara 2020, s. 389-402.

Beyazıt Mustafa, "Ruhu Olan Taşlar: Kale-i Tavas Mezarlığından Örnekler", *Dr. Kemal Daşcıoğlu'na Vefa Kitabı*, Ed. Mithat Aydın, Süleyman İnan, Pegem Akademi, Ankara 2020, s. 919-934.

Beyazıt Mustafa, "Kale-i Tavas Mezarlığında Orta Asya Türk Kültürünün Yansımaları", *Uluslararası Bilge Tonyukuk Sempozyumu 24-25 Aralık 2020 Bildiri Kitabı*, (e-kitap) Denizli 2020, s. 60-79.

Beyazıt Mustafa, "Osmanlı'dan Erken Cumhuriyet Dönemine Denizli Dinî Mimari Araştırmaları", *Denizli Çalışmaları Birikim ve Yol Haritası,* Ed. Yasemin Beyazıt, Nobel Yayınevi, Ankara 2021, s. 523-551.

Beyazıt Mustafa, Göktürk Başaran Doğu, "Kale-i Tavas Mezarlığı'nda Orta Asya Geleneğiyle Bağlantılı Mezar Taşları-I", *XVIII. Türk Tarih Kongresi 1-5 Ekim 2018/ Ankara, Kongreye Sunulan Bildiriler,* Cilt 1, TTK Yayınları, (e-Kitap) Ankara 2022 s. 829-871.

Beyazıt Mustafa, Çelemoğlu Şuayip, "Kale-i Tavas Mezarlığında I. ve II. Paftalardaki Osmanlı Geleneğini Devam Ettiren Cumhuriyet Dönemi Mezar Taşları", *XVIII. Türk Tarih Kongresi 1-5 Ekim 2018/ Ankara, Kongreye Sunulan Bildiriler,* Cilt 1, TTK Yayınları, (e- Kitap) Ankara 2022, s.791-827.

Beyazıt Mustafa, Canseven Meryem, "Çameli İlçesi Mezar Taşları Hakkında Ön Değerlendirme", *I. Çameli Sempozyumu-Bildiriler* 05-08 Ekim 2022, Denizli Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Denizli 2023, s. 157-183.

Beyazıt Yasemin, Beyazıt Mustafa, *Denizli Teslim Baba Tekkesi,* Denizli Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Denizli 2016.

Beykal Feryal, *Denizli İlinde 19. Yüzyılda yapılan Duvar Resimli Yapılar*, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Resim İş Eğitimi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Denizli 1996.

Biçici Hür Kamil, "Yazılı Araştırmalar Işığında Türkiye Mezar Taşlarına Toplu Bakış", *EKEV Akademi Dergisi*, Yıl 10/26, 2006, s. 175-192.

Bozkurt Nebi, Ertuğrul Selda, "İbrik", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.21, İstanbul 2000, s. 372-376.

Budak Ayşe, "41 Kere Maşallah: Geleneksel Konut Mimarisinde Nazarlık Olarak Maşallah Kullanımı ve İstif Çeşitleri", *Milli Folklor* 16 (2000), s. 179-205.

Çakmak Şakir, "Çivril Menteş Köyü Camisi", *Uluslararası XVIII. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu (22-25 Ekim 2014),* Efeler Belediyesi Kültür Yayınları 3, Aydın 2017, s. 169-178.

Canseven Meryem, *Denizli-Beyağaç Osmanlı Dönemi ve Osmanlı Geleneğini Devam Ettiren Mezar Taşları*, Ed. Mustafa Beyazıt, Nobel Yayınları, Ankara 2023.

Cirtil Saim, "Denizli Türbeleri", *Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu (6-8 Eylül 2006) Bildirileri, C. 2*, Ed. Ayfer Özçelik - Yasemin Avcı vd., Pamukkale Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Yayınları: 1, Denizli 2007, s. 195-205.

Çal Halit, "İstanbul Eyüp'teki Erkek Mezar Taşlarında Başlıklar", *Tarihi Kültürü Ve Sanatıyla Eyüpsultan Sempozyumu Tebliğler, 28-30 Mayıs 1999,* İstanbul 2000, s. 155-193.

Çal Halit, "Kastamonu Mezarları-Mezar Taşlarının Genel Durumu", İkinci Kastamonu Kültür Sempozyumu Bildiriler 18-20 Eylül 2003, Ankara 2005, s. 611-626.

Çal Halit, "Göynük (Bolu) Şehri Türk Mezar Taşları", *Vakıflar Dergisi,* S. 30, Ankara 2007, s. 295- 383.

Çal Halit, "Erzincan Çayırlı Eşmepınar Köyü Mezar- Mezar Taşları", *Sanat Tarihi Araştırmaları Prof. Dr. Haşim Karpuza Armağan*, Konya 2007, s. 125-154.

Çal Halit- Çal A. Özlem, *Kastamonu Atabey Gazi Camisi ve Türbesi Hazirelerindeki Mezar Taşları*, Kastamonu Belediyesi Yay., Ankara 2008.

Çal Halit, "Urfa Şehri Mezar-Mezar Taşları", 15. *Türk Tarih Kongresi 11-15 Eylül 2006, Kongreye Sunulan Bildiriler*, 4. Kısım Ankara 2010, s. 1995-2008.

Çal Halit, *Boyabat Mezar Taşları,* Boyabat Belediyesi Yayınları 1*,* Ankara 2015.

Çal Halit, "Türkiye Mezar Taşı Araştırmalarının Durumu ve Sorunları", *I. Uluslararası Geleneksel Türk Mezar Taşları 19-21 Eylül 2018 Bakü Azerbeycan,* Ed. Celil Arslan vd., Khazar University Press 2019, s. 133-159.

Çelebi İlyas, "Nazar", *TDV İslâm Ansiklopedisi,* İstanbul 2006, C. 32, s. 444-446.

Dağlıoğlu Hikmet Turhan, "Edirne Mezarları", *Türk Tarih, Arkeologya ve Etnografya Dergisi,* S. III, Devlet Basımevi, İstanbul 1936, s. 163-192.

Dağlıoğlu Hikmet Turhan, "Sanat Bakımından Mezarlar ve Mezar Taşları ve Karaca Ahmed Mezarlığı", *Milletlerarası Birinci Türk Sanatları Kongresi Ankara 19-24 Ekim 1959 Kongreye Sunulan Tebliğler*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Türk ve İslâm Sanatları Tarihi Enstitüsü Yayımları 7, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1962, s. 120-139.

Doğan İsmail, "Günümüz Türkiye'sinde Mezar Taşlarının Dili (Antalya-Burdur-İzmir-Kırıkkale-Kırşehir-Malatya-Manisa-Şanlıurfa Mezarlıkları)", *Geçmişten Günümüze Mezarlık Kültürü ve İnsan Hayatına Etkileri Sempozyumu 18-20 Aralık 1998 AKSM İstanbul,* Mezarlıklar Vakfı Yayınları, İstanbul 1999, s. 160-190.

Erbaş Aynur Maktal. "İzmir'in Bazı Tarihi Yapılarındaki Nazar Kitabeleri". *Sobider Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 25. Malatya 2018. s. 76-89.

Eren Sevinç, *Trabzon İli Gülbahar Hatun ve Tavanlı Camii Hazireleri ile Küçük İmaret Mezarlığı'ndaki Mezar Taşları,* Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2011.

Ertaş Mehmet Yaşar, "Homa'da Türk Dönemi Tarihi Mezar Taşları", *Eskiçağ'dan Cumhuriyete Homa (Gümüşsu) Tarihi,* Ed. Doç. Dr. Mehmet Yaşar Ertaş, Dr. Süleyman Tüzün, Gümüşsu Belediyesi Kültür Yayınları, Gümüşsu 2009, s. 369-391.

Ertuğ Necdet, "Osmanlı Mezar Taşları", *Osmanlı 9,* Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 223-229.

Eyice Semavi, "Ay-Yıldızın Tarihi Hakkında", *İÜ Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi Prof. Dr. İbrahim Kafesoğlu Hatıra Sayısı*, S.13, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1987, s. 31-66.

Eyice Semavi, "Ayyıldız", *TDV İslâm Ansiklopedisi,* C.4, Ankara 1991, s. 297-298.

Gökler Burak Muhammet, *Balıkesir Mezar Taşları,* Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2017.

Grammont, J. L. Bacqué vd., ‘’Les Cimettiers Ottamans Comme Souerce Historique. Methodologie Et Posibilites De Traitement Par L’informatique, (Tarihsel Kaynak Olarak Osmanlı Mezarlıkları, Uygulama Yöntem ve Bilgisayarla Yapılabilecek İşlemler)’’, *Erdem*, C. 6, S. 16., Ankara 1990, s. 177-214.

Gün Recep, “Samsun-Çarşamba Rıdvan Paşa Camii Haziresindeki Mezar Taşları I (Celî Ta’lîk Kitabeli Olanlar)”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 22, Samsun 2006, s. 103-143.

Gündoğan Bengü, *Kastamonu Ferhat Paşa Camisi Haziresi Mezar Taşları,* Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2007.

Hanoğlu Canan, Bayhan Ahmet Ali, “Rize Şehir Merkezi’nde Bulunan Osmanlı Dönemi Bezemeli Kadın Mezar Taşları”, Turkish *Studies,* 12/3, 2017, s. 135-308.

İşli H. Necdet, *Osmanlı Serpûşları,* Ebru Matbaacılık, İstanbul 2009.

Kanar Mehmet, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü,* 2. Cilt, Say Yayınevi, İstanbul 2009.

Karaçağ Aptullah, “Elmalı Abdal Musa Dergâhı’ndaki Bektaşi Mezar Taşları”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaşi Veli Araştırma Dergisi,* S. 57*,* Ankara 2011, s. 99-130.

Karaçağ Aptullah, *Tahtacı Mezar Taşları*, Byr Publishing House Bişkek 2016.

Karaçağ Demet, *Bursa’daki 14-15. Yüzyıl Mezar Taşları,* Ankara 1994.

Karamağaralı Beyhan, “Sivas ve Tokat’taki Figürlü Mezar Taşlarının Mahiyeti Hakkında”, *Selçuklu Araştırmaları Dergisi I*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1971, s. 75-104.

Karamağaralı Beyhan, *Ahlat Mezar Taşları*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992.

Karamağaralı Beyhan, “Kültür Tarihimiz Bakımından Mezar Taşlarının Önemi ve İkonografisi”, *Geçmişten Günümüze Mezarlık Kültürü ve İnsan Hayatına Etkileri Sempozyumu* (*18-20 Aralık 1998) AKSM-İstanbul*, İstanbul 1999, s. 33-46.

Kaya Lütfiye Göktaş, *Safranbolu Merkez Mezarlığı Mezar Taşları,* Safranbolu Araştırmaları Merkezi Yayınıları, İstanbul 2013.

Koçu Reşat Ekrem, *Türk Giyim Kuşam ve Süsleme Sözlüğü,* Doğan Egmont Yayıncılık, İstanbul 2015.

Kurgun Levent, "Çivril Yer Adlarına Bir Bakış", *Dünden Bugüne Çivril Sempozyumu Bildiriler Eylül 2001 Çivril,* Ankara 2002, s. 159-169.

Laqueur, Hans Peter, *Hüve'l Bâkî İstanbul'da Osmanlı Mezarlıkları ve Mezar Taşları,* Çev. Selahattin Dilidüzgün, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1997.

Nefes Eyüp, *Samsun Yöresinde Bulunan Mezar Taşları*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü İslâm Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Samsun 2002.

Özçelik Selahattin, "Temettuat Defterlerine Göre 1844 Yılında Çivril'de İktisadi ve Sosyal Hayat", *Dünden Bugüne Çivril Sempozyumu Bildiriler Eylül 2001 Çivril,* Ankara 2002, s. 201-229.

Pakalın Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü 1,* Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1983.

Pektaş Kadir, "Denizli Çevresindeki Mezar Taşları Üzerine Bir Ön Araştırma: Denizli Eski (İlbadı) Mezarlığı", *VIII. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu*, (26-28 Nisan 2004-Sakarya), C.VII, Sakarya 2005, s. 350-356.

Pektaş Kadir, "Çal ve Çevresindeki Türk Dönemi Eserleri Üzerine Bir Araştırma", *21. Yüzyıla Girerken Geçmişten Günümüze Çal Yöresi Baklan Çal Bekilli,* 01-03 Eylül 2006 Çal Sempozyumu Bildirileri, Ed. Bülent Topuz Raşit Urhan, Mehmet Ali Gülel, Denizli 2007, s. 779-807.

Pektaş Kadir, "Acıpayam ve Çevresindeki Türk Dönemi Eserlerinden Bir Kesit", *I. Acıpayam Sem pozyumu (1-3 Aralık 2003) Bildirileri*, Acıpayam Kaymakamlığı, Denizli 2007, Ed. Turgut Tok, s. 422-452.

Pektaş Kadir, "Denizli-Çivril-Savran Köyü'ndeki Tarihi Eserler ve Çorbacızâde Ailesi Hakkında Notlar", *Uluçam Armağanı,* Ed. Ali Boran, Osman Aytekin, Mehmet Top, Van Çevre ve Kültür Derneği Yayınları, Ankara 2008, s. 241-255.

Pektaş Kadir, "Denizli Çevresindeki Türk Dönemi Tarihi Eserler Üzerine", *Türk Kültür Tarihinde Denizli ve Kentleşme Sorunları Sempozyumu (22-23 Aralık 2008) Bildirileri*, Ed. Turgut Tok - Yusuf Kılıç vd., Denizli Belediyesi Kültür Yayınları: 11, Denizli 2011, s. 145-150.

Pektaş Kadir, Baysal H. Hüseyin, "Denizli-İlbadı (Eski) Mezarlığı Kazısı ve Yüzey Araştırmaları", *Türk Kültür Tarihinde Denizli ve Kentleşme Sorunları Sempozyumu (22-23 Aralık 2008) Bildirileri*, Ed. Turgut Tok - Yusuf Kılıç vd., Denizli Belediyesi Kültür Yayınları: 11, Denizli 2011, s. 463-474.

Pektaş Kadir, Baysal H. H., "Denizli-İlbadı (Eski) Mezarlığı Kazı, Onarım ve Envanter Çalışmaları (2008-2009)", *32. Kazı Sonuçları Toplantısı 4*, (24-28 Mayıs 2010), Ankara 2011, s. 274- 284.

Pektaş Kadir, "Denizli ve Çevresindeki Türk Dönemi Eserleri", *Denizli: Tanrıların Kutsadığı Vadi*, Ed. Filiz Özdem, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2011, s. 168-233.

Pektaş Kadir, Altındirek H. G., "Çivril Bulgurlar Köyü Camii Üzerine", *Eumeneia Şeyhlü-Işıklı,* Ed. Bilal Söğüt, Ege Yayınları, İstanbul 2011, s. 323-331;

Pektaş Kadir, "Çardak ve Çevresindeki Türk Devri Eserleri Üzerinde Bir Araştırma", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi Prof. Dr. Hamza Gündoğdu Armağanı,* C.6, S. 25, 2013, s.419- 459, (e dergi)

Pektaş Kadir, "Tavas Mezarlığı Üzerine Notlar", *Kadim Oğuz Şehri Tavas,* Ed. Mehmet Meder, Süleyman İnan, Mehmet Karabay, İzmir 2014, s. 66-79.

Pektaş Kadir, "Denizli Eskihisar Köyü Mezarlığı", *Laodikeia Çalışmaları 3 10. Yılında Laodikeia (2003-2013),* Ege Yayınları, İstanbul 2014, s. 309-320.

Pektaş Kadir, *Denizli'de Türk Varlığının Kadim Tarihi İlbadı Mezarlığı I,* Denizli Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Denizli 2018.

Pektaş Kadir, Cirtil Selda Özgün, Aktuğ Erbil Cömertler, Baysal H. Hüseyin, "Denizli İlbadı Mezarlığı 2017 Yılı Kazı ve Envanter Çalışmaları", *40. Kazı Sonuçları Toplantısı,* C. 2, Ankara 2019, s. 519-533.

Sayhan Münir, *Milli Mücadelede Çivril (1919-1922)*, Denizli Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Denizli 2018.

Sevim Nidayi, *Medeniyetimizin Sessiz Tanıkları*, İstanbul 2010.

Sevim Nidayi, *Osmanlı Mezar Taşlarında Manzum Metinler,* Kitap Dostu Yayınları, İstanbul 2012.

Sevim Nidayi, "Osmanlı Mezar Taşlarında Başlıklar, Semboller, Şekiller ve Motifler", *Düşünen Şehir,* S.102*,* 2018, s.10-111.

Şeyban Aysun, "Sakarya'nın Erenler Mezarlığı'nda Bulunan Süslemeli Mezar Taşları", *The Journal of Academic Social Sciene Studies (JASSS),* Number: 47, Summer I, 2016, s. 519-529.

Topaloğlu Bekir, "Cennetin İsimleri", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* C. VII, İstanbul 1993, s. 376-386.

Tüfekcioğlu Abdülhamit, "Türk- İslâm Dönemi Türbe ve Mezar Taşı Kitâbelerinde Tarih İbâreleri", *Geçmişten Günümüze Mezarlık Kültürü ve İnsan Hayatına Etkileri Sempozyumu 18-20 Aralık 1998 AKSM İstanbul,* Mezarlıklar Vakfı Yay., İstanbul 1999, s. 396-404.

Uçar Aygül, "İnanç ve Estetiğin Bütünleşmesi: İzmir Yapılarında "Maşallah" Yazılı Nazarlıklar". *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, İzmir 2017, s. 223-238.

Uygur Ceyhun Vedat, "Denizli'nin Çal Bölgesi Dil ve Kültürüne Dair Bazı Tespitler", *21. Yüzyıla Girerken Geçmişten Günümüze Çal Yöresi Baklan Çal Bekilli, 01-03 Eylül 2006 Çal Sempozyumu Bildirileri*, Ed. Bülent Topuz Raşit Urhan, Mehmet Ali Gülel, Denizli 2007, s. 495-518.

Ülker Necmi, "Ege Bölgesi Osmanlı Devri Mezar Taşları", *Osmanlı 9,* Yeni Türkiye Yay., Ankara 1999, s. 230-237.

Ülker Necmi- Günay Vehbi vd., *İzmir'de Türk Mührü Emir Sultan Dergâhı Haziresi Mezar Kitâbeleri,* Şenocak Yayınları, İzmir 2009.

Ünal Mehmet Ali, Zeybek Recep, "Mezar Taşlarıyla Babadağ Tarihi", *I. Babadağ Sempozyumu (1- 2-3 Aralık 1999) Bildiri Metinleri*, Tarihte ve Günümüzde Babadağ, Ed. Yahya Özpınar, Pamukkale Üniversitesi Yayınları, Denizli 1999, s. 449-461.

Ürer Harun, "Geleneksel Türk Evi Ölçeğinde Eskigediz Evlerinin Cephe Düzenlemesi", *Sanat Tarihi Dergisi*, C. 22, S. 2. İzmir 2013, s. 189-230.

Yakıt İsmail, *Geçmişten Günümüze Uzunpınar (Pınarlar),* Pınarlar Belediyesi Yayını No:1, Denizli 2009.

Yaşaroğlu M. Kâmil, "Mâşallah", *TDV İslâm Ansiklopedisi,* Ankara 2003, C. 28, s. 104-105.

Yazar Turgay, *Niksar Melik Gazi Mezarlığı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2022.

Yer Kader, *Trabzon Sülüklü Şehir Mezarlığındaki 18. Yüzyıl Mezar Taşları*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2004.

Yılmaz Emine, "Çivril-Savran Köyü Serbanşah Camii'nde Bulunan Duvar Süslemeleri Üzerine Bir Araştırma", *Dünden Bugüne Çivril Sempozyumu (Eylül 2001) Bildirileri*, Ankara 2002, s. 333-350.

Zeybek Recep, *Denizli Kabristanlığında XVIII. ve XIX. Yüzyıldan Kalma Mezar Taşlarının Tahlili,* Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Isparta 2001.

Elektronik Kaynaklar:

https://www.kamusiturki.com

https://www.kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=55&ayet=26

https://www.luggat.com/hafid/1/1

http://lugatim.com/

https://www.osmanice.com/osmanlica-6875-nedir-ne-demek.html

https://soz6.com/nedir/18154/zevvar

18. Basım

PSİKOLOJİK TESTLER

Prof. Dr. İbrahim Ethem ÖZGÜVEN

nobel

PSİKOLOJİK TESTLER

Prof. Dr. İbrahim Ethem ÖZGÜVEN

Yayın No.: 415
Psikolojik Danışma No.: 12
ISBN: 978-605-133-317-5
E-ISBN: 978-625-406-616-0
Basım Sayısı: 18. Basım, Ekim 2023

© Copyright 2023, NOBEL AKADEMİK YAYINCILIK EĞİTİM DANIŞMANLIK TİC. LTD. ŞTİ. SERTİFİKA NO.: 40340
Bu baskının bütün hakları Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.ne aittir.
Yayınevinin yazılı izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik
ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.
Nobel Akademik Yayıncılık, 2011 yılından beri "tanınmış uluslararası yayınevi" statüsündedir.

Genel Yayın Yönetmeni: Nevzat Argun -nargun@nobelyayin.com-
Genel Yayın Koordinatörü: Gülfem Dursun -gulfem@nobelyayin.com-

Sayfa Tasarım: Tarkan Kara -erdal@nobelyayin.com-
Redaksiyon: Buse Gamze Çeliktaş -buse@nobelyayin.com-
Kapak Tasarım: Sezai Özden -sezai@nobelyayin.com-
Görsel Tasarım Uzmanı: Mehtap Yürümez -mehtap@nobelyayin.com-
Baskı Sorumlusu: Yavuz Şahin -yavuz@nobelyayin.com-

Kütüphane Bilgi Kartı

Özgüven, İbrahim Ethem.
Psikolojik Testler / İbrahim Ethem Özgüven
18. Basım. XXII + 430 s. 16,5x24 cm. Kaynakça ve dizin var.
ISBN: 978-605-133-317-5
E-ISBN: 978-625-406-616-0
1. Ölçme 2. Psikoloji 3. Test 4. Ölçek 5. İstatistik

Genel Dağıtım

ATLAS AKADEMİK BASIM YAYIN DAĞITIM TİC. LTD. ŞTİ.
Adres: Bahçekapı Mh. 2465 Sk. Oto Sanayi Sitesi No:7 Bodrum Kat, Şaşmaz/ANKARA
Telefon: +90 312 278 50 77 - **Faks:** 0 312 278 21 65 - **Sipariş:** siparis@nobelyayin.com-
E-Satış: www.nobelkitap.com - esatis@nobelkitap.com / www.atlaskitap.com - info@atlaskitap.com

Dağıtım ve Satış Noktaları: Alfa, Kırmızı Kedi, Arkadaş, D&R, Dost, Kika, Kitapsan,
Nezih, Odak, Pandora, Prefix, Remzi Kitabevleri, Yeryüzü Dağıtım

Baskı ve Cilt: Meteksan Matbaacılık ve Teknik Sanayi Tic. Anonim Şirketi / Sertifika No.: 46519
Beytepe Köy Yolu No.: 3 06800 Bilkent-Çankaya/ANKARA

İÇİNDEKİLER

BÖLÜM 1 *PSİKOLOJİK TESTLER*

	Sayfa No
Psikolojik Testlerin Niteliği	1
Psikolojik Testlerin Tanımı	3
Psikolojik Testlerin İşlevi	5
Psikolojik Testlere İlişkin Yaklaşımlar	6
Psikolojik Testlerin Sınıflandırılması	7
Ölçülen Nitelik ve Amacına Göre Testler	8
Maksimum Performans ve Davranış Testleri	8
Bireysel ve Grup Testleri	9
Genel ve Özel Yetenek Testleri	12
Özel Yetenek ve Psikomotor Testler	14
Yaratıcılık Testleri	14
Güzel Sanat Yeteneğini Ölçen Testler	15
Dile Dayanan ve Dile Dayanmayan Testler	16
Sürat Testleri, Güç Testleri	17

BÖLÜM 2 *PSİKOLOJİK TESTLERİN TARİHÇESİ ve GELİŞİMİ*

Zihince Geri Olanları Ayırdetme Çabaları	18
Deneysel Psikoloji ve Psikofiziksel Ölçme	19
Francis Galton'un Katkısı	19
Cattell'in Zeka Testleri	21
Binet ve Bireysel Zeka Testinin Doğuşu	21
Genel Yetenek Testleri	23
Başarı Testleri	24
Kişiliğin Ölçülmesi	25
İlgilerin Ölçülmesi	26
Tutumların Ölçülmesi	27
Türkiye'de Psikolojik Testlerin Tarihçesi ve Gelişimi	27
Psikolojik Testlerin Kullanılmasında Kurumlaşmaya Gidiliyor	31
Test ve Araştırma Bürosu	32
Öğrenci Seçme ve Yerleştirme Merkezi (ÖSYM)	33
Rehberlik ve Araştırma Merkezleri	33

BÖLÜM 3 *ÖLÇME, ÖLÇEKLER ve DEĞERLENDİRME*

Ölçmenin Tarifi 35
Ölçme Kavramının Nitelikleri 37
Dolaylı ve Dolaysız Ölçme 37
Ölçme Birimi 38
Ölçme Hataları 40
Bir Ölçme Aracında Bulunması İstenilen Yapısal Nitelikler 41
Ölçme Araçlarının Çeşitleri 42
Tanıma ve Sınıflama Ölçekleri 42
Derecelendirme Ölçekleri 43
Eşit Aralıklı Ölçekler 44
Oranlı Ölçekler 45
Bir Ölçme Birimi Olarak Test Puanları 45
Ölçme İşleminin Niteliğine Göre Ölçme Türleri 46
Değerlendirme 47
Ölçme ve Değerlendirmenin Farkları 48

BÖLÜM 4 *İSTATİSTİKSEL YÖNTEMLER*

İstatik Derslerinin Amacı 49
İstatik ve Parametre 49
Betimsel İstatik 50
Vardamalı İstatistik 50
Deneysel Düzenler ve Analizi 50
İstatistiksel Yöntemlerin Kullanılması 51
Karar Süreci ve İstatistiksel Sonuçlar 52
Betimsel İstatik Yöntemleri 53
Histogram ve Frekans Poligonu 53
Merkeze Yığılma ve Dağılım Ölçüleri 55
Merkeze Yığılma Ölçüleri 55
Merkeze Yığılma Ölçüleri Çeşitleri
Mod 55
Ortanca 56
Ortalama 59
Dağılım Ölçüleri 65
Ranj 66
Çeyrek Kayma 66
Standart Sapma 66
Korelasyon 67
Korelasyon Katsayısının Yorumlanmasında Dikkat Edilecek Noktalar 68

BÖLÜM 5 *TEST PUANLARININ YORUMLANMASI*

İstatistiklerden Yararlanma Yöntemleri 69
Normal Dağılım Eğrisi 70
Standart Puanlardan Yararlanma 71
Profil 75
Norm'lardan Yararlanma 76
Yaş Normları 77
Zeka Bölümü 77
Sınıf Normları 78
Yüzdelik Normlar 78
Eğitsel Normlar 80
Test Sonuçlarını Yorumlamada Bilgisayar Kullanımı 81
Test Sonuçlarının Yorumlanması 82

BÖLÜM 6 *GÜVENİRLİK ve GEÇERLİK*

Test Puanına İlişkin Teoriye Göre Güvenirlik 83
Güvenirlik Katsayıları 84
Puanlara Karışan HATA Nereden Kaynaklanıyor? 85
Testin Güvenirliğini Bulma Yöntemleri 86
Testin Tekrarı Yöntemi 86
Paralem Formlar Güvenirliği 87
Testi Yarılama Yöntemi 88
İç Tutarlık Güvenirlik Katsayıları 90
Cevapları Derecelendirme Şeklinde Olan Test ve Envanterlerde Güvenirlik 92
Davranışların Gözlenmesi Durumunda Güvenirlik 93
Ölçmenin Standart Hatası 93
Güvenirlik Katsayısı Ne Zaman Yeterlidir? 95
Ölçme Aracının Güvenirliği Nasıl Yükseltilir? 95
Madde Sayısını Artırmak 95
Faktör ve Madde Analizi 97
Geçerlik 97
Geçerlik Türleri 98
Kapsam Geçerliği 98
Ölçütlere Dayalı Geçerlik 102
Yapı-Kavram Geçerliği 106
Geçerlik Türlerinin Birbirleri ile İlişkisi 107
Geçerlik ve Güvenirlik Kavramlarının Birlirleri ile İlişkisi 107

BÖLÜM 7 *TESTLERDE MADDE ANALİZİ*

Madde Analizi İçin Pratik Yöntemler 109
Madde Analizi 110
Madde Güçlüğü 111
Madde Geçerliği 114
Madde Analizinde Uç Grupların Kullanılması 115
Madde Analizinin Yapılmasında İzlenen İşlem Yolu 116
FAN Madde Analizi Tablosu 119
FAN Tablosunun Kullanılmasına İlişkin Örnekler 119
Madde Analizi Sonuçlarının Yorumlanması 120

BÖLÜM 8 *OKULLARDA ÖĞRENCİ GELİŞİMİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ*

Bireyi Tanıma 121
Bireylerin Gelişimlerini Değerlendirme 121
Başarıyı Değerlendirmede Kullanılan Ölçütler 122
Eğitim Programlarını Değerlendirme 122
Değerlendirmenin Nitelikleri 123
Öğrencilerin Kendilerini Değerlendirmeleri 125
Eğitim Programlarının Değerlendirilmesi 125
Programların Değerlendirmesinin Yararları 126
Türk Milli Eğitimin Genel Amaçları 127
Gelişmeyi Değerlendirmede Ölçülmesi Gereken Nitelikler 130
Testlerle Ölçülemeyen Hedefler 131
Değerlendirmede Bilgi Kaynakları ve Araçları 132
Değerlendirme Programının Hazırlanması 133
Eğitim Hedeflerinin Sınıflandırılması 133
Hedeflerde Bulunması İstenilen Bazı Nitelikler 137
Hedeflerin İfade Edilmesi 138
Nelerin Değerlendirileceğinin Saptanması 141
Değerlendirme İçin Gerekli Ölçme Araçlarının Hazırlanması veya Seçilmesi 142
Değerlendirme Sonuçlarının Yorumlanması ve Kullanılması 142

BÖLÜM 9 *BAŞARI TESTLERİ*

Başarı Testlerinde Kullanılan Soru Türleri 145
Yazmalı Soru Türlerinin Özellikleri 145
İşaretlemeli Soru Türlerinin Özellikleri 146
Doğru-Yanlış Tipi Sorular 146

Eşleştirme Türü Sorular 147
Çoktan Seçmeli Sorular 148
Testin Düzenlenmesi 150
Testin Açıklanması 150
Testin Uzunluğu 150
Soruların Düzenlenmesi 150
Cevap Kağıdı 151
Testin Uygulanması 152
Testlerin Puanlanması 152
Başarı Testleri Türleri 153
Öğretmen Yapısı Testler ve Standart Testler 153
Standart Testlerin Kullanılması 155
Öğretmen Yapısı Testlerin Kullanılması 156
Teşhis Testleri 156
Başarı ve Genel Başarı Testleri 157
Okullarda Başarı Testlerinin Kullanılması 158
Standart Başarı Testleri Yönünden Ülkemizdeki Durum 159

BÖLÜM 10 YETENEKLERİN ORGANİZASYONU ve ÖLÇÜLMESİ

Zekanin Anlamı ve Doğası 161
Zekanın Tarifi 163
Zihinsel Yeteneklere İlişkin Kuramlar 165
İki Faktör Kuramı 165
Çoklu Faktörler Teorisi 166
Üç Boyutlu Zihinsel Yapı Modeli 169
Yeteneklerin Sıralı Düzenleme Modelleri 171
Yeteneklerin Ölçülmesi 172
Sözel Faktörler 172
Sayısal Faktörler 173
Muhakeme Faktörleri 173
Bellek Faktörü 175
Yer ve Mekan'a Uyma Faktörü 177
Algısal Faktörler 178
Genel Yetenek veya Zeka Testlerine İlişkin Bazı Temel Görüşler 181

BÖLÜM 11 STANFORD-BİNET BİREYSEL ZEKA TESTİ

Zeka Testlerinin Binet'ten Önceki Durumu 187
Binet-Simon'un Zekanın Ölçülmesine İlişkin Çalışmaları 188

İlk Binet Zeka Testi 189
1908 Binet Zeka Testinin Revizyonu 190
Binet'in Soruları Yaşlara Göre Sınıflamada Kullandığı Yöntem 190
Binet Zeka Ölçeğinin 1911 Revizyonu 191
Zeka Testçiliği Bakımından Binet'in Ortaya Koyduğu Pratik ve Teorik Prensipler 193
Terman'ın Stanford-Binet Ölçeği 195
1916 Stanford-Binet Zeka Ölçeği 195
1937 Stanford-Binet Zeka Ölçeği 196
Test Soruların Geçerliği 198
Zihin Yaşı ve Zeka Bölümünün Hesaplanması 199
Toplumdaki Bireylerin Zeka Bölümlerinin Yaklaşık Dağılımı 202
Stanford-Binet Ölçeğinin 1960 Revizyonu 203
Modern Binet Ölçeği: 1986 204
Modern Binet Testinin Yapısal Özellikleri 205
Modern Binet Testinin Uygulanması 206
Modern Binet Testinin Güvenirlik ve Geçerliği 207

BÖLÜM 12 WECHSLER BİREYSEL ZEKA TESTLERİ

Wechsler Zeka Ölçeklerinin Gelişimi 208
Wechsler Zeka Ölçeği ve Nitelikleri 210
Wechsler Yetişkinler Zeka Ölçeği 210
Wechsler Çocuklar Zeka Ölçeği 210
Wechsler Okul ve Okul Öncesi Zeka Testi 210
Wechsler Zeka Ölçeklerinin Genel Özellikleri 210
Revizyondan Geçirilmiş Wechsler Yetişkinler Zeka Ölçeği (WAIS-R) 212
WAIS-R Sözel ve Performans Alt Ölçeklerinin Nitelikleri 213
Sözel Alt Ölçekler 213
Performans Alt Ölçekler 215
Wechsler Yetişkinler Zeka Ölçeğinin (WAIS-R)'ın Güvenirlik ve Geçerliği 216
Wechsler Yetişkinler Ölçeğinin Aşağı Yaşlara Uzatılması 216
Wechsler Revizyondan Geçirilmiş Çocuklar Zeka Ölçeği (WISC-R) 216
WISC-R'ın Güvenirlik ve Geçerliği 217
Wechsler Okul ve Okul Öncesi Zeka Ölçeği (WPPSI) 217

BÖLÜM 13 BEBEK ve ÇOCUK TESTLERİ

Genel Özellikleri 219
Brazelton Bebek Değerlendirme Ölçeği 219
Gesell Gelişim Ölçeği 220
Bayley Zihinsel Gelişim Ölçeği 221

Cattell Babek Zeka Testi 222
Küçük Çocuklar İçin Geliştirilen Testler 223
McCarthy Yetenekleri Ölçeği 223
Kaufman Çocukları Değerlendirme Bataryası 224
Ülkemizde Kullanılan Grup Zeka Testleri 225
Otis, Alfa, Beta ve Gama Zihin Kabiliyeti Testleri 226
Thurstone Temel Kabiliyet Testleri (TKT) 228
Öğrenime Hazır Oluş Testi Form: R 233
Kaliforniya Zihni Olgunluk Testi 233
Detroit Zihin Yeteneği Testi 234
Thurstone Kavrayı Sürati Testi 234
Peabody Kelime Hazinesi Testi 234
Goodenough-Harris Adam Çizme Testi 235
Soyut Düşünme Testleri (SDT) 237
İlkokul Çocukları İçin AAMD Uyumsal Davranış Skalası 238
Leiter Uluslararası Performans Ölçeği 239
Bender Grösel Hareket Algısı Testi 240
Proteuz Mez Testi 241
Cattell Uluslararası Zeka Ölçeği 241

BÖLÜM 14 FARKLI YETENEK TESTLERİ BATARYASI

Genel Yetenek Test Bataryası (GATB) 243
Farklı Yetenek Testleri (DAT) 243
DAT Testlerinin Genel Özellikleri 244
Dat Bataryası Alt Testleri 245
Sözel Muhakeme Testi 245
Sayısal Muhakeme Testi 246
Soyut Muhakeme Testi 246
Büro İşleri-Sürat ve Doğrulut Testi 247
Mekanik Muhakeme Testi 248
Mekan İlişkileri Testi 248
Farklı Yetenek Testlerinin Güvenirliği 249
DAT'ın Geçerlikleri 250
DAT Testlerinin Normları 250
Diğer Bazı Farklı ve Özel Yetenek Testleri 252
Minnesota Büro İşleri Testi 252
Mac Quarrie Testi 253
Minnesota Şekil İlişkileri Testi 254
Torrance Yaratıcı Düşünme Testi 254

BÖLÜM 15 *DAVRANIŞLARIN ÖLÇÜLMESİNDE GÖZLEMSEL TEKNİKLER*

Gözlemsel Teknikler 255
Derecelendirme Ölçekleri 255
Derecelendirme Ölçeklerinin Tarihçesi 256
Derecelendirme Ölçeklerinin Çeşitleri 256
Sayısal Derecelendirme Ölçekleri 256
Grafiksel Derecelendirme Ölçekleri 258
Betimsel Grafiksel Derecelendirme Ölçekleri 261
Derecelendirme Ölçeklerinin Kullanılması 262
Ürün Değerlendirilmesi 262
İşlem Yollarının Değerlendirilmesi 263
Kişilik ve Tutumların Değerlendirilmesi 264
Derecelendirme Ölçeklerinde Karışan Hatalar 264
Genelleme Hatası 264
Kişisel Yanlılık Hatası 265
Mantık Hatası 266
Gözlem Yetersizliği Hatası 266
Derecelendirme Hatalarını Önleme Yolları 266
Derecelendirme Ölçeklerinin Geçerlikleri 267
Derecelendirme Ölçeklerinin Güvenirlikleri 268
Güvenirliğin Bulunması Teknikleri 268

BÖLÜM 16 *İLGİLERİN ÖLÇÜLMESİ*

İlgi'nin Tanımı 269
Bireysel Niteliklerin İlgiye Etkileri 271
İlgilerle İlgili Gözlemsel Göstergeler 273
Faktör Analizi ile Saptanan İlgi Alanları 274
İlgi Envanterlerinin Niteliği 274
İlgi Envanterlerinin Geliştirilmesine İlişkin Yaklaşımlar 274
Kapsam Analizine Dayalı Envanter Geliştirme 275
Rasyonel Yaklaşıma Dayalı İlgi Envanteri Geliştirme 275
Ampirik Yaklaşıma Dayalı İlgi Envanteri Geliştirme 276
Kuder İlgi Envanteri 277
Kuder İlgi Envanterinin Güvenirliği 279
Kuder'in Geçerliği 280
Strong Meslek İlgisi Envanteri 280
Strong Meslek İlgisi Envanterinin Güvenirliği 281
Strong'un Geçerliği 281

Diğer İlgi Envanterleri 282
Thurstone İlgi Envanteri 282
Gazete Haberleri Testi 282
Kendini Değerlendirme Envanteri 283
İlgi Testlerinin Kullanılması 284
İlgi Envanteri Sonuçlarının Kullanılması 285

BÖLÜM 17 KİŞİLİĞİN ÖLÇÜLMESİ

Kişiliğin Tanımı 286
Kişiliği Ölçme ve Değerlendirme Teknik ve Yaklaşımları 289
Gözlemsel Teknikler 290
Kendini Anlatma Teknikleri 290
Projektif Kişilik Testleri 291
Durumsal Testler 292
Envanterlerin Bazı Sorunları 293
Orta Yol Cevap Verme ve Boş Bırakma 293
Sosyal Kabul Hatası 294
Yanıltma Hatası 295
Cevapların Kalıplaşması 295
Toto Oynamak 296
Envanterlerin Bu Sorunlarına Karşı Alınan Önlemler 297

BÖLÜM 18 KİŞİLİK ENVANTERLERİ

Kapsam ve Niteliği 298
Kişilik Envanteri Geliştirme Yaklaşımları 299
Mantıksal İçerikli Yaklaşıma Göre Saptanan Envanterler 299
Woodwort Kişisel Bilgi Envanteri 300
Bell Uyum Envarteri 300
Problem Tarama Envanterleri 302
Mantıksal İçerikli Yaklaşımın Değerlendirilmesi ve Eleştiriler 304
Ölçüt-Grup Yöntemine Göre Geliştirilmiş Kişilik Envanterleri 305
Minnesota Çok Yönlü Kişilik Envanteri 306
Kişilik Kuramlarını İzleyerek Geliştirilen Envanterler 311
Edwards Kişisel Tercih Envanteri 312
Faktör Analizine Göre Geliştirilen Envanterler 315
Guilford-Zimmerman Mizaç Envanteri 318
16 Kişilik Faktörü Envanteri 318
Ülkemizde Kullanılan Diğer Bazı Envanterler 320
Problem Tarama Envanteri Takım L 320

Öğrenci İhtiyaçlarını Tarama Listesi 321
Öğretmenlik Anlayışı Envanteri Form A 321
Hacettepe Kişilik Envanteri (HKE) 321
Beck Depresyon Envanteri 323
Kendini Kabul Envanteri 323

BÖLÜM 19 PROJEKTİF TESTLER

Yansıtma Hipotezi 324
Projektif Tekniklerin Genel Nitelikleri 325
Projektif Tekniklerin Sınıflandırılması 327
Çağrışıma Dayalı Teknikler 327
Tamamlamaya Dayalı Teknikler 327
Yapmaya Dayalı Testler 327
Seçme ve Düzenlemeye Dayalı Teknikler 327
Anlatıma Dayalı Teknikler 328
Rorschach Mürekkep Lekesi Testi 328
Rorschahch Testinin Genel Değerlendirilmesi 332
Holtzman Mürekkep Lekesi Testi 333
Tematik Algılama Testi (TAT) 333
Çocuklar Algılama Testi (CAT) 335
Resim Yorumlama Testi 335
Luisa Duss Psikanalitik Hikayeler Testi 336
Gazi-Beier Cümle Tamamlama Testi 336
Rotter Cümle Tamamlama Testi (CTT) 337

BÖLÜM 20 STRES, KAYGI ve SOSYAL TERCİHLERİN ÖLÇÜLMESİ

Stres ve Kaygı 338
Kaygının Ölçülmesi 340
Durumluk ve Sürekli Kaygı Envanteri 340
Durumluk Kaygı Ölçeği 340
Sürekli Kaygı Ölçeği 341
Sınav Kaygısı ve Niteliği 342
Sınav Kaygısının Ölçülmesi 343
Sınav Kaygısı Envanteri 344
Sosyometrik Değerlendirme 344
Sosyometrinin Niteliği 345
Sosyometrik Kuramlar 345
Sosyometrik Uyum 346
Uygulama 347

Çok Boyutlu Sosyometri 348
Sosyometri Verilerinin Analizi 348
Değerlendirme 351

BÖLÜM 21 TUTUM ve DEĞERLERİN ÖLÇÜLMESİ

Tutumun Tanımı 353
Tutumların Ölçülmesi 353
Tutumların Ölçülebilen Boyutları 354
Tutum Ölçeklerinin Sınıflandırılması 354
Tutum Ölçekleri 355
Derecelendirme Ölçeklerinin Temel İlkeleri 355
Tutum Ölçeklerinde Kullanılan Maddelerin Özellikleri 356
Maddelerin Seçiminde Kullanılan Ölçütler 356
Tutum Ölçeği Geliştirme Yaklaşımları 357
Bogardus Sosyal Mesafe Ölçeği 357
Thurstone Tutum Ölçeği 359
Likert Tutum Ölçeği 361
Likert ve Thurstone Ölçeklerinin Karşılaştırılması 363
Guttman Tutum Ölçeği 363
Değerlerin Ölçülmesi 366
Değerlerin Tanımı 367
Değerlerin Özellikleri 367
Değerler ve Normlar 368
Bireysel Değer Tipleri 368
Değer Ölçekleri 369

BÖLÜM 22 PSİKOLOJİK TESTLERİN KULLANILMASI

Psikolojik Testlerin Niteliği 371
Testler Ne Zaman Kullanılmalı? 372
Psikolojik Testlerin Avantajlı Olan ve Olmayan Yönleri 373
Test Kullanan Kişilerin Yaptığı Bazı Temel Hatalar 374
Test Puanlarını Etkileyen Bazı Faktörler 375
Testin Verildiği Ortam 375
Testi Uygulayan Kişiye İlişkin Faktörler 376
Test Alan Kişiye İlişkin Faktörler 377
Sağlık Durumu 377
Motivasyon Düzeyi 377
Testler Üzerinde Pratik Yapmak ve Eğitim Görmek 378

Genel Test Kaygısı ve Heyecanı 380
Kopya Çekme 381
Sürat Faktörü 381
Uygulanan Psikolojik Teste Özgü Faktörler 381
Psikolojik Danışmada Test Kullanmaya İlişkin Tutumlar 382
Danışanın Test Seçimine Katılması 382
Danışanın Test Seçimine Katılmamasına İlişkin Görüşler 383
Uygulamadaki Genel Yaklaşım 384
Test Sonuçlarının Yorumlanmasına İlişkin Yaklaşımlar ve Tutumlar 384
Klinik Yaklaşım 385
Psikometrik Profil Yaklaşım 386
Psikometrik Endeks Yaklaşım 386
Psikometrik ve İmpresyonistik Yaklaşım 387
Yorumlama Türleri 388
Test Sonuçlarını Yorumlamada Danışmanın Sorumlulukları 389
Danışanın Test Sonuçlarını Yorumlamaya Katılmasına İlişkin Görüşler 390

BÖLÜM 23 PSİKOLOJİK TESTLERİN DENETİMİ ve ETİK KURALLAR

Psikolojik Test Kullanmayı Denetlemenin Nedenleri 392
Uygulayıcıların Yetişmişlik Gereklerine Göre Psikolojik Testlerin Dereceleri 394
Psikolojik Danışmanın Temel İlkeleri Psikolojik Testlerle İlgili Etik Kurallar 395
Temel İlkeler 398
Etik Standartlar 398
Psikolojik Teslerin Kullanılmasına İlişkin Etik Kurallar 398
Bilgilendirme 398
Testin Seçimi 399
Uygulama 399
Yeterlik 399
Yeterlik ve Sorumluluk 400
Yanlış ve Hatalı Test Kullanım 400
Test ve Test Sonuçlarının Güncelliği 400
Test ve Değerlendirme Sonuçlarını Yorumlama 401
Değerlendirme Sonuçlarını Açıklama ve Duyurma 401
Test Geliştirme 402
Denetim ve Etik Kurallar Yönünden Ülkemizdeki Durum 402

EKLER

EK - 1 Türkiye'de Varolan Psikolojik Testler Listesi 403
BULDURU 413
KAYNAKLAR 418

Kaynaklar

(1) Öner N. Özge S. ***Türkiye'de Kullanılan Psikolojik Testler: El Kitabı Ön Çalışması.*** I. Ulusal Psikoloji Kongresi: 1981 Eylül 23-25; Ege Üni. Edebiyat Fak. Yay., 122-129

(2) Öner N. ***Türkiye'de Kullanılan Psikolojik Testler*** Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul 1994.

(3) Özgüven İ. E. ***Psikolojik Testler,*** Psikolojik Danışma Rehberlik ve Eğitim Merkezi (PDREM) Yayınları, Ankara, 1994.

(4) Özgüven, E. ***Tez Özetleri*** (250 sayfa) Hacettepe Üniversitesi Sosyal ve İdari Bilimler Fakültesi, Ankara, 1981.

(5) Özgüven, E. ***Research Absracts*** (240 sayfa) Hacettepe University, Faculty of Social and Administrative Sciences, Ankara, 1981.

(6) Özgüven, E, ***Yüksek Lisans ve Doktora Tezi Bibliyografyası.*** Psikolojik, Danışma, Rehberlik ve Eğitim Merkezi (PDREM), Ankara, 1988.

(7) ***Psikolojik Testler*** (Genel Bilgi Rehberi). Milli Eğitim Bakanlığı, PAK Dairesi, Ankara, 1971.

(8) Psikiyatri, Psikoloji ve Psikofarmakoloji, (3P) Dergisi. ***Türkiye'de KTullanılan Psikolojik Ölçekler-I.*** Cilt 1, Sayı: 2, Ek Sayısı, P.K. 69 Kızılay Ankara.

KAYNAKLAR

Acar, N.V. ***Tepapötik İletişim,*** Ertem Basımevi, Ankara, 1994.

Aiken, L.R. ***Psychological Testing and Assessment Allyn and Bacon,*** Boston, 1985.

Akkoyun, F. ***Rotter Cümle Tamamlama Testi, Üniversite Öğrencileri Formu, El-kitabı.*** A. Ü. Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları, No: 141. Ankara, 1985.

Akkoyun, F. ***Projektif Teknikler,*** Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Fakültesi, 1994.

Allen, M. J. & Yen, W. M. ***Introduction to measurement theory.*** Pacific Grove, Calif.: Brooks/Cole, 1979.

Altınköprü, T., ***Genel Karakter Bilim ve İnsanı Tanımada Testler.*** Altınköprü Yayınları. Gül Maatbası, 1980

American Psychological Association (APA). (1974). ***Standards for Educational and Psychological Tests.*** Washington, D.C.: American Psychological Association.

American Psychological Association (APA). (1981). ***Ethical Principles of Psychologists.*** American Psychologist, 36, 633-638.

Anar, S. ***Üniversite Öğrencilerinin Değerleri.*** Hacettepe Üniversitesi Eğitim Bölümü Ankara, 1982.

Anastasi, A., ***Psychological Testing*** (6th ed.). New York: Macmillan, 1988.

Antel, S. C. ***Terbiye de Ölçü (Bilgi Testleri).*** İstanbul Üniversitesi, 1934.

Antel, S.C. ***Test Usulü.*** İstanbul, 1932.

Arıcı, H. ***İstatistik: Yöntemler ve Uygulama.*** Ankara: Hacettepe Üniversitesi, 1972.

Aydın, S. ***Projektif Teknikler,*** ABC Matbaası, Ankara, 1981.

Baltaş A. ve Baltaş Z. ***Stres.*** Remzi Kitabevi, İstanbul, 1988.

Baykul, Y. ***A Comprasion on the Latent Traits and the Classical Test Theories.*** Doğa, 33-40, 1980.

Bayley, N. ***Manual: Bayley Scales of Infant Development.*** New York: Psychological Corporation, 1969.

Baymur, F. ***Lise ve Dengi Okullara Devam Eden Öğrencilerin Problemleril.*** Ankara: MEB. Talim ve Terbiye Dairesi, 1961.

Başoğlu, M. Ş. Çeviri. Lewis M. Terman ve Maud A. Merril. ***Zekanın Ölçülmesi.*** Türk Tarih Kurumu Basımevi. Ankara, 1944.

Beier, D. C. ***Resim Yorumlama Testi Elkitabı.*** MEB'lığı Talim ve Terbiye Dairesi, Araştırma ve Değerlendirme Bürosu, 1961.

Beier, D. C. ***Cümle Tamamlama Testi El Kitabı.*** Test ve Araştırma Bürosu, Ankara, 1961.

Bellak, L. ***The TAT, CAT, and SAT in Clinical Use*** (4th ed.). New York: Grune & Stratton, 1986.

Berger, M. The third version of the Stanford-Binet (Forms L-M): Some methodological limitations. ***Bulletin of the British Psychologcal Society,*** 23, 17-26. 1970.

Binet A. ve Th. Simon. Tercüme eden Sabri Esat Siyavuşgil. ***Anormal Çocuklar.*** İstanbul Devlet Basımevi. 1939.

Binet, A. & Simon, T. ***Methodes Nouvelles Pour le Diagnostic du Niveau Intellectuel des Anormaux.*** L'Année Psychologique, 11, 191-244, 1905.

Bloom, B. S., J. T. Hastings ve G. F. Madaus. ***Handbook on Formative and Summative Evaluation of Student Learning.*** New York: Mc Graw Hill, 1971.

Bloom, B. S. ***The new dirction in educational research: New Directions for Testing and Measurement.*** 5, 17-30, 1980.

Bloom, B. S. (ed.) ***Taxonomy of Educatioanl Objectives.*** Handbook 1. Cognitive Domain. New York: McKay, 1956.

Bogardus, E. S. ***The Development of Social Thought.*** Longmans, Green, N.Y. 1948.

Buhler, O. H., Hetzer H. ***Küçük Çocuklarda Zeka Muayeneleri (testler).*** Çeviren: Sosyal, Ş. S. İstanbul, 1942.

Buros, O. K. (ed.). ***The eighth mental measurements yearbook*** (2 vols.). Hingland Park, N.J.: Gryphon Press, 1978.

Campbell, D.P. ***Manual for the SVIB-SCII Strong-Campbelle Interest Invertory*** (2nd ed:). Stanford, Calif.: Stanford University Press, 1974.

Cansever, G. ***Klinik Psikolojide Değerlendirme Yöntemleri.*** Boğaziçi Üniversitesi, İdari Bilimler Fakültesi Yayınları. İstanbul, 1982.

Cansever, G. ***Psikolojik Testler,*** Türk Tarih Kurumu Basımevi. Ankara, 1963.

Cattel, R. B. ve Eber H. W. ***Handbook for the Sixteen Prsonality Factor Questionnaire.*** Champaign, I11: Institute for Personality and Ability Testing, 1964.

Cattell, R. B., & Scheier, I. H. ***The IPAT Anxiety Scale Questionnaire:*** Manual (2nd ed.). Champaign, I11.: Institute for Personality and Ability Testing, 1963.

Cattell, R. B., eber, H. W., & Tatsuoka, M. M. ***Handbook for the Sixteen Personality Factor Questionnaire (16 PF).*** Champaign, I11.: Institute for Personality and Ability Testing, 1970.

Claparet, E. ***Okul Çocuklarının Kabiliyetlerini Teşhis Etmeli.*** Çeviren: H. Çerçel. İstanbul, 1937.

Coleman, ***J. C. Life stress and maladaptive behavior.*** American Journal of Occupational Thearpy, 27, 169-180, 1973

Cronbach, L. J. ***Essentials of psychological testing.*** (3d ed.). N. Y.: Harper & Row, 1970.

Cronbach, L. J., & Meehl, P. E. ***Construct validity in psychological tests.*** Psychological Bulletin, 52, 281-302, 1955.

Cronbach, L. J. ***Essentials of Psychological Testing*** (4th ed.). N. Y.: Harper & Row, 1984.

Cırıtlı, H. H. ***Terbiye ve Öğretimde Metod.*** Ankara Uzluk Matbaası, 1940.

Çağlar, D. ***Geri Zekalı Çocuklar ve Eğitimi.*** Ankara Üniversitesi Yayını No: 39, Kalite Matbaası, 1974.

Çağlar, D. ***Öğrenciyi Tanıma Teknikleri: Gözlem.*** Ankara, 1982.

Çağlar, D. ***Öğrenciyi Tanıma Teknikleri: Sosyometri.*** Ankara, 1977.

Dağ, İ. ***Test Kullanma Etiği,*** APA'dan Çeviri. 3P Dergisi, 1993, 1 (EK 2)

Daves, R. ***Fundemantals of Attitude Scale Construction.*** N. Y.: John Wiley-Sons, 1972.

Dökmen, Ü. ***Empatinin Yeni Bir Modele Dayanılarak Ölçülmesi ve Psikodrama ile Geliştirilmesi.*** A. Ü., Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, 1988, 21, (1-2).

Dunn, L. M., & Dunn, I. M. ***Peabody Picture Vocabulary Test-Revised.*** Circle Pines, Minn.: American Guidance Service, 1981.

Dunnete, M. D. ***Aptitudes, Abilities, and Skills.*** In M.D. Dunnette (ed.), Handbook of industrial and organizational psychology. Chicogo: Rand McNally.

Ebel, R. L. ***Comment on some problems of employment testing.*** Personnel Psychology, 30, 55-63, 1972.

Ecer, M. N. ***Pedagojide Test Usulü.*** İstanbul, 1942.

Edwards, A. L. ***Manual for the Edwards Personel Preference Schedule.*** New York: Psychological Corporation, 1954.

Edwards, A. ***Techniques of Attitude Scale Construction.*** New York: Appleton Century-Croft. 1957.

Ellis, W. ve Walter J. Mc.N. ***Sınıfta Test Nasıl Yapılır?*** Çeviren: Vedide Baha Pars. İstanbul, 1953.

Epir, S. ve İskip, Ü. ***Wechsler Yetişkinler Zeka Ölçeği Türkçe Çevirisinin Ön Analizi ve Üniversite Danışmanlık Merkezindeki Uygulama Potansiyeli.*** Hacettepe Sosyal ve Beceri Bilimler Dergisi, Cilt 4, Sayı 2 (Ekim, 1972), s, 198-205.

Epir, S. ***İlkokul Çocukları İçin AAMD Uyumsal Davranış Skalası (1974 Revizyonu) Türkçe Adaptasyon Elkitabı.*** MEB, Talim ve Terbiye Dairesi. Ankara, 1976.

Erol, N. ***Ülkemizdeki Psikiyatrik Hastalarda Minnesota Çok Yönlü Kişilik Envanterinin Geçerlik Araştırması.*** D.T.C.F., Doktora Tezi, 1982.

Evrim, S. (Çev.) ***Psikoloji Alanlarında Testler.*** Anıl Yayınevi. İstanbul. 1965.

Eysenck, H. J. ***The Structure of Human Personality.*** London: Methuen, 1952.

Fagan, J. F. ***A new look at infant intelligence.*** In D. K. Detterman (ed.), Current topics in human intelligence, vol, 1, Research methodology. Norwood, N. J.: Ablex, 1985.

Fan, C-T. ***Item Analysis Table.*** Princeton, N. J.: Educational Testing Servise, 1952, Çeviri İ.E.Özgüven, PDREM, Ankara, 1990.

Freeman, S. ***Theory and Practice of Psychological Testing.*** New York. Henry-Holt, 1962.

Furst, E. J. ***Constructing Evaluation Instrument.*** New York: Longmans, Green, 1961.

Gamble, K. R. ***The Holtzman Inkblot Technique:*** A review. Psychological Bulletin, 77, 172-194, 1972.

Goddard, H. H. ***A Revision of the Binet Scale.*** Training School, 8, 56-62, 1911.

Goldman, L. ***Using Tests In Counseling.*** Appleton-Century-Crofts, Inc. New York. 1970.

Gough, H. G. ***The Adjective Checklist as a Personality Assessment Research Technique.*** Psychologial Reports, 6, 107-122, 1960.

Gövsa, İ. A. ***Çocukların Zeka Ölçüleri.*** İstanbul, 1931.

Gronlund, N. E. ***Stating Behavioral Objectives For Classroom Instruction.*** New York: The Macmillan Company, 1970.

Guilford, J. P. ***Personality.*** Mc Graw-Hill Boock Company. New York. 1959.

Guilford, J. P. ***Psychometricti Methods.*** New York: Mc Graw-Hill Book Company, 1954.

Guilford, J. P. ***The Nature of Human Intelligence.*** New York: McGraw-Hill Book Company, 1967.

Guilford, J. P. ***Three Faces of Intellecet.*** yararlanılan kaynak; Intelligence and Ability, (ed). Stephan Wiseman (suffolk: The Chucer Press, Ltd., 1968), s. 218-237.

Gulliksen, H. ***Theory of Mental Tests.*** New York: The Macmillan Co., 1965.

Guttman, L. ***An Approach for Quantifying Paired Comparisons and Rank Order.*** Annals of Mathematical Statistics. 17, 144-163, 1946.

Hall, C. S., Lindzey, G. ***Theories of Personality.*** N. Y.: John Wiley and Sons Inc., 1970.

Harris, D. B. ***Children's Drawings as Measures of Intellectual Maturity: A Revision and Extension of the Goodenough Draw-A-Man Test.*** New York: Harcourt, Brace and World, 1963.

Harrison, R. ***Thematic Apperceptional Methods, Handbook of Clinical Psychology.*** New York: Mc Graw-Hill. 1965. sf.562-620.

Hathaway, S. R., & McKinley, J. C. ***Minnesota Multiphasic Personality Invertory, Revised Manual,*** New York: Psychological Corporation, 1967.

Hertz, M. R. ***Scoring the Rorschach Inkblot Test.*** J. of Genetic Psychology, 52, 1938.

Hill, E. F. Holzman Inkblot Technique, ***A Handbook for Clinical Application.*** san Francisco: Öossey-Bass, 1972

Holland, J. L. ***Making Vocational Choices*** (2nd ed). Englewood Cliffs, N. J.: Prentice-Hall, 1985.

Holland, J. L. ***The Psychology of Vocational Choice: A Theory of Personality Types and Environmental Models.*** New York: Gnn Pub., 1966.

Holtzman, W. H. ***New Developments in Holtzman Inkblot Technique. Advances in Psychological Assesment.*** san Franciso: Jossey-Bass, Vol. 3. 1975.

İnceer, B., Atalay, N. D., Sorias, O. ***Grup Psikoterapisindeki Terapötik Etkinin Rorschach Psikodiagnostik Test Kayıtlarına Dayanılarak Araştırılması.*** XX. Nörolojik Bilimler ve Psikiyatri Kongresi Çalışmaları, 38-39, 1984.

İnceer, B. ***Bir Grup Borderline (Sınıf Şizofreni) Vakası ile Normallerin Rorschach Yanıtları Açısından Karşılaştırılması.*** Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Psikoloji Bölümü, İzmir, 1979.

Kağıtçıbaşı, Ç., ***"Ölçme ve Ölçekleme".*** Toplum Bilimlerinde Araştırma ve Yöntem T.O.D.A.İ.E., Ankara. 1976.

Kağıtçıbaşı, Ç. ***Application of the D 48 test in Turkey, Mental Tests and Cultural Adaptation.*** Yararlanılan kaynak; (e). L. J. Cronbach, P. J. Drenth (Mouton, The Hague, Paris: Mouton Publishers, 1972), Part IV, s.223.

Kaplan, M.R an Saccuzzo P.D. ***Psychological Testing*** Brooks/Cole. California, 1989.

Kemerli, N. ***Rotter Cümle Tamamlama Testi Lise Öğrencileri Formunun Güvenirlik ve Geçerlik Çalışması.*** A. Ü. Eğitim Bilimleri Fakültesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. 1986.

Kepçeoğlu, M. ***Psikolojik Danışma ve Rehberlik.*** Ankara, Kadıoğlu Matbaası, 1988.

Klopfer, W. G. ve Taulbee, E. S. ***Projective Tests.*** Annual Review of Psychology. 27. 1976, sf.543-568.

Korman, K.A. ***Endüstriyel ve Organizasyonel Psikoloji.*** Çeviri: Akhun İ. ve Alkan C. Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1978.

Kuder, G. F. ***Manual, Kuder Occupational Interest Survey.*** 1979 revision. Chicago: Science Research Assciates, 1979.

Kuzgun, Y. ***Edwards Kişisel Tercih Envanteri Elkitabı.*** *Teksir. 1989.*

Kuzgun, Y. ***Kendini Değerlendirme Envanteri Elkitabı,*** Ankara: ÖSYM Yayınları. 1989.

Kuzgun, Y. ***Rehberlik ve Psikolojik Danışma.*** ÖSYM Yayını No: 9, Ankara, 1988.

Kılıççı, Y. ***Kendini Kabul Envanteri Elkitabı.*** Hcettepe Üniversitesi, 1989.

Lazarus, R. S., & Folkman, S. ***Stress, Appraisal, and Coping.*** New York: Springer-Verlag, 1984.

Le Compte, W. A., Öner, N. ***Durumluk Kaygı-Sürekli Kaygı Envanterinin Türkçeye Adaptasyonu ve Standardizasyonu ile İlgili Çalışma.*** XI. Nöropsikiyatri Kongresi Serbest Bildiri Raporu. Çeşme-İzmir, 1975.

Likert, R. ***A Technique for the Measurement of Attitudes.*** Archives of Psychology, 140, 1-55, 1932.

Lindquist, E. F. (ed). ***Educational Measurement.*** Washington, D. C.: American Council on Education, 1951.

Mager, R. F. ***Preparing Instructional Objestives.*** palo Alto, California: Fearon Publishers, 1962.

Mart, Ö. H. ***Yazılı Yoklamalara Bel Bağlanabilir mi?*** Tedrisat, Sayı 10, 1952.

Mc Clelland, D. C. ***How motives, skills, and values determine what people do.*** American Pschologist, 40, 812-825, 1985.

McCormick, E.J. & Ilgen, D. ***Industrial Psychology*** (7th ed.). Englewood Cliffs, N. J.: Prentice-Hall, 1980.

Mooney, R. L., Gordon, V. L. ***The Mooney Problem Check Lists: Form S and A.*** New York: The Psychological Corporation, 1950.

Moreno, J. L. ***Sosyometrinin Temelleri.*** (Çev. N. Ş. Kösemihal). İstanbul, 1968.

Morgan, C. T. ***Psikolojiye Giriş.*** (8 baskı). Çeviri: Hacettepe Üniversitesi Psikoloji Bölümü Öğretim Elemanları, Sorumlusu: S. Karakaş, Ankara, 1991.

Murray, H. A. ***Explorations in Personality.*** New York: Oxford University Press, 1938.

Nunnally, J. C. ***Educational Measurement and Evuluation.*** (2 nd ad.). New York: McGraw-Hill, 1972.

Nunnally, J. C. ***Psychometric Theory*** (2nd ed.). New York: McGraw-Hill, 1978.

Okyayüz, Ü. ***Rozenzweig Resimli Engellenme Testinin 20-30 Yaş Arası Türk Örneklemine Uyarlanması ve Klinik Denemesi.*** A.Ü.D.T.C.F. Yayınlanmamış Doktora Tezi. 1982.

Oppenheim, A. N. ***Questionnaire Desing and Attitude Measurement.*** *Basic books, Inc. N. Y. 1966.*

Osipow, S. H. ***Theories of Career Development*** (3rd ed.). Englewood-Cliffs, N.J.: Prentice-Hall, 1983.

Öncül, R. ***Mesleğimizi Nasıl Seçelim?*** Ankara, 1951.

Öner, N. Le Compte, A. ***Durumluk-Sürekli Kaygı Envanteri Elkitabı.*** Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 1983.

Öner, N. ***Türkiye'de Kullanılan Psikolojik Testler,*** Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul, 1994.

Öner, N. ***Sınav Kaygısı Envanteri Elkitabı.*** İstanbul: Yöret Yayını. 1990.

Özbek, A ve Leutz, G. ***Psikodrama: Grup Psikoterapisinde Sahnesel Etkileşim.*** Ankara, Verso Matbaacılık, 1987.

Özden, H. ***Hacettepe Kişilik Envanterinin Diskriminant Analizi ile İrdelenmesi.*** (Basılmamış Profesörlük Tezi). Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Matematik Bölümü, Beytepe, 1981.

Özgüven İ.E. ***Endüstri Psikolojisi,*** PDREM Yayınları Ankara, 2003.

Özgüven İ.E. ***Ailede İletişim ve Yaşam,*** PDREM Yayınları Ankara, 2002.

Özgüven İ.E. ***Çağdaş Eğitmde, Psikolojik Danışma ve Rahberlik,*** PDREM Yayınları, Ankara 2001.

Özgüven İ.E. ***Evlilik ve Aile Terapisi,*** PDREM Yayınları Ankara 2000.

Özgüven İ.E. ***Bireyi Tanıma Teknikleri,*** PDREM Yayını (396 Sayfa), Sistem Ofset, Ankara, 1998.

Özgüven İ.E. ***Cinsellik ve Cinsel Yaşam,*** PDREM Yayını, (334 Sayfa), Sistem Ofset, ankara, 1997.

Özgüven İ.E. ***Goodenough-Harris Adam Çizme Testi El Kitabı,*** Psikolojik Danışma Rehberlik ve Eğitim Merkezi PDREM Yayını, Ankara, 1996.

Özgüven İ.E. ***16 Kişilik Faktörü Testi El Kitabı,*** Psikolojik Danışma, Rehberlik ve Eğitim Merkezi PDREM Yayını, Ankara, 1995.

Özgüven İ.E. ***Uygulanan Ders Geçme ve Kredi Sistemine İlişkin Öğretmen ve Öğrencilerin Görüşleri,*** II. Ulusal PDR Kongre Kitabı, Ankara, 1993.

Özgüven İ.E. ***Hacettepe Kişilik Envanteri El Kitabı.*** Odak Ofset. Ankara, 1992.

Özgüven İ.E. ***Görüşme İlke ve Teknikleri.*** 2. Baskı. Ankara: Odak Ofset. 1992.

Özgüven İ.E. ***Testlerde Madde Analizi Nasıl Yapılır?*** Ankara: H.Ü., Eğitmi Fakültesi, Psikolojik Hizmetler Ana Bilim Dalı, 1990.

Özgüven İ.E. ***Üniversite Öğrencilerinin Uyum Sorunları ve Başetme Yolları.*** Üniversite Gençliğinde Uyum Soruları Sempozyumu, Bilkent Üniversitesi, 23-29, 1989.

Özgüven İ.E. ve Diğerleri. ***Yurtkur Yurtlarında Barınan Öğrencilerin Beklenti ve Problemleri.*** Ankara, YURTKUR, 342 sayfa, 1988.

Özgüven İ.E. ***Tez Bibliyografyası.*** PDREM, Ankara, 1988.

Özgüven İ.E. ***Üniversiteye Girişte Özel Dershanelerin Etkisi: Bir Araştırma.*** Hacettepe Üniversitesi, Psikolojik Danışma ve Rehberlik Bölümü, Ankara, 1980.

Özgüven İ.E. ve Diğerleri. ***Üniversite Okuyan TÜBİTAK Bursiyerlerinin Başarılarını Etkileyen Faktörler.*** TÜBİTAK Bilim Adamı Yetiştirme Grubu, BAYG-E 32, Ankara, 148 sayfa, 1978.

Özgüven İ.E. ***Lise Öğrencilerin Farklı Ders Gruplarındaki Başarılarını Yordayıcı Faktörler.*** TÜBİTAK. V. Bilim Kongresi, 1977.

Özgüven İ.E. ***The Problems of the College Entrance Examination and A Selection Models for Developing Countries.*** J. of World Education, 1976, Volume 7 (3).

Özgüven İ.E. Rehberlik: ***Okul Rehberlik Hizmetinde Kimler Ne Yapar?*** Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1975.

Özgüven İ.E. ***Eğitsel ve Sosyo-Ekonomik Faktörler Açısından Üniversiteye Giriş Sorunu.*** H.Ü. Doçentlik Tezi, 1974, s. 371.

Özgüven İ.E. ***Üniversite Öğrencilerinin Akademik Başarılarını Etkileyen Zihinsel Olmayan Faktörler.*** Ankara: Hacettepe Üniversitesi Basımevi, 1974.

Özgüven İ.E. ***Otis Beta Zihin Kabiliyeti Testleri El Kitabı.*** Test ve Araştırma Bürosu. Ankara, 1961.

Özgüven İ.E. ***Fan Madde Tahlili Tablosu.*** 1960 (Chung-Teh Fan'dan adapte).

Özgüven İ.E. ***Zeka Nedir ve Nasıl Ölçülür?*** 1960.

Özelli, V.L. **A Pilot Study With the Bayley Infant Seaie of mental and Motor Development** The Turkısh journal of Pediyatri W:20 1-2, 1978.

Özoğlu, S, Ç. ***Eğitimde Rehberlik ve Psikolojik Danışma.*** Ankara Üniversitesi Yayını, Ankara, 1997.

Özoğlu, S. Ç. ***Kuder İlgi Alanları Tercihi Envanteri Mesleki Form CH. Elkitabı.*** A. Ü., Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları, No: 65, 1977.

Özsoy, Y. ***Eğitimde Öğrencileri Tanıma Teknikleri.*** Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1968.

Özsoy, Y. ***Konuşma Değerlendirme Test kakımı.*** Anadolu Üniversitesi, Eskişehir, 1982.

Özsoy, Y. ***Konuşma Özürlü Çocuklar ve Eğitimleri,*** Anadolu Üniv., Eskişehir, 1982.

Parker, K. ***A Meta-Analysis of the Reliability and Validity of the Rorschach.*** Journal of Personality Assessment, 42, 227-231, 1983.

Pars V. B. ***Sınıfta Test Nasıl Yapılır?*** Weitzman E. ve W. J. Mc Namara'dan Çeviri. Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1953.

Porteus, S. D. ***Porteus Maze Tests-Fifty Years.*** Application. Pasific Book, Publischers, Palo Alto, Calif, 1965. sa. 19.

Ramazan, O. ***Survey for a Source Book on Psychological Tests used in Turkey.*** Boğaziçi University, Master's Thesis, 1988.

Rapaport, D.C. ***The Achievment Motive.*** New York. Irvington, 1976.

Rathus, S.C. ***A thirty-item schedule for assessing assertive behavior.*** Behavior Therapy, 4, 398-406, 1973.

Rehberlik ve Araştırma Merkezleri Yönetmeliği. Ayyıldız Matbaası A.Ş. Ankara, 1968.

Roe, A., & Klos, D. ***Occupational classification.*** The Counseling Psychologist, 1, 84-92, 1969.

Rogers, C. R. ***A way of being.*** Boston: Houghton Mifflin, 1980.

Rothney, M. W. ***Measurement for Guidance.*** New York, Harper and Brothers, 1959.

Rotter, J. B. ***A New Scale for the Measurement of Interpersonal Trust.*** Journal of Personality, 35, 651-665, 1967.

Saccuzzo, D. P., & Kaplan, R. M. ***Clinical Psychology.*** Boston: Allyn & Bacon, 1984.

Sarason, I. G. (ed.). ***Test Anxiety: Theory, Research, and Applications.*** Hillside, N. J.: Erlbaum, 1980.

Savaşır, I., Şahin, N. ***Wechsler Çocuklar İçin Zeka Ölçeği Elkitabı.*** teksir. 1991.

Savaşır, I., ***Minnesota Çok Yönlü Kişilik Envanteri El Kitabı.*** Ankara: Sevinç Matbaası, 1981.

Savaşır, I. ***Psikolojik Testler, Ruh Sağlığı ve Hastalıkları.*** Türkiye Sinir ve Ruh Hastalığı Derneği Yayını. No.7. Ankara, 1981.

Seligman, M. E. P. ***Helplessness: On Depression, Development, and Death,*** San Francisco: W. H. Freeman, 1975.

Sencer M. ve Sencer Y. ***Toplumsal Araştırmalarda Yöntembilim.*** Doğan Basımevi, Ankara, 1978.

Spearman, C. E. ***The abilities of man.*** New York: Macmillan, 1927.

Spielberger, C. D., Anton, W. B., & Bedell, J. ***The Nature and Treatment of Test Anxiety,*** In M. Zuckerman & C. D. Spielberger (eds.), Emotions and anxiety: New concepts, methods and applications. Hillsdale, N.J., 1976.

Speilberger, C. D., Gorscuh, R. L., & Lushene, R. E.- ***Manual for State-Trait Anxiety Invertory.*** Palo Alto, Calif.: Consulting Psychologist Press, 1970.

Speilberger, C. D. ***Anxiety as an emotional state.*** In C. D. Spielberger (ed.), Anxiety: Current treds in theory and research. New York: Academic Press, 1972.

Stanley, J. C., & Hopking, K. D. ***Educational and Psychological Measurement and Evaluation.*** Englewood Cliffs, N. J.: Prentice-Hall, 1972.

Strong, E. K., Jr., & Campbell, D. P. ***Manual for Strong Vocational Interest Blank.*** Stanford, Calif.: Stanford University Press, 1966.

Super, C. ***Appraising Vocational Fitness.*** New York, Harper and Row, 1962.

Super, D., Bahn, M. ***Occupational Psychology.*** Belmont Cal: Wardsworth, 1970.

Super, D. E. ***The Psychology of Careers.*** New York: Harper and Raw Pub., 1957.

Şahin, N. ***Testler Üzerine,*** Eğitim Hareketleri Dergisi, Ankara, Sayı: 268, 1977.

Şemin, R. ***Ordu Alfa Testleri.*** İstanbul Üniversitesi Yayını, İstanbul, 1943.

Şemin, R. ***Zekanın Değerlendirilmesi.*** İstanbul: İstanbul Üniversitesi Basımevi, 1972.

Şemin, R. ***Zihin Olgunluğu Testi.*** İstanbul: Sultanahmet Erkek Sanat Enstitüsü Matbaacılık Bölümü, 1954.

Şemin, R. ***Zihin Seviyesi Nedir ve Nasıl Ölçülür.*** İstanbul, 1945.

Tan, H. ***Development of psychology and mental testing in Turkey, Mental Tests and Cultural Adaptation.*** Yararlanılan kaynak: (ed). L. J. Cronbch, P. J.

Drenth (Mounton, Paris: Mounton Publishers, 1972)

Tan, H. ***Gazete Haberleri Testi: Geliştirilmesi ve Standardizasyonu.*** Ankara: TÜBİTAK Yayınları, 1972.

Tekin, H. ***Eğitimde Ölçme ve Değerlendirme.*** (7. baskı). Ankara: Veb Ofset Tes., 1991.

Terman, L. M., & Merrill, M. A. ***Stanford-Binet intelligence scale.*** Boston: Houghton Mifflin, 1960.

Terman, M. L., ***Zekanın Ölçülmesi.*** Çeviren: M. Şerif Başoğlu. Ankara, 1944.

Thorndike, R. L. ***Review of the Torrance Tests of Creative Thinking.*** In O. K. Buros (ed.), The seventh mental measurements yearbook (vol.1). Hinglank Park, N. J.: Gryphon Press, 1972.

Thorndike, R. L. (ed). ***Educational Measurement.*** (2 nd. ed.). Washingston, D. C. American Council on Education, 1971.

Thorndike, R. L., Hagen, E. P., & Sattler, J. M. ***Technical manual: Stanford-Binet: Intelligence Scale: (Fourth Edition).*** Chicago, I11.: Riverside Pub. Comp., 1986.

Thorndike, R. L. and Hagen, E. ***Measurement and Evaluation in Psychology and Education.*** (3 rd ed.). New York: Wiley, 1969.

Thorndike, R. L. ***Stanford-Binet intelligence scale, Form L-M, 1972 norms tables.*** Boston: Houghton Mifflin, 1973.

Thorndike, R. L. ***The Concept of Over and Under Achievement.*** New York: Teachers College Press, 1963.

Thorpe P. L., Clark, W. W. ve Teges W. E. ***California Test of Personality Manuel.*** California Test Bureau. Monterey, California, 1952.

Thurstone, L. L. and E. J. Chave, ***The Measurement of Attitude.*** Chicago: University of Chicago Press, 1929.

Thurstone, L. L. ***Primary mental abilities.*** Psychometric Monographs, 1, 1938.

Thurstone, L. L. ve Thurstone, T. G. ***Factorial Studies of Intelligence.*** Yararlanılan Kaynak: Introduction to Psychology, E. R. Hilgard (New York, Burlingame: Harcourt, Brace and World, Inc., 192), s. 409.

Thursotne, L. ***The Measurement of Values.*** Chicago, III.: Universtiy of Chicago, 1959.

Toker F., Kuzgun Y., Cebe N. ve Üçunkaya B. **Zeka Kuramları.** MEB, Talim ve Terbiye Dairesi, Araştırma ve Değerlendirme Bürosu, Ankara, 1968.

Tomkins, S. S. ***The Thematic Apperception Test: The Theory and Technique of Interpretaion.*** New York: Grune & Strarron 1947.

Torgerson, W. S. ***Theory and methods of scaling.*** New York: John Wiley and Sons, 1958.

Turgut, M. F. ***Eğitimde Ölçme ve Değerlendirme Metotları.*** (7. Baskı). Ankara: Saydam Matbaası, 1990.

Turgut, M. F. ***Şans Başarısının Test Puanlarına Etkisi.*** Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Fen ve Edebiyat Fakültesi, Yayın No.22, 1971.

Turgut, M. F. ve Baykul Y. ***Ölçekleme Teknikleri.*** ÖSYM Yayını, Ankara, 1992.

Tyler, A. L. ***The Work of the Counselor.*** New York, Appleton C. C., 1961.

Tyler, W. R. ***Basic Principles of Curriculum Development and Instruction.*** Chicago: University of Chicago Press, 1950.

Uçman, P. ***Goodenogh-Harris Resim Çizme Testi ile Bir Türk Örneklemi Üzerinde Araştırma.*** Bilim Uzmanlığı Tezi. H.Ü. Psikoloji Bilim Dalı. Ankara, 1971.

Vernon, P. E. ***The Hierarchy of Ability.*** Yararlanılan kaynak; Intelligence and Ability (ed). Stephen Wiseman (Suffolk: The Chaucer Press, Ltd., 1968, s. 179-192.

Vernon, P. E. ***The structure of human abilities.*** Rev. ed. London: Methuen, 1960.

Wechsler, D. ***Wechsler Adult Intelligence Scale-Revised.*** New York: Psychological Corporation, 1981.

Wechsler, D. ***Wechsler Intelligence Scale for Children.*** New York: The Psychological Corporation, 1967.

Woodworth, R. S. ***Personal data sheet.*** Chicago: Stoelting, 1917.

Yurt, İ. (Çev.) ***Eğitimde Başarının Ölçülmesi.*** Mesleki ve Teknik Öğretim Kitapları No.8. Ankara: Ajans Türk Matbaası, 1968. (W.J. Micheels and M.R. Karnes. Measuring Educational Achievement. New York: Mc Graw-Hill, 1950.)

Yeşilyaprak B. ***Eğitimde Rehberlik Hizmetleri,*** Nobel Yayını, Ankara, 2000.

Felsefe ve Bilim Tarihi Yazıları

Hakemli Dergi

dörtöge

Editörler/Editors

Prof. Dr. Yavuz Unat
Kastamonu Üniversitesi, Felsefe Bölümü

Prof. Dr. Hüseyin Gazi Topdemir
Muğla Üniversitesi, Felsefe Bölümü

Editör Yardımcıları/Assistant Editors

Doç. Dr. Sibel Kibar
Kastamonu Üniversitesi, Felsefe Bölümü

Arş. Gör. Dr. Tarık Tuna Gözütok
Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Felsefe Bölümü

Yayın Kurulu / Editorial Boards

Prof. Dr. Kenan Gürsoy
İstanbul Aydın Üniversitesi

Prof. Dr. F. Jamil Ragep
McGill University, Canada, Director Institute of Islamic Studies Canada Research Chair in the History of Science in Islamic Societies

Prof. Dr. Şafak Ural
İstanbul Üniversitesi, Felsefe Bölümü

Prof. Dr. Feza Günergun
İstanbul Üniversitesi, Bilim Tarihi Bölümü

Prof. Dr. Hüseyin Gazi Topdemir
Muğla Üniversitesi, Felsefe Bölümü

Prof. Dr. Yasin Ceylan
ODTÜ, Felsefe Bölümü

Prof. Dr. Yavuz Unat
Kastamonu Üniversitesi, Felsefe Bölümü

Prof. Dr. Hasan Sacit Keseroğlu
Kastamonu Üniversitesi, Bilgi ve Belge Yonetimi Bölümü

Doç. Dr. Sibel Kibar
Kastamonu Üniversitesi, Felsefe Bölümü

ISSN: 2146-7064
Yerel Süreli Yayın

Yıl: 11 Sayı: 22 Aralık 2022
Hakemli dergidir altı ayda bir yayınlanır.

Kuruluş Tarihi: 01.01.2012

İmtiyaz Sahibi:
Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti. Adına
Nevzat ARGUN

Yayın Editörü:
Prof. Dr. Yavuz UNAT

Yazı İşleri Müdürü:
Hilal SÜSLÜ ARGUN

Görsel Tasarım ve Mizanpaj:
Mehtap Yürümez - Erdal Tarkan Kara

Baskı - Cilt: *Meteksan Matbaacılık ve Teknik Sanayi Tic. Anonim Şirketi / Sertifika No.: 46519*
Beytepe Köy Yolu No.: 3 06800 Bilkent-Çankaya/ANKARA

© DÖRT ÖGE, *Nobel Akademik Yayıncılık Tic. Ltd. Şti. tarafından yayınlanmaktadır. DÖRT ÖGE dergisinin isim ve yayın hakkı Nobel Akademik Yayıncılık Tic. Ltd. Şti.'ye aittir. Dergide yayınlanan yazı, fotoğraf, harita, illustrasyon ve konuların her hakkı saklıdır. Kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir. Makalelerdeki görüşlerin sorumluluğu yazarına aittir. Yazıların yayın hakkı DÖRT ÖGE dergisine devredilmiş sayılır. Bu devir sanal ortamda yayımlanmayı da kapsar. Dergiye gönderilen yazılar basılsın ya da basılmasın, iade edilmez.*

Sekreter
Arş. Gör. Batuhan Akgündüz
Selçuk Üniversitesi, Felsefe Bölümü

İletişim:
Prof. Dr. Yavuz UNAT
Kastamonu Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi,
Felsefe Bölümü, Kuzeykent, 36100, Kastamonu
Gsm: 0542 454 12 24
e-posta: dortogedergisi@gmail.com
yunat@kastamonu.edu.tr – hilalargun@nobelyayin.com

Yazışma Adresi:

Abdulkadir Geylani Cad. No: 2-A Yenimahalle Ankara
Tel: 0312 418 20 10 - Faks: 0312 418 30 20
www.nobelyayin.com/dortoge e-posta: dortoge@nobelyayin.com

Abonelik: *Nobel Akademik Yayıncılık'ın aşağıda belirtilen hesaplarına abonelik ücretini yatırdıktan sonra, havale, ad-soyad ve adres bilgilerinizi faks numaramıza veya* ***dortoge@nobelyayin.com*** *adresimize yolladığınızda aboneliğiniz gerçekleşecektir.*

Yıllık abonelik: 30 TL
Öğrenci abonelik: 20 TL
Kurumsal abonelik: 40 TL

Nobel Akademik Yayıncılık Tic. Ltd. Şti.
İş Bankası Meşrutiyet Ankara Şubesi Hesap No: 4213 0977915
IBAN: TR49 0006 4000 0014 2130 9779 15
Posta Çeki Hesabı: 6358768

Dört Öge Dergisi 13. sayısından itibaren yılda iki defa Haziran ve Aralık aylarında yayımlanmaktadır.

Dört Öge Dergisi hakemli bir dergidir. The Philosopher's Index tarafından birinci sayıdan itibaren taranmaktadır.

İÇİNDEKİLER / Table of Contents

HAKEMLİ ARAŞTIRMA YAZILARI/Refereed Articles

Orta Çağ'da Yazılmış Bazı Arapça Kaynaklara Göre Efesli Rufus'un Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Üzerine Söyledikleri 1
AHMET ACIDUMAN, ÇAĞATAY AŞKİT

Stephen Hawking'in Görüşleri Bağlamında Evrenin Matematiksel Tasarımının Epistemolojik Temelleri 33
MUSTAFA KOÇ, MEHMET ÖNAL

Osmanlı'da Yeni Bilimler ve Fırtınanın Kavânini Risalesi..... 45
NAZAN KARAKAŞ ÖZÜR

Interaction Between Education and Politics in Ancient Greek Poleis..... 79
SULTAN DENİZ KÜÇÜKER

Malthus'un Nüfus Teorisinin Biyoloji-İdeoloji Ekseninde Eleştirisi 99
ÇAĞLAR KARACA

Keşif Tabloları Düşüncesi Bağlamında Francis Bacon'ın Tümevarım Yönteminin İşleyişi.....119
MUSA AZAK

Modern Bilimin Gölgesinde İslâm: Bir Ahmad Dallal Eleştirisi 139
BATUHAN AKGÜNDÜZ

ÇEVİRİ YAZILAR

İsteme Nedir? 153
NİCOLETTA DE CIAN, MARCO SEGALA

YAYIN POLİTİKASI/Editorial Policy.....177

HAKEMLİ ARAŞTIRMA YAZILARI/Refereed Articles

Orta Çağ'da Yazılmış Bazı Arapça Kaynaklara Göre Efesli Rufus'un Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Üzerine Söyledikleri

Ahmet ACIDUMAN[*]
Çağatay AŞKİT[**]

Makale Geliş / Recieved: 10.11.2022
Makale Kabul / Accepted: 26.12.2022

Öz

Bu çalışma Kitābu'l-Ḥāvī fi't-Ṭıbb ve Kitābu Tedbīri'l-Ḥabālā ve'l-Etfāl ve'ş-Şıbyān adlı eserlerde Antik Çağ'ın önemli hekimlerden Rufus'un çocuk sağlığı ve hastalıkları konusunda yazdığı, aslı ve Arapça çevirisi kayıp olan eserinden yapılmış alıntıların Türkçeye çevrilerek Türk pediatri tarihinde yer alan bir boşluğun doldurulması amacıyla yapılmıştır. Önce er-Rāzī'nin el-Ḥāvī'sindeki Rufus'a ait olan alıntılar saptanarak bunların Arapça ve Latince metinleri makalenin yazarları tarafından Türkçeye çevrilmiş, daha sonra çevrilen bu metinler karşılaştırılarak, Türkçe çeviri metinler oluşturulmuştur. İkinci adım olarak el-Beledī'nin Kitābu Tedbīri'l-Ḥabālā ve'l-Etfāl ve'ş-Şibyān'ında yer alan Rufus'a ait alıntılar saptanmış, Arapça olan bu metinlerin Türkçe çevirileri yapılmış ve bunlar daha önceden yapılmış çalışmalardaki Almanca ve İngilizce çevirileri ile karşılaştırılarak, Türkçe çeviri metinler oluşturulmuştur. Rufus'un çocuk sağlığı ve hastalıkları üzerine yazdığı eserinden elimize ulaşan açıklamaları döneminin bilgilerini yansıtmaktadır. Rufus'un eserinin Yunanca aslı ve Arapça çevirisi günümüze ulaşmasa da, er-Rāzī ve el-Beledī'nin eserlerinde bulunan alıntılar sayesinde Rufus'un çocuk sağlığı ve hastalıkları üzerine söyledikleri hakkında kısmen de olsa bilgi sahibi olmak mümkün olmakta ve bu alıntılar tıp tarihi açısından büyük bir önem taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Rufus, er-Rāzī, el-Beledī, Çocuk sağlığı ve hastalıkları, *Kitābu'l-Ḥāvī fi't-Ṭıbb*, *Kitābu Tedbīri'l-Ḥabālā ve'l-Etfāl ve'ş-Şıbyān*, Pediatri tarihi.

---

[*] Prof. Dr., Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi, Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı, aciduman@medicine.ankara.edu.tr, 0000-0003-2021-4471.
[**] Doç. Dr., Ankara Üniversitesi DTCF Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri Bölümü, Latin Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, askit@humanity.ankara.edu.tr, 0000-0001-6357-320X.

Künye: ACIDUMAN, Ahmet & AŞKİT, Çağatay (2022). Orta Çağ'da Yazılmış Bazı Arapça Kaynaklara Göre Efesli Rufus'un Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Üzerine Söyledikleri, *Dört Öge*, 22, 1-32. http://dergipark.gov.tr/dortoge.

söyledi: Kulā ʿ (aft) beyaza meyilli yaralardır ve bu sıklıkla çocukların başına gelir.[43] Tilki üzümü suyu ile ya da zeytin yaprağı suyu ile ya da yaprağın kendisi ile ya da tekedikeni ile ezmek ya da önce eşeklerin sütü ile gargara yapmak yararlıdır.

Yukarıda yer alan alıntıyla ilgili dipnotlardan da görülebileceği üzere, üzerinde çalışma yapılan Arapça metin ile Latince metin arasında zaman zaman uyumsuzluk olduğu fark edilmektedir. Bu durumun da elimizde bulunan Arapça matbu metinle Latince matbu metinlerin hazırlanırken çeviride farklı el yazmalarının kullanılmış olmasından kaynaklandığını düşünmek mümkün görünmektedir. Rufus'tan yapılan alıntılar için er-Rāzī'nin *el-Ḥāvī*'si incelenirken eserin Arapçası ve Latince çevirisi arasında yapılan karşılaştırmalar sırasında, Arapçadaki "قلاع/ *ḳulāʿ* " kelimesinin çevirisinde Yunancadan türemiş "aphtae,arum,f" yerine "culla" kelimesinin Arapçadan türetilerek kullanıldığı fark edilmiştir.

Sonuç olarak Rufus'un eserinin Yunanca aslı ve Arapça çevirisi günümüze ulaşmasa da, Razi ve Beledi'nin eserlerinde yer verdiği alıntılar sayesinde Rufus'un çocuk sağlığı ve hastalıkları üzerine söyledikleri hakkında kısmen de olsa bilgi sahibi olmak mümkün olmakta ve bu alıntılar tıp tarihi açısından büyük bir önem taşımaktadır.

Kaynakça

Abou-Aly, Amal Mohamed Abdullah. (1992). *The medical writings of Rufus of Ephesus.* Doctoral thesis (Ph. D), University of London.

Adler A. (ed). (2001) *Suidae Lexicon, Pars IV*. Munchen-Leipzig: K. G. Saur.

Aetius Amidenus. (1535). *Aetii Amideni Quem Alii Antiochenum Vocant Medici Clarissimi Libri XVI. In Tres Tomos Diuisi, Quorum Primus & Ultimus Ioan. Baptiſta Montano Veronensi Medico, Secundus Iano Cornario Zuiccaviensi, & Ipso Medicinae Professore, Interpretibus Latinitate Donati Sunt. In Quo Opere Cuncta Quae Ad Curandi Artem Pertinent Congeſta Sunt, Ex Omnibus Qui Usque Ad Eius Tempora Scripserant, Diligentissime Excerpta. Additus Eſt Index Omneis Tomos Copiossimus*. 1. Cilt. Basilae In Officina Frob.

et spinae sanctae, rosarum et ypoquistidos: fiat enim decoctio ipsarum cum vino; et illiniendum est super ipsa de aere usto et vitredo et carta usta, et galla cum melle. Si vero passio fuerit mala, insistendum est cum rebus vehementioribus, sicut cum gargarismo decoctionis mentastri et mentae et similium; et purgantur huiusmodi ulcera bene quando mixtum fuerit nasturcium cum medicinis aliis sibi dignis." *(Rufus avama: bozulmayı ortadan kaldırmak için mersin, akdiken (alıç) gül ve yer narı (hypocisthis) dekoksiyonu gibi büzücü şeylerle gargara yaparak işe başlanmalıdır. Bunların dekoksiyonu şarapla olmalıdır. Ayrıca bizzat onların (bozulmaların) üzerine yanmış bakır, vitriyol, yanmış kağıt ve bal ile birlikte mazıdan merhem yapılmalıdır. Eğer hastalık gerçekten kötüyse, yaban nanesi, nane ve benzerlerinin dekoksiyonunun gargarası gibi daha etkili şeylerle işe başlanmalıdır. Bu tür ülsere yaralar tere kendisine yakışır diğer ilaçlarla karıştırıldığı zaman iyi bir biçimde dışarı atılırlar.)*

43 *Liber Continens* 72v; Daremberg –Ruelle, fragm. no.176: "Dixit quod culla ulcera sunt attinentia albedini, et in maiori parte accidunt in ore infantium." (*Dedi ki: culla (aftlar) beyaza yakın yaralardır ve büyük oranda çocukların ağzında meydana gelirler.)*

Al-Baladī, Abū l-ʿAbbās Aḥmad b. Muḥammad b. Yaḥyā. *Kitāb Tadbīr al-Ḥubālā wa-l-Atfāl wa-l-Ṣibyān*. Ankara: Milli Kütüphane, Yz A 3120.

Al-Baladī, Aḥmad b. Muḥammad b. Yaḥyā. (1980). *Kitāb Tadbīr al-Ḥubālā wa-l-Atfāl wa-l-Ṣibyān wa Ḥıfẓ Ṣıḥḥat wa Mudāwāt al-Amrād al-ʿĀriḍa lahum.* Taḥḳīḳ: Dr. Maḥmūd Alḥāc Qāsim aMuḥammad. Al-Cumhūriyyat al-ʿIrāḳīyya, Vazārat al-Thaqāfa wa-l-Aʿlām: Dār al-Rashīd lin-nashr.

Ar-Rāzī, Abū Bakr Muḥammad b. Zakariyya. (1955 A.D./1374 A.H). *Kitābu'l-Ḥawī fi't-Ṭibb (Continens of Rhazes), Part I (An Encyclopaedia of Medicine)*. Edited by the Bureau from the unique Escurial and other manuscripts Under the auspices of the Ministry of Education Government of India. Hyderabad-Deccan, India: The Dāiratu'l-Maʿārif-il-Osmānia (Osmaniya Oriental Publications Bureau).

Ar-Rāzī, Abū Bakr Muḥammad b. Zakariyya. (1955 A.D./1375 A.H). *Kitābu'l-Ḥawī fi't-Ṭibb (Continens of Rhazes), Part III (An Encyclopaedia of Medicine)*. Edited by the Bureau from the unique Escurial and other manuscripts Under the auspices of the Ministry of Education Government of India. Hyderabad-Deccan, India: The Dāiratu'l-Maʿārif-il-Osmānia (Osmaniya Oriental Publications Bureau).

Ar-Rāzī, Abū Bakr Muḥammad b. Zakariyya. (1957). *Kitābu'l-Ḥāwī fi't-Ṭibb (Rhazes' Liber Continens) (An Encyclopaedia of Medicine), Part IV On the Diseases of the Lungs.* Edited by the Bureau from the unique Escurial [No 807], Madrid. Under the auspices of the Ministry of Education, Government of India (First Edition). Hyderabad, Andhra Pardesh, India: The Dairatu'l-Maʿarif-il-Osmania (Osmaniya Oriental Publications Bureau), Osmania University.

Ar-Rāzī, Abū Bakr Muḥammad b. Zakariyyā. (2000 M/1421 H.). *Al-Ḥāwī fī al-Ṭibb.* Murācaʿat wa Taṣḥīḥ: D. Muḥammad Muḥammad Ismāʿīl. Al-Mujallad al-Ulā [Vol. I]. Al-Tabʿat al-Ulā [First Edition]. Beirut, Lebanon: Dar Al-Kotob Al-ilmiyah.

Ar-Rāzī, Abū Bakr Muḥammad b. Zakariyyā. (2000 M/1421 H.). *Al-Ḥāwī fī al-Ṭibb*. Murācaʿat wa Taṣḥīḥ: D. Muḥammad Muḥammad Ismāʿīl. Al-Mujallad al-Thānī [Vol. II]. Al-Ṭabʿat al-Ulā [First Edition]. Beirut, Lebanon: Dar Al-Kotob Al-ilmiyah.

Ar-Rāzī, Abū Bakr Muḥammad b. Zakariyyā. *Al-Ḥāwī fī al-Ṭibb.* (2000 M/1421 H.). Murācaʿat wa Taṣḥīḥ: D. Muḥammad Muḥammad Ismāʿīl. Al-Mujallad al-Thālith [Vol. III]. Al-Ṭabʿat al-Ulā [First Edition]. Beirut, Lebanon: Dar Al-Kotob Al-ilmiyah.

Ar-Rāzī, Abū Bakr Muḥammad b. Zakariyyā. Al-Ḥāwī fī al-Ṭibb. (2000 M/1421 H.). Murācaʿat wa Taṣḥīḥ: D. Muḥammad Muḥammad Ismāʿīl. Al-Mujallad al-Sādis [Vol. VI]. Al-Tabʿat al-Ulā [First Edition]. Beirut, Lebanon: Dar Al-Kotob Al-ilmiyah.

Bussemaker et Daremberg Ch. (Eds.) (1858). *Oeuvres d'Oribase*, Texte Grec, En Grande Partie Inédit, Collationné Sur Les Manuscrits, Traduit Pour La Première Fois En Français; Avec Une Introduction, Des notes, Des Tables Et Des Planches, Tome Troisième. Paris: A L'Imprimerie Impériale.

Bussemaker et Daremberg Ch. (Eds.) (1873). *Oeuvres d'Oribase,* Texte Grec, En Grande Partie Inédit. Collationné Sur Les Manuscrits, Traduit Pour La Première Fois En Français, Avec Une Introduction, Des notes, Des Tables Et Des Planches. Tome Cinquième. Paris: A L'Imprimerie Nationale.

Daremberg Ch., Ruelle Ch. E. (1879). *Oeuvres de Rufus d'Éphèse*. Paris :A L'imprimiere.

En-Nedîm, Ebü'l-Ferec Muhammed b. İshak. (2019). *El-Fihrist.* Ramazan Şeşen (Çev.). İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.

Galen (1951). *A Translation of Galen's Hygiene (De Sanitate Tuenda) with an Introduction by Henry E. Sigerist.* Robert Montraville Green (Trans.) Springfield, Ilinois: Charles C. Thomas.

Hippokrates (2016). *Aforizmalar.* 1. Basım. Eyüp Çoraklı(Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Ibn Al-Qiftī. (1903). *Ta'rīḫ Al-Ḥukamā'. Auf Grund Der Vorarbeiten Aug. Müller's Herasusgegeben von Julius Lippert.* Leipzig: Dietirch'sche Verlagsbuchhandlung (Theodor Weicher).

Ilberg, J. (Ed.). (1927). *Sorani Gynaeciorum libri iv, de signis fracturarum, de fasciis, vita Hippocratis secundum Soranum*, Leipzig: Teubner.

Meyerhof M. (1935). Thirty-three clinical observations by Rhazes (Circa 900 A.D.). *Isis*; 23 (2): 321-372.

Nutton, Vivian, (2008). Rufus of Ephesus. *Brill's New Pauly* içinde (*Antiquity, vol. 12, Prol-Sar*, s. 756-757) Leiden-Boston: Brill.

Paulus Aegineta. (1844). *The Seven Books of Paulus Aegineta*. *In Three Volumes, Vol. I*. Francis Adams (Trans.) London: Printed for the Sydenham Society.

Pormann PE. (1999). *The Greek and Arabic Fragments of Paul of Aegina's Therapy of Children*. Thesis for the Mphil in Classical Languages and Literature. Oxford University.

Rasis. (1509). *Liber Continens ordinatus et correctus per clarissimum artium et medicine doctorem magistrum Hieronymum Surianum*, Venetiis: Bernardinum Benalium.

Raeder J. (Ed.). (1933). *Oribasii Collectionum medicarum reliquiae, libri XLIX-L, libri incerti, eclogae medicamentorum,* edidit, CMG VI 2,2, Leipzig et Berlin: Teubner.

Rosenthal F. (2003). *The Classical Heritage in Islam.* Translated from the German by Emile and Jenny Marmorstein. London and New York: First published in English in 1975 by Routledge & Kegan Paul Ltd, First published in paperback in 1992 by Routledge, Reprinted 1994.

Sarton G. (1962). *Introduction to the History of Science. Volume I. From Homer to Omar Khayyam.* Reprinted. Baltimore: Published fort he Carnegie Institution of Washington by the Williams & Wilkins Company,

Savage-Smith E, Swain S, van Gelder GJ, eds. *A Literary History of Medicine* (Leiden 2020), https://doi.org/10.1163/37704_0668IbnAbiUsaibia.Tabaqatalatibba.lhom-tr-eng1

Scarano GB. (1990). Spunti di Pediatria in Rufo d'Efeso. *Medicina nei Secoli-Arte a Scienza/Journal of History of Medicine* 2 (2): 221-237.

Sezgin F. (1970). *Geschichte Des Arabischen Schrifttums. Band III Medizin – Pharmazie -Zoologie – Tierheilkunde Bis ca. 430 H*. Leiden: E. J. Brill.

Soranus. (1991). *Gynecology.* Owsei Temkin (Trans.) Softshell Books Edition. Baltimore and London: John Hopkins University Press.

Ullmann M. (1975). Die Schrift des Rufus "De infantium curatione" und das Problem der Autorenlemmata in den "Collectiones medicae" des Oreibasios. *Medizinhistoriches Journal* 10 (3): 165-190.

Ullmann M. (1978). *Islamic Medicine*. Edinburgh: Edinburgh University Press.

Yaşar Soydan N, Aşkit Ç, Acıduman A. (2018). Amidalı Aetius ve çocuk sağlığı ve hastalıkları üzerine bir değerlendirme. *Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi*; 61 (1-2): 27-50.

Stephen Hawking'in Görüşleri Bağlamında Evrenin Matematiksel Tasarımının Epistemolojik Temelleri

*Mustafa KOÇ**
*Mehmet ÖNAL***

Makale Geliş / Recieved: 21.09.2022
Makale Kabul / Accepted: 29.12.20222

Öz

Bu çalışmanın temel amacı; evrendeki gerçekliğin matematiksel bir model olarak tasarımlanabileceği yaklaşımına epistemolojik bir temel oluşturmaktır. Gerçekliği araştırarak ve fizikteki çağdaş gelişmeleri göz önünde bulundurarak kendi evrenimizi keşfetme girişimimiz tartışmanın ana konusudur. Bu sınırlar içinde kalarak, Hawking'in görüşleri çerçevesinde, bilimdeki son gelişmelerin epistemolojik temellerini ve teorik araştırma sonuçlarını da araştırmamıza dâhil ettik. Çünkü matematiksel yasalarla kodlanan evren, fiziksel gerçekliğimizi belirlediği için varoluşumuza yeni bir epistemolojik anlam kazandırmıştır. Ancak bu varoluşsal anlam, varlığımızın sürekli olarak belirsizliğe doğru gittiğini göstermesi bakımından ilginçtir. Gerçekliğin doğasını anlamak için fiziksel olmayan, matematiksel bir düzlemin varlığı da kaçınılmaz olduğundan bu bize reel gerçekliğimizi belirleyen sanal bir gerçeklik de sunmaktadır. Bu bağlamda Hawking, gerçekliği sadece görünenden değil aynı zamanda kuramdan da bağımsız olmayan bir formda tanımlar ki bu Kant'ın epistemolojisiyle paralellik gösteren bir yaklaşımdır. Çünkü ona göre, duyusal süreçler kategoriler aracılığıyla düşünme biçimine taşınan ve zihin tarafından oluşturulan bir modeldir. Hawking'in modele dayalı gerçeklik dediği bu durum, duyular aracılığıyla beyne iletilen sinyalleri bir dizi algoritmaya dönüştüren modellemeye karşılık gelir. Bunun yanı sıra Hawking uzay ve zaman arasındaki ayrımı ortadan kaldırabilmek için zihinsel tasarımlarımıza dayanan matematiksel bir model olarak sanal zaman kavramına başvurur. Bu kavram kuantum kuramının zaman ve uzaya şekil verme biçimini ifade ettiği gibi

* Dr., İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe Anabilim Dalı, philosophy@hotmail.de, 0000-0001-8858-5151.

** Prof. Dr., İnönü Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü, onal.mehmet@inonu.edu.tr, 0000-0003-0191-8780.

Künye: KOÇ, Mustafa & ÖNAL, Mehmet (2022). Stephen Hawking'in Görüşleri Bağlamında Evrenin Matematiksel Tasarımının Epistemolojik Temelleri, *Dört Öge*, 22, 33-43. http://dergipark.gov.tr/dortoge.

imkânı olarak *M Kuramı*nın önemi de ortaya çıkmış olur. Hawking'e göre evrenin matematiksel zarafeti, bir dizi rasyonel yasalarla yönetilen *M Kuramı* bağlamında nispeten açıklığa kavuşturulmuştur. Çünkü modellenen zihinsel tasarımların fizik yasalarıyla uyumlu olması, sadece nesnel bir gerçekliğin resmini değil aynı zamanda evrenin varoluşsal gizemiyle ilgili bazı ipuçlarını da vermektedir. Bu düşünce formunu, Kant'tan esinlenerek Hawking'in epistemolojik görüşleriyle şöyle ifade edebiliriz: Tasarımlanmamış bir deney kör girişim, deneyimlenmemiş tasarım ise boş düşüncedir. Böylece Hawking'in bilimini Kant'ın epistemolojisine düşülmüş bir dipnot olarak yorumlamak yanlış olmayacaktır. Öyleyse gerçeklik dediğimiz şey sadece gözlenebilen fenomenal bir yapıda değil matematiksel olarak modellenebilir bir yapıda da aranmalıdır.

Kaynakça

Bulğen, M. (2018). Did Physics [Cosmology] Render God Unnecessary? A Critical Assessment of The Grand Design. *ULUM Journal of Religious Inquiries*, *1*(2), 201–224. doi:https://doi.org/10.5281/zenodo.3354337

Caldwell, R. (1995). Reading the Mind of God. doi:10.1038/382037a0

Cankoçak, K. (2018). Hawking'in Bilime ve Bilimsel Kültüre Katkısı. *Bilim ve Gelecek*, (170), 10–14.

Currivan, J. (2018). *Kozmik Hologram*. (çev. Nurdan Soysal, Ed.) (1. Baskı.). İstanbul: Omega Yayınları.

Hawking, S. (2014). *Kara Delikler ve Bebek Evrenler*. İstanbul: Alfa/Bilim.

Hawking, S. (2018). *Ceviz Kabuğundaki Evren* (7. Baskı.). İstanbul: Doğan Kitap.

Hawking, S. ve Mlodinow, L. (2018). *Büyük Tasarım*. İstanbul: Doğan Kitap.

John, B. (2010). *Stephen Hawking'in Evreni (Hawking Kuramına Giriş)*. İstanbul: Sarmal Yayınevi.

Koç, Y. (1995). Kuantum Felsefesi. *Bilim ve Teknik*, (326), 22–29.

Norris, C. (2011). Hawking contra Philosophy. *Philosophy Now*. 16 Ağustos 2021 tarihinde https://philosophynow.org/issues/82/Hawking_contra_Philosophy adresinden erişildi.

Smith, D. (2017). *Stephen Hawking Gibi Düşünmek*. İstanbul: Pegasus Yayınları.

Stromberg, J. (2015). Some physicists believe we're living in a giant hologram and it's not that far-fetched. https://www.vox.com/2015/6/29/8847863/holographic-principle-universe-theory-physics adresinden erişildi.

Osmanlı'da Yeni Bilimler ve Fırtınanın Kavânini Risalesi

*Nazan KARAKAŞ ÖZÜR**

Makale Geliş / Recieved: 22.09.2022
Makale Kabul / Accepted: 30.12.20222

Öz

Osmanlı Devleti modernleşme hareketleri genel olarak çeşitli alanlarda Avrupa ülkelerinden gelen teorik ya da pratik bilgiler ve uygulamalar ile yürütülmüştür. Buna bağlı olarak kurumlar ihdas edilmiş, var olanlar yeniden düzenlenmiş yönetime dair gerekli görülen değişiklikler yapılmıştır. Bu yeni bir kurum ya da getirilip kullanılmaya başlanan teknolojik araç şeklinde olmuştur. Bu bağlamda doğrudan ya da dolaylı olarak tüm yeniliklerin arka planlarında Avrupa'da gelişen bilim ve uygulamalarının izleri bulunmaktadır. Rasathane-i Âmire'nin 1868'de açılması da bu açıdan değerlendirildiğinde çeşitli bilimlerin yeni rasathane ile Osmanlı bilim mecrasına giriş yapmış olması mümkündür. Rasathane kurucu müdürü Aristi Coumbary'nin 1875'te yazdığı kısaca "Fırtınanın Kavânini" adıyla bilinen risalenin transkirpsiyonu bu vesile ile yapılmıştır. Metin hem yeni bilimlerin girişine zemin hazırlaması hem de Osmanlı modernleşmesinde bilim teknoloji arasındaki ilişkinin örneklenmesi bakımından önemli bulunmuştur. Sonuç olarak, hava gözlemleri ve tahminleri konuları daha önceden bilinen astronomi alanı içinden ayrılmış, tıpkı Avrupa'da olduğu gibi klimatoloji ve meteoroloji alanları içinde incelenmiştir. Teknolojik alandaki değişimlerin bilimler sınıflamasında da değişime yol açabileceği görülmüştür. Gözlem yapılması, verilerin iletilmesi ve değerlendirmesi ile ilgili teknolojisinin girişi Avrupa'daki gelişmeler ile neredeyse eş zamanlı olmuştur. Risale bilimsel bilgi, bilimsel tutum ve ilgili teknolojinin daha geniş kitlelerle buluşması bakımından dikkat çeken ip uçları vermektedir.

Anahtar Kelimeler: Rasathane-i Amire, Aristi Coumbary, Osmanlı modernleşmesi, Fırtınanın Kavanini.

---

* Doç. Dr., Çankırı Karatekin Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü, nazanozur@karatekin.edu.tr, 0000-0002-6626-3845.

Künye: KARAKAŞ ÖZÜR, Nazan (2022). Osmanlı'da Yeni Bilimler ve Fırtınan Kavânini Risalesi, *Dört Öge*, 22, 45-77. http://dergipark.gov.tr/dortoge.

Sonuç

Aristi Coumbary'nın *Fırtınanın Kavânînî* adlı risalesi Osmanlı modernleşmesinde gözlerden kaçan birçok konuya dikkatleri toplamaktadır. Osmanlı tebaasından biri olarak Coumbary'nin sadece bu risalesini değil, diğer çalışmalarını, rasathanenin kuruluşuna katkısını ve Avrupa ile bağlantılarını bilimlerin girişi bağlamında değerlendirmek gerekir. Bilimlerin girişinde etkili olan kişi ve grupların niteliklerinin belirlenmesine katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Metin incelemesi de bu amaca hizmet etmektedir. Risale denizcilik hakkında yazılmış gibi görünse de esasen bazı temel bilimler ile ilişkisi göz ardı edilmemelidir. Modern bilimler sınıflamasında coğrafya içinde yer alan klimatoloji ile mühendislik alanı içinde incelenen meteorolojinin konusunu oluşturan hava olayları, bünyesinde fizik ve kimya gibi temel bilimlere dair bilgiler barındırmaktadır. Bu alanların işlevsel ve kritik yönlerinin ortaya konulması bakımından risale önemli görülmüştür. Benzer şekilde bu tarz risalelerin birden fazla bilim dalının ortak konuları üzerinden yazılmış olmasının, bilimin yayılması ve modern yaşam için gerekliliğinin ortaya konulmasında işlevi büyüktür.

Bilimsel çalışmaların gözlerden uzak ve laboratuvarlarda yapılan kısmı bir yana, gündelik hayatın içinde olan ve insanları doğrudan etkileyen kısımları da bulunmaktadır. Hava olayları gözlemleri ve ölçümleri de bunlar arasında sayılabilir. Zaten hayatın içinde olan ve bilinen bir konunun akıl yoluyla ve bilimin kuralları ile incelenerek tanımlanması modernlik ya da çağdaşlaşma olarak görülmektedir. Bu nedenle hava olaylarının ölçülmesi ve kaydedilerek uzun yıllar ortalamaları sonrasında iklim özelliklerinin belirlenmesi bu alana yeni bir bakış açısı anlamına gelmektedir. Elbette halk arasında bilinen özellikle tarımsal faaliyetler bakımından gerekli olan bir meteorolojik takvim bulunmaktadır. Burada önceden beri bilinen ve geleneksel yollarla elde edilip aktarılan bilgilerin bir yana bırakılarak, yeni usullerle yani modern bilim yoluna girerek elde edilmesi, kaydı ve aktarılması örneklendirilmiştir. Bu aktarımların ne derece hedefe ulaştığı başkaca araştırmaların konusu olabilir. Ancak risale bilimsel tutumun tanınması, geliştirilmesi ve yaygınlaştırılmasına hizmet etmektedir.

Kaynakça

Arslan, M.M. (1992). *1890 Ertuğrul faciası*. Yüksek Lisans, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Aydüz, S.(2004). Osmanlı astronomi müesseseleri. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 2 (4), 411-453.

Bastien, B. (2018). *History of Climatology.* 15 Eylül 2022 tarihinde https://www.researchgate.net/publication/325272364 adresinden erişildi.

Britannica, T. Editors of Encyclopaedia. (2012). Weather map. *Encyclopedia Britannica*, 10 Eylül 2022 tarihinde https://www.britannica.com/science/weather-map adresinden erişildi.

Coumbary, A. (1875). *Fırtınanın Kavânini.* İstanbul: Votiras Litographie, 1875. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, numarası: 623.88, Demirbaş numarası: Bel_Osm_O.00236

Coumbary, A. (1875). *Fırtınanın Kavânini.* İstanbul: Nikolugus Litografyası, 1875. Milli Kütüphane Nadir Eserler Koleksiyonu, EHT 1949 A 8.

Çavuş, R. (2019). Osmanlıca basında sunulan hava durumu. *Vakanüvis Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi,* 4 (2), 560-581.

Demir, R. (2000). *Takîyüddîn'de matematik ve astronomi.* Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.

Demir, R. (2014). *Osmanlıda bilimsel düşüncenin yapısı*. Ankara: Epos Yayınları.

Demir, R. (1998). Takîyüddîn ibn Maruf'un Ondalık Kesirleri Trigonometri ve Astronomiye Uygulaması. F. Günergün, (Haz.) *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* (s. 187-406). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayını.

Dizer, M. (1993). Osmanlıda rasathaneler. Fatih'ten günümüze astronomi. Nüzhet Gökdoğan Sempozyumu 7 Ekim 1993 bildiriler kitabı içinde (27-68), İstanbul.

Doi:10.1002/J.1477-8696.1966.Tb02803.X

Erol, O. (2011). *Genel klimatoloji*. İstanbul: Çantay Kitapevi.

Fettahoğlu, K. (2012). *Rasadhane-i Âmire'nin kuruluşu ve faaliyetleri.* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.

Frisinger, H.H. (1966). René Descartes the last of the old and the first of the new meteorologists. *Weather*, 21 (12), 443–446.

Gürel, O. (2001). *Doğa bilimleri tarihi*. Ankara: İmge kitapevi.

Howard, L. (1833). *The climate of London*. Vol. I, London: Harvey and Darton.

Howard, L. (1843). *Seven lectures on meteorology*. 2th Pres, London: Harvey and Darton.

İhsanoğlu, E. (2010). *Osmanlılar ve bilim*. İstanbul: Etkileşim Yayınları.

İhsanoğlu, E. (2022). *Osmanlı modernleşmesinde ilk adımlar*. İstanbul: Ötüken Yayınları.

Kandilli Rasathanesi. (2022). *Geçmişten günümüze*. 9 Eylül 2022 tarihinde http://www.koeri.boun.edu.tr/new/tr/tarihce adresinden alındı.

Kar, A. (2018). Arşiv belgeleri ışığında Rasathane-İ Amire'nin Müdürü Coumbary Efendi'nin çalışmaları. *I. Uluslararası Türk Kültürü ve Tarihi Sempozyumu 19-20-21 Nisan 2018 Bildiri Kitabı*, (610-625), İstanbul.

Katip Çelebi. (2008). *Cihannüma*. B. Karlıağa (Ed.). İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları.

Kazancıgil, A. (2007). *Osmanlılarda bilim ve teknoloji.* İstanbul: Etkileşim Yayınları.

Manley, G. (June 1978). Compact history of meteorology. *Nature*, 273 (5661), 409-410. DOI: 10.1038/273409a0

Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü. (2022). Türk meteoroloji tarihi. 9. Eylül 2022 tarihinde https://mgm.gov.tr/genel/meteorolojitarihi.aspx adresinden alındı.

Mordtmann, J. H. (2009). Takiyyüddîn'in Pera'daki gözlem evi." Çev. Cem Pulathaneli. *Osmanlı Araştırmaları*, X, (2), 115-129.

Lowe, E. J. (1846). *A Treatise on atmosferic phaenomene*. London: Longman, Brown, Green and Longmans. 18 Eylül 2022 tarihinde https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=hvd.hxcrcq&view=1up&seq=16 adresinden alındı.

Özür, K. N. (2022). *Keşifler ve coğrafya*. Konya: Çizgi Yayınevi.

Piri Reis. (19739. *Kitab-ı Bahriye*. Y. Senemoğlu (Haz.), İstanbul: Tercüman Yayınları.

Roberts, S. (t.y). The companies and the weather. *Distant Writting*. 01 Eylül 2022 tarihinde http://distantwriting.co.uk/companiesandweather.html adresinden alındı.

Sayılı, A. (2016). *The obsevatory in Islam*. R. Demir, İ. Kalaycıoğulları (Yay. Haz.). Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını.

Tan, B. (2018). Coumbary'nin 'Fırtınaların Kavânini' adlı eseri. *Bilim ve Gelecek Dergisi,* 170 (1), s.n.y. 9 Eylül 2022 tarihinde https://bilimvegelecek.com.tr/index.php/2018/04/01/coumbarynin-firtinalarin-kavânini-adli-eseri/ adresinden alındı.

Tekeli, S., Kahya, E., Dosay Gökdoğan, M., Demir, R., Topdemir H.G., Unat Y., Koç Aydın, A. ve Kalaycıoğulları, İ. (2021). *Bilim tarihine giriş*. Ankara: Nobel Yayıncılık.

Tez, Z. (2009). *Astronomi ve coğrafyanın kültürel tarihi.* İstanbul: Doruk Yayınları.

Trotter, T. (1837). *The principles of meteorology*. Pictou: Literary and Scientific Society of Pictou. 18 Eylül 2022 tarihinde https://hdl.handle.net/2027/aeu.ark:/13960/t9b57rk2f adresinden alındı.

Unan, F. (2010). Klasik dönem Osmanlı bilim anlayışı. Y. Unat (Ed.), *Osmanlılarda Bilim ve Teknoloji*, (s.15-38). Ankara: Nobel Yayınları.

Unat, Y. (Ed.). (2010). *Osmanlıda bilim ve teknoloji*. Ankara: Nobel Yayınevi.

Unat, Y. (2013). *İlkçağlardan günümüze astronomi tarihi*. Ankara: Nobel Yayınevi.

Uymaz, T. (2014). 16. Yüzyıl'da Osmanlılarda astronomi bilimi. *Dört Öge*, (5), 73-82. 12 Eylül 2022 tarihinde https://dergipark.org.tr/tr/pub/dortoge/issue/40202/478635 adresinden alındı.

Wulf, A. (2019). *Doğanın keşfi.* E. Ataseven (Çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Yıldırım, C. (2012). *Bilim tarihi*. İstanbul: Remzi Kitapevi.

Yurtoğlu, N. (2018). Türkiye Cumhuriyeti'nde çay yetiştiriciliği ve çay politikaları (1923-1960). *History Studies*, 10 (8), 209-232.

Interaction Between Education and Politics in Ancient Greek *Poleis*

*Sultan Deniz KÜÇÜKER**

Makale Geliş / Recieved: 24.10.2022
Makale Kabul / Accepted: 30.12.2022

Öz

The concept of ancient Greek state (polis, pl. poleis) is taken as a kind of an organic whole in which the individuals have close ties with and responsibilities for their society and state. Hence, in an ancient state of this kind, any situation related to the individuals could reflect its direct results in community affairs and public administration, if the continuity and the welfare of the state are to be ensured. In this study, "education" is considered as the main model to investigate this close intercourse between the individuals, society, and state and it is aimed to reveal the actual influence of citizens' education on politics and vice versa in Classical Greece.

Anahtar Kelimeler: Ancient Greek city-state, citizen, education, rhetoric.

Antik Hellen Polis'lerinde Eğitim-Siyaset Etkileşimi

Abstract

Antik Hellen polis'i, organik bir bütün olarak ele alınır ve bu bütünlük içinde bireyler, toplum ile sıkı ilişkiler içindedir; bireylerin hem topluma hem de devlete karşı sorumlulukları vardır. Öyleyse bu tür bir antik devlet yapısında bireylerle ilgili herhangi bir durum, devletin sürekliliği ve refahı sağlandığı sürece, sonuçlarını doğrudan toplum işlerine ve kamu yönetimine yansıtabilir. Bu çalışmada; bireyler, toplum ve devlet arasındaki bu yakın ilişkiyi incelemek için "eğitim" ana model olarak ele alınmış ve Klasik Dönem'de yurttaş eğitiminin siyaset üzerindeki etkilerini ortaya koymak ve siyasetin de yurttaş eğitimi üzerindeki yönlendirici rolünü belirlemek amaçlanmıştır.

Keywords: Hellen polis'i, yurttaş, eğitim, retorik.

---

* Doç. Dr., Ankara Üniversitesi DTCF Tarih Bölümü, sdkucuker@ankara.edu.tr, 0000-0002-9949-6805.

Künye: KÜÇÜKER, Sultan Deniz (2022). Interaction Between Education and Politics in Ancient Greek Poleis, *Dört Öge*, 22, 79-98. http://dergipark.gov.tr/dortoge.

traditions or ancestral laws and order. Therefore, it will not be implausible to think that in Athenian democratic milieu the politics and anything related to the institutions of democracy shaped the education of citizens. That means, even when there was no state interference in education, they interacted heavily *per se*.

To sum, however the two *Greek poleis* Athens and *Sparta* represent illustrative contrasts in terms of the patterns of education they pursued, the strong integrity between the state (*polis*) and citizen (*politēs*) appears in the interrelated connection of education (*paideia)* and politics (*politeia*) in both *poleis*. As a result of which, the education had deep impacts and long-term consequences on ancient states' functioning and whether planned or not, the education assumed a direct instrumental role in ancient politics.

Literature Cited

Primary Sources:

Aesch, *In Tim*. (=Aeschines, Against Timarchus) Greek and English text in Loeb

Classical Library Aeschines. Speeches, translation by C. D. Adams, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts 1919.

Alc. (= Alcaeus) Greek and English text in Loeb Classical Library, *Greek Lyric I. Sappho and Alcaeus*, translation by David A. Campbell, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts 1990.

Arist. *Pol.*(=Aristotle, *Politica*) Greek and English text in Loeb Classical Library, *Aristotle. Politics*, translation by H. Rackham, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts 2005.

Gorgias (Gorgias, *Helena*) Greek and English text in *Encomium of Helen*, translation by D. M. Macdowell, Bristol Classical Press, Glasgow 1982.

Hdt. (=Herodotus) Greek and English text in Loeb Classical Library, *Herodotus*, Books III-IV, translation by A. D. Godley, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts 2006.

Pl. (=Plato)

Grg. (=*Gorgias*) Greek and English text in Loeb Classical Library, *Plato: Lysis, Symposium, Gorgias,* translation by W. R. M. Lamb, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts 1925.

Lys. (= *Lysis*) Greek and English text in Loeb Classical Library, *Plato. Lysis. Symposium. Gorgias.* translation by W. R. M. Lamb, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts 1925.

Phdr. (= *Phaedrus*) Greek and English text in Loeb Classical Library, *Plato: Euthyphro. Apology. Crito. Phaedo. Phaedrus,* translation by Harold North Fowler, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts 1914.

Prt. (= Protagoras) Greek and English text in Loeb Classical Library, *Plato: Laches,*

Protagoras, Meno, Euthydemus, translation by W. R. M. Lamb, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts 2006.

Resp. (=*Respublica*) Greek and English text in Loeb Classical Library, *Plato. Republic,* translation by Christopher Emlyn-Jones, William Preddy, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts 2013.

Plut. (=Plutarch)

Lyc. (=*Lycurgus*) Greek and English text in Loeb Classical Library, *Plutarch Lives. Theseus and Romulus Lycurgus and Numa Solon and Publicola*, translation by Bernadotte Perrin, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts 1914.

Per. (=*Pericles*) Greek and English text in Loeb Classical Library, Plutarch. *Lives, Volume III: Pericles and Fabius Maximus. Nicias and Crassus,* translation by Bernadotte Perrin, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1916.

Simon. (=Simonides) Greek and English text in Loeb Classical Library, *Greek Lyric III. Stesichorus, Ibycus, Simonides, and Others*, translation by David A. Campbell, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts 1991.

Thuc. (=Thucydides) Greek and English text in Loeb Classical Library, *Thucydides. History of The Peloponnesian War*, Books I-II and Books VII-VIII, translation by Charles Foster Smith, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts 1928, 2006.

Xen. *Lac*. (=Xenophon, *Respublica Lacedaemoniorum*) Greek and English text in Loeb Classical Library, *Xenophon Scripta Minora: Hiero. Agesilaus. Constitution of the Lacedaemonians. Ways and Means. Cavalry Commander. Art of Horsemanship. On Hunting. Constitution of the Athenians*, Vol. VII, translation by E.C. Marchant, G.W. Bowersock, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts 1925.

Secondary Sources:

Barrow, R. (2010). *Plato, Utilitarianism and Education*. International Library of the Philosophy of Education vol. 3, London and New York: Routledge.

Cartledge, P. (1977). "Hoplites and Heroes: Sparta's contribution to the technique of ancient warfare", *Journal of Hellenic Studies,* 97, pp. 11-27.

_____ (2003). *Spartan Reflections*. Berkeley: University of California Press.

Cohen de Lara, E. (2018). "Aristotle's Politics: Ethical Politics or Political Realism". In: E. Cohen de Lara, R. Brouwer (Ed.). *Aristotle's Practical Philosophy: On the Relationship between His Ethics and Politics* (pp. 13-34). *Gewerbestrasse, Switzerland*: Springer.

Colaiaco, J. A. (2001). *Socrates Against Athens: Philosophy on Trial*.New York, London: Routledge.

Desmond, W. (2011). *Philosopher-Kings of Antiquity*. New York: Continuum International Publishing Group.

Drozdek, A. (2016). *Greek Philosophers as Theologians: The Divine Arche*. London, New York: Routledge.

Ducat, J. (2006). *Spartan Education: Youth and Society in the Classical Period*. Trans. *E. Stafford, P.* and J. Shaw, and A. Powell. Swansea: The Classical Press of Wales.

Dugan, J. (2013). "Cicero's Rhetorical Theory". In: Catherine Steel (Ed.). *The Cambridge Companion to Cicero* (pp. 25-40). Cambridge: Cambridge University Press.

Dynneson, T. L. (2008). *City-state Civism in Ancient Athens: Its Real and Ideal Expressions*. New York: Peter Lang.

Fieser, J. (2000). *Moral Philosophy Through the Ages*. Mountain View, CA: Mayfield Publishing Company.

Figueira, T. (1999). "The Evolution of the Messenian Identity". In: Stephen Hodkinson, Anton Powell (Ed.). *Sparta: New Perspectives* (pp. 211-244). London: The Classical Press of Wales.

Hamburger, M. (1969). *The Awakening of Western Legal Thought*. Trans. Bernard Miall, New York: Biblo & Tannen Publishers.

Hansen, M. H. (1993). "Introduction: The Polis as a Citizen-state". In: M. H. Hansen (Ed.). *The Ancient Greek City-state* (pp. 7-29). Copenhagen: *Kongelige* Danske Videnskabernes Selskab.

_____ (2000). "The Hellenic *Polis*". In: M. H. Hansen (Ed.). *A Comparative Study of Thirty City-State Cultures: An Investigation* (pp. 141-189). Copenhagen: *Kongelige Danske* Videnskabernes Selskab.

_____ (2013). "Greek City-States". In: Peter Bang and Walter Scheidel. *The Oxford Handbook of the State in the Ancient Near East and Mediterranean* (pp. 259-278). New York: Oxford University Press.

Herrick, J. (2015). *A History and Theory of Rhetoric: An Introduction*. London, New York Routledge.

Hodkinson, S. (2013). "Social Order and the Conflict of Values in Classical Sparta". In: Michael Whitby (Ed.). *Sparta* (pp. 104-130). New York: Routledge.

_____ (2014). "Inheritance, Marriage and Demography". In: Anton Powell (Ed.) *Classical Sparta (Routledge Revivals): Techniques Behind Her Success* (pp. 79-121). New York: Routledge.

Houston, J. (2017). "Agnostic Spirituality". In: David McPherson (Ed.). *Spirituality and the Good Life: Philosophical Approaches* (pp. 215-228). Cambridge: Cambridge University Press.

Hunt, P. (2002). *Slaves, Warfare, and Ideology in the Greek Historians*. Cambridge: Cambridge University Press.

Lanni, A. (2006). *Law and Justice in the Courts of Classical Athens*. Cambridge: Cambridge University Press.

Lynch, J. P. (1972). *Aristotle's School; a Study of a Greek Educational Institution*, California: University of California Press.

Mintz, A. I. (2014). "Sophists". In: D.C. Philips (Ed.). *Encyclopedia of Educational Theory and Philosophy* (pp. 777-779). Thousand Oaks, California: SAGE Publications.

Most, G. (1999). "The Poetics of Early Greek Philosophy". In: A. A. Long (Ed.). *The Cambridge Companion to Early Greek Philosophy* (pp. 332-362). Cambridge: Cambridge University Press.

Nill, M. (1985). *Morality and Self Interest in Protagoras Antiphon and Democritus*. Leiden: Brill.

Ober, J. (1993). "The Polis as a Society: Aristotle, John Rawls and the Athenian Social Contract". In: M. H. Hansen (Ed.). *The Ancient Greek City-state* (pp. 129-16). Copenhagen: *Kongelige* Danske Videnskabernes Selskab.

_____ (2001) *Political Dissent in Democratic Athens: Intellectual Critics of Popular Rule*. Princeton: Princeton University Press.

Osborne, R. and P. J. Rhodes (2007). *Greek Historical Inscriptiones 404-323 BC*. Oxford: Oxford University Press.

Poulakos, J. "Rhetoric and Civic Education: From the Sophists to Isocrates". In: T. Poulakos, D. Depew (Ed.). *Isocrates and Civic Education* (pp. 69-83). Austin: University of Texas Press.

Powell, A. (2016). *Athens and Sparta: Constructing Greek Political and Social History from 478 BC*. New York: Taylor & Francis.

Pritchard, D. M. (2013). *Sport, Democracy and War in Classical Athens*. Cambridge: Cambridge University Press.

Rahe, P. A. (2016). *The Spartan Regime: Its Character, Origins, and Grand Strategy*. New Haven and London: Yale University Press.

Rankin, D. (2014). *Sophists, Socratics and Cynics*. New York: Routledge.

Robb, K. (1994). *Literacy and Paideia in Ancient Greece*. New York, Oxford: Oxford University Press.

Roisman, J. (2011). *Ancient Greece from Homer to Alexander: The Evidence*. Trans. J. C. Yardley. Oxford: Wiley-Blackwell.

Silvermintz, D. (2015). *Protagoras*. *Ancients in Action*. London, New York: Bloomsbury.

Smith, C. R. (2017). *Rhetoric and Human Consciousness: A History*. Long Grove, Illinois: Waveland Press.

Sorensen, A. (2016). *Plato on Democracy and Political technē*. Leiden, Boston: Brill.

Sweeney, S. (2013). "The Relevance of the Sophists Today". In: Patricia O'Grady (Ed.). *The Sophists: An Introduction* (pp. 241-247). London, New York: Bloomsbury.

Viggiano, G. F. (2013). "The Hoplite Revolution and the Rise of the Polis". In: Donald Kagan, Gregory F. Viggiano (Ed.). *Men of Bronze: Hoplite Warfare in Ancient Greece* (pp. 112-133). Princeton: Princeton University Press.

Voegelin, E. (2000). *Plato*. Columbia and London: University of Missouri Press.

Williams, J. D. (2009). *An Introduction to Classical Rhetoric: Essential Readings*. Malden, MA: Wiley-Blackwell.

Worthington, I. (2010). *A Companion to Greek Rhetoric*. Oxford: Wiley-Blackwell.

Malthus'un Nüfus Teorisinin Biyoloji-İdeoloji Ekseninde Eleştirisi

*Çağlar KARACA**

Makale Geliş / Recieved: 17.10.2022
Makale Kabul / Accepted: 05.12.20222

Öz

Thomas Robert Malthus (1766-1834) evrim kuramı gibi bilimsel gelişmelerden yoksullukla ilgili politikalara değin birçok alanı etkileyen bir nüfus teorisi ortaya atmıştır. Bu teoriye göre, nüfus katlanarak artarken, nüfusu besleyen kaynaklar aritmetik oranla artar. Bu dengesizlik aşırı bir nüfus artışını beraberinde getirecek, böylece kıtlık, savaşlar, salgın hastalıklar gibi nedenler sonucunda fazla nüfusun yok olması kaçınılmaz olacaktır. Malthus, öngördüğü bu soruna karşı ahlakî çözümler önermiştir. Malthus'un teorisi Darwin'i etkilemiş, Sosyal Darwinizm Malthusçu ilkeyi biyoloji ve toplumun ortak bir yasası olarak ele almıştır. Marksistler Malthus'un ekonomi ve toplumla ilgili savlarını, doğa bilimci Kropotkin ise Darwin'in kuramının Malthusçu ve rekabet odaklı temellerini yoğun bir şekilde eleştirmiştir. Makalede, biyoloji ile sosyal bilimler arasındaki bu etkileşimlerin ideoloji odaklı bir eleştirisi sunulmaktadır. Sosyal bilimlerdeki ve biyolojideki sözü edilen yaklaşımlar rekabet ve yardımlaşma kavramlarını farklı farklı yorumlamaktadır, oysa bu kavramların kendisi insanın toplumsal varlığına ilişkindir ve bu nedenle biyolojiye uygulandıklarında belirli yanlı yorumlara zemin hazırlayacaklardır. Bu eleştiri, biyolojik determinizmin toplumsal kuramları etkileyebildiği gibi, aynı şekilde insan ve toplum temelli teorilerin ve hatta belirli kavramların biyolojideki kuramsal yaklaşımları etkileyebildiğini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Malthus, Malthusçuluk, Sosyal Darwinizm, Evrim Teorisi, Doğal Seçilim, Kropotkin, Marksizm..

---

* Öğr. Gör. Dr., Kastamonu Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Bilim Tarihi Bölümü, ckaraca@kastamonu.edu.tr, 0000-0002-4059-6916.

Künye: KARACA, Çağlar (2022). Malthus'un Nüfus Teorisinin Biyoloji-İdeoloji Ekseninde Eleştirisi, *Dört Öge,* 22, 99-117. http://dergipark.gov.tr/dortoge.

Kaynakça

Asma, S. T. (1996). Darwin's causal pluralism. *Biology and Philosophy*, *11*(1), 1–20.

Barber, W. J. (2009). *A History of Economic Thought*. Middletown: Wesleyan University Press.

Bardi, U. (2011). *The Limits to Growth Revisited*. Dordrecht: Springer.

Barlow, N. (1958). *The Autobiography of Charles Darwin 1809-1882*. London: Collins.

Bowler, P. J. (1976). Malthus, Darwin, and the concept of struggle. *Journal of the History of Ideas*, *37*(4), 631–650.

Buchholz, T. G. (2021). *New Ideas from Dead Economists: The Introduction to Modern Economic Thought* (4. baskı). London: Penguin Publishing Group.

Burkett, P. (1998). A critique of neo-Malthusian Marxism: society, nature, and population. *Historical Materialism*, *2*(1), 118–142.

Çaylak, A., ve Karadiken, H. (2020). Salgın hastalıklar bağlamında iki varoluş mücadelesinin karşılaştırmalı analizi: Malthusçu kaos ve Kropotkinci karşılıklı yardımlaşma. *Journal of Political Administrative and Local Studies*, *3*(2), 83–100.

Chalmers, T. (1836). *On the Power, Wisdom and Goodness of God: As Manifested in the Adaptation of External Nature, to the Moral and Intellectual Constitution of Man*. Philadelphia: Carey, Lea, & Blanchard.

Colp, R. (1974). The contacts between Karl Marx and Charles Darwin. *Journal of the History of Ideas*, *35*(2), 329–338.

Darwin, C. (1871/2015). *İnsanın Türeyişi*. Çev. Ö. Ünalan. İstanbul: Evrensel Basım Yayın.

Darwin, C. (1859/2009). *The Annotated Origin: A Facsimile of the First Edition of On the Origin of Species*. Cambridge: Harvard University Press.

De Beer, G. (1960). *Darwin's notebooks on transmutation of species*. British Museum (Natural History).

Desmond, A. (1992). *The Politics of Evolution: Morphology, Medicine, and Reform in Radical London*. Chicago: University of Chicago Press.

Desrochers, P., ve Hoffbauer, C. (2009). The post war intellectual roots of the population bomb. Fairfield Osborn's 'Our Plundered Planet'and William Vogt's 'Road to Survival'in retrospect. *The Electronic Journal of Sustainable Development*, *1*(3), 73.

Eddy, B. (2010). Struggle or mutual aid: Jane Addams, Petr Kropotkin, and the progressive encounter with Social Darwinism. *The Pluralist*, *5*(1), 21–43.

Ehrlich, P. R. (1983). *The Population Bomb*. New York: Ballantine Books.

Engels, F. (1961). *Doğanın Diyalektiği*. Çev. A. Gelen. Ankara: Sol Yayınları.

Engels, F. (1975a). Engels to Friedrich Albert Lange. *Selected Correspondence* (s. 160–162) içinde. Moscow: Progress Publishers.

Engels, F. (1975b). Engels to Pyotr Lavrovich Lavrov. *Selected Correspondence* (s. 283–285) içinde. Moscow: Progress Publishers.

Fay, M. A. (1978). Did Marx offer to dedicate Capital to Darwin?: A reassessment of the evidence. *Journal of the History of Ideas*, *39*(1), 133–146.

Feuer, L. S. (1975). Is the 'Darwin-Marx correspondence' authentic? *Annals of Science*, *32*(1), 1–12.

Freeman, D., Bajema, C. J., Blacking, J., Carneiro, R. L., Cowgill, U. M., Genovés, S., … Harris, M. (1974). The evolutionary theories of Charles Darwin and Herbert Spencer [and comments and replies]. *Current Anthropology*, *15*(3), 211–237.

Gale, B. G. (1972). Darwin and the concept of a struggle for existence: a study in the extrascientific origins of scientific ideas. *Isis*, *63*(3), 321–344.

Galor, O., ve Moav, O. (2002). Natural selection and the origin of economic growth. *The Quarterly Journal of Economics*, *117*(4), 1133–1191.

Galton, F. (1883). *Inquiries Into Human Faculty and Its Development.* New York: Macmillon. 15.12.2022 tarihinde https://archive.org/details/inquiriesintohu00galtgoog/page/n14/mode/2up adresinden erişildi.

Götmark, F., ve Andersson, M. (2020). Human fertility in relation to education, economy, religion, contraception, and family planning programs. *BMC Public Health*, *20*(1), 265. https://doi.org/10.1186/s12889-020-8331-7

Gould, S. J. (1997). Evolution: The pleasures of pluralism. *The New York Review of Books*, *44*(11).

Greene, J. C. (1977). Darwin as a social evolutionist. *Journal of the History of Biology*, *10*(1), 1–27.

Gribbin, J., ve White, M. (2009). *Darwin: A Life in Science*. London: Pocket Books.

Güneş, H. H. (2009). İktisat tarihi açısından nüfus teorileri ve politikaları. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, *8*(28), 126–138.

Hardin, G. (1968). The tragedy of the commons. *Science*, *162*(3859), 1243–1248.

Harvey, D. (1993). The nature of environment: dialectics of social and environmental change. *Socialist Register*, *29*.

Herbert, S. (1971). Darwin, Malthus, and selection. *Journal of the History of Biology*, *4*(1), 209–217.

Kratz, R. F., ve Margulis, L. (1991). *Symbiosis As a Source of Evolutionary Innovation: Speciation and Morphogenesis*. Cambridge: MIT press.

Kropotkin, P. (1906/2001). *Karşılıklı Yardımlaşma*. Çev. I. Ergüden ve D. Güneri. İstanbul: Kaos Yayınları.

Lenin, V. I. (1913). The working class and Neo-Malthusianism. 11 Ekim 2022 tarihinde https://www.marxists.org/archive/lenin/works/1913/jun/29.htm adresinden erişildi.

Lewontin, R. C. (1991). *Biology as Ideology: The Doctrine of DNA*. London: Penguin Books.

Malthus, T. R. (1798/1986). An essay on the principle of population. *The Works of Thomas Robert Malthus, London, Pickering & Chatto Publishers*, *1*, 1–139.

Marx, K. (1865). Letter to J B Schweizer "On Proudhon". 8 Ekim 2022 tarihinde https://www.marxists.org/archive/marx/works/1865/letters/65_01_24.htm adresinden erişildi.

Marx, K. (1867/2021). *Kapital* (C. 1) Çev. M. Selik, N. Satlıgan, E. Özalp. İstanbul: Yordam Kitap.

Marx, K. (1975). Marx to Ferdinand Lassale in Berlin. *Selected Correspondence* (s. 115) içinde. Moscow: Progress Publishers.

Meek, R. L. (1953/2019). Malthus - Geçmişte ve bugün: Bir tanıtma denemesi. K. Marx ve F. Engels, *Nüfus Sorunu ve Malthus* (s. 23-59) içinde. Ankara: Sol Yayınları.

Nikitin, P. (2006). *Ekonomi Politik*. Çev. H. Konur. Ankara: Eriş Yayınları.

Osborn, F. (1949). *Our Plundered Planet*. London: Faber and Faber Ltd.

Petersen, W. (1971). The Malthus-Godwin Debate, Then and Now. *Demography*, *8*(1), 13–26.

Rogers, J. A. (1972). Darwinism and social Darwinism. *Journal of the History of Ideas*, *33*(2), 265–280.

Rosenberg, A. (2000). *Darwinism in Philosophy, Social Science and Policy*. Cambridge: Cambridge University Press.

Runkle, G. (1961). Marxism and Charles Darwin. *The Journal of Politics*, *23*(1), 108–126.

Spencer, H. (1891). *Progress: Its Law and Cause.* London: Williams and Norgate.

Suárez, J., ve Stencel, A. (2020). A part-dependent account of biological individuality: why holobionts are individuals and ecosystems simultaneously. *Biological Reviews*, *95*(5), 1308–1324.

Todes, D. P. (1989). *Darwin without Malthus: The Struggle for Existence in Russian Evolutionary Thought*. Oxford: Oxford University Press.

Untermann, E. (2018). *Marxian Economics: A Popular Introduction to the Three Volumes of Marx's Capital (Classic Reprint)*. London: Fb&c Limited.

Vogt, W. (1949). *Road to Survival*. Literary Licensing.

Vorzimmer, P. (1969). Darwin, Malthus, and the theory of natural selection. *Journal of the History of Ideas*, *30*(4), 527–542.

Winther, R. G. (2012). Darwin's pluralism, then and now. *Metascience*, *21*(1), 157–161.

Wrigley, E. A. (1988). The Limits to Growth: Malthus and the Classical Economists. *Population and Development Review*, *14*, 30–48.

Young, R. M. (1969). Malthus and the evolutionists: the common context of biological and social theory. *Past & Present*, (43), 109–145.

Keşif Tabloları Düşüncesi Bağlamında Francis Bacon'ın Tümevarım Yönteminin İşleyişi

*Musa AZAK**

Makale Geliş / Recieved: 13.10.2022
Makale Kabul / Accepted: 10.12.2022

Abstract

Bu çalışmanın amacı Francis Bacon'ın tümevarım yönteminin tam olarak nasıl işlediğini onun keşif tabloları düşüncesi merkezinde betimleyici bir şekilde ortaya koymaktır. Çalışmada Bacon'ın tümevarım yöntemini özgün kılan noktanın olgusal verileri sistematik bir biçimde ele almayı mümkün kılan keşif tabloları düşüncesi olduğu dile getirilecektir. Çalışma Bacon'ın genel anlamda bilim felsefesi hakkında özelde ise keşif tabloları bağlamındaki düşüncelerinin bilimsel gerçekliği kavrama konusunda iki temel hususta katkı sunduğu sonucuna varmaktadır. Bu hususları şöyle özetleyebiliriz: a) Bilimsel gerçekliği bilimsel alanda yer alan otoritelerin ve bunların inşa ettiği genel uzlaşının dışında kavrayabilme b) bilimsel araştırma sürecinde eldeki mevcut bilimsel verileri, onları olumsuzlayan olgu durumlarına eklemleyerek tahlil etmesi sayesinde bilimsel gerçekliği doğru bir şekilde anlayabilme. Yine bu bağlamda olumsuzlama mantığını esas alması açısından onun tümevarım yönteminin Kovid-19 pandemisi bağlamında güncel bir değeri olabileceği sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Francis Bacon, Tümevarım Yöntemi, Keşif Tabloları, Olumsuzlama, Kovid-19 Pandemisi.

* Arş. Gör., İnönü Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü, musa.azak@inonu.edu.tr, 0000-0001-8839-9623.

Künye: AZAK, Musa (2022). Keşif Tabloları Düşüncesi Bağlamında Francis Bacon'ın Tümevarım Yönteminin İşleyişi, *Dört Öge*, 22, 119-137. http://dergipark.gov.tr/dortoge.

Bacon'ın bilimsel bir araştırma yürütürken eldeki mevcut bilimsel verileri, onlara ters düşen olumsuzlamalarla bir arada değerlendirerek ilerlemeyi ve araştırmayı mukayeseli gözlemlerle derinleştirmeyi teklif eden tümevarım yönteminin, salgın konusunda da bilimsel verileri doğru tahlil etmeye katkıda bulunabileceği anlaşılmaktadır. Böylelikle Kovid-19 pandemisi özelinde onun tümevarım yönteminin güncel bir değeri olduğunu ve bunun yapılacak yeni çalışmalara konu edinilebileceğini ifade edebiliriz.

Kaynakça

Basılı Kaynaklar

Abbott, E. (1885). *Francis Bacon An Account Of His Life and Works.* London: Macmillan And Co.

Anlı, Ö. (2015, Mart). "Yöntemini Arayan Düşünce I -17. Yüzyıl Yöntem Çalışmaları: Francis Bacon-". *Bilim ve Ütopya,* (249), 86-90.

Aristoteles. (1997). *Gökyüzü Üzerine.* Çev. Saffet Babür, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.

Bacon, F. (1902). *Novum Organum.* (J. Devey, Ed.) New York: P. F. Collier & Son.

Bacon, F. (1930). *Of The Advancement Of Learning.* (G. Kitchin, Ed.) Great Britain: J. M. Dent & Sons Ltd.

Bacon, F. (1964). The Masculine Birth of Time or Three Books on the Interpretation of Nature. B. Farrington içinde, *The Philosophy of Francis Bacon An Essay on Its Development from 1603 to 1609 with New Translations of Fundamental Texs* (s. 59-73). Liverpool: Liverpool University Press.

Bacon, F. (2008). *Yeni Atlantis* (1. Baskı b.). Çev. Çiğdem Dürüşken, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Bacon, F. (2015). *Novum Organum.* (1. Baskı b.) Çev. Talip Kabadayı, Ankara: Bilgesu Yayıncılık.

Fraiman, J., Erviti, J., & Mark, J. (2022). "Serious Adverse Events of Special Interest Following mRNA Covid-19 Vaccination in Randomized Trials in Adults". *Vaccine*(40), 5798-5805.

Günter, K. (2021, 11). "COVID-19: Stigmatising The Unvaccinated Is Not Justified". *Lancet, 398*(10314), 1871.

Li, X., Lai, F., & Chua, G. (2022, June). "Myocarditis Following COVID-19 BNT162b2 Vaccination Among Adolescentsin Hong Kong". *JAMA Pediatrics, 176*(6), 612-614.

Oster, M., Shay, D., & Su, J. (2021, August). "Myocarditis Cases Reported After mRNA-Based COVID-19 Vaccination in the US From December 2020 to August 2021". *JAMA, 327*(4), 331-340.

Schauer, J., Buddhe, S., & Gulhane, A. (2022, June). "Persistent Cardiac Magnetic Resonance Imaging Findings in a Cohort of Adolescents with post Coronavirüs Disease 2019 mRNA Vaccine Myopericarditis". *The Journal of Pediatrics, 245*, 233-237.

Subramanian, S., & Kumar, A. (2021). "Increases in COVID 19 are Unrelated to Levels of Vaccination Across 68 Countries and 2947 Counties in The United States". *European Journal of Epidemiology, 36*(12), 1237-1240.

Tan, M., Lounnas, V., Azalbert, X., & Perronne, Christian. (2021). "May Vaccines Select SARS-Cov-2 Variants More Readily Escaping Immunity - An Analysis of Public Data". *Archives of Microbiology & Immunology, 5*(3), 316-324.

Topdemir, H. (1992). "Francis Bacon'ın Bilim Anlayışı". *Felsefe Dünyası, 2*(30), 51-68.

Topdemir, H. (2021). "Francis Bacon ve Yeni Bilimsel Yöntem". *Bilim ve Teknik*, 104-106.

Torun, T. (2021). *Tanrı Krallığından İnsan Krallığına Francis Bacon'ın Felsefe-Bilim Tasavvuru.* Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları.

Wang, R., Chen, J., & Wei, G.-W. (2021). "Mechanisms of SARS-CoV 2 Evolution Revealing Vaccine-Resistant Mutations in Europe and America". *The Journal Of Physical Chemistry Letters, 12*(49), 11850-11857.

Elektronik Kaynaklar

Coma, E., Catala, M., & Mendez-Boo, L. (2022, August 23). "Unravelling The Role of Mandatory Use of Face Masks For The Control of SARS-COV-2 in Schools: A Quasi-Experimental Study Nested in a Population-based Cohort in Catalonia (Spain)". *Archives of Diseases in Childhood*, 1-6.

Klein, J., & Giglioni, G. (2020). Francis Bacon. (E. N. Zalta, Dü.) The Stanford Encyclopedia of Philosophy. 13.10.2022 tarihinde https://plato.stanford.edu/archives/fall2020/entries/francis-bacon/ adresinden alındı

Modern Bilimin Gölgesinde İslâm: Bir Ahmad Dallal Eleştirisi

*Batuhan AKGÜNDÜZ**

Makale Geliş / Recieved: 10.10.2022
Makale Kabul / Accepted: 30.12.2022

Öz

Bu çalışmada Ahmad Dallal'ın gerileme olgusu üzerinden modern bilim ve İslâm arasında kurmaya çalıştığı ilişki eleştirilmekte, bu amaçla modern bilimin niçin Doğu'da değil de Batı'da ortaya çıktığına dair bilim tarihinde ortaya konan iki temel teze, bu tezi savunan birer temsilciyle temas edilmektedir. İlki bilim ve dini uzlaştırma üzerinedir. Bu terkip düşüncesi Aydın Sayılı'nın görüşleri etrafında temellendirilmektedir. İkincisi bilim ve dini ayıran, tefrik tezidir. Bu düşünce, Remzi Demir'in görüşleri etrafında temellendirilmektedir. Bu iki tez ortaya konduktan sonra Ahmad Dallal'ın nerede konumlandığı onun Tarihin Meydan Okuması Karşısında İslam ve Bilim başlıklı çalışması etrafında açıklığa kavuşturulmakta ve dikkatli bakıldığında onun tesadüf ilkesi diyebileceğimiz üçüncü bir yaklaşım geliştirdiği gösterilerek bu ilkenin niteliği ve geçerliliği okuyucunun takdirine sunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ahmad Dallal, Gerileme, Bilim ve Din İlişkisi.

* Arş. Gör., Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü, Bilim Tarihi ve Bilim Felsefesi Anabilim Dalı, batuhan.akgunduz@selcuk.edu.tr, 0000-0002-4019-5776.

Not: İlgili yazar makalenin değerlendirme, hakem ve karar süreçlerinde yer almamış, ilgili süreçler Baş Editör ve yazı kurulu üyesi editörler tarafından yürütülmüştür.

Künye: AKGÜNDÜZ, Batuhan (2022). Modern Bilimin Gölgesinde İslâm: Bir Ahmad Dallal Eleştirisi, *Dört Öge*, 22, 139-151. http://dergipark.gov.tr/dortoge.

Sonuç

Dallal'ın ortaya koyduğu *tesadüf ilkesi*ne dair çeşitli sorular sorulabilir. Her şeyden önce, bilimsel aktiviteler karşısındaki gerileme, İslâm Kültürü'ne mal edilemiyorsa, 8. Yüzyılın ortalarında başlayan -ve Dallal'ın özellikle tıp ve astronomi disiplinleri bağlamında üzerinde durduğu- bilimsel *ilerleme*yi İslâm Kültürü'ne mal etmek bir çelişki yaratmamakta mıdır? Gerileme olgusu, hiç şüphesiz, Dallal'ın sözüne ettiği gibi sosyal, politik ve iktisadî yapı ve kurumlar üzerinden kapsamlı bir biçimde ele alınmalıdır. Ancak burada karşımıza çıkan sorun şudur: Bu yapılar, İslâm Kültürü'nden bağımsız nasıl incelenebilecektir?

Öte yandan, Dallal'ın gerileme ve ilerleme bağlamında yaptığı tarih okumaları da tartışmalı gözükmektedir. Nitekim Dallal, Orta Çağ İslâm Kültürü'nde büyük oranda Türklerin varlığını görmezden gelmektedir. İslâm Dünyası'nın modern bilimi benimsemesine dair Darwinizm ve Kopernik Astronomisi üzerinden zayıf olarak değerlendirilebilecek örnekler veren Dallal, yüzeysel bir tarih okumasıyla Pîrî Reis, Takiyüddîn ve Kâtip Çelebi gibi bu hususta verilebilecek zorunlu örnekleri görmezden gelmiştir. Dallal'ın bilimin İslâm coğrafyasından yeniden doğmasına dair tasavvurunu, Arap-İslâm ideolojisi yüklü bir tarih okumasıyla temellendirebileceğini düşünmek oldukça iyi niyetli olacaktır. Nitekim İslâm Dünyası'nı bilimle tanıştıran gerek coğrafi, gerek iktisadî, gerekse de siyasî koşullar gereği Türkler olmuşlardır ve bu gerçeği görmezden gelen bir tarih okumasının varacağı nokta, ne yazık ki bir spekülasyondan öteye geçmeyecektir.

Neticede, gerileme olgusunu, ideoloji yüklü bir bakışla tarihin zorunlu beliriminin rastlantısal ortaya çıkışı altında açıklamak zorlama bir tarih yazıcılığından başka bir şey olmasa gerekir. Bu denli *tarihe meydan okumak* tarih-dışı, spekülatif bir söylem geliştirme çabasından öteye gitmeyecektir.

Kaynakça

Applebaum, W. (ed.) (2000). *Encyclopedia of the Scientific Revolution: From Copernicus to Newton*. New York: Garland Publishing, Inc.

Dallal, A. (2020). *Tarihin Meydan Okuması Karşısında İslam ve Bilim*. Çev. Serap Turgut Umut, İstanbul: Küre Yayınları.

Demir, R. (2014). *Osmanlılarda Bilimsel Düşüncenin Yapısı*. Ankara: Epos Yayınları.

Demir, R. (2015). *Nerede Hata Yaptık? Doğuda Bilimin Gerileyişinin Harici ve Dahili Nedenleri Üzerine Bir Tartışma.* Antalya: Lotus Yayınevi.

Demir, R. (2016). *Bilim ve Felsefe*. Lotus Yayınevi: Antalya.

Demir, R. (2020). *Osmanlı Epistemesini Anlamak: Çatışma Kuramı*. İstanbul: Muhayyel Yayıncılık.

Dosay Gökdoğan, M. vd. (2001). *Bilim Tarihi Kılavuzu: Buluşlar ve Yapıtlar*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Gower, B. (2002). *Scientific Method: An Historical and Philosophical Introduction.* London: Routledge.

Huff, T. E. (2022). *Erken Modern Bilimin Doğuşu ve Yükselişi: İslâm Dünyası, Çin ve Batı*. Çev. Melek Dosay Gökdoğan vd., İstanbul: Runik Kitap.

Losee, J. (2012). *Bilim Felsefesine Tarihsel Bir Giriş*. Çev. Elif Derviş, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.

Salgar, E. (2018). *Bilimsel Devrim: Modern Bilimin Oluşumu*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Salgar, E. (2022). "Atomcu Felsefe ve Modern Bilim", *Kilikya Felsefe Dergisi*, sayı: 2, s. 102-121.

Sayılı, A. (1958). "Islam and The Rise of Seventeenth Century Science", *Belleten*, vol. XXII no. 87, s. 353-368.

Sayılı, A. (1963). "Ortaçağ İslam Dünyasında İlmi Çalışma Temposundaki Ağırlaşmanın Bazı Temel Sebepleri (Avrupa ile Mukayese)" *Araştırma I*, 5-69. s. 5-69.

Sayılı, A. (2015). *Orta Çağ Bilim ve Tefekküründe Türklerin Yeri*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.

Sayılı, A. (2016). *The Observatory in Islam and Its Place in The General History of The Observatory*, Ed. Remzi Demir ve İnan Kalaycıoğulları, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.

Tekeli, S. vd. (2021). *Bilim Tarihine Giriş*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Wootton, D. (2016). *Bilimin İcadı: Bilim Devrimi'nin Yeni Bir Tarihi*. Çev. Nurettin Elhüseyni, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

GRAFİK ÖRGÜTLEYİCİLER EL KİTABI

Yazma Becerisi Etkinlikleri

Dr. Ömer Faruk Tavşanlı - Dr. Abdullah Kaldırım

nobel

GRAFİK ÖRGÜTLEYİCİLER EL KİTABI - Yazma Becerisi Etkinlikleri
Dr. Ömer Faruk Tavşanlı - Dr. Abdullah Kaldırım

Yayın No.: 4916
Eğitim No.: 1017
ISBN: 978-625-397-418-3
E-ISBN: 978-625-397-417-6
Basım Sayısı: 1. Basım, Eylül 2023

© Copyright 2023, NOBEL AKADEMİK YAYINCILIK EĞİTİM DANIŞMANLIK TİC. LTD. ŞTİ. SERTİFİKA NO.: 40340
Bu baskının bütün hakları Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.ne aittir.
Yayınevinin yazılı izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik
ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.
Nobel Akademik Yayıncılık, 2011 yılından beri "tanınmış uluslararası yayınevi" statüsündedir.

Genel Yayın Yönetmeni: Nevzat Argun -nargun@nobelyayin.com-
Genel Yayın Koordinatörü: Gülfem Dursun -gulfem@nobelyayin.com-

Sayfa Tasarım: Öğr. Gör. Vedat Şeker
Kapak Tasarım: Öğr. Gör. Vedat Şeker
Görsel Tasarım Uzmanı: Mehtap Yürümez -mehtap@nobelyayin.com-

Kütüphane Bilgi Kartı

Tavşanlı, Ömer Faruk., Kaldırım, Abdullah.
GRAFİK ÖRGÜTLEYİCİLER EL KİTABI - Yazma Becerisi Etkinlikleri / Ömer Faruk Tavşanlı - Abdullah Kaldırım
1. Basım, 190 s., 19,5x27,5 cm. Kaynakça var, dizin yok.
ISBN: 978-625-397-418-3
E-ISBN: 978-625-397-417-6
1. Grafik Örgütleyiciler 2. Yazma Öğretimi

Genel Dağıtım

ATLAS AKADEMİK BASIM YAYIN DAĞITIM TİC. LTD. ŞTİ.
Adres: Bahçekapı Mh. 2465 Sk. Oto Sanayi Sitesi No:7 Bodrum Kat, Şaşmaz/ANKARA
Telefon: +90 312 278 50 77 - **Faks:** 0 312 278 21 65
Sipariş: siparis@nobelyayin.com- **E-Satış:** www.nobelkitap.com - esatis@nobelkitap.com
www.atlaskitap.com - info@atlaskitap.com

Dağıtım ve Satış Noktaları: Alfa, Kırmızı Kedi, Arkadaş, D&R, Dost, Kika, Kitapsan, Nezih, Odak,
Pandora, Prefix, Remzi Kitabevleri, Yeryüzü Dağıtım

Baskı ve Cilt: Meteksan Matbaacılık ve Teknik Sanayi Tic. Anonim Şirketi / Sertifika No.: 46519
Beytepe Köy Yolu No.: 3 06800 Bilkent-Çankaya/ANKARA

İÇİNDEKİLER

YAZMA KONUSUNU BELİRLEME

14 5'ten 1'e
18 Bu Konu; Çünkü...
22 Hangisini Yazmalıyım?
26 Konu Ağacı
30 Konularım ve Bildiklerim

1. BÖLÜM

YAZMA AMACINI BELİRLEME

36 3 Soruda Amacım
40 Soru ve Cevap
44 İKA (İhtiyaç-Kazanç-Anlam)
48 Yazıyorum, Çünkü...
52 AMAÇ (Amaç-Muhatap-Anlam-Çaba)

2. BÖLÜM

ÖN BİLGİLERİ ORTAYA ÇIKARMA

58 Harflere Göre Bildiklerim
62 Neler Biliyorum?
66 3 B
70 Bilerek Daha Güçlüyüm
74 Bildiklerimi Açıklıyorum

3. BÖLÜM

YAZMA ÖNCESİ ARAŞTIRMA

80 Not Defterim
84 Hadi Tartışalım
88 Problemler ve Çözümler
92 Röportaj
96 5 Duyu

4. BÖLÜM

5. BÖLÜM

YAZIYI PLANLAMA

Yazı Sıram **102**
Detaylar ve Kelimeler **106**
Yazımın İlişkileri **110**
Çizerek Planlıyorum **114**
Yazacaklarımın Listesi **118**

6. BÖLÜM

YAZIYI GÖZDEN GEÇİRME

Arkadaşım İnceliyor **124**
Yazar Kontrol Listesi **128**
Hikaye Haritam **132**
Gözden Geçirme Tablom **136**
Yazma Sürecim **140**

7. BÖLÜM

YAZIYI ÖZETLEME

Yazdıklarım Üzerine Notlar **146**
Yazımın Ana ve Yan Fikirleri **150**
Çizerek Özetliyorum **154**
Özetle ve Gözden Geçir **158**
Sorular ve Cevaplar **162**

8. BÖLÜM

YAZIYI MODELLEME

Yazımdaki Fikirler **168**
Yazımda Anlattıklarım **172**
Yazımdaki Karakteri Modelliyorum **176**
İşte Yazım **180**
Sebep-Sonuç **184**

Kaynakça

Alvermann, D. E., & Boothby, P. R. (1986). Children's transfer of graphic organizer instruction. Reading Psychology: An International Quarterly, 7(2), 87-100.

Ausubel, D. (1963). The psychology of meaningful verbal learning. New York: Grune & Stratton.

Barratt-Pugh, C., Ruscoe, A., & Fellowes, J. (2021). Motivation to write: Conversations with emergent writers. Early Childhood Education Journal, 49(2), 223-234.

Bayat, N. (2007). Ön örgütleyicilerin şiirsel imgelerin anlamlandırılması üzerindeki etkililiği. Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri, 7, 1147-1154.

Bazerman, C. (2009). Genre and cognitive development: Beyond writing to learn. In C. Bazerman, A. Bonini, & D. Figueiredo (Eds.), Genre in a changing world (pp. 127–138). Parlor Press. http://dx.doi.org/10.4000/pratiques.1419

Baxendell, B. W. (2003). Consistent, coherent, creative: The 3 C's of graphic organizers. Teaching Exceptional Children, 35(3), 46-55.

Bean, J. C., & Melzer, D. (2021). Engaging ideas: The professor's guide to integrating writing, critical thinking, and active learning in the classroom. John Wiley & Sons.

Boykin, A., Evmenova, A. S., Regan, K., & Mastropieri, M. (2019). The impact of a computer-based graphic organizer with embedded self-regulated learning strategies on the argumentative writing of students in inclusive cross-curricula settings. Computers & Education, 137, 78-90.

Bromley, K. (2015). From drawing to digital creations: graphic organizers in the classroom. In Handbook of Research on Teaching Literacy Through the Communicative and Visual Arts, Volume II (pp. 451-456). Routledge.

Bruning, R., & Horn, C. (2000). Developing motivation to write. Educational Psychologist, 35(1), 25–37. https://doi.org/10.1207/S15326985EP3501_4

Calkins, L. M. (1986). The art of teaching writing. Portsmouth, NH; Heinemann.

Darch, C., & Eaves, R. C. (1986). Visual displays to increase comprehension of high school learning disabled students. The Journal of Special Education, 20(3), 309-318.

Delrose, L. N. (2011). Investigating the use of graphic organizers for writing. (Master's thesis, Louisiana State University and Agricultural and Mechanical College, Baton Rouge, LA). Retrieved from http://digitalcommons.lsu.edu/gradschool_theses/2537

Egan, M. (1999). Reflections on effective use of graphic organizers. Journal of Adolescent & Adult Literacy, 42(8), 641-645.

Emig, J. (1971). The composing processes of twelfth graders (Research report No. 13). Urbana, IL: National Council of Teachers of English.

Flowers, L., & Hayes, J. R. (1981). A cognitive process theory of writing. College Composition and Communication, 32(4), 928-950. https://doi.org/10.2307/356600

Graham, S., Harris, K. R., & Mason, L. (2005). Improving the writing performance, knowledge, and self-efficacy of struggling young writers: The effects of self-regulated strategy development. Contemporary educational psychology, 30(2), 207-241. https://doi.org/10.1016/j.cedpsych.2004.08.001

Graham, S., McKeown, D., Kiuhara, S., & Harris, K. R. (2012). A meta-analysis of writing instruction for students in the elementary grades. Journal of Educational Psychology, 104(4), 879–896. https://doi.org/10.1037/a0029185

Graham, S. (2018). A revised writer (s)-within-community model of writing. Educational Psychologist, 53(4), 258-279. https://doi.org/10.1080/00461520.2018.1481406

Graham, S., Liu, X., Aitken, A., Ng, C., Bartlett, B., Harris, K. R., & Holzapfel, J. (2018). Effectiveness of literacy programs balancing reading and writing instruction: A meta analysis. Reading Research Quarterly, 53(3), 279-304. https://doi.org//10.1002/rrq.194

Graham, S. (2019). Writers in community model: 15 recommendations for future research in using writing to promote science learning. In V. Prain & B. Hand (Eds.), Theorizing the future of science education research (pp. 43-60). Springer.

Graham, S., Tavsanli, O. F., & Kaldirim, A. (2022). Improving writing skills of students in turkey: A meta-analysis of writing interventions. Educational Psychology Review, 34(2), 889-934.

Graves, D. (1983). Writing: Teachers and children at work. Heinemann.

Hach, G. (2004). Effects of a narrative instructional strategy on knowledge acquisition and retention from a nutrititioneducation video. Unpublished doctoral dissertation, The University of Florida, Florida.

Hughes, C. A., Maccini, P., & Gagnon, J. C. (2003). Interventions that positively impact the performance of students with learning disabilities in secondary general education classes. Learning Disabilities, 12(3), 101-111.

Institute for the Advancement of Research in Education. (2003). Graphic organizers: A review of scientifically based research. http://www.inspiration.com/sites/default/files/documents/Detailed-Summary.pdf adresinden erişildi.

Kaldırım, A., & Tavşanlı, Ö.F. (2020). Grafik Örgütleyicilerin Türkçe Eğitiminde Kullanımını Konu Edinen Araştırmaların İncelenmesi: Bir Tematik Analiz. Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 33(3), 839-873.

Kansızoğlu, H. B. (2017). Grafik örgütleyicilerin dil öğretme ve öğrenme alanlarındaki başarıya etkisi: bir meta analiz çalışması. Eğitim ve Bilim, 42(191), 139-164.

Lee, S. M. (2014). The relationships between higher order thinking skills, cognitive density, and social presence in online learning. The Internet and Higher Education, 21, 41-52. https://doi.org/10.1016/j.iheduc.2013.12.002

Lubin, J., & Sewak, M., (2007). Enhancing learning through the use of graphic organizers: A Review of the literature. Lynchburg College Online Journal of Special Education, 2, 1-37.

McKnight, K. S. (2010). The teacher's big book of graphic organizers: 100 reproducible organizers that help kids with reading, writing, and the content areas. John Wiley & Sons.

MEB (2005). Türkçe dersi öğretim programı (İlkokul ve ortaokul 1-8. Sınıflar. Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı Talim Terbiye Kurulu Başkanlığı.

MEB. (2019). Türkçe dersi (1-8. Sınıflar) öğretim programı. Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı Talim Terbiye Kurulu Başkanlığı.

Nauman, A. D. (2007). Writing in the primary grades: Tapping young children's enthusiasm to help them become good writers. Illinois Reading Council Journal, 35(4), 16–28.

OECD (2016). PISA 2015 Assessment and analytical framework: Science, reading, mathematic and financial literacy. OECD.

Powell, A. B. (1997). Capturing, examining, and responding to mathematical thinking through writing. The Clearing House, 71(1), 21-25. https://doi.org/10.1080/00098659709599317

Regan, K., Evmenova, A. S., Good, K., Legget, A., Ahn, S. Y., Gafurov, B., & Mastropieri, M. (2018). Persuasive writing with mobile-based graphic organizers in inclusive classrooms across the curriculum. Journal of Special Education Technology, 33(1), 3-14.

Rosenblatt, L. (2018). The transactional theory of reading and writing. In M.R. Ruddell & H. Singer (Eds.), Theoretical models and processes of reading (7th ed). International Reading Association.

Tavşanlı, Ö.F. & Seban, D. (2015). Grafik Örgütleyicilerin İlköğretim 4.sınıf Öğrencilerinin Bilgilendirici Metinleri Özetleme Başarıları Üzerine Etkisi. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (43), 85-93.

Tavşanlı, Ö. F. (2018). İlkokul öğrencileri ne yazar?: İlkokul öğrencilerinin yazılı anlatımlarında metin türü, konu ve içerik tercihlerinin incelenmesi. Ana Dili Eğitimi Dergisi, 6(1), 32-47.

Tavşanlı, Ö. F., Bilgin, A., Yıldırım, K., Rasinski, T., & Tschantz, B. (2021). The effect of a PBWMIP on writing success and attitude toward writing. Reading & writing quarterly, 37(5), 425-443.

Tavşanlı, Ö.F., & Kara, Ü.E. (2021). The Effect of a Peer and Self-Assessment-Based Editorial Study on Students' Ability to Follow Spelling Rules and Use Punctuation Marks Correctly. Participatory Educational Research, 8(3), 268-284.

Tavşanlı, O. F., & Kara, Ü. E. (2022). Developing the Draft Papers of Primary School Fourth-Grade Students Through Review and Feedback-Based Editorial Study. Journal of Hasan Ali Yücel Faculty of Education/ Hasan Ali Yücel Egitim Fakültesi Dergisi (HAYEF), 19(2), 93-100.

Tompkins, G., Campbell, R., Green, D., & Smith, C. (2014). Literacy for the 21st century. Pearson Australia.

Vitanofa, A., & Anwar, K. (2018). The Effect of flipped learning through graphic organizers toward writing skill at MAN 2 Gresik. Journal of English Teaching, Literature, and Applied Linguistics, 1(2), 37-49.

Wei, L., Firetto, C. M., Murphy, P. K., Li, M., Greene, J. A., & Croninger, R. M. (2019). Facilitating fourth-grade students' written argumentation: The use of an argumentation graphic organizer. The Journal of Educational Research, 112(5), 627-639.

ÇALIŞMA HAYATINDA SANAL KAYTARMA

Öğr. Gör. Berkin Hanaylı - Doç. Dr. Güler Tozkoparan

nobel

ÇALIŞMA HAYATINDA SANAL KAYTARMA

Öğr. Gör. Berkin Hanaylı - Doç. Dr. Güler Tozkoparan

Yayın No.: 4627
Beşeri Bilimler No.: 479
ISBN: 978-625-427-836-5
E-ISBN: 978-625-427-834-1
Basım Sayısı: 1. Basım, Aralık 2022

© Copyright 2022, NOBEL AKADEMİK YAYINCILIK EĞİTİM DANIŞMANLIK TİC. LTD. ŞTİ. SERTİFİKA NO.: 40340
Bu baskının bütün hakları Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.ne aittir.
Yayınevinin yazılı izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik
ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.

Nobel Akademik Yayıncılık, 2011 yılından beri "tanınmış uluslararası yayınevi" statüsündedir.

Genel Yayın Yönetmeni: Nevzat Argun -nargun@nobelyayin.com-
Genel Yayın Koordinatörü: Gülfem Dursun -gulfem@nobelyayin.com-

Sayfa Tasarım: Tarkan Kara -erdal@nobelyayin.com-
Redaksiyon: Bahar Yanbolulu -baharyanbolulu@nobelyayin.com-
Kapak Tasarım: Mervin Selda Adal -mervin@nobelyayin.com-
Görsel Tasarım Uzmanı: Mehtap Bayraktar Asiltürk -mehtap@nobelyayin.com-

Kütüphane Bilgi Kartı

Hanaylı, Berkin., Tozkoparan, Güler.
Çalışma Hayatında Sanal Kaytarma / Berkin Hanaylı, Güler Tozkoparan
1. Basım, VIII + 158 s., 13,5x21,5 cm. Kaynakça var, dizin yok.
ISBN: 978-625-427-836-5
E-ISBN: 978-625-427-834-1
1. Çalışma Hayatı 2. Sanal Kaytarma

Genel Dağıtım

ATLAS AKADEMİK BASIM YAYIN DAĞITIM TİC. LTD. ŞTİ.
Adres: Bahçekapı Mh. 2465 Sk. Oto Sanayi Sitesi No.:7 Bodrum Kat, Şaşmaz/ANKARA
Telefon: +90 312 278 50 77 - **Faks:** 0 312 278 21 65
Sipariş: siparis@nobelyayin.com- **E-Satış:** www.nobelkitap.com - esatis@nobelkitap.com
www.atlaskitap.com - info@atlaskitap.com

Dağıtım ve Satış Noktaları: Alfa, Kırmızı Kedi, Arkadaş, D&R, Dost, Kika, Kitapsan,
Nezih, Odak, Pandora, Prefix, Remzi

Baskı ve Cilt: Meteksan Matbaacılık ve Teknik Sanayi Tic. Anonim Şirketi / Sertifika No.: 46519
Beytepe Köy Yolu No.: 3 06800 Bilkent-Çankaya/ANKARA

İÇİNDEKİLER

Ön Söz vii

GİRİŞ 1

Bölüm 1
ÜRETKENLİK KARŞITI İŞ DAVRANIŞLARI

1.1. Üretkenlik Karşıtı İş Davranışlarının Tanımı 7
1.2. Üretkenlik Karşıtı İş Davranışlarının Boyutları 10
1.3. Üretkenlik Karşıtı İş Davranışı Türü Olarak Sanal Kaytarma 19

Bölüm 2
SANAL KAYTARMA

2.1. Sanal Kaytarma Kavramının Tanımı 25
2.2. Sanal Kaytarma Teorileri 32
2.3. Yöneticilerin Perspektifinden Sanal Kaytarma 41
2.4. Çalışanların Perspektifinden Sanal Kaytarma 44
2.5. Sanal Kaytarma Davranışlarının Sınıflandırılması 46
2.5.1. Geliştirme Davranışı 46
2.5.2. Yenilenme Davranışı 47
2.5.3. Sapkın Davranış 47
2.5.4. Bağımlılık Davranışı 47
2.6. Sanal Kaytarma Davranışına Neden Olan Etkenler 53
2.6.1. Örgütsel Etkenler 54
2.6.1.1. Örgüt Politikaları 54
2.6.1.2. İnternet Politikası 54
2.6.1.3. İş Yerinde Kendi Bilgisayarını Kullan Politikası 55
2.6.1.4. İş Dünyasında Yeni Çalışma Tarzı Politikası: Esnek Çalışma Saati 56
2.6.1.5. Kişisel İnternet Kullanımı Kurallarının Belirliliği 56
2.6.2. İş ile İlgili Etkenler 58
2.6.2.1. İşle İlgili Talep ve Kaynaklar 58
2.6.2.2. İş Yükü 60
2.6.2.3. İş ve Özel Yaşam Dengesi 61

2.6.3. Kişisel Etkenler 62
2.6.3.1. Kişilik Özellikleri 62
2.6.3.2. Tükenmişlik 66
2.6.3.3. Psikolojik Bağımlılık 67
2.6.3.4. Psikolojik Direnç 68
2.6.3.5. Kişisel Ahlaki Normlar 68
2.6.3.6. Görev Süresi 69
2.6.3.7. Görev Pozisyonu 71
2.6.3.8. Kişinin Sanal Kaytarmaya İlişkin Tutumu 71
2.7. Uzaktan Çalışma ve Sanal Kaytarma 74
2.8. Sanal Kaytarma Davranışlarının Hukuki Sonuçları 77

Bölüm 3

SANAL KAYTARMA YÖNETİMİ

3.1. Sanal Kaytarma Yönetimi 87
3.2. İnsan Kaynakları Yönetimi ve Sanal Kaytarma 110
3.3. Sanal Kaytarma ile İlgili Yürütülen Çalışmalardan Örnekler 114
3.3.1. Sanal Kaytarma ile İlgili Yurt İçinde Yapılan Araştırmalar 114
3.3.2. Sanal Kaytarma ile İlgili Yurt Dışında Yapılan Araştırmalar 123

SON SÖZ 133

KAYNAKÇA 135

KAYNAKÇA

Aboujaoude E. (2010). Problematic Internet Use: An Overview. *World Psychiatry: Official Journal of the World Psychiatric Association (WPA)*, *9* (2): 85-90.

Afacan, Fındıklı, M. (2016). Sanal Kaytarma ve İş Performansı İlişkisi: Sağlık ve Tekstil Sektörü Çalışanlarının Karşılaştırılması, *International Journal of Social Inquiry Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9 (1), s. 33-62.

Al-Khaldi, M. A. ve Wallace, R. S. O. (1999). The influence of attitudes on personal computer utilization among knowledge workers: *The Case of Saudi Arabia. Information and Management*, 36, 185-204.

Ajzen, I. (1991). The Theory of Planned Behavior. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 50 (2): 179-211.

Akca, A. (2013). *Okul Yöneticilerinin İş Dışı İnternet Kulanım (Siber Aylaklık) Davranışlarının İncelenmesi*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, S.B.E., İstanbul.

Akın, A., Ulukök, E. ve Arar, T. (2017). İş-Yaşam Dengesi: Türkiye'de Yapılan Çalışmalara Yönelik Teorik Bir İnceleme. Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 19 (1), 113-124.

Al-Shuaibi, I., Sai'd, A. ve Subramaniam, C. (2014). The Mediating Influence of Job Satisfaction on The Relationship Between HR Practices and Cyberdeviance. Journal of Marketing & Management, 5 (1).

Alder, G. S., Noel, T. W. ve Ambrose, M. L. (2006). Clarifying The Effects of Internet Monitoring on Job Attitudes: The Mediating Role of Employee Trust. *Information & Management*, 43(7): 894-903.

Allen, J. (2010). Social Media at the Workplace. Enterprise/Salt Lake City.s. 10.

Alshuaibi, A., Shamsudin, F. M. ve Subramaniam, C. (2013). Do Human Resource Management Practices Matter in Reducing Cyberloafing at Work: Evidence from Jordan. Journal of WEI Business and Economics, 2 (2), 1-11.

Amarat, A. G. M., Durmuş, A., Şahin, H. ve Güleryüz, M. (2017). Kuşaklar Arasındaki Sanal Kaytarma Davranışlarının Belirlenmesi. *1. International 11. Health and Hospital Administration Conference Kitabı*, 93-99.

American Management Association (2007). Electronic Monitoring and Surveillance Survey. *AMA/ePolicy Institute Research* https://www.amanet.org/articles/the-latest-on-workplace-monitoring-and-surveillance. Erişim Tarihi: 12.03.2019.

Anandarajan, M. ve Simmers, C. A. (2004). Constructive and Dysfunctional Personal Web Usage in the Workplace: Mapping Employee Attitudes. *In Personal Web Usage in the Workplace: A Guide to Effective Human Resources Management* (pp. 1-27). IGI Global.

Anandarajan, M., Devine, P. ve Simmers, C. A. (2004). A Multidimensional Sealing Approach to Personal Web Usage in the Workplace. *Personal Web Usage in the Workplace: A Guide to Effective Human Resources Management* (pp. 61-79). IGI Global.

Anandarajan, M., Simmers, C. A. ve D'ovidio, R. (2011). Exploring the Underlying Structure of Personal Web Usage in the Workplace. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking,* 14(10): 577-583.

Anderson, C., John, O. P., Keltner, D. ve Kring, A. M. (2001). Who Attains Social Status? Effects of Personality and Physical Attractiveness in Social Groups. *Journal of Personality and Social Psychology*, 81 (1): 116-132.

Andersson, L. M. ve Pearson, C. M. (1999). Tit For Tat? The Spiraling Effect of İncivility in the Workplace. *Academy of Management Review*, 24 (3): 452-471.

Andreassen, C. S., Torsheim, T. ve Pallesen, S. (2014a). Use of Online Social Network Sites for Personal Purposes at Work: Does it Impair Self-Reported Performance? *Comprehensive Psychology*, *3*. https://doi.org/10.2466/01.21.CP.3.18

Andreassen, C. S., Torsheim, T. ve Pallesen, S. (2014b), Predictors of Use of Social Network Sites at Work-A Specific Type of Cyberloafing, *Journal of Computer-Mediated Communication*, Volume 19, Issue 4, 1 July 2014, Pg. 906-921.

Arman, A. ve Ören, T. Ş. (2021). Yiyecek İçecek İşletmeleri Çalışanlarında Sanal Kaytarma ve Nomofobi İlişkisi Üzerine. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, *9*(3), 2228-2258.

Arthur, J. B. (2011). Do HR System Characteristics Affect The Frequency of Interpersonal Deviance in Organizations? The Role of Team Autonomy and Internal Labor Market Practices. Industrial Relations, 50 (1), 30-56.

Aquino, K., Galperin, B. L. ve Bennett, R. J. (2004). Social Status and Aggressiveness as Moderators of the Relationship Between Interactional Justice and Workplace Deviance. *Journal of Applied Social Psychology*. 34 (5): 1001-1029.

Bakker, A. B., Demerouti, E. ve Verbeke, W. (2004). Using the Job Demands-Resources Model to Predict Burnout and Performance. *Human Resource Management*, 43(1): 83-104.

Baron, R. A. ve Neuman, J. H. (1996). Workplace Violence and Workplace Aggression: Evidence on Their Relative Frequency and Potential Causes. *Aggressive Behavior: Official Journal of the International Society for Research on Aggression*, 22(3): 161-173.

Baumeister, R. F., Muraven, M. ve Tice, D. M. (2000). Ego Depletion: A Resource Model of Volition, Self-regulation, and Controlled Processing. *Social Cognition, 18*(2), 130-150.

Belanger, F. ve Van Slyke, C. (2002). Abuse or Learning? *Communications of the ACM*, *45*(1): 64-65.

Bellman, S., Lohse, G. L. ve Johnson, J. E. (1999). Predictions of Online Buying Behavior. Communications of the ACM, 42(12): 32-38.

Berger, C. R. ve Calabrese, R. J. (1974). Some Explorations in Initial Interaction and Beyond: Toward a Developmental Theory of Interpersonal Communication. *Human Communication Research*, *1*(2): 99-112.

Beugre, C. D. ve Kim, D. (2006). Cyberloafing: Vice or Virtue?. *Emerging Trends and Challenges in Information Technology Management*, *1*(2): 834-835.

Betts, Teresa ve Setterstrom, Andrew ve Pearson, J. ve Totty, Stephanie. (2014). Explaining Cyberloafing through a Theoretical Integration of Theory of Interpersonal Behavior and Theory of Organizational Justice. Journal of Organizational and End User Computing. 26. 23-42. 10.4018/joeuc.2014100102.

Bies, R. J., Tripp, T. M. ve Kramer, R. M. (1997). At the Breaking Point: Cognitive and Social Dynamics of Revenge in Organizations. *Antisocial Behavior in Organizations* (pp.18-36) Editors R.A. Giacalone and J. Greenberg. London: SAGE.

Blanchard, A. L. ve Henle, C. A. (2008). Correlates of Different Forms of Cyberloafing: The Role of Norms and External Locus of Control. *Computers in Human Behavior*, 24(3): 1067-1084.

Blau, Gary, Yang, Yang ve Ward-Cook, Kory. (2006). Testing a measure of cyberloafing. *Journal of Allied Health*. 35. 9-17.

Block, W. (2001). Cyberslacking, Business Ethics and Managerial Economics. *Journal of Business Ethics*, 33(3): 225-231.

Bock, G. W. ve Ho, S. L. (2009). Non-Work Related Computing (NWRC). *Communications of the ACM*, 52(4), 124-128.

Bono, J. E., Boles, T. L., Judge, T. A. ve Lauver, K. J. (2002). The Role of Personality in Task and Relationship Conflict. *Journal of Personality*, 70(3): 311-344.

Bortolani, E. ve Favretto, G. (2009). *Organizational Aspects of Cyberloafing*. Encyclopedia of Information Science and Technology (2nd ed., pp. 2923-2928). Hershey, PA: IGI Global.

Bradac, J. J. (2001). Theory Comparison: Uncertainty Reduction, Problematic Integration, Uncertainty Management, and Other Curious Constructs. *Journal of Communication*, *51*(3): 456-476.

Bridegan, G. L. (2008). Take a Break from WMDs. *ISHN*, 42(2): 50-57.

Buyruk Akbaba, Ayşe Nur (2019). Sanal Kaytarmanın Verimliliğe ve Maliyete Etkisi: Bir Uygulama. *Verimlilik Dergisi,* (3), 161-179.

Caplan, S. E. (2002). Problematic Internet Use and Psychosocial Well-Being: Development of a Theory Based Cognitive–Behavioral Measurement Instrument. *Computers in Human Behavior*, *18*(5): 553-575.

Carlson, D. S., Kacmar, K. M. ve Williams, L. J. (2000). Construction and Initial Validation of a Multidimensional Measure of Work–Family Conflict. *Journal of Vocational Behaviour*, 56(2): 249-276.

Chang, H. S. ve Jung, D. H. (2015). A Study on the Relationship Between Cyberloafing Characteristic and Cognitive Dissonance. *Journal of The Korea Society of Computer and Information*, 20 (9), 73-80.

Chen, Jengchung V. ve Charlie C., Chen, Hsiao-Han Yang (2008),"An Empirical Evaluation of Key Factors Contributing to Internet Abuse in the Workplace", *Industrial Management and Data Systems*, Vol.108, No.1, pp. 87-106.

Cheng, L., Li, W., Zhai, Q., ve Smyth, R. (2014). Understanding Personal Use of the Internet at Work: An Integrated Model of Neutralization Techniques and General Deterrence Theory. Computers in Human Behavior, 38, 220-228.

Cherry K. (2021). What Is Ego Depletion? https://www.verywellmind.com/ego-depletion-4175496

Çetin, A. ve Şentürk, M. (2016). "Bilgi Paylaşma Davranışının Planlı Davranış Teorisi ve Sosyal Değişim Teorisi Bağlamında İncelenmesi: Dermatologlar Üzerine Ampirik Bir Araştırma". Ege Akademik Bakış, 16(2): 241-256.

Coker, B. L. S. (2011). Freedom to Surf: The Positive Effects of Workplace Internet Leisure Browsing. *New Technology, Work and Employment*. 26 (3): 238-247.

Conner, M. ve Armitage, C. J. (1998). Extending the Theory of Planned Behavior: A Review and Avenues for Further Research. *Journal of Applied Social Psychology*. 28(15): 1429-1464.

Cooper, C. A., Golden, L. ve Socha, A. (2013). The Big Five Personality Factors and Mass Politics. *Journal of Applied Social Psychology*, *43*(1): 68-82.

Corgnet, B., Hernan-Gonzalez, R. ve McCarter, M. W. (2015). The Role of the Decision-Making Regime on Cooperation in a Workgroup Social Dilemma: *An Examination of Cyberloafing*, 6, 588- 603.

Costa Jr, P. T. ve McCrae, R. R. (1987). Neuroticism, Somatic Complaints, and Disease: Is the Bark Worse Than The Bite? *Journal of Personality*, 55(2): 299-316.

Çavuşoğlu, S. ve Palamutçuoğlu, B. T. (2017). İş Tatmininin Sanal Kaytarma Üzerindeki Etkisi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9 (19) , 430-444 .

Çivilidağ, A. ve Durmaz, Ş. (2022). Üniversite İdari Personeli Üzerinde İş Stresi, Sanal Kaytarma ve Örgütsel Adaletin İncelenmesi, *International Journal of Eurasia Social Sciences* (*IJOESS),* 13(49), 823-846.

Çolak, M. ve Çetin, C.(2021). Loneliness and Cyberloafing in the Time of COVID-19: A Psychological Perspective. International Journal of Contemporary Management,57(1) 15-27.

D'Arcy, J., Hovav, A. ve Galletta, D. (2009), "User Awareness of Security Countermeasures and Its Impact on Information Systems Misuse: a Deterrence Approach", *Information Systems Research*, Vol. 20, pp. 79-98.

Darley, J. M. (2001). Citizens' Sense of Justice and the Legal System. *Current Directions in Psychological Science*, *10*(1): 10-13.

Delery, J. E., ve Doty, D. H. (1996). Modes of Theorizing in Strategic Human Resource Management: Tests of Universalistic, Contingency, and Configurational Performance Predictions. Academy of Management Journal, 39(4), 802-835.

Di Martino, V. ve Wirth, L. (1990). Telework: A New Way of Working and Living. International Labour Review, 129(5), 529-554.

Drouvelis, M. ve Nosenzo, D. (2013). Group Identity and Leading-by-example. Journal of Economic Psychology, 39, 414-425. doi:10.1016/j.joep.2013.06.005.

Dunn, W. S., Mount, M. K., Barrick, M. R. ve Ones, D. S. (1995). Relative Importance of Personality and General Mental Ability in Managers' Judgments of Applicant Qualifications. *Journal of Applied Psychology*, 80(4): 500-509.

Eastin, M. S., Glynn, C. J. ve Griffiths, R. P. (2007). Psychology of Communication Technology Use in the Workplace, *Cyber Psychology & Behavior,* Vol. 10, No. 3, pg. 436-443.

Eurofound (2020). *Employee Monitoring and Surveillance: The Challenges of Digitalisation*, 9.12.2020.

Elrehail, H., Rehman, S. U., Chaudhry, N. I. ve Alzghoul, A. (2021). *Nexus Among Cyberloafing Behavior, Job Demands and Job Resources: A Mediated-Moderated Model.* Education and Information Technologies, 26 (4). pp. 4731-4749.

Erkutlu, H. ve Chafra, J. (2018). "Despotic Leadership and Organizational Deviance", *Journal of Strategy and Management*, 11(2), 150- 165.

Foster, M. (2001). Be Alert to the Signs of Employee Internet Addiction. *National Public Accountant*, *46* (9): 39-40.

Fox, S. ve Spector, P. E. (1999). A Model of Work Frustration–Aggression. *Journal of Organizational Behavior*, 20 (6): 915-931.

Fox, S., Spector, P. E. ve Miles, D. (2001). Counterproductive Work Behavior (CWB) in Response to Job Stressors and Organizational Justice: Some Mediator and Moderator Tests For Autonomy and Emotions. *Journal of Vocational Behavior*, 59 (3): 291-309.

Frese, M. ve Zapf, D. (1994). Action as the Core of Work Psychology: A German Approach. *Handbook of Industrial and Organizational Psychology*, *4*(2): 271-340.

Garrett, R. K. ve Danziger, J. (2008). On Cyberslacking: Workplace Status and Personal Internet Use at Work. *Cyberpsychology & Behavior: The Impact of the Internet, Multimedia and Virtual Reality on Behavior and Society*. 11. 287-92. 10.1089/cpb.2007.0146.

Giacalone, R. A. ve Greenberg, J. (1997). *Antisocial Behavior in Organizations.* London: SAGE.

Gilbert, J. A. ve Tang, T. L. P. (1998). An Examination of Organizational Trust Antecedents. *Public Personnel Management*, *27* (3), 321-338.

Glassman, J., Prosch, M. ve Shao, B. B. M. (2015). To Monitor or Not To Monitor: Effectiveness of a Cyberloafing Countermeasure. *Information & Management*, 52 (2):170-182.

Gopal, R. D. ve Sanders, G. L. (1997). Preventive and Deterrent Controls For Software Piracy. *Journal of Management Information Systems*,14, 29-47.

Gordon, S. ve Ma, Q. (2003). *Convergence of Virus Writers and Hackers: Fact or Fantasy.* Cupertine, CA: Symantec Security White Paper.

Gökçearslan, Ş., Mumcu, F. K., Haşlaman, T. ve Çevik, Y. D. (2016). Modelling Smartphone Addiction: The Role of Smartphone Usage, Self-Regulation, General Self-Efficacy And Cyberloafing in University Students. *Computers in Human Behavior*, 63, 639-649.

Graves, A. J. (2013). *The Top Cyberloafing Activities of a Distracted Office Worker*. https://wakefieldresearch.com/the-top-cyberloafing-activities-of-a-distracted-office-worker-2/

Gruys, M. L. (1999). *The Dimensionality of Deviant Employee Behavior in the Workplace.* (Unpublished Doctoral Dissertation). Minnesota: University of Minnesota.

Grodzinsky, F. S. ve Gumbus, A. (2005). Internet and Productivity: Ethical Perspectives on Workplace Behaviour. *Journal of Information Communication and Ethics in Society*, *3*, S5.

Gumbus, A. ve Grodzinsky, F. S. (2006). "Ethical and Managerial Implications of Internet Monitoring". *WCOB Faculty Publications*. Paper 129.

Guthrie, R. ve Gray, P. (1996). Junk Computing. Is It Bad for an Organization. *Information Systems Management*, 13(1): 23-28.

Gülümoğlu G. (2018). *Sanal Kaytarma ile Çalışan Performansı Arasındaki İlişki: Kastamonu İli Örneği.* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Kastamonu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Ana Bilim Dalı.

Hanaylı, B. (2020). *Örgütsel Bağlılığın Sanal Kaytarma Davranışı Üzerindeki Etkisi* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Ana Bilim Dalı, İzmir.

Hartijasti, Y. ve Fathonah, N. (2014). Cyberloafing Across Generation X and Y in Indonesia, *Journal of Informatıon Technology Applications & Management*, 21:1, 1-15

Hartijasti, Y. ve Fathonah, N. (2015). Motivation of Cyberloafers in The Workplace Across Generations in Indonesia, *International Journal of Cyber Society and Education*, 8 (1): 49-58.

Hellman, C. M. ve McMillin, W. L. (1997). The Relationship Between Psychological Reactance and Self–Esteem. *The Journal of Social Psychology*. 137 (1): 135-138.

Hemert, V. (2013). From Innovation to Commercialization Through Networks and Agglomerations: Analysis of Sources of Innovation, Innovation Capabilities and Performance of Dutch SMEs The Annals of Regional Science, 50 (2) (2013), pp. 425-452.

Henle, C. A. ve Blanchard, A. L. (2008). The Interaction of Work Stressors and Organizational Sanctions on Cyberloafing. *Journal of Managerial Issues.* 20, 383-400.

Hensel, P. G. ve Kacprzak, A. (2021). Curbing Cyberloafing: Studying General and Specific Deterrence Effects With Field Evidence, *European Journal of Information Systems*, 30:2, 219-235, DOI: 10.1080/0960085X.2020.1756701

Hinduja, S. ve Patchin, J. W. (2008). Siber Zorbalık: Suç İşleme ve Mağduriyetle İlgili Faktörlerin Keşfedici Bir Analizi. *Sapkın Davranış, 29* (2), 129-156. https://doi.org/10.1080/01639620701457816

Hobfoll, S. E. (1989). Conservation of Resources: A New Attempt at Conceptualizing Stress. *American psychologist*, *44*(3): 513-524

Hockey, G. R. J. (2000). Work Environments and Performance. *Introduction to Work and Organizational Psychology: A European Perspective* (pp. 206-230). Editors N. Chmiel: Blackwell Publishing.

Hofstede, G. H., Hofstede, G. J. ve Minkov, M. (2010). *Cultures and Organizations: Software of the Mind*. New York: Mcgraw-Hill.

Hogan, J. ve Hogan, R. (1989). How To Measure Employee Reliability. *Journal of Applied Psychology*, 74(2): 273.

Hollinger, R. C. (1986). Acts Against the Workplace: Social Bonding and Employee Deviance. *Deviant Behavior*, 7(1): 53-75.

Hu, Y., Chen, Y. ve Ye, M. (2021). Eager to Belong: Social Cyberloafing as a Coping Response to Workplace Ostracism. *Current Psychology*. 1-10. https://doi.org/10.1007/s12144-021-01690-y

Huselid, M. A. ve Becker, B. E. (2011). Bridging Micro and Macro Domains: Workforce Differentiation and Strategic Human Resource Management. Journal of Management, 37, 421-428.

Inzlicht, M. ve Schmeichel, B. J. (2012). What is Ego Depletion? Toward a Mechanistic Revision of the Resource Model of Self-Control. *Perspectives on Psychological Science*, 7, 450-463. doi:10.1177/1745691612454134.

İyigün, N.Ö., Yıldız, B. ve Yıldız, H. (2014). "Çalışanların Sanal Kaytarma Davranışları Psikolojik Sözleşme Algısıyla Açıklanabilir mi?", 2. *Örgütsel Davranış Kongresi Bildiriler Kitabı*, 7-8 Kasım, Kayseri: Melikşah Üniversitesi, ss. 57-64.

Jamaluddin, H., Ahmad, Z., Alias, M. ve Simun, M. (2015). Personal Internet Use: The Use of Personal Mobile Devices at the Workplace. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*. 172: 495-502.

Janssen, P. P., Peeters, M. C., de Jonge, J., Houkes, I. ve Tummers, G. E. (2004). Specific Relationships Between Job Demands, Job Resources and Psychological Outcomes and the Mediating Role of Negative Work–Home Interference. *Journal of Vocational Behavior*, *6* (3): 411-429.

Jeong, S. H., Kim, H., Yum, J. Y. ve Hwang, Y. (2016). What Type of Content Are Smartphone Users Addicted To?: SNS Vs. Games. *Computers İn Human Behavior*, *54*, 10-17.

Jia, H., Jia, R. ve Karau, S. (2013). Cyberloafing and Personality: The Impact of the Big Five Traits and Workplace Situational Factors. *Journal of Leadership & Organizational Studies*, *20*(3), 358-365.

Johns, G. (2006). The Essential Impact of Context on Organizational Behavior. *Academy of Management Review*, 32 (2): 386-408.

Jones, F. ve Fletcher, B. C. (1996). Job Control and Health. *Handbook of Work and Health Psychology*, 33-50.

Jonge, J. D., Dormann, C. ve Tooren, M. V. D. (2008). The Demand-Induced Strain Compensation Model: Renewed Theoretical Considerations and Empirical Evidence.. *The Individual in the Changing Working Life* (pp. 67-87). Editors K. Näswall, J. Hellgren, ve M. Sverke: Cambridge University Press.

Kaplan, M. ve Öğüt, A. (2012). Algılanan Örgütsel Adalet ile Sanal Kaytarma Arasındaki İlişkinin Analizi; Hastane Çalışanları Örneği. *İşletme Fakültesi Dergisi*, 13(1): 1-13.

Kaplan, M. ve Çetinkaya, A. (2014). Sanal Kaytarma ve Demografik Özellikler Açısından Farklılıklar: Otel İşletmelerinde Bir Araştırma. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 25(1): 26-34.

Kara, I. U. ve Karalar S. (2021). *Negatif Yönlü Örgütsel Davranış*. Efe Akademi Yayınları, İstanbul.

Karadal H., Demirel Y. ve Çuhadar M. T. (2008). İnsan Kaynakları Uygulamaları ve Örgütsel Bağlılık Arasındaki Farklı İlişkilerin İncelenmesi . *Epoka Üniversitesi Araştırma ve Uygulama Merkezi.*

Karatepe, S. ve Güngör, M. (2017). Örgütsel Özdeşleşme ve Sanal Kaytarma: Kamu Çalışanları Üzerine Bir Araştırma. *ASSAM,* 4 (9), 79-93.

Karimi Mazidi, A., Rahimnia, F., Mortazavi, S. ve Lagzian, M. (2020). "Cyberloafing in Public Sector of Developing Countries: Job Embeddedness As A Context", *Personnel Review*, Vol. 50 No. 7/8, pp. 1705-1738. https://doi.org/10.1108/PR-01-2020-0026

Kaya, İ. ve Soyalın, M. (2022). Örgütsel Sinizmin Sanal Kaytarma Üzerindeki Etkisi: Bankacılık Sektöründe Bir Uygulama. İşletme, 3 (1), 33-43.

Keashly, L. (2001) Interpersonal and Systemic Aspects of Emotional Abuse at Work: The Target's Perspective. *Violence and Victims*, 16(3): 233-268.

Keklik, B., Kılıç, R., Yıldız, H. ve Yıldız, B. (2015). Sanal Kaytarma Davranışlarının Örgütsel Öğrenme Kapasitesi Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi. *Business and Economics Research Journal,* 6(3), 129-144.

Khansa, L., Kuem, J., Siponen, M., ve Kim, S. S. (2017). To Cyberloaf or Not To Cyberloaf: The Impact of the Announcement of Formal Organizational Controls. *Journal of Management Information Systems*, 34 (1), 141-176.

Kelloway, E. K., Francis, L., Prosser, M. ve Cameron, J. E. (2010). Counterproductive Work Behavior as Protest. *Human Resource Management Review*, 20 (1): 18-25.

Kırbaşlar, M. (2013). *Çalışanların Etik İklim Algılarının, Örgütsel Güven Algısı ve Üretkenlik Karşıtı Davranışlar ile İlişkilerinin İncelenmesine Yönelik Bir Araştırma*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kidwell, R. E. (2010). Loafing in the 21st Century: Enhanced Opportunities and Remedies for Withholding Job Effort in the New Workplace. *Business Horizons*, 53(6): 543-552.

Kim, J., Henly, J. R., Golden, L. M., Lambert, S. J. (2020). Workplace Flexibility and Worker Well-Being By Gender. Journal of Marriage and Family. 82 (3): 892-910.

King, A. A. ve Lenox M. J. (2017). Industry Self-regulation Without Sanctions: The Chemical Industry's Responsible Care Program, *Academy of Management Journal*, 43, 698-71.

Koay, K. Y., Soh P. C. ve Chew K. (2017). "Do employees' private demands lead to cyberloafing? The mediating role of job stress", *Management Research Review,* Vol. 40 Issue: 9, pp.1025-1038.

Koay, K. Y. (2018). "Workplace Ostracism and Cyberloafing: A Moderated–Mediation Model", *Internet Research*, Vol. 28 No. 4, pp. 1122-1141.

Koay, K. Y. ve Soh, P. C. H. (2018). Does Cyberloafing Really Harm Employees Work Performance? An Overview. *International Conference on Management Science and Engineering Management* (pp. 901-912). Springer: Cham.

Köse, S., Oral, L. ve Türesin, H. (2012). İş Yaşamında Sosyal Kolaylaştırma Kavramı ve Sanal Kaytarma ile İlişkisi: Araştırma Görevlileri Üzerinde Bir Araştırma. S*osyal ve Beşerî Bilimler Dergisi,* 4 (1), 287-295.

Köse, S. ve Alp, M. (2020). *Örgütsel Davranış ve İş Hukukuna Yansımaları.* Seçkin Yayıncılık, Ankara.

Krishnan, S., Lim, V. K. G., Teo, T. S. H. (2010). How Does Personality Matter? Investigation the Impact of Big-Five Personality Traits on Cyberloafing. *ICIS 2010 Proceedings*. Paper 6.

Kurland, N. B. ve Bailey, D. E. (1999). Telework: The Advantages and Challenges of Working Here, There, Anywhere, and Anytime. *Organizational Dynamics*, 28 (2): 53-68.

Lanaj, K., Johnson, R. E. ve Barnes, C. M. (2014). Beginning the Workday Yet Already Depleted? Consequences of Late-Night Smartphone Use and Sleep. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 124, 11-23.

Landers, R. N. ve Lounsbury, J. W. (2006). An Investigation of Big Five and Narrow Personality Traits in Relation to Internet Usage. *Computers in Human Behavior*, 22(2): 283-293.

Lara, Z. M. ve Olivares-Mesa, P. A. (2010). "Bringing Cyber loafers Back on the Right Track", *Industrial Management and Data Systems*, Vol.110, No.7, pp.1038-1053.

LaRose, R., Kim, J. ve Peng, W. (2010). Social Networking: Addictive, Compulsive, Problematic, or Just Another Media Habit?. *A Networked Self*. pp. 67-89. Routledge.

Lee, J. ve Lee, Y. (2002). A Holistic Model of Computer Abuse Within Organizations. *Information Management & Computer Security*. 10/2. 57-63.

Lee, Z., Lee, Y. ve Kim, Y. (2004). Personal Web Page Usage in Organization. *In Personal Web Usage in the Workplace: a Guide to Effective Human Resources Management*. pp. 28-45. IGI Global.

Legalbank (2008). *İşçinin Davranışlarından Kaynaklanan Geçerli Fesih, Fesihte Ölçülülük İlkesinin Gözetilmesi, İşçiye Yapılan İhtar, İşyerinde İnternetin Özel Amaçlı Kullanımı, İşçinin Davranışlarının Haklı Fesih Sebebi Oluşturması.* http://legalbank.net/belge/y-9-hd-e-2007-27583-k-2008-5294-t-17-03-2008-iscinin-davranislarindan-kaynaklanan-gecerli-fesih/378326. Erişim Tarihi: 02.05.2020.

Li, S. M. ve Chung, T. M. (2006). Internet Function and Internet Addictive Behavior. *Computers in Human Behavior*, *22*(6): 1067-1071.

Liberman, B., Seidman, G., McKenna, K. Y. A. ve Buffardi, L. E. (2011). Employee Job Attitudes and Organizational Characteristics As Predictors of Cyberloafing. *Computers in Human Behavior* 27. 2192-2199.

Lim, V. K. G. (2002). The IT Way of Loafing on the Job: Cyberloafing, Neutralizing and Organizational Justice. *Journal of Organizational Behavior*, 23(5): 675-694. https://doi.org/10.1002/job.161

Lim, V. K. G. ve Teo, T. S. H. (2005). Prevalence, Perceived Seriousness, Justification and Regulation of Cyberloafing in Singapore An Exploratory Study, *Information & Management.* 42. 1081-1093.

Lim, V. K. G. ve Chen, D. J. Q. (2009). Impact of Cyberloafing on Affect, Work Depletion. Facilitation and Engagement. *Conference Paper SIOP*, (2009): 1-20.

Lim, V. K. G. ve Teo, T. (2009). Mind Your E-manners: Impact of Cyber Incivility on Employees' Work Attitude and Behavior. *Information & Management.* 46. 419-425. https://doi.org/10.1016/j.im.2009.06.006.

Lim, V. K. G. ve Chen, D. J. Q. (2012). Cyberloafing at the Workplace: Gain or Drain on Work?, *Behaviour & Information Technology*, 31:4, 343-353.

Lind, E. A. ve Van den Bos, K. (2002). When Fairness Works: Toward a General Theory of Uncertainty Management. *Research in Organizational Behavior*, *24*: 181-224.

Locke, E. A., ve Latham, G. P. (1990). Work Motivation: The High Performance Cycle. *Work Motivation*, *1* (4), 3-25.

Mahatanankoon, P., Anandarajan, M. ve Igbaria, M. (2004). Development of a Measure of Personal Web Usage in The Workplace. *Cyberpsychology and Behavior*, 7(1): 93-104.

Malachowski, D. (2006). *Wasted Time at Work Still Costing Companies Billions in 2005/2006.* https://www.salary.com/chronicles/wasted-time-at-work-still-costing-companies-billions-in-2006. Erişim Tarihi: 01.02.2019.

Maranges, H. (2014). *Ego Depletion and Changes in the Premenstrual Phase: Impaired Self-Control as a Common Source*. Retrieved from http://purl.flvc.org/fsu/fd/FSU_migr_uhm-0391

Marcus, B. ve Schuler, H. (2004). Antecedents of Counterproductive Behavior at Work: A General Perspective, *Chemnitz University of Technology, Journal of Applied Psychology*, 89(4): 647-660.

Martin, K. ve Freeman, R. E. (2003). Some Problems with Employee Monitoring. *Journal of Business Ethics*, *43*(4), 353-361.

Martinko, M. J., Gundlach, M. J. ve Douglas, S. C. (2002). Toward An Integrative Theory of Counterproductive Workplace Behavior: A Causal Reasoning Perspective. *International Journal of Selection and Assessment*, 10(1-2): 36-50.

Mason, N. (2022). Using Social Cyberloafing to Cope With Workplace Ostracism. *Nature Reviews Psychology*, Vol.1, pp. 557. https://doi.org/10.1038/s44159-022-00108-1

Maslach, C. ve Jackson, S. E. (1981). The Measurement of Experienced Burnout. *Journal of Organizational Behavior*, 2 (2): 99-113.

Mastrangelo, P. M., Everton, W. ve Jolton, J. A. (2006). Personal Use of Work Computers: Distraction Versus Destruction. *Cyber Psychology & Behavior*, *9* (6), 730-741.

McCrae, R. R. ve John, O. P. (1992). An Introduction to the Five-Factor Model and Its Applications. *Journal of Personality*, 60(2): 175-215.

McLean, L., Tingley, M., Scott, R. N. ve Rickards, J. (2001). Computer Terminal Work and the Benefit of Microbreaks. *Applied Ergonomics*, *32* (3): 225-237.

Mercado, B. (2017). *Cyber Counterproductive Work Behaviors: Measurement, Prediction, and Means for Reduction. PhD Thesis.* Graduate Faculty in Business, The City Unıversıty of New York.

Mills, J. E., Hu, B., Beldona, S. ve Clay, J. (2001). Cyberslacking! A Wired-Workplace Liability Issue. *The Cornell Hotel and Restaurant Administration Quarterly*, *42*(5): 34-47.

Mishra, D. ve Tageja, N. (2022). Cyberslacking for Coping Stress? Exploring the Role of Mindfulness as Personal Resource. *JGBC*. https://doi.org/10.1007/s42943-022-00064-w

Moretti, D. M. (1986). The Prediction of Employee Counterproductivity Through Attitude Assessment. *Journal of Business and Psychology*, 1(2): 134-147.

Morris, J. A. ve Feldman, D. C. (1996). The Dimensions, Antecedents and Consequences of Emotional Labour. *Academy of Management Review*. 21 (4): 986-1010.

Nagin, D. S. ve Pogarsky, G. (2001). Integrating Celerity, Impulsivity, and Extralegal Sanction Threats into a Model of General Deterrence: Theory and Evidence. *Criminology*, *39* (4), 865-892.

Nance, W. D. ve Straub, D. W. (1988). "An Investigation into the Use and Usefulness of Security Software in Detecting Computer Abuse," *Proceedings of the 9th International Conference on Information Systems (ICIS),* Minneapolis, MN, USA, pp. 283-294.

Niaei, M., Peidaei, M. M. ve Nasiripour, A. A. (2014). The Relation Between Staff Cyberloafing and Organizational Commitment in Organization of Environmental Protection. *Kuwait Chapter of The Arabian Journal of Business and Management Review*, 3(7): 59-71.

Ones, D. S. ve Viswesvaran, C. (2003). *Personality and Counterproductive Work Behaviors.* In A. Sagie, S. Stashevsky & M. Koslowsky (Eds.), Misbehavior and dysfunctional attitudes in organizations (pp. 211-249). Hampshire, England: Palgrave Macmillan.

Oosthuizen A. (2016). *Investigating Cyberloafing, Organisational Justice, Work Engagement and Organisational Trust of South African Retail and Manufacturing Employees,* Mini Dissertation, Industrial Psychology at the Potchefstroom Campus of the North West University.

O'Leary-Kelly, A. M., Griffin, R. W. ve Glew, D. J. (1996). Organization-Motivated Aggression: A Research Framework. *Academy of Management Review*, *21* (1): 225-253.

O'Neill, T. A, Hambley, L. A. ve Bercovich, A. (2014). Prediction of Cyberslacking When Employees Are Working Away From The Office, *Computers in Human Behavior*, Vol. 34: 291-298.

Oosthuizen, A., Rabie, G. H. ve Beer, L. T. (2018). Investigating Cyberloafing, Organisational Justice, Work Engagement and Organisational Trust of South African Retail And Manufacturing Employees. *SA Journal of Human Resource Management*. 16: 2, 1-11.

Oravec, J. A. (2002). Constructive Approaches to Internet Recreation in the Workplace. *Communications of the ACM*, *45* (1): 60-63.

Oswalt, B. ve Florence, E. (2003), "Cyberslacking-Legal and Ethical Issues Facing IT Managers", *Issues in Information Systems*, Vol. 4, No 1, pp. 646-652.

Öcel, H. ve O. Aydın. (2010). Adil Dünya İnancı ve Cinsiyetin Üretim Karşıtı İş Davranışları Üzerindeki Etkisi. *Türk Psikoloji Dergisi* 25(66): 73-83.

Örücü, E. ve Özüdoğru, M. (2018). Örgütsel Güven ile Sanal Kaytarma Davranışları Arasındaki İlişkinin Belirlenmesine Yönelik Bir Çalışma. Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 5 (3), 66-80.

Örücü, E. ve Yıldız, H. (2014). İşyerinde Kişisel İnternet ve Teknoloji Kullanımı: Sanal Kaytarma, *Ege Akademik Bakış*, 14(1): 99-114.

Özdem, G. ve Demir, A. (2015). Okul Yöneticilerinde Sanal Kaytarma Davranışı. Mersin Üniversitesi *Eğitim Fakültesi Dergisi,* 11 (3).

Özdemir A. (2016). *Sanal Kaytarmanın İş Tatmini Üzerine Etkisi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Aksaray: Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Özkalp, E., Aydın, U. ve Tekeli, S. (2012). Sapkın Örgütsel Davranışlar ve Çalışma Yaşamında Yeni Bir Olgu: Sanal Kaytarma (Cyberloafing) ve İş İlişkilerine Etkileri. *Çimento İşveren Sendikası Dergisi*, *2 6*(2): 18-33.

Özkara, Z. U., Taş, A. ve Aydıntan, B. (2020). Örgütsel Adalet ile Yüksek Görev Bilincinin Sanal Kaytarma Üzerindeki Etkileri, *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi,* 55 (3) 2020, 2044-2063 doi: 10.15659/3.sektor-sosyal-ekonomi.20.09.1421.

Özkara, Z. (2022). İşe Yabancılaşmanın Sanal Kaytarma Üzerindeki Etkisi: İleri Görev Bilincinin Düzenleyicilik Rolü. Disiplinlerarası Bakış Açısıyla Salgın ve Dijitalleşme kitabı içinde, ss.144-167. Birinci Baskı. Gazi Kitabevi. Ankara.

Özler, D. ve Polat, G. (2012). Cyberloafıng Phenomenon in Organizations: Determinants and Impacts. International Journal of E-business and Egovernment Studies, 4(2): 1-15

Özyılmaz, A. (2010). Örgütlerde Dikey Güven: Son On Yıllık Dönemdeki Ampirik Çalışmaların Gözden Geçirilmesi. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *7* (13), 1-28.

Paulsen, R. (2013). Non-work at work: Resistance or what? Organization. 22, 351-367. doi:10.1177/1350508413515541

Pee, L. G., Woon, I. ve Kankanhalli, A. (2008). Explaining Non-Work-Related Computing in The Workplace: A Comparison of Alternative Models. *Information & Management*, 45 (2), 123-130. doi:10.1016/j. im.2008.01.004

Pfeffer, J. ve Veiga, J. F. (1999). Putting People First for Organizational Success. *Academy of Management Executive*,13(2): 37-48.

Pindek S., Krajcevska A. ve Spector P. E. (2018). Cyberloafing as A Coping Mechanism: Dealing With Workplace Boredom, *Computers in Human Behavior*, Vol: 86, pp. 147-152.

Pizam, A. ve Thornburg, S. W. (2000). Absenteeism and Voluntary Turnover in Central Florida Hotels: A pilot Study. Hospitality Management, 19, 211-217.

Polzer–Debruyne, A. M. (2008). *Psychological and Workplace Attributes that Influence Personal Web Use (PWU)*. (Unpublished Doctoral Dissertation). New Zeland:Massey University.

Porter, L. W. ve Lawler, E. E. (1968). *Managerial Attitudes and Performance.* Homewood, IL: Irwin-Dorsey.

Poster, M. (2002). Workers as Cyborgs: Labor and Networked Computers. *Journal of Labor Research*. 23(3): 339-353

Puffer, S. M. (1987). Prosocial Behavior, Noncompliant Behavior, and Work Performance Among Commission Salespeople. *Journal of Applied Psychology*, *72*(4): 615-621.

Rahimnia, F. ve Mazidi, A. R. K. (2015). Functions of Control Mechanisms in Mitigating Workplace Loafing; Evidence From An Islamic Society. *Computers in Human Behavior*, *48*, 671-681.

Ramayah, T. (2010). Personal Web Usage and Work Inefficiency. *Business Strategy Series*, 11(5): 295-301.

Reinecke, L. (2009). Games at Work: The Recreational Use of Computer Games During Working Hours. *Cyberpsychology and Behaviour*, 12(4): 461-465.

Reizer, A., Galperin, B. L., Chavan, M., Behl, A. ve Pereira, V. (2022). Examining the Relationship Between Fear of COVID-19, Intolerance For Uncertainty, and Cyberloafing: A Mediational Model. *Journal of Business Research*, *145*, 660-670.

Robinson, S. L. ve Bennett, R. J. (1995). A Typology of Deviant Workplace Behaviors: A Multidimensional Scaling Study. *Academy of Management Journal*, *38* (2): 555-572.

Rogers, E. M. ve Shoemaker, F. F. (1971). *Communication of Innovations: A Cross-Cultural Approach*, Free Press, New York, NY, 1971.

Rothmann, S. ve Coetzer, E. P. (2003). The Big Five Personality Dimensions and Job Performance. *SA Journal of Industrial Psychology*, 29(1): 68-74.

RuningSawitri, H. S. (2012). Role of internet experience in moderating influence of work stressor on cyberloafing. *Procedia: Social and Behavioral Sciences*, 57, 320-324.

Saatchian, V., Azizi, B. ve Mahmoudi, A. (2022). Investigating the Effective Factors on Web Browsing of Human Resources in Sport Organizations (Case Study: Ministry of Sport and Youth). HASES 2022; 2 (1) :155-165.

Sackett, P. R. (2002). The Structure of Counterproductive Work Behaviors: Dimensionality and Relationships with Facets of Job Performance. *International Journal of Selection and Assessment*, 10(1-2): 5-11.

Salgado, J. F. (2004). Traits. *Encyclopedia of Applied Psychology,* (pp. 569-573). Editors C. Spielberger: San Diego, CA: Academic Press.

Saraç, M. ve Çiftçioğlu, A. (2014). "What Do Human Resources Managers Think About the Employee's Internet Usage?", *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* Cilt/Vol.: 14 - Sayı/No.: 2 (1-12).

Schaufeli, W. B. ve Bakker, A. B. (2004). Job Demands, Job Resources, and Their Relationship with Burnout and Engagement: A Multi-Sample Study. *Journal of Organizational Behavior: The International Journal of Industrial, Occupational and Organizational Psychology and Behavior*, *25*(3): 293-315.

Schoen, H. ve Schumann, S. (2007). Personality Traits, Partisan Attitudes, and Voting Behavior. Evidence from Germany. *Political Psychology*, 28(4): 471-498.

Schulman, A. (2001). "The Extent of Systematic Monitoring of Employee E-mail and Internet Use", *Privacy Foundation.* http://www.privacyfoundation.com.

Schuessler, J. (2009). *General deterrence theory: Assessing information systems security effectiveness in large versus small businesses*. Ph.D. dissertation, University of North Texas, United States -- Texas.

Schwartz, S. H. (1977). Normative Influences on Altruism. *Advances in Experimental Social Psychology*, 10 (1): 221-279.

Segerstrom, S. C. ve Nes, L. S. (2007). Heart Rate Variability Reflects Self-Regulatory Strength, Effort, and Fatigue. Psychological Science. 18(3): 275-81. doi:10.1111/j.1467-9280.2007.01888.x

Shamsudin, F. M., Subramaniam, C. ve Ibrahim, H. (2011). HR Practices and Deviant Behavior At Work: An Exploratory Study. International Proceedings of Economics Development & Research, 16, 13-17.

Shamsudin, F. M., Subramaniam, C. ve Alshuaibi, A. S. (2012). The Effect of HR Practices, Leadership Style on Cyberdeviance: The Mediating Role of Organizational Commitment. Journal of Marketing & Management, 3 (1).

Sheikh, A., Atashgah, M. ve Adıbzadegan, S. M. (2015). "The Antecedents of Cyberloafing: A Case Study in An Iranian Copper İndustry". *Computers in Human Behavior*, 51(1), 172-179.

Sheikh, A., Aghaz, A. ve Mohammadi, M. (2019). Cyberloafing and Personality Traits: an Investigation Among Knowledge-Workers Across the Iranian Knowledge-Intensive Sectors. *Behaviour and Information Technology*, 38 (12): 1213-1224.

Simanjuntak, E., Ainy F. N. ve Ardi, R. (2018). Cyberslacking: A Literature Review of Non-Academic Media-Multitasking of University Students. *Journal of Educational, Health and Community Psychology*, 7 (3): 209-224.

Sipior, J. C. ve Burke T. W. (2002). A Strategic Response to the Broad Spectrum of Internet Abuse. *Information Systems Management*, 19(4): 71-79.

Skarlicki, D. P. ve Folger, R. (1997). Retaliation in The Workplace: The Roles of Distributive, Procedural, and Interactional Justice. *Journal of Applied Psychology*, 82 (3): 434-443.

Soga L., Laker B., Bolade-Ogunfodun Y. ve Mariani M. (2021). Embrace Delegation as A Skill to Strengthen Remote Teams. MIT Sloan Management Review. 63 (1):1-3.

Soyalın, M. (2021). Psikolojik Güvenlik ve Sanal Kaytarma Arasındaki İlişki: Bankacılık Sektöründe Bir Araştırma. *Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi,* 23 (41): 279-290.

Spath, S. ve Vengrouskie, E. (2022). Manager's Lived Experience in Cyberloafing within Business Organizations. *International Journal of Humanities and Social Science*. 8. 15-23.

Spector, P. E. ve Fox, S. (2002). An Emotion-Centered Model of Voluntary Work Behavior Some Parallels Between Counterproductive Work Behavior and Organizational Citizenship Behavior. *Human Resource Management Review*, 12: 269-292.

Spector, P. E., Fox, S. ve Domagalski, T. (2006). Emotions, Violence and Counterproductive Work Behavior. *Handbook of Workplace Violence*, 29-46.

Stanton, J. M. (2002). Web Addict or Happy Employee? *Communications of the ACM*, 45(1): 55-59.

Straub, D. ve Nance, W. (1990). "Discovering and Disciplining Computer Abuse in Organizations: A Field Study," *MIS Quarterly*, 14: 1.

Staffmonitoring.com (2017). *Staff Monitoring Software Solutions, Office Slacker Stats*. https://staffmonitoring.com/p32/stats.htm. Erişim Tarihi: 25.10.2019.

Sunoo, B. P. (1996). This Employee May Be Loafing Can You Tell? Should you Care? *Personnel Journal*, *75*(12): 54-62

TDK (Türk Dil Kurumu). (2019). *Genel Açıklamalı Sözlük*. www.tdk.gov.

The Top Cyberloafing Activities of A Distracted Office Worker (2013). Erişim Adresi: www.nydailynews.com

Thompson, R. L., Higgins, C. A. ve Howell, J. M. (1991). Personal Computing: Toward a Conceptual Model of Utilization. MIS Quarterly, 15, 124-143. http://dx.doi.org/10.2307/249443

Tian, D. A. ve Sansavini, G. (2018). Impact of Cyber Dependencies in Critical İnfrastructures: The Reliability of Grid Splitting in Power Systems. *Proceedings of the Institution of Mechanical Engineers, Part O: Journal of Risk and Reliability*, *232*(5): 491-504.

Triandis, H. C. (1977). Interpersonal Behavior. California: Brooks / Cole.

Triandis, H. C. (1980). Values, Attitudes and Interpersonal Behavior. H. Howe, & M. Page içinde, Nebraska Symposium on Motivation, 1979 (s. 195-260). Lincoln: University of Nebraska Press.

Tornatzky, L. G. ve Klein, K. J. (1982). "Innovation Characteristics and Innovation Adoption Implementation: A Meta-Analysis of Findings," *IEEE Transactions on Engineering Management.* 29:1, pp. 28-45.

Tozkoparan, G. (2013). Beş Faktör Kişilik Özelliklerinin Çatışma Yönetim Tarzlarına Etkisi: Yöneticiler Üzerinde Bir Araştırma. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi,* 9(9): 189-231.

Tozkoparan, G., Hanaylı, B., Güler, A. K. (2018). "Sosyal Medya Bağımlığının Yaşam Doyumu Üzerine Etkisinin Üniversite Öğrencileri Üzerinde Araştırılması. *Araştırmalar Işığında Yönetimde Güncel Konular* (ss. 21-42), Ankara: Nobel Yayıncılık.

Tseng, V. W., Lee, M. L., Denoue, L. ve Avrahami, D. (2019). Overcoming distractions during transitions from break to work using a conversational website-blocking system. *Proceedings of the 2019 CHI Conference on Human Factors in Computing Systems*. 1-13.

Tyler, T. R. ve Blader, S. L. (2005). Can Businesses Effectively Regulate Employee Conduct? The Antecedents of Rule Following in Work Settings. *Academy of Management Journal*, *48* (6), 1143-1158.

Ugrin, J. C., Pearson J. M., Odom M. C. (2007). Profiling Cyber-Slackers in the Workplace: Demographic, Cultural, and Workplace Factors. *Journal of Internet Commerce.* 6 (3):75-89.

Ugrin, J. C., Pearson M. J., Odom M. D., (2008). "Cyber-Slacking: Self-Control, Prior Behavior and The Impact of Deterrence Measures" Review of Business Information Systems, Vol.12, No.1, pp.75-87.

Ugrin, J. ve Odom, M. (2010). Exploring Sarbanes–Oxley's Effect on Attitudes, Perceptions of Norms, and Intentions to Commit Financial Statement Fraud From a General Deterrence Perspective. *Journal of Accounting and Public Policy*. 29 (5), 439-458.

Ugrin, J. C. ve Pearson, J. M. (2013). The Effects of Sanctions and Stigmas on Cyberloafing. *Computers in Human Behavior*, *29* (3): 812-820.

Ulukapı, H., Çelik, A. ve Yılmaz, A. (2014). Algılanan İşe Adanmışlığın Sanal Kaytarma Davranışı Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi: Selçuk Üniversitesi Örneği. Paper presented at the 2. Örgütsel Davranış Kongresi, Kayseri.

Ulusoy, H. ve Benli, D. G. (2017). Akademisyenlerin Sanal Kaytarma Davranışları: Bir Kamu Üniversitesi Örneği. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi,* 10(54), 924-934.

Urbaczewski, A. ve L. M. Jessup (2002). Does Electronic Monitoring of Employee Internet Usage Work? *Communications of the ACM*, 45(1): 80-83.

Usman, M., Javed, U., Shoukat, A. ve Bashir, N. A. (2021). Does meaningful work reduce cyberloafing? Important roles of affective commitment and leader-member exchange*, Behaviour & Information Technology*, 40:2, 206-220, Doi: 10.1080/0144929X.2019.1683607

Ünal, Ö. F. ve Tekdemir, S. (2015). Sanal Kaytarma: Bir Kamu Kurumunda Ampirik Bir Araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 20(2): 95-118.

Vadillo, M. A, Gold, N. ve Osman, M. (2016). The Bitter Truth About Sugar and Willpower: The Limited Evidential Value of the Glucose Model of Ego Depletion. *Psychological Sci*ence. 27(9):1207-14. doi:10.1177/0956797616654911

Van Doorn, O. N. (2011). Cyberloafing: *A Multi-Dimensional Construct Placed in a Theoretical Framework.* Master Thesis. Innovation Management, Department Industrial Engineering and Innovation Sciences, Eindhoven University of Technology, The Netherlands.

Van Maanen, J. (1976). Breaking In: Socialization to Work. Handbook of Work, *Organization, and Society*. Editor: R Dubin. 67-130.

Vardi, Y. ve Wiener, Y. (1996). Misbehavior in Organizations: A Motivational Framework. *Organization Science*, 7(2): 151-165.

Vitak, J., Crouse, J. ve LaRose, R. (2011). Personal Internet Use at Work: Understanding Cyberslacking. *Computers in Human Behavior*, *27*(5): 1751-1759.

Vroom, V. H. (1964). *Work and Motivation*. New York: Wiley, Carnegie Institute of Technology, Pittsburgh. PA.

Wagner, D. T., Barnes, C. M., Lim, V. K. G. ve Ferris, D. L. (2012). Lost Sleep and Cyberloafing: Evidence From The Laboratory and A Daylight Saving Time Quasiexperiment. *Journal of Applied Psychology*, 97: 1068-1076.

Wallace S. L. (1999). Social Entrepreneurship: The Role of Social Purpose Enterprises in Facilitating Community Economic Development. *Journal of Developmental Entrepreneurship.* Vol: 4, No.:2. 153-174.

Wanous, J. P. (1980). *Organizational Entry Recruitment, Selection, and Socialization of Newcomers*. Addison: Wesley Publishing Company.

Wang, J. L., Zhang, D. J. ve Jackson, L. A. (2013). Influence of Self-Esteem, Locus of Control, and Organizational Climate on Psychological Empowerment in a Sample of Chinese Teachers. *Journal of Applied Social Psychology*, 43 (7), 1428-1435.

Wang, B. ve Dong, X. Q. (2018). The Association Between Personality and Loneliness: Findings From A Community-Dwelling Chinese Aging Population. *Gerontology & Geriatric Medicine,* 4, 1-9. http://doi.org/10.1177/2333721418778181

Weatherbee, T. G. (2010). Counterproductive Use of Technology at Work: Information and Communications Technologies and Cyberdeviancy. *Human Resource Management Review*, 20 (1): 35-44.

Welebir, B. ve Kleiner, B. H. (2005). How to Write a Proper Internet Usage Policy. *Management Research News*. 28: 808-87.

Whitty, M. T. ve Carr, A. N. (2006). New Rules in The Workplace: Applying Objectrelations Theory to Explain Problem Internet and Email Behavior in The Workplace. *Computers in Human Behavior*, 22(2): 235-250.

Williams, K. R. ve Hawkins, R. (1986). Perceptual Research on General Deterrence: A Critical Review. *Law and Society Review*, 545-572.

Winter, D. G. (2003). Personality and Political Behavior. *The Oxford Handbook of Political Psychology.* pp. 110-145. Editors: D. O. Sears, L. Huddy ve R. Jervis. New York: Oxford University Press.

Witt, L. A., Andrews, M. C. ve Carlson, D. S. (2004). When Conscientiousness isn't Enough: Emotional Exhaustion and Performance Among Call Center Customer Service Representatives. *Journal of Management*, 30 (1): 149-160.

Woods Fiona (2014). "*A Study into the Relationship Between Cyberloafing, Procrastination and Conscientiousness in the Workplace*", Department of Psychology DBS School of Arts.

Woon, I. M. Y. ve Pee L. G. (2004). "Behavioral Factors Affecting Internet Abuse in the Workplace", *Proceedings of the Third Annual Workshop on HCI Researchin MIS*, Washington, D.C., December 10-11, 2004.

Wright, P. M. ve Kehoe, R. R. (2008). Human Resource Practices and Organizational Commitment: A Deeper Examination. *Asia Pacific Journal of Human Resources*, *46* (1), 6-20.

Wu, J., Mei, W., Liu, L. ve Ugrin, J. C. (2020). The Bright and Dark Sides of Social Cyberloafing: Effects on Employee Mental Health in China. *Journal of Business Research, 112,* 56-64. https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2020.02.043

Wyatt, K. ve Phillips, J. G. (2005). Internet Use and Misuse in the Workplace. *Proceedings of the 17th Australia Conference on Computer-Human Interaction: Citizens Online: Considerations for Today and the Future* (pp. 1-4).

Yağcı, M. ve Yüceler, A. (2016). Cyber Loafing With its Conceptual Aspects . *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 2 (2) , 531-540.

Yanki Hartijasti ve Nur Fathonah (2015). " Motivation of Cyberloafers in the Workplace Across Generations in Indonesia", *International Journal of Cyber Society and Education*, Vol: 8, No.: 1, pp. 49-58, 2015.

Yeik, K. (2018). Workplace Ostracism and Cyberloafing: A Moderated Mediation Model. *Internet Research*. 28. 10.1108/IntR-07-2017-02.

Yellowlees, P. M. ve Marks, S. (2007). Problematic Internet Use or Internet Addiction? *Computers in Human Behavior*, *23*(3): 1447-1453.

Yıldız, B. ve Yıldız, H. (2015). İş Yaşamındaki Sanal Kaytarma Davranışlarının Hukuki Yönden İncelenmesi. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 13 (3): 1-17.

Yıldız, H. ve Yıldız, B. (2016). *Sanal Kaytarma Yapmak Kötü Bir Şey Değildir Ama?* https://hbrturkiye.com/dergi/sanal-kaytarma-yapmak-kotu-bir-sey-yapmak-degildir-ama. Erişim Tarihi: 14.05.2020.

Yılmaz, A. (2012). *İşyerinde Özel Amaçlarla İnternet Kullanımının İş İlişkisine Etkisi*. http://www.insangucu.com.tr/2017/01/20/isyerinde-ozel-amaclarla-internet-kullaniminin-is-iliskisine-etkisi. Erişim Tarihi: 04.09.2019.

Yıldız, H., Yıldız, B. ve İyigün, N.Ö. (2015). Çalışanların Sanal Kaytarma Davranışları Örgütsel Güven ile Açıklanabilir mi? Ampirik Bir Araştırma*, 14. Ulusal İşletmecilik Kongresi, 7-9 Mayıs 2015, Aksaray Üniversitesi, Aksaray, ss. 480-484.*

Young, K. (2010). Killer Surf Issues: Crafting an Organizational Model to Combat Employee Internet Abuse. *Information & Management*, 44: 34-38.

Zapf, D., Knorz, C. ve Kulla, M. (1996). On The Relationship Between Mobbing Factors, and Job Content, Social Work Environment, and Health Outcomes. *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 5 (2): 215-237.

Zhang Y., Wang J., Akhtar M. N. ve Wang Y. (2022). Authoritarian Leadership and Cyberloafing: A Moderated Mediation Model of Emotional Exhaustion and Power Distance Orientation. Doi: 13:1010845. doi: 10.3389/fpsyg.2022.1010845

Zhong J., Chen Y., Yan J., Luo J. (2022). The Mixed Blessing of Cyberloafing on Innovation Performance During The COVID-19 Pandemic, *Computers in Human Behavior*, Vol:126, 106982, ISSN 0747-5632, https://doi.org/10.1016/j.chb.2021.106982.

Zhou, B., Li, Y., Hai, M., Wang, W. ve Niu, B. (2021). "Challenge-Hindrance Stressors and Cyberloafing: A Perspective of Resource Conservation Versus Resource Acquisition", *Current Psychology*, pp. 1-10, doi: 10.1007/s12144-021-01505-0.

Zoghbi, P., Tacoronte, D. V. ve Ding, J. T. (2006). Do Current Anti-Cyberlaofing Disciplinary Practices Have a Replica in Research Findings? A Study of the Effects of Coercive Strategies on Workplace. Internet Misuse. *Internet Research,* 16 (4), 450-46.

2. Basım

ORYANTALİZMİN HZ. MUHAMMED TASAVVURLARI

İngiliz ve Alman Oryantalizmi Örnekleri

Prof. Dr. İbrahim Sarıçam
Prof. Dr. Mehmet Özdemir
Prof. Dr. Seyfettin Erşahin

nobel

ORYANTALİZMİN HZ. MUHAMMED TASAVVURLARI:
İngiliz ve Alman Oryantalizmi Örnekleri

Prof. Dr. İbrahim Sarıçam, Prof. Dr. Mehmet Özdemir, Prof. Dr. Seyfettin Erşahin

Yayın No.: 4691
Beşeri Bilimler No.: 494
ISBN: 978-625-427-964-5
E-ISBN: 978-625-427-963-8
Basım Sayısı: 2. Basım, Şubat 2023

© Copyright 2023, NOBEL AKADEMİK YAYINCILIK EĞİTİM DANIŞMANLIK TİC. LTD. ŞTİ. SERTİFİKA NO.: 40340
Bu baskının bütün hakları Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.ne aittir.
Yayınevinin yazılı izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik
ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.

Nobel Akademik Yayıncılık, 2011 yılından beri "tanınmış uluslararası yayınevi" statüsündedir.

Genel Yayın Yönetmeni: Nevzat Argun -nargun@nobelyayin.com-
Genel Yayın Koordinatörü: Gülfem Dursun -gulfem@nobelyayin.com-

Sayfa Tasarım: Tarkan Kara -erdal@nobelyayin.com-
Redaksiyon: Sergen Öz -sergen@nobelyayin.com-
Görsel Tasarım Uzmanı: Mehtap Bayraktar Asiltürk -mehtap@nobelyayin.com-

Kütüphane Bilgi Kartı

Sarıçam, İbrahim., Özdemir, Mehmet., Erşahin, Seyfettin.
Oryantalizmin Hz. Muhammed Tasavvurları: İngiliz ve Alman Oryantalizmi Örnekleri /
İbrahim Sarıçam, Mehmet Özdemir, Seyfettin Erşahin
2. Basım, VIII + 490 s., 16,5x24 cm. Kaynakça ve dizin var.
ISBN: 978-625-427-964-5
E-ISBN: 978-625-427-963-8
1. Oryantalizm 2. İngiliz ve Alman Oryantalizmi

Genel Dağıtım

ATLAS AKADEMİK BASIM YAYIN DAĞITIM TİC. LTD. ŞTİ.
Adres: Bahçekapı Mh. 2465 Sk. Oto Sanayi Sitesi No:7 Bodrum Kat, Şaşmaz/ANKARA
Telefon: +90 312 278 50 77 - **Faks:** 0 312 278 21 65
Sipariş: siparis@nobelyayin.com- **E-Satış:** www.nobelkitap.com - esatis@nobelkitap.com
www.atlaskitap.com - info@atlaskitap.com

Dağıtım ve Satış Noktaları: Alfa, Kırmızı Kedi, Arkadaş, D&R, Dost, Kika, Kitapsan, Nezih, Odak, Pandora, Prefix, Remzi

Baskı ve Cilt: Meteksan Matbaacılık ve Teknik Sanayi Tic. Anonim Şirketi / Sertifika No.: 46519
Beytepe Köy Yolu No.: 3 06800 Bilkent-Çankaya/ANKARA

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ.....1

1. Oryantalizm Üzerine 1
2. Kaynaklar Hakkında.....15

I. Bölüm:
MODERN ORYANTALİZME KADAR BATI
LİTERATÜRÜNDE HZ. MUHAMMED TASAVVURU.....29

1. Literatüre Dair.....29
2. Aydınlanmaya Kadar Hz. Muhammed Tasavvuru 51
3. Aydınlanmadan Modern Şarkiyatçılığa Kadar Hz. Muhammed Tasavvuru 72
   a. Geleneksel Yaklaşımı Muhafaza Edenler.....73
   b. Geleneksel Yaklaşımı Kısmen Koruyup Kısmen Eleştirenler 77
   c. Geleneksel Yaklaşıma Karşı Çıkanlar.....83
4. Değerlendirme 92

II. Bölüm:
SİYER KAYNAKLARINA YAKLAŞIMLAR 101

1. Tarihî Tenkit Yöntemi.....101
2. Tarihî Tenkit Yönteminin Siyer Kaynaklarına Tatbiki.....104
   a. Geleneksel Yaklaşım 106
      aa. Kur'ân'a Yaklaşım 108
      ab. Diğer Siyer Malzemesine Yaklaşım 120
   b. Revizyonist Yaklaşım 145
   c. Empatik-Antropolojik Yaklaşım 150
3. Değerlendirme 151

III. Bölüm: HZ. MUHAMMED'İN YETİŞTİĞİ ORTAMA VE
VAHİY ÖNCESİ HAYATINA YAKLAŞIMLAR.....159

1. Hz. Muhammed'in Yetiştiği Ortama Yaklaşımlar.....159
2. Hz. Muhammed'in Vahiy Öncesi Hayatına Yaklaşımlar.....171
3. Değerlendirme 183

IV. Bölüm:
HZ. MUHAMMED'İN MESAJININ KAYNAKLARI VE
ORİJİNALLİĞİ MESELESİNE YAKLAŞIMLAR.....189

1. Yahudiliğin ve Hıristiyanlığın Etkisine Dair İddialar.....189
2. Arap Monoteizminin Etkisi ve Hz. Muhammed'in Şahsiyetinin Önemi Savı.....206
3. "Sosyal Reformculuk" Bağlamında Hz. Muhammed'in
   Kabiliyetinin Etkisi Tezi.....221

4. Hz. Muhammed'in Peygamber Olarak Ortaya Çıkışında Çeşitli Etkilere Bir Arada Vurgu Yapan Görüş 226
5. Değerlendirme 227

V. Bölüm:
HZ. MUHAMMED'İN ASKERÎ FAALİYETLERİNE YAKLAŞIMLAR 233

1. Hz. Muhammed Niçin Savaştı? 233
2. Örnek Olaylar-Uygulamalar 239
   a. Nahle Seriyyesi 239
   b. Bedir Gazvesi 243
   c. Uhud Savaşı 251
   d. Kurayza Oğulları Olayı 256
   e. Bazı Kişilerin Öldürülmeleri 264
   f. Gayr-i Müslimlerle İlişkilerde Son Safha 267
3. Değerlendirme 278

VI. Bölüm:
HZ. MUHAMMED'İN EVLİLİKLERİNE YAKLAŞIMLAR 297

1. Temel Yaklaşımlar 297
2. Değerlendirme 323

VII. Bölüm:
HZ. MUHAMMED'İN KİŞİLİĞİNE YAKLAŞIMLAR 345

1. Temel Yaklaşımlar 345
2. Değerlendirme 382
   a. Hz. Muhammed'in Kişiliğinin Değerlendirilmesi 382
      aa. Kıstas 383
      ab. Samimiyet ve Sadakat 383
      ac. Şiddet 384
      ad. Evlilikleri 386
   b. Oryantalizmin Kişilik Değerlendirmesindeki Eksiklikleri 386
   c. Müslümanların Anlayışınca Peygamber Kişiliği 386

VIII. Bölüm:
ETKİLER 391

1. Batıya Etkiler 391
2. Türkiye'ye Etkiler 400
3. Değerlendirme 422

SONUÇ 425

BİBLİYOGRAFYA 435

ELER 449

BİBLİYOGRAFYA

ABBASÎ, S. M. M., *Hz. Peygamber (sav)'in Aile Hayatı*, Çev. Ali Zengin, Kayıhan yayınları, İstanbul, (2000). ss. 118-123.

ABBOT, N., *Hz. Muhammed'in Sevgili Eşi Ayşe*, çev. T. Arsak Hasdemir, Yurt kitap yayınları, Ankara, (1999).

ADAM, F. S., "Luther, Lutheranism, and the Challenge of Islam", *Concordia Theological Symposia Fort Wayne*, Indiana, (2007). s. 7-12.

AĞIRMAN, C., "Oryantalizm ve Oryantalistlerin İslam dinî Hakkındaki Bazı Görüşleri", www.cemalagirman.com/ (16 Kas 2007).

AKDEMİR, S., "Müsteşriklerin Kur'ân-ı Kerîm ve Hz. Muhammed'e Yaklaşımları" *AÜİF Dergisi*, c.: XXXI, Ankara, (1989). ss. 95-136.

AKKAD, A. M., *Hz. Muhammed'in (sav) Eşsiz Deha ve Şahsiyeti*, (çev. M. Sait Şimşek), Konya, (1979).

ALBAYRAK, İ., "Kur'ân-ı Kerim Ayetlerinin Tertibi Hakkındaki Oryantalist Söyleme genel Bir Bakış", *Marife Dergisi*, yıl 2, sayı 3, (2002). ss. 155-164.

ALFONSO, X., *Primera Cronica General* (nşr. Menendez Pidal, I-II, Madrid, (1955).

ALGÜL, M., "Kur'ân-ı Kerim'in Evrenselliği" http://www.yeniumit.com.tr/ sayı: 53 (06.07.2008).

ALİ, A. S., *The Spirit of Islam or The Life and Teachings of Mohammad*, Pakistan Publishing House, Karachi, (1978).

ALİ, M. M., *The Holy Qur'an*, 2. baskı, London, (1920).

ÂLÛSÎ, N. M., *El-Cevâbu'l-fesîh limâ leffekahû Abdülmesih*, nşr. Ahmed Hicazî es-Sekkâ, Beyrut, (1992).

AMMAR EL-BASRÎ, *Kitabu'l-burhan ve Kitabu'l-mesâil ve'l-ecvibe* (nşr. Mishal al-Hayik), Beyrut 1977.

ANDRAE, T., Mohammed: The Man and his Faith, London, (1936).

ANDRÉ, Du R., *L'alcoran de Mahomet*, Paris, (1647).

Anonim, Reflections on Mohammedism and the Conduct of Mohammed…, London, (1735).

ARMSTRONG, K., *İslam Peygamberinin Biyografisi Hazreti Muhammed* (S.A.V.), çev. Selim Yeniçeri, Koridor Yayıncılık, İstanbul, (2005).

ATÇEKEN, İ.H., İslam Tarihîne Oryantalist Yaklaşım, Konya, (2007).

ATEŞ, A. O., Oryantalistlerin Hz. Peygamber ile ilgili İddialarına Cevaplar, İstanbul, (1996).

ATEŞ, S., *Kur'ân-ı Kerim'e Göre Hz. Muhammed*, Vatan Gazetesi yayınları, İstanbul, (2003).

AYDIN, M. A., "Evlat Edinme", *DİA*, XI, İstanbul (1995), s. 527-529.

AYRANCI, İ., "Batıda Peygamber Muhammed (S.A.S.) İmajı", *Diyanet Aylık Dergi*, sayı: 2, 2003, ss. 30-32.

AZİMLİ, M., "Aişe'nin Evlilik Yaşı Tartışmalarında Savunmacı Tarihçiliğin Çıkmazı", *İslami Araştırmalar Dergisi,* Cilt: 16 Sayı: 1, Ankara, (2003).

BARKAİ, R., *Cristianos y musulmanes en la España medieval*, Madrid, (1991).

BARKAİ, R., *Cristianos y musulmanes en la España medieval*, Madrid, (1991).

BAUER, W., *Orthodoxy and Heresy in Earliest Christianity*, Philadelphia Seminar on Christian Origins, Copyright Fortress Press, Philadelphia, (1971).

BAYLE, P., "Muhammad", *Dictionnaire historique et critique* Rotterdam (1697); Rotterdam, (1720).

BECKER, C. H., "Matters of Fundamental Importance for Research into the Life of Muhammad", *The Quest for the Historical Muhammad*, New York, (2000).

BEKRÎ, M. H., "Risâletü'l-Haşimî ile'l-Kindî ve Reddu'l-Kindî aleyhâ", *Bulletin of Faculty of Arts*, IX, Kahire, (1947), s. 29-49.

BEL, R., *Introduction to the Qur'an*, Uni Pres, Edinburg, (1958).

BENNETT, C., *In Search of Muhammad*, London, (1998).

BİLİCİ, F., "Fransa", *DİA*, XIII, İstanbul, (1996). ss. 190-193.

Bint al-Shati, *The Wives of the Prophet*, çev. Matti Moosa, Gorgias Press LLC, X-XII, (2006).

BLACHÈRE R., *Le problème de Mahomet,* Paris, (1952).

BLANKS, D. R.- FRASSETTO, M., *Western Views of Islamin Medieval and Early Modern Europe*, New York, (1999).

BOBZİN, H*., Der Koran, Eine Einführung*, C.H. Beck, München, (1999).

BOBZİN, H., *Mohammed,* C.H. Beck, München, (2002).

BROWNE, L. E. "The Patriarch Timothy and the Caliph al-Mahdi", *MW*, XXI (1931), ss. 38-45.

BUABEN, J, M., *Image of the Prophet Muhammad in the West*, The islamic Foundation, Lencester, 1996.

BUHL, F., "Muhammad", *Encyclopaedia of Islam,* E. J. Brill, Leiden, (1936). ss. 641-657.

BUHL, F., "Muhammed", *İslam Ansiklopedisi*, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, (1979), ss. 452-473.

BUHL, F., The Character of Mohammed as a Prophet, *The Muslim World* I, (1911). s. 360.

BULAÇ, A., "Medine Vesikası", Yeni Umut, *Mayıs-Haziran,* (*2005*).

BULUT, Y., "Oryantalizmin Tarihsel Gelişimi Üzerine Bazı Değerlendirmeler", *Marife*, yıl 2, sayı 3, kış (2002), s. 13-38.

BULUT, Y., *Oryantalizmi Kısa Tarihî*, İstanbul, (2004).

BURGER, J. M*., Kişilik*, çev. İnan D. Erguvan Sarıoğlu, Kaknus yay. İstanbul (2006).

BUSH, S., *The Life of Muhammed*, New York, (1844).

BUTÎ, R., *İslam Akaidi*, çev. M. Yolcu, H. Altınalan, İstanbul (1986).

CÂBİRÎ, M.Â., *İslamda Siyasal Aklın Oluşumu*, çev. Vecdi Akyüz, İstanbul, (1997).

CAETANİ, L., *İslam Tarihî*, çev. Hüseyin Cahit Yalçın, I, İstanbul, (1925).

CARLYLE, T., *Heroes ve Hero-Worship*, University of Nebraska Press, Nebraska, (1966).

CARLYLE, T., *Kahramanlar*, çev. Behzat Tanç, Ötüken, İstanbul, (2004).

CARLYLE, T., *Kahramanlar*, çev. R. Nuri Güntekin, Semih Lütfi Kitapevi, İstanbul, (1943).

"Centuries", *Journal of Medieval History*, 26/2 (June 2000), ss.115-126.

CERRAHOĞLU, İ., "Oryantalizm ve Batıda Kur'ân ve Kur'ân İlimleri Üzerine Araştırmalar", *AÜİF Dergisi*, c.: XXXI, Ankara, (1989), 95-136.

Chanson de Roland (ed. J. Bidier), Paris, (1980).

Chanson of Roland, Penguin Books, London, (1990).

CİN, H., *İslam ve Osmanlı Hukukunda Evlenme*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara Üniversitesi Matbaası, Ankara, (1974).

COMFORT, W. W., "The Literary Role of the Saracens in the French Epic", *PMLA*, 55/3 (1940), ss. 628-59.

COOK, M., *Muhammad*, Oxford University Press, Oxford; New York, (1983).

CRAGG, K., *The Call of the Minaret*, London, (1956).

CRONE, P. - COOK, M., *Hagarism: The Making of the Islamic World*, (1977).

ÇINAR, M., "Hz. Peygamber'in Zeyneb bint Cahş ile Evliliği Etrafındaki Şüpheler", *Diyanet İlmi Dergi*, c. 43, S. 1, (2007). ss. 31-50.

ÇİFT, S., "Tasavvuf Araştırmalarında Alman Ekolü - II, Tasavvuf alanında çalışma yapan Alman oryantalistler ve eserleri" *Tasavvuf,* sayı: 19. Ankara (2007)

DANİEL, N., *Islam and The West: The Making of an Image*, Edinburgh, (1962).

DANİEL, N., *Islam Europe and Empire*, Edinburgh, (1966).

DANTE A., *İlahî Komedya*, çev. Feridun Timur, İstanbul, (1955-56).

DANTE A., *İlahî Komedya*, çev. H. Varoğlu, İstanbul, (1938).

DANTE A., *İlahî Komedya*, çev. R. Teksoy, İstanbul, (2008).

DANTE A., *İlahî Komedya*, çev. Seyhan Satar, İstanbul, (2001).

DEMİRCAN, A., "Cahiliye ve Hz. Peygamber Döneminde Çok kadınla Evlilik", *İstem*, I/2, Konya, (2003). ss. 9-32.

DERE, A., *Oryantalistlerin Hadise Yaklaşımları*, Eleştirel Bir İnceleme, Ankara, (2006).

DERVEZE, M. İ., *Kur'ân'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı,* çev. Mehmet Yolcu, III, İstanbul, (1989).

DONNER, A., *Doctor Illuminatus: A Ramon Rull Reader*, Princeton University Press, Princeton 1985.

DONNER, A., *Narratives of Islamic Origins*, New Jersey, (1998).

DUBLER, C., "Sobre la Cronica arabigo-bizantina de 741 y su influencia bizantina en la Peninsula Iberica", *Al-Andalus*, 11 (1946), ss. 282-439.

DUBLER, C., "Sobre la Cronica arabigo-bizantina de 741 y su influencia bizantina en la Peninsula Iberica", Al-Andalus, 11 (1946), ss. 282-439

DURSUN, D., "Avusturya, İslâm Araştırmaları", *DİA*, IV, İstanbul, (1991). ss. 179-182.

DURSUN, D., "Belçika-Belçika'da İslâmî Araştırmalar", *DİA*, V, İstanbul, (1992). ss. 397

DUYMAZ, R., "Celal Nuri İleri", *DİA*, VII, İstanbul, (1993). ss. 242-245.

EBÜ'L-FEREC, İBNÜ'L-İBRÎ (ö. 1286), *Chronicon/ Makhtbhanuth ZabhneI. Bölüm, Chronicon Syriacum* Paris, (1890); II. Bölüm: ikinci bölümü olan *Chronicon Ecclesiasticum,* neşr. Abbeloos ve Lamy, I-III, Louvain, (1872-77).

ERŞAHİN, Seyfettin (haz.), "Giriş", M. Esad-T. Carlyle, İki Cihan Devleti Arasında Hz. Muhammed, Oryantalizme Karşı Hz. Muhammed Müdafası, OTTO yay, Ankara, (2017).

ERTÜRK, Z. Ş., *XIX. yüzyılda Batı Düşünürlerinin Hz. Muhammed Hakkındaki Görüşlerinin Değerlendirmesi*, (Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya (1995).

ERUL, B., "Hz. Aişe Kaç Yaşında Evlendi? Dokuz mu? On Dokuz Mu?", *İslami Araştırmalar Dergisi*, XIX/4, (2006). ss. 637-649.

ESED, M., *Kur'ân Mesajı*, çev. C. Koytak, A. Ertürk, I-III, İstanbul, (1999).

ESPOSİTO, J., *Islam: The Straight Path.* Oxford Uni. Press, London, (1998, 2002).

FARAH, C., E. *Islam*: Beliefs and Observances, 4th edition, Barron's, U.S. (1987).

FAYDA, M., "Aişe", *DİA* II, ss. 201-2005. İstanbul, (1989).

FAYDA, M., "Hz. Peygamber'in Müşrik Araplara Karşı Siyasetinin Son Safhası", *Ebedî Risalet Sempozyumu*, İzmir t.y.

FAYDA, M., *Hâlid b. Velîd*, İstanbul, (1990).

FAZLUR RAHMAN, *İslam*, çev. A. Açıkgenç-M. Dağ, Ankara, (1993).

FORWARD, M., *Muhammad: A Short Biography*, Oneworld Pub, Oxford, (1997).

FRANCİSCO, S. A., "Luther, Lutheranism, and the Challenge of Islam", *Concordia Theological Symposia Fort Wayne*, Indiana, (2007).

FÜCK, J., "Die Originalität des arabischen Propheten", *Arabische Kultur und Islam im Mittelalter,* Weimar, (1981). ss. 142-152.

FÜCK, J., "Muhammad - Persönlichkeit und Religionsstiftung", *Arabische Kultur und Islam im Mittelalter,* Weimar, (1981). ss.153-175.

GAGNİER, J., *Vie de Mahomet*, Amsterdam, (1748).

GEİGER, A., *Was hat Muhammad aus der Judentum aufgenommen?*, Parerga Gmbh, Leipzig, (1902).

GEROCK, C. F., *Versuch einer Darstellung der Christologie des Koran*, Hamburg ve Gotha, (1839).

GİBB H. A. R. VE KRAMERS J. H., "Muhammad", *Shorter Encyclopaedia of Islam*, E. J. Brill, Leiden, (1974), ss. 391-405.

GİBBON, E., *Decline and Fall of the Roman Empire* neşr: Rev. H. M. Miman, London, (1845).

GLUBB, J. B., *The Life and Times of Muhammad*, London, (1970).

GOETHE, J. W. V., *Doğu-Batı Divanı Seçme Şiirler,* Çev. İbrahim S. Canbolat, Vipaş Yayınları, Bursa (2001).

GOETHE, J. W. V., *Doğu-Batı Divanı*, çev. Bayram Yılmaz, İstanbul, (2005).

GOLDZİHER, I., "Muhammed und der Islam" (Muhammed ve İslam), *Vorlesungen über den Islam,* Darmstadt, (1963). ss. 1-29.

GOLDZİHER, I., *İslâm Tefsir Ekolleri*, çev. Mustafa İslâmoğlu, İstanbul, (1997).

GONZALEZ, M, F., "La leyenda de Mahoma en Lucas de Tuy", *Actas del III Congreso Hispánico de Latín Medieval* (ed. M. Perez Gonzalez), León, (2002). ss. 347-358.

GÖRGÜN, H., "Nöldeke, Theodor", *DİA*, XXXIII, Ankara, (2008). ss. 217-218.

GÖRGÜN, H., http://www.sonpeygamber.info/tr/tr/oryantalistlerin-hz.-muhammed-e-bakisi/index.php (06.12.2008).

GÖRMEZ, M., "Klasik Oryantalizmi Hadis Araştırmalarına Sevk Eden Temel Faktörler Üzerine", *İslâmîyât,* III, Sayı: 1, Ankara, (2000). ss.10-31.

GRİMME, H., *Mohammed I: Das Leben*, Münster, (1892).

GROTT, A. H. D., "Hollanda", *DİA*, XVIII, İstanbul, (1998). ss. 229-231

GRUNEBAUM, G. E. V., *Classical Islam-A History* 600-1258, (çev. K. Watson, George Allen & Unwin, London, (1969).

GRUNEBAUM, G. E. V., *Medieval Islam*, Chicago, (1969).

GUİLLAUME, A., *Islam*, Pelican pub. Penguin Books, Harmondsworth, (1975).

GUNNY, A., *Images of Islam in Eighteenth Century Writings*, London, (1996).

GUNNY, A., *Perception of Islam in European Writings*, Leicester, (2004).

GÜNALTAY, Ş., "İslam'dan Önce Araplar Arasında Kadının Durumu, Aile ve Türlü Nikah Şekilleri", yayına hazırlayan: Cem Zorlu, *Marife*, I/3, Konya, (2002).

GÜNGÖR, E., *Ahlak Psikolojisi ve Sosyal Ahlak*, İstanbul, (1995).

GÜVEN, Ş., "Kur'âniyyun Ekolü -Temsilcileri, Tefsirleri ve Tefsirdeki Yöntemi- ", E. Ü. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* Sayı : 11 Yıl (2001) ss. 385-408.

HALLAQ, W. B., "The Authenticity of Prophetic Hadith: a Pseudo Problem", *Studia Islamica*, sayı:1, Paris, (1999), ss. 75-90.

HAMİDULLAH, M., *Hz. Peygamber'in Savaşları*, İstanbul, (1981).

HAMİDULLAH, M., *İslam Peygamberi*, çev. Salih Tuğ, I-II, İstanbul, (1981).

HAMİDULLAH, M., *İslama Giriş*, çev. Kemal Kuşçu, İstanbul, (1961).

HAMMER, J., "Der İslam und Mohammed", cilt 68, *Jahrbücher der Literatur*, Wien, (1834). ss. 1-51.

HAMMER, J., "Der İslam und Mohammed", cilt 69, *Jahrbücher der Literatur*, Wien, (1835). ss. 1-90.

HAMMERBECK, D., "University of California, Los Angeles, Voltaire's Mahomet, the Persistence of Cultural Memory and Pre-Modern Orientalism", http://www.humanities.ualberta.ca/agora/Articles.cfm?ArticleNo=154 Google (26 Kasım 2008).

HANİOĞLU, Ş., *Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi*, Üçdal neşriyat, İstanbul t.y.

HARMAN, Ö. F., "Yahudi ve Hıristiyan Kutsal Metinlerinde Peygamberlik ve Peygamber Evlilikleri," *Aile Yazıları*, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu yayınları, IV, Ankara (1990) s. 576.

HARTMAN, C. C., "The Textual Transmission of the Mozarabic Chronicle of 754", *Early Medieval Europe*, 8/1 (1999), pp. 13-29.

HEYKEL, M., *Hazreti Muhammed Mustafa*, çev. Ö. Rıza Doğrul, İnkilap Kitapevi, İstanbul, (1985).

HIDIR, Ö. "Batıda Hz. Muhammed İmajı", *Diyanet İlmi Dergi, Peygamberimiz Hz. Muhammed*, Özel sayı, Ankara, (2001). ss. 297-306.

HIDIR, Ö., "Batıda İslamofobi/Ant-i Islamizm"http://www.islamicuniversity.nl/tR/ showarticlepress.asp?id=903. (01.07.2008)

HIDIR, Ö., "XX. yüzyıl Oryantalist Çalışmalarda Hz. Peygamber İmajı", *İLAM Araştırma Dergisi*, III, 2, Temmuz-Aralık, İstanbul, (1998). ss. 141-165.

HİLMİ, A., *İslam Tarihî*, Doğan Güneş Yayınları, Üçdal Neşriyat, İstanbul, (1971).

HİRSCHFELD H., *Jüdische Elemente im Koran,* Berlin, (1878).

HOLT, P. M., "The Treatment of Arab History by Prideaux, Ockley and Sale", *Historians of the Middle East* (ed. B. Lewis-P. M. Holt), New York-Toronto, (1962). ss. 290-302.

HOYLAND, R. G., *Seeing Islam as Others Saw it: A Survey and Evaluation of Christian, Jewish, and Zoroastrian Writings on Early Islam,* Darwin Press, Inc.: Princeton, New Jersey, (1997).

HURGRONJE, S., *Mohammedanism*, New York ve London, (1916).

HURGRONJE, S., *Verspreide Geschriften*, I, Bonn ve Leipzig, (1923). ss. 321-362.

İBN HABÎB, Ebû Ca'fer Muhammed, *Kitâbu'l-Muhabber*, tahkik: Eliza Lichtenstaetter, Haydarâbâd, (1942).

İBN HİŞÂM, es-*Sîretü'n-Nebeviyye*, I-IV, Kahire, ts. (I-II, Kahire, (1955)).

İBN İSHAK, *es-Sîre*, tahkiki: M. Hamidullah, Konya, (1401/1981).

İBN KESİR, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azim*, Daru'l-Ma'rife, Beyrut, (1400/ 1980).

İBN SA'D, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, I-VIII, Beyrut, (1985).

İBN WARRAQ, "Said ve Saidciler…", *Cogito,* 37, (2003).

İZUTSU T., *Kur'ân'da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar*, çev. Selahattin Ayaz, İstanbul, (1997).

KAHRAMAN, A., "Goethe'nin Mahomets Gesang Şiiri: Türkçe çevirileri Üzerine", *Diyanet İlmi Dergi, Peygamberimiz Hz. Muhammed-Özel Sayı*-Ankara, (2003) ss. 574-588.

KAPAR, M. A., "Kus b. Saide", *DİA*, XXVI, İstanbul, (2003). ss. 460.

KAVAS, A., - ÇELEBİ, F., "İsveç", *DİA,* XXIII, İstanbul (2001). ss. 415-417.

KAYADİBİ, F., " İsviçre", *DİA*, XXIII, İstanbul, (2001). ss. 418-420.

KERR, D. A., *International Bulletin of Missionary Research*, January, (2002) s. 8-9.

KHADDURİ, M., "Marriage in Islamic Law: The Modernist Viewpoints". *American Journal of Comparative Law*, 26/2, (1978). ss. 213-218.

KHOURY A. T., *Polémique Byzantine contre l'Islam, VIIIe - XIIIe siècles*, Brill, Leiden, (1972).

KIZIL**,** F., "Oryantalistlerin hadis literatürü hakkındaki görüşleri, Kronolojik Bir Analiz", (http://www.sonpeygamber.info/tr/tr/sunnete-yonelik-elestiriler-ve-cevaplar/oryantalistlerin-hadis-literaturu-hakkindaki-gorusleri.html), (06.12.2008).

KİNDÎ, *Apology of Al Kindy* (ed. And commented by Sir William Muir), Society for the Promotion of Christian Knowledge (SPCK), Second Edition, London, (1887).

KİSTER, M.J., "Peygamber'in Pazarı", çev. Abdullah Kahraman, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahîyat Fakültesi Dergisi*, . Cilt VI, Sayı, 2, Sivas, (2002). ss. 25-29.

KOELLE, S. W., *Mohammed and Mohammedanism*, Critically Considered, London, (1889).

KONRAPA, Z., *Peygamberimiz, İslam dinî ve Aşere-i Mübeşşere,* Fatih yayınevi, İstanbul 1963.

KÖKNEL, Ö., *Kaygıdan Mutluluğa Kişilik*, Altın Kitaplar yayınları, İstanbul, (1985)

KRİTZECK, J., *Peter El Venerable and Islam*, New Jersey 1964, s. 124-7.

KURTUBÎ, *Muhtasar Tefsiru'l-Kurtubî*, haz. Ebu Abdullah Muhammed el-Ensarî, IV, Beyrut, (1406).

KURTULUŞ, R., "İngiltere-İngiltere'de İslâm Araştırmaları", *DİA*,, XXII, İstanbul, (2000). ss. 310-311.

KUTLUAY, Y., *İslâm ve Yahudi Mezhepleri*, Anka Yayınları, İstanbul, (2001).

KÜÇÜK, M., "Hz. Muhammed'in Nağmesi", *Yağmur Kültür ve Edebiyat Dergisi*, sayı 16, (2002).

KÜÇÜK, R., "Hz. Peygamber ve Örnekliğinin Mahiyeti", www.kudusyolu.com. (15 Mayıs 2007).

LAMMENS, H., "The Koran and Tradition", *The Quest for the Historical Muhammad*, New York, (2000).

LAMMENS, H., *Islam. Beliefs and Institutions*, trans. by Sir E. Denison Ross, London, (1929).

LİEBER, F., (ed.), *Encyclopedia Americana*, VI, Philadelphia, (1831). ss. 276-77.

LUCHİTSKAJA, S., "The Image of Muhammad in Latin Chorognaphy of Twelfth and Thirteenth

MARGOHOUTH, D. S., "On the Origin and Import of the Names Muslim and Hanif", *Journal of the Royal Asiatic Society,* Vol. 35, July (1903), ss. 467-93.

MARGOHOUTH, D. S., "Is Islam a Christian Heresy?", *The Muslim World,* Vol. 23, No. 1, January (1933). ss. 6-15.

MARGOLİOUTH, D. S., "Muhammad", *Encyclopedia of Religion and Ethics,* VII, Edinburgh & New York, (1905).

MARGOLİOUTH, D. S., "The Origins of Arabic Poetry", *JRAS*, (1925). ss. 417-449.

MARGOLİOUTH, D. S., *Mohammed and the Rise of Islam*, New York-London, (1905).

MARGOLİOUTH, D. S., *Mohammedanism,* London, (1928).

MCATEER M.R. & STEİNHAUSER M.G., "*The man in the scarlet robe: Two thousand years of searching for Jesus,*" United Church Publishing House, (1996).

MERIGOUX, J. M., "L'Ouvragede un frére prêcheur", *Memorie domenicane*, XVII, (1986).

MEVLANA M. A., *Peygamberimiz*, çev. Ömer Rıza Doğrul, İstanbul, (1342).

MEYENDORF, J. "Byzantine Views of Islam*", Dumbarton Oaks Paper*s, 18 (1964).

MİLLER, J., *Mahomet A Tragedy*, London, (1785).

MİNGANA, A.,. *Woodbrooke Studies*, Heffer, Cambridge, (1928).

MOH. BEN CHENEB, "İbnü'l-İbrî", *İA*, V/2, İstanbul, ts. ss. 861-62.

MOMMSEN, K., "Goethe ve İslamiyet", Çev. Beyza Bilgin, *AÜİF Dergisi*, XV, Ankara, (1968). ss.187-212,

MOTZKİ, H., (ed.), *The Biography of Muhammad*, Brill, Leiden-Köln, (2000).

"Mohammad", *Encyclopaedia Britannica*, London (1953), ss. 646-649.

"Muhammed", *Encyclopaedia Americana*, New York (1957), ss. 292-294.

68 (1991), pp. 88-107.

MUİR, W., *The Life of Muhammad*, I-IV, London, (1858; 1894).

MUNOZ, F. G., "Liber nycholay. La Leyenda de Mahoma y el cardinal nicolás", *Al-Qantara*, 25/1 (2004), ss. 5-43.

MUÑOZ, G. F., "La Leyenda de Mahoma en Lucas de Tuy", *Actas del III Congreso Hispánico de Latin Medieval*, León, (2002). ss. 347-58.

NAGEL, T., *Die İslamische Welt bis 1500*, R. Oldenburg Verlag, München, (1998).

NEDVİ, S. S., *Büyük İslam Tarihî Asr-ı Saadet*, çev. Ömer Rıza Doğrul, sadeleştiren: Zeki Mollamehmedoğlu, Eser neşriyat, V, İstanbul (1978).

NESEFÎ, *Medârik*, I-IV, Beyrut, (1995).

NEVO Y. AND KOREN, J., "Methodological Approaches to Islamic Studies", *Der Islam*, Vol. 68 (1991). pp. 88-107.

NİCOLAS DE CUSA, *Cribratio Alcorani* (Ing. Çev. J. Hopkins), Minneapolis (1990).

NÖLDEKE, T., *Das Leben Muhammeds,* nach den Quellen Populaer dargestellt, Hannover, (1863).

NÖLDEKE, T., *Târîhu'l-Kur'ân*, çev. George Tamir, Beyrut, (2004).

NÖLDEKE, T.,-SCHWALLY, Kur'ân Tarihî (çev. Muammer Sencer), İlke Yayınları, Fono matbaası, (1970).

NÖLDEKE-SCHWALLY, Kur'ân Tarihî (çev. Muammer Sencer), İlke Yayınları, Fono matbaası, Ankara, (1970).

NUREDDİN S., *Maturidiye Akaidi*, çev. B. Topaloğlu, Diyanet İşleri Başkanlığı yayınları Ankara, (1979).

NURİ C., (1881/1938), *Hâtemu'l-Enbiyâ*, Yeni Osmanlı Matbaa ve Kütüphanesi, İstanbul, H.1332/1913.

NYCHOLAY, L., "La Leyenda de Mahoma y el cardinal Nicólas", *Al-Qantara*, 25/1 (2004), ss. 5-43.

ÖZDEMİR, M., "Siyer Yazıcılığı Üzerine", *Milel ve Nihal*, 4/3 (2007). ss. 128-162.

ÖZDEMİR, M., "İspanya", *DİA*, XXIII, İstanbul, (2001). ss. 173-175.

ÖZEL, A., "Esir", *DİA*, XI., İstanbul, (1995). s. 382-389

ÖZEL, M., "Tefsir'de Oryantalizm Eleştirisi", *Marife*, yıl. 2, sayı 3, kış (2002). ss. 229-236.

ÖZEY, R., *Günümüz Dünya Sorunları*, İstanbul, (2001).

PALABIYIK, M. H., "Hz. Peygamber'in devlet kurma faaliyetleri", *Atatürk Üniversitesi İlahîyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 17, ss. 93-120, (2002).

PARET, R., *Grenze der Koranforschung*, W. Kohl Hammer Verlag, Stutgart, (1950).

PARET, R., *Kur'ân Üzerine Makaleler*, derleyen: Ömer Özsoy, Ankara, (1995).

PARET, R., *Mohammed und der Koran. Gesch. u. Verkündigung des arab*. Propheten, Stuttgart, (1976).

PARLA, J., "Oryantalizm Hayalî Doğu", http://ibnularabi.blogcu.com/oryantalizm-ve-hayalî- dogu_3315714.html (02 Aralık 2008).

PARRİNDER, G., *Mysticism in the World's Religions*, New York, Oxford Uni. Pres, (1976).

PASTOR, J. P., "Mahoma y el Anticristo en la obra de Ramon Llull", *Anales del Seminario de Historia de la Filosofía*, 22 (2005). ss. 159-175.

PRİDEAUX, H., *The True Nature of Imposture*, London, (1697).

REÇBER, M. S., "Watt ve İslam Vahyinin kaynağı: Eleştirel bir analiz", *Oryantalizmi Yenden Okumak: Batıda İslam Çalışmaları Sempozyumu*, Ankara, (2003). ss. 195-212.

REEVES, M., *Muhammad in Europe*, New York University Press, New York (2001).

REEVES, M., *Muhammad in Europe*, New York University Press, New York, (2000).

RENAN, E., "Muhammad and the Origins of Islam", *The Quest fort he Historical Muhammad*, New York, (2000).

RIZA K., "Almanya", *DİA*, II, İstanbul, (1989). ss. 522-524.

RODİNSON, M., *Hz. Muhammed*, çev. Atilla Tokatlı, İstanbul, (1994).

RODİNSON, M., *Muhammad,* Allen Lane the Penguin Press, (1971).

RON, B., *Cristianos y musulmanes en la España medieval*, Madrid, (1991).

ROSS, A., *The Alcoran of Mahomet…with the Life and Death of Mahomet*, London (1649).

RUANO, *Historia general de Córdoba*, Cordova, (1761).

SACHACHT, J., *The Origins of Muhammadan Jurisprudence*, Oxford, (1950).

SAHAS, D. J., *John of Damascus on Islam The "Heresy of the Ishmaelites"*, Leiden, E. J. Brill, (1972).

SALE, G., *The Coran and Preliminary Discourse,* London, (1934).

SALE, G., *The Koran*, *Introductory Discourse to the Koran*, (1801), A Comprehensive Commentary On The Quran: Comprising Sale's Translation and Preliminary Discourse, with Additional Notes and Emendations Together with A Complete Index to the Text, Preliminary Discourse and Notes, by The Rev. E. M. Wherry, M.A. Vol. I. London: Trübner & Co., Ludgate Hıll, (1882).

SANDYS, G., *A Relation of a Journey*, London, (1627).

SARIÇAM, İ., *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, Diyanet İşleri Başkanlığı yayınları, Başak Matbaacılık, Ankara, (2003; 2007).

SAVAŞ, R., "Hz. Aişe'nin Evlenme Yaşı ile İlgili Farklı Bir Yaklaşım", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahîyat Fakültesi Dergisi*, IX, İzmir, (1995).

SAVAŞ, R., "Mekke'de İslamın Yayılmasına Akrabalık Açısından Bakış", *İstem*, yıl 2 sayı 4, (2004), ss. 35-52.

SCHİMMEL, A., *Muhammad*, München, (2002).

SCWARZ, A. B., *Aile Hukuku*, çev. B. Davran, İstanbul, (1946).

SELL, E., *The Life of Muhhammad*, London, (1913). The Christian Literature Socıety For India, London, Madras and Colombo, (1913), Prınted at The S. P. C. K. Press, Vepery, Madras, (1913).

SELL, E., *The Recensions of the Qur'an*, Madras, (1909).

SETTON, K. M., *Western Hostility to Islam*, Philadelphia, (1992).

SİDERSKY D., *Les origines des légendes musulmanes dans le Coran et dans les Vies des Prophètes*. Paris, Geuthner, (1933).

SİME, W., *History of Muhammed and His Successors*, Edinburgh, (1837).

SİMONET, F., *Historia de los mozarabes*, I-IV, Madrid (1983).

SİMONET, F., *Historia de los mozarabes*, I-IV, Madrid, (1983).

SİSMEL, F., "La Leyenda de Mahoma en las Otia de Machomete de Gautier de Compiène", *Poesia Latina Medieval* (siglos V-XV), ed. Galluzzo, 2005, ss. 1077-1089.

SMİTH, B. D., "The Historical Critical Method, Jesus Research and the Christian Scholar", *Trinity Journal* 15NS (1994). ss. 201-220.

SMİTH, B. P., *Islam in English Literature*, New York, (1939).

SMİTH, R. B., *Mohammed and Mohammedanism*, London, (1876).

SOLALİNDE, A. G., *Antologia de Alfonso X El Sabio*, Madrid, (1984).

SÖNMEZSOY, S., *Kur'ân ve Oryantalistler*, Ankara, (1998).

SPRENGER, A., Das Leben und die Lehre des Mohammed. Nach bisher größtenteils unbenutzten Quellen. 3 Bände, Berlin 1861-1865 Olms, Hildesheim, (2003).

SPRENGER, A., *The life of Mohammad From original sources*, Allahabad, Presbyterıan Mıssıon Pres, (1851).

STUBBE, H., *An Account of The Rise and Progress of Mahometanism With The Life Of Mahomet*, London, (1911).

STUBBE, H., *An Account of the Rise and Progress of Mahometanism, and a Vindication of Mahomet and His Religion from the Calumnies of the Christians*, London, (1911).

SUYÛTÎ, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azim (Tesiru'l-Celaleyn)*, Beyrut, (1420/2000).

SUYÛTÎ, *Câmiu's-Sağîr*, I-II, Beyrut, (1990)

ŞAKİROĞLU, M. H., "İtalya", *DİA*, XXIII, İstanbul, (2001). ss. 454-455.

ŞENOCAK, İ., "Tek Başına Bir Hadis Mecmuası: Ebu Hüreyre", (http://www.tahavi.com/makaleler/017.html (30.09. 2007).

ŞİBLİ, M., *Asr-ı Saadet*, çev. Ömer Rıza Doğrul, I-V, İstanbul (1973).

TABERÎ, Muhammed b. Cerir, *Camiu'l-Beyân*, XX, Beyrut, (1408/1987).

TAYLOR, W. C., *History of Mahommetanism*, and Its Sects, London, (1834).

THEOPHANES, *The Choronicle of Theophanes Cofessor* (ed.C. Mango-R. Scott), Calderon Press, Oxford, (1997).

TİMOTHY, "La discussion religieuse entre le calife al-Mahdi et Timothée, le Catholicos", *Al-Machrig*, 21 (1921), ss. 359-74.

TİMOTHY, "The Apology of Timothy, the Patriarch, before the Caliph al-Mahdi", *BJRL*, XII (1929), ss. 137-298.

TOLAN J. V., *Saracens*, New York (2002)

TOLAN, J. V., "Anti-hagiography: Embrico of Mainz's Vita Mahometi", *Journal of Medieval History*, 22/1, (1996), ss. 25-41.

TOLAN, J. V., *Petros Alfonsi and His Medieval Readers*, University Press of Florida, (1993).

TORREY, C. H., *The Jewish Foundation of Islam*, New York, (1967).

TUĞ, S., "Rasulullah Muhammed (a.s)'ın Evliliklerinde Kronolojik Yapı", *Hz. Peygamber ve Aile Hayatı*, İsav yayınları, İstanbul, (1989). ss. 203-208.

UYSAL, H., "Danimarka", *DİA*, VIII, İstanbul, (1993). ss. 463-464.

ÜLKEN H. Z., "İslamiyette Eski Dinlerin İzleri", *İstanbul Dergisi*, 1 Temmuz (1946). ss. 4-5. http://www.alevibektasi.org/hilmi_ziya1.htm (06.08. 2007).

ÜNAL, A., *Yahudilikte*, *Hıristiyanlıkta ve İslam'da Evlilik*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, (1998).

VAKIDÎ, Muhammed b. Ömer, *Kitabu'l-Meğazî*, tah. Marsden Jones, I-III, Beyrut, (1984).

VİCDANİ, M. S., *Hz. Muhammed Niçin Çok Evlendi*?, hazırlayan: A. Karadut, Diyanet İşleri Başkanlığı yayınları, Ankara, (1992).

VOLTAİRE, F. M. A., *Le fanatisme, ou Mahomet le Prophete*, Paris (1736).

VOLTAİRE, F. M. A., *Mahomet The Prophet or Fanaticism* (çev. Robert L. Myers), New York (1964). Voorhis, J. W., "John of Damascus, on the Moslem Heresy", *MW*, XXIV, (1934), ss. 391-398.

VOULAİNVİLLİERS, H. C. d., *The Life of Mahomet*, London (1983).

VOULAİNVİLLİERS, H. C. d., The Life of Muhomet translated from the French Original by the Count of Voulainvilliers, London, (1731).

VOULAİNVİLLİERS, H. C. d., *Vie de Mahomed*, London, (1930).

WAARDENBURG, J., *Muslims and Others*, KG Pulishers, Berlin, (2003).

WALTZ, J., "The Significance of the Voluntary Martyrs of Ninth Century Cordoba", *The Muslim World,* 60 (1970), pp. 143-59, 226-36.

WASİLEWSKİ, J., "The Life of Muhammad in Eulogius of Córdoba: Some Evidences fort he Transmission of Greek Polemic to the Latin West", *Early Medieval Europe*, 16/3 (2008), pp. 333-53.

WATT, W. M., "Muhammed", *The Encyclopaedia of Religion*, Mccmillan Publishing Company, X, London, (1987). ss. 137-146.

WATT, W. M., *Hz. Muhammed Mekke'de*, çev. M. R. Ayas, A. Yüksel, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara, (1986).

WATT, W. M., *Islam and the Integration of Society*, London, Routledge&Kegan Paul, (1966).

WATT, W. M., Kur'ân'a Giriş, çev. Süleyman Kalkan, Ankara, (1998)

WATT, W. M., *Muhammad at Mecca*, London, (1953).

WATT, W. M., *Muhammad at Medina*, Oxford, (1956); Oxford Uni. Press, Karachi, (1988).

WATT, W. M., *Muhammad: Prophet and Statesman*, Oxford University Press., 1974.

WEİL, G., *Biblische Legenden der Müselmaenner*, Frankfurt, (1846).

WEİL, G., *Mohammed der Prophet, Sein Leben und seine Lehre*, Stuttgart, (1843).

WHİTE, J., Sermons containing a view of Christianity and Mahometanism, London, (1730).

WOLF, K, B., "The Earliest Latine Lives of Muhammed", in Michael Gervers and Ramzi Jibran Bikhazi, eds., *Conversion and Continuity: Indigenous Christian Communities in Islamic Lands, Eighth to Eighteenth Centuries*, Pontifical Institute of Mediaeval Studies, Toronto, (1990) ss. 89-101.

WOLF, K. B., "Christian Views of Islam in Early Medieval Spain", *Medieval Christian Perceptions of Islam* (ed. J. Tolan), Garland, (1996).

WOLF, K. B., "Muhammad as Antichrist in Ninth Century Córdoba", *Christians, Muslims and Jews in Medieval and Early Modern Spain* (ed. Meyerson-English), Indiana (2000).

WOLF, K. B., "Muhammad as Antichrist in Ninth-Century Cordoba", *Christians, Muslims and Jews in Medieval and Early Modern Spain*, University of Notre Dame Pres, (1999).

WOODHEAD, C., "Muir, Sir William", *DİA*, XXXI, İstanbul, (2006). ss. 94.

WRİTES, V. A. H., "The historian does not accept the authority of his witnesses; rather he confers authority upon them, and he does this only after subjecting them to a rigorous and skeptical crossexamination" *(The Historian and the Believer* [Philadelphia: Westminster, 1966].

YAŞAR, H., "Aydınlanma Döneminde Batıda Kur'ân Algısı", *DEUİF*, XXV, İzmir, (2007).

YAŞAR, H., *Avrupa ve Kur'ân*, Tibyan Yayıncılık ve Matbaacılık, İzmir, (2002).

YAŞAROĞLU, K., "Margoliouth, David Samuel", *DİA*, XXVIII, Ankara. (2003). ss. 53-54.

YAZIR, E. M. H., *Hak dinî Kur'ân Dili*, Eser Neşriyat, I-IX, İstanbul, (1979).

YILDIRIM, S., "Hz. Aişe'nin Evlilik Yaşı Etrafında Tartışmalar," *İstem*, yıl 2, sayı 4, (2004). ss. 237-245.

YILDIRIM, S., *Oryantalistlerin Yanılgıları,* İstanbul, (2003).

YÖRÜKAN Y. Z., *İslam dinî Tarihî*, İstanbul, (2006).

ZEMAHŞERİ, *el-Keşşaf*, III, Beyrut, trsz.

EKLER

1. İngilizce Oryantalist Siyer Literatürü

Alwaye, A.M.M., 'The Significance of "The Night Journey and the Ascent" ', *Majallat al-Azhar,* 41 (September 1969), pp.5-10.

Alwaye, A.M.M., 'The Miraculous Journey of the Erophet from Mecca to Jerusalem', *Majallat al-Azhar,* Vol. 47, No. 5 (1975), pp. 1-5.

Anawati, G.C., 'Muhammad's Doctrine of Revelation' (trans, by A. Jeffrey), *The Muslim World,* Vol. 23, No. 2 (1933), pp.252-71.

Anon, 'Professor Margoliouth's "Life of Mohammed" ', *The Muslim World,* Vol. 2, No. 3 (July 1912), p.311.

Bell, R., 'The Development of Mohammed's Personality', *The Muslim World,* Vol. 4, No. 4 (October 1914), pp.353-64.

Bell, R., 'Mohammed's Call', *The Muslim World,* Vol. 24, No. 1 (1934), pp.13-19.

Bell, R., 'Muhammad and Previous Messengers', *The Muslim World,* Vol. 24, No. 4 (1934), pp.330-40.

Bell, R., 'Muhammad's Visions', *The Muslim World,* Vol. 24, No. 2 (April 1934), pp. 145-54.

Benaboud, M., 'Orientalism on the Revelation of the Prophet: The Cases of W Montgomery Watt, Maxime Rodinson and Duncan Black MacDonald' (Review Article), *American Journal of Islamic Social Sciences,* 3 (December 1986), pu.309-26.

Berenson, B., 'Mohammad: Was He an Imposter?', *Harvard Monthly,* 4 (April 1887), pp.48-63.

Bijlcfeld, W.A., 'A Prophet and More than a Prophet?', *The Muslim World,* Vol. 59, No. 1 (January 1969), pp. 1-28.

Boase, A.W., 'Review of Cook's *Muhammad', Muslim World Book Review,* Vol. 4, No. 3 (1984), pp.6-7.

Bodley, R.VC, *The Messenger: The Life of Mohammed,* New York: Doubleday & Co., 1946.

Bosworth, C.E., 'A Dramatisation of the Prophet Muhammad's Life: Heri de Bornier's "Mahomet" ', *Numen, International Review of the History of Religions,* 17 (1970), pp.105—17.

Braumann, M.M., 'The Origin of the Principle of 'Ismah: Muhammad's "immunity from sin"', *Museon,* 88 (1975), pp.221-5.

Brohi, A.K., 'Seerat-un-Nabi in Contemporary Perspective', *Voice of Islam* (Karachi), Vol. 20, No. 9 (1972), pp.455-73.

Broomfield, G.W., 'The Psychology of Mohammed', *The Muslim World,* Vol. 16, No. 1 (1926), pp.37-58.

Carlyle, T., On Heroes, Hero Worship and the Heroic in History, New York: John Wiley, 1849.

Cook, M., *Muhammad,* Oxford: Oxford University Press, 1983.

Cragg, K., Muhammad and the Christian - A Question of Response, London: Darton, Longman & Todd, 1984.

Crone, P., *Meccan Trade and the Rise of Islam,* Princeton, NJ: Princeton University Press, 1987.

Davenport, J., *An Apology for Mohammed and the Koran,* London: John Davy & Sons, 1869.

Dermenghem, E., *Muhammad and the Islamic Tradition,* trans, by J.M. Watt, New York: Harper & Brothers, 1958 (reprint). Doi. A.R.I., *Nigerian Muslim Names — Their Meaning and Significance,* A.'imcdabad (India): Muslim Publishing House, 1978.

Dermenghem, E., *The Life of Mahomet,* trans, by A. Yorke, London: Longman, 1930.

Dracott, C. M., *Mahomet - The Founder of Islam,* London: Martin Seeker, 1915.

Foster, F.H., 'An Autobiography of Mohammed', *The Muslim World,* Vol. 26, No. 2 (April 1936), pp. 130-52.

Foster, F.H., 'Reply to Professor Margoliouth's Article, January 1933', *The Muslim World,* Vol. 23, No. 2 (April 1933), p.198.

Freemon, F.R., 'A Differential Diagnosis of the Inspirational Spells of Mohammed the Prophet of Islam', *Epilepsia,* 17 (1976), pp.423-7.

Fueck, J., 'The Originality of the Arabian Prophet', in *Studies on Islam* (trans, and ed. M.L. Swartz), (New York: Oxford University Press, 1981), pp.3-22.

Gabricli, E, *Muhammad and the Conquests of Islam,* trans, from the Italian by Virginia Luling and Rosamund Linelli, London: Wcidcnfeld & Nicolson, 1968.

Gairdner, W.H.T., 'Mohammed Without Camouflage', *The Muslim World,* Vol. 9, No. 1 (1919), pp.25-7.

Gibb, H.A.R., *Mohammedanism — An Historical Survey,* Oxford: Oxford University Press, 1949.

Gibbon, E., *Life of Mahomet,* Boston: Houghton Mifflin & Co., 1859.

Gil, M., 'The Constitution of Medina: A Reconsideration', *Israel Oriental Studies,* 4 (1974), pp.44-66.

Glubb, J.B., *The Life and Times of Muhammad,* London: Hodder & Stoughton, 1970.

Goiten, S.D., 'Muhammed's Inspirations by Judaism?', *Journal of Jewish Studies,* Vol. 9, No. 3-4 (1958), pp.149--62.

Goiten, S.D., 'Who Were Mohammed's Main Teachers?', *Tabriz,* 23 (1951-52), pp. 146-59.

Goldfeld, I., 'The Illiterate Prophet (Nabi Ummi): An Enquiry into the Development of a Dogma in Islamic Tradition', *Der Islam,* 57 (1980), pp.58-67.

Goldston, R., The Sword of the Prophet: A History of the Arab World from the Time of Muhammad to the Present Day, New York: Dial Press, 1979.

Goldziher, I., *Mohammad and Islam,* trans, by K.C. Seelye, New Haven, Connecticut: Yale University Press, 1917.

Green, ATI., 'The Muhammad-Joseph Smith Comparison: Subjective Metaphor, or a Sociology of Prophethood', in *Mormons and Muslims - Spiritual Foundations and Modern Manifestations,* ed. Spencer J. Palmer (Conference Papers), (Utah, Bringham Young University, 1985).

Guillaume, A., 'A Note on the Sira of Ibn Ishaq', *Bulletin of the School of Oriental and African Studies,* 18 (1956), pp.1-4.

Guillaume, A., *New Light on the Life of Muhammad,* Journal of Semitic Stud es Monograph No. 1, Manchester: Manchester University Press, n.d.

Guillaume, A., 'Review of Watt's *Mecca', The Muslim World,* Vol. 44, No. 1 (January 1954), pp.49-51.

Guillaume, A., 'The Biography of the Prophet in Recent Research', *Islamic Quarterly,* Vol. 1, No. 1 (1954), pp.5-11.

Guillaume, A., *The Life of Muhammad - Translation of Ibn Ishaq's Sirat Rasul Allah,* Oxford: Oxford University Press, 1955 and Karachi: Oxford University Press, 1978.

Hammershaimb, E., 'The Religious and Political Development of Muhammad', *The Muslim World,* Vol. 39, No. 2 (1949), pp. 126-35; Vol. 39, No. 3 (1949), pp. 195-207.

Hermansen, M.K., 'Kenneth Gragg's, Muhammad and the Christian', American Journal of Islamic Social Sciences, Vol. 2, No. 1 (July 1985), pp. 130-1.

Hingora, Q.I., 'The Prophet's Struggles Before His Hijrah', *Islamic Literature,* Vol.17, No. 9 (1971), pp.5-19.

Hirschfeld, H., 'Historical and Legendary Controversies Between Muhammad and the Rabbis*', Jewish Quarterly Review,* 10 (1897-98), pp. 100-16.

Horovitz, J., 'The Earliest Biographies of the Prophet and Their Authors', *Islamic Culture,* Vol. 1 (October 1927), pp.535-59; Vol. 2 (1928), pp.22-50, 164-82, 495-526.

Howard, E., *'Mohammed: The Rise of Islam* by D.S. Margoliouth' (Book Review), *The Church Missionary Intelligencer,* Vol. 57 (July 1906), pp.545-6.

Hurgronje, C.S., Mohammedanism: Lectures on lis Origin, Its Religious and Political Growth, and Its Present State, New York: Putnam's, 1916.

Irving, W, *Life of Mahomet,* London: J.M. Dent & Sons, 1849, reprint 1944..

Jeffery, A., 'The Quest of the Historical Mohammed', *The Moslem World,* Vol. 16, No. 4 (October 1926), pp.327-48.

Jenkinson, E.J., 'Did Mohammed Know Slavonic Enoch?', *The Muslim World,* 21 (1931), pp.24-8.

Jones, J.M.B., 'Ibn Ishaq and al-Waqidi', *Bulletin of the School of Oriental and African Studies,* Vol. 22, No. 1 (1959), pp.41-51.

Jones, J.M.B., 'Ibn Ishaq and al-Waqidi', *Bulletin of the School of Oriental and African Studies,* Vol. 22, No. 1 (1959), pp.41-51.

Jones, J.M.B., 'The Chronology of MaghazI: A Textual Survey', *Bulletin of the School of Oriental and African Studies,* 19 (1957), pp.245-80.

Jones, J.M.B., 'The Chronology of MaghazI: A Textual Survey', *Bulletin of the School of Oriental and African Studies,* 19 (1957), pp.245-80.

Karmi, H., 'The Prophet Muhammad and the Spirit of Compromise', *Islamic Quarterly,* 8 (1964), pp.89-94.

Kennedy, H., *The Prophet and the Age of the Caliphates,* London and New York: Longman, 1986.

Kerr, D.A., 'The Prophet Muhammad in Christian Theological Perspective: A Discussion Paper', Centre for the Study of Islam and Christian-Muslim Relations, Birmingham, (1982).

Khattak, M. K., *Islam, the Holy Prophet and Non-Muslim World,* Lahore: Sind Sagar Academy, 1976.

Kister, M.J., 'Al-Hira: Some Notes on its Relations with Arabia', *AREA,* Vol. 15 June 1968), pp. 143-69.

Kister, M.J., 'At-Tahannuth: An Enquiry into the Meaning of a Term', *Bulletin of the School of Oriental and African Studies,* Vol. 31, No. 2 (1968), pp.223-36.

Lammens, H., *Islam - Beliefs and Institutions,* trans, from the French by E. Denison Ross, London: Methuen, 1929.

Leitner, G.W., *Muhammadanism,* Woking, 1889.

Lewis, B., 'Gibbon on Muhammad', *Daedalus,* 105 (1976), pp.89 101.

Lewis, B., Islam from the Prophet Muhammad to the Capture of Constantinople, 2 vols., ed. and trans., London: Macmillan, 1976.

Margoliouth, D.S., *Mohammed and the Rise of Islam,* New York and London: G.E Putnam, The Knickerbocker Press, 1905.

Margoliouth, D.S., *Mohammed,* London and Glasgow: Blackie & Son Ltd., 1939.

Margoliouth, D.S., *Mohammedanism,* London: Williams & Norgate, 1911.

Margolouth, D.S., 'Is Islam a Christian Heresy?', *The Muslim World,* Vol. 23, No. 1 (January 1933), pp.6-15.

Margolouth, D.S., 'The Relics of the Prophet Mohammed', *The Muslim World,* Vol. 27, No. 1 (1937), pp.20-7.

Masoocl, M., *Islam, the Holy Prophet and Non-Muslim World,* Lahore: Sind Sagar Academy, 1976.

McWilliam, H.O.A., Muhammad and the World of Islam: Illustrated from Contemporary Sources, London: Longman, 1977.

Miles, G.H., Muhammed. The Arabian Prophet - A Tragedy in Five Acts, Boston: Phillips, Sampson & Co., 1850.

Moinul, H.S., 'Prophet Muhammad: The Adven'. of a New Religio-Social Order', *Journal of Pakistan Historical Society,* 20 (1972), pp. 1-33.

Muir, W., Mahomet and Islam: A Sketch of the Prophet's Life from Original Sources and a Brief Outline of His Religion, London: Religious Tract Society, 1884.

Muir, W., 'The Belief of Mahomet in His Own Inspiration', *Calcutta Review,* 23 (1854), pp.313-31.

Muir, W., 'The Birth and Childhood of Mahomet', *Calcutta Review,* 22 (1854), pp.360-78.

Muir, W., 'The Life of Mahomet, from His Youth to Llis Fortieth Year', *Calcutta Review,* 23 (1854), pp.66-95.

Muir, W., *The Life of Mohammed from Original Sources,* London: Smith, Elder & Co., 1858 61.

Muir, W., The Mohammedan Controversy; Biographies of Mohammed; Springer on Tradition; the Indian Liturgy and the Psalter, Edinburgh: T &T. Clark, 1897.

Newby, G.D., An Example of Coptic Literary Influence on Ibn Ishaq's Sirah", *Journal of Near Eastern Studies,* 31 (1972), pp.22-8.

Nieuwenhuijze, C.A.O. V., 'The Prophetic Function in Islam: An Analytic Approach', *Correspondance d'Orient: Etudes,* 3 (1963), pp.99-119.

Norris, H.T., 'Review of Cook's Muhammad', Bulletin of the School of Oriental and African Studies, Vol. 48, Pt. 1 (1985), p. 131.

Palmer, E.H., 'Muhammad and Muhammedanism', *Quarterly Review* (1877), pp.205-37.

Paret, R., 'Recent European Research on the Life and Works of the Prophet Muhammad', *Journal of the Pakistan Historical Society,* Vol. 6, No. 2 (1958), pp.81-96.

Perkins, J.H., 'Was Mohammed an Imposter or an Enthusiast?', *The North American Review,* 64 (October 1846), pp.496-513.

Peters, EE., *Muhammad and the Origins of Islam,* Albany: State University of New York Press, 1994.

Pickthall, M., 'Review of *Mohammed: The Man and His Faith', Islamic Culture,* Vol. 11, No. 1 (January 1937), pp. 150-4.

Pike, E.R., *Mohammed - Prophet and the Religion of Islam,* London: Weidenfeld & Nicolson, 1968.

Plesser, M., 'Muhammed's Clandestine 'Umra in the Du'l-Qa'da 8 H. and Sura 17,1', *Rivista-degli Studi Orientaii,* 32 (1957), pp.525-30.

Porter, J.E., 'Muhammad's Journey to Heaven', *Numen, International Review of the History of Religions,* 21 (1974), pp.64-80.

Prideaux, H., The True Nature of Imposture Fully Displayed in the Life of Mahomet, 8th edition, London, 1723

Raleigh, Sir W, The Life and Death of Mahomet, London, 1637.

Reland, A., *De Religione Mohammedica,* Utrecht, 1717.

Rodinson, M., 'A Critical Survey of Modern Studies on Muhammad', in *Studies on Islam,* ed. and trans. Merlin L. Swartz (New York and Oxford: Oxford University Press, 1981), pp.23-85.

Rodinson, M., *Mohammed,* trans, from the French by A. Carter, London: The Penguin Press, 1971.

Rodinson, M., 'The Life of Muhammad and the Sociological Problem of the Beginnings of Islam', *Diogenes,* 20 (1957), pp.28-51.

Rofe, H., 'How Revelations Game to the Prophets', *Islamic Literature,* Vol. 6, No. 8 (1954), pp.471-6.

Royster, J.E., 'Muhammad as Teacher and Exemplar', *The Muslim World,* 68 (1978), pp.235-58.

Royster, J.E., The Meaning of Muhammad for Muslims: A Phenomenological Study of Recurrent Images of the Prophet, Ph.D. Thesis, Hartford, Connecticut: The Hartford Seminary Foundation, 1970.

Royster, J.E., 'The Study of Muhammad: A Survey of Approaches from the Perspective of the History and Phenomenology of Religion', *The Muslim World,* 62 (1972), pp.49-70.

Saunders, J.J., 'Mohammed in Europe: A Note on Western Interpretations of the Life of the Prophet', *History,* 39 (1954), pp. 14-25.

Savory, R.M., 'Christendom Islam: 14 Centuries of Interaction and Coexistence', in *Introduction to Islamic Civilization,* ed. R.M. Savory (Cambridge, 1976), pp. 127-35.

Schimmel, A., *And Muhammad is His Messenger - The Veneration of the Prophet in Islamic Piety,* Chapel Hill, North Carolina: University of North Carolina Press, 1985.

Schimmel, A., 'The Place of the Prophet of Islam in Iqbal's Thought', *Islamic Studies,* Vol. 1, No. 2 (1962), pp.65-87.

Schimmel, A., 'The Prophet Muhammad as a Centre of Muslim Life and Thought', in *We Believe in One God,* ed. A. Schimmel and A. Falaturi (London, 1979), pp.35-61.

Seguy, M.-R., *The Miraculous Journey of Mahomet. Mir'aj Nameh,* Paris: Bibliotheque Nationale, 1977.

Sell, E., *The Life of Muhhammad*, London, (1913). The Christian Literature Socıety For India, London, Madras and Colombo, (1913), Prınted at The S. P. C. K. Press, Vepery, Madras, (1913).

Sell, E., *Inspiration,* Madras (India), SPCK, 1930.

Serjeant, R.B., 'Review of Guillaume's Translation of Ibn Ishaq's Sirat Rasul Allah', *Bulletin of the School of Oriental and African Studies,* 21, Pt. 1 (1958), pp. 1-14.

Serjeant, R.B., 'The Constitution of Medina', *Islamic Quarterly,* 8 (1964), pp.3-16.

Shabo, A.M., *An Evaluative Study of the Bahîra Story in the Muslim and Christian Traditions,* unpublished MA Thesis, Dept. of Theology, University of Birmingham (UK), 1984.

Shelly, M.T., The Life and Thought of W.H.T. Gairdner, 1873-1928 - A Critical Evaluation of a Scholar-Missionary to Islam, unpublished Ph.D. Thesis, Dept. of Theology, University of Birmingham (UK), 1988.

Silverstein, T, 'Dante and the Legend of the Mi'raj: The Problem of Islamic Influence on the Christian Literature of the Other World', *Journal of Near Eastern Studies,* 11 (1953), pp.89-110, 189-97.

Simon, R., *Meccan Trade and Islam - Problems of Origin and Structure,* trans, by F. Sos, Budapest: A Kademiai Kiado, 1989.

Singer, I. (eel), "Mohammad", *The Jewish Encyclopaedia,* Vol. 8, New York and London: Funk & Wagnalls, 1904.

Sprenger, A., 'Muhammad's Journey to Syria and Professor Fleisher's Opinion Thereon', *Journal of the Asiatic Society of Bengal* (New Series)

Sprenger, A., 'Notes on Alfred V Kraemer's Edition of Wakidy's Campaigns', *Journal of the Asiatic Society of Bengal* (New Series), 25 (1856), pp.53-74, 199-220.

Sprenger, A., 'On the Earliest Biography of Mohammed', *Journal of the Asiatic Society of Bengal* (New Series), 20 (1851), pp.395-7.

Sprenger, A., *The Life of Mohammad from Original Sources,* Allahabad: Presbyterian Mission Press, 1851.

Staiger, E., 'Goethe's Mahomet', *Tritium, 1* (1949), pp. 187-99.

Tatlock, J.S.P., 'Mohammed and His Followers in Dante', *Modern Language Review,* 27 (1932), pp.186-95.

Thomson, W., 'A New Life of Mohammed', *The Muslim World,* Vol. 36, No. 4(1946), pp.344-51.

Thomson, W., 'Muhammad, His Life and Person', *The Mmslim World,* Vol. 34, No. 2 (1944), pp.96-137.

Von Kramer, A. (ed.), History of Muhammad's Campaigns by Aboo Abdallah Mohammad Omar Al-Waqidy, 1856. Vroom, H.M., Religions and the Truth - Philosophical Reflections and Perceptions, trans, from the Dutch by J.W. Rebel, Grand Rapids (Michigan): William B. Eerdmans, 1989.

Waltz, J., 'Muhammad and Islam in St. Thomas Aquinas', *The Muslim World,* Vol. 66, No. 2 (1976), pp.81-95.

Waltz, J., 'The Significance of the Voluntary Martyrs of Ninth Century Cordoba', *The Muslim World,* 60 (1970), pp. 143-59, 226-36.

Watt, W. M., 'Allamah Shibli's Sirat al-Nabi; II: Life at Makkah', *Journal of Pakistan Historical Society,* 15 (1967), pp. 130-61; 201-32, 273-304.

Watt, W. M., 'Carlyle on Muhammad', *The Hibbert Journal,* Vol. 52, (October 1954-July 1955), pp.247-54.

Watt, W. M., 'Gaps in Our Knowledge of the Background of Muhammad's Life', in *Proceedings of 23rd International Congress of Orientalists* ed. D. Sinor (London: Royal Asiatic Society, 1954), pp.345-6.

Watt, W. M., 'His Name is Ahmad', *The Muslim World,* Vol. 43, No. 2 (1953), pp.110-17.

Watt, W. M., *Muhammad - Prophet and Statesman,* Oxford: Clarendon Press, 1961.

Watt, W. M., 'Muhammad as the Founder of Islam', *Studia Missionalia,* Vol. 33 (1984), pp.227-49.

Watt, W. M., *Muhammad at Mecca,* Oxford: Clarendon Press, 1953.

Watt, W. M., *Muhammad at Medina,* Oxford: Oxford University Press, 1956.

Watt, W. M., 'Muhammad's Contribution in the Field of Ultimate Reality and Meaning', *Ultimate Reality and Meaning,* 5 (1982), pp.26-38.

Watt, W. M., *Muhammad's Mecca - History in the Qur'dn,* Edinburgh: Edinburgh University Press, 1988.

Watt, W. M., 'Prophet Muhammad's Image in Western Enlightened Scholarship' (A paper read at the National Seerat Conference held in Islamabad, 19—20th January 1981), *Islamic Studies,* Vol. 20, No. 2 (Summer 1981), pp. 137-51.

Watt, W. M., 'Secular Historians and the Study of Muhammad', *Hamdard Islamicus,* Vol. 1, No. 3 (1978), pp.51-3.

Watt, W. M., 'The Expedition of al-Hudaibiyya Reconsidered', *Hamdard Islamicus,* Vol. 8, No. 1 (Spring 1985), pp.3-6.

Watt, W. M., 'The Condemnation of the Jews of Band Qurayzah', *The Muslim World,* Vol. 42 (1952), pp. 160-71.

Watt, W. M., 'The Materials Used by Ibn Ishaq', in B. Lewis and P.M. Holt: *Historians of the Middle East* (Oxford: Oxford University Press, 1962), pp.23-34.

Watt, W. M., *The Meccan Prophet in the Qur'an,* Edinburgh: Edinburgh University Press, 1987.

Watt, W. M., 'The Popular Muhammad: Models in the Interpretation of an Islamic Paradigm', in *Approaches to Islam in Religious Studies,* ed. R.C. Martin (Tucson: The University of Arizona Press, 1985), pp.41-58.

Watt, W. M., 'The Sociologist and the Prophet: Reflections on the Origin of Islam', in *Arshi Presentation Volume,* Presented to Imtiaz Ali Khan Arabi on His Sixty-First Birthday, December 8, 1965, pp.29-36.

Watt, W. M., 'Western Historical Scholarship and the Prophet of Islam', in *Message of the Prophet,* a series of articles presented at the First International Congress on Seerat, Islamabad, 1976, pp.68-75 and *Al-Seerat,* Vol. 2, No. 2 (1976), pp.3-7.

Waugh, E., 'Following the Beloved: Muhammad as Model in the Sufi Tradition', in *The Biographical Process: Studies in the History and Psychology of Religion,* ed. R.E. Reynolds and D. Capps (The Hague: Mouton, 1976), pp.63-85.

Weir, T.H., 'Was Mohammed Sincere':", *The Muslim World,* Vol. 8, No. 4 (1918), pp.352-8.

Wellhausen, J., *Muhammad and the Jews of Madina* with an Excursus *Muhammad's Constitution of Madina,* trans, and ed. by W. Behn, Freisburg im Breisgau: Klaus Schwarz Verlag, 1975.

Wendell, C., 'The Pre-Islamic Period or Sirat al-Nabi' *The Muslim World,* 62 (1972), pp.12-41.

Wesscis, A., 'Modern Biographies of the Life of the Prophet Muhammad in Arabic', *Islamic Culture,* Vol. 49, No. 2 (April 19/5), pp.99-105.

Wessels, A., A Modern Arabic Biography of Muhammad: A Critical Study of Muhammad Husayn Haykal's Hayat Muhammad, Leiden: EJ. Brill, 1972.

White, J., *Muhammad, The Apostle of God and His Ascension (King and Saviour V),* Uppsala: Almqvist & Wikse.'l. Bokrychien Aktiebolag, 1955.

Wilson, J.C., *Muhammad's Prophetic Office as Portrayed in the Qur'an,* unpublished Ph.D. Thesis, Edinburgh University, 1949.

Wollaston, A.N., Muhammad - His Life and Doctrines with Accounts of His Immediate Successors, London: John Murray, 1904.

Zwemer, S. M., 'Return to the Old Qibla', *The Muslim World,* Vol. 27, No. 1 (1937), pp. 13-19.

Zwemer, S. M., 'The Character of Muhammad', *The Muslim World,* Vol. 1, No. 4 (1911), pp.253-5.

Zwemer, S. M., 'The Illiterate Prophet: Could Mohammed Read and Write?', *The Muslim World,* Vol. 11, No. 4 (1921), pp.344-63.

Zwemer, S. M., 'Tor Andrae's *Mohammed', The Muslim World,* Vol. 26, No. 3 (July 1936), pp.217-21.

2. Almanca Oryantalist Siyer Literatürü

Ahrens, Karl: *Muhammed als Religionsstifter.* Leipzig: Brockhaus 1935.

Alsafi, Ali: *Muhammed als Sozialreformer,* Heidelberg 1944.

Altheim, Franz: Mohammeds Geburtsjahr, Nouvelle Clio (Brüssel) 7-9. 1955-57. S. 113-122.

Andrae, Tor, *Mohammed. Sein Leben und sein Glaube,* Göttingen 1932.160; Hildesheim: Olms 1977.

Andrae, Tor: Die Person Muhammeds in Lehre und Glauben seiner Gemeinde, Stockholm, Norstadt 1918.

Arendt, C: "Zum Leben Muhammeds", Deutsche Zeitschrift f. christliche Wissenschaft u. christliches Leben, Berlin 1858,52.

Baumgartner, A[dolf]: "Mohammed und die Literatur der Araber", *Summen aus Maria-Laach* (Freiburg i.Br.) 47.1902. S. 442-464.

Baumstark, A[nton]: "Lebenstragik Mohammeds*", Zeitschrift f. Missionswissenschaft u. Religionswiss.* Münster, 22.1932. S. 319-332.

Becker, Carl Heinrich, "Grundsätzliches zur Leben-Muhammed-Forschung". *Becker: Islamstudien. 1*. Hüdesheim 1967. S. 520-527.

Beheim-Schwarzbach, Martin, "Die großen Hirten der Menschheit. Moses, Buddha, Jesus, Mohammed". Hamburg: Blüchert 1958.

Bernfeld, S[imon]: Muhammed's Leben und Entstehungsgeschichte des Islam. 1.2. Warschau 1898.

Birkeland, Harris, "Neues über Mohammed und den Koran*", Die Auslese,* Berlin 14.1940. S. 283-288. (Oslo1940)

Blum-Ernst, Alfred: *Mohammed als Prophet, Politiker und Mensch.* Basel: Missionsbuchhandlung 1945.

de Boulainvilliers, Henri [Comte]: Das Leben des Mahomeds, mit historischen Anmerkungen über die mahommedanische Religion und die Gewohnheiten der Muselmänner. Nebst einer Stammtafel des Mahomeds und vollkommenen Abriß des Tempels zu Mecca. Fransızcadan çeviren: [Theodor] Arnold. Lemgo, Meyer 1747.

de Boulainvllllers, Henri [Comte]: Leben des Muhammed, mit Betrachtungen über die muhammedanische Religion und die Gewohnheiten der Muselmänner. Fransızcadan çeviren: v. J. A. Mebes. Halle/S.: Hendel 1786.

Brandenburg, Dietrich "Zur Pathographie Mohameds", *Die medizinische Welt*, Stuttgart 1969,17. S. 1041-46.

de Brequigny, Louis George Oudard Feudrix: *Über Muhammed.* Fransızcadan çeviren: von Friedrich Theodor Rink. Frankfurt a.M.: Hermann 1791.

Buhl, Frants, "Faßte Muhammed seine Verkündigung als eine universelle, auch für Nichtaraber bestimmte Religion auf?" *Islamica* 2.1926. S. 135-162.

Buhl, Frants: *Das Leben Muhammads [Muhammeds Liv.* Almanca]. Almanca: von Hans Heinrich Schaeder, Leipzig 1930. Heidelberg 1955.

Buhl, Frants: "Ein paar Beiträge zur Kritik der Geschichte Muhammed's" *Orientalische Studien. Theodor Nöldeke zum 70. Geburtstag gewidmet,* Giessen 1906. S. 7-22.

Busch, K. A., " Mohammed und die Entstehung des Islams", *Wissenschaft!. Beil. d. Dresdener Anzeiger* 9.1932,26-28. S. 101-103,105-107 ve 109-112. (Muhammed'in 1300. vefat yılına)

Carriere, Moritz "Muhammad und der Koran", *Westermanns Monatshefte,* Braunschweig, 21.1877. S. 92-102; 200-209.

Clemens, Friedrich: Leben Muhammed's, des Stifters der muhammedanischen Religion. Hamburg: Berendsohn 1841.

Colpe, Carsten, "Das Siegel der Propheten", *Orientalia suecana* 33-35.1984-86. S. 71-83.

Dank, Elisabeth, "Der Gesandte Gottes [Muhammad], *Die Auslese* (Berlin) 8.1934. S. 469-472.

Daumer, G[eorg] Frfiedrich]: Mahomed und sein Werk. Eine Sammlung orientalischer Gedichte. Hamburg 1848.

Dermenghem, Emile. *Muhammed in Selbstzeugnissen und Bilddokumenten.* Fransızcadan çeviren: von M. Gillod und J.-M. Zemb. Reinbeck, Rowohlt 1960

von Dombay, Franz Lorenz, Auszug der Lebensgeschichte des Propheten Muhammed mit Bezug auf dessen religionspolitische und moralische Gesetze. Agram 1795.

Duller, E., "Mohammeds Himmelfahrt und Flucht*", Europa*, Stuttgart) 1842.

Durant, Will "Das Privatleben Mohammeds", *Die Auslese*, Berlin 21.1953. S. 345-346.

von Ehrenfels, Omar Rolf "Mohammed", *Moslemische Revue*, Berlin-Wilmersdorf 7.1931. S. 47-51.

Elchler, Paul Arno, "Muhammeds Offenbarungsquelle", *Neues Sächsisches Kirchenblatt*, Dresden 35.1928. Sp. 483-494.

Eisenstein, Herbert, "Die Maultiere und Esel des Propheten"*, Der Islam* 62.1985. S. 98-107.

von Erdmann, Franz: *Muhammads Geburt und Abrahams Untergang.* Kaszan: Universitätstypographie 1843.

von Erdmann, Franz, "Über Muhammads Geburt und Abrahams Untergang"*, Sendungen d. Kurländischen Gesellschaft f. Literatur u. Kunst,* Mitau 2.1845. S. 73-84.

Essad-Bey [d.i. Leo Noussimbaum], *Mohammed. Eine Biographie,* Berlin Kiepenheuer 1932.

Fischer, August, "Künstliche Spaltungen des Namens Muhammad", *ZDMG* 82.1928. S. LXIX - LXX.

Fischer, August: Muhammad und Ahmad, die Namen des arabischen Propheten. Leipzig: Hirzel 1932. 27 s.

Fischer, August, "Der Name Muhammad und rcvpwg - Kvp bei den Byzantinern"*, ZDMG* 99.1951. s. 58-62.

Fischer, M., "Mohammed und der Islam", *Zeitschrift f. Missionskunde u. Religionswissenschaft,* Berlin 5.1890. S. 145-164, 223-232.

"Die Frauen des Mohammed"*, Das Ausland* 38.1865. s. 265-267.

Freund, "Mohammed und der Koran", *Neues Lausitzisches Magazin* Görlitz 48.1871. s. 145-63.

Frey, Friedrich: Die Geschichte Muhammeds und der Stiftung und Ausbreitung seiner Religion. Ein Volksbächlein. Reutlingen: Kurtz 1841.

Frick, Heinrich: Mohammed-Biographien", Theologische Rundschau, Tübingen N.F. 6.1934. s. 315-324.

Froebing, Joh. Christ.: Muhamed, Münzer und Backold. Ein Lesebuch für die Volksjugend. Hannover: Hahn 1788.

Fröreisen, Johann Leonhard: *Vergleichung des Graf* [Nikolaus Ludwig von] *Zinzendorf mit Mahomet.* Frankfurt a.M. 1748.

Fück, Johann, "Muhammed, Persönlichkeit und Religionsstiftung", *Saeculum* 3.1952. S. 70-93; ayrıca *Fück: Arabische Kultur und Islam im Mittelalter,* Weimar 1981. s. 153-175.

Fück, Johann, "Die Originalität des arabischen Propheten", *ZDMG* 90.1936. S. 509-525; ayrıca: *Der Koran. Hrsg. von R. Paret* Darmstadt 1975. S. 167-182; ayrıca: *Fück: Arabische Kultur und Islam im Mittelalter*, Weimar 1981. s. 142-152.

Gagnier, J[ean], *Leben Mohameds des Propheten.* Fransızcadan: von Chr. Fr. Ferd. Vetterlein, I-II. Köthen 1802-1803.

Gastfreund, Isaac: Mohamed nach. Talmud und Midrasch. Kritischhistorisch bearbeitet. I-III. Berlin, Wien, Leipzig: Gerschel 1875-80.

de Goeje, Michael Jan, "Die Berufung Mohammeds", Orientalische Studien. Festschrift f. Theodor Nöldeke. 1. Gießen 1906. S. 1-5.

Goergens, Ernst Peter, Mohammed, ein Charakterbild. Auf Grund der Darstellung von Termidl's, Berlin 1878.

Graf, Erwin, "Muhammeds Berufung. Eine koranexegetische Studie", *Bustan*, Wien 8.1967. s. 20-28.

Grimme, Hubert: *Mohammed.* 1.2. Münster: Aschendorff 1892-95. *l.Das Leben nach den Quellen.* Mekke ve Medine'nin planıyla 1892. *2. Einleitung in den Koran. System der koranischen Theologie.* Mekke ve Medine'nin planıyla 1895.

Grimme, Hubert: Mohammed. Die weltgeschichtliche Bedeutung Arabiens. München: Kirchheim 1904.

Grimme, Hubert, "Der Name Mohammad"*, ZS* 6.1928. s. 24-26.

Grützmacher, Richard H.: Konfuzius, Buddha, Zaratustra, Muhammed. Mit einem Bildnis Muhammeds. Leipzig 1918.

Grützmacher, Richard H. "Muhammad"*, Der erfolgreiche Mensch. 3.* Berlin 1929. S. 535-538.

von Grunebaum, Gustav Edmund, "Von Muhammads Wirkung und Originalität"*, WZKM* 44.1937, s. 29-50.

Haller, August Wilhelm: Mochameds Lehre aus dem Kor'an gezogen. Altenberg 1779.

von Hammer-Purgstall, Joseph, "Bericht über einen Brief Sprengers bez. einer Biographie Mohammeds", *Sitzungsberichte d. phil.-hist. Kl. d. Akad. d. Wiss. in Wien* 5.1850, s. 799-802.

von Hammer-Purgstall, Joseph, "Der Islam und Mohammed", *Jahrbücher d. Literatur,* Wien 68.1834. S. 1-51; 69.1835. s. 1-90.

von Hammer-Purgstall, Joseph, "Über die Personalbeschreibung des Propheten, *Österr. Zeitschrift f. Geschichte u. Staatskunde*, Wien 3.1837, 20.

Haneberg, Daniel Bonifacius, "Mohammed", *Wetzer und Weite: Kirchenlexikon.* 8. 2. Aufl. Freiburg LBr. 1893. s. 1706-12.

Happel, Eberhard Werner: Thesaurus Exoticorum Oder eine mit Ausländischen Raritäten und Geschichten wohlversehene Schatz Kammer ... Darauf/ folget eine umständliche von Turckey Beschreibung ... Wie auch ihres Propheten Mahomets Lebens-Beschreibung ... Hamburg 1688.

Hartmann, A[lma], "Goldene Worte Mohammeds", *Kultur*, Leipzig 22.1930, S. 85-88.

Haschmi, Mohammed Jahia: Wer war Mohammed? Mohammeds Geburtstag im Zeichen der Wiedergeburt des Islam. Berlin: Triltsch u. Huther 1936. 24 S.

Hermann, [Ernst], "Wie ward Muhammed zum Propheten?", Jahresbericht des Kgl. Gymnasiums zu Hamm über das Schuljahr 1868 bis 1869. Hamm: Grote 1869. s. 1-10.

Horovitz, Josef, "Muhammeds Himmelfahrt", *Der Islam* 9.1919. s. 159-183.

Horovitz, Josef, "Zur Muhammedlegende". *Der Islam* 5.1914. s. 41-53.

Houtsma, Mfartijn] Tfheodoor], "Das Leben Mohammeds", Lehrbuch *der Religionsgeschichte. Hrsg. von P. D. Chantepie de la Saussaye.* 1. 3. baskı. Tübingen 1905. s. 475-490.

Hübner, F., "Vita Mahumeti", *Historische Vierteljahrsschrift*, Leipzig 29.1935. s. 441-490.

Irving, Washington], *Das Leben Mohammed's. [Life of Mahomet.* New York 1849. Alm.]. Leipzig: Lorck 1851. 254 s.

Jensen, Peter, "Das Leben Muhammeds und die David-Sage", *Der Islam* 12.1922. s. 84-97.

von Kamphoevener, Elsa Sophia, *Mohammed. Die Legende des Islams.* Zürich: Die Arche 1968. 162 s.

Kannuna, A[bdal] Karim: *Muhammed als Erzieher der Araber.* Zürich: Fachschriftenverl. u. Buchdruck 1940, 75 s. Diss. Zürich.

Konzelmann, Gerhard, *Mohammed. Allahs Prophet und Feldherr,* Bergisch-Gladbach: Lübbe 1980. 319 S. 2., genişletilmiş baskı. 1985.

Kraus, Wolfgang [Hrsg.], Die Stimme des Propheten. Herausgegeben und mit einer Einfährung, Zürich: Diogenes 1987. 160 s.

Krehl, Ludolf: Das Leben und die Lehre des Muhammed. Leipzig: Schulze 1884. Vm, 384 S.; 1. Das Üben des Muhammed.

Krüger-Westend, Hermann, *Worte Mohammeds.* Minden: Bruns o.J. XIV, 167 s.

Lohmann, T[heodor], "Die Gleichnisreden Muhammeds im Koran", *MIO* 12.1966. s. 75-118, 241-287.

Lotz, Jürgen, "Mohammed - der Prophet. 1. Von Mekka nach Medina. 2. Von Medina nach Mekka", *Damals* (Gießen) 11.1979. S. 875-894, 987-1006.

Lüling, Günter: Die Wiederentdeckung des Propheten Muhammad. Eine Kritik am "christlichen" Abendland. Erlangen: Lüling 1981. II, 423 s.

Mandel, Gabriele: *Mohammed und seine Zeit.* İtalyancadan çeviren: von Erika Schindel. [4. Aufl.] München: Vollmer 1976. 76 S.,

Meier, Ernst, "Über Muhammed, sein Leben und seine Lehre*", Zeitschrift f. wissenschaftliche Theologie*, Frankfurt a.M., 1.1858. s. 471-488.

Meier, Fritz, "Eine Auferstehung Mohammeds bei Suyüti", Der Islam 62.1985. s. 20-58.

Meltzer, H., "Zu Mohammeds 1300. Todestage*", Neues Sächsisches Kir chenblatt* 39.1932. Sp. 433-438.

Merbach, Paul Alfred, "Mohammed in der Dichtung*", Moslemische Revue* 11.1935. S. 18-32.

Mez, Adam, "Geschichte der Wunder Muhammeds. Risume*", Verhandlungen des 2. Kongresses f. allgem. Religionsgeschichte*, Basel 1905, s. 235-238.

von Mikusch, Dagobert, *Muhammed. Tragödie des Erfolgs.* Leipzig: List 1932.211 S. Weitere Ausg. Leipzig: Dieterich 1932, 212 s.

Mittwoch, Eugen, "Muhammed's Geburts- und Todestag", *ZDMG* 78.1924. S. LXXV-LXXVI; Islamica 2.1926, s. 397-401.

Mohammed. Von allen Irrtümern gereinigte Wiedergabe des Erdenlebens dieses arabischen Philosophen. Aufgenommen durch besondere Begabung eines dazu Berufenen. Vomperberg: Bernhardt 1950, 284 s.; 3. baskı 1957.

Moharrem Bey, M. L. [Dr. med.], "War Mohammad Epileptiker*?*", *Allgemeine Zeitung München*. Beilage 1902,2. s. 368-371, 380-382.

von Müller, Johannes, "Arabien und sein Prophet. (Ein Fragment aus J. v. Müllers Universalgeschichte.)"*, Euhomia,* Berlin 1805, Apr. S. 243-253.

Müller, W., "Das Leben Mohameds aus Originalquellen*", Protestantische Kirchenzeitung f. das evang. Deutschland*, Berlin 1.1854, 31.

Muhamed und seine Religion. Ein Lesebuch für Freunde des Menschengeschlechts. Elberfeld: Schönian 1806.

Nagel, Tilman, "Muhammads Haltung zu den anderen Religionen*", Theologische Quartalschrift*, München, Freiburg 161.1981, s. 192-200.

Neumann, Herta: *Die Mutter des Religionsstifters.* Stuttgart: Kohlhammer 1935. 78 S. (Religion u. Geschichte. 1.) Diss. Leipzig 1935. (kısım II: *Muhammeds Mutter Ämina.* s. 22-44.)

Nöldeke, Theodor, Das Leben Muhammeds. Nach den Quellen populär dargestellt, Hannover 1863.

Nöldeke, Theodor, "Die Tradition über das Leben Muhammeds", *Der Islam* 5.1914, s. 160-170.

Otto, Richard, "Mohammed in der Anschauung des Mittelalters", *Modern language notes*, Baltimore 4.1889.

Paret, Rudi, "Das Geschichtsbild Mohammeds", *Die Welt als Geschichte* Stuttgart 11.1951, s. 214-224.

Paret, Rudi, "Leitgedanken in Mohammeds frühesten Verkündigungen"*, OLZ* 52.1957, s. 389-392.

Paret, Rudi: Mohammed und der Koran. Geschichte und Verkündigung des arabischen Propheten. Stuttgart: Kohlhammer 1957.

Pauliny, Jan, "Der älteste tschechische Druck vom Propheten Mohammed aus dem Jahre 1498*", Zbornik Filozofickey Fakulty Univerzity KomenskSho. Graecolaüna et orientalia*, Bratislava 11/12.1979/80, s. 83-93.

Pautz, Otto: Muhammeds Lehre von der Offenbarung quellenmäßig untersucht. Leipzig: Hinrichs 1898. VH1, 304 s.

Pretzl, Otto, "Muhammed als geschichtliche Persönlichkeit"*, Historische Zeitschrift*, München 161.1940, s. 457-476.

Prideaux, Humphredus [Humphrey]: *Das Leben Mahomets.* İngilizceden, Leipzig: Fritsch 1699.

"Der Prophet des Islam als Organisator", *Moslemische Revue*, Berlin-Wilmersdorf 4.1927, s. 41-47.

Reckendorf, Hermann: *Mohammed und die Seinen.* Leipzig: Quelle u. Meyer 1907. III, 134 S.

von Rehbinder, Johann: Abulcasem Mohamed. Ein Beytrag zur politischen Menschengeschichte. Kopenhagen: Schubothe 1799. 87 s.

Rehm, Hermann Siegfried: *Mohammed und die Welt des Islams.* Leipzig: Reclam 1915.191 s. (Universal-Bibliothek 5803/4.)

Reiner, Julius: *Muhammed und der Islam.* Berlin: Seemann 1907. 80 s.

Schimmel, Annemarie: "Der Islam. 1. Muhammad und die Botschaft Allahs"*, Indo-Asia*, Tübingen 25.1983,1. s. 57-64.

Schimmel, Annemarie: *Der Prophet Muhammad als Zentrum des religiösen Lebens im Islam.* In: Glauben an den einen Gott. Hrsg. von Walter Strolz u. Abdoljavad Falaturi. Freiburg 1975. s. 57-84.

Schimmel, Annemarie: *Und Muhammad ist sein Prophet. Die Verehrung des Propheten in der islamischen Frömmigkeit.* (Mit 8 Bildtaf. u. 6 Abb. im Text.) Düsseldorf, Köln: Diederichs 1981.280 s. (Diederichs gelbe Reihe. 32.)

Schirrmacher, Christine u. Thomas Schirrmacher: *"Prophet" aus der Wüste. Mohammed.* Berneck: Schwengeler-Verl. 1984. 121 s. (Leben - Werk -Wirkung. Telos-Bücher. 2803.)

Schrieke, B., "Die Himmelsreise Muhammeds*", Der Islam* 6.1915. s. 1-30.

Seelhoff, P., "Das Leben Mohammeds, sein Reich und seine Lehre",. *Seelhoff: Im Strom der Zelt*. Stuttgart 1932. s. 120-126.

Sellheim, Rudolf: "Das Lächeln des Propheten", *Festschrift für Adolf Ellegard Jensen. 2*. München 1964. s. 621-630.

Sieri, J.: *Arnos und Muhammad.* Chur: Selbstverl. 1977. 112 s.

Simon, G[ottfried], "Mohammed", *Monatsschrift für Pastoraltheologie* Göttingen 28.1932. s. 329-336.

Spiess, Bernhard: *AI-Koran. Leben und Lehre des Propheten.* Berlin: Bibl. Bureau 1894. Vin, 118 S. (Religiöse Volksbibliothek 1.7-8.)

Sprenger, Aloys: *Das Leben und die Lehre des Mohammad. Nach bisher größtenteils unbenutzten Quellen bearbeitet. 2.* Aufl. 1-3. Berlin: Nicolai 1861-65. 1. 1861. 582 S. 2. 1862. 548 S. 3. 1865. CLXXX, 554 S. Nachdr. 1986; Auszüge in: Das Ausland (Stuttgart, München) 1862. s. 310-311, 331-332, 2044-45; 1863. S. 23, 96; 1865. s. 265-267.

Reiner, Julius, "Die Sendung Muhammeds", *Ost und West,* Berlin-Charlottenburg 7.1907. s. 35-44.

Richter, Hans Peter: *Mohammed.* Balve, Sauerland: Engelbert 1974. 156 s, (Große Gestalten. Wissenschaft, Kunst, Technik, Glauben.)

Ritter, Hellmut, "Muhammed", *Meister der Politik*, Stuttgart: Deutsche Verlagsanstalt 1923. s. 149-179.

Rizzltano, Umberto: *Mohammed.* Gütersloh: Bertelsmann [ca. 1965]. 240 s. mit 238 Abb. (Die großen Religionsstifter.)

Rodinson, Maxime: *Mohammed.* Fraansızcadan çeviri: von Guido Meister, Frankfurt 1975. 319 s.

Roesch, Gustav, "Die Namen des arabischen Propheten Muhammed und Ahmed", *ZDMG,* 46.1892. s. 432-440, 580.

Rudolph, Kurt, "Die Anfänge Mohammeds im Lichte der Religionsgeschichte", *Festschrift Walter Baetke,* Weimar 1966. s. 298-326.

Schaeder, Hans Heinrich, "Muhammed", *Kämpfer. Großes Menschtum aller Zeiten.* Hrsg. von H. v. Arnim. 1. Berlin, Leipzig 1923. s. 115-138.

Schaeder, Hans Heinrich: *Muhammed.* In: Menschen die Geschichte machten. Hrsg. v. P. R. Rohden. 1. Wien 1931. s. 265-271.

Schaeder, Hans Heinrich, "Muhammed", *Arabische Führergestalten*, Hrsg. von Walther Björkman. Heidelberg 1944. S. 1-72. (Arabische Welt 5.) ayrıca: Schaeder: *Der Mensch in Orient und Okzident.* München 1960. s. 307-396.

Schall, Anton, "Mohammed", *Fremde Welt Islam*, Mainz 1982. s. 12-28.

Scherr, J., "Muhammed und sein Werk", *Die Gartenlaube* Berlin 1882. s. 9, 26-29, 50-54.

Sprenger, Aloys: *Mohammed und der Koran.* Hamburg 1889. 74 s.

Stakemeier, Ed., "Mohammed und die Offenbarungsreligion. Ein kritischer Überblick über die neueren Forschungsergebnisse", *Theologie und Glaube* Paderborn 47.1957. s. 1-16.

Steinschneider, Moritz, "Miszellen. 1. Der hängende Sarg Muhammeds. 6. Eine Sentenz Muhammeds"*, ZDMG* 5.1851. s. 378-383; 6.1852. s. 414-416, 538-540.

Stowasser-Freyer, Barbara, "Einflüsse des Islam auf das Alltagsleben der frühen Gemeinde*", Bustan*, Wien 10.1969,4. s. 3-10.

Taeschner, Franz, "Die Person Mohammeds, des Stifters des Islam, in der Geschichte und im Glauben seiner Gemeinde", *Zeitschrift f. Missionswissenschaft u. Religionswissenschaft*, Münster 19.1929. s. 124-142.

Tholuck, August: *Die Wunder Muhammeds.* Hamburg 1839.

Tolstoi, Leo N., "Aussprüche Mohammeds (die im Koran nicht enthalten sind*).* Übers, v. Adolf Hess. *Deutsche Rundschau* Berlin 142.1910. s. 460-464.

Turpin, [Francois Ren6]: *Mohamed's Leben [Histoire de la vie de Mahomet, Ugislateur de l'Arabie.* Almancaya çeviren: von Johann Christoph Friedrich Schulz. 1-3. Halle 1781.

Tworuschka, Monika [Hrsg. u. Einf.]: *Der Prophet Gottes: Mohammed.* Gütersloh: Gütersloher Verlagshaus 1986. 64 s.

Venturini, Karl Heinrich Georg: Muhamed, Abul Casem, der große Prophet von Mekka. Ein Seitenstück zur natürlichen Geschichte des großen Lehrers von Nazareth. 1.2. Kopenhagen: Schubothe 1802-03. XVI, 656; 586 s.; 2. baskı: Der Islam und sein Stifter Abul Casem Muhamed. Mit besonderer Beziehung auf die neuesten Ereignisse in Griechenland, historischdramatisch dargestellt. 1822.

Wals, M. H., "Mohammeds Tod", *Die religiöse Kultur*, München 2.1912. s. 458.

Wallich, Johann Ulrich: Religio Turcica, Mahometis vita et orientalis cum occidentali Anti-Christo comparatio. Almanca Stade 1659.

Wehner, Josef Magnus: *Mohammed. Der Roman seines Lebens.* München: Paul-Müller-Verl. 1952. 489 s.

Wehr, Hans, "Muhammed's letzte Worte", *WZKM* 51.1952. s. 283-286.

Weil, Gustav: Mohammed der Prophet. Sein Leben und seine Lehre. Aus handschriftlichen Quellen und dem Koran geschöpft und dargestellt. Mit Beilagen und einer Stammtaf. Stuttgart: Metzler 1843. XXXVIII, 450, 10 s.

Wensinck, Arent Jan, "Muhammed und die Propheten*", Acta orientalia*, Kopenhagen 2.1923. s. 168-198.

Witte, J[ohannes], "Mohammeds Anspruch auf höchste Offenbarung", *Der Orient*, Potsdam 11.1937. s. 109-116.

Würz, Friedrich: *Muhammed und sein Werk.* Stuttgart: Evang. Missionsverl. 1923. 24 s.

9. Baskı

İNSAN İLİŞKİLERİ
İletişim

Prof. Dr. Nilüfer Voltan Acar

nobel

İNSAN İLİŞKİLERİ -İLETİŞİM-

Prof. Dr. Nilüfer Voltan Acar

Yayın No.: 340
Psikolojik Danışma No.: 6
ISBN: 978-605-133-242-0
E-ISBN: 978-625-402-537-2
Basım Sayısı: 9. Basım, Şubat 2023

© Copyright 2023, NOBEL AKADEMİK YAYINCILIK EĞİTİM DANIŞMANLIK TİC. LTD. ŞTİ. SERTİFİKA NO.: 40340
Bu baskının bütün hakları Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.ne aittir.
Yayınevinin yazılı izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik
ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.

Nobel Akademik Yayıncılık, 2011 yılından beri "tanınmış uluslararası yayınevi" statüsündedir.

Genel Yayın Yönetmeni: Nevzat Argun -nargun@nobelyayin.com-
Genel Yayın Koordinatörü: Gülfem Dursun -gulfem@nobelyayin.com-

Sayfa Tasarım: Tarkan Kara -erdal@nobelyayin.com-
Redaksiyon: Naim Dilek -naim@nobelyayin.com-
Görsel Tasarım Uzmanı: Mehtap Yürümez -mehtap@nobelyayin.com-

Kütüphane Bilgi Kartı

Voltan Acar, Nilüfer.
İnsan İlişkileri -İletişim- / Nilüfer Voltan Acar
9. Basım. XVIII + 152 s. 13,5x19,5 cm. Kaynakça var, dizin yok.
ISBN: 978-605-133-242-0
E-ISBN: 978-625-402-537-2
1. Kişiler Arası İlişkiler 2. İnsan İlişkileri 3. İletişim

Genel Dağıtım

ATLAS AKADEMİK BASIM YAYIN DAĞITIM TİC. LTD. ŞTİ.
Adres: Bahçekapı Mh. 2465 Sk. Oto Sanayi Sitesi No:7 Bodrum Kat, Şaşmaz/ANKARA
Telefon: +90 312 278 50 77 - **Faks:** 0 312 278 21 65
Sipariş: siparis@nobelyayin.com- **E-Satış:** www.nobelkitap.com - esatis@nobelkitap.com
www.atlaskitap.com - info@atlaskitap.com

Dağıtım ve Satış Noktaları: Alfa, Kırmızı Kedi, Arkadaş, D&R, Dost, Kika, Kitapsan, Nezih, Odak, Pandora, Prefix, Remzi

Baskı ve Cilt: Meteksan Matbaacılık ve Teknik Sanayi Tic. Anonim Şirketi / Sertifika No.: 46519
Beytepe Köy Yolu No.: 3 06800 Bilkent-Çankaya/ANKARA

İÇİNDEKİLER

KONU 1
İNSAN İLİŞKİLERİ

ÖN SÖZ 1

KONU 2
İLETİŞİM

İLETİŞİM 7
İKİLİ İLETİŞİM MODELİ 10
İLETİŞİMİN TANIMI 13
İLETİŞİMİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER 13
KÜLTÜR 13
DİL - KÜLTÜR VE İLETİŞİM 17
İLETİŞİM SINIFLAMALARI 17
TEK YÖNLÜ İLETİŞİM YA DA İLETİM 19
İLETİŞİM KAZASI 22
ÖZET 23

KONU 3
DİNLEME

DİNLEME 27
EDİLGİN DİNLEME 27
ETKİN DİNLEME 28
ÖZET 32

KONU 4
TEPKİ VERME

TEPKİ VERME....35
EMPATİ....36
İÇERİK YANSITMA....37
DUYGULARIN YANSITILMASI....39
DİĞER BECERİLER....41
ASGARİ DÜZEYDE TEŞVİK....41
KONUŞMAYA AÇIK DAVET....42
ÖZETLEME....43
BEN DİLİ....44
ÖZET....47

KONU 5
OLUMLU İLETİŞİM

OLUMLU İLETİŞİM....51
ÖZ-SAYGI GELİŞTİRİCİ DİL....52
BEN DİLİ....53
TAM MESAJ....53
ALGI....54
DUYGU....55
İSTEK....56
ETKİN DİNLEME....63
KARŞILIKLI PROBLEM ÇÖZME - KİMSENİN KAYBETMEDİĞİ YÖNTEM....63
YAKINDAN İLGİLENME....66
İÇERİK YANSITMA....68
DUYGU YANSITMA....68
KONUŞMAYA AÇIK DAVET....68
ASGARİ DÜZEYDE TEŞVİK....68
ÖZET....69

KONU 6
OLUMSUZ İLETİŞİM

OLUMSUZ İLETİŞİM....73
ÖZ-SAYGI ZEDELEYİCİ DİL....73
SEN DİLİ....77
TAMAMLANMAMIŞ MESAJ....79
ÇİFTLİ MESAJ....81
KARŞILIKLI SORUN ÇÖZMEDE OLUMSUZ YÖNTEM: KAZAN-KAYBET YA DA KAYBET-KAZAN YÖNTEMİ....83
OLUMSUZ İLETİŞİM ÖRÜNTÜLERİ....83
ÖZET....88

KONU 7
SORU SORMA

SORU SORMA....91
KONTROL EDEN SORULAR - KONTROL EDEN SORU YERİNE GEÇEN DÜZ CÜMLELER....92
ORTAYA ÇIKARAN SORULAR - ORTAYA ÇIKARAN SORU YERİNE GEÇEN DÜZ CÜMLELER....95
ÖZET....98

KONU 8
KENDİNİ ANLATMA PENCERESİ

KENDİNİ ANLATMA PENCERESİ....101
ÖZET....106

KONU 9
SÖZSÜZ İLETİŞİM

SÖZSÜZ İLETİŞİM 109
JESTLER - MİMİKLER 111
BEDENİN DURUŞU - OTURUŞ BİÇİMİ 113
KİŞİSEL ALAN 115
DOKUNMA 118
GÖZLER - BAKIŞ 120
GİYİNİŞ BİÇİMİ 121
SES TONU - VURGULAMA 123
BEDENİN KOKUSU - CİLT - SAÇLAR - TIRNAKLAR - MAKYAJ 125
MİMARİ TARZ - MOBİLYALAR - BADANA 126
ÖZET 127

KONU 10
GÜVENGENLİK

GÜVENGENLİK 131
GÜVENGEN DAVRANIŞIN ÖGELERİ 134
GÜVENGENLİK EĞİTİMİNDE KULLANILABİLECEK YÖNTEMLER 138
MODELDEN ÖĞRENME 139
DAVRANIŞIN PROVA EDİLMESİ 141
DURUMA ALIŞTIRMA 141
YENİDEN BİLİŞSEL YAPILAMA 142
EV ÖDEVLERİ 142
ÖZET 145
KAYNAKÇA 147

KAYNAKÇA

Alberti ve Emmons. (1976a). **Your Perfect Right.** San Lois: Obispo Impact Publishers.

----------(1976b) **Stand Up, Speak out, Talk Back.** San Lois: Obispo Impact Publ.

Bandura, A. (1969). **Principles of Behavior Modification.** New York. Prentice Hall.

Carkhuff, (1982). **The Art of Helping**. Amhers: Human Resources Development Press.

Cüceloğlu, D. (1982). **İnsan İnsana.** İstanbul: Altın Kitaplar

Fersterheim, H ve Baer, J. (1976). **Don't Say Yes When You Want to Say No,** New York: Dell Publishing.

Gazda; G. (1974). **Human Relations Development.** Boston: Allyn and Bacon

Gordon, T. (1978). **P. E. T. In Action.** New York: Bantam Books.

Gordon, T. (1993). **Etkili Öğretmenlik Eğitimi.** çev**.** Emel Aksay ve Birsen Özkan. İstanbul: Ya-Pa Yayınları.

Güvenç, B. (1973). **İnsan ve Kültür**. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Hall, E, T. (1968). **The Hidden Dimension**. New York City: Anchor Books.

Heimberg, J ve ark. (1977). Assertion Training: A Review of the Literature. **Behavior Therapy.** 8, 1953-1971.

Jakubowsky-Spector, (1973). Facilitating the Growth of Women Through Assertiveness Trainings. **The Counseling Psychologist**. 4:75-86.

Liberman, R P ve ark. (1978). **Personal Effectiveness.** New York: Research Prss Campaign.

Manderino, A. (1974). Effects of group Assertiveness Training Procedure on Undergraduate Women. Basılmamış doktora tezi, Tempe, Arizona Eyalet Üniversitesi.

Mc. Whirter, J ve Voltan-Acar (2000). **Ergen ve Çocukla İletişim**. Ankara: US-A Yayıncılık.

Salter, A. (1949). **Conditioned Reflex Therapy**. New York: Creative Age.

Satir, V. (1972). **People Making**. Palo Alto. Science And Behavior Books.

Voltan, N. (1980). Grupla Atılganlık Eğitiminin Bireyin atılganlık Düzeyine Etkisi. Basılmamış doktora tezi. Hacettepe Üniversitesi.

Voltan-Acar, N. (2003). **Terapötik İletişim. Kişiler Arası İlişkiler**. Ankara: US-A Yayıncılık

Voltan-Acar, N (2008) **Yeniden Terapötik İletişim.** 5. Baskı. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım

Voltan-Acar, N. (2016) **PDR'de Bir Ömür Finale.** Ankara: Nobel.

Wolpe, J ve Lazarus, A. (1966). **Behavioral Therapy Techniques**. Oxford: Pergammon Press.

2. Basım

ETKİLİ DEĞİŞİM YÖNETİMİ

Prof. Dr. Nermin Uyguç

nobel

ETKİLİ DEĞİŞİM YÖNETİMİ

Prof. Dr. Nermin Uyguç

Yayın No.: 2092
İşletme No.: 117
ISBN: 978-605-7928-00-9
E-ISBN: 978-625-402-924-0
Basım Sayısı: 2. Basım, Mayıs 2023

© Copyright 2023, NOBEL AKADEMİK YAYINCILIK EĞİTİM DANIŞMANLIK TİC. LTD. ŞTİ. SERTİFİKA NO.: 40340
Bu baskının bütün hakları Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.ne aittir.
Yayınevinin yazılı izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik
ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.
Nobel Akademik Yayıncılık, 2011 yılından beri "tanınmış uluslararası yayınevi" statüsündedir.

Genel Yayın Yönetmeni: Nevzat Argun -nargun@nobelyayin.com-
Genel Yayın Koordinatörü: Gülfem Dursun -gulfem@nobelyayin.com-

Sayfa Tasarım: Tarkan Kara -erdal@nobelyayin.com-
Redaksiyon: Süleyman Gezgin -süleyman@nobelyayin.com-
Kapak Tasarım: Sezai Özden -sezai@nobelyayin.com-
Görsel Tasarım Uzmanı: Mehtap Bayraktar Asiltürk -mehtap@nobelyayin.com-

Kütüphane Bilgi Kartı

Uyguç, Nermin.
Etkili Değişim Yönetimi / Nermin Uyguç
2. Basım. XII + 596 s. 16,5x24 cm. Kaynakça var, dizin yok.
ISBN: 978-605-7928-00-9
E-ISBN: 978-625-402-924-0
1. Değişim 2. Etkili Değişim Yönetimi 3. Örgütsel Değişim

Genel Dağıtım

ATLAS AKADEMİK BASIM YAYIN DAĞITIM TİC. LTD. ŞTİ.
Adres: Bahçekapı Mh. 2465 Sk. Oto Sanayi Sitesi No:7 Bodrum Kat, Şaşmaz/ANKARA
Telefon: +90 312 278 50 77 - **Faks:** 0 312 278 21 65
Sipariş: siparis@nobelyayin.com- **E-Satış:** www.nobelkitap.com - esatis@nobelkitap.com
www.atlaskitap.com - info@atlaskitap.com

Dağıtım ve Satış Noktaları: Alfa, Kırmızı Kedi, Arkadaş, D&R, Dost, Kika, Kitapsan,
Nezih, Odak, Pandora, Prefix, Remzi Kitabevleri, Yeryüzü Dağıtım

Baskı ve Cilt: Meteksan Matbaacılık ve Teknik Sanayi Tic. Anonim Şirketi / Sertifika No.: 46519
Beytepe Köy Yolu No.: 3 06800 Bilkent-Çankaya/ANKARA

KAYNAKÇA

Aarnio, H. "Dialogic Evaluation and Feedback", www.evaluation.skillda.fi/dialogic.ppt.

Abdul Ghani, K., & Jayabalan, V. (2000). "Advanced Manufacturing Technology and Planned Organizational Change", *Journal of High Technology Management Research*, spring, 11(1), 1-18.

Adams, J., & Garbutt, A. (2008). "Participatory Monitoring and Evaluation In Practice – Lessons Learnt From Central Asia" (Praxis paper:21), www.intrac.org/data/files/resources/420/praxis-Paper-21-PME-in-Practice.pdf .

Adejeni, A.A., Osibanjo, O.A., & Abiodun, A.J. (2013). "Organizational Change and Human Resource Management Interventions: An Investigation of Nigerian Banking Industry", *Serbian Journal of Management,* 8(2), 1-16.

Afro Ant Conversation (2014). "Organizational Development vs. Organizational Change", http:// www.afroant.co.za/antpress/wp-content/uploads/2014/09/Afro-Ant-conversation_ DvsOCM_ Session Outcomes_Printable.pdf .

Agócs, C. (1997). "Institutionalized Resistance to Organizational Change: Denial, Inaction and Repression", *Journal of Business Ethics,* 16, 917-931.

Ahrne, G., & Papakostas, A. (2001). "Inertia and Innovation", Critical Management Studies Conference, Stream On Organizations and Change, 1-15, http://www.mngt.waikato.ac.nz / ejrot/cmsconference /2001/papers/change%20and%20organization/ .

Akgün, A. E., Lynn, G. S., & Byrne, J. C. (2003). "Organizational Learning: A Socio-Cognitive Framework", *Human Relations,* 56(7), 839-868.

Alas, R. (2007). "The Triangular Model for Dealing With Organizational Change", *Journal of Change Management,* 7(3-4), 255-271.

Alas, R. "Organizational Change From Learning Perspective", http://isma.info/uploads/files/108-organizational-change-from-learning-perspective.pdf. ,108- 114.

Alas, R., & Vadi, M. (2006). "The Employees' Attitudes and Their Connections With The Organizational Culture In The Process of Change In The Estonian Organizations", *Baltic Journal of Management*, 1(1), 49-66.

Alas, R., Allikmäe, T., & Varts, R. (2012). "Achieving Successful Organizational Change: The Role of Human Resource Management Practices", www.g-casa.com/conferences /manila/ papers /Alas.pdf , 1-8.

Alava, J. V. A. (1999). Organizational Change In The Union of Professional Engineers In Finland and The Union of Social Workers In Finland, Doctor in Philosophy at the University of Kentucky, Lexington-Kentucky.

Aldemir, M.C. (1985). Örgütler ve Yönetimi – Makro Bir Yaklaşım, Bilgehan Basımevi, İzmir.

Al-Haddad, S. (2014). Successful Organizational Chnage: Aligning Change Type With Methods, dissertation for the degree of Doctor of Philosophy, University of Central Florida, Orlando, Florida, http://stars.library.ucf.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=4015&context=etd.

Al-Haddad, S., & Kotnour, T. (2015). "Integrating The Organizational Change Literature: A Model for Successful Change", *Journal of Organizational Change Management*, 28/2, 234-262.

Ali, A.J. (1996). "Organizational Development In The Arab World", *Journal of Management Development,* 15(5), 4-21.

Alpugan, O., Demir, M. H., Oktav, M., & Üner, N. (1995). İşletme Ekonomisi ve Yönetimi, Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş., İstanbul.

Alvesson, M. (2002). *Understanding Organizational Culture,* Sage Publications.

Alvesson, M., & Sveningsson, S. (2008). *Changing Organizational Culture – Cultural Change Work In Progress,* Routledge, Taylor&Francis Group.

Alzahmi, R.A., Rothwell, W.J., & Kim, W. (2013). "A Practical Evaluation Approach for OD Interventions", *International Journal of Research In Management, Economics and Commerce,* 3(3), 43-65.

Amis, J., Slack, T., & Hining, C.R. (2002). "Values and Organizational Change", *Journal of Applied Behavioral Science,* 38, 436-465.

Anderson, B. "Managing Complexity and Ethical Decision Making", http://www.ethical-leadership.co. uk/ complexity/.

Anderson, D. (2001). *Beyond Change Management: Advanced Strategies For Today's Transformational Leaders,* San Francisco, CA, USA, John Wiley&Sons, Inc.

Anderson, R.M., & Funnell, M.M. (2002). "Using Empowerment Approach to Help Patients Change Behavior", in *Practical Psychology for Diabetes Clinicians,* eds; B.J. Anderson ve R.R. Rubin, 2nd Edition, American Diabetes Association, 3-12.

Andreescu, F. "The HR Function and The Change Management Process: New Templates and Possible Lessons From Britain's National Mapping Agency", www.ufhrd.co.uk/.../the-hr-function-and-the-c...,

Antonellis, Jr., P.J. (2014). "How Politics and Ethics Can Affect Change Management", http://www.fireengineering.com/articles/print/volume-167/issue-6/features/how-politics-and-ethics-can-affect-change-management.html.

Appelbaum, S. H. (1997). "Socio-technical Systems Theory: An Intervention Strategy for Organizational Development", *Management Decision,* 35/6, 452-463.

Arena, M.J. (2009). "Understanding Large Group Intervention Processes: A Complexity Theory Perspective", *Organizational Development Journal,* 27(1), 49-65.

Argyris, C. (2000). "Intervention Theory and Method", in *Organization Development and Transformation,* Managing Effective Change, eds: W.L. French vd., Irwin McGraw-Hill, International Edition, 117-120.

Armenakis, A.A., & Bedeian, A.G. (1999). "Organizational Change: A Review of Thery and Research In The 1990s", *Journal of Management,* 25, 293-315.

Armenakis, A.A., & Harris, S.G. (2002). "Crafting A Change Message To Create Transformational Readiness", *Journal of Organizational Change Management,* 15/2, 169-183.

Armenakis, A.A., & Zmud, R.W. (1979). "Interpreting The Measurement of Change In Organizational Research", *Personnel Psychology,* 32, 709-723.

Armenakis, A.A., Harris, S.G., & Field, H.S. (1999). "Making Change Permanent: A Model For Institutionalizing Change Interventions", *Research In Organizational Change And Development,* 12, 97-128.

Armenakis, A.A., Harris, S.G., & Mossholder, K.W. (1993). "Creating Readiness For Organizational Change", *Human Relations,* 46/6, 681-703.

Auma, O.F. (2013). Evaluating Management of Strategic Change In Hiv-Research Laboratory At The Kenya Medical Research Institute/Centre of Disease Control And Prevention (Kemri/ CDC), Research Project, MBA, School of Business, University of Nairobi, erepository.uonbi. ac.ke/.../Odero_Evaluating %20Managem ..

Austin, J.R., & Bartunek, J.M. (2006). "Theories and Practices of Organization Development", in *Organization Development,* ed: J.V.Gallos, San Fransisco, CA: Jossey-Bass Publishers, 89-128.

Austin, M.J., & Claassen, J. (2008). "Impact of Organizational Change On Organizational Culture: Implications for Introducing Evidence-Based Practie", *Journal of Evidence-Based Social Work,* 5(1/2), 321-359.

Backer, T.E. (1995). "Assessing and Enhancing Readiness For Change: Implications For Technology Transfer", *National Institute On Drug Abuse Research Monograph Series (NIDA Research Monograph, 155),* eds: T.E. Backer, S.L.David, G. Saucy, 21-41.

Badham, R., Garrety, K., & Kirsch, C. (2001). "Humanistic Redesign and Technological Politics In Organizations", *Journal of Organizational Change Management,* 14(1), 50-63.

Baldridge, J. V. (1972). "Organizational Change: The Human Relations Perspective versus The Political Systems Pespective", *Educational Researcher,* 1(2), Feb.; 4-15.

Bamberger, M. (2012). Introduction to Mixed Methods In Impact Evaluation, InterAction –A United Voice for Global Change, The Rockefeller Foundation, www.interaction.org /sites/ defaoult/files /Mixed%20Methods%20in% 20Impact%20Evaluation% 20(English).pdf.

Bamberger, M. (2013). The Mixed Methods Approach to Evaluation – Social Impact, www. socialimpact. com /press.../MME613.pdf.

Bamberger, M., Rao, V., & Woolcook, M. (2010). "Using Mixed Methods In Monitoring and Evaluation- Experiences From International Development", Policy Research Working Paper:5245, The World Bank Development Research Group Poverty and Inequality Team, http://elibrary.worldbank.org/doi/abs/10.1596/1813-9450-5245.

Bamford, D.R., Forrester, P.L. (2003). "Managing Planned and Emergent Change Within an Operations Management Environment", *International Journal of Operations&Production Management,* 23(5), 546-564.

Bandura, A. (1988). "Organizational Applications of Social Cognitive Theory", *Australian Journal of Management,* 13(2), 275-302.

Bandura, A. (1994). Self-Efficacy, In V.S. Ramachaudran (ed.), Encyclopedia of Human Behavior, 4, 71-81, Newyork: Academia Press, www.scirp.org/.../reference/ReferencesPapers.aspx?

Banham, H.C. (2005). Organizational Change In Small and Medium Sized Enterprises – A Regional Study, Doctor of Business Administration, Faculty of Business, University of Southern Queensland, www.eprints.usq.edu.au/663/1/Banham_02whole_DBAdissertationAugust2005.pdf.

Basberg, B. (1987). "Patents and The Measurement of Technological Change: A Survey of The Literature", *Research Policy,* 16, 131-141.

Bashir, J., & Afzal, S. (2008). "Ethics Based Model For Change Management", MPRA Munich Personal RePEc Archive, http://mpra.ub.uni-muenchen.de/65887/ .

Basu, C. **"**Top Organizational Change Risks", http://smallbusiness.chron.com/top-organizational-change-risks-30920.html.

Başaran, İ. E. (1992). *Eğitime Giriş,* 9.cu baskı, Kadıoğlu Matbaası, Ankara.

Bate, P., Khan, R., & Pye, A. (2000). "Towards A Culturally Sensitive Approach to Organization Structuring: Where Organization Design Meets Organization Development", *Organization Science,* 11(2), march-april, 197-211.

Bates, R. (2004). "A Critical Analysis of Evaluation Practice: The Kirkpatrick Model and Principle of Beneficence", *Evaluation and Planning,* 27, 341-347.

Baysal, A. C. (1987). "Öğrenme", *Davranış Bilimleri I-II,* eds: A.C. Baysal ve E. Tekarslan, İÜİF yayın no: 191, Bayrak Matbaacılık, İstanbul.

Becker, S.W. (1993). "TQM does Work: Ten Reasons Why Misguided Attemps Fail?", *Management Review,* may, 32-33.

Bedeian, A.G., Armenakis, A.A., & Gibson, R.W. (1980). "The Measurement and Control of Beta Change", *The Academy of Management Review,* 5(4), 561-566.

Beer, M., & Nohria, N. (2000). "Cracking The Code of Change", *Harvard Business Review,* May-June, 133-141.

Beer, M., Einstat, R.A., & Spector, B. (1990). "Why Change Programs Don't Produce Change?", *Harvard Business Review,* nov/dec, 158-166.

Ben-Eli, M.U. "Why Is Managing Change Difficult? Organizational Renewal and the Cybernetics of Effective Enterprise", www.sustainabilitylabs.org/assets/img/ManagingChange.pdf

Bennis, W.G., Benne, K.D., & Chin, R. (1985). *The Planning of Change,* Newyork:Holt, Rinehart and Winston.

Benson, J. K. (1977). "Organizations: A Dialectical View", *Administrative Science Quarterly,* 22(1), 1-21.

Berger, L.A. (1994). "Change Management", in *The Change Management Handbook – A Road Map to Corporate Transformation,* eds: L.Berger, M.J. Sikora, D.R. Berger, Irwin Professional Publishing, USA, 3-23.

Bloodgood, J.M. (2006). "The Influence of Organizational Size and Change In Financial Performance On The Extent of Organizational Change", *Strategic Change,* 15, 241-252.

Blunt, P. (1988). "Cultural Consequences for Organization Change In a Southern Asian State: Brunei", *Academy of Management Executive,* 2(3), 235-240.

Bond, B.J. (2013). "Strategies for Measuring Organization Change", www.smartpolicinginitiative.com/.. /SPI%20M....

Boonstra, J.J. (2004). "Introduction", in *Dynamics of Organizational Change and Learning,* edited by J.J.Boonstra, John Wiley & Sons, Ltd., 1-4.

Boonstra, J.J., & Gravenhorst, K.M.B. (1998). "Power Dynamics and Organizational Change: A Comparison of Perspectives", *European Journal of Work and Organizational Psychology,* 7(2), 97-120.

Borges, R.S.G. (2009). "Organizational Change Implementation and The Role of Human Resource Practices: A Brazilian Case Study", Brazilian Business Review, 6(3), 284-295, file:///C:/users/ASUS/Downloads/Borges_2009_Organizational-Change-implemen_7797%20(1).pdf.

Bouchard, V. (2005). "Models of Emergence In Business Firms", working paper, presented at the 21st EGOS Colloquium, Berlin, Junu 30- July 3, 205, www.em-lyon.com

Boyd, N.M., & Bright, D.S. (2007). "Appreciative Inquiry as a Mode of Action Research for Community Psychology", *Journal of Community Psychology,* 35(8), 1019-1036.

Bracker, J. (1980). "The Historical Development of The Strategic Management Concept", *Academy of Management Review,* 5(2), 219-224.

Branch, K. M. (2002). Change Management, working paper.

Bratton, D.A. (2001). Best Practices: Strategic Human Resource Management, Carswell, A Thompson Company, www.bdconsultants.com/human_resources_strategic_change.pdf.

Brazier, A. (2006). "Managing The Risks of Change", Symposium Series No: 151, https://www.icheme. org/.../~/.../XIX-Paper-09.pdf .

Breu, K. (2001). "The Role and Relevance of Management Cultures In The Organizational Transformation Process", *International Studies of Management & Organization,* 31(2), summer, 28-47.

Bridges, W. (1980). *Managing Transitions,* Addison-Wesley.

Bridges, W. (1991). *Managing Transitions: Making The Most of Change,* Addison-Wesley.

Bright, D.S., & Godwin, L.N. (2010). "Encouraging Social Innovation In Global Organizations: Integrated Planned and Emergent Approaches", *Journal of Asia-Pasific Business,* 11, 179-196.

Brimmer, S.E. (2007). "The Role of Ethics In 21st Century Organizations", Leadership Advance Online– Issue XI, Fall, http://www.regent.edu/acad /global/publications/lao/issue_11 /pdf/ brimmer. pdf .

Brooks, I., & Bate, P. (2001). "The Problems of Effecting Change Within The British Sivil Service: A Cultural Perspective", *British Journal of Management,* 5, 177-190.

Brown, G. (2002). Why Change a Good Thing? The Liability of Inertia, University of British Colombia, ink.library.smu.edu.sg › ... › LKCSB_RESEARCH › 2442

Brown, M.E., & Treviño, L.K. (2006). "Ethical Leadership: A Review and Future Directions", *The Leadership Quarterly,* 17, 595-616.

Brown, M.E., Treviño, L.K., & Harrison, D.A. (2005). "Ethical Leadership: A Social Learning Perspective For Construct Development and Testing", *Organizational Begavior and Human Decision Processes,* 97(2), 117-134.

Bruch, H., & Sattelberger, T. (2001). "The Turnaround at Lufthansa: Learning from Change Process", *Journal of Change Management,* 1(4), 344-363.

Bruhn, J.G. (2004). "Leaders Who Create Change and Those Who Manage It-How Leaders Limit Success", *The Health Care Manager,* 23(2), 132-140.

Bryant, D. (1989). "Action Research and Planned Change", In *Managing Organizational Change,* ed: R. McLennan, Prentice-Hall International, Inc., USA, 146-147.

Buelens, M., & Devos, G. (2004). "Art and Wisdom In Choosing Change Strategies: A Critical Reflection", in *Dynamics of Organizational Change and Learning,* edited by J.J.Boonstra, John Wiley & Sons, Ltd.,85-95.

Buono, A.F., & Kerber, K.W. (2008). "The Challenge of Organizational Change: Enhancing Organizational Change Capacity", *Revue Sciences de Gestion,* 65, 99-118.

Buono, A.F., & Kerber, K.W. (2009). "The Changing Paradigms of Consulting: Adjusting to Fast-Paced World", *4th Internetional Conference on Management Consulting,* Viene, Austria, June.

Buono, A.F., & Kerber, K.W. (2010). "Intervention and Organizational Change: Building Organizational Change Capacity", *EBS Review,* 27, 9-21.

Burke, W. W. (2002). *Organization Change, Theory and Practice,* Sage Publications, USA.

Burke, W.W., & Litwin, G. H. (1992). "A Causal Model of Organizational Performance and Change", *Journal of Management,* sep., 18(3), 523-545.

Burnes, B. & Cooke, B. (2102). "The Past, Present and Future of Organization Development: Taking The Long View", *Human Relations,* 65(1), 1395-1429.

Burnes, B. (1996). "No Such Thing as .....A " One Best Way" To Manage Organizational Change", *Management Decision,* 34(10), 11-18.

Burnes, B. (1997). "Organizational Choice and Organizational Change", *Management Decision,* 35/10, 753-759.

Burnes, B. (2000. *Managing Change: A Strategic Approach To Organizational Dynamics,* Third edition, Prentice Hall.

Burnes, B. (2004). *Managing Change: A Strategic Approach To Organizational Dynamics,* Fourth edition, Pearson Education Limited.

Burnes, B. (2004a). "Emergent Change and Planned Change- Competitors or Allies) – The Case of XYZ Construction", *International Journal of Operations&Production Management,* 24(9), 886-902.

Burnes, B. (2004b). "Kurt Lewin and Comlexity Theories: Back to the Future?", *Journal of Change Management,* 4(4), 309-325.

Burnes, B. (2004c). "Kurt Lewin and The Planned Approach To Change: A Re-appraisal", *Journal of Management Studies,* 41(6), 977-1002.

Burnes, B. (2005). "Complexity Theories and Organizational Change", *International Journal of Management Reviews,* 7(2), 73-90.

Burnes, B. (2009). "Reflections: Ethics and Organizational Change – Time for a Return to Lewinian Values", *Journal of Change Management,* 9(4), 359-381.

Burnes, B., & Jackson, P. (2011). "Success and failure in organizational change: An exploration of the role of values,", *Journal of Change Management,* 11 (2), 133-162.

Burnes, B., & By, R.T. (2012). "Leadership and Change: The Case For Greater Ethical Clarity", *Journal of Business Ethics,* 108, 239-252.

Burnes, B., Cooper, C., & West, P. (2003). "Organizational Learning: The New Management Paradigm?", *Management Decision,* 41/5, 452-464.

Bush, G.R. (2013). "Dialogic OD: A Theory of Practice", *OD Practitioner,* 45(1), 11-17.

Bush, G.R., & Marshak, R.J. (2013). "Dialogic Organization Development", *The NTL Handbook of Organization Development,* eds: Jones, B. ve Brazzel, M., second edition, 1-14.

Buss, R. J. (2009). Relationship capital and the dark side of change management, PhD thesis, Southern Cross University, Lismore, NSW, epubs.scu.edu.au/cgi/viewcontent.cgi?article=1167& context=theses

Bussell, S.L. (2010). Coping With Organizational Change: A Multidimensional Perspective, degree of Master of Arts In teh Department of Communication Studies, Indiana University, http://scholarworks. iupui.edu/.../organizational%20change...

Butler, J., Scott, F., & Edwards, J. (2002). "Evaluating Organizational Change: The Role of Ontology and Epistomology", *Tamara: Journal of Critical Postmodern Organization,* 2(2), 55-67.

By, R.T. (2005). "Organizational Change Management: A Critical Review", *Journal of Change Management,* 5(4), 369-380.

By, R.T., Burnes, B., & Oswick, C. (2012). "Change Management: Leadership, Values and Ethics", *Journal of Change Management,* 12(1), march, 1-5.

By, T, R., & Dale, C. (2008). "The Successful Management of Organizational Change In Tourism SMEs: Initial Findings In UK Visitor Attractions", *International Journal of Tourism Research,* 10, 305-313.

Cabrera, A., Cabrera, E.F., & Barajas, S. (2001). "The Key Role of Organizational Culture In a Multi-System View of Technology-Driven Change", *International Journal of Information Management,* 21(3), 245-261.

Calder, A.M. (2013). Organızatıonal Change: Models for Successfully Implementıng Change, Honors ın Unıversıty Studıes wıth Departmental Honors in Human Resource Management in the Department of Management, Utah State Unıversıty, Logan, UT, digitalcommons.usu.edu/honors/144/

Caldwell, R. (2001). "Champions, Adapters, Consultants and Synergists: The New Change Agents in HRM", *Human Resource Management Journal,* 11(3), 39-52.

Caldwell, R. (2006). *Agency and Change: Rethinking Change Agency In Organizations,* Routledge, Taylor&Francis Group.

Cameron, E. (2004). *Making Sense of Change Management: A Complete Guide To The Models, Tools and Technics of Organizational Change,* London, GBR: Kogan Page, Limited.

Cameron, K. (2003). " Ethics, Virtuousness, and Constant Change", in *The Ethical Challenge: How to Lead with Unyielding Integrity,* eds: N.M. Tichy ve A.R.McGill, first edition, 185-194, San Francisco: Jossey Bass. webuser.bus.umich.edu/.../ETHICS,%20VIRTUOUSNESS%.

Cameron, K. (2006). "Good or Not Bad: Standarts and Ethics In Managing Change", *Academy of Management, Learning & Education,* 5(3), 317-323.

Campbell, N. Human Development: Perspectives On Human Change.

Campbell, R.J. (2008). "Change Management In Health Care", *The Health Care Manager*, 27(1), 23-39.

Cao, G., & McHugh, M. (2005). "A Systemic View of Change Management and Its Conceptual Underpinnings", *Systemic Practice and Action Research,* 18(5), 475-490.

Cao, G., Clarke, S., & Lehaney, B. (2000). "A Systemic View of Organizational Change and TQM", *The TQM Magazine,* 12(3), 186-193.

Cao, G., Clarke, S., &Lehaney, B. (2003). "Diversity Management In Organizational Change: Towards a Systemic Framework", *Systems Research and Behavioral Science,* 20, 231-242.

Carnall, C.A. (1995). *Managing Change in Organizations,* Prentice Hall International Ltd., second edition,

Carnall, C.A. (2004). "Change Architecture: Designing and Organizing The Process of Change", in *Dynamics of Organizational Change and Learning,* edited by J.J.Boonstra, John Wiley & Sons, Ltd., 101-113.

Carter, S.M., Cribb, A., & Allegrante, J.P. (2012). "How to Think about Health Promotion Ethics", *Public Health Reviews,* 34(1), 1-24.

Cawsey, T.F., Deszca, G., & Ingols, C. (2012). *Organizational Change- An Action-Oriented Toolkit,* second edition, Sage Publications, Inc.,

Chakrabarty, A., & Chuan, T.K. (2009). "An Exploratory Qualitative and Quantitative Analysis of Six Sigma In Service Organizations In Singapore", *Management Research News,* 32(7), 614-632.

Chandan, D.N., & Harish, D.N. (2015). "Change Management Perspectives in Steel Industry", *Indian Journal of Research,* 4(3), 6-7.

Chang, F.S., & Wiebe, H.A. (1996). "The Ideal Culture Profile for Total Quality Management: A Competing Values Perspectives", *Engineer Management Journal,* 8(2), June.

Change Management – 2003/2008 Significance, Strategies, Trends. www.mx.capgemini.com / resource-file-access/resource/pdf/ Change_ Management.pdf.

Change Management and Implementation Guide (2011). On Course Safety, www.fs.fed.us/.../ Change%20 Management%20and%20Impl...

Change Management Risk Assessment. http://www.strategies-for-managing-change.com/change-management-risk-assessment.html.

Change Management and Risk Management-concept note : Modernisation Committee on Organisational Frameworks and Evaluation. (Prepared by ISTAT): www1.unece.org/... / Change %20Risk%20Management%20-...

Chapa, K., & Gonzalez K. (2010). "Performance Measurement: Organizational Changes and Outcomes Monitoring", 2010 Library Assessment Conference, www.libraryassessment.org / bm~doc/chapa_kay.pdf .

Checkland, P. (1985a). "From Optimizing to Learning: A Development of Systems Thinking for 1990s", *Journal of The Operational Research Society,* 36(9), 757-767.

Checkland, P. (1985b). "Achieving Desirable and Feasible Change: An Application of Soft Systems Methodology", *Journal of The Operational Research Society,* 36(9), 821-831.

Checkland, P. (2000). "Soft Systems Methodology: A Thirty Year Retrospectivea", *Systems Research and Behavioral Science,* 17, 811-858.

Checkland, P., & Poulter, J. (2010). Soft Systems Methodology, in *Systems Approaches to Managing Change: A Practical Guide,* eds: M.Reynolds & S. Holwell, Springer, London, 191-242.

Chen, C., Yu, C., & Chang, H. (2006). "ERA Model: A Customer-Oriented Organizational Change Model for Public Service", *Total Quality Management,* 17/10, 1301-1322.

Chepkorir, J. (2013). Factors Affecting Management of Change In The Road Agencies In Kenya, Degree of Master of Business Administration, School of Business University of Nairobi, erepository.uonbi.ac.ke/... /Factors%20Affecting%20Manage...

Cheung-Judge, M.Y. (2001). "The Self as an Instrument- A Cornerstone for The Future of OD", *OD Practitioner,* 33/3, 11-16.

Cicmil, S. (1999). "Implementing Organizational Change Projects: Impediments and Gaps", *Strategic Change,* march-april, 8, 119-129.

Cilliers, P. (1998). *Complexity and Postmodernism: Understanding Complex Systems,* Routledge, London.

Cilliers, P. (2000). "What Can We Learn From a Theory of Complexity?", *Emergence,* 2(1), 23-33.

Cinite, I., (2006). Measurement of Perceived Organizational Readiness For Change and Emplyoyees' Attitudes Toward Change In The Public Sector, Ph.D.in Management, Eric Sprott School of Business Carleton University, Ottowa, Ontario. https://curve.carleton.ca/system /files/etd/ ecedaea9-2945-417c-b821-d006c76407d0/etd_pdf/d2

Clement, P. (1997). The Role of Technical, Political and Cultural Dynamics In Strategic Organizational Change: A Case Study of A Community Hospital In Connecticut, Doctoral Dissertation In Management Systems, University of New Haven Graduate School, West Haven, Connecticut.

Clement, R.W. (1994). "Culture, Leadership, and Power: The Keys To Organizational Change", *Business Horizons,* Jan/Feb, 37(1), 33-39.

Cobb, A.T. (1985). "Political Diagnosis: Applications In Organizational Development", *Academy of Management Review,* 11(3), 482-496.

Cockerill, R., & Charles, L.L. (1998). "A Framework For Evaluating Organizational Change In Health-Care Agencies and Facilities", *The Canadian Journal of Program Evaluation,* 13(1), 138-152.

Coghlan, A.T., Preskill, H., & Catsambas, T.T. (2003). "An Overview of Appreciative Inquiry In Evaluation", *New Directions For Evaluation,* 100, winter, 5-22.

Connor, P. E., & Lake, L.K. (1988). *Managing Organizational Change,* Praeger Publishers, USA.

Cooke, B. (1999). "Wrinting The Left Out of Management Theory: The Historiography of the Change Management", *Organization,* 6(1), 81-105.

Cooperrider, D.L., & Sekerke, L.E. (2006). Toward a Theory of Positive Organizational Change, In *Organization Development,* ed: J.V.Gallos, A Jossey-Bass Reader, 223-238.

Coram, R., & Burnes, B.(2001). "Managing Organizational Change In The Public Sector: Lessons From The Privatisation of The Property Service Agency", *The International Journal of Public Sector Management,* 14/2, 94-110.

Cox, P.J., Keener, D., Woodard, T.L., & Wandersman, A. (2009). Evaluation For Improvement – *A Seven-Step Approach For Violence Prevention Organizations,* Craft, C.A. (eds), Atlanta (GA): Centers For Disease Control and Prevention.

Creasey, T., Jamieson, D.W., Rothwell, W.J., & Severini, G. (2015). Exploring The Relationship Between Organization Development and Change Management – Leading Transformation and Change, *In Practicing Organization Development,* Rothwell vd. (eds), fourth edition, 330-337, https://gails everini. files.wordpress.com/2015/10/exploring-the-relationship-between-od-and-cm-watermark, pdf.

Cummings, T.G. (2004). "Organization Development and Change-Foundations and Applications", in *Dynamics of Organizational Change and Learning,* ed.; J.J. Boonstra, John Wiley&Sons, Ltd.,25-42.

Cummings, T.G., & Huse, E.F. (1989). *Organization Development and Change,* 4th edition, West Publishing Company.

Cummings, T.G., & Worley, C.G. (2001). *Organization Development & Change,* 7th edition., Thompson/South Western College Publisihing, USA.

Cummings, T.G., & Worley, C.G. (2005). *Organization Development & Change,* International Student Edition, 8th edition., Thompson/South Western.

Cummings, T.G., & Worley, C.G. (2009). *Organization Development & Change,* 9e, South-Western, Cengace Learning.

Cunha, M.P., & Cunha, J.V. (2003a). "Organizational Improvisation and Change: Two Synthesis and Filled Gap", *Journal of Organizational Change Management,* 16/2, 169-185.

Cunha, M.P., & Cunha, R.C. (2003b). "The Interplay of Planned and Emergent Change In Cuba", *International Business Review,* 12, 445-459.

Çelebioğlu, F. (1982). *Davranış Açısından Örgütsel Değişim,* Evrim Ofset Matbaacılık, İstanbul.

D'Ortenzio, C. (2012). Understanding Change and Change Management Processes: A Case Study, Doctor of Philosophy at the University of Canberra, Australia. https://www.google.com.tr / search?num= 100&source=hp&ei=mFe3WqHwJMrLsAGyhLH4Bg&q=D'Ortenzio%2

Daft, R. L. (1995). *Organization Theory and Design,* fifth edition, West Publishing Company, USA.

Daft, R. L. (2000). *Management*, fifth edition, The Dryden Press, USA.

Daft, R.L. (2000). Organization Theory and Design, http://docs.google.com/viewer?a=v&q=cache: PxyFReFOT5YJ:blue.utb.edu/daboud/mana4362…/ch01.ppt,

Daft, R.L. (2011). *Organization Theory and Design* (summary), www.stress.utwente.nl /modules/ databank /upload/organization%20Theoryand%20Design%202011Summary.pdf.

Davies, T.S. (1998). Managerial and Organizational Equity Characteristics As Determinants of Organizational Change, Doctor of Philosophy, Claremont Graduate University and San Diego State University.

Davis, K. (1984). *İşletmede İnsan Davranışı-Örgütsel Davranış*, Beşinci basıdan çev: K. Tosun vd., ikinci baskı, İİE yayın no: 57, Venüs Ofset, İstanbul.

Davis, M.K. (1998). "Change Management: Not Your Father's OD", 1998 ODN Annual Conference, www.odnetwork.org/confgallery/notyourfathersod.html .

Davis, T. R.V., & Luthans, F. (1980). "A Social Learning Approach to Organizational Behavior", *The Academy of Management Review,* 5(2), 281-290.

Dawson, P. (1996). "Beyond Conventional Change Models: A Processual Perspective", *Asia Pacific Journal of Human Resources,* 34(2), 57-70.

Dawson, P. (2002). *Understanding Organizational Change: The Contemporary Experience of People At Work,* Sage Publications, GBR.

Dawson, P. (2005). "Changing Manufacturing Practices: An Appraisal of The Processual Approach", Faculty of Commers- Papers, http://ro.uow.edu.au/commpapers/214

Dawson, P. (2006). Change Management, In The Balckwell Encyclopedia of Sociology, eds; G.Ritzer, U.K. Blackwell Publishing, 427-431. http://philosociology.com/UPLOADS/_PHILOSOCIOLOGY.ir_ Blackwell%20Encyclopedia%20of%20Sociology_George%20Ritzer.pd.

Dawson, P. (2008). "People and Process: Making Sense of Change Management", Faculty of Commers- Papers, http://ro.uow.edu.au/commpapers/502.

Dawson, P., & Gunson, N. (2002). "Technology and The Politics of Change at Work: The Case of Dalebake Bakeries", *New Technology, Work and Employment,* 17(1), 35-45.

De Caluwe, L., & Vermaak, H.(2004). "Change Paradigms: An Overview", *Organization Development Journal,* 2004:22/4, 9-18.

De Caluwé, L.;.Vermaak, H. (2003). *Learning to Change- A Guide For Organizational Change Agents,* Sage Publications, USA.

De Jager, P. (2001). "Resistance to Change: A New View of An Old Problem", *The Futurist,* may-june, 35/3, 24-27.

Decker, P., Durand, R., Mayfield, C.O., McCormack, C., Skinner, D., & Perdue, G. (2012). "Predıctıng Implementatıon Faılure In Organızatıon Change", *Journal of Organizational Culture, Communication and Conflict,* 16(2), 29-49.

Demers, C. (2007). *Organizational Change Theories – A Synthesis,* Sage Publications, USA.

Denhardt, R.B., Denhardt, J.V. & Aristigueta, M.P. (2015). *Managing Human Behavior In Public and Nonprofit Organizations*, 4th edition, http://books.google.com.tr/books?isbn..

Dent, E.B. (1999). "Complexity Science: a Worlview Shift", *Emergence,* 1/4 , 5-19.

Dent, E.B. (2003). "The Complexity Science Organizational Development Practitioner", *Organization Development,* 21(2), 82-86.

Dent, E.B., & Goldberg, S.G. (1999). "Challenging Resistance To Change", *Journal of Applied Behavioral Science,* 35/1, 25-41.

Designs for Dialogue. www.radcliffehealth.com/sites/radcliffehealth.com /files/books / samplechapter/7602 /08_chap8-39c6968rd2.pdf.

Developing a Theory of Change- A Framework for Accountability and Learning for Social Change, A Keystone Guide. http://www.wi.wur.nl/files/docs/ppme/KeystoneTool-DevelopingaTheoryofChange.pdf.

Devi, R.V., & Charan, S.S. (2013). "Conceptual Model for Effective Change Management", *International Journal of Engineering, Business and Enterprise Applications,* 5(1), June-August,91-94.

Dıalogıc evaluatıon of the lifelong learnıng week. Financial Agreement Number: 100924-CP-1-2002-1-SI-GRUNDTVIG –G1, Widening and Strengthening the European Dimension of the LLW movement, http://www.llw5.org/reports/Dialogic_evaluation_of_LLW.pdf.

Diamond, M. (2017). Employee Behavior Change Management Programs for Information Governance, http://www.acc.com/legalresources/quickcounsel/employee-behavior-change-management.cfm.

DiBella, A.J. (1996). "Culture and Planned Change In An International Organization: A Multi-Level Predicament", *The International Journal of Organizational Analysis,* 4(4), october, 352-372.

DiBella, A.J. (2007). "Critical Perceptions of Organizational Change", *Journal of Change Management,* 7(3-4), 231-242.

Dievernich, F.E.P., Tokarski, K.O., & Gong, J. (2015). *Change Management and the Human Factor- Advances, Challenges and Contradictions In Organizational Development,* Springer International Publishing.

Doherty, T., & Horne, T. (2001). Managing Public Services: Implementing Changes, Florence, KY USA, Routledge, http://site.ebrary.com/lib/deulirary/Doc?id=10016880&page=1.

Dolan, S.L., Garcia, S., Diegoli, S., & Auerbach, A. "Organizational Values as "Attractors of Chaos": An Emerging Cultural Change to Manage Organizational Complexitiy" http:// repositori.upf.edu/bitstream /handle/10230/512/485.pdf?sequence=1.

Dooley, K.J. (1997). "A Complex Adaptive Systems Models of Organization Change", *Nonlinear Dynamics, Psychology and Life Sciences,* 1/1, 69-97.

Doorewaard, H., & Benshop,Y. (2003). "HRM and Organizational Change: An Emotional Endeavor", *Journal of Organizational Change Management,* 16(3), 272-286.

Doppler, K. (2004). "Managing Change Sucessfully: Core Questions, Issues, and Strategies", in *Dynamics of Organizational Change and Learning,* edited by J.J.Boonstra, John Wiley & Sons, Ltd., 115-132.

Dore, R., & Thomas, B.(2004). "The Yin and Yang of Change" , *Mt Eliza Business Review,* Winter-Spring, 7(1), 45-55.

Doyle, M. (2002). "From Change Novice to Change Expert: Issues of Learning, Development and Support", *Personel Review,* 4, 465-481.

Dozois, E., Langlois, M.& Blanchet-Cohen, N. (2010). A Practitioner's Guide to Developmental Evaluation, The J.W. McConnell Family Foundation and the International Institute for Child Rights and Development, http://www.vibrantcanada.ca/files/development evaluation_201_en.pdf .

Druhl, K., J., & Langstaff, N. M. (2001). "Toward a Synthesis of the Classical and Quantum Paradigms- Vedic Science as a Holistic Approach to Organizational Change", *Journal of Organizational Change Management,* 14/4, 379-407.

Dufour, Y., & Lamothe, L. (2000). Managing New Public Management Change To Revitalizing Public Health Care Systems In Quebec (Canada), IPMN Conference Papers, Sydney- Australia; file://C:\WİNDOWS\Desktop\THE%20STRUGGLE%20BETWEEN%20CHANGE%.

Dumit, N.Y. (2012). Diagnostic / Formative / Summative Assessment, www.aub.edu.lb/ctl / Documents/CLO%20summer%202012/Diagnostic%20formative%20summative%20asstt.pdf.

Dunham, R.B. (2010). Organizational Change, https://googlegroups.com/.../01_change%20in.. .

Dunphy, D., & Stace, D. (1988). "Transformational and Coercive Strategies for Planned Organizational Change: Beyond The O.D. Model", *Organization Studies,* 9(3), 317-334.

Dunphy, D., & Stace, D. (1993). "The Strategic Management of Corporate Change", *Human Relations,* 46(8), 905-920.

Durand, M.N., & Kuukkanen, S.K. (2005). Change Process During a CRM System Implementation – The Journey of a CRM System at Volvo Truck Corporation, Graduate Business School, School of Economics and Commercial Law, Göteborg University, http://gupea.ub.gu.se/bitstream /2077/2272/1/gbs_thesis_17.pdf.

Dülger, M. (2009). "Human Side of Change: A Conceptual Model", 24-26 June Oxford Business&Economics Conference, St. Hugh's College, Oxford University, Oxford UK., http://www. gcbe. us/2009_OBEC/data/Meral%20Dulger.doc

Eales-White, R. (1993). "The Dimensions and Dilemma of Change", *Industrial and Commercial Training,* 25/9, 28-26.

Eby, L.T., Adams, D.M., Russell, J.E.A., & Gaby, S.H. (2000). "Perceptions of Organizational Readiness For Change: Factors Related to Employees' Reactions To The Implementation of Team-Based Selling", *Human Relations,* 53/3, 419-441.

Eisenbach, R., Watson, K., & Pillai, R. (1999). "Transformational Leadership In The Context of Organizational Change", *Journal of Organizational Change Management,* 12(2), 80-88.

Eoyang, G.H., & Berkas, T.H. (1998). **"**Evaluation In a Complex Adaptive System", April 30, www.plexusinstitiute.org/resource/.../evalincas.pdf .

Erdoğan, İ. (2003). *Pozitivist Metodoloji Bilimsel Araştırma Tasarımı İstatistiksel Yöntemler, Analiz ve Yorum,* Pozitif Matbaacılık, Ankara.

Esain, A., Williams, S., &Massey, L. (2008). "Combining Planned and Emergent Change In a Healthcare Lean Transformation", *Public Money&Management,* Feb., 21-26.

Evaluation for Organizational Learning: Basic Concepts and Practical Tools (2010). www.lfagroup.com/.../Evaluation_Handbook_9_23_11_v2.pdf .

Evaluation: Monitoring, Outcome and Impact. http://www.endvawnow.org/en/articles/340-evaluation-monitoring-outcome-and-impact.html.

Fagenson-Eland, E., Ensher, E.A., & Burke, W.W. (2004). "Organization Development and Change Interventions- A Seven-Nation Comparison", *The Journal of Applied Behavioral Science,* 40(4), 432-464.

Farazmand, A. (2003). "Chaos and Transformation Theories: A Theoretical Analysis With Implications For Organization Theory and Public Management", *Public Organization Review,* Dec., 3-4, 339-372.

Farias, G., & Johnson, H. (2000). "Organizational Development and Change Management – Setting The Record Straight", *The Journal of Applied Behavioral Science,* 36(3), 376-379.

Federici, T. (2009). "Factors Influencing ERP Outcomes In SMEs: A Post-Introduction Assessment", *Journal of Enterprise Information Management,* 22(1/2), 81-98.

Fedor, D.B., & Ferris, G.R. (1981). "Integrating OB Mod with Cognitive Approaches to Motivation", *The Academy of Management Review*, 6 (1), 115-125.

Fernandez, S., & Rainey, H. G. (2006). "Managing Successful Organizational Change In The Public Sector: An Agenda For Research and Practice", *Public Administration Review,* march/april-66(2), 1-25.

Fetterman, D. (2010). "Empowerment Evaluation: Collaboration, Action Research and a Case Example", http://www.preval.org/files/Fetterman.pdf.

Fetterman, D.M. (1999). "Reflections On Empowerment Evaluation: Learning From Experience", *The Canadian Journal of Program Evaluation,* special issue, 5-37.

Fetterman, D.M. (2000). "Steps of Empowerment Evaluation: From California to Cape Town", In *Evaluation Models,* Stufflebeam, D.L. vd., (eds), Kluwer Academic Publishers. Boston, 395-408.

Fetterman, D.M. (2002). "Empowerment Evaluation: Building Communities of Practice And a Culture of Learning", *American Journal of Community Psychology,* 30(1), 89-102.

Fidan, N., & Erden, M. (1986). *Eğitim Bilimine Giriş,* Kadıoğlu Matbaası, Ankara.

Fitzgerald, L. A. (2002). "Chaos: The Lens That Transcends", *Journal of Organizational Change Management,* 15(4), 339-358.

Fitzgerald, L. A., & van Eijnatten, F.M. (2002). "Reflections: Chaos In Organizational Change", Journal of Organizational Change Management, 15(4), 402-411.

Flamholtz, E., & Randle, Y. (2008). *Leading Strategic Change: Bridging Theory and Practice,* Cambridge University Press.

Fleck, C., Harrison, R., & Saunders, M. "Emergent Change: a co-creative approach", www.collectivewisdominitiative.org/.../e07-02.

Ford, J.D., & Ford, L.W. (1995). "The Role of Conversations In Producing Intentional Change In Organizations", *Academy Management Review,* 20(3), 541-570.

Formative Evaluation: Evaluating Socio Economic Development Sourcebook 2: Methods & Technics, www.idemployee.id.tue.nl/.../sb2_formative_e...

Formative v.s. Summative Evaluation (2008). https://www.csn.edu/PDFFiles/academics / Resource%20Development%20and%20Assessment/Assessment/Summative_vs_%20 FormativeEvaluation.pdf.

Fountain, J. E. "Challenges to Organizational Change: Facilitating and Inhibiting Information-Based Redesign of Public Organizations", http://belfercenter.ksg.harvard.edu/files/fountain.pdf.

Fowler, C.M., & Maes, J. D. (1998). "O.D. and TQM In The Public Sector: Intervention In an INS Facility", *Organization Development Journal,* spring, 16(1), 59-63.

Francis, H. (2003). "HRM and The Beginnings of Organizational Change", *Journal of Organizational Change Management,* 16(3), 309-327.

French, W.L., & Bell, Jr, C. H. (1990). *Organization Development: Behavioral Science Interventions For Organization Improvement,* Fourth edition, Prentice-Hall, Inc., USA, 98-111.

Frohman, M.A., Sashkin, M., & Kavanagh, M. J. (1989). "Action Research as Applied to Organization Development", In *Managing Organizational Change,* ed: R. McLennan, Prentice-Hall International, Inc., USA, 153-154.

Frohman, M.A., Sashkin, M., & Kavanagh, M. J. (1989). "Phases In Action-Research OD", In *Managing Organizational Change,* ed: R. McLennan, Prentice-Hall International, Inc., USA, 155-160.

Fusch, G. E. (1997). "Organizational Change From Scientific Management to the Learning Organization-Implications For Network Systems", https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED417329.pdf

Galpin, T.J. (1996). *The Human Side of Change- A Practical Guide to Organization Redesign,* Jossey-Bass Publishers, San Francisco.

Gamble, J.A.A. (2008). A Developmental Evaluation Primer, The J.W.McCornell Family Foundation, http://www.thepod. cfccanada.ca/sites/thepod.cfccanada/files /A%20Developmental% 20Evaluation%20Primer-%20McConnell%20Foundation.pdf.

Gardner, J. (2014). "Ethical Issues In Public Health Promotion", *SAJBL,* 7(1), 30-33.

Gardner, J. Article On Change Management vs. Behavioral Change Management, https:// thechalfontproject.com/wp-content/uploads/2014/09/Change_Management_ vs_ Behaviours. pdf.

Garg, R.K., & Singh, T.P. (2006). "Management of Change: A Comprensive Review", *Global Journal of Flexible Systems Management,* Jan-Jun, 7(1/2), 45-60).

Ghobadian, A., & Gallear, D. (1997). "TQM and Organization Size", *International Journal of Operations & Production Management,* 17(2), 121-163.

Ghobakhloo, M., Hong, T.S., Sabouri, M.S., & Zulkifli, N. (2012). "Strategies for Successful Information Technology Adoption In Small and Medium-Sized Enterprises", *Information,* 3, 36-67.

Giblin, E. J. (1976). "Organization Development: Public Sector Theory and Practic", *Public Personel Management,* 5, March-1, 108-119.

Gibson, C.F. (2004). "IT-Enabled Business Change: An Approach to Understanding and Managing Risk", CISR Working Paper, No: 346, MIT Sloan, www.sba.oakland.edu/... /IT%20enabled% 20business%20ch...

Giesecke, J., & McNeil, B. (2004). "Transitioning to the Learning Organization", Faculty Publications, UNL Libraries, paper 5, http:digitalcommons.unl.edu/libraryscience.

Gilmore, A. (2003). *Services Marketing And Management,* Sage Publications Ltd.

Golembiewski, R.T. (1969). "Organization Development In Public Agencies: Perspectives On Theory and Practice", *Public Administration Review,* 29, 367-368.

Golembiewski, R.T. (1991). "Organizational Development In The Third World: Values, Closeness of Fit and Culture-boundedness", *The International Journal of Human Resource Management,* 2(1), may, 39-53.

Graetz, F., & Smith, A.C.T. (2010). "Managing Organizational Change: A Philosophies of Change Approach", *Journal of Change Management,* 10(2), 135-154.

Gravenhorst, K.B., & In 't Veld, R. (2004). "Power and Collaboration: Methodologies for Working Together In Chnage", in *Dynamics of Organizational Change and Learning,* edited by J.J.Boonstra, John Wiley & Sons, Ltd., 317-341.

Gravenhorst, K.M.B., Werkman, R.A., & Boonstra, J.J. (2003). "The Change Capacity for Organizations: General Assessment and Five Configurations", *Applied Psychology: An International Review,* 52(1), 83-105.

Green, M. (2007). *Change Management Masterclass- A Step by Step Guide to Successful Change Management,* Kogan Page, UK.

Greene, J.C. (2001). "Dialouge In Evaluation", *Evaluation,* 7(2), 181-187.

Gregory, F. (1993). "Cause, Effect, Efficiency & Soft Systems Models", *Journal of The Operational Research Society,* 44/4, 333-344.

Greiner, L.E., & Cummings, T.G. (2005). "OD: Wanted More Alive Than Dead!", ", in *Reinventing Organization Development: New Approaches to Change In Organizations,* eds: D.L. Bradford ve W.W.Burke, John Wiley & Sons, Inc., USA, 87-112.

Griffith, J. (2002). "Why Change Management Fails", *Journal of Change Management,* 2(4), 297-304.

Grobman, G. M. (2005). "Complexity Theory: A New Way to Look at Organizational Change", *Public Administration Quarterly,* 29(3), 350-382.

Gummesson, E. (1991). "Truths and Myths In Service Quality", *International Journal of Service Industry Management,* 2(3), 7-16.

Hailey, V.H., & Balogun, J. (2002). "Devising Context Sensitive Approaches to Change: The Example of Glaxo Wellcome", *Long Range Planning,* 35, 153-178.

Hamlin, B. (2000). "A Review and Synthesis of Context and Practice", *Organizational Change and Development: A Reflective Guide for Managers, Trainers and Developers,* Eds: B. Hamlin vd., first pubication, Pearson Education Limited, s: 13-38.

Hannan , M.T., & Freeman, J. (1977). "The Population Ecology of Organizations, *American Journal of Sociology,* 82, 929-964.

Hannan, M.T., & Freeman, J. (1984). "Structural İnertia and Organizational Change", *American Sociological Review,* 49, april, 149-164.

Harris, O.J., & Hartman, S.J. (2002). *Organizational Behavior,* Best Business Books, USA.

Harrison, I. (2016). "First and Second Order Change", https://learn1.open.ac.uk/mod /oublog /view post.php?post=178202 .

Harrison, R., & Spoth, J. (1992). "Matching Change Interventions to Organizational Realities", *Industrial and Commercial Training,* 24(2), 3-8.

Hartel, C.R.J., & Hay, P. (2000). "Toward Improving The Success of Change Management Efforts: Modeling The Factors Contributing to Employee Resistance During Change Implementation", *Management Development Forum,* 3(1).

Harvey, D., & Brown, D. R. (2005). *An Experimental Approach to Organization Development,* 7th edition, Pearson Education, USA.

Hatch, M.J. (1997). *Organization Theory Modern, Symbolic, and Postmodern Perspectives,* Oxford University Press, USA.

Hauser, L. (1998). "A New Way of Guiding Large-Scale Organizational Change", 1998 Annual: 2, Consulting/ 1998 Jossey-Bass/Pfeiffer, 257-283.

Hauser-Kastenberg, G., Kastenberg, W.E., & Norris, D. (2003). "Towards Emergent Ethical Action and the Culture of Engineering", *Science and Engineering Ethics,* 9(3), 1-12.

Haveman, H. A. (1993). "Organizational Size And Change: Diversification In The Savings and Loan Industry After Deregulation", *Administrative Science Quarterly,* 38(1), March, 20-50.

Hay, G.K., Beattie, R.S., Livingstone, R., & Munro, P. (2001). "Change, HRM and The Voluntary Sector", *Employee Relations,* 23(3), 240-255.

Hayes, J. (2002). *The Theory and Practice of Change Management,* Palgrave, GB.

Head, T.C. (2006). "Strategic Organization Development: A Failure of True Organization Development", *Organization Development Journal,* 24(4), 21-28.

Head, T.C., & Sorensen, P.F. (1993). "Cultural Values and Organizational Development: A Seven-Country Study", *Leadership & Organization Development Journal,* 14(2), 3-7.

Heery, L., Jones, A., & Street, B. (2014). **"**Adapting to Complex Environments: Using Developmental Evaluation to Build A Place Based Approach to Child Wellbeing", Centre for Excellence In Child and http://www.cfecfw.asn.au/sites/default/files /Adapting%20to%20 Complex%20Environments%20-%20 MCRI_0.pdf.

Heracleous, L., & Langham, B. (1996). "Strategic Change and Organizational Culture at Hay Management Consultants", *Long Range Planning,* 29(4), 485-494.

Herold, D.M., Fedor, D.B., Caldwell, S., & Liu, Y. (2008). "The Effects of Transformational and Change Leadership on Employees' Commtment to a Change: A Multilevel Study", *Journal of Applied Pschology,* 93(2), 346-357.

Hiatt,J.M., & Creasey, T.J. (2012). *Change Management – The People Side of Change*, second edition, Prosci Inc., USA, www.change-management.com .

Higgs, M., & Rowland, D. (2005). "All Change Great and Small: Exploring Approaches to Change and Its Leadeship", *Journal of Change Management,* 5(2), 121-151.

Higgs, M., & Wren, J. (2005). "The Leadership of Change: A Study of Change Leadership Within The UK Royal Air Force", Working Paper Series, Henley Management College, Greenlands, UK.

Holbeche, L. (2006). *Understanding Change: Theory, Implementation and Success,* MPG Boks, Ltd., Great Britain.

Holman, P. (2013). "A Call to Engage: Realizing The Potential of Dialogic Organization Development", *OD Practitioner,* 45(1), 18-24.

Holt, D.T., Armenakis, A.A., Feild, H.S., & Haris, S.G. (2007). "Readiness for Organizational Change: The Systematic Development of a Scale", *Journal of Applied Behavioral Science,* 43, 232-255.

Holt, D.T., Armenakis, A.A., Haris, S.G., & Feilde, H.S. (2007). "Toward a Comprehensive Definition of Readiness for Change: A Review of Research and Instrumentation", *Research In Organizational Change and Development,* 16, 289-336.

Holton, E.F. (1996). "The Flawed Four-Level Evaluation Model", *Human Resource Development Quarterly,* spring, 7(1), 5-21.

Holton, E.F. (2005). "Holton's Evaluation Model: New Evidence and Construct Elaborations", *Advances In Developing Human Resources,* 7(37), 37-54.

Iivari, N. "The Role of Organizational Culture In Organizational Change – Identifying A Realistic Position For Prospective IS Research", http://csrc.ıse.ac.uk/asp/aspecis/20050036.pdf.

Ikehara, H.T. (1999). "Implications of Gestalt Theory and Practice for The Learning Organization", *The Learning Organization,* 6(2), 63-69.

Iles, Valarie., Kim Sutherland (2001). Organizational Change, A Review For Healthcare Managers, Professionals and Researchers, May, National Co-ordinating Centre For NHS Service Delivery and Organization R&D, London, www.netscc.ac.uk/hsdr/.../change-management-review.pd

IMLS Shaping Outcomes and Logic Model. Institute of Museum and Library Services, www.imls.gov/... /AAHC_Convening_LogicMo.,.

Impact Evaluation - From Wikipedia, the free encyclopedia. https://en.wikipedia.org /wiki /Impact_evaluation.

Improvement Leaders' Guide - Evaluating improvement, General improvement skills (2005). NHS, Institute for Innovation and Improvement, www.nhsiq.nhs.uk/media/2594803/ilg-_evaluating_improvement.pdf.

Indicators for Evaluation. www.mypeer.org.au/monitoring-evaluation/indicators-for-evaluation/.

Ingersoll, G.L., Kirsh, J.C., Merk, S.E., & Lightfoot, J. (2000). "Relationship of Organizational Culture and Readiness for Change to Employee Commitment to the Organization", *Journal of Nursing Administration,* 30(1), january, 11-20.

Inman, C. E. (1997). Environmental Contingencies, Organizational Transformation and Their Impact On Failure: Evidence From Lodging Firms At Niagara Falls, 1885-1991, Doctor of Philosophy, The Faculty of The Graduate School of Cornell University.

Izumi, H., & Taylor, D.M. (1998). "Planned Organizational Change As Cultural Revolution", *Management Development Forum,* 1(1).

Jackson, S., & Philip, G. "Organizational Culture and The Management of Technological Change: A Theoretical Perspective", www.is2.Ise.ac.uk/asp/aspecis/20050109.pdf.

Jaeger, A.M. (1984). "The Appropriateness of Organization Development Outside North America", *International Studies of Management and Organization,* 14(1), 23-35.

Jaeger, A.M. (1986). "Organization Development and National Culture: Where's the Fit?", *Academy of Management Review,* 11(1), 178-190.

Janićijević, N. (2012). "The Influence of Organizational Culture On Organizational Preferences Towards The Choice of Organizational Change Strategy", *Economic Annals,* LVII(193), april-june, 25-51.

Jansson, J. (2008). "Importance of Change Management In Reforming Customs", *World Customs Journal,* 2(2), 41-52.

Jayashree, P., & Hussain, S. J. (2010). 'Tracking and evaluating the impact of large scale change initiatives: a proposed approach based on the application of balanced scorecard framework', Oxford Business and Economics Conference, OBEC, Oxford, UK, pp. 1-34, www.ro.uow.edu.au /cgi/viewcontent.cgi?article.

Jellema, F., Visscher, A., & Scheerens, J. (2006). "Measuring Change In Work Behavior by Means of Multisource Feedback", *International Journal of Training and Development,* 10(2), 121-139.

Johnson, G. (1992). "Managing Strategic Change- Strategy, Culture and Action", *Long Range Planning,* 25(1), 28-36.

Johnston, R., Fitzgerald, L., Markou, E., & Brignall, S. (2001). "Target Setting for Evolutionary and Revolutionary Process Change", *International Journal of Operations & Production Management,* 12(11), 1387-1403.

Jones, G. N. (1969). *Planned Organizational Change- Study In Change Dynamics,* Frederick A. Praeger Publishers, GB.

Jones, G. R. (2004). *Organizational Theory, Design, and Change,* Pearson Education, Inc., USA.

Jones, R.A., Jimmieson, N.L., & Griffiths, A. (2005). "The Impact of Organizational Culture and Reshaping Capabilities On Change Implementation Success: The Mediating Role of Readiness for Change", *Journal of Management Studies,* 42(2), march, 361-386.

Jordan, M.E., Lanham, H.J., Crabtree, B.F., Nutting,P.A., Miller, W.L., Stange, K.C., & McDaniel, Jr. R.R. (2009). "The Role of Conversation In Health Care Interventions: Enabling Sensemaking and Learning", *Implementation Science,* 4(15), 1-13.

Joyce, P. (2000). *Strategy In The Public Sector,* John Wiley&Sons Ltd., West Sussex.

Judge, W.Q., & Douglas, T. (2009). "Organizational Change Capacity: The Ssytematic Development of Scale", *Journal of Organizational Change Management,* 22/6, 635-649.

Judge, W.Q., & Elenkov, D. (2005). "Organizational Capacity for Change and Environmental Performance: An Emprical Assesment of Bulgarian Firms", *Journal of Business Research,* 58, 893-901.

Junginger, S., & Sangiorgi, D. (2009). "Service Design and Organizational Change: Bridging The Gap Between Rigour and Relevance", www.academia.edu/.../Junginger_S._and_Sang...

Kail, A., & Lumley, T. (2012). Theory of Change – The Begining Of Making Difference, NPC, www.thinknpc.org/... /theory-of-change/theory..

Kalyani, M., & Sahoo, M.P.(2011). "Human Resource Strategy: A Tool of Managing Change for Organizational Excellence", *International Journal of Business and Management,* 6(8), 280-286.

Kanter, R.M., & Dretler, T.D. (1998). "Global Strategy and its Impact on Local Operations: Lessons from Gillette Singapore", *Academy of Management Executive,* 12 (4), 60-68.

Kanter, R.M., Stein, B. A., & Jick, T.D. (1992). *The Challenge of Organizational Change: How Companies Experience It and Leaders Guide It,* Newyork, NY. USA.

Kaplan, R.S., & Norton, D.P. (1992). "The Balanced Scorecard: Measures that Drive Performance", *Harvard Business Review,* jan-feb., 71-79.

Karltun, A. (2006). "Evaluation of Intervention Measures – A Methodological Approach", 16th World Congress On Ergonomics, Maastricth, The Netherlands' 10-14 july. https://www.diva-portal.org/smash /get/.../FULLTEXT01.pdf.

Karnouskos, S. (2015). Effective Change Management In Modern Enterprises, Degree Project in Information Systems, Department of Informatics, Linneaeus University. www.diva-portal.org/smash/get /diva2... /FULLTEXT01.pdf .

Kasmel, A., & Tanggaard, P. (2011). "Conceptualizing Organizational Domains of Community Empowerment Through Empowerment Evaluation In Estonias Communities", *Societes,* 1, 3-29.

Kaufman, R., & Keller, J.M. (1994). "Levels of Evaluation: Beyond Kirkpatrick", *Human Resource Development Quarterly,* 5(4), 371- 380.

Keating, C. B. (2000). "A Systems-Based Methodology For Structural Analysis of Health Care Operations", *Journal of Management In Medicine,* 14(3/4), 179-198.

Kee, J. E., & Setzer, W. "Change-Centric Leadership:Managing The Risks of Public Sector Change", http://www.gwu.edu/~sppa/ChangeCentricLeadership.pdf.

Kelly, D., & Amburgey, T.L. (1991). "Organizational Inertia and Momentum: A Dynamic Model of Strategic Change", *Academy of Management Journal,* 34(3), 591-612.

Kennedy, A. (2004). Change Management, working paper, School of Computing Dublin Instıtute of Technology, Dublin.

Kerber, K., & Buono, A.F. (2007). "Enhancing Change Capacity: Client-Colsultant Colloboration and Emergent Change", *SYMPHONYA Emerging Issues In Management,* 1.

Kerber, K., & Buono, A.F.(2005). "Rethinking Organizational Change: Reframing The Challenge of Change Management", *Organizational Development Journal,* 23(3), Fall, 23-38.

Kezar, A. J. (2001). *Understanding and Facilitating Organizational Change In The 21st Century: Recent Research and Conceptualization, ASHE-ERIC Higher Education Report*, 28(4), 1-132, https://eric.ed.gov/?id=ED457711

Kezar, A., & Eckel, P. (2000). "The Effect of Institutional Culture on Change Strategies In Higher Education: Universal Principles or Culturally Responsive Concepts?", https://eric. ed.gov /?id=ED446719 .

Khandwalla, P. N. (1977). *The Design of Organizations,* Harcourt Brace Jovanovich, Inc., International edition, USA.

Khisty, C.J. (1995). "Soft-Systems Methodology As Learning and Management Tool", *Journal of Urban Planning and Development,* september, 91-107.

Kilpimaa, J. (2006). Factors Influencing Successful Change Management In IT Outsourcing From Transferred Personnel Point of View, Management and Organization Master's Thesis, University of Tampere, Department of Management Studies. https://pdfs.semanticscholar.org /.../fd34101 09314a4ff3b974

Kim, Hee-Woong (2000). "Business Process versus Coordination Process In Organizational Change", *The International Journal of Flexible Manufacturing Systems,* 12, 275-290.

Kimberly, J. R. (1976). "Organizational Size and The Structuralist Perspective: A Review, Critique and Proposal", *Administrative Science Quarterly,* 21, 571-597.

Kimberly, J. R. (1978). "Hospital Adoption of Innovation: The Role of Integration Into External Informational Environments", *Journal of Health and Social Behavior,* 19, 361-373.

Kimberly, J. R., & Evanisco, M.J. (1981). "Organizational Innovation: The Influence of Individual, Organizational and Contextual Factors On Hospital Adoption of Technological and Administrative Innovations", *Academy of Management Journal,* 24(4), 689-713.

Kirk, D. (1995). "Hard and Soft Systems: A Common Paradigm for Operations Management?", *International Journal of Contemporary Hospitality Management,* 7(5), 13-16.

Kirkbride, P.S., Durcan, J., & Obeng, E.D.A. (1994). "Change In A Chaotic Post-modern World", *Journal of Strategic Change,* 3, 151-163.

Kirkpatrick, D. L. (2001). *Managing Change Effectively: Approaches, Methods and Case Examples,* Butterworth-Heinemann, USA.

Kizlik, B. (2012). Measurement, Assessment, and Evaluation in Education, http://www.adprima.com /measurement.htm.

Klarner, P., Probst, G., & Soparnot, R. (2007). "From Change Management to the Management of Organizational Change Capacity: A Conceptual Approach", *Working paper,* January, University of Geneva.

Klarner, P., Probst, G., & Soparnot, R. (2008). "Organizational Change Capacity In Public Services: The Case of the World Health Organization", *Journal of Change Management*, 8(1), march, 57-72.

Koçel, T. (2001). *İşletme Yöneticiliği*, gözden geçirilmiş 8.Bası, Beta Basım, İstanbul.

Koçel, T. (2005*). İşletme Yöneticiliği,* 10.Bası, Arıkan Basım, İstanbul.

Kondalkar, V.G. (2009). *Organization Development,* New Age International Publishers.

Kotler, G. (1992). "Approaches to Change", *Training and Development,* march, 41-42.

Kotter, J. P. (1996). *Leading Change,* Harvard Business Scholl Press, USA.

Kotter, J.P. (1995). "Leading Change: Why Transformation Efforts Fail", *Harvard Business Review,* 73/2,

Kotter, J.P., & Schlesinger, L.A. (1979). "Choosing Strategies For Change", *Harvard Business Review,* 57(2), 106-116.

Kumar, K., & Thibodeaux, M.S. (1990). "Organizational Politics and Planned Organization Change: A Pracmatic Approach", *Group&Organization Studies,* 15(4), 357-365.

Kurtyka, J. (1999). "The Science of Complexity: A New Way to View Industry Change", *Journal of Retail Banking Services,* 21(2), 51-58.

LaMarsh Global in Managed Change Insights: 3 Essential Tools for Mitigating Risk in Change Management.http://www.lamarsh.com/3-essential-tools-for-mitigating-risk-in-change-managment/

Latta, G.F. (2009). "A Process Model of Organizational Change In Cultural Context (OC^3 Model)", *Journal of Leadership &Organizational Studies,* XX, X, 1-19.

Lawler III, E. E. (1997). "Rethinking Organization Size", *Organizational Dynamics,* Autumn, 24-35.

Leat, D. (2005). Theories of Social Change, Working Paper/4, peecworks.org/... /Leat%202005 %20 Theories_of_change.pd

Lee, J. (2008). An Overview of Change Management In The Hospitality Industry, Fall, UNLV Theses, Dissertations, Professional Papers, and Capstones, University of Nevada, Las Vegas, https://digitalscholarship.unlv.edu/cgi/viewcontent.cgi.

Leith, J.M. (2012). Leith's Guide to Large Group Interventions – How to use large group interventions to adres complex strategic issues, Bristol, United Kingdom, october, www.largescaleinterventions.com /documents/leith_guide_to_lgis.pdf.

Leitko, T.A., & Szczerbacki, D. (1987). "Why Traditional OD Strategies Fail In Professional Bureaucracies", *Organizational Dynamics,* winter, 52-65.

Lewin, R., Parker, T., & Regine, B. (1998). "Complexity Theory and The Organization: Beyond The Metaphor", *Complexity,* ¾, 36-40.

Lewis, D. (2002). "The Place of Organizational Politics In Strategic Change", *Strategic Change,* Jan-Feb., 11, 25-34.

Lewis, S. www.jemstoneconsultancy.co.uk/ai_mid/resources/related_topics/the_role_of_hr.ppt.

Lippit, R., Watson, J., & Westley, B. (1958). *The Dynamics of Planned Change: A Comparative Study ıf Principles and Techniques,* Newyork: Harcourt, Brace&World.

Livne-Tarandach, R., & Bartunek, J.M. (2009). "A New Horizon For Organizational Change and Development Scholarship: Connecting Planned and Emergent Change", *Research In Organizational Change and Development,* 17, 1-35.

Lockitt, B. (2004). **"**Change Management", http://ferl.becta.org.uk/content_files/ferl/resources.

López, S.P., Peón, J.M.M., & Ordás, C.J.V. "Human Resources Management as a Determining Factor Organizational Learning", www2.warwick.ac.uk/fac/soc/…/g-1_perez.pdf

Lorenzi, N.M., & Riley, R.T. (2004). *Managing Technological Change: Organizational Aspects of Health Informatics,* 2nd edition, USA.

Macredie, R.D.. Sandom, C., & PaulR.J. **"**Modeling for Change: An Information Systems Perspective On Change Management Models", http://www.isys-integryty.com/Assets/Papers.

Marshak, R. J. (1993). "Lewin Meets Confucius: A Re-view of The OD Model of Change", *Journal of Applied Behavioral Science,* 29(4), 393- 415.

Marshak, R. J. (2002). "Changing the Language of Change: How New Contexts and Concepts Are Challenging The Ways We Think and Talk About Organizational Change", *Strategic Change,* 11, 279-286.

Marshak, R. J. (2004). "Morphing: The Leading Edge of Organizational Change In The Twenty-First Century", *Organization Development Journal,* 22(3), fall, 8-21.

Marshak, R. J. (2005a). "Is There A New OD?" *Seasoning A Journal By Senior OD Practitioners,* 1(1), spring, 1-11.

Marshak, R. J. (2005b). "Contemporary Challenges to the Philosophy and Practice of Organization Development", in *Reinventing Organization Development: New Approaches to Change In Organizations,* eds: D.L. Bradford ve W.W.Burke, John Wiley & Sons, Inc., USA, 19-42.

Marshak, R. J. (2006). "Emerging Directions: Is There a New OD?" in *Organization Development,* ed: J.V.Gallos, San Fransisco, CA: Jossey-Bass Publisers, 833-841.

Marshak, R. J. (2009). "Revisioning Organization Development: Diagnostic and Dialogic Premises and Patterns of Practice", *The Journal of Applied Behavioral Science,* 45(3), 348-368.

Marshak, R. J., & Bush, G.R. (2013). "Introduction to Advances In Dialogic Organization Development", *OD Practitioner,* 45(1), 1-4.

Marshak, R. J., & Grant, D. (2011). "Creating Change by Changing The Conversation", *OD Practitioner,* 43(3), 2-7.

Marshak, R.J., & Grant, D. (2008). "Organizational Discourse and New Organization Development Practices", *British Journal of Management,* 19, 7-19.

Martin, J. (2013). "Organizational Culture and Organizational Change: How Shared Values, Rituels, and Sagas can Facilitate Change In an Academic Library", *ACRL,* april, Indianapolis, IN, 10-13.

Martinsons, M.G. (1996). "Cultural Constraints On Radical Re-Engineering: Hammer and Lewin Meet Confucius", *Journal of Applied Management Studies,* jun., 5(1), 85-96.

Massé, R., & Williams-Jones, B. (2012). "Ethical Dilemmas In Health Promotion Practice", in *Health Promotion In Canada,* eds: I.Rootman vd., 3rd edition, Toronto, ON: Canadian Schoolers' Press, Inc., 241-253.

Maxwell, M. "Introduction to Complexity Ethics: Toward A New Model of Ethical Formation", http://www.socraticmethod.net/ essays/ complexity/ complexity.htm.

McAdam, R. (2000). "The Implementation of Reengineering In SMEs: A Grounded Study", *International Small Business Journal,* jul-sep.

McCawley, P.F. The Logic Model for Program Planning and Evaluation, http://www. cals. uidaho. edu /edcomm/pdf/CIS/CIS1097.pdf, 1-5.

McCormick, M.T. (1999). The Impact of Large-Scale Participative Interventions On Participants, dissertation Doctor of Philosophy, Temple University Graduate Board.

McDaniel, R.R. (1997). "Strategic Leadership: A View From Quantum and Chaos Theories", *Health Care Management Review,* 22/1, 21-37.

McGuire, D., & Hutchings, K. (2006). "A Machiavellian Analysis of Organizational Change", *Journal of Organizational Change Management,* 19(2), 192-209.

McHugh, M. (1997). "The Stress Factor: Another Item for The Change Management Agenda?", *Journal of Organizational Change Management,* 10/4, 345-362.

McLean, G.N. (2009). *Organization Development: Principles, Processes, Performance,* Berrett-Koehler Publishers.

McMillan, E. (2004). *Complexity, Organizations and Change,* Routledge Taylor&Francis Group.

McMillan, E.(2008). *Complexity, Management and Dynamics of Change: Challenges for Practice,* Routledge Taylor&Francis Group.

Mdletye, M.A., Coetzee, J., & Ukpere, W.I. (2014). "Exploring The Triggers of Transformational Change In the South African Depatment of Correctional Services", *Mediterranean Journal of Social Science,* 5(10), 596-609.

Melé, D., & Guillen, M. (2006). "The Intellectual Evolution of Strategic Management and Its Relationship with Ethics and Social Responsibility", *working paper, wpno: 658, University of Navarra – IESE Business School.*

Meyer, A.D., Goes, J.B., & Brooks, G.R. (1993). "Organizations Reacting to Hyperturbulence", in *Organizational Change and Design- Ideas and Insights for Improving Performance,* eds; G.P.Huber ve W.H.Glick, Oxford University Press, 66-111.

Meyer, C.B., & Stensaker, I.G. (2006). "Developing Capacity for Change", *Journal of Change Management,* 6(2), 217-231.

Meyerson, D., & Martin, J. (1987). "Cultural Change: An Integration of Three Different Views", *Journal of Management Studies,* 24(6), 623-647.

Michailova, S. (2000). "Contrasts In Culture: Russian and Western Perspectives On Organizational Change", *Academy of Management Executive,* 14(4), 99-112.

Michalak, J.M. (2010). "Cultural Catalysts and Barriers of Organizational Change Management: A Preliminary Overview", *Journal of Intercultural Management,* 2(2), november, 26-36.

Miller, R.L., & Campbell, R. (2006). "Taking Stock of Empowerment Evaluation: An Emprical Review", *American Journal of Evaluation,* 27, 296-319.

Mills, J.H., Dye, K., & Mills, A.J. (2009). *Understanding Organizational Change,* Routledge, Taylor&Francis Group.

Millsap, R.E., & Hartog, S.B. (1988). "Alpha, Beta and Gamma Change In Evaluation Research: A Structural Equation Approach", *Journal of Applied Psychology,* 73(3), 574-584.

Minati, G. "Ethics As Emergent Property of The Behavior of Living Systems", Systems Science and Cybernetics, vol: 1, Encyclopedia of Life Support Systems (EOLSS), www.eolss.net/ sample-chapters /c02/e6-46-01-06.pdf).

Mingers, J., & Taylor, S. (1992). "The Use of Soft Systems Methodology In Practice", *Journal of The Operational Research Society,* 43(4), 321-332.

Mitchell, J. (2002). The Never-ending Quest: Effective Strategy-making and Change Management for High-performing VET Organizations, John Mitchell & Associates, https://pdfs.semantic scholar.org /3e6d /830bd28369d575867afdd4c01af46d7952f8.pdf .

Moen, W.E., Simpson, C., & Wetherbee, L. (2002). A White Paper On Outcome Evaluation: Concepts, Strategies and Practical Applications, www.unt.edu/needz/EvaluationPaper / Evaluation WhitePaperFinal 10Dec2002.pdf .

Moore, G. vd., (2015). Process Evaluation of Complex Interventions, Medical Research Council Guidance, http://dx.doi.org/10.1136/bmj.h1258.

Moore, G. vd.,. Process Evaluation of Complex Interventions, UK Medical Research Council (MRC) Guidance, http://www.ioe.ac.uk/MRC_PHSRN_Process_evaluation_guidance_final(2).pdf.

Moorehead, G., & Griffin, R.W. (1998). *Organizational Behavior: Managing People and Organizations,* 5th edition, Boston, Houghton Mifflin.

Moran, J. W., & Brightman, B.K. (2000). "Leading Organizational Change", *Journal of Workplace Learning: Employee Counselling Today,* 12(2), 66-74.

Morgan, G. (1998). *Yönetim ve Örgüt Teorilerinde Metafor,* çev: G. Bulut, yayıma hazırlayan: Z. Dicleli, Mess yayınları No: 280, İstanbul.

Morgan, P. (2005). "The Idea and Practice of Systems Thinking and Their Relevance for Capacity Development", www. lencd. com/data/ docs/118-the%20idea%20and %20practice%20of% 20systems%20 thinking%20and%20their %20rele. pdf.

Mosadeghrad, A.M., & Ansarian, M. (2014). "Why Do Organizational Change Programmes Fail?", *Int.J. Strategic Change Management,* 5(3), 189-218.

Mourier, P., & Smith, M. (2001). *Conquering Organizational Change,* CEP press.

Muo, IK. (2013). **"**Identifying and minimizing risks in the change management process: The case of Nigerian banking industry", Issues in *Business Management and Economics* Vol.1 (6), pp. 148-162.

Nadler, D.A. (1981). "Managing Organizational Change: An Integrative Perspective", *Journal of Applied Behavioral Science,* 17(2), 191-211.

Nadler, D.A., & Tushman, M.L. (1980). "A Model For Diagnosing Organizational Behavior", *Organizational Dynamics,* Autumn,35-51.

Nadler, D.A., & Tushman, M.L. (1989). "Organizational Frame Bending: Principles for Managing Reorientation", *The Academy of Management Executive*, 3(3), 194-204.

Nadler, D.A., & Tushman, M.L. (1990). "Beyond The Charismatic Leader: Leadership and Organizational Change", *California Management Review,* winter, 77-97.

Nadler, D.A., & Tushman, M.L. (1995). "Types of Organizational Change: From Incremental Improvement to Discontinuous Transformation", In *Discontinuous Change Leading Organizational Transformation,* eds: D.A.Nadler vd., Jossey-Bass Publishers, USA, 15-34.

Nan, S.A. (2003). Formative Evaluation, www.beyondintrctability.org/essay/formative-evaluation .

Neumann, A. (2000). Large Group Interventions and an Evaluation of the Effectiveness of Search Conference Methodology, thesis Master of Arts in Leadership and Training, Royal Roads University.

Newton, J. (1993). An Integrated Perspective On Strategic Change", https://dspace.lib. cranfield. ac.uk /bitstream/1826/496/2/SWP3393.pdf.

Nickols, F. (2016). Change Management 101, A Primer, http://www.nickols.us/change.pdf.

Nielsen, W.R., Nykodym, N., & Brown, D.J. (1991). "Ethics and Organizational Change", *Asia Pacific Journal of Human Resources,* 29(1), 82-93.

Nilakant, V., & Ramnarayan, S. (2006). *Change Management – Altering Mindsets In a Global Context,* Response Books, A Division of Sage Publications.

Nilsson, A., Josefsson, U., & Ranerup, A. (2001). "Improvisational Change Management In The Public Sector", Proceedings The 34th Hawaii International Conference On System Sciences, www.hicss. hawaii.edu/HICSS_34/PDFs/CLDGS02.pdf.

Normann, R. (1984). *Service Management – Strategy and Leadership In Service Businesses,* John Wiley & Sons Ltd., Great Britain.

Nyaungwa, C., Linganiso, X., & Karodia, A.M. (2015). "Assessing The Impact of Change Management On The Performance of Zimra Region 1 In Zimbabwe", *Kuwait Chapter of Arabian Journal of Business and Management Review,* 4(6), 76-104.

O'Connor, M.K., & Netting, F.E. (1999). "Teaching Students About Colloborative Approaches to Organizatinal Chnage", *Afflia,* 14/3, Fall, 315-328.

Ojha, G.P. (2010). "Appreciative Inquiry Approach to Evaluation Practices In South Asia", *Review of Research And Social Intervention,* 30, 7-18.

Olson, E.E., & Eoyang, G.H. (2001). *Facilitating Organizational Change: Lessons From Complexity Theory,* San Francisco: Jossey-Bass/Pfeiffer, USA.

Olszak, C.M., & Ziemba, E. (2012). "Critical Success Factors for Implementing Business Intelligence Systems In Small and Medium Enterprises On The Example of Upper Silesia, Poland", *Interdisciplinary Journal of Information, Knowledge, and Management,* 7, 129-150.

Ongwesa, V.I. (2012). The Relationship Between Change Management Practices and Performance of Telecommunication Companies In Kenya: A Case of Airtel Kenya, a research roject submıtted ın partıal f'ulf'ıllment of the requırements for the award of masters of busıness admınıstratıon degree (strategıc management), Kenyatta Unıversıty School of' Business.

Oreg, S., Michel, A., & By, R.T. (2003). The Psychology of Organizational Change: Viewing Change From The Employee's Perspective, in *The Psychology of Organizational Change,* eds; S. Oreg vd., Cambridge University Press.

Orlikowski, W.J. & Hofman, J.D. (1997). "An Improvisational Model of Change Management: The Case of Groupware Technologies", *Sloan Management Review,* 38, 11-22.

Orlikowski, W.J. (1996). "Improvising Organizational Trasformation Over Time: A Situated Change Perspective", *Information Systems Research,* 7, 63-92.

Oswick, C., Grant, D., Michelson, G., & Wailes, N. (2005). "Looking Forwards: Discursive Directions In Organizational Change", *Journal of Organizational Change Management,* 18(4), 383-390.

Özkara, B. (1999). *Evrimci ve Devrimci Örgütsel Değişim,* Afyon.

Palmer, I., & Dunford, R. (2002). "Who Says Change Can be Managed? Positions, Perspectives and Problematics", *Strategic Change,* 11, 243-251.

Parker, E. A., Gould, T., & Fleming, M. L. (2007). "Ethics in health promotion--reflections in practice", *Health Promotion Journal of Australia 18(1), 69-72.*

Parker, R., & Bradley, L. (2000). "Organizational Culture In The Public Sector: Evidence From Six Organizations", *The International Journal of The Public Sector Management,* 13(2), 125-141.

Parumasur, S.B. (2012). "The Effect of Organizational Context On Organizational Development (OD) Interventions", *Journal of Industrial Pyschology/SA,* 38(1), 1-12.

Penfield, R. V. (1969). *Örgütte Beşeri Münasebetler*, çev: R.Taşçıoğlu, Ankara.

Perlaki, I. (1994). "Organizational Development In Eastern Europe: Learning To Build *Culture*-Specific OD Theories", *Journal of Applied Behavioral Science,* sep., 30(3), 297-312.

Petersen, L. (2014). Using Appreciative Evaluation to Foster Dialogue and Social Action, master thesis, Department of Business Administration School of Business and Social Sciences Aarhus University.

Petrella, T. (2005). "Organization Development – Requiem or Reveille?", in *Reinventing Organization Development: New Approaches to Change In Organizations,* eds: D.L. Bradford ve W.W.Burke, John Wiley & Sons, Inc.,65-86.

Pettigrew, A. (1987). "Context and Action In The Transformation of The Firm", *Journal of Management Studies,* 24(6), November, 649-670.

Pettigrew, A. (1990a). "Longitudinal Field Research On Change: Theory and Practice", *Organization Science,* 1(3), Special Issue, 267-292.

Pettigrew, A. (1990b). "Studying Strategic Choice and Strategic Change", *Organization Studies*, 11(1), 6-11.

Pettigrew, A., & Wipp, R.(1991). *Managing Change For Competitive Success,* ESRC, Blackwell Business, G.B.

Pettigrew, A., McKee, L., & Ferlie, E. (1988). "Understanding Change In The NHS", *Public Administration,* 66, Autumn, 297-317.

Pettigrew, A.M., Woodman, R.W. & Cameron, K.S. (2001). "Studying Organizational Change and Development: Challenges for Future Research", *Academy of Management Journal,* 44(4), 697-713.

Pfeffer, J., & Salancik, G. (1978). *The External Control of Organizations: A Resource Dependence Perspective,* Newyork: Harper&Row Publishers.

Philips, J.J., Philips, P.P. (2001). "The Return On Investment (ROI) Process- Issues and Trends", *HR Professional,* agust-sep., 16-18.

Plugge, A., Janssen, M. (2009). "Managing Change In IT Outsourcing Arrangements- An Offshore Service Provider Perspective On Adaptability", *Strategic Outsourcing: An International Journal,* 2(3), 257-274.

Poole, M.S. (2004). "Central Issues In the Study of Change and Innovation", in *Handbook of Organizational Change and Innovation,* eds; M.S. Poole & H. Van de Ven, Oxford University Press, 3-31.

Porras, J., & Silvers, R. (2000). "Organization Development and Transformation", In *Organization Development and Transformation Managing Effective Change,* eds: W.L. French; C.H. Bell, Jr.; R.A. Zawacki, fifth edition, Irwin McGraw-Hill.

Powell, G.N., & Posner, B.Z. (1980). "Managing Change: Attitudes, Targets, Problems, and Strategies", *Group&Organization Studies,* 5(3), 310-323.

Powell, W.W., & DiMaggio, P.J. (1991). *The New Instıtutionalism In Organizational Analysis,* Chicago: The University Press.

Preskill, H., Gopal, S., Mack, K., & Cook, J. (2014). Evaluating Complexity – Propositions for Improving Practice, http://www.issuelab.org/permalink/resource/19478 .

Principles for Ethical Consulting: Authencity Consulting, LLC, http://managementhelp.org/misc/ethical-consulting.pdf.

Pryor, M.G., Taneja, S., Humphreys, J., Anderson, D., & Singleton, L. (2008). "Challenges Facing Change Management Theories and Research", *Delhi Business Review,* 9(1), january-june, 1-20.

Purser, R.E., & Petranker, J. (2004). "Exploring The Dynamic of Time In Organizational Change", *The Journal of Applied Behavioral Science,* 20(10), 1-22.

Quattrone, P., Hopper, T. (2001). "What Does Organizational Mean? Speculations On A Taken for Granted Category", *Management Accounting Research,* 12, 403-435.

Quinn, R. E. (2000). *Change The World: How Ordinary People Can Achieve Extraordinary Results,* Jossey-Bass, Business & Management Series, USA.

Quinn, R.E., Spreitzer, G.M., &Brown, M.V. (2000). "Changing Others Through Changing Ourselves: The Transformation of Human Systems", *Journal of Management Inquiry,* 9(2), 147-164.

Radović-Marković, M. (2008). "Effective Organizational Change Management", *Serbian Journal of Management,* 3(1), 119-125.

Rafferty, A.E., Jimmieson, N.L., & Armenakis, A.A. (2012). "Change Readiness: A Multilevel Review", *Journal of Management,* 20(10), 1-26.

Rainey, H. G. (1991*). Understanding and Managing Public Organizations,* Jossey-Bass Publishers, USA.

Rainey, H. G., Backoff, R.W., & Levine, C.H. (1976). "Comparing Public and Private Organizations", *Public Administration Review,* Marc/April, 233-244.

Rajagopalan, N., & Spreitzer, G.M. (1996). "Toward a Theory of Strategic Change: A Multi-Lens Perspective and Integrated Framework", *Academy of Management Review,* 22(1), 48-79.

Rajeev, P., Madan, M.S., & Jayarajan, K. (2009). "Revisiting Kirkpatrick's Model-An Evaluation of An Academic Training Course", *Current Science,* 96(2), 25, 272-276.

Rajput, M., Novitskaya, A. (2013). Role of Organizational Culture In Creating Readiness for Change Project, master thesis, Umeâ School of Business and Economics, www.diva-portal.org/smash /get/ diva2.../FULLTEXT01.pdf.

Randall, J. (2004). *Managing Change / Changing Managers,* Routledge, Taylor&Francis.

Rarick, C.A., Olin, M., Winter, G. (2007). "Cross-Cultural Adaptability of Organizational Change Interventions", AIB Southest Asia Regional Conference in december, In Hangzhou, China, http://ssrn.com/abstract=1112447 .

Rashid, A., Moore, K., May-Chahal, C., & Chitchyan, R. (2015). "Managing Emergent Ethical Concerns for Software Engineering In Society", ICSE'15 Proceedings of The 37th International Conference On Software Engineering, volume:2, 523-526, http://www.cs.le.ac.uk/people/rc256/ ICSE_SEIS_rashid2015. pdf.

Rashid, M.Z. A., Sambasivan, M., & Rahman, A.A. (2004). "The Influence of Organizational Culture on Attitudes Toward Organizational Change", *The Leadership & Organization Development Journal,* 25(2), 161-179.

Rathmell, J.M. (1974). *Marketing In The Service Sector,* Winthrop, Cambridge, MA.

Ray, K.W., & J.Goppelt (2013). "From Special to Ordinary: Dialogic OD in Day-to-Day Complexity", *OD Practitioner,* 45(1), 41-46.

Recklies, O. (2001). "Managing Change-Definition and Phases In Change Processes", Recklies Management Project GmbH, http://www.themanager.org/pdf/Change_Phases.PDF .

Redd-Clary, M. (1999). Organizational Change Theory and The Factors For Sustaining Change: A Case Study of Three Public Sector Organizations Winners of The Virginia Award For Continuing Excellence, Doctor of Philosophy, Old Dominion University.

Rhydderch, M., Elwyn, G., Marshall, M., & Grol, R. (2004). "Organizational Change Theory and The Use of Indicators In General Practice", *Qual.Saf.Health Care,* 13, 213-217.

Robertson, C. (2005). "Working with Emergent Change In Organizations", *Organizations&People: Successful Development,* Nov. 12(4), 2-10.

Robertson, P.J., & Seneviratne, S.J. (1995). "Outcomes of Planned Organizational Change In The Public Sector: A Meta-Analytic Comparison to The Private Sector", *Public Administration Review,* 55(6), 547-558.

Robertson, P.J., Roberts, D.R., & Porras, J.I. (1993). "Dynamics of Planned Organizational Change: Assessing Emprical Support For A Theoretical Model", *Academy of Managemet Journal,* 36(3), 619-634.

Rogers, D. (1981). "Managing In The Public and Private Sectors: Similarities and Differences", *Management Review,* 49-54.

Rosenberg, S.,Mosca, J. (2011). "Breaking Down The Barriers To Organizational Change", *International Journal of Management & Information Systems* – Third Quarter, 15(3), 139-146.

Rothwell, W.J., & Sullivan, R.L. (2005). "Organization Development", in *Practicing Organization Development – A Guide for Consultants,* second edition, John Wiley&Sons, Inc., 9-38.

Rumelt, R. P. "Precis of Inertia and Transformation", www.anderson.uda.edu/faculty/dick.rumelt / Docs /Papers /Berkeley-precis.pdf.

Ruona, W.E.A., & Gibson, S.K. (2004). "The Making of Twenty-first Century HR: An Analysis of Convergence of HRM, HRD and OD", *Human Resource Management,* spring, 43(1), 49-66.

Rusaw, A.C. (2007). "Changing Public Organizations: Four Approaches", *International Journal of Public Administration,* 30, 347-361.

Rye, C. (1996). *Change Management Action Kit,* Kogan Page Limited, GB.

Sağlam, M. (1979): *Örgütsel Değişme*, TODAİE yayın no: 185, Ankara.

Sahni, A. "Approaches to Organizational Change and Development", http://medind.nic.in/haa /too/ i1 /haat00i1p128g.pdf.

Salas, E., Cannon-Bowers, J.A. (2001). "The Science of Training: A Decade of Progress", *Annual Review of Psychology,* 52, 471-499.

Sanzgiri, J., & Gottlieb, J.Z. (1992). "Philosophic and Pragmatic Influences On The Practice of Organization Development, 1950-2000", *Organizational Dynamics*, 21(2), 57-69.

Sardar, S. (2013). Test, Measurement and Evaluation, www.ggu.ac.in/.../Dr.%20Sanjit%20 Sardar%20-TEST,%20 .

Sargut, A. S. (2001). *Kültürler Arası Farklılaşma ve Yönetim,* genişletilmiş 2.baskı, İmge Kitabevi, Ankara.

Sasser, J.R., Olsen, R.P., & Wyckoff, D.D. (1978). *Management of Service Operations – Text and Cases,* Allyn&Bacon, Boston, MA.

Scarborough, M. S. (2011). "Understanding and Managing The Risk of Change", Global Knowledge Training LLC., https://www.globalknowledge.nl/.../Business-Skills-White-P.

Schafer, J.A. (2000). The Challenges of Implementing Successful Organizational Change: AStudy of Community Policing, Dissertation doctor of Philosophy, School of Criminal Justice. www. researchgate.net /publication/36228437_T.

Schalk, R., Campell, J.W., & Freese, C. (1998). "Change and Employee Behavir", *Leadership & Organization Development Journal,* 19(3), 157-163.

Schein, E. H. (1989). "Planned Change Theory", In *Managing Organizational Change,* ed: R.McLennan, Prentice-Hall International, USA, 209-212.

Schein, E. H. (1989). "The Role of The CEO In The Management of Change: The Case of Information Technology", Massachusetts Instıtute of Technology, http://mit.dspace.org/bitstream/handle/1721.1/SWP-3072-21290235.pdf?sequence=1.

Schein, E. H. (1992). *Organizational Culture and Leadership,* Jossey-Bass Publishers, second edition, USA.

Schein, E. H. (2002). "Models and Tools for Stability and Change In Human Systems", *Reflections,* 4(2), 34-46.

Schein, V., & Grainer, L.E. (1977). "Can Organization Development Be Fine Tuned To Bureacracies?", *Organizational Dynamics,* winter, 48-61.

Schneider, B., Brief, A.P., & Guzz, R.A. (1996). "Creating Climate and Culture For Sustainable Organizational Change", *Organizational Dynamics,* spring, 7-19.

Schneider, C.H., Milat, A., & Moore, G. (2013). " Barriers and facilitators to evaluation of health policies and programs: Policymaker and researcher perspectives" Discussion paper for the International Conference on Public Policy, Panel 15: How policy evaluation praxis interacts with its political system context, Grenoble (June 26-28), http://www.icpublicpolicy.org/IMG/pdf/panel_15_s2_huckel_schneider_etal.pdf .

Schroeder, H. (2013). "Strategic Innovation for Business Performance: The Art and Science of Transformation", *Technology Innovation Management Review,* september, 6-12.

Schroeder, H. (2102). "The Importance of Human Resource Management in Strategic Sustainability: An Art and Science Perspective", *Journal of Environmental Sustainability,* 2(2), 75-82.

Schumacher, W. D. (1997). "Managing Barriers to Business Reengineering Success", http://www.prosci. com/w_o.htm.

Seel, R. (2003). "Emergence In Organizations", www.new-paradigm.co.uk/emergence-human.htm.

Selecting An Evaluating: Qualitative, Quantitative and Mixed Methods Approaches. http://www.acetinc. com/assets/EvalTakeAways/ACET_QQMM_12-21-12.pdf.

Selene, I. (2008). Human Capital Risks Associated with Change, Conference Presentation, AON, www.aon.com.au/.../human-capital-risks-associated-with-ch.. .

Self, D.R. (2007). "Organizational Change-Overcoming Resistance By Creating Readiness", *Development and Learning In Organizations,* 21(5), 11-13.

Self, D.R., & Schraeder, M. (2009). "Enhancing The Success of Organizational Change: Matching Readiness Strategies with Source of Resistance", *Leadeship&Organization Development Journal,* 30(2), 167-182.

Self, D.R., Armenakis, A.A., & Schraeder, M. (2007). "Organizational Change Content, Peocess and Context: A Simultaneous Analysis of Employee Reactions", *Journal of Change Management,* 7(2), june, 211-229.

Senge, P. K., Roberts, A., Ross, R., C., Roth, G., & Smith, B. (1999). *The Dance of Change: The Challenges of Sustaining Momentum In Learning Organizations- A Fifth Discipline* Resource, Doubleday, Newyork.

Sengupta, N., Bhattacharya, M.S., & Sengupta, R.N. (2006). *Managing Change In Organizations,* Prentice-Hall of India Private Limited, New Delhi-110 001.

Senior, B. (2002*). Organizational Change,* second edition, Prentice Hall, UK.

Senior, B., & Swailes, S. (2010). *Organizational Change,* fourth edition, Prentice Hall, UK.

Serfontein, S. (2006). Organizational Transformation: A Quantum Leap From Traditional to the Entrepreurial, Philosophie doctor In The Faculty of Economic and Management Sciences at the University of Pretoria, https://repository.up.ac.za/bitstream/.../01chapter1.pdf?...2

Sharif, M., & Scandura, T.A. (2014). "Do Perceptions of Ethical Conduct Matter During Organizational Change? Ethical Leadership and Employee Involvement", *Journal of Business Ethics, october, 185-196.*

Sherriff, B., & Porter, S. An Introduction to Empowerment Evaluation: Teaching Materials, http:// www. mrc. ac.za/crime/evaluation.pdf.

Siegal, W., Church, A.H., Javitch, M., Waclawski, J., Burd, S., Bazigos, M., Yang, T.F., Rudolph, K.A., & Burke, W.W. (1996). "Understanding the Management of Change: An Overview of Managers' perspectives and Assuptions In The 1990s", *Journal Of Organizational Change Management,* 9(6), 54-80.

Simircich, L. (1983). "Concepts of Culture and Organizational Analysis", *Administrative Science Quarterly,* 28(3), 339-358.

Skinner, D. (2004). "Primary and Secondary Barriers to The Evaluation of Change- Evidence From Two Public Sector Organizations", *Evaluation,* 10(2), 135-154.

Slyke, E.V., & Emerson, N. (2012). The Art and Science of Change Management, Xerox Corporation, https://www.xerox.com/downloads/services/white-paper/art-science-change-management.pdf

Smit, H.B. (2003). The Influence of Leadership Role Competencies On Organization Change Outcome In The Manufacturing Industry In South Africa, Doctor In Philosophiae In Leadership In Performance and Change, In The Faculty of Economic and Management Sciences at The Rand Afrikaans University, https://www.sajhrm.co.za/index.php/sajhrm/article/.../16.

Smith, I. (2005). "Achieving Readiness For Organizational Change", *Library Management*, 26(6), 408-412.

Smith, M. (1998). "Culture and Organizational Change", *Management Accounting: Magazine For Chartered Management Accountants,* Jul/Aug., 76(7), 60-62.

Smith, M.E. (2002). "Success Rates for Different Types of Organizational Change", *Performance Improvement,* 41(1), 26-33.

Smollan, R.K. (2006). "Minds, Hearts and Deeds: Cognitive, Affective and Behavioral Responses to Change", *Journal of Change Management,* 6(2), 143-158.

Sonenshein, S. (2009). "Emergence of Ethical Issues During Strategic Change Implementation", *Organization Science,* 20(1), January-February, 223-239.

Song, X. (2009). "Why Do Change Management Strategies Fail? – Illustrations with Case Studies-, *Journal of Cambridge Studies,* 4(1), mar., 6-15.

Sonpal-Valias, N. (2009). Measuring The Difference: An Outcome Evaluation Resource for the Disability Sector – MODULE: 1 Outcome Evaluation: Definition and Overview, Prepared for Alberta Council of Disability Services, The Vocational and Rehabilitation Research Institute, www.acds.ca/... /Outcome%20 Evaluations/MTD_Module_1_Outcome_Evaluation_ Definition_and_Overview.pdf .

Sparnot, R. ((2011). "The Concept of Organizational Change Capacity", *Journal of Organizational Change Management,* 24(5), 640-661.

Stace, D.A., Dunphy, D.C. (1991). "Beyond Traditional Paternalistic and Developmental Approaches to Organizational Change and Human Resource Strategies", *The International Journal of Human Resource Management,* 2(3), Dec., 263-283.

Stata, R. (1989). "Organization Learning-The Key to Management Innovation", *Sloan Management Review,* spring, 63-74.

Stellnberger, M. (2010). Evaluation of Appreciative Inquiry Interventions, Master of Management Studies, Victoria University of Wellington, researcharchive.vuw.ac.nz/xmlui/bitstream/.../thesis.pdf?...2

Stetter, R., Möhringer, S., & Pulm, U. (2011). "A Comparison of Evolutionary and Revolutionary Approaches In Mechatronic Design", *International Conference On Engineering Design, ICED11,* 15-18 Agust, Technical University of Denmark.

Stevenson, H. (2006). "Paradox: A Gestalt Theory of Change", http://scholar.google.com/scholar?num= 100&hl=en&lr=&q=cache:iSPsNy2afnsJ:ww.

Stewart, J.,& Kringas, P. (2003). "Change management – strategy and values. Six case studies from the Australian public sector", *PAR Public Administration Review,* 63(6), 675-688.

Stickland, F. (1998). *The Dynamics of Change: Insights into Organizational Transition from the Natural World,* Routledge, London and Newyork.

Stoeberl, P. A., Parker, G.E., & Joo, S.J. (1998). "Relationship Between Organizational Change and Failure In The Wine Industry: An Event History Analysis", *Journal of Management Studies,* 35(4), 537-555.

Strebel, P. (1996). "Why do employees resist change?", *Harvard Business Review,* 74(3), 86-92.

Ströh, U., & Jaatinen, M. (2001). "New Approaches to Communication Management for Transformation and Change In Organizations", *Journal of Communication Management,* 6(2), 148-165.

Ströh, U.M. (2004). An Experimental Study of Organizational Change and Communication Management, PhD, Faculty of Economics and Management Sciences, University of Pretoria, South Africa, https://repository.up.ac.za/bitstream/handle/2263/24482/Complete.pdf?sequence

Stuart-Kotzé, R. (1972). "A Situational Change Typology", *Training and Development Journal,* January, 56-60.

Styhre, A. (2002). "Non-Linear Change In Organizations: Organization Change Management Informed By Complexity Theory", *Leadership and Organization Development Journal,* 23(6), 343-351.

Suddaby, R.,& Foster, W.M. (2017). "History and Organizational Change", *Journal of Management,* 43(1), 19-38.

Susanto, A.B. (2008). "Organizational Readiness For Change: A Case Study On Change Readiness In Manufacturing Company In Indonesia", *International Journal of Management Perspectives,* 2(1), 50-61.

Susman, G., Jansen, K., & Michael, J. (2006). Innovation and Change Management In Small and Medium-Sized Manufacturing Companies, Research paper, Smeal College of Business The Pennsylvania State University, www.smeal.psu.edu/cmtoc/cmtoc/research/nistcm.pdf.

Susman, G.I., & Evered, R.D. (1989). "Definition of Action Research", In *Managing Organizational Change,* ed: R. McLennan, Prentice-Hall International, Inc., USA, 148-150.

Sweeney, E.P., & Hardaker, G. (1994). "The Importance of Organizational and National Culture", *European Business Review,* 94(5), 3-14.

Szamosi, L.T. (1999). A New Perspective On Organizational Change Process: Developing A Model of Revolutionary Change and A Measure of Organizational Support for Revolutionary Change, Doctor of Philosophy, Carleton University, Ottowa, Ontario.

Szamosi, L.T.,Duxbury, L. (2002). "Development of a measure to assess organizational change", *Journal of Organizational Change Management,* 15(2), 184-201.

Şimşek, H. (1994). "Pozitivizm Ötesi Paradigmatik Dönüşüm ve Eğitim Yönetiminde Kuram ve Uygulamada Yeni Yaklaşımlar", *II. Eğitim Bilimleri Kongresinde Sunulan Bildiri,* Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

Taskinen, L.T. (2002). *Measuring Change Management In Manufacturing Processess – A Measurement Method for Smulation-Game-Based Process Development,* VTT publications, Espoo, Finland.

Taut, S., & Alkin, M.C. (2002). "Barriers to Program Evaluation: UCLA Outreach Program Staff Perspectives", Occasional Report≠10, http://gseis.ucla.edu/media/UCLA-Outreach-barriers-10-Taut-Alkin-2002.pdf .

Taut, S.M., & Alkin, M.C. (2003). "Program Staffs Perceptions of Barriers to Evaluation Implementation", *American Journal of Evaluation,* 24(2), 213-226.

Tengland, P.A. (2012). "Behavior Change or Empowerment: On The Ethics of Health-Promotion Strategies", *Public Health Ethics,* 5, 140-153.

The Criminal Justice Evaluation Framework (CJEF). www.premiers.qld.gov.au/publications / categories /assets/cjef-evaluating-process-and-implementation.pdf.

The Management of Change. http://www.wiley.com/legacy/Australia/PageProofs/ BUS_MAN/3_4/ c07The ManagementOf Change_WEB.pdf.

The Psychology of Successfully Delivering Organisational Change. Whıte paper, http://www. dextera. com.br/arquivos/whitepaper-changefirst-psychof change.pdf.

The wolf in sheeps clothing: the 'soft' side of change is really the 'hard' side (2013). www. smartcoachingtraining.co.uk/the-soft-side-of-change-i.

Thompson, J.R. (1996). Organizational Politics and Innovation In The Federal Reinvention Laboratories, Doctor of Philoshophy In Public Administration In The Graduate School of Syracuse University, https://www.researchgate.net/.../47761478_Organizational_P.

Thornhill, A., Lewis, P., Millmore, M., & Saunders, M. (2000). *Managing Change: A Human Resource Strategy Approach,* Pearson Education Limited, GB.

Tichy, N. (1983). "The Essentials of Strategic Change Management", *Journal of Business Strategy,* 3(4), Spring, 55-67.

Tichy, N., & Ulrich, D. (1983). Revitalizing Organizations: The Leadership Role, Working Paper, Division of Research, Graduate School of Business Administration, The University of Michigan, sempember, http://deepblue.lib.umich.edu/bitstream/2027.42/36213/2/b1406462.0001.001. pdf.

Tiffany, C.R., Cheatham, A.B., Doornbos, D., Loudermelt, L., & Mamadi, G.G. (1994). "Planned Change Theory: Survey of Nursing Periodical Literature", *Nursing Management,* 25(7), 54-59.

Todd, A. (1999). "Managing Radical Change", *Long Range Planning,* 32(2), 237-244.

Torres, R.T., Preskill, H. (2001). "Evaluation and Organizational Learning – Past, Present, and Future", *American Journal of Evaluation,* 22(3), 387-395.

Tower, D. (2002). "The New Organization Development: Creating an Emergent Change Process In an Environment of Complexity", *Evergreen Institute for Complex Human Systems,* Colorado, USA.

Towers W. "The Truths about Change- AWhat It Takes to Get It Right" A Spotlight On Effective Change Management Based On Results from 2011-2012 Change and Communication ROI Study, https://www.towerswatson.com/DownloadMedi..

Trader-Leigh, K.E. (2002). "Case Study: Identifying Resistance In Managing Change", *Journal of Organizational Change,* 15(2), 138-155.

Treviño, L.K., Hartman, L.P., & Brown, M.(2000). "Moral Person and Moral Manager: How Executives Develop A Reputation For Ethical Leadership", *California Management Review,* 42(4), 128-142.

Trice, H.M., & Beyer, J.M. (1993). *The Cultures of Work Organizations,* Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.

Tripon, C., & Dodu, M. (2011). Change Management and Organization Development, www.apubb.ro/wp-content/uploads/2011/02/OD_Support_de_curs_masterat.pdf .

Tsang, E.W.K. (1997). "Organizational Learning and Learning Organization: A Dichotomy Between Descriptive and Prescriptive Research", *Human Relations,* 50, 73-89.

Turner, D.M., Hallencreutz, J., & Haley, H. (2009). " Leveraging The Value of An Organizational Change Management Methodology", *The International Journal of Knowledge, Culture and Change Management,* 9(9), 25-33.

Valentic, B. (2015). "Three key elements of assessment and evaluation of changes according to ITIL" , https://advisera.com/20000academy/blog/2015/06/30/three-key-elements-of-assessment-and-evaluation-of-changes-according-to-itil/.

Van De Ven, A. H. (2004). Organizational Change, *Blackwell Encyclopedic Dictionary of Organizational Behavior,* eds: N. Nicholson vd., revisited edition, London: Blackwell Publishers, 1-16.

Van De Ven, A.H.; Poole, M.S. (1995). "Explaining Development and Change In Organizations", *Academy of Management Review,* 20, 510-540.

Van Tonder, C.L. (2004). "The March of Time and The "Evolution" of Change", *SA Journal of Industrial Psychology,* 30(3,) 41-52.

Van Tonder, C.L. (2006a). "Change Risk and Ignorance: Attempting to Cross Chasms In Small Steps", *Journal of Human Resurce Management,* 4(3), 1-11.

Van Tonder, C.L. (2006b). "Towards A Minimum Conceptualisation of Ethical Organizational Change: The Platform Provided By The "King II" Report", *Journal of Human Resurce Management,* 4(3), 12-21.

Veiga, J.F., Floyd, S., & Dechant, K. (2001). "Towards Modelling The Effects of National Culture On IT Implementation and Acceptance", *Journal of Information Technology,* 16, 145-158.

Venard, B. (2002). "Organizational Change In Service Multinatioals: From Radical Change to Destabilization", *The Service Industries Journal,* 22(1), january, 57-76.

Viktorsson, M.E. (2014). Why change implementation failed in a continuously changing organization. A Case Study of a Governmenta Organization, Degree Project, In Project Management and Operatıonal Development, KTH ROYAL INSTITUTE OF TECHNOLOGY INDUSTRIAL ENGINEERING AND MANAGEMENT, Stockholm, Sweden. www.diva-portal.se/smash/get/diva2.../FULLTEXT01.pdf

Vogel, I. ESPA Guide to Working with Theory of Change for Research Projects, www.espa.ac.uk/ files /espa/ESPA-Theory-of-Change-Manual-FINAL.pdf.

Waddell, D., & Sohal, A.S. (1998). "Resistance: A Constructive Tool for Change Management", *Management Decision,* 36(8), 543-548.

Wagner, C.K. (1995). "Managing Change In Business: Views From the Ancient Past", *Business Horizons,* november-december, 8-12.

Wagner, C.M., & Huber, D.L. (2003): "Catastrophe and Nursing Turnover: Nonlinear Models", *Journal of Nursing Administration,* 33(9), 486-492.

Waldersee, R., & Griffiths, A. (2004). "Implementing Change: Matching Implementation Methods and Change Type", *Leadership & Organization Development Journal,* 25(5), 424-434.

Waldersee, R., A. & Griffiths, J. L. (2003). "Predicting Organizational Change: Matching Organization Type, Change Type and Capabilities", *Journal of Applied Management and Entrepreneurship,* 8(1), 66-81.

Walker, H.J., Armenakis, A.A., Berneth, J.B. (2007). "Factors Influencing Organizational Change Efforts: An Integrative Investigation of Change Content, Context, Process and Individual Differences", *Journal of Organizational Change Management,* 20/6, 761-773.

Wall, J.E. Program Evaluation Model, 9-Step Process, http://region11s4.lacoe.edu/attachments/ article /34 /(7)%209%20Step%20Evaluation%20Model%20Paper.pdf.

Wallace, S. (2007). "Organizational Change Management; Why, What, How?", *NHRD Journal,* november, 10-17.

Walters, H. (2007). "Capacity Development, Institutional Change and Theory of Change: What do we mean and where are the linkages?", A conceptual background paper, http://walters,portals. wi.wur.nl /files/docs/successfailuredevelopment/pdf.

Wandersman, A., Keener, D.C., Snell-Johns, J., Miller, R.L., Flaspohler, P., Livet-Dye, M., Mendez, J., Behrens, T., Bolson, B., & Robinson, L.V. (2004). "Empowerment Evaluation: Principles and Action", In Participatory Community Research – Theories and Methoda In Action, Jason, L.A. vd., (eds), 139-156, http://www.people.ucsc.edu/~ktellez/266Readings/ Empowerment%20Evaluation.PDF .

Wandersman, A., Snell-Johns, J. (2005). "Empowerment Evaluation: Clarity, Dialouge And Growth", *American Journal of Evaluation,* 26(3), 421-428.

Wandersman, A., Snell-Johns, J., Lentz, B.E., Fetterman, D.M., Keener, D.C., Livet, M., Imm, P.S., Flaspohler, P. (2005). "The Principles of Empowerment Evaluation", In Empowerment Evaluation Principles In Practice, eds: D.M. Fetterman ve A. Wanderdsman, 27-41, USA, Newyork, Guilford Press, http://books.google.com.tr/books?hl=tr&Ir=&id=fzp4V_9HyAwC &oi=fnd&pg= .

Wang, C.L., & Ahmed, P.K. (2002). A Review of the Concept of Organizational Learning, Working paper series, University of Wolverhampton, www.2cs.k12.in.us/zms/spDteam/

Weick, K.E., & Quinn, R.E. (1999). "Organizational Change and Development", *Annual Review Psychology,* 50, 361-386.

Weldon, E. (2000). "The Development of Product and Process Improvements In Work Groups", *Group & Organization Development,* sep., 25(3), 244-268.

Werr, A., Stjernber, T., & Docherty, P. (1997). "The Functions of Methods of Change In Management Consulting", *Journal of Organizational Change Management,* 10(4), 288-307.

Westbrook, J.D. (1993). "Organizational Culture and Its Relationship to TQM", *Industrial Management,* Jan/Feb.

What are large group processes? www.ashgate.com/pdf/SamplePages/largegroup1.pdf.

What is Appreciative Inquiry Evaluation? http://baileyandyang.com/wp-content/uploads /2012/09/ Appreci ative_ Inquiry.pdf.

What is the difference between process, outcome and impact evaluations? http://nonprofitanswerguide.org/faq/evaluation/difference-between-process-outcome-and-impact-evaluations/

Whipp, R., Rosenfeld, R., & Pettigrew, A. (1989). "Managing Strategic Change In Mature Business", *Long Range Planning,* 22(6), 92-99.

Wierdsma, A. (2004). "Beyond Implementation: Co-Creation In Change and Development", in *Dynamics of Organizational Change and Learning,* ed: J.J. Boonstra, John Wiley &Sons Ltd., 227-257.

Wiesner, R., & Poole, N. (2009). Managing Change: Mental Models of SME Managers, https:// eprints. usq.edu.au/6383/2/Wiesner_Poole_SEAANZ_2009_AV.pdf.

Wiesner, R., Banham, H.C., & Poole, N. (2004). Organizational Change In Small and Medium Enterprises (SMEs), www.Wiesner_Banham_Poole_CCSBE_2004_PVSME2.pdf .

Williams, B.J., Carver, J., & Vaughn, R. (2006). "Change Risk Assessment: Understanding Risks Involved In Changing Software Requirements", SERP'06 – The 2006 International Conference On Software Engineering Research and Practice", http://citeseerx.ist.psu.edu/ viewdoc/download?doi= 10.1.1.476.4137 &rep=rep1&type=pdf.

Wilson, D. C., (1992). *A Strategy of Change, Concepts and Controversies In The Management of Change,* Routledge: London, UK.

Wittig, C. (2012). "Employees' Reactions to Organizational Change", *OD Practitioner,* 44(2), 23-28.

Woermann, M., & Cilliers, P. (2012). "The ethics of complexity and the complexity of ethics", *South African Journal of Philosophy,* 31(2), 447-463.

Wong, K.Y. (2005). "Critical Success Factors For Implementing Knowledge Management In Small and Medium Enterprises", *Industrial Management & Data Systems,* 105(3), 261-279.

Wong-Mingji, D.J., & Millette, W.R. (2001). "Dealing With The Dynamic Duo of Innovation and Inertia: The "In"- Theory of Organization Change", *Organization Development Journal*, 20(1), 36-52.

Wood, R., & Bandura, A. (1989). "Social Cognitive Theory of Organizational Management", *Academy of Management Review,* 14(3), 361-384.

Woodall, J. (1996). "Managing Culture Change: Can It Ever Be Ethical?", *Personnel Review,* 25(6), 26-40.

Woodman, R.W., & Dewett, T. (2004). "Organizationally Relevant Journeys In Individual Change", Handbook of Organizational Change and Innovation, eds: M.S. Poole ve A.H. Van de Ven, Oxford University Press, 32-49.

Wooten, L. P., & James, E. H. (2004). "When Firms Fail to Learn: The Perpetuation of Discrimination In The Workplace", *Journal of Management Inquiry,* 13(1), 23-33.

Workforce Outcomes Measurement Model- (Discussion version)- march, 2013. www.skillsforcare.org.uk /document-library/NMDS-SC-workforce-intelligence-and-innovation/workforce-commissioning/ WOM Version11(v3(1013- Fulldiscussionversion).pdf.

Worley, C. G., & Lawler III, E.E. (2006). "Designing Organizations That Are Built to Change", *MIT Sloan Management Review,* Fall, 48(1), 19-23.

Worren, N.A.M., Ruddle, K., & Moore, K. (1999). "From Organizational Development To Change Management: The Emergence of a New Profession", *The Journal of Applied Behavioral Science,* 35(3), 273-286.

Yusof, S.M., Aspinwall, E. (2000). "A Conceptual Framework for TQM Implementation for SMEs", *The TQM Magazine,* 12(1), 31-36.

Zeffane, R. (1996). "Dynamics of Strategic Change: Critical Issues In Fostering Positive Organizational Change", *Leadership&Organization Development Journal,* 17(7), 1-10.

Zeira, Y., & Avedisian, J. (1989). "Organizational Planned Change: Assessing The Chances For Success", *Organizational Dynamics,* 17(4), 31-45.

Zeithaml, V.A., Parasuraman, A., & Berry, L. (1985). "Problems and Strategies In Service Marketing", *Journal of Marketing,* 49, spring, 33-46.

Zmud, R.W., & Armenakis, A.A. (1978). "Understanding The Measurement og Change", *The Academy of Management Review,* 3(3), 661-669.

Zogjani, A., Shoraj, D., & Govo, F. (2014). "Organizational Change and Organizational Effectiveness of Secondary Banking System in Albania", *International Journal of Management Excellence,*3(2), June, 427-431.

Zohar, D. (1998). "Changing the Thinking Behind Our Thinking", *Management Review,* 87(3), 56-58.

Zucker, L.G. (1987). "Institutional Theories of Organizations", *Annual Review of Sociology*, 13, 443-464.

Zukoski, A., & Luluquisen, M. (2002). "Participatory Evaluation – What is it?, Why do it?, What are the challenges?", *Community-Based Public Health*, 5, 1-6.

Zuniga-Vicente, J. A., De La Fuente-Sabate, J.M., & Suarez-Gonzales, I. (2005). "Facilitating and Inhibiting Factors Behinde Strategic Change: Evidence In The Spanish Private Banking Industry, 1983-1997", *Scandinavian Journal of Management,* 21, 235-265.

ORTA ASYA UYGUR RESİM SANATINDA

BİÇİM VE ANLAM

Dr. Beyza Aral Bahtiyaroğulları

İSTANBUL AÜ ALTINBAS ÜNİVERSİTESİ Yayınları

ORTA ASYA UYGUR RESİM SANATINDA BİÇİM VE ANLAM

Dr. Beyza Aral Bahtiyaroğulları

Yayın No.: 46
100. Yıl Armağan Kitapları: 19
ISBN: 978-605-2065-79-2
E-ISBN: 978-605-2065-80-8
Basım Sayısı: 1. Basım, Şubat 2023

Copyright 2023, ALTINBAŞ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

Bu baskının bütün hakları Altınbaş Üniversitesi Yayınları'na aittir. Yayınevinin yazılı izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.

ALTINBAŞ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI bir Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti. iştirakidir. SERTİFİKA NO.: 40340.

Cumhuriyetimizin 100. Yılı Etkinliklerini Düzenleme ve Koordinasyon Komisyonu Başkanı: Prof. Dr. Turgut İPEK
Yayın Danışmanı: Duygu SAZAN (duygu.sazan@altinbas.edu.tr)
Kapak Tasarım: Osman ÖZÇELİK
Kapak Resmi: Uygur Prensesleri, Doğu Türkistan, Bezeklik'ten Duvar Resmi, (D.C. Waugh, 2019)
Sayfa Tasarım: Erdal Tarkan KARA (erdal@nobelyayin.com)
Baskı ve Cilt: Meteksan Matbaacılık ve Teknik Sanayi Tic. Anonim Şirketi Sertifika No.: 46519
Beytepe Köy Yolu No.: 3 06800 Bilkent-Çankaya/ANKARA

Kütüphane Bilgi Kartı

Aral Bahtiyaroğulları, Beyza.
Orta Asya Uygur Resim Sanatında Biçim ve Anlam / *Beyza Aral Bahtiyaroğulları*
1. Basım. XX+570 s. 14x21,5 cm. Kaynakça ve dizin var.
ISBN: 978-605-2065-79-2
E-ISBN: 978-605-2065-80-8
1. Orta Asya 2. Uygur Resim Sanatı 3. Biçim ve Anlam

Genel Dağıtım

ATLAS AKADEMİK BASIM YAYIN DAĞITIM TİC. LTD. ŞTİ.
Adres: Bahçekapı mh. 2465 sk. Oto Sanayi Sitesi No:7 Bodrum Kat Şaşmaz-ANKARA - siparis@nobelyayin.com-
Telefon: +90 312 278 50 77 - **Faks:** 0 312 278 21 65
E-Satış: www.nobelkitap.com - esatis@nobelkitap.com / www.atlaskitap.com - info@atlaskitap.com

Dağıtım ve Satış Noktaları: Alfa Basım Dağıtım, Arasta, Arkadaş Kitabevi, D&R Mağazaları, Dost Dağıtım, Ekip Dağıtım, Kida Dağıtım, Kitapsan, Nezih Kitabevleri, Pandora, Prefix, Remzi Kitabevleri

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR ..... **V**

RESİM LİSTESİ ..... **Vİİ**

1. GİRİŞ **1**
1.1. Uygulanan Yöntem Üzerine 1
1.2. Uygur Türklerinin Kısa Tarihi ve Coğrafyası **11**
1.3. Uygurlardan Önce Türk Sanatında Resim 28
1.3.1. Mağara ve Kaya Resimleri 31
1.3.2. Duvar Resimleri 36

2. UYGUR RESİM SANATI **45**
2.1. Uygur Resim Sanatının Teknik, Üslup Özellikleri, Kullanılan Malzemeler ve Konuları 45
2.2. Uygur Resim Sanatının Kısa Gelişimi 49

3. UYGUR RESİM SANATINDA BİÇİM VE ANLAM **63**
3.1. Dinsel ve Mitolojik Sahneler 63
3.1.1. Eski Türk İnanışları ile İlgili Resimler 63
3.1.1.1. Ölüm Gelenekleri 63
3.1.1.2. Hayvanlar 76
3.2. Budist ve Manihaist Resimler 118
3.2.1. Buddha tasvirleri 118
3.2.2. Diğer Budist Tanrılar 167
3.2.2.1. Bodhisattvalar 167
3.2.2.2. İkinci Derece Tanrılar 182
3.2.3. Rahipler 204
3.2.4. Cennet ve Cehennem Sahneleri 226

4. TOPLUMUN ÇEŞİTLİ TABAKALARINA MENSUP İNSAN FİGÜRLERİ **287**
4.1. Saraya Mensup veya Soylu İnsan Tasvirleri, Hayırseverler-Vakıfçılar 287
4.2. Savaşçı – Asker, Muhafız Resimleri 328

5. UYGUR RESMİNDE SEMBOLİZM VE SİMGELER **373**
5.1. Eski Uygur Dini (Eski Türk İnançları; Gök, Yer-Su, Atalar Kültü) Sembolizmi 373
5.2. Mimari Sembolizm 389
5.3. Kozmolojik Simgeler 393
5.4. Buddha'ya ve Tanrılara Ait Sembolizm ve Simgeler 412
5.5. Budist Cevher, Mücevher ve Şaheserler 434

7. SONUÇ **447**
8. BİBLİYOGRAFYA **455**
RESİMLER **493**
ÇİZİMLER **563**
ÖZ GEÇMİŞ **569**

8
BİBLİYOGRAFYA

ABDULRİSHİD, Yakub; "Erken Dönem Uygur Edebiyatı (VIII-XII Yüzyıl)", I. Nazım, **Türk Edebiyatı Tarihi**, II. Cilt., Ed. Talât Sait Halman, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 2006.

ABDURİSHİD, Yakup; **Prajnaparamata Literature in Old Uyghur, Berliner Turfantexte XXVIII**, Brepols Publishing, Turnhout Belgium 2010.

AĞCA, Mustafa; **Eski Uygur Türkçesinde Dua / Alkış (Anlambilimsel Bir İnceleme),** Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Türk Dili Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2015.

AKİRA, Hirakawa; **A History of Indian Buddhism**, From Sakyamuni to Early Mahayana, Ed. Paul Groner, University of Hawaii Press, U.S.A 1990.

ALEKSEYEV, N.A.; **Türk Dilli Sibirya Halklarının Şamanizmi** (Çev. Metin Ergun), Kömen Yayınları, Konya 2013.

ALP, Özlem; **Orta Asya'dan Anadolu'ya Kültürel Sembollere Giriş**, Eflatun, Ankara 2009.

ALPTEKİN, İsa; Doğu **Türkistan Dâvâsı**, Otağ Yayınları, İstanbul 1975 (2.baskı).

ANDREAS, Friedrich Carl; **Mitteliranische Manichaica aus Chinesisch Turkestan**, Verlag Der Akademie der Wissenschaften in Kommission bei Walter de Gruyter, Berlin 1934.

ANDREWS, Fred H.; **Wall Painting From Ancient Shrines in Central Asia and Sistan**, (Recovered by Sir Aurel Stein, KC.l.E), Manager of Publications, Delhi 1933.

ANDREWS, Fred H.; **Wall Paintings from Ancient Shrines in Central Asia (Recovered by Sir Aurel Stein, KC.l.E)**, Vol. II, Oxford University Press, 1948, Reprinted by Bruce Miller edited in Bangkok: SDl Publications, 1998.

ANDREWS, Fred H.;**Wall Painting From Ancient Shrines in Central Asia**, Cosmo Publications, New Delhi 1983.

ANONİM (Hazırlayan); **The Panchatantra**, (Çev. Arthur W. Ryder), The University of Chicago Press, Chicago 1925.

ANONİM (Hazırlayan); **Album Paris National Museum Arts Asiatiques Guimet,** Reunion des Musees Nationaux Edition, Paris 2001.

ANONİM (Hazırlayan); **Çaştani Bey Hikâyesi**, Prof. MÜLER, F.W. K tarafından başlanmışken, ölümünden sonra Dr. A. Von Gabain tarafından tamamlanıp 1931'de bastırılan Uigurica IV-A (Çev. S. Himran), Türk Dil Kurumu, Burhaneddin Erenler Basımevi, İstanbul 1945.

ANONİM (Hazırlayan); **Divine Stories - Divyavadana**, (Çev. Andy Rotman), Part I, Wisdom Publications, Classics of Indian Buddhism, Boston 2008, s.368-371.

ANONİM (Hazırlayan); **Mahabbarata**, (Çev. Bibek Debroy), Vol. IV, Penguin Book, 2011 New Delhi.

ANONİM (Hazırlayan); **Mahavastu**, Vol. I, (Çev. J. J. Jones), Luzac And Company Publishing, London 1949.

ANONİM (Hazırlayan); **Original Vows of Ksitigarbha Bodhisattva Sutra,** (Çev. Jeanne Tsai), Published by the Fo Guang Shan International Translation Center, U.S.A 2014.

ANONİM (Hazırlayan); **Pure Land Pure Mind Sutra**, (Çev. J. C. Cleary), Translation Committee of the United States and Canada, New York, 1994.

ANONİM (Hazırlayan); **Ramayana**, (Çev. A. B. Özcan - H.D. Can), Dost Yayınevi, Ankara 2002.

ANONİM (Hazırlayan); **The Book of the Discipline**, (Çev. I.B.Horner), Part I, Pali Text Society, London 1982.

ANONİM (Hazırlayan); **The Diamond Sutra or Prajna Paramita**, Ed. William Gemmell, Trench Trubner Co. Ltd, London 1912.

ANONİM (Hazırlayan); **The Lotus Sutra**, (Çev. Burton Watson), Columbia University Press, New York 1993.

ANONİM (Hazırlayan); **The Mahabharata**, (Çev. Bibek Debroy), Volume III, Penguin Books, İndia 2011.

ANONİM (Hazırlayan); **The Three Pure Land Sutras**, (Çev. Hisao Inagaki), Numata Center for Buddhist Translation and Research, Berkeley 2003.

ANONİM (Hazırlayan); **The Wordsworth Encyclopedia of World Religions**, Wordsworth Editions Published, Great Britain 1999.

ANONİM (Hazırlayan); **Türkçe Mani El Yazıları (Manichaika),**Khotço harabelerinde bulunup A. Von Le Coq tarafından tanıtılan El Yazıları (Çev. Fuat Köseraif), Cilt I, İstanbul Devlet Basımevi, İstanbul 1936.

ANONİM (Hazırlayan); **Uygurca Üç Hikâye**, Prof.F. W.K.Müller tarafından başlanmışken, ölümünden sonra Dr. A. Von Gabain tarafından tamamlanıp 1931'de bastırılan Uigurica IV-B,C,D (Çev. S. Himran), Türk Dil Kurumu, İbrahim Horoz Basımevi, İstanbul 1946.

ANONİM (Hazirlayan); **The Agni-Purana**, (Çev. Natesa Gangadharan), Part I, Motilal Banarsidass Publishing, Delhi 1984.

ANONİM (Hazirlayan); **Türkçe Mani El Yazıları (Manichaika),** Khotço harabelerinde bulunup A. Von Le Coq tarafından tanıtılan El Yazıları (Çev. Fuat Köseraif), Cilt I, İstanbul Devlet Basımevi, İstanbul 1936.

APPLETON, Naomi; "The Second Decade of the Avadanasataka", **Asian Literature and Translation**, Vol. 1, No. 7, 2013.

ARAL, Beyza; "İsmi Bilinen Bir Uygur Prensesinin Bezeklik IX. Tapınakta Bulunan Resmi Üzerine", **Türk Dünyası Araştırmaları**, Sayı 203, Nisan 2013.

ARAT, Reşid Rahmeti; **Eski Türk Şiiri**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1986.

ARAT, Reşid Rahmeti; **Makaleler**, Cilt I (Yayına Hazırlayan Osman Fikri Sertkaya), Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1987.

ARSEVEN, Celâl Esad; **Sanat Ansiklopedisi**, Cilt I, Millî Eğitim Bakanlığı Basımevi, İstanbul 1983.

ASENA, G. Ahmetcan; **İpek Yolu-1, Çin-Doğu Türkistan**, Pan Yayıncılık, İstanbul 2009.

ASLANAPA, Oktay; "Eski Türk Resim ve Minyatür Sanatında Kadın Tasvirleri", **Ekrem Hakkı Ayverdi Hâtıra Kitabı**, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul 1995.

ASLANAPA, Oktay; **Türk Sanatı**, Remzi Kitabevi, İstanbul 1989.

ATTWOOD, Jayarava ; "Form is (Not) Emptiness: The Enigma at the Heart of the Heart Sutra", **Journal of the Oxford Centre for Buddhist Studies**, Vol. 13, 2017.

AYAZLI, Özlem; "Mahayana Budizm'ine Ait Sayı ve Zamanla İlgili Bazı Terimler", **International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, Vol. 6/1, 2011.

BAİLEY, H. W; **Indo-Scythian Studies: Being Khotanese Texts,** Cambridge University Press, New York 1985.

BALDİCK, Julian; **Hayvan ve Şaman Orta Asya'nın Antik Dinleri**, (Çev. Nevin Şahin), Hil Yayınları, İstanbul 2000.

BANE, Theresa; **Encyclopedia of Demons in World Religions and Cultures**, McFarland and Company Inc. Publishers, North Carolina and London 2012.

BANE, Theresa; **Encyclopedia of Spirits and Ghosts in World Mythology**, Mc Farland And Company Publishers, U.S.A 2016.

BANERJEE, Priyatosh; "Some observations on an Unidentified Mural Fragment from Bezeklik", **Roopa-Lekha**, Vol. LXVI, New Delhi 1997.

BANG W. - ARAT, R. Rahmeti; "Türlü Cehennemler Üzerine Uygurca Parçalar", Çev. Ragıp Hulusi, **İstanbul Üniversitesi Türkiyat Mecmuası**, Cilt 4, İstanbul 1934.

BANG, W. - GABAİN, Annemarie Von; **Türkische Turfan-Texte**, I-V, Akademie Der Wissenschaften, Berlin 1929-1931.

BAPAEVA, Janyl Myrza; **Tuva Şamanizmi**, Kömen Yayınları, Konya 2013.

BARIŞTA, H. Örcün; "Timur Beneği ve Anadolu'dan Bazı Örnekler", **Prof.Dr. Halûk Karamağaralı Armağanı**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, Ankara 2002.

BARONİ, Helen J; **The Illustrated Encyclopedia of Zen Buddhism**, The Rosen Publishing Group, New York 2002.

BARUTÇU, Sema; "Eski Türkçe'de Buda'nın 32 Laksanası", **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten**, Ankara 1987.

BAUER, Walter; "The Colt of Palm Sunday", **Journal of Biblical Literature**, Vol. 72, No. 4, Published by The Society of Biblical Literature, 1953.

BAYAT, Fuzuli; "Oğuz Kağan Destanı Üzerine Yeni Düşünceler", **Türkler**, Cilt III, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.

BAYAT, Fuzuli; **Ana Hatlarıyla Türk Şamanlığı**, Ötüken, İstanbul 2006.

BAYAT, Fuzuli; **Türk Mitolojik Sistemi Kutsal Dişi Mitolojik Ana Umay Paradigmasında İlkel Mitolojik Kategoriler İyeler ve Demonoloji**, Cilt II, Ötüken Yayınları, İstanbul 2007.

BAYAT, Fuzuli; Türk **Mitolojik Sistemi Ontolojik ve Epistomolojik Bağlamda Türk Mitolojisi**, Cilt I, Ötüken Yayınları, İstanbul 2007.

BAYPAKOV, K.M.- MARİYAŞEV A.N; **Bayan-Jürek Petroglifleri, Petroglifi Bayan-Jureka-Petroglyphs of Bayan Zhurek**, Margulan Arkeoloji Enstitüsü, SredoYayını, Alma Ata 2008.

BEAL, Samuel; **The Romantic Legend of Sakya Buddha**, Shri Jainendra Press, New Delhi 1985.

BEAL, Samuel; **The Romantic Legend of Sakya Buddha**, Trübner and Co. Publishing, London 1875.

BEER, Robert; The **Handbook of Tibetan Buddhist Symbols**, Shambala, Boston 2003.

BEER, Robert; **The Encyclopedia of Tibetan Symbols and Motifs**, Shambala, Boston 1999.

BELENİTSKY, Alexander; **Central Asia Archaelogia Mundi**, Nagel Publishing, Sweden 1968.

BESWİCK, Ethel; Jataka **Tales, Birth Stories of the Buddha**, Butler and Tunner, London 1956.

BHARTİ, Garima; "The concept of Five Meditating Buddha's and Bodhisattva in Art and Iconography**", International Journal of Humanities and Social Science Invention**, Vol. 2, Issue 11, November 2013.

BHATTACHARYYA, Benoytosh; The **Indian Buddhist Iconography**, Ghosh Printing House, Calcutta, 1958.

BİRNBAUM, Raoul; **The Healing Buddha**, Shambhala Publications, Colorado 1979.

BLAİR, Scott; "Answers For Milinda: Hellenistic Influence On The Development Of Gandharan Buddhism", **Tcnj Journal Of Student Scholarship**, Vol. 11, 2009.

BOİSSELİER, Jean; **Buda'nın Bilgeliği**, (Çev. N. Feyza Zaim), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2004.

BORATAV, Pertev Naili; "Aventures merveilleüses sous terre et ailleurs de Er Töshtük", Le Geant Des Steppes, **Unesco**, Paris1965.

BOSWORTH, Clifford Edmund; "Notes on Some Turkish Names in Abu 'l-Fadl Bayhaqis Tarikh-ı Masʿudı", **Oriens**, Vol. 36, Published by Brill, 2001.

BREDON, Juliet- MİTROPHANOW, Igor; The **Moon Year A Record of Chinese Customs and Festivals**, Routledge Taylor and Francis Group, New York 2011.

BRONKHORST J- MALİNAR, A.; Brill's **Encyclopedia of Hinduism**, Brill Publishing, Boston 2015.

BRYDER, Peter; "The Chinese Transformation of Manichaeism A Study of Chinese Manichaean Terminology, **Bulletin of the School of Oriental and African Studies**, Vol. 50, Cambridge University Press, Sweden 1985.

BUİTANEN, J. A. B. Van; **The Mahabbarata**, Vol. II, Book of the Assembly Hall, The University of Chicago Press, U.S.A 1975.

BURİNGAME, Eugene Watson; **Buddhist Legends Part III**, Motilall Banarsidas Publishers, Delhi 2005.

BUSSAGLİ, Mario; **Central Asian Painting From Afghanistan to Sinkiang**, Skira Rizzoli İnternational Publications Inc., (Baskı İsviçre) New York 1979.

BUSWELL, Robert E- LOPEZ David S. Jr.; **The Princeton Dictionary of Buddhism**, Princeton University Press, New Jersey 2014.

BUSWELL, Robert E; **Encyclopedia of Buddhism**, Macmillan Reference, Thomson and Gale Publishing, USA, 2004.

CAFEROĞLU, Ahmet; Eski **Uygur Türkçesi Sözlüğü**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Sayı 260, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1968.

CARROLL, Thomas D; **Account of the T'ù-yü-hún in the History of the Chìn Dynasty**, University of California Press, Berkeley and Los Angeles 1953.

CARUS, Paul; **Buda'nın Öğretisi** (Çev. Teoman Uçgun), Ruh ve Madde Yayınları, İstanbul 1984.

CAVENDİSH, Richard; Man, Myth & Magic: **The Illustrated Encyclopedia of Mythology, Religion, and the Unknown**, Vol. 12, Marshall Cavendish Corporation Publishing, New York 1995.

CEZAR, Mustafa; **Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık**, İş Bankası Yayınları, İstanbul 1977.

CHADWİCK, Nora K.- ZHİRMUNSKY, Victor; **Oral Epics of Central Asia**, Cambridge at the University Press, Great Britain 1969.

CHAN, Alan K. L- LO, Yuet Keung; **Philosophy and Religion in Early Medieval China**, Suny Press, U.S.A 2010.

CHANDRA, Anjana Motihar; **İndia Condensed: 5.000 Years of History and Culture**, Marshall Cavendish Publishing, Singapur 2007.

CHAUDHURİ, Saroj Kumar; Hindu **Gods and Goddesses in Japan**, Vedams Publishing, New Delhi 2003.

CHAVANNES, Edouard; Batı **Türklerine Dair Belgeler ve Ek Notlar Batı Türkleri Tarihi,** (Çev. Metin Sırma), Öntürk Uygulama Araştırma Merkezi Yayın Grubu, İstanbul 2006.

CHAVANNES, Edouard; **Çin Kaynaklarına Göre Batı Türkleri**, (Çev. Mustafa Koç), Selenge Yayınları, İstanbul 2007.

CHEUNG, Martha Pui yiu - WUSUN, Lin; **An Anthology of Chinese Discourse on Translation Volume I: From Earliest Times to the Buddhist Project)**, Routledge Publishing, New York 2014.

CHOPRA, Ramesh; **Encyclopaedic Dictionary of Religion**, Cilt III, Isha Books, New Delhi 2005.

CİHAN, Cihad; "Türklerde Kuş Tüyünün Hâkimiyet ve Rütbe Alameti Olarak Kullanılması", **III. Uluslararası Sosyal Bilimler Araştırmaları Kongresi Bildiriler Kitabı**, (05 – 08 Eylül 2018), Üsküp Makedonya 2018.

CLARK, Larry Vernon; "Manichaeism Among The Uygurs: The Uygur Khan of The Bokug Clan", **New Light on Manichaeism, Papers from the Sixth International Congress on Manichaeism**, Ed. Jason David Beduhn, Brill, Leiden Boston 2009.

CLARK, Larry Vernon; "The Turkic and Mongol words in William of Rubruck's Journey (1253-1255)", **Journal of the American Oriental Society**, Vol. 93, 1973.

CLARK, Larry Vernon; **Introduction to the Uyghur Civil Documents of East Turkestan (13th-14th cc.),** Yayınlanmamış Doktora Tezi, Indiana University, 1975.

CLOUGH, Benjamin; **Sinhalese English Dictionary**, Wesleyan Mission Press, Kollupitiya 1892.

COLEMAN, James William; **The Buddha's Dream of Liberation: Freedom, Emptiness and Awakened Nature,** Wisdom Publications, U.S.A. 2017.

CONZE, Edward; Buddhism **It's Essence and Development**, Bruno Cassirer Published, Oxford 1951.

CONZE, Edward; **Buddhist Scriptures,** Penguin Books, London 1959.

CONZE, Edward; **Buddhist Texts Through the Ages**, New York, Harper & Row 1964.

CONZE, Edward; **The Large Sutra of Perfect Wisdom**, Universıty of California Press, Berkeley, Los Angeles, London 1975.

CONZE, Edward; **The Perfection Of Wısdom In Eight Thousand Lines & Its Verse Summary**, Four Seasons Foundation Bolinas, California 1975.

COOMARASWAMY, Ananda; Hinduizm **ve Budizm**, (Çev. İsmail Taşpınar), Kaknüs Yayınları, İstanbul 2000.

COOMARASWAMY, Ananda; **Myths of the Hindus and Buddhists**, Dover, New York 1967.

COOMARASWAMY, Ananda; **Yaksas**, Munshiram Manoharlal Publishers, New Delhi 2001.

COOPER, J.C.; An Illustrated Encyclopaedia of Traditional Symbols, Thames and Hudson Published, London 1978.

COSMO, Nicola Di; **Ancient China and Its Enemies: The Rise of Nomadic Power in East Asian History**, Cambridge University Press, U.K. 2002.

COULTER, Charles Russell -TURNER, Patricia; **Encyclopedia of Ancient Deities**, Fitzroy Dearborn Publishing, U.S.A 2012.

COUSİNS, L.- A. KUNST- NORMAN, K.R; **Buddhist Studies in Honour of I.B. Horner,** D Reidel Publishing Company, Holland 1974.

COWELL E.B.- ROUSE, W.H.D.; **The Jataka**, Vol. VI, Cambridge Publishing, United States 1907.

COWELL, Edward Byles- MÜLLER, Friedrich Max -TAKAKUSU, Junjiro; **Buddhist Mahayana Texts**, Clarendon Press, Oxford 1894.

COWELL, Edward Byles; **The Jataka Or Stories Of The Buddha's Former Births**, Cambridge University Press, United States 1897.

COWELL, Edward Byles; **The Jataka**, (Çev. Robert Chalmers), Vol. I, Cambridge University Presss, Cambridge 1895.

CRAVEN, Roy. C; **İndian Art A Concise History**, Thames and Hudson Publishing, London 1987.

CROOKE, William; **An Introduction To The Popular Religion And Folklore Of Northern India Allahabad**, Printed at the Government Press, North Western Provinces and Oudh 1894.

CURTA, Florin; **Great Events in Religion An Encyclopedia of Pivotal Events in Religious History**, Abc-Clio-Llc Publishing, Santa Barbara, 2017.

CURTIS, Vesta; **Sarkhosh Persian Myths**, British Museum Press, Londra 1993.

ÇANDARLIOĞLU, Gülçin; **Sarı Uygurlar ve Kansu Bölgesi Kabileleri (9-11.Asırlar)**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayını, İstanbul 2004.

ÇANDARLIOĞLU, Gülçin; **Uygur Devletleri Tarihi ve Kültürü (Çin Kaynakları ve Uygur Kitabelerine Göre)**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2004.

ÇEREZCİ, Özlem Jale Oktay; "Göktürk Dönemi Madeni Silahları", **Akdeniz Sanat**, Sayı 13, 2019.

ÇORUHLU, Yaşar; "Erken Devir Türk Sanatındaki Hayvan Tasviri Geleneğinin Uygurlardaki Devamı Üzerine Bazı Notlar", **Türk Kültürü Araştırmaları Prof. Dr. Muharrem Ergin'e Armağan**, Ankara 1992.

ÇORUHLU, Yaşar; "Eski Türklerde Ölüm", **Cogito-Yapı Kredi Yayınları Üç aylık Düşünce Dergisi**, Sayı 40, Yaz 2004, İstanbul 2004.

ÇORUHLU, Yaşar; "Kültigin'in Baş Heykelinin İkonografik Bakımdan Tahlili", **Mimar Sinan Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı I, Aralık 1991, İstanbul 1991.

ÇORUHLU, Yaşar; "Lotus İkonografisi ve Uygur Sanatında Lotus", **I. Uluslararası Osmanlı Öncesi Türk Kültürü Kongresi Bildirileri**, 4-7 Eylül 1989, Ankara 1997.

ÇORUHLU, Yaşar; "Nagyszentmiklos Hazinesindeki İki Sürahi Üzerinde Bulunan Yırtıcı Kuş (Kartal /Garuda) Figürlü Kompozisyonların Türk Sanatı ve İkonografisindeki Yeri", Selçuk Üniversitesi, Selçuklu Araştırmaları Merkezi, **Prof. Dr. Yılmaz Önge Armağanı**, Konya 1993.

ÇORUHLU, Yaşar; "Orta ve İç Asya'da Hayvan Biçimine Girme İnancı ve Türk Sanatı ile İlişkisi", **Mimar Sinan Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi**, İstanbul 1995.

ÇORUHLU, Yaşar; "Selçuklu Sanatında Görülen Kuyruğu Düğümlü At Tasvirlerinin İkonografik ve İkonolojik Mahiyeti**", VI. Milli Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri Bildirileri**, Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Merkezi Konya 1996.

ÇORUHLU, Yaşar; "Türk Hayvan Takvimi", M. **Uğur Derman Armağanı, Altmış Beşinci Yaşı Münasebetiyle Sunulmuş Tebliğler**, Sabancı Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2000.

ÇORUHLU, Yaşar; "Türk Sanatı ve Mitolojisinde Kötülüğün Tasviri", **Lanet Kitabı**, Ed. Emine Gürsoy Naskali, Kitabevi Yayını, İstanbul 2009.

ÇORUHLU, Yaşar; "Türk Sanatı ve Mitolojisinde Kötülüğün Tasviri", **Lanet Kitabı** (Editör E. Gürsoy Naskali), Kitabevi Yayını, İstanbul 2009.

ÇORUHLU, Yaşar; "Türk Sanatı'nda Meyve Sunma Sahnelerinin Anlamı", **Meyve Kitabı**, Ed. Emine Gürsoy Naskali, Kitabevi Yayınları, Istanbul 2006.

ÇORUHLU, Yaşar; "Türk Sanatında At Figürlerinin Sembolizmi", **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1995.

ÇORUHLU, Yaşar; "Türk Sanatında Balık Figürlerinin Sembolizmi", **Türk Dünyası Dergisi**, 1995.

ÇORUHLU, Yaşar; "Türk Sanatında Görülen Boğa Figürlerinin Sembolizmi", **Türk Dünyası Tarih Dergisi**, İstanbul 1995.

ÇORUHLU, Yaşar; "Türk Sanatında Görülen Devlet Simgeleri", **Kutadgubilig Felsefe – Bilim Araştırmaları**, Sayı 4, Ekim 2003, İstanbul 2003.

ÇORUHLU, Yaşar; "Türk Sanatında Görülen Geyik Figürlerinin Sembolizmi", **Toplumsal Tarih**, Sayı 18, Haziran 1995.

ÇORUHLU, Yaşar; "Türk Sanatında Köpek Figürlerinin Sembolizmi", **Toplumsal Tarih Dergisi**, Cilt 3, Sayı 14, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1995.

ÇORUHLU, Yaşar; "Türk Şamanizminde Biçim Değiştirme (Metamorphosis) Olayı ve Türk Sanatı ile Bağlantısı Üzerine Birkaç Söz", **Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C.I.S.I, Kasım 1987.

ÇORUHLU, Yaşar; "Türk Sanatında Görülen Hayvan Figürlerine Gök ve Yer Sembolizmi Açısından Bir Bakış", **Türk Dünyası Araştırmaları**, Sayı 87, İstanbul 1993.

ÇORUHLU, Yaşar; "Uygur Sanatında Saçın İkonografik Tertibi", **Saç Kitabi**, Ed. Emine Gürsoy Naskali, Kitabevi, İstanbul 2004.

ÇORUHLU, Yaşar**; Erken Devir Türk Sanatı, İç Asya'da Türk Sanatının Doğuşu ve Gelişimi**, Kabalcı, İstanbul 2007 (1. Baskı).

ÇORUHLU, Yaşar; **Erken Devir Türk Sanatı, İç Asya'da Türk Sanatının Doğuşu ve Gelişimi**, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2013 (2. baskı).

ÇORUHLU, Yaşar; **Eski Türklerin Kutsal Mezarları Kurganlar**, Ötüken Yayınevi, İstanbul, 2016.

ÇORUHLU, Yaşar; **Türk Mitolojisinin ABC'si**, Kabalcı Yayınları, İstanbul 1999.

ÇORUHLU, Yaşar; **Türk Mitolojisinin Ana Hatları**, Kabalcı Yayıncılık, İstanbul 2012 (5.baskı).

ÇORUHLU, Yaşar; **Türk Mitolojisinin Ana Hatları**, Kabalcı Yayıncılık, İstanbul 2013 (6.baskı).

ÇORUHLU, Yaşar; **Türk Mitolojisinin Ana Hatları**, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2000 (1. Baskı).

ÇORUHLU, Yaşar; **Türk Mitolojisinin Ana Hatları**, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2002 (1. Baskı).

ÇORUHLU, Yaşar; **Türk Mitolojisinin Ana Hatları**, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2001.

ÇORUHLU, Yaşar; **Türk Sanatında Hayvan Sembolizmi**, Cilt II, Ötüken, İstanbul 2019 (3.Baskı).

ÇORUHLU, Yaşar; **Türk Sanatında Hayvan Sembolizmi**, Kömen Yayınları, İstanbul 2014.

ÇORUHLU, Yaşar; **Türk Sanatında Hayvan Sembolizmi**, Seyran Yayınevi, İstanbul 1995.

DAVİDS, T.W. Rhys -William STEDE; **The Pali Text Society's Pali-English Dictionary**, London 1979.

DAYAL, Har; The **Bodhisattva Doctrine in Buddhist Sanskrit Literature,** Motilal Banarsidass Printing, New Delhi, India, 1978.

DE VİSSER, Marinus Willem; **The Dragon in China and Japan**, Cosimo Classics, New York 2008.

DECAROLİ, Robert; **Haunting the Buddha: Indian Popular Religions and the Formation of Buddhism**, Oxford University Press, New York 2004.

DEMİEVİLLE, Paul; **Buddhism and War in Buddhist Warfare**, Oxford University Press, London 2010.

DHAMMANADA, Sri; **What Buddhists Believe**, Buddhist Missionary Society Publishing, Malaysia 2002.

DİLEK, İbrahim; **Altay Destanları III**, TDK Yayınları, Ankara 2007.

DOĞANAY, Aziz; "Türk Sanatında Pelengî ve Şâhî Benek Nakışları ya da Çintamani Yanılgısı", Dîvân **İlmi Araştırmaları,** Vol.9, 2004.

DONUK, Abdülkadir; **Eski Türk Devletlerinde İdari - Askeri Ünvan ve Terimler**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1988.

DOWLİNG, Elizabeth M.- SCARLETT, W. George; Encyclopedia **of Religious and Spiritual Development**, Sage Publications, California 2006.

DOWLİNG, Nancy H.; "Burmese Lokapalas, A problem of Identification", **Journal of the Siam Society**, Vol. 70, 1982.

DUBE, S.N.; "Arhat Ideal in Early Buddhism", Ed. Chanju Mun, **Buddhism and Peace Theory and Practice**, Blue Pine Published, Hawaii 2006.

DUBEY, Rajesh Kumar Dhar; "Worship of Mother Goddesses in Buddhism", **International Journal of Creative Research Thoughts**, Vol. V, Issue 4, October 2017.

DUTTA, Rathindra Nath; **Tales from the Hindu Dramatists**, Wildside Press, U.S.A 2006.

EBERHARD, Wolfram; **Conquerors and Rulers, Social Forces in Mediaeval China**, E.J Brill, Leiden 1965.

EBERHARD, Wolfram; **Çin Simgeleri Sözlüğü-Çin Hayatı ve Düşüncesinde Gizli Simgeler**, (Çev. Aykut Kazancıgil - Ayşe Bereket - Ek Yaşar Çoruhlu), Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2000.

EBERHARD, Wolfram; **Çin'in Şimal Komşuları**, (Çev. Nimet Uluğtuğ), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1996.

EBERHARD, Wolfram; **The Local Cultures of South and East China**, E.J. Brill Publishing, Leiden 1968.

EİTEL, Ernest John**; Handbook of Chinese Buddhism Being a Chinese Sanskrit Dictionary**, Sanshusha, Tokyo 1904.

ELİADE, Mircae; **Dinler Tarihine Giriş**, (Çev. Lale Arslan), Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2003.

ELİADE, Mircae; **Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi I Taş Devrinden Eleusis Mysteria'larına**, (Çev. Ali Berktay), Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2003.

ELİADE, Mircae; **Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi II Gotama Budha'dan Hıristiyanlığın Doğuşuna**, (Çev. Ali Berktay), KabalcıYayınevi, İstanbul 2003.

ELİADE, Mircae; **Images and Symbols, Studies in Religious Symbolism**, Princetaon University Press, United States 1991.

ELİADE, Mircae; **Mitlerin Özellikleri**, (Çev. Sema Rıfat), Om Yayınevi, İstanbul 2001.

ELİADE, Mircae; **Şamanizm İlkel Esrime Teknikleri,** (Çev. İsmet BİRKAN), İmge Kitabevi, Ankara 1999.

ELMALI, Murat; "Çaştanı Bey Hikâyesi'ne Ait Yeni Belgeler", **İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, Sayı XLVIII, İstanbul 2013.

EMMERİCK, Ronald E.; **Turfan, Khotan und Dunhuang**, Berlin Brandenburgischen Akademie der Wissenschaften, Berlin, 1996.

ERGİN, Muharrem; **Orhun Abideleri**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 2010.

ERTEKİNOĞLU, Servet; "Yılbız Sözcüğü Üzerine", **Karadeniz Dergisi**, Sayı 34, 2017.

ESİN, Emel; "Ejder Takının Kozmik Simgeciliği ve Kötülükten Koruyan Maske", **Orta Asya'dan Osmanlı'ya Türk Sanatında İkonografik Motifler**, İstanbul 2004.

ESİN, Emel; "Kuşcı" Türk Sanatında Atlı Doğancı İkonografisi Hakkında, **Sanat Tarihi Yıllığı**, Cilt 6, Sayı 6, 1976.

ESİN, Emel; "Oldruğ – Turuğ, The Hierarchy of Sedent Postures in Turkish İconography", **Kunst des Orients**, Vol. 7, 1970.

ESİN, Emel; "Tuğrıl ve Karakuş", **Orta Asya'dan Osmanlıya Türk Sanatında İkonografik Motifler**, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2004.

ESİN, Emel; "Farhâr-ı Halluh Karluk Budist Sanatı", **Türkiyat Mecmuası**, Sayı XVIII, İstanbul 1976.

ESİN, Emel; "Miladi VII-X. Yüzyıllarda Sır-Derya Oğuzlarının Maddi Kültürü Hakkında Notlar", VIII. TürkTarihi Kongresi II. Cilt'den Ayrıbasım, **Türk Tarih Kurumu Basımevi**, Ankara 1981.

ESİN, Emel; "Milli Kültür Tarihi Safhalarına Bakış", **Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi**, II. Sayı, Sevinç Matbaası, Ankara 1977.

ESİN, Emel; "Muyanlık Uygur Buyan Yapısından (Vihâra) Hakanlı Muyanlığına (Ribât) ve Selçuklu Han île Medresesine Gelişme", **Malazgirt Armağanı**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1972.

ESİN, Emel; "Alp Şahsiyetinin Türk Sanatında Görünüşü II", **Türk Kültürü**, Sayı 70, Ankara 1968.

ESİN, Emel; "Alp Şahsiyetinin Türk Sanatında Görünüşü", **Türk Kültürü**, Sayı 34, Ankara 1965.

ESİN, Emel; "Ay-Bitiği: The court attendants in Turkish Iconography", **Central Asiatic Journal**, Vol. 14/1-3,1970.

ESİN, Emel; "Bağdaş ve Çökme Türk Töresinde İki Oturuş Şeklinin Kadim İkonografisi", **Sanat Tarihi Araştırmaları III**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Enstitüsü, İstanbul 1970.

ESİN, Emel; "Bayrak: Some Motifs of Ottoman Turkish Flags and Flag-Pole Finials", **Comité International d'Études Pré-Ottomanes et Ottomanes VI th Symposium**, Cambridge, 1rst-4th July1984, içinde, ed. Jean-Louis Bacqué-Grammont - Emeri van Donzel, The Divit Press, Istanbul 1987.

ESİN, Emel; "Burkan ve Mani Dinleri Çevresinde Türk Sanatı (Doğu Türkistan'da ve Kansu'da)", **Türk Kültürü El Kitabı İslâmiyetten Önceki Türk Sanatı Hakkında Araştırmalar**, Cilt II, Kısım 1a, İstanbul 1972.

ESİN, Emel; "Central Asian Turkish Painting Before Islam", **The Handbook of Turkish Culture II**, I a, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1972.

ESİN, Emel; "Farabi'yi Yetiştiren Kengeres Türk Mubitinin Kültür ve Sanatı", **İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, Cilt VI, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1976.

ESİN, Emel; "İslamiyetten Evvel Orta Asya Resim Sanatı", **Türk Kültürü El Kitabı** (İslamiyetten Önceki Türk Sanatı Hakkında Araştırmalar), C.II, Kısım I a, İstanbul 1972.

ESİN, Emel; "Kur-Kurşak: The Iconography of the Honorific Turkish Belt, in the Light of Inscriptions and Written Records", **Central Asiatic Journal,** Sayı 24, 1980.

ESİN, Emel; "KÜN-AY", Ay-Yıldız Motifinin Proto-Türk Devrinden Hakanlılara Kadar İkonografisi, **Orta Asya'dan Osmanlıya Türk Sanatında İkonografik Motifler**, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2004.

ESİN, Emel; "Prof. Necati Lugal'ın Tedris Ettiği Terceme-i Dariri ve Bu Eser için Yapılan Resimler", **Necati Lugal Armağanı**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1968.

ESİN, Emel; "Resimli Bir Uygur Varakı", **Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü**, Yayın 19, Seri 1, Sayı A2, Ankara 1966.

ESİN, Emel; "Selçuklu Sanatı Evren Tasvirinin Türk İkonografisinde Menşeleri", **Selçuklu Araştırmalar Dergisi** I, Ankara 1969.

ESİN, Emel; "Tabaris Report on the Warfare with the Turgis and Testimony of Eight Century Central Asian Art", **Central Asiatic Journal**, Vol. XVII, No 2-4, Otto Harrossowitz, Wiesbaden 1973.

ESİN, Emel; "The Horse in Turkic Art", **Central Asiatic Journal**, Vol. 10, No. 3/4, Proceedıngs of the VIITH Meeting of the Permanent International Altaistic Conference (29 Augustus-3 September), 1965.

ESİN, Emel; "Turkic and Ilkhanid Universal Monarch Representations and the Cakravartin", **Proceedings of the Twenty-Sixth International Congress of Orientalists**, New Delhi 4-10th January 1964, Vol. II, Rabindra Bhavan, New Delhi 1964.

ESİN, Emel; "Türk Ay Yıldızının Menşeii Hakkında", **Fikir Sanat Dergisi**, Ekim 1981, Sayı 96.

ESİN, Emel; "Türk Buddhist Resim Sanatının Tarihçesi", **I. Milletlerarası Türkoloji Kongresi Tebliğler, (İstanbul 15-20 Ekim 1973)**, Cilt III, İstanbul 1979.

ESİN, Emel; "Türk Minaresinin Orta Asyadaki Öncüleri Hakkında" **Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi Prof. Albert Louis Gabriel Özel Sayısı**, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını, Erzurum 1978.

ESİN, Emel; "Uygur Sanatı", **Türk Ansiklopedisi**, Cilt 33, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1983.

ESİN, Emel; **İslamiyetten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslâma Giriş**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1978.

ESİN, Emel**; Orta Asya'dan Osmanlıya Türk Sanatında İkonografik Motifler**, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2004.

ESİN, Emel; **Türk Kozmolojisine Giriş,** Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2001.

ESİN, Emel; **Türklerde Maddi Kültürün Oluşumu**, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2003.

ESİN, Emel; "Kuşcı", **Orta Asya'dan Osmanlıya Türk Sanatında İkonografik Motifler**, Kabalcı, İstanbul 2004.

ESİN, Emel; "Türk Sanatında At", **Orta Asya'dan Osmanlıya Türk Sanatında İkonografik Motifler**, Kabalcı, İstanbul 2004.

ESİN, Emel; Emel Esin, "KÜN-AY' Ay-Yıldız Motifinin Proto Türk Devrinden Hakanlara Kadar İkonografisi", **VII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1972.

FANG YÜ, Chün; **Kuan-yin: The Chinese Transformation of Avalokitesvara**, Columbia University Press, U.S.A 2001.

FAXİAN; **Travels of Fah-Hian and Sung-Yun, Buddhist Pilgrims, from China to India (400 A.D. and 518 A.D.)**, (Çev. Samuel Beal), Trübner, London, 1869.

FEFFER, John Shock Waves; **Eastern Europe After the Revolutions**, Black Rose Book Printing, Canada 1992.

FİLİPPO, David San; **Religious Interpretations of Death Afterlife and Near-Death Experiences**, Kimball Publishing, Orlando, Florid, U.S.A, 2006.

FİORDALİS, David V.; "Miracles in Indian Buddhist Narratives and Doctrine", **Journal of the International Association of Buddhist Studies**, Vol. 33, Number 1-2, 2011.

FİSHER, Robert E.; "Noble Guardians: The Emergence of Lokapalas in Buddhist Art", **Oriental Art**, Vol. 41, 1995.

FOARD, James Harlan; **The Pure Land Tradition: History and Development**, Ed. Michael Solomon, Richard Karl Payne, Jain Publishing Company, California 2006.

FOUCHER, Alfred; **Etude Sur l'iconographie Bouddhique de l'Inde, D'apres Des Documents Nouveaux**, Ernest Leroux Published, Paris 1900.

FRANZMANN, Majella; **Jesus in the Manichaean Writings**, T and T Clark A Continuum Imprint, London 2003.

GABAİN, Annemarie Von; **Das Leben im Uigurischen Königreich von Qoco (850-1250),** Otto Harrassowitz, Wiesbaden 1973.

GABAİN, Annemarie Von; "Kşitigarbha Kult in Zentralasie"n, **Buchillustrationen aus den Turfan-Funden, In Verhandlungen der Indologischen Arbeitstagung im Museum für Indische Kunst Berlin**, Wiesbaden 1971.

GABAİN, Annemarie Von; **Die Formensprache der Uigurischen Malerei Veröffentlichungen der Societas Uralo Altaica**, In Kommission bei Otto Harrassowitz Verlag, Wiesbaden 1987.

GABAİN, Annemarie Von; **Eski Türkçenin Grameri**, (Çev. Mehmet Akalın), Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu Yayınları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1998.

GARG, Ganga Ram; **Encyclopaedia of the Hindu World**, Concept Publishing Company, New Delhi 1992.

GETTY, Âlice; **Gods of Northern Buddhism**, Dover Publications, New York 1988.

GETTY, Âlice; **The Gods of Northern Buddhism**, Clarendon Press, Oxford 1914.

GHORİ, Ahmer - CHUNG, Kevin; "Interpretation of Hand Signs in Buddhist Art", **The Journal of Hand Surgery**, Vol. 32, July-Aug 2007.

GİBSON, Lynne; **Hinduism**, Heinemann Educational Publishers, Oxford 2002.

GİES, Jacques - COHEN, Monique; **Serinde: Terre de Bouddha**, Dix Siecles d'art Sur La Route De La Soi, Exposition Paris (24 Octobre-19 Fevrier 1996), Reunion des Musees Nationaux, 1995.

GOEPPER, Roger; **Alchi: Ladakh's Hidden Buddhist Sanctuary the Sumtsek**, Serindia, London 1996.

GOLDEN, Peter B; **Türk Halkları Tarihine Giriş Ortaçağ ve Erken Yeniçağda Avrasya ve Orta Doğu'da Etnik Yapı ve Devlet Oluşumu**, (Çev. Osman Karatay), Ötüken Yayınları, İstanbul 2013 (4. baskı).

GOLDSTEİN, Jack; **101 Amazing Mythical Beasts**, Andrews UK Limited Publishing, United Kingdom 2014.

GOMBRİCH, Richard F.; **Buddhist Precept and Practice Tradational Buddhism in the Rural Highlands of Ceylon**, Routledge Taylor and Francis Publishing, New York 2009.

GOMEZ, Luis O.; Land **Of Bliss The Paradise of The Buddha of Measureless Light**, University of Hawaii Press, U.S.A 1996.

GOMMANS, Jos; **Mughal Warfare Indian Frontiers and Highroads to Empire 1500-1700**, Routledge Taylor and Francis Group, London-Newyork 2002.

GOVİNDA, Anagarika Brahmachari; **Psycho-Cosmic Symbolism of the Buddhist Stupa**, Dharma Publishing, U.S.A 1976.

GÖMEÇ, Sadettin; "TÜRK Kültüründe At", **Geçmişten Günümüze Bozkır**, Uluslararası Sempozyum, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya, 2016.

GÖMEÇ, Sadettin; "Kök Türkler ve Uygurlar Çağında Türk Ordu Teşkilatına Umumi bir Bakış", **Hunlar'dan Günümüze Türk Askeri Kültürü**, Kronik Yayınevi, İstanbul 2019.

GÖMEÇ, Sadettin; **Uygur Türkleri Tarihi ve Kültürü**, Atatürk Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 1997.

GRANOFF, Phyllis; "Tobatsu Bishamon: Three Japanese Statues in the United States and an Outline of the Rise of This Cult in East Asia, East and West", **Istituto Italiano per l'Africa e l'Oriente**, Vol. 20, No. 1/2, Rome 1970.

GREENWALD, Jeff; **Shopping for Buddhas: An Adventure in Nepal**, An Imprint of Solas House, U.S.A 2014.

GRÜNWEDEL, Albert - BURGESS, James; **Buddhist Art in India**, Asian Educational Services, New Delhi, Madras 1999.

GRÜNWEDEL, Albert; **Altbuddhistische Kultstatten in Chinesisch Turkistan**, Druck und Verlag von Georg Reimer, Berlin 1912.

GULACSİ, Zsuzsanna; "A Manichaean Portrait of the Buddha Jesus: Identifying a Twelfth- or Thirteenth-Century Chinese Painting From the Collection of Seiun-Ji Zen Temple", **Artibus Asiae**, Vol. 59, 2009.

GULACSİ, Zsuzsanna; The Manichaean Roots of a Pure Land Banner from Kocho (III 4524) in the Asian Art Museum Berlin", **Language, Society, and Religion in the World of the Turks**, **Festschrift for Larry Clark at Seventy-Five**, Brepols Published, Turnhout, Belgium, 2018.

GURU, Shri Bhagavatananda; **A Brief History Of The Immortals Of Non-Hindu Civilizations**, Notion Press, Chennai 2015.

GURUGE, Ananda W.P; **The Buddha's Encounters with Mara the Tempter Their Representation in Literature and Art,** Buddhist Publication Society The Wheel Publication, Kandy, Sri Lanka, 1997.

GUTSCHOW, Niels - GELLNER, David N; **The Nepalese Caitya: 1500 Years of Buddhist Votive Architecture in the Katmandu Valley**, Dachan Printing, Kore 1997.

GÜLEÇ, Hamdi; "Eski Türk Destanlarından Alper Tunga Destanındaki Ünlü Turan Hakanı "Alper Tunga" (=Efrâsiyâb-Afrasyâb)", **Türk Halklarının Edebi Geçmişi: Türk Destanları Uluslararası Sempozyumu Tebliğleri**, (06–07 Mayıs 2004, Bakü), Bakü Azerbaycan Sempozyum Kitabı, İslam Ansiklopedisi Cilt IV, M.E.B. Yayınları, İstanbul 1964.

GÜNAY, Nasuh; "Tarihi Süreç Açısından Budizm ve Öğretisi", **Arayışlar, İnsan Bilimleri Araştırmaları**, Yıl 1, Sayı 1, 1999.

GÜNAY, Ünver - GÜNGÖR, Harun; **Başlangıcından Günümüze Türklerin Dinî Tarihi**, Ocak Yayınları, Ankara 1997.

GÜNDÜZ, Şinasi; "Maniheizm", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt XXVII, Ankara 2003.

GÜNGÖREN, İlhan; **Buda ve Öğretisi**, Yol Yayınları, İstanbul 1988.

HACKİN, J.; "Orta Asya'da Budist Mitoloji", (Çev. Yaşar Çoruhlu), **Sanat Tarihi Araştırmaları** Dergisi, Sayı 11, Aralık 1992.

HAİCHENG, Ling; **Buddhism In China**, China Intercontinental Press Publishing, China 2004.

HALL, James; **Illustrated Dictionary of Symbols in Eastern and Western Art**, Westview Press, U.S.A 1996.

HALLADE, Madeleine; **The Gandhara Style and the Evolution of Buddhist Art**, Thames and Hudson, London 1968.

HALOUN, G.- HENNİNG W. B; "The Compendium of the Doctrines and Styles of the Teaching of Mani, the Buddha of Light," **Asia Major**, Vol. III, 1952.

HAMİLTON, James Russell; **Budacı İyi ve Kötü Kalpli Prens Masalının Uygurcası, Kalyanamkara ve Papamkara,** (Çev. Ece Korkut - İsmet Birkan), Simurg Yayınları, Ankara 1998.

HANDA, Oma Canda; Buddhist **Art & Antiquities of Himachal Pradesh: Up to 8th Century A.D**., Indus Publishing Company, New Delhi 1994.

HANN, ldiko Beller- FİNLEY, Joanne Smith - CESARO, M. Cristina; **Situating the Uyghurs Between China and Central Asia**, Ashgate Publishing, England 2007.

HANSEN, Valerie; **The Silk Road: A New History**, Oxford University Press, U.S.A 2012.

HARRİS, Ian: **A Vast Unsupervised Recycling Plant Animals and The Buddhist Cosmos**, Columbia University Press, New York 2006.

HARTEL Herbert -YALDİZ, Marianne**; Along The Ancient Silk Routes Central Asian Art from the West Berlin State Museums**, Metropolitan Museum of Art Publishing, New York 1982.

HARVA, Uno; **Altay Panteonu**, Doğu Kütüphanesi Yayınevi, İstanbul 2014.

HARVEY, Peter; "The Symbolism of the Early Stupa", **The Journal Of The International Association Of Buddhist Studies**, Vol. 7, Number 2, U.S.A 1984.

HARVEY, Peter; **An Introduction to Buddhism Teaching History and Practises**, Cambridge University Press, Cambridge 2013.

HAZRA, Kanai Lal; **History Of Theravada Buddhism in South East Asia**, Munshiram Manoharlal Publishing, New Delhi 1982.

HEİSSİG, Walther; **A Lost Civilization: The Mongols Rediscovered**, Thames and Hudson, London 1966.

HERODOTOS; **Herodot Tarihi**, (Çev. Müntekim ÖKMEN), Türkiye İş Bankası Yayını, İstanbul 2002.

HESSE, Hermann; **Siddhartha**, (Çev. Üner Eyüboğlu), Yankı Yayınları, İstanbul 1973.

HEUSER, Manfred - KLİMKEİT, Hans Joachim; **Studies in Manichaean Literature and Art**, Brill Publishing, Leiden-Boston-Köln 1998.

HİNNELLS, John R; **Persian Mythology, Library of The World's Myth and Legends**, Newnes Books, Yugoslavia 1985.

HİRSCHİ, Gertrud; **Mudras: Yoga in Your Hands**, Weiser Books Publishing, Boston 2000.

HİYAMA, Satomi; "Untangling the Textiles in the Murals", **Journal of World Buddhist Cultures**, Vol. I, 2018.

HOLLAND, Edith; **The Story of Buddha**, Asian Educational Services Publishing, New Delhi 2003.

HOWARD, Angela Falco; "Planet Worship", **Asiatische Studien**, Vol. 37, Published by Swiss Asia Society, Switzerland 1983.

HOWARD, Angela Falco; **The Imagery of the Cosmological Buddha**, Brill Publishing, Leiden 1986.

HSİ, Mia - LİNG, Amanda; **The Eighteen Arhats**, Fo Guang Shan International Publishing Center, California 2013.

HSİNG, Tien - CROWELL, William G.; "Heracles in the East: The diffusion and Transformation of His İmage in the Arts of Central Asia, India, Medieval China", **Asia Major**, Vol. 18, 2005.

HSÜ, Chiu Liü; **Çin Kaynaklarında Türkler Eski Tan'g Tarihi**, (Çev. İsenbike Togan, Gülnar Kara, Cahide Baysal), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2006.

HUASHAN, Chao; "New Evidence Of Manichaeism In Asia: A Description Of Some Recently Discovered Manichaean Temples In Turfan", **Monumenta Serica**, Vol. 44, Published by Taylor & Francis, 1996.

HUMPHREYS, Christmas; **A Popular Dictionary of Buddhism**, Curzon Press, London 1997.

HUMPHREYS, Christmas; **Buddhism**, Pelican Books, England 1951.

IONS Veronica; **Indian Mythology**, Newnes Books, (Baskı Yugoslavya) 1986.

ISSİTT, Micah - MAİN, Carlyn; **Hidden Religion: The Greatest Mysteries and Symbols of the World's Religious Mysteries**, Abc-Clio Published, U.S.A. 2014.

IŞIM, Mehmet Ali; **Upanişadlar Tanrının Soluğu**, Dergâh Yayınları, İstanbul 1976.

İNAN, Abdülkadir; **Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar**, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1972.

İNAN, Abdulkadir; "İt Başlı Ulus Efsanesi, İskitlerin Savaş Belgesi ve XI. Yüzyıl Türklerinde Beçkem, Barak Efsanesi", **Belleten**, Sayı 49, Ankara 1949.

İNAN, Abdülkadir; "Türk Folklorunda Simurg ve Garuda", **Makaleler ve İncelemeler I**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1998.

İNAN, Abdülkadir; "Orta Asya'da Muğkale Hafriyatında Bulunan Vesikalar", **Makaleler ve İncelemeler II**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991.

İNAN, Abdülkadir; **Eski Türk Dini Tarihi**, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1976.

İSİ, Hasan; "Eski Uygurca Uşnişa Vijaya Dharani Sutra Adlı Eser Üzerine", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi** / The Journal of International Social Research, Cilt 12 Sayı 65, Ağustos 2019.

İZGİ, Özkan; **Çin Elçisi Wang Yen-Te'nin Uygur Seyahatnamesi**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1989.

İZGİ, Özkan; **Kutluk Bilge Kül Kağan- Bögü Kağan ve Uygurlar**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1986.

İZGİ, Özkan; **Uygurların Siyasî ve Kültürel Tarihi (Hukuk Vesikalarına Göre)**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1987.

JACOBSON, Esther; **The Deer Goddess of Ancient Siberia**, Brill Publishing Leiden 1993.

JASH, Pranabananda; "Some Aspects of Karttıkeya Worship With special Reference to Bengal", **Proceedings of the Indian History Congress**, Vol. 42, Published by Indian History Congress, India1981.

JHA, Ganganatha; **The Yoga Darsana, The Sutras of Patanjali with the Bhaşya of Vyasa**, Translated into English with Notes from Vacaspati Misra's Tattvavaisaradi, Vijnana Bhiksu's Yogavartika and Bhoja's Rajamartaṇda, Tattva-Vivechaka Press, Mumbai 1907.

JOHNSTON William M.; **Encyclopedia of Monasticism**, Vol.I, Routledge Taylor and Francis Group, New York 2015.

JONES, Constance -RYAN, James; **Encyclopedia of Hinduism**, Facts on File Publishing, New York 2007.

JORGENSEN, John; **Inventing Hui-Neng, The Sixth Patriarch Hahiography and Biography in Early Chan**, Brill Publishing, Boston 2005.

JUERGENSMEYER, Mark-Wade Clark Roof; **Encyclopedia of Global Religion I**, Sage Publications, U.S.A, 2012.

JUNG, Carl Gustav.; **Le Livre Rouge de C. G. Jung Recits d'un Voyage Interieur**, Musee des Art Asiatiques Guimeet, 2011.

JUREYEV, Mamatqul; "Tohtamurod; Oğuz-Nâme'de Mitolojik Motifler", **Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı 58, Erzurum 2017.

KAFESOĞLU, İbrahim; **Türk Millî Kültürü**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1986.

KANSOY, Umut; "Savaş Hayvanı Olarak Fillerin Yetenekleri ve Kusurları", **Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi**, 6(3), 2019.

KARADAVUT, Zekeriya; "Kırgız Masallarında Mitolojik Unsurlar", **Millî Folklor**, Sayı 85, 2010.

KARAKURT, Deniz; **Türkçe Sözcük İncelemeleri**, Türk Dillerinden Seçilmiş Kelimelerle, E-Kitap, İstanbul 2019.

KARAMAĞRALI, Beyhan; **Muhammed Siyah KALEM'e Atfedilen Minyatürler**, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1984.

KARATAŞ, Hüsamettin; "Sakyamuni Buda'nın Tarihsel Kişiliği ve Öğretisinin Yeni Bir Din Haline Geliş Süreci", **Dini Araştırmalar**, Cilt 16, Sayı 42, 2013.

KARAVİT, Caner; **Dun Huang'ın Renkleri İpek Yoluna Açılan Büyülü Kapı**, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2012.

KASULİS, Thomas P.; "Nirvana", **The Encyclopedia of Religion**, Vol. X., Edited by Mircea Eliade, Macmillan Published, New York - London 1986.

KAYA, Korhan; **Buddhistlerin Kutsal Kitapları**, İmge Kitabevi, Ankara 1999.

KAYA, Korhan; **Buddhizm Sözlüğü**, Doğu-Batı Yayınları, Ankara 2017.

KAYA, Korhan; **Hinduizm**, Dost Yayınları, Ankara 2001.

KAYA, Korhan; **Hint Mitolojisi Sözlüğü**, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2003.

KAYALI, Yalçın; "Hindistan Kuşan İmparatorluğunun Yükselme Dönemi ve Kral Kanişka**", Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi**, Cilt 55, Ankara 2015.

KEOWN, Damien; **A Dictionary of Buddhism**, Oxford University Press, New York 2003.

KEROUAC, Jack; **Some of Dharma**, Penguin Books, Londra 1999.

KESENEFONTOV, A. V.; **Yakut Şamanlığı**, (Çev. Atilla BAĞCI), Kömen Yayınları, Konya 2011.

KHOSLA, Sarla**; Lalitavistara and the Evolution of Buddha Legend**, Galaxy Publications, New Delhi 1991.

KİESCHNİCK. John; **The Impact of Buddhism on Chinese Material Culture**, Princeton University Press, Oxfordshire 2003.

KİM, Inchang; **The Future Buddha Maitreya**, D. K. Printworld Ltd, Delhi India, 1997.

KİRFER, Willibald; **Die Kosmographie der Inder Nach den Quellen Dargestellt**, Kurt Schroeder, Leipzig 1920.

KLİMKEİT, Hans Joachim; "Manichaean Kingship: Gnosis at Home in the World", Numen**,** Vol. 29, Brill, 1982.

KLİMKEİT, Hans Joachim; **Gnosis on the Silk Road: Gnostic Texts from Central Asia**, Harper Collins, San Francisco 1993.

KLİMKEİT, Hans Joachim; **Manichaean Art and Calligraphy**, Brill, Leiden 1982.

KNAPP, Stephen; The **Power of the Dharma: An Introduction to Hinduism and Vedic Culture**, İ Universe Publishing, U.S.A 2006.

KOÇAK, Kürşat; "Bozkır Kültüründe Alp Karakterinin Ortaya Çıkışında Türk Geleneklerinin Etkisi", **NEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt I,** Sayı II, 2012.

KONCZAK, Ines; "Origin Development and Meaning of the Pranidhi Paintings on the Northern Silk Road", **Buddhism and Art in Turfan: From the Perspective of Uyghur Buddhism**, Buddhist Culture Along the Silk Road: Gandhara, Kucha, and Turfan Section II, Barc İnternational Symposium Series I, Buddhism and Art in Turfan, (1-4th November 2012), Ryukoku University, Japan 2012.

KORKMAZ, Mehmet; **Zerdüşt Dini-İran Mitolojisi**, Alter Yayınları, Ankara 2010.

KRAMRİSCH, Stella; The **Vishnudharmottara a Treatise on Indian Painting and Image-Making**, Calcutta University Press, Calcutta 1928.

KUAN SH, Kenneth - CHEN, Eng; **Buddhism: The Light of Asia, Barron's Educational Series**, New York 1968.

KUBAREV, Vladimir; "Altay'daki "Ayel" Taş Musinderi,"Kamennie Babı"Altay'a" Eurazyadaki Türk Mürası", **VI-VIII-Tyurskoe Nasledie Evrazii VI-VIII B.B**., Astana, 2012.

KURTZ, R. Lester - TURPİN, Jennifer; **Encyclopedia of Violence, Peace, and Conflict**, Vol. I, Academic Press, London 1999.

KUTSİDO, Koichi; **Buddhism and Art in Turfan**, Ryukoku University Publishing, Japan 2012.

KUWAYAMA Shoshin; "Across the Hindukush of the First Millennium: a Collection of the Papers", **Institute for Research in Humanities Kyoto University**, Kyoto, Japan 2002.

KÜÇÜK, Mehmet Alparslan; "İkonografiden İnanca İsa Mesih'in Dirilişi Paskalya Süreci", **Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Özel Sayı, Aralık 2016.

LAMMERTS, D. Christian; **Buddhist Dynamics in Premodern and Early Modern Southeast Asia**, Institute of Southeast Asian Studies Publishing, Singapur 2015.

LAMOTTE, Etienne; "Vajrapani in India", **Buddhist Studies Review**, Vol. 20, No 1, Equinox Publishing, UK 2003.

LAW, Bimala Churn; **The Buddhist Conception of Spirits**, Asian Educational Services, New Delhi Chennai 2005.

LE COQ, Albert Von; "A Short Account of the Origin, Journey, and Results of the First Royal Prussian (Second German) Expedition to Turfan in Chinese Turkistan", **The Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland**, April 1909, Cambridge University Press.

LE COQ, Albert Von; **Bemerkungen über Türkische Falknerei**, Baeßler-Archiv, Teubner, Leipzig, 1913.

LE COQ, Albert Von; **Buried Treasures of Chinese Turkestan - An Account of The Activities and Adventures of The Second and Third German Turfan Expeditions**, (Çev. Anna Barwell), London George Allen ve Unwin Ltd Museum Street 1928.

LE COQ, Albert Von; **Chotscho: Facsimile-Wiedergaben der Wichtigeren Funde der Ersten Koniglich Preussischen Expedition Nach Turfan in ost-Turkestan**, Dietrich Reimer Publishing, Berlin 1913.

LE COQ, Albert Von; **Die Buddhistische Spatantike in Mittelasien Vol. II - Die Manichaeischen Miniaturen**, Dietrich Reimer Publishing, Berlin 1923.

LE COQ, Albert Von; **Die Buddhistische Spatantike in Mittelasien Vol. III - Die Wandmalereien**, Berlin 1924 (tıpkıbasım Graz 1974).

LE COQ, Albert Von; **Die Buddhistische Spatantike in Mittelasien Vol. IV-Atlas Zu Den Wand Malereien**, Dietrich Reimer Publishing, Berlin 1924.

LE COQ, Albert Von; **Türkische Manichaica aus Chotscho III, Nebst Einem Christlichen Bruchstück aus Bulayiq**, Akademia der Wissenschaften, Berlin 1919.

LEACH, Maria; **Standart Dictionary of Folklore, Mythology and Legend**, Funk & Wagnalls Publications, New York 1972.

LEİDY Denise Patry; "Bezeklik Temple 20 and Early Esoteric Buddhism, **Silk Road Art and Archaeology**, Vol VII, 2001.

LEİDY, Denise Patry - STRAHAN, Donna; **Wisdom Embodied**, Yale University Press, London, 2010.

LERNER, Martin; **The Flame and the Lotus: Indian and Southeast Asian Art from the Kronos Collections**, Metropolitan Museum of Art Publishing, New York 1984.

LEURİNİ, Claudia; "The Manichaean Church Between Earth and Paradise", **New Light on Manichaeism, Papers from the Sixth International Congress on Manichaeism**, Ed. Jason Beduhn, Brill, Leiden Boston 1996.

LEVİTON, Richard; **The Geomantic Year: A Calendar of Eart Focused Festivals That Align the Planet with the Galaxy**, iUniverse Published, Lincoln 2006.

LEWMAN, Bryan G; "The Buddhalaksana and the Gandavyuha Sutra", **Canadian Journal of Buddhist Studies**, Vol. I, Nalanda College of Buddhist Studies, Toronto 2005.

LİEU, Samuel N.C.; **Manichaeism in Central Asia and China**, Brill, Leiden Boston Köln, 1998.

LİTTLE, Stephen; "The Arhats in China and Tibet", **Artibus Asiae**, Vol. 52, Artibus Asiae Publishers, 1992.

LOCHTEFELD, James G.; **The Illustrated Encyclopedia of Hinduism**, Vol. II, The Rosen Publishing Group, New York 2002.

LOPEZ, Donald S; **The Heart Sutra Explained**, Indian and Tibetan Commentaries State University of New York Press, New York 1988.

LUCİC, Karen; **Embodying Compassion in Buddhist Art: Image, Pilgrimage, Practice**, The Frances Lehman Loeb Art Center Published, New York 2015.

LÜDERS, Heinrich; "Die Pranidhi-Bilder im neunten Tempel von Bäzäklik", **in Sitzungsberichte der Königlich-Preussischen Akademie der Wissenschaften**, II, Berlin 1913.

LWİN, Soe; "A Study of Mudras of Buddha Images from Philosophical Point of View", **Dagon University Research Journal,** Vol. IV, 2012.

MACDONELL, Arthur Anthony; **A Practical Sanskrit Dictionary**, Humphrey Milford, London 1924.

MACKERRAS, Colin; **The Uighur Empire - According to the T'ang Dynastic Histories**, Australian National University Press, Canberra 1972.

MACKERRAS, Colin; **The Uighurs**, Cambridge History of Early Inner Asia, Cambridge University Press, Cambridge 1990.

MAHİR, Banu; "Osmanlı Saz Üslubu Resimlerinde Ejder İkonografisi", **Güner İnal'a Armağan**, Hacettepe Üniversitesi Armağan Dizisi, 4, Ankara 1993.

MAHLER, Jane Gaston; **The Westerners among the Figurines of the T'ang Dynasty of China**, Serie Orientale Roma, Istituto Italiano per il Medio ed Estremo Oriente, Rome 1959.

MAHMUD Kaşgarlı; **Divânü Lugati't-Türk**, (Çev. Seçkin Erdi - Serap Tuğba Yurteser), Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2005.

MAHMUD, Kaşgari; **Divan-i Lugati't Türk**, Mahmud Kaşgari, Divan-i Lugati't-Türk, Cilt 1, B. Atalay Baskısı, Türk Dil Kurumu, Ankara 1943.

MAHMÛD, Kâşgarlı; **Divânü Lugâti't-Türk**, (Çev. Seçkin Erdi -Serap Tuğba Yurteser), Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2005.

MALANDRA, Geri H.; "The Mandala at Ellora / Ellora in the Mandala", **Journal of the International Association of Buddhist Studies**, Vol.19, Number 2, Winter 1996.

MARITINOV, A.İ. - ELIN, V.N. - ERKINOVA, R.M.: **Biçiktu – bom - Svyatiitse Gornogo Altaya-Monografiya**, Rio Gorno Altayskogo Gosuniversiteta, Gorno Altaysk, 2006.

MASCARO, Juan; **Dhammapada Gerçeğe Giden Yol**, (Çev. Mehmet Ali Işım), Barış Dağıtım Yayınları, İstanbul 1982.

MASCARO, Juan; **The Bhagavad Gita**, Penguin Classics, İngiltere 1965 (Tıpkıbasım).

MCARTHUR, Meher; **Reading Buddhist Art: An Illustrated Guide to Buddhist Signs and Symbols**, Thames& Hudson Ltd, London, 2002.

MCGOVERN, William Montgomery; **A Manual of Buddhist Philosophy: Cosmology**, Routledge Trench Trübner and Co Ltd Printing, London 1923.

MEİNERT, Carmen; Transfer **of Buddhism Across Central Asian Networks 7th to 13th Centuries**, Brill, Boston, 2016.

MELTON, J. Gordon; **Religious Celebrations An Encyclopedia of Holidays, Festivals, Solemn Observances, and Spiritual Commemorations**, Abc-Clio Publishing, California 2011.

MESHRAM, Manish; "The Signification Of Bodhisattva Manjushri In Mahayana Buddhism", **International Research Journal of Indian Languages**, Vol 5, Issue 7, India 2017.

MİETTİNEN, Jukka O; **Dance Images in Temples of Mainland Southeast Asia**, Theatre Academy Publishing, Helsinki 2008.

MİKSİC, John; **Borobudur: Golden Tales of the Buddhas**, Published Periplus Editions (HK), Hong Kong 1996.

MİNARDİ, Michele; "A Four-Armed Goddess from Ancient Chorasmia: History, Iconography and Style of an Ancient Chorasmian Icon", **Abstracta Iranica**, Vol. 51, Issue 1, 2017.

MİNGANA, Alphonse; "The Early Spread of Christianity in Central Asia and the Far East: A New Document", **Reprinted from the Bulletin of the John Rylands Library**, Vol. 9, No. 2 Manchester University Press, England 1925.

MİSRA, Ram Nath; **Yaksha Cult And Iconography**, Munshiram Manoharlal Publishers, New Delhi 1981.

MONİER, Williams; **A Sanskrit-English Dictionary**, Oxford University Press, Oxford 1899.

MONİER, Williams; **Buddhism In Its Connexion With Brahmanism and Hinduism, and In Its Contrast with Christianity**, John Murray Published, London 1890.

MONİER, Williams; Buddhism**, In its Connexion With Brahmanism and Hinduism, and In Its Contrast With Christianity**, Macmillan and Co, New York 1889.

MOORE, Albert; **Iconography of Religions: An Introduction**, Fortress Press, Philedelphia 1977.

MORİYASU, Takao; "The West Uighur Kingdom and Tun-huang around the 10th-11th Centuries", **Sonderdruck aus Berlin-Brandenburgische Akademie der Wissenschaften: Berichte und Abhandlungen**, Vol. 8, Berlin 2000.

MURRAY, Julia K.; "Representations of Hariti the Mother of Demons and the Theme of Raising the Alms Bowl in Chinese Painting", **Artibus Asiae**, Vol. 43, No. 4 (1981 - 1982), Artibus Asiae Publishers, Ascona Switzerland 1982.

MURRAY, Julia K; **Mirror of Morality: Chinese Narrative Illustration and Confucian Ideology**, University of Hawaii Press, Honololu 2007.

MUZİO, Ciro Lo; "Erken Dönem Türklerinde Defin İşlemleri", (Çev. Bülent Keneş), **Türkler Ansiklopedisi**, Cilt III, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.

NAKAMURA, Hajime; **Buddhism in Comparative Light**, New Delhi Publications, İndia 1975.

NAKAMURA, Hajime; **Gotama Buddha**, (Çev. Zeynep Seyhan), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2012.

NAKAMURA, Susumi; "Pushupa-Puja Budizm'de Çiçek Adakları", (Çev. Yaşar Çoruhlu), **Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Cilt II, Sayı VI, Aralık 1989.

NAKAMURA, Susumi W.; "Pradakshina, A Buddhist Form of Obeisance", **Semitic and Oriental Studies**, Vol. XI, University of California, California 1951.

NAKAMURA, Susumi; "Pushapa - puja, Flower Offering in Buddhism", **Oriens**, Vol. 11, Published by Brill, 1958.

NAMGYAL, Tseten; "Significance of Eight Traditional Tibetan Buddhist Auspicious Symbol in Day to Day Rite and Rituals", **The Tibet Journal**, Vol. 41, 2016.

NANAMOLİ, Bhikkhu; **A Translation of the Majhima Nikaya**, Wisdom Publications, USA 1995.

NASKALİ, Emine Gürsoy; **Altay Destanı Maaday Kara**, Kâzım Taşkent Klasik Yapıtlar Dizisi, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1999.

NAWEED, Hamid; **Art Through The Ages in Afghanistan**, Author House Publishing, U.K. 2013.

NEEL, Alexandra David -YONGDEN Lama; **The Superhuman Life of Gesar of Ling**, Shambala, Boston and London 1987.

NEMETH, Gyula; **Atilla ve Hunlar**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1982.

NEWLAND, Guy; **From Here to Enlightment**, Snow Lion Publication, Boston, London 2012.

NİCOLLE, David - BRİDE, Angus Mc; **Attila and The Nomad Hordes**, Osprey an imprint of Reed Consumer Books Ltd., London 1990.

NİCOLLE, David; **The Military Technology of Classical Islam**, Vol. I, University of Edinburgh,Yayınlanmamış DoktoraTezi, Edinburgh 1982, https://www.era.lib.ed.ac.uk/handle/1842/7432, (Erişim 4 Mart 2019)

NİKHİLANANDA, Swami; **Hinduizm**, (Çev. Sedat Umran), Ruh ve Madde Yayınları, İstanbul 1968.

NİNG, Qiang; **Art Religion and Politics in Medieval China**, University of Hawaii Printing, Hawaii 2004.

NORMAN, John - KELLY, Davidson; **Early Christian Doctrines**, Harper-Colling Publishers, New York 1978.

OKOMURA, Shohaku; **Living by Wov: A Practical Introduction to Eight Essintial Zen Chants and Texts**, Wisdom Publications, USA 2012.

ONAY, İbrahim; "İslamiyetten Önce Türklerde Cenaze ve Defin İşlemlerinde Uygulanan Gelenekler ve Bunların Amaçları", **International Journal of Social Science**, Cilt 6, Sayı 3, 2013.

ORKUN, Hüseyin Namık; **Eski Türk Yazıtları**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1987.

ORZECH, Charles D.; "Mechanisms of Violent Retribution in Chinese Hell Narratives", **Contagion Journal of Violence Mimesis and Culture**, I, Michigan State University Press, U.S.A 1994.

OSTO, Douglas; **Dialogue in Early South Asian Religions, Hindu, Buddhist, and Jain Traditions, Orality, Authority, and Conservatism in the Prajnaparamita Sutras**, Ed. Brian Black and Laurie Patton, Routledge Publishing, London 2016.

ÖGEL Bahaeddin; "Eski Orta Asya Kabileleri Hakkında Araştırmalar, I. Yüe-Çi'ler", **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi**, Cilt 15, Sayı 1-3, Ankara 1957.

ÖGEL, Bahaeddin; **Türk Kültür Tarihine Giriş**, Cilt V, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2000.

ÖGEL, Bahaeddin; **Türk Kültür Tarihine Giriş**, Cilt VI, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2000.

ÖGEL, Bahaeddin; **Türk Kültürünün Gelişme Çağları,** Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1971.

ÖGEL, Bahaeddin; **Türk Mitolojisi (Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar)**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Cilt I, Ankara 1971.

ÖGEL, Bahaeddin; **Türk Mitolojisi (Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar)**, Cilt II, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1995.

ÖGEL, Bahaeddin; **Türk Mitolojisi (Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar)**, Cilt I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2010.

ÖLMEZ Mehmet; Orhon **Uygur Hanlığı Dönemi Moğolistan'daki Eski Türk Yazıtları Metin Çeviri Sözlük**, BilgeSu Yayıncılık, Ankara 2012.

ÖMERİ, EL; Türkler **Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım**, (Çev. A. Batur), İstanbul 2014.

ÖZBAY, Betül; **Manihaist Uygurların Tövbe Duası Huastuanift**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2015.

ÖZDAL, Ahmet; **Türklerin Savaş Sanatı**, Doruk Yayınları, İstanbul 2008.

ÖZKARTAL, Mehmet; "Türk Destanlarında Hayvan Sembolizmine Genel Bir Bakış (Dede Korkut Kitabından Örnekler)", **Millî Folklor**, Yıl 24, Sayı 94, 2012.

ÖZKAYA, Sefa; **Hunlar'dan Günümüze Türk Askeri Kültürü**, Kronik Yayınevi, İstanbul 2019.

ÖZTÜRK, Özhan; **Folklor ve Mitoloji Sözlüğü**, Phoenix Yayınevi, Ankara 2009.

PADMA, Sree; "Hariti: Village Origins, Buddhist Elaborations and Saivite Accommodations", **Asian and African Area Studies**, Vol. 11, 2011.

PAK, Youngsook - WHİTFİELD, Roderick; **Buddhist Sculpture**, Laurence King Publishing, U.K 2002.

PALMER, Martin - RAMSAY, Jay; **Kuan Yin: Myths and Prophecies of the Chinese Goddess of Compassion**, Hampton Roads Publications, San Francisco 1995.

PANCHAMUKHİ, Vidyaratna V.S.; **Gandharvas & Kinnaras in Indian Iconography**, Kannada Research Institude, Dharwar 1951.

PARKER, Edward Harper; **A Thousand Years of The Tartars**, Alfred A. Knopf **Inc**, New York, 1924.

PARRY, Ken; "Images in the Church of the East: the evidence Central Asia and China" in The Church of the East: Life and Thought, ed. J.F Coakley and K. Parry, **Bulletin of the John Ryland University Library of Manchester**, Bjrulm 78 Published, 1998.

PAŞAYEVA, Valide; "Azerbaycan Halı ve Tekstillerinde Ejder Motifi", **Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi**, Sayı 15, 2005.

PENNY, Benjamin; **Religion and Biography in China and Tibet**, Curzon Press, Great Britain 2002.

PERCHERON, Maurice; **Buddha and Buddhism** (Çev. Edmund Stapleton), Men of Wisdom Books, England 1957.

PETRUCCİ, Raphael; "Essai sur les peintures bouddhiques de Touen-Houang, Les Mandalas", **in Marc Aurel Stein Serindia**, Vol. III, Oxford 1921.

PETTİPİECE, Timothy; **Pentadic Redaction in the Manichaean Kephalaia**, Brill Publishing, Boston Leiden 2009.

PİCRON, Claudine Bautze; "The Nimbus in India upto the Gupta Period", **Silk Road Art and Archaeology**, Kamakura: The Institute of Silk Road Studies, Vol. I, 1990.

PONS, Jessie; "The Figure with a Bow in Gandharan Great Departure Scenes", **Entangled Religions Interdisciplinary Journal for the Study of Religious Contact and Transfer**, 1, Käte Hambuger Kolleg, Ruhr University, Bochum 2014.

POTAPOV, L.P; **Altay Şamanizmi**, (Çev. Metin Ergun), Kömen Yayını, Konya 2012.

POTT, Peter H.; **Introduction to the Tibetan Collection of the National Museum**, E. J. Brill, Leiden 1951.

PRASOPCHİNGCHANA, Sarunya; **Symbolic And Imagery Representation of Lord Buddha in the Museums of Eastern India Collection and Communication**, Calcutta Üniversitesi, Müzecilik Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2011.

PROPHET, Elizabeth Clare; **Kuan Yin Opens the Door to the Golden Age: The Path of the Mystics East and West**, Summit University Press, U.S.A 1982.

PROPHET, Mark L. - PROPHET, Elizabeth Clare; **The Masters and Their Retreats**, Summit University Press, Montana 2003.

PUGACHENKOVA, G. A-. DAR, S. R.- SHARMA, R. C; "Kushan Art", **History of Civilization of Central Asia**, Volume II, Unesco Publishing, Paris 1996.

PUGAÇENKOVA, Galina; **Orta Asya'nın Şaheserleri**, (Çev. Tahsin Parlak, Babek Kurbanov), Atatürk Üniversitesi, Ankara 2006.

PURi, Baij Nath; **Buddhism in Central Asia**, Motilal Banarsidas Publishers, Delhi 1993.

QUAGLİOTTİ, Anna Maria; "Manjusri in Gandharan Art A New Interpretation of a Relief in the Victoria and Albert Museum, East and West", Vol. 40, No. 1/4, **Istituto Italiano per l'Africa e l'Oriente (IsIAO)**, December 1990.

RACHEWİLTZ, Igor De-RYBATZKİ, Volker; "Introduction to Altaic Philology: Turkic, Mongolian, Manchu", **Handbook of Oriental Studies Central Asia**, Vol. 20, Brill, Leiden Boston 2010.

RADLOFF, Wilhelm; **Türklük ve Şamanlık**, (Çev. A.Temir, T.Andaç, N. Uğurlu), Örgün Yayınevi, İstanbul 2008.

RADLOFF, Wilhelm; **Uigurische Sprachdenkmaler Materilaen**, Volume III, Verlag der Akademie der USSR, 1928.

RAJU, Poola T. - CHAN, Wing Tsit - KİTAGAWA, Joseph M.; **Asya Dinleri**, (Çev. İsmail R. Faruki), İnkılab Yayınları, İstanbul 2002.

RASONYI, Laszlo; **Tarihte Türklük**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayını, Ankara 1988 (2.baskı).

RHODES, Robert F; "Imagining Hell: Genshin's Vision of the Buddhist Hells as found in the Ōjōyōshū", **The Eastern Buddhist New Series**, Vol. 32, No. 1, Eastern Buddhist Society Published, 2000.

RİCE, Tamara Talbot; **Ancient Arts of Central Asia**, Thames and Hudson Yayınevi, Londra 1965.

RİCHİE, Cristina; "Symbolism in Asian Statues of the Buddha", **Intermountain West Journal of Religious Studies**, Vol. 5, U.S.A 2014.

RİNPOCHE, Patrul; **The Words of My Perfect Teacher**, Harper Collins Publishers, San Francisco and London 1994.

RİNTCHEN, Bambin Y; "En Marge du culte de Guesser Khan en Mongolie", **Journal de la Societe Finno-Ougrienne**, Vol. 60, 1958.

ROBİNSON, Richard - Willard L. JOHNSON; **The Buddhist Religion A Historical Introduction**, Wadsworth Publishing Company, U.S.A, 1997.

ROSENBERG, Donna; **Dünya Mitolojisi**, (Çev. Koray Akten), İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2002.

ROUX, Jean Paul; **Altay Türklerinde Ölüm**, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 1999.

ROUX, Jean Paul; **Orta Asya Tarih ve Uygarlık**, (Çev. Lale Arslan), Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2001.

ROUX, Jean Paul; **Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar**, Kabalcı, İstanbul 2005.

ROUX, Jean Paul; **Eski Türk Mitolojisi,** (Çev. M. Y. Sağlam), Bilgesu Yayınları Ankara 2011.

ROUX, Jean Paul; **Türklerin Tarihi, Pasifikten Akdeniz'e 2000 Yıl**, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2004.

ROUX, Jean Paul; **Türklerin ve Moğolların Eski Dini**, (Çev. Aykut Kazancıgil), İşaretYayınevi, İstanbul 1994.

ROWLAND, Benjamin; **The Art and Architecture of India, Buddhist, Hindu, Jain**, Penguin Books, London 1967.

RUBEN, Walter; **Eski Metinlere Göre Budizm,** (Hazırlayan Lütfü Bozkurt), Okyanus Yayınları, İstanbul 1995.

RUYSBROEK, Willem Van – ROCKHİLL, Woodville William; **The Journey of William of Rubruck to the Eastern Parts of the World**, Printed for the Hakluyt Society, London 1900.

SAMMAPANNO, Phramana Somjin; "The Robe in Buddhist Scriptures: Its Development Through Social & Cultural Contexts, Selected Papers on Visakha Puja and Vinaya", **Seminar on Significance of Vinaya in the Modern Day Context,** Ching Chueh Buddhist Sangha University, Taiwan and Maha Chulalongkorn Rajavidyalaya University and the World Chinese Buddhist Sangha Congress, (13-15 November 2006), Taiwan 2006.

SAMUEL, Geoffrey; "The Gesar Epic of East Tibet in Tibetan Literature Studies in Genre", **Essays in Honor of Geshe Lhundup Sopa**, Studies in Indo-Tibetan Buddhism, Ed. by Jose Ignacio Cabezon and Roger R. Jackson, Ithaca Snow Lion, 1996.

SANTANGELO, Paolo; **Zibuyu What the Master Would Not Discuss According to Yuan Mei (1716 - 1798) A Collection of Supernatural Stories**, Vol. I, Brill, Leiden Boston 2013.

SARI, Emre; **Dünya Arkeoloji Tarihi ve Keşifler**, Nokta E-Kitap, Antalya 2016.

SARITAŞ, Eyüp; **Çin'de Yapılan Arkeolojik Araştırma ve Kazılara Göre İslamiyetten Önce Türklerde Kültürel Hayat (En Eski Çağlardan IX. Yüzyılın Ortalarına Kadar),** Scala Yayıncılık, İstanbul 2010.

SARITAŞ, Eyüp; **Sarı Uygurlar**, Selenge Yayınları, İstanbul 2012.

SASTRİ, Srikanta; "Evolution of the Gandabherunda",**Qarterly Journal of Mythic Society**, Vol. 26, 1931.

SAUNDERS, Ernest; "Symbolic Gestures in Buddhism", **Artibus Asiae**, Vol. 21, No. 1, 1958.

SCHONBERGER, Sarah Allegra; "Iconography Transformed A Few Notes on the God Vaisravana", **Approaching Religion**, Vol. 6, No. 2, December 2016.

SCHOPEN, Gregory; **Figments and Fragments of Mahayana Buddhism in India: More Collected Papers**, University of Hawaii Press, Honolulu 2005.

SCOTT, David A; "Manichaean Views of Buddhism", **History of Religions**, The University of Chicago Press, Vol. 25, No. 2, Chicago 1985.

SECKEL, Dietrich; **The Art of Buddhism**, Crown Publishers, New York 1964.

SERTKAYA Osman Fikri - ALYILMAZ, Cengiz - BATTULGA, Tsendiyn; **Moğolistan'daki Türk Anıtları Projesi Albümü/Album For The Project on Turkish Monuments in Mongolia**, TİKA Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı Yayını, Ankara 2001.

SEYİDOV, Mireli; "Gök, Ak ve Kara Renklerinin Eski İnançlarla Alakası", (Çev. Orhan Yavuz), Türk **Dünyası Aratırmaları,** İstanbul 1988.

SEZER, Baykan; **Asya Tarihinde Su Boyu Ovaları ve Bozkır Uygarlıkları**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1979.

SHAKYA, Min Bahadur; **The Iconography of Nepalese Buddhism**, Handicraft Association of Nepal, Nepal 1994.

SHARMA, Bellikoth Ramachandra; **Chakra: The Symbol of Dharma**, Indian Institute of World Culture, Bangalore 1980.

SHAW, Miranda; **Buddhist Goddesses of India**, Princeton University Press, Princeton, Oxford, 2006.

SHENG, Li; **Sinciang Uygur Tarihi**, (Türkçe'ye çeviren belirtilmemiş), Kaynak Yayınları, İstanbul 2013.

SHİM, Yeoung Shin; **Four Heavenly Kings: Iconography and Symbolism seen Through Literary Evidence and Imagery**, University of Pennsylvania, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Pennsylvania 2013.

SİGREN Bonnie Herman; **The Bhutanese Iconography of Vaishravana**, Michigan State University, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, U.S.A 1969.

SİKHRAKAR, Nilima; "The Five Dhyani Mudra in the Visual Arts of Vajrayana Buddhism, Mandala of 21. st Century Perspectives", **Proceedings of the International Conference on Tradition and Innovation in Vajrayana Buddhism**, Centre for Bhutan Studies and Gross National Happiness Publishing, Bhutan 2017.

SİNGER, Thomas; **The Vision Thing: Myth, Politics and Psyche in the World**, Routledge Publishing London and New York, New York 2013.

SİNGH, Renuka; **The Path of the Buddha: The Writings of Contemporary Buddhism**, Kindle Edition, Penguin, Delhi, 2008.

SİVAVAMAMURTİ, Calambur; **Bulletin Of The Madras Goverment Museum**, Thompson, 1956.

SKİLTON, Andrew; **A Concise History of Buddhism**, Windhorse Publications, Cambridge 2004.

SKİNNER, Charles; **Myths and Legends of Flowers, Trees, Fruits and Plants,** J.B. Lippincott Co., Philadelphia 1911.

SMİTH, Lilla Russell; "Stars and Planets in Chinese and Central Asian Buddhist Art in the Ninth to Fifteenth Centuries", **Culture and Cosmos**, Vol. 10, Winter Sophia Centre Press with the University of Wales Trinity Saint David, United Kingdom 2006.

SMİTH, Lilla Russell; "The formation of Uygur Buddhist Art: Some Remarks on Work in Progress**", Buddhism and Art in Turfan: From the Perspective of Uyghur Buddhism**, Buddhist Culture Along the Silk Road: Gandhara, Kucha, and Turfan Section II, BARC Research Center for Buddhist Cultures in Asia, International Symposıum Series, (1- 4th November 2012), Ryukoku University, Japan 2012.

SMİTH, Lilla Russell; "Wives and Patrons: Uygur Politicial and Artistic Influance in Tenth Century Dunhuang", **Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungary**, Vol. 56, 2003.

SMİTH, Lilla Russell; **Uygur Patronage in Dunhuang**, Regional Art Centres on the Northern Silk Road in the Tenth and Eleventh Centuries, Brill Publishing, Leiden, Boston 2003.

SMİTH, Vincent A.; **The Early History of India From 600 BC to The Muhommadan Conquest**, Oxford Clarendon Press, London 1924.

SNODGRASS, Adrian; **The Symbolism of The Stupa**, Motilal Banarsidass Publishe, New Delhi India 1992.

SOOTHİLL, William Edward - HODOUS, Lewis; **A Dictionary of Chinese Buddhist Terms,** Routledge Curzon Publihing, London 2004.

SOOTHİLL, William Edward - HODOUS, Lewis; **A Dictionary of Chinese Buddhist Terms**, Routledge Published, New York 2014.

SOOTHİLL, William Edward - HODOUS, Lewis; **A Dictionary of Chinise Buddhist Terms**, Motilal Banarsidass Publications, İndia 1937.

SORENSEN, Henrik H.; "Typology and Iconography in the Esoteric Buddhist Art of Dunhuang", **Silk Road Art and Archaeology**, Vol. 2, 1991-1992.

SPONBERG, Alan –HARDACRE, Helen; **Maitreya the Future Buddha**, Cambridge University Press, Cambridge 1988.

STEBLEVA, İ.V; "Eski Türkçe Fal Kitabı Irk Bitig'de Sembollerin Kavramsal Temeli", (Çev. Halil İbrahim USTA), **Türkoloji Dergisi**, Cilt XIV, Sayı I, 2001.

STEİN, Marc Aurel; The **Thousand Buddhas Ancient Buddhist Paintings from the Cave Temples of Tun-huang on the Western Frontier of China**, Bernard Quaritsch Ltd., London1921.

STEİN, Marc Aurel; **Ancient Khotan**, Detailed Report of Archaeological Explorations in Chinese Turkestan, Vol. I -II, Oxford Publications, England 1907.

STEİN, Marc Aurel; **Ancient Khotan**, Detailed Report of Archaeological Explorations in Chinese Turkestan, Vol. II, Oxford Publications, England 1907.

STEİN, Marc Aurel; **Innermost Asia, Detailed Report of Explorations in Central Asia, Kan-su and Eastern Iran**, Vol. I-IV, Clarendon Press, Oxford 1928.

STEİN, Marc Aurel; **Serindia**, Detailed Report of Explorations in Central Asia and Westernmost China, Vol. I -V, Oxford Clarendon Press, London 1921.

STEİN, Marc Aurel; **Serindia**, Detailed Report of Explorations in Central Asia and Westernmost China, Vol. II, Oxford Clarendon Press, London 1921.

STEWART, John; **Nestorian Missionary Enterprise**, T&T Clark Published, Edinburgh 1928.

STRANGE, G.Le; **The Lands of the Eastern Caliphate: Mesopotamia, Persia, and Central Asia from the Moslem Conquest to the Time of Timur,** Cambridge University Press, London 1905.

STRANGWAYS, A. H. Fox; **The Music of Hindostan**, Oxford at The Clarendon Press, London 1914.

STRATTON, Carol; **Buddhist Sculpture of Northern Thailand**, Buppha Press, Chicago 2004.

STRONG, John; **Relics of the Buddha**, Princeton University Press, United Kingdom 2004.

STRONG, John; **The Buddha: A Short Biography**, Oxford One World Publications, London 2001.

STRYK, Lucien; **World Of The Buddha: An İntroduction to Buddhist Literature**, Grove Press, New York 1968.

SUTHERLAND, Gail Hinich; **The Disguises of the Demon: The Development of the Yaksa in Hinduism and Buddhism**, State University of New York Press, New York 1991.

SWEARER, Donald K; "Hypostasizing the Buddha: Buddha Image Consecration in Northern Thailand", **History of Religions**, Vol. 34, No. 3, The University of Chicago Press, 1995.

TANG, Li ; "A History of Uighur Religious Conversions", **Asia Research Institute Working Paper Series**, No.44, Singapur 2005.

TANSU, Yunus Emre - GÜVENÇ, Baran; **"**Mitolojik Kuşlar Üzerine Düşünceler", **Doç. Dr. Numan Durak AKSOY Anısına Eserleri ve Armağanı,** Gaziantep Üniversitesi Matbaa ve Basımevi, Gaziantep 2017.

TANYU, Hikmet; **Türklerin Dinî Tarihçesi**, Türk Kültür Yayını, İstanbul 1978.

TARAPOREWALA, Irach J.S; **Zerdüşt Dini - Zerdüşt'ün Gathaları Üç Unutulmuş Din: Mitraizm, Maniheizm, Mazdakizm,** (Çev. Nice Damar), Avesta Mezopotamya Kültürü Yayınları, İstanbul 2002.

TARDİEU, Michel; **Manichaeism**, University of Illionis Press, Urbana and Chicago 2008.

TASHBAEVA, Kadicha; "Petroglyphs of Kyrgyzstan", **Petroglyphs of Central Asia**, Bishkek 2001.

TASHBAEVA, Kadicha; **Petroglyphs of Central Asia**, International Institute for Central Asian Studies, Bishkek 2001.

TAŞAĞIL, Ahmet; **Göktürkler I**, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1995.

TATZ, Mark - KENT, Jody: Rebirth: **The Tibetan Game of Liberation**, Anchor Books, New York 1977.

TEİSER, Stephen F; **The Scripture on the Ten Kings And the Making of Purgatory in Medieval Chinese Buddhism**, A Kuroda Institude Book University of Hawaii Press, Honolulu 1994.

TEKİN, Şinasi; **İştikakçının Köşesi, Türk Dilinde Kelimelerin ve Eklerin Hayatı Üzerine Denemeler**, Simurg Yayınları, İstanbul 2001.

TEKİN, Şinasi; **Uygurca Metinler I, Kuanşi İm Pusar (Ses İşiten İlah) Vap hua ki atlığ nom çeçeki sudur (Saddharmapundarīka-sūtra)**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1993.

TEKİN, Şinasi; **Uygurca Metinler II, Mayırısimit Burkancıların Mehdisi Maitreya ile Buluşma Uygurca İptidai Bir Dram**, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Sevinç Matbaası, Ankara 1976.

TEKİN, Talat; **Irk Bitig The Book of Omens**, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden 1993.

THANH Minh; **Sutra of the Medicine Buddha**, International Buddhist Monastic Institude Publishing, U.S.A 2001.

THOMAS, Frederick William; "Tibetan Documents Concerning Chinese Turkestan, The Dru-gu", **The Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland,** Vol. IV, Cambridge University Press, 1931.

THOMAS, Frederick William; "Tibetan Documents Concerning Chinese Turkestan, The Dru-gu", **The Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland**, Vol. IV, Cambridge University Press, Oct 1931.

THOMAS, Frederick William; **Tibetan Literary Texts and Documents Concerning ChineseTurkestan**, Part III, The Royal Asiatic Society, London 1955.

TOGAN, A. Zeki Velidi; **Umumi Türk Tarihi'ne Giriş, En Eski devirlerden 16. Asra Kadar**, Cilt I, Enderun Kitabevi, İstanbul 1981.

TOKYÜREK, Hacer; "Eski Uygurca Metinlere Göre Budizmin Manihaizme Etkisi", Turkish Studies, International Periodical For the Languages, **Literature and History of Turkish or Turkic**, Cilt 7, Sayı 4b, Ankara, 2012.

TOKYÜREK, Hacer; "Eski Uygurca'da Cundi Buddha'nın Tasviri", **Karadeniz Araştırmaları**, Cilt 16, Sayı 64, 2019.

TOKYÜREK, Hacer; "Eski Uygurcada Hayvan Adları ve Bunların Kullanım Alanları", **Türklük Bilimi Araştırmaları**, Cilt 1, Sayı 33, 2013.

TRYJARSKİ, Edward; **Türkler ve Ölüm**, (Çev. Hafize Er), Pinhan Yayınları, İstanbul 2012.

TSAİ, Liu Mau; **Çin Kaynaklarına Göre Doğu Türkleri**, (Çev. E. Kayaoğlu, D. Banoğlu), Selenge Yayını, İstanbul 2006.

TUCCİ, Giuseppe; **Tibetan Painted Scrolls**, Vol. II, La Liberio Dello Stato Publications, Rome 1949.

TUNÇ, Zekiye; "Eski Türk Yazıtlarında Kağan'ın Vasıfları ve Görevleri", **Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi,** Sayı 19, 2018.

TURAN, Osman; **On İki Hayvanlı Türk Takvimi**, Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara 1941.

TUTAR, Adem - ERDOĞAN, İsmail ; "Divânu Lugâti't-Türk'te Yer Alan Bazı Askeri Kavramlar," **Journal of Islamic Research**, Cilt 28, Sayı 1, 2017.

TÜMER, Günay - KÜÇÜK, Abdurrahman; **Dinler Tarihi**, Ocak Yayınları, Ankara 1993 (2. baskı).

TÜRKAN, Kadriye; "Türk Masallarında Kahramanın ve Şamanın Don Değiştirmesi Arasındaki Benzerlikler", **Türkbilig / Türkoloji Araştırmaları Dergisi**, Sayı 15, 2008.

USER, Hatice Şirin; **Köktürk ve Ötüken Uygur Kağanlığı Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi**, Kömen Yayınları, Konya 2010.

USLU, Bahattin; **Türk Mitolojisi**, Kamer Yayınları, İstanbul 2016.

UZUNKAYA, Uğur - ÖLMEZ, Mehmet; "Eski Uygurcada Mudralar", **Türkiyat Mecmuası**, Cilt 26, Sayı 2, 2016.

VARİS Abdurrahman; "Tarihteki Efsanevi Turan Padişahı Alp Er Tunga Hakkında", **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi**, Cilt 22, Sayı 35, Ankara 2004.

VENTURİ, Federica; An Old Tibetan Document on the Uighurs: A New Translation and Interpretation", **Journal of Asian History**, Vol. 42, No. 1, Published by Harrassowitz Verlag, 2008.

VİSHNU, Asha; **Material Life of Northern India: Based on an Archaeological Study**, Mittal Publications, New Delhi, India 1993.

VİSSER, Marinus Willem De; **The Dragon in China and Japan**, Cosimo Classics, New York 2008.

VOHRA, Rohit; "Early History of Ladakh: Mythic Lore and Fabulation: A Preliminary Note on the Conjectural History of the 1st Millennium A.D**.", Proceedings of the Fourth and Fifth International Colloquia on Ladakh**, Motilal Banarsidass, Delhi 1996.

W. BANG - GABAİN, Annemarie Von - RACHMATİ, G.R.;**Türkische Turfan-Texte**,VI, Ergebnisse der Deutschen Turfan Forschung, Leipzig 1972.

WALSHE, Maurice; **The Long Discourses of The Buddha, A Translation of the Digha Nikaya**, Wisdom Publications, Boston, 1995.

WAN, Ju Su; "Who Is Ksitigarbha Bodhisattva", **Templestay**, Vol. 27, Summer 2018, Cultural Corps of Korean Buddhism Publishing, South Korea 2018.

WANG, Eugene Yuejin - ALDRİCH, Abby; **Shaping the Lotus Sutra: Buddhist Visual Culture in Medieval China**, University of Washington Press, U.S.A 2007.

WANG, Ling; "The Buddhist Implications and Synaesthetic Symbolism of teh Musiz and Dance Images", **VI International Congress Synesthesia, Science & Art Congress**, (18-21 March 2018 Spain), International Foundation Artecitta Publishing, Spain 2018.

WANG, Michelle C; **Maṇḍalas in the Making: The Visual Culture of Esoteric Buddhism at Dunhuang**, Brill, Leiden 2018.

WARD, William E; "The Lotus Symbol: Its Meaning in Buddhist Art and Philosophy", **The Journal of Aesthetics and Art Criticism**, December 1952, Vol. 11, No. 2, Special Issue on Oriental Art and Aesthetics, December 1952.

WARREN, Henry Clarke; **Buddhism In Translations**, Harvard University Press, Cambridge 1922.

WARREN, Henry Clarke; **The Life Of The Buddha, Translated From Pali**, Asian Educational Services, New Delhi 2003.

WATANEBE, Masako; **An Iconographic Study of Ten Kings Paintings**, The University of British Columbia, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, August 1984.

WATSON, Burton; "The Diamond Sutra", **The Eastern Buddhist New Series**, Vol. 41, No. 1, Published by Eastern Buddhist Society, 2010.

WAYMAN, Alex - ELDER, George; **Buddhist Insight**, Motilal Banarsidass Publishing, New Delhi 1984.

WAYMAN, Alex; **Chanting the Names of Manjusri: The Manjusri-nama-saṃgiti, Sanskrit and Tibetan Texts**, Motilal Banarsidass Publishers Private Limited, Delhi 1985.

WEBSTER, Merriam; **Merriam-Webster's Encyclopedia of World Religions**, Springfield, Mass Publishers, U.S.A 1999.

WERNER, Karel; **A Populer Dictionary of Hinduism**, Curzon Press, UK 1997.

WHİTE, David Gordon; **Sinister Yogis**, The University of Chicago Press, Chicago 2009.

WHİTFİELD, Roderick - FARRER, Anne - VAİNKER, Shelagh J. - RAWSON, Jessica; **The Caves of the Thousand Buddhas: Chinese Art from the Silk Route**, British Museum Press, London 1990.

WHİTFİELD, Roderick; **Visions of Buddha Lands The Dunhuang Caves**, Asian Art The Second Hall Annual, Londra 1995.

WHİTFİELD, Susan Ursula Sims, WİLLİAMS; **The Silk Road Trade Travel War and Faith,** British Library by Serindia Publications, Chicago 2004.

WHİTFİELD, Susan; "A Place of Safekeeping? The Vicissitudes of the Bezeklik Murals", Conservation of Ancient Sites on the Silk Road Proceedings of the Second International Conference on the Conservation of Grotto Sites, Mogao Grottoes, Dunhuang, People's Republic of China, **History and Silk Road Studies**, Getty Publications, 2012.

WİCKS, Ann Elizabeth Barrott; **Child in Chinese Art**, University of Hawaii Publishing, Hawaii 2002.

WİDENGREN, Geo; **Mani and Manichaeism**, Holt, Rinehart and Winston Publishing, London 1965.

WİLKENS. J.; **Berliner Turfantexte XXV, Das Buch von der Sündentilgung, Edition des Alttürkisch-Buddhistischen Kşanti Kılguluk Nom Bitig**, Berlin Brandenburgische Akademie der Wissenschaften, Berlin 2007.

WİLKİNS, William Joseph; **Hindu Mythology Vedic and Puranic**, Thacker Spink Publishing, London 1882.

WİLLEMEN, Charles; **The Storehouse of Sundry Valuables**, Numata Center for Buddhist Translation and Research, California 1994.

WİLLİAMS, C. A. S; **Encyclopedia of Chinese Symbolism and Art Motives**, The Julian Press, New York 1960.

WİLLİAMS, Joanna; "The Iconography of Khotanese Painting, East and West", **Istituto Italiano per l'Africa e l'Oriente**, Vol. 23, No. 1/2, Rome 1973.

WİLLİAMS, John - WELDON, John; **Encyclopedia of New Age Beliefs**, Harvest House Publishers, U.S.A 1996.

WİLLİAMS, Paul; **Mahayana Buddhism: The Doctrinal Foundations**, Edmundsbury Press Ltd, Great Britain 1989.

WİNKLER, Dietmar W. - TANG, Li; **Hidden Treasures and Intercultural Encounters**, Lit Verlag Published, Wien 2009.

XİNG, Guang; **The Concept of the Buddha It's Evolution of the Concept of the Buddha from Early Buddhism to the Formulation of the Trikaya Theory**, Routledge Curzon Published, U.S.A 2005.

XİNG, Guang; **The Concept of the Buddha It's Evolution of the Concept of the Buddha from Early Buddhism to the Formulation of the Trikaya Theory**, Yayınlanmış Doktora Tezi, Department of the Study of Religions, School of Oriental and African Studies University of London, 2002.

XİYOU Jİ Xuanzang; **Buddhist Record of the Western World**, Nabu Press, USA 2014.

YEN, Sheng; **Orthodox Chinese Buddhism**, Dharma Drum Publications, New York 2007.

YILDIRIM, Nimet; **Fars Mitolojisi Sözlüğü**, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2008.

YILDIZ, Hüseyin; "Eski Uygur Türklerinde Şeytan Kavramı", **Milli Folklör**, Sayı 25, İstanbul 2013.

YOSHİDA, Yutaka; "Southern Chinese Version of Mani's Picture Book Discovered ?", **Mani in Dublin Selected Papers From the Seventh International Conference of the International Association of Manichaean Studies in the Chester Beatty Library**, Dublin, (8-12 September 2009), Brill, Leiden Boston, 2015.

YUN, Hsing; **Infinite Compassion Endless Wisdom: The Practice of the Bodhisattva Path**, Ed. Tom Manzo, Shujan Cheng, Buddha's Light Publishing, Hacienda Heights California 2009.

YUN, Hsing; **The Universal Gate: A Commentary on Avalokitesvara's Universal Gate Sutra**, Buddha's Light Publishing, Los Angeles 2011.

YUTANG, Lin; **The Wisdom of China and India**, Published by Modern Library, New York 1942.

ZEREN, Münevver Ebru; "Conception of God and Universe Among Turks in Buddhism and Islamic Sufism", **Turkish Studies**, Cilt 13, Sayı 2, 2018.

ZEREN, Münevver Ebru; "Turfan Uygurs Contribution to Mahayana Buddhist Material Culture and Art Renaissance", **Ege University Faculty of Letters Journal of Art History**, Vol. XXVII, 2018.

ZEREN, Münevver Ebru; "Uygurlarda Maniheizm Etkisi Altında Gelişen Din-Devlet İlişkisi", **Journal of Turkic Studies**, Cilt 1, Sayı 2, 2017.

ZHANG, Juyan; "The Creation of Avalokitesvara: Exploring His Origin in the Northern Agamas", **Canadian Journal of Buddhist Studies**, Vol. 12, 2017.

ZHAO, Wen; **The Conceptions of Seeing the Buddha and Buddha Embodiments in Early Prajnaparamita Literature**, Münih Üniversitesi Felsefe Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2018.

ZHİRU N.G.; "The Ksitigarbha Connection: A Missing Piece in the Chinese History of Pure Land Buddhism", **Studies in Central and East Asian Religions**, Number 12, 2001.

ZHU, Tianshu; "Reshaping the Jataka Stories, from Jatakas to Avadanas and Pranidhanas in Paintings at Kucha and Turfan", **Buddhist Studies Review**, Vol. 29/1, Equinox Publishing Ltd, United Kingdom 2012.

ZİEME, Peter; "Ein Alttürkisches Fragment des Kṣitigarbha-Sutras aus Bazaklik", **Altorientalische Forschungen**, Vol. 17, Swizterland 1990.

ZİEME, Peter; "Some notes on Old Uigur Art and Texts", **Buddhism and Art in Turfan: From the Perspective of Uyghur Buddhism**, Buddhist Culture Along the Silk Road: Gandhara, Kucha, and Turfan Section II", Barc İnternational Symposium Series 1, Buddhism and Art in Turfan, (1-4th November 2012), Ryukoku University, Japan 2012.

ZİMMER, Heinrich; **Hint Felsefesi**, (Çev. Sedat Umran), Ruh ve Madde Yayınları, İstanbul 1992.

ZİMMER, Heinrich; **Indian Asia**, Vol. 2, Pantheon Books, New York 1955.

ZİN, Monica; "Imagery of Hell in South, South East and Central Asia", **Rocznik Orientalistyczny**, Vol. LXVII, 2014.

ZİN, Monica; "The Uşnişa as a Physical Characteristic of the Buddha's Relatives an Successors", **Silk Road Art An Archeology**, Vol. IX, 2003.

ZU, Tianshu; "Images of Monks with the Ushnisa - from the Kucha to Turfan Regions", **Art of the Orient**, Volume 4, 2015.

10. Basım

TEMEL HUKUK

Hüseyin Ertuğrul
Murat Turpçu

Temel Esaslar
Anayasa Hukuku
Ceza Hukuku
Borçlar Hukuku
Ticari İşletme Hukuku
İş Hukuku

nobel

TEMEL HUKUK

Hüseyin Ertuğrul, Murat Turpçu

Yayın No.: 118
Meslek Yüksekokulu No.: 07
ISBN: 978-605-133-017-4
E-ISBN: 978-625-402-855-7
Basım Sayısı: 10. Basım, Nisan 2023

© Copyright 2023, NOBEL AKADEMİK YAYINCILIK EĞİTİM DANIŞMANLIK TİC. LTD. ŞTİ. SERTİFİKA NO.: 40340
Bu baskının bütün hakları Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.ne aittir.
Yayınevinin yazılı izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik
ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.

Nobel Akademik Yayıncılık, 2011 yılından beri "tanınmış uluslararası yayınevi" statüsündedir.

Genel Yayın Yönetmeni: Nevzat Argun -nargun@nobelyayin.com-
Genel Yayın Koordinatörü: Gülfem Dursun -gulfem@nobelyayin.com-

Sayfa Tasarım: Tarkan Kara -erdal@nobelyayin.com-
Redaksiyon: Sergen Öz -sergen@nobelyayin.com-
Görsel Tasarım Uzmanı: Mehtap Bayraktar Asiltürk -mehtap@nobelyayin.com-

Kütüphane Bilgi Kartı

Ertuğrul, Hüseyin., Turpçu, Murat.
Temel Hukuk / Hüseyin Ertuğrul, Murat Turpçu
10. Basım, VI + 232 s. 16,5x24 cm. Kaynakça var, dizin yok.
ISBN: 978-605-133-017-4
E-ISBN: 978-625-402-855-7
1. Hak 2. Sözleşme 3. Yargı

Genel Dağıtım

ATLAS AKADEMİK BASIM YAYIN DAĞITIM TİC. LTD. ŞTİ.
Adres: Bahçekapı Mh. 2465 Sk. Oto Sanayi Sitesi No:7 Bodrum Kat, Şaşmaz/ANKARA
Telefon: +90 312 278 50 77 - **Faks:** 0 312 278 21 65
Sipariş: siparis@nobelyayin.com- **E-Satış:** www.nobelkitap.com - esatis@nobelkitap.com
www.atlaskitap.com - info@atlaskitap.com

Dağıtım ve Satış Noktaları: Alfa, Kırmızı Kedi, Arkadaş, D&R, Dost, Kika, Kitapsan, Nezih, Odak, Pandora, Prefix, Remzi

Baskı ve Cilt: Meteksan Matbaacılık ve Teknik Sanayi Tic. Anonim Şirketi / Sertifika No.: 46519
Beytepe Köy Yolu No.: 3 06800 Bilkent-Çankaya/ANKARA

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ **1**

I. BÖLÜM: HUKUK SİSTEMLERİ, TÜRK HUKUK SİSTEMİ, HUKUKUN DALLARI VE KAYNAKLARI **3**

I. GENEL AÇIKLAMALAR 3
A. Din Kuralları 4
B. Ahlak Kuralları 5
C. Görgü Kuralları 5
D. Örf ve Âdet Kuralları 6
E. Hukuk Kuralları 6
II. HUKUK SİSTEMLERİ 9
III. TÜRK HUKUK SİSTEMİ 10
IV. HUKUKUN DALLARI VE KAYNAKLARI 10
A. Hukukun Dalları 10
1. Kamu Hukuku 10
2. Özel Hukuk 11
3. Karma Hukuk 12
B. Hukukun Kaynakları 13
1. Asli Kaynaklar 13
a. Yazılı Kaynaklar 13
b. Yazısız Kaynaklar 18
2. Yardımcı (Tali-İkincil) Kaynaklar 18
V. HUKUKUN YAPTIRIMI 18
1. Ceza 18
2. Cebri (Zorla) İcra 19
3. Tazminat 19
4. Hükümsüzlük 20
5. İptal 20
I. Bölüm – Çözümlü Test Soruları 21
I. Bölüm – Test Sorularının Cevapları 23
I. Bölüm – II. Test Soruları 25

II. BÖLÜM: TÜRK YARGI SİSTEMİ, YARGI KURULUŞLARI VE DAVA TÜRLERİ 31
I. TÜRK YARGI SİSTEMİ 31
II. YARGI KURULUŞLARI 31
A. Anayasa Yargısı 31
1. Kuruluşu ve Üyeleri 31
2. Görev ve Yetkileri 33
3. Anayasaya Uygunluk Denetimi 33
a. Soyut Norm Denetimi 34
b. Somut Norm Denetimi 35
B. Adli Yargı 36
1. İlk Derece Mahkemeleri 36
a. Hukuk Mahkemeleri 36
b. Ceza Mahkemeleri 38
2. İkinci (Orta-Ara) Derece Mahkemeleri 41
3. Üst (Son-Nihai) Derece Mahkemesi 41
C. İdari Yargı 42
1. İlk Derece Mahkemeleri 42
a. İdare Mahkemeleri 42
b. Vergi Mahkemeleri 42
2. İkinci (Orta) Derece Mahkemeleri 43
3. Üst (Son-Nihai) Derece Mahkemesi 43
D. Uyuşmazlık Yargısı 44
E. Seçim Yargısı 44
III. DAVA TÜRLERİ 44
A. Hukuk Davaları 44
B. Ceza Davaları 45
C. İdari Davalar 45
II. Bölüm – Çözümlü Test Soruları 46
II. Bölüm – Test Sorularının Cevapları 49
II. Bölüm – II. Test Soruları 51

III. BÖLÜM: HUKUKİ OLAYLAR, İLİŞKİLER VE İŞLEMLER 55
I. HUKUKİ OLAYLAR 55
II. HUKUKİ İLİŞKİLER VE İŞLEMLER 55
A. Hukuki İşlemlerin Unsurları 55
B. Hukuki İşlemlerin Çeşitleri 56
1. Tek Taraflı-Çok Taraflı Hukuki İşlemler 56
2. Sebebe Bağlı-Sebebe Bağlı Olmayan Hukuki İşlemler 56
3. Şekle Bağlı-Şekle Bağlı Olmayan Hukuki İşlemler 57

C. Hukuki İşlemlerin Müeyyideleri 57
1. Yokluk 57
2. Geçersizlik (Butlan) 57
a. Mutlak Butlan (Kesin Geçersizlik) 57
b. Nisbi Butlan 58
c. Tek Taraflı Bağlamazlık 58

IV. BÖLÜM: KİŞİLİK KAVRAMI, KİŞİLERİN SINIFLANDIRILMASI VE EHLİYET 61
I. KİŞİLİK KAVRAMI 61
II. KİŞİLERİN SINIFLANDIRILMASI 63
A. Gerçek Kişiler 63
B. Tüzel Kişiler 63
III. EHLİYET 64
A. Hak Ehliyeti 64
B. Fiil Ehliyeti (Hukuki İşlem Ehliyeti) 64
1. Tam Ehliyetliler 65
2. Tam Ehliyetsizler 65
3. Sınırlı Ehliyetliler 66
4. Sınırlı Ehliyetsizler 66
IV. Bölüm – Test Soruları 67

V. BÖLÜM: MİRAS KAVRAMI, MİRASÇILAR 73
I. MİRAS KAVRAMI 73
II. MİRASÇILAR 73
A. Yasal Mirasçılar 73
1. Sağ Eşin Mirasçılığı 74
2. Evlatlık ve Devletin Mirasçılığı 74
B. Atanmış Mirasçılar 75
1. Vasiyetname 75
2. Miras Sözleşmesi 75
3. Saklı Pay 76

VI. BÖLÜM: MÜLKİYET HAKKI, KONUSU, KAPSAMI VE TÜRLERİ ... 79
I. MÜLKİYET HAKKI 79
II. MÜLKİYET HAKKININ KONUSU 79
III. MÜLKİYET HAKKININ KAPSAMI 80
A. Bütünleyici Parça 80
B. Eklenti 80

IV. MÜLKİYET HAKKININ TÜRLERİ 80
A. Müstakil (Tek) Mülkiyet 80
B. Birlikte Mülkiyet 81
1. Paylı Mülkiyet 81
2. El Birliği Mülkiyeti 81
V. MÜLKİYET HAKKININ KAZANILMASI 81
A. Taşınmazlarda Mülkiyetin Kazanılması 81
1. Tescille Mülkiyetin Kazanılması 82
2. Tescilsiz Mülkiyetin Kazanılması 82
3. Zamanaşımıyla Mülkiyetin Kazanılması 82
a. Olağan Zamanaşımıyla Mülkiyetin Kazanılması 82
b. Olağanüstü Zamanaşımıyla Mülkiyetin Kazanılması 83
B. Taşınırlarda Mülkiyetin Kazanılması 83
1. Aslen Mülkiyetin Kazanılması 83
2. Devren Mülkiyetin Kazanılması 83

VII. BÖLÜM: BORÇ KAVRAMI VE SÖZLEŞME TÜRLERİ 85
I. BORÇ KAVRAMI 85
A. Borcun Kaynakları 86
1. Sözleşmelerden Doğan Borçlar 86
a. Sözleşmelerin Kurulması 86
b. Sözleşmelerde Şekil 86
2. Haksız Fiillerden Doğan Borçlar 87
3. Sebepsiz Zenginleşmeden Doğan Borçlar 87
B. Borcun Hüküm ve Sonuçları 88
1. Borcun İfası 88
2. Borcun İfa Yeri 88
3. Borcun İfa Zamanı 88
4. Temerrüt (Borcun Zamanında Ödenmemesi) 89
a. Borçlunun Temerrüdü 89
b. Alacaklının Temerrüdü 90
5. Borcun Sona Ermesi 90
C. İrade Fesadı Hâlleri 91
1. Hata (Yanılma) 91
2. Hile (Aldatma) 92
3. Tehdit (İkrah-Korkutma) 92
D. Özel Borç İlişkileri 93
1. Müteselsil Sorumluluk 93
2. Eksik Borç 93
3. Temsil 93
II. SÖZLEŞME TÜRLERİ 94
VII. Bölüm – Test Soruları 96

VIII. BÖLÜM: TİCARET HUKUKU-GENEL ESASLAR 103
I. TİCARİ İŞLETME 103
A. Ticari İşletme Türleri 104
1. Ticarethane 104
2. Fabrika 105
3. Ticari Şekilde İşletilen Diğer Müesseseler 105
II. TACİR 105
III. TACİR SIFATININ SONUÇLARI 106
IV. TİCARİ İŞLERDE FAİZ 107
V. TİCARET SİCİLİ 108
VI. TİCARİ İŞLETMEDE MERKEZ VE ŞUBE 109
VII. TİCARET UNVANI 110
VIII. İŞLETME ADI 111
IX. HAKSIZ REKABET 111
X. TİCARİ DEFTERLER 114
XI. TACİR YARDIMCILARI 115
VIII. Bölüm – Çözümlü Test Soruları 117
VIII. Bölüm – Test Sorularının Cevapları 119
VIII. Bölüm – II. Test Soruları 120

IX. BÖLÜM: KIYMETLİ EVRAK HUKUKU 125
I. Genel Açıklamalar 125
II. Kıymetli Evrakın Devir Şekilleri 125
III. Kambiyo Senetleri 126
IV. İlgili Tanımlar 126
V. Kambiyo Senedi Türleri 127
A. Poliçe 127
1. Poliçede Şekil Şartları 127
2. Beyaz Poliçe 129
3. Poliçede Kabul 129
4. Poliçenin Cirosu 130
5. Poliçede Aval 130
6. Poliçe Ödeme 131
7. Poliçede Kabul Etmeme veya Ödememe Hâllerinde Başvurma Hakları 131
8. Protesto Çekilmesine Gerek Olmayan Hâller 132
9. Zamanaşımı 132
B. Bono 132
1. Genel Açıklamalar 132
2. Bononun Şekil Şartları 133
C. Çek 134
1. Genel Açıklamalar 134
2. Çekin Şekil Şartları 134

3. Çekin İbraz Süreleri 135
4. Çekin Cirosu 136
5. Çekin Ödenmesi 136

X. BÖLÜM: TÜRK ANAYASA HUKUKU GENEL ESASLAR 137
I. TÜRK ANAYASAL GELİŞMELER 137
A. Sened-i İttifak (Birlik-Beraberlik Anlaşması) 137
B. Tanzimat Fermanı 138
C. Islahat Fermanı 139
D. Kanun-i Esasi 139
II. TÜRKİYE CUMHURİYETİ ANAYASALARI 140
A. 1921 Anayasası (I. Teşkilat-ı Esasiye) 140
B. 1924 Anayasası (II. Teşkilat-ı Esasiye) 141
C. 1961 Anayasası 142
D. 1982 Anayasası 143
X. Bölüm – Test Soruları 144

XI. BÖLÜM: TÜRK CEZA HUKUKU GENEL ESASLAR 149
I. TANIMLAR VE GENEL AÇIKLAMALAR 149
II. CEZA HUKUKUNUN KAYNAKLARI 150
A. Suç ve Cezalara İlişkin Esaslar 151
III. HUKUKİ DEĞER VE SUÇUN UNSURLARI 153
A. Maddi Unsurlar 153
1. Fiil 154
2. Netice 154
3. Nedensellik Bağı 154
4. Fail 155
5. Suçun Konusu 155
6. Mağdur 155
B. Manevi Unsurlar 155
1. Kast 155
2. Taksir 156
IV. CEZA SORUMLULUĞUNU KALDIRAN / AZALTAN NEDENLER 157
A. Hukuka Uygunluk Sebepleri 157
1. Görevin Yerine Getirilmesi 157
2. Meşru Savunma 158
3. Hakkın Kullanılması 158
4. İlgilinin Rızası 158
B. Kusurluluğu Etkileyen Sebepler 158
1. Hukuka Aykırı Fakat Bağlayıcı Emrin Yerine Getirilmesi 159
2. Zorunluluk Hâli 159
3. Hukuka Uygunluk Sebeplerinde Sınırın Aşılması 160

4. Cebir veya Tehdit 161
5. Haksız Tahrik 161
6. Hata 161
a. Suçun Maddi Unsurlarında Hata 161
b. Suçun Nitelikli Unsurlarında Hata 162
c. Hukuka Uygunluk Sebeplerinin Maddi Şartlarında Hata ... 162
d. Kusurluluğu Etkileyen Hata Hâlleri 162
7. Yaş Küçüklüğü 163
a. 12 Yaşından Küçük Çocukların Durumu 163
b. 12-15 Yaş Grubu Çocukların Durumu 163
c. 15-18 Yaş Grubu Çocukların Durumu 163
8. Akıl Hastalığı 164
a. Failin Algılama ve İrade Yeteneğinin Olmaması 164
b. İrade Yeteneğinin Azalmış Olması 164
9. Sağır ve Dilsizlik 164
10. Geçici Nedenler, Alkol ve Uyuşturucu Madde Etkisinde Olma 164
V. SUÇUN ÖZEL GÖRÜNÜŞ ŞEKİLLERİ 165
A. Teşebbüs 165
B. İştirak 166
C. İçtima 166
VI. SORUŞTURMA EVRESİ 167
VII. KOVUŞTURMA EVRESİ 168
VIII. KORUMA TEDBİRLERİ 169
A. Yakalama 170
1. Doğrudan Yakalama 170
2. Yakalama Emriyle Yakalama 170
B. Gözaltı 171
C. Tutuklama 171
D. Adli Kontrol 172
E. Arama 172
F. El Koyma 172
G. Diğer Koruma Tedbirleri 172

XII. BÖLÜM: TÜRK İŞ HUKUKU–BİREYSEL 177
I. GENEL BİLGİLER 177
A. İş Hukuku Kavramı ve Tanımı 177
B. İş Hukukunun Doğuşu ve Gelişimi 178
1. Genel Olarak 178
2. Türkiyede Gelişimi 178
C. İş Hukukuna Hakim Olan İlkeler 179
1. İşçilerin Korunması İlkesi 179
2. İşçi Yararına Yorum İlkesi **179**

D. İş Hukukunun Kaynakları 180
1. Genel Kaynakları 180
a. Anayasa 180
b. Kanun 180
c. Yönetmelik 181
d. Yargı Kararları ve Öğreti 181
2. Özel Kaynaklar 181
a. Toplu İş Sözleşmesi 181
b. İş Sözleşmesi 181
c. İş Yeri İç Yönetmelikleri 182
3. Uluslararası Kaynaklar 182
II. BİREYSEL İŞ HUKUKU 182
A. Temel Kavramlar 182
1. İşçi 182
2. İşveren 183
3. İş Yeri 183
4. İşveren Vekili 183
5. Alt İşveren 184
6. İş Yerini Bildirme Yükümlülüğü 184
7. İş Yerinin veya Bir Bölümünün Devri 185
B. İş Kanununun Uygulama Alanı 185
1. Genel Olarak 185
2. İş Kanunun Uygulanamayacağı İş ve İş İlişkileri 185
C. İş Sözleşmesi 186
1. Tanımı ve Unsurları 186
2. İş Sözleşmesinin Türleri 186
a. Sürekli Süreksiz İş Sözleşmesi 186
b. Belirli Süreli-Belirsiz Süreli İş Sözleşmeleri 186
c. Kısmı Süreli-Tam Süreli İş Sözleşmesi 187
d. Çağrı Üzerine Çalışmaya İlişkin Sözleşme 187
e. Deneme Süreli İş Sözleşmesi 187
f. Takım Sözleşmesiyle Oluşturulan İş Sözleşmeleri 188
3. İş Sözleşmesinden Doğan Borçlar 188
a. İşçinin Borçları 188
b. İşverenin Borçları 189
4. İş Sözleşmesinde Şekil 190
5. İş Sözleşmesini Yapma Ehliyeti ve Sınırları 190
D. İş Sözleşmesinin Sona Ermesi 192
1. Fesih Dışında Sona Erme Hâlleri 192
2. Fesih ile Sona Erme Hâlleri 192
a. Bildirimli Fesih 192
b. Bildirimsiz Fesih 193
E. İş Sözleşmesinin Sona Ermesinin Hukuki Sonuçları 196
1. İşçiye Çalışma Belgesinin Verilmesi 196

2. İşçiden İbraname Alınması 196
3. Kıdem Tazminatı 196
a. Kanunda Belirtilen Esaslardan Birine Dayanarak Fesih Edilmelidir 196
b. Asgari Bir Süre Çalışma Zorunluluğu Vardır. 197
F. Çalışma ve Dinlenme Süreleri 197
1. Çalışma Süreleri 197
a. Haftalık Çalışma Süreleri 197
b. Fazla Çalışma 197
c. Denkleştirilmiş İş Süreleri (İK 63/II) 198
d. Telafi Çalışması (İK, 64) 198
e. Çalışma Süresinden Sayılan Hâller (İK, m. 66) 198
f. Gece Çalışma Süreleri (İK, m. 69) 199
2. Dinlenme Süreleri 199
a. Ara Dinlenmesi (İK, m. 68) 199
b. Hafta Tatili 200
c. Ulusal Bayram ve Genel Tatiller 201
d. Yıllık İzin 201
XII. Bölüm – Test Soruları 202

XIII. BÖLÜM: TÜRK İŞ HUKUKU–TOPLU 207
I. SENDİKALAR HUKUKU 207
A. Sendika Kavramı 207
B. Sendika Hakkı ve Güvencesi 207
C. Sendika Özgürlüğü 208
D. Sendika ve Konfederasyonların Kuruluşu 208
1. Kuruluşu 208
2. Üyelik 210
E. Sendikanın Organları ve Görevleri 211
F. Üyeliğin Sona Ermesi 212
G. Sendika Üyeliği Güvenceleri 213
H. Sendikanın Sona Ermesi 214
II. TOPLU İŞ SÖZLEŞMESİ HUKUKU 215
A. Toplu İş Sözleşmesi Kavramı 215
B. TİS'in Tarafları, Şekli ve Süresi 216
C. TİS'in Yapılması 216
D. Toplu İş Uyuşmazlıklarının Çözümü 218
E. Grev 219
F. Lokavt 219
G. Grev ve Lokavt Yasakları ve Erteleme 220
H. Grev Oylaması ve Sonucu 220
I. Grev ve Lokavtın Başlaması 221
İ. Grev Ve Lokavtın Sonuçları 221
XIII. Bölüm – Test Soruları 223

KAYNAKÇA **227**

Çözümsüz Testlerin Cevapları **229**
I. BÖLÜM – II. TEST 229
II. BÖLÜM – II. TEST 229
IV. BÖLÜM – TEST 229
VII. BÖLÜM – TEST 229
VIII. BÖLÜM – II. TEST 229
X. BÖLÜM – TEST 229
XII. BÖLÜM – TEST 230
XIII. BÖLÜM – TEST 230

KAYNAKÇA

AKYİĞİT, Ercan, **İş Hukuku**, 7. Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2008.

ARKAN, Sabih, **Ticari İşletme Hukuku,** 7. Bası, Ankara, 2004.

AYDOS, Oğuz Sadık, **Medeni Hukuk Ders Notları,** Ankara, 2005.

ATAY, Ender Ethem, **İdare Hukuku,** Turhan Kitabevi, Ankara, 2006.

BATTAL, Ahmet, **Hukukun Temel Kavramları,** Gazi Kitabevi, Ankara, 2001.

BİLGE, Necip, **Hukuk Başlangıcı,** 22. Bası, Turhan Kitabevi, Ankara, 2007.

DEMİRCİOĞLU/CENTEL, **İş Hukuku**, Yenilenmiş 9. Baskı, Beta Basım Yayın Dağıtım, İstanbul, 2003.

GÖZLER, Kemal, **Hukuka Giriş,** 5. Baskı, Ekin Basım Yayın Dağıtım, Bursa, 2008.

GÖZLER, Kemal, **Genel Hukuk Bilgisi,** 6. Baskı, Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa, 2007.

GÖZÜBÜYÜK, A. Şeref, **Hukuka Giriş ve Hukukun Temel Kavramları,** 9. Bası, Turhan Kitabevi, Ankara, 1995.

HAKERİ, Hakan, ÜNVER, Yener, **Ceza Muhakemesi Hukuku Temel Bilgiler,** Ankara, 2007.

İMRE, Zahit, ERMAN, Hasan, **Miras Hukuku,** 5. Bası, Der Yayınları, İstanbul, 2004.

KARAPINAR, M.Akif, **Pratik Anayasa,** Yetenek Yayınları, Ankara, 2009.

KURTARAN, Onur, **KPSS Genel Kültür,** Tek Ağaç Eylül Yayıncılık, Ankara, (tarih yok).

MOLLAMAHMUTOĞLU, Hamdi, **İş Hukuku,** 3. Bası, Turhan Kitabevi, Ankara, 2008.

ÖZGENÇ, İzzet, **Türk Ceza Hukuku Genel Hükümler,** 6. Bası, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2011.

ÖZSUNAY, Ergun, **Medeni Hukuka Giriş,** 4. Bası, Güryay Matbaası, İstanbul, 1981.

ÖZEN, İrfan, **Hukuka Giriş Soru Bankası,** AOF Merkezi Yayınları, İstanbul, 2008.

ÖZTAN, Bilge, **Medeni Hukukun Temel Kavramları,** 17. Bası, Turhan Kitabevi, Ankara, 2005.

REİSOĞLU, Safa, **Borçlar Hukuku Genel Hükümler,** 17. Bası, Beta Basım Yayım, İstanbul, 2005.

SÜMER, Haluk Hadi, **İş Hukuku**, 11. Bası, Mimoza Basım Yayım Dağıtım, Konya, 2005.

ŞAHİN, Cumhur**, Ceza Muhakemesi Hukuku** -I-, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2007.

YILDIRIM, S. Mehmet, **Dönüşüm KPSS A Hukuk,** Savaş Yayınları, Ankara, 2010.

IR | INTERNATIONAL**RELATIONS**

Uİ | ULUSLARARASI**İLİŞKİLER**

Academic Journal

Volume 20, Number 77, 2023

ULUSLARARASI **İLİŞKİLER** | INTERNATIONAL **RELATIONS**
is a peer-reviewed quarterly journal,
published in cooperation with International Relations Council of Turkey

ULUSLARARASI **İLİŞKİLER** | INTERNATIONAL **RELATIONS** is currently noted in;

Social Sciences Citation Index (SSCI),
Social Scisearch, Journal Citation Reports/Social Sciences Edition

Elsevier Scopus Index,
International Bibliography of the Social Sciences (IBSS),
International Political Science Abstracts (IPSA),
PAIS International,
International Bibliography of Book Reviews of Scholarly Literature in the Humanities and Social Sciences (IBR), International Bibliography of Periodical Literature in the Humanities and Social Sciences (IBZ),

Cambridge Scientific Abstracts-CSA (Sociological Abstracts, Social Services Abstracts, Worldwide Political Science Abstracts & Linguistics and Language Behavior Abstracts)

Columbia International Affairs Online (CIAO), EBSCO, Gale-Cengage,
Elsevier Bibliographic Databases (GEOBASE, Mosby's Index, SciVerseScopus),

Index Islamicus, Women's Studies International, Ulrich's Periodicals,

Middle Eastern and Central Asian Studies, European Sources Online (ESO),
ASOS Index (Akademia Sosyal Bilimler Endeksi), Başkent Üniversitesi Hukuk Veri Tabanı (Law Database), SOBIAD, TRDizin (TR Index)

ULUSLARARASI **İLİŞKİLER** | INTERNATIONAL **RELATIONS**
Volume 20, No 77, 2023

Special Issue
Spatial Imaginations of Turkey and Europe

Guest Editor
Thomas DIEZ

CONTENTS

Spatial Imaginations of "Turkey" and "Europe": An Introduction 5
Thomas DIEZ

Spatial Constructions of Homeland in Turkish National Identity: Exclusion and Inclusion of Europe 17
Rahime SÜLEYMANOĞLU-KÜRÜM and Elif GENÇKAL EROLER

Re-scaling and Globalizing EU-Turkey Bilateral Relations in the Changing Global Political Landscape 35
Emel PARLAR DAL and Samiratou DİPAMA

Delimiting Europe: Greek State Formation as Border Making 51
Clemens HOFFMANN

Feeling Imagined Spaces: Emotional Geographies in the EU-Turkey Relations 71
İrem KARAMIK and Erman ERMİHAN

French and Turkish Representations of the Mediterranean: Artificial Intelligence Based Content Analysis 89
Cem SAVAŞ and Atakan YILMAZ

"I Thank Greece for Being Our European Shield": Von der Leyen Commission's Spatial Imaginations during the Turkish-Greek Border Crisis in March 2020 109
Selin TÜRKEŞ-KILIÇ

Turkey's Green Imagination: The Spatiality of the Low-Carbon Energy Transition within the EU Green Deal 127
Emel AKÇALI, Evrim GÖRMÜŞ and Soli ÖZEL

Architectures of Similarity: Fragments, Islands and other Escapes from the Turkey *and* Europe Framework 147
Lucia NAJSLOVA

ULUSLARARASI İLİŞKİLER | INTERNATIONAL RELATIONS

Volume 20, Number 77, 2023, p. 5-16
https://doi.org/10.33458/uidergisi.1273324

Spatial Imaginations of "Turkey" and "Europe": An Introduction

Thomas DIEZ

Professor, Institute of Political Science, University of Tübingen, Tübingen
E-Mail: thomas.diez@uni-tuebingen.de
Orcid: 0000-0001-8056-6693

ABSTRACT

This paper develops the concept of spatial imaginations as the constructions of places as meaningful entities that establish identities of self and other through particular narratives and associated practices. It argues that traditionally, International Relations has ignored question of space despite their obvious centrality to the discipline. This has changed with the "spatial turn", which has its precursors in critical scholarship, especially drawing on sociology and political geography. The paper traces these contributions to the conceptual development of space in its material and discursive dimensions. It proposes that spatial imaginations are central to relations between "Turkey" and "Europe", establishing both as meaningful yet contested entities. In the works collated in the special issue of which this paper serves as an introduction, we may thus see facets of three core claim of the spatial turn: that space matters,that space needs to be made, and that spaces need to be formed. Against the prevailing attempts to fix the meaning of the spaces of "Turkey" and "Europe", I end with a plea to provide room for the articulation of a multiplicity of spatial imaginations.

Keywords: Turkey, Europe, space, spatial turn, identity

Editorial Article | Received: 22 December 2022, Last Revision: 19 March 2023, Accepted: 22 March 2023

Spatial Imaginations

International relations are always also spatial relations.[1] Territory is an organisational feature of international society in the sense that it is one of the constitutive elements of states. John Ruggie, in his reflections on "territoriality and beyond", thus defined modern states as "territorially defined, fixed, and mutually exclusive enclaves of legitimate dominion".[2] Thus, space figures in international relations in the form of borders and border controls, geopolitical ambitions and strategy, territorial sovereignty and contestation, or disputes over continental shelves and Exclusive Economic Zones. Yet such territoriality is only one dimension of space that is relevant to international relations. Territorial space is replicated and simulated in different

1 I would like to thank Cihan Dizdaroğlu for all his support in producing this special issue. My thanks also go to the contributors for their comments on a previous version of this introductory article.

2 John G. Ruggie, "Territoriality and Beyond: Problematizing Modernity in International Relations", *International Organization*, Vol. 47, No 1, 1993, p. 139–174.

present historical juncture with accounts of alternative imaginations that de-centre our focus and provide room for the articulation of a multiplicity of spatial imaginations without turning a blind eye to the powerful practices of seemingly "common-sensical" yet highly problematic representations of "Turkey", "Europe", and their relationship.

Bibliography

Adler, Emanuel, Federica Bicchi, Beverly Crawford and Raffaella A. Del Sarto (eds.) (2006). *The Convergence of Civilizations: Constructing a Mediterranean Region*. Toronto, University of Toronto Press.

Agnew, John (1994). "The Territorial Trap: the Geographical Assumptions of International Relations Theory", *Review of International Political Economy*, Vol. 1, No 1, p. 53–80.

Agnew, John and Stuart Crobridge (2002). *Mastering Space: Hegemony, Territory and International Political Economy*. London, Taylor and Francis.

Akçalı, Emel, Evrim Görmüş and Soli Özel (2023). "Turkey's Green Imagination, The Spatiality of the Low-Carbon Energy Transition within the EU Green Deal", *Uluslararası İlişkiler,* Vol. 20, No 77, p. 127-145.

Albert, Mathias and Lothar Brock (1996). "Debordering the World of States, New Spaces in International Relations", *New Political Science*, Vol. 18, No 1, p. 69–106.

Albert, Mathias, David Jacobson and Yosef Lapid (2001). *Identities, Borders, Orders: Rethinking International Relations Theory*. Minneapolis, University of Minnesota Press.

Ashley, Richard K. (1987). "The Geopolitics of Geopolitical Space: Toward a Critical Social Theory of International Politics", *Alternatives*, Vol. 12, No 4, p. 403–434.

Bachmann-Medick, Doris, Jens Kugele and Katharina Stornig (2021). "Conceptualizing Sacred Spaces", *Saeculum*, Vol. 71, No 2, p. 155–166.

Bassin, Mark (1991). "Russia between Europe and Asia: The Ideological Construction of Geographical Space", *Slavic Review*, Vol. 50, No 1, p. 1–17.

Björkdahl, Annika and Stefanie Kappler (2017). *Peacebuilding and Spatial Transformation: Peace, Space and Place*. London and New York, Routledge.

Brigg, Morgan and Nicole George (2020). "Emplacing the Spatial Turn in Peace and Conflict Studies", *Cooperation and Conflict*, Vol. 55, No 4, p. 409–420.

Bryce, Derek (2012). "Turkey, Tourism and Interpellated 'Westernness': Inscribing Collective Visitor Subjectivity", *Tourism Geographies*, Vol. 14, No 3, p. 444–466.

Bulson, Eric (2017). *Novels, Maps, Modernity, The Spatial Imagination, 1850-2000*. London, Taylor and Francis.

Clover, Charles (1999). "Dreams of the Eurasian Heartland: The Reemergence of Geopolitics", *Foreign Affairs*, Vol. 78, No 2, 1999, p. 9-13.

Çırakman, Aslı (2011). "Flags and Traitors: The Advance of Ethno-nationalism in the Turkish Self-image", *Ethnic and Racial Studies*, Vol. 34, No 11, p. 1894–1912.

Delanty, Gerard (2006). "Borders in a Changing Europe: Dynamics of Openness and Closure", *Comparative European Politics*, Vol. 4, No 2-3, p. 183–202.

Domaniewski, Stanislaw and Dominika Studzińska (2016). "The Small Border Traffic Zone between Poland and Kaliningrad Region (Russia): The Impact of a Local Visa-Free Border Regime", *Geopolitics*, Vol. 21, No 3, p. 538–555.

Donnan, Hastings and Thomas M. Wilson (2020). *Borders: Frontiers of Identity, Nation and State*. London, Routledge, 2020.

Germond, Basil (2015). "The (Critical) Geopolitics of Seapower", *The Maritime Dimension of European Security*. London, Palgrave Macmillan.

Hinze, Annika (2013). *Turkish Berlin: Integration Policy and Urban Space*. Minneapolis, University of Minnesota Press.

Hoffmann, Clemens (2023). "Delimiting Europe: Greek State Formation as Border Making", *Uluslararası İlişkiler,* Vol. 20, No 77, p. 51-69.

İşeri, Emre (2009). "The US Grand Strategy and the Eurasian Heartland in the Twenty-First Century", *Geopolitics*, Vol. 14, No 1, p. 26–46.

Jackson, Peter, Phil Crang and Claire Dwyer (eds.) (2004). *Transnational Spaces*. London and New York, Routledge.

Jeandesboz, Julien (2021). "Inside-out?, Trajectories, Spaces and Politics of EU Internal (in)security and its External Dimensions", Didier Bigo et al. (eds.), *The Routledge Handbook of Critical European Studies*. London and New York, Routledge.

Kaltofen, Carolin and Michele Acuto (2018). "Rebalancing the Encounter between Science Diplomacy and International Relations Theory", *Global Policy*, Vol. 9, p. 15–22.

Karamik, İrem and Erman Ermihan (2023). "Feeling Imagined Spaces, Emotional Geographies in the EU-Turkey Relations", *Uluslararası İlişkiler,* Vol. 20, No 77, p. 71-88.

Katzenstein, Peter J. (1996). *The Culture of National Security: Norms and Identity in World Politics*. New York, Columbia University Press.

Lambach, Daniel (2022). "Space, Scale, and Global Politics: Towards a Critical Approach to Space in International Relations", *Review of International Studies*, Vol. 48, No 2, p. 282–300.

Legrand, Tim (2015). "Transgovernmental Policy Networks in the Anglosphere", *Public Administration*, Vol. 93, No 4, p. 973–991.

Levitt, Peggy and B. Nadya Jaworsky (2007). "Transnational Migration Studies: Past Developments and Future Trends", *Annual Review of Sociology*, Vol. 33, No 1, p. 129–156.

Löw, Martina (2008). "The Constitution of Space, the Structuration of Spaces through the Simultaneity of Effect and Perception", *European Journal of Social Theory*, Vol. 11, No 1, p. 25–49.

Löw, Martina (2016). *The Sociology of Space: Materiality, Social Structures, and Action*. New York, Palgrave Macmillan.

Marciacq, Florent (2012). "The Political Geographies of Europeanisation: Maping the Contested Conceptions of Europeanisation", *Journal of Contemporary European Research*, Vol. 8, No 1, p. 57–74.

Morozov, Viatcheslav and Bahar Rumelili (2012). "The External Constitution of European Identity, Russia and Turkey as Europe-makers", *Cooperation and Conflict*, Vol. 47, No 1, p. 28–48.

Najslova, Lucia (2023). "Architectures of Similarity: Fragments, Islands and other Escapes from Turkey and Europe Framework", *Uluslararası İlişkiler,* Vol. 20, No 77, p. 147-164.

Nye, Joseph S. and Robert O. Keohane (1971). "Transnational Relations and World Politics: An Introduction", *International Organization*, Vol. 25, No 3, p. 329–349.

Paasi, Anssi (2020). "Nation, Territory, Memory, Making State-space Meaningful", David Storey (eds.), *A Research Agenda for Territory and Territoriality*. Cheltenham, United Kingdom, Northampton, Massachusetts, Edward Elgar.

Parlar Dal, Emel and Samiratou Dipama (2023). "Re-scaling and Globalizing EU-Turkey Bilateral Relations in the Changing Global Political Landscape", *Uluslararası İlişkiler,* Vol. 20, No 77, p. 35-50.

Pedersen, Sune Bechmann (2020). "A Passport to Peace? Modern Tourism and Internationalist Idealism", *European Review*, Vol. 28, No 3, p. 389–402.

Resnick, Evan N. (2022). "Interests, Ideologies, and Great Power Spheres of Influence", *European Journal of International Relations*, Vol. 28, No 3, p. 563–588.

Risse, Thomas (2003). *Bringing Transnational Relations Back In: Non-state Actors, Domestic Structures and International Institutions*. Cambridge, Cambridge University Press.

Ruggie, John G. (1993). "Territoriality and Beyond: Problematizing Modernity in International Relations", *International Organization*, Vol. 47, No 1, p. 139–174.

Said, Edward W. (1978). *Orientalism*. New York, Pantheon Books.

Savaş, Cem and Atakan Yılmaz (2023). "French and Turkish Representations of the Mediterranean, Artificial Intelligence Based Content Analysis", *Uluslararası İlişkiler,* Vol. 20, No 77, p. 89-107.

Scholte, J. A. (1996). "What are the New Spaces?", *Environment and Planning A: Economy and Space*, Vol. 28, No 11, p. 1965–1969.

Scott, James Wesley, Filippo Celata and Raffaella Coletti (2019). "Bordering Imaginaries and the Everyday Construction of the Mediterranean Neighbourhood: Introduction to the Special Issue", *European Urban and Regional Studies*, Vol. 26, No 1, p. 3–8.

Simonsen, Kristina Bakkaer (2016). "Ghetto-Society-Problem: A Discourse Analysis of Nationalist Othering", *Studies in Ethnicity and Nationalism*, Vol. 16, No 1, p. 83–99.

Slater, David (1993). "The Geopolitical Imagination and the Enframing of Development Theory", *Transactions of the Institute of British Geographers*, Vol. 18, No 4, p. 419-437.

Starr, Harvey (2013). "On Geopolitics: Spaces and Places", *International Studies Quarterly*, Vol. 57, No 3, p. 433–439.

Süleymanoglu-Kürüm, Rahime and Elif Gençkal-Eroler (2023). "Spatial Constructions of Homeland in Turkish National Identity, Exclusion and Inclusion of Europe", *Uluslararası İlişkiler,* Vol. 20, No 77, p. 17-33.

Tally Jr., Robert T. (2019). *Topophrenia, Place, Narrative, and the Spatial Imagination, Bloomington*, Indiana, Indiana University Press, 2019

Tuathail, Gearóid Ó (1996). *Critical Geopolitics: The Politics of Writing Global Space*. Minneapolis, University of Minnesota.

Türkeş-Kılıç, Selin (2023). "'I Thank Greece for Being Our European Shield': Von der Leyen Commission's Spatial Imaginations During the Turkish-Greek Border Crisis in March 2020", *Uluslararası İlişkiler,* Vol. 20, No 77, p. 109-125.

Wallerstein, Immanuel (1991). *Geopolitics and Geoculture: Essays on the Changing World System*. Cambridge, Cambridge University Press.

Warf, Barney and Santa Arias (2009). *The Spatial Turn: Interdisciplinary Perspectives*. London and New York, Routledge.

Wendt, Alexander (1994). "Collective Identity Formation and the International State", *American Political Science Review*, Vol. 88, No 2, p. 384–396.

ULUSLARARASI **İLİŞKİLER** | INTERNATIONAL **RELATIONS**

Volume 20, Number 77, 2023, p. 17-33
https://doi.org/10.33458/uidergisi.1233978

Spatial Constructions of Homeland in Turkish National Identity: Exclusion and Inclusion of Europe

Rahime SÜLEYMANOĞLU-KÜRÜM

Assoc. Prof., Department of Political Science and International Relations, Bahçeşehir University, Istanbul
E-Mail: rahime.kurum@eas.bau.edu.tr
Orcid: 0000-0003-3735-5625

Elif GENÇKAL EROLER

Assist. Prof., Department of Political Science and International Relations, Topkapı University, Istanbul
E-Mail: elifgenckal@gmail.com
Orcid: 0000-0001-5372-6591

ABSTRACT

This paper focuses on the geographical, historical, and cultural spatializations of Turkish national identity by political elites in the post-2000 era. Considering the close link between the formation of national identity and the spatial constructions of homeland, the paper shows that Turkish national identity since the foundation of the Republic has been constructed through different supranational visions, navigating through different civilizational ingredients. We show that the Kemalists' Western-oriented or Eurocentric geopolitical discourses, which perceive Turkey as a "bridge country", have been transformed in the post-Cold War era into a more ambitious geopolitical discourse of a "central country", which aims to broaden Turkey's "identity space" through its Ottoman heritage. In line with this transformation, in the 2000s, the Turkish homeland was imagined as the "cradle of civilizations", but the national identity did not develop as a counter-hegemonic measure against the West (Europe). The post-2010 era – with a pronounced emphasis on Islamic culture and Ottoman geopolitical space – constitutes a departure from the previous years' spatial and identity constructions of Turkey, in the sense that the political elites' perception of national identity has never gone beyond the national frontiers to this extent, and the West (Europe) has never been so trivialized in terms of progress and civilization.

Keywords: Space, Turkish Homeland, Anatolia, Supranationalism, Blue Anatolianism

Research Article | Received: 02 May 2022, Last Revision: 13 December 2022, Accepted: 09 January 2023

Introduction

Although the word "space" basically refers to a geographical context, it is closely related to power and limitation, because the social construction of space is a political process that can be defined in terms of controlling a certain area of a group.[1] By establishing power on a certain physical-human geography, one of the most effective means available to the modern state in controlling such space is the construction of national identity. Accordingly, the "inside" and

1 Robert David Sack, *Human Territoriality: Its Theory and History*, Cambridge, Cambridge University Press, 1986.

there is no effort to spatialize Europe in the national homeland, and the heavy emphasis on the country's Ottoman roots and Islam. Still, a similarity can be found in the sense of spatialization of homeland for cultivating a self-confident national identity. This serious break from the historical attitude that saw the West as a "contemporary civilization" is also triggered by a series of domestic, regional, and international changes such as the declining credibility of the prospects of EU membership perspective, expectations created by Turkey's carefully crafted the policy of "zero problems with neighbors" in the region, the Arab revolts and the emerging power vacuum in the region after 2011, as well as the resulting refugee crisis. All of these factors added to the domestic concerns created by the failed coup attempt on 15 July 2016 and challenged the implementation of the foreign policy vision put forward by the AK Party.

Bibliography

Adisonmez, Umut Can and Recep Onursal (2022). "'Strong, but Anxious State': The Fantasmatic Narratives on Ontological Insecurity and Anxiety in Turkey", *Uluslararası İlişkiler*, Vol. 19, No. 73, p. 61-75.

Aras, Bülent (2019). "The Crisis and Change in Turkish Foreign Policy after July 15", *Alternatives*, Vol. 44, No 1, p. 6-18.

Alpan, Başak and Ahmet Erdi Öztürk (2022). "Turkish Foreign Policy in the Balkans Amidst 'Soft Power' and 'de-Europeanisation'", *Southeast European and Black Sea Studies*, Vol. 22, No 1, p. 45-63.

"Cumhurbaşkanı Erdoğan'dan İstanbul'un Fethi Mesajı" (2019). *TRT News*, 28 May, https://www.trthaber.com/haber/gundem/cumhurbaskani-erdogandan-istanbulun-fethi-mesaji-417324.html (Accessed 21 August 2022).

"Yüz Yıllık Parantezi Kapatacağız" (2013). *Yeni Şafak*, 01 March, https://www.yenisafak.com/yazidizileri/yuzyillik-parantezi-kapatacagiz-494795 (Accessed 03 August 2022).

2002 AK Party Government Program https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2003/03/20030324.htm, (Accessed 30 July 2022).

2007 AK Party Government Program https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2007/09/20070907M1-1.htm (Accessed 30 July 2022).

2011 AK Party Government Program, https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2011/07/20110717-1.htm (Accessed 29 July 2022).

2015 AK Party Government Program, http://www.akparti.org.tr/media/272171/parti-programi-subat-2015.pdf (Accessed 13 December 2022).

Ahmad, Feroz (1997). *The Making of Modern Turkey.* London, Routledge.

Ahmet Davutoğlu's Speech in Symposium of Towards the Great Turkey (2011). https://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-ahmet-davutoglu_nun-turk-ocaklari_nin-kurulusunun-100_-yilini-kutlama-etkinlikleri-kapsaminda-duzenlenen.tr.mfa (Accessed 01 August 2022).

Akçali, Emel and Mehmet Perinçek (2009). "Kemalist Eurasianism: An Emerging Geopolitical Discourse in Turkey", *Geopolitics*, Vol. 14, No 3, p. 550-569.

Aktar, Ayhan (2000). *Varlık Vergisi ve "Türkleştirme" Politikaları*. İstanbul, İletisim.

Aktar, Ayhan (2010). "Conversion of a 'Country' into a Fatherland': The Case of Turkification Examined, 1922-1932". Ayhan Aktar (ed.) *Nationalism in the Troubled Triangle*. Palgrave.Aktürk, Şener (2007). "Incompatible Visions of Supra-Nationalism: National Identity in Turkey and the European Union", *European Journal of Sociology,* Vol. 48, No 2, p. 347-372.

Babacan, Ali. (2008). Foreign Minister. *Proceedings of the Turkish Grand National Assembly (TBMM Genel Kurul Tutanağı)*. 23rd Period, 3rd Executive Year, 35th Gathering.

Bozdağlioğlu, Yücel (2003). *Turkish Foreign Policy and Turkish Identity: A Constructivist Approach*. 1st ed., London, Routledge.

Bozdağlioğlu, Yücel (2008). "Modernity, Identity and Turkey's Foreign Policy", *Insight Turkey*, Vol. 10, No 1, p. 55-75.

Browning, Christopher S. (2015). "Nation Branding, National Self-Esteem, and the Constitution of Subjectivity in Late Modernity", *Foreign Policy Analysis*, Vol. 11, No 2, p. 195–214.

Çelik, Ömer. (2014). *Proceedings of the Turkish Grand National Assembly (TBMM Genel Kurul Tutanağı)*. 24th Period, 5th Executive Year, 30th Gathering

Cem, İsmail (2004). *Türkiye Avrupa Avrasya: Birinci Cilt: Strateji Yunanistan Kıbrıs*. İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Cem, İsmail (2001) Foreign Minister, Debating the Ministry of Foreign Affairs Budget for 2002. Ankara, Proceedings of Planning and Budgetary Commission,.

Çolak, Yılmaz (2006). "Ottomanism vs. Kemalism: Collective Memory and Cultural Pluralism in 1990s Turkey", *Middle Eastern Studies*, Vol. 42, No 4, p. 587-602.

Copeaux, Etienne (2013). *Türk Tarih Tezinden Türk-İslam Sentezine*. İstanbul, İletişim.

Davutoğlu, Ahmet (2011). *Teoriden Pratiğe: Türk Dış Politikası Üzerine Konuşmalar*. İstanbul, Küre.

Davutoğlu, Ahmet (2014). *Stratejik Derinlik*. İstanbul, Küre.

Davutoğlu, Ahmet (2014). "Turkish- Armenian Relations in the Process of De- Ottomanization or 'Dehistoricization': Is a 'Just Memory' Possible?", *Turkish Policy Quarterly,* Vol. 13, No 1, p. 21-30.

Durgun, Sezgi (2016). *Memalik-i Şahade'den Vatan'a*. İstanbul, İletisim.

Elden, Stuart (2004). *Understanding Henri Lefebvre: Theory and the Possible*. London, Continuum.

Gençkal-Eroler, Elif and Rahime Süleymanoğlu-Kürüm (2021). "Türkiye'de Medyadaki 'Medenileşme' Algısında Avrupa Temsili: Suriyeli Göçmen Krizi Dönemi", *Dumlupınar University Journal of Social Sciences*, Vol. 69, No 3, p. 1-19.

Hakli, Jouni (1999). "Cultures of Demarcation: Territory and National Identity in Finland", G. H. Herb ve D.H. Kaplan (eds.), *Nested Identities*,. Landham, Rowman & Littlefield, p. 123-150.

Halikarnas Balıkçısı (1995). *Arşipel*. Ankara, Bilgi Press.

Henry, Garry T. (1990). *Practical Sampling*., London, Sage.

Jameson, Fredric (1991). *Postmodemism, or, The Cultural Logic of Late Capitalism*. Durham, Duke University Press.

Jongerden, Joost (2009). "Crafting Space Making People: The Spatial Design or Nation in Modern Turkey", *European Journal of Turkish Studies*, https://doi.org/10.4000/ejts.4014.

Kafadar, Cemal (1995). *Between Two Worlds: The Construction of the Ottoman State*. Berkeley, University of California Press.

Kadıoğlu, Ayşe (1996). "The Paradox of Turkish Nationalism and the Construction of Official Identity", *Middle Eastern Studies*, Vol. 32, No 2, p. 177-193.

Karacasu, Barış (2007). "Cevat Şakir Kabaağaçlı", Tanıl Bora and Murat Gültekingil (eds.), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Modernleşme ve Batıcılık.* İstanbul, İletişim.

Kazancıgil, Ali and Ergun Özbudun (1981). *Atatürk, Founder of a Modern State*. London, C. Hurst.

Keyder, Çağlar (1993). "The Dilemma of Cultural Identity on the Margins of Europe", *Review*, Vol. 16, No 1, p. 19-33.

Kınacıoğlu Müge and Aylin G. Gürzel (2013). "Turkey's Contribution to NATO's Role in Post-Cold War Security Governance: The Use of Force and Security Identity Formation", *Global Governance*, Vol. 19, No 4, p. 589-610.

Kösebalaban, Hasan (2008). "Torn Identities and Foreign Policy: The Case of Turkey and Japan", *Insight Turkey* , Vol. 10, No 1, p. 5-29.

Kraidy, Marvan and OmarAl-Ghazzi (2013). "Neo-Ottoman Cool: Turkish Popular Culture in the Arab Public Sphere", *Popular Communication,* Vol. 11*,* No 1, p. 17-29.

Lefebvre, Henri (1991). *The Production of Space*. Translated By D. Nicholson Smith. Oxford, Blackwell.

Luleci Sula, Cagla and Ismail Erkam Sula (2021). "Migration Management in Turkey: Discourse and Practice", *Uluslararasi Iliskiler*, Vol. 18, No. 72, p. 1-17.

Mardin, Şerif (2008). *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1898-1908*. Istanbul, Iletişim.

Mitsche, Nicole et al. (2018). "Intangibles: Enhancing Access to Cities' Cultural Heritage through Interpretation", *International Journal of Culture Tourism and Hospitality Research,* Vol. 7, No 1, p. 68-77.

Oğuzlu, Tarık (2008). "Middle Easternization of Turkey's foreign policy: does Turkey dissociate from the West?", *Turkish Studies*, Vol. 9, No 1, p. 3-20.

Ovalı, Şevket (2015). "The Global Financial Crisis and the De-Europeanisation of Turkish Foreign Policy", *Études helléniques/Hellenic Studies*, Vol. 23, No 1, p. 141-168.

Rumelili, Bahar (2011). "Turkey: Identity, Foreign Policy, and Socialization in a Post-Enlargement Europe", *Journal of European Integration*, Vol. 33, No 2, p. 235-249.

Rumelili, Bahar and Didem Çakmaklı (2011). "Culture in EU-Turkey Relations", J. Batora and M.Mokre (eds.), *Culture in the EU's External Relations*: *Bridging the Divide?*. UK, Ashgate, p. 99-115.

Rumelili, Bahar and Rahime Suleymanoglu-Kurum (2017). "Brand Turkey: Liminal Identity and its Limits", *Geopolitics*, Vol. 22, No 3, p. 549-570.

Sack, Robert David (1986). *Human Territoriality: Its Theory and History*. Cambridge, Cambridge University Press.

Smith, Anthony D. (1996). "Culture, Community and Territory: the Politics of Ethnicity and Nationalism", *International Affairs*, Vol. 72, No 3, p. 445-458.

Süleymanoğlu-Kürüm, Rahime (2018). *Conditionality, the EU and Turkey: From Transformation to Retrenchment*. London, Routledge.

Tokdoğan, Nagehan (2020). *Yeni Osmanlıcılık: Hınç, Nostalji, Narsisizm*. Istanbul, Iletişim.

Torbakov, Igor (2017). "Neo-Ottomanism versus Neo-Eurasianism?: Nationalism and Symbolic Geography in Postimperial Turkey and Russia", *Mediterranean Quarterly*, Vol. 28, No 2, p. 125-145.

Wigen, Einar (2018). State of Translation: Turkey in Interlingual Relations. Ann Arbor, University of Michigan Press.

White, Jenny (2014). *Müslüman Milliyetçiliği ve Yeni Türkler*. Translated by Fuat Güllüpınar and Coşkun Taştan, Second Edition, Istanbul, Iletişim.

Yanık, Lerna (2012). "Atlantik Paktı'ndan NATO'ya: Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Türkiye'nin Konumu ve Uluslararası Rolü Tartışmalarından Bir Kesit", *Uluslararası İlişkiler*, Vol. 9, No 34, p. 28-50.

Yesilada, Birol ve Barry Rubin (eds.) (2013). *Islamization of Turkey under the AKP Rule*. London, Routledge.

ULUSLARARASI İLİŞKİLER | INTERNATIONAL RELATIONS

Volume 20, Number 77, 2023, p. 35-50
https://doi.org/10.33458/uidergisi.1233973

Re-scaling and Globalizing EU-Turkey Bilateral Relations in the Changing Global Political Landscape

Emel PARLAR DAL

Professor, Department of International Relations, Marmara University, Istanbul
E-Mail: emelparlar@yahoo.com
Orcid: 0000-0001-6508-6069

Samiratou DİPAMA

Dr., Faculty of Juridical and Political Sciences, Thomas Sankara University, Ouagadougou
E-Mail: dipamamis@yahoo.fr
Orcid: 0000-0002-6599-5980

ABSTRACT

By putting scale and (re)scaling at the center of its analysis, this paper aims to grasp the scalar process of EU-Turkey relations from historical, political and social perspectives. In doing so, this paper will first overview the existing theories on scale and re-scaling concerning their use in political geography and IR. The second task of this paper will be to examine the relevance of scale in EU relations from historical, political, and social perspectives. In the third part, as a first step, this paper investigates whether the EU and Turkey can redefine and reconstruct a new EU-Turkey space. As a second step, it assesses whether globalizing EU-Turkey relations is possible in new global policy areas such as climate change, sustainable development, and trade & economics.

Keywords: Scale, Scale Process, Climate change, Sustainable development, Trade & economics.

Research Article | Received: 01 February 2022, Last Revision: 10 November 2022, Accepted: 10 December 2022

Introduction

Turkey's geostrategic location in the Middle East and Asia, combined with its shared border with Europe, position Turkey as a key and unrelinquishable partner of the European Union (EU). Indeed, despite the worsening of relations between the EU and Turkey due to their growing divergence on several issues, each side makes efforts not to allow their relations to deteriorate beyond a certain point, because what unites the two is much stronger than what divides them. It is undeniable that scale, broadly conceptualized as "the geographical structure of social interactions"[1] can provide a broader understanding of this mutual interdependence between Turkey and the EU and of their current and future interactions. Neil Brenner employs

1 Neil Smith, "Geography, Difference and the Politics of Scale", Joe Doherty, Elspeth Graham and Mo Malek (eds.), *Post-Modernism and the Social Sciences,* London, Macmillan, 1992, p. 73.

The sharing of the border between the EU and Turkey implies that the fates of Turkey and the EU are interlinked, and that the level of complex interdependence between the two is very high — to the extent that a negative evolution on either side will inevitably have tremendous repercussions for both. Thus, it is crucial for the EU and Turkey to define a new scale through which they can pursue and strengthen their functional ties and technical cooperation on the likes of the emerging EU-British cooperation or the existing European Economic Area's model of cooperation with Norway and Iceland.[59]

The new, socially constructed EU-Turkey space would focus more on security and economics-related issues through the modernization of the customs union and enhanced security cooperation, that will further bolster their functional security cooperation and, in the long run, bring Turkey back toward European norms and to the consolidation of political relations between the two.

Turkey and the EU can cooperate efficiently in the field of climate change, given Turkey's recent ratification of the Paris Agreement, on trade and economic matters through the modernization of the customs union, and on the implementation of the SDGs. These areas of cooperation, along with the many incentives both sides have to improve relations, present an opportunity for the opening up of a new interaction space based on economic and security matters that would bolster trust between the two partners and consolidate the globalization of their bilateral relations.

Bibliography

Agnew, John (1994). "The Territorial Trap: The Geographical Assumptions of International Relations Theory", *Review of International Political Economy*, Vol. 1, No 1, p. 53–80.

Ağcasulu, Hülya and Ringo Ossewaarde (2009). "Turkey's Otherness in the Identity Discourses of European Parliament", *Ege Academic Review*, Vol. 19, No 3, p. 359-372

Arısan, E. Nilgün et al. (2020). "EU-Turkey Relations after the Council Summit: A Chance for Re-engagement or Facing Complete Breakdown?", *TEPAV Policy Note*, https://www.tepav.org.tr/en/haberler/s/10195. (Accessed 8 November 2021).

Aydın-Düzgit, Senem (2013). "European Security and the Accession of Turkey: Identity and Foreign Policy in the European Commission", *Cooperation and Conflict,* Vol. 48, No 4, p. 522-541

Aydıntaşbaş, Asli and Susi Dennison (2021). "New energies: How the European Green Deal can Bring Turkey and the EU Together", *European Council on Foreign Relations Policy Brief*, June, https://ecfr.eu/wp-content/uploads/New-energies-How-the-European-Green-Deal-can-bring-Turkey-and-the-EU-together.pdf. (Accessed 10 November 2021).

Baban, Feyzi and Fuat Keyman (2008). "Turkey and Postnational Europe Challenges for the Cosmopolitan Political Community", *European Journal of Social Theory*, Vol. 11, p.107-124.

Blokker, Paul (2008). "Europe 'United in Diversity' From a Central European Identity to Post-Nationality?", *European Journal of Social Theory*, Vol. 11, No 2, p. 257-274.

Brenner, Neil (1998). "Between Fixity and Motion: Accumulation, Territorial Organization and the Historical Geography of Spatial Scales", *Environment and Planning D: Society and Space*, Vol. 16, No 4, p. 459–481.

59 Meltem, Müftüler-Baç, "Remolding the EU-Turkey Relationship", *Turkish Quarterly Policy*, Vol. 17, No 1, 2018, p. 122.

Brenner, Neil (2001). "The Limits to Scale? Methodological Reflections on Scalar Structuration", *Progress in Human Geography*, Vol. 25, No 4, p. 591–614.

Chopin, Thierry (2018). "Europe and the Identity Challenge: Who Are 'we'?",*Fondation Robert Schuman European*, Issue 466, 19 March , https://www.robert-schuman.eu/en/european-issues/0466-europe-and-the-identity-challenge-who-are-we (Accessed 15 July 2022).

Davutoğlu, Ahmet (2011). *Stratejik Derinlik, Türkiye'nin Uluslararası Konumu*, İstanbul, Küre Yayınları.

Delanty, Gerard (2006). "Introduction: The Idea of a Post-Western Europe", Gerard Delanty (ed.), *Europe and Asia beyond East and Wes*t. Routledge/European Sociological Association Studies in European Societies, p.1-7.

EU Observer (13 September 2017). "Juncker: Turkey's EU Membership out of Question for Now", https://euobserver.com/tickers/138999 (Accessed 13 December 2021).

EurActiv (8 October 2015). "Turkey Frowns at EU Refugee Aid Plan, https://www.euractiv.com/section/justice-home-affairs/news/turkey-frowns-ateu-refugee-aid-plan/ (Accessed 10 December 2021).

European Council (25 March 2021), "Statement of the members of the European Council", https://www.consilium.europa.eu/media/48976/250321-vtc-euco-statement-en.pdf. (Accessed 1 January 2022).

European Parliament (6 July 2017) "Turkey: MEPs Raise the Alarm on EU Accession Talks", http://www.europarl.europa.eu/news/en/press-room/20170629IPR78637/turkey-meps-raise-the-alarm-on-eu-accession-talks (Accessed 17 December 2021).

European Union (7 February 1992). "Treaty on European Union", https://europa.eu/europeanunion/sites/europaeu/ files/docs/body/treaty_on_european_union_ en.pdf . (Accessed 12 May2022)

Güner, Ezgi (non-dated) "The Scalar Politics of Turkey's Pivot to Africa", POMEPS, https://pomeps.org/the-scalar-politics-of-turkeys-pivot-to-africa

Hürriyet Daily News (7 September 2017), "EU Divided over Calls to Block Turkey's Bid", http://www.hurriyetdailynews.com/eu-divided-over-calls-to-block-turkeys bid.aspx?PageID=238&NID=117671&NewsCatID=351. (Accessed 13 December 2021).

Hürriyet Daily News (9 May 2021) "Turkey Determined to Join EU Despite Obstacles: Erdoğan", https://www.hurriyetdailynews.com/turkey-determined-to-join-eu-despite-obstacles-erdogan-164571 (Accessed 17 May 2022).

Hürriyet Daily News (9 May 2022). "Turkey's Full Membership Must for EU's Future: Erdoğan", https://www.hurriyetdailynews.com/turkeys-full-membership-must-for-eus-future-erdogan-173650 (Accessed 17 May 2022).

Jonas, Andrew E.G. (2006). "Pro Scale: Further Reflections on the 'Scale Debate' in Human Geography", *Transactions of the Institute of British Geographers*, Vol. 31, No 3, p. 399–406.

Karadağ, Sibel (2019). "Extraterritoriality of European Borders to Turkey: an Implementation Perspective of Counteractive Strategies", *Comparative Migration Studies*, Vol. 7, No 12, p. 1-16.

Karatzaferis, Georgios (2004). "Turkey's Progress towards Accession", *European Parliament*, http://www.europarl.europa.eu. (Accessed 05 June 2022).

Lambach, Daniel (2021). *Space, Scale, and Global Politics: Towards a Critical Approach to Space in International Relations*. Cambridge, Cambridge University Press.

Leitner, Helga (1997). "Reconfiguring the Spatiality of Power: The Construction of a Supranational Migration Framework for the European Union", *Political Geography*, Vol. 16, No 2, p. 123–143.

Leitner, Helga, Eric Sheppard and Kristin Sziarto (2008). "The Spatialities of Contentious Politics", *Transactions of the Institute of British Geographers*, Vol. 33, No 2, p. 157–172.

Martin, Deborah G. and Bryon A, Miller (2003). "Space and Contentious Politics," *Mobilization: An International Journal*, Vol. 8, No 2, p. 143–156.

Müftüler-Baç, Meltem (2018). "Remolding the EU-Turkey Relationship", *Turkish Quarterly Policy*, Vol. 17 No 1, p. 119–128.

Nas, Çiğdem (2018). "EU-Turkey Customs Union: Its Modernization and Potential for EU-Turkey Relations", *Insight Turkey*, Vol. 20, No 3, p. 43–60.

Popescu, Gabriel (2008). "Conflicting Logics of Cross-border Reterritorialization: Geopolitics of Euroregions in Eastern Europe", *Political Geography*, Vol. 27, p. 418-438.

Presidency of the Republic of Türkiye, Directorate of Communications (09 January 2021), "President Erdoğan Holds Videoconference with President of the European Commission Ursula von der Leyen", https://www.iletisim.gov.tr/english/haberler/detay/president-erdogan-holds-videoconference-with-president-of-the-european-commission-ursula-von-der-leyen (Accessed 27 May 2022).

Saral, Melek (2017), *Turkey's 'Self' and 'Other' Definitions in the Course of the EU Accession Process*, Amsterdam, Amsterdam University Press.

Sewell H. William Jr. (2001). "Space in Contentious Politics", Aminzade R. Ronald, Goldstone Jack A., McAdam Doug, Perry J. Elizabeth, Sewell H. William Jr., Tarrow Sidney and Tilly Charles (eds.). *Silence and Voice in Contentious Politics*. Cambridge University Press, Cambridge, p. 51–88.

Smith, Neil. (1984). *Uneven Development: Nature, Capital and the Production of Space*. Oxford, Blackwell.

Smith, Neil. (1990). "Afterword: The Beginning of Geography", Smith Neil (ed.), *Uneven Development.* 2nd edition, Cambridge, MA, Blackwell, p. 160–178.

Smith, Neil (1992). "Geography, Difference and the Politics of Scale", Doherty Joe, Graham Elspeth and Malek Mo (eds.), *Postmodernism and the Social Sciences*. New York, St. Martin's Press, p. 57–79.

Smith, Neil. (1993) "Homeless/Global: Scaling Places", Bird John, Curtis Barry, Putnam Tim and Tickner Lisa (eds.), *Mapping the Futures — Local Cultures, Global Change.* London, Routledge, p. 87–119.

Smith, Neil (2003). "Remaking Scale: Competition and Cooperation in pre-National and post-National Europe", Brenner Neil et al. (eds.), *State/Space: A Reader*. Oxford, Blackwell, p. 227–238.

Stråth, Bo (2002). "A European Identity to the Historical Limits of a Concept", *European Journal of Social Theory,* Vol. 5, No. 4, p.387-401.

Swyngedouw, Erik (2004). *Globalisation or 'Glocalisation'? Networks, Territories and Rescaling*. Oxford, The University of Oxford.

TRT World (1 March 2022). "Erdogan to EU: 'Treat Türkiye like Ukraine' for Bloc's Membership",https://www.trtworld.com/turkey/erdogan-to-eu-treat-t%C3%BCrkiye-like-ukraine-for-bloc-s-membership-55195 (Accessed 02 June 2022).

Wang, Fenglong et al (2016). "Rescaling and Scalar Politics in the 'One Belt, One Road' Strategy[J]", *Scientia Geographica Sinica*,Vol. 36, No 4, p.502-511.

Yılmaz, Hakan (2007). "Turkish Identity on the Road to the EU: Basic Elements of French and German Oppositional Discourses", *Journal of Southern Europe and the Balkans Online,* Vol. 9, No 3, p. 293-305.

Funding Details

The funding of this article was provided by Erasmus+ (Grant No. 621317-EPP-1-2020-1-TR-EPPJMO-Chair).

ULUSLARARASI İLİŞKİLER | INTERNATIONAL RELATIONS

Volume 20, Number 77, 2023, p. 51-69
https://doi.org/10.33458/uidergisi.1233983

Delimiting Europe: Greek State Formation as Border Making

Clemens HOFFMANN

Lecturer, Division of History, Heritage and Politics, University of Stirling, Scotland
E-Mail: clemens.hoffmann@stir.ac.uk
Orcid: 0000-0001-8476-8102

ABSTRACT

When the Greek prime minister admired Delacroix' famous painting 'The Battle of Chios' in the Louvre Museum during a state visit to France in 2021, this was meaningful in more than one way. Not only did he and French president Macron celebrate the second centenary of the 1821 "Greek Revolution." They also reaffirmed their 200-year-old geopolitical alliance in the Eastern Mediterranean. An alliance between two countries that see themselves as the birthplace of European civilisation. Then, as now, celebrating their Europeanness went beyond artistic depictions and symbolisms. The creation of a White European space by virtue of a concrete struggle against an Oriental other, thus, delimited not only the Greco-Ottoman, but also Europe's South-eastern borders. What IR has come to understand as the 'spatial turn', a return to emphasising the (un)making of borders and space, took, and takes, place in the Aegean. Looking back at the significance of the Greek War of Independence, this article reveals that, much like the violence in Delacroix' painting, this formation of inter-national modernity, far from merely being a civilisational achievement, was bloody and genocidal. The painting's conventional Orientalist understanding sees a white European people massacred by an Oriental occupying force. A careful re-historicisation of the Greek independence struggle reveals, however, that it had highly specific social and geopolitical origins that cannot be reduced to a spreading European Enlightenment. An alliance between local social forces gave rise to a struggle that was consolidated by mass violence. The international invention on behalf of Greece didn't represent a shift towards a liberal international order giving rise to a reborn Athenian Republic. It represented a compromise between otherwise divided conservative dynasties imposing their designs on the young state. Finally, the article will argue that this historical episode embodies a continuing social process of European border making.

Keywords: International Historical Sociology, Greece, Ottoman Empire, Geopolitics, Social Banditry

Research Article | Received: 16 February 2022, Last Revision: 15 December 2022, Accepted: 09 January 2023

Defending Europe's Frontier? The Making of the European Space

> *We must progress as much as possible in the direction of Constantinople and India. … We must hasten the downfall of Persia, push on to the Persian Gulf, if possible re-establish the ancient commercialities with the Levant through Syria, and force our way into the Indies, which are the storehouses of the world. Once there, we can dispense with English gold.*
>
> *The Testament of Peter the Great, Article 9*

By 2022, Europe's borders in the Mediterranean have turned into a veritable fortress. The so-called 'refugee deal' with Turkey signals this as much as the European Union's (EU) own 'Frontex' border force working in tandem with the Greek coast guard to 'push back' the undesired 'Wretched of the Earth' attempting the dangerous crossing across the Aegean

it, "would be a reasonable question of the generations of historians who simply ignored the entire imperial dimension of the conflict".[58]

It should also be noted, though, that the purpose of this article is not to single out Greek state formation as an anomaly. The making of modern Greece, while highly significant to this day, follows similar histories of other European nation-states. It is the article's purpose, however, to shed light on the geopolitical process of making Europe's Eastern border and the central role the Greek War of Independence. The process of Greek-Ottoman border making also illustrates the central role of (modernised) violence, setting in motion what can be understood as a process of physical otherisation. While much of the IR literature has focused on this process as a discursive practice, mass physical violence, understood as a historical and social process, not just military events, has received only scant attention in the literature on nation-making. Yet it is precisely this complex, but also contingent process that demonstrates the historical contingency of Europe's borders. And in a tragic way, this practice is maintained in the Turkey-EU refugee deal. The almost daily shocking accounts of anti-migrant violence by Turkish, Greek and EU Frontex border forces maintain this historically conditioned border regime. And in the case of Cyprus and the Aegean, this border even remains directly contested between the two regional NATO powers. This leaves us with the call for greater attention to the historical and social processes that make and unmake borders as everyday practice. First, because this process is constitutive of international relations. And second, because it is conceptually constitutive of the ontological core of the discipline of Inter-National Relations.

Bibliography

Abou-El-Haj, Rifa'at 'Ali (2005). *Formation of the Modern State - The Ottoman Empire Sixteenth to Eighteenth Centuries*. Syracuse, NY, SUNY.

Abou-el-Haj, Rifaat A. (1969). "The Formal Closure of the Ottoman Frontier in Europe: 1699-1703", *Journal of the American Oriental Society*, Vol. 89, No 3, p. 467-475.

Adanir, Fikret (2005). "Turkey's Entry into the Concert of Europe", *European Review*, Vol. 13, No 3, p. 395-417.

Agnew, John (1994). "The Territorial Trap: The Geographical Assumptions of International Relations Theory", *Review of International Political Economy*, Vol. 1, No 1, p. 53-80.

Anderson, Benedict (2006). *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London, Verso

Anderson, M.S. (1970). *The Great Powers and the Near East, 1774-1923*. Arnold.

Akşit, Sait (2021). "Turkey's Transatlantic Relations, Eastern Mediterranean, and the Changing Nature of Turkish-Greek Disputes", Eda Kuşku Sönmez and Cigdem Üstün (eds.), *Turkey's Changing Transatlantic Relations*. Lanham, Lexington, p. 191–216.

Barkey, K., & Gavrilis, G. (2016). "The Ottoman Millet System: Non-territorial Autonomy and its Contemporary Legacy", *Ethnopolitics*, Vol. 15, No 1, p. 24-42.

Bilgic, Ali (2013). *Rethinking Security in the Age of Migration: Trust and emancipation in Europe*. London, Routledge.

58 Mazower, "Revolutionary Reckonings", p. 13.

Bodger, Alan (1984). "Russia and the End of the Ottoman Empire", Marian Kent (ed.), *The Great Powers and the End of the Ottoman Empire*. London, Allen & Unwin.

Carastathis, Anna. (2014). "Is Hellenism an Orientalism? Reflections on the Boundaries of 'Europe' in an Age of Austerity", *Australian Critical Race & Whiteness Studies*, Vol. 10, No 1, p. 1-17.

Caquet, Pierre E. (2016). *The Orient, the Liberal Movement, and the Eastern Crisis of 1839-41.* Cham, Palgrave Macmillan.

Clogg, Richard (1979). *A Short History of Modern Greece*. Cambridge, Cambridge University Press.

Cowles, Loyal (1990). "The Failure to Restrain Russia: Canning, Nesselrode, and the Greek Question", *International History Review*, Vol. 12, No 4, p. 688-720.

Decolonize Hellas (2020). *Our Thinking*. https://decolonizehellas.org/en/out-thinking/ (Accessed 15 June 2022).

Dehm, Sara (2021). "International Law at the Border: Refugee Deaths, the Necropolitical State and Sovereign Accountability", Shane Chalmers and Sundhya Pahuja (eds.), *Routledge Handbook of International Law and the Humanities*. London, Routledge, p. 341-356.

Deringil, Selim (2003). ""They Live in a State of Nomadism and Savagery": the Late Ottoman Empire and the Post-colonial Debate", *Comparative Studies in Society and History*, Vol. 45, No 2, p. 311-342.

European Anti-Fraud Office, OLAF (2022). *CASE No OC/2021/0451/A1 Final Report*, https://cdn.prod.www.spiegel.de/media/00847a5e-8604-45dc-a0fe-37d920056673/Directorate_A_redacted-2.pdf (Accessed 15 September 2022).

Fahmy, Khaled, and Ḵālid Maḥmūd Fahmī (1997). *All the Pasha's men: Mehmed Ali, His Army and the Making of Modern Egypt*. Cambridge, Cambridge University Press.

Franko, Katja (2022). "'See no Evil': towards an Analytics of Europe's Legal Borderlands", *European Law Open*, Vol. 1, No 1, p. 131-134.

Gleason, John Howes (1951). *The Genesis of Russophobia in Great Britain: a Study of the Interaction of Policy and Opinion*. Cambridge MA, Harvard University Press.

Goettlich, Kerry (2018). "The Rise of Linear Borders in World Politics", *European Journal of International Relations*, Vol. 25, No 1, p. 203-228.

Goettlich, Kerry, Jordan Branch (2021). "Borders and Boundaries: Making Visible What Divides", Benjamin de Carvalho, Julia Costa Lopez and Halvard Leira (eds.), *Routledge Handbook of Historical International Relations*. London, Routledge. p. 267-276.

Gourgouris, Stathis (2021). *Dream Nation*. Redwood, CA, Stanford University Press.

Harlaftis, Gelinda (2005). "Mapping the Greek Maritime Diaspora from the Early Eighteenth to the Late Twentieth Centuries", Ina Baghdiantz; McCabe, Gelina; Harlaftis, Minoglou and Ioanna Pepelasis (eds.), *Diaspora Entrepreneurial Networks: Four Centuries of History*. Oxford, Berg.

Hass, Mark L (2005). *The Ideological Origins of Great Power Politics, 1789-1989*. Ithaca, Cornell University Press.

Hobden, Stephen and John M. Hobson (eds.) (2002). *Historical Sociology of International Relations*. Cambridge, Cambridge University Press

Jelavich, B. (1973). *The Ottoman Empire, the Great Powers and the Straits Question, 1870-1887*. Indiana U.P.

Jelavich, Barbara (1991). *Russia's Balkan Entanglements 1806-1914*, Cambridge, C.U.P.

Jelavich, C. and B. Jelavich (1977). *The Establishment of the Balkan National States, 1804-1920*. Washington. University of Washington Press.

Kafadar, Cemal (2007). "Janissaries and Other Riffraff of Ottoman Istanbul: Rebels without a Cause?", Baki Tezcan and Karl K. Barbir (eds.), *Identity and Identity Formation in the Ottoman World: A Volume of Essays in Honor of Norman Itzkowitz*. Wisconsin, University of Wisconsin Press.

Kagan, Korina (1997). "The Myth of the European Concert: The Realist-institutionalist Debate and Great Power Behavior in the Eastern Question, 1821", *Security Studies*, Vol. 7, No 2, p. 1 - 57.

Karakatsanis, Leonidas (2014). *Turkish-Greek relations: Rapprochement, Civil Society and the Politics of Friendship*. London, Routledge.

Kasaba, Resit (2003) "The Enlightenment, Greek Civilization and the Ottoman Empire: Reflections on Thomas Hope's Anastasius", *Journal of Historical Sociology*, Vol. 16, No 1, p. 1-21.

Kerner, Robert J (1938). "Russia's New Policy in the Near East after the Peace of Adrianople; Including the Text of the Protocol of 16 September 1829", *Cambridge Historical Journal*, Vol. 5, No 3, p. 280-290.

Kissinger, Henry A. (2000). *A World Restored: Metternich, Castlereagh and the Problems of Peace 1812-22*. London, Phoenix.

Konstantinou, Evangelos (1998). *Die Rezeption der Antike und der europäische Philhellenismus*. Frankfurt/M, Peter Lang.

Krasner, Stephen. D. (1999). *Sovereignty. Organized Hypocrisy*. Princeton, Princeton University Press.

Lefkowitz, M. R. and Guy MacLean Rogers (eds.) (1996). *Black Athena Revisited*. Chapel Hill and London, University of North Carolina Press.

Lobanov-Rostovsky, A. (1968). *Russia and Europe, 1789-1825*. Greenwood Press.

Mardin, Serif (1962). *Genesis of Young Ottoman Thought*. Princeton, Princeton University Press.

Mazower, Mark (2021). *The Greek Revolution: 1821 and the Making of Modern Europe*. London, Penguin.

Mazower, Mark (2021). "Revolutionary Reckonings: Greek Independence, 1821 and the Historians", *TLS. Times Literary Supplement*, 6156, p. 12-14.

Meadwell, Hudson (1999). "Secession, States and International Society", *Review of International Studies*, Vol. 25, No 3, p. 371-387.

Mearsheimer, John J. (2001). *The Tragedy of Great Power Politics*. New York, Norton.

Mouzelis, Nicos P (1978). *Modern Greece: Facets of Underdevelopment*. London, Macmillan.

Özkirimli, Umut, and Spyros A. Sofos (2008). *Tormented by History: Nationalism in Greece and Turkey*. London, Hurst.

Palmer, Alan Warwick (1974). *Alexander 1st: Tsar of War and Peace*. London, Weidenfeld and Nicolson.

Pamuk, Şefket and Williamson, J. G. (2011). "Ottoman de-industrialization, 1800–1913: Assessing the Magnitude, Impact, and Response", *The Economic History Review*, Vol. 64, p. 159-184.

Petropulos, John A. (1968). *Politics and Statecraft in the Kingdom of Greece 1833-1843*. Princeton, NJ, Princeton University Press.

Ragsdale, Hugh (2006). "Russian Foreign Policy, 1725–1815", Dominic Lieven (ed.), *Cambridge History of Russia - Volume II Imperial Russia 1689-1917*. Cambridge, CUP.

Ragsdale, Hugh (1993). *Russian Projects of Conquest in the Eighteenth Century. Imperial Russian Foreign Policy*. Cambridge, CUP

Ragsdale, Hugh (1988). "Evaluating the Traditions of Russian Aggression: Catherine II and the Greek Project", *Slavonic and East European Review*, Vol. 66, No 1, p. 91-117.

Rendall, Matthew (2000). "Russia, the Concert of Europe, and Greece, 1821-29: A Test of Hypotheses about the Vienna System", *Security Studies*, Vol. 9, No 4, p. 52-90.

Rendall, Matthew (2006). "Defensive Realism and the Concert of Europe", *Review of International Studies*, Vol. 32, No 3, p. 523-540.

Resis, Albert (1985). "Russophobia and the "Testament" of Peter the Great, 1812-1980", *Slavic Review*, Vol. 44, No 4, p. 681-693.

Saint-Claire, William Linn (1972). *That Greece Might Still be Free - The Philhellenes in the War of Independence*. Cambridge, Open Book Publishers

Schroeder, Paul (1994). "Historical Reality vs. Neo-Realist Theory", *International Security*, Vol. 19, No 1, p. 108-148.

Schroeder, Paul (1994). *The Transformation of European politics, 1763-1848*. Oxford, Clarendon Press.

Schroeder, Paul (1983). "Containment Nineteenth-Century Style: How Russia was Restrained", *South Atlantic Quarterly*, Vol. 82, No 1, p. 1-18.

Schroeder, Paul (1972). "World War I as Galloping Gertie: A Reply to Joachim Remak", *Journal of Modern History*, Vol. 44, No 2, p. 319-344.

Seignobos, Charles (1917). *1815-1915, from the Congress of Vienna to the war of 1914*. Paris, Librairie Armand Colin.

Shaw, S. J., & Shaw, E. K. (1976). *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey: Volume 1, Empire of the Gazis: The Rise and Decline of the Ottoman Empire 1280-1808*. Cambridge, Cambridge University Press.

Spengler, Oswald (1991 [1926]). *The Decline of the West* (abridged version). Oxford, Oxford University Press.

Stavrianos, Leften Stavros (2000 [1958]). *The Balkans since 1453*. London, Hurst&Co.

Subtelny, Orest (1974). ""Peter I's Testament": A Reassessment", *Slavic Review*, Vol. **33**, No 4, p. 663-678.

Teschke, Benno (2003). *The Myth of 1648*. London, Verso.

Thevenin, Elodie (2021). "Between Human Rights and Security Concerns: Politicisation of EU-Turkey and EU-Libya Agreements on Migration in National Parliaments", *European Security*, Vol. 30, No 3, p. 464-484.

Tilly, Charles (2017). "War Making and State Making as Organized Crime", Ernesto Castaneda, Cathy Lisa Schneider (eds.), *Collective Violence, Contentious Politics, and Social Change*. London, Routledge. p. 121-139

Vucinich, Wayne S. (1962). "The Nature of Balkan Society under Ottoman Rule", *Slavic Review*, Vol. 21, No 4, p. 597-616.

ULUSLARARASI İLİŞKİLER | INTERNATIONAL RELATIONS

Volume 20, Number 77, 2023, p. 71-88
https://doi.org/10.33458/uidergisi.1233944

Feeling Imagined Spaces: Emotional Geographies in the EU-Turkey Relations

İrem KARAMIK
PhD Candidate, Department of International Relations, Hacettepe University, Ankara
E-mail: iremkaramikkaya@gmail.com
Orcid: 0000-0003-1613-7215

Erman ERMİHAN
PhD Candidate, Department of International Relations, Kadir Has University, İstanbul
E-mail: ermanermihan@gmail.com
Orcid: 0000-0002-2152-3295

ABSTRACT

Geographies and borders have become often-debated concepts, especially in the view of the increasing impact of globalization and regional integration processes. In such cases, borders are attributed certain imagined meanings and more so, they are associated with feelings. Considering such dynamics, EU-Turkey relations can be considered a good example of how borders, emotions and spatial dimensions interact. However, not much attention has been given to the emotional facets of spatial relations. By utilizing the concept of "hot places", this study tries to fill this void. We separate EU-Turkey relations into three phases: the Cold War, post-Cold War, and the peak of migration politics, driven by the Syrian Civil War. We argue that there is a specific hot place for each of these periods: Kreuzberg, Berlin for the period between 1959 and 1989, Cyprus for the post-Cold War period, and the Syrian conflict for the last period. Thus, this paper aims at suggesting a novel approach to the study of emotions, spatiality, and EU-Turkey relations.

Keywords: Emotions, Kreuzberg, Cyprus, Spatiality, Hot Places

Research Article | Received: 31 January 2022, Last Revision: 09 November 2022, Accepted: 10 December 2022

Introduction

Boundaries are spatial imaginations to which communities attribute sentimental meaning and which they regulate through mechanisms of border control. Since 2010, with the increase in interstate and intrastate conflicts and extraordinary circumstances such as global pandemics and migration flows, the necessity to identify boundaries has increased, which in turn has caused states to reimagine the mechanisms of regulating borders and movement across borders.[1] In the case of European Union (EU) -Turkey relations, both actors entered into such new considerations in their partnership due to the massive migration influx triggered by instabilities, especially in Syria and Afghanistan. As a result, the academic literature has taken up such issues from various angles concerning spatiality. However, less attention has been

1 Lotta Themnér and Peter Wallensteen. "Armed Conflicts, 1946–2012", *Journal of Peace Research,* Vol. 50, No 4, 2013, p. 509–21.

This paper's contribution to the literature lies in its extension of the concept of hot places. Hot places in Volkan's work are mentioned only in a confined manner.[70] In this paper, we located hot places in the larger literature of emotional geographies. Additionally, we extended the spatial limitations as well as identified the criteria to diagnose a geography as a hot place. Further research should develop the concept with possibly considering more of its dimensions. Moreover, this study was limited in sticking to the existing literature in its cases. Hence, further research should bring more diverse cases to the fore and analyze them in-depth.

From an overall point of view, we would like to underline that border politics married with emotional attachment can constitute a dangerous weapon. Political parties contribute to the surfacing of securitization of borders and spaces through the politics of fear and anxiety.[71] Because spaces are as vulnerable to manipulation as peoples, we urge the detachment of negative collective emotions from geographies. Especially in the cases of displacement and human suffering, all possible tools should focus on facilitating integration.

Bibliography

Adler, Emmanuel (1997). "Imagined (security) communities: cognitive regions in international relations", *Millennium*, Vol. 26, No 2, p. 249-277.

Agnew, John and Stuart Crobridge (1995). *Mastering space: hegemony, territory and international political economy*, Milton Park, Routledge.

Ahmed, Sara (2012). *The cultural politics of emotion*, New York, Routledge.

Akhtar, Salman (2018). *Comprehensive dictionary of psychoanalysis*, Milton Park, Routledge.

Anguelovski, Isabelle (2013). "From environmental trauma to safe haven: Place attachment and place remaking in three marginalized neighborhoods of Barcelona, Boston, and Havana", *City & Community*, Vol. 12, No 3, p. 211-237.

Ardagh, John (1988). *Germany and the Germans: an anatomy of society today*, New York, Harper Perennial.

Atasoy, Ahmet, and Hasan Demir (2015). "Suriyeli Sığınmacıların Kırıkhan'a (Hatay) Etkileri", *Journal of International Social Research*, Vol. 8, No 38, p. 457-470.

Aydın, Mustafa, Mitat Çelikpala, Erinç Yeldan, Murat Güvenç, Osman Zaim, Banu Baybars Hawks, Ebru Canan-Sokullu, Özgehan Şenyuva, Onurcan Yılmaz, and Sabri Deniz Tığlı (2021). *Kantitatif Araştırma Raporu: Türkiye Siyasal Sosyal Eğilimler Araştırması 2020*, İstanbul, Kadir Has Üniversitesi Türkiye Çalışmaları Grubu, Akademetre ve Global Akademi.

Aydın-Düzgit, Senem, and Bahar Rumelili (2021). "Constructivist approaches to EU–Turkey relations", Wulf Reiners and Ebru Turhan (eds.), *EU-Turkey Relations,* Cham, Palgrave Macmillan, p. 63-82.

Badour, Christal L., Heidi S. Resnick and Dean G. Kilpatrick (2017). "Associations Between Specific Negative Emotions and DSM-5 PTSD Among a National Sample of Interpersonal Trauma Survivors", *Journal of Interpersonal Violence*, Vol. 32, No 11, p. 1620–1641.

Bauman, Zygmunt (1999). *Liquid Modernity.* Cambridge, Polity.

Bleiker, Roland, and Emma Hutchison (2008). "Fear no more: emotions and world politics", *Review of international studies,* Vol. 34, p. 115-135.

70 Volkan, *Divandaki Düşmanlar: Bir Türk Psikanalistin Serüveni.*

71 Stuart Hall et al., *"Policing the Crisis: Mugging, the State and Law and Order."* Macmillan International Higher Education, 2013.

Boccagni, Paolo and Loretta Baldassar (2015). "Emotions on the move: Mapping the emergent field of emotion and migration", *Emotion, Space and Society*, Vol. 16, p. 73-80.

Brown, Katy (2020). "When Eurosceptics become Europhiles: far-right opposition to Turkish involvement in the European Union", *Identities*, Vol. 27, No 6, p. 633-654.

Capelos, Tereza and Julie Hassing Nielsen (2018). "The Political Psychology of EU Integration: Brexit and Beyond", *Political Psychology*, Vol. 39, No 6, p. 1419-1420.

Casaglia, Anna and Raffaella Coletti (2021). "Territorializing threats in nationalist populist narratives: an Italian perspective on the migration and Covid-19 crises", *Space and Polity,* 2021, p. 1-21.

Christou, Miranda and Spyros Spyrou (2016). "Children's emotional geographies and the geopolitics of division in Cyprus", Matthew C Benwell and Peter Hopkins (eds.), *Children, young people and critical geopolitics*, New York, Routledge, p. 75-90.

Cizre, Ümit (2003). "Demythologizing the National Security Concept: The Case of Turkey", *Middle East Journal*, Vol. 57, No 2, p. 213–229.

Crawford, Neta C. (2000). "The passion of world politics: Propositions on emotion and emotional relationships", *International Security*, Vol. 24, No 4, p.116-156.

Davidson, Joyce, Mick Smith and Liz Bondi (eds) (2006). *Emotional geographies*, New York, Routledge.

Directorate for EU Affairs (29 March 2021). "Current Situation", (Accessed 29 March 2022).

Diez, Thomas (2005). "Turkey, the European Union and security complexes revisited", *Mediterranean Politics,* Vol. 10, No 2, p. 167-180.

Diez, Thomas (2007). "Expanding Europe: The Ethics of EU-Turkey Relations", *Ethics & International Affairs,* Vol. 21, No 4, p. 415-422.

Eder, Mine (2015). "Turkey's neoliberal transformation and changing migration regime: the case of female migrant workers", Stephen Castles, Derya Ozkul, Magdalena Arias Cubas (eds.), *Social Transformation and Migration*, London, Palgrave Macmillan, p. 133-150.

Eksner, H. Julia (2015). "Indexing anger and aggression: From language ideologies to linguistic affect", Helena Flam and Jochen Kleres (eds.), *Methods of exploring emotions,* New York, Routledge, p. 213-225.

Engelbert, Jiska, Isabel Awad and Jacco van Sterkenburg (2019). "Everyday practices and the (un) making of 'Fortress Europe': Introduction to the special issue", *European Journal of Cultural Studies,* Vol. 22, No 2, p. 133-143.

Erdoğan, Emre and Pınar Uyan Semerci (12 April 2020). "Scapegoats to Be "Served Hot": Local Perceptions About Syrians in a Fragile Context", https://cesran.org/scapegoats-to-be-served-hot-local-perceptions-about-syrians-in-a-fragile-context.html (Accessed 15 March 2022).

Gaddis, John Lewis (1992). "International relations theory and the end of the Cold War", *International Security*, Vol. 17, No 3, p. 5-58.

Hall, Stuart, Chas Crticher, Tony Jefferson, John Clarke and Brian Roberts (eds.) (1982). *Policing the crisis: Mugging, the state and law and order*, New York, Macmillan International Higher Education.

Halperin, Eran, Richard J. Crisp, Shenel Husnu, Kali H. Trzesniewski, Carol S. Dweck and James J. Gross (2012). "Promoting intergroup contact by changing beliefs: Group malleability, intergroup anxiety, and contact motivation", *Emotion,* Vol. 12, No 6, p. 1192-1195.

Halperin, Eran, Richard J. Crisp, Shenel Husnu, Kali H. Trzesniewski, Carol S. Dweck and James J. Gross (2012). "Promoting intergroup contact by changing beliefs: Group malleability, intergroup anxiety, and contact motivation." *Emotion,* Vol. 12, No 6, p. 1192-1195.

Hannam, Kevin, Mimi Sheller, John Urry (2006). "Mobilities, immobilities, and moorings", *Mobilities,* Vol. 1, No 1, p. 1-22.

Hargreaves, Andy (2001). "Emotional geographies of teaching", *Teachers college record*, Vol. 103, No 6, p. 1056-1080.

Hillyard, Paddy (1993). "Suspect Community: People's Experience of the Prevention of Terrorism Acts in Britain. (1995)", *Capital & Class*, Vol. 19, No 1, p. 173–175.

Hugo, Graeme (2005). "The new international migration in Asia: challenges for population research", *Asian population studies*, Vol. 1, No 1, p. 93-120.

İçduygu, Ahmet (2012). "50 Years After the Labor Recruitment Agreement with Germany: The Consequences of Emigration for Turkey", *Perceptions,* Vol. 17, No 2, p. 11-36.

İçduygu, Ahmet and Damla B. Aksel (2013). "Turkish migration policies: A critical historical retrospective", *Perceptions: Journal of International Affairs*, Vol. 18, No 3, p. 167-190.

Karadağ, Sibel (2019). "Extraterritoriality of European borders to Turkey: an implementation perspective of counteractive strategies", *Comparative Migration Studies*, Vol. 7, No 1, p. 1-16.

Karakulak, Arzu (2022). "The Pandemic-Prejudice Link: Young Adults' Feelings About Refugees Amid the Covid-19 Pandemic", *IPC-Mercator Analysis.*

Koschut, Simon. (2018). "Speaking from the Heart: Emotion Discourse Analysis in International Relations." Clément, M. and Sangar, E. (eds), *Researching Emotions in International Relations*, Palgrave Studies in International Relations, Palgrave Macmillan, Cham, https://doi.org/10.1007/978-3-319-65575-8_12.

Koschut, Simon (2020). *The power of emotions in world politics*, New York, Routledge.

Macmillan, Catherine (2013). "Competing and Co-Existing Constructions of Europe as Turkey's 'Other (s)'in Turkish Political Discourse", *Journal of Contemporary European Studies*, Vol. 21, No 1, p.104-121.

Mandacı, Nazif and Gökay Özerim (2013). "Converting International Migrations into Issue of Security: Radical Right Parties in Europe and Securitization of Migration", *Uluslararası İlişkiler*, Vol. 10, No 39, p. 105-130.

Müftüler-Baç, Meltem and Aylin Güney (2005). "The European Union and the Cyprus Problem 1961–2003", *Middle Eastern Studies*, Vol. 41, No 2, p. 281-293.

Okyay, Aslı and Jonathan Zaragoza-Cristiani (2016). "The Leverage of the Gatekeeper: Power and Interdependence in the Migration Nexus between the EU and Turkey", *The International Spectator,* Vol. 51, No 4, p. 51-66.

Özerim, Gökay and Selcen Öner (2020). "What Makes Turkey and Turkish Immigrants a Cultural Polarization Issue in Europe? Evidence from European Right-Wing Populist Politics", in Ov Cristian Norocel, Anders Hellström, and Martin Bak Jørgensen (eds.), *Nostalgia and Hope: Intersections between Politics of Culture, Welfare, and Migration in Europe*, Cham, Springer Nature, p. 67-84.

Piwoni, Eunike (2020). "Mass-mediated discourse on emotion, and the feeling rules it conveys: The case of the Sarrazin debate", *Current Sociology*, Vol. 68, No 3, p. 390–407.

Qian, Lili, Chunhui Zheng, Qin Lai and Juncheng Guo (2021). "A County Town in Ruins: Memories, Emotions, and Sense of Place in Post-Earthquake Beichuan, China", *Sustainability,* Vol. 13, No 20, p. 11258.

Republic of Turkey Ministry of Foreign Affairs Directorate for EU Affairs (12 February 2020). "History of Turkey-EU Relations", https://www.ab.gov.tr/brief-history_111_en.html (Accessed 29 March 2022).

Ruggie, John Gerard (1993). "Territoriality and beyond :problematizing modernity in international relations", *International Organization*, Vol. 47, No 1, p.139-174.

Sakız, Halis (2016). "Establishing an Inclusive Psychology of Migration: An Alternative Model", *The Journal of Migration Studies,* Vol. 1, p. 150-175.

Schick, Kate (2011). "Acting out and working through: Trauma and (in)security", *Review of International Studies*, Vol. 37, No 4, p. 1837-1855.

Scott, James W. and Christophe Sohn (2019). "Place-making and the bordering of urban space: Interpreting the emergence of new neighbourhoods in Berlin and Budapest", *European urban and regional studies,* Vol. 26, No 3, p. 297-313.

Şener, Meltem Yılmaz (2019). "Perceived discrimination as a major factor behind return migration? The return of Turkish qualified migrants from the USA and Germany", *Journal of Ethnic and Migration Studies,* Vol. 45, No. 15, p. 2801-2819.

Shamai, Michal (2015). *Systemic Interventions for Collective and National Trauma: Theory, Practice, and Evaluation,* New York, Routledge.

Smith, Mick, Liz Bondi, Mick Smith and Joyce Davidson (2009). *Emotion, Place, and Culture,* Oxon, Routledge.

Suvarierol, Semin (2003). "The Cyprus Obstacle on Turkey's Road to Membership in the European Union", *Turkish Studies,* Vol. 4, No 1, p. 55-78.

Svašek, Maruška (2010). "On the move: Emotions and human mobility", *Journal of Ethnic and Migration Studies*, Vol. 36, No 6, p. 865-880.

Themnér, Lotta and Peter Wallensteen (2013). "Armed Conflicts, 1946–2012", *Journal of Peace Research,* Vol. 50, No 4, p. 509–21, https://doi.org/10.1177/0022343313494396.

Tuathail, Gearóid Ó. (2002). "Postmodern Geopolitics?: The modern geopolitical imagination and beyond", *Rethinking geopolitics,* New York, Routledge, p. 28-50.

Volkan, Vamık (2006). *Divandaki Düşmanlar: Bir Türk Psikanalistin Serüveni,* İstanbul, Alfa Yayınları.

Volkan, Vamık (2008). *Kıbrıs Savaş ve Uyum Çatışan İki Etnik Grubun Psikanalitik Tarihi,* İstanbul, Everest Yayınları.

Walker, Rob J. (1993). *Inside/outside: international relations as political theory*, Cambridge, Cambridge University Press.

Yahya, Maha, Jean Kassir Khalil El-Hariri (2018). *Unheard voices: What Syrian refugees need to return home,* Washington, DC, Carnegie Endowment for International Peace, https://carnegieendowment.org/files/Yahya_Unheard_Voices_Brief_Final.pdf (Accessed 30 April 2022).

Zembylas, Michalinos (2012). "The affective (re) production of refugee representations through educational policies and practices: Reconceptualising the role of emotion for peace education in a divided country", *International Review of Education*, Vol. 58, No 4, p. 465-480.

ULUSLARARASI İLİŞKİLER | INTERNATIONAL RELATIONS

Volume 20, Number 77, 2023, p. 89-107
https://doi.org/10.33458/uidergisi.1233974

French and Turkish Representations of the Mediterranean: Artificial Intelligence Based Content Analysis

Cem SAVAŞ

Assistant Professor, Department of Political Science and International Relations (FR), Yeditepe University, Istanbul
E-mail: cem.savas@yeditepe.edu.tr
Orcid: 0000-0002-8620-6514

Atakan YILMAZ

Research Assistant, Department of Political Science and International Relations, Bahçeşehir University, Istanbul
E-mail: atakan.yilmaz@eas.bau.edu.tr
Orcid: 0000-0001-5270-3427

ABSTRACT

This paper argues that the Mediterranean imaginations of France and Turkey have served as a barometer for analyzing the level of their bilateral relations. Turkey and France have been among the region's prominent rivals since the Middle Ages, and their level of relationship has varied over time. This article investigates key patterns that shape the direction of Turkish-French relations and presents a fundamental factor: *The spatial representation of the Mediterranean*. If the Mediterranean images developed by the two countries are adverse/unfavorable/conflictual, the relationship in a given era deteriorates and vice versa. This study aims to situate the contemporary Turkish and French representations of the Mediterranean through a Critical Geopolitics, and Artificial Intelligence based Content Analysis method. This paper first deals with the theoretical and methodological aspects by focusing on Critical Geopolitics and "word embedding" as a promising technique in content analysis. Second, the historical dynamics between France and Turkey will be discussed by examining the shift in the two countries' representations of the Mediterranean. Finally, this study will shed light on how the Mediterranean representations of Turkey and France in the recent period affect contemporary bilateral relations in line with the empirical findings obtained from *Agence France-Presse* and Anadolu Agency.

Keywords: Spatial Representation, Critical Geopolitics, International Relations, Computational Social Science, Word2Vec.

Research Article | Received: 01 February 2022, Last Revision: 02 December 2022, Accepted: 10 December 2022

Introduction

Fernando Passao once asked the sailor in his famous poem: "Are the seas of other countries beautiful?". Most Mediterranean residents either give a negative answer to this question or find it unnecessary to ask. Everyone looked at the same sea but saw their own sea.[1] In that sense, as Fernand Braudel said, the Mediterranean spoke with many voices.[2] Historically conceived as the basin of grand confrontations and strategic nodes/resources[3], the Mediterranean contains

1 Predrag Matvejevic, *Akdeniz'in Kitabı*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2004, p. 176.

2 Ian Chambers, *Mediterranean Crossings: The Politics of an Interrupted Modernity*, Durham, Duke University Press, 2008, p. 1.

3 Bouchra Rahmouni Benhida and Younes Slaoui, *Géopolitique de la Méditerranée,* Paris, Presses Universitaires de France, 2013, p. 25.

had a similar approach to the Mediterranean in this era. Hence, when there was no confrontation regarding representations in the past, the two states adopted a parallel and more harmonious foreign policy approach. However, after 2017, the two states embraced an agonistic approach toward the Mediterranean, which severely harmed bilateral relations. According to the AFP Model, the Macron administration kept the Mediterranean nearly identical with energy. In parallel to France's approach, AA models demonstrated that Turkey also adopted an energy-centric approach to the Mediterranean after 2016. Besides, both countries prioritized hard power tools over soft power, as seen in the models. Therefore, it would not be wrong to claim that one of the primary reasons for these approaches was the discovery of natural gas in the Eastern Mediterranean. Moreover, in addition to the energy-centric perspective, unlike France, Turkey also conceptualized the Mediterranean as a region where she was excluded. Many phrases with similar meanings to the Mediterranean indicated that Turkey was approaching the region with the perspective that she was "*left alone", "excluded" and "provoked*" in the Mediterranean as in the 1980s. This perception of self-marginalization incited Turkey, and she established troubled relationships with France and other states, especially in the Southern Mediterranean.

In conclusion, geopolitical representations encompass not just geographical issues but also collective cognitive beliefs, identities and imaginaries about specific locations.[62] These representations are formed cumulatively over time, and they can aggregate a variety of cultural, historical, ethnic and geographical aspects. In this regard, this study argued that Mediterranean representations of France and Turkey have served as a barometer for deciphering the level of their bilateral relations. This fact helps to better comprehend and analyze Turkish-French bilateral ties and Turkish-European relations that have undergone a significant transformation in the contemporary era, particularly since the Arab Spring. Therefore, unless the two states mutually reconsider their ambitions, rebuild their relationship, and reinvent their spatial imaginations in and beyond the Mediterranean, one need not be a prophet to assume that tumultuous relations between Turkey and France (as well as with Europe) will last.

Bibliography

"French FM says Iran trying to carve out regional 'axis'" (2017). *Agence France-Presse*, 12 December, https://advance.lexis.com/api/document?collection=news&id=urn:contentItem:5R5H-PR01-DY93-M47N-00000-00&context=1516831 (Accessed 29 May 2022).

Agnew, John (2013). "The Origins of Critical Geopolitics", Klaus Dodds, Merje Kuus, Joanne Sharp (eds.), *The Ashgate Research Companion to Critical Geopolitics*. New York, Routledge, p. 19-32.

Agulhon, Maurice, André Nouschi and Ralph Schor (2001). *La France de 1940 à nos jours*. Paris, Nathan.

Allsop, Jon (2018). "At Agence France-Presse, the French State Plays a Heavy Hand", *Columbia Journalism Review*, 19 April, *https://www.cjr.org/business_of_news/agence-france-presse.php* (Accessed 20 July 2022).

Aydın, Mustafa (2004). *Turkish Foreign Policy: Framework and Analysis*. Ankara, Center for Strategic Research.

62 Encel, *Comprendre la géopolitique,* p. 65-66.

Aydın, Mustafa and Cihan Dizdaroğlu, (2018). "Levantine Challenges on Turkish Foreign Policy", *Uluslararası İlişkiler*, Vol. 15, No 60, p. 89-103.

Bouchra Rahmouni Benhida and Younes Slaoui (2013). *Géopolitique de la Méditerranée*. Paris, Presses Universitaires de France.

Bölükbaşı, Süha (1992). *Türkiye ve Yakınındaki Ortadoğu*. Ankara, Dış Politika Enstitüsü.

Braudel, Fernand (1990). *La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II (La part du milieu)*. Paris, Armand Colin.

Buzan, Barry and Ole Wæver (2003). *Regions and Powers: The Structure of International Security*. New York, Cambridge University Press.

Chambers, Ian (2008). *Mediterranean Crossings: The Politics of an Interrupted Modernity*. Durham, Duke University Press.

Charillon, Frédéric (2011). *La politique étrangère de la France*. Paris, La Documentation Française.

Demiryol, Tolga (2020). "Natural Gas and Geopolitics in the Eastern Mediterranean", *Heinrich Böll Stiftung İstanbul*, *https://tr.boell.org/en/2020/09/07/natural-gas-and-geopolitics-eastern-mediterranean* (Accessed 14 April 2022).

Dodds, Klaus (2005). *Global Geopolitics: A Critical Introduction*. Edinburgh, Pearson.

Dodds, Klaus et al. (2013). "Introduction: Geopolitics and its Critics", Klaus Dodds, Merje Kuus, Joanne Sharp (eds.), *The Ashgate Research Companion to Critical Geopolitics*. New York, Routledge, p. 1-14.

Encel, Frédéric (2011). *Comprendre la géopolitique*. Paris, Editions du Seuil.

Ersoy, Eyüp (2012). "Turkish Foreign Policy Toward the Algerian War of Independence (1954–62)", *Turkish Studies*, Vol. 13, No 4, p. 683-695.

Fırat, Melek and Ömer Kürkçüoğlu (2001). "Ortadoğu'yla İlişkiler" Baskın Oran (ed.), *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar.* İstanbul, İletişim Yayınları, p. 615-635.

Hale, William (2021). "Turkey and Britain in World War II: Origins and Results of the Tripartite Alliance, 1935-40", *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, Vol. 23, No 6, p. 824-844.

Jervis, Robert (1967). "The Costs of the Scientific Study of Politics: An Examination of the Stanford Content Analysis Studies", *International Studies Quarterly*, Vol. 11, No 4, p. 366–393.

Herrera, Yoshiko M. and Braumoeller, Bear F. (2004). "Symposium: Discourse and Content Analysis", *Qualitative Method*, p. 15-19.

Keiger, J. F.V. (2001). *France and the World since 1870*. New York, Arnold Publishers.

Kempf, Olivier (2013). *Géopolitique de la France. Entre déclin et renaissance*. Paris, Editions Technip.

Khandelwal, Renu (2019). "Word Embeddings for NLP", *Towards Data Science*, *https://towardsdatascience.com/word-embeddings-for-nlp-5b72991e01d4* (Accessed 10.06.2022).

Kolodziej, Edward A. (1974). *French International Policy Under De Gaulle and Pompidou. The Politics of Grandeur.* London, Cornell University Press.

Lacoste, Yves (1993). *Dictionnaire de Géopolitique*. Paris, Flammarion.

Macleod, Alex and Hélène Viau (1999). "La France : les institutions internationales au service du rang?", Vol. 30, No 2, p. 279–301.

Matvejevic, Predrag (2004). *Akdeniz'in Kitabı*. İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.

Metintaş, Mustafa Yahya (2019). "Ankara Antlaşması'nın Türkiye Büyük Millet Meclisinde Tartışılması", *Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Yakın Tarih Dergisi*, Vol. 3, No 5, p. 1-26.

Mikolov, Tomas et al. (16 January 2013) "*Efficient Estimation of Word Representations in Vector Space*", *arXiv*, https://arxiv.org/abs/1301.3781 (Accessed 15 April 2022).

Oran, Baskın (2010). "Appraisal of the period" Baskın Oran (ed.), *Turkish Foreign Policy 1919-2006. Facts and Analyses with Documents*. Salt Lake City, The University of Utah Press, p. 848-672.

ÓTuathail, Gearóid and John Agnew (1992). "Geopolitics and Discourse: Practical Geopolitical Reasoning in American Foreign Policy", *Political Geography*, Vol. 11, No 2, p. 190-204.

Pashakhanlou, Arash Heydarian (2017). "Fully Integrated Content Analysis in International Relations", *International Relations,* Vol. 31, No 4, p. 447–465.

Pérouse, Jean-François (1998). "La mer Blanche des Turcs, en quoi la Turquie est-elle aussi méditerranéenne?", *Hérodote*, Vol. 90, No 3, 1998, p. 163-177.

Rheault Ludovic and Christopher Cochrane (2019). "Word Embeddings for the Analysis of Ideological Placement in Parliamentary Corpora", *Political Analysis,* Vol. 28, No 1, p. 112-133.

Said, Edward (1979). *Orientalism*. New York, Vintage.

Schmid, Dorothée (2009). "French Ambitions through the Union for the Mediterranean: Changing the Name or Changing the Game?", *Études helléniques/Hellenic Studies*, Vol. 17, No 2, p. 67-84.

Thual, François (1995). *Les Conflits identitaires*. Paris, Ellipses.

Védrine, Hubert (2008). *History Strikes Back. How States, Nations, and Conflicts Are Shaping the Twenty-First Century*. Washington, D.C., Brookings Institution Press.

Walker, R. B. J. (1993). *Inside/Outside International Relations as Political Theory*. Cambridge, Cambridge University Press.

Young, Tom et al. (2018) "Recent Trends in Deep Learning Based Natural Language Processing", *IEEE Computational Intelligence Magazine*, Vol. 13, No 3, p. 55-75.

ULUSLARARASI İLİŞKİLER | INTERNATIONAL RELATIONS

Volume 20, Number 77, 2023, p. 109-125
https://doi.org/10.33458/uidergisi.1233977

"I Thank Greece for Being Our European Shield": Von Der Leyen Commission's Spatial Imaginations during the Turkish-Greek Border Crisis in March 2020

Selin TÜRKEŞ-KILIÇ

Associate Professor, Department of Political Science and International Relations, Yeditepe University, İstanbul
E-mail: selin.turkes@yeditepe.edu.tr
Orcid: 0000-0002-2767-3649

ABSTRACT

This study focuses on the spatial imaginations of the European Commission's response to the Turkish-Greek border crisis in March 2020. The goal is to unpack the discursive dynamics of space using a critical geopolitical perspective that treats space as a constructed social category. To that end, the Commission's official statements and policies on the crisis are deconstructed in terms of territoriality, securitization, and identity. The article advances the argument that increased political pressure and the influx of refugees from Turkey triggered a reflex reserved for nation-states, resulting in the European Union flexing its geopolitical muscles. In these practices, Turkey has served as the constitutive other of European space by representing the outside, insecure, and distant.

Keywords: Migration, Critical Geopolitics, Pazarkule, Space, Identity

Research Article | Received: 09 May 2022, Last Revision: 22 November 2022, Accepted: 10 December 2022

Introduction

Thousands of refugees[1] approached the Greek border seeking to access the European space after Turkish authorities announced[2] on February 27, 2020, that the country's borders with the European Union (EU) would be opened for passage. This was the largest migration flow to Europe since a deal was struck on March 18, 2016, in which Turkey had agreed to control irregular border crossings to Greek islands in exchange for financial and political benefits from the EU. In scenes reminiscent of the 2015 mass irregular migration through Turkey's western

1 According to the 1951 Refugee Convention and its 1967 Protocol, the term "refugee" refers to people who have fled war, violence, conflict, or persecution and crossed an international border in search of safety in another country. Recognizing the distinction between being a refugee and having "refugee status," this study employs "refugee" as a generic term to refer to all individuals fleeing the Syrian Civil War, temporarily living in Turkey, and attempting to enter European territory, regardless of their legal recognized status in any of the states in question.

2 Zia Weise, "Turkey says it will no longer stop refugees from entering Europe", 2020, https://www.politico.eu/article/turkey-says-it-will-no-longer-stop-refugees-from-entering-europe/ (Accessed November 2022); Reuters Staff, "Turkey will no longer stop Syrian migrant flow to Europe: Turkish official", 2020, https://www.reuters.com/article/us-syria-security-turkey-migrants/turkey-will-no-longer-stop-syrian-migrant-flow-to-europe-turkish-official-idUSKCN20L33V (Accessed November 2022).

geopolitical otherness as well as the securitization of European borders. Hence, the divide between Turkish and European spaces may arguably widen in the coming years.

Bibliography

Agnew, John (1994). "The Territorial Trap: The Geographical Assumptions of International Relations Theory.", *Review of International Political Economy,* Vol. 1, No 1, p.53-80.

Alioğlu Çakmak, Gizem (2019). "The European Union and the Turkish Greek rapproachement in 2000s: From Europeanization to De-Europeanization,'' Alexis Heraclides and Gizem Alioğlu Çakmak (eds.), *Greece and Turkey in Conflict and Cooperation*, Oxon, Routledge, p.161-180.

Alpan, Başak (2021). "Europeanization and EU-Turkey Relations: Three Domains Four Periods." Wulf Reiners and Ebru Turhan (eds.), *EU Turkey Relations Theories, Institutions and Policies*, New York: Palgrave Macmillian, p.107-137.

Amnesty International, "Caught in a Political Game: Asylum-Seekers and Migrants on the Greece/ Turkey"*, 2020,* https://www.amnesty.org/en/documents/eur01/2077/2020/en/ (Accessed April 2022)

Aydın-Düzgit, Senem (2016). "De-Europeanisation through Discourse: A Critical Discourse Analysis of AKP's Election Speeches.", *South European Society and Politics,* Vol. 21, No 1, p.45-58.

Aydın-Düzgit, Senem, and Alper Kaliber (2016). "Encounters with Europe in an Era of Domestic and International Turmoil: Is Turkey a De-Europeanising Candidate Country?", *South European Society and Politics,* Vol 21, No 1, p.1-14.

Balibar, Etienne (2009). "Europe as Borderland.", *Environmental and Planning D: Society and Space,* Vol. 27, No 2, p.190-215.

Bialasiewicz, Luiza (2011). "Introduction: Europe in the World." Luiza Bialasiewicz (ed.), *Europe in the World EU Geopolitics and the Making of European Space*, Surrey, Ashgate, p.1-16.

Bialasiewicz, Luiza, Stuart Elden, and Joe Painter (2005). "The Constitution of the EU Territory.", *Comperative European Politics,* Vol. 3, No 3, p.333-363.

Bigo, Didier (2014). "The (in)Securitization Practices of the Three Universes of EU Border Control: Military/Navy - Border Guards/Police - Database Analysts.", *Security Dialogue,* Vol. 45, No 3, p.209-225.

Brown, Anne (2020). "The Spatial Turn, Reification and Relational Epistemologies in 'Knowing about' Security and Peace'.", *Cooperation and Conflict,* Vol. 55, No 4, p.421-441.

Buzan, Barry, Jaap de Wilde, and Ole Waever (1998). *Security: A New Framework for Analysis.* Boulder and London, Lynne Rienner Publishers.

Cortinovis, Roberto (2021). "Pushbacks and Lack of Accountability at the Greek-Turkish Borders.", *CEPS Paper in Liberty and Security in Europe,* Vol. 1, p.1-19.

Dicle Ergin, Ayse "What Happened at the Greece-Turkey Border in Early 2020? ", 30 September 2020, https://verfassungsblog.de/what-happened-at-the-greece-turkey-border-in-early-2020/ (Accessed April 2022)

Diez, Thomas (2004). "Europe's others and the return of geopolitics.", *Cambridge Review of International Affairs*, Vol. 17, No. 2, p. 319-35, doi:10.1080/0955757042000245924.

Ertugal, Ebru (2021). "Hidden Phases of De-Europeanization: Insights from Historical Institutionalism.", *Journal of European Integration,* Vol. 43, No 7, p.841-857.

European Commission, "Extraordinary Justice and Home Affairs Council: Commission Presents Action Plan for Immediate Measures to Support Greece"*,* 2020, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_20_384 (Accessed April 2022)

European Commission, "President von der Leyen at the WHO Press Conference", *2020,* https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/es/statement_20_741(Accessed April 2022)

European Commission, "Press Remarks by Vice-President Schinas on Immediate Actions to Support Greece", 4 March 2020, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/statement_20_395 (Accessed April 2022)

European Commission, "Press Remarks by Vice-President Johansson on Immediate Actions to Support Greece." 2020, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/statement_20_396 (Accessed September 2022).

European Commission, "Remarks by President von Der Leyen at the Joint Press Conference with Kyriakos Mitsotakis, Prime Minister of Greece, Andrej Plenkovic, Prime Minister of Croatia, President Sassoli and President Micheal", *2020,* https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/STATEMENT_20_380 (Accessed April 2022)

European Commission, "Second Report on the Progress Made in the Implementation of the EU-Turkey Statements", 2020, https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:78122b4a-339c-11e6-969e-01aa75ed71a1.0002.02/DOC_1&format=PDF (Accessed April 2022)

European Commission, "Speech by President-elect von der Leyen in the European Parliament Plenary on the Occasion of the Presentation of Her College of Commissioners and Their Programme ", *2019,* https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/SPEECH_19_6408 (Accessed April 2022)

European Commission, "State of the Union Address by President von der Leyen at the European Parliament Plenary", 2020, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/ov/SPEECH_20_1655 (Accessed September 2022).

European Commission, "Statement by President von der Leyen at the Joint Press Conference with President Michel, Following Their Meeting with the President of Turkey, Recep Tayyip Erdoğan", 2020, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/statement_20_429 (Accessed April 2022).

European Council, "EU-Turkey Statement, 18 March 2016", 2016, http://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2016/03/18-eu-turkey-statement/ (Accessed November 2022).

Gammeltoft-Hansen, Thomas (2011). "Outsourcing Asylum: The Advent of Protection Lite." Luiza Bialasiewicz (ed.) *Europe in the World Context: EU Geopolitics and the Making of European Space*, Surrey, Ashgate, p.129-152.

Greenhill, Kelly (2010). *Weapons of Mass Migration: Forced Displacement, Coercion and Foreign Policy.* New York, Cornell University Press.

Hellenic Daily News. "Urgent Message from the Government Spokesman about the Crisis in the Borders", *2020,* https://www.hellenicdailynewsny.com/en-us/hellenism/urgent-message-from-the-government-spokesman-about-the-crisis-in-the-borders (Accessed April 2022)

Huseyinoglu, Ali and Deniz Eroglu (2021). "Turkish-Greek Relations and Irregular Migration at the Southeasternmost Borders of the EU: The 2020 Pazarkule Case.", *Migration Letters,* Vol 18, No 6, p.659-674.

Huysmans, Jef (2000). "The European Union and the Securitisation of Migration.", *Journal of Common Market Studies,* Vol. 38, No 5, p.751-777.

Hyndman, Jennifer (2012). "The Geopolitics of Migration and Mobility.", *Geopolitics,* Vol. 17, No 2, p.243-255.

IOM UN Migration. "More than 13,000 Migrants Reported Along the Turkish-Greek Border", *2020,* https://www.iom.int/news/more-13000-migrants-reported-along-turkish-greek-border (Accessed April 2022)

Jessop, Bob (2000). "The Crisis of the National Spatio-Temporal Fix and the Tendential Ecological Dominance of Globalizing Capitalism.", *International Journal of Urban and Regional Research,* Vol. 24, No 2, p.323-360.

Kadercan, Burak (2015). "Triangulating Territory: A Case for Pragmatic Interaction between Political Science, Political Geography, and Critical IR.", *International Theory,* Vol. 17, No 1, p.125-161.

Kızılaslan, Merve Ayşe "EU commission shifting Turkey to MENA unit: Is it a political decision?", 2021, https://www.trtworld.com/magazine/eu-commission-shifting-turkey-to-mena-unit-is-it-a-political-decision-50726 (Accessed September 2022).

Lambach, Daniel (2019). "Space, Scale and Global Politics: Towards a Critical Approach to Space in International Relations.", *Review of International Studies,* Vol. 48, No 2, p.282-300.

Léonard, Sarah, and Kaunert Christian (2021). "De-centring the Securitisation of Asylum and Migration in the European Union: Securitisation, Vulnerability and the Role of Turkey.", *Geopolitics,* p.1-23.

Makarychev, Andrey (2018). "Bordering and Identity-Making in Europe After the 2015 Refugee Crisis.", *Geopolitics,* Vol. 23, No 4, p.747-753.

Mandacı, Nazif, and Gökay Özerim (2013). "Uluslararası Göçlerin Bir Güvenlik Konusuna Dönüşümü : Avrupa'da Radikal Sağ Partiler ve Göçün Güvenlikleştirilmesi." *Uluslararası İlişkiler,* Vol. 10, No 39, p.105-130.

Massey, Doreen (2005). *For Space.* London, Sage Publications.

Mazower, Mark (1998). *Dark Continent: Europe's Twentieth Century.* London, Penguin Books.

Müller, Martin (2008). "Reconsidering the concept of discourse for the field of critical geopolitics: Towards discourse as language and practice. ", *Political Geography,* Vol. 27, No.3, p.322–338.

Okyay, Asli, and Zaragoza-Cristiani Jonathan (2016). "The Leverage of the Gatekeeper: Power and Interdependence in the Migration Nexus between the EU and Turkey.", *International Spectator,* Vol. 51, No 4, p.51-66.

O'Tuathail, Gearóid. (2002). Theorizing practical geopolitical reasoning: The case of the United States response to the war in Bosnia. *Political Geography*, Vol.21, No.5, p.601–628.

Paasi, Anssi (2001). "Europe as a Social Process and Discourse: Considerations of Place, Boundaries and Identity.", *European Urban and Regional Studies,* Vol. 8, No 1, p.7-28.

Soja, Edward (1989). *Postmodern Geographies: The Reassertion of Space in Critical Social Theory.* London and New York, Verso.

Reuters Staff, "Turkey will no longer stop Syrian migrant flow to Europe: Turkish official", 2020, https://www.reuters.com/article/us-syria-security-turkey-migrants/turkey-will-no-longer-stop-syrian-migrant-flow-to-europe-turkish-official-idUSKCN20L33V (Accessed November 2022).

Sadik, Giray, and Ceren Kaya (2020). "The Role of Surveillance Technologies in the Securitization of EU Migration Policies and Border Management." *Uluslararası İlişkiler*, Vol. 17, No 68, p. 145–60.

Türkeş-Kılıç, Selin (2018). "Avrupa Komşuluk Politikası'nda Uluslararası Göçün Güvenlikleştirilmes.", *Mukaddime,* Vol. 9, p.1-20.

Vaughan-Williams, Nick (2011). "Off-Shore Biopolitical Border Security: The EU's Global Response to Migration, Priacy and Risky Subjects.", Luiza Bialasiewicz (ed.), *Europe in the World Context: EU Geopolitics and the Making of European Space*, Surrey, Ashgate, p.185-200.

Walters, William (2004). "The Frontiers of the European Union: A Geostrategic Perspective.", *Geopolitics,* Vol. 9, No 3, p.674-698.

Warf, Barney, and Arias Santa (2008). *The Spatial Turn: Interdisciplinary Perspectives.* London, Routledge.

Weise, Zia "Turkey says it will no longer stop refugees from entering Europe", 2020, https://www.politico.eu/article/turkey-says-it-will-no-longer-stop-refugees-from-entering-europe/ (Accessed November 2022).

Yilmaz, Gözde (2016). "From Europeanization to De-Europeanization: The Europeanization Process of Turkey in 1999–2014.", *Journal of Contemporary European Studies,* Vol. 24, No 1, p.86-100.

Yilmaz-Elmas, Fatma (2020). "EU's Global Actorness in Question: A Debate over the EU-Turkey Migration Deal." *Uluslararası İlişkiler,* Vol. 17, No 68, p. 161–77.

Zardo, Federica (2022). "The EU Trust Fund for Africa: Geopolitical Space Making through Migration Policy Instruments.", *Geopolitics,* Vol. 27, No 2, p.584-603.

ULUSLARARASI **İLİŞKİLER** | INTERNATIONAL **RELATIONS**

Volume 20, Number 77, 2023, p. 127-145
https://doi.org/10.33458/uidergisi.1233968

Turkey's Green Imagination: The Spatiality of the Low-Carbon Energy Transition within the EU Green Deal

Emel AKÇALI

Associate Professor, Department of International Relations, Kadir Has University, Istanbul
E-Mail: emel.akcali@khas.edu.tr
Orcid: 0000-0002-1461-0331

Evrim GÖRMÜŞ

Assistant Professor, Department of Political Science and International Relations, MEF University, Istanbul
E-Mail: gormuse@mef.edu.tr
Orcid: 0000-0002-4864-2657

Soli ÖZEL

Senior Lecturer, Department of International Relations, Kadir Has University, Istanbul
E-Mail: soli@khas.edu.tr
Orcid: 0000-0001-6557-584X

ABSTRACT

This article asks the extent to which the EU Green Deal influences the EU periphery today and builds on the spatial conditions of multiple, co-existing decarbonization pathways within the EU Green Deal while problematizing the 'green imagination' of Turkey as an immediate neighbour and a candidate country for membership in the EU. As such, it uncovers that the current low-carbon transition process in Turkey is prone to be shaped by the highly politicized energy market in an authoritarian neoliberal structure on the one hand, and Turkey's priorities in energy issues and hard security on the other. The findings further reveal that Turkey's efforts to use more domestic energy resources to meet its consumption needs might also interfere with its efforts and obligations to decarbonize its energy sector. The scrutiny into the low-carbon energy transition in Turkey accordingl contributes further insight into the consequences of the spatiality of such transitions in an authoritarian neoliberal context, and what other alternative policies can be imagined and put in practice. Thus, more empirical research is warranted to reveal the spatiality of the low-carbon energy transition across various geographical settings. At the same time, the article argues that both the EU and its partners such as Turkey should be weary of creating green utopias when redesigning their green-energy space since utopias tout court may not always stimulate large-scale change in a revolutionary way in terms of sustainability, feasibility, good practice, and inclusiveness in decision-making processes.

Keywords: Green Energy Transition, AKP government, spatiality of decarbonization, neoliberalism, authoritarianism

Research Article | Received: 31 January 2022, Last Revision: 01 November 2022, Accepted: 10 December 2022

Bibliography

Agathangelou, Anna .M. and Kyle D. Killian (2021). "About Time: Climate Change and Inventions of the Decolonial, Planetarity and Radical Existence", *Globalizations*, Vol. 18, No 6, p. 821-838.

Akçalı, Emel (2020). "Revisiting Neoliberalism in the Age of Rising Authoritarianisms", Hamed Hosseini, James Goodman and Barry Gills (eds.), *Routledge International Handbook of Global Studies*. , London, Routledge, p. 97-108.

Akcali, Emel, Evrim Gormus and Soli Ozel (2022). "Energy Transitions and Environmental Geopolitics in the Southern Mediterranean, *IAI Commentaries Series,* 7 April, https://www.iai.it/en/pubblicazioni/energy-transitions-and-environmental-geopolitics-southern-mediterranean (Accessed 2 June 2022).

Akcali, Emel, Evrim Gormus and Soli Ozel (2022). "Towards A 'Green' Mediterranean? Environmental Geopolitics of Turkey, Egypt and Israel**,"** *Institut Montaigne*, 17 February,https://www.institutmontaigne.org/en/analysis/towards-green-mediterranean-environmental-geopolitics-turkey-egypt-and-israel (Accessed 2 June 2022)

Aras, Bülent et al. (2009). "Turkey's New Activism in Asia", *Alternatives: Turkish Journal of International Relations*, Vol. 8, No 2, p. 24-39.

Bayülgen, Oksan (2013). "Two Steps Forward, One Step Back: How Politics Dim the Lights on Turkey's Renewable Energy Future", *Perceptions: Journal of International Affairs*, Vol. 18, No 4, p. 71-98.

Bridge, Gavin et al. (2013). "Geographies of Energy Transition: Space, Place and the Low-Carbon economy", *Energy Policy*, Vol. 53, p. 331-340.

Bruff, Ian (2014). "The Rise of Authoritarian Neoliberalism. Rethinking Marxism: A Journal of Economics", *Culture and Society,* Vol. 26. No 1, p. 113–129.

Bruff, Ian and Cemal Burak Tansel (2019). "Authoritarian Neoliberalism: Trajectories of Knowledge Production and Praxis" *Globalizations,* Vol.16, p. 233–244.

Bushbaum, Michael (2021). "Worse Than Coal: New Data Finds Nord Stream 2 Contradicts EU Climate Goals", *Energy Transtion*, https://energytransition.org/2021/09/worse-than-coal-new-data-finds-nord-stream-2-contradicts-eu-climate-goals/ (Acessed 10 June2022).

Calvert, Kirby (2016). "From 'Energy Geography' to 'Energy Geographies' Perspectives on a Fertile Academic Borderland", *Progress in Human Geography*,Vol. 40, No 1, p. 105-125.

Castree, Noel (1995). "The Nature of Produced Nature: Materiality and Knowledge Construction in Marxism", *Antipode*, Vol 27, No, 1, p. 12-48.

Chandler, David (2021). "Security Through Resilience: Contemporary Challenges in the Anthropocene." David Chandler et al. (eds.), *International Relations in the Anthropocene*. Cham, Palgrave Macmillan, p. 173-190.

Cive, Yagmur Ozan. and Adile Arslan Avar (2019). "Neoliberal Environmental Policies and Environmental Degradation in Karaburun Peninsula, Turkey", *International Conference on Ecology, Ecosystems, and Climate Change, Conference Proceedings,* Dakam Yayinlari.

Crutzen, Paul J. (2006). "The 'Anthropocene'", Ehlers E., Krafft T. (eds.), *Earth System Science in the Anthropocene*. Berlin, Springer, p. 13-18.

Cudworth. Erica et al. (2017). *Posthuman Dialogues in International Relations*. Routledge.

Cudwortt, Erica and Stephen Hobden (2021). "Posthuman International Relations: Complexity, Ecology and Global Politics", David Chandler et al. (eds.) *International Relations in the Anthropocene*. London, Palgrave Macmillan, p. 233-249.

Simangan, Dahlia (2020). "Where is the Anthropocene? IR in a New Geological Epoch", *International Affairs*, Vol. 96, No 1, p. 211-224.

Dalby, Simon (2020). *Anthropocene Geopolitics, Globalisation, Security, Sustainability*. Ontario, University of Ottowa Press.

Dalby, Simon (2010). "Recontextualising Violence, Power and Nature: The Next Twenty Years of Critical Geopolitics?", *Political Geography*, Vol. 29, No 5, p. 280–288.

Dodds, Klaus-John, and James Derrick Sidaway (1994). "Locating Critical Geopolitics",*Environment and Planning D: Society and Space*, Vo.12, No 5, p. 515–524.

Dimitrova, Aleksandra (2020). "Renewables in Turkey get USD 6.4bn in incentive payments in 2019 – report", *Renewables Now*, https://renewablesnow.com/news/renewables-in-turkey- get-usd-64bn-in-incentive-payments-in-2019-report-684475 (Accessed 12 June 2022).

Ediger, Volkan Ş. (2011). "Energy Transition Periods: Lessons Learnt from the Past", Abu Dhabi, *The Emirates Center for Strategic Studies and Research (ECSSR) Publications*, p. 175–202.

Erçandırlı, Yelda (2017). *Green (In) Security in International Relations Theory: A Critical Realist Perspective*, Unpublished PhD Thesis. Ankara, Middle East Technical University, Graduate School of Social Sciences.

Erçandırlı, Yelda (2021). "Antroposen, Posthümanizm ve Uluslararası İlişkiler Kuramının 'Ekoloji' Taahhüdünün Tarihsel Materyalist Eleştirisi", *Uluslararası İlişkiler*, Vol. 18, No 71, p. 87-107.

Eren, Aysen (2018). "Transformation of theWater-Energy Nexus in Turkey: Re-Imagining Hydroelectricity Infrastructure", *EnergyResearch & Social Science*, Vol. 41, p. 22-31.

Eren, Aysen (2017). "The Political Ecology of Uncertainty: The Production of Truth by Juridical Practices in Hydropower Development", *Journal of Political Ecology*, Vol. 24, No 1, p. 386-405.

Erensü, Sinan (2018). "Powering Neoliberalization: Energy and Politics in the Making of a New Turkey", *Energy Research & Social Science*, Vol. 41, p. 148-157.

Erensu, Sinan (2018). "The Contradictions of Turkey's Rush to Energy", *Middle East Report* 288.

European Commission (2019)."A European Green Deal", https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/european-green-deal_en (Accessed 10 June 2022).

European Union External Action (2021). "Energy Diplomacy," https://www.eeas.europa.eu/eeas/energy-diplomacy_en (Accessed 12 June 2022).

Gonzalo, Escribano and Lara Lázaro (2020)."Balancing Geopolitics with Green Deal Recovery: In Search of a Comprehensive Euro-Mediterranean Energy Script", *Real Instituto Elcano (Royal Institute)*, Vol. 15.

Günel, Gokce (2019). *Spaceship in the Desert: Energy, Climate Change and Urban Design in Abu Dhabi*. Duke University Press.

Hoare, Anthony (1979). "Alternative Energies: Alternative Geographies?", *Progress in Human Geography*, Vol. 3, No 4, p. 506-537.

Hui, Allison and Walker Gordon (2018). "Concepts and Methodologies for a New Relational Geography of Energy Demand: Social Practices, Doing-Places and Settings", *Energy Research and Social Science,* Vol. 26, p. 21-29.

Internatıonal Energy Agency, (2021). "Renewables 2021: Analysis and Forecast to 2026, https://iea.blob.core.windows.net/assets/5ae32253-7409-4f9a-a91d-1493ffb9777a/Renewables2021-Analysisandforecastto2026.pdf (Acessed 26 June 2022).

Kalonya, Dalya Hazar and Zeynep Ozcam, (2021). "Wind Farm Conflicts on the Rural-Ecological Commons: The Case of Karaburun", *Online Journal of Art and Design*,Vol. 9,Issue 1 p. 294-313.

Karaburun Kent Konseyi (2019). "Lodos Elektrik Üretim A.Ş'nin Karaburun RES Projesi'ne İlişkin 12 Türbin İçin Yaptırılan İlave Nazım Planına İtirazımız," 4 April, https://www.karaburunkentkonseyi.org/lodos-elektrik-uretim-a-snin-karaburun-res-projesine-iliskin-12-turbin-icin-yaptirilan-ilave-nazim-planina-itirazimiz/ (Accessed 1 June 2019).

Karahan, Hatice and Mehmet Toptas (2013). "The Effect of Power Distribution Privatization on Electricity Prices in Turkey: Has Liberalization Served the Purpose?", *Energy Policy*, Vol. 63, p. 614-621.

Koch, Svea and Niels Keijzer (2021). "The External Dimensions of the European Green Deal: The Case for an Integrated Approach", Briefing Paper, No.13.

Landais, Emmanuelle (2008). "UAE Tops World on Per Capita Carbon Footprint", 30 October, https://gulfnews.com/uae/environment/uae-tops-world-on-per-capita-carbon-footprint-1.139335#

Massey, Doreen (2005). *For Space*. London, Sage.

McEwan, Cherly (2017). "Spatial Processes and Politics of Renewable Energy Transition: Land, Zones and Frictions in South Africa", *Political Geography*, Vol. 56, p. 1-12.

Moore, Jason (2017). "The Capitalocene, Part I: On the Nature and Origins of Our Ecological Crisis", *The Journal of Peasant Studies*, Vol. 44, No 3, p. 594-630.

Molina, Andrés García (2015). "Electric Potentials: An Interview with Gökçe Günel", 24 November, https://culanth.org/fieldsights/electric-potentials-an-interview-with-gökçe-günel, (Accessed 12 June 2022).

Ocaklı, Feryaz (2018). "Reconfiguring State–Business Relations in Turkey: Housing and Hydroelectric Energy Sectors in Comparative Perspective", *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, Vol. 20, No 4, p. 373-387.

Omar, Walid Fouad (2018)."Zero Carbon-City-Masdar City Critical Analysis", *Urban Health and Wellbeing*, Vol. 1, No 3, p. 1-14.

Ossewaarde, Marinus and Roshnee Ossewaarde-Lowtoo (2020). "The EU's Green Deal: A Third Alternative to Green Growth and Degrowth", *Sustainability*, MDPI, Vol. 12, No 23, p. 1-15.

Özcan, Gul Berna and Umut Gündüz (2015). "Energy Privatisations, Business-Politics Connections and Governance under Political Islam," *Environment and Planning C: Government and Policy*, Vol.33, No.6, 1714-1737.

Presidency of the Republic Turkey, Investment Office (2021), "Guide to Investing in Turkish Renewable Energy Sector", https://www.invest.gov.tr/en/library/publications/lists/investpublications/guide-to-investing-in-turkish-renewables-energy-sector.pdf (Accessed 14 June 2022).

Redclift, Michael (1987). "The Production of Nature and the Reproduction of the Species", *Antipode,* Vol. 19, No 2, p. 222-230.

Republic of Turkey Ministry of Energy and Natural Resources (2014). "National Renewable Energy Action Plan for Turkey," https://www.ebrd.com/ documents/comms-and-bis/turkey-national-renewable-energy-action-plan. pdf (Accessed 28 January 2022).

Resmi Gazete (2021) "Cumhurbaşkanı Kararı 3453, 30 January, https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2021/01/20210130-9.pdf (Accessed 1 June 2022).

Sachs, Jeffry D. (2019). "Europe's Green Deal", *Project Syndicate*, at project-syndicate.org (Accessed 13 June.2022).

Şahin, Ümit (2019). "The Politics of Environment and Climate Change", Editör???, *The Routledge Handbook of Turkish Politics*, London: Routledge, p. 177-189.

Sharp, Joanne P. (1993). "Publishing American Identity: Popular Geopolitics, Myth and The Reader's Digest", *Political Geography*, Vol. 12, No 6, p. 491–503.

Simangan, Dahlia (2020). "Where is the Anthropocene? IR in a New Geological Epoch", *International Affairs* , Vol. 96, No 1, p. 211-224.

Statista (2022). "Renewable Energy Capacity in Turkey from 2008 to 2021, 8 July, https://www.statista.com/statistics/878801/total-renewable-capacity-in-turkey/ (Accessed 26 June 2022).

Tanchum, Michale (2022). "Gateway to Growth: How the European Green Deal can Strengthen Africa's and Europe's Economies", https://ecfr.eu/publication/gateway-to-growth-how-the-european-green-deal-can-strengthen-africas-and-europes-economies/ (Accessed 14 June 2022).

Turhan, Ethemcan and Arif Cem Gündoğan (2019). "Price and Prejudice: The Politics of Carbon Market Establishment in Turkey", *Turkish Studies*, Vol. 20, No 4, p.512-540.

The World Bank (2021) Country Snapshots, Turkey https://ppi.worldbank.org/en/snapshots/country/turkey (Accessed 14 June 2022).

Varoufakis, Yanis and David Adler D. (2020). "The EU's Green Deal is a Colossal Exercise in Greenwashing", *The Guardian*, 7 February, https://www.theguardian.com/commentisfree/2020/feb/07/eu-green-deal-greenwash-ursula-von-der-leyen-climate (Accessed 12 June 2022).

Yenneti, Komali et al.. (2016). "Spatial Justice and the Lnd Politics of Renewables: Dispossessing Vulnerable Communities Through Solar Energy Mega-Projects", *Geoforum*, Vol. 76, p. 90-99.

Funding Details

This article was produced in the framework of the CATS Network project "Environmental Geopolitics in the Southern Mediterranean: The Potential for Cooperation between Turkey, Egypt and Israel", funded by Stiftung Mercator and the German Federal Foreign Office. The Centre for Applied Turkey Studies (CATS) at Stiftung Wissenschaft und Politik (SWP) in Berlin is the curator of CATS Network, an international network of think tanks and research institutions working on Turkey.

ULUSLARARASI İLİŞKİLER | INTERNATIONAL RELATIONS

Volume 20, Number 77, 2023, p. 147-164
https://doi.org/10.33458/uidergisi.1273325

Architectures of Similarity: Fragments, Islands and other Escapes from the Turkey and Europe Framework

Lucia NAJSLOVA
PhD, Lecturer, UPCES, Charles University, Prague
E-Mail: lucia@woolencat.com

ABSTRACT

State-centric explanations of life in Europe and (or, including) Turkey often do much more than account for differences between the two – they reify them. This paper notices similarities instead. Such an analytical exercise does not simply turn the older narrative upside down. It starts with accepting the pluriverse of relations unfolding within Turkey-EU spaces and chooses to experiment with the idea that what seems marginal can in fact be formative. My argument is situated in discussions about mobility – the latter being a chief destabilizer of the conventional idea of space as a perennial entity. Building on observations of diplomatic process, ethnographic moments and conversations with refugee rights workers and volunteers in the period around adoption of the 2016 Turkey-EU refugee deal, I show the analytical possibilities of studying spatiality through the eyes of islands dissenting from the current border regime. Their very existence, on both sides of Turkey/EU border is an invitation to pay closer attention to splits and similarities that run across inter-national borders, rather than along them.

Keywords: Europe, migration/mobility, space, Turkey, refugees

Research Article | Received: 11 February 2022, Last Revision: 20 February 2023, Accepted: 22 March 2023

Introduction

International Relations (IR) scholarship on Turkey *and* the European Union (EU) has mostly moved within the framework of difference demarcated by the borders of modern nation states. Narratives about their relations thus rely on containers of political, social or cultural spaces, often so simplified that they seem almost homogenous. This is to an extent a product of the state-centric approach of IR as a field, but even the more recent studies paying attention to non-state actors and transnational phenomena cannot escape the limits of national belongings. It is almost an imperative to use the phrase 'EU and Turkey' and thus reify a dividing line each time one tries to discuss events and processes in their map. The IR debates, though, show an awareness of the multiplicity of divisions – it is one thing to say 'Turkey is not an EU member' and quite another to declare that 'Turkey is not European.' And yet these two statements often go hand-in-hand, with non-Europeanness offered as a justification of non-membership, something really tiring for many long-term students of the relationship. Of course, cracks have been pointed out in such simplified narratives of differentiation. Bahar

ports and stations changing the lives of the people who pass through them.[71] Connecting such thinking with anthropological explorations of "production of place at the confluence of land and water"[72] might open another path to seeing connections that escape more conventional classifications. For Gagné and Rasmussen, such amphibian anthropology helps us understand, how seemingly separate elements co-produce each other and let arise new phenomena which are not an exclusive ownership of any of the original constitutors. [..] If we take this knowledge back to the more ontic level of the troubling EU *and* Turkey conversation, things are starting to look a bit cozier. It is precisely this allowing for the possibility of immanence that allows us to see the previously marginal as potentially formative.

It is indeed possible to study Turkey *and* Europe as if they were two separate containers that occasionally relate. It is indeed possible to structure the histories of interaction of people *there* by rigorously taking pages from their respective national archives. This way, however, we conflate categories of analysis with categories of practice and reproduce and reify the very problems that creative thinkers should try to dissolve. Perhaps the job of academics is not so much to do the coloring within the pre-printed margins. It is precisely the opposite – to stay on the pace of permanently emerging relations, to try to understand the ongoing changes, and to translate them for and between the various participants of the many "situations on the ground" that we study. At the time of writing, it is increasingly obvious that spaces and places are just one of many elements of complexity of human trajectories. This is clear in the expiration of the dominant narratives about Turkey and the EU (such as member, partner); it is also clear in the startling similarity of micro-perspectives of the various protagonists of the relationship. My aim in this article has been to demonstrate, via zooming in on the mobility aspect of the many Turkey *and* EU relations, that while attention to difference and differentiation has been, for good reasons, a productive research strategy, there are now other intellectual options. Calling for attention to architectures of similarity does not invite a lazy reversal of the dominant narrative. I rather offer a methodological tool that could be useful in excavating worldmaking across this very entrenched divide. Scholarship that informs these observations is nested in its own separate containers/dossiers, including mobility studies, civil society studies, aid studies. But these are in fact not pockets outside IR – they "are IR".[73] How otherwise to deal with the Anthropocene challenge, if not by reckoning that lines of division travel also through different spaces than those on national maps?

Bibliography

Agnew, John (2005). "Sovereignty Regimes: Territoriality and State Authority in Contemporary World Politics", *Annals of the Association of American Geographers,* Vol. 95, No 2, 2005, p. 437-461.

Alessandri, Emiliano et al. (2018). "EU-Turkey Relations: Steering in Stormy Seas", Turkey, Europe and Global Issues Report No. 31, The German Marshall Fund of the United States.

Andersson, Ruben (2016). "Europe's Failed 'fight' against Irregular Migration: Ethnographic Notes on a Counterproductive Industry", *Journal of Ethnic and Migration Studies*, Vol. 42, No 7, p. 1055-1075.

71 Guild and Ansems de Vries, "Spaces of Transit".

72 Karine Gagné and Mattias Borg Rasmussen, "Introduction – An Amphibious Anthropology: The Production of Place at the Confluence of Land and Water", *Anthropologica*, Vol. 58, No 2, 2017, p. 135-149.

73 Van Milders and Toros, "Violent International Relations".

Ansems de Vries, Leonie and E. Guild (2018). "Seeking Refuge in Europe: Spaces of Transit and the Violence of Migration Management", *Journal of Ethnic and Migration Studies*, Vol. 45, No 12, p. 2156-2166.

Archer, John (2005). "Theory of Space: Architecture and the Production of Self, Culture and Society", *Journal of the Society of Architectural Historians,* Vol. 64, No 4, p. 430-433.

Baldacchino, Godfrey (2015) "There is So Much More to Sea: The Myriad Aquatic Engagements of Humankind", *Etnofoor*, Vol. 27, No 2, p. 179-184.

Balkenhol, Markus and M. Swinkels (2015). "Introduction: The Sea as an Eminently Human Affair", *Etnofoor*, Vol. 27, No 1, p. 7-11.

Ballestero, Andrea (2019). "Aquifers (or, Hydrolithic Elemental Choreographies)", *Theorizing the Contemporary, Fieldsights*, June 27, https://culanth.org/fieldsights/aquifers-or-hydrolithic-elemental-choreographies

Bauman, Zygmunt (2001). *Community: Seeking Safety in an Insecure World*. Cambridge, Polity.

Bigo, Didier et al. (eds.) (2020). *The Routledge Handbook of Critical European Studies*. London, Routledge.

Borg, Stefan and T. Diez (2016). "Postmodern EU? Integration between Alternative Horizons and Territorial Angst", *Journal of Common Market Studies*, Vol. 54, No 1, p. 136-151.

Chandler, David and J. Pugh (2021). *Anthropocene Islands: Entangled Worlds*. London, Westminster University Press.

Chua, Liana and H. Fair (2019). "Anthropocene", Felix Stein et al. (eds.), *The Cambridge Encyclopedia of Anthropology*.

Constantinou, Costas (2013). "Diplomacy and Its Forms of Knowledge", *International Studies Review*, Vol. 15, No 2, 2013, p. 141-162.

Contandriopoulos, Christina (2013). "Architecture and Utopia in the 21st Century", *Journal of Architectural Education*, Vol. 67, No 1, p. 3-6.

Döşemeci, Mehmet (2013) *Debating Turkey's Modernity: Civilization, Nationalism and the EEC*. Cambridge, Cambridge University Press.

Fekete, Liz (2009). "Europe: Crimes of Solidarity", *Race and Class*, Vol. 50, No 4, p. 83-97.

Gagné, Karine and M. Borg Rasmussen (2017). "Introduction – An Amphibious Anthropology: The Production of Place at the Confluence of Land and Water", *Anthropologica*, Vol. 58, No 2, p. 135-149.

Harrington, Cameron (2016). "The Ends of the World: International Relations and the Anthropocene", *Millenium: Journal of International Studies*, Vol. 44, No 3, p. 478-498

Heller, Charles and L. Pezzani, (2018). "The Mediterranean Mobility Conflict: Violence and Anti-Violence at the Borders of Europe", *Humanity Journal*, November 9, http://humanityjournal.org/blog/heller-and-pezzani/

Heller, Charles and B. Kasparek, (2020). "Towards a European Pact with Migrants", *OpenDemocracy*, October 6, https://www.opendemocracy.net/en/can-europe-make-it/towards-pact-migrants-part-two/

Huysmans, Jef (2000). "The European Union and the Securitization of Migration", *Journal of Common Market Studies*, Vol. 38, No 5, p. 751-777.

Içduygu, Ahmet and A. Üstübiçi (2014). "Negotiating Mobility, Debating Borders: Migration Diplomacy in EU-Turkey Relations", Helen Schwenken and Sabine Ruß-Sattar (eds.), *New Border and Citizenship Politics. Migration, Diasporas and Citizenship Series*. London, Palgrave Macmillan.

Lantin, Stephen et al. (2022). "Interstellar Space Biology via Project Starlight", *Acta Astronautica*, Vol. 190, p. 261-272.

Levin, Paul and S. Ciddi (2014). "Interdisciplinarity and Comparison in Turkish Studies", *Turkish Studies*, Vol. 15, No 4, 2014, p. 557-570.

Lövbrand, Eva et al. (2020). "The Anthropocene and the Geopolitical Imagination: Rewriting Earth as Political Space", *Earth System Governance*, Vol. 4, p. 1-8.

Lowenheim, Oded (2010). "The I in IR: An Autoethnographic Account", *Review of International Studies*, Vol. 36, p. 1023-1045.

Malkki, Lisa (1995). "Refugees and Exile: From "Refugee Studies" to the National Order of Things", *Annual Review of Anthropology*, Vol. 24, p. 495-523.

Miller, Jennifer (2018). *Turkish Guest Workers in Germany: Hidden Lives and Contested Borders 1960s to 1980s*. Toronto, University of Toronto Press.

Najslova, Lucia (2021). *Turkey and the European Union: The Politics of Belonging*. London, IB Tauris/ Bloomsbury.

Nevins, Joseph (2017). "The Right to the World", *Antipode*, Vol. 49, No 5, p. 1349-1367.

Nicolaidis, Kalypso and B. Sèbe and G. Maas (eds.) (2015). *Echoes of Empire: Memory, Identity and Colonial Legacies*. London, IB Tauris.

Paisley, Fiona and P. Scully (2021). *Writing Transnational History*. London, Bloomsbury.

Palmesino, John and Rönnskog, A.S. in conversation with Etienne Turpin (2013). "Matters of Observation: On Architecture in the Anthropocene", Etienne Turpin, E. (ed.), *Architecture in the Anthropocene: Encounters Among Design, Deep Time, Science and Philosophy*. London, Open Humanities Press.

Pugh, Jonathan (2018). "Relationality and Island Studies in the Anthropocene", *Island Studies Journal*, Vol. 13, No 2, p. 93-110.

Rothe, Delf (2020). "Governing the End of Times? Planet Politics and the Secular Eschatology of the Anthropocene", *Millenium: Journal of International Studies*, Vol. 48, No 2, p. 143-164.

Rumelili, Bahar (2003). "Liminality and Perpetuation of Conflicts: Turkish-Greek Relations in the Context of Community-Building by the EU", *European Journal of International Relations*, Vol. 9, No 2, p. 213-248.

Rumelili, Bahar (2004). "Constructing Identity and Relating to Difference: Understanding the EU's Mode of Differentiation", *Review of International Studies*, Vol. 30, p. 27-47.

Scott, James C. (2005). *Seeing Like a State: How Certain Schemes to Improve the Human Condition Have Failed*. Yale University Press (E-book).

Scott-Smith, Tom (2016). "Humanitarian Dilemmas in a Mobile World", *Refugee Studies Quarterly*, Vol. 35, No 2, p. 1-21.

Sertdemir Özdemir, Seçkin (2021). "Pity the Exiled: Turkish Academics in Exile, the Problem of Compassion in Politics and the Promise of Dis-exile", *Journal of Refugee Studies*, Vol. 34, No 1, p. 936-952.

Sheller, Mimi (2018). *Mobility justice: The Politics of Movement in an Age of Extremes*. London, Verso.

Shore, Cris (2000). *Building Europe: The Cultural Politics of European Integration*. London and New York, Routledge.

Somer, Murat (2014). "Theory-consuming or Theory-producing? Studying Turkey as a Theory-developing Critical Case", *Turkish Studies*, Vol. 15, No 4, p. 571-588.

Stamouli, Nektaria (2022). "Turkey Puts its Migrant Security System on Display for Europe", *Politico*, January 3, https://www.politico.eu/article/turkey-migrant-security-system-iran-border-europe-afghanistan/

Starr, Harvey (2013). "On Geopolitics: Spaces and Places", *International Studies Quarterly*, Vol. 57, p. 433-439.

Tsing, Anna (2015). *The Mushroom at the End of the World: on the Possibility of Life in Capitalist Ruins*, Princeton, Princeton University Press.

Uğur, Mehmet (1999). *The European Union and Turkey: An Anchor/Credibility Dilemma.* Aldershot, Ashgate.

Vanderwoort, Robin (2019). "Subversive Humanitarianism", M. Feischmidt, L. Pries, L. and C. Cantat, C. (eds.) *Refugee Protection and Civil Society in Europe*. Palgrave Macmillan, p. 101-128.

Van Milders, Lucas and H. Toros (2020). "Violent International Relations", *European Journal of International Relations*, Vol. 26 (Special Issue), p. 116-139.

Yavçan, Başak and F. Memişoğlu (2020). "Beyond Ideology: A Comparative Analysis on How Local Governance Expands on National Integration Policy Based on the Case of Syrian Refugees in Turkey", *Journal of Ethnic and Migration Studies*, Vol. 48, No 3, p. 1-21.

Weisser, Florian and D. Müller-Mahn, "No Place for the Political: Micro-Geographies of the Paris Climate Conference 2015", *Antipode*, Vol. 49, No 3, p. 802-820.

Wilding, Raelene (2007). "Transnational Ethnographies and Anthropological Imaginings of Migrancy", *Journal of Ethnic and Migration Studies*, Vol. 33, No 2, p. 331-348.

Acknowledgements

I am grateful to interlocutors across Turkey/EU spaces for sharing their stories. The research for this article has built on my earlier book project on the politics of belonging in Turkey and the EU. In the process of writing of this article, Professor Thomas Diez has been a very generous and encouraging editor. Professors David Chandler and Jonathan Pugh have taught me a lot about the Anthropocene and its islands. Two anonymous reviewers have provided very valuable advice. Thank you.

12. Basım

Antrenör ve Sporcu El Kitabı

SPOR VE BESLENME

Ziyanur Güneş

nobel

SPOR VE BESLENME - Antrenör ve Sporcu El Kitabı
Ziyanur Güneş

Yayın No.: 477
Beden Eğitimi-Spor No.: 14
ISBN: 978-605-133-379-3
E-ISBN: 978-625-402-482-5
Basım Sayısı: 12. Basım, Eylül 2023

© Copyright 2023, NOBEL AKADEMİK YAYINCILIK EĞİTİM DANIŞMANLIK TİC. LTD. ŞTİ. SERTİFİKA NO.: 40340
Bu baskının bütün hakları Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.ne aittir.
Yayınevinin yazılı izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik
ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.
Nobel Akademik Yayıncılık, 2011 yılından beri "tanınmış uluslararası yayınevi" statüsündedir.

Genel Yayın Yönetmeni: Nevzat Argun -nargun@nobelyayin.com-
Genel Yayın Koordinatörü: Gülfem Dursun -gulfem@nobelyayin.com-

Sayfa Tasarım: Tarkan Kara -erdal@nobelyayin.com-
Redaksiyon: Sergen Öz -sergen@nobelyayin.com-
Kapak Tasarım: Sezai Özden -sezai@nobelyayin.com-
Görsel Tasarım Uzmanı: Mehtap Bayraktar Asiltürk -mehtap@nobelyayin.com-

Kütüphane Bilgi Kartı

Güneş, Ziyanur.
SPOR VE BESLENME - Antrenör ve Sporcu El Kitabı / Ziyanur Güneş
12. Basım, XIV + 162 s. 16,5x24 cm. Kaynakça var, dizin yok.
ISBN: 978-605-133-379-3
E-ISBN: 978-625-402-482-5
1. Spor 2. Beslenme 3. Sağlık 4. Performans

Genel Dağıtım

ATLAS AKADEMİK BASIM YAYIN DAĞITIM TİC. LTD. ŞTİ.
Adres: Bahçekapı Mh. 2465 Sk. Oto Sanayi Sitesi No:7 Bodrum Kat, Şaşmaz/ANKARA
Telefon: +90 312 278 50 77 - **Faks:** 0 312 278 21 65
Sipariş: siparis@nobelyayin.com- **E-Satış:** www.nobelkitap.com - esatis@nobelkitap.com
www.atlaskitap.com - info@atlaskitap.com

Dağıtım ve Satış Noktaları: Alfa, Kırmızı Kedi, Arkadaş, D&R, Dost, Kika, Kitapsan,
Nezih, Odak, Pandora, Prefix, Remzi Kitabevleri, Yeryüzü Dağıtım

Baskı ve Cilt: Meteksan Matbaacılık ve Teknik Sanayi Tic. Anonim Şirketi / Sertifika No.: 46519
Beytepe Köy Yolu No.: 3 06800 Bilkent-Çankaya/ANKARA

İÇİNDEKİLER

1. SPOR VE BESLENME 1
2. BESİN ÖGELERİ 1
A. Karbonhidratlar 3
Karbonhidrat Gereksinimi 4
Bileşik Karbonhidratlar ve Basit Şekerler 5
Karbonhidratların Sporcu Beslenmesindeki Yeri 7
Egzersiz Öncesi Karbonhidrat Alımı 8
Egzersizden Hemen Önce ve Egzersiz Sırasında Karbonhidrat Alımı 9
Egzersizden Sonra Karbonhidrat Alımı 9
Basit Şeker Tüketiminin İnsüline Etkisi 10
Karbonhidratın İnsülin ve Proteine Etkisi 11
Glisemik İndeks 12
B. Proteinler 16
Amino Asitler 16
Protein Kaynakları ve Kalitesi 17
Protein Gereksinimi 18
Protein Yetersizliği 20
Protein Fazlalığı 21
C. Yağlar 22
Yağların Görevleri 22
Yağların Sporcu Beslenmesindeki Yeri 22
D. Vitaminler 24
Vitamin Gereksinimi 24
Vitamin Fazlalığı 26
Antioksidan Vitaminler 27
E. Mineraller 33
Minerallerin Görevleri 33
Kalsiyum (Ca) 34
Kalsiyumun Görevleri 35
Günlük Gereksinim 35
Kalsiyum Emilimini Güçleştiren Etmenler 35
Demir (Fe) 37
Demir Eksikliği Anemisinin Nedenleri 38

Demir Eksikliği Anemisinin Etkileri 39
Günlük Demir Gereksinimi 40
Kaynakları 40
F. Su 43
Sıvı Gereksinimi 43
Dehidratasyon 44
Sporcuya Verilecek Suyun İçeriği, Miktarı ve Zamanı 45
İçeriği 46
Alınacak Sıvı Miktarı ve Zamanı 47
G. Besin Ögelerinin Etkileşimleri 47
3. ENERJİ 50
A. Enerji Sistemleri 51
Anaerobik ve Aerobik Enerji Metabolizması 52
Anaerobik Metabolizma (Oksijensiz Yol) 52
Aerobik Metabolizma (Oksijenli Yol) 52
B. Enerji Hesaplama Yöntemleri 54
Sporcuların Enerji Gereksinimleri 56
4. SPORCULARDA KİLO SORUNLARI 59
A. İdeal Kilonun Bulunmasında Kullanılan Yöntemler 60
Standartlar 60
Vücut Yağ Oranının Belirlenmesi 62
B. Kilo Verme Yöntemleri 66
Kilo Vermek İçin Öneriler 67
C. Kilo Alma Yöntemleri 70
Zayıflığın Nedenleri 70
Kilo Almak İçin Öneriler 71
D. Kilo Vermede Uygulanan Diyet Tipleri 73
Vejeteryan Diyetler 73
Ketojenik Diyetler (Düşük Karbonhidratlı Diyetler) 75
Düşük Kalorili Diyetler 75
Düşük Kalorili, Düşük Proteinli Diyetler (Şarlatan Diyet) 76
E. Beslenme Davranış Bozuklukları 76
Anorexia Nervosa 76
Bulimia Nervosa 77
F. Dengeli Beslenme 77
5. MÜSABAKA DÖNEMİ SPORCU BESLENMESİNDE ÖNERİLER 88
A. Müsabaka Öncesi Yemeğin Zamanı 88

B. Müsabaka Öncesi Yemeğin İçeriği ve Miktarı 88
C. Yolculukta Beslenme 91
D. İshalin (Diyare) Diyetle Tedavisi 92
E. Kabızlığın Diyetle Tedavisi 93
6. ERGOJENİK YARDIM VE DOPİNG 94
A. Ergojenik Yardımcılardan Beklenen Olumlu Etkiler 94
B. Ergojenik Yardımcılar 94
Mekanik ve Biyomekanik Yardımlar 95
Fizyolojik Yardım 95
Kan Dopingi 95
Fosfat Tuzları 96
Sodyum Bikarbonat Tuzları (Soda Dopingi) 96
Karnitin 96
Farmakolojik Yardımcılar 97
Kafein 97
Alkol 98
Psikolojik Yardımlar 98
Beslenmeye Bağlı Yardımcılar 99
Vitaminler 99
Protein Tozları 100
Amino Asitler 100
Koenzim Q10 101
Karbonhidrat İçerikli İçecekler 101
Fruktoz 101
Karbonhidrat Yükleme (Şeker Dopingi) 101
Arı Poleni 103
Arı Sütü 103
Bira Mayası 103
Spirulina 103
Jelatin 104
Kreatin 104
Ginseng 104
C. Doping 105
7. MENÜ PLANLAMA YÖNTEMLERİ VE DİKKAT EDİLECEK HUSUSLAR 107
A. Öğünlere Ait Menü Örnekleri 110
B. Öğle ve Akşam Yemekleri İçin Seçimsiz Menülerde Yer Alabilecek Yiyecek Grupları 111
C. Ara Öğünlerde Tüketilebilecek Besinler 111

D. I, II ve III. Grupta Yer Alan Yiyeceklere Örnekler 111
Birinci Grup Yemekler 111
İkinci Grup Yemekler 112
Üçüncü Grup Yemekler 113
E. Besinlerin Alımları ve Saklanmalarında Öneriler 115
Ek A: SPOR EĞİTİM MERKEZLERİNE YÖNELİK BİR YILLIK MENÜ 120
Ek B: TÜRKİYE İÇİN ÖNERİLEN GÜNLÜK ENERJİ VE BESİN ÖĞELERİ TÜKETİM STANDARTLARI 136
Ek C: SPORCULAR TARAFINDAN KULLANIMI İZİNLİ OLAN İLAÇLAR 154
KAYNAKLAR 157

KAYNAKLAR

1. Açıkada C. ve ark., Atletizm ve Beslenme. Atlantis, Ankara, 1996.
2. Akgün N., Beslenme ve Sportif Performans. SHD, 7 (3):94 -100, 1972.
3. Akgün N. Egzersiz Fizyolojisi. 4. Baskı II. Cilt, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir, 1 - 32, 1993.
4. Alpar R., Ersoy G., Karagül A., Yüzücü Beslenmesi El Kitabı. GSGM. Yayın No: 127, Ankara, 1994.
5. Arslan P., Ed. Şişmanlık, Çeşitli Hastalıklarla Etkileşimi ve Diyet Tedavisinde Bilimsel Uygulamalar. Türkiye Diyetisyenler Derneği Yayını: 4, Ankara, 7 - 49, 1992.
6. Baysal A., Beslenme. HÜ. V. Baskı, Ankara, 1990.
7. Baysal A. ve ark., Besinlerin Bileşimleri. 3. Baskı, Yeniçağ Basım - Yayım San. ve Tic. Ltd. Şti, Ankara, 1991.
8. Baysal A. ve ark., Türk Mutfağından Örnekler. Kültür Bakanlığı Tanıtma Eserleri Dizisi: 36, Ankara, 18 - 27, 1993.
9. Baysal A., Vejeteryan Beslenmesi, Beslenme ve Sağlık Yönünden Değerlendirme. Beslenme ve Diyet Dergisi, Ankara, 24 (2):181 - 193, 1995.
10. Berning RJ., Steen NS. Sports Nutrition For The 90 s. An Aspen Puplication, Maryland, 1991.
11. Beyhan Y., Ciğerim N. Toplu Beslenme Sistemlerinde Menü Yönetimi ve Denetimi. Kök Yayıncılık, Ankara, 29 - 40, 1995.
12. Birer S., Kurum Mutfaklarında Çalışan Personel İçin El Kitabı. KTB, Ankara, 1988.
13. Bowers WR., Fox LE. Sports Physiology. Third Edition, Wm. C. Brown Publishers, 1992.
14. Cengizlier J., Hasçelik Z., Özker R., Ergojenik Yardım ve Doping. SHD, 24 (3): 83 - 93, 1989.

15. Clark N., Beslenme Şarlatanlığı. Spor ve Tıp, 3 (11): 7 - 9, 1995.
16. Clark N., Karbonhidratlar, Basit Bir Besinin Karmaşıklığı. Spor ve Tıp, 1 (4): 9 - 11, 1993.
17. Coyle FE. Carbohydrates That Speed Recovery From Training. The Physician and Sports Medicine, 21 (2): 111 - 123, 1993.
18. Davis B., Bull R., Roscoe D., Physical Education and The Study of Sport. Wolfe Publishing Ltd, London, 1991.
19. Dyment GP., The Adolescent Athlete and Ergogenic Aids. Journal of Adolescent Health Care, 8 (1): 68 - 73, 1987.
20. Erdoğan E., Özbay S., Kolesterolü Tanıyın. Sofra Dergisi, Bir Numara Yayıncılık A.Ş. İstanbul, 27, 96 - 97, 1998.
21. Ergen E., Açıkada C. Sporda Beslenme. Bilim ve Teknik, 18 (213): 42 -43, 1985.
22. Ergen E., Ed. Spor Hekimliği. Türk Tabibler Birliği Merkez Konseyi Spor Hekimliği Kolu, Yayın No: 1, Ankara, 11 - 21, 1992.
23. Ergen E., Sporda Alkol Kullanımı Üzerine Amerikan Spor Hekimliği'nin Görüşü. SHD, 18 (3) 143 - 145, 1983.
24. Ersoy G., Besinlerin Beyin Fonksiyonu ve Davranış Üzerine Etkileri. Bilim ve Teknik, 22 (256): 18 - 19, 1989.
25. Ersoy G., Beslenme ile ilgili Ergojenik Yardımlar. Spor ve Tıp, 1 (4): 12 - 15, 1993.
26. Ersoy G., Egzersize Bağlı Oksidan Stres ve Antioksidan Vitaminler. Sporcu Beslenmesi Kursu, Kurs Notları, HÜ, Ankara, 1997.
27. Ersoy G., Eroğlu G., Sporcular İçin Pratik Beslenme İlkeleri. Roche, Ankara, 1994.
28. Ersoy G., Sağlıklı Yaşam Spor ve Beslenme. Damla Matbaacılık, Ankara, 25 - 58, 1995.
29. Ersoy G., Sporcu Beslenmesi. Türkiye Futbol Federasyonu Eğitim Yayınları: 13, Ankara, 1991.
30. Ersoy G., Sporcu Beslenmesinde Yeni Görüşler. Bilim ve Teknik. 21 (246): 48 - 49, 1988.

31. Ersoy G., Yeme Davranışı Bozuklukları. Beslenme ve Diyet Dergisi, Ankara, 20 (1): 95 - 106, 1991.
32. Ertat A.,Vitaminlerin Sağlığımızdaki Önemi. (Ed. Egemen A.). Roche, İstanbul, 65 - 69, 1986.
33. Fox LE., Bowers WR., Foss LM. The physiological Basis of Physical Education and Athleties. Fourth Edition, Saunders College Publishing, New York, 1988.
34. Güner R., Ergojenik Yardım. Spor ve Tıp, 4 (6): 15 - 22, 1996.
35. Güneş Z., Sporcu Beslenmesi Ders Notları. SESAM, Ankara, 1990 - 1997.
36. Güneş Z., Sporcu Performansının Artırılmasında Ergojenik Besin Ögelerinin Yeri. Spor Bilimleri I. Ulusal sempozyumu Bildiri Kitabı, HÜ, Ankara, 530 - 545, 1990.
37. Harris N., Lovesey J. Oram C. The Sports Health Handbook. World's Work Ltd., London, 21, 1982.
38. Hasçelik Z., Ergojenik Yardım. SESAM Seminer Notları, Ankara, 1997.
39. Kalyon TA., Spor hekimliği. 2. Baskı, GATA Basımevi, Ankara, 1994.
40. Karabudak E., Antioksidan Sistemler. Premenopoz - Postmenopoz Doz. Tez: Qu, 146, K17, HÜ. Kütüphanesi, 29 - 31, 1994.
41. Kleiner MS. Besin Duyarlığından Kaçınmak. Spor ve Tıp, 1(5-6): 9 - 10, 1993.
42. Kleiner MS., Ek Besinlere Bir Bakış. Spor ve Tıp, 3 (6): 6 -7, 1995.
43. Kleiner MS., Karbonhidrat Yüklenmesinde Gerçekler. Spor ve Tıp, 4 (5): 7 - 9, 1996.
44. Kleiner MS., Sağlıklı Kas Ağır Olur. Spor ve Tıp, 3 (12): 8 - 9, 1995
45. Köksal O., Okbay N., Sporcuların Beslenmesinde Pratik Yollar. SHD, 61 -68, 1973.

46. Kurdak SS., Sporda Doping ve İlaç Kullanımı. Sporsal Kuram Dizisi 7, Ankara, 164 - 167, 1996.

47. Kuter M. ve ark., Yüklenme Sırasında Karbonhidratlı Sıvı Alımının Kan İnsülin Düzeyi Üzerine Etkisi. SBD, 5 (1): 3 - 10, 1994.

48. Kutluay T., Birer S., Kurum Beslenmesi. II. Bası, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1982.

49. Kutluay T., Standart Yemek Tarifleri. HÜ, Ankara, 1977.

50. Noble JB., Ergogenic Aids and Performance. Times Mirsor/Mosby College Publishing, Toronto - Santa Clara, 1986.

51. Olimpiyatlar. Vitaminler Doping midir? Roche, 1: 8, 1992.

52. Paker HS., Sporcu İçecekleri ve Performansa Etkisi. Spor ve Tıp, 4 (8): 38 - 40, 1996.

53. Paker HS., Sporda Beslenme. 3. Baskı, Gen Matbaacılık, Ankara, 1996.

54. Paker HS. ve ark., Futbol ve Beslenme. Atlantis, Ankara, 1996.

55. Prokop L., Spor Hekimliğine Giriş. 3. Baskı, Bayer Türk kimya San. Ltd. Şti., İstanbul, 100 - 118, 1083.

56. Sencer E., Beslenme ve Diyet. Beta basım Yayım dağıtım A.Ş. 2. Baskı, Ankara, 1987.

57. Shephard JR., Egzersizin Beslenme ile İlgili Yararları. SHD, 24 (3): 95 - 105, 1989.

58. Slanchev F., Kossev R., Sports Medical Problems of Wrestling. SHD, 16 (3): 55 - 60, 1981.

59. Slavin LJ., Sporcularda Beslenmenin Değerlendirilmesi. Spor ve Tıp, 3 (1): 25 - 29, 1995.

60. Smith JN., M.D., Ed. Sports Medicine: Health Care For Young Athletes. American Academy of Pediatrics, İllinois,1982.

61. Tarnopolsky AM., Protein, Caffeine and Sports. The Physician and Sports Medicine, 21 (3): 137 - 146, 1993.

62. Tekinşen C., Yalçın S., Kafein, Bilim ve Teknik, 23 (267): 33, 1990.

63. Tiryaki GR., Enerji Sistemleri Antrenman metotları ve Sporcu beslenmesi. GSGM Yayın No:119, Ankara, 5 - 11, 1993.

64. Turnagöl HH., Kafein ve Egzersiz, Metabolizma ve Performans. Spor ve Tıp, 4 (6): 23 - 26, 1996.

65. Turnagöl HH., Proteinler ve Aminoasitler I. Yüzme Bilim ve Teknoloji, 2 (7): 12 - 15, 1995.

66. Turnagöl HH., Proteinler ve Aminoasitler II. Yüzme Bilim ve Teknoloji, 2 (8): 26 - 28, 1995.

67. Turnagöl HH. ve ark., Spor ve Beslenme. Atlantis, Ankara, 1996.

68. Üstdal KM., Köker A. Spor Dallarında Beslenme ve Yüksek Performans Bilgisi. Can Ofset Matbaacılık, Kayseri, 1991.

69. Vines G., Egzersiz Zayıflatır mı? Bilim ve Teknik, 20 (237): 32 - 34, 1987.

70. Williams HM., Ergogenic Aids in Sport. Human Kinetics Publishers, Illinois, 1983.

71. Williams HM., Nutritional Ergogenic Aids and Athletic Performance. Nutrition Today, 7 - 14, January/February 1989.

72. Wootton S., Nutrition For Sport. Sports Pages, Simon & Schuster, Cambridge, 1990.

TÜRKİYE-İSRAİL DİPLOMATİK İLİŞKİLERİNİN KURULUŞU

"ANGLOSAKSONLARI KIRMADAN ARAPLARI KOLLAMAK"

Çağrı ERHAN

ALTINBAS ÜNİVERSİTESİ Yayınları

TÜRKİYE-İSRAİL DİPLOMATİK İLİŞKİLERİNİN KURULUŞU

Çağrı ERHAN

Yayın No.: 67
100. Yıl Armağan Kitapları: 29
ISBN: 978-625-8174-27-4
E-ISBN: 978-625-8174-26-7
Basım Sayısı: 1. Basım, Mart 2023

Copyright 2023, ALTINBAŞ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

Bu baskının bütün hakları Altınbaş Üniversitesi Yayınları'na aittir. Yayınevinin yazılı izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.

ALTINBAŞ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI bir Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti. iştirakidir. SERTİFİKA NO.: 40340.

Cumhuriyetimizin 100. Yılı Etkinliklerini Düzenleme ve Koordinasyon Komisyonu Başkanı: Prof. Dr. Turgut İPEK
Yayın Danışmanı: Duygu SAZAN (duygu.sazan@altinbas.edu.tr)
Seri Koordinatörü: Dr. Ersin EMBEL
Kapak Tasarım: Osman ÖZÇELİK
Sayfa Tasarım: Erdal Tarkan KARA (erdal@nobelyayin.com)
Baskı ve Cilt: Meteksan Matbaacılık ve Teknik Sanayi Tic. Anonim Şirketi Sertifika No.: 46519
Beytepe Köy Yolu No.: 3 06800 Bilkent-Çankaya/ANKARA

Kütüphane Bilgi Kartı

Erhan, Çağrı.
Türkiye-İsrail Diplomatik İlişkilerinin Kuruluşu / *Çağrı Erhan*
1. Basım. XVIII+320 s. 14x21,5 cm. Kaynakça var dizin yok.
ISBN: 978-625-8174-27-4
E-ISBN: 978-625-8174-26-7
1. Uluslararası İlişkiler 2. Türkiye 3. İsrail

Genel Dağıtım

ATLAS AKADEMİK BASIM YAYIN DAĞITIM TİC. LTD. ŞTİ.
Adres: Bahçekapı mh. 2465 sk. Oto Sanayi Sitesi No:7 Bodrum Kat Şaşmaz-ANKARA - siparis@nobelyayin.com-
Telefon: +90 312 278 50 77 - **Faks:** 0 312 278 21 65
E-Satış: www.nobelkitap.com - esatis@nobelkitap.com / www.atlaskitap.com - info@atlaskitap.com

Dağıtım ve Satış Noktaları: Alfa Basım Dağıtım, Arasta, Arkadaş Kitabevi, D&R Mağazaları, Dost Dağıtım, Ekip Dağıtım, Kida Dağıtım, Kitapsan, Nezih Kitabevleri, Pandora, Prefix, Remzi Kitabevleri

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ ..... **V**

ÖN SÖZ ..... **Vİİ**

İÇİNDEKİLER ..... **XV**

Birinci Bölüm

CUMHURİYETİN 1945'E KADAR FİLİSTİN'E VE YAHUDİLERE YAKLAŞIMI **1**

İngiltere Mandası Altında Filistin'e Göç Arttı 3
Yahudi Biliminsanları Türkiye'ye Geliyor 6
Türkiye Yahudilerinin Filistin'e Göçü 8
Antisemit Yayınlara Karşı Alınan Önlemler 10
Filistin Yahudileriyle Artan Ticaret 12
Türkiye'ye Yahudi Göçü Sınırlandırılıyor 16
Yahudi Ajansı Türkiye'de Temsilcilik Açıyor 19
Yahudi Ajansı ve Yahudi Terör Örgütleri 24
İstanbul Listeleri 26
Türkiye'den Göç Hızlanıyor 27
Yahudi Mülteci Trajedileri 29
"Gayri Muntazamların" Durumu 33
Dünya Siyonist Örgütü'nün Minnettarlığı 36

İkinci Bölüm

SAVAŞTAN SONRA FİLİSTİN POLİTİKASININ YENİDEN ŞEKİLLENMESİ **39**

Türkiye'nin Araplarla İlişkilerinde Hatay Faktörü 39

İngiltere'nin Planları Ankara İçin Önemli 44
BM'de Filistin Meselesini Kim Takip Edecek? 46
Mucize Formül: "Anglosaksonları Kırmadan Arapları Kollamak" 48
Oylamalarda Türk-Arap İşbirliği 53

Üçüncü Bölüm

YAHUDİ DEVLETİ KURULUYOR 61
Türkiye Göçü Serbest Bırakıyor 61
UNSCOP'un Azınlık ve Çoğunluk Planları 63
Selim Sarper Filistin Politikasında
Esneklik İstiyor 64
Ankara'nın Endişesi: Komünist Yahudi Devleti 66
Filistin'in Taksimi Oylaması ve Türkiye 74
"ABD İstemese Taksim Kararı Çıkmazdı" 79
Yahudilerle Artan Temaslar 81
SSCB Filistin'e Ne Kadar Müdahil? 87
Taksim Kararından Sonra Türkiye'nin Filistin'e Bakışı 88
Türkiye Araplara Silah Vermiyor 89
Taksimin Uygulanması Yılan Hikayesine Dönüyor 93
Yahudiler Türkiye'den Arabuluculuk İstiyor 94
Ankara 1939 İttifakının Peşinde 96
Filistin Meselesi Yeniden BM Genel Kurulunda 98
İsrail'in Bağımsızlık İlanı 100
İsrail Tanınmak İstiyor 104
Ankara Tarafsızlığa Kayıyor 109
BM Arabulucusunun Raporu ve Tarafların Tepkileri 112

Dördüncü Bölüm

TÜRKİYE İSRAİL'İ NEDEN VE NASIL TANIDI? 117
Filistin Meselesi Batı ile İlişkilerin
Bir Konusu Oluyor 117
Türkiye Filistin Uzlaştırma Komisyonu Üyesi Oluyor 119
Ankara Arap Başkentlerinin Nabzını Yokluyor 127
Hüseyin Cahit Yalçın Uzlaştırma Komisyonu'na Atanıyor 129
Uzlaştırma Komisyonunun Çalışmaları 135
Türkiye'nin İngiltere ile Uyum Çabası 136
İsrail Türkiye'den Tanınma Talep Ediyor 138
Dışişleri Bakanlığı Başbakanlığa İsrail'in Tanınmasını Öneriyor 142

Sadak'ın ABD Ziyareti Öncesinde Tanıma Gerçekleşiyor..... 146
Vaşington Mesajı Alıyor Ama Türkiye'ye İstediğini Vermiyor..... 147
"İsrail Devletini Tanıyoruz, İsrail Ülkesinin Sınırlarını Değil" 150
Tanıma Kararının Yansımaları..... 156

Beşinci Bölüm

DİPLOMATİK İLİŞKİLERİN KURULMASINA GİDEN YOL ...163
İsrail'in BM Üyeliği Tartışmaları..... 163
Müslümanların Temsilcisi Kim Olmalı? 167
Türkiye Oylamada Çekinser Kalıyor 168
İsrail İstanbul'da Muavin Konsolos Görevlendiriyor 171

Altıncı Bölüm

DİPLOMATİK İLİŞKİLERİN KURULMASI VE *DE JURE* TANIMA 179
Ankara İsrail'in Komünist Olmayacağına Kanaat Getiriyor..... 179
Tel Aviv'e Siyasi Temsilci Atanmasına Karar Veriliyor 184
Orta Elçi Sasson'un Ankara'daki Faaliyetleri..... 190
Seyfullah Esin'in Tel Aviv Maslahatgüzarlığı..... 195
Fenerbahçe İsrail'de 201
De Jure İlişkilerin Kurulması 202

Yedinci Bölüm

DEMOKRAT PARTİ'NİN İLK İKTİDAR YILINDA İSRAİL'LE İLİŞKİLER 207
Hükümet Değişti, İsrail'e Bakış Değişmedi 207
Seyfullah Esin'in Orta Elçiliğe Yükseltilmesi..... 209
İsrail'in Türkiye'ye Lobi Desteği 213
Ankara "Denge"yi Bozmak İstemiyor..... 229

SONUÇ..... 237

ÖZET BİLGİLER 243

BELGELER 259

KAYNAKÇA 315

KAYNAKÇA

Türk Arşiv Belgeleri

DDA, Dışişleri Bakanlığı Diplomatik Arşivi

BCA, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivleri

Başvekalet Kararlar Dairesi Müdürlüğü (BKDM)

Başbakanlık Hususi Kalem Müdürlüğü (BHKM,)

Başvekalet Muamelat Genel Müdürlüğü (BMGM)

Kararlar Daire Başkanlığı (KDB)

Bakanlıklararası Tayin Daire Başkanlığı (BTDB)

TBMM Tutanak Dergisi

Resmi Gazete

İsrail Arşiv Belgeleri

ISA, Israel State Archives

Amerikan Arşiv Belgeleri

CIA FOIA (Freedom of Information Electronic Reading Room) Intelligence Group

FRUS, *Foreign Relations of the United States*

Archives Unbound,

US Palestine and Israel: Records of the US Department of State, 1945-1959

UN Special Committee on Palestine

İngiliz Arşiv Belgeleri

PRO, Public Record Office, Foreign Office

BM Belgeleri

United Nations Official Records of the First Special Session of the General Assembly, 28 April-15 May 1947, Vol. 1, Lake Success New York.

United Nations, Official Records of the First Special Session of the General Assembly, Vol. III, 28 April-13 May 1947

"The UN General Assembly Resolution 181", United Nations The Question of Palestine, <https://unispal.un.org/DPA/DPR/unispal.nsf/0/7F0AF2BD897689B785256C330061D253>, 20 Şubat 2021.

UNISPAL, Appointment and Terms of Reference of a United Nations Mediator in Palestine, 186 (S-2), 14 May 1948, <https://unispal.un.org/DPA/DPR/unispal.nsf/0/A9A8DA193BD46C54852560E50060C6FD>, (Erişim: 27 Şubat 2021.)

https://unispal.un.org/UNISPAL.NSF/0/C758572B78D1CD008 5256BCF0077E51A (Erişim: 1 Mart 2021).

UN and Palestine: UN Political Commission. Points on which to base dissussions with Turkish Government, War of 1948[...] The National Archives (Kew, UK), Archives Unbound, <link.gale.com/apps/doc/SC51107113951/GDSC?u=albuncol&sid=bookmark-GDSC&xid=052fbda5&pg=8>. (Erişim: 25 Ekim 2021.)

United Nations Commission for Palestine, First Progress Report, 15 Mart 1949, A / 819, <https://web.archive.org/web/20140221064654/http://unispal.un.org/UNISPAL.NSF/0/ECE6F1B5A3A620E385256BCF0077F9CA>)(Erişim: 4 Mart 2021).

United Nations Commission for Palestine, Second Progress Report, 19 Nisan 1949, A / 838, <https://web.archive.org/web/20130617161917/http://unispal.un.org/UNISPAL.NSF/0/E1FDBD46744526C785256BCF0077F9C9> (Erişim: 4 Mart 2021).

Palestine Conciliation Commission, Text of Conversation with Mr. Yalcin Regarding Work of Commission and Attitude Adopted by Other Members, Border Wars 1949-1955[...] The National Archives Kew, Archives Unbound, <link.gale.com/apps/oc/SC5107126089/GDSC?u=albuncol&sid=bookmark-GDSC&vid=97flc7d4&pg=1, s. 67.> (Erişim 25 Ekim 2021).

Palestine Conciliation Commission, Text of Conversation with Mr. Yalcin Regarding Work of Commission and Attitude Adopted by Other Members, Border Wars 1949-1955....The National Archives Kew, Archives Unbound, <link.gale.com/apps/oc/SC5107126089/GDSC?u=albuncol&sid=bookmark-GDSC&vid=97flc7d4&pg=1>, s. 67. (Erişim 25 Ekim 2021).

United Nations General Assembly, Application of Israel for admission to Membership in the United Nations, Fifty First Meeting, 9 May 1949, A/AC.24/SR.21, s.357, < https://unispal.un.org/pdfs/AAC24SR51.pdf >(Erişim: 30 Mart 2021)

UN Nations, "Admission of Israel to the United Nations", Plenary Meetings of the General Assembly, 5 April-18 May 1949, 207th plenary meeting, <https://www.un.org/unispal/document/auto-insert-180950/>, (Erişim: 7 Mart 2021).

Kitaplar ve Makaleler

Armaoğlu, Fahir, **Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları (1948-1988)**, İstanbul, Kronik, 2020.

Atatürk Ansiklopedisi, "Albert Malche", <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/Albert_Malche_(1876-1956)> (Erişim: 25 Nisan 2021).

Aykan, Mahmut Bali, "The Palestinian Question in Turkish Foreign Policy from the 1950s to the 1990s," **International Journal of Middle East Studies**, Vol. 25, No.1 (February 1993) s. 91-110.

Balcı, Ali ve Ayşenur Hazar, "Turkey in the UN Security Council during the Cold War: elections, voting motivations and alliance commitments," **Middle Eastern Studies**, Vol: 57, No: 2 (2021), s. 279-291.

Baş, Arda, "Filistin Uzlaştırma Komisyonu ve Türkiye," **Tarih Dergisi**, No: 69 (2019 / 1), s. 135-168.

Bengio, Ofra, and Gencer Özcan, "Old Grievances, New Fears: Arab Perceptions of Turkey and Its Alignment with Israel", **Middle Eastern Studies**, Vol. 37, No. 2 (Apr. 2001), s. 50-92.

Bishku, Michael B., 'How Turkey Viewed Israel', **Israel Affairs**, Vol. 12, No. 1 (2006), s. 177-194.

Black, Ian, **Komşular ve Düşmanlar Filistin ve İsrail'deki Araplar ve Yahudiler 1917-2017**, çev. İrem Sağlamer, İstanbul, Pegasus, 2018.

Bölükbaşı, Süha, "Behind the Turkish-Israeli Alliance: A Turkish View," **Journal of Palestine Studies**, Vol. 29, No. 1 (Autumn 1999), s. 21-35.

Bozkurt, Celil, "Bir Yahudi Aleyhtarının Anatomisi: Cevat Rifat Atilhan", **İsrailiyat. İsrail ve Yahudi Çalışmaları Dergisi**, No 2 (Yaz 2018), s. 102-119.

Erhan, Çağrı ve Kürkçüoğlu, Ömer, "Filistin Sorunu," Baskın Oran (ed.), **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, C.1, İstanbul, İletişim Yayınları, 2001, s. 635-641.

Erhan, Çağrı, "İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Yahudilerin Türkiye'ye Kabulü Meselesi", **A. Haluk Ülman'a Armağan**, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 2013, s. 125.150.

Gruen, George Emanuel, "Turkey's Relations with Israel: From Ambivalence to Open Co-Operation", D. Altabe (ed.), **Studies on Turkish-Jewish History**, 1993.

Hassan, Shamir "Turkey's Israel Policy Since 1945," **Proceedings of the Indian History Congress**, Vol. 69 (2008), s. 921-929.

İsrael'deki Türkiyeliler Birliği, "Sohnut 90. Yaşını Kutluyor", <https://www.turkisrael.org.il/single-post/2019/11/08/sohnut-90-ya%C5%9F%C4%B1n%C4%B1-kutluyor> (Erişim: 23.12.2020).

Jones, Clive ve Tore P. Petersen (eds.), **Israel's Clandestine Diplomacies**, London, Oxford University Press, 2013.

Kodal, Tahir, "Türk Arşiv Belgelerine Göre II. Dünya Savaşı (1939-1945) Yıllarında Türkiye Üzerinden Filistin'e Yahudi Göçleri, **Atatürk Dergisi**, C. 5, No: 3 (2007), s. 133-163.

Kumaraswamy, P.R., "India's Recognition of Israel, September 1950," **Middle Eastern Studies**, Vol.31, No.1 (Jan. 1995)

Kurat, Yuluğ Tekin, "Elli Yıllık Cumhuriyetin Dış Politikası 1923-1973", **Belleten**, No: 154, s. 265-308.

Kürkçüoğlu, Ömer, **Türkiye'nin Arap Ortadoğusuna Karşı Politikası 1945-1970**, Ankara, Sevinç Matbaası, 1972.

Lewis, Bernard, **The Middle East, A Brief History of the Last 2000 Years**, New York, Scribner, 1995.

Nachmani, Amikam, **Israel, Turkey and Greece, Uneasy Relations in the East Mediterranean**, London, Frank Cass, 1987.

Öke, Mim Kemal, **Siyonizm ve Filistin Sorunu (1880-1923)**, İstanbul, Timaş, 2018.

Özcan, Gencer, **Türkiye İsrail İlişkilerinde Dönüşüm Güvenliğin Ötesi**, İstanbul, TESEV, 2005.

Patten, Howard A., **Israel and the Cold War**, London, I. B Tauris, 2013.

Podeh, Elie, "The Desire to Belong Syndrome: Israel and the Middle Eastern Defense, 1948-1954," **Israel Studies**, Vol. 4, No. 2 (Fall 1999), s. 121-149.

Rogan, Eugene, **The Arabs: A History**, New York, Basic Books, 2009.

Shlaim, Avi, "Israel Between East and West, 1948-1956", **International Journal of Middle Eastern Studies**, Vol. 36, No. 4 (Nov. 2004), s. 657-673.

Shub, Louis, "Palestine in the United Nations and the United States", **American Jewish Yearbook**, Vol. 50 (1948), ss.236-267.

Stratejik Düşünce Enstitüsü, **Türkiye-İsrail İlişkileri**, Ankara, 2011.

Toktaş, Şule, "Turkey's Jews and their Immigration to Israel," **Middle Eastern Studies**, Vol. 42, No. 3 (May 2006), s. 505-519.

Valansi, Karel, **The Crescent, Moon and the Magen David: Turkish–Israeli Relations Through the Lens of the Turkish Public**, New York, Hamilton Books, 2018.

Yavuz, Hakan, "Turkish-Israeli Relations Through the Lens of the Turkish Identity Debate," **Journal of Palestine Studies**, Vol. 27, No. 1 (Autumn 1997), s. 22-37.

Tezler

Bingün, Faruk Hakan, Nazi Almanyasından Kaçarak Türkiye'ye Sığınan Alman Bilim Adamı ve Sanatçıları, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 1990.

Düzgün, Mücahit, Türk Kamuoyunda İsrail (1948-1973), Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), 2006.

Gruen, George Emanuel, Turkey, Israel and the Palestine Question, 1948-1960: A Study in the Diplomacy of Ambivalence, Columbia University (Yayınlanmamış Doktora Tezi), 1970.

Ör, Çiğdem, Amerika Birleşik Devletleri Sovyetler Birliği Ekseninde Türkiye-İsrail İlişkileri (1948-1982), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi,) 2018.

Soysal, Orhan, An Analysis of the Influences of Turkey's Alingment with the West and of Arab-Israeli Conflict UponTurkish-Israeli and Turkish-Arab Relations, 1947-1977, Princeton University (yayınlanmamış doktora tezi), 1983.

Şenel, Burak, İsrail Devleti'nin Kuruluşunda Türkiye'nin İsrail'i Tanıma Süreci, Çanakkale Onsekiz Mart Ünversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), 2014.

Gazeteler

Barokas, Yakup, "Türkiye Üzerinden Yahudileri Nazi Soykırımından Kurtarma Operasyonları", **Şalom Gazetesi**, <https://www.salom.com.tr/arsiv/haber-81837-turkiye_uzerinden_yahudileri_nazi_soykirimindan_kurtarma_operasyonlari.html,> (Erişim: 17.12.20020).

Barokas, Yakup, "Yahudileri Nazi Soykırımından Kurtarma Operasyonları-2", **Şalom Gazetesi**, <https://www.salom.com.tr/arsiv/haber-81985-yahudileri_nazi_soykirimindan_kurtarma_operasyonlari_2.html>, (Erişim: 17.12.2020).

"İsrail Elçisi M. Eliahu Sasson İtimatnamesini Takdim Etti", **Ulus**, 10 Ocak 1950, s. 1.

"Seyfullah Esin Bugün Gidiyor", **Ulus**, 14 Aralık 1949.

"Fenerbahçe 1949-1950 Sezonu", <https://tr.wikipedia.org/wiki/Fenerbah%C3%A7e_(futbol_tak%C4%B1m%C4%B1)_1949-50_sezonu,> (Erişim: 18 Aralık 2022.)

"Filistin Meselesi ve Türkiye," **Akşam**, 14 Şubat 1948.

"Filistin'de İkamet İşi Güçleşti", **Ulus**, 30 Temmuz 1949, s. 1.

"İsrail Dışişleri Bakanının Türk Matbuatına Verdiği İlk Mülakat", **Tasvir**, 20 Mart 1949, s.1 ve 3.

"İsrail Elçisi Geldi", **Ulus**, 30 Aralık 1949; "İsrail'in İlk Elçisi Geldi", **Ulus**, 3 Ocak 1950, s. 1 ve 4.

"İsrail Elçisinin Basın Toplantısı", **Ulus**, 13 Ocak 1950, s. 1 ve 3.

"İsrail Hükümeti", **Hürriyet**, 30 Mart 1949.

"İsrail Türkiye'ye Bir Mümessil Yolladı", **Hürriyet**, 30 Temmuz 1949, s. 1 ve 4.

"Museviler Arasında Memnunluk", **Ulus**, 30 Mart 1949.

"Suriye Elçisi Bir Demeç Verdi", **Ulus**, 31 Mart 1949.

"Türkiye ve Arap Devletleri", **Zafer**, 28 Ocak 1951.

"Türkiye ve Filistin Meselesi," **Cumhuriyet**, 14 Şubat 1948;

"Türkiye'nin İsrail Devletini Tanıması İlgiyle Karşılandı", **Ulus**, 30 Mart 1949;

"Türkiye'nin İsrail Devletini Tanıması", **Son Telgraf**, 30 Mart 1949.

"Yahudi Ordusuna Silah Temin Eden Araplardır", **Vatan**, 20 Ocak 1949, s. 1 ve 3.

Felsefe ve Bilim Tarihi Yazıları

Hakemli Dergi

dörtöge

Editörler / Editors

Prof. Dr. Yavuz UNAT
Kastamonu Üniversitesi, Felsefe Bölümü

Prof. Dr. Hüseyin Gazi TOPDEMİR
Ankara Üniversitesi, Felsefe Bölümü

Yayın Kurulu / Editorial Boards

Prof. Dr. Kenan GÜRSOY
Galatasaray Üniversitesi, Felsefe Bölümü

Prof. Dr. İlber ORTAYLI
Galatasaray Üniversitesi

Prof. Dr. F. Jamil RAGEP
McGill University, Canada, Director Institute of Islamic Studies
Canada Research Chair in the History of Science in Islamic Societies

Prof. Dr. Yasin CEYLAN
ODTÜ, Felsefe Bölümü

Prof. Dr. Şafak URAL
İstanbul Üniversitesi, Felsefe Bölümü

Prof. Dr. Melek DOSAY GÖKDOĞAN
Ankara Üniversitesi, Felsefe Bölümü

Prof. Dr. Feza GÜNERGUN
İstanbul Üniversitesi, Bilim Tarihi Bölümü

Prof. Dr. Hüseyin Gazi TOPDEMİR
Ankara Üniversitesi, Felsefe Bölümü

Prof. Dr. Hasan Sacit KESEROĞLU
Kastamonu Üniversitesi, Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü

Prof. Dr. Yavuz UNAT
Kastamonu Üniversitesi, Felsefe Bölümü

Hakem Kurulu / Referees Board

Prof. Dr. F. Jamil Ragep
McGill University, Institute of Islamic Studies

Prof. Dr. Kenan Gürsoy
Galatasaray Üniversitesi, Felsefe Bölümü

Prof. Dr. İlber Ortaylı
Galatasaray Üniversitesi

Prof. Dr. Melek Dosay Gökdoğan
Ankara Üniversitesi, Felsefe Bölümü

Prof. Dr. Feza Günergun
İstanbul Üniversitesi, Bilim Tarihi Bölümü

Prof. Dr. Sabri Büyükdüvenci
Ankara Üniversitesi, Felsefe Bölümü

Prof. Dr. Hüseyin Gazi Topdemir
Ankara Üniversitesi, Felsefe Bölümü

Prof. Dr. Remzi Demir
Ankara Üniversitesi, Felsefe Bölümü

Prof. Dr. Yasin Ceylan
ODTÜ, Felsefe Bölümü

Prof. Dr. Atilla Bir
İstanbul Teknik Üniversitesi, Kontrol Mühendisliği Bölümü

Prof. Dr. Mustafa Kaçar
İstanbul Üniversitesi, Bilim Tarihi Bölümü

Prof. Dr. Ahmet Cevizci
Uludağ Üniversitesi, Felsefe Bölümü

Prof. Dr. İsmail Köz
Ankara Üniversitesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü

Prof. Dr. Hasan Sacit Keseroğlu
Kastamonu Üniversitesi, Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü

Prof. Dr. Yavuz Unat
Kastamonu Üniversitesi, Felsefe Bölümü

Prof. Dr. Kubilay Aysevener
Dokuz Eylül Üniversitesi, Felsefe Bölümü

Prof. Dr. Erdal Cengiz
Ankara Üniversitesi, Felsefe Bölümü

Doç. Dr. Mehmet Seyfettin Erol
Gazi Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü

Doç. Dr. Ramazan Acun
Hacettepe Üniversitesi, Tarih Bölümü

Doç. Dr. Sevtap Kadıoğlu
İstanbul Üniversitesi, Bilim Tarihi Bölümü

Doç. Dr. Ertuğrul Turan
Ankara Üniversitesi, Felsefe Bölümü

Yard. Doç. Dr. Hasan Aydın
Samsun Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Bölümü

ISSN: 2146-7064

Yerel Süreli Yayın
Yıl: 1 Sayı: 2 Ekim 2012

Hakemli dergidir altı ayda bir yayınlanır.

Kuruluş Tarihi: 01.01.2012

İmtiyaz Sahibi:
Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti. Adına Nevzat ARGUN

Yayın Editörü:
Prof. Dr. Yavuz UNAT

Yazı İşleri Müdürü:
Hilal SÜSLÜ ARGUN

Görsel Tasarım ve Mizanpaj:
Mehtap YÜRÜMEZ - Şerikan KARA

Baskı - Cilt: *Meteksan Matbaacılık ve Teknik Sanayi Tic. Anonim Şirketi / Sertifika No.: 46519*
Beytepe Köy Yolu No.: 3 06800 Bilkent-Çankaya/ANKARA

© DÖRT ÖGE, *Nobel Akademik Yayıncılık Tic. Ltd. Şti. tarafından yayınlanmaktadır. DÖRT ÖGE dergisinin isim ve yayın hakkı Nobel Akademik Yayıncılık Tic. Ltd. Şti.'ye aittir. Dergide yayınlanan yazı, fotoğraf, harita, illüstrasyon ve konuların her hakkı saklıdır. Kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir. Makalelerdeki görüşlerin sorumluluğu yazarına aittir. Yazıların yayın hakkı DÖRT ÖGE dergisine devredilmiş sayılır. Bu devir sanal ortamda yayımlanmayı da kapsar. Dergiye gönderilen yazılar basılsın ya da basılmasın, iade edilmez.*

Sekreterler

Araş. Gör. Ercan SALĞAR
Kastamonu Üniversitesi, Felsefe Bölümü

Uzman Deniz KUNDAKÇI
Kastamonu Üniversitesi, Felsefe Bölümü

Sibel ÖZSAVAŞ
Kastamonu Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Uzmanı

İletişim:
Prof. Dr. Yavuz UNAT
Kastamonu Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi,
Felsefe Bölümü, Kuzeykent, 36100, Kastamonu
Gsm: 0542 454 12 24
e-posta: dortogedergisi@gmail.com
yunat@kastamonu.edu.tr – hilalargun@nobelyayin.com

Yazışma Adresi:

Abdulkadir Geylani Cad. No: 2-A Yenimahalle Ankara
Tel: 0312 418 20 10 - Faks: 0312 418 30 20
www.nobelyayin.com/dortoge e-posta: dortoge@nobelyayin.com

Abonelik: *Nobel Akademik Yayıncılık'ın aşağıda belirtilen hesaplarına abonelik ücretini yatırdıktan sonra, havale, ad-soyad ve adres bilgilerinizi faks numaramıza veya* ***dortoge@nobelyayin.com*** *adresimize yolladığınızda aboneliğiniz gerçekleşecektir.*

Yıllık abonelik: 30 TL
Öğrenci abonelik: 20 TL
Kurumsal abonelik: 40 TL

Nobel Akademik Yayıncılık Tic. Ltd. Şti.
İş Bankası Meşrutiyet Ankara Şubesi Hesap No: 4213 0977915
IBAN: TR49 0006 4000 0014 2130 9779 15
Posta Çeki Hesabı: 6358768

İÇİNDEKİLER

LEONARDO DA VİNCİ: BİR RÖNESANS DÂHİSİ 1
MELEK DOSAY GÖKDOĞAN
BEDİA YAYLA

LEONARDO DA VINCI (1452-1519) 11
GEORGE SARTON
ÇEVİREN: YAVUZ UNAT

LEONARDO DA VİNCİ'NİN OPTİK ÇALIŞMALARI 37
HÜSEYİN GAZİ TOPDEMİR

BİR RÖNESANS MÜHENDİSİ: LEONARDO DA VINCI 51
YAVUZ UNAT

HAKEMLİ YAZILAR/REFEREED ARTICALS 67

BAŞHOCA İSHAK EFENDİ VE MECMU'A-YI 'ULÛM-I RİYÂZIYE 67
CEM TEZER

ARİSTOTELES'İN TEOLOJİSİ VE İSLAM FELSEFESİ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ: BİR YANLIŞIN SONUÇLARI ÜZERİNE 107
HATİCE NUR ERKIZAN

JOSEPH BEN-DAVİD (1920-1986) 115
CÜNEYT COŞKUN

ÂMİRÎ ve GAZZÂLÎ'DE İRADE HÜRRİYETİ 133
FATMA ZEHRA PATTABANOĞLU

COOKING AS ART IN THE CONTEXT OF THE EVOLUTION THEORY (THE ORIGIN OF LAUGHTER) 159
CONSTANTİNOS MARİTSAS

ON THE ORIGIN OF SPECIES BY MEANS OF CIVILIZATION OR THE PRESERVATION OF FAVOURED RACES IN THE COOPERATION FOR LIFE 167
CONSTANTİNOS MARİTSAS

MANTIKÇI POZİTİVİSTLERDE SINIRLANDIRMA AYRACI OLARAK DOĞRULANABİLİRLİK 185
ERCAN SALGAR

LETTERS WRITTEN BY A TURKİSH SPY ESERİNDE AYDINLANMA: KARTEZYEN FELSEFESİ 201
SILA ŞENLEN (GÜVENÇ)

MİTOS TEMELLİ RUH TASARIMININ BİR ÖRNEĞİ OLARAK HOMEROS'TA PSYKHE KAVRAMI 211
SERDAR USLU

MARX-SIZ BİR MARX: DERRIDA'NIN YAPISÖKÜMÜNÜN MARX ÜZERİNDEN BİR İZLENCESİ 223
DENİZ KUNDAKÇI

ÇEVİRİLER/TRANSLATIONS

ZAMANIN FİZİKSEL DOĞASI 237
ERCAN SALGAR

KİTAP TANITMALAR/BOOK REVIEWS

STUART SIM, POSTMODERN DÜŞÜNCENİN ELEŞTİREL SÖZLÜĞÜ, EBABİL, ANKARA 247
DENİZ KUNDAKÇI

HÜSEYİN BATUHAN, SEMİYOTİK, FANATİZM VE TOLERANS, NOBEL YAYIN DAĞITIM, ANKARA 249
DENİZ KUNDAKÇI

TAYLAN ALTUĞ, MODERN FELSEDE METAFİZİĞİN ELENMESİ, EBABİL YAYINCILIK, ANKARA 251
ERCAN SALGAR

AYDINLANMA, DİN, DEMOKRASİ 253
EDİTÖR: ÖMER BOZKURT, ESKİ YENİ YAYINLARI, ANKARA, 2012

HABERLER/NEWS

II. Uluslararası Felsefe Kongresi 255

"Felsefe, Edebiyat ve Değer" Sempozyumu 257

YAYIN POLİTİKASI/EDITORIAL POLICY 259

Hakem Değerlendirme Formu 267

Apa 6.0 Yazım Kuralları ve Kaynak Gösterme Biçimi 269

KAPAK KONUSU

LEONARDO DA VİNCİ: BİR RÖNESANS DÂHİSİ

*Melek DOSAY GÖKDOĞAN**

*Bedia YAYLA***

Özet

Rönesans dâhilerinden Leonardo da Vinci'nin genel olarak tanıtıldığı bu yazıda, sanatkârın resimlerinin yanı sıra, anatomist ve mühendis olarak tasarladıkları ve gerçekleştirdiklerinden de bahsedilmektedir. İlginç bir kişilik olarak da Vinci'nin çocukluğundan itibaren yaşamının dönüm noktalarında karşılaştığı kişiler ve karakterine onların etkisi, ilişkileri vs. üzerinde de durulmuştur.

Anahtar kelimeler: Leonardo da Vinci, Rönesans

Abstract

This paper is about Leonardo da Vinci who was a brillant Renaissance man. It is mentioned that his paintings as well as anatomical and technological ideas and designs which were creations of a great genius. Moreover it is discussed the influence of person come across in turning point of his life time on his character.

Keywords: Leonardo da Vinci, Renaissance

Leonardo da Vinci, 1452 yılının 15 Nisan Cumartesi günü, gece saat üçte İtalya'nın Floransa kentinin Vinci köyünde dünyaya geldi. Leonardo, Vinci köyünün kilise okuluna çok ender gitmiş; ilk bilgilerini, dedesi ve amcasının gözetiminde onların anlattıklarından edinmiştir. Zihnini, başkalarının güzellikleri ile değil, kendi keşfi olan bilgilerle bezemişti.

* Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Bilim Tarihi Anabilim Dalı.

** Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Felsefe Bölümü

Secdesi" adlı çalışması ile merkezi kompozisyon düşüncesini resme ilk kez uygulamıştır. Onun bir başka özelliği ise fizyolojik yapılar ile ruhsal yapılar arasında dinamik bir gerilim kurmuş olmasıdır.

Son Akşam Yemeği

Kaynaklar

Freud, S. (1999). *Sanat ve Edebiyat: Jensen'in "Gradiva"sı, Leonardo da Vinci ve Diğer Çalışmalar.* İstanbul: Payel Yayınevi.

Kemp. (2007). *Kemp, Martin, Leonardo.* Ankara: Dost Yayınları.

Nardini. (2009). *Bruno, Leonardo da Vinci.* İstanbul: Can Yayınları.

Nicholl, C. (İstanbul). *Leonardo da Vinci: Aklın Uçuşları.* 2008: Everest Yayınları.

Vezzosi, A. (2002). *Leonardo da Vinci: Evren Bilimi ve Sanatı.* İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Vinci, L. D. (İstanbul). *Leonardo da Vinci: Yazılar, Masallar Kehanetler, Nükteler ve Diğerleri.* 2010: Yapı Kredi Yayınları.

Yetkin, S. K. (1966). *Leonardo da Vinci'nin Sanatı.* İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

LEONARDO DA VİNCİ'NİN OPTİK ÇALIŞMALARI

*Hüseyin Gazi Topdemir**

Özet

Rönesans'ın önemli temsilcilerinden biri olan Leonardo'nun sanat, teknoloji ve bilim alanlarındaki çalışmalarının irdelendiği makalede, özellikle optik konusundaki düşünceleri üzerinde durulmuştur. Geleneksel düşünce ve anlayışın birçok noktada dışlandığı ve Rönesans'ın yarattığı yeni ortamın gereği olarak farklı düşünceler geliştiren Leonardo'nun optik konusunda dikkat çeken ilk katkısı ışığın niteliğinin dalga olduğunu ileri sürmesidir. Bunun dışında enine dalga fikrini de geliştiren Leonardo, sanat ve teknoloji tarihinde olduğu kadarıyla optik tarihinde de önemli bir sima olduğunu kanıtlamıştır.

Anahtar Sözcükler: Rönesans, Optik, Işık, enine dalga, teknoloji.

Abstract

Leonardo is one of the major representatives of the Renaissance. In this article, Leonardo's art, the areas of science and technology studies are discussed. Especially focused on ideas about the optical. Which is one of the important representatives of the Renaissance, Leonardo's art, technology and science work areas scrutinized in this article is and mainly focused on ideas about the optical. Excluded from traditional ways of thinking and understanding, and in many places as required by the new environment created by the Renaissance, Leonardo developed different ideas abo-

* Prof. Dr.; Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Felsefe Bölümü, topdemir@hotmail.com

Kaynaklar

Capra, Fritjof. (2009). *Da Vinci'nin Bilimi*, Çeviren: Kıvanç Tanrıverdi, İstanbul.

Eastwood, Bruce. (1986). "Alhazen, Leonardo and Late-Medieval Speculation on the Inversion of Images in the Eye", *Annals of Science*, Cilt: 43.

İbn el-Heysem. (1989). *Kitâb el-Menâzır*, *The Optics of Ibn al-Haytham* adıyla İngilizceye Çeviren: A. I. Sabra, London.

Lindberg, David C. (1976). *Theories of Vision from Al Kindi to Kepler*, Chicago.

Nicholl, Charles. (2004). *Lonardo da Vinci*, London.

Topdemir, Hüseyin Gazi. (2007). *Işığın Öyküsü*, TÜBİTAK, Ankara.

White, Michael. (2001). *Leonardo İlk Bilgin*, Çeviren: Ahmet Aybars Çağlayan, İstanbul.

BİR RÖNESANS MÜHENDİSİ: LEONARDO DA VINCI

*Yavuz Unat**

"Mekanik, matematiksel bilimlerin Cennet'idir;
zira matematiğin meyvelerini burada toplarız."

Özet

Leonardo da Vinci Rönesans'ın ünlü bilim adamlarındandır. Bir ressam olarak tanınmasına karşın Leonardo da Vinci anatomist ve mühendis olarak da tanınmaktadır. Bu makalede onun mekanik tasarılarından bahsedilmektedir.

Anahtar kelimeler: Leonardo da Vinci, Rönesans, teknoloji tarihi

Abstract

Leonardo da Vinci is one of the famous scientists of the Renaissance. Despite the recognition of him as an artist he is also known as an anatomist and engineer. This article refers to his mechanical projects.

Keywords: Leonardo da Vinci, Renaissance, history of technology

Leonardo, 15 Nisan 1452'de Toksana bölgesindeki Floransa'ya yakın, Vinci kasabası yakınlarındaki, Anchiano köyünde doğdu. Ser Piero di Antonio da Vinci ile bir köylü kızı olan Caterina'nın evlilik dışı çocuklarıydı.

* Prof. Dr.; Kastamonu Üniversitesi, Felsefe Bölümü.

vunma duvarları, savaş arabaları da yer almaktadır. 1448'de Leonardo'nun Lodovico Sforza'ya yazmış olduğu mektup onun savaş araçlarındaki ustalığını gözler önüne sermektedir (Sarton, 1962).

Bunun dışında Leonardo'nun geliştirmiş olduğu bazı araçlar şunlardır: Mekanik testere (1478), içbükey ayna yapma makinesi (1480), çeşitli pergeller, paraşüt (1485) ve ağırlık kaldıran makineler (1503-1504).

Tüm bu teknik araçları geliştiren Leonardo'nun zamanının en büyük iki icadını, matbaa ve oymacılığı hiç dikkate almamış olması oldukça şaşırtıcıdır. Oysa matbaacılık Leonardo'nun doğumundan kısa bir süre önce ve Leonardo'nun olgunluk döneminde pek çok İtalyan şehrinde tam olarak kurulmuştur. Leonardo çok sayıda basılı kitabı kullanmış olmalıdır. Leonardo notlarında matbaadan da bahsetmez. Leonardo'nun çalışmalarını notlar şeklinde ve şifreli olarak (ayna yazısı) yazdığı düşünülürse notlarını basmak fikri, projelerinin çalınmasından duyduğu endişe nedeniyle cazip gelmiyor olabilir (Sarton, 1962).

Onun bir diğer önemli projesi ise Haliç üzerine planladığı bir köprüdür. Leonardo 1482-1500 yıları arasındaki Milano'daki geçirdiği dönemde mühendislik alanında art arda buluşlar yapıyordu. Bunlardan bazılarını 3 Temmuz 1502/3'te Osmanlı Sultanı II. Beyazıt'a yazdığı bir mektupta açıkladı. Bu mektupta Haliç'in üzerine yapmayı tasarladığı bir köprüyle, gemilerdeki suyu tahliye edecek bir su çarkından ve bir yel değirmeninden söz etmektedir (Topdemir & Unat, 2012, s. 211-212; Adıvar, 2003, s. 142-143). Ancak önerisi kabul edilmemiştir. Onun bu köprüye ilişkin eskizleri sonradan bulunmuştur. Bu eskizde köprünün Beyoğlu'ndan İstanbul'a uzanacağı, genişliğinin 40 arşın, yüksekliğinin 70 arşın, uzunluğunun 400 arşını karada olmak üzere 600 arşın olduğu kayıtlıdır. Bu da İstanbul'dan Pera'ya 250 metrelik kavisli bir kemer demektir (Şahin, 2012, s. 54-56). Leonardo'nun eskizlerinden yaralanan Norveçli mimar Vebjoern Sand, 2001 yılında bu köprüyü Oslo'da inşa etmeyi başarmıştır.

Kaynakça

Adıvar, A. A. (2003). *Denemeler.* (Editör: R. Demir) Ankara: Epos.

Babinger, F. (1952). *Vier Bauvorschlaege Lianardo da Vinci's an Sultan Bajezid II*. Göttingen.

Capra, F. (2009). *Da Vinci'nin Bilimi, Rönesansın Büyük Dehasının Zihninde Bir Gezinti.* (K. Tanrıverdi, Çev.) Ankara: Optimist Yayınları.

Cremante, Simona. (2005). *Leonardo da Vinci: Artist, Scientist, Inventor*. Giunti.

Richter, J.P. (1970). *The Notebooks of Leonardo da Vinci*. Dover.

Ronan, C. A. (2005). *Bilim Tarihi.* (E. İhsanoğlu, & F. Günergun, Çev.) Ankara: TÜBİTAK.

Sarton, G. (1962). Leonardo da Vinci (1452-1519). (Edited by Stimson) *Sarton on the History of Science*, 121-148.

Şahin, T. (2012). *Osmanlı'nın Çılgın Projeleri.* İstanbul: Yitik Hazine Yayınları.

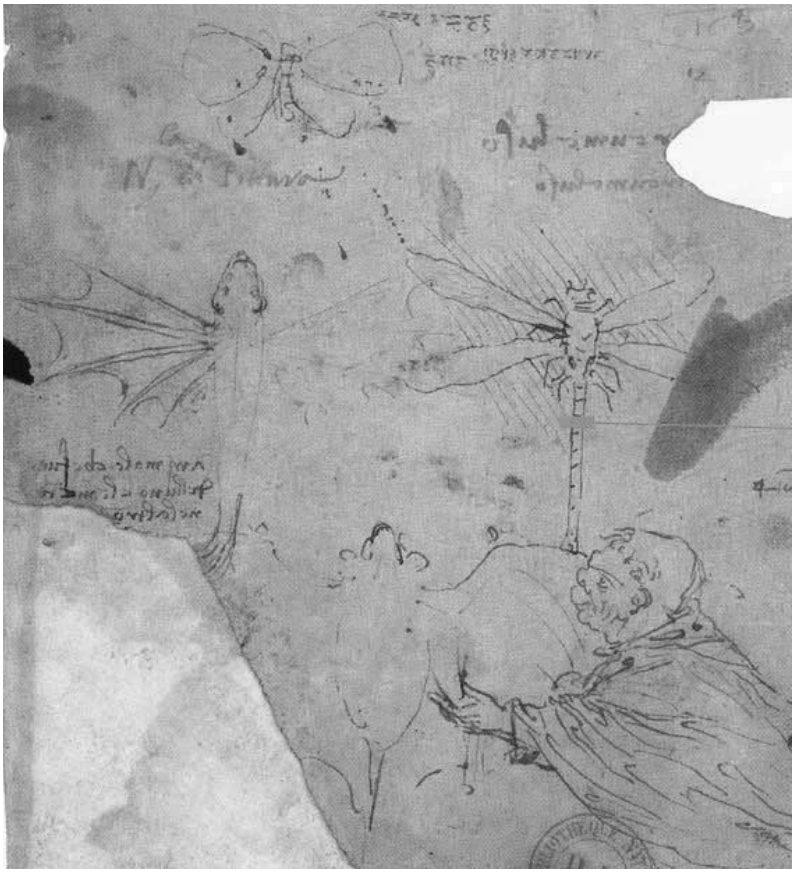
Tekeli, S., Kâhya, E., Dosay, M., Demir, R., Topdemir, H. G., Unat, Y., & Aydın, A. K. (2011). *Bilim Tarihine Giriş* (7. Baskı b.). Ankara: Nobel.

Tez, Z. (1995). *Doğa Karşısında Pratik ve Teknik Uğraşı.* Ankara: Kültür Bakanlığı.

Tez, Z. (2011). *Alet ve Makinelerin Kültürel Tarihi.* İstanbul: Doruk.

Topdemir, H. G., & Unat, Y. (2012). *Bilim Tarihi* (4. Baskı b.). Ankara: Pegem Akademi.

Vezzosi, A. (2002). L*eonardo da Vinci, Evren Bilimi ve Sanatı*. (Çev: Nami Başer). İstanbul: YKY.

Resim 1
Ashburnham I. F. 10v kodeksinde yer alan ve bir ejderha sineğinin kanat yapılarının incelendiği çalışma. Leonardo'nun uçuş makinelerinin temelini oluşturmaktadır. 1487

HAKEMLİ YAZILAR/REFEREED ARTICALS

BAŞHOCA İSHAK EFENDİ VE MECMU'A-YI 'ULÛM-I RİYÂZIYE

*Cem Tezer**

Özet

Islahatçı Osmanlı hükümdarlarının arasında belki de en nafiz ve en tesirlisi olan II. Mahmud, devletin henüz emekleme safhasında bulunan mühendishanelerindeki talebe için Türkçe ders kitapları yazılmasını bizzat teşvik etmiştir. Başhoca İshak Efendi'nin kaleme aldığı Mecmua-*yı 'Ulûm-ı Riyazıye* bu eserler cümlesinden bulunup, ağırlıklı olarak işlediği diferansiyel ve integral hesap dışında trigonometri, koni kesitleri, mekanik ve astronomi bahislerini de ele alan, yer yer optik, biyoloji ve kimya sahalarına da zevkle okunur makalelerle giriş yapan dört ciltlik bir eserdir. Eldeki makale, II. Mahmud'un romantik ve muhataralı saltanatının mühim şahitlerinden olan bu metnin ilmi muhteva ve öğreticilik vasfını münakaşaya açmak gayretindedir.

Anahtar kelimeler: Başhoca İshak Efendi, Osmanlı matematiği, matematik tarihi

Abstract

Chief Instructor Ishak Efendi and the Compendium of Mathematical Sciences

Arguably the most profound and consequential of the reformist rulers of imperial Turkey, Mahmud II. perso-nally encouraged the pro-

* Prof. Dr.; Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Matematik Bölümü, Ankara, rauf@metu.edu.tr.

Salih Zeki Bey *Kamus-ı Riyâziyat'*ta (Salih Zeki, 1315 H., Cilt 1, s. 300) şöyle söyler:

> *Münderecâtından dahi anlaşılacağı vechile 'ilm-i kimyâ-yı cedîde, 'ilm-i hikmet-i tabi'iye-yi hâzıraya, 'ilm-i tefâzulî ve tamâmî ve cerr-i askala dâ'ir lisanımız üzere yazılmış kitapların en eskisi hoca-yı müşârünileyhin külliyâtıdır. Bu cihetle kendisi mütercimîn-i osmâniyenin re'isi ve riyâzıyûn-ı cedîde-i osmâniyenin birincisidir. Ne fâ'ide ki külliyât-ı mezkûre ahlâfı tarafından teceddüdât-ı zamana tevfîkan ıslah edilerek tab' olunmadığından bugün nesh-i matbu'a-yı kadîmesi ba'zı kütüphânelerde âsar-ı 'atîka makâmında hıfz edilmektedir!*

Bugün *Mecmu'a-yı 'Ulûm-ı Riyâziye* zor ulaşılabilir bir halde birkaç kütüphanede hala bulunabilmektedir.

Hayatı ve kişiliği hakkında katiyetle bilinen hemen hiç bir şey bulunmasa bile bugün de İshak Efendi sadece *Mecmu'a-yı 'Ulûm-ı Riyâziye'*sini okumak zahmetine katlanacaklar için tarihimizin belki en dikkate değer safhasının bir şahidi olarak irfanımıza hizmet vermeye devam etmektedir.

Kaynakça

Beydilli, K. (1995). *Türk Bilim ve Matbaacılık Tarihinde Mühendishane ve Mühendishane Matbaası ve Kütüphanesi (1776-1826).* İstanbul: Eren.

Boyer, C., & Merzbach, U. (1989). *A History of Mathematics.* John Wiley and Sons.

Dosay, M. (2002). Mecmuâ-i Ulûm-i Riyâziye. *Düşünen Siyaset*(16), 208-230.

İshak Efendi. (1257-1261 H.). *Mecmu'a-yı 'Ulûm-ı Riyâziye.* Kâhire: Bulak Matbaası.

Esad, M. (1312 H.). *Mirât-ı Mühendishâne-yi Berrî-yi Hümâyûn.* İstanbul: Karabet Matba'ası.

Faik, R. (1311/1312 H.). *Eslâf.* İstanbul: Âlem Matba'ası.

İhsanoğlu, E. (1989). *Başhoca İshak Efendi.* Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları 1091, Kaynak Eserler Dizisi 36.

Koçu Bey, Görüceli. (1303 H.). *Koçu Bey Risalesi.* İstanbul: Matba'a-yı Ebüzziyâ.

Lockwood, E. (1963). *A Book of Curves.* Cambridge: University Press.

Nazmi, A., & Hilmi. (1933). *Hendese.* İstanbul: İstanbul Devlet Matbaası.

Sami, Ş. (1306 H.). *Kâmus-ül-'Âlâm.* İstanbul: Mihran Matba'ası.

Süreyya, M. (1312 H.). *Sicill-i Osmânîye yahud Tezkire-yi Meşâhir-i 'Osmaniye.* İstanbul: Matba'a-yı Âmire.

Tahir Bey, Bursalı Mehmed. (1333, 1342 H.). *Osmanlı Mü'ellifleri.* İstanbul: Matba'a-yı Âmire.

Terzioğlu, S. A. (1964). *Mühendishane-i Berrî-i Hümayun Başhocası İshak Efendi.* Ankara: M. S. B. Araştırma ve Geliştirme Dairesi Başkanlığı Yayınları, No 48.

Unat, F. R. (1964). Başhoca İshak Efendi. *Belleten*(28), 89-115.

Uzunçarşılı, İ. H. (1965). *Osmanlı Devletinde İlmiye Teşkilatı.* Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Zeki, S. (1315 H.). *Kâmus-ı Riyâzıyyat.* İstanbul: Karabet Matba'ası.

ARİSTOTELES'İN TEOLOJİSİ VE İSLAM FELSEFESİ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ: BİR YANLIŞIN SONUÇLARI ÜZERİNE

*Hatice Nur ERKIZAN**

Özet

Felsefe tarihindeki en garip şeylerden birisi *Aristoteles'in Teolojisi* adlı yapıtın tarihidir. Söz konusu çalışma Arapça'ya çevrilen en uzun ve en ünlü metindir. Gerçekte ise o, Plotinos'un *Enneadlar*'ının bir versiyonudur. Böyle bir çalışma olarak *Teoloji* İslam filozofları arasında Aristoteles'in çalışması kabul edilerek Yeni-Platoncu düşüncenin en etkili kaynaklarından biri olur. Metnin Aristoteles'e atfedilmesi Platoncu düşüncelerin İslam dünyasında veya daha geniş bir ifadeyle Arapça konuşan dünyada yayılması için sağlam bir temel oluşturdu. Halihazırdaki bu çalışma sözü edilen gerçekler temelinde en ünlü tarihsel-felsefi yanlışlardan biri olan bu yanlışın etkilerini ve sonuçlarını analiz etmeye çalışır. Aynı zamanda İslam filozofları arasındaki Aristoteleştirici eğilimlere de dikkat çekmeye çalışır.

Anahtar kelimeler: Aristoteles, teoloji, İslam felsefesi

Abstract

One of the most peculiar thing in history of philosophy is the history of so-called *Theology of Aristotle* that is the longest and most famous text to be translated into Arabic. In fact It is a version of the *Enneads* of Plotinus. As such *Theology* becomes an influential source of Neo-Platonic ideas amongst Islamic philosophers as the work of Aristotle. The attribution of

* Prof. Dr.; Muğla Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü

Kaynakça

Adamson, P., 2002, *The Arabic Plotinus; a Philosophical Study of the "Theology of Aristotle"*, London; Duckworth.

Adamson, P., 2004a, "Non-Discursive Thought in Avcenna's Commentary on the Theology of Aristotle," in McGinnis(ed.), *Interpreting Avicenna: Science and Philosophy in Medieval Islam*, Leiden; Brill, 87-111.

Adamson,P., 2004b, "Correcting Plotinus: Soul's Relationship to Body in Avicenna's Commentary on the Theology of Aristotle", in P. Adamson, H, Baltussen and M.W.F Stone (eds.), *Philosphy, Science and Exegesis in Greek, Arabic and Latin Commentaries*, London: Instutute of Classical Studies, vol.2, 59-75.

Adamson, P., 2007a, *Al-Kindi*, New York: Oxford University Pres.

Adamson, P., 2007b, " Miskawayh's Psychology," in P.Adamson, *Classical Arabic Philosophy: Sources and Reception,* London: Warburg Institute, 39-54.

D'Ancona, C., 1997, "Divine and Human Knowledge in the Plotiniana Arabica," *The Perennial Tradition of Neoplatonism*, edited by J.L,Cleary,Leuven: Leuven University Pres, 419-442.

D'Ancona, C., 1999, "Porphy, Universal Soul and the Arabic Plotinus," *Arabic Sciences and Philosophy*, 9: 47-88.

D'Ancona, C., 2001, "Pseudo-Theology of Aristotle, Chapter I: Structure and Composition," Oriens 36: 78-112.

Davidson, Hebert A., *Alfarabi, Avcenna and Averroes, On Intellect*, University of Oxford Press, 1992, New York.

Fenton,P., 1986, "The Arabic and Hebrew Versions of the Theology of Aristotele, " in Krayeet al. (1986), 241-264.

Gutas, D., 2007, "The Text of the Arabic Plotinus. Prolegomena to a Critical Edition," in C.D'Ancona (ed.), *Libraries of the Neoplatonist*, Leiden: Brill, 371-84.

Henry, P. and Schwyzer, H.-R. (eds.), 1959, *Plotini Opera, Tomus II: Enneades IV-V*, Paris and Brussels: Desclée de Brouwer. [Contains an English Translation by G.Lewis of nearly all the Arabic Plotinus materials, facing the Greek edition of the source passages in the Greek original.]

Kraemer, J., 1986, *Philosophy in the Renaisssance of Islam: Abu Sulayman al-Sijistani and his Circle*, Leiden : Brill.

Leaman, Oliver, *Ortaçağ İslam Felsefesine Giriş*, (Çev: T. Koç), İz Yayıncılık, 2000, İstanbul.

Plotinus, *Ennead I,* (çev: A.H. Armstrong), Loeb Classical Library, Harvard University Press, 1989.

Plotinos, *Dokuzluklar I* , Cev: Zeki Özcan, Alfa-Aktüel, 2006, İstanbul.

Rizvi, S., 2007, " (Neo)Platonism Revived in the Light of Imams: Qadi Sa'id al Qummi and (d.AH 1107/AD 1696) and his Reception of the Theologia Aristotelis," in P.Adamson, *Classical Arabic Philosophy: Sources and Reception*, London: Warburg Institute, 176-207.

Rowson,E.K., 1992, "The Theology of Aristotle and Some Other Pseudo-Aristoetelian Texts Reconsidered," Journal of the American Oriental Society 112, 478-484.

Toku, Neşet., *İslam Felsefesine Giriş*, Savaş Yayınevi, 2007, Ankara.

Taylor, R.C., 1998, "Aquinas, the Platiniana Arabica and the Metaphysics of Being and Actuality," Journal of the History of Ideas 59. 241-264.

Walker, P., 2005, "The Ismailis, " in P.Adamson and R.C.Taylor (eds.), *The Cambridge Companion to Arabic Philosophy*, Cambridge University Pres, 72-91.

Watt, W.Montgomery., *Islamic Philosophy and Theology*, University of Edinburg, Press, 1985, Edinburg.

Watt. W.Montgomery., *İslam'da Siyasal Düşüncenin Oluşumu*, Birey Yayıncılık, 2001, İstanbul.

Zimmerman, F.W., 1986, "The Origins of the So-Called Theology of Aristotle," in Kraye et al. (1986), 110-240.

JOSEPH BEN-DAVİD (1920-1986)

*Cüneyt COŞKUN**

Özet

Bu çalışmada, "bilimsel düşüncenin işleyişinde hangi toplumsal veya bilimsel etmenler etkilidir?" ve "etkileşimsel ve kurumsal yaklaşımların, bilişsel süreçte fonksiyonları nelerdir?" soruları, bilim sosyologu Joseph Ben-David'in düşünceleri bağlamında ele alınmakta ve elde ettiği sonuçlar değerlendirilmektedir.

Anahtar kelimeler: Joseph Ben-David, Bilim, Kurumsallık, Etkileşimsellik, Ussallık.

Abstract

In this study, the questions 'what kind of social or scientific factors are effective in the functioning of scientific thought?' and 'what are the interactional and institutional functions in cognitive process?' are discussed in the context of the ideas of Joseph Ben-David, a scientific knowledge sociologist, and the outcomes obtained are evaluated.

Keywords: Joseph Ben-David, Science, Institutionalism, Interactionalism, Rationality.

* Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Felsefe Bölümü, GSM: (0536) 897 11 37,e-posta: cuneytcoskun80@hotmail.com.tr

Bunlara bağlı olarak, Ben-David'in sosyolojik değerlendirmelerinin arka planında, Aydınlanmacı aklın doğrudan belirleyici etkisini görmek mümkündür. Aydınlanmacı akıl, özne-nesne arasındaki düalitede birincil öncülün kıymetlendirilmesi için ikincil öncül/öncüllerin eksikliklerini öne çıkarmaya çalışır. Ancak bu, ikincil öncülün yok edilmesi anlamını taşımaz. Çünkü ikincil öncülün yok edilmesi birincil öncülün de kıymetlendirilme ölçütünün yok olması demektir. Dolayısıyla Ben-David'in toplumsal etmenleri veya etkileşimsel ve kurumsal yaklaşımları ikincilleştirmesi, ussallığın kıymetlendirilmesi açısından önemlidir. Kanaatimizce yaklaşımlar ve diğer etmenler arasındaki örtüştürmelere de bu algılama biçimi etrafında yer verilmektedir. Önemsenen nokta, ikincil öncüller olan toplumsal etmen ve yaklaşımlara bağlı bir düşünce biçimi oluşturmak değil, bilimsel düşünce sürecinde birincil öncül olan bilimi, kendi bilişselliğinde veya kendi iç mantığında anlamak ve çözümlemektir.

KAYNAKÇA

ASLAN, Hasan (Mart 1994). Toplumbilimsel Açıdan Bilim: İçsellik-Dışsallık Sorunu, *Felsefe Dünyası*, Sayı. 11, s. 52-56.

ASTER, Ernst von (2005). *İlkçağ ve Ortaçağ Felsefe Tari*hi. Çev. Vural Okur, İm Yayın Tasarım, İstanbul.

BEN-DAVID, Joseph (1971). *The Socientist's Role in Society*". (Ed.) Alex Inkeles, Prentice-Hall İnternational, Inc., Englewood Cliffs, New Jersey.

BERNAL, J.D. (2009). *Tarihte Bilim.* Çev. Tonguç Ok, Evrensel Basım Yay., İstanbul.

CEVİZCİ, Ahmet (2010). *Felsefe Tarihi*. Say Yay., İstanbul.

ERDOĞAN, Eyüp (2009). *Paradigmatik Bilim Tarihi*. Arkeoloji ve Sanat Yay., İstanbul.

FREUDENTHAL, Gad (Spring 1997). Yesiva and Society in the Nineteeth Century, *Jewish History*, Vol. 11, No. 1, pp. 51-55.

GÖKBERK, Macit (2003). *Felsefe Tarihi*. Remzi Kitabevi, İstanbul.

HUFF, Toby E. (2010). *Modern Bilimin Doğuşu ve Yükselişi*. Çev. İ. Kalaycıoğlu, E. Tağman & A. Yetmen, Epos Yay., Ankara.

http://en.wikipedia.org/wiki/Michael_Polanyi, e.t. 20.10.2011.

İHSANOĞLU, Ekmeleddin (2010). *Osmanlılar ve Bilim*. Etkileşim Yay., İstanbul.

KHUN, Thomas S. (2011). *Bilimsel Devrimlerin Yapısı*. Çev. Nilüfer Kuyaş, Kırmızı Yay., İstanbul.

KUHN, Thomas S. (2010). Bilimsel Araştırmada Dogmanın İşlevi. (Ed.) Vefa Saygın Öğütle & Bekir Balkız, *Bilim Sosyolojisi İncelemeleri* (s. 196-220). Çev. Barış Yıldırım, Doğu Batı Yay., Ankara.

NEEDHAM, Joseph (1997). *Doğu ve Batı Arasında Bilim*. Çev. Necdet Özberk, Yeni Zamanlar Yay., İstanbul.

ÖĞÜTLE, Vefa Saygın & BALKIZ Bekir (2010). *Bilim Sosyolojisi İncelemeleri*. (Ed.) Vefa Saygın Öğütle & Bekir Balkız, Doğu Batı Yay., Ankara.

POLANYİ, Michael (2010). Bilimsel İnançlar. (Ed.) Vefa Saygın Öğütle & Bekir Balkız, *Bilim Sosyolojisi İncelemeleri* (s. 180-195). Çev. Barış Yıldırım, Doğu Batı Yay., Ankara.

ROSSİ, Paolo (2009). *Modern Bilimin Doğuşu*. Çev. Neşenur Domaniç, Literatür Yay., İstanbul.

RUKANCI, Fatih & ANAMERİÇ, Hakan (2004). Ortaçağda İlk Üniversiteler: Studium Generale, *Felsefe Dünyası*, Cilt 1, Sayı 39, s. 170-186.

SARTON, George (1995). *Antik Bilim ve Modern Uygarlık*. Çev. Melek Dosay & Remzi Demir, Gündoğan Yay., Ankara.

YILDIRIM, Cemal (2003). *Bilim Tarihi*. Remzi Kitabevi, İstanbul.

WEBER, Max (2011). *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*. Çev. Gülistan Solmaz, Alter Yay., Ankara.

WESTFALL, Richard S. (1998). *Modern Bilimin Oluşumu*. Çev. İ. Hakkı Duru, TÜBİTAK Yay., Ankara.

WESTRUM, Ron (Aug., 1986). Joseph Ben-David (1920-86): Sociologist of Science and of Higher Education, *Social Studies of Science*, Vol. 16, No. 3, Sage Publications, pp. 564-567.

ÂMİRÎ VE GAZZÂLÎ'DE İRADE HÜRRİYETİ

*Fatma Zehra PATTABANOĞLU**

Özet

Bu makale Âmirî ve Gazzâlî'nin irade hürriyeti hakkındaki düşüncelerini konu edinmektedir. Âmirî'nin çok yönlü kişiliği, daha sonraki dönemde en yüksek seviyede Gazzâlî tarafından temsil edilmiştir. Nitekim felsefeci yaklaşımıyla Âmirî, kelamcı yaklaşımıyla Gazzâlî irade hürriyeti konusunda paralel fikirlere sahiptirler. Konuya Allah-Âlem, Allah-insan ilişkileri açısından bakan düşünürler, insanın fiilleri ve sorumluluklarında iradi fiillerin önemini ve gerekliliğini vurgulamaktadırlar. İkisi de mutlak determinizm ve mutlak hürriyet arasındaki orta yolu benimsemektedirler. Ancak Allah'ın mutlak iradesinin karşısında, düşünceleri Cebriyye'ye kayar gözükse de, insanın ne tam olarak cebr altında, ne de tam olarak hür olduğu noktasında hemfikirdirler. Dolayısıyla makalenin amacı, her iki düşünürün bu konudaki çıkış yollarını ve konuya bakış açılarını göstermektir.

Anahtar kelimeler: Hürriyet, irade, Âmirî, Gazzâlî.

Abstract

With this article Âmirî's and Ghazzalî's thoughts, which are about voluntary liberty, are discussed. Âmirî's all rounded personality had been represented in the next epochs in a very high manner. However, with his philosophical approach Âmirî and with his verbal (teological) approach

* Yard. Doç. Dr.; Kastamonu Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü

olduğunu, takdirin Allah'tan, kesbin de kuldan geldiğini savunmaktadır (Bolay, 1986: 244-245).

Gazzâlî tabiattaki sebep-sonuç ilişkisini incelerken tesadüf konusuna ve mucizelere de değinmiştir. Tesadüfü hiçbir şartta kabul etmeyen düşünür, bunun sebebini de olayların nedenlerini bilmememize bağlamaktadır. O bütün varlıkların meydana gelişinde sebep ve gayeler görür. Ona göre irade bir şeye taalluk ettikten sonra, her şeyin ona uymaya mecbur olduğunu, tesadüf gibi görünenlerin de bir kaideye tabi olduğunu kabul eder. Âmirî gibi Gazzâlî bu görüşleriyle sert bir determinizm anlayışından kaçınmakta, bütün bunların neticesinde mucizeye yer bırakmaktadır. Düşünüre göre Allah mutlak hâkim olduğu için deterministi düşünce batıldır, ancak kesb fikrinin getirdiği ahlaki çözüm de tatmin edici değildir. Ona göre insanın da cüz'i manada bir iradesi vardır. Çünkü böyle bir irade kabul edilmezse insan eylemlerine bir dayanak aramanın manası da kalmayacaktır. İrade hürriyeti konusundaki tartışmaların, körlerin el yordamıyla fil hakkındaki tanımlarına benzetmesi ise, irade hürriyetinin olmadığı fikrini öne sürmez. Sadece bu konunun karmaşıklığını vurgulamak ve çözümünü mükaşefe ilminde aramanın daha doğru olacağını göstermek açısındandır. Dolayısıyla hem Âmiri hem de Gazzâlî'ye göre gerçek kemale ulaşma vasıtası, ilim ve hürriyettir.

KAYNAKÇA

ACEM, Refik. (1994), "Hayâtü Gazzâlî ve Şahsiyyetihü", *Mihakku'n-Nazar* içinde, Gazzâlî, Tah. Refik el-Acem, Beyrut: Dâru'l-Fikril-Lübnâniyye.

ALTINTAŞ, Hayrani. (1999), *İslam Ahlâkı*, Ankara: Akçağ Basım.

ÂMİRÎ, Ebu'l-Hasan. (1979), *el-Emed alâ'l-Ebed*, Nşr. E K. Rowson, Beyrut: Daru'l-Kindi.

ÂMİRÎ, Ebu'l-Hasan. (1967), *Kitâbu'l-İlâm bi Menâkıbi'l-İslâm*, Nşr. A. Abdulhamid Gurab, Kahire: Dâru'l-İsale.

ÂMİRÎ, Ebu'l-Hasan. (1996), "İnkazu'l-Beşer mine'l-Cebri ve'l-Kader", *Bir Ahlak Problemi Olarak Kelam ve Felsefede İnsan Fiilleri* içinde, Nşr ve Ter. Kasım Turhan, İstanbul: M.Ü. İlahiyat Vakfı Yayınları.

ÂMİRÎ, Ebu'l-Hasan. (1988), el-Fusûl fi Meâlimi'l-İlâhiyye, *Resâilü Ebi'l-Hasan el-Âmirî ve Sezerâtühü'l-Felsefiyye* içinde, Nşr. Sahban Halifat, Amman: Matbaatu'l-Câmiu'l-Ürdüniyye.

ÂMİRÎ, Ebu'l-Hasan. (1988), *et-Takrîr li Evcühi't Takdîr*, *Resâilü Ebi'l-Hasan el-Âmirî ve Sezerâtühü'l-Felsefiyye* içinde, Nşr. Sahban Halifat, Amman: Matbaatu'l-Câmiu'l-Ürdüniyye.

AYDIN, Ali Arslan. (1964), *İslam İnançları ve Felsefesi*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

BOLAY, Süleyman Hayri. (1986), *Aristo Metafiziği ile Gazzâlî Metafiziğinin Karşılaştırılması*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

CÜRCÂNİ, S. Şerif. (trs), *Ta'rifât,* baskı yeri yok.

ÇAĞRICI, Mustafa. (1996), "Gazzâlî" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XIII, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

ÇAĞRICI, Mustafa. (1982), *Gazzâlî'ye Göre İslam Ahlakı*, İstanbul: Ensar Neşriyat.

ÇAĞRICI, Mustafa. (1989), *İslam Düşüncesinde Ahlak*, İstanbul: M.Ü. İahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.

ÇAĞRICI, Mustafa ve HÖKELEKLİ, Hayati. (2000), "İrade" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XXII, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

ÇETİN, Rabiye. (2011), "İlahi İlim İlahi İrade İlişkisi- Gazâli Örneği" *İslam Araştırmaları Dergisi*, Sayı 4, ss.254-278.

DURAN, Bünyamin. (2002), *Akıl ve Ahlak*, İstanbul: Nesil Y.

FAHRİ, Macit. (1992), *İslam Felsefesi Tarihi*, Çev. Kasım Turhan, İstanbul: İklim Yayınları.

FAHRİ, Macit. (2008), *İslam Felsefesi, Kelamı ve Tasavvufuna Giriş*, Çev. Şahin Filiz, İstanbul: İnsan Yayınları.

FÂRÂBÎ. (1990), *el-Medînetü'l-Fâdıla*, Çev. Nafiz Danışman, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

GAZZÂLÎ, Ebu Hamid. (1328), *Erbaîn fî Usûli'd-Dîn*, Kahire: Matbaatü'l-Kürdistani'l-İlmiyye.

GAZZÂLÎ, Ebu Hamid. (1975), *İhyâu Ulûmid'-Dîn, Ter*. Ahmet Serdaroğlu, İstanbul: Bedir yayınevi.

GAZZÂLÎ, Ebu Hamid. (1983), *Kitâbu'l-İktisâd fi'l-İ'tikad*, Tah. Daru'l- Kütübü'l-İlmiyye.

GAZZÂLÎ, Ebu Hamid. (trs.), *Maksadu'l-Esnâ fî Şerhi'l- Esmâu'l-Hüsnâ*, Nşr. Ahmet Kabbani, Lübnan: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye.

GAZZÂLÎ, Ebu Hamid. (1990), *el-Munkız mine'd-Dalâl*, çev. Hilmi Güngör, İstanbul: Milli eğitim Basımevi.

GAZZÂLÎ, Ebu Hamid. (2009), *Tehâfütü'l-Felâsife*, Nşr. ve Ter. Mahmut Kaya, Hüseyin Sarıoğlu, İstanbul: Klasik Yayınları.

GAZZÂLÎ, Ebu Hamid. (1995), *Meâricu'l-Kud*s, Ter. Serkan Özburun, İstanbul: İnsan Yayınları.

GÖLCÜK, Şerafeddin. *Kelam İlminin Belli Başlı Meseleleri*, İstanbul: Kayıhan Yayınları.

GÜNDOĞAN, Hamdi. (2010), *Fahreddin er-Razi'de İnsan Fiilleri*, İstanbul: Çıra Yayınları.

HALİFAT, Sahban. (1988), *The Philosophical Treatises and Fragments of Abu al-Hasan al-Âmiri*, Amman: Publications of the Universty of Jordan.

ISFAHÂNİ, Ragıb. (trs), *el-Müfredât fi Garibi'l-Kur'an*, Beyrut.

KAYA, Mahmut. (1991), "Âmirî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, III, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

KUFRAKLI, Kasım. (1977), "Gazzâlî" *İslam Ansiklopedisi*, IV, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

MATURİDİ, İmam Muhammed. (2002), *Kitabu't-Tevhid*, Ter. Bekir Topaloğlu, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

MEMİŞ, Murat. (2009), "İlahî İradenin Yaratılmışlığı Sorunu", *C.Ü. Fakültesi Dergisi*, Sayı: 13, ss.231-260.

ÖZLER, Mevlüt. (2010), *İslam Düşüncesinde İnsan Hürriyeti*, İstanbul: Rağbet Yayınları.

ROWSON, E.K. (2007), "al-Âmirî" *İslam Felsefesi Tarihi*, I, Ed. Seyyid Hüseyin Nasr-Oliver Leaman, Çev. Şamil Öçal-Tuncay Başoğlu, İstanbul: Açılımkitap, Yıdızlar Matbaacılık.

SARUHAN, Müfit Selim. (2005), *İslam Ahlak Felsefesinde Bilgi ve Hürriyet*, Ankara: Bizim Büro Basımevi.

SÖNMEZ, Mustafa. (2004), *Kelam Düşüncesinde Allah'ın İradesini sınırlandırma Problemi,* EKEV Akademi Dergisi, sayı: 8, ss. 141-156.

ŞEYH, M. Said. (1990), "Gazzâlî", İslam Düşüncesi Tarihi, Çev. Mustafa Armağan, (Ed.) M. M. Şerif, II, İstanbul: İnsan Yayınları.

TOPÇU, Nurettin. (2005), Ahlak, İstanbul: Dergah Yayınları.

TURHAN, Kasım. (1992), Âmirî ve Felsefesi, İstanbul: M.Ü. İlahiyat Vakfı Yayınları.

TURHAN, Kasım. (1996), Bir Ahlak Problemi Olarak Kelam ve Felsefede İnsan Fiilleri, İstanbul: M.Ü. İlahiyat Vakfı Yayınları.

ÜLKEN, Hilmi Ziya. (1993), İslam Felsefesi, İstanbul: Cem Yayınları.

YEPREM, Saim. (1984), İrade Hürriyeti, İstanbul: M.Ü. İlahiyat Vakfı Yayınları.

WEBER, Alfred. (1991), *Felsefe Tarihi*, çev. H. Vehbi Eralp, İstanbul: Sosyal Yayınlar.

COOKING AS ART IN THE CONTEXT OF THE EVOLUTION THEORY (THE ORIGIN OF LAUGHTER)

*Constantinos Maritsas**

Özet

Darwin teorisinin temelindeki "medeniyet" tanımı bağlamındaki çalışmalarda insanoğlunun pişirme problemi yer alır. Yazar, medeniyeti güçsüzün yaşayabilmesi olarak tanımlar. Yazar, pişirmenin icat edilmesinin erkeklerin çoğalmak üzere seçilmesi amacını taşıdığını ve kadınlar için erkekler tarafından icat edildiğini varsayar. Diğer yandan pişirme bir seçim kriteridir. Bu yüzden kadın, erkeğin özel biri olarak onaylandığını göstermek için buna uygun olarak aşk dansını ve sevgi eylemini yansıtan gülüşü yarattı.

Anahtar Kelimeler: Medeniyet, Pişirme, Gülme, Aşk Dansı, Evrim

Abstract

The problem of human cooking is studied in the context of the definition of 'civilization' on the basis of Darwin's theory. The author defines civilization as 'survival of the weak'. The author supposes that cooking was invented by men for women in order to be selected by them for reproduction. In other words, cooking became a selection criterion. Therefore to show her approval of a particular man, the woman created the love dance and laughter – imitations of the love act.

Keywords: civilization, cooking, laughter, love dance, evolution

* MA in Philosophy, Independent scholar, P.O. Box 31373, Ras Al Khaimah – UAE, e-mail: kmar@abv.bg, mob. 00971 55 3286205

rise to the genus Homo...stemmed from the control of fire, and the advent of cooked meals. Cooking increased the value of our food. It changed our bodies, our brains, our use of time, and our social lives. It also made us consumers of external energy and thereby created an organism with a new relationship to nature, dependent on fuel… The transition is first signalled at 2.6 million years ago, by... cobblestones deliberately clashed to produce a tool knife-making suggests planning, patience, cooperation, and organized behavior… Between 1.9 and 1.8 million years ago, the second critical step was taken: some habilines evolved into Homo erectus... These weaker mouths cannot be explained by Homo erectus's becoming better at hunting. Something else must have been going on. Cooking food does many things. It makes our food safer, creates rich and delicious tastes, and reduces spoilage. Heating can allow us to open, cut, or mash tough foods. But none of these advantages is as important as a little-appreciated aspect: cooking increases the amount of energy our bodies obtain from our food. The extra energy gave the first cooks biological advantages… Their genes spread, [and] their bodies responded by biologically adapting to cooked food, shaped by natural selection to take maximum advantage of the new diet. There were changes in anatomy, physiology, ecology, life history, psychology, and society.... We humans are the cooking apes, the creatures of the flame." (Wrangham, pp.2-14)

As I have already shown in this article, contrary to Richard Wrangham, first it was man who became civilized and then created cooking as an unconscious process of selection of the male by the female. Cooking can be explained on the ground of Darwin's theory. But it is necessary to define the concept of civilization and its selection criteria. On the basis of the Darwinian theory I define civilization as "survival of the weak". I have shown in this article that cooking, as art, have been created unconsciously by the weak male. The aim was for the weak male, the creator of civilization, to survive by means of the lie. Cooking created as a form of art, of lying.

The female, accordingly, in order to show her choice of male created the laughter and the love dance. To this day the men show himself in front of the women with their works of language and art and the women show their approval by means of laughter and love movements as an imitation of orgasm, of the love act.

References

Darwin, Ch.. (1997). *The origin of the species (Η καταγωγή των ειδών).* Patra Greece: Patra University Press.

Heidegger, M. (1986). *The origin of the work of art (Η προέλευση του έργου τέχνης)*, Athens: Dodoni.

Lorenz, K. (2008). *On aggression (Так называемое зло)*. Moskow: Culturnaia Revoljutsia *(Культурная Революция)*.

Maritsas, C. (2007). *Civilization and natural selection 2 (Πολιτισμός και φυσική επιλογή)*. Sofia: Sofia University Press.

Maritsas C. (2010). *Civilization and art*, International Journal of Arts & Sciences, Vol. 3, Number 15, ISSN: 1944-6934, 97-104. (see http://openaccesslibrary.org/images/BGS113_Constantinos_Maritsas.pdf).

Maritsas C. (2011). *Definition of Language and Art in the Context of the Evolution Theory, Journal of Literature and Art Studies,* ISSN 2159-5836, Vol. 1, No. 3, 219 - 225.

McMahon, A. (2001). *Understanding language change (Ιστορική γλωσσολογία)*. Athens: Metechmio.

Wrangham R. (2009) : *Catching Fire: how cooking made us human,* London: Profile Books.

ON THE ORIGIN OF SPECIES BY MEANS OF CIVILIZATION OR THE PRESERVATION OF FAVOURED RACES IN THE COOPERATION FOR LIFE

*Constantinos Maritsas**

Özet

Doğal seçilim (Güçlünün hayatta kalması) ve medeniyet (Güçsüzün hayatta kalması) evren yaratıldığından beri var olmuştur. Dünya tarihinde medeni yaşam türlerinin baskın olması, vahşi türlerin kitlesel yok oluşuna sebep olmuştur. Medeniyetin bir seviyeden bir sonrakine geçiş süreci "fractal" olarak aynıdır. Medeni olmayan (Vahşi) türler kendi aralarında savaşırlar. Şiddet bunlardan zayıf olanları yok eder ve gelecek medeni olmayan türleri de birleştirir, medenileştirir ve yaratır. Benzer mantık hücrelerden oluşan insanoğlunda ve biyolojik olmayan yaşamda da geçerlidir. "Self-similarity" olarak isimlendirilen bu süreç, hücrelerden bugünkü insanı ve atomlardan galaksileri yaratmaktadır. Yaşam, ölüm, doğal seçilim ve medeniyet evrenin yaratılış sırasında ortaya çıkan süreçlerdir. Bu yazıda yaşam entropinin azalması, ölüm ise entropinin artması olarak tanımlanmıştır. İyi bilinen kavramlar, biyolojik ve termodinamik kurallar yeniden değerlendirilmeli ve insanlığın ilkellikten medeniyete geçiş sürecini açıklamak için "anthropocentric" sınırlandırılmalardan soyutlandırılmalıdır. Doğal seçilim, güçlünün hayatta kalabilmesidir (Darwin) ve medeniyet güçsüzün hayatta kalabilmesi olarak tanımlanmaktadır (Maritsas). Ve medeniyeti yaratanın insanoğlu olmadığını ama insanı yaratanın medeniyet olduğu vurgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Evrim, Fractal, Doğal Seçilim, Medeniyet, Yaratılış, Jeolojij Zaman, Nesli Tükenme

* MA in Philosophy, Independent scholar, P.O. Box 31373, Ras Al Khaimah – UAE, e-mail: kmar@abv.bg, mob. 00971 55 3286205

criteria. And are dolphins, bonobos and some other animals not close to it in many forms of their behavior?

Life, death, natural selection and *civilization* are natural processes that were created at the time of the creation of the Universe. In this paper *life* is defined as decrease of entropy, and *death* – as increase of entropy. *Natural selection* is defined as the survival of the poewrful (Darwin) and *civilization* - as the survival of the weak (Maritsas). These definitions are valid for biological and non-biological processes in nature.

It has been demonstrated that natural selection and civilization are two processes which have existed side by side since the creation of the Universe. The evolution of life is fractal consisting of consecutive extinction of uncivilized species and creation of the next civilized ones. By organizing the weak, civilization is the exact process of entropy decrease. In order to meet the 2nd law of Thermodynamics the new civilized species are much fewer that the extinct ones. The same applies to the non-biological world.

REFERENCES

1. Darwin Ch. (1997). *On The Origin of Species*. Patra Hellas: Patra University press.
2. Lorenz K. (2008), *On Aggression*. Moskow: Culturnaia revoliutsia.
3. Lunkevich V. (1947), *From Heraklieth to Darwin*, v. 3, Sofia: Narizdat.
4. Maritsas C., (2007). *Civilization and natural selection 2*, Sofia: University press.
5. Prigogine, I., & Stengers, 1. (1984). Order out of chaos. New York: Bantum.
6. Schrödinger E., (2001). *What is life?* Athens: Travlos.

MANTIKÇI POZİTİVİSTLERDE SINIRLANDIRMA AYRACI OLARAK DOĞRULANABİLİRLİK

*Ercan SALGAR**

ÖZET

Yirminci yüzyıl bilim felsefesinin en önemli problemlerinden biri, şüphesiz sınırlandırma ayracı problemidir. Diğer bir ifadeyle bilim olanla - bilim olmayanı belirleme çabasıdır. Bu soruna ilişkin en makul çözümlerden birini Mantıkçı Pozitivistler öne sürmüştür. Bu düşünürlerin öne sürdükleri doğrulanabilirlik ilkesi bilim olanla – bilim olmayanı belirlediği gibi aynı zamanda günümüz bilim anlayışını da oluşturmaktadır. Bu nedenle günümüzde bilimin niteliğini ve doğasını anlamak, bir anlamda doğrulanabilirlik kavramını anlamayı zorunlu kılmıştır. Bu çalışmanın amacı Mantıkçı Pozitivistler tarafından öne sürülen doğrulanabilirlik kavramının niteliğini ve doğasını anlamaktır. Ayrıca bu kavram ile nasıl bir bilim tasarımı oluşturdukları çalışmanın hedefleri arasında olacaktır. Bu maksatla başta doğrulanabilirlik kavramı olmak üzere, mantıksal sentaks, protokol önermeler ve onaylama kavramları birbirleri ile bağlantılı bir şekilde analiz edilecektir.

Anahtar Terimler: Doğrulanabilirlik, sınırlandırma ayracı, mantıksal sentaks, protokol önermeler, onaylama,

ABSTRACT

One of the most important problems of the twentieth- century philosophy of science is no doubt demarcation criterion problem. In other

* Arş. Gör. Kastamonu Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü

KAYNAKÇA

Carnap, Rudolf. (1949). "Truth and Confirmation", Herbert Feigl and Wılfrıd Sellars. (Eds). *Reading in Philosophıcal Analysıs içinde*. (s.119-127). Appleton-Century- Crofts New York.

Carnap, Rudolf. (1967). *The Logical Syntax of Language,* Trans. by Amethe Smeaton (Countess Von Zeppelin), Routledge& Kegan Paul, London.

Carnap , Rudolf. (1987). "On Protocol Sentence", Trans. by R. Creath and R. Nollan, Nous, vol. 21, No.4, USA.

Carnap, Rudolf. (1995). *The Unity of Science*, Thoemmess Press, England.

Carnap, Rudolf. (1996). *Philosophy and Logical Syntax*, Thoemmes Press, London.

Carnap, Rudolf. (1997). "Phılosophıcal Problems". Paul Arthur Schilpp (Ed.). *The Philosophy of Rudolf Carnap içinde.* The Library of Living Philosopher. Inc, USA.

Chapman, Siobhan. (2008). *Language and Empricism*, (After The Vienna Circle) Palgrave Macmillan Press, New York.

Enoch, Stumpf, Samuel. (1994). *Philosophy, History/Problems*, Mcgraw-Hill. Inc, New York.

Feigl, Herbert. (Ed.) (1953). *Reading in Philosophy of Science*,, Appleton- Century-Crofts, New York.

Feyerabend, Paul. (1999). *Yönteme Karşı*, Çev: Ertuğrul Başer, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

Hızır, Nusret. (2007). *Felsefe Yazıları* Çağdaş Yayınlar, İstanbul.

Rossi, J.G. (2008). *Analitik Felsefe*, Çev: Atakan Altınörs, Say Yayınları, İstanbul.

Schlick, M. (1981). "Meaning and Verification". Oswald Hanfling (Ed.). *Essential Readings in Logical Posıtıvısm içinde*. (s.32-45). Basil Blackwell Publisher, England.

Ural, Şafak. (2006). *Pozitivist Felsefe*, Say Yayınları, İstanbul.

Tepe, Harun. (1990). *Ontolojik Yaklaşım Açısından R. Carnap ve N. Hartmann'da Bilgi ve Doğruluk Sorunu*, Hacettepe Üniversitesi (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara.

Waismann, Friedrich. (1981) "Meaning and Verification". Oswald Hanfling (Ed.). *Essential Readings in Logical Posıtıvısm* içinde. (s.27-32) Basil Blackwell Publisher, England.

Wittgeinstein, Ludvig. (2006). *Tractatus Logıco-Phılosophıcus*, Çev: Oruç Aruoba, Metis Yayınları, İstanbul.

LETTERS WRITTEN BY A TURKİSH SPY ESERİNDE AYDINLANMA: KARTEZYEN FELSEFESİ

*Sıla Şenlen (Güvenç)**

Özet

Aydınlanma Çağı 18. yüzyılla bağdaştırılsa da, Aydınlanma felsefesinin kaynağı düşüncenin otoriteden uzaklaşmaya başladığı Rönesans ve özellikle de söz konusu gelişmelerin bir sistem haline getirildiği ve rasyonalizmin belirginleştiği 17. yüzyılla olarak kabul edilir. Bu düşünceler 17. yüzyıl sonlarında Marana ve/veya birden fazla İngiliz yazar/çevirmen tarafından kaleme alındığı düşünülen *Letters Written by a Turkish Spy* (*Bir Türk Casusun Mektupları*'dır. Tamamı sekiz ciltten oluşan koleksiyon altı yüzden fazla kurgusal mektuptan oluşmaktadır. Bu mektuplar sözde Paris'e Osmanlı Sultanı adına bilgi toplamak üzere yollanan Arap Mahmut adındaki bir Türk (Osmanlı) casusu tarafından kaleme alınmış, sonra ise çevrilmiştir. Bu çalışmanın amacı, 18. yüzyılda oldukça revaçta olan söz konusu koleksiyonun Aydınlanmanın temelini oluşturan Kartezyen felsefesini nasıl ortaya koyduğu ve ne denli popülerleşmesine katkıda bulunduğunu incelemektir.

Anahtar kelimeler: Descartes, Kartezyen felsefe

Abstract

Although the Age of Enlightenment is generally connected with the eighteenth century, the developments that took place at end of the seventeenth century; especially those connected with the establishment of a universal system paved the way to the Enlightenment. Ideas connected to the

* Yrd. Doç. Dr.; Ankara Üniversitesi-D.T.C.F-Batı Dilleri ve Edebiyatları Bölümü-İngiliz Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı. ssenlen@yahoo.com

sonsuz ve akıl almaz koşuşturma içinde bırakır; diğeri ise gezegenleri semavi bir karmaşa içine koyar. Bu ikisi de güneşi evrenin ortasına koyarak gerçeğe en yakın benzerlikle tabiatın bütün görünümünü ortaya koyan mümtaz astronom Copernicus'un çok gerisindedirler. (II.i.26)

Buna ek olarak, o dönemde Copernicus'un Galileo gibi aforoz edilmesini de kesin bir dille eleştirir:

[...] Galileo da güneşin sabit bir merkez olup dünyanın ise etrafında döndüğünü ileri sürdüğü için, bu on sene içinde Roma'da aynı cezaya çarptırılmıştı. Onu ancak sözünü geri alması kurtarabildi. Bu tür şiddet, bilimin gelişmesini engeller, bilim ve sanat alanında yapılacak olan ilerlemeleri durdurur (II. i. 26)

Bunları anlatan Mahmut o kadar etkilenmiştir ki, kuşkucu olmaya karar verir: "Binaenaleyh, en akıllı adamlar bile kendilerine ters düşüp kuşkucu olduklarına göre, söyle ey zamanın kahini, ben niye öyle olmayayım?" (V.iv.9).

Letters Written by a Turkish Spy, Aydınlanma'yla ilintili genel teorileri ve temsilcileri, özellikle de modern felsefesinin babası olarak kabul edilen Descartes'in düşüncelerinin 17. yy. sonlarında nasıl algılandığını ortaya koymuştur. Ayrıca, Aydınlanma Çağı'na önderlik eden ve yön veren fikri temellerin popülerleşmesine de katkıda bulunmuştur. 1684-1801 yılları arası defalarca farklı dillerde Fransa, İtalya, İngiltere, Hollanda gibi ülkelerde yayınlanan mektuplara 1718 yılında ünlü İngiliz yazar Daniel Defoe devam niteliğini taşıyan 63 mektupluk *Continuation of the Letters of a Turkish Spy* adında bir zeyl yazmıştır. Arthur Weitzman 1970 yılında 100 kadar mektuptan bir derleme yayınlamış, bu derleme 1998 yılında Mehmet Öz ve Fatma Acun tarafından Türkçeye çevrilmiştir. 2005 yılında ise Şebnem Şenyener *Bir Türk Casusunun Mektupları* adında bir roman yayınlanıp mektupların serüvenini Amerika'ya taşımıştır[11]. Bu yollar, Kartezyen Mahmut'un liberal düşünceleri günümüze değil getirilmiştir.

KAYNAKÇA

Aktel, Ebru. (2006). *Descartes'in Bilgi Kuramı.* T.C. Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Anabilim Dalı Y. Lisans Tezi. Kocaeli.

Baktır, Hasan. (2008). "A Dialogic Enlightenment Perspective; Approach to the Ottoman and European Relations in Pseudo-Oriental Letters". *Turkish Studies; International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*. Cilt 3/4 Summer. Erzincan.

Bumin, Tülin. (2003). *Tartışılan Modernlik.* İstanbul.

11 Şebnem Şenyener, *Bir Türk Casusun Mektupları*, İstanbul 2005.

Cevizci, Ahmet. (2002). *Paradigma Felsefe Sözlüğü*. İstanbul.

Descartes, Rene. (1984). *Metot Üzerine Konuşma.* Çev. K. Sahir Sel. İstanbul.

Descartes, Rene. (1960). *Tabiat Işığı ile Hakikati Arama.* Çev. Mehmet Karasan. Ankara.

Descartes, Rene. (1993). *Felsefenin İlkeleri.* Çev. Mesut Akın. İstanbul.

Gökberk, Macit. (1996). *Felsefe Tarihi.* İstanbul.

Gökberk, Macit. (1991). *Ruhun İhtirasları.* Çev. Mehmet Karasan. İstanbul.

McBurney, William H. (1957). "The Authorship of the Turkish Spy". *PMLA*. Vol. 72. No.5. New York: s. 915-935.

Şenyener, Şebnem. (2001). *Bir Türk Casusunun Mektupları.* İstanbul.

Topdemir, Hüseyin Gazi. (2011). *Felsefe*. Ankara.

Tucker, Joseph. (1958). "On the Authorship of The Turkish Spy: an Etat Present" *Papers of the Bibliographical Society of America*. LII. New York: s. 34-47.

Yıldırım, Cemal. (2001). *Bilimin Öncüleri*. Ankara.

Weitzman, Arthur J. (ed.) (1970). *Letters Writ by a Turkish Spy.* New York.

Weitzman, Arthur J. (1999). *Bir Türk Casusun Mektupları.* Çev. Mehmet Öz-Fatma Acun. T. C. Kültür Bakanlığı Dünya Edebiyatı. Ankara.

MİTOS TEMELLİ RUH TASARIMININ BİR ÖRNEĞİ OLARAK HOMEROS'TA PSYKHE KAVRAMI

*Serdar Uslu**

ÖZET

Homerik ruh kavramı mitos esaslı ruh tasarımlarının önemli bir örneğini oluşturur ve diğer mitos esaslı ruh tasarımlarıyla bazı benzerlikler taşır. Psykhe sözcüğü Homeros'ta yaşam ve eidolon, yani insan bedenini imgesi anlamlarına gelecek şekilde kullanılır. Hareket (kinesis) ve duyumlama (aisthesis) psykhe kavramının başlıca iki boyutudur ve Homeros'ta hareket sözcüğü psykhe ile derin bir ilişki içindedir. Fakat buna karşılık algılama, düşünme, duyumlama ve diğer türden mental etkinlikler bir başka Homerik sözcük olan thumos ile ifade edilirler. Her şeye rağmen insanın hemen tüm ruhsal işlevleri arkaik psykhe kavramıyla bir şeklide önemli ilişkiler içindedir.

Anahtar kelimeler: Homeros, mitos, ruh

ABSTRACT

Homeric concept of soul is an important example of the mythological soul conception and it has some resemlances with the other mythic soul envisagements. The word psykhe means "the life" in Homer and it's also eidolon or the image of the human body. Motion (kinesis) and perception (aisthesis) are two main aspect of the psykhe and in Homer, the word "motion" has a very deep relation with the psykhe. On the other hand, sensation, thinking, perception or the other kind of mental activities are

* Yard. Doç. Dr.; Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü

düşünme etkinliğini karşılamaktan çıktığı ve bu anlamın nasıl olup da ruhun ölümsüz *logistikon* parçasına kaldığı dikkatle takip edilmeye değer bir düşünsel süreçtir. Son kertede Homeros'ta psykhe kavramının, sonradan yükleneceği tüm anlamları taşımaya elverişli bir anlamsal gövdeye sahip olduğu ve sonradan yüklendiği tüm anlamların, Homerik evrendeki kökenlerine dek izlenip indirgenebileceği anlaşılmaktadır.

KAYNAKÇA

Aristoteles. (2011). *Ruh Üzerine*. Çev: Zeki Özcan. 3. Baskı. Ankara: Birleşik Yayıneviç.

Barasch, Moshe. (1995). *Icon: Studies in the History of an Idea*. New York: New York University Press.

Cassirer, Ernst. (2005). *Sembolik Formlar Felsefesi II: Mitik Düşünme*. Çev: Milay Köktürk. Ankara: Hece Yayınları

Durkheim, Emile. (2005). *Dini Hayatın İlkel Biçimleri*, Çev: Fuat Aydın. İstanbul: Ataç Yayınları.

Felton, D. (2002). *Antik Edebiyatta Hayalet Hikayeleri*. Çev: İnci Delemen. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Frazer, James. (2004). G.,*Altın Dal I.* Çev: Mehmet H. Doğan. İstanbul: Payel Yayınları.

Friedel, Egon. (1999). *Antik Yunan'ın Kültür Tarihi*. Çev: Necati Aça. Ankara: Dost Kitabevi.

Homeros. *İliada*. (1971). Çev: Ahmet Cevat Emre. İstanbul: Varlık Yayınları.

Homeros. *İlyada*. (1999). Çev: Azra Erhat, A. Kadir. 11. Baskı. İstanbul: Can Yayınları.

Homeros. *Odysseia*, (1998). Çev: Azra Erhat, A Kadir. 10. Baskı. İstanbul: Can Yayınları.

Jaeger, Werner. (2011). *İlk Yunan Filozoflarında Tanrı Düşüncesi*. Çev: Güneş Ayas. İstanbul: İthaki Yayınları.

Levy-Bruhl, Lucien. (2006). *İlkel İnsanda Ruh Anlayışı*. Çev: Oğuz Adanır. İstanbul: Doğu Batı Yayınları.

Peters, Francis. E. (2004). *Antik Yunan Felsefesi Terimleri Sözlüğü*. Çev: Hakkı Hünler. İstanbul: Paradigma.

Rohde, Erwin. (2001). *Psyche: The Cult of Souls and Belief in Immortality Among the Greeks*. Çev: W. B. Hillis (İngilizceye). Oxon: Routledge and Kegan Paul.

Tylor, Edward Burnett. (1920). *Primitive Culture Vol 1*. London: Murray Edition, John Murray.

MARX-SIZ BİR MARX: DERRIDA'NIN YAPISÖKÜMÜNÜN MARX ÜZERİNDEN BİR İZLENCESİ

*Deniz KUNDAKÇI**

İnsan hayaletle, bu nedenle de,
birden çok hayaletle hesaplaşmadan miras alamaz.

Derrida

Özet

Bu çalışma, Derrida'nın yapı çözümsel eleştirisinin, onun kullandığı izlekler ve kavramsal kaynaklar üzerinden Marx'a bakışının değerlendirilmesine yönelik kısa bir teşebbüstür. Çalışmada evvela Derrida'nın Marx'ı ele alış tarzı, onun kuramı ve özellikle de politik olmak üzere mirası karşısındaki yaklaşımı incelendikten sonra, Derrida külliyatında sıklıkla kullanılan "yas, dağılma, karar verilemezlik ,erteleme ve iz gibi kuramsal izleklerin de yardımıyla, Marx'ın toplum kuramının nasıl çözümlendiği ya da çözümlenebileceği gösterilmeye çalışılacaktır. İzlence boyunca, yer yer yorumsamacı bir anlayışla bir yandan Derrida'nın çözümlemeleri analiz edilmeye çalışılırken; diğer bir yandan da yapı söküme uğratılmış bir Marx'tan geriye nelerin kaldığı sorusuna cevaplar aranacaktır.

Anahtar kelimeler: Marx, Derrida, Hayaletler, Miras, Yeni Enternasyonal.

* Uzm.; Kastamonu Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü; dkundakci@kastamonu.edu.tr

fer) ve iz (trace) gibi kavramlarla zenginleştirdiğini söyleyebiliriz. Marx'ın bir takım kavramlarını yapıbozumuna uğratması, orada olmasına rağmen onda görülemeyeni ortaya çıkartması açısından, geleneksel Marksçı anlayışı derinden sarstığı söylenebilir.

Toparlamak gerekirse, Derrida'nın söylediği esas şey, bugün Marx ya da Marksizm'in ölmüş olmadığı yahut kimilerinin iddia ettiği gibi tarihin çöp kutusuna (böyle bir kutu var mı ki!) yuvarlanmasından bahsedilemeyeceğidir. Olsa olsa onun belirli bir ruhu ya da belirli [ve eksik] bir yorumu reel anlamda; gelecekteki bir şimdi de tekrar gelebileceği olasılığını da geride bırakarak, kendini sonsuzca ertelemiştir. Ancak her şeye rağmen, Derrida'nın Marx'ın mirasından belirli bir ruhu ya da yorumu alarak, yeni bir enternasyonal önerisinde bulunmuş olması, Marx'tan birçok şeyi ayıklayıp (ya da dışlayıp) sonra da onu, kendisine en az benzeyen bir şeye, ya da Marx olmayan bir şeye dönüştürmüş olması, mirası pratik politik kaygılarla dolu evlatları için oldukça tartışmalıdır. Bununla birlikte, *Yeni Enternasyonal* üzerinden, Marx'ın belirli bir yorumunun önerilerek, diğerlerinin dışlanması beraberinde yeni bir hiyerarşi tesis etme problemini de gündeme getirmekte, metafizik bir şiddeti yeniden üretme tehlikesi taşımaktadır. Bu anlamda Derrida, kaçındığı şeye kendisi de mahkûm olmuş gözükmektedir. Öte yandan, Derrida da, Marx'tan kalan bir servetin, herkes gibi, bir mirasçısıdır ve mirastan payına düşeni almanın yanı sıra, böyle bir servetin var olduğunu yeniden hatırlatması açısından Marx'a olan borcunu fazlasıyla ödemiştir.

KAYNAKÇA

Balta, Evren. (2001). "Marx'ın Hayaletleri: Marksizmle Yapıbozumun Diyaloğu", Praksis (4), 360-383.

Derrida, Jacques. (1999). "Platon'un Eczanesi", çev. Zeynep Direk, ToplumBilim, Jacques Derrida Özel Sayısı, 10, s. 65-83.

Derrida, Jacques. (2001). Marx'ın Hayaletleri, Borç Durumu, Yas Çalışması ve Yeni Enternasyonal, Çeviren: Alp Tümertekin, Ayrıntı Yayınları, İstanbul. [İngilizcesi için: Derrida, Jacques. (1994). Specters of Marx, the State of the Debt, the Work of Mourning and the New International, Peggy Kamuf, (Trans.) Routledge, Newyork.]

Derrida, Jacques. (2004). Marx ve Mahdumları, çev. Alp Tümertekin, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

Derrida, Jacques. (2006). "Şiddet ve Metafizik", çev. Zeynep Direk, Cogito, Yapı Kredi Yayınları, sayı:47-48, s. 62-160.

Dooley, Mark and Kavanagh, Liam. (2007). The Philosophy of Derrida, Mcgill Queens University Press.

Levinas, Emmanuel. (2010). Sonsuza Tanıklık, Emmanuel Levinas'tan Seçme Yazılar, çev. Zeynep Direk, Erdem Gökyaran, Metis Yayınları, İstanbul.

Marx, Karl ve Engels, Friedrich. (1968). Komünist Manifesto, çev. Gaybi Köylü, Bilim ve Sosyalizm Yayınları, Ankara.

Marx, Karl. (1993). Grundrisse, The Foundation of Critique of Political Economy (Rough Draft), Martin Nicolaus, (Trans. with a foreword). Penguin Books in association with New Left Review, London, England.

Marx, Karl. (2003). Louis Bonaparte'in 18 Brumaire'i, çev. Sevim Belli, Eriş Yayınları, İstanbul. [İngilizcesi için: Marx, Karl. (1972). The Eighteenth Brumaire of Louis Bonaparte, Progress Pubishers, Moscow.]

Mclellan, David. (Ed.)(2000). Karl Marx, Selecting Writings, Oxford University Press, Oxford.

Shakespeare, W. (2004). *Hamlet*, çev. Orhan Burian, Milli Eğitimi Bakanlığı Yayınları, Bilim ve Kültür Eserleri, Tiyatro Klasikleri, İstanbul.

ZAMANIN FİZİKSEL DOĞASI*

*Ercan SALGAR***

ÖZET

Zamanın gözlemciye atfedilen belli karakterinin aslında doğal dünyanın özelliği olduğu; ve bu nedenle doğal dünyanın (physical reality) normalde zannedildiğinden daha karmaşık olduğu ileri sürülür.

Her şey zamanda yayılır. Olaylar anılarımızda hatırlandıkları ve günlük gazetelerde yazılan şekliyle yakın geçmişe; Tarihçiler, Paleontologlar ve Jeologlar tarafından anlatıldığı şekliyle de uzak geçmişe uzanır. Olaylar ayrıca planlarımızda umduğumuz ve hava tahmincilerinin söylediği şekliyle yakın geleceğe; iklim uzmanları, jeologlar ve astronotların tahmin ettiği şekliyle de uzak geleceğe uzanır. Öte yandan her şey zamanda meydana gelir. Olaylar ya hızlı ya da yavaş gerçekleşir. Buzulların denize dönüşmesi yüzyıllar alır ve yıldırımlar dünyaya zigzaglarla gözün takip edebileceğinden çok daha hızlı iner. Olaylar zamanı işgal eder; ve zamanda gerçekleşir. Fakat onların zamanı işgal etmeleri ile meydana gelişleri aynı şey değildir. Zamanın durağanlığı (extension) ve geçiciliği (transience); düşüncede, dilde ve bilimsel paradigmada uzlaşmaya varılamayan farklı yönleridir.

Bu çalışmada, bu iki temel görüşün nasıl uzlaşabileceği ve fiziksel dünya betimlemelerine nasıl dahil olabileceği tartışılmaktadır. Her ikisi-

* Edward Harrison, *"On The Physical Nature of Time"* Source: Kronoscope, vol: 2, no: 1, 2002, pp. 9-19, published by Brill

** Arş.Gör. Kastamonu Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi. Felsefe Bölümü

Birleşmiş zaman teorisi – ki bu teori halen gelişme aşamasındadır- zamanın durağan yönü ile geçici yönünün eşit öneme sahip olduğunu öne sürer. Teoriye göre "şimdi" , genelde zannedildiği gibi zaman içinde hareket eden bir zaman parçası değil aslında dünyanın mekânda ve zamandaki biçimlenmesidir (configuration). Her bir biçimlenme çözüldüğü gibi bir gözlem hareketinde yeni bir dünya biçimlendirdiği için bu biçimlenmelerin çeşitliliği çok kapsamlı bir evren oluşturur.

KAYNAKÇA

Augustine of hippo. *Confession*. Book Eleven. Trans. and edit. by. A.C. Outler *in problems of space and time.* From Augustine to Albert Einstein. Ed. J.C. Smart. Macmillan, New York, 1964.

Dunne, J.D. "An Experiment With Time." Faber, London, 1938, 5th ed. *The Serial Universe.* Macmillan, London, 1938.

Broad, C.D. "Mr Dunne's Theory of Time in An Experiment With Time" *Philosophy* 10, 168-185, 1935.

Whitrow, G.J. The Natural Philosophy of Time. 2nd ed. Clarendon Press, Oxford. 1980.

Minkowski, H. "Space and Time" *in The Theory of Relativity*, eds. H.A. Lorentz, A. Einstein, H. Minkowski, H. Weyl. Methuen, London, 1923.

Hinton, C.H. *Speculations on the Fourth Dimension*, ed. R. Rucker. Dover Publication, New York, 1980.

Jeans, J. " Man and Universe" *in Scientific Progress*. Allen and Unwin, London, 1936, pp. 11-38.

Weyl, H. *Space-Time-Matter* (Dover, New York, 1952).

Burnet, J. *Early Greek Philosophy*. Black, London, 1920, pp. ,130-196.

Russell, B. *Mysticism and Logic*. Allen&Unwin, London, 1917.

Wolfson, H.A. *The Philosophy of the Kalam.* Harward University Press, Cambridge, 1976.

Maimonides, M. *The Guide For the Perplexed*. Part I, Chapters 72-76. Dover, New York, 1927.

Macdonald, D.B. *"Continuous Recreation and Atomic Time in Muslim Scholastic Theology."* Isis 9, 326-344. 1927.

Shaffer, J. "The Mind-Body Problem" *İn The Encyclopedia of Philosophy.* Vol. 5, 336-346. Ed. P. Edwards. Macmillan, New York, 1967.

Harrison, E.R, *The Masks of Universe*, 2nd ed. Cambridge University Press, Cambridge, England, in press.

Whitehead, A.N. *Process and Reality*. Eds. D.R. Griffing and D.W. Sherburne. Macmillan, New York, 1978.

2. Basım

KRİMİNOLOJİ

Editörler
Doç. Dr. M. Alper Sözer - Yrd. Doç. Dr. Ercan Balcıoğlu

nobel

KRİMİNOLOJİ

Editörler: Doç. Dr. M. Alper Sözer - Yrd. Doç. Dr. Ercan Balcıoğlu

Yayın No.: 1519
Beşeri Bilimler No.: 101
ISBN: 978-605-320-425-1
Basım Sayısı: 2. Basım, Eylül 2023

© Copyright 2023, NOBEL AKADEMİK YAYINCILIK EĞİTİM DANIŞMANLIK TİC. LTD. ŞTİ. SERTİFİKA NO.: 40340
Bu baskının bütün hakları Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.ne aittir.
Yayınevinin yazılı izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik
ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.

Nobel Akademik Yayıncılık, 2011 yılından beri "tanınmış uluslararası yayınevi" statüsündedir.

Genel Yayın Yönetmeni: Nevzat Argun -nargun@nobelyayin.com-
Genel Yayın Koordinatörü: Gülfem Dursun -gulfem@nobelyayin.com-

Sayfa Tasarım: Tarkan Kara -erdal@nobelyayin.com-
Redaksiyon: Sergen Öz -sergen@nobelyayin.com-
Kapak Tasarım: Sezai Özden -sezai@nobelyayin.com-
Görsel Tasarım Uzmanı: Mehtap Bayraktar Asiltürk -mehtap@nobelyayin.com-

Kütüphane Bilgi Kartı

Sözer, M. Alper., Balcıoğlu, Ercan.
Kriminoloji / M. Alper Sözer, Ercan Balcıoğlu
2. Basım, XX + 532 s. 16,5x24 cm. Kaynakça ve dizin var.
ISBN: 978-605-320-425-1
1. Kriminoloji 2. Suç 3. Ceza Adaleti 4. Suç Teorileri 5. Suçlu ve Mağdur
6. Hukuk 7. Suç Sosyolojisi 8. Hukuk Sosyolojisi

Genel Dağıtım

ATLAS AKADEMİK BASIM YAYIN DAĞITIM TİC. LTD. ŞTİ.
Adres: Bahçekapı Mh. 2465 Sk. Oto Sanayi Sitesi No:7 Bodrum Kat, Şaşmaz/ANKARA
Telefon: +90 312 278 50 77 - **Faks:** 0 312 278 21 65
Sipariş: siparis@nobelyayin.com- **E-Satış:** www.nobelkitap.com - esatis@nobelkitap.com
www.atlaskitap.com - info@atlaskitap.com

Dağıtım ve Satış Noktaları: Alfa, Kırmızı Kedi, Arkadaş, D&R, Dost, Kika, Kitapsan,
Nezih, Odak, Pandora, Prefix, Remzi Kitabevleri, Yeryüzü Dağıtım

Baskı ve Cilt: Meteksan Matbaacılık ve Teknik Sanayi Tic. Anonim Şirketi / Sertifika No.: 46519
Beytepe Köy Yolu No.: 3 06800 Bilkent-Çankaya/ANKARA

BÖLÜMLER

I. KISIM
SUÇ VE KRİMİNOLOJİ

1. BÖLÜM: KRİMİNOLOJİNİN TANIMI, TARİHÎ GELİŞİMİ VE TEMEL KAVRAMLAR
Doç. Dr. M. Alper Sözer

2. BÖLÜM: SUÇUN ÖLÇÜMÜ
Doç. Dr. Hüseyin Akdoğan - Dr. Fatih Tombul

II. KISIM
SUÇ TEORİLERİ

3. BÖLÜM: KLASİK OKUL TEORİLERİ
Yrd. Doç. Dr. Kazım Seyhan

4. BÖLÜM: NEOKLASİK TEORİLER
Dr. Murat Özkan

5. BÖLÜM: ERKEN DÖNEM POZİTİVİST BİYOLOJİK VE PSİKOLOJİK YAKLAŞIMLAR
Dr. Mehmet Kul

6. BÖLÜM: SOSYAL YAPI TEORİLERİ
Doç. Dr. Arif Akgül - Dr. Fatih Irmak

7. BÖLÜM: SOSYAL SÜREÇ TEORİLERİ
Yrd. Doç. Dr. Ercan Balcıoğlu

8. BÖLÜM: ELEŞTİREL KRİMİNOLOJİ
Doç. Dr. Kübra Gültekin

9. BÖLÜM: GELİŞİMSEL KRİMİNOLOJİ: HAYAT BOYU SUÇLULUK TEORİLERİ
Doç. Dr. Ekrem Muş - Dr. Ahmet Eker

10. BÖLÜM: GENEL SUÇ TEORİLERİ
Dr. Ahmet Eker

III. KISIM
SUÇ TÜRLERİ

11. BÖLÜM: ŞİDDET SUÇLARI
Doç. Dr. M. Alper Sözer

12. BÖLÜM: MAL VARLIĞINA KARŞI İŞLENEN SUÇLAR
Dr. Vedat Kargın - Yrd. Doç. Dr. Kazım Seyhan

13. BÖLÜM: ORGANİZE SUÇLAR
Doç. Dr. Oğuzhan Ömer Demir

14. BÖLÜM: BEYAZ YAKA SUÇLARI
Prof. Dr. Yaşar Erjem

15. BÖLÜM: SİBER SUÇLAR
Doç. Dr. M. Hakan Hekim

16. BÖLÜM: TERÖR SUÇLARI
Doç. Dr. Nurullah Altun

17. BÖLÜM: AİLE İÇİ ŞİDDET
Doç. Dr. Hasan Büker - Yrd. Doç. Dr. Ercan Balcıoğlu

18. BÖLÜM: MAĞDURSUZ SUÇLAR
Doç. Dr. İsmail Dinçer Güneş

19. BÖLÜM: UYUŞTURUCU MADDELER, ALKOL VE SUÇ
Dr. Nadir Koçak

IV. KISIM
TÜRKİYE'DE CEZA ADALET SİSTEMİ

20. BÖLÜM: TÜRK CEZA ADALET SİSTEMİ
Dr. İbrahim Meşe - Doç. Dr. Mehmet Arıcan

21. BÖLÜM: YAPISAL VE FONKSİYONEL YÖNLERİYLE TÜRKİYE'DE KOLLUK
Dr. Ercan Sünger

22. BÖLÜM: TÜRK CEZA ADALET SİSTEMİNDE İNFAZ KURUMU
Yrd. Doç. Dr. Ercan Balcıoğlu

23. BÖLÜM: TÜRKİYE'DE SUÇ İSTATİSTİKLERİ
Doç. Dr. Ekrem Muş

V. KISIM
VİKTİMOLOJİ

24. BÖLÜM: SUÇ MAĞDURLARI
Prof. Dr. Halil İbrahim Bahar

25. BÖLÜM: ONARICI ADALET
Dr. Mustafa Bülent Halıcıoğlu

26. BÖLÜM: TÜRKİYE'DE MAĞDUR HAKLARI
Yrd. Doç. Dr. Ercan Balcıoğlu - Uzm. Psk. Sevgi Güney

VI. KISIM
KRİMİNOLOJİK BAKIŞ

27. BÖLÜM: MODERN DÜNYADA GÜVEN(SİZ)LİĞİN ÜRETİLMESİ VE BİR MODERNLİK ELEŞTİRİSİ OLARAK RİSK TOPLUMU
Dr. M. Salih Elmas

İÇİNDEKİLER

Önsöz ve Teşekkür iii
Takdim v

I. KISIM
SUÇ VE KRİMİNOLOJİ

1. BÖLÜM: KRİMİNOLOJİNİN TANIMI, TARİHÎ GELİŞİMİ VE TEMEL KAVRAMLAR 3
Doç. Dr. M. Alper Sözer

Giriş 4
1. Tarihsel Perspektiften Kriminoloji 5
2. Suç ve Sapma 7
   2.1. Uzlaşma 8
   2.2. Kanunun Verdiği Tepkinin Şiddeti 9
   2.3. Meydana Gelen Zararın Çokluğu 9
3. İdeoloji 10
4. Paradigma 10
5. Teori 11
Sonuç 12
Kaynakça 13

2. BÖLÜM: SUÇUN ÖLÇÜMÜ 15
Doç. Dr. Hüseyin Akdoğan - Dr. Fatih Tombul

Giriş 16
1. Suç Ölçümünün Kısa Tarihi 17
2. Resmî İstatistikler 19
   2.1. Kolluk İstatistikleri 20
   2.2. Adli İstatistikler 21
3. Mağdur Anketleri 26
4. Fail Beyan Anketleri 31
Sonuç 31
Kaynakça 32

II. KISIM
SUÇ TEORİLERİ

3. BÖLÜM: KLASİK OKUL TEORİLERİ 37
Yrd. Doç. Dr. Kazım Seyhan

Giriş 38
1. Klasik Öncesi Dönem Suç ve Suçluluk Yaklaşımı 38

2. Klasik Okul Döneminde Suç ve Suçluluğun Yeniden Tanımlanması 39
2.1. Cesare Beccaria: Suçlar ve Cezalar Üzerine 40
2.1.1. Ceza Adalet Sisteminin Özellikleri 41
2.1.2. Hâkimlerin Yetkileri 41
2.1.3. Cezalandırmanın Amaçları 42
2.1.4. Cezaların Özellikleri 42
2.2. Jeremy Bentham: İnsan Doğası 43
2.2.1. En Fazla İnsan İçin En Fazla Mutluluk 44
2.2.2. Cezalandırmanın Amaçları 45
Sonuç 46
Kaynakça 46

4. BÖLÜM: NEOKLASİK TEORİLER 49
Dr. Murat Özkan

Giriş 50
1. Rasyonel Tercih Teorisi 50
2. Rutin Aktiviteler Teorisi 51
3. Durumsal Suç Önleme 53
4. Çevresel Kriminoloji 55
5. Kamu Politikaları Açısından Suç Fırsat Teorileri 56
Sonuç 56
Kaynakça 57

5. BÖLÜM: ERKEN DÖNEM POZİTİVİST BİYOLOJİK VE PSİKOLOJİK YAKLAŞIMLAR 59
Dr. Mehmet Kul

Giriş 60
1. Modernitenin Bilim Felsefesi Pozitivizm ve Kriminoloji 60
2. Suçludan Suça Yol Açan Faktörlere Geçiş: Pozitivist Kriminoloji 62
2.1. Lombroso ve Doğuştan Suçluluk 62
2.2. Diğer Öncüler 64
3. Suçluluğu Açıklamada Erken Dönem Psikolojik Yaklaşımlar 67
3.1. Freud ve Suçluluk Duygusu Yüzünden Suçlular 67
3.2. Aichorn ve Doğuştan Asosyallik 68
Sonuç 70
Kaynakça 71

6. BÖLÜM: SOSYAL YAPI TEORİLERİ 73
Doç. Dr. Arif Akgül - Dr. Fatih Irmak

Giriş 74
1. Sosyal Düzensizlik Teorisi 75
2. Gerilim Teorileri 79
3. Kültürel Çatışma Teorileri 82
3.1. Şiddet Alt Kültürü 83
3.2. Alt-Kültür Kuramı 83
3.3. Suçlu Ergenler 84
3.4. İlgi Odakları Teorisi (Focal Concerns) 84
3.5. Farklılaşmış Fırsat Teorisi (Differential Opportunity Theory) 85
Sonuç 86
Kaynakça 87

7. BÖLÜM: SOSYAL SÜREÇ TEORİLERİ 89
Yrd. Doç. Dr. Ercan Balcıoğlu

Giriş 90
1. Öğrenme Teorileri: Öğrenilen Bir Davranış Olarak Suç 91
1.1. Tarde'nin Taklit Kavramı ve Suç 91
1.2. Ayırıcı Birliktelikler Teorisi 93
1.3. Nötrleştirme Teorisi 96
1.4. Nötrleştirme Teknikleri 97
1.5. Ayrıştırıcı Özdeşleştirme Teorisi 99
1.6. Ayırıcı Pekiştirme Teorisi 99
1.7. Ayırıcı Birliktelikler-Ayırıcı Pekiştirme Teorisi 100
1.8. Sosyal Öğrenme Teorisi 102
2. Kontrol Teorileri 103
2.1. Sınırlama Teorisi 104
2.2. Sosyal Bağ Teorisi 105
2.2.1. Bağlılık (Attachment) 106
2.2.2. Adanmışlık (Commitment) 106
2.2.3. Sürekli Meşguliyet (Involvement) 107
2.2.4. İnanç (Belief) 107
2.3. Öz-Kontrol Teorisi 107
2.4. Kontrol-Denge Teorisi 108
2.5. Damgalama Teorileri 109
2.6. Ayrıştırıcı Utandırma Yaklaşımı 109
2.6.1. Baskın Statü (Master Status) 110
2.6.2. Geçmişe Dönük Yorum Yapma (Retrospective Interpretation) 110
2.6.3. Kendini Gerçekleştiren Kehanet (Self-fulfilling Prophecy) 111
2.7. Birleştirici Utandırma Teorisi 111
Sonuç 112
Kaynakça 112

8. BÖLÜM: ELEŞTİREL KRİMİNOLOJİ 115
Doç. Dr. Kübra Gültekin

Giriş 116
1. Feminist Kriminoloji 117
1.1. Feminizm 117
1.2. Feminist Yaklaşımlar 118
1.2.1. Geleneksel Feminizm 118
1.2.2. Liberal Feminizm 118
1.2.3. Marksist Feminizm 119
1.2.4. Radikal Feminizm 119
1.2.5. Postmodern Feminizm 119
1.3. Toplumsal Cinsiyet 120
1.4. Feminist Kriminoloji 121
2. Eleştirel Kriminoloji Tanımı ve Tarihi 123
3. Marksist Kriminolojik Teori 126
4. Sol Realizm 128
5. Barıştırıcı Perspektif 130
6. Postmodern Yaklaşım 130
7. Suçlu Perspektifi 132
Sonuç 133
Kaynakça 134

9. BÖLÜM: GELİŞİMSEL KRİMİNOLOJİ: HAYAT BOYU SUÇLULUK TEORİLERİ 139
Doç. Dr. Ekrem Muş - Dr. Ahmet Eker

Giriş 140
1. Yaş Dereceleri Teorisi 140
2. Çift Yol Gelişimsel Teorisi (Dual Pathway Developmental Theory) 142
3. Entegre Bilişsel Antisosyal Potansiyel Suç Teorileri 144
Sonuç 149
Kaynakça 150

10. BÖLÜM: GENEL SUÇ TEORİLERİ 153
Dr. Ahmet Eker

Giriş 154
1. Suçlu Davranışlarını Anlamak İçin Genel Bir Paradigma 154
1.1. Paradigmanın Genel Unsurları 157
1.2. Ekolojik, Makro ve Mikro Faktörler ve Karşılıklı Etkileşim 157
1.3. Suçun Nedenleri 159
1.4. Teoriye Getirilen Eleştiriler 160
1.5. Vila'nın Teorisinin Değerlendirilmesi 161
2. Öz-Kontrol Teorisi 162
2.1. Öz-Kontrolün Unsurları 162
2.2. Düşük Öz-Kontrolün Nedenleri 163
2.3. Öz-Kontrol Teorisine Getirilen Eleştiriler 164
2.4. Öz-Kontrol Teorisinin Değerlendirilmesi 164
3. Kontrol-Denge Teorisi 165
3.1. Kontrol-Denge Teorisinin Temel Unsurları 166
3.2. Kontrol Oranının Sapma Davranışlarına Etkisi 167
3.3. Kontrol-Denge Teorisine Getirilen Eleştiriler 168
3.4. Kontrol-Denge Teorisinin Değerlendirilmesi 169
4. Genel Gerilim Teorisi 170
4.1. Suça Etki Eden Faktörler: 5 Yaşam Alanı ve Harici (Biyolojik ve Çevresel) Faktörler 171
4.1.1. Bireyin Kendi Kişilik Özelliği (Süper Kişilik: Asabilik ve Düşük Öz-Kontrol) 171
4.1.2. Aile (Anne-Baba ve Evlilik) 171
4.1.3. Okul 172
4.1.4. Arkadaş 172
4.1.5. İş 172
4.2. Teorinin Temel Unsurları ve Karşılıklı Etkileşim 174
4.3. Genel Gerilim Teorisine Yapılan Eleştiriler 177
4.4. Genel Gerilim Teorisinin Değerlendirilmesi 177
Sonuç 178
Kaynakça 178

III. KISIM
SUÇ TÜRLERİ

11. BÖLÜM: ŞİDDET SUÇLARI 183
Doç. Dr. M. Alper Sözer

Giriş 184
1. Cinayet 184
1.1. İstatistiklerle Cinayet 185
1.2. Cinsiyet ve Cinayet 186
1.3. Cinayet Eğilimleri 188

1.4. Cinayet Suçunun Nedenleri 190
1.5. Zoraki Cinayetler 191
2. Cinsel Saldırı 192
2.1. Cinsel Saldırı ve Teorik Yaklaşımlar 193
2.2. İstatistiklerle Cinsel Saldırı 195
2.3. Türkiye'de Cinsel Saldırı 196
2.4. Türkiye'de Cinsel Saldırı Profili 197
3. Yaralama (Darp) 197
3.1. Teorik Yaklaşımlarla Şiddet 198
3.2. İstatistiklerle Yaralama 199
4. Medya ve Şiddet 200
Sonuç 203
Kaynakça 203

12. BÖLÜM: MAL VARLIĞINA KARŞI İŞLENEN SUÇLAR 205
Dr. Vedat Kargın - Yrd. Doç. Dr. Kazım Seyhan

Giriş 206
1. Hırsızlığın Tarihi 207
2. Modern Hırsızlar 209
2.1. Tesadüfi Suçlular 209
2.2. Profesyonel Suçlular 210
3. Mal Varlığına Karşı Suçlar 211
3.1. Dükkândan Mal Aşırma 213
3.1.1. Dükkândan Mal Aşırma Suçu ile Mücadele 215
3.2. Kredi Kartı Hırsızlığı (Sahtekârlığı) 215
3.3. Motorlu Taşıt Hırsızlığı 216
3.3.1. Oto Gaspı 219
3.3.2. Oto Hırsızlığı ile Mücadele 220
3.4. Ev ve İş Yeri Hırsızlığı 221
3.4.1. Binadan Hırsızlığın Boyutları 221
3.4.2. Evden Hırsızlık 222
3.4.3. İş Yerinden Hırsızlık 222
3.5. Binadan Hırsızlık Mesleği 223
3.5.1. Binadan Hırsızlıkta Tekerrür 224
3.6. Yankesicilik 225
3.7. Kapkaç (Kapkaççılık) 226
3.8. Diğer Hırsızlık Tür ve Yöntemleri 226
3.8.1. Tırnakçılık 226
3.8.2. Muslukçuluk 227
3.8.3. Pislikçilik 227
3.8.4. Bankamatik Kartı Hırsızlığı 227
3.8.5. Kaldırımcılık 227
3.8.6. Zarfçılık 227
3.8.7. Oyalamak 228
3.8.8. Kavga Süsü Vermek 228
3.9. Dolandırıcılık 228
3.9.1. Tavcılık 229
3.9.2. Falcılık 229
Sonuç 230
Kaynakça 230

13. BÖLÜM: ORGANİZE SUÇLAR 233
Doç. Dr. Oğuzhan Ömer Demir

Giriş 234
1. Organize Suçun Tanımı ve Karakteristikleri 234
2. Organize Suçun Ortaya Çıkışı, Tarihsel Gelişimi ve Boyutları 235
3. Organize Suçun Nedenleri ve Teorik Yaklaşımlar 236
4. Organize Suç Örgütlerinde Yapılanmalar 238
5. Organize Suçluluğun Çeşitleri 238
6. Organize Suçların Diğer Suçlarla İlişkisi: Yolsuzluk, Kara Para Aklama ve Terörizm 239
   6.1. Yolsuzluk 239
   6.2. Kara Para Aklama 240
   6.3. Terörizm 241
7. Organize Suçla Mücadele 242
8. Türkiye'de Organize Suç 243
   8.1. Türkiye'de Mafya Tipi Organize Suç Örgütleri 243
   8.2. Türkiye'de Kaçakçılık Örgütleri 244
Sonuç 244
Kaynakça 245

14. BÖLÜM: BEYAZ YAKA SUÇLARI 247
Prof. Dr. Yaşar Erjem

Giriş 248
1. Beyaz Yaka Suçu Kavramı 249
2. Beyaz Yaka Suç Türleri ve Özelikleri 251
3. Beyaz Yaka Suçları Faillerinin Profilleri ve Suç Motivasyonu 253
4. Beyaz Yaka Suçlarının Şirket, Bilişim, Meslek ve Mafya Suçlarıyla Karşılaştırılması 254
5. Beyaz Yaka Suçlarının Sınıfsal, Ekonomik, Kültürel ve Politik Boyutları 256
6. Beyaz Yaka Suçlarının Tespiti ve Önlenmesi 257
Sonuç 259
Kaynakça 260

15. BÖLÜM: SİBER SUÇLAR 261
Doç. Dr. M. Hakan Hekim

Giriş 262
1. Siber Suç Kavramı 262
2. Siber Suçların Sınıflandırılması 265
3. Elektronik Ağlar Aracılığıyla İşlenen Klasik Suçlar 265
   3.1. Dolandırıcılık 265
   3.2. Sahtecilik 268
   3.3. Siber Taciz, Şantaj, Zorbalık ve Nefret Suçları 270
   3.4. Yasa Dışı Mal ve Hizmetlerin Ticareti 271
4. Elektronik Medya Üzerinde Yayınlanan Yasa Dışı İçerik 272
5. Elektronik Ağlara Özgü Suçlar 274
   5.1. Bilgisayar Korsanlığı 274
   5.2. Hizmeti Engelleme 275
   5.3. Zararlı Yazılımlar 275
   5.4. Sosyal Mühendislik Saldırıları 276
Sonuç 276
Kaynakça 277

16. BÖLÜM: TERÖR SUÇLARI 279
Doç. Dr. Nurullah Altun

Giriş 280
1. Terörün Nedenleri 283
2. Terör Eylemlerinin Sınıflandırılması 285
2.1. Siber Terör 286
2.2. Nükleer, Biyolojik ve Kimyasal Saldırılar 286
2.3. Propaganda 286
2.4. Gösteri 287
2.5. Kundaklama 287
2.6. Öldürme 287
2.7. Bombalı Saldırı 287
2.8. İntihar Saldırıları 288
2.9. Uçak/Gemi Kaçırma ve Rehine Alma 288
Sonuç 288
Kaynakça 288

17. BÖLÜM: AİLE İÇİ ŞİDDET 291
Doç. Dr. Hasan Büker - Yrd. Doç. Dr. Ercan Balcıoğlu

Giriş 292
Aile, Şiddet ve Suç Kavramları 292
1. Aile Kavramı ve Bu Kavramın Şiddet Olgusuyla Birleşiminin Getirdikleri 292
2. Aile İçi Şiddet Kavramı ve Türleri 297
2.1. Fiziksel Şiddet 299
2.2. Cinsel Şiddet 300
2.3. Psikolojik Şiddet 301
2.4. Ekonomik Şiddet 301
3. Aile İçi Şiddet-Suç İlişkisi 302
4. Aile İçi Şiddete İlişkin Risk Faktörleri 303
4.1. Toplumsal Yapı ve İşleyişi 303
4.2. Devlet Yapısı ve Politik Yaklaşımlar 303
4.3. Sosyoekonomik Faktörler 304
4.4. İlişkiye Ait Faktörler 304
4.5. Bireysel Faktörler 304
5. Aile İçi Şiddet Vakalarında Mağdurların Yardım İsteme ve Şikâyetçi Olma Durumları 304
6. Aile İçi Şiddetle Mücadelede Görevli Kişi ve Kurumlar 306
7. Türkiye'nin Aile İçi Şiddeti Önleme Politikası 308
Sonuç 311
Kaynakça 312

18. BÖLÜM: MAĞDURSUZ SUÇLAR 315
Doç. Dr. İsmail Dinçer Güneş

Giriş 316
1. Mağdurlu ve Mağdursuz Suç Ayrımı 316
2. Türk Ceza Hukukunda Mağdur Kavramı 317
3. Başlıca Mağdursuz Suç Çeşitleri 318
3.1. Fuhuş 318
3.2. Kumar 320
4. Mağdursuz Suçlarda Delil Toplama 323
Sonuç 324
Kaynakça 325

19. BÖLÜM: UYUŞTURUCU MADDELER, ALKOL VE SUÇ 327
Dr. Nadir Koçak

Giriş 328
1. Uyuşturucu Maddeler ve Madde Bağımlılığının Tanımı ve Tasnifi 329
1.1. Türkiye'de En Sık Kullanılan Uyuşturucu Maddeler 330
1.1.1. Esrar 330
1.1.2. Eroin 330
1.1.3. Kokain 331
1.1.4. Ecstasy 331
1.1.5. Captagon 331
1.1.6. Metamfetamin 331
1.1.7. Sentetik Kannabinoid (Sentetik Esrar, Bonzai vb.) 332
2. Uyuşturucu Maddeler ve Suç 334
2.1. Uyuşturucu Kullanma Suçu ve Yaklaşımlar 335
2.2. Uyuşturucu Ticareti Suçu 337
3. Alkol ve Suç 339
3.1. Alkol Bağımlılığı Nedir? 341
4. Uyuşturucu Madde ve Alkol Kullanımını Önleme Faaliyetleri 342
Sonuç 342
Kaynakça 343

IV. KISIM
TÜRKİYE'DE CEZA ADALET SİSTEMİ

20. BÖLÜM: TÜRK CEZA ADALET SİSTEMİ 349
Dr. İbrahim Meşe - Doç. Dr. Mehmet Arıcan

Giriş 350
1. Kolluğun Ceza Adalet Sistemi İçerisindeki Yeri 350
2. Savcılık Makamı ve Soruşturma Evresi 352
3. Ceza Mahkemeleri 354
4. Savunma/Müdafilik Makamı 357
5. Cezaların İnfazı ve Denetimli Serbestlik 358
Sonuç 360
Kaynakça 363

21. BÖLÜM: YAPISAL VE FONKSİYONEL YÖNLERİYLE TÜRKİYE'DE KOLLUK 365
Dr. Ercan Sünger

Giriş 366
1. Türkiye'de Genel Kolluk 368
1.1. Emniyet Genel Müdürlüğü 370
1.2. Jandarma Genel Komutanlığı 372
1.3. Sahil Güvenlik Komutanlığı 374
2. Türkiye'de Özel Kolluk 375
2.1. Gümrükler Muhafaza Genel Müdürlüğü 376
2.2. Orman Muhafaza Memurları 376
2.3. Belediye Zabıtası 377
2.4. Özel Güvenlik Teşkilatları 378
3. Genel Kolluğa Yardımcı Kolluk Görevlileri 379
3.1. Köy Korucuları 380
3.2. Geçici Köy Korucuları 381

3.3. Çarşı ve Mahalle Bekçileri....381
3.4. Çiftçi Mallarını Koruma Bekçileri....381
3.5. Gemi Kaptanları....382
Sonuç....382
Kaynakça....383

22. BÖLÜM: TÜRK CEZA ADALET SİSTEMİNDE İNFAZ KURUMU....385
Yrd. Doç. Dr. Ercan Balcıoğlu

Giriş....386
1. Hapishanelerin Tarihsel Gelişimi....388
2. Cezaevlerini ve Tutukevlerini Özelleştirme Politikası....393
3. Gelişmiş Toplumlarda Cezalandırma....393
4. Ceza ve Cezalandırmanın Amaçları....394
5. Türkiye'de Ceza İnfaz Kurumlarında Modernizasyon Çalışmaları....396
6. Türkiye'de Tutuklu ve Hükümlüler....400
7. Türkiye'de Ceza İnfaz Kurumları....404
7.1. Kapalı Ceza İnfaz Kurumları....405
7.2. Yüksek Güvenlikli Kapalı Ceza İnfaz Kurumları....406
7.3. Kadın Kapalı Ceza İnfaz Kurumları....407
7.4. Gençlik Kapalı Ceza İnfaz Kurumları....407
7.5. Gözlem ve Sınıflandırma Merkezleri....408
7.6. Açık Ceza İnfaz Kurumları....408
7.6.1. Çocuk Eğitimevleri....409
7.7. Çocuk Kapalı Ceza İnfaz Kurumları....409
8. İyileştirme....410
9. Bireyselleştirme....411
10. Cezanın İnfazı Sonrası Yapılan Uygulamalar....412
10.1. Cezanın İnfazı Sonrası Denetim ve Yardımlar....412
10.2. Koşullu Salıverilme....412
11. Hapsetmenin Dışında Diğer Cezalandırma Yolları....414
11.1. Kamuya Yararlı Bir İşte Çalıştırma (Sosyal Cezalar)....414
11.2. Denetimli Serbestlik Tedbiri Uygulanarak Cezanın İnfazı....415
11.3. Adli Para Cezası....418
Sonuç....418
Kaynakça....419

23. BÖLÜM: TÜRKİYE'DE SUÇ İSTATİSTİKLERİ....423
Doç. Dr. Ekrem Muş

Giriş....424
1. Suçla İlgili Değişkenler....425
1.1. Sosyal Değişkenler....425
1.2. Ekonomik Değişkenler....425
1.3. Demografik Değişkenler....426
1.4. Adalet Mekanizması ile İlgili Değişkenler....426
1.5. Ekolojik (Çevresel) Değişkenler....427
2. Suç Verilerinin Toplanması....427
3. Tutuklu ve Hükümlü Sayıları....428
3.1. Tutuklu ve Hükümlülerin Bazı Suç Gruplarına Göre Dağılımı....430
3.2. Tutuklu ve Hükümlülerin Öğrenim Durumlarına Göre Dağılımı....430
3.3. Tutuklu ve Hükümlülerin Yaş Gruplarına Göre Dağılımı....431
4. Suç İstatistikleri....433

5. Cumhuriyet Savcılığı İstatistikleri 435
Sonuç....435
Kaynakça....437

V. KISIM
VİKTİMOLOJİ

24. BÖLÜM: SUÇ MAĞDURLARI....443
Prof. Dr. Halil İbrahim Bahar

Giriş....444
1. Mağdur ve Mağdur Bilimi (Victimology)....444
2. Mağdurun Tanınması....446
3. Mağdur Hareketleri ve Mağdura Yönelik Hizmetler....446
4. Mağdurun ve Sanığın Haklarına Saygı....447
5. Mağduriyetin Etkileri....448
6. Mağduriyet Korkusu....449
7. Mağdurun Gereksinimleri....450
8. Mağdur Politikaları....450
9. Mağdur ve Ceza Adalet Sistemi....451
10. Mağdur ve Polis....452
11. Mağdur Profili....454
Sonuç....455
Kaynakça....456

25. BÖLÜM: ONARICI ADALET....459
Dr. Mustafa Bülent Halıcıoğlu

Giriş....460
1. Onarıcı Adalet Sisteminin Tarihsel Gelişimi....460
2. Onarıcı Adaletin Teorik Altyapısı....463
3. Onarıcı Adalet Nedir?....464
3.1. Onarıcı Adaletin Tanımı....465
3.2. Onarıcı Adaletin Amacı....466
3.3. Onarıcı Adaletin İlkeleri ve Özellikleri....466
4. Onarıcı Adalet Sistemindeki Roller ve İhtiyaçları....468
5. Geleneksel Adalet ile Onarıcı Adalet Arasındaki Farklar....469
6. Onarıcı Adalet ile ilgili Bilimsel Çalışmalar....470
7. Onarıcı Adaletin Uygulanması....471
7.1. Onarıcı Adalet Uygulamalarına Genel Bakış....471
7.1.1. Arabuluculuk....472
7.1.2. Konferans....473
7.1.3. Halka....473
7.2. Onarıcı Adaletin Türkiye'de Uygulanması....473
7.2.1. Türk Hukuk Sistemine Göre Uzlaşma Kapsamına Giren Suçlar....474
7.2.2. Uzlaştırma Yapmaya Yetkili Merciler....475
7.2.3. Uzlaşmanın Esas ve Usulleri....475
7.2.4. Uzlaşma Uygulamasına Yönelik Eleştiriler....477
Sonuç....477
Kaynakça....478

26. BÖLÜM: TÜRKİYE'DE MAĞDUR HAKLARI 481
Yrd. Doç. Dr. Ercan Balcıoğlu - Uzm. Psk. Sevgi Güney

Giriş 482
1. "Mağdur" ve "Suçtan Zarar Gören" Kavramları 484
2. Dünyada Mağdur Haklarının Gelişimi 487
3. Türk Ceza Adalet Sisteminde Mağdur Haklarının Gelişimi 490
4. Türk Ceza Hukukunda Mağdur Hakları 492
5. Soruşturma ve Kovuşturma Süreçlerinde Mağdur Hakları 493
6. Suç Mağdurlarının Sosyal Hakları 494
7. Mağdur Haklarının Korunmasına Yönelik Çalışmalar 495
8. Özel Kurumların Mağdur Haklarının Korunmasına Yönelik Uygulamaları 496
9. Sivil Toplum Kurumlarının Mağdur Haklarının Korunmasına Yönelik Uygulamaları 496
Sonuç 497
Kaynakça 500

VI. KISIM
KRİMİNOLOJİK BAKIŞ

27. BÖLÜM: MODERN DÜNYADA GÜVEN(SİZ)LİĞİN ÜRETİLMESİ VE BİR MODERNLİK ELEŞTİRİSİ OLARAK RİSK TOPLUMU 507
Dr. M. Salih Elmas

Giriş 508
1. Risk: Kavramsal Bir Değerlendirme 509
2. Risk Teorileri ve Riske Sosyolojik Bakış 510
3. Risk Toplumu 513
3.1. Modernizmin İlk Büyük Kazası ve Çernobil Nükleer Faciası 514
3.2. Modernliğin Yan Etkileri ve Beklenmeyen Sonuçları 516
3.3. Modernliğin İhtiyaç Duyduğu Dönüşüm ve İkinci Modernlik 518
Sonuç 520
Kaynakça 521

DİZİN 525

I. KISIM
SUÇ VE KRİMİNOLOJİ

1. Bölüm

KRİMİNOLOJİNİN TANIMI, TARİHÎ GELİŞİMİ VE TEMEL KAVRAMLAR

Doç. Dr. M. Alper Sözer
masozer@yahoo.com

Özet

Bu bölüm kriminolojiyi ve çalışma alanını tanımlamaktadır. Kriminoloji biliminin doğuşu anlatıldıktan sonra kriminolojideki güncel ve hâkim bilimsel paradigmalara değinilmiştir. Sonrasında, Türkiye'de tarihsel olarak kriminoloji kısaca tartışılmıştır. Kriminolojinin ana çalışma kavramları olan suç ve sapma açıklandıktan sonra; kriminolojide ideoloji, paradigma ve teorinin yeri anlatılarak bölüm sonlandırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kriminoloji, suç, sapma, ideoloji, paradigma, teori.

KAYNAKÇA

Beccaria, C. (1963). On crimes and punishments. (H. Paolucci, Trans.) (1st ed.). Indianapolis: Bobbs-Merrill. (Orijinal eser, 1764)

Bentham, J. (1970). An Introduction to theprinciples of morals and legislation. (J. H. Bums& L. A. Herbert,Trans) London: TheAthlonePress. (Original)

Cullen, F. T.,&Agnew, R. (2004). Criminological theory: Past to present (2. ed.). Los Angeles:Roxbury Publishing.

Curran, D. &Renzetti, C. (2001). *Theories of crime*. Boston:Allyn& Bacon.

Demirbaş, T. (2001). *Kriminoloji*. Ankara, Seçkin Yayıncılık.

Dolu, O. (2010). Suç Teorileri: Teori, araştırma ve uygulamada kriminoloji. Ankara: Seçkin

Dostyoveski, F. M. (2010), Suç ve Ceza, İstanbul: Sistem Yayıncılık.

Eroğlu, S. (1979). Eski Osmanlı hukukunda kanun ve şeriat. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 26, 633-652.

Hagan, F. E. (2008). Introduction to criminology,Thousand Oak, CA: Sage Publication.

Jacoby, J. (1979). *Classics of criminology*. Oak Park, IL: Moore.

İçli, T. G. (2010). Kriminoloji, Ankara, Martı Yayınevi.

Kuhn, T. S. (2012). *The structure of scientific revolutions*. University of Chicago press.

Lab, S. P. (2004). Crime prevention; Approaches,practices, and evaluations (5. ed.). Dayton, OH: Lexis Nexis.

Lilly, J. B. , Cullen, F. T., Ball, R. A. (2007). Criminological Theory. Thousands Oak, CA: Sage Publishing

Locke, J. (1690). Treatise of çivil government and a letter concerning toleration. New York: D . Aplleton -Century (Reprinted 1937).

Lombroso, C. (1972). *Criminal man*. (H. Horton, Trans.) Montclair. NJ: Paterson Smith. (Orijinal eser, 1876)

Lombroso, C. (1968). *Crime: Its causes and remedies*. (H. Horton, Trans.) Montclair. NJ:Paterson Smith. (Orijinal eser, 1911)

Uriel H. (1973). *Studies in Old Ottaman Criminal Law.* UK: Oxford University Press.

Walsh, A.&Ellis, L. (2004). Ideology: Criminology's Achilles' heel? *Quarterly Journal of Ideology*, 27, 1-25.

Walsh, A.&Ellis, L. (2007). Criminology. An interdisciplinary approach, ThousandOak, CA: Sage Publication.

Walsh, A.&Hemmens, C. (2007). An Introduction to criminology, ThousandOak, CA: Sage Publication.

Vold, G. & Bernard, T. (2002). *Theoretical criminology.* New York. Oxford University Press.

2. Bölüm

SUÇUN ÖLÇÜMÜ

Doç. Dr. Hüseyin Akdoğan - Dr. Fatih Tombul
hdakdogan@gmail.com - ftombul@yahoo.com

Özet

Suçla ilgili çalışmaların temel üç amacı vardır. Bunlardan birincisi, insanların neden suç işlediğini anlamaktır. İnsanın neden suç işlediği anlaşılırsa bu durumda genelde insan davranışları ve özelde suçlu davranışları tahmin edilip suçun önü alınabilir. Dolayısıyla davranış tahmini, ikinci amaçtır. Son amaç ise bu bilgileri ve tahminleri karar vericiler ve uygulamacılara sunarak ceza adalet sisteminde rasyonel karar vermeyi kolaylaştırmaktır. Suçun ölçülmesi de bu amaçlara ulaşmak bakımından önem taşımaktadır. İnsanların neden suç işledikleri anlaşılırsa suçlu davranışları anlaşılabilir ve suçun oluşmadan önce önlenmesi sağlanabilir. Bu çalışmada suçun ölçümünün tarihçesi hakkında kısa bir açıklamadan sonra, suçun ölçümünde kullanılan resmî, kolluk ve adli istatistikler hakkında bilgi verilecektir. Kullanılan bu istatistiklerin sınırlılıkları ve mevcut uygulamadaki durumu anlatılacaktır. Ayrıca resmî istatistiklerle ölçülmeyen ve siyah sayılar olarak da tabir edilen suçun görünmeyen yüzünün ölçümünde kullanılan mağdur anketlerinin öneminden de bahsedilecektir. Diğer yandan, bu çalışmada suç analistlerinin resmî verilere dayanmadan, kendilerinin topladıkları fail beyan anketleri ile ilgili de bilgi verilecektir. Çalışmanın sonunda da suç trendleri ile ilgili yorumlamada bulunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Suçun ölçülmesi, adli istatistikler, kolluk suç istatistikleri, suçun karanlık yüzü.

KAYNAKÇA

Asayiş (2015). Suç Analiz Merkezi (SAM). http://www.asayis.pol.tr/Sayfalar/sam.aspx alıntı tarihi 04.11.2015.

Bureau of Justice, (2014). http://www.bjs.gov/index.cfm?ty=dcdetail&iid=245, Alıntı tarihi; 02.01.2014.

Çardak, B. (2012). Kadınların Suç Korkuları Üzerine Nitel Bir Çalışma. *Güvenlik Bilimleri Dergisi, 1*(1). 23-45.

Demirbaş, T. (2005). Kriminoloji. Ankara: Seçkin Yayınevi.

Dijk, J. V., Kesteren, J. V. & Smit, P. (2007). Criminal Victimisation in International Perspective: Key findings from the 2004-2005 ICVS and EU ICS. Bibliotheek WODC, Den Haag.

Dolu, O., Uludağ, Ş. ve Doğutaş, C. (2009) Suç Korkusu: Nedenleri, Sonuçları ve Güvenlik Politikaları İlişkisi, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 65(1), 57-81.

Dolu, O. (2010). Suç Teorileri: Teori, Araştırma ve Uygulamada kriminoloji. Seçkin Yayınları: Ankara.

Dönmezer, S. ve Yenisey, F. (1998). Ceza Adalet Sisteminde Jandarma ve Polisin Rolü ve Etkinliği. Polis Bilimleri Dergisi, 1(1). Ss. 1-33.

EGM (2014). Koordinasyon ve Harekat Daire Başkanlığı http://www.akkm.pol.tr/Sayfalar/Gorevimiz.aspx Alıntı tarihi: 06.01.2014.

Eken, M. (2004). Kamu Yönetiminde Gizlilik Geleneği ve Açıklık İhtiyacı. Amme İdaresi Dergisi, 27(2).

FBI, (2014). www2.fbi.gov/ucr/faqs, alıntı tarihi 02.01.2014.

Greenberg, M. S. ve Beach, S. R. (2004). Property crime victim's decision tp notify the police: Social cognitive and affective determinants. *Law and Human Behaviour*, 28. Ss. 177-186.

Hagan, E. F. (2008). Introduction to Criminology: Theories, Methods and Criminal Behavior. (6th Ed.). Sage Publications. Thousand Oaks, CA.

ICPSR, (2014). www.icpsr.umich.edu/icpsrweb, Alıntı tarihi: 02.01.2014.

İçli, T. (2004). Kriminoloji. Ankara: Martı Yayınevi.

Jahic, G. & Akdaş, A. (2007). Uluslararası Suç Mağdurları Araştırması 2005: İstanbul Halkında Suç Mağduriyeti. TÜBİTAK Proje Raporu.

Jandarma (2014). 175. Yılında Jandarma Genel Komutanlığı. Jandarma Dergisi, 139. Ss. 43-59.

Jandarma (2015). http://www.jandarma.gov.tr/genel/gorevi.htm Alıntı tarihi 06.10.2015.

Karakuş, Ö. ve Başıbüyük, O. (2013). Suçun Karanlık Yüzü. Karınca Yayınevi: Ankara.

North Eastern University (2014). The International Self-Report Delinquency Study (ISRD). http://www.northeastern.edu/sccj/research/the-international-self-report-delinquency- project-isrd/ Alıntı tarihi: 13.01.2014.

Polat, A., Gül, S. K. (2009), "Kentlerde Güvensizlik Kaygısı: Erzincan Alan Araştırması," BİLGİÇ,Veysel (ed.), Değişik Yönleriyle Yerelleşme. Ankara: Seçkin Yayınevi.

Polat, A. ve Gül. S. K. (2010). Suçun Ölçümü. Adalet Yayınevi: Ankara.

Temurçin, K & Yakar, M. (1997). Türkiye Kırsalında Suçlar ve Suçların Türlerine Göre Dağılışı. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 6*(28). 403-431.

TÜİK (2014). Adalet İstatistikleri. http://www.tuik.gov.tr/VeriBilgi.do?alt_id=1070 Alıntı tarihi 06.01.2014.

UNODC (2015). UNODC crime and criminal justice statistics. www.unodc.org. Alıntı tarihi: 19.11.2015.

ULUDAĞ, Şener, ÖZDEMIR, Selim, DOĞUTAŞ, Cemil (2009), Vatandaşların Suç Korku (Güvenlik Endişesi) Seviyesine Etki Eden Faktörler ve Alınabilecek Önlemler: Malatya Örneği (Polis Akademisi Başkanlığı Önleyici Hizmetler ve Çocuk Suçluluğu Araştırma Merkezi tarafından yayımlanan Ocak 2009 tarihli araştırma raporu).

Walsh, A. & Ellis, L. (2007). Criminology; An Interdisciplinary Approach. Sage Publications. Thousand Oaks, CA.

Zhang, L., Messner, S. F. ve Liu, J. (2007). An Exploration of the determinants of reporting crime to the police in the city of Tianjin, China. *Criminology, 45* (4). Ss. 959-984.

II. KISIM
SUÇ TEORİLERİ

3. Bölüm

KLASİK OKUL TEORİLERİ

Yrd. Doç. Dr. Kazım Seyhan
kazimseyhan@yahoo.com

Özet

Sosyal bir varlık olan insanların yerleşik hayata geçtikleri ilk dönemden itibaren suç ve suçlu kavramları toplumun ve bireylerin ilgisini çeken en önemli kavramlardan olmuştur. En genel anlamıyla toplumun belirlediği sınırların ihlal edilmesi anlamına gelen suç; oluşumuna etki eden faktörler, önleme stratejileri ve cezalandırma boyutlarıyla tarih boyunca farklı disiplinlerin konusu olmuştur. Bu çalışmada bilhassa Orta Çağ Avrupası'nda suç ve suçlulara geleneksel bakış açısından yola çıkılarak günümüzdeki modern kriminolojinin oluşmasına imkân sağlayan bilimsel bakış açısına kadar geçen süre içerisinde kavramın geçirdiği değişim ele alınmıştır. Bu anlamda makalede öncellikle klasik öncesi dönemde suç kavramının nasıl yorumlandığı açıklanmakta daha sonra da başta Beccaria ve Bentham olmak üzere klasik *okul temsilcilerinin yaklaşımları incelenmektedir.*

Anahtar Kelimeler: Suç, cadı avları, Bentham, Beccaria, masumiyet karinesi, ceza adalet sisteminin özellikleri, hâkimlerin yetkileri, insan doğası, cezalandırmanın amaçları.

profillerinin vb. bilgilerin toplanması ve bu bilgilerin "yetkili" veya "yetkisiz" kurum ve kişiler tarafından izlenmesi, Orwell'ın 1984 kurgu hikâyesinde tasarladığı toplumun gözetlenmesi fikrini modern bir şekilde gerçekleştirdiği tartışmalarına yol açmaktadır.

SONUÇ

Beccaria ve Betham'ın dile getirdiği işlenen her suçun toplum yapısında bir yara açtığı ve "kolektif mutluluğa" zarar verdiği yaklaşımı, günümüz hukuk sistemlerinde işlenen her suçun topluma karşı işlenmiş olduğu dolayısıyla suç ne olursa olsun (mağdursuz suçlar bile olsa) birincil mağdurun toplum olduğu anlayışına dönüşmüştür. Klasik okul yaklaşımının öne sürdüğü en önemli varsayım, cezalandırmanın toplumda oluşan bu zararın giderilmesine veya tekrar suç işlenmesinin önlenmesi böylece topluma yeni zararların verilmesini engellenmesine yönelik olması gerektiğidir. Bu amaçla hazırlanan kanunların ve öngörülen cezaların hazları peşinde koşan insanları haz/acı dengesini gözeterek suç işlemekten vazgeçirecek diğer bir ifadeyle caydırıcı olacak şekilde planlanması savunulmuştur. Bu ilkeler başta olmak üzere Beccaria ve Bentham tarafından ileri sürülen fikirler günümüz ceza ve adalet sistemlerini derinden etkilemiş ve etkileri günümüze kadar varlığını hissettirmiştir (Sözer, 2012).

KAYNAKÇA

Akers, R.L. (2000). *Criminological Theories: Introduction, Evaluation, and Application* (3rd. Edition). Los Angeles: Roxbury Publishing Company.

Allhoff, F. (2005). A Defense of Torture: Separation of Cases, Ticking Time-bombs, and Moral Justification. International Journal of Applied Philosophy. Vol: 19 (2): 243-264.

Beccaria, C. (1995). On Crimes ad Punishment, and OtherWritings. Richard Bellamy (Ed.). UK: Cambrigde University Press.

Bentham, J. (1781). An Introduction to the Principles of Morals and Legislation. Ontario: Batoche Books, (2000).

Bentham, J. (1995). The Panopticon Writings. Miran Bozovic (Ed.), Verso, London. http://cartome.org/panopticon2.htm erişim tarihi 08.07.2014.

Dershowitz, A. (2002). Why Terrorism Works: Understanding The Threat, Responding To The Challenge. New Haven and London: Yale University Press.

Dolu, O. (2010). *Suç Teorileri: Teori, Araştırma ve Uygulamada Kriminoloji* (2. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Durkheim, E. (1997). The Division of Labor in Society. New York: The Free Press.

Fleming, R. (2000). Scanty Goatees and Palmar Tattoos: Cesare Lomroso's Influence on Science and Popular Opinion. The Concord Review. http://www.tcr.org/tcr/essays/EPrize_Lombroso.pdf erişim tarihi 09.07.2014.

Foucault, M. (1995). Discipline and Punish: The Birth of the Prison. Vintage Books, New York.

Hobbes, T. (1998). USA: Leviathan. Oxford University Press.

Roshier, B. (1989). *Controlling Crime: The Classical Perspective in Criminology*. Philadelphia: Open University Press.

Schulz, W. F. (2007). The Phenomenon of Torture: Readings and Commentary. Philedelphia: University of Pennsylvania Press.

Sözer, M.A. (2012). "Kriminolojinin Temelleri: Klasik Okul ve Pozitivizmin Doğuşu" içerisinde *Kriminoloji* Osman Dolu (Ed.). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını.

Sung, C. (2003). Torturing the Ticking Bomb Terrorist: An Analysis of Judicially Sanctioned Torture in the Context of Terrorism. Boston College Third World Law Journal, Vol. 23 (1): 193-212.

Thomas, J. (2005). "Bentham, Jeremy (1748-1832)." Encyclopedia of Prisons & Correctional Facilities. Mary Bosworth (Ed.). ss. 71-73. Thousand Oaks, CA: SAGE.

Twining, W.L. ve Twining, P.E. (1973). Bentham on Torture. Northern Ireland Legal Quarterly. Vol: 24 (3): 305-356.

Vold, G. B., Bernard, T.J. ve Snipers, J.B. (1998). *Theoretical Criminology*. New York: Oxford.

Weijers, D. (2014). Hedonism. Internet Encyclopedia of Philosophy. http://www.iep.utm.edu/hedonism/ erişim tarihi 08.07.2014.

4. Bölüm

NEOKLASİK TEORİLER

Dr. Murat Özkan
mailmurat@gmail.com

Özet

1970'lerden itibaren ortaya çıkan ve daha sonra neoklasik okul olarak adlandırılmış kriminolojik yaklaşım; klasik okulun "Kişiler suç işlemeyi tercih ederler." savından hareketle, suçluluktan ziyade suçun oluşumuna odaklanılması gerektiğini ileri sürmüştür. Dahası, eğer suçun gerçekleşmesi için gerekli olan suç fırsat ve imkânları ortadan kaldırılırsa suçun hiç meydana gelmeyeceğini ileri sürerek, suçun nedenlerini ikinci plana atmış ve bir sonuç olarak suçun meydana gelme şartlarına odaklanmıştır.

Bu bölümde, neoklasik teoriler olarak adlandırılan suç teorilerinden; rasyonel tercih, rutin aktiviteler teorileri anlatılmış, bu teorilerle aynı temel varsayıma dayanan durumsal suç önleme ve çevresel kriminolojiyi de değinilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Rasyonel Tercih Teorisi, Rutin Aktiviteler Teorisi, Durumsal Suç Önleme, Çevresel Kriminoloji.

sel, çevresel faktörlere odaklanırlar. Duvar yazılamaları (grafiti) ve vandalizmi önleyecek çevre tasarımları, konut ve taşıtlarda giderek artan teknolojiye dayalı hırsızlık tedbirleri, kapalı devre kamera sistemleri ve şehir aydınlatmaları gibi bugün yaygın olarak alınan güvenlik önlemlerinin arka planında, suç işlemeyi suçlu açısından zorlaştırma düşüncesi vardır.

Fazlasıyla basit olduğu, sosyal sorunlar hakkında bir şey söylemediği, sadece mal varlığına karşı işlenen suçlar için etkili olabileceği gibi eleştiriler alsa da neoklasik teoriler bilhassa önleyici kolluk çalışmalarında ilgi çekmeye devam etmektedir. Çevresel kriminoloji;gelişimini tamamlamamış, hızlı şehirleşmenin yaşandığı coğrafyalarda oluşabilecek komplikasyonların baştan önüne geçilebilmesi için uygun bir teorik altyapı ve yeterli alan yazım oluşturmuştur. Teknolojik gelişmelerin göz kamaştıran hızıyla sürekli değişen hayat rutinlerinde suçu, sadece suçlunun düşünmesi gereken bir konu olmaktan çıkarıp sorumluluğu herkese yükleyen, basit görünse de suç üçgeni ile suçun oluşumunda asgari şartları formüle etmiş olan bu teorik altyapı değer ifade etmeyi sürdürecektir.

KAYNAKÇA

Brantingham, Patricia and Paul (1993). Environment, Routine, and Situation: Toward a Pattern Theory of Crime. *Routine Activity and Rational Choice*, Advances in Criminological Theory, volume 5, edited by Ronald Clarke and Marcus Felson. New Brunswick, NJ: Transaction Publishers.

Clarke, Ronald V. and Mayhew, P. (1988). "The British Gas Suicide Story and its Implications for Prevention". In Michael Tonry and Norval Morris (eds.), 1988. Crime and Justice: A Review of Research, Vol. 10. Chicago: University of Chicago Press.

Clarke, Ronald V., (1995), "Situational Crime Prevention", Crime and Justice, Vol. 19, Building a Safer Society: Strategic Approaches to Crime Prevention, ss. 91–150.

Clarke, Ronald V., (1997), Situational Crime Prevention: Successful Case Studies, 2nd Edition. Monsey, NY: Criminal Justice Press.

Cohen, L. E. & Felson, M. (1979). "Social change and crime rate trends: a routine activity approach". American Sociological Review, Vol 44, ss. 588-608.

Cornish, Derek & Clarke, Ronald V. (1986). "Introduction" in The Reasoning Criminal. Cornish, Derek and Ronald Clarke (eds.). New York: Springer-Verlag. ss 1-16. ISBN 3-540-96272-7.

Cornish, D., & Clarke, R. (2003) *Opportunities, Precipitators and Criminal Decisions. Crime Prevention Studies. 16th edition. Criminal Justice Press, Monsey, NY*

Curran, D. J., & Renzetti, C. M. (2001). Theories of crime (2/e). Boston: Allyn & Bacon, Inc.

Dolu, O. (2010). Suç Teorileri: Teori, Araştırma ve Uygulamada Kriminoloji (2. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Felson, M. & Clarke, R. V. (1998). Opportunity Makes the Thief. Police Research Series, Paper 98. Policing and Reducing Crime Unit, Research, Development and Statistics Directorate. London: Home Office. (www.homeoffice.gov.uk/rds/prgpdfs/fprs98.pdf).

Felson, M. (1986). "Routine Activities, Social Controls, Rational Decisions, and Criminal Outcomes." In: D. Cornish and R.V.G. Clarke (eds.), The Reasoning Criminal. New York, NY: Springer-Verlag.

Felson, Marcus, (1995), "Those Who Discourage Crime." in John E. Eck and David Weisburd (eds), Crime and Place, Crime Prevention Studies, Volume 4. Criminal Justice Press, Monsey, New York, U.S.A. and The Police Executive Research Forum, Washington, D.C.. Willow Tree Press.

Felson, Marcus, (1996), "Situational Crime Prevention", in Cordella Peter and Siegel Larry, Readings in Contemporary Criminological Theory, Boston: Northeastern University Press, ss. 23-25.

Jacobs, J (1961) The Death and Life of Great American Cities . New York: Vintage.

Mayhew, P. M., Clarke, R. V., Sturman, A. and Hough, J. M. (1976) Crime as Opportunity. Home Office Research Study No. 34. London: HMSO.

Newman, Oscar, (1972), Defensible Space, Crime Prevention Through Urban Design, New York: Macmillan Press.

Walsh, A. & Hemmens, C.T. (2014) Introduction to Criminology, Thousand Oaks, CA: SAGE Publications

Wortley, R. (2010). Critiques of situational crime prevention. In B. Fisher & S. Lab (eds) Encyclopedia of Victimology and Crime Prevention. Thousand Oaks, CA: Sage

5. Bölüm

ERKEN DÖNEM POZİTİVİST BİYOLOJİK VE PSİKOLOJİK YAKLAŞIMLAR

Dr. Mehmet Kul
mehmetkul97@gmail.com

Özet

Pozitivist epistemoloji temelinde, suç olgusunun biyolojik ve psikolojik yaklaşımlar çerçevesinde izah edilmeye çalışılması, kriminolojiye çok büyük ve önemli katkılar sağlamıştır. Kriminolojinin kurucusu olarak bilinen Lombroso, suç işleyen ve işlemeyen insanların bedensel, ruhsal özelliklerinde farklılık olduğunu söyleyerek suç araştırmaları için büyük bir çığır açmış ve böylece "doğuştan suçluluk" kavramını ortaya atmıştır. Gerek erken dönem gerekse daha sonraki süreçlerde suçun fiziksel yapı, biyolojik yapı, beden ve gen ile ilişkisi araştırılmış ve kimi araştırmalar bunun doğruluğu üzerinde, kimi araştırmalar ise bunun yanlışlığı üzerinde durmuştur. Benzer şekilde psikanalizin kurucusu Freud da suçluluk hissinin suçun en önemli başlatıcısı olduğu üzerinde durmuş ve takipçileri; kişilik yapısı, psikopati, ani ve tepkisel hareket etme, negatif duygusallık, zekâ, ahlaki gelişim gibi psikolojinin konu alanına giren temel başlıklar ile suç arasında bir ilişkinin olup olmadığını ortaya koymaya çalışmışlardır. Gerek biyolojik gerekse psikolojik yaklaşımlar, suç eyleminin nedeni, suçluların bedensel ve ruhsal özelliklerinden kaynaklandığı tezine dayanmaktadır. Öyleyse bu özellikler tespit edildiğinde suç kontrol de edilebilecektir. Bu tez, beraberinden binlerce antitezi veya çalışmanın da yapılmasına vesile olmuştur. Gelinen noktada, suçun salt biyolojik ve psikolojik faktörler tarafından belirlendiği tezinden öte, bütüncül bir yaklaşım ile biyolojik, psikolojik etkenlerle birlikte çevresel/sosyal faktörleri de suçun nedeni olduğu görülmektedir. Şayet erken dönem kriminoloji çalışmaları olmasaydı bu noktaya gelinemezdi. Yine bu dönemde yapılan araştırmalar, kriminolojinin anlaşılması açısından bilinmesi gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Pozitivist kriminoloji, beden ve suç, doğuştan suçluluk, psikoloji ve suç, doğuştan asosyallik.

KAYNAKÇA

Book, A. S., Starzyk, K. B., & Quinsey, V. L. (2001). "The Relationship Between Testosterone and Aggression: A Meta-Analysis", *Aggression And Violent Behavior*, *6*(6), 579-599.

Burt, C. H., Simons, R. L., & Simons, L. G. (2006). "A Longitudinal Test Of The Effects Of Parenting And The Stability Of Self-Control: Negative Evidence For The General Theory Of Crime",*Criminology*, 44(2), 353-396.

Carpendale, J. I. (2000). "Kohlberg And Piaget On Stages And Moral Reasoning", *Developmental Review*, *20*(2), 181-205.

Cohen, A. K. (1990). "Review: Thecriminology of EdwinSutherland",*Contemporary Sociology*, 19(1), 98-99.

Comte, A. (1964), "Pozitif Felsefe Dersleri", çev. Ü. Meriç, *Sosyoloji Dergisi*, (19-20): 213-258.

Çağla, C. (2006), "Türkiye'de Siyaset ve Ölüm Üzerine Bir Deneme", Şiddet, Terör ve Toplum içinde (der.) F. Gümüşoğlu, İstanbul: Bağlam, ss. 35-42

Dolu, O. (2010), *Suç Teorileri*, Ankara: Seçkin.

Dolu, O. (2012), "Suçun Nedenlerine İlişkin Birey Temelli Görüşler", *Kriminoloji içinde*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, ss. 33-47.

Erem, F. (2015), "Psikanalizm Açısından Ceza Hukuku" http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/38/298/2750.pdf, ulaşım tarihi 28 Mart 2015.

Eysenck, S. B.,&Eysenck, H. J. (1970), "CrimeAndPersonality: An Empirical study Of The three-Factortheory", *The British Journal of Criminology*, 225-239.

Farrington, D. P., Jolliffe, D., Loeber, R., Stouthamer-Loeber, M., & Kalb, L. M. (2001), "The Concentration Of Offenders İn Families, And Family Criminality In The Prediction Of Boys' Delinquency", *Journal of adolescence*, *24*(5), 579-596.

Feldman, M. P. (1977), *Criminal Behaviour: A Psychological Analysis,* New York: Wiley.

Ferdinand, T. N. (1987), "The Methods Of Delınquency Theory", *Criminology*, *25*(4), 841-862.

Fishbein, D. H. (1990), Biological Perspectives In Criminology", *Criminology*, *28*(1), 27-72.

Foucault, M. (2003), İktidarın Gözü, çev. I. Ergüden, İstanbul: Ayrıntı.

Freud, S. (2014),*Psikanaliz Giriş (Hatalı Eylemler)*, çev. A. C. İdemen, İstanbul: Cem Yayınevi.

Furedi, F. (2001), *Korku Kültürü*, çev. B. Yıldırım, İstanbul: Ayrıntı.

Giddens, A. (2003*), Sosyolojik Yöntemin Yeni Kuralları*, Çev. Ü. Tatlıcan-B. Balkız, İstanbul: Paradigma.

Gillis, A.R. (1989), "Crime and State Surveillance in Ninteenth Centry France", *The American Journal of Sociology*, 95: 307-341.

Goldstein, R. L. (1983), "Sigmund Freud: Forensic Psychiatrist", *Journal of the American Academy of Psychiatry and the Law Online*, 11(3), 273-277.

Gordon, R. A. (1987), "SES versus IQ in the Race – IQ Delinquency Model", *International Journal of Socioloy and Social Policy*, 7:29-96.

Halleck, S. L. (1971), *Psychiatry and Dillemas of Crime*, Berkley: University of California

Hare RD (1999), "Psychopathy As A Risk Factor For Violence", *Psychiatric Quartely* 70: 181-97.

Kandel, E., Mednick, S. A., Kirkegaard-Sorensen, L., Hutchings, B., Knop, J., Rosenberg, R., & Schulsinger, F. (1988), "IQ As A Protective Factor For Subjects At High Risk For Antisocial Behavior", *Journal Of Consulting And Clinical Psychology*, *56*(2), 224.

Kaner, S. (1992), "Suçluluğu Açıklayan Yaklaşımlar", *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, *25*(2), 473-496.

Keane, J. (1996), Şiddetin En Uzun Yılı, çev.B.Peker, Ankara: Dost.

Korkmaz, A. ve Kocadaş, B. (2006), *Toplumsal Sapma*, İstanbul: Doğu Kütüphanesi.

Kul, M. ve Demir, F. (2011), *Q Metodu*, Ankara: Adalet.

Lilly, J. R.,Cullen, F. T., &Ball, R. A. (2014), *Criminological Theory: Context And Consequences*, Sage Publications.

Luengo, M. A., Carrillo-De-La-Pena, M. T., Otero, J. M., & Romero, E. (1994), "A Short-Term Longitudinal Study Of İmpulsivity And Antisocial Behavior", *Journal of Personality and Social Psychology*, *66*(3), 542.

Maddan, S.,Walker, J. T., & Miller, J. M. (2008). "Does Size ReallyMatter?: A Reexamination Of Sheldon's Somato Types and Criminal Behavior", The Social Science Journal, ,45(2), 330-344.

Marx, K. (2007), *Kapital: Kapitalist Üretimin Eleştirel Bir Tahlili*, çev.A.Bilgili, İstanbul: Sol Yayınları.

McCaghy, C. H., Capron, T. A., & Jamieson, J. D. (1976), *Deviant Behavior: Crime, Conflict, And Interest Groups,* New York: Macmillan.

Mills, R. B. (1977). BookReview: New Perceptions of Old PatternsThe Criminal Personality: Volume I, A Profile For Change. By Samuel Yochelson and Stanton Samenow. New York: Jason Aronson, 1976. Pp. 538. *Criminal Justice and Behavior*, 4(3), 301-303.

Neocleous, M. (2006), *Toplumsal Düzenin İnşası, Polis Erkinin Eleştirel Teorisi*, çev.A. Berkmen, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.

Rafter, N. (2004), "Earnest a Hooton and TheBiological Tradition in American Criminology", *Criminology*, 42(3), 735-772.

Raine, A., & Liu, J. H. (1998), "Biological Predispositions To Violence And Their Implications For Biosocial Treatment And Prevention", *Psychology, Crime and Law*, *4*(2), 107-125.

Rock, P. (2007). "Caesare Lombroso As A Signal Criminologist", *Criminology and Criminal Justice*, 7(2), 117-133.

Strauss, L. (1963), *StructuralAntropology*, New York: Basic Books.

Torrente, D. (2008), Crime and Social Cohesion in Europe: Social Cahange and The New Problems of Western European Security, *www.ub.es/epp/seg/securo.pdf.* ulaşım tarihi 05 Mayıs 2008, s. 1-26.

Uzun, E. (2003), *Doğuştan Suçlular*, Günışığı - Aylık Hukuk Dergisi, (19-21):1-4.

Virkkunen, M., & Linnoila, M. (1993), "Brain Serotonin, Type II Alcoholism And Impulsive Violence", *Journal of Studies on Alcohol, Supplement*, (11), 163-169.

Vold, G.B., Bernard, J.T ve Snipes, J.B. (1998), *Theoretical Criminology*, Oxford University Press: NY.

Walters, G. D. (1992), "A Meta-Analysis Of The Gene-Crime Relationship", *Criminology*, *30*(4), 595-614.

Warr, M. (1990), "Dengerous Situations: Social Context and Fear of Victimization", *Social Foces*, 68:891-907.

Weber, M. (2005), *Bürokrasi ve Otorite*, çev. H.B. Akın, İstanbul: Adres.

6. Bölüm

SOSYAL YAPI TEORİLERİ

Doç. Dr. Arif Akgül - Dr. Fatih Irmak
arifakgul@mu.edu.tr - irmax09@hotmail.com

Özet

Sosyal yapı teorileri, sosyolojik bir bakış açışıyla sosyal yapı içinde yer alan makro düzeydeki faktörlerle suç olgusu arasındaki ilişkiyi açıklamaya çalışır. Suç davranışının sosyal bağlamının anlaşılması açısından önemli teorik yaklaşımlardır. Bireysel özelliklerden çok, bireylerin içinde var olduğu sosyal sistemin, sosyal kurumların ve kültürel ortamın bireyler üzerindeki etkilerine, sapma ve suç davranışının nasıl ortaya çıktığına odaklanır. Bu teorilerin temel varsayımı, bireylerin sosyoekonomik koşulları ve ait oldukları alt kültürün etkileri neticesinde suç davranışının ortaya çıkmasıdır. Bununla birlikte, sosyal kurumların (aile, eğitim, dinî, siyasal ve ekonomik kurumlar) düzenleyici işlevini yitirmesi veya işlemez hâle gelmesi sonucunda suç ve suçluluğun toplum içinde görülmesi de diğer bir önemli varsayımdır. Bu teorik çerçevede, toplumsal sınıflar arasında düşük gelirli grupların suç işlemeye daha meyilli olduğu ileri sürülmektedir.

Sosyal yapı teorileri arasında sosyal düzensizlik, gerilim ve alt kültür ve kültürel çatışma teorileri yer almaktadır. Bu çalışmada, bu teorilerin suç olgusunun açıklanmasına ilişkin temel varsayımları ele alınmış, suç ve sapma davranışına uzanan süreçlere dair tartışmaları genel hatları ile gözden geçirilmiştir. Mevcut literatürde, bu teorik yaklaşımlar, sosyal yapının bireyler üzerindeki etkilerine yoğunlaşması ve bireysel özellikleri göz ardı etmesi nedeniyle suç olgusunu açıklamakta kısmen başarılı bulunmakla birlikte, diğer yandan teorilerin üzerinde durduğu makro faktörlerin değerlendirilmesi neticesinde bu yaklaşımların suçla mücadele politikaları oluşturma konusunda faydalı olacağı ileri sürülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Sosyal yapı, sosyal düzensizlik, anomi, kültürel çatışma, alt kültür, suç ve sapma davranışı.

ların (aile, okul, sosyal çevre, devlet kurumları gibi) üzerlerine düşen görevi tam olarak yerine getirememesinden de suç olgusu ortaya çıkabilmektedir.

Ne var ki bu yaklaşımlar suçu istenilen düzeyde açıklayamamakta ve bu hususta araştırmacılar tarafından birtakım eleştiriler de getirilmektedir. Örneğin yoksulluğun ya da sosyal adaletsizliğin suçu doğurduğundan ziyade, suçun ve korkunun olduğu bölgelerin aslında yoksulluğa ve adaletsizliğe sebebiyet verdiği iddia edilmektedir. Ayrıca, ekolojik yaklaşım ve sosyal düzensizlik teorisi günümüzdeki her suçu açıklamada yetersiz kalmaktadır. Cinsel suçlar, internet suçları, çevre suçları gibi suçlar tek bir alt kültür ve toplumsal sınıfta görülmemekle birlikte, farklı sosyal yapı ve çevrelerde işlenebilmektedir (Darcan, 2015).

Söz konusu teoriler incelendiğinde; insanların hayallerine ulaşamayınca düştüğü hayal kırıklığının tek başına suça sebep olan bir durum olmadığı, aksine, eğitimsizlik, cinsel istismar, alt kültürel ortamlar, yoksulluk gibi birçok faktörün ve başka etmenlerin bir veya birkaçının birleşmesi neticesinde sapma ve suç davranışlarının ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Bu nedenle tek bir sosyal sebepten ziyade, birden fazla faktörün kişileri suça itebileceği göz önünde bulundurulmalıdır. Bazı bireyler söz konusu faktörlerle karşılaştıkları hâlde birtakım değerler (aile, sosyal kontrol, karakter gibi) sayesinde kurallara uymakta ve suça yönelmemektedirler. Ayrıca dezavantajlı sosyal sınıflara yönelik geliştirilen ve desteklenen birtakım projeler de birçok kişiyi suçtan alıkoymaktadır. İşte bu noktada, sosyal yapı teorilerinin, söz konusu bireysel farklılık ve varyasyonları açıklayamadığı da ortaya çıkmaktadır.

Son olarak suç ve sapma davranışlarını sosyal yapının bir eseri olarak gören bu teoriler, suçun önlenmesi için de sosyal projeleri ve destekleri de önemli görmekte, sosyal çalışmaların ve faaliyetlerin (ABD İllinois eyaleti, Şikago Şehri Projesi -Chicago Area Project- gibi) gerçekleştirilmesini önermektedir. Günümüzde, toplum destekli projeler ile sosyal hizmet belediyeciliği de (eğitim, spor ve sosyal yardımlar vb.) bu teorilerin uygulamaya yansıyan en görünür çıktılarıdır. Dolayısıyla sosyal yapı teorileri, toplumsal yapının güçlendirilmesi üzerine oluşturulacak politikalar için de politika yapıcılara önemli fikirler sunmaktadır.

KAYNAKÇA

Agnew, R. (1992). Foundation for a general strain theory of crime and delinquency. *Criminology, 30*(1), ss. 47−87.

Agnew, R. ve White, H. R. (1992). An Empirical Test of General Strain Theory, *Criminology 30*(4), ss. 475-499.

Agnew, R. (2006). "General Strain Theory: Current Status and Directions for Further Research." ss. 101–123, in Francis T. Cullen, John Paul Wright, and Kristie R. Blevins, Taking Stock: The Status of Criminological Theory, Advances in criminological theory, Vol.15, New Brunswick, N.J: Transaction.

Burgess, E. (1925). "Growth of the city: An introduction of a research project" in The City, University of Chicago Press, Chicago.

Bursik, R. J. & Grasmick, H.G. (1993). Neighborhoods and Crime: The Dimensions of Effective Community Control. New York: Lexington Books.

Calhoun et al. (2007). Classical Sociological Theory. Blackwell: USA.

Cloward, R. A. ve Ohlin, L. E. (1960). Delinquency and Opportunity: A Theory of Delinquent Gangs, Free Press, Glencoe, IL.

Cohen, A. K. (1955). Delinquent Boys: The Culture of the Gang, New York: Free Press.

Darcan, E. (2015). Ahlak Suçları Ve Diğer Suçlar Arasındaki İlişki. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, (46). 44-55.

Durkheim, É. (1951). Suicide: A study in Sociology. Glencoe, IL: The Free Press.

Kubrin, C. E. (2009). "Social Disorganization Theory: Then, Now and in the Future". ss. 225–235, in M.D. Krohn, A.J. Lizotee and G.P. Hall, eds, Handbook on Crime and Deviance, Handbooks of Sociolog y and Social Research, New York: Springer.

Kubrin, C. E. and Weitzer, R. (2003). New Directions in Social Disorganization Theory Journal of Research in Crime and Delinquency, 40 (4), pp. 374-402.

Messner, F. S. ve Rosenfeld, R. (1994). Crime and the American Dream, Belmont, CA, Wadsworth

Messner, S. F. ve Rosenfeld, R. (2009). "Institutional Anomie Theory: A Macro-Sociological Explanation of Crime", ss. 209–224, in M.D. Krohn, A.J. Lizotee and G.P. Hall, eds, Handbook on Crime and Deviance, Handbooks of Sociology and Social Research, New York: Springer.

Merton, R. K. (1938). Social Structure and Anomie. *American Sociological Review 3*(5),ss. 672-682.

Miller, W. (1958). Lower Class Culture as a Generating Milieu of Gang Delinquency. *Journal of Social Issues 14* (3): 5–20.

Park, R. E. ve Burgess, E.W. (1925)(1967). The City. Heritage of Sociology Series. Chicago: The University of Chicago Press.

Park, R. E., Burgess, E. W. ve McKenzie, R. D. (Eds.). (1925). The City: Suggestions for the investigation of human behavior in the urban environment. Chicago: TheUniversity of Chicago Press.

Rhineberger, G. M. (2003). Social Disorganization, Disorder, Social Cohesion, Informal Controlsand Crime: A Reformulation and Test of Systemic Social Disorganization Theory. Un published dissertation thesis. Western Michigan University.

Rubington E. ve Weinberg M. S. (2010). Thestudy of social problems: Seven perspectives. Oxford University Press, USA.

Sampson R. J. ve Groves W. B. (1989). Community Structure and Crime: Testing Social Disorganization Theory. *The American Journal of Sociology, Vol. 94*(4), ss. 774-802.

Sampson, R. J., Raudenbush, S. W., & Earls, F. (1997). Neighborhoods and violent crime: A multilevel study of collective efficacy. Science, 277, pp. 918–924.

Sellin, T. (1938). Culture Conflict and Crime, New York: Social Science Research Council

Shaw, C. R. ve McKay, H. D. (1942). Juvenile Delinquency and Urban Areas. Chicago: University of Chicago Press.

Siegel, (2011). Criminology, The Core, 4th Ed. Belmont: Wadsworth.

Sykes, G. ve Matza, D. (1957). Techniques of Neutralization: A Theory of Delinquency,*American Sociological Review*, Vol. 22, ss. 664-670.

Thrasher, F. (1927). The Gang: A Study of Gangs in Chicago, University of Chicago Press.

Whyte, W. F. (1943). Street Corner Society: The Social Structure of an Italian Slum, Chicago: University of Chicago Press.

Wolfgang, M. E. ve Ferracuti, F. (1967) The Subculture of Violence, London: Social Science Paperbacks.

7. Bölüm

SOSYAL SÜREÇ TEORİLERİ

Yrd. Doç. Dr. Ercan Balcıoğlu
ercanbalcioglu@gazi.edu.tr

Özet

Sosyal süreç teorileri, sosyolojik bir bakış açısıyla toplumsal süreçleri içinde makro faktörlerle suç olgusu arasındaki ilişkiyi açıklamaya çalışır. Suç davranışının toplumsal boyutunun açıklanmasında kriminoloji yazınında önemli kuramsal yaklaşımlardır. G. Tarde'nin "Taklit" (imitation) kavramsallaştırmasına değinildikten sonra, kriminoloji alan yazınında sosyal süreç teorilerinin ilki olarak kabul edilen Studherland'in Ayırıcı Birliktelikler Teorisi'nin (Differential Association Theory) zaman içinde nasıl Ronald L. Aker'in Ayırıcı birliktelikler teorisine (Differential Reinforcement Theory) evrildiğine ve nötrleştirme teknikleri gibi sosyal öğrenme teorilerine yer verilecektir. Bu çalışmada, kriminoloji yazınında "öğrenme teorileri" olarak da bilinen sosyal süreç teorileri, sosyal düzene uyum davranışı gibi geleneksel ve toplumda daha yaygın olan davranışları normal birey ve toplumsal gruplardan öğrenmek yerine, neden suç işleme davranışının önem ve değer verilen suçlulardan öğrenildiğini açıklamaya çalışmaktadır. Daha sonra bencillik, anti-sosyal davranış, suç ve sapma gibi davranışları sosyalleşme veya kişisel özellikler gibi pozitif faktörlerin engellediğini öne süren; sınırlama, öz-kontrol, sosyal bağ gibi sosyal kontrol teorilerine değinilecektir. Son olarak da suç ve suçlu davranışının açıklanmasından daha çok şüpheli ve hükümlülere toplumun verdiği tepki ve bu tepkinin olumsuz etkilerine odaklanan etiketleme teorisi anlatılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Taklit, ayırıcı birliktelikler, sosyal öğrenme, sosyal kontrol, sosyal bağ, öz kontrol, sınırlama, etiketleme.

Kişiye yaptığı suç ve sapma davranışı yüzünden ceza verilir. Ancak ceza süresince ve cezadan sonra bireyin suç veya hatasını kabul ederek yaşadığı toplumdan özür dilemesine, verdiği zararları telafi etmesine fırsat verilmesidir. Birleştirici utandırmayla suçluların cezasız kalacağı sonucunun çıkarılması yanlıştır.

Birkişiye yaptığı yanlış davranıştan veya suçtan ötürü 'kötü/suçlu'ilan edilmemesinin altı çizilir (Braithwaite, 1995: 193). Birleştirici utandırma yaklaşımını ayrıştırıcı utandırmadan ayıran fark da bu bakış açısıdır.

SONUÇ

Braithwaite'in teorisi, sosyal düzensizlik teorisinin, kontrol teorilerinin ve diğer damgalama teorilerinin bileşenlerini bir araya getiren sosyolojik bir teoridir. Batıda damgalama teorilerinin 1970'ler ve 1980'lerde ceza adalet sistemi üzerinde büyük etkileri olmuştur. Özellikle çocuk adalet sisteminde sosyal çalışmacılar, ceza adalet sisteminin iş ve işlemlerinin sapkın davranışta bulunan çocukların, özellikle ergenlerin adli sicil ile damgalanmaları/etiketlenmelerinin önlenmesi için yoğun çaba göstermişlerdir. Mümkün olan her koşulda sosyal çalışmacılar, suça itilen ve/veya sürüklenen çocukların gözaltına alınma, soruşturma ve kovuşturma süreçlerinden korunduğundan emin olmaya çabalamıştır. Bunun sağlanması için "diversion" adı verilen, çocukların çok gerekli olmadıkça ceza adalet sisteminin geleneksel süreçlerinden uzak tutularak damgalanmasını önleyen alternatif bir sistem kurulmuştur.

KAYNAKÇA

Akers, R. L. (1985). Deviant Behavior: *A Social Learning Approach.* 3rd. Ed., Belmont, CA:Wadsworth.

Akers, R. L.&Sellers C. S. (2009). *Criminological Theories: Introduction, Evaluation, and Application*. (5th. Edition), New York: Oxford University Press.

Bandura A. and Walter R. H. (1959). Adolescent *Aggression.* New York: Ronald Press.

Bandura A.; Ross, D., and Ross, S. A. (1963). "Imitation of Film-Mediated Aggressive Models.". *Journal of Abnormal and Social Pycology,* 66 (1): 3-11.

Bandura, A. (1973). *Aggression: A Social Learning Analysis.* Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.

Bandura, A. (1977). *Social Learning Theory.* Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.

Becker, H. S. (1991). *Outsiders: Studies in the Sociology of Deviance*. New York: The Free Press.

Beşe, E. & Geleri, A. (2013). *Suç Önleme Modelleri*, (Ed. Filiz Tepecik), Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları.

Braithwaite, J. (1995). "Reintegrative Shaming, Republicanism, and Policy." In Huges Barlow, Putting Theory to Work, Boulder, CO: Westview Press, Inc., pp.191-205.

Braithwaite, J. (2005). *Crime, Shame and Reintegration*. (15th Edition). New York, NY: Cambridge UniversityPress.

Brauer, Jonathan R. and Tittle, Charles R. (2012). "Social Learning Theory and Human Reinforcement", Sociological Spectrum: Mid-South Sociological Association, 32(2): 157-177.

Brown, Stephen; Finn-Aage, Esbensen and Geis, Gilbert. (2010). *Criminology: Explaining Crime and ItsContext*. Seventh Edition, New Providence, NJ: Anderson Publishing.

Burges R. L. & Akers, R. L. (1966). "A Differantial Association-Reinforcement Theory of Criminal Behavior". Social Problems, 14 (2): 128-142.

Cloward, Richard. (1959). "Illegitimate Means, Anomie, and Deviant Behavior". *American Sociological Review*, 24 (2): 164-176.

Cooley, C. H. (1902). *Human Nature and the Social Order*. New York: Scribners

Currie, E. (1985). *Confronting Crime: An American Challenge,* New Yok: Pantheon.

Daniel Glaser, (1956). "Criminality Theories and Behavioral Images". *American Journal of Sociology*, 61: 433-444.

Demirbaş, T. (2014). *Kriminoloji.* 5. Baskı. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Dolu, O. (2012a). *Suç Teorileri: Teori, Araştırma ve Uygulamada Kriminoloji*. (4. Baskı) , Ankara: Seçkin Yayınevi.

Dolu, O. (edit.) (2012b). *Kriminoloji.* Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları.

Geleri, A. (edit.) (2013). *Suç Sosyolojisi.* Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları.

Gottredson, M. R. and Hirschi, T. (1990). *A General Theory of Crime*. Stanford: Stanford University Press.

Hirschi, T. (1969). *Causes of Delinquency*. Los Angeles: University of California Press.

Hugh D. Barlow, David Kauzlarich (2010). Explaining Crime: A Primer in Criminological Theory Rowman&Littlefield Publishers.

İçli T. G. (2007). *Kriminoloji.* (7. Baskı). Ankara: Seçkin Yayınları.

Jeffery, C. R. (1965). "Criminal Behavior and Learning Theory". The Journal of Criminal Law, Criminology, and Police Science, 56(3): 294-300.

Lemert, E. (1951). *Social Pathology: A Systematic Approachtothe Theory of Sociopathic Behavior*. McGraw-Hill Book Company.

Mark Cowling. (2008). Marxism and Criminological Theory: A Critique and a Toolkit [First Edition ed.] Palgrave Macmillan

Mathieu Deflem (2006). Sociological Theory and Criminological Research, Volume 7 (Sociology of Crime Law and Deviance) [1 ed.] Elsevier/JAI Press

Matsueda R. L. and Heimer, K. (1987). "Race, Family Structure, and Delinquency: A Test of Differential Association and Social Control Theories". *American Sociological Review*, 47: 489-504.

Matza, D. (1964). *Delinquency and Drift.* New York: John Wiley.

Mead, G. H. (1934). *Mind, Self, and Society.* Chicago: University of Chicago Press.

Mead, George H. (1934). *Mind, Self, and Society*. Chicago: University of Chicago Press.

NealShover Andrew Hochstetler 2005 Choosing White-Collar Crime (Cambridge Studies in Criminology)

Newburn, T. (2008). *Criminology*. (2nd. Edition), Portland, OR, USA: Willan Publising.

Park, R.;Burgess E. W., and McKenzie, R. D. (eds), (1925). *The City.* Chicago: University of Chicago Press.

Phillip J. Decker, (1986) "Social Learning Theory and Leadership", Journal of Management Development, Vol. 5 Iss: 3, pp.46 - 58.

Piquero, Tibbets ve Blankenship, (2005). "Examiningthe Role of Differantial Association and Techniques of Neutralization in Explaining Corparate Crime". *Deviant Behavior,* 26 (): 159-188.

Reckless, W. C. (1961). "A New Theory of Delinquency and Crime". *Federal Probation,* 25 (2): 42-46.

Reckless, W. C.; Dinitz S., and Murray E. (1956). "Self Concept as an Insulator Against Delinquency ". *American Sosyological Review,* 21 (6): 744-746.

Reckless, W. C.; Dinitz S., and Murray E. (1957). "The 'Good' Boy in a High Delinquency Area". *The Journal of Criminal Law, Criminology, and Police Science,* 48 (1): 18-25.

Reed, G.E., and Yeager, P.C. (1996). "Organizational Offending and Neoclassical Criminology: Challenging the reach of a General Theory of Crime". *Criminology,* 34(3): 357-382.

Reis, A. J. (1951). "Delinquency as the Failure of Personal and Social Control". *American Sosyological Review,* 16 (2): 196-207.

Ritzer. G. &Goodman, D. G. (2004). *Classical Sociological Theory*. (4th. Edition), New York: McGrawHill.

Roger Hopkins Burke. 2009 An Introductionto Criminological Theory, 3rd Edition [3 ed.] Willan

Sampson, R. and Laub, J. (1990). "Crime and Devianceover Life Course: Saliance of Adult Social Bond". *American Sosyological Review,*55 : 609-627.

Sampson, R. and Laub, J. (2003). "Life-Course Desister? Trajectories of Crime among Delinquent Boys followed to Age 70". *Criminology,* 41: 555-592.

Sampson, R. and Laub, J. (2005). "A Life-Course view of the Development of Crime". *The Annuals,* 602: 12-15.

Shaw, Clifford R. and McKay, Henry D. (1942). Juvenile Delinquency and Urban Areas. Chicago: The University of Chicago Press.

Shoemaker, Donald J. (2000). Theories of Delinquency: An Examination of Explanations of Delinquent Behavior. Fourth Edition. New York, NY: Oxford UniversityPress.

Smith, D.; Visher, C., and Jarjoura G. R. (1991). "Demensions of Delinquency: Exploringthe Correlates of Participation, Frequency, and Persistence of Delinquent Behavior", *Journal of Research in Crime and Delinquency,* 28: 6-32.

Sokullu-Akıncı, F. (2014). *Kriminoloji.* 11. Baskı, İstanbul: Beta Yayınları.

Sutherland E. H. & Cressey, D. R. (1974). *Criminology*. (9th. Edition), Philadelphia, PA: J. B. LippincottCompany.

Sutherland E. H. (1939). *Prensiples of Criminology*. (3rd. Edition), Philadelphia, PA: J. B. Lippincott Company.

Sutherland, Edwin H. and Cressey, Donald R., 1978 Criminology

Sykes, G. M., and Matza, D. (1957). "Techniques of Neutralization: A Theory of Delinquency." *American Sociological Review,* 22 (): 664–670.

Sykes, G., and Matza, D. (1957). "Techniques of Neutralization: A Theory of Delinquency". American Journal of Sociology, 22: 664-670.

Shane,J. (2013). Learning from Error in Policing: A Case Study in Organizational Accident Theory Springer International Publishing.

Tannenbaum, F. (1938). *Crime and Community*, New York: Colombia University Press.

Tarde, G. (1886). *La criminalitécomparée,* Alcan, Paris. Comparative Criminality

Tarde, G. (1903). *The Laws of Imitation*, translated by E. C. Parsons, New York: Henry, Holt and Co.

Tarde, G. (1912). *Penal Philosophy*, translated by R. Howell, Boston: Little, Brown.

Thornberry, T. (1987). Toward an Interactional Theory of Delinquency, Criminology, 25: 863-887.

Tibbetts, S.G. ve Hemmens, C. (2010). *Criminological Theory*. London: Sage Publications.

Title, C.R.,Burke, M.J. & Jacson, E.F. (1986). "Modelling Sutherland's Theory of Differential Association: Toward an Emprical Clarification" . *Social Forces*, 65: 405-432.

Tittle, C. R. (1995). Control Balance: Toward A General Theory of Deviance. Boulder, CO: Westview.

Tittle,R. C. ; Burke, M. J., and Jackson, E. F. (1986). "Modelling Sutherland's Theory of Differential Association: Toward an Empirical Clarification", *Social Forces*, 65: 405-432.

Tunnel, K. (1993). "Inside the Drug Trade: Trafficking from the Dealer's Perspective", *Qualitative Sociology,* 16: 361-381.

8. Bölüm

ELEŞTİREL KRİMİNOLOJİ

Doç. Dr. Kübra Gültekin
kubra.gultekin@beun.edu.tr

Özet

Toplumda yaşanan ve ülke genelinde büyük infiale neden olan olaylar sonrasında özellikle Amerika Birleşik Devletleri, Birleşik Krallık ve Kanada gibi endüstriyel devletlerde 1960'ların sonu ve 70'li yıllarda karşımıza çıkan eleştirel kriminolojinin kökleri Marksizm'in ortaya koyduğu sınıfsal fark ve ekonomik şartlar sonucu toplumsal çatışmanın meydana geldiği tezine dayanır. Bu çatışmanın da suça neden olduğunu savunan eleştirel teorisyenlere göre suçla mücadele, kanun yapıcıların çıkardıkları kanunlar ve kanun uygulayıcılar vasıtasıyla toplumdaki sınıf farkını korumak için uyguladıkları zalimce muamelelerdir.

Tarihsel literatür içerisinde tek bir eleştirel kriminoloji kavramı karşımıza çıkmaz. Marks'ın politik iktisat teorisini benimseyerek suç, suçluluk ve suçla mücadele kavramlarına değinen, Marksist kriminoloji olarak da adlandırılan, eleştirel perspektif yanında, özellikle güçsüzlerin işlediği suçlara dikkat çeken ve var olan ceza adalet sistemini eleştiren sol realizm, suçun ancak barışçıl yollarla çözülebileceğini öngören barıştırıcı perspektif, pozitivistlerin ele aldığı gerçeklik kavramına farklı bir bakış açısı getiren postmodern yaklaşım ve hüküm giymiş akademisyenlerin katkılarıyla ortaya çıkan suçlu perspektifi de eleştirel perspektif içerisinde yer alan diğer alanlardır.

Anahtar Kelimeler: Eleştirel kriminoloji, feminizm, feminist kriminoloji, Marksist kriminolojik teori, sol realizm, barıştırıcı perspektif, postmodern yaklaşım, suçlu perspektifi, damgalama.

beraber, birey suçlu damgasını yediyse damgalanan karakteri benimseyecek ve daha sonraki bütün davranışlarınıda bu yeni etiketine uyarlayacaktır.

Eleştirel perspektifi benimseyen bazı kriminologlar kriminoloji disiplininin sadece alt sınıfın işlediği suçlar üzerinde yoğunlaşmasını da bir problem olarak görürler. Eğer kriminoloji sadece sokak suçlarına yoğunlaşmış olursa beyaz yaka suçları gibi üst gelir sınıfına mensup bireylerin işlediği suçlar göz ardı edilmiş olur. Bu açıdan bakıldığında klasik kriminoloji;dikkatleri, düşük sınıfın işlediği suçlar üzerine çekerek yönetici sınıfa hizmet eder. Bu nedenle eleştirel kriminologlar, ceza adalet sisteminin sınıf ve ırk farklılığına karşı önyargılı ve ayrımcı tutumunu eleştirmiş ve çalışmalarında sosyal adalet anlayışını benimsemiştir (Miller vd., 2008: 189-190). Toplumdaki suçun nedeninin de toplumu kontrol eden sınıf eşitsizliği, etnik nedenler ve toplumun cinsiyet algısı ve pratikleri gibi konular olduğunu savunmuştur (Young, 2001: 262-263).

1970'lerden bu yana hayatımızda olmasına rağmen çoğu kriminolog hâlâ eleştirel kriminolojinin tam olarak ne manaya geldiği konusunda mutabık kalmış değildir. Bununla birlikte eleştirel kriminoloji için birçok tarif ve açıklama yapılmış fakat geniş bir kesimce kabul gören tam bir açıklama olmamıştır. Bunun nedeni ise tek bir eleştirel kriminoloji alanı olmamasıdır. Eleştirel kriminologlar farklı başlangıç noktalarına, farklı metotlara ve çok çeşitli politik inanışlara sahiptir (DeKeseredy, 2011: 7; Carrington ve Hogg, 2002: 3). Farklı bakış açılarındaki zenginliğe rağmen eleştirel kriminologların üzerinde birleştikleri konular ise klasik zorlayıcı cezalandırma yöntemlerini reddetmeleri, bunların yerine toplumda meydana gelecek yapısal ve kültürel değişiklikleri suç oranlarını düşürmede ve sosyal adaletin artırılmasında önemli bir yol olarak görmeleridir.

KAYNAKÇA

Adler, Freda (1975). *Sisters in Crime: The rise of the New Female Criminal*. New York: McGraw-Hill.

Adler, Freda, (2003), "Sisters in Crime", Francis T. Cullen ve Robert Agnew (Der.), *Criminological Theory: Past to Prsesent – Essential Readings*, (2. Baskı), Los Angeles, CA: Roxbury Publishing Company, ss. 405-412.

Akers, Ronald. L. ve Sellers, Christine. S, (2004), *Criminological Theories: Introduction, Evaluation, and Application.* (4. Baskı), Los Angeles, CA: Roxbury Publishing Company.

Antonaccio, O. ve Tittle, C. R., (2007), "A Cross-National Test of Bonger's Theory of Criminality and Economic Conditions", *Criminology,*C.45, S.4, ss. 925-958.

Arat, Necla (2010). *Feminizmin ABC'si*. İstanbul: Say Yayınları

Arrigo, Bruce A., (1995), "The Peripheral Core of Law and Criminology on Postmodern Social Theory and Conceptual Integration", *Justice Quarterly,* C.12, S.3, ss.447-472.

Arrigo, Bruce A.veBersot, Heather Y., (2010), "Postmodern Theory", Francis T. CullenvePamelaWilcox (Der.), *Encyclopedia of CriminologicalTheory*, (İkinci Cilt),ThousandOaks, CA: SAGE Publications, Inc., ss.728-732

Becker, Howard S., (1963),*Outsiders: Studies in theSociology of Deviance*. New York: FreePress.

Bonger, William Adrian, (1916),*Criminality and EconomicConditions*, Boston, MA: Little, Brown and Company, (Orijinal basım 1905) [ebookaşağıdaki web adresinde mevcuttur https://archive.org/stream/criminalityande00hortgoog#page/n10/mode/2up]

Briggs, Steven, (2009),*Criminolgy for Dummies*,Indianapolis, IN: Wiley Publishing, Inc.

Carrington, Kerry ve Hogg, Russell, (2002), "Critical Criminologies: An introduction",Kerry Carrington

ve RussellHogg (Der.), *Critical Criminology: Issues, Debates, Challenges,*Portland, OR: Willan Publishing, ss.1-12.

Cohen, Albert Kircidel, (1955),*Delinquent Boys: The Culture of Gangs*,Glencoe, IL: Free Press.

Cohen, Stanley, (2009), *Against Criminology* (4. Baskı), New Jersey, NY: Transaction Publishers.

Cullen, Francis T. ve Agnew, Robert, (2003),*Criminological Theory: Past to Present –Essential Readings* (2. Baskı), Los Angeles, CA: Roxbury Publishing Company.

Currie, Elliot, (2004),*The Road to Whatever: Middle-Class Culture and the Crises of Adolescence*, New York, NY: Metropolitan Books.

Daly, Kathleen (1998). *Women's Pathways to Felony Court: Feminst Theories of Lawbreaking and Problems of Representation*. Kathlen Daly ve Lisa Maher editörlüğünde "Criminology at the Crossroads: Feminist Readings in Crime an dJustice" kitabından, s.135-154. Oxford: Oxford University Press

Daly, Kathleen, & Chesney-Lind, Meda (2002). Feminism and Criminology. In S. Cote (Ed.), Criminological theories: Bridging the past to the future (pp. 267-284). Thousand Oaks, CA: Sage.

DeKeseredy, Walter S.,Schwartz, Martin D., Fagen, D. ve Hall, M., (2006), "Seperation/DivorceSexual Assault: The Contribution of Male Peer Support", *Feminist Criminology,* C.1, S.3, ss.228-250.

DeKeseredy,Walter S.,Donnermeyer, Joseph F., Schwartz, Martin D., Tunnell, K. D. ve Hall, M., (2007), "Thinking Critically about Rural Gender Relations: Toward a Rural Masculinity Crisis/Male Peer Support Model of Seperation/Divorce Sexual Assault",*Critical Criminology,* C.15, S.4, ss.295-311.

DeKeseredy, Walter S., (2010), "Left Realism Criminology",Francis T. Cullen ve Pamela Wilcox (Der.), *Encyclopedia of Criminological Theory* (Birinci Cilt), ThousandOaks, CA: SAGE Publications, Inc., ss.546-550.

DeKeseredy, Walter S., (2011),*Contemporary Critical Criminology,* New York, NY: Routledge, Taylor & Francis Group.

Dolu, Osman (2015). *Suç Teorileri: Teori, Araştırma ve Uygulamada Kriminoloji* (5. Baskı). Ankara: Global Politika ve Strateji

Donnermeyer, Joseph F. ve DeKeseredy, Walter S., (2008), "Toward a Rural Critical Criminology", *Southern Rural Sociology,*C.23, S.2,ss. 4-28.

Engels, Friedrich (2010). *The Origins of the Family, Private Property and the State* (1884). Tristram Hunt tarafından tanıtıldı. England: Penguin Books

Falcone, David, N., (2005),*Dictionary of American Criminal Justice, Criminology and Criminal Law*,Upper Saddle River, NJ: Pearson Education, Inc.

Ferrel, J. (1998). "Stumbling toward a Critical Criminology and into the Anarchy and Imagery of Postmodernism", J. I. Rose (Der.), *Cutting the Edge*, Westport, CT: Praeger, ss.63-76.

Firestone, Schulasmith (1970). *The Dialectic of Sex: The Case for Feminist Revolution*. New York: William Morrow and Company, Inc.

Gillespie, Wayne, (2010), "Peacemaking Criminology", Francis T. Cullen ve PamelaWilcox (Der.), *Encyclopedia of Criminological Theory*, (İkinci Cilt), Thousand Oaks, CA: SAGE Publications, Inc., ss.690-694.

Gordella, Peterve Siegel, Larry, (1996),*Readings in Contemporary Criminological Theory*, Boston, MA: Northeastern University Press

Gökdağ, Rüçhan (2013). *Toplumsal Cinsiyet*. "Sosyal Psikoloji-II" kitabından, s.130-145. Ankara: T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını

Hagan, John; Gillis, A.R.;Simpson, John (1985). The classstructure of gender and delinquency: Toward a power-controltheort of common delinquent behavior. *American Journal of Sociology, 90*(6), s. 1151-1178.

Hagan, John (2003). *A Power-Control Theory of Gender and Delinquency*. Francais T. Cullen ve Robert Agnew

editörlüğünde "Criminological Theory: Past to Present – Essential Readings" kitabından, s.253-261.

Irwin, John, (1970),*The Felon,* Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice-Hall Inc.

Lemert, Edwin McCarthy, (1951), *Social Pathology*, New York: McGraw-Hill.

Lemert, Edwin McCarthy, (1967), *Human Deviance, Social Problems, and Social Control,*Upper Saddle Riverr, NJ: Prentice Hall.

Lemert, Edwin McCarthy, (2003), "Primay and Secondary Deviance", Francis T. Cullen ve Robert Agnew (Der.), *Criminological Theory: Past to Present–Essential Readings*, (2. Baskı), Los Angeles, CA: Roxbury Publishing Company, ss.304-307.

Lombroso, Cesare&Ferrero, Guglielmo (1893/2004). *Criminal Woman, the Prostitute and the Normal Woman*. Rafter, N.H. and Gibson, M. tarafından tercüme edildi ve tanıtıldı. Durham: Duke University Press

Lynch, Michael J. ve Michalowski, Raymond J., (2006),*Primer in Radical Criminology: Critical Perspectives on Crime, Power& Identity* (4. Baskı), Albany, NY: Lynne Rienner Publishers, Inc.

Marx, Karl. ve Engels, Friedrich, (2003), *Komünist Parti Manifestosu*, Eriş Yayınları.

McCleary, Richard, (1978),*Dangerous Men: The Sociology of Parole*, New York, NY: Harrow and Heston.

Merton, Robert K., (1938), "Social Structureand Anomie", *American Sociological Review,* C.3, S.5, ss.672-682.

Miller, Mitchell J.; Schreck, Christopher J.ve Tewksbury, Richard, (2008), *Criminological Theory: A Brief Introduction* (2. Baskı), Boston, MA: Pearson Education, Inc.

Newbold, Greg;Ross, Jeffrey Ian ve Richards, Stephen C., (2010), "Convict Criminology", Francis T. Cullen ve Pamela Wilcox (Der.), *Encyclopedia of Criminological Theory*, (Birinci Cilt), Thousand Oaks, CA: SAGE Publications, Inc., ss.207-212.

Newburn, Tim (2009). *Criminology*. Devon, UK: Willan Publishing

Notz, Gisela (2012). *Feminizm*. Orijinal künye "Feminiskus, Papy Rossa, 2011"den çeviren Sinem Derya Çetinkaya. Ankara: Phoenix Yayınevi

Pepinsky, Harold E. ve Quinney, Richard (Der.), (1991),*Criminology as Peacemakin,*Bloomington, IN: Indiana University Press.

Pollak, Otto (1961). *The Criminality of Women*. New York, NY: A.S. Barnes

Quinney, Richard, (1970),*The Social Reality of Crime*, Boston, MA: Little, Brown.

Quinney, Richard, (1979), "The Production of Criminology", *Criminology,* C. 16, S.4, ss.445-457.

Quinney, Richard, (1991), "The Way of Peace: On Crime, Sufferingand Service", Harold Pepinsky ve Richard Quinney (Der.), *Criminology as Peacemaking,* Bloomington, IN: Indiana University Press, ss.3-13.

Ross, Jeffrey Ian ve Richards, Sephen C., (2003), *Convict Criminology*, Belmont, CA: Wadsworth.

Schmalleger, Frank, (1999),*Criminal Justice Today: An Introductory Text for the 21st Century* (5. Baskı), Upper Saddle River, NJ: Prentice-Hall, Inc

Schwartz, Martin ve Friedrichs, David, O. (1994). Postmodern thought and criminological discontent: newmetaphors for understanding violence. *Criminology, 32*, ss.221-246.

Sellin, Thorsten Johan, (1938), *Culture Conflictand Crime*, New York, NY: Social Science Research Council.

Simon, Rita J. (1975). *Women in Crime*. Lexington, MA: Lexington Books.

Simpson, Sally S., (1989), "Feminist Theory, Crimeand Justice",*Criminology,*C.27, S.4, ss.605-632.

Slattery, Martin (2008). *Sosyolojide Temel Fikirler*. Orijinal Künye "Key Ideas in Sociology, 2003" Ümit Tatlıcan, Ed. İstanbul: Sentez Yayıncılık

Stichman, Amy, (2010), "Bonger, Willem: CapitalismandCrime", Francis T. Cullen ve Pamela Wilcox (Der.), *Encyclopedia of Criminological Theory* (Birinci Cilt), Thousand Oaks, CA: SAGE Publications, Inc., ss.98-100.

Sykes, Gresham M., (1974), "Criminology: Therice of Critical Criminology", *The Journal of Criminal Law&Criminology,* C.65, S.2, ss.206-213.

Tannenbaum, Frank, (1938),*Crime and the Community*, Boston, MA: Ginn.

Taylor, Ian; Watson, Paul ve Young, Jock, (1973),*The New Criminology: For a Social Theory of Deviance*, London: Routledge&Kegan Paul Ltd.

Thomas, William I. (1923). *The Unadjusted Girl. With Cases and Standpoint for Behavior Analysis.* Boston, MA: Little Brown

Vold, George Bryan, (1958), *Theoretical Criminology*, New York, NY: Oxford University Press.

Young Jock, (2001), "Critical Criminology in the Twenty-First Century: Critique, Irony and the Always Unfinished", Kerry Carrington and Russell Hogg (Der.), *Critical Criminology: Issues, Debates, Challenges,*Portland, OR: Willan Publishing, ss. 251-274.

9. Bölüm

GELİŞİMSEL KRİMİNOLOJİ: HAYAT BOYU SUÇLULUK TEORİLERİ

Doç. Dr. Ekrem Muş - Dr. Ahmet Eker
ekremmus@gmail.com - ahmet.eker.1973@gmail.com

Özet

Suçun nedenlerini açıklamaya çalışan suç teorileri farklı önermeler sunmaktadırlar. İleri sürdükleri argümanlar farklı olsa da çoğunluğu bireyin suç işlediği zamandaki faktörlere odaklanmaktadır. Gelişimsel suç teorisyenleri bu yaklaşımın eksik olduğunu ve suça iten faktörleri veya bireylerin suç işlemeyi terk etmelerine neden olan faktörleri bütün yönleri ile kavrayamayacağını iddia etmektedirler. Bu teorisyenlere göre insan dimağı, kavrama kapasitesi, fiziki özellikleri, yaşam alanları, iş ve evlilik durumları ve sosyal çevreleri; statik değil, dinamiktir ve bireyler yaşlandıkça bu faktörler de değişiklik göstermektedir. Bu nedenle, bireylerin farklı yaşlarda farklı etkenlere maruz kalacaklarını ve farklı dönemlerde işleyecekleri suçların yoğunluk ve türünün de farklı olacağını iddia etmektedirler. Gençlik döneminde suç işleme yoğunluğunun fazla olacağını ancak yirmili yaşların sonunda gençler arasındaki suç işleme oranın çok büyük oranda düşeceğini ve sadece küçük bir grubun yaşam boyu suçlu olacağını ileri sürmektedirler. Hayat boyu suçluluk teorileri temel olarak suça başlamaya, devam etmeye ve suçtan vazgeçmeye neden olan faktörleri anlamaya odaklanmaktadırlar. Bu bölümde, Samspon ve Laub'un yaş dereceleri teorisi, Terrie Moffitt'in çift yol gelişimsel teorisi ve David Farington'ın entegre bilişsel antisosyal potansiyel suç teorisi incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Hayat boyu suçluluk, suç, bireylerin gelişimi, suça başlangıç, suç işlemeye devam etme, suçtan vazgeçme, risk faktörleri, antisosyal potansiyel, ergenlik, doğal eğilim, gerilim.

suç dışında kalmalarının sağlanabileceğini iddia etmektedirler. Erken müdahale stratejilerinin yanı sıra, bazı akademisyenler yüksek oranda suç işleyenler için uzun süreli hapis cezası verme politikaları önermektedirler. Ancak Laub ve Sampson (2003) uzun süreli hapis cezaları verme yaklaşımının sosyal bağları zayıflatarak suçtan vazgeçenlerin yeniden başlamasına neden olacağını iddia etmektedirler. Bu durumda, özel olarak suçluların hayata yeniden başlamasına fırsat verecek gelişmiş tedavi programı ile önemli sosyal bağları kaybetmemeleri sağlanmalıdır.

Sonuç olarak, birçok kriminoloji teorisi bir kişinin yaşamının ilk bölümü olan "çocukluk dönemine" odaklanmaktadır. Bazıları çocuk suçluluğunun sebepleri arasında zayıf aile bağları, erken hayal kırıklığı ve hedeflerin tıkanması ve çete kültürü gibi faktörler olduğunu belirtmektedir. Son yapılan araştırmalar, yetişkin suçluluğunun en iyi belirleyicisinin çocukluk çağında işlenen suç olduğunu göstermektedir. Alternatif olarak gelişimsel yaşam boyu suçluluk teorileri çocukluktan ergenliğe ve ergenlikten yetişkinliğe kadar yaşamın sosyal ve yapısal bileşenleri kapsamında suç ve suçlu olgusunu irdelemek gerektirdiğini belirterek yeni bir yaklaşım getirmektedir.

KAYNAKÇA

Akers, R.L. (2000). *Criminological Theories: Introduction, Evaluation, and Application.* (3rd ed.). Los Angeles, CA: Roxbury Publishing Co.

Blokland, A.,A. J., Nagin, D., &Nieuwbeerta, P. (2005). Life Span Offending Trajectories of a Dutch Conviction Cohort, *Criminology*, V.43, pp.919-954.

Blumstein, Alfred, (1987). Characterizing Criminal Careers, *Science*, V.237, pp.985-91.

Blumstein, Alfred.,Cohen, J., Roth, J. A., and Visher, C. A., (1986). *Criminal careers and "career criminals.* (Vol.1).Washington, DC: National Academy Press.

Caspi, Avshalom.,and Moffitt, Terrie, E., (1995). "The continuity of mal adaptive behavior: From description to understanding in the study of antisocial behavior" in D. Cicchettiand D. Cohen (Eds.). *Manual of developmental psychology.* New York: John Wiley, pp.472-511.

Cullen, F. T. and Agnew, R. (2003). *Criminological Theory: Past to Present: Essential Readings.* Second Edition. Los Angeles, California: Roxbury Publishing.

Farrington, D. P. (2003). "Developmental and life-course criminology: Key theoretical and empirical issues- The 2002 Sutherland award address", *Criminology*, V.41, No.2, pp.221-256.

Farrington, D. P. ve Ttofi, M. M. (2015). 2 Developmental and Life-Course Theories of Offending. In *The Development of Criminal and Antisocial Behavior* (pp. 19-38). Springer International Publishing.

Farrington, David P., (1998), "Early developmental prevention of juvenile delinquency", Criminal Behavior and Mental Health, V.4, pp.209-227.

Farrington, David, P., (2003), "Developmental and life-course criminology: Key theoretical and empirical-issues- The 2002 Sutherland award address", Criminology, V.41, No.2, pp.221-256.

Gottfredson, Michael, R.,and Hirschi, Travis, (1990), A general Theory of Crime, Stanford, CA: Stanford University Press.

Gul, Serdar Kenan ve Gunes, Ismail Dincer, (2009), "Ergenlik Donemi Sorunları ve Siddet" (Problems of adoloscenceandviolance), Afyon Kocatepe Universitesi Sosyal Bilimler Enstitusu Sosyal Bilimler Dergisi, V.11, N.1, pp.79-101.

Hirschi, Travis and Gottfredson, Michael R., (1995), "Control theory and the life-course perspective", Studies on Crime and Crime Prevention, V.4, pp.131-142.

Laub, John H. andSampson, Robert J., (2003), Shared Beginnings, Divergent Lives: Delinquent Boysto Age 70, Cambridge: Harvard University Press.

Laub, John H. and ampson, Robert J., (2004), "Strategies for bridging the quantitative and qualitativedivide: Studying crime over the life course", Research in Human Development, V.1, N.1-2, pp.81-99.

Le Blanc, Marc, andLoeber, Rolf, (1998), "Developmental criminology updated" in Michael Tonry (Ed.), Crime and justice: A review of research V. 23, Chicago: University of Chicago Press, pp.115-198.

Moffitt, T. E. (2003). Pathways in the Life Course to Crime. In Cullen, F. T. and Agnew, R. (Ed.). Criminological Theory: Past to Present: Essential Readings. Los Angeles: Roxbury Publishing.

Moffitt, Terrie E. and Caspi, Avshalom, (2001), "Childhood predictors differentiate life-course persistent and adolescence-limited antisocial pathways among males and females", Development and Psychopathology, V.13, pp.355-375.

Moffitt, Terrie E., (1993), "Adolescent-limitedand life-course-persistentant social behavior: A developmental taxonomy", Psychological Review, V.100, pp.674-701.

Moffitt, Terrie E., (1993), "Adolescent-limitedand life-course-persistentant socialbehavior: A developmental taxonomy", *Psychological Review,*V.100, pp.674-701.

Olds, David; Hill, PeggyandRumsey, Elissa, (1998), Prenatal and early childhood nurse home visitation. Washington, DC: U.S. Department of Justice, Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention.

Piquero, Alex R.;Farrington, David P. and Blumstein, Alfred, (2003), "The criminal career paradigm", Crime and Justice- A Review of Research, V.30, pp.359-506.

Sampson, Robert J. and Laub, John H., (1990), "Crime and deviance overthe life course: The salience of adult social bonds", American Sociological Review, V.44, pp.609-627.

Sampson, Robert J. and Laub, John H., (1992), "Crime and deviance in the life course", Annual Review of Sociology, V.18, pp.63-84.

Sampson, Robert J. and Laub, John H., (1994), "Urban poverty and the family context of delinquency: A newlook at structure and process in a classic study', Child Development, V.65, pp.523-540.

Sampson, Robert J. and Laub, John H., (1995), "Understanding variability in lives through time: Contributions of life-course criminology", Studies on Crime and Crime Prevention, V.4, pp.143-158.

Sampson, Robert J. andLaub, John H., (2003), "Life-course desisters? Trajectories of crime among delinquent boys followed to age 70", Criminology, V.41, pp.319-339.

Sampson, Robert J. and Laub, John H., (2005), "A life-courseview of the development of crime", Annals of the American Academy of Political and SocialScience, V.602, pp.12-45.

Sampson, Robert J.,and Laub, John H., (1993), Crime in the making: Pathways and turning points through life. Cambridge, MA: Harvard UniversityPress.

Sampson, Robert J.;Laub, John H. and Wimer, Cristopher, (2006), "Does marriage reduce crime? A counter factual approach to within individual causal effects", Criminology, V. 44, N. 3, pp.465-508.

Siegel, J. Larry. (2011). *Criminology: The Core*. 4th Ed. Wadsworth, Cengage Learning Press.Belmont, CA, USA.

Thornberry, Terence P., (1987), "Toward an interactional theory of delinquency", Criminology, V.25, pp.863-891.

Vold, G. B., Bernard, T. J., and Snipes, J. B. (2002). *Theoretical Criminology.* New York: Oxford University Press.

Warr, Mark., (1998), "Life-course transitions and desistance from crime", Criminology, V.36, pp.183-216.

Wright, John Paul and Cullen, Francis T., (2004), "Employment, peers, and life-course transitions", Justice Quarterly, V. 21, pp. 183-205.

10. Bölüm

GENEL SUÇ TEORİLERİ

Dr. Ahmet Eker
ahmet.eker.1973@gmail.com

Özet

Genel suç teorileri tüm suçların nedenlerini ve suç türlerine etki eden faktörleri açıklamak üzere inşa edilmiştir. Bu teoriler genellikle diğer teorilerin ve bilimsel araştırmaların sonuçlarını bir teoride entegre ederek bireylerin neden ve nasıl suç işlemeye motive olduklarını açıklamaya çalışmaktadır. Bu bölümde anlatılan Vila'nın genel paradigması, Tittle'ın kontrol-denge teorisi ve Agnew'in suç ve çocuk suçluluğu genel teorisi bu yaklaşımı benimseyen teorilerdir. Ancak genel bir teori olarak sınıflandırılan Gottfredson ve Hirschi farklı bir yaklaşım sergilemiş ve tüm suçları "düşük öz-kontrol" ile izah etmeye çalışmışlardır. Aşağıda bu dört genel teorinin detayları incelenecek, suça iten sürece getirdikleri açıklamalar irdelenecek, bu teorilerin savunduğu suç önleme politika önerileri sıralanacak ve bu teorilere karşı yapılan eleştiriler belirtilecektir.

Anahtar Kelimeler: Suç, çocuk suçluluğu, paradigma, genel suç teorisi, öz-kontrol, motivasyon, gerilim, kontrol, denge, rehabilitasyon.

Son olarak, Agnew'e göre cezaevinden çıkan bireylerin toplum ve yakın çevreleri tarafından reddedilmeleri bu kişilere suçtan başka alternatif bırakmamaktadır. Bu nedenle özellikle "aileler ve arkadaşlar" bu kişileri dışlamamalı ve bu kişilere "iş imkânları" sağlanarak topluma tutunmaları kolaylaştırılmalıdır (2005: 195).

SONUÇ

Yukarıda ayrıntıları ile izah edilen dört genel suç teorisinde açıkça görüleceği üzere bu yaklaşımı benimseyen suç teorisyenleri suça etkisi olan birçok faktörü kendi teorilerinde birleştirerek daha kapsamlı teoriler geliştirmişlerdir. Bu metot ile bireyin tüm yaşamı boyunca karşılaşabileceği faktörleri kapsamayı ve çocukluk döneminden başlayarak tüm yaşam boyunca işleyecekleri suçların nedenlerini tespit etmeye ve çözüm önerileri getirmeye çalışmışlardır. Örneğin, Agnew yazmış olduğu teorisinde beş farklı yaşam alanının bireyin tüm yaşamını kapsadığını ve suça iten veya suçtan koruyan tüm faktörlerin bu beş alan içerisinde olduğunu iddia etmektedir.

Bazı akademisyenler ortaya konulan bu genel suç teorilerini fazla iddialı veya hırslı bulabilmektedirler ancak bu yaklaşımın çok karmaşık olan ve her dönemde farklı etkenler tarafından farklı derecelerde etkilenen insan davranışlarını (Agnew, 2005) ancak bu şekildeki kapsamlı yaklaşımlar açıklayabilecektir. Bu yaklaşımın aksine, Şikago ekolünde olduğu gibi klasik suç teorileri genel olarak suça etki eden en güçlü birkaç faktöre odaklanarak suçlu davranışı izah etmeye çalışmakta ancak bu yaklaşım ile sadece belli bölgelerde işlenen belli suç davranışlarını açıklayabilmektedirler (Shaw ve McKay, 2003).

Bu nedenle, doğrulukları bilimsel olarak ispatlanmış diğer teorileri ve onlarca faktörü birleştiren genel suç teorileri suçlu davranışları anlamada ve önleyici tedbirler geliştirmede çok önemlidir ve kriminologlar ve özellikle uygulayıcılar tarafından çok iyi anlaşılmalı ve sunmuş oldukları öneriler hayata geçirilmelidir.

Son olarak, karmaşık insan davranışını basit yaklaşımlar ile anlamak mümkün olmadığından klasik teori geliştirmek yerine kriminologlar bu yaklaşım şeklini benimsemeli, daha kapsamlı genel suç teorileri geliştirmeli, şuan mevcut olan genel suç teorilerine getirilen eleştirileri giderici çalışmalar yapmalı ve suçlu davranışları tüm yönleri ile açıklayabilen teoriler geliştirmelidirler.

KAYNAKÇA

Agnew, R. (2005). Why Do Criminals Offend? A General Theory of Crime. Los Angeles: Roxbury Publishing.

Braithwaite, J. (1997). Charles Tittle's Control Balance and criminological theory. Theoretical Criminology. Vol.1 (1): 77-97.

Cullen, F. T. ve Agnew, R. (2003). (Ed.). Criminological Theory: Past to Present: Essential Readings. Los Angeles: Roxbury Publishing.

DeLisi, M. (2011). How general is general strain theory? Journal of Criminal Justice. Vol:39.

Garland, D. (2001). The Culture of Control: Crime and Social Control in Contemporary Society. The University of Chicago Press.

Gottfredson, M. R. ve Hirschi, T. (2003). A General Theory of Crime. Cullen, F. T. ve Agnew, R. (Ed.) içerisinde. Criminological Theory: Past to Present: Essential Readings. Los Angeles: Roxbury Publishing.

Greenwood, P.W. ve Abrahamse, A. (1982) Selective Incapacitation. Rand Report R-2815-NIJ. Santa Monica: Rand Corporation.

Hollist, D. R.,Hughes, L. A., & Schaible, L. M. (2009). Adolescent maltreatment, negative emotion, and-delinquency: An assessment of general strain theory and family based strain. Journal of Criminal Justice, 37, 379−387.

Jensen, G. F. (1999). A Critique of Control Balance Theory Digging into Details. Theoretical Criminology. Vol.3 (3).

Moffitt, Terrie E., (1993), "Adolescent-limited and life-course-persistent antisocial behavior: A developmental taxonomy". Psychological Review. Vol:100, pp. 674-701.

Moon, B., Hays, K. ve Blurton, D. (2009). General strain theory, key strains, and deviance. Journal of Criminal Justice, 37, 98−106.

National Research Council. (2004). Fairness and Effectiveness in Policing: The Evidence. Washington DC: The National Academies Press.

Piquero, A. R. ve Hickman, M. (1999). An empirical test of Tittle's control balance theory. Criminology, Vol. 37, 319-341.

Piquero, A. R. ve Hickman, M. (2003). Extending Tittle's Control Balance Theory to Account for Victimization. Criminal Justice and Behavior, Vol. 30 No. 3: 282-301.

Pratt, T. C. ve Cullen, F. T. (2000). Empirical Status of Gottfredson and Hirschi's General Theory of Crime: A Meta-Analysis. Criminology. Vol:38 No:3: 931-964.

Shaw, C. R ve McKay, H. D. (2003). Juvenile Delinquency and Urban Areas. Cullen, F. T. ve Agnew, R. (Ed.) içerisinde. Criminological Theory: Past to Present: Essential Readings. Los Angeles: Roxbury Publishing.

Sampson, R. J. ve Laub, J. H. (2003). Crimeand Life Course. Cullen, F. T. ve Agnew, R. (Ed.) içerisinde. CriminologicalTheory: Past to Present: Essential Readings. Los Angeles: Roxbury Publishing.

Sullivan, C. J. (2006). Early Adolescent Delinquency: Assessing the Role of Childhood Problems, Family Environment, and Peer Pressure. Youth Violence and Juvenile Justice, Vol. 4 No. 4, October: 291-313.

Swatt, M. L.,Gibson, C. L., &Piquero, N. L. (2007). Exploring the utility of general strain theory in explaining problematic alcohol consumption by police officers. Journal of Criminal Justice, 35, 596−611.

Savelsberg, J. J. (1999) Human Nature and Social Control in Complex Society: A Critique of Charles Tittle's Control Balance. Theoretical Criminology. Vol.3 (3): 331-338.

Tittle, C.R. (2001). Control Balance. Paternoster, R .ve Bachman, R. (Ed.) içerisinde. Explaining Criminals and Crime: Essays in Contemporary Criminological Theory. Los Angeles, California: Roxbury Publishing.

Tonry, M. (1996). Sentencing Matters. New York: Oxford University Press.

Vila, B. (1994). A General Paradigm for Understanding Criminal Behavior: Extending Evolutionary Ecological Theory. Criminology. Vol: 32. No: 3.

Visher, C. A. (1987). Incapacitation and crime control: Does a "Lock 'em up" strategy reduce crime? Justice Quarterly. Vol: 4 (4) 513 543).

Vold, G. B., Bernard, T. J. ve Snipes, J. B. (2002). Theoretical Criminology. New York: Oxford University Press.

Walker, S. (1998). Popular Justice: A History of American Criminal Justice. New York: Oxford UniversityPress.

Wikström, P-O. H. (1991). Urban Crime, Criminals, and Victims: The Swedish Experience in an Anglo-American comparative prespective. Springer-Verlag New York.

Zhang, Y.,Day, G. ve Cao, L. (2012). A Partial Test of Agnew's General Theory of Crime and Delinquency. Crime&Delinquency. Vol: 58: 856.

III. KISIM
SUÇ TÜRLERİ

11. Bölüm

ŞİDDET SUÇLARI

Doç. Dr. M. Alper Sözer
masozer@gantep.edu.tr

Özet

Bu bölümde şiddet suçları başlığı altında yabancı alan yazınla paralel olarak öldürme, yaralama ve cinsel saldırı suçları incelenmiştir. Evrensel olarak her bağımsız devletin mevcut yasalarında yer verdiği bu suçlar, Türk Ceza Kanunu'nun ikinci kısmında "Kişilere Karşı Suçlar" başlığı altında düzenlenmiştir. Bu başlık altında, okumakta olduğunuz bu bölümde ele alınan suçlar haricinde; insan üzerinde deneyden, cebir, tehdit ve eğitim öğrenimin engellenmesine kadar geniş bir yelpazede gerçek kişilerin konu olduğu suçlar zikredilmektedir. Kriminoloji alan yazını açısından özel olarak ele alınabilecek cebir, tehdit ve eğitim öğrenimin engellenmesi gibi suç türlerine bu bölümde yer verilmemiştir.

Cinayet, cinsel saldırı ve yaralama suçlarının dünyanın çeşitli devletlerindeki durumu Türkiye ile mukayese edilebilmesi için grafiklerle gösterilmiş, daha sonra bu suçların Türkiye'deki durumları elde edilebilen en son ve güncel verilerle sunulmuştur. Son olarak medya ve şiddet arasındaki ilişkiler alan yazındaki meta analizler üzerinden incelenerek bölüm sonlandırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Öldürme, yaralama, cinsel saldırı, medya, şiddet.

SONUÇ

Şiddet suçları insanlar arasında dizginlenemeyen arzu ve isteklerin aşırılığı sonucunda meydana gelen ürkütücü eylemlerdir. Sonuçları ve mağdurları açısından ceza adalet sisteminin tepkisi çoğu zaman mağdurları tatmin etmemektedir. Bu suçların mağduru olanlar için faillere verilecek cezalar ne olursa olsun, hiçbir şey eskisi gibi olmamaktadır. Şiddet suçlarının Türkiye genelindeki boyutunun ve öneminin anlatılmaya çalışıldığı bu bölümde daha önce alan yazında bulunmayan sınıflandırmalara gidilmiştir. Bu sınıflandırmalar subjektiftir ve bilim insanlarının eleştiri ve geliştirmelerine açıktır.

İnsan; korunma, arzularını gerçekleştirme, problemlerini çözme, zevk ve güç tatmini gibi itkilere bağlı olarak şiddet kullanan bir varlıktır. İletişim çağının getirdiği fırsatlar şiddetin boyutlarını da siber platforma doğru kaydırmaktadır; değişen iletişim, iktisadi ve sosyal hayat şiddet suçlarının özünü olmasa da şeklini ve vasıflarını kaçınılmaz biçimde değiştirecektir. Suçla ilgilenen bilim insanları, uygulayıcılar ve politika yapıcılar yeni bir perspektifle şiddetin azaltılması yönünde durmaksızın çalışmalıdırlar.

KAYNAKÇA

Bandura, A. (1986). Social foundations of thought and action: A social cognitive theory. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.

Beyaztaş, F. Y., Yenicesu, G. İ., Bütün, C., & Yılmaz, R. (2009). Sivas Ağır Ceza Mahkemelerinde karara bağlanan 18 yaş üstü mağdurlara yönelik cinsel saldırı olgularının değerlendirilmesi. Türkiye Klinikleri Journal of Forensic Medicine, 6(2), 53-59.

Brownmiller, S. (1975). Against our will: Men, women and rape. New York: Simon & Schuster.

Bushman, B. J., & The Subcommittee on Youth Violence of the Advisory Committee to the Social, Behavioral and Economic Sciences Directorate of the National Science Foundation (2013). Youth violence: What we need to know. Arlington, VA: National Science Foundation.

Buss, D. (1995). Evolutionary psychology: The scince of the mind. Boston: Allyn & Bacon.

Calvert, S. L. & Huston, A. C. (1987). Television and children's gender schemata. In L. Liben and M. Signorella (Eds.). Children's gender schemata. Origins and implications. San Francisco, CA: Jossey Bass.

Cordner, G. W. & Biebel, E. P. (2005). Problem-oriented policing in practice. Criminology & Public Policy, 4, 155-180.

Çakır, R., Yavuz, M. F., & Demircan, Y. T. (2004). Türkiye'de Namus Saikiyle İşlenen Adam Öldürme Suçlarının Değerlendirilmesi. Adli Tıp Dergisi, 18(3-4), 27-33.

Eck, J. E., & Maguire, E. R. (2000). Have changes in policing reduced violent crime? An assessment of the evidence. In A. Blumstein& J. Wallman (Eds), The crime drop in America (pp 207-265). New York: Cambridge University Press

Ellis, L., & Walsh, A. (1997). Gene-based evolutionary theories in criminology. Criminology, 35, 229-276.

Gilmartin, P. (1994). Rape, incest, and child sexual abuse: Consequences and recovery. New York:Garland.

Gölge, Z. B., Yavuz, M. F., & Yüksel, Ş. (2006). Cinsel saldırgan profili. Adli Tıp Dergisi, 20(1), 1-17.

Hagan, F. E. (2008). Introduction to criminology: Theories, methods and criminal behavior. Los Angeles, Sage Publishing.

İçli, T. (1987). "Adam Öldürme Olaylarında Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Faktörlerin Önemi." Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi4(2): 21-45.

Joy, L. A., Kimball,M., & Zabrack, M. L. (1986). Television exposure and children's aggressive behavior. In T. M. Williams (Ed.),The impact of television: A natural experiment involving three towns. NewYork: Academic Press.

Karbeyaz, K., Gündüz, T., Balcı, Y., & Akkaya, H. (2009). Yeni Türk Ceza Kanunu sonrası değerlendirilen cinsel suç olguları; Eskişehir deneyimi. Türkiye Klinikleri Journal of Forensic Medicine, 6(1), 1-8.

Lee, L. A. (1987). Rape prevention: Experiential training for men. Journal of Counseling and Development, 66, 100-101.

Markey, P. M., French, J. E., & Markey, C. N. (2015). Violent movies and severe acts of violence: Sensationalism versus science. Human Communication Research, 41(2), 155-173. Alisic, E., Groot, A., Snetselaar, H., Stroeken, T., & van de Putte, E. (2015). Parental intimate partner homicide and its consequences for children: protocol for a population-based study. BMC psychiatry, 15(1), 1.

Singer, J. L., & Singer, D. G. (1981). Television, imagination, and aggression: A study of preschoolers' play. Hillsdale, NJ: Erlbaum.

Smuts, B. (1992). Male aggression against women: An evolutionary perspective. Human Natures, 3, 1-44.

Walker, S. (2005). Sense and nonsense about crime and drugs. Belmont, CA: Wadsworth.

Walsh, A. & Ellis, L., (2007). Criminology: An interdisciplinary approach. Los Angeles, Sage Publishing.

Walsh. A, & Walsh, G. (1993). Viva la difference: A celebration of the sexes. Buffolo, New York. Prometheus.

Zillmann, D. (1982). television viewing and arousal. In D. Pearl, L. Bouthiley, and J. Lazar (Eds.), Televison and behavior: Ten years of scientific proggress and implications for the eighties. Vol. 2 Technical reviews (pp.53-67). (DHHS Publication No. ADM 82-1196). Washington,DC: U.S. Government Printing Office.

12. Bölüm

MAL VARLIĞINA KARŞI İŞLENEN SUÇLAR

Dr. Vedat Kargın - Yrd. Doç. Dr. Kazım Seyhan
vedatkargin@yahoo.com - kazimseyhan@yahoo.com

Özet

Mal varlığı suçlarından hırsızlık, bina hırsızlığı, dolandırıcılık, yağma (gasp) ve zimmet suçları yaygın olarak işlenen suçlardır. Bu bölümde bu suçlardan ilk üçü istatistiklerle detaylı olarak incelenmiştir.

Hırsızlık, başkasına ait menkul bir malı, kendisine veya başkasına bir menfaat sağlamak maksadıyla bulunduğu yerden almaktır. Hırsızlık en yaygın işlenen mal varlığı suçu olup hırsızlığın dükkândan mal aşırma, bina hırsızlığı ve kredi kartı sahtekârlığı (başkasına ait kredi kartını çalma ve kullanma) gibi alt türleri mevcuttur.

Dükkândan mal aşıranların bazıları, ani bir kontrol kaybı sebebiyle çalan amatörlerdir. Diğerleri ise yakayı ele vermemek için karmaşık teknikler kullanan profesyonellerdir.

Oto hırsızlığı suçunu işleyen iki büyük fail kategorisi vardır. Birincisi, arabaları kısa süreli ulaşım ihtiyacı için çalan amatör eğlence hırsızları; diğeri de arabaları parçalamak ve mali değeri yüksek olan parçalarını satmak için çalan profesyonel oto hırsızlarıdır.

Binadan hırsızlık, kriminolojide adi hırsızlığa göre daha ciddi bir suç olarak görülmekle beraber Türk Ceza Kanunu hırsızlığın nitelikli hâli olarak düzenlemeyerek adi hırsızlıkla aynı hükümlere tabi tutmuştur. Fakat fail, ayrıca konut dokunulmazlığını ihlal suçundan da ceza almaktadır. Bina hırsızlığı planlama yapmayı ve risk almayı gerektirdiği için profesyonel hırsızları cezbeder. Profesyonel bina hırsızı, teknik kabiliyetlere sahip olup bina hırsızlığında uzmanlaşmıştır. Mali bakımdan başarılıdır. Yakalanmaktan ve hapis cezasından kurtulmayı başarır. Profesyonel bina hırsızları; belli bir suçun değerini tartma, yani mali getirisini hesaplama kabiliyetine sahiptirler ve onu algıladıkları riskler ile dengeleyerek rasyonel bir karar verebilirler. Pek çoğu yaşça büyük daha tecrübeli bina hırsızlarının ustalığı altında eğitim görmüşlerdir. İyi bir bina hırsızı olabilmek için gerekli teknikleri öğrenmişlerdir.

Hırsızlığın bunlar dışında kredi kartı hırsızlığı, bankamatik kartı hırsızlığı, yankesicilik, kapkaççılık, tırnakçılık, muslukçuluk, pislikçilik, kaldırımcılık, zarfçılık, oyalamak ve kavga süsü vermek olarak bilinen alt türleri de mevcuttur.

Dolandırıcılık suçu, mağdurun para veya eşyasının çalınmasını ihtiva ettiği için hırsızlığa benzer fakat mağdur, suçlu tarafından sahibi olduğu malı teslim etmeye hile ile razı edildiği için hırsızlıktan farklıdır. Hırsızlığa benzer şekilde dolandırıcılığın da tavcılık ve falcılık gibi alt türleri vardır.

Anahtar Kelimeler: Mal varlığı suçları, hırsızlık, kapkaç, dolandırıcılık, yankesicilik.

SONUÇ

Mal varlığı suçları, insanlık tarihi boyunca işlenegelen yaygın ve en sık işlenen bir suç türü olagelmiştir. Mal varlığı suçları değişik motif ve maksatlarla işlenebilir. Ekonomik kazanç ve menfaat temin etmek için işlendiği gibi, fakirlik ve yokluk gibi nedenlerle temel ihtiyaçlarını karşılayamayanlar da değişik mal varlığı suçlarını işleyebilirler. Ayrıca uyuşturucu madde bağımlısı kişiler uyuşturucu madde temin edebilmek için hırsızlığa bulaşabilirler.

Yine değişik suçlu profilindeki kişilerin mal varlığı suçunu işledikleri belirlenmiştir. Mal varlığı suçlarının çoğunu fırsatçı amatörler işlerler. Amatörler esas itibarıyla konumsal fırsatlar sebebiyle hırsızlık yaparlar. Mal varlığı suçları, profesyonel suçluları da cezbetmiştir. Profesyoneller gelirlerinin çoğunu hırsızlık suçu vasıtasıyla kazanırlar, kendilerini suçlu olarak algılarlar, yani öz kimlikleri suçludur ve hukuku ihlal etmek için gerekli becerilere sahiptirler.

Bu bölümde mal varlığına karşı işlenen suç çeşitleri ve Türkiye'deki güncel durum veriler ışığında incelenerek betimsel bir analiz olarak sunulmaya çalışılmıştır.

KAYNAKÇA

Akalın, Adnan (2006). İslam Ceza Hukukunda Hırsızlık Suçu Ve Çalınan Mal İle İlgili İhtilaflar. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri İslam Hukuku Ana Bilim Dalı. http://acikarsiv.ankara.edu.tr/browse/1392/

Arslan, Feyzullah (2002) Gül Güldür Düşündür, http://www.elaziz.net/kitap/bolum2/hirsizlik–cesitleri.htm (ET: 16.01.2013)

Ayres, Ian and Steven D. Levitt (1998) "Measuring Positive Externalities from Unobservable Victim Precaution: An Empirical Analysis of Lojack," Quarterly Journal of Economics, No. 113, pp. 43–78.

Beccaria, Cesara. (1774), "Suçlar ve Cezalar yahut Beşeriyetin Mecellesi," Mütercim: Muhittin Göklü, Çeviri Tarihi: 2004. İmge Yayınevi. İstanbul

Blankenburg, Erhard (1976) "The Selectivity of Legal Sanctions: An EmpiricalInvestigation of Shoplifting," Law and Society Review, No. 11, pp. 109–129.

Cameron, Mary Owen (1964). The Booster and the Snitch, New York: FreePress.

Centel, Nur (2003), "Mala Karşı Suçlarda Artışın Nedenleri", Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi Prof. Dr. Ergun Önen Armağanı, 563-576.

Clarke, Ronald and Patricia Harris (1992) "Auto Theft and Its Prevention," in Crime and Justice: An Annual Review, eds. N. Morris and M. Tonry, Chicago: Chicago University Press.

Clarke, Ronald, Elizabeth Perkins and Donald Smith (2001) "Explaining Repeat Residential Burglaries: An Analysis of Property Stolen," in Repeat Victimization, Crime Prevention Studies, Vol. 12, eds.,Graham Farrell and Ken Pease, Monsey, NY: Criminal JusticePress, pp. 119–132.

Cooley, C. H. (1902). Human Nature and the Social Order. New York, NY: Charles Scribner's Sons.

Copes, Heith (2003) "Street life and the Rewards of Auto Theft," Deviant Behavior, No. 24, pp. 309–333.

Dönmezer, Sulhi (1994). "Kriminoloji," Beta Yayınları, İstanbul.

Elibol, Kamil (2013) "90 Bin Eve Hırsız Girdi," Bugün, 12 Ocak 2013, http://gundem.bugun.com.tr/90–bin–eve–hirsiz–girdi–haberi/218773/ (ET: 12 Ocak 2013).

Erem, Faruk ve Toroslu, Nevzat (1994). "Türk Ceza Hukuku, Özel Hükümler," Savaş Yayınevi, Ankaraç

Farrell, Graham, CorettaPhillips and KenPease (1995) "Like Taking Candy, Why Does Repeat Victimization Occur?" British Journal of Criminology, No. 35, pp. 384–399, at 391.

Farrington, David (1999) "Measuring, Explaining and Preventing Shoplifting: A Review of British Research," Security Journal, No. 12, pp. 9–27.

Hakim, Simon and Yochanan Shachmurove (1996) "Spatial and Temporal Patterns of Commercial Burglaries," American Journal of Economics and Sociology, No. 55, pp. 443—457.

Hafızoğulları, Z. ve Özen, M. (2008). Hırsızlık. Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 12 (2), s.773-796.

Hepburn, John (1984) "Occasional Criminals," in Major Forms of Crime, Robert Meier, ed., Beverly Hills: Sage, pp. 73–94.

Hindelang, Michael (1974) "Decisions of Shoplifting Victimsto Invoke the Criminal Justice Process," Social Problems, No. 21, pp. 580–595.

Hoheimer, Frank (1975) The Home Invaders: Confessions of a CatBurglar, Chicago: Chicago Review.

Inciardi, James (1984) "Professional Crime," in Major Forms of Crime, Robert Meier, ed., Beverly Hills: Sage, p. 223.

Jacobs, Bruce, Volkan Topalli and Richard Wright (2003) "Carjacking, Streetlife and OffenderMotivation," British Journal of Criminology, No. 43, pp. 673–688.

King, Harry and William Chambliss (1972) Box Man: A Professional Thief's Journal, New York: Harper and Row.

Klaus, Patsy (2004) Carjacking: 1993–2002, Washington, DC: Bureau of Justice Statistics.

Klemke, Lloyd (1978) "Does Apprehensionfor Shoplifting Amplifyor Terminate Shoplifting Activity?" Law and Society Review, No. 12, pp. 390–403.

Litton, Roger (1997) "Crime Prevention and the Insurance Industry," in Marcus Felson and Ronald Clarke, eds.,Business and Crime Prevention, Monsey, NY: Criminaljustice Press, p. 162.

McCaghy, Charles, Peggy Giordano and Trudy Knicely Henson, (1977) "Auto Theft," Criminology, No. 15, pp. 367–381.

McCall, Andrew (1979) The Medieval Underworld, London: Hamish Hamilton.

Mead, G. H. (1934). Mind, Self, and Society. Chicago, IL: University of Chicago Press.

Menekşe, Ömer (1998). XVII. ve XVII. Yüzyılda Osmanlı Devletinde Hırsızlık Suçu ve Cezası, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.

Polat, Cevdet; Eren, Hakan ve Erbakici, Ferdi (2013). Hırsızlık Suçunu Etkileyen Faktörlerin Değerlendirilmesi ve Geleceğe Yönelik Yaklaşımlar, Güvenlik Bilimleri Dergisi, 2(1),1-33.

Robinson, Matthew (1998) "Accessible Targets, but Not Advisable Ones: The Role of 'Accessibility' in Student Apartment Burglary," Journal of Security Administration, No. 21, pp. 28–44.

Shover, Neal (1972) "Structures and Careers in Burglary," Journal of Criminal Law, Criminology and Police Science, No. 63, pp. 540–549.

Shover, N. (1996). Great pretenders: Pursuits and careers of persistentthieves. Boulder, Colo: Westview Press.

Siedfer, Jill Jordan (1996) "To Catch a Thief, Try This: Peddling High–Tech Solutions to Shoplifting," U.S. News World Report (23 September), p. 71.

Siegel, Larry J. (2010) "Criminology: Theories, Patterns, and Typologies," 10th ed.,Australia: Wadsworth.

Snook, Brent (2004) "Individual Differences in Distance Travelledby Serial Burglars". Journal of Investigative Psychology&Offender Profiling, No. 1, pp. 53—66.

Steffensmeier, Darrell J. (1986) "The Fence: In the Shadow of 2 Worlds," Totowa, NJ: Rowman&Littlefield, Print.

Stevenson, Richard, Lubica Forsythe and Don Weatherbum (2001) "The Stolen Goods Market in New South Wales, Australia: An Analysis of Disposal Avenues and Tactics," British Journal of Criminology, No. 41 (Winter), pp. 101–118.

Sutherland, E. H. (1947). Principles of Criminology (4th ed.). Philadelphia: J.B. Lippincott.

Şen, Ersan (2012), "Hırsızlık Suçları," Ankara Barosu Dergisi 3, 321-357.

Tannenbaum, F. (1938). Crime and the Community. Boston: Ginn.

Tobias, J.J. (1979) Crime and Police in England, 1700–1900, London: Gill and Macmillan.

Tolunay, Sıdıka Feyza (2010). Mersin'de Evlerden Hırsızlık Olaylarında Mağdurların Durumunun Sosyal Antropolojik Olarak İncelenmesi. Ankara Üniversitesi Antropoloji (Sosyal Antropoloji) Anabilim Dalı. Yüksek Lisans Tezi. http://acikarsiv.ankara.edu.tr/browse/23614/

Townsley, Michael, Ross Homel and Janet Chaseling, (2003) "Infectious Burglaries," British Journal of Criminology, No. 43, pp. 615–634.

Ülkü, Muhammet Murat (2005). "5237 Sayılı TCK. 141-147. Maddelerinde Yer Alan Hırsızlık Suçları," 10.10. 2015 tarihinde http://www.ceza-bb.adalet.gov.tr/makale/151.pdf sitesinden alınmıştır.

Vold, G. B., Bernard, T. J., &Snipes, J. B. (2002). Theoretical criminology. New York: Oxford University Press.

Walsh, Marilyn (1977) The Fence, Westport, CT: Greenwood Press, pp. 18–25.

Wayner, Peter (1997) "Bogus Web Sites Trollfor Credit Card Numbers," New York Times, 12 February 1997, p. A18.

Weiser, Benjamin (1998) "4–Year Sentence for Mastermind of Schemeto Cheat on Graduate School Tests," New York Times, 3 October 1998, p. 8.

www.fbi.gov (2006) www.fbi.gov/ucr/cius2006/data/table_01.html (ET: 02.04.2008).

13. Bölüm

ORGANİZE SUÇLAR

Doç. Dr. Oğuzhan Ömer Demir
oodemir@gmail.com

Özet

Organize suçlar, üç veya daha fazla kişinin maddi menfaat amacıyla bir araya gelerek işledikleri suçlardır. Tarihin çeşitli dönemlerinde farklı şekil ve yapılar içinde karşılaşılan bu olgu, günümüz dünyasını en önemli güvenlik sorunlarından biri hâline gelmiştir. Organize suçluluk farklı psikolojik, sosyal ve kültürel nedenlerle açıklanmaktadır. Özellikle dezavantajlı toplum katmanlarından gelen bireylerin sosyal öğrenme ile elde ettikleri organize suç deneyimlerinin rolü bunda büyüktür. Organize suç örgütlerinin faaliyet alanları her türlü yasa dışı mal ve hizmetin şeklinde özetlenebilir. Başlıca kaçakçılık suçlarının yanı sıra organize suç, yolsuzluk, kara para aklama ve terörizm ile de yakından ilişkilidir. Organize suçlarla mücadelede; sosyoekonomik, yasal ve uluslararası boyutları olan çok yönlü yaklaşımlar sergilenmektedir. Etkin bir mücadele ile organize suç örgütlerinin kontrol altına alınması, kişilere ve devletlere zararlarının azaltılması sağlanabilir. Ancak organize suçun tamamen ortadan kalkması, ortaya çıktığı sosyoekonomik faktörlerin devamı hâlinde mümkün değildir. Türkiye'de Osmanlı Devleti Dönemi'nde var olan külhanbeyliği ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında gözlemlenen kabadayılık müessesesi organize suçun önceki dönemlerde görülen şekillerindendir. 1970'li yıllarda güçlenen mafya tipi suç örgütleri günümüzde varlıklarını elli ölçüde sürdürseler de son yıllarda uluslararası bağlantılı kaçakçılık suçları daha cazip bir yasa dışı sektör hâline gelmiştir. Organize suç, sosyal nedenler, sunduğu hizmetler, sahip olduğu ilişki ağları, küreselleşme, risk toplumu, mücadele yöntemleri gibi pek çok konuda kriminolojinin inceleme alanı olmaya devam edecektir.

Anahtar Sözcükler: Organize suç, mafya, örgüt, çete, şebeke, mafya tipi organize suç, sınıraşan suçlar.

etmeye devam etmektedir. Her ne kadar dönüşen dünya sistemi örgütlerin yapı ve tekniklerini değiştirmeye zorlasa da insanın kolay, hızlı ve çok kazanma arzusu hiç bitmemektedir. Diğer taraftan, yasa dışı mal ve hizmetlere olan talep artarken bu talebi arz edecek sınıraşan suç ağları da artmakta ve gelişmektedir.

Bir suç çeşidi olarak organize suç, gerek kökenleri ve onu ortaya çıkaran sosyoekonomik, politik ve kültürel etkenler gerekse yapısı, elemanları, kuralları, eylem biçimleri ve elde ettiği kazanç bakımından bugüne kadar başta kriminologlar olmak üzere, sosyologlar, hukukçular, siyaset bilimciler için ilginç bulunan bir araştırma alanı olmuştur. Bugüne kadar olduğu gibi, bundan sonra da organize suç, hitap ettiği uluslararası alan, sağladıkları mallar ve hizmetler, sahip olduğu ilişki ağları, küreselleşme, değişen pazarlar ve pazar şartları, risk toplumu ve mücadele yöntemleri gibi pek çok konuda kriminolojinin inceleme alanı olmaya devam edecektir.

KAYNAKÇA

Abadinsky, H. (2010). *Organized Crime*. California: Wadsworth

Akgül, A. ve Akyay, İ. (2013). Uyuşturucu Maddeler ve Sınıraşan Uyuşturucu Kaçakçılığı, içinde Demir, O.Ö. & Küçükuysal, B. (Der.), *Sınıraşan Organize Suçlar: Kavramlar, Yöntemler, Eğilimler*. Ankara: Adalet Yayınevi (3. Baskı)

Aydın, S. & Küçükuysal, B. (2013). Küreselleşme Sürecinde Bir Sınıraşan Suç Olarak Kara Paranın Aklanması, içinde Demir, O.Ö. & Küçükuysal, B. (Der.), *Sınıraşan Organize Suçlar: Kavramlar, Yöntemler, Eğilimler*. Ankara: Adalet Yayınevi (3. Baskı)

BBC. (2 July 2015). Fifa corruption crisis: Key questions answered. http://www.bbc.com/news/world-europe-32897066

Birleşmiş Milletler. (2000). Sınıraşan Organize Suçlarla Mücadele Sözleşmesi. https://treaties.un.org/pages/viewdetails.aspx?src=ind&mtdsg_no=xviii-12&chapter=18&lang=en

Cengiz M. (2014). *Küreselleşmenin Karanlık Noktası Organize Suçlar*. Ankara: Adalet Yayınevi

Cengiz, M. & Şen, B. (2013). Sınıraşan Suçlar: tanımı, Oraya Çıkışı ve Gelişmesi, içinde Demir, O.Ö. & Küçükuysal, B. (Der.), *Sınıraşan Organize Suçlar: Kavramlar, Yöntemler, Eğilimler.* Ankara: Adalet Yayınevi (3. Baskı)

Demir, O.Ö. & Küçükuysal, B. (2013), *Sınıraşan Organize Suçlar: Kavramlar, Yöntemler, Eğilimler.* Ankara: Adalet Yayınevi (3. Baskı)

Demir, O.Ö. (2014). The Victims, the Traffickers, and the Processes: The Vicious Cycle of Sex Trafficking in Turkey, in Karaçay, A.B. & Üstüibici, A. (Eds.), *Migration to and from Turkey: Changing Patterns and Shifting Policies*, Istanbul: ISIS Press.

Dolu, O. (2012). *Suç Teorileri: Teori, Araştırma ve Uygulamada Kriminoloji.* Ankara: Seçkin Yayınları (4. Baskı)

Euronews. (2015). *FİFA rüşvet skandalı hakkında bilinmesi gereken her şey*. http://tr.euronews.com/2015/05/28/fifa-rusvet-skandali-hakkinda-bilinmesi-gereken-her-sey/

Europol. (2013). EU Serious and Organised CrimeThreat Assessment Report. https://www.europol.europa.eu/content/eu-serious-and-organised-crime-threat-assessment-socta

Europol. (2014). The Internet Organised Crime Threat Assessment Report (iOCTA) 2014. https://www.europol.europa.eu/content/internet-organised-crime-threat-assesment-iocta

Fijnaut, C. & Paoli, L. (2004). *Organised Crime in Europe Concepts, Patterns and Control Policies in the European Union and Beyond.* Dordrecht: Springer

Finckenauer, J. (2007). *Organize Crime: A Beginner's Guide.* Oxford: Oneworld.

Gökpınar, M. (2005). Sosyal ve Kriminal Boyutlarıyla Organize Suç. *TTB Dergisi, 60*, ss.214-234

Haber Türk (18 Ağustos 2015). *Uyuşturucu Baronunun Tarihi Surlardaki Lüks Mafya Evi*http://www.haberturk.com/gundem/haber/1117115-uyusturucu-baronunun-tarihi-surlardaki-luks-mafya-evi

Kahya, Y. & Sever, M. (2013). *Türkiye'de Göçmen Kaçakçıları*. Ankara: Karınca Yayınları

Kahya, Y., & Özerkmen, N. (2007). *Bir Gulyabani: Organize Suç Örgütleri "Mafya"*. Ankara: Adalet Yayınevi.

KOM. (2013). *Kaçakçılık ve Organize Suçlarla Mücadele Raporu*. Ankara. http://www.kom.pol.tr/SiteAssets/Sayfalar/Raporlar/2013%20KOM%20Raporu-T%C3%BCrk%C3%A7e.pdf

KOM. (2014). *Kaçakçılık ve Organize Suçlarla Mücadele Raporu*. Ankara. http://www.kom.pol.tr/Documents/Raporlar/2014tur.pdf

Özeren, S., Sözer, M.A.& Demir, O.Ö. (2010). *Yerelden Küresele Sınıraşan Suçlar*. Ankara: Polis Akademisi Yayınları.

Southwell, D. (2009). *Organize Suç Tarihi*. İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınları

The Guardian. (14 September, 2015a). Fresh arrests likely in Fifa corruption scandal, says US attorney general. http://www.theguardian.com/football/2015/sep/14/fresh-arrests-fifa-loretta-lynch-us-attorney-general

The Guardian. (11February, 2015b). The HSBC files: what we know so far. http://www.theguardian.com/news/2015/feb/11/the-hsbc-files-what-we-know-so-far

The Independent. (18February, 2015b). HSBC tax avoidance scandal: Timeline of Britain's biggest banking leak. http://www.independent.co.uk/news/business/comment/hsbc-tax-avoidance-scandal-timeline-of-britains-biggest-banking-leak-10054442.html

UNODC. (2015). Transnational organized crime: the globalized illegal economy. https://www.unodc.org/toc/en/crimes/organized-crime.html

UTSAM. (2013a). *Kaçakçılık- Terör Sarmalı: Organize Suç-Terör İlişkisi*. Utsam Raporlar Serisi, No:27. Ankara.

UTSAM. (2013b). *Organize Suç Örgütleriyle Eylem ve Eleman Odaklı Mücadele*. Utsam Raporlar Serisi, No:23. Ankara.

14. Bölüm

BEYAZ YAKA SUÇLARI

Prof. Dr. Yaşar Erjem
yerjem@yahoo.com

Özet

Bu çalışmanın konusunu "beyaz yaka suçları" oluşturmaktadır. Kriminoloji alan yazınına Amerikalı Sosyolog Sutherland tarafından kazandırılan bu kavram suçun sınıfsal ve mesleki boyutunu özellikle orta ve üst sınıf ile toplumdaki saygın ve profesyonel meslekler bağlamında ortaya koymuştur. Ancak konu oldukça zengin ve güncelliğini koruyan bir tartışma ve araştırma alanı olma özelliğine de sahiptir. Konuyla ilgili alan yazın analizine dayalı bu araştırmada beyaz yaka suçu kavramı, beyaz yaka suçları ve özellikleri, beyaz yaka suçlarını işleyenlerin profilleri, beyaz yaka suçlarının diğer suçlarla ilişkileri, beyaz yaka suçlarının sınıfsal, ekonomik, kültürel ve politik boyutları ile beyaz yaka suçlarıyla mücadele konuları üzerinde durulmuştur. Araştırmada beyaz yaka suçları, genellikle saygın, itibarlı, orta ve üst sınıfa üye, kanunları ve kuralları çok iyi bilen, eğitimli, profesyonel meslek sahibi, iş adamı, bürokrat, siyasetçi, yönetici gibi nüfuzlu ve etkili kişilerin, para ve güç elde etmek amacıyla işledikleri suçlar olarak tanımlanmıştır. Araştırma sonucunda beyaz yaka suçlarının kendine özgü kalıpları olduğu, bu çerçevede sınıfsal, ekonomik ve mesleki boyutlarının dikkat çekici olduğu vurgulanmıştır.

Anahtar Kavramlar: Suç, beyaz yaka suçu, mesleki suç, organize suç, şirket suçu, suçla mücadele.

tüm ayrıntılarıyla, dramatize ederek sunduğu günümüz toplumlarında, suç ve suçlularla ilgili algımızın topluma maliyeti çok yüksek olan beyaz yaka suçlarına yönelmesi oldukça önemlidir. Ayrıca, bu suçla etkin bir mücadele daha adil ve huzurlu bir toplum için vazgeçilmez bir gerekliliktir.

KAYNAKÇA

Balcıoğlu, E, 2013, "Beyaz Yaka Suçları." içinde geçtiği eser: Hüseyin Cinoğlu ve Kübra Gültekin (Editörler), *Kriminoloji*, Erzurum: Erzurum Atatürk Üniversitesi Yayınları.

Beşe, E, 2006, " Beyaz Yaka Suçları: kavramsal ve Kriminolojik Yaklaşım", (iç), Yolsuzluk: Nedenleri, Etkileri ve Çözüm Yolları, Ed. Süleyman Aydın,Turhan.

Bologna, J, 1993, Handbook on Corporate Fraud, USA: Butterworth-Heinemann Puplishing Inc.

Braithwaite, J. 1985, " White Collar Collar Crime", Annual Reiews Social, 11, pp.1-25

Browne, K, 2014, Sosyolojiye Giriş, Say.

Burkay, S, 2009, "Sosyal Problem Görünümüyle Suç ve Sapma", (iç), Sosyal Problemler Sosyolojisi, Ed. Nurşen Adak, ss.287-314, Siyasal.

Canter, D, 2011, Suç Psikolojisi, İmge.

Cerrah, İ, 2015, Beyaz Yaka Suçları: Siyasetçi-Bürokrat-İş Adamı Üçgeninde Büyük Rüşvet ve Yolsuzluklar, HESA.

Cumhuriyet Gazetesi, 2015, "Blatter de Rüşvet Aldı", 5 Haziran 2015.

Demirbaş, T, 2001, Kriminoloji, Ankara: Seçkin.

Dennis, E.P, 1978, Social Problems, Fuserman Comp.

Dolu, O, 2010, Suç Teorileri, Ankara: Seçkin.

Dönmezer, S, 1994, Kriminoloji, İstanbul: Beta.

Giddens, A, 2008, Sosyoloji, Kırmızı.

Green, Stuart P. Ve Bacaksız, P, 2009, " Hukukta ve Hukuk Teorisinde Beyaz Yaka Suçu Kavramı", *Ceza Hukuku Dergisi*, 4(9), ss.259-273.

İçli, T, 2004, Kriminoloji, Martı.

Macionis, John J. 2012, Sosyoloji, Çeviri Editörü: Vildan Akan, Nobel.

Mutlu, M. Kayhan, 2011, "Adli Suçlar ve Beyaz Yakalı Mafya Suçlarının Sosyolojik Analizi", Suç Önleme Sempozyumu, 7-8 Ekim, 2011, Ankara.

Ozankaya, Ö, 1984, Toplumbilim Terimler Sözlüğü, Savaş.

Picca, G, 1992, Kriminoloji, Çev. Ebru Erbaş, İletişim.

Schaffer, R.T,2013, Sosyoloji, Palme.

Sutherland, E.H, 1983, White Collar Criminality, The Uncut Version, New Haven, CT, Yale University.

Şentürk, F ve Kasap, M, 2013, "Beyaz Yaka Suçları ve Finansal Yolsuzluklar", Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt.3, Sayı.2, ss.143-167.

Ünal, H, 2008, "Neden Çocuklar ve Gençler Suç İşliyor? Ayırıcı Birleşimler ve Kontrol Teorileri", Toplumbilim, Sayı:23.

15. Bölüm

SİBER SUÇLAR

Doç. Dr. M. Hakan Hekim
hakanhekim@yahoo.com

Özet

Günümüz insanının internete olan bağımlılığıyla beraber bilişim suçu kurbanı olma riski de her geçen gün artmaktadır. Bilişim teknolojileri bazı klasik suçların daha kolay işlenmesine imkân vermesinin yanı sıra, yeni tip suçların da ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu yüzden etkin tedbirler alınmaması hâlinde siber suçların önümüzdeki yıllarda daha ciddi boyutlara tırmanacağını söylemek hatalı olmayacaktır. Günümüzde internetin sağladığı imkânlar sayesinde siber suç işlemek için eskisi kadar teknik bilgi ve beceriye sahip olmaya da gerek yoktur. İyi seviyede bilgisayar okuryazarlığı olan bir kişinin internet üzerinde kolayca bulunabilecek programları kullanarak belli ölçüde bilgisayar korsanlığı yapması mümkündür. Bilişim teknolojilerine olan bağımlılığın giderek artması, bireylerin suç mağduru olma riskini artırmasının yanı sıra siber alanı, ulusal güvenliğin önemli bir parçası konumuna da getirmiştir. Bu sebeple siber güvenlik artık ulusal güvenlik kapsamında ele alınmaya başlanmış ve ulusal güvenlik politikalarının önemli bir parçası hâline gelmiştir. Bu durum siber suçların ve siber güvenliğe ilişkin meselelerin son yıllarda merak duyulan ve sıklıkla tartışılan konuların başında yer almasına yol açmıştır. Bu alandaki bilgi birikimine katkıda bulunmak amacıyla siber suç kavramı ve siber suç türleri ele alınarak tanıtılmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Siber suç, siber güvenlik, bilgi güvenliği, bilgisayar korsanlığı.

* Bu çalışma "Hekim, H. ve Başıbüyük, O. (2013). Siber Suçlar ve Türkiye'nin Siber Güvenlik Politikaları" isimli makalenin "Siber Suç" alt başlıklı kısmının genişletilmiş hâlidir.

Siber suçların önlenmesi, temelde kullanıcıların bilinçlendirilmesiyle yakın ilişki içindedir. Bir sistemin teknik altyapısı saldırılara karşı çok dayanıklı olabilir ve sistemin saldırganlarca kırılması çok zor olabilir. Ancak kolay tahmin edilebilir bir şifre kullanan tek bir kullanıcı, bütün bu teknik önlemleri bir anda boşa çıkartır ve sistemin kırılmasına sebebiyet verir. Bu yüzden kullanıcıların en temel seviyede de olsa güvenli bilgisayar kullanımı konusunda eğitilmeleri gereklidir.

KAYNAKÇA

Akdoğan, H. (2005). Çocuğun cinsel istismarı ve Türkiye'de çocuk cinsel istismarını önlemeye yönelik çalışmalar. *Polis Bilimleri Dergisi, 7*(1), ss. 1-15.

Chen, T. ve Walsh, P. J. (2009). Guarding against network intrusions. Vacca, J. R. (Ed.) *Computer and Information Security Handbook* (ss. 53-66). Morgan Kaufmann Publishers.

CTV News (2014). Who is the Dutch man arrested in connection with the death of Amanda Todd, http://www.ctvnews.ca/canada/who-is-the-dutch-man-arrested-in-connection-with-the-death-of-amanda-todd-1.1781755.

Dimensional Research, (2011). *The risk of social engineering on information security: A survey of IT professionals*. 16.04.2013, http://www.checkpoint.com/press/downloads/social-engineering-survey.pdf.

Easttom, C. ve Taylor, J. (2011). *Computer crime investigation and the law*. Course Technology.

Goodrich, M. ve Tamassio, R. (2010). *Introduction to computer security*. Addison-Wesley.

Griffin, A. (2015). Hunter Moore: 'internet's most hated man' faces seven years in jail, http://www.independent.co.uk/life-style/gadgets-and-tech/news/hunter-moore-internets-most-hated-man-faces-seven-years-in-jail-10056898.html.

Inernational Centre for Missing and Exploited Children (2008). Çocuk pornografisi: Mevzuat modeli ve *global inceleme*. 15.02.2013, http://polis.osce.org/library/f/3648/2806/GOV-USA-RPT-3648-TR-2806.

Internet Crime Complaint Service (2011). *2011 internet crime complaint report*. 17.03.2013, https://www.ic3.gov/media/annualreport/2011_IC3Report.pdf.

Internet Crime Complaint Center (2014). 2013 internet crime report, http://www.ic3.gov/media/annualreport/2013_IC3Report.pdf.

ITU (2014), Measuring the information society report 2014, http://www.itu.int/dms_pub/itu-d/opb/ind/D-IND-ICTOI-2014-SUM-PDF-E.pdf

Jordan, T., & Taylor, P. (2004). *Hacktivism and Cyberwars: Rebels with a Cause?*. Routledge.

Karagülmez, A. (2011). *Bilişim suçları ve soruşturma-kovuşturma evreleri*, Seçkin.

Klimburg, A. (2012). *National cyber security framework manua*l. NATO CCD COE Publication,Tallinn. 03.04.2013, http://www.ccdcoe.org/369.html.

Kshetri, N. (2006). The simple economics of cybercrime. *IEEE Security & Privacy*, January/February, 33-39.

Langton, L. (2011). *Identity theft reported by households, 2005-2010*. Crime Data Brief. Bureu of Justice Programs, U.S. Department of Justice.

Library of Congress (2009). Cybercrime: An annotated bibliography of select foreign language academic literature, https://www.ncjrs.gov/pdffiles1/nij/231832.pdf.

McGuire, M. ve Dowling, S. (2013). Cyber crime: A review of evidence, Research Report 75, https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/246751/horr75-chap1.pdf.

Mobbs, B. (2003). *Computer crime the law on the misuse of computers and networks*. http://www.internetrights.org.uk/briefings/irtb08-rev1-draft.pdf.

Seigfried-Spellar, K.C., Lovely, R. W. ve Rogers, M. K. (2011). Self-Reported internet child pornography consumers: A personality assessment using Bandura's theory of reciprocal determinism. Jaishankar, K. (Ed.) *Cyber criminology exploring* ınternet *crimes and criminal behavior* (ss. 65-78), CRC Press.

Sen, B. K. (2004). Cybermetrics – Meaning, definition, scope and constituents. *Annals of Library and Information Studies, 51*(3), ss. 116-120.

Techspot, (2013). One minute on the internet: 640 TB data transferred, 100k tweets, 204 million e-mails sent, http://www.techspot.com/news/52011-one-minute-on-the-internet-640tb-data-transferred-100k-tweets-204-million-e-mails-sent.html

UN, (2000). Tenth United Nations Congress on the Prevention of Crime and the Treatment of Offenders Vienna, 10-17 April 2000, http://www.uncjin.org/Documents/congr10/10e.pdf

Wilson, C. (2008). *Botnets, cybercrime, and cyber terrorism: Vulnerabilities and policy* issues *for congress.* CRS Report for Congress.

Wright, A. (2009). Exploring a 'deep web' that Google can't grasp, http://www.nytimes.com/2009/02/23/technology/internet/23search.html?th&emc=th&_r=0

16. Bölüm

TERÖR SUÇLARI

Doç. Dr. Nurullah Altun
nurullahaltun@gmail.com

Özet

Bu bölümde terör suçları ele alınmaktadır. Bu kapsamda terör kavramının kökeni, tarihte ilk terör eylemi olarak nitelenebilecek eylemler, terör örgütlerine katılımın temel nedenleri ve terör örgütlerinin eylem biçimleri ana hatlarıyla ele alınmaktadır.

Terör kimileri tarafından çok eski tarihlere dayandırılsa da günümüzdeki anlam ve yöntemleriyle terör modern dönemlerin ürettiği bir kavram ve sorundur. Terörün temelinde belirli bir grubun şiddet ve vahşet yoluyla toplumda korku oluşturarak siyasal bir amacı gerçekleştirme hedefi bulunmaktadır. Terör örgütleri varlıklarını sürdürmek için yeni teröristlere sürekli ihtiyaç duymaktadır. Bu nedenle üslenmek ve eleman temini için kolay eleman kazanabilecekleri bölgeleri tercih etmektedir. Terör örgütlerinin propagandası ile karşılaşan bireyler psikolojik, sosyolojik, ekonomik vb. çeşitli nedenlerle örgütlere katılmaktadır.

Terör örgütleri klasik olarak propaganda, gösteri, kundaklama, öldürme, kaçırma, bombalı saldırı, intihar saldırısı, rehine alma gibi çeşitli türlerde eylemler gerçekleştirmektedir. Teknolojinin gelişmesine paralel olarak terör örgütlerinin kimyasal, biyolojik ve siber saldırı yapabilme kapasiteleri de artmaktadır. Her ne kadar uygulamada görülmese de nükleer silahlar da terör örgütlerinin ilgisini çekebilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Korku, şiddet, terör, terör örgütü.

2.8. İntihar Saldırıları

İntihar saldırıları Ariel Merari tarafından "kişinin siyasi ya da ideolojik hedefleri doğrultusunda bilinçli olarak kendini de öldürerek başkalarını öldürmesi eylemi" olarak tanımlanmaktadır (Hronick, 2006). İntihar saldırıları, bireyin kendini örgütsel amaçlar açısından feda etmesi bakımından önemlidir. Çoğu zaman intihar saldırılarının gerçekleştiği yerlerin sivil insanların yaşam alanları olması intihar saldırılarına olan tepkiyi artırmaktadır. İntihar saldırıları sivil yaşamı olumsuz etkilemektedir. İntihar saldırılarında teröristin geri dönmemek üzere eylemi gerçekleştirmesi saldırıyı daha da ölümcül hâle getirmektedir.

2.9. Uçak/Gemi Kaçırma ve Rehine Alma

Uçak ve gemi gibi taşıtların kaçırılması terör örgütlerinin çoğunun tercih ettiği yöntemler değildir. Bu eyleme girişen örgütler, güvenlik zafiyetinden yararlanmak suretiyle söz konusu vasıtaların kontrolünü ele geçirmektedir (Caşın, 2008: 430). Bu tür kaçırmalarda terörist grup, yolcu ve personeli rehin alarak çoğu zaman hükûmetlerle pazarlık kapasitesini artırmayı hedeflemektedir. Terörist gruplar aynı zamanda rehinelerin çaresizliği üzerinden genelde kamuoyunda propaganda yapmaktadır. 2004 yılında Kuzey Osetya'da Beslan'da gerçekleştirilen eylemde yüzlerce kişi rehin alınması ve eylemcilere karşı yapılan operasyonlarda 300'den fazla rehinenin ölmesi bu tür eylemlerin acı sonuçlarına işaret etmektedir (The Washington Post, 4 Eylül 2006).

SONUÇ

Terör suçları günümüzde dünya kamuoyunu meşgul eden en önemli sorunlardan biridir. Daha çok modern dönemlere ait bir kavram olan terör ile çeşitli birey ve grupların belirli disiplinler çerçevesinde siyasi, dinî, ideolojik vb. amaçlarını gerçekleştirme doğrultusunda kanunlara aykırı olarak şiddet içeren belirli eylemler kastedilmektedir. Genel olarak terör eylemleri ile kamuoyunda dehşet, korku ve panik uyandırılarak gündelik yaşam olumsuz etkilenmektedir. Bireyin terörist olmayı tercih etmesinde bireysel faktörlerin yanında sosyoekonomik faktörler de etkilidir.

Günümüzde küresel bir sorun olan terörle etkin bir şekilde mücadele edebilmek için samimi bir uluslararası iş birliğine ihtiyaç duyulmaktadır. Teknolojinin gelişmesi ile iletişim ve ulaşım imkânları devletlere olduğu kadar terör örgütlerine de avantajlar sağlamaktadır. Etkin bir iş birliğinin olmadığı durumda örgütler daha kolay eylem gerçekleştirebilmektedir. Ayrıca etkin bir şekilde kamuoyunun bilinçlendirilmesi, demokratik değerlerin genişletilmesi, temel hak ve hürriyetler konusunda gerekli özgürlük alanlarının açılması, her türlü ayrımcılığın ve eşitsizliğin önlenmesi gibi istismar alanlarının kapatılması terörle mücadelenin en temel şartları arasındadır.

KAYNAKÇA

Alkan, Necati, (2002). *Gençlik ve Terörizm*, Ankara: TEMUH Dairesi Başkanlığı Yayınları.

Alkan, Necati (2007). *Söz Bitmeden*, Ankara: USAK Yayınları.

Alkan, Necati (2011). Özgürlükten Araçsallığa PKK'da Kadınlar, Ankara: Polis Akademisi Yayınları.

Bal, İhsan (2006a). *Alacakaranlıkta Terörle Mücadele ve Komplo Teorileri*, Ankara: USAK Yayınları.

Bal, İhsan (2006b). "Terör nedir? Neden terörist olunur?", *Terörizm* (Ed. İhsan Bal) Ankara: USAK Yayınları.

Bal, İhsan (2010). "Türkiye'de Terörle Mücadele: PKK Örneği", *Dünyadan Örneklerle Terörle Mücadele*, (Ed. İhsan Bal ve Süleyman Özeren), ss.17-79, Ankara: USAK Yayınları.

Bal, İhsan ve Özkan, Emre (2006). "Dünyada Önemli Olaylar Kronolojisi PKK (PartiyaKarkeren Kürdistan-Kürdistan İşçi Partisi) Terör Örgütü Kronolojisi (1976 – 2006)", *Uluslararası Hukuk ve Politika Dergisi*, 2(8), ss. 146-156. http://www.usak.org.tr/dosyalar/dergi/z6UFq2LoFkdi-uzBbZSt9qHMi7u4Ke2.pdf (26.11.2015)

Bilgiç, M. Sadi (2009). Terör ve Terörle Mücadele, http://www.bilgesam.org/Images/Dokumanlar/0-167-2014040827rapor17.pdf (26.11.2015).

Borum, Randy (2004). Psychology of Terrorism, Tampa: University of South Florida, http://worlddefen-sereview.com/docs/PsychologyofTerrorism0707.pdf.

BÜSAM, (2009). *Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri Sosyo-Ekonomik ve Sosyo-Politik Yapı Araştırması: Sorunlar, Beklentiler ve Çözüm Önerileri*, İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi.http://busam.bahcesehir.edu.tr/rapordosya/Guneydogu-Raporu.pdf (Erişim Tarihi: 04.08.2012).

Caşın, Mesut Hakkı (2008). *Uluslararası Terörizm*, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Crenshaw, Marta (1981). "The Causes of Terrorism", *ComparativePolitics*, 13(4), pp. 379-399.

Çitlioğlu, Ercan (2001). *Tahran-Ankara Hattında Hizbullah*, Ankara: Ümit Yayıncılık.

Doğan, Mehmet D. (1996). *Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul: İz Yayıncılık.

Demir, Nilüfer Özcan; Baran, Aylin Görgün ve Ulusoy, Demet (2005). "Ergenlerin Arkadaş ve Akran Grupları ile İlişkileri ve Sapmış Davranışlar: Ankara Örneklemi", *Bilig*, S.32, ss.83-108.

Ekici, Niyazi; Sözer, M. Alper ve Atak, Selçuk (2010). "İdeoloji ve Örgütsel Yapının Örgüte Eleman Kazanma Üzerindeki Etkisi: Türkiye'de DHKP/C ve Hizbullah Örneği", *Uluslararası Güvenlik ve Terörizm Dergisi*, C. 1, S. 1, ss. 37-57.

Hagan, Frank E. (2008). *IntroductiontoCriminology: Theories, Methods, and CriminalBehavior*, 6. Edition, California: SagePublication.

Hronick, Michael S. (2006). "AnalyzingTerror: ResearchersStudy the Perpetrators and the Effects of SuicideTerrorism", *NationalInstitute of Justice*, http://www.nij.gov/journals/254/suicide_terrorism.html (Erişim 29.10.2013).

İçli, Tülin Günşen (2004). *Kriminoloji*, Ankara: Martı Kitap ve Yayınevi.

Juergensmeyer, Mark (2003). *Terror in the Mind of God: The Global Rise of ReligiousViolence*. Berkeley: University of California Press.

Kahya, Yavuz ve Özerkmen, Necmettin (2007). *Bir Gulyabani: Organize Suç Örgütleri (Mafya)*, Ankara: Adalet Yayınevi.

Laquer, Walter (1996). "PostmodernTerrorism: New Rules for an Old Game", *ForeignAffairs*, Vol. 75 (5). pp. 24-36.

Laqueur, Walter (1999). *The New Terrorism: Fanaticism and the Arms of Mass Destruction*, New York: Oxford UniversityPress.

Muro, Diego (2004). "ETA after Madrid: the Beginning of the End?", *Open Democracy*, http://www.opendemocracy.net/democracy-europe_security/article_1791.jsp, 27.06.2011.

National Advisory Committee (1976). *The Report of the Task Force on Disorder and Terrorism*, https://www.ncjrs.gov/pdffiles1/Digitization/39469NCJRS.pdf (E.T. 28.10.2013).

National Intelligence Council (2000). *Global Trends 2015: A Dialogue About the Future With Non-government Experts,* http://www.dni.gov/nic/NIC_globaltrend2015.html#link4 (Erişim Tarihi: 18.08.2011).

Ozer, Murat, (2007). "The Impact of Group Dynamics on Terrorist Decision Making", *Understanding Terrorism: Analysis of Sociological and Psychological Aspects* (Eds. Suleyman Ozeren, Ismail Dincer Gunes and Diab M. Al-Badayneh, Amsterdam: IOS Press, pp.63-75.

Özeren, Süleyman (2009). *Cyberterrorism and Cybercrime: Vulnerabilities and International Cooperation*, VDM Verlag Dr. Müller.

Özeren, Süleyman; Sözer, M. Alper ve Demirci, Süleyman (2010). "Terör Örgütlerinde Militan Kimlik Profili: Türkiye'de Hizbullah Örneği" *Terörün Sosyal Psikolojisi* (Ed. Murat Sever, Hüseyin Cinoğlu, Oğuzhan Başıbüyük), Ankara: Polis Akademisi Yayınları.

Özüyılmaz, Ömer ve Demir, Adem, (2011). "İstanbul İli Örneğinde Terör Suçuna Karışan Şahısların Profili", Oğuzhan Başıbüyük, M. Alper Sözer ve Nurullah Altun (Ed.) *Terörle Mücadelede Makro ve Mikro Perspektifler*, Ankara: Polis Akademisi Yayınları, ss.105-134.

Pollitt, Mark M. (1998). A Cyberterrorism: Fact on Fancy? *Computer Fraud& Security, http://ac.els-cdn.com/S1361372300870098/1-s2.0-S1361372300870098-main.pdf?_tid=116e87a0-945a-11e5-adc7-00000aab0f02&acdnat=1448555206_a2e2c37b22cdf00db058c7d6c9403887*

Primoratz, Igor (2013). "Terrorism", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, Edward N. Zalta (ed.), http://plato.stanford.edu/archives/sum2013/entries/terrorism (E.T. 27.10.2013).

Sever, Murat ve Özeren, Süleyman (2011). "Neden Hakkari" *Terörizm Paradoksu ve Türkiye* (Ed. Süleyman Özeren ve Murat Sever) ss. 127-160. Ankara: Karınca Yayınları.

Shaw, Eric D. (1986). "Political Terrorists: Dangers of Diagnosis and an Alternativeto the Psychopathology Model*", International Journal of Law and Psychiatry*, Vol. 8 (3), 359-368.

Siegel, Larry J. (1997). *Criminology*, 6. Edition, London: West/Wadsworth Publishing Company (International Thomson Publishing).

Sözer, M. Alper ve Elmas, M. Salih (2009). "Terörle Mücadelede Farklı Bir Yaklaşım: Japonya Örneği", *Uzakdoğudan Yeni Kıtaya Terörle Mücadele* (Ed. İhsan Bal ve Süleyman Özeren), Ankara: USAK Yayınları, ss. 125-157.

Sözer, M. Alper ve Eski, Uğur (2011). "Dünden Bugüne Hizbullah", *Terörizm Paradoksu ve Türkiye,* (Ed. Süleyman Özeren ve Murat Sever), Ankara: Karınca Yayınları, ss. 161-200.

Terörle Mücadele Kanunu (1991), http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.3713.pdf (E.T. 04.11.2013)

The Washington Post (4 Eylül 2006). "After Beslan, the Media in Shackles", http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2006/09/03/AR2006090300743.html (E.T. 29.10.2013).

Töreli, Türkmen (2002). *PKK Terör Örgütü Tarihsel ve Siyasal Gelişim Süreci Bakımından İncelenmesi 1978-1998*, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Doktora Tezi.

UTSAM (2010). İspanya'nın Terörle Mücadelesi (Rapor 15), www.utsam.org (Erişim 21.08.2011).

Wilkinson, Paul (2002). "Terörizmin Kökleri", *Silinen yüzler Karşısında Terör*, Haz. Cemal Güzel, ss. 176-179.

Yenen, Osman Şadi ve Doğanay, Mehmet (2008). "Biyoterörizm" *Ankem Dergisi*, S. 22(2), ss. 95-116.

17. Bölüm

AİLE İÇİ ŞİDDET

Doç. Dr. Hasan Büker - Yrd. Doç. Dr. Ercan Balcıoğlu
hasan.buker@minotstateu.edu - ercanbalcioglu@gazi.edu.tr

Özet

Aile içi şiddet her toplumda görülen birçok değişkenin karşılıklı etkileşimi ile ortaya çıkan karmaşık bir toplumsal olgudur. Aile içi şiddet, tüm dünyada 21. yüzyılda tartışılan en önemli sorunlar arasında yer almaktadır. İnsanların içinde doğup geliştiği, her türlü temel ihtiyacını karşıladığı toplumu oluşturan en temel birim olan aile, aynı zamanda bir insanın kendini yeryüzünde en güvende hissedebileceği yerdir. Son yıllarda aile içi şiddet ulusal gündemi yoğun bir şekilde işgal etmektedir. Aile içi şiddetin de etkisiyle aile kurumunun, artık en temel fonksiyonlarından biri olan güvenliği sağlayamaz duruma geldiğini görmekteyiz. Ülkemizde 1980'lerin sonundan itibaren kurumsallaşmaya başlayan aile içi ve kadına yönelik şiddetle mücadele çalışmaları, günümüzde ilgili tüm tarafların sahiplendiği bir alan olmuştur. Bütün toplumsal kesim ve kurumların bu olumsuz durumu önleme ve mücadelede kendi paylarına düşeni yapmaları gereklidir. Aile içi şiddetin önlenmesi ve aile içi şiddetle etkin bir mücadeleden sonuç alınabilmesi için bu sorunu çözmekle görevli polis, savcı, hâkim, infaz ve tüm resmî aktör ve kurumlar, sivil toplum kuruluşları, birey ve tüm toplum arasında bütüncül bir yaklaşımla her türlü iş birliği ve eş güdüm sağlanmalıdır.

Bu çalışmada; aile içi şiddet kavramı ve türleri, aile içi şiddet- suç ilişkisi, aile içi şiddete ilişkin risk faktörlerine değinilmiştir. Sonrasında, aile içi şiddet vakalarında mağdurların yardım isteme ve şikâyetçi olma durumları, Türkiye'de aile içi şiddetle mücadelede yer alan kurumlar ve aile içi şiddeti önleme politikası ve etkililiği değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Aile içi şiddet, ev içi şiddet, şiddet mağduru, mağdur hakları, risk toplumu.

Bu planda 5 temel alanda iyileştirme hedeflenmiştir. Söz konusu alanlar; yasal düzenlemeler, farkındalık yaratma ve zihniyet dönüşümünün sağlanması, kadının güçlendirilmesi ve koruyucu hizmet sunumu, sağlık hizmetlerinin sunumu, kurum/kuruluşlar arası iş birliğidir. 2016-2019 yıllarını kapsayan yeni III. Kadına Yönelik Şiddetle Mücadele Ulusal Eylem Planı 6 ana düzenlemeden oluşmaktadır. 8 Mart Dünya Kadınlar Günü'nde Başbakan Davutoğlu bu düzenlemelerin (1) yasal düzenlemeler, (2) farkındalık oluşturma ve zihniyet dönüşümünün sağlanması, (3) koruyucu hizmet sunumu ve şiddet mağdurlarının güçlendirilmesi, (4) sağlık hizmetlerinin sunumu, (5) kurum ve kuruluşlar arasında iş birliği ve koordinasyon ve sonuncusunun da şiddet uygulayana yönelik çalışmalar olduğunu kamuoyuna duyurmuştur (NTV, 2015). Ayrıca bu eylem planı kapsamında, Aile ve Sosyal Politikalar ile Sağlık, İçişleri ve Adalet Bakanlıklarının ortak bir protokolle söz konusu bakanlıklar arasında iş birliği ve eş güdümü artırılacaktır. Aynı zamanda bu bakanlıklarla ortak bir bilgi sistemi oluşturulması da planlanan çalışmalardandır.

Yeni eylem planında, denetimli serbestlik birimlerinde yoğun bir şekilde uygulanan, suçluları elektronik destek sistemi ile izleme ve denetleme artık aile içi şiddette ve kadına yönelik şiddette Ankara ve İzmir'de başlatılan pilot uygulamanın sonuçlarına göre yaygınlaştırılması hedeflenmektedir. Böylece gelişmiş toplumlarda uygulanmakta olan elektronik kelepçe ve mağdur takip ünitesi kullanılarak merkezî bir sistemden hem failin hem de şiddet mağdurunun elektronik bir sistemle anında izlenebilmesi sağlanmaktadır. Yeni eylem planında ayrıca aile içi şiddet ve kadına, çocuğa yönelik şiddet konularında özel yetiştirilmiş hâkimlerden oluşan ihtisas hâkimliğinin oluşturulması ve İstanbul Sözleşmesinin yasal uygulamaları konusunda da birtakım düzenlemelerin yapılması planlanmaktadır.

Aile içi iletişim, aile içi eğitim, aile danışmanlığı ve onarıcı adalet uygulamaları aile içi şiddetin erken aşamalarında sorunun büyümemesi ve çözüme ulaşılmasını kolaylaştırabilir. Aile içi şiddeti önleme strateji ve politikaları sorunun çözümü için reaktif ve hukuki mücadele politikalarından daha önemlidir. Bu kötünün iyisi sorun çözme tekniği asla temel sorun çözme stratejisi olmamalıdır. Zira parçalanan ve dağılan bir ailede kazanan hiçbir aile üyesi yoktur. Çok faktörlü karmaşık bir sorun olan aile içi şiddet olgusu bu tarz önleyici çabalarla hafifletilmeye ve çözülmeye çalışılmadığı takdirde aileyi dolayısıyla toplumsal yapıyı hızla kemiren bir problem olarak her geçen gün daha da karmaşıklaşarak içinden çıkılmaz bir hâl alabilecektir.

KAYNAKÇA

Adak, N. (2005). Toplumun Temel Yapı Taşı: Aile. S. Güçlü içinde, Kurumlara Sosyolojik Bakış (s. 49-91). İstanbul: Birey Yayıncılık.

Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü, (2008). 4320 Sayılı Ailenin Korunmasına Dair Kanunun ve Uygulamalarının Değerlendirilmesi Üzerine Bir Araştırma, Ankara: Font Ltd. Şti.

Altınay, A. G.ve Arat, Y. (2007). Türkiye'de Kadına Yönelik Şiddet Araştırma Raporu, TÜBİTAK, Ankara.

Arın, M. C. (1996). Kadına Yönelik Şiddet. Cogito, 6, 305-312.

Asayiş Daire Başkanlığı, (2014). Aile İçi Şiddetle Mücadele Şube Müdürlüğü Bilgilendirme Kitapçığı. Ankara: Emniyet Genel Müdürlüğü.

Balcıoğlu, Ercan ve Dolu, Osman. (2013). "Aile İçi Şiddet". Osman Dolu ve Hasan Büker (Ed.), Viktimoloji: Mağdur Bilimi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları. (http://politam.com/9.-konu-8.html)

Büker, H. (2012). Kadın Mağdurlar. O. Dolu, & H. Büker içinde, *Mağdur Bilimi.* Erzurum: Atatürk Üniversitesi .

Center forAmerican Progress. (ND). LGBT Domestic Violence Fact Sheet. Temmuz 05, 2014 tarihinde http://cdn.americanprogress.org/wp-content/uploads/2012/12/domestic_violence.pdf adresinden alındı

Çavlin-Bozbeyoğlu, A. (2009). Türkiye›de Ensest Sorununu Anlamak. Ankara: Nüfusbilim Derneği ve Birleşmiş Milletler Nüfus Fonu.

Çocuğa Karşı Aile İçi Şiddetin Önlenmesi Projesi, (2012). Çocukların Ev İçinde Yaşadıkları Şiddet Araştırması, İstanbul: Genç Hayat Yayınları

Dünya Sağlık Örgütü. (2002). World report on ViolenceandHealth. 8 30, 2014 tarihinde http://whqlibdoc.who.int/hq/2002/9241545615.pdf adresinden alındı

Ebby, K. (1995). Health effects of experiences of sexual violence for women with abusive partners. *Health Care for Women International, 16:*, 563–576.

Felson, R. B.,Messner, S. F., Hoskin, A. W. ve Deane, G. (2002). ReasonsforReportingand not ReportingDomesticViolencetothePolice. *Criminology*, 40(3), 617–649.

Foshee, V.,McNaughtonReyes, H., Gottfredson, N., Chang, L., &Ennett, S. (2013). A longitudinalExamination of Psychological, Behavioral, Academic, andRelationshipConsequences of DatingAbuseVictimizationAmong a PrimarilyRuralSample of Adolescents. Journal of AdolescentHealth , 53, 723-729.

Gelles, R. J. (1985). FamilyViolence. AnnualReviewof Sociology, 11, 347-367.

Gottfredson, M. R.,&Hirschi, T. (1990). A General Theory of Crime. Stanford UniversityPress.

Gökçe, B. (1996). Türkiye'nin Toplumsal Yapısı ve Toplumsal Kurumlar. Ankara: Savaş Yayınevi.

Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü (2014). Türkiye'de Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet Araştırması Özet Rapor, Ankara: T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü

Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü (2015). Türkiye'de Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet Araştırması, Ankara: T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü

Henrica A. F. M. (Henriette) Jansen; Üner, S. ve Kardam, F. (2009). Türkiye'de Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet, Kadın Statüsü Genel Müdürlüğü, Ankara.

İlkkaracan, P.,Gülçür, L. ve Arın, C. (1996). Sıcak yuva masalı. İstanbul: Metis Yayınları.

Jewkes, R. (2002). Intimate partnerviolence: Causesandprevention. TheLancet, 359 (9315) 1423-1429.

JURISTAT. (1998). *Homicide in Canada.* Ottawa: Statistics Canada

Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü, (2015). Aile İçi Şiddetle Mücadele El Kitabı, Ankara: Kadına Yönelik Aile İçi Şiddetin Önlenmesi Projesi.

Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü. (2009). Türkiye'de Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet.

Kurtz, D. (1998). Women, Welfare, andDomesticViolence. SocialJustice, 25 (1), 105–123.

Krug, E. G., Dahlberg , L. l., Mercy , J. A., Zwi , A. B., & Lozano, R. (2002). *World Report On Violence and Health.* Geneva: World Health Organization.

Moralıoğlu, A. (2012). 80'Lİ Yıllarda Kadın Hareketi ve Kampanyalar. Türkiye Barolar Birliği Dergisi (99), 291-296.

Mouzos, J. *(1999). Femicide: The Killing Of Women in Australia 1989–1998.* . Canberra: Australian Institute of Criminology.

Nevala, S. (2005). *International Violence Against Women Survey.* Ağustos 26, 2014 tarihinde UN: http://www.un.org/womenwatch/daw/egm/vaw-stat-2005/docs/expert-papers/Nevala.pdf adresinden alındı

NTV, (2015). "Kadına yönelik şiddetle mücadelede yeni dönem" (erişim tarihi. 05.Nisan.2016: http://www.ntv.com.tr/turkiye/kadina-yonelik-siddetle-mucadelede-yeni-donem,QZRjXczryE23Mi8IlXtAlg?_ref=infinite)

Rahte, E. Ç. (2010). Aile İçi Şiddet ve Medya: Gündüz Kuşağı Televizyonunda Şiddetin Görünürlüğü ve Yeniden Üretimi. İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi, 30, 181–208.

TBMM. (2010). *589 Sayılı Araştırma Komisyonu Raporu.* Ankara : TBMM .

T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü. (2013). 6284 sayılı Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Kanun, İstanbul Sözleşmesi (11.05.2011), 6284 sayılı Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Kanuna İlişkin Uygulama Yönetmeliği, Kadın Konukevlerinin Açılması ve İşletilmesi Hakkında Yönetmelik. Ankara: KSGM

T.C. Başbakanlık, Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü. (2009). Türkiye'de Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet. Ankara: T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü Yayınları.

Tatlılıoğlu, Kasım (2014). "Kadına Yönelik Şiddetle Mücadele Ulusal Eylem Planı 2012-2015'in Genel Bir Değerlendirilmesi", KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi,16 (Özel Sayı I): 115-122.

Türk Dil Kurumu. (2014). Haziran 02, 2014 tarihinde http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.53956b5ef3ede2.74303827 adresinden alındı

Özer, Y. Y. (2012). Türkiye'de Evlilik İçi Tecavüz Suçu Tartışmaları. *Kadın Araştırmaları Dergisi*, 1-20.

Ulus, S. (2005). Türkiye'de Cinsiyet Eşitsizliğinin Feodal Örneği Olarak Güldünya Tören ve Kadriye Demirel Töre Cinayetleri Haberlerine Eleştirel Bir Bakış. İstanbul: Beta Yayınları.

Walker, L. E. A. (2009). The Battered Women Syndrome. Third Edition. New York: Springer Publishing Company.

Yıldırım, A. (1998). Sıradan Şiddet: Kadına ve Çocuğa Yönelik Şiddetin Toplumsal Kaynakları. İstanbul: Boyut Kitapları.

18. Bölüm

MAĞDURSUZ SUÇLAR

Doç. Dr. İsmail Dinçer Güneş
ismaildincer@yahoo.com

Özet

Herhangi bir suçun işlenmesiyle birlikte ortaya bireysel ya da toplumsal seviyede birtakım zararlar çıkar. Suçtan zarar gören tarafların arasında en öne çıkan grup ise mağdurlardır. Muhtemel maddi veya manevi zararlardan dolayı insanlar bir suçta mağdur konumunda olmak istemezler. Bazı suçlar da vardır ki bunların mağdurları bireyler değil, toplumun kendisidir. Suçun mağdurunun somut bir fert şeklinde ortaya konulamadığı durumlarda ise karşımıza "mağdursuz suç" kavramı çıkmaktadır. Türk Ceza Kanunu'nun 225-229. maddeleri arasında tanımlanmış olan ve kabahat nevinden sayılan bu suçlar fuhuş (TCK md. 227) ve kumardır (TCK md. 228). Mağdursuz suç kavramına ilişkin farklı yaklaşımlara dayanan tanımlamaların yapılmasıyla başlayan bu bölümde, temelde fuhuş ve kumar suçları üzerinde durulmuş ve bu suçları etkileyen faktörler ile birlikte bu suçlara ilişkin yasal düzenlemeler ele alınmıştır. Bölüm sonunda ise haklarında şikâyetçi bulmanın neredeyse imkânsız olduğu bu suçlara yönelik delil toplama faaliyetlerinin nasıl olması gerektiği tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mağdur, mağdursuz suç, fuhuş, kumar.

KAYNAKÇA

Adalet Bakanlığı (2014). "Suçların İçtiması", www.ceza-bb.adalet.gov.tr/makale/121.doc, (Erişim Tarihi: 30 Haziran 2014).

AG Hukuk Bürosu (2014). "Yasama Organını Ortadan Kaldırmaya Teşebbüs Suçuna (Darbeye Teşebbüs Suçu) Genel Bir Bakış", http://www.aghukuk.org/onemli-detay.php?id=654, (Erişim Tarihi: 30 Haziran 2014).

Akçadağ, Bülent (2010). "Kabahatler Kanunu Madde 34 ile İlgili Bilgi", http://www.turkhukuksitesi.com/serh.php?did=3438, (Erişim Tarihi: 30 Haziran 2014).

Aksoy, Alper (2014). "Kumar Bağımlılığı",http://www.kumarbagimliligi.com/ kumar_bagimliligi.html, (Erişim Tarihi: 30 Haziran 2014).

Ankara Ticaret Odası - ATO- (2004). *Hayatsız Kadınlar*, ATO: Ankara, http://www.atonet.org.tr/yeni/index.php?p=201, (Erişim Tarihi: 25 Haziran 2014).

Bıçak, Vahit (2001). "Hileli delil toplanır mı?", http://www.vahitbicak.com/moduller/koseyazisi/yazardetay.php?yazarid=8, (Erişim Tarihi: 11 Haziran 2014).

Biber, Nizamettin (2013). "Fuhuş olgusu ve Türkiye", *Radikal Gazetesi*, 26.07.2013, http://blog.radikal.com.tr/turkiye-gundemi/fuhus-olgusu-ve-turkiye-28579, (Erişim Tarihi: 25 Haziran 2014).

Boyacı, Akın (2013). "Ceza Muhakemesinde Davaya Katılma", İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, 71(1), 157-176.

Brown, Sophie (2014). "Macau busts $645 million World Cup betting ring", *CNN*, http://edition.cnn.com/2014/06/23/world/asia/macau-illegal-betting-world-cup/, (Erişim Tarihi: 9 Haziran 2014).

Cornell Üniversitesi (2014). *Legal Terms and Definitions*, http://dictionary.law.com/Default.aspx?letter=M, (Erişim Tarihi: 9 Haziran 2014).

Çalı, Hasan Hüseyin (2012). "Türkiye'de Kentsel Mekânda Mağdursuz Suç Örneği Olarak Uyuşturucu ve Uyarıcı Madde Kullanma", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16(1), 37-56.

Değirmenci, Olgun (2008). "Ceza ve Ceza Muhakemesi Hukukunda Mağdur Hakları",*Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 77, 33-86.

Dumlupınar, Pınar (2011). "Diyanet Muta Nikâhını Açıkladı",*Habertürk Gazetesi*, 11.10.2011, http://www.haberturk.com/polemik/haber/678184-muta-nikahi-nedir, (Erişim Tarihi: 25 Haziran 2014).

Gerçek, Leyla Çakıcı (2006). "Şüpheli ve Mağdur Üzerine Bir Araştırma", *Polis Bilimleri Dergisi*, 8(3-4), 79-98.

Geleri, Aytekin (2004). "Suç Mağduriyeti ve Polis: Olaylara Müdahale Eden Polisin Suç Mağdurlarıyla İlişkisi", *Polis Bilimleri Dergisi*, 6(1-2), 53-82.

Global Betting and Gaming Consultancy -GBGC- (2012). "2011 Global Gambling Revenues Passed $US 400 Billion", http://www.gbgc.com/2012/02/2011-global-gambling-revenues-passed-us-400-billion/, (Erişim Tarihi: 30 Haziran 2014).

Gültekin, Özkan (2012). "Ceza ve Ceza Muhakemesi Hukukunda Mağdur Hakları", *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*, 3(11), 119-148.

Hepoğlu, Emir (2010). "Beş Yıldızlı Otellerden Sosyete Gettolarına Kumarhaneler", http://turizmguncel.com/makale/bes-yildizli-otellerden-sosyete-gettolarina-kumarhaneler-m298.html, (Erişim Tarihi: 30 Haziran 2014).

Hughes, Rob (2012). "Fighting to Keep World Sports a Fair Game", *The New York Times*, 24 Nisan, 2012, http://www.nytimes.com/2012/04/25/sports/25iht-srboshughes25.html?_r=2&pagewanted=all&, (Erişim Tarihi: 30 Haziran 2014).

Kafes, Veli (2011). "Ceza Hukukunda Mağdurun Zararının Giderilmesi", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 60(1), 83-156

Katoğlu, Tuğrul (2012). "Ceza Hukukunda Suçun Mağduru Kavramının Sınırları", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 61(2), 657-693.

Milli Eğitim Bakanlığı (2013). "Diğer Bağımlıklar", http://www.ogelk.net/Dosyadepo/ diger_bagimliliklar.pdf, (Erişim Tarihi: 30 Haziran 2014).

NPGRUP (2014). "Kumar Bağımlılığı - Patolojik Kumar", http://www.e-psikiyatri.com/category/bagimlilik-tedavileri/kumar-bagimliligi-bagimlilik-tedavileri, (Erişim Tarihi: 30 Haziran 2014).

O'Keeffe, Kate (2014). "Gain Helps Chinese Territory Broaden Lead as Global Casino Capital", *The Wall Street Journal*, 2 Ocak 2014, http://online.wsj.com/news/articles/SB10001424052702303640604579295884261629874, (Erişim Tarihi: 30 Haziran 2014).

Pinde, Per (2005). "Gambling Across Cultures: Mapping Worldwide Occurrence and Learning from Ethnographic Comparison", *International Gambling Studies*, 5(1), 1–27,http://www.informaworld.com/smpp/content~content=a714023594~db=all~order=page, (Erişim Tarihi: 30 Haziran 2014).

Stutz, Howard (2014). "Singapore casinos produce $6 billion in gaming revenue in 2013; market still trails Las Vegas Strip", *Las Vegas Review Journal*, 21 Şubat 2014, http://www.reviewjournal.com/business/singapore-casinos-produce-6-billion-gaming-revenue-2013-market-still-trails-las-vegas-strip, (Erişim Tarihi: 30 Haziran 2014).

Walsh, Anthony ve Ellis, Lee (2007). *Criminology: An Interdisciplinary Approach*. Thousand Oaks: SAGE Publications.

19. Bölüm

UYUŞTURUCU MADDELER, ALKOL VE SUÇ

Dr. Nadir Koçak
nadirkocak@hotmail.com

Özet

Şehirleşme, nüfus artışı, sosyal bağların ve aile bağlarının zayıflaması gibi faktörlerin bir yansıması olarak suç olgusunda da artışlar görülebilmektedir. Suç artışına karşın, başta kolluk kuvvetleri olmak üzere suçla mücadele eden kurumlarda, suçun önlenmesi ve suçla mücadele edilebilmesi amacıyla bilimsel temelli, rasyonel, uygulanabilir ve ölçülebilir politika, program ve stratejilerin planlanması ve uygulanması büyük önem taşımaktadır.

Uyuşturucu maddeler ve alkolün suç olgusu ile olan ilişkisi uzun zamandır tartışılan bir konudur. Her uyuşturucu madde ve alkol kullanan kişinin suç işleyeceği yargısı yanlış olduğu gibi bu kavramlar arasındaki bağı da tamamen inkâr etmek yanlış olacaktır. Çünkü bazen birey istese de istemese de bu maddelerin içeriğindeki bileşimlerin insan beyni üzerindeki etkileri nedeniyle bireyin istem dışı hareketlerde bulunması, bu hareketlerin bazılarının da kanunun suç saydığı davranışlar olarak ortaya çıkması olasıdır.

Uyuşturucu madde ve alkol kullanımına eşlik eden sapma davranışları arasında şiddete meyil, kanunlara ve otoriteye karşı gelme dürtüsü, bireysel özgürlük alanının dışına çıkma gibi davranışlar sayılabilir. Bu bölümde yasa dışı bağımlılık yapan uyuşturucu ve uyarıcı maddelerle, yasal bağımlılık maddesi kabul edilen alkol kriminolojik açıdan ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Uyuşturucu maddeler, alkol, suç, madde bağımlılığı, önleme.

böyle gelişmesine, uyuşturucu maddelerle alkolün, içeriği itibarıyla beynin yapısını veya haz alma mekanizmalarını bozan ve bireyin davranışları üzerindeki kontrolünü zayıflatan özellikleri neden olmaktadır. Dolayısıyla, bazen uyuşturucu ve alkolü temin etmek amacıyla, bazen de bu maddelerin etkisiyle birey suça sürüklenebilmektedir.

Aslında alkol ve uyuşturucu kullanımı bir çeşit intihar girişimidir. Özellikle uyuşturucu kullanan bireyler, içerisinde ne tür kimyasal maddelerin bulunduğunu kesin olarak bilmeden bu maddeleri vücutlarına almaktadırlar. Nasıl ki intihar girişiminde bulunanlara müdahale edilir, koruma ve tedavi için seferber olunur, bu maddeleri kullananlara yönelik DE müdahale edilmelidir. Örneğin yasa dışı bağımlılık maddelerinin ticaretini yapanlara, insanları zehirlemekten dolayı adli işlem yapılabilir. Uyuşturucu maddelerle ilgili olarak kolluk mücadelesinin yanı sıra koruma ve önleme faaliyetlerine/eğitimlerine ağırlık verilmelidir. Alkol ile ilgili olarak da düzenleyici mevzuat sıkı bir şekilde uygulanırken bir yandan da bilinçlendirme faaliyetlerine ağırlık verilmelidir. Bilinçlendirme faaliyetlerinden kastedilen;afiş ve broşür bastırıp dağıtmak değil, içeriği uzmanlarca belirlenmiş, yaş grubuna göre sınıflandırılmış ve devamlılık arz eden önleme ve bilinçlendirme faaliyetleridir. Alınması gereken bir diğer tedbir de rehabilitasyon desteğidir. Türkiye genelini kapsayan rehabilitasyon programlarıyla, hem tedavi süresince ve tedavi sonrasında hem de cezaevi sürecinde alkol ve uyuşturucu mağdurlarına ve ailelerine rehabilitasyon, meslek edindirme vb. destekler verilmelidir. Özellikle uyuşturucu kullanmaktan dolayı cezaevine girmiş bireylere, cezaevi sonrasında gerekli sosyal destek sağlanmalı ve aileler bu konuda bilinçlendirilmelidir. Böylece bir yandan uyuşturucu ve alkol kaynaklı suçlar azaltılırken diğer yandan sosyal sermaye güçlenecek ve ihtiyaçlar hiyerarşisinde önemli bir yeri olan güvenlik ihtiyacının sağlanmasına büyük katkıda bulunulmuş olacaktır.

KAYNAKÇA

Akvardar, Yıldız; Arkar, Haluk; Akdede, Berna B.; Gül, Selami; Sarı, Özden; Tunca, Zeliha, (2005), Alkol Kullanım Bozukluklarında Kişilik Özellikleri, *Bağımlılık Dergisi*, 6:53-59.

Altınbaş, Kürşat; Saatçioğlu, Ömer ve Çakmak, Duran; (2007), Madde Bağımlılığı ve Psikoz, *Nöropsikiyatri Arşivi,* 44: 34-40.

Altuner, Durdu; Engin, Nalan; Gürer, Cüneyt; Akyay, İlkay; Arif, Akgül, Madde Kullanımı ve Suç İlişkisi: Kesitsel Bir Araştırma, *Tıp Araştırmaları Dergisi* 7 (2) :87-94.

Arıkan, Zehra, (2010), Madde Kullanımı ile Mücadele Temel Eğitimi Ders Notları, Ankara: TUBİM.

Aytaç, Mustafa; Aytaç, Serpil, Bayram, Nuran; (2007), *Suç Türlerini Etkileyen Faktörlerin İstatistiksel Analizi*, İnönü Üniversitesi: Malatya.

Chein, Isidor, (1980),Psychological, Social, and Epidemiological Factors in Juvenile Drug Use, Lettieri, Dan. J., Mollie Sayers, Helen Wallenstein Pearson (Eds), *Theories On Drug Abuse Selected Contemporary Perspectives*. NIDA Research Monograph 30. USA: Maryland.

Costello, Barbara J.; Anderson, Bradley J.; Stein, Michael D., (2014), Self-Control and Adverse "Drinking" Consequences, *Deviant Behavior,*

http://www.tandfonline.com/loi/udbh20 Published online: 26 Aug 2014.

Dolu, Osman, (2010), *Suç Teorileri*, 2. Baskı, Ankara: Seçkin Yayınları.

Duman, Nurdan, (2009), *Madde Bağlantılı Suçlar, Bağımlılık Yapıcı Maddeler ve Bağımlılıkla Mücadele 2009 Türkiye Raporu,* Ankara: TUBİM.

Evren, Cüneyt, (2004) Alkol-Madde Kullanım Bozukluğunda Kişilik Bozukluğu Ek Tanısı: Bir Gözden Geçirme, *Klinik Psikiyatri* 2004;7:111-119.

Gorman, D.M., (2003), The Failure of Drug Education, Larry K. Gaines, Peter B. Kraska (Der), *Drugs Crime and Justice*, Waveland Press, Illionis, USA.

Güleç, Gülcan, (2012), Alkol Madde Kullanım Bozuklukları Epidemiyolojisi, Editörler: Cüneyt Evren, Kültekin Ögel, Berna D. Uluğ, *Alkol ve Madde Bağımlılığı Tanı ve Tedavi El Kitabı,* Ankara: Türkiye Psikiyatri Derneği.

Harriot A., (2002) *Crime Trends in the Carribean and Response*s, Report the UNODC.

Hesapçıoğlu, Selma Tural; Bilginer, Çilem; Kandil, Sema, (2013), *Ergenlikte Tekrarlayıcı Suç İşleme, Alprazolam ve Diğer Madde Bağımlılıkları Birlikteliği*, S.D.Ü. Tıp Fak. Derg. 2013:20(2)/66-71.

Hughes, Caitlin Elizabeth, (2006), *Overcoming obstacles to reform? Making and shapingdrug policy in contemporary Portugal and Australia*, Department of Criminology,The University of Melbourne.

İlhan, Mustafa N., (2013), Uyuşturucu Madde Kullanım Yaygınlığı: Risk Etmenleri ve Algılar,*Türkiye Uyuşturucu Raporu 2012*, Ankara: İçişleri Bakanlığı, TUBİM.

Kartal, Pelin; Tiyekli, Utkan; Yılmaz, Taner; Ünal, Feyza ve Karadağ, Figen, (2013), Sentetik Kannabinoid (Bonzai) Kullanımı Sonrası Psikiyatrik Semptomlarla Karakterize Dört Olgu, *8. Ulusal Alkol ve Madde Bağımlılığı Kongresi Poster Sunumu,* 28 Kasım – 1 Aralık 2013 Altınyunus Oteli, Çeşme – İzmir.

Kızmaz, Zahir, (2007), Mükerrer Suçlulukla İlintili Değişkenler, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* Cilt:17, Sayı:2, Elazığ: 2007, ss. 227-249.

Koçak, Nadir (2014), *Türkiye'de Uyuşturucu Madde Kullanımını Etkileyen Faktörler,* Basılmamış Doktora Tezi, Ankara: Polis Akademisi.

KOM (Kaçakçılık ve Organize Suçlarla Mücadele Dairesi Başkanlığı), (2012), *2011 Raporu,* Ankara: EGM KOM Dai. Bşk.lığı Yayınları.

Köknel, Özcan, (2001), *Kimliğini Arayan Gençliğimiz*, İstanbul: Altın Kitaplar.

Mowen, Thomas J., Visher,Christy A, (2013), Drug Use and Crime After Incarceration: The Role of Family Support and Family Conflict, *Justice Quarterly***,** Published online: 27 Feb.2013http://www.tandfonline.com/loi/rjqy20

Ögel, Kültegin; Tamar, Defne; Evren, Cüneyt, Sır, Aytekin; Madde Kullanımı ve Suç**,** *3P Dergisi*, Aralık 1999.

Ögel, Kültegin, (2009), *99 Sayfada Uyuşturucu ve Gençlik*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yay.

Özcan, Yavuz; Dolu, Osman; Gül, Serdar Kenan, (2011*),* Ceza Algısının Uyuşturucu Kullanımı Üzerindeki Caydırıcı Etkisi: Bursa İli Ortaöğretim Kurumlarında Yapılan Bir Alan Araştırması, *Polis Bilimleri Dergisi,* Cilt:13 (4) , ss.1-26.

Özden, Salih Yaşar, (2004), *Uyuşturucu Madde Bağımlılığı*, İstanbul.

Öztaş, Baria, (1990), Alkolün Merkezi Sinir Sistemine Etki Mekanizmaları, *Klinik Psikofarmakoloji Bülteni,*1:1 (2-9).

Öztürk, M. Orhan, (2002), *Ruh Sağlığı ve Bozuklukları,* Ankara: Feryal Matbaası.

Pınarcı, Mustafa, (2011), Uyuşturucu ile Mücadelede İzlemenin Önemi ve Türkiye Uyuşturucu Raporu, *SD (Sağlık Düşüncesi ve Tıp Kültürü Dergisi),* sayı 17, İstanbul.

Pınarcı, Mustafa, (2014), *Uyuşturucu Sorunu ve Mücadele Politikası,* Ankara: Adalet Yayınları.

Seyhan, Kazım, (2002), Polislik ve Suçun Önlenmesi, Editörler: Hasan Hüseyin Çevik ve Turgut Göksu,Türkiye'de Devlet, Toplum ve Polis, Ankara: Seçkin Yayınları

Scottish Consortium on Crime and Criminal Justice, (2003), *Making Sense of Drugs and Crime,* 23.01.2003, Edinburgh.

Stahl A., Finnegan T., Kang W., (2003) *Easy Access to Juvanile Court Statistics* 1985 – 2000 Washington DC., Depertment of Justice.

Sutherland, Edwin H.,*Principles of Criminology,* New York – 1947.

Şengül, Cem (2012), Alkol İntoksikasyonu ve Yoksunluğu Tedavisi*,* Editörler: Cüneyt Evren, Kültekin Ögel, Berna D. Uluğ, *Alkol ve Madde Bağımlılığı Tanı ve Tedavi El Kitabı,* Ankara: Türkiye Psikiyatri Derneği.

Toprak, Sadık; Doğru, Ahmet Özgür; Gümüş, Burak, (2010), Türkiye'de Uyuşturucu Madde Suçları ve Sosyodemografik Özellikleri, *Cumhuriyet Tıp Dergisi,* 32: 19-25.

TUBİM (Türkiye Uyuşturucu ve Uyuşturucu Bağımlılığı İzleme Merkezi), (2012), *Türkiye Uyuşturucu Raporu- 2012,* Ankara.

TUBİM (Türkiye Uyuşturucu ve Uyuşturucu Bağımlılığı İzleme Merkezi), (2013), Türkiye Uyuşturucu Raporu- 2013, Ankara.

Ulibarrı,Monica D., Ulloa Emılıo C., Salazar, Marissa, (2015), *Associations between Mental Health, Substance Use, and Sexual Abuse Experiences among Latinas*, Journal of Child Sexual Abuse, 24:35–54, 2015Copyright © Taylor & Francis Group, LLC ISSN: 1053-8712 print/1547-0679 online DOI: 10.1080/10538712.2015.976303.

UNODC (United Nations Office on Drugs and Crime), (2009), *Get The Facts About Drugs,* May, Austria.

UTSAM (Uluslararası Terörizm ve Sınıraşan Suçlar Araştırma Merkezi), (2013), *Kaçakçılık ve Terör Sarmalı,* Ankara: Polis Akademisi Yayını.

WHO (World Health Organization), (2004), *Neuroscience of Psychoactive Substance Use and Dependece: Summary,* p.19, Cenevre.

www.iha.com.tr, 25.12.2012. http://www.iha.com.tr/haber-18-kilo-eroinle-yakalandi-serbest-kaldi-255772.

Zafer, Hamide, (2013), Sağlık Mesleği Mensuplarının Suçu Bildirmemesi Suçu (TCK M.280*), İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası,*C.LXXI, S.1,s:1327-1352, http://journals.istanbul.edu.tr/tr/index.php/hukukmecmua/article/viewFile/21531/ 20310.

Ziyalar, Adnan, (1991), *Alkol Bağımlılığı,* Psikofarmakolojide Yenilikler Sempozyumu 1991

İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi.

IV. KISIM
TÜRKİYE'DE CEZA ADALET SİSTEMİ

20. Bölüm

TÜRK CEZA ADALET SİSTEMİ

Dr. İbrahim Meşe - Doç. Dr. Mehmet Arıcan
ibrahim.mese@gmail.com - mehmetarican@hotmail.com

Özet

Türk ceza adalet sistemi (TCAS), soruşturma, kovuşturma, infaz ve denetimli serbestlik olmak üzere dört aşamadan oluşmaktadır. Her aşamanın ise kendine özgü organ ve aktörleri bulunmaktadır. Kolluk ve cumhuriyet savcıları soruşturma aşamasının ana aktörleri olup adli kolluk yasa gereği cumhuriyet savcısının emir ve talimatları doğrultusunda vazifesini ifa eder.

Soruşturma evresinin patronu cumhuriyet savcısıdır. Cumhuriyet savcıları yürüttükleri soruşturma sonunda yeterli delillere ve şüpheye ulaşmışlarsa dava açmak üzere bir iddianame hazırlarlar. Yeterli delil ve şüphe sebepleri yoksa kovuşturmaya yer olmadığına dair karar verilir. Cumhuriyet savcısının bu kararlarına karşı itiraz mercisi ağır ceza mahkemeleri iken yapılan yeni düzenleme ile itiraz mercisi sulh ceza hâkimlikleri olmuştur.

18 Haziran 2014 tarihinde kabul edilen Kanun ile sulh ceza mahkemeleri kaldırılmıştır. Sulh ceza mahkemeleri yerine kurulan sulh ceza hâkimlikleri ise yürütülen soruşturmalarda hâkim tarafından verilmesi gerekli kararları (arama, yakalama, tutuklama) almak ve bu işlemlere karşı yapılan itirazları incelemekle görevlendirilmişlerdir.

Kovuşturma aşaması savcı tarafından hazırlanan iddianamenin ceza mahkemesi tarafından kabul edilmesiyle başlar. Türk Ceza Kanunu'nda cezalar hapis ve adli para cezasından oluşmaktadır. Hapis cezasına mahkûm edilen kişiler uygun ceza infaz kurumlarında cezalarını çekerler. Ceza ve Güvenlik Tedbirlerinin İnfazı Hakkında Kanun'a göre, hükümlü bir kimse cezasının üçte ikisini infaz kurumunda çektiği takdirde şartla salıverilmeden yararlanabilir.

Anahtar Kelimeler: Türk ceza adalet sistemi, kolluk, savcı, soruşturma, kovuşturma, sulh ceza hâkimlikleri, 6638 sayılı Kanun.

KAYNAKÇA

Arıcan, Mehmet, (2009), *Ceza Adaleti: Sistemi, Etkinliği ve İşleyişi*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Arıcan, Mehmet, (2009b) Adli Kolluğun Geleceği, *Bahçeşehir Üniversitesi Hukuk Fakültesi - Kazancı Hakemli Hukuk Dergisi,* Sayı: 61-62, Eylül–Ekim, ss. 55-92.

Centel, Nur & Zafer, Hamide, (2010), *Ceza Muhakemesi Hukuku*, 7. Bası, İstanbul: Beta.

Centel, Nur & Zafer, Hamide, (2015), *Ceza Muhakemesi Hukuku*, 12. Bası, İstanbul: Beta.

Cerrah, Ibrahim (2006), Thepolice. In *Almanac Turkey 2005: Security Sectorand Democratic Qversight*, editedby U. Cizre. Ankara: Turkish Economicand Social Studies Foundation.

Demirbaş, Timur (2015), İnfaz Hukuku, 4. Baskı, Ankara: Seçkin Yayınevi.

Dolu, Osman (2010), *Suç Teorileri*. Ankara: Seçkin Yayınevi.

Erol, Haydar (2006), *Adli Yargı İlk Derece Mahkemelerinde Ceza Yargılaması ve Uygulaması*, Ankara.

Hakeri, Hakan (2015), *Ceza Hukuku: Genel Hükümler*, 14. Bası, Ankara: Adalet Yayınevi.

Kunter, Nurullah / Yenisey, Feridun / Nuhoğlu, Ayşe (2009) *Muhakeme Hukuku Dalı Olarak Ceza Muhakemesi Hukuku,* Onbeşinci Bası, İstanbul: Beta.

Kurt, Mehmet (2007) *Cezaların İnfazı ve Ceza İnfaz Kurumlarının Sorunları*, Ankara: Adalet Yayınevi.

Kürk; Erkin (2012), Ceza Muhakemesi ve Kolluk Uygulamaları, İstanbul: Kitap Pazarı.

Mahmutoğlu, Fatih S. / Dursun, Selman (2004) *Türk Hukuku'nda Müdafiin Yasaklılık Halleri*, Ankara: Seçkin Yayınları.

Meşe, İbrahim (2005), *The Social Construction of Terrorism Through PoliticalDiscourse in the United States.* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Richmond, KY: Eastern Kentucky University,

Meşe, İbrahim (2009), *Doessexmake a difference? Thestudy of genderdifferences in crime in Turkey.* (Yayınlanmamış doktora tezi). Omaha, NE: University of Nebraska at Omaha

Özbek, Veli; Kanbur, Nihat; Doğan, Koray; Bacaksız, Pınar; Tepe, İlker (2011), *Ceza Muhakemesi Hukuku*, 2. Bası, Ankara: Seçkin Yayınevi.

Özbek, Veli; Kanbur, Nihat; Doğan, Koray; Bacaksız, Pınar; Tepe, İlker (2015), *Ceza Muhakemesi Hukuku*, 7. Bası, Ankara: Seçkin Yayınevi.

Özbek, Veli Özer (2015), İnfaz Hukuku, 2. Baskı, Ankara: Seçkin Yayınevi.

Özen, Muharrem (2004),*Hakimin Cezai Sorumluluğu*, Ankara: Seçkin Yayınevi.

Özgenç, İzzet (2015), *Türk Ceza Hukuku Genel Hükümler*, 11. Bası, Ankara; Seçkin Yayınevi.

Öztürk, Bahri (2006) "Bir Adli Organ Olarak Savcılık Sempozyumunda Sunulan Tebliğ" (Başlıksız), İçinde: *Bir Adli Organ Olarak Savcılık*, Sempozyum, 7-9 Temmuz 2006, Ankara: Türkiye Barolar Birliği Yayınları.

Öztürk, Bahri/Erdem, Mustafa Ruhan (2008) *Uygulamalı Ceza Muhakemesi Hukuku*, 12. Baskı, Ankara: Seçkin Yayınları.

Öztürk, Bahri; Tezcan, Durmuş; Erdem, Mustafa Ruhan; Sırma, Özge; Kırıt, Yasemin; Özaydın, Özlem; Akcan, Esra; Erden, Efser, (2015) *Nazari ve Uygulamalı Ceza Muhakemesi Hukuku*, 9. Bası, Ankara: Seçkin Yayınevi.

Sariibrahimoglu, Lale (2006), Gendarmerie. In *Almanac Turkey 2005 Security Sectorand Democratic Oversight*e dited, by U. Cizre. Ankara: Turkish Economicand Social Studies Foundation.

Shelden, Randall G ve Brown, William B. (2003),*CriminalJustice in America: A Critical Review.* Bostan, New York, San Fransisco: Allyand Bacon

Soyaslan, Doğan (2007) *Ceza Muhakemesi Hukuku*, 3. Baskı, Ankara: Yetkin Yayınları.

Sutherland, Edwin H ve Cressey, Donald R. (1978),*Criminology*. Tenth Edition. Philadelphia, New York, San Jose, Toronto: J.B. LippincottCompany.

Şahin, Cumhur (2007) *Ceza Muhakemesi Hukuku I,* Ankara: Seçkin Yayınları.

Şen; Ersan (2011), *Yorumluyorum: Ceza Hukuku Perspektifinden Güncel Olaylara Bakış*, Ankara: Seçkin Yayınevi.

Tezcan, Durmuş (2006) "Fransa'da ve Belçika'da Savcılık", İçinde: *Bir Adli Organ Olarak Savcılık*, Sempozyum, 7-9 Temmuz 2006, Ankara: Türkiye Barolar Birliği Yayınları.

Toroslu, Nevzat / Feyzioğlu, Metin (2008) *Ceza Muhakemesi Hukuku*, Ankara: Savaş Yayınevi.

Yenisey, Feridun (ed.)(2005), *Ceza Muhakemesi Hukukunda Uzlaşma*, İstanbul: Arıkan Yayınları.

Yenisey, Feridun (2009), *Kolluk Hukuku*, İstanbul; Beta Yayınevi.

21. Bölüm

YAPISAL VE FONKSİYONEL YÖNLERİYLE TÜRKİYE'DE KOLLUK

Dr. Ercan Sünger
esunger@ankara.edu.tr

Özet

Devlet olarak nitelenen siyasal kurumun en öncelikli görevi, vatandaşların güvenliğini sağlamaktır. Devletin bürokratik yapılanması içerisinde güvenliği sağlama görevi, kolluk kuvvetleri tarafından yürütülmektedir. Türkçe literatürde "iç güvenlik", "polislik" ve "zabıta" kavramlarıyla da karşılanan "kolluk", bir taraftan kamu düzenini sağlamaya ve kamu düzeninin bozulması durumunda normalleşmeyi olanaklı kılacak önlemleri almaya yönelik idari etkinlikler, diğer taraftan da bu etkinliklerin yerine getirilmesinde görev alan profesyoneller için kullanılmaktadır. Türkiye'de kolluk hizmetleri, üstlenilen görevler ve bu görevleri yerine getirirken sahip olunan yetkiler bakımından "genel kolluk", "özel kolluk" ve "yardımcı kolluk" başlıkları altında incelenmektedir. Emniyet Genel Müdürlüğü, Jandarma Genel Komutanlığı ve Sahil Güvenlik Komutanlığı genel kolluk görev ve yetkileri ile donatılmıştır. Gümrük muhafaza görevlileri, orman muhafaza görevlileri, belediyeler bünyesinde teşkilatlanan zabıta örgütleri ve özel güvenlik teşkilatları özel kolluk kapsamında değerlendirilmektedir. Genel ve özel kolluk yetkileri ile donatılan kurumsal yapılanmaların dışında kalan köy koruculuğu, çarşı ve mahalle bekçileri, çiftçi mallarını koruma bekçileri ve gemi kaptanları yardımcı kolluk statüsünde görev yapmaktadır.

Anahtar Kavramlar: Kolluk, adli kolluk, idari kolluk, iç güvenlik, polis, jandarma, sahil güvenlik.

gereçlere ilişkin sayısal büyüklükler güvenlik hizmetlerinin asıl amacı olan insanların güvenli bir toplumda yaşamalarını sağlama hedefinin ne düzeyde gerçekleştiğini ölçme konusunda yeterli değildir. Vatandaşlarla ilişkilerin daha nitelikli bir hâle getirilmesi, iç güvenlik bağlamında yerine getirilen görevlerde insan hak ve özgürlüklerine gereken hassasiyetin gösterilmesi, halka verilen güven, suçun önlenmesi ve suçu önleme sorumluluğuna toplumun da katılımını sağlama ve suç korkusunun azaltılması iç güvenlik kurumlarının başarması gereken görevlerdendir.

Günümüzde kolluk hizmetlerinin önemli bir boyutunu oluşturan suç önleme ekseninde yürütülen faaliyetlerde kolluk dışındaki kamu kurum ve kuruluşlarının yanı sıra toplumsal kurumlar ve vatandaşlarla güçlü bir iş birliğinin son derece önemli olduğu gerçeğini göz önünde bulundurmak gerekir (Kula, 2015: 25). Yalnızca suça ve suç işleyenlere odaklı geliştirilen güvenlik strateji ve politikaları, toplumsal bir sorun olan suç ve ona bağlı olarak gün yüzüne çıkan problemlerin üstesinden gelmede yeterli değildir. Kolluk hizmetlerinde başarılı olmanın yolu, suç oluşturan eylemlerin işlenmesine yol açan toplumsal, ekonomik ve çevresel etmenlerin belirlenmesi ve bu etmenlerin ürettiği problemlerin çözümüne yönelik toplumun tüm kesimlerinin katılım ve desteği ile strateji ve politikalar geliştirilmesinden geçmektedir.

KAYNAKÇA

Akgüner, Tayfun, (2003), "Kolluk Kavramına Genel Bir Bakış", *Polis Dergisi*, 36.

Akman, Nurettin, (1991), *Yönetimde İç Güvenlik ve Jandarma*, Ankara: Genelkurmay Basım Evi.

Cerrah, İbrahim, (2011), *Demokratik Toplumlarda İçgüvenlik*, Ankara: Polis Akademisi Yayınları.

Cerrah, İbrahim, (2012), *Polisliğe Giriş*, Ankara: Polis Akademisi Yayınları.

Çağlar, Ali, (1999), "Polis ve Polisliğin Ortaya Çıkışı: Sosyolojik Bir İnceleme", *Polis Bilimleri Dergisi*, 1 (4), ss. 121-132.

Çağlar, Ali, (2000), "Türk Polisi'nde Sosyalleşme ve Polis Kültürü", *Polis Bilimleri Dergisi*, 2(7-8), ss.87-110.

Çevik, Hasan Hüseyin ve Göksu, Turgut, (2007), *Güvenlik Personeli için Polis-Halk İlişkileri: Güvenlikte İletişim*, Ankara: Seçkin Yayınları.

Çevik, Hasan Hüseyin; Göksu, Turgut; Filiz, Orhan ve Gül, Serdar Kenan, (2010), *Güvenlik Yönetimi*, 2. Baskı, Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Derdiman, Ramazan Cengiz, (1997), *Polis Yönetimi ve Hukuku: Görev ve Yetkiler*, Tokat: Gaziosmanpaşa Üniversitesi Basımevi.

Derdiman, Ramazan Cengiz, (2010), *Özel Güvenlik Hukuku ve Kişi Hakları*, Bursa: Alfa Aktüel Yayınları.

Erat, Veysel, (2013), "Kamu Görevlisi Kavramı Açısından Geçici Köy Korucuları", *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 28(1), ss.169-196.

Gözübüyük, A. Şeref, (2003), *Yönetim Hukuku*, Ankara: Turhan Kitabevi.

Kamu Düzeni ve Güvenliği Müsteşarlığı, (2014), *Sessiz Devrim: Türkiye'nin Demokratik Değişim ve Dönüşüm Envanteri 2002-2014*, Genişletilmiş 4. Baskı, Ankara: Kamu Düzeni ve Güvenliği Müsteşarlığı Yayınları.

Kula, Sedat, (2015), "Polislik, Modern Polislik Yaklaşımları ve Polis Davranışı", *Polis Davranışı: Bekçileri Kim Bekleyecek*, İsmail Şahin, Hidayet Taşdöven ve Sedat Kula (Editörler), Ankara: Orion Babil Kitabevi, ss.19-42.

Kuyaksil, Ali ve Tiyek, Musa, (2003), "Türkiye'de Güvenlik Hizmeti Olarak Özel ve Gönüllü Güvenlik", *Polis Bilimleri Dergisi*, 5(2), ss.65-93.

Mutlu, Önder, (2006), Kamu Düzeninin Sağlanmasında Jandarma-Polis İlişkileri, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Özbudun, Ergun, (1993), *Türk Anayasa Hukuku*, Ankara: Yetkin Yayınları.

Sahil Güvenlik Komutanlığı, (2013), *Dünya Sahil Güvenlik Teşkilatları*, İstanbul: Deniz Basımevi Müdürlüğü.

Sahil Güvenlik Komutanlığı, (2016), *2015 Yılı İdare Faaliyet Raporu*.

Sözmez, Nevzat, (2009), *Emniyet Teşkilatı ve Polis Meslek Hukuku*, 5. Baskı, Ankara: Seçkin Yayıncılık.

TDK, (2009), *Türkçe Sözlük*, 10. Baskıdan Yapılan Tıpkıbasım, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Yaşar, Yılmaz, (2007), *Açıklamalı Polis Meslek Hukuku*, 26. Baskı, Ankara: Mustafa Kitabevi.

Yenisey, Feridun, (1991), *Hazırlık Soruşturması ve Polis*, İstanbul: Beta Yayınları.

https://www.egm.gov.tr / Erişim Tarihi: 23 Haziran 2016.

http://muhafaza.gtb.gov.tr / Erişim Tarihi: 16 Mayıs 2016.

http://www.jandarma.gov.tr / Erişim Tarihi: 27 Mayıs 2016.

http://www.kiyiemniyeti.gov.tr / Erişim Tarihi: 8 Haziran 2016.

http://www.ogm.gov.tr / Erişim Tarihi: 25 Mayıs 2016.

http://www.sgk.tsk.tr / Erişim Tarihi: 23 Mayıs 2016.

22. Bölüm

TÜRK CEZA ADALET SİSTEMİNDE İNFAZ KURUMU

Yrd. Doç. Dr. Ercan Balcıoğlu
ercanbalcioglu@gazi.edu.tr

Özet

Ceza infaz kurumları, ceza adalet sisteminin tutarlığı ve etkililiğinin sağlanması, cezanın infazından beklenen bireysel ve toplumsal faydanın sağlanabilmesi için son derece önemli kurumlardır. Cezalandırma bir bilim dalı olarak son yüzyılda oldukça gelişme kaydetmiş olmasına rağmen, Türkiye'de bu alanda bilimsel çalışmaların yetersiz olduğu bir realitedir. Bu çalışma ile Türk ceza infaz sisteminin mevcut durumunun bir fotoğrafı çekilmeye çalışılmıştır. Ayrıca modern cezaevlerinin doğuşu ve gelişimi, ceza türleri ve cezalandırmanın toplumsal işlevi, Türk ceza adalet sisteminde (TCAS) güncel ıslah sistemi, ceza politikaları, ceza infaz kurumlarının yapısı, işleyişi ile infaz personeli, tutuklu ve hükümlülerin güncel durumu gibi konular ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türk ceza adalet sistemi, ceza infaz kurumları, hapishane, denetimli serbestlik, koşullu salıverme, tutuklu ve hükümlüler.

bağlamda başta ABD, İngiltere, Kanada ve Japonya olmak üzere günümüz gelişmiş toplumlarının cezalandırıcı klasik ceza adalet felsefesinin özgürlüğü kısıtlayıcı hapis cezası dışında, failmağdur arasında, pişmanlık duyma yüzleşme ve hesaplaşarak uzlaşmaya dayalı onarıcı adalet paradigmasına yönelmekte olduğu görülmektedir.

F tipi cezaevleri gündeme geldiğinden beri kamuoyunda bu cezaevlerinin hücre tipi mi oda tipi mi olduğu tartışması devam etmektedir. Bakanlık yetkilileri baştan beri bu cezaevlerinin kalabalık koğuş sisteminde kötü yaşam şartlarına sahip mahkûmların yaşam kalitesini yükseltmek amacıyla planlandığını ve bunların Avrupa standartlarında oda tipi cezaevleri olduğunu savunmaktadır (İşlegen, 2000). Türkiye'de de cezaevleri birçok kritik dönemden geçmiştir. Cezaevleri devletin baskı politikalarının en şiddetli ve en seri biçimde hissedildiği ve politik muhalefetin sindirilmesi ve etkisizleştirildiği konusunda tartışmaların yaşandığı kurumlar olmuştur (Arslan, 2003; Erdal ve Günal, 2000).

Türkiye'de ceza adalet sistemi dikkate alındığında bu alanda yapılan tüm reform, yatırım ve çalışmalara rağmen, toplumda hukuk ve adalete güveni sağlayan, hukuki iş ve işlemlere saygıyı geliştiren hızlı ve etkili bir hukuk düzeninin tesis edilemediği söylenebilir (Taşkın, 2004: 214; HEGEM Vakfı, 2014; Dolu, Büker ve Uludağ, 2012c). Aynı durumun ceza adalet sisteminin önemli bir parçası olan "düzeltme-ıslah" (correction) için de geçerli olduğu söylenebilir (Moore, 2003). Zira bir sistem veya zincir en zayıf halkası kadar güçlüdür. Tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de yeni çağdaş bir anlayışla hızlı, etkili ve sağlıklı işleyen; iş, işlem ve süreçleri tutarlı, uzmanlaşma ve iş bölümü gelişmiş, personeli profesyonellerden oluşan, cezalandırmanın değil onarmanın esas alındığı "düzeltme-ıslah" sistemine ihtiyaç duyulmaktadır (Özbek, 2015: 27). Hapis cezalarının infazında ve mahpusların iyileştirilmesinde, emniyet, güvenlik ve disiplin ihtiyaçları dikkate alınarak insanlık onuruna saygılı ve mahpusların ıslahına katkı sunan faaliyetler ile iyileştirme programlarına ihtiyaç vardır. Böylece hükümlüleri toplumla yeniden bütünleşmeye hazırlayan cezaevi koşullarının sağlanması için cezaevi reformlarına devam etmek gereklidir.

KAYNAKÇA

Adalet Bakanlığı, (2013a). Türkiye'de Adaletin Verimli ve Etkin Biçimde İşlemesi İçin Yargı Reformu Sürecinin Etki Değerlendirmesi. Ankara: T.C. Adalet Bakanlığı Strateji Geliştirme Dairesi Başkanlığı.

Adalet Bakanlığı, (2015a). Adalet Bakanlığı Stratejik Plan 2015-2019. Ankara: T.C. Adalet Bakanlığı Strateji Geliştirme Dairesi Başkanlığı.

Adalet Bakanlığı, (2015b). *Yargı Reformu Stratejisi.* Ankara: T.C. Adalet Bakanlığı Strateji Geliştirme Dairesi Başkanlığı.

Adalet Bakanlığı, (2015c). *Ceza İnfaz Kurumu İstatistikleri*, Ankara: Ceza ve Tevkifevleri Genel Müdürlüğü.

Akduman, İrem ve Oral, Gökhan, (2005a). "Cezaevlerinde Cinsel Taciz ve Tecavüz Olayları". içinde Gürsoy-Naskali, Emine ve Oytun Altun, Hilal (Ed.) (2005). *Hapishane Kitabı*, İstanbul: Kitabevi, ss. 287-303.

Akduman, İrem ve Oral, Gökhan, (2005b). "Islahevleri ve Sübyan Koğuşlarında Pedofili". içinde Gürsoy-Naskali, Emine ve Oytun Altun, Hilal (Ed.) (2005). *Hapishane Kitabı*, İstanbul: Kitabevi, ss. 303-311.

Algıer, Lale; Ökdem, Şeyda; Çobanoğlu, Nesrin ve Beder, Alper, (2005). "Cezaevi İzleme Kurullarının Yapısı ve İşlevi". içinde Gürsoy-Naskali, Emine ve Oytun Altun, Hilal (Ed.) (2005). *Hapishane Kitabı*, İstanbul: Kitabevi, ss. 244-248.

Arıcan, Mehmet, (2009). Ceza Adaleti Sistemi, Etkinliği ve İşleyişi, Ankara: Seçkin Yayınevi.

Arslan, N. Talat, (2003). "Kamu Örgütlerinde Hukuksal Düzenlemelerden Kaynaklanan Sorunlar (İnfaz Kurumları Örneği)". *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi,* 4 (1): 31-47.

Arslan, N. Talat, (2003). Kamu Örgütlerinde Hukuksal Düzenlemelerden Kaynaklanan Sorunlar (İnfaz Kurumları Örneği), C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 4 (1): 31-47.

Atamer, Aslı ve Oral, Gökhan, (2005). "Cezaevlerinde Rehabilitasyon Programları". içinde Gürsoy-Naskali, Emine ve Oytun Altun, Hilal (Ed.) (2005). *Hapishane Kitabı*, İstanbul: Kitabevi, ss. 3321-335.

Aydoğan, Ramazan ve Şahin, Rabia, (2015). "Cezaevi, Damga ve İşsizlik Bağlamında Hükümlüyü İncelemek". Türkiye'de Denetimli Serbestlik 10. Yıl Uluslararası Yaklaşımlar Sempozyumu (08-10 Aralık 2015), İstanbul: Adalet Bakanlığı, Ceza ve Tevkifevleri Genel Müdürlüğü.

Bahar, Halil İbrahim, (2005). "Hapishaneler, Sorunlar ve Çözüm Arayışları". içinde Gürsoy-Naskali, Emine ve Oytun Altun, Hilal (Ed.) (2005). *Hapishane Kitabı*, İstanbul: Kitabevi, ss.41-59.

Banks, Cyndi, (2004). Criminal Justice Ethics, Thousand Oaks, CA: Sage.

Battal, Ahmet. (2015) Hukukun Temel Kavramları, 9.Baskı, Ankara: Seçkin Yayınları.

Beccaria, C. (1995). On Crimes ad Punishment, and Other Writings. Richard Bellamy (Ed.). Cambrigde University Press, UK.

Bentham, J. (1995). The Panopticon Writings. Miran Bozovic (Ed.), Verso, London.

Bentham, Jeremy (1995). *The Panopticon Writings.* Miran Bozovic (Ed.), London: Verso

Birleşmiş Milletler, (2013). Cezaevi Müdürleri ve Politika Yapıcıları için Kadınlar ve Hapsedilme Üzerine El Kitabı.Aloğlu, Binnur (çev.), 2. Baskı, İstanbul: Ceza İnfaz Sisteminde sivil Toplum Derneği.

Bröckling, Ulrich, (1997). Disiplin; Askeri İtaat Üretiminin Sosyolojisi ve Tarihi, 2. Baskı, (çev. Veysel Atayman) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Burk, Foster, (2006). *Corrections: The Fundamentals.* Upper Sadle River, NJ: Pearson- Prentice Hall.

Ceza ve Tevkifevleri Genel Müdürlüğü, (2011). Ceza İnfaz Kurumlarının Yönetim, Dış Koruma, Hükümlü ve Tutukluların Sevk ve Nakilleri ile Sağlık Hizmetlerinin Yürütülmesi Hakkında Protokol, (erişim tarihi, 10.03. 2016: http://www.cte.adalet.gov.tr/menudekiler/mevzuat/protokol/adalet-saglik-icisleri.pdf)

CGTİHK, (2004). Ceza Ve Güvenlik Tedbirlerinin İnfazı Hakkında Kanun, Kanun Numarası: 5275, Kabul Tarihi: 13/12/2004Yayımlandığı R. Gazete: Tarih: 29.12.2004 Sayı:25685

CGTİHT, (2006). Ceza İnfaz Kurumlarının Yönetimi İle Ceza Ve Güvenlik Tedbirlerinin İnfazı Hakkında Tüzük, Bakanlar Kurulu Karar Tarihi - No: 20.03.2006 - 2006/10218, Resmî Gazete Tarihi: 06.04.2006, Resmî Gazete Sayısı: 26131

Clear, Todd R.; Cole, George F., and Reisig, Michael D. (2011). *American Corrections,* Ninth Edition,Belmont, CA: USA: Wadsworth Cengage Learning.

Cohen, Stanley (1985). *Visions of Social Control: Crime, Punishment and Classification*. Cambridge: Polity Press.

Demir, Gülçin, (2005). "Cezaevi Personeli". içinde Gürsoy-Naskali, Emine ve Oytun Altun, Hilal (Ed.) (2005). *Hapishane Kitabı*, İstanbul: Kitabevi, ss.393-401.

Demirbaş, Timur, (2005). "Hürriyeti Bağlayıcı Cezaların ve Cezaevlerinin Evrimi". içinde Gürsoy-Naskali, Emine ve Oytun Altun, Hilal (Ed.) (2005). *Hapishane Kitabı*, İstanbul: Kitabevi, ss.3-41.

Demirbaş, Timur, (2015). İnfaz Hukuku, 4. Baskı, Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Dolu, O. (2012a). *Suç Teorileri: Teori, Araştırma ve Uygulamada Kriminoloji*. (4. Baskı) , Ankara: Seçkin Yayınevi.

Dolu, Osman; Büker, Hasan ve Uludağ Şener. (2012c). "Türk Ceza Adalet Sisteminin Caydırıcılık Kapasitesine İlişkin Eleştirel Bir Değerlendirme", AUHFD, 61 (1) 2012: 69-106.

Dönmezer, Sulhi, (1982). Sosyoloji, 8 Baskı, Ankara: Savaş Yayınları.

Erdal, Meryem ve Günal, Asena, (2000). "Devletin Cezaevi Politikası", Birikim Dergisi, 136: 57-62.

Ergüden, Işık, (2001). "Örnek Bir Şiddet Mekânı: Hapishaneler", 4. Baskı, Cogito, 6-7: 110.

Erjem, Yaşar, (2012). *Hukuk ve Toplumsal Düzen: Modern Toplumlarda Hukukun Toplumsal Düzeni Gerçekleştirmedeki Rolü*, İstanbul: Kum Saati Yayınları.

Foucault, Michel, (2006). *Hapishanenin Doğuşu, 3. Baskı, (*çev. *Mehmet Ali Kılıçbay),* Ankara: İmge Kitabevi.

Geleri, A. (edit.) (2013). *Suç Sosyolojisi.* Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları.

Gezgin, M. Fikret. (2003). *Hukukun Temel Kavramları,* İstanbul: Yerküre Kitaplığı.

Gölbaşı, Şükran, (2011). "Kronik: Mahpus Toplum: Panoptikon'dan Biyolojik Gözetime", Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 66(2): 235-446.

Gölbaşı, Şükran, (2012). "Mahpus Toplum II: Yeni Liberalizmin Son Avlağı Olarak Hapishaneler", Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 66(3): 423-429.

Gürsoy-Naskali, Emine ve Oytun Altun, Hilal (Ed.) (2005). Hapishane Kitabı, İstanbul: Kitabevi.

Gürsoy-Naskali, Emine ve Oytun Altun, Hilal (Ed.) (2006) . Zindanlar ve Mahkûmlar, İstanbul: Babil yayınları.

HEGEM Vakfı, (2014). Türkiye'nin Şiddet Haritası Paneli, 24 Kasım 2014, Trabzon: Trabzon Gazeteciler Cemiyeti.

Hoebel, E. Adamson, (1979). The Law of Primitive Man: A Study in Comparative Legal Dynamics. New York: Atheneum.

http://www.cte.adalet.gov.tr/, erişim tarihi:12.08.2007

Hürriyet, (2016). "Cezaevleri Doldu", (erişim tarihi: http://www.hurriyet.com.tr/cezaevleri-doldu-28587338).

İçli, Tülin, (1992). Türkiye'de Suçlular: Sosyal, Ekonomik ve Kültürel Özellikleri, 2. Baskı, Ankara: Bizim Büro Basımevi.

İşlegen, Yeşim, (1997). "Hücre tipi cezaevi uygulaması ve karşı çıkış noktaları". *Toplum ve Hekim*, cilt 12, sayı: 81,Eylül-Ekim 1997, 45-47.

İşlegen, Yeşim, (2000). "F Tipi Cezaevleri, İnsan Hakları, Sağlık", Birikim Dergisi, 136: 40-43.

Karakuş Doğan, Fatma, (2010). *Cezanın Amacı ve Hapis Cezası,* İstanbul: Legal Yayınları.

Kızmaz, Zahir, (2005). "Ceza veya Kriminal Yaptırımın Suç Oranları Üzerindeki Caydırıcı Etkisi", Sosyal Bilimler Dergisi, 7(2): 210-231.

Kızmaz, Zakir, (2006). Cezaevi Müdavimleri: İnatçı Suçlular, Ankara: Orion Yayınevi.

Lynch, Michael J., (2007). Big Prisons, Big Dreams: Crime and the Failure of America's Penal System. Rutgers University Press.

MacKinnon, Barabara, (2004). Ethics: Theory and Contemporary Issues,4th Edition, Wadsworth/Thomson Learning Inc.

Maden, Mehmet, (2012). *Hapis Cezasına Seçenek Yaptırımlar,* Ankara: Adalet Yayınları.Matbaası.

Mcmanus, J. J. (2008). Polis ve İnfaz Kurumları Hakkında Rapor, Scotland: Glasgow Caledonian Unıversıty.

Moore, Teddy. (2003). *Victimization by Justice*, 1st Books Library.

Moris Norval and Rothman,David J. (Eds.) (1998). The Oxford History of the Prison: The Practice of Punishment in Western Society. Oxford: Oxford University Press.

Özbek, Veli Özer, (2015). İnfaz Hukuku, 7. Baskı, Ankara: Seçkin Yayınevi.

Özbek, Veli Özer; Kanbur, M. Nihat; Doğan, Koray; Bacaksız, Pınar ve Tepe İlker, (2014). *Türk Ceza Hukuku Genel Hükümler*, 5. Baskı, Ankara: Seçkin Yayınevi.

Özdek, Yasemin, (2000). "Küreselleşme Sürecinde Ceza Politikalarındaki Dönüşümler", *Amme İdaresi Dergisi*, 33(4): 21-48.

Özkavalcı, Nimet, (2015). İnfaz *Hâkimliği,*Ankara: Seçkin Yayınları.

Schur, Edwin M. (1968). Crime Without Victim. NJ, Cliffs: Englewood.

Sellers, M. P. (1993) *The History and Politics of Private Prisons*: A Comparative Analysis. London: Associated University Presses.

Selman, Donna and Leighton, Paul, (2010). *Punishment for Sale: Private Prisons, Big Business, and the Incarceration Binge*. New York: Rowman & Littlefield Publishers.

Sözer, M.Alper. (2012). "Kriminolojinin Temelleri: Klasik Okul ve Pozitivizmin Doğuşu" içerisinde Kriminoloji Osman Dolu (Ed.). Anadolu Üniversitesi Yayını, Eskişehir.

Süslü, Güven, (2016). Ceza İnfaz Kurumlarında Hükümlülük, Ankara: Seçkin Yayınları.

Şengül, Necla, (Der.), (2015). *Cezaevlerinde Sağlık Hakkı,* Ankara: İnsan Hakları Derneği.

Taşkın, Ahmet, (2002). "Ceza İnfaz Kurumlarında Açlık Grevleri", *Adalet Dergisi,* 11:1-30.

Taşkın, Ahmet, (2004). *Türkiye'nin Cezaevi Gerçeği,*Ankara: Eda Matbaası.

TBMM İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu, (2015). Ceza İnfaz Kurumlarında Hükümlü ve Tutuklulara Sunulan Sağlık Hizmetleri Hakkında İnceleme Raporu, TBMM: Ankara.

tbmm.gov.tr. (2016). Ceza İnfaz Kurumları Güvenlik Hizmetleri Kanun Tasarısı ve Adalet Komisyonu Raporu (erişim tarihi, 21.03.2016: https://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem24/yil01/ss616.pdf)

TCK, (2004). Türk Ceza Kanunu, Kanun Numarası: 5237, Kabul Tarihi: 26.9.2004, Yayımlandığı R.Gazete: Tarih: 12.10.2004, Sayı: 25611

Thomas, J. (2005). "Bentham, Jeremy (1748–1832)." Encyclopedia of Prisons & Correctional Facilities. Mary Bosworth (Ed.). ss.71-73. SAGE, Thousand Oaks, CA.

Topçuoğlu, Tuba, (2015). "Türkiye'de Denetimli Serbestlik Hizmetlerinin Etkinliğinin Bilimsel Olarak Değerlendirilmesi". Türkiye'de Denetimli Serbestlik 10. Yıl Uluslararası Yaklaşımlar Sempozyumu (08-10 Aralık 2015), İstanbul: Adalet Bakanlığı, Ceza ve Tevkifevleri Genel Müdürlüğü.

TÜRK CEZA KANUNU, Kanun Numarası: 5237, Kabul Tarihi: 26.9.2004, Yayımlandığı R.Gazete: Tarih: 12.10.2004, Sayı: 25611)

Varol, Nezih, (2005). "Cezaevi İşyurtları". içinde Gürsoy-Naskali, Emine ve Oytun Altun, Hilal (Ed.) (2005). *Hapishane Kitabı*, İstanbul: Kitabevi, ss.225-244.

Yaman, Ö. M. ve Acar, B. (2015). "Akademik Alanda Üretilen Denetimli Serbestlik Çalışmaları (2005-2015)". Türkiye'de Denetimli Serbestlik 10. Sempozyumu, 8-10 Aralık 2015, İstanbul: Adalet Bakanlığı, Ceza ve Tevkifevleri Genel Müdürlüğü.

23. Bölüm

TÜRKİYE'DE SUÇ İSTATİSTİKLERİ

Doç. Dr. Ekrem Muş
ekremmus@gmail.com

Özet

Suç, her sosyal davranış gibi bireyin içinde ve dışında gelişen çok yönlü mikro ve makro seviyede oluşan davranışlar bütünüdür. Suçun nedenlerini açıklamaya yönelik yapılan karşılaştırmalı bir kısım ampirik çalışma bazı mahalle, ilçe, il, bölge ve ülkelerin diğerlerine oranla neden daha fazla suç ürettiğini analiz etmeye çalışmıştır. Buna bağlı olarak, işlenen suç sayıları ve suç çeşitleri mahalle, ilçe ve şehirler bazında değişkenlik ve farklılıklar göstermektedir. Yapılan çalışmalarda nüfus, gelir, eğitim, göç, kentleşme oranı ve gelir dağılımı gibi bazı sosyal, ekonomik ve demografik özelliklerin bu farklılıkta etkili olduğu gözlenmiştir. Ancak ülkemizde suç verilerinin kamuoyu ve akademisyenlerle paylaşılmaması, suç ve suçlu ile mücadelenin sadece kolluk kuvvetlerinin sorumluluğu altında kurumsal bir mesele olarak görülmesinden dolayı ceza adalet sistemi suçun önemli sebepleri arasında olan sosyal, ekonomik, demografik ve çevresel değişkenleri göz ardı etmiştir.

Bu çalışmada, açık kaynaklardan elde edilen cezaevi istatistikleri, uluslararası istatistikler, mağduriyet istatistikleri ve cumhuriyet savcılıkları istatistikleri kullanılmıştır ve bu istatistiklere uygun çıkarımlar yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Suç, suç istatistikleri, suç analizi, suçun ölçümü, TÜİK.

Cezaevlerinden çıkan suçluların tekrar suç işleyip işlemedikleriyle, cezaların caydırıcı olup olmadığıyla ve cezaevlerinden çıkan suçlular tekrar suç işliyorlarsa bunların nedenleriyle ilgili kapsamlı herhangi bir araştırma yapılmamıştır. Bu nedenle, bu alandaki bilimsel eksikliğin giderilerek suçluların profesyonelleşme ve tekrar suç işleme eğilimlerinin araştırılması gerekmektedir.

Koordinasyon ve Harekât Dairesi Başkanlığının suç verilerini kamuoyundan saklamak yerine vatandaş ile paylaşması, istatistikleri toplayan/analiz eden personeline eğitim vermesi, suç istatistikleri analiz ederek anlamlı hâle getirip kamuoyuna duyurması ve internet sayfasının daha dinamik hâle getirmesi gerekmektedir.

İl/ilçe emniyet müdürlüklerinin suç verilerini polis merkezi ve mahalle bazında halk ile paylaşması da üzerinde önemle durulması gereken hususlardan biridir. Halkın yaşadığı mahallede ve il/ilçede işlenen suçları öğrenmesi ve güvenlik seviyesini bilmesi en doğal hakkıdır. Unutulmamalıdır ki polis, üniformalı bir vatandaştır ve vatandaş ile bütünleşip vatandaşa hesap verebildiği ölçüde kendisini yenileyip suçla başarılı bir şekilde mücadele edebilecektir.

KAYNAKÇA

Akers, R. L.,& Lee, G. (1999). Age, social learning, and socialbonding in adolescentsubstanceuse. *Devianbehavior*, *20*(1), 1-25.

Bahar, H., I. & Fert, I. (2008). The debate The Debate over Recent Recorded Crime in Turkey. *International Journal of Social Inquiry, 1*(1), 89-104.

Blumstein, A.&Wallman, J. (2000). *The Crime Drop in America*: Cambridge University Press.

Bolak, H., C. (1997). When wives are major providers: Culture, gender, and family work. *Gender&Society*, *11*(4), 409-433.

Braga, A. A., Kennedy, D. M., Waring, E. J., &Piehl, A. M. (2001). Problem-oriented policing, deterrence, and youth violence: An evaluation of Boston's Operation Ceasefire. *Journal of Research in Crimeand Delinquency, 38*(3), 195.

Britt, C. L. (1997). Reconsidering the unemployment and crime relationship: variation by age group and historical period. *Journal of Quantitative Criminology, 13*(4), 405-428.

Bryant, K. M. (1997). Motivated Offenders and Criminal Opportunities as Determinants of Violent and Property Crime Rates in the United States, 1980-1990. University of Tennessee, Knoxville.

Bouffard, J. A., Mackenzie, D. L.&Hickman, L. J. (2000). Effectiveness of vocational education and employment programs for adult offenders: A methodology-based analysis of the literature. *Journal of Offender Rehabilitation*, *31*(1/2), 1-42.

Cantor, D.,& Land, K. C. (1985). Unemployment and crimerates in the post-World War II United States: A theoretical and empirical analysis. *American Sociological Review*, 317-332.

Carr, A. (1998). The inclusion of fathers in family therapy: A research based perspective. Contemporary Family Therapy, 20(3), 371-383.

Caspi, A.&Moffitt, T. E. (1995). The continuity of maladaptive behavior: From description tounder standing in the study of antisocial behavior. In D. Cicchetti&D. Cohen (Eds.). *Manual of developmental psychology* (pp. 472–511). New York: John Wiley.

Chamlin, M. B.&Cochran, J. K. (1995). Assessing Messner and Rosenfeld's Institutional Anomie Theory: A Partial Test. *Criminology, 33*(3), 411-429.

Clear, T. R. (2007). The Impacts of Incarceration on Public Safety. *Social Research: An International Quarterly of Social Sciences, 74*(2), 613-630.

Cullen, J. B.,&Levitt, S. D. (1999). Crime, Urban Flight, and the Consequences for Cities. *Review of Economics and Statistics, 81*(2), 159-169.

Dembo, R.,Shemwell, M., Pacheco, K., Seeberger, W., Rollie, M., Schmeidler, J., et al. (2000). A longitudinal study of the impact of a Family Empowerment Intervention on juvenile offender psychosocial-functioning: An expanded assessment. *Journal of Child and Adolescent Substance Abuse, 10*(2), 1-8.

Durna, T.,&Hancerli, S. (2007). Implementing Democratic Policing in the PKK Terrorism Torn Areas of Turkey. *Understanding and Responding to the Terrorism Phenomenon: A Multi-dimensional Perspective*, 326-345.

Eck, J.,&Maguire, E. (2000). Have changes in policing reduced violent crime? An assessment of the evidence. *The Crime Drop in America*, 207-265.

Farrington, D. P. (2003). Developmental and life-course criminology: Key theoretical and empiricalissues- The 2002 Sutherland award address. *Criminology, 41*(2),221- 256.

Federal Bureau of Investigation (2013). Uniform Crime Reports. Retrieved on 02.04.2015 from http://www.fbi.gov/ucr/ucr.htm

Federal Bureau of Investigation (2014). Crimes in the United States 2004. Retrieved on 03.09.2015 fromhttp://www.fbi.gov/ucr/cius_04/

Fields, C. B.,&Moore, R. H. (1996). Comparative Criminal Justice: Traditional and Non traditional Systems of Law and Control. *Journal of Criminal Justice, 24*(6), 571-572.

Foshee, V. A.,Bauman, K. E., &Linder, G. F. (1999). Family violence and the perpetration of adolescent-dating violence: Examining social learning and social control processes. *Journal of Marriage and the Family*, 331-342.

Glaeser, E. L.,&Sacerdote, B. (1999). Why is the remore crime in cities? *Journal of Political Economy, 107* (S6), 225-258.

Glaeser, E. L.,Sacerdote, B., &Scheinkman, J. A. (1996). Crime and social interactions. *The Quarterly-Journal of Economics*, 507-548.

Harer, M. D. (1995). Recidivism among federal prisoners released in 1987. *Journal of correctional education, 46* (3), 98-128.

Huang, C. C.,Laing, D., &Wang, P. (2004). Crime and poverty: A search-theoretic approach. *International Economic Review, 45*(3), 909-938.

Hsieh, C. C.,&Pugh, M. D. (1993). Poverty, income inequality, and violent crime: a meta-analysis of recent aggregate data studies. *Criminal Justice Review, 18*(2), 182.

Kapuscinski, C. A.,Braithwaite, J., &Chapman, B. (1998). Unemployment and Crime: Toward Resolvingthe Paradox. *Journal of Quantitative Criminology, 14*(3), 215-243.

Konty, M. (2005). Microanomie: The Cognitive Foundations of The Relationship Between Anomie And-Deviance. *Criminology, 43*(1), 107-132.

Laub, J. H.,Sampson, R. J., &Allen, L. C. (2001). Explaining crime over the life course: Toward a theory of age-graded informal social control. Explaining criminals and crime: *Essays in contemporary criminological theory*, 97-112.

Marvell, T. B.,&Moody, C. E. (1996). Specification Problems, Police Levels, and Crime Rates. *Criminology, 34*(4), 609-646.

Messner, S.F. and R. Rosenfeld. (1994, 2007). *Crime and the American Dream*. Belmont, CA: Wadsworth.

Ministry of Justice (2016). Ceza ve Tevkif Evleri Genel Mudurlugu Istatistigi. Retrieved on 01.03.2016 fromhttp://www.cte.adalet.gov.tr/

Montoya, M. D. (2003). The Methodological Risk of Relying on Official Statistics to Construct Crime and Other Deviancy Rates. University of Oregon.

Mosher, C. J.,Miethe, T. D., &Phillips, D. M. (2002). *The mismeasure of crime*. Thousand Oaks, Calif.:Sage Publications.

Murphy, D. S.,&Robinson, M. B. (2008). TheMaximizer: ClarifyingMerton'stheories of anomieandstrain. *TheoreticalCriminology, 12*(4), 501.

Mus, E. (2010). ExaminingViolentandPropertyCrimes in theProvinces of TurkeyfortheYears of 2000 and 2007, (Doctoraldissertation, Virginia CommonwealthUniversity).

Muş, E. (2011). Türkiye'de Suç Verilerinin Toplanması ve Kamuoyuna Sunulma(ma)sı, (Editörler: M. Karakaya & S. Gültekin), *Suçla Mücadelede Çağdaş Yaklaşımlar. Toplum Destekli Polislik Teori ve Uygulamaları* (ss.209-220). Polis Akademisi Yayınları, Ankara.

Pepper, J.,&Petrie, C. (2003). MeasurementProblems in CriminalJusticeResearch: Workshop Summary: NationalAcademiesPress.

Raphael, S.,&Winter-Ebmer, R. (2001). IdentifyingtheEffect of Unemployment on Crime. *TheJournal of LawandEconomics, 44*(1), 259-283.

Rosenfeld, R.,Messner, S. F., &Baumer, E. P. (2001). Socialcapitalandhomicide. *SocialForces, 80*(1), 283-310.

Sampson, R. J.,&Laub, J. H. (1994). Urban povertyandthefamilycontext of delinquency: A newlook at structureandprocess in a classicstudy. *Child Development*, 65, 523–540.

Sherman, L. W. (2004). Researchandpolicing: Theinfrastructureandpoliticaleconomy of federal funding. *TheAnnals of theAmerican Academy of PoliticalandSocialScience, 593*(1), 156.

Shihadeh, E. S.,&Ousey, G. C. (1996). Metropolitanexpansionandblacksocialdislocation: The link betweensuburbanizationandcenter-citycrime. *SocialForces*, 649-666.

Swanson, C. B. (2004). Sketching a portrait of publichighschoolgraduation: Whograduates? Whodoesn't. *Dropouts in America: Confrontingthegraduation rate crisis*, 13-40.

Smith, M. D.,&Parker, R. N. (1980). Type of homicideandvariation in regionalrates. *SocialForces*, 136-147.

Sweeten, G.,Bushway, S. D., &Paternoster, R. (2009). DoesDroppingOut Of School Mean DroppingIntoDelinquency? *Criminology, 47*(1), 47-91.

Tonry, M. (1997). Ethnicity, Crimeand Immigration: Comparative and Cross-National Perspectives. *No.: ISBN 0-226-80827-0*, 553.

Tonry, M. (2006). Thinking about Crime: Sense and Sensibility in American Penal Culture: Oxford University Press, USA.

Waldfogel, J.,&Garfinkel, I. Kelly, B. (2005). Publicassistanceprograms: How muchcould be savedwithimprovededucation.

Weisburd, D.,&Eck, J. E. (2004). What can police do toreducecrime, disorder, andfear? *TheAnnals of theAmerican Academy of Politicaland Social Science, 593*(1), 42.

Yoon, O. K.,&Joo, H. J. (2005). A contextualanalysis of crimerates: TheKoreancase? Crime, LawandSocialChange, 43(1), 31-55.

V. KISIM
VİKTİMOLOJİ

24. Bölüm

SUÇ MAĞDURLARI

Prof. Dr. Halil İbrahim Bahar
hibahar@aksaray.edu.tr

Özet

Suç mağdurları, hukuksal olarak tanımlanmış ya da hukukun dışında kalmış tüm fiziksel, psikolojik, ekonomik ve diğer alanlardaki suç eylemlerinden doğrudan ve dolaylı olarak etkilenenleri kapsamaktadır. Çok geniş bir alanı olan suç mağdurları konusunda Türk Ceza Kanunu'nda yapılan sınıflandırmalar, mağduriyetin kapsamı hakkında fikir vermektedir. Bu sınıflandırmalar; başta soykırım ve insanlığa karşı suçlar, göçmen kaçakçılığı, insan ticareti, hayata karşı suçlar, vücut dokunulmazlığına kaşı suçlar, hürriyete kaşı suçlar, şerefe karşı suçlar, mal varlığına karşı suçlar olmak üzere bireysel ve toplumsal hayata ilişkin suçları kapsayacak şekilde devam etmektedir. Mağduriyetin gizli kaldığı ve yeterince aydınlatılamadığı türleri de vardır. Mağduriyetin açığa çıkarılması ve mağduriyetin giderilmesi için en etkin işlemlerin yapılması için profesyonel bakış açısına, daha fazla duyarlılığa ve çabaya ihtiyaç vardır. Bu da suç mağdurlarına yönelik bilimsel bir bakış açısını gerekli kılmaktadır. Suç mağdurlarına yönelik bilimsel bakış açısı, temel olarak şu soruları yanıtlamalıdır: Hangi toplumsal kategorideki insanlar, hangi suçların mağduriyetiyle karşı karşıyadır? Kadınların ve çocukların mağduriyetleri konusundaki toplumun ve ceza adaleti sistemi aktörlerinin duyarlılığı tam mı? Mağduriyet ile toplumsal cinsiyet arasında nasıl bir ilişki vardır? Diğer ülkelerde ve Türkiye'de mağdur tartışmaları neden gecikti? Ceza adaleti sisteminin ilk aşamasında olan polisin mağdur politikaları nasıl olmalıdır?

Anahtar Kelimeler: Suç mağdurları, mağdur hakları, mağdurun gereksinimleri, polis.

Bu nedenle "çatışma çözme" mekanizmasına ihtiyaç vardır. Cezalandırma sistemi, burada dile getirilenlerin tersini yapmaktadır. Cezalandırma;bağları ortadan kaldırmakta, düşmanlığı artırmaktadır. Bu da taraflar arasındaki anlaşma ve uzlaşmayı daha da zorlaştırmakta, hatta olanaksız hâle getirmektedir (Fattah, 1997: 265).

Mağdur ne istiyor? Almanya, Amerika ve Kanada'da yapılan çalışmalarda mağdurlar zararın telafi edilmesini istemektedirler. Eğer mağduriyet hırsızlık ise çalınan malın geri getirilmesi, kırılan pencerenin tamir edilmesi, çalınan arabanın tamir edilmesi gibi örnekler verilebilir. Fattah'a göre mağdurların beklentisi ahlaki değil, gerçekçidir (Fattah, 1997: 265). Yeni politikaların temel felsefesi;adil, insancıl, mağdur ve sanığın yararını göz önüne alan etkili bir adalet sisteminin oluşturulması olmalıdır.

Sanığın insani olmayan bir yaklaşıma maruz kalması mağdura bir yarar getirmeyecektir. Mağdurun çilesi, sanığın çile çekmesiyle azalmayacaktır (Fattah, 1997: 268). Polis, mağdura yardım ederek daha çok bilgi ve halk desteğini sağlayabilir. Polisin mağdura olduğu kadar, mağdurun da polise ihtiyacı vardır. İlgili yasalarda mağdura yönelik yapılması gereken çalışmalar net olarak yazılmalıdır. Polis eğitiminde mağdurlara yönelik yapılacak çalışmaların öğretilmesi son derece önemlidir. Mağdurlara sosyal destek nasıl sağlanmalıdır?

Polis hizmetlerinde "mağdur destek ünitesi" kurulmalıdır. Destek ünitesi mağdurlara yönelik hizmetler veren kurumlar arasında eş güdümün sağlanmasından sorumludur. Mağdura karşı polis duyarlı olmalı, yapması gerekenler konusunda mağduru bilgilendirmeli ve yönlendirmelidir.

Günümüzün mağduru, yarının suçlusu; günümüzün suçlusu ise yarının mağduru olabilir. Özellikle aile içi şiddet olaylarında, cinsel taciz mağduriyetlerinde bu durum daha belirgin bir şekilde görülmektedir.

Misilleme, şiddetin ifade edilmesinde en önemli unsurlardan biridir (Fattah, 1997: 265). Bu nedenle mağduriyetin önlenebilmesi için mağdurlara gerekli olan her türlü desteğin mutlaka sağlanması gerekmektedir.

Mağduriyet denildiğinde daha çok hırsızlık, tecavüz, şiddet suçlarına odaklanılmaktadır. Savaş, doğal afetler, ihmal çevre kirliliği, hatalı ulaşım araçları ve yolların neden olduğu kazalar ve her türlü ayrımcılık sonucu oluşan mağduriyetler de ele alınmalıdır.

KAYNAKÇA

Bahar, H. İ. (1998) Poliste Demokrasi ve İnsan Hakları, Ankara: Türk Demokrasi Vakfı.

Bahar, H. İ. (2002a) *Okul ve Ailede Şiddet,* Ankara: Polis Akademisi Yayınları.

Bahar, H. İ. (2002b) "Toplum Destekli Polislik ve Türkiye'de Uygulanılabilirliği", içinde H.H. Çevik ve T. Göksu, (editörler) *Türkiye'de Devlet, Toplum ve Polis,*Ankara: Seçkin.

Boles, A.B. (1997) *Improving Community Response to Crime Victims. An Eight-step model for developing protocol,* London: Sage.

Bahar, H.İ. ve Elmas, M.S. (2012) "İstanbul'da Polis-Halk İlişkileri: Eminönü, Şişli ve Kadıköy'den Yansımalar", *Kriminoloji Dergisi,* 4(1): 25-46.

Elias, R. (1990) "Which Victims Movement? The Politics of Victim Policy", içinde C. D. Robert, J. L. Arthur ve G. S. Wesley (editörler), *Victims of Crime,* ikinci baskı, London: Sage.

Fattah, E.A. (1997) "Toward a Victim Policy Aimed at Healing, not Suffering", içinde, C. D. Robert, J. L. Arthur ve G. S. Wesley (editörler), *Victimsof Crime,* ikinci baskı, London: Sage.

Karakaş, F. (2004) "Evlilik İçi Cinsel Tecavüz Bağlamında; Kadına Yönelik Cinsel Şiddet ve AİHM'nin Yaklaşımı", *Humanite,* sayı, 6. sayfa: 115-32.

Kelly, D.P. (1990) "VictimParticipation in theCriminalJusticeSystem", içinde C. D.Robert, J. L. Arthur ve G. S. Wesley (editörler), *Victims of Crime,* ikincibaskı, London: Sage.

Lurigio, A.J., Resick, P.A. (1990) "Healingthe Psychological Wounds of Criminal Victimization: Predicting Postcrime Distressand Recovery", içinde C. D.

Robert, J. L. Arthur & G. S. Wesley (editörler), *Victims of Crime,* ikincibaskı, London: Sage.

Maguire, M. &Shaplandd, J. (1990) "The "VictimMovement" in Europe', içindeC. D. Robert, J. L. Arthur & G. S. Wesley (editörler), *Victims of Crime,*ikinci baskı, London: Sage.

Mawby, R.I. &Walklate, S. (1994) *Critical Victimology,* London: Sage.

Resick, P.A. (1990) "Victims of Sexual Assault", içinde C. D. Robert, J. L. Arthur ve G. S. Wesley (editörler), *Victims of Crime,* ikinci baskı, London: Sage.

Riggs, D.S. & Kilpatric, D. G. (1990) "Familiesand Friends: Indirect Victimization by Crime", içinde C. D. Robert, J. L. Arthur & G. S. Wesley (editörler),*Victims of Crime,* ikinci baskı, London: Sage.

Skogan, W.G.,Lurigio, A.J., Avis, R.C. (1990) "Crmininal Victimization", içinde C.D. Robert, J. L. Arthur ve G. S. Wesley (editörler), *Victims of Crime,* ikinci baskı, London: Sage.

Smith, B.E. (1990) "TheAdjudication of Child SexualAbuseCases", içinde C. D. Robert, J. L. Arthur ve G. S. Wesley (editörler), *Victims of Crime,* ikincibaskı, London: Sage.

Turvey, B.E. (2002) "Victimology", içinde B. E. Turvey (editor) *Criminal Profiling,*San Diego: AcademicPress.

Van Dijk, J. (2000) "Implications of the International Crime Victims Survey for a Victim Perspective", içinde A. Crawfordand J. Goodey (eds.), *Integrating a Victim Perspective withinthe Criminal Justice,* Aldershot: Ashgate Dartmouth.

Waller, I. (1990) "The Police: First in Aid?", içinde A.J. Lurigio, W.G. Skogan, R.C.Davis, *Victims of Crime,* London: Sage.

Zedner, L. (2002) "Victims", içinde M. Maguire, R. Morgan, and R. Reiner (eds.) *The Oxford Handbook of Criminology,* Oxford: Oxford University Press.

25. Bölüm

ONARICI ADALET

Dr. Mustafa Bülent Halıcıoğlu
mbhalicioglu@gmail.com

Özet

Uzun yıllardan beri, dünya üzerinde birçok ülkede, cezalandırma merkezli, mevcut ceza adalet sisteminin yenilenmesine yönelik düşünceler ortaya atılmaktadır. Özellikle 1950'li yıllarda başlayan ve ceza adalet sistemlerinin mağdur merkezli bir yapıya bürünmesini ileri süren araştırmalar ile yine o yıllarda bazı ülkelerde görülen toplumsal hareketlenmelerin neticesinde onarıcı adalet kavramı ortaya çıkmıştır. Bu bölümde günümüz itibarıyla dünya üzerinde birçok ülkede uygulanan ve ülkemizde de "uzlaşma" adı altında CMK ve TCK'de kendisine yer bulmuş olan onarıcı adalet kavramı, bu kavramın felsefesi, tanımı, tarihsel gelişimi, teorik altyapısı ve uygulama şekilleri üzerinde durulmaktadır. Ayrıca, bölüm sonunda onarıcı adaletin ülkemizde nasıl uygulandığı da incelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Onarıcı adalet, uzlaşma, arabulucu, uzlaştırmacı.

Onarıcı adaletin esas amacı işlerin yoluna konulmasıdır. Bu amaç ise kapsamlı bir iş birliği süreci içerisine suçun tüm taraflarının dâhil edilip zarar ve ihtiyaçlara odaklanarak, yükümlülüklerin belirlenmesi ile gerçekleştirilebilecektir. Onarıcı adalet sisteminin en önemli aktörü mağdurdur. Sistemin en önemli amacı, mağduru sürece dâhil ederek iyileştirmeye ondan başlamaktır. Ancak onarıcı adalet, yaptığı fiilin sonuçlarını anlayabilmesi, bu fiilin sorumluluğunu alabilmesi, toplumdan dışlanmasının ya da uzaklaşmasının en aza indirgenmesi veya engellenmesi için, failin de adaletin sağlanması sürecinde göz önünde tutulması gereken ihtiyaçları olduğuna işaret etmektedir. Onarıcı adaletin başarısı ile ilgi birçok çalışma bulunmaktadır. Bu bölümde incelenen akademik çalışmaların çoğunda onarıcı adaleti cesaretlendirecek sonuçların ortaya konduğu gözlemlenmiştir.

Onarıcı adalet anlayışının uygulamaya dönüştürülmesiyle ilgili dünya üzerinde üç pratik uygulama öne çıkmaktadır. Bunlardan birincisi, uzman bir arabulucunun mağdur ve faili, işlenen suçu, zararlarını ve bu zararları düzeltmek adına ne yapılabileceğini tartışmak için bir araya getirip, ortamı yönettiği *arabuluculuk* uygulamasıdır. İkincisi, birbiriyle ilişkili ve geçmiş bazı olaylardan etkilenmiş herhangi bir insan topluluğunun ya da grubunun, ortaya çıkan konuları görüşmek/tartışmak üzere bir araya geldiği *konferans* yöntemidir. Üçüncü uygulama ise sadece aile üyelerinin değil, dava ile ilgili toplumun her üyesinin davet edildiği, katılımcıların halka şeklinde oturduğu ve her bir bireyin söz hakkının olduğu halka tekniğidir. Türkiye'de onarıcı adalet, CMK ve TCK'de kendisine "Uzlaşma" adı altında yer bulmuştur. Türk hukuk sistemine göre uzlaşma, "uzlaşma kapsamına giren bir suç nedeniyle şüpheli veya sanık ile mağdur veya suçtan zarar görenin, mevzuattaki usul ve hükümlere uygun olarak uzlaştırmacı aracılığıyla ya da hâkim veya cumhuriyet savcısı tarafından anlaştırılmaları suretiyle uyuşmazlığın giderilmesi sürecini" ifade etmektedir.[11] 2005 yılından beri ülkemiz de uygulanan uzlaştırma, gerek onarıcı adalet felsefesini tam anlamıyla yansıtmadığından dolayı gerekse de uygulamada yaşanan bir takım sıkıntılardan dolayı birçok eleştiriye maruz kalmıştır.

KAYNAKÇA

Albayrak, M. (2008). Şikayete Tabi Suçların Özellikleri ve Bu Suçlara Bağlanan Hukuki Sonuçlar. *TBB Dergisi, 77*, 281-306.

Barnett, R. E. (1977). Restitution: A new paradigm of criminal justice. *Ethics*, 279-301.

Bazemore, G., & Walgrave, L. (1999). *Restorative juvenile justice: Repairing the harm of youth crime*: Criminal Justice Press Monsey, NY.

Bergseth, K. J., & Bouffard, J. A. (2007). The long-term impact of restorative justice programming for juvenile offenders. *Journal of Criminal Justice, 35*(4), 433-451.

Bergseth, K. J., & Bouffard, J. A. (2012). Examining the effectiveness of a restorative justice program for various types of juvenile offenders. *International journal of offender therapy and comparative criminology*, 0306624X12453551.

Bıçak, V. (2015). Onarıcı Adalet, *Vahdet Gazetesi*. Retrieved from http://www.gazetevahdet.com/onarici-adalet-498yy.htm (erişim tarihi: 26.04.2015)

Bradshaw, W., & Roseborough, D. (2005). Restorative justice dialogue: The impact of mediation and conferencing on juvenile recidivism. *Fed. Probation, 69*, 15.

11 Ceza Muhakemesi Kanunu'na Göre Uzlaştırma Uygulamasına İlişkin Yönetmeliğin 4. Maddesinin "c" bendi.

Braithwaite, J. (1989). *Crime, shame and reintegration*: Cambridge University Press.

Brooks, J. (2014). *The Utility of Restorative Justice in Urban Communities For Afro Americans Males 12-17.* (Doktora Tezi), Walden University. Sociological Abstracts database.

Burnside, J. (2007). Retribution and restoration in biblical texts. In G. Johnstone & D. Van Ness (Eds.), *Handbook of restorative justice* (ss. 132-148). New York, NY: Rotledge.

Calhoun, A., & Pelech, W. (2010). Responding to young people responsible for harm: A comparative study of restorative and conventional approaches. *Contemporary Justice Review, 13*(3), 287-306.

Chassang, S., & Zehnder, C. (2013). A theory of informal justice: Working paper.

Daly, K., & Immarigeon, R. (2007). Past, present, and future of restorative justice: Some critical reflections.

Eglash, A. (1977). Beyond restitution: Creative restitution. *Restitution in criminal justice*, 91-129.

İnceoğlu, A. A., & Karan, U. (2008). Türkiye'de Ceza Davalarında Uzlaşlma Uygulamaları: Hukuki Çerçevenin Değerlendirilmesi. In G. Jahic & B. Yeşiladalı (Eds.), *Onarıcı Adalet, Mağdur-Fail Arabuluculuğu ve Uzlaşma Uygulamaları: Türkiye ve Avrupa* (ss. 45-82). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.

Jahic, G., & Yeşiladalı, B. (2008). Onarıcı Adalet: Yeni Bir Yaklaşım. In G. Jahic & B. Yeşiladalı (Eds.), *Onarıcı Adalet, Mağdur-Fail Arabuluculuğu ve Uzlaşma Uygulamaları: Türkiye ve Avrupa* (ss. 15-20). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.

Latimer, J., Dowden, C., & Muise, D. (2005). The effectiveness of restorative justice practices: A meta-analysis. *The prison journal, 85*(2), 127-144.

McCold, P. (2001). Primary restorative justice practices. In A. Morris & G. Maxwell (Eds.), *Restorative justice for juveniles* (ss. 41-58). Oxford-Portland, Oregon, USA: Hart Publishing.

McKibben, D. (2014). *Does Restorative Justice Serve Justice?* (Master Tezi), Claremont Graduate University.

Mirzali, H. T. (2014). Kısas'taki Rahmete Farklı Bir Bakış Açısı... Retrieved 29 Nisan, 2015, from http://www.diniyazilar.com/2014/07/kisastaki-rahmete-farkli-bir-bakis-acisi/(erişim tarihi: 29.05.2015)

ÖZ-GEDER. (2009). Onarıcı Adalet. from http://www.ozgeder.org.tr/foto/files/onariciadale.pdf (erişim tarihi: 21.05.2015)

Pepinsky, H. E., & Quinney, R. (1991). *Criminology as peacemaking*: Indiana University Press Bloomington.

Siegel, L. J., & Worrall, J. L. (2012). *Introduction to Criminal Justice,* (13 ed.). Belmont, CA: Cengage Learning.

Stahlkopf, C. (2009). Restorative justice, rhetoric, or reality? Conferencing with young offenders. *Contemporary Justice Review, 12*(3), 231-251.

Tarhanlı, T. (2008). Onarıcı Adalet. In G. Jahic & B. Yeşiladalı (Eds.), *Onarıcı Adalet, Mağdur-Fail Arabuluculuğu ve Uzlaşma Uygulamaları: Türkiye ve Avrupa* (ss. 9-14). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.

Tekin, E. (2010). Türk ceza adalet sisteminde mağdur fail arabuluculuğu: Uzlaşma kurumunun yasal analizi. (Yüksek LisansTezi), İstanbul Bilgi Üniversitesi.

Uludağ, Ş. (2011). Onarıcı ve Cezalandırıcı Adalet: Paradigma Değişikliğini Tetikleyen Şartlar. Polis Bilimleri Dergisi, 13(4), 127-151.

Üstün, U., & Eryılmaz, A. (2012). *Meta-Analiz Nedir? Nasıl Yapılır? Fen ve Matematik Eğitimine Ne Tür Katkılar Sağlayabilir?* Paper presented at the 10. Ulusal Fen Bilimleri ve Matematik Eğitimi Kongresi, Niğde. http://www.pegem.net/Akademi/kongrebildiri_detay.aspx?id=136034(erişim tarihi: 10.06.2015)

Van Ness, D. (2005). *An overview of restorative justice around the world.* Paper presented at the Workshop 2: Enhancing Criminal Justice Reform, Including Restorative Justice, United Nations 11th Congress on Crime Prevention and Criminal Justice, Bangkok, Thailand.

Van Ness, D., Morris, A., & Maxwell, G. (2001). Introducing restorative justice. In A. Morris & G. Maxwell (Eds.), *Restorative justice for juveniles: Conferencing, mediation and circles* (ss. 3-16). Oxford-Portland, Oregon, USA: Hart Publishing.

Zehr, H., & Gohar, A. (2003). *The Little Book of Restorative Justice* Retrieved from http://www.unicef.org/tdad/littlebookrjpakaf.pdf (erişim tarihi: 09.05.2015)

26. Bölüm

TÜRKİYE'DE MAĞDUR HAKLARI

Yrd. Doç. Dr. Ercan Balcıoğlu - Uzm. Psk. Sevgi Güney
ercanbalcioglu@gazi.edu.tr - sevgiguney@gmail.com

Özet

Mağdur hareketi, klasik okul felsefesinin etkisiyle oluşan ceza hukukunda, sanık hakları karşısında suç mağdurunun ikinci plana atılmasına bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. Mağdur hakları hareketi 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren başta ABD ve İngiltere gibi gelişmiş toplumlarda olmak üzere tüm dünyada bir yandan mağdurun ceza yargılamasına daha fazla katılmasını, diğer taraftan da suçtan doğan mağduriyetinin giderilmesi için ceza adalet sisteminde var olan konumunun güçlendirilmesini savunmaktadır. Türkiye'de 1 Haziran 2005 tarihinden sonra yapılan reformlarla mağdur haklarında uluslararası standartlara yakın düzenlemelerle Türk hukuk sisteminde de yürürlüğe girmiştir. Söz konusu düzenlemelerle ceza hukukunda mağdur açısından önemli gelişmeler yaşanmakla birlikte, suç mağdurları hâlâ çeşitli olumsuzluklar yaşayabilmektedir. Nitekim ceza adalet sisteminde mağdur haklarıyla ilgili hâlâ var olan mevzuatta ve uygulamadaki aksaklıklar mağdurların ceza yargılaması süresinde problemler yaşamasına yol açabilmektedir. Bu olumsuzlukların giderilmesi ve hukukun en temel prensiplerinden olan hakların eşitliği ilkesi çerçevesinde sanık hakları ile mağdur hakları arasındaki dengenin kurulması gerekmektedir. Bu çerçevede suç mağdurlarının hukuksal, sosyal ve psikolojik bakımdan desteklenebilmesi için Mağdur Hakları Kanunu'nun bir an önce yürürlüğe girmesi, Adalet Bakanlığı bünyesinde mağdur hizmetlerini düzenleyecek ve denetleyecek mağdur hakları biriminin oluşturulması ve bu birimde ilgili profesyonellerin istihdamı zorunluluk düzeyinde bir gerekliliktir.

Anahtar Kelimeler: Mağdur hakları, suç mağduru, mağdur bilim, onarıcı adalet, suçtan zarar gören, suçtan doğan mağduriyetin giderilmesi, suç mağdurlarına yardım.

KAYNAKÇA

Aertsen, Ivo, (2014). Türkiye'de Mağdur Haklarının ve Mağdurlara Verilen Hizmetlerin Güçlendirilmesi: Etkin Uygulamaya Doğru, UNDP Türkiye,

Albayrak, Mustafa (2007). "Son Yasal Düzenlemeler Işığında Uzlaşma Kurumu Üzerine Düşünceler", THD Terazi Hukuk Dergisi, 2 (10) :131.

Avrupa Birliği Bakanlığı, (2013). Avrupa Birliği Müzakere Sürecinde Yargı ve Temel Haklar Faslı, Ankara: Avrupa Birliği Bakanlığı.

Bahar, Halil İbrahim. (2006). Mağdur Bilimi Mağduriyetin Etkisi ve Mağduriyete Yönelik Çalışmalar, Suç Mağdurları, Ankara: Adalet Yayınevi.

Balcıoğlu, E. (2015) Türkiye'de Polis Suçluluğu, Adalet Yayınevi, Ankara.

Bal, İ. ve Eryılmaz, M.B. (2002). Polis Meslek Etiği. Polis Akademisi Başkanlığı Yayınları, Ankara.

Balcıoğlu, E., Sünger, E., Çağlar, A. (2015). Eğitim düzeyi suç ilişkisi: Türk emniyet teşkilatı örneği, Hacettepe Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt 33, sayı 4, 113-134

Balcıoğlu, E. (2012). Disiplin suçları işleyen polisleri diğerlerinden ayıran faktörler: Türk polis teşkilatı örneği, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Polis Akademisi Güvenlik Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Balcıoğlu, Ercan ve Dolu, Osman. (2013). Aile İçi Şiddet. Dolu O. ve Büker H. (Ed.), Viktimoloji: Mağdur Bilimi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları. (http://politam.com/9.-konu-8.html)

Balcıoğlu, E. ve Dolu, O. (2014). "Police Deviance" in H. Copes and C.J. Forsyth (Eds). Encyclopedia of Social Deviance, SAGE, London.

Beck, Ulrich, (1999). World Risk Society, Malden: Polity Press.

Cerrah, İ. (2011). Polis Etiği. Ankara: Polis Akademisi Yayınları.

Değirmenci, Olgun, (2008). "Ceza ve Ceza Muhakemesi Hukukunda Mağdur Hakları", TBB Dergisi, 77: 33-86.

Demirbaş, Timur, (2006). Ceza Hukuku Genel Hükümler, 4. Baskı, Ankara: Seçkin Yayınevi.

Dolu, O., Buker, H. ve Uludağ, S. (Baskıda). Caydırmak ya da Caydırmamak, İşte Bütün Mesele Bu: Türk Ceza Adalet Sisteminin Caydırıcılık Kapasitesine İlişkin Eleştirel Bir Değerlendirme. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Ankara.

Dolu O. ve Büker H. (2013). Viktimoloji: Mağdur Bilimi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları. (http://politam.com/9.-konu-8.html)

Dolu, Osman. (2012). Suç Teorileri: Teori, Araştırma ve Uygulamada Kriminoloji. (4. Baskı) , Ankara: Seçkin Yayınevi.

Dönmezer, Sulhi (1977). "Devlet ve Suç Mağduru İlişkisi", Onar Armağanı, İstanbul, Fakülteler Matbaası, s. 184 ve 185.

Dönmezer, Sulhi (2009). Adalet Bakanlığı, İç Denetim Birim Başkanlığı. Ceza Adalet Sisteminde Mağdur Hakları, Haz. İsmail Tamer ve Erdinç Yılmaz, 10 Temmuz 2013 Tarihli Rapor, Rapor No: 2013/3. Adalet Bakanlığı, Hâkim ve Cumhuriyet Savcıları İçin Ceza Arabuluculuğu Eğitim Kitabı, Ankara.

Elmas, M. Salih, (2013). Modern Toplumun Güvenlik Çıkmazı: Tehdit, Risk ve Risk Toplumu Perspektifinden Güvenlik. Ankara: Usak Yayınları.

Erbay, Ayhan; Südütemiz, Oben ve Güldiker, Orhan, (2015). "Denetimli Serbestlikte Mağdurun Konumu", Türkiye'de Denetimli Serbestlik 10. Yıl Uluslararası Yaklaşımlar Sempozyumu, Aralık, İstanbul: Adalet Bakanlığı, Ceza ve Tevkifevleri Genel Müdürlüğü.

Erbaş, Rahime, (2015). "Mağdur Katılımlı Bir Ceza Muhakemesi Anlayışına Doğru: ABD Hukukunda Mağdur Haklarının Gelişimi Üzerine Bir İnceleme", CHKD, 3(1): 75-118.

Erdoğan, Ramazan, (2013). "Suç Mağdurlarının Korunmasında Sivil Toplum Kuruluşlarinin Rolü: Avrupa Birliği - Türkiye Karşılaştırması", Polis Bilimleri Dergisi, 15(2): 39-83.

Eryılmaz, M. Bedri. (1998). "Bir İnsan Hakkı Olarak Türkiye ve Diğer Avrupa Konseyi Üyesi Ülkelerinde Mağdurun Bilgilendirilme Hakkı", Polis Dergisi, Y. 4, S. 15,

Erzurumluoğlu, Bayram, (2013). Türkiye ve Avrupa Birliğinde Suç Mağdurlarının Haklarının Korunması: Türkıye 'Sanık Merkezli' Adalet Sisteminden 'Mağdur Merkezli' Adalet Sistemine Geçiş Sürecinin Neresinde Bulunmaktadır?", Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 6 (13): 77-98.

Erzurumluoğlu, B. ve Filiz, O. (2008). "Türkiye de suç mağdurlarının haklarının korunması alanında yeni düzenleme ve yapılanma ihtiyaçları" V. Aile Şurası, Aile Destek Hizmetleri Bildirileri, 5 – 7 Kasım 2008, sayfa 353 – 373 ANKARA: ASAGEM.

Erzurumluoğlu, B. (2009). "Avrupa Birliği Normlarında Mağdur Haklarının Korunması", Polis Bilimleri Dergisi, 11: (4): 67-88.

Füsun Sokullu-Akıncı, (2000). "Mağdurun Korunması ve Mağdur Hakları", Yargı Reformu 2000 Sempozyumu, 5-8 Nisan 2000, İzmir, İzmir Barosu Yayınları.

Geleri, A. (2004). "Suç Mağdurları ve polis: Olaylara müdahale eden polisin

mağdurlarıyla ilişkisi", Polis Bilimleri Dergisi, cilt: 6, sayı: 1-2, s. 53 – 83.

Geleri, A. (2006). Türkiye' deki suç mağdurlarına yardım ve destek mekanizmaları, İçinde Ed: Bahar, H.İ. Suç Mağdurları, 189 – 213, Adalet Yayınevi, Ankara.

Geleri, Aytekin, (2013b). "Mağdur Odaklı Suç Önleme Yaklaşımları", içinde Aytekin Geleri (Ed.) Suç Sosyolojisi 82-103, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Gültekin, Özkan, (2012). "Ceza ve Ceza Muhakemesi Hukukunda Mağdur Hakları", TAAD, 3(11): 119-149.

Hardaway, Robert M. (2003). No Price Too High: Victimless Crimes and the Ninth

Amendment. London: Praeger Publishers.

Cartwright, Heather L. (2000) "Including Victims in the American Criminal Justice Process", UNAFEI Resource Material Series No:56, s. 190.

Edwards, Ian (2001). "Victim Participation in Sentencing: The Problems of Incoherence", The Howard Journal, Vol.:40, No.:1, 623.

İçli, T.G. (2004) Kriminoloji, Martı Yayınları, Ankara.

Jaishankar, K. and Natti, Ronel. (Eds.) (2013). Global Criminology: Crime andVictimization

in a Globalized Era, Boca Raton, FL: CRC Press.

Kafes, Veli, (2011). "Ceza Hukukunda Mağdurun Zararinin Giderilmesi", AÜHFD, 60 (1):83-156.

Karakaş Doğan, Fatma, (2011). "Suçtan Doğan Mağduriyetin Devlet Tarafından Giderilmesi ve Suç Mağdurlarına Yardım Hakkında Kanun Tasarısı", TBB Dergisi, 95: 197-234.

Karmen, A. (2007). Crime Victims: An Introduction to Victimology, 6th Ed. California:

Thompson/Wadsworth.

Kıran, Burcu, (2010). "Mağdur Haklarının Gelişimi", içinde: Uluslararası Ceza Mahkemesi Mağdur Hakları El Kitabı, http://www.amnesty.org.tr/ai/ system/files/magdurlaricinevrenseladalet.pdf , Aralık, 31- 32.

Koca, Mahmut ve İlhan Üzülmez (2006). "Ceza ve Ceza Muhakemesi Hukukunda Mağdurun Korunması ve Mağdura Tanınan Haklar", HPD, S.7, Temmuz.

Koca, M. ve Üzülmez, İ. (2004). "Ceza ve Ceza Muhakemesi Hukukunda Mağdurun Korunması ve Mağdura Tanınan Haklar", Hukuki Perspektifler Dergisi, S. 2, Sonbahar, s. 141.

Kızmaz, Zahir, (2015). Mağdurlar ve Suçlular, Ankara: Hegem Yayınları.

Meliá, Manuel Cancio (2003). "Victim Behavior and Offender Liability: A European Perspective", Buffalo Criminal Law Review, Vol.:7, No.:2, s. 513.

Moriarty, J. Laura and Jerin, Robet A., (2007). Curreent Issues in Victimology Research, (2nd ed.), Durham, NC: Carolina Academic Press.

Lucas, Nancy. (2001). Restitution, Rehabilitation, Prevention, and Transformation: Victim Offener Mediation for First-Time Non-Violent Youthful Offenders, Hofstra Law Review Vol.29, s. 1365-1400.

Özbek, Mustafa, (2009). "Çağdaş Ceza Adaleti Sistemlerinde Alternatif Çözüm Arayışları ve Arabuluculuk Uygulaması", içinde Hâkim ve Cumhuriyet Savcıları İçin Ceza Arabuluculuğu Eğitim Kitabı, T.C. Adalet Bakanlığı/UNDP (Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı) Ortak Yayını, Ankara, s. 80. (Kıs. Arabuluculuk)

Özbek, Veli Özer, (2005). Yeni Ceza Muhakemesi Kanunun Anlamı, CMK İzmir Şerhi, Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Özbek, Veli Özer, (1999). Ceza Hukukunda Suçtan Doğan Mağduriyetin Giderilmesi, Ankara, Seçkin Yayıncılık.

Özgenç, İzzet, (2006). Türk Ceza Hukuku Genel Hükümler, Ankara: Seçkin Yayınevi.

Özbek, M. Serdar (2007). Ceza Muhakemesi Kanununda Yapılan Değişiklikler Çerçevesinde Mağdur Fail Uzlaştırmasının Usûl Ve Esasları, http://www.turkhukuksitesi.com/makale_797.htm

Özbek, Ö.V. (2004). "Mağduru Koruma ve Mağduriyetin Giderilmesi", Hukuki Perspektifler Dergisi, no: 2, Sonbahar, 116 – 130.

Özek, Çetin (1984). "Suç Mağdurunun Korunması İle İlgili Bazı Sorunlar", İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, S. 1-4, İstanbul.

Polat, Ahmet ve Gül, Serdar Kenan (2010). "Kriminoloji Araştırmalarında Mağdur Anketlerinin Yeri ve Önemi", Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi, Cilt 7, Sayı 1, ss.1290-1310.

Polat, Ahmet, (2014). Viktimoloji (MağdurBilim), İstanbul: Legal Yayıncılık.

Roach, K. (1999). "Four Models of the Ciminal Process", Journal of Criminal Law and Criminology, Sayı: 89, 2/5.

Roberg, R., S. Bonn (2004). "Higher Education and Policing: Where Are We Now?", Policing, 27(4), 469-486.

Shapland, J. and Sloan J. (2014). Twenty volumes of victimology: The special issue, International Review of Victimology, vol:20, (1), 3 – 5.

Siegel, L. J., Brown, G. P. ve Hoffman, R. (2006). Chapter 3: Victims and Victimization.

Criminology: The Core. First Canadian Edition. Nelson Education Ltd. Online tam metin:

http://www.crimthecore.nelson.com/instructor/03Ch03Sample.pdf.

Sokullu-Akıncı, F. (2000). "Mağdurun Korunması Ve Mağdur Hakları", Yargı Reformu Sempozyumu, 5-8 Nisan, İzmir, İzmir Barosu Yayınları, s. 693.

Sokullu-Akıncı, R. Füsun (2008). Viktimoloji (Mağdurbilim), 2. Baskı, İstanbul: Beta

Basım Yayım, Ankara.

Strong, H. (2002). Repair or revenge: Victims and restorative justice. Oxford: Oxford University Press.

Tamer, İsmail ve Yılmaz, Erdinç, (Haz.) (2013). Ceza Adalet Sisteminde Mağdur Haklari İnceleme Raporu, Ankara: Adalet Bakanlığıİç Denetim Birimi Başkanlığı.

TBMM İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu (2014). Mağdur Hakları İnceleme Raporu, TBMM:Ankara.

Uluslararası Ceza Mahkemesi Koalisyonu Mağdur Hakları Çalışma Grubu (2010). Uluslararası Ceza Mahkemesi ve Mağdur Hakları El Kitabı, Uluslararası Ceza Mahkemesi Koalisyonu Çalışma Grubu, Ece Matbaası, (erişim tarihi: 27 Aralık 2010, http:// www.amnesty.org.tr/ai/system/files/magdurlaricinevrenseladalet. pdf).

United Nations "Office on drugs and crime" (2006). Handbook on Restorative justice Programmes, Criminal justice Handbook Series, New York, USA.

Uslu, Ferhat, (2013). "Çağdaş Ceza Adaleti İçinde Mağdur", Ankara Barosu Dergisi, 4: 242-260.

Ünver, Yener ve Hakeri, Hakan, (2010). Ceza Muhakemesi Hukuku,3. Baskı, Ankara: Adalet Yayınevi.

Yılmaz, Zekeriya, (2007). Ceza Muhakemesinde Mağdur Hakları – Davaya Katılma – Yargılama Giderleri, Ankara: Seçkin Yayınevi.

Yücedal, B. (2010). Victimization in Cyberspace: An Application of Routine Activity and Lifestyle Exposure Theories. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Kent State University, Kent, OH.

Waller, Irvin. (2011). Rights for Victims of Crime : Rebalancing Justice. Lanham, Maryland: Rowman & Littlefield Publishers.

Victim Support Europe (1999). The Social Rights of Victims of Crime. London: Victim Support Europe.

Victim Support (2010). Victim's justice? What victims and witnesses really want from sentencing. London: Victim Support.

Victim Support (2011a). Left in dark: Why victimss of crime need to be kept informed? London: Victim Support.

VI. KISIM
KRİMİNOLOJİK BAKIŞ

27. Bölüm

MODERN DÜNYADA GÜVEN(SİZ)LİĞİN ÜRETİLMESİ VE BİR MODERNLİK ELEŞTİRİSİ OLARAK RİSK TOPLUMU*

Dr. M. Salih Elmas**
masozer@yahoo.com

Özet

Ulrich Beck tarafından ilk olarak kavramsallaştırılan "risk toplumu", modern toplumun içinden geçmekte olduğu dönüşüm sürecini analiz eden teorik bir yaklaşımdır ve özünde bir modernlik eleştirisidir. Modernliği ve modernliğin beraberinde getirdiği çevresel, ekonomik ve güvenliğe ilişkin riskleri konu alan risk toplumu tezi, Batı toplumlarının modernleşme sürecinin bazı "beklenmeyen yan etkilere" (unintended side effects) sebep olduğunu iddia etmekte ve modern sanayi toplumunun rasyonel mantığının modern insanı gerek ekonomik gerek siyasi gerekse çevresel alandaki farklı riskler üzerinde daha fazla düşünmeye ittiğini öne sürmektedir. Modernliğin en önemli amaçları arasında yer alan kontrol ve denetimin bir anlamda iflas etmesine neden olan bu riskler; çevresel, ekonomik ve siyasi alanda, bir anda ortaya çıkan risklerin doğru yönetilememesi nedeniyle güvensizliğin, kontrolsüzlüğün ve denetimsizliğin modern toplum için bir norm hâline gelmesini ve âdeta üretilmesini de beraberinde getirmiştir. Bu normun ötesine geçebilmek ve "modernliğin modernleşmesini" sağlamak için ilk adım ise modern sistemin kontrol ve denetimiyle ilgili bireysel, toplumsal, ulusal ve uluslararası seviyedeki tüm aktör ve kurumların gerçek bir özeleştiri yapması ve modern gelişim dinamiklerinin "sorun" üreten yapısıyla ilgili farkındalığın arttırılmasıyla atılmış olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Güvensizlik, ikinci modernlik, kontrol, modernleşme, risk, risk toplumu, yan etki.

* Bu bölüm, yazarın "Modern Toplumun Güvenlik Çıkmazı: Tehdit, Risk ve Risk Toplumu Perspektifinden Güvenlik" başlıklı kitabının ilgili bölümlerinin ve "Güvenliğimiz Risklere mi Emanet?" başlıklı makalesinin yazar tarafından güncellenmesiyle oluşturulmuştur.

** mselmas@ibu.edu.tr

ortaya çıktığı anlatılmak istenmektedir. Nitekim neyin gerçekten riskli neyin tehlikeli ya da güvenli olduğu günümüz modern toplumlarında içiçe geçmiş ve birbirinden ayırt edilemez hâle gelmiştir (Latour, 2008). Dolayısıyla riskler ve risklerin gerçek olmasıyla tecrübe edilen/edilebilecek felaketler karşısında modernliğin "suskun ve çaresiz kalmasının" kritik edilmesi gerektiği düşüncesi, risk toplumu tezinin modernlikle ilgili eleştirilerinin yoğunlaştığı en önemli noktalardan biridir. Bhopal'de, Çernobil'de, Fukuşima'da yaşanan facialar, her geçen gün yeni bir türüyle karşılaştığımız salgın hastalıklar modern insanın çaresizliğinin ve modern sistemin "yan etkilerinin" ekolojik ve sağlık alanındaki yansımalarından sadece birkaçıyken 11 Eylül saldırıları, ekonomik krizler, radikalleşme, yabancılaşma, ötekileştirme siyasal ve ekonomik alandaki örnekler arasında yer almaktadır. Dolayısıyla bugün modern insanın ekolojik, ekonomik ya da siyasal alanda karşısına çıkan nükleer facialar, ekonomik krizler ve terörizm gibi riskler moderliğin bir sistem olarak yanlış "gelişiminin" ve "ilerlemesinin" bir sonucudur ve bugünün bireylerinin bu sorunlarla tek başına bırakılarak bu sorunlarla yine tek başına mücadele etmesinin beklenmesi ne doğru ne de adilce bir yaklaşımdır. Bu açıdan modern toplumun siyasi temsilcileri olarak devletlerin, bireylerin sağlık, çevre, ekonomi gibi alanlarda karşı karşıya kaldığı sorunların çözümünde aktif rol almaları, bireyi bütün bir sistemin "örgütsel sorumsuzluğunun" sonucu olan sorunlarla tek başına mücadele etmesi için yalnız bırakmamaları gerekmektedir.

Risk toplumu teorisyenlerine göre risk, modernlik projesinin toplumda düzeni sağlamak için "kontrol edebilme duygusuna" karşı olan fetişist derecedeki bağımlılık ile ortaya çıkan negatif bir durumdur. Dolayısıyla "risk gerçeği" ve "risk algısı" arasındaki orantısızlığın modern bireyi ya da modern siyaseti histeri ve paranoya düzeyinde bir güvenlik arayışına yönlendirmesi öngörülebilir. Ancak riski önleme düşüncesinin ürettiği kısır döngü içerisine girmeden karşı karşıya olduğumuz sorunları dengeli şekilde yönetebilmek, günümüzde güvenliğin ve toplumsal düzenin gerçek anlamda sağlanabilmesinin yegâne çıkışı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu açıdan, gerek birey olarak modern insan gerek devlet olarak modern devlet;kurgular, korkular ve senaryolar üzerinden değil, "gerçekliği kanıtlanabilir eylemler" üzerinden güvenlik koşullarını değerlendirmelidir. Risk toplumunun ötesine geçebilecek alternatif bir modernliğin inşasına da ancak modern sistemin ideolojik, ekonomik ve siyasi alandaki ilerleme ve gelişim dinamiklerinin ürettiği belirsizlik ve güvensizlik ortamını giderecek gerçek çözümler arayışında olunmasıyla başlanabilecektir.

KAYNAKÇA

Abbott, Pamela; Wallace, Claire; Beck, Mathias, 2006, "Chernobyl: Living with Risk and Uncertainty", *Health, Risk and Society*, Vol.8, No.2, pp.105-121.

Adam, Barbara; van Loon, Joost, 2005, "Introduction: Repositioning Risk: The Challenge for Social Theory", Barbara Adam, Ulrich Beck, Joost Van Loon (eds.), *The Risk Society and Beyond: Critical Issues for Social Theory*, London, Thousand Oaks, New Delhi: SAGE Publications.

Aradau, Claudia; van Munster, Rens, 2007, "Governing Terrorism through Risk: Taking Precautions, (Un) Knowing the Future", *European Journal of International Relations,* Vol.13, pp.89-115.

Aven, Terje; Renn, Ortwin, 2009, "On Risk Defined as an Event Where the Outcome is Uncertain", *Journal of Risk Research*, Vol.12, No.1, pp.1-11.

Bahar, Halil İbrahim, 2008, *Sosyoloji*, Ankara: Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu Yayınları.

Beck, Ulrich, 1992, *Risk Society: Towards a New Modernity*, London, Thousand Oaks ve New Delhi: SAGE Publications.

Beck, Ulrich; Giddens, Anthony; Lash, Scott, 1994, *Reflexive Modernization: Politics, Tradition and Aesthetics in the Modern Social Order*, Stanford: Stanford University Press.

Beck, Ulrich, 1997, *The Reinvention of Politics: Rethinking Modernity in the Global Social Order,* Cambridge: Blackwell Publishers.

Beck, Ulrich, 1998, "Politics of Risk Society", Jane Franklin (ed.), *The Politics of Risk Society,* Malden: Polity Press.

Beck, Ulrich, 1999, *World Risk Society*, Malden: Polity Press.

Beck, Ulrich, 2002a, "The Silence of Words and Political Dynamics in the World Risk Society", *Logos*, Vol.1, No.4, pp.1-18.

Beck, Ulrich, 2003, "The Silence of Words: On War and Terror", *Security Dialogue*, Vol.34, pp.255-267.

Beck, Ulrich; Bonss, Wolfgang; Lau, Christoph, 2003, "The Theory of Reflexive Modernization: Problematic, Hypotheses and Research Programme", *Theory, Culture and Society,* Vol.20, No.1, pp.1-33.

Beck, Ulrich, 2005, *Siyasallığın İcadı,* Nihat Ülner (çev.), İstanbul: İletişim Yayınları.

Beck, Ulrich, 2009, *World at Risk*, Cambridge ve Malden: Polity Press.

Berger, Eva M., 2010, "The Chernobyl Disaster, Concern about the Environment and Life Satisfaction", *KYKLOS*, Vol.63, No.1, pp. 1–8.

Ceyhan, Ayşe, 1998, "Analyser la Sécurité: Dillon, Waever, Williams et Les Autres", *Cultures & Conflicts,* No. 31-32, pp.39-62.

Çelebi, Aykut, 2000, "Risk ve Olumsallık Sosyal Teori-Sosyal Felsefe İlişkisini Anlamaya Yönelik iki Anahtar Kavram", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Vol.56, No.1.

Dedeoğlu, Beril, 2008, *Uluslararası Güvenlik ve Strateji*, İstanbul: Yeniyüzyıl Yayınları.

Dietz, T. M.; Scott Frey, R.; Rosa, E., 1996, 'Risk, Technology, and Society', R. E. Dunlap, W. Michelson (eds.), *Handbook of Environmental Sociology,* Westport: Greenwood Press.

Dillon, Michael, 1996, *Politics of Security: Towards a Political Philosophy Continental Thought*, London, New York: Routledge.

Douglas, Mary; Wildawsky, Aaron, 1983, *Risk and Culture: An Essay on the Selection of Technical and Environmental Dangers*, Berkeley, Los Angeles: University of California Press.

Elliot, Anthony, 2002, "Beck's Sociology of Risk: A Critical Assessment", *Sociology*, Vol.36, No.2.

Fox, Nick, 1999, "Postmodern Reflections on 'Risk', 'Hazards' and Life Choices", Deborah Lupton (ed.), *Risk and Sociocultural Theory: New Directions and Perspectives,* New York: Cambridge University Press.

Fukuyama, Francis, 1992, *The End of History and The Last Man*, New York: The Free Press.

Giddens, Anthony, 1998, "Risk Society: The Context of British Politics", Jane Franklin (ed.), *The Politics of Risk Society*, Malden: Polity Press.

Kasperson, Roger E., 2005, "Introduction and Overview", Jeanne X. Kasperson, Roger E. Kasperson (eds.), *The Social Contours of Risk: Volume 1: Publics, Risk Communication and the Social Amplification of Risk*, London, Sterling: Earthscan.

Kasperson, Jeanne X.; Kasperson, Roger, E., 2005, "Considerations and Principles for Risk Communication for Industrial Accidents", Jeanne X. Kasperson, Roger E. Kasperson (eds.), *The Social Contours of Risk: Volume 1: Publics, Risk Communication and the Social Amplification of Risk*, London, Sterling: Earthscan.

Lash, Scott, 1999, "Reflexive Modernization: The Aesthetic Dimension", Malcolm Waters (ed.), *Modernity: Critical Concepts, Volume IV after Modernity*, London: Routledge.

Lash, Scott, 2003, "Reflexivity as Non-Linearity", *Theory Culture & Society*, Vol.20, No.2, pp.49-57.

Latour, Bruno, 25 Eylül 2008, *« It's development, stupid! » or How to Modernize Modernization?,*http://www.bruno-latour.fr/sites/default/files/107-NORDHAUS&SHELLENBERGER.pdf, Erişim Tarihi: 25 Mayıs 2016.

Luhmann, Niklas, 1993, *Risk: A Sociological Theory*, Berlin, New York: de Gruyter.

Lupton, Deborah, 1999a, *Risk*, London, New York: Routledge.

Lupton, Deborah, 1999b, "Introduction: Risk and Socio-cultural Theory", Deborah Lupton (ed.), *Risk and Sociocultural Theory: New Directions and Perspectives,* New York: Cambridge University Press.

Mythen, Gabe, 2005, 'From 'Goods' to 'Bads'? Revisiting the Political Economy of Risk', *Sociological Research Online*, Vol.10, No.3.

Pidgeon, Nick; Kasperson, Roger E.; Slovic, Paul, 2003, "Introduction", Nick Pidgeon, Roger E. Kasperson, Paul Slovic (eds.), *The Social Amplification of Risk*, Cambridge: Press Syndicate of the University of Cambridge.

Renn, Ortwin, 1992, "Concepts of Risk: A Classification", Sheldon Krimsky, Dominic Golding (eds.), *Social Theories of Risk*, Westport, Connecticut, London: Praeger.

Renn, Ortwin; Burns, William J.; Kasperson, Jeanne X.; Kasperson, Roger E.; Slovic, Paul, 1992, "The Social Amplification of Risk: Theoretical Foundations and Empirical Applications", *Journal of Social Issues*, Vol.48. No.4, pp.137-160.

Renn, Ortwin, 1998, "Three Decades of Risk Research: Accomplishments and New Challenges", *Journal of Risk Research,* Vol.1, No.1, pp.49-71.

Renn, Ortwin, 2008a, *Risk Governance: Coping with Uncertainty in a Complex World*, London: Earthscan.

Renn, Ortwin, 2008b, "Concepts of Risk: An Interdisciplinary Review", Paper prepared for the *International Studies Association Conference*, September 2008, Barcelona.

Renn, Ortwin, 2008c, "Concepts of Risk: An Interdisciplinary Review - Part 1: Disciplinary Risk Concepts", *GAIA: Ecological Perspectives for Science and Society,* Vol.17, No.1, pp.50-66.

Rosa, Eugene A., 2003, "The Logical Structure of the Social Amplification of Risk Framework (SARF): Aferatheoretical Foundations and Policy Implications", Nick Pidgeon, Roger E. Kasperson, Paul Slovic (eds.), *The Social Amplification of Risk*, Cambridge: Cambridge University Press.

Spence, Keith, 2005, "World Risk Society and War against Terror", *Political Studies*, Vol.53, pp.284-302.

Stevenson, Nick, 2001, "Ulrich Beck", Anthony Elliott, Bryan S. Turner (eds.), *Profiles in Contemporary Social Theory*, London, Thousand Oaks, New Delhi: SAGE Publications.

Taylor-Gooby, Peter; Zinn, Jens O., 2006, "Current Significance of Risk", Peter Taylor-Gooby, Jens O. Zinn (eds.), *Risk in Social Science*, New York: Oxford University Press.

Tierney, Kathleen J., 1999, "Toward a Critical Sociology of Risk", *Sociological Forum*, Vol.14, No.2, pp.215-242.

World Health Organization (WHO), 2005, *Chernobyl: The True Scale of the Accident*, http://www.who.int/mediacentre/news/releases/2005/pr38/en/, Erişim Tarihi: 25 Mayıs 2016.

World Nuclear Association (WNA), 2012a, *Nuclear Power in the World Today,* http://www.world-nuclear.org/info/inf01.html, Erişim Tarihi: 25 Mayıs 2016.

World Nuclear Association (WNA), 2012b, *Health Impacts: Chernobyl Accident Appendix 2,* http://www.world-nuclear.org/info/chernobyl/health_impacts.html, Erişim Tarihi: 25 Mayıs 2016.

Zinn, Jens O., 2008a, "Risk Society and Reflexive Modernization", Jens O. Zinn (ed.), *Social Theories of Risk and Uncertainty: An Introduction*, Malden, Oxford, Victoria: Blackwell Publishing.

Zinn, Jens O., 2008b, "Introduction: The Contribution of Sociology to the Discourse on Risk and Uncertainty", Jens O. Zinn (ed.), *Social Theories of Risk and Uncertainty: An Introduction,* Malden, Oxford, Victoria: Blackwell Publishing.

50 SORUDA

LOZAN KONFERANSI VE BARIŞ ANTLAŞMASI

Editör
Çağrı ERHAN

Yazarlar
Kenan ÖZKAN
Enver Emre ÖCAL
Hazel BEKTAŞ
Efe SIVIŞ
Hakan DUMLU

ALTINBAS ÜNİVERSİTESİ Yayınları

ALTINBAŞ ÜNİVERSİTESİ Yayınları

50 SORUDA LOZAN KONFERANSI VE BARIŞ ANTLAŞMASI

Editör: Çağrı ERHAN

Yayın No.: 81
100. Yıl Armağan Kitapları: 40
ISBN: 978-625-8174-53-3
E-ISBN: 978-625-8174-54-0
Basım Sayısı: 1. Basım, Temmuz 2023

Copyright 2023, ALTINBAŞ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

Bu baskının bütün hakları Altınbaş Üniversitesi Yayınları'na aittir. Yayınevinin yazılı izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.

ALTINBAŞ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI bir Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti. iştirakidir. SERTİFİKA NO.: 40340.

Cumhuriyetimizin 100. Yılı Etkinliklerini Düzenleme ve Koordinasyon Komisyonu Başkanı: Prof. Dr. Turgut İPEK
Yayın Danışmanı: Evşen ÇERKEŞLİ
Seri Koordinatörü: Dr. Ersin EMBEL
Kapak Tasarım: Osman ÖZÇELİK
Sayfa Tasarım: Erdal Tarkan KARA (erdal@nobelyayin.com)
Baskı ve Cilt: Meteksan Matbaacılık ve Teknik Sanayi Tic. Anonim Şirketi Sertifika No.: 46519
Beytepe Köy Yolu No.: 3 06800 Bilkent-Çankaya/ANKARA

Kütüphane Bilgi Kartı

Erhan, Çağrı.
50 Soruda Lozan Konferansı ve Barış Antlaşması / *Çağrı Erhan*
1. Basım. XII+480 s. 14x21,5 cm. Kaynakça var, dizin yok.
ISBN: 978-625-8174-53-3
E-ISBN: 978-625-8174-54-0
1. Lozan Konferansı 2. Uluslararası İlişkiler 3. Diplomasi

Genel Dağıtım

ATLAS AKADEMİK BASIM YAYIN DAĞITIM TIC. LTD. ŞTI.
Adres: Bahçekapı mh. 2465 sk. Oto Sanayi Sitesi No:7 Bodrum Kat Şaşmaz-ANKARA - siparis@nobelyayin.com-
Telefon: +90 312 278 50 77 - **Faks:** 0 312 278 21 65
E-Satış: www.nobelkitap.com - esatis@nobelkitap.com / www.atlaskitap.com - info@atlaskitap.com

Dağıtım ve Satış Noktaları: Alfa Basım Dağıtım, Arasta, Arkadaş Kitabevi, D&R Mağazaları, Dost Dağıtım, Ekip Dağıtım, Kida Dağıtım, Kitapsan, Nezih Kitabevleri, Pandora, Prefix, Remzi Kitabevleri, Yeryüzü Dağıtım

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

Devlet Arşivleri Başkanlığı, Cumhuriyet Arşivi, CA. 30.10. (Başbakanlık, Muamelat Genel Müdürlüğü)

Devlet Arşivleri Başkanlığı, Cumhuriyet Arşivi, CA. 30.18.1.1 (Başbakanlık, Kararlar Daire Başkanlığı 1920-1928)

Devlet Arşivleri Başkanlığı, Cumhuriyet Arşivi, CA. 30.18.1.2 (Başbakanlık, Kararlar Daire Başkanlığı 1928-)

Devlet Arşivleri Başkanlığı, Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi, (571, SSCB)

Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi, DH. KMS. (Dahiliye, Kalem-i Mahsus)

Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi, HR. HMŞ.İŞO (Hariciye, İstişare Odası)

Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi, HR. İM. (Hariciye, İstanbul Murahhaslığı)

Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi, HR. SYS. (Hariciye, Siyasi)

Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi, HR. ŞFR.04 (Hariciye, Sofya Sefareti)

Milli Savunma Bakanlığı, ATASE Arşivi, (Arşiv ve Askerî Tarih Daire Başkanlığı)

Belgesel Kaynaklar

Atatürk'ün Millî Dış Politikası (Cumhuriyet Dönemine Ait 100 Belge, 1919-1923), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1992.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri (Bugünkü Dille)-Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde ve Cumhuriyet Halk Partisi Kurultaylarında (1906-1938), yay. haz. Ali Sevim-İzzet Öztoprak-M. Akif Tural, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2006.

Düstur, 3. Tertip, C. 5.

Gazi Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk, 1919-1927*, haz. Zeynep Korkmaz, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2006.

League of Nations, *Treaty Series*, Vol. XXVIII, No. 1, 2, 3 et 4, Geneva 1924.

*Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar Belgeler***,** Takım 1, Çev: Seha L. Meray, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1969.

Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar, Belgeler, Takım 2, Çev: Seha L. Meray, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1973.

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre 4, C. 1.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 1, C. 1.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 1, C. 4.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 1, C. 24.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 1, C. 27.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 1, C. 28.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 4, C. 15.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 5, C. 13.

Kitap ve Makaleler

Acer, Yücel, "Lozan Boğazlar Sözleşmesinin Getirdiği Düzenlemeler ve Kısıtlamalar Nedir?", *50 Soruda Boğazlar Rejimi,* Ed. Erdem Denk, 1. Basım, Altınbaş Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2022.

Mediha, Akarslan, "Lozan Barış Antlaşması ve Ekonomik Bağımsızlığımız", *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C XIV, S 1-2, s. 153-154.

Akçura, Yusuf, *Üç Tarz-ı Siyâset* Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1976.

Akgün, Seçil, *Halifeliğin Kaldırılması ve Lâiklik (1924-1928)*, Turhan Kitabevi, Ankara.

Akşin, Sina, "Kurtuluş Savaşı'nda ve Lozan'da İngiltere ve Fransa İle İlişkiler", *Lozan'ın 50. Yılı Armağanı*, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1978, s. 55-67.

Akyol, Taha, *Bilinmeyen Lozan,* 1. Baskı, Doğan Kitap, İstanbul, 2014.

Ali Sait Akbaytugan, *Chester Projesi Hakkında Bazı Tenkidât ve Mütâlaât*, Haz. Sevilay Özer, Asistan Yayıncılık, Ankara, 2014.

Anderson, Matthew Smith, *Doğu Sorunu 1774-1923, Uluslararası İlişkiler Üzerine Bir İnceleme,* Çev. İdil Eser, 1. Baskı, Yapı Kredi Kültür Yayınları, İstanbul, 2000.

Alp, İlker, "Batı Trakya Türkleri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C XI, S 33, Kasım 1995, s. 613-652.

Aralof, Semen İ., *Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hatıraları,* C. 2, çev. Hasan Ali Ediz, Cumhuriyet Kitaplığı, Ankara, 1997.

Arı, Kemal, *Büyük Mübadele, Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925),* 2. Baskı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000.

Armaoğlu, Fahir, "Amerikan Belgelerinde Lozan Konferansı ve Amerika", *Belleten*, C 55, S 213, 1991, s. 483-527.

Armaoğlu, Fahir, "Tarihi Perspektif İçinde Misâk-ı Millî'nin Değerlendirilmesi", *Misâk-ı Millî ve Türk Dış Politikasında Musul*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1998, s. 11-21.

Arslan, Gürbüz, "Osmanlı Devleti'nin Dış Borçları ve Yeniden Yapılandırma Süreci (1930-1933)*, International Journal of History*, Vol 7, Issue 4, December 2015, s. 1-23.

Atabey, Figen, "Hatay'ın Anavatana Katılma Süreci", *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, Cilt 4, sayı 7, Temmuz 2015, s. 193-209, s. 193-209.

Atabey, Figen, "Lozan Sonrasında Boğazlar Sorununun Çözümü: Montreux Boğazlar Sözleşmesi", *International Journal of History*, Vol 5, Issue 5, September 2013, s. 19-38.

Atagenç, İhsan Ömer, "İzmir İktisat Kongresi'nin Türk dış Politikasının İnşasındaki Rolü", *Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C 6, S 5, 2017, s. 91-101.

Aybay, Rona, "Montrö Boğazlar Sözleşmesi ve Bazı Güncel Sorunlar", *9 Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 21, 2019, s. 2729-2742.

Aydın, Mustafa, "Dawes Planı, 1924", *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, 1919-1980,* C 1, Ed. Baskın Oran, 15. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 402.

Aydoğan, Erdal, "Tümgeneral Arif Hikmet Gerçekçi'nin Günlüğünde Refet Paşa'nın İstanbul'a Gidişi, Karşılanması ve İstanbul'daki İlk Günleri", *Atatürk Yolu Dergisi*, S 27-28, 2001, s. 253-261.

Babaoğlu, Resul, "Muharebeden Diplomasiye: Lozan Konferansı'nda Türk Delegasyon Heyetinin Karşılaştığı Zorluklar", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C 35, S 99, 2019, s. 95-140.

Babaoğlu, Resul, "Sovyet Rusya Delegesi Vatslav Vorovsky Cinayeti ve İsmet Paşa'ya Suikast Tehlikesinin Yankıları", *Toplumsal Tarih*, S. 307, Temmuz 2019, s. 44-50.

Bakar, Bülent, "Esaretten Kurtuluşa: İtilaf Devletlerinin İstanbul'u Tahliyesi", *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* S. 23, Güz 2009, 13-58.

Baskıcı, Murat, "Lozan Antlaşmasının Ekonomik ve Malî Hükümleri" *Yaşayan Lozan,* Ed. Çağrı Erhan, T.C. Turizm ve Kültür Bakanlığı, Ankara, 2003, s. 263-283.

Baskıcı, M. M., *"Sevr ve Lozan Antlaşmalarının Başlıca İktisadi Hükümlerinin Karşılaştırılması"*, *Mülkiye Dergisi*, Cilt: XXVIII, sayı 242, Mart 2014, s. 109-126.

Baş, Mustafa, "Lozan Anlaşması ve Fener Patrikhanesi", *The Journal of Academic Social Science Studies*, No. 65, Spring 2018, s. 281-292.

Başarır, Mehtap, "1922 Paris Konferansı Ekseninde İngiltere'nin "Anadolu Barışı"na Bakışı", *DTCF Dergisi*, S. 62, C. 1, 2022, s. 594-614.

Başeren, Sertaç Hami ve Ali Kurumahmut, *Ege'de Egemenliği Devredilmemiş Adalar,* SAEMK Stratejik Araştırma ve Etüdler Millî Komitesi, 2003.

Başyiğit, Türkan, "Anılarda Mudanya Ateşkes Antlaşması", *ÇTTAD*, VI/14, 2007, s. 177-184.

Bayur, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılâbı Tarihi,* C. II- III, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1983.

Bayur, Yusuf Hikmet, *Türkiye Devleti'nin Dış Siyasası*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1995.

Belen, Fahri, *Türk Kurtuluş Savaşı-Askerî, Siyasî ve Sosyal Yönleriyle*, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1983.

Bengi, Hilmi, "Lozan Barış Konferansı'nda Türk Basını", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları-I, 90. Yılında Lozan ve Türkiye Cumhuriyeti Uluslararası Sempozyumu (13-15 Kasım 2013-Ankara),* yay. haz. Duygu Türker ve Murat Saygın, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2015, s. 427-448.

Berber, Şarika Gedikli, "Lozan Antlaşması Perspektifinden Türk Boğazları Meselesine Bakış", *Kastamonu Eğitim Dergisi*, C 14, No 2, 2006, s. 617-628.

Bıyıklı, Mustafa, *Mustafa Kemal Atatürk'ün Dış Politika Konuşmaları*, Hipernik Yayınları, İstanbul, 2011.

Bıyıklıoğlu, Tevfik, *Trakya'da Millî Mücadele,* C. 1-2, 3. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1992.

Bilsel, M. Cemil, *Lozan, II*, Ahmet İhsan Matbaası, İstanbul, 1933.

Bingöl, Sedat, *Yüzellilikler Meselesi, Bir İhanetin Anatomisi,* 1. Baskı, Dorlion Yayınları, Eskişehir, 2020.

Bolat Salman, Bengül ve Tekin Demirarslan, "Lozan Görüşmeleri sırasında Mecliste Ortaya Çıkan II. Grup Muhalefeti ve Basına Yansıması", *Atatürk Yolu Dergisi*, S 53, 2013, s. 29-60.

Boratav, Korkut, *100 Soruda Türkiye'de Devletçilik,* 1. Baskı, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1974.

Bozdağlıoğlu, Yücel, "Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve Sonuçları", *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 180, 2014, s. 9-32.

Bozkurt, Abdurrahman, "Gelibolu Yarımadası'nda İtilâf Blokuna Ait Harp Mezarlıklarının İnşası ve Statüsü, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C 28, S 84, 2012, s. 57-101.

Bozkurt, Abdurrahman, *İtilâf Devletleri'nin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2014.

Bozkurt, Gülnihal, *Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi, Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne Resepsiyon Süreci (1839-1939),* 3. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2020.

Bryson, Thomas A., "Admiral Mark L. Bristol, an Open Door Diplomat in Turkey", *International Journal of Middle East Studies,* Vol. 5, No. 4, Sep. 1974, s. 450-467.

Budak, Mustafa, *Misak-ı Millî'den Lozan'a, İdealden Gerçeğe Türk Dış Politikası,* 5. Baskı, Küre Yayınları, İstanbul, 2014.

Budak, Ömer, "Mübadele Meselesi ve Lozan'da Çözümü", *Karadeniz Araştırmaları*, C 26, S 26, 2010, s. 129-142.

Burgaç, Murat, *Montrö Meydan Muharebesi, Bir Diplomasi Savaşı,* 1. Basım, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2021.

Coşkun, Alev, *Diplomat İnönü Lozan*, Kırmızı Kedi Yayınevi, İstanbul, 2019.

Çelebi, Ercan, "Türk ve Rum Ahalinin Mübadelesine Dair Oluşturulan Komisyonlardan Muhtelit Mübâdele Komisyonu ve Faaliyetleri", Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi, C 8, S 1, 2006.

Çelebi, Mevlüt, "90. Yılında Lozan Barış Antlaşması", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXVIII, 1, 2013, s. 1-4.

Çelebi, Mevlüt, "Türkiye-İtalya İlişkileri", *Atatürk Ansiklopedisi*, https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/turkiye-italya-iliskileri/ [Erişim Tarihi: 25.05.2023].

Çetin, Nurten, "Lozan Barış Konferansı Arifesinde İstanbul-Ankara Münasebetleri ve İstanbul Hükümeti'nin İstifası", *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C 4, S 7, 2014, s. 87-113.

Çetin, Nurten, *Son Sadrazam Ahmet Tevfik Paşa*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2015.

Çulha, İbrahim, "Türk Rum Mübadelesinde 'Établis' Sorunu", *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi*, II/4, 2019, s. 155-202.

Dardağan, Esra ve Nimet Özbek Hadimoğlu, "Yerleşme ve Yargı Yetkisine İlişkin Sözleşme", *Yaşayan Lozan,* Ed. Çağrı Erhan, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 2003, s. 503-513.

Davison, Roderic H., "Mondros'tan Lozan'a Kadar Türk Siyaseti", çev. Mine Erol, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 14, S. 25, 1981, s. 81-112.

Demirci, Sevtap, *Belgelerle Lozan, Taktik-Stratejik-Diplomatik Mücadele,* çev. Mehmet Moralı, 5. Baskı, Alfa Basım Yayım, İstanbul, 2023.

Djuvara, Trandafir G., *Türkiye'nin Paylaşılması Hakkında Yüz Proje,* çev. Pulat Tacar, 2. Baskı, Gündoğan Yayınları, İstanbul, 2008.

Dockrill, Michael, "Lozan Konferansı ve İngiltere", *70. Yılında Lozan Barış Antlaşması Uluslararası Seminer (25-26 Ekim 1993)*, İnönü Vakfı, Ankara, 1994, s. 109-125.

Doğru, Sami, "Türk Boğazları'nın Hukukî Statüsü: Sevr ve Lozan'dan Montrö'ye Geçiş", *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, S 15, 2013, s. 123-169.

Duman, Önder, "Atatürk Döneminde Türkiye-Rusya İlişkileri", *Atatürk Ansiklopedisi*, https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ataturk-doneminde-turkiye-rusya-iliskileri-1919-1938/ [Erişim Tarihi: 23.05.2023].

Duman, Sabit, "Lozan'da Musul Sorunu", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları-I, 90. Yılında Lozan ve Türkiye Cumhuriyeti Sempozyumu (13-15 Kasım 2013, Ankara) C I*, yay. haz. Duygu Türker-Murat Saygın, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2015, s. 309-326.

Eğilmez, Mahfi, "Osmanlı'dan Devraldığımız Borçlar", https://www.mahfiegilmez.com/2011/12/osmanlidan-devraldigimiz-borclar.html, Erişim Tarihi: 28.05.2023.

Elmacı, M. Emin, "Lozan Antlaşması'nda Kapitülasyonların Kaldırılması ve Yeni Türkiye'de Yabancı Okulların Durumuna Etkisi: İzmir Amerikan Koleji Örneği", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları-I, 90. Yılında Lozan ve Türkiye Cumhuriyeti Sempozyumu (13-15 Kasım 2013, Ankara) C I*, yay. haz. Duygu Türker-Murat Saygın, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2015, s. 367-426.

Erdal, İbrahim, *Mübadele (Uluslaşma Sürecinde Türkiye ve Yunanistan 1923-1925)*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2006.

Erdem, Ş. Can, "Lozan Barış Görüşmeleri Sürecinde Kritik Bir Diplomasi Örneği: İzmir Limanı Meselesi", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S 25, 2011, s. 77-98.

Erim, Nihat, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasî Tarih Metinleri*, C I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1953.

Erim, Nihat, "Milletlerarası Daimî Adalet Divanı ve Türkiye 'Musul Meselesi'", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C 2-4, S 3, Ankara 1946, s. 328-343.

Ertan, Temuçin Faik, "Lozan Görüşmeleri Sırasında Türk Heyeti ile TBMM Hükümeti Arasındaki İlişkiler", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 6, S. 18, 1990, s. 615-626.

Ertan, Temuçin Faik, "Lozan Konferansı'nda Türkiye'yi Temsil Sorunu", *Atatürk Yolu Dergisi*, s. 53, 2013, s. 61-76.

Fırat, Melek ve Ömer Kürkçüoğlu, "Sancak (Hatay) Sorunu," *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, 1919-1980,* C. 1, Ed. Baskın Oran, 15. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009. s. 279-292.

Fırat, Melek, "Yunanistan'la İlişkiler", *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar,* ed. Baskın Oran, C I, 6. bs., İletişim Yayınları, İstanbul, 2002. s. 576-614.

Goloğlu, Mahmut, *Millî Mücadele Tarihi-V, Türkiye Cumhuriyeti 1923,* İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2021.

Gökalp, Emre, "Milliyetçilik: Kuramsal Bir Değerlendirme", *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 7, S. 1, 2007, s. 279-298.

Gönlübol, Mehmet ve Cem Sar, *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938)*, Atatürk araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 2013.

Görgülü, İsmet, "Balkan Savaşı'nda Atatürk", *Atatürk Ansiklopedisi*, https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/balkan-savasinda-ataturk/ [Erişim Tarihi: 17.05.2023].

Göztoklusu, Murat, *Atatürk'ün Ortadoğu Projesi Elcezire Konfederasyonu ve Özdemir Bey'in Filistin-Suriye Kuva-yı Millîyesi,* Barış Kitap, Ankara, 2013.

Göztepe, Tarık Mümtaz, *Osmanoğullarının Son Padişahı Vahideddin Gurbet Cehenneminde*, Sebil Yayınevi, İstanbul, 1991.

Graves, P. Philip, *İngilizler ve Türkler*, Çev.: Yılmaz Tezkan, Yüzyıl Yayınları, Ankara 1999.

Güler, Ali, *Bin Yıllık Hesaplaşma Lozan*, Halk Kitabevi, İstanbul, 2017.

Güler, Ali, "Lozan'da 'Ekalliyetlerin Korunması' (37-45. Maddeler) Bölümünün Geri Planı ve Günümüze Yansıması-İnsan Hakları: Temel Belgeler, Haklar, Sınırlar", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları-I, 90. Yılında Lozan ve Türkiye Cumhuriyeti Sempozyumu (13-15 Kasım 2013, Ankara) C I*, yay. haz. Duygu Türker-Murat Saygın, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2015, s. 591-616.

Güler, Ali, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Azınlıklar,* Berikan Yayınevi, Ankara, 2009.

Hasanlı, Cemil, "Sovyetler Birliği'nin Lozan Konferansı'ndan Beklentileri", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları-I, 90. Yılında Lozan ve Türkiye Cumhuriyeti Uluslararası Sempozyumu (13-15 Kasım 2013-Ankara),* Yay. Haz. Duygu Türker ve Murat Saygın, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2015, s. 3-14.

Hatipoğlu, M. Murat, "'Şark Meselesi' ve Lozan Barış Andlaşması", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları I: 90. Yılında Lozan ve Türkiye Cumhuriyeti Uluslararası Sempozyumu (13-15 Kasım 2013, Ankara)*, C II, Yay. Haz. Duygu Türker, Murat Saygın, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2015, s. 761-769.

Hayta, Necdet, "Ege Adaları Meselesinin Tarihçesi Hakkında 3 Şubat 1922 Tarihli Bir Rapor", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. XVI, S. 46, 2000, s. 225-248.

Haytoğlu, Ercan, "Lozan Barış Konferansı'nda Bir Sorun: Türk-Yunan Savaş Esirleri ve Mübadelesi", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları-I, 90. Yılında Lozan ve Türkiye Cumhuriyeti Sempozyumu (13-15 Kasım 2013, Ankara)* C I, Yay. Haz. Duygu Türker-Murat Saygın, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2015, s. 563-590.

Hülagü, Orhan, "Mudanya Mütarekesi", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C XIII, S 39, 1997, s. 759-785.

İlhan, Attila, "Ankara Merkezli Dış Politika", *Cumhuriyet*, (16.08.2004), https://tilahan.org/ankara-merkezli-dis-politika/.Erişim tarihi: 17.05.2023.

İnönü, İsmet, *Defterler (1919-1955) C. I*, Haz. Ahmet Demirel, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2001.

İnönü, İsmet, *Hatıralar,* Yay. Haz. Sabahattin Selek, 2. Basım, Bilgi Yayınları, Ankara, 2006.

Jeffery, Keith ve Alan Sharp, "Lord Curzon ve 1922-23 Lozan Konferansı'nda Gizli İstihbaratın Kullanımı", *70. Yılında Lozan Barış Antlaşması Uluslararası Seminer (25-26 Ekim 1993)*, İnönü Vakfı, Ankara, 1994, s. 1454-153.

Karabıyık, Hümeyra, "Moskova Antlaşması", *Atatürk Ansiklopedisi*, https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/moskova-antlasmasi/ [Erişim Tarihi: 23.05.2023].

Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi, Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri (1876-1907),* C VIII, 4. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1995.

Karacan, Ali Naci, *Lozan,* 2. Baskı, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1971.

Karakuş, Güngör, "Türkiye'nin Musul'daki Petrolden Alacağı Yok", *Haber-Türk*, (13.06.2014). Kaynak: https://www.haberturk.com/gundem/haber/957338-turkiyenin-musuldaki-petrolden-alacagi-yok. Erişim tarihi: 24.05.2023

Kavas, Ahmet, "Sömürgecilik", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/somurgecilik [Erişim Tarihi: 26.05.2023]

Kaya, Baki, "*Fener Rum Patrikhanesinin Lozan Sonrası Statüsü*", http://www.kamilaydogan.net/?pnum=174&pt=FENER%20RUM%20PATR%C4%B0KHANES%C4%B0N%C4%B0N%20LOZAN%20SONRASI%20STAT%C3%9CS%C3%9C, Erişim tarihi: 21.05.2023.

Kaya, Önder, *Tanzimat'tan Lozan'a Azınlıklar,* 3. Baskı, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2005.

Kayam, Hüseyin Cevahir, "Lozan Barış Antlaşmasına Göre Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve Konunun T.B.M.M'de Görüşülmesi", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C IX, S 27, Kasım 1993, s. 585-588.

Kayıran, Mehmet ve Selami Saygın, "İzmir İktisat Kongresi", *Yakın Tarih Dergisi*, C 2, S 5, 2019, s. 27-70.

Kayış, Yasin, "Lozan Konferansı ve Lozan Antlaşması", *Lozan Sonrası Dış Politikasında İkili İlişkiler ve Başlıca Sorunlar*, ed. İsmail Şahin, Ersin Müezzinoğlu ve Latif Pınar, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul, 2019, s. 137-178.

Kaymaz, İhsan Şerif, "Wilson Prensipleri ve Liberal Emperyalizm", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. XXIII, S. 67-68-69, Kasım 2007, s. 145-174.

Kaymaz, Nejat, "Misak-ı Millî Üzerine Yapılan Tartışmalar Hakkında", *VIII. Türk Tarih Kongresi, 11-15 Ekim 1976,* TTK Basımevi, Ankara, 1977, s. 1942-1956.

Kazgan, Gülten, *Tanzimat'tan XXI. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi, Birinci Küreselleşmeden İkinci Küreselleşmeye,* 1. Baskı, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1999.

Keleşyılmaz, Vahdet "Türk-Yunan Anlaşmazlıklarının Kökeni ve Önemi Üzerine", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. XVI, S. 46, Mart 2000, s. 277-286.

Kemal, Cemal, "Birinci Dünya Savaşı ve Sonrasında Musul Meselesi", *Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı 40, Kasım 2007, s. 643-691.

Kerimoğlu, Hasan Taner, "Trablusgarp Savaşı'nda Atatürk", *Atatürk Ansiklopedisi*, https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/trablusgarp-savasinda-ataturk/ [Erişim Tarihi: 17.05.2023].

Keskin, Funda, "Azınlıklar Konusu", *Yaşayan Lozan,* Ed. Çağrı Erhan, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 2003, s. 213-263.

Keskin, Funda, "Birinci Dünya Savaşı Ertesinde Almanya", *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, 1919-1980,* C. 1, Ed. Baskın Oran, 15. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 213-263.

Keskin, Funda, "Türk ve Rum Nüfus Mübadelesi Sözleşmesi", *Yaşayan Lozan,* Ed. Çağrı Erhan, T.C. Kültür ve Turzim Bakanlığı, Ankara, 2003, s. 765-806.

Kılıç, Sezen, "*Musul Sorunu ve Lozan*", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C XXIV, S 71, Temmuz 2008, s. 319-340.

Kıray, Emine, *Osmanlı'da Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar,* 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995.

Kısıklı, Emine, "Yeni Gelişmelerin Işığında Geçmişten Günümüze Musul Meselesi", *Atatürk Yolu Dergisi*, S 24, Kasım 1999-2003, s. 487-526.

Kodal, Tahir, "Lozan Barış Antlaşması ve Türk Kamuoyu", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C 22, S 64-65-66, 2006, s. 215-244.

Kodal, Tahir, "Türk Dış Politikasında Musul (1922-1926)", *Türk Tarihine Dair Yazılar II*, Ed. Alpaslan Demir, Tuba Kalkan, Eralp Erdoğan, Gece Kitaplığı, Ankara, 2017.

Köse, İsmail, *Türk Amerikan İlişkilerinin Şekillenmesinde Amiral Mark L. Bristol'ün Rolü, 1919-1927,* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2016.

Kul, Hazel, "Saltanatın Kaldırılmasının Trabzon Basınına Yansıması", *CTAD*, C. 9, S. 18, 2013, s. 55-78.

Kürkçüoğlu, Ömer, "Türkiye-Irak Sınırı ve Musul Sorunu", *Yaşayan Lozan,* Ed. Çağrı Erhan, TC. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 2003, s. 140-168.

Kürkçüoğlu, Ömer ve Çağrı Erhan, "Lozan Gelişmeleri", *Yaşayan Lozan,* Ed. Çağrı Erhan, TC. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 2003, s. 17-98.

Kürkçüoğlu, Ömer ve Çağrı Erhan, "Türkiye-Suriye Sınırı", *Yaşayan Lozan,* Ed. Çağrı Erhan, TC. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 2003, s. 132-140.

Macmillan, Margaret, *Paris 1919, 1919 Paris Barış Konferansı ve Dünyayı Değiştiren Altı Ayın Hikayesi,* çev. Belkıs Dişbudak, ODTÜ Yayıncılık, Ankara, 2003.

Meray, Seha L., Osman Olcay, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküş Belgeleri Sevr Antlaşması Mondros Bırakışması İlgili Belgeler,* 2. Basım, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2021.

Mumcu, Ahmet, "Misak-ı Millî ve Anayasamız", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C I, S 3, Temmuz 1985, s. 813-830.

Mutlu, Cengiz, "Refet Paşa'nın TBMM Hükümeti Adına Yönetimi Devralmak İçin İstanbul'a Gelişi ve Faaliyetleri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C 37, S 103, 2021, s. 1-34.

Okur, Mehmet, "Mondros Mütarekesi", *Atatürk Ansiklopedisi*, https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/mondros-mutarekesi/ [Erişim Tarihi: 19.05.2023].

Oran, Baskın, "Lausanne Barış Antlaşması", *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, 1919-1980,* C 1, 15. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 215-238.

Oran, Baskın, "Negatif-Pozitif Hak", *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, 1919-1980,* C. 1, Ed. Baskın Oran, 15. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 133.

Orbay, Rauf, *Cehennem Değirmeni-siyasî Hatıralarım*, Truva Yayınları, İstanbul, 2012.

Öcal, Enver Emre, "Musul Sorunu", *Sosyal ve Beşerî Bilimlerde Teori ve Araştırmalar,* C. 2, Ed. Erdem Sarıkaya, Gece Kitaplığı, Ankara, 2020. s. 549-575.

Öke, Mim Kemal, *Musul 'Kürdistan' Sorunu (1918-1926)*, İrfan Yayımcılık, İstanbul (Yayın yılı yok).

Öksüz, Hikmet ve İsmail Köse, "Amiral Bristol'un Günlük ve Raporlarında Lozan Müzakerelerinin Birinci Safhası", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları-I, 90. Yılında Lozan ve Türkiye Cumhuriyeti Sempozyumu (13-15 Kasım 2013, Ankara) C I*, yay. haz. Duygu Türker-Murat Saygın, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2015, s. 209-238.

Özbudun, Ergün, "Millî Mücadele ve Cumhuriyetin Resmî Belgelerinde Yurttaşlık ve Kimlik Sorunu", *Cumhuriyet, Demokrasi ve Kimlik,* yay. haz. Nuri Bilgin, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 1997, s. 63-70.

Özcan, Halil, "Lozan Konferansı Tutanakları ve Arnavutluk'un Atina Büyükelçiliği Raporları Temelinde Mübadelede Yunanistan'daki Müslüman Arnavutların Durumu", *CTAD*, Y 13, S 25, 2017, s. 50-79.

Özdemir, Biltekin, *Osmanlı Devleti Dış Borçları*, 2. Baskı, T.C. Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı Yayın No 2010/403, Ankara 2010.

Özer, Sevilay, "Chester Projesi'nin Hâkimiyet-i Millîye Gazetesine Yansıması", *History Studies,* Özel Sayı, C 2, 2010, s. 287-299.

Özer, Verda, "Musul Petrolünde Hakkımız Var Mı?", *Hürriyet*, (28 Ekim 2016). Kaynak: https://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/verda-ozer/musul-petrolunde-hakkimiz-var-mi-40262046. Erişim tarihi: 24.05.2023.

Özersay, Kudret, "Adalar Sorunu", *Yaşayan Lozan,* Ed. Çağrı Erhan, TC. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 2003, s. 169-191.

Özersay, Kudret, "Boğazlar Sözleşmesi", *Yaşayan Lozan,* Ed. Çağrı Erhan, T.C. Turizm ve Kültür Bakanlığı, Ankara, 2003, s. 433-503.

Özersay, Kudret, "Lozan Düzenlemeleri", *Yaşayan Lozan*, ed. Çağrı Erhan, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2003, s. 109-213.

Özersay, Kudret, "Trakya Sınırı", *Yaşayan Lozan,* Ed. Çağrı Erhan, TC. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 2003, s. 109-131.

Özersay, Kudret, "Montreux Boğazlar Sözleşmesi", *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, 1919-1980,* C 1, Ed. Baskın Oran, 15. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 370-384.

Özkan, Asaf ve Hüseyin Kalemli, "Lozan Konferansı Sürecinde İzmir Limanı ve İzmit Körfezi Hadisesi", *Atatürk Dergisi*, C 3, S 2, 2014, s. 1-27.

Özkan, Kenan, *Millî Mücadele Dönemi Türkiye-ABD İlişkileri, Mondros Mütarekesi'nden Lozan Barış Konferansı'na, 1918-1923,* Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2016.

Pamuk, Şevket, *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi,* 13. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2021.

Parvus Efendi, *Türkiye'nin Mali Tutsaklığı*, May Yayınları, İstanbul 1977.

Polat, Ü. Gülsüm, "Lozan Konferansı Başlarken Basın İle Kurulan Diyalog", *Atatürk Yolu Dergisi*, C. 14, S 53, 2013, s. 247-266.

Rıza Nur, *Hayat ve Hatıratım*, III, Altındağ Yayınevi, İstanbul 1967.

Roskin, Michael G., *Çağdaş Devlet Sistemleri, Siyaset, Coğrafya, Kültür,* 4. Baskı, Adres Yayınları, Ankara, 2013.

Ryan, Sir Andrew, *Sonuncu Dragoman*, çev. Dilek Berilgen Cenkçiler, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2015.

Sagay, Reşat, *XIX. Ve XX Yüzyıllarda Büyük Devletlerin Yayılma Siyasetleri ve Milletlerarası Önemli Meseleler*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1972.

Sander, Oral, *Siyasî Tarih (İlkçağlardan 1918'e)*, 12. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara 2003.

Sarıca, Murat, vd., *Kıbrıs Sorunu,* İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1975.

Sarıhan, Zeki, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü IV*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1996.

Sarıkoyuncu Değerli, Esra "Lozan Barış Konferansı'nda Musul", *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C 10, S 18, 2007, s. 127-140.

Sarınay, Yusuf, "Atatürk'ün Hatay Politikası I (1936-1938)*"*, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 12, 1996, s. 3-65.

Sarınay, Yusuf, *Türk Milliyetçiliğinin Tarihî Gelişimi ve Türk Ocakları,* Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2005.

Satan, Ali, *Halifeliğin Kaldırılması*, Gökkubbe Yayınları, İstanbul, 2008.

Satan, Ali, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye (1923)*, çev. Sevtap Demirci, İstanbul, Tarihçi Kitabevi, 2012.

Satan, Ali, *Türk ve İngiliz Belgelerinde Halifeliğin Kaldırılması*, Yazıgen Yayınevi, İstanbul, 2017.

Sonyel, Salahi R., *Gizli Belgelerle Lozan Konferansı'nın Perde Arkası*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2006.

Sonyel, S. R., *Kıskaç Altında: Dış Güçlerin Türkiye'yi Bölme ve Yıpratma Çabaları (1923-2000)*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2010.

Sonyel, Salâhi R., *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisinin Türkiye'deki Eylemleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2013.

Sonyel, Salâhi R., "Lozan'da Türk Diplomasisi", *Belleten*, C 38, S 149, 1974, s. 41-116.

Sonyel, Salahi R., *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika,* C 1-2, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991.

Soysal, İsmail "Hatay Sorunu (1936-1939)", *Belleten*, C 49, S 193, Nisan 1985, s. 79-110.

Soysal, İsmail, *Tarihçeleri ve Açıklamaları İle Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları I (1920-1945)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1983.

Soysal, İsmail, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları, Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte, 1920-1945,* C 1, 3. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2000.

Sönmez, Şinasi, "Fransız Basınında Lozan Barış Konferansı", *Proceedings Book of 2nd International Scientific Researches Congress on Humânities and Social Sciences (IBAD-2017) April 20-23 2017*, İstanbul, s. 597-610.

Sönmezoğlu, Faruk, "Mustafa Kemal Atatürk Döneminde Türkiye-İngiltere İlişkileri (1919-1938)", *Atatürk Ansiklopedisi*, https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/mustafa-kemal-ataturk-doneminde-turkiye-ingiltere-iliskileri-1919-1938/ [Erişim Tarihi: 25.05.2023].

Sükan, Bige, "Millî Mücadele Dönemine Türk-Fransız İlişkileri", *Atatürk Ansiklopedisi*, https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/millî-mucadele-doneminde-turk-fransiz-iliskileri/ [Erişim Tarihi: 24.05.2023].

Sürmeli, Serpil, "Lozan Konferansı Sırasında Türk Gazeteciler ve İzlenimleri", *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S 36, 2017, s. 249-278.

Şahin, Burhan, "Türk Dış Politikasında Hatay Meselesi (1936-1939)", *Kastamonu Eğitim Dergisi*, C 16, S 2, Ekim 2008, s. 607-614.

Şimşir, Bilâl N., "Batı Trakya Sorunu", *Atatürk Ansiklopedisi*, https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/bati-trakya-sorunu/ [Erişim Tarihi: 11.05.2023].

Şimşir, Bilâl N., *İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938), C IV (Ekim 1921-Ekim 1922)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1984.

Şimşir, Bilal N., *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e 1921-1923*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2016.

Şimşir, Bilâl N., *Lozan Günlüğü, Lozan Barış Konferansı ve Barış Antlaşması Sürecinin Belgesel Kronolojisi (1922-1923)*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2012.

Şimşir, Bilal N., *Lozan Telgrafları, 1922-1923,* C 1-2, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2019.

Şimşir, Bilâl N., "Lozan ve Çağdaş Türkiye'nin Doğuşu", *70. Yılında Lozan Barış Antlaşması Uluslararası Seminer-25-26 Ekim 1993*, İnönü Vakfı, İstanbul, 1994, s. 25-44.

Tansel, Selahattin, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar IV*, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1991

Taştan, Yahya Kemal, *Balkan Savaşları ve Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu* Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2017.

Tezel, Yahya, "Birinci Büyük Millet Meclisi Anti-Emperyalist Miydi?: Chester Ayrıcalığı", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C 25, S 4, 1970, s. 287-318.

Tezel, Yahya S., Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950), Yurt Yayınları, Ankara 1982.

Toprak, Zafer, *Atatürk, Kurucu Felsefenin Evrimi,* 4. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2022.

Toynbee, Arnold, *Türkiye-Bir Devletin Yeniden Doğuşu*, çev. Kasım Yargıcı, Milliyet Yayınları, 1971.

Tuğluoğlu, Fatih, "Ali Naci Karacan'ın Gözüyle Lozan Konferansı ve İsmet Paşa", *Atatürk Yolu Dergisi*, S. 53, 2013, s. 285-328.

Tunçay, Mete, "Misak-ı Millî'nin 1. Maddesi Üzerine", *Birikim,* C 3, S 18-19, 1976, s. 12-16.

Turan, Esin Tüylü, "Ulus ve Cumhuriyet Gazetelerine Göre Hatay Sorunu ve Hatay'ın Anavatana Bağlanması", *Vakanüvis Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, Vol. 2, No: 1, Mart 2017, s. 284-317.

Turan, Mustafa, "I. Dünya Savaşı Öncesinde Avrupa Devletlerinin Siyaset Stratejileri ve Osmanlı Devleti", *100. Yılında I. Dünya Savaşı Uluslararası Sempozyumu (03-05 Kasım 2014, Budapeşte)*, Yay. Haz. Aynur Yavuz Akengin, Selcan Koçaslan, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2015, s. 57-91.

Turan, Şerafettin, "Rodos ve 12 Ada'nın Türk Hâkimiyetinden Çıkışı", *Belleten,* C 29, S 113, 1965, s. 77-120.

Turan, Mustafa, *Siyasî ve Hukuki Açıdan Millî Mücadele 30 Ekim 1918-24 Temmuz 1923*, Berikan Yayınevi, Ankara, 2011.

Turan, Şerafettin, *Türk Devrim Tarihi-2. Kitap, Ulusal Direnişten Türkiye Cumhuriyeti'ne*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2017.

Türkgeldi, Ali Fuat, *Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi*, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1948.

Türkmen, Zekeriya, "Ali İhsan Paşa", *TDV İslam Ansiklopedisi,* C. 35, İstanbul, 2008, s. 346-348.

Türkmen, Zekeriya, "Türk İstiklal Harbinde Milis Kaymakamı (Ali Şefik) Özdemir Bey'in Antep ve Musul Cephesindeki Faaliyetlerine Dair Bir Değerlendirme (1885-18 Mayıs 1951), *Türkiye Günlüğü,* S. 145, Kış 2021, s. 161-171.

Uçarol, Rifat, *Siyasî Tarih (1789-2014)*, Der Yayınları, İstanbul 2005.

Uğur, Hacer Zorlu, "Türk Boğazlarının Önemi ve Montrö Sözleşmesi ile Sağlanan Denge Rejimi", *International Journal of Afro-Eurasian Research*, Vol 1, Issue 2, 2016, s. 36-47.

Uluerler, Sıtkı, "1807 Yılında Napolyon Bonopart'ın Fransa-Osmanlı-İran Üçlü İttifak Planları ve Sonuçlar", *Akademik Matbuat,* C 5, S 1, 2021, s. 1-24.

Uluğbay, Hikmet, İmparatorluktan Cumhuriyete Petropolitik, Deki Yayınevi, İstanbul 2008.

Ulusan, Şayan, "Sevres (Sevr) Antlaşması (10 Ağustos 1920)", *Atatürk Ansiklopedisi*, https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/sevres-sevr-antlasmasi-10-agustos-1920/ [Erişim Tarihi: 21.05.2023].

Unat, Faik Reşit, "Misak-ı Millî (Ahd-ı Millî Beyannamesi)", *Aylık Ansiklopedi,* No. 3, 1944, s. 92-93.

Uzgel, İlhan ve Ömer Kürkçüoğlu, "İngiltere'yle İlişkiler", *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, 1919-1980,* C 1, Ed. Baskın Oran, 15. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 258-277.

Uzun, Hakan, "Türk Heyeti'nin Lozan'a Gidişi ve Lozan Konferansı Öncesinde Avrupa'daki Faaliyetleri (5 Kasım 1922-20 Kasım 1922)", *Atatürk Yolu Dergisi*, S 53, 2013, s. 329-350.

Yalçın, Emruhan, "Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi'nin Ekümenikliği Tartışmaları ve Gerçekler", *Atatürk Yolu Dergisi*, S 50, Güz 2012, s. 479-514.

Yalçın, Semih, *Atatürk'ün Millî Dış Siyaseti*, Gazi Kitabevi, Ankara, 2007.

Yalçın, Semih, *Mustafa Kemal Atatürk (Hayatı ve Eserleri)*, Berikan Yayınevi, Ankara, 2011.

Yalman, Ahmet Emin, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim, III*, Pera Turizm Yayınları, İstanbul, 1970.

Yavuz, Bige, "1921 Tarihli Türk-Fransız Anlaşması'nın Hazırlık Aşaması", *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası*, haz. Berna Türkdoğan, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2000, s. 205-241.

Yavuz, Bige, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri, Fransız Arşiv Belgeleri Açısından, 1919-1922,* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1994.

Yaycı, Cihat, *Soru ve Cevaplarla Montrö*, Girdap Kitap, İstanbul, 2021.

Yazıcıoğlu, Yaşar, *Her Yönüyle Lozan Antlaşması*, Kripto Kitaplar, Ankara, 2018.

Yılmaz, Veli, *Sakarya'dan Lozan'a-Destanlaşan Sakarya ve Dumlupınar Muharebeleri*, Kastaş Yayınevi, İstanbul, 2008.

Yurtsever, Serdar, "İngiliz Muhipleri Cemiyeti", *Atatürk Ansiklopedisi*, https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ingiliz-muhibleri-cemiyeti/ [Erişim Tarihi: 25.05.2023].

Tezler

Acar, Ayla, *Muharrem Kararnamesi ve Düyun-u Umumiye*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Türk İktisat Tarihi Araştırmaları Merkezi, 1985.

Akbulut, Seyhan, *Lozan Konferansı Sürecinde İsmet Paşa*, Erzurum, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 2019.

Akdoğan, Müslüm, *Avustralya Basınında Lozan Görüşmeleri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Bilecik, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2022.

Ayhan, Halis, *Uluslararası Andlaşmalar Hukukunda Rebus Sic Stantibus İlkesi,* Yayımlanmış Doktora Tezi, Kırıkkale, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale, 2014.

Bostancı, Ahmet, *Lozan Görüşmeleri Sırasında Yapılan Askerî Hazırlıklar*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2019.

Bozaslan, Mehmet, *Lozan'daki Türk Heyeti Üyelerinin Türkiye'nin Siyasî ve Sosyo-Kültürel Gelişimindeki Rolleri*, Gaziantep, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.

Demirağ, Sinan, *Lozan Konferansı'nda Azınlıklar (Ekalliyetler) Meselesinin Türk Kamuoyuna Yansımaları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015.

Gülcan, Oğuz, *Fransız Kaynaklarına Göre Lozan Barış Konferansı'nda Fransa*, Ankara, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 2014.

Gür, Ebru, *Lozan Konferansı'nın Türk Basınına Yansıması*, Elazığ, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006.

Kara, Haci Mehmet, *İstanbul Basınına (Vakit Gazetesi) Göre Lozan Barış Konferansı Müzakereleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kütahya, Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011.

Kaya, Halit, *Refet Bele'nin Askerî ve Siyasî Hayatı (1881-1963)*, Ankara, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2008.

Kocatürk, Önder, *Türk-İngiliz İlişkileri'nin Kopuş Sürecinde Son Aşama (1911-1914)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü.

Kul, Hazel, *Millî Mücadele Dönemi Türk Basınında İstanbul Hükümetleri-Ankara İlişkileri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2019.

Murzioğlu, Nazlı, *Lozan Konferansı Sürecinde Türkiye-İngiltere İlişkilerinin İngiliz Basınına Yansıması*, Samsun, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Samsun, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014.

Özcan, Mehmet Şah, *Lozan Konferansı'nın Büyük Millet Meclisi'ne Yansımaları*, Eskişehir. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011.

Özkan, Kenan, *İmparatorluktan Ulus-Devlete Geçişte Göçlerin Rolü, (1918-1923),* Yayınlanmamış Doktora Tezi, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020.

Topaloğlu, Seyhan, *Lozan Barış Konferansı ve İki Aşamalı Oyun*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Tekirdağ, Namık Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018.

Umut, Erol, *Musul Meselesinde Petrol Faktörü*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 2007.

50 SORUDA
MEME KANSERİ

▪ Hüseyin AKYOL ▪

ALTINBAS ÜNİVERSİTESİ Yayınları

ALTINBAŞ ÜNİVERSİTESİ Yayınları

50 SORUDA MEME KANSERİ

Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin AKYOL

Yayın No.: 82
100. Yıl Armağan Kitapları: 41
ISBN: 978-625-8174-56-4
E-ISBN: 978-625-8174-55-7
Basım Sayısı: 1. Basım, Ağustos 2023

Copyright 2023, ALTINBAŞ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

Bu baskının bütün hakları Altınbaş Üniversitesi Yayınları'na aittir. Yayınevinin yazılı izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.

ALTINBAŞ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI bir Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti. iştirakidir. SERTİFİKA NO.: 40340.

Cumhuriyetimizin 100. Yılı Etkinliklerini Düzenleme ve Koordinasyon Komisyonu Başkanı: Prof. Dr. Turgut İPEK
Yayın Danışmanı: Evşen ÇERKEŞLİ
Seri Koordinatörü: Dr. Gaye HAFEZ
Kapak Tasarım: Osman ÖZÇELİK
Sayfa Tasarım: Erdal Tarkan KARA (erdal@nobelyayin.com)
Baskı ve Cilt: Meteksan Matbaacılık ve Teknik Sanayi Tic. Anonim Şirketi Sertifika No.: 46519
Beytepe Köy Yolu No.: 3 06800 Bilkent-Çankaya/ANKARA

Kütüphane Bilgi Kartı

Akyol, Hüseyin.
50 Soruda Meme Kanseri / *Hüseyin Akyol*
1. Basım. XII+92 s. 14x21,5 cm. Kaynakça var, dizin yok.
ISBN: 978-625-8174-56-4
E-ISBN: 978-625-8174-55-7
1. Kanser 2. Meme Kanseri 3. Mamografi

Genel Dağıtım

ATLAS AKADEMİK BASIM YAYIN DAĞITIM TIC. LTD. ŞTI.
Adres: Bahçekapı mh. 2465 sk. Oto Sanayi Sitesi No:7 Bodrum Kat Şaşmaz-ANKARA - siparis@nobelyayin.com-
Telefon: +90 312 278 50 77 - **Faks:** 0 312 278 21 65
E-Satış: www.nobelkitap.com - esatis@nobelkitap.com / www.atlaskitap.com - info@atlaskitap.com

Dağıtım ve Satış Noktaları: Alfa Basım Dağıtım, Arasta, Arkadaş Kitabevi, D&R Mağazaları, Dost Dağıtım, Ekip Dağıtım, Kida Dağıtım, Kitapsan, Nezih Kitabevleri, Pandora, Prefix, Remzi Kitabevleri, Yeryüzü Dağıtım

İÇİNDEKİLER

Sunuş iii

Ön Söz v

1. Kanser Nedir? 1
2. Memenin Yapısı Nasıldır? 4
3. Meme Kanseri Nedir? 7
4. Meme Kanserinin Çeşitleri Nelerdir? 9
5. Meme Kanserinin Sebepleri Nelerdir? 12
6. Değiştiremeyeceğiniz Risk Faktörleri Nelerdir? 14
7. Değiştirebileceğiniz Risk Faktörleri Nelerdir? 17
8. Meme Kanseri Riskimi Azaltmak İçin Ne Yapabilirim? 19
9. Meme Kanserinin Belirtileri Nelerdir? 20
10. Meme Kanseri Tanısı Nasıl Konur? 21
11. Meme Kanseri Taraması Nasıl Yapılır? 22
12. Mamografi Nedir? 24
13. Meme Ultrasonu Nedir? 26
14. Meme Manyetik Rezonans Görüntüleme Nedir? 28
15. Kendi Kendine Meme Muayenesi (KKMM) Nedir? 30
16. KKMM Nasıl Yapılır? 31
17. Meme Kanseri Taramasına Ne Zaman Başlamalıyım? 33
18. Mememde Yumru Saptadım, Meme Kanseri miyim? 34
19. Meme Biyopsisi Nedir? 37
20. İnce İğne Aspirasyon Biyopsisi Nedir? 38
21. Tru-Cut Biyopsi Nedir? (Core Biyopsi) 39
22. Vakum Yardımlı Meme Biyopsisi Nedir? 41
23. Meme Cerrahi Biyopsisi Nedir? 42
24. Meme Evrelemesi Nedir 43
25. TNM Evreleme Sistemi Nedir? 44

26. Meme Kanseri Kaç Evreden Oluşur? 45
27. Meme Kanseri Tedavi Seçenekleri Nelerdir? 46
28. Meme Kanseri Ameliyat Seçenekleri Nelerdir? 52
29. Meme Kanserinde Koltuk Altına Yönelik Yapılan Ameliyatlar Nelerdir? ... 54
30. Meme Kanserinde Kemoterapi Tedavisi Nedir? 55
31. Neoadjuvan Tedavi Nedir? 57
32. Adjuvan Tedavi Nedir? 58
33. Meme Kanseri İçin Kemoterapinin Olası Yan Etkileri Nelerdir? 59
34. Meme Kanserinde Kemoterapi Kimlere Uygulanmaz? 60
35. Meme Kanserinde Radyasyon Tedavisi Nedir? 61
36. Meme Kanserinde Radyasyon Tedavisinin Çeşitleri Nelerdir? 63
37. Radyoterapinin Yan Etkileri Nelerdir? 64
38. Meme Kanserinde Hormon Tedavisi Nedir? 65
39. Hormon Reseptörü Testi Nedir? 69
40. Meme Kanseri İçin Hormon Tedavisi Alan Kadınlarda Görülebilen Yan Etkiler Nelerdir? 71
41. BRCA Genleri Nedir? 73
42. Triple (Üçlü) Negatif Meme Kanseri Nedir? 75
43. Lokal ve Sistemik Tedavi Arasındaki Fark Nedir? 76
44. Hedefe Yönelik İlaç Tedavisi Nedir? 77
45. Meme Kanseri İçin İmmünoterapi Nedir? 80
46. Memenin Paget Hastalığı Nedir? 82
47. İnflamatuar Meme Kanseri Nedir? 83
48. Memede Anjiosarkom Nedir? 85
49. Erkeklerde Meme Kanseri Nedir? 86
50. Meme Kanseri Olan Kişi Hamile Kalabilir mi? 88

Referanslar 89

Öz Geçmiş 91

REFERANSLAR

https://www.cdc.gov/cancer/breast/basic_info/what-is-breast-cancer.htm

https://www.cancer.org/cancer/breast-cancer.html

https://www.mayoclinic.org/diseases-conditions/breast-cancer/symptoms-causes/syc-20352470

https://hsgm.saglik.gov.tr/tr/kanser-turleri/kanser-turleri/meme-kanseri.html

https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/breast-cancer

5. Basım

KAVRAM GELİŞTİRME

Prof. Dr. Gülten Ülgen

nobel

KAVRAM GELİŞTİRME

Prof. Dr. Gülten Ülgen

Yayın No.: 4887
Eğitim No.: 1009
ISBN: 978-625-397-360-5
E-ISBN: 978-625-397-361-2
Basım Sayısı: 5. Basım, Ağustos 2023

© Copyright 2023, NOBEL AKADEMİK YAYINCILIK EĞİTİM DANIŞMANLIK TİC. LTD. ŞTİ. SERTİFİKA NO.: 40340
Bu baskının bütün hakları Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.ne aittir.
Yayınevinin yazılı izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik
ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.

Nobel Akademik Yayıncılık, 2011 yılından beri "tanınmış uluslararası yayınevi" statüsündedir.

Genel Yayın Yönetmeni: Nevzat Argun -nargun@nobelyayin.com-
Genel Yayın Koordinatörü: Gülfem Dursun -gulfem@nobelyayin.com-

Sayfa Tasarım: Tarkan Kara -erdal@nobelyayin.com-
Redaksiyon: Nurcan Çağman -nurcan@nobelyayin.com-
Kapak Tasarım: Mehtap Asiltürk -mehtap@nobelyayin.com-
Görsel Tasarım Uzmanı: Mehtap Asiltürk -mehtap@nobelyayin.com-

Kütüphane Bilgi Kartı

Ülgen, Gülten.
Kavram Geliştirme / Gülten Ülgen
5. Basım, VI + 210 s., 15,5x21,5 cm. Kaynakça var, dizin yok.
ISBN: 978-625-397-360-5
E-ISBN: 978-625-397-361-2
1. Kavram Geliştirme 2. Eğitim ve Öğrenme 3. Öğrenme Kuramları 4. Bilişsel Öğrenme Kuramı

Genel Dağıtım

ATLAS AKADEMİK BASIM YAYIN DAĞITIM TİC. LTD. ŞTİ.
Adres: Bahçekapı Mh. 2465 Sk. Oto Sanayi Sitesi No:7 Bodrum Kat, Şaşmaz/ANKARA
Telefon: +90 312 278 50 77 - **Faks:** 0 312 278 21 65
Sipariş: siparis@nobelyayin.com- **E-Satış:** www.nobelkitap.com - esatis@nobelkitap.com
www.atlaskitap.com - info@atlaskitap.com

Dağıtım ve Satış Noktaları: Alfa, Kırmızı Kedi, Arkadaş, D&R, Dost, Kika, Kitapsan,
Nezih, Odak, Pandora, Prefix, Remzi Kitabevleri, Yeryüzü Dağıtım

Baskı ve Cilt: Meteksan Matbaacılık ve Teknik Sanayi Tic. Anonim Şirketi / Sertifika No.: 46519
Beytepe Köy Yolu No.: 3 06800 Bilkent-Çankaya/ANKARA

İÇİNDEKİLER

BÖLÜM I
BİLGİLER

BİLGİLER 3
GENEL ANLAMDA BİLGİLERİN SINIFLANMASI 4
DİSİPLİNEL AÇIDAN TEMEL BİLGİLER 6
BELLEK SÜRECİ AÇISINDAN BİLGİLER 9
PROBLEM ÇÖZME AÇISINDAN BİLGİLER 12
KENDİMİZİ SINAYALIM MI? 15

BÖLÜM II
ÖĞRENME KURAMLARI

ÖĞRENME KURAMLARI 20
BAĞLAMCI ÖĞRENME KURAMI 23
BİLİŞSEL ÖĞRENME KURAMI 26
BELLEK - BİLGİ İŞLEM KURAMI 26
Duyusal Süreçler ve Veri Girişi 27
Duyusal Kayıt ve Girdiler 28
Tanıma Örüntüsü ve Algılama 30
Bellek Yapısı ve Bilgi İşlem.....
Çok Kısa Süreli Bellek (Immidate Memory) 41
Kısa Süreli Bellek (Delayed Memory) 45
Uzun Süreli Bellek 47
Hatırlama ve Unutma 48
Kodlama (coding) 49
Kodlama ve Hatırlama Stratejisi 50
Farkındalık Düzeyi 53
İsteklilik 54
Gelişim ve Hatırlama 55
Genetik Özellikler 58
Kültürel Özellikler 59
Yeni Öğrenmeler (Ara Değişken) 60
Hatırlamanın Ölçülmesi 61
Bellekötesi, Bilişötesi ve Yürütme İşlevi 63
Bellekötesi ve Bilişötesi 63
Yürütme İşlevi (Executive Function) 64
Bilişsel Süreçlerin Değerlendirilmesi 68

PROBLEM ÇÖZME ... 73
Davranışçı Yaklaşım Açısından Problem Çözme ... 74
Bilişsel Yaklaşım Açısından Problem Çözme ... 76
Problemi Çözme Aşamaları ... 77
KENDİMİZİ SINAYALIM MI ? ... 83

BÖLÜM III
BİLGİNİN YAPILANMASI

BİLGİNİN YAPILANMASI (Structure) ... 87
YAPILANDIRMA (Construct) ... 96
KENDİMİZİ SINAYALIM MI ? ... 101

BÖLÜM IV
KAVRAM ÖĞRENME

EĞİTİM VE ÖĞRENME ... 106
"KAVRAM" NEDİR? ... 107
KAVRAM ÖĞRENME ... 117
KAVRAM ÖĞRENME AŞAMALARI ... 119
Kavram Oluşturma ... 120
Kavram Kazanma ... 121
Kavram Kazanma Becerisinin Geliştirilmesi ... 124
KAVRAM ÖĞRENME KOŞULLARI ... 124
Zaman ... 125
Bellek ... 126
Kavram Geliştirme Stratejisi ... 129
Dikkat ve Odaklaşma ... 130
Dil ve Kavram Öğrenme ... 132
Bilişsel Gelişim ... 132
Uyarıcıların Seçimi ve Organizasyonu ... 134
Uyarıcıların Organizasyonu ve Öğretime Uygulanmasıyla İlgili Görüşler ... 137
KAVRAM ÖĞRENMENİN SINIRLILIKLARI ... 143
Öğrenilecek Kavramla İlgili Ön Bilgiler ... 143
Kavram Kargaşası ... 144
Öğretim Ortamının Yetersizliği ... 145
KENDİMİZİ SINAYALIM MI ? ... 148

TERİMLER SÖZLÜĞÜ **149**
KAYNAKÇA **159**
AD BULDURUSU **163**
KONU BULDURUSU **165**
EKLER **169**
EK A Dil ve Düşünce 171
EK B Mercek 17177
EK C Denklem 17181
EK D Fonksiyon 17185
EK E Fonksiyon 17191
EK F Sözcük Kavramı 17197
EK G Piaget'ye Göre Gelişim Evreleri 207

KAYNAKÇA

Apak, S., 1991, Gelişim Nörolojisi, İST. Bayrak Matbaacılık.

Ashman, F. A., Conway, N. F. R., 1997, An Introduction to Cognitive Education. N.Y., London.

Ausubel, D.P.; Novak, J. D., and Hanesian, 1978, Educational Psychology; A Cognitive View. N. Y Holt, Rinehart and Winston.

Ausubel, D.P., The Psychology of Meaningful Verbal Learning: N.Y. Grune and Stratton, 1963.

Baykul, Y., 2000, "ilköğretimde Matematik Öğretimi (1-5. Sınıflar için)", Pegem+A Yayıncılık, Ankara.

Bieger, R. G. ve Glockı D. M., 1985, "The information Content of Picture. Text Instruction" The Journal of Experimental Education. Winter.

Biggs, F., 1996, ‘‘Enhancing Teachin Through Constructive Alignment” Hıgher Education.

Brown, lo T. ve ark., 1997, "The Assessment and Modification of Concept Interrelationship", The Journal of Experimental Education. Winter.

Brumby, M.N. 1984, "Misconception About the Concept of Natural Selection Biology Student" Science Education. Vol 60 (4).

Bruner, J., 1966, Toward A Theory of Instruction. USA. W.W. Norton & Com.

Bruner, J., 1985, "Models of Learner" Educational Researcher. June/July. ss.5

Bruner J., 1992, "On the Searching For Bruner" Language & Communation vol 12 (1) ss 75-79

Cain and Caine (Çev: Ed: Ülgen G.), 2002, Beyin Temelli Öğrenme. Ankara. Nobel Yayınevi.

Chaplin, J.P. 1985, Dictionary of Psycholgy, USA, Dell Publishing Orpup, Inc.

Charles, M. C. (çev: Ülgen, G.), 1992, Öğretmenler için Piaget İlkeleri. Ankara. Lazer Ofset Matbaa Tic. Ltd. Şti.

Cüceloğlu D., 1991, İnsan ve Davranışı. Türkiye. Remzi Kitabevi. Demirel, Ö. (1997): Eğitimde Program Geliştirme. Ankara Pegem A Yayıncılık.

Chomsky. N. (Çev: Ahmet Kocaman), 2001, Dil ve Zihin. Ankara. Ayraç Yayınevi

Chomsky. N., Reflection on Language: N.Y. Pomtheon, 1969.

Davis, R. F. Davis, B, 1998, Effective Training Strategies, USA Berrett. Kochler Publishers.

Demirel, Ö., 2000, Eğitimde Program Geliştirme. ANK. Pegem Yayınevi.

Driscoll, M.P., 1998, Pyschology of Learning for İnstruction, USA Allyn & Bacon

Dumanlı. E., 2001, Kavram Haritalarının Erişi ve Kalıcılığa Etkisi. Yüksek Lisans Tezi Ankara. Hacettepe.

Glover, A. J.; Ronning, R.R.; Brning, H.R. 1990, Cognitive Psychology for Teachers, New York, Macmillan Cam.

Egelioğlu F. V., 1996, "Kavram Öğretme" Yaşadıkça Eğitim. 40 ss 20-24

Eğitim Sorunları, ANK Şafak Matbaası, 1986.

Ertürk, S., 1972, Eğitimde Program Geliştirme. Ankara Yelkentepe Matbaası.

Ertürk, S., 1993, Diktacı Tutum ve Demokrasi Kültür Bakanlığı Yayının, MAS Matbaası.

Gagne, R. M., 1984, "Learning Outcomes and Their Effects" American Psychologist Vol 39 (4) ss 371-385.

Gagne, R. M 1987, "The Idea of Schema" Pa per presented At The Annual Conventian of the Association for Educational Communations and Technology. February 26-March 1 1987.

Gagne, R. M., 1988, "Some Reflection on Thinking Skill" Instructional Science 7. ss 387-390.

Gagne, R. M.; Memil M. D. 1990, "integrative Goals for instructional Design" Educational Technology Research and Development. Vol 38 (1) ss 23-30

Gardner, H., 1978, Developmental psychology, USA, Little, Brown & Company Lt.

Goldstone, R., 2000, Instructions Between Perceptual and Conceptual Learning. (unpublished paper).

Goldstone, R., 2004, htt:/cognition .psyhc.indiana edu/ rgoldsto/papers

Gowin, B. D., 1986, Education. London. Cornel University Press. Psychology. USA. Little, Broqn and Company.

Güvenç, B., “Sosyal Bilimlerde Kavram Kargaşası Üstüne” Türkiye’de Toplumsal Bilim Araştırmalarında Yaklaşımlar ve Yöntemler, (Ed.) Karabaş, S. ANK. Baylan Matbaası, 1977.

Harlow, H. F., 1974, "Learning to Think", Reading in Educational Psychology": (Ed:) Stüne E. London Methuen Co. Ltd.

Honkela, T., 1997, Self-Organizing Maps for Concept Learning.. Helsinki University of Technology, Neural Networks Research Center. P. O. Box 2200

Howe A. J. M., 1992, Psychology of Learning. UK. Bilingand Sons Ltd. Worcester.

Howard, 1987, Category inductıon and Representation. USA. Cambridge University press

Howard, W. R. 1987, Concept and Shemata an Introduction. UK. Mackays of Chatham Ltd.

Hulse, H.S.; Dees, J; Egeth, H., 1975, The Educational Psychology of Learning. USA, McGrow Hill. Book Company.

Lee, V. - (ed.) 1998, Children Cognitive and Language Development, Open University Milton Keynes.

Lenneberg, H.E., Biological Foundation of Language, N.Y., Wiley, 1967.

Lumsdaine, E.; Lunsdaine, M. 1995, Creative Problem Salving Thinking Skill for a Changing World. USA. McGrow Hill. İnc.

Marks, M. H., Learning Processes: USA., The MacMilland Company 1969.

Neisser, U., Memory Observed: USA., Freeman, 1982.

Novak, D. F. & Govin, D.B. 1986, Learning How to Learn, USA, Syndicate of the UNiversity Cambridge.

Novak, D. J., 2004, Coccept Maping: a Learning Theory- Based Instructıonal Tool. Htt:/www.spjc.cc.ff.us.

Tennyson, R. D. ve ark., 1983, "Concept Learning by Children Using Instructional Presentation Forms for Prototype Formation and Classification - Skill Development" Journal of Educational Psychology. Vol 75 (2).

O'Connell. B., 1973, Aspects of Learning. London. G. Allen and Unvin Ltd.

Özçelik, D.A., 1987, Eğitim Programları ve Öğretim. ANK. ÖSYM No. 8

Özçelik, D.A, "3-11 Sınıf (9-17 yaş) Öğrencilerde Görülen Biçimiyle Kavram (Söz Dağarcığı) Gelişimi, (Yayımlanmamış Doçentlik Tezi) ANK., 1982.

Piaget, J., Memory and Intelligence: N.Y. Bacic Boks, 1973.

Piaget, J., 1965, Logic and Psychology. UK. Manchester University Press.

Raymond, S. Woodcock, R. W. 1998, The W- R and Bateria- Rin Neuropsychological Assessment. (Araştırma Raporu 3) USA The Riverside Publishing Com.

Rice, C. D., 1998, "Using Concept Maps to Asses Student Learning in the Science Classroom: Must Different Methods Compete?" Journal of Research in Science Teaching.

Ruiz, A. R., 1996, "Problem and Issues in the Use of Concept Map in Science Assesment" Journal of Research in Science Teaching.

Goldstone, R L., 2002, Schyns, P. G.; The Development of Featuresin Object Concepts, Behavioral and Brain Sciences, Target Article.

Sapir, E., "Language and Concept" Readings in Educational Psychology: (Ed. Stone, E.) USA. İMethuen and Co Ltd., 1974.

Sun, B. R., 1976, Piaget for Educatiors. USA. Beli & Howell C.

Sund, B. R., Piaget For Educators, USA. Bell and Hovwell Company, 1976.

Ülgen, G., 1988, Kavram Geliştirme. Ankara Özkan Matbaacılık S:

Ülgen, G., 1996, Eğitim Psikolojisi Ankara Lazer Ofset.

Vester, F., (çev: Aydın Arıtan), 1991, Düşünmek, Öğrenmek, Unutmak, İst. Bakış Matbaası.

Vygotsky. L. S., "Thoguht and Word" Educational Psycoholgy: (Ed. Stone, S.) USA., Methuen and Co. Ltd., 1974.

Vygotsky. S. L. (Çev: Semih Koray), 1985, Düşünce ve Dil. İST. Sistem Ofset Matbaacılık.

Vygotsky. S. L. (Çev: Semih Koray), 1985, Düşünce ve Dil. İST. Sistem Ofset Matbaacılık.

Wadsworth, J. B., 1996, Piaget' Theory of Cognitive and Affective Development. (6. Ed.). USA. Longmen Pub.

Wadsworth, J.B., Piaget For The Clossroom Teacher: N. Y., Longmen 1978.

Woodcock, Johnson, 1999, Neuropsy chological Assessment, International editions, USA Riversidepublishing. Co.

Woolfolk, E. A, 1998; Educational Psychology, USA Allyn Bacon

5. Basım

ÖĞRETMENLER İÇİN PİAGET İLKELERİ

C. M. Charles

Çeviren
Prof. Dr. Gülten Ülgen

nobel

ÖĞRETMENLER İÇİN PİAGET İLKELERİ

C. M. Charles

Çeviren
Prof. Dr. Gülten Ülgen

Yayın No.: 4891
Eğitim No.: 1010
ISBN: 978-625-397-366-7
E-ISBN: 978-625-397-367-4
Basım Sayısı: 5. Basım, Temmuz 2023

© Copyright 2023, NOBEL AKADEMİK YAYINCILIK EĞİTİM DANIŞMANLIK TİC. LTD. ŞTİ. SERTİFİKA NO.: 40340
Bu baskının bütün hakları Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.ne aittir.
Yayınevinin yazılı izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik
ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.

Nobel Akademik Yayıncılık, 2011 yılından beri "tanınmış uluslararası yayınevi" statüsündedir.

Genel Yayın Yönetmeni: Nevzat Argun -nargun@nobelyayin.com-
Genel Yayın Koordinatörü: Gülfem Dursun -gulfem@nobelyayin.com-

Sayfa Tasarım: Tarkan Kara -erdal@nobelyayin.com-
Redaksiyon: Nurcan Çağman -nurcan@nobelyayin.com-
Görsel Tasarım Uzmanı: Mehtap Asiltürk -mehtap@nobelyayin.com-

Kütüphane Bilgi Kartı

Ülgen, Gülten.
Öğretmenler İçin Piaget İlkeleri / Gülten Ülgen
5. Basım, VIII + 78 s., 13,5x19,5 cm. Kaynakça var, dizin yok.
ISBN: 978-625-397-366-7
E-ISBN: 978-625-397-367-4
1. Eğitim 2. Piaget

Genel Dağıtım

ATLAS AKADEMİK BASIM YAYIN DAĞITIM TİC. LTD. ŞTİ.
Adres: Bahçekapı Mh. 2465 Sk. Oto Sanayi Sitesi No:7 Bodrum Kat, Şaşmaz/ANKARA
Telefon: +90 312 278 50 77 - **Faks:** 0 312 278 21 65
Sipariş: siparis@nobelyayin.com- **E-Satış:** www.nobelkitap.com - esatis@nobelkitap.com
www.atlaskitap.com - info@atlaskitap.com

Dağıtım ve Satış Noktaları: Alfa, Kırmızı Kedi, Arkadaş, D&R, Dost, Kika, Kitapsan,
Nezih, Odak, Pandora, Prefix, Remzi Kitabevleri, Yeryüzü Dağıtım

Baskı ve Cilt: Meteksan Matbaacılık ve Teknik Sanayi Tic. Anonim Şirketi / Sertifika No.: 46519
Beytepe Köy Yolu No.: 3 06800 Bilkent-Çankaya/ANKARA

Ön Söz (Çeviren) / III
Ön Söz (Yazar) /V

İÇİNDEKİLER

1- Anahtar Görüşler / 1

2- Önemli Bulgular / 5

3- Öğretmenlerin Kullanılabileceği Sonuçlar / 23

EKLER

Ek/A- Çocukların Nedenlerle İlgili Görüşleri / 29

Ek/B- Matematik İçin Zihinsel Hazırbulunuşluk / 41

SORULAR / 55

KAYNAKÇA / 75

KAYNAKÇA

Makaleler

Elkind, D., "Piaget's Conservation Problems," *Child Development* 38:15-27, 1967.

____, "Early Childhood Education: A Piagetian Perspective," *The National Elementary Principal* 51:48-55. 1971.

____, "Egocentrism in Young Children," *AAUW Journal* 65:4-6, 1971.

____, "Too Much Matter Over Mind?" *Early Years December*, 1971, pp. 22ff.

Elkind, D., van Doominck, W., and Schwarz, C., "Perceptual Activity and Concept Attainment," *Child Development* 38:1153-61, 1967.

Goodnow, J., and Bethon, G., "Piaget's Tasks: The Effects of Schooling and Intelligence," *Child Development* 37:573-82, 1966.

Jennings, F., "Jean Piaget: Notes on Learning," *Saturday Review May* 20, 1967, p. 82.

Piaget,, J., "How Children Form Mathematical Concepts," *Scientific American* 189(20):74-79,1953.

____, "The Development of Tıme Concepts in the Child," in P. Hoch and J. Fubin, *Psychopathology of Childhood* (New York: Grune and Stratton, 1955), pp. 34-44.

____, "The Definition of States of Development," in J. Taner and B. Inhelder, *Discussions on Child Development* (New York: International University Pres, 1960), pp. 116-135.

____, "Equilibration and the Development of Structures," in J. Taner and B. Inhelder, *Discussions on Child Develop-*

ment (New York: International University Pres, 1960), pp. 98-115.

____, "The Child and Modern Physics," *Scentific American* 196(3):46-57, 1957.

Stendler, C., "Aspects of Piaget's Theory That Have Implications for Teacher Education," *The Journal of Teacher Education* 16:329-35,1965,

Kitaplar

Bearly; M., and Hitchfield, E., *A Guide to Reading Piaget*, 1968 (New York: Schocken, 1968).

Elkind, D., *Children and Adolescents: Interpretive Essays on Jean Piaget* (New York: Oxford University Pres, 1974).

Flavell, J., *The Developmental Psychology of Jean Piaget* (New York: Van Nostrand Rheinhold, 1963).

Furth, H., *Piaget and Knowledge* (Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall, 1969).

Ginsburg, H. And Opper, S., *Piaget's Theory of Intellectual Development: An Introduction* (Englewood Cliffs, N.J.. Prentice-Hall, 1969).

Inhelder, B. and Piaget, J., *The Growth of Logical Thinking from Child hood to Adolescence*. (New York: Basic Boks, 1958).

____, *The Early Growth of Logic in the Child* (New York: Harper and Row, 11964).

Maier, H., *Three Theories of Child Development* (New York: Harper and Row, 1965). Pp. 75-143.

Philips, J., *The Origins of Intellect: Piaget's Theory* (San Francisco: W.H. Freeman, 1969).

Piaget, J., *The Child's Conception of Physical Causality* (London: Routledge & Kegan Paul, 1930). (Reprinted in 1965 by Littlefield, Adams & Company, Totowa, N.J.)

____, *The Psyhcology of Intelligence* (London: Routledge & Kegan Paul, 1950). (Reprinted in 1968 by Littlefield, Adams & Co., Totowa, N.J.)

____, *Judgement and Reasoning in the Child* (London: Routledge &Kegan Paul, 1951). (Reprinted in 1968 by Littlefield, Adams &Co., Totowa, N.J.)

____, *Play, Dreams and Imitation in Childhood* (New York: Norton, 1951, 1962).

____,*The Child's Conception of Number* (New York. Humanities Pres, 1952).

____,*The Child's Conception of Time* (New York: Basic Boks, 1970).

____, *The Language and Thought of the Child* (London: Routledge & Kegan Paul, 1952). (Reprinted in 1962 by Humanities Pres, N.Y.)

____,*The Construction of Reality in the Child* (New York: Basic Boks, 1954). (Reprinted in 1971 by Ballantine Boks, N.Y.)0,

2. Basım

YEŞİL YÖNETİM VE DÖNÜŞÜM

Editör: Dr. Öğr. Üyesi Betül Ayça

nobel

YEŞİL YÖNETİM VE DÖNÜŞÜM

Editör: Dr. Öğr. Üyesi Betül Ayça

Yazarlar

Prof. Dr. Zakir Avşar
Prof. Dr. Serap İncaz
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Erkasap
Dr. Öğr. Üyesi Berna Aksoy Özcan
Dr. Öğr. Üyesi Ebru Bilgen Kocatürk
Dr. Öğr. Üyesi İlkay Eraslan
Dr. Öğr. Üyesi İhsan Aktaş
Dr. Öğr. Üyesi Şerif Dilek
Dr. Öğr. Üyesi Yasemin Çiçekçisoy Kaya
Dr. Ayşenur Balcılar
Dr. Canan Baysal
Dr. İ.İlhan Hatipoğlu
Dr. Zeki Çetin
Elif Üler
Tarkan Çakır

Yayın No.: 4888
İşletme No.: 347
ISBN: 978-625-397-362-9
E-ISBN: 978-625-397-363-6
Basım Sayısı: 2. Basım, Temmuz 2023

© Copyright 2023, NOBEL AKADEMİK YAYINCILIK EĞİTİM DANIŞMANLIK TİC. LTD. ŞTİ. SERTİFİKA NO.: 40340
Bu baskının bütün hakları Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.ne aittir.
Yayınevinin yazılı izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik
ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.

Nobel Akademik Yayıncılık, 2011 yılından beri "tanınmış uluslararası yayınevi" statüsündedir.

Genel Yayın Yönetmeni: Nevzat Argun -nargun@nobelyayin.com-
Genel Yayın Koordinatörü: Gülfem Dursun -gulfem@nobelyayin.com-

Sayfa Tasarım: Tarkan Kara -erdal@nobelyayin.com-
Redaksiyon: Sergen Öz -sergen@nobelyayin.com-
Kapak Tasarım: Sezai Özden -sezai@nobelyayin.com-
Görsel Tasarım Uzmanı: Mehtap Bayraktar Asiltürk -mehtap@nobelyayin.com-

Kütüphane Bilgi Kartı

Ayça, Betül.
Yeşil Yönetim ve Dönüşüm / Betül Ayça
2. Basım, 224 s. 16,5x24 cm. Kaynakça var, dizin yok.
ISBN: 978-625-397-362-9
E-ISBN: 978-625-397-363-6
1. Yeşil Yönetim 2. Sürdürülebilir Kalkınma 3. Küresel Çevre Sorunu

Genel Dağıtım

ATLAS AKADEMİK BASIM YAYIN DAĞITIM TİC. LTD. ŞTİ.
Adres: Bahçekapı Mh. 2465 Sk. Oto Sanayi Sitesi No:7 Bodrum Kat, Şaşmaz/ANKARA
Telefon: +90 312 278 50 77 - **Faks:** 0 312 278 21 65
Sipariş: siparis@nobelyayin.com- **E-Satış:** www.nobelkitap.com - esatis@nobelkitap.com
www.atlaskitap.com - info@atlaskitap.com

Dağıtım ve Satış Noktaları: Alfa, Kırmızı Kedi, Arkadaş, D&R, Dost, Kika, Kitapsan,
Nezih, Odak, Pandora, Prefix, Remzi Kitabevleri, Yeryüzü Dağıtım

Baskı ve Cilt: Meteksan Matbaacılık ve Teknik Sanayi Tic. Anonim Şirketi / Sertifika No.: 46519
Beytepe Köy Yolu No.: 3 06800 Bilkent-Çankaya/ANKARA

İÇİNDEKİLER

Sunuş/ Prof. Dr. ZakirAvşar.....4

1. Giriş / Dr.Öğr.Üyesi Betül Ayça.....8

2. Küresel Çevre Sorunu ve Sürdürülebilir Kalkınma/ Dr.Öğr.Üyesi Şerif Dilek.....12

3. İşletmelerde Yeşil Dönüşüm/ Dr.Öğr.Üyesi İlkay Eraslan.....32

4. Yeşil Yönetim /Dr.Öğr.Üyesi Ahmet Erkasap.....40

5. Yerel Yönetimlerde Yeşil Yönetim/ Dr.Ayşenur Balcılar.....58

6. Yeşil Yönetim Odaklı Maliye ve Vergi Politikaları/ Dr.İ.İlhan Hatipoğlu, ...70

7. Üniversitelerde Yeşil Yönetim/ Dr.Öğr.Üyesi Yasemin Çiçekçisoy Kaya.....88

8. Strateji Düzeyleri ve Yeşil Yönetim/ Dr. Zeki Çetin.....110

9. Medya İklim ve Çevre/ Prof.Dr. Zakir Avşar.....132

10. Yeşil Pazarlama / Dr.Öğr.Üyesi Ebru Bilgen Kocatürk.....142

11. Yeşil Finans / Dr.Canan Baysal.....162

12. İşletmelerde Yeşil Lojistik Uygulamaları ve Küresel Etkileri Dr.Öğr.Üyesi İhsan Aktaş / Prof.Dr.Serap İncaz, ...174

13. İklim Finansmanı Sorunu ve Yeşil Tahviller Dr.Öğr.Üyesi Berna Aksoy Özcan / Tarkan Çakır.....192

14. Ekolojik Turizm/ Elif Üler..... 210

Küreselleşen Çevre Sorunları: Sürdürülebilir Kalkınma Yolunda Yeşil Dönüşüm

Şerif DİLEK

Doktor Öğretim Üyesi, Kırklareli Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve Lojistik Bölümü, mdilek@klu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-1413-286X

bu sorunların çok boyutlu ve çok yönlü oluşu dolayısıyla ekonomik ve toplumsal karşılığının da olmasını gerektiriyor. Bu gelişmeler yeni pazarların ve sektörlerin ortaya çıkmasını sağlamakta ve bu konuda şirketleri de, operasyonlarını daha yeşil bir düzleme çekme arayışına itmektedir. Şirketlerin doğa ve çevre dostu malzemeleri-teknolojileri tercih etmesi kurumsal imajlarını olumlu etkilemektedir. Bu alanların başında gelen çevre dostu teknolojilerin hem küresel iklim değişikliğiyle mücadelede hem de üretkenlik artışını sağlamada önemli potansiyelleri bulunmaktadır.

Bir taraftan çevresel kaygılar diğer taraftan sektörde rekabet üstünlüğü elde etmek için yeşil politikalara yönelim gösterilmektedir. Yeşil dönüşüm hedefiyle hükümetlerin zorlamaları ve şirketlerin çevre hassasiyetinden ziyade kâr amaçlı uygulamalara alternatif olarak daha farklı yaklaşımlar (düşük karbonlu teknolojilere teşvikler, öncelikler, vergi avantajı, sosyal duyarlılık vs.) ortaya konulabilir. Nitekim yeşil dönüşümde uygulamaların yaygınlaşması; kamunun teşviki, tüketicinin tercihi ve şirketlerin rekabet stratejisi süreci hızlandırmaktadır. Karbonsuzlaştırma önlemleri maliyetleri düşürmenin yanında emisyonları da azaltarak ekonomik ve çevresel fayda sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

Adams, W.M. (2001). *Green development: Environment and sustainability in the third world* (2.edition). Routledge.

Andonova, L. B., Faul, M. V., ve Piselli, D. (2022). *Partnerships for sustainability in contemporary global governance: Pathways to effectiveness*. Routledge

Bali Swain, R. (2018). A critical analysis of the sustainable development goals. W. Leal-Filho (Ed), *Handbook of sustainability science and research* (s. 341-355) içinde. Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-319-63007-6

Bali Swain, R., ve Yang-Wallentin, F. (2020). Achieving sustainable development goals: predicaments and strategies. *International Journal of Sustainable Development & World Ecology*, *27*(2), 96-106. https://doi.org/10.1080/13504509.2019.1692316

Barbier, E. B. (2009, Nisan). Rethinking the economic recovery: A global green new deal. *Report prepared for the Economics and Trade Branch, Division of Technology, Industry and Economics, UNEP*. https://www.cbd.int/development/doc/UNEP-global-green-new-deal.pdf

BM SKH. (2023). *Sustainable development goals.* Division for Sustainable Development Goals Department of Economic and Social Affairs. https://sdgs.un.org/goals adresinden 5 Ocak 2023 tarihinde alınmıştır.

BM. (1972, 5-16 Haziran). *United Nations conference on the human environment*. Stockholm, https://www.un.org/en/conferences/environment/stockholm1972

BM. (1987). Our Common Future. *Report of the World Commission on Environment and Development*, https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/5987our-common-future.pdf

BM. (1992a, 3-14 Haziran). *United Nations conference on environment and development*. Rio de Janeiro, https://www.un.org/en/conferences/environment/

rio1992
BM. (1992b, 3-14 Haziran). *United Nations conference on environment & development: Agenda 21.* United Nations Sustainable Development. Rio de Janerio. https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/Agenda21.pdf
BM. (2000, 6-8 Eylül). *Millennium summit*. New York. https://www.un.org/en/conferences/environment/newyork2000
BM. 2012. *Declaration of the United Nations conference on the human environment*. United Nations Audiovisual Library of International Law. https://legal.un.org/avl/pdf/ha/dunche/dunche_ph_e.pdf
Bräuninger, T., & König, T. (2000). Making rules for governing global commons: The case of deep-sea mining. *Journal of Conflict Resolution*, *44*(5), 604-629.
Breuer, A., Janetschek, H., ve Malerba, D. (2019). Translating sustainable development goal (SDG) interdependencies into policy advice. *Sustainability*, *11*(7), https://doi.org/10.3390/su11072092
Conte, B., Desmet K., ve Rossi-Hansberg, E. (2023, 12 Ocak). Carbon taxes may be a boon for the world, even in the short run. *The Centre for Economic Policy Research* (CEPR).
Da Zhu, J. (2022). Cooperative equilibrium of the China-US-EU climate game. *Energy Strategy Reviews*, 39, https://doi.org/10.1016/j.esr.2021.100797
DeSombre, E. R. (2004), Response to the global warming tragedy global warming: More common than tragic. *Ethics and International Affairs*, *18*(1), 41-46.
Elliott J. A. (2006). *An introduction to sustainable development* (3.edition). Routledge
EU-ASEAN Strategic Partners. (2022). The EU Green Deal. https://euinasean.eu/cooperation/green-growth-and-the-environment/
European Commission, (2023a). *A European green deal.* https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/european-green-deal_en 8 Ocak 2023 tarihinde alınmıştır.
European Commission. (2023b). *Carbon border adjustment mechanism.* https://taxation-customs.ec.europa.eu/green-taxation-0/carbon-border-adjustment-mechanism_en 7 Ocak 2023 tarihinde alınmıştır.
Froggatt, A., & Quiggin, D. (2021, 29 Mart). China, EU and US cooperation on climate and energy. *Chatham House*.
Garrett, H. (1968). The tragedy of the commons. *Science*, *162*(3859), 1243-1248.
Hall, C. (1998). Institutional solutions for governing the global commons: Design factors and effectiveness. *The Journal of Environment & Development*, *7*(2), 86-114.
Hamilton, K., ve Clemens, M. (1999). Genuine savings rates in developing countries. *The World Bank Economic Review*, *13*(2), 333-356
IUCN. (1980). *The world conservation strategy.* International Union for Conservation of Nature and Natural Resources. https://portals.iucn.org/library/efiles/documents/wcs-004.pdf
Kinsella, D., Russett, B., ve Starr, H. (2012). *World politics: The menu for choice*. Cengage Learning.
Maizland, L. (2022, 4 Kasım). Global climate agreements: Successes and failures.

Council on Foreign Relations.
MDGR. (2015, Temmuz). *The millennium development goals report.* United Nations. https://www.un.org/millenniumgoals/2015_MDG_Report/pdf/MDG%202015%20rev%20(July%201).pdf
Meadows, D. H., Meadows, D. L., Randers, J., ve Behrens, W. W. (1972). *The limits to growth: A report to the club of Rome*. Universe Book.
Mensah, J. (2019). Sustainable development: Meaning, history, principles, pillars, and implications for human action: Literature review. *Cogent Social Sciences*, *5*(1), https://doi.org/10.1080/23311886.2019.1653531
Mott, G., Razo, C., ve Hamwey, R. (2021, 2 Haziran). Carbon emissions anywhere threaten development everywhere. *United Nations Conference on Trade and Development*.
Munasingle, M. (2009). *Sustainable development in practice sustainomics methodologya and applications* (1.edition). Cambridge University Press.
NASA. (2023). *Evidence: How do we know climate change is real?*. https://climate.nasa.gov/evidence/#otp_history , 2 Ocak 2023 tarihinde alınmıştır.
Repetto, R. C., Magrath, W., Wells, M., Beer, C., ve Rossini, F. (1989). *Wasting assets: Natural resources in the national income accounts* (No. INVES-ET P01 R425w). Washington, DC: World Resources Institute.
Sachs, J. D. (2015). *The age of sustainable development.* Columbia University Press.
Tosun, J., ve Leininger, J. (2017). Governing the interlinkages between the sustainable development goals: Approaches to attain policy integration. *Global Challenges*, *1*(9), https://doi.org/10.1002/gch2.201700036.
UNEP. (2009, Mart). *Global green new deal: Policy brief.* United Nations Environment Programme. https://wedocs.unep.org/bitstream/handle/20.500.11822/7903/A_Global_Green_New_Deal_Policy_Brief.pdf?-sequence=3&amp%3BisAllowed=
UNFCCC. (2023). *What is the Kyoto Protocol?.* United Nations Climate Change, https://unfccc.int/kyoto_protocol 23 Aralık 2022 tarihinde alınmıştır.
Wagner, G. ve Weitzman, M. L. (2015). *Climate shock: The economic consequences of a hotter Planet.* Princeton University Press
WEF. (2023). *The global risks reports*. The World Economic Forum. Geneva, https://www.weforum.org/reports/ 12 Ocak 2023 tarihinde alınmıştır.
Young, O. R. (1989). The politics of international regime formation: managing natural resources and the environment. *International Organization*, *43*(3), 349-375.
Young, O. R. (2014). The effectiveness of international environmental regimes: Existing knowledge, cutting-edge themes, and research strategies. M. Betsill, K. Hochstetler ve D. Stevis (Ed.) *Advances international environmental* politics (s. 273-299) içinde. Springer. https://doi.org/10.1057/9781137338976
Young, O. R. (Ed.). (1999). *The effectiveness of international environmental regimes: Causal connections and behavioral mechanisms*. MIT Press.

İŞLETMELERDE YEŞİL DÖNÜŞÜM

İlkay ERARSLAN

Dr. Öğr. Üyesi, Beykent Üniversitesi, İİBF, İşletme ORCID: 0000-0002-1550-3693, ilkaye@beykent.edu.tr

KAYNAKÇA

Akatay, A. ve Aslan, Ş. (2008). Yeşil Yönetim ve İşletmeleri İSO 14001 Sertifikası Almaya Yönelten Faktörler, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 10(1), 313-339

Ceyhan, S. ve Ada, S.(2015). İşletme Fonksiyonları Açısından Çevreye Duyarlı İşletmecilik, Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, 11(26), 115-137. https://doi.org/10.17130/ijmeb.2015.11.26.836

Cosimato, S., & Troisi, O. (2015). Green Supply Chain Management: Practices and Tools for Logistics Competitiveness and Sustainability. The DHL Case Study.The TQM Journal, 27(2), 256-276. https://doi.org/10.1108/TQM-01-2015-0007

Doğan, N. (2022). Yeşil Yönetim. Social Sciences Research Journal, 11(3), 483-492

Fidan, M. E. (2009). Atık yönetimi ve muhasebe: Sakarya ilindeki işletmeler üzerinde bir araştırma (Yayınlanmamış Doktora tezi). Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.

Gedik, Y. (2020). Yeşil Pazarlama Stratejileri ve İşletmelerin Amaçlarına Etkisi, International Anatolia Academic Online Journal / Sosyal Bilimler Dergisi, 6(2), 46-65.

Günday, A.H. (2018). Yeşil Tedarik Zinciri Uygulamalarının İşletme Performansı Üzerine Etkisi: Kimya Sektöründe Görgül Bir Analiz, (Yayınlanmamış Doktora tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Ana Bilim Dalı, Doktora Tezi, 2018

Gündoğan, A. C., Aydın, C. İ., Turhan, E., &. Berke, M. Ö. (2016). 100 maddede sürdürülebilirlik rehberi, B. Doğru (Ed.). İş Dünyası ve Sürdürülebilir Kalkınma Derneği (SKD Türkiye). Uniprint Basım

Kara, E. (2017). Konaklama İşletmelerinde Çevre Bilinci ve Yeşil Yönetim Uygulamalarının İşletme Başarısına Katkısı: Muğla İli Üzerine Bir Araştırma, (Yayınlanmamış Doktora tezi). Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Ana Bilim Dalı Doktora Tezi, 2017.

Karabulut, E. (2003). İşletmelerde Çevre Bilinci ve Yeşil Yönetim Uygulamalarının İşletme Başarısına Katkısını İncelemeye Yönelik Bir Araştırma, (Yayınlanmamış Doktora tezi).İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı Doktora Tezi, 2003.

Karakuş, G. ve Erdirençelebi, M. (2018). İşletmelerin Yeşil Yönetim Algılarının İşletme Performansı Üzerindeki Etkisini Ölçmeye Yönelik Bir Araştırma, İşletme Araştırmaları DergisiJournal of Business Research-Turk, 10(4). https://doi.org/10.20491/isarder.2018.543 681-704

Martinuzzi, A., Elisabeth, H. ve Bernhard, O. (2000). Ecoprofit: Promoting Partnerships between Small and Medium-Sized Enterprises and Local Authorities, Green Management International, Summer, Issue (30), 83-97

Morrow, D. ve Rondinelli, D. (2002). Adopting Corporate Environmental Management Systems: Motivations and Results of ISO 14001 and EMAS Certification, European Management Journal, 20(2), 159– 171. https://doi.org/10.1016/S0263-2373(02)00026-9

Nemli, E. (2001). Çevreye Duyarlı Yönetim Anlayışı, I.Ü.Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi No: 23-24 (Ekim 2000-Mart 2001), 211-224

Noyan, E. (2022). İşletmelerde Sürdürülebilirlik Uygulamaları, Euroasia Journal Of Social Sciences&Humanities, 9(27), 19-28. https://orcid.org/0000-0003-2630-0274

Önel, B. (2021). İşletmelerin Yeşil Yönetim Algıları ve Sürdürülebilirlik Bilinci, Uluslararası Afro-Avrasya Araştırmaları Dergisi, 6(11), 21-33.

Şenocak, B. (2017). İşletmelerde Çevresel Sürdürülebilirlik Bilinci, Denizli Tekstil İşletmelerine Yönelik Bir Araştırma, (Yayınlanmamış Doktora tezi). Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı Yönetim ve Organizasyon Programı, Yüksek Lisans Tezi, 2017

Şenocak, B. ve Bursalı, Y. M. (2018). İşletmelerde Çevresel -Sürdürülebilirlik Bilinci ve Yeşil İşletmecilik Uygulamaları İle İşletme Başarısı Arasındaki İlişki, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 23(81), 161-183.

Shrivastava, P. (1995). Ecocentric Management for a Risk Society, Academy of Management Review, 20(1), 131-140. https://doi.org/10.5465/amr.1995.9503271996s.131

Tokgöz, N. ve Önce, S. (2009). Şirket Sürdürülebilirliği: Geleneksel Yönetim Anlayışına Alternatif, Afyon Kocatepe Üniversitesi, İ.İ.B.F. Dergisi, 11(1), 249-275.

Topcu, M.K. ve Korkmaz, G. (2015). Entegre Raporlama: Kavramsal Bir İnceleme. Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 30(1), 1-22.

Tunç, T. (2020). Yeşil Stratejiler ve Uygulama Alanlarına Yönelik Nitel Bir Araştırma: Türkiye Örneği, Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi, 55(4), 2288-2322. https://doi.org/10.15659/3.sektor-sosyal-ekonomi.20.10.1439

Yavuz, V.A. (2010). Sürdürülebilirlik Kavramı ve İşletmeler Açısından Sürdürülebilir Üretim Stratejileri, Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 7(14), 63-86.

Yüce, M.E. (2020), Döngüsel Ekonomi ve Yeşil Yönetim Uygulamalarının İnovasyon Üzerinden Firmanın Büyüme Performansı Üzerine Etkisi, (Yayınlanmamış Doktora tezi). Beykent Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı Doktora Tezi, 2020.

Yüksel, M. ve Ekmekçiler, S. (2008). Çevre Dostu Ürün Kavramına Bütünsel Yaklaşım; Temiz Üretim Sistemi, Eko-etiket, Yeşil Pazarlama, Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 7(26), 320-333.

YEŞİL YÖNETİM

Ahmet ERKASAP

Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Gedik Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi Yönetim Bilişim Sistemleri Bölümü, ahmet.erkasap@gedik.edu.tr , ORCID No: https://orcid.org/0000-0002-6239-1700

KAYNAKÇA

Ahmadzadeh, M., Eidi, F. ve Kagour, M. (2017). Studying the effects of environmental commitments on green marketing strategies, *Journal of Economic & Management Perspectives*, 11(1), 816-823. https://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&db=o-bo&AN=139798174&site=eds-live

Akatay, A. (2008). Kurumsal sosyal sorumluluk anlayışındaki değişimlerin yönetsel işleyişe etkileri. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 6(2), 97-112. https://dergipark.org.tr/tr/pub/comuybd/issue/4111/54124

Akatay, A. ve Aslan, Ş. (2008). Yeşil yönetim ve işletmeleri ISO 14001 sertifikası almaya yönelten faktörler, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(1) 313-339. http://hdl.handle.net/20.500.12397/5402

Akdoğan, A. (2003). *Çevreye Duyarlı Yönetim ve İşletmecilik*. Kayseri Ticaret Odası Yayınları.

Alfred, A. ve Adam, R. (2009). Green management matters regardless. *Academy Of Management Perspectives*, 23(3), 17-26. http://dx.doi.org/10.5465/amp.2009.43479261

Bansal, P. ve Roth, K. (2000). Why companies go green: A model of ecological responsiveness. *Academy Of Management Journal*, 43(4), 717-736. http://dx.doi.org/10.2307/1556363

Bingöl, D. (2016). *İnsan Kaynakları Yönetimi*, (10. Baskı), Beta Yayınları.

Ceyhan, S. ve Ada, S. (2015). İşletme fonksiyonları açısından çevreye duyarlı işletmecilik. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi* , 11(26), 115-138 . https://doi.org/10.17130/ijmeb.2015.11.26.836

Demir Uslu, Y. ve Kedikli, E. (2017). Sürdürülebilirlik kapsamında yeşil insan kaynakları yönetimine genel bir bakış. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi*, 52(3), 66-81. https://doi.org/10.15659/3.sektor-sosyal-ekonomi.17.12.694

Eren, E. (2013), *Stratejik Yönetim ve İşletme Politikası*, (9. Baskı), Beta Yayınları.

Erkan, Ç., Tutar, F., Tutar, E. ve Eren, M. V. (2013). Yeşil ekonomi ve turizm, *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 5(1), 62-72. https://dergipark.org.tr/tr/pub/oybd/issue/16341/171126

Farrell, A. ve Hart, M. (1998). What does sustainability really mean?: The search for useful indicators, *Environment: Science And Policy For Sustainable Development*, 40(9), 4-31. https://doi.org/10.1080/00139159809605096

Ginsberg, J. M. ve Bloom, P. N. (2004). Choosing the right green marketing strategy, *MIT Sloan Management Review*, 46(1), 79-84. https://sloanreview.mit.edu/article/choosing-the-right-greenmarketing-strategy/

Gökdeniz, A. (2019). Konaklama sektöründe yeşil yönetim kavramı, eko etiket ve yeşil yönetim sertifikaları ve otellerde yeşil yönetim uygulama örnekleri. *International Journal of Social and Economic Sciences*, 7(2), 70–77. https://ijses.org/index.php/ijses/article/view/223

Hart, S. (1997, Ocak-Şubat) Beyond greening: Strategies for a sustainable world. *Harvard Business Review*, 66-76. https://hbr.org/1997/01/beyond-gree-

ning-strategies-for-a-sustainable-world
Hosain, S. ve, Rahman, M.D. (2016) Green human resource management: A theoretical overview. *IOSR Journal of Business and Management (IOSR-JBM)*, 18 (6), 54–59. https://ssrn.com/abstract=2799537
Hsu, C.W. ve Hu, A.H. (2008) Green supply chain management in the electronic industry. *International Journal of Environment Science & Technololgy*. 5, 205–216. https://doi.org/10.1007/BF03326014
Karabulut Temel, E. (2004). İşletmelerde yeşil yönetim uygulamalarının işletme başarısına katkısını incelemeye yönelik bir araştırma. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 33(1), 51-68.
https://app.trdizin.gov.tr//makale/TXpZM09Uazo
Karakuş, G. ve Erdirençelebi, M. (2021). İşletmelerin yeşil yönetim algılarının işletme performansı üzerindeki etkisini ölçmeye yönelik bir araştırma. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 10(4), 681–704.
https://isarder.org/index.php/isarder/article/view/700
Kurland, N. ve Zell, D. (2011). Green management: Principles and examples. *Organizational Dynamics*, (40), 49-56. http://dx.doi.org/doi:10.1016/j.orgdyn.2010.10.004
Kuşat, N. (2013). Yeşil sürdürülebilirlik için yeşil ekonomi: avantaj ve dezavantajları – Türkiye incelemesi. *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi*, 8(29), 4896-4916. https://dergipark.org.tr/tr/pub/jyasar/issue/19141/203113
Ma, Y., Hou, G., Yin, Q., Xin, B., ve Pan, Y. (2018). The sources of green management innovation: Does internal efficiency demand pull or external knowledge supply push?. *Journal of Cleaner Production*, 202, 582-590. https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2018.08.173
Nemli, E. (2011). Çevreye duyarlı yönetim anlayışı. *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 0 (23-24), 211-224. https://dergipark.org.tr/tr/pub/iusiyasal/issue/610/6158
Ottman, J. (2011). *The New Rules of Green Marketing: Strategies, Tools, and Inspiration for Sustainable Branding*. Routledge. https://doi.org/10.4324/9781351278683
Piper, J. M. (2002), CEA and sustainable development: Evidence from UK case studies. *Environmental Impact Assessment Review*, 22(1), 17-36. https://doi.org/10.1016/S0195-9255(01)00089-0
Renwick, D.W.S., Redman, T. and Maguire, S. (2013). Green human resource management: A review and research agenda. *International Journal of Management Reviews*, 15, 1-14. https://doi.org/10.1111/j.1468-2370.2011.00328.x
Polonsky, M. J. (1994). An introduction to green marketing. *Electronic Green Journal*, 2.
http://dx.doi.org/10.5070/G312101177
Polonsky, M.J. ve Rosenberger, P.J. (2001). Reevaluating green marketing: A strategic approach. *Business Horizons*, 44, 21-30. https://doi.org/10.1016/S0007-6813(01)80057-4
Selvakumar, M., Pandi, Ramesh G., Sathyalakshmi, V., Siddique, Mohammed Abubakkar R. (2019). Identification of factors ınfluencing consumers thoughts on green marketing practices: application of factor analysis, *Productivity*, 60(3), 274-284. https://doi.org/10.32381/PROD.2019.60.03.5

Sezer, Ö. (2007). Küresel konferanslar ve çevre sorunları: çevre kalkınma ve etik açısından eleştirel bir değerlendirme, *Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi*, 764-780.
https://www.ayk.gov.tr/wp-content/uploads/2015/01/SEZER-%C3%96zcan-K%-C3%9CRESEL-KONFERANSLAR-VE-%C3%87EVRE-SORUNLA-RI-%C3%87EVRE-KALKINMA-VE-ET%C4%B0K-A%C3%87ISIN-DAN-ELE%C5%9ET%C4%B0REL-B%C4%B0R-DE%C4%9EERLEN-D%C4%B0RME.pdf
Shu, C., Zhou, K., Xiao, Y., ve Gao, S. (2014). How green management influences product innovation in China: The role of institutional benefits. *Journal Of Business Ethics*, 133(3), 471-485.
http://dx.doi.org/10.1007/s10551-014-2401-7
Shrivastava, P. (1995). Ecocentric management for a risk society. *The Academy of Management Review*, 20(1), 118–137. https://doi.org/10.2307/258889
Singh, Priyanka., Singh, Rajendra., ve Sharma, Sanjay. (2016). Emergence of green marketing strategies and sustainable development in India. *Journal of Commerce and Management Thought*. 7. 693.
http://doi.prg/10.5958/0976-478X.2016.00037.9
Skibinska, W. ve Kott, I. (2015). Green management in companies´ policies and activities, *WEI International Academic Conference Proceedings*, Czestochowa University of Technology, Poland. https://www.westeastinstitute.com/wp-content/uploads/2015/04/Wioletta-and-Iga.pdf
Starik, M. ve Rands, G. P. (1995). Weaving an ıntegrated web: Multilevel and multisystem perspectives of ecologically sustainable organizations. *The Academy of Management Review*, 20(4), 908–935.
https://doi.org/10.2307/258960
Uluçeçen, E. (2019). *Kamusal vatandaşlık ve kurumsal sosyal sorumluluk bağlamında türkiye'nin önde gelen 100 şirketinin yeşil yönetim uygulamaları açısından web sayfalarının incelenmesi* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Giresun Üniversitesi.
https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=x9J_Sp8EzU-39C8kqqFWgmg&no=P6XnP7lBlx7r8181ipxMMg
Wu, G., Cheng, Y., ve Huang, S. (2010). The study of knowledge transfer and green management performance in green supply chain management. *African Journal of Business Management*, 4, 044-048.
https://www.internationalscholarsjournals.com/articles/the-study-of-knowledge-transfer-and-green-management-performance-in-green-supply-chain-management.pdf
Yubing, Yu., Min, Zhang., ve Baofeng, Huo. (2021) The impact of relational capital on green supply chain management and financial performance, *Production Planning & Control*, 32(10), 861-874.
http://doi.org/10.1080/09537287.2020.1774675

YEREL YÖNETİMLERDE YEŞİL YÖNETİM

Ayşe Nur BALCILAR

Doktor, Orcid: 0000-0001-5667-5187 aysenurbalcilar@gmail.com

düşünülüp bu bağlamda o bölgeye özgü eylem planları hazırlanmalıdır. Bu planlar ve raporlar hazırlanırken mutlaka yatay ve dikey düzlemde yönetişim kavramının önemine dikkat edilmeli ve her kesimde temsilcinin fikri alınmalıdır.

KAYNAKÇA

Angiola, N., Bianchi, P., & Corvino, A. (2015). The Integration of Best Environmental Management Practices in Corporate Strategy: Empirical Evidence From Italian Local Governments. *International Journal of Public Administration,* 38(7), 510–520. https://doi.org/10.1080/01900692.2014.949746

Baykal, T. (2014). Türkiye'de Çevre Yönetim Sisteminin Yerel Örgütlenmesi. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 7 (13), 476-492. https://dergipark.org.tr/en/pub/mkusbed/issue/19571/208627

Biberci, M. A., Özhüner, E. ve Çelik, M. B. (2018). Yenilenebilir Enerji Kaynaklarının Belediyelerde Kullanımı. Şehir Düşünce Dergisi, 11, 80-93. https://www.academia.edu/download/56004715/Yenilenebilir_Enerji_Kaynaklarinin_Belediyelerde_Kullanimi.pdf

Çiftçioğlu, A. (2019). Türkiye'de Yerel Yönetimler Ve Çevre Sorunlarının Çözümündeki Sorumlulukları, Rolleri Ve Önemi. *Al Farabi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(1), 117-128. https://dergipark.org.tr/en/pub/farabi/issue/44180/541528

Çiner, C. (2020). *Yerel Yönetimlerde CBS Kullanılarak Su Yönetim Bilgi Sisteminin Oluşturulması: Tekirdağ İli Örneği* (Yayımlanmış yüksek lisans tezi). Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi.

Ergen, Z. (2021). Ekolojik Dengeyle Uyumlu Yeşil Bütçeler Ve Yerel Yönetim Uygulamaları. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 30(2), 62-73. https://doi.org/10.35379/cusosbil.944665

Gültaş, P. ve Yücel, M. (2015). Yeşil Lojistik: Yeşil Ulaşım Hizmetleri Malatya Büyükşehir Belediyesi Örneği. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 6(2), 70-83. https://dergipark.org.tr/en/pub/ayd/issue/27224/286706

Hassamancıoğlu, V. M. (2021). Türkiye'de Yerel Yönetimlerin Kentsel Açık-Yeşil Alan Yönetimi Stratejilerinin Değerlendirilmesi. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 18(39), 627-656. https://doi.org/10.26466/opus.906382

Keleş, R. (2015). *100 Soruda Çevre, Çevre Sorunları ve Çevre Politikası*. Yakın Kitabevi.

Parlak, B. (2011). *Kamu Yönetimi Sözlüğü*. MKM Yayıncılık.

Peker, E. ve Ataköy, A. (2020). *Belediyeler için İklim Değişikliği Rehberi*. İdealkent Yayınları.

Peker, E. ve Aydın, C. İ. (2019). Değişen İklimde Kentler: Yerel Yönetimler İçin Azaltım Ve Uyum Politikaları. İstanbul Politikalar Merkezi. https://ipc.sabanciuniv.edu/Content/Images/Document/degisen-iklimde-kentler-yerel-yonetimler-icin-azaltim-ve-uyum-politikalari-61f167/degi-

sen-iklimde-kentler-yerel-yonetimler-icin-azaltim-ve-uyum-politikalari-61f167.pdf adresinden 12.12.2022 tarihinde alınmıştır.
Süklüm, N. (2022). Çevresel Sürdürülebilirliğin Önemli Aktörlerinden Belediyelerde Çevresel Maliyetler: Büyükşehir Belediyeleri Özelinde Bir Araştırma. *Girişimcilik Ve Kalkınma Dergisi*, 17(1), 60-74. https://dergipark.org.tr/en/pub/girkal/issue/71395/1090539
Uluçeçen, E. (2019). *Kurumsal Vatandaşlık ve Kurumsal Sosyal Sorumluluk Bağlamında Türkiye'nin Önde Gelen 100 Şirketinin Yeşil Yönetim Uygulamaları Açısından Web Sayfalarının İncelenmesi* (Yayımlanmış yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi.
Yavan, S. ve Hotunluoğlu, H. (2018). Yerel Yönetimlerin Çevre Harcamaları İle Hava Kalitesi İlişkisi: İl Bazlı Bir Analiz. *Aydın İktisat Fakültesi Dergisi,* 3(1). 36-47. https://dergipark.org.tr/en/pub/aifd/issue/42001/498064
Yeşil Gelecek Derneği (2019). https://yesilgelecekdernegi.org/file/2021/04/Buyuksehirlerin-Yesil-Belediye-Karnesi.pdf adresinden 09.01.2023 tarihinde alınmıştır.
Yeşil Gelecek Derneği (2020). https://yesilgelecekdernegi.org/yesil-belediye-karnesi/yesil-belediye-karnesi-2/ adresinden 09.01.2023 tarihinde alınmıştır.
Yılmaz, F. H., Yalçın, E. ve Şahin, A. (2017). Kentsel Biyolojik Çeşitliliğin Korunmasında Yerel Yönetimlerin Rolü: Barselona Örneği. M. Güler, M. Turan (Ed), *Belediyelerin Geleceği Ve Yeni Yaklaşımlar* (s. 61-71). Kültür Yayınları.
Zeytin, M. ve Kırlıoğlu, H. (2014). Çevre yönetim sistemi ve yerel yönetimler. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(2014), 238-254. https://www.academia.edu/download/44615886/2014-ASOS_JOURNAL_EYLUL_sayisi.pdf

YEŞİL YÖNETİMDE VERGİ POLİTİKALARI: KARBON VERGİSİ

İ. İlhan HATİPOĞLU

Doktor, Maliye Bakanlığı (E) Müsteşar Yardımcısı, Uluslararası Yönetişim Profesyonelleri Derneği Başkanı, Yeminli Mali Müşavir, Bağımsız Denetçi, ilhanhatipoglu@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0003-0228-8979

KAYNAKÇA

Akkaya, Ş. (2014). Karbon Vergisinde Sınırdaki Vergi Düzenlemelerinin İktisadi ve Hukuki Analizi. *Marmara Üniversitesi İ.İ.B. Dergisi, Cilt XXXVI* (Sayı:II), s.1-24. Doi No:10.14780/iibd.44324

Baranzini, A., Goldemberg, J. ve Speck, S. (2000). A Future for Carbon Taxes, *Ecological Economics, 32*(3), 395-412.
https://doi.org/10.1016/S0921-8009(99)00122-6

Babcock, B. A. (2009). Costs and Benefits to Agriculture from Climate Change Policy. *Center for Agricultural and Rural Development, Summer, 15* (3), 1-12. https://www.card.iastate.edu/iowa_ag_review/summer_09/IAR.pdf

Conte, M. N. ve Kotchen M. J. (2009). Explaining the Price of Voluntary Carbon Offsets. *National Bureau of Economic Research*, 15294, 1-26. https://www.nber.org/system/files/working_papers/w15294/w15294.pdf

Çiçek, H. G., ve Çiçek, S. (2012). Karbon Vergisi ile Karbon Ticareti İzinlerinin Karşılaştırılması. İ.Ü. Siyasal Bilgi*ler Fakültesi Dergisi*, *47*, 95-119.

Eckersley, R. (2010). The Politics of Carbon Leakage and the Fairness of Border Measures. *Ethics and International Affairs, 24* (4), 367-393. https://doi.org/10.1111/j.1747-7093.2010.00277.x

Ellerman, A. D. (2005). A Note on Tradable Permits, *Environmental and Resource Economics*, *31*(2), 123-131. http://dx.doi.org/10.1007/s10640-005-1760-z

Giddens, A. (2013). *The Politics of Climate Change* (2). Polity Press.

Gilbert E. M. ve Weisbach D. (2009). The Design of A Carbon Tax. *Harvard Environmental Law Review*. *33*. 500-556 https://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1327260

Holmes, P., Reilly, T. ve Rollo J. (2011). Border Carbon Adjustments and the Potential for Protectionism, *Climate Policy*. *11* (2), 883-900. https://doi.org/10.3763/cpol.2009.0071

Jaffe J. ve Stavins R. N. (2008). Linkage of Tradable Permit Systems in International Climate Policy Architecture. *The Harvard Project On International Climate Agreements,* 1-20. https://www.belfercenter.org/sites/default/files/files/publication/StavinsWeb6.pdf

Jamali, T. (2007). *Ekolojik Vergiler* (1). Yaklaşım Yayınları.

Kovancılar, B. (2001). Küresel Isınma Sorununun Çözümünde Karbon Vergisi ve Etkinliği. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi, 8* (2), 7-20. https://dergipark.org.tr/tr/pub/yonveek/issue/13676/165479

Kumbaroğlu, G., Or, İ. ve IŞIK, M. (2017). Karbon Vergisi ile Sera Gazı Emisyonlarının Azaltımı: Türkiye Vakası. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, Özel Sayı:*Paris İklim Zirvesi ve Yansımaları*, *14* (54), 149-174. https://doi.org/10.33458/uidergisi.513239

Labeaga, J. M., ve Labandeira X. (2020). Economics of Environmental Taxes and Green Tax Reforms. *Sustainability*, *12* (1), 1-3. https://doi.org/10.3390/su12010350

Meadows, D. L., Meadows, D. H. ve Randers, J. (1972). *The Limits to Growth*

(5), Universe Books.
Montgomery, W. D. (1972). Markets in Licences and Efficient Pollution Control Programs. *Journal of Economic Theory*, *5*, 395-418. https://doi.org/10.1016/0022-0531(72)90049-X
Mori, K. (2012). Washington State Carbon Tax: Fiscal and Environmental Impacts. *Evans School of Public Affairs, University of Washington*. *48*, 627-639. https://doi.org/10.1016/j.enpol.2012.05.067
Nurdoğan, A. K., ve ARIÖZ, A. (2022). SOCIETY 5.0 A New Challenge to Humankind's Future. *The Importance of Green Growth in the Society 5.0 Process* (151-167) içinde. Okur Yazar Association Publications.
Poterba, J. M. (1991). Tax Policy To Combat Global Warming: On Designing a Carbon Tax. *National Bureau Of Economic Research, Working Paper*, 3649. http://www.nber.org/papers/w3649.pdf
Pyla, P. (2015). Beyond Smooth Talk. *Design and Culture, 4* (3) 273-278. https://doi.org/10.2752/175470812X13361292229032
Sak, G., (2021, 21, 6). Dünya İşleri. Karbon Fiyatlaması İçin Sistem Tasarlamanın Vakti Geldi. ekonomim. https://www.ekonomim.com/kose-yazisi/karbon-fiyatlamasi-icin-sistem-tasarlamanin-vakti-geldi/625347
Sumner, J., Bird, L., ve Dobos, H. (2011). Carbon Taxes: A Review of Experience and Policy Design Considerations. *Climate Policy*, *11* (2), 922-943. http://dx.doi.org/10.3763/cpol.2010.0093
Yıldız, S. (2017). Sürdürülebilir Kalkınma için Karbon Vergisi. *Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi (Muvu)/ Journal Of Accounting & Taxation Studies (Jats), 10 (3) 367-384.* DOI: 10.29067/muvu.333079
Hazine ve Maliye Bakanlığı. (2022). *Risk Analizi Genel Müdürlüğü, Ekonomik ve Mali Etkinlik Açısından Karbon Vergisi, Emisyon Ticareti Sistemi (Ets) ve Sınırda Karbon Düzenleme Mekanizması*. 2-36.
OECD. (2013). *Climate and Carbon Aligning Prices and Policies*, 4.
OECD. (2013). *Environment Policy Paper*, (1), 4.
OECD. (2021). *Effective Carbon Rates 2021 Pricing Carbon Emissions Through Taxes and Emissions Trading,* 21.
Türkiye İstatistik Kurumu. (2022). *Sera Gazı Emisyon İstatistikleri*, 1990-2020. Sayı 45862. https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Sera-Gazi-Emisyon-Istatistikleri-1990-2020-45862
TÜSİAD. (2020). *Ekonomik Göstergeler Merce*ğinden Yeni İklim Rejimi Raporu https://tusiad.org/tr/tum/item/10634-tusi-ad-in-ekonomi-k-gostergeler-mercegi-nden-yeni-i-kli-m-reji-mi-raporu-tanitildi
WORLD BANK. (2010). *World Development Report 2010: Development and Climate Change*. https://www.zimra.co.zw/index.php?option=com_content&view=article&id=32&Itemid=99

ÜNİVERSİTELERDE YEŞİL YÖNETİM

Yasemin ÇİÇEKÇİSOY KAYA

Dr. Öğretim Üyesi,
İstanbul Medipol Üniversitesi, yasemin.cicekcisoy@medipol.edu.tr ORCID-No: 000-0003-1245-9727

vermeksizin karşılayan bir eğitim kurumudur. Yükseköğretim kurumlarının yeşil olma ve çevreyi koruma konusunda öncü bir rol üstlenmesi birçok paydaş tarafından talep edilmektedir. Zira üniversiteler enerji tüketiminden, inşaat malzemelerindeki kaynak tüketimlerine kadar çevreye birçok zarar verecek unsuru bir arada bulunduran yapılardır. Dolayısıyla üniversitelerin çevreye verdikleri zararları minimuma indirgeyerek sürdürülebilirliğe katkıda bulunmaları son derece önem arz etmektedir. Dünya çapında birçok üniversite sürdürülebilirlik konusunda endişelerin farkında olup proaktif çalışmalar yürütmekte ve daha yeşil binalara, daha yeşil uygulamalara ve ürünlere ve personel ve öğrencilerin katılımını sağlama yollarına yatırım yapmaktadır.

Yeşil yönetimin ve sürdürülebilirliğin üniversite boyutunda incelendiği bu çalışmada Türkiye'de yer alan üniversitelerin UI GreenMetric sıralamasındaki yerleri incelenmiştir. Sıralamaya göre 2021 yılında ülkemiz bazında ilk 5 üniversite İstanbul Teknik Üniversitesi, Özyeğin Üniversitesi, Erciyes Üniversitesi, Yıldız Teknik Üniversitesi ve Ege Üniversitesi'dir.

Türkiye'de, yükseköğretim kurumu olan üniversitelerin sayısı her geçen gün artmaktadır. Türkiye'de toplamda 209 üniversite bulunmaktadır. Bunların 131'i devlet üniversitesi, 75'i ise vakıf üniversitesidir. Öğrenci sayısı ise 8 milyonun üzerindedir. Dolayısıyla bu UI GreenMetric sıralamasına daha fazla üniversite dahil olup, sürdürülebilirlik konusunda daha çok bilinçlenip, bu konuda çalışmalar yapmaları gerekmektedir.

Sonuç olarak üniversiteler sürdürülebilirlik ilkelerini eğitim-öğretim programlarına dahil etmelidir. Öte yandan uygulamalı derslerinde; çevrenin önemine ilişkin örnekler sağlamalıdır. Üniversitelerde atıkların geri dönüştürülmesi, yenilenebilir enerji kaynaklarından enerji kullanılması, yeşil binaların kullanılması vb. uygulamalar üniversitelerde yeşil yönetimi ve sürdürülebilirliği iyileştirilebilir ve geliştirilebilir.

KAYNAKÇA

Ağı Günerhan, S. & Günerhan, H. (2016). Türkiye için Sürdürülebilir Üniversite Modeli. *Mühendis ve Makina, 57*(682), 54-62. https://dergipark.org.tr/tr/pub/muhendismakina/issue/48845/622289

Ahmad, J. Hj., Mustafa, H., Hamid, H. A. & Wahap, J.A. (2011). Knowledge, Attitude and Practices of Malaysian Society Regarding Environmental Issues (Pengetahuan, sikap dan amalan masyarakat Malaysia terhadap isu alam sekitar). *Akademika, 81*(3), 103-115. https://bit.ly/3z3v9sK

Akatay, A., & Aslan, Ş. (2008). Yeşil Yönetim ve İşletmeleri ISO 14001 Sertifikası Almaya Yönelten Faktörler. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *10*(1), 313-339. http://acikerisim.deu.edu.tr:8080/xmlui/handle/20.500.12397/5402

Ar, A. A. (2009). *Yeşil Pazarlamadan Kaynaklanan Kazanımlar ve Türk Tekstil Sektöründe Bir Uygulama*. [Yayımlanmış Doktora Tezi]. Uludağ Üniversitesi.

https://acikerisim.uludag.edu.tr/bitstream/11452/2845/1/234562.pdf
Atlama, S. ve Özsoy, C. (2011, Haziran 15-17). *Possible Effects of Green Economy On Employment* [Konferans Bildirisi]. ECONanadolu 2011: Anadolu International Conference In Economics II, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir, Türkiye.
Barlett, P. F., & Chase, G. W. (Ed.). (2004). *Sustainability On Campus: Stories And Strategies For Change*. The MIT Press.
Başol, O. (2013). *Yeşil İşler: Sürdürülebilir Girişimlerde İnsan Onuruna Yakışır İşler ve Düşük Karbon Ekonomisi.* [Kırklareli Üniversitesi Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Merkezi Değerlendirme Notu: 2013-13.] http://acikerisim.kirklareli.edu.tr:8080/xmlui/handle/20.500.11857/427
Başol, O. (2015). *Yeşil ve Kahverengi İşlerin İş Doyumu Açısından Karşılaştırılması Üzerine Bir Alan Araştırması.* [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. Uludağ Üniversitesi. http://acikerisim.uludag.edu.tr/jspui/bitstream/11452/7379/1/427453.pdf
Benliay, A., & Gezer, N. B. (2019). Üniversite Yerleşkeleri İçin Çevresel Sürdürülebilirlik Dizinleri: Akdeniz Üniversitesi Örneği. *PEYZAJ*, *1*(2), 40-49. https://dergipark.org.tr/tr/pub/peyzaj/issue/51771/645933
Cedefop. (2022). *Green Skills And Environmental Awareness in Vocational Education And Training Synthesis Report* (Research Paper No. 24). http://www.cedefop.europa.eu/files/5524_en.pdf
Coker, A. O., Achi, C. G. , Sridhar, M. K. C., & Donnett, C. J. (2016). Solid Waste Management Practices At A Private Institution of Higher Learning in Nigeria. *Procedia Environmental Sciences, 35*, 28-39. https://doi.org/10.1016/j.proenv.2016.07.003
Cramer, J. (1998). Environmental Manegement: From 'Fit' To 'Stretch'. *Business Strategy and the Environment, 7*(3), 162- 172. https://ideas.repec.org/a/bla/bstrat/v7y1998i3p162-172.html
Çakanel, Z., İrmiş, A., & Kumbalı, H. Ç. (2022). Üniversitelerde Yeşil Yönetim Üzerine Bir Araştırma. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, *9*(2), 1209-1238. https://doi.org/10.30798/makuiibf.1033657
Çilingir, F. & Erkılıç, E. (2021). Yeşil Yıldızlı Otel İşletmelerinin Yeşil Yönetim Ve Uygulamaları Üzerine Bir İnceleme: Muğla Örneği. *Journal Of Tourism Intelligence And Smartness*, *4*(2), 218-238. https://dergipark.org.tr/tr/pub/jtis/issue/63047/975221
Darendelioğlu, T., (2020). *Üniversite Kampüslerinin Sürdürülebilirlik Özelliklerinin İncelenmesi: Trakya Üniversitesi Balkan Yerleşkesi Örneği*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Trakya Üniversitesi. https://dspace.trakya.edu.tr/xmlui/handle/trakya/5292
Deloitte (2022). *A Blueprint For Green Workforce Transformation*. https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/uk/Documents/consultancy/deloitte-uk-a-blueprint-for-green-workforce-transformation.pdf
Linkedin Economic Graph. (2022). *Global Green Skills Report 2022.* https://economicgraph.linkedin.com/content/dam/me/economicgraph/en-us/global-green-skills-report/global-green-skills-report-pdf/li-green-eco-

nomy-report-2022-annex.pdf?trk=eg_fow_grn_nav
Emen, M. (2013). *Sürdürülebilir Üniversite Yerleşkeleri ve İTÜ Ayazağa Yerleşkesi İle İTÜ Uçak ve Uzay Bilimleri Fakültesi'nin Mevcut Durumunun Değerlendirilmesi*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Teknik Üniversitesi. https://polen.itu.edu.tr/items/b51b4170-9115-428e-9c79-bdc0f6149b6a
Filho, W. L. (2015). Campus Greening: Why It Is Wortk It. W. L. Filho, M. Nandhivarman, E. Golda & S. Mihaela Sima (Ed.*), Implementing Campus Greening Initiatives: Approaches, Methods And Perspectives,* (s. 359-362) içinde. World Sustainability Series, Springer. https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-319-11961-8_27
Gerşil, G., & Kalfaoğlu, S. (2018, Eylül 7-8). *Türkiye'de Yeşil İstihdam Ve İşgücü Piyasalarına Yansımaları* [Konferans Bildirisi]. IV. Uluslararası Kafkasya-Orta Asya Dış Ticaret ve Lojistik Kongresi, Adnan Menderes Üniversitesi, Didim/Aydın, Türkiye. https://ulk.ist/kutuphane/kitap/IV-UKODTLK/turkiyede-yesil-istihdam-ve-isgucu-piyasalarina-yansimalari/
Gülcan, N. (2017). Yeşil Yönetim-Finansal Performans İlişkisi: BİST 50 Endeksi'nde Yer Alan İşletmeler Üzerine Bir Uygulama. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, *5*(56), 460-472. https://asosjournal.com/?mod=tammetin&makaleadi=&makaleurl=861826350_12725%20Nazl%C4%B1g%C3%BCl%20G%C3%9CLCAN.pdf&key=34871
Güllü, G., Köksal, M.A., & Şengül, H. (2012). Dünyada ve Türkiye'de Sürdürülebilir Kampüs Uygulamaları. *Kalkınmada Anahtar Verimlilik Dergisi*, Üniversitelerde Verimlilik Çalışmaları Sayısı, *24*(284), 24-30. https://verimlilikkutuphanesi.sanayi.gov.tr/Library/ShowPDF/866
Haden, S. S. P., Oyler, J. D. & Humphreys, J. H. (2009). Historical, Practical, And Theoretical Perspectives On Green Management: An Exploratory Analysis. *Management Decision*, *47*(7), 1041-1055. https://doi.org/10.1108/00251740910978287

Jacobs, M. (1994). *Green Jobs? The Employment Implications of Environmental Policy*. World Wide Fund for Nature.
Jarvis, A., Varma, A. & Ram, J. (2011). *Assessing Green Job Potential in Developing Countries: A Practitioner's Guide.* ILO. https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/@dgreports/@dcomm/@publ/documents/publication/wcms_153458.pdf
Johar, S. R. (2013). Kesedaran Teknologi Hijau Dalam Kalangan Warga Universiti Tun Hussein Onn Malaysia (Universiti Tun Hussein Onn Malaysia Üyeleri Arasında Yeşil Teknoloji Farkındalığı) (Malayca) [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Universiti Tun Hussein Onn Malaysia. https://core.ac.uk/outputs/483649502
Karabulut, E. (2003). İşletmelerde Çevre Bilinci *Ve Yeşil Yönetim Uygulamalarının İşletme Başarısına Katkısını İncelemeye Yönelik Bir Araştırma* [Yayımlanmış Doktora Tezi]. İstanbul Üniversitesi. https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=TSlr3q6mgzQ36SoOWU80YA&no=Jv3bQB9FUeS-TYWlfxQ7DA
Karakuş, G. & Erdirençelebi, G. (2018). İşletmelerin Yeşil Yönetim Algılarının İş-

letme Performansı Üzerindeki Etkisini Ölçmeye Yönelik Bir Araştırma. İşletme *Araştırmaları Dergisi*, 10 (4), 681-704.
Kavgacı, Y., & Erkmen, T. (2021). Yeşil İnsan Kaynakları Yönetimi Uygulamalarının Kurumsal Sosyal Sorumluluktaki Rolü. *Business & Management Studies: An International Journal*, *9*(3), 794-821. https://www.bmij.org/index.php/1/article/download/1792/1611/9906
Kaya, S. K., Dal, M., & Aşkın, A. (2019). Türkiye'deki Devlet Ve Vakıf Üniversite Kampüslerinin Sürdürülebilir-Ekolojik Parametreleri Açısından Karşılaştırılması. *Balıkesir Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, *21*(1), 106-125. https://doi.org/10.25092/baunfbed.532420
Koyuncuoğlu, Ö. (2022). Türkiye'de Sürdürebilir Üniversite Üzerine Yazılmış Lisansüstü Tezlere Yönelik Bir İnceleme. *Üniversite Araştırmaları Dergisi*, *5*(1), 84-100. https://doi.org/10.32329/uad.973695
Martinez-Fernandez, C., Hinojosa, C., & Miranda, G. (2010). *Green Jobs And Skills: The Local Labor Market İmplications Of Addressing Climate Change* (Working Document). CFE/LEED OECD. https://www.oecd.org/regional/leed/44683169.pdf
Memiş, S. (2021). Konaklama İşletmelerinde Yeşil Yönetim Uygulamalarının Entropi Yöntemi İle Ağırlıklandırılması: Giresun İli Örneği. İşletme *Araştırmaları Dergisi, 11*(1), 653–665. https://doi.org/10.20491/isarder.2019.626
Nasır, V. (2012). Sürdürülebilir Kalkınma İçin Yükseköğretim Politika ve Stratejileri. *Yükseköğretim Dergisi*, *2*(3), 137-141. https://dergipark.org.tr/tr/pub/yuksekogretim/issue/41247/498218
Orr, D. W. (2010). Günümüzde Yüksek Öğretim Niçindir? World Watch Institute *Dünyanın Durumu 2010-* Kültürleri Dönüştürmek *Tüketicilikten Sürdürülebilirliğe* (D. Körpe, Çev., s. 125-137) içinde. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
Öktem, M. K., & Mutdoğan, A. S. (2020). *Yeşil Kampüs: Kapsam, Uygulama,* Yönetim. Hacettepe Üniversitesi Yayınları. https://hacettepekitap.hacettepe.edu.tr/openaccess/126_Yesil-Kampus.pdf
Özsoy, C. (2013). Yeşil Ekonominin İstihdama Olası Etkileri. *TİSK* İşveren Dergisi, *51*(3), 87-89.
Shriberg, M. (2000). Sustainability Management in Campus Housing: A Case Study At The University Of Michigan. *International Journal of Sustainability in Higher Education, 1*(2), 137-154. https://doi.org/10.1108/14676300010371885
Strietska-Ilina, O., Hofmann, C., Haro, M. D. & Jeon, S. (2011). *Skills For Green Jobs A Global View: Synthesis Report Based On 21 Country Studies*. Uluslarası İşgücü Örgütü. https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/---publ/documents/publication/wcms_159585.pdf
Stuhmcke, S. M. (2012). *Children As Change Agents For Suistanaibility, An Action Reserach Case Study In A Kindergarden* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Queensland University Of Technology.
Sungur, Z. (2011, Ekim 12- 14). Türkiye'de Yeşil Yakalı Mesleklerin Gelişiminde Güncel Eğilimler. M. Topaloğlu (Oturum Başkanı), *Çalışma Ekonomisi*

içinde [Panel] (s. 154-159). International Conference On Eurasian Economies, Bişkek, Kırgızistan, Beykent Üniversitesi & Kırgızistan- Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları. https://avekon.org/papers/311.pdf

Suwartha, N., & Sari, R. F. (2013). Evaluating UI GreenMetric As A Tool To Support Green Universities Development: Assessment Of The Year 2011 Ranking. *Journal of Cleaner Production*, *61*, 46-53. https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2013.02.034

Tanrıverdi, K. (2018). *Yeşil Lojistik Yönetimi Uygulamalarının Çevresel Performansla Olan İlişkisi Üzerine Bir Araştırma* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi] İstanbul Üniversitesi. http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/TEZ/58239.pdf

Tutar, F. K., Ekici, M. & Tutar, N. F. (2021). Geleneksel Kahverengi Ekonomiden Yeşil Ekonomiye Geçişte Yeşil İstihdam. *Social Sciences Studies Journal, 7*(84), 2890-2904. https://sssjournal.com/DergiTamDetay.aspx?ID=3331

UI GreenMetric. (2021). *Ranking By Country 2021- Türkiye*. https://greenmetric.ui.ac.id/rankings/ranking-by-country-2021/turkey

UI GreenMetric. (2022). *UI GreenMetric Guidelines 2022*. https://greenmetric.ui.ac.id/publications/guidelines/2022/english

Uluçeçen, E. (2019). *Kurumsal Vatandaşlık Ve Kurumsal Sosyal Sorumluluk Bağlamında Türkiye'nin Önde Gelen 100 Şirketinin Yeşil Yönetim Uygulamaları Açısından Web Sayfalarının İncelenmesi* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Giresun Üniversitesi.

Uluslararası İşgücü Örgütü (ILO). (2013). *Green Jobs Becoming A Reality: Progress And Outlook - 2013*. https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_emp/---emp_ent/documents/publication/wcms_213586.pdf

Uluslararası İşgücü Örgütü (ILO). (t.y.). *Areas of Work*. https://www.ilo.org/global/topics/green-jobs/areas-of-work/lang--en/index.htm

United States Bureau of Labor Statistics. (2013, Ocak 25). *The BLS Green Jobs Definition*. https://www.bls.gov/Green/Green_Definition.Htm

Word Watch Institute & Cornell University ILR School of Global Labor Institute. (2008) *Green Jobs: Towards Decent Work in A Sustainable Low Carbon World.* UNEP, ILO, IOE, ITUC Green Jobs Initiative. https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_emp/---emp_ent/documents/publication/wcms_158727.pdf

Velazquez, L., Munguia, N., Platt, A., & Taddei, J. (2006). Sustainable University: What Can Be The Matter? *Journal of Cleaner Production*, *14*(9-11), 810-819. https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2005.12.008

Yıldırım, U. & Göktürk, İ. (2004). *Sürdürülebilir Kalkınma.* M.C. Marin & U. Yıldırım (Ed.), *Çevre Sorunlarına Çağdaş Yaklaşımlar: Ekolojik, Ekonomik, Politik ve Yönetsel Perspektifler* içinde (1. Baskı) Beta.

Yılmaz, S. A. (2014). *Yeşil* İşler *Ve* Türkiye'de Yenilenebilir Enerji Alanındaki Potansiyeli [Yayımlanmamış Uzmanlık Tezi]. T.C. Kalkınma Bakanlığı. http://www.surdurulebilirkalkinma.gov.tr/wp-content/uploads/2016/06/Ye%C5%9Fil_%C4%B0%C5%9Fler_ve_T%C3%BCrkiyede_Yenilenebilir_Enerji_Alan%C4%B1ndaki_Potansiyeli.pdf

STRATEJİ DÜZEYLERİ VE YEŞİL YÖNETİM

Dr. Zeki ÇETİN

Orcid No:0000-0002-8240-2155 zekicetin@arel.edu.tr

Bu çalışmamız göstermektedir ki, bundan sonra mevcutta bulunmakta olan işletmeler veya yeni kurulacak işletmeler, ölçek ekonomisini benimsemekle birlikte, zaman içinde maliyet liderliği stratejisine yönelerek yüksek kârlar elde edebilirler. Maliyet liderliği stratejisi yerinde ve zamanında doğru oluşturulabilirse, kaynakların verimli kullanılması sonucunda işletmeleri bulundukları sektör içinde avantajlı hale getirebilir. İşletmeler bunun yanında çevre dostu olarak gösterilebilen yeşil ürünlere odaklanarak, rakiplerinin de içinde bulunduğu sert rekabet içinde fark yaratabilirler. Tam rekabet ortamında yeşil yönetim anlayışı işletmeyi yeni çekim merkezi haline getirebilir.

KAYNAKÇA

Akatay, A., ve Aslan, Ş. (2008). Yeşil yönetim ve işletmeleri ISO 14001 sertifikası almaya yönelten faktörler. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 10(1), 313-339. http://hdl.handle.net/20.500.12397/5402

Akkaya, C., Efeoğlu, A., ve Yeşil, N. (2006). Avrupa Birliği su çerçeve direktifi ve Türkiye'de uygulanabilirliği. *TMMOB Su Politikaları Kongresi, 1, 195-204.* *https://dergipark.org.tr/tr/pub/tjf/issue/49158/562550*

Aktaş, K. (2015). Uluslararası İşletmelerde Stratejik Yönetim. *Uluslararası Yönetim ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 2(3), 1-19.* *https://dergipark.org.tr/tr/pub/uysad/issue/37745/394596*

Alagöz, A., ve Irdiren, D. (2013). Maliyet Muhasebesi Bakiş Açisi İle İşletmelerde Çevre Maliyetleri Ve Yönetimi. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, *13*(26), 424-449.
https://dergipark.org.tr/tr/download/issue-full-file/24220

Alpkan, L. (2000). Strateji Belirleme Sürecinin Kapsamlılığı. *Doğuş Üniversitesi Dergisi, 1(2), 1-19.* *https://dergipark.org.tr/tr/pub/doujournal/issue/66643/1042770*

Ata, G. (2022). *Yeşil Binalarda Katı Atık Yönetimi*. Yüksek Lisans Tezi. Aksaray Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Aksaray. https://hdl.handle.net/20.500.12451/9594

Çavuş, M. F., ve Tancı, N. (2013). Yeşil işletme ve çevre yönetim sistemleri. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi, 48(1), 73-82. https://dergipark.org.tr/tr/pub/kkujebpir/issue/55184/730315*

Çetinkaya, Ö. (2006). Rekabet stratejilerinin belirlenmesinde portföy analizi ve tariş üzerine bir araştırma. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 8(3), 57-76.*
https://dergipark.org.tr/tr/pub/kkujebpir/issue/55184/730315

Çubukçu, M. (2018). İşletmelerde Uygulanan Strateji Tipleri ve Uygulamadan Örnekler. Uluslararası *Yönetim Akademisi Dergisi,* 1(2), 142-156. https://dergipark.org.tr/tr/pub/kkujebpir/issue/55184/730315

Çukurçayır, M. A., & Sağır, H. (2008). Enerji sorunu, çevre ve alternatif enerji

kaynakları. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* (20), 257-278. https://dergipark.org.tr/tr/pub/kkujebpir/issue/55184/730315
Dağdeviren, T., & Yaylı, H. Yeşil kent ekonomisi ve sakin şehirlerde uygulanabilirliğinin değerlendirilmesi. Uluslararası *Yönetim Akademisi Dergisi*, 5(1), 59-73. https://doi.org/10.33712/mana.1085395
Erbaşlar, G. (2012). Yeşil pazarlama. *Mesleki Bilimler Dergisi (MBD), 1(2), 94-101.* https://dergipark.org.tr/tr/pub/kkujebpir/issue/55184/730315
Erdem, K. O. Ç., Şenel, M. C., ve Kaya, K. (2018). Dünyada ve Türkiye'de sanayileşme 1-strateji ve temel sanayileşme sorunları. *Mühendis ve Makina, 59(690), 1-26. https://dergipark.org.tr/tr/pub/kkujebpir/issue/55184/730315*
Gedik, Y. (2020). Yeşil pazarlama stratejileri ve işletmelerin amaçlarına etkisi. *International Anatolia Academic Online Journal Social Sciences Journal,* 6(2), 46-65. https://dergipark.org.tr/tr/pub/kkujebpir/issue/55184/730315
İlker, G. (2010). Küreselleşme sürecinde stratejik işbirlikleri. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu* Dergisi, *13*(1-2), 191-220. https://dergipark.org.tr/tr/pub/kkujebpir/issue/55184/730315
İlkus, Ş. (2012). Rekabet üstünlüğünün sürdürülebilirliğinde yeşil rekabet stratejilerinin rolü. *Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. https://dergipark.org.tr/tr/pub/kkujebpir/issue/55184/730315*
Kaçamak, H., ve Uygun, Ö. (2022). Yeşil Yönetim Modeli Önerisi. *Sürdürülebilir Çevre Dergisi, 2(2), 12-17. https://dergipark.org.tr/tr/pub/kkujebpir/issue/55184/730315*
Karabulut, T. (2015). Türkiye'deki yabancı sermayeli şirketlerin stratejik karar alma yaklaşımlarını belirlemeye yönelik bir araştırma. İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 4(7), 245-259. https://www.semanticscholar.org/paper/T%C3%BCrkiye'deki-Yabanc%C4%B1-Sermayeli-%C5%9Eirketlerin-Karar-Karabulut/e91e21533bd47cb95f348346f662147f90a8a196
Kılıç, F. (2022). Matris-fonksiyonel örgüt yapılarının büyüme stratejileri ile olan ilişkisi. Doğuş Ü*niversitesi Dergisi,* 23(1), 21-37. https://doi.org/10.31671/doujournal.930680
Manya Gutiérrez, D. C. (2014). Evaluación del funcionamiento del sistema de gestión ambiental según norma ISO 14001 de un operador portuario del terminal marítimo de contenedores en el puerto de Callao. https://hdl.handle.net/20.500.12996/2302
Muammer, T. U. N. A. (2000). Çevresel sorunların küreselleşmesi. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* (2), 1-16. https://dergipark.org.tr/tr/pub/kkujebpir/issue/55184/730315
Oran, İ. B. (2020). Çok Uluslu Şirketler, Stratejileri ve Küreselleşmedeki Rolleri. *Journal of Life Economics*, *7*(1), 1-16. https://dergipark.org.tr/tr/pub/kkujebpir/issue/55184/730315
Önder, M. E. T., & Erdem, B. (2011). Türk otel zincirleri ve büyüme stratejileri. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 14*(26), 333-350. https://dergipark.org.tr/tr/pub/kkujebpir/issue/55184/730315
Önel, B. (2021). İşletmelerin yeşil yönetim algıları ve sürdürülebilirlik bilinci. *Uluslararası Afro-Avrasya Araştırmaları Dergisi*, *6*(11), 21-33. https://der-

gipark.org.tr/tr/pub/kkujebpir/issue/55184/730315
Özesen, E. (2009). *Yeşil tedarik zinciri yönetimi ve ambalaj sanayiinde bir uygulama*. Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul. https://dergipark.org.tr/tr/pub/kkujebpir/issue/55184/730315
Özkaya, B. (2010). İşletmelerin Sosyal Sorumluluk Anlayışının Uzantısı Olarak Yeşil Pazarlama Bağlamında Yeşil Reklamlar. *Öneri Dergisi, 9(34), 247-258 https://dergipark.org.tr/tr/pub/kkujebpir/issue/55184/730315*
Porter, M. E. (2003). *Rekabet stratejisi.* Sistem Yayıncılık, Eskişehir. https://dergipark.org.tr/tr/pub/kkujebpir/issue/55184/730315
Suluk, S. (2021). *Sürdürülebilir kalkınma: G7 ülkelerinin ekonomik büyüme, doğrudan yabancı yatırımlar ve çevre kirliliği açısından incelenmesi (1991-2014).* Doktora Tezi. Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Nevşehir. http://hdl.handle.net/20.500.11787/6001
Tanç, A. ve Ekinler, F. (2022). Sürdürülebilirlik Raporları Kapsamında İşletmelerin Sera Gazı Salımı: Bist Sürdürülebilirlik Endeksinde Bir Araştırma. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sbe Dergisi*, *12*(3), 1876-1886. https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1064985
Tanyolaç, C. (2022). Örgüt Düzeyinde Uygulanan İzlenim Yönetimi Stratejileri: *BİST 100 Firmaları Üzerine Nitel ve Nicel Bir Çalışma.* Doktora Tezi. Hacettepe Üniversitesi, Ankara. http://hdl.handle.net/11655/25783
Ülgen, H. Mirze, K.S. (2004). *İşletmelerde stratejik yönetim*. Literatür Yayıncılık, İstanbul. https://doi.org/10.14783/maruoneri.684967
Ünsar, S. (2007). Uluslararası işletmelerde üretim stratejileri. *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi,* 2(7), 695-708.
Vjollca, S. (2010). *Uluslararası İşletmelerde Yeşil Pazarlama Uygulamaları ve Halkla İlişkilerin Rolü.* Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, İzmir. https://acikbilim.yok.gov.tr/handle/20.500.12812/344625
Yüksel, E. (2009). *Yeşil pazarlamanın modern pazarlamadaki yeri ve küresel bazda değerlendirilmesi: Uygulama örnekleri*. Doktora Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, İzmir. http://hdl.handle.net/20.500.12397/11109

MEDYA İKLİM VE ÇEVRE

Zakir AVŞAR

Prof. Dr.,
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İletişim Fakültesi, Orcid No: https://orcid.org/0000-0002-1427-127X

taşınması açısından önemlidir. **İklim haberciliği gelişmekte olan bir alan olmakla birlikte, iklim haberciliğine ilişkin etik ilkelerin geliştirilmeye başlandığı, iklim habercileri için ağlar oluşturulduğu, başarılı iklim haberlerine yönelik ödül törenleri düzenlendiği gözlenmektedir. Bu olumlu gelişmeleri destekleyecek şekilde iletişim fakültelerinin müfredatlarına iklim ve çevre farkındalığını da içerecek şekilde bilim gazeteciliği derslerinin eklenmesi önemlidir. Bu derslerde iklim ve çevre gazeteciliği için doğru haber kaynaklarının neler olduğu, bu kaynaklara erişim yolları, iklim/çevre zirveleri ve konuyla ilgili ulusal/uluslararası mevzuat ve raporlar** genç iletişimcilere aktarılabilecektir.

Son olarak iklim ve çevre ile ilgili farkındalığı oluşturacak tek medya içeriğinin haberler olmadığı; belgeseller ve sinemanın da kamuoyunun doğru bilgi alması ve farkındalık oluşturmasında etkili olabileceği unutulmamalıdır. Dolayısıyla her türlü medya içeriğinde iklim ve çevre farkındalığını oluşturmaya yönelik olarak hem iletişim akademisyenlerine hem medya sektörüne hem de ulusal ve uluslararası kurum ve kuruluşların işbirliğine ihtiyaç duyulmaktadır.

KAYNAKÇA

Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi (1992). https://webdosya.csb.gov.tr/db/iklim/webmenu/webmenu12421_1.pdf

Boykoff, M. T. (2011). The world stage. In Who speaks for the climate?: Making sense of media reporting on climate change (pp. 1–29). Cambridge University Press.

Björnberg, K. E. vd. (2017). "Climate and Environmental Science Denial: A Review of the Scientific Literature Published in 1990-2015". Journal of Cleaner Production, S. 167, s. 229-241.

Brüggemann, M. (2017). "Shifting Roles of Science Journalists Covering Climate Change." Oxford Research Encyclopedia of Climate Science. doi:10.1093/acrefore/9780190228620.013.354.

Chadwick, A. E. (2017). "Climate Change Communication". Oxford Research Encyclopedia of Communication. doi:10.1093/acrefore/9780190228613.013.22. ISBN 978-0-19-022861-3.

Clayton, S. vd. (2016). "Justice and Environmental Sustainability". Handbook of Social Justice Theory and Research. Ed: Clara Sabbagh ve Manfred Schmitt. New York: Springer, s. 369-386.

Demircan, M., Turan, N., Arabacı, H., Coşkun, M., Türkoğlu, N., ve Çiçek, İ. (2016). Gündem belirleme modeline göre yazılı basındaki iklim değişikliği haber ve köşe yazılarının analizi. *TÜCAUM Uluslararası Coğrafya Sempozyumu*, *13*, 14.

Dunaway, F. (2015). Seeing green: The use and abuse of American environmental images. University of Chicago Press

Gavin, N. T. (2009). Addressing climate change: a media perspective. *Environ-*

mental Politics, *18*(5), 765-780.
Holland, E. C. (2020). The anti-geopolitical cinematic eye: Documentary film and critical geopolitics. Geography Compass, Advance online publication., e12536. https://doi.org/10.1111/gec3.12536
Kayıhan, B. (2020). *Modern Dünyada Risk Söylemi*. Ankara: Ütopya Yayınevi.
Kelly-Costello, Á. (2021). Why climate change must stay on the news agenda beyond global summits, https://theconversation.com/why-climate-change-must-stay-on-the-news-agenda-beyond-global-summits-171845, 8 Aralık 2021.
Moser, S. C. (2010). Communicating climate change: History, challenges, process and future directions.WIREs Climate Change,1,31–53.
Newman, N., Fletcher, R. , Kleis Nielsen, R., Andi, S. ve Schulz, A. (2020). Reuters Institute Digital News Report 2020. Reuters Institute for the Study of Journalism.
Nobel Barış Ödülü (2007). https://www.nobelprize.org/prizes/peace/2007/press-release/ 12.03.2022.
Östman, J. (2014). "The Influence of Media use on Environmental Engagement: A Political Socialization Approach." Environmental Communication 8 (1): 92–109.
Painter, J.; Osaka, S. (2019). "Five Tips for Better Coverage of the Climate Crisis", NiemanReports, https://niemanreports.org/articles/five-tips-for-better-coverage-of-the-climate-crisis/
Schäfer, M. S. ve Painter, J. (2021). Climate journalism in a changing media ecosystem: Assessing the production of climate change-related news around the World, WIREs Climate Change, https://doi.org/10.1002/wcc.675
Şahin, M. (2020). İklim Değişikliği ve Bilim Gazeteciliği: Avustralya Yangınları Haberlerinde Bilim İzi. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, *8*(2), 1011-1030.
Şahin, Ü. ve Üzelgün, M. A. (2016). İklim Değişikliği ve Medya Raporu. Sabancı Üniversitesi. Oxford Research Encyclopedia of Climate Science, doi:10.13140/RG.2.2.14963.94244
Şahin, Ü. ve Erensü, S. (2020). Covid-19 Pandemisini ve İklim Krizini Birlikte Okumak. *Mercator Politika Notu*.
Uçar, G. K., Yalçın, M. G., ve Özdemir, G. (2019). İklim Değişikliği İnkârının Sosyal Baskınlık Yönelimi ve Ekolojik Adil Dünya İnancı ile İlişkisi. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *20*(37), 739-764.

Filmler:

İklim Meselesi (2017, Yönetmen: Altuğ Gültan).
Tarım İçin Su (2021, Yönetmen: Vedat Atasoy).
Tufandan Önce (2016, Before the Flood, Yönetmen: Fisher Stevens).
Uygunsuz Gerçek (2007, An Inconvenient Truth, Yönetmen: Davis Guggenheim).
25 Litre (2019, Yönetmen: Altuğ Gültan, Zeynep Dilara).

YEŞİL PAZARLAMA

Ebru BİLGEN KOCATÜRK

Dr. Öğr. Üyesi, Kırklareli Üniversitesi, Orcid: 0000-0001-7194-0559 , ebru.bilgen@klu.edu.tr

konusu strateji ürün, fiyat, dağıtım ve tutundurma faaliyetlerini yönlendirmektedir. Günümüzde bir işletmenin sadece geri dönüşümlü ürün üretmesi onun çevreci bir işletme olduğunu göstermemektedir. Ürünlerin yanı sıra kullanılan üretim teknolojilerinin ve ürün ambalajının çevre dostu olması, ürünlerin insan ve hayvan sağlığına zarar vermemesi, ürünlerin içeriklerinin doğal olması, kaynakları daha az tüketmesi, eko-etiket gibi onaylarının olması, tüketicileri bilinçlendirmeye yönelik faaliyetlerinin olması gibi pek çok standarda sahip olması gerekmektedir. 70'li ve 80'li yıllarda The Body Shop, 3M gibi sınırlı sayıda işletme çevreci değerlere sahip çıkıp faaliyetlerini çevre odaklı gerçekleştirir iken günümüzde pek çok işletme yeşil pazarlama faaliyetlerini uygulamaktadır. Aynı zamanda işletmelerin bu değerleri benimsediklerini tüketicilere reklam, halkla ilişkiler, kişisel satış, satış tutundurma gibi tutundurma karması elemanları ile aktarması ve hatta tüketicilerin bu konularda daha fazla bilgi sahibi olmasını sağlayarak onlara çevre bilinci aşılamaları da önem taşımaktadır. İletişim konusunda işletmelerin dikkat etmesi gereken husus "greenwashing" olarak adlandırılan tüketicileri kandıracak faaliyetlerden uzak durmaları, sadece tüketicileri etkilemek, pazar paylarını artırmak için değil gerçekten çevreyi önemsedikleri için yeşil pazarlama faaliyetlerinde bulunmalarıdır.

KAYNAKÇA

Alsmadi, S. (2007). Green marketing and the concern over the environment: measuring environmental consciousness of Jordanian consumers. *Journal of Promotion Management*, *13*(3-4), 339-361. https://doi.org/10.1080/10496490802306905

Akdeniz Ar, A. (2011). *Yeşil Pazarlama Tekstil Sektöründen Örneklerle*. Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş. İstanbul.

Arseculeratne, D., & Yazdanifard, R. (2014). How green marketing can create a sustainable competitive advantage for a business. *International business research*, *7*(1), 130. http://dx.doi.org/10.5539/ibr.v7n1p130

Bhatia, M., & Jain, A. (2013). Green marketing: A study of consumer perception and preferences in India. *Electronic Green Journal*, *1*(36). https://doi.org/10.5070/G313618392

Bilgen, E., F, Butuş. (2008, Eylül, 11-12). Yeşil Pazarlamada Paydaşların Rolü ve Yeşil Pazarlamanın Tüketici Satın Alma Davranışlarına Olan Etkisi Üzerine Bir Araştırma, [Sempozyum]. 1. Ulusal Yönetim ve Ekonomi Bilimleri Konferansı. İzmir, Türkiye.

Cronin, J. J., Smith, J. S., Gleim, M. R., Ramirez, E., & Martinez, J. D. (2011). Green marketing strategies: an examination of stakeholders and the opportunities they present. *Journal of the Academy of Marketing Science*, *39*, 158-

174. https://doi.org/10.1007/s11747-010-0227-0
Dacko, S. G. (2008). *Advanced Dictionary of Marketing*. Oxford University Press. Oxford.
Ginsberg, J. M., & Bloom, P. N. (2004). Choosing the right green marketing strategy. *MIT Sloan management review*, *46*(1), 79-84.
Groening, C., Sarkis, J. & Zhu, Q. (2018). Green marketing consumer-level theory review: A compendium of applied theories and further research directions. *Journal of cleaner production*, *172*, 1848-1866. https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2017.12.002.
Ivanovic, A., Collin, P. H. (2003). Dictionary of Marketing. Bloomsbury Publishing. London.
Mishra, P., & Sharma, P. (2010). Green marketing in India: Emerging opportunities and challenges. *Journal of Engineering, Science and Management Education*, *3*(1), 9-14.
Ottman, J. A., Stafford, E. R., & Hartman, C. L. (2006). Avoiding green marketing myopia: Ways to improve consumer appeal for environmentally preferable products. *Environment: science and policy for sustainable development*, *48*(5), 22-36. https://doi.org/10.3200/ENVT.48.5.22-36.
Ottman, J. A. (2017). *The new rules of green marketing: Strategies, tools, and inspiration for sustainable branding*. Routledge.
Önce, A. G., & Marangoz, M. (2012, October, 11-13). Pazarlamanın sürdürülebilir gelişmedeki rolü. In A F. Andaç (Chair), Microeconomics [Sempozyum]. *International Conference on Eurasian Economies* (Vol. 389, p. 397). Almaty, Kazakhstan.
Papadas, K, Avlonitis, G., & Carrigan, M 2017, Green marketing orientation: Conceptualization, scale development and validation, *Journal of Business Research*, 80, 236-246. https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2017.05.024
Peattie, K. (2001). Towards sustainability: the third age of green marketing. *The marketing review*, *2*(2), 129-146. https://doi.org/10.1362/1469347012569869.
Polonsky, M. J. (1994). An introduction to green marketing. *Electronic green journal*, *1*(2). https://doi.org/10.5070/G311210177
Polonsky, M. J., & Rosenberger III, P. J. (2001, September-October). Reevaluating green marketing: a strategic approach. *Business horizons*, *44*(5), 21-30. http://www.isihome.ir/freearticle/ISIHome.ir-22076.pdf
Prakash, A. (2002). Green marketing, public policy and managerial strategies. *Business strategy and the environment*, *11*(5), 285-297. https://doi.org/10.1002/bse.338.
Rex, E., & Baumann, H. (2007). Beyond ecolabels: what green marketing can learn from conventional marketing. *Journal of cleaner production*, *15*(6), 567-576. https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2006.05.013.
Uydacı, M. (2019). *Yeşil Pazarlama.* Türkmen Kitabevi, İstanbul.

YEŞİL FİNANS

Canan BAYSAL

Dr., İstanbul Arel Üniversitesi, Orcid: 0000-0003-3308-9809 cananbaysal@arel.edu.tr

SONUÇ

Sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması için önemli bir bileşen olan "Yeşil Finans" yatırım faaliyetlerinde çevre dostu finansal düzenlemeler yaparak gelecek nesiller daha iyi bir yaşamı amaçlamaktadır. Bu çerçevede hem devletler ve işletmeler hem de bireyler yeşil stratejileri benimsemek ve daha iyi bir dünya için ellerinden geleni yapmak zorundadır. Her ne kadar küresel ölçekte yeşil finans ürün ve hizmetleri işletmeler ve işletmeciler tarafından kullanılmaya başlanılsa da kat edilmesi gereken yol uzundur. Sürdürülebilir uygulamalara yapılan yatırımlar, fosil yakıtlara ve diğer sürdürülemez sektörlere ve uygulamalara yapılan yatırımların yanında oldukça azdır. Bu kapsamda yeşil finans ürün ve hizmetlerinin önemi konusunda farkındalık çalışmaları yapılması gerekmektedir. Çevre dostu uygulamaların benimsenmesi konusunda teşvik edici uygulamalara ve bu konuda gerekli mevzuat değişikliğinin gerçekleştirilmesine ihtiyaç duyulmaktadır. Çünkü finansman kaynakları doğru kullanılmadan sürdürülebilir kalkınma sağlanamaz.

KAYNAKÇA

Al-Sheryani, K., & Nobanee, H. (2020). Green Finance: A Mini-Review. SSRN Electronic Journal. Published. https://doi.org/10.2139/ssrn.3538696

Chowdhury, T. U., Datta, R., & Mohajan, H. K. (2013). Green Finance is Essential for Economic Development and Sustainability. International Journal of Research in Commerce, *Economics & Management,* 3(10), 104-108.

Civan M. ve Uğurlu M. (2002). Risk sermayesi finansman modeli ve Gaziantep ilinde KOBİ'lerin halka açılmasına yönelik model önerisi. *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, *21*(1), 79-109.

Echeverria, A. (2012). Green property insurance: It's getting easier to go green. https://www.bernsteinshur.com/wp-content/uploads/2012/02/Echeverria_Green-Property-Insurance-2x4x10-Winter-2012-pgs-2-5.pdf Erişim Tarihi: 28.01.2023

Edesess, M. (2014). Catastrophe bonds: An important new financial instrument. *EDHEC-Risk Institute: Nice, France*.

EIB (2012). The EIB and Carbon Finance FAQs. European Investment Bank. https://www.eib.org/attachments/eib_and_carbon_finance_faq.pdf Erişim tarihi: 30.01.2023

Guo, Q., Su, Z., & Chiao, C. (2022). Carbon emissions trading policy, carbon finance, and carbon emissions reduction: evidence from a quasi-natural experiment in China. *Economic Change and Restructuring*, *55*(3), 1445-1480.

Gürbüzer G. B. ve Bayazıt Hayta A. (2020). Sürdürülebilir Kalkınma ile Sürdürülebilir Sigortacılık İlişkisi. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 5* (4), 609-619.

İSO (2022). https://www.iso.org/files/live/sites/isoorg/files/store/en/PUB100458.

pdf. Erişim tarihi:27.01.2023
Kahraman Y. E. (2022). An overlook on the relationship between green finance and the environment. *International Journal of Chemistry and Technology , 6* (2) , 122-128.
Kanberoğlu, Z. ve Aksoy, K. (2022). Yeşil Finansal Araçlar ve Türkiye. VI. Anadolu International Conference on Economics, May 13-15, 2022, Eskişehir, Turkey
Kim, M. Y. (2021). Evaluation, Satisfaction, and Loyalty in the Context of Green Credit Card Services: Green Ethics as a Moderator. *Turkish Journal of Computer and Mathematics Education (TURCOMAT)*, *12*(5), 387-391.
Kuloğlu E. ve Öncel M. (2015). Yeşil Finans Uygulaması ve Türkiye'de Uygulanabilirliği. *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 2(2), 2-19.
Li. K.F., & Liu. C.Z. (2011). Construction of carbon fnance system and promotion of environmental fnance innovation in China. *Energy Procedia 5*:1065–1072.
Nobanee, H., Elsaied, F. A., Alhammadi, N., & Wazir, N. (2022). Bibliometric analysis and visualization of green, sustainable, and environmental insurance research. *Journal of Financial Services Marketing*, 1-18.
Öztürk, A. (2019). Alternatif Finansman aracı Olarak Afet Tahvilleri (Yayımlanmamış doktora tezi). Marmara Üniversitesi.
Rakić, S., & Mitić, P. (2012). Green Banking: green financial products with special emphasis on retail banking products. *Pravci strukturnih promena u procesu pristupanja Evropskoj uniji*, 54-60.
Randjelovic, J., O'Rourke, A. R. & Orsato, R. (2003). The Emergence of Green Venture Capital. *Business Strategy and the Environment, 12,* 240-253.
Ryszawska, B. (2016). Sustainability transition needs sustainable finance. *Copernican Journal of Finance & Accounting*, *5*(1), 185-194.
Sevim, U. ve Serçemeli, M. (Ed.). (2018). Yeşil Finans ve Muhasebe Teori ve Uygulama (1.baskı). Gazi Kitabevi.
Şimşek O ve Tunalı H. (2022). Yeşil Finansman Uygulamalarının Sürdürülebilir Kalkınma Üzerindeki Rolü: Türkiye Projeksiyonu. *Ekonomi ve Finansal Araştırmalar Dergisi, 4* (1), 16-45.
UNEP (2007). Green Financial Products and Services: Current Trends and Future Opportunities in North America. Canada: United Nations Environment Programme Finance Initiative.
UNEP (2016). United Nations Environment Programme, Definitions and Concepts – Background Note. Canada:United Nations Environment Programme Inquıry Workıng Paper.
Wang, Y., & Zhi, Q. (2016). The role of green finance in environmental protection: Two aspects of market mechanism and policies. *Energy Procedia*, *104*, 311-316.
Yiğit F. ve Canöz İ. (2022). Sürdürülebilir Kalkınma ve Yeşil Finansman Çalışmalarının Gelişimi. *Reforma*, *4*(92), 37-41.
Zengin, B. (2022). Sürdürülebilirlik Çerçevesinde Yeşil Finans Ürünleri. T. Şimşek (Ed.), Sürdürülebilirlik ve Yeşil Örgüt (ss.183-206) içinde. Gazi Kitabevi.

Zona, R., Roll, K., & Law, Z. (2014). Sustainable/Green Insurance Products. In *Casualty Actuarial Society E-Forum*.

İŞLETMELERDE YEŞİL LOJİSTİK UYGULAMALARI VE KÜRESEL ETKİLERİ

İhsan AKTAŞ
Serap İNCAZ

Dr. Öğr. Üyesi., Kırklareli Üniversitesi, ORCID: 0000-0003-2286-1701, ihsan.aktas@klu.edu.tr
Prof. Dr., Kırklareli Üniversitesi, ORCID: 0000-0002-0779-8700, serapincaz@klu.edu.tr

KAYNAKÇA

Büyüközkan, G., & Vardaloğlu, Z. (2008). Yeşil tedarik zinciri yönetimi. *Lojistik Dergisi*, s. 66-73.

Champion, A. (2022, Ekim 24). Advantages of Green Logistics In Supply Chain Management & How To Apply Them, https://flow.space/blog/4-advantages-of-green-logistics-in-supply-chain-management-how-to-apply-them/ adresinden alındı.

DHL (2021, Ekim 8). Gogreen Logistics: Climate-Neutral Services. https://www.dhl.com/discover/en-sg/e-commerce/logistics/green-logistics adresinden alındı.

DHL (2022). GoGreen Solutions, DHL Global Forwarding can help you decrease emissions and increase efficiency of your international logistics operations. https://www.dhl.com/it-en/home/global-forwarding/products-and-solutions/gogreen-solutions.html adresinden alındı.

DPDHL (2022). Environment, Climate-neutral logistics solutions. https://www.dpdhl.com/en/responsibility/environment-and-solutions.html adresinden alındı.

Envue Telematics. (2022, Şubat 21). *What is Green Logistics?* https://envuetelematics.com/what-is-green-logistics/ adresinden alındı.

Greenfulfilment (2022). 8 Ways Your Business Will Benefit from Green Logistics. https://www.greenfulfilment.co.uk/8-ways-your-business-will-benefit-from-green-logistics/ adresinden alındı.

Hazen, B. T., Wu, Y., Cegielski, C. G., Jones-Farmer, L. A., & Hall, D. J. (2012). Consumer reactions to the adoption of green reverse logistics. *The International Review of Retail, Distribution and Consumer Research*, 22(4), 417-434. https://doi.org/10.1080/09593969.2012.690777

Interlake Mecalux. (2019, Ekim 11). *Green logistics: definition, challenges and solutions*. https://www.interlakemecalux.com/blog/green-logistics adresinden alındı

Keser, H. Y., & Ceyhun, G. Ç. (2023). Avrupa Yeşil Mutabakatının Denizyolu Taşımacılığı Kökenli Hava Kirliliği Yönünden İncelenmesi. *TESAM Akademi Dergisi , 10 (1)*, s. 53-72 . https://doi.org/10.30626/tesamakademi.1245662

Keskin, S. (2017). Yeşil lojistik uygulamaları: DHL örneği. *Yüksek Lisans Tezi*. İstanbul: İstanbul Ticaret Üniversitesi Dış Ticaret Enstitüsü.

Kumral, A., & Bali, Ö. (2015). Performansa Dayalı Lojistik Stratejisi ve Türkiye Açısından Önemi. . *IV. Ulusal Lojistik ve Tedarik Zinciri Kongresi.* Gümüşhane: Gümüşhane Universitesi.

Markovits-Somogyi, R., Nagy, Z., & Török, Á. (2009). Greening Supply Chain Management. *Acta Technica Jaurinensis Series Logistica*, s. 367-374.

Mersin, K. (2021). Yeşil Lojistik Ve Ülkemizde Yeşil Lojistik Uygulamaları. . Gelişim Universitesi.

Miashkova, Y. (2022, Eylül 9). *Green Logistics for Greener Supply Chain Manage-*

ment. Track-POD: https://www.track-pod.com/blog/green-logistics-guide/ adresinden alındı

MÜCEVHER, M. H. (2021). Sürdürülebilir Lojistik için Üç Öncelikli Strateji: Yeşil Lojistik, Tersine Lojistik ve Yalın Lojistik. *Enderun*, *5*(1), 39-54.

OptimoRoute. (2022, Mayıs 3). *What Is Green Logistics and Why Does It Matter?* https://optimoroute.com/green-logistics/ adresinden alındı

Özceylan, E. (2021, 15 Kasım). Avrupa Yeşil Mutabakatı Kapsamında Sürdürülebilir Yük Taşımacılığı Faaliyetleri [PDF]. 21 Kasım 2022 tarihinde https://uhdgm.uab.gov.tr/uploads/pages/yesil-lojistik-calistayi-gerceklestirildi/eren-ozceylann-avrupa-yesil-mutabakati-kapsaminda-surdurulebilir-yuk-tasimaciligi-faaliyetleri.pdf adresinden alındı.

Plslogistics (2022). What Are the Benefits of Green Logistics?https://www.plslogistics.com/blog/what-are-the-benefits-of-green-logistics/ adresinden alındı.

Sarkis, J. (2003, Haziran 1). A strategic decision framework for green supply chain management. *Journal of cleaner production*, s. 397-409.

Srivastava, S. K. (2007). Green supply-chain management: A state-of-the-art literature review. *International Journal of Management Reviews*, *9*(1), 53-80. https://doi.org/10.1111/j.1468-2370.2007.00202.x

Tanyaş, M., Sıcakyüz, A., İnaç, H., & Tan, B. (2015). *İstanbul Lojistik Sektör Analizi Raporu*. MÜSİAD.https://musiad.org.tr/uploads/yayinlar/arastirma raporlari/pdf/lojistik_sektor_analizi_1_1.pdf adresinden alındı.

TÜİK (2021, Mart 30) Sera Gazı Emisyon İstatistikleri, 1990-2019. https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Greenhouse-Gas-Emissions-Statistics-1990-2019-37196 adresinden alındı.

Wu, Z., & Zhao, Z. (2022). Sustainable development of green reverse logistics based on blockchain. *Journal of Environmental and Public Health*, *2022*, 1-10. https://doi.org/10.1155/2022/3797765

Zhu, Q., & Sarkis, J. (2004). Relationships between operational practices and performance among early adopters of green supply chain management practices in Chinese manufacturing enterprises. *Journal of operations management*, s. 265-289. https://doi.org/10.1016/j.jom.2004.01.005

Yılmaz, Ö. (2021, Kasım 15) Karayolunda karbon nötr taşımacılık. https://uhdgm.uab.gov.tr/uploads/pages/yesil-lojistik-calistayi-gerceklestirildi/karayolunda-karbon-notr-tasimacilik.pdf adresinden alındı.

Zhu, Q., Sarkis, J., & Geng, Y. (2005, Mayıs 1). Green supply chain management in China: pressures, practices and performance. *International Journal of Operations & Production Management*, s. 449 - 468. https://doi.org/10.1108/01443570510593148

İklim Finansmanı Sorunu ve Yeşil Tahviller

Berna AKSOY ÖZCAN
Tarkan ÇAKIR

Dr. Öğr. Üyesi, Nişantaşı Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, bernaaksoy.ozcan@nisantasi.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2448-6282

Uluslararası İlişkiler uzmanı, tarkancakir@yandex.com, ORCID: 0000-0002-6136-4487

maliyetleri yeşil tahvil ihraçlarını, yeşil tahvillerin gelişimini engelleyen temel unsurlardır. Ancak sonuçlar, gelişmekte olan ülkelerin doğru önlemlerle uyum ve hafifletme projelerini finanse etmek için yeşil tahvillerden tam olarak yararlanmaları teşvik edilmektedir. Paris İklim Anlaşması'nın bir parçası olan iklim finansmanı araçları, bir dizi düzenlemeyle potansiyel önlemler etkili bir koordinasyonu içerir. Kurumsal olarak devlet kurumları (maliye ve çevre bakanlıkları) arasında, çok taraflı ve yeşil tahvil yönetimine aracı kurum olarak ulusal kalkınma bankaları, yeşil tahvil ihracı için yerel yönetimler tarafından garanti sağlanması, yerli yatırımcıların ihraç edebilecekleri yerel yeşil tahvil piyasalarının teşviki yerel para birimine dayalı yeşil tahviller, sürdürülebilir kalkınma hedeflerini hızlandırmaktadır.

KAYNAKÇA

Altunkaya, S. M., ve Özcan, M. (26-28 Kasım, 2020). Yenilenebilir Enerji Yatırımlarının Finansmanında Kullanılabilecek Yeni Nesil Finansman Mekanizmaları. Elektrik-Elektronik Ve Biyomedikal Mühendisliği Konferansı, Bursa, Türkiye

Asian Development Bank. (2021). *Financing a Green and Inclusive Recovery.* Asian Development Bank. 18 https://www.adb.org/what-we-do/economic-forecasts/april-2021/theme-chapter, 07 adresinden 16 Kasım 2022 tarihinde alınmıştır.

Banga, J. (2018). The Green Bond Market: A Potential Source of Climate Finance for Developing Countries. *Journal of Sustainable Finance and Investment*, 1-16. doi:https://doi.org/10.1080/20430795. 2018.1498617

Çakır, T. (2022). *Yeni Bir Finansman Aracı Olarak Yeşil Tahviller ve Yenilenebilir Enerji Yatırımlarına Uluslararası Etkileri.* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Nişantaşı Üniversitesi

Campiglio, E. (2016). Beyond Carbon Pricing: The Role of Banking and Monetary Policy in Financing the Transition to a Low-carbon Economy. *Ecological Economy, 120*, 220-230. doi:https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2015.03.020

Climate Bonds Intiative. (2020). *Green Bond Segments on Stock Exchanges*. from Climate Bonds Intiative: https://www.climatebonds.net/green-bond-segments-stock-exchanges adresinden 22 Ekim 2022 tarihinde alınmıştır.

Climate Change Report.(2021) IPCC. https://www.ipcc.ch/report/ar6/wg1/adresinden 5 Kasım 2022 tarihinde alınmıştır.

Dural, F. (2020). Yenilikçi Finansman Yöntemi Olarak Yeşil Tahviller: Küresel Yeşil Tahvil Piyasası. *Uluslararasi Sosyal Bilimler Ve Eğitim Bilimleri Sempozyumu Tam Metin Kitabi.* Ankara, Türkiye.

Duru, U., ve Nyong, A. (2016). Why Africa Needs Green Bonds. *Africa Economic Brief, 7*(2), 1-8. https://www .afdb.org/en/documents/document/africa-economic-brief-why-africa-needs-green-bonds-87705/

Euronews. (2021, 9 24). *Green bonds: Can the EU really become the world's largest issuer of climate-conscious finance?* Euronews: Green bonds: Can the

EU really become the world's largest issuer of climate-conscious finance?, https://www.euronews.com/my-europe/2021/09/13/green-bonds-can-the-eu-really-become-the-world-s-largest-issuer-of-climate-conscious-finan adresinden 19 Ekim 2022 tarihinde alınmıştır.

Climate Bonds. (2021). *Explaining Climate Bonds*, https://www.climatebonds.net/market/explaining-green-bonds adresinden 12 Eylül 2022 tarihinde alınmıştır.

EY. (2018). *Green Bonds A Fresh Look at Financing at Green Projects.* London: EY. http://www.ey.com/ Publication/vwLUAssets/Green_bonds-a-fresh-look-at-financing-green-projects/%24FILE/EY-Green%20bonds-a-fresh-look-at-financing-green-projects.pdf adresinden 10 Kasım 2021 tarihinde alınmıştır.

Goldstein, W. (1982). Redistributing the World's Wealth: Cancun Summit Discord. *Resources Policy, 8*(1), 25-40, https://doi.org/10.1016/0301-4207(82)90005-8

Gündoğan, A. C. (2017, Kasım 13). *Yeşil İklim Fonu Ne Durumda?* https://www.iklimhaber.org/yesil-iklim-fonu-ne-durumda/ adresinden 15 Aralık 2022 tarihinde alınmıştır.

Holtz, L., ve Heitzig, C. (2021, Mart 26). *Africa's Green Bond Market Trails Behind Other Regions*. https://www. brookings.edu/blog/africa-in-focus/2021/03/26/africas-green-bond-market-trails-behind-other-regions/ adresinden 25 Kasim 2022 tarihinde alınmıştır.

ICMA. (2017). *The Green Bond Principles.* Paris, France: ICMA Paris. https://www.icmagroup.org /assets/ documents/Regulatory/Green-Bonds/Green-BondsBrochure-JUNE2017.pdf adresinden 20 Kasım 2022 tarihinde alınmıştır.

Joint Report on Multilateral Development Banks. (2020) https://thedocs.worldbank.org/en/doc/ 9234bfc63 3439d0172f6a6eb8df1b881-0020012021/original/2020-Joint-MDB-report-on-climate-finance-Report-final-web.pdf adresinden 11 Ekim 2022 tarihinde alınmıştır.

Kandır, S. Y., ve Yakar, S. (2017a). Yenilenebilir Enerji Yatırımları İçin Yeni Bir Finansal Araç : Yeşil Tahviller. *Maliye Dergisi*, *172*, Sayfa 85-110. https://ms.hmb.gov.tr/uploads/2019/09/172-05.pdf

Kandır, S. Y., ve Yakar, S. (2017b). Yeşil Tahvil Piyasaları: Türkiye'de Yeşil Tahvil Piyasasının Geliştirilebilmesi İçin Örnekler. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *26* (2),159-175,https://dergipark.org.tr/tr/pub/cusosbil/issue/31880/350030>

Kızıldere, M. (2015, Aralık 9). *Trilyonlarla Oynamak; İklim Finansmanı -1 Yeşil İklim Fonu.* https://tr.boell.org /tr/2015/12/09/trilyonlarla-oynamak-iklim-finansmani-1-yesil-iklim-fonu adresinden 14 Aralık 2022 tarihinde alınmıştır.

Mejía-Escobar, Juan Camilo, Gonzalez-Ruiz Juan David, ve Franco-Sepulveda Giovanni (2021). Current State and Development of Green Bonds Market in the Latin America and the Caribbean. Sustainability. https://www .mdpi.com/2071-1050/13/19/10872 adresinden 15 Aralık 2022 tarihinde alınmıştır.

OECD. (2017). *Green Bonds Mobilising the Dept Capital Markets For A Low-Carbon Transition.* OECD. https://www.oecd.org/environment/mobilising-bond-markets-for-a-low-carbon-transition-9789264272323-en.htm adresinden 22 Aralık 2022 tarihinde alınmıştır.

Özcan, B. A. (2020). Ortak Mülkiyet Çerçevesinde İklim Değişikliği Sorununun Çözümünde Kyoto Protokolü'nün Etkisi. *Akdeniz İİBF Dergisi, 20*(2), 169-184., https://doi.org/10.25294/auiibfd.827487

Patel, S., ve Venugopal, S. (2013, April 08). *World Resources Institute*. https://www.wri.org/insights/why-climate-finance-so-hard-define adresinden 28 Aralık 2022 tarihinde alınmıştır.

Rosen, A. (2015). The Wrong Solution at the Right Time: The failure of Kyoto Protocol on Climate Change. *Politics and Policy, 43*(1), 30-58., https://doi.org/10.1111/polp.12105

Satıoğlu, B. (2021, 16 Haziran). Finansta Yeni Trend: Sürdürülebilir Finans. *SETA Analiz*. https://www.setav.org /analiz-finansta-yeni-trend-surdurulebilir-finans/ adresinden 21 Kasım 2022 tarihinde alınmıştır.

UNCTAD. (2017). *The Least Developed Countries Report: Transformational Energy Access.* New York: United Nations Publications. doi:https://doi.org/10.1163/ej.9789004180048.i-962.602

Uzmen, R., ve Arar, A. A. (2001). 21. Yüzyılda Enerji Kullanımı ve İklim Değişikliği. *Uluslararası Ekonomik Sorunlar Dergisi*(2), https://www.mfa.gov.tr/21_-yuzyilda-enerji-kullanimi-ve-iklim-decisiklici.tr.mfa adresinden 22 Ekim 2022 tarihinde alınmıştır.

Yeşil Tahvil İhracı İçin Gönüllü Süreç Rehberi. (2018) International Capital Market Association. https://www. icmagroup.org/assets/documents/Regulatory/Green-Bonds/Translations/Turkish-SBG_2018-06.pdf adresinden 9 Ekim 2021 tarihinde alınmıştır.

Yeşil Tahvil İhracı İçin Gönüllü Süreç Rehberleri. (2021) International Capital Market Association. https://www .icmagroup.org/assets/documents/Regulatory/Green-Bonds/Translations/2021/Turkish-GBP-2021.pdf?vid=2 adresinden 11 Kasım 2022 tarihinde alınmıştır.

EKOLOJİK TURİZM

Elif ÜLER

Öğretim Görevlisi, Yozgat Bozok Üniversitesi Çekerek Fuat Oktay SHMYO
ORCID: 0000-0002-2536-544X elif.uler.77@gmail.com

KAYNAKÇA

Akpınar, E. ve Bulut Y. (2010, 20-22 Mayıs). Ülkemizde alternatif turizm bir dalı olan ekoturizm çeşitlerinin bölgelere göre dağılımı ve uygulama alanları. *III. Ulusal Karadeniz Ormancılık Kongresi*, Artvin, Türkiye.

Bahar, O. (2007). Küreselleşme sürecinde Türkiye›de turizm sektörüne sağlanan teşvikler. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 1(9), 61-78. http://hdl.handle.net/20.500.12397/5395

Bezirgan, M. ve Kömür, T. (2020), Konaklama arz yapısı bakımından turistik destinasyonlarda dış çevre analizi: Ayvalık örneği. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *22*(1), 295-311. https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1014667

Blamey, R. K. (2001). *Principles of ecotourism.* The encyclopedia of ecotourism. CABI Publishing.
https://doi.org/10.1079/9780851993683.0005

Bottrill, C. G. ve Pearce, D. G. (1995). Ecotourism: Towards a key elements approach to operationalising the concept. *Journal of Sustainable Tourism*. *3*(1), 45-54.
https://doi.org/10.1080/09669589509510707

Buckley, R. (1994). A framework for ecotourism. *Annals of tourism research*, *21*(3), 661-665 http://www.mdvnaturalist.com/images/ecotourism.pdf Er. 03.01.2023

Butarbutar, R. ve Soemarno, S. (2013). Enviromental effects of ecotourism in Indonesia. *Journal of Indonesian Tourism And Development Studies,* 1(3), 97-107 https://doi.org/10.21776/ub.jitode.2013.001.03.01

Cobbinah, P. B. (2015). Contextualising the meaning of ecotourism. *Tourism Management Perspectives, 16*, 179-189. https://doi.org/10.1016/j.tmp.2015.07.015.

Çinbilgel, İ. ve Kurt, Y. (2019). Oregano and/or marjoram: traditional oil production and ethnomedical utilization of origanum species in southern Turkey. *Journal of Herbal Medicine,* 16, 1-9.
https://doi.org/10.1016/j.hermed.2019.100257.

Drumm, A. ve Moore, A. (2005). *Ecotourism development-a manual for conservation planners and managers*. The Nature Conservancy. https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/publications/manual_vol2_english.pdf Er.02.01.2023

Duffy, R. (2002). *A trip too far: ecotourism, politics and exploitation*. Earthscan Yayınevi.

Evren, S., Evren, Ş. E., Çakıcı, A.C. ve Çakır, O. (2019). Sürdürülebilir Turizm Gerçekten Sürdürülebilir Mi? Sürdürülebilir Turizme Yönelik Eleştirel Değerlendirmeler. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 10, 211-220. https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/841199

Gössling, S., Hall, C.M. ve Weaver, D. B. (2009). *Sustainable tourism futures perspectives on systems, restructuring and innovations*. Routledge Publication. https://doi.org/10.4324/9780203884256

Güripek, E., (2013). *Turizm Destinasyonlarının Rekabet Gücünün Arttırılmasında Stratejik Destinasyon Yönetimi:* Çeşme *Alaçatı Destinasyonu Üzerine Bir Uygulama* [Yayımlanmamış Doktora Tezi] Dokuz Eylül Üniversitesi.

Ionel, M. (2019). Ecotourism and its importance on the tourism market. *Ovidius University Annals, Economic Sciences Series,* 19(2), 300-305. https://stec.univ-ovidius.ro/html/anale/RO/wp-content/uploads/2020/02/Section%20III/17.pdf Er.06.01.2023

Kasalak, M.A. (2015). Dünya'da ekoturizm pazarı ve ekoturizmin ülke gelirlerine katkıları. *Journal of Recreation and Tourism Research,* 2 (2), 20-26. https://jrtr.org/index.php/jrtr/article/view/131

Kaya, F. ve Yıldırım, G. (2020). Ekoturizm potansiyeli açısından doğu Karadeniz bölgesi'nin değerlendirilmesi. *Tourism and Recreation*, 2(1), 125-133. https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1457981

Kaypak, Ş. (2010). Ekolojik turizmin sürdürülebilirliği. *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 2(2), 93-114. https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/201537

Kaypak, Ş. (2012). Ekolojik turizm ve sürdürülebilir kırsal kalkınma. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi,* 14(22), 11-29. https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/107285

Keskin, E. ve Örgün, E. (2015). Kelime ilişkilendirme testi aracılığıyla sürdürülebilir turizm olgusunun kavramsal analizi: Ürgüp örneği. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies.* 3(1), 3.
http://hdl.handle.net/20.500.11787/2977

Khan, M. M. ve Su, K. D. (2003). Service quality expectations of travellers visiting Cheju Island in Korea. *Journal of Ecotourism*. 2(2), 114-125.
https://doi.org/10.1080/14724040308668138

Khanh, C. N. T. ve Phong, L. T. (2020). Impact of environmental belief and nature-based destination image on ecotourism attitude. *Journal of Hospitality and Tourism Insights*. 3(4) 489-505. https://doi.org/10.1108/JHTI-03-2020-0027.

Kozak, M.A. (2012). Genel Turizm Bilgisi. Anadolu Üniversitesi Yayın No: 1360

Kozak, N., Kozak, M.A. ve Kozak, M. (2014). *Genel turizm:* İlkeler *ve kavramlar.* Detay Yayıncılık,

Kültür ve Turizm Bakanlığı, (2023) Turizm.
https://www.ktb.gov.tr/TR-96269/turizm-cesitleri.html Er. 05.01.2023

Mckercher, B. (2010). Academia and the evolution of ecotourism. *Tourism Recreation Research,* 35(1), 15–26.
https://doi.org/10.1080/02508281.2010.11081615

Muresan, I.C., Oroian, C.F. Harun, R., Arion, F.H., Porutiu, A., Chiciudean, G.O., Todea, A. ve Lile, R. (2016). Local residents' attitude toward sustainable rural tourism development. *Sustainability*, 8(1), 100. https://doi.org/10.3390/su8010100

Ocampo, L., Ebisa, J. A., Ombe, J. ve Geen Escoto, M. (2018). Sustainable ecotourism indicators with fuzzy delphi method – a Philippine perspective. *Ecological Indicators,* 93, 874-888. https://doi.org/10.1016/j.ecolind.2018.05.060.

Orams, M.B. (1995). Towards a more desirable form of ecotourism. *Tourism Management*, 16(1), 3-8.
https://doi.org/10.1016/0261-5177(94)00001-Q
Özkök, F. ve Gümüş, F. (2009). Sürdürülebilir turizmde bilginin önemi. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 7(1), 51-71.
https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/702272
Pforr, C. (2001). Concepts of sustainable development, sustainable tourism, and ecotourism: definitions, principles, and linkages. *Scandinavian Journal of Hospitality and Tourism,* 1(1), 68-71.
https://doi.org/10.1080/15022250127788
Ryglova, K. (2007). Eco-certification as a Tool of Sustainable Tourism. *Agricultre Economics,* 53(3), 138-143.
https://www.old-aj.cz/publicFiles/00139.pdf
Scheyvens, R. (1999). Ecotourism and the empowerment of local communities. *Tourism management*. 20(2), 245-249.
https://doi.org/10.1016/S0261-5177(98)00069-7
Sel, A. ve Zengin, N. (2020, 13-15 Mart). Turizm gelirlerinin mevsimsel arınma modelleri ile tahmini: Türkiye örneği. *5.İKSAD Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi Kitabı*. Tokat, Türkiye
Shedenov, U., Litvishko, O., Kazbekov, B., Suyunchaliyeva, M. ve Kazbekova, K. (2019). Improvement of ecological tourism on the principles of sustainable economic development. *E3S Web of Conferences*, 135(07), 1-9.
https://doi.org/10.1051/e3sconf/201913504047.
Sinha, G. N. (2009). Eco-cultural tourism as a means for sustainable development. *State Forest Research Institute.*
Tekin, Ö. F. (2019). Development and sustainability of river tourism in Turkey: The case of Antalya. *Hitit University Journal of Social Sciences Institute,* 12(1), 19-32
Tutar, F., Alpaslan, C., Tutar, E. ve Erkan, C. (2013). Turizm sektörünün istihdam üzerine etkileri. *Global Journal of Economics and Business Studies,* 2(4), 14-27.
https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/84090
TÜRSAB, (2023) Turizm Rapor ve İstatistikleri.
https://www.tursab.org.tr/turizm-geliri/turizm-geliri-2022 Er. 10.01.2023
United Nations. (2022). SDG Knowledge. https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/5987ourcommon-future.pdf. Er.06.01.2023
Ünal, A. (2018). *Turistik Tüketicilerin Destinasyon Seçimi Öncesi Beklentileri Ve Satın Alma Sonrası Değerlendirmeleri: Kapadokya Örneği* [Yayımlanmamış Doktora Tezi] Balıkesir Üniversitesi.
Üzümcü, O. O. ve Koç, B. (2017). Ekolojik turizm kavramı: Fethiye örneği. *Tarım Bilimleri Araştırma Dergisi,* 10(1), 14-19.
https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/430438
Weaver, D.B. (1999). Magnitude of ecotourism in Costa Rica and Kenya. *Annals of Tourism Research,* 26(4), 792-816.
https://doi.org/10.1016/S0160-7383(99)00044-4
Yılmaz, Ö. D. ve Filiz, A. (2017). Turizm gelişim yaklaşımları kapsamında yerel halkın turizme yönelik algı ve tutumları: Mazı köyü-Türkbükü karşı-

laştırmalı analizi. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(2), 1799-1824.
Yılmaz, O. K., ve Toptaş, A. (2020). Sürdürülebilir çevre yönetiminde ekolojik turizmin yeri ve belediyelerin bu alandaki çalışmaları üzerine bir araştırma. *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, *29*(3), 51-73.

OSMANLI DÖNEMİNDE BAĞDAT VAKIFLARI

(1534 - 1830)

Wameedh Sarhan AL-RUBAYE

nobel bilimsel

OSMANLI DÖNEMİNDE BAĞDAT VAKIFLARI (1534 - 1830)

Wameedh Sarhan AL-RUBAYE

Yayın No.: 1667
ISBN: 978-625-398-640-7
E-ISBN: 978-625-398-641-4
Basım Sayısı: 1. Basım, Ağustos 2023

© Copyright 2023, NOBEL BİLİMSEL ESERLER SERTİFİKA NO.: 20779
Bu baskının bütün hakları Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.ne aittir.
Yayınevinin yazılı izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik
ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.
Nobel Yayın Grubu, 1984 yılından itibaren ulusal ve 2011 yılından itibaren ise uluslararası düzeyde düzenli olarak faaliyet yürütmekte ve yayınladığı kitaplar, ulusal ve uluslararası düzeydeki yükseköğretim kurumları kataloglarında yer almaktadır.
"NOBEL BİLİMSEL ESERLER" bir Nobel Akademik Yayıncılık markasıdır.

Genel Yayın Yönetmeni: Nevzat Argun -nargun@nobelyayin.com-
Genel Yayın Koordinatörü: Gülfem Dursun -gulfem@nobelyayin.com-

Sayfa Tasarım: Tarkan Kara -erdal@nobelyayin.com-
Redaksiyon: Bahar Yanbolulu -bahar@nobelyayin.com-
Kapak Tasarım: Sezai Özden -sezai@nobelyayin.com-
Görsel Tasarım Uzmanı: Mehtap Yürümez -mehtap@nobelyayin.com-

Kütüphane Bilgi Kartı

Al-Rubaye, Wameedh Sarhan.
Osmanlı Döneminde Bağdat Vakıfları (1534 - 1830) / Wameedh Sarhan AL-RUBAYE
1. Basım, XXII + 294 s., 16,5x24 cm. Kaynakça var, dizin yok.
ISBN: 978-625-398-640-7
E-ISBN: 978-625-398-641-4
1. Tarih 2. Osmanlı 3. Bağdat Vakıfları

Genel Dağıtım

ATLAS AKADEMİK BASIM YAYIN DAĞITIM TİC. LTD. ŞTİ.
Adres: Bahçekapı Mh. 2465 Sk. Oto Sanayi Sitesi No:7 Bodrum Kat, Şaşmaz/ANKARA
Telefon: +90 312 278 50 77 - **Faks:** 0 312 278 21 65
Sipariş: siparis@nobelyayin.com- **E-Satış:** www.nobelkitap.com - esatis@nobelkitap.com
www.atlaskitap.com - info@atlaskitap.com

Dağıtım ve Satış Noktaları: Alfa, Kırmızı Kedi, Arkadaş, D&R, Dost, Kika, Kitapsan, Nezih, Odak, Pandora, Prefix, Remzi Kitabevleri, Yeryüzü Dağıtım

Baskı ve Cilt: Meteksan Matbaacılık ve Teknik Sanayi Tic. Anonim Şirketi / Sertifika No.: 46519
Beytepe Köy Yolu No.: 3 06800 Bilkent-Çankaya/ANKARA

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ iii
TAKDİM v
İÇİNDEKİLER vii
ÇİZELGELERİN LİSTESİ xvii
RESİMLERİN LİSTESİ xix
SİMGELER VE KISALTMALAR xxi

GİRİŞ 1

BİRİNCİ BÖLÜM
BAĞDAT VAKIFLARINA GENEL BİR BAKIŞ: BAĞDAT, FETİH, İDARİ YAPI VE VAKIFLAR 7

1.1. Bağdat 7
1.2. Osmanlı Devleti'nin Bağdat'ı Fethi 8
1.3. Bağdat'ın İdari Yapısı 10
1.4. Vakıf (Akar ve Hayrat) Üzerine 12
1.4.1. Vakıf 12
1.4.2. Vakfiye Nedir? 13
1.4.3. Vakfın Menşei 15
1.4.4. Asl-ı Vakıf (Akarât) 16
1.4.5. Hayrat 17
1.4.6. Bağdat Vakıf Kurucuları 18
1.4.7. Bağdat Vakıflarının İdaresi 21

İKİNCİ BÖLÜM
OSMANLI ÖNCESİ BAĞDAT VAKIFLARI 27

2.1. Bağdat Merkezde Bulunan Vakıflar 28
2.1.1. Abbâsîler Dönemi'nde (145-656/762-1258) Bağdat Vakıfları 28
2.1.1.1. Bağdat Merkezde Bulunan Camiler 30
2.2. Bağdat Dışında Bulunan Külliyeler ve Camiler 34
2.2.1. Hz. Ali b. Ebî Tâlib Külliyesi 34
2.2.2. Hz. Hüseyin b. Ali b. Ebî Tâlib Külliyesi 35
2.2.3. el-Mütevekkil Cami 35
2.2.4. el-Mütevekkil Camii 36
2.3. Bağdat Merkezde Bulunan Medreseler 36
2.3.1. Hz. İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe Medresesi 37
2.3.2. Nizâmiye Medresesi 37
2.3.3. Şeyh Abdülkādir-i Geylânî Medresesi 38
2.3.4. el-Mustansıriyye Medresesi 39
2.3.5. el-Beşiriyye Medresesi 42

2.4. Bağdat'ın Dışında Bulunan Medreseler 42
2.4.1. Şerâbiye Medresesi 42
2.5. Bağdat Merkezde Bulunan Tekkeler 43
2.5.1. Zevzenî Tekkesi 43
2.1.5.2. Şeyh eş-Şuyûh Tekkesi. 44
2.5.3. Bahrûz Tekkesi 44
2.5.4. Zümrüt Hatun Tekkesi 44
2.5.5. Ahlâtiyye Tekkesi 45
2.6. İlhanlı Dönemi'nde (656-738/1258-1337) Bağdat'ta Cami, Medrese ve Tekkeler 46
2.6.2. İlhanlı Dönemi'nde (656-738/1258-1337) Bağdat'taki Tekkeler 49
2.7. Celâyirliler Dönemi'nde (738-814/1338-1411) Bağdat'ta Cami ve Medreseler 52
2.8. Kara-Koyunlu ve Ak-Koyunlu Dönemi'nde (814-915/1411-1508) Bağdat'ta Cami ve Türbeler 53
2.9. Safevîler Dönemi'nde (915-941/1508-1534) Bağdat'ta Camiler ve Türbeler 55

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
OSMANLI DÖNEMİ BAĞDAT VAKIFLARI: BÜYÜK KÜLLİYELER 59

3.1. Bağdat Merkezde Vakıf Kurumları 59
3.2. Büyük Külliyeler 59
3.2.1. Bağdat Merkezde Bulunan Külliyeler 60
3.2.1.1. Hz. İmâm-ı Âzam Külliyesi 60
3.2.1.2. Hz. İmâm Musa Kâzım ve Muhammed Cevâd Külliyesi 68
3.2.1.3. Hz. Şeyh Abdülkādir-i Geylânî Külliyesi 78
3.3.1. Bağdat'ın Dışında Bulunan Külliyeler 87
3.3.1.1. Hz. İmâm Ali Külliyesi 87
3.3.1.2. Hz. İmâm Hüseyin Külliyesi 96
3.2.1.3. Hz. İmâm Abbas Külliyesi 106
3.3.1.4. Hz. İmâm Ali el-Hâdi ve Hasan el-Askeri Külliyesi 107

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
OSMANLI DÖNEMİ BAĞDAT VAKIFLARI: İBADET KURUMLARI 113

4.1. Bağdat Merkezde Bulunan Camiler 114
4.1.1. Süleymanî Camii (Cedid Hasan Paşa Camii) 114
4.1.2. Bağdat Beylerbeyi Ali Paşa Camii 115
4.1.3. İskender Paşa Camii 116
4.1.4. Hz. Kamber Ali Camii 116
4.1.5. Kumriye Camii 118
4.1.6. Murad Paşa Camii 119
4.1.7. Sokullu Hasan Paşa Camii (Vezir Camii) 123
4.1.8. İbrahim Paşa Camii 125
4.1.9. Özbek Camii 125
4.1.10. Haseki Mehmet Paşa Camii 127
4.1.11. Silahdar Hüseyin Paşa Camii 127
4.1.12. Kaplan Mustafa Paşa Camii 129
4.1.13. Hz. Şeyh Şihabeddin Ömer Sühreverdî Camii 129
4.1.14. Cami-i Kebir/Hulefa Camii/Ulu Camii 131

4.1.15. İmâm Seraceddin Camii....131
4.1.16. Seyid Sultan Ali Camii....132
4.1.17. el-Akuli Camii....134
4.1.18. Adiliye Camii....136
4.1.19. Boşnak Ahmet Paşa Camii....137
4.1.20. Şeyh Ma'ruf el-Kerhî Camii....137
4.1.21. Şeyh Sandal Camii....138
4.1.22. Hz. Muhammed el-Fadıl Camii....138
4.1.23. İsmailiye Camii....140
4.1.24. Arslan b. Davut Camii....140
4.1.25. Şalçiye Camii....141
4.1.26. Numaniye Camii....141
4.1.27. Ahmet Paşa Camii (Ahmediye Camii)....142
4.1.28. Huzeyrî Camii....144
4.1.29. Ali Efendi Camii....144
4.1.30. Haydarhane Camii....144
4.1.31. Asefiyye Camii....148
4.2. Bağdat'ta Bulunan Mescitler....149
4.2.1. Mustafa Bey Mescidi....149
4.2.2. Su'ban Mescidi....149
4.2.3. Şeyh el-Meşâyih Mescidi....149
4.2.4. Hacı Nasreddin Mescidi....150
4.2.5. Şeyh Ali Mescidi....150
4.2.6. Hasan Halavanî Mescidi....150
4.2.7. Mahalle Mescidi....150
4.2.8. Haydarhane Mescidi....151
4.2.9. Hasan Bali Mescidi....151
4.2.10. Baba Gürgür Mescidi....151
4.2.11. Tahte-t Tekiye Mescidi....152
4.2.12. Hızır Bey Mescidi....152
4.2.13. Ahmet Efendi b. Ali Efendi el-Masraf Mescidi....152
4.2.14. el-Hâc Feyyâd Mescidi....153
4.2.15. Süleyman Ağa Mescidi....153
4.2.16. 'Aydarusî Mescidi....154
4.2.17. Seyyid İbrahim Mescidi....154
4.2.18. Muhammed el-Elfî Mescidi....155
4.2.19. Abdulkâdir b. Mustafa Mescidi....155
4.2.20. eş-Şahbender Mescidi....155
4.2.21. İsmail Çelebi Mescidi....156
4.2.22. İmâm Taha Mescidi....156
4.2.23. Hatun b. Belasım Mescidi....156
4.2.24. Ma'ruf Mescidi....156
4.2.25. Bab el-Ağa Mescidi....157
4.2.26. Sif Mescidi....157
4.3. Bağdat'ın Dışında Bulunan Camiler....157
4.3.1. Hz. Selman el-Fârisî Camii....157

4.3.2. Hz. Zülkifil Peygamber Camii 159
4.3.3. Hille Camii Kebir (Ulu Cami) 161
4.3.4. eş-Şems Camii 161
4.3.5. Lokmaniye Camii 162
4.3.6. Muhammed Bolanî Camii 162
4.3.7. Berî Bey Camii 163
4.3.8. Rumahiye Büyük Camii 163
4.3.9. Ane Câmi-i Kebir (Ulu Camii) 163
4.3.10. Hadise Cami-i Kebir 164
4.3.11. Alus Cami-i Kebir 164
4.3.12. Hit Cami-i Kebir 165
4.3.13. Hit Kalesi Camii 165
4.3.14. Bavî Camii (Bavsî Camii) 166
4.3.15. Cübbe Camii 166
4.3.16. Safevî Camii 166
4.3.17. Kübeyse Şarkî Camii 166
4.3.18. Çerid Camii 167
4.4. Bağdat'ın Dışında Bulunan Mescitler 167
4.4.1. Fırat Mescidi 167
4.4.2. Dakuse Mescidi 167
4.4.3. Mahalle Mescidi 167
4.4.4. Ser Murab'a Mescidi 168
4.4.5. el-Hâc Şihap Zrey'a Mescidi 168
4.4.6. Cimcime Köyü Mescidi 168
4.4.7. Selmân Farisî Mescidi 168
4.4.8. Kemâleddin Babü'l-Hadîd Mescidi 169
4.4.9. el-Hâc Muhammed Mescidi 169
4.4.10. Seyyid Necmeddin er-Rufa-î Mescidi 169
4.4.11. Alus Küçük Mescidi 170
4.4.12. Hz. Ali Mescidi 170
4.4.13. Mu'iz b. Addâs Mescidi 171
4.4.14. Şeyh Ahmet Mescidi 171
4.4.15. Selman Farisî Mescidi 171
4.4.16. İmâm Abdin Mescidi 171
4.4.17. İmâm Hicazi Türbesi ve Mescidi 172
4.4.18. Ceziret-i Beni Davut Mescidi 172
4.4.19. Şeyh Zeydun Mescidi 172
4.4.20. Menazil Mescidi 173
4.4.21. Miskal Mescidi 173
4.4.22. Bostamiye Mescidi 173
4.4.23. Şikariye Mescidi 173
4.4.24. Mahrabaniye Mescidi 174
4.4.25. Beni Ükba Mescidi 174
4.4.26. Zeyd Mescidi 174
4.4.27. Sûk Mescidi 174
4.4.28. Rahme Mescidi 175

4.4.29. Abdurrahman Mescidi 175
4.4.30. 'Irâde Mescidi 175
4.5. Tarikat/ Tasavvuf Kurumları 175
4.6. Bağdat Merkezde Bulunan Tekkeler 175
4.6.1. Hamit Bey Tekkesi 176
4.6.2. Şeyh Abdulhak el-Hindî Tekkesi 176
4.6.3. Kılıç Arslan Bektaşi Tekkesi (Hacı Bektaşî Tekkesi) 177
4.6.4. Seyyid Ali el-Kâdiri Tekkesi 178
4.6.5. Kâdiriye Tekkesi 179
4.6.6. Derviş Şakir el-Hindî Tekkesi 179
4.6.7. Şeyh Kasib Tekkesi 180
4.7. Bağdat Dışında Bulunan Tekkeler 180
4.7.1. Hz. Şeyh Muhammed el-Caykar Tekkesi 180
4.7.2. İmâm Tahir Tekkesi 181
4.7.3. Şeyh Kehrüz Dehleki Tekkesi 181
4.7.4. Şeyh Mekki Tekkesi 182
4.7.5. Şeyh Fazıl Feyruz Tekkesi 182
4.7.6. Beni Baran Tekkesi 183
4.7.7. Sâdık Dede Tekkesi 183
4.7.8. Hüseyniye Tekkesi 183
4.8. Türbelere Ait Vakıflar 184
4.8.1. Bağdat Merkezde Bulunan Türbeler 184
4.8.2. Hz. Şeyh Muhammed Gazzalî Türbesi 184
4.8.3. Hz. Şeyh Cüneyd-i Bağdadî Türbesi 184
4.8.4. İmâm Ebû Yusuf Türbesi 185
4.8.5. Bağdat Beylerbeyi Hasan Paşa Türbesi 185
4.9. Bağdat Dışında Bulunan Türbeler 186
4.9.1. Hz. Ümmü Gülsüm b. Hz. Ali Türbesi 186
4.9.2. Hz. Baba Mehyün Türbesi 186
4.9.3. Hasan Evladı Türbesi 187
4.9.4. Hz. Baba Mehyün Türbesi 187
4.9.5. Şeyh Hüseyin Ebî Mansur el-Hallac Türbesi 188
4.9.6. Hz. Hasan Evladı Türbesi 188
4.9.7. Hz. Danyal b. Umeyr Türbesi 188
4.9.8. Hz. İmâm Abdullah Türbesi 189
4.9.9. Hz. Hüzeyfe b. el-Yaman Makamı 189
4.9.10. Şeyh Burhaneddin Türbesi 189
4.9.11. Şeyh Ahmet Akbaş en-Nâsırî Türbesi 189
4.9.12. Baranı b. İsmail Türbesi 190
4.9.13. Şeyh Ebû Talib Türbesi 190
4.9.14. Hz. Şeyh Şürehbil Evladı Türbesi 190
4.9.15. Şeyh el- Meşayih Türbesi 190
4.9.16. Seyyid Abdurrahman b. Zeynelabidin Türbesi 191
4.9.17. Şeyh Muhammed Türbesi 191
4.9.18. Hz. Hasan Oğulları Türbesi 191
4.9.19. Hz. İmâmzâde Nasriddin Türbesi 192
4.9.20. Hz. İmâm Muhammed Durrî Türbesi 192

4.9.21. Şeyh Ebü'l-Hadîd Türbesi 192
4.9.22. Hz. Mansur b. Hasan el-Askerî Türbesi 192
4.9.23. Hz. Hasan Evlatları Türbesi 193
4.9.24. Baba Misafir Türbesi 193
4.9.25. Şeyh Ali el-Hîtî Türbesi 193
4.9.26. Baba Ahmet Seligeş Türbesi 194
4.9.27. Huvanmerd Kasap Türbesi 194
4.9.28. Seyyid Mübarek Türbesi 194
4.9.29. Hz. Hediye b. Hz. Hüseyin Türbesi 194
4.9.30. Hz. Akîl Türbesi 195
4.9.31. Hz. Musa Kâzım Evlatları Türbesi 195
4.9.32. Hz. Ömran Türbesi 195
4.9.33. Şeyh Ebû 'l-Hadîdî Türbesi 195
4.9.34. Şeyh Ahmet Türbesi 196
4.9.35. Şeyh Nâsır Türbesi 196
4.9.36. Şeyh Abdülmecid Türbesi 197
4.9.37. Şeyh Ali el-Hîtî Türbesi 197
4.9.38. Şeyh Taceddin Türbesi 198
4.9.39. Şeyh Alemdar Türbesi 198
4.9.40. Şeyh Üveys Türbesi 198
4.9.41. Hz. Hasan Evlatları Türbesi 198
4.9.42. İmâm Hicâzî Türbesi 199
4.9.43. İmâm Abdullah b. el-Mübarak Türbesi 199
4.9.44. Şeyh Mehmet Karaol Türbesi 199
4.9.45. Şeyh Sıddîk Türbesi 200
4.9.46. Şeyh Dankırî Türbesi 200
4.10. Makamlar 200
4.10.1. Hz. İmâm Mehdi Makamı 200
4.10.2. Hz. Cafer es-Sadık Makamı 201
4.10.3. Hz. Cafer es-Sâdık Makamı 201
4.10.4. Hz. Hızır Makamı 201
4.10.5. Hz. Lokman Hakîm Makamı 201
4.10.6. Hz. Hızır Nebî Makamı 202
4.10.7. Hz. Selman Makamı 202
4.10.8. Hz. Hasan Evlatları Makamı 202
4.10.9. Hz. Ali Makamı 203
4.10.10. Hz. Ali Makamı 203
4.10.11. Hz. Ali Makamı 203
4.10.12. Hz. Ali Makamı 204
4.10.13. Hz. Ali Makamı 204
4.10.14. Hz. Ali Makamı 205
4.10.15. Hz. Ali Makamı 205
4.10.16. Hz. Hızır Nebî Makamı 205
4.11. Kur'an-ı Tilavet Vakıfları 205
4.11.1. Kurt Subaşı Vakfı 206
4.11.2. Mehmet Murat Kale Vakfı 206
4.11.3. Murat Bey Vakfı 206

4.11.4. Hüseyin Serbilok Vakfı 206
4.11.5. el- Hâc Mehmet el-Hatib Vakfı 207
4.11.6. Hatice Hatun Vakfı 207

BEŞİNCİ BÖLÜM
OSMANLI DÖNEMİ BAĞDAT VAKIFLARI: EĞİTİM KURUMLARI.....209

5.1. Eğitim Hizmet Kurumları 209
5.1.1. Bağdat Merkezde Bulunan Medreseler.....209
5.1.1.1. el-Mustansıriyye Medresesi 209
5.1.1.2. Mercâniye Medresesi.....211
5.1.1.3. İsamailiye Medresesi 212
5.1.1.4. Ayşe Hatun Medresesi.....213
5.1.1.5. Ahlatıye Medresesi.....213
5.1.1.6. Vefaiye Medresesi.....213
5.1.1.7. Hz. Ebû en-Necip es-Sühreverdi Medresesi.....214
5.1.1.8. Asfahaniye Medresesi 215
5.1.1.9. Kara Ali Medresesi.....216
5.1.1.10. Ömeriye Medresesi.....216
5.1.1.11. Hüseyin Efendi Gurabizâde Medresesi.....217
5.1.1.12. Osman Efendi b. Ömer Medresesi.....217
5.1.1.13. Adiliye Medresesi 217
5.1.1.14. Aliye Medresesi 218
5.1.1.15. Süleymaniye Medresesi 218
5.1.1.16. Davudiye Medresesi 219
5.1.1.17. Atika Hatun Medresesi 220
5.1.1.18. Sîf Medresesi 221
5.1.1.19. Nâbî Hatun Medresesi 222
5.1.1.20. Sukeyne Hatun Medresesi.....222
5.1.1.21. Asafiye Medresesi 222
5.2. Mektepler.....222
5.2.1. Hanım Hatun Mektebi 223
5.2.2. Bağdat Beylerbeyi Bezirgân Ahmet Paşa Mektebi.....223
5.3. Bağdat Dışında Bulunan Medreseler 223
5.3.1. Zeynebiye Medresesi.....223
5.4. Kütüphaneler.....223
5.4.1. Hz. Ali Külliyesindeki Kütüphane ve Kitapları 224
5.4.2. Hz. Hüseyin Külliyesi Kütüphanesinde Bulunan Kitaplar.....224
5.4.3. Hz. İmâm Musa Kâzım Külliyesi Kütüphanesi ve Kitapları.....225
5.4.4. Hz. İmâm Ali el-Hâdi ve Hasan el-Askeri Külliyesi Kütüphanesi ve Kitapları 226
5.4.4. Hz. İmâm-ı Âzam Külliyesi Kütüphanesi ve Kitapları 226
5.4.5. Hz. Şeyh Abdulkâdir Geylâni Külliyesi Kütüphane ve Kitaplar.....227
5.4.6. Haydarhane Kütüphanesinde Bulunan Kitaplar 227
5.4.7. Asefiye Kütüphanesinde Bulunan Kitaplar.....229

ALTINCI BÖLÜM
OSMANLI DÖNEMİ BAĞDAT VAKIFLARI: SOSYAL YARDIM KURUMLARI 231

6.1. Sosyal Yardım Kurumları 231
6.1.1 Bağdat Merkezde Bulunan Su Kurumları 231
6.1.1.1. Musa Subaşı Sebilhânesi 231
6.1.1.2. Mustafa Ağa Sebilhânesi 231
6.1.1.3. Şeyh Ömer Suhreverdi Sebilhânesi 232
6.1.1.4. İmâm Seraceddin Sebilhânesi 232
6.1.1.5. Adiliye Sebilhânesi 232
6.1.1.6. Molla Ömer Sebilhânesi 232
6.1.1.7. Muhammet Fahri Bey Sebilhânesi 233
6.1.1.8. Hacı Resul Sebilhânesi 233
6.1.1.9. Delli Fethi Sebilhânesi 233
6.1.1.10. Hz. İmâm Azam Sebilhânesi 233
6.1.1.11. Sîf Sebilhânesi 234
6.1.1.12. el-Hâc Ali Karagulî Sebilhânesi 234
6.1.2. Bağdat'ın Dışında Bulunan Sebilhâneler 234
6.1.2.1. Hit Sebilhâneler Vakıfları 234
6.1.2.2. Cubbe Sebilhâneleri 235
6.1.2.3. Hille Sebilhâneleri 235
6.1.2.4. Hasan Paşa Sebilhânesi 236
6.1.2.5. Vehbi Hatun Sebilhânesi 236
6.2. It'am-ı Taam Vakıfları 236
6.2.1. Hacı Yasin Vakfı 236
6.2.2. Han-ı Sebil Vakfı 237
6.2.3. Emine b. Abdurrahman Vakfı 237
6.3. Sadaka Vakıfları 237
6.3.1 Hayriye Hatun Vakfı 237
6.3.2. Ekfân Vakıfları 238
6.3.3. el-Hâc Abdurrahman b. Hacı Mahmud Vakfı 238
6.4. Mesken Vakıfları 238
6.4.1. Çubukçu Ahmed Vakfı 238
6.4.2. el-Hac Ali b. Muhammed Vakfı 239
6.5. Köprü Vakıfları 239
6.5.1. Hille Köprüsü Vakfı 239
6.6. Hamam Vakıfları 239
6.6.1. Zeyn el-Abidîn Hamamı Vakfı 240
6.7. Sağlık Kurumları 240
6.7.1. Dâru'ş-Şifa Vakıfları 240
6.8. Aile Vakıfları 241
6.8.1. Erkekler Tarafından Kurulan Aile Vakıfları 241
6.8.1.1. Şeyh Muhammed Kamhanî Vakfı 241
6.8.1.2. Alemeddin b. Dede Kasım Vakfı 242
6.8.1.3. Abdüsselam Batâyinî Vakfı 242
6.8.1.4. Mustafa Ağa Vakfı 242
6.8.1.5. Mehmet Cevad Bey Vakfı 242

6.8.1.6. Sâdık Bey Vakfı 243
6.8.1.7. Hacı Baranî b. İsmail Vakfı 243
6.8.1.8. Hacı Abdünnebî Vakfı 243
6.8.1.9. Haydar Çelebi Vakfı 243
6.8.1.10. Muhammed Haylani Vakfı 244
6.8.1.11. el-Hâc Muhammed Salih Efendi Vakfı 244
6.8.1.12. Kalender Çavuş Vakfı 244
6.8.1.13. el-Hâc Muhammed b. Murad Vakfı 244
6.8.1.14. Derviş Ahmed Vakfı 244
6.8.1.15. el-Hac Salih b. Veli Vakfı 245
6.8.1.16. Abdullah Bey Vakfı 245
6.8.1.17. Seyyid Hasan Vakfı 245
6.8.1.18. Mustafa Efendi Vakfı 245
6.8.1.19. Merza b. el-Hâc Fethi Vakfı 245
6.8.1.20. Abdürrezzak b. Derviş Ahmet Vakfı 245
6.8.1.21. el-Hâc Hamid Vakfı 246
6.8.1.22. Salih b. Abdülkâdir Kara Şeyhli Vakfı 246
6.8.1.23. Bağdat Beylerbeyi Küçük Süleyman Paşa Vakfı 246
6.8.1.24. Seyyid el-Hâc Muhammed Said Vakfı 246
6.8.1.25. Hamza b. Derviş Vakfı 247
6.8.1.26. Muhammed Ağa Vakfı 247
6.8.1.27. el-Hâc Halil el-Armuş Vakfı 247
6.8.1.28. el-Hâc Abdülhüseyin Vakfı 247
6.8.1.29. Mustafa b. Ahmed Vakfı 248
6.8.1.30. el-Hâc Halil b. Ömer Vakfı 248
6.8.1.31. Abdülkâdir b. el-Hac Ahmed Vakfı 248
6.8.1.32. İsmail er-Rahbî Vakfı 248
6.8.1.33. Hattab b. Ebû Bekir Vakfı 248
6.8.1.34. Mulla Musa el-Kadirî Vakfı 249
6.8.1.35. Hasan Çelebi Vakfı 249
6.8.1.36. el-Hâc Yasin b. Seyyid Taha Vakfı 249
6.8.1.37. Murtaza Oğluları Vakfı 249
6.8.1.38. Ali Kafil Hüseyin Vakfı 249
6.8.1.39. Abdurrahman b. Mustafa Vakfı 249
6.8.2. Kadınlar Tarafından Kurulan Aile Vakıfları 250
6.8.2.1. Haciye Müniye b. Mehmed Vakfı 250
6.8.2.2. Esma Hatun Vakfı 250
6.8.2.3. Ayşe Hatun Vakfı 250
6.8.2.4. Ayşe Hatun b. Abdullah Vakfı 251
6.8.2.5. Esprime b. Yusuf Vakfı 251
6.8.2.6. Esma Hatun Vakfı 251
6.8.2.7. Emine et-Tekritî Vakfı 251
6.8.2.8. Şemsi Hatun Vakfı 251
6.8.2.9. Atika Hatun Vakfı 251

SONUÇ 253

KAYNAKLAR **257**

EKLER **273**
EK-1. Bağdat'ta Bulunan Camiler 274
EK-2. Bağdat'ta Bulunan Mescitler 275
EK-3. Belgeler 276
EK-4. Haritalar 288
EK-5. Fotoğraflar 290

KAYNAKLAR

Abdsselam, İ. (1992). *El-İrak El-Üser el-Hakıme 1258-1918.* Bağdat: Bağdat Üniversitesi Basımevi.

Abdsselam, İ. (2016). *Ma'alim Bağdat*. Bağdat: Vakıf Basımevi.

Abdulazîz ed-Dûrî. (1991). "Bağdat" *İslâm Ansiklopedisi*, (C. 4). İstanbul: TDV.

Abdülkerim Özaydın. (1991). "Bağdat" *İslâm Ansiklopedisi,* (C. 4). İstanbul: TDV.

Ahmed Selmân Hâdî. (2010). *Mi'zenetü'l-Abd*. Riyad: Mecelle el-Atebe el-Abbâsiyye, Kısm el-Ma'ârif el-İslâmiyye.

Ahmet Lütfüllah (Müneccim Başı). (t.y). *Camiü'd düvel*, (C.II). İstanbul: Taş matbaası.

Al-A'dami, Kh. H. (2013). *Al-Mustansirrya-Schule in Bagdad*, (Tah. Najat Essa). Bagdad: Al-Mamoon Matbaası.

Albrhawy, R. M. (2002). *El-vakıf ve Ek-Hadamat el-Vakfiye fi El-Hazara El-İslamiye*. Bağdat: Dar el-kitap es-Sakafi Yayınevi.

Ali b. Necîb b. es-Sa'i el-Bağdâdî. (1309). *Muhtasar Ahbar el-Hülefa*. Mısır: el-Emiriye Matbaası.

Ali Emiri Tasnifi: Belge Numarası: BOA. AE. SSM.III, 132, 8022.

Ali Emiri Tasnifi: Belge Numarası: BOA. AE.SAMD.III, 176, 17175.

Ali Emiri Tasnifi: Belge Numarası: BOA. AE.SAMD.III, 96, 9533.

Ali Emiri Tasnifi: Belge Numarası: BOA. AE.SMST.III. 166, 12612.

Ali Emiri Tasnifi: Belge Numarası: BOA.AE.SABH.I, 31, 2363.

Ali Emiri Tasnifi: Belge Numarası: BOA.AE.SMHD.I, 7, 460.

Ali Emiri Tasnifi: Belge Numarası: BOA.AE.SMMD.IV, 23, 2579.

Ali Emiri Tasnifi: Belge Numarası: BOA.AE.SSUL.I. 21. s. 1-10.

Ali Emiri Tasnifi: Belge Numarası: BOA.AS.SMST.II. 16, 1596.

Ali Haydar Efendi, H. E. (1330). *Şerhu'l- Kavâidi'l-Külliye min Düreri'l-Hükkâm Şerh Mecelleti'l-Ahkam*, İstanbul: Fezilet Neşriyat, 181.

Ali Haydar, E. (1330). *Düreri'l-Hükkâm Şerh Mecellet'l-Ahkâm*, İstanbul: Fazilet Neşriyat.

Ali, Ş. A. (1985). *Tarih el-Irak Fi el-Ahid el-Osmanî.* Neynava: 30 Temmuz Matbaası**.**

Alkan, M. (2007). *Osmanlı Devrinde Kültürel Etkileşim Açısından Vakıf Kurumları: Vakıf Toplumu.* I. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kurultayı, Bildiri Kitabı, C.I, Ankara.

Alkan, M. (2014). *Adana Vakıfları İnsan Vakıf ve Şehir*, Ankara: TTK Yayınevi.

Alkubaisi. M. (1977). *İslam Hukukunda Vakıf Hükümleri*. Bağdat: Evkaf Bakanlık Basımevi.

AR-Ravi, M. (2006). *Tarih Mesacid Bağdad.* Bağdad: Sünni Vakıv Matbaası.

Arşiv Belgeleri. A. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivleri (BOA), Tapu Tahrir Defteri: Belge Numarası; BOA, TT.d 1134.

Arşiv Belgeleri. A. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivleri (BOA), Tapu Tahrir Defteri: Belge Numarası; BOA, TT.d 998.

Arşiv Belgeleri. A. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivleri (BOA), Tapu Tahrir Defteri: Belge Numarası; BOA, TT.d 406.

Arşiv Belgeleri. A. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivleri (BOA), Tapu Tahrir Defteri: Belge Numarası; BOA, TT.d 386.

Arşiv Belgeleri. A. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivleri (BOA), Tapu Tahrir Defteri: Belge Numarası; BOA, MFB. 882.

Arşiv Belgeleri. A. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivleri (BOA), Tapu Tahrir Defteri: Belge Numarası; BOA, A,DFE.d, 93.

Baban, C. (1989). *Üsül Esma' Elmudun ve Elmevakı El-Irakıye* (C.I). Bağdat: Ecıyal Matbaası.

Bab-ı Ali Evrak Odası: Belge Numarası: BOA. BEO, 15, 1051, 2.

Bab-ı Ali Evrak Odası: Belge Numarası: BOA. BEO, 15, 1080. 2.

Bâb-ı Âsafî. Defterhâne-i Âmire tasnifi: A.DFE.d, 93.

Bağdat Salnamesi, Sene 1292, Birinci daf'a, Bağdat Vilayeti Matbaası.

Bahaeddin, M. (1997). *Yeni Türkçe Lügat* (1. Baskı). Ankara: Akçağ Yayınları.

Barkan, Ö. L. (1988). *Hüdavendigar Livası Tapu Tahrir Defteri.* Ankara: TTK Yayınevi.

Barkan, Ö. L. (1962-63). "Şehirlerin Teşekkül ve İnkışaf Tarihi Bakımından Osmanlı İmparatorluğunda İmâret Sitelerinin Kuruluş ve İşleyiş Tarzına Ait Araştırmalar", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 23(1-2), 239-296.

Başmuhasebe: BÂB-I Defterî: BOA.D.BŞM.d, 3300.

Başmuhasebe: Bağdad: Belge Numarası: BOA.BŞM:BGH, 1. 27.

Başmuhasebe: Bağdad: Belge Numarası: BOA.BŞM:BGH, 1. 29.

Berki, A. H. (2013). *Vakıf Hukuku Yazıları*, (Haz. Hüseyin Çınar). Ankara: VGM Yayınları.

Bozkurt, N. (2003). *"Medrese", DİA*, **(**C. 28). Ankara: DİA Yayınevi.

Bozkurt, N. (2016). *Abbâsîler 750-1258*, İstanbul: İSAM Yayınevi.

Cavit Baysun, M. (1979). "*Bağdâd*" *İslâm Ansiklopedisi,* (C.2). İstanbul: MEB.

Cavit Baysun, M. (1979). "Bağdâd" *İslâm Ansiklopedisi, (*C.2). İstanbul: MEB.

Cevad, M. (1966). "İmarat el-Karın es-Sadis ez-Zahma". *Sümer Dergisi,* 22(1).

Cevad, M. ve Sosa, A. (2013). *Delil Haritet Bağdat el-Mufasal* (2 pasım). Bağdat: Mezubutamıya Yayınevi.

Cevdet Tasnifi: Belge Numarası: BOA. C.EV. 403, 20439.

Cevdet Tasnifi: Belge Numarası: BOA. C:AS. 371, 15342.

Cevdet Tasnifi: Belge Numarası: BOA.C.EV, 05, 230.

Cevdet Tasnifi: Belge Numarası: BOA.C.EV, 2522.

Cevdet Tasnifi: Belge Numarası: BOA.C.EV. 272, 13874.

Cevdet Tasnifi: Belge Numarası: BOA.C.MF, 1, 42.

Cevdet Tasnifi: Belge Numarası: BOA.C.MF, 55, 2725.

Çelebizade, K. (1248). *Süleymanname*, TMT. Sadullah Said Efendi, Döz. Abdulvehhâb Nahvî, Mısır: Bulak Matbaası.

Ebî Abdillâh Muhammed b. Saîd b. Muhammed İbnü'd-Dubeysî, (1951). *Zeylü Târîhi Bağdâd*, (C. I). Bağdat: el-Muthena Yayınevi.

Ebû Zehra, M. (1959). *Muhazarat Fi el-Vakıf.* Mısır, Kahire: Ahmet Mihimar Matbaası.

ed- Darracî, H. M. (2001). *Erubat ve et-Takaya el-Bağdadiye Fi el-Ahıd el-Osmani*, Bağdad: Dar eş-Şu'un es-Sakafiye.

ed-Darraci, S. İ. (2018). *Tasinat el-mudun el-İrakiye Fi el-Asır el-Osmani ve Ehem Münşa'tiha el-Askeriye*. Bağdad: Dar eş-Şuun es-Sakafiye Matbaası.

Eddurubi, İ. (1958). *El-Bağdabiyün Ahbarahum ve Mecalisehüm*. Bağdat: Rabita Matbaası.

el-Ahmet, S. S. (2013). *El-Mutakadat ed-Diniye fi el-Irak el-Kadim*. Beyrut: Mektebet Nercis ve el-Merkez el-Ekadimi li-Labhas Yayın Evi.

el-Alusî, M. (1346). *Tarih Mesaci-i Bağdad* (Th. Muhammed Behcet el-Eserî). Bağdat: Dâru-l Selam Matbaası.

El-Alusi, M. Ş. (2010). *Tarih Mesacid Bağdad ve Âsaruha*, (Tah.Abdullah el-Cuburî). Bağdat: Vakıf Matbaası.

el-Ani, H. A. (1977). *Mevsuat el-Irak el-Hâdis Irak The Enseklopedia of Modren*, (C.III), Bağdat: ed-Dar el-Arabiye lil-Mavsuat Matbaası.

el-Askalanî, A. H. (1349). *Edurar el-Kamine fi Ayan el-Ma'eti es-Samine*, (C. IV). (Haydar Abad). Hindistan: Dar el-Maeif el-Osmaniye Yayınevi.

el-Azami, A. Z. (1926). *Mühtasar Tarihi Bağdad el-Kadim ve el-Hâdis fi 4000 sene*. Bağdat: Firat Matbaası.

el-Azavî, A. (1935). *Tarih el-Irak Beyin İhtilaleyin* (C.I). Bağdat: Bağdat Matbaası.

el-Azavî, A. (1425). *Tarih el-Irak Beyin İhtilaleyin* (C. IV). Kum: Şariat Yayınevi.

el-Azavi, A. (1425). *Tarih el-Irak Beyin İhtilaleyin Hükûmet el-Memalik*, (C. VI). İran: Haydayiye Matbaası.

el-Azavî, A. (1953). *Tarih el-Irak Beyin İhtilaleyin* (C. V). Bağdat: Şeriket el-Ticare ve et-Tiba'a el-Mahdude Matbaası.

el-Azzavî, A. (1936). *Tarih el-Irak Bein İhtilaleyin* (C.II). Bağdat: Bağdat Yeni Matbaası.

el-Azzavî, A. (1955). *Tarih el-Irak Beyin İhtilaleyin* (C. VII). Bağdat: Şeriket el-Ticare ve et-Tiba'a el-Mahdude Matbaası

el-Bağdadî, A. R. (2006). *Mesacid Bağdat fi Kitabat el-Ecdad*, (Th. İmad Abdusselam). Bağdat: Darer-Raca Yayınevi.

el-Bağdâdî, Ebî Bekir Ahmed bin Ali el-Hatîb. (1997). *Târîhu Bağdâd ev Medînetü's-Selâm* (C. I). (Tah: Mustafa Abd el-Kâdir Atâ). Beyrut: Dar el-Garb el-İslami Yayınevi.

el-Basrî, O. S. (1991). *Matalı' es-Suud Bitip Ahbar el-Vali Davut*, (Tah. Abdullah el-Bessam). Musul: Dar el-Hikme Matbaası.

el-Cevzi, A. A. (1995). *Elmüntazam fi Tarih el-Muluk ve el-Ümem,* (Tah. Muhammed Abdülkâdir Ata). (C.VIII), Beyrut: dar elüKutub el-İlmiye Matbaası.

el-Geylani, M. Ş. (2014). *Tarih Tekaya Bağdat*, Beyrut: Dar el-Kutup el-İlmiye Yayınevi.

el-Halilî, C. (1987). *Mevsuat el-Atabat el-Mukaddese*, (C. 12). Beyrutü Lubnan: el-Alemî Matbaası.

El-Hamavî, Yakut (1977). *Mu'cem el-Buldan*, (C.II). Beyrut: Dar Sadır Yayınevi.

el-Hanefi. İ. M. (2006). *el-İs'af fi Ehkam el-Evkaf, Kahire*, Mektebet el-Sakafa el-Diniye Yayınevi.

el-Hasenî, A. (1958). *El-Irak Kadimen ve Hadisen*, Sayda, Lubnan: İrfan Matbaası.

El-Hilli, Y. K. (1965). *Tarih El-Hille*, Necef: el-Mektebe El-Haydariye Matbaası.

el-İngilizî, W. J. R. (2016). *Müntahabât-ı Lügât-i Osmâniyye.* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

el-Kalkaşandî, Ebû el-'Abbâs Ahmed b. (1922). 'Ali, *Subh el-'Aşâ fî Sınâ'at el-İnşâ*, , (C. I). Kahire: Dar el-kutup el-Mısrıye.

el-Kerkükli, Ş. R. (1965). *Devhet el-Vuzara fi Tarih Vakay' Bağdad el-Zevra*, (Çev. Musa Kâzım Nevres). Beyrut: Dar el-kitap el-Arabi Yayınevi.

el-Kitbi, A. Ş. (t.y), *Fevat el-Vefiyat*, (C.II). Mısır: Taş Matbaası.

el-Kubeysî, A. (t.y.). *el-Ahvâl eş-Şahsiyye fi el-Fıkh ve el-Kazâ ve el-Kânûn el-Mevârîf ve el-Vakf*, (C. 2). Bağdat: İrşâd Matbaası.

el-Kubeysî, H. A. (1979). *Esvaku Bağdat Hatta el-Asır el-Buveyhî,* Bağdat: Dar el-Hurriye Matbaası.

el-Muhibbi, Muhammed Emin b. Fazlullah Muhibbidin, (1284). *Tarih Hülasatu-l Eser fi Âyan el-karn el-Hani Aşar*, (C.I). Mısır: el-matbaa el-Vehibe.

El-Rubaye, W. S. (2017). *Mevcat el-Evbiye ve el-Kahat ve el-Kavarıs el-Tabiyiye fi el-Irak fi el-Ahıd el-Oaman*i. Ankara: Üçbilek Matbaası.

el-Verid, B. E. (2013). *Havadisi Bağdat*. Bağdat: İtihad en-Naşirin el-İrakiyyin Matbaası.

Elzawahreh, T. K. (1995). *Religious Endowments and Life the Otttman province of Damascus*: Mutah University.

Emecen, F. (1999). *"Irakeyn Seferi" İslâm Ansiklopedisi*, (C. 19). İstanbul: TDV.

Emecen, F. (2010). "Süleyman I" İslâm Ansiklopedisi (C. 38). İstanbul: TDV.

Emin, A. (2012). *Harun er-Reşîd*, Mısır: Hinndavi Matbaası.

Emin, H.(1960). *Târîhu el-Medrese el-Mustansıriyye*, Bağdat: Şefik Matbaası.

en-Nacar, R. A. (2013). *el-Irak fi el-Ahıd el-Celâirî 1339-1411*, Amman: Dar Gayda' Matbaası.

en-Nuri, Y. Ş. (1991). *Ravzatu-t Talibin*, (Tah. Züheyir eş-Şaviş). (C.VI), Beyrut: el-Mektep el-İslami Yayınevi.

es-Samarraî, Y. (1397). *Mesacid Bağdat el-Kadime*, Bağdat: Evkaf Bakanlık Matbaası.

es-Suyûtû, C. (1967). *Hüsnül- Muhazara fi Tarih Mısır ve el-Kahire*, Tah. (C.II), (Birinci Basım). Mısır: Muhammed Ebû l-Fazl.

eş-Şâmân, K. H. (2012). *Cami' el-Mansûr bi Bağdat ve Eseruhu fi Tatavvur el-Haraket-ul Fikriyye fi el-Usur-u el-Abbasiye*, Beyrut: Dar el-Kitap el-İlmi.

et-Tel, Ö. S. (2009). *Mutesavvetü Bağdat fi el-Karn es-Sadıs el-Hicri*, (Tak. Abdulaziz ed-Duri). Amman: el-Mamun Matbaası.

Evliya Çelebi, M. Z. (1314). *Seyahatnâme*, (C. IV). Dersaadet (İstanbul): İkdâm Matbaası.

ez-Zehebî, M.A.(1990). *Tarih El-İslam*, Tah.Abdusselam Tedmüri, (C.III). İkinci Basım, Beyrut, Dar el-Kitap el-Arabi Matbaası.

ez-Zehebî, Ş. M. (1998). *Tarih el-İslam ve Vefiyat el-Meşahir ve el-Alam*, (Tah. Ömer Abdusselam Tedmurî), (C.46). Beyrut: Dar el-Kitap el-Arabî Matbaası.

ez-Zehebi, Şemseddin Muhammed b. Osman. (1983). *Siyer A'lam en-Nubela*, (TMT. Şu'yb Arnavut). (C.XII). Beyrut: Dar er-Risalah.

Feridun Bey, (1266). *Münşeatüs Selatin* (C.II). İstanbul: Taş Matbaası.

Fransis, B. Y. (2017). *Mevsuat el-Mudun ve elüMevakı' fi el-Irak*, (C.II). Londra: e Kutub Yayınevi.

Garaybe, A. M. (1960). *Mükaddime Fi Tarih el-Arap el-Hâdis 1500-1918*, (C.I), Dimaşk: Matbaat Camiaat Dimaşk.

Gibb, H. (2012). *el-Müctema' el-İslami ve el-Garb*, (C.I), Ebû Zabî: Dar el-Kurup el-Vataniye Matbaası.

Goodwın, G. (2012). *Osmanlı Mimarlığı Tarihi* (Çev. Müfit Günay). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Gül, A. (1997). *Osmanlı Medreselerinde Eğitim ve Öğretim ve Bular Arasında Dâru'l-Hadîslerin Yeri*. Ankara: TTK. Basımevi.

Gündüz, T. (2016). *Son Kızılbaş Şah İsmaşi*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.

Hacı Mehmet Günay. (2012). *İslâm Ansiklopedisi*. (C. 42). İstanbul: TDV.

Halaçoğlu, Y. (1991). "Bağdat" *İslâm Ansiklopedisi* (C. 4). İstanbul: TDV.

Hamdi, Y. (1330). *İrşadü'l-Ahlâf fî Ahkâmi'l-Evkâf*, İstanbul: Matbaa Amire.

Hamdi, Y. (1326). *Ahkâm-ı Evkâf*, (C. III). İstanbul: Mektebi Mülkiye Matbaası.

Hathaway, J. (2018). *Osmanlı Hâkimiyetinde Arap Toprakları 1516- 1800*, (Çev. Gül Çağalı Güven). İstanbul: Türkiye İŞ Bankası Kültür Yayınları.

Hurşîd Paşa, M. (1997). *Seyâht nâme-i Hudûd,* (Çev. Alâattin Eser). İstanbul: Simurg Kitapçılık Yayınevi.

Irak Cumhuriyeti Millî Kütüphane: Bağdat Şer'iyye Sicli: Belge Numarası: İC.MK. BAĞDAD ŞER'İYE SİCİLERİ.11073,d.1.

Irak Cumhuriyeti Millî Kütüphane: Bağdat Şer'iyye Sicli: Belge Numarası: İC.MK.BAĞDAD ŞER'İYE SİCİLERİ,d.2.

Irak Cumhuriyeti Millî Kütüphane: Bağdat Şer'iyye Sicli: Belge Numarası: İC.MK, *Bağdat Şe'iye Sicilleri*, nr. 2, s.165, sır. 91.

Irak Cumhuriyeti Millî Kütüphane: Bağdat Şer'iyye Sicli: Belge Numarası: İC.MK, *Bağdat Şe'iye Sicilleri*, nr. 2, s. 321, sır. 35.

Irak Cumhuriyeti Millî Kütüphane: Bağdat Şer'iyye Sicli: Belge Numarası: İC.MK, *Bağdat Şe'iye Sicilleri*, nr. 2, s. 21, sır. 188.

Irak Cumhuriyeti Millî Kütüphane: Bağdat Şer'iyye Sicli: Belge Numarası: İC.MK.BAĞDAD ŞER'İYE SİCİLERİ,d.3.

Irak Cumhuriyeti Millî Kütüphane: Bağdat Şer'iyye Sicli: Belge Numarası: İC.MK.BAĞDAD ŞER'İYE SİCİLERİ,d.4.

Irak Cumhuriyeti Millî Kütüphane: Bağdat Şer'iyye Sicli: Belge Numarası: İC.MK.BAĞDAD ŞER'İYE SİCİLERİ,d.6.

Irak Cumhuriyeti Millî Kütüphane: Bağdat Şer'iyye Sicli: Belge Numarası: İC.MK.BAĞDAD ŞER'İYE SİCİLERİ,d.7.

Irak Cumhuriyeti Millî Kütüphane: Bağdat Şer'iyye Sicli: Belge Numarası: İC.MK.BAĞDAD ŞER'İYE SİCİLERİ,d.8.

Irak Cumhuriyeti Millî Kütüphane: Bağdat Şer'iyye Sicli: Belge Numarası: İC.MK,*Bağdat Şeiyet Sicilleri*, nr , 8, 99.

Irak Cumhuriyeti Millî Kütüphane: Bağdat Şer'iyye Sicli: Belge Numarası: İC.MK.BAĞDAD ŞER'İYE SİCİLERİ,d.9.

Irak Cumhuriyeti Millî Kütüphane: Bağdat Şer'iyye Sicli: Belge Numarası: İC.MK. *Bağdad Şer'iye Sicilleri*, 9. s.3.s.7.

Irak Cumhuriyeti Millî Kütüphane: Bağdat Şer'iyye Sicli: Belge Numarası: İC.MK,*Bağdat Şer'iye Sicilleri*, 15, s. 98, s. 439.

Irak Cumhuriyeti Millî Kütüphane: Bağdat Şer'iyye Sicli: Belge Numarası: İC.MK,*Bağdat Şer'iye Sicilleri*, nr 231,2,58. İlam.

Irak Cumhuriyeti Millî Kütüphane: Bağdat Şer'iyye Sicli: Belge Numarası: İC.MK,*Bağdat Şer'iye Sicilleri*, nr 231,8,58. İlam.

Irak Cumhuriyeti Millî Kütüphane: Bağdat Şer'iyye Sicli: Belge Numarası: İC.MK,*Bağdat Şeiye Sicilleri* nr. 231, s. 43, sır 159. İlam.

Irak Cumhuriyeti Millî Kütüphane: Bağdat Şer'iyye Sicli: Belge Numarası: İC.MK,*Bağdat Şer'iye Sicilleri*, nr. 231, s. 134, sır. 54. İlam.

Irak Cumhuriyeti Millî Kütüphane: Bağdat Evkaf Defteri: Belge Numarası: İC.MK. *Bağdat Evkaf.d,* 3,

Irak Cumhuriyeti Millî Kütüphane: Bağdat Evkaf Defteri: Belge Numarası İC.MK. *Bağdat.Evkaf.d.* nr 10.

Irak Cumhuriyeti Millî Kütüphane: Bağdat Evkaf Defteri: Belge Numarası İC.MK. *Bağdat Evkaf.d*, 21.

Irak Cumhuriyeti Millî Kütüphane: Bağdat Evkaf Defteri: Belge Numarası İC.MK, *Ev Eski Sicilleri*, nr. 12.

Irak Cumhuriyeti Millî Kütüphane: Bağdat Evkaf Defteri: Belge Numarası İC.MK,*Bağdat EVSicilleri*, nr. 4.

Irak Cumhuriyeti Millî Kütüphane: Bağdat Evkaf Defteri: Belge Numarası İC.MK,*Bağdat EV Sicilleri*, nr. 3.

Irak Cumhuriyeti Millî Kütüphane: Bağdat Evkaf Defteri: Belge Numarası İC.MK, *EvSicilleri*, nr. 1.

Irak Cumhuriyeti Millî Kütüphane: Bağdat Evkaf Defteri: Belge Numarası İC.MK, *Ev Eski Sicilleri*, nr. 12.

Irak Cumhuriyeti Millî Kütüphane: Bağdat Evkaf Defteri: Belge Numarası İC.MK,*Ev Yeni Sicil*. 2.

Irak Cumhuriyeti Millî Kütüphane: Bağdat Evkaf Defteri: Belge Numarası IC.MK.*EV.d*, 14,53,33. Muhtasar.

Irak Cumhuriyeti Millî Kütüphane: Bağdat Evkaf Defteri: Belge Numarası IC. Milli Kütüphane, *Ev Sicilleri*. 1, Davut Paşa Vakfiyesi. s. 4-9.

Irak Müzesi Genel Müdürlüğü. *Ahmet Paşa Camii Planı*, (Irak Müzesinden Teminettim nr. 77, 24, 40).

İbn Cubeyr, (t.y), *Rihlet İbn Cubeyr*. Beyrut: Dar Sadır Matbaası.

İbn el-Esîr Ebû el-Hasan Ali b. Ebî el-Kerem Muhammed b. Muhammed b. Abd el-Kerîm b. Abd el-Vâhid eş-Şeybânî el-Cezerî. (1987). *el-Kâmil fî et-Târih* (C. V). Beyrut: Dar Sadır Yayınevi.

İbn Haldûn, Velî ed-Dîn ‘Abd er-Rahmân b. Muhammed. (1997). *Dîvân el-Mubtedâ ve el-Haber fî Eyyâm el-Arab ve el-Berber ve Men Âsarahum min Zevî es-Sultan el-Ekber* (*el-İ’ber)*, (C. III). Amman: Beytu-l Efkar ed-Duveliye.

İbn Haldûn, Velî ed-Dîn ‘Abd er-Rahmân b. Muhammed. (1997). *Dîvân el-Mubtedâ ve el-Haber fî Eyyâm el-Arab ve el-Berber ve Men Âsarahum min Zevî es-Sultan el-Ekber* (*el-İ’ber)*, (C. V). Amaan: Beytu-l Efkar ed-Duveliye.

İbn Hallikân, (1995). *Vefeyâtü’l-a’yân,* (Tah. İhsan Abbas), (C.I II). Beyrut: Dar Sadır Yayınevi**.**

İbn Hallikân. (1969). *Vefeyâtü’l-a’yân,* (Th. İhsan Abbas), (C.III). Beyrut: Dar Sadır Yayınevi.

İbn Manzûr (t.y.,). *Lisân el-Arab*, (Tah. Abdullah Ali el-Kebîr v.d.), (C. VI). Kahire: Dârü’l-Maârif.

İbn Tağribirdî, Cemaleddin Ebi’l-Mehâsin Yusuf (1992). *en-Nücûmu’z-Zâhire fî Mülûki Mısr ve’l-Kâhire*, Tah. Muhammed Hüseyin Şemseddin, (C. V). Beyrut: Dar Sadıe Yayınevi.

İbni Batuta. (1987). *İbni Batuta Seyahetnamesi*, (Tah. Mustafa el-Kafas). Beyrut: Dar İhya’ el-Turas Matbaası.

İbni-Naccar, M. M. (1997). *Zeyli Tarih Bağdat*, (Th. Mustafa Abdulkaâdir Ata). Beyrut: Dar el-Kutup el-İlmiye Yayınevi.

İbnü Kesîr, İmâdeddin Ebî el-Fidâ İsmail b. Ömer el-Kureşî ed-Dımaşkî, (1998). *el-Bidâye ve en-Nihâye*, (C. XIII). Mısır: Tah. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Turkî.

İbnü’l-Cevzî (1357). *el-Muntazam fi Tarih el-muluk*, (Haydar Abad) (C. V), (Birinci Baskı). Dar el-Ma’arif el-Osmaniye.

İbnü’l-Emin Tasnifi: Belge Numarası: İE. EV, İbnü’l Emin Evkâf: Belge Numarası;

İbnü’l-Emin Tasnifi: Belge Numarası: İE. EV, İbnü’l Emin Evkâf: BOA, İE, EV, 16,1884.

İbnü’l-Emin Tasnifi: Belge Numarası: İE. EV, İbnü’l Emin Evkâf: BOA.İE.EV, 59, 6446.

İnternet: https://manshoor.com/life/history-building-baghdad-city/.

İpşirli, M., (2003). *Medrese*. **(**Cilt.28). Ankara: DİA.

İstanbul Üniversitesi Eski Eserler Kütüphanesi: Belge Numarası: İSÜN.EE, T.4204

İstanbul Üniversitesi Eski Eserler Kütüphanesi: Belge Numarası: İSÜN.EE, T.90478

İstanbul Üniversitesi Eski Eserler Kütüphanesi: Belge Numarası: İSÜN.EE, T.90437, 024.

İvanov, N. (2013). *Osmanlı'nın Arap Ülkelerini Fethi 1516-1574.* (Çev. İlyas Kemaloğlu ve Rakhat Abdıeve). Ankara: TTK, Gazi Yayıncılık

Kamil Kepeci Tasnifi: Belge Numarası: BOA. KK.d, 121, s. 263.

Kamil Kepeci Tasnifi: Belge Numarası: BOA.KK.d.0067, s. 226.

Kâtip Çelebi. (1287). *Fezleke-i Katip Çelebi*, (C.II). İstanbul: Ceride-i Havadis Matbaası.

Köprulu, F. (1974). *Vakıf Müessesesinin Hukuki Mahiyeti ve Tarihi Tekamülü*, (C.II). İstanbul: Vakıf Diyanet Yayınevi.

Kunt, M. (1975). *Sancaktan Eyalete 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.

Kurulu Başk. Y. (1980). *Yeni Hayat Ansiklopedisi*, (C.I). İstanbul: Kıral Matbaası.

Ma'arif Salnamesi. (1316). *Takvim Evkat ve Şühür*, İstanbul: Matbaa Amire.

Ma'ruf, N. (1973). *Ülemâ en-Nizâmiyât ve Medaris eş-Şark el-İslami,* Bağdat: İrşad Matbaası.

Maliye Müdever Defteri: Belge Numarası: MAD.d, 104.

Maliye Müdever Defteri: Belge Numarası: MAD.d, 5135.

Maliye Müdever Defteri: Belge Numarası: MAD.d. 3086.

Maliye Müdever Defteri: Belge Numarası: MAD.d. 4388.

Maliye Müdever Defteri: Belge Numarası: MAD.d. 4393.

Mirza Hüseyin en-Nurî et-Tabrasî. (2008). *Hatimet el-Mustedrek el-Vesail*, (TMT: Müesset Ehililbeyt). Beyrut: Dar et-TurasYayınevi.

Muallim Nâci. (1995). *Lûgat-I Nâci*. İstanbul: Çağrı Yayınları, Zafer Matbaacılık.

Muhammed Said er-Ravi. (2006). *Hayır el-Zad fi Tarih Mesacid ve Cevamii Bağdad*, (TMT: İmad Abdusselam). Bağdad: Vakıf Basımevi.

Muin, M. (1375). *Farhank Farisi*, (C. V). Tahran: Emir Kebir Müessesesi İntişarat matbaası.

Munşı-ı Bağdadî, M. A. (1936). *Rihlet el- Munşı-ı Bağdadî ila el-Irak*, (Ter. Abbas el-Azzavî), Bağdat: Dar el-Varrak Matbaası.

Murteza, N. Z. (2014). *Gilşen-i Hulefâ Bağdat tarihi 762-1771*. (TMT: Mehmet Karataş). Ankara: TTK. Yayınevi.

Mustafa Cevâd. (1950). *Seyyidât el-Bilât el-Abbâsî*. Kahire: Cedid Matbaası.

Mustafa Kara, (2011). *Tekke* (C. 40). İstanbul: DİA.

Mutçalı, S. (2015). *Arapça-Türkçe Sözlük.* İstanbul: Dağarcık Yayınevi.

Mühmme Defteri: Belge Numarası: A.DVNSMHM.d, 14, s. 1126, h. 1657.

Mühmme Defteri: Belge Numarası: BOA,A.DVNSMHM. d, 48, s. 297, h. 874.

Mühmme Defteri: Belge Numarası: BOA,A.DVNSMHM. d, 52, s. 350, h. 936.

Mühmme Defteri: Belge Numarası: BOA,A.DVNSMHM. d, 67, s. 52, h. 137.

Mühmme Defteri: Belge Numarası: BOA,A.DVNSMHM.d, 02, s. 55, h. 1065.

Mühmme Defteri: Belge Numarası: BOA. A.DVNSMHM.d, 112, s.285, h. 1036.

Mühmme Defteri: Belge Numarası: BOA. A.DVNSMHM.d, 12 , s. 287, h. 589.

Mühmme Defteri: Belge Numarası: BOA. A.DVNSMHM.d, 39, s. 3, h. 7.

Mühmme Defteri: Belge Numarası: BOA. A.DVNSMHM.d, 42, s. 94, h. 371.

Mühmme Defteri: Belge Numarası: BOA. A.DVNSMHM.d, 42, s.94, h. 371.

Mühmme Defteri: Belge Numarası: BOA. A.DVNSMHM.d, 43, s. 166, h. 303.

Mühmme Defteri: Belge Numarası: BOA.A.DDVNSMHM.d, 34, s. 71,h. 158.

Mühmme Defteri: Belge Numarası: BOA.A.DVNSMHM.d, 12, s.64, h. 140.

Mühmme Defteri: Belge Numarası: BOA.A.DVNSMHM.d, 51,s. ,h.323.

Mühmme Defteri: Belge Numarası: BOA.A.DVNSMHM.d. 25.

Mühmme Defteri: Belge Numarası: BOA.A.DVNSMHM.d. 7, s. 851, h.2331.

Mühmme Defteri: Belge Numarası: BOA.A.DVNSMHM.d. 7, s. 864, h.2368.

Mühmme Defteri: Belge Numarası: BOA.A.DVNSMHM.d. 7, s. 865, h.2371.

Mühmme Defteri: Belge Numarası: BOA.A.DVNSMHM.d. 73, s. 344, h. 957.

Mühmme Defteri: Belge Numarası: BOA.DVNS.MHM.d, 153, s. 229, h. 922.

Mühmme Defteri Zeyli: Belge Numarası: BOA.A.DVNSMHM.ZYL.d 5. h. 258.

Mütercim Âsım Efendi. (1844). *el- Okyanusu'l-Basît fî Tercemeti'l-Kamusi'l-Muhît*, (C.III). İstanbul: Takvimhane-i Amire Matbaası.

Mütercim Âsım Efendi. (2014). *Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi*, (C.IV): İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.

Nâ'ima, M. (1280). *Târih-i Naîmâ*, (C.I). İstanbul: Matbaa-ı Âmire.

Nasühü's-Silahi Matrakçı. (2014). *Beyan-ı Menazil-i sefer-i Irakeyn-i Sultan Süleyman Han*, (Çvr. G.Yurdaydın). Ankara: TTK.

Nazmi-Zade, M (2014). *Gülşen-i Hulefâ*, (T.T Mehmet Karataş). Ankara: TTK Basımevi.

Nebhur, K. (1965). *Rihleti Nebhur ila el-Irak Fi el-Karın es-Samin Aşar,* (Ter. Mehmut Hüseyin el-Emin, Tah. Salim el-Alusî). Bağdat: Müdiriyet el-sakafe Matbaası.

Nevevî, Y. Ş. (1991). *Ravzatu-t Talibin*, (Tah. Züheyir eş-Şaviş). (C.VI). Beyrut: el-Mektep el-İslamiYayınevi.

Nevres, A. M. (1975). *Hükmü-l Memalik fi el-Irak 1750-1831*. Bağdat: Dar el-Hürriye Basımevi.

NiEbû hr, K. (1965). *Rihlet NiEbû hr ila el-Irak fî el-Karın es-Samin Aşar*. (Ter. Mahmud Hüseyin Emin), Bağdat: Dar el-Cumhuriye.

Nuri Paşa, M. (2014). *Netâyicü'l-Vukû'at*, (Yayına Hazırlayan: Yılmaz Kurt). Ankara: TTK Yayınevi.

Nuruosmaniye Yazma Eser Kütüphanesi (İstanbul): Belge Numarası: Ahmet lütfüllah. (t.y). *Camiü'd düvel*, C.II. Nuruosmaniye, no: 3171

Orman, İ. (2012). *"Türbe", DİA*, (Cilt 41). İstanbul: İSAM Yayınevi.

Önkal, A., Bozkurt, B. (1993). *"Camii", DİA,* **(**Cilt 7). İstanbul: İSAM Yayınevi.

Öztürk, N. (1983). *Mençe'i ve Tarihi Gelişimi Açısından Vakıflar.* Ankara: Feryal Matbaası.

Pakalin, M. Z. (1993). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü (Akatât-ı Mevkufe),* (C.I). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Pakalin, M. Z. (1993). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, (C.III). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Peçevi, İ. (1968). *Pecevi Tarihi* (C.1). İstanbul: Son Telgraf Matbaası, 101-102.

PLK Tasnifi: Plan Proje-Kroki Tasnifi: Belge Numarası: BOA.BE.SAMD.III, 195, 18887.

PLK Tasnifi: Plan Proje-Kroki Tasnifi: Belge Numarası: BOA.PLK.p. 1337.

Rauf, İ. (2019). *Tarih Meşari'Miyah eş-Şürp el-Kadime fi Bağdad*, Erbil: Dar Tefsir Yayınevi.

Razı el-Yasin, (2016). *Tarih el-Kâzımiye* (C.1), Kerbela: Dâr el-Kefil.

Reşîdüddin Fazlullah, (2013). *Câmiu't-Tevârih* (İlhanlılar Kısmı), (Çev. İsmail Aka vd.). Ankara: TTK.

Rıza, H.(1938). *Ahkâmü'l-Vakf*, Bağdat: Matbaa Tefeyyüzel-Ehliyye.

Sami, Ş. (1316). *Kamusu-l Alam Coğrafya Luğatını*, (C.II). İstanbul: Mahran Matbaası.

Sami, Ş. (1317). *Kâmûs-ı Türkî*, (Lûgatlar Dizisi) (C.I). İstabul: Çağrı Yayınları.

Sami, Ş. (2017). *Kâmûs-ı Türkî Latin Harfleriyle*, (Hazırlayanlar: Raşit Gündoğdu ve Niyazi Adıgüzel) (5 Baskı). İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık.

Strak, M. (1984). *Bağdad*, (Çev. İbrahim Hurşid). Beyrut: Dar el-Kitab el-Lubnanî Matbaası.

Süleyman, U. (2003). *"Makam", DİA*. **(**C.27). Ankara: DİA Yayınevi.

Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi (İstanbul): Belge Numarası: SYEKM.YAZMABGISIAR, 2524.

Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi (İstanbul): Belge Numarası: SYEKM, ARSLAN-KAYANARDA, Arslan Kayan Arda, *Fetih Bağdad ve Ravan*, 238

Sümer, F. (1992). *Safevi Devleti'nin Kuruluş ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, (VII), Ankara: TTK.

Sümer, F. (2018). *Safevî Devleti'nin Kuruluş ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, (3. Baskı). Ankara: TTK Basımevi.

Süreyya, M. (1996). *Sicill-I Osamnî*, (C.III). (Hazırlayan Nuri Akbayar). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Şeyh Abdulkadir El-Geylânî Kütüphane Arşivi: IC.ŞAGK.: IC.ŞAGK, Atika Hatun Vakfiyesi.

Şeyh Abdulkadir El-Geylânî Kütüphane Arşivi: IC.ŞAGK.: IC.ŞAGK, Şeyh Zeyneddin el-Kadiri Vakfiyesi.

Taberi, M.B.C. (1976). *Tarih el-umam ve el-Muluk*, (Tah. Muhammed Ebû l-Fazl), (C.III). Mısır: Dar El-Maarif Matbaası.

Tâcüddîn İbnü-s-Sâ'î. (t.y.). *Nisâü'l-Hülefa el-Müsemmâ Cihâtü'l-Eimme el-Hülafâ min el-Harâır ve el-İmâ*, Mısır: Dae el-Kutub Yayınevi.

Tahir, M. (1230). *El- Okyanus'ul-Basit fi Tercemet'il-Kamus'il-Muhit*, (C.III), (Arapça tereme. Mutercim Asim, Seyyid Ahmet Asım Efendi). İstanbul: Takvimhane-i Amire Matbaası.

Tapu ve Kadastru Arşıv Genel Müdürlüğü, Kuyud-ı Kadime Arşivi, Belge Numarası: TKGM.TADB.EV.d, 582.

Tapu ve Kadastru Arşıv Genel Müdürlüğü, Kuyud-ı Kadime Arşivi, Belge Numarası: TKGM.TADB.EV.d, 540.

Tapu ve Kadastru Arşıv Genel Müdürlüğü, Kuyud-ı Kadime Arşivi, Belge Numarası: TKGM.TADB.TT.d. 29.

Tapu ve Kadastru Arşıv Genel Müdürlüğü, Kuyud-ı Kadime Arşivi, Belge Numarası: TKGM. MFST.d, 209.

Terzioğlu, A. (1992). "*Bîmarhâne", DİA*, (Cilt 6). İstanbul: İSAM Yayınevi.

Topkapı Saray Arşivi: Belge Numarası: BOA. TKS.d, 1461, 0004.

Topkapı Saray Arşivi: Belge Numarası: BOA. TKS.MAD.d, 03699,001.

Topkapı Saray Arşivi: Belge Numarası: BOA. TKS.MAD.d, 6429.

Topkapı Saray Arşivi: Belge Numarası: BOA.TKS.MAD.d, 4525, 003

Ubada, A. (2004). *el-İkd el-Lam'I Biasar Bağdat ve el-Mesacid ve el-Cavamii* (TMT: İmad Abdusselam). Bağdat: Envar Dicle Matbaası.

Uzunçarılı, İ. H. (2014). *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı*. Ankara: TTK, Gazi Yayıncılık.

Ürekli, M. (1993). *Celâirliler.* (C. 7), İslâm Ansiklopedisi, İstanbul: TDV Yayınevi.

Vakfiyeler (BOA, VGM,İC.BMK), Vakıflara Ait Vakfiyeler: Abdulkâdir b. Mustafa.

Vakfiyeler (BOA, VGM,İC.BMK), Vakıflara Ait Vakfiyeler: Abdurrahman b. Mustafa.

Vakfiyeler (BOA, VGM,İC.BMK), Vakıflara Ait Vakfiyeler: Abdülkâdir b. El-hâc ahmet b. Mudlic.

Vakfiyeler (BOA, VGM,İC.BMK), Vakıflara Ait Vakfiyeler: Abdürrezzak b. Derviş ahmet b. Hüseyin efendi.

Vakfiyeler (BOA, VGM,İC.BMK), Vakıflara Ait Vakfiyeler: Abdüsselam batâyinî.

Vakfiyeler (BOA, VGM,İC.BMK), Vakıflara Ait Vakfiyeler: Ahmet efendi.

Vakfiyeler (BOA, VGM,İC.BMK), Vakıflara Ait Vakfiyeler: Ali kafil hüseyin b. Hasan.

Vakfiyeler (BOA, VGM,İC.BMK), Vakıflara Ait Vakfiyeler: Ali paşa 942 (1535- 1536).

Vakfiyeler (BOA, VGM,İC.BMK), Vakıflara Ait Vakfiyeler: Ayşe hatun b. Abdullah.

Vakfiyeler (BOA, VGM,İC.BMK), Vakıflara Ait Vakfiyeler: Ayşe hatun b. Muhamud efendi b. Muhammed efendi el-nazmi.

Vakfiyeler (BOA, VGM,İC.BMK), Vakıflara Ait Vakfiyeler: Baranî b. İsmail.

Vakfiyeler (BOA, VGM,İC.BMK), Vakıflara Ait Vakfiyeler: Buşnak ahmet paşa.

Vakfiyeler (BOA, VGM,İC.BMK), Vakıflara Ait Vakfiyeler: Büyük süleyman paşa.

Vakfiyeler (BOA, VGM,İC.BMK), Vakıflara Ait Vakfiyeler: Cassanî hacı abdulnebi b. Hasan.

Vakfiyeler (BOA, VGM,İC.BMK), Vakıflara Ait Vakfiyeler: Davut paşa.

Vakfiyeler (BOA, VGM,İC.BMK), Vakıflara Ait Vakfiyeler: Derviş ahmet b. Mulla hüseyin b. Ğeytullahç

Vakfiyeler (BOA, VGM,İC.BMK), Vakıflara Ait Vakfiyeler: Deviş mehmet paşa.

Vakfiyeler (BOA, VGM,İC.BMK), Vakıflara Ait Vakfiyeler: El-hâc abdülhüseyin b. Abdurrahman eş-şuk.

Vakfiyeler (BOA, VGM,İC.BMK), Vakıflara Ait Vakfiyeler: El-hac feyyâd b. Abdullah.

Vakfiyeler (BOA, VGM,İC.BMK), Vakıflara Ait Vakfiyeler: El-hâc halil b. Ali el-armuş.

Vakfiyeler (BOA, VGM,İC.BMK), Vakıflara Ait Vakfiyeler: El-hâc halil b. Ömer.

Vakfiyeler (BOA, VGM,İC.BMK), Vakıflara Ait Vakfiyeler: El-hâc hamid b. El-hâc kasım b. El-hâc muhammed dehil el-abayeçi.

Vakfiyeler (BOA, VGM,İC.BMK), Vakıflara Ait Vakfiyeler: El-hâc muhammed b. Murad el-bağdadî.

Vakfiyeler (BOA, VGM,İC.BMK), Vakıflara Ait Vakfiyeler: El-hâc muhammed salih efendi b. El-hac ali çelebi.

Vakfiyeler (BOA, VGM,İC.BMK), Vakıflara Ait Vakfiyeler: El-hâc salih b. Veli.

Vakfiyeler (BOA, VGM,İC.BMK), Vakıflara Ait Vakfiyeler: El-hâc yasin b. Seyyid taha.

Vakfiyeler (BOA, VGM,İC.BMK), Vakıflara Ait Vakfiyeler: Emine b. İbrahim et-tekritî.

Vakfiyeler (BOA, VGM,İC.BMK), Vakıflara Ait Vakfiyeler: Emînüddin lütfüllah b. Şemseddin muhammed b. İsmail el-hâzin,

Vakfiyeler (BOA, VGM,İC.BMK), Vakıflara Ait Vakfiyeler: Esma b. El-hâc hattab b. Mulla ismail.

Vakfiyeler (BOA, VGM,İC.BMK), Vakıflara Ait Vakfiyeler: Esma hatun b. Davut.

Vakfiyeler (BOA, VGM,İC.BMK), Vakıflara Ait Vakfiyeler: Esprime b. Yusuf.

Vakfiyeler (BOA, VGM,İC.BMK), Vakıflara Ait Vakfiyeler: Habib efendi

Vakfiyeler (BOA, VGM,İC.BMK), Vakıflara Ait Vakfiyeler: Hâc mehmet b. Hamza

Vakfiyeler (BOA, VGM,İC.BMK), Vakıflara Ait Vakfiyeler: Hacı baranı b. İsmail

Vakfiyeler (BOA, VGM,İC.BMK), Vakıflara Ait Vakfiyeler: Hacı nasreddin

Vakfiyeler (BOA, VGM,İC.BMK), Vakıflara Ait Vakfiyeler: Hacıye munye hatun

Vakfiyeler (BOA, VGM,İC.BMK), Vakıflara Ait Vakfiyeler: Haciye müniye b. Mehmed.

Vakfiyeler (BOA, VGM,İC.BMK), Vakıflara Ait Vakfiyeler: Hamdi bay

Vakfiyeler (BOA, VGM,İC.BMK), Vakıflara Ait Vakfiyeler: Hamza b. El-hâc derviş.

Vakfiyeler (BOA, VGM,İC.BMK), Vakıflara Ait Vakfiyeler: Hasan bali bey

Vakfiyeler (BOA, VGM,İC.BMK), Vakıflara Ait Vakfiyeler: Hasan çalabi b. El-hâc mustafa el-kayumcu.

Vakfiyeler (BOA, VGM,İC.BMK), Vakıflara Ait Vakfiyeler: Hasan halavanî

Vakfiyeler (BOA, VGM,İC.BMK), Vakıflara Ait Vakfiyeler: Hasan paşa.

Vakfiyeler (BOA, VGM,İC.BMK), Vakıflara Ait Vakfiyeler: Haseki mehmet paşa.

Vakfiyeler (BOA, VGM,İC.BMK), Vakıflara Ait Vakfiyeler: Hattab b. Ebû bekir.

Vakfiyeler (BOA, VGM,İC.BMK), Vakıflara Ait Vakfiyeler: Hatun b. Belasım.

Vakfiyeler (BOA, VGM,İC.BMK), Vakıflara Ait Vakfiyeler: Haydar çalebi b. Mehmet çelebi el-şahbandâr.

Vakfiyeler (BOA, VGM,İC.BMK), Vakıflara Ait Vakfiyeler: Hızır b. Abdullah.

Vakfiyeler (BOA, VGM,İC.BMK), Vakıflara Ait Vakfiyeler: İbrahim paşa.

Vakfiyeler (BOA, VGM,İC.BMK), Vakıflara Ait Vakfiyeler: İbrahim paşa.

Vakfiyeler (BOA, VGM,İC.BMK), Vakıflara Ait Vakfiyeler: İskender paşa, 953.

Vakfiyeler (BOA, VGM,İC.BMK), Vakıflara Ait Vakfiyeler: İsmail b. Mahmud efendi errahbî.

Vakfiyeler (BOA, VGM,İC.BMK), Vakıflara Ait Vakfiyeler: İsmail çelebi eş-şatti.

Vakfiyeler (BOA, VGM,İC.BMK), Vakıflara Ait Vakfiyeler: İsmail paşa.

Vakfiyeler (BOA, VGM,İC.BMK), Vakıflara Ait Vakfiyeler: Kanunî sultan süleyman, 948, boa.mfb, 882.

Vakfiyeler (BOA, VGM,İC.BMK), Vakıflara Ait Vakfiyeler: Kaplan mustafa paşa.

Vakfiyeler (BOA, VGM,İC.BMK), Vakıflara Ait Vakfiyeler: Küçük süleyman paşa.

Vakfiyeler (BOA, VGM,İC.BMK), Vakıflara Ait Vakfiyeler: Mehmet ağa b. El-hâc sadullah b. El-hâc şahin.

Vakfiyeler (BOA, VGM,İC.BMK), Vakıflara Ait Vakfiyeler: Mehmet çavuş ağa oğlu mustafa ağa.

Vakfiyeler (BOA, VGM,İC.BMK), Vakıflara Ait Vakfiyeler: Mehmet daid paşa.

Vakfiyeler (BOA, VGM,İC.BMK), Vakıflara Ait Vakfiyeler: Merza b. El-hâc fethi.

Vakfiyeler (BOA, VGM,İC.BMK), Vakıflara Ait Vakfiyeler: Muhammed ağa.

Vakfiyeler (BOA, VGM,İC.BMK), Vakıflara Ait Vakfiyeler: Muhammed haylani.

Vakfiyeler (BOA, VGM,İC.BMK), Vakıflara Ait Vakfiyeler: Murat paşa.

Vakfiyeler (BOA, VGM,İC.BMK), Vakıflara Ait Vakfiyeler: Murtaza el-karradî oğulları ali.

Vakfiyeler (BOA, VGM,İC.BMK), Vakıflara Ait Vakfiyeler: Mustafa b. Ahmetb. Molla hızır.

Vakfiyeler (BOA, VGM,İC.BMK), Vakıflara Ait Vakfiyeler: Mustafa bay.

Vakfiyeler (BOA, VGM,İC.BMK), Vakıflara Ait Vakfiyeler: Mustafa efendi b. Muhammed efendi.

Vakfiyeler (BOA, VGM,İC.BMK), Vakıflara Ait Vakfiyeler: Mustafa efendi b. Muhammed efendi.

Vakfiyeler (BOA, VGM,İC.BMK), Vakıflara Ait Vakfiyeler: Ömer b. Derviş.

Vakfiyeler (BOA, VGM,İC.BMK), Vakıflara Ait Vakfiyeler: Ömer paşa.

Vakfiyeler (BOA, VGM,İC.BMK), Vakıflara Ait Vakfiyeler: Salih b. Abdülkâdir b. El-hâc mahmud kara şeyhli.

Vakfiyeler (BOA, VGM,İC.BMK), Vakıflara Ait Vakfiyeler: Seyyid el-hâc mehmet said.

Vakfiyeler (BOA, VGM,İC.BMK), Vakıflara Ait Vakfiyeler: Seyyid hasah b. Seyyid ali.

Vakfiyeler (BOA, VGM,İC.BMK), Vakıflara Ait Vakfiyeler: Silahdar hüseyin paşa.

Vakfiyeler (BOA, VGM,İC.BMK), Vakıflara Ait Vakfiyeler: Sinan paşa.

Vakfiyeler (BOA, VGM,İC.BMK), Vakıflara Ait Vakfiyeler: Sokullu hasan paşa.

Vakfiyeler (BOA, VGM,İC.BMK), Vakıflara Ait Vakfiyeler: Su'ban b. Abdulla.

Vakfiyeler (BOA, VGM,İC.BMK), Vakıflara Ait Vakfiyeler: Süleyman ağa.

Vakfiyeler (BOA, VGM,İC.BMK), Vakıflara Ait Vakfiyeler: Süleyman paşa.

Vakfiyeler (BOA, VGM,İC.BMK), Vakıflara Ait Vakfiyeler: Şeyh ali.

Vakfiyeler (BOA, VGM,İC.BMK), Vakıflara Ait Vakfiyeler: Şeyh muhammed 'adarusî.

Vakfiyeler (BOA, VGM,İC.BMK), Vakıflara Ait Vakfiyeler: Şeyh zeyneddin el- kadiri.

Vakfiyeler (BOA, VGM,İC.BMK), Vakıflara Ait Vakfiyeler: Yasin b. Abdullah.

Vakıf Arşiv Genel Müdürlüğü, Vakıf Kayıtlar Arşivi: Belge Numarası: VGM.d: VGM.d,590,270,224 .

Vakıf Arşiv Genel Müdürlüğü, Vakıf Kayıtlar Arşivi: Belge Numarası: VGM.d: VGM.d,738,017,012.

Vakıf Arşiv Genel Müdürlüğü, Vakıf Kayıtlar Arşivi: Belge Numarası: VGM.d: VGM.d,592,039,035.

Vakıf Arşiv Genel Müdürlüğü, Vakıf Kayıtlar Arşivi: Belge Numarası: VGM.d: VGM.d,601,125,156.

Vakıf Arşiv Genel Müdürlüğü, Vakıf Kayıtlar Arşivi: Belge Numarası: VGM.d: VGM.d,738,018,013.

Vakıf Arşiv Genel Müdürlüğü, Vakıf Kayıtlar Arşivi: Belge Numarası: VGM.d: VGM.d,518-2,0501,0475

Vakıf Arşiv Genel Müdürlüğü, Vakıf Kayıtlar Arşivi: Belge Numarası: VGM.d: VGM.d,583, 086, 073.

Vakıf Arşiv Genel Müdürlüğü, Vakıf Kayıtlar Arşivi: Belge Numarası: VGM.d: VGM.d,595, 085, 085.

Vakıf Arşiv Genel Müdürlüğü, Vakıf Kayıtlar Arşivi: Belge Numarası: VGM.d: VGM.d,596,0195,0178.

Vakıf Arşiv Genel Müdürlüğü, Vakıf Kayıtlar Arşivi: Belge Numarası: VGM.d: VGM.d,591, 238, 222.

Vakıf Arşiv Genel Müdürlüğü, Vakıf Kayıtlar Arşivi: Belge Numarası: VGM.d: VGM.d,604,065,089.

Vakıf Arşiv Genel Müdürlüğü, Vakıf Kayıtlar Arşivi: Belge Numarası: VGM.d: VGM.d,582, 002, 403.

Vakıf Arşiv Genel Müdürlüğü, Vakıf Kayıtlar Arşivi: Belge Numarası: VGM.d: VGM.d,949, 139, 6731.

Vakıf Arşiv Genel Müdürlüğü, Vakıf Kayıtlar Arşivi: Belge Numarası: VGM.d: VGM.d,601, 125, 156.

Vakıf Arşiv Genel Müdürlüğü, Vakıf Kayıtlar Arşivi: Belge Numarası: VGM.d: VGM.d,601, 129,160.

Vakıf Arşiv Genel Müdürlüğü, Vakıf Kayıtlar Arşivi: Belge Numarası: VGM.d: VGM.d, 580, 455,259.

Vakıf Arşiv Genel Müdürlüğü, Vakıf Kayıtlar Arşivi: Belge Numarası: VGM.d: VGM.d, 580, 458,261.

Vakıf Arşiv Genel Müdürlüğü, Vakıf Kayıtlar Arşivi: Belge Numarası: VGM.d: VGM.d,580, 459,262.

Vakıf Arşiv Genel Müdürlüğü, Vakıf Kayıtlar Arşivi: Belge Numarası: VGM.d: VGM.d,580, 463,268.

Vakıf Arşiv Genel Müdürlüğü, Vakıf Kayıtlar Arşivi: Belge Numarası: VGM.d: VGM.d,580, 460,264.

Vakıf Arşiv Genel Müdürlüğü, Vakıf Kayıtlar Arşivi: Belge Numarası: VGM.d: VGM.d,580, 463,268.

Vakıf Arşiv Genel Müdürlüğü, Vakıf Kayıtlar Arşivi: Belge Numarası: VGM.d: VGM.d,580, 460,263.

Vakıf Arşiv Genel Müdürlüğü, Vakıf Kayıtlar Arşivi: Belge Numarası: VGM.d: VGM.d 580, 461,265.

Vakıf Arşiv Genel Müdürlüğü, Vakıf Kayıtlar Arşivi: Belge Numarası: VGM.d: VGM.d, 580, 452,257.

Vakıf Arşiv Genel Müdürlüğü, Vakıf Kayıtlar Arşivi: Belge Numarası: VGM.d: VGM.d, 580, 457,260.

Vakıf Arşiv Genel Müdürlüğü, Vakıf Kayıtlar Arşivi: Belge Numarası: VGM.d: VGM.d, 580, 461,266.

Vakıf Arşiv Genel Müdürlüğü, Vakıf Kayıtlar Arşivi: Belge Numarası: VGM.d: VGM.d, 592, 39, 35.

Vakıf Arşiv Genel Müdürlüğü, Vakıf Kayıtlar Arşivi: Belge Numarası: VGM.d: VGM.d. 595, 92-93, 85.

Vakıf Arşiv Genel Müdürlüğü, Vakıf Kayıtlar Arşivi: Belge Numarası: VGM.d: VGM.d, 747, 67, 701-702.

Vakıf Arşiv Genel Müdürlüğü, Vakıf Kayıtlar Arşivi: Belge Numarası: VGM.d: VGM.Hurufat.d.1143, s.179.

Vakıf Genel Müdürlüğü. (1973). *Cumhuriyetin 50. Yılında Vakıflar.* İstanbul: Vakıf Genel Müdürlüğü Yayınevi.

Yahya. Ü. A. (2015). *el-Âlihe Fi Ruyet-i el-İnsan el-Iraki el-Kadim Dirase Fi Esatir*, Bağdat: Dar Asur Banıbal Yayınevi.

Yediyıldız. B. (2003). *XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi Bir Sosyal Tarih İncelemesi*. Ankara: TTK Basımevi.

Yediyıldız. B. (2012). *İslâm Ansiklopedisi* (C. 42). İstanbul: TDV.

Yeni Hayat Ansiklopedisi. (1980). *Yeni Hayat Ansiklopedisi* (C. 1). İstanbul: Doğan Kardeş Yayınları.

Yılmaz, F. (2017). *Osmanlı Tarih Sözlüğü* (2 Baskı). İstanbul: Gökkubbe Yayını.

Zenur, M. C. (1386). *Türkçe- Farsça Sözlük*. Tahran: Nikan Kitap Matbaası.

11. Basım

KALKINMA EKONOMİSİ

Prof. Dr. Ergül Han
Prof. Dr. Ayten Ayşen Kaya

nobel

KALKINMA EKONOMİSİ

Prof. Dr. Ergül Han - Prof. Dr. Ayten Ayşen Kaya

Yayın No.: 310
İktisat/Ekonomi No.: 65
ISBN : 978-605-133-212-3
E-ISBN: 978-625-406-992-5
Basım Sayısı: 11. Basım, Eylül 2023

© Copyright 2023, NOBEL AKADEMİK YAYINCILIK EĞİTİM DANIŞMANLIK TİC. LTD. ŞTİ. SERTİFİKA NO.: 40340
Bu baskının bütün hakları Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.ne aittir.
Yayınevinin yazılı izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik
ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.

Nobel Akademik Yayıncılık, 2011 yılından beri "tanınmış uluslararası yayınevi" statüsündedir.

Genel Yayın Yönetmeni: Nevzat Argun -nargun@nobelyayin.com-
Genel Yayın Koordinatörü: Gülfem Dursun -gulfem@nobelyayin.com-

Sayfa Tasarım: Tarkan Kara -erdal@nobelyayin.com-
Redaksiyon: Sergen Öz -sergen@nobelyayin.com-
Kapak Tasarım: Sezai Özden -sezai@nobelyayin.com-
Görsel Tasarım Uzmanı: Mehtap Bayraktar Asiltürk -mehtap@nobelyayin.com-

Kütüphane Bilgi Kartı

Han, Ergül., Kaya, Ayten Ayşen.
Kalkınma Ekonomisi / Ergül Han, Ayten Ayşen Kaya
11. Basım. XII + 280 s. 16,5x24 cm. Kaynakça var, dizin yok.
ISBN: 978-605-133-212-3
E-ISBN: 978-625-406-992-5
1. Azgelişmiş Ülkeler 2. Ekonomik Kalkınma 3. Ekonomik Politika

Genel Dağıtım

ATLAS AKADEMİK BASIM YAYIN DAĞITIM TİC. LTD. ŞTİ.
Adres: Bahçekapı Mh. 2465 Sk. Oto Sanayi Sitesi No:7 Bodrum Kat, Şaşmaz/ANKARA
Telefon: +90 312 278 50 77 - **Faks:** 0 312 278 21 65
Sipariş: siparis@nobelyayin.com- **E-Satış:** www.nobelkitap.com - esatis@nobelkitap.com
www.atlaskitap.com - info@atlaskitap.com

Dağıtım ve Satış Noktaları: Alfa, Kırmızı Kedi, Arkadaş, D&R, Dost, Kika, Kitapsan,
Nezih, Odak, Pandora, Prefix, Remzi Kitabevleri, Yeryüzü Dağıtım

Baskı ve Cilt: Meteksan Matbaacılık ve Teknik Sanayi Tic. Anonim Şirketi / Sertifika No.: 46519
Beytepe Köy Yolu No.: 3 06800 Bilkent-Çankaya/ANKARA

İÇİNDEKİLER

BİRİNCİ BÖLÜM: KALKINMA VE AZGELİŞMİŞLİK 1
Kalkınma Ekonomisine Olan Güncel İlgi 1
Kalkınma Kavramı ve Terminolojisi 1
Büyüme ve Kalkınma 1
Kalkınma Terminolojisi 2
Dünyada Gelir Dağılımı 4
Kalkınmanın Kaçınılmazlığı ve İstenirliği 5
Azgelişmişliğin Tanımlanması Sorunu 6
Azgelişmişliğin Uluslararası Gelişme Farklılıklarına Göre Tanımlanması 6
Azgelişmişliğin Kaynak Kullanım Durumuna Göre Tanımlanması 6
Azgelişmişliğin Toplumsal ve Bireysel Temel İhtiyaçların Karşılanmasına Göre Tanımlanması 7
Azgelişmişliğin Ölçülmesi ve Uluslararası Karşılaştırma 7
Uluslararası Gelişme Farklılıklarına Göre Azgelişmişliğin Ölçülmesi 8
Azgelişmişliğin Ölçülmesinde Kullanılan Parasal Ölçütler 8
Azgelişmişliğin Ölçülmesinde Kullanılan Parasal Olmayan Ölçütler 10
Kaynakların Kullanım Durumuna Göre Azgelişmişliğin Ölçülmesi 10
Kaynak Kullanım Oranlarıyla Azgelişmişliğin Ölçülmesi 11
Potansiyel Artık Kavramı ve Azgelişmişliğin Ölçülmesi 11
Toplumsal ve Bireysel Temel İhtiyaçların Karşılanmasına Göre Azgelişmişliğin Ölçülmesi 12
Azgelişmiş Ülkelerin Ekonomik ve Yapısal Özellikleri 12
Giriş 12
Makro Ekonomik Büyüklüklere İlişkin Özellikler 13
Kişi Başına Düşük Gelir 13
Dengesiz Gelir Dağılımı 13
Tüketimin Bileşiminde Gıda Maddelerinin Yüksek Payı 14
Tasarruf ve Yatırımların Düşüklüğü ile Yetersiz Sermaye Birikimi 14
Ekonomik Kesimlerin Görünümü 15
Tarım Kesiminin Özellikleri 15
Sanayi Kesiminin Özellikleri 16

Hizmet Kesiminin Özellikleri 17
Pazar Yapısı ve Sorunları 17
İkili Yapı Özelliği 18
Azgelişmiş Ülkelerin Demografik, Sosyal, Siyasal ve Yönetsel Özellikleri 20
Demografik Özellikler 20
Hızlı Nüfus Artışı 20
Yetersiz Beslenme 23
Yetersiz Sağlık Koşulları 24
Sağlıksız Kentleşme ve Yetersiz Barınma Koşulları 24
Sosyal Özellikler 24
Geleneksel Toplum Yapısı 25
Kadının Sosyal Yaşamdaki Yeri 25
Çocuk İşçilerin Fazlalığı 25
Orta Sınıfın Azınlıkta Kalması 25
Eğitim Düzeni 26
Siyasal ve Yönetsel Özellikler 26
Siyasal Özellikler 26
Yönetsel Özellikler 27

İKİNCİ BÖLÜM: AZGELİŞMİŞLİĞİ AÇIKLAYAN YAKLAŞIMLAR 29
BİRİNCİ KISIM: EKONOMİK VE DEMOGRAFİK YAKLAŞIMLAR 29
Giriş 29
Azgelişmişliği Açıklayan Ekonomik Yaklaşımlar 30
Geleneksel İktisada Dayalı Yaklaşımlar 30
Kısır Döngü Kuramı 31
Gelişme Aşamaları Kuramı 33
Yapısalcı Yaklaşım 35
Bağımlılık Yaklaşımı 36
Azgelişmişliği Açıklayan Demografik Yaklaşımlar 38
İKİNCİ KISIM: SOSYO-KÜLTÜREL VE COĞRAFİ-İKLİMSEL YAKLAŞIMLAR 41
Giriş 41
Azgelişmişliği Açıklayan Sosyo-Kültürel Yaklaşımlar 41
İkilik Kuramı 41
Sosyal İkilik Kuramı 42
İkilik Kuramının Eleştirisi 44
İnsanın Psikolojik-Düşünsel Yapısı 45
Sosyal Değer Yargıları 47
Dinsel Etkenler 48
Azgelişmişliği Açıklayan Coğrafi-İklimsel Yaklaşımlar 49

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: SERMAYE BİRİKİMİ VE TEKNOLOJİ 53
BİRİNCİ KISIM: İKTİSADİ KALKINMA VE SERMAYE BİRİKİMİ 53
Giriş 53
İktisadi Kalkınma ve Sermaye İhtiyacı 54
Kalkınma Hızı 55

Sermaye-Hasıla Katsayısı 55
Sermaye İhtiyacının Saptanması 57
Sermaye Talebi ve Bunu Etkileyen Unsurlar 58
Sermaye Talebi Kısır Döngüsü 58
Sermaye Talebini Etkileyen Unsurlar 58
Pazarın Genişliğini Belirleyen Unsurlar 59
İKİNCİ KISIM: KALKINMA VE TEKNOLOJİ 61
Giriş 61
Üretim Fonksiyonu ve Teknik Seçim 61
Faktör Miktarları ve Teknik Tercih 63
Faktör Fiyatları ve Teknik Tercih 64
Sermaye-Yoğun ve Emek-Yoğun Teknik Tercih 65
Teknoloji ve Ölçek Sorunu 66
Optimum Ölçek 66
İçsel Ekonomiler 67
Teknoloji Aktarımı 68

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM: KALKINMANIN FİNANSMANI 71
BİRİNCİ KISIM: İÇ FİNANSMAN KAYNAKLARI 71
Giriş 71
İç Finansman Kaynakları 71
Gönüllü Tasarruflar 72
Zorunlu Tasarruflar: vergileme 75
Bir Finansman Kaynağı Olarak "Enflasyon" 78
İKİNCİ KISIM: DIŞ FİNANSMAN KAYNAKLARI 81
Giriş 81
Dış Finansman Kaynakları 81
Dış Tasarrufların Dolaylı Yararları 82
Kalkınma Politikalarının Uygulanmasını Kolaylaştırır 82
İç Tasarrufların Yatırımlara Dönüşmesini Kolaylaştırır 82
Teknolojik Bilgilerin Yayılmasına Olanak Sağlar 83
Dış Tasarrufların İthali ve Kullanılması 83
Dış Tasarruf Kaynakları 84
Yabancı Özel Sermaye 84
Dış Borçlar (Krediler) 86
Hibe ve Yardımlar 92

BEŞİNCİ BÖLÜM: İKTİSADİ KALKINMADA NÜFUS, İNSAN SERMAYESİ VE İSTİHDAM 95
BİRİNCİ KISIM: İKTİSADİ KALKINMA VE NÜFUS 95
Giriş 95
Nüfus Artışını Belirleyen Faktörler 95
Ölüm ve Doğum Oranları 96
Yaş Bileşimi 97
Dünya Nüfus Artışı ve Demografik Geçiş Süreci 98

Dünya Nüfusunun Gelişimi 98
Demografik Geçiş Süreci 102
Nüfus ve Gelir Artışı 106
Malthusyen Nüfus Tuzağı 106
Düşük Gelir Düzeyli Denge Tuzağı 106
Optimum Nüfus 108
Nüfus Politikası 109
İKİNCİ KISIM: NÜFUS VE İNSAN SERMAYESİ 112
Giriş 112
İnsan Sermayesi ve İnsana Yatırım 112
Kalkınma ve Eğitim 114
Kalkınma ve Eğitim Yatırımları 114
Eğitim Politikası 116
Eğitim Planlaması 117
Eğitim ve Sosyal Mobilite 118
Gelir ve Eğitim Düzeyi 118
ÜÇÜNCÜ KISIM: İKTİSADİ KALKINMA VE İSTİHDAM 119
Giriş 119
Sınırsız Emek Arzı ile Kalkınma 119
İstihdam Sorunları 123
Nüfus Artışı ve İş Olanakları 123
Gizli İşsizlik ve Mevsimlik İşsizlik 125
Azgelişmiş Ülkelerde Sanayi İlişkileri 127
Azgelişmiş Ülkelerde Sendikacılık 128
Azgelişmiş Ülkelerde Toplu Sözleşme Düzeni 129

ALTINCI BÖLÜM: İKTİSADİ KALKINMA VE DIŞ TİCARET 131
BİRİNCİ KISIM: İKTİSADİ KALKINMA VE ULUSLARARASI İŞBÖLÜMÜ 131
İktisadi Kalkınma ve Uluslararası Ticaret 131
İktisadi Kalkınma ve Klasik Dış Ticaret Kuramı 132
Klasik Dış Ticaret Kuramına Yöneltilen Eleştiriler 133
Kuramın Statik Denge Özelliği Göstermesi 133
Faktör Fiyatlarının Farklılaşması 134
İktisadi Gelişmenin Dışa Bağlı Kılınması 134
Yabancı Sermaye Yatırımlarının Ekonomi ile Bütünleşmemesi 134
Gösteriş Etkisi ile Tüketimin Artması 135
Dış Ticaret Hadlerinin Tek Yanlı İşlemesi 135
Karşılaştırmalı Üstünlükler Kuramı ve Değişen Koşullar 136
Temel Model 136
Üretim Faktörleri Arzındaki Değişmeler 139
Etkisiz (Yansız) Faktör Değişmesi 139
İhracat Artırıcı Faktör Değişmesi 139
Ticaret Önleyici Faktör Değişmesi 139
Süper İhracat Artırıcı Faktör Değişmesi 140

Süper Ticaret Önleyici Faktör Değişmesi 140
Faktör Arzındaki Değişmelerin Toplu Gösterilişi 140
Teknolojik Değişmeler 141
Etkisiz (Yansız) Teknolojik Değişme 142
Emek Tasarruf Edici Teknolojik Değişme 142
Sermaye Tasarruf Edici Teknolojik Değişme 143
Tüketim Değişmesi 143
Etkisiz (Yansız) Tüketim Değişmesi 144
Ticareti Artırıcı Tüketim Değişmesi 144
Ticareti Azaltıcı Tüketim Değişmesi 144
Üretim ve Tüketimin Ortak Etkileri 144
İKİNCİ KISIM: AZGELİŞMİŞ ÜLKELER VE KARŞILAŞTIRMALI ÜSTÜNLÜKLER KURAMI 146
Giriş 146
Faktör Donanımı ile İlgili Özellikler 147
Talep Yapısındaki Değişmeler 148
Leontief Çelişkisi 148
Kravis Modeli 149
Linder Modeli 149
Üretim Yapısı ve Teknolojik Değişmeler 151
Dış Ticaret Hadleri 152
Kavram 152
Dış Ticaret Hadleri ve İktisadi Kalkınma 152
Dış Ticaret Hadlerini Etkileyen Faktörler 153
Dış Ticaret Hadleri ve İhracatın Satınalma Gücü 154
Dış Ticaret Hadlerinin Gelişimi 155
Dış Ticaret Hadlerinin Gelişimi ile İlgili Görüşler 155
Dış Ticaret Hadlerinin Bozulma Nedenleri 156
ÜÇÜNCÜ KISIM: İKTİSADİ KALKINMA VE KORUYUCU DIŞ TİCARET POLİTİKASI 159
Giriş 159
İktisadi Kalkınma ve Dış Ticaret Açığı 160
Dış Açık 160
Tasarruf Açığı ve Döviz Açığı 162
Korumacılık ve İktisadi Kalkınma 163
Dış Ticaret Hadlerinin İyileştirilmesi 164
Yatırımların Arttırılması 164
Yabancı Sermaye Yatırımlarının Arttırılması 165
Yeni Kurulan Sanayilerin Korunması 166
Sektörlerarası Faktör Fiyat Farklarının Giderilmesi 166
Dışsal Ekonomilerden Yararlanılması 167
Dış Ticarete Müdahale Araçları 167
Gümrük Tarifeleri 168
İthalat Kotaları ve Yasakları 170

Dünya Ticaretinin Yeni Yapısı ve Yeni Düzenleme Girişimleri 171
Yeni Korumacılık 171
Çok Taraflı Ticaret Görüşmeleri 173
Ticaret Blokları ve Dünya Ticaret Örgütü 173
6. Döviz Kuru Sistemi ve İktisadi Kalkınma 174

YEDİNCİ BÖLÜM: KAYNAKLARIN DAĞILIMI SORUNU 177
BİRİNCİ KISIM: KAYNAK DAĞILIMININ KURAMSAL TEMELLERİ 177
Giriş 177
Optimal Kaynak Dağılımı 177
Temel Dağılım İlkesi 179
Marjinal verimlilik Eşitliği İlkesi 179
Sosyal Marjinal verimlilik İlkesi 180
Pazar Fiyatlarının Yetersizliği 180
Pazar Fiyatlarının Düzeltilmesi 181
Kaynak Dağılımı Mekanizmaları 182
Pazar Ekonomisinde Kaynak Dağılımı 182
Rekabet Düzeninde Kaynak Dağılımı 183
Tekel Düzeninde Kaynak Dağılımı 185
Merkezi Yönetim Ekonomisinde "Kaynak Dağıtımı" 187
Merkezi Yönetim Ekonomisi Düzeninin Anlamı 187
Merkezi Yönetim Ekonomisinin Reforme Edilmesi 188
Merkezi Kaynak Dağıtım İlkesinin Anlamı ve Yorumu 188
"Karma Ekonomi"De Kaynak Dağılımı 190
Karma Ekonomi Düzeninin Anlamı ve Niteliği 190
Karma Ekonomide Devletin Etkinliği 190
Kaynak Dağılımında Özel ve Kamu Kesimi 191
İKİNCİ KISIM: AZGELİŞMİŞ ÜLKELERDE KAYNAK DAĞILIMI 193
Giriş 193
Pazar-Fiyat Mekanizması ve Kaynak Dağılımı 194
Devletin Faktör Fiyatlarına Müdahalesi 194
Faktör Mobiletisinin Düşük Olması 195
Tekelci Eğilimler 196
Dışsal Tasarruflar 197
Pazar Dışından Doğan Dışsal Tasarruflar 197
Pazara Bağlı Olarak Doğan Dışsal Tasarruflar 197
Dışsal Tasarruflar ve Kaynak Dağılımı 198
Fiyat Mekanizmasının Yol Gösterici Olmaması 199
Pazar Mekanizması ve Temel Kalkınma Sorunları 199
Yoksulluğun Kısır Döngüsü 199
İkili Yapı 200
Dış Ticaret Hadlerinin Olumsuz Gelişimi 201

SEKİZİNCİ BÖLÜM: KALKINMA VE SANAYİLEŞME STRATEJİLERİ 203
BİRİNCİ KISIM: KALKINMA STRATEJİLERİ 203

Giriş 203
Dengeli ve Dengesiz Kalkınma 204
Dengeli Kalkınma 204
Rosenstein-Rodan'ın Görüşleri 205
Nurkse'ün Görüşleri 207
Chenery'nin Görüşleri 208
Dengesiz Kalkınma 209
Hirschman'ın Görüşleri 209
Sektörlerarası Bağlılık ve Dengesiz Kalkınma 211
Kalkınma Kutupları 214
Tarım Ya Da Sanayi Önceliği 217
Tarım Önceliğinin Dayanakları 217
Tarımsal Üretimin Daha Düşük Yatırımlarla Artırılabilmesi 217
Azgelişmiş Ülkelerde Sınai Girişimci, Yönetici ve Teknik Bilgi Yetersizliği 218
Tarımsal Yatırımların İthalat Gereği Çok Düşüktür 218
Gıda Maddeleri Talebinin Karşılanması 218
İhracat Gelirinin Arttırılması 219
Sermaye Birikiminin Sağlanması 220
Sanayi Ürünlerine Talep Yaratılması 220
Sanayi Önceliğinin Dayanakları 221
Üretim Yapısı Açısından 221
Tamamlayıcı Gelişmeler Açısından 222
Kalkınmada Sanayi ve Tarımsal Yapı İlişkileri 222
Altyapı Yatırımları Ya Da Üretken Yatırımlar Önceliği 225
Altyapı Yatırımları ile Üretken Yatırımlar Arasında Uyumsuzluk ve Kalkınma 226
Altyapı Yatırımları ile Üretken Yatırımların Optimal Kullanımı 228
Altyapı Yatırım Fazlası ve Açığı Analizi 229
Altyapı Yatırım Fazlası 229
Altyapı Yatırım Açığı 231
Altyapı Yatırımları ile Üretken Yatırımlar Arasında Etkileşim 232
Altyapı Yatırımları ile Üretken Yatırımlar Arasında Optimal Dağılımın İlkeleri 233
İKİNCİ KISIM: SANAYİLEŞME STRATEJİLERİ 235
Giriş 235
İthal İkamesi Stratejisi 235
Azgelişmiş Ülkelerde İthal İkamesine Yönelme Nedenleri 236
İthal İkamesinin Aşamaları 237
İthal İkamesinde Ortaya Çıkan Sorunlar 238
Dışa Dönük Sanayileşme Stratejisi 241
İhracata Dayalı Sanayileşme Stratejisi 241
Dışa Dönük Sanayileşme Stratejisine Yönelme Nedenleri 241

Dışa Dönük Sanayileşme Stratejisinin Araçları 243
Makro Düzeyde Araçlar 243
Mikro Düzeyde Araçlar 244
Dışa Dönük Sanayileşme Stratejisinin Önkoşulları ve Sonuçları 244
Piyasa Reformları, Merkezi Kontrol ve İhracat Teşvikleri 244
Modelin Sonuçları ve Sınırlılıkları 248

DOKUZUNCU BÖLÜM: SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA 253
Giriş 253
Sürdürülebilir Kalkınma Kavramı 253
Sürdürülebilir Kalkınma Stratejisi 254
Kalkınmada Doğal Kaynaklar ve Çevre 255
Ekonomik Büyüme ve Doğal Kaynaklar 255
Sürdürülebilir Kalkınma ve Doğal Kaynaklar 257
Ekonomik Büyüme ve Çevre 258
Çevre Sorunlarının Nedenleri 259
Çevre Sorunlarının Doğurduğu Sonuçlar 260
Sürdürülebilir Kalkınma ve Çevre 262
Ekonomik Politika Reformu ve Çevre 263
Fiyatların Rolü 263
Çevresel Değerlerin Ulusal Hesaplara Sokulması 263
Uygun İskonto Oranlarının Kullanılması 264
Çevre Konusunda Uluslararası Gelişmeler 264
Sürdürülebilir İnsani Kalkınma 266
Kalkınmanın Değişen Anlamı 266
Temel İhtiyaçlar Yaklaşımı 267
İnsani Kalkınma Kavramı 269
İnsani Kalkınma Endeksi 270

KAYNAKÇA 275

KAYNAKÇA

ADELMAN, I., Ekonomik Büyüme ve Kalkınma Teorileri, (Çev.: V. SAVAŞ), Sermet Matbaası, İstanbul, 1972.

ALLEN, R.G.D., Makroökonomische Theorie, Berlin, 1972.

ALTINTAŞ, M., İçe Yönelik Sanayileşme Politikası, AİTİA Muğla İşletmecilik Yüksek Okulu Yayınları, Ankara, 1978.

ARNDT, H.W., *Economic Development: The History of an Idea,* Chicago:The University of Chicago Press, 1989.

ARROW, K. J., "The Economic Implicaton of Learning by Doing", RES, Vol. XXIX, 1962.

AYRES R., (Ed.), Development Studies: An Introduction Through Selected Readings, Greenwich University Press, (1995).

AYTÜR, M., Kalkınma Yarışı ve Türkiye, Bilgi Basımevi, Ankara, 1970.

ALKİN, E. , Dış Ticaret Teorisi, İstanbul Üniversitesi Yayını, İstanbul, 1975.

BAŞKAYA, F., Kalkınma İktisadında Paradigma Arayışları, Abant İzzet Baysal Üniversitesi, 1993.

BAŞKAYA F. Kalkınma İktisadının Yükselişi ve Düşüşü, 2.Baskl Ankara: İmge Kitabevi, 1997.

BAŞOL, K., Demografi, İzmir, 1994.

BAŞOL, K., Doğal Kaynaklar Ekonomisi, Anadolu Matbaası, İzmir, 1996.

BECKER, G.S., Human Capital, Third Edition, The Universty of Chicago Press,. 1993

BEHRENDT, R.F., "Gesellschaften im Umbruch", Entwicklungspolitik, Kreuz Verlag, Stuttgart-Berlin, 1966.

BESTERS, H.,"Theorien zur Wirtschaftlichen Entwicklung", Entwicklungspolitik, Kreuz Verlag, Stuttgart-Berlin, 1966.

BİRLEŞMİŞ MİLLETLER, Ekonomik Kalkınma İçin Programlama Teknikleri, (Çev.: B. TUNCER), Ankara, 1965.

BOEKE, Y. H., Economics and Economıc Policy of Dual Societies, New York, 1953.

BOJÖ, J., MALER, G. ve UNEMO, L., Environment and Development An Economic Approach, Kluwer Academic Publishers, 1992.

BROWN, M., On The Theory and Measurement of Tecnological Change, Cambridge University Press, 1966.

BRUTON, H.J., Principles of Development Economics, Prentice Hall, New Jersey, 1965.

BULUTAY, T., Başlıca İktisadi Büyüme Nazariyeleri, Ankara, 1961.

BULUTAY T. (Ed).,Teknoloji ve İstahdam, Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü , 1996.

CEYLAN, T., Gelişme İktisadı, (içinde), (Ed.: T. İŞGÜDEN, F. ERCAN ve M.TÜRKAY), Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş., İstanbul, 1995.

CHANG, H.J ve GRABEL, I., Kalkınma Yeniden: Alternatif İktisat Politikaları El Kitabı, Çev. E. Özçelik, İmge Kiatbevi, 2005.

CHENERY, H. B., Comperative Advantage and Development Policy, AER, Vol. 1, No. 1, March 1961.

CHENERY, H. B., ve SRINIVASAN, T. N., Handbook of Development Economics, Vol. 1, Elsevier Science Publishing Company Inc, 1988.

CHENERY, H. B., ve STROUT, A.M., Foreing Asistance and Economic Development , AER, September, 1966.

CLAPHAM, R., Marktwirtschaft in Enwicklungslaendern, Verlag Rombach, Freiburg i.Br., 1973.

CLINE, W. R., ve WEINTRAUB, S. (Ed.), Economic Stabilization in Developing Countries, The Brookings Instution, Washington, D.C., 1981.

DALY E.H., Beyond Growth The Economics of Sustainable Development, Boston: Beacon Press, 1996.

DOUGLAS, D. Mac., The Benefits and Costs of Private Investment from Abroad: A Therotical Approach Economic Record, 1960.

ECKAUS, R. S., The Factor Proportions Problem in Underdeveloped Areas, AER, 1955.

EKİN, N., Gelişen Ülkelerde ve Türkiye'de İşsizlik, İstanbul, 1971.

ENKE, S., Economics of Development, Dobson Books,London, 1964.

ERKAN, H., Ekonomi Politikasının Temelleri, Aydın Yayınevi, İzmir, 1984.

ERTÜRK, H., Çevre Bilimlerine Giriş, Uludağ Üniversitesi Güçlendirme Vakfı Yayın No.10, 2.Baskı, Bursa,1996.

EUCKEN, W., Grundsaetze der Entwicklungspolitik, (5. Aufl.), J.C.B. Mohr (Paul Siebeck), Tübingen, 1975.

FISZEL, H., Einführung in die Theorie der Planwirtschaft, J.C.B. Mohr (Paul Siebeck) Tübingen, 1975.

GHATAK, S., Introduction to Development Economics, Routledge, New York, Third Edition, 1998.

GIILIS, M., PERKINS, H.D., ROEMER, M., ve SNODGRASS, R., Economics of Development, W. W. Norton Company, New York, London, 1992.

GÜLALP, H., Gelişme Stratejileri ve Gelişme İdeolojileri, Yurt Yayınları: 5, 2. Basım, Ankara, 1987.

GÜRKAN, A., Ekonomik Gelişme ve Sorunları, Kalite Matbaası, Ankara, 1979.

GÜRKAN, Ö., Ekonomik Büyüme ve Kalkınma, Trabzon, 1989.

HABAKKUK, J., American and British Tecnology in the Nineteenth Century, Cambridge Universty Press, London, 1962.

HAGEN, E. E. W., The Economics of Development, Irwin, Illinois, 1968.

HAN, E., Türkiye'de Sanayileşme Süreci ve Stratejisi, Eskişehir, 1978.

HAN, E., Kalkınma Planlaması, Eskişehir, 1988.

HAN, E., "Sermaye-Hasıla Katsayısının Teorik Temelleri Üzerine", ESADER, C.XIV, S.1, Eskişehir, Ocak 1978.

HAN, E., Kalkınmada Altyapı Yatırımları, Eskişehir İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları, No.: 127/77, Eskişehir, 1975.

HANSON, S. G., Economic Development in Latin America, Washington D. C., Inter-American Affairs Press, 1951.

HENDERSON, D. R. (Ed.) , The Fortune Encyclopedia of Economics, Warner Books, Inc, New York, 1993.

HERRICK, B., ve KINGLEBERGER, C. P., Economic Development, McGraw-Hill Books, Fourth Edition, Company, 1983.

HIGGINS, S., Economic Development, W. Wr. Norton, New York, 1968.

HINRICH, S. H., A General Thery of Tax Structure Change Duirng Economic Development, Cambridge, Mass, Harvard Law Scholl, 1966

HİÇ, M., Büyüme Teorileri ve Gelişen Ekonomiler, Elektronik Ofset, İstanbul, 1976.

HIRSCHMAN. A. O., The Strategy of Economic Development, New Haven and London, 1963.

IMD, The World Competitiveness Yearbook, 1997.

İLKİN, A., Kalkınma ve Sanayi Ekonomisi, Üçüncü Baskı, Güryay Matbaası, İstanbul, 1979.

JOCHİMSEN, R., "Infrastruktur", Entwicklungspolitik, Kreuz-Verlag, Stuttgart-Berlin, 1966.

JOHANSEN, L., Substitution Versus Fixed Production Coefficients in the Theory of Economic Growth, A Synthesis, Econometrica, 1959.

JOHNSON, H. G., Economic Development and International Trade, Reading International Economics, G. Allen and Unwin, London, 1968.

KARLUK, S. R., Uluslararası Ekonomi, Bilim Teknik Yayınevi, İstanbul, 1984.

KAYA, A. A., "Uygun Teknoloji Seçimi ve Kalkınma", içinde Kalkınma Ekonomisi Seçme Konular, 2. Baskı, (Ed.: S. TABAN ve M. KAR), Ekin Kitabevi, 2008.

KAYA, A. A., Yeniliğe Dayalı Endüstriyel Kalkınma ve Türkiye Ders Notları, İzmir, 2000.

KAYA, A. A., "Kalkınmada Teknoloji Geliştirmenin Önemi ve Türkiye'nin Ar-Ge Politikası", Anadolu Üniversitesi, Anadolu Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt XIII, Sayı 1–2, 1997.

KAYA, A. A., "Azgelişmiş Ülkeler ve Küreselleşme", Anadolu Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Prof. Dr Rıfat Üstün'e Armağan, Cilt XV, Sayı 1–2, 1999.

KAYA, A. A., Büyüme Teorileri Ders Notları, Eskişehir, 1998.

KAYNAK, M., Ekonomik Kalkınma, Ankara, 1990.

KAZGAN, G., Küreselleşme ve Yeni Ekonomik Düzen, İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.

KEPENEK, Y., ve YENTÜRK, N., Türkiye Ekonomisi, Geliştirilmiş 6. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1994.

KILIÇBAY, A., Değişen Dünyada Türk Ekonomisi, Cem Yayınevi, 1993.

KINDLEBERGER, C. P., Economic Development, Mc Graw Hill, Book Company, New York, 1965.

KINDLEBERGER, C. P., ve HERRICK, B., Economic Development, Mc Graw Hill Book Company, NewYork, 1983.

KINNON, Mc R. I., Foreing Echange Constraint in Economic Development and Efficient Aid Llocation, EJ, 1964.

KRUGER, A. O., Asain Trade And Growth Lessons, The American Economic Rewiev, P.111, Vol.63., No.2, May-1993.

LEFTWICH, R.H., Kaynakların Tahsisi, (Çev.: T. GÜLLAP), Baylan Matbaası, Ankara, 1973.

LEONTİEF, W. W., The Economic Impact, Simon on Schuster, New York, 1955.

LEONTİEF, W. W., Factor in Economic Development, Allen and Unwin, London, 1962.

LEWIS, W. A., The Theory of Economic Growth, Unwin Universty Books, London, 1960.

LEWIS, W. A., "Sınırsız Emek Arzı ile Kalkınma", (Çev.: M. BERK), İktisadi Kalkınma Seçme Yazılar, ODTÜ Yayını, Ankara, 1966.

MANİSALI, E., Gelişme Ekonomisi, Elektronik Ofset, İstanbul, 1975.

MASON, E. S. , Promoting Economic Development, Cleremant College Press, 1955.

MEİER, G. M. L., International Trade and Development, Haper Row Pub., New York, 1963.

MEİER, G. M. L., Laeding Issues in Economic Development, Oxford University Press, 1970.

MIKESELL, R. F., Economic Development and the Environment, Mansell, 1995.

MIKESELL, R. F., Economic Development, Longman Limited, Sixth Edition, 1997.

MUMCU, N., Pür Dış Ticaret Teorisi ve İktisadi Gelişme, Ofset Matbaacılık Ltd. Şt., İstanbul, 1969.

MYRDAL, G., Ökonomische Theorie und unterentwickelte Regionen, Stuttgart, 1959.

NELSON, R. R., Aggregate Production Functions and Medium-Range Growth Projections, AER, LIV, 1964.

NURKSE, R., Azgelişmiş Ülkelerde Sermaye Teşekkülü, (Çev.: Ş. ADALI), İstanbul, 1964.

OPPENLAENDER.K., Die moderne Wachstumstheorie, 2. Aufl., Duncker-Humblot, Berlin-Munchen, 1968.

OTREMBA, E., "Die Natur der Entwicklungslaender", Entwicklungspolitik, Stuttgart-Berlin, 1966.

ÖZBEY, F. R., Bütünleştirilmiş Sanayileşme Stratejisi Çerçevesinde Türkiye'de Sanayileşmenin Değerlendirilmesi, Eskişehir, 1999.

PRENDERGES, R. ve STEWART, F. , Piyasa Güçleri ve Küresel Kalkınma, (Çev.: İ. ESER) Yapı Kredi Yay., İstanbul, 1995.

PÜTZ, T., Grundlagen der Theoretischen Wirtschaftspolitik, 3. Aufl., Gustav Fischer Verlag, Stuttgart, 1975.

RINGER, K. E., "Zur Begriffsbestimmung der Entwicklungslaender", Entwicklungspolitik Handbuch und Lexikon, Kreuz Verlag, Stuttgart-Berlin, 1966.

ROGOFF, K., "Third Word Dept", (Ed.: D. HENDERSON), The Fortune Encylopedia of Economics, New York, 1993.

ROSTOW, W.W., İktisadi Gelişmenin Merhaleleri, (Çev.: E. GÜNGÖR), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1970.

ROSTOW, W.W., "Kendini Besleyen Gelişmeye Götüren Kalkış", (Çev.: Y. DEMİRGİL), İktisadi Kalkınma Seçme Yazılar, ODTÜ Yayını, Ankara, 1966.

SAVAŞ, V., İktisat Politikasına Giriş, 2. Baskı, Ar Yayın Dağıtım, İstanbul, 1982.

SAVAŞ, V., Kalkınma Ekonomisi, Beta Yay. 4. Baskı., İstanbul, 1986.

SCHUMACHER, D., "Gelişmekte Olan Ülkelerde Üretim ile İstihdam Arasındaki Çelişki", (Çev.: E. HAN), ESADER, C.VIII, S.1, Eskişehir, 1971.

SERİN, N., Kalkınma ve Dış Ticaret, 2. Baskı, Sevinç Matbaası, Ankara, 1972.

SINGER, H. W., Problems of Industrialization of Underdeveloped Countries, International Social Science Bulletin, Vol. VI, N. 2, 1954.

SINGER, H. W., International Development: Growth and Change, Mc Graw-Hill, NewYork, 1964.

STUCKEN, R., "Der 'Circulus vitiosus' der Armut in Entwicklungslaendern", Entwicklungspolitik, Kreuz Verlag, Stuttgart-Berlin, 1966.

ŞENSES, F., (Der.), Kalkınma İktisadı Yükselişi ve Gerilemesi, İstanbul: İletişim Yayınları, 1996.

ŞENSES, F., Küreselleşmenin Öteki Yüzü Yoksulluk, İstanbul: İletişim Yayınları, 2001.

THIRLWALL, A.P., Growth and Development, Forth Edition, Macmillan, 1989.

TINBERGEN, J., Economic Policy: Principles and Desing, Amsterdam, 1968.

TODARO, M. P., Economic Development, Sixth Editon, Longman Limited, 2003.

TODARO,M. P. ve S.C.SMITH, Economic Development, Eighth Edition, Pearson Addison Wesley, 2003,

TUNA, O., Sosyal Siyasete Giriş, İstanbul, 1974.

TÜRKAY, M., Gelişme İktisadı, İçinde (Ed.: T. İŞGÜDEN, F. ERCAN ve M.TÜRKAY), Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş., İstanbul, 1995.

UNDP, Human Development Report, 2002.www.u

UNDP, Human Development Report, 2010

http://hdr.undp.org/en/media/HDR_2010_EN_Complete_reprint.pdf

UNDP, Human Development Report, 2013.

http://www.undp.org/content/undp/en/home/librarypage/hdr/human-development-report-2013/

ÜLGENER S. F., Milli Gelir, İstihdam ve İktisadi Büyüme, Yeniden Gözden Geçirilmiş Altıncı Baskı, Der Yayınevi, İstanbul, 1980.

ÜLKEN, Y., 20. Yüzyılda Dünya Ekonomisi, Güryay Matbaacılık, 1984.

WEBER, M., Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu, (Çev.: Z. ARUOBA), Hil Yayın, İstanbul, 1985.

WORLD BANK, World Development Report 2002, 2006, www.worldbank.org.

WORLD BANK, World Development Indicators 2012, www.wdi-2012-ebook.pdf

YASED, Ekonomik Büyüme ve Çevre Koruması, Yayın No. 39, 1991.

50 SORUDA

BESLENMEYE DAİR MERAK ETTİKLERİNİZ

Diyetisyen Seda YAĞIZ
Prof. Dr. Turgut İPEK

İSTANBUL AÜ ALTINBAS ÜNİVERSİTESİ Yayınları

50 SORUDA BESLENMEYE DAİR MERAK ETTİKLERİNİZ

Diyetisyen Seda YAĞIZ - Prof. Dr. Turgut İPEK

Yayın No.: 65
100. Yıl Armağan Kitapları: 25
ISBN: 978-625-8174-22-9
E-ISBN: 978-625-8174-23-6
Basım Sayısı: 1. Basım, Mayıs 2023

Copyright 2023, ALTINBAŞ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

Bu baskının bütün hakları Altınbaş Üniversitesi Yayınları'na aittir. Yayınevinin yazılı izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.

ALTINBAŞ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI bir Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti. iştirakidir. SERTİFİKA NO.: 40340.

Cumhuriyetimizin 100. Yılı Etkinliklerini Düzenleme ve Koordinasyon Komisyonu Başkanı: Prof. Dr. Turgut İPEK
Yayın Danışmanı: Duygu SAZAN (duygu.sazan@altinbas.edu.tr)
Seri Koordinatörü: Dr. Gaye HAFEZ
Kapak Tasarım: Osman ÖZÇELİK
Sayfa Tasarım: Erdal Tarkan KARA (erdal@nobelyayin.com)
Baskı ve Cilt: Vadi Grafik Tasarım ve Reklamcılık Ltd. Şti.İvedik Org. San. 1420. Cad. No: 58/1
Yenimahalle/ANKARA • Tel: 0 312 395 85 71 Sertifika No: 47479

Kütüphane Bilgi Kartı

Yağız, Seda., İpek, Turgut.
50 Soruda Beslenmeye Dair Merak Ettikleriniz / *Seda Yağız, Turgut İpek*
1. Basım. X+120 s. 14x21,5 cm. Kaynakça var, dizin yok.
ISBN: 978-625-8174-22-9
E-ISBN: 978-625-8174-23-6
1. Sağlık 2. Beslenme

Genel Dağıtım

ATLAS AKADEMİK BASIM YAYIN DAĞITIM TİC. LTD. ŞTİ.
Adres: Bahçekapı mh. 2465 sk. Oto Sanayi Sitesi No:7 Bodrum Kat Şaşmaz-ANKARA - siparis@nobelyayin.com-
Telefon: +90 312 278 50 77 - **Faks:** 0 312 278 21 65
E-Satış: www.nobelkitap.com - esatis@nobelkitap.com / www.atlaskitap.com - info@atlaskitap.com

Dağıtım ve Satış Noktaları: Alfa Basım Dağıtım, Arasta, Arkadaş Kitabevi, D&R Mağazaları, Dost Dağıtım, Ekip Dağıtım, Kida Dağıtım, Kitapsan, Nezih Kitabevleri, Pandora, Prefix, Remzi Kitabevleri, Yeryüzü Dağıtım

İÇİNDEKİLER

Sunuş iii

Ön Söz ix

1. Sağlık Beslenme ile Birlikte Yeterli Miktarda Su Tüketiminin Faydaları Nelerdir? 1
2. Aralıklı Açlık Beslenme Modelinin Sağlık Üzerine Etkisi Nelerdir? 3
3. Beslenme Sürecinde Aniden Gelen Tatlı İsteğine Karşı Nasıl Bir Yol İzlenmelidir? 5
4. İnsülin Direnci Nedir? İnsülin Direncine Sahip Kişiler Neler Yapmalıdır? 7
5. Kanser Hastalarında Beslenme Düzeni Sağlanırken Dikkat Edilmesi Durumlar Nelerdir? 9
6. Sirkadiyen Ritim Nedir? Beslenme ve Sağlığa Etkisi Nelerdir? 12
7. Duygusal Açlık Nedir, Günlük Beslenmemizde Bu Durumu Nasıl Yönetebiliriz? 14
8. Beslenme Sürecinde Yoyo Sendromu Nedir? 16
9. Belirli Bir Kilo Kaybedildikten Sonra Kilo Koruma Süreci Nasıl Gerçekleştirilebilir? 18
10. Sleeve Gastrektomi Operasyonu Geçiren Bireylerin Beslenme Düzeni Sağlanırken Nelere Dikkat Etmeleri Gerekmektedir? 20
11. Dumping Sendromu Nedir? 23
12. Sağlıklı Beslenme Sürecinde Yapılan Kaçamakları Nasıl Telafi Edebiliriz? 25
13. Sık Sık Kabızlık Yaşanmasının Nedenleri Nelerdir, Nasıl Bir Beslenme Düzeni Oluşturmak Gerekir? 27
14. Sibo Nedir, Sibo Bulunan Kişilerin Beslenme Düzenleri Nasıl Olmalıdır? 29
15. Demir Eksikliği Görülen Kişiler Nasıl Bir Beslenme Düzeni Oluşturmalıdır? 32
16. Sağlıklı Beslenme Sürecine Başlamadan Önce Hangi Kan Parametrelerine Mutlaka Baktırılmalıdır? 34
17. D Vitamini Nedir, Eksikliğinde Nasıl Sorunlar Görülür? 36
18. Gizli Açlık Nedir? 38

19. Ketojenik Beslenme Modeli Nedir, Ne kadar Süre Uygulanması Sağlık Açısından Uygundur?....41
20. Glisemik İndeks ile Glisemik Yük Nedir? 43
21. Sosyal Medyanın Kişilerin Beslenme Düzenlerine Nasıl Bir Etkisi Bulunmaktadır? 45
22. Beslenmede Omega 3 Tüketiminin Önemi Nedir? 48
23. Bigoreksiya Nedir, Kimlerde Görülebilmektedir? 50
24. Protein Destekleri Nelerdir, Hangi Durumlarda Destek Olarak Alınmalıdır?....52
25. Kurkumin Tüketiminin Sağlık Üzerine Etkisi Nelerdir?....55
26. Tiroit Hastalıkları Nelerdir, Bu Hastalarda Nasıl Bir Beslenme Düzeni Sağlanmalıdır?....57
27. Çocukluk Çağında Doğru Beslenmenin Önemi Nedir?....59
28. Çok Fazla Besin Tüketimine Rağmen Bazı Bireylerin Kilo Alamama Durumlarında Nasıl Bir Destek Sağlanmalıdır? 61
29. Enteral ve Parenteral Beslenme Destekleri Nasıl Sağlanmaktadır? 63
30. Dirençli Nişasta Nedir?....65
31. Mindful Eating Nedir? 67
32. Berberis Vulgaris Nedir, Sağlık Üzerine Etkileri Nelerdir?....69
33. Egzersizin Sağlıklı Beslenme ile Birlikte İlerlemesinin Nedeni Nedir? 71
34. Eliminasyon Beslenme Düzeni Nedir, Hangi Durumlarda Tercih Edilmelidir?....73
35. Beslenme Düzenimizde Kültürün Etkisi Nelerdir? 76
36. Yeme Bozukluklarında Anoreksiya Nervoza Nedir? 78
37. Bölgesel Yağlanma için Nasıl Bir Beslenme Düzeni Sağlanmalıdır? 81
38. Gitmeyen Göbek Çevresinin Hafiflemesi için Beslenme Düzeni Nasıl İlerlemelidir? 83
39. Alfa Lipoik Asit Nedir?....85
40. Gıda İntoleransı Nedir?....87
41. Bitki Çaylarının Tüketimi Nasıl Sağlanmalıdır?....89
42. Detoks Nedir?....91
43. B12 Vitamininin Eksikliğinde Nasıl Beslenilmelidir?....93

44. Yeme Bozukluklarında Bulmia Nervoza Nedir? 94
45. İnek Sütünün Neden Artık Tüketimi Önerilmemektedir?.....96
46. Hızlı Yeme Düzeninin Vücudumuzda Oluşturduğu Etkiler Nelerdir?.....98
47. Gece Yemek Yeme İsteği Karşısında Beslenme Düzenimizi Nasıl Kontrol Edebiliriz?.....100
48. Glutenin Sağlık Üzerine Etkileri Nelerdir? 102
49. Sağlıksız Atıştırmalar Yerine Tüketilen Sağlıklı Atıştırmalıkların Tüketim Sınırı Var mıdır?.....105
50. Genç Kalabilmek için Nasıl Beslenmek Gerekir? 106

Kaynakça 109
Yazarlar 117

Kaynakça

1) Ayşe Baysal , *Beslenme,*Ankara: Hatiboğlu basım ve yayım, 2015, s.109.
2) "Türkiye Beslenme Rehberi TÜBER 2015" , "T.C. Sağlık Bakanlığı Yayın No: 1031, Ankara 2016."
3) Harvard health publishing medical school, ''How much water should you drink?",15 Mayıs 2022, https://www.health.harvard.edu/staying-healthy/how-much-water-should-you-drink.
4) Tuğba Tatar ve Nilüfer Tek Acar, "Aralıklı açlık ve ilişkili bazı etmenler", *Cumhuriyet Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, Cilt *5*, No 2, 2020, s.91-100.
5) Ayşen Yıldırım ve Sema Erge, "Yeni Bir Yaklaşım Olan Aralıklı Açlık Yöntemleri ve Sağlık Üzerine Etkileri", *Beslenme ve Diyet Dergisi*, Cilt 48, No 3, 2020, s.102-110.
6) Açelya Gül ve Elvan Yılmaz Akgül, "Aralıklı Açlık Ve Metabolik Etkileri", *Sağlık Akademisyenleri Dergisi*, Cilt 9, No 1, 2022, s.99-103.
7) Bo Ying Zang et al., "Intermittent Fasting: Potential Bridge of Obesity and Diabetes to Health?". *Nutrients*, Volume 14, Issue 5, p.981.
8) Nilsu Özçifçi ve Gül Kızıltan, "Menstrual Döngünün Beslenme Alışkanlığı Ve İştah Üzerine Etkisi", *Başkent Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi,* Cilt 6, Özel Sayı, 2021, s.26-37.
9) Naomi Kashima et al., "Suppression Of Oral Sweet Sensations During Consumption Of Sweet Food İn Humans: Effects On Gastric Emptying Rate, Glycemic Response, Appetite, Food Satisfaction And Desire For Basic Tastes", *Nutrients*, Volume 12, Issue 5, 2020, p. 1249.
10) Aurelija Podlipskyte et al., "Association Of Insulin Resistance With Cardiovascular Risk Factors And Sleep Complaints: A 10-Year Follow-Up", *Frontiers İn Public Health*, Volume 10,2022, 848284.
11) Narges Motahari-Tabari et al., "The Effect Of 8 Weeks Aerobic Exercise On İnsulin Resistance İn Type 2 Diabetes: A Randomized Clinical Trial", *Global Journal Of Health Science*, Volume 7, Issue 1,2014, p.115–121.
12) Eşref M. Özer, "İnsülin Direnci" *Maltepe Tıp Dergisi*, Cilt 7, No 2, 2015, s.1 – 5.
13) Prof. Dr. M. Emel Alphan et al., *Hastalıklarda Beslenme Tedavisi*, Ankara, Hatiboğlu Yayınevi, 2019, s. 567- 599.

14) Seong Hyeon Kim et al., "The Effect of Nutrition Intervention with Oral Nutritional Supplements on Pancreatic and Bile Duct Cancer Patients Undergoing Chemotherapy", *Nutrients*, Volume 11, Issue 5, 2019,1145.

15) Saniye Sözlü ve Nevin Şanklıer "Sirkadiyen Ritim, Sağlık Ve Beslenme İlişkisi", *Türkiye Klinikleri Sağlık Bilimleri Dergisi*, Cilt *2*, No 2,2017, s.100-109.

16) Yeliz Serin ve Nilüfer Acar Tek, "Effect Of Circadian Rhythm On Metabolic Processes And The Regulation Of Energy Balance". *Annals of Nutrition and Metabolism*, , Volume 74, Issue 4, 2019, p.322-330.

17) İrem Solak, *18-30 yaş arası üniversite öğrencilerinde duygusal açlık ve yeme davranışında etkili psikolojik faktörler*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, Medipol Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, 2020, s.11-17.

18) Modrzejewska, Adriana et al., "Eating Motives and Other Factors Predicting Emotional Overeating during COVID-19 in a Sample of Polish Adults", *Nutrients*, Volume 13, Issue 5, 2021, 1658.

19) Hector Morillo Sarto et al., "Efficacy of a mindful-eating programme to reduce emotional eating in patients suffering from overweight or obesity in primary care settings: a cluster-randomised trial protocol", *BMJ open*, Volume 9, Issue 11, 2019, e031327.

20) Diyetisyen Nurbanu Burcu Mims, *Yoyo sendromu ve etkileyen faktörler*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, İstanbul Bilim Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, 2014, s.26-33.

21) Melike Şare et al., "Yoyo Sendromu", *Tam Metin Sözel Sunumlar*, İstanbul, Biruni Üniversitesi,Sağlık Bilimleri Fakültesi.

22) Gülşah Yıldız ve Gülgün Ersoy, "Bariatrik Cerrahi Sonrası Beslenme Yetersizlikleri ve Diyet Tedavileri", *Beslenme ve Diyet Dergisi*, Cilt 43, No 2, 2015, s.166-173.

23)Nazlı Batar, "Bariatrik Cerrahide Beslenme İlkeleri", *Bakırköy Tıp Dergisi,* Cilt 15, No 4, 2019, s.324-330.

24) Channing Hui et al*., Dumping syndrome*, In: StatPearls [Internet]. Treasure Island (FL): StatPearls Publishing, 2022.

25) Ayşe Karadayı ve Perim F. Türker, "Dumping Sendromunda Nutrisyon",*Güncel gastroenteroloji 20/3*, Ankara, Başkent Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Beslenme ve Diyetetik Bölümü, Cilt 20, No 3,2016, s. 227-232.

26) Ödül Türkay ve Mendane Saka, "Konstipasyon ve diyet",*Güncel gastroenteroloji 20/3*, Ankara, Başkent Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Beslenme ve Diyetetik Bölümü, Cilt 20, No 3, 2016, s. 234-239.

27) Christopher J. et al., "Impact Of A Probiotic Product On Bowel Habits And Microbial Profile İn Participants With Functional Constipation: A Randomized Controlled Trial", *Journal Of Digestive Diseases*, Volume 20, Issue 9, *20*(9), 2019, s. 435–446.

28) Mark Pimentel et al.,"ACG Clinical Guideline: Small Intestinal Bacterial Overgrowth",*The American Journal of Gastroenterology*, Volume 115, Issue 2, February 2020, p.165-178.

29) Victor Chedid et al., "Herbal therapy is equivalent to rifaximin for the treatment of small intestinal bacterial overgrowth", *Global advances in health and medicine*, Volume 3, Issue 3, 2014, p. 16-24.

30) Ceren İnce ve Özlem Çağındı, "Demir Minerali: Fonksiyonları, Gıda İşlemenin Biyoyararlılığı Üzerine Etkileri ve Biyoaktif Bileşenler ile İnteraksiyonları", *Çukurova Tarım ve Gıda Bilimleri Dergisi*, Cilt 35, No 2,2020, s. 151-164.

31) Miriam de La Puente-Yagüe et al., "Vitamin D: And its role in breast cancer", *The Kaohsiung journal of medical sciences*,Volume 34, Issue 8, 2018, p. 423-427.

32) Szu-Wen and Hung-Chang Lee, "Vitamin D and health - The missing vitamin in humans", *Pediatrics and neonatology*, Volume 60, Issue 3,2019, p.237–244.

33) Burcu Babadağ ve Güler Balcı Alparslan,"Fibromiyaljili Bireyin Bakımında D Vitamininin Yeri", *Sağlık Bilimleri ve Meslekleri Dergisi*, Cilt 3, No 3,2016, s.226-233.

34) Michal A. Zmijewski, "Vitamin D and human health", *International Journal of Molecular Sciences*, 2019, Volume 20, Issue 1, p.145.

35) Lisa M.Neff, "Hidden hunger: food insecurity in the age of coronavirus", *The American journal of clinical nutrition*, Volume 112, Issue 5, 2020, p. 1160–1161.

36) Nicola M Lowe, "The global challenge of hidden hunger: perspectives from the field", *The Proceedings of the Nutrition Society*, Volume 80, Issue 3, 2021, p.283–289.

37) Prof. Dr. Med. Hans Konrad Biesalski, "Uluslararası Gizli Açlık Kongresi", 3-6 Mart 2015, https://sabriulkerfoundation.org/tr/GizliAclik.

38) Jennifer T Batch et al., "Advantages and disadvantages of the ketogenic diet: a review article", *Cureus,* Volume 12, Issue 8, 2020, e9639.

39) Sophie Höhn et al., "History of dietary treatment from Wilder's hypothesis to the first open studies in the 1920s"*, Epilepsy and Behavior*, Volume 101,2019, 106588.

40) Dariusz Włodarek, "Role of ketogenic diets in neurodegenerative diseases (Alzheimer's disease and Parkinson's disease) "*, Nutrients,* Volume 11, Issue 1, 2019, p.169.

41) Gizem Alaca et al., "Ketojenik Diyetin Dirençli Epilepsi Üzerine Etkisine Güncel Bakış"*, İzmir Katip Çelebi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi,* Cilt 7, No 1, 2022, s. 123-128.

42) Hatice Kübra Yılmaz ve Rabia Müge Özer, "Ketojenik Diyet ve Kanser"*,Haliç Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi,* Cilt 5, No 1, s. 11-19.

43) Gamze Akbulut et al., " Diabetes Mellitus'un Tıbbi Beslenme Tedavisine Farklı Bir Bakış: Glisemik İndeks Mi, Glisemik Yük Mü Daha Etkindir?"*, Bozok Tıp Dergisi*, Cilt 3, No 2, 2013, s. 42-49 .

44) Gürbüz Mızrak, " Glisemik İndeks, Glisemik Yük, Sağlıklı Beslenme Ve Spor"*, Ziraat Mühendisliği,* Volume 0, Issue 363, 2016, s.4 – 1.

45) Said Kıngır ve Nazlı Kardeş, " Medyanın Sağlıklı Beslenme Davranışı Üzerindeki Etkisi"*, Safran Kültür ve Turizm Araştırmaları Dergisi*, Cilt 2, No 2, 2019, s.163-176.

46) Simge Sipahi ve Birsen Demirel, "Sosyal Medyadaki Beslenme ile İlgili Paylaşımların Yetişkin Bireylerin Yeme Tutum ve Davranışlarına Etkisi"*, Beslenme ve Diyet Dergisi,* Cilt 49, No 1,2021, s. 57-66.

47) Audrée-Anne Dumas and Sophie Desroches, "Women's Use of Social Media: What Is the Evidence About Their Impact on Weight Management and Body Image?"*, Current Obesity Reports,* Volume 8, Issue 1, 2019, p.18–32.

48) Hatice Çimen, Yasemin Ertaş Öztürk, "Omega-3 Yağ Asitlerinin Kardiyovasküler Hastalıklar Üzerine Etkisi"*,Aydın Sağlık Dergisi*, Cilt 8, No 1, 2022, s. 1-16.

49) Bilge Salar ve Ayşe Uz, "Omega Yağ Asitleri: Biyolojik Etkileri ve Bitkisel Kaynakları", *Hacettepe University Journal of the Faculty of Pharmacy* ,Volume 41, Issue 3 ,2021, s. 194-209.

50) Rowida Khalily, "Omega-3 Fatty Acıds And Health Benefıts", *Eurasian Journal of Food Science and Technology*, Volume 3, Issue 1, 2019, p. 1-7.

51) Aslı Devrim ve Pelin Bilgiç, "Bigoreksiya: Vücut Dismorfik Bozukluğu Mu, Yeme Bozukluğu Mu?", *Sağlık Bilimleri Dergisi*, Cilt 27, No 1, 2018, s.64-69.

52) Furkan Özoğlu ve Çiçek Hocaoğlu, "Bigoreksiya nedir? Tanı ve tedavi yaklaşımları", *Spor Eğitim Dergisi*, Cilt 3, No 2, 2019, s.71-78.

53) Şeyda Güngör,"Besinsel Ergojenik Yardımcılardan Protein Suplemanları", *IV. Uluslararası Battalgazi Bilimsel Çalışmalar Kongresi Tam Metin Kitabı*, s. 79-92.

54) Esra Tansu Sarıyer ve Burcu Merve Aksu, "Kurkumin ve Gastrointestinal Sistem Hastalıkları", *Journal of Biotechnology and Strategic Health Research*, Volume 4, Issue 3, p.194-205.

55) Marzena Jabczyk et al., "Curcumin in Metabolic Health and Disease", *Nutrients*, Volume 13, Issue 12, 2021, 4440.

56) Zafer Durgun et al., "Tiroit Hormonları ve Hastalıkları", *Akdeniz Spor Bilimleri Dergisi,* Cilt 2 No:1, 2019, s.28-40 .

57) Emre Özge et al., "The Relationship Between Thyroid Diseases and Irisin Hormone", *Medical Research Reports,* Volume 5, Issue 1, 2022, p.3-11.

58) Hashimoto Hastalığı, Türkiye Endokrinoloji ve Metabolizma Derneği: https://temd.org.tr/halk/hastaliklar/hashimoto-hastaligi.

59) Attilla Önmez et al., "Polycystic ovary syndrome and Hashimoto's thyroiditis: An autoimmune relationship", *Journal of Surgery and Medicine* , Volume 3, Issue 11, 2019, p.790-792.

60) Ann M DiGirolamo et al ., "Early childhood nutrition and cognitive functioning in childhood and adolescence", *Food and nutrition bulletin*, Volume 41(1_suppl),2020, S31-S40.

61) Ayşe Demirekin ve Hülya Gül, "Enzime dirençli nişasta ve sağlık üzerindeki etkileri", *Uludağ Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi,* Cilt 30, No 2,2016, s. 71-78.

62) Burcu Türker ve Nazlı Yeyinli Savlak, "Dirençli nişasta: tipleri, kaynakları, fizyolojik etkileri ve fonksiyonel özellikleri", *Akademik Gıda*, Cilt 13, No 4, 2015, s.354-359.

63) Christine E Cherpak, "Mindful eating: a review of how the stress-digestion-mindfulness triad may modulate and improve gastrointestinal and digestive function", *Integrative Medicine: A Clinician's Journal*, Volume 18, Issue 4, 2019, p. 48-53.

64) Nilüfer Özkan ve Saniye Bilici, "Yeme Davranışında Yeni Yaklaşımlar: Sezgisel Yeme Ve Yeme Farkındalığı", *Gazi Sağlık Bilimleri Dergisi*, Cilt 3, No 2, 2018, s.16-24.

65) Janet M. Warren et al., " A structured literature review on the role of mindfulness, mindful eating and intuitive eating in changing eating behaviours: effectiveness and associated potential mechanisms", *Nutrition research reviews,* Volume 30, Issue 2, 2017, p.272-283.

66) Mustafa Arslan,"Türkiye Doğal Türlerinden Berberis vulgaris L. (Adi Kadın Tuzluğu) Odununun Anatomik Yapısı", *UAZİMDER Uluslararası Anadolu Ziraat Mühendisliği Bilimleri Dergisi*, İçinde,Cilt 3, No 3, 2021, s. 73 - 77

67) Jun Yin et al.,"Efficacy of berberine in patients with type 2 diabetes mellitus", *Metabolism*, Volume 57, Issue 5, 2008, p.712-717.

68) Hans-Christian Miko et al., "Auswirkungen von Bewegung auf die Gesundheit", *Gesundheitswesen (Bundesverband der Arzte des Offentlichen Gesundheitsdienstes (Germany))*, 82(Suppl 3),2020, p. 184–195.

69) Ümüş Özbey ve Ayşe Özfer Özçelik, "Besin Alerjilerine Yönelik Güncel Tedavi Yöntemleri", *Avrasya Sağlık Bilimleri Dergisi,* Cilt 2, No 3, 2019, s.103-108.

70) Wisconsin-Madison,S.o. Date revised: Nov 2018, University of Wisconsin Integrative Health,https://www.fammed.wisc.edu/files/webfm-uploads/documents/outreach/im/handout_elimination_diet_patient.pdf

71) Elif Okut Aysin ve Gül Kızıltan, "Beslenme ve Diyet Alışkanlıklarının Kültürel Değişimi", *Sağlık ve Toplum*, Cilt 30, No 2,2020, s. 3-10.

72) Geetha Reddy and Rob M. van Dam, "Food, culture, and identity in multicultural societies: Insights from Singapore", *Appetite,* Volume 149, 104633.

73) Josephine Neale and Lee D Hudson, "Anorexia nervosa in adolescents", *British Journal of Hospital Medicine,* Volume 81, Issue 6, 2020, p. 1-8.

74) Melanie Schorr and Karen K. Miller, "The endocrine manifestations of anorexia nervosa: mechanisms and management"*, Nature reviews endocrinology*, Volume 13, Issue 3, 2017, p.174-186.

75) Tuğba Gündoğdu ve Nilüfer Acar Tek, "Anoreksiya Nervoza Hastalarında Enerji Harcamasının Belirlenmesinde Kullanılan Güncel Yöntemler", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi, Cilt* 10, No 3, 2019, s.320-326.

76) *Vücut yağ oranı,* Şubat 2014, Vikipedia, https://tr.wikipedia.org/wiki/V%C3%BCcut_ya%C4%9F_oran%C4%B1

77) Selma Fırat ve Mehmet Fisunoğlu, "Polikistik Over Sendromunda Güncel Terapötik Ajanlardan İnositol ve Alfa Lipoik Asit Takviyesi Üzerine Bir Derleme", *Akdeniz Tıp Dergisi,* Cilt 7, No 2 , 2021, s. 184-196.

78) Mahnaz Rezai Kelishadi et al., "The beneficial effect of Alpha-lipoic acid supplementation as a potential adjunct treatment in episodic migraines", *Scientific reports,*2022, Volume 12, Issue 1, p. 1-12.

78) Stela Dragomanova et al., "Therapeutic potential of alpha-lipoic acid in viral infections, including COVID-19", *Antioxidants,* Volume 10, Issue 8, 2021, 1294.

79) Sabiha Zeynep Ahenk *Köseoğlu, "Besin İntoleransı ve Tanı Testleri", Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi*, No 18, 2020, s.616-620.

80) Domenico Gargano et al., "Food allergy and intolerance: A narrative review on nutritional concerns*", Nutrients,* Volume 13, Issue 5,2021, 1638.

81) James Michael Brimson et al., " Role of Herbal Teas in Regulating Cellular Homeostasis and Autophagy and Their Implications in Regulating Overall Health*", Nutrients*, Volume *13*, IssueI 7,2021, p.2162.

82) Su Jin Jung et al., " Effect of toxic trace element detoxification, body fat reduction following four-week intake of the Wellnessup diet: a three-arm, randomized clinical trial*", Nutrition & metabolism*, Volume 17, 2020, 47.

83) Brahim El Hasbaoui et al., "Vitamin B12 deficiency: case report and review of literature*", The Pan African medical journal*, Volume 38,2021, 237.

84) Lambrini Kourkouta et al., "Bulimia Nervosa–a review*", In International Journal of Health Administration and Education Congress (Sanitas Magisterium*), Volume 5, Issue 1, 2019, January, p. 1-6.

85) *Bulimia Nervoza Nedir? Belirtileri ve Tedavi Seçenekleri Nelerdir*? (2022, 04 23). Evrim Ağacı: https://evrimagaci.org/bulimia-nervoza-nedir-belirtileri-ve-tedavi-secenekleri-nelerdir-11673.

86) Annelies E van Eeden et al., "Incidence, prevalence and mortality of anorexia nervosa and bulimia nervosa*", Current opinion in psychiatry*, Volume 34 Issue 6, 2021, p. 515-524

87) Matthew Solan, "Dairy: Health food or health risk? *",* January 25, 2019, Harvard Health Publishing Medical School: https://www.health.harvard.edu/blog/dairy-health-food-or-health-risk-20190125158490.

88) By Franziska Spritzler, "Does Eating Slowly Help You Lose Weight? *",* 2019, June 19, Healthline:https://www.healthline.com/nutrition/eating-slowly-and-weight-loss#other-benefits

89) Gluten: A Benefit or Harm to the Body? Harvard T.H. Chan School of Public Health:https://www.hsph.harvard.edu/nutritionsource/gluten/#:~:text=The%20side%20effects%20can%20ra nge,the%20autoimmune%20disorder%20celiac%20disease.

90) Hande Gül Ulusoy ve Neslişah Rakıcıoğlu,"Glutensiz diyetin sağlık üzerine etkileri*", Beslenme ve Diyet Dergisi,* Cilt 47, No 2, 2019, s.87-92.

91) Jessica R Biesiekierski, *"*What is gluten? *", Journal of gastroenterology and hepatology*, Volume 32, Issue S1, 2017, s.78-81.

92) Manuel Ros and José María Carrascosa, *"*Current nutritional and pharmacological anti-aging interventions*", Biochimica et Biophysica Acta (BBA)-Molecular Basis of Disease,* 1866(3),2020, 165612.

93) Franchesca D. Choi et al., *"*Oral collagen supplementation: a systematic review of dermatological applications*", Journal of drugs in dermatology: JDD*, Volume 18, Issue 1, 2019, p. 9- 16.

94) Sonal Muzumdar and Katalin Ferencz,*"*Nutrition and youthful skin*", Clinics in Dermatology*, Volume 39, Issue 5,2021, p. 796-808.

AKILCI İLAÇ KULLANIMI VE HASTA ODAKLI YAKLAŞIM:

ÖRNEK OLGULAR

Nilay Aksoy

İSTANBUL AÜ ALTINBAS ÜNİVERSİTESİ Yayınları

AKILCI İLAÇ KULLANIMI VE HASTA ODAKLI YAKLAŞIM: ÖRNEK OLGULAR

Doç. Dr. Nilay Aksoy

Yayın No.: 78
100. Yıl Armağan Kitapları: 38
ISBN: 978-625-8174-47-2
E-ISBN: 978-625-8174-48-9
Basım Sayısı: 1. Basım, Ağustos 2023

Copyright 2023, ALTINBAŞ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

Bu baskının bütün hakları Altınbaş Üniversitesi Yayınları'na aittir. Yayınevinin yazılı izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.

ALTINBAŞ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI bir Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti. iştirakidir. SERTİFİKA NO.: 40340.

Cumhuriyetimizin 100. Yılı Etkinliklerini Düzenleme ve Koordinasyon Komisyonu Başkanı: Prof. Dr. Turgut İPEK
Yayın Danışmanı: Evşen ÇERKEŞLİ
Seri Koordinatörü: Dr. Gaye HAFEZ
Kapak Tasarım: Osman ÖZÇELİK
Sayfa Tasarım: Erdal Tarkan KARA (erdal@nobelyayin.com)
Baskı ve Cilt: Meteksan Matbaacılık ve Teknik Sanayi Tic. Anonim Şirketi Sertifika No.: 46519
Beytepe Köy Yolu No.: 3 06800 Bilkent-Çankaya/ANKARA

Kütüphane Bilgi Kartı

Aksoy, Nilay.
Akılcı İlaç Kullanımı ve Hasta Odaklı Yaklaşım: Örnek Olgular / *Nilay Aksoy*
1. Basım. XII+144 s. 14x21,5 cm. Kaynakça var dizin yok.
ISBN: 978-625-8174-47-2
E-ISBN: 978-625-8174-48-9
1. Sağlık 2. Akılcı İlaç Kullanımı 3. Hasta Odaklı Yaklaşım

Genel Dağıtım

ATLAS AKADEMİK BASIM YAYIN DAĞITIM TİC. LTD. ŞTİ.
Adres: Bahçekapı mh. 2465 sk. Oto Sanayi Sitesi No:7 Bodrum Kat Şaşmaz-ANKARA - siparis@nobelyayin.com-
Telefon: +90 312 278 50 77 - **Faks:** 0 312 278 21 65
E-Satış: www.nobelkitap.com - esatis@nobelkitap.com / www.atlaskitap.com - info@atlaskitap.com

Dağıtım ve Satış Noktaları: Alfa Basım Dağıtım, Arasta, Arkadaş Kitabevi, D&R Mağazaları, Dost Dağıtım, Ekip Dağıtım, Kida Dağıtım, Kitapsan, Nezih Kitabevleri, Pandora, Prefix, Remzi Kitabevleri

İÇİNDEKİLER

Sunuş ..... **iii**
Ön Söz ..... **v**
Teşekkür ..... **vii**
Kısaltmalar ..... **ix**

1. Öksürük 1
2. Soğuk Algınlığı 7
3. Boğaz Ağrısı 13
4. Rinit 19
5. Göz Kızarıklığı 26
6. Göz Kapağı Bozuklukları 31
7. Göz Kuruluğu 36
8. Kulak Kiri 40
9. Dış Kulak İltihabı (Otitis Eksterna) 47
10. Taşıt Tutması (Hareket Hastalığı) 52
11. Baş Ağrısı 59
12. Uykusuzluk (İnsomnia) 66
13. Bulantı Ve Kusma 71
14. Sistit 77
15. Vajinal Akıntı 81
16. Regl Sancısı (Primer Dismenore) 87
17. Ağız Yaraları 92
18. Kabızlık (Konstipasyon) 98
19. İshal 104

20. Dispepsi 110
21. Tırnak Mantarı (Onikomikoz) 116
22. Seboreik Dermatit 121
23. Sırt Ağrısı.....126
24. Hemoroid 133
25. Pamukçuk (Kandidiyazis) 138

Yazar Öz Geçmişi 143

1 ÖKSÜRÜK

Tanım

Öksürük, hava yolunun tıkanması veya tahrişi ile tetiklenen bir savunma refleksidir. Öksürme yoluyla düzenli solunumun devamlılığı için hava yolunun açıklığı sağlanır.

Bu bölümde öksürüklü bir olguyu inceleyeceğiz ve doktorların bu tür olgularda nasıl tanı koyduklarını, hangi tedavileri tercih edebileceklerini ve bu ilaçlar kullanırken hangi hususlara dikkat edilmesi gerektiğini tartışacağız. Ayrıca *Hedera helix* L. gibi bitkisel ürünlerin akılcı kullanımı gibi farmakolojik olmayan alternatifler de sunulacaktır.

Olgu

A. K. isimli 5 yaşındaki bir çocuğun annesi, çocuğunun öksürük şikâyeti üzerine size danışmaktadır. Annesi, çocuğunun iki gündür burun akıntısı, öksürük ve en yüksek 37.6°C olan ateşinin olduğunu belirtmektedir. Hastanın iştahının yerinde olduğu, sıvı alımı normal durumdayken katı gıdaları yemekte zorlandığı annesinden öğrenildi.

Eczane ziyaretinin en yaygın nedenleri

Eczanelere başvurulan akut öksürüğün en sık nedeni viral bir enfeksiyondur. Her yaştan çocuk, kronik öksürüğün en yaygın nedenlerinden birisi olan tekrarlayan viral bronşitten etkilenir. Bunlara ek olarak üst solunum yolu enfeksiyonları (ÜSYE), akut bronşit, kronik obstrüktif akciğer hastalığı (KOAH), astım, pnömoni ve anjiyotensin dönüştürücü enzim inhibitörü (ACEİ'ler) kullanımı ve öksürük şikayetlerinin diğer nedenleridir.

- Türkiye'de balgamlı öksürükleri tedavi etmek için satılan ilaçların çoğu, solunum yollarında sıvı üretimini teşvik ettiği, balgam hacmini artırdığı, viskoziteyi azalttığı ve balgamın atılımını kolaylaştırdığı varsayılan guaifenesin etken maddesini içerir.
- Türkiye'de, kodein ve dekstrometorfan içeren ürünler, kontrole tabi reçete gerektirirken, folkodin ise hiç bulunmamaktadır. En çok satan ürünlerden biri, opioid olmayan türev butamirat sitrattır.

Kaynaklar

1. Chang, A. C., Marchant, J. M. (2022). Approach to chronic cough in children. *UpToDate*. Retrieved May 27, 2023, from https://www.uptodate.com/contents/approach-to-chronic-cough-in-children
2. Malesker, M. A., Callahan-Lyon, P., Ireland, B., Irwin, R. S., Adams, T. M., Altman, K. W., ... & Weir, K. (2017). Pharmacologic and nonpharmacologic treatment for acute cough associated with the common cold: CHEST Expert Panel Report. *Chest*, *152*(5), 1021-1037.
3. Paul, I. M., Beiler, J. S., Vallati, J. R., Duda, L. M., & King, T. S. (2014). Placebo effect in the treatment of acute cough in infants and toddlers: a randomized clinical trial. *JAMA pediatrics*, *168*(12), 1107-1113.
4. Pediatric Care Advice. (2022). Coughs and Colds: Medicines or Home Remedies?. *Schmitt Pediatric Care Advice*.
5. World Health Organization. (2001). *Cough and cold remedies for the treatment of acute respiratory infections in young children* (No. WHO/FCH/CAH/01.02). World Health Organization.
6. Yin, S. Over-the-counter cough and cold preparations: approach to pediatric poisoning.

SOĞUK ALGINLIĞI 2

Tanım

Birkaç virüs ailesinin neden olduğu bir dizi hastalığı temsil eden ve kendi kendini sınırlayan bir durumdur. Buna rağmen, aşırı antibiyotik kullanımı ve ilaç reçetelendirilmesi ile ilgili sorunlara yol açmaktadır.

Bu bölümde bir soğuk algınlığı olgusunu inceleyeceğiz. Doktorların nasıl teşhis koyduklarını, hangi tedavileri tercih edebileceklerini ve bu tedaviler uygulanırken nelere dikkat edilmesi gerektiğini tartışacağız. Ayrıca C vitamini gibi farmakolojik olmayan seçeneklerin de akılcı kullanımı sunulacaktır.

Olgu

25 yaşındaki A. E. halsizlik, vücutta ağrı, kuru öksürük, burun tıkanıklığı ve düşük ateş şikayetleri ile (37.2°C) toplum eczanesine başvurmuştur ve ölçülen tansiyonu 98/68 mmHg (sistolik/diyastolik kan basıncı) şeklindedir. Hastanın daha önce sinüzit veya başka bir kronik hastalık geçmişi olmadığını belirtmektedir.

Eczane ziyaretinin en yaygın nedenleri

Hastanın eczaneye başvurmasının en yaygın nedenlerinden birisi soğuk algınlığıdır. Diğer ziyaret nedenleri arasında rinit, rinosinüzit, otitis media ve daha az sıklıkta grip sayılabilir.

Hastanın durumunu daha iyi anlamak ve doktora yönlendirmek için sorulabilecek sorular

Hastanın grip veya soğuk algınlığı olup olmadığını değerlendirmeden önce hastanın semptomlarının değerlendirilmesi önem-

- Türkiye piyasasındaki tablet kombinasyonları ve dozları klorfeniramin maleat 4 mg + parasetamol 650 mg veya klorfeniramin maleat 2 mg + İbuprofen 200 mg, klorfeniramin maleat 4 mg + fenilefrin 10 mg + parasetamol 650 mg veya ibuprofen 200 mg + psödoefedrin maleat 30 mg içerir.

Kaynaklar

1. Åberg, N., Åberg, B., & Alestig, K. (1996). The effect of inhaled and intranasal sodium cromoglyeate on symptoms of upper respiratory tract infections. *Clinical & Experimental Allergy*, *26*(9), 1045-1050.
2. De Sutter, A. I., Eriksson, L., & van Driel, M. L. (2022). Oral antihistamine-decongestant-analgesic combinations for the common cold. *Cochrane Database of Systematic Reviews*, (1).
3. Hemilä, H., Chalker, E., & Cochrane Acute Respiratory Infections Group. (1996). Vitamin C for preventing and treating the common cold. *Cochrane Database of Systematic Reviews*, *2013*(5).
4. Little, P., Moore, M., Kelly, J., Williamson, I., Leydon, G., McDermott, L., ... & Stuart, B. (2013). Ibuprofen, paracetamol, and steam for patients with respiratory tract infections in primary care: pragmatic randomised factorial trial. *Bmj*, *347*.
5. Pappas, D. E. (2022). The common cold in children: Management and prevention. *UpToDate, Waltham, MA*.
6. Sexton, D. J., McClain, M. T. (2022). The common cold in adults: Treatment and prevention. UpToDate. Retrieved May 27, 2023, from https://www.uptodate.com/contents/the-common-cold-in-adults-treatment-and-prevention
7. Singh, M., Singh, M., Jaiswal, N., & Chauhan, A. (2017). Heated, humidified air for the common cold. *Cochrane Database of Systematic Reviews*, (8).

3 BOĞAZ AĞRISI

Tanım

Farenkste veya çevresindeki yapılarda, lokalize olan herhangi bir hoş olmayan his, boğaz ağrısı olarak adlandırılır.

Bu bölümde boğaz ağrısı bir olguyu inceleyeceğiz. Doktorların nasıl teşhis koyduklarını, hangi tedavileri tercih edebileceklerini ve bu tedaviler uygulanırken nelere dikkat edilmesi gerektiğini tartışacağız. Ayrıca meyan kökü (*Glycyrrhiza glabra* L.), karaağaç iç kabuğu (*Ulmus glabra* Huds.), hatmi kökü (*Althaea officinalis* L.*) gibi* farmakolojik olmayan seçeneklerinin akılcı kullanımı da sunulacaktır.

Olgu

34 yaşında bir anne olan K. L., 6 yaşındaki kızı F. L.'nin ateşini düşürmek için bir çözüm aramaktadır. Hastanın yutkunurken aniden gelişen bir boğaz ağrısı ve son iki gündür 37.8°C'yi bulan ateşi vardır. Annesi tarafından belirtilen başka bir semptom olmayan hastanın doktor tarafından muayenesinde boğazında herhangi bir şişme, eksüda veya ülserasyon belirtisine rastlanmamıştır.

Eczane ziyaretinin en yaygın nedenleri

Boğaz ağrısının en sık nedeni viral bir enfeksiyondur. Boğaz ağrısına neden olabilecek suşlar arasında Herpes simpleks virüsü, adenovirüs, rinovirüs ve influenza virüslerine (tip A ve B) sıklıkla rastlanılır.

Ağrılı bir boğaz, streptokok enfeksiyonu ve gastroözofageal reflü hastalığından da kaynaklanabilir. Streptokok enfeksiyonu olan

- Soluk, gri veya mavi olan cilt, dudaklar ve tırnak yatakları, baş ağrısı, baş dönmesi, nefes darlığı, yorgunluk ve kalp çarpıntısı ciddi yan etkilerdir. Benzokain ürünlerini aldıktan sonra bunlardan herhangi biri olursa hemen tıbbi yardım alınmalıdır.

Uyarılar

- Lidokain ürünleri genellikle 12 yaşın üzerindeki kişiler için tavsiye edilirken, sırasıyla 3 ve 6 yaşın üzerindekiler için benzokain pastilleri ve spreyler tavsiye edilir. Hamile veya emziren kadınlar lidokain veya benzokain içeren ürünleri kullanabilirler.
- Benzidamin gargaralar sadece 12 yaşından büyük hastalarda kullanılır, ancak spreyi ve pastili 6 yaşından büyük hastalarda ve 30 haftalık hamilelikten sonra hamile kadınlarda kullanılabilir.
- Peptik ülser öyküsü olan veya hamile kadınların flurbiprofen içeren ürünleri kullanmaları önerilmemektedir, sadece 12 yaşından büyük hastalara uygulanabilir.

İpuçları

- Benzidamin içeren gargaralar ve spreyler Türkiye'deki eczanelerde farklı dozlarda bulunmaktadır.
- Benzokain içeren pastiller farklı tat ve seçeneklerde mevcuttur.
- Flurbiprofen içeren pastiller Türkiye'de de mevcuttur.

Kaynaklar:

1. Brinckmann, J., Sigwart, H., & van Houten Taylor, L. (2003). Safety and efficacy of a traditional herbal medicine (Throat Coat®) in symptomatic temporary relief of pain in patients with acute pharyngitis: A multicenter, prospective, randomized, double-blinded, placebo-controlled study. *The Journal of Alternative & Complementary Medicine*, *9*(2), 285-298.
2. Burnett, I., Schachtel, B., Sanner, K., Bey, M., Grattan, T., & Littlejohn, S. (2006). Onset of analgesia of a paracetamol tablet contain-

ing sodium bicarbonate: a double-blind, placebo-controlled study in adult patients with acute sore throat. *Clinical therapeutics*, *28*(9), 1273-1278.

3. Eccles, R., Loose, I., Jawad, M., & Nyman, L. (2003). Effects of acetylsalicylic acid on sore throat pain and other pain symptoms associated with acute upper respiratory tract infection. *Pain Medicine*, *4*(2), 118-124.
4. Fine, A. M. (2022). Evaluation of sore throat in children. *UpToDate*. Retrieved May 27, 2023, from https://www.uptodate.com/contents/evaluation-of-sore-throat-in-children
5. Stead, W., Aronson, M. D., & Park, L. (2021). Symptomatic treatment of acute pharyngitis in adults. *UpToDate [homepage on the Internet]. c2012. Available from: http://www. uptodate. com/contents/symptomatic-treatment-of-acute-pharyngitis-inadults*.

RİNİT 4

Tanım

Hapşırma, burun tıkanıklığı, burun kaşıntısı ve burun akıntısı (ön veya arka) ile karakterize yaygın bir durumdur.

Bu bölümde rinit olan bir olguyu inceleyeceğiz. Doktorların nasıl teşhis koyduklarını, hangi tedavileri tercih edebileceklerini ve bu tedaviler uygulanırken nelere dikkat edilmesi gerektiğini tartışacağız. Ayrıca farmakolojik olmayan seçeneklerin akılcı kullanımı da sunulacaktır.

Olgu

35 yaşında bir erkek olan T.K., burun akıntısını nasıl iyileştireceği ve burnunu nasıl temizleyeceği konusunda tavsiye istemektedir. Yılın ilkbahar mevsiminde her yıl aynı semptomlara sahip olduğunu ve ayrıca iltihaplı, kaşıntılı gözleri olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca herhangi bir ilaç veya tıbbi öyküsünün olmadığını belirtmektedir.

Eczane ziyaretinin en yaygın nedenleri

Toplum eczanelerinde alerji şikayetlerinin en sık nedenlerinden birisi mevsimsel alerjik rinittir. Alerjik olmayan rinit, hastanın kullandığı ilaçlar, nazal yabancı cisimler veya tıkanıklık nadir görülen nedenler iken, enfektif rinit ve kalıcı alerjik rinit daha az sıklıkta rastlanan rinit nedenlerdir.

Hastanın durumunu daha iyi anlamak ve doktora yönlendirmek için sorulabilecek sorular

Hastanın ailesinde astım, egzama veya aralıklı alerjik rinit öyküsü olup olmadığının sorgulanması önemlidir. Çünkü birin-

- Yüksek tansiyonu veya belirli kardiyovasküler rahatsızlıkları olan hastalar, kan basıncını yükselttiği için ağızdan dekonjestan alması gerektiği durumlarda danışmalıdır.
- Antihistaminikler uyku hali oluşturabilir, bu yüzden alındığı süreçte dikkatli olunmalıdır. Araba veya makine kullanmadan önce kullanılmamalıdır.

İpuçları

- Türkiye'de setirizin 5 ve 10 mg, feksofenadin 120 ve 180 mg, loratadin şurup formunda 5 mg ve tablet formunda 10 mg olmak üzere mevcuttur. İntranazal formlar azelastin 0.14 mg/puff, olopatadin 6.65 mg/ml olarak mevcuttur.
- Kromolin %2 burun spreyi 15 ml şişe halinde, mometazon furoat inhalasyon 200 ve 400 mcg ve 50 mcg/püskürtme şeklinde nazal sprey olarak, flutikazon furoat inhalasyon tozu 100 mcg/25 mcg ve 200 mcg/25 mcg dozlarında 30 dozluk kutu veya burun spreyi formunda 27.5 mcg 120 dozluk şişe şeklinde, triamsinolonn asteonid burun spreyi süspansiyon formunda 55 mcg/püskürtme dozunda 120 dozluk şişelerde mevcuttur.
- Mevcut oküler antihistaminik damlalar epinastin %0.05 5 ml şişe, azelastin %0.05 6 ml şişe, emedastin %0.05 5 ml şişe, olopatadin %0.1 5 ml şişe ve %0.2 5 ml şişe halinde mevcuttur.
- Dupilumab kullanıma hazır enjektör 300 mg/2 ml, omalizumab kullanıma hazır enjektör 150 mg/ml veya 75 mg/0.5 ml formlarında bulunur.

Kaynaklar

1. deShazo, R. D., Kemp, S. F. (2022). Pharmacotherapy of allergic rhinitis. *UpToDate*. Retrieved May 27, 2023, from https://www.uptodate.com/contents/pharmacotherapy-of-allergic-rhinitis
2. Lieberman, P. L., & Settipane, R. A. (2003, March). Azelastine nasal spray: a review of pharmacology and clinical efficacy in allergic and nonallergic rhinitis. In *Allergy and asthma proceedings* (Vol. 24, No. 2, pp. 95-106). OceanSide Publications; 1999.

3. Meltzer, E. O., Malmstrom, K., Lu, S., Prenner, B. M., Wei, L. X., Weinstein, S. F., ... & Reiss, T. F. (2000). Concomitant montelukast and loratadine as treatment for seasonal allergic rhinitis: a randomized, placebo-controlled clinical trial. *Journal of allergy and clinical immunology*, *105*(5), 917-922.
4. Norris, A. A., & Alton, E. W. F. W. (1996). Chloride transport and the action of sodium cromoglycate and nedocromil sodium in asthma. *Clinical & Experimental Allergy*, *26*(3), 250-253
5. Pullerits, T., Praks, L., Ristioja, V., & Lötvall, J. (2002). Comparison of a nasal glucocorticoid, antileukotriene, and a combination of antileukotriene and antihistamine in the treatment of seasonal allergic rhinitis. *Journal of allergy and clinical immunology*, *109*(6), 949-955.

5 GÖZ KIZARIKLIĞI

Tanım

Gözdeki kanlanma en sık göz kapaklarının iç yüzeyini ve gözün beyaz kısmını kaplayan ince ve şeffaf bir zar olan konjonktivadaki damarların genişlemesi sonucu oluşur.

Bu bölümde göz kızarıklığı olan bir olguyu inceleyeceğiz. Doktorların nasıl teşhis koyduklarını, hangi tedavileri tercih edebileceklerini ve bu tedaviler uygulanırken nelere dikkat edilmesi gerektiğini tartışacağız. Ayrıca farmakolojik olmayan seçeneklerin akılcı kullanımı da sunulacaktır.

Olgu

13 yaşındaki kadın hastanın 2 gün önce sol gözünde başlayıp 1 gün önce sağ gözüne de ilerleyen irritasyon ve kaşıntı şikâyeti vardır. Her iki gözde de sabahları gözleri açmayı zorlaştıran hafif sulu akıntı ve göz kapağında birikme yaşanmıştır. Yabancı cisim hissi, parlama, uçuşma, görme azalması veya çift görme şikayetleri yoktur. Sadece hastanın gözünde çok az kızarıklık vardır. Hasta bu durum için damla kullanmamıştır. Gözlere herhangi bir çevresel maruziyet olmamıştır. Daha önce oküler yaralanma, cerrahi, ambliyopi veya şaşılık öyküsü yoktur. Kontakt lens kullanım öyküsü de bulunmamaktadır.

Eczane ziyaretinin en yaygın nedenleri

Göz kızarıklığı hem ağır hem de hafif göz patolojilerinin bir işareti olabilir. Göz kızarıklığının en olası nedenleri bakteriyel enfeksiyon veya alerjik konjonktivittir. Diğer potansiyel nedenler arasında subkonjonktival kanama ve viral konjonktivit bulunur.

Uyarılar

- Ketorolak damlaları viral veya alerjik konjonktivit için kullanılmamalıdır.
- Ketorolak, bir NSAİİ'lardır ve piyasa verileri, topikal NSAİİ'ların kornea yan etkileriyle bağlantılı olduğunu göstermektedir.

İpuçları

- Türkiye'de suni gözyaşı formülasyonları %0.5 karboksimetilselüloz, %1.4 polivinil alkol, %0.6 povidon ve %0.15 sodyum hyalüronat içerir.
- Mevcut antihistaminik göz damlaları %0.1 ve %0.2 olopatadin ve NSAİİ'lar %0.4 ve %0.5 ketorolak içeren göz damlalarıdır.
- Diğer bir alternatif ise %0.1 sodyum hyaluronat suni gözyaşı ile %0.25 antihistaminik olopatadin kombinasyonudur.

Kaynaklar

1. Azari, A. A., & Barney, N. P. (2013). Conjunctivitis: a systematic review of diagnosis and treatment. *Jama*, *310*(16), 1721-1730.
2. Ciprandi, G., Buscaglia, S., Cerqueti, P. M., & Canonica, G. W. (1992). Drug treatment of allergic conjunctivitis: a review of the evidence. *Drugs*, *43*, 154-176.
3. Friedlaender, M. H. (1998). The current and future therapy of allergic conjunctivitis. *Current Opinion in Ophthalmology*, *9*(4), 54-58.
4. Jacobs, D. S.(2022). The red eye: Evaluation and management. *UpToDate*. Retrieved May 27, 2023, from https://www.uptodate.com/contents/the-red-eye-evaluation-and-management
5. Sethuraman, U., & Kamat, D. (2009). The red eye: evaluation and management. *Clinical pediatrics*, *48*(6), 588-600.
6. Sheikh, A., Hurwitz, B., van Schayck, C. P., McLean, S., & Nurmatov, U. (2012). Antibiotics versus placebo for acute bacterial conjunctivitis. *Cochrane Database of Systematic Reviews*, (9).

GÖZ KAPAĞI BOZUKLUKLARI 6

Tanım

Kimyasal yaralanmalar, iz bırakan enfeksiyonlar, travma gibi nedenlerle meydana gelen yara dokusu, göz kapağının iç yüzünün kısalmasına ve buna bağlı olarak göz kapağının içe dönmesine yol açan bozukluklardır.

Bu bölümde göz kapağı bozuklukları olan bir olguyu inceleyeceğiz. Doktorların nasıl teşhis koyduklarını, hangi tedavileri tercih edebileceklerini ve bu tedaviler uygulanırken nelere dikkat edilmesi gerektiğini tartışacağız. Ek olarak, evde yapılabilecek uygulamalar gibi farmakolojik olmayan seçenekler hakkında bilgi verilecektir.

Olgu

L. K., gözünde ağrı şikâyeti ile toplum eczanesine başvuran 44 yaşında bir erkektir. Gözleri kırmızı ve göz kapakları iltihaplıdır. Her sabah gözlerinden akıntı geldiğini ve bu durumun gözlerini açmayı zorlaştırdığını söylemektedir. Hastanın mevsimsel alerjileri mevcuttur. Alerji mevsiminde çok arpacık oluştuğunu bildirmektedir. Hasta semptomlarını hafif semptomlar olarak tanımlamakta ve genellikle mevsimsel alerji ile birlikte geliştiğini söylemektedir.

Eczane ziyaretinin en yaygın nedenler

Blefarit olarak bilinen göz kapaklarındaki yağ bezlerinin iltihaplanması ve hordeola olarak bilinen göz kapağının kenarındaki hassas kırmızı yumru, göz kapağı problemlerinin en yaygın nedenleridir. Blefarite, enflamatuar cilt rahatsızlıkları, enfek-

İpuçları

- Türkiye'de tobramisin %0.3, basitrasin 500 IU/g + neomisin 5 mg/g, polimiksin B sülfat %0.1 + oksitetrasiklin hidroklorür ve siklosporin %0.05 gibi antibiyotikli göz merhemi formları mevcuttur.

Kaynaklar

1. Alsoudi, A. F., Ton, L., Ashraf, D. C., Idowu, O. O., Kong, A. W., Wang, L., ... & Vagefi, M. R. (2022). Efficacy of care and antibiotic use for chalazia and hordeola. *Eye & Contact Lens*, *48*(4), 162-168.
2. Bernardes, T. F., & Bonfioli, A. A. (2010, May). Blepharitis. In *Seminars in ophthalmology* (Vol. 25, No. 3, pp. 79-83). Taylor & Francis.
3. Ghosh, C.(2022). Eyelid lesions. *UpToDate*. Retrieved May 27, 2023, from https://www.uptodate.com/contents/eyelid-lesions
4. Lindsley, K., Matsumura, S., Hatef, E., & Akpek, E. K. (2012). Interventions for chronic blepharitis. *Cochrane database of systematic reviews*, (5).
5. Lindsley, K., Nichols, J. J., & Dickersin, K. (2017). Non-surgical interventions for acute internal hordeolum. *Cochrane Database of Systematic Reviews*, (1).

7 GÖZ KURULUĞU

Tanımı

Oküler yüzeye hasar verme riski bulunan, gözde yanma, batma ve kaşıntı şeklinde belirti gösteren ve pek çok farklı nedene bağlı olarak ortaya çıkabilecek bir durumdur.

Bu bölümde göz kuruluğu olan bir olguyu inceleyeceğiz. Doktorların nasıl teşhis koyduklarını, hangi tedavileri tercih edebileceklerini ve bu tedaviler uygulanırken nelere dikkat edilmesi gerektiğini tartışacağız. Ayrıca farmakolojik olmayan seçeneklerin akılcı kullanımı da sunulacaktır.

Olgu

50 yaşında bir kadın olan L. M., sklerası beyaz ve normal görünmesine rağmen gözlerine kum kaçmış hissinden şikâyet ediyor. Göz kuruluğu şikayetleri için uygun tedavi arıyor. Hastanın göz kuruluğu dışında bir şikâyeti, reçeteli veya reçetesiz bir ilaç kullanımı öyküsü yoktur.

Eczane ziyaretinin en yaygın nedenleri

Kuru göz sendromu, eczaneye göz kuruluğu şikâyeti ile başvurularda en sık rastlanan durumlardan birisidir. Blefarit, Sjögren sendromu, tiroid göz hastalığı ve bazı ilaçlar (antihistaminikler, izotretinoin, trisiklik antidepresanlar [TSA], hormon replasman tedavisi [HRT], özellikle androjen antagonistleri, kardiyak aritmik ilaçlar, tek başına östrojen, seçici serotonin geri alımı inhibitörleri [SSRI], beta blokerler) göz kuruluğu şikayetlerinin nedenlerinden bazılarıdır. Bell paralizi, rozasea ve ektropiyon, göz kuruluğunun nadir görülen nedenlerindendir.

Hasta eğitimi sırasında belirtilmesi gereken bazı önemli bilgiler

- Birçok göz damlası, tek başına gözleri tahriş edebilen benzalkonyum klorür içerir. Semptomlar devam ederse veya kötüleşmeye başlarsa, koruyucu içermeyen bir formülasyon veya tek dozluk preparatlar denenebilir.
- Önceki bölümde yer alan göz damlası ve merheminin doğru uygulama talimatlarına göz atabilirsiniz.

Uyarılar

- Benzalkonyum klorür gözleri tahriş edebilir.
- Göz merhemleri önemli görme bozukluklarına neden olabilir. Bu nedenle yatmadan önce kullanılmalıdır.

İpuçları

- Türkiye'de suni gözyaşı formülasyonları %0.5 karboksimetilselüloz, %1.4 polivinil alkol, %0.6 povidon ve %0.15 sodyum hyalüronat içerir.

Kaynaklar

1. Gilbard, J. P. (2005). The diagnosis and management of dry eyes. *Otolaryngologic clinics of North America*, *38*(5), 871-885.
2. Nilforoushan, M. R., Latkany, R. A., & Speaker, M. G. (2005). Effect of artificial tears on visual acuity. *American journal of ophthalmology*, *140*(5), 830-835.
3. Shtein, R. M(2023). Dry eye disease. *UpToDate*. Retrieved May 27, 2023, from https://www.uptodate.com/contents/dry-eye-disease

8 KULAK KİRİ

Tanım

Serumen, buşon olarak tanımlanan vücut tarafından salgılanan doğal bir maddedir.

Bu bölümde kulak kiri olan bir olguyu inceleyeceğiz. Doktorların nasıl teşhis koyduklarını, hangi tedavileri tercih edebileceklerini ve bu tedaviler uygulanırken nelere dikkat edilmesi gerektiğini tartışacağız. Ayrıca farmakolojik olmayan seçeneklerin akılcı kullanımı da sunulacaktır.

Olgu

S. R. 45 yaşında erkek hasta, eczaneye işitme duyusunda kayıp şikayetiyle başvurmuştur. Özellikle sol kulağında artan rahatsızlık nedeniyle "giderek sağır" hale geldiğini ve kulaklarının "dolduğunu" belirten hastanın başka bir semptomu veya ilaç kullanım öyküsü bulunmamaktadır. Kuruyemişe alerjisi vardır. Hasta birkaç yıl önce hastanede kulağını şırıngayla temizletmiştir.

Eczane ziyaretinin en yaygın nedenleri

Islak/yapışkan ve kuru kulak kiri, kulak kirinin iki kategorisidir. Kulak kiri sıkışmasının en yaygın iki semptomu, ilerleyici işitme kaybı şikâyeti ve kulak rahatsızlığıdır.

Kulak kanalı travması muhtemel sebepler arasındadır. Bu travma kulakları temizlemek için kullanılan pamuklar, çubuklar ve en çok çocuk yaş grubunda görülen kulağa yabancı cisim sokulması ile olabilir. Daha nadir nedeni ise kulak kanalındaki poliplerdir.

Kaynaklar

1. Food and Drug Administration. Advice for patients: Ear candles. Available at: www.fda.gov/MedicalDevices/Safety/AlertsandNotices/PatientAlerts/ucm200896.htm (Accessed on February 10, 2011).
2. Dines, E. A(2021). Cerumen. *UpToDate*. Retrieved May 27, 2023, from https://www.uptodate.com/contents/cerumen
3. Keane, E. M., Wilson, H., McGrane, D., Coakley, D., & Walsh, J. B. (1995). Use of solvents to disperse ear wax. *International Journal of Clinical Practice*, *49*(2), 71-72.
4. Roland, P. S., Smith, T. L., Schwartz, S. R., Rosenfeld, R. M., Ballachanda, B., Earll, J. M., & Wetmore, S. (2008). Clinical practice guideline: cerumen impaction. *Otolaryngology–Head and Neck Surgery*, *139*, S1-S21.
5. Schwartz, S. R., Magit, A. E., Rosenfeld, R. M., Ballachanda, B. B., Hackell, J. M., Krouse, H. J., ... & Cunningham Jr, E. R. (2017). Clinical practice guideline (update): earwax (cerumen impaction). *Otolaryngology–Head and Neck Surgery*, *156*, S1-S29.

DIŞ KULAK İLTİHABI (OTİTİS EKSTERNA) 9

Tanım

Kulak kepçesi ile kulak zarı arasındaki dış kulak kanalının iltihaplanması durumudur.

Bu bölümde diş kulak iltihabı olan bir olguyu inceleyeceğiz. Doktorların nasıl teşhis koyduklarını, hangi tedavileri tercih edebileceklerini ve bu tedaviler uygulanırken nelere dikkat edilmesi gerektiğini tartışacağız. Ayrıca farmakolojik olmayan seçeneklerin akılcı kullanımı da sunulacaktır.

Olgu

L. B., kulağında kaşıntı ve tahriş olduğu için eczaneye başvuran 35 yaşında bir kadın hastadır. Hasta bu durumu için herhangi bir ilaç kullanmadığını ve alerji veya dermatit öyküsü olmadığını belirtmiştir. Kulak akıntısının varlığını inkâr edip ve hafif ağrının varlığını doğrulamıştır.

Eczane ziyaretinin en yaygın nedenleri

Kaşıntı ve tahriş ile karakterize otitis eksterna, eczane ziyaretinin en sık karşılaşılan nedenlerindendir. Diğer olası neden ise akut otitis media (en yaygın olarak 4 yaşına kadar olan çocuklarda) sayılabilir. Düşük olasılıklı nedenler arasında dermatit, perikondrit (iltihap), travma ve malign tümörler yer alır.

Hastanın durumunu daha iyi anlamak ve doktora yönlendirmek için sorulabilecek sorular

Öncelikle semptomların seyrine dikkat edilmesi gerekmektedir. Akut otitis eksternaya sıklıkla kaşıntı ve tahriş eşlik eder. Akut

- Akıntı ve ağrı azalana kadar işitme cihazı, kulaklık veya diğer benzer cihazların kulağa takılması önerilmez.
- Su sporları katılımcıları kulak tıkacı kullanmalı, yüzdükten sonra kulaklarını kurulamalı ve suya maruz kaldıktan sonra kulaklarını kurutma makinesi ile kurutmalıdır.
- Banyo veya duş sırasında hastalar kulak kanalına vazelin ile kaplanmış bir pamuk yerleştirebilir.
- Kulaktan pürülan materyalin, pul pul dökülmüş cildin ve kulak kirinin çıkarılması, otitis eksterna tedavisinin etkisini arttırmak için önceki olguda açıklanan (kulak kiri) şekilde yapılmalıdır.
- Topikal ajanların uygulanması, şiddetine bakılmaksızın dış kulak iltihabının etkili tedavisi için kritik öneme sahiptir.
- Önceki bölümde sunulan kulak damlasının uygulanma talimatlarını inceleyiniz.

Uyarılar

- Aktif dış kulak iltihabı olan hastalar 7-10 gün yüzme ve ideal olarak su sporlarından kaçınmalıdır.

İpuçları

- Kortikosteroid içeren kulak damlaları asetik asit preparatı ile birlikte iltihabı azaltmak için kullanılır. %0.3 siprofloksasin hidroklorür ile %0.1 deksametazon içeren preparatlar mevcuttur.
- Türkiye'de borik asit preparatları yaygın olarak kullanılmaktadır. Eczanelerde borik asit içeren birçok majistral preparat hazırlanır. Borik asit %1.5 ve %4 konsantrasyonlarında mevcuttur.

Kaynaklar

1. Goguen, L. A., Durand M L. (2023). External otitis: Treatment. *UpToDate*. Retrieved May 27, 2023, from https://www.uptodate.com/contents/external-otitis-treatment

2. Kim, J. K., & Cho, J. H. (2010). Change of external auditory canal pH in acute otitis externa. *Annals of Otology, Rhinology & Laryngology*, *119*(11), 769-772.

3. Kaushik, V., Malik, T., & Saeed, S. R. (2010). Interventions for acute otitis externa. *Cochrane Database of Systematic Reviews*, (1).

4. Rosenfeld, R. M., Brown, L., Cannon, C. R., Dolor, R. J., Ganiats, T. G., & Hannley, M. (2006). for the American Academy of Otolaryngology-Head Neck Surgery Foundation. *Clinical practice guideline: Acute otitis externa. Otolaryngol Head Neck Surg.*, *134*(Suppl 4), S4-S23.

10 TAŞIT TUTMASI (HAREKET HASTALIĞI)

Tanım

İç kulağın oldukça sık görülen bir bozukluğudur. Dalgalı deniz, uçak ya da otobüs gibi taşıt hareketlerine bağlı olarak ortaya çıkabilmektedir.

Bu bölümde taşıt tutması olan bir olguyu inceleyeceğiz. Doktorların nasıl teşhis koyduklarını, hangi tedavileri tercih edebileceklerini ve bu tedaviler uygulanırken nelere dikkat edilmesi gerektiğini tartışacağız. Ayrıca Zencefilli şekerler *(Zingiber officinale Roscoe)* gibi farmakolojik olmayan seçeneklerin akılcı kullanımı da sunulacaktır.

Olgu

N. L., 9 yaşındaki kızı S. L.'nin hareket hastalığına çözüm bulmak için eczacıya başvurmuştur. Anne, Avrupa'ya 5 günlük bir gemi yolculuğuna çıkacaklarını ve kızının en son gemi yolculuğunda sürekli midesinin bulandığını belirtmiştir. Annesi, kızının tekrar aynı sorunu yaşamaması için eczacıdan tavsiye istemektedir. Kızının başka bir tıbbi durumu veya ilaç alerjisinin olmadığını öğrendik. Bu durumda S. L. için önerileriniz ne olurdu?

Eczane ziyaretinin en yaygın nedenleri

Hastaların çoğu, taşıt tutması, mide bulantısı, terleme ve halsizlik hissi, baş dönmesi, geğirme, artan tükürük salgısını gösteren semptomlardan şikâyet ederek eczaneye gelir. Vestibüler migren ve vestibulopatinin neden olduğu gerçek vertigo diğer olası nedenlerdir. Ancak bu durumlar taşıt tutması kadar yaygın değildir. Vestibülopati şikâyeti olan hastalar, hareket hastalığında ol-

- Yolculuk uzunluğuna göre ilaç seçilmelidir. 4 saate kadar olan yolculuklar için hiyosin önerilmelidir. 4 saatten uzun ancak 8 saatten kısa yolculuklar için sinnarizin ve 8 saatten uzun yolculuklar için prometazin alınabilir.

Uyarılar

- Daha kısa etkili ve potansiyel olarak daha fazla yatıştırıcı antihistaminikler (dimenhidrinat, meklizin, difenhidramin, klorfeniramin, siklizin, sinnarizin) daha düşük maliyet ve nispeten hızlı etki başlangıcı avantajlarına sahiptir.
- Sakinleştirici etkisi olmayan antihistaminikler (setirizin, loratadin, feksofenadin) taşıt tutması tedavisi için etkili görünmemektedir.
- Sedasyon, bulanık görme, ağız kuruluğu ve yaşlı erişkinlerde konfüzyon ve idrar retansiyonu, antikolinerjik ilaçların en sık görülen yan etkileridir.
- Antihistaminikler taşıt tutmasının önlenmesinde etkilidir, ancak skopolaminden daha fazla sedasyona neden olabilirler.

İpuçları

- Türkiye piyasasında skopolamin bantları bulunmazken, dimenhidrinat 50 mg tabletler, IV ve IM formunda mevcuttur.
- Sinnarizin 25 mg 50 tablet/kutu ve 75 mg tablet olarak mevcuttur.
- Meklizin, prometazin ve siklizin Türkiye'de üretilmemektedir.

Kaynaklar

1. Cooper C, Dunbar N, Mira M. Sex and seasickness on the Coral Sea. *Lancet*. 1997;350(9081):892. doi:10.1016/S0140-6736(05)62083-1
2. Lee, S. H., Jeong, S. H., Kim, J. S., Kim, H. J., Choi, K. D., Choi, J. H., ... & Kim, B. K. (2018). Effect of prophylactic medication on associated dizziness and motion sickness in migraine. *Otology & Neurotology*, *39*(1), e45-e51.
3. Leung, A. K., & Hon, K. L. (2019). Motion sickness: an overview. *Drugs in context*, *8*.

4. Murdin, L., Golding, J., & Bronstein, A. (2011). Managing motion sickness. *Bmj*, *343*.
5. Priesol, A. J. (2022). Motion sickness. *UpToDate*. Retrieved May 27, 2023, from https://www.uptodate.com/contents/motion-sickness
6. Spinks, A., & Wasiak, J. (2011). Scopolamine (hyoscine) for preventing and treating motion sickness. *Cochrane database of systematic reviews*, (6).

11 BAŞ AĞRISI

Tanımı

Başın belli bir bölümünde zonklayıcı, sıkıştırıcı ve belirgin şekilde meydana gelen rahatsızlık veren durum olarak bilinir

Bu bölümde baş ağrısı olan bir olguyu inceleyeceğiz. Doktorların nasıl teşhis koyduklarını, hangi tedavileri tercih edebileceklerini ve bu tedaviler uygulanırken nelere dikkat edilmesi gerektiğini tartışacağız. Ayrıca farmakolojik olmayan seçeneklerin akılcı kullanımı da sunulacaktır.

Olgu

30 yaşında kadın hasta F. H., baş ağrısı şikayetiyle ağrı kesici almak için eczaneye başvurmuştur. Belirgin bir ağrısı yoktur. Hastaya tıbbi ve ilaç öyküsü hakkında soru sorulduğunda herhangi bir kronik hastalığı ve ilaç kullanımı olmadığını belirtmiştir. Bir eczacı olarak bu hastaya nasıl yaklaşılmalıdır?

Eczane ziyaretinin en yaygın nedenleri

Toplum eczanelerinde karşılaşılan baş ağrısı türleri, başın etrafında gergin bir bant şeklinde ağrı, migren (başın bir tarafında zonklayan ağrı), sinüzit ve göz yorgunluğu şeklindedir. Temporal arterit, glokom, menenjit, trigeminal nevralji, depresyon, aşırı ilaç kullanımı ve kafa içi basıncının artması daha az olası nedenler arasındadır.

Hastanın durumunu daha iyi anlamak ve doktora yönlendirmek için sorulabilecek sorular

Genel bir kural olarak, her zaman doğru soruyu, doğru zamanda ve doğru nedenle sormalısınız. Sorularınız ağrının doğası ve

Uyarılar

- Orta ve ağır böbrek yetmezliğinde etodolak, ketoprofen, ibuprofen kullanımından kaçınılmalıdır.
- Karaciğer ve böbrek yetmezliğinde naproksen, selekoksib kullanımından kaçınılmalıdır.
- Kronik böbrek yetmezliği hastaları parasetamol 1000 mg veya düşük doz ibuprofen 200- 400 mg ± kafein 130 mg kullanabilir.

İpuçları

- Türkiye'de selekoksib 200 mg, etodolac 200, 300, 400, 500, 600 mg, parasetamol 500 mg/gün ± 65 mg kafein, aspirin 81, 100, 150, 300, 500 mg, ibuprofen 200, 400, 600 , 800 mg tablet ve 100 mg/5ml süspansiyon, ketoprofen 100, 150, 200 mg ve naproksen 250, 500, 750 mg olmak üzere mevcuttur.

Kaynaklar

1. American College of Obstetricians and Gynecologists. (2010). Moderate caffeine consumption during pregnancy. Committee Opinion No. 462. *Obstet Gynecol*, *116*, 467-8.
2. Diener, H. C., Pfaffenrath, V., Pageler, L., Peil, H., & Aicher, B. (2005). The fixed combination of acetylsalicylic acid, paracetamol and caffeine is more effective than single substances and dual combination for the treatment of headache: a multicentre, randomized, double-blind, single-dose, placebo-controlled parallel group study. *Cephalalgia*, *25*(10), 776-787.
3. Haag, G., Diener, H., H. C., May, A., Meyer, C., Morck, H., Straube, A., ... & Evers, S. (2011). Self-medication of migraine and tension-type headache: summary of the evidence-based recommendations of the Deutsche Migräne und Kopfschmerzgesellschaft (DMKG), the Deutsche Gesellschaft für Neurologie (DGN), the Österreichische Kopfschmerzgesellschaft (ÖKSG) and the Schweizerische Kopfwehgesellschaft (SKG). *The journal of headache and pain*, *12*(2), 201-217.
4. lesen, J., Bendtsen, L., & Goadsby, P. (2018). Comité de clasificación de la cefalea de la Sociedad Internacional de Cefaleas (IHS), III edición de la clasificación internacional de las cefaleas. *Cephalalgia*, *38*(1), 1-211.

5. Lipton, R. B., Diener, H. C., Robbins, M. S., Garas, S. Y., & Patel, K. (2017). Caffeine in the management of patients with headaches. *The journal of headache and pain*, *18*(1), 1-11.
6. Rains, J. C., Penzien, D. B., McCrory, D. C., & Gray, R. N. (2005). Behavioral headache treatment: history, review of the empirical literature, and methodological critique. *Headache: The Journal of Head and Face Pain*, *45*, S92-S109.
7. Wippold, F. J., Whealy, M. A., Kaniecki, R. G (2023). Evaluation of headache in adults. *UpToDate*. Retrieved May 27, 2023, from https://www.uptodate.com/contents/evaluation-of-headache-in-adults
8. Wootton, R. J., Wippold II, F. J., & Whealy, M. A. (2021). Evaluation of headache in adults. *UpToDate. com*

12 UYKUSUZLUK (İNSOMNİA)

Tanım

Uykuya dalmayı ve uykuda kalmayı zorlaştıran ya da çok erken uyanmaya ve yeniden uykuya dönememeye neden olan yaygın bir uyku bozukluğudur.

Bu bölümde uykusuzluk olan bir olguyu inceleyeceğiz. Doktorların nasıl teşhis koyduklarını, hangi tedavileri tercih edebileceklerini ve bu tedaviler uygulanırken nelere dikkat edilmesi gerektiğini tartışacağız. Ayrıca Kediotu (*Valeriana officinalis* L.), passiflora *(Passiflora incarnata* L.*),* kava (*Piper methysticum* G.Forst.*),* sarı kantaron (*Hypericum perforatum* L.) gibi bitkisel ürünlerin akılcı kullanımı gibi farmakolojik olmayan alternatifler de sunulacaktır.

Olgu

25 yaşında bir erkek olan K. M., geceleri güvenlik görevlisi olarak çalışmaktadır. Sabah işten eve döndükten sonra uykuya dalamadığını ifade ediyor. Her gece vardiyasına uykulu ve yorgun hissederek başlıyor ve bazen vardiyasının ortasında biraz uyumak ihtiyacı olduğunu belirtiyor. K. M. durumuyla ilgili eczacının tavsiyesini istemektedir.

Eczane ziyaretinin en yaygın nedenleri

Uykusuzluğun gerçek nedenini belirlemek için dikkate alınması gereken birkaç husus vardır. Herhangi bir tavsiye etmeden önce, eczacı öncelikle hastanın tıbbi geçmişi hakkında bilgi almalıdır. Örnekler arasında kaşıntılı cilt hastalıkları, astım, parkinson hastalığı, ağrılı hastalıklar (osteoartrit), hipertiroidizm (gece terlemeleri) ve menopoz semptomları bulunur.

- Kava, difenhidramin ve prometazin Türkiye'de bulunmamaktadır.
- Sarı kantaron 175 mg- 596 mg arasında değişen farklı dozlarda mevcuttur.
- Diğer bir seçenek ise passiflora içeren ürünlerdir, mevcut konsantrasyonu 75 mg - 600 mg arasında değişmektedir.

Kaynaklar

1. Krystal, A. D., Richelson, E., & Roth, T. (2013). Review of the histamine system and the clinical effects of H1 antagonists: basis for a new model for understanding the effects of insomnia medications. *Sleep medicine reviews*, *17*(4), 263-272.
2. Leach, M. J., & Page, A. T. (2015). Herbal medicine for insomnia: a systematic review and meta-analysis. *Sleep medicine reviews*, *24*, 1-12.
3. Rudolph, J. L., Salow, M. J., Angelini, M. C., & McGlinchey, R. E. (2008). The anticholinergic risk scale and anticholinergic adverse effects in older persons. *Archives of internal medicine*, *168*(5), 508-513.
4. Winkelman, J. W. (2023). Overview of the treatment of insomnia in adults. *UpToDate*. Retrieved May 27, 2023, from https://www.uptodate.com/contents/overview-of-the-treatment-of-insomnia-in-adults

13 BULANTI VE KUSMA

Tanımı

Mide bölgesinde huzursuzluk verici ve rahatsız edici bir duygudur. Mide bulantısı genellikle kusmanın ilk aşamasıdır. Kusmak ise mide içeriğinin zorla, gönüllü veya istemsiz olarak ağızdan dışarıya boşaltılmasıdır

Bu bölümde bulantı ve kusma problemi olan bir olguyu inceleyeceğiz. Doktorların nasıl teşhis koyduklarını, hangi tedavileri tercih edebileceklerini ve bu tedaviler uygulanırken nelere dikkat edilmesi gerektiğini tartışacağız. Ayrıca Zencefil (*Zingiber officinale* Roscoe) gibi bitkisel ürünlerin akılcı kullanımı gibi farmakolojik olmayan alternatifler de sunulacaktır.

Olgu

34 yaşında, 16 haftalık hamile olan K. L., sabah bulantısı şikâyeti ile eczaneye başvurmuştur. Her sabah kendini hasta hissederek uyandığını ve hamileliğinden beri bulantısı olduğunu belirtmiştir. Taşıt tutmasını azaltmak için kullanabileceği doğal bir çözüm arıyor. Hastanın kusma da dahil olmak üzere herhangi bir semptomu yoktur. Hasta sadece doğum öncesi multivitamin kullanmaktadır.

Eczane ziyaretinin en yaygın nedenleri

Bulantı ve kusma, eczanelere başvurularda en sık rastlanan şikayetlerden biridir. Şikayetlerin bireysel olarak ilaçlar ile tedavi edilmesi muhtemel olsa da altta yatan nedenler çeşitlidir. Gastrointestinal bozukluklar, ilaç kaynaklı (opioidler, genel anestezikler, antibiyotikler digoksin, NSAİİ'lar, teofilin, ipeka,

- Metoklopramid 10 mg tablet veya 10 mg/2 ml İM/İV, 4 - 8 mg oral ve İV ondansetron ve 10 mg/10 mg doksilamin-piridoksin kombinasyonu Türkiye'de mevcuttur.

Kaynaklar

1. Bischoff, S. C., & Renzer, C. (2006). Nausea and nutrition. *Autonomic Neuroscience*, *129*(1-2), 22-27.
2. Koretz, R. L., & Rotblatt, M. (2004). Complementary and alternative medicine in gastroenterology: the good, the bad, and the ugly. *Clinical Gastroenterology and Hepatology*, *2*(11), 957-967.
3. Longstreth, G. F. (2022). Approach to the adult with nausea and vomiting. *UpToDate*. Retrieved May 27, 2023, from https://www.uptodate.com/contents/approach-to-the-adult-with-nausea-and-vomiting
4. Nguyen, P., & Einarson, A. (2006). Managing nausea and vomiting of pregnancy with pharmacological and nonpharmacological treatments. *Women's Health*, *2*(5), 763-770.
5. Viljoen, E., Visser, J., Koen, N., & Musekiwa, A. (2014). A systematic review and meta-analysis of the effect and safety of ginger in the treatment of pregnancy-associated nausea and vomiting. *Nutrition journal*, *13*, 1-14.

14 SİSTİT

Tanım

Mesane ile lokalize akut idrar yolu enfeksiyondur (İYE).

Bu bölümde sistit olan bir olguyu inceleyeceğiz. Doktorların nasıl teşhis koyduklarını, hangi tedavileri tercih edebileceklerini ve bu tedaviler uygulanırken nelere dikkat edilmesi gerektiğini tartışacağız. Ayrıca Turna yemişi (*Vaccinium macrocarpon* Ait.) gibi bitkisel ürünlerin akılcı kullanımı gibi farmakolojik olmayan alternatifler de sunulacaktır.

Olgu

M. S. 30 yaşında kadın hasta, artan idrar sıklığı ve hafif idrar rahatsızlığı şikayeti ile eczaneye başvurmuştur. Ateş, titreme, idrarında kan veya vajinal akıntı olmadığını ifade ediyor. Hastaya durumu hakkında hangi tavsiyelerde bulunabilirsiniz?

Eczane ziyaretinin en yaygın nedenleri

Akut komplike olmayan sistit ve piyelonefrit, eczane ziyaretlerinin en olası nedenleridir. Cinsel yolla bulaşan hastalık, östrojen eksikliği ve siklofosfamid kullanımı gibi diğer nedenler ise nadiren başvuru sebebidir.

Hastanın durumunu daha iyi anlamak ve doktora yönlendirmek için sorulabilecek sorular

Belirtilerin 5-7 günden uzun sürmesi ve yüksek ateşin eşlik etmesi durumunda piyelonefrit olasılığından dolayı semptomların süresini sorgulamak çok önemlidir. Yeni yürümeye başlayan çocuklarda sistit yaygın olmadığı için hastanın yaşı not edilmeli-

edici ajanlar kullanılmadan önce her hasta dikkatlice değerlendirilmelidir.

- Hamilelere sodyum sitrat almaları tavsiye edilmemelidir.

İpuçları

- Turna yemişi Türkiye'de 200 mg ve 750 mg olmak üzere farklı dozlarda mevcuttur.
- Potasyum sitrat 10 mEq 100 tablet/kutu olmak üzere mevcuttur.

Kaynaklar

1. Foxman, B. (2014). Urinary tract infection syndromes: occurrence, recurrence, bacteriology, risk factors, and disease burden. *Infectious Disease Clinics*, *28*(1), 1-13.
2. Gupta, K. (2022). Acute simple cystitis in females. *UpToDate*. Retrieved May 27, 2023, from https://www.uptodate.com/contents/acute-simple-cystitis-in-females
3. Kavanagh, O. N. (2022). Alkalising agents in urinary tract infections: theoretical contraindications, interactions and synergy. *Therapeutic Advances in Drug Safety*, *13*, 20420986221080794.
4. Mody, L., & Juthani-Mehta, M. (2014). Urinary tract infections in older women: a clinical review. *Jama*, *311*(8), 844-854.

15 VAJİNAL AKINTI

Tanımı

Vajinal kanalın temizliğini ve nemini korumaya yarayan ve aynı zamanda olası enfeksiyonlara karşı koruyucu bir bariyer görevi gören viskoz bir maddedir.

Bu bölümde vajinal akıntı problemi olan bir olguyu inceleyeceğiz. Doktorların nasıl teşhis koyduklarını, hangi tedavileri tercih edebileceklerini ve bu tedaviler uygulanırken nelere dikkat edilmesi gerektiğini tartışacağız. Ayrıca sarımsak (*Allium sativum* L.), çay ağacı yağı (*Melaleuca alternifolia* L.) gibi bitkisel ürünlerin akılcı kullanımı gibi farmakolojik olmayan alternatifler de sunulacaktır.

Olgu

B. M. 24 yaşında üniversite öğrencisidir. İki günlük bir vajinal kaşıntı öyküsü, idrar sırasında ağrı ve kalın, beyaz bir akıntı şikayetiyle eczaneye gelmiştir. Herhangi bir ilaç alerjisi veya sağlık sorunları yoktur. Hasta evlidir ve birkaç yıl önce geçirdiği bir mantar enfeksiyonunu tedavi etmek için ilaç aldığını hatırlamaktadır. İkinci bir doktor randevusu almamak için bir reçetesiz ürün hakkında görüşünüzü ve doğru kullanımı sağlamak için üzerinde durmak isteyeceğiniz danışmanlık noktalarını sizden istiyor.

Eczane ziyaretinin en yaygın nedenleri

Vajinal akıntının en yaygın nedenleri vulvovajinal kandidiyazis (VVC), bakteriyel vajinoz (BV), mantar enfeksiyonu ve pamukçuk özellikle kadınların eczaneye sıklıkla başvurduğu konulardır. Trichomoniasis, atrofik vajinit, sistit ve klamidya diğer olası nedenlerdir.

- Metronidazol 750 mg + mikonazol nitrat 200 mg + lidokain 100 mg 7 ovül/kutu.
- Metronidazol 500 mg + mikonazol nitrat 100 mg 14 ovül/kutu.

Kaynaklar

1. Chen, R., Li, R., Qing, W., Zhang, Y., Zhou, Z., Hou, Y., ... & Chen, M. (2022). Probiotics are a good choice for the treatment of bacterial vaginosis: a meta-analysis of randomized controlled trials. *Reproductive Health*, *19*(1), 1-14.
2. Hilton, E., Isenberg, H. D., Alperstein, P., France, K., & Borenstein, M. T. (1992). Ingestion of yogurt containing Lactobacillus acidophilus as prophylaxis for candidal vaginitis. *Annals of Internal Medicine*, *116*(5), 353-357.
3. Sobel, J. D. (2007). Vulvovaginal candidosis. *The Lancet*, *369*(9577), 1961-1971.
4. Sobel, J. D. (2022). Vaginal discharge (vaginitis): Initial evaluation. *UpToDate*. Retrieved May 27, 2023, from https://www.uptodate.com/contents/vaginal-discharge-vaginitis-Initial-evaluation

REGL SANCISI (PRİMER DİSMENORE) 16

Tanım

Ağrıdan sorumlu olabilecek herhangi bir hastalığın yokluğunda menstrüasyon sırasında tekrarlayan, kramplı, orta hat alt karın ağrısı ile karakterize bir durumdur.

Bu bölümde regl sancısı olan bir olguyu inceleyeceğiz. Doktorların nasıl teşhis koyduklarını, hangi tedavileri tercih edebileceklerini ve bu tedaviler uygulanırken nelere dikkat edilmesi gerektiğini tartışacağız. Ayrıca rezene (*Foeniculum vulgare* Mill.), adaçayı (*Salvia triloba* Mill.), kediotu (*Valeriana officinalis* L.), zencefil (*Zingiber officinale* Roscoe) ve papatya (*Matricaria chamomilla* L.*)* gibi bitkisel ürünlerin akılcı kullanımı gibi farmakolojik olmayan alternatifler de sunulacaktır.

Olgu

F. L. 18 yaşında olan kadın hasta, kramp ilacı için eczaneye başvurmuştur. Son bir gündür kramp tarzında karın ağrısı, mide bulantısı, yorgunluk ve baş ağrısı çektiğini belirtmektedir. Sorularla F. L.'nin şu anda adet gördüğünü, ilaç alerjisi olmadığını, cinsel olarak aktif olmadığını ve kronik bir tıbbi durumunun olmadığını öğreniyorsunuz. Son zamanlarda sigara içmeye başladığını ve bunu strese bağladığını söylemektedir.

Eczane ziyaretinin en yaygın nedenleri

Eczacılar olarak, ortaya çıkan semptomların olası tüm nedenlerini dikkate almalıyız. Primer dismenore (PD), hastaların eczanemizi ziyaret etmesinin en yaygın nedenlerinden biridir. Ancak

Uyarılar

- Mefanamik asit 500 mg, birçok kadın tarafından dismenore semptomları için tercih edilir, ancak ishal gibi bazı istenmeyen yan etkilerle ilişkilendirilir. Bu ilacı hastanıza önerdiğinizde bu yan etki konusunda hastayı bilgilendiriniz.

İpuçları

- Türkiye'de mevcut ilaç seçenekleri arasında parasetamol 500 mg, mefenamik asit 500 mg 20 tablet/kutu, ibuprofen 200 ,400, 600, 800 mg tabletler ve naproksen sodyum 250, 500 mg formunda seçenekler mevcuttur.

Kaynaklar

1. Banikarim, C., Middleman, A. B., Geffner, M., & Hoppin, A. G. (2004). Primary dysmenorrhea in adolescents. *UpToDate Online*, *12*, 2.
2. Budoff, P. W. (1979). Use of mefenamic acid in the treatment of primary dysmenorrhea. *JAMA*, *241*(25), 2713-2716.
3. Hewitt, G. D., & Gerancher, K. R. (2018). ACOG COMMITTEE OPINION Number 760 Dysmenorrhea and Endometriosis in the Adolescent. *OBSTETRICS AND GYNECOLOGY*, *132*(6), E249-E258.
4. Latthe, P. M., & Champaneria, R. (2011). Dysmenorrhoea. *BMJ clinical evidence*, *2011*.
5. Smith, R. P., Kaunitz, A. M. (2022). Dysmenorrhea in adult females: Treatment. *UpToDate*. Retrieved May 27, 2023, from https://www.uptodate.com/contents/dysmenorrhea-in-adult-females-treatment

17 AĞIZ YARALARI

Tanım

Lokalize, sığ, yuvarlak ile oval ülser gibi görünen sarımsı yapışık merkezi eksuda ile ağrılı oral ülserlerdir.

Bu bölümde ağız yaraları olan bir olguyu inceleyeceğiz. Doktorların nasıl teşhis koyduklarını, hangi tedavileri tercih edebileceklerini ve bu tedaviler uygulanırken nelere dikkat edilmesi gerektiğini tartışacağız. Ayrıca aloe vera (*Aloe barbadensis* Mill.), guava (*Psidium guajava* L.), biber (*Capsicum annum* L.), papaya (*Carica papaya* L.), zerdeçal (*Curcuma longa* L.) gibi bitkisel ürünlerin akılcı kullanımı gibi farmakolojik olmayan alternatifler de sunulacaktır.

Olgu

31 yaşında kadın olan S. N., birkaç kez başına gelen ağız ülseri rahatsızlığını hafifletmek için ilaç almaya eczanenize geliyor. Dudağının iç tarafında, kenarları kırmızı, küçük, beyaz, dairesel bir lezyon gibi görünen bir yara mevcuttur. Sadece bir günlük ağız ülseri ağrısı çekmektedir. Hastanın kullandığı ilaç yoktur.

Eczane ziyaretinin en yaygın nedenleri

Hastaların eczaneye en sık ziyaret nedenleri minör aft ülseri (çapları 1 cm'den küçük ülserler), ardından majör aftöz ülserler (1 cm çapından büyük) ve travmadır. Nadir olmasına rağmen, herpetiform ülser semptomları (1-2 mm çapında, tipik olarak kümeler halinde görülür, bazen daha büyük ülserler de birleşir), Herpes simpleks, oral pamukçuk, ilaca bağlı, el, ayak ve ağız semptomları ile başvurabilirler. Oral karsinom, eritema multiforme, Behçet

- Bebeklerde ve çocuklarda, doz ve uygulama önerilerine sıkı sıkıya bağlı kalınarak uygulanmayan lidokainin topikal alımını takiben nöbetler (bazıları ölümcül) bildirilmiştir.

İpuçları

- Türkiye'de melisa (*Melissa officinalis*), yaban mersini ekstreleri (*Myrtus communis*) ile birlikte böğürtlen (*Rubus* sp.) içeren bir farmasötik müstahzar oral ülser için alternatif tedavi olarak mevcuttur.
- %5 lidokain, % 0.2 klorheksidin spreyler, 100.000 İÜ nistatin (1 ml), % 0.1 triamsinolon asetonid jel ve merhem, klobetasol %0.05 jel ve merhem, simetikon süspansiyon 40 mg mevcut ilaçlardandır.

Kaynaklar

1. Al-Maweri, S. A., Alaizari, N., Alanazi, R. H., Ashraf, S., Alanazi, R. H., Al-Sharani, H. M., & Halboub, E. (2021). Efficacy of hyaluronic acid for recurrent aphthous stomatitis: a systematic review of clinical trials. *Clinical Oral Investigations*, 1-10.
2. Alpsoy, E., Er, H., Durusoy, C., & Yilmaz, E. (1999). The use of sucralfate suspension in the treatment of oral and genital ulceration of Behçet disease: a randomized, placebo-controlled, double-blind study. *Archives of Dermatology*, *135*(5), 529-532.
3. Bhat, S., & Sujatha, D. (2013). A clinical evaluation of 5% amlexanox oral paste in the treatment of minor recurrent aphthous ulcers and comparison with the placebo paste: a randomized, vehicle controlled, parallel, single center clinical trial. *Indian Journal of Dental Research*, *24*(5), 593.
4. Curtis, L. A., Dolan, T. S., & Seibert, H. E. (2009). Are one or two dangerous? Lidocaine and topical anesthetic exposures in children. *The Journal of emergency medicine*, *37*(1), 32-39.
5. Edgar, N. R., Saleh, D., & Miller, R. A. (2017). Recurrent aphthous stomatitis: a review. *The Journal of clinical and aesthetic dermatology*, *10*(3), 26.
6. Lodi, G. (2022). Oral lesions. *UpToDate*. Retrieved May 27, 2023, from https://www.uptodate.com/contents/oral-lesions

7. Volkov, I., Rudoy, I., Freud, T., Sardal, G., Naimer, S., Peleg, R., & Press, Y. (2009). Effectiveness of vitamin B12 in treating recurrent aphthous stomatitis: a randomized, double-blind, placebo-controlled trial. *The Journal of the American Board of Family Medicine*, *22*(1), 9-16.

18 KABIZLIK (KONSTİPASYON)

Tanım

Bağırsak hareketlerinde yavaşlama sonucu oluşan ve sık görülen bir sorundur. Bunun sonucunda çıkan dışkı çok sert olabilir.

Bu bölümde kabızlık problemi olan bir olguyu inceleyeceğiz. Doktorların nasıl teşhis koyduklarını, hangi tedavileri tercih edebileceklerini ve bu tedaviler uygulanırken nelere dikkat edilmesi gerektiğini tartışacağız. Ayrıca Lif takviyeleri gibi farmakolojik olmayan seçeneklerin akılcı kullanımı da sunulacaktır.

Olgu

M. K. 68 yaşında bir erkek hastadır. Bazen olan sert dışkılamadan şikayetçidir ve eczanenize başvurmuştur. Ayrıca, nadiren tuvalete çıkamadığından da yakınmaktadır. Herhangi bir ilaç kullanmamakta ve bilinen herhangi bir tıbbi sorunu veya alerjisi bulunmamaktadır. M. K.'nın kabızlığını önlemek için ne yapmasını önerirsiniz?

Eczane ziyaretinin en yaygın nedenleri

Kabızlık şikayetiyle eczaneye gelen çoğu kişinin sağlıksız yaşam tarzı ve kötü beslenme alışkanlıklarına sahiptir. Hamilelik, çocuklarda fonksiyonel bozukluklar, İBS, nörojenik bozukluklar, depresyon, multipl skleroz, diyabet, kolorektal kanser, hipotiroidizm gibi diğer kabızlık nedenleri başvuru nedeni olabilir. Ek olarak, bazı ilaçlar kabızlığa neden olabilir. Tam tıbbi ve ilaç öyküsü almayı gerektiren ilaçlar, antiasitler (alüminyum ve kalsiyum tuzları), antidepresan, antikolinerjik, antiemetik, antiepileptik, kalsiyum kanal blokerler, sitotoksik ilaçlardır.

- Rektal olarak kullanılan ilaçlar arasında disodyum hidrojen fosfat 7 g + sodyum dihidrojen fosfat 19 g lavman ve gliserin suppozituar 1400 mg ve 3300 mg bulunmaktadır.

Kaynaklar

1. Badiali, D., Corazziari, E., Habib, F. I., Tomei, E., Bausano, G., Magrini, P., ... & Torsoli, A. (1995). Effect of wheat bran in treatment of chronic nonorganic constipation: a double-blind controlled trial. *Digestive diseases and sciences*, *40*, 349-356.
2. Müller-Lissner, S. A. (1988). Effect of wheat bran on weight of stool and gastrointestinal transit time: a meta analysis. *Br Med J (Clin Res Ed)*, *296*(6622), 615-617.
3. Petticrew, M., Watt, I., & Sheldon, T. (1997). Systematic review of the effectiveness of laxatives in the elderly. *Health Technology Assessment (Winchester, England)*, *1*(13), i-iv.
4. Rao, S. R. (2022). Constipation in the older adult. *UpToDate*. Retrieved May 27, 2023, from https://www.uptodate.com/contents/constipation-in-the-older-adult
5. Tramonte, S. M., Brand, M. B., Mulrow, C. D., Amato, M. G., O'Keefe, M. E., & Ramirez, G. (1997). The treatment of chronic constipation in adults: a systematic review. *Journal of General Internal Medicine*, *12*(1), 15-24.
6. Wald, A., & Talley, N. J. (2017). Management of chronic constipation in adults. *UpTo-Date, Waltham, MA*.

- ORS paketinin içeriği ile temiz bir kabı yarıya kadar doldurun. Paket üzerindeki talimatları kontrol edin ve uygun miktarda temiz su ekleyiniz. Çok az miktarda su ile karıştırıldığında ishali şiddetlendirebilir.
- ORS tuzlarının karıştırılması için en iyi çözücü sudur.
- Her sulu dışkıdan sonra, iki yaşın altındaki bir çocuk, ORS içeceğinden en az 1/4 ila 1/2 büyük fincan (250 mililitre) içmelidir.
- Her sulu dışkıdan sonra, 2 yaşında veya daha büyük bir çocuk en az 1/2 ila 1 tam büyük (250 mililitre) ORS içirilmelidir.
- Çocuklar için, ORS yoksa, 1 litre temiz suda çözülmüş 6 çay kaşığı şeker ve 1/2 çay kaşığı tuz verilebilir.
- İlaç dışı tedavide besin tüketimi yukarıda belirtilen besinlerle sınırlandırılmalıdır.
- Koruyucu önlemler ve kişisel hijyen her zaman ve özellikle seyahat sırasında dikkate alınmalıdır.

Uyarılar

- Loperamid, ateşi olmayan veya düşük dereceli ateşi ve kanlı dışkısı olan hastalarda dikkatli kullanılmalıdır.
- Loperamid, önce iki tablet (4 mg), daha sonra iki gün boyunca şekillenmemiş her dışkıdan sonra 2 mg, maksimum günde 16 mg olmak üzere alınabilir.

İpuçları

- Türkiye'de mevcut seçeneklerin arasında loperamid 2 mg 20 tablet/kutu, bizmut subsalisilat çiğneme tabletleri 262 mg veya bizmut subsalisilat şurubu 525 mg/30 ml ve 1050 mg/30 ml bulunmaktadır.

Kaynaklar

1. Carpenter, C. C., Greenough, W. B., & Pierce, N. F. (1988). Oral-rehydration therapy—the role of polymeric substrates. *New England Journal of Medicine*, *319*(20), 1346-1348.

2. Desforges, J. F., Avery, M. E., & Snyder, J. D. (1990). Oral therapy for acute diarrhea. *N. Engl. J. Med*, *323*, 891-894.
3. Duggan, C., Santosham, M., & Glass, R. I. (1992). The management of acute diarrhea in children: oral rehydration, maintenance, and nutritional therapy. Centers for Disease Control and Prevention. *MMWR. Recommendations and Reports: Morbidity and Mortality Weekly report. Recommendations and Reports*, *41*(RR-16), 1-20.
4. LaRocque, R. & Harris, J. B. (2022). Travelers' diarrhea: Treatment and prevention. *UpToDate*. Retrieved May 27, 2023, from https://www.uptodate.com/contents/travelers-diarrhea-treatment-and-prevention
5. Partyka, O., Pajewska, M., Krysińska-Pisarek, M., Domosławska-Żylińska, K., Bulira-Pawełczyk, J., & Czerw, A. (2019). Sin tax as a public health tool-strengths and weaknesses of this economic solution. *Przegld Epidemiol*, *73*(4), 567-575.

20 DİSPEPSİ

Tanım

Üst veya alt karın bölgesinde oluşan ağrı veya rahatsızlıktır.

Bu bölümde dispepsi şikayeti olan bir olguyu inceleyeceğiz. Doktorların nasıl teşhis koyduklarını, hangi tedavileri tercih edebileceklerini ve bu tedaviler uygulanırken nelere dikkat edilmesi gerektiğini tartışacağız. Ayrıca nane (*Mentha piperita* L.) yağı gibi farmakolojik olmayan seçeneklerin akılcı kullanımı da sunulacaktır.

Olgu

N. A., 30 yaşında erkek hasta, hazımsızlık semptomları için eczaneden famotidin talep etmektedir. Evinde antiasit gibi ilaçları deneyip yanıt alamamıştır. Hasta, ağrısını üç günden beri var olan orta derecede ağrı olarak tanımlamaktadır. Kilo kaybı veya eşlik eden herhangi bir semptomu bulunmamaktadır.

Eczane ziyaretinin en yaygın nedenleri

Dispepsi için eczaneye başvuran hastaların çoğunda genellikle tokluk, dolgunluk, erken doyma, epigastrik ağrı ve/veya epigastrik yanma olarak kendini gösteren fonksiyonel dispepsi vardır. İlaca bağlı hazımsızlık, İBS, peptik ülser, safra yolu hastalığı, mide ve yemek borusu kanseri nadir olmakla birlikte, eczaneye başvuruların diğer nedenleri olabilir. Atipik angina semptomları dispepsi ile karıştırılabilir ve hasta değerlendirilirken göz ardı edilmemelidir. Dispepsiyi indükleyebilecek ilaçlara antibiyotikler, antikoagülanlar, ACEİ'ler, alkol, bifosfonat, kalsiyum antagonistleri, demir, aspirin ve NSAİİ'lar verilebilir.

- Hastalar, farklı antiasitlerin ve asit azaltıcı ilaçların avantaj ve dezavantajlarının farkında olmalıdır. Böylece kendileri için en iyi olanı isteyebilirler.
- Antiasitler, hafif ve seyrek dispepsiyi tedavi etmek için kullanılır. Antiasit bileşenleri ve konsantrasyonları değiştiğinden, dozajlar ürüne göre değişir.
- H2RA seyrek ve hafif dispepsiyi tedavi etmek için kullanılır. Semptomların başlangıcında veya potansiyel olarak tetikleyici bir olaydan (yemek veya egzersiz) bir saat önce alınabilirler.

Uyarılar

- PPİ, özellikle omeprazol, klopidogrelin etkisini inhibe etmesi nedeniyle, doktora danışılmadan kullanılmamalıdır.

İpuçları

- Türkiye'de mevcut seçenekler nane yağı 112.84 mg, Cardui mariae fructus ve Liquiritiae radix 20, 30 ,80 mg'dir. Matricariae flos, Melissae folium, Carvi fructus ve *Menthae piperitae folium* sadece kombinasyonlar halinde bulunur.
- Amitriptilin 10 ve 25 mg ve metoklopramid 10 mg tablet, im ve iv halinde mevcuttur.

Kaynaklar

1. Ford, A. C., Moayyedi, P., Black, C. J., Yuan, Y., Veettil, S. K., Mahadeva, S., ... & Lee, Y. Y. (2021). Systematic review and network meta-analysis: efficacy of drugs for functional dyspepsia. *Alimentary pharmacology & therapeutics*, *53*(1), 8-21.
2. Jones, R. H., & Baxter, G. (1997). Lansoprazole 30 mg daily versus ranitidine 150 mg bd in the treatment of acid-related dyspepsia in general practice. *Alimentary pharmacology & therapeutics*, *11*(3), 541-546.
3. Longstreth, G. F & Lacy, B. E. (2022). Approach to the adult with dyspepsia. *UpToDate*. Retrieved May 27, 2023, from https://www.uptodate.com/contents/approach-to-the-adult-with-dyspepsia

4. Pinto-Sanchez, M. I., Yuan, Y., Bercik, P., & Moayyedi, P. (2017). Proton pump inhibitors for functional dyspepsia. *Cochrane Database of Systematic Reviews*, (3).
5. Pittayanon, R., Yuan, Y., Bollegala, N. P., Khanna, R., Lacy, B. E., Andrews, C. N., ... & Moayyedi, P. (2019). Prokinetics for functional dyspepsia: a systematic review and meta-analysis of randomized control trials. *Official journal of the American College of Gastroenterology| ACG*, *114*(2), 233-243.
6. Talley, N. J., Vakil, N. B., & Moayyedi, P. (2005). American gastroenterological association technical review on the evaluation of dyspepsia. *Gastroenterology*, *129*(5), 1756-1780.

21 TIRNAK MANTARI (ONİKOMİKOZ)

Tanım

Kırılmaya ve çatlamaya daha yatkın olan kalın, renksiz tırnaklara neden olan el veya ayak tırnaklarının enfeksiyonudur.

Bu bölümde Tırnak Mantarı olan bir olguyu inceleyeceğiz. Doktorların nasıl teşhis koyduklarını, hangi tedavileri tercih edebileceklerini ve bu tedaviler uygulanırken nelere dikkat edilmesi gerektiğini tartışacağız. Ayrıca farmakolojik olmayan seçeneklerin akılcı kullanımı da sunulacaktır.

Olgu

B. N. 57 yaşında erkek hasta, sağ ayak parmağındaki onikomikoz şikayetiyle eczaneye geliyor. Ayağını size gösterdiğinde hasarlı tırnağın şişmiş, çatlamış ve sarı-beyaz renkte olduğunu görüyorsunuz. Genel olarak hastanın sağlığı iyi, hipertansiyonu kontrol altında, günde bir kez 20 mg lisinopril kullanıyor. Başka reçeteli veya reçetesiz ilacı ve hastalığı bulunmamaktadır.

Eczane ziyaretinin en yaygın nedenleri

Tırnak mantar enfeksiyonunun (onikomikoz) tiplerinin ayırt edilme kriterlerini bilmek çok önemlidir. Distal lateral subungual onikomikoz (DLSO) olarak bilinen en yaygın onikomikoz şekli, distal tırnakların sararıp kalınlaşması ile karakterizedir. Beyaz olan yüzeysel onikomikoz, dorsal tırnak plağında düzensiz beyaz veya kireçli madde adacıkları olarak görülür. Proksimal subungual onikomikoz, genellikle bağışıklığı baskılanmış kişileri etkiler ve lunulaya yakın lökonişi olarak ortaya çıkar. Kandidal onikomikoz olan mukokutanöz kandidiyazis hastalarında

Uyarılar

- Terbinafinin yan etkileri baş ağrısı, dermatit, gastrointestinal rahatsızlık, tat bozuklukları ve karaciğer enzimlerindeki anormallikleri içerir. Nadiren Stevens-Johnson sendromu gibi ciddi ilaç reaksiyonları meydana gelebilir.

İpuçları

- Türkiye'de topikal olarak mevcut seçenekler amorolfin %5 ve siklopiroks 80mg/g iken, oral kullanılan seçenekler terbinafin 250-500 mg ve itrakonazol 100 mg'dır.

Kaynaklar

1. de Berker, D. (2009). Fungal nail disease. *New England Journal of Medicine*, *360*(20), 2108-2116.
2. Golstein, A. O & Bhatia, N. (2022). Onychomycosis: Management. *UpToDate*. Retrieved May 27, 2023, from https://www.uptodate.com/contents/onychomycosis-management
3. Gupta, A. K. (2002). Treatment of dermatophyte toenail onychomycosis in the United States: a pharmacoeconomic analysis. *Journal of the American Podiatric Medical Association*, *92*(5), 272-286.
4. Warshaw, E. M., Fett, D. D., Bloomfield, H. E., Grill, J. P., Nelson, D. B., Quintero, V., ... & Lederle, F. A. (2005). Pulse versus continuous terbinafine for onychomycosis: a randomized, double-blind, controlled trial. *Journal of the American Academy of Dermatology*, *53*(4), 578-584.

22 SEBOREİK DERMATİT

Tanım

Öncelikle kafa derisini etkileyen yaygın bir cilt bozukluğudur. Pullu kısımlar, kırmızı cilt ve kalıcı kepek ile sonuçlanır. Beşik kapağı olarak da bilinen infantil form (tipik olarak bebeklik döneminde, altı aylıktan önce ortaya çıkar ve kendi kendine geçer) ve yetişkin formu (kronik ve kalıcı) olmak üzere iki tip seboreik dermatit vardır. .

Bu bölümde seboreik dermatit problemi olan bir olguyu inceleyeceğiz. Doktorların nasıl teşhis koyduklarını, hangi tedavileri tercih edebileceklerini ve bu tedaviler uygulanırken nelere dikkat edilmesi gerektiğini tartışacağız. Ayrıca farmakolojik olmayan seçeneklerin akılcı kullanımı da sunulacaktır.

Olgu

K. Z. 55 yaşında olan erkek hasta, iki aydır yüzünde var olan kızarıklıktan şikayet etmektedir. Bu kızarıklığı yıllardır yaşadığını ancak son zamanlarda kötüleştiğini söylemektedir. Herhangi bir önemli HIV ile ilişkili risk faktörü ve parkinson hastalığı yoktur. Son zamanlarda çok stres altındadır ve stresli olduğunda bu kızarıklığın alevlendiğini fark etmiştir. Alında, kaşların ve sakalın altında görünen skala dikkat çekmektedir. Yanaklarda ve nazolabial kıvrımların çevresinde de hafif kızarıklık da görülmektedir.

Eczane ziyaretinin en yaygın nedenleri

Seboreik dermatit ile eczaneye gelen hastaların çoğu kolayca tanınır, ancak bazen atopik dermatit ile karıştırılır. Eczane ziyaretlerinin nedeni olabilecek başka bir durum da kafa derisi sedef

İpuçları

Türkiye'de bulunan farklı kortikosteroid topikal ajan örnekleri ve etkileri:

- Düşük etkili kortikosteroidler - Alklometazon %0.05.
- Orta etkili kortikosteroidler - Mometazon %0.1, Triamsinolon asetonid %0.1, desonid %0.125, hidrokortizon butirat %0.1, prednikarbat %0.25.
- Yüksek etkili kortikosteroidler - Klobetazol %0.01, diflukortolon valerat %0.1, flutikazon %0.005.
- Çok yüksek etkili kortikosteroidler - Betametazon dipropiyonat %0.05mg , klobetasol propionate %0.05 krem veya pomad.

Kaynaklar

1. Okokon, E. O., Oyo-Ita, A., & Chosidow, O. (2009). Interventions for seborrhoeic dermatitis. *Cochrane Database of Systematic Reviews*, (4).
2. Papp, K. A., Papp, A., Dahmer, B., & Clark, C. S. (2012). Single-blind, randomized controlled trial evaluating the treatment of facial seborrheic dermatitis with hydrocortisone 1% ointment compared with tacrolimus 0.1% ointment in adults. *Journal of the American Academy of Dermatology*, *67*(1), e11-e15.
3. Sasseville, D. (2023). Seborrheic dermatitis in adolescents and adults. *UpToDate*. Retrieved May 27, 2023, from https://www.uptodate.com/contents/seborrheic-dermatitis-in-adolescents-and-adults
4. Udompataikul, M., & Rattanamongkolgul, S. (2011). Topical antifungal agents for seborrheic dermatitis: systematic review and meta-analysis. *J Med Assoc Thai*, *94*(6), 756-60.
5. Warshaw, E. M., Wohlhuter, R. J., Liu, A., Zeller, S. A., Wenner, R. A., Bowers, S., ... & Parneix-Spake, A. (2007). Results of a randomized, double-blind, vehicle-controlled efficacy trial of pimecrolimus cream 1% for the treatment of moderate to severe facial seborrheic dermatitis. *Journal of the American Academy of Dermatology*, 57(2), 257-264.

23 SIRT AĞRISI

Tanım

Toplum eczanelerine başvurulan en yaygın tıbbi sorunlardan biridir. Ya donuk ve kalıcı ya da ani ve akut görünebilir. Bazen bir kaza, düşme veya ağır bir şey taşıma gibi nedenlerle hızlı bir şekilde veya omurganın yaşlanmaya bağlı dejeneratif değişiklikleri nedeniyle yavaş yavaş ortaya çıkabilir. Sırt ağrısı iltihaplı hastalıklar veya diğer tıbbi hastalıklardan kaynaklanabilir.

Bu bölümde sırt ağrısı olan bir olguyu inceleyeceğiz. Doktorların nasıl teşhis koyduklarını, hangi tedavileri tercih edebileceklerini ve bu tedaviler uygulanırken nelere dikkat edilmesi gerektiğini tartışacağız. Ayrıca şeytan pençesi (*Harpagophytum procumbens* DC.), beyaz söğüt kabuğu (*Salix alba* L.), kırmızı biber (*Capsicum annuum* L.), Brezilya arnikası (*Solidago chilensis* Meyen) ve karakafes otu (*Symphytum officinale* L.) gibi bitkisel ürünlerin akılcı kullanımı gibi farmakolojik olmayan alternatifler de sunulacaktır.

Olgu

B. G. 42 yaşında kadın hasta, sırt ağrısı şikayetiyle eczaneye başvurmuştur. Bir önceki gün hava güzel olduğu için bahçe işleriyle uğraşmıştır. Şimdi ise hasta kendini sert ve ağrılı hissetmektedir. Alt sırtı ağrımakta ve hareket ettikçe kötüleşmektedir. Genelde ilaç kullanmadığını, fakat dün gece iki parasetamol tablet aldığını ve ağrısının azaltmasına yardımcı olduğunu belirtmiştir.

parasetamol 300 mg, baklofen 10 mg, klorzoksazon 200 mg, tizanidin 2 ve 6 mg, tiyokolşikosid 4 ve 8 mg veya 75 mg diklofenak sodyum ile kombinasyon halindedir.

Kaynaklar

1. Clarke, J. A., Van Tulder, M. W., Blomberg, S. E., De Vet, H. C., Van der Heijden, G. J. M. G., Bronfort, G., ... & van Tulder, M. W. (2006). Traction for lowback pain with or without sciatica (Cochrane Review). *The Cochrane Library*, *1*.
2. De Carvalho Machado, G., Ferreira, M., Ferreira, P., Maher, C., Pinheiro, M. B., & Day, R. O. (2017). Non-steroidal anti-inflammatory drugs for spinal pain: A systematic review and meta-analysis.
3. Hill JC, Whitehurst DG, Lewis M, et al. Comparison of stratified primary care management for low back pain with current best practice (STarT Back): a randomised controlled trial. *Lancet*. 2011;378(9802):1560-1571. doi:10.1016/S0140-6736(11)60937-9
4. Paige, N. M., Miake-Lye, I. M., Booth, M. S., Beroes, J. M., Mardian, A. S., Dougherty, P., ... & Shekelle, P. G. (2017). Association of spinal manipulative therapy with clinical benefit and harm for acute low back pain: systematic review and meta-analysis. *Jama*, *317*(14), 1451-1460.
5. Roelofs, P. D., Deyo, R. A., Koes, B. W., Scholten, R. J., van Tulder, M. W., & Cochrane Back and Neck Group. (1996). Non-steroidal anti-inflammatory drugs for low back pain. *Cochrane Database of Systematic Reviews*, *2011*(2).
6. Wheeler, S.G., Wipf, J. E.,Staiger, T. O., Deyo, R.A, Jarvik, J. G. (2022). Evaluation of low back pain in adults. *UpToDate*. Retrieved May 27, 2023, from https://www.uptodate.com/contents/evaluation-of-low-back-pain-in-adults
7. Williams, P. T. (2008). Relationship of running intensity to hypertension, hypercholesterolemia, and diabetes. *Medicine and science in sports and exercise*, *40*(10), 1740.

24 HEMOROİD

Tanım

Anal kanalda bulunan damarlar normal formlarında dışkıyı kontrol eden minderler olarak hizmet ederler. Şiştiklerinde veya tahriş olduklarında, "hemoroid" olarak adlandırılan bir hastalığa dönüşürler.

Bu bölümde hemoroid olan bir olguyu inceleyeceğiz. Doktorların nasıl teşhis koyduklarını, hangi tedavileri tercih edebileceklerini ve bu tedaviler uygulanırken nelere dikkat edilmesi gerektiğini tartışacağız. Ayrıca farmakolojik olmayan seçeneklerin akılcı kullanımı da sunulacaktır.

Olgu

K. D. 43 yaşında kadın hasta, hemoroid şikayeti ile eczaneye başvurmuştur. Hastadaki bu rahatsızlığa karşı yaklaşımınız ve hastalığın yönetimine dair önerileriniz nedir?

Eczane ziyaretinin en yaygın nedenleri

Anorektal semptomlarla eczaneye başvuran hastalar çoğunlukla hemoroidden şikayetçidir. Anal fissürler de yaygın başvuru nedenleri arasındadır. Ancak ülseratif kolit, crohn hastalığı, üst gastrointestinal sistem, kolorektal ve anal kanserler ve divertikülit vakaları da göz ardı edilmemelidir. Bu koşulları ayırt etmek için hastanın semptom ve bulguların ayrıntılı bir şekilde değerlendirilmeli ve hasta hekime yönlendirilmelidir.

Hastanın durumunu daha iyi anlamak ve doktora yönlendirmek için sorulabilecek sorular

Sorunun süresi, ağrı, rektal kanama, ilişkili semptomlar ve yaşam tarzı hakkında sorular açısından hasta sorgulanmalıdır. Ağrı, genellikle dışkılama sırasında hissedilir, ancak otururken veya diğer zamanlarda da ortaya çıkabilir. Sıkan bir ağrı, çoğu insanın acıyı tanımlama şeklidir. Dışkılama sırasında keskin veya bıçak saplama tarzında ağrı anal fissür belirtisi olabilir. Hemoroid sıklıkla minör rektal kanama ile ilişkilidir. Kan parlak kırmızı görünür ve klozette, dışkı yüzeyinde veya klozetteki suda görülebilir. Hemoroid genellikle anal kaşıntı gibi lokal semptomlarla ilişkilidir.

Mide bulantısı, kusma, iştahsızlık ve değişen bağırsak alışkanlıkları gibi semptomlar, altta yatan başka bir patolojinin göstergesi olabilir. Bu tür durumlarda eczacının temel görevi hastayı doktora yönlendirmektir.

Hastanın durumuna fayda sağlayabilecek farmakolojik olmayan seçenekler

Artan lif tüketimi hemoroid kanamasını ve hafif tekrarlama semptomları azaltır. Hastalar günde 1.5-2 litre su ve 20-30 g çözünmeyen lif tüketmelidir. Ek olarak, düzenli fiziksel egzersiz yapılmalıdır. Mümkün olduğu kadar kabızlığa neden olan ilaçlardan (analjezikler, antikolinerjikler, antihistaminikler, antispazmodikler, antidepresanlar, antipsikotikler) ve ishale neden olan ilaçlardan (digoksin, ACEİ'ler, klofibrat, H2RA) kaçınılmalıdır. Yağlı yiyecekler ve alkol tüketmekten kaçınılmalıdır. Oturma banyoları, soğuk su yerine ılık su ile günde iki ila üç kez yapılmalıdır. Böylece tahriş, kaşıntı ve anal sfinkter kas spazmlarına ait sorunlar giderilebilir. Reçetesiz satılan ilaçların yeterli olmadığı durumlarda hastalar lastik bant ligasyonu, skleroterapi ve iç hemoroidlerin kızılötesi pıhtılaşması gibi alternatif tedaviler için bir cerraha yönlendirilmelidir. Çok şiddetli ve ilerlemiş hemoroidler için hemoroidektomi, iyi bir seçenek olabilir.

Hastanın durumu için akılcı ilaç seçenekleri

Kontakt dermatiti tedavi etmek veya lokal şişmeyi azaltmak için topikal ilaçlara ek olarak, sfinkter spazmını azaltmak ve hemoroidal dokuların venöz tonunu arttırmak amacıyla vazoaktif ilaçlar (flebotonikler) rahatsızlığı gidermek için sıklıkla kullanılır. Flebotoniklerin (flavonoid, hidroksietilrutosid ve kalsiyum dobesilat) kaşıntı ve kanama gibi hemoroid semptomlarını hafifletebileceğine dair güçlü kanıtlar vardır. Anestezik, steroid, yumuşatıcı ve antiseptik içeren topikal merhemler, hemoroid tedavisinde yaygın olarak kullanılır. Hidrokortizon ve lidokain kombinasyonları, akut hemoroid rahatsızlığını azaltmak için faydalıdır.

Flebotonikler, hem bitki özlerini (hidroksietilrutosid, flavonoidler) hem de sentetik çeşitli bileşikleri (kalsiyum dobesilat) içeren ilaç sınıfıdır. Bunlar venöz tonu, mikrovasküler geçirgenliği, lenfatik aktiviteyi ve mikrodolaşımdaki besleyici akışı iyileştirdiklerinden hemoroid kanamasını azaltabilirler.

Antispazmodik ajanlar, anal sfinkter spazmını azaltmada etkili olan nitrik oksit donörüdür. Bu ajana örnek olarak topikal %0.5 nitrogliserin merhemi verilebilir.

Daha ileri müdahaleler için sevk gerektiren durumlar

Bağırsak alışkanlığında kalıcı veya önemli bir değişiklik olan 40 yaş üstü hastalar, açıklanamayan şiddetli rektal kanama, ateş, altı ila sekiz haftalık topikal tedaviye dirençli oldukları için hemoroidleri cerrahi veya manuel olarak azaltılmak zorunda olan hastalar, dışkılama ile ilişkili şiddetli ağr, kişisel bir kolorektal polip öyküsü, inflamatuar barsak hastalığı veya kolorektal kanserli birinci derece akrabanın varlığı gibi durumlar ileri düzeyde değerlendirmeyi gerektiren durumlardır.

Hekim tarafından hasta için aşağıdaki noktalar göz önünde bulundurularak seçilebilecek ilaçlar

Hastayla durumu için farmakolojik olmayan seçenekleri tartışılmalıdır. Hastaya doktor tarafından ağrının belirli bir düzeyde

iyileşmesini sağlamak adına %5 tribenosid + %2 lidokain hidroklorür krem veya supozituvarlar verilebilir.

Hasta eğitimi sırasında belirtilmesi gereken bazı önemli bilgiler

- Hastanın ihtiyaç duyabileceği farmakolojik olmayan müdahaleler (lifler, egzersiz, bol su, oturma banyosu) konusunda hastanızı eğitiniz.
- Bağırsak hareketlerini düzenli tutmak için günde en az 20-35 gram lif tüketilmesini tavsiye ediniz.
- Hemoroid tedavisi supozituvar veya krem şeklinde sağlanabilir. Hastanıza bu dozaj formlarını nasıl kullanabilecekleri hakkında ayrıntılı bilgi veriniz.
- Hasta 2-3 saat banyoya giremeyeceği için hemoroid kremini uygulamadan önce banyoyu kullanmasını veya banyo yapmak için zamanı yoksa, bölgeyi temizlemek için temizleme mendili kullanması gerektiğini hatırlatınız.
- Vakit varsa, hemoroid çevresini temizlemek için duş veya banyo yapılmalıdır. Hemoroidli bölgede tahrişe neden olmaması için nazikçe temizlenmelidir.
- Hemoroid tahrişini önlemek için ılık su kullanılmalıdır.
- Kremi uygulamadan önce ve uyguladıktan sonra eller mutlaka yıkanmalıdır.
- Hemoroid tedavisinde kullanılan topikal ürünlerin kullanım talimatları;
- Tüp açılır, önce kapağın üst kısmıyla delinir. Tüpten az miktarda krem parmağa sıkılır. Krem etkilenen bölgeye veya 2 x 2 inç (5.1 x 5.1 cm) steril gazlı bez parçası üzerine uygulanır. Dış hemoroid için ilaçlar etkilenen bölgeye hafifçe masaj yapılarak uygulanır (parmak veya gazlı bez kullanılabilir). Kremin kapağı kapatılır ve eller yıkanır.
- İç hemoroid için krem ile birlikte gelen aplikatör başlığı kullanılır. Başlık tüpün tepesine bağlanır, takılması veya vida gibi çevrilmesi gerekebilir.

- Kuru kullanımı ağrıya neden olabileceği için aplikatör başlığına biraz krem sürülebilir.
- Parmak kullanarak anüs bulunur ve nazikçe aplikatör 3 ila 4 cm içine ittirilir.
- Uygulama bitince aplikatör başlığı ve eller temizlenir.
- Yaklaşık 3 saat banyo yapmaktan kaçınılması gerekmektedir.

Uyarılar

- Kontakt dermatitten kaçınmak için kombine hidrokortizon-lidokain gibi topikal analjezikler bir haftadan fazla kullanılmamalıdır.

İpuçları

- Türkiye'de bulunan ilaçlar hidroksietilrutoside tablet 500 mg, kalsiyum dobesilat 500 veya 1000 mg, %5 tribenosid + %2 lidokain hidroklorür krem, tribenosid 400 mg + lidokain hidroklorür 40 mg supozituvar, %0.4 nitrogliserin merhem, %0.5 ruskogenin + %5.8 trimebutin, ruskogenin 10 mg + trimebutin 120 mg'dır

Kaynaklar:

1. Bleday, R., Breen, E. (2021). Home and office treatment of symptomatic hemorrhoids. *UpToDate*. Retrieved May 27, 2023, from https://www.uptodate.com/contents/home-and-office-treatment-of-symptomatic-hemorrhoids
2. Gorfine, S. R., & Billingham, R. P. (1995). Treatment of benign anal disease with topical nitroglycerin. *Diseases of the colon & rectum*, *38*, 453-457.
3. Perera, N. (2012). Phlebotonics for haemorrhoids (Review) Cochrane Database Syst.
4. Shafik, A. (1993). Role of warm-water bath in anorectal conditions. The" thermosphincteric reflex". *Journal of clinical gastroenterology*, *16*(4), 304-308.

25 PAMUKÇUK (KANDİDİYAZİS)

Tanım

Ağızda mantar enfeksiyonudur. Bulaşıcı değildir ve mantar önleyici ilaçlarla başarılı bir şekilde tedavi edilir.

Bu bölümde Pamukçuk problemi olan bir olguyu inceleyeceğiz. Doktorların nasıl teşhis koyduklarını, hangi tedavileri tercih edebileceklerini ve bu tedaviler uygulanırken nelere dikkat edilmesi gerektiğini tartışacağız. Ayrıca zerdeçal (*Curcuma longa* L.), kekik (*Thymus* sp.) yağı, elma sirkesi ve karanfil *(Syzygium aromaticum* L.*)* yağı gibi bitkisel ürünlerin akılcı kullanımı gibi farmakolojik olmayan alternatifler de sunulacaktır.

Olgu

N. B. 32 yaşında erkek hasta, dilinin alışılmadık şekilde beyaz olduğunu fark etmiştir ve dilinde büyük plak benzeri bir lezyon bulunmaktadır. N. B. lezyonu birkaç gün önce fark ettiğini fakat ağrılı olmadığı için ilaç kullanmadığını belirtmiştir. Hastaya 3 yıl önce astım teşhisi konulmuştur ve başka bir hastalığı yoktur. Salmeterol/flutikazon içeren inhaler kullanmaktadır. Hastanın bilinen ilaç alerjisi yoktur.

Eczane ziyaretinin en yaygın nedenleri

Çoğu hasta, oral ülser olgusunda ayrıntılı olarak açıklandığı gibi, büyük olasılıkla minör aftöz ülsere bağlı pamukçuk belirti ve semptomlarına sahiptir. Yaygın olarak pamukçuk gelişimine yol açan diğer durumlar arasında inhale kortikosteroidler veya antibiyotikler sayılabilir. Protez takan hastalarda da pamukçuk sıklıkla görülür. Görünüşte plak psoriazisine benzer lezyonları

- Takma dişin ağıza uygun şekilde yerleştirildiği kontrol ediniz.
- Protezler geceleri çıkarılmalı ve düzenli olarak temizlenmelidir.
- Şekerli gıdalarca düşük olan sağlıklı bir diyet sürdürülmelidir.
- Ağzı nemli tutmak için bol sıvı tüketilmelidir.
- Sigara içmekten kaçınılmalıdır.

Uyarılar

Nistatin süspansiyonu bir seçenektir. Ancak hastalar için her zaman tadı hoş değildir ve uzun süre kullanıldığında diş çürümesine neden olabilen sakkaroz içerir.

İpuçları

Türkiye'de bulunan ilaç örnekleri sistemik tedavi şeklindedir. Bunlar flukonazol 100 mg, 150 mg, 200 mg tabletler ve nistatin süspansiyonudur (100.000 U/ml).

Kaynaklar

1. Kauffman, C. A. Oropharyngeal candidiasis in adults.
2. Klotz, S. A. (2006). Oropharyngeal candidiasis: a new treatment option. *Clinical Infectious Diseases*, *42*(8), 1187-1188.
3. Pappas, P. G., Kauffman, C. A., Andes, D. R., Clancy, C. J., Marr, K. A., Ostrosky-Zeichner, L., ... & Sobel, J. D. (2016). Clinical practice guideline for the management of candidiasis: 2016 update by the Infectious Diseases Society of America. *Clinical Infectious Diseases*, *62*(4), e1-e50.
4. Pons, V., Greenspan, D., Lozada-Nur, F., McPhail, L., Gallant, J. E., Tunkel, A., ... & Green, S. (1997). Oropharyngeal candidiasis in patients with AIDS: randomized comparison of fluconazole versus nystatin oral suspensions. *Clinical infectious diseases*, *24*(6), 1204-1207.
5. Vazquez, J. A. (2022). Overview of Candida infections. *UpToDate*. Retrieved May 27, 2023, from https://www.uptodate.com/contents/overview-of-candida-infections

5. Basım

OKUMA VE ANLAMLANDIRMA BECERİLERİNİN KAZANDIRILMASI

Hakan Ülper

nobel

OKUMA VE ANLAMLANDIRMA BECERİLERİNİN KAZANDIRILMASI

Hakan Ülper

Yayın No.: 2318
Eğitim No.: 462
ISBN: 978-605-7846-28-0
E-ISBN: 978-605-133-875-0
Basım Sayısı: 5. Basım, Ekim 2023

© Copyright 2023, NOBEL AKADEMİK YAYINCILIK EĞİTİM DANIŞMANLIK TİC. LTD. ŞTİ. SERTİFİKA NO.: 40340
Bu baskının bütün hakları Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.ne aittir.
Yayınevinin yazılı izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik
ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.

Nobel Akademik Yayıncılık, 2011 yılından beri "tanınmış uluslararası yayınevi" statüsündedir.

Genel Yayın Yönetmeni: Nevzat Argun -nargun@nobelyayin.com-
Genel Yayın Koordinatörü: Gülfem Dursun -gulfem@nobelyayin.com-

Sayfa Tasarım: Tarkan Kara -erdal@nobelyayin.com-
Redaksiyon: Sergen Öz -sergen@nobelyayin.com-
Kapak Tasarım: Sezai Özden -sezai@nobelyayin.com-
Görsel Tasarım Uzmanı: Mehtap Bayraktar Asiltürk -mehtap@nobelyayin.com-

Kütüphane Bilgi Kartı

Ülper, Hakan.
Okuma ve Anlamlandırma Becerilerinin Kazandırılması / Hakan Ülper
5. Basım. XII + 260 s. 16,5x24 cm. Kaynakça ve dizin var.
ISBN: 978-605-7846-28-0
E-ISBN: 978-605-133-875-0
1. Okuma 2. Okuma Sürecini Açıklayan Yaklaşımlar 3. Okuma Anlamlandırma Süreci
4. Okuma Becerisine İlişkin Durum Saptama Yolları 5. Özel Öğretim Etkinlikleri

Genel Dağıtım

ATLAS AKADEMİK BASIM YAYIN DAĞITIM TİC. LTD. ŞTİ.
Adres: Bahçekapı Mh. 2465 Sk. Oto Sanayi Sitesi No:7 Bodrum Kat, Şaşmaz/ANKARA
Telefon: +90 312 278 50 77 - **Faks:** 0 312 278 21 65
Sipariş: siparis@nobelyayin.com- **E-Satış:** www.nobelkitap.com - esatis@nobelkitap.com
www.atlaskitap.com - info@atlaskitap.com

Dağıtım ve Satış Noktaları: Alfa, Kırmızı Kedi, Arkadaş, D&R, Dost, Kika, Kitapsan,
Nezih, Odak, Pandora, Prefix, Remzi Kitabevleri, Yeryüzü Dağıtım

Baskı ve Cilt: Meteksan Matbaacılık ve Teknik Sanayi Tic. Anonim Şirketi / Sertifika No.: 46519
Beytepe Köy Yolu No.: 3 06800 Bilkent-Çankaya/ANKARA

İÇİNDEKİLER

I. Bölüm
OKUMA

1.1. Okuma Nedir?....1
1.2. Okumanın Amaçları....7
1.3. Okuma Türleri....8
1.3.1. Metin Türü Temelli Okuma Türleri....9
1.3.1.1. Yazınsal Metinleri Okuma....10
1.3.1.2. Bilgilendirici Metinleri Okuma....13
1.3.2.İşitsel Temelli Okuma Türleri....15
1.3.2.1. Sesli Okuma....15
1.3.2.2. Sessiz Okuma....17
1.3.3. Kişisel Okuma Türleri....18
1.3.3.1. Akademik Okuma....19
1.3.3.2. İş İlişkili Okuma....19
1.3.3.3. Bireysel Yeğleme Türü Okuma....19
1.3.4. İçeriksel Okuma Türleri....20
1.3.4.1. Gözden Geçirerek Okuma....20
1.3.4.2. Tarayarak Okuma....21
1.3.4.3. Yoğun Okuma....21
1.3.4.4. Yaygın Okuma/Serbest Okuma....22
1.3.4.5. Eleştirel Okuma....24
1.3.4.6. Yaratıcı Okuma....28
1.4. Okuma Becerisine İlişkin Genel Görünüm....31
Yararlanılan Kaynaklar....38

II. Bölüm
OKUMA SÜRECİNİ AÇIKLAYAN YAKLAŞIMLAR

2.1. İç Doğrultulu Okuma Yaklaşımı....41
2.2. Dış Doğrultulu Okuma Yaklaşımı....47
2.2.1. Şema Kuramı....48
2.3. Etkileşimsel Okuma Yaklaşımı....53
Yararlanılan Kaynaklar....57

Bölüm III
OKUMA ANLAMLANDIRMA SÜRECİ

3.1. Okuma Anlamlandırma Gelişimi ve Düzeyleri....64
3.2. Okuma Anlamlandırma Sürecini Etkileyen Bilişsel/Üstbilişsel Etmenler....76
3.2.1. Biçimsel Şema (Metnin Şematik Yapısı)....76

3.2.1.1. Öykü/Anlatı Şematik Yapısı 78
3.2.1.2. Bilgilendirici Metnin Şematik Yapısı 83
3.2.2. Dilsel ve İçeriksel Şema 92
3.2.2.1. Sözcük Dağarcığı 93
3.2.3. Akıcılık (Akıcı Okuma) 100
3.2.4. Çalışma Belleği 108
3.2.5. Okuma Anlamlandırma Stratejileri 109
3.2.5.1. Okuma Öncesi Stratejileri 113
3.2.5.2. Okuma Anı Stratejileri 118
3.2.5.3. Okuma Sonrası Stratejileri 127
3.2.5.4. Tüm Okuma Süreci Stratejileri 132
3.3. Okuma Anlamlandırma Sürecini Etkileyen Duyuşsal Etmenler 140
3.3.1. Okurun Güdüsü 140
3.3.2. Okuma Özyeterliği 145
3.3.3. Okuma Tutumu 147
3.4. Okuma Anlamlandırma Sürecini Etkileyen Metinsel Etmenler 148
3.4.1. Okunabilirlik 149
3.4.2. Tutarlılık 154
3.4.3. Punto Büyüklüğü ve Yazı Karakteri 160
Yararlanılan Kaynaklar 164

Bölüm IV
OKUMA BECERİSİNE İLİŞKİN DURUM SAPTAMA YOLLARI

4.1. Çoktan Seçmeli Test 177
Test Soruları 179
4.2. Evet-Hayır/Doğru-Yanlış Türü Sorular 180
4.3. Boşluk Doldurma Türü Sorular 181
4.4. Kısa Yanıtlı Sorular 184
4.5. Sıralama Soruları 185
4.6. Yorum ve Değerlendirme Soruları 186
4.7. Özetleme Soruları 187
Yararlanılan Kaynaklar 191

Bölüm V
ÖZEL ÖĞRETİM ETKİNLİKLERİ

5.1. Sözcük Dağarcığını Geliştirme Etkinlikleri 195
5.2. Akıcı Okumayı Geliştirme Etkinlikleri 205
5.3. Okuma Süreci Etkinlikleri 207
Yararlanılan Kaynaklar 258

I. Bölüm
OKUMA

Dünyada gerek anadili gerekse yabancı dil öğretiminin temel etkinlik alanlarından biri okuma öğretimidir. Okuma öğretimi -okuma ediminin doğasındaki karmaşıklıktan olsa gerek- güç ve karmaşık bir sürecin yaşanmasını gerektirir. Bundan dolayı öncelikle okuma ediminin ne olduğunun saptanması, sonrasında ise okuma ediminin doğasında var olan amaç güdümlülük ve karmaşıklığın ortaya konması öğretimsel etkinlikler için yol gösterici olacaktır. O nedenle bu bölümde okumanın tanımı, okumanın amaçları, okuma türleri ve okuma becerisine ilişkin genel görünüm üzerinde durulacaktır.

1.1. Okuma Nedir?

Bir yazar, herhangi bir konuda sahip olduğu bilgileri, birtakım amaçlar güdümünde, olası okur kesimine iletmek için yazılı metin biçiminde kodlar. Kodlanan bu bilginin, okur tarafından metinden çıkartılabilmesi için bir kod çözme işlemi gerçekleştirilir. Bu kod çözme işlemi, metnin türü, okunabilirlik durumu gibi birtakım metinsel özellikler ile okurun amacı, okumaya ilişkin bilişsel donanımı ve duyuşsal durumuna bağlı olarak yaşanabilecek uzun ya da kısa belirli bir süreci gerektirir.

Bu süreç içerisinde okunan sözcükler Yalçın (2002)'a göre, beyinde şu merkezlerde değerlendirilir:

- Görüntü,
- Görüntü tanıma,
- Görüntü yorum alanı,
- Okuma.

Gözün algılama alanında algılanarak beynin görüntü alanına gelen sözcükler ya da sözcük öbekleri ilk aşamada net bir biçimde algılanmaya

Yararlanılan Kaynaklar

Adalı, O. (2003). *Anlamak ve Anlatmak.* İstanbul: Pan Yayıncılık.

Adams, P.J. (1968). *Creative Reading*, İnternational Reading Association, Boston.

Adıgüzel, Ö. (2014). *Eğitimde Yaratıcı Drama*, Ankara: Pegem Yay.

Akçamete, G. & Güneş, F. (1992). Üniversite Öğrencilerinde Etkili ve Hızlı Okumanın Geliştirilmesi. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Dergisi,* C. 25, S. 2.

Aydın, Ö. (2012). Elifbâdan Alfabeye: İki Yazı Sisteminde Yazıbirim-Sesbirim Etkileşimi. *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 39, 61-86

Akyol, H. (2006). *Türkçe Öğretim Yöntemleri.* Ankara: Kök Yayıncılık.

Alderson, (2000). *Assessing Reading.* New York: Cambridge University Press.

Aygüneş, M. (2007). *Yabancı Dil Olarak Türkçenin Öğretiminde Okuma Becerisini Geliştirme Yolları.* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.

Bayat, N. (2018). Yapılandırmacılık, Hakan Ülper (Çev. Ed.), *Okumaya Genel Bir Bakış*, Ankara: Pegem Yay.

Bayat, N. & Çetinkaya, B. (2018). Ortaokul Öğrencilerinin Okuma Alışkanlıkları ve Tercihleri, *İlköğretim Online,* 17 (2), 984-1001.

Bülbül, M. (2005). *İmgesel İletişim.* Konya: Çizgi Kitapevi.

Brown, H. D. (1994). *Teaching by Principles An Interactive Approach to Language Pedagogy.*

Brown, H. D. (2004). *Language Assessment Principles and Classroom Practices*, USA: Longman.

Çetinkaya, G. (2018). Ortaokul Kurumlarının Okuryazarlık Ortamlarına İlişkin Görünümler, B. Özkan (Ed.), *Çocuk Yazını Dersleri Kuramsal ve Uygulamalı Çalışmalar,* Adana: Karahan Yayınevi.

Çiftçi, Ö. (2007). *İlköğretim 5. Sınıf Öğrencilerinin Türkçe Öğretim Programında Belirtilen Okuduğunu Anlamayla İlgili Kazanımlara Ulaşma Düzeyinin Belirlenmesi.* Yayımlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Demirel, Ö. (1999). *İlköğretim Okullarında Türkçe Öğretimi.* İstanbul: MEB

Demirel, Ö. (2000). *Türkçe Öğretimi.* Ankara: PegemA Yayıncılık.

Diyanni, R. (2017). Reading Responsively, Reading Responsibly: An Approach to Critical Reading, In Robert DiYanni, Anton Borst (Eds.) *Critical Reading Across the Curriculum*, Wiley Blackwell.

Eco, U. (2001). *Açık Yapıt.* İstanbul: Can Yayınları.

Göğüş, B. (1978). *Orta Dereceli Okullarımızda Türkçe ve Yazın Eğitimi.* Ankara: Gül Yayınevi.

Göktürk, A. (1989). *Sözün Ötesi.* İstanbul: İnkılâp Kitabevi.

Göktürk, A. (1997). *Okuma Uğraşı.* İstanbul: YKY.

Grabe, W. (2002). Reading in a Second Language. R. B. Kaplan (Ed.). *The Oxford Handbook of Applied Linguistics.* New York: Oxford University Press.

Güneş, F. (1997). *Okuma Yazma Öğretimi ve Beyin Teknolojisi.* Ankara: Ocak Yayınları.

Hughes, A. (2003). *Testing for Language Teachers*. Cambridge University Press.

Karatay, H. (2007). *İlköğretim Türkçe Öğretmeni Adaylarının Okuduğunu Anlama Becerileri Üzerine Alan Araştırması.* Yayımlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Kasap, D., Susar Kırmızı, F. (2017). Yaratıcı Okuma Sürecini Değerlendirme Ölçeği: Geçerlik Güvenirlik Çalışması. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültes Dergisi*, 13 (1), 166-175.

Kavcar, C; Oğuzkan**,** F. & Sever**,** S. (1995). *Türkçe Öğretimi***.** Ankara: Engin Yayınları.

Kıran, Z. & Kıran A. (2000). *Yazınsal Okuma Süreçleri*. Ankara: Seçkin Yayınevi.

Kocaman, A. & Osam, N. (2000). *Uygulamalı Dilbilim-Yabancı Dil Öğretimi Terimleri Sözlüğü.* Ankara: Hitit Basım Yayıncılık.

Koç, S; Müftüoğlu, G. (). Dinleme ve Okuma Öğretimi, Seyhun Topbaş, (Ed.). *Türkçe Öğretimi.* Anadolu Üniversitesi AÖF Yayınları.

Kuzu, T. (2003). *Etkileşimsel Modele Uygun Okuma Öğretiminin Türkçe Bilgilendirici Metinleri Anlama Düzeyine Etkisi.* Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi.

MEB (1996). *Türkçe Sözlük.*

Moorman, K., Ram, A. (1994). *A Functional Theory of Creative Reading*. Technical Report Series. Atlanta, Georgia: College and Computing Georgia Institute of Technology.

Narvaez, D. (2002). Individual Differences That Influence Reading Comprehension. C. C. Block; M. Pressley (Ed.). *Comprehension Instruction, Research-Based Best Practices.* New York: The Guilford Press.

National Reading Panel (2000). *Report of the National Reading Panel: Teaching children to read. Report of the subgroups*. Washington, DC: U.S. Department of Health and Human Services, National Institutes of Health.

Nuttall, C. (1996). *Teaching Reading Skills in a Foreingn Language.* Oxford: Macmillan Heinemann.

PISA 2015 Ulusal Raporu, http://pisa.meb.gov.tr/wp- con tent/uploads/2014/11/ PISA2015_UlusalRapor.pdf (erişim, 19.01.2019)

PISA 2012 Ulusal Raporu, https://drive.google.com/file/d/0B2wxMX5xMcnha GtnV2x6YWsyY2c/view (erişim, 19.01.2019).

PISA 2009 Ulusal Raporu, http://pisa.meb.gov.tr/wp-content/uploads/2013/07/ PISA-2009-Ulusal-On-Rapor.pdf (erişim, 19.01.2019).

PISA 2006 Ulusal Raporu, http://pisa.meb.gov.tr/wp-content/uploads/2013/07/ PISA2006-Ulusal-Nihai-Rapor.pdf (erişim, 19.01.2019).

Popov, A. (1992). Creativity and Reading Comprehension. *Joumal of Creative Behavior*, 26, 3

T.C. Millî Eğitim Bakanlığı Basın Bildirisi OECD'nin Pısa Projesine Türkiye'nin Katılımı, (http://www.meb.gov.tr/duyurular/duyurular/pisa/pisaraporu.htm, erişim tarihi 15.02.09).

T.C. Millî Eğitim Bakanlığı Eğitimi Araştırma ve Geliştirme Dairesi Başkanlığı, Uluslararası Okuma Becerilerinde Gelişim Projesi, (http://eskisehir.meb.gov.tr/obbs/PIRLS_ulusal_rapor.pdf, erişim tarihi 15.02.09).

TDK (2008). *Türkçe Sözlük.*(www.tdk.gov.tr).

Torrance, E.P. (1970). *Creative Learning and Teachlng*. New York: Dodd, Mead and Company.

Odabaş, H., Odabaş, Z., Y., Polat, C. (2008). Üniversite Öğrencilerinin Okuma Alışkanlığı: Ankara Üniversitesi Örneği. *Bilgi Dünyası*, 9(2):431-465.

Özbay, M. (2009). *Okuma Eğitimi..* Ankara: Öncü Kitap.

Özbay, M. (2006). *Türkçe Özel Öğretim Yöntemleri II.* Ankara: Öncü Kitap.

Özdemir, E. (1983). *Okuma Sanatı, Nasıl Okumalı, Neler Okumalı*? İstanbul: İnkılâp Kitabevi.

Özdemir, E. (2000). *Eleştirel Okuma* (4.baskı). Ankara: Bilgi Yayınevi.

Sayın, Ş. (1999). *Metinlerle Söyleşi.* İstanbul: Multilingual Yayınları.

Sever, S. (1990). Bilgi Toplumu Olma Aşamasında Ülkemizde Kitap ve Okuma Olgusu. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Dergisi,* C. 23, S. 2.

Sever, S. (2004). *Türkçe Öğretimi ve Tam öğrenme.* Ankara: Anı Yayıncılık.

Sungur, N. (1997). *Yaratıcı Düşünce,* İstanbul: Evrim Yayınevi

Susser, B. & Robb, N. T. (1990). EFL Extensive Reading Instruction: Research and Procedure, *JALT Journal,* Vol. 12, No. 2.

Tekin, H. (1980). *Okullarımızdaki Türkçe Öğretimi.* Ankara: Mars Matbaası.

Widdowson, H. (1984). Reading and communication, in C. Alderson and A. Urquhart (eds) *Reading in a Foreign Language,* London: Longman,

Wallace, C. (2003).*Critical Reading in Language Education*, New York: Palgrave Macmıllan

Yalçın, A. (2002). *Türkçe Öğretim Yöntemleri Yeni Yaklaşımlar.* Ankara: Akçağ Yayınları.

Yılmaz, B. (2004). Öğrencilerin okuma ve kütüphane kullanma alışkanlıklarında ebeveynlerin duyarlılığı. *Bilgi Dünyası*, 5(2), 115-136.

II. Bölüm

OKUMA SÜRECİNİ AÇIKLAYAN YAKLAŞIMLAR

Birinci bölümde okuma ediminin ne olduğu tanımlanmıştı. Bu tanımlama, okuma ediminin duyuşsal yönünü de belirtmekle birlikte genellikle okumanın bilişsel yönü vurgulanarak yapılmış olan bir tanımlamadır. Kaldı ki hiçbir okuma edimi, bilişsel yönü göz ardı edilerek tanımlanamaz. Çünkü okuma beyinde gerçekleşen karmaşık işlemler bütünüdür. Okumanın bu karmaşıklığı, okuma ediminin nasıl olduğunu açıklamayı amaçlayan modellerin de çeşitli olmasına yol açmıştır. Okumayı açıklamak amacıyla ortaya konan pek çok model, her ne denli birbirinden ayrı bir biçimde geliştirilseler de genel özellikleri bakımından birbirine benzer yönler taşıyabilmektedir. Bu bakımdan bu modellerin taşıdıkları benzer özellikler temel alınarak bu modeller ayrı ayrı yaklaşımlar çerçevesi içerisinde bir araya getirilebilir. Bu bağlamda yapılacak bir değerlendirme sonucunda tüm bu modeller üç temel yaklaşım biçiminde ele alınabilir.

- İç doğrultulu okuma yaklaşımı,
- Dış doğrultulu okuma yaklaşımı,
- Etkileşimsel okuma yaklaşımı.

2.1. İç Doğrultulu Okuma Yaklaşımı

Yazılı bir metnin okunması sürecinde okur, metin ile etkileşime geçer. Bu etkileşim sürecinde göz, yazılı metin ile beyin arasındaki iletişimi sağlayan araç konumundadır. Göz, bu iletişim sağlama işlevini yerine getirirken

Yararlanılan Kaynaklar

Arıca Akkök, E. (2018). Bilişsel İşlemleme Yaklaşımları, Hakan Ülper (Çev. Ed.), *Okumaya Genel Bir Bakış*, Ankara: Pegem Yay.

Aksoy, Ö. A. (1982). *Dil Gerçeği.* Ankara: TDK Yayınları.

Alderson, (2000). *Assessing Reading.* New York: Cambridge University Press.

Bayat, N. (2018). Yapılandırmacılık, Hakan Ülper (Çev. Ed.), *Okumaya Genel Bir Bakış*, Ankara: Pegem Yay.

Carrell, P., L & Eısterhold, J., C. (1983). Schema Theory and Reading Pedagogy, *TE-SOL,* Vol. 17, No. 4.

Çıkrıkçı, S. (2004). *İlköğretim Öğrencilerinde Özetleme Becerisinin Gelişimi.* Ankara Üniversitesi, sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi.

Dechant, E. (1991). *Understanding and Teaching Reading: An Interactive Model.* Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum.

İmer, K. (1990). *Dil ve Toplum.* Ankara: Gündoğan Yayınları.

Keçik, İ. (2003). Okuma Edimi. İçinde Canan İleri [Ed.]. *Türkçe Sözlü ve Yazılı Anlatım*, Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Kıran, Z. & Kıran, A. (2002). *Dilbilime Giriş.* Ankara: Seçkin Yayınları.

Medina, A. L., & Pilonieta, P. (2006). Once upon a Time: Comprehending Narrative Text. In J. S. Schumm (Ed.), *Reading assessment and instruction for all learners* (pp. 222-261). New York, NY, US: Guilford Press.

Peer, Willie Van (1987). Top-Down and Bottom-Up: Interpretative Strategies in Reading. E. E. Cummings. *New Literary History*, Vol. 18, No. 3, pp. 597-609.

Rumelhard, D. (1980). Schemata: The Building Blocks of Cognition. R. J. Spiro, B. C. Bruce &W. F. Brewer (Eds.). *Theoretical İssues in Reading Comprehension.* Hillsdale, NJ: Erlbaum.

Singhal, M. (1998). A Comparision of L1 and L2 Reading: Cultural Differences and Schema. *The Internet TESL Journal,* vol. IV, no. 10, http://iteslj.org

Treiman, R. (2003). Linguistics and Reading. M. Aronoff; J. Rees-Miller (Eds.). *The Handbook of Linguistics* (pp. 664-672). Blackwell Publishers.

Ülper, H. & Kiraz, E. (2018). Türkçe Öğrenen Yabancı Öğrenciler Açısından Gazeteleri Okuyabilmek İçin Gereksinim Duyulan Sözcük Sayısının Belirlenmesi. Yayımlanmamış bildiri metni.

Xiao-Hui, Li; Jun, Wu; Wei-Hua, Wang (2007). Analysis of Schema Theory and its Influence on Reading. *US-China Foreing Language,* Vol. 5, No. 11.

Bölüm III

OKUMA ANLAMLANDIRMA[6] SÜRECİ

Okuma ediminin temel amacı, okunan metni anlamlandırmaktır. Yukarıda belirtildiği gibi, okuma edimi sırasında yaşanan bilişsel süreçler, okunan metnin sunduğu yönergeler doğrultusunda anlam çıkarmaya işaret etmektedir. Anlam çıkarma işlemi okurun etkin olarak katılımını gerektirir. Bu bakımdan, okuma süreci aynı zamanda bir anlam kurma sürecidir.7 Bir okur, anlam kurma sürecinde yazarın ürettiği metin ile etkileşime geçer. Bu etkileşim sürecinde yazarın, artalan bilgisini, amacını, kültürel yönünü vb. özelliklerini katarak ürettiği metni; okur, yine amacını, artalan bilgisini, kültürel yönünü vb. özelliklerini katıp yeniden kurarak anlamlandırır. Bu süreçte önemli olan, okurun doğru bir anlamlandırma yapıp yapmadığıdır. Her okur, okuduğu metni bir biçimde anlamlandırabilir ancak bu anlamlandırmanın, bir yandan metnin sunduğu yönergeler doğrultusunda iç doğrultulu, diğer yandan ise şemalar kullanılarak dış doğrultulu olması yani etkileşimsel olması doğru anlamlandırma yapabilmek için önemlidir. Böylelikle okur, bir yönden metnin sunduğu olası anlam sınırlarını aşmayacak ve metinle ilgisi olmayan anlamlara ulaşmayacak, diğer yönden ise metni bütün olarak görerek hem bağlamsal anlamı hem de bütüncül anlamı yakalayacaktır.

---

[6] Okuma sürecinde okurun sahip olduğu şemaların etkisine dolayısıyla okurun etkin rolüne göndermede bulunarak bu kitapta okuma-anlama terimi yerine, okuma-anlamlandırma terimini kullanmak yeğlenmiştir.

[7] Bu açıklama bir yanlış anlamaya yol açmamalıdır. Postmodern eleştirmenlerin dediği gibi, anlamlandırmayı salt okura indirgememek ve bir metnin anlamını hiçbir şey ya da her şey olarak görmemek gerekir. Kuşkusuz metni yorumlamada okurun payı vardır ancak buna dayanarak metnin anlamını özneye indirgemek bilimsel açıdan kabul edilemeyecek bir tutumdur. Bu bakımdan okunan metnin anlamlandırılması sürecinde metni, metnin yazarını ve bağlamını yok saymak ve anlamı sadece okur merkezli kılmak anakronizme yol açarak okuyucunun metinde olmayan anlamlara ulaşmasına yol açabilir (Aydın, 2007 & Aydın, 2008). Bu durum da bir metni doğru anlamlandırmada etkileşimsel okumanın önemine işaret etmektedir.

Yararlanılan Kaynaklar

Adalı, O. (2003). *Anlamak ve Anlatmak.* İstanbul: Pan Yayıncılık.

Akbudak, Ş. (2017). Reklamlarda Kullanılan Yazı Karakterlerinin Semantik Çözümlenmesinde Bilişsel Yaklaşımlar. *Medeniyet Sanat, İMÜ Sanat, Tasarım ve Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 3, 2, 230-249.

Akyol, H. (2006). *Yeni Programa Uygun Türkçe Öğretim Yöntemleri.* Ankara: Kök Yayıncılık.

Akyol, H. (2007). Okuma. Ahmet Kırkkılıç, Hayati Akyol [ed.] *İlköğretimde Türkçe Öğretimi.* Ankara: PegemA Yayıncılık

Alderson, (2000). *Assessing Reading.* New York: Cambridge University Press.

Altunkaya, H. (2018). Ortaokul 8. sınıf öğrencilerinin okur özyeterlikleri ile okuduklarını anlama becerileri arasındaki ilişki. *Ana Dili Eğitimi Dergisi, 6* (1), 202-219.

Arı, G. (2014). The Effects of SQ3R And DR-TA Readıng Strategies Used By Fifth Grade Students On Comprehension. *Journal of Theory and Practice in Education,* 10, 2, 535-555.

Ateşman, E. (1997). Türkçede Okunabilirliğin Ölçülmesi. *Dil Dergisi*, 58: 71- 74.

Auerbach, E. R. & Paxton, D. (1997). "It's Not the English Thing": Bringing Reading Research Into the ESL Classroom. *TESOL Quarterly*, vol. 31, no. 2, 237-261.

Aydın, H. (2008). *Postmodern Çağda İslam ve Bilim.* İstanbul: Bilim ve Gelecek Kitaplığı.

Aydın, H. (2007). *Felsefi Temelleri Işığında Yapılandırmacılık.* Ankara: Nobel Yayıncılık.

Baker, L. (2001). Metacognition in Comprehension Instruction. C., C., Block & M. Pressley (Ed.). *Comprehension Instruction,* New York: The Guilford Press.

Bandura, A. (1999). Exercise of Personal and Collective Efficacy in Changing Societies A. Bandura (Ed.) Self-efficacy in Changing, NewYork: Cambridge University Press.

Bamberg, B. (1983). What Makes a Text Coherent? *College Composition and Communitation,* 34.

Baştuğ, M. & Keskin, H., K. (2013). Ergenlik Dönemi Okuma Tutumu Ölçeği'nin Türkçeye Uyarlanması. *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic,* 8/4, 295-311.

Bayat, N., Hamzadayı, E., Çetinkaya, G. & Ülper, H. (2013). Gülen Ada Öyküsünün Göstergebilimsel Çözümlemesi. *Tarih Okulu Dergisi,* 6-14, 351-370.

Betts, E. (1946). Foundations of reading instruction: With emphasis on differentiated guidance. New York, NY: American Book.

Beyreli, L. & İncirkuş, F., A. (2018). The Effect of Interactive Read Aloud and SQ4R Reading Strategies on Comprehension: Mixed Method Research. *International Journal of Languages' Education and Teaching,* 6, 1, 271-291.

Blachowicz, C. & Ogle, D. (2008). *Reading Comprehension: Strategies For İndependent Learners*. New York: The Guilford Press.

Block, C. C. & Pressley M. (2007). Best Practices in Teaching Comprehension. L. B. Gambrell; L. M. Morrow & M. Pressley (Ed.) *Best Practices in Literacy Instruction.* New York: The Guilford Press.

Brady, S. A. (1991). The Role of Working Memory in Reading Disability. I. Y. Liberman; S. A. Brady & D. Shankweiler, (Ed.). *Phonological Process in Literacy: A Tribute to Isabelle Y. Liberman*. Lawrence Erlbaum Associates.

Brassell, D & Rasinski, T. (2008). Comprehension That Works, Taking Students Beyond Ordinary Understanding to Deep Comprehension, CA: Shell Education

Breznitz, Z. (2006). *Fluency in Reading: Synchroniation of Process.* Routledge

Brown, H. D. (1994). *Teaching by Principles An Interactive Approach to Language Pedagogy*,

Büyükalan F., S. (2004). *Öğretmenler İçin Soru Sorma Sanatı*. Ankara: Asil Yayın Dağıtım.

Caldwell, JoA., S. (2008). *Comprehension Assessment A Classroom Guide* New York: The Guılford Press

Cüceloğlu, D. (2002). *İnsan ve Davranışı.* İstanbul: Remzi Kitapevi.

Çetinkaya, G. (2004). *Anadilde ve Yabancı Dilde Okuma Sürecine Yönelik Gözlemler: Okuma-Anlama Stratejileri Üzerine Uygulamalı Bir Çalışma.* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Çetinkaya, G., Ülper, H. & Yağmur, K. (2015). Öğrencilerin Doğru ve Akıcı Sessiz Sözcük Okuma Becerileriyle Kavrama Başarıları Arasındaki İlişki, *İlköğretim Online,* 14(3), 993-1004.,

Çetinkaya, G. & Bayat, N. (2016). Dil Öğretimi ve Çıkartmalı İşlem, *III. Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Sempozyumu,* Tam Metin Bildiri Kitabı.

Çetinkaya, G. (2017). Okuryazarlık Gelişimi Kuramları, H. Ülper (Çev. Ed.), Okumaya Genel Bir Bakış, Ankara: Pegem Yay.

Çetinkaya, G. & Uzun, L. (2018). Türkçe Ders Kitaplarındaki Metinlerin Okunabilirlik Özellikleri H. Ülper (Ed.) Türkçe Ders Kitabı Çözümlemeleri, Ankara: Pegem Yay.

Davey, B. & McBride, S. (1986). Effects of Question-Generation Training on Reading Comprehension. *Journal of Educational Psychology,* 78, 256-262.

Day, R., R. & Park, Jeong-suk (2005). Developing Reading Comprehension Questions. *Reading in a Foreing Language,* V. 17, No. 1.

vanDijk, T.,A. (1980). *Macrostructure.* New Jersey: Hillsdale.

vanDijk, T.,A & Kintsch, W. (1983). *Strategies of Discourse Comprehension,* New York: AP.

Demirel, Ö (2012). Eğitim Sözlüğü. Ankara: Pegem Yay.

Doğan, N. (2007). Davranışların Ölçülmesi. Hakan Atılgan [Ed.]. *Eğitimde Ölçme ve Değerlendirme.* Ankara: Anı Yayıncalık.

Dönmez, C. & Yazıcı, K. (2006). Sosyal Bilgilerde Öğrencilerin Okuduğunu Anlama Becerilerinin Geliştirilmesinde Metin Yapısına Bağlı Olarak Kullanılabilecek Strateji ve Teknikler. *Sosyal Bilimler Dergisi,* S., 16.

Dreyer, C. & Nel, C. (2003). Teaching Reading Strategies and Reading Comprehension within a Technology Enhanced Learning Enviroment. *System 31*, 349-365.

Dymock, S. (2005). Teaching Expository Text Structure Awareness. *The Reading Teacher*, vol. 59, no.2.

Edmunds K. M. & Bauserman, K. L. (2006). What Teachers Can Learn About Reading Motivation Through Conversations With Children. *The Reading Teacher,* vol. 59,

Englert, C. S. & Hiebert, E. H. (1984). Children's Developing Awareness of Text Structures in Expository Materials. *Journal of Educational Psychology,* vol. 76, no. 1, 65-74.

Epçapan, C. (2009). Okuduğunu Anlama Stratejilerine Genel Bir Bakış, *The Journal of International Social Research,* 2/6

Farrall, M., L. (2012). Reading Assessment Linking Language, Literacy, and Cognition, New Jersey: John Wiley & Sons.

Fidan, N. (1985). *Okulda Öğrenme.* Ankara: Alkım Yayınevi.

Flower, L. (1981). *Problem Solving Strategies for Writing.*

Gambrell, L. B & Koskinen, P. S. (2002). Imagery: A Strategy for Enhancing Comprehension. C. C. Block & M. Pressley, (Ed.). *Comprehension Instruction, Research-Based Best Practices.* New York: The Guilford Press.

Gambrell, L. B., Block, C. C. & Pressley, M. (2002). Improving Comprehension Instruction: An Urgent Priority. C. C. Block; L. B. Gambrell & M. Pressley, (Ed.). *Improving Comprehension Instruction,* USA: Jossey-Bass.

Gambrell, L. B., Morrow, L. M.; Pressley, M. & Guthrie, J. T. (2007). *Best Practices in Literacy Instruction.* New York: The Guilford Press.

Gelen İ. (2003). *Bilişsel Farkındalık Stratejilerinin Türkçe Dersine İlişkin Tutum, Okuduğunu Anlama ve Kalıcılığa Etkisi.* Yayımlanmamış Doktora Tezi. Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Goldman, S. R. & Rakestraw, J. A. (2000). Structural Aspect of Constructing Meaning From Text. M. Kamil, P. B. Mosenthal; P. D. Pearson & R. Barr (Ed.). *Handbook of Reading Research,* vol. 3, 311-336 Mahwah, N. J: Erlbaum

Guthrie, J. T., Hoa, A. L. W., Wigfield, A., Tonks, S. M., Humenick, N. M., & Littles, E. (2007). Reading motivation and reading comprehension growth in the later elementary years. *Contemporary Educational Psychology*, *32*, 282–313

Güneş, F. (2009). *Hızlı Okuma ve Anlamı Yapılandırma.* Ankara: Nobel Yayıncılık

Güneş, F. (2000). Çocuk Kitaplarının Okunabilirlik Ölçütleri Açısından İncelenmesi. *I. Ulusal Çocuk Kitapları Sempozyumu, Sorunlar ve Çözüm Yolları*, [Haz. Doç. Dr. Sedat Sever] Ankara: Ankara Üniversitesi TÖMER Dil Öğretim Merkezi Yayınları.

Güngör, A. (2005). Altıncı ve Yedinci Sınıf Öğrencilerinin Okuduğunu Anlama Stratejilerini Kullanma Düzeyleri. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*¸28, 101-108.

Gürtürk, G. (1986). Çocuklarımızı 500 Kelime ile Yetiştiriyoruz. *Milliyet Gazetesi,* 3 Kasım

Hall, K. M., Sabey, B. L. & McClellan, M. (2005). Expository Text Comprehension: Helping Primary-Grade Teachers Use Expository Texts to Full Advantage. *Reading Psychology,* 26:211-234.

Halliday, M. A. K. & Hasan, R (1976). *Cohesion in English.* Londra: Longman

Hu, M. & Nation, I. S. P. (2000). Vocabulary density and reading comprehension. Reading in a Foreign Language, 23, 403–430.

Hudson, R. F., Lane, H. B. & Pullen, P. C. (2005). Reading Fluency Assessment and Instruction: What, Why and How?, *The Reading Teacher,* Vol. 58, No. 8

Idol, L. (1987). Group Story Mapping: A Comprehension Strategy for Both Skilled and Unskilled Readers. *Journal of Learning Disabiities,* vol.20, no. 4.

Irwin, J. W. & Baker, I. (1989).Promoting active reading comprehension strategies: A resource book for teachers. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall

İnnalı, H., Ö. & Aydin, İ. S. (2014). İlköğretim 8. sınıf öğrencilerinin okur özyeterliklerinin çeşitli değişkenlere göre incelenmesi. *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 9* (9), 651-682.

Karatay H. (2007). *İlköğretim Türkçe Öğretmeni Adaylarının Okuduğunu Anlama Becerileri Üzerine Alan Araştırması.* Yayımlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Karen, T. (2003). *Threads of Reading: Strategies fot Literacy Development.* USA http://site.ebrary.com.

Keskin, H., K. (2012). *Akıcı Okuma Yöntemlerinin Okuma Becerileri Üzerindeki Etkisi.* Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Yayımlanmamış Doktora Tezi

Keskin, H., K., Baştuğ, M., & Akyol, H. (2013). Sesli Okuma ve Konuşma Prozodisi: İlişkisel Bir Çalışma. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt 9, Sayı 2, ss.168-180.

Kıran, Z. ve Kıran (Eziler), A. (2000). Yazınsal Okuma Süreçleri: Dilbilim, Göstergebilim ve Yazınbilim Yöntemleriyle Çözümlemeler. Ankara: Seçkin Yayınevi.

Kispal, A. (2008) Effective Teaching of Inference Skills for Reading. Literature Review. Research Report DCSF-RR031. London: DCSF.

Kocatepe, M. (1998). *The Effects of Teaching Rhetorical Organization On EFL Tertiory Level Students' Reading Comprehension and Recall.* Yayımlanmamaış Yüksek Lisans Tezi, ODTÜ, Ankara.

Kucer, S. (2004). *Dimensions of Literacy: A Conceptua Base for Teaching Reading and Writing in School Settings,* Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.

Kuhn, Rasinski (2007). Best Practices in Fluency Unstruction. L. B. Gambrell; L. M. Morrow & M. Pressley (Ed.) *Best Practices in Literacy Instruction.* New York: The Guilford Press.

Kyongho, H. & Nation, P. (1989). Reducing the vocabulary load and encouraging vocabulary learning through reading newspaper, *Reading in a Foreingn Language, 6*(1), 323-335.

Laufer, B. (1989). What percentage of text-lexis is essential for comprehension? In C. Lauren & M. Nordman (Eds.), **Special language: From humans to thinking machines**(pp. 316–323). Clevedon, England : Multilingual Matters.

Li, Daqi (2007). Story Mapping and Its Effects on the Writing Fluency and Word Diversity of Students with Learning Disabilities. *Learning Disabilities: A Contemporary Journal* 5(1) 77-93.

Mason, L. H., Snyder, K. H., Sukhram, D. P., & Kedem, Y. (2006). TWA + PLANS Strategies for Expository Reading and Writing: Effects for Nine Fourth-Grade Students. *Exceptional Children*, **73**(1), 69-89. http://dx.doi.org/10.1177/001440290607300104

Mastropieri, M. A.; Leinart, A. & Scruggs, T. E. (1999). Strategies To Increase Reading Fluency. *Intervention in School & Clinic,* Vol. 34, Issue 5, p278-285.

McKenna, M. C., Kear, D. J., & Elisworth, R. A. (1995). Children's attitudes toward reading:A national survey. Reading Research Quarterly, 30(4), 934-956.

Medina, A. & Pilonieta, P. (2006). Once upon a Time Comprehending Narrative Text. Jeanne Shay Schumm (Eds.), *Reading Assessment and Instruction for All Learners,* New York: The Guilford Press

Meyer, B. J. F & Poon, L. W. (2001). Effects of Structure Strategy Training and Signaling on Recall of Text. *Journal of Educational Psychology,* Vol. 93, No. 1, 141-159

Meyer, B. J. F (1985). Prose Analysis: Purposes, Procedures and Problems, İçinde B. K. Britton; J. B. Black (Eds.). *Understanding Expository Text.* Hillsdale, NJ: Erlbaum.

Mills, N., A., Pajares, F., & Herron, C. (2006). A reevaluation of the role of anxiety: Self-efficacy, anxiety and their relation to reading and listening proficiency. *Foreign Language Annals, 39* (2), 273-292.

Milton, J. (2009). Measuring Second Language Vocabulary Acquisition. Multilingual Matter: Bristol, UK.

Moss, B. (2004). Teaching Expository Text Structures Through Information Trade Book Retellings. *The Reading Teacher,* vol. 57, no.8.

Nation, I. S. P. (2006). How large a vocabulary is needed for reading and listening, *The Canadian Modern Language Review, 63*(1), 59-82.

Nelson, J. R.; Smith, D. J. & Dodd, J. M. (1992). The effects of Teaching a Summary Skills Strategy to Students Identify as Learning Disabled on Their Comprehension of Science Text. *Educational and Treatment of Children,* 15(3), 228-243.

Nist, S., L. & Holschuh, J., L. (2000). Comprehension Strategies at the College Level. Rona, F., F. & David, C., C. (Ed.), *Handbook of College Reading and Study Strategy Research,* Mahwah, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates.

Ogle, D. (1986). K-W-L: A teaching model that develops active reading of expository text.The Reading Teacher, 39,564–570.

Özdemir, Y. (2017). Okumadan Önce, Okuma Esnasında, Okumadan Sonra Düşün" Stratejisinin Okuduğunu Anlama Becerisine Etkisi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi.

Özbay, M. (2006). Okuma Eğitiminde Çevre Faktörü. *Eğitim Araştırmaları,* 24, 161-170.

Özmen, R. (1999). Öykü Yapısı ve Öykü Yapısının Okuduğunu Anlama Öğretiminde Kullanılması. *Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi,* 11.

Palincsar, A., David, Y., Winn, J., & Stevens, D. (1991). Examining the content of strategy instruction. *Remedial and Special Education*, 12(3), 44-53. DOI: 10.1177/074193259101200306

Palincsar, A. S., & Brown, A. L. (1984). Reciprocal teaching of comprehension fostering and comprehension monitoring activities. Cognition and Instruction, 1(2), 117–175.

Palincsar, A. S. (1986). Reciprocal teaching. In *Teaching Reading as Thinking*. Oak Brook, IL: North Central Regional Educational Laboratory.

Perfetti, C. A. (1985a). Reading ability. New York: Oxford University Press.

Pressley, M.; Johnson, J. C.; Symons S.; McGoldrick, J., A. & Kurita, J. A. (1989). Strategies That Improve Children's Memory and Comprehension of Text. *The Elementary School Journal,* Vol. 90, no. 1.

Pressley, M. (2000). What Should Comprehension Instruction Be The Instruction of? M. Kamil, P. Mosenthal, P. D. Pearson, & R. Barr (Ed.). *Handbook of Reading Research.* Hillsdale, NJ:Erlbaum.

Pressley, M. & Harris, R. K. (2006). Cognitive Strategies Instruction: From Basic Research to Classroom Instruction, Patrica A. A., Philip H. W. (Ed.). *Handbook of Educational Psychology.*

Qian, D.,D. (2004). Second language lexical inferencing: Preferences, perceptions, and practices, *In Paul Bogaards & Batia Laufer (Eds.) Vocabulary in a Second Language: Selection, acquisition, and testing*, Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.

Reid, Robert (2006). *Strategy Instruction for Students with Learning Disabilities,* USA, http://site.ebrary.com.

Reid, R., & Lienemann, T. O. (2006). Strategy instruction for students with learning disabilities: What works for special needs learners. New York: Guilford Press.

Renkema, Jan (2004). *Introduction to Discourse Studies.* John Benjamins Publishing, Philadelphia

Reutzel, D. R.; Camperell, K.; & Smith, J. A. (2002). Helping Struggling Readers Comprehend. C. C. Block; L. B. Gambrell & M. Pressley (Ed.). *Improving Comprehension Instruction.* USA: Jossey-Bass.

Rıfat, M. (2002).

Richardson, J., S.; Morgan, R., F. & Fleener, C., E. (2009). Reading to Learn in the Content Areas, Wadsworth, Cengage Learning.

Schmitt, N.; Jiang, X. & Grabe, W. (2011). The percentage of words known in a text and reading comprehension. The Modern Language Journal, 95, 26-42.

Sönmez, V. (2001). *Program Geliştirmede Öğretmen El Kitabı.* Ankara: Anı Yayıncılık.

Stahl, S. A. & Nagy, William E. (2006). *Teaching Word Meanings.* Mahwah, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates.

Tankersley, K. (2003), *Threads Of Reading: Strategies For Literacy Development*, USA: ASCD Publications.

Tankersley, K. (2005). *Literacy strategies for grades 4-12 : reinforcing the threads of reading.* Virginia USA: Association for Supervision and Curriculum Development Alexandria,

Taboada, A., Bianco, S. & Bowerman, V. (2012). Text-Based Questioning: A Comprehensin Strategy to Build English Language Learners ' Content Knowledge. *Literacy Research and Instruction,* 51, 2, 87-109.

Tavşancıl, E. (2002). Tutumların Ölçülmesi ve SPSS ile Veri Analizi, Ankara: Nobel Yay.

Uygur, N. (1999). Dilin Gücü. İstanbul: YKY.

Uzun, L. (2003). Metin Üretimi. Canan İLERİ [Ed]. *Türkçe Sözlü ve Yazılı Anlatım*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Uzun, L. (1995). *Orhun Yapıtlarının Metindilbilimsel Yapısı.* İstanbul: Simurg Kitapçılık.

Ülper, H. (2008). *Bilişsel Süreç Modeline Göre Hazırlanan Yazma Öğretimi Programının Öğrenci Başarısına Etkisi.* Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Ülper, H. (2011). Metni Kavramanın Temel Bir Göstergesi: Anadüşünceyi Bulmak. *CİTO Eğitim: Kuram ve Uygulama*, 13, 23-36.

Ülper, H., Yaylı, D., Karakaya, İ. (2013). Okur Özyeterlik Ölçeğinin Geliştirilmesi. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi (KEFAD),* 14, 1, 85-100.

Ülper, H. & Kiraz, E. (2017). Metni Kavramada Belirleyici Olan Bilinmeyen Sözcük Oranı Eşikleri: Ortaokul Öğrencileri Açısından Bir Durum Belirleme Çalışması,

Ülper, H. & Kiraz, E. (2018). Türkçe Öğrenen Yabancı Öğrenciler Açısından Gazeteleri Okuyabilmek için Gereksinim Duyulan Sözcük Sayısının Belirlenmesi

Ülper, H., Kiraz, E. & Görücü, H. (2016). Metinlerde Farklı Tipografik Unsurlar Kullanmanın Okuma Hızı ve Anlamlandırma Becerilerisi Üzerine Etkisi. S. Dilidüzgün (Ed.) *Kuram ve Uygulama Bağlamında Türkçe Öğretimi.* Ankara: Anı Yay.

Vandewalle, J. (1999). Pratik Türkçe Öğretiminde Karşılaşılan Bazı Sorunlar ve Çözümleri. *A.Ü. TÖMER Dil Dergisi, 82*.

Vaughn, S. & Linan-Thompson, S. (2004). *Research-Based Methods of Reading Instruction.* USA: ASCD.

Wigfield, A. & Guthrie, J. T. (1995). *Dimensions of children's motivations for reading: An initial study* (Research Rep. No. 34). Athens, GA: National Reading Research Center.

Witte, P. S & Faigley, L. (1981). Coherence, Cohesion and Writing Quality. *College Composition and Communication,* vol. 32, no.2.

Yang, G., Badri, M., Rashedi, A. & Almazroui, K. (2018). The role of reading motivation, self-efficacy, and home influence in students' literacy achievement: a preliminary examination of fourth graders in Abu Dhabi, *An EA-ETS Research Institute Journal,* **6**, 10,

Yılık, M., A. (2006). *The Effects of Varied Text Structures and Response Formats On The Reading Comprehension.* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, ODTÜ, Ankara.

Yücel, T. (1999). Yapısalcılık. İstanbul: Can Sanat Yayınları.

Bölüm IV

OKUMA BECERİSİNE İLİŞKİN DURUM SAPTAMA YOLLARI

Türkçe öğretimi, dört temel dil becerisine ilişkin hedefler belirlenmesini ve bu hedeflere ulaşmak için etkinlikler düzenlenmesini gerektirir. Bu çerçevede okuma öğretimi için de sınıf ve öğrenci düzeyine göre hedefler belirlenmeli ve bu hedeflere ulaşabilmek amacıyla öğrencilerin düzeylerine uygun öğretimsel amaçlı etkinlikler düzenlenmelidir. Ancak okuma öğretimi için sadece hedeflerin belirlenmesi ve uygun öğretimsel etkinliklerin düzenlenmesi yeterli değildir. Okuma öğretimi Çizim 25'teki gibi bir sacayağına benzetilirse, hedeflerin belirlenmesi ve öğretim etkinliklerinin gerçekleştirilmesi, sacayağının sadece iki ayağına gönderimde bulunur. Nasıl ki sacayağının sadece iki ayağının olması sacayağının düzgün durması için yeterli değilse, okuma öğretiminin sadece iki ayaktan oluşması da okuma öğretiminin etkili olması için yeterli değildir. Bu açıklamalar, okuma öğretiminde işe koşulması gereken üçüncü ayağın yani durum saptama etkinliklerinin gerekliliğine ve önemine işaret etmektedir.

Çizim 25. Okuma Eğitimi Sacayağı

Yararlanılan Kaynaklar

Atılgan H. (2007). Doğru-Yanlış Testleri. Hakan Atılgan [Ed.]. *Eğitimde Ölçme ve Değerlendirme.* Ankara: Anı Yayıncalık.

Bailey, A., L. & Heritage, M. (2008). *Formative assessment for literacy, grades K-6: Building Reading And Academic Language Skills Across The Curriculum,* USA: Corwin Pres

Doğan, N. (2007). Kısa Yanıtlı Sınavlar. Hakan Atılgan [Ed.]. *Eğitimde Ölçme ve Değerlendirme.* Ankara: Anı Yayıncalık.

Heaton, J. B. (1990). *Writing English Language Tests.* New York: Longman.

International Reading Association and The National Council of Teachers of English. (2010). *Standards for the assessment of reading and writing.* Revised edition. Newark, Delaware: International Literacy Association)

Özçelik, D., A. (1998). *Ölçme ve Değerlendirme.* Ankara: ÖSYM Yayınları.

Razı, S. (2007). *Okuma Becerisi Öğretimi ve Değerlendirilmesi.* İstanbul: Kriter Yayınları.

Weir, C., J. (1990). *Communicative Language Testing.* New York: Prentice Hall International Ltd.

Yılmaz, H. (2002). *Eğitimde Ölçme ve Değerlendirme.* Konya: Çizgi Kitapevi.

Bölüm V

ÖZEL ÖĞRETİM ETKİNLİKLERİ

Öğretim sürecinin en önemli ayaklarından birisi etkinlik gerçekleştirmektir. Ancak etkinlik gerçekleştirmek her ne denli kolay gibi görünse de güç ve üzerinde özenle durulması gereken bir süreçtir. Öğretimi iyi bir biçimde planlamak ve günlük ders planlarını hazırlamak, her ne denli önemli bir aşama olsa da sadece bunları yapmak, öğretimin gerçekleşebilmesi için yeterli değildir. Çünkü hiçbir zaman planlama yapmak planlanan konunun öğretileceği anlamına gelmez. Planlanan konunun öğretilebilmesi ancak uygun öğretim ortamlarında öğretim etkinliklerinin öğrenci düzeyine uyarlanarak gerçekleştirilebilmesi ile olanaklı olabilir. Bu durum, yüzme öğretimine benzetilebilir. Her ne denli yüzme öncesinde bir plan yaparak yüzücü adayına suyun içinde neler yapılacağı ve nasıl yapılacağı anlatılsa da bu, o adayın suya girince yüzebileceği anlamına gelmemektedir. Çünkü suyun içi son derece ayrıdır ve yüzme ancak suyun içinde gerçekleştirilmesi gereken etkinlikler sonucunda öğrenilebilir. Bu durum aslında öğretim işlemlerinin gerçekleştirildiği alanının bir beceri alanı olması ile ilişkilendirilebilir. Beceri kazandırmak için etkinlik yapılması ve yaptırılması son derece önemlidir. Bu etkinliklerin de doğrudan doğruya hedeflere dönük olması ve iyi planlanması gerekir.

Bu bağlamda konumuz okuma öğretimi olduğundan, okuma becerisinin kazandırılması için gerekli olan etkinliklerin düzenlenmesi üzerinde durulacaktır. Bu etkinlikleri daha iyi kavrayabilmek ve uygulayabilmek için öncelikle beceri kavramının ne olduğunu anlamakta yarar vardır. Güneş (2008)'in açıklamalarına dayanarak beceri kavramı ve bu kavramın özellikleri şöyle bir çerçeve içinde sunulabilir: Beceri bildirici bilgi, işlemsel bilgi ve uygulama kavramlarının bir bileşimidir. Görüleceği gibi beceri üç ayaklı bir

Yararlanılan Kaynaklar

Bilim Teknik Dergisi DVD'si (2005). S.1-457.

Güneş, F. (2007). *Türkçe Öğretimi ve Zihinsel Yapılandırma.* Ankara: Nobel Yayınları.

Yalım, Ö. (2006). *Türkçede Yakın ve Karşıt Anlamlılar Sözlüğü*. Ankara: İmge Yayınevi.

Yağcı, Ö. (2002). *Cumhuriyet Dönemi Deneme Seçkisi*. Ankara: KB Yayınları.

Hengirmen, M. (2000). *Türk Öykü Antolojisi I,II,III*. Ankara: Engin Yayınları.

Vaughn, S. & Linan-Thompson, S. (2004). *Research-Based Methods of Reading Instruction.* USA: ASCD.

3. Basım

KURUMSAL PAZARLAMA VE SOSYAL SORUMLULUK

Doç. Dr. Gül Coşkun Değirmen

nobel

KURUMSAL PAZARLAMA VE SOSYAL SORUMLULUK

Doç. Dr. Gül Coşkun Değirmen

Yayın No.: 1442
İletişim ve Halkla İlişkiler No.: 56
ISBN: 978-605-320-348-3
E-ISBN: 978-625-397-160-1
Basım Sayısı: 3. Basım, Nisan 2023

© Copyright 2023, NOBEL AKADEMİK YAYINCILIK EĞİTİM DANIŞMANLIK TİC. LTD. ŞTİ. SERTİFİKA NO.: 40340
Bu baskının bütün hakları Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.ne aittir.
Yayınevinin yazılı izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik
ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.

Nobel Akademik Yayıncılık, 2011 yılından beri "tanınmış uluslararası yayınevi" statüsündedir.

Genel Yayın Yönetmeni: Nevzat Argun -nargun@nobelyayin.com-
Genel Yayın Koordinatörü: Gülfem Dursun -gulfem@nobelyayin.com-

Sayfa Tasarım: Tarkan Kara -erdal@nobelyayin.com-
Redaksiyon: Sergen Öz -sergen@nobelyayin.com-
Görsel Tasarım Uzmanı: Mehtap Bayraktar Asiltürk -mehtap@nobelyayin.com-

Kütüphane Bilgi Kartı

Coşkun Değirmen, Gül.
Kurumsal Pazarlama ve Sosyal Sorumluluk / Gül Coşkun Değirmen
3. Basım, X + 122 s., 16,5x24 cm. Kaynakça var, dizin yok.
ISBN: 978-605-320-348-3
E-ISBN: 978-625-397-160-1
1. Sosyal Sorumluluk 2. Kurumsal Pazarlama 3. Sosyal Sorumluluk Kampanyaları 4. İletişim

Genel Dağıtım

ATLAS AKADEMİK BASIM YAYIN DAĞITIM TİC. LTD. ŞTİ.
Adres: Bahçekapı Mh. 2465 Sk. Oto Sanayi Sitesi No:7 Bodrum Kat, Şaşmaz/ANKARA
Telefon: +90 312 278 50 77 - **Faks:** 0 312 278 21 65
Sipariş: siparis@nobelyayin.com- **E-Satış:** www.nobelkitap.com - esatis@nobelkitap.com
www.atlaskitap.com - info@atlaskitap.com

Dağıtım ve Satış Noktaları: Alfa, Kırmızı Kedi, Arkadaş, D&R, Dost, Kika, Kitapsan,
Nezih, Odak, Pandora, Prefix, Remzi Kitabevleri, Yeryüzü Dağıtım

Baskı ve Cilt: Meteksan Matbaacılık ve Teknik Sanayi Tic. Anonim Şirketi / Sertifika No.: 46519
Beytepe Köy Yolu No.: 3 06800 Bilkent-Çankaya/ANKARA

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ 1

KURUMSAL PAZARLAMA

Pazarlama Kavramı ve Tanımı 5
Kurumsal Pazarlama Kavramı ve Tarihsel Gelişimi 7
Pazarlamada Güç İlişkilerinin Dört Modeli ve Kurumsal Pazarlamanın Temel Bileşenleri 8
Kurumsal Pazarlama Karması 13
Kurumsal Pazarlamanın Bileşenleri 17
1) Kurumsal Kimlik 17
2) Kurum Kültürü 19
3) Kurumsal İletişim 24
4) Kurumsal İtibar 28
5) Pazarlama ve Paydaş Yönetimi 34
6) Kurumsal Marka Yönetimi 36

SOSYAL SORUMLULUK

Sosyal Sorumluluk Yaklaşımları 48
Günümüzde Sosyal Sorumluluk Alanında Yaşanan Gelişmeler 53
Uluslararası Organizasyonlar Tarafından Başlatılan ve Sürdürülen Başlıca Kurumsal Sosyal Sorumluluk Girişimleri ve Yayınlanan Bildirgeler 55
Sivil Toplum Örgütleri / Hükümet Dışı Organizasyonlar Tarafından Başlatılan ve Sürdürülen Başlıca Kurumsal Sosyal Sorumluluk Girişimleri 57
Sosyal Sorumluluk Alanları ve Sosyal Sorumluluk Kampanyaları 59
1. Çalışanlar-İşgörenler 63
Çalışanlara Yönelik Sosyal Sorumluluk İçeren Kampanya Örnekleri 64
Turkcell Akademi 64
BP Türkiye/ Atam Ataş Çalışanları İçin Yeni Bir Gelecek Rotam Projesi 65
2. Müşterilere Yönelik Sosyal Sorumluluk İçeren Kampanya Örnekleri: 66
McDonalds Sağlıklı ve Dengeli Yaşam Çalışmaları 66
3. Toplum 67
a. Çevre 68
Çevreye Yönelik Sosyal Sorumluluk İçeren Kampanya Örnekleri: 69

Soyak "Geleceğe Bir Damla Sakla" 69
DHL- Gönüllüler Meyve Çekirdeklerini Toprakla Buluşturuyor... 69
b. Eğitim 70
Eğitime Yönelik Sosyal Sorumluluk İçeren Kampanya Örnekleri: 70
Eczacıbaşı – Genç Mucitler 70
Mercedes-Benz Türk A. Ş. - "Her Kızımız Bir Yıldız" 71
Aygaz – "Dikkatli Çocuk" Kampanyası 72
c. Sağlık 72
Sağlığa Yönelik Sosyal Sorumluluk İçeren Kampanya Örnekleri: 72
OFF- Kanınızı Sivri Sineklere Değil, Kızılay'a Bağışlayın 72
Avon- Avon'la Sağlığa Yolculuk Kampanyası 73
d. Kültür Sanat 74
Kültür, Sanat, Spor ve Tarihe Yönelik Sosyal Sorumluluk İçeren Kampanya Örnekleri: 74
Pınar-Pınar Kido Çocuk Tiyatrosu 74
Kilitbahir Çalışmaları 75
Omo-Spor OMO Çocuk Şenliği 78
4. Bölgesel Kalkınma 78
Bölgesel Kalkınmaya Yönelik Sosyal Sorumluluk İçeren Kampanya Örnekleri: 79
İstanbul Halk ekmek A. Ş. – Sözleşmeli Organik Tarım ve Organik Ekmek 79
DHL – Kadından Kadına Köprü Kampanyası 79
5. Uluslararası Toplum 80
Uluslararası Topluma Yönelik Sosyal Sorumluluk İçeren Kampanya Örnekleri: 81
Volvo-Volvo Adventure Çevre Projesi Yarışması 81
DHL-Türkiye Tanıtım Kampanyası 82
6. Yatırımcılar 82
7. Tedarikçiler 83
Tedarikçi ve Bayilere Yönelik Sosyal Sorumluluk İçeren Kampanya Örnekleri: 84
Tofaş- Tedarikçi ve Bayiler 84
8. Rakipler: 84
9. Meslek Odaları ve Diğer Sivil Toplum Örgütleri: 85
Meslek Örgütleri ve Sivil Toplum Örgütleri İle Ortak Gerçekleştirilen Sosyal Sorumluluk Kampanya Örnekleri: 88
Nokia- Düşler Atölyesi 88
10. Devlet ve Yerel Yönetimler 89

SOSYAL SORUMLULUK VE KURUMSAL PAZARLAMA KARMASI

Sosyal Sorumluluk ve Kurum Kimliği 92
Sosyal Sorumluluk ve Kurum Kültürü 94
Sosyal Sorumluluk ve Kurumsal İletişim 97
Sosyal Sorumluluk ve Kurumsal İtibar 99
Sosyal Sorumluluk, Pazarlama ve Paydaş Yönetimi 101
Sosyal Sorumluluk ve Kurumsal Marka Yönetimi 103

SONUÇ 105

KAYNAKÇA 111

ŞEKİLLER

Şekil 1 : Pazarlama Kavramındaki Değişim 9
Şekil 2: Kurumsal Pazarlamanın 6 C'si 15
Şekil 3: Kurumsal Kimlik 18
Şekil 4 : Kurumsal İletişim ve Pazarlama İletişimi: Bütünleşik Yaklaşım. 26
Şekil 5: Kurumsal İtibar Yönetimi Modeli 32
Şekil 6: Kurumsal Marka ve Kurumsal Şemsiyenin Altında Toplanmak.... 38
Şekil 7: Freidman'ın İşletme ve Sorumlulukları Kavramı 48
Şekil 8: İş Döngüsü Yaklaşımına Göre İşletme ve Sorumlulukları 49
Şekil 9: Sosyal Tepkiler Karşısında İşletmelerin Dört Temel Stratejisi 50
Şekil 10: 3P, İşletme Sürdürülebilirliği ve İşletmenin Sosyal Sorumluluğu İlişkisi 60

TABLOLAR

Tablo 1: Pazarlamadaki Güç İlişkilerinin Dört Modelini Karşılaştırma 11
Tablo 2: Pazarlama ve Kurumsal Pazarlamanın Temel Bileşenleri.....12
Tablo 3: Kurumsal Pazarlamanın 6 C'sini Kıyaslama 17
Tablo 4: Kurumsal İtibar Tanımları Envanteri 31
Tablo 5: Kurumsal İtibar Kriterleri 34

Tablo 6: Uluslararası Organizasyonlar Tarafından Başlatılan ve Sürdürülen Başlıca Kurumsal Sosyal Sorumluluk Girişimleri ve Yayınlanan Bildirgeler 57
Tablo 7: Sivil Toplum Örgütleri / Hükümet Dışı Organizasyonlar Tarafından Başlatılan ve Sürdürülen Başlıca Kurumsal Sosyal Sorumluluk Girişimleri 59

KAYNAKÇA

TÜRKÇE KAYNAKLAR

Akat, İlker, Gönül Budak, Gülay Budak, **İşletme Yönetimi,** Beta Yayınları, İstanbul, 1994.

Akıncı Vural, Z. Beril, "Kurumsal Marka Değeri Yaratılması: Halkla İlişkilerin Katma Değeri", **TMMOB Makine Mühendisleri Odası Marka Yönetimi Sempozyumu Bildiriler Kitabı,,** Yayın no: E/2005/367, 2005.

Akıncı Vural, Z. Beril, Gül Coşkun, **Örgüt Kültürü: İletişim, Liderlik, Motivasyon, Bağlılık, Performans Açısından Bir Değerlendirme**, Nobel Yayın Dağıtım Ltd. Sti, Ankara, 2007.

Akıncı Vural, Z. Beril, **Kurum Kültürü**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.

Aktan, Coşkun Can Deniz Börü, "Önemli Bir Tanımlama Öğesi Paydaşlar", http://www. canaktan. org/yonetim/kurumsal-sosyalsorum/kurumsal-sosyal/paydaslar. htm#_ftn, Erişim: Mayıs 2008.

Aktan, Coşkun Can, Deniz Börü, "Kurumsal Sosyal Sorumluk Düşüncesinin Ortaya Çıkışı ve Gelişimi", http://www. canaktan. org/yonetim/kurumsal-sosyalsorum/kurumsal-sosyal/ortaya-cikis. htm, Erişim Eylül 2007.

Aktan, Coşkun Can, İstiklal Y. Vural, "Kurumsal Sosyal Sorumluluk (Uluslararası Kuruluşlar ve Hükümet Dışı Organizasyonlar Tarafından Yürütülen Başlıca Girişimler)", http://dergi. ceis. org. tr/dergiDocs/makale125. pdf, Erişim: Haziran 2008.

Alpay, Güven, Kazım Develioğlu, İdil Evcimen, "İşletmelerin Sosyal Sorumlulukları: Belirleyici Etken Olarak Kurumsal Değerler", **10.**

Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi Bildiri Kitabı, 23-25 Mayıs 2002.

Altunışık, Remzi, Şuayıp Özdemir, Ömer Torlak, **Modern Pazarlama**, Değişim Yayınları, Adapazarı, 2001.

Arpacı, Tamer, D. Yaşar Ayhan, Erinç Bölge, Doğan Tuncer, M. Mithat Üner, **Pazarlama,** Gazi Yayınları, Ankara, 1992.

Artan, İnci, Jülide Çetinkaya, "Bürokratik Yönetim Geleneğinden Rekabetçi Stratejilere Örgütler", **2. Yönetim Kongresi Kitapçığı,** İzmir, 1994.

Ataç, Deniz, "İşletmelerin Sosyal Sorumlulukları", Eskişehir, **İ. T. İ. A. Dergisi**, C:18, Sayı: 1, Ocak 1982.

Atığ, Nevzat Sinan, **İş Etiği, Sosyal Sorumluluk ve İlaç Sektöründen Uygulamalar**, Yıldız Teknik Üniversitesi, S. B. E., İşletme Anabilim Dalı, İşletme Yönetimi Programı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2006.

Aydede, Ceyda, **Yükselen Trend Kurumsal Sosyal Sorumluluk**, Mediacat Yayınları, İstanbul, 2007.

Aygaz Dikkati Çocuk, http://www. kurumsalsosyal. com/?pid=1455, Erişim: Ocak 2008

Bakırtaş, Hülya, **İşletmelerde Sosyal Sorumluluk: Konaklama Sektöründe Bir Uygulama**, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Pazarlama Bilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kütahya, 2005.

Başok Yurdakul, Nilay, "İnteraktif Çağda, Bütünleşik İletişim Yaklaşımı: Kurumsal İletişim ve Pazarlama İletişiminin Sinerjisi" Edt. Nilay Başok Yurdakul, **Farklılaşma Çağında Kurumsal Başarıyı Yakalamak: Pazarlama- İletişim-Halkla İlişkiler**, Nobel Yayınları, Ankara, 2008.

Başok Yurdakul, Nilay, **Bütünleşik Pazarlama İletişimi Ölçümleme Süreci (ROI)**, Nobel Yayınları Ankara, 2006.

Bayrak, Sabahat, **İş Ahlakı ve Sosyal Sorumluluk**, Beta Basın Yayım Dağıtım A. Ş. İstanbul, 2001.

Biber, Ayhan, **Halkla İlişkilerde Sosyal Sorumluluğu Oluşumu ve Türkiye'de Sivil Toplum Örgütlerinin Rolü,** Gazi Üniversitesi, Sos-

yal Bilimler Enstitüsü, Halkla İlişkiler ve Tanıtım Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2001.

Ciğerdelen, Tümay, "STK, Özel Sektör, Halkla İlişkiler ve Sosyal Sorumluluk Kampanyaları", http://www. usakgundem. com/makale. php?id=238, Erişim Ocak 2008.

Çakır, Birgül, Sosyal Sorumluluk Kavramı ve Tarihsel Gelişimi, http://www. eurocons. com. tr/sosyalsaaa. php, Erişim: Aralık 2007.

Çelebi Holding, Kurum Kültürü, http://www. celebi. com. tr/hh_kultur. html, Erişim: Aralık 2006.

Demirkan, Mahmut, "Türk Endüstri İlişkileri Sisteminde Etik Tavır ve Sorumluluk Bilinci" **Siyasette ve Yönetimde Etik Sempozyumu,** 24-26 Aralık 1997 Sakarya Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi, Adapazarı, 1998.

DHL Gönüllüler Meyve Çekirdeklerini Toprakla Buluşturuyor, http://www. kurumsalsosyal. com/?pid=1750, Erişim: Ocak 2008.

DHL Kadından Kadına Köprü Kampanyası, http://www. kurumsalsosyal. com/?pid=1880, Erişim: Ocak 2008.

Diken, Ahmet, "İşletmelerde İş Ahlakı ve Sosyal Sorumluluk İlişkisi", **Siyasette ve Yönetimde Etik Sempozyumu**, 24-26 Aralık 1997, Sakarya Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi, Adapazarı, 1998.

Dinçer, Ömer, **Stratejik Yönetim ve İşletme Politikası**, Beta Basım Yayım, İstanbul, 1998.

Dörtok, Arın, **Kurumsal itibarınızdan Kaç Sıfır Atabilirsiniz?**, Rota Yayın Yapım Tanıtım Tic. Ltd. Sti., İstanbul, 2004.

Dubbof Robert, Jim Spaeth, **Geleceği Görmek Pazarlama Araştırmasının Gücü**, Çev: Haluk Değirmenci, MediaCat Kitapları, İstanbul, 2002.

Elden, Müge, Sinem Yeygel, **Kurumsal Reklamın Anlattıkları**, Beta Basım A. Ş., İstanbul, 2006, s. 206

Eren, Erol, **İşletmelerde Stratejik Yönetim ve İşletme Politikası**, Beta Basım Yayım, İstanbul, 2000, s. 99.

Erengül, Bilge, **Kültür Sihirbazları**, Evrim Yayınevi, No:55, İstanbul, 1997.

Ersöz, Halis Yunus, **Türkiye'de Kurumsal Sosyal Sorumluluk Anlayışının Gelişiminde Meslek ve Sivil Toplum Kuruluşları**, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, Yayın No: 2007-36, İstanbul, 2007.

Evrim Gülsünler, Makbule, "Kurum Kimliği ve İşleyişi Üzerine Teorik ve Uygulamalı Bir Çalışma", www. sosyalbil. selcuk. edu. tr/sos_mak/makaleler%5CMakbule%20Evrim%20 GÜLSÜNLER%5CGÜLSÜNLER, %20MAKBULE. pdf, Erişim: Haziran 2008.

Fidan, Mehmet, Makbule Evrim Gülsünler, "Kurum Kimliğinde Kriz Yönetiminin Yeri ve Önemi", **Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,** http://www. sosyalbil. selcuk. edu. tr/sos_mak/makaleler. pdf, Erişim: Mayıs 2008.

Göksel, Ahmet Bülent, Füsun Kocabaş, Müge Elden, **Pazarlama İletişimi Açısından Halkla İlişkiler ve Reklam,** Yayınevi Yayıncılık, İstanbul, 1999.

Güncel Sözlük, http://www. tdk. gov. tr, Erişim: Temmuz 2007.

Güzelcik, Ebru, **Küreselleşme ve İşletmelerde Değişen Kurum İmajı,** Sistem Yayıncılık, 1999.

Hepkon, Zeliha, "Kurumsal Kimlik İnşasını Belirleyen Faktörler: Bir Literatür Taraması", **İstanbul Ticaret Üniversitesi Dergisi**, Yıl:2, Sayı: 2, 2003.

İslamoğlu, Hamdi, **Pazarlama İlkeleri**, Beta Yayım Dağıtım A. Ş., İstanbul, 2002.

Kadıbeşegil, Salim, **İtibar Yönetimi**, Mediacat Yayınları, İstanbul, 2006.

Kapp, Duane E., **Marka Aklı**, Çeviren:Azra Tuna Akartuna MediaCat Kitapları, Ankara, 2002.

Karpat Aktuğlu, Işıl, **Marka Yönetimi Güçlü ve Başarılı Markalar İçin Temel İlkeler**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004.

Kaya, Bayram, **Bütünleşik Kurumsal İletişim**, Siyasal Kitapevi, Ankara, 2003.

Keskinoğlu, Kurum Kültürü, http://www. keskinoglu. com. tr/index. asp?PgID=K_KK, Erişim: Aralık 2006.

Koçel, Tamer, **Yönetim ve Organizasyon, Organizasyonlarda Davranış, Klasik-Modern-Çağdaş Yaklaşımlar,** Beta Basım, İstanbul, 1998.

Kolukısa, Leyla, "Kurum Kültürünün Dört Boyutu", **Kaynak Dergisi**, Baltaş Yönetim, Eğitim ve Danışmanlık Merkezi Yayını, Sayı:18, Nisan-Haziran 2005, www. baltas-baltas. com, Erişim: Aralık 2006.

Kotler, Philip, **Kotler ve Pazarlama,** Çev. Ayşe Özyağcılar, Sistem Yayıncılık, İstanbul, 2000.

Kotler, Philip, Nancy Lee, **Kurumsal Sosyal Sorumluluk**, Çev: Sibel Kaçamak, Mediacat Yayınları, İstanbul, 2006.

Kotler, Philip, **Pazarlama Yönetimi,** Çev. Nejat Muallimoğlu, Millenium Baskı, Beta Yayınları, İstanbul, 2000.

Mercedes Benz Her Kızımız Bir Yıldız, http://www. kurumsalsosyal. com/?pid=1962, Erişim: 2007

Metin, Hasan, **Halkla İlişkilerde Sosyal Sorumluluk**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2006.

Mucuk, İsmet, **Pazarlama İlkeleri**, Der Yayınları, İstanbul, 1998.

Nokia Düşler Atölyesi, http://www. kurumsalsosyal. com/?pid=1434, Erişim: Ocak 2008.

Off Kanınızı Sivri Sineklere Değil Kızılay'a Bağışlayın, http://www. kurumsalsosyal. com/?pid=1830, Erişim: Ocak 2008

Okay, Ayla, Aydemir Okay, **Halkla İlişkiler Kavram, Strateji ve Uygulamaları**, Der Yayınları, İstanbul, 2001.

Okay, Ayla, **Kurum Kimliği**, MediaCat Yayınları, Ankara, 2000.

Onal, Güngör, **Halkla İlişkiler,** Türkmen Kitapevi, İstanbul, 1997.

Opet Tarihe Saygı Kampanyası, http://www. kurumsalsosyal. com/?pid=631, Erişim: Ocak 2008

Oskay, Ünsal, **İletişimin ABC'si**, Der Yayınları, İstanbul, 2001.

Özdevecioğlu, Mahmut, **Ahilik Teşkilatından Günümüz İşletmelerine İş Ahlakı ve Sosyal Sorumluluk Anlayışı**, Kayseri Ticaret Odası Yayınları, Kayseri, 1998.

Özgener, Şevki, **Ahlâk ve Sosyal Sorumluluk, İmalat Sanayinde Bir Uygulama**, Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya, 2000.

Özgören, Ebru, **Kurumsal Sosyal Sorumluluk Projeleri**, Mavi Ağaç Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2006.

Özgür, Yaşar, **Sosyal Sorumluluk Kampanyaları ve Marka Yönetimi**, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Pazarlama Programı, Tezsiz Yüksek Lisans Projesi, İzmir, 2007.

Özüpek, M. Nejat, **Kurum İmajı ve Sosyal Sorumluluk**, Tablet Kitapevi, Konya, 2005.

Pehlivan, Nida, **İşletmelerin Çalışanlarına Karşı Sosyal Sorumluluklarının İş Tatmini Üzerine Etkisi: Tekstil Sektöründe Bir Uygulama**, Dumlupınar Üniversitesi, S. B. E., İşletme Anabilim Dalı, Kütahya, 2004.

Peltekoğlu, Filiz Balta, **Halkla İlişkiler Nedir?**, Beta Basım A. Ş., İstanbul, 2007.

Pınar Kido Çocuk Tiyatrosu, http://www. kurumsalsosyal. com/?pid=555, Erişim: Ocak 2008

Sabuncuoğlu, Zeyyat, **Endüstriyel Davranışlar**, İ. T. İ. A. İşletme Fakültesi Yayını, Bursa, 1982.

Sabuncuoğlu, Zeyyat, Melek Tüz, **Örgütsel Psikoloji,** 3. Baskı, Bursa: Ezgi Kitapevi, 2001.

Sabuncuoğlu, Zeyyat, Tuncer Tokol, **İşletme I-II**, Aktüel Yayınları, Bursa, 1997.

Soyak Geleceğe Bir Damla Sakla, http://www. kurumsalsosyal. com/?pid=2073, Erişim: Ocak 2008.

Soytekin, Yılmaz, **İşletmelerde Sosyal Sorumluluğun Yeni Boyutları ve Afyon Bölgesindeki İşletmelerde Bir Uygulama**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, S. B. E., İşletme Anabilim Dalı, Afyon, 2001.

Spor Omo Çocuk Şenliği, http://www. kurumsalsosyal. com/?pid=226, Erişim: Ocak 2008.

Stewart, Thomas A., **Entelektüel Sermaye**, Çev:Nurettin Elhüseyni, Mess yayın No:258, İstanbul, 1997.

Şener, Mustafa, **İşletmelerde Sosyal Sorumluluk**, İstanbul Teknik Üniversitesi, F. B. E., Yüksek Lisans Tezi, 1996.

Temel Eğinli, Ayşen, "Kurumların En Önemli Değeri: İtibar", Editör: Nilay Başok Yurdakul, **Farklılaşma Çağında Kurumsal Başarıyı Yakalamak: Pazarlama- İletişim-Halkla İlişkiler**, Nobel Yayınları, Ankara, 2008.

Theaker, Alison, **Halkla İlişkilerin Elkitabı**, Çev. Murat Yaz, MediaCat Yayınları, İstanbul, 2006.

Tokat, Bülent, Derya Şerbetçi, **İşletmecilik Bilgisi**, Avcı Ofset İstanbul 2001.

Torlak, Ömer, **Pazarlama Ahlakı Sosyal Sorumluluklar Ekseninde Pazarlama Kararları ve Tüketici Davranışlarının Analizi**, Beta Basım, İstanbul, 2001.

Turkcell Akademi, http://www. turkcell. com. tr/turkcellhakkinda/insankaynaklari/ tukcellakademi/turkcellakademi, Erişim: Ocak 2008.

Tutar, Hasan, M. Kemal Yılmaz, **Genel İletişim**, Nobel Yayın Dağıtım Ltd. Şti., Ankara, 2003.

Tutar, Hasan, **Örgütsel İletişim**, Seçkin Yayınevi, Ankara, 2003.

Türk Dil Kurumu, http://www. tdk. gov. tr/TR/SozBul. aspx? F6E10F8892433CFFAAF6AA849816B2EF05A79F75456518CA& Kelime=itibar, Erişim: Mart 2008.

Türk Dil Kurumu, http://www. tdk. gov. tr/TR/SozBul. aspx? F6E10F8892433CFFAAF6AA849816B2EF4376734BED947CDE& Kelime=sorumlulk, Erişim: 25. 02. 2007

Türkan Saylan, "Kurumsal Sosyal Sorumluluk ve Gönüllülük Uygulamaları", http://insankaynaklari. com, 2004

Türkiye Halkla İlişkiler Derneği, **6. Altın Pusula Yarışması Başvuru ve Ödüller Kitapçığı**, Kurumsal Sosyal Sorumluluk Çevre Kategorisi Projeleri, İstanbul, 2007.

Türkiye Halkla İlişkiler Derneği, **6. Altın Pusula Yarışması Başvuru ve Ödüller Kitapçığı**, Kurumsal İletişim Projesi Kategorisi, İstanbul, 2007.

Türkiye Halkla İlişkiler Derneği, **6. Altın Pusula Yarışması Başvuru ve Ödüller Kitapçığı**, Kategori Dışı Projeler, İstanbul, 2007.

Türkiye Halkla İlişkiler Derneği, **6. Altın Pusula Yarışması Başvuru ve Ödüller Kitapçığı**, Kurumsal Sosyal Sorumluluk Eğitim Kategorisi Projeleri, İstanbul, 2007.

Türkiye Halkla İlişkiler Derneği, **6. Altın Pusula Yarışması Başvuru ve Ödüller Kitapçığı**, Kurumsal Sosyal Sorumluluk Sağlık Kategorisi Projeleri, İstanbul, 2007.

Türkiye Halkla İlişkiler Derneği, **6. Altın Pusula Yarışması, Başvuru ve Ödüller Kitapçığı**, Kurumsal Sosyal Sorumluluk Diğer Kategorisi Projeleri, İstanbul, 2007.

Usta, Murat, **Örgüt Kültüründe Halkla İlişkiler ve İtibar Yönetimi: Ege, Akdeniz Bölgelerindeki Turizm İşletmeleri Örneği**, T. C. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Turizm İşltemeciliği Anabilim Dalı Turizm İşletmeciliği Programı Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2006.

Ülkem Var Oldukça Varım, http://www. kentgazetesi. com/yukle. php?name=yazici_dostu&file =yazici&k=ky&no=5525, Erişim: Ocak 2008.

Volvo Adventure Çevre Projesi Yarışması, http://www. kurumsalsosyal. com/?pid=2053, Erişim: Ocak 2008.

Yapraklı, Şükrü, Sevtap Özer, "Çağdaş Pazarlamada Yeni Bir Yaklaşım: İçsel Pazarlama, **Pazarlama Dünyası**, Y:15, S:6, İstanbul, 2001.

Yetkin Cılızoğlu, Gamze, **Sivil Toplum Örgütlerinin İletişim Süreci**, Yayıncı Yayınları, Araştırma Dizisi:4, İzmit, 2005.

Yönet, Ender, "Kurumsal Sosyal Sorumluluk Anlayışında Son Dönemeç: Stratejik Sorumluluk", Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, **Sosyal Bilimler Dergisi**, http://sbe. balikesir. edu.tr/dergi /edergi/c8s13/makale/c8s13m7. pdf, Erişim:Temmuz 2008.

…., http://www. koc. com. tr/trTR/SocialResponsibility/SocialProjects/, Erişim:2007

YABANCI KAYNAKLAR

Balmer, J. M. T., S. A. Greyser, **Revealing the Corporation Perspectives on Identity, Image, Reputation, Corporate Branding and Corporate-level Marketing**, Routledge, London, 2003.

Balmer, John M. T., "Corporate Identity, Corporate Branding and Corporate Marketing", **European Journal of Marketing**, Vol. 35, 3/4, 2001.

Balmer, John M. T., Edmund R. Gray, "Corporate Barnds: What are They? What of Them", **Europen Journal of Marketing**, Vol. 37, No. 7/8, 2003, s.

Balmer, John M. T., Stephen A. Greyser, "Corporate Marketing: Integrating Corporate Identitiy, Corporate Branding, Corporate Communications, Corporate Image and Corporate Reputation", **European Journal of Marketing**, Vol. 40, No. 7/8, 2006.

Balmer, John M. T., "Comprehending Corporate Marketing and The Corporate Marketing Mix", **Bradford School of Management**, Workingpaper, Bradford, 2006.

Barnett, Micheal. L., John Jermier, Barbara A. Lafferty, "Corporate Reputation: The Definitional Landscape", **Corporate Reputation Review**, Vol. 9, No. 1, 2006.

Baron, David P., **Business and Its Environment**, Third Edition, Prentice-Hall, Inc., NewJersey, 2000.

Bartol, Kathryn M., David C. Martin, **Management**, 2'nd Edition, Mc Garw-Hill, London, 1994, s. 103

Bell, Martin L., **Marketing Concepts and Strategy**, 3. Ed. Boston, 1979.

Budd, John F., "How to Manage Corporate Reputations", **Public Relations Quarterly**, Volume:39, Number:4, Newyork, 1994.

Carroll, Archie B., **Business and Society: Ethics and Stakeholder Management**, Cincinnati: South-Western Publishing,, 1989.

Cramer, Joyce, **Learning about Corporate Social Responsibility**, IOS Press, Amsterdam, 2003.

Davis, Keith, Robert L. Blomstorm, **Business Society and Environment**, Mc Grawhill, NewYork, 1971

Drobis, David R., "Integrated Marketing Communications Redefined", **Journal of Integrated Communications**, Vol:8, NorthWestern University Medill Schoolof Journalism, 1998.

Fombrun, Charles J., Christopher B. Foss, "The Reputation Quotient, Part 1: Developing A Reputation Quotient", **The Gauge: Fombrun and Foss on Measuring Corporate Reputation**, Vol. 14, No. 3, May 14th, 2001, www. reputationinstitute. com/press/01_15_14_ GUAGE. pdf, 08. 26. 2005.

Gallagher, Kevin, et al., **People in Organizations**, Blackwell Business, Cambridge, 1997.

Garbett, Thomas, **How to Build a Corporations Identity and Project its Image**, Lexington Book, USA, 1988.

Greyser, S. A., "Janus and Marketing", **Reflections on the Future of Marketing**, Marketing Sience Institute, Bostan, M. A., 1997.

Grigsby, David W., Michael J. Stahl, **Strategic Management: Total Quality and Global Competition**, Blacwell Pub, 1997.

Hardjono, Teun W., Marchel Van Marrewıjk " The Social Dimensions of Business Excellence" **Coprorate Environmental Strategy**, 8, 2001.

Hitt, Micheal A., Dennis Middlemist, Robert L. Mathis, **Management: Concepts and Effective Practice**, Second Edition West Publishing Company, Newyork, 1986.

Hoffman, W. Micheal, Jennifer Mills Moore, **Business Ethics: Readings and Cases in Corporate Morality**, McGraw Hill, Newyork, 1990.

Keller, Kevin Lane, "Building and Managing Corporate Brand Equity**" The Expressive Organizations: Linking Identitiy, Reputation and teh Corporate Brand**, Edt: Majken Schultz, Mary Jo Hatch, Mogens Holten Larsen, Oxford University Press, NewYork, 2000.

Kiessling, Waldemar F., Peter Spanagli, **Corporate Identity Uthernehmens Leitbild Organizations Culture**, Sandmann, Alling, 1996.

Kitchen, Philip J., Don E. Schultz, **Raising the Corporate Umbrella: Corporate Communication in the 21 st century**, Published Palgrave, Great Britain, 2001.

Kotter, John P., James L. Heskett, **Corporate Culture and Performance**, Free Press, Newyork, 1992.

Martin, David C., Kathryn M. Bartol, **Management,** McGraw Hill Inc., New York, 1991.

Mc Gee, Lynn W., Rosanna K, Spiro, "The Marketing Concept In Perspective", **Business Horizons**, Vol. 31, No. 3, 1990.

Post, James E., William, C Frederick, Keith Davis, **Business And Society Corporate Strategy, Public Policy, Ethics**, McGraw Hill, New York, 1992.

Post, James E., William C. Frederick, Anne T. Lawrence, James Weber, **Business and Society-Coparate Strategy, Public Policy, Ethics**, Eight Edition, McGraw Hill. Inc., Newyork, 1996.

Schein, Edgar, **Organizational Culture and Leadership,** San Francisco, Josey Bass, 1992.

Schneider, B., "Notes on Climate and Culture", in lovelock, **C. Managing Services**, Prentice Hall, Engle wood Cliffs NJ, 1988.

Trucker, Laura, T. C. Melewar, "Corporate Reputation and Crisis Management: Then Threat and Manageability of Anti-Corporatism", **Corporate Reputation Rewiev**, Volume 7, Number 4, 2005.

Vries de Kets, Manfred, Denny Miller, **Unstable at the Top- Inside the Troubled Organization**, Nal Books, 1988.

Warwich Business School, Univeristy of Warwich, "Determinants of the Corporate Identity Construct: A Rewiev of the Literatüre", Journal of Marketing Communications, Sayı:9, 1993.

Wempe, Johan, Muel Kaptein, **The Balanced Company: A Theory of Corporate Integrity**, Oxford University Press, Oxford, 2002.

What CSR?, CSR Network, www. csrnetwork. com, 06. 10. 2005.

Wiedmann, Klaus Peter, Holger Buxel, "Corporate Reputation Management in Germany: Results of an Emprical Study", **Corporate Reputation Review**, Vol. 8, No. 2, 2005, s. 148'den uyarlanmıştır.

Wilson, Allan M., "Understanding Organisational Culture and Implications for Corporate Marketing", **European Journal of Marketing**, Vol. 35, No. 3/4, 2001

Genişletilmiş 2. Basım

AHİLİK KÜLTÜRÜ VE MESLEK AHLAKI

Editör
Prof. Dr. Hüseyin Öztürk

Yazarlar
Prof. Dr. Ahmet Gökbel
Dr. Öğr. Üyesi Rıfat İlhan Çelik
Prof. Dr. Hüseyin Öztürk
Prof. Dr. Fazıl Yozgat
Prof. Dr. Ahmet Doğan
Doç. Dr. Hüseyin Kurt

nobel

AHİLİK KÜLTÜRÜ VE MESLEK AHLAKI

Editör: Prof. Dr. Hüseyin Öztürk

Yayın No.: 2425
Eğitim No.: 490
ISBN: 978-605-033-036-6
E-ISBN: 978-625-402-572-3
Basım Sayısı: Genişletilmiş 2. Basım, Nisan 2023

© Copyright 2023, NOBEL AKADEMİK YAYINCILIK EĞİTİM DANIŞMANLIK TİC. LTD. ŞTİ. SERTİFİKA NO.: 40340
Bu baskının bütün hakları Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.ne aittir.
Yayınevinin yazılı izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik
ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.

Nobel Akademik Yayıncılık, 2011 yılından beri "tanınmış uluslararası yayınevi" statüsündedir.

Genel Yayın Yönetmeni: Nevzat Argun -nargun@nobelyayin.com-
Genel Yayın Koordinatörü: Gülfem Dursun -gulfem@nobelyayin.com-

Sayfa Tasarım: Tarkan Kara -erdal@nobelyayin.com-
Redaksiyon: Nurcan Çağman -nurcan@nobelyayin.com-
Görsel Tasarım Uzmanı: Mehtap Yürümez -mehtap@nobelyayin.com-

Kütüphane Bilgi Kartı

Öztürk, Hüseyin.
Ahilik Kültürü ve Meslek Ahlakı / Hüseyin Öztürk
Genişletilmiş 2. Basım, XVI + 194 s., 13,5x21,5 cm. Kaynakça var, dizin yok.
ISBN: 978-605-033-036-6
E-ISBN: 978-625-402-572-3
1. Ahilik Kültürü 2. Meslek Ahlakı

Genel Dağıtım

ATLAS AKADEMİK BASIM YAYIN DAĞITIM TİC. LTD. ŞTİ.
Adres: Bahçekapı Mh. 2465 Sk. Oto Sanayi Sitesi No:7 Bodrum Kat, Şaşmaz/ANKARA
Telefon: +90 312 278 50 77 - **Faks:** 0 312 278 21 65
Sipariş: siparis@nobelyayin.com- **E-Satış:** www.nobelkitap.com - esatis@nobelkitap.com
www.atlaskitap.com - info@atlaskitap.com

Dağıtım ve Satış Noktaları: Alfa, Kırmızı Kedi, Arkadaş, D&R, Dost, Kika, Kitapsan,
Nezih, Odak, Pandora, Prefix, Remzi Kitabevleri, Yeryüzü Dağıtım

Baskı ve Cilt: Meteksan Matbaacılık ve Teknik Sanayi Tic. Anonim Şirketi / Sertifika No.: 46519
Beytepe Köy Yolu No.: 3 06800 Bilkent-Çankaya/ANKARA

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ ..... İİİ

ÖN SÖZ ..... Vİİ

İKİNCİ BASKIYA ÖN SÖZ ..... Xİ

Birinci Bölüm
AHİ EVRAN-I VELİ 1
Ahmet Gökbel

1. SOYU 1
2. ADI 1
3. DOĞUMU VE ÇOCUKLUĞU 2
4. EĞİTİM HAYATI 2
   4.1. Horasan ve Maveraünnehir 2
   4.2. Bağdat 3
5. ANADOLU'DAKİ FAALİYETLERİ 4
   5.1. Anadolu'ya Gelişi 4
   5.2. Kayseri'deki Faaliyetleri 5
   5.3. Konya'daki faaliyetleri 6
   5.4. Kırşehir'e Yerleşmesi 7
6. ÖLÜMÜ 8
7. AHİ EVRAN'IN BAZI ÖZELLİKLERİ 9
8. ESERLERİ 10
9. TÜRBESİ VE AHİ EVRAN CAMİİ 12

KAYNAKÇA 13

İkinci Bölüm
ANADOLU'DA AHİLİĞİN ORTAYA ÇIKIŞI 15
Rıfat İlhan Çelik

1. AHİ KAVRAMI 15
2. AHİLİĞİN ORTAYA ÇIKTIĞI DÖNEMDE ANADOLU 16
   2.1. Siyasi Yapı 16
   2.2. Sosyal ve Kültürel Sebepler 24
   2.3. İktisadî Nedenler 27

KAYNAKÇA 37

Üçüncü Bölüm
AHİLİK VE EĞİTİM 41
Hüseyin Öztürk

1. AHİLİĞİN TEMELLERİ 41
2. AHİLİKTE EĞİTİM 45
3. İSLAM'DA EĞİTİM 47
   3.1. İslam Eğitiminin İlkeleri 49
   3.2. İslam Eğitiminin Metotları 50
4. MESLEK AHLAKI 52
5. SİVİL TOPLUM 57
   5.1. Ahilik 57
   5.2. Bacıyan-ı Rum (Anadolu Bacıları) 58

KAYNAKÇA 61

Dördüncü Bölüm
AHİLİK VE İKTİSADİ HAYAT 65
Fazıl Yozgat

1. AHİLİK VE İKTİSAT 65
   1.1. Anadolu Selçuklularında Ticaret 66
   1.2. Beşerî Sermayenin Tanımlanması 67
   1.3. İkta 69
2. İSLAM İKTİSADI VE AHİLİK 72
   2.1. Kur'an'da Ölçü ve Tartı 76
3. ESNAF, GEDİK, LONCA VE AHİLİK 78
   3.1. Fütüvvet ve Ahi Birliklerinin Oluşumu 81
   3.2. Lonca ve Gedik Kavramları 83
4. TİCARİ HAYATTA AHİLİK 88
   4.1. Ahilik ve Günümüzde Üretim 89
   4.2. Ahilik ve İç Denetim Sistemi 92

KAYNAKÇA 98

Beşinci Bölüm
TÜRK EDEBİYATINDA AHİLİK VE AHİ EVRAN 109
Ahmet Doğan

1. Eski Türk Edebiyatında Ahilik ve Ahi Evran 110
2. Türk Halk Edebiyatında Ahilik ve Ahi Evran 124
3. Yeni Türk Edebiyatında Ahilik ve Ahi Evran 134

KAYNAKÇA 148

Altıncı Bölüm
TASAVVUF VE AHİLİK 153
Hüseyin Kurt

1. Tasavvuf 153
2. Tasavvufun Temelleri 155
3. Ahilik ve Tasavvuf 157
4. Fütüvvet ve Tasavvuf 159
   4.1. Fütüvvetin Gerekleri 164
   4.2. Ahilik ve Tasavvuf'ta Ortak Yönler 166

KAYNAKÇA 171

LÜGATÇE 175

BİRİNCİ BÖLÜM

AHİ EVRAN-I VELİ

Ahmet GÖKBEL*

1. SOYU

Ahi Evran Veli, 1171 yılında Güney Azerbaycan'ın **Hoy** kasabasında doğar. Burası günümüzde İran toprakları içerisindedir. Onun Hoylu olması, İranlı/Fars olduğu anlamına gelmez. **Hoy ve çevresi** Sultan Tuğrul Bey zamanından beri bir **Türkmen** yerleşim bölgesidir. Aynı zamanda bu bölgenin, Anadolu fethedilmeden önce Selçukluların askerî yığınak merkezi olduğu nakledilir (Uçma, 2018: 69).

Ahi Evran'dan başka Anadolu'ya gelip yerleşen **Abdal Musa** ve **Geyüklü Baba** gibi Türkmen dervişlerin de doğduğu yer olan Hoy, İran Azerbaycan'ında Tebriz'in yaklaşık110 km kuzeybatısında ve Van'ın Özalp ilçesinin 60 km doğusunda Türkiye sınırına yakın bir kasabadır (Akdağ & Kurtuluş, 2006: 5).

Hoy ve çevresinde **Baba** ve **Ata** diye anılan yatırların varlığı o dönemde Türkmen dervişlerin bölgede faal olduğunu gösterir.

2. ADI

Asıl adı, ***Mahmud***'dur. Babasının adı ve doğum yerine binaen ***Mahmud bin Ahmed el-Hoyî*** (Hoylu Ahmet'in oğlu Mahmud) denmiştir (Çağatay, 1982, 5). Lakabı *dinin yardımcısı* anlamında *Nasirü'd-dîn'*dir.

* *Prof. Dr. Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, e-posta: agokbel@ahievran.edu.tr*

Bugün var olan Ahi Evran Türbesi'nin ne zaman yapıldığı konusunda elimizde net bir bilgi yoktur. Çeşitli rivayetler ve bazı halk inanışlarına göre Ahi Evran'ın ölümünden yaklaşık **70 yıl sonra** muhtemelen Âşık Paşa önderliğinde **1331-1332** yılında medfun olduğu yer tespit edilmiş ve ona temsili bir makam yapılmıştır.

Takipçilerinin de tespit edilen yerin onun defnedildiği yer olduğuna inanması ve böylece onlarda psikolojik bir rahatlama meydana gelmesinde keramet sahibi bazı insanların bu konudaki söylemleri de etkili olmuştur. Bu rivayetlerin biri, "*Ahi Evran'ın şehit edilip gömüldüğü yerden, üzeri yazılı bir taş kitabe kendiliğinden çıkmış ve sonradan onun üzerine türbe inşa edilmiştir."* şeklindedir (Akdağ & Kurtuluş, 2006: 24).

Ahi Evran Türbesi ve Camii hakkında kesin olarak bilinen bir şey varsa o da günümüzdeki türbe ve mabedin **II. Murad** ve oğlu **Fatih Sultan Mehmed** zamanında inşa edilmiş olduğudur. II. Murad'ın talebi üzerine buranın temeli atılmış ancak onun zamanında tamamlanamamıştır. Türbenin ve mabedin tamamlanması oğlu II. Mehmed'e nasip olmuştur.

KAYNAKÇA

Ahilik ve Meslek Ahlakı (2016). (Ed: Ömer Akdağ-Meltem Kurtuluş). Konya: KTO Karatay Üniversitesi Yayınları.

Alkış, Abdurrahman (2020), "XIII. Yüzyılda Konya'nın Bir İlim Merkezine Dönüşmesinde İranlı Ariflerin Rolü", *Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi/Journal of Oriental Scientific Researchs,* C. 12, S. 3 (28), s. 776-818

Anadolu Kadınları Teşkilatı –Bacıyân-ı Rûm (2018). (Haz: Güray Kırpık vd.). Ankara: TTK Yayınları.

Arıcan, M. Kazım (2011), "Felsefe ve Felsefi Düşünce Bağlamında Ahi Evren", *Ahilik Uluslararası Sempozyumu Bildiri Kitabı*, Kayseri, s. 169-181.

Bayram, Mikail (1991). *Ahî Evran ve Ahî Teşkilatının Kuruluşu*. Konya: Damla Matbaacılık.

Bayram, Mikail (1995), *Ahi Evren Tasavvufî Düşüncenin Esasları*, Ankara: TDV Yayınları.

Çağatay, Neşet, (1982). "Anadolu'da Ahilik ve Bunun Kurucusu Ahî Evren". *Belleten*, XLVI, s. 431. Ankara: TTK Yayınları.

Çağatay, Neşet (1990). *Ahilik Nedir?.* Ankara: Kültür Bakanlığı, Halk Kültürünü Araştırma Dairesi Yayınları.

Demir, Galip (2001). "Ahilik ve Yükselen değerler", *Görüş Dergisi*, İstanbul: Tüsiad Yayınları, s. 76-82

Ecer, Ahmet Vehbi (2001), "Ahmet Yesevi Dervişi Ahi Evren ve Kayseri'de Ahilik", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. I, S.11

Günaydın, Yusuf Turan (2015). *Ahilik Araştırmaları (1913-1932).* Ankara: TTK Yayınları.

Kaplan, Hayri (2021), *Tahrif ve Tashih,* Ankara: Kalem neşriyat.

Köksal, Fatih (2006). *Ahi Evran ve Ahilik.* Kırşehir: Kırşehir Valiliği Yayınları.

Köksal, Fatih (2011). "Ahilik Bilgisinin Temel Kaynaklarından Ahi Şecerenameleri", *Ahilik Uluslararası Sempozyumu 'Kalite Merkezli Bir Yaşam'* Bildiri Kitabı*,* Kayseri, s. 273-297

Kunt, İbrahim (2016). "Fatma Bacı". *Ahilik Ansiklopedisi*, C: I, Ankara: Gümrük ve Ticaret Bakanlığı.

Ocak, Ahmet Yaşar (1996). ''Fütüvvet'', *DİA,* C 13, s. 264-265.

Şahin, İlhan (2016).*"Ahi Evran". Ahilik Ansiklopedisi*. Ankara: Gümrük ve Ticaret Bakanlığı, C I, s. 90-92.

Tatlılıoğlu, Kasım (2013), "Ahilik Teşkilatında İş ve Meslek Ahlakının Bireylerin Kişilik, Karakter ve Sosyal Gelişimine Etkisi", *III.Uluslararası Ahilik Sempozyumu / İş Ahlakı,* 24-25 Eylül*,* C. I, Kayseri, s. 1-15.

Tokgöz, Zübeyir (2013). *Ahi Evran ve Ahilik Sistemi.* Ankara: Pelin Ofset Matbaacılık.

Uçma, İsmet (2018). *Bir Sosyal Siyaset Kurumu Olarak Ahilik.* İstanbul: İşaret Yayınları.

İKİNCİ BÖLÜM

ANADOLU'DA AHİLİĞİN ORTAYA ÇIKIŞI

Rıfat İlhan ÇELİK[**]

1. AHİ KAVRAMI

Ahi kavramını tam olarak anlayabilmek ve toplumsal yapıda nasıl rol oynadığını ortaya çıkarabilmek için ilk önce Ahi kelimesinin kaynağını ve anlamını bilmek gerekir. Şimdiye kadar Ahi kelimesinin kökeni hakkında iki temel görüş ileri sürülmüştür. Bunlardan birincisi Arapça kardeşim demek olan "ahî" kelimesinden türetildiği görüşüdür (İbn Battûta, 2000: 403, 404). Anadolu'da bu kelime Farsça çoğul eki ile "Ahiyân" (Ahiler) şeklinde kullanılmıştır. Bu etimolojik görüş Ahiliği fütüvvetin bir devamı olarak görmektedir.

İkincisi ise Ahi kelimesinin Divanü Lûgat-it-Türk ve Kutadgu Bilig gibi en eski Türkçe metinlerde geçen cömert, eli açık, yiğit, asil, nezih, civanmert ve âlicenap gibi anlamlarına gelen Türkçe "akı" kelimesinden geldiği görüşüdür (Çağatay, 1952: 59, 60; Çelik, 2014: 36; Cahen, 1986: 591). Bu iki kavram zaman zaman birbirlerinin içerisine girmiş ve birbirlerinin yerine kullanılmıştır. Bundan dolayı "Ahi" kelimesinin Türkçe "akı" kelimesinden mi yoksa Arapça "ahî" kelimesinden geldiğini kesin olarak

---

[*] Bu çalışma "Türkiye Selçukluları Zamanında Ahilik Müessesesi" adlı doktora tezinden üretilmiştir.

[**] Dr. Öğr. Üyesi Ahi Evran Üniversitesi (Assoc. Dr. Ahi Evran University) Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

nem içerisinde dünyada başka bir örneği görülmeyen çarpıcı ve anlaşılmaz bir durumdu.

Ahi Teşkilatının Anadolu'da böylesine gelişmesinde ve yayılmasında, özellikle belirtilmesi gereken ekonomik nedenler arasında Selçuklu sultanlarının (Özellikle II. Kılıç Arslan, I. Gıyâseddîn Keyhüsrev, I.İzzeddîn Keykâvus ve Alâeddîn Keykubât) uygulamış oldukları ekonomik politikalar ve bunun tabii sonucu olarak başta yarı göçebe ve göçebe unsurlarla birlikte köylüler (Mirî toprak sistemi de dâhil olmak üzere) ve şehirlilerin katılmış olduğu üretim ve ihraç ürünleri kapasitesinin böylesine genişlik ve çeşitlilik arz etmesidir. Bunun sonucu olarak da Alâeddîn Keykubât zamanında Selçuklu Devleti iktisadî ve siyasi açıdan en zengin ve güçlü dönemini yaşamıştır.

Ahi Teşkilatının gelişmesinde rolü bulunan bazı İlhanlı Devleti hükümdarlarının uluslararası transit ticaret yolları üzerindeki iskân faaliyetlerine ve iktisadî politikalarının müspet sonuçlarına bu amaçla değinilmiştir.

KAYNAKÇA

Abu Hayân Muhammed İbn Yusuf İbn Ali İbn Yusuf, (1931), *Kitâb al-İdrâk li- Lisân al-Atrak.* Çev. A. Caferoğlu, İstanbul: Evkaf Matbaası

Agacanov, S. G. (2006), *Selçuklular.* Çev. Ekber N. Necef, Ahmet R. Annaberdiyev, İstanbul: Selenge Yayınları

Altınok, B. Y. (2003), Hacı Bektaş Veli Hakkında Yazılmış Bir Menâkıbnâme ve Bu Menâkıbnâmede Belirtilen Anadolu'daki Alevi Ocakları. *T.K.H.V.A.D.,* Ankara: (27)

Âşık Paşazâde (2007), *Tevârih-i Âl-i Osmân (Osmanoğulları'nın Tarihi)***.** Haz. K. Yavuz, M. A. Y. Saraç., İstanbul: Gökkubbe Yayınları

Baykara, T. (2003), *Türk Kültür Tarihine Bakışlar*, Ankara: A.K.M. Yayınları

Bayram, M. (1978), Ahi Evran Kimdi,. *T.K.,* Ankara.

Bayram, M. (1991), *Ahi Evran ve Ahi Teşkilatı'nın Kuruluşu*, Konya: Damla Matbaacılık ve Ticaret

Bayram, M. (2006), *Ahi Evren Mevlânâ Mücadelesi***,** Konya: Damla Ofset Yayıncılık

Cahen. C. (1994), *Osmanlılar'dan Önce Anadolu'da Türkl,.*Çev. Y.,Moran, İstanbul: e Yayınları

Cahen. C. (1986). İlk Ahiler Hakkında. Çev. M. Öztürk, *Belleten,* Ankara: (197).

Cahen. C. (1988). Türklerin Anadolu'ya İlk Girişi (XI. Yüzyılın İkinci Yarısı). Çev. Y. Yücel, B. Yediyıldız, *Belleten*, Ankara: 51(201).

Cunbur, M. (1997), Karahanlı ve Selçuklu Dönemleri Türk Edebiyatında Ahilik. *Uluslararası Osmanlı Öncesi Türk Kültürü Kongresi Bildirileri,* Ankara

Çağatay, N. (1952), Fütüvvet-Ahi Müessesesinin Menşei Meselesi I., *A.Ü.İ.F.D.,* Ankara: 1(I).

Çelik, R. İ. (2014), Türkiye Selçukluları Zamanında Anadolu'da Ahilik Müessesesi, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi) 2014

Çetin, A. (2002), XIII. ve XIV. Yüzyıllarda Yakın Doğu'nun Sosyo-Ekonomik Hayatında Tüccarlar, *Türkler,* Ankara: V.

Ebu Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî, (2000, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, Çev. A. S. Aykut, C. I, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları

Ebu Ali Hasan Nizâmülmülk, (1999), *Siyâsetnâm,.* Haz., Mehmet Altay Köymen, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları

Erzi, A. S. (1950), İbn-i Bibi, *İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: 5(2)

Genç, R. (1997), *Kaşgarlı Mahmud'a Göre XI. Yüzyılda Türk Dünyas,.* Ankara: T.K.A.E. Yayınları

Gordlevski, (1998), *Anadolu Selçuklu Devleti*, Çev., A. Yaran, Ankara: Onur Yayınları

Gregory Abû'l-Farac (Bar Hebraeus), (1999), *Abû'l-Farac Tarihi,* C. II, Çev., Ö. R. Doğrul, Ankara: T.T.K. Yayınları

İbn Bibi, (1996), *El-Evâmîrul-Alaîye fî'l-Umuri'l-Alaiy,.* C.I-II. Çev,. Mürsel Öztürk, Ankara: K.B. Yayınları

İbn-i Mühennâ, (1997), *İbn-i Mühennâ Lûgatı***,** Haz., A. Battal, Ankara: T.D.K. Yayınları

Kafesoğlu, İ. (2000), *Harezmşahlar Devleti Tarih,* Ankara: T.T.K. Yayınları

Kaşgarlı Mahmud, (1939), *Divanü Lügati't-Türk*, C. I, II, Haz., B. Atalay, Ankara

Kerimddîn Mahmud Aksarâyî, (2000), *Müsâmeretü'l-Ahbâr,* Terc. M. Öztürk, Ankara: T.T.K. Yayınları

Kırşehir Emiri Cacaoğlu Nureddîn'in 1272 Tarihli Arapça–Moğolca Vakfiyesi, (1989) Çev. ve Haz. Ahmet Temir, Ankara: T.T.K. Yayınları

Koca, S. (2003). *Türkiye Selçukluları Tarihi II*. Çorum: Karam Yayınları.

Köksal, M. F. (2006), *Ahi Evran ve Ahilik, Kırşehir*, Kırşehir Valiliği Yayınları

Köprülü, M. F. (1991), *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, Ankara: T.T.K., Yayınları

Köprülü, M. F. (2003), *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara: Akçağ Yayınları

Köymen, M. A. (1977), Miriyokefalon Meydan Muharebes,. *Millî Kültür,* Ankara: I (9)

Köymen, M. A. (1986). Türkiye Selçuklu Devleti'nin Ekonomik Politikası. *Belleten,* Ankara: L (198)

Köymen, M. A. (1993), *Selçuklu Devri Türk Tarih,.* Ankara: T.T.K, Yayınları

Köymen, M. A. (2001), *Alparslan ve Zaman,.* Ankara: T.T.K., Yayınları

Merçil, E. (2000). *Türkiye Selçuklularında Meslekler*, Ankara: T.T.K., Yayınları

Nizâmü'l-Mülk, (1999), *Siyasetnâme***,** Haz., M. A. Köymen, Ankara: T.T.K. Yayınları

Ocak, A. Y. (2008), *Babailer İsyanı*, İstanbul: Dergâh Yayınları

Ocak, A. Y. (2011), *Ortaçağlar Anadolu'sunda İslâm'ın Ayak İzleri (Selçuklu Dönemi)*, İstanbul: Kitap Yayınevi

Ögel, B. (1978), *Türk Kültür Tarihine Giriş*, C. I- IX, Ankara: K.B. Yayınları

Sıbt İbnü'l-Cevzî, (2011), *Mir'atü'z-Zaman Fî Târîhi'l-Âyân'da Selçuklular,* Terc. Ali Sevim, Ankara: T.T.K. Yayınları

Sümer, F. (1960), Anadolu'ya Yalnız Göçebe Türkler mi geldi? *Belleten,* Ankara: (XXIV)

Sümer, F. (1985), Bey Bars'ın 1277 Yılındaki Anadolu Seferine Dair Kadı Muhyîddîn İbn Abdü'z- Zahir'in Risâlesi'nin Tercümesi, *T.D.A.,* İstanbul: (37)

Sümer, F. (1999), *Oğuzlar*, İstanbul: T.D.A.V. Yayınları

Togan, Z. V. (1953-54), Reşîdeddîn'in Mektuplarında Anadolu'nun İktisâdî, Medenî Hayatına Ait Kayıtlar, *İ.Ü.İ.F.M.,* İstanbul: XV

Togan, Z. V. (1981). *Umumî Türk Tarihine Giriş*. İstanbul: Enderun Yayınları.

Turan, O. (1946), Selçuk Kervansarayları, *Belleten,* Ankara: (39)

Turan, O. (1988), *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar*, Ankara: T.T.K. Yayınları

Turan, O. (1993), *Selçuklular Zamanında Türkiye*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.

Turan, O. (1997), *Selçuklular Târihi ve Türk İslâm Medeniyeti*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.

Turan, O. (1998). *Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.

Uçma, İ. (2011), *Bir Sosyal ve Siyaset Kurumu Olarak Ahilik*, İstanbul: İşaret Yayınları

Urfalı Mateos, **(**2000), *Urfalı Mateos Vekayinâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, Çev. H. D. Andreasyan, Notlar: E. Dulaurer, H. Yınanç, Ankara: T.T.K. Yayınları

Ülgener, S. F. (2006), *İktisadî Çözülmenin Ahlâk ve Zihniyet Dünyası*, İstanbul: Derin Yayınları

Yahya b. Halil Çoban., Fetal Burgâzî, (1953–1954), *Burgâzî ve Fütüvvetnâmesi*, Haz. A. Gölpınarlı, İstanbul: İ.Ü.İ.F.M., XV (1-4)

Yazıcıoğlu. Ali. (1902), *Tevârih-i Âl-i Selçûk*, C. III, Haz. Houtsma, Leiden: E.J. Brill.

Yinanç, M. H. (2013), *Türkiye Tarihi I (Selçukluları Devri)*, Haz. R. Yinanç, Ankara: T.T.K., Yayınları

Yusuf Has Hacib, (1991), *Kutadgu Bilig II***,** Çev. R. R. Arat, Ankara: T.D.K. Yayınları

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AHİLİK VE EĞİTİM

Hüseyin ÖZTÜRK*

1. AHİLİĞİN TEMELLERİ

Ahiliğin temeli; İslam tasavvufuna onun da esası Kur'an ve Sünnete dayanır. Bu yüzden Ahiler, züht ve takva ile İslam'ı nefislerinde yaşamaya çalışmışlardır. Bir kardeşlik teşkilatı olan Ahilik, 13. yüzyılın başından itibaren (1206) Anadolu'da yayılmaya başlamıştır. Ahiler, geçit noktalarında kurdukları han ve zaviyelerde yolculara inanç ayırımı gözetmeksizin hizmet etmişlerdir. Bu sayede gayr-i Müslimlerin gönlünü kazanmışlar ve böylece; Anadolu'nun fethinde düzenli ordunun işini kolaylaştırmışlardır. Esnafı organize eden Ahilik teşkilatı, gündüzleri onların alanında ustaçırak ilişkisi içinde yetişmelerini sağlamış; akşamları da Ahi zaviyelerinde dini ve ahlaki bilgiler verilmiştir. Bunlara ilave olarak; ayrıca spor, okçuluk ve savunma (talim) dersleri de verilmiştir.

İslam'a göre; insanlar arasındaki üstünlük ancak takvadadır. Takva, Arapça günahlardan sakınmak anlamına ittika kökünden gelir ve Kur'an-ı Kerimde 17 yerde geçer. Bunlardan Hucurat Suresi 13. Ayette geçeni burada ifade edecek olursak; "Allah katında en değerli Müslüman'ın en çok takvaya sahip olan kişi olduğu" ifade edilmektedir. Yani bu insanların İslam'ın haram kıldığı, hatta şüpheli gördüğü şeylerden sakınan kimseler olduğunu söyleyebiliriz. Takvayı Ehl-i Sünnet açısından ifade edecek olursak;

* *Prof. Dr. Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Fen-edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü, e-posta:huseyin.ozturk@ahievran.edu.tr ve Ahilik Kültürünü Araştırma Uygulama Merkezi Müdürüe-posta huseyinturk46@gmail.com*

beplerini araştırmamız, bulmamız ve ona göre hareket etmemiz gerekmektedir.

Bugün esnafımız, sanatkârımız Ahilik ilke ve ahlakına ne kadar uymaktadır? Bu yozlaşma niçin oluşmuştur? Bu soruya olumlu bir cevap vermek mümkün müdür? Bu soruların cevabını; enine boyuna tartıp değerlendirmemiz ve günümüz şartları ve ihtiyaçlarını da dikkate alarak; geçmişimizdeki bu güzel değerlerimizi yeniden ihya edebilirsek; o zaman yaşanmaya değer hayatı yeniden canlandırmak mümkündün olabilir diye düşünüyorum.

KAYNAKÇA

Ahmet b. Hanbel (2013), Müsned II, 185

Akarsu, B. (1977), Felsefe Terimleri Sözlüğü, B. II, Ankara

Akyüz, Y. (1980), Türk Eğitim Tarihi, Ankara

Anadol, C. (1991), Türk İslam Medeniyetinde Ahilik Kültürü ve Fütüvvetnameler, Ankara: KBY.

Âşıkpaşazâde(1332), Tari-i Al-i Osman, (haz. K. Yavuz, M. A. Y. Saraç, 2007, İstanbul: Gökkubbe Yayınları.1332

Ateş, S. (1976), İslam Tasavvufu, Ankara

Attas, N. (1994), İslam ve Sekülarızm, Çev. S. Ayaz, İstanbul: Pınar Yayınları.

Ayasbeyoğlu, N. (1968), Kur'an Kerim'in Eğitimle İlgili Ayetlerinin Tahlili, İstanbul

Başaran, İ. E. (2007), Eğitim Bilimine Giriş, Ekinoks Yayınları, Ankara

Bayraklı, B. (1999), Mukayeseli, Eğitim Felsefesi Sistemleri, İstanbul: İfav Yayınları.

Bayraklı, B. (1989), İslam'da Eğitim, İstanbul

Cramer & -Browne (1974), Çağdaş Eğitim Eğitim Sistemleri Üzerinde Mukayeseli Bir İnceleme, İstanbul: MEB Yayınları.

Çankı, N. (1954), Büyük Felsefe Lügati, C. I, İstanbul.

Çubukçu, H. (2015), Bâcıyân-ı Rûm ve Anadolu Tasavvufundaki Yeri, İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi, Sayı 5, İstanbul.

Demir, G. (1988), Türk Kültürü Ahilik, İstanbul, Araştırma ve Kültür Vakfı Yayınları

Demirpolat, A. ve Akça, G. (2004), Ahilik ve Türk Sosyo Kültürel Hayatına Katkıları, Dergipark. Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, (15), 355-376.

Doğan, A. (2019), Edebiyatımızda Ahilik ve Ahi Evran, Ahilik Kültürü ve Meslek Ahlakı, İstanbul: Nobel Yayıncılık

Doğan, A. ve Yinilmez, A. S. (2019), Ahmed Şem'î'nin Hülâsatü'l-Ahlâk Adlı Eseri ve Ahlaka Dair Görüşleri, Turkish Studies, C 14, S 4, s. 2261-2294.

Durak ve Yücel (2001), Türk İslam Medeniyetinde Ahilik Kültürü ve Fütüvvetnameler, Ankara: KBY.

Ergün, M. (1980), İnsan ve Eğitimi, Ocak Yayınları, Ankara

Ev, H. (2007), İbn Haldun'un Eğitim Görüşü, (YDT), DEÜSBE, İzmir.

Farabi (2001), el-Medinetü'l-Fâzıla, Çev. N. Danışman, Ankara: MEB Yayınları.

Gazali (2004), İhya'I Ulumi'd- Din, (fhk. A. Muti-E. Kalacı, Darussadr, Beyrut.

Gazali (1990), Eyyühe'l –Veled, İstanbul

Göde K. (1993), Değerlendirme, III. Uluslararası Ahilik Kültürü Sempozyumu, Kırşehir

Güllülü, S. (1977), Ahi Birlikleri, Ötüken Yayınları, İstanbul.

İbn BatutaBattuta, (1971), Seyahatnameden Seçmeler, Haz. İ. Parmaksızoğlu, İstanbul: MEB.

İbn Haldun (1970), Mukaddime, (Terc. Z. Kadiri Ugan), İstanbul: MEB Yayınları.

İbn Mace (Sünen-I), 2008, Konya Kitapçılık

İmam Buharî (1974), Edeb, B. 38

İz, M. (1969), Tasavvuf, İstanbul

Kara, M. (2001), Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler, Bursa: Sır Yayıncılık.

Karakaya, V. (2019), Ahilik Kültürü ve Meslek Ahlakı, Ankara: Nobel Yayıncılık.

Kaynak, Ç. K. (2020), Kur'an-I Kerim'in Çerçevesinde Eğitim, Eğitici Dergisi, 24(2)

Kazıcı, Z. (1996), Ahilik, TDV İslam Ansiklopedisi

Kınalızâde, A. Ç. (1248). Ahlak-I Alâî, Mısır: Bulak.

Köksal, M. F. (2008), Ahi Evran ve Ahilik, B. II, Kırşehir: Kırşehir Valiliği Yayınları

Kuran-ı Kerîm ve Türkçe Meali, (1986), Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Kütüb-i Sitte Muhtasar (2013), VI Cilt, İstanbul: Polen Yayınları.

MEB Mesleki Gelişim, (2016), Ankara

Mengüşoğlu, T. (1971), Felsefi Antropoloji, İstanbul

Mevlâna, C. R. (1974), Fihi mafih, (Terc. M. Anbarcı), İstanbul.

Mevlâna, C. R. (1992), Mesnevi, Çev. V. İzbudak, B. II, İstanbul: MEB Yayınları.

Oruç, C. (2009), İmam-I Gazali'nin Eğitim Anlayışı (YDT), İstanbul: MÜSBE.

Önder, M. (2017), Farabi, Biruni ve İbn Sina'da Eğitim ve Eğitim Yöntemleri, Sivas.

Öymen, H. R. (1978), Doğulu ve Batılı Yönleriyle Eğitim Tarihi, Ankara

Özcan, E. S. (2006) Doğunun Öğretmeni Farabi, İstanbul: Ötüken Yayıncılık.

Öztürk, H. (1991), Kınalızâde Ali Çelebi Aile, Ankara, Başbakanlık Aile araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınl, B. II.

Öztürk, H. (1998), Eğitim Felsefesi, B. III, Ankara

Öztürk, H. (2019), Ahilik Kültürü ve Meslek Ahlakı, Ankara: Nobel Yayıncılık.

Sokut, R. (1978), Esnaf Kimdir? Ankara: Esnaf Araştırma Eğitimi Yayınları.

Şeker, M. (2011), Türk-İslam Medeniyetinde Ahilik ve Fütüvvetnamelerin Yeri, İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Topçu, N. (1988), Mevlâna ve Tasavvuf, Hareket, İstanbul: Yayınları.

Turan, K. (1996), Ahilikten Günümüze Mesleki ve Teknik Eğitimin Tarihi Gelişimi, İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.

Ülken H. Z. (1967), Eğitim Felsefesi, İstanbul: MEB.

Ünsür, A. (2020). Ahilik Sistemi değerler yönetim ve eğitimi, Değerler Eğitimi Dergisi, 18 (39). S. 297-337

Velikâhyaoğlu, N. (1987), Anadolu'nun İskânı ve İslamlaşmasında Dervişlerin Rolü, İlim ve Sanat Dergisi, S 13, s. 38-47.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

AHİLİK VE İKTİSADİ HAYAT

Fazıl YOZGAT*

1. AHİLİK VE İKTİSAT

Özü itibariyle Ahilik, daha çok meslek ve meslek ahlakı üzerine kurulu yani İslam'a has bir modeldir. Ahiliğin dinle, tasavvufla, tarihle, edebiyatla, örf ve âdetlerle ilişkisi olmakla birlikte daha çok esnaf, tüccar ve iktisadi faaliyetlerle ilgilidir.

> *"İktisadın pek çok tanımı vardır. Bu konuya tarihî açıdan bakacak olursak ekonomiyi biyolojik ve kültürel yaşamını sürdürebilmek amacıyla insanın doğal çevreye uyum sağlama çabası üzerine yapılan incelemeler olarak tanımlamak en doğru yaklaşım olacaktır. Tanım böyle ortaya konulunca ister istemez insanın bu amaçla yaptığı, tüketimden üretime, tasarruftan borç alıp vermeye kadar bütün ekonomik faaliyetler işin içine giriyor" (Eğilmez, 2018).*

İktisat ekolleri ile Ahiliğin karşılaştırması konusunda 12. ve 13. yüzyıllarda mevcut iktisat ekolleri olmadığı için mevcut doktrinde iktisat ekollerinin Batılı ülkelerin iktisadi ve sosyal hayatı nasıl etkilediğini anlamak adına bunlara kısaca değinelim:

Bunlardan "Merkantilizmin esası devlet idaresine dayanır ve ekonomi politikası hem ekonominin ve hem de devletin birlikte büyümesini ve güçlenmesini sağlayacak temel bir araç olarak görülmüştür. Bu dönemde güçlü olmanın göstergelerinden bir tanesi

* *Prof. Dr. Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, e-posta: f.yozgat@ahievran.edu.tr*

içerir. Ahilik kendi içinde hiyerarşiyi gözetir. Günümüzde meritokrasi diye adlandırdığımız donanımlı insan yetiştirmeyi amaçlar. Ahilik toplam kaliteyi amaçlar. Ahilik kümeleme metodu diyebileceğimiz arz- talep dengesini amaçlar.

KAYNAKÇA

Ağdemir, Z. (2019)," Fizyokrasi ve Vergiler: Tarihsel Toplumsal Bir Analiz", *Fiscaoeconomia*, c. 3, s.2, ss. 161-197.

Akbaş, Halil Emre; Serdar, Bozkurt ve Kübra Yazıcı (2018), "Osmanlı Devleti'nde Lonca Teşkilatı Yapısı Ve Yönetim Düşüncesi İle Karşılaştırılması", Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi, Özel Sayı, ss. 165-202.

Akça Gürsoy ve Demirpolat, Anzavur (2013), "Heterodoxy-Orthodoxy Tartışmaları ve Türk Fütüvvet Teşkilatı (Ahilik)", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, ss. 203-214.

Akça, Gürsoy (2003), Ahilik Geleneği ve Günümüz Fethiye Esnafı, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Din Sosyolojisi Bilim Dalı, Doktora Tezi, Konya.

Akyüz, M. Ve K. Özyer, (2018), "Güneş Doğudan Yükselir: Günümüz Örgütlerine Yol Gösterici Olarak Ahilik Sistemi", Route Educational and Social Science Journal , c.5, s. 5., ss. 197-209.

Anabritanicca (2019), "Guilds", Anabritannica.com, Erişim Tarihi: 22.05.2019.

Anadolu Gençlik (2018), "İki yüzyıllık Rüya: Yerli Sanayi" http://www.anadolugenclik.com.tr/iki-yuzyillik-ruya-yerli-sanayi-145.

Arslan Mustafa (2010) "Ülgener'in Dikotomik Yönteminde Meslek Ahlakı ve Ahilik,". *İ.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, s. 1, c.1, ss. 55-77.

Barkan, Ömer Lütfi, (1942: 320) "İstilâ Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler", *Vakıflar-Dergisi*, Ankara 1942, c. II.

Bayraktaroğlu, Necdet (2013), "Tarihimizdeki Muhteşem Belgeler'den Bir Belge İnsan Hakları Günü – İlk İnsan Hakları Bildirgesi Olan

Fatih Sultan Mehmet'in Fermanları – Başbakan Bülent Ecevit'in Abd Başkanı Bıll Clinton'a Sunduğu Fatih'in Fermanı", https:// millidusunce.com/tarhmzdek-muhteem-belgelerden-br-belge/.

Bayraktaroğlu, Necdet (2014) "Ahilik – Ahi Evren ve Ahilik Nizamnamesi (Fütüvetname)", https://millidusunce.com/ahlk-ah-evren-ve-ahlk-nzamnames-fuetuevetname/.

Bayram, Mikail (1999: 11), *Ahi Evren ve Ahi Teşkilâtı'nın Kuruluşu*, Damla Matbaacılık ve Ticaret, Konya.

Bedirhan, Yaşar (2015), "Türkiye Selçukluları Devrinde Anadolu'nun Ticaret Şehirleri", Tarih Okulu Dergisi (TOD), s. 24, ss. 25-50, http://dx.doi.org/10. 14225/Joh807.

Bedirhan, Yaşar (2016), "Milletlerarası Ticaret Bağlamında Türkiye Selçuklu Devleti'nin Ticari Münasebette Bulunduğu Devletler", International Journal of Social Science, s.43, ss.325-346, http://dx.doi.org/ 10. 9761/ JASSS3234.

Bedirhan, Yaşar (2016), "Türkiye Selçuklu Sultanlarının Milletlerarası Ticareti Geliştirmek İçin Yürüttüğü Faaliyetler Ve İzlediği Politikalar", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, c. 9, s. 42, ss. 483-502.

Bektaş, Çetin, (2019), "Türk İşletmecilik Kültüründe Ahilik Teşkilatının Yeri ve Önemi", 4. International Congress on Economics and Business, ss. 417-425.

Bergen, Lütfi (2014), "Ahilik Kültürü ve Kapitalizm", http://www.aljazeera.com.tr/gorus/ahilik-kulturu-ve-kapitalizm.

Bergen, Lütfi (2019), "Kilise'nin Kapitalist Günahları", http://www.gercekhayat.com.tr/yazarlar/kilisenin-kapitalist-gunahlari/, Erişim Tarihi 16.06.2019.

Bosshardt, W. (2013), "Business in the Middle Ages: What Was the Role of Guilds?", Social Education, c.2. s.77, ss. 64-67.

Brey, Philip (2012), "Well-Being in Philosophy, Psychology, and Economics", içinde Brey, P., Briggle, A. & Spence, (ed.), The Good Life in a Technological Age, Oxford: Routledge, ss. 15-34.

Cahen, Claude, "İlk Ahiler Hakkında", Belleten, Çev. Mürsel Öztürk, C.50, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1986, S.591-601.

Cunedioğlu, Ekrem (2010), "Bir İktisadi Sistem Olarak İslam", http://www.iktisadiyat.com/ 2010/09/12/bir-iktisadi-sistem-olarak-islam/.

Çağatay, Neşet (1952), 'Fütüvvet-Ahi Müessesinin Menşei Meselesi', Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, c.1, s.2, ss.61-84.

Çağatay, Neşet (1981), *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, Selçuk Üniversitesi Basımevi: Konya.

Çağatay, Neşet (1990), "Ahilik Nedir?", Kültür Bakanlığı Halk Kültürünü Araştırma Dairesi Yayınları, Ankara.

Çay, Mehmet, A. (2009), Türkiye Tarihi Selçuklu Devri, https://www.kulturportali.gov.tr/mrepo/eKitap/eb-SelcukluDevri/index.html.

Çayıroğlu, Tahsin (2019), "Türk İktisat Tarihi- Klasik Dönem", Hedef Halk, 27.01. 2019, https://www.hedefhalk.com/yazarlar/tahsin-cayiroglu/turk-iktisat-tarihi-klasik-dönem/610880.

Çubukçu, Hatice (2015), "Bâciyân-ı Rûm ve Anadolu Tasavvufundaki Yeri", İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi, s. 5, ss. 217-231.

Demir, Galip (1981), Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu ve Ahilik, Ahi Kültürünü Araştırma Ve Eğitim Vakfı Yayınları, Konya.

Demir, Galip, (2001), "Ahilik ve Yükselen Değerler", Görüş, Ocak, 2001, s.82-14.

Demir, İsa (2008), "Türkiye'de Kapitalizmin gelişimi ve Çalışma Ahlakı", *Ankara Sosyoloji Notları Dergisi,* s.4-5, ss. 3-12.

Demir, Kenan (2016), "Kadimden-Moderne Osmanlı İktisat Düşüncesi", International Journal of Social Science, s.42, ss. 205-223.

Dinçaslan, Mehmet, (2021), "Ahi Zihniyeti-Burjuva Zihniyeti İkilemi Bağlamında Ahmet Tabakoğlu Örneği", Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi, c. 16, s. 56, ss. 522-544

Dinçaslan, Mehmet, (2022), "Negatif Dışsallıklar Karşısında Bir Tavır Alış: E. F. Schumacher'in Yaklaşımı ve Ahi Zihniyeti Karşılaştırması", Uluslararası "Ahilik Anlayışı ile Hayata Dokunuş" Sempozyumu, ss. 97-109.

Dinçer, Kübra (2016), 19. yüzyıl Osmanlı Esnaf Birliklerinin ve Mensubu İşyerlerinin Şirketlere ve Cemiyetlere Dönüştürme Denemesi ve Sonuçları, T.C. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Tarihi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Doğan, Hulusi (2006), "The Search of Tacit Knowledge in Akhism Culture", Kocaeli ÜniversitesiSosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, s. 12, s.32-13.

Durak, İbrahim ve Atilla Yücel (2010), "Ahiliğin Sosyo-Ekonomik Etkileri ve Günümüze Yansımaları", Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, c.15, s.2, ss.151-168.

Ecer, Ahmet Vehbi (2001), "Ahmet Yesevi Dervisi Ahi Evren ve Kayseri'de Ahilik", Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S.11, Bahar, 2001, s.11-10.

Eğilmez, Mahfi, (2018), Tarihsel Süreç İçinde Dünya Ekonomisi, Remzi Kitabevi: İstanbul.

Eisenhovver, Dwight D. (1948), *Crusade in Europe,* Doubleday.

Ekinci, Yusuf, (2021), "Ahilik ve Günümüze Sunduğu Çözümler", İdarecinin Sesi Dergisi, s. 202, ss. 24-31.

Epstein, S. R. (1998), "Craft Guilds, Apprenticeship, and Technological Change in Preindustrial Europe", The Journal of Economic History, c. 58, s. 3, ss. 684-713.

Erdem, Ekrem, (2022), "Fütüvvet/Ahilik-Tasavvuf İlişkisi ve İktisadi Hayata Dair Bazı Çıkarsamalar: Farklı Dillerde Yazılmış Bazı Fütüvvetnameler Üzerine Bir İnceleme, İslam Ekonomisi ve Finansı Dergisi, c. 8, s. 2, ss. 185-222.

Erdem, İlhan (2006), "Selçuklular ve Anadolu Beylikleri Dönemlerinde Tarım ve Çiftçilik", *Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygarlığı*, Ed: Ahmet Yaşar Ocak, TC. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Erken, Erhan (2006), İktisat Tarih Zihniyet Dünyamız, İstanbul: MÜSİAD Ekonomi Kitaplığı.

Eskikurt, Adnan (2014), "Orta çağ Anadolu Ticaret Yolları", Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, s.33, ss. 15-40.

Giese, Friedriche, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu Meselesi", Söğüt'ten İstanbul'a, der. Oktay Özel-Mehmet Öz, İmge Kitabevi, Ankara, 2005, s.149-175.

Gölpınarlı, Abdülbaki (1950) 'İslâm ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilâtı ve Kaynakları', İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası (İÜ İFM), c.11, s.88.

Gül, Muammer (2014), "İslam İktisadi Gelişmesinin Tarihi Ve Dini Dinamikleri", Tarih Okulu Dergisi, c.7, s. 17, ss. 71-106.DOI No: http://dx.doi.org/ 10. 14225/Joh440.

Gülen, Tuğba, (2015), Türk Ticaret Kayıtlarına Yerel Bir Örnek Çorum Ticaret Odasının 1 2 ve 3 No lu Sicil Defterlerinin İncelenmesi, IV: Uluslararası Türk Dünyası Ekonomi Formu, s. 2, ss. 263-283.

Güm, Kudret Safa ve Abdullah, Turhan, (2015), "Türk Dünyasında Kültür, Sosyal Dayanışma ve Birlik Köprüsü Olarak Ahilik Teşkilatı Ve Bu Bağlamda Türk Devletlerine Öneriler", c.8, s.41, ss. 597-612.

Güzel, Fatih (2014), "Halife Nâsır Lidinillâh'ınAbbâsîlerin Hâkimiyetini Canlandırma Çabaları", https://dergipark.org.tr/download/article-file/180157.

Hacıgökmen, Mehmet Ali (2012), 'Anadolu'da Ahiliğin Esnaf Teşkilâtı Hâline Dönüşmesi ve Tımar Sistemine Yansımaları', Türkiyat Araştırmaları Dergisi, s.32, s.265-287.

Hillenbrand, Carole (2012), "Haçlı Seferi Mirası", çev. İbrahim Gök, https://dergipark.org.tr/download/article-file/181070.

http://www.akademiktarih.com/tarih-anabilim-dal/2036-osmal-aratrmalar/osmanlesnaf-teat-ticari-hayat/28843-osmanli-devletinde-ahlk-teklatı.htm, erişim tarihi, 25/05/2019

İbn Battûta, (1981) *İbni Battuta Seyahatnâmesi'nden Seçmeler*, haz.: İsmet Parmaksızoğlu, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

İnalcık, Halil, (2009), Devlet-i Aliye, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

İslam İktisadi Araştırma Merkezi (İKAM) (2019), İslam Ülkelerinde Sendikal Haklar Ve Yaşanan Sorunları İkam Raporları 10 Araştırma Raporu 4., https://ikam.org.tr/images/pdf/04_Emek_ Raporu.pdf.

Kala, Ahmet (1990), 'Fütüvvet ve Ahiliğin Doğuşu', Türk Dünyası Araştırmaları (TDA), s.65, ss.273-282.

Kara, Arzu U. ve Enver Aydoğan. (2017), "Ahilikte Psikolojik Sermaye Davranışı ", Bilig Dergisi, s.80, ss. 217-237.

Kara, Seyfullah (2006: 292), *Selçuklular'ın Dini Serüveni -Türkiye'nin Dini Yapısının Arka Plânı-*, Şema Yayınevi, İstanbul.

Karagöz, Mehmet (2009), "XVII. ve XVIII. Asırlarda (1650-1750) Kayseri İktisat Tarihi'nde "Şehir İktisadiyatı Denemes" İ Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Fırat University Journal Of Social Science c.19, s.1, s, 259-279.

Karagül Mehmet ve Ömer Açıkgöz (2009), "İktisat Tarihi Perspektifinde İktisadi Kalkınma ve Din İlişkisi", Selçuk Üniversitesi İ.İ.B.F. Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, s.18. ss. 471-486.

Karagül, Mehmet (2012), "Ahilik ve Sosyal Sermaye Bağlamında İş Ahlakı ve Üretim İlişkisi" Akademik Bakış Dergisi, s.32, ss. 1-16.

Karagül, Mehmet (2018), "Rasyonel Ekonomi ve Davranış İktisadından Değerler İktisadına", Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, c.5, s.2, ss. 425-440.

Kaya, Mustafa (2004), "XII. Ve XIII. Yüzyılda Türkiye Selçuklu Devleti'nde Dış Ticaret", http://hdl.handle.net/123456789/230.

Kaya, Mustafa (2004), "XII. ve XIII. Yüzyılda Türkiye Selçuklu Devleti'nde Dış Ticaret", http://hdl.handle.net/123456789/230.

Kemaloğlu, Muhammed (2011), "XI.-XIII Yüzyıl Türkiye Selçuklu Devletinde Sosyal Zümreler", Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi, s.4. ss. 145-158.

Kemaloğlu, Muhammet (2013), مجلة البحوث التاريخية والثقافية والفنية , *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, c.2, s. 3, http://kutaksam.karabuk.edu.tr/index.php.

Kilis Küçük Sanayi Sitesi İşletmeleri Örneği", Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi, 2013, c. 6, s. 1, ss. 186-202.

Kuran Timur, (2012), Yollar Ayrılırken- Ortadoğu'nun Geri Kalma Sürecinde İslam Hukukunun Rolü, İstanbul: YKY Yayınları.

Kuran, Timur (2010), "Orta Doğu'daki Ekonomik Azgelişmişliğin Kurumsal Kökenleri", https://www.tepav.org.tr/upload/files/haber/12803114562.Timur_Kuran_Konusma_Metni.pdf

Kurt, Abdurrahman (2008), "İslam ve Geri Kalmışlık Sorunu", T.C. Uludağ Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi, c. 17, s.2, ss. 35-72.

Levent, Âdem (2019), "Kurumlar ve İktisadi Gelişme: Timur Kuran'ın İslam Ekonomisi Yaklaşımının Metodolojik Analizi", c. 9, s. 1, ss. 29-50.

Mahiroğulları, Adnan (2008), "Selçuklu/Osmanlı Döneminde Kurumsal Bir Yapı: Ahilik/Gedik Teşkilatı ve Sosyo-Ekonomik İşlevleri", Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi, s. 54, ss. 139-154.

Masca Mahmut ve Karagül Mehmet (2017), "Barış ve Refahın Tesisinde Ahilik Kültürü ve Sosyal Sermayenin Rolü", Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, c. 7, s. 2, ss.1-18.

Masca Mahmut ve Mehmet Karagül (2005), "Sosyal Sermaye Üzerine Bir İnceleme", Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, s.1, ss. 36-50.

Memurlar.net (2019), "Türkiye'nin yüzde 69'unda banka hesabı var", 30.05.2019, https://www.memurlar.net/haber/833151/turkiyenin-yuzde-69-unda-banka-hesabi-var.html.

Millî Eğitim Bakanlığı (2018), Meslek Eğitim Analiz ve Değerlendirme Raporları Serisi Türkiye'de Meslekî Ve Teknik Eğitimin Görünümü MEB 2023 Eğitim Vizyonu, Ankara: MEB.

Müftüoğlu, Tamer (2018), "Bir ekonomik güç formülünün çağrışımları", 26.01. 2018, Dünya Gazetesi, https://www.dunya.com/kose-yazisi/bir-ekonomik-guc-formulunun-cagrisimlari/400241.

Ocak, Ahmet Yaşar (1996), 'Fütüvvet', Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA), c.13, İstanbul.

Ogilvie, Sheilagh (2014), "The Economics of Guilds", Journal of Economic Perspectives, C. 28, s. 28 ss. 169-192, http://dx.doi.org/ 10. 1257/jep.28.4.169 doi=10. 1257/jep.28.4.169.

Oktay, Melih (2018), "İnanç ve İktisadi Düşünce", Giriş", *Modern İktisadî Düşüncenin Teolojik Arka Planı*, Çeviri, Melih Oktay Türkiye Katılım Bankaları Birliği: İstanbul.

Okumuş, Ejder (2014), "13. Yüzyıldan 21. Yüzyıla: Mevlana'nın Mânâ Toplumundan Çağdaş Topluma Sosyolojik Yansımalar", Marife, ss. 123-136.

Ongan, Nilgün Tunçcan (2008), "İslam Ekonomisinde Bölüşüm", Çevre ve Toplum, s.4, ss. 213-238.

Özbilgen, Erol, (2009), Bütün Yönleriyle Osmanlı Adab-ı Osmaniye, İz Yayıncılık, İstanbul,

Özcan, Koray (2006a), "Anadolu'da Selçuklu Dönemi İdare Sisteminin Mekânsal Örgütlenmeleri: Selçuklu İdarî Birim Organizasyonları (ve Evrimi)", Bilig, s.36, ss. 201-226.

Özcan, Koray (2006b), "Anadolu'da Selçuklu Kentler Sistemi Ve Mekânsal Kademelenme", METU JFA, c.23, s.2, ss. 21-61.

Özcan, Koray (2015), "Selçuklu Çağında Anadolu Kentleşme", Bilig, s. 73, ss. 185-206.

Özdemir Rifat, (1986), "Ankara Esnaf Teşkilatı (1785-1840)", https://dergipark.org.tr/download/article-file/188171.

Özel, Mustafa (2019), "Romanbilimsiz Kapitalizm, Romantarihsiz Ulus Anlaşılamaz!", Röportaj, http://www.nihayet.com/2018in-enleri/romanbilimsiz-kapitalizm-romantarihsiz-ulus-anlasilamaz/.

Öztürk, Emine ve Halil Celep (2014), "Türkiye Selçuklu Anadolusu'nda Sûfî Ahlâkı ve Sosyal Barış", Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi, c.3, s.5, ss.74-90.

Renard, Georges (2000), Guilds in the Middle Ages, çev. Dorothy Terry, Batocche Books.

Sanal, Mustafa ve Mustafa Güçlü (2007), "Bir Toplumlaştırma Aracı Olarak Ahilik", Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, s.2.

Saraç, Mehmet (2018), "Giriş", *Modern İktisadî Düşüncenin Teolojik Arka Planı*, Çeviri, Melih Oktay Türkiye Katılım Bankaları Birliği: İstanbul.

Sarı, Eren (2016), Ahilik, Antalya, Nokta-ekitap.

Savaş, Vural (2000), İktisat Tarihi, Siyasal Kitabevi: Ankara.

Soysal Ahmet ve Mehmet Tan (2013), "Ahilik İlkelerinin Günümüz İşletmelerine Yansıması: Kilis Küçük Sanayi Sitesi İşletmeleri Örneği, Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, c.6, s.1, http://iibfdergi.nigde.edu.tr/ article/view/5000066610.

Şahin, Rukiye, Şafak Öztürk ve Mehmet Ünalmış, (2009), "Professional ethics and moral valuesin Akhi institution", Procedia Social and Behavioral Sciences 1, s.802-11.

Şen, Adil (2012), Anadolu'da Bir Kardeşlik Tecrübesi Ahiliğin Kültür ve Medeniyetimizdeki yeri, C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, c. 16, s. 1, ss. 615-629.

Şen, Murat (2002). Osmanlı Devleti'nde Sosyal Güvenlik: Ahi Birlikleri, Loncalar ve Vakıflar, Çimento İşveren Dergisi, Kasım 2002, Sayı: 6, Cilt:16, ss.18-40

Şengül, Fatma Nur (2017), "Osmanlı Devleti'nde Çalışma Ahlakı ve İktisadi Uygulamaları", Aydın Toplum ve İnsan Dergisi, s.2, ss. 9-28.

Şengül, Fatma Nur (2017), "Osmanlı Devleti'nde Çalışma Ahlakı ve İktisadi Uygulamalar", Aydın İnsan ve Toplum Dergisi, c.3, s.2, ss. 9-28.

Tabakoğlu Ahmet (2022), "İktisat Kavramlarının Kapitalizm ve İslam İktisadındaki Tezahürleri: Mustafa Kutlu ile Kadîmin Peşinde", İslam Ekonomisi ve Finansı Dergisi, c. 8, s. 2, ss. 319-344.

Tabakoğlu Ahmet, (2009), "Türkiye'de İş Ahlakı Geleneği", İşletmelerde İş Etiği, İTO, İstanbul.

Taeschner, Franz (1954), 'İslâm Orta çağında Fütüvvet Teşkilâtı', İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecm uası (İÜ İFM), çev. Fikret Işıltan, c. 15, s.11, ss. 1-4.

Taşçı, Faruk, (2022), "Günümüz Çalışma Hayatında Ahi Ahlâkının İmkânlarını Zorlamak", Emek ve İş Ahlakı, Ed: Muhammet Enes Kala, Türkiye Yazarlar Birliği Yayınları, Ankara, ss.200-207.

Temel, Hilal (2007), "Ahilik Teşkilatının Halkın Eğitim ve Öğretimindeki Rolü", Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlköğretim Anabilim Dalı Sosyal Bilgiler Eğitimi bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya.

Turan, Namık Sinan (2007), "Selçuklu ve Osmanlı Anadolu'sunda Ahiliğin Sosyo-Ekonomik Gelişim Süreci" https://dergipark.org.tr/download/article-file/9098.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, (2004) Osmanlı Tarihi, C. I., Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Ülgener, Sabri, (1991), "İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası, Der Yayınları, İstanbul.

Wight, Jonathan B. (2012), "Ethics in Economics: A Critical Thinking Approach" https://pdfs.semanticscholar.org/a803/14b39cb2f13cacced57d828 25146a797ba97.pdf.

Yıldırım, Ergun (2008), "Serbest Piyasa Ahi Evranları: Anadolu'da Yükselen Yeni Kalkınma Ahlakı", Değerler Eğitimi Dergisi, c.6, s.16, ss. 131-141.

Yıldırım, Fethi (2018), "Dünyada Adından Söz Ettiren İktisadi Sistemler ve Kısa Değerlendirmesi", Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Dergisi, c.3, s.2, ss. 881-895

BEŞİNCİ BÖLÜM

TÜRK EDEBİYATINDA AHİLİK VE AHİ EVRAN

Ahmet DOĞAN*

Ahilik, İslam coğrafyasında etkisini onuncu yüzyıldan itibaren göstermeye başlayan "fütüvvet" (delikanlılık, yiğitlik, cömertlik) anlayışı ile Türkistan diyarından taşınan "akı/ahı" (eli açıklık, cömertlik) ruhunun Anadolu topraklarında mayalanması neticesinde vücut bulmuş olan sosyal bir teşkilattır.

Temelinde Farsça civanmertlik olarak zikredilen fütüvvet ülküsünün de bulunduğu Ahilik, Ahi Evran-ı Veli (öl. 1262) ile birlikte oldukça sistematik bir hâl almış ve on üçüncü yüzyıldan itibaren dinî, ahlaki, içtimai, ticari, askerî gibi pek çok yönden Balkanlar'dan Orta Asya'ya dek geniş bir coğrafyada etkili olmak suretiyle Türk-İslam medeniyetinin gelişimine ivme kazandırmıştır. Zamanla esnaf birliklerinin idari işlerini düzenleyen iş ve meslek hayatına yönelik bir teşkilata dönüşen Ahilik (Kazıcı, 1988: 541), toplumsal yaşamın bu alanlarında oluşturduğu farkındalığın yanı sıra inançlı, ahlaklı, sosyal dayanışmaya ve yardımlaşmaya önem veren, iş birliğini benimsemiş vatansever bireyler yetiştirmek suretiyle millî birlik ve bütünlüğün tesisinde de önemli bir rol oynamıştır.

Âleme, kâinatın göz bebeği olan insanın penceresinden bakan Ahilik, toplum hayatının hemen tüm alanlarını muhtevi oluşuyla, sade bir esnaf teşkilatı olarak görülmesi mümkün olmayan

* *Prof. Dr. Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, e-posta: ahmetdogan@ahievran.edu.tr*

KAYNAKÇA

Ahmed Bâdî Efendi (2014). Riyâz-ı Belde-i Edirne, C II/II (haz. Niyazi Adıgüzel ve Raşit Gündoğdu), Edirne: Trakya Üniversitesi Yayınları.

Akkuş, M. (2005). "Edebiyatımızda Ahi Tipi ve Esrar Dede Fütüvvetnamesi'nde Ahi Tipinin Özellikleri", Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C 6, S 2, s.87-96.

Altınok, B. Y. (2005). "Yeni Vesikalar Işığında Ahi Evran Veli ile Arkadaşlarının Sürgün ve Şehit Edilmesi", I. Ahi Evran-ı Veli ve Ahilik Araştırmaları Sempozyumu [12-13 Ekim 2004], Bildiriler Kitabı (haz. M. Fatih Köksal), Ahilik Kültürünü Araştırma Merkezi Yayınları, C I, s. 63-77.

Anadol, C. (1991). Türk İslâm Medeniyetinde Ahilik Kültürü ve Fütüvvetnameler, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Arat, R. R. (2006). Edib Ahmed b. Mahmud Yükneki Atebetü'l-Hakayık. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Arslan, M. (1991). "Osmanlı Saray Düğünlerinde Esnaf Alayları", Millî Folklor Dergisi, S 12, s. 27-31.

Atalay, B. (1985). Dîvânü Lugâti't-Türk Tercümesi, Ankara: TDK Yayınları.

Ayva, A. (2013). "Ahilik, Esnaf Destanları ve Ermenekli Hasan Tahsin'in Berber Destanı", Konya Ticaret Odası Dergisi, Özel Sayı Konya Kitabı XIV, s. 168-183.

Ayva, A. (2017). "Türk Kültürü ve Halk Edebiyatında Ahilik", Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S 37, s. 163-174.

Ceyhan, Â. (1997). Bedr-i Dilşad'ın Murâdnamesi, İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Cunbur, M. (1981). "14. Yüzyıl Başlarında Edebiyatımızda Ahilik", Millî Kültür, C 3, S 2, s. 33-37.

Cunbur, M. (1997). "Karahanlı ve Selçuklu Dönemleri Türk Edebiyatında Ahilik", Uluslararası Osmanlı Öncesi Türk Kültürü Kongresi Bildirileri, Ankara: Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, s. 207-224.

Çağatay, N. (1989). Bir Türk Kurumu Olan Ahilik, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Çalık, H. (2020). "Romandan Sinemaya Direniş Karatay'da Ahi Evran ve Ahilik Kültürü", VI. Uluslararası Ahilik Sempozyumu [22-23 Ekim 2020] Bildiriler Kitabı (Editörler: Ahmet Gökbel, Ahmet Gündüz, Ahmet Doğan vd.), Kırşehir AEÜ Yayınları, s. 205-218.

Çavuşoğlu, M. (1977). "Zâtî'nin Letâifi II", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, C 22, s. 143-177.

Dinçer, F. (2011). "Nüzhet Erman'ın Şiir Dünyası ve Şiirlerinde Ahilik Kültürünün İzleri", I. Uluslararası Ahilik Kültürü ve Kırşehir Sempozyumu [15-17 Ekim 2008] Bildiriler Kitabı C I, s. 273-283.

Doğan A. (2020). "Edebiyatımızda Ahilik ve Gökhan Maraş'ın Ahi Evran Romanı", VI. Uluslararası Ahilik Sempozyumu [22-23 Ekim 2020] Bildiriler Kitabı, (Editörler: Ahmet Gökbel, Ahmet Gündüz, Ahmet Doğan vd.), Kırşehir AEÜ Yayınları, C I, s. 49-68.

Doğan, A. (2019). "Bedr-i Dilşâd'ın Muradnamesinde Ahilik ile İlgili Bazı Değerler", IV. Uluslararası Ahilik Sempozyumu [27-29 Eylül 2018] Bildiriler Kitabı, (Editörler: Ahmet Gökbel, Ahmet Doğan vd.), Kırşehir AEÜ Yayınları, C I, s. 37-46.

Durmuş, M. (2011). "Niyazi Yıldırım Gençosmanoğlu'nun Asya'dan Anadolu'ya Geçen Ruha ve Ahi Evran Kültürüne Bakışı", I. Uluslararası Ahilik Kültürü ve Kırşehir Sempozyumu [15-17 Ekim 2008] Bildiriler Kitabı C I, s. 329-340.

Ekinci, Y. (2016). Ahilik, İstanbul: Mihrabad Yayınları.

Erman, N. (2021). Şiirler, http: //nuzheterman.com [Erişim Tarihi: 12.12.2021]

Ersoy, M. A. (1996). Safahat, Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Gençosmanoğlu, N. Y. (2017). Destanlar Burcu, Ankara: Panama Yayıncılık.

Gökalp, H. (2005). "Ahi Evran-ı Veli'nin Menkıbevî Kişiliği", Ahilik Araştırmaları Dergisi, C 1, S 2, s. 23-37.

Gölpınarlı, A. (2011). İslâm ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilâtı, İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları.

Günşen, A. (2005). "Garipname'de Ahilik İzleri", I. Ahi Evran-ı Veli ve Ahilik Araştırmaları Sempozyumu [12-13 Ekim 2004] Bildiriler Kitabı, (haz. M. Fatih Köksal), Ahilik Kültürünü Araştırma Merkezi Yayınları, C I, s. 499-510.

İlhan, N. (2019). "Garibnamede Alp, Alp Eren, Ahı Kelimelerinin Kullanımı ve Kavram Alanları", IV. Uluslararası Ahilik Sempozyumu [27-29 Eylül 2018] Bildiriler Kitabı, (Editörler: Ahmet Gökbel, Ahmet Doğan vd.), Kırşehir AEÜ Yayınları, C II, s. 521-538.

Kaçalin, M. (1991). Yusuf Has Hacib Kutadgu Bilig, Ankara: https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10716,yusufhashacibkutadgubiligmustafakacalinpdf.pdf?0 [Erişim Tarihi: 12.01.2023]

Karataş, C. (2003). Türk Romanında Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Sürecine Yaklaşım, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.

Kartal, A. (2009). "Kerâmât-ı Ahi Evran Mesnevîsi Üzerine Notlar", Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, S 2, s. 223-242.

Kaya, D. (2012). "Âşık Edebiyatında Esnaf ve İş Destanları", Halk Kültüründe İktisat ve Ticaret Uluslararası Sempozyumu, Şanlıurfa. [http: //dogankaya.com, Erişim Tarihi: 12.07.2019].

Kaya, D. (2018). "Türk Kültüründe Esnaf Destanları", III. Uluslararası Ahilik Sempozyumu [5-7 Ekim 2017] Bildiriler Kitabı (Editörler: Ahmet Gökbel ve Ahmet Doğan), Kırşehir AEÜ Yayınları, C I, s. 131-148.

Kazıcı, Z. (1988). "Ahilik", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA), C I, s. 540-542.

Kılıç, F. (2014). "Tuna Kasidesinin Düşündürdükleri", Eski Türk Edebiyatı El Kitabı, Ankara: Grafiker Yayınları.

Köksal, M. F. (2012). "Ahi Evran'ın Menkabevi Hayatına Dair Bilinmeyen Bir Eser: Menâkıb-ı Ahi Cihân-ı Nasreddîn Ahi Evran", Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, S 62, s. 83-108.

Köksal, M. F. (2015). Ana Kaynaklarıyla Türk Ahiliği, İstanbul: Doğu Kütüphanesi.

Köksal, M. F. (2016). "Ahiliğin Yansımaları", Ahilik ve Meslek Ahlakı (Editörler: Ömer Akdağ, Meltem Kurtuluş), Konya: KTO Karatay Üniversitesi Yayınları.

Levend, A. S. (1963). "Ümmet Çağında Ahlak Kitaplarımız", Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten, Ankara, C 11, s. 89-115.

Okay, O. (1992). "Beş Şehir", TDV İslâm Ansiklopedisi, C 5, s. 547-548.

Okumuş, E. (2019). "Evliya Çelebi'nin Seyahatname'sinde Ahilik", IV. Uluslararası Ahilik Sempozyumu [27-29 Eylül 2018] Bildiriler Kitabı, (Editörler: Ahmet Gökbel, Ahmet Doğan vd.), Kırşehir AEÜ Yayınları, C I, s. 211-224.

Selvi, D. (2016). "Fütüvvet ve Ahilik Teşkilatlarının Ahlâkî İlkelerinin Oluşmasında Tasavvufun Öncülüğü", İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi, C 2, S 1, s. 1-37.

Seyfeli, M. (2005). "Kırşehir Yöresinde Ahi Evran Çevresinde Anlatılan Efsane ve Menkıbeler", I. Ahi Evran-ı Veli ve Ahilik Araştırmaları Sempozyumu [12-13 Ekim 2004] Bildiriler Kitabı, (haz. M. Fatih Köksal), Ahilik Kültürünü Araştırma Merkezi Yayınları, C II, s. 801-820.

Tanpınar, A. H. (1994). Beş Şehir, İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Tarlan, A. N. (1992). Hayâlî Dîvânı, Ankara: Akçağ Yayınları.

Torun, A. (1998). Türk Edebiyatında Türkçe Fütüvvetnameler, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Tökel, D. A. (2005). "İbni Battuta Seyahatnamesi ve Evliya Çelebi Seyahatnamesinin İstanbul Bölümüne Göre Ahiler ve Ahilik", I. Ahi Evran-ı Veli ve Ahilik Araştırmaları Sempozyumu [12-13 Ekim 2004] Bildiriler Kitabı, (haz. M. Fatih Köksal), Ahilik Kültürünü Araştırma Merkezi Yayınları, C II, s. 885-897.

Ulusoy, A. (1997). "Devlet Ana Romanında Ahilik Teşkilatı", Folklor Dergisi, C 5, S 36, s. 49-59.

Ülgen, E. (2005). "Kırşehirli Şairlerin Şiirlerinde Ahilik", I. Ahi Evran-ı Veli ve Ahilik Araştırmaları Sempozyumu [12-13 Ekim 2004] Bildiriler Kitabı, (haz. M. Fatih Köksal), Ahilik Kültürünü Araştırma Merkezi Yayınları, C II, s. 971-998.

Yavuz, K. (2003). Âşık Paşa Garibname, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Yavuz, K. (2005). "Gülşehri'nin Ahi Büşr Hikâyesi" I. Ahi Evran-ı Veli ve Ahilik Araştırmaları Sempozyumu [12-13 Ekim 2004] Bildiriler Kitabı, (haz. M. Fatih Köksal), Ahilik Kültürünü Araştırma Merkezi Yayınları, C II, s. 999-1010.

Yavuz, K. (2007). Gülşehri'nin Mantıku't-Tayr'ı (Gülşenname), Kırşehir Valiliği Yayınları, Ankara: SFN Yayıncılık.

Yavuz, K. ve Orhan Y. (2016). Muhibbî Divanı Bütün Şiirleri, C I, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Yayınları.

Yetiş, K. (2011). "Devlet Ana Romanında Ahiliğin İzleri", I. Uluslararası Ahilik Kültürü ve Kırşehir Sempozyumu [15-17 Ekim 2008] Bildiriler Kitabı, (haz. M. Fatih Köksal), Ahilik Kültürünü Araştırma Merkezi Yayınları, Kırşehir, C II, s. 1135-1142.

ALTINCI BÖLÜM

TASAVVUF VE AHİLİK

Hüseyin KURT*

1. Tasavvuf

Tasavvuf bir ilim olduğu kadar bir hâl ve eğitim işi olduğundan gerek ferdi hayatımızda gerekse toplum hayatımızda derin izler bırakan kurumlar oluşturmuştur. Tasavvufun kurup geliştirdiği bu müesseseleri üç başlık altında toplamak mümkündür. Bunlar; tasavvufi meslek kuruluşları olan fütüvvet ve Ahi teşkilatı, tasavvufun sosyal kurumları olan tekke ve zaviyeler ile tasavvufi eğitim kurumu olan tarikatlardır.

Tasavvufu genel olarak şöyle tanımlayabiliriz: Tasavvuf, İslam'ın ruh hayatı ve İslam Peygamber'inin şahsında temsil ettiği manevi otoritenin müesseseleşmiş ve günümüze kadar yaygınlaşarak gelmiş şeklidir. Manevi otoriteden kastedilen, Hz. Peygamber'in "Üsve-i Hasene" yani "en güzel örnek" şeklinde ifade edilen kişiliğidir. Tasavvuf, İslami ilimlerin özü ve zirve noktası olarak da ifade edilebilir. Ayrıca bir ahlak sistemi, ihsan ve ihlas duygusunu gerçekleştirme amacına yönelik çalışmalar yapan bir müessese şeklinde de tanımlanmıştır. Tasavvufun konusu genel olarak Allah, kâinat, varlık ve insandır. Gayesi de insanı kötü ahlaktan, çirkin huylardan uzaklaştırmak, insanı yaratılış amacına uygun olarak güzel vasıflarla bezemek, Allah ve Resul'ünün ahlakını benimseterek "insan-ı kâmil/olgun insan" yetiştirmektir. Baş-

* *Doç. Dr. Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Temel İslam Bilimleri, e-posta: kurt.huseyin@ahievran.edu.tr*

KAYNAKÇA

Ateş, Süleyman, (1985). *İnsan ve İnsanüstü*, Dergâh Yayınları, İstanbul

Ateş, Süleyman (1976). *İslam Tasavvufu*, Ankara

Aynî, Mehmet Ali (1930), "Nefs Kelimesinin Mânâları", Dâru'l-Fünûn İlâhiyat Fakültesi Mecmuası, sayı: 14, İstanbul

Barkan, Ömer Lütfi (1942). "İstila Devirlerinin Kolanizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler", Vakıflar Dergisi, c. II, Ankara

Bayram, Mikail (2006). Ahi *Evren: Tasavvufî Düşüncenin Esasları*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara

Burgazi (1954). *Kitabu'l-Fütüvve,* çev. A. Gölpınarlı, İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası, Cilt XV, Sayı 1-4, İstanbul

Cebecioğlu, Ethem (2004). *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Ağaç Kitabevi Yayınları, İstanbul

Demirpolat, Anzavur (2004). Gürsoy Akça, "Ahilik ve Türk Sosyo-Kültürel Hayatına Katkıları", S. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, S.15, Konya

Doğan, Hulusi (2006). *Ahilik ve Örtülü Bilgi*, Ekin Kitabevi, Bursa

Durak, İ. Atilla Yücel (2010). "Ahiliğin Sosyo-Ekonomik Etkileri ve Günümüze Yansımaları", Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, C.15, S.2, Isparta

Ekinci, Yusuf (2008). *Ahilik, Türk Esnaf Ailesi*, Ankara

Erken, Veysi (2002). *Bir Sivil Örgütlenme Modeli Ahilik*, Berikan Basım, Ankara

Firuzâbâdî, Muhammed b. Yakub, (1991), *el-Kâmûsu'l-muhît*, Beyrut

Gölpınarlı, Abdülbaki, (1949). "*İslam ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı*", İ.Ü.İ.F.M., C:I1, İstanbul

Hoca Sadettin Efendi, (1974). *Tâcu't-Tevarih* çev. İsmet Parmaksızoğlu, c. I, Ankara

İbn Battuta Seyahatnamesi, (1971). çev. İsmet Parmaksızoğlu, İstanbul

İbn Haldun (1968). Mukaddime, Tercüme, Z. Kadiri Ugan, MEB Yayınları, C. I, İstanbul

Kara, Mustafa (1999). *Din Hayat Sanat Açısından Tekkeler ve Zaviyeler,* Dergâh Yayınları, İstanbul

Kazıcı, Ziya, "Ahilik", DİA, Ankara

Köprülü, Fuat (1976). *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara

Kurt, Hüseyin (2013). *Gazâlî ve Bediüzzaman'da Marifet Düşüncesi,* Sage Yayınları Ankara

Kuşeyri (2003). *Risale*, Haz. Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul

Özköse, Kadir (2005). "Ahiliğin Tasavvufî Boyutu", *I. Ahi Evran-ı Velî ve Ahilik Araştırmaları Sempozyumu*, II, G.Ü Ahilik Kültürünü Araştırma Merkezi Yayınları, Kırşehir

Öztürk, Hüseyin (1987). *Düşünce ve Uygarlık Tarihi*, Ülke Yayıncılık, İstanbul

Öztürk, Hüseyin (1991). *Kınalızade Ali Çelebi'de Aile Ahlakı* (Doktora Tezi), Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları, Ankara

Öztürk, Nurettin (2002). "*Ahilik Teşkilâtı ve Günümüz Ekonomisi, Çalışma Hayatı ve İş Ahlakı Açısından Değerlendirilmesi"*, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S.7, Kütahya

Safer Baba (1998). *Istılâhât-ı Sofiye fî Vatan-ı Asliye: Tasavvuf Terimleri*, Heten-Keten Yayınları, İstanbul

Soysaldı, İhsan (2005). "Fütüvvet ve Ahilik Ekseninde Günümüze Bir Bakış", *I. Ahi Evran-ı Velî ve Ahilik Araştırmaları Sempozyumu*, II, G.Ü. Ahilik Kültürünü Araştırma Merkezi Yayınları, Kırşehir

es-Sülemi, Ebu Abdi'r-Rahman (1977). *Tasavvufta Fütüvvet*, çev. Süleyman Ateş, A.Ü.İ.F. Yayınları, Ankara

Şeker, Mehmet (1993). *İbn Batuta'ya Göre Anadolu'nun Sosyal, Kültürel ve İktisadi Hayatı ile Ahilik*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara

Taeschner, Franz (1953-1954). *İslam Ortaçağında Fütüvvet Teşkilatı*, Çev. Fikret Işıltan, İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası, C.XV, İstanbul

Tatar, Taner- Dönmez, Mehmet (2008). *Zihniyet ve İktisat İlişkisi Çerçevesinde Ahilik Kurumu*, Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları, Erzurum

Tekeli, Hamdi (2011). *Tasavvuf Kültürüne Giriş*, Uludağ Yayınları, Bursa

Uludağ, Süleyman (1999). *İslam Düşüncesinin Yapısı,* Dergâh Yayınları, İstanbul

Uludağ, Süleyman (1996). "Fütüvvet", DİA, C 13, s. 259-261 Ankara

Usta, Hami (1996). *Ahilik ve Ticaret Ahlakı*, Trabzon Belediyesi Yayınları, Trabzon

Yılmaz, Hasan Kâmil (2004). *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, Ensar Yayınları, İstanbul

Yücel, Ayşe (1999). "Ahilikte Eğitim ve Amaçları", *II. Uluslararası Ahilik Kültürü Sempozyumu Bildirileri,* Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Şanlı Yuva KULELİ

Doğan Hayat

nobel KÜLTÜR

Şanlı Yuva KULELİ
Doğan Hayat

Nobel Kültür: 8
ISBN: 978-625-8171-12-9
E-ISBN: 978-625-8171-11-2
1. Basım, Ocak 2023

Genel Yayın Koordinatörü: Gülfem Dursun
Sayfa Tasarımı: Tarkan Kara
Kapak Tasarımı: Sezai Özden
Redaksiyon: Bahar Yanbolulu

© Copyright 2022, NOBEL KÜLTÜR
Sertifika No.: 40340

Bu baskının bütün hakları Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.ne aittir. Yayınevinin yazılı izni olmaksızın kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.

"Nobel Kültür", bir Nobel Akademik Yayıncılık markasıdır.

Nobel Kültür Yayınları
Kültür Mah. Mithatpaşa Cad. No: 74/4, Kızılay/Ankara
Tel: 0312 418 20 10
kultur@nobelyayin.com

Genel Dağıtım
ATLAS AKADEMİK BASIM YAYIN DAĞITIM TİC. LTD. ŞTİ.
Sipariş: -siparis@nobelyayin.com-
Telefon: +90 312 278 50 77 - Faks: 0 312 278 21 65
E-Satış: www.nobelkitap.com - esatis@nobelkitap.com
Bilgi: www.atlaskitap.com - info@atlaskitap.com

Dağıtım ve Satış Noktaları:
Alfa Basım Dağıtım, Arasta, Arkadaş Kitabevi,
D&R Mağazaları, Dost Dağıtım, İnkılâp Kitabevleri,
Kitapsan, Nezih Kitabevleri, Pandora,
Prefix, Remzi Kitabevleri

Baskı ve Cilt:
Meteksan Matbaacılık ve Teknik Sanayi Tic. Anonim
Şirketi / Sertifika No.: 46519
Beytepe Köy Yolu No.: 3 06800 Bilkent-Çankaya/ANKARA

MERAKLISI İÇİN KAYNAKÇA

Unuttuğum bir şey kalmasın, yanlış bir şey yazmayayım diye Kuleli ile ilgili bulduğum her yazıyı, her kitabı okudum. Gerçi ne akademik bir tez ne de tarih kitabı benim yazdığım. Ama elimden geldiğince kaynaklara ulaşmaya çalıştım. Aşağıda listelediğim kaynaklar benim ilk elden ulaştığım ve çoğunu kitaplığıma eklediklerim. Bunların dışında Kuleli ile ilgili yazılıp çizilenler de vardır elbette. Bir yerlerde rastlarsanız lütfen not alın ve beni de bilgilendirin.

Kitaplar

----- (1985). Kuleli Askerî Lisesi Tarihi, İstanbul: Kuleli As. Lisesi Matbaası.

----- (1993). Kuleli Kaynaklı Şehitlerimiz, İstanbul: Kuleli As. Lisesi Matbaası.

----- (2006). Anılarla Kuleli, Kuleli Askerî Lisesi komutanlığı, İstanbul: Hanay Matbaacılık.

----- (2007). Dünden Bugüne Kuleli Askerî Lisesi, İstanbul: Kuleli As. Lisesi Matbaası.

Akbaş, T. (2014). Benim Oğlum Paşa Olacak, İstanbul: Potkal Kitap Yayınları.

Amca, H. (1958). Nizamiye Kapısı, İstanbul: Okat Yayınevi.

Başer, E. (2014). Kanatsız Uçmak, İstanbul: Remzi Kitabevi.

Bayar, M. H. (2006). Yarım Asırlık Asker (Cilt 1), O Kitaplar.

Bayar, M. H. (2009). Askerî Okulların Tarihçeleri, İstanbul: Harp Akademileri.

Bilekli, C. (2022). Üç Darbe Bir Aşk, İstanbul: Kaktüs Kitap.

Borandağ, C. (2016). Bir Subayın Anatomisi Piyadeler, İstanbul: Artshop.

Çelik, İ. (1971). Şanlı Yuva Kuleli, İstanbul: Kuleli Askerî Lisesi.

Dalgıç, Ö. (2021). Pilot Olmak, İstanbul: Cinus.

Erler, Y. (1985). Kuleli Askerî Lisesi Tarihçesi. İstanbul: Kuleli As. Lisesi.

İzgören, A. Ş. (2011). Bir Türk Zabitinin Anıları: Muhittin Ergüneş 1917, Ankara: İzgören.

Kaya, B. (1950). Kulelide Yazdıklarım: Şiir ve Nesirler. İstanbul: Burhaneddin Erenler Mat.

Karabekir, K. (2008). Hayatım, İstanbul: YKY.

Kocatürk, K. (2008). Bir Subayın Anıları 1909-1999, İstanbul: Kastaş.

Nesin, A. (2017). Aziz Nesin'in Anıları, İstanbul: Nesin.

Orga, İ. (2010). Bir Türk Ailesinin Öyküsü, İstanbul: Everest.

Özer, C. (2019). Erdemin Rütbesi Olmaz-Bir Askerîn Yolculuğu, İstanbul: e-kitap.

Polat, E. (2017). Ben Bir Türk Subayıyım, İstanbul: Yalın.

Tipi, Ş. (2008). Kuleli 1919, İstanbul: Babıali Kültür.

Tanç, S. (2017). Bir Cumhuriyet Askerînin Anıları, İstanbul: Doğan Kitap.

Taytak, M. (2018). Kuleli'den Anıtkabir'e Bir Subayın Anıları, Ankara: Galeati.

Türkmen, Z. (1993). Kuleli Kaynaklı Şehitlerimiz, İstanbul: Kuleli Askerî Lisesi.

Yalman, A. (2015). Zorlu Yılların Sessiz Tanığı, İstanbul: Kastaş.

Andaçlar

----- (1930). Kuleli As. Lisesi 1929-1930 Bitirenlerin Hatırası, İstanbul:

----- (1932). Kuleli 1931-1932 Son Sınıf Hatırası, İstanbul:

----- (1934). Kuleli Son Sınıf Hatırası 1933-1934, İstanbul:

----- (1935). Kuleli Süel Lisesi Son Sınıf Hatırası 1934-1935, İstanbul: Alaeddin Kıral Basımevi.

----- (1946). Kuleli Askerî Lisesi Yüzüncü Yıl Anısı 1845-1945, İstanbul: Harp Okulu Basımevi.

----- (1948). Kuleli Askerî Lisesi Son Sınıf Hatırası 1947-1948, İstanbul: Kenan Basımevi.

----- (1965). Kuleli Askerî Lisesi 1964-1965 Mezunlar Yıllığı, İstanbul: Kulis Matbaası.

----- (1970). Kuleli Albümü: 1970, İstanbul: Kuleli Askerî Lisesi.

----- (1971). Kuleli Albümü: 1971, İstanbul: Kuleli Askerî Lisesi.

----- (1972). Kuleli Albümü: 1972, İstanbul: Kuleli Askerî Lisesi.

----- (1973). Kuleli Albümü: 1973, İstanbul: Kuleli Askerî Lisesi.

----- (1975). Kuleli Askerî Lisesi Son Sınıf Anısı, İstanbul: Kuleli Askerî Lisesi.

----- (1978). Kuleli Askerî Lisesi 1978 Andacı, İstanbul: Kuleli Askerî Lisesi.

----- (1983). Kuleli Askerî Lisesi 1983, İstanbul: Kuleli Askerî Lisesi.

Makaleler

Avcı, A. (1977). Bugünkü Kuleli Askerî Lisesi. Hayat Tarih, 7, 77-81.

Eroğlu, B. Özgen, M. M. (2010). Osmanlı İmparatorluğunun Modernleşme Sürecinde Askerî Eğitim ve Kuleli Kışlası. Türk İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar, 99-118.

Müftüoğlu, S. (1968). Kuleli Lisesi. TSK Malulleri, IX, 101-103.

Öz, H. F. (2005). Üsküdar'da Bir Askerî Okul: Kuleli Askerî Lisesi, Üsküdar Sempozyumu (Cilt. I, 248-253).

Özen, M. O. (2014). Anılarla Kuleli. Birlik (TESUD), 205.

Pala, İ. (2016). İdâdi'den "Askerî Lise"ye. Üsküdar, 2.

Sağlam Ridha, Ş.; (Derleme), Türkiye'deki Askerî Okulların Tarihi. İNSAMER Araştırma, 25.

Sarıyıldız, G. (1993). Karantina Tarihinden Bir Yaprak: Kuleli Tahaffuzhanesi. Bilim Tarihi, 19, 25-30.

Üçer, S. (1968). Kuleli Askerî Lisesi Tarihçesi. Türk Kültürü, 70, 764-774.

Ünal, T. (1968). 122 Yıllık İrfan Yuvası Kuleli Lisesi: 1. Hayat Tarih, 7, 12-16.

Ünal, T. (1968). 122 Yıllık İrfan Yuvası Kuleli Lisesi: 2. Hayat Tarih, 8, 56-61.

Türkmen, Z. (2015). Antik Çağdan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi Cilt. 9, (243-249). Süvari Kışlası'ndan Kuleli Askerî Lisesi'ne, İstanbul: İBB Kültür AŞ.

Türkmen, Z. (2018). XVII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri, 15-17 Eylül 2014, c. IV/1. Kısım. Sultan Abdülaziz Döneminde Süvari Kışlasından Askerî İdâdiye Dönüşüm Sürecinde Kuleli.

Tezler

Cibelek, K. (1960). Kuleli Askerî Lisesi Kütüphanesi. (Yayımlanmamış Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi Dil-Tarih ve Coğrafya Fakültesi, Ankara

Erler, M.Y. (2009). Kuleli Askerî Lisesinde Eğitim ve Milli Mücadeledeki Konumu (1846-1919). (Yayımlanmamış doktora tezi). Samsun

Mızrakçı, M. (2008). Kuleli Askerî Lisesinin Türk Eğitim Tarihindeki Yeri ve Uygulanan Eğitim Programları (İlk Yüzyıl 1845-1945). (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi/ Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Tuğal, İ. (1995). The Effects of Grouping and Mastery Learning Method of Instruction on English Achievement Levels of Lycee One Students in Kuleli Military High School. (Yüksek Lisans Tezi). Boğaziçi University Institute of Social Sciences, İstanbul.

Teke, K. M. (2007). Kuruluşundan Cumhuriyete Kuleli Askerî Lisesi: 1845-1923. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi/Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.

Gazete/Dergi Yazıları

Alpman, N.(2016, 4 Ağustos). 171 Yıllık Tarihi Okul Kuleli Askerî Lisesi. Birgün.

Baş, M.(2016, 2 Ağustos). Güle Güle (mi) Kuleli? ABC.

Çilingir, A. (2016, 21 Ağustos). Elveda 'Kuleli'... Önce Vatan Gazetesi,

Demirağ, Y. S. (2019, 20 Temmuz). Kuleli'li gidenlerin ardından... Yeniçağ.

Demirağ, Y. S. (2019, 7 Eylül). 43 Yıl Sonra Gelen Şehadet... Yeniçağ.

Demirağ, Y. S. (2019, 13 Eylül). Kuleli Buluşması. Yeniçağ.

Demirağ, Y. S. (2019, 14 Eylül). Mezunları Kuleli'ye Alınmadı!.. Yeniçağ.

Demirağ, Y. S. (2019, 15 Eylül). Kuleli'nin Dolmabahçe Selamlaması da Yasak!.. Yeniçağ.

Demirağ, Y. S. (2021, 25 Kasım). Öğretmenimiz... Yeniçağ.

Demirkol, N. (2016, 5 Ağustos). Bir Kuleli deyişi... Hürriyet.

Durbaş, R. (2012, 21 Haziran). Anılar da Satışa Sunuldu, Birgün.

Keskin, F. (2007, 18 Ağustos). Hasan Amca,15 Mart 1961 günü Kadıköy, Birgün.

Korucu, S. (2017, 16 Aralık). Kuleli: Ermeni Mimarın Ermeni Yetimlerini Koruyan Binası BİA Haber Merkezi.

Özen, M. O. (2014). Anılarla Kuleli, Birlik (TESUD)- 205.

Süzal, S.(2016, 5 Ağustos). Kuleli Askerî Lisesi, Bir Tarih, Yeniçağ

Takan, A. (2017, 2 Kasım). Yunanistan, Türk Topraklarında Millî Bayram Kutlamalarına da Başladı!. Yeniçağ.

Terkoğlu, B.(2019, 29 Temmuz). 'Babamı ilk kez ağlarken gördüm' Cumhuriyet.

Türkmen, Z. (2016). Süvari Kışlası'ndan Kuleli Askerî Lisesi'ne, Antik Çağdan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi, İBB Kültür AŞ

Yalım, Ü. (2017, 23 Aralık). Askerî Liseler Kapatıldı, Yerine Yunan Liseleri Açıldı!...

6. Basım

TUTUM, TUTUM DEĞİŞİMİ VE İKNA

Temel Kavram, Kuram ve Araştırmalar

Prof. Dr. H. Andaç Demirtaş-Madran

nobel

TUTUM, TUTUM DEĞİŞİMİ VE İKNA
Temel Kavram, Kuram ve Araştırmalar
Prof. Dr. H. Andaç Demirtaş-Madran

Yayın No.: 493
Psikoloji No.: 19
ISBN: 978-605-133-395-3
E-ISBN: 978-625-402-511-2
Basım Sayısı: 6. Basım, Ekim 2023

© Copyright 2023, NOBEL AKADEMİK YAYINCILIK EĞİTİM DANIŞMANLIK TİC. LTD. ŞTİ. SERTİFİKA NO.: 40340
Bu baskının bütün hakları Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.ne aittir.
Yayınevinin yazılı izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik
ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.

Nobel Akademik Yayıncılık, 2011 yılından beri "tanınmış uluslararası yayınevi" statüsündedir.

Genel Yayın Yönetmeni: Nevzat Argun -nargun@nobelyayin.com-
Genel Yayın Koordinatörü: Gülfem Dursun -gulfem@nobelyayin.com-

Sayfa Tasarım: Tarkan Kara -erdal@nobelyayin.com-
Redaksiyon: Samet Tekin -samet@nobelyayin.com-
Kapak Tasarım: Sezai Özden -sezai@nobelyayin.com-
Görsel Tasarım Uzmanı: Mehtap Yürümez -mehtap@nobelyayin.com-

Kütüphane Bilgi Kartı

Demirtaş-Madran, H. Andaç.
TUTUM, TUTUM DEĞİŞİMİ VE İKNA - Temel Kavram, Kuram ve Araştırmalar / H. Andaç Demirtaş-Madran
6. Basım. XIV + 224 s. 13,5x21,5 cm. Kaynakça ve dizin var.
ISBN: 978-605-133-395-3
E-ISBN: 978-625-402-511-2
1. Tutum 2. Tutum Değişimi 3. İkna 4. Sosyal Etki 5. Güdülenme 6. Reklamlar

Genel Dağıtım

ATLAS AKADEMİK BASIM YAYIN DAĞITIM TİC. LTD. ŞTİ.
Adres: Bahçekapı Mh. 2465 Sk. Oto Sanayi Sitesi No:7 Bodrum Kat, Şaşmaz/ANKARA
Telefon: +90 312 278 50 77 - **Faks:** 0 312 278 21 65
Sipariş: siparis@nobelyayin.com- **E-Satış:** www.nobelkitap.com - esatis@nobelkitap.com
www.atlaskitap.com - info@atlaskitap.com

Dağıtım ve Satış Noktaları: Alfa, Kırmızı Kedi, Arkadaş, D&R, Dost, Kika, Kitapsan,
Nezih, Odak, Pandora, Prefix, Remzi Kitabevleri, Yeryüzü Dağıtım

Baskı ve Cilt: Ada Matbaacılık Yayın San. Tic. Ltd. Şti. Sertifika No.: 44093
Ostim OSB Mah. 1578. Cad. No.: 21 Yenimahalle/ANKARA Tel: 0312 385 54 10

İÇİNDEKİLER

Bölüm 1: TUTUMLAR 1
Tutumun Tanımlanması 1
Tutumun Üç Boyutu 3
Tutumların Özellikleri 4
Tutumların İşlevleri 5
Tutumun Gücünü Belirleyen Boyutlar 7

Bölüm 2: SOSYAL ETKİ VE İKNA 15
Sosyal Etki 15
Klasik Etki Çalışmaları 16
Şerif'in Otokinetik Etki Deneyi 16
Asch'ın Çizgiler Deneyi 17
Milgram'ın Otoriteye İtaat Deneyleri 18
Moscovici'nin Azınlık Etkisi Deneyleri 21
Sosyal Etki ve İkna Kavramları 23
İknanın İşlevleri 24
İkna Sürecinin Sonuçları 25
İkna Çalışmalarının Tarihçesi 26

Bölüm 3: İKNANIN KURAMSAL TEMELLERİ 29
Aristo'nun İkna Yaklaşımı 29
Sosyal Yargı Kuramı 35
Denge Kuramı 38
Bilişsel Çelişki Kuramı 42
Yükleme Kuramı ve Tutum Değişimi 47
Aşılama Kuramı 53
Rokeach'ın İnançlar Hiyerarşisi 58
Rank'ın İkna Modeli 64
Mesaj Öğrenme Yaklaşımı (Yale Yaklaşımı) 67
Bilişsel Tepki Yaklaşımı 71
Ayrıntılı İnceleme Olasılığı Modeli 71
Sezgisel-Sistematik İşleme Modeli 78

Bölüm 4: KAYNAK DEĞİŞKENLERİ VE İKNA 83
Kaynağın Güvenilirliği 83
Kaynağın Çekiciliği 90

Bölüm 5: MESAJ DEĞİŞKENLERİ VE İKNA 95
Tek Yönlü-Çift Yönlü Mesajlar 95
Kanıt 97
Sonuca Bağlama 99
Tekrar 100
Sıralama Etkisi 102
Mesajın İçeriğine İlişkin Sıralama 102
Rakipten Önce ya da Sonra Mesajı İletme 103
Korkunun Etkileri 104
Janis'in Korku-Dürtü Kuramı 106
Rogers'ın Korunmaya Güdülenme Kuramı 106
Witte'nin (1994) Genişletilmiş Paralel Süreç Modeli 108
Mizahın Gücü 111
Olumlu/Olumsuz Anlatım 113

Bölüm 6: KANAL DEĞİŞKENLERİ VE İKNA 117
Yüz Yüze Etkileşim-Kitle İletişimi 117
Yazılı Basın/Görsel Basın 118
Hızlı Konuşma/Yavaş Konuşma 119
Güçlü Konuşma/Güçsüz Konuşma 121

Bölüm 7: HEDEF DEĞİŞKENLERİ VE İKNA 125
Benlik Saygısı 125
Cinsiyet 128
Duygu Durumu 130
Katılım 131
Düşünme İhtiyacı 134
Benlik Sunumu ve Kendini Ayarlama 137
Yaş 13742

Bölüm 8: GÜDÜLENME VE İKNA 145
Maslow'un İhtiyaçlar Hiyerarşisi 145
Packard'ın "Saklı Gereksinimler" Yaklaşımı 149

Bölüm 9: REKLAMLAR VE İKNA 155
Reklam, Satış Promosyonu ve Konumlandırma 156
Markalandırma 156
Konumlandırma 158
Ambalajlama 161
Satın Alma Noktası ve Promosyon 161
Reklam Araştırmaları 162
Reklam Dili 168
Wrighter'ın Kaçamak Sözcükler Modeli 169
Rank'ın 30 Saniyelik Spot Testi 171

Bölüm 10: ETİK KAVRAMI VE TEMEL YAKLAŞIMLAR 175
İkna ve Etik 176
İkna ve Etik Sorumluluk 178
Hedefe Düşen Etik Sorumluluklar 179
İkna ve Etik Üzerine Temel Yaklaşımlar 180
Dinsel Yaklaşımlar 181
İnsanın Doğasını Temel Alan Yaklaşımlar 181
Politik Yaklaşımlar 182
Durumsal Yaklaşımlar 183
Yasal Yaklaşımlar 184
Diyalog-Temelli Yaklaşımlar 184
Politik İknada Etik 185
Reklam, İkna ve Etik 187

Bölüm 11: TEMEL İKNA TEKNİKLERİ 191
"Önce Küçük Sonra Büyük Rica" Tekniği 192
"Önce Büyük Sonra Küçük Rica" Tekniği 193
"Gitgide Artan Ricalar" Tekniği 195
"Sadece O Değil" Tekniği 196
"Evet-Evet" Tekniği 197
"Acaba Değil Hangi " Tekniği 198
"Soruya Soruyla Yanıt Verme" Tekniği 199
"Yer Etme" Tekniği 199
"Borca Sokma" Tekniği 200
"Önce Ver Sonra Geri Al" Tekniği 200

KAYNAKÇA 203

DİZİN 221

KAYNAKÇA

Ah Yun, K. ve Massi, L. L. (2000). *The effect of narrative versus statistical appeals to persuade African and Hispanic Americans to donate their organs*. Paper presented at the annual meeting of the Western States Communication Association, Sacramento, CA.

Ajzen, I. (2005). *Attitudes, personality, and behavior* (2. baskı). Milton-Keynes, England: Open University Press / McGraw- Hill.

Allen, M. ve Preiss, R. W. (1997). Comparing the persuasiveness of narrative and statistical evidence using meta-analysis. *Communication Research Reports*, *14*, 125–131.

Allen, M. ve Stiff, J. B. (1998). An analysis of the sleeper effect. M.

Allen ve R. W. Preiss (der.), *Persuasion: Advances through meta-analysis* içinde (s. 175–188). Cresskill, NJ: Hampton Press.

Alwin, D. E, Cohen, R. L. ve Newcomb, T. M. (1991). *Aging, personality and social change: Attitude persistence and change over the life- span*. Madison: University of Wisconsin Press.

Aronson, E. ve Mills, J. (1959). The effect of severity of initiation on liking for a group. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, *59*(2), 177-181.

Aronson, E., Wilson, T. D. ve Akert, R. M. (2010). *Social Psychology* (7. baskı). Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall.

Asch, S. (1956). Studies of independence and conformity: A minority of one against a unanimous majority, *Psychological Monographs*, *70*, 416.

Asch, S. E. (1951). Effects of group pressure upon the modification and distortion of judgment. H. Guetzkow (der.) *Groups, leadership and men* içinde. Pittsburgh, PA: Carnegie Press.

Bacanlı, H. (2004). *Sosyal ilişkilerde benlik: Kendini ayarlama psikolojisi*. İstanbul: MEB Yayınları.

Baesler, E. J. ve Burgoon, J. K. (1994). The temporal effects of story and statistical evidence on belief change. *Communication Research*, *21*(5), 582-602.

Baesler, E. J. (1997). Persuasive effects of story and statistical evidence. *Argumentation and Advocacy*, *33*, 170 –175.

Baran, S. J. ve Davis, D. K. (2012). *Mass communication theory: Foundations, ferment, and future*. Boston, MA: Wadsworth Cengage Learning.

Bartels, R. D., Kelly, K. M. ve Rothman, A. J. (2010). Moving beyond the function of the health behaviour: The effect of message frame on behavioural decision-making. *Psychology and Health, 25*, 821-838.

Bassili, J. N. (2008). Attitude strenght. W. D. Cran ve R. Prislin (Ed.), Attitudes and attitude change (s. 237-261). NY; Taylor&Francis Group.

Bem, D. J. (1972). Self-perception theory. L. Berkowitz (der.), *Advances in Experimental Social Psychology* içinde (cilt 6, s.1-62). NY: Academic Press.

Berscheid, E. ve Walster, E. H. (1978). *Interpersonal attraction* (2. baskı). Boston, MA: Addison-Wesley.

Bilgin, N. (2000). *Sosyal Psikolojiye Giriş*. İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Blankenship, K. L. ve Holtgraves, T. (2005). The role of different markers of linguistic powerlessness in persuasion. *Journal of Language and Social Psychology, 24*(1), 3-24.

Blass, T. (1999). The Milgram paradigm after 35 years: Some things we now know about obedience to authority. *Journal of Applied Social Psychology*, *29*, 955–978.

Bless, H., Mackie, D. M. ve Schwarz, N. (1992). Mood effects on encoding and judgmental processes in persuasion. *Journal of Personality and Social Psychology*, *63*, 585-595.

Bochner, S. ve Insko, C. (1966). Communicator discrepancy, source credibility, and opinion change. *Journal of Personality and Social Psychology*, *4*, 614–621.

Boer, H. ve Seydel, E. R. (1996). Protection Motivation Theory. *Predicting Health Behavior: Research and Practice with Social Cognition Models*, M. Conner ve P. Norman (der.) içinde. Buckingham: Open University Press.

Bohner, G. ve Weinerth, T. (2001). Negative affect can increase or decrease message scrutiny: The affect interpretation hypothesis. *Personality and Social Psychology Bulletin*, *27*, 1417-1428.

Boninger, D. S., Krosnick, J. A., & Berent, M. K. (1995). The causes of attitude importance: Self-interest, social identification, and values. Journal of Personality and Social Psychology, *68*, 61-80.

Bornstein, R. F. (1989). Exposure and affect: Overview and meta-analysis of research, 1968-1987. *Psychological Bulletin*, 106, 265-28.

Bradac, J. J. ve Mulac, A. (1984). A molecular view of powerful and powerless speech styles: Attributional consequences of specific language features and communicator intentions. *Communication Monographs*, *51*, 307-319.

Bradac, J., Hemphill, M. R. ve Tardy, C. H. (1981). Language style on trial: Effects of "powerful" and "powerless" speech upon judgments of victims and villains. *Western Journal of Speech Communication*, *45*, 327-341.

Braet, A.C. (1992). Ethos, pathos and logos in Aristotle's rhetoric: A reexamination. *Argumentation, 6*, 307–320. NY: Prentice Hall.

Brewer, M.B. (2003). Optimal distinctiveness, social identity, and the self. M. Leary ve J. Tangney (der.), *Handbook of Self and Identity* içinde (s. 480–491). New York: Guilford Press.

Brown, J. D. (1998). *The self*. New York: McGraw-Hill.

Buss, D. M. ve Kenrick, D. T. (1998). Evolutionary social psychology. D. T. Gilbert, S. T. Fiske ve G. Lindzey (der.), *The Handbook of Social Psychology* içinde (4. baskı, cilt 2, s. 982-1026). New York: McGraw-Hill.

Cacioppo, J. T. ve Petty, R. E. (1982). The need for cognition. *Journal of Personality and Social Psychology*, *42*, 116-131.

Cacioppo, J. T., Gardner, W. L. ve Berntson, G. G. (1997). Beyond bipolar conceptualizations and measures: The case of attitudes and evaluative space. *Personality and Social Psychology Review*, *1*, 3-25.

Cacioppo, J. T., Petty, R. E., Feinstein, J. A. ve Jarvis, W. B. (1996). Dispositional differences in cognitive motivation: The life and times of individuals varying in need for cognition. *Psychological Bulletin*, 119, 197-253.

Cacioppo, J. T., Petty, R. E., Kao, C. F. ve Rodriguez, R. (1986). Central and peripheral routes to persuasion; An individual difference perspective. *Journal of Personality and Social Psychology, 51*(5), 1032-1043.

Carli, L. L. (1990). Gender, language, and influence. *Journal of Personality and Social Psychology*, *59*, 941 – 951.

Carli, L. L., LaFleur, S. J. ve Loeber, C. C. (*1995*). *Nonverbal behavior*, gender, and influence. *Journal of Personality and Social Psychology*, *68*(6), 1030-1041.

Chaiken, S. ve Eagly, A. H. (1983). Communication modality as a determinant of persuasion: The role of communicator salience. *Journal of Personality and Social Psychology*, *45*, 241-256.

Chaiken, S. ve Maheswaran, D. (1994). Heuristic processing can bias systematic processing. The effect of source credibility, argument ambiguity, and task importance on attitude judgment. *Journal of Personality and Social Psychology*, *66*(3), 460-473.

Chaiken, S. (1979). Communicator physical attractiveness and persuasion. *Journal of Personality and Social Psychology*, 37, 1387-1397.

Chaiken, S., Giner-Sorolla, R. ve Chen, S. (1996). Beyond accuracy:

Defense and impression motives in heuristic and systematic information processing. P. M. Gollwitzer ve J. A. Bargh (der.), *The Psychology of Action: Linking cognition and motivation to behavior* içinde (s. 553-578). New York: The Guilford Press.

Chattopadhyay, A. ve Basu, K. (1990), Humor in advertising: the moderating role of prior brand evaluation, *Journal of Marketing Research*, *27*(4), 466-76.

Chen, S. ve Chaiken, S. (1999). The heuristic-systematic model in its broader context. S. Chaiken ve Y. Trope (der.), *Dual-process theories in social psychology* içinde (s. 73–96). New York: Guilford Press.

Cialdini, R. B., Trost, M. R. ve Newsom, J. T. (1995). Preference for consistency: The development of a valid measure and the discovery of surprising behavior implications. *Journal of Personality and Social Psychology*, *69*, 318–328.

Cohen, A.R., Stotland, E. ve Wolfe, D.M. (1955). An experimental investigation of need for cognition. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, *51*, 291-294.

Compton, J. ve Pfau, M. (2004). Use of inoculation to foster resistance to credit card marketing targeting college students. *Journal of Applied Communication Research*, *32*, 343-364.

Compton, J. ve Pfau, M. (2005). Inoculation theory of resistance to influence at maturity: Recent progress in theory development and application and suggestions for future research. P. Kalbfleisch (der.), *Communication yearbook 29* içinde (s. 97-145). Newbury Park, CA: Sage.

Cox, D. ve Cox, A. D. (2001). Communicating the consequences of early detection: the role of evidence and framing. *Journal of Marketing*, *65*(3), 91-103.

Crano, W. D., & Prislin, R. (2006). Attitudes and persuasion. *Annual Review of Psychology*, *57*, 345–374.

Crowley, S. ve Hawhee, D. (2008). *Ancient Rhetorics for Contemporary Students*. New York: Longman, 2008. 117-20.

Cüceloğlu, D. (2009). *İnsan ve Davranışı*. İstanbul:Remzi

Çuhadaroğlu, F.(1986). "Adölesanlarda Benlik Saygısı", Hacettepe Üniversitesi Tıp Fakültesi Psikiyatri ABD. *Yayımlanmamış Uzmanlık Tezi*, Ankara.

Culhane, S. E., Morera, O. F. ve Hosch, H. M. (2004). The factor structure of the Need for Cognition-short form in a Hispanic sample. *The Journal of Psychology*, *138*, 77-88.

Dainton, M. ve Zelley, E.D. (2005). *Applying communication theory for professional life: A practical introduction*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.

Dainton, M. (2004). Explaning theories of persuasion. M. Dainton ve E. Zelley (der.), *Applying communication theory for professional life: A practical introduction* içinde (s. 103-126). Thousand Oaks, California: SAGE.

Das, E.H.H.J., de Wit, J.B.F. ve Stroebe, W. (2003). Fear Appeals Motivate Acceptance of Action Recommendations: Evidence for a Positive Bias in the Processing of Persuasive Messages. *Personality and Social Psychology Bulletin*, *29*, 650-664.

Demirtas, H. A. (2002). Cinsiyet rolü kalıpyargıları, androjenlik ve diğer cinsiyet rolü Yönelimleri. *Kadın/Woman 2000*, *3*(2), 83-103.

Demirtaş, H. A. (2004a). Temel ikna teknikleri: Tutum oluşturma ve tutum değiştirme süreçlerindeki etkilerinin altında yatan nedenler üzerine bir derleme, *İletişim, 19,* 73-90.

Demirtaş, H. A. (2004b). Benlik Sunumu. *Türk Psikoloji Bülteni*, 10, 62-64.

Demirtaş Madran, H. A. (2012). Temel Beklenti Etkisi: Kendini Gerçekleştiren Kehanet. K. Çayır ve M. Ayan Ceyhan (der.), *Ayrımcılık: Çok Boyutlu Yaklaşımlar* içinde, s. 29-41. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

DeJong, W. (1979). An examination of self-perception mediation of the foot-in-the-door effect. *Journal of Personality and Social Psychology*, *37*, 2221–2239.

Dion, K. K. ve Stein S. (1978). Physical Attractiveness and Interpersonal Influence. *Journal of Experimental Social Psychology*, *14*, 97-108.

Duncan, C.P. ve Nelson, J.E. (1985). Effects of humor in a radio advertising experiment. *Journal of Advertising. 14*(2). 33-40.

Dunn, S.W., A.M. Barban, D.M Krugman ve L.N. Reid (1989). *Advertising and Its role in Modern Marketing*. NY: Dryden Press.

Dyer, G. (1982). *Advertising as Communication: Studies in Culture and Communication*. London: Routledge.

Eagly, A. H. ve Carli, L.L. (1981). Sex of researchers and sex-typed communications as determinants of sex difference in influenceability: A meta-analysis of social influence studies. *Psychological Bulletin*, *90*, 1-20.

Eagly, A. H. ve Chaiken, S. (1993).*The psychology of attitudes*. Fort Worth, TX: Harcourt, Brace Jovanovich.

Eagly, A. H. ve Chaiken, S. (1998). Attitudes structure and function. D. T. Gilbert, S. Fiske ve G. Lindzey (der.), *The handbook of social psychology* içinde (cilt I, s. 269 – 322). New York: McGraw-Hill.

Eagly, A. H., Wood, W. ve Chaiken, S. (1978). Causal inferences about communicators and their effect on opinion change. *Journal of Personality and Social Psychology*, *36*, 424-435.

Eisend, M. (2009). A meta-analysis of humor in advertising. *Journal of the Academy of Marketing Science*, *37*, 191-203.

Erickson, B., Lind, E. A., Johnson, B. C. ve O'Barr, W. O. (1978). Speech style and impression formation in a court setting: The effects of "powerful" and "powerless" speech. *Journal of Experimental and Social Psychology*, *14*, 266-279.

Festinger, L. (1957). *A theory of cognitive dissonance*, Stanford, CA: Stanford University Press.

Fishbein, M. ve Ajzen, I. (1975). *Belief, attitude, intention and behavior: An introduction to theory and research.* Reading, MA: Addison-Wesley.

Franzoi, S. L. (1996). *Social psychology*. Madison: Brown & Benchmark.

Freedman, J.L., Sears, D.O. ve Carlsmith, J.M. (2003). Sosyal Psikoloji (Çev. A. Dönmez) (4.Baskı). Ankara: İmge Yayınevi.

Gibbons, P., Busch, J. ve Bradac, J.J. (1991). Powerful versus powerless language: Consequences for persuasion, impression formation and cognitive response. *Journal of Language and Social Psychology, 10*(2), 115-133.

Giles, H. ve Street, R. L., Jr. (1994). Communicator characteristics and behavior. M. L. Knapp ve G. R. Miller (der.), *Handbook of interpersonal communication* içinde (cilt 2, s. 103-161). Thousand Oaks, CA: Sage.

Guadagno, R. E. ve Cialdini, R. B. (2002). Online persuasion: An examination of gender differences in computer-mediated interpersonal influence. Group Dynamics: Theory Research and Practice. *Special Issue on Internet Research*, *6*, 38-51.

Gökçe, O. (2003). *İletişim Bilimine Giriş*. Ankara: Turhan.

Guadagno, R. E., Asher, T., Demaine, L. J. ve Cialdini, R. B. (2001). When saying yes leads to saying no: Preference for consistency and the reverse foot-in-the-door effect. *Personality and Social Psychology Bulletin*, *27*, 859–867.

Guadagno, R. E. ve Cialdini, R. B. (2007). Persuade him by email, but see her in person: Online persuasion revisited. *Computers in Human Behavior*, *23*, 999–1015.

Gülgöz, S. ve Sadowski, J. (1995). Düşünme ihtiyacı ölçeğinin Türkçe uyarlaması ve öğrenci başarısı göstergeleri ile korelasyonu. *Türk Psikoloji Dergisi*, *10*(35), 15-24.

Gülsoy, T. (1999). *Reklam Terimleri ve Kavramları Sözlüğü*. İstanbul:Adam Yayınları.

Griffin, E. (2000). *A first look at communication theory* (4. baskı). Boston, MA: McGraw-Hill.

Hargie, O. (2010). *Skilled interpersonal communication: Research, theory and practice*. NY: Routledge.

Haugtvedt, C. P. ve Petty, R. E. (1992). Personality and persuasion: Need for cognition moderates the persistence and resistance of attitude changes. *Journal of Personality and Social Psychology*, *63*, 308-319.

Heider, F. (1946). Attitudes and Cognitive Organization. *Journal of Psychology*, *21*, 107-112.

Hoeken, J. ve Hustinx, L. (2009). When is Statistical Evidence Superior to Anecdotal evidence in Supporting Probability Claims? The Role of Argument Type. *Human Communication Research*, *35*(4), 491-510.

Holbrook, A. L., Berent, M. K., Krosnick, J. A., Visser, P. S., & Boninger, D. S. (2005). Attitude importance and the accumulation of attitude-relevant knowledge in memory. *Journal of Personality and Social Psychology, 88,* 749–769

Holtgraves, T. M. ve B. Lasky (1999). Linguistic power and persuasion. *Journal of Language and Social Psychology, 18*(2), 196-205.

Hosman, L. A. ve Wright, J. W., II. (1987). The effects of hedges and hesitations on impression formation in a simulated courtroom context. *Western Journal of Speech Communication, 51*, 173-188.

Hosman, L. A. (2002). Language and persuasion. J. P. Dillard ve M. Pfau (der.), *The persuasion handbook: Theory and practice* içinde (s. 371-390). Thousand Oaks: Sage.

Hovland, C. ve Mandell, W. (1952). An Experimental Comparison of Conclusion-Drawing by the Communicator and by the Audience. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, *47*, 581-588.

Hovland, C. ve Weiss, W. (1951), The influence of source credibility on communication effectiveness, *Public Opinion Quarterly*, *15*, 635-650.

Hovland, C. I. (1957). *The order of presentation in persuasion.* New Haven: Yale University Press.

Hovland, C. I., Janis, I. L. ve Kelley, H. H. (1953). *Communication and persuasion*. NH, CT: Yale University Press

Hovland, C. I., Lumsdaine, A. A. ve Sheffield, F. D. (1949). *Studies in social psychology in World War II. Vol. 3: Experiments in mass communication*. Princeton, NJ: Princeton University Press.

Howe, L. C., & Krosnick, J. A. (2017). Attitude strength. *Annual Review of Psychology*, 68, 327– 351.

Hybels, S. ve Weaver II., R. L. (1998). *Communicating effectively*. McGraw-Hill.

İnceoğlu, M. (1993). *Tutum, Algı, İletişim*. Ankara: V Yayınları.

İrvan, S. (2005). Medya ve Etik. S. İrvan, R. Duran ve F. İlkiz (der.), *Medya, Etik ve Hukuk* içinde (s. 61-91). İstanbul: IPS İletişim Vakfı Yayınları.

Janis, I. L. (1967). Effects of fear arousal on attitude change: Recent developments in theory and experimental research. L. Berkowitz (der.), *Advances in experimental social psychology* içinde (cilt 3, s. 166-225). New York: Academic Press.

Johnson, B. ve Eagly, A. (1989). Effects of involvement on persuasion: A meta-analysis. *Psychological Bulletin, 106*, 290-314.

Kachadourian, L. K., Fincham, F., & Davila, J. (2004). The tendency to forgive in dating and married couples: The role of attachment and relationship satisfaction. *Personal Relationships*, 11, 373 – 393.

Kağıtçıbaşı, Ç. (1988). *İnsan ve İnsanlar*. İstanbul: Evrim Krosnick, J. A. ve Alwin, D. E (1989). Aging and susceptibility to attitude change. *Journal of Personality and Social Psychology*, *57*, 416-425.

Kahle, L.R. ve Homer, P.M.(1985). Physical attractiveness of the celebrity endorser: A social adaptation perspective. *Journal of Consumer Research*, *11*(4), 954-961.

Karpat Aktuğlu, I. (2006). Tüketicinin bilgilendirilmesi sürecinde reklam etiği. *Küresel İletişim Dergisi*, *2*, 1-20.

King, S. W., Minami, Y. ve Samovar, L. (1985). A comparison of Japanese and American perceptions of source credibility. *Communication Research Reports, 2*(1), 76-79.

Knowles, E. S ve Linn, J. A. (der.) (2004). *Resistance and Persuasion*. Mahwah: Lawrence Erlbaum Associates.

Koch, C. ve Hayworth, E. L. (2003). Examining the relationship between need for cognition and the Muller-Lyer illusion. *North American Journal of Psychology*, *5*, 249-256.

Krauss, R. M. ve Fussell, S. R. (1996). Social psychological models of interpersonal communication. E. T. Higgins ve A. Kruglanski (der.), *Social Psychology: A Handbook of Basic Principles* içinde (s. 655-701). New York: Guilford

Krech, D., Crutchfield, R.S. ve Ballachey, E.L. (1962). *Individual in Society. A Textbook of Social Psychology.* McGraw-Hill, London.

Krosnick, J. A., & Abelson, R. P. (1992). The case for measuring attitude strength in surveys. J. Tanur (Ed.), Questions about survey questions (s. 177-203). New York: Russell Sage

Kumkale, G.T. ve Albarracín, D. (2004), The Sleeper Effect in Persuasion: A Meta-Analytic Review, *Psychological Bulletin*, *130*(1), 143–172.

Laczniak, G. R. ve Murphy, P. E. (1993). *Ethical Marketing Decisions: The Higher Road.* Boston: Allyn and Bacon.

Larson, C. U. (1996). *Persuasion: Reception and responsibility*. Belmont: Wadsworth Publishing Company.

Lazarus, R S, (1966). *Psychological stress and the coping process*. New York: McGraw-Hill.

Leventhal, H. (1970). Findings and theory in the study of fear communications. L. Berkowitz (der.), *Advances in Experimental Social Psychology* içinde (cilt 5, s. 119-186). New York: Academic Press.

Liberman, A. ve S. Chaiken (1992). Defensive processing of personally relevant health messages. *Personality and Social Psychology Bulletin*, *18*(6), 669-679.

Lord, C. G. (1997). *Social Psychology*. NY: Harcourt Brace College Publishers.

Maio, G. R. ve Olson, J. M. (1995). Involvement and persuasion: evidence for different types of involvement. *Canadian Journal of Behavioural Science*, *27*(1), 64-78.

Malhotra, N. K. ve Miller G. (1996). Ethical Issues in Marketing Managed Health Care. *Journal of Health Care Marketing, 16*(1), 60–65.

Markiewicz, D. (1974). Effects of humor on persuasion. *Sociometry*, *37*(3), 407–422.

Martin, R.A. (2007). *The psychology of humor: An integrative approach*. Burlington, MA: Elsevier Academic Press.

Maslow, A. (1954). *Motivation and personality*. New York: Harper.

McCabe, A. E. ve Brannon L. A. (2004). Application of Conversational Norms to the Interpretation of Survey Results as a Function of Participants Need for Cognition. *The Journal of Psychology*, *138*, 91-94.

McGuire, W. J. (1969). The nature of attitudes and attitude change. G. Lindzey ve E. Aronson (der.), *The handbook of social psychology* içinde (cilt 3, s.136-314). Reading, Mass: Addison-Wesley.

McGuire, W. J. ve Papageorgis, D. (1961). The relative efficacy of various types of prior belief-defense in producing immunity against persuasion. *Public Opinion Quarterly*, *26*, 24-34.

McGuire, W. J. (1964) Inducing resistance to persuasion, In L. Berkowitz (der.) *Advances in Experimental Social Psychology* içinde (cilt 1, s. 192-229). New York: McGraw-Hill

McGuire, W. J. (1970). A vaccine for brainwash. *Psychology Today*, *3*(36-39), 63-64.

Meyerowitz, B. E. ve Chaiken, S. (1987). The effect of message framing on breast self-examination attitudes, intentions, and behavior. *Journal of Personality and Social Psychology, 52*, 500-510.

Morris, C. G. ve Maisto, A. A. (2003). *Understanding psychology* (6. baskı), NJ: Prentice Hall.

Morris, K. A. ve Swann, W. B. (1996). Shattering illusions of invulnerability: Paradoxical consequences of AIDS prevention messages. S. Oskamp ve S. Thompson (der.), *Safer sex in the '90s: Understanding and preventing HIV risk behavior* içinde (s. 57–79). Newbury Park, CA: Sage.

Moscovici, S. (1976). *Social influence and social change*. London: Academic Press.

Nabi, R. L., Roskos-Ewoldsen, D. R. ve Carpentier, F. D. (2008). Subjective knowledge and fear appeal effectiveness: Implications for message design. *Health Communication, 23*(2), 191-201.

Nadler, M. (*1983*). *Evidence* usage in persuasion. *Yayımlanmamış doktora tezi*. Lawrence, KS. ; University of Kansas.

Newcombe, N. ve Arnkoff, D. B. (1979). Effect of Speech Style and

Sex of Speaker on Person Perception. *Journal of Personality and Social Psychology*, *37*, 1293–1303.

Snipes, R. L., LaTour, M. S. Ve Bliss, S. J. (1999). A model of the effects of self-efficacy on the perceived ethicality and performance of fear appeals in advertising. *Journal of Business Ethics*, *19*(3), 273-285.

Nisbett, R. ve Borgida, E. (1975). Attribution and the social psychology of prediction. *Journal of Personality and Social Psychology*, *32*, 932-943.

Nisbett, R.E. ve Ross, L. (1980). *Human Inference: Strategies and Shortcomings of Social Judgment*. Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall.

Nisbett, R. E., Borgida, E., Crandall, R. ve Reed, H. (1976). Popular induction: Information is not always informative. J. Carroll ve J. Payne (der.), *Cognition and social behavior* içinde. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.

O'Keefe, D. J. ve Jensen, J. D. (2009). The relative persuasiveness of gain-framed and loss-framed messages for encouraging disease detection behaviors: A meta-analytic review. *Journal of Communication, 59*, 296-316.

O'Keefe, D. J. (1990). *Persuasion: Theory and research*. Newbury Park, CA: Sage.

O'Keefe, D. J. (1998). Justification explicitness and persuasive effect: A meta-analytic review of the effects of varying support articulation in persuasive messages. *Argumentation and Advocacy, 35*, 61-75.

O'Keefe, D. J. ve Hale, S. L. (1998). The door-in-the-face influence strategy: A random-effects meta-analytic review. M. E. Roloff (der.), *Communication Yearbook 21* (s. 1-33). Thousand Oaks, CA: Sage.

O'Rourke, J. Ve Collins, S. (2008). *Persuasion*. Australia: Cengage Learning.

Oskamp, S. ve Schultz, P. W. (2005). *Attitudes and opinions*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.

O'Toole, J. (1985). Vanguard management: Redesigning in corporate future. NY: Doubleday.

Packard, V. (1960). *The hidden persuaders*. Harmondsworth: Penguin.

Pallak, S. R., Murroni, E. ve Koch, J. (1983). Communicator attractiveness and expertise, emotional versus rational appeals, and persuasion: A heuristic versus systematic processing interpret. *Social Cognition*, *2*, 122–141.

Pearson, J. ve Nelson, P. (*2000) An Introduction to Human Communication: Understanding and Sharing*, 5.baskı, Boston, MA: McGraw-Hill.

Perloff, R. M. (2003). *The Dynamics of Persuasion: Communication and Attitudes in the 21st Century*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum.

Petty, R. E. ve Cacioppo, J. T. (1981). *Attitudes and persuasion: Classic and contemporary approaches*. Dubuque: Wm. C. Brown.

Petty, R. E. *ve* Cacioppo, J. T. *(*1986*). Communication and persuasion: Central and peripheral routes to attitude change*. New York: Springer-Verlag

Petty, R. E. ve Cacioppo, J. T. (1984). The effects of involvement on responses to argument quantity and quality: Central and peripheral routes to persuasion. *Journal of Personality and Social Psychology*, *46*, 69-81.

Petty, R. E. ve Wegener, D. T. (1998). Attitude change: Multiple roles for persuasion variables. D. Gibert, S. Fiske ve G. Lindzey (der.), *The handbook of social psychology* içinde (4. Baskı, s. 323-390). NY: McGraw-Hill.

Petty, R. E. ve Cacioppo, J. T. (1983). Central and peripheral routes

to persuasion: Application to advertising. L. Percy ve A. Woodside (der.), *Advertising and Consumer Psychology* içinde (s. 3-23). Lexington, MA: D. C. Heath.

Pfau, M., Kenski, H. C., Nitz, M. ve Sorenson, J. (1990). Efficacy of inoculation strategies in promoting resistance to political attack messages: Application to direct mail. *Communication Monographs*, *57*, 1-12.

Pfau, M. ve Van Bockern, S. (1994). The persistence of inoculation in conferring resistance to smoking initiation among adolescents: The second year. *Human Communication Research*, *20*, 413-430.

Pfau, M. (1997). The inoculation model of resistance to influence. F.J. Boster ve G. Barnett (der.), *Progress in communication sciences* içinde (cilt 13, s. 133–171). Norwood, NJ: Ablex.

Pratkanis, A. R. ve Aronson, E. (1992). *Age of propaganda: The everyday use and abuse of persuasion*. New York: W.H. Freeman and Company.

Rank, H. (1976). Teaching about public persuasion. D. Dietrich (der.), *Teaching and Doublespeak* içinde. Urbana, IL: National Council of Teachers of English.

Rank, H. (1982). The pitch. Park Forest, IL: Counter Propaganda Press.

Raven, B. H. ve Haley, R. W. (1982). Social influence and compliance of hospital nurses with infection control policies. R. J. Eiser (der.), *Social Psychology and Behavioral Medicine* içinde (s. 413-438). NY: John Wiley ve Sons.

Rayner, K. (1978). Foveal and parafoveal cues in reading. J. Requin (der.), *Attention and performance* VII içinde. Hillsdale, N.J.: Erlbaum.

Reardon, K. K. (1991). *Persuasion in practice*. Newbury Park, CA: Sage

Reinard, J. C. (1988). The empirical study of the persuasive effects of evidence: The status after fifty years of research. *Human Communication Research*, *15*, 3-59.

Reinard, J. C. (1991). *Foundations of argument: Effective communication for critical thinking*. Dubuque, IA: William C. Brown.

Reynolds, R. A. ve Reynolds, J. L. (2002). Evidence. J. P. Dillard ve M. Pfau (der.), *The persuasion handbook: Developments in theory and practice* içinde (s. 427-444). Thousand Oaks, CA: Sage.

Rhodes, N. ve Wood, W. (1992). Self-esteem and intelligence affect influenceability: The mediating role of message reception. *Psychological Bulletin*, *111*, 156-171.

Ries, A. ve Trout, J. (1986). Marketing Warfare. Journal of Consumer Marketing,3(4), 77-82.

Robberson, M.R. ve Rogers, R.W. (1988). Beyond fear appeals: Negative and positive persuasive appeals to health and self-esteem. *Journal of Applied Social Psychology*, *18*, 277-287.

Robbins, S. P. ve Hunsaker, P. L. (1996). *Training in interpersonal skills: TIPS For Managing People At Work*. 2. Baskı. Upper Saddle River, NJ. : Prentice-Hall

Rogers, R.W. (1983). Cognitive and psychological processes in fear appeals and attitude change: A revised theory of protection motivation. J. Cacioppo ve D.Shapiro (der.), *Social psychophysiology: A source book* içinde (s.153–176). NewYork: Guilford Press.

Rogers, R.W. ve Mewborn, C.R. (1976). Fear appeals and attitude change: Effects of a threat's noxiousness, probability of occurrence, and the efficacy of the coping responses. *Journal of Personality and Social Psychology, 34,* 54-61.

Rogers, R. W. ve Prentice-Dunn, S. (1997). Protection motivation theory. D. Gochman (der.), *Handbook of health behavior research* içinde (cilt 1, s.113–132). New York: Plenum

Rokeach, M. (1973). *The nature of human values*. New York: Free Press.

Rothman, A. J. ve Salovey, P. (1997). Shaping perceptions to motivate healthy behavior: The role of message framing. *Psychological Bulletin*, *121*, 3–19.

Sakallı, N. (2001). *Sosyal Etkiler: Kim Kimi Nasıl Etkiler?* Ankara: İmge.

Salovey, P., Schneider, T.R. ve Apanovitch, A.M. (2002). Message framing in the prevention and early detection of illness. J.P. Dillard ve M. Pfau (der.), *The persuasion handbook: Theory and practice* içinde (s. 391-406). Thousand Oaks, CA: Sage Publications.

Schwartz, S. H. (1990). Individualism-collectivism: Critique and proposed refinements. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, *21*, 139-157.

Sears, D. O. (1981). Life stage effects on attitude change, especially among the elderly. S. B. Kiesler, J. N. Morgan ve V. K. Oppenheimer (der.), *Aging: Social change* içinde (s. 183-204). New York: Academic Press.

Sears, D. O. (1983). The persistence of early political predispositions: The roles of attitude object and life stage. L.Wheeler (der.), *Review of personality and social psychology* içinde (cilt 4, s. 79-116). Beverly Hills, CA: Sage.

Sevelius, J. M. and Stake, J. 2003. Attitude change in women's studies students: the effects of prior attitudes and attitude importance. *Journal of Applied Social Psychology*, 33: 2341–2353.

Severin, W. J. ve Tankard, J. W. (1994). *İletişim Kuramları*. (Çev.: A. A. Bir, N. S. Sever). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Shavitt, S. ve Nelson, M. R. (2002). The role of attitude functions in persuasion and social judgment. J. P. Dillard and M. Pfau (der.), *The persuasion handbook: Theory and practice* içinde (s. 137-153). Thousand Oaks, CA: Sage.

Sherif, M. ve Hovland, C.I. (1961). *Social judgment: Assimilation and contrast effects in communication and attitude change*. New Haven: Yale University Press.

Sherif, M. ve Sherif, C. W. (1967). Attitudes as the individual's own categories: The social-judgment approach to attitude and attitude change. C. W. Sherif ve M. Sherif (der.), *Attitude, ego-involvement and change* içinde (s. 105-139). New York: Wiley.

Sherif, C. W., Sherif, M. ve Nebergall, R. E. (1965). *Attitude and attitude change: The social judgment-involvement approach*. Philadelphia: W. B. Saunders.

Siegel, J. T., Donaldson C. D., & Crano, W. D. (2019). Application of vested interest theory to prevention of non-medical prescription stimulant and marijuana use: Unforeseen benefits of attitude-behavior inconsistency. Drug and Alcohol Dependence, 194, 210-215.

Sinclair, R.C., Mark, M.M. ve Clore, G.L. (1994). Mood-related persuasion depends on (mis)attributions. *Social Cognition*, *12*, 309–326.

Skalski, P., Tamborini, R., Glazer E. ve Smith, S. (2009). Effects of Humor on Presence and Recall of Persuasive Messages. *Communication Quarterly*, *57*(2), 136–153.

Smith, S. M. ve Shaffer, D. R. (1995). Speed of speech and persuasion: Evidence for multiple effects. *Personality and Social Psychology Bulletin*, *21*, 1051-1060.

Snyder, M. (1974). Self–monitoring of expressive behavior. *Journal of Personality and Social Psychology*, *30*(4), 526–537.

Steinberg, S. (2007). *An introduction to communication studies*. Cape Town, South Africa: Juta ve Co.

Stiff, J. B. ve Mongeau, P. A. (*2003*). *Persuasive communication*. 2. Baskı. New York: Guilford.

Şerif, M. (1936). *The psychology of social norms*. NY: Harper&Row.

Taylor, S.E. (*1991*). Asymmetrical effects of positive and *negative* events: The mobilization-minimization hypothesis. *Psychological Bulletin*, *110*, 67-85.

Taylor, S. E., Peplau, L.A. ve Sears, D.O. (*2007*). *Sosyal Psikoloji*. Ali Dönmez (çev.), Ank: İmge Kitabevi.

Turner, J. C. (1996). *Social influence. A. S. R. Manstead ve M. Hewstone (der.), The Blackwell Encyclopedia of Social Psychology içinde (s. 562-568)*. Cambridge, MA: Blackwell.

Turner, J. C. (1996). Minority social influence. *A. S. R. Manstead ve M. Hewstone (der.), The Blackwell Encyclopedia of Social Psychology içinde (s. 390)*. Cambridge, MA: Blackwell.

Tussing, K. J. ve Dillard, J. P. (2000). The psychological reality of the door-in-the-face. It's helping, not bargaing. *Journal of Language and Social Psychology*, *10*(1), 5-25.

Tyler, T. R. ve R. A. Schuller *(*1991). *Aging and attitude change*. *Journal of Personality and Social Psychology*, *61*, 689-697.

Uzun R. (2007). *İletişim Etiği-Sorunlar ve Sorumluluklar*. Ankara:

Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi Kırkıncı Yıl Kitaplığı.

van Avermaet, E. (1996). Cooperation and competition. A.S.R. Manstead ve M. Hewstone (der.), *The Blackwell Handbook of Social Psychology* içinde (s. 136-141). Cambridge, MA: Blackwell.

van 't Riet, J., Ruiter, R. A. C., Werrij, M. Q. ve De Vries, H. (2008). The Influence of Self-Efficacy on the Effects of Framed Health Messages. *European Journal of Social Psychology*, *38*, 800-809.

Weyant, J. M. (1996). Application of compliance techniques to direct-mail requests for charitable donation. *Psychology and Marketing*, *13*, 157-170.

Weinberger, M. G. ve Gulas, C. S. (1992). The impact of humor in advertising: A review. *Journal of Advertising*, *21*(4), 35–59.

Wilder, D. A. (1990). Some determinants of the persuasive power of ingroup and out-groups: Organization of information and attribution of independence. *Journal of Personality and Social Psychology, 59*, 1202-1213.

Witte, K. (1998). Fear as motivator, fear as inhibitor: Using the EPPM to explain fear appeal successes and failures. P. A. Andersen ve L. K. Guerrero (der.), *The handbook of communication and emotion* içinde (s. 423-450). New York: Academic Press.

Witte, K. (1994). Fear control and danger control: A test of the extended parallel process model (EPPM). *Communication Monographs*, *61*, 113-132.

Wrighter, C. (1972). I can sell you anything. NY: Ballantine Books.

Zanna, M. P., Johnson, B. T., & Albarracin, D. (2005). *The handbook of attitudes*. Mahwah, N, J: Lawrence Erlbaum Associates Publishers.

Zimbardo, P. G.,ve Leippe, M. R. (1991). *The psychology of attitude change and social influence*. Boston: McGraw Hill.

6. Basım

HİSTOLOJİ

Prof. Dr. Ayla Öber
Doç. Dr. Gamze Turgay İzzetoğlu

nobel

HİSTOLOJİ

Prof. Dr. Ayla Öber - Doç. Dr. Gamze Turgay İzzetoğlu

Yayın No.: 2255
Fen Bilimleri No.: 150
ISBN: 978-605-7895-64-6
E-ISBN: 978-625-402-883-0
Basım Sayısı: 6. Ekim, Ekim 2023

© Copyright 2023, NOBEL AKADEMİK YAYINCILIK EĞİTİM DANIŞMANLIK TİC. LTD. ŞTİ. SERTİFİKA NO.: 40340
Bu baskının bütün hakları Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.ne aittir.
Yayınevinin yazılı izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik
ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.

Nobel Akademik Yayıncılık, 2011 yılından beri "tanınmış uluslararası yayınevi" statüsündedir.

Genel Yayın Yönetmeni: Nevzat Argun -nargun@nobelyayin.com-
Genel Yayın Koordinatörü: Gülfem Dursun -gulfem@nobelyayin.com-

Sayfa Tasarım: Tarkan Kara -erdal@nobelyayin.com-
Redaksiyon: Süleyman Gezgin -suleyman@nobelyayin.com-
Kapak Tasarım: Sezai Özden -sezai@nobelyayin.com-
Görsel Tasarım Uzmanı: Mehtap Yürümez -mehtap@nobelyayin.com-

Kütüphane Bilgi Kartı

Öber, Ayla., İzzetoğlu Turgay, Gamze.
Histoloji / Ayla Öber - Gamze Turgay İzzetoğlu
6. Basım, XVI + 326 s. 16x23,5 cm. Kaynakça ve dizin var.
ISBN: 978-605-7895-64-6
E-ISBN: 978-625-402-883-0
1. Hücre 2. Temel Dokular 3. Sistemler

Genel Dağıtım

ATLAS AKADEMİK BASIM YAYIN DAĞITIM TİC. LTD. ŞTİ.
Adres: Bahçekapı Mh. 2465 Sk. Oto Sanayi Sitesi No:7 Bodrum Kat, Şaşmaz/ANKARA
Telefon: +90 312 278 50 77 - **Faks:** 0 312 278 21 65
Sipariş: siparis@nobelyayin.com- **E-Satış:** www.nobelkitap.com - esatis@nobelkitap.com
www.atlaskitap.com - info@atlaskitap.com

Dağıtım ve Satış Noktaları: Alfa, Kırmızı Kedi, Arkadaş, D&R, Dost, Kika, Kitapsan,
Nezih, Odak, Pandora, Prefix, Remzi Kitabevleri, Yeryüzü Dağıtım

Baskı ve Cilt: Ada Matbaacılık Yayın San. Tic. Ltd. Şti. Sertifika No.: 44093
Ostim OSB Mah. 1578. Cad. No.: 21 Yenimahalle/ANKARA Tel: 0312 385 54 10

İÇİNDEKİLER

Bölüm 1
BİYOLOJİK OBJENİN İNCELEMEYE HAZIRLANMASI

GİRİŞ 1

BİYOLOJİK OBJENİN İNCELEMEYE HAZIRLANMASI 2
MİKROSKOBİ 5
MİKROSKOPLAR 5
Görünen Işığı Kaynak Olarak Kullanan Mikroskoplar 5
Görünmeyen Işığı Kullanan Mikroskoplar 6
HÜCRESEL YAPILAR 7
ORGANELLER 8
Hücre zarı (Unit membrane) 8
Ribozom (Ribosome) 9
Endoplazmik Retikulum (Endoplasmic reticulum) 10
Nukleus (Nucleus) 10
Nukleolus (Nucleolus) 11
Mitokondri (Mitochondrium) 12
Golgi (Golgi) 12
Sentrozom (Centrosome) 12
Endozom-Fagozom-Lizozom (Endosome-Phagosome-Lysosome) 13
Peroksizom (Peroxysome) 14
İNKLUZYONLAR 15
Glikojen (Glycogen) 15
Lipid (Lipid) 15
Pigment (Pigment) 15
Kristal (Crystal) 16
METAPLAZMİK YAPILAR 16
Mikrofilament (Microfilament) 16
İntermedier filament (Intermedier filament) 16
Mikrotübül (Microtubule) 17
NUKLEUS FONKSİYONLARI VE HÜCRESEL OLAYLAR 18

Bölüm 2
DOKU OLUŞUMU (HİSTOGENEZ)

DOKU ÇEŞİTLERİ 23

Bölüm 3
EPİTEL DOKU

EPİTEL DOKUNUN FONKSİYONLARI 25
EPİTEL DOKU SINIFLANDIRILMASI 26
ÖRTÜ EPİTELİ 26

Hücre Şekline Göre Epitel Tipleri 26
Yassı 26
Prizmatik 27
Tabakalanmaya göre epitel tipleri 27
Basit Epitel 27
Tabakalı Epitel 28
Çok Tabaklı Yassı Epitel 29
BAZAL MEMBRAN 31
Bazal Membranın Kompozisyonu 33
HÜCRELER ARASI KONTAKTLAR–Zar Farklılaşmaları 34
HÜCRE YÜZEY MODİFİKASYONLARI 36
BEZ (Salgı) EPİTELİ 39
Ekzokrin Bezlerin Sınıflandırılması 40
Endoepitelial Bezler 40
Ekzoepitelial Bezler 41
EPİTELİN HİSTOGENEZİ 45
Epitelin Ektodermal Türevleri 45
Epitelin Mezodermal Türevleri 45
Epitelin Endodermal Türevleri 46
EPİTELDE HÜCRELERİN YENİLENMESİ 47
EPİTELİAL ÖRTÜLER 47
DUYU EPİTELİ 49
EPİTEL DOKU HASTALIKLARI 49

Bölüm 4
BAĞ DOKU

BAĞ DOKUNUN ORİJİNİ 51
BAĞ DOKUNUN FONKSİYONLARI 53
BAĞ DOKU ELEMANLARI 53
BAĞ DOKU MATRİKSİ (Ekstrasellüler alan) 54
Şekillenmemiş İntersellüler Alan (nonformed/amorphous) 54
Şekillenmiş İntersellüler Alan (Lifler) 57
BAĞ DOKU HÜCRELERİ 66
BAĞ DOKU ÇEŞİTLERİ 72

Bölüm 5
ÖZBAĞ (Konnektif) DOKU

TİPİK (ÖZBAĞ=KONNEKTİF) BAĞ DOKU 73
GEVŞEK LİFLİ BAĞ DOKU (AREOLAR DOKU) 73
SIK LİFLİ BAĞ DOKU 73
RETİKÜLER BAĞ DOKU 75
ELASTİK BAĞ DOKU 75
EMBRİYONAL BAĞ DOKU 75
ÖZBAĞ DOKUDA ETKİLEŞİM 76
ÖZBAĞ DOKU HASTALIKLARI 76

Bölüm 6
DESTEK DOKULAR

KIKIRDAK DOKU 79
KIKIRDAK DOKU HİSTOGENEZİ 79
KIKIRDAK TİPLERİ 81
Atipik Kıkırdak 81
Dallanmış Kıkırdak 81
Hücre Kıkırdağı 81
Tipik Kıkırdak 81
Hiyalin Kıkırdak 81
Elastik Kıkırdak 83
Kollajen Lifli Kıkırdak 83
KIKIRDAK DOKUDA BÜYÜME 84
KIKIRDAK DOKUDA ETKİLEŞİM 85
KIKIRDAK DOKU HASTALIKLARI 86
KEMİK DOKU 86
KEMİKTE YAPILANMA 87
KEMİK DOKU ELEMANLARI 91
KEMİK ŞEKİLLENMESİ (OSSİFİKASYON) 95
Direkt Ossifikasyon (İntramembranöz) 95
İndirekt Ossifikasyon (Kondral 96
KEMİKLER ARASINDA YER ALAN EKLEMLER 99
KEMİK DOKUDA REJENERASYON 100
KEMİK DOKUDA ETKİLEŞİM 100
KEMİK DOKU HASTALIKLARI 101

Bölüm 7
ÖZELLEŞMİŞ BAĞ DOKU

YAĞ DOKU (Adipoz Doku) 103
YAĞ DOKU TİPLERİ 104
Beyaz Yağ Doku 104
Kahverengi Yağ Doku 106
YAĞ DOKUDA ETKİLEŞİM 107
YAĞ DOKU İLE İLİŞKİLİ HASTALIKLAR 108
KAN DOKU 108
KAN DOKU ELEMANLARI 108
Aramadde (Sıvı Faz) 108
Kan Dokunun Şekilli Elemanları (Hücreler) 109
Eritrosit (Erythrocyte) 110
Lökosit (Leucocyte) 114
Trombosit (Thrombocyte) 118
KAN DOKU HASTALIKLARI 121

Bölüm 8
KAS DOKU

DÜZ KASLAR 124
DÜZ KASTA REJENERASYON 127
KASILMA MEKANİZMASI 127
DÜZ KASIN FONKSİYONLARI 129
ÇİZGİLİ KASLAR (İskelet kası) 129
KASILMA MEKANİZMASI VE MOLEKÜLER DÜZEN 133
İSKELET KASININ HİSTOGENEZİ 135
İSKELET KASINDA REJENERASYON 137
KALP KASI 137
KALP KASINDA REJENERASYON 139
KAS DOKU HASTALIKLARI 139
DÜZ KAS HASTALIKLARI 139
İSKELET KASI HASTALIKLARI 140
KALP KASI HASTALIKLARI 140

Bölüm 9
SİNİR DOKU VE SİNİR SİSTEMİ

SİNİR SİSTEMİ HİSTOGENEZİ 143
NÖRAL BORUDAN GELİŞEN SİNİR SİSTEMİ KISIMLARI 144
SİNİR SİSTEMİ ELEMANLARI 146
SİTOLOJİK-HİSTOLOJİK ÖZELLİKLER 147
Nöronlar 147
Sinir Hücre Tipleri .....
Nöroglial (Neuroglıal) Elemanlar 152
Sinirler 154
OTONOM SİSTEM VE SİNİRLER 156
Simpatetik (Sympathetic) Sistem Sinirleri .....
Parasempatetik (Parasympathetic) Sistem Sinirleri .....
GANGLİONLAR 156
Duyu Ganglionları 156
Motor (Otonomik) Ganglionlar 157
MERKEZİ SİNİR SİSTEMİNİN ÖRTÜLERİ (BEYİN -OMURİLİK ZARLARI) 157
SEREBROSPİNAL (CEREBROSPINAL) SIVI 158
SİNİR DOKUDA DEJENERASYON VE REJENERASYON 159
SİNİR SİSTEMİ 160
PERİFERAL SİNİR SİSTEMİ 160
MERKEZİ SİNİR SİSTEMİ 161
Beyin 161
Serebrum (Cerebrum) 161
Serebellum (Cerebellum) 162
Omurilik (Spınal Cord) 163
Histofizyoloji 165
SİNİR DOKU VE SİSTEMİ HASTALIKLARI 167

Bölüm 10
SİSTEMLER

VÜCUT BÖLGELERİ 170
DÜZLEMLER 170
VÜCUT BOŞLUKLARI 170

Bölüm 11
SİNDİRİM SİSTEMİ

AĞIZ BOŞLUĞU 174
DİL 174
DİŞLER 175
DAMAK 177
SİNDİRİM BORUSU 177
GENEL HİSTOLOJİK ÖZELLİKLER 177
Yutak (Pharynx) 179
Özofagus (Esophagus) 179
Mide 181
İnce Bağırsak 184
Kalın Bağırsak (Kolon) 188
Rektum 190
Anal Kanal 190
SİNDİRİM BORUSUNA BAĞLI BEZLER 191
Tükürük Bezleri 191
Pankreas 192
Karaciğer 194
Safra ve Safra kesesi 196
SİNDİRİM SİSTEMİ HASTALIKLARI 197

Bölüm 12
SOLUNUM SİSTEMİ

NAZAL (NASAL) BOŞLUK 200
NAZOFARİNKS (NASOPHARYNX) 201
LARİNKS (LARYNX) 201
TRAKE (TRACHE) 202
AKCİĞERLER 204
SOLUNUM SİSTEMİ HASTALIKLARI 205

Bölüm 13
BOŞALTIM SİSTEMİ

BÖBREKLER 207
ÜRETER 211
MESANE 212
URETRA (URETHRA) 212
HİSTOFİZYOLOJİ 212
BOŞALTIM SİSTEMİ HASTALIKLARI 214

Bölüm 14
DOLAŞIM SİSTEMİ

KALP....216
DAMARLAR....218
ARTERLER....219
VENLER....221
DOLAŞIM SİSTEMİ HASTALIKLARI....222

Bölüm 15
LİMFOİD (LENFATİK) SİSTEM

LENFOİD SİSTEMİN HÜCRELERİ....227
LENFOİD ORGANLAR....228
TİMUS (THYMUS)....228
LENF DÜĞÜMLERİ (LYMPHOID NODES)....229
DALAK (SPLEEN)....231
MUKOZA BAĞLANTILI LENFOİD DOKU....232
TONSİLLER (TONSIL)....233
LENFOİD SİSTEM HASTALIKLARI....234

Bölüm 16
ÜREME SİSTEMİ

DİŞİ ÜREME SİSTEMİ....235
OVARYUM (OVARIUM)....235
UTERİN TÜPLER (OVIDUKT-FALLOP TÜPLERİ)....239
UTERUS....240
PLASENTA (PLACENTA)....241
VAGİNA....242
MEME BEZLERİ....242
ERKEK ÜREME SİSTEMİ....244
TESTİSLER....244
GENİTAL KANALLAR....247
YARDIMCI BEZLER (AKSESUAR BEZLER)....248
PENİS....248
ÜREME SİSTEMİ HASTALIKLARI....248

Bölüm 17
ENDOKRİN SİSTEM

HORMONLAR....249
HİPOFİZ (HYPOPHYSIS)....250
NÖROHİPOFİZ (NEUROHYPOPHYSIS)....251
Hipotalamo-Hipofizeal Sistem....251
Pars Nervosa....251
Pars İnfundibulum....252
ADENOHİPOFİZ (ADENOHYPOPHYSIS)....252
Pars Distalis....252

Pars İntermedia 254
Pars Tuberalis 254
TİROİD (THYROID) 257
PARATİROİD (PARATHYROID) 259
BÖBREKÜSTÜ BEZİ (ADRENAL-SUPRARENAL BEZ) 260
PANKREAS ve LANGERHANS ADACIKLARI 265
EPİFİZ (EPIPHYSIS) 266
OVARYUM 268
TESTİS 269
ENDOKRİN SİSTEM HASTALIKLARI 270

Bölüm 18
DUYULAR

DOKUNMA DUYUSU (İntegümenter Sistem) DERİ 273
EPİDERMİS 273
Keratinosit Olmayan Hücreler 275
DERMİS 277
KIL 278
TIRNAK 279
TAT DUYUSU 279
KOKLAMA DUYUSU 280
İŞİTME DUYUSU 281
GÖRME DUYUSU 283
ÖZEL DUYULAR 286
DUYU ORGANLARI HASTALIKLARI 286

SÖZLÜK 289
KAYNAKÇA 295
DİZİN 309

KAYNAKÇA

ABBAS A.K., LICHTMAN A.H., POBER J.S., 1991: Cellular ve Molecular Immunology. W.B. Saunders Comp. New York.

AKAY T., 2001: Genel Histoloji (5.baskı), Palme Yayıncılık, Ankara.

ALLABY M., 1999: Dictionary of Zoology (2. Ed.), Oxford Uni. Press., UK.

AYTEKİN Y., 1993 (ed.): Temel Histoloji, Barış Kitabevi, İstanbul.

AYTEKİN Y., SOLAKOĞLU S., 2006 (ed.): Temel Histoloji (Text & Atlas) Nobel Tıp Kitabevleri, İstanbul.

BASTIUAN G.F., 1993: An Illustrated Review of Anatomy and Physiology (Seri), Harper Collins Coll. Pub.

BENJAMIN C.L., GARMAN G.R., FUNSTON J.H., 1997: Human Biology (Int ed.) McGraw Hill Comp.

BLOOM W., FAWCETT D.W., 1968: A Textbook of Histology (9. ed.), W.B. Saunders Company, Philadelphia, London, Toronto.

BRADBURY S., EVENNETT P.J., HASELMANN H., PILLER H., 1989: RMS Dictionary of Light Microscopy, Oxford Sci. Publications, RMS Microscopy Handbook 15 Oxford, UK.

BROWDER L.W., ERICKSON C.A., JEFFERY W.R., 1991: Developmental Biology, (3. Ed.), Saunders College Publ., USA.

CİRELİ E., 1972: Hücre Organelleri Ultrastrüktürü ve Fonksiyonları, E.Ü. Tıp Fak. Yayınları No: 88, E.Ü. Matbaası Bornova, İzmir.

COHEN B.J., WOOD D.L., 2000: Memler's Structure and Function of the Human Body (6. Ed.), Lippincott Williams&Wilkins Pub., New York.

COPENHAVER W.M., JOHNSON D.D., 1958: Bailey's Textbook of Histology (14. ed.), The Williams&Wilkins Company, Batimore, USA.

CORMACK D.H., 1987: Ham's Histology (9. Ed.), J.B. Lippincott Company, Philadelphia.

CZIHAK G., LANGER H., ZIEGLER H., 1976: Biologie-Ein Lehrbuch fur Studenten der Biologie, Springer-Verlag Berlin Heidelberg New York.

DeCOURSEY R.M., 1968: The Human Organism (3. ed.), McGraw-Hill Book Company, USA.

DEMİRSOY A., 1997: Yaşamın Temel Kuralları Genel Biyoloji/Genel Zooloji, Cilt 1/Kısım 1, (8. Ed.), Meteksan A.Ş., Ankara.

DEMİRSOY A., TÜRKAN İ., 1999 (Çev. Ed.)**:** Genel Biyoloji, (Keeton, W.T., Gould, J.L., Gould, C.G., 1993, Biological Science, (5. Ed.), London), Cilt 1, Cilt 2, Palme Yayıncılık, Ankara.

FALAKALI B., 1993: Genel Genetik, E.Ü. Fen Fak. Kitaplar Serisi, No. 148, E.Ü. Basımevi, Bornova-İzmir.

FAWCETT Don W., 1973: Atlas Zur Elektronen-mikroskopie der Zelle, Urban&Schwarzenberg, Deutschland.

FREEMAN W.H., BRACEGIRDLE B., 1968: An Atlas of Histology (2. ed.), Heinemann Educational Books Ltd., London.

FUJITA T., TANAKA K., TOKUNAGA J., 1981: Zellen und Gewebe (Ein Rem Atlas).

GARTNER L.P., HIATT J.L., 2001: Color Textbook of Histology, (2. Ed.), Saunders Comp., London.

GERHARDT A., DIRCKSEN J., HÖNER P., 1981: Biologie, (3. Aufl), Bayerischer Schulbuch-Verlag, München.

GOODSELL D.S., 1996: Our Molecular Nature, Springer Verlag New York.

GUTTMAN B.S., 1999: Biology, A Division of the McGraw-Hill Comp., Boston.

JUANQUEIRA L.C., CARNEIRO J., CONTOPOULOS A.N., 1977: Basic Histology (2. ed.), Lange Med. Publ., USA.

JUANQUEIRA L.C., CARNEIRO J., KELLEY R.O., 1989: Basic Histology, Lange Med. Publ. California.

KARAÇALI S., 1989: Histoloji Teksiri (4. baskı), E.Ü. Fen Fak. Teksirler Serisi No: 26, İzmir.

KAROL S., SULUDERE Z., AYVALI C., 1998: Biyoloji Terimleri Sözlüğü, Türk Dil Kurumu Yayınları: 669, Ankara.

KENT M., 2000: Advanced Biology, Oxford Uni. Press.

KERR J.B., 1998: Atlas of Functional Histology, Mosby Comp. Sydney.

KNODEL H., BAYRHUBER H., 1987: Linder Biologie, (19. Aufl.), (Ed. J.B. Metzler), Metzlersche Verlag., Stuttgart.

KOLB G.M.H., 1991: Vergleichende Histologie, Springer Verlag Giessen.

KRSTIC R.V., 1977: Die Gewebe des Menschen und Saugetiere, Springer Verlag, Berlin.

LEESON T.S., LEESON C.R., PAPARO A.A., 1988: Text/Atlas of Histology, W.B. Saunders Company, Philadelphia, London, Toronto, Montreal, Sydney, Tokyo.

LEWIS R., 1998: Life, McGraw-Hill Comp., Boston.

MADER S.S., 1996: Biology, (5. Ed.), A Division of the McGraw-Hill Comp., Boston.

MADER S.S., 1997: Inquiry into Life (8. ed.), A Division of the McGraw-Hill Comp., Boston.

MADER S.S., 1998: Human Biology, (5. ed.), A Division of the McGraw-Hill Comp., Boston.

MINKOFF E.C., BAKER P.J., 2001: Biology Today An Issues Approach (2. ed.), Garland Publishing, a member of the Taylor & Francis Group, New York.

MUIR H., 1994 (ed.): Dictionary of Scientist, Larousse, UK.

NOGALES E., WOLF S.G., DOWNING K.H., 1998: Structure of the α-β tubulin dimer by electron crystallography, Nature 391, 199 – 203, Jan.

ONAT T., EMERK K., 1996 (ed.): Temel Biyokimya, Saray Medikal Yayıncılık, Bornova İzmir.

ÖBER A., 1979: Tunikat Endokrin Sisteminde Histo-fizyolojik ve Ultrastrüktürel Araştırmalar (Doktora Tezi), E.Ü. Fen Fak. Bornova-İzmir.

ÖBER A., 2000: Hayvan Histolojisi I (Genel Konular), E.Ü. Fen Fak. Teksirler Serisi No: 128, Bornova–İzmir.

ÖBER A., 2004: Zoolojide Laboratuvar Teknikleri, (2. baskı), E.Ü. Fen Fak. Kitaplar Serisi, No: 185, E.Ü. Basımevi, Bornova-İzmir.

ÖBER A., 2005: Zooloji, E.Ü. Yayınları Fen Fakültesi Yayın No: 193, E.Ü. Basımevi, Bornova-İzmir.

PAULSEN D.F., 1990: Basic Histology, Exam. and Board Rev.– Appleton& Lange, USA.

PRESNELL J.K., SCHREIBMAN M.P., 1997: Human's Animal Tissue Techniques (5. ed.), Hopkins Uni. Pres.

ROBERTSON D., 1972: Das Leben unter dem Mikroskop, Edit. Rencontre Lausanne.

ROSS M.J., ROMRELL L.J., KAYE G.I., 1995: Histology: A Text ve Atlas, (3. Ed.), Williams&Wilkins Comp., New York.

SEELEY R.R., STEPHENS T.D., TATE P., 1998: Anatomy and Physiology (4. ed.), McGraw Hill Comp. WCB Int.

SOLOMON E.P., BERG L.R., MARTIN D.W., 1999: Biology (5. ed.), Saunders College Publ., USA.

SOYDAN N., 1985: Genel Histoloji, İst. Üni. Diş Hek. Fak. Yayınları No:56, İstanbul.

SÜZEN B., 1997: İnsan Anatomisi ve Fizyolojisine Giriş (Solomon'dan çeviri), Birol Basın Yayın, İstanbul.

TANER D., 2004: Fonksiyonel Nöroanatomi, ODTÜ yayıncılık, Ankara.

TELFORD I.R., BRIDGMAN C.F., 1990: Introduction to Functional Histology, Harper Row Pub. New York.

TOOL G., TOOL S., 1999: Biology for Advanced Level (4. Ed), Thornes Pub. UK.

WEHNER R., GEHRING W., 1990: Zoologie (22. Aufl.), Thieme Verlag, Stuttgart.

WHEATER P.R., BURKITT H.G., DANIELS V.G., 1988: Functional Histology: A Text and Colour Atlas, (2. Ed.), EL-BS. Longman Group Ltd., Hong Kong.

Güncellenmiş 4. Basım

ALTERNATİF ENERJİ KAYNAKLARI

Prof. Dr. Mustafa ACAROĞLU

nobel

ALTERNATİF ENERJİ KAYNAKLARI

Prof. Dr. Mustafa ACAROĞLU

Yayın No.: 719
Teknik No:. 65
ISBN: 978-605-133-620-6
E-ISBN: 978-625-397-353-7
Basım Sayısı: Güncellenmiş 4. Basım, Ekim 2023

© Copyright 2023, NOBEL AKADEMİK YAYINCILIK EĞİTİM DANIŞMANLIK TİC. LTD. ŞTİ. SERTİFİKA NO.: 40340
Bu baskının bütün hakları Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.ne aittir.
Yayınevinin yazılı izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik
ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.

Nobel Akademik Yayıncılık, 2011 yılından beri "tanınmış uluslararası yayınevi" statüsündedir.

Genel Yayın Yönetmeni: Nevzat Argun -nargun@nobelyayin.com-
Genel Yayın Koordinatörü: Gülfem Dursun -gulfem@nobelyayin.com-

Sayfa Tasarım: Tarkan Kara -erdal@nobelyayin.com-
Redaksiyon: Seda Polat -seda@nobelyayin.com-
Görsel Tasarım Uzmanı: Mehtap Bayraktar Asiltürk -mehtap@nobelyayin.com-

Kütüphane Bilgi Kartı

Acaroğlu, Mustafa.
Alternatif Enerji Kaynakları / Mustafa Acaroğlu
Güncellenmiş 4. Basım, XVIII + 768 s. 16,5x24 cm. Kaynakça var, dizin yok.
ISBN: 978-605-133-620-6
E-ISBN: 978-625-397-353-7
1. Enerji Kaynakları 2. Yakıtlar 3. Biyo Yakıtlar

Genel Dağıtım

ATLAS AKADEMİK BASIM YAYIN DAĞITIM TİC. LTD. ŞTİ.
Adres: Bahçekapı Mh. 2465 Sk. Oto Sanayi Sitesi No:7 Bodrum Kat, Şaşmaz/ANKARA
Telefon: +90 312 278 50 77 - **Faks:** 0 312 278 21 65
Sipariş: siparis@nobelyayin.com- **E-Satış:** www.nobelkitap.com - esatis@nobelkitap.com
www.atlaskitap.com - info@atlaskitap.com

Dağıtım ve Satış Noktaları: Alfa, Kırmızı Kedi, Arkadaş, D&R, Dost, Kika, Kitapsan,
Nezih, Odak, Pandora, Prefix, Remzi Kitabevleri, Yeryüzü Dağıtım

Baskı ve Cilt: Meteksan Matbaacılık ve Teknik Sanayi Tic. Anonim Şirketi / Sertifika No.: 46519
Beytepe Köy Yolu No.: 3 06800 Bilkent-Çankaya/ANKARA

İÇİNDEKİLER

1. ENERJİ VE ENERJİ TERMİNOLOJİSİ 1

1.1. TEMEL BİLGİLER VE TANIMLAMALAR 1
1.1.1. Enerji 1
1.1.2. Enerjinin Sınıflandırılması 1
1.2. ALTERNATİF ENERJİ KAYNAKLARININ PRENSİPLERİ 3
1.2.1. Enerji Yoğunluğu 3
1.2.2. Dinamik Karakteristikler 4
1.2.3. Enerji Kaynağının Kalitesi 4
1.3. TEKNİK GEREKSİNİMLER VE GENEL BİLGİLER 5
1.3.1. Çevre İncelemesi 5
1.3.2. Nihai Kullanım Gereksinmeleri ve Verimlilik 5
1.4. ISI TRANSFERİ 5
1.4.1. Isı İletimi (Kondüksiyon) 6
1.4.2. Isı Taşınımı (Konveksiyon) 6
1.4.3. Isıl Işıma (Işınım-Radyasyon) 7
1.5. TERMODİNAMİK 8
1.5.1. Temel Termodinamik Kavramlar 8
1.5.2. Termodinamik Kanunları 10
1.5.2.1. Termik Denge 10
1.5.2.2. Termodinamiğin I. Yasası 10
1.5.2.3. Isı Tutumu (Entalpi) 11
1.5.2.4. Entropi 12
1.5.2.5. Termodinamiğin II. Yasası 13
1.5.2.6. Carnot Çevrimi 13
1.5.2.7. Tersinir Carnot Çevrimi 13
1.6. DÜNYADA VE TÜRKİYE'DE ENERJİ KAYNAKLARI VE KULLANIMI 15
1.6.1. Dünyada Enerji Kaynakları Üretim ve Tüketim Durumları 18
1.6.1.1. Petrol - Petrolün Tarihi 18

2. GÜNEŞ ENERJİSİ 41

2.1. GÜNEŞİN YAPISI 41
2.1.1. Dünyaya Ulaşan Güneş Enerjisi 43
2.2. DÜNYA ÜZERİNE GELEN GÜNEŞ IŞINLARININ DALGA BOYLAN 44
2.2.1. Ultraviole (UV)(Morötesi Işınlar) (200-400 nm) 45
2.2.2. Optik Kısım (Işık - Görülebilen Kısım) (400-750 nm) 45
2.2.3. Infrarot (IR) Bölgesi (Termik Kısım - Isı Işınları-Kızılötesi Işınlar) 45
2.2.4. Güneş Açıları 47

3. GÜNEŞ ENERJİSİ TEKNOLOJİLERİ VE UYGULAMALARI 51

3.1. PASİF SİSTEMLER 51
3.2. AKTİF GÜNEŞ KOLEKTÖRLER SİSTEMLERİ 52
3.2.1. Kolektör Kasası ve Kolektör Örtüsü 54
3.2.2. Yutucu Yüzey 58
3.2.3. Kolektör Kasası 61
3.2.4. Yalıtım Malzemeleri 61
3.2.5. Conta Malzemeleri 61
3.2.6. Akışkan Boruları Conta Malzemeleri 61
3.3. KOLEKTÖRLERDE SİSTEM BİLEŞENLERİ 62
3.3.1. Kolektör Yüzey Alanı - Depo Hacmi 62
3.3.2. Genleşme Deposu 62
3.3.3. Depo 63
3.3.4. Isı Değiştiricisi 64
3.3.5. Otomatik Kumanda Devresi 66
3.3.6. Dolaşım Pompası 66
3.3.7. Isı Taşıyıcı Akışkan 66
3.3.8. Yardımcı Isı Kaynağı 66
3.3.9. Borular 67
3.3.10. Hesaplamalar 67
3.4. VAKUM TÜPLÜ GÜNEŞ KOLEKTÖRLERİ 68
3.4.1. İnorganik Borulu Vakum Tüp Sistemi 71
3.4.2. Vakum tüplü güneş kolektörlerinin montajı 72
3.5. HAVALI GÜNEŞ KOLEKTÖRLERİ 73
3.6. GÜNEŞ HAVUZLARI 75
3.6.1. Doğal Güneş Havuzları 75
3.6.2. Yapay Güneş Havuzları 76
3.6.2.1. Taşınım Bölgeleri Olmayan Yapay Havuzlar (İsrail tipi) 76
3.6.2.2. Taşınım Bölgeli Yapay Havuzlar: (Amerikan tipi) 77
3.6.3. Güneş Havuzlarının Teknolojisi 78
3.7. GÜNEŞİ İZLEYEN TOPLAYICILAR 83
3.8. UYDU GÜÇ SİSTEMLERİ 92
3.9. GÜNEŞLE PİŞİRME 93

4. GÜNEŞ ENERJİSİ İLE SOĞUTMA VE SOĞUTMA SİSTEMLERİ 95

4.1. GÜNEŞ ENERJİLİ ABSORBSİYONLU SOĞUTMA SİSTEMLERİ 97
4.2. ABSORPSİYONLU SOĞUTMA SİSTEMLERİYLE MEKANİK BUHAR SIKIŞTIRMA SİSTEMLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI 104

5. BİYOKÜTLE ENERJİSİ 105

5.1. FOTOSENTEZ 109
5.1.1. Fotosentez Olayının Kısa Tarihçesi 110
5.1.2. Fotosentez Mekanizması 111
5.1.3. Fotosentez İşleminde Elemanlar 112
5.1.4. Fotosentez ve Işık 112
5.1.5. Fotosentezi Etkileyen Faktörler 113
5.1.6. Fotosentezin Aşamaları 114
5.2. YÜKSEK FOTOSENTEZ VERİMİNE SAHİP ENERJİ BİTKİLERİ (C_4 BİTKİLERİ) 115
5.2.1. C4 Bitkilerinde Fotosentez Mekanizması 115
5.3. FOTOSENTEZDE ENERJİ BAĞLANMASI 118
5.3.1. Glikoz Eş Değeri Yardımı ile Hesaplama 120
5.3.2. Karbon (C) İçeriği ile Hesaplama 122
5.3.3. Brüt Enerji İçeriği ile Hesaplama 122
5.4. BİYOKÜTLE ENERJİSİNDE YENİ YAKLAŞIMLAR 124
5.5. ENERJİ BİTKİLERİ 124
5.5.1. Biyokütle Enerjisinin Üretiminde Enerji Bitkileri 133
5.5.1.1. Miscanthus Sinensis (Miscanthus x Sinensis) 133
5.5.1.2. Sorgum (Sorghum) 144
5.5.1.3. Aspir (Safflower) 151
5.5.1.4. Switchgrass (Dallı darı - panicum virgatum L.) 156
5.5.2. Biyokütle Enerjisinde Hasat Taşıma ve Depolama 159
5.6. BİYOKÜTLE - YAKIT ÖZELLİKLERİ VE ÇEVRESEL ETKİLER 165
5.7. EKOLOJİK DEĞERLENDİRMELER 169
5.8. BİYOKÜTLE VE NORMLAŞTIRMA 172
5.9. ALGLER 175
5.10. BİYORAFİNASYON 181
5.11. İKİNCİ NESİL BİYOYAKITLAR VE BİYOJET (ÖRNEK ÇALIŞMA) 187

6. BRİKETLEME VE BİYOKÜTLENİN BİRİKETLENMESİ 193

6.1. BRİKETLEMENİN ANA TEMELLERİ 196
6.2. BRİKETLEME MAKİNALARI 197
6.2.1. Piston Presli Briketleme Makinası 197
6.2.2. Vidalı (helezon) Briketleme Makinaları 199
6.2.3. Hidrolik Pistonlu Briketleme Makinaları 201
6.3. BRİKETLEME TEKNOLOJİSİ 202
6.3.1. Helezon (Vidalı) Pres ve Piston Pres Teknolojisi 202

6.4. DİĞER BRİKETLEME TEKNOLOJİLERİ 203
6.4.1. Briketin Taşıma Karakteristikleri ile İlgili Özellikler ve Testler 204
6.4.2. Briketlerin Fiziksel Özelliklerinin Belirlenmesinde Örnek Alma 207
6.5. PELETLEME VE BİYOYAKITLAR 211

7. BİYOGAZ ENERJİSİ 227

7.1. BİYOGAZIN TARİHÇESİ 227
7.2. BİYOGAZIN KULLANIM AMAÇLARI 230
7.3. FERMANTASYON VE METAN OLUŞUM AŞAMALARI 235
7.4. BİYOGAZ ÜRETİMİNDE ETKİLİ FAKTÖRLER 236
7.5. BİYOGAZ ENERJİSİ İLE İLGİLİ HESAPLAMALAR 237
7.5.1. Bekleme Süresi (BS) 237
7.5.2. Yükleme Oranı (YO) 237
7.5.3. Hammadde Özgül Metan Üretim Oranı (Mokm) 238
7.5.4. Üreteç Özgül Metan Üretim Oranı (Mv) 238
7.6. BİYOGAZ ÜRETİMİNDE ENERJİ EŞİTLİKLERİ 239
7.6.1. Biyogaz Üretiminde Metanojen (metan bakterilerinin) Yoğunluğunun Etkisi 239
7.6.2. Metan Fermentasyonunun Kinetik Analizi 240
7.6.2.1. Büyüme Formülünün Modellenmesi 240
7.6.3. Extra Biyogaz Üretimi İçin Denklem 241
7.7. BİYOGAZ ENERJİSİNİN KULLANIMI 242
7.8. TÜRKİYE'NİN HAYVANSAL ATIK POTANSİYELİ 244
7.9. BİYOGAZ ENERJİSİNİN YASAL KONUMU VE ÖNERİLER 244

8. BİYOKÜTLE ENERJİLİ ISI-GÜÇ SANTRALLARI 247

8.1. ISI-GÜÇ SANTRALLARI İÇİN HAMMADDE 247
8.2. BİYOKÜTLE ÜRETİMİNDE BÖLGE SEÇİMİNDEKİ FAKTÖRLER 249
8.3. TARIMSAL ÜRÜNLERİN MASRAF FAKTÖRLERİ 250
8.4. BİRLEŞİK ISI-GÜÇ SİSTEMLERİNDE MASRAF ANALİZİ 251
8.5. MASRAF ANALİZİ 254
8.5.1. Temel Tanımlamalar 254
8.5.2. Isı Tüketimi 255
8.5.3. CO2 Emisyonu Bilançosu 255
8.6. BOYUTSUZ MASRAF ANALİZİ 255
8.6.1. Diyagram Yardımı ile Masrafların Tahminlenmesi 256
8.7. BİYOKÜTLE DÖNÜŞÜM YÖNTEMLERİ 258
8.7.1. Biyokütlenin Ön İşlemi 258
8.7.2. Termokimyasal Dönüşüm Yöntemleri 264
8.7.2.1. Yakma 266
8.7.2.2. Sıvılaştırma 266
8.7.2.3. Gazlaştırma 266
8.7.2.4. Piroliz 267

9. RÜZGÂR ENERJİSİ VE KAYNAĞI 285

9.1. RÜZGÂR TÜRLERİ 288
9.2. RÜZGÂRA ÖZGÜ TANIMLAR 289
9.3. RÜZGÂR ÖLÇÜMLERİ 290
9.4. RÜZGÂR DEĞERLENDİRMELERİ 291
9.5. RÜZGÂR ENERJİSİNİN TARİHÇESİ 293
9.6. RÜZGÂR TÜRBİNLERİNDE PERVANE AERODİNAMİĞİ 299
9.7. RÜZGÂR TÜRBİNİ 304
9.8. DÜNYADA VE TÜRKİYE'DE RÜZGÂR ENERJİSİ 311
9.9. OFFSHORE (AÇIK DENİZ) RÜZGÂR ENERJİSİ VE TÜRKİYE 316
9.9.1. Offshore Rüzgâr Türbini Temel Türleri 317

10. MOTORLARDA KULLANILAN ALTERNATİF YAKITLAR 325

10.1. HİDROJENİN MOTORLARDA KULLANIMI 325
10.1.1. Hidrojenin (H_2) Üretimi 328
10.1.2. Hidrojenin Depolanması 332
10.1.2.1. Tanklarda Depolama 334
10.1.2.2. Nanotüplerde Depolama 334
10.1.2.3. Metal Hidrürlerde Depolama 335
10.1.2.4. Alanatlarda Depolama 336
10.1.2.5. Bor Esaslı Depolama 336
10.1.3. Hidrojenin Kullanımı 337
10.1.4. Hidrojenin Kullanımında Sorunlar 342
10.3. ETANOL - BİYOETANOL 345
10.3.1. Etanol Yakıtında Yoğunluk 346
10.3.2. Su Miktarı (Nem) 346
10.3.3. Alt Isıl Değer 347
10.3.4. Hidrokarbonlar 351
10.3.5. Karbon 352
10.3.6. Hidrojen 352
10.3.7. Kükürt 352
10.4. BİYOETANOL ÜRETİMİNDE ENERJİ VERİMLERİ VE ENERJİ BİLANÇOLARI 365
10.4.1. E-DIESEL 368
10.4.2. E-Diesel Yakıtların Özellikleri ve Motor Performansına Etkileri 372
10.5. SIVILAŞTIRILMIŞ PETROL GAZI (LPG) VE ÖZELLİKLERİ 377
10.5.1. Yakıt Seçiminde Dikkate Alınan Kriterler 378
10.5.2. Sıvılaştırılmış Petrol Gazı 379
10.5.3. LPG'nin Yakıt Olarak Kullanımında Avantaj ve Dezavantajlar 383
10.5.4. Motorlu Taşıtlarda Kullanılan LPG Teknolojisi 384
10.8. DOĞAL GAZ (NATURAL PETROLEUM GAS - NPG) 395
10.8.1. Doğalgaz - Otto ve Dizel Motorlarında Kullanımı 395
10.8.2. Doğal Gazla Çalışan Araçlar ve Teknolojiler 399

10.8.3. CNG Yakıt Sistemleri 400
10.8.3.1. Tek Yakıtlı Sistemler 400
10.8.3.2. İki ve Çift Yakıtlı Sistemler 400
10.8.3.3. Çok Yakıtlı Sistemler 402
10.8.4. Doğal Gaz Yakıt Sistemleri 402
10.8.5. Doğalgaz ve Emisyon 407

11. BİYOMOTORİN (BIODIESEL) YAKITI 411

11.1. BİYOMOTORİN 416
11.2. BİYOYAKIT VE BİYOMOTORİN KONUSUNDA TÜRKİYE 425
11.3. BİYOMOTORİN VE YAME (YAĞ ASİDİ METİL ESTERİ) 426
11.3.1. Biyomotorinin Özellikleri 428
11.3.2. Ester Kimyası ve Yağ Asitleri 429
11.3.3. Bitkisel Yağların Fiziksel-Kimyasal ve Yakıt Özellikleri 443
11.3.4. Biyomotorin Üretim Prosesleri 445
1.3.4.1. Transesterifikasyon 448
1.3.4.2. Biyomotorin Üretiminde Yağlarda Kalite ve Ön İşlemler 452
1.3.4.3. Alkoller 454
1.3.4.4. Katalizör 455
11.3.5. Biyomotorin Yakıt Kalitesi 473
11.3.5.1. Yoğunluk 473
11.3.5.2. Viskozite 474
11.3.5.3. Soğukta Akış Özelliği 476
11.3.5.4. Setan Sayısı 476
11.3.5.5. Oktan Sayısı 478
11.3.5.6. İyot Sayısı 478
11.3.5.7. Yakıtın Isıl Değeri (Kalori Değeri) 478
11.3.5.8. Parlama Noktası 479
11.3.5.9. Yanma Noktası 479
11.3.5.10. Bulutlanma ve Akma Noktası 480
11.3.5.11. Yakıtlardaki Su Miktarı 480
11.3.5.12. Karbon Artığı 480
11.3.5.13. Tortu Maddeleri 481
11.3.5.14. Gam Miktarı ve Reçine Oluşumu 481
11.3.5.15. Kükürt (S) Miktarı 481
11.3.5.16. Kül ve Tuz Miktarı 483
11.3.5.17. Süzülebilme (Filtre tıkama noktası-CFPP) Yeteneği 483
11.3.5.18. Yakıtlarda Yağ 484
11.3.5.19. Koku ve Renk 484
11.3.5.20. Işığa Dayanıklılık 484
11.3.5.21. Depo Edilme Dayanıklılığı 484
11.3.6. Biyomotorinde Yakıt Kalitesi ve Yakıt Özellikleri 485
11.3.7. Biyomotorinde Doğru Karışım 486
11.3.8. Biyomotorinde Yakıtın Oksidasyon Kararlılığı 487

11.3.9. Çalışma Emniyeti ve Çevre Sağlığı Yönüyle Biyomotorin 489
11.3.10. Biyomotorin ve Depo Edilme Dayanıklılığı 489
11.3.11. Biyomotorin Yakıtların Soğuk Akış Özellikleri 505
11.3.11.1. Bulutlanma Noktası (Cloud Point) 505
11.3.11.2. Soğukta Filtre Tıkama Noktası (CFPP) 506
11.3.11.3. Akma Noktası (Pour Point) 507
11.3.11.4. Donma Noktası (Freezing Point) 507
11.3.12. Biyomotorin Karışımlarının Soğuk Akış Özellikleri 509
11.3.13. Soğuk akış geliştiriciler (CFI) - Biyomotorin Üzerindeki Etkileri 511
11.3.14. Oksidasyon Önleyici Katkılar (Antioksidanlar) 513
11.3.15. Biyomotorin yakıt özellikleri arasındaki ilişkiler 513
11.3.16. Biyomotorin - Emisyon Azaltımı ve Küresel Isınmaya Etkisi 518
11.4. BİYOMOTORİN ÜRETİMİNDE ENERJİ BİLANÇOSU 536
11.5. BİYOYAKIT TEKNOLOJİLERİ SWOT ANALİZİ 540
11.6. BİYOYAKITLAR İÇİN SWOT ANALİZİ 545
11.6.1. Biyoyakıtlar ve Fosil Yakıtlar SWOT Analizi 545
11.6.2. Biyoetanol SWOT Analizi 547
11.6.3. Biyometan SWOT Analizi 548
11.6.4. BtL (Biyokütleden Sıvı Yakıt Eldesi) Yakıtı İçin SWOT Analizi 549
11.6.5. Biyokütleden Hidrojen (Biohydrogen) SWOT Analizi 549

12. HİDROLİK ENERJİ 553

12.1. HİDROELEKTRİK SİSTEMLERDE KULLANILAN TÜRBİNLER 567
12.2. HİDROELEKTRİK SANTRAL HESAPLAMALARI 574

13. PV (Photo Voltaic) ENERJİ - GÜNEŞ PİLLERİ 577

13.1. BOYUTLANDIRMA İLKELERİ 584
13.2. GÜNEŞ TAKİP SİSTEMLERİ 616

14. BİTKİSEL YAĞLAR VE YAĞLAMA 625

14.1. BİTKİSEL YAĞLARIN MOTOR YAĞI OLARAK KULLANIMI 626
14.1.1. Biyolojik Ayrışabilir Yağlar İçin Bitkisel Yağların Kullanılması 628
14.1.2. Yağların Hızlı Biyolojik Ayrışabilirliği 628
14.1.3. Kolza-00 (Kanola - Canola oil) Yağının Tercih Edilmesinin Nedeni 629
14.2. TARIMDA BİYOLOJİK AYRIŞABİLİR MOTOR VE HİDROLİK YAĞININ GELİŞTİRİLMESİ 629
14.2.1. Viskozite Sonuçları 630
14.2.2. Korozyon ve Sulanma Hassasiyeti Testi Sonuçları 631
14.2.3. Sızdırmazlık Testi Sonuçları 631
14.2.4. Aşırı Basınca Dayanma Performansı 631
14.2.5. Oksitlenme Testi Performansı Sonuçları 632
14.2.6. Biyolojik Ayrışabilirlik Testleri 632

15. BOR VE ENERJİ..... 639

15.1. BOR..... 639
15.2. BOR CEVHERİNİN STRATEJİK ÖNEMİ 642
15.3. ENERJİ HAMMADDESİ OLARAK HİDROJEN VE BUNA DAYALI TEKNOLOJİLER..... 649
15.4. HİDROJEN TAŞIYICISI OLARAK BOR 650
15.5. ARAÇLARDA YAKIT OLARAK DOĞRUDAN BOR (BOR MOTORLARI) KULLANIMI..... 654
15.6. BOR SANTRALLARI..... 655

16. YAKIT PİLLERİ 657

16.1. YAKIT PİLLERİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ 657
16.2. YAKIT PİLLERİNİN SINIFLANDIRILMASI 664
16.2.1. Çalışma Sıcaklığına Göre Yakıt Pillerinin Sınıflandırılması 664
16.2.2. Kullanılan Elektrolit Çeşitlerine Göre Yakıt Pillerinin Sınıflandırılması 665
16.2.3. Kullanılan Hidrojenin Elde Edilme Şekline Göre Yakıt Pilleri 665
16.3. BASİT YAKIT PİLİ HESAPLAMALARI 672
16.4. YAKIT PİLİ UYGULAMALARI 673

15. TAŞITLAR-ENERJİ TÜKETİMİ VE EMİSYONLARIN AZALTILMASI 677

KAYNAKLAR 699

KAYNAKLAR

1. Fernandez-Garcia, E. Zarza, L. Valenzuela, M. Prez, Parabolic trough solar collector and their applications. Renew. Sustain. Energy Rev. 14, 1695–1721 (2010)
2. Kumar, S. Chand, A.O. Umraov, Design and analysis for 1 MWe parabolic trough solar collector plant based on DSG method. Int. J. Eng. Res. Technol. (2013)
3. Kumarankandath, N. Goswami, The State of Concentrated Solar Power in India (Centre for Science and Environment, 2015)
4. Thomas, V. Guven, Parabolic trough design construction and evaluation. J. Energy Procedia 34, 401–416 (1993)
5. Abbas, T., Issa, M., & Ilinca, A. (2020). Biomass Cogeneration Technologies: A Review. Journal of Sustainable Bioenergy Systems, 10(01), 1-15. https://doi.org/10.4236/jsbs.2020.101001
6. Abubakar, Z. and F. N. Ani (2013). "Microwave-assisted pyrolysis of oil palm shell biomass." Jurnal Mekanikal 36(1).
7. Acaroğlu, M, H Aydoğan ve A.E. Özçelik. 2018. Yakıtlar ve Yanma. Vol. Genişletilmiş ve Güncellenmiş 2. Basım. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.
8. Acaroğlu, M. (2003). Alternatif Enerji Kaynaklar, Atlas Yayın & Dağıtım Istanbul.
9. Acaroğlu, M. 2013. Renewable Energy Sources. Vol. 3. Edition. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.
10. Adam, P., Bode, R., Groissboeck, M., 2020. Hydrogen turbomachinery. Turbomach. Int. 61 (6), 18.
11. Agbor, V. B., et al. (2011). "Biomass pretreatment: fundamentals toward application." Biotechnology advances 29(6): 675-685.
12. Air mass (2021). https://www.pveducation.org/pvcdrom/properties-of-sunlight/air-mass
13. Akers, A., Gassman, M., Smith, R., (2006), Hydraulic Power System Analysis, CRC Press
14. Akyol, E. (2019) Hareketli ve sabit Fotovoltaik sistemlerin İstanbul iklim koşulları altında performanslarının karşılaştırılması, Karabük Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Enerji Sistemleri Mühendisliği Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi

15. Alexopoulos, S., (editor), Kalogirou, S.A., (editor) (2022), Solar Thermal Energy, Encyclopedia of Sustainability Science and Technology, Springer
16. allif, C., Haug, F.-J., Boccard, M., Verlinden, P. J., & Hahn, G. (2022). Status and perspectives of crystalline silicon photovoltaics in research and industry. Nature Reviews Materials, 7(8), 597-616. https://doi.org/10.1038/s41578-022-00423-2
17. Altaie, Mohamad A Hasan, Rimfiel B Janius, Umer Rashid, Yun Hin Taufiq Yap, Robiah Yunus, and Rabitah Zakaria. 2015. "Cold flow and fuel properties of methyl oleate and palm-oil methyl ester blends." Fuel 160: 238-244.
18. Anonymous. from https://plants.usda.gov/core/profile?symbol=ONAC
19. Antipenkov, B.A., Davydov, A.B., Perestoronin, G.A., 1969. Hydrogen turboexpander—Translated from Khimicheskoe i Neftyanoe. Mashinostroenie 6, 3–4.
20. Anyi, M. and Kirke, B.K. Tests on a non-clogging hydrokinetic turbine. Energy for Sustainable Development 25 (2015) 50–55.
21. Aravind, S., et al. (2020). "Conversion of green algal biomass into bioenergy by pyrolysis. A review." Environmental Chemistry Letters 18(3): 829-849.
22. Asiedu, Alexander, Elena Barbera, Rustem Naurzaliyev, Alberto Bertucco, and Sandeep Kumar. 2019. "Waste cooking oil to jet-diesel fuel range using 2-propanol via catalytic transfer hydrogenation reactions." Biofuels 12 (6): 723-736. https://doi.org/10.1080/17597269.2018.1532754.
23. ATAG. 2011. Beginner's Guide to Aviation Biofuels.
24. Aydin, F., & Çalışkan, S. (2021). Investigation of Fuel Properties of Tea Seed Oil Biodiesel and Diesel Fuel Mixture. International Journal of Automotive Science and Technology, 5(4), 339-344. https://doi.org/10.30939/ijastech..973072
25. Ayvaz, B., Kuşakçı, A. O., Öztürk, F., & Karakoç, E. B. (2018). Biyodizel Yakıtlar İçin Çok Dönemli Tedarik Zinciri AĞ Tasarımı: Türkiye Örneği. Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi Part C: Tasarım ve Teknoloji, 6(4), 862-876. https://doi.org/10.29109/gujsc.411873
26. Badescu, V., Lazaroiu, G., Barelli, L., (2018), Power Engineering: Advances and Challenges. Part A: Thermal, Hydro and Nuclear Power, CRC Press, Taylor & Francis Group
27. Badiei, M., et al. (2014). "Comparison of chemical pretreatment methods for cellulosic biomass." APCBEE procedia 9: 170-174.
28. Balan, V., et al. (2009). "Lignocellulosic biomass pretreatment using AFEX." Biofuels: 61-77.
29. Ball, M., Wietschel, M. (Eds.), 2009. The Hydrogen Economy: Opportunities and Challenges. Cambridge University Press.
30. Barrera, O., et al., 2018. Understanding and mitigating hydrogen embrittlement of steels: a review of experimental, modeling, and design Progress from atomistic to continuum. J. Mater. Sci. 53, 6251.
31. Bartone Jr., L.M., White, J., 2007. Industrial Size Gasification for Syngas, Substitute Natural Gas and Power Production. National Energy Technology Laboratory, Office of Systems Analysis and Planning Support. DOE/NETL-401, 040607, FR-53769211.

32. Basu, P. (2010). Biomass gasification and pyrolysis: practical design and theory, Academic press.
33. Batten W, Bahaj A, Molland A, et al. Experimentally validated numerical method for the hydrodynamic design of horizontal axis tidal turbines. Ocean Engineering. 2007;34(7):1013–1020.
34. Baumann, H., et al. (1988). "Pyrolysis of coal in hydrogen and helium plasmas." Fuel 67(8): 1120-1123.
35. Benjumea, Pedro Nel, John Ramiro-Agudelo, and Luis Alberto Ríos. 2007. "Propiedades de flujo a baja temperatura del biodiesel de aceite de palma." Revista Facultad de Ingeniería (42): 94-104.
36. Berners-Lee, M., 2021. There Is no Planet B: Handbook for the Make or Break Years. Cambridge University Press.
37. Bhale, Purnanand Vishwanathrao, Nishikant V Deshpande, and Shashikant B Thombre. 2009. "Improving the low temperature properties of biodiesel fuel." Renewable energy 34 (3): 794-800.
38. Borge Díez, D., Colmenar Santos, A., Rosales-Asensio, E., (2019), Solar power technology: developments and applications, Nova Science Publishers
39. Boshui, Chen, Sun Yuqiu, Fang Jianhua, Wang Jiu, and Wu Jiang. 2010. "Effect of cold flow improvers on flow properties of soybean biodiesel." Biomass and bioenergy 34 (9): 1309-1313.
40. Bouriazos, Achilleas, Evangelia Ikonomakou, and Georgios Papadogianakis. 2014. "Aqueous-phase catalytic hydrogenation of methyl esters of Cynara cardunculus alternative low-cost non-edible oil: A useful concept to resolve the food, fuel and environment issue of sustainable biodiesel." Industrial Crops and Products 52: 205-210.
41. Brewer, P.J., et al., 2019. Advances in reference materials and measurement techniques for greenhouse gas atmospheric observations. Metro 56, 034006.
42. Bridgwater, A. (1994). "Catalysis in thermal biomass conversion." Applied Catalysis A: General 116(1-2): 5-47.
43. Bridgwater, A. V. (2012). "Review of fast pyrolysis of biomass and product upgrading." Biomass and bioenergy 38: 68-94.
44. Bruhwiler, L., et al., 2021. Observations of greenhouse gases as climate indicators. Clim. Chang. 165,12.
45. Brun, K., et al., 2020. Hydrogen compression. Turbomach. Int. 61 (6), 22.
46. Burton T, Sharpe D, Jenkins N, Bossanyi E (2001) Wind energy handbook, 1st edn. Wiley, Chichester
47. Burton T, Sharpe D, Jenkins N, et al. Wind Energy Handbook. Wiley, Chicester; 2011.
48. Cao, Leichang, Jieni Wang, Cheng Liu, Yanwei Chen, Kuojin Liu, and Sheng Han. 2014. "Ethylene vinyl acetate copolymer: A bio-based cold flow improver for waste cooking oil derived biodiesel blends." Applied energy 132: 163-167.
49. Chandra, L., Dixit, A., (2018), Concentrated Solar Thermal Energy Technologies Recent Trends and Applications, Springer Proceedings in Energy, ISBN 978-981-10-4575-2
50. Chastek, Thomas Q. 2011. "Improving cold flow properties of canola-based biodiesel." biomass and bioenergy 35 (1): 600-607.

51. Chiu, Chuang-Wei, Leon G Schumacher, and Galen J Suppes. 2004. "Impact of cold flow improvers on soybean biodiesel blend." Biomass and Bioenergy 27 (5): 485-491.
52. Christensen, A., 2020. Assessment of Hydrogen Production Costs from Electrolysis: United States and Europe. International Council on Clean Transportation.
53. Christophe Ballif et al., (2022), Status and perspectives of crystalline silicon photovoltaics in research and industry, www.nature.com/natrevmats
54. Clean Energy Project, PWM vs MPPT solar charge controller: which one to choose? (2021). https://cleanenergyprojectnv.org/pwm-vs-mppt/
55. Cleveland, C., Morris, C., (2014), Handbook of Energy, Volume II: Chronologies, Top Ten Lists, and Word Clouds, Elsevier
56. Climate Change 2014: Mitigation of Climate Change: Working Group III Contribution to the IPCC Fifth Assessment Report, 2015. Cambridge University Press.
57. Collodi, G., et al., 2017. Techno-Economic Evaluation of SMR Based Standalone (Merchant) Hydrogen Plant with CCS. International Energy Agency Greenhouse Gas Programme (IAEGHG).
58. Connelly, E., et al., 2019. Current Status of Hydrogen Liquefaction Costs. U.S. Department of Energy.
59. Cooper, James R, and David R Mattie. 1996. "Developmental toxicity of JP-8 jet fuel in the rat." Journal of Applied Toxicology 16 (3): 197-200.
60. Cost and Performance Data for Power Generation Technologies, 2012. Black and Veach.
61. D. Patidar, S. Tiwari, P. Sharma, R. Pardeshi, L. Chandra, R. Shekhar, J. Metals 67, 2696 (2015)
62. Dahlquist, E. (2013). Technologies for converting biomass to useful energy: combustion, gasification, pyrolysis, torrefaction and fermentation, CRC Press.
63. Dangol, Namrata, Dev S. Shrestha, and James A. Duffield. 2017. "Life-cycle energy, GHG and cost comparison of camelina-based biodiesel and biojet fuel." Biofuels 11 (4): 399-407. https://doi.org/10.1080/17597269.2017.1369632.
64. Das, O. and A. K. Sarmah (2015). "Mechanism of waste biomass pyrolysis: Effect of physical and chemical pre-treatments." Science of the Total Environment 537: 323-334.
65. Davydenkov, I.A., Davydov, A.B., Perestoronin, G.A., 1992. Hydrogen and nitrogen turboexpanders with high gas expansion ratios. Cryogenics 32 (ICEC Supplement), 84–86.
66. Davydov, A.B., Kobulashvili, A.S., Sherstyuk, A.N., 1987. Design and Construction of Turboexpanders.
67. Davydov, A.B., Sherstyuk, A.N., 1996. Features distinguishing hydrogen turboexpanders from air turboexpanders. Chem. Pet. Eng. 32. UDC 621.592.3.001.5.
68. de Wild, P. J. (2015). Biomass pyrolysis for hybrid biorefineries. Industrial Biorefineries & White Biotechnology, Elsevier: 341-368.
69. Dehaghani, Amir Hossein Saeedi, and Reza Rahimi. 2018. "An experimental study of diesel fuel cloud and pour point reduction using different additives." Petroleum.

70. Demir C (2006), Bor Minerallerinin Enerji Kaynağı olarak değerlendirilmesi, S.Ü. Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek lisans Tezi, Konya
71. Demirci, U. B. (2023). Exploring the technological maturity of hydrogen production by hydrolysis of sodium borohydride. International Journal of Hydrogen Energy. https://doi.org/10.1016/j.ijhydene.2023.04.176
72. Demirdal, İ., (2023), PV-rüzgar-batarya hibrit sistemlerinin tekno-ekonomik optimizasyonu, İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü, Mühendislik ve Fen Bilimleri Enstitüsü YL tezi
73. Dicks, A., Rand, D.A., (2018), Fuel cell systems explained, Wiley
74. Ditaranto, M., Heggset, T., Berstad, D., 2020. Concept of hydrogen fired gas turbine cycle with exhaust gas recirculation: assessment of process performance. Energy 1192, 116646.
75. Dixon, S.L., 2005. Fluid Mechanics and Thermodynamics of Turbomachinery. Elsevier.
76. Dixon, S.L., Hall, C.A., 2010. Fluid Mechanics and Thermodynamics of Turbomachinery. Elsevier, ISBN: 978-1-85617-793-1.
77. E.A. Mohamed, Designing and testing of solar parabolic concentrating collector. J. Renew. Energy Power Qual. (2013)
78. Echim, Camelia, Jeroen Maes, and Wim De Greyt. 2012. "Improvement of cold filter plugging point of biodiesel from alternative feedstocks." Fuel 93: 642-648.
79. Echresh, Z., et al. (2019). Analytical pyrolysis study of different lignin biomass. EUBCE 2019–27th European Biomass Conference and Exhibition.
80. Efstathios E. (Stathis) Michaelides (2012), Alternative Energy Sources, Springer
81. Elias, Rachel C, Michael Senra, and Lindsay Soh. 2016. "Cold flow properties of fatty acid methyl ester blends with and without triacetin." Energy & Fuels 30 (9): 7400-7409.
82. Emeis S (2018) Wind energy meteorology: atmospheric physics for wind power generation, Springer
83. EtiMaden (2022), Bor Sektör Raporu Mayıs 2022, Ankara
84. F. Sulaiman, N. Abdullah, B. Singh, A simulated design and analysis of a solar thermal parabolic trough concentrator. Int. J. Eng. Res. Technol. (2012)
85. F.M.F. Siala, M.E. Elayeb, Mathematical formulation of a graphical method for a no-blocking heliostat field layout (Center For Solar Energy Studies, P.O. Box 12932, Tripoli, Libya). Renew. Energy 23, 77–92 (2001)
86. Freire, Lécia MS, RC José Filho, Carla VR Moura, Luiz EB Soledade, Luiz Stragevitch, Ângela MTM Cordeiro, Ieda MG Santos, and Antonio G Souza. 2012. "Evaluation of the oxidative stability and flow properties of quaternary mixtures of vegetable oils for biodiesel production." Fuel 95: 126-130.
87. Friedlingstein, P., et al., 2020. Global carbon budget 2020. Earth Syst. Sci. Data 12, 3269.
88. G. DiMarzio, L. Angelini,W. Price, C. Chin, S. Harris, The Stillwater triple hybrid power plant: integrating geothermal, solar photovoltaic and solar thermal power generation, in Proceedings World Geothermal Congress (Citeseer, 2015), pp. 1–5
89. Garcia-Perez, M. and J. Metcalf (2008). "The formation of polyaromatic hydrocarbons and dioxins during pyrolysis: A review of the literature with descriptions of biomass composition, fast pyrolysis technologies and thermochemical reactions."

90. Garrett, D., (1998), Borates:Handbook of deposits, processing, properties and use, S. Diego Academic Press
91. Giraldo, Sandra Y, Luis A Rios, and Natalia Suárez. 2013. "Comparison of glycerol ketals, glycerol acetates and branched alcohol-derived fatty esters as cold-flow improvers for palm biodiesel." Fuel 108: 709-714.
92. Global Energy Budget. https://gpm.nasa.gov/education/lesson-plans/global-energy-budget
93. Goldmeer, J., 2019. Power to Gas: Hydrogen for Power Generation, GEA33861. General Electric Company.
94. Golova, O. g. P. (1975). "Chemical effects of heat on cellulose." Russian Chemical Reviews 44(8): 687.
95. Greenhalf, C., et al. (2012). "Sequential pyrolysis of willow SRC at low and high heating rates–Implications for selective pyrolysis." Fuel 93: 692-702.
96. Güray, B., Merdan, E., (2022), Türkiye Yenilenebilir Enerji Görünümü 2022, Sabancı Üniversitesi IICEC, İstanbul
97. Haans W, Sant T, Van Kuik GAM, van Bussel GJW (2008) HAWT near-wake aerodynamics, Part I: axial flow conditions. Wind Energy 11:245–264. https://doi.org/10.1002/we.262
98. Hamada, Hiroyuki, Hiroyuki Kato, Naoto Ito, Yoshihiko Takase, Hironobu Nanbu, Shoko Mishima, Hiromu Sakaki, and Kiyotaka Sato. 2010. "Effects of polyglycerol esters of fatty acids and ethylene-vinyl acetate co-polymer on crystallization behavior of biodiesel." European journal of lipid science and technology 112 (12): 1323-1330.
99. Hansen MOL (2008) Aerodynamics of wind turbines. Earthscan. ISBN 9781844074389
100. Hansen, MO. Aerodynamics of Wind Turbines. Routledge, Abingdon; 2015.
101. Hanwha, Doosan open by-product hydrogen fuel cell power plant, 2020. Fuel Cells Bull. 2020 (8), 7.
102. Haque, A., Khan, M.A., V. S. Kurukuru (2023), Design and Control of Grid Connected Photovoltaic System, CRC Press
103. Haydar, A.; Büber, H., (2003), Türkiye'de Bor madeninin ekonomik analizi, Standart, Türk Standartları Enstitüsü, 501, 71-76.
104. Hermann-Josef Wagner, Jyotirmay Mathur (2011), Introduction to Hydro Energy Systems Basics, Technology and Operation, ISBN 978-3-642-20708-2, Springer
105. Hoekstra, R.L., Van Blarigan, P., Mulligan, N., 1996. NOx emissions and efficiency of hydrogen, natural gas, and hydrogen/natural gas blended fuels. SAE Int. J. Fuels Lubr. 105, 761. Section 4.
106. Houshang Karimi, Davood Naghaviha, Hassan Nikkhajoei (2022), Step-by-Step Design of Large-Scale Photovoltaic Power Plants, Wiley
107. HQ SOLAR POWER, Charge controller types (2021). https://hqsolarpower.com/learn-chargecontroller-types/
108. http://berument.bilkent.edu.tr/BEN
109. http://bilsenbesergil.blogspot.com/p/6_70.html
110. http://mechanics4change.blogspot.com/2016/05/classification-of-turbines.html
111. http://www.surdurulebilirkalkinma.gov.tr/
112. https://bepa.enerji.gov.tr/

113. https://h2v.eu/
114. https://kalyonholding.com/enerji/enerji
115. https://kalyonpv.com/gunes-santrali.html#2
116. https://kontekenerji.com.tr/
117. https://ourworldindata.org/grapher/oil-consumption-per-capita
118. https://shura.org.tr/
119. https://shura.org.tr/turkiye-enerji-donusumu-gorunumu-2022/
120. https://tr.wikipedia.org/wiki/Fotovoltaik_sistem#
121. https://www.alternaturk.org/gunes-enerjisi-sogutma.php
122. https://www.atakale.com/forum/viewtopic.php?t=16
123. https://www.britannica.com/science/hydrosphere/The-water-cycle
124. https://www.dsi.gov.tr/Sayfa/Detay/796
125. https://www.enerjiekonomisi.com/barajlarda-yeni-uretim-rekoru/21043/
126. https://www.enerjiportali.com/
127. https://www.enerjiportali.com/turkiye-elektrik-enerjisi-uretim-istatistikleri-mart-2021/
128. https://www.greensolarnetwork.org/bilgi-bankasi/fotovoltaik-pv-gunes-enerji-sistemi-nedir-sistem-bilesenleri-nelerdir
129. https://www.greensolarnetwork.org/en/bilgi-bankasi/fotovoltaik-sistemlerde-h%C3%BCcre-%C3%A7e%C5%9Fitleri
130. https://www.hydropower.org/
131. https://www.iea.org/corrections
132. https://www.irena.org/
133. https://www.muhendisbeyinler.net/hidroelektrik-santrali-nedir-nasil-calisir/
134. https://www.nrel.gov/chemistry-nanoscience/photovoltaics.html
135. https://www.sbb.gov.tr/enerji-madencilik-gostergeleri/
136. https://www.teias.gov.tr/
137. https://www.wws-wasserkraft.at/tr/ueruenler
138. Huang, X., et al. (2016). "Reaction pathways of hemicellulose and mechanism of biomass pyrolysis in hydrogen plasma: A density functional theory study." Renewable Energy 96: 490-497.
139. Hydrogen Energy Storage: Grid and Transportation Services, NREL/TP-5400-62518, 2015. U.S. National Renewable Energy Laboratory.
140. Hydrogen Gas Turbines, 2020. ETN Global.
141. Hydrogen in Electricity's Future, R46436, 2020. Congressional Research Service.
142. Hydrogen Strategy: Enabling a Low-Carbon Economy, 2020. U.S. Department of Energy.
143. ICAO. 2013. ICAO Environmental Report 2013 Aviation and Climate Change.
144. IRENA (2021), Renewable capacity statistics 2021 International Renewable Energy Agency (IRENA), Abu Dhabi
145. IRENA and ILO (2022), Renewable energy and jobs: Annual review 2022, International Renewable Energy Agency, Abu Dhabi and International Labour Organization, Geneva.
146. Isikgor, F. H. and C. R. Becer (2015). "Lignocellulosic biomass: a sustainable platform for the production of bio-based chemicals and polymers." Polymer Chemistry 6(25): 4497-4559.

147. Islam, Mohammad Monirul, Masjuki Haji Hassan, Md Abul Kalam, Md Habibullah, and Mohammad Mosarof Hossain. 2016. "Improvement of cold flow properties of Cocos nucifera and Calophyllum inophyllum biodiesel blends using polymethyl acrylate additive." Journal of Cleaner Production 137: 322-329.
148. Islam, R., Rahman, F., Xu, W., (2016), Advances in Solar Photovoltaic Power Plants, Green Energy and Technology ISBN 978-3-662-50519-9, Springer
149. J. Duffie, W. Beckman, Solar Engineering of Thermal Process (Wiley, New York, 2006)
150. J.M. Valancia, J.R. Avila, O.A. Jasamillo, J.O. Aguilar, Design construction and evaluation of parabolic trough collector as demonstrative prototype. Energy Procedia 57, 989-998 (2014)
151. Jafar M. Hassan et al. (2021), Hydraulic Power Plants: A Textbook for Engineering Students, Bentham Science Publishers
152. Javed, Syed, YVV Satyanarayana Murthy, MRS Satyanarayana, R Rajeswara Reddy, and K Rajagopal. 2016. "Effect of a zinc oxide nanoparticle fuel additive on the emission reduction of a hydrogen dual-fuelled engine with jatropha methyl ester biodiesel blends." Journal of Cleaner Production 137: 490-506.
153. Jieb, Y., Hossain, E., (2022), Photovoltaic Systems Fundamentals and Applications, Textbook, Springer
154. Jinhuan Yang; Xiao Yuan; Liang Ji; Publishing House of Electronics Industry (2020), Solar Photovoltaic Power Generation, De Gruyter
155. Joel Jean, Patrick Brown (2021), Emerging Photovoltaic Technologies, IOP Publishing
156. Joshi, Hem, Bryan R Moser, Joe Toler, William F Smith, and Terry Walker. 2011. "Ethyl levulinate: A potential bio-based diluent for biodiesel which improves cold flow properties." Biomass and bioenergy 35 (7): 3262-3266.
157. K. De Decker, The Bright Future of Solar Thermal Powered Factories (2011).
158. K. Lovegrove, W. Stein, Concentrating Solar Power Technology, Principles, Developments and Applications (Woodhead Publishing Series in Energy, 2012)
159. Kai Sundmacher (Eds.) (2012), Fuel Cell Engineering, Elsevier, Academic Press
160. Kalamaras, C. M., & Efstathiou, A. M. (2013). Hydrogen Production Technologies: Current State and Future Developments. Conference Papers in Energy, 2013, 1-9. https://doi.org/10.1155/2013/690627
161. Kalamaras, C.M., Efstathiou, A.M., 2013. In: Hydrogen Production Technologies: Current State and Future Developments. Conference Papers in Energy. Hindawi Publishing Corporation, p. 690627. Available from: https://doi.org/10.1155/2013/690627.
162. Kan, T., et al. (2016). "Lignocellulosic biomass pyrolysis: A review of product properties and effects of pyrolysis parameters." Renewable and sustainable energy reviews 57: 1126-1140.
163. Kanoğlu, M., Çengel, Y., Cimbala, J., (2020), Fundamentals and Applications of Renewable Energy, McGraw-Hill Education
164. Keçici, T. (2022), Dünya çapında offshore rüzgâr türbinleri ve yeniden tasarlanmış bir offshore rüzgâr türbini, Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, YL tezi

165. Khan MJ, Iqbal MT, and Quaicoe JE. River current energy conversion systems: Progress, prospects and challenges. Renewable and Sustainable Energy Reviews. 2008;12(8):2177–2177. Available from:
166. Kholshchevnikov, K.V., Emin, O.N., Mitrokhin, V.T., 1986. Theory and Calculation of Aircraft Blade Machines, second ed. Mashinostroenie, Moscow, 432 p. (in Russian).
167. Kirke, B.K. and Coiro, D.P. (2019). Renewable Energy from the Oceans: From Wave, Tidal and Gradient Systems to Offshore Wind and Solar, Chapter 3, Tidal and current energy. IET. 10.1049/PBPO129E.
168. Kirke, B.K. Hydrokinetic turbines for moderate sized rivers. Energy for Sustainable Development 58 (2020),
169. Klemm, D., et al. (2005). "Cellulose: fascinating biopolymer and sustainable raw material." Angewandte chemie international edition 44(22): 3358-3393.
170. Köse, H. 2018. "Cynara Cardunculus'dan Biyoyakıt Üretimi Ve Üretilen Yakıtın Farklı Karışımlarının Motor Performansına Etkisinin İncelenmesi." Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Konya.
171. Kumar, A. K. and S. Sharma (2017). "Recent updates on different methods of pretreatment of lignocellulosic feedstocks: a review." Bioresources and bioprocessing 4(1): 1-19.
172. Kumar, P., et al. (2009). "Methods for pretreatment of lignocellulosic biomass for efficient hydrolysis and biofuel production." Industrial & engineering chemistry research 48(8): 3713-3729.
173. Kurz, R., 2004. The Physics of Centrifugal Compressor Performance. PSIG, Palm Springs, CA.
174. Küçük, N., Hakkı, A. M., & Zeliha, Ş. (2022). Yağlı Tohum Piyasalarındaki Gelişmeler Ve Türkiye Kolza Piyasası Trend Analizi. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 32(1), 215-227.
175. L.S. Bobrow, Fundamentals of Electrical Engineering, chapter 6 (Oxford University Press, Oxford, 2003
176. Laiminger, S., Url, M., Payrhuber, K., Schneider, M., 2020. Hydrogen as Future Fuel for Gas Engines. MTZ Springer Vieweg.
177. Laws, N.D. and Epps, B.P. Hydrokinetic energy conversion: Technology, research, and outlook. Renewable and Sustainable Energy Reviews 57 (2016) 1245–1259.
178. Li, J., et al. (2016). "Biochar from microwave pyrolysis of biomass: A review." Biomass&bioenergy 94: 228-244
179. Liu, Z. and G. Han (2015). "Production of solid fuel biochar from waste biomass by low temperature pyrolysis." Fuel 158: 159-165.
180. Lovegrove, K., Stein, W., (2020), Concentrating Solar Power Technology: Principles, Developments, and Applications, Woodhead Publishing
181. Lv, Pengmei, Yufeng Cheng, Lingmei Yang, Zhenhong Yuan, Huiwen Li, and Wen Luo. 2013. "Improving the low temperature flow properties of palm oil biodiesel: addition of cold flow improver." Fuel processing technology 110: 61-64.
182. M. DiGrazia, G. Jorgensen, Reflectech Mirror Film: Design Flexibility and Durability in Reflecting Solar Applications. ReflecTech, Inc. Arvada, CO 80007 USA and National Renewable Energy Laboratory (2010)

183. M. Ewert, O. Navarro Fuentes, Modelling and Simulation of a Solar Tower Power Plant. Master Students of Computer Science at RWTH Aachen University, Aachen, Germany (2015)
184. M.A. Mustafa, S. Abdelhady, A.A., (2012), Elweteedy, Analytical study of an innovated solar power tower (PS10) in Aswan (Mechanical Power Engineering Department, M.T.C., Cairo, Egypt). Int. J. Energy Eng. 2, 273–278
185. M.G. Tayade, R.E. Thombre, S. Dutt, Performance evaluation of parabolic trough. J. Sci. Res. Publ. 5, 2250–3153 (2015)
186. M.K Fuentes, A simplified thermal model for flat-plate photovoltaic arrays. Technical report, Sandia National Labs., Albuquerque, NM (USA), 1987
187. M.K. Islam, M. Hasanuzzaman, N.A. Rahim, Modelling and analysis the different parameter on a parabolic trough concentrating solar system (2014)
188. M.R. Seacrist, G. Fisher, R.W. Standley, Silicon crystal growth and wafer technologies. 100, 1454–1474 (2012)
189. Manoj Sood, M. and Singal, S.K. Development of hydrokinetic Energy technology: A review. International Journal of Energy Research 43 (2019) 5552–5571.
190. Mashinostroenie.
191. Maurice, Lourdes Q, H Lander, T Edwards, and WE Harrison Iii. 2001. "Advanced aviation fuels: a look ahead via a historical perspective." Fuel 80 (5): 747-756.
192. McEvoy, A., et al. (2012), Practical Handbook of Photovoltaics Fundamentals and Applications, Second Edition, ISBN 978-0-12-385934-1, Elsevier
193. McKendry, P. (2002). "Energy production from biomass (part 1): overview of biomass." Bioresource technology 83(1): 37-46.
194. Mejia, JD, N Salgado, and CE Orrego. 2013. "Effect of blends of Diesel and Palm-Castor biodiesels on viscosity, cloud point and flash point." Industrial Crops and Products 43: 791-797.
195. Melero, J. A., Vicente, G., Morales, G., Paniagua, M., & Bustamante, J. (2010). Oxygenated compounds derived from glycerol for biodiesel formulation: Influence on EN 14214 quality parameters. Fuel, 89(8), 2011-2018.
196. Meng, J., et al. (2012). "The effect of torrefaction on the chemistry of fast-pyrolysis bio-oil." Bioresource technology 111: 439-446.
197. Mertens, K. (2014), Photovoltaics Fundamentals, Technology and Practice, John Wiley & Sons Ltd
198. Ming, Teoh C, Nazaruddin Ramli, Ooi T Lye, Mamot Said, and Zalifah Kasim. 2005. "Strategies for decreasing the pour point and cloud point of palm oil products." European journal of lipid science and technology 107 (7-8): 505-512.
199. Mittelbach, M. and C. Remschmidt (2004). "Biodiesel thé comprehensive handbook." M. Mittelbach (Publisher), Gratz, Austria.
200. Monirul, IM, MA Kalam, HH Masjuki, NWM Zulkifli, SA Shahir, MH Mosarof, and AM Ruhul. 2017. "Influence of poly (methyl acrylate) additive on cold flow properties of coconut biodiesel blends and exhaust gas emissions." Renewable energy 101: 702-712.
201. Moussa, G. et al., (2013), Boron-based hydrides for chemical hydrogen storage, Int. J. Energy Res. 37:825–842

202. Moussa, G., Moury, R., Demirci, U. B., Şener, T., & Miele, P. (2013). Boron-based hydrides for chemical hydrogen storage. International Journal of Energy Research, 37(8), 825-842.
203. Müller, Monika Freunek (2018), Photovoltaic Modeling Handbook, John Wiley & Sons
204. Nayci, N., & Bozkurt, T. (2022). Cultural Heritage of Oil Industry in Turkey: Batman and Ataş Refineries. Türkiye Bilimler Akademisi Kültür Envanteri Dergisi.
205. Neary VS, Gunawan B, and Sale DC Turbulent inflow characteristics for hydrokinetic energy conversion in rivers. Renewable and Sustainable Energy Reviews. 2013;26:437–445.
206. Niebuhr, C.M., van Dijk, M., Neary, V.S., and Bhagwan, J.N. A review of hydrokinetic turbines and enhancement techniques for canal installations: Technology, applicability and potential. Renewable and Sustainable Energy Reviews 113 (2019) 109240.
207. O'Hayre, R., et al. (2016), Fuel Cell Fundamentals Third Edition, John Wiley & Sons, Inc., Hoboken, New Jersey
208. Ocean Renewable Power Corporation (ORPC). www.orpc.co
209. Okulov V, Naumov I, Kabardin I, et al. Experiments on line arrays of horizontal-axis hydroturbines. Renewable Energy. 2021;163:15–21.
210. Okulov VL, Sørensen JN, Wood DH (2015) Rotor theories by Professor Joukowsky: vortex theories. Prog Aerosp Sci 73:19–46. ISSN 03760421.
211. Okulov VL, van Kuik GAM (2012) The Betz – Joukowsky limit: on the contribution to rotor aerodynamics by the British, German and Russian scientific schools.Wind Energy 15:335–344, https://doi.org/10.1002/we/464
212. Onurbaş Avcıoğlu, A, U Türker, Z Demirel Atasoy, and D Koçtürk. 2011. Tarımsal Kökenli Yenilenebilir Enerjiler-Biyoyakıtlar. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti. .
213. Ouyang, L., Jiang, J., Chen, K., Zhu, M., & Liu, Z. (2021). Hydrogen Production via Hydrolysis and Alcoholysis of Light Metal-Based Materials: A Review. Nanomicro Lett, 13(1), 134. https://doi.org/10.1007/s40820-021-00657-9
214. Ozcanli, M., C. Gungor, and K. Aydin. 2013. "Biodiesel Fuel Specifications: A Review." Energy Sources, Part A: Recovery, Utilization, and Environmental Effects 35 (7): 635-647. https://doi.org/10.1080/15567036.2010.503229.
215. Ödemiş, Ö. (2016), Sodyum Bor hidrürden hidrojen üretimi için yeni yöntemlerle uygun katalizörlerin üretimi ve geliştirilmesi, Bitlis Eren Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek lisans Tezi, Bitlis
216. Özaydın, M., (2017), Fotovoltaik Panel Anatomisi &Uygulaması
217. Özcanli, M., H. Serin, O. Y. Saribiyik, K. Aydin, and S. Serin. 2012. "Performance and Emission Studies of Castor Bean (Ricinus Communis) Oil Biodiesel and Its Blends with Diesel Fuel." Energy Sources, Part A: Recovery, Utilization, and Environmental Effects 34 (19): 1808-1814
218. Özsoy, A., & Galip, M. (2018). Vakum Tüplü U-Borulu Güneş Kollektörünün Güneş Simülatöründeki Test Sonuçlarının Analizi. Journal of Polytechnic.
219. Öztürk, F., Kuşakçı, A. O., Ayvaz, B., & Sırakaya Karakoç, M. (2020). Biyoyakıt Tedarik Zinciri Ağ Tasarımı Çalışmaları İçin Öz Düzenleyici Haritalar. Mühendislik Bilimleri ve Tasarım Dergisi, 8(2), 345-356.

220. P. Fairley, Chile's hybrid PV-solar thermal power stations (2015). https://spectrum.ieee.org/energywise/green-tech/solar/chiles-hybrid-pvsolar-thermal-power-stations
221. P.R. Arora, A vital role of concentrating solar power plants of Rajasthan in future electricity demand of India (Research Scholar). Int. J. Sci. Res. Publ. 3(6) (2013). ISSN 2250-3153
222. Pandey, B., Karki, A., (2017), Hydroelectric Energy Renewable Energy and the Environment, CRC Press Taylor & Francis Group
223. Parks, G., Boyd, R., Cornish, J., Remick, R., 2014. Hydrogen station compression, storage, and dispensing technical status and costs. National Renewable Energy Laboratory, Technical Report NREL/BK-6A10-58564.
224. Paul Holmes, Sitav Bhadra, Mobile Solar Power Easy Guide for Powering RVs, Vans, Boats, Cabins and Off-grid Homes
225. Peddapelli, S., Virtic, P., (2023), Wind and Solar Energy Applications: Technological Challenges and Advances, CRC Press
226. Pielecha, J., Merkisz, J., Jasiński, R., & Gis, W. (2015). Real Driving Emissions Testing of Vehicles Powered by Compressed Natural Gas SAE Technical Paper Series,
227. Plante, R., (2014), Photovoltaics and Domestic Hot Water A Technical and Economic Guide for Project Planners, Builders, and Property Owners, Elsevier, ISBN 978-0-12-420155-2
228. Punys P, Adamonyte I, Kvaraciejus A, et al. Riverine hydrokinetic resource assessment. A case study of a lowland river in Lithuania. Renewable and Sustainable Energy Reviews. 2015;50:643–652.
229. R. Satpathy, V. Pamuru (2021), Solar PV Power Design, Manufacturing and Applications from Sand to Systems, Academic Press Elsevier
230. R.E. Hummel, Electronic Properties of Materials (Springer, Berlin, 2010)
231. Raabe, J., (1985), Hydro power - the design, use, and function of hydromechanical, hydraulic, and electrical equipment, Dusseldorf VDI-Verlag GmbH
232. Rai, M. and S. S. Da Silva (2017). Nanotechnology for bioenergy and biofuel production, Springer.
233. Rath, J., et al. (2003). "Heat of wood pyrolysis." Fuel 82(1): 81-91.
234. REC, Guide to best practice—managing mismatches when replacing panels and using panels with different power ratings in a string (2014).
235. Reed, T. B. (1980). Combustion, Pyrolysis, Gasification, and Liquefaction of Biomass, National Renewable Energy Lab.(NREL), Golden, CO (United States).
236. RENOGY, Solar charge controller sizing and how to choose one (2021). https://www.renogy.com/blog/solar-charge-controller-sizing-and-how-to-choose-one-/
237. Reve, The closure of SolarReserve, an isolated case of the concentrated solar power industry (2020). https://www.evwind.es/2020/02/07/the-closure-of-solarreserve-an-isolated-caseof-the-concentrated-solar-power-industry/73461
238. Roy, Murari Mohon, Jorge Calder, Wilson Wang, Arvind Mangad, and Fernando Cezar Mariano Diniz. 2016. "Emission analysis of a modern Tier 4 DI diesel engine fueled by biodiesel-diesel blends with a cold flow improver (Wintron Synergy) at multiple idling conditions." Applied energy 179: 45-54.

239. S. Abbas, M. Maleki, H. Hizam, C. Gomes, Estimation of hourly, daily and monthly global solar radiation on inclined surfaces: models re-visited. Energies 10(1), 134 (2017)
240. S.A. Kalogirou, Parabolic trough collector system for low temperature steam generation design and performance characteristics. Appl. Energy 55, 1–19 (1996)
241. S.A. Kalogirou, Solar thermal collector and applications. Progress in energy combustion. Science 30, 231–295 (2004)
242. S.Z. (Ed.), Basics of Designing Turbines for Aircraft Engines. Mashinostroenie. ISBN 5-217-00118-6.
243. Sahoo, Umakanta (2019), Progress in Solar Energy Technologies and Applications, John Wiley & Sons, Incorporated
244. Semiconductor Technology, Fundamentals: doping: n- and p-semiconductors (2021). https://www.halbleiter.org/en/fundamentals/doping/
245. Serrano, Marta, Rubén Oliveros, Marcos Sánchez, Andrea Moraschini, Mercedes Martínez, and José Aracil. 2014. "Influence of blending vegetable oil methyl esters on biodiesel fuel properties: oxidative stability and cold flow properties." Energy 65: 109-115.
246. Sgouridis, Sgouris. 2014. "Are we on course for a sustainable biofuel-based aviation future?" Biofuels 3 (3): 243-246. https://doi.org/10.4155/bfs.12.18.
247. Shah, A. V., Bailat, J., Vallat-Sauvain, E., Vanecek, M., Meier, J., Fay, S., Feitknecht, L., Pola, I., Terrazzoni, V., & Ballif, C. (2005). Microcrystalline and "micromorph" solar cells and modules: status and potential Conference Record of the Thirty-first IEEE Photovoltaic Specialists Conference, 2005.,
248. Sharma, A., et al. (2015). "Biomass pyrolysis—A review of modelling, process parameters and catalytic studies." Renewable and sustainable energy reviews 50: 1081-1096.
249. Sikarwar, V. S., et al. (2016). "An overview of advances in biomass gasification." Energy & Environmental Science 9(10): 2939-2977.
250. Singh, U., Chaure, N., (2022), Recent Advances in Thin Film Photovoltaics, Springer
251. Smart Hydro. www.smart-hydro.de/decentralized-rural-electrification-projects-worldwide
252. Smith, Beverly L, and Thomas J Bruno. 2007. "Composition-explicit distillation curves of aviation fuel JP-8 and a coal-based jet fuel." Energy & Fuels 21 (5): 2853-2862.
253. Solar Energy Industries Association, Solar Technologies (2021). https://www.seia.org/initiatives/solar-technologies
254. Solar Energy Water Heating System Monitoring (2013). https://www2.advantech.com/ia/newsletter/AutomationLink/July2013/RU/appstory02.html
255. SOLAR STIK, Calculating inverter size (2021). https://www.solarstik.com/stikopedia/calculate-inverter-size/
256. SolarPower Europe (2022): European Market Outlook for Solar Power 2022-2026.
257. Sorate, Kamalesh A, and Purnanand V Bhale. 2015. "Biodiesel properties and automotive system compatibility issues." Renewable and Sustainable Energy Reviews 41: 777-798.

258. Soriano Jr, Nestor U, Veronica P Migo, and Masatoshi Matsumura. 2006. "Ozonized vegetable oil as pour point depressant for neat biodiesel." Fuel 85 (1): 25-31.
259. Stantec (2020), Türkiye'deki PV Panel Üretimi Pazar Araştırması
260. Stoevesandt, B., Schepers, G., Fuglsang, P., Yuping, S., (2022), Handbook of Wind Energy Aerodynamics, Springer Nature Reference, Springer
261. Stolten, D., Emonts, B., (2012), Fuel Cell Science and Engineering: Materials, Processes, Systems and Technology, Wiley-VCH
262. Suwa Y and Masud IA. 4-6-1 Design of a zero head hydro-turbine for energy harvesting in Nigeria. In: Proceedings of the Annual Conference of The Japan Institute of Energy. vol.27. The Japan Institute of Energy; 2018. p. 172–173.
263. Sür, A., Sür, Ö., Yiğitbaşıoğlu, H., (2001), Mineraller ve Kayaçlar, Bilim Yayıncılık, Ankara
264. Tank-Automotive, US Army, and Armaments Command. 2001. "JP-8: the single fuel forward: an information compendium." Warren, MI.
265. Tiwari, G.N., Gupta, N. (2023), Photovoltaic Thermal Passive House System Basic Principle, Modeling, Energy and Exergy Analysis, Taylor and Francis
266. Tiwari, G.N., Tiwari Shyam, A. (2016), Handbook of Solar Energy Theory, Analysis and Applications, Springer
267. Tural B., ve ark (2022), Farklı yaklaşımlarla endüstriyel ve sağlık alanında bor, Orient Yayınları, ISBN : 978-605-73143-0-7, Ankara
268. Turhan, Z. Ş. (2021). Boyaya Duyarlı Güneş Pillerinde Trifenilamin Tabanlı Organik Boyaların Kuantum Kimyasal Hesaplamaları. Caucasian Journal of Science, 8(1), 79-92. https://doi.org/10.48138/cjo.943191
269. Udomsap, Parncheewa, Ukrit Sahapatsombat, Buppa Puttasawat, Pawnprapa Krasae, Nuwong Chollacoop, and Subongkoj Topaiboul. 2008. "Preliminary investigation of cold flow improvers for palm-derived biodiesel blends." Journal of Metals, Materials and Minerals 18 (2): 99-102.
270. Vyhmeister, E., Ruiz-Mercado, G. J., Torres, A. I., & Posada, J. A. (2018). Optimization of multi-pathway production chains and multi-criteria decision-making through sustainability evaluation: a biojet fuel production case study. Clean Technol Environ Policy, 20(7), 1697-1719.
271. Wampler, T. P. (2006). Applied pyrolysis handbook, CRC press.
272. Wang, Jieni, Leichang Cao, and Sheng Han. 2014. "Effect of polymeric cold flow improvers on flow properties of biodiesel from waste cooking oil." Fuel 117: 876-881.
273. Wang, Wei-Cheng, and Ling Tao. 2016. "Bio-jet fuel conversion technologies." Renewable and Sustainable Energy Reviews 53: 801-822.
274. Wang, Yong, Shun Ma, Mouming Zhao, Lina Kuang, Jieyu Nie, and William W Riley. 2011. "Improving the cold flow properties of biodiesel from waste cooking oil by surfactants and detergent fractionation." Fuel 90 (3): 1036-1040.
275. Wedler, C., & Trusler, J. P. M. (2023). Review of density and viscosity data of pure fatty acid methyl ester, ethyl ester and butyl ester. Fuel, 339.
276. Wenske, J., (2023), Wind Turbine System Design: Volume 1: Nacelles, drivetrains and verification, The Institution of Engineering and Technology, IET

277. Wirth, H. (2021), Photovoltaic module Technology, Walter de Gruyter
278. Wisatesajja, W., Roynarin, W., & Intholo, D. (2021). Analysis of Influence of Tilt Angle on Variable-Speed Fixed-Pitch Floating Offshore Wind Turbines for Optimizing Power Coefficient Using Experimental and CFD Models. International Journal of Renewable Energy Development, 10(2), 201-212.
279. Wood D., Small Wind Turbines. Springer, London; 2011.
280. www.bath.ac.uk/Boron.htm
281. www.etimaden.gov.tr
282. www.foreigntrade.gov.tr/ead/Bor/BOR%20VE%20TORYUM.doc
283. www.maden.org.tr/yeni3/yayinlar/raporlar/Borraporu.htm
284. www.millisimge.de/Bor/Bormadeni.shtml
285. www.ren21.net
286. www.teknotasarim.com
287. X. Ju, C. Xu, X. Han, H. Zhang, G.Wei, L. Chen, Recent advances in the PV-CSP hybrid solar power technology, in AIP Conference Proceedings, vol. 1850 (AIP Publishing LLC, 2017), p.110006
288. Xue, Yuan, Zhicheng Zhao, Guangwen Xu, Xiang Lian, Chao Yang, Weina Zhao, Peng Ma, Hualin Lin, and Sheng Han. 2016. "Effect of poly-alpha-olefin pour point depressant on cold flow properties of waste cooking oil biodiesel blends." Fuel 184: 110-117.
289. Y. Zhang, Q. Zhong-Zhu, L. Peng, G. Wenwer, L. Qiming, H. Jia, Calculating the Optimum Tilt Angle for Parabolic Solar Trough Concentrator with the North-south Tilt Tracking Mode (IEEE, 2013)
290. Y. Zhou, Y. Zhao, in Heliostat Field Layout Design Solar Tower Plant Based on GPU. Department of Control Science and Engineering, Zhejiang University, China. 19th IFAC World Congress Cape Town, South Africa, 24–29 Aug 2014
291. Yang, D. (2019), Handbook of Photovoltaic Silicon, Springer Berlin Heidelberg
292. Yıldız, G., Gürel, A.E., (2019), PV/T Sistemler: Tipleri, Avantajları ve Uygulamaları, Temmuz – Ağustos 2019 TTMD Dergisi
293. Yılmaz, A., Şevik, S., (2017), Sodyum Borhidrür (NaBH4) Destekli Bir Hidrojen/Hava PEM Yakıt Hücresi İle Elektrik Üretiminin Deneysel Analizi, Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi Cilt 7 Sayı 2/2
294. Zhou D and Deng ZD. Ultra-low-head hydroelectric technology: A review. Renewable and Sustainable Energy Reviews. 2017;78:23–30.
295. Acaroğlu, M, Aksoy,A.Ş., 2005. The Cultivation and Energy Balance of Miscanthus x Giganteus Production In Turkey, Biomass and Bioenergy, 29, 1, 42 - 48, 2005
296. Acaroğlu, M. 1996. Biyomastan Enerji Eldesi İçin Bir C4 Enerji Bitkisi Üzerine Araştırma. E.Ü. Güneş Enerjisi Enstitüsü Enerji Anabilim Dalı (Doktora Tezi), İzmir.
297. Acaroğlu, M., 1996. Tarım Makinalarında Biyolojik Ayrışabilir Yağların Hidrolik Yağı Olarak Kullanılması. Ekoloji Çevre Dergisi, Temmuz-Ağustos-Eylül 1996, Yıl: 5, Sayı: 20, s: 9-13. İzmir.
298. Acaroğlu, M., 1998, Biyokütle Enerjisi Üretimi ve Uygulamaları, Yüksek Lisans Ders Notları, Yayınlanmamış, Konya.
299. Acaroğlu, M., 2003, Alternatif Enerji Kaynakları, Atlas Yayın Dağıtım, İstanbul.

300. Acaroğlu, M., 2003. Modern Biyokütle-Biyomotorin Enerji Üretimine Geçişte Yasal Sorunlar Ve Öneriler, Türkiye 9. Enerji Kongresi, 24-27 Eylül 2003 İstanbul
301. Acaroğlu, M., 2004, Biyokütle Enerjisi - Enerji Bitkilerinde Hasat, Koruma, Depolama, Uygulamaları Miscanthus x Giganteus Örneği, Biyoenerji 2004, İzmir
302. Acaroğlu, M., 2004. Türkiye'de Biyokütle Enerjisi Uygulamaları Gelecek Senaryoları ve Beklentiler, Biyoenerji 2004 Sempozyumu, 20-22 Ekim 2004, İzmir
303. Acaroğlu, M., 2007, AB Sürecinde Türkiye'de Biyodizel Üretimi "Sorunlar-Öneriler", Kimya Teknolojileri Dergisi, 75, 84 - 92, 2007
304. Acaroğlu, M., Aksoy A.Ş., Öğüt, H. 1999. The potential of biomass and Animal waste of Turkey and the possibilities of these as Fuel in thermal generating Stations. Energy Sources, Volume 21, Number 4, p. 339–345.
305. Acaroglu, M., Demirbaş, A., 2007. Relationships Between Viscosity And Density Measurements Of Biodiesel Fuels, Energy Sources, part A, 29, 8, 705 - 712, 2007
306. Acaroğlu, M., Enerji Üretiminde Enerji Bitkilerinin Önemi-Şeker Pancari İçin Yeni Bir Yol "Biyoetanol", Makine Ihtisas Dergisi, 1, 33, 60 - 62, 2006
307. Acaroğlu, M., Katı Ve Sıvı Biyokütle (Biyodizel) Üretiminde Enerji Bilançolarının Karşılaştırılması, Tarımsal Mekanizasyon 23. Ulusal Kongresi, 6-8 Eylül 2006 Çanakkale, 103 - 108, 2006
308. Acaroğlu, M., Oğuz, H., Öğüt, H., 2001. An Investigation of the Use Rape Seed Oil in Agricultural Tractors as Engine Oil, Energy Sources, Volume 23, Number 9, Taylor&Francis. USA. P 823-830
309. Acaroğlu, M., Oğuz, H., Ünaldı, M., 2004. Türkiye İçin Alternatif Bir Yakıt: Biyoetanol, Yakıt Olarak Kullanımı Ve Emisyon Değerleri, Biyoenerji 2004 Sempozyumu, 20-22 Ekim 2004, İzmir
310. Acaroğlu, M., Turcan, H., Özçelik, A.E., 2003. Biyomotorin Üretiminde Enerji Bilançosu Ve Yaşamsal Döngü Analizi (Life Cycle Assesment -LCA), Tarımsal Mekanizasyon 21. Ulusal Kongresi 3-5 Eylül 2003, Konya
311. Acaroğlu, M., Ünaldı, M., 2006, Yakıtlar ve Yağlar, Selçuk Üniversitesi, Teknik Eğitim Fakültesi, Makine Eğitim Bölümü, Ders Notları, Konya.
312. Acaroğlu, M., Ünaldi, M., 2007. Progress In Biomass And Bioenergy Research, Chapter "The Energy Balance And Fuel Properties Of Biodiesel", USA, Nova Publisher, 2006
313. Acaroğlu, M., Ünaldı, M., 2007. Yakıtlar ve Yanma Ders Notları
314. Acaroğlu,M.,Koçar,G.,Hepbaşli,A., The Potential Of Biogas Energy, Energy Sources, 27, 3, 251 - 259, 2005
315. Acaroğlu, M., Ünaldı, M., Aydoğan, H., 2010, Yakıtlar ve Yanma (I. Baskı), 164 sayfa, ISBN 978-605-395-292-3, Nobel Yayınevi, Ankara, 2010
316. Ar, F., Karaosmanoğlu, F., Koç, A., Acaroğlu, M., Sarsu, F., Özsöyler, Y., Bölük, G., İşler, A., Aygün, Ö.F., Biyoyakıtlar, Dünya Enerji Konseyi TMK Yayınları, 2010, Ankara
317. Acaroğlu, M., Ünaldı, M., Encyclopedia of Energy Research and Policy, 2009, Chapter 20. The Energy Balance and Fuel Properties of Biodiesel, pp. 589-602, Nova Publishers, USA

318. Acaroğlu,M., Ünaldı, M., New Research on Biofuels, Chapter 6 - "The Energy Balance and Fuel Properties of Biodiesel", Nova Publisher, 2009, US
319. ACEA (2001). 2001 monitoring report of the ACEA Agreement on CO2 reduction from new passenger cars.
320. Açıkel, H., Alatlı, M., Açıkel, D.A., 2004. The Use Of Miscanthusxgiganteus For Industrial Purposes A Case Study: Miscanthus In Concrete Production, 2. World Conference and Technology Exhibition on Biomass for Energy, Industry and Climate Protection, 10-14 May 2004, Rome-Italy, 2004
321. Adger, N., et all., 2007. "Contribution of Working Group II to the Fourth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change", Climate Change 2007: Impacts, Adaptation, and Vulnerability. Cambridge University Press, 2007.
322. Adler, P.R., S.J. Del Grosso, and W.J. Parton. 2007. Net greenhouse gas flux of bioenergy cropping systems using DAYCENT. Ecol. Appl. (In press, ESA press embargo date March 2007).
323. AG Autogas Systems, "General Dealer Information LPG Systems", Nederland, 1997.
324. Ağış, Ö, 2006. Uluslararası Kojenerasyon, Kombine Çevrim ve Çevre Konferansı, ICCI 2006, açılış konuşması.
325. Agra, I. B., Warnijati, S., Wiratni, 1996 Two steps ethanolysis of castor oil using sulfuric acid as catalist to producere motor oil. Paper No. 1025 World Renevable Energy Congress, Colorado, June 15-21.
326. Ahouissoussi, N & Wetzstein, M (2002) Life cycle cost of alternative fuels: Is Biodiesel cost competitive for urban buses?
327. Akdemir, Ö., Güngör, A., Absorpsiyonlu Soğutma Sistemleri; Verimlerini Artirmak İçin Geliştirilen Çevrimler, V. Ulusal Tesisat Mühendisliği Kongresi Ve Sergisi
328. Akdemir, Ö., Güngör, A., Alternatif soğutucu akışkanlar kullanılan buhar sıkıştırmalı soğutma çevrimlerinin enerji ve ekserji analizi, Isı Bilimi ve Tekniği Dergisi, 25,1, 25-31, 2005
329. Akdemir, Ö., Güngör, A., LiBr-H2O Akışkan çifti kullanılan Absorpsiyonlu Soğutma Sistemlerinin Termodinamik İncelemesi, Isı Bilimi ve Tekniği Dergisi 21,1,2001.
330. Akkaya, A.V., Akkaya, E. K., Dağbaş,A.,"Yenilenebilir Enerji Kaynaklarının Çevresel Açıdan Değerlendirilmesi", 4. Ulusal Temiz Enerji Sempozyumu, C-I, s: 37-45, 2002.
331. Alatlı, M., 2003. Miscanthus Bitkisinin Beton Üretiminde Bitkisel Fiber Olarak Kullanılabilirliğinin Araştırılması, S.Ü. Fen Bilimleri Ensititüsü Yüksek Lisans Tezi, Konya
332. Albay, A. O., 1993, Fakir Karışımlı Benzin Motorlarında Hidrojen veya Doğal Gazın Ek Yakıt Olarak Kullanılması, İTÜ Fen Bilimleri Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
333. Alibaş, K., Çıtıroğlu, R.A., 13-22 Haziran 1991, Etanol-benzin karışımlarının kaçak güçlü içten yanmalı motorlarda moment, güç, özgül yakıt tüketimi ve ısıl verime olan etkilerinin belirlenmesi, Isı Bilimi ve Tekniği Dergisi, Cilt 14, Sayı 2.

334. Alibaş, K., Eyüboğlu, V., Kayık, S., 1993. Bitkisel yağların motor yakıtı olarak kullanılabilme olanakları. Mühendis ve Makina Dergisi. 398
335. Alleman, T.L., Lawrence, R., Mc Cormick, R.L., Moens, L., Ratcliff, M., 2005, Survey of the Ouality and Stability of Biodiesel and Biodiesel Blend, NREL/TP-540-38836, Technical Report, USA.
336. Allen, H, G. Rock, and A. Kline. 1945. Process for treating fats and fatty oils. U.S. Patent No. 2383579.
337. Allsup, J.R., "Methanol/Gasoline Blends as Automative Fuel." SAE, No. 750763.
338. Allsup, J.R., Gurney, M.D., "Comparions of Gasohol and Gasoline in Laboratory and Field Trials." Proc of the IV. Int. Sym. On Alcohol Fuels Technology, Vol.1, pp.551–556, Brasil 1980
339. Altan, M., Yörükoğlu, E., 3-8 Kasım 1997, Hidrojen-Zeolit Sisteminin Enerji Teknolojisindeki Önemi Türkiye 7. Enerji Kongresi, Teknik Oturum Tebliğleri, Cilt:2, Ankara.
340. Altın, R., Dizel Motorlarında Yakıt Olarak Doğal Gazın Kullanılması Üzerine Bir Araştırma, Gazi Üniversitesi, Mayıs 1991.
341. Altınay, B., 2005. Metanol Hakkında Genel Bilgi, TAPDK Uzman Uzmanlık tezi
342. Altuntaş, A., 2006, Hardal yağı biyodizelinde depolama süresi ve şartlarının yakıt özellikleri üzerindeki etkilerinin araştırılması, Yüksek Lisans Tezi, S.Ü. Fen Bilimleri Enst. Makine Eğitimi ABD, Konya
343. Andress, D., 2002. Ethanol Energy Balances, UT-Battelle LLC and Office of Biomass Programs, Energy Efficiency and Renewable Energy U.S. Department of Energy, Subcontract 4000006704
344. Anonim, 1984. Güneşli Su Isıtıcıları, Bayındırlık ve İskan Bakanlığı, Yapı İşleri Genel Müdürlüğü, Teknik El Kitapları 3, 40 Sayfa, 1984, Ankara.
345. Anonim, 1986. ASAE Standard : ASAE S269.3
346. Anonim, 1986. Energiewirtschaftliche nutzung von Holz und Rinde als Brennstoff. ÖNORM M7132.
347. Anonim, 1991. Enerji Terminolojisi, FEBEL, Ankara.
348. Anonim, 1991. Güneş Kollektörlerinin Optimum Özellikleri, EİEİ Yayınları, Ankara.
349. Anonim, 1993. Prüfung fester Brennstoffe Holzbriketts Anforderungen und Prüfung. DIN 51731.
350. Anonim, 1993. Solar Power Systems, Economic Commission for Europe, The ECE Energy Series No.11, UN, New York.
351. Anonim, 1994, Life Cycle Inventory of Biodiesel and Petroleum Diesel, U.S. Environmental Protection Agency, Summary Report, NREL/SP-580-24089.
352. Anonim, 1995, Low-Temperature Properties of Triglyceride-Based Diesel Fuels: Transesterified Methyl Esters and Petroleum Middle Distillate Ester Blends, Journal of the American Oil Chemists Society, JAOCS, Vol.72, No.8.
353. Anonim, 1995. ASAE Standard: ASAE S269.4
354. Anonim, 1996. "BMW Working on 625-Mile-Range Hydrogen Fuel Cell Vehicle" Science and the Environment, Voyage Publishing 1996.
355. Anonim, 1997. "Hydrogen Fuel Cell Electric Vehicle". The Times @ Toyota, Wittmann, Arizona, internet, April 1997.

356. Anonim, 1997. Turkey 1997 Review, Energy Policies of IEA Countries, International Energy Agency, OECD, Paris.
357. Anonim, 1998. 4. Türk – Alman Teknolojik İşbirliği Forumu. Belediye, Endüstri, Orta ve Küçük sanayi işletmelerinde Rasyonel Enerji Kullanımı Sempozyumu, 11 – 13 Kasım 1998, Hotel Sheraton, Ankara.
358. Anonim, 1998. Taşıtlarda Yakıt Olarak LPG Kullanımı, S.Ü. Teknik Eğitim Fakültesi, Konya.
359. Anonim, 1998. The World Directory of Renewable Energy, James and James, London.
360. Anonim, 1998. Turkey & the World 2010–2020 Emergence of a Global Actor, Turkish Foreign Ministry, DIVAK Publications No. 1, Ankara.
361. Anonim, 1999. "High-Efficiency, Direct-Hydrogen Fuel Cell System For Automobiles" The U.S. Department of Energy (DOE), internet, 1999.
362. Anonim, 1999. "The Energy Alternative" Renewable Fuels, Hydrogen & Fuel Cell Letter Vol. XIV/No. 1 ISSN1080–8019, January 1999.
363. Anonim, 1999. Briquetting of miscanthus. BTG biomass technology
364. Anonim, 2000. Güneş Enerjisi EİEİ Yayınları Ankara.
365. Anonim, 2000. Rüzgâr Enerjisi – Su pompalama işleminde rüzgar Enerjisi Mekanik Dönüşüm Sistemleri 2. Baskı EİEİ yayınları, Ankara
366. Anonim, 2001 http:// www.oceanairenvironmental.com
367. Anonim, 2002. "Stirling Engine", http://www.howstuffworks.com, 14/03/2002.
368. Anonim, 2002. "Stirling Motorları" http//160.75.9.13/kisisel/yay/stirling_files /frame.htm, 1 Haziran 2002.
369. Anonim, 2003. Eti Holding A.Ş. Genel Müdürlüğü, Bor nitrür ön fizibilite etüdü, planlama ve bilgi işlem dairesi başkanliği, Mayıs 2003, Ankara
370. Anonim, 2007. TSE 'biyobenzin için 'geçis süreci.' Ekonomi, Hürriyet Gazetesi, 28 Ocak.
371. Anonim, Engineering Advancement Association of Japan, "Development of Liquid Hydrogen Tanker", NEDO-WE-NET–9452, 1995.
372. Anonim, Schlepper und Landmaschinen werden umweltfreundlicher. Agrartechnik 1993; (11): 84-86.
373. Anonim. 1980. Amending the Decision of the Counal Estables Hing the OECD Standart Codes for the Official Testing of Agricultural Tractors.
374. Anonim. 1999. Higher Energy Prices, Cuts in Fuel use may be needed to copmply with the Kyoto Protocol. An assessment of the Kyoto Protocol from the Energy Information Administration Energy & Environment, Vol. 10, 1999, No. 1, p: 95–97.
375. Anonim. M.M.O, Araçlarda LPG Dönüşümü Mühendis El Kitabı. İkinci Baskı. Ankara, 2000.
376. Anonim. MMO. LPG ve Uygulamaları Konferansı Bildiriler Kitabı. İstanbul, 1999.
377. Anonim. Praktizierter Umweltschutz. Der ökologische Einsatz wird neu definiert. Energie 1994; 8: 22-25.
378. Anonymous, 2005, Encouraging uptake of transport biofuels Assessment of policy alternatives Report to the Energy Efficiency and Conservation Authority May 2005

379. Anonymous, 2006. Energy and gas balance of biofuels for europe - an update Anonymous
380. Antolin, G., F. Tinaut, Y. Briceno, V. Castano, C. Perez, and A. Ramirez. 2002. Optimization of biodiesel production by sunflower oil transesterification, Bioresource Technol. 83:111–114.
381. Apfelbeck, R., 1986. Production and processing of plant oils and by-products to fuels. Paper No. 83, Biomass Conversion For Energy Thermochemical Conversion, Procedings of the First Technical Consultation cf CNRE. Freising, FR of Germany, October 14-17.
382. Apfelbeck. R., 1986. Production and processing of plant oils and by-products to fuels. Paper No. 83, Biomass Conversion For Energy Thermochemical Conversion, Procedings of the First Technical Consultation cf CNRE. Freising, Germany, October 14-17.
383. API, 2001. American Petroleum Institute, Alcohols and Ethers: a Technical Assessment of Their Application as Fuels and Fuel Components, API Publication 4261, Third edition, June 2001
384. API. 2003. Answers to Frequently Asked Questions About Ethanol Impacts to Groundwater. API Bulletin No. 20 December 2003. http://api¬ep.api.org/ filelibrary/Bull20_052104.pdf
385. API. 2003. Evaluation of Small¬Volume Releases of Ethanol¬Blended Gasoline at UST Sites Bulletin No. 19 October 2003 http://api¬ec.api.org/filelibrary/ 19_Bull.pdf.
386. API. 2005. The Impact of Gasohol and Fuel¬Grade Ethanol on BTX and Other Hydrocarbons in Ground Water: Effect on Concentrations Near a Source Bulletin No. 23 December 2005 http://api¬ec.api.org/filelibrary/ACF1F7.pdf
387. Appenzeller, Tim. "Büyük Erime", National Geographic Türkiye
388. Aras, S., 2006, BiyoDieselin Motora Olan Etkisi, Selçuk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Semineri, Konya.
389. Arıkan, Y., 2006. REC Türkiye COP11 Değerlendirme Raporu, Kamu ve Araştırma Kuruluşları COP11 Değerlendirme Toplantısı, 28 Şubat 2006, Ankara
390. ASHRAE Refrigeration Handbook, Bölüm (Chapter) 41. "Absorption cooling, heating, and refrigeration equipment", 1998
391. Ashton, R., 2007, biodiesel analysis tbiodiesel analysis to european standard en 14214 using metrohm instrumentation
392. Asil, S., 2001. Kurumsal Finansman ve Araştırma Bölümü 1 Nisan 2001, Özel Rapor: Bor Madenleri Pamukyatırım.
393. ASTM International, ASTM D 4806¬03: Standard Specification for Denatured Fuel ethanol for Blending with Gasolines for Use as Automotive Spark¬Ignition Engine Fuel,
394. ASTM International, ASTM D 4814: Standard Specification for Automotive Spark¬Ignition Engine Fuel, http://www.astm.org/cgi¬bin/SoftCart.exe/index. shtml/E+mystore
395. ASTM Standard, D6751-03a. Standard Specification for Biodiesel Fuel (B100) Blend Stock for Distillate Fuels. West Conshohocken, Penn.: ASTM International.

396. Atagündüz, G. 1989. Güneş Enerjisi Temelleri ve Uygulamaları, E.Ü. Güneş Enerjisi Enstitüsü Yayınları No: 2, Bornova İzmir.
397. Ateşok, G., Önal, G., 2004. Kömür ve Enerji Semineri, 5-6 Mart 2004, Yurt Madenciliğini Geliştirme Vakfı, Ankara.
398. Atmaca, H., Sevim, İ., Bor'un otomobil Yakıtı Olarak kullanılması, makina ve mühendis dergisi, cilt 48, sayı 564, 27-31, Ankara
399. Atmospheric Research Report C0411/1.1/F2 for the Australian Greenhouse Office, March 2000.
400. Aubin, K. and Graham, L., The Evaluation of Ethanol – Gasoline Blends on Vehicle Exhaust and Evaporative Emissions: Phase 1, Report by Environment Canada, Emissions Research and Measurement Division, October, 2002.
401. Australian Institute of energy (AIE) (2003) Typical Energy Content of Fossil and Biomass Fuels
402. Australian Liquefied Petroleum Gas Association Limited, "Liquefied Petroleum Gas as an Automotive Fuel", Technical report, Sydney, 2002.
403. Avallone, A. E., Baumeister III, T. Marks Standard Handbook for Mechanical Engineers, Mc Graw Hill Book Co. New York, 1987.
404. Avella, F., A. Galteieri, and A. Flumara, Characteristics and Utilization of Vegetable Oil Derivatives as Diesel Fuels, Riv. Combust. 46: 181-188 (192)
405. Aydın, F., Acaroğlu, F., Otomotivlerde Kullanilan Alternatif Yakıtların Çevreye Etkisinin İncelenmesi, 3.Ulusal Ege Enerji Sempozyumu, 24-26 Mayis 2006 Muğla
406. Aydın, F., Acaroğlu, F., Otomotivlerde Sirali Gaz Fazi Lpg Enjeksiyon Sistemleri Ve Özelliklerinin İncelenmesi, Makine Ihtisas Dergisi, 40, 47 - 56, 2006
407. Aydın, K., Gizir, Ö, 1995. Alternatif Yakıtların otto motorlarda kullanılabilirliğinin motor performansına etkilerinin araştırılması, 10. Ulusal Isı Bilimi Tekniği Kongresi, Ankara, 6-8 Eylül 1995,
408. Aydoğan, H., Özçelik, A.E., Acaroğlu, M., The Effect Of Peanut Oil Methyl Ester On The Performance And Emissions Of A Diesel Engine With A Pump Injection Fuel System, Energy Education Science and Technology Part A: Energy Science and Research, 2011 Volume (issues) 28(1): 189-200.
409. Aydoğan, H., Acaroğlu, M., The Effects Of Bioethanol-Diesel Fuel Blends On The Performance And Emissions Of A Turbocharged Pump Injection Diesel Engine, Energy Education Science and Technology Part A: Energy Science and Research, 2011 Volume (issues) 28(1): 261-270
410. Aydoğan, H., Acaroğlu, M., Effects of Bioethanol—Diesel Fuel Blends on Emissions of a Diesel Engine, International Conference on Software Technology and Engineering, 3rd (ICSTE 2011, Kuala Lumpur, Malaysia, August 12–13, 201
411. Aydoğan, H.Acaroğlu, M.,Effects Of Bioethanol-Diesel Fuel Blends Containing Beraid ED10 Additive On Engine Performance, International Journal of Arts and Sciences European Conference for Academic Disciplines, 2-7 December 2012, Gottenheim, Germany
412. Ayhaner, Murat "Araçlarda LPG Kullanımıyla İlgili Dünyadaki ve Türkiye'deki gelişmeler" Mühendis ve Makina – Cilt 35 Sayı : 429
413. Baadstorp, L., 2000. Biogas CHP. A Feasible Way of Providing Biomass Co-generation in Small Scale. 1st World Conference and Exhibition on Energy and Industry. Sevilla, Spain, 5-9 June 2000.

414. Bako, K.B., Kova, F.C.S., Gubicza, L., Hansco, J.K., 2002. Enzymatic biodiesel production from sunflower oil by Candida antarctica lipase in a solvent free system. Biocatal. Biotransform. 20, 437–439.
415. Balcı, M., Borat, O., Sürmen, A., 1994, içten Yanmalı Motorlar Cilt 1, Ankara, Bursa, İstanbul.
416. Ballard home page, www.ballard.com, accessed January 2007.
417. Ballard Power Systems, press release, January 2, 2001 (2001).
418. Ban, K., Hama, S., Nishizuka, K., Kaieda, M., Matsumoto, T., Kondo, A., Noda, H., Fukuda, H., 2002. Repeated use of whole cell biocatalysts immobilized within biomass support particles for biodiesel fuel production. J. Mol. Catal. B: Enzym. 17, 157–165.
419. Baranescu, R.A., Lusco, J.J., 1982. Performence durability and low temperature evaluation of sunflower oil as a diesel fuel extender. Paper No.312, Proceedings of the International Conference on Plant and Vegetable Oils as Fuels, North Dakota, August 2-4.
420. Barbir, F., "Review of Hydrogen Conversion Technologies", www.iahe.org, 2003
421. Barbir, F., Safety issues of hydrogen in vehicles (www. ihea.org)
422. Barker et al., The Development and Proposed Implementation of the ASTM Driveability Index for Motor Gasoline, Society ofAutomotiveEngineers, Technical Paper 881668, 1988
423. Barker T. ve arkadaşları. "Contribution of Working Group III to the Fourth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change", Climate Change 2007: Mitigation. Cambridge University Press, 2007.
424. Barnard, G. and Kristoferson, L., Agricultural Residues as Fuel in the Third World
425. Barnard, G., The Use of Agricultural Residue As Fuel, AMBIO Volume XIV Number 4-5, 1985
426. Barnwal, B.K., Sharma, M.P., 2005. Prospects of biodiesel production from vegetable oils in India. Renew Sust Energy 9 (4), 363–378.
427. Başçetinçelik, A., Karaca, C., Öztürk, H.H. 2004. Bazı Avrupa Birliği Ülkelerinde Biyokütle Politikaları. V. Ulusal Temiz Enerji Sempozyumu Bildiri Kitabı: 439-448, 26-28 Mayıs 2004, İstanbul.
428. Başçetinçelik, A., Karaca, C., Öztürk, H.H., Kacira, M., ekinci, k. 2005. Agricultural Biomass Potential in Turkey. Proceedings of the 9th International Congress on Mechanization and Energy in Agriculture & 27th International Conference of CIGR Section IV: The Efficient Use of Electricity and Renewable Energy Sources in Agriculture, Sep.27-29, 2005, İzmir.
429. Başçetinçelik, A., Karaca, C., Öztürk, H.H., Kacira, M., Ekinci, K. 2005. Regional Distribution of Agricultural Biomass Potential in Turkey. Proceedings of the 9th International Congress on Mechanization and Energy in Agriculture & 27th International Conference of CIGR Section IV: The Efficient Use of Electricity and Renewable Energy Sources in Agriculture, Sep.27-29, 2005, İzmir.
430. Başçetinçelik, A., Öztürk, H.H., 1996. Enerji Koruma ve Yenilenebilir Enerjiler-Seralarda Isıtma, TEMAV Tarımsal Enerji ve Mekanizasyon Araştırma ve Eğitim Vakfı Yayınları No:1, ISBN 975-94860-0-8, Ankara.

431. Başçetinçelik, A., Öztürk, H.H., Kaya, D., Kaçira, M., Ekinci, K., Karaca, C. 2006. Türkiye'de Biyokütle Kullanımını Geliştirme Olanakları. VI. Ulusal Temiz Enerji Sempozyumu Bildiri Kitabı: 846-857, 25-27 Mayıs 2006, Isparta.
432. Başer, A., 1998. "Benzin Motorlarında Kısmi Gaz Kelebek Açıklığında LPG kullanım Üzerine Bir Araştırma", G.Ü.F.B.E., Eylül 1998
433. Basmacı, E., 2004. Enerji Darboğazı ve Hidroelektrik Santrallarımız, DSİ Vakfı yayını.
434. Bauen, A., and Hart, D., Assessment of the environmental benefits of transport and stationary fuel cells, Journal of Power Sources, 86, 482, 2000.
435. Bauen, A., Woods, J. and Hailes, R. (2004) 'Bioelectricity vision: Achieving 15% of electricity from biomass in OECD countries by 2020', WWF, Brussels, Belgium, www.panda.org/downloads/europe/biomassreportfinal.pdf
436. Beale, W., Holmes, W., Lewis, S., Cheng, E., 1973, "Free-Piston Stirling Engines-A Progress Repon", SAE Paper 730647, Junc.
437. Beba, A., 1983. "Etanol/Benzin Karışımı Yakıtların Karakteristiklerinin incelenmesi." I. Yanma Simpozyumu, s. 183-202, Bursa (1983).
438. Beker, Ü.G., 2000. Briquettability of lignite and Woddy wastes composite fuel. Energy Sources, 22: 99-107.
439. Belum V S Reddy, A Ashok Kumar and S Ramesh, 2007, Sweet sorghum: A Water Saving Bio-Energy Crop1, International Crops Research Institute for the Semi-Arid Tropics, Patancheru -502 324. Andhra Pradesh, India
440. Bennert, W., Werner, J., 1991. Wind-energie, 2. Auflage, Verlag Technik GmbH Berlin, 144 sayfa.
441. Bennet, K, 1989. Product and Price, Physical characteristics and marketing of fuel briquettes Proceedings from An International Workshop on Biomass Fuel Briquetting in Developing Countries, Cowiconsult, Copenhagen.
442. Bhattacharya, S. C. (2004) 'Fuel for thought: The status of biomass energy in developing countries', Renewable Energy World, vol 7, no 6, pp122–130
443. Bhattacharya, S. C., Attalage, R. A., Augusto, L. M., Amur, G. Q., Salam, P. A. and Thanawat, C., 1999. "Potential of biomass fuel conservation in selected Asian countries", Energy Conversion and Management, vol 40, pp1141–1162
444. Bhattacharya, S.C. et al Briquetting in Thailand., Experiences and Present Status Proceedings from An International Workshop on Biomass Fuel Briquetting in Developing Countries, Cowiconsult, Copenhagen, 1989
445. Bhattacharya, S.C. et al., Densification of Biomass Residues in Asia, Bioenergy 84, Volume III Elsevier Applied Science Publishers, 1984
446. Bickell, K., 2003, Cold Flow Properties of Biodiesel and Biodiesel Blends – A Review of Data, University of Minnesota Center for Diesel Research.
447. Bierbaum, Rosina ve arkadaşları. 2007, Climate Change: Avoiding the Unmanageable and Managing the Unavoidable. Raporun tamamı. Birleşmiş Milletler Vakıfları/Sigma Xi, Şubat 2007.
448. Bilgili, M. E., Başçetinçelik, A., Karaca, C. 2006. Çukurova Yöresindeki Tarımsal Atıkların Potansiyelinin Belirlenerek Geleneksel Enerji Kaynaklarıyla Karşılaştırılması. VI. Ulusal Temiz Enerji Sempozyumu Bildiri Kitabı: 835-845, 25-27 Mayıs 2006, Isparta.
449. Biodiesel – Courier: Austrian Biofuels Institute Yayını

450. Biodiesel Bulletin : National Biodiesel Board Yayını
451. Biodiesel Vehicle Fuel: GHG Reductions, Air Emissions, Supply and Economic Overview Discussion Paper C3 – 015 Prepared by: Lawrence Schmidt March 11, 2004
452. Biodiesel: On the Road to Fueling the Future, Executive Editor: Karl Lang, Hart/IRI Fuels Information Services, Editors: Jenna Higgins Paul Nazzaro, Advanced Fuel Solutions, Inc, Copyright 2001 National Biodiesel Board
453. Biomass Energy Dr Ausilio Bauen Centre for Energy Policy and Technology Imperial College London UKERC Summer School, Cambridge, 26 June 2007
454. BIOSTAB, 2003, Stability of biodiesel, Used as a Fuel for Diesel Engines and Heating Systems, 3rd July 2003, Graz / Austria, ISBN 3-902451-00-9
455. Birkle, S. et al., Brennstoffzellenantriebe für den Straßenverkehr. Energiebedarf und Emissionen, Energiewirtschaftliche Tagesfragen, 7, 441, 1994.
456. Blottnitza, H, Curranb, M.A., A review of assessments conducted on bio-ethanol as a transportation fuel from a net energy, greenhouse gas, and environmental life cycle perspective, Journal of Cleaner Production, Volume 15, Issue 7, 2007, Pages 607-619.
457. Bockris, J.O.M ve T.N. Veziroğlu, 1985. A Solar-Hydrogen Energy System for Environmental Compatibilitiy. Enviromental Conservation, Vol.12,2,105
458. Bohacik, T., Maria, S.D., Travbridge,C., Saman,W.,Combustion Characteristic Of Electrolycally Produced Hydrogen-Oxygen Mixture SAE Paper No: 971703.
459. Bondioli, P., A. Gasparoli, A. Lanzani, E. Fedeli, S. Veronese, and M. Sala, Storage Stability of Biodiesel, Ibid. 72: 699-702 (1995).
460. Bondioli. P., Fisher, J., Fröhlich, A., 2003, Storing Tests, BIOSTAB,
461. Booth, N.P. Ratke, T.A., Salomons, M.L., et al, Development of the University of Alberta Entry in the 1996 Propane Vehicle Challenge, LPG Project, University of Alberta, Canada 1996
462. Borat, O., Balcı, M., Sürmen, A. İçten yanmalı Motorlar. Teknik Eğitim Vakfı yayınları, Cilt 1. Ankara 1995.
463. Böse, S., Getreide als Energierohstoff zur Erzeugung von Biogas und Bioethanol, Forum CARMEN 26.03.07, Fachberatung Saaten-Union
464. Bossel, U., Production and Marketing of Briquettised and Pelletised Solid Biomass Fuels, Bioenergy 84 Volume I, Elsevier Applied Science Publishers, 1984
465. Botros, M.G., Enhancing the Cold Flow Behavior of Diesel Fuels, in Gasoline and Diesel Fuel: Performance and Additives, SAE Special Publication SP-1302, Paper No. 972899, Society of Automotive Engineers, Warrandale, PA, 1997
466. Bourillon, C., 1998. Wind Energy-Clean Power for Generators, 17th Congress of the World Energy Council, Paper No.4.1.18, Book 6, World Energy Council, London
467. Boyun Guo, B., Ghalambor, A., 2005. Natural Gas Engineering Handbook, Houston, TX: Gulf Publishing Company 2 Greenway Plaza, Suite 1020
468. Bozcuk, S., 1997. Bitki Fizyolojisi, 2. Baskı, Hatiboğlu Yayınevi, Ankara.
469. Bozdemir, S., Kayalı, R. 1983. Güneş havuzlarının matematik modeli ve deneysel verilerle karşılaştırılması, Doğa Bilim Dergisi, A, Volume: 7, Sayı 3, sayfa: 387-397.

470. Bozdemir, S., Kayalı, R., Ünal, G., Özçelik, B., 1983. "Toprak sıcaklığı değişen tabandan yansımalı konveksiyonsuz ve yalıtımsız güneş havuzlarının matematiksel modeli ve deneysel verilerle karşılaştırılması" T.F.D V. Fizik Kongresi, 7- Eylül, İ.Ü. Fen Fakültesi, İstanbul.
471. BP Amoco, 2001. Presentation on Crude Oil and Gas Transportation
472. Braun, D.E., Stephenson, K.Q., 1982. Alternative fuel blends and diesel engine tests. Paper No. 294, Proceedings of the International Conference on Plant and Vegetable Oils as Fuels, Holiday Inn Fargo North Dakota, August 2-4.
473. Brenndörfer, M. 1990. Pflanzenöl für Landmaschinen. Rationalisierun gskuratorium für Landwirtschaft. RKL, 1990.
474. Brenndörfer, M., 1992. Umweltfreundlich Schmieren. Einsatz von Ölen und Schmiermitteln auf pflanzlicher Basis in der Landwirtschaft. Landtechnik, 1992; 11: 546-548.
475. Breshears, R., Cotrill, H., Rupe, T., 1973. Partial hydrogen incection into internal combustion engines, Proceedings EPA 1st Symposium on Low-Pollution Power
476. British Standard, "Automotive Fuels: LPG Requirements and Test Methods", BS EN, 589:2000, 2000.
477. Brown P.J., et. al. 1988. "Electric Vehicles Transportation Potentials". Automotive Eng. Aug. 1988.
478. Brown, G.I., and G.P. Gaskill, 1990. Enhanced Diesel Fuel Low Temperature Operability: Additive Developments, Erdöle Kohle-Erdgas Petrochem. 43: 196 – 204 (1990)
479. Brown, G.I., Lewtas, K., and Lehmann E.W., 1989. Evolution of Diesel Fuel Cold Flow: The Next Frontier, in SAE Technical Paper Series, Paper No. 890031, Society of Automotive Engineers, Warrandale, PA, 1989
480. Brown, G.I., R.D. Tack and J.E. Chandler, 1988. An Additive Solution to The Problem of Wax Settling in Diesel Fuels, in Proceedings of the SAE International Fuels and Lubricants Meeting and Exposition, Paper No. 881652, Society of Automotive Engineers, Warrandale, PA, 1988
481. Bruns, A., H. Waldhoff, and W. Winkle. 1989. Applications of HPLC with evaporative light scattering detection in fat and carbohydrate chemistry. Chromatographia 27(7/8):340-343.
482. Buğdaycıoğlu, C., 1979, Adaption of a Rual Carburetor System to an Automotive SI Engine and Its Performance Analysis with Different 1 Methanol-Gasoline Mixtures, Master Thesis, METU, Ankara.
483. Bühler, W., 1996. "Borasit", Boron Minerals S.A., Verbier, Switzerland
484. Burton C. English, Daniel de la Torre Ugarte, R. Jamey Menard, Chad Hellwinckel and Marie Walsh, 2004. An Economic Analysis of Producing Switchgrass and Crop Residues for Use as a Bio-energy Feedstock, Institute of Agriculture, Department of Agricultural Economics Research Series 02-04, November 2004
485. Büyüktür, A.R. Termodinamik Uygulama Esasları, Cilt 2, Uludağ Üniversitesi Yayın No: 4-019-118, 1985.
486. Caacci, C., Ferrera, M., Geini, A., 2000. "Status of LPG Liquid Injection Technologies the Metafuel System", AEGPL Technical Paper, Italy, 2000.

487. Çağlar, M., 2006, Türkiye'de Biyodizel Konusunda Yasal Altyapı, Yatırım ve Dünya Perspektifi, PAL Danışma Kurulu Toplantısı, 3 Şubat 2006
488. Çağlar, M., 2006. Dünya ve Türkiye'de Yenilenebilir Enerji Kaynakları (YEK), Türkiye 10. Enerji Kongresi, Dünya'da Ve Türkiye'de Enerji: Uygulamalar Ve Sorunlar, 27 – 30 Kasim 2006, İstanbul
489. Çakar, A.E., Lpg'ye Dönüştürülmüş Araçlarda Denetim Uygulamaları, III. LPG - CNG Kongresi ve Sergisi Bildiriler Kitabı,2007
490. Çalışır, S., Topak, R., Acaroğlu, M., Specific Energy Consumption Of Motopumps In Irrigation, Proceedings of the 9th International Congress on Mechanization and Energy in Agriculture, 276 - 280, 2005
491. Cameron, D.S., "World Development of Fuel Cells" Int. J. Hydrogen Energy, 15(9), 669, 1990
492. Canadian Renewable Fuels Association, (2003) Energy Balance of Ethanol
493. Çanakcı, M., A. Monyem, and J. Van Gerpen, Accelerated Oxidation Processes in Biodiesel, Trans. ASAE 42: 1565–1572 (1999).
494. Çanakci, M., and Jon VanGerpen. 2000. The Effect of Yellow Grease Methyl Ester on Engine Performance and Emissions. Final Report: Recycling and Reuse Technology Transfer Center. Publication, 2000–134.
495. Çanakçı, M., Gerpen, J.H.V., Monyem, A., 1999, Investigation of Biodiesel Stability Under Similated In Use Condition, ASAE Meeting Presentation, Toronto, Canada.
496. Cannon, J. S., 1995. Harnessing hydrogen: The key to substainable transportation. Inform, Inc., New York
497. Carbon Trust (2002) Renewable Transport Fuels from Biomass, report by Future Energy Solutions
498. Carlo N Hamelinck,Andre´ P.C. Faaij, 2006, Outlook for advanced biofuels, Energy Policy 34 (2006) 3268–3283
499. Carlsen, H. 2000. Biofuel Stirling Engines for CHP. 1st World Conference and Exhibition on Energy and Industry. Sevilla, Spain, 5-9 June 2000.
500. Caro P., Gaset A., 2000 Use of Vegetable Based Lubricants in Forestry. 1st World conference and Exhibition on Biomass for Energy and Industry, 5-9 June Sevilla, Spain (James&James- Science Publishers-2001) Volume II, p.1086-1089
501. Caton, J. A., McDermott, M., Chona, R., "Development of a Dedicated LPG Fuelled Spark Ignition Engine and Vehicle for the 1996 Propane Vehicle Challenge", SAE Technical Paper Series, 972692, 1997.
502. CEC, 2000. European Commission Green Paper on the security of Energy Supply, CEC, Luxembourg
503. CEC, 2001. European Commission Transport White Paper: "Transport for 2010: Time to decide", CEC, Luxembourg
504. CEC, 2003. Biofuels - Market Barriers (Part of ATLAS website)
505. CEC, 2003. Competitiveness of EU manufacturers (Part of ATLAS website)
506. CEC, 2003. Current and Future deployment of Liquid Biofuels Worldwide
507. Çelik, M., Acaroğlu, M., Kahraman, A., Sertliği Alınmış Su Ile Yıkanan Pamuk Yağı Metil Esterinin Yakıt Özelliklerinin Belirlenmesi, Makine İhtisas Dergisi, 39, 40 - 45, 2006

508. Çelik, M., Taşyürek, M., Ünaldı, M., 2006, BiyoDiesel Yakıt Özelliklerinin İyileştirilmesi Üzerine Bir Araştırma, Enerji Bitkileri ve Yeşil Yakıtlar Sempozyumu, İzmir.
509. Çelik, M.B., Haziran 1994, Metanol-Benzin Karışımlarının Motor Performansına ve Egzoz Emisyonlarına Etkisi, Yüksek Lisans Tezi, G.Ü. Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
510. Çelikten, H., Acaroğlu, M., 2010, The Determination of Some Fuel Properties for Bioethanol - Gasoline Mixtures, CONAT 2010, SAE International Automotive Congress, Brasov, Romania, XI-th Edition, October 27 - 29
511. Çengel, Y., A., Boles M., A., Mühendislik Yaklaşımıyla Termodinamik, Türkçesi: T. Derbentli, McGraw-Hill, Literatür, 1996, İstanbul.
512. Centro Ricerche Fiat, http://www.ecotrasporti.it/H2.html, http://www.crf.it/uk/AR-CRF-2000/Documenti/Vehicles/vehicles-15.pdf, May 28, 2001.
513. Çetin, H., 2001. "Türkiye'de Bor Madenleri", Cumhuriyet Gazetesi, (6-8 Temmuz 2001)
514. Çetin, H., Bor Kapanı, İstanbul: E yayınları, 2005
515. Çetinkaya, S. Sıvılılaştırılmış Petrol Gazı (LPG) Ve Özellikleri. G.Ü. Otomotiv Anabilimdalı. Ankara, 1998
516. Çetinkaya, S., Taşıtlarda Yakıt Olarak Cng Kullanımının Teknolojik Ve Ekonomik Açıdan Değerlendirilmesi, III. LPG - CNG Kongresi ve Sergisi Bildiriler Kitabı,2007
517. Çevik, Y., "LPG ve Benzinle Çalışan Otto Motorlarının Emisyon ve Performans Bakımından İncelenmesi", M. S. Thesis, Uludağ University, Bursa, 1999.
518. Cezanne, J., 2006. Ethanol der Wirtschaftliche Kraftstoff. The Alfa-Laval International
519. CFDC, 2007. The Ethanol Fact Book, USA
520. Chai – Anun W. T., Boonchanta P., 2004. Thailand NGV Updates: Technology.
521. Chandler, JE., F.G. Horneck, and G.I. Brown, TheEffect of Cold Flow Additives on Low Temperature Operability of Diesel Fuels, in Proceedings of the SAE International Fuels and Lubricants Meeting and Expositioni San Francisco, CA, SAE Paper No 922186, Warrandale, PA, 1992
522. Charbonnier, R., Vismann, J. 1959. A survey of current views regarding the influence of important factors in briquetting coal with binder. In Proc: 6th Biennial briquetting conference pp: 12-18.
523. Chavanne, G., Procede de Transformation d'Huiles Vegeta1es en Vue de Leur Utilisation comme Carburants (Procedure for the Transformation of Vegetab1e Oils for Their Uses as Fue1s), Be1gian Patent 422,877 (August 31, 1937); Chem. Abstr. 32: 43132 (1938).
524. Chek, W., Yusuff, R. M., Sahari, B. and Mohamad, M. "Optimal Location of CNG Tanks for Ease of Assembly, Disassembly and Maintenance", Malaysia
525. Chen, J.W., Wu, W.T., 2003. Regeneration of immobilized Candida antarctica lipase for transesterification. J. Biosci. Bioeng. 95, 466–469.
526. Chiu, C, W., 2004, Impact of Cold Flow Improvers on Soybean Biodiesel Blend, Biomass and Bioenergy, 2004, 27, (5), 485-491.
527. Choudhurl, S., 1985. Briquetting of Organic Residues, Proceedings of Bio-Energy Society Convention and Symposium, Delhi, 1985

528. Christopher S., 1989. Weaver Sierra Researg Inc., NGV-A Reviev of The State of The Art, SAE, Paper No: 982133,1989
529. Chuveliov, A.V. 1991. In Hydrogen and Power Generation, T. Nejat Veziroğlu, (ed), No.1, pp.21-26
530. CIGR. 1999. Handbook of Agricultural Engineering Volume 5 Energy and Biomass Engineering. ASAE
531. Çınkı, M., 2001. "Ulusal Maden Varlığımız ve Bor Gerçeği", Ankara Ticaret Odası, Ankara
532. Çınkı, M., 2002. "Küresel Bir Yalan 'Bor Pazarında Rekabet' Küresel Bir Gerçek 'Boron Fuel', Aydınlanma 1923, Sayı 44, s: 49, 2002.
533. Clark, W., McCormick, B., 2005, Recent Search to Address Technical Barriers to Increased Use of Biodiesel, National Renewable Energy Laboratory, Colorado.
534. Clarke, D.E., Marsh, H., 1989. Influence of coal/binder interactions on mechanical strength of briquettes. Fuel, 1989, vol 68, August, 1023 -1030
535. Climate Change The UK Programme 2006
536. CODEX, Codex Standard For Named Vegetable Oils, Codex-Stan 210 – 1999
537. Coley, T.R., 1989. Diesel Fuel Additives Influencing Flow and Storage Properties, in Critical Reports on Applied Chemistry, Vol. 25: Gasoline and Diesel Fuel Additives, edited by K. Owen, Wiley and Sons, Chichester, 1989, pp. 105 – 123
538. Colorado Department of Health, 1999. The Impact of a 10% Ethanol Blended Fuel on the Exhaust Emissions of Tier 0 and Tier 1 Light¬Duty Gasoline Vehicles at 35 °F, Aurora Vehicle Emissions Testing Center, January, 1999.
539. Commission of the European Communities, 2006, Review of economic and environmental data for the biofuels progress report, {COM(2006) 845 final}, {SEC(2007) 12}
540. Comparative Life-Cycle Assessment for Sundiesel (Choren Process) and Conventional Diesel Fuel
541. Connemann, J & Fischer, J., 1999. Biodiesel in Europe 2000, http://www.biodiesel.de/
542. Coskun, B., Yenilenebilir Enerji Kaynaklarının Yem Sektörüne Muhtemel Etkileri, Konya Teknkent Sunumları, Konya
543. Craske, R., 2006, A practical Introduction to Biodiesel and its use Nottingham Energy Partnership
544. CRC, 2005. CRC Project No. AVFL-2a, Impact of Biodiesel on Fuel System Component Durability, FTC 2005.01 September 2005
545. Crow, P., 1989. Alternate Motor Fuels Debate Peaks As Action on Clean Air Act Bill Nears, Oil and Gas Journal, p 21, October, 1989.
546. Crowley, A.W., Kuebrich, J.P., Roberts, M.A., Koehl, W.J., Washer, W. L., Wotring, W.T., "Methanol-Gasoline Blends Performance in Laboratory Tests and in Vehicles." SAE, No. 750419.
547. CSIRO, 2000. Life Cycle Emissions Analysis of Alternative Fuels for Heavy Vehicles
548. Cumhuriyet, "Bor Rekora Koşuyor", 07.08.2006
549. Customer Magazine No 18. (http://here.alfalaval.com/zino.aspx?pageID=3 &articleID=603)

550. D 6751-02: Standard Specification for Biodiesel Fuel (B100) Blend Stock for Distillate Fuels, Annual Book of ASTM Standards, American Society for Testing and Materials, West Conshohocken, PA, 2002.
551. D.L. Luthria, 2004. Oil Extraction and Analysis Critical Issues and Comparative Studies, 2004 AOCS Press
552. Dai, J., Ozaki, S., Theoretical Analysis of Basic Cycle for Hydrogen Addition to the Methanol Fuelled SI Engine, Journal of Fuel Society of Japan, V.66, N.1, p. 65-72, 1987.
553. DaimlerChrysler, http://www.daimlerchrysler.de/index_e.htm?/products/products_e.htm,
554. Dakhel, N.; Pasteris, G.; Werner, D.; Hohener, P. 2003. Small¬Volume Releases of Gasoline in the Vadose Zone: Impact of the Additives MTBE and Ethanol on Groundwater Quality. Environ. Sci. Technol.; 2003; 37(10); 2127¬2133
555. Dambroth, M., 1991. Energiepflanzenbau - Produktionsalternative oder Stiefkind der Politik? - Agrar- Übersicht, 41. Jahrg., Heft 2, s. 84-89. Deutschland.
556. Dambroth, M., 1991. Miscanthus sinensis - Einführung in die Thematik. KTBL-Arbeitspapier 158, s. 7 - 13. Deutschland.
557. Daniel De La Torre Ugarte, Burton English, Kim Jensen, Chad Hellwinckel, Jamey Menard, and Brad Wilson, 2006, Economic and Agricultural Impacts of Ethanol and Biodiesel Expansion, The University of Tennessee, Knoxville, TN 37996, ph. 865-974-5005. (Study funded in part by the Governors' Ethanol Coalition and the National Commission on Energy Policy).
558. Darnoko, D., and M. Cheryan, 2000. Kinetics of Palm Oil transesterification in a batch reactor, J. Am. Oil Chem. Soc. 77(12):1263-1267.
559. Darnoko, D., and M. Cheryan. 2000. Continuous production of palm methyl esters. J. Am. Oil Chem. Soc. 77(12):1269-1272.
560. Das, L.M., 1990. Fuel induction techniques for a hydrogen operated engine. Int. J. Hydrogen Energy, Vol. 15, No.11, pp.715-723
561. DATA from SAE 2002-01-1658
562. DATA from SAE 2005-01-2200
563. David Cohn, "Ethanol's New Cheap Trick", Seed Magazine" March 31, 2006
564. Davies, J.G., and Sulatisky, M.T., Natural Gas Fired Agricultural Tractors, Society of Automotive Engineering, November 1989.
565. De Boer, C.T., W.J., 1982. Mc Lean and H.S. Homan, Performance and Emission of Hydrogen Fueled Internal Combustion Engines. Int. J. Hydrogen Energy Conference, Vol.3, California,
566. Demiralp M., "Gama Tipi Bir Stirling Motorunun Tasarımı ve İmalatı", Doktora Tezi, G.Ü. Fen Bilimleri Enstitüsü, Eylül 2000.
567. Demiralp M., "Güneş Enerjisinin Tarımsal Sulama ve Elektrik Üretiminde Kullanılabilmesi İçin Tasarlanan Serbest Displacerli Bir Stirling Motorunun Çizim ve Prototip Hesapları", Yüksek Lisans Tezi, G.Ü. Fen Bilimleri Enstitüsü, Aralık 1994.
568. Demirbaş, A., 1999. Evaluation of biomas materials as Energy Sources : Upgrading of tea Waste by Briquetting process. Energy Sources, 21: 215-220.

569. Demirbaş, A., 2003. Biodiesel fuels from vegetable oils via catalytic and non-catalytic supercritical alcohol transesterifications and other methods: a survey, Energy Conversion and Management, Volume 44, Issue 13, August 2003, Pages 2093-2109.
570. Demirbas, A., 2006. Biodiesel from Sunflower oil in Supercritical methanol with calcium oxide. Energy Convers. Manage. 48, 937–941.
571. Demirbaş, A., 2007. Converting Biomass Derived Synthetic Gas to Fuels via Fisher-Tropsch Synthesis, Published in: Energy Sources, Part A: Recovery, Utilization, and Environmental Effects, Volume 29, Issue 16 December 2007, pages 1507 - 1512
572. Demirci, M.T., Acaroğlu, M., 2006. Yakit Pilleri Ve Yakit Pillerinde Voltaj Etkinliği, Makine Ihtisas Dergisi, 40, 34 - 43
573. Demirci, M.T., Köse, F., Acaroğlu, M., 2006. Hidrojen Çevrim Teknolojileri, 3.Ulusal Ege Enerji Sempozyumu,24-26 Mayis 2006,Muğla
574. Demirsoy, M., "Alternatif Yakıt Olarak Alkollerin Benzin ve Diesel Motorlarında Kullanılması." I. Yanma Sempozyumu, s. 203-214, Bursa (1983).
575. Denis, J., andJ. P. Durand, Modification of Wax Crystallization in Petroleum Products, Rev. Inst. Fr. Petrole 46: 637-649 (1991)
576. Department of Energy, National Renewable Energy Laboratory (NREL), July 2006 Handbook for Handling, Storing, and Dispensing E85.
577. Deriş, N., 1979. Güneş Enerjisi-Sıcak Su ile Isıtma Tekniği, Sermet Matbaası, 172 Sayfa, İstanbul.
578. Detchon, Reid. Biofuels FAQ. Enerjinin Geleceği Koalisyonu ve Birleşmiş Milletler Vakfı, 2006.
579. Deutsche Norm E DIN 51606, Dieselkraftstoff aus Fettsäuremethylester (FAME), 9, 1997.
580. DeVault, R.C., Marsala, J., "Ammonia-water triple-effect absorption cycles", ASHRAE Transactions, 96(1), 1990.
581. Dinçer, I., 2002. "Technical, Environmental and Exergetic Aspects of Hydrogen Energy Systems", International Journal of Hydrogen Energy 27, pp.265-285
582. Dinçer, S., Acaralı, N.B., UZUN, I.N., Deniz, S., A Second Optıon In Specıal Separatıon Operatıons: Supercrıtıcal Fluıd Processes, Journal of Engineering and Natural Sciences Sigma Mühendislik ve Fen Bilimleri Dergisi Vol./Cilt 25 Issue/Sayı 2
583. DiPardo, J, 2000. Outlook for Biomass Ethanol Production and Demand
584. DOE, 2005. Genomics: GTL Roadmap: Systems Biology for Energy and Environment, U.S. Department of Energy Office of Science, August 2005. DOE/SC-0090
585. Don Debelak, 2002, "LNG as a Feedstock for CNG", By Don Debelak Director of Sales and Marketing NexGen Fueling Prepared for Presentation at the NGVC Show Fall of 2002.
586. Dornburg, V., Faaij, A. 2000. A System Analysis of Biomass Energy Systems. 1st World Conference and Exhibition on Energy and Industry. Sevilla, Spain, 5-9 June 2000.

587. Douville, B., Ouellette, P., Touchette, A. and Ursu, B. "Performance and Emissions of a Two-Stroke Engine Fueled Using High-Pressure Direct Injection of Natural Gas", SAE, 1998
588. Downing, M., 2007. Leveraging Partnerships to Make the Tennessee Biofuels Initiative a Success Presented at theGovernor's Conference on Biofuels, Environmental Sciences Division, and The National Transportation Research Center Oak Ridge National Laboratory May 30 –June 1, 2007, Montgomery Bell State Park, Tennessee
589. DPT, 2001. 8. Beş Yıllık Kalkınma Planı-Madencilik Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Enerji Hammaddeleri Alt Komisyonu, Petrol ve Doğal Gaz Çalışma Grubu, Rapor, T.C. Devlet Planlama Teşkilatı, Ankara.
590. DPT, 2006. 9. kalkınma planı karayolu ulaşımı özel ihtisas komisyonu raporu
591. DPT, 2006. Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013), Otomotiv Sanayii, Özel İhtisas Komisyonu Raporu,
592. DPT, 2006. IX. Kalkınma Planı (2007-2013) Çevre Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Ankara, Ocak 2006
593. DPT. 2000. Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001–2005) İklim Değişikliği Özel İhtisas Komisyonu Raporu, (Raportör: M. Türkeş), Devlet Planlama Teşkilatı (DPT), Yayın No: DPT-2532-ÖİK: 548, Ankara.
594. DPT. 8.Beş Yıllık Kalkınma Planı Çevre Özel İhtisas Komisyon Raporu
595. DPT. 8.Beş Yıllık Kalkınma Planı Enerji Özel İhtisas Komisyon Raporu
596. DPT. 8.Beş Yıllık Kalkınma Planı İklim Değişikliği Özel İhtisas Komisyon Raporu
597. DPT. 9.Beş Yıllık Kalkınma Planı Çevre Özel İhtisas Komisyon Raporu
598. DPT. 9.Beş Yıllık Kalkınma Planı Kimya Özel İhtisas Komisyon Raporu
599. DPT. 9.Beş Yıllık Kalkınma Planı Petrol Özel İhtisas Komisyon Raporu
600. Dreier ve ark. Environmental Impacts and System Analysis of Biofuels. 10th European Conference and Technology Exhibition "Biomass for Energy and Industry"., s.544-548 Würzburg. 9. Juni. 1998. Germany.
601. Drolet, B. et all., 1996, "The Euro-Québec Hydro Hydrogen Pilot Projéct (EQHHPP) Demonstration Phase", Int. J. Hydrogen Energy, 21 (4), 305, (1996).
602. DTI, 2002. Digest of UK Energy Statistics 2002 (DUKES), DTI, London.
603. Du Plessis, L.M., J.B.M. De Villiers, and W.H. Van der Walt, Stability Studies on Methyl and Ethyl Fatty Acid Esters of Sunflowerseed Oil, J.Am.Oil Chem.Soc. 62: 748-752 (1985).
604. Du, T., LI, Y., Investigation On Methanol-Hydrogen Blends As Spark-Ignition Engine Fuels Neiranji Gongcaheng/Chinese Int. Comb. Engine Eng., V.8, N.3, p.17-22, 1987.
605. Duggal, V.K., Meeting Bus Emissions Standards-A Perspective, Transportation Res. Rec. N.1164, p. 41-45, 1988.
606. Dunn, M., Zehr, B., Williams, G. and Goudie D. "Update on Direct Injection Natural Gas Technology For Heavy Duty Commercial Vehicles" Westport Innovations Inc.
607. Dunn, P.D., 1986. Renewable Energy, Pergamon Pres.
608. Dunn, R.O., 2005, Cold Flow Properties of Biodiesel, 9th Annual Meeting and Expo of Americal Oil Chemists Society, p.56.

609. Dunn, R.O., 2005, Effect of Antioxidants on the Oxidative Stability Methyl Soyate (Biodiesel), Food and Industrial Oils Research, USDA, 86 (2005) 1071-1085.
610. Dunn, R.O., A.W. Schwab, and M.O. Bagby, Physical Property and Phase Studies of Nonaqueous Triglyceride/Unsaturated Long Chain Fatty Alcohol/Methanol System, J. Dispers. Sci. Technol. 13: 77 – 93 (1992)
611. Dunn, R.O., and M.O. Bagby, Low Temperature Properties of Triglyceride-Based Diesel Fuels: Transesterified Methyl Esters and Petroleum Middle Distillate/Ester Blends, J. Am. Oil Chem. Soc. 72: 895 – 904 (1995)
612. Dunn, R.O., Effect of Oxidation under Accelerated Conditions on Fuel Properties of Methyl Soyate, J.Am.Oil Chem.Soc. 79: 915-920 (2002).
613. Dunn, R.O., M.W. Shockley, and M.O. Bagby, Improving the Low-Temperature Flow Properties of Alternative Diesel Fuels: Vegetable Oil-Derived Methyl Esters, J. Am. Oil Chem. Soc. 73: 1719-1728 (1996)
614. Durell, E., "Installation and Development of a Direct Injection System for a Bi-Fuel Gasoline and Compressed Natural Gas Engine", NGV 2000 Congress, Session 6A, 311, Yokohama, Japan, 2000.
615. DWV (Deutscher Wasserstoff Verband), press release, July 1, 2001.
616. E. Robert Fanick, 2004 • NREL/SR-540-35334, Fuel and Fuel Additive Registration Testing of Ethanol-Diesel Blend for O2Diesel, National Renewable Energy Laboratory, February, Delaware
617. EBRD/FAO, 1999. Agribusiness Handbooks Vol4. Sugar beets/White Sugar,
618. ECOAL, World Coal Institute, April 2006, Vol. 57.
619. Ecostar home page, www.ecostardrives.com, accessed December 2001.
620. Edwards, W. O'Connor, D. Fitzpatrick, N. "Alternative and Future Fuels and Energy Sources for Road Vehicles" Transportation Issue Table National Climate Change Process, December 24, 1999
621. EEB, 2002. European Environment Bureau position paper "Biofuels not as green as they sound", May 2002. Available from www.eeb.org.
622. EIA, Energy Information Administration: Alternative to traditional transportation fuels 1996, U.S. Department of Energy, DOE/EIA-0484(98), 1998.
623. Eichenberger, W, 1965. General observations on metal briquetting practices using the unidirectional piston type briquetting press. In Proc. 9tfi Biennial Brioquttting Conference. pp. 52-60. IInternational Briquetting Association. September 2-4, Denver. CO.
624. EİEİ, 1991. Güneş Kollektörlerinin Optimum Özellikleri, Elektrik İşleri Etüt İdaresi Genel Müdürlüğü, 12 Sayfa, Ankara.
625. El Bassam, N., 1993. Möglichkeiten und Grenzen der Bereitstellung von energie aus Biomasse. Landbauforschung Völkenrode, 42. Jahrg., Heft 2/3, s. 101-111. Deutschland.
626. El Bassam, N., 1998. Energy plant species, James&James (Science Publisher) Ltd., UK.
627. El Bassam, N., Dambroth, M., Jacks, J., 1992. Die Nutzung von Miscanthus sinensis (Chinaschilf) als Energie- und Industriegrundstoff.- Lanbauforschung Völkenrode, 42. Jahrg., Heft 3, s. 199-205. Deutschland.

628. Elam, C. C., 1996. IEA Agreemant on the production and utilization of hydrogen, 1996 Annual Report. National Renewable Energy Laboratory
629. Eltez, M. 1992. E.Ü. Güneş Enerjisi Enstitüsü Y.L. Doktora Dersi Alternatif Enerji Kaynakları Ders Notları, İzmir.
630. Energy Agency (IEA), Task 32 (www.ieabioenergy-task32.com)
631. Energy Information Administration-U.S. DOE tarafından hazırlanan "International Energy Outlook 2006" başlıklı rapor, June 2006.
632. Enerji Verimliliği Stratejisi http://www.eie.gov.tr, (04.06.2006).
633. Enerji Verimliliği Yasası, http://www.eie.gov.tr, (23.02.2007).
634. EPA "Clean Alternative Fuels: Compressed Natural Gas" Transportation and Air Quality
635. EPA, 2002, A Comprehensive Analysis of Biodiesel Impacts on Exhaust Emissions Printed on Recycled Paper Draft Technical Report
636. EPDK, 2006. 2006 Yılı Sıvılaştırılmış Petrol Gazları (LPG) Piyasası Sektör Raporu, T.C. Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu, Sıvılaştırılmış Petrol Gazları Piyasası Dairesi Başkanlığı
637. EPDK, 2007. Sıvılaştırılmış Petrol Gazları (LPG) Piyasası Sektör Raporu, 2007 yılı Ocak-Haziran Dönemi, Ankara.
638. Erarslan, K.,Arakoç, F., "Borlu Yakıt Sistemleri-1", 1. Uluslar arası Bor Sempozyumu, 2002.
639. Erarslan, K., Arakoç, F., "Borlu Yakıt Sistemleri-2", 1. Uluslar arası Bor Sempozyumu, 2002.
640. Ercan, T. 1996. Termik Santraller ve Çevre Sorunları. Enerji Dünyası Dergisi, Sayı:11, s.21-25, Eylül 1996. Ankara.
641. Erdoğan, D., 1991. Bitkisel yağların diesel motorlarında yakıt olarak kullanılması. Sayfa No 30, Tarımsal Mekanizasyon 13. Ulusal Kongresi.Konya,Eylül 25-27
642. Erdoğan, D., Mohammed, A. A., 1997. Yakıt olarak kullanılan bazı bitkisel yağların diesel motor performasına etkileri. Sayfa No. 886, 30, Tarımsal Mekanizasyon 17. Ulusal Kongresi. Tokat, Eylül
643. ERE, 2001. Türkiye'nin Hidroelektrik Potansiyelinin Yeniden Değerlendirilmesi, Teknik Rapor, Hazırlayan: Nuh Nadi Bakır.
644. Ergeneman, M., Soruçbay, C., Doğal Gazın İçten Yanmalı Motorlarda Kullanımı, Doğal Gaz Dergisi, Şubat 1990
645. Ergeneman, M., Soruşbay C., "Benzin Motorlu Taşıtların LPG Kullanımına Dönüşümü" Mühendis ve Makina – No : 441, Ekim 1996
646. Erickson, B., 2004, Biorefineries and Cellulosic Ethanol: The Future is Now, World Biofuels 2004
647. Eriksson, S., Prior, M. 1990. the briquetting of agricultural wastes for fuel. FAO Environment and Energy paper 11, FAO of the UN, Rome.
648. Eroğlu, V., 2006. "Tek sorun para", Global Enerji, Mart 2006
649. Escher, W. J. D. 1994. Hydrogen as a transportation fuel. Applied Energy 47,201-226 GB
650. ESMAP, 2005, Renewable Energy Potential in Selected Countries, Volume I: North Africa, Central Europe, and the Former Soviet Union and Volume II: Latin America, Final Report

651. EUBIONET. 2003. Biomass survey in Europe Country report of Greece, http://www.eubionet.net
652. EV World, 2003. Biofuel may clean up as World Farm Prices flounder
653. Evans, R., Environmental and Economic Implications of Small-Scale CHP, Energy and environment paper No. 3, ETSU, Harwell, 1990.
654. Faaij A et all., 2001. The production of Fischer Tropsch liquids and power through Biomass gasification http://bioproducts-bioenergy.gov/pdfs/bcota/abstracts/28/z198.pdf
655. Faaij, A, Hamelinck, C & Tijmensen M (2000) Long term perspectives for production of fuels from biomass: Integrated assessment and RD&D priorities - preliminary results, presented at the First World conference on Biomass for energy and industry Sevilla, Spain 5-9/6/2000
656. Faaij, A. P. C., Schlamadinger, B., Solantausta Y. and Wagener M. (2002) 'Large Scale International Bio-Energy Trade', Proceed. 12th European Conf. and Technology Exhibition on Biomass for Energy, Industry and Climate Change Protection, Amsterdam, 17–21 June
657. Faiz, A., Weaver, C.S. and Walsh, M.P., Air Pollution from Motor Vehicles, Standards and Technologies for Controlling Emission, The World Bank, 1996, p. 207.
658. FAO, 1994. Grain Storage Techniques. FAO Agricultural Sercices Bulletin No:109, http://www.fao.org/docrep/T1838E/T1838E00.htm
659. FAO/WE (2003) Bioenergy Terminology, FAO Forestry Department, FAO, Rome
660. Farm Industry News: Hydrogen Corn Economy. Article about converting ethanol to hydrogen.
661. Farrell, A.E. et al., Ethanol Can Contribute to Energy and Environmental Goals, Science, 27 January 2006, vol 311
662. Ferrari, R.A., Oliveira, V.S., Scabio, A., 2005, Oxidative Stability of Biodiesel from Soybean Oil Fatty Acid Ethyl Esters, V.62, n.3, p.291-295, May / June 2005.
663. Ferrera, M., Gerini, A., Casacci, C., "Advanced Electronic Controlled LPG Liquid Injection System for Automotive Applications", ATA, vol. 53, 221-229, August 2000.
664. Ferrera, M., Miletto, G., Volpi, E., Cornetti, G., "Ultra Low Emission and Fuel Efficient CNG Vehicles", Global Alternative Fuels Forum, Germany, Session five, 2002.
665. Feucht, K., Hurich, W., Konoschinski, N., Povel, R., 1988. Int. J. Hydrogen Energy, Vol. 13, p.243
666. Fiedler, J., Biofuels for the FutureNatural Resources Defense Council December 7, 2004
667. Finat, A.G., 2007, EU biofuels policy – an update, Worldbiofuelsmarkets Brussels, 7th March 2007
668. FNR, 1999. Gülzower Fachgespraeche Bioschmierstoffe in der kommunalen Praxis Fachtagung Lokale Agenda 21. (http://www.fnr.de) FNR, Hamm, Germany.
669. Ford's Think Web site, www.thinkmobility.com, accessed February 2002.

670. Frame, E., McCormick, B., 2005. Elastomer Compatibility Testing of Renewable Diesel Fuels, Technical Report NREL/TP-540-38834, November 2005
671. Francis P., 2000 Development of Vegetable Oil Based Chlorine Free Forming Lubricants, 1st World conference and Exhibition on Biomass for Energy and Industry 5-9 June Sevilla, Spain. Volume II, p.1015-1019
672. Francisco V., Tinaut F., Yolando B., Valentin P., Laura M., 2000 Optimizing of Biodiesel Production Process From Waste Frying Oil. . 1st World conference and Exhibition on Biomass for Energy and Industry, 5-9 June Sevilla, Spain, Volume I, p.504-507
673. Frank Rosillo-Calle, Peter de Groot, Sarah L. Hemstock, and Jeremy Woods, 2007. The Biomass Assessment Handbook Bioenergy for a Sustainable Environment, First published by Earthscan in the UK and USA in 2007, ISBN-13: 978-1-84407-285-9 hardback
674. Frank, G., Compaction of Biomass by Extrusion Presses, Bioenergy 84, Volume III, Elsevier Applied Science Publishers, 1984
675. Freedman, B., Pryde, E.H., Mounts, T.L., 1984. Variables affecting the yields of fatty esters from tranesterified vegetable oils. JAOCS 61 (10), 1638–1643.
676. Freedman, B., R. Butterfield, and E. Pryde. 1986. Transesterification kinetics of soybean oil. J. Am. Oil Chem. Soc. 63:1375-1380.
677. French, D., The Economics of Bioenergy in Developing Countries, Bioenergy 84, Volume V Elsevier Applied Science Publishers, 1984
678. Frohlich, A. (1999). Storage stabilities of fuel grade camelina, sunflower and rapeseed methyl esters, End of Project Report no. 4476, Teagasc, Oak Park, Carlow, Ireland.
679. Frohlich, A. and Rice, B. (1995). The preparation of biodiesel grade methyl ester from Camelina Sativa, Proceedings of the International Conference on Standardisation and Analysis of Biodiesel, Vienna University of Technology, November 1995, pp. 235–40.
680. Fröhlich, A., 2003, Natural Antioxidants, BIOSTAB, TEAGASC, Ireland.
681. Fuel Cell Today, http://www.fuelcelltoday.com/FuelCellToday/Industry Information, accessed January 29, 2002 (2002).
682. Fuel from Farms, A Product of the Solar Energy Information Data Bank, Midwest Research İnstitute, No. EG-77-C-01-4042, USA (1980).
683. Fuels (RTF) in the UK. Draft report to DTI Renewable Energy Programme. Imperial College, 2003.
684. Fukuda, H., Kondo, A., Noda, H., 2001. Biodiesel fuel production by transesterification of oils. J. Biosci. Bioeng. 92 (5), 405–416.
685. Furuta, A., Matsuhashi, H., Aratab, K., 2006. Biodiesel fuel Production with solid amorphous-Zirconia catalysis in fixed bed reactor. Biomass Bioenergy 30, 870–873.
686. FuturePundit.com - Is Corn Ethanol A Good Energy Source?
687. G. Knothe, R.O. Dunn, and M.O. Bagby, Biodiesel: The Use of Vegetable Oils and Their Derivatives as Alternative Diesel Fuels", in Fuels and Chemicals from Biomass, Washington, D.C.: American Chemical Society.
688. Gandhidasan, P., Estas, A., Anderson, E., Review of Methanol and Compressed Natural Gas CNG As Alternative For Transportation Fuels, Journal of Energy Resources Tecnology, Trans. Of the ASME, V.113, N.2, p. 101-107, 1991.

689. Gang, Chen, 1991, The Limit of Stirling Engine Power, ISEC paper no 91019, Dubrovnik 8-10 May.
690. Garrett, D.E., 1998. "Borates", Academic Press.
691. General Motors Corporation, Argonne National Laboratory, BP, ExxonMobil, and Shell, Well-to-Wheel Energy Use and Greenhouse Gas Emissions of Advanced Fuel/Vehicle Systems, North American Analysis, 2001.
692. Gerhard Knothe, G., Van Gerpen, J., Krahl, J. The Biodiesel Handbook, 2005 AOCS Press
693. Geyer, S.M., Jacobus, M.J., Lestz, S.S., 1984. Comparison of diesel engine performence and emission from neat and transesterified vegetable oils. Paper No. 375, Vol. 27 Transactions of the ASAE.
694. Gherardo Corsini, the Role of Ethanol in General Motors Alternative Propulsion Strategy, General Motors.
695. Glamser S., Widmann B., 2000 A Systems For The Use Of Rapeseed Oil –Based Engine Oils. 1st World conference and Exhibition on Biomass for Energy and Industry, 5-9 June Sevilla, Spain, Volume II, p.1057- 1059
696. Glasson, N., Lumsden, G., Dingli,R., Watson,H., Development Of The Hajı System For A Multi-Cylinder Spark Ignition Engine SAE Paper No: 961104.
697. Global Insight, Winners and Losers of Ethanol Mandates, May 2005, http://api¬ec.api.org/filelibrary/Global%20Insight%20Final%20Ethanol%20Report%202005%20M ay.pdf
698. Goering, C.E., A.W. Schwab, M.J. Daugherty, E.H. Pryde, and A.J. Heakin, Fuel Properties of Eleven Vegetable Oils, Trans. ASAE 25: 1472 – 1483 (1982)
699. Gökırmak, M., "Türkiye-Rusya İlişkileri ve Petrol Taşımacılığı Sorunu: Jeopolitik Bir Değerlendirme", Değişen Dünya ve Türkiye, Der. Faruk Sönmezoğlu, Ankara: Bağlam Yayıncılık, 1996
700. Göksu, Ç., 2007, Bitkisel Yağlar, T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi
701. Göltaş, C., 2003, Türkiye'nin Enerji Kaynakları ve Üretim Politikaları, 15 Ekim 2003 / İzmir.
702. Göltaş, C., 2003. Dünyada ve Türkiye'de Doğal Kaynaklar ve Enerji Politikaları, 31 Mayıs 2003, Adana EMO
703. Goodger, E.M., Alternative Fuels, Chemical Engineering Resources, pp. 141-142, The Mac Millan Press Ltd., London (1980).
704. Goodrum, J.W. 2002. Volatility and boiling points of biodiesel from vegetable oils and tallow. Biomass and Bioenergy 22:205-211.
705. Gover, M. et al., Alternative Road Transport Fuels: A Preliminary Life-Cycle Study for the U.K., Vol. 2, HMSO, London, 1996.
706. Gozellino, R., Rinolfi, R., Volpi, E., "Global Technical Strategy for the Development of CNG Vehicles Environmental Potential", Background paper presented at the first ad-hoc meeting, Brussels, 308-353, 1995.
707. Graboski, M.S., 2002. Fossil Energy Use in the Manufacture of Corn Ethanol, National Corn Growers Association
708. Granada, E. Miguez, J.L., Ortiz, L., Vazquez, M.E., 2000. Fuel lignocellulosic briquettes,. Hydraulic press products study. Paper no: V3.40. 1st World conference and Exhibition on Biomass for Energy and Industry- a joint millennium event of the 11th European conference on biomass for Energy and Industry and the biomass conference of the Americas. 5-9 June Sevilla, Spain.

709. Grassi, G. 2000. Bioethanol – industrial world perspectives. http://www.jxj.com/magsandj/rew/2000_2003/bioethanol.html (Renewable Energy World)
710. Griepentrog, H. Stoffeigenschaften von Raps und ihre Bedeutung für Drillsaat. Landtechnik 1994; 1: 31-33.
711. Grohe H., 1999, "Otto ve Dizel Motorları", Çev. Kuşhan E.B., s. 259-262, Bilim Teknik Yayın Evi, İstanbul
712. Grover, P.D., Mishra, S.K., 1996. Biomass Briquetting: Technology and practices. FAO of the UN, Bangkok.
713. Gruber, G., 1992. Sonnenenergie als Kraftstoff. KTBL Schrift 355 Darmstadt, Germany.
714. Güdü, T., "Evaluation of Four Different Approaches to Ultra Lean Spark Ignition Engine Operation", Ph. D. Thesis, 2004, METU/Ankara.
715. Güdü, T., Taşıtlarda CNG Uygulamalarının bugünü ve geleceği, III. LPG - CNG Kongresi ve Sergisi Bildiriler Kitabı,2007
716. Gülder, Ö.L., Etanol, Etanol-Benzin Karışımlarının Otomobil Yakıtı Olarak Teknik Yönleri, TÜBİTAK-MAG Proje No.526, Ankara (1981).
717. Gülderen, A.E., 2006. "PİGM Türkiye Petrol Faaliyetleri", 16. İTÜ Petrol ve Doğal Gaz Semineri, Bildiriler Kitapçığı, 29-30 Haziran 2006, İstanbul.
718. Gümüşkesen, A.S., Zeytinyağı Üretim Teknolojisindeki Gelişmeler, E.Ü. Gıda müh. Ders notları
719. Güngör, A., 1992. Güneş Enerjisiyle Soğutma, E.Ü. Güneş Enerjisi Enstitüsü Doktora Ders Notları (basılmamış), İzmir.
720. Güngör, A., 2002. "1. İzmir Doğalgaz Günleri Bildiriler El Kitabı", 13–15.12.2002
721. Gunstone, F.D., 2004. Rapeseed And Canola Oil Production, Processing, Properties and Uses, ISBN 1–4051–1625–0, Published in the USA and Canada CRC Press LLC, Boca Raton, FL 33431, USA
722. Gürbüz-Beker, Ü, Ersoy-Meriçboyu, A., Küçükbayrak, S. 1997. Afşin Elbistan linyitinin çeşitli endüstriyel atıklar ile briketlenmesi, Türkiye 7. Enerji kongresi, Ankara
723. Güvendiren, M. and Öztürk, T., (2003) Enerji kaynağı olarak hidrojen ve hidrojen depolama, Mühendis ve Makina, Ağustos 2003, 523.
724. Güyagüler, T., "Türkiye Bor Potansiyeli", 4.Hammaddeler Sempozyumu, s: 19, İzmir, 2001.
725. Hall, D. O. and Overend, R. P. (1987) 'Biomass forever' in Biomass: Regenerable Energy, Hall, D. O. and Overend, R. P. (eds), John Wiley & Sons, pp469–473
726. Hall, D. O. and Rao, K. K. (1999) Photosynthesis, 6th edn, Studies in Biology, Cambridge University Press
727. Hall, D. O., House, J. I. and Scrase, I. (2000) 'Overview of biomass energy', in Industrial Uses of Biomass Energy – The Example of Brazil, Rosillo-Calle, F., Bajay, S. and Rothman, H. (eds), Taylor & Francis, London, pp.1-26
728. Hall, D., Rosillo-Calle, F. and Woods, J. (1994) 'Biomass utilisation in households and industry: Energy use and development', Chemosphere, vol 29, no 5, pp1099–1119

729. Hall, D.O. and de Gruut, P.J., Introduction: The Biomass Framework. Biomass, ed. D.O. Hall & PJ. de Gruut, John Wiley, London, 1987
730. Hall, D.O., et al. The Role of Bioenergy in Developing Countries. Europe. 10th European Conference and Technology Exhibition "Biomass for Energy and Industry". Würzburg. 8. Juni. 1998. Germany.
731. Hama, S., Yamaji, H., Fukumizu, T., Numata, T., Tamalampudi, S., Kondo, A., Nodac, H., Fukuda, H., 2007. Biodiesel fuel production in a packed-bed reactor using lipase-producing Rhizopus oryzae cells immobilized within biomass support particles. Biochem. Eng. J. 34, 273-278.
732. Hama, S., Yamaji, H., Fukumizu, T., Tamalampudi, S., Kondo, A., Miura, K., Fukuda, H., 2006. Lipase localization in Rhizopus oryzae cells immobilized within biomass support particles for use as whole cell biocatalysts in bioidiesel fuel production. J. Biosci. Bioeng. 101, 328-333.
733. Hama, S., Yamaji, H., Kaieda, M., Oda, M., Kondo, A., Fukuda, H., 2004. Effect of fatty acid membrane composition on whole cell biocatalysts for biodiesel-fuel production. Biochem. Eng. J. 21, 155-160.
734. Hammond, E.G. 1991. Organization of rapid analysis of lipids in many individual plants. In Modern Methods of Plant Analysis Vol. 12: Essential Oils and Waxes p. 321-330. H. F. Linskens and J. F. Jackson (editors). Berlin, Germany: Springer-Verlag.
735. Handbook of Chemistry and Physics, 66th ed. 1986. Eds. R. Weast, M. Astle, W. Beyer. Boca Raton, Flo.: CRC Press.
736. Hansen, A.C., Lye, P.W., Zhang, Q., Ethanol-diesel blends: A step towards a bio-based fuel for diesel engines, ASAE Paper No. 01-6048, August 2001.
737. Harris, G. and Lawson, A. "Development, Progress and Future of CNG Engine Technologies-Performance and Emissions" The 1st ANGVA Conference and Exhibition 27th July, 2005
738. Hart, D. (1998) Hydrogen Energy-A Brief Introduction. E-sources, (http://www.e_sources.com/hydrogen/powgen.html)
739. Hart, D. and Hörmandinger, G., Environmental benefits of transport and stationary fuel cells, Journal of Power Sources, 71, 348, 1998.
740. Hartmann, H., Strehler, A. Die Stellung der Biomasse im Vergleich zu anderen erneubaren Energieträgern aus ökologischer, ökonomischer und technischer Sicht. Landwirtschaftverlag Münster 1995.
741. Hasenhuettl, G.L., and P.J. Wan, Temperature Effects on the Determination of Oxidative Stability with the Metrohm Rancimat, J.Am.Oil Chem.Soc 69: 525-527 (1992).
742. Haşimoğlu, C., Ciniviz, M., İçingür, Y., Özsert, İ., Salman, S, ve Parlak, A., "Düşük Isı Kayıplı Bir Dizel Motorunda Biyodizel Kullanımının Performans ve Emisyon Parametrelerine Etkisi", 8. Uluslararası Yanma Sempozyumu, Ankara 283-293, 2004.
743. Haskew, H., et al., Fuel Permeation from Automotive Systems, CRC Project No. E¬65, September 2004, http://www.crcao.org/
744. Hassett, D. J., Hasan, R. A., 1982. Sunflower oil methyl ester as a diesel fuel. Paper No.123, Proceedings of The International Conference On Plant And Vegetable Oils as Fuels, Holiday Inn Fargo North Dakota, August 2-4.

745. Hatipoğlu, İçten Yanmalı Motorlarda Doğal Gaz Kullanımı, İ.T.Ü., Ocak 1996.
746. Hauer, K-H., Dynamic Interaction Between the Electric Drive Train and Fuel Cell System for the Case of an Indirect-Methanol Fuel Cell Vehicle, 35th Intersociety Energy Conversion Engineering Conference, Las Vegas, 2000.
747. He, B., A.P. Singh, J.C. Thompson.. 2004. Function and Performance of A Pre-Reactor Prior to Reactive Distillation Column for Biodiesel Production. (manuscript).
748. He, X., andRixey, W.G., "Ethanol¬Enhanced Dissolution of Aromatic Hydrocarbons from a Residually Trapped NAPL Source," Groundwater Monitoring and Remediation (2004).
749. Heitzer, M., Langen, P., Kramer, F., "Achieving Low Emissions and High Efficiency with Natural Gas", NGV 2000 Congress, Session 6A, 317, Yokohama, Japan, 2000.
750. Hemstock, S. and Hall, D. O. (1993) 'Biomass energy flows in Zimbabwe' (submitted for publication)
751. Henry Ford, Charles Kettering and the Fuel of the Future (history of ethanol)
752. Henry, L., Catignani, G. and Schwartz, S. (1998). The influence of carotenoids and tocopherols on the stabilities of safflower oils during heat catalysed oxidation, J. Am. Oil Chem. Soc., 75, 1399-1402.
753. Heraud, A., and B. Pouligny, How does a "Cloud Point" Diesel Fuel Additive Work?, J. Colloid Interface Sci. 153: 378 – 391 (1992)
754. Heyerdahl, P.H., Unander, N.S., Kristiansen. 2000. Multiple Fuel oven for biofuels and solid waste. 1st World Conference and Exhibition on Energy and Industry. Sevilla, Spain, 5-9 June 2000.
755. Heywood, I.B., "Internal Combustion Engine Fundamentals", Mc Graj-Hill Book Company, USA, 1988
756. Hill, D.T., 1983. Simplified Monod kinetics of methane fermantation of animal waste, Agric. Waste 5: 1-6.
757. Hochhauser, A.M., et al., Fuel Composition Effects on Automotive Fuel Economy – Auto/Oil Air Quality Improvement Research Program, Society of Automotive Engineers, Technical Paper 930138, 1993.
758. Höhlein, B. et al., Fuel cell power trains for road traffic, Journal of Power Sources, 84, 203, 1999.
759. Holden, B., Jack, J., Miller, W., Durbin, T., 2006. Technical Report, Tr-2275-Env, Effect Of Biodiesel On Diesel Engine Nitrogen Oxide And Other Regulated Emissions, Project No. Wp-0308, Engineering Service Center, Port Hueneme, California 93043-4370
760. Hollesman, B., "Development of a Commercially Attractive LPG Vehicle", The 7th World LPG Conference, Vancouver, Canada, 1994.
761. Holmes, C., Energy from Crops, Agricultural and Rural Strategy Group, Central Science Laboratory, Workshop: Chemicals from Crops: The Green and Sustainable Option? 30th October 2002
762. Holt, D.J., Alternative Fuels Update, Automotive Engineering, Vol. 101, Num.5, p. 8, 1983
763. Honary L.A.T., 1996 an Investigation of the Use of Soybean Oil in Hydraulic Systems. Bioresource Technology 56 p 41-47 Elsevier Science Limited

764. Hoogers, G., 2003. Fuel Cell Technology Handbook, CRC PRESS, Boca Raton London New York Washington, D.C.
765. Hoogwijk, M., den Broek, R., Bendes, G. and Faaij, A. (2001) 'A review of assessments on the future of global contribution of biomass energy', in 1st World Conf. on Biomass Energy and Industry, Sevilla, James & James, London, Vol II, pp296–299
766. Hoshino, T., Iwai, N., Demonstration of Prototype Near-Neat Methanol Vehicle Controlled Fleet Test, International Journal of Vehicle Design. V.12, N.2, p.229-239, 1991.
767. Howell, S. 2004. State & Federal Biodiesel Incentives. Presentation at the Biodiesel Utilization Workshop for State DOT Personnel. Boise, Idaho, Sept. 9-10, 2004.
768. http://195.54.163.25/default.asp
769. http://atlas.cc.itu.edu.tr/~pdgmb/question/faq_t.html, 2007, "Petrol, Doğal Gaz ve Jeotermal Enerji Hakkında Merak Edilenler".
770. http://auto.ciao.it/
771. http://auto.ciao.it/Fiat_Multipla_100_16V_Bipower_SX__2091
772. http://biodiesel.org
773. http://bioenergy.ornl.gov/papers/misc/energy_conv.html
774. http://btgs1.ct.utwente.nl.eeci/archive/biobase/B10568.html
775. http://de.wikipedia.org/wiki/Ethanol-Kraftstoff
776. http://edis.ifas.ufl.edu/BODY_EH341
777. http://eere.energy.gov
778. http://europa.eu.int/comm/energy_transport/atlas/html/header_biodbarr.html
779. http://europa.eu.int/comm/energy_transport/atlas/html/header_biodcomp.html
780. http://europa.eu.int/comm/energy_transport/atlas/htmlu/lbpot2.html
781. http://fuelfirst.com
782. http://groups.yahoo.com/group/biofuels-biz/messages/1452
783. http://reports.huginonline.com/797201/84587.pdf
784. http://selimcetinkaya.tripod.com/guncel/otosel.htm Çetinkaya, S., Yakıt Pillerinin Otomotiv Güç Kaynağı Olarak Kullanılabilme Potansiyeli
785. http://tonto.eia.doe.gov/merquery/mer_data.asp?table=T02.05
786. http://tr.wikipedia.org/wiki
787. http://unfccc.int/2860.php
788. http://usda.mannlib.cornell.edu/reports/erssor/field/fds¬bb/2006/fds06b.pdf
789. http://wwindea.org
790. http://www.agra-europe.co.uk/Conferences/Conf197/index_files/
791. http://www.aie.org.au/melb/material/resource/biofuel.htm
792. http://www.albiyobir.org.tr (http://www.albiyobir.com – eski versiyon))
793. http://www.alternatifenerji.com
794. http://www.altfuels.org/b20.html
795. http://www.arb.ca.gov/fuels/gasoline/carfg3/toyota_prstn.pdf, May 2000.
796. http://www.arb.ca.gov/fuels/gasoline/oxy/oxywav.htm?PF=Y
797. http://www.aresenerji.com
798. http://www.asabe.org
799. http://www.asam.org.tr/tr/yazilar.asp?pkat1=11

800. http://www.astm.org/cgi¬bin/SoftCart.exe/index.shtml/E+mystore
801. http://www.autogas-technik-zentrum.de/was_ist_autogas.php
802. http://www.barbotti.com/cng/advantages.htm
803. http://www.bath.ac.uk/~en0mjy/boron.htm
804. http://www.bauer –kompressoren.de
805. http://www.biodiesel.at
806. http://www.biodiesel.at
807. http://www.biodiesel.de/
808. http://www.biodiesel.org
809. http://www.biodiesel.org/resources/reportsdatabase/reports/tra/19950901_tra-049.pdf
810. http://www.biodieselmach.com
811. http://www.biofuels.fsnet.co.uk/biobiz.htm
812. http://www.biofuelstp.eu/news.html#060807
813. http://www.biomass.org
814. http://www.biyodizelturkiye.com.tr
815. http://www.biyomotorin.com
816. http://www.biyomotorin-biodiesel.com
817. http://www.biyoyakitdunyasi.com
818. http://www.blt.bmlf.gv.at/vero/artikel/artik013/Energy_crop_species+.pdf
819. http://www.blt.bmlf.gv.at/vero/veroeff/0435_Oekobilanz_Biodiesel.pdf
820. http://www.blt.bmlf.gv.at/vero/veroeff/0617_Biodiesel_as_blending_component_e.pdf
821. http://www.blt.bmlf.gv.at/vero/veroeff/0774_Verwendung_von_Pflanzenoelkraftstoffen_II.pdf
822. http://www.blt.bmlf.gv.at/vero/veroeff/0774_Verwendung_von_Pflanzenoelkraftstoffen_II.pdf
823. http://www.blt.bmlf.gv.at/vero/Veroeff-Biodiesel.htm
824. http://www.boraxtr.com
825. http://www.boraxtr.com/boraxtr
826. http://www.botas.gov.tr/images/harita4.jpg, 2007, "Botaş Genel Müdürlüğü Türkiye'de doğalgaz ve petrol boru hatları haritası".
827. http://www.bp.com/statisticalreview2006
828. http://www.bp.com/tecnology
829. http://www.bpgaspowerandrenewables.bpweb.bp.com
830. http://www.bpsolar.com
831. http://www.bysd.org.tr/index.php?area=1&p=static&page=istatistikler
832. http://www.chive-ltd.co.uk Daimler – Chrysler Hybrid Drive Power Trains, Stuttgart
833. http://www.cleanenergyfuels.com/ngvs_why.html
834. http://www.communications.uci.edu/97releases/130tc97.html
835. http://www.crcao.org/
836. http://www.cti2000.it
837. http://www.daimlerchrysler.de/index_e.htm?/products/products_e.htm,
838. http://www.demirdokum.com.tr
839. http://www.dewind.de

840. http://www.dft.gov.uk/stellent/groups/dft_roads/documents/page/dft_roads_507623.pdf
841. http://www.distill.com/world_ethanol_production.htm (accessed 2002).
842. http://www.dodfuelcell.com
843. http://www.dtm.gov.tr/ead/bor/BOR%20VE%20TORYUM.doc, 10.09.2006
844. http://www.eagle.ca/~gcowan/boron-blast.html
845. http://www.ebb-eu.org/stats.php
846. http://www.ebio.org
847. http://www.ecn.nl/library/reports/2002e/rx02030.html
848. http://www.ecotecnia.com/
849. http://www.eeci.net/
850. http://www.eere.energy.gov/afdc
851. http://www.ego.gov.tr/gdb/hak_1.html
852. http://www.eia.doe.gov
853. http://www.eia.doe.gov/emeu/international/reserves.htm
854. http://www.eia.doe.gov/oiaf/analysispaper/biomass.html
855. http://www.eie.gov.tr
856. http://www.eie.gov.tr
857. http://www.ejlst.com
858. http://www.elsevier.com
859. http://www.emmegas.com.tr
860. http://www.enercon.de
861. http://www.energy.gov
862. http://www.energyforum.net
863. http://www.enerji.gov.tr
864. http://www.enerji.gov.tr
865. http://www.enginemanufactures.org
866. http://www.entropyenergy.com
867. http://www.epa.gov
868. http://www.epa.gov/otaq/consumer/fuels/mtbe/press34b.pdf. (accessed 2002).
869. http://www.epdk.gov.tr
870. http://www.erdgasfahrzeuge.de/starthtml/erdgasfahrzeug_fahrzeuge.html
871. http://www.ethanolfa.org
872. http://www.ethanolrfa.org/industry/locations/, accessed on 04/27/06.
873. http://www.ethanolrfa.org/leg_official.shtml.
874. http://www.ethanolrfa.org/media/press/rfa/2007/
875. http://www.ethanolrfa.org/objects/documents//productionaugust2007.pdf
876. http://www.ethanolrfa.org/objects/pdf/outlook/outlook_2006.pdf
877. http://www.etiholding.gov.tr/
878. http://www.evworld.com/databases/shownews.cfm?pageid=news070502-01
879. http://www.fao.org/inpho/compend/text/ch08.htm (Tarih: 20.02.2004), (Zou, J. and Shi, Y. 2003. Industrial uses of sorghum. Chapter VIII).
880. http://www.fao.org/tc/tci/sectors/sugar.pdf
881. http://www.fhwa.dot.gov/policy/ohim/hs04/htm/mf21.htm
882. http://www.fiat.com.tr
883. http://www.filtertechnik.co.uk/biodiesel

884. http://www.fnr.de
885. http://www.fsa.usda.gov/dafp/cepd/crp_statistics.htm (May 2005)
886. http://www.fuatberkay.com/index_dosyalar/Page348.html, 2007, "Doğalgaz Nedir?"
887. http://www.fuelcelltoday.com/FuelCellToday/IndustryInformation/IndustryInformationExternal/IndustryInformationDisplayArticle/0,1168,192,00.html, September 7, 2001 (2001).
888. http://www.fuelcelltoday.com/FuelCellToday/IndustryInformation/IndustryInformationExternal/NewsDisplayArticle/0,1471,764,00.html, December 20, 2001 (2001).
889. http://www.fueleconomy.gov/feg/fcv_benefits.shtml
890. http://www.fueleconomy.gov/feg/hybrid_sbs.shtml
891. http://www.gibgas.de/german/fakten/kraftstoff_erdgas.html
892. http://www.goldwind.cn
893. http://www.greencarcongress.com/2006/03/bosch_launches_.html
894. http://www.greencarcongress.com/2006/06/report_opportun.html#more
895. http://www.greencarcongress.com/natural_gas/index.html
896. http://www.greencarcongress.com200603bmw_to_display_.html
897. http://www.greenfuels.org/
898. http://www.greenpeace.org/international/press/reports/
899. http://www.iaea.org/worldatom/inforesource
900. http://www.iaee.org/documents/washington/Fatih_Birol.pdf
901. http://www.iahe.org
902. http://www.iangv.org
903. http://www.iangv.org, 2007, IANGV - International Association of Natural Gas Vehicles - Statistics.
904. http://www.iangv.org/component/option,com_docman/task,doc_view/gid,300/Itemid,77, 2007, Boisen, P., "Is Methane Gas Really a Credıble Alternatıve in the Road Transport Sector?"
905. http://www.iangv.org/content/view/83/103/
906. http://www.iea.org
907. http://www.iea.org
908. http://www.iea.org/textbase/work/2002/seegas/NMCFAT.PDF
909. http://www.iea.org/Textbase/work/2005/LNGGasMarkets/session_1/1_Fatih_Birol.pdf
910. http://www.iklimlerdegisiyor.info/turkce/
911. http://www.isn.ethz.ch/news/sw/details.cfm?id=16668
912. http://www.jenskleemann.de/wissen/bildung/wikipedia/e/er/erdgasfahrzeug.html
913. http://www.journeyto.forever.org
914. http://www.konyaseker.com.tr/default.asp?pg=kat&id=21
915. http://www.küreselenerji.com.tr/hab-23000205-101,37@2300.html
916. http://www.kuzeysan.com
917. http://www.kws.de/aw/KWS/home/Zuckerruebe_5429688/~bxfz/Bioethanol_3581374/
918. http://www.lawlercorp.com/d97_models.html
919. http://www.lewatit.com

920. http://www.lewatit.com/ion/en/
921. http://www.lipidlibrary.co.uk/
922. http://www.lurgi.com
923. http://www.maden.org.tr/yeni3/yayinlar/raporlar/borraporu.htm, 08.10.2006
924. http://www.mam.gov.tr
925. http://www.mam.gov.tr/etkinlikler/arsiv-2005/ee-calistay-sunuslari/index.htm (Aralık 2005 tarihinde TÜBİTAK - Feza Gürsey toplantı salonunda gerçekleştirilen Biyodizel Çalıştay Sunuşları)
926. http://www.mct.gov.br/clima/ingles/comunic_old/coperal2.htm
927. http://www.mda.state.mn.us/AMS/ecoimpsoydiesel.html
928. http://www.meteor.gov.tr/webler/arge/argealt 25.htm
929. http://www.metrohm.com
930. http://www.millenniumcell.com
931. http://www.miscanthus.de
932. http://www.naftc.wvu.edu/technical/indepth/CNG/CNG1.html
933. http://www.naturalgas.org/overview/background.asp
934. http://www.ngridenergyworld.com/eew/more/alt.html
935. http://www.ngvgroup.com, February 2007
936. http://www.nrel.gov
937. http://www.nrel.gov/vehiclesandfuels
938. http://www.oecdobserver.org/news/fullstory.php/aid/723/Global_energy.html
939. http://www.ornl.gov
940. http://www.osti.gov
941. http://www.osti.gov/bridge
942. http://www.pal.metu.edu.tr
943. http://www.pankobirlik.com.tr
944. http://www.parkgroup.com.tr/articles/ParkGroup002.doc, 23.09.2006
945. http://www.public.iastate.edu/~mqolson/papertwo.html
946. http://www.purdue.edu/newcrop/afcm/indez.html
947. http://www.reap-canada.com
948. http://www.rec.org.tr
949. http://www.rec.org.tr/files/iklim/iklim-projeler_2_2728nisan2006.htm
950. http://www.remas.ufsc.br/donwload/publicacao_06.pdf)
951. http://www.ressiad.org.tr/makaleler.php?&ID=23
952. http://www.rewag.de/downloads/erdgas_tanken.pdf
953. http://www.rta.nsw.gov.au/dvpr/vss.htm
954. http://www.ruzgarenerjisibirligi.org.tr/yayinlar-bilimsel-diger-raporlar.htm
955. http://www.sciencedirect.com
956. http://www.sciencemag.org/cgi/content/full/278/5342/1419?ijkey=A.zNwOzlwyrKA
957. http://www.shell.com
958. http://www.sngv.org/benefits2.html
959. http://www.state.nj.us/transportation/research/fuel_cell
960. http://www.sunda.de
961. http://www.taskomuru.gov.tr/
962. http://www.tasmanenergy.com.au/bio_diesel_fuel.htm

963. http://www.teleflexpower.com/af_engineman_cng.php
964. http://www.thermomax.com
965. http://www.tobb.org.tr
966. http://www.tubitak.gov.tr (21. Yüzyılın Enerji Teknolojileri, Enerji Kaynaklı Sera Gazı Emisyonlarının Azaltılmasında Teknolojinin Rolü Bilim ve Teknoloji Strateji ve Politika Çalışmaları TÜBİTAK BTP 99/01, Mayıs 1999).
967. http://www.ufop.de
968. http://www.ufop.de
969. http://www.uidaho.edu
970. http://www.uilondon.org
971. http://www.utcfuelcells.com
972. http://www.veggievan.com
973. http://www.veggievan.org/book/
974. http://www.viessmann.de
975. http://www.winddata.com/
976. http://www.world-energy.net
977. http://www.wws.princeton.edu/cgibin/
978. http://www.wws.princeton.edu/cgibin/byteserv.prl/~ota/disk1/1995/9552/955201.PDF
979. Hydrogen condultants Inc., 1995. Advanced hydrogen/metanol utilization technology demonstration, Phasell: Hydrogen cold start of a matanol vehicle. National renewable energy lab. Golden, CO; Litteton, CO
980. ICCEPT (2003). Technology Status Review and Carbon Abatement Potential of Renewable Transport
981. ICRISAT, 2007. Pro-Poor Biofuels Outlook for Asia and Africa: ICRISAT's Perspective, A Working Paper, March 2007
982. ICRISAT, Sweet Sorghum Bioethanol Technology, William D Dar, Director General, ICRISAT
983. IEA (1996) Automotive Fuels Survey - Raw Materials and Conversion. Report by INNAS for the IEA Alternative Motor Fuels Implementing Agreement, December 1996.
984. IEA (2002) Energy Outlook 2000–2030, IEA, Paris (www.iea.org)
985. IEA (2002) Handbook of Biomass Combustion and Co-firing, Internet, International
986. IEA (2002) Penetration of Alternative Fuels in the EU and Potential Impact on the Conventional Fuels
987. IFQC, 2004. International Fuel Quality Center Hart Downstream Energy Services, Setting a Quality Standard for Fuel Ethanol, Report Presented to: Department of the Environment and Heritage, DEH Ethanol Standard 18/2004 Report
988. IGU – International Gas Union Working Committee 5 – Utilisation Study Group 5.3 "Natural Gas Vehicles (NGV) Global Opportunities for Natural Gas as a Transportation Fuel for Today and Tomorrow" Final Report, December 2005
989. İlem, M., "Yunanistan'da Haritayı Konuşuyor", Cumhuriyet, 20.09.2006
990. İlerleme Raporu, 2005, http://www.abgs.gov.tr, (08/06/2006)

991. İnan, D., Ültanır, M.Ö., 1996. Güneş Enerjisi, TEMEV Temiz Enerji Vakfı, UGET-TB Uluslararası Güneş Enerjisi Topluluğu Türkiye Bölümü, DÜÇAM Dicle Üniversitesi Çevre Sorunları Uygulama ve Araştırma Merkezi Ortak Yayını, 26 Sayfa, Diyarbakır.
992. Ingamells, J.C., Lindquist, R.H, Methanol as a Motor Fuel or a Gasoline Blending Component SAE, No. 750123, (1975).
993. Intermediate Technology Development Group. Low Energy Briquetting, Rugby, 1985
994. International Energy Agency-OECD (IEA) tarafından "Energy Policies of IEA Countries" kapsamında hazırlanan "Turkey 2005 Review" başlıklı rapor.
995. IPCC-TAR (2001) Climate Change 2001: Mitigation, Davidson, O. and Metz, B. (eds), Third Assessment of the IPCC, Cambridge University Press
996. Iso, M., Chem, B., Eguchi, M., Kudo, T., Shrestha, S., 2001. Production of Biodiesel from triglycerides and ethanol using immobilized enzyme. J. Mol. Catal. B: Enzym. 16, 53–58.
997. Isshıkı, N., Shıshıdo, K., Watanabe, K., 1991, "Research and Development on Solar Stirling Engine TNT-1, 2 and 3", 5th International Stirling Engine Conference (ISEC), 8-9-10 May, Dubrovnik, pg. 279-284.
998. ITAPC (2002). Presentation by Edward Evans, International Trade and Policy Centre, University of Florida, May 2002.
999. ITO, K., CHOI, B., FUJITA, O., Start-Up Characteristics of A Catalytic Combustor Using Methanol, Transactions of the Japan Society of Mechanical Engineers, Part B, B.55, n 519, p. 3552-3557, 1993.
1000. J., Lovett, M., Poudyal, B., Datta, G., Ceddia, C. De Lucia, R., Luqua, European Policy and Biofuel, Renewable Resource and Biorefineries Conference, York, 6-8 September 2006
1001. Jacobs, M.B. (1958). Chemical Analysis of Foods and Food Products, Van Nostard Company, Princeton, N.J. pp. 396–7.
1002. Jamal, Y., Wyszynski, M. L. 1994. On-board generation of hydrogen-rich gaseous fuel-a review. Int. J. Hydrogen Energy, Vol.19 No.7, 557-574
1003. Jamal, Y., Wyszynski, M. L., Wagner, T. 1996. Exhaust gas reforming of gasoline at moderate temperatures. Ins. J. Hydrogen Energy, Vol.21 No.6, 507-519
1004. James P. Szybist, Juhun Song, Mahabubul Alam, André L. Boehman, Biodiesel Combustion, Emissions and Emissions Control
1005. James Rockall, 2004. International Developments in LP Gas Markets, UNECE Working Party on Gas Geneva Jan 21st – 22nd 2004.
1006. Janina, W., 2006. Biodiesel, AGH University of Sciences and Technology, Krakow, Poland. (Erişim tarihi: 05.05.2006)
1007. Janina, W., Biodiesel. The contribution of the Faculty of Fuels and Energy of AGH University in the area of preparation and utilization of FAME,
1008. Jan-Raap, G., "Natural Gas Vehicle Technology. Presentation", European Gaseous Fuel Training Institute.
1009. Jeff Waldon, Charlie Cushwa, Christy Gabbard, Biofuels Opportunities in Southside Virginia,

1010. Jenkins, B.M. and Sumner H.M. Harvesting and Handling Agricultural Residues for Energy. Transactions of the ASAE, 29 (3): 824-836, 1986.
1011. Jensen, K., Ellis, P., Menard, J., English, B., Clark, C., Walsh, M., 2005. Tennessee Farmers' Views of Producing Switchgrass for Energy, Bio-Based Energy Analysis Group, Department of Agricultural Economics, October 2005
1012. Johannes, H., Directions for Manufacturing Biobriquets and Hybrid Stoves Renewable Energy Journal, Vol 4, No 1, 1982.
1013. Johanneson, R, (2002) Alcohol production from Biomass, Florida Energy Extension Service
1014. Johansson, Thomas B. ve arkadaşları, ed. Renewable Energy: Sources for Fuels and Electricity. Island Press, 1993.
1015. John Sheehan, Andy Aden, Keith Paustian, Kendrick, Killian, John Brenner, Marie Walsh, and Richard NelsonEnergy and Environmental Aspects of Using Corn Stover for Fuel Ethanol, Journal of Industrial Ecology, Vol 7, Number 3-4, pp. 117-146
1016. Jones, M.B., Walsh, M., 2001. Miscanthus for Energy and Fibre, James&James (Science Publisher) Ltd., UK.
1017. Jorach, R., Enderle, C., Decker, R., 1997. Development of low-NOx truck hydrogen engine with high specific power output. Int. J. Hydrogen Energy, Vol.22, No.4, pp.423-427
1018. Kadayıfçılar, S., Acar, A. İ., 1992. Yakıtlar ve Yanma A.Ü. Ziraat FakültesiYayınları: 1260, Ders Kitabı: 362, Ankara.
1019. Kahraman, A., "Özelleştirme Gündemindeki Bor Madenleri ve Ulusal Ekonomiye Daha Fazla Katkısı İçin Öneriler", Dünya Gazetesi, 19.06.2001
1020. Kalafatoğlu, İ.E., Örs, N. 2001. 21. Yüzyılda Bor Teknolojileri ve Uygulamaları, TÜBİTAK - MAM "KRİTEK 2001" Kritik Teknolojiler Sempozyumu Kitabı.
1021. Kalafatoğlu,İ. E., 1996. "Bor Bileşikleri Bibliyografyası", TÜBİTAK-MAM, Gebze.
1022. Kaltschmitt, M. and Bridgwater, A. V. (eds) (1997) Biomass Gasification and Pyrolysis: State of the Art and Future Prospects, CPL Press, Newbury, 550pp
1023. Kaltschmitt, M., 1993. Energitragerproduktion auf pflanzlicher basis. Landtechnik 48. Jahrgang, 8/9-93, s. 400-406. Deutschland.
1024. Kaltschmitt, M., Rosch, C. and Dinkelbach, L. (eds) (1998) Biomass Gasification in Europe, EC Science Research & Development, EUR 18224 EN, Brussels
1025. Kang, Y.T., Kunugi, Y., Kashiwagi, T., "Review of advanced absorption cycles: performance improvement and temperature lift enhancement", International Journal of Refrigeration, 23(2000), 388-401, 2000.
1026. Karabektaş, M., Doğal Gaz ile Çalışan İçten Yanmalı Motorların Enerji Ekenomisi ve Egzoz Emisyonları Yönünden İncelenmesi, Kocaeli Üniversitesi, Haziran 1996.
1027. Karabulut H., Demiralp, M., "Gama Tipi Bir Stirling Motorunun Test Sonuçları", ULIBTK'01,13. Ulusal Isı Bilimi ve Tekniği Kongresi, 5-7 Eylül 2001, Konya
1028. Karadeli, S. 1999. Rüzgar Enerjisi. TEMEV yayınları, Ankara

1029. Karahan, Ş,. 2005, Biyodizel Kalitesi ve Biyodizel Kalitesinin Diesel Motorlara Etkileri, Tübitak Mam Enerji Enstitüsü, Biyodizel Çalıştayı, Ankara, 2 Aralık 2005Ankara
1030. Karakaş Oğuz, F., Oğuz, M.N., 2006. Aspir ve Hayvan Beslemede kullanımı. Yıl 14 Sayı 45, Türkiye Yem Sanayicileri Birliği Dergisi
1031. Karakılçık, M., 2001. "Çukurova Üniversitesi "Güneş Enerjisinin Isıl Enerji Biçiminde Küçük Boyutlu Bir Güneş Havuzunda Depolanması" Yenilenebilir Enerji Kaynakları Sempozyumu İzmir.
1032. Karakılçık, M., Kıymaç, K., Kayalı, R., 1998. Yalıtımlı bir prototip güneş havuzunun model ve deney sonuçlarının karşılaştırılması Ç.Ü. Soğutma ve İklimlendirme Tekniği Uygulama Ve Araştırma Merkezi, Beşinci Ulusal Soğutma ve İklimlendirme Tekniği Kongresi, 2-3 Nisan, 1998, Çukurova Üniversitesi, Adana-Türkiye.
1033. Karaosmanoğlu F., 1997. Çevre Dostu Yağlama Yağları. Mühendis ve Makina Dergisi. Sayı 453 s 19-20.
1034. Karaosmanoğlu, F., 1990, Alkollü Benzinlerin Alternatif Motor Yakıtı Olarak Değerlendirilmesi, Doktora Tezi, İ.T.Ü. Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
1035. Karaosmanoğlu, F., 2000. Biobriquetting of rapeseed Cake. Energy Sources, 22: 257-267.
1036. Karaosmanoğlu, F., 2006. - Türkiye Biyoyakıt Potansiyeli ve Son Gelişmeler, (DEK-TMK) Türkiye 10. Enerji Kongresi, Dünya'da Ve Türkiye'de Enerji: Uygulamalar Ve Sorunlar, 27 – 30 Kasim 2006, İstanbul
1037. Karaosmanoğlu, F., 2006. "Biyoyakıt Teknolojisi ve İTÜ Araştırmaları", ENKÜS 2006-İTÜ Enerji Çalıştayı ve Sergisi, Bildiri Kitabı, İstanbul, 22-23, Haziran 2006.
1038. Karaosmanoğlu, F., Aksoy, H.A., 1989. "Etanollü Benzinlerin Alternatif Motor Yakıtı Olarak Değerlendirilmesindeki Faz Ayrımı Sorunu." Isı Bilimi ve Tekniği Dergisi, Cilt. 11, sayı.1, s.49-52 (1989).
1039. Karaosmanoğlu, F., Aksoy, H.A., 1994. Kullanılmış kızartma atık yağının seyreltme yöntemi İle alternatif yakıt olarak değerlendirilmesi. Sayfa No. 461, Türkiye 6. Enerji Kongresi. İzmir, Ekim 17-22
1040. Karaosmanoğlu, F., Cığızoğlu, K.B., Tüter, M., 1995. Biyomotorin uygulamaları. Mühendis ve Makina Dergisi. Sayı 431.
1041. Kartchenko, N.V., 1998. Advanced Energy Systems, Taylor and Francis, Washington.
1042. Kartha, S., Leach, G. and Rjan, S. C. (2005) Advancing Bioenergy for Sustainable Development: Guidelines for Policymakers and Investors, Energy Sector Management Assistance Programme (ESMAP) Report 300/05, The World Bank, Washington, DC
1043. Kaufman, K.R., and M. Jejewski, Sunflower Methyl Esters for Direct Injection Diesel Engines, Trans ASAE 27: 1626-1633 (1984)
1044. Kaupp, A., Goss, R., Small scale gas producer engine systems, Friedr. Vieweng and Sohn, Braunschweig/Wiesbaden, 1984.
1045. Kayalı, R., 1980. Çukurova bölgesi şartlarında bir güneş havuzu denemesi ve çeşitli parametrelerinin gözlenmesi, Yüksek Lisans Tezi, Adana.

1046. Kayalı, R., 1986. Kullanılabilir boyutlarda bir güneş havuzunun fiziksel parametrelerinin incelenmesi ve matematiksel modellemesi, Doktora Tezi, Adana.
1047. Kayalı, R., 1992. Yalıtımlı ve yalıtımsız güneş havuzlarının Çukurova bölgesi şartlarında ekonomik analizi, E.Ü. Güneş Enerjisi Enstitüsü Dergisi, Cilt 1, Sayı 4, sayfa 95-101.
1048. Kayalı, R., Bozdemir, S., Kıymaç, K., Ünal, G., 1985. Ç.Ü kampüsünde yapılan bir güneş havuzunun ısısal özelliklerinin saptanması ve seralara uygulanması Türk Fizik Derneği 7. Ulusal Fizik Kongresi, 25-27 Eylül, 1985, Yıldız Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul-Türkiye.
1049. Kayalı,R., Ögelman, H., Yeğingil İ., Bozdemir, S., 1980. "Çukurova şartlarında bir deneysel güneş havuzunun çeşitli parametrelerinin gözlenmesi" Türk Fizik Derneği III. Fizik Kongresi, Çukurova Üniversitesi, 6-7 Mart, Adana, 1980.
1050. Kaylen, M., Van Dyne, D.L., Choi, Y.S., and Blasé, M., Economic feasibility of producing ethanol from lignocellulosic feedstocks, Bioresource Technology, 72, 2000, 19–32.
1051. Kefi, S., 2004, Türkiye'de Yağli Tohumlar Üretimi Ve Araştirmalari 1 Haziran 2004, Samsun
1052. Kekeba, H., Experiences from Ethio Fuel Briquette Factory, Proceedings from An International Workshop on Biomass Fuel Briquetting in Developing Countries Cowiconsult, Copenhagen, 1989
1053. Kerschbaum, S., Rinke., G., 2004, Measurement of the Temperature Dependent Viscosity of Biodiesel Fuels, Forschungszentrum Karisruhe, Institute for Micro Process Engineering, Germany, 83 (2004) 287-291.
1054. Keskinler Bülent, Tanrıseven Aziz, Dizge Nadir, Canlı Oltan. "Novel reactors and a process to produce biodiesel using homogeneous alkaline catalyst". WO 2007/058636 A2
1055. Kılıç, A., Öztürk, A., 1983. Güneş Enerjisi, Kipaş Dağıtımcılık, 331 Sayfa, İstanbul.
1056. Kılıç, A., Öztürk, A., 1984. Güneş Işınımı ve Düz Toplayıcılar, SEGEM Sınai Eğitim ve Geliştirme Merkezi Genel Müdürlüğü, 135 Sayfa, Ankara.
1057. Kılıç, M., Gıda Işleme Yöntemleri, Gıda Teknolojileri, GID371
1058. Kılıç, O., 1990. Alkollü Đçkiler Teknolojisi. Uludağ Üniversitesi Ziraat Fakültesi, Bursa.
1059. Kitamura, Y., Maekawa, T., 1993. Study on the design and development of methane fermentation system, Part 3, J. Soc. Agric. Struct. Japan 24 (1): 15-20.
1060. Kitani, O. 1999. CIGR Handbook of Agricultural Engineering. Energy & Biomass Engineering Volume V., American Society of Agricultural Engineers (ASAE). USA.
1061. Klare, M.T., Küresel Çatışmanın Yeni Alanları Kaynak Savaşları, Çev.Özge İnciler, İstanbul: Devin Yayıncılık, 2005
1062. Kleber, M., 2003, Biodiesel, Mississippi Renewable Energy Conference, March 25-26, 2003
1063. Kleber, M., 2004, Economics of a Biodiesel Plant AOCS, May, 10th 2004

1064. Knorr, H, The CNG Engine E 2866 DUH/DF for Buses and Trucks and İts Properties, Technical Paper, No: 10, MAN.
1065. Knothe, G., 2005, Dependence of Biodiesel Fuel Properties on the Structure of Fatty Acid Alkyl Esters, National Center for Agricultural Utilization Research, U.S. Department of Agriculture, 86 (2005) 1059-1070, USA.
1066. Koca, A., "V Tipi Bir Stirling Motorunun Tasarım ve İmali" Doktora Tezi, G.Ü. Fen Bilimleri Enstitüsü, Mayıs, 1997 Ankara.
1067. Koca, Ö. 2007, "Toplu Taşıma Araçlarında Doğalgaz Kullanılması", 26. Enerji Verimliliği Haftası Konferansı Kitabı, s.65-72, Ankara.
1068. Koopmans, A., Koppejan, J, 1997. Agricultural and Forest Residue; Generation, Utulization and Availability. RWEDP; www.rwedp.org. Pp:21
1069. Koplow, Doug. "Biofuels: At What Cost?" Küresel Destekler İnisiyatifi, Ekim 2006.
1070. Korkmaz, S., Baydır, Ş.A., Şahin, B., Solmaz, Ö., Yaner, O.C., 2002. Polimer elektrolit membran yakıt pilinin (PEMYH) bir prototipi için çeşitli yöntemlerle ve farklı malzemelerden membranların hazırlanması ve denenmesi üzere deney düzeneğinin kurulması, Gazi Üniversitesi Teknik Eğitim Fakültesi Bitirme Tezi, Ankara.
1071. Korotney, D.J., et al., Reformulated Gasoline Effects on Exhaust Emissions: Phase 3; Continued Investigation of the Effects of Fuel Oxygenate Content; Oxygenate Type, Sulfur, Olefins, and Distillation Parameters, SAE Technical Paper No. 950782, Society of Automotive Engineers, 1995.
1072. Krepec, T., Miele, D., Lisio, C., 1989. Improved concept hydrogen on-board storage and supply for automotive applications. Int. J. Hydrogen Energy, Vol.15, No.1 pp. 27-32
1073. Krieckaert, P., Gentec, B. V., Hollesman, B., "Key Success Factors for Future Automotive Use of LPG Experience and Views from the Netherlands", The 6th World LPG Conference, Tokyo, Japan, 1993.
1074. Kristoferson, L.A. and Bokalders, V. Renewable Energy Technologies; Their Applications in Developing Countries, Pergamon Press, Oxford.1986
1075. KTBL (Kuratorium for Technik und Bauwesen in der Landwirtschaft). Brikettierung von Stroh zur Warmeerzeugung Darmstadt, 1983.
1076. KTBL, 1994. Energetische Nutzung von Biomasse, Arbeitspapier 199, Darmstadt.
1077. KTBL, 1995. Kunststoffe und nachwachsende Rohstoffe II, Arbeitspapier 220, Darmstadt.
1078. KTBL, 1996. Energieversorgung und Landwirtschaft, Arbeitspapier 235, Darmstadt.
1079. Kühtz, S. 2000. Spatial Analysis Criteria to Determine Eligible Sites for Localisation of Large Scale Biomass Power Plants 1st World Conference and Exhibition on Energy and Industry. Sevilla, Spain, 5-9 June 2000.
1080. Kukkonen, C.A., Hydrogen as an Alternative Automotive Fuel SAE Paper No: 810349.
1081. Laane, C., 2006. White Biotechnology: Europe on the Move, European Conference on Biorefinery Research, Helsinki, 19 and 20 October 2006

1082. Lachmann, J. Erstellung eines Konstruktionskataloges für die Verwendung von biologisch abbaubaren Hydraulikölen. Braunschweig 1994.
1083. Lacoste F., Bondioli, P., Mittelbach, M., et al., 2003, Determination Methods, BIOSTAB, WP 1, ITERG, France.
1084. Lafuente T. "Technologies Applied to Conversion and/or Transformation of Vehicular Engines for the Use of CNG Its Impact on the Atmosphere and the Environme, in Search of a Sustainable Development" Buenos Aires, October 27, 2004
1085. Lampi, A., Kataja L., Kamal-Eldin, A. and Vieno, P. (1999). Antioxidant activities of α- and γ¬tocopherols in the oxidation of rapeseed oil triglycerides, J. Am. Oil. Chem. Soc, 76, 921–925.
1086. Larcher, W., 1973. Ökologie der Pflanzen, 320 seite, Verlag Eugen Ulmer, Stuttgart.
1087. Lee R. Lynd, 2006. The Role of Biomass in America's Energy Future, University of Massachusetts, Amherst, Mass, October 17, 2006
1088. Lee, D., Shakal, J., Goto, S., Ishikawa, H., Uneo, H., Harayama, N., "Observation of Flame Propagation in an LPG Lean Burn SI Engine", SAE Technical Paper Series, 1999-01-0570, 1999.
1089. Leong, S.T., Muttamara, S. and Laortanakul, P., Applicability of gasoline containing ethanol as Thailand's alternative fuel to curb toxic VOC pollutants from automobile emission, Atmospheric Environment, 2002.
1090. Leslie R. Rudnick, 2003. Lubricant additivies, Chemistry and Applications, ISBN: 0-8247-0857-1, Marcel Dekker, Inc. 270 Madison Avenue, New York, NY 10016
1091. Lewtas, K., R.D. Tack, D.H.M. Beiny, and J.W. Mullin, Wax Crystallization in Diesel Fuel: Habit Modification and the Growth of n-Alkane Crystal, in Advances in Industrial Crystallization, edited by J. Garside, R.J. Davey, and A.G. Jones, Butterworth-Heinemann, Oxford, 1991, pp. 166 – 179
1092. Li, L., Du, W., Liu, D., Wang, L., Li, Z., 2006. Lipase-catalyzed transesterification of rapeseed oils for biodiesel production with a novel organic solvent as the reaction medium. J. Mol. Catal. B: Enzym. 43, 58–62.
1093. Li, Z.F., Sumathy, K., "Technology development in the solar absorption air-conditioning systems", Renewable and Sustainable Energy Reviews, 4(2000):267-293, 2000.
1094. Liang, Ch., and K. Schwarzer, Comparison of Four Accelerated Stability Methods for Lard and Tallow With and Without Antioxidants, Ibid. 75: 1441-1443 (1998).
1095. Liang, Y.C., May, C.Y., Foon, C.S.,Ngan, M.A., Hock, C.C., Basiron, Y., 2006, The Effect of Natural and Synthetic Antioxidants on the Oxidative Stability of Palm Diesel, Fuel Volume 85, Issues 5-6, March-April 2006, Pages 867-870.
1096. Licht, F. O. (2004). World Ethanol and Biofuels Report, vol 3, no 17, pp130–135
1097. Lindley, D. Notes for a Series of Lectures on Renewable Energy. 1996.Granada, Spain

1098. Lindley, J.A., Vossoughi, 1989. Physical properties of Biomas Briquets. ASAE, March – April.
1099. Lindley. J. A. and G. M. Smith. 1988. Heat energy from sunflower residue. Transactions of the ASAE 31(4):1197.1202.
1100. Loftus, Margaret. "It's Not So Simple, Being Green", National Geographic Traveler, 2007, 18, 22, 25.
1101. Lovato, 1999. Otogaz LPG Sistem El Kitabı, Vicenza İtaly.
1102. Lugar, R. G. and Woolsey, J. (1999) 'The New Petroleum', Foreign Affairs, vol 78, no 1, pp88–102
1103. Luger E (1997) Energy crop species in Europe, BLT Weisenburg, Austria
1104. Ly, H., "Effects of Natural Gas Composition Variations on the Operation, Performance and Exhaust Emissions of Natural Gas Powered Vehicles", IANGV Report, Australia, 2002.
1105. Lynch, F., Fulton, J. 1994. Advenced hydrogen/methane utilization technology emonstration-Final report. National renewable energy lab.; Hydrogen consultant, Inc. Golden, CO; Littlton.
1106. Lynn Wright, Bob Boundy, Bob Perlack, Stacy Davis, Bo Saulsbury, 2006. Biomass Energy Data Book: Edition 1, Oak Ridge National Laboratory, Oak Ridge, Tennessee, September 2006
1107. Lynn, D.K., et.al. Fuel Cell Systems for Vehicular Applications. SAE Paper Nr. 800059, 1980.
1108. Ma, F., Hanna, M.A., 1999. Biodiesel Production: a review. Bioresour. Technol. 70, 1–15.
1109. Ma. F., and M. Hanna. 1999. Biodiesel production: a review. Bioresource Technol. 70:1-15.
1110. Machado, A.L.C., and E.F. Lucas, Influence of Ethylene-co-Vinyl Acetate Copolymers on the Flow Properties of Wax Syntetic Systems, J. Appl. Polym. Sci. 85: 1337 – 1348 (2002)
1111. Malone, M. and M. Doherty. 2000. Reactive Distillation. Ind. Eng. Chem. Res. 39:3953-3957.
1112. Maniatis, K., Bioenergy: a complex matrix, full of opportunities – and dependent on policy instruments, IEA Bioenergy
1113. Marchetti, J.M., V.U. Miguel, A.F. Errazu, 2007. Possible methods for biodiesel production, Renewable and Sustainable Energy Reviews, 11 (2007) 1300–1311
1114. Market, Fulton, L, IFQC European Automotive Fuels Briefing, Paris 21/11/2002 http://www.ifqc.org/
1115. Maurer, K., 1991 Pflanzenölgevinnung und Verwertung in Landwirtschaftlichen Betrieben als Treibstoff. Landtechnik 12-91 p: 604 - 608.
1116. May 2004, Seville, Spain.
1117. McAloon, A., et al, National Renewable Energy Laboratory, Determining the Cost of Producing Ethanol from Corn Starch and Lignocellulosic Feedstocks, October 2000, NREL/TP¬580¬28893
1118. McCormick, B., 2005. Effects of Biodiesel on NOx Emissions, NREL/PR-540-38296, Department of Energy, National Renewable Energy Laboratory (NREL)

1119. McCormick, B., Effect of Biodiesel on NOx Emissions National Renewable Energy Laboratory Golden, Colorado ARB Biodiesel workgroup June 8, 2005
1120. McCormick, R.L., Alleman, T.L., Ratcliff, M., Moens, L., Lawrence, R., 2005. Survey of the Quality and Stability of Biodiesel and Biodiesel Blends in the United States in 2004, Technical Report NREL/TP-540-38836, October 2005
1121. McCormick, R.L., Alleman, T.L., Waynick, J.A., Westbrook, S.R., Porter, S., 2006. Stability of Biodiesel and Biodiesel Blends: Interim Report, NREL/TP-540-3972, April 2006
1122. McDowell, C.J., Buscheck, T., and Powers, S.E., "Behavior of gasoline pools following a denatured ethanol spill," Groundwater, 41, 746¬757 (2003).
1123. MCT (2003) Net Emissions for the Sugar Cane to Ethanol cycle, MCT, Brazil,
1124. Mears, L.G., "Energy from Agriculture", Environment, Vol.20, No. 10, pp. 17-24 (1978).
1125. Meged Y., Venner CH., Napel W.E., 1995 Classification of Lubricants According to Cavitation Criteria. Wear 186-187 p 444-453 Elsevier.
1126. Melendez, M. "Natural Gas as a Transportation Fuel" Clean Diesel Conference Denver, CO. National Renewable Energy Laboratory June 11, 2003
1127. Meletli, A., "Bor'da Kendimizi Uyutmayalım", Cumhuriyet, 26.08.2006
1128. Ministry of Agriculture, Fisheries and Food (1996). Authenticity of single seed vegetable oils. Working Party on Food Authenticty, MAFF, UK.
1129. Minnesota Department of Agriculture (2002) Economic impact of Soy Diesel in Minnesota,
1130. Mittelbach, M., 1990. Lipase catalyzed alcoholysis of sunflower oil. J. Am. Oil Chem. Soc. 67, 168–170.
1131. Mittelbach, M., and P. Tritthart, Emission Tests Using Methyl Esters of Used Frying Oil, Ibid. 65: 1185-1187 (1988).
1132. Mittelbach, M., and S. Gangl, Long Storage Stability of Biodiesel Made from Rapeseed and Used Frying Oil, Ibid. 78: 573-577 (2001).
1133. Mittelbach, M., Remschmidt, C., Biodiesel – The Comprehensive Handbook, Second Edition, Graz, Austria (325 page), ISBN 3-200-00249-2, 2005.
1134. Mittelbach, M., Schober, S., et al., 2003, Antioxidants, BIOSTAB, WP 3, University of Graz, Austria.
1135. Mohl, K., A. Kienle, E.Gilles, P.Rapmund, K. Sundmacher, and U. Hoffmann. 1999. Steady-state multiplicities in reactive distillation columns for the production of fuel ethers MTBE and TAME: theoretical analysis and experimental validation. Chem. Eng. Sci. 54:1029-1043.
1136. Moll, K., Lurgi's path to success, Press conference, Frankfurt am Main, November 30, 2005
1137. Nakoman, E., 1997. "Türkiye kömür arama stratejilerine genel bir bakış", Yurt Madenciliğini Geliştirme Vakfı Yayını, İstanbul.
1138. National Biodiesel Board. 2004. U.S. Biodiesel Production Capacity. http://www.biodiesel.org/pdf_files/Capacity.PDF. Accessed Oct. 2, 2004.
1139. National Biodiesel Board: www.nbb.org
1140. National Ethanol Vehicle Coalition: www.e85fuel.com
1141. National Pollutant Inventory - Ethanol fact sheet

1142. National Renewable Energy Laboratory (NREL), 2003, Safety and Performance Assessment of Ethanol/Diesel Blends (E-Diesel), 1617 Cole Boulevard, Golden, Colorado 80401-3393, NREL is a U.S. Department of Energy Laboratory, Contract No. DE-AC36-99-GO10337
1143. National Renewable Energy Laboratory. Given at a CSIS conference on 20 June 2002. http://www.csis.org/tech/Biotech/other/Ebel.pdf
1144. National Renewable Energy Laboratory. Life Cycle Inventory of Biodiesel and Petroleum Diesel for Use in an Urban Bus. Final Report, May 1998. NREL/SR-580-24089 UC Category 1503.
1145. National Renewable EnergyLaboratory, The Biomass Economy, NREL/JA¬810¬31967, July 2002
1146. Natural Gas Vehicle Coalition: www.ngvc.org
1147. Natural Gas Vehicle Technology Basic Information about Light-Duty Vehicles, ENGVA 2003. ENGVA Generic training, presentation 02-02-2006
1148. Natural Gas/Biomethane: The Key to Gaseous Fuel Vehicle Growth (Session 3.3) ISO Round Table on Global Harmonization of RC&S for Gaseous Fuels & Vehicles Geneva Jan 10, 2007
1149. NBAC Designation, BQP-02 (03). Standard Test Method for Free and Total Glycerol in Biodiesel (Greenhill Method).
1150. Nelson, L.A., Foglia, T.A., Marmer, W.N., 1996. Lipase-catalyzed production of biodiesel. J. Am. Oil Chem. Soc. 73 (8), 1191–1195.
1151. Neureiter, M., 2005. Alternative uses of energy crops, BOKU, Vienna, Austria
1152. Nie, K., Xie, F., Wang, F., Tan, T., 2006. Lipase catalyzed methanolysis to produce biodiesel: Optimization of the biodiesel production. J. Mol. Catal. B: Enzym. 43, 142–147.
1153. Night, B. and Westwood, A. (2005) 'Global growth: The world biomass market. Renewable Energy News, vol 8, no 1, pp118–127
1154. Niklová, I., St. Schmidt, K. Hablová, and S. Sekretár, Effect of Evening Primrose Extracts on Oxidative Stability of Sunflower and Rape Seed Oils, Eur.J.Lipid Sci.Technol. 103: 299-306 (2001).
1155. Niven, R.K., 2005. Ethanol in gasoline: environmental impacts and sustainability review article. Renewable and Sustainable Energy Reviews. 9(2005): 535¬555
1156. Noel, F,. Thermal Analyssis of Lubricating Oils, Thermochim. Acta 4: 377-392 (1972)
1157. Noureddini, H., and D. Zhn. 1997. Kinetics of transesterification of Soybean Oil, Applied Eng. Agric. 74:1457-1463.
1158. Noureddini, H., D. Harkey, and V. Medikonduru. 1998. Continuous process for the conversion of vegetable oils into methyl esters of fatty acids. J. Am. Oil Chem. Soc. 75(12):1775-1783.
1159. NREL (1995) A Manual for the Economic Evaluation of Energy Efficiency and Renewable Energy Technologies NREL, Colorado
1160. NREL (2000a) Bioethanol: Fuelling sustainable transportation, http://www. eere.energy.gov/vehiclesandfuels/
1161. NREL (2000b) Determining the Cost of Producing Ethanol from Corn Starch and Lignocellulosic Feedstocks, Wooley et al., NREL, Colorado, http://www.afdc.doe.gov/pdfs/4898.pdf

1162. NREL (2002) Presentation entitled "The Science and Technology of Turning Crops into Fuel-Current Programs, Status and Future Potential" by Ms. Cynthia Riley, Biofuels Technology Manager,
1163. Nylund N. et al., September 2002, "Pathways for natural gas into advanced vehicles" VTT, prepared for IANGV.
1164. Nylund, N. O., Lawson, A., "Exhaust Emissions from Natural Gas Vehicles", IANGV Technical Committee Report, 2000.
1165. Nylund, N.O., Laurikko, J., Ikonen M. "Pathways for Natural Gas Into Advanced Vehicles, Part A: Technology and Fuels for New Generation Vehicles" Edited Draft Report Version 30.8.2002
1166. Oak Ridge National Laboratories (ORNL) (2003) Bioenergy Conversion Factors, http://bioenergy.ornl.gov/papers/misc/energy_conv.html
1167. Oconnor,L., Cleomy thr Air With Natural Gas Engines, Mechanical Engeneering, p: 52-56, oct. 1993.
1168. OECD, 2006, AGR/CA/APM(2005)24/FINAL, Agricultural market impacts of future growth in the production of Biofuels, 2006
1169. OECD-FAO, Agricultural Outlook 2007-2016
1170. Office for Technology Assessment (OTA), (1995) Renewing our energy future
1171. Ogden, J.M., Steinbugler, M.M., and Kreutz, T.G., A comparison of hydrogen, methanol and gasoline as fuels for fuel cell vehicles: implications for vehicle design and infrastructure development, Journal of Power Sources, 79, 143, 1999.
1172. Öğüt, H., 2007. Yeşil Enerji Uygulamaları, İç Anadolu Bölgesi Enerji Forumu Konya – Akşehir, 24 Mart 2007 Cumartesi
1173. Öğüt, H., Oguz H., Akınerdem, F., ve Eryılmaz, T., Tarımsal Kaynaklı Biyoyakıtlar (Biyodizel ve Biyoetanol) Konya Ticaret Borsası Dergisi, Konya
1174. Öğüt, H., Oğuz, H., 2006, Üçüncü Milenyum Yakıtı Biyodizel, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.
1175. Öğüt,H., Akınerdem, F., Pehlivan,E., Aydın, M.E., Oğuz,H.,2004,Türkiye'de Bazı Yağ Bitkilerinden Biyodizel Üretim Prosesleri ve Dizel Motorlarda Kullanımının Tarım, Çevre, Gıda, Kimya ve Teknolojik Boyutlarıyla Araştırılması: DPT Proje No: 2004 / 7 Biyoenerji 2004 Sempozyumu, 118-122, İzmir
1176. Oğuz H., Demir F., Acaroğlu M., 2000. The Investigation of the Possibilities of Using Sunflower Oil in Diesel Engines as Fuel, 1st World conference and Exhibition on Biomass for Energy and Industry, 5-9 June Sevilla, Spain, (James&James- Science Publishers-2001) Volume I, p.661-663
1177. Oğuz, H., 2001, Bitkisel kökenli yağların Tarım traktörlerinde kullanım imkanları, S.Ü. Fen Bilimleri Enstitüsü Doktora Semineri, Konya.
1178. Oğuz, H., Acaroğlu, M. et all., 2007. Determination of Performance of The Soybean Oil In Farm Tractors As Hydraulic Fluid, Energy Sources, Part A (in Review)
1179. Omata, F., A. Dimian, and A. Bliek. 2003. Fatty acid esterification by reactive distillation. Part 1: equilibrium-based design. Chem. Eng. Sci. 58:3159-3174.
1180. Onur, M., 2006. "Petrol ve Doğal Gazın Dünyada, Türkiye'de Durumu ve İTÜ'deki çalışmalar", ENKÜS 2005, İTÜ Enerji Çalıştayı ve Sergisi, 22-23, Haziran 2006, İstanbul.

1181. Openshaw, K. (2000) 'Wood energy education: An eclectic viewpoint', Wood Energy News, vol 16, no 1, pp18–20
1182. Oral, E., Çelik, V., Hidrojen Yakıtlı Motor teknolojisi, Mühendis ve Makina Cilt 46, sayı 540, 30-40, Ankara
1183. Oral, M., 1979. Güneş Pilleri, Ege Üniversitesi Genel Fizik Kürsüsü, 59 Sayfa, Bornova-İzmir.
1184. ORNL (1997) 'Potential impacts of energy-efficient and low-carbon technologies by 2010 and beyond', Report No. LBNL-40533 or ORNL/CON-444, Oak Ridge National Laboratory, Oak Ridge, TN, USA
1185. Orsulak, J. "Natural Gas Vehicle Industry Update" Clean Cities Regional Conference, Yellowstone, September 12, 2006
1186. OSD, 2006. Otomobil Sanayicileri Derneği, Nisan 2006, "2005 Yılı Otomobil ve Toplam Motorlu Araç Parkı – Dünya ve Türkiye", Rapor 2006/04.
1187. Ouellette, P., Douville, B. Hill, P. G. and Ursu, B. "NOx Reduction in a Directly Injected Natural Gas Engine" Vancouver, B.C., Canada, V6T 1Z4, Dec. 1998
1188. Ouwens C & Faaij A (2002) A comparison of production costs, and the market introduction of Fischer-Tropsch oil and Ethanol http://bioproductsbioenergy.
1189. Owen, K., and T. Coley, in Automative Fuels Handbook, Society of Automotive Engineers, Warrandale, PA, 1990, pp. 353 – 403
1190. Owen. K., Coley, T., Automotive Fuels Handbook, Society Of Automotive Engineers. Inc., 1990.
1191. Øyaas, K., Renewable liquid biofuel from Scandinavian wood materials – a vision or a future reality? 14/2-2006 E-World, Essen
1192. Özaktaş, T., Arslan, E. Ergeneman, M., Göktan, A., Soruşbay, C., Doğalgaz Motorları ve Otobüslerde Doğalgaz Kullanımı, Termodinamik Dergisi, Sayfa: 54-57, Haziran 1994.
1193. Özbalta, N. 1992. E.Ü. Güneş Enerjisi Enstitüsü Y.L. Doktora Dersi Isı Transferi Ders Notları, İzmir.
1194. Özbalta, N. 1992. E.Ü. Güneş Enerjisi Enstitüsü Y.L. Doktora Dersi Güneş Enerjisi Uygulamaları Ders Notları, İzmir.
1195. Özbalta, N., Güneş Enerjisi Potansiyeli ve Uygulamalar, Enerji Dünyası, Sayı 20-21, Dünya Enerji Konseyi Türk Milli Komitesi, Ankara.
1196. Özçelik, A.E., Acaroğlu, M., Günümüzde Otomotiv Motorlarinda Kullanılan Yağlar Ve Özellikleri, Makine Ihtisas Dergisi, 1, 34, 33 - 40, 2006
1197. Özçelik, A.E., Acaroğlu, M., Konya Bölgesinde Otomotiv Taşıtlarında Motor Yağ-Yakıt Seçimi Ve Bakım Alışkanlıklarının Belirlenmesi, 4. Uluslararası İleri Teknolojiler Sempozyumu, Konya, 1, 941 - 949, 2005
1198. Özdamar, A. ; Gursel, K. T., 1999. "Rüzgar Pervanesi Aerodinamiği ve Enerji Eldesi Üzerine Bir Araştırma", Güneş Enerjisi Enstitüsü Dergisi, sayı: 1, cilt: 3,s.53-64, 1999.
1199. Özdamar, A.; Kavas, G., 1999. "Rüzgar Türbini Pervanesi Dizaynı Üzerine Bir Araştırma", Güneş Günü ve Sergisi 99 Bildiriler Kitabi, s.151-162, Kayseri, 1999.
1200. Özpeker,I., Borat Mineralleri ve Strateji, Sektörmaden, s:11, 2002
1201. Öztürk, H.H., Başçetinçelik, A. 2006. Energy Exploitation of Agricultural Biomass Potential in Turkey. Energy Exploration and Exploitation 24(1): 95-112.

1202. Pacala, S. ve R. Socolow. "Stabilization Wedges: Solving the Climate Problem for the Next 50 Years with Current Technologies", Science (13 Ağustos 2004), 968–972.
1203. Pamir, N., 2007. Avrupa Birliği'nin Enerji Sorunsalı Ve Türkiye, Erişim tarihi, 5 Mayıs 2007, (http://www.asam.org.tr/tr/yazilar.asp),
1204. Pamir, N., 2007. Enerji Arz Güvenliği ve Türkiye, (http://www.asam.org.tr/tr/yazilar.asp), Erişim tarihi, 5 Mayıs 2007
1205. Pamir, N., 2007. Türkiye'nin Doğal Gaz Temin ve İhraç Seçenekleri, Erişim tarihi, 29 Mayıs 2007, (http://www.asam.org.tr/tr/yazilar.asp),
1206. Panayotis Christidis, 2003, Trends in vehicle and fuel technologies review of past trends, Report EUR 20746 EN
1207. Pande, M., Herold, K.E., "The resorption cycle using ammonia and water", ASHRAE Transactions, 102(1), 1996.
1208. Parker, H.W, "Engine Fuels from Biomass. "Mechanical Engineering, Vol. 54, pp. 54-59,1982
1209. Patrick M. Merritt, Vlad L. Ulmet, Regulated and Unregulated Emissions Comparison for Three Tier II Non-Road Diesel Engines Operating on Ethanol Diesel Blends March 7, 2003 to March 29, 2004, NREL
1210. Patterson, H.B.W. (1989). Handling and Storage of Oilseeds, Oils, Fats and Meal, Elsevier Applied Science, London, pp. 53–4.
1211. Patzek, T.W., Thermodynamics of the Corn-Ethanol Biofuel Cycle, Department of Civil and Environmental Engineering, University of California, Berkeley
1212. Pearce, F. "Fuels Gold", New Scientist (23 Eylül 2006), 36–41.
1213. Pehlivan, Y., Geleceğin Elementi Bor, Aydınlanma 1923, Sayı 47, s: 25
1214. Perlack, R. et al, Oak Ridge National Laboratory, Biomass as Feedstock for a Bioenergy and Bioproducts Industry: The Technical Feasibility of a Billion Ton Annual Supply, DOE / GO – 102005- 2135, April 2005
1215. Perlin, J. and Jordan, P. (1983) 'Running out: 4200 years of wood shortages', The Convolution Quarterly (Spring), Sausalito, CA 94966
1216. Perry's Chemical Engineer's Handbook, 7th ed. 1997. Eds. R. Perry and D. Green. McGraw-Hill.
1217. Peterson, C., D. Reece, B. Hammond, J. Thompson, and S. Beck. 1997. Processing, Characterization, and Performance of Eight Fuels from Lipids. Applied Eng. Agric. 13(1):71–79.
1218. Peterson, C., J. Cook, J. Thompson, and J. Taberski. 1999. Continuous Flow Biodiesel Production. Applied Eng. Agric. 18(1):5–11.
1219. Peterson, C.L., 1986. Vegetable oil as a diesel fuel: Status and research priorities. ASAE Trans. 29 (5), 1413–1422.
1220. PİGM, 2004. 2004 Türkiye Petrol Faaliyetleri, Rapor No. 49, T.C. Petrol İşleri Genel Müdürlüğü, Ankara.
1221. Pimentel, D., Ethanol Fuels: Energy Balance, Economics, and Environmental Impacts Are Negative, Natural resources research, 12, 2, Kluwer Academic/Plenum Publishers, New York, 2003.
1222. Pimentel: Ethanol - Inefficient Fuel and Debunking Pimentel: Ethanol - Efficient Fuel

1223. Plinio Mario Nastari, P. M., 2006. Araştırma özeti: Dünyadaki etanol durumuna bakış, Uluslararası Şeker Örgütü (ISO), Londra, 15. Uluslararası Seminer, Dünya Şeker ve Etanol, 21-22 Kasım 2006, Londra
1224. Po1pken, T, S. Steinigeweg, and J. Gmehling. 2001. Synthesis and Hydrolysis of Methyl Acetate by Reactive Distillation Using Structured Catalytic Packings: Experiments and Simulation. Ind. Eng. Chem. Res. 40:1566–1574.
1225. Pogoreutz, M. 2000. Economical and Technological Comparison of Small-Scale CHP on the Basis of Biomass. 1st World Conference and Exhibition on Energy and Industry. Sevilla, Spain, 5-9 June 2000.
1226. Polat, A., Bor Madenlerinin Türkiye Açısından Ekonomik Ve Stratejik Önemi (http://www.boraxtr.com/boraxtr/borpolitikasi/AydaPolatBorunStratejikOnemi .doc)
1227. Prakash, B.C., 1998, Cold Flow Properties – Cloud Point, Pour Point and CFPP, GCSI.
1228. Prakash, C., Motor Vehicle Emissions and Fuels Consultant, Use of Higher than 10 Volume Percent Ethanol/Gasoline Blends in Gasoline Powered Vehicles. Transportation Systems Branch Air Pollution Prevention Directorate Environment Canada, 1998.
1229. Prankl H., Wörgetter M., 2000 European Standardisation of Biodiesel, 1st World conference and Exhibition on Biomass for Energy and Industry, 5-9 June, Spain. Vol I, p.650 - 653
1230. Prankl, H., Schindlbauer, H., 1998, Oxidation Stability of Fatty Acid Methyl Esters, 10th European Conference on Biomass for Energy and Industry, 8-10 June 1998, Germany.
1231. Propane Education and Research Council: www.propanecouncil.org
1232. Puget Sound Clean Air Agency CO/Ozone Stakeholder Group. Final Report. June 27, 2001.
1233. R. Janssen, P. Helm, P. Grimm, G. Grassi, B. Coda, A. Grassi, A. Agterberg, A global network on bioenergy – Objectives, strategies and first results, Int. Sugar JNL., 2002, Vol., 104, No. 1242, pp. 274-278
1234. R.L., McCormick, A. Williams, J. Ireland, M. Brimhall, and R.R. Hayes, Effects of Biodiesel Blends on Milestone Report, NREL/MP-540-40554, Vehicle Emissions October 2006, Fiscal Year 2006 Annual Operating Plan Milestone 10.4
1235. Rabinovich, A., Cohn, D. R., Bromberg, L. 1994 Plasmatron internal combustion engine system for vehicle pollution reduction. Int. J. Of Vehicle Desing, Vol.15, No.3/4/5
1236. Rakopoulos, C.D., 1992. Comperative performence and emission studies when using olive oil as a fuel supllement in DI and IDI diesel engines. Renewable Energy vol.2, No.3 pp. 327–331
1237. Randles, S.J., 1999. Esters, Synthetic Lubricants and High Performance Functional Fluids, Chapter 3, pp. 63-102, Marcel Dekker, USA
1238. Reed, B.T., Das, A., Handbook of biomass downdraft gasifier engine systems, The Biomass Energy Foundation Press, 1996.
1239. Reith et al (2002) Co-Production of Bio-ethanol, Electricity and Heat from Biomass Waste: Potential and R&D issues, ECN Biomass www.ecn.nl/ library/reports/2001e/rx01011.html

1240. Remmele E., Widmann B., 1998 Biodegradability and Ecotoxicity of Hydraulic Fluids Based on Rapeseed Oil Used in Agricultural Machinery. Landtechnik 52
1241. Renewable and Appropriate Energy Laboratory's survey article, Ethanol Can Contribute to Energy and Environmental Goals, Science, January 27, 2006
1242. Renewable Fuels Association, Fuel Ethanol – Industry Guidelines, Specifications, and Procedures (Publication #960501), Revised October 2005, www.ethanolrfa.org
1243. Resmi Gazete (http://rega.basbakanlik.gov.tr)
1244. Resmi Gazete, 5307 sayılı Sıvılaştırılmış Petrol Gazları Piyasası Kanunu ve Elektrik Piyasası Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun
1245. Resmi Gazete, Bitki Adı ile Anılan Yemeklik Yağlar Tebliği, Yetki Kanunu Türk Gıda Kodeksi Yönetmeliği, Yayımlandığı R.Gazete 13.10.2001-24552, Tebliğ No 2001/29
1246. RFA, Renewable Fuels Association, Fuel Ethanol, Industry Guidelines, Specifications, and Procedures, RFA Publication # 960501, Revised October 2005
1247. Ricardo (2002) "Carbon to Hydrogen" Roadmaps for passenger cars: A study for the Department for Transport and The Department of Trade and Industry, December 2002.
1248. Richard E. Gapinski, Ivan E. Joseph, Brian D.Layzell, 1994. A Vegetable Oil based Tractor Lubricant. SAE Taechnical Paper Series, 941758
1249. Richards, S.R., 1990 Physical testing of fuel briquettes, Fuel processing tech. 25:89–100
1250. Richey, A. E., 1987, "MOD-1I Automotive Stirling Engine Design Description and Performance Projections", SAE 860059.
1251. Rickeard D & Thompson N (Esso Research Centre) (1993) A Review of the Potential for Bio-Fuel as Transportation Fuels, presented at SAE Exposition Philadelphia, October 1993
1252. Rickeard, D.J., S.J. Cartwright, and J.E. Chandleri The Impact of Ambient Conditions, Fuel Characteristics and Fuel Additives on Fuel Consumption of Diesel Vehicles, in Proceedings of the SAE International Fuels and Lubricants Meeting and Exposition, Paper No. 912332, Society of Automotive Engineers, Warrandale, PA, 1991
1253. Riley, R.Q., 21. Yüzyıl İçin Nakliye Değişiklikleri.
1254. Römer, A. Erarbeitung einer Methode zur Ermittlung der Einsatzverhältnisse von biologisch abbaubaren Ölen Landmaschinen. Landtechnik 1994; 4: 239-241.
1255. Römer, A. Verwendbarkeit von biologisch abbaubaren Ölen auf pflanzlicher Basis in Landmaschinen. VDI-Tagung Landtechnik, Stuttgart-Hohenheim 1994.
1256. Römer, A., Lachmann, J. Biologisch schnell abbaubare Hydrauliköle. Landtechnik 1995; 2: 80-81.
1257. Rosillo-Calle, F. (2003) 'Public dimension of renewable energy promotion: Sitting controversy in biomass-to-energy development in the UK', EPSRC Internal Report, Kings College, London

1258. Rosillo-Calle, F. (2006) 'Biomass energy', in Landolf–Bornstein Handbook, vol 3, Renewable Energy, Chapter 5 (forthcoming)
1259. Rosillo-Calle, F. and Hall, D. O. (2002) 'Biomass energy, forests and global warming', Energy Policy, vol 20, pp. 124–136
1260. Rosillo-Calle, F. and Moreira, J. R. (2006) Domestic Energy Resources in Brazil: A Country Profile on Sustainable Energy Development, (IAEA/UN), Vienna
1261. Roskill, The Economics of Boron, Tenth Edition, Londra, 2002
1262. Ross, M. H. and Cobb, T. B. (1985) 'Biomass Flows in the United States Economy, Argonne National Laboratory, Argonne, IL 60439; Report ANL/CNSV-TM-172
1263. Rossmeissi, N., 1995. Advanced hydrogen production technologies, U.S. Department of energy. 1000 Independence Avenue, SW Washington, DC 20585
1264. Royon, D., Daz, M., Ellenrieder, G., Locatelli, S., 2007. Enzymatic production of Biodiesel from cotton seed oil using t-butanol as a solvent. Bioresour. Technol. 98, 648–653.
1265. Ruckstuhl. K. 1957. High pressure binderless briquets – The Glomera press. In Proc. 5th Biennial Briqueting Conference, pp. J 21-27. International Briquetting Association. August 19-21.
1266. Ryan, B & Tiffany, D (1998) Energy Use in Minnesota Agriculture, Agricultural Economist 1998: Vol 2. http://www.extension.umn.edu/ newsletters/ageconomist/components/ag237-693b.html
1267. Şahin, V., 1994. Enerji Sektöründe Geleceğe Bakış, Arz, Talep ve Politikalar, Türk Sanayicileri ve İfladamları Derneği (TÜSİAD), İstanbul.
1268. Samson, R., Opportunities For Growing, Utilizing & Marketing Bio-fuel Pellets, REAP-CANADA
1269. Satman, A., 2006. "Dünyada Enerji Kaynakları", Türkiye'de 1. Enerji ve Kalkınma Sempozyumu, Bahçeşehir Üniversitesi, İstanbul, 26 Nisan 2006.
1270. Satman, A., 2006. "Türkiye'de Enerji ve Geleceği", ENKUS-2006 İTÜ Enerji Çalıştayı ve Sergisi, İTÜ, İstanbul, 22-23 Haziran 2006.
1271. Satman, A., 2006. "Türkiye'nin Enerji İhtiyacı", İstanbul Ticaret Odası (İTO), İstanbul, 13 Haziran 2006.
1272. Satzer, P., Ziegler, F., Stitou, D., Spinner, B., Alefeld, G., "Advanced sorption chillers for gas cooling", ASHRAE Transactions, 102(1), 1996.
1273. Saunders, B., Introduction BP Biofuels a Growing Alternative Future Fuels Pathways, 2006
1274. Schaffert, R.E. 1992. Sweet sorghum substrate for industrial alcohol. Utilization of Sorghum and Millets. P.131-137. ICRISAT.
1275. Schaffert, R.E. and Gourley, L.M. 1982. Sorghum as energy source. Sorghum in the Eighties: Proceedings of the International Symposium on sorghum. 2-7 Nov. 81, ICRISAT Center, India.
1276. Schieder, D, Bio-ethanol – existing pathways, 1st European Summer School on Renewable Motor Fuels Birkenfeld, Germany, 29 – 31 August 2005
1277. Schoonveld, G.A., Riley, R.K., Thomas, S.P. Shiff, S., "Exhaust Valve Recession With Low-Lead Gasolines." Automotiv Engineering, pp. 72-76, 1987.

1278. Schubert, H. R. (1957) History of the British Iron and Steel Industry, Routledge & Kegan Paul, London
1279. Selvam P., Viswanathan B., Swamy C.S., Srinivasan V., (1986) Magnesium and Magnesium alloy hydrides, Int. J Hydrogen Energy, Vol.11, No.3,169-192, 1986.
1280. Senelwa, K. A. and Hall, D. O. (1993) 'A biomass energy flow chart for Kenya', Biomass and Bioenergy, vol 4, pp35–48
1281. Şenol, R., Üçgül, İ., Acar, M., Yakıt Pili Teknolojisindeki Gelişmeler ve Taşıtlara Uygulanabilirliğinin İncelenmesi, Mühendis ve makina, Cilt 47, sayı 563, 37-50, Ankara
1282. Sethi, P.S. et all, 1994. Energetic fuel from Paddy straw. Agricultural Mechanization in Asia, Africa and Latin America. Vol: 25, No: 3, p. 47-51.
1283. Shahidi, F., 2005. Bailey's Industrial Oil And Fat Products, Sixth Edition Volume 1 Edible Oil and Fat Products: Chemistry, Properties, and Health Effects, A John Wiley & Sons, Inc., Publication, 2005 by John Wiley & Sons,
1284. Shailesh A. Shah, Chemical Hydride Based PEM Fuel Cells for for Portable Power Applications, Joint Services Power Expo, May 2-5, 2005
1285. Shapouri, D., James A. and Wang, M., The Energy Balance of Corn Ethanol: An Update, Agricultural Economic Report Number 814, U.S. Department of Agriculture, 2002.
1286. Sheffield Hallam (2003) Carbon and Energy Balances for a Range of Biofuels Options. Draft final report to the DTI, January 2003.
1287. Shelley D. Minteer, Ethanol Blends: E10 and E-Diesel, Chapter 7, 2006 by Taylor & Francis Group, LLC
1288. Shelley Minteer, 2006. Alcoholic Fuels, Published in 2006 by CRC Press Taylor & Francis Group 6000 Broken Sound Parkway NW, Suite 300
1289. Shepard, M.L. and et all., 1976. Introduction to Energy Technology, Ann Arbors Science, Michigan.
1290. Shimada, Y., Watanabe, Y., Sugihara, A., Tominaga, Y., 2002. Enzymatic alcoholysis for biodiesel fuel production and application of the reaction oil processing. J. Mol. Catal. B: Enzym. 17, 133–142.
1291. Siller, M., Umweltbiotechnologisches Seminar (LVA 791.320), The overall energy balance of Bioenergy.
1292. Simkovsky, N.M., and A. Ecker, Effect of Antioxidants on the Oxidative Stability of Rapeseed Oil Methyl Esters, Erdöl, Erdgas, Kohle 115: 317-318 (1999).
1293. Sims, R. E. H. (2002) The Brilliance of Bioenergy: In Business and in Practice, James and James, London
1294. Singh, K., Singh, B., Singh, K. and Singh, B. 1987. Sweet sorghum. An ancillary sugar crop. Field Crop Abstracts, Vol. 40:5773.
1295. Singh, S.K., Khare, D.K., 1993. Role of agro-residues in meeting energy demands in India. Managing Bio-diversity for Energy, Publication on the World Food Day.

1296. Socolow, Robert H. ve Stephen W. Pacala. "A Plan to Keep Carbon in Check", Scientific American (September 2006), 50–57.
1297. Socolow, Robert ve arkadaşları. "Solving the Climate Problem", Environment (December 2004), 8-24.
1298. Solokhin, A., and S. Blagov. 1996. Reactive-Distillation is an advanced technique of reaction process operation. Chem. Eng. Sci. 51(11):2559-2564.
1299. Solomon, S. ve arkadaşları. "Technical Summary: Contribution of Working Group I to the Fourth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change", Climate Change 2007: The Physical Science Basis. Cambridge University Press, 2007.
1300. Soruşbay, C., Arslan, E., 1991. Hidrojenin binek otomobillerde kullanımı ve depolama yöntemleri. Endüstri mühendisi dergisi, 2. Otomotiv yan sanayi sempozyumu Özel sayısı
1301. Spath, P., Mann, M., Amos, W, 2000. Comparison of Three Gasification Technologies for Converting Biomass to Hydrogen. 1st World Conference and Exhibition on Energy and Industry. Sevilla, Spain, 5-9 June 2000.
1302. Speidel, H.K. and I. Ahmed. 1999. Biodegradability characteristics of current and newly¬developed alternative fuels. SAE 1999¬01¬3518.
1303. Speight, J.G. 1999. The Chemistry and Technology of Petroleum. 3rd Edition. Marcel Dekker, New York.
1304. Speight, J.G. 2001. Handbook of Petroleum Analysis. John Wiley & Sons, New York.
1305. Speight, J.G., 2002. Handbook of Petroleum Product Analysis, Published by John Wiley & Sons, Inc., Hoboken, New Jersey
1306. Statistical Review of World Energy, BP, June 2006, http://www.bp.com
1307. Stout, B. A., 1984. Energy Use And Manegement İn Agriculture, Texsas.
1308. Sudradjat, A. and Iswandi Analysis on CNG, LNG and Methanol as an Alternative Fuel for Transportation, Proceedings of the Sixth AEESEAP Triennial ConferenceKuta, Bali, Indonesia, August 23 – 25, 2000
1309. Suga, T., Muraishi, T., Bienenfeld, R., "Potential of a Low Emission Natural Gas Vehicle for 21st Century", NGV 2000 Congress, Session 6A, 297, Yokohama, Japan, 2000.
1310. Sugartech (2003) Daily Sugar Prices (LIFFE and CSCE) http://www.sugartech.co.za/sugarprice/index.php
1311. Swain, M.R., M.N. Swain, A Comparison of H2, CH4, and C3H8 Fuel Leakage in Residential Settings, Int. J. Hydrogen Energy, Vol. 17, No. 10, pp. 807-815, 1992
1312. T.C. Çevre Ve Orman Bakanlığı, 2007. Türkiye Çevre Atlası, Ankara
1313. T.C. Tarım ve Köyişleri Bakanlığı Tarımsal Üretim ve Geliştirme Genel Müdürlüğü, Yağlı tohumlu bitkiler Üretim hedefleri ve destekleme Politikaları (2006 – 2011), Tübitak Biyodizel Çalıştayı, 2005
1314. Tamer Afacan, T., 2006. Türkiye'de Biyoyakıtların Gelişimi, Uygulamalar, Sorunlar ve Öngörüler, Türkiye 10. Enerji Kongresi, Dünya'da Ve Türkiye'de Enerji: Uygulamalar Ve Sorunlar, 27 – 30 Kasım 2006, İstanbul

1315. Tarkim, Tarımsal kimya teknolojileri ve Biyoetanol, Konya Teknokent sunumu.
1316. Taşkın, Ç., "Küreselleşen Dünyada Türkiye Açısından Bor Madeninin Önemi, Pazarlama Sorunları ve Çözüm Önerileri Olarak Bazı Pazarlama Stratejileri", I.Genç Bilim Adamları Sempozyumu, Uludağ Üniversitesi
1317. Taşyürek, M, Acaroğlu, M., 2007, Biyoyakıtlarda Emisyon Azaltımı Ve Küresel Isınmaya Etkisi, Uluslar arası Küresel İklim Değişikliği ve Çevresel Etkileri, Konya
1318. Taşyürek, M., 2005, İçten Yanmalı Motorlarda Biyomotorin Yakıtlarının Geleneksel Yakıtlarla Emisyon Değerlerinin Karşılaştırılması Fen Bilimleri Enstitüsü Makine Eğitimi Programı Yüksek Lisans Semineri
1319. Taşyürek, M., 2005. Palm ve Aspir Biyomotorininde Depolama Süresi ve Şartlarının Yakıt Özellikleri Üzerindeki Etkisinin Belirlenmesi, S.Ü. Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2005, Konya
1320. Taşyürek, M., Acaroğlu, M., 2005. Aspir Biyomotorininde Depolama Süresi Ve Şartlarınınn Yakıt Özellikleri Üzerindeki Etkisinin Belirlenmesi, 4th International advanced technologies symposium, September 28-30, 2005 Konya
1321. Taşyürek, M., Acaroğlu, M., Farklı Depolama Süresi Ve Şartlarının Biyodizellerde Yakıt Özelliklerine Etkisinin İncelenmesi, 3. Ulusal Ege Enerji Sempozyumu, 24-26 Mayis 2006 Muğla, 1, 1, 1 - 10, 2006
1322. Tat, M. E., Van Gerpen, J., 2002, Physical Properties and Composition Detection of Biodiesel-diesel Fuel Blends, Paper Number: 026084 An ASAE Meeting Presentation
1323. Taylor, C.F., 1968. The İnternal-Combustion Engine in Theory and Practice Vol II, M.I.T. Press
1324. TDK, 1978. Özleştirme Kılavuzu, TDK Yayınları, Ankara.
1325. TDK, 1996. İmla Kılavuzu, TDK Yayınları, Ankara.
1326. TDK, 1998. Yabancı Kelimeler ve Karşılıklar, İkinci Kitap, TDK Yayınları, Ankara.
1327. TDRI Tropical Development and Research Institute, A Profile of the Briquetting of agricultural and Forestry Residues G181, 1983
1328. TERNA Wind Energy Programme, 2007. Energy-policy Framework Conditions for Electricity Markets and Renewable Energies 23 Country Analyses Eschborn, September 2007
1329. The opportunities in the Global Biodiesel market. Energy Infrastructure Utilities Deloitte & Touche LLP
1330. Thomas, C. et al., Integrated Analysis of Hydrogen Passenger Vehicle Transportation Pathways, NREL/ CP-570–25315, 1998.
1331. Thompson, J.C., C.L. Peterson, D.L. Reece, and S.M. Beck, Two-Year Storage Study with Methyl and Ethyl Esters of Rapeseed, Trans ASAE 41: 931-939 (1998).
1332. Thuneke K., Rmmele E., Widmann B., Wilharm Th., 2000 Standardisation of Rapeseed Oil As A Fuel. 1st World conference and Exhibition on Biomass for Energy and Industry, 5-9 June Sevilla Spain, (James&James- Science Publishers-2001) Volume I, p.532- 535

1333. Tickel, J., 2000, From the Fryer to the Fuel Tank, The Complete Guide to Using Vegetable Oil As an Alternative Fuel, TEC, USA.
1334. Tickell, J., 2006, Biodiesel America, ISBN 978- 0-9707227-4-4, Ashland.
1335. Tırıs, M. Tırıs, Ç., Erdallı, Y., 1997. Güneş Enerjili Su ısıtma sistemleri, NATO TU COATING, MAM, Gebze.
1336. Tırıs, M., 1996. Evsel sıcak su Sistemlerinin Boyutlandırılması: F-Chart Yöntemi, Termodinamik, Cilt 4, Sayı 43, 55-56
1337. Tırıs, M., 1996. Küçük ölçekli Absorbsiyonlu Soğutma sistemlerinde Güneş Enerjisinin Kullanılabilirliği, Termodinamik, Cilt 4, Sayı 43, 83- 85.
1338. Tırıs, M., 2007. Enerji Ve İklim Değişikliği: Türkiye'nin Seçenekleri Ve Seçimi, Küresel İklim Değişikliği ve Çevresel Etkileri, 20 Ekim 2007, Konya
1339. TMMOB, (http://www.tmmob.org.tr)
1340. Topal, H., Atimtay, A.T., Durmaz, A., 2003. Olive cake combustion in a circulating fluidzed bed. Fuel 82 (2003) 1049-1056,
1341. Total world CO2 emissions from coal, gas and oil." UNEP/GRID-Arendal Maps and Graphics Library. 2001. UNEP/GRID-Arendal. 8 Oct 2007
1342. Total's policy regarding the reduction of greenhouse gases Luc DE MARLIAVE, Climate change Scientific advances and stakes for society, Paris – Tuesday 15 May 2007
1343. Trent, W. 1945. Process of treating fatty glycerides. U.S. Patent No. 2383632.
1344. Trukhov, V.S., Tursunbaev, I. A., 1993, "Stirling Engine for Energy Conversion in Solar Energy Units", Vol. 29, number: 2, pP. 25-31.
1345. TS 101, Sofralık Üzüm Standardı, Ankara
1346. TS 1013, 2002, Ham petrol ve sıvı petrol ürünleri - Yoğunluğun laboratuvarda tayini - Hidrometre metodu, Ankara.
1347. TS 2178 ISO 9162, Petrol ürünleri - Yakıtlar (F sınıfı) - Sıvılaştırılmış petrol gazları – Özellikler, 27.04.2004.
1348. TSE 3817, 1988. Güneş Enerjisi ile Su Isıtıcıları için Genel Kurallar, Ankara.
1349. TÜBİTAK Enerji 2023 Teknoloji Öngörü Projesi, Enerji ve Doğal Kaynaklar Paneli Raporu, 2003, Ankara.
1350. TÜBİTAK, 2004. Marmara Araştırma Merkezi, Enerji Enstitüsü, 15 Aralık 2004, Enerji Çalıştayi Bildirileri, Gebze
1351. Tuchlenski, A., A. Beckmann, D. Reusch, R. Dussel, U. Weidlich, and R. Janowsky. 2001. Reactive Distillation – industrial applications, process design & Scale-up. Chem. Eng. Sci. 56:387-394.
1352. Tuğlular, T., Olçay, M., İşiten, T., 2007, Dünya'da ve Türkiye'de margarin sanayii ve gelişmeler, 29 Haziran 2007, MÜMSAD
1353. Türe, S., Uzun, D., Türe, I.E., 1997. "The Potential Use of Sweet Sorghum as a Non- Polluting Source of Energy", The International J. of Energy, 22 (1997) 17-19
1354. Türkeş, M, Kılıç, G., Avrupa Birliği'nin iklim değişikliği politikalari ve önlemleri, v. Ulusal Çevre Mühendisliği kongresi, TMMOB Çevre Mühendisleri Odası
1355. Türkeş, M. 2001. Küresel iklim değişikliği: Tarım ve su kaynakları üzerindeki olası etkiler. İklim Değişikliklerinin Tarım Üzerine Etkileri Paneli, 22 Kasım 2001, Bildiriler Kitabı, 91–128, T.C. Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı, KKGM, Ankara.

1356. Türkes, M. 2003. Sera gazı salımlarının azaltılması için sürdürülebilir teknolojik ve davranışsal seçenekler (Sustainable technological and behavioral options for reducing of greenhouse gas emissions). V. Ulusal Çevre Mühendisliği Kongresi: Çevre Bilim ve Teknoloji Küreselleşmenin Yansımaları, Bildiriler Kitabı, 267-285, Ankara.
1357. Türkeş, M. ve Kılıç, G. 2003. Avrupa Birliği'nin iklim değişikliği politikaları ve önlemleri (European Union policies and measures on climate change). TMMOB Çevre Mühendisleri Odası, V. Ulusal Çevre Mühendisliği Kongresi: Çevre Bilim Ve Teknoloji Küreselleşmenin Yansımaları, Bildiriler Kitabı, 14–32. Milli Kütüphane Konferans Salonu, 1-4 Ekim 2003, Ankara
1358. Türkeş, M., İklim Değişikliği, Kuraklık, Çölleşme Süreçleri Ve Tarıma Etkileri
1359. Türkiye Genç İşadamları Derneği (TUGİAD), Türkiye'nin Enerji Sorunları ve Çözüm Önerileri, Teknik Rapor, Ajans-Türk Basın ve Basım A.Ş, 2004.
1360. Türkiye İktisat Kongresi, Bilim ve Teknoloji Politikaları Çalışma Grubu Raporu, Teknik Rapor, 25 Aralık 2003, Ankara.
1361. Türkyılmaz, O., Dünyada ve Türkiye'de Enerji sektörünün Durumu, makina ve mühendis dergisi, cilt 48, sayı 569, 69-77, Ankara
1362. Twidell, J.W., Weir, A., 1986. Renewable Energy Resources.E.&F.N. Spon Ltd. London New York.
1363. Tyson, K.S., 2001, Biodiesel Handling and Use Guidelines, National Renewable Energy Laboratory, NREL/TP-580-30004, September, 2001.
1364. Tyson, K.S., 2004, Biodiesel Handling and Use Guidelines, National Renewable Energy Laboratory. NREL/DDE/GO, October, 2004.
1365. Tyson, K.S., 2006, Biodiesel Handling and Use Guidelines, National Renewable Energy Laboratory. NREL/DDE/GO, 2006.
1366. U.S. Department of Energy, Alternative Fuel Driver Training: Companion Manual
1367. U.S. Department of Energy: ethanol.
1368. U.S. Department of Energy: ethanol.
1369. U.S. EPA, Motor vehicle-related air toxic study, U.S. Environmental Protection Agency, Office of Mobile Sources, Ann Arbor, MI, EPA Report No. EPA 420-R-93-005, April 1993.
1370. U.S. Natural Gas Markets, 2001, "Recent Trends and Prospects for the Future, May 2001".
1371. Uçar, G., Acaroğlu, M., Biyodizel Yakıtlarında Yakıt Özelliklerinin Isıl Değere Etkisinin Belirlenmesi Üzerine Bir Araştırma, Enerji Bitkileri Ve Yeşil Yakıtlar Sempozyumu,14-15 Aralık 2006, İzmir, 135 - 147, 2006
1372. Ülgen, K.; Özdamar, A.; Buyuktuna, V. ve Özgener, O., 2001. "Rüzgar Güllerinin Güç ve Moment Faktörlerinin Hesabı", VI. Türk-Alman Enerji Sempozyumu, İzmir, 21-24 Haziran 2001.
1373. Ültanır, M.Ö., 1985. Petrol Ürünleri Yerine Kullanılabilecek Sentetik Motor Yakıtlarındaki Gelişmeler, EİE Bülteni, Sayı 116, Elektrik İşleri Etüt İdaresi, Ankara.
1374. Ültanır, M.Ö., 1989. Güneşle Devitilen Soğutma Sistemlerinin Analitik İrdelemesi ve Karşılaştırılması, Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları: 1115, 148 Sayfa, 1989, Ankara.

1375. Ültanır, M.Ö., 1997. Temiz Enerji Olarak Hidrojen Yakıtı ve Teknolojisi, Türkiye 7. Enerji Kongresi, Cilt III, Dünya Enerji Konseyi Türk Milli Komitesi, Ankara.
1376. Ültanır, M.Ö., 1998. 21. Yüzyıla Girerken Türkiye'nin Enerji Stratejisinin Değerlendirilmesi, TÜSİAD, Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği, Yayın No: TÜSİAD-T98-12/239, 1998, İstanbul.
1377. Ültanır, M.Ö., G. Ünalan, T. Alptürk, 1998. Elektrik Üretiminde Özel Sektörün Yakıt Sorunları ve Çözüm Önerileri, Elektrik Sanayicileri ve İş Adamları Derneği (ELSİAD) Raporu, İstanbul.
1378. Uluğbay, H., "Ulusal Zenginlik ve Mineraller, Cumhuriyet Strateji, 06.12.2004
1379. Umierski, M., Huchtebrock, B., Pfeifer, A., "Fuel Consumption and Exhaust Emissions of Diesel, Gasoline and Natural Gas Fuelled Vehicles", SAE Technical Paper Series, 2001-28¬0068, 2001.
1380. Ünaldı, M., 2006. "Benzinli Araçlarda Manyetik Alan Etkisindeki Hava/Yakıt Karışımının Emisyonlara Etkisi", Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Konya.
1381. UNDP, Correlation of Climate Change with Land Use and Impacts of Climate Change, 2-3 March 2006 Workshop Activity
1382. Unica. Production and Use of Fuel Ethanol in Brazil. Mart 2007.
1383. University of Leuven, (2002) Biotrans (EC Project Summary) http://www.tmleuven.be/home.htm
1384. Ünsal, İ., 2004. "Enerji Gündemi ve Hidroelektrik Potansiyelimiz:Küresel Düşün, Yersel Davran", V. Ulusal Enerji Sempozyumu, İstanbul, Mayıs.
1385. UNSO (United Nations Sudano Sahelian Office). Fuel Briquette Production and the Promotion of Improved Cooking Stoves for Household Use, Project Presentation Document, 1984
1386. Unterberger, T. Heinzel, Storm, C., Spliethoff, H. 2000. Co-utilisation of Coal and Biomass in Combustion Systems. 1st World Conference and Exhibition on Energy and Industry. Sevilla, Spain, 5-9 June 2000.
1387. US Congress. 2002. Farm Security and Rural Investment Act of 2002. Sect. 9004. http://www.usda.gov/farmbill/. Accessed Oct. 2, 2004
1388. US Environmental Protection Agency, Office of Transportation and Air Quality, Reformulated Gasoline, http://www.epa.gov/otaq/rfg.htm
1389. US Geological Survey, Mineral Commdity Summaries, January 2005
1390. USDA, 2006, Oilseeds World Markets and Trade, United States Department of Agriculture, November 2006
1391. Usta, N., Öztürk, E., Can, Ö., Conkur, E. S., Nas, S., Çon, A. H., Can, A. Ç. and Topçu, M., "Combustion of Biodiesel Fuel Produced From Hazelnut Soapstock/Waste Sunflower Oil Mixture In A Diesel Engine", Energy Conversion & Management, 46: 741-55, 2005.
1392. Üstün S., 2000. "Çift Yer Değiştirme Pistonlu V Tipi Küçük Güçlü Bir Stirling Motorunun Tasarım Ve İmali", G.Ü. Fen Bilimleri Enstitüsü, Nisan 2000.
1393. Uyarel, A.Y., Öz, E.S., 1987, "Güneş Enerjisi ve Uygulamaları, Emel Matbaacılık Sanayi, Ankara
1394. Uzun, D., Türe, S. Erdallı,Y., 1997. "Energy Production from Biomass", Technical Report, January 1997, TÜBITAK-MAM- Report.

1395. Van Dyne D & Blasé M., 1997. Estimated Volume and Energy Content of Biomass and Municipal Solid Waste Resources in Missouri, AEWP-1997-4 http://www.dnr.state.mo.us/energy/renewables/biomass.PDF
1396. Van Gerpen, J., 2004, Business Management for Biodiesel Producers August 2002–January 2004, National Renewable Energy Laboratory
1397. Van Gerpen, J.H.V., Hammond, E.G., Johnson, L.A., Lee, I., Marley, S.J., Monyem, A., Yu, L., 1996, Determining the Influence of Contaminants on Biodiesel Properties, Iowa State University, July 31, 1996.
1398. Van Gerpen, J.H.V., Monyem, A.,2001, The Effect of Biodiesel oxdation on Engine performance and Emissions Department of Mechanical Engineering, Colllege of Engineering, Iowa State University, USA, 20 (2001) 317-325.
1399. Vance N. Owens, Arvid Boe, and DoKyoung Lee, Warm-Season Perennial Grasses for Energy, South Dakota State University
1400. Verein Deutscher Ingenieure, VDI 2456, Blatt 2 (1973).
1401. Verhoog, A., 2002. Oilseed Production in the EU, Eurostat.
1402. Veziroğlu, N., 2006. 21. Yüzyılın Enerjisi: Hidrojen Enerji Sistemi, Türkiye 10. Enerji Kongresi, Dünya'da Ve Türkiye'de Enerji: Uygulamalar Ve Sorunlar, 27 – 30 Kasim 2006, İstanbul
1403. Veziroğlu, N., Hidrojen Enerjisi, Modern Fizik (Ed: Zor M.) AÖF Yayını No: 117, Eskişehir.
1404. Veziroğlu, T. N., 1981, Yeni Enerji Kaynaklarının Birleştiricisi: Hidrojen Enerji Sistemi, Doğa Bilim Dergisi, Atatürk Özel Sayısı.
1405. Veziroğlu, T., N., 2003. Hydrogen Energy System, A Permanent Solution To Global Problems (http://www.iahe.org).
1406. Veziroglu, T.N. ve Bockris, J.O'M., 1991. Solar Hydrogen Energy: The Power to Save the Earth, McDonald Group, Optima, England
1407. Veziroğlu, T.N., 1997. Hydrogen Movement and The Next Action: Fossil Fuels Industry and Sustainability Economics, Int. J. Hydrogen Energy, Vol. 22, No. 6, pp. 551-556, Elsevier Science Ltd., Oxford.
1408. Veziroğlu, T.N., F. Barbir, 1998. Hydrogen Energy Technologies, Emerging Technology Series, UNIDO, United Nations, Vienna.
1409. Vierhout, R., 2006, Revision of Directive 2003/30/EC Priorities for the bioethanol fuel sector, European Bioethanol Fuel Association (eBIO), Sustainable Energy Forum 2006, Amsterdam, 24-25 April
1410. Von Blottnitz, H, A review of assessments conducted on bio-ethanol as a transportation fuel from a net energy, greenhouse gas, and environmental life-cycle perspective, Journal of Cleaner Production, 2006
1411. Von, K.P., Alternative Fuels and Drive Systems For City Buses, Proceedings-Society of Automotive Engineers, Pub by SAE, Warrendale, Pa, USA, p.111-119, 1990.
1412. Walker, J.F., N. Jenkins, 1997. Wind Energy Technology, John Wiley and Sons, Chichester.
1413. Walter, A. S. et al (2000) 'New technologies for modern biomass energy carriers', in Industrial Uses of Biomass Energy: The Example of Brazil, Rosillo-Calle, F., Bajay, S. and Rothman, H. (eds), Taylor & Francis, London, pp200–253

1414. Walton, J., The Fuel Possibilities of Vegetable Oils, Gas Oil Power 33: 167-168 (1938); Chem. Abstr. 33: 8336 (1939).
1415. Wang, D., Zhang, C. and Wang, Y., 2007. 'A Numerical Study of Multiple Fuel Injection Strategies for NOx Reduction from DI Diesel Engines', International Journal of Green Energy, 4:4, 453 – 470
1416. Wang, M, Saricks, C & Santini, D, 1999. Effects of Fuel Ethanol Use on Fuel-Cycle Energy and Greenhouse Gas Emissions, Argonne National Laboratory,
1417. Wang, M. et al, General Motors Corp, Argonne National Laboratory, BP, ExxonMobil, Shell, Well¬to¬Wheel Energy Use and Greenhouse Gas Emissions of Advanced Fuel/Vehicle Systems – North American Analysis, June 2001
1418. Wang, Q., Development and Use of the GREET Model To Estimate Fuel-Cycle Energy Use and Emissions of Various Transportation Technologies and Fuels, ANL/ESD-31, Argonne National Laboratory Center for Transportation Research, Argonne, 1996.
1419. Wang, Z., Deng, B., Han, Y., Wang, H., "Combustion and Emission Characteristics of a Small Spark-Ignited LPG Engine", SAE Technical Paper Series, 2002-01-1738, International Spring Fuels and Lubricants Meeting and Exhibition, Reno, Nevada, May 2002.
1420. Waterland, L.R., Venkatesh, S., Unnasch, S., Safety and performance assessment of ethanol/diesel blends (E-Diesel), NREL/SR-540-34817, September 2003.
1421. Waynick, J.A., 2005, Characterization of Biodiesel Oxidation and Oxidation Products, NREL, CRC, Project No. AVFL-2b, NREL/TP-540-39096, Texas.
1422. Weaver, S. C., "Natural Gas Vehicles", SAE Technical Paper Series, 892133, 1989.
1423. Webb, R. 1999."Fuel Cell" Updated: Webb-Berger Foundation, internet, February 24.
1424. WEC, 2002. Survey of Energy Resources - Wood http://www.worldenergy. org/wecgeis/
1425. Weidmann, K., 1994. Einsatz von rapsölmethylester in Volkswagen-Fahrzeugen.Paper No. 68. Emissionen von Pflanzenöl-Kraftstoffen und ihre Umweltwirkungen. Würzburg.
1426. Weiss, M.A. et al., On the Road in 2020: A Lifecycle Analysis of New Automobile Technologies, MIT EL 00–003, Massachusetts Institute of Technology, Cambridge, 2000.
1427. Westbrook, S.R., 2005. An Evaluation and Comparison of Test Methods to Measure the Oxidation Stability of Neat Biodiesel, September 2003 — May 2005, NREL/SR-540-38983, November 2005
1428. Westbrook, SR., in Significance of Tests for Petroleum Products, 7th edn., edited by S.J. Rand, ASTM International, West Conshohocken, PA, 2003, pp. 63 – 81
1429. WI, Worldwatch Institute, 2006. Biofuels For Transportation, Global Potential and Implications for Sustainable Agriculture and Energy in the 21st Century, June 2006

1430. Williams, A. McCormick, R.L. Hayes, R., Ireland, J., 2006. Biodiesel Effects on Diesel Particle Filter Performance, NREL/TP-540-39606, March 2006
1431. Williams, A., McCormick, R.L., Hayes, R.R., Ireland, J., Fang, H.L., Effect of Biodiesel Blends on Diesel Particulate Filter Performance, NREL/CP-540-40015. Posted with permission. Presented at the Powertrain and Fluid Systems Conference and Exhibition, October 2006, Toronto, Canada 2006-01-3280, National Renewable Energy Laboratory.
1432. Wolfensberger, U., 1994. Rapsölmethylester als treibstoff für dieselmotoren. Paper No 69, Emissionen von Pflanzenöl-Kraftstoffen und ihre Umweltwirkungen. Würzburg
1433. Woodbury SP, Evershed RP and Rossell JB (1998). Gamma 13C analysis of vegetable oil, fatty acid components, determined by gas chromatographycom bustion- isotope ratio mass spectrometry, after saponification or regiospecific hydrolysis. Journal of Chromatography A, 805, 249-257.
1434. Woodbury SP, Evershed RP and Rossell JB (1998). Purity assessments of major vegetable oils based on gamma 13C values of individual fatty acids. JAOCS, 75 (3), 371-379.
1435. Woods, J. and Hall, D. O. (1994). Bioenergy for Development: Technical and Environmental Dimensions, FAO Environment and Energy Paper 13. FAO, Rome
1436. World Bank, 1985. The Commercial Potential of Agricultural Residue Fuels: Case Studies on Cereals, Coffee, Cotton and the Coconut Crops Energy Department Paper No 26, 1985
1437. World Energy Outlook 2006, http://www.worldenergyoutlook.org.
1438. Wozniak, J., Wienhold, P., Hildebrand, R., "Advanced Natural Gas Vehicle Development", NGV 2000 Congress, Session 1A, 3, Yokohama, Japan, 2000.
1439. Wright, L., Boundy, B., Perlack, B., Davis, S., Saulsbury, B., 2006. Biomass Energy Data Book: Edition 1, September 2006, Office of Planning, Budget and Analysis Energy Efficiency and Renewable Energy, U.S. Department of Energy
1440. Yahya, H., 2001. Yeşil Mucize Fotosentez, Kültür Yayıncılık, İstanbul.
1441. Yaldız, O., 1987. Laboruntersuchungen zur Methanproduction aus Rinder – und Hühnerflüssigmist bei verschiedenen Reaktionsbedingungen als Grundlage der Prozessoptimierung von unbeheizten Biogasanlagen. Dissertation, 143 seite, Hohenheim.
1442. Yaldız, O., 2003. Biyogaz Teknolojileri, Akdeniz Üniversitesi Z.F. Yayınları, Antalya.
1443. Yamaguchi, J, Shrinking electric cars, Automotive Engineering, 108, 10–14, 2000.
1444. Yamaguchi, J., Toyota readies gasoline/electric hybrid system, Automotive Engineering, 105, 55–58, 1997.
1445. Yamaguchi, K. et al., Development of a New Hybrid System: Dual System, SAE paper 960231, 1996.
1446. Yamamoto, H. et al., Warm-Up Characteristics of Thin Wall Honeycomb Catalysts, SAE paper 910611, 1991.

1447. Yamık, H., "Dizel Motorlarda Alternatif Yakıt Olarak Yağ Esterlerinin Kullanılma İmkanlarının Araştırılması" Doktora Tezi, Gazi Üniv. Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara, 42-60, 71-142, 2002.
1448. Yavuzcan, G., 1994. Enerji Teknolojisi, Geliştirilmiş 3.Baskı, Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları No: 1324, Ders Kitabı: 383, 117 Sayfa, Ankara.
1449. Yılmaz, A., "Her Derde Deva Hazinemiz Bor", Bilim Teknik, Sayı 414, s: 2002
1450. Yonehara, T., Insight: the world's most fuel efficient and environmentally friendly car, CADETT Energy Efficiency Newsletter, No. 2, pp. 18–20, 2000.
1451. Young, P., Sawdust Briguettes and Stoves, ITDG Forestry and Biomass Panel Forum Meeting, Rugby, 1987
1452. Yücesu, H.S, "Küçük Güçlü Güneş Enerjili Bir Stirling Motoru Tasarımı" Doktora Tezi, G.Ü. Fen Bilimleri Enstitüsü, Ekim 1996.
1453. Yücesu, H.Serdar,"Etanol-Benzin Karışımlarının Ve Sıkıştırma Oranının Motor Performansına Etkisi, Z.K.Ü. Karabük Teknik Eğitim Fakültesi, 78100,Karabük
1454. Yüksel, F., Yüksel, B., 6-8 Eylül 1995, Alkol oranı yüksek benzin-alkol karışımı ile benzin motorunun çalıştırılması, 10. Ulusal Isı Bilimi ve Tekniği Kongresi, Ankara.
1455. Zanier, A., Application of Modulated Temperature DSC to Distillate Fuels and Lubricating Greases, J. Therm. Anal. 54: 381–390 (1998)
1456. Zervos, A., Lins, C. and Schafer, O. (2004) 'Tomorrow's world: 50% renewables scenarios for 2040', Renewable Energy World, vol 7, no 4, pp238–245, www.erecrenewables.org
1457. Zielinski, J., and F. Rossi, Wax and Flow in Diesel Fuels, in Proceedings of SAE Fuels and Lubricants Meeting and Exposition, Paper No. 841352, Society of Automotive Engineers, Warrandale, PA, 1984

3. Basım

SINIF YÖNETİMİ

Editör

Doç. Dr. Seyithan Demirdağ

nobel

SINIF YÖNETİMİ

Editör: Doç. Dr. Seyithan Demirdağ

Yayın No.: 1659
Eğitim No.: 319
ISBN: 978-605-320-566-1
E-ISBN: 978-625-402-517-4
Basım Sayısı: 3. Basım, Ekim 2023

© Copyright 2023, NOBEL AKADEMİK YAYINCILIK EĞİTİM DANIŞMANLIK TİC. LTD. ŞTİ. SERTİFİKA NO.: 40340
Bu baskının bütün hakları Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.ne aittir.
Yayınevinin yazılı izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik
ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.

Nobel Akademik Yayıncılık, 2011 yılından beri "tanınmış uluslararası yayınevi" statüsündedir.

Genel Yayın Yönetmeni: Nevzat Argun -nargun@nobelyayin.com-
Genel Yayın Koordinatörü: Gülfem Dursun -gulfem@nobelyayin.com-

Sayfa Tasarım: Tarkan Kara -erdal@nobelyayin.com-
Redaksiyon: Sergen Öz -sergen@nobelyayin.com-
Görsel Tasarım Uzmanı: Mehtap Bayraktar Asiltürk -mehtap@nobelyayin.com-

Kütüphane Bilgi Kartı

Demirdağ, Seyithan.
Sınıf Yönetimi / Seyithan Demirdağ
3. Basım, X + 364 s., 16,5x24 cm. Kaynakça var, dizin yok.
ISBN: 978-605-320-566-1
E-ISBN: 978-625-402-517-4
1. Sınıf Yönetimi 2. Sınıf Yönetiminin Boyutları 3. Örnek Olaylar

Genel Dağıtım

ATLAS AKADEMİK BASIM YAYIN DAĞITIM TİC. LTD. ŞTİ.
Adres: Bahçekapı Mh. 2465 Sk. Oto Sanayi Sitesi No:7 Bodrum Kat, Şaşmaz/ANKARA
Telefon: +90 312 278 50 77 - **Faks:** 0 312 278 21 65
Sipariş: siparis@nobelyayin.com- **E-Satış:** www.nobelkitap.com - esatis@nobelkitap.com
www.atlaskitap.com - info@atlaskitap.com

Dağıtım ve Satış Noktaları: Alfa, Kırmızı Kedi, Arkadaş, D&R, Dost, Kika, Kitapsan,
Nezih, Odak, Pandora, Prefix, Remzi Kitabevleri, Yeryüzü Dağıtım

Baskı ve Cilt: Meteksan Matbaacılık ve Teknik Sanayi Tic. Anonim Şirketi / Sertifika No.: 46519
Beytepe Köy Yolu No.: 3 06800 Bilkent-Çankaya/ANKARA

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ ..... **iii**

İÇİNDEKİLER ..... **v**

1. Bölüm
SINIF YÖNETİMİNE GİRİŞ VE TEMEL KAVRAMLAR

Doç. Dr. Seyithan Demirdağ

GİRİŞ 2
SINIF YÖNETİMİNİN TEMELLERİ 2
Sınıf Nedir? 3
Yönetim Nedir? 3
SINIF YÖNETİMİNİN KAPSAMI 4
SINIFIN YAPISAL ÖZELLİKLERİ 5
SINIF YÖNETİMİNİN BOYUTLARI 6
Sınıfın Fiziksel Ortamının Yönetimi 7
Öğretimin Yönetimi 8
Zaman Yönetimi 8
Sınıfta İlişki Yönetimi 9
Sınıfta Öğrenci Davranışlarının Yönetimi 9
SINIF YÖNETİMİ MODELLERİ 10
Tepkisel Model 10
Önlemsel Model 10
Gelişimsel Model 10
Bütünsel Model 11
SINIF YÖNETİMİNE ETKİ EDEN DEĞİŞKENLER 11
Öğretmen 11
Öğrenci 11
Okul Programı 12
Öğrenme Ortamı 12
Okulun Yönetsel Yapısı 12
Aile 12
Çevre 13
ÖZET 14
ÜNİTE ETKİNLİK ÇALIŞMASI 16
DEĞERLENDİRME SORULARI 17
KAYNAKÇA 19

2. Bölüm
ÖĞRENCİ DAVRANIŞLARINI ETKİLEYEN TEMEL FAKTÖRLER

Doç. Dr. Mustafa Kocaarslan

GİRİŞ 22
DAVRANIŞ 22
İnsan Davranışlarını Anlamamıza Yardımcı Olan Disiplinler 24

ÖĞRENCİ DAVRANIŞINI ETKİLEYEN FAKTÖRLER ... 28
Biyolojik Faktörler ... 29
Psikolojik Faktörler ... 30
Sosyokültürel Faktörler ... 33
Eğitimsel Faktörler ... 37
ÖZET ... 40
ÜNİTE ETKİNLİK ÇALIŞMASI ... 41
DEĞERLENDİRME SORULARI ... 42
KAYNAKÇA ... 44

3. Bölüm
SINIF YÖNETİMİ YAKLAŞIMLARI

Doç. Dr. Ahmet Yamaç

GİRİŞ ... 48
LEE CANTER-ETKİN DİSİPLİN MODELİ ... 49
Etkin Disiplin Modeline Göre Sınıf Yönetimi İçin
Bazı Stratejiler ... 52
THOMAS GORDON-ÖĞRETMEN ETKİLİLİĞİ EĞİTİMİ ... 56
Öğretmen Etkililiği Eğitimi Modeline Göre Sınıf Yönetimi İçin Bazı Stratejiler ... 59
RUDOLF DRİEKURS-MANTIKLI SONUÇLAR MODELİ ... 62
Mantıklı Sonuçlar Modeline Göre İstenmeyen Davranışların Nedenleri ... 62
Mantıklı Sonuçlar Modeline Göre Sınıf Yönetimi İçin
Bazı Stratejiler ... 64
ÖZET ... 67
ÜNİTE ETKİNLİK ÇALIŞMASI ... 68
DEĞERLENDİRME SORULARI ... 69
KAYNAKÇA ... 71

4. Bölüm
SINIFTA ÖĞRENME VE ÖĞRETME SÜRECİNİN YÖNETİMİ

Dr. Öğr. Üyesi Selva Bakkaloğlu

GİRİŞ ... 74
ÖĞRENME-ÖĞRETME SÜRECİNİN PLANLAMASI ... 74
Öğrenme-Öğretme Sürecini Planlamanın Yararları ... 75
Planlama Yapılırken Dikkat Edilmesi Gereken Hususlar ... 75
ÖĞRENME-ÖĞRETME SÜRECİNİN UYGULANMASI ... 76
Öğretim Stratejileri ... 76
ÖĞRENME-ÖĞRETME SÜRECİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ ... 84
Geleneksel Ölçme-Değerlendirme Yaklaşımları ... 85
ÖZET ... 87
ÜNİTE ETKİNLİK ÇALIŞMASI ... 88
DEĞERLENDİRME SORULARI ... 89
KAYNAKÇA ... 91

5. Bölüm
SINIF KURALLARININ BELİRLENMESİ VE YÖNETİMİ

Doç. Dr. Aysun Erginer

GİRİŞ 94
SINIF KURALLARI 94
Kuralların Önemi ve Belirlenmesi 95
Kuralların Özellikleri 99
Kuralların Uygulanması ve Yönetimi 103
Kuralları Kabullenme Süreci 105
Kuralları Yansıtıcı Öğretmen Nitelikleri 107
SINIF KURALLARINI DESTEKLEYİCİ İŞLEMLER 108
Sınıf Sözleşmeleri 108
Sınıf Prosedürleri 109
Sınıf Rutinleri 111
ÖZET 113
ÜNİTE ETKİNLİK ÇALIŞMASI 114
DEĞERLENDİRME SORULARI 115
KAYNAKÇA 118

6. Bölüm
SINIF ORGANİZASYONU VE YÖNETİMİ

Doç. Dr. Seyithan Demirdağ

GİRİŞ 122
OKULLARIN FİZİKSEL DÜZENLERİ 122
Okulların Konumu 123
Okulların Büyüklüğü 123
SINIFIN FİZİKSEL DEĞİŞKENLERİ 124
ÖZET 132
ÜNİTE ETKİNLİK ÇALIŞMASI 133
DEĞERLENDİRME SORULARI 134
KAYNAKÇA 136

7. Bölüm
SINIFTA ZAMAN YÖNETİMİ

Dr. Öğr. Üyesi Dilek Yıldırım Bilgen

GİRİŞ 140
SOYUT BİR KAVRAM OLARAK ZAMAN 140
ZAMAN YÖNETİMİ KAVRAMI 142
Zaman Tuzakları 150
ZAMAN YÖNETİMİ YAKLAŞIMLARI 153
SINIFTA ZAMAN YÖNETİMİ 156
ÖZET 162
ÜNİTE ETKİNLİK ÇALIŞMASI 163
DEĞERLENDİRME SORULARI 164
KAYNAKÇA 166

8. Bölüm
SINIFTA İLETİŞİM BECERİLERİ

Doç. Dr. Taner Atmaca

GİRİŞ 170
İLETİŞİM 171
Örgütlerde İletişim 172
Eğitim Örgütlerinde İletişim 174
Sınıf İçinde Etkili İletişim Becerileri 176
Sınıfta Etkili Konuşabilme ve Sözlü İletişim Becerileri 178
Etkili Dinleyebilme Becerisi 179
Empati Kurabilme Becerisi 181
Sözsüz İletişim Becerileri 182
ÖZET 185
ÜNİTE ETKİNLİK ÇALIŞMASI 187
DEĞERLENDİRME SORULARI 188
KAYNAKÇA 190

9. Bölüm
SINIFTA MOTİVASYON SÜRECİNİN YÖNETİMİ

Doç. Dr. İlhan İlter

GİRİŞ 194
MOTİVASYON KAVRAMI 194
İçsel Motivasyon 195
Dışsal Motivasyon 197
ÖĞRENCİ MOTİVASYONU 198
ÖĞRENMEYE YÖNELİK MOTİVASYON 199
MOTİVASYON KURAMLARI 201
ÖĞRENCİLERİ GÜDÜLEMEYE YÖNELİK MODELLER 203
Motivasyonda Değer Yaklaşım 203
Wlodkowski Modeli 204
Keller Modeli 205
AKADEMİK İHTİYAÇLAR İÇİN MOTİVASYONEL STRATEJİLER 206
ÖZET 211
ÜNİTE ETKİNLİK ÇALIŞMASI 213
DEĞERLENDİRME SORULARI 214
KAYNAKÇA 217

10. Bölüm
SINIF YÖNETİMİ VE AİLE İLİŞKİSİ

Arş. Gör. Yasemin Kalaycı

GİRİŞ 222
TÜRK AİLE YAPISI 223
OKUL AİLE İLETİŞİMİ 226
Okul-Aile Birliklerinin Amaç ve Görevleri 227
Okul-Aile İş Birliği 229

ÖĞRETMEN AİLE İLETİŞİMİ ... 232
AİLELERLE İLK TOPLANTI ... 233
VELİ İLE GÖRÜŞME ... 234
Veli ile Yapılandırılmış Görüşme ... 234
Üçlü Yapılandırılmış Görüşme ... 236
Telefon ve Sanal Ortamda Görüşme ... 236
Mektuplaşma/Yazışma ... 236
VELİ TOPLANTILARI ... 238
VELİ ZİYARETLERİ ... 240
SOSYOKÜLTÜREL FAALİYETLER ... 241
ÖZET ... 243
ÜNİTE ETKİNLİK ÇALIŞMASI ... 244
DEĞERLENDİRME SORULARI ... 245
KAYNAKÇA ... 248

11. Bölüm
SINIFTA İSTENMEYEN DAVRANIŞLARIN YÖNETİMİ
Doç. Dr. Zuhal Çeliktürk Sezgin

GİRİŞ ... 252
İSTENMEYEN DAVRANIŞLAR ... 252
İSTENMEYEN DAVRANIŞLARIN YÖNETİMİ ... 254
Yüzeysel Davranışları Yönetme Teknikleri ... 255
Sözel Olmayan Yönetme Teknikleri ... 255
İşaretler Kullanma ... 256
Sözel Yönetme Teknikleri ... 257
Görüşme Teknikleri ... 259
Sert Yönetme Teknikleri ... 261
ÖZET ... 263
ÜNİTE ETKİNLİK ÇALIŞMASI ... 265
DEĞERLENDİRME SORULARI ... 266
KAYNAKÇA ... 268

12. Bölüm
OKULLARDA ŞİDDETİN ÖNLENMESİ
Doç. Dr. Gökhan Uyanık

GİRİŞ ... 270
ŞİDDET NEDİR? ... 270
Şiddet Türleri ... 271
OKULLARDA ŞİDDET ... 273
Okullarda Şiddetin Önlenmesi ... 278
ÖZET ... 285
DEĞERLENDİRME SORULARI ... 286
KAYNAKÇA ... 288

13. Bölüm
ÖĞRETMEN LİDERLİĞİ

Doç. Dr. Turgay Öntaş

LİDERLİK KAVRAMI ... 292
Liderlik Yaklaşımları ... 293
Liderliğin Eğitim Örgütlerine Yansıması: Öğretim Liderliği ... 295
Öğretmen Liderliği ... 296
Sınıf Yönetiminde Öğretmen Liderliği ... 299
Öğretmen Liderliğinin Engelleri ... 302
ÖZET ... 304
ÜNİTE ETKİNLİK ÇALIŞMASI ... 305
DEĞERLENDİRME SORULARI ... 306
KAYNAKÇA ... 309

14. Bölüm
SINIF YÖNETİMİNDE ÖRNEK OLAYLAR: TEORİDEN PRATİĞE

Doç. Dr. Nuran Başoğlu

GİRİŞ ... 314
SINIF YÖNETİMİNE GİRİŞ VE TEMEL KAVRAMLAR İLE İLGİLİ ÖRNEK OLAYLAR VE ÖNERİLER ... 315
ÖĞRENCİ DAVRANIŞLARINI ETKİLEYEN TEMEL FAKTÖRLER İLE İLGİLİ ÖRNEK OLAYLAR VE ÖNERİLER ... 318
SINIF YÖNETİMİ YAKLAŞIMLARI İLE İLGİLİ ÖRNEK OLAYLAR VE ÖNERİLER ... 321
SINIFTA ÖĞRENME VE ÖĞRETME SÜRECİNİN YÖNETİMİ İLE İLGİLİ ÖRNEK OLAYLAR VE ÖNERİLER ... 325
SINIF KURALLARININ BELİRLENMESİ VE YÖNETİMİ İLE İLGİLİ ÖRNEK OLAYLAR VE ÖNERİLER ... 329
SINIF ORGANİZASYONU VE MATERYAL DÜZENLEME İLE İLGİLİ ÖRNEK OLAYLAR VE ÖNERİLER ... 332
SINIFTA ZAMAN YÖNETİMİ İLE İLGİLİ ÖRNEK OLAYLAR VE ÖNERİLER ... 334
SINIFTA İLETİŞİM BECERİLERİ İLE İLGİLİ ÖRNEK OLAYLAR VE ÖNERİLER ... 336
SINIFTA MOTİVASYON SÜRECİNİN YÖNETİMİ İLE İLGİLİ ÖRNEK OLAYLAR VE ÖNERİLER ... 340
SINIF YÖNETİMİ VE AİLE İLİŞKİSİ İLE İLGİLİ ÖRNEK OLAYLAR VE ÖNERİLER ... 342
SINIFTA İSTENMEYEN DAVRANIŞLARIN YÖNETİMİ İLE İLGİLİ ÖRNEK OLAYLAR VE ÖNERİLER ... 346
EĞİTİMDE ŞİDDETİN ÖNLENMESİ İLE İLGİLİ ÖRNEK OLAYLAR VE ÖNERİLER ... 349
ÖĞRETMEN LİDERLİĞİ İLE İLGİLİ ÖRNEK OLAYLAR VE ÖNERİLER ... 353
KAYNAKÇA ... 356

YAZARLAR ... 361

1. Bölüm

SINIF YÖNETİMİNE GİRİŞ VE TEMEL KAVRAMLAR

Doç. Dr. Seyithan Demirdağ
Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, Ereğli Eğitim Fakültesi
seyithandemirdag@gmail.com

ÜNİTENİN ÖRÜNTÜSÜ

Giriş
Sınıf Yönetiminin Temelleri
Sınıf Yönetiminin Kapsamı
Sınıfın Yapısal Özellikleri
Sınıf Yönetiminin Boyutları
- Sınıfın Fiziksel Ortamının Yönetimi
- Öğretimin Yönetimi
- Zaman Yönetimi
- Sınıfta İlişki Yönetimi
- Sınıfta Öğrenci Davranışlarının Yönetimi

Sınıf Yönetimi Modelleri
Sınıf Yönetimine Etki Eden Değişkenler
Özet
Ünite Etkinlik Çalışması
Değerlendirme Soruları
Kaynakça

KAZANIMLAR

Sınıf yönetiminin temellerini kavrayabilme,
Okul ile sınıf arasındaki ilişkiyi açıklayabilme,
Sınıf yönetiminin kapsamını belirleyebilme,
Sınıfın yapısal özelliklerini açıklayabilme,
Sınıf yönetiminin boyutları arasındaki ilişkiyi belirleyebilme,
Sınıf yönetimi modellerini açıklayabilme,
Sınıf yönetimine etki eden değişkenleri kavrayabilme.

KAYNAKÇA

Ağaoğlu, E. (2002). *Sınıf yönetimiyle ilgili genel olgular. Kaya Z. (ed.). Sınıf yönetimi*. Ankara: Pegem A Yayıncılık.

Aksoy, N. (2002). *Sınıf Yönetimi*. Ankara: Pegem A Yayıncılık.

Allen, K. P. (Spring, 2010). Classroom management, bullying, and teacher practices. *The Professional Educator, 34*(1).

Aydın, A. (2012). *Sınıf yönetimi. (15. Baskı).* Ankara: Pegem.

Başar, H. (2006). *Sınıf yönetimi.* Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.

Başar, H. (2007). *Sınıf yönetimi öğretmen kitabı.* İstanbul: Morpa Kültür Yayınları.

Başaran, İ. E. (2000). *Eğitim yönetimi nitelikli okul*. Ankara: Feryal Matbaası.

Bayrakçı, M. (2011). *Sınıfta zaman yönetimi, Sarpkaya, R. (Ed.). Sınıf Yönetimi*. Ankara: İhtiyaç Yayıncılık.

Biehler, R. F., & Snowman, J. (1986). *Psychology Applied to Teaching*. Houhton Mifflin Company.

Bursalıoğlu, Z. (1999). *Okul yönetiminde yeni yapı ve davranış*. Pegem Özel Eğitim ve Hizmetleri.

Büyükkaragöz, S. S. (1997). *Program geliştirme*. Ankara: Kuzucular Ofset.

Çalık, T. (2009). *Sınıf yönetimi ile ilgili temel kavramlar. Küçükahmet, L. (Ed.). Sınıf yönetimi.* Ankara: Pegem Akademi.

Çelik, V. (2011). *Okul ve sınıf (Eğitim Bilimine Giriş Bölüm Yazarlığı). Editör: Fatih Töremen.* İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık.

Çelik, V. (2012). *Sınıf yönetimi. (6. Baskı)*. Ankara: Nobel.

Demirtaş, H. (2012). *Sınıf yönetiminin temelleri. Kıran, H. (Ed.). Etkili sınıf yönetimi*. Ankara: Anı Yayıncılık.

Erdem, A. R. (2005). *Etkili ve verimli (nitelikli) eğitim*. Anı Yayıncılık.

Erden, M. (2008). *Sınıf yönetimi*. Ankara: Arkadaş.

Erdoğan, İ. (2002). *Sınıf yönetimi*. *İstanbul: Sistem Yayıncılık*.

Garrett, T. (2008). Student-centered and teacher-centered classroom management: A case study of three elementary teachers. *The Journal of Classroom Interaction*, 34-47.

Günbayı, İ. (2006). İstendik davranışları destekleyen bir sınıf disiplini oluşturma. Yalçınkaya, M. ve *Günbayı, İ. (Ed.). Sınıf yönetimi.* İstanbul: Sistem Matbaacılık.

Gündüz, Y. (2001). Öğretmenlerin sınıf yönetimindeki yeterlikleri. Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Güneş, F. (2007). *Yapılandırıcı yaklaşımla sınıf yönetimi. (1. Baskı)*. Ankara: Nobel.

Johansen, A., Little, S. G. ve Little, A. A. (2011). An examination of New Zealand teachers' attributions and perceptions of behaviour, classroom management and the level of formal teacher training received in behaviour management. *Kairaranga, 12*(2), 3-12.

Kohen, L. (2006). *Etkili sınıf yönetimi için uygun sınıf ortamının yaratılmasında öğrenci ve öğretmen beklentileri İstanbul'daki üniversitelerden bir uygulama*. Yüksek Lisans Tezi, Yeditepe Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Livatyalı, H. Y. (2011). *Okul ve okulda zaman yönetimi. Musa Gürsel (Ed.), Sınıf yönetimi (s. 118-131). (3. Baskı).* Konya: Eğitim.

Marzano, R. J ve Marzano, J. S. (2003). The key to classroom management. *Educational Leadership, 61*(1), 6-13.

Özdemir, İ. E. (2011). *Sınıf ortamında istenmeyen davranışlar ve yönetimi,* Özdemir, Ç. (Ed.). Sınıf yönetimi. Ankara: Pegem Akademi.

Özel, A. & Bayındır, N. (2008). *Yapılandırmacı anlayışa göre sınıf yönetimi. (1. Baskı).* Ankara: Pegem.

Sarı, H. ve Dilmaç, B. (2004). *Sınıf yönetiminin temelleri. Gürsel ve diğ. (Ed.). Sınıf yönetimi*. Konya: Eğitim Kitabevi Yayınları.

Sarıtaş, M. (2005). *Sınıf yönetimi ve disiplinle ilgili kurallar geliştirme. Leyla Küçükahmet (Ed.), Sınıf yönetiminde yeni yaklaşımlar (s. 43-84). (4. Baskı).* Ankara: Nobel.

Schlechty, P. C. (2001). *Shaking up the schoolhouse: How to support and sustain educational innovation*. San Francisco, CA: Jossey-Bass.

Senemoğlu, N. (1994). Okulöncesi eğitim programı hangi yeterlikleri kazandırmalıdır? *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, *10*(10), 21-30.

Şişman, M., & Turan, S. (2004). *Eğitim ve okul yönetimi. Eğitim ve okul yöneticiliği el kitabı.* Ankara: Pegem A Yayıncılık.

Taş, A. (2012). *Sınıf yönetimini etkileyen etkenler. Kıran, H. (Ed.). Etkili sınıf yönetimi.* Ankara: Anı Yayıncılık.

Taylor, B. (2009). *Classroom management* ımpacts *student achievement: Tips to thrive and survive.* Jackson State University, Mississippi, USA.

Turan, S. (2004). *Yönetimle ilgili temel teori ve yaklaşımlar. Şişman, M., Turan, S. (Ed.). Sınıf yönetimi.* Ankara: Pegem A Yayıncılık.

Tutkun, Ö. F. (2002). *Okul ve sınıf ortamı. Türkoğlu, A. (Ed.). Öğretmenlik mesleğine giriş*. Ankara: Mikro Yayınları.

Türnüklü, A. (2006). *Sınıf ve okul disiplinine çağdaş bir yaklaşım onarıcı disiplin.* Ankara: Ekinoks Eğitim danışmanlık hizmetleri ve Basın Yayın dağıtım Hizmetleri.

Uygun, S. (2013). *Türk eğitim sistemi sorunları*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti. Hazar Reklam Matbaacılık.

Vural, B. (2004). Öğrenci merkezli eğitim ve çoklu *zeka*. İstanbul: Hayat Yayıncılık.

Yiğit, B. (2004). *Sınıfta disiplin ve öğrenci davranışının yönetimi. Turan, Ş. ve Şişman, M. (Ed.). Sınıf yönetimi*. Ankara: Pegem A Yayınları.

2. Bölüm

ÖĞRENCİ DAVRANIŞLARINI ETKİLEYEN TEMEL FAKTÖRLER

Doç. Dr. Mustafa Kocaarslan
Bartın Üniversitesi, Eğitim Fakültesi
mkocaarslan@bartin.edu.tr

ÜNİTENİN ÖRÜNTÜSÜ

Giriş
Davranış
- Davranış Türleri
- İnsan Davranışlarını İnceleyen Disiplinler

Öğrenci Davranışlarını Etkileyen Faktörler
- Biyolojik Faktörler
- Psikolojik Faktörler
- Sosyokültürel Faktörler
- Eğitimle İlgili Faktörler

Özet
Ünite Etkinlik Çalışması
Değerlendirme Soruları
Kaynakça

KAZANIMLAR

Davranış ve türlerini kavrayabilme,
İnsan davranışlarını inceleyen disiplinleri açıklayabilme,
Öğrenci davranışlarını etkileyen faktörleri sınıflandırabilme,
Öğrenci davranışlarını etkileyen biyolojik faktörleri açıklayabilme,
Öğrenci davranışlarını etkileyen psikolojik faktörleri açıklayabilme,
Öğrenci davranışlarını etkileyen sosyokültürel faktörleri açıklayabilme,
Öğrenci davranışlarını etkileyen eğitimsel faktörleri açıklayabilme.

KAYNAKÇA

Açıkgöz, K. Ü. (2003). *Etkili öğrenme ve öğretme* (4. Baskı). İzmir: Eğitim Dünyası Yayınları.

Alberto, P. A. & Troutman, A. C. (2003*). Applied behavior analysis procedures for teachers* (4th ed.). Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.

Bandura, A. (1997). Perceived self-efficacy in cognitive development and functioning. *Educational Psychologist, 28,* 117-148.

Baysal, A. C. ve Tekarslan, E.(2004). *Davranış bilimleri*. İstanbul: Avcıol Basım Yayın.

Demirel, Ö. ve Kaya, Z. (2007). Eğitim ile ilgili temel kavramlar. Ö. Demirel ve Z. Kaya (Ed.), Öğretmenlik mesleğine giriş içinde (s.3-24). Ankara: Pegem Akademi.

Doğan, İ. (2009). *Sosyoloji kavramlar ve sorunlar* (8. Baskı). Ankara : Pegem Yayınları

Dönmez, B. (2011). Sosyal bir sistem olarak sınıf. M. Şiman ve S. Turan (Ed.). *Sınıf yönetimi* içinde (8. Baskı, s.45-59). Ankara: Pegem Akademi

Durukan, H. ve Öztürk, H. İ. (2005). *Sınıf yönetimi*. İstanbul: Lisans Yayınları.

Emmer, E. T., & Stough, L. M. (2001). Classroom management: A critical part of educational psychology, with implications for teacher education. *Educational Psychologist, 36*(2), 102-112.

Ertürk, S. (1994). *Eğitimde program geliştirme*. Ankara: Meteksan Yayınları.

Göksu, T. (2007). *Sosyal psikoloji*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Güney, S. (2009). *Sosyal psikoloji*. Ankara: Nobel Yayınları.

Harmancı, P. (2015). Dünyadaki ve Türkiye'deki intihar vakalarının sosyo-demografik özellikler açısından incelenmesi. *Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi, 1*(1), 1-15.

Henry, A. F., & Short, J. F. (1977). *Suicide and homicide: Some economic, sociological and psychological aspects of aggression*. New York: Arno Press.

Kağıtçıbaşı, C. (1999). İnsan ve İnsanlar. İstanbul: Evrim Yayınları.

Kağıtçibaşı, Ç. (1997). *Yeni insan ve insanlar* (10. Baskı). Istanbul: Evrim Yayınevi

Kılbaş, Ş. (2010). *Etkili sınıf yönetimi* (5.Baskı). Ankara: Gazi Kitapevi

Kırık, A. M. (2012). Arap Baharı bağlamı'nda sosyal medya-birey etkileşimi ve toplumsal dönüşüm. *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum, 1*(3), 87-98.

Külahoğlu, Ş. (2004). Gelişim ve öğrenme psikolojisine giriş. B. Yeşilyaprak (Ed.), *Gelişim ve öğrenme psikolojisi* içinde (s.1-28). Ankara: Pegema Yayıncılık.

Levin, J., & Nolan, J. F. (2010). Principles of classroom management: A professional decision-making model. Boston: Pearson.

Marcovitz, H. (2010). *Suicide*. Edina, Minn: ABDO Pub.

Mayer, R. E. (2008). *Learning and Instruction* (2nd ed). Upper Saddle River, NJ: Pearson.

Murdocak, T.B. & Anderman, E. (2006). Motivational perspectives on student cheating: Toward an integrated model of academic dishonesty. *Educational Psychologist, 41,* 129-145.

Nauert,R.(2016). *Genetic influence on behavior* http://psychcentral.com/news/2009/07/21/genetic-influence-on-behavior/7237.html adresinden 28 Şubat 2016 tarihinde erişilmiştir.

Ormrod, J. E. (2006). *Educational psychology: Developing learners*. Upper Saddle River, N.J: Pearson/Merrill Prentice Hall.

Özgan, H., Aslan, M.C. ve Kara, M. (2014). Popüler kültürün öğrenci davranışları üzerinde algılanan etkileri. *Ekev Akademi Dergisi, 18*(58), 469-483

Öztürk, D. ve Bıkmaz, F. (2007). *Popüler kültür ve okul: Ankara ve Bolu illerinde ilköğretim öğrencileri üzerine yapılan bir araştırma, Popüler kültür ve çocuk*. Ankara: Dipnot Yayınları

Pajeres, F. (1997). Current directions in self-efficacy research. In M. Maehr & P. R. Pintrich (Eds.). *Advances in motivation and achievement* (Vol.10, pp.1-49). Greenwich, CT: JAI Press.

Ringel, E. (1979). The pre-suicidal syndrome and its relation to dynamic psychiatry. *Dynamische Psychiatrie, 12*, 1-14.

Senemoğlu, N. (2005). *Gelişim, öğrenme ve öğretim: Kuramdan uygulamaya*. Ankara: Gazi Kitabevi.

Slavin, R. E. (2012). *Educational psychology: Theory and practice* (10th ed.). Boston: Pearson Education Inc.

Vatandaş, C. (2003). *Aile ve şiddet: Türkiye'de eşler arası şiddet*. Ankara: Uyum Ajans.

Woolfolk -Hoy, A., Davis, H., & Pape, S. (2006). Teachers' knowledge, beliefs, and thinking. In P. A. Alexander & P. H, Winne (Eds.), *Handbook of educational psychology* (2nd ed., pp. 715-737). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum.

Yaylagül, L.(2004). Yarışma programları ve ideolojisi. *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim, 5* (57), 182-183.

Yılmaz, E. (2010). Bir meslek olarak öğretmenlik. E. Garip (Ed.), *Eğitim bilimine giriş* içinde (s.360-378). Ankara: Pegem Akademi.

3. Bölüm

SINIF YÖNETİMİ YAKLAŞIMLARI

Doç. Dr. Ahmet Yamaç
Erciyes Üniversitesi Eğitim Fakültesi
ahmetyamac@erciyes.edu.tr

ÜNİTENİN ÖRÜNTÜSÜ

Giriş
Lee Canter-Etkin Disiplin Modeli
- Etkin Disiplin Modeline Göre Sınıf Yönetimi İçin Bazı Stratejiler
- Örnek Olay

Thomas Gordon-Öğretmen Etkililiği Eğitimi Modeli
- Öğretmen Etkililiği Eğitimi Modeline Göre Sınıf Yönetimi İçin Bazı Stratejiler
- Örnek Olay

Rudolf Dreikurs-Mantıklı Sonuçlar Modeli
- Mantıklı Sonuçlar Modeline Göre İstenmeyen Davranışların Nedenleri
- Mantıklı Sonuçlar Modeline Göre Sınıf Yönetimi İçin Bazı Stratejiler

Örnek Olay
Özet
Ünite Etkinlik Çalışması
Değerlendirme Soruları
Kaynakça

KAZANIMLAR

Sınıf yönetimi modellerinin öğretim sürecindeki önemini kavrayabilme,
Etkin disiplin modelinin sınıf yönetimine ilişkin kuramsal varsayımlarını tanımlayabilme,
Etkin disiplin modeline göre öğretmen davranışlarını açıklayabilme,
Öğretmen etkililiği modelinin sınıf yönetimine ilişkin kuramsal varsayımlarını tanımlayabilme,
Öğretmen etkililiği modeline göre öğretmen davranışlarını açıklayabilme,
Mantıklı sonuçlar modelinin sınıf yönetimine ilişkin kuramsal varsayımlarını tanımlayabilme,
Mantıklı sonuçlar modeline göre öğretmen davranışlarını açıklayabilme,
Üç temel sınıf yönetimi modelinin birbirlerine göre güçlü ve zayıf yönlerini anlayabilme.

KAYNAKÇA

Burden, P. (2010). *Classroom management: Creating a successful K-12 learning community* (4th ed.). Hoboken, NJ: John Wiley & Sons.

Canter, L. (1989) Assertive discipline: more than names on the board and marbles in a jar, *Phi Delta Kappan*, 71, 57-61.

Canter, L. (2010). *Lee Canter's assertive discipline: Positive behavior management for today's classroom* (4th ed.). Bloomington, IN: Solution Tree Press.

Charles, C. M. (2008). Building classroom discipline (9th ed.). Boston: Allyn & Bacon.

Dreikurs, R., Grunwald, B., & Pepper, F. (1998). *Maintaining sanity in the classroom: Classroom management techniques* (2nd ed.). New York: Taylor & Francis.

Edwards, C.H. (2008). *Classroom discipline and management* (5th ed.). New York: John Wiley & Sons.

Hue M., & Wai-Shing, L. (2008) *Classroom Management: Crating Positive Learning Environment.* Hong Kong: Hong Kong University Press.

Malmgren, K. W., Trezek, B. J., & Paul, P. V. (2005). Models of classroom management as applied to the secondary classroom. *The clearing house: A journal of educational strategies, issues and ideas*, 79(1), 36-39.

Manning, M. L., & Bucher, K. T. (2013). *Classroom Management: Models, Applications and Cases* (3rd ed.). Upper Saddle River, NJ: Pearson Education.

Tauber, R.T.(2007). C*lassroom management: Sound theory and effective practices* (4th ed.). Westport: Preager Publisher.

Wiseman, D. G. & Hunt, G. H. (2013). *Best practice in motivation and management in the classroom* (3rd ed.). Springfield: Charles C Thomas Publisher.

4. Bölüm

SINIFTA ÖĞRENME VE ÖĞRETME SÜRECİNİN YÖNETİMİ

Dr. Öğr. Üyesi Selva Bakkaloğlu
Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi
selvakenanlar@hotmail.com

ÜNİTENİN ÖRÜNTÜSÜ

Giriş
Öğrenme-Öğretme Sürecinin Planlanması
- Öğrenme-Öğretme Sürecinin Planlanmasının Yararları
- Planlama Yapılırken Dikkat Edilmesi Gereken Hususlar

Öğrenme-Öğretme Sürecinin Uygulanması
- Öğretim Stratejileri
- Öğretim Yöntemleri
- Öğretim Tekniği

Öğrenme-Öğretme Sürecinin Değerlendirilmesi
- Geleneksel Ölçme-Değerlendirme Yaklaşımları
- Alternatif Ölçme-Değerlendirme Yaklaşımları

Özet
Ünite Etkinlik Çalışması
Değerlendirme Soruları
Kaynakça

KAZANIMLAR

Öğrenme-öğretme sürecine hazırlık yapabilme,
Öğretim strateji, yöntem ve tekniklerini tanıyabilme,
Farklı öğretim strateji, yöntem ve tekniklerini sınıf içinde uygulayabilme,
Ölçme ve değerlendirme yaklaşımlarını tanıyabilme,
Öğrenme-öğretme sürecinde ölçme-değerlendirme yaklaşımlarını kullanabilme.

KAYNAKÇA

Birgin, O. (2010). *4-5. sınıf matematik öğretim programında öngörülen ölçme ve değerlendirme yaklaşımlarının öğretmenler tarafından uygulanabilirliği.* Yayınlanmamış Doktora Tezi. Karadeniz Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü

Çakıcı,D., Altunay, U. (2006). Ön örgütleyiciler ve öğretimde kullanımı. *Kastamonu Eğitim Dergisi, 14*(1).

Demircioğlu, İ.H. (2002). Öğretim *stratejileri: Hayat bilgisi sosyal bilgiler öğretimi.* Ankara: PegemA

Demirel, Ö. (2015). Öğretim *ilke ve yöntemleri: Öğretmen sanatı*. Ankara: PegemA

Doğanay, A., Karip, E. (2006). Öğretimde *planlama ve değerlendirme*. Ankara: PegemA

Erden, M. (2004). Öğretmenlik *mesleğine giriş*. İstanbul: Alkım

Gelbal, S. ve Kelecioğlu, H. (2007). Öğretmenlerin ölçme ve değerlendirme yöntemleri hakkındaki yeterlik algıları ve karşılaştıkları sorunlar. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 33*, 135-145.

Gilbert, Sax. (1997). *Principles of educational psychological measurement and evaluation.*

Harlen, W. (1996). *The teaching of science in primary schools.* London and Newyork: Taylor & Francis Group

Hesapçıoğlu, M. (1984). *Türkiye'de insan gücü ve eğitim planlaması*. Ankara: Ankara Üniversitesi

Kısa, F. (2007). İlköğretim *6. sınıf sosyal bilgiler dersinde beyin fırtınası tekniğiyle kavram öğretiminin öğrencilerin akademik başarı düzeylerine etkisi*. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Küçükahmet, L. (2000). Öğretimde *planlama ve değerlendirme.* Ankara: Nobel

Köktaş, Ş. K. (2003). Öğretmenlik *mesleğine giriş.* Ankara: Nobel

Oosterhof, A. (1994). *Classroom application of educational measurement*. Newyork: Merrill

Sünbül, A.M. (2007). Öğretim *ilke ve yöntemleri*. Konya: Çizgi

Tan, Ş. (2005). Öğretimde *planlama ve değerlendirme*. Ankara: PegemA

Yaman, S., Karamustafaoğlu, S. ve Karamustafaoğlu, O. (2005). İlköğretimde *fen ve teknoloji öğretimi*. Ankara: Anı

5. Bölüm

SINIF KURALLARININ BELİRLENMESİ VE YÖNETİMİ

Doç. Dr. Aysun Erginer
Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Eğitim Fakültesi
aysunerginer@nevsehir.edu.tr

ÜNİTENİN ÖRÜNTÜSÜ

Giriş
Sınıf Kuralları
- Kuralların Önemi ve Belirlenmesi
- Kuralların Özellikleri
- Kuralların Uygulanması ve Yönetilmesi
- Kuralları Kabullenme Süreci
- Kuralları Yansıtıcı Öğretmen Nitelikleri
  - Olumlu Nitelikler
  - Olumsuz Nitelikler

Sınıf Kurallarını Destekleyici İşlemler
- Sınıf Sözleşmesi
- Sınıf Prosedürleri
- Sınıf Rutinleri

Özet
Ünite Etkinlik Çalışması
Değerlendirme Soruları
Kaynakça

KAZANIMLAR

Sınıfta düzen sağlamanın gerekliliğini açıklayabilme,
Sınıf kurallarını belirlemede öğrencilerle birlikte hareket etmeyi önemseyebilme,
Sınıf kuralı, sınıf sözleşmesi, sınıf prosedürü ve sınıf rutini kavramlarını birbirinden ayırt edebilme,
Sınıf kurallarını öğrencilerle birlikte belirleyebilme.

KAYNAKÇA

Altınkurt, Y. & Şimşek, Y. (2010). Öğrenci davranışlarının yönetimi. *Sınıf yönetimi stratejileri öğretmen kılavuzu (The classroom teachers book of management Essentials,* Finger, J. & Bamford, B., Çeviri Editörü, Turgut Karaköse İçinde), (ss. 244-281). Ankara: Nobel.

Apaydın, Ç. (2013). Sınıf yönetimine giriş. *İlkokul öğretmenleri için sınıf yönetimi İlkokul öğretmenleri için sınıf yönetimi (Classroom management for elementary teachers,* Evertson, C. M. & Emmer, E. T. Çeviri Editörü Ahmet Aypay İçinde), (ss. 1-10). Ankara: Nobel.

Boyacı, A. & Kavrayıcı, C. (2013). Sınıf kurallarını ve prosedürlerini belirleme. *İlkokul öğretmenleri için sınıf yönetimi İlkokul öğretmenleri için sınıf yönetimi (Classroom management for elementary teachers,* Evertson, C. M. & Emmer, E. T. Çeviri Editörü Ahmet Aypay İçinde), (ss. 28-44). Ankara: Nobel.

Bozack A. R. & Maiorino, P. G. (2015). Beginning teachers and classroom management. The sage of encylopedia of classroom management (pp. 85-88) W. G. Scarlett (Ed.). California: SAGE.

Curwin, R. L., & Mendler, A. N. (1999). Zero tolerance for zero tolerance. *Phi Delta Kappan*, *81*(2), 119.

Diken, H. İ. (2007). *Okul öncesi çocuklar için doğal ortamlarda öğretim teknikleri. Örnek olaylarla zenginleştirilmiş anne-baba ve eğitimci el kitabı*. S. Olkun (Ed.). Ankara: Maya Akademi.

Eggen, P. D., & Kauchak, D. P. (2007). *Educational psychology: Windows on classrooms*. Prentice Hall.

Erden, M. (2008). *Sınıf yönetimi.* Yeni programla uyumlu genişletilmiş baskı. Ankara: Arkadaş.

Erdoğan, İ. (2001). *Sınıf yönetimi: Ders, konferans, panel ve seminer etkinliklerinde başarının yolları.* İstanbul: Sistem Yayıncılık.

Erginer, A. & Aydın, B. (2010). Hukuki sorunların yönetimi. *Sınıf yönetimi stratejileri öğretmen kılavuzu (The classroom teachers book of management Essentials,* Finger, J. & Bamford, B., Çeviri Editörü, Turgut Karaköse İçinde), (ss. 302-325). Ankara: Nobel.

Erol, Z. (2006). *Sınıf öğretmenlerinin sınıf yönetimi uygulamalarına ilişkin görüşleri.* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar.

Garrett, T. (2014). *Effective classroom management. Theessentials*. New York: Teachers College Press.

Helman, L. & Martin-Kerr, K. G. (2015). Elementary education and classroom management. The sage of encylopedia of classroom management (pp. 297-301) W. G. Scarlett (Ed.). California: SAGE.

Jones, V. (2011). *Practical classroom management*. USA: Pearson.

Koki, S., Van Broekhuizen, L. D. & Uehara, L. D. (2000). *Preventio nand intervention for effective classroom organization and management in pasific classrooms*. USA: Pacific Resources for Education and Learning, Research Series. (ED451137).

Madraswalla, S. P. & Bray, M. A. (2015). Limit and limit setting. The sage of encylopedia of classroom management (pp. 476-474) W. G. Scarlett (Ed.). California: SAGE.

Marzano, R. J. (2003). *Classroom management that works*. Alexsandria VA: Association for Supervision and Curriculum Development.

Marzano, R. J., Gaddy, B. B., Foseid, M. C., Foseid, M. P. & Marzano, J. S. (2005). *A handbook for classroom management that works*. USA: Association for Supervision and Curriculum Development.

Ming-tak, H. & Wai-shing, L. (2008). *Classroom management creating a positive learning emvironment*. Hong Kong: Hong Kong University Press.

Missall, K. & Hendrix, N. (2015). Kindergarden and classroom management. The sage of encylopedia of classroom management. (pp. 449-451) W. G. Scarlett (Ed.). California: SAGE.

Moore, K. D. (1999). Öğretim becerileri (Editör: E. Altıntaş; Çeviren: N. Kaya). *Ankara: Nobel Yayınları*.

Newell, S. & Jeffery, D. (2002). *Behaviour management in the classroom. A transactional analysis approach*. London: David Fulton Publishers.

Oğuz, A. & Erginer, E. (2010). Öğretim becerilerinin yönetimi. *Sınıf yönetimi stratejileri öğretmen kılavuzu (The classroom teachers book of management Essentials,* Finger, J. & Bamford, B., Çeviri Editörü, Turgut Karaköse İçinde), (ss. 2-91). Ankara: Nobel.

Oliver, R. M. & Reschly, D. J. (2007). *Effective classroom management: Teacher preparation and Professional development* (TQ Connection Issue Paper). Washington, DC: National Comprehensive Center for Teacher Quality.

Rademacher, J. E., Callahan, K. & Pederson-Seelye, V. A. (1998). How do your classroom rules measure up? Guidelines for developing an effective rule management routine.*Intervention in School and Clinic, 33*(5), 284-289. (EJ568624).

Ronfard, S.; Elizabeth, T. & Bempechat, J. (2015). Managing classroom discussions. The sage of encylopedia of classroom management (pp. 485-489) W. G. Scarlett (Ed.). California: SAGE.

Sherwood, P. (2008). *Emotional literacy: The heart of classroom management.* Australia, Victoria: Acer Press.

Stronge J. H. (2007). *Qualities of effectives teachers*. Alexandria, Virginia USA: Associaiton for Supervision on Curriculum Development (ASCD).

Tertemiz, N. (2000). Sınıf yönetimi ve disiplin. *Sınıf yönetimi* (Editör: Leyla Küçükahmet, İçinde), (ss. 49-70). Ankara: Nobel.

Türk Dil Kurumu. *Büyük Türkçe sözlük*. www.tdk.gov.tr Erişilebilir: 03 Kasım 2016.

Tauber, R. T. (2007). *Classroom management. Sound theory and effective practice*. USA: Praeger Publishers.

Wiseman, D. G. & Hunt, G. H. (2014). *Best practice in motivation and management in the classroom.* Springfield, Illinois: Charles C Thomas Publisher.

Walters, J. & Frei, S. (2007). *Managing classroom behavior and discipline. Practical stratigies for successful classrooms*. USA: Shell Education.

Yılmaz, E. & Çubuk, S. (2010). Öğrenci öğrenmesinin yönetimi. *Sınıf yönetimi stratejileri öğretmen kılavuzu (The classroom teachers book of management Essentials,* Finger, J. & Bamford, B., Çeviri Editörü, Turgut Karaköse İçinde), (ss. 124-193). Ankara: Nobel.

6. Bölüm

SINIF ORGANİZASYONU VE YÖNETİMİ

Doç. Dr. Seyithan Demirdağ
Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, Ereğli Eğitim Fakültesi
seyithandemirdag@gmail.com

ÜNİTENİN ÖRÜNTÜSÜ

Giriş
Okulların Fiziksel Düzenleri
Okulların Konumu
Okulların Büyüklüğü
Sınıfın Fiziksel Değişkenleri
Özet
Ünite Etkinlik Çalışması
Değerlendirme Soruları
Kaynakça

KAZANIMLAR

Sınıfların fiziksel ortamlarını tanıyabilme,
Sınıfın fiziksel değişkenleri arasındaki ilişkiyi açıklayabilme,
Sınıfların büyüklüğü ile fiziksel düzen arasındaki ilişkiyi yorumlayabilme,
Sınıftaki yerleşim düzenleri arasındaki farklılıkları açıklayabilme,
Fiziksel düzenin sınıfın işlevselliği üzerindeki etkisini kavrayabilme.

KAYNAKÇA

Barker,L. (1982). *Communication in the clasroom*. Prentice Hall Inc., Englewood Cliff.

Başar, H. (1999). *Sınıf yönetimi*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Başar, H. (2005). *Sınıf yönetimi*. Ankara: Anı Yayıncılık.

Carter, K., & Doyle, W. (2006). *Classroom management in early childhood and elementary classrooms.* In C. M. Evertson & C. S. Weinstein (Eds.), Handbook of classroom management: Research, practice, and contemporary issues (pp. 373-406). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.

Celep, C. (2002). *Sınıf yönetimi ve disiplini*. Ankara: Anı Yayıncılık.

Çelik, V. (2002). *Sınıf yönetimi*. Ankara: Nobel Yayınları.

Dinç, P., & Onat, E. (2002). Bir ilköğretim yapısının bina programı ve tasarımı bağlamında değerlendirilmesi. *Gazi Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi*, *17*(3), 35-55.

Emmer, E. T., Evertson, C. M., & Anderson, L. M. (1980). Effective classroom management at the beginning of the school year. *The Elementary School Journal, 80*(5), 219-231.

Evertson, C. M., & Emmer, E. (2012). *Classroom management for elementary teachers*. New York, NY: Pearson Education.

Finn, J.D. ve Archilles, C.M. (1990). Answers and questions about class size:A statewide experiment. *American Educational Research Journal, 27* (3), 557-577.

Grubaugh, S. ve Houston, R. (1990). Establishing a classroom environment that promotes ınteraction and ımproved student behaviour. *The Clearing House, 63*, 375-378.

Harder, H. (1990). A critical look at reduced class size. *Contemporary Education, 62*(1), 28-35.

Hataway, W. (1987). Light color and air quality:ımportant elements of the learning environments. *Education Canada,7*, 35-44.

Hull, J. (1990). *Classroom skills, a teacher guide*, London: David Fulton Publishing.

Işık, H. (2004). Öğ*renme ortamlarının fiziksel düzeni* (Ed.: M. Şişman ve S. Turan) Sınıf yönetimi, Ankara: Pegem A Yayıncılık.

Korkmaz, A. (2003). *Sınıf organizasyonu* (Ed.L..Küçükahmet) Sınıf yönetimi, Ankara: Nobel Yayıncılık.

Marzano, R., & Marzano, J. (2003). *Classroom management that works: Research based strategies for every teacher*. Alexandria, VA: Association for Supervision and Curriculum Development.

Monk,D. ve Haller,E.J. (1993). Predictors of high school academic course offerings:The role of school size. *American Educational Research Journal, 30* (1), 3-21.

Riggen, V. (2015). *School size and student achievement*. Unpublished doctoral dissertation). Indiana State University, Terre Haute, Indiana.

Sleeman, P. J., & Rockwell, D. M. (Eds.). (1981). *Designing learning environments*. Longman Publishing Group.

Ünal, S. ve Ada S. (2000). *Sınıf yönetimi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Teknik Eğitim Fakültesi Matbaası.

Woolfolk, A. (1995). *Educational psychology*. Boston: Allyn and Bacon Publishing.

7. Bölüm

SINIFTA ZAMAN YÖNETİMİ

Dr. Öğr. Üyesi Dilek Yıldırım Bilgen
Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, Ereğli Eğitim Fakültesi
esradilekyildirim@hotmail.com

ÜNİTENİN ÖRÜNTÜSÜ

Giriş
Soyut Bir Kavram Olarak Zaman
Zaman Yönetimi Kavramı
    Zaman Tuzakları
Zaman Yönetimi Yaklaşımları
    Düzenli Yaşama Yaklaşımı
    Hedef Belirleme Yaklaşımı
    Savaşçı Yaklaşım
    ABC Yaklaşımı
    Sihirli Araç Yaklaşımı
    Beceri Yaklaşımı
    İyileştirme Yaklaşımı
    Kendini Akıntıya Bırakma Yaklaşımı
Sınıfta Zaman Yönetimi
Özet
Ünite Etkinlik Çalışması
Değerlendirme Soruları
Kaynakça

KAZANIMLAR

Zaman kavramını tanımlayabilme,
Zaman yönetiminin amaçlarını açıklayabilme,
Zaman tuzaklarıyla zaman yönetimi arasındaki ilişkiyi açıklayabilme,
Zaman yönetimi yaklaşımları arasındaki farklılıkları belirleyebilme,
Sınıfta zaman yönetiminin aşamalarını belirleyebilme.

KAYNAKÇA

Açıkalın, A. (1998). *Toplumsal kurumsal ve teknik yönleriyle okul yöneticiliği.* Ankara: Pegem.

Ada, S. (2000). Sınıf yönetimini etkileyen faktörler. *M.Ü. Atatürk Eğitim Fakültesi Dergisi*, 12, 1-8.

Adair, J., Adair, T. (1996). *Zaman yönetimi*. Ankara: Öteki.

Akatay, A., (2003). Örgütlerde zaman yönetimi, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10, 282-300.

Aksüt, M. (2003). Derslerle ilgili süre kullanımı. Zeki Kaya (Ed.), *Sınıf yönetimi* (3. Baskı) içinde (s.267-285). Ankara: Pegem.

Andıç, H. (2009). Üniversite öğrencilerinin zaman yönetimi becerileri ve akademik başarıları üzerindeki ilişki. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Afyon Kocatepe Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitütüsü, Afyon.

Aydın, A. (2016). *Sınıf yönetimi.* Ankara: Pegem.

Aytürk, N. (1999). *Yönetim sanatı başarılı yönetim ve yöneticilik teknikleri.* Ankara: Yargı.

Balcı, A. (1990). Zaman yönetimi. *Ankara Üniversitesi* Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, *23* (1), 95-102.

Bayrakcı, M. (2011). Zaman yönetimi. Ruhi Sarpkaya (Ed.)*, Sınıf Yönetimi* (5. Baskı) içinde (s. 151-176). Ankara: İhtiyaç.

Bayramlı, Ü. Ü. (2006). *Zaman yönetimi.* Ankara: Nobel.

Berliner, D. C. (1984). The half-full glass: A review of research on teaching. Philip Hosford (Ed.) *Using what we know about teaching* içinde (s.51-77). Alexandria, VA: Association for Supervision and Curriculum Development.

Can, H. ve Tecer, M. (1978). İşletme *yönetimi.* Ankara: Doğan.

Covey, S., Merrill, R. A. ve Merrill, R.R (2015). Önemli *işlere öncelik*. İstanbul: Varlık.

Çelik, A. ve Akatay, A. (2016). Örgütlerde zaman yönetimi. Adnan Çelik, M. Şerif Şimşek, Abdullah Soysal (Ed.) *Zaman yönetimi ve yönetsel zamanda etkinlik* içinde (s.30-87). Konya: Eğitim.

Çelik, V. (2012). *Sınıf yönetimi.* Ankara: Nobel.

Demirel, E. T. ve Ramazanoğlu, F. (2005). Yöneticiler açısından etkin zaman yönetimi tekniklerinin değerlendirilmesi. *Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları*, 4(1), 30-35.

Dinçer, Ö. ve Fidan Y. (1996). İşletme *yönetimi.* İstanbul: Beta.

Dougles, E. (1987). *Manage your time, manage your work, manage yourself.* New York: Amacom.

Edwards, C. (1997). *Classroom discipline management.* New Jersey: Prentice Hall Inc.

Ekici, G. (2014). Öğretim yönetimi. Emin Karip (Ed.), *Sınıf Y*önetimi (13. Baskı) içinde. (s.72-109). Ankara: Pegem A Yayıncılık.

Eren, E. (2004). Örgütsel *davranış ve yönetim psikolojisi.* İstanbul: Beta.

Erkılıç, T.A. (2006). Zaman yönetimi. Hüseyin Kıran (Ed.), *Etkili sınıf yönetimi* içinde. (s.128-129). Ankara: Anı.

Evertson, C.M., Emmer, E. T., Worsham, M.E. (2003). *Classroom management for elementary teachers.* Boston: Allyn&Bacon.

Flashman, R. (1997). The successful person's guide to time management. FAM-RHF.108. Lexington, KY: University of Kentucky Cooperative Extension. http://www2.ca.uky.edu/agc/ pubs/fcs7/fcs7101/fcs7101.pdf.

Fritz, R. (1999). *Patronunuzu nasıl yönetirsiniz?.*Ankara: Kapital Medya.

Güçlü, N. (2001). Zaman yönetimi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi, 25,* 81-106.

Güneş, F. (2014). *Sınıf yönetimi yaklaşım ve modeller.* Ankara: Pegem.

Gürbüz, M. ve Aydın, A.H. (2012). Zaman kavramı ve yönetimi. *KSÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 9 (2), 1-20.

Gürel, E. (2004). *Zaman Y*önetimi. http://d.yimg.com/kq/groups/13615701/749244750/name/zaman+yonetimi.doc.

Güvenç, H. (2016). *Sınıfta zaman yönetimi*. http://hulyaguvenc.com/ogretmenler-icin/sinif-zaman-yonetimi.html.

Güzel, Ü. (1999*). İzmir'de kimya sektöründe çalışan büyük işletmelerde zaman yönetimini etkileyen faktörler üzerine bir araştırma.* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Jones, K. (2000). *Zamanı kullanma.* İstanbul: Doğan.

Karslı, M. D. (2006). Sınıfta öğrenme zamanının yönetimi. Mehmet Şişman- Selahattin Turan (Ed.), *Teori ve uygulamada sınıf yönetimi* içinde (s.101-115). Ankara: Pegem A.

Koch, R. (1998). *The 80/20 Principle: The secret of achieving more with less.* New York: Bantam Doubleday Dell Publising Group.

Latif, H., Fidan, F. ve Uçkun, P. (2005). Üniversite gençliğinin zaman yönetimi bilinci ve eğilimleri: Sakarya üniversitesi örneği. İstanbul Üniversitesi İşletme İktisadi Enstitüsü Yönetim Dergisi, 50, 41-51.

Lemlech, J.K. (1988). *Classroom management*. New York: Longman.

Mackenzie, A. (1989*). Zaman tuzağı*. İstanbul: İlgi.

Mackenzie, A. ve Nickerson, P. (2014). *The time trap* (4th edition). McGraw-HiII, New York

Marshall, K. (2008). The big rocks: Priority management for principals. *Principal Leadership*, 8(7), 16-22.

MEB. (2003). *Eğitim ve öğretim çalişmalarinin plânli yürütülmesine ilişkin yönerge.* http://mevzuat.meb.gov.tr/html/2551_0.html

Örücü, E., Tikici, M. ve Kanbur, A. (2007). Farklı sektörlerde faaliyetlerini sürdüren işletmelerde zaman yönetimi üzerine ampirik bir araştırma: Bursa ili örneği. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(20), 9-31.

Özçelik, G. (2006). *Moda eğitimi veren kurumlarda etkili zaman yönetimini belirlemeye yönelik bir araştırma. (*Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi/Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Özkan, L. (2008). *Artvin ili ormancılık örgütünde çalışan teknik elemanların zaman yönetimi açısından incelenmesi.*(Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Kafkas Üniversitesi /Fen Bilimleri Enstitüsü, Kars.

Özkılıç, R. (2003). Sınıf içinde zaman kullanımı. Leyla Küçükahmet (Ed.), *Sınıf yönetiminde yeni yaklaşımlar* içinde (s.91-106). Ankara: Nobel.

Partin, R.L. (2005). *Classroom teacher's survival guide: Practical strategies, management techniques and reproducibles for new and experienced teachers*. USA: Jossey-Bass.

Sabuncuoğlu, Z. ve Tüz, M. (2008). Örgütsel *psikoloji*. Bursa: Ezgi.

Sabuncuoğlu, Z, Kaymaz, K., Paşa, M. (2016). *Zaman yönetimi*. Bursa: Alfa Alktüel.

Smythe, J.A.F., Robertson, I. T. (1999). On the relationship between time management and time estimation. *British Journal of Psychology,* 90 (3), 333-347.

Şahin, K. (2014). *Lise* öğretmenlerinin zaman yönetimi hakkındaki görüşleri. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş.

Şentürk, C. ve Baş, G. (2010). Yapılandırmacı yaklaşımda eğitim ve sınıf yönetimi. *Eğitime Bakış* Eğitim -Öğretim ve Bilim Araştırma Dergisi, 6(16), 66-72.

Taş, S. (2010). İlköğretim okullarında sınıfta zaman kaybettiren etkinlikler. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2 (12), 73-93.

TDK (2016). *Güncel türkçe* sözlük. http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts& guid=TDK.GTS.56d4396189e4f9.71795489

Tutar, H. (Ed.). (2011). *Zaman yönetimi*. Ankara: Seçkin.

Türkel, A. (1999). *Globalleşen dünyanın süper yöneticilerine*. İstanbul: Türkmen.

Türkel, S. ve Leblebici D. N. (2001). *Etkili zaman yönetimi ve uygulanması.* Ankara: Ankara Genç İşadamları Derneği.

Yeşil, F. (2009). *Hastane yöneticilerinin etkili zaman yönetimine ilişkin görüşlerinin incelenmesi.* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Haliç Üniversitesi/Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Yılmaz A. ve Aslan, S. (2002). Örgütsel zaman yönetimi. *CÜ İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi,* 3(1), 25-46.

Yücel, B. K. (2014). *Karabük Üniversitesi* öğrencilerinin zaman yönetimi becerileri ve akademik başarıları arasındaki ilişki. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Karabük Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Karabük.

Yüksel, Ö. (1988). İnsan *kaynakları yönetimi.* Ankara: Gazi.

8. Bölüm

SINIFTA İLETİŞİM BECERİLERİ

Doç. Dr. Taner Atmaca
Düzce Üniversitesi, Eğitim Fakültesi
taneratmaca@duzce.edu.tr

ÜNİTENİN ÖRÜNTÜSÜ

Giriş
İletişim
- Örgütlerde İletişim
- Eğitim Örgütlerinde İletişim
- Sınıf İçinde Etkili İletişim Becerileri
- Sınıfta Etkili Konuşabilme ve Sözlü İletişim Becerileri
- Etkili Dinleyebilme Becerisi
- Empati Kurabilme Becerisi
- Sözsüz İletişim Becerileri
- Sınıfta İletişim Engelleri

Özet
Ünite Etkinlik Çalışması
Değerlendirme Soruları
Kaynakça

KAZANIMLAR

İletişimi tanımlayabilme,
Sınıf içindeki iletişim türlerini sayabilme,
Sınıfta iletişimi engelleyen faktörlerin farkında olma,
Sözlü ve sözsüz iletişimi anlayabilme,
Etkili dinleme ve empati gibi kavramlar hakkında farkındalık kazanabilme.

KAYNAKÇA

Acar, N. V. (2008). *İnsan ilişkileri iletişim.* Ankara: Nobel.

Açıkalın, A. ve Turan, S. (2011). *Bir anlam köprüsü inşa etme aracı olarak okullarda etkili iletişim.* Ankara: Pegem.

Akbaşlı, S. (2012). Sınıf içi iletişim ve etkileşim. Ruhi Sarpkaya (Ed.), *Sınıf yönetimi* içinde (s. 117-148), Ankara: Anı.

Akgöz, E. ve Sezgin, M. (2009). *Genel iletişim.* Ankara: Gazi Kitabevi.

Arslan, E. ve Arslan, B. (2006). Örgütsel iletişim. U. Demiray (Ed.), *Genel İletişim* (s. 143-179) içinde, Ankara: PegemA.

Başar, H. (1998). *Sınıf yönetimi.* Ankara: MEB.

Bursalıoğlu, Z. (2002). *Okul yönetiminde yeni yapı ve davranış.* Ankara: Pegem Akademi.

Çelik, V. (2012). *Okul kültürü ve yönetimi.* Ankara: Pegem Akademi.

Dağ, İ. (2014). Etkili iletişimin eğitim yönetiminde rolü. *Journal of Qafqaz University Philology and pedagogy*, 2(2), 199-214.

Dökmen, Ü. (2008). *İletişim çatışmaları ve empati.* İstanbul: Remzi.

Erden, M. (2000). *Sınıf yönetimi.* İstanbul: Alkım.

Erdoğan, İ. (2000). *Okul yönetimi ve öğretim liderliği.* İstanbul: Sistem.

Filiz, S. B. (2007). İletişim. M. Çağatay Özdemir (Ed.), *Sınıf yönetimi* içinde (s.149-182), Ankara: Ekinoks.

Finger, J. ve Bamford, B. (2010). *Sınıf yönetimi stratejileri* (Çev. Ed. Turgut Karaköse), Ankara: Nobel.

Güçlü, N. (2010). Sınıf içi iletişim ve etkileşim. Leyla Küçükahmet (Ed.), *Sınıf yönetmi* içinde (s. 18-54), Ankara: Pegem Akademi.

Gürüz, D. ve Eğinli, A. (2011). *Kişilerarası iletişim.* Ankara: Nobel.

Gündüz, M. (2016). *Maariften eğitime.* Ankara: Doğubatı.

Hoşgörür, V. (2007). İletişim. Zeki Kaya (Editör), Ankara: Pegem Akademi.

Hoy, W. K. ve Miskel, C. (2012). *Eğitim yönetimi: Teori, araştırma ve uygulama* (Çev.Ed. Selahattin Turan), *Sınıf yönetimi* içinde (s. 151-178), Ankara: Nobel.

Işık, M. ve Biber, L. (2010). İletişim, iletişim süreci ve iletişim çeşitleri, *Genel ve Teknik İletişim* içinde, Metin Işık (Editör), (s. 10-41). Konya: Eğitim Akademi.

İlal, E. (1991). *İletişim, yığınsal iletişim araçları ve toplum: Kavramlar, kurumlar, kuramlar.* İstanbul: Der.

Kocabaş, İ. (2014). Örgütsel iletişim, Selahattin Turan (Ed.), *Eğitim yönetimi: Teori, araştırma ve uygulama* içinde (s. 189-222), Ankara: Pegem Akademi.

Memişoğlu, S. P. (2013). Okulda yönetim süreçleri, Niyazi Can (Ed.), *Kuram ve uygulamada eğitim yönetimi* içinde (s. 128-154), Ankara: Pegem Akademi.

Oskay, Ü. (2007). *İletişimin abc'si.* İstanbul: Der.

Selimhocaoğlu, A. (2004). İletişim ve sınıf içi iletişimin önemi. *XIII. Ulusal Eğitim Bilimleri Kurultayı.* Malatya.

Şişman, M. (2011). *Örgütler ve kültürler.* Ankara: Pegem Akademi.

Tomul, E. (2015). Sınıfta öğretmen-öğrenci iletişimi, H. Kıran ve K. Çelik (Ed.), *Etkili sınıf yönetimi* içinde (s. 145-171), Ankara: Anı.

Töremen, F. ve Alpay, E. (2010). *Eğitim örgütlerinde sosyal sermaye ve yönetimi.* İstanbul: İdeal Kültür.

Yıldız, K. (1996). *Bolu ilköğretim okullarında yönetici-öğretmen iletişim.* (Yayımlanmamış doktora tezi). Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bolu.

Yılmaz, H. (2013). *Öğretmenim lütfen bu kitabı okur musun?* Konya: Çizgi.

9. Bölüm

SINIFTA MOTİVASYON SÜRECİNİN YÖNETİMİ

Doç. Dr. İlhan İlter
Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
iilter@ksu.edu.tr

ÜNİTENİN ÖRÜNTÜSÜ

Giriş
Motivasyon Kavramı
    İçsel Motivasyon
    Dışsal Motivasyon
Öğrenci Motivasyonu
Öğrenmeye Yönelik Motivasyon
Motivasyon Kuramları
Öğrencileri Güdülemeye Yönelik Modeller
Akademik İhtiyaçlar İçin Motivasyonel Stratejiler
Özet
Ünite Etkinlik Çalışması
Değerlendirme Soruları
Kaynakça

KAZANIMLAR

Motivasyon kavramını farklı açılardan açıklayabilme,
Motivasyon ile ilgili temel kavramları tanımlayabilme,
Öğrencileri öğrenmeye güdülebilecek içsel ve dışsal uyarıcıları ayırt edebilme,
Öğrencileri güdülemede içsel ve dışsal çekicileri kullanabilme,
Öğrencileri güdülemede motivasyon yaklaşımlarını etkili bir şekilde uygulayabilme,
Güdülemede öğrencilerin akademik ihtiyaçlarına dair belirli stratejileri açıklayabilme,
Öğrencileri sınıfta güdülemenin yararlarını kavrayabilme.

KAYNAKÇA

Ada, S., Baysal, N. ve Korucu, S. (2005). Sınıf öğretmenlerinin sınıf içi olumsuz davranışlara gösterdikleri tepkilerin karakter eğitimi ve 2005 ilköğretim programı açısından değerlendirilmesi. *Değerler Eğitimi, 3*(10), 7-18.

Akbaba, S.(2006). Eğitimde motivasyon. *Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi* Dergisi, *13,*343-361.

Aydın, A. (1998). *Sınıf yönetimi*. Ankara: Anı Yayıncılık.

Başar, H. (1998). Sınıf yönetimi. Ankara: Pegem Özel Eğitim ve Hizmetleri

Başaran, İ. (1992). *Eğitim psikolojisi (12. Baskı)*. Ankara: Kadıoğlu matbaası.

Burden, P.R. (1999). *Classroom management and discipline*. New York: John Wiley and Sons

Ceylan, M. (2003). *Sınıfta motivasyon (İki öğretmenin sınıf içinde motivasyon değişkenlerini dikkate alma davranışlarının betimlenmesi)*. Yüksek Lisans Tezi. Anadolu Üniversitesi Eskişehir.

Chye, H.T. & Waugh, R.F. (2010). A unidimensional Rasch measure of motivation in science and mathematics. (Chapter 4) Russell Waugh (Edit.). *Applications of Rasch Measurement in education***.** Nova Science Publishers, Inc. New York

Çakmak, M. (2011). Öğrenmeye uygun olumlu bir sınıf ortamı oluşturmada öğretmen davranışları (Örnekler ve Önerileri) (ed. Leyla Küçükahmet). *Sınıf yönetimi.* Ankara. Pegem Akademi Yayıncılık.

Çelik, V. (2003). *Sınıf yönetimi*. (2. Baskı). Ankara: Nobel Yayıncılık

Çoban, A. (2012). Sınıf ortamında istenmeyen davranışlara ilişkin öğretmenlerin gösterdikleri tepkiler. *Eğitim ve Bilim, 40,* (180), 89-102.

Dilekmen, M. (2001). İlköğretim sınıf öğretmenlerinin sınıf içi davranışları. Çağdaş Eğitim, *276*, 31-36.

Dörnyei, Z. (2001).*Teaching and researching motivation*. Harlow: Pearson Education Limited.

Duy, B.(2010). Güdülenme ve bireysel farklılıklar. (ed. Alim Kaya). *Eğitim psikolojisi*. (5 baskı). Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.

Eccles, J. Wigfield, A. (1985). Teacher expectations and student motivation. In J. Dusek, V. Hall & W. Meyer (Eds). *Teacher expectancies*. Hillsdale NJ. Erlbaum.

Erdem, A.R.(2005). Sınıfta güdülenme (Ed.. Hüseyin Kıran). *Etkili sınıf yönetimi.* Ankara: Anı Yayıncılık.

Ergün, M. (2012). Sınıfta Motivasyon (11. baskı). (Ed.Emin Karip). *Sınıf yönetimi* Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.

Feather, N. (ed.) (1982). *Expectations and actions*. Hillsdale NJ: Erlbaum.

Ford, M. (1992). *Motivating humans goals emotions and personal agency belief*. Newbury Pars Ca Sage.

Freeman, Y. & Freeman, D. (2002). *Closing the achievement gap how to limited formal schooling and long term English learners*. Portsmouth NH Heinemann.

Frijda, N. (1986). *The emotions*. Cambridge: Cambridge University Press.

Gardner, H. (1999). *Intelligence reframed multiple intelligences for the 21 st Century*. New Yok Basic Books

Good, T. & Brophy, J. (1994). *Looking in classrooms* (6 eds.). New York: Harper and Row

Gürkan, T. ve Gökçe, E. (1999). Turkiye'de ve ceşitli ulkelerde ilkoğretim. Ankara: Siyasal Kitapevi.

Jones, V. F. & Jones, L. S. (1998). *Comprehensive Classroom Management: Creating Communities of Support and Solving Problems*. Boston, MA: Pearson Allyn and Bacon.

Kauffman, J. (1997). *Characteristics of emotional and behavioral disorders of children and youth*. (6th ed.) Upper Saddle River NJ: Merrill.

Kuykendall, C. (1992). *From rage to hope strategies for reclaiming Black and Hispanics students*. Bloomington in National Education Services

Moore, K. D. (2005). *Effective instructional strategies from theory to practice*. Sage Publications. Thousand Oaks California

Okutan, M. (2004). *Sınıf yönetiminde örnek olaylar.* Ankara: Pegem A. Yay.

Olafson, K. M. & Ferrraro, F. R. (2001). Effects of emotional state on lexical decision performance. *Brain and Cognition*, *45*, 15-20.

Palardy, M.J.(1996). *Etkili sınıf yönetiminde 12 öğrenim ilkesi*. Ceviren: Seda Toprak. Yaşadıkca Eğitim. *48,* İstanbul

Pekrun, R., Goetz, T., Titz, W., & Perry, R. P. (2002). Positive emotions in education. Meeting goals, visions and challenges/Erica Fydenberg (ed.) (pp.149-173), Oxford University Press.

Pekrun, R., Goetz, T., Titz, W., & Perry, R. P. (2002a). Achievement emotions in students' self-regulated learning and achievement: A program of quantitative and qualitative research. *Educational Psychologist*, *37*, 91-106.

Pintrich, P. R., Smith, D. A. F., Garcia, T., & McKeachie, W.J.(1991). A manuel for the use of the motivated strategies for learning. Michigan: School of Education Building, The University of Michigan (ERIC No:ED338122)

Raffını, J. (1996). *150 ways to increase ıntrinsic motivation in the classroom*. USA: Massachusetts: Simon and Schuster Company

Reece I., & Walker, S. (1997). *Teaching training and learning*. A Practical Guide Business Education Publisher.

Sarıdoğan, M.E. (2007). Öğrencilerin güdülenmesi (7. Baskı) (Edi. Zeki Kaya). *Sınıf yönetimi*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.

Schunk, D.H. and Ertmer, P.A., (2000). Self-regulation and Academic Learning: Self-efficacy Enhancing Interventions. In Boekaerts, M., Pintrich, P.R. and Zeidner, M. (Ed.).*Handbook of self-regulation.* San Diego: Academic Press.

Selçuk, Z. ve Nedret, G. (2000). *Sınıf içi rehberlik uygulamaları*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık,

Senemoğlu, N. (2000). Eğitimin psikolojik temelleri. Ed. Veysel Sonmez. *Oğretmenlik mesleğine giriş.* Ankara: Anı Yayıncılık.

Senemoğlu, N. (2005). *Gelişim öğrenme ve öğretim*. Ankara: Gazi Kitapevi.Slavin, R. (2003). Educational psychology: Theory and practice (7th ed.). Boston: Allyn & Bacon.

Stipek D. (1988). *Motivating to learn from theory to practise.* Englewood Cliff NJ Prentice Hall

Stipek, D. (2002). *Good instruction is motivation* (Edt. Allan Wigfiedl & Jacquelynne S. Eccles). Development of achievement motivation. (Chapter 12). A volume in the educational phycology series academic Press an Imprint of Elsevier London

Stipek, D. (2002). *Motivation to learn: From theory to practice* (4th edition). (pp. 272 pages). Needham Heights, MA: Allyn & Bacon

Ulusoy, A. (2002). *Güdülenme gelişim ve öğrenme*. (Ed. Ulusoy A). Ankara: Anı yayıncılık

Vallance, R.(2011). An empirical study of boys' academic motivation. *Journal of Education Research*, *5*(3/4), 265- 286.

Waugh, R.F.(2002). Creating a scale to measure motivation to achieve academically: linking attitudes and behaviours Rasch Measurement. *British Journal of Educational Psychology 72*(1), 65-86.

Weiner, B. (1985). An attributional theory of achievement motivation and emotion. *Psychological Review, 92* (4), 548-573

Wigfiedl, A., & Eccles, S. J. (2002). Development of achievement motivation. A Volume in The Educational Phycology Series Academic Press an Imprint of Elsevier James Road London.

Wlodkowski, R. & Ginsberg, M. (1995). A framework for culturally responsive teaching *Educational leadership, 53*, 17-21.

Yiğit, B. (2001). İlköğretim öğrencilerinde görülen istenmeyen davranışlar ve öğretmenlerin önlemek için izlediği yaklaşımlar. *Trakya Üniversitesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, *1*(2), 15-25

10. Bölüm

SINIF YÖNETİMİ VE AİLE İLİŞKİSİ

Arş. Gör. Yasemin Kalaycı
Anadolu Üniversitesi
yaseminkalayci@anadolu.edu.tr

ÜNİTENİN ÖRÜNTÜSÜ

Giriş
Türk Aile Yapısı
Okul Aile İletişimi
Öğretmen Aile İletişimi
Ailelerle İlk Toplantı
Veli ile Görüşme
- Veli ile Yapılandırılmış Görüşme
- Üçlü Yapılandırılmış Görüşme
- Telefon ve Sanal Ortamda Görüşme
- Mektuplaşma/Yazışma

Veli Toplantıları
Veli Ziyaretleri
Sosyokültürel Faaliyetler
Özet
Ünite Etkinlik Çalışması
Değerlendirme Soruları
Kaynakça

KAZANIMLAR

Okul aile iş birliğinin sınıf yönetimi ile ilişkisini kavrayabilme,
Okul aile iş birliğinin akademik başarı ile ilişkisini kavrayabilme,
Veli ilişkisinin öğrenci-veli ve okula sağladığı yararları anlayabilme,
Velilerle hangi yollarla iletişim kurulabileceğini kavrayabilme,
Öğrenci başarısında velinin ne tür rolleri olabileceğini anlayabilme,
Etkili veli toplantıları ve veli ziyaretleri için gerekli olanları kavrayabilme.

KAYNAKÇA

Alıcıgüzel, İ. (1995).Çağdaş okulda eğitim ve öğretim. İstanbul: Sistem Yayıncılık.

Apter, T. (2009), "Domestic Intelligence: Teens and Parents in Conflict", Psychology Today, http://www.psychologytoday.com/blog/domestic-intelligence/200901/teens-andparents-in conflict, Erişim Tarihi: 9 Kasım 2016.

Aslan, B. (1984). *Ankara merkez ilçelerinde temel eğitim birinci kademe (ilkokullar) düzeyinde okul-aile ilişkileri.* Yayınlanmamış doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

Aslanargun, E. (2007). Okul - aile işbirliği ve öğrenci başarısı üzerine bir tarama çalışma, *Sosyal Bilimler Dergisi, 18*, 119-135.

Aydın, A. (1998).*Sınıf y*önetimi. Ankara: Anı Yayıncılık.

Ayyıldız, T. (2005). *Zonguldak il merkezinde 0-6 yaş çocuğu olan annelerin çocuk yetiştirme tutumları*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karaelmas Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü. Zonguldak.

Başar, H. (2002). *Sınıf Yönetimi*. Ankara: Pegem A Yayıncılık.

Bilal, G. (1986). Demokratik ve Otoriter Olarak Algılanan Ana-Baba Tutumlarının Çocukların Uyum Düzeyine Etkisi. *Eğitim ve Bilim Dergisi,* 11(62), 58.

Bilge F. (2006). *Eğitim psikolojisi* (Ed. Binnur Yeşilyaprak) S.286.Ankara: Pegem yayınları.

Binbaşıoğlu, C. (1995). *Türkiye' de eğitim bilimleri tarihi*. İstanbul: MEB Yay. 2795.

Buck, N. (2011), Peaceful Parenting: Parents & Children in Conflict, Psychology Today, http:// www.psychologytoday.com/blog/peaceful-parenting/201101/parents-childreninconflict, Erişim Tarihi: 9 Kasım 2016.

Burns, C.P., Roe, B.D. ve Ross, E.P., (1992), *Teaching reading in today's elementary schools*, Boston: Houghton Mifflin Company.

Çelenk, S. (2003), Okul aile işbirliği ile okuduğunu anlama başarısı arasındaki ilişki, *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 2003(*24), 3-39.

Can, N. (2013). *Kuram ve uygulamada eğitim y*önetimi. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.

Cangelosi, J.S. (1988). *Classroom management strategies.* NY: Longman.

Celep, C. (2002). *Sınıf yönetimi ve disiplini.* Ankara: Anı Yayıncılık.

Charles, C.M. (1989). *Building classroom discipline: from models to practice*. New York: Longmans Inc.

Charles, C. ve Senter, G. (1995). *Elementary classroom management.* NY: Longman.

Çelik. N. (2005). *Okul-aile işbirliğinde yaşanan sorunlar*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Deacon, R.E. ve Firebaugh, F.M. (1988), *Family resource management: principles and applications,* Allyn and Bacon, Inc., Boston.

Dekovic, M. & Gerris J.R. (1992). Parental reasoning complexity, social class, and child rearing behaviors. *Journal of Marriage and the Family*, 54, 675-685.

Diaz, S. L. (1989). The Home Environment and Puerto Rıcan Children's Achievement**:** A Researcher's Diary*,* (Bul. Kyn. Satır, (1996). The Natiohal Association for Education Conference, Hulston, April-May.

Erözkan, A. (2014). *Psikolojik danışma ve rehberlikte test dışı teknikler.* Ankara: Mentis Yayıncılık.

Evertson, M.C. ve Emmer T.E. (2012). *Classroom management for elementary teachers. (9.nd ed.)*. Boston: Allyn & Bacon.

Fidan, N. ve Erden, M. (1993). *Eğitime giriş,* Ankara: Alkım Yayınevi.

Geçtan, E.(1986). İnsan o*lmak*. İstanbul: Adam Yayınları.

Goldsmith, E.B. (2000), *Resource management for* **ındividuals** *and families*, Wadsworth Thomson Learning, US.

Gordon, T. (1976) (P.E.T in Ation) Çeviri: Hale Vardar, *Etkili anne baba eğitimi.* İstanbul: Profil Yayınları.

Küçükahmet, L. (2000). *Sınıf y*önetimi. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Karip, E. (2003). *Sınıf y*önetimi. Ankara: Pegem A Yayıncılık.

Kaya. M. (1997). Ailede anne-baba tutumlarının çocuğun kişilik ve benlik gelişimindeki rolü. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 9*(9), 193-204.

Koenig, L. (2000). *Smart discipline fort he classroom. Respect and Cooperation restored*. Thousand Oaks,CA: Corwin Pres(3rd ed.).

Kuzgun, Y. (1972). *Ana-baba tutumlarının bireyin kendini gerçekleştirme düzeyine etkisi.* Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Eğitim Enstitüsü, Ankara.

Lemlech, J.K. (1991). *Classroom management: methods and techniques for elementary and secondary teachers.* Prospect Heights, IL:Waveland Pres. (2nd ed.)

Levin, J. ve Nolan, J.F. (2000). *Principles of classroom management: A Professional decision-making model*. Boston: Allyn ve Bacon. (3rd ed.).

Milli Eğitim Bakanlığı Rehberlik ve Danışma Hizmetleri Genel Müdürlüğü. (2002/27). Genelge.

M.E.B. *Okul-Aile Birliği Yönetmeliği*, 31.05.2005 Tarih ve 25831 Sayılı Resmî Gazete.

Mızrakçı, Ş. (1994). *Annelerin çocuk yetiştirme tutumlarına etki eden faktörler: demografik özellikleri, kendi yetiştiriliş tarzları, çocuk gelişimine ilişkin bilgi düzeyleri ve çocuğun mizacına ilişkin algıları*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Suryawikarta, B. (1993). The İmpact Of Classroom Climate On Students Attitudes And Behavior Toward Matters Related To Population. (Dissertation Abstract International). 53(7). 2231.

Sünbül, A.M. (2005). Öğretmenin dünyası. Ankara: Mikro Yayıncılık.

Süzen, O. N. (2008). *Öğrenci ev ziyaretleri*. İstanbul: Gül Yurt Yayınları.

Şahin, F. T. ve Ünver, N. (2005). Okul öncesi eğitim programlarına aile katılımı. *Kastamonu Eğitim Dergisi, 13*(1), 23-30.

Şişman, M. Ve Turan, S. (2011). *Sınıf yönetimi.* Ankara: Pegem Akademi yayıncılık.

Taymaz, H.(2011). İlköğretim ve ortaöğretim okul müdürleri için *okul y*önetimi. Ankara: Pegem Akademi Yayınları.

Toprakçı, E.(2002). *Sınıf örgütünün y*önetimi. Ankara: Ütopya Yayınevi.

Yavuzer, H. (1995). *Ana-baba ve çocuk.* İstanbul: Remzi Kitabevi.

Yeşilyaprak, B. (2006). *21.yüzyılda eğitimde rehberlik hizmetleri.* Ankara: Nobel yayınları

Yörükoğlu, A. (1986). *Gençlik çağı*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Walberg, H. J. (2004). International perspectives on families, schools, and communities: Educational implications for family-school-community partnerships. *Educational Research, 41*, 3-9.

11. Bölüm

SINIFTA İSTENMEYEN DAVRANIŞLARIN YÖNETİMİ

Doç. Dr. Zuhal Çeliktürk Sezgin
Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Eğitim Fakültesi
zuhalcelikturk@gmail.com

ÜNİTENİN ÖRÜNTÜSÜ

Giriş
İstenmeyen Davranışlar
İstenmeyen Davranışların Yönetimi
- Yüzeysel Davranışları Yönetme Teknikleri
- Sözel Olmayan Yönetme Teknikleri
- Sözel Yönetme Teknikleri
- Görüşme Teknikleri
- Sert Yönetme Teknikleri

Özet
Ünite Etkinlik Çalışması
Değerlendirme Soruları
Kaynakça

KAZANIMLAR

Sınıfta istenmeyen davranışları tanımlayabilme,
İstenmeyen davranışın yönetiminde kullanılabilecek teknikleri kavrayabilme,
Yüzeysel davranışları yönetme tekniğini açıklayabilme,
Sözel olmayan yönetme tekniğini ve kavramlarını tanımlayabilme,
Sözel yönetme tekniğini ve kavramlarını açıklayabilme,
Görüşme tekniğini ve kavramlarını açıklayabilme,
Sert yönetme tekniğini ve kavramlarını tanımlayabilme.

KAYNAKÇA

Aydın, A. (2010). *Sınıf y*önetimi. (12. bs). Ankara: Pegem.

Balay, R. (2015). *2000'li y*ıllarda *s*ınıf *y*önetimi. (6. bs). Ankara: Pegem.

Bandura, A. (1969). *Principles of behaviour modification.* New York: Holt, Rinehart & Winston.

Bandura, A. (1977). *Social learning theory.* NJ: Prentice Hall.

Bandura, A. (1986). *Social foundationas of though and Action: A Social cognitive theory.* Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.

Barker, L. L. (1982). *Communication in the classroom: Original esseys.* Prentice Hall.

Başar, H. (2010). *Sınıf y*önetimi. (16. bs). Ankara: Anı.

Belker, L. B. (1996). *Yöneticiliğe ilk adım*. Çev: Ş. Şenbabaoğlu (Çev.). İstanbul: Inkilap.

Bull, S. L. & Solity, J. E. (1996). *Classroom management: Principles to practice*. London and New York: Routledge.

Burden, P. R. (2010). *Classroom management: Creating a successful k-12 learning community*. (4th ed.). USA: Wiley Global Education.

Charles, C. M. (2014). *Building classroom discipline.* (11th ed.). Boston: Pearson.

Demirel, Ö. (2006). Öğretimde *planlama ve değerlendirme: Öğretme sanatı.* (Geliştirilmiş 10. bs.). Ankara: Pegem.

Ergün, M. ve Özdaş, A. (1999). Okul gözlemi ve uygulama çalışmalarının öğretmen adayları üzerindeki etkisi. *AKÜ, Sosyal Bilimler Dergisi,3*, 115-119.

Hue, M. T., & Li, W. S. (2008). *Classroom management: Creating a positive learning environment*. Hong Kong University Press.

Kohn, A. (1993). *Punished by rewards: The trouble with gold stars, incentive plans, a's, praise and other bribes*. Boston: Houghton Mifflin.

Levin, J. & Nolan, J. F. (2004). *Principles of classroom management: A professional decision making model*. (4th ed.). Boston and Hong Kong: Pearson/Allyn and Bacon.

Özden, Y. (2008). Sınıf içinde öğrenme öğretme ortamının düzenlenmesi. Emin Karip (Ed.). *Sınıf Yönetimi* (s.149-191). Ankara: Pegem.

Öztürk, B. (2008). Sınıfta istenmeyen davranışların önlenmesi ve yönetimi. Emin Karip (Ed.). *Sınıf Yönetimi* (s.149-191). Ankara: Pegem.

Redl, F. & Wineman, D. (1952). *Controls from within: Techniques for the treatment of the aggressive child*. New York: Free.

Schunk, D. H. (2011). Öğrenme teorileri. (M. Sahin, Çev. Ed.). Ankara: Nobel.

Smith, C. J. & Laslett, R. (1996). *Effective classroom management: A teacher guide*. (2th Edition). London and New York: Routledge.

Tertemiz, N. (2000). Sınıf yönetimi ve disiplin. Leyla Küçükahmet (Ed.) *Sınıf Yönetimi* (s.49-70). Ankara: Nobel.

Wragg, E. C. & Dooley, P. A. (1996). Class management during teaching practice. E. C. Wragg (Ed.). *Classroom teaching skills* (s.21-46). London: Routledge.

12. Bölüm

OKULLARDA ŞİDDETİN ÖNLENMESİ

Doç. Dr. Gökhan Uyanık
Kastamonu Üniversitesi
gokhanuyanik@gazi.edu.tr

ÜNİTENİN ÖRÜNTÜSÜ

Giriş
Şiddet Nedir?
    Şiddet Türleri
Okullarda Şiddet
    Okullarda Şiddetin Önlenmesi
Özet
Değerlendirme Soruları
Kaynakça

KAZANIMLAR

Şiddeti tanımlayabilme,
Şiddet türlerini kavrayabilme,
Okullarda şiddeti tanımlayabilme,
Okullarda şiddeti önleme yaklaşımlarını kavrayabilme,
Okullarda şiddetin önlenebilmesi için yapılması gerekenleri tanımlayabilme,
Okullarda şiddetin önlenmesine yönelik stratejileri kavrayabilme.

KAYNAKÇA

Altındağ, RAM. (2011). *Güvenli eğitim ortamlarının sağlanması: Okullarda şiddetin önlenmesi*. Altındağ Araştırma Raporu, Altındağ Rehberlik ve Araştırma Merkezi.

Argun, Y. (2007). Çocuk ve ergenlerde saldırgan davranışlar. *Yaşadıkça Eğitim Dergisi, 96.*

Brown, J. A., & Brown, R. C. (1996). Using technology to reduce public school violence. *International Journal of Instructional Media, 23*(2), 131-135.

Çubukçu, Z. & Dönmez, A. (2012). İlköğretim okul yöneticilerinin şiddet türlerine yönelik görüşleri ve şiddetle başa çıkma yöntemleri. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi, 18*(1), 37-64.

DSÖ (2002). *World report on violence and health*. WHO: Geneva, Switzerland.

Durmuş, E. & Gürgan, U. (2005). Lise öğrencilerinin şiddet ve saldırganlık eğilimleri. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi, 3*(3), 253-269.

Fraser, M. W., Richman, J. M., & Galinsky, M. J. (1999). Risk, protection and resilience: Toward a conceptual fraemwork for social work practice. *Social Work Research, 23*, 129-208.

Furlong, M. J., & Morrison, G. (2000). The school in school violence: Definitions and facts. *Journal of Emotional & Behavioral Disorders, 8*, 71-82.

Gittins, C. (2005). *Children and violence. Europe and violence in schools - how to make a difference a handbook.* Action Programme Children and Violence. Council of Europe.

Goldstein, A. (1994). School violence (I): Aggression of toward persons and property in America's schools. *The School Psychologist, (Division of School Psychology), 48*(1), 6-24.

Haskan, Ö. & Yıldırım, İ. (2012). Şiddet eğilimi ölçeğinin geliştirilmesi. *Eğitim ve Bilim, 37*(163), 165-177.

Hökelekli, H. (2007). Çocuk ve gençlerde şiddet olgusu ve önlenmesine yönelik öneriler. *Değerler Eğitimi Dergisi, 5*(14), 61-78.

Kandakai, T. L., & King, K. A. (2002). Preservice teachers' perceived confidence in teaching school violence prevention. *American Journal of Health Behavior, 26*(5), 342-353.

Kepenekçi, Y. K. & Özcan, A. Y. (2000). Okullarda suçun önlenmesi, *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, 33*(1), 153-163.

Kızmaz, Z. 2006). Okullardaki şiddet davranışının kaynakları üzerine kuramsal bir yaklaşım. *C. Ü. Sosyal Bilimler Dergisi, 30*(1), 47-70.

Klonsky, M. (2002). How smaller schools prevent school and violence. *Educational Leadership, 59*(5), 65-70.

Koç, M. (2006). Şiddetin ortaya çıkardığı psikolojik *travmayla baş etmede sporun işlevselliği.* 1. Şiddet ve Okul: Okul ve Çevresinde Çocuğa Yönelik Şiddet ve Alınabilecek Tedbirler Sempozyumu, 28-31 Mart, İstanbul.

Korkut, F. (2004). *Okul temelli önleyici rehberlik ve psikolojik danışma*. Ankara: Anı Yayıncılık.

MEB. (2006). *Eğitim ortamlarında şiddetin önlenmesi ve azaltılması strateji ve eylem planı (2006-2011),* Ankara.

Miller, G. E. (1994). School violence miniseries impressions and implications. *School Psychology Review, 23*(2), 257-261.

Moeller, T. G. (2001). *Youth aggression and violence: A psychological approach*. London: Lawrence Erlbaum Associates.

Morrison, G. M., Furlong, M. J., & Morrison, R. L. (1994). School violence to school safety: Reframing the issue for school psychologists. *School Psychology Review, 23*(2), 236-256.

Ögel, K., Tarı, I. & Eke, C. Y. (2006). *Okullarda suç ve şiddeti önleme*. İstanbul: Yeniden Yayınları, No:17.

Öğülmüş, S. (2001). *Bir kişilik özelliği olarak yılmazlık*. I. Ulusal Çocuk ve Suç Sempozyumu: Nedenler ve Önlemler, 29-30 Mart-Ankara.

Pişkin, M. (2002). Okul zorbalığı: Tanımı, türleri, ilişkili olduğu faktörler ve alınabilecek önlemler. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri, 2*(2), 531-562.

Smith D. L., & Smith B. J. (2006). Perceptions of violence: The views of teachers who left urban schools. *The High School Journal, 89*(3), 33-42.

TBMM Araştırma Komisyonu Raporu (2007). *Türkiye Büyük Millet Meclisi çocuklarda ve gençlerde artan şiddet eğilimi ile okullarda meydana gelen olayların araştırılarak alınması gereken önlemlerin belirlenmesi amacıyla kurulan meclis araştırması komisyonu raporu.* Ankara: Özel Eğitim Rehberlik ve Danışma Hizmetleri Genel Müdürlüğü.

Terzi, Ş. (2007). Okullarda yaşanan şiddeti önleyici bir yaklaşım: Kendini toparlama gücü. *Aile ve Toplum, 3*(12), 73-82.

Teyfur, M. (2014). Basında yer alan okullarda şiddet ile ilgili olayların değerlendirilmesi. İlköğretim Online, 13(4), 1311-1330.

Yavuzer, Y. (2011). Okullarda saldırganlık/şiddet: Okul ve öğretmenle ilgili risk faktörleri ve önleme stratejileri. *Milli Eğitim, 192*, 43-61.

Yavuzer, Y., Gündoğdu, R. & Dikici, A. (2009). Teachers' perceptions about school violence in one Turkish city. *Journal of School Violence, 8*(1), 29-41.

13. Bölüm

ÖĞRETMEN LİDERLİĞİ

Doç. Dr. Turgay Öntaş
Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, Ereğli Eğitim Fakültesi
turgayontas@gmail.com

ÜNİTENİN ÖRÜNTÜSÜ

Öğretmen Liderliği
Liderlik ve Eğitim Örgütleri
    Liderlik Kavramı
    Liderlik Yaklaşımları
Liderliğin Eğitim Örgütlerine Yansıması: Öğretim Liderliği
Öğretmen Liderliği
    Sınıf Yönetiminde Öğretmen Liderliği
    Öğretmen Liderliğinin Engelleri
Özet
Ünite Etkinlik Çalışması
Değerlendirme Soruları
Kaynakça

KAZANIMLAR

Liderliği tanımlayabilme,
Liderlik-yönetim ilişkisini gösterebilme,
Liderliğin eğitim örgütlerine nasıl yansıdığını tartışabilme,
Sınıf yönetiminde öğretmen liderliği davranışlarını örneklendirebilme.

KAYNAKÇA

Aksoy, E. (2006). İlköğretim *okulu müdürlerinin* öğretimsel *liderlik rolleri (Aydın ili* örneği*).* (Yüksek lisans tezi). YÖK Ulusal Tez Merkezi Veri Tabanı. (Tez No: 187286).

Aksoyalp, Y. (2010). 21. yüzyılda okul yöneticisinin niteliği: öğretim liderliği. The *Journal of SAU Education Faculty, 20*, 140-150.

Aydın, İ. (2005). Öğretimsel *denetim: Durum saptama, değerlendirme ve geliştirme.* Ankara: Pegem Akademi.

Aykanat, Z. ve Yıldırım, A. (2012). Etik liderlik ve örgütsel adalet ilişkisi: teorik ve uygulamalı bir araştırma. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *22*(2). 260-274.

Bakioğlu, A. (1998). Lider öğretmen. *M. Ü. Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi, 10,* 1119-1128.

Beycioğlu, K. (2009). *İlköğretim okullarında öğretmenlerin sergiledikleri liderlik rollerine ilişkin bir değerlendirme (Hatay ili örneği)* (Doktora tezi). YÖK Ulusal Tez Merkezi Veri Tabanı. (Tez No: 240522).

Bostancı, A. B. (2012). Paylaşılan liderlik algısı ölçeği'nin Türkçe uyarlaması. *International Journal of Human Sciences, 9*(2), 1619-1632.

Brophy, J. (2006). History of research on classroom management. In C. M. Evertson ve C. S. Weinstein (Eds.), *Handbook of classroom management: Research, practice, and contemporary issues (*pp.17-43. New Jersey, USA: Lawrence Erlbaum Associates.

Buluç, B. (2009). Sınıf öğretmenlerinin algılarına göre okul müdürlerinin liderlik stilleri ile örgütsel bağlılık arasındaki ilişki. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi, 15* (57). 5-34.

Can, N.(2006). *Öğretmen* liderliği ve engelleri. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, 2*,137-161.

Can, N.(2007). *Öğretmen liderliği becerileri ve bu becerilerin gerçekleştirilme düzeyi. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. 22*(1). 263-288.

Cemaloğlu, N. (2007). Okul yöneticilerinin liderlik stillerinin örgüt sağlığı üzerindeki etkisi. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi, 11*(2), 165-194.

Cengiz, F. (2015). *Okul müdürlerinin öğretim liderliği davranışlarının öğretmenlerin iş doyumuna etkisi.* (Yüksek lisans tezi) YÖK Ulusal Tez Merkezi Veri Tabanı. (Tez No: 397521).

Çalık, T. (2009). Sınıf yönetimi ile ilgili temel kavramlar. İçinde L. Küçükahmet (Ed.). *Sınıf yönetimi (pp.1-16*). Ankara: Türkiye: Pegem Akademi.

Crowther, F., Kaagan, S.S., Ferguson, M. ve Hann, L. (2007). Teachers as leaders: Emergence of a new paradigm In R. H. Ackerman ve S. V. Mackenzie (Eds.), *Uncovering teacher leadership (pp. 51-63).* California, USA: Corwin Press.

Crowther, F.,Ferguson, M. ve Hann, L. (2009). *Developing teacher leaders*. California, USA: Corwin Press.

Çelik, V. (1998). Eğitimde dönüşümcü liderlik. *Eğitim Yönetimi. 4*(16),

Dağ, İ.ve Göktürk, T. (2014). Sınıf yönetiminde liderlik ve liderliğin sınıf yönetimine katkıları. *International Journal of Social Science, 27,* 171-184*.* doi.org/10.9761/JASSS2429

Demiral, E. (2007). İlköğretim okulu müdürlerinin öğretimsel *liderlik davranışları. (Yüksek lisans tezi).* YÖK Ulusal Tez Merkezi Veri Tabanı. (Tez No: 249180).

Drucker, P. F. (1996). *Gelecek için yönetim.* (F. ***Üçcan Çev***.). İstanbul: Türkiye. Türkiye ***İş*** Bankası Yayınları.

Evertson, C. M. ve Emmer, E. T. (2013). ***İlkokul öğretmenleri*** *için sınıf yönetimi*. (A. Aypay ***Çev.Ed***.). Ankara: Türkiye: Nobel Yayıncılık.

Finger, J. ve Bamford, B. (2010). *Sınıf yönetimi stratejileri* ***öğretmen*** *kılavuzu.* (T. Karaköse ***Çev.Ed***.). Ankara: Türkiye: Nobel Yayıncılık.

Fullan, M. (1994). Teacher leadership: A failure to conceptualize. In D.R. Walling (Ed.), *Teachers as leaders: Perspectives on the professional development of teachers (pp. 241-253).* Bloomington, IN: Phi Delta Educational Foundation.

Glasser, W. (2000). *Kaliteli eğitimde* ***öğretmen****. (U. Kaplan,* ***Çev****.).****İstanbul,*** Türkiye: Beyaz Yayınları.

Harris, A. ve Muijs, D. (2006). Teacher led school improvement: Teacher leadership in the UK, *Teaching and Teacher Education*, *22*(8), 961-972.

Hoy, W. K. ve Miskel, C. G. (2012). *Eğitim yönetimi: Teori, araştırma ve uygulama*. (S. Turan, ***Çev***.). Ankara: Türkiye: Pegem Akademi.

Karatay, Ş. (2011). İlköğretim okulu yöneticilerinin öğretim liderliği davranışları. (Yüksek lisans tezi) YÖK Ulusal Tez Merkezi Veri Tabanı. (Tez No: 280702).

Katyal, K. R. ve Evers, C. W. (2014). *Teacher leadership: New conceptions for autonomous student learning in the age of the internet.* New York: USA: Routledge.

Katzenmeyer, M. ve Moller, G. (2013). *Uyuyan devi uyandırmak: Öğretmen liderler yetiştirmek.* (S. ***Özdemir Çev.Ed***.). Ankara: Türkiye: Nobel Yayıncılık.

Lashway, L. ve Mazzarella, J.ve Grundy, T. (2006).Portrait of a leader. In S. C. Smith ve P. K. Piele (Eds.), *School leadership (pp. 52-75*). California, USA: Corwin Press.

Lieberman, A. ve Miller, L. (2007). What research says about teacher leadership. In R. H. Ackerman ve S. V. Mackenzie (Eds.), *Uncovering teacher leadership (pp. 37-50).* California, USA: Corwin Press.

Marzano, R. (2003). *Classroom management that works.* Alexandria, VA: Association for Supervision and Curriculum Development.

MEB (2002). *Okulda performans yönetimi taslak model*. Ankara: MEB EARGED Yayınları.

MEB, (2015). *Millî Eğitim Bakanlığı* öğretmen atama ve yer değiştirme yönetmeliği. Yayımlandığı R.Gazete: Tarih: 17.4.2015, Sayı:29329 http://mevzuat.meb.gov.tr/html/ogratama_1/ogratama_1.html (Erişim tarihi 15.12.2015)

Merideth, E. M. (2007). *Leadership strategies for teachers.* California, USA: Corwin Press.

Özçetin, S. (2013). Öğretmen liderliğinin okulun liderlik kapasitesinin gelişimine *etkisi:bir durum çalışması*. (Yüksek lisans tezi) YÖK Ulusal Tez Merkezi Veri Tabanı. (Tez No: 333882).

Özdemir, S. ve Sezgin, F. (2000). Etkili okullar ve ***öğretimsel*** liderlik. *Kırgızistan- Türkiye Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *3*, 266- 282.

Özden, Y. (2013). *Eğitimde yeni değerler*. Ankara, Türkiye: Pegem Akademi.

Recepoğlu, E. ve ***Özdemir***, S. (2013). Okul müdürlerinin öğretim liderliği davranışları ile Okulun örgütsel sağlığı arasındaki ilişki. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, *19*(4), 629-664.

Robbins, S. P. ve Judge, T. A. (2013). ***Örgütsel*** *davranış.* ***(İ.*** Erdem ***Çev***.). Ankara: Türkiye: Nobel Yayıncılık.

Şişman, M. (1997). Okul müdürlerinin öğretim liderliği davranışları. *IV. Eğitim Bilimleri Kongresinde Sunulan Sözlü Bildiri.* Anadolu Üniversitesi, Eskişehir

Turan, S. ve Bektaş, F. (2014). Liderlik. *İçinde* S. Turan (Ed.), *Eğitim yönetimi: Teori, Araştırma ve uygulama (pp. 293-336).* Ankara, Türkiye: Pegem Akademi.

Uğurluoğlu, Ö. (2010). Kendi kendine liderlik stratejileri üzerine bir araştırma. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 34*(1). 175-191.

Yakup, Y., Doğan, S. ve Uğurlu, C.T. (2013). **Öğretmenlerin öğretmen liderliği davranışlarına ilişkin görüşleri**. *Cumhuriyet International Journal of Education*, *2*(2). 93-105.

Yörük, S. ve Sağban, Ş. (2012). Okul müdürlerinin kültürel liderlik rollerinin öğretmenlerin örgütsel bağlilik düzeyine etkisi. *Turkish Studies, 7*(3). 2795-2813.

14. Bölüm

SINIF YÖNETİMİNDE ÖRNEK OLAYLAR: TEORİDEN PRATİĞE

Doç. Dr. Nuran Başoğlu
Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, Ereğli Eğitim Fakültesi
nuranbasoglu@hotmail.com

ÜNİTENİN ÖRÜNTÜSÜ

Giriş
Sınıf Yönetimine Giriş ve Temel Kavramlar ile İlgili Örnek Olaylar ve Öneriler
Öğrenci Davranışlarını Etkileyen Temel Faktörler ile İlgili Örnek Olaylar ve Öneriler
Sınıf Yönetimi Yaklaşımları ile İlgili Örnek Olaylar ve Öneriler
Sınıfta Öğrenme ve Öğretme Sürecinin Yönetimi ile İlgili Örnek Olaylar ve Öneriler
Sınıf Kurallarının Belirlenmesi ve Yönetimi ile İlgili Örnek Olaylar ve Öneriler
Sınıf Organizasyonu ve Materyal Düzenleme ile İlgili Örnek Olaylar ve Öneriler
Sınıfta Zaman Yönetimi ile İlgili Örnek Olaylar ve Öneriler
Sınıfta İletişim Becerileri ile İlgili Örnek Olaylar ve Öneriler
Sınıfta Motivasyon Sürecinin Yönetimi ile İlgili Örnek Olaylar ve Öneriler
Sınıf Yönetimi ve Aile ilişkisi ile İlgili Örnek Olaylar ve Öneriler
Sınıfta İstenmeyen Davranışların Yönetimi ile İlgili Örnek Olaylar ve Öneriler
Eğitimde Şiddetin Önlenmesi ile İlgili Örnek Olaylar ve Öneriler
Öğretmen Liderliği ile İlgili Örnek Olaylar ve Öneriler
Kaynakça

KAZANIMLAR

Sınıf Yönetimi, Öğrenci Davranışlarını Etkileyen Temel Faktörler, Öğrenme ve Öğretme Sürecinin Yönetimi, Sınıf Kurallarının Belirlenmesi ve Yönetimi, Sınıf Organizasyonu ve Materyal Düzenleme, Zaman Yönetimi, İletişim Becerileri, Motivasyon Sürecinin Yönetimi, Sınıf Yönetimi ve Aile ilişkisi, Sınıfta İstenmeyen Davranışların Yönetimi, Eğitimde Şiddetin Önlenmesi, Öğretmen Liderliği gibi konu başlıkları ile ilgili olaylar karşısında çözüm üretebilme,

Örnek olaylardan hareketle sınıf yönetimi uygulamalarında karşılaşılabilecek sorunları ve yapılması gerekenleri kavrayabilme,

Doğru ve yanlış örneklerden hareketle teorik bilgiyi pratik hâle getirebilme.

KAYNAKÇA

Alkaş, B. (2010). İlköğretim öğrencileri arasındaki i*stenmeyen davranışların incelenmesi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara Üniversitesi/Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Haskan Avcı, Ö., Yıldırım, İ. (2014). Ergenlerde şiddet eğilimi, yalnızlık ve sosyal destek. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 29(1), 157-168.

Aydın, A. (1998). *Sınıf Yönetimi*. Ankara: Anı.

Aytekin, H. (2006). Çağdaş sınıf yönetimi yaklaşımında ideal öğretmen modeli. Leyla Küçükahmet (Ed.), *Sınıf Yönetimi* (8. Baskı) içinde (s.93-103). Ankara: Nobel.

Arslan, H. (2004). Sınıf Kurallarının Belirlenmesi ve Uygulanması. Mehmet Şişman-Selahattin Turan (Ed.), *Sınıf y*önetimi içinde (s.25-41). Ankara: Öğreti-Pegem A.

Ataman, A. (2006). Sınıf içinde karşılaşılan davranış problemleri ve bunlara karşı geliştirilen önlemler. Leyla Küçükahmet (Ed.), *Sınıf Yönetimi* (8. Baskı) içinde (s.289-310). Ankara: Nobel.

Atıcı, R. (2014). Sınıf içerisinde öğrenci davranışlarına etki eden etmenler. *The Journal of Academic Social Science Studies, 28*, 413-427.

Başar, H. (2001). *Sınıf y*önetimi (5.Baskı). Ankara: Pegem A.

Başar, M., Doğan, Z. G. (2015). Göreve yeni başlayan öğretmenlerin yaşadığı sosyal kültürel ve mesleki sorunlar. *Route Educational and Social Science Journal, 2*(4), 375-398.

Boyacı, A., Kavrayıcı, C. (2013). Sınıf kurallarını ve prosedürlerini belirleme. Ahmet Aypay (Çev.Ed.), İlkokul Öğretmenleri için Sınıf Yönetimi içinde (s.29-49). Ankara: Nobel.

Can, N. (2004). Sınıfta bir lider olarak öğretmen. Mehmet Şişman-Selahattin Turan (Ed.), *Sınıf Yönetimi* içinde (s.128-139). Ankara: Öğreti-Pegem A.

Cemaloğlu, N. (2006). Eğitim ortamında öğretim araçları. Leyla Küçükahmet (Ed.), *Sınıf Yönetimi* (8. Baskı) içinde (s.265-287). Ankara: Nobel.

Çelik, V. (2012). *Sınıf y*önetimi (6. Baskı). Ankara: Nobel.

Çifçili, V. (2009). Sınıf içi disiplinde otorite. *Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi Dergisi*, *11*(1), 91-103.

Demirbolat, A. (2006). Sınıf ortamı ve grup etkileşimi. Leyla Küçükahmet (Ed.), *Sınıf Yönetimi* (8. Baskı) içinde (s.41-65). Ankara: Nobel.

Denizel Güven, E., Cevher, F. N. (2005). Okul öncesi öğretmenlerinin sınıf yönetimi becerilerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, *18*(2), 1-22.

Dönmez, B. (2004). Sosyal bir sistem olarak sınıf ve sınıfın iklimi. Mehmet Şişman-Selahattin Turan (Ed.), *Sınıf Yönetimi* içinde (s.44-62). Ankara: Öğreti-Pegem A.

Duman, T. (2006). Yeni bir döneme başlangıç. Leyla Küçükahmet (Ed.), *Sınıf Yönetimi* (8. Baskı) içinde (s.219-241). Ankara: Nobel.

Gümüş, S. (2013). Sınıfınızı ve materyalleri düzenleme. Ahmet Aypay (Çev.Ed.), İlkokul Öğretmenleri için Sınıf Yönetimi içinde (s.11-28). Ankara: Nobel.

Güner, N. (2010). *Kaynaştırma uygulamaları yapılan sınıflarda çalışan öğretmenlerin sınıf yönetimi bilgi düzeyleri ile önleyici sınıf yönetimi eğitim programı'nın öğretmenlerin sınıf yönetimlerine etkisinin incelenmesi.* (Yayımlanmamış doktora tezi). Ankara Üniversitesi/ Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Gür, B.S., Çelik, Z. (2009). *Türkiye'de millî eğitim sistemi-yapısal sorunlar ve öneriler* (Seta Rapor No:1). Ankara: Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı.

Gür,T., Dilci, T., Arseven, A. (2009). Geleneksel yaklaşımdan yapılandırmacı yaklaşıma geçişte öğretmen adaylarının görüş ve değerlendirmeleri; Bir söylem analizi. *Karadeniz*, 5 (18), 123-135.

Gürsoy, M. (2009). Öğrencilerde şiddet eğilimi ve şiddete yönelik öğretmen algları. *KKTC Milli Eğitim Dergisi,* 3, 13-30.

Karadağ, E., Çalışkan, N. (2008). İlköğretimde *drama* (2. Baskı). Ankara: Anı.

Karslı, M. D. (2004). Sınıfta öğrenme zamanının yönetimi. Mehmet Şişman-Selahattin Turan (Ed.), *Sınıf Yönetimi* içinde (s.141-154). Ankara: Öğreti-Pegem A.

Kavak, N., Köseoğlu, F. (2007). Yapılandırmacı öğrenme yaklaşımına dayalı rol oynama öğretim yönteminin avantaj ve dezavantajları. *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, *27*(2), 309-325.

Keskin, R. (2009). *Sınıf* öğretmenlerinin sınıf yönetimi ve istenmeyen öğrenci davranışlarıyla baş etmede kullandıkları yöntemlere ilişkin görüşlerinin belirlenmesi. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Yeditepe Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Kısaç, İ. (2002). Öğretmen-öğrenci iletişimi. Emin Karip (Ed.), *Sınıf Yönetimi* içinde (s.103-118). Ankara: Pegem A.

Kuran, K. (2004). Sınıfta öğrenme-öğretme sürecinin yönetimi. Mehmet Şişman-Selahattin Turan (Ed.), *Sınıf Yönetimi* içinde (s.63-83). Ankara: Öğreti-Pegem A.

MEB EARGE (2008). Öğrencilerin şiddet algısı. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Eğitim Araştırma ve Geliştirme Dairesi Başkanlığı. http://www.meb.gov.tr/earged/earged/siddet_algisi.pdf

Memduhoğlu, H. B., Melekoğlu, M. A. (2013). Özel grupları yönetme. Ahmet Aypay (Çev.Ed.), İlkokul Öğretmenleri için Sınıf Yönetimi içinde (s.211-243). Ankara: Nobel.

Nelsen, J., Lott, L., Glenn, S. (2003). *Sınıfta pozitif disiplin*. İstanbul: Hayat Yayıncılık.

Öncü, H. (2006). Motivasyon (Güdüleme). Leyla Küçükahmet (Ed.), *Sınıf Yönetimi* (8. Baskı) içinde (s.167-188). Ankara: Nobel.

Özabacı, N. (2004). Sınıfta sorunlu ve özel öğrencilerin yönetimi. Mehmet Şişman-Selahattin Turan (Ed.), *Sınıf Yönetimi* içinde (s.181-196). Ankara: Öğreti-Pegem A.

Özcan, M. (2012). Sınıf başkanları gözüyle öğretmenlerin sınıf yönetimi becerilerinin değerlendirilmesi. *Eğitim Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 73-90.

Özdemir, M., Sönmez, S. (1997). *Sınıf* öğretmeni adaylarına öğretmenlik el kitabı. Ankara: Pegem.

Özdemir, S. (2012). Kaynaştırma eğitiminde sosyal uyumun desteklenmesi. Ayşegül Ataman (Ed.), *Temel eğitim öğretmenleri için kaynaştırma uygulamaları ve özel eğitim* içinde (s. 103-127). Ankara: Vize Yayıncılık.

Özden, Y. (2002). Sınıf içinde öğrenme öğretme ortamının düzenlenmesi. Emin Karip (Ed.), *Sınıf Yönetimi* içinde (s.37-71). Ankara: Pegem A.

Özer, G. (2009). Öğretmen *adaylarının sınıf içinde gözlemledikleri istenmeyen öğrenci davranışları ve bu davranışlarla baş etmede kullanılabilecek stratejilere ilişkin görüşler*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Zonguldak Karaelmas Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Zonguldak.

Öztürk, B. (2002). Sınıfta istenmeyen davranışların önlenmesi ve giderilmesi. Emin Karip (Ed.), *Sınıf Yönetimi* içinde (s.137-183). Ankara: Pegem A.

Özyürek, M. (2001). *Sınıf y*önetimi. Ankara: Karatepe Yayınları.

Özyürek, M. (2011). *Problem davranışları değiştirme* (6. Baskı). Ankara: Kök Yayıncılık.

Sarı, M. H., Altun, Y. (2015). Göreve yeni başlayan sınıf öğretmenlerinin karşılaştıkları sorunlar. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 30* (1), 213-226.

Sarıtaş, M. (2004). Öğretmen-veli görüşmelerinin yönetimi. Mehmet Şişman-Selahattin Turan (Ed.), *Sınıf Yönetimi* içinde (s.197-222). Ankara: Öğreti-Pegem A.

Sever, M., Aypay, A. (2013). İş birliğine dayalı öğrenme gruplarının yönetimi. Ahmet Aypay (Çev.Ed.), İlkokul Öğretmenleri için Sınıf Yönetimi içinde (s.126-145). Ankara: Nobel.

Sönmez, V. (2007). *Program geliştirmede öğretmen elkitabı* (13. Baskı). Ankara: Anı.

Sucuoğlu, B., Ünsal, P., Özokçu, O. (2004). Kaynaştırma sınıfı öğretmenlerinin önleyici sınıf yönetimi becerilerinin incelenmesi. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, *5* (2) 51-64.

Tertemiz, N. (2006). Sınıf yönetimi ve disiplin. Leyla Küçükahmet (Ed.), *Sınıf Yönetimi* (8. Baskı) içinde (s.67-90). Ankara: Nobel.

Terzi, A. (2002). Sınıf yönetimi açısından etkili öğretmen davranışları. *Milli Eğitim Dergisi*, 155- 156.

Toker Gökçe, A. (2013). Sınıf öğretmenlerinin adaylık dönemlerinde yaşadıkları mesleki sorunlar. *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, *21*, 137-156.

Vatansever Bayraktar, H. (2015). Sınıf yönetiminde öğrenci motivasyonu ve motivasyonu etkileyen etmenler. *Turkısh Studies, 10* (3), 1079-1100.

Yaman, E., Vurucuoğlu, B. (2013). Öğretimde iletişim becerileri. Ahmet Aypay (Çev.Ed.), İlkokul Öğretmenleri için Sınıf Yönetimi içinde (s.163-184). Ankara: Nobel.

Yiğit, B. (2004). Sınıfta disiplin ve öğrenci davranışlarının yönetimi. Mehmet Şişman-Selahattin Turan (Ed.), *Sınıf Yönetimi* içinde (s.155-179). Ankara: Öğreti-Pegem A.

Yücel, C., Gülveren, H. (2004). Sınıf yönetiminde öğrencilerin motivasyonu. Mehmet Şişman-Selahattin Turan (Ed.), *Sınıf Yönetimi* içinde (s.105-125). Ankara: Öğreti-Pegem A.

Yüksel, S. (2006). Sınıf ortamında etkili öğretmen davranışları. Leyla Küçükahmet (Ed.), *Sınıf Yönetimi* (8. Baskı) içinde (s.311-329). Ankara: Nobel.

TÜRK TARİHÇİLİĞİNİN GÜLÜMSEYEN YÜZÜ

PROF. DR. İLHAN ERDEM

Editör

Tuna Kaan Taştan

nobel

TÜRK TARİHÇİLİĞİNİN GÜLÜMSEYEN YÜZÜ PROF. DR. İLHAN ERDEM

Editör:
Tuna Kaan Taştan

Yayın No.: 4919
Beşeri Bilimler No.: 523
ISBN: 978-625-397-426-8
E-ISBN: 978-625-397-425-1
Basım Sayısı: 1. Basım, Eylül 2023

© Copyright 2023, NOBEL AKADEMİK YAYINCILIK EĞİTİM DANIŞMANLIK TİC. LTD. ŞTİ. SERTİFİKA NO.: 40340
Bu baskının bütün hakları Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.ne aittir.
Yayınevinin yazılı izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik
ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.

Nobel Akademik Yayıncılık, 2011 yılından beri "tanınmış uluslararası yayınevi" statüsündedir.

Genel Yayın Yönetmeni: Nevzat Argun -nargun@nobelyayin.com-
Genel Yayın Koordinatörü: Gülfem Dursun -gulfem@nobelyayin.com-

Sayfa Tasarım: Tarkan Kara -erdal@nobelyayin.com-
Redaksiyon: Meliha Uysal -meliha@nobelyayin.com-
Görsel Tasarım Uzmanı: Mehtap Yürümez -mehtap@nobelyayin.com-

Kütüphane Bilgi Kartı

Taştan, Tuna Kaan.
Türk Tarihçiliğinin Gülümseyen Yüzü Prof. Dr. İlhan Erdem / Tuna Kaan Taştan
1. Basım, XXII + 198 s., 16,5x24 cm. Kaynakça var, dizin yok.
ISBN: 978-625-397-426-8
E-ISBN: 978-625-397-425-1
1. İlhan Erdem 2. Tarih

Genel Dağıtım

ATLAS AKADEMİK BASIM YAYIN DAĞITIM TİC. LTD. ŞTİ.
Adres: Bahçekapı Mh. 2465 Sk. Oto Sanayi Sitesi No:7 Bodrum Kat, Şaşmaz/ANKARA
Telefon: +90 312 278 50 77 - **Faks:** 0 312 278 21 65
Sipariş: siparis@nobelyayin.com- **E-Satış:** www.nobelkitap.com - esatis@nobelkitap.com
www.atlaskitap.com - info@atlaskitap.com

Dağıtım ve Satış Noktaları: Alfa, Kırmızı Kedi, Arkadaş, D&R, Dost, Kika, Kitapsan,
Nezih, Odak, Pandora, Prefix, Remzi Kitabevleri, Yeryüzü Dağıtım

Baskı ve Cilt: Meteksan Matbaacılık ve Teknik Sanayi Tic. Anonim Şirketi / Sertifika No.: 46519
Beytepe Köy Yolu No.: 3 06800 Bilkent-Çankaya/ANKARA

İÇİNDEKİLER*

Bilim Kurulu iii
Ön Söz v
Ön Söz - 2 vii
Öz Geçmiş ix
Değerli Tuna ve Sevgili Eşime xvii
Değerli Babacığım xviii
Çok Sevgili Babacığım xix

İlhanlıların Kuruluşuna Dair Bazı Görüşler 1
İlhan Aslan

Ak Koyunlular Devri'nde Tebriz 9
Cihat Aydoğmuşoğlu

Hârezmşahlarda Ölüm Cezaları 19
Meryem Doygun Günaydın

Kişi Hükümranlığından Millet Egemenliğine; İktidarın Gelişimine Dair 32
Haldun Eroğlu

Tarihsel Süreçte Kullanılan Türk Askerî Kıyafetleri 56
Kadir Türker Geçer

Bizans Kaynakları Temelinde Girit Seferi (960-961) 95
Törebey Günaydın

Cengiz Han'ın Zuhurundan Möngke Han Devri'nin Sonuna Kadar Büyük Moğol İmparatorluğu'nda Vergi Sisteminin Teşekkülü ve İnkişafına Dair 110
Alican Kirişoğlu

* Makaleler, soy isimlerin alfabetik sırasına göre dizilmiştir.

Hristiyanlıkta Yaşanan İlk Bölünmeler ve Ortodoksluğun Ortaya Çıkışı 124
Mert Kozan

Livro Da Origem Dos Turcos He De Seus Emperadores:
16. Yüzyılda Türklerin Kökenini İskitlere Bağlayan Portekizce Kaynak.....139
Tuna Kaan Taştan

Kastamonu'da Hayır Sahibi Bir Selçuklu Emîri: Cemâleddin Frenkşah 153
Cevdet Yakupoğlu

Malatya'nın İlk Eğitim Kurumlarından Şahabîyye-i Kübra Medresesi.....189
Murat Zengin

İLHANLILARIN KURULUŞUNA DAİR BAZI GÖRÜŞLER

İlhan Aslan*

Orta Çağ'da Yakın Doğu tarihine damgasını vuran en önemli devletlerden biri İlhanlılardır. Yaklaşık bir asır boyunca İran'da egemenlik tesis eden İlhanlılar kültürel, ticarî, ekonomik ve siyasal bakımdan Doğu ve Batı arasında bir nevi köprü kurarak dünya siyasetinin akışına yön verdikleri için Cengiz ulusları arasında mühim bir mevki işgal eder. Ancak bu devletin kuruluşuna dair genel anlatı, bazı sorunsalları da beraberinde getirir. Burada söz konusu olan sorun, Hülegü'nün büyük han Möngke tarafından "İlhan" ünvanıyla Ön Asya'ya gönderilmesi hakkındadır. Bu genel kabul, temelde iki sorunsala yol açar. Bunlardan ilki Möngke, Hülegü'ye bu ünvanı vererek merkezî kağanlıktan bağımsız bir devlet kurması için mi onu Ön Asya'ya gönderdi yoksa onun üstlendiği misyon herhangi bir Batı seferi mahiyeti mi taşıyordu? Bununla bağlantılı olarak ikinci sorunsal, Altın Ordu ile İlhanlılar arasındaki egemenlik mücadelesinin esasen hangi sebepten kaynaklandığı yönündedir. Döneme ilişkin kaynaklar ışığında bu hususu incelemeye çalışacağız.

Moğollar Celaleddin Harezmşah'ın Tebriz'deki varlığına 1231/1232'de son verince bu bölge bir *il* statüsü kazanmıştı. Yani Hülegü'nün Ön Asya'ya gelmesinden çok daha önce İran Moğollara tâbi bir durumdaydı. İlhanlıların kuruluşunu sağlayacak olan Hülegü'nün Möngke'nin emriyle Ön Asya'ya doğru yola çıkarılmasının ayrıntılı öyküsü Reşidüddin'in *Camiu't-tevarih*'i ile Cüveynî'nin *Tarih-i Cihangüşa*'sında bulunur. Reşidüddin'e göre Baycu Noyan daha önce büyük bir orduyla İran'da denetimi sağlamak amacıyla yola çıkarılmıştır. Ancak buraya geldikten sonra İsmailîler ile Bağdat halifesinin verdiği rahatsızlıktan ötürü Möngke'ye şikâyetlerini bildirmiştir. Ayrıca kadı Şemsüddin Kazvinî bir gün Möngke'nin huzuruna zırhla kuşanmış bir vaziyette çıkarak İsmailîlerden korktuğu için daima elbisesinin altına zırh giyerek dolaşmak zorunda kaldığını dile getirmek

* Arş. Gör. Dr., Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Kafkas Dilleri ve Kültürleri Bölümü Ermeni Dili ve Kültürü Anabilim Dalı, ilhanaslan@ankara.edu.tr, ORCID: 0000-0002-8838-244X.

sına neden olmuştur. Doğal olarak Batı'da gittikçe gücü artan Coçi ulusunun gücü, İran'da Tuluyluların egemenliğinin ortaya çıkmasıyla sınırlanmış ve miras hukukundan kaynaklanan düşmanlığı bu gelişme iyiden iyiye arttırmıştır. Dolayısıyla iki ulus arasındaki anlaşmazlığın nedeninin siyasal ve ekonomik olmanın yanında temelde miras hukukuna dayandığı ve bununla bağlantılı olarak İlhanlıların varlığının Altın Orda hanları tarafından meşru görülmediği anlaşılmaktadır. Öte yandan İran merkezli İlhanlıların ortaya çıkması, bölgedeki siyasal dengeleri altüst etmiş ve yeni ittifaklar kümesinin ortaya çıkmasına yol açmıştır.

KAYNAKLAR

'Ala-ad-Din 'Ata-Malik Juvaini, *The History of the World-Conqueror I-II*, translated from the text of Mirza Muhammad Qazvini by J. A. Boyle, Cambridge, 1958.

Abdulgaffar Kırımî, *Umdet al-Ahbar*, haz. D. D. Paşaoğlu, Kazan, 2014.

Alaaddin Ata Melik Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, çev. M. Öztürk, Ankara, 2013.

Ciocîltan, Virgil, *The Mongols and the Black Sea Trade in the Thirteenth and Fourteenth Centuries*, trasnlated by S. Willcocks, Brill, Leiden-Boston, 2012.

Deweese, Dewin, *Islamization and Native Religion in the Golden Horde. Baba Tükles and-Conversion to Islam in Historical and Epic Tradition*, Pennsylvania, 1994.

Ebü'l-Ferec İbnü'l-İbrî, *Târihu Muhtasari'd-Düvel*, çev. Ş. Yaltkaya, Ankara, 2011.

El-Ömerî, "Mesalikü'l-Ebsar", *Altınordu Devleti Tarihine Ait Metinler*, haz. W. De Tiesenhausen, çev. İ. H. İzmirli, İstanbul, 1941, s. 361-414.

Friar Giovanni di Plano Carpini, *The Story of the Mongols whom We Call the Tartars*, translated with an introduction by Erik Hildinger, Boston, 1996.

Georges Pachymérès, *Relations Historiques I*, édition, introduction et notes par A. Failler, traduction Française par V. Laurent, Paris, 1984.

Geschichte Wassaf's, Persich Herausgegeben und Deutsch Übersetzt von Hammer-Purgstall, I. Band, Auf Kosten Der Kais. Akademie Der Wissenschaften, Wien, 1856.

Gündoğdu, Abdullah, "Altın Orda Sahasında İslâmlaşma ve Sonuçları", *Proceedings of the Second International Symposium on Islamic Civilisation in Volga-Ural Region*, 24-26 June, Kazan, 2005, s. 233-248.

Jacksoin, Peter, "The Dissolution of the Mongol Empire", *Central Asiatic Journal*, 22 (1978), s. 186-244.

Jackson, Peter, *The Mongols and the Islamic World from Conquest to Conversion*, London, 2017.

Kafali, Mustafa, *Ak-Orda Hânedânı Devrinde Altın-Orda Hanlığı (1227-1360)*, İstanbul, 1972.

Khwandamir, *Habibu's-siyar*, Tome Three, translated and edited by W. M. Thackston, Harvard, 1994.

Kirakos Gandzaketsi, *Hayots Patmutyun*, ed. Varag Arakelyan, Yerevan, 1982.

Maulānā Minhāj-ud-dīn Abū-'Umar-i-'Usmān, *Ṭabaḳāt-ı-Nāṣırī II*, translated from original Persian manuscripts by H. G. Raverty, New Delhi, 1881.

Melville, Charles, "Anatolia under the Mongols", *The Cambridge History of Turkey. Byzantium to Turkey (1071-1453)*, vol. I, edited by K. Fleet, Cambridge, 2009, s. 51-101.

Metzin Vardanay, *Bardzrberdetsvoy Patmutivn Tiezerakan*, ed. M. Emin, Moskva, 1861.

Minhâc-ı Sirâc el-Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsırî (Moğol İstilasına Dair Kayıtlar)*, çev. M. Uyar, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2016.

Moğolların Gizli Tarihi I, çev. Ahmet Temir, Ankara, 1948.

Moravcsik, Gyula, *Byzantinoturcica II. Sprachreste der Türkvölker in den byzantinischen Quellen*, Budapest, 1949.

Rashiduddin Fazlullah, *Jami'u't-tawarikh II*, translated and annoted by W. M. Thackston, Harvard, 1999.

Reşîdüddin Fazlullah, *Câmiu't-tevârih (İlhanlılar Kısmı)*, çev. İ. Aka - M. Ersan - A. H. Khelejani, Ankara, 2013.

Spuler, Bertold, *İran Moğolları. Siyaset, İdare ve Kültür. İlhanlılar Devri (1220-1350)*, çev. C. Köprülü, Ankara, 1957.

Spuler,, Bertold, *The Muslim World a Historical Survey. The Mongol Period II*, translated from the German F. R. C. Bagley, Leiden, 1969.

Şihabeddin b. Fazlullah El-Ömerî, *Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım (Mesâliku'l-Ebsâr)*, çev. D. A. Batur, İstanbul, 2014.

The Mission of Friar Wlliam of Rubruck, translated by Peter Jackson, Introduction, notes and appendices by Peter Jackson with David Morgan, The Hakluyt Society, London, 1990.

The Secret History of the Mongols (A Mongolian Epic Chronicle of the Thirteenth Century), vol. I, translated with a historical and philological commentary by Igor De Rachewiltz, Brill, Leiden-Boston, 2004.

Ütemiş Hacı, *Kara Tavarih*, Kazan, 2017.

Vardan Patmiç, *Patmutivn Tatarats*, Yerusağem, 1870.

Yakubovskiy, A. Yu., *Altın Ordu ve Çöküşü*, çev. H. Eren, Ankara, 1992.

AK KOYUNLULAR DEVRİ'NDE TEBRİZ

Cihat Aydoğmuşoğlu*

Selçuklu ailesi önderliğinde gelişen büyük Oğuz göçleri ile başlayan süreci esas alırsak yaklaşık bin yıllık bir Türk şehri olan Tebriz, tarihî kaynaklarda Azerbaycan'ın en mühim şehirlerinden biri olarak sayılmaktaydı. İlhanlılar çağında hızla Türkleşen Azerbaycan coğrafyasının kalbi sayılan şehir, Gazan Han zamanında en parlak devrini yaşamış ve uluslararası ticarette de önemli bir konuma ulaşmıştı. İlhanlı sonrası dönemde Türk-Moğol göçebe teşekkülleri arasında yaşanan Tebriz odaklı mücadele, elbette İlhanlı ümerası arasında bir rekabet gibi görünmekle birlikte bir anlamda da İlhanlı mirasını ve sahasını ihya etmek amacına yönelik idi. Zaman zaman bu mücadeleye yerel hanedanların katıldığını da görmekteyiz. Bu arada vaktiyle Altın Orda hanlarının da kendi ata mirasları sayarak Azerbaycan hâkimiyeti için İlhanlılarla savaştığını belirtmek gerekir. İlhanlı sonrası oluşan sürecin devamında ise Emir Timur ve ardılları sahneye çıkacaktır. Çağatay-Türkmen rekabetinin ardından Timurluların gücünün Azerbaycan'dan çekilmesi ile Türkmen (Kara Koyunlu/Ak Koyunlu) devletleri bölgede etkin olmuşlardır.

Tebriz, bugün İran İslam Cumhuriyeti sınırları içerisinde yer almakta olup İran'ın Doğu Azerbaycan olarak tesmiye ettiği eyaletinin merkezidir. Şehir, deniz seviyesinden 1350 metre yükseklikte kuruludur ve güneyinde bulunan Sehend dağının (3710 metre) kuzey eteklerinde geniş bir düzlükte yer almaktadır.[1] Türk tarihçileri olarak aslında Tebriz'in en mühim şehri sayılan bölgeyi, 1828 Türkmençay Antlaşmasına atıf yaparak *Güney Azerbaycan* olarak adlandırıyoruz. Böylece tarihî Azerbaycan yurdunun bugün, kuzey ve güney olarak ikiye bölünmüş bir vaziyette olduğunu görüyoruz.

Genel izahattan sonra çalışmamızın zaman ve mekân çerçevesini açıklamak yerinde olacaktır. Yazımızda, her ikisi de büyük Türkmen hükümdarları olarak sayılan Kara Koyunlu Cihan Şah'ı bertaraf ederek Doğu Anadolu ve Azerbaycan'da hâkimiyet tesis eden Uzun Hasan önderliğindeki Ak Koyunluların Tebriz'i başkent yaparak ida-

* Prof. Dr., Ankara Üniversitesi Tarih Bölümü. aydogmusoglu@ankara.edu.tr. ORCID: 0000-0003-4220-4696

1 Ali Sinan Bilgili, "Tebriz", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 2011, C. 40, s. 219.

çıkaran genç ve kudretli bir şahsiyetin ortaya çıkması, parçalanmış olan Ak Koyunlu devletinin tarihten silinmesine yol açacaktır.[40]

KAYNAKÇA

Arjomand, Said Amir, *"Safevî Dönemi İran'ında Dinî Taşkınlık (Gulüvv), Sufîlik ve Sünnilik (1501-1722)*," Çeviri: Namiq Musalı, Cappadocia Journal of History and Social Sciences, Volume 7, 2016, s. 160-195.

Barbaro, Josaphat, *Anadolu'ya ve İran'a Seyahat*, Çev: Tufan Gündüz, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, Eylül 2005.

Bilgili, Ali Sinan, "Tebriz", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 2011, C. 40, s. 219-222.

Brockelmann, Carl, *İslâm Ulusları ve Devletleri Tarihi*, Çev. N. Çağatay, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2002.

Çelebi, Evliya, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, Sadeleştiren: T. Temelkuran, N. Aktaş, M.

Çevik, Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1966.

Ebu Bekr-i Tihranî, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, Çev. M. Öztürk, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2001.

Erdem, İlhan - Paydaş, Kazım, *Ak Koyunlu Devleti Tarihi*, Birleşik Kitabevi, Ankara, 2007.

Fadlullah b. Ruzbihan Khunji-i Isfahani, *Târikh-i 'Alam Ara-yi Amini*, Çev. Vladimir Minorsky, Royal Asiatic Society, 1992.

Gölpınarlı, Abdülbâki, *Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatlar*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1997.

Günal, Zerrin, "Nöker", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 2007, C. 33, s. 216-217

Gündüz, Tufan, *Uzun Hasan-Fâtih Mücadelesi Döneminde Doğu'da Venedik Elçileri (Caterino Zeno ve Ambrogio Contarini'nin Seyahatnâmeleri)*, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2006.

Hasan-ı Rumlu, *Ahsenü't-Tevârih*, Çev: Mürsel Öztürk, TTK, Ankara, 2006.

Hinz, Walter, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, Çev: Tevfik Bıyıklıoğlu, TTK, Ankara, 1948.

İbn Eca, *Târihü'l Emir Yeşbek ez Zâhirî*, Yayına Haz: Abdülkâdir Ahmed Tuleymat, Mısır, 1393/1973.

Konukçu, Enver, "Cihan Şah", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 1993, C. 7, s. 536.

Minorsky, Vladimir, "Tebriz", *İA*, İstanbul, 1993, C.12, s. 82-98.

Mirza Haydar Duğlat, *Tarih-i Reşidî*, İngilizceye Çev. E. D. Ross; Türkçe'ye Çev. Osman

Karatay, Selenge Yayınları, İstanbul, 2006.

Nikitin, Afanasiy, *Üç Deniz Ötesine Seyahat*, Çeviren: Serkan Acar, TTK, Ankara, 2018.

Oruç, Cihan, *Son Timurlu Hüseyin Baykara (1438-1506)*, Selenge Yayınları, İstanbul, 2021.

Osmânzâde Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, Hazırlayanlar: M. Akkuş - A. Yılmaz, Kitabevi, İstanbul, 2006, C. 3.

Sümer, Faruk, "Akkoyunlular", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 2, İstanbul, 1989, s. 270-274.

40 İ. H. Uzunçarşılı, 2003, s. 197.

Sümer, Faruk, "Kitâb-ı Diyârbekriyye", TDV İslâm Ansiklopedisi, Ankara, 2002, C. 26, s. 75.

Taşköprülüzâde, *Osmanlı Bilginleri (eş-Şakâiku'n-Nu'mâniyye fi ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye)*, Çeviren: Muharrem Tan, İz Yayıncılık, İstanbul, 2007.

Togan, Zeki Velidi, "Azerbaycan", *İA*, İstanbul, 1993, C. 2, s. 91-118.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, TTK, Ankara, 2003, C. 3.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Anadolu Beylikleri ve Ak-Koyunlu, Kara Koyunlu Devletleri*, TTK, Ankara, 2003.

Woods, John E., *300 Yıllık Türk İmparatorluğu Akkoyunlular*, Türkçeye Çeviren: Sibel

Özbudun, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1993.

Yahya bin Abdüllâtif Kazvinî, *Kitâb-ı Lübbü't Tevârih*, İntişârât-ı Bünyâd ve Gûya, Tahran, 1363.

Yinanç, Mükrimin Halil, "Ak-koyunlular", *İA*, İstanbul, 1993, C. I, s. 251-276.

HÂREZMŞAHLARDA ÖLÜM CEZALARI

Meryem Doygun Günaydın*

GİRİŞ

Devletlerin tarihinde ödüller ve cezalar ne övülme ne de yerinme konusu olarak görülemez. Anakronik yaklaşım, bu konuların kendi zamanı içinde değerlendirilmemesine sebep olduğu gibi *kronolojik sapma ile geçmişi kendi mantığından ve ruhundan koparır*. Bu cezaların modern dünyada kolay kolay kabullenilmeyeceği ve çok acımasızca görüleceği düşünülebilir. Buna rağmen her bir ceza usulü tatbik edildiği dönemin şartları, mantığı ve değerlerine göre anlaşılmaya çalışılmalı, tarihî panoramasına uygun olarak yorumlanmalıdır.

Devletlerin ve hükümdarların tarihinde iki önemli olgu olarak ödüller ve cezalar önemli bir yer teşkil eder, bu hâli ile madalyonun bir yüzünde ödüller diğer yüzünde ise cezalar durur. Dolayısıyla *cezalar iktidarın elindeki kahır aleti olarak görülürdü*. Suç olarak telakki edilen durumlarda cezalar infaz edilir ve ceza türleri zaman zaman değişiklik arz ederdi. Suçlulara ölüm cezalarının yanı sıra sürgün, müsadere, dayak, para cezası, uzuv kesme ve kalebend gibi cezalar da tatbik edilirdi. Bu cezaların suçun nispetine göre tayin edildiği anlaşılmaktadır. Ancak ilk toplumlardan itibaren en ağır nitelikteki suçların ölüm ile cezalandırıldığı bilinmektedir.[1] Mutlak ölüm cezası birçok açıdan daha önemlidir. Nitekim bu ölüm cezaları kişiyi yaşam hakkından ettiği gibi zaman zaman işkence boyutuna varan uygulamaları da içermektedir. Bu çalışmada Türk İslam devletlerinden Hârezmşahlar zamanında tatbik edilen ölüm cezalarına yer verilecektir. Bu doğrultuda devrin kaynakları tetkik edilmiş ve buralarda geçen ölümle sonuçlanan cezalar tespit edilmiş, kaynakları birbiriyle mukayese etmek suretiyle en doğru bilgiye ulaşılmaya çalışılmıştır.

* Dr. Öğr. Üyesi, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Ağrı/Türkiye, meryemmdoygun@gmail.com, Orcid: 0000-0001-8456-5022.

1 Münteha Maşalı, *Mukayeseli Hukukta Ölüm Cezası ve İslâm Hukuku Açısından Değerlendirilmesi*, İstanbul 2011, s. 15.

adaletin ve asayişin vasıtası olarak görülmüştür. Hârezmşahlar Devri'nde verilen ölüm cezaları, *kendi zamanının mantığı içinde*, *ideolojik yaklaşımlardan uzak* şekilde selef ve çağdaş devletlerdeki uygulamalar göz önünde bulundurularak değerlendirilmelidir. Ancak böyle bir yaklaşım ile tarihin daha doğru yorumlanabilmesi ve anlaşılabilmesi mümkün hâle gelir. Aksi takdirde Mustafa Kemal Atatürk'ün vecizesinde olduğu gibi "Tarih yazmak, tarih yapmak kadar mühimdir. Yazan yapana sadık kalmazsa değişmeyen hakikat insanlığı şaşırtan bir hal alır."

KAYNAKÇA

Âştiyânî, Abbas İkbâl, *Târîh-i Mogul ez Hamle-yi Çengiz ta Teşkîl-i Devlet-i Timûrî*, Tahran 1388.

Atamelik b. Muhammed Cüveynî, *Târîh-i Cihângüşâ-yi Cüveynî*, (Tsh. Muhammed b. Abdulvahab Kazvînî), Tahran 1387.

Barthold, V.V., *Moğol İstilâsına Kadar Türkistan*, (Haz. Hakkı Dursun Yıldız), Ankara 1990.

Beyânî, Şîrîn, *Zen der İrân Asr-ı Mogul*, Tahran 1352.

Fahrüddîn Davud Benâkitî, *Târîh-i Benâkitî*, (Yay. Câfer Şiâr), Tahran 1348.

Gıyâsüddîn b. Hümâmiddîn el-Hüseynî Hândmîr, *Habîbü's-Siyer*, (Mkd. Celâleddîn-i Hümâyî), C. III., Tahran 1380.

Hamdullah Müstevfî, *Târîh-i Güzîde*, (Nşr. Abdülhüseyin Nevâî), Tahran 1394.

Howorth, Henry, *History of the Mongols*, C. I., London 1880.

İbn Arapşah, *Fakihet el Hulefa (Cengiz Han Kısmı)*, (Çev. Şerafettin Yaltkaya), İstanbul 1920.

İbnü'l-Esîr, *İslam Tarihi El-Kâmil Fi't-Târîh Tercümesi*, (Trc. Ahmet Ağırakça vd.,) C. IX-X., İstanbul 2016.

İmadaddîn el-Kâtib el-İsfahânî, *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, (Trc. Kıvameddin Burslan), Ankara 1999.

Kafesoğlu, İbrahim, *Harezmşahlar Devleti Tarihi (485-618/1092-1221)*, Ankara 2000.

Kazvînî, Muhammed Yusuf Vâleh İsfahânî, *Huld-i Berîn der Târîh-i Mogul*, (Tsh. Mîr Hâşim-i Muhaddis), Tahran 1390.

Maşalı, Münteha, "Ölüm Cezası", *DİA*., C. XXXIV., İstanbul 2007, s. 40-43.

Maşalı, Münteha, *Mukayeseli Hukukta Ölüm Cezası ve İslâm Hukuku Açısından Değerlendirilmesi*, İstanbul 2011.

Mevlânâ Abdurrahman b. Ahmed Câmî, *Nefehâtü'l-Üns Hazerati'l-Kuds*, (Tsh. Mehdî Tevhîdîpûr), Tahran 1337.

Minhâc-ı Sirâc el-Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsırî*, (Tsh. Abdülayy Habîbî), C. I., Tahran 1389.

Muhammed b. Alî b. Muhammed Şebânkâreî, *Mecma'u'l-Ensâb*, (Tsh. Mîr Hâşim-i Muhaddis), Tahran 1363.

Muhammed b. Hâvendşâh b. Mahmûd Mîrhând, *Târîh-i Ravzatü's-Safâ*, (Tsh. Cemşid Kiyanfer), C. VII., Tahran 1380.

Musevî, Mustafa, "Türkan Hatun", *Dâ'iretü'l-Ma'ârif-i Bozorg-i İslâmî*, C. XV., Tahran 1387, s. 151-154.

Nesevî, *Celâlüttin Harezemşah*, (Çev. Necip Asım), İstanbul 1934.

Öngören, Reşat, "Mecdüddin el- Bağdâdî", *DİA*., C. XXVIII., Ankara 2003, s. 230-231.

Öztürk, Mürsel, "Edîb Sâbir", *DİA*., C. X., İstanbul 1994, s. 425.

Reşîdüddîn Vatvât, *Arâ'isü'l-Havâtır ve Nefâ'isü'n-Nevâdir*, Süleymaniye Ktp. Ayasofya, Nr. 4015.

Şihâbüddîn Muhammed Hurendizî Zeyderî Nesevî, *Sîret-i Celâleddin Mengüberni*, (Tsh. Mücteba Minovî), Tahran 1365.

Taneri, Aydın, *Celâlü'd-dîn Hârizmşah ve Zamanı*, Ankara 1977.

Tetevî, Ahmet-Asıf Han Kazvînî, *Târîh-i Elfî*, C. V., Tahran 1382.

The Cambridge History of Iran, (Ed. J.A., Boyle), Vol. V., Cambridge 1968.

KİŞİ HÜKÜMRANLIĞINDAN MİLLET EGEMENLİĞİNE; İktidarın Gelişimine Dair

Haldun Eroğlu*

İktidar'ın sözlük karşılığı; *bir işi yapabilme gücü, erk, kudret; bir işi başarabilme yetki ve yeteneği, devlet yönetimini elinde bulundurma* ve *kullanma yetkisi, yetenek, otorite, güç kullanma'*dır.[1] Tanımından; insanın, iktidar aracılığıyla çevresinde hâkimiyet kurma amacı güttüğü sonucuna ulaşılır. Kapsamı; sahip olma, istediğini yaptırabilme ve diğer insanlar üzerinde kurulan hâkimiyet ile sınırlıdır.[2] İktidar, baskın karakterli kişilerde sınırsız hâl alır ve sahibi, tecavüz edemeyeceği alan olmadığına inanır.[3] Bu inanış, başkalarının seçimlerini, kendi doğalarının ve muhakemelerinin emrettiği gibi yaşamaktan alıkoyarak, zorla veya riayet etmelerine mecbur bırakarak kısıtlama, tahakküm etme eğilimine de dönüşebilir.[4] Sebebi, ihtirastır.[5] İhtirasın iktidarla olan ilişkisinde belirleyici unsur, sürekli ona sahip olma arzusudur. İktidar, kuvvetle elde edilir ve bu hırsa yenik düşen kişide -kuvvetin de etkisiyle- her şeyi yapma hakkını kendinde görmesine yol açar.[6]

Gizlilik, iktidarın özünü oluşturur[7] ve sır tutmayı ifade eder. Her şey, herkesçe bilinmemeli; baba, anne, kardeş, eş ve çocuktan dahi saklanmalıdır. İktidar ihtirası, olması gerekeni değil, arzu edileni gerçekleştirme eğilimini doğurur ve arzusuna uygun tercihlere yönelmesini sağlar. Doğruyu aramaz, ulaştığı her şey doğru kabul

* Prof. Dr. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü, Ankara/Türkiye
e-mail: erogluh@ankara.edu.tr, ORCID: 0000-0001-6362-6615

1 https://sozluk.gov.tr/ Ayrıca bk. Halis Çetin, "Siyasetin Evrensel Sorunu: İktidarın Meşruiyeti-Meşruiyetin İktidarı" *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* c. 58 S. 3, (Ankara 2003), s. 64

2 Michael Mann, *İktidarın Tarihi, Başlangıcından 1760'a Kadar Toplumsal İktidarın Kaynakları,* (Çev. Esin Saraçoğlu, Soner Torlak, Emre Kolay, Olcay Sevimli), c. I, Phoenix Yay., Ankara 2012, s. 17

3 ch. Crozat, *Dante Alighieri'nin Devlet Nazariyesi (1265-1321),* İstanbul 1944, s. 40

4 Stevan Lukes, *İktidar Radikal Bir Görüş,* (Çev. Mehmet Ratip), İletişim Yay., İstanbul 2016, s. 123

5 Bertrand Russell, *İktidar,* (Çev. Mete Ergin), Cem Yay., İstanbul 2014, s. 14

6 Recai, Galip Okandan, *Roma Amme Hukuku*, İstanbul Üniversitesi Yay., İstanbul 1944, s. 325-326

7 E. Canetti, *Kitle ve İktidar,* (Çev. Gülşat Aygen), Ayrıntı Yay., İstanbul 2012, s. 293

yordu. Türklerin islamiyete girişleriyle birlikte otoritenin dinsel yönünü barındıran halifeliğin bir nevi siyasal bir araç olarak kullanılması, Osmanlı siyasal iktidarının içine düştüğü otorite sorunsalını aşmaya yönelik meşruiyet arayışından kaynaklanıyordu. Otoriteleri zayıflayan Osmanlı hükümdarları yeni bir hâkimiyet alanı yaratma yolunu denediler ve Tanzimat Fermanı'yla başlayan süreç, anayasal düzen olarak adlandırılan meşrutiyete kapı araladı. Türk siyasal iktidarı ve egemenlik hakkının sahipliği konusundaki önemli yeniliği, Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalanması tetikledi. İşgallere karşı başlatılan Millî Mücadele sonucunda sadece ülke topraklarının kurtarılması, milletin yok edilmesinin önüne geçilmesi ve yeni bir devletin kurulması değil aynı zamanda var olan iktidar anlayışının da kökten değişmesi sağlandı. Böylece egemenlik bir hanedanın veya kişinin istek ve arzularına bağlı olmaktan çıkarılıp, asıl sahibi olan millete teslim edildi.

KAYNAKÇA

Ahmet Cevdet, *Ma'rûzât*, (Yay. haz. Yusuf Halaçoğlu), Çağrı Yay. İstanbul 1980

Ahmet Cevdet, *Tezâkir,* 40-Tetimme, (Yay. Cavid Baysun), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1967

Ahmet Mithat, *Üss-i İnkılab,* İstanbul 1295

Akçura, Yusuf; *Sürgünden İstanbul'a Dârülhilâfet Mektupları*, (Haz. İsmail Türkoğlu), Ötüken Yayınları, İstanbul 2016

Arslaner, Nazan-Ertuğrul Eryücel; "Modern Devlet Anlayışının Felsefi Temelleri" Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 15 (2), (Erzurum 2011)

Atatürk, Mustafa Kemal, *Nutuk,* Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1997

Atatürk'ün Okuduğu Kitaplar, (Çev. Bekir Koç- Haldun Eroğlu vd.) Anıtkabir Derneği Yay., c. VII-VIII, Ankara 2001

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., c. I, Ankara 1997

Atay, Falih Rıfkı; *Çankaya,* Bateş Yay., İstanbul 1998

Aytaç, Kemal; *Gazi Mustafa Kemal Atatürk Din Politikası Üzerine Konuşmalar,* Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yay., Ankara 1986

Batı'ya Yön Veren Metinler III, (Derleyen Alev Alatlı), İlke Eğitim ve Sağlık Vakfı Kapadokya Meslek Yüksek Okulu Yay., İstanbul 2010

Berle, Adolf A.; *İktidar,* Tur Yay., İstanbul 1980

Büyük Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 1983

Canetti, Elias; *Kitle ve İktidar,* (Çev. Gülşat Aygen), Ayrıntı Yay., İstanbul 2012

ch. Crozat, *Dante Alighieri'nin Devlet Nazariyesi (1265-1321),* İstanbul 1944

Çetin, Halis; "Siyasetin Evrensel Sorunu: İktidarın Meşruiyeti-Meşruiyetin İktidarı" *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi,* c. 58, S. 3, (Ankara 2003)

*Çin Kaynaklarında Türkler Eski T'ang Tarihi, (Chiu T'ang-shu), (*Açıklamalı Metni Neşri İsenbike Togan, Gülnar Kara, Cahide Baysal), Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2017

Devellioğlu, Ferit; *Osmanlıca Türkçe Sözlük*

Eberhard, W.; *Çin'in Şimal Komşuları,* (Çev. Nimet Uluğtuğ), Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1996

Eroğlu Haldun; "Bozkır Geleneği ve Nevruz" Atatürk Kültür Merkezi *Bilge Dergisi***,** S. 44, (Bahar 2005)

Eroğlu, Haldun; "Osmanlı Monarşisinin Doğuşu ve Muhalefet", *Çelebi Dergisi,* **(**Ağustos 2021)

Eroğlu, Haldun; *Osmanlılar Devlet ve Hâkimiyet,* Bilge Kültür Sanat Yay., İstanbul 2016

Eroğlu, Haldun; *Osmanlılar Yönetim ve Strateji,* Bilge Kültür Sanat Yay., İstanbul 2017

Eroğlu, Haldun; *Osmanlılar'da Muhalefet,* Bilge Kültür Sanat Yay., İstanbul 2016

Eroğlu, Haldun; *Türklerde Siyasal İktidarın Gelişim Tarihi,* Post Yay., İstanbul 2021

Eroğul, Cem; *Devlet Nedir?,* Ankara 1990

Golden, Peter; *Türk Halkları Tarihine Giriş,* (Çev. Osman Karatay), Karam Yay., Ankara 2002

Goloğlu, Mahmut; *Üçüncü Meşrutiyet, s. 147vd*. S. Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele (Son Meşrutiyet 1919-1920)*

Gregory Abu'l-Farac (Bar Hebraeaus), *Abu'l-Farac Tarihi,* (Süryaniceden İngilizceye Çev. Ernest A. Wallis Budge-İngilizce'den Türkçe'ye Tercüme Ömer Rıza Doğrul), Türk Tarih Kurumu Yay., c. I, Ankara 1987

Hammer; J. Von; *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi,* (Ed. İlhan Bahar), Kumsaati Yay., c. I, İstanbul 2008

Han Hanedanlığı Tarihi, *Hsiung-nu (Hun) Monografisi,* (Açıklamalı Metin Neşredenler Ayşe Onat-Sema Orsoy-Konuralp Ercilasun), Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2004

https://sozluk.gov.tr/

Iorga, Nicolae; *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi,* (Ed. Erhan Afyoncu-Çev. Nilüfer Epçeli), c. I, İstanbul 2005

İbnü'l Esir; *El-Kamil Fi't-Tarih,* (Çev. Abdülkerim Özaydın, Redaktör Mertol Tulum), c. 9, İstanbul 1987

İdris-i Bitlisi, *Heşt Behişt, VII. Ketîbe, Fatih Sultan Mehmet Devri 1451-1481,* (Çev. Muhammet İbrahim Yıldırım), Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2013

İnalcık, Halil; ""Sultanizm", Üzerine Yorumlar: Max Weber'in Osmanlı Siyasal Sitemi Tiplemesi", *Dünü ve Bugünüyle Toplum ve Ekonomi,* S. 7, (Ekim 1994)

İnalcık, Halil; "Aşıkpşazade Tarihi nasıl Okunmalıdır?", *Söğütten İstanbul'a,* (Derleyen Oktay Özel-Mehmet Öz), İstanbul 2000

İnalcık, Halil; "Osmanlılarda Saltanat Veraseti Usulü ve Türk Hâkimiyet Telakkisiyle İlgisi", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi,* c. 14, No.1

İnan, Arı; *Düşünceleriyle Atatürk***,** Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1983

İsmet Paşa'nın Siyasî ve İçtimaî Nutukları (1920-1933), Ankara Başvekâlet Matbaası 1933

Kafesoğlu, İbrahim; *Türk Milli Kültürü*, Boğaziçi Yay., İstanbul 1993

Kirilen, Gürhan; *Göktürklerden Önce Türkler,* Gece Kitaplığı Yay., Ankara 2015

Köprülü, Mehmet Fuat; "Hanedandan Birinin İdamında Kan Akıtma Yasağı", Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi, *Tercüme/35*

Köymen, Mehmet Altay; *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi,* c. I, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1993

Köymen, Mehmet Altay; *Tuğrul Bey ve Zamanı,* Kültür Bakanlığı Yay., İstanbul 1976

Lapidus, Ira M.; *İslam Toplumları Tarihi Hazreti Muhammet'ten 19. Yüzyıla,* (Çev. Yasin Aktay), İletişim Yayınları c. I, İstanbul 2002

Lewis, Gurynne; "Fransız Devrimi (1789-99)", *Batı'da Devrimler ve Devrimci Gelenek 1560-1991* (Derleyen David Parker-İngilizce'den Çev., Kemal İnal), Ankara 2003

Lewis, Gurynne; *The French Revolution, Rethinking the Debate,* London 1993. T. Skocpol, *Social Revulations in the Modern World,* Cambridge 1994

Lindner, Rudi Paul; "İlk Dönem Osmanlı Tarihinde İtici Güç ve Meşruiyet" *Söğütten İstanbul'a,* (Derleyen Oktay Özel-Mehmet Öz), İmge Yay., Ankara 2000

Lipson, Leslie; *Politika Biliminin Temel Sorunları*, (Çev. Tuncer Karamustafaoğlu), Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yay., Ankara 1973, s. 257-258

Lukes, Stevan; *İktidar Radikal Bir Görüş,* (Çev. Mehmet Ratip), İletişim Yay., İstanbul 2016

Machiavelli, Niccola; *Hükümdar,* (Çev. Necdet Adabağ), Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2016

Man, Michael;, *İktidarın Tarihi, Başlangıcından 1760'a Kadar Toplumsal İktidarın Kaynakları,* (Çev. Esin Saraçoğlu, Soner Torlak, Emre Kolay, Olcay Sevimli), c. I, Phoenix Yay., Ankara 2012

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, c. 3, Devre: 1, İctima: 1, Ankara 1982

Meray, Seha L.-Osman Olcay, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküş Belgeleri, (Mondros Bırakışması, Sevr Andlaşması, İlgili Belgeler), Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay., Ankara 1977*

Merçil, Erdoğan; *Selçuklularda Hükümdarlık Alametleri,* Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2007

Okandan, Recai Galip; Â*mme Hukukumuzun Ana Hatları (Türkiye'nin Siyasi Gelişmesi) Birinci Kitap, Osmanlı Devleti'nin Kuruluşundan Yıkılışına Kadar),* İstanbul Üniversitesi Yay., İstanbul 1977

Okudan, Recai Galip; *Roma Amme Hukuku*, İstanbul Üniversitesi Yay., İstanbul 1944

Özcan, Abdülkadir; "*Teşkilat Kanunnamesi* ve Nizam-ı Âlem İçin Kardeş Katli Meselesi*"*, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi,* S. 33, (İstanbul 1982)

Palabıyık, Hanefi; *Valilikten İmparatorluğa Gazneliler Devlet ve Saray Teşkilatı,* Araştırma Yay., Ankara 2002

Platon, *Devlet,* (Çev. Sabahattin Eyüboğlu, M. Ali Cimboz), Türkiye İş Bankası, Kültür Yay., İstanbul 2018

Rasonyı, Laszlo; *Tarihte Türklük, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü*, Ankara 1988

Reşidü'd-din Fazlullah; *Câmiü't-Tevârîh,* (Tercüme ve Notlar Erkan Göksü-H. Hüseyin Güneş), Bilge Kültür Sanat Yay., İstanbul 2010

Russell, Bertrand; *İktidar,* (Çev. Mete Ergin), Cem Yay., İstanbul 2014

Sarıcaoğlu, Fikret; "Osmanlı Muhalefet Geleneğinde Yeni Bir Dönem İlk Siyasal Bildiriler", *Belleten,* c. CLXIV, S 241, (Aralık 2000)

Skocpol, Theda; *Social Revulations in the Modern World,* Cambridge 1994

Soydan, Mahmut; *Milli Mücadele Tarihine Dair Notlar, Ankaralı'nın Defteri,* (Haz., Nejdet Bilgi), İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2007

Tanör, Bülent; *Osmanlı Türk Anayasal Gelişmeleri;* Yapı Kredi Yay., İstanbul 2010,

Taşağıl, Ahmet; *Gök-Türkler I II III,* Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2018

Touchard, Jean; *Siyasal Düşünceler Tarihi*, (Çev. İsmail Yerguz) Islık Yay., İstanbul 2015

Tunaya, Tarık Zafer; *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938) Mütareke Cumhuriyet ve Atatürk,* İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul 2003

Turan, Şerafettin; *Türk Devrim Tarihi, 1. Kitap İmparatorluğun Çöküşünden Ulusal Direniş,* Bilgi Yayınevi, İstanbul 1991

Tursun Bey*, Tarih-i Ebu'l- Feth,* (Haz. Mertol Tulum), İstanbul 1977

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Devre 1, İçtima Senesi 1, Yüz Otuz Beşinci İçtima, c. 7

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Devre 1, İçtima Senesi 3, Yüz Yirmi Dokuzuncu İçtima, c. 24

Uçarol, Rıfat; *Siyasi Tarih,* Filiz Kitabevi, İstanbul 1985

Uğur, Ahmet; *Osmanlı Siyasetnameleri*, Milli Eğitim Bakanlığı Yay., Ankara 2001

Weber, Max; *Ekonomi ve Toplum,* (Çev. Latif Boyacı), c. I, Yarın Yay., İstanbul 2012

Yücel, Yaşar; "Osmanlı İmparatorluğunda Desantralizasyona (Adem-i Merkeziyet) Dair Genel Gözlemler", *Belleten***,** c. XXXVIII, no: 152, Ekim 1974

Zahîru'd-dîn Nîşâbûrî; *Selçuknâme,* (Çev. Ayşe Gül Fidan), Kopernik Yay., İstanbul 2018

TARİHSEL SÜREÇTE KULLANILAN TÜRK ASKERÎ KIYAFETLERİ

Kadir Türker Geçer*

GİRİŞ

İnsanlar varoluşlarının doğal bir sonucu olarak çeşitli kıyafetler kullanmışlardır. Kıyafetlerin kullanım amaçları; toplumsal gelişmişlikle değişmekle beraber genellikle ısınma, örtünme, korunma, yaşam tarzı, güzel ve heybetli görünme; etnik, dinsel, mezhepsel ve kurumsal kimlik, görev, sınıf ve branş gibi nitelikleri göstermek olarak özetlenebilir.

Giyinmeyi, dolayısıyla kıyafet özelliklerini belirleyen başlıca unsur, iklimdir. İklimi sıcak olan bölgelerde açık renk, pamuk veya ketenden imal edilmiş ince kumaştan, vücudun bütününü örten kıyafetler tercih edilirken; soğuk iklimlerde ise yünlü dokumalarla deri ve kürkten imal edilmiş kalın, sıcak tutma özelliği fazla olan kıyafetler tercih edilmiştir. Orta kuşakta yaşayan insanlar ise mevsime göre sıcak veya serin tutan malzemelerden imal edilmiş kıyafetler kullanmışlardır.

İnsanlığın en basit toplum yapısı, avcı-toplayıcı yapıdır. Bu yapıda sadece aile veya çok küçük çaplı aile birlikleri yer alır. Bu topluluğun belli bir lideri olsa da böyle bir toplulukta hiyerarşik yapı yoktur. Ne zaman ki insanlar yerleşik hayata geçmişler ve tarımla uğraşarak ihtiyaçlarını yıl içine yayabilecek bir biçimde, genellikle de ihtiyaçlarından fazla tahıl üretip depolamaya başlamışlardır, o günden sonra üretimi yapacak grubun yanı sıra depolanan bu tahılın hesabını tutacak ve işlemlerini yapacak bir bürokratik yapı ve bu yapıyı koruyacak bir askerî yapı ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu ihtiyaçlar başta bir karar vericinin (hükümdar) olduğu toplumsal bir sınıflaşmayı beraberinde getirmiştir.[1]

Hiyerarşik nitelikli bu toplumsal yapının en önemli unsurlarından biri askerî sınıftır. Savaşanları sevk ve idare eden liderler (komutanlar) toplumun üst taba-

* Emekli Öğretmen Albay, Tarih Uzmanı, Araştırmacı

1 Jared Diamond; ***Tüfek, Mikrop ve Çelik***, Tübitak Popüler Bilim Kitapları, 24. Basım, Ankara, 2013, s.357-360.

iklim koşullarından koruyacak bir börk ve ayağa ise süvari olmanın zorunlu sonucu olarak çizme giyilecektir.

Tarihsel kaynaklar en başta kurganlardan elde edilen arkeolojik buluntular, kaya resimleri, heykelcikler, Çin kaynakları ile Türklerin temasa geçtikleri yerleşik kavimlerde üretilen görsel materyal (örneğin Firdevsi'nin *Şehname*'si) bize bu kıyafet prototipinin tarihsel süreçte varolmuş bütün Türk devlet ve topluluklarında çok cüzi değişikliklerle uygulanageldiğini göstermektedir.

Türk devletlerinin askerî açıdan zirvesini oluşturan Osmanlı Devleti askerî kıyafetleri incelendiğinde, tarihtesel süreç içinde askerî geleneklerimizin bir birikimi olan kıyafet biçiminin de Osmanlı Devleti tarafından geliştirilerek sürdürüldüğü görülmektedir. Bilhassa Kapıkulu askerî kıyafetleri bunun en somut göstergesidir.

Türk ordusu 1827 yılında kurulan Asakir-i Mansure-i Muhammediye birlikleri ile klasik kıyafet biçimini batı tarzı üniforma ile değiştirmiş, bu tarihten itibaren setre pantolon askerî kıyafetlerimizin temel unsuru olmuştur.

KAYNAKÇA

Ahmedov, Sabuhi; ***"Akkoyunlu Askerlerinin Zırhları"***, IRS Gelenesel Sanatlar Dergisi, Sayı.5, Bakü, 2013.

Ayhan, Fatma; ***"Türk Giyim Kültüründe Pantolonun Gelişimi ve Dünya Giyim Kültürüne Etkisi"***, Akademik Bakış Dergisi, Sayı.37, Türk Dünyası Kırgız-Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü, Celalabat-Kırgızistan, 2013.

Baykuzu, Tilla Deniz; ***"İslam Öncesi Orta Asya Türklerinde Kur ve Kurluk"***, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, Ankara, 2013.

Diamond, Jared; ***Tüfek, Mikrop ve Çelik***, Tübitak Popüler Bilim Kitapları, 24. Basım, Ankara, 2013.

Fedorak, Charles John; ***"L'impact de la Révolution Francaise et de Napoléon sur l'armée Britanique at La Grande-Bretogne en tant que nation armée"***, Annales Historigues de la Révolution Francaise, 342, 2005.

Güçkıran, Tünay : Mavi, Aygül; ***Askerî Müze Miğfer Sergisi Kataloğu***, Askerî Müze ve Kültür Sitesi Komutanlığı, İstanbul, 2015Kafesoğlu, İbrahim, Türk Millî Kültürü, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2001.

Kafesoğlu, İbrahim, ***Türk Millî Kültürü***, Ötüken Yayınları, *Yayınları*, İstanbul, 1997

Koçu, Reşad Ekrem; ***Türk Giyim, Kuşam ve Süslenme Sözlüğü***, Sümerbank Kültür yayınları, İstanbul, 1969.

Mahmut Şevket Paşa; ***Osmanlı Teşkilat ve Kıyafet-i Askerîyesi*** , c.1-2, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2010.

Ögel, Bahaettin; ***Türk Kültür Tarihi***, Türk Tarih Kurumu yayınları, Ankara, 1991.

Ögel, Bahaettin; ***Türk Kültürünün Gelişme Çağları***, c.1,Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1971.

Özdemir, Melda; ***"Türk Kültüründe Dericilik Sanatı"***, Gazi Üniversitesi Endüstriyel Sanatlar Eğitim Fakültesi Dergisi, Sayı.20, Ankara, 2007.

Salman, Fikri; ***"Gaznelilerde Giyim Kuşam Özellikleri"***, Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi, Erzurum, 2006.

Salman, Fikri; ***"Gaznelilerde Giyim Kuşam Özellikleri"***, Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi, Erzurum, 2006.

Salman, Fikri; ***"Tarihi Türk Kumaşlarında Desen ve Renk Anlayışı"***, Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi, Ankara, 1998.

Taşcı, Aydın; ***"Selçuklu Mimari Süslemesindeki Alçı ve Taş Kabartma İnsan Figürlerinin Köken ve Gelişimi"***, Vakıflar Dergisi, Sayı.XXVII, Ankara, 1998.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı; ***Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal***, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1988.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı; ***Osmanlı Devleti Teşkilâtından kapukulu Ocakları***, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1988.

Yatsenko, Sergey A.; ***"Costume Contacts of Ancient Central Asia"***, Archaologische Mitteilungen aus Iran und Turan, Deutsches Archaologisches Institut, Eurasien-Abteilung, Berlin, 2010.

Yatsenko, Sergey A.; ***"Early Turks: Male Costume in the Chinese Art Second half of the 6th – first half of the 8th cc. (Images of 'Others') "***, http://www.transoxiana.org/14/yatsenko_turk_ costume_chinese_art.html (görüntüleme: 21 Haziran 2015).

Yatsenko, Sergey A.; ***"The Costume of Foreign Embassies and Inhabitants of Samarkand on Wall Painting of the 7th c. in the Hall of Ambassadors from Afrasiab as a Historical Source"*** // Transoxiana. Vol. 8. (June 2004). Rome - http://www.transoxiana.org/0108/yatsenko-afrasiab_costume.html. (görüntüleme: 21 Haziran 2015).

Bizans Kaynakları Temelinde Girit Seferi (960-961)

Törebey Günaydın*

GİRİŞ

Bizans İmparatorluğu, 843 senesinde hâkimiyetini kaybettiği Girit Adası'nı 7 Mart 961 tarihinde yeniden ele geçirdi. Bir yüzyılı aşan bu mücadelenin 10. yüzyılı kapsayan devrinde Bizans İmparatorluğu Girit Adası'na üç büyük sefer düzenledi. İlk büyük sefer, Himerios'un komutası altında 911 senesinin Temmuz ayının sonlarında başladı ve sekiz ay süren abluka sonrasında 912 senesinin Nisan ayı sonunda adanın tahliye edilmesi ile sonuçlandı. Üstelik Bizans donanmasının Girit'in müttefiki olan Müslüman donanması tarafından Khios (Sakız) Adası yakınlarında imha edilmesi, seferi kusursuz bir hezimete dönüştürdü.[1] 10. yüzyıla ait bir diğer Girit seferi, Konstantinos Gongyles liderliğinde 949 senesinin muhtemel Ağustos ayında başladı. Himerios'un kuvvetleri ile neredeyse aynı sayıda ve nitelikte olmasına rağmen bu sefer kısa sürdü. Bizans kuvvetleri, seferin beşinci ayına ulaşamadan 949 senesinin Aralık ayında Giritli Müslümanların beklenmedik bir hücumu sonrası alınan ağır mağlubiyet nedeniyle adadan çekildi.[2] Çalışma konumuzu teşkil eden Girit seferi ise Bizans donanmasının Nikephoros Phokas komutasında harekete geçtiği 13 Temmuz 960 tarihinde başladı.[3] Sekiz aylık zorlu bir mücadelenin ardından Girit'in merkezi Khandaks[4] şehrinin 7 Mart 961 tarihinde ele geçirilmesi ile zafere ulaştı.[5]

* Arş. Gör., Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü, Ankara, torebey_trby@hotmail.com, Orcid: 0000-0001-8855-0055

1 Romilly J.H. Jenkins, "The Date of Leo VI's Cretan Expedition", *Prosphora eis Kyriakiden Hellenica*, C.4, 1953, s.279-280.

2 Christos G. Makrypoulias, "Byzantine Expeditions Against The Emirate Of Crete C. 825-949, *Graeco-Arabica*, C. VII-VIII, Nicosia, 2000, s.353-356.

3 Hicri 349 senesi 15 Cemaziyelevvel: Histoire De Yahya-Ibn-Sa'id D'Antioche: Continuateur De Sa'id-Ibn-Bitriq, I. Kitap, ed. ve tr. I. Kratchkovsky ve A. Vasiliev, *Patrologia Orientalis (PO)*, C.18, Sy.5 1924, s. 84: Şu şekilde kısaltılacak: *Yahya D'Antioche.*

4 Diğer adı Herakleion olan Khandaks şehri, Erken Bizans Dönemi'nde küçük bir yerleşim birimi iken İslam hâkimiyeti altında hızla gelişerek meşhur Gortyna şehrinden merkez vasfını devralmıştır: Dimitris Tsougarakis, *Byzantine Crete*, Historical Publications S. D. Basilopoulos, Atina, 1988, s.309-310.

5 7 Mart 961 (τῇ ἑβδόμῃ δὲ τοῦ Μαρτίου μηνός, τῆς τετάρτης ἰνδικτιῶνος): Ioannis Scylitzae, "Synopsis Historiarum", *Corpus Fontium Historiae Byzantinae (CFHB)*, C.V, ed. Ioannes Thurn, Berlin, 1973, s.249,39. Şu

SONUÇ

Bizans İmparatorluğu'nun Temmuz 960'tan Mart 961'e kadar yaklaşık sekiz ay süren Girit Seferi'nin yekpare bir süreçten ibaret olmadığı kanısına sahibiz. Sefer, temel olarak ayrı iki süreci barındırmaktadır. İlk süreç; hazırlık, karaya çıkış harekâtı ve başarısız ilk taarruz ile sınırlandırılabilir. İkinci süreç ise Bizans ordusunun daimî ikmalini ve zaferle neticelenen ikinci büyük taarruzunu ihtiva etmektedir. Bizans ordusu daha önce uğranılan mağlubiyetlerden edindiği tecrübeler vasıtasıyla adaya yerleşmeyi başarmıştır. Kuşatma faaliyetleri sabırla ve titizlikle uygulamaya konulmuş ve nihayetinde seferin altıncı ayında büyük taarruza geçilmiştir. Ancak altı aylık yoğun hazırlık ve ablukaya rağmen Khandaks şehri düşürülememiştir. Üstelik savaş esnasında iki cepheden çevrelenen Bizans ordusu, Pastilas'ın kahramanlık hikâyesinin doğduğu çok çetin bir savaşla karşı karşıya gelmiştir. Bu müşkül durumdan ağır zaiyat vererek kurtulan Nikephoros Phokas, Khandaks surlarını aşamayacağını bildiği için düşmanını savaş meydanına çekmek için kışkırtmış fakat Giritlilerin sert taarruzu karşısında ricat etmek zorunda kalmıştır. Kanımızca Girit Seferi'nin bu ilk süreci, Nikephoros'un mağlubiyeti ile sonlanmıştır.

İkinci süreçte ön plana çıkan ve seferin neticesini tayin eden husus, Bizans ordusunun en azından Ekim ayından itibaren düzenli şekilde takviye edilmiş olmasıdır. Bilhassa birinci taarruzda mağlup olan orduyu yeniden ayağa kaldırmayı başaran İoseph Bringas'ın faaliyetleri belirleyicidir. Giritli Müslümanlar ise hiçbir şekilde yardım çağrılarına karşılık bulamamıştır. Khandaks'ı müdafaa edenler, kış mevsiminin zorluklarına dayanabilmişti. Ancak baharın ilk günlerinde gerçekleşecek bir saldırıya direnebilecek kuvvete sahip değildi. Bu nedenle Bizans ordusu, 7 Mart 961 tarihinde çetin bir mücadeleyle karşılaşmadan şehri ele geçirmeyi başardı.

KAYNAKÇA

Bury J. B., *The Imperial Administrative System In The Ninth Century*, London, 1991.

Gardner Percy, "Talentum", *A Dictionary Of Greek And Roman Antiquities*, V.II, ed. W. Smith, W. Wayte, C. E. Marindin, London, 1891, s.758

Grierson Philip, "Nomisma", *The Oxford Dictionary of Byzantium (DOB)*, C.III, ed. Aleksander Kazhdan, Oxford, 1991, s.1490.

Guilland Robert, *Recherhes Sur Les Institutions Byzantines*, C.I, Berlin, 1967.

Histoire de Yahya-İbn-Sa'id D'antioche: Continuateur de Sa'id-İbn-Bitriq, I. Kitap, ed. ve tr. I. Kratchkovsky ve A. Vasiliev, *Patrologia Orientalis (PO)*, C.18, Sy.5 1924, s. 84.

Ioannis scylitzae, "Synopsis Historiarum", *Corpus Fontium Historiae Byzantinae (CFHB)*, C.V, ed. Ioannes Thurn, Berlin, 1973.

Jenkins Romilly J. H., "The Date of Leo VI's Cretan Expedition", *Prosphora eis Kyriakiden Hellenica*, C.4, 1953, s.277-281.

Kazhdan A., "Magistros", *The Oxford Dictionary of Byzantium (DOB),* C. II, ed. Aleksander Kazhdan, Oxford, 1991, s.1267.

Kazhdan A., "Patrikios", *The Oxford Dictionary of Byzantium (DOB),* C. III, ed. Aleksander Kazhdan, Oxford, 1991, s.1600.

Kaldellis Anthony, "The Byzantine Conquest Of Crete (961 AD), Prokopios' Vandal War, And The Continuator Of The Chronicle Of Symeon", *Byzantine and Modern Greek Studies (BMGS)*, C.39, Sy.2, 2015, s.302-311.

Leo Diaconus, "Historiae", *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae (CSHB),* C.XI, Ed. Caroli Benedicti Hasii, Bonn, 1828.

Markopoulos A., "Le Témoignage Du Vaticanus Gr. 163 Pour La Période Entre 945-963", *Symmeikta,* C.3, 1979, s. 83-119.

Markopoulos A., "From Narrative Historiography to Historical Biography: New Trends In Byzantine Historical Wriiting In The 10th-11th Centuries", *Byzantine Zeitschrift (BZ)*, C.102, Sy.2, 2009, s.699-703.

Makrypoulias Christos G. "Byzantine Expeditions Against The Emirate Of Crete C. 825-949, *Graeco-Arabica*, C. VII-VIII, Nicosia, 2000, s.353-356.

Mccormick Michael, "Taxiarchos", *The Oxford Dictionary of Byzantium (DOB),* C.III, ed. Aleksander Kazhdan, Oxford, 1991, s.2018.

Michaelis Attaliotae, "Historia", *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae (CSHB)*, C.XL-VII, ed. Immanuelis Bekkeri, Bonn, 1853.

Schillbach E. ve Kazhdan A., " Modios", *The Oxford Dictionary of Byzantium (DOB)*, V.II, ed. Aleksander Kazhdan, Oxford, 1991, s.1388.

Symeon Magister [PSEUDO/DÜZMECE], "Annales", *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae (CSHB)*, C. XLV, ed. Immanuelis Bekkeri, Bonn, 1838, s.603-760.

Tabula Imperii Byzantini:Aigaion Pelagos, C.X, haz. Johannes Koder, Viyana,1998.

Theodosius Diaconus, "De Creta Capta", *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae (CSHB),* C.XI, Ed. Caroli Benedicti Hasii, Bonn, 1828, s. 259-306

Theophanes Continuatus, "Chronographia", *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae (CSHB),* C. XLV, ed. Immanuelis Bekkeri, Bonn, 1838, s.1-481.

Treadgold W., *The Middle Byzantine Historians*, Palgrave Macmillan, New York, 2013.

Tsougarakis Dimitris, *Byzantine Crete*, Historical Publications S. D. Basilopoulos, Atina, 1988.

CENGİZ HAN'IN ZUHURUNDAN MÖNGKE HAN DEVRİ'NİN SONUNA KADAR BÜYÜK MOĞOL İMPARATORLUĞU'NDA VERGİ SİSTEMİNİN TEŞEKKÜLÜ VE İNKİŞAFINA DAİR

Alican Kirişoğlu*

Cengiz (Çinggis/Çingiz) Han'ın Türk-Moğol boy ve topluluklarını cihanşümul anlayışla tek bir çatı altında birleştirerek Orta Asya'da kurduğu ve Çin'den İran'a kadar uzanan Moğol İmparatorluğu'nun hudutları zamanla çok geniş coğrafyalara ulaşmıştır. Bu fütuhat anlayışından doğan yayılmacı siyaset ve bu siyasetin itici unsuru olan Moğol süvarilerinin hızlı, etkili ve yıkıcı taarruzları dünya politik tarihinde hemen hemen pek örneğine rastlamadığımız büyüklükte ve süratte bir imparatorluğun oluşmasına zemin hazırlamıştır. Cengiz Han (Timuçin)'ın çocukluk çağından devlet kurup, bu siyasi oluşumu kısa sürede bir imparatorluk hâline dönüştürmesine kadar geçen sürede onun hayatının neredeyse tamamı mücadele ve savaşlar silsilesiyle geçmiştir[1]. Ortaya çıkan bu siyasi yapının en önemli gelir kaynaklarından birisini ganimet olgusu oluşturmaktadır. Ne var ki yalnızca ganimet temelli bir ekonomi tamamıyla devlet bütçesi için elbette sürdürülebilir olamazdı[2].

* Doktora Öğrencisi, SDÜ, SBE, Tarih Bilim Dalı Orta Çağ Tarihi Ana Bilim Dalı, Isparta/Türkiye, E-posta: kirisoglualican@gmail.com, ORCID: 0000-0003-4775-1031.

1 Cengiz Han'ın hayatı hakkında bk. Frank McLynn, *Genghis Khan. His Conquests, His Empire, His Legacy*, Da Capo Press, Boston 2015, Michal Biran, *Chinggis Khan*, Oneworld Publishers, Oxford 2007; Paul Ratchnevsky, *Genghis Khan: His Life and Legacy*, (trans. and ed. Thomas Nivison Haining), Basil Blackwell Publishers, Oxford-Cambridge 1991; Chih-Shu Eva Cheng, *Studies in the Career of Chinggis Qan*, School of Oriental and African Studies University of London Unpublished PhD Dissertation, London 1996; Leo de Hartog, *Dünya Fatihi Cengiz Han*, (.ev. Mehmet Savan), Doğan Kitap, Ankara 2013; Ahmet Temir, *Moğolların Gizli Tarihine Göre Cengiz Han*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1989; Harold Lamb, *Moğollar'ın Efendisi Cengiz Han*, (çev. A. Göke Bozkurt), İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2006; B. Y. Vladimirtsov, *Cengiz Han*, (çev. Hasan Ali Ediz), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1950; A. Zeki Velidi Togan, *Çengiz Han (1155-1227)*, 1969-70 Kış Sömestresi Ders Notları.

2 George Vernadsky, "The Scope and Contents of Chingis Khan's Yasa", *Harvard Journal of Asiatic Studies*, Vol. III, No. No. ¾, Harvard-Yenching Institute, (1938), s. 354; Timothy May, *Moğol İmparatorluğu*, (çev. Ülke Evrim Uysal), Kronik Yayıncılık, İstanbul 2021, s. 138; Mustafa Uyar, "Mongol Patronage of Trade between China and the Middle East", *The Journal of Middle East and Central Asian Studies*, Vol. I, National Chengchi University, Department of Diplomacy, (2017), s. 44.

ardından şube Moğol devletlerinin temelde eski usul vergi toplama kaidelerini devam ettirme çabaları sürse de zamanla bunlarda bazı düzenlemelere gidilmek zorunda kalınmıştır.

KAYNAKÇA

Abramowski, Waltraut, "Die chinesischen Annalen von Ögödei and Güyük: Übersetzung des 2. Kapitels des Yüan-shih". *Zentralasiatische Studien*, Vol. X, Wiesbaden 1976, s. 117-167.

_____, "Die chinesischen Annalen des Möngke: Übersetzung des 3. Kapitels des Yüan-shih", *Zentralasiatische Studien*, Vol. XIII, Wiesbaden 1979, s. 7-71.

'Alâ'u'd-dîn 'Atâ-Melik Cuveynî, *Târîh-i Cihân-guşâ*, (çev. Mürsel Öztürk), TTK, Ankara 2013.

Allsen, Thomas T., *Mongol Imperialism. The Policies of the Grand Qan Möngke in China, Russia, and the Islamic Lands, 1251-1259*, University of California Press, Berkeley-Los Angeles 1987.

Atwood, Christopher P., *Encyclopedia of Mongolia and the Mongol Empire*, New York 2004.

Bartold, V. V., *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, (Haz. Hakkı Dursun Yıldız), TTK, Ankara 1990.

Baykara, Tuncer, *Türkiye'nin Sosyal ve İktisadî Tarihi (XI-XIV. Yüzyıllar)*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2000.

Buell, Paul D. Buell, *Historical Dictionary of the Mongol World Empire*, Maryland-Oxford 2003.

Caferoğlu, Ahmet, "Uygurlarda Hukuk ve Maliye Istılahları", *Türkiyat Mecmuası*, C. IV, İstanbul 1934, s. 1-43.

Cengiz İmparatorluğu Hakkında İlk Tarih Kayıtları: Meng Ta pei lu ve Hei Ta shi lu, (haz. Mustafa Uyar), (çev. Ankhbayar Danuu), Ötüken Neşriyat, İstanbul 2012.

Çağbayır, Yaşar, *Orhun Yazıtlarından Günümüze Türkiye Türkçesinin Söz Varlığı. Ötüken Türkçe Sözlük*, C. V, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2007.

Dashdondog, Bayarsaikhan, *The Mongols and the Armenians (1220-1335)*, Brill's Inner Asian Library Puplications, Leiden-Boston 2011.

Dayı, Özkan, – Tokan, Özgür, "Moğol Dönemi İranı'nda Uygur Kökenli Bir Vali: Körgöz", *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. XIII/1, (2020), s.110-121.

Deorfer, Gerhard Deorfer, *Turkische und mongolische Elemente im Neupersischen*, Band: I-IV, Wiesbaden 1967.

Donuk, Abdülkadir, *Eski Türk Devletlerinde İdarî-Askerî Unvan ve Terimler*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1988.

Eberhard, Wolfram, "Orta Asya Göçebe Kavimlerinde Devlet Kurma Süreci", (çev. Osman G. Özgüdenli), *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S. 18, (2008), s. 1-8.

Ekici, Kansu, *İlhanlı Hükümdarı Geyhâtû ve Zamanı*, SDÜ, SBE, Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, Isparta 2012.

_____, "Some Remarks About the Ilkhanid Ruler Geikhatu's Coins", *Research & Reviews in Social, Human and Administrative Sciences*, (ed. Ayşe Çatalcalı Ceylan, Çağla Melisa Kaya), Gece Kitaplığı, Ankara 2022, s. 163-197.

Emîn, Şemîs Şerîk, *Ferheng-î istilâhât-i divânî-yi dovrân-i Mogûl*, Tahran 1357.

Endicott-West, Elizabeth, *Mongolian Rule in China. Local Administration in the Yuan Dynasty*, Harvard University Press, Cambridge-Massachusetts 1989.

Erdem, İlhan, *Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri (1258-1308)*, AÜ, SBE, Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 1995.

Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar. XIII. ve XIV. Yüzyıllara Ait Eserlerden Alıntılar, (haz. A. G. Glastyan), (Rusçadan çev. İlyas Kamalov), Yeditepe Yayınları, İstanbul 2005.

Gregory Abûl-Farac Bar Hebraeus, *Abû'l - Farac Tarihi*, C. II, (çev. Ömer Rıza Doğrul), TTK, Ankara 1999.

Grigor of Akanc', "History of the Nation of the Archers (The Mongols) by Grigor of Akanc'", (The Armenian Text ed. With an English Trans. and Notes by Robert P. Blake, Richard N. Frye), *Harvard Journal of Asiatic Studies*, Vol. XII, No. 3/4, (1949), s. 269-399.

Gumilëv, Lev Nikolayeviç, *Muhayyel Hükümdarlığın İzinde*, (Rusçadan çev. D. Ahsen Batur), Selenge Yayınları, İstanbul 2003.

Hinz, Walther, *İslâm'da Ölçü Sistemleri*, (çev. Acar Sevim), Marmara Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1990.

İbn Bibi, *El Evāmirü'l-Alā'iyye Fi'l-Umūri'l-'Alā'iyye*, neşr. Adnan Sadık Erzi, TTK, Ankara 1956.

_____, *El Evamirü'l-Ala'iye Fi'l-Umuri'l-Ala'iye (Selçuknâme)*, (çev. Mürsel Öztürk), c. II, Kültür Bakanlığı, Ankara 1996.

İmâmî, Muhammed Takî, *İran Moğollarının Devlet Teşkilatı*, AÜ DTCF, Ortaçağ Tarihi Kürsüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 1971.

Kafesoğlu, İbrahim, *Türk Bozkır Kültürü*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1987.

Khazanov, Anatoly M., *Göçebe ve Dış Dünya. Geçmiş, Gelecek ve Şimdiki Hâli Üzerine Mukayese*, (çev. Ömer Suveren), Doğu Kütüphanesi Yayınları, İstanbul 2015.

Kılıç, Emel, *Altın Orda Devletinin İktisadi Tarihi (XIII-XV. Yüzyıllar)*, AÜ, SBE, Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalı, Tarih Bilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2017.

Kushenova, Ganizhamal, "Cengiz Han'ın İki Valisi, Mahmut Yalavaş ve Yeh-Lu Ch'u-Ts'ai: Devlet İdare Anlayışları ve Uygulamaları", *Bilig (Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi)*, S. 42, (2007), s. 229-240.

Lambton, Ann K. S., *Continuity and Change in Medieval Persia. Aspects of Administrative, Economic and Social History, 11th-14th Century*, London 1988.

May, Timothy, *Moğol İmparatorluğu*, (çev. Ülke Evrim Uysal), Kronik Yayıncılık, İstanbul 2021.

Meriç, Sinan, *XIII. Yüzyılda Moğol Posta Teşkilatı (Yam)*, Karadeniz Teknik Üniversitesi, SBE, Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Trabzon 2019.

Moğolların Gizli Tarihçesi (Moğolların Kırmızı Kitabı), (çev. Mehmet Levent Kaya), Kabalcı Yayıncılık, İstanbul 2011.

Müverrih Kiragos, *Ermeni Müverrihlerine Göre Moğollar*, (çev. Gürsoy Solmaz), Elips Kitap, Ankara 2009.

Ögel, Bahaeddin, *Sino-Turcica. Çingiz Han'ın Türk Müşavirleri*, Iq Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2002.

Özcan, Altay Tayfun, *Moğol-Rus İlişkileri (1223-1341)*, TTK, Ankara 2017.

Özen, Firdevs, *İlhanlı Devleti'nin Dağılışı ve Halefi Olan Devletler (1335-1350)*, Berikan Yayınevi, Ankara 2022.

Özgüdenli, Osman Gazi, *Gâzân Han ve Reformları (1295-1304)*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2009.

Özyetgin, A. Melek, *Eski Türk Vergi Terimleri*, Köksav Yayınları, Ankara 2004.

Rachewiltz, Igor de, *Sino-Mongol Culture Contacts in the XIII Century: A Study on Yeh-lü Ch'u-ts'ai*, Australian National University, Unpublished PhD Dissertation, Canberra 1960.

_____, "Yehlü Ch'u-ts'ai, Yeh-lü Chu, Yeh-lü Hsi-liang", *In the Servıce of the Khan. Eminent Personalities of the Early Mongol Yüan Period (1200-1300)*, (ed. Igor de Rachewiltz, Hok-lam Chan, Hsiao Ch'ing, Peter Geier and May Wang), Wiesbaden 1993, s. 136-175.

Reşîdu'd-dîn Fazlullâh-i Hemedânî, *Câmi'u't-Tevârîh*, neşr. Muhammed Rûşen-Mustafa Mûsevî, IV Cild, Tahran 1373.

_____, *Jami'u't-tawarikh. Compendium of Chronicles. A History of the Mongols*, (İng. çev. W.M. Thackston), Part: II, Harvard University 1999.

_____, (Rashīd al-Dīn), *The Successors of Genghis Khan*, (İng. çev. John Andrew Boyle), Columbia University Press, New York-London 1971.

_____, *Şu'ab-i pençgâne*, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, III. Ahmed, Yazma nr. 2937.

_____, *Sevânihu'l-efkâr-i Reşîdî*, neşr. Muhammed Takî Dânişpejûh, Tahran 1358.

Schönig, Claus, *Mongolische Lehnwörter im Westoghusischen*, Wiesbaden 2000.

Schurmann, Herbert Franz, *Economic Structure of the Yüan Dynasty. Translation of Chapters 93 and 94 of the Yüan-shih*, Cambridge 1956.

_____, "Mongolian Tributary Practices of the Thirteenth Century", *Harvard Journal of Asiatic Studies*, Vol. XIX/3-4, Harvard-Yenching Institute, (1956), s. 304-389.

Seyidoğlu, Halil, *Ekonomik Terimler Ansiklopedik Sözlük*, Güzem Can Yayınları, İstanbul 2002.

Smith, John Mason, "Mongol and Nomadic Taxation", *Harvard Journal of Asiatic Studies*, Vol. XXX, Harvard-Yenching Institute, (1970), s. 46-85.

Spuler, Bertold, *İran Moğolları. Siyaset İdare ve Kültür İlhanlılar Devri 1220-1350*, (İlk baskı üzerinden çev. Cemal Köprülü), TTK, Ankara 2011.

_____, *Geschichte der Mongolen. Nach östlichen und europäischen Zeugnissen des 13. Und 14. Jahrhunderts*, Artemis Verlag, Zürich und Stuttgart 1968.

T'ang, Ch'i, *Moğol Sülâlesi Devrinde Türk ve İslâm Dünyası ile Temaslarda Bulunan Şahsiyetler*, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Umumi Türk Tarihi Kürsüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 1970.

The Secret History of the Mongols. A Mongolian Epic Chronicle of the Thirteenth Century, (İng. çev. Igor de Rachewiltz), Vol. I, Brill, Leiden-Boston 2004.

Togan, A. Zeki Velidi, *Umumi Türk Tarihine Giriş. En Eski Devirlerden 16. Asra Kadar*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2019.

Uyar, Mustafa, "Mongol Patronage of Trade between China and the Middle East", *The Journal of Middle East and Central Asian Studies*, Vol. I, National Chengchi University, Department of Diplomacy, (2017), s. 43-54.

Whaley, Mark A., "An Account of 13th Century Qubchir of the Mongol "Great Courts", *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, Vol. LIV/1, Akadémiai Kiadó, (2001), s. 1-84.

Vladımirtsov, B. Y., *Moğolların İçtimaî Teşkilatı. Moğol Göçebe Feodalizmi*, (çev. Abdülkadir İnan), TTK, Ankara 1995.

Vásáry, István, "Taxation in the Jochid Ulus", *The Mongol World*, (ed. Timothy May, Michael Hope), Routledge Publishing, (2022), s. 468-483.

Vernadsky, George, "The Scope and Contents of Chingis Khan's Yasa", *Harvard Journal of Asiatic Studies*, Vol. III, No. No. ¾, *Harvard-Yenching Institute*, (1938), s. 337-360.

Yuvalı, Abdülkadir, *İlhanlılar Tarihi. I Kuruluş Devri*, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 1994.

HRİSTİYANLIKTA YAŞANAN İLK BÖLÜNMELER VE ORTODOKSLUĞUN ORTAYA ÇIKIŞI

Mert Kozan*

GİRİŞ

Hz. İsa ve onun ölümünden sonra, öncelikle Tarsuslu Aziz Paulus'un gayretleri ile Hristiyanlık Suriye, Kilikya, Makedonya, Girit, Sicilya, Roma gibi başlıca merkezlerde yayılma emareleri göstermiş, ölümünün ardından ise kökleşmiş ve bir dünya dini olma yolunda hızla ilerlemiştir. O devirde pagan olan Yunanlılar ve Romalılar, kendi inançlarının yerini alacak yeni bir dinî kabule, manen hazır bir durumda bulunuyorlardı. Çünkü "Müjde" aklı ve metotlu bir dinî inanışı müjdeliyordu. Ayrıca Yunan dininin ne bir kurucusu, ne de bir kutsal kitapları ve ne de din adamları vardı[1].

Hz. İsa'nın ölümü ardından bir asır sonra Hristiyanlık, Küçük Asya, Suriye, Roma ve Mısır'a kadar yayıldı[2]. Dönemim Romalıları putperestti ve kendi imparatorlarına da âdeta bir tanrı gibi tapmaktaydılar. Hristiyanların, imparatora tapmayı reddetmeleri, şiddetli bir tepki ile karşılandı. Bundan sonra da 321 yılına kadar Hristiyanlar çeşitli işkenceler gördü ve sıkı takiplere uğradı. Ancak 321 yılında Roma İmparatoru Constantinus'un Hristiyanlığı resmî devlet dini olarak ilan etmesinden sonra bu işkence ve takipler son buldu. Bu olayı ise ünlü Ortodoks Tarihçi Demetrios J. Constantels "Logos ile Helenizm buluştu" şeklinde tanımlamıştır[3]. Yine ünlü Teolog, Baba Georges Flovosky "Helenizm, kilise üzerinde ilahi karakteri ile yer almıştır. Her Hristiyan biraz Helendir" demektedir[4]. Devrin İncilleri Rumca yazılıyor, hatta Tarsus'lu Aziz Paulus bile Roma ile yazışırken Rumca kullanıyordu[5]. Fakat Hristiyanlar dinlerini serbestçe yaşamaya başladıktan sonra elbette aralarında

* Doç. Dr., Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Ortaçağ Tarihi ABD., Ankara,Türkiye, mkozan@ankara.edu.tr, ORCID: 0000-0003-0176-0776

1 Orhan Hançerlioğlu; "Büyük Dinler ve Mezhepler Ansiklopedisi." TTK, Ankara (1964). s. 218

2 *Age*.: s. 218

3 Demetrios J Constantelos; "Origins of Christian Orthodox Diakonia: Christian Orthodox Philanthropy in Church History." Greek Orthodox Theological Review 52.1-4 (2007): 1-36.s. 34.

4 A. g. m; s. 19

5 Dinler Tarihi Ansiklopedisi (D. T. A); C. 2, Gelişim Yayınları, İstanbul, s. 301

ondan "Union" anlaşmasını yenilenmesi amacıyla kuvvetler ve elçiler göndermesini talep edildi.

Papalık elçisi 12 Aralık 1452'de kuşatma altındaki şehre ulaştı. Ardından Ayasofya'da Roma usulü yapılan ayinle, 300 kadar rahibin duaları arasında "Union" ilan edildi. Floransa Konsili kararlarının kabul edildiği törende, papa elçisi, patrik ve imparator da hazır bulundu. Başkent ahalisinin bu en tehlikeli anda bile birleşme fikrine karşı oluşu ve yapılan gösteriler sonucunda Ayasofya hızlı bir şekilde boşaltıldı.

KAYNAKÇA:

Alkan, Hakan. *Fener Rum Patrikhanesi: uluslararası ilişkiler açısından bir yaklaşım*. Vol. 48. Nobel Yayn Dagtm, 1999.

Ansiklopedisi, Dinler Tarihi. "Gelişim Basım ve Yayın A." *Ş, İstanbul* (1999).

Barbu, Stefanita. "Primus inter pares? A historical-theological analysis of the question of papal primacy in the Orthodox-Roman Catholic dialogue from an Orthodox perspective." (2015).

Barker, Ernest. "Bizans Toplumsal ve Siyasal Düşünüşü,(Çev.)." *Mete Tunçay, İstanbul* (1995).

Barker, Gladys. "O'nun İzinde Hıristiyanlık ve laiklik tarihi." *Zafer Matbaası, İstanbul* (1985).

Benlisoy Yorgo ve Macar Elçin, Fener Patrikhanesi, Ayraç Yayınevi, 1996 Ankara

Constantelos, Demetrios J. "Origins of Christian Orthodox Diakonia: Christian Orthodox Philanthropy in Church History." *Greek Orthodox Theological Review* 52.1-4 (2007): 1-36.

Cross Richard, "A recent contribution on the distinction between monophysitism and chalcedonianism." The Thomist: A Speculative Quarterly Review 65.3 (2001): 361-383.

Dvornik, Francis, Konsiller tarihi İznik'ten II. Vatikan'a, TTk, 1990

Hallman, Joseph M. "The Seed of Fire: Divine Suffering in the Christology of Cyril of Alexandria and Nestorius of Constantinople." *Journal of Early Christian Studies* 5.3 (1997): 369-391.

Heller, Dagmar. "The (Holy and Great) Council of the Orthodox churches: An ecumenical perspective." *The Ecumenical Review* 69.2 (2017): 288-300.

Hijmans , Steven E., "Sol Invictus, the winter solstice, and the origins of Christmas." Mouseion: Journal of the Classical Association of Canada 3.3 (2003): 377-398.

Hijmans, Steven E. "The Sun which did not rise in the East: the Cult of Sol Invictus in the Light of Non-Literary Evidence." BABesch 71 (1996): 115-150.

Levchenko, Mitrofan Vasil′evich, Maide Selen, and Yaşar Selçuk. *Kuruluşundan Yıkılışına Kadar Bizans Tarihi*. Özne Yayınları, 1999.

Lomas, Robert, and Christopher Knight. "The Hiram Key: Pharaohs, Freemasons and the Discovery of the Secret Scrolls of Jesus." *Rockport, MA* (1997).

Morariu, Iuliu-Marius. "Eastern orthodox churches and Ecumenism according to the Holy Pan-Orthodox Council of Crete (2016)." *HTS: Theological Studies* 74.4 (2018): 1-5.

Norwich,John Julius, *Byzantium: The Decline and Fall*, Londra: Penguin (1995).

Ostragorsky Georg, , çev: Prof. Dr. Fikret Işltan, Bizans Devleti Tarihi, TTK,2006,

Twardowska, Kamilla. "The Church Foundations of Empress Pulcheria in Constantinople According to Theodore Lector's Church History and Other Contemporary Sources." *Res Gestae. Czasopismo historyczne.* 5 (2017): 83-94.

Williams, Rowan D. "The logic of Arianism." *The journal of theological studies* (1983): 56-81.

LIVRO DA ORIGEM DOS TURCOS HE DE SEUS EMPERADORES: 16. Yüzyılda Türklerin Kökenini İskitlere Bağlayan Portekizce Kaynak

Tuna Kaan Taştan*

Osmanlı Devleti tarihi incelendiğinde, 1453 ile başlayan yükselme devrinin, 16. yüzyıl başlarında doruğuna ulaştığı söylenebilir. Bu dönemde Osmanlı Devleti, Avrupa'nın doğu sınırlarında topraklarını sürekli olarak genişleterek batıya doğru kıtada bir korku dalgası yayarken, aynı zamanda doğuya ve güneye doğru da genişleyerek İran ve Mısır gibi medeniyetler ile de karşı karşıya geliyordu[1]. Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı fethi ile birlikte, Osmanlı Devleti tarihinde ilk kez bir okyanusa, Hint Okyanusu'na açılıyor ve bu da devleti hem bir dünya imparatorluğu hâline getiriyor, hem de onu farklı güçlerle farklı mücadeleler içerisinde karşı karşıya getiriyordu[2].

16. yüzyılda, İslam dünyası da genişliyor, sınırlarını Güneydoğu Asya üzerinden dünyanın uzak uçlarına kadar genişletiyordu[3]. Giderek daha fazla millet İslam dinini kabul ederek Orta Doğu ile ilişkiler kurmanın yanı sıra, bu coğrafyadan o bölgelere giden âlimler, gezginler ve tüccarlar aracılığı ile de İslam'ın girdiği yerlerde

* Öğr. Gör. Dr., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi,Yabancı Diller Yüksekokulu, Ankara, tktastan@gmail.com, ORCID: 0000-0002-5436-0592

1 Osmanlı Devleti, İstanbul'un fethinden sonra batıda Bosna, Eflak ve Boğdan'ı da topraklarına katarak batıya doğru tehdit edici bir biçimde ilerlemiş, Avrupalı güçler buna tepki vermeye çalıştılarsa da başarılı olamamışlardır. Bk. İsmail Hakkı Uzunçarşılı; *Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1983, C. II, s. 59-85. Bunun yanı sıra, doğuda da topraklarını genişletmeye devam eden Osmanlılar,

2 Salih Özbaran; *Ottoman Expansion Towards the Indian Ocean in the 16th Century*, İstanbul Bilgi University Press, İstanbul 2009, s. 61.

3 Portekizli kaşif Tome Pires, Güneydoğu Asya kıyılarında bulunduğu süre zarfında burada birçok İslam devleti bulunduğuna şahit olmuş, uzak kıyıları ve halkları kendi milletine tanıtmak için yazmış olduğu kitapta bu İslam devletlerinden ayrıntılı biçimde bahsetmiştir. Bk. Tome Pires; *The Suma Oriental of Tome Pires*, Armando Cortesao (trans. and ed.), The Hakluyt Society, Londra 1944, C. 1, s. 135. Öte yandan, Marco Polo ve Ibn Battuta gibi gezginlerin yazdıklarına göre İslam bu topraklara çok daha eskiden beri yer edinmiş durumdadır. Bk. Marco Polo; *The Travels of Marco* Polo, W. Marsden ve ed. Manuel Komroff (çev.), W. W. Norton & Company, New York 1953, s. 277 ve Ebu Abdullah Muhammed İbn Battuta Tanci; *İbn Battuta Seyahatnamesi,* A. Sait Aykut (çev.), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2015, s. 600.

Türkler ve Osmanlı Devleti hakkındaki görüşlerini oldukça net bir biçimde ortaya koyan bu eserin çeviri yolu ile Türkçe'ye kazandırılması, bu alanda çalışan araştırmacılar için oldukça önemli bir adım olarak kendini gösterecektir.

KAYNAKÇA

Casale, Giancarlo; *The Ottoman Age of Exploration*, Oxford University Press, New York 2010.

Cliff, Nigel; *Son Haçlılar*, Deniz Güzelgülen (çev.), Remzi Kitabevi, İstanbul 2013.

Correa, Gaspar; *The First Booke of the Discouerie and Conquest of the East Indias, Enterprised by the Portingalesin Their Daungerous Nauigations, in the Time of King Dom John, the Second of That Name*, Nicholas Lichefield (çev.), Thomas East, Londra 1582.

Danvers, Frederick Charles; *The Portuguese in India*, Asian Educational Services-Yeni Delhi, Madras, 1992.

De Albuquerque, Bras; *Commentaries of the Great Afonso Dalbuquerque*, Walter de Gray Birch (çev.), Hakluyt Society, Londra 1875.

De Castilho, Diogo; *Livro da Origem dos Turcos he de Seus Emperadores*, Rutgerus Rescius, Leuven 1538.

Diffie, Bailey W. & Winius, George Davison; *Foundations of the Portuguese Empire 1415-1580*, University of Minnesota Press, Minneapolis 1977.

Disney, A. R.; *A History of Portugal and the Portuguese Empire,* Cambridge University Press, Birleşik Krallık 2009.

Hall, D. G. E.; *A History of Southeast Asia*, St. Martin's Press, New York 1962.

İbn Battuta Tanci, Ebu Abdullah Muhammed; *İbn Battuta Seyahatnamesi,* A. Sait Aykut (çev.), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2015.

Kurtoğlu, Feyzi; *XVI. Asırda Hind Okyanusu'nda Türkler ve Portekizler*, İkinci Türk Tarih Kongresi, Devlet Basımevi, İstanbul 1937.

Lach, Donald F.; *Asia in the Making of Europe*, The University of Chicago Press, Londra 1965.

Loureiro, Rui Manuel; "A Rare Sixteenth Century Portuguese Imprint: The Livro da Origem dos Turcos", Working Papers, Instituto Superior Manuel Teixeira Gomes, Portimao Ekim 2013.

Malabari, Zeyneddin; *Tuhfat-al-Mujahidin*, S. Muhammad Husayn Nainar (çev.), University of Madras, Madras 1942.

Moorhead, F. J.; *A History of Malaya and Her Neighbours*, Longmans, Green and Ltd., Londra 1957.

Mundadan, A. Mathias; *In Search of Christians and Spices (Portuguese Efforts to Discover India and the Motives Behind Them)*, Vice-Almirante: A. Teixeira da Mota: In Memoriam, Academia de Marinha & Instituto de Investigaçao Cientifica Tropical, Lizbon 1989.

Önalp, Ertuğrul; *Osmanlı'nın Güney Seferleri*, Berikan Yayınevi, Ankara 2010.

Özbaran, Salih; *Ottoman Expansion Towards the Indian Ocean in the 16th Century*, İstanbul Bilgi University Press, İstanbul 2009.

Pearson, M.N.; *The Portuguese in India,* The New Cambridge History of India, Cambridge University Press, Cambridge 2008.

Pereira, Duarte Pacheco; *Esmeraldo de Situ Orbis,* George H. T. Kimble (çev.), Hakluyt Society, Londra 1937.

Pires, Tome; *The Suma Oriental of Tome Pires*, Armando Cortesao (trans. and ed.), The Hakluyt Society, Londra 1944.

Polo, Marco; *The Travels of Marco* Polo, çev. W. Marsden ve ed. Manuel Komroff, W. W. Norton & Company, New York 1953.

Setton, Kenneth M., *The Papacy and the Levant (1204-1571)*, The American Philosophical Society, Philadelphia 1984.

Stevens, John; *The Ancient and Present State of Portugal*, J. Nutt, Londra 1706.

Taştan, Tuna Kaan; "A Contest of Islam Against Christianity in Southeast Asia: Economic and Political Relations of the Acehnese and the Portuguese in the 16th Century", Bir Ömür Tarihle Yaşamak: Prof. Dr. Refik Turan, Necdet Hayta, Mehmet Ali Çakmak, Togay S. Birbudak, Koray Toptaş, Selen Yakar (ed.), Berikan Yayınevi, Ankara 2022.

_____"Portekiz Valisi Afonso de Albuquerque'ün Kral I. Manuel'e Mektubunda Çaldıran Savaşı'na Ait Bir Anlatım", Tarih Araştırmaları Dergisi, 41/72 (Eylül 2022).

_____"Adilşahlar Devleti ve Portekiz Krallığı ile Olan İlişkileri (Kuruluşundan I. Ali Adil Şah'ın Ölümüne Kadar)", Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Ankara 2020.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı; *Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1983.

Verlinden, Charles; *European Participation in the Portuguese Discovery Era*, Portugal, The Pathfinder: Journeys from the Medieval toward the Modern World 1300-ca. 1600, George Davison Winius (ed.), Hispanic Seminary of Medieval Studies, Madison 1995.

KASTAMONU'DA HAYIR SAHİBİ BİR SELÇUKLU EMÎRİ: CEMÂLEDDİN FRENKŞAH

Cevdet Yakupoğlu*

1. GİRİŞ

Türkiye Selçukluları Dönemi'nde Anadolu'da hükümdarlar ve eşleri, hanedan mensupları ile bunların maiyetlerindeki emîr ve kumandanlar, devrin âdeti üzere hayır hizmetleri içerisinde aktif olarak rol almışlardır. Bu bağlamda Selçuklu emîrleri kendi adları ile anılan camiler, medreseler, şifâhaneler, türbeler, hamamlar ve kervansaraylar inşa ettirmişler, bunların ayakta kalması ve daha güzel hizmet sunabilmesi için ise zengin gelirli vakıflarda bulunmuşlardır. Anadolu'da XIII. yüzyılda Selçuklu devlet işleyişinde ve hayır faaliyetlerinde öne çıkarak isimlerini ölümsüzleştirmiş olan devlet ricâlinden Mübârizeddin Ertokuş, Şemseddin Altunaba, Celâleddin Karatay, Süleyman Pervâne ve Sâhipata Fahreddin Ali bu manada ilk akla gelenlerdir.

XII. yüzyılın sonlarından itibaren Türkiye Selçukluları Devleti'ne bağlı bir şekilde Kastamonu merkezli olarak Anadolu'nun kuzeyinde ortaya çıkmış bulunan Çobanoğulları Beyliği bünyesinde de XIII. yüzyıl boyunca benzer bir sosyokültürel ortam oluşmuştur. Beyliğin kurucu hükümdarı Hüsâmeddin Çoban (Atabey Gazi) ile halefleri olan Alp Yürek, Yavlak Arslan ve Mahmud Bey başta olmak üzere dönemin siyasi-idari işlerinde görev almış beyler ve emîrler, Kastamonu ve havalisinde kendi adlarına hayır eserleri tesis etmişlerdir. Bu dönemde inşa olunmuş Atabey Gazi Camii, Atabey Mescidi, Atabey Gazi Medresesi, Atabey Hanı, Frenkşah Hamamı, Vakıf Hamamı, Pervâneoğlu Ali Dârüşşifâsı, Muzaffereddin Medresesi, Aşıklı Sultan Türbesi ile Karanlık Evliya Türbesi buna dair güzel mimari örneklerdir.

Çobanoğulları zamanında Kastamonu'da uzun yıllar idari ve askerî vazife aldığı bilinen Emîr Cemâleddin Frenkşah da kendi adına eserler yaptırma gayre-

* Prof. Dr., Kastamonu Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Tarih Bölümü, Kastamonu / Türkiye, cyakupoglu@kastamonu.edu.tr; ORCID: 0000-0002-9637-6314.

tiği üzere Kastamonu'da Çobanoğulları ordusunun mühim bir kısmını Türkmenler / Oğuz Türkleri oluşturmakta idi. Müslüman tarihçiler ve coğrafyacılar da aynı dönem Kastamonu'sunu *Türkmen Merkezi* olarak tarif etmekte idiler. Oğuz ve Kıpçak boylarıyla harmanlanmış Türk şehri Kastamonu, yine doğu Türklüğünün evladı olan Frenkşah ve ailesini de kucaklamış, Frenkşah ise Kastamonu'ya olan vefa borcunu şehirde yaptırdığı güzel eserlerle ödemeye çalışmıştır.

Sonuç olarak Selçuklu-Çobanoğulları büyük emîri Cemâleddin Frenkşah, 1262'den önceki bir tarihte ailesiyle birlikte Kastamonu'ya gelerek beyliğin hizmetine girmiş, bu vilayette uzun yıllar ikamet etmiş, *emîr-i kebîr* ünvanıyla beyliğin ordularını yönetmiş, 1289'dan az önce de vefat etmiştir. Türbesi Kastamonu şehir merkezinde kale eteklerinde iken, günümüze ulaşma şansı bulamamıştır. Kabir kitabesi Kastamonu Müzesi'ndedir. Frenkşah'tan bugünlere Kastamonu'da inşa ettirdiği hamamı ulaşabilmiş, bir de bu şehirde yaptırdığı eserlerinin vakıflarını gösteren vakfiyesi gelmiştir. 1922 yılında Kastamonu'daki muallimlik görevi esnasında Frenkşah'ın bakımsız kalmış türbesini ziyaret etmiş bulunan muallim İ. Hakkı (Uzunçarşılı), Frenkşah üzerine yazdığı makalesinin son cümlesinde bu devlet adamı hakkında bilinenlerin son derece sınırlı olduğunu dile getirmiş ve konu hakkında malumatı bulunanların bu bilgileri kendisine iletilmek üzere *Doğu Mecmuası* ofisine ulaştırmalarını rica etmişti.[78] Aradan tam olarak yüz yıl geçmiş ve Frenkşah hakkında bilinenlere ilaveler olmuştur. Temennimiz önümüzdeki günlerde Frenkşah'ın hayatına ve eserlerinin içeriğine ışık tutacak orijinal mahiyette yeni bilgi ve belgelerin gün yüzüne çıkmasının sağlanmasıdır.

KAYNAKÇA

Alkan, Mustafa, "Osmanlı Döneminde Adana Sancağında Kurulan Tekkeler / Zaviyeler ve Türbeler", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi,* Yıl: 13, Sayı: 39 (Güz 2006), s.21-32.

Huri Aloğlu, *30 Numaralı Kastamonu Şer'iyye Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (H.1124-1141 / M.1712-1728),* Kastamonu Ünv. SBE Basılmamış Y. Lisans Tezi, Kastamonu 2019.

Bilici, Z. Kenan, *Kastamonu'da Türk Devri Mimarisi ve Şehir Dokusunun Gelişimi (18. Yüzyıl Sonuna Kadar)*, Ankara Ünv. SBE. Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 1991.

Cemâleddin Frenkşah Vakfiyesi, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi Vakfiye Defteri (VGMA. VD.), Nr.609, s.99-100, Sıra Nr.119-120.

Çal, Halit, "Kastamonu Müzesindeki Türk Mezar Taşları", *İpekyolu Konya Ticaret Odası Dergisi Konya Kitabı*, X, Prof. Dr. Rüçhan Arık – Oluş Arık Armağanı, 2007, s.199-224.

Çifci, Fazıl, *Kastamonu Camileri- Türbeleri ve Diğer Tarihî Eserler*, Kastamonu Belediyesi,

78 İ. Hakkı (Uzunçarşılı), "Emîr-i Kebîr Cemâleddin Frenkşah", s.19.

4. Baskı, Ankara 2012.

Döşemetaş, Ömer, *Şeriyye Sicillerine Göre XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Kastamonu Kazâsı (1725-1750),* Atatürk Ünv. TAE Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum 2019.

Frenkşah Camii Vakfı, COA. Ev.d., Nr.14634, s.8.

Frenkşah Hamamı Vakfı, COA. AE.SOSM.III, Nr.17/1107.

Frenkşah Mahallesi Temettuat Defteri, COA. ML.VRD.TMT.d, Nr.4094.

Frenkşah Mescidi Vakfı, COA. ŞD, Nr.406/15.

Gedik, Ahmet, *Candaroğulları Beyliği Mimarîsi'nde Celî Yazı*, Selçuk Ünv. SBE Basılmamış Y. Lisans Tezi, Konya 2005.

Gökoğlu, Ahmet, *Paflagonya (Kastamonu, Sinop, Çankırı, Safranbolu, Bartın, Bolu, Gerede, Mudurnu, İskilip, Bafra, Alaçam ve civarı): Gayrı Menkul Eski Eserleri ve Arkeolojisi,* I. Doğrusöz Matbaası, Kastamonu 1952.

Gündüz, Tufan, "Şah", *TDV. İA*, Cilt: 38 (2010), s.248-250.

Güzey, Ahmet Rıfat, *Şeriyye Sicillerine Göre XVII. Yüzyıl Sonları-XVIII. Yüzyıl Başlarında Kastamonu*, Gazi Ünv. SBE Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2001.

İpşirli, Mehmet, "Uzunçarşılı, İsmail Hakkı", *TDV. İA*, Cilt: 42 (2012), s.264-266.

Kankal, Ahmet, *Türkmen'in Kaidesi Kastamonu (XV-XVIII. Yüzyıllar Arası Şehir Hayatı)*, Zafer Matbaası, 1. Baskı, Ankara 2004.

Kastamonu Hurufat Defterleri (1690-1840), Haz. Mustafa Eğilmez - Özcan Oğur, Hiperyayın, 1. Baskı, İstanbul, 2020.

Kastamonu Sancağı Tapu Tahrir Defteri, Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (COA. TD.), Nr.23M.

Kastamonu Sancağı Vakıf Tahrir Defteri, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı (İBK. MCO.), Nr.75.

Kastamonu Sancağı Muhasebe-İcmal Defteri, Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (COA. TD.), Nr.438; Nşr. *438 Numaralı Muhasebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri (937 / 1530),* II, Haz. Ahmet Özkılıç, Ali Coşkun ve Başk., BDAGM Yay., Ankara 1994.

Mehmed Behçet, *Anadolu Türk Âsâr ve Mahkûkâtı Tetebbuâtına Esas Kastamonu Âsâr-ı Kadîmesi*, Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1341 (1925).

Mehmed Behçet, *Kastamonu Eski Eserleri (Kastamonu Âsâr-ı Kadîmesi)*, Haz. Musa S. Cihangir, Kastamonu Valiliği İl Özel İdaresi Yayınları: 1, Kastamonu 1998.

Mehmed Behçet, *Kastamonu Eski Eserleri (Kastamonu Âsâr-ı Kadîmesi)*, Haz. Musa S. Cihangir, Kastamonu Valiliği İl Özel İdaresi Yayınları: 1, Kastamonu 1998.

Önge, M. Yılmaz, *Anadolu'da XII-XIII. Yüzyıl Türk Hamamları*, Vakıflar Genel Müdürlüğü (VGM) Yayınları, Ankara 1995.

Özaydın, Abdülkerim, "Cend", *TDV. İA*, Cilt: 7 (1993), s.359-360.

Sümer, Faruk, "Kirman Selçukluları", *TDV. İA*, Cilt: 36 (2009), s.377-379.

---------, "Oğuzlar", *TDV. İA*, Cilt: 33 (2007), s.325-330.

Şeşen, Ramazan, "Eyyûbîler", *TDV. İA*, Cilt: 12 (1995), s 20-31.

Uçar, Ahmet, *Kastamonu ve İlçelerinde Satılan Vakıf Eserleri*, Ankara Ünv. İlahiyat Fakültesi

Basılmamış Lisans Tezi, Ankara 1998.

Uludağ, Süleyman, "Cendî", *TDV. İA*, Cilt: 7 (1993), s.361-362.

(Uzunçarşılı), İ. Hakkı, "Emîr-i Kebîr Cemâleddin Frenkşah", *Doğu Mecmuası*, Sayı: 3 (2 Cemâziyelâhir 1340 / 1 Şubat 1338), s.18-19.

Yakupoğlu, Cevdet, "Çobanoğulları Beyliği Zamanında Kastamonu'dan Yetişmiş Bir İlim Ehli: Celâleddin Habib", *Anadolu'nun İrfan Çağı (13-14. Yüzyıllar) Dil, Tarih, Sanat ve Edebiyat Araştırmaları,* Ed. M. A. Hacıgökmen, S. Solmaz, Selçuk Ünv. TAE Yayınları: 13, Konya 2022, s.221-241.

---------, *Kuzeybatı Anadolu'nun Sosyo-Ekonomik Tarihi (Kastamonu- Sinop- Çankırı- Bolu) XIII-XV. Yüzyıllar*, Gazi Kitabevi, 2. Baskı, Ankara 2023.

---------, "Türkiye Selçuklu Devleti (1075-1308)", *İlk Türk- İslam Devletleri Tarihi*, Ed. H. İbrahim Gökbörü, Nobel Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2020, s.370-402.

Yakupoğlu, Cevdet - Musalı, Namıq, "Çobanoğulları Uc Beyliği Dönemine Ait Gideros Fetihnamesi (683/1284): Çeviri ve Değerlendirme", *AÜ. DTCF. Tarih Araştırmaları Dergisi (TAD)*, Cilt: 37, Sayı: 63 (Mart 2018), s.77-133.

---------, *Hasan b. Abdülmümin el-Hoyî'nin Kaleminden Selçuklu İnşâ Sanatı*, TTK, Ankara 2018.

---------, "Kastamonu Turnalı Camii'nde Candaroğulları ve Osmanlılar Zamanına Ait Yeni Bulunmuş Vakıf Hatim Cüzleri", *Vakıflar Dergisi*, 54 (Aralık 2020), s.201-233.

Yaman, T. Mümtaz, *Kastamonu Tarihi (XV. Asır Sonlarına Kadar)*, Ahmed İhsan Matbaası, Kastamonu 1935.

Yazıcı, Hüseyin, "Atabey Cemâleddin Ferruh bin Abdullah", *Çankırı'nın Manevî Mimarları*, Çankırı 2017, s.381-394.

Yazıcı, Tahsin, "Hulvân", *TDV. İA*, Cilt: 18 (1998), s.345-346.

https://parselsorgu.tkgm.gov.tr/#ara/cografi/41.37552172377862/33.77224355936051 (Erişim Tarihi: 11.04.2023).

https://parselsorgu.tkgm.gov.tr/#ara/cografi/41.37791113331188/33.77437591552735 (Erişim tarihi: 11.04.2023).

http://ylmzcrdvt.blogspot.com/2019/08/amacmz-insanlarn-hatralarn-tekrar.html?m=1 (Erişim Tarihi: 11.04.2023).

https://parselsorgu.tkgm.gov.tr/#ara/idari/130318/310/1/1681221976731 (Erişim Tarihi: 11.04.2023).

MALATYA'NIN İLK EĞİTİM KURUMLARINDAN ŞAHABÎYYE-İ KÜBRA MEDRESESİ

Murat Zengin*

GİRİŞ

Anadolu Yarımadası'nda Fırat Nehri'nin Batı kıyısında kurulu olan Malatya, tarihi süreçte dört farklı yerleşim alanında gelişmiştir. İlk yerleşim alanı olan Cafer Höyük, günümüz Malatya'sının 40 km kuzeydoğusunda yer alıp, Karakaya Baraj Gölü altında kalmıştır.[1] İkinci yerleşim alanı, 2021'de UNESCO tarafından Dünya Kültür Mirası listesine alınan Arslantepe'dir. Arslantepe, Malatya şehir tarihi bakımından en uzun süreli yerleşimin olduğu bölge olup Kalkolitik Dönem ile İlk Tunç Çağı arasına tarihlenmektedir.[2] Pers Krallığı'nın Malatya hâkimiyetinin sonlarına doğru (yaklaşık MÖ 335) Arslantepe terkedilerek günümüzde Eski Malatya olarak bilinen ve idarî olarak Battalgazi ilçesi sınırları içerisinde yer alan ova, üçüncü yerleşim alanı olarak tercih edilmiştir.[3] Tarihî Malatya olarak da adlandırabileceğimiz bu bölge; Makedon, Pontus, Roma, Doğu Roma (Bizans), Emevî, Abbasî, Dânişmendli, Selçuklu, İlhanlı, Eretnalı, Memlûklü ve nihayet Osmanlı hâkimiyetleri altında kalan bölgedir. Çalışmamızın konusu olan Şahabîyye-i Kübra Medresesi bu yerleşim alanı üzerindedir. Günümüz Malatyası, 1835'ten sonra şehrin yaklaşık 6 km güneyinde kurulmuştur. Bu alan, şehrin yerleşim tarihinin dördüncü ve son aşamasını temsil etmektedir.

Malatya, tarihi süreçte birçok uygarlık ve devletin kontrolü altında kaldığından farklı isimlerle anılmıştır. Şehrin bilinen ilk adı, Hititçe'de meyve bahçesi veya bal anlamına geldiği tahmin edilen Maldia'dır.[4] Asurlular dönemiyle tarihlenen Kül-

* Doç. Dr. İnönü Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Malatya/Türkiye, murat.zengin@inonu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-9977-6930

1 Mesut Elibüyük, "Malatya İli Yerleşmelerinin Tarihsel Dönemlere Göre Coğrafi Dağılışı", *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, LII/1, (Ankara 2013), s.196.

2 Recep Özman, "En Eski Çağlardan Müslümanların Fethine Kadar Malatya", *Uluslararası Kervansaray Buluşması*, Malatya 2010, s. 109.

3 Nur Akbaş-Murat Zengin, "İlhanlılar Döneminde Anadolu'da Uygulanan Tarım Politikaları: Mahmutlu Köyü Örneği", *Tarih ve Toplum Yazıları Prof. Dr. Mehmet Karagöz Armağanı*, Ankara 2021, s. 243.

4 Bilge Umar, *Türkiye'deki Tarihsel Yer Adları*, İstanbul 1993, s. 561.

bir ihtimalle 1363'te- Şahabîyye-i Kübra Medresesi, Mimar Şemseddin Muhammed b. Osman ve Tekfur b. Estefan tarafından yenilendi.[27] Bu tamir, medresenin tespit edilebilen ilk restorasyonudur. Memlûklüler Dönemi'nde yeniden önem kazanan yapı, önemli bir hukuk eğitim merkezi olarak ön plana çıktı. Özellikle Hanefi hukukçular, bu medresede eğitim alıyor ve mezun olduktan sonra Halep, Dımaşk ve Kahire kadılıkları makamına sırasıyla yükseliyorlardı. Şehrin Memlûklü hâkimiyetine girişinin ardından Şahabîyye-i Kübra Medresesi'nin hukuk eğitiminin yanı sıra bir seramik üretim merkezi olarak da ön plana çıktığı anlaşılmaktadır.[28] Nitekim medresenin derslik (hücre) kısımlarında yapılan kazı çalışmasında birçoğu dersliklerin alt katında olmak üzere fırın çubuğu, üç ayak, çeşni, sır cürufu gibi seramik objeler bulunmuştur.[29] Bu buluntulardan üç ayak ve farklı bezeme tekniklerine sahip yarı mamul obje, medresenin bir seramik üretim merkezi olduğunu göstermektedir.[30] Memlûklülerin Malatya hâkimiyeti bir buçuk asırdan biraz fazla sürdü. 1516'dan itibaren Osmanlı hâkimiyetine giren şehirde, Şahabîyye-i Kübra Medresesi, Osmanlı eğitim sistemine göre faaliyetlerine devam etti. 1835 yılından sonra Tarihî Malatya terkedilip günümüzdeki Malatya yeni yerleşim yeri olarak benimsenince, medrese de kullanılmamaya başlandı. XX. yüzyılın başlarında ise tamamen terkedildiğinden bugünkü harap hâline geldi.

KAYNAKÇA

Akbaş, Nur-Zengin, Murat, "İlhanlılar Döneminde Anadolu'da Uygulanan Tarım Politikaları: Mahmutlu Köyü Örneği", *Tarih ve Toplum Yazıları Prof. Dr. Mehmet Karagöz Armağanı*, Ankara 2021, s. 243-267.

Bozkurt, Nebi, "Medrese", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XXVIII, Ankara 2003, s. 323-327.

Ebû'l-Ferec, *Târihu Muhtasarü'd-Düvel*, Çev. Şerafettin Yaltkaya, Ankara 2011.

Elibüyük, Mesut, "Malatya İli Yerleşmelerinin Tarihsel Dönemlere Göre Coğrafi Dağılışı", *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, *VII/1*, (Ankara 2013), s.183-220.

Grenard, M. Fernand, "Note sur le monuments du moyan age de Malatia, Divrighi, Siwas, Darendeh, Amasia et Tokat", *Journal Asiatique*, XVII, 1901, s. 549-558.

Hacıgökmen, Mehmet Ali, "Türkiye Selçukluları Şehzade ve Sultanlar Muallimi Mecdüddin İshak", *Belleten,* LXXI/276, Ankara 2012, s. 419-430.

Karasu, Yunus Emre-Şen, Korkmaz, *Malatya Battalgazi İlçesinde Bir Seramik Üretim Merkezi Şehabiyye-i Kübra Medresesi Kurtarma Kazısı (Çini, Seramik, Fincan, Lüle)*, İstanbul 2022.

27 Murat Zengin, a.g.e, s. 150.

28 Yunus Emre Karasu-Korkmaz Şen, *age.*, s. 139.

29 Yunus Emre Karasu-Korkmaz Şen, *age.*, s. 19.

30 Yunus Emre Karasu-Korkmaz Şen, *age.*, s. 19.

Kınal, Firuzan, *Eski Anadolu Tarihi*, Ankara 1987.

Kuran, Aptullah, *Anadolu Medreseleri*, I, Ankara 1969.

Metin, Tülay, "708/1308-1309 Tarihli Hüsâmeddin el-Hacı Dilenci Vakfiyesi", *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* XIV/1, 2014, s. 211-230.

Oral, Zeki, "Malatya Kitâbeleri", *III. Türk Tarih Kongresi*, Ankara 1948, s. 434-440.

Özman, Recep, "En Eski Çağlardan Müslümanların Fethine Kadar Malatya", *Uluslararası Kervansaray Buluşması*, Malatya 2010, s. 109-114.

Sözen, Metin, *Anadolu Medreseleri Selçuklu ve Beylikler Devri*, II, İstanbul 1972.

Strabo, *The Geography of Strabo*, XII, 1928.

Umar, Bilge, *Türkiye'deki Tarihsel Yer Adları*, İstanbul 1993.

Zengin, Murat, "Memlük Türk Sultanlığı'nın Anadolu Hâkimiyet Mücadelesi: Malatya'nın Zaptı (28 Nisan 1315)", *Tarih Araştırmaları Dergisi,* XXXIII/55, Ankara 2014, s. 91-120.

Zengin, Murat, *İlhanlılar-Eretnalılar-Memlûklar Dönemi Malatya (1295-1401)*, İstanbul 2017.

Zengin, Murat, "Edip, Şâir ve Muhaddis Bir Bilim Adamı: Sâdeddin Muhammed b. Muhyiddin İbnü'l-Arabî", *Uluslararası İbnü'l-Arabi Sempozyumu*, Malatya 2018, s. 489-494.

Hayat Yolunda Yoldaş Olmak

Mutlu Evlilik Rehberi

Prof. Dr. Şahin Kesici - Prof. Dr. Mehmet Ak
Dr. Elif Subaşı
Doç. Dr. Hatice İrem Özteke Kozan

2. Basım
nobel

HAYAT YOLUNDA YOLDAŞ OLMAK: MUTLU EVLİLİK REHBERİ

Prof. Dr. Şahin Kesici - Prof. Dr. Mehmet Ak -
Dr. Elif Subaşı - Doç. Dr. Hatice İrem Özteke Kozan

Yayın No.: 2417
Psikoloji / PDR: 148
ISBN: 978-605-033-028-1
E-ISBN: 978-625-402-541-9
Basım Sayısı: 2. Basım, Haziran 2023

© Copyright 2023, NOBEL AKADEMİK YAYINCILIK EĞİTİM DANIŞMANLIK TİC. LTD. ŞTİ. SERTİFİKA NO.: 40340
Bu baskının bütün hakları Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.ne aittir.
Yayınevinin yazılı izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik
ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.

Nobel Akademik Yayıncılık, 2011 yılından beri "tanınmış uluslararası yayınevi" statüsündedir.

Genel Yayın Yönetmeni: Nevzat Argun -nargun@nobelyayin.com-
Genel Yayın Koordinatörü: Gülfem Dursun -gulfem@nobelyayin.com-

Sayfa Tasarım: Tarkan Kara -erdal@nobelyayin.com-
Redaksiyon: Sergen Öz -sergen@nobelyayin.com-
Kapak Tasarım: Sezai Özden -sezai@nobelyayin.com-
Görsel Tasarım Uzmanı: Mehtap Yürümez -mehtap@nobelyayin.com-

Kütüphane Bilgi Kartı

Kesici, Şahin., Ak, Mehmet., Subaşı, Mehmet., Özteke Kozan, Hatice İrem.
Hayat Yolunda Yoldaş Olmak: Mutlu Evlilik Rehberi / Şahin Kesici, Mehmet Ak, Elif Subaşı, Hatice İrem Özteke Kozan
2. Basım. VI + 330 s. 13,5x21,5 cm. Kaynakça var, dizin yok.
ISBN: 978-605-033-028-1
E-ISBN: 978-625-402-541-9
1. Fizyolojik İhtiyaçlar 2. Psikolojik İhtiyaçlar 3. Güven İhtiyacı 4. Sevgi İhtiyacı

Genel Dağıtım

ATLAS AKADEMİK BASIM YAYIN DAĞITIM TİC. LTD. ŞTİ.
Adres: Bahçekapı Mh. 2465 Sk. Oto Sanayi Sitesi No:7 Bodrum Kat, Şaşmaz/ANKARA
Telefon: +90 312 278 50 77 - **Faks:** 0 312 278 21 65
Sipariş: siparis@nobelyayin.com- **E-Satış:** www.nobelkitap.com - esatis@nobelkitap.com
www.atlaskitap.com - info@atlaskitap.com

Dağıtım ve Satış Noktaları: Alfa, Kırmızı Kedi, Arkadaş, D&R, Dost, Kika, Kitapsan,
Nezih, Odak, Pandora, Prefix, Remzi Kitabevleri, Yeryüzü Dağıtım

Baskı ve Cilt: Meteksan Matbaacılık ve Teknik Sanayi Tic. Anonim Şirketi / Sertifika No.: 46519
Beytepe Köy Yolu No.: 3 06800 Bilkent-Çankaya/ANKARA

İÇİNDEKİLER

HAYAT YOLUNDA YOLDAŞ OLABİLMEK 1

HAYDİ EVLENİYORUZ... HAYIRLISI 11

EVLİLİKTE FİZYOLOJİK VE PSİKOLOJİK İHTİYAÇLAR 25
Fizyolojik İhtiyaçlar 28
Psikolojik İhtiyaçlar 54
Güven İhtiyacı 95
Sevgi İhtiyacı 106
Ait Olma İhtiyacı 117
Özerklik (Özgürlük-Bağımsızlık) İhtiyacı 120
Başarı İhtiyacı 129
İlişki İhtiyacı 132
Saygı İhtiyacı 137
Güç İhtiyacı 145
Eğlence İhtiyacı 149
Gerçekçi Sınır Koyma İhtiyacı 152
Başatlık İhtiyacı 169
Adalet İhtiyacı 171
Anlamlandırma İhtiyacı 181

DUYGULAR, DÜZENLENMESİ VE EVİRİLMESİ 185
Korku 187
Öfke 198
Utanç 209
Üzüntü 218
Kıskançlık 228
Mutluluk 236

SAĞLIKLI YETİŞKİN 241
Çiftlerde Etkili İletişim Sağlıklı Yetişkin Olabilme 248
Eş ve Aile Yaşamında Etkili İletişim 248
Evlilikte Çatışma Çözme ve Sağlıklı Yetişkin Olabilme 261

SAĞLIKLI CİNSEL HAYAT İÇİN GENEL BİLGİLER 279
Giriş 279
Cinsellik 280
Cinsellik ve Cinsel Sağlıkla İlgili Kavramlar 284
Kadın Üreme Organları 286
Erkek Üreme Organları 292
Hormonal İşleyiş 294
Cinsel Uyarılma Sağlayan Vücut Bölgeleri 297
Cinsel Yanıt Evreleri 297

DOĞUM KONTROL YÖNTEMLERİ 305

SIK GÖRÜLEN CİNSEL İŞLEV BOZUKLUKLARI 311
Vajinismus 311
Sertleşme Bozukluğu 315
İlk Gece 319

KAYNAKLAR 321

KAYNAKLAR

Ahmed, K., & Bhugra, D. (2007). The role of culture in sexualdysfunction. *Psychiatry, 3*(2), 23-25.

Akkus, E., Kadioglu, A., Esen, A., Doran, S., Ergen, A., Anafarta, K., et al. (2002). Prevalenceandcorrelates of erectiledysfunction in Turkey: A population-basedstudy. *Europeanurology, 41*(3), 298-304.

AmericanPsychiatricAssociation. (2013). *DSM-V: Diagnosticandstatisticalmanual of mentaldisorders* (5th ed.). Washington: AmericanPsychiatric Pres.

Avcı, K., & Özdedeli, K. (2015). Kadın cinselliği ve kültürel farklılıklar. *Journal Agent, 17*(62), 224-230.

Beck, J. S. (1995). *Cognitivetherapy: Basics andbeyond*. New York: Guilford.

Besharat, M. (2001). Management strategies of sexualdysfunctions. *J ContempPsychother, 31*, 161-180.

Block, J. (1995). *Family myths: Breaking free from family pattern sand be coming our tru eselves*. New York NY: Fireside.

Bozdemir, N., & Özcan, S. (2011). Cinsellik ve cinsel sağlığa genel bakış, *Turkish Journal of Family Medicineand Primary Care*,*5*, 37-46.

Braun, M., Wassmer, G., Klotz, T., Reifenrath, B., Mathers, M., &Engelmann, U. (2000). Epidemiology of erectiledysfunction: Results of the 'Cologne Male Survey'. *International Journal of Impotenceresearch, 12*(6), 305-311.

Burns, D. (2012). *İyi hissetmek* (Çev.E. Tuncer). İstanbul: Psikonet Yayınları.

Butcher, J. (1999). ABC of sexual health: Female sexual problems. *II. Sexual Pain and Sexual Fears, 318*, 110-112.

Byng-Hall, J. (1973). Family myth sused as defence in conjoint family therapy. *British Journal of Medical Psychology, 46*, 239-250.

Caldwell, B. E., & Woolley, S. R. (2008). Marriage and family therapists' endorsement of myths about marriage. *The American Journal of Family Therapy, 36*, 367-387.

Carnegie, D. (2016). *Üzüntüyü bırak yaşamaya bak* (Çev. M. Erkmen). İstanbul: Epsilon Yayınevi.

Cherlin, A. J., Chase-Lansdale, P. L., & McRae, C. (1998). Effects of parental divorce on mental health throughout the life course. *American Sociological Review*, *63*, 239-249.

Chopra, D. (bt). *Koşulsuz yaşam*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.

Coleman, E. (2008). Sexual health for the millennium: An introduction. *International Journal of Sexual Health*, *20*(1-2), 1-6.

Crowell, A. (1997). *Evlenmek istiyorum: Eşimi nasıl seçmeliyim*. Ankara: HYB Yayınları.

Crowley, T., Richardson, D., & Goldmeier, D. (2006). Recommendations for the management of vaginismus: BASHH Special Interest Group for Sexual Dysfunction. *Int J STD AIDS*, *17*, 14-18.

Dattilio, F. M. (2001). Cognitive-behavior family therapy: Contemporary myths and misconceptions. *Contemporary Family Therapy*, *23*(1), 3-18.

Davis, N. (2019). *Çocuklar için iyileştirici öyküler* (2. Baskı). Ankara: Nobel Yayınları.

De Villers, L. (2012). *Cinsel hayatınıza renk katacak yöntemler* (Çev. Ş. Küçükal). Ankara: HYB Yayınları.

Demirkan T. (Çev.) (2010). *Her güne bir masal* (27. Baskı). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Doak, D. K., &Rogers, R. G. (2008). Female sexual function and dysfunction. *Obst Gynecol Clin N Am*, *35*, 169-183.

Dryden, W., & Gordon, J. (2013). *Yaşamın zorluklarına göğüs germek*. İstanbul: Rota Yayınları.

Fauci, B., Kasper, H., Longo, J., &Loscalzo, H. (2013). *Principles of internal medicine*. Ankara: Güneş Tıp Kitapevi.

Feldman, H. A., Goldstein, I., Hatzichristou, D. G., Krane, R. J., & McKinlay, J. B. (1994). Impotence and its medical and psychosocial correlates: Results of the Massachusetts Male Aging Study. *The Journal of Urology*, *151*(1), 54-61.

Ferriera, A. (1963). Family myth and homeostasis. *Archives of General Psychiatry*, *9*, 457-463.

Fontaine, L. (2016). *La Fontaine'den seçmeler* (2. Baskı). İstanbul: Karanfil Yayınları.

Frager, R. (2019). *Sufi terapistin sohbet günlüğü* (5. Baskı). İstanbul: Sufi Kitap Yayınları.

Framo, J. L. (1970). Symptoms from a family transactional view point. Ackerman, N. W., Lieb, J., & Pearce, L. K. (Ed.), *Family therapy in transition*. Boston: Little Brown. Guerin, P. T.

Frankl, V. E. (2003). *Duyulmayan anlam çığlığı* (Çev. N. Budak). İstanbul: Öteki Yayınları.

Frankl, V. E. (2018). *İnsanın anlam arayışı* (44. Baskı). İstanbul: Okuyan Us Yayınları.

Girgin-Büyükbayraktar, Ç., Bozgeyikli, H., & Kesici, Ş. (2017). *Gençlerin psikolojik ihtiyaçları nelerdir?* II. Uluslararası Gençlik Araştırmaları Kongresi, Muğla.

Giuliano, F., & Droupy, S. (2013). Erectile dysfunction. *Progres en Urologie: Journal de I'AssociationFrancaised'urologie et de la Societe Francaised'urologie*, *23*(9), 629-637.

Glasser, W. (1999). *Kişisel özgürlüğün psikolojisi* (Çev. M. İzmirli). İstanbul: Hayat Yayınları.

Glasser, W. (2016). *Başarısızlığın olmadığı okul* (Çev. K. Teksöz). İstanbul: Beyaz Yayınları.

Greenberg, L. S., & Johnson, S. M. (2014). *Duygu odaklı çift terapisi* (Çev. M. Cingi Yirün). Ankara: CK Yayınevi.

Hambly, K. (bt). *Özgüven*. İstanbul: Rota Yayınları.

Hauck, P. (1997). *Hedefe ulaşmanın yolları*. İstanbul: Rota Yayınları.

Hiller, J. (2000). Defining vaginismus. *Sexualand Relationship Therapy*, *15*(1), 87-90.

Horn, S. (2016). *Tonguefu/sözlü dövüş sanatı.* (Çev. Z. Dicleli). İstanbul: Boyner Yayınları.

İncesu, C. (2004). Cinsel işlevler ve cinsel işlev bozuklukları. *Klinik Psikiyatri*, *7*(3), 3-13.

İzgören, A. Ş. (2000). *İş yaşamında 100 kanguru*. Ankara: Academyplus Yayınevi.

Jacob, G., Genderen, H. V., & Seebauer, L. (2014). *Mod terapisi diğer yollardan gitmek yaşam örüntülerini anlamak ve değiştirmek* (2. Baskı). İstanbul: Psikonet Yayınları.

Kabakçı, E., & Batur, B. (2003). Who benefits from cognitive behavioral therapy for vaginismus. *J Sex Marit Ther, 29*, 277-288.

Kanık, O. V. (2018). *Nasrettin Hoca hikayeleri*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Kapella, O. (2003). *Stahlhart: Männerunderektile Dysfunktion*. (Working Paper/ÖsterreichischesInstitutfürFamilienforschung, 34). Wien: ÖsterreichischesInstitutfürFamilienforschung an der Universität Wien. https://nbnresolving.org/urn:nbn:de:0168-ssoar-57874-6

Kaplan H. S. (2014). *Yeni cinsel terapi*. Ankara: CK Yayınevi.

Kaplan, H. (1983). The psychosexual evaluation. Kaplan, H. S. (Ed.), *The evaluation of sexual disorders* içinde s. 23-25. New York: Brunne/Mazelinc.

Kesici, Ş. (2008). Yeni Psikolojik İhtiyaç Değerlendirme Ölçeği'nin Türkçe formunun geçerlik ve güvenirlik çalışması: Doğrulayıcı faktör analizi sonuçları. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 20*, 493-500.

Kesici, Ş. (2015). Psychological needs as predictors of humanvalues in high school students. *The Anthropologist, 19*(2), 499-506.

Kesici, Ş. (2017). Sözlü ve yazılı müzakere teknikleri (Bölüm Yazarı). *Cinsiyet eşitliği: Fıtratta farklılık haklarda eşitlik* içinde (s. 181-188). Ankara: Hak-İş Konfederasyonu Yayını.

Kesici, Ş., Baloğlu, M., Ak, M., & Murat, M. (2018). *Aile ve çocuk eğitimi ile ilgili mitler*. I. Uluslararası IKSAD Sosyal Bilimler Kongresi, Mardin.

Kesici, Ş., Baloğlu, M., Özteke-Kozan, H. İ., &Murat, M. (2018). *Çocuğum mükemmel olmalı mı?* 1. Uluslararası Battalgazi Multidisipliner Çalışmalar Kongresi, Malatya.

Kesici, Ş., Murat, M., Özteke-Kozan, H. İ., & Baloğlu, M. (2018). *Kadınlara dair doğru bilinen yanlışlar*. IKSAD II-International Conference on Sciences, Gaziantep.

Kesici, Ş., Özteke-Kozan, H. İ., Murat, M., & Baloğlu, M. (2018). *Evlilikte sağlıklı yetişkin olma: Etkili çatışma çözme stratejileri*. IKSAD II-International Conference on Sciences, Gaziantep.

Keyes, K. (1998). *Koşulsuz sevgi* (Çev. N. Altunel). İstanbul: Kuraldışı Yayınları.

King, S. (2005). *Hayal mühendisliği* (Çev. Y. Hancıoğlu). İstanbul: Kuraldışı Yayınları.

Kinsey, A. C. (1986). *Kinsey raporu: Kadınlarda cinsel yaşam*. İstanbul: Beydağ Kitapevi.

Köroğlu, E. (2015). *Klinik psikiyatri*. Ankara: HYB basım.

Kravitz, S. M. (1999). *Olumsuz insanları yönetme* (Çev. C. İkizler). İstanbul: Alfa Yayınları.

Kumbasaroğlu, F. (2016). Psikojenik nedenli erektildis fonksiyon. *Androloji Bülteni*, *18*(67), 230-232.

Lafidu, I. K., & Papayuannu, D. (2009). *Yunan masalları* (Çev. M. Çakan). Ankara: Dipnot Yayınları.

Laquer, T. W. (2007). *Tek kişilik seks: Mastürbasyonun kültürel tarihi*. İstanbul: Literatür Yayınları.

Laqueur, T. W. (2003). *Solitarysex: A culturalhistory of masturbation*. Zone Books.

Larsen, E. (1997). *Öfkeden affetmeye* (Çev. E. Besin). Ankara: Erek Yayınları.

Larson, J. H. (1988). The marriage quiz: College students' beliefs in selected myths about marriage. *Family Relations*, *37*(1), 3-11.

Lavee, Y. (1991). Western and nonwestern human sexuality: Implications for clinical practise. *Journal of Sexual and Marital Therapy*, *17*(3), 203-213.

Lelord, F., & Andre, C. (2015). *Zor kişiliklerle yaşamak* (Çev. R. Madenci). Ankara: İletişim Yayınları.

Lohmann, R. C. (2018). *Genç kızlar için cinsel travma çalışma kitabı* (Çev. F. Öktem). Ankara: Nobel Yaşam.

Loose, J., Graaf, P., & Zarbock, G. (2018). *Çocuk ve ergenler için şema terapi* (1. Baskı). İstanbul: Psikonet Yayınları.

Masters, W., & Johnson, V. (1970). *Human sexual inadequecy*. Boston: Little Brown.

McCabe, M., Althof, S., Asslian, P., Chevret-Measson, M., Leiblum, S., & Simonelli, C. (2009). Psychological and interpersonal dimensions of sexual function and dysfunction. *J Sex Med*, *7*, 327-336.

McLanahan, S., & Sandefur, G. (1994). *Growing up with a single parent: What hurts, what helps*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Melnik, T., & Abdo, C. G. (2005). Psychogenic erectile dysfunction. Comparative study of three therapeutic approaches. *J Sex Marital Ther, 31*, 243-255.

Mevlâna Celaleddin Rumi. (2004). *Mesnevi* (Çev. V. İzbudak). Konya: Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.

Moseley, A. (2010). *A'dan z'ye felsefe* (Çev. A. Süha). İstanbul: NTV Yayınları.

Murat, M., Ak, M., Baloğlu, M., & Kesici, Ş. (2018). *Evlilikle ilgili mitler*. I. Uluslararası IKSAD Sosyal Bilimler Kongresi, Mardin.

Murat, M., Özteke-Kozan, H. İ., Baloğlu, M., & Kesici, Ş. (2018). *Boşanma sürecinin sağlıklı yönetilmesi*. IKSAD II-International Conference on Sciences, Gaziantep.

Nazlıkul, H. (2016). Erektil disfonksiyon. *Bilimsel Tamamlayıcı Tıp, Regülasyon ve Nöralterapi Dergisi, 10*(2).

Neuman, R. P. (1975). Masturbation, madness, and the modern concepts of childhoodandadolescence. *Journal of Social History, 8*(3), 1-27.

Nummenmaa, L., Suvilehto, J. T., Glerean, E., Santtila, P., & Hietanen, J. K. (2016). Topography of human. *Erogenous Zones, 45*(5), 1207-1216.

O'Hanlon, B. (1997). *Suçlamayı bırak, sevmeye bak! İlişkinizi geliştirmek için sorun*. Ankara: HYB Yayınları.

Oshin, M. B., Manbeer, S. S., & Danielle, B. C. (2019). *Contraception*. NCBI Bookshelf. A service of the National Library of Medicine, National Institutes of Health.

Our Family Myths. (2006, Mar). *The Atlanta Journal* –Constitution (Atlanta, Ga).

Özteke-Kozan, H. İ., Baloğlu, M., & Kesici, Ş. (2018). *Çiftler arasındaki iletişim engelleri*. IV. INES International Academic Research Congress, Antalya.

Özteke-Kozan, H. İ., Baloğlu, M., & Kesici, Ş. (2018). *Sosyal kaygı nedenleri*. IV. INES International Academic Research Congress, Antalya.

Özteke-Kozan, H. İ., Baloğlu, M., Kesici, Ş., & Kamer, Z. (2019). Genç kızların evliliğe ilişkin görüşlerinin incelenmesi: Neden evlenirim? Neden evlenmem? *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 50*, 303-323.

Parsons, R. (1997). *Altmış dakikalığına evliliğiniz* (Çev. S. Eren). Ankara: HYB Yayınları.

Peseschkian, N. (2005). *Pozitif aile terapisi* (Çev. H. Fışıloğlu). İstanbul: Beyaz Yayınları.

Peseschkian, N. (2014). *Doğu hikayeleriyle psikoterapi* (Çev. H. Fışıloğlu). İstanbul: Beyaz Yayınları.

Polonsky, D. C. (1997). *Cinsellik hakkında konuşamadıklarımız* (Çev. G. Tümer). Ankara: HYB Yayınları.

Popenoe, D. (1994). The evolution of marriage and the problem of step families: A biosocial perspective. Booth, A., & Dunn, J. (Ed.), *Stepfamilies: Who benefits? Who does not?* Hills dale, NJ: Erlbaum Associates.

Popenoe, D. (2001). *The top ten myths of divorce.* Rutgers, RI: National Marriage Project.

Popenoe, D. (2002). *The top ten myths of marriage.* Rutgers, RI: National Marriage Project.

Potter-Efron, R. (1994). *Her an öfkeli misiniz? Öfkenizi denetim altında tutabilmek için bir kılavuz* (Çev.S. Eren). Ankara: HYB Yayınları.

Reissing, E. D., Binik, Y. M., & Khalifé, S. (1999). Does vaginismus exist: A critical review of the literature. *The Journal of Nervous and Mental Disease, 187*(5), 261-274.

Reissing, E. D., Binik, Y. M., & Khalifé, S. (2003). Etiological correlates of vaginismus: Sexual and physical abuse, sexual knowledge, sexual self-schema and relationship adjustment. *Journal of Sex & Marital Therapy, 29*, 47-59.

Reissing, E. D., Binik, Y. M., & Khalifé, S. (2004). Vaginal spasm, pain and behavior: An empirical investigation of the diagnosis of vaginismus. *Archives of Sexual Behavior, 33*(1), 5-17.

Russianoff, P. (bt). *Ne zaman mutlu olacağım*. Form Yayınları.

Ryan, G. (2000). Childhood sexuality: A decade of study. *Child AbuseandNeglect, 24*(1).

Sadi, Ş. (2011). *Bostan* (Haz. S. Yalsızuçanlar). İstanbul: Lacivert Yayıncılık.

Sadi, Ş. (2012). *Gülistan* (Haz. S. Yalsızuçanlar). İstanbul: Lacivert Yayıncılık.

Sadock, B. J., Sadock, V. A., & Ruiz, P. (2016). *Kaplan & Sadock psikiyatri*. Ankara: Güneş Tıp Kitapevi.

Satcher, D., Thrasher, C., & Pluhar, E. (2007). Promotion of sexual health in the United States: A calltoaction. *International Journal of Sexual Health, 19*(3), 41-46.

Shamloul, R., & Ghanem, H. (2013). Erectile dysfunction. *Lancet, 381*(9861), 153-165.

Simopoulos, E. F., & Trinidad, A. C. (2013). Male erectile dysfunction: Integrating psychopharmacology and psychotherapy. *General Hospital Psychiatry, 35*(1), 33-38.

Smedes, L. B. (1998). *Bağışlayın ve unutun* (Çev. G. Tümer). Ankara: HYB Yayınları.

Stevens, J. A. (1997). *Utangaçlığınızı yenin* (Çev. G. Tümer). Ankara: HYB Yayınları.

Sungur, M. Z. (1994). Evaluation of couples referred to a sexual dysfunction unit and prognostic factors in sexual and marital therapy. *Sex Marital Ther, 9*(3), 251-265.

Sungur, M. Z. (2000). Cinsel işlev bozuklukları. Sayı I. (Ed.), *Ruh sağlığı ve hastalıkları* (2. Baskı). Ankara: ANTIP Yayınları.

Şahin, D., Şimşek, F., & Seyisoğlu, H. (2007). *Cinsel yaşam ve sorunları*. İstanbul: CETAD.

Tamam, L. (Ed.). (2015). *Dürtüsellik ve dürtü kontrol bozuklukları*. İstanbul: Kaknüs Yayınları.

Ter, K. M., Van Lankveldb, J. D. M., De Groot, E., et al. (2007). Cognitive behavioral therapy for women with life long vaginismus: Process and prognostic factors. *Behav Res Ther, 45*, 359-373.

Tuğrul, C., & Kabakçı, E. (1997). Vaginismus and its correlates. *Sex Marital Ther, 12*, 23-34.

Tükel, A. G. (2009). Erektil disfonksiyon. *Türkiye Klinikleri J Psychiatry-Special Topics, 2*(4), 28-33.

Türk Jinekoloji ve Obstetri Derneği. (2012). *Oral kontrasepsiyon klavuzu*.

Unrealistic Family Myths (1997, December). *Anonymous USA Today*, 126, 26-31.

Waite, L. J., & Gallagher, M. (2000). *The case for marriage: Why married people are happier, healthier, and better off financially*. New York: Doubleday.

Ward, E., & Ogden, E. (1994). Experiencing vaginismus sufferers' beliefs about causes and effects. *Sexualand Marital Therapy, 9*, 33-45.

World Association for Sexual Health. (2005). *Working definitions after WHO technical consultation on sexual health*. Minneapolis, MN, USA: World Association for Sexual Health.

World Association for Sexual Health. (2008). *Sexual health fort he millennium. A declaration and technical document*. Minneapolis, MN, USA: World Association for Sexual Health.

World Health Organization. (1975). *Education and treatment in human sexuality: The training of health professionals*. WHO Tecnical Report Series.

World Health Organization. (2004). *Department of reproductive health and research family and community health*. Selected Practice Recommendations for Contraceptive Use.

World Health Organization. (2006). *Defining sexual health: Report of a technical consultation on sexual health*. Geneva.

World HealthOrganization. (2010). *Developing sexual health programmes*. WHO/RHR/HRP/10.22.

Yalçın, S. B., Ak, M., Kavaklı, M., & Kesici, Ş. (2018). Mutluluğun önündeki engel: Erken dönem uyumsuz şemalar. *Bilişsel Davranışçı Psikoterapi ve Araştırmalar Dergisi*, 7(1), 7-13. doi: 10.5455/JCBPR.270828

Yalçın, S. B., Kavaklı, M., Kesici, Ş., & Ak, M. (2018). *Madde bağımlılığı ile ilgili mitler*. III. INES Education and Social Science Congress, Antalya.

Yalçın, S. B., Kesici, Ş., & Ak, M. (2018). *Kötümser/endişeli ebeveynlik tutumunu değiştirmek*. IV. INES International Academic Research Congress, Antalya.

Yalçın, S. B., Kesici, Ş., & Ak, M. (2018). *Yeniden ebeveynlik: Küçümseyici/kusur bulucu ebeveynlik tutumunu dönüştürmek*. IV. INES International Academic Research Congress, Antalya.

Yalom, I. D. (2006). *Evlilik terapisi*. İstanbul: Prestij Yayınları.

Yalom, I. D. (2008). *Cinsel terapi*. İstanbul: Prestij Yayınları.

Yetkin, N. (1999). Vajinismus. *Cinsel İşlev Bozuklukları Monograf Serisi, 3*, 26-29.

Young, J. E., & Klosko, J. S. (2014). *Hayatı yeniden keşfedin*. İstanbul: Psikonet Yayınları.

Young, J. E., Klosko, J. S., & Weishaar, M. E. (2017). *Şema terapi* (1. Baskı). İstanbul: Litera Yayıncılık.

Young, J. E., Rafaeli, E., & Bernstein, D. P. (2013). *Şema terapi: Ayırıcı özellikler* (Çev. M. Şaşıoğlu). İstanbul: Psikonet Yayınları.

Zilbergeld, B. (1978). *Male sexuality*. Boston: Little Brown.

http://blog.milliyet.com.tr/mutlulugun-sirri-hikayesi/Blog/?BlogNo=579798 adresinden 26.03.2019 tarihinde erişilmiştir.

http://www.rehberlikservisi.org/default.asp?target=wiev&id=195 adresinden 02.08.2019 tarihinde erişilmiştir.

http://www.utercih.com/rehberlik.aspx?rehber=bir-hikaye:-%22kaya%22

https://foundationoffunystories.blogspot.com/2018/01/aslan-tavsan-dovmeye-niyet-ettiyse.html adresinden 06.08.2019 tarihinde erişilmiştir.

https://www.dogurehberi.com/ibrikcibasi-makale,484.htmladresinden 08.07.2019 tarihinde erişilmiştir.

https://www.masaloku.net/yalanci-coban adresinden 04.07.2019 tarihinde erişilmiştir.

https://www.memurlar.net

2. Basım

ÇOCUKLARLA VE ERGENLERLE PSİKOLOJİK DANIŞMA UYGULAMALARI

Editörler:
Dr. Begüm SERİM-YILDIZ ve Dr. S. Burcu ÖZGÜLÜK ÜÇOK

nobel

ÇOCUKLARLA VE ERGENLERLE PSİKOLOJİK DANIŞMA UYGULAMALARI

Editörler: Dr. Begüm SERİM-YILDIZ ve Dr. S. Burcu ÖZGÜLÜK ÜÇOK

Yayın No.: 3996
Psikoloji / PDR No.: 320
ISBN: 978-625-417-578-7
E-ISBN: 978-625-417-579-4
Basım Sayısı: 2. Basım, Ocak 2023

© Copyright 2023, NOBEL AKADEMİK YAYINCILIK EĞİTİM DANIŞMANLIK TİC. LTD. ŞTİ. SERTİFİKA NO.: 40340
Bu baskının bütün hakları Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.ne aittir.
Yayınevinin yazılı izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik
ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.

Nobel Akademik Yayıncılık, 2011 yılından beri "tanınmış uluslararası yayınevi" statüsündedir.

Genel Yayın Yönetmeni: Nevzat Argun -nargun@nobelyayin.com-
Genel Yayın Koordinatörü: Gülfem Dursun -gulfem@nobelyayin.com-

Sayfa Tasarım: Tarkan Kara -erdal@nobelyayin.com-
Redaksiyon: Sergen Öz -sergen@nobelyayin.com-
Kapak Tasarım: Sezai Özden -sezai@nobelyayin.com-
Görsel Tasarım Uzmanı: Mehtap Bayraktar Asiltürk -mehtap@nobelyayin.com-

Kütüphane Bilgi Kartı

Serim-Yıldız, Begüm., Özgülük Üçok, S. Burcu.
Çocuklarla ve Ergenlerle Psikolojik Danışma Uygulamaları / Begüm Serim-Yıldız, S. Burcu Özgülük Üçok
2. Basım. XIV + 400 s. 16,5x24 cm. Kaynakça var, dizin yok.
ISBN: 978-625-417-578-7
E-ISBN: 978-625-417-579-4
1. Psikolojik Danışma 2. Çocuklarla ve Ergenlerle Psikolojik Danışma
3. Çocuklarla ve Ergenlerle Psikolojik Danışma Uygulamaları

Genel Dağıtım

ATLAS AKADEMİK BASIM YAYIN DAĞITIM TİC. LTD. ŞTİ.
Adres: Bahçekapı Mh. 2465 Sk. Oto Sanayi Sitesi No:7 Bodrum Kat, Şaşmaz/ANKARA
Telefon: +90 312 278 50 77 - **Faks:** 0 312 278 21 65
Sipariş: siparis@nobelyayin.com- **E-Satış:** www.nobelkitap.com - esatis@nobelkitap.com
www.atlaskitap.com - info@atlaskitap.com

Dağıtım ve Satış Noktaları: Alfa, Kırmızı Kedi, Arkadaş, D&R, Dost, Kika, Kitapsan, Nezih, Odak, Pandora, Prefix, Remzi

Baskı ve Cilt: Meteksan Matbaacılık ve Teknik Sanayi Tic. Anonim Şirketi / Sertifika No.: 46519
Beytepe Köy Yolu No.: 3 06800 Bilkent-Çankaya/ANKARA

BÖLÜM YAZARLARI

1. BAĞLANMA
Dr. Öğr. Üyesi S. Burcu ÖZGÜLÜK ÜÇOK
TED Üniversitesi
ORCID No: 0000-0001-7464-6136

2. PSİKOLOJİK DAYANIKLILIK
Dr. Desen YALIM YAMAN
MEB Yasemin Karakaya Bilim ve Sanat Merkezi (BİLSEM)
ORCID No: 0000-0003-0768-775X

3. KORKU
Dr. Öğr. Üyesi Begüm SERİM-YILDIZ
TED Üniversitesi
ORCID No: 0000-0002-0882-0703

4. ÖFKEYİ YÖNETMEK
Dr. Nasibe KANDEMİR-ÖZDİNÇ
Millî Eğitim Bakanlığı
ORCID No: 0000-0003-2864-242X

5. AKRAN ZORBALIĞI
Dr. Çiğdem TOPÇU-UZER
Arizona Üniversitesi
ORCID No: 0000-0001-8392-7618

6. OKUL İLE İLGİLİ KONULAR
Klinik Psk. Merve ERBAY
Korto Psikoloji
ORCID No: 0000-0001-6650-6360

7. AİLE İLE İLGİLİ KONULAR
Klinik Psk. Özlem ÖZEL FURTUN
Korto Psikoloji
ORCID No: 0000-0002-6934-718X

8. CİNSEL KİMLİK ÇEŞİTLİLİKLERİ
Ar. Gör. Yusuf BARBUROĞLU
TED Üniversitesi
ORCID No: 0000-0002-2095-4480

9. YEME BOZUKLUKLARI
Ar. Gör. Nergis Hazal YILMAZTÜRK
TED Üniversitesi
ORCID No: 0000-0002-8500-518X

10. DAVRANIŞ VE UYUM SORUNLARI
Klinik Psk. Ecem AŞIK
EVA Eğitim ve Danışmanlık Merkezi
ORCID No: 0000-0001-7180-4063

11. KAYIP VE YAS
Dr. İdil AKSÖZ EFE
Chaplaincy Health Care
ORCID No: 0000-0001-5674-957X

12. TRAVMA
Doç. Dr. Nilüfer KOÇTÜRK
Hacettepe Üniversitesi RPD A.B.D.
ORCID No: 0000-0001-6124-1842

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ ..... **V**
EDİTÖRLERDEN… ..... **Vİİ**

1. BAĞLANMA **1**
Tanım 1
Bağlanma Kuramı 2
Çocuklarda ve Ergenlerde Bağlanmayı Anlamak 9
Bağlanmayla İlişkili Diğer Zorluklar 13
Çocuk ve Ergenlerle Bağlanma Üzerinde Çalışmak 14
Aile Müdahalesi 16
Okul Müdahalesi 21
Konsültasyon ve Süpervizyon 24
Özet 25
Kaynakça 27

2. PSİKOLOJİK DAYANIKLILIK **31**
Tanım 31
Sıklık 32
Sebepler 33
İlişkili Olduğu Düşünülen/Eşlik Eden Diğer Zorluklar 37
Çocuklarla Psikolojik Dayanıklılık Üzerinde Çalışmak 38
Ergenlerle Psikolojik Dayanıklılık Üzerinde Çalışmak 40
Aile Müdahalesi 43
Okul Müdahalesi 44
Konsültasyon ve Süpervizyon 45
Özet 46
Kaynakça 48

3. KORKU **53**
Tanım 53
Sıklık ve Olası Sebepler 54
Korkuya Eşlik Eden Zorluklar 58
Korkuyu Anlamak 59

Çocuklarla ve Ergenlerle Korku Üzerine Çalışmak....62
Aile Müdahalesi....72
Okul Müdahalesi....76
Konsültasyon ve Süpervizyon....78
Özet....79
Kaynakça....80

4. ÖFKEYİ YÖNETMEK....87
Tanım....87
Sıklık ve Olası Sebepler....87
Çocuk ve Ergenlerde Öfkeyi Yönetememe Sorununun Tespiti ve İlişkili Diğer Zorluklar....91
Çocuklarla ve Ergenlerle Öfkeyi Yönetebilme Becerisi Üzerine Çalışmak....94
Aile Müdahalesi....104
Okul Müdahalesi....108
Konsültasyon ve Süpervizyon....109
Özet....110
Kaynakça....111

5. AKRAN ZORBALIĞI....115
Tanım....115
Sıklık....118
Akran Zorbalığının İlişkili Olduğu Diğer Değişkenler....120
Akran Zorbalığı Önleme ve Müdahale Çalışmaları....125
Uzaktan Eğitim ve Siber Zorbalık....137
Konsültasyon ve Süpervizyon....139
Özet....140
Kaynakça....141
Ek A: Bir ortaokul akran zorbalığı önleme ve müdahale politikası örneği....148
Ek B: Zorbalık etkinliği sonrası sınıf içi çalışma soruları örneği....155

6. OKUL İLE İLGİLİ KONULAR....157
Giriş....157
Okul Psikolojik DANIŞMANININ Yeri ve Önemi....158
Dikkat Eksikliği ve Hiperaktivite Bozukluğu....163
Özel Öğrenme Güçlüğü....166
Okulda Mastürbasyon....169
Arkadaş İlişkilerinde Yaşanan Zorluklar....172
Okulda Kurallara Uymama....173

Akademik Başarı 175
Verimli Ders Çalışma....178
Performans Kaygısı....180
Uzaktan Eğitim....183
Konsültasyon ve Süpervizyon....186
Özet....186
Kaynakça....187

7. AİLE İLE İLGİLİ KONULAR 193
Ebeveynlerle İlişkiler....193
Çocuğun Duygu Düzenlemede Zorlandığı Durumlar....207
Mükemmel Annelik- Babalık Tutumları Sebebiyle Karşılaşılan Zorluklar....212
Anne-babanın Yüksek Beklentisi Sebebiyle Oluşan Zorluklar....214
Kendi Başına Kalma Becerisinde Sekteye Uğramış Çocukların Yaşadığı Zorluklar....216
Anne, Baba, Çocuk Üçlüsü....219
Boşanma....220
Kardeş İlişkileri....222
Ergenlik Döneminde Anne-Baba-Çocuk Arasındaki Problemler....224
Konsültasyon ve Süpervizyon....226
Özet....227
Kaynakça....228

8. CİNSEL KİMLİK ÇEŞİTLİLİKLERİ 231
Giriş....231
Tanım....232
Sıklık ve Eşlik Eden Zorluklar....237
Sebepler....239
Cinsel Kimlik Çeşitliliklerine Sahip Çocuklarla ve Ergenlerle Çalışmak....241
Aile Müdahalesi....251
Okul Müdahalesi....255
Konsültasyon ve Süpervizyon....256
Özet....258
Kaynakça....259

9. YEME BOZUKLUKLARI.... 265
Tanım....265
Sıklık....268
Sebepler....269
Çocuklarda ve Ergenlerde Yeme Bozukluklarını Anlamak....272

Yeme Bozukluklarına Eşlik Eden Zorluklar 275
Çocuklarla ve Ergenlerle Yeme Bozuklukları Üzerine Çalışmak 277
Aile Müdahalesi 282
Okul Müdahalesi 284
Konsültasyon ve Süpervizyon 285
Özet 286
Kaynakça 289

10. DAVRANIŞ VE UYUM SORUNLARI 293
Tırnak Yeme 293
Tanım 293
Sebepler 295
Çocuklarda ve Ergenlerde Tırnak Yeme Davranışını Anlamak 296
Tırnak Yemeye Eşlik Eden Zorluklar 297
Çocuklarla ve Ergenlerle Tırnak Yeme Üzerine Çalışmak 298
Aile Müdahalesi 300
Okul Müdahalesi 301
Konsültasyon ve Süpervizyon 302
Özet 302
İstenç Dışı Devinim (Tik) Bozuklukları 303
Sıklık 304
Sebepler 305
Çocuklarda ve Ergenlerde Tik Bozukluklarını Anlamak 305
Tik Bozukluklarına Eşlik Eden Zorluklar 307
Çocuklarla ve Ergenlerle Tik Bozuklukları Üzerinde Çalışmak 308
Aile Müdahalesi 309
Okul Müdahalesi 310
Konsültasyon ve Süpervizyon 311
Özet 312
Parmak Emme 312
Tanım 312
Sıklık 313
Sebepler 314
Çocuklarda ve Ergenlerde Parmak Emmeyi Anlamak 314
Parmak Emmeye Eşlik Eden Zorluklar 315
Çocuklarla ve Ergenlerle Parmak Emme Üzerine Çalışmak 316
Aile Müdahalesi 317
Okul Müdahalesi 318
Konsültasyon ve Süpervizyon 318
Özet 319
Altına Kaçırma (Enürezis) 319
Tanım 319
Sıklık 320

Sebepler 321
Çocuklarda ve Ergenlerde Enürezisi Anlamak 322
Enürezise Eşlik Eden Zorluklar 322
Altına Kaçırma Davranışı Üzerinde Çalışmak 323
Aile Müdahalesi 325
Okul Müdahalesi 327
Konsültasyon ve Süpervizyon 327
Özet 328
Kaynakça 329

11. KAYIP VE YAS 335
Tanım 335
Yas Tepkileri ve Tanısı 336
Yaygınlık 337
Sebepler 340
Çocuklarda ve Ergenlerde Yas 341
Çocuklarla ve Ergenlerle Yas Üzerine Çalışmak 348
Konsültasyon ve Süpervizyon 360
Özet 361
Kaynakça 364

12. TRAVMA 367
Tanım 367
Sıklık 370
Çocuklarda ve Ergenlerde Travmayı Anlamak 372
Travmaya Eşlik Eden Zorluklar 374
Travma Üzerinde Çalışmak 375
Çocuklarla Travma Üzerine Çalışmak 382
Ergenlerle Travma Üzerine Çalışmak 384
Aile Müdahalesi 386
Okul Müdahalesi 389
Konsültasyon ve Süpervizyon 392
Özet 393
Kaynakça 395

BAĞLANMA

S. Burcu ÖZGÜLÜK ÜÇOK

1

TANIM

Bağlanma, bebekle birincil bakım veren arasında oluşan ve bebeğe yaşama gelmesiyle beraber güven duygusunu hissettiren, güçlü bir bağdır (Soysal, Bodur, İşeri ve Şenol, 2005). Bebek, kendisine bakım veren kişiye karşı olumlu tepkiler geliştirmeye, zamanını o kişiyle geçirmek istemeye ve herhangi bir korku yaratan durumda o kişiyi aramaya başlayarak bağlanmanın ilk sinyallerini verir ve bağlanılan kişiyi gördüğünde rahatlama duygusu yaşamaya başlar (Erkuş, 1994; Morgan, 1991). Bebekler, bakım verenleriyle; emerek, izleyerek, gülerek, ağlayarak ya da dokunarak bir ilişki kurmaya hazır olarak hayata gelirler ve bebeklerin doğuştan getirdikleri bu özellikleri, bakım verenleriyle düzenli ve tutarlı bir ilişki geliştirebildikleri durumlarda, giderek gelişir ve sağlamlaşır (Kesebir, Özdoğan Kavzoğlu ve Üstündağ, 2011).

Bağlanma, özellikle bebeklik döneminde aşama aşama gelişir: (1) Öncelikle, bağlanma; bebeğin yaşama gelmesiyle, meme arama, başını döndürme, emme, yutma, parmak emme ve yakalama gibi refleksleri ile başlar (Kaplan, Sadock ve Grebb, 1994), (2) Sekizinci hafta ile bebek, bakım verenine yönelmeye, gülümsemeye, göz ilişkisi kurmaya, bakım verenini başkalarından ayırt ederek onu gördüğünde daha fazla ses çıkarmaya başlar (Kaplan vd., 1994), (3) 6-24 ay arasında ise çocuk bakım vereninden ayrıldığında, huzursuz ve gergin olurken bakım verenin varlığında rahat ve huzurlu olur. Bu dönemden itibaren çocuk, yabancı kişilerden korkup kaygılanabilir ve kaçabilir (Joseph, 1992). Bu şekilde çocuk için tehdit ve tehlike hissi oluşturan durumlarda, bakım verenin yakınlığı, sıcaklığı ve kapsayıcı işlevi ile çocuk, kendini güvende hissetmeye başlar. Ço-

yürüteceği en az 15'er dakikalık görüşmeler de çocuğun/ergenin güven nesnesi oluşturmasına yardım eder.

- Her konuda olduğu gibi bağlanma konusunda da ilgili paydaşlar arasında konsültasyon sürecinin devam ettirilmesi, zorlanılan durumlarda, süpervizyon desteği alınması da son derece önemlidir.

KAYNAKÇA

Ainsworth, M.D.S. ve Bell, S.M. (1970). Attachment, exploration, and separation: Illustrated by the behavior of one-year-olds in a strange situation. *Child Development*, *41*, 49-67. doi: 10.2307/1127388

Ainsworth, M. D. S., Blehar, M., Waters, E. ve Wall, S. (1978). *Patterns of attachment*. Hillsdale, NJ: Erlbaum.

Akgün, E. ve Mellier, D. (2014). Okul öncesi dönem çocukların öykülerinin bağlanma kuramına göre niteliksel değerlendirmesi. *Psikoloji Çalışmaları*, *34*(1), 23-43.

Barnett, D. ve Vondra, J. I. (1999). Atypical attachment in infancy and early childhood among children at developmental risk. I. Atypical patterns of early attachment: theory, research and current directions. *Monographs of the Society for Research in Child Development*, *64*, 1-24. doi: 10.1111/1540-5834.00031

Bergin, C. A. ve Bergin, D. A. (1999). Classroom discipline that promotes self-control. *Journal of Applied Developmental Psychology*, *20*, 189-206. doi:10.1016/S0193-3973(99)00013-1.

Biller, H. B. (1993). *Fathers and families: Paternal factors in child development*. Auburun House: Greenwood Publishing Group.

Bloom, K.C. (1995). The development of attachment behaviors in pregnant adolescents. *Nursing Research*, *44*, 284-289.

Bowlby J. (1958). The nature of the child's tie to his mother. *International Journal of Psychoanalysis*, *39*, 350- 373.

Bowlby, J. (1969). Attachment (vol. I). New York: Basic

Bowlby, J. (1979). *The making and breaking of affectional bonds*. London: Tavistock Publications.

Bowlby, J. (1988). Developmental psychiatry comes of age. *The American Journal of Psychiatry, 145*(1), 1-10. doi: 10.1176/ajp.145.1.1

Bretherton, I., Ridgeway, D. ve Cassidy, J. (1990). Assessing internal working models of the attachment relationship: An attachment story completion task for 3-year-olds. M. T. Greenberg, D. Cicchetti ve E. M. Cummings (Düz.), *The John D. and Catherine T. MacArthur Foundation series on mental health and development. Attachment in the preschool years: Theory, research, and intervention* içinde (p. 273–308). University of Chicago Press.

Brown, L. S. ve Wright, J. (2003). The relationship between attachment strategies and psychopathology in adolescence. *Psychology and Psychotherapy: Theory, Research and Practice*, *76*(4), 351-367. doi: 10.1348/147608303770584728

Collins, N. L., Cooper, M. L., Albino, A. ve Allard, L. (2002). Psychosocial vulnerability from adolescence to adulthood: A prospective study of attachment style differences in relationship functioning and partner choice. *Journal of Personality*, *70*(6), 965-1008. doi: 10.1111/1467-6494.05029

Çalışır M. (2009). Yetişkin bağlanma kuramı ve duygulanım düzenleme stratejilerinin depresyonla ilişkisi. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, *1*, 240-255.

Davis, H. (2003). Conceptualizing the role and influence of student–teacher relationships on children's social and cognitive development. *Educational Psychologist*, *38*(4), 207–234. doi:10.1207/ S15326985EP3804_2.

Erkuş, A. (1994). Psikolojik Terimler Sözlüğü. Ankara: Emel Matbaacılık.

Frankel, D. ve Bates, J. (1990). Mother–toddler problem solving: Antecedents in attachment, home behavior, and temperament. *Child Development*, *61*, 810–819. doi:10.2307/1130965.

Granot, D. ve Mayseless, O. (2001). Attachment security and adjustment to school in middle childhood. *International Journal of Behavioral Development*, *25*(6), 530–541. doi:10.1080/01650250042000366.

Hazan, C. ve Shaver, P.R. (1987). Romantic love conceptualized as an attachment process. *Journal of Personality and Social Psychology*, *52*, 511-524. doi: 10.1037/0022-3514.52.3.511

Horowitz, L.M., Rosenberg, S.E. ve Bartholomew, K. (1993). Interpersonal problems, attachment styles, and outcome in brief dynamic psychotherapy. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, *61*, 549-560. doi: 10.1037//0022-006x.61.4.549

Iyengar, S. S. ve Lepper, M. R. (2000). When choice is demotivating: Can one desire too much of a good thing? *Journal of Personality and Social Psychology*, *79*, 995–1006. doi:10.1037/0022-3514.79. 6.995. doi: 10.1037//0022-3514.79.6.995

Jacobsen, T. ve Hofmann, V. (1997). Children's attachment representations: Longitudinal relations to school behavior and academic competency in middle childhood and adolescence. *Developmental Psychology*, *33*(4), 703–710. doi:10.1037/0012-1649.33.4.703

Jewell, T., Gardner, T., Susi, K., Watchorn, K., Coopey, E., Simic, M., Fonagy, P. ve Eisler, I. (2019). Attachment measures in middle childhood and adolescence: A systematic review of measurement properties. *Clinical Psychology Review*, *68*, 71-82. doi: 10.1016/j.cpr.2018.12.004

Joseph R (1992) *The right brain and the unconscious discovering the stranger within*. New York, Plenum Press.

Juvonen, J. (2007). Reforming middle schools: Focus on continuity, social connectedness, and engagement. *Educational Psychologist, 42*(4), 197–208. doi: 10.1080/00461520701621046

Kaplan, H.I., Sadock, B.J. ve Grebb, J.A. (1994). Synopsis of psychiatry. *Baltimore Maryland*. s.161-165.

Kesebir, S., Özdoğan Kavzoğlu, S. ve Üstündağ, M. F. (2011). Bağlanma ve psikopatoloji. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar, 3*(2), 321-342.

Lamb, M.E., Teti, D.M. ve Bornstein, M. (2002). Developmental phases: Infancy. *Child and Adolescent Psychiatry, 3*, 293-323.

Larose, S., Bernier, A. ve Tarabulsy, G. (2005). Attachment state of mind, learning dispositions, and academic performance during the college transition. *Developmental Psychology, 41*(1), 281–289. doi:10.1037/0012-1649.41.1.281

Lee, E.J. (2003). The attachment system throughout the life course: Review and criticisms of attachment theory. Rochester, NY: Rochester Institute of Technology http://www.personalityresearch.org/papers/lee.html.

Main, M. (1983). Exploration, play, and cognitive functioning related to infant–mother attachment. *Infant Behavior and Development, 6*, 167–174. doi:10.1016/S0163-6383(83)80024-1.

Main, M. (1990). Cross-cultural studies of attachment organization: Recent studies, changing methodologies, and the concept of conditional strategies. *Human Development, 33*, 48-61. doi: 10.1159/000276502

Main, M. ve Solomon, J. (1986). *Discovery of an insecure-disorganized/disoriented attachment pattern.* T. B. Brazelton ve M. W. Yogman (Düz.), *Affective development in infancy* içinde. (s. 95–124). Ablex Publishing.

Morgan, C. T. (1991). *Psikolojiye Giriş*: Ders Kitabı. Çev. H.Ü. Psikoloji Bölümü. Yayın sorumlusu: Sirel Karakaş. Ankara, Meteksan

Moss, E. ve St-Laurent, D. (2001). Attachment at school age and academic performance. *Developmental Psychology, 37*(6), 863-874. doi:10.1037/0012-1649.37.6.863

Pianta, R. C., Belsky, J., Vandergrift, N., Houts, R. M. ve Morrison, F. J. (2008). Classroom effects on children's achievement trajectories in elementary school. *American Educational Research Journal, 45*(2), 365-397. doi:10.3102/0002831207308230

Pianta, R. C. (1999). Enhancing relationships between children and teachers. Washington, DC: American Psychological Association.

Schrier, A.M. ve Harlow, H.F. (1958). Effect of reserpine on avoidance of humans by Rhesus monkeys. *Journal of Genetic Psychology, 59*(2), 149- 55. doi: 10.1080/00221309.1958.9710183

Soysal, A.Ş., Ergenekon, E. ve Aksoy, E. (1999). Yenidoğan döneminde hastanede uzun süreli tedavi görmenin bağlanma örüntüsü üzerindeki etkileri: Bir olgu sunumu. *Klinik Psikiyatri Dergisi, 2*, 266-270.

Soysal, A.Ş., Ergenekon, E., Eroğlu, D. ve diğerleri. (2000a). Bebekleri tanı açısından yüksek-standart risk altında olan annelerin duygu durumlarının kısa süreli yardım grupları ile değerlendirilmesi. *Psikiyatri Psikoloji Psikofarmakoloji Dergisi, 8*(2), 106-111.

Soysal, A.Ş., Ergenekon, E., Öktem, F. ve diğerleri. (2000b). Doğum türü değişkeninin bağlanma örüntüsü üzerindeki etkilerinin incelenmesi. *Klinik Psikiyatri Dergisi, 3*(2), 75-85.

Soysal, A.Ş. (1999). *Erken Doğan Bebeklerle Normal Doğan Bebeklerin Psikomotor ve Duygusal Gelişimlerinin Karşılaştırılmasına İlişkin Bir Çalışma*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.

Soysal, A.Ş., Bodur, Ş., İşeri, E. ve Şenol, S. (2005). Bebeklik dönemindeki bağlanma sürecine genel bir bakış. *Klinik Psikiyatri, 8*, 88-99.

Şener, Ş. ve Türkmen, F. (1989). Yetiştirme yurdundaki çocuklarda nesne bağımlılığının incelenmesi. (Yayınlanmamış bir çalışma).

Warren, S.L., Huston, L., Egeland, B. ve Sroufe, L.A. (1997). Child and adolescent anxiety disorders and early attachment. *Journal of American Academy of Child and Adolescence Psychiatry, 36*, 637-644. doi: 10.1097/00004583-199705000-00014

Weinfield, N. S., Sroufe, A., Egeland, B. ve Carlson, E. (1999). The nature of individual differences in infant–caregiver attachment. J. Cassidy ve P. Shaver (Düz.), *Handbook of attachment: Theory, research, and clinical applications* içinde (s. 68–88). New York: Guilford.

Whitebook, N., Howes, C. ve Phillips, D. (1989*). The national child care staffing study: Who cares? Child care teachers and the quality of care in America. Final report of the national child Care staffing study*. Oakland, CA: Child Care Employee Project.

Zeanah, C.H., Boris, N.W. ve Larriey, J.A. (1997). Infant development and developmantal risk: A review of the past 10 years. *Journal of American Academic Child and Adolescent Psychiatry, 36*, 165-178. doi: 10.1097/00004583-199702000-00007

Zeanah, C.H. (1993). Subjectivity in parent-infant relationships: Contributions from attachment research. *Adolescent Psychiatry, 19*, 121-136.

PSİKOLOJİK DAYANIKLILIK

Desen YALIM YAMAN

2

TANIM

Deneysel psikoloji, 2. Dünya Savaşı sonrasında insan beyninin bilişsel süreçleri ile yakından ilgilenmiş; kaygı, depresyon ve anksiyete gibi hastalıkların tedavi yollarını incelemeyi sürdürmüştür. Ancak Seligman, farklı olarak psikolojinin sunduğunun iyi olduğuna ve daha iyiyi sunabileceğine odaklanmış ve terapinin zayıflıkla ilgilendiği kadar güçlü olmak ile de uğraşması gerektiğini ortaya atmıştır. Bir başka ifade ile Seligman (2002), yaşamdaki kötüleri onarmak kadar iyileri inşa etmek de önemlidir, demiştir. Bu görüş, insanları pozitif psikoloji ile dolayısıyla psikolojik dayanıklılık olarak da bilinen *resilience* kavramı ile tanıştırmıştır. Alan yazında pozitif psikoloji kavramlarından biri olan psikolojik dayanıklılığın tanımı ile ilgili görüş ayrılıkları olsa da bu kavram en genel hâli ile olumsuz bir durumdan sonra hacıyatmaz gibi yeniden ayağa kalkma ve kendini toparlama becerisidir. İnsan tecrübesinin en çarpıcı yönlerinden biri, insan biyolojisi ve çevre etkileşiminden dolayı hep değişim yaşıyor olmasıdır. Bu bağlamda, psikolojik dayanıklılıkta en temel nokta, değişim hâlindeyken bazı bireylerin kendilerini yaşamın psikolojik, duygusal ve akademik gerçekleri için yetersiz hazırladıklarını düşünmesi ve bazılarının da bunlarla baş ettiklerini ortaya çıkarmasıdır (Gizir, 2007). Baş etme tarzı, iyimserlik, umut ve psikolojik dayanıklılık olarak sıralanan faktörler bireylerin psikolojik kaynaklarıdır. Bu faktörlerden biri olan psikolojik dayanıklılık; esneklik, stresli durumlardan geri tepme ya da gerileme kapasitesi olarak algılanabileceği anlamına gelen Latince bir sözcük olan *resilience*'dan gelir. Sözlük anlamı olarak psikolojik dayanıklılık "esnetilip bırakılınca ya da sıkıştırılıp bırakılınca

psikolojik ihtiyaçları fark edip ebeveyn, öğretmen ve okul yöneticileri ile bu bağlamda gerekli bilgileri vermek, psikolojik danışmanın görevlerinden bir tanesidir. Bununla birlikte öğrencinin aile, akademik, akran ve kişilik özellikleri ile ilgili bilgi toplayıp gelişimsel bir bakış açısı ile müdahale yöntemi hazırlamalıdır.

- Son olarak, Türkiye'de; zor ekonomik koşullar, doğal felaketler, hastalıklar, kişiler arası iletişim problemleri, belirsizlikler, eğitimsel ihtiyaçları gidermenin hâlâ istenilen düzeyde olamaması gibi faktörler düşünüldüğünde toplumca risk altında olunduğu ve dolayısıyla psikolojik dayanıklılıkların artırılması gerektiği unutulmamalıdır. Özellikle çocuk ve ergenlerde ve hatta okul öncesi gruplarından başlayarak tüm gelişimsel dönemlerde ayrı ayrı psikolojik dayanıklılık çalışılmalı ve ülke genelinde kapsamlı bir müdahale programı hazırlanarak yaygınlaştırılmalıdır. Bu noktada okul, aile, öğretmen ve akranlar arasında iletişimi ve koordinasyonu sağlayacak en önemli uzman, psikolojik danışmanlardır. Psikolojik danışmanın bu konuda farkındalıklarını geliştirmesi ve mesleki donanımını güncellemesi, hem öğrenci hem de çevresinin (aile, öğretmen vs.) psikolojik dayanıklılıklarını artırmak açısından elzemdir.

KAYNAKÇA

Arslan, G. (2015). Çocuk ve genç psikolojik dayanıklılık ölçeğinin (ÇGPSÖ) psikometrik özellikleri: Geçerlilik ve güvenirlik çalışması. *Ege Eğitim Dergisi, 16(1)*, 1-12. doi: 10.12984/eed.23397

Basim, H. N. ve Cetin, F. (2011). The reliability and validity of the Resilience Scale for Adults-Turkish Version. *Türk Psikiyatri Dergisi*, *22*(2), 104.

Benard, B. (2004). *Resiliency: What we have learned*. San Francisco: WestEd Publishers.

Börekçi, D. ve Gerçek, M. (2018). Resilience kavramının sosyal bilimlerde Türkçe kullanımları bağlamında değerlendirilmesi, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 30*, 41-51. doi: 10.5505/pausbed.2018.72473

Burns, R. A, Anstey, K. J. ve Windsor, T. D. (2011). Subjective well being mediates the effects of resilience and mastery on depression and anxiety in a large community sample of young and middle aged adults. *Australian and New Zeland Journal of Psychiatry, 45(3)*, 240-248. doi: 10.3109/00048674.2010.529604

Campbell-Sills, L., Cohan, S. L. ve Stein, M. B. (2006). Relationship of resilience to personality, coping and psychiatric symptoms in young adults. *Behaviour Research and Therapy, 44*, 585-599. doi: 10.1016/j.brat.2005.05.001

Ceyhan, A. A. (2006). An investigation of adjustment levels of Turkish university students with respect to perceived communication skill levels. *Social Behavior and Personality, 34(4),* 367-379. doi: 10.2224/sbp.2006.34.4.367

Dearden, J. (2004). Resilience: A study of risk and protective factors from the perspective of young people with experience of local authority care. *Support for Learning, 19(4)*, 187-193. doi: 10.1111/j.0268-2141.2004.00346.x

Demirbaş, N. (2010). *Yaşamda anlam ve yılmazlık* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara. doi: 10.13140/RG.2.2.21550.41288

Doğan, T. (2015). Kısa psikolojik dayanıklılık ölçeğinin Türkçe uyarlaması: Geçerlik ve güvenirlik çalışması. *The Journal of Happiness & Well- Being, 3(1),* 93-102.

Eminağaoğlu, N. (2006). *Güç koşullarda yaşayan sokak çocuklarında dayanıklılık (sağlamlık)* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Erarslan, Ö. (2014). *Üniversite öğrencilerinde psikolojik dayanıklılık ile depresif belirtiler ve yaşam memnuniyeti arasındaki ilişkide benlik saygısı, pozitif dünya görüşü ve umudun aracı rolünün incelenmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

Eryılmaz, A. (2010). Ergenlerde öznel iyi oluşu arttırma stratejilerini kullanma ile akademik motivasyon arasındaki ilişki. *Klinik Psikiyatri, 13*, 77-84.

Garmezy, N. (1993). Children in poverty: Resilience despite risk. *Psychiatry, 56*, 127-136. doi: 10.1080/00332747.1993.11024627

Gizir, C. A. (2004). *Akademik sağlamlık: Yoksulluk içindeki sekizinci sınıf öğrencilerinin akademik başarılarına katkıda bulunan koruyucu faktörlerin incelenmesi* (Yayımlanmamış doktora tezi). Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Gizir, C. A. (2007). Psikolojik sağlamlık, risk faktörleri ve koruyucu faktörler üzerine bir derleme çalışması. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi, 28*, 113-128.

Gürgan, U. (2006). *Grupla psikolojik danışmanın üniversite öğrencilerinin yılmazlık düzeylerine etkisi* (Yayımlanmamış doktora tezi). Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Hjemdal, O., Aune, T., Reinfjell, T., Stiles, T. C. ve Friborg, O. (2007). Resilience as a predictor of depressive symptoms: a correlational study with young adolescents. *Clinical Child Psychology and Psychiatry, 12(1)*, 91-104. doi: 10.1177/1359104507071062

Işık, Ş. (2016). Türkiye'de kendini toparlama gücü konusunda yapılmış araştırmaların incelenmesi. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi, 6(45)*, 65-76.

Kaner, S. ve Bayraklı, H. (2010). Aile Yılmazlık Ölçeği: Geliştirilmesi, geçerliği ve güvenirliği. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi, 11(2)*, 47-66. doi: 10.1501/Ozlegt_0000000151

Karaırmak, Ö. (2006). Psikolojik dayanıklılık, risk faktörleri ve koruyucu faktörler. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi, 3(26),* 129-142.

Karaırmak, Ö. (2007). *Investigation of personal qualities contributing to psychological resilience among earthquake survivors: A model testing study (*Yayımlanmamış doktora tezi). Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara.-

Karaırmak, Ö. (2009). Establishing the psychometric qualities of the Connor-Davidson Resilience Scale (CD-RISC) using exploratory and confirmatory factor analysis in a trauma survivor sample. *Psychiatry Research, 179*, 350-356. doi: 10.1016/j.psychres.2009.09.012.

Luthar, S., Cicchetti, D. ve Becker, B. (2000). The construct of resilience: A critical evaluation and guidelines for future work. *Child Development, 71(3*), 543-562. doi: 10.1111/1467-8624.00164

Masten, A. S. (2001). Ordinary magic: Resilience process in development. *American Psychologist, 56*, 227-238. doi: 10.1037/0003–066x.56.3.227

Masten, A. S., Best, K. ve Garmezy, N. (1990) Resilience and development: Contributions from the study of children who overcome adversity. *Development and Psychopathology, 2,* 425-444. doi: 10.1017/S0954579400005812

Öğülmüş, S. (2001). *Bir kişilik özelliği olarak yılmazlık (Resiliency)*. I. Ulusal Çocuk ve Suç: Nedenler ve Önleme Çalışmaları Sempozyumu. 29-30 Mart, Ankara.

Random House Dictionary of the English Language Unabridged (2nd ed.). (1987). Random House.

Richardson, G. E. (2002). The metatheory of resilience and resiliency. *Journal of Clinical Psychology*, *58(3)*, 307-321. doi: 10.1002/jclp.10020

Seligman, M. (2002). *Authentic happiness: using the new positive psychology to realize your potential for lasting fulfillment*. New York: Free Press. doi: 10.1017/S0360966900000426

Steinhardt M. ve Dolbier, C. (2008). Evaluation of a resilience intervention to enhance coping strategies and protective factors and decrease symptomatology. *Journal of American College Health, 56(4),*445-53. doi: 10.3200/JACH.56.44.445-454

Terzi, Ş. (2006). Kendini Toparlama Gücü Ölçeğinin uyarlanması: Geçerlik ve güvenirlik çalışmaları. *Türk PDR Dergisi, 26,*77-86.

Terzi, Ş. (2008). Üniversite öğrencilerinde kendini toparlama gücünün içsel koruyucu faktörlerle ilişkisi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 35*, 297-306.

Toprak, H. (2014). *Ergenlerde mutluluk ve yaşam doyumunun yordayıcısı olarak psikolojik dayanıklılık ve psikolojik ihtiyaç doyumu* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Sakarya Üniversitesi, Sakarya.

World Health Organization. (2020). A European policy framework and strategy for the 21st century. Copenhagen: WHO Regional Office for Europe. http:// www.euro. who.int/__data/assets/pdf_file/0011/199532/Health2020- Long.pdf?ua=1 adresinden erişilmiştir.

Voltan-Acar, N., Aracı-İyiaydın, A., Atay, B., Barburoğlu, Y., Yeler, Z. ve Yılmaztürk, N.H. (2020). *Psikolojik danışma ve rehberlik terimler sözlüğü* (3. bs.). Nobel Akademik Yayıncılık.

Yalım, D. (2007). *First year college adjustment: The role of coping, ego-resiliency, optimism and gender.* (Yayımlanmamış doktora tezi), Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara.

Yeşilyaprak, B. (2018). *Eğitim psikolojisi: Gelişim, öğrenme, ö*ğretim. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.

Yılmaz-Irmak, T. (2004). *Çocuk istismarı ve ihmalinin yaygınlığı ve dayanıklılıkla ilişkili faktörler* (Yayımlanmamış doktora tezi). Ege Üniversitesi, İzmir.

Ziaian, T., Anstiss, H., Antoniou, G., Baghurst, P. ve Sawyer, M. (2012). Resilience and its association with depression, emotional and behavioral problems, and mental health service utilisation among refugee adolescents living in South Australia. *International Journal of Population Research,* 22, 9-17. doi: 10.1155/2012/485956

KORKU

Begüm SERİM-YILDIZ

3

TANIM

Ayrımsal Duygular Kuramı'na göre, altı temel duygudan biri olan korku, algılanan uyaranlara karşı sinirsel tepkileri, hisleri ve davranışları içeren ani ve bilinç dışı tepkilerdir (Izard, 2007). Bundan neredeyse yüzyıl önce Hall (1897), korkuyu, gerçekte var olan ya da hayal edilen bir tehlikeye karşı verilen uyumsal bir tepki olarak tanımlamıştır. Yaşam boyunca, bireylerin, özellikle de çocukluk ve ergenlik döneminde bazı gerçek ya da hayali nesne ya da canlılara karşı korku duyması hem kaçınılmaz bir olgudur (Ollendick, King ve Muris, 2002) hem de yaşamsal önem taşır (Gullone, 1999) çünkü korku, bir yandan bireyleri tehlikelere karşı korurken bir yandan da öğrenmeye güdüleyerek hayatta kalmayı sağlar. Özellikle de çocukluk döneminde bireylerin dünyayı tanımaları ve kendilerinin dünyadaki yerini öğrenmeleri için korku, yaşamın ayrılmaz bir parçasıdır (Slee ve Cross, 1989). Her ne kadar yaşamı sürdürmek için değerli olsa da korkunun hafızayı daralttığı, algıyı güçleştirdiği, problem çözme becerilerini zayıflattığı, sosyal ilişkileri zorlaştırdığı ve benlik algısına zarar verdiği de bilinir (Bodenhasen, 1993; Hamilton ve Mackie, 1993; Lazarus, 1991).

Çocuk ve ergenlerin korkularının normal diğer bir deyişle gelişimsel olup olmadığını anlamak için uzun yıllardır alışmalarda pek çok farklı yöntem ele alınmıştır. Okul öncesi çağdaki çocuklarda daha çok resimli ölçme araçlarına, gözlem tekniklerine ya da ebeveyn ve öğretmen görüşlerine başvurulurken daha büyük yaştaki çocuklarla korku envanterleri kullanılmıştır. Çalışmalar sonucunda, çocuk ve ergenlerin korkuları temel olarak ölüm ve tehlike korkusu (örneğin hastalık, hırsızlar, bir yakının kaybı), bilinmeyen korkusu (örneğin karanlık, yabancılar), okulla ilgili/sosyal korkular (örneğin sınıfta kalmak, topluluk önünde

kide oldukları yakın çevrelerindeki bireylerin duygusal tepkileri, çocuk ve ergenlerin korku edinimleri üzerinde etkilidir.

- Çocuk ve ergenlerle okul ortamında, okul psikolojik danışmanı rehberliğinde yapılacak olan çalışmalar bireysel olabileceği gibi grupla da yürütülebilir. Her iki şekilde de korkunun doğasını anlama, sosyal olarak kabul edilir şekilde ifade etme ve etkili baş etme becerileri kazandırma aşamalarını içermelidir.
- Çocuk ve ergenlerin korkularına depresyon, kaygı gibi günlük yaşantıyı olumsuz etkileyen olumsuz duygular eşlik ediyorsa psikiyatrist ile konsültasyon yapılmalıdır. Çocuk ve ergenle psikolojik danışma, psikolojik danışman için yeni bir çalışma alanıysa süpervizyon desteği alınmalıdır.

KAYNAKÇA

Alfano, C. A., Ginsburg, G. S. ve Kingery, J. N. (2007). Sleep-related problems among children and adolescents with anxiety disorders. *Journal of the American Academy of Child ve Adolescent Psychiatry*, *46*(2), 224-232. doi: … 10.1097/01.chi.0000242233.06011.8e

Bakker, N. (2000). The meaning of fear, emotional standards for children in the Netherlands, 1850-1950: was there a Western transformation?. *Journal of Social History*, *34*(2), 369-391.

Barrios, B. A. ve Hartmann, D. P. (1988). Fears and anxieties. E. J. Mash ve L. F. Terdal (Düz.), *Behavioral assessment of childhood disorders* içinde (s. 196–262). New York: Guilford Press.

Beck, A. T. (1970). Cognitive therapy: Nature and relation to behavior therapy. *Behavior Therapy, 1*, 184–200.

Bledsoe, T. S. ve Baskin, J. J. (2014). Recognizing student fear: The elephant in the classroom. *College Teaching*, *62*(1), 32-41. doi: … 10.1080/87567555.2013.831022

Bodenhasen, G. V. (1993). Emotions, arousal, and stereotypic judgments: A heuristic model of affect and stereotyping. D. Mackie ve D. Hamilton (Düz.), *Affect, cognition, and stereotyping: Interactive processes in group perception* içinde (ss. 13–37). San Diego: Academic Press.

Broeren, S., Lester, K. J., Muris, P. ve Field, A. P. (2011). They are afraid of the animal, so therefore I am too: Influence of peer modeling on fear beliefs and approach–avoidance behaviors towards animals in typically developing children. *Behaviour Research and Therapy*, *49*(1), 50-57. doi:10.1016/j.brat.2010.11.001

Brooker, R. J., Buss, K. A., Lemery-Chalfant, K., Aksan, N., Davidson, R. J. ve Goldsmith, H. H. (2013). The development of stranger fear in infancy and toddlerhood: Normative development, individual differences, antecedents, and outcomes. *Developmental Science*, *16*(6), 864-878. doi:10.1111/desc.12058

Brown, T. A., O'Leary, T. A. ve Barlow, D. H. (1993). Generalized anxiety disorder. D. H. Barlow (Düz.), *Clinical handbook of psychological disorders* içinde (s. 137–188). New York: Guilford Press.

Burnham, J. J. (2005). Fears of children in the United States: An examination of the American Fear Survey Schedule with 20 new contemporary fear items. *Measurement and Evaluation in Counseling and Development*, *38*(2), 78-91. doi:10.1080/07481756 .2005.11909770

Burnham, J. J. (2006). Comparing Children's Fears in Alabama: An Investigation Using Post-9/11 and Post-Invasion of Iraq Data. *Alabama Counseling Association Journal*, *32*(1), 32-46.

Burnham, J. J., Kim, S., Yildiz, B. S., Riechel, M. K., Erdur-Baker, Ö., Kirby, C. N. ve Morgado, J. K. (2016). A Cross-Cultural Comparison of Fears in Turkish, South Korean, and American Students. *Journal of Asia Pacific Counseling*, *6*(1), 21-40. doi: 10.18401/2016.6.1.2

Burnham, J. ve Lomax, R. (2008). Examining ethnicity and fears of children and adolescents in the United States: Differences between Caucasian, African American, and Hispanic populations. *Journal of Counseling and Development*. https://doi: 10.1002/j.1556-6678.2009.tb00122.x

Burnham, J. J., Lomax, R. G. ve Hooper, L. M. (2013). Gender, age, and racial differences in self-reported fears among school-aged youth. *Journal of Child and Family Studies*, *22*(2), 268-278. doi: 10.1007/s10826-012-9576-2

Cannon, W.B. (1929). *Bodily changes in pain, hunger, fear, and range*. New York: Appleton Press.

Cartwright-Hatton, S. (2007). *Coping with an anxious or depressed child: A CBT guide for parents and children*. Oxford: Oneworld Publications

Clark, D. A. ve Beck, A. T. (2010). Cognitive theory and therapy of anxiety and depression: Convergence

with neurobiological findings. *Trends in Cognitive Sciences, 14*(9), 418-424. doi: 10.1016/j. tics.2010.06.007

Cohen, L. (1994). The experience of therapeutic reading. *Western Journal of Nursing Research, 16*(4), 426-437. doi: … 10.1177/019394599401600407

Conroy, D. E. ve Coatsworth, J. D. (2007). Coaching behaviors associated with changes in fear of failure: Changes in self-talk and need satisfaction as potential mechanisms. *Journal of Personality*, *75*(2), 383-419. doi: … 10.1111/j.1467-6494.2006.00443.x

Cook, K. E., Earles-Vollrath, T. ve Ganz, J. B. (2006). Bibliotherapy. *Intervention in School and Clinic*, *42*(2), 91-100.

Czaja, J., Rief, W. ve Hilbert, A. (2009). Emotion regulation and binge eating in children. *International Journal of Eating Disorders*, *42*(4), 356-362.

Duan, L., Shao, X., Wang, Y., Huang, Y., Miao, J., Yang, X. ve Zhu, G. (2020). An investigation of mental health status of children and adolescents in china during the outbreak of COVID-19. *Journal of Affective Disorders, 275*, 112-118. doi: 10.1016/j.jad.2020.06.029

Duff, A. J. A. ve Brownlee, K. G. (1999). The management of emotional distress during venipuncture. *Netherlands Journal of Medicine*, 54, 8-25. doi: ... 10.1016/S0300-2977(99)90014-1

Ellis, A. (1998). *How to control your anxiety before it controls you*. New York: Citadel Press.

Erdoğan, T. ve Serim-Yıldız, B. (basımda). Gender differences in fears of children: A meta analysis study.

Erol, M. ve Erol, A. (2020). Koronavirüs pandemisi sürecinde ebeveynleri gözünden ilkokul öğrencileri. *Milli Eğitim Dergisi*, *49*(1), 529-551.

Fisher, A. B., Schaefer, B. A., Watkins, M. W., Worrell, F. C. ve Hall, T. E. (2006). The factor structure of the Fear Survey Schedule for Children—II in Trinidadian children and adolescents. *Journal of Anxiety Disorders*, *20*(6), 740-759. doi: 10.1016/j.janxdis.2005.11.003

Folkman, S. ve Moskowitz, J. T. (2000). Stress, positive emotion, and coping. *Current Directions in Psychological Science, 9*(4), 115–118.

Gabrielsen, G. W. ve Smith, E. N. (1995). Physiological responses of wildlife to disturbance. In Knight, R. L ve Gutzwiller, K.J. *Wildlife and recreationists: coexistence through management and research*, 95-109.

Gross, J. J. (2008). Emotion regulation. Lewis, M., Haviland-Jones, J.M. ve Barett, L. F. (Düz.), *Handbook of emotions* içinde (s. 497-513). London: The Guilford Press.

Gullone, E. (1999). The assessment of normal fear in children and adolescents. *Clinical Child and Family Psychology Review*, *2*(2), 91-106. doi: 10.1023/a:1021895630678

Hall, G. S. (1897). A study of fears. *The American Journal of Psychology*, *8*(2), 147-249. doi: 10.2307/1410940

Hamilton, D. L. ve Mackie, D. M. (1993) Cognitive and affective processes in intergroup perception: The developing interface. D. Mackie ve D. Hamilton (Düz.). *Affect, cognition, and stereotyping–interactive processes in group perception* içinde (s. 1-11). San Diego: Academic Press.

Hayes, J. S. ve Amer, K. (1999). Bibliotherapy: Using fiction to help children in two populations discuss feelings. *Pediatric Nursing*, *25*, 91 -95.

Izard, C. E. (2007). Emotion feelings stem from evolution and neurobiological development, not from conceptual acts: Corrections for Barrett et al.(2007). *Perspectives on Psychological Science*, *2*(4), 404-405. doi: 10.1111/j.1745-6916.2007.00053.x

Jaycox L. H. ve Langley A. K. (2005). *Support for students exposed to trauma: The SSET Program. Lesson Plans, Worksheets, and Materials.* Unpublished manual.

Jeon, H. J., Bae, J. ve Woo, J. M. (2013). Recent statistics and risk factors of suicide in children and adolescents. *Journal of the Korean Medical Association/Taehan Uisa Hyophoe Chi*, *56*(2).

Jiao, W. Y., Wang, L. N., Liu, J., Fang, S. F., Jiao, F. Y., Pettoello-Mantovani, M. ve Somekh, E. (2020). Behavioral and emotional disorders in children during the COVID-19 epidemic. *The Journal of Pediatrics*, *221*, 264. doi: 10.1016/j.jpeds.2020.03.013

Kalatzkaya, N. N. (2010). Childhood fears and ways of their correction for school children. *Vestnik of Scientific Center of Children's Life-Safety*, *4*, 44-48.

King, N. J., Gullone, E. ve Ollendick, T. H. (1992). Manifest anxiety and fearfulness in children and adolescents. *The Journal of Genetic Psychology*, *153*(1), 63-73. doi: 10.1080/00221325.1992.10753702

Laing, S. V., Fernyhough, C., Turner, M. ve Freeston, M. H. (2009). Fear, worry, and ritualistic behaviour in childhood: Developmental trends and interrelations. *Infant and Child Development: An International Journal of Research and Practice*, *18*(4), 351-366. doi: 10.1002/icd.627

Lane, B. ve Gullone, E. (1999). Common fears: A comparison of adolescents' self-generated and fear survey generated fears. *Journal of Genetic Psychology, 160,* 194- 203. doi: 10.1002/icd.627

Lazarus, R.S. (1991). *Emotion and adaptation*. New York: Oxford University Press.

Lazarus, R. S. (1999). *Stress and emotion: A new synthesis*. New York: Springer Publishing Company.

Lazarus, R. S. (2000). Evolution of a model of stress, coping and discrete emotions. V. H. Rice, (Düz.), *Handbook of stress, coping and health: Implications for nursing research, theory and practice* içinde (s. 194-222). New York: SAGE.

Lazarus, R. S. ve Folkman, S. (1984). *Stress, appraisal, and coping.* New York: Springer Publisher.

Lee-O'Loughlin, C. (2014). Factor structure of the fear survey schedule for children revised (FSSC-R): Identification of and comparison of fear dimensions between Singaporean, Australian, and American Children. *Scholar: Human Sciences*, *6*(2).

Mellon, R., Koliadis, E. A. ve Paraskevopoulos, T. D. (2004). Normative development of fears in Greece: Self-reports on the Hellenic Fear Survey Schedule for Children. *Journal of Anxiety Disorders*, *18*(3), 233-254. doi: 10.1016/s0887-6185(03)00011-2

Meltzer, H., Vostanis, P., Dogra, N., Doos, L., Ford, T. ve Goodman, R. (2009). Children's specific fears. *Child: Care, Health and Development*, *35*(6), 781-789. doi: 10.1111/j.1365-2214.2008.00908.x

Menzies, R. G. ve Clarke, J. C. (1995). The etiology of phobias: A nonassociative account. *Clinical Psychology Review*, *15*(1), 23-48. doi: 10.1080/10615809508249370

Muris, P., Bodden, D., Merckelbach, H., Ollendick, T.H. ve King, N. (2003). Fear of the beast: A prospective study on the effects of negative information on childhood fear. *Behavior Research and Therapy, 41,* 195-208. doi: 10.1016/S0005-7967(01)00137-1

Muris, P., Merckelbach, H. ve Collaris, R. (1997). Common childhood fears and their origins. *Behavior Research and Therapy, 35(10),* 929-937.

Muris, P. ve Meesters, C. (2004). Children's somatization symptoms: correlations with trait anxiety, anxiety sensitivity, and learning experiences. *Psychological Reports, 94*(3_ suppl), 1269-1275.

Muris, P. ve Ollendick, T. H. (2002). The assessment of contemporary fears in adolescents using a modified version of the Fear Survey Schedule for Children–Revised. *Journal of Anxiety Disorders, 16*(6), 567-584. doi: 10.1016/S0887-6185(02)00106-8

Muris, P., Merckelbach, H., Gadet, B. ve Moulaert, V. (2000). Fears, worries, and scary dreams in 4-to 12-year-old children: Their content, developmental pattern, and origins. *Journal of Cinical Child Psychology, 29*(1), 43-52. doi: 10.1207/S15374424jccp2901_5

Nicholson, J. I. ve Pearson, Q. M. (2003). Helping children cope with fears: Using children's literature in classroom guidance. *Professional School Counseling*, 15-19.

O'Connor, L. E., Berry, J. W., Weiss, J. ve Gilbert, P. (2002). Guilt, fear, submission, and empathy in depression. *Journal of Affective Disorders, 71*(1-3), 19-27. doi: 10.1016/S0165-0327(01)00408-6

Olak, J., Saag, M., Honkala, S., Nõmmela, R., Runnel, R., Honkala, E. ve Karjalainen, S. (2013). Children's dental fear in relation to dental health and parental dental fear. *Stomatologija, 15*(1), 26-31. doi: 10.1159/000450762

Ollendick, T. H. ve Yule, W. (1990). Depression in British and American children and its relation to anxiety and fear. *Journal of Consulting and Clinical Psychology, 58*(1), 126. doi: 10.1037//0022-006x.58.1.126

Ollendick, T. H., King, N. J. ve Muris, P. (2002). Fears and phobias in children: Phenomenology, epidemiology, and aetiology. *Child and Adolescent Mental Health, 7*(3), 98-106. doi: 10.1111/1475-3588.00019

Ollendick, T. H., Yule, W. ve Oilier, K. (1991). Fears in British children and their relationship to manifest anxiety and depression. *Journal of Child Psychology and Psychiatry, 32*(2), 321-331. doi: 10.1111/j.1469-7610.1991.tb00310.x

Olsen, H. D. (1975). Bibliotherapy to help children solve problems. *The Elementary School Journal, 75*(7), 422-429.

Önder, A., İlci Küsmüş, G. ve Cengiz, O. (2018). Investigating childhood fears during preschool period in terms of child, mother and teacher opinions. *European Journal of Educational Research, 7*(4), 973-983. doi: 0.12973/eu-jer.7.4.973

Öner, U. (2007). Bibliyoterapi. Çankaya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi, 7, 133-149.

Pardeck, J. T. ve Markward, M. J. (1995). Bibliotherapy: Using books to help children deal with problems. *Early Child Development and Care, 106*(1), 75-90.

Payne, R. A. (2005). *Relaxation techniques: A practical handbook for the health care professional*. London: Churchill Livingstone.

Peleg-Popko, O. ve Dar, R. (2001). Marital quality, family patterns, and children's fears and social anxiety. *Contemporary Family Therapy*, *23*(4), 465-487.

Petrovic, P. (Ed.). (2015). *Representing 9/11: Trauma, ideology, and nationalism in literature, film, and television*. Washington: Rowman & Littlefield.

Rachman, S. (1977). The conditioning theory of fear acquisition: A critical examination. *Behaviour Research and Therapy*, *15*(5), 375-387. doi: 10.1016/0005-7967(77)90041-9

Rachman, S.J. (1989). *Fear and courage*. New York: Freeman and Company.

Rapee, R., Wignall, A., Spence, S., Lyneham, H. ve Cobham, V. (2008). *Helping your anxious child: A step-by-step guide for parents*. Oakland: New Harbinger Publications.

Ross, D. M. (1984). Thought-stopping: A coping strategy for impending feared events. *Issues in Comprehensive Pediatric Nursing*, *7*(2-3), 83-89.

Serim, B. ve Erdur-Baker, Ö (2008). *Living in the fear of an earthquake.* Counseling in International Perspective: Global Demands and Local Needs, İstanbul.

Serim-Yıldız, B. (2018). *Fears of children and adolescents and their relation to individual characteristics and contextual factors: a cross-sequential study* (Unpublished doctoral dissertation). Middle East Technical University, Ankara.

Serim-Yıldız, B. (2021). Covid-19 pandemisinde çocukların tepkileri ve korku kaynakları: Nitel bir çalışma. *Turkish Studies - Education, 16*(2), 1311-1331. doi: 10.47423/TurkishStudies.49398

Serim-Yıldız, B. ve Erdur-Baker, Ö. (2013). Examining the cultural validity of Fear Survey Schedule for children: the contemporary fears of Turkish children and adolescents. *The Journal of genetic psychology*, *174*(4), 345-365. doi: 10.3109/01460868409009046

Serim-Yıldız, B., Erdur-Baker, Ö. ve Bugay, A. (2013). The common fears and their origins among Turkish children and adolescents. *Behaviour Change*, *30*(3), 199-209. doi: 10.1017/bec.2013.18

Shechtman, Z. (2000). An innovative intervention for treatment of child and adolescent aggression: An outcome study. *Psychology in the Schools, 37*, 1 -57.

Shorer, M. ve Leibovich, L. (2020). Young children's emotional stress reactions during the COVID-19 outbreak and their associations with parental emotion regulation and parental playfulness. *Early Child Development and Care*, 1-11. doi: 10.1080/03004430.2020.1806830

Singh, P., Singh, S., Sohal, M., Dwivedi, Y. K., Kahlon, K. S., & Sawhney, R. S. (2020). Psychological fear and anxiety caused by COVID-19: Insights from Twitter analytics. *Asian Journal of Psychiatry, 54,* 102280.

Sisemore, T. A. (2007). *I bet I won't fret: A workbook to help children with generalized anxiety disorder.* New Harbinger Publications.

Slee, P. T. ve Cross, D. G. (1989). Living in the nuclear age: An Australian study of children's and adolescent's fears. *Child Psychiatry and Human Development, 19*(4), 270-278. doi: 10.1007/bf00705956

Southam-Gerow, M. A. (2013). *Emotion regulation in children and adolescents: A practitioner's guide*. New York: Guilford Press.

Stanley, R. (2002). Anxiety and its disorders—The nature and treatment of anxiety and panic. David H. Barlow (Düz.), *Stress and health: Journal of the international society for the investigation of stress* içinde, (s. 118-119). New York: The Guilford Press.

Stoddard, J., Stringaris, A., Brotman, M. A., Montville, D., Pine, D. S. ve Leibenluft, E. (2014). Irritability in child and adolescent anxiety disorders. *Depression and Anxiety, 31*(7), 566-573. doi: 10.1002/da.22151

Storch, E. A., Murphy, T. K., Lack, C. W., Geffken, G. R., Jacob, M. L. ve Goodman, W. K. (2008). Sleep-related problems in pediatric obsessive-compulsive disorder. *Journal of Anxiety Disorders, 22*(5), 877-885. doi: 10.1016/j.janxdis.2007.09.003

Thabet, A. A. M. ve Qrenawi, T. S. (2017). The relationship between parenting styles and fear among Palestinian children in the Gaza Strip. *EC Psychology and Psychiatry, 2*(2), 61-71.

Thompson, R. A. (1994). Emotion regulation: A theme in search of definition. *Monographs of the Society for Research in Child Development, 59*(2-3), 25-52.

Trousdale, A. (1989). Who's afraid of the big, bad wolf? *Children's Literature in Education, 20*(2), 69.

Tsao, J. C., Allen, L. B., Evans, S., Lu, Q., Myers, C. D. ve Zeltzer, L. K. (2009). Anxiety sensitivity and catastrophizing: Associations with pain and somatization in non-clinical children. *Journal of Health Psychology, 14*(8), 1085-1094. doi: : 10.1177/1359105309342306

Viner, R. M., Russell, S. J., Croker, H., Packer, J., Ward, J., Stansfield, C.,... ve Booy, R. (2020). School closure and management practices during coronavirus outbreaks including COVID-19: A rapid systematic review. *The Lancet Child ve Adolescent Health, 4*(5), 397-404. doi: 10.1016/S2352-4642(20)30095-X

Whyte, J. ve Anthony, G. (2012). Maths anxiety: The fear factor in the mathematics classroom. *New Zealand Journal of Teachers' Work, 9*(1), 6-15.

Yule, W., Udwin, O. ve Murdoch, K. (1990). The 'Jupiter'sinking: Effects on children's fears, depression and anxiety. *Journal of Child Psychology and Psychiatry, 31*(7), 1051-1061. doi: 10.1111/j.1469-7610.1990.tb00845.x

Zandt, F. ve Barrett, S. (2017). *Creative ways to help children manage big feelings: A therapist's guide to working with preschool and primary children*. London: Jessica Kingsley Publishers.

Zgourides, G. D. (2000). *Developmental Psychology.* California: Cliffsnotes.

ÖFKEYİ YÖNETMEK

Nasibe KANDEMİR-ÖZDİNÇ

4

TANIM

Öfke, bireyin amacına ulaşmada engellendiği ya da ihtiyaçları karşılanmadığında yaşadığı etkili, harekete geçirici bir duygu olmakla birlikte (Marion, 1997) basit bir sinirlilik veya kızgınlık hâlinden, yoğun hiddet durumuna kadar değişebilen dereceli bir duygusal durumdur (Robins ve Novaco, 1999). Bu doğrultuda, kişinin amacına ulaşmak için yaptıklarının engellenmesi veya haksızlığa uğramışlık hissetmesi karşısında sinirli, gergin, hiddetli oluşunu yansıtan duygu durumu, *durumluk öfke* olarak adlandırılırken durumluk, öfkenin genel olarak ne sıklıkta deneyimlendiğini anlatan duygu durumu ise *sürekli öfke* olarak tanımlanmıştır. Diğer yandan, kişinin öfkesini diğer insanlara ya da nesnelere yönelik olarak ifade etmesi, öfke-dışta, öfkesini bastırarak kendi benliğine doğru yönlendirmesi ise öfke-içte ifade tarzı olarak sınıflandırılmıştır (Spielberger, Krasner ve Solomon, 1988).

SIKLIK VE OLASI SEBEPLER

Öfke, hayatın bir parçasıdır ve korku; heyecan, mutluluk, üzüntü ve diğer duygular kadar doğal bir insani duygudur (Eroğlu ve İrdem, 2016). Öfke, işlerin yolunda olup olmadığını, ihtiyaç ve isteklerin yeterli düzeyde karşılanıp karşılanmadığını, hakların ihlal edilip edilmediğini, karşılaşılan durumlarla başa çıkılıp çıkılamayacağını ve hayata dair birçok ipucunun okunabilmesini sağlayan, neticede insanın hayatta kalmasını sağlayan önemli bir işarettir (Tatlılıoğlu ve Karaca 2013). Öfkeyi ortaya koyan ve gerçeklikle örtüşen orta şiddetteki kızgınlık, sinirlilik, hayal kırıklığı ve can sıkıntısı gibi bir dizi duygusal tepki belirtileri kişinin değişimi ve yeni öğrenmeleri için motivasyon kaynağı olabilir (Soykan, 2003). Ancak talepkâr, suçlayıcı ve cezalandırıcı olan hiddet, nefret, aşağılama

birtakım kişisel veya saldırganlık, zorbalık gibi sosyal problemler yaşamalarına sebep olur.

- Gelişimsel süreçler ve yaşadıkları öfke yoğunlukları göz önünde bulundurulduğunda öfkeyi yönetmek üzerine çalışılabilecek en uygun yaşlar, çocukluk ve ergenlik dönemleridir.
- Çocuk ve ergenler; kendilerine haksızlık yapıldığını, değerlerine saygısızlık edildiğini, kısıtlandıklarını, engellendiklerini, eleştirildiklerini düşündüklerinde ve kendilerini yalnız çaresiz, savunmasız hissettiklerinde yüksek düzeyde öfke yaşayabilmektedirler.
- Çocuk ve ergenlerle öfkeyle başa çıkmak konusunda çalışırken etkili olabilecek birtakım yaklaşımlar ve teknikler bulunur. Bilişsel-davranışçı yaklaşım, akılcı duygusal davranışçı yaklaşım, kısa süreli çözüm odaklı yaklaşım, oyun terapisi teknikleri ve grupla psikolojik danışma bunlardan bazılarıdır.
- Çocuk ve ergenlerle öfkeyi yönetme becerisi üzerinde çalışırken aile veya okul iş birliği olumlu sonuçlar elde edilmesinde ciddi katkılar sunar.

KAYNAKÇA

American Academy of Pediatrics. (2020). *Stages of adolescent development*. 29 Kasım 2020 tarihindehttps://www.aap.org/en-us/advocacy-and-policy/aap-health-initiatives/adolescent-sexualhealth/Pages/Stages-of-Adolescent-Development.aspx_adresinden erişildi.

Aypay, A. (2017). Ergen gözüyle ceza ve etkileri. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi (KEFAD), 18*(1), 249-268.

Bandura, A. (1977). *Social learning theory.* Oxford, England: Prentice- Hall.

Balkaya, F. ve Şahin, N. H. (2003). Çok boyutlu öfke ölçeği. *Türk Psikiyatri Dergisi, 14*(3), 192-202. doi: 10.1037/t00789-000

Batıgün, A. D. ve Şahin, N. H. (2003). Öfke, dürtüsellik ve problem çözme becerilerindeki yetersizlik gençlik intiharlarının habercisi olabilir mi? *Türk Psikoloji Dergisi, 18*(51), 37-52.

Bedel, A. (2011). *Kişiler arası sorun çözme beceri eğitiminin ergenlerin sürekli öfke ve öfke ifade tarzlarına etkisinin incelenmesi* (Yayımlanmamış doktora tezi). Selçuk Üniversitesi, Konya.

Booth, P. B. ve Jernberg, A. M. (2010). *Theraplay: Helping parents and children build better relationships through attachment-based play.* John Wiley & Sons, San Francisco.

Bulut Serin, N. ve Topses, G. (2017). Lise öğrencilerinde görülen psikolojik belirtilerin cinsiyet ve akademik başarı açısından incelenmesi. *Electronic Turkish Studies*, *12*(18), 157-172. doi:10.7827/TurkishStudies.12118

Çakır, G. (2011). Grup çeşitleri. A. Demir ve S. Koydemir (Ed.), *Grupla Psikolojik Danışma* içinde (ss. 49-72). Ankara: Pegem Akademi.

Deniz, M. E., Kesen, F. ve Üre, Ö. (2006). Yetiştirme yurtlarında yaşayan ergenlerin sürekli öfke ve öfke tarzı düzeylerinin incelenmesi üzerine bir araştırma. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri, 6* (1), 136-152.

Doğan, S. (1999). Çözüm-odaklı kısa süreli terapi: Kuramsal bir inceleme. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, *2*(12), 28-38. doi: 10.17066/pdrd.73496

Eftekhari, A., Turner, A. P. ve Larimer, M. E. (2004). Anger expression, coping, and substance use in adolescent offenders. *Addictive Behaviors, 29*(5), 1001-1008. doi: 10.1016/j.addbeh.2004.02.050

Elliott, C. H., Smith, L. L. ve Gentry, W. D. (2015). *Anger management for dummies.* New York: John Wiley & Sons.

Eroğlu, F. ve İrdem, Ş. (2016). Örgütlerde öfke olgusu ve öfke yönetimi. *Yeni Fikir Dergisi*, *7*(17), 22-41. doi: …

Erol, N., Şimşek, Z. ve Munir, K. M. (2008). Çocuk ve ergen ruh sağlığı epidemiyolojisi. F.Ç. Çetin, B. Pehlivantürk, F. Ünal, R. Uslu, E. İşeri, T. Türkbay, A. Coşkun, S. Miral, N. Motavallı (Düz.), Çocuk ve Ergen Psikiyatrisi Temel Kitabı içinde (ss.782-800). Ankara: Hekimler Yayın Birliği.

Garner, P. ve Hinton, T. (2010). Emotional display rules and emotion self-regulation: Associations with bullying and victimization in community-based after school programs. *Journal of Community and Applied Social Psychology, 20*(6), 480–496. doi: 10.1002/casp.1057

Görgülü, T. (2012). Cognitive behavioral anger management for man transexuals in prison a group study. *The Bulletin of Legal Medicine*, 17(1), 12-20. doi: 10.17986/blm.2012171247

Jackson, J. ve Jackson, L. (2020). *Helping kids with anger.* 20 Kasım 2020 tarihinde, https://connectedfamilies.org/help-my-child-always-angry/ adresinden erişildi.

Kandemir-Özdinç, N. K. (2019). *Sibling bullying and peer bullying relations to empathy, moral disengagement, problem solving and parental acceptance-rejection* (Yayımlanmamış doktora tezi). Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara.

Kesen, N. F., Deniz, M. E. ve Durmuşoğlu, N. (2007). Ergenlerde saldırganlık ve öfke düzeyleri arasındaki ilişki: Yetiştirme yurtları üzerine bir araştırma. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 17,* 341-351.

Khaleque, A. ve Rohner, R. P. (2002). Perceived parental acceptance-rejection and psychological adjustment: A meta-analysis of cross-cultural and intracultural studies. *Journal of Marriage and Family, 64*(1), 54-64. doi:10.1111/j.1741-3737.2002.00054.x

Khaleque, A. ve Rohner, R. P. (2012). Transnational relations between perceived parental acceptance and personality dispositions of children and adults: A metaanalytic review. *Personality and Social Psychology Review, 16*(2), 103-115. doi: 10.1177/1088868311418986

Lerner, (2009). Öfke dansı. İstanbul: Varlık.

Lohmann, R. C. (2009). *The anger workbook for teens: Activities to help you deal with anger and frustration.* Oakland: New Harbinger Publications.

Marion, M. (1997). Guiding young children's understanding and management of anger. *Young Children, 52*(7), 62-67.

Meydan, B. (2013). Çözüm odaklı kısa süreli psikolojik danışma: Okullardaki etkililiği üzerine bir inceleme. *Turkish Psychological Counseling and Guidance Journal, 4*(39), 120-129.

Nims, D. R. (2007). Integrating play therapy techniques into solution-focused brief therapy. *International Journal of Play Therapy, 16*(1), 54–68. doi: 10.1037/1555-6824.16.1.54

Omizo, M. M., Hershberger, J. M. ve Omizo, S. A. (1988). Teaching children to cope with anger. *Elementary School Guidance & Counseling, 22*(3), 241-245.

Özcan, Ö. ve Gül Çelik, G. (2017). Bilişsel Davranışçı Terapi: Derleme. *Journal of Child Psychiatry, 3*(2), 115-120.

Puskar, K., Ren, D., Bernardo, L. M., Haley, T. ve Stark, K. H. (2008). Anger correlated with psychosocial variables in rural youth. Issues in Comprehensive Pediatric Nursing, 31(2), 71-87. doi: 10.1080/01460860802023513

Robins, S. ve Novaco, R. W. (1999). Systems conceptualization and treatment of anger. *Journal of Clinical Psychology, 55*(3), 325-337. doi: 10.1002/(SICI)1097-4679(199903)55:3<325::AID-JCLP5>3.0.CO;2-O

Sigfusdottir, I. D., Gudjonsson G. H. ve Sigurdsson, J. F. (2010). Bullying and delinquency: The mediating role of anger. *Personal and Individual Differences, 48*(4), 391-396. doi: 10.1016/j.paid.2009.10.034

Siyez, D. M. ve Tan Tuna, D. (2014). Lise öğrencilerinin öfke kontrolü ve iletişim becerilerinde çözüm odaklı psiko-eğitim programının etkisi. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi, 5*(41), 11-22. doi: 10.17066/pdrd.48384

Soykan, Ç. (2003). Öfke ve öfke yönetimi. *Kriz Dergisi*, 11(2), 19-27. doi: 10.1501/Kriz_0000000192

Spielberger, C. D., Krasner, S. S. ve Solomon, E. P. (1988). The experience, expression and control of anger. M. P. Janisse (Ed.), *Individual Differences, Stress, And Health Psychology* içinde (ss. 89-108). New York: Springer-Verlag.

Tatlılıoğlu, K. ve Karaca, M., (2013). Öfke olgusu hakkında sosyal psikolojik bir değerlendirme. *The Journal of Academic Social Science Studies, 6*, 1101-1123.

Trip, S., Bora, C. H., Roseanu, G. ve McMahon, J. (2021). Anger, frustration intolerance, global evaluation of human worth and externalizing behaviors in preadolescence. *Journal of Rational Emotive & Cognitive-Behavior Therapy, 39(2),* 238-255. doi: 10.1007/s10942-020-00369-w

Türk, F. ve Hamamcı, Z. (2016). Bilişsel-davranışçı yaklaşıma dayalı olarak uygulanan öfke kontrolü programlarının etkililiğinin değerlendirilmesi: Bir meta-analiz çalışması. *The Journal of International Social Research, 9*(43), 1522-1531.

Vernon, A. (2009). *More what works when with children and adolescents: A handbook of individual counseling techniques.* USA: Hutchison Company.

Yavuzer, H. (2000). Çocuk psikolojisi. İstanbul: Remzi Kitabevi

AKRAN ZORBALIĞI

Çiğdem TOPCU-UZER

5

TANIM

Akran zorbalığı çalışmaları, ilk olarak 1970'li yıllarda Norveç'te başlamış (Olweus, 1978) ve bu durumun geçen yıllar içerisinde dünya genelinde tüm çocuk ve ergenleri etkileyen önemli bir durum olduğu görülmüştür. Akran zorbalığı araştırmalarının büyük çoğunluğu, Kuzey Amerika ve Avrupa ülkeleri ile Avustralya'da yürütülmüştür (Smith, Lopez-Castro, Robinson ve Görzig, 2018). Bu bölümde, akran zorbalığı türleri, yaşanma sıklıkları, ilişkili olduğu değişkenler, önleme ve müdahale çalışmaları ile okul psikolojik danışmanlarının akran zorbalığını nasıl ele alabileceğine dair yöntemlere yer verilmiştir.

Olweus'a (1993) göre bir kişi, bir başka birey ya da grup tarafından kasıtlı ve tekrar eden olumsuz davranışlara maruz bırakılıyorsa ve kendini korumakta güçlük çekiyorsa bu kişi akran zorbalığına uğruyor denilebilir. Zorbalık eylemini gerçekleştiren kişiler *zorba*, bu eylemlerin hedefindeki kişiler ise *mağdur* olarak adlandırılır (Olweus, 1993). Bazen aynı kişi, bir grup veya bir kişi tarafından yapılan eylemler sonucunda zorbalık mağduru olurken kendisi bir başka kişiye zorbalık yapabilir. Bu durumda hem zorbalık mağduru olan hem de zorbalık yapan kişilere *zorba/mağdur* denir (Olweus, 1993). Çoğunlukla okulda yaşanan akran zorbalığının fiziksel zorbalık, sözel zorbalık, ilişkisel zorbalık ve siber zorbalık olmak üzere dört farklı türü vardır. *Fiziksel zorbalık* davranışlarına örnek olarak vurmak, itmek, tekme atmak, tükürmek, eşyalarına zarar vermek ya da eşyalarını almak, verilebilir (Olweus, 1993). *Sözel zorbalık* ise isim takmak, zalimce eleştirmek, alay etmek, küfretmek veya tehdit etmek şeklinde görülebilir (Olweus, 1993). *İlişkisel zorbalık,* diğer zorbalık türlerine göre farklıdır. Mağdur kişinin sosyal etkinliklerden veya arkadaş gruplarından dışlanması, hakkında dedikodu-

- Okul psikolojik danışmanı; zorbalık önleme ve müdahale politikasının hazırlanması, yürütülmesi ve değerlendirilmesinden, öğrencilerin, öğretmenlerin ve velilerin akran zorbalığı konusunda eğitilmesinden sorumludur.
- Ayrıca okul psikolojik danışmanı, akran zorbalığı olayları yaşandığı zaman mağdur ve zorbalık yapan öğrenciler ile bireysel veya grup çalışmaları yapmakla ve gerektiğinde öğrencileri ve ailelerini ihtiyaç duydukları yardımı alabilecekleri; psikolog, psikiyatrist, avukat, teknik uzman gibi kişilere yönlendirmekle yükümlüdür.
- Akran zorbalığı önleme ve müdahale çalışmaları sırasında kilit bir rolü olduğu görülen okul psikolojik danışmanlarının bu konuda bilgi ve beceri sahibi olmaları ve araştırmaları takip ederek kendilerini güncel tutmaları önemlidir.

KAYNAKÇA

Arsenault, L. (2018). Annual research review: The persistent and pervasive impact of being bullied in childhood and adolescence: Implications for policy and practice. *The Journal of Child Psychology and Psychiatry, 59*(4), 405-421. doi: 10.1111/jcpp.12841

Atik, G. ve Yerin-Güneri, O. (2013). Bullying and victimization: Predictive role of individual, parental, and academic factors. *School Psychology International, 34*(6), 658-673. doi: 10.1177/0143034313479699

Avşar, F. ve Ayaz-Alkaya, S. (2017). The effectiveness of assertiveness training for school-aged children on bullying and assertiveness level. *Journal of Pediatric Nursing, 36,* 186-190. doi: 10.1016/j.pedn.2017.06.020

Azeredo, C. M., Rinaldi, A. E. M., de Moraes, C. L., Levy, R. B. ve Menezes, P. R. (2015). School bullying: A systematic review of contextual-level risk factors in observational studies. *Aggression and Violent Behavior, 22,* 65-76. doi: 10.1016/j.avb.2015.04.006

Banks, C. S., Blake, J. J. ve Lewis, K. (2020). Collaborating with parents to increase proactive bystander messages. *Professional School Counseling, 23*(1), 1.11. doi: 10.1177/2156759X20912741

Bauman, S., Rigby, K., Hoppa, K. (2008). US teachers' and school counsellors' strategies for handling school bullying incidents. *Educational Psychology, 28*(7), 837-856. doi: 10.1080/01443 410802379085

Bauman, S., Yoon, J., Iurino, C. ve Hackett, L. (2020). Experiences of adolescent witnesses to peer victimization: The bystander effect. *Journal of School Psychology, 80,* 1-14. doi: 10.1016/j.jsp.2020.03.002

Besag, V. E. (2006). *Understanding girls' friendships, fights and feuds: A Practical approach to girls' bullying.* Open University Press.

Bronfenbrenner, U. ve Morris, P. A. (2006). *The bioecological model of human development.* R. M. Lerner ve W. Damon (Düz.), *Handbook of child psychology: Theoretical models of human development* içinde (s. 793–828). John Wiley & Sons Inc.

Burke, J. ve Dampsey, M. (2020). *Covid-19 practice in primary schools in Ireland report*. Maynooth University.https://www.maynoothuniversity.ie/sites/default/files/assets/document/Covid-19%20Practice%20in%20Primary%20Schools%20Report_0.pdf

Cook, C. R., Williams, K. R., Guerra, N. G., Kim, T. E. ve Sadek, S. (2010). Predictors of bullying and victimization in childhood and adolescence: A meta-analytic investigation. *School Psychology Quarterly, 25*(2), 65. doi: 10.1037/a0020149

deLara, E. W. (2012). Why adolescents don't disclose incidents of bullying and harrassment. *Journal of School Violence, 11*(4), 288-305. doi: 10.1080/15388220.2012.705931

Espelage, D. L., Hong, J. S., Rao, M. A. ve Low, S. (2013). Associations between peer victimization and academic performance. *Theory into Practice, 52*(4), 233-240. doi: 10.1080/00405841.2013.829724

Fekkes, M., Pijpers, F. I. M. ve Verloove-Vanhorick, S. P. (2005). Bullying: Who does what, when and where? Involvement of children, teachers and parents in bullying behavior. *Health Education Research, 20*(1), 81-91. doi: 10.1093/her/cyg100

Fluck, J. (2017). Why do students bully? An analysis of motives behind violence in schools. *Youth & Society, 49*, 567–587. doi: 10.1177/0044118X14547876

Flygare, E. Franberg, G. M., Gill, P., Johansson, B., Lindberg, O., Osbeck, C. ve Söderström, A. (2011). *Evaluation of anti-bullying methods*. Report 353. National Agency for Education, Stockholm. https://www.skolverket.se/getFile?file=2849 adresinden ulaşılmıştır.

Guarini, A., Menin, D., Menabo, L. ve Brighi, A. (2019). RPC Teacher-Based Program for improving coping strategies to deal with cyberbullying. *International Journal of Environmental Research and Public Health, 16*(6), 948-. doi: 10.3390/ijerph16060948.

Guy, A., Lee, K. ve Wolke, D. (2019). Comparisons between adolescent bullies, victims, and bully-victims on perceived popularity, social impact, and social preference. *Frontiers in Psyhiatry, 10*, 868. doi: 10.3389/fpsyt.2019.00868

Günay, Ş. ve Can, G. (2018). Zorbalıkla baş etmeye yönelik bir akran destek programının etkililiği. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi. 8*(51), 266-294.

Hawker, D. S. J. ve Boulton, M. J. (2000). Twenty years' research on peer victimization and psychosocial maladjustment: A meta-analytic review of cross-sectional studies. *Journal of Child Psychology and Psychiatry, 41*, 441-455. doi: 10.1111/1469-7610.00629

Hein, V., Koka, A. ve Hagger, M. S. (2015). Relationships between perceived teachers' controlling behaviour, psychological need thwarting, anger and bullying behaviour in high-school students. *Journal of Adolescence, 42*, 103-114. doi: 10.1016/j.adolescence.2015.04.003

Herge, W. M., La Greca, A. M. L. ve Chan, S. F. (2016). Adolescent peer victimization and physical health problems. *Journal of Pediatric Psychology, 41*(1), 15-27. doi: 10.1093/jpepsy/jsv050

Herkama, S. ve Salmivalli, C. (2017). *KiVa antibullying program*. M. Campbell ve S. Bauman (Düz.), Reducing cyberbullying in schools: International evidence-based best practices içinde (s. 125-134). London: UK, Elsevier Academic Press.

Hoekstra, P. J. (2020). Suicidality in children and adolescents: Lessons to be learned from the COVID-19 Crisis. *European Child & Adolescent Psychiatry, 2*(1-12). doi: 10.1007/s00787-020-01570

Huitsing, M. (2016). Stigma is the origin of the bullying. *Journal of Catholic Education, 19*(3), 166-196. doi: 10.15365/joce.1903092016

Hutchinson, M. (2012). Exploring the impact of bullying on young bystanders. *Educational Psychology in Practice, 28*(4), 425-442. doi: 10/1080/02667363.2012.727785

Hymel, S., Schonert-Reichl, K. A., Bonanno, R. A., Vaillancourt, T. ve Rocke Henderson, N. (2010). Bullying and morality: Understanding how good kids can behave badly. S. Jimerson, S. M. Swearer ve D. L. Espelage (Düz.), *The handbook of bullying in schools: An international perspective* içinde (s. 101–118). Routledge.

Hymel, S. ve Swearer, S. (2015). Four decades of research on school bullying: An introduction. *American Psychologist, 70*(4), 293-299. doi: 10.1037/a0038928

Jacobsen, K. E. ve Bauman, S. (2007). Bullying in schools: School counselors' responses to three types of bullying incidents. *Professional School Counseling, 11*(1), 1-8. doi: 10.5330/PSC.n.2010-11.1

Jain, O., Gupta, M., Satam, S. ve Panda, S. (2020). Has the COVID-19 pandemic affected the susceptibility to cyberbullying in India? *Computers in Human Behavior Reports, 2*. https://doi.org/10.1016/j.chbr.2020.1000029

Kapcı, E. G. (2004). İlköğretim öğrencilerinin zorbalığa maruz kalma türünün ve sıklığının depresyon, kaygı ve benlik saygısıyla ilişkisi. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, 37*, 1–13.

Kennedy, R. S. (2020). Gender differences in outcomes of bullying prevention programs: A meta-analysis. *Children and Youth Services Review, 119*. doi: 10.1016/j.childyouth.2020.105506

Lereya, S. T., Samara, M. ve Wolke, D. (2013). Parenting behavior and the risk of becoming a victim and a bully/victim: A meta-analysis study. *Child Abuse & Neglect, 37*, 1091-1108. doi: 10.1016/j.chiabu.2013.03.001

Lister, C. E., Merrill, R. M., Vance, D. L., West, J. H., Hall, P. C. ve Crookston, B. T. (2015). Victimization among Peruvian adolescents: Insights into mental/emotional health from the young lives study. *Journal of School Health, 85*(7), 433-440. doi: 10.1111/josh.12271

McDougall, P. ve Vaillancourt, T. (2015). Long-term adult outcomes of peer victimization in childhood and adolescence: Pathways to adjustment and maladjustment. *American Psychologist, 70*(4), 300-310. doi: 10.1037/a0039174

Menesini, E. ve Salmivalli, C. (2017). Bullying in schools: The state of knowledge and effective interventions. *Psychology, Health & Medicine, 22*(1), 240-253. doi: 10.1080/13548506.2017.1279740

Modecki, K. L., Minchin, J., Harbaugh, A. G., Guerra, N. G. ve Runions, K. C. (2014). Bullying prevalence across contexts: A meta-analysis measuring cyber and traditional bullying. *Journal of Adolescent Health, 55*, 602-611. doi: 10.1016/j.jadohealth.2014.06.007

Munoz-Fernandez, N., Ortega-Rivera, J., Nocentini, A., Menesini, E. ve Sanchez-Jimenez, V. (2019). The efficacy of the "Dat-e Adolescence" prevention program in the reduction of dating violence and bullying, *International Journal of Environmental Research and Public Health, 16*(6), 408. doi: 10.3390/ijerph16030408

Nocentini, A., Fiorentini, G., DePaola, L. ve Menesini, E. (2019). Parents, family characteristics and bullying behavior: A systematic review. *Aggression and Vıolent Behavior, 45,* 41-50. doi: 10.1016/j.avb.2018.07.010

Olweus, D. (1978). *Aggression in the schools: Bullies and whipping boys*. Hemisphere.

Olweus, D. (1993). *Bullying at schools: What we know and what we can do*. Blackwell Publishing.

Olweus, D., Limber, S. P. ve Mihalic, S. (1999). *The bullying prevention program: Blueprints for violence prevention* (Vol. 9). Boulder, CO: Center for the Studyand Prevention of Violence.

Özdemir, M. ve Stattin, H. (2011). Bullies, victims, and bully-victims: A longitudinal examination of the effects of bullying-victimization experiences on youth well-being. *Journal of Aggression, Conflict and Peace Research, 3*(2), 97-102. doi: 10.1108/17596591111132918

Palladino, B. E., Nocentini, A. ve Menesini, E. (2016). Evidence-based intervention against bullying and cyberbullying: Evaluation of the NoTrap! Program in two independent trials. *Aggressive Behaviors, 42*(2), 194-206. doi: 10.1002/ab.21636

Pekel-Uludağlı, N. ve Uçanok, Z. (2005). Akran zorbalığı gruplarında yalnızlık ve akademik başarı ile sosyometrik statüye göre zorba/kurban davranış türleri. *Türk Psikoloji Dergisi, 20*(56), 77–92.

Perren, S., Dooley, J., Shaw, T. ve Cross, D., (2010). Bullying in school and cyberspace: Associations with depressive symptoms in Swiss and Australian adolescents. *Child and Adolescent Psychiatry and Mental Health, 23*, 4-28. doi: 10.1186/1753-2000-4-28

Rigby, K. ve Slee, P. T. (1999). Suicidal ideation among adolescent school children, involvement in bully victim problems and perceived low social support. *Suicide and Life-Threatening Behaviour, 29*(2), 119-130.

Salmivalli, C., Lagerspetz, K., Björqvist, K., Österman, K. ve Kaukiainen, K. (1996). Bullying as a group process: Participant roles and their relations to social status within the group. *Aggressive Behavior, 22*, 1-15. doi: https://doi.org/10.1002/(SICI)1098-2337(1996)22:1<1::AID-AB1>3.0.CO;2-T

Schoeler, T., Duncan, L., Cecil, C. M., Ploubidis, G. B. ve Pingault, J. P. (2018). Quasi-experimental evidence on short – and long-term consequences of bullying victimization: A meta-analysis. *Psychological Bulletin, 144*(12), 1229-1246. doi: 10.1037/bul0000171

Sittichai, R. ve Smith, P. K. (2015). Bullying in south-east Asian countries: A review. *Aggression and Violent Behavior, 23*, 22-35. doi: 10.1016/j.avb.2015.06.002

Slee, P. T. (1995). Peer victimization and its relationship to depression among Australian primary school students. *Personality and Individual Differences, 18*(1), 57-62. doi: 10.1016/0191-8869(94)00114-8

Smahel, D., Machackova, H., Mascheroni, G., Dedkova, L., Staksrud, E., Olafsson, K., Livingstone, S. ve Hasebrink, U. (2020). *EU Kids Online 2020: Survey results from 19 countries*. EU Kids Online. doi: 10.21953/lse.47fdeqj01ofo

Smith, P. K., Lopez-Castro, L., Robinson, S. ve Görzig, A. (2018). Consistency of gender differences in bullying in cross-cultural surveys. *Aggression and Violent Behavior. 45,* 33–40. doi: 10.1016/j.avb.2018.04.006

Smith, P. K., Mandavi, J., Carvalho, M., Fisher, S., Russell, S. ve Tippett, N. (2008). Cyberbullying: Its nature and impact in secondary school pupils. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, *49*(4), 376-385. doi: 10.1111/j.1469-7610.2007.01846.x

Strohmeier, D., Hoffmann, C., Schiller, E. M., Stefanek, E. ve Spiel, C. (2012). ViSC social competence program. *New Directions for Youth Development, 133*, 71-84. doi: 10.1002/yd.20008

Swank, J. M., Smith-Adcock, S. ve Weaver, J. L. (2019). School counselors' roles and responsiblities in bullying prevention: A national survey. *Professional School Counseling*, *22*(1), 1-11. doi: 10.1177/2156759X19851465

Topcu, Ç. (2019). Siber zorbalık: Önleme ve müdahale çalışmaları. Ö. Erdur-Baker ve T. Doğan (Ed), *Kriz danışmanlığı* içinde (3. Baskı, s. 303-330). Pegem Akademi.

Topcu, Ç. ve Erdur-Baker, Ö. (2012). Affective and cognitive empathy as mediators of gender differences in cyber and traditional bullying. *School Psychology International, 33*(5), 550-561. doi: 10.1177/0143034312446882

Topcu, Ç. ve Erdur-Baker, Ö. (2016). Zorbalığa uğrayan ergenlerin yardım alma davranışı ve yardım kaynakları. *Ege Eğitim Dergisi, 17*(1), 127-145.

Topcu-Uzer, Ç. ve Tanrıkulu, İ. (2017). Siber zorbalığı önleme ve müdahale programları: Ulusal bir alanyazın taraması. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 30*(1), 1-17.

Ttofi, M. M., Farrington, D. F., Lösel, F. ve Loeber, R. (2011). The predictive efficiency of school bullying versus later offending: A systematic/meta-analytic review of longitudinal studies. *Criminal Behaviour and Mental Health, 21*, 80-89. doi: 10.1002/cbm

Vaillancourt, T., Brittain, H. L., McDougall, P. ve Duku, E. (2013). Longitudinal links between childhood peer victimization, internalizing and externalizing problems, and academic functioning: Development cascades. *Journal of Abnormal Child Psychology, 41*(8), 1203-1215. doi: 10.1007/s10802-013-9781-5.

Vaillancourt, T., Trinh, V., McDougall, P., Duku, E., Cunningham, L., Cunningham, C., Hymel, S. ve Short, K. (2010). Optimizing population screening of bullying in school-aged children. *Journal of School Violence*, *9*(3), 233-250. doi: 10.1080/15388220.2010.483182

Waasdorp, T. E. ve Bradshaw, C. P. (2015). The overlap between cyberbullying and traditional bullying. *Journal of Adolescent Health, 56*, 483-488. doi: 10.1016/jadohealth.2014.12.002

Wang, C., Ryoo, J. H., Swearer, S. M., Turner, R. ve Goldberg, T. S. (2017). Longitudinal relationships between bullying and moral disengagement among adolescents. *Journal of Youth and Adolescence, 46,* 1304-1317. doi: 10.1007/s10964-016-0577-0

Wang, W., Vaillancourt, T., Brittain, H. L., McDougall, P., Krygsman, A., Smith, D., Cunningham, C., Haltigan, J. D. ve Hymel, S. (2014). School climate, peer victimization, and academic achievement: Results from a multi-informant study. *School Psychology Quarterly, 29*(3), 360-377. doi: 10.1037/spq0000084.

Weiss, J. W., Cen, S., Mouttapa, M., Johnson, A. C. ve Unger, J. (2011). Longitudinal effects of hostility, depression, and bullying on adolescent smoking initiation. *Journal of Adolescent Health, 48*(6), 591-596. doi: 10.1016/j.adohealth.2010.09.012

Whitted, K. S. ve Dupper, D. R. (2005). Best practices for preventing or reducing bullying in schools. *Children & Schools, 27*(3), 167-174. doi: 10.1093/cs/27.3.167

World Health Organization (WHO) (2020). *Global status report on preventing violence against children.* Geneva: World Health Organization; 2020. Licence: CC BY-NC-SA 3.0 IGO. https://www.who.int/publications/i/item/9789240004191

Yanagida, T., Gradinger, P., Strohmeier, D., Solomontos-Kountouri, O., Trip, S. ve Bora, C. (2016). Cross-national prevalence of traditional bullying, traditional victimization, cyberbullying abd cyber-victimization: Comparing single-item and multiple-item approaches of measurement. *International Journal of Developmental Science, 10*, 21-32. doi: 10.3233/DEV-150173

Yang, F. (2021). Coping strategies, cyberbullying behaviors, and depression among Chinese netizens during the COVID-19 pandemic: A web-based nationwide survey. *Journal of Affective Disorders, 281*, 138-144. doi: 10.1016/j.jad.2020.12.023

OKUL İLE İLGİLİ KONULAR

Merve ERBAY

6

GİRİŞ

Okul insan yaşamında gerek sosyal gerek akademik gerekse ruhsal açıdan oldukça kapsamlı bir alan teşkil eder. Okul dendiğinde her ne kadar insanın zihninde sınıfları, sıraları, masaları ve öğretmenleriyle eğitsel bir şema canlansa da aslında okul, hayata hazırlanırken pek çok şeyin tecrübe edilebileceği bir sosyal çevre de sunar. Fiziki olarak dış dünyadan ayrılmasını sağlayacak taştan, tuğladan yapıları olmasa da belirli bir ekole, düşünme tarzına sahip olan, aynı zamanda belirli bir amaç çerçevesinde birleştiren de okuldur.

Durkheim, okulu sosyal kişiliğin kazandırıldığı, Weber ise bireylere birtakım becerilerin kazandırıldığı ve onların toplumsal yaşamdaki rollere hazırlandıkları bir yer olarak görmüştür (Şişman, 2004). Biehlar'a göre okul önceden belirlenmiş eğitim politikalarına uygun olarak, eğitmek istediği bireylere yeni davranışlar kazandıran, istenmeyen davranışları azaltan ya da kaldıran yaşantılar hazırlayıp sunan toplumsal kurumlardır (Alper, 2008).

Okula, farklı yaş dönemlerindeki çocuklar tarafından farklı atıflarda bulunulabilir. Okul, okul öncesi dönemi çocuğu için oyun arkadaşlarına ev sahipliği yapan, ikame anne olan öğretmenlerin olduğu bir yer iken ilkokulla birlikte kurallar ve çerçevenin daha netlik kazandığı, öğrenciden beklentinin arttığı, evde kazanılan sosyal ilişki becerilerinin deneyimlenmeye çalışıldığı bir yer olur. Ergenlik döneminde arkadaşlarla sosyalleşmenin ön planda olduğu, aynı zamanda kişiden akademik beklentinin de arttığı, tıpkı dönemin olmazsa olmazı ikircikli duygular gibi hem içinde olmaktan keyif alınan hem olmasa da oluru sembolize eden yerdir. Okul, insanın zihninde sembolik olarak da pek çok şeyi çağrıştırabilir. Okulu koru-

- Okulda öğrencilerde bazı özel durumlarla karşılaşılabilir. DEHB ve özel öğrenme güçlüğü bunlardan en sık görülenlerdir.
- Okul kurallarına uymama durumu söz konusu olduğunda, içsel dayanakları zayıf ve kırılgan çocuklar zorlandıklarını düşündüklerinde korku ve kaygı hissetmeye başlarlar. Korku ve kaygı duyan çocuk da duygusunu ya sessiz kalarak ya da eyleme geçerek ifade edebilir. Aile tutumları da kurallara uyum konusunda oldukça belirleyicidir.
- Okulda mastürbasyon, küçük yaş grubunda daha çok karşılaşılan ve kaygıyı hafifletmeye ve rahatlamaya yönelik bir eylemdir. Çocuğu utandırmadan, aileyi duruma nasıl yaklaşması gerektiği konusunda bilgilendirerek süreci takip etmek önemlidir.
- Çocuğun gelişimsel olarak hangi yaş döneminde olduğu, okulda akran ilişkilerinde nasıl sorun yaşayabileceği konusunda bir ön veri sağlayabilir.
- Akademik başarı, okul yaşamında özellikle ortaokul ve lise döneminde önem kazanır.
- Akademik başarıyı yüksek tutmak için verimli ders çalışmanın yanı sıra performans kaygısının da kontrol altında tutulması gereklidir.

KAYNAKÇA

Akman, Y. (2002). Okullardaki konsültasyon çalışmaları ve ruh sağlığı konsültasyon modeli. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi, 2*(18), 7-13.

Anderson, J. (2020). Brave New World The coronavirus pandemic is reshaping education. https://qz.com/1826369/how-coronavirus-is-changing-education/, web adresinden 20 Nisan 2020'de edinilmiştir.

Aslan, K. (2015). Özgül öğrenme güçlüğünün erken dönem belirtileri ve erken müdahale uygulamalarına dair derleme. *Hacettepe University Faculty of Health Sciences Journal.*

Aust-Claus, E. ve Hammer, P. M. (2002). Das A-D-S Buch: Aufmerksamkeits-Defizit-Syndrom. Ratingen: Oberstebrink.

Austin, V. ve Sciarra, D. (2019). *Çocuk ve Ergenlerde Duygusal ve Davranışsal Bozukluklar.* (Çev. Rezzan Gündoğdu). Ankara: Pearson & Nobel Yayıncılık.

Barbanel, L. (1994). Psychoanalysis and school psychology. *Psychoanalytic psychology*, *11*(2), 275.

Başa, M. (2011). *Okul döneminde karşılaşılabilecek problem alanları ve başa çıkma yöntemleri:* Öğrenme güçlüğü. İstanbul: DBE Yayınları.

Bayhan, P. ve Işıtan, A. G. S. (2010). Ergenlik döneminde ilişkiler: Akran ve romantik ilişkilere genel bakış. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, *20*(20), 33-44.

Beidel, D. C., Turner, S. M. ve Morris, T. L. (1999). Psychopathology of childhood social phobia. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry, 38*(6), 643–650. https://doi.org/10.1097/00004583-199906000-00010

Bradley, L. J. ve Kottler, J. A. (2000). Overview of counselor supervision. L. J. Bradley ve N. Ladany (Düz.) *Counselor supervision: Principles, process, and practice* içinde (ss. 3-27). NY: Taylor & Francis.

Ertuğ, C. A. N. (2020). Coronavirüs (Covid-19) pandemisi ve pedagojik yansımaları: Türkiye'de açık ve uzaktan eğitim uygulamaları. *Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi*, *6*(2), 11-53.

Carroll, M. (2004). Counselling supervision: Theory, skills and practice: Counsellor Trainer and Supervisor Series. Newbury Park, CA: SAGE

Chagnon, J. Y. (2018). *Approche clinique des troubles instrumentaux (dysphasie, dyslexie, dyspraxie)-2e éd*. Dunod.

Clark, D. M. (2001). A cognitive model of social phobia (Social phobia: diagnosis, assesment, and treatment, Ed. Heimberg, R.G., Liebowitz, M.R., Hope, D.A. & Schneir, F.R.). NY: The Guilford Press.

Çetinkaya, R. ve Karaırmak, Ö. (2012). Psikolojik Danışman Eğitiminde Süpervizyon, *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik, 4 (37), 107- 121.*

Demir, N. Ö., Baran, A. G. ve Ulusoy, D. (2005). Türkiye'de ergenlerin arkadaş-akran grupları ile ilişkileri ve sapmış davranışlar: Ankara örneklemi. *Bilig*, (32), 83-108.

Demir, E. (2014). Uzaktan Eğitime Genel Bir Bakiş. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (39).

Doğan, U. (2013). Ergenlerde performans kaygısını yordayan değişkenlerin modellenesi ve buna yönelik psikoeğitim programının işlevselliği.

DSM- IV- TR tanı ölçütleri başvuru elkitabı, Hekimler Yayın Birliği, 2005.

Duman, G. K. (2008). *İlköğretim 8. sınıf öğrencilerinin durumluk sürekli kaygı düzeyleri ile sınav kaygısı düzeyleri ve ana-baba tutumları arasındaki ilişkinin incelenmesi* (Doctoral dissertation, DEÜ Eğitim Bilimleri Enstitüsü).

Ekşi, P. (1998). Sınav kaygısının üniversite adayı ergenlerde incelenmesi. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.*

Erikson, E. (1968). Identity: Youth and Crisis. New York: W. W. Norton & Company.

Ercan, E. S. ve Aydın, C. (2000). *Dikkat Eksikliği ve Hiperaktivite Bozukluğu*. İstanbul: Gendaş Kültür Yayınları.

Erdoğdu, M. Y. (2006). Yaratıcılık ile öğretmen davranışları ve akademik başarı arasındaki ilişkiler. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, *5*(17), 95-106.

Ergin, T. (2004). Çocukların bilişsel işlemlerini değerlendirmede yeni bir yaklaşım: PASS teorisi ve bilişsel değerlendirme sistemi (CAS). *HAYEF Journal of Education, 1*(2), 223-245.

Giannini, S. ve Lewis, S. G. (2020). Three ways to plan for equity during the coronavirus school closures. *Retrieved from World Education Blog: https://gemreportunesco. wordpress. com/2020/03/25/three-ways-to-plan-for-equity-during-the-coronavirus-school-closures.*

Güler, B. K. ve Hamdi, E. M. E. Ç. (2006). Yaşam memnuniyeti ve akademik başarıda iyimserlik etkisi. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 21*(2), 129-149.

Häcker, H. O. ve Stapf, K. H. (2004). *Dorsch psychologisches wörterbuch* (14. Baskı). Bern: Hans Huber.

Horrocks, S. ve Smaby, M. H. (2006). The supervisory relationship: Its impact on trainee personal and skills development. *Compelling perspectives on counselling: VISTAS, 173*, 176.

İlhan-Alper, S. (2008). İlköğretimde zorbalık (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). *Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa*.

Kavakcı, Ö., Güler, A. S. ve Çetinkaya, S. (2011). Sınav kaygısı ve ilişkili psikiyatrik belirtiler. *Klinik Psikiyatri, 14*(1), 7-16.

Kayaalp, L. (2008). Dikkat Eksikliği ve Hiperaktivite Bozukluğu. Türkiye'de Sık Karşılaşılan Psikiyatrik Hastalıklar Sempozyum Dizisi.

Kögler, H. M. (2004). Was lehrer tun können? In Ackermann- Stoletzky, K. & Stoletzky, C. (Ed.), Das ADS-Handbuch. Therapiemöglichkeiten und Praxishilfen für Eltern und Pädagogen (pp. 137-164). Moers: Brendow & Sohn

Özmen, S. K. ve Özmen, S. K. (2010). Okulda dikkat eksikliği ve hiperaktivite bozukluğu (DEHB). *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 6*(2), 1-10.

Kenny, D. T. (2006). *Music performance anxiety: origins, phenomenology, assessment and treatment. Available Online: http://www2.fhs.usyd.edu.au/bach/staff/kenny*

Klein, M. (1984). Contribution à l'étude de la psychogénèse des tics. *Essais de Psychanalyse. Fransızcaya çeviren: M Derrida, 1*.

Korkmazlar, Ü. (1993). Öz*el öğrenme bozukluğu*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Yayınları.

Kuş, Z. ve Karatekin, K. (2009). Öğrencilerin okul ortamında kurallara uygun davranma yeterliklerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi.

Küçüker, B. ve Tekin, U. (2018). 7.8 Sınıf Özel Okul Öğrencilerinin Sınav Kaygısı ile Anne-Baba Tutumları ve Mükemmeliyetçi Kişilik Özellikleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Aydın Sağlık Dergisi, 4*(2), 55-68.

Nathrath, D. ve Wölfl, E. (2006). Erfolgreicher Schulanfang mit ADHS-Kindern. Neuried: CARE-LINE

Miller, C. B. (2006). A discussion on performance anxiety, www.mostlywind.co.uk.

Musch, J. ve Broder, A. (1999). Test anxiety versus academic skills: A comparison of two alternative models for predicting performance in a statistics exam. *British Journal of Educational Psychology*, *69*(1), 105-116.

Öner, P., Aysev, A. ve Dikmeer, İ. (2021). *Dikkat eksikliği hiperaktivite bozukluğu ve özgül öğrenme güçlüğü*. Türk Psikiyatri Derneği. http://www.turkpsikiyatri.org/arsiv/adhd-brosur-anababa.pdf

Özakar, S. ve Gözen, D. (2012). Erken Çocukluk Döneminde Mastürbasyon Sorunu olan Çocuğa Hemşirelik Yaklaşımı. *Ege Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi 28 (2):113-122.*

Özdemir, Y. ve Çok, F. (2011). Ergenlikte Özerklik Gelişimi, *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi 2011, 4 (36), 152-164.*

Parman, T. (2003). *Ergenlik ya da merhaba hüzün.* İstanbul: Bağlam Yayıncılık.

Parman, T. (2020). Cinsellik nasıl başlar? Çocuksu cinselliğin gelişiminde erişkinin rolü. *Psikanaliz defterleri 4:* Çocuk ve ergen çalışmaları. Çocuk ve ergen c*inselliği*, içinde (ss. 39-50). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Peleg-Popko, O. (2004). Differentiation and test anxiety in adolescents. *Journal of Adolescence*, *27*, 645-662.

Pfister, O. (2000). Pedagojik danışman. *Psikanaliz Yazıları: Okul ve Psikanaliz, 22*, 69-74.

Postacı, Ş. (2020). Anne-babalar için Oidipus rehberi**.** A. Şahin (Haz.), *Psikanaliz defterleri 4:* Çocuk ve ergen çalışmaları. Çocuk ve ergen c*inselliği,* içinde (ss. 95- 109). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Quinodoz, J. M. (2016). *Freud'u okumak* (B. Kolbay ve Ö. Soysal, Çev.). İstanbul: Bağlam Yayıncılık.

Salman, U.A. (2020a). *Türkiye'de koronavirüsün eğitime etkileri-III, Uzaktan eğitimin ilk iki haftası nasıl geçti?*. https://www.egitimreformugirisimi.org/turkiyede-koronavirusunegitime-etkileri-iii-uzaktan-egitimin-ilk-iki-haftasi-nasil-gecti/ adresinden erişilmiştir

Salman, U.A. (2020b). *Türkiye'de koronavirüsün eğitime etkileri-V, Dijital uçurumu öğrenciler anlatıyor.* https://www.egitimreformugirisimi.org/turkiyede-koronavirusunegitime-etkisi-v-dijital-ucurumu-ogrenciler-anlatiyor/ adresinden erişilmiştir

Salman, U., Özdemir, S., Salman, A. B. ve Özdemir, F. (2016). Özel öğrenme güçlüğü: Disleksi. İstanbul Bilim Üniversitesi Florance Nightingale Tıp Dergisi, *2*(2), 170-176.

Seyis, S., Yazıcı, H. ve Altun, F. (2013). Ortaöğretim öğrencilerinin motivasyonları ve duygusal zekaları ile akademik başarıları arasındaki ilişki. *Milli Eğitim, 42(197), 51-63.*

Song, L. J., Huang, G., Pengc, K. Z., Law, K. S., Wong, C. ve Chen, Z. (2010). The differential effects of general mental ability and emotional intelligence on academic performance and social interactions. *Intelligence*, *38*(1),pp.137-143.

Subaşı, G. (2000). Verimli ders çalışma alışkanlıkları eğitiminin akademik benlik kavramı ve çalışma alışkanlıklarına etkisi, *Eğitim ve Bilim, 25(117).*

Fırat, A. (2011). *Okul döneminde karşılaşılabilecek problem alanları ve başa çıkma yöntemleri: Dikkat eksikliği ve aşırı hareketlilik*. İstanbul: DBE Yayınları.

Şişman, M. (2004). Öğretmenliğe *giriş* (7. bs.). Ankara: Pegem Yayıncılık.

Torun, F.(2018). Okul psikolojik danışma ve rehberlik servislerinin ve psikolojik danışmanın rolü üzerine psikanalitik düşünceler, *Psikanaliz defterleri 1: Çocuk ve ergen çalışmaları. Çocuk ve ergenle çalışmak* içinde (ss. 153-164). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Torun, F. (2020). Okul-aile-çocuk ilişkisinde yıkıcılık ve bir örnek olarak tembellik**.** A. Şahin (Haz.), *Psikanaliz defterleri 3:* Çocuk ve *ergen çalışmaları.* Öğrenme ve Bilinçdışı içinde (ss. 69-80). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Uşun, S. (2006). *Uzaktan e*ğitim. Ankara: Nobel Yayınları.

Wolman, B.(1973). Dictionary of Behavioral Science. New York:Van Nostrand Company.

Yamamoto, G.T. ve Altun, D. (2020). Coronavirüs ve çevrimiçi (online) eğitimin önlenemeyen yükselişi. Üniversite Araştırmaları Dergisi, *3*(1), 25-34.

Yeşilay, T. ve Altun, S. A. (2009). Okul Öncesi Öğretmenlerinin Sınıftaki Öğrencilerinin Mastürbasyon Davranışıyla Baş Etme Stratejileri. *İlköğretim Online*, *8*(2).

Yeşilyurt, F. (2007). Öss- Oks'de sınav kaygısı ve baş etme y*olları***.** İstanbul: Remzi Kitapevi.

Yıldırım, İ. (2004). Depresyonun yordayıcısı olarak sınav kaygısı, gündelik sıkıntılar ve sosyal destek. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 27,* 241-250.

Youell, B. (2015). Öğrenme ilişkileri- eğitimde psikanalitik düşünce. (Çev**.,** E. Uğuzalp, E. Tilki, A. Şahin). İstanbul: Bağlam Yayıncılık.

Yöndem, Z. D. (2012). Müzik Öğrencilerinde Algılanan Performans Kaygısının Fiziksel, Davranışsal ve Bilişsel Özellikleri: Nitel Bir Çalışma, *Eğitim ve Bilim Dergisi*, 37(166), 181-194.

Yörükoğlu, A. (2008). Çocuk ruh sağlığı. İstanbul: Özgür Yayınevi.

Yurtbay, T. (2004). Görker, I. Çocukluk Mastürbasyonu Olgularının Duygusal ve Davranışsal Sorunları ile Annelerinin Tutum ve Ruhsal Belirtileri Arasındaki İlişki. (The assosiations of emotional and behavioural problems of children with childhood masturbation and their mothers' attitudes and psychological symptoms). Turkish Journal of Child and Adolescents Mental Health, *11 (2), 65- 74.*

Zabcı, N. (2019). Öğrenme güçlüklerinin ardındaki ruhsal/duygulanımsal etkenler. A. Şahin (Haz.), *Psikanaliz defterleri 3: Çocuk ve ergen çalışmaları. Ö*ğrenme ve bilinçdışı içinde (ss.113-126). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

AİLE İLE İLGİLİ KONULAR

Özlem ÖZEL FURTUN

7

EBEVEYNLERLE İLİŞKİLER

Sağlıklı gelişim için bireyin diğer kişilerle kurduğu ilişkiler oldukça önemlidir. Bir bebeğin hayatındaki ilk çevreyi ailesi oluşturur, ilk ilişki bağları aile içinde kurulur. Çocuk, ilerleyen yaş döneminde ailesiyle kurduğu ilişkiyi, sosyal ve duygusal bağları çevresindeki ilişkilere taşır. Psikodinamik terapi yöntemine göre erken dönem ilişkileri, kişinin şu anki davranışlarının ve kişiliğinin belirleyicisidir (Corey, 2009). Yetişkin çalışmalarında ebeveynler, kişinin tarihsel hikâyesinde, zihinsel tasarımlarında yer alırken çocuklarla çalışmalarda ebeveynler o an çocuğun hayatında etkili bir nesnedirler. Ebeveynler, sadece problemin tarihsel gelişiminde değil; sürdürülmesinde, çalışılmasında ve çözümlenmesinde de aktif bir rol alırlar (Smirnoff, 1966). Bu yüzden okul psikolojik danışma servisinde çocukla çalışıldığı gibi anne-baba ile çalışmak, görüşmek önemlidir. Çocukla çalışırken anne-babalarla çalışmak, aynı zamanda çocuğun bireysel öyküsüne saygı duymak anlamına gelir.

Aile ile görüşmelerde şu anki durumu anlamak ve bir zemine oturtmak için çocuğun öyküsünü onun doğum öncesi hikâyesinden almaya başlamak kıymetlidir. Anne-babanın çocuk sahibi olma kararını alma süreci de hikâyenin önemli bir parçasıdır. Annenin gebeliği nasıl geçirdiği, o süreçte desteği olup olmadığı, doğumun nasıl gerçekleştiği, doğum sonrası dönemin nasıl geçtiği, anne-babanın bebeğin ismine nasıl karar verdikleri ve neden o ismi seçtikleri sorulması önemli olan sorulardan bazılarıdır.

Bilişsel davranışçı terapi, düşünce şeklinin davranış ve duygulanımı belirlediğini söyler (Corey, 2009). Bir ailede ne tür düşünce sisteminin ve ne tür inançların

KAYNAKÇA

Akhtar, S. ve Kramer, S. (1999). *Brothers and sisters: Developmental, dynamic, and technical aspects of the sibling relationship*. Londra: Jason Aronson.

Akkapulu Aydın, F. (2014). Çocuğun Ruhsal Gelişiminde Babanın Rolü. *Gelişim,2*, 30-33.

Arduman, D. (2017). Önsöz: Derleyenin önsözü. D. Arduman Kırcalı (Ed.), Psikanalitik Bakışlar Sempozyumu 2016: Ayrılık içinde (xiv-xix ss.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Balkan Öztürk, R. (2014). Freud ve Kardeşler. M. I. Ertüzün (Ed.), Psikanalitik Bakışlar Sempozyumu 2013: *Kardeşi Anla(t)mak* içinde (5–16 ss.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Bem, S. (1993). *The lenses of gender: Transforming the debate on sexual inequality*. London: Yale University Press.

Benoit D. (2004). Infant Parent Attachment: Definition, types, antecedents, measurement and outcome. *Pediatr Child Health*, 9(8), 541-545.

Blessing, D. (2007). Hiding in plain sight: The sibling connection in eating disorders. *Journal of Child Psychotherapy*, *33*(1), 36–50.

Bowlby, J. (1969/1982). *Attachment and loss: Attachment* (2nd ed.). New York: Basic Books.

Bowlby, J. (1999). *Attachment*. New York: Basic Books

Coles, P. (2003). *The importance of sibling relationships in psychoanalysis*. Londra: Karnac.

Corey, G. (2009). Theory and Practice of Counselling and Psychotherapy (8.bs). Belmont, CA: Thomson Brooks/Cole.

Delgado, S., Strawn, J. ve Pedapati, E. (2017). *Çocuk ve Ergenler için Çağdaş Psikodinamik Psikoterapi*. (H. Akekmekci, U. Tura, R. Kahyaoglu, Çev.) İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Erdem, N. (2014). Freud'un Kuramında Baba İşlevi. M. I. Ertüzün (Ed.), *Psikanalitik Bakışlar Sempozyumu 2011: Baba İşlevi* içinde (15-23 ss). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Erten Y. (2019). Merak ve Öğrenme. D. Tunc (Ed.), *Öğrenme ve Bilinçdışı* içinde (81-92ss). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Freud, S. (1964). Femininity (J. Strachey, Cev.) *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud, Volume XXII (1932-1936): New Introductory Lectures on Psycho-Analysis and Other Works* içinde (112-135 ss). Londra: The Hogarth Press and the Institute of Psychoanalysis (Orjinal yayın yılı 1929)

Freud, S. (1999). *Uygarlığın Huzursuzluğu* (H. Barışcan Cev.) İstanbul: Metis (Orjinal yayın yılı 1930)

Green, A. (1980). The dead mother. On Private Madness icinde (142-173 ss). London: Karnac.

Guignard, F. (2012). Baba, kimsin sen? Baba işlevi ve ötekinin keşfi. (M. I. Ertüzün Çev. 2bs) M. I. Ertuzun (Ed.), *Psikanalitik Bakışlar Sempozyumu 2011: Baba İşlevi* içinde (39–47ss). İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Habip, B. (2014). Psikanaliz Kuramında Babanın Yeri. M. I. Ertuzun (Ed.), *Psikanalitik Bakışlar Sempozyumu 2011 : Baba İşlevi* içinde (3-5. ss.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Hofer, M. A. (1994). Hidden regulators in attachment, separation, and loss. *Monographs of the Society for Research in Child Development, 59*(2-3), 192–207, 250–283.

Jacobson, E. (2019). *Kendilik ve Nesne Dünyası* (S. Yazgan, Cev., 3.bs.). İstanbul: Metis Yayınları. (Orjinal yayın yılı 1964)

Keser, V. (2007). Anneliğe dair. *Psikanaliz Yazilari: Annelik, 14,* 35-42.

Keskinöz Bilen, N. (2014). Derleyenin özsözü. M. I. Ertüzün (Ed.), *Psikanalitik Bakışlar Sempozyumu 2013: Kardeşi Anla(t)mak* içinde, (xiii-xxvi ss). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Klein, M. (1975). *The Writings of Melanie Klein*. London: The Hogarth Press and the Institute of Psycho-Analysis.

Klein, M. (2014). *Haset ve şükran* (O. Kocak, Y. Erten, Çev., 3. bs.). İstanbul: Metis Yayınları (Orjinal yayın yılı 1957)

Korkut, Y. (2014). Kardeşler: Tarihsel ve Güncel Örneklerle Kardeş İlişkilerine Nesne İlişkileri Kuramı Çerçevesinde Bir Bakış. M. I. Ertüzün (Ed.), *Psikanalitik Bakışlar Sempozyumu 2013: Kardeşi Anla(t)mak* içinde (17–28. ss.). İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Levin, C. (2008), The sibling complex: Thoughts on French-English "Translation". *Canadian Journal of Psychoanalysis, 16* (2), 262-274.

Lieberman, A. F. (1993). *The emotional life of the toddler*. New York: Free Press.

Limnili, P. (2014). Kardeşi Anla(t)mak. M. I. Ertüzün (Ed.), *Psikanalitik Bakışlar Sempozyumu 2013: Kardeşi Anla(t)mak* içinde (1-3 ss.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Mcwilliams, N. (2013). *Psikanalitik tanı* (3.baskı). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

McDermott J. F., Jr (1968). Parental divorce in early childhood. *The American journal of psychiatry*, *124* (10), 1424–1432.

Meins, E., Fernyhough, C., Wainwright, R., Das Gupta, M., Fradley, E. ve Tuckey, M. (2002). Maternal mind–mindedness and attachment security as predictors of theory of mind understanding. *Child Development, 73*(6), 1715-1726.

Meshulam, B. (2007). Çocuk korkuları ve ailesi. *Psikanaliz yazıları: Psikanaliz ve Aile, 15*, 37-43.

Miller, A. (2000). *Yetenekli Çocuğun Dramı* (E. Avşar Cev.). İstanbul: Arion Yayınevi.

Mitchell, J. (2013), Complementarity in sibling theory, *Canadian Journal of Psychoanalysis, 21*(1), 227-230

Mitchell, J. (2012). *Kardeşler: Cinsellik ve Şiddet* (B. C. Yılmazyiğit, Cev). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Mitchell, J. (2003). *Siblings: Sex and violance*. Cambridge:Polity Press,

Parman, T. (2007a). Annelik üzerine: Bir psikanalitik sözlük denemesi. *Psikanaliz Yazıları: Annelik, 15,*15-23.

Parman. T. (2007b). Merhaba bebek, merhaba aile, bireyin doğumu ve adlandırma. *Psikanaliz yazıları: Psikanaliz ve Aile, 15,* 43-56.

Parman, T. (2017). *Ergenlik ya da merhaba hüzün* (5.basım). İstanbul: Bağlam Yayınları.

Seçkin, Ş, ve Oral, G. (2018). *Bana hazır mısın anne?* İstanbul: Remzi Kitabevi.

Seçkin, Ş. ve Oral G. (2020). *Bana hazır mısın baba?* İstanbul: Remzi Kitabevi.

Siegel, D.J. (1999). *The Developing Mind*. New York: The Guilford Press

Smirnoff, V. (1966). *La psychanalyse de l'enfant.* Paris: Press Universitaires de France

Sroufe, L. A. (1996). *Emotional development: The organization of emotional life in the early years.* New York: Cambridge University Press.

Şahin, H. (2019). Feminist Terapi Üzerine Bir Derleme. *2. Çukurova Kadın Çalışmaları Kongresi Bildiri Kitabı.*

Thomas A. ve Chess S (1999). *Goodness of fit: Clinical applications from infancy through adult life*. New York: Routledge.

Tükel, R. (2011). Bebek ve anne arasındaki mekanda öznenin yaratılması: Winnicott'un çalışmalarına bir bakış. *Psikanaiz Yazıları: Donald W. Winnicott, 23*, 15-35.

Winnicott, D.W. (1960) The theory of the parent-infant relationship, *International Journal of Psychoanaliysis, 41*, 585-595

Winnicott D.W. (1956) Primary maternal preoccupation. *Collected Papers: Through paediatrics to psycho-analysis* icinde. (300–305 ss). New York: Basic

Winnicott, D.W. (1954). Mind and its relation to the psyche-soma. *The British Journal of Medical Psychology*, *27*, 201–209.

Winnicott, D. W. (2019). *Oyun ve gerçeklik* (T. Birkan, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları. (Orjinal yayın yılı 1971)

Winnicott, D.W. (2019) Çocuğun gelişiminde annenin ve ailenin ayna rolü (T. Birkan, Çev.). S. M. Tura (Ed.) *Oyun ve gerçeklik içinde,* (4.bs). Metis Yayınları, İstanbul. (Orjinal yayın yılı 1967)

Winnicott, D. (2013). *Ebeveynlerle sohbet* (N. Hatipoğlu, Cev. 2. bs.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları. (Orjinal yayın yılı 1994)

Zabçı, N. (2019). Öğrenme güçlüklerinin ardındaki ruhsal/duygulanımsal etkenler. *Psikanaliz Defterleri Cocuk Ergen Calismalari: Öğrenme ve Bilinçdışı*, 3,113-126

CİNSEL KİMLİK ÇEŞİTLİLİKLERİ

Yusuf BARBUROĞLU

8

GİRİŞ

Bu bölümde çocuk ve ergenlerde cinsel kimlik gelişimi, çeşitlilikler ve yaşanabilecek bireysel veya çevresel zorluklarla ilgili müdahaleler odağında ele alınmıştır. Cinsel kimlik gelişimindeki çeşitlilik, uzun yıllar boyunca tıp ve psikiyatri alan yazınlarında birer bozukluk olarak nitelendirilmiştir. Ancak son 50 yılda yaşanan bilimsel ve sosyal gelişmelerin ışığında, çeşitli cinsel yönelim ve cinsiyet kimliklerinin varlığı, bozukluk sınıflamasından çıkarılmıştır (American Psychiatric Association [APA], 2013; Stoller vd., 1973; Dünya Sağlık Örgütü [WHO], 2018).

Alan yazında geniş yankı bulan psikoseksüel gelişim kuramı, cinsiyete dayalı öğrenmelerin fallik dönemde belli kompleksler aracılığıyla gerçekleştiğini öne sürer (Freud, 1953). Bu klasik kuramın, döneminin erkek egemen ve cis-heteronormatif diğer bir deyişle cinselliğin tek ve normal biçiminin doğumda atanan cinsiyetiyle uyumlu kişilerin heteroseksüelliği olduğunun kabulü varsayımlarını taşıdığı açıktır. Ne var ki psikanaliz, cinsel kimlik çeşitliliklerinden biri olan eş cinselliğin anormalliğine veya normalliğine dair net bir hipotez veya görüş ortaya atmamıştır (Flanders, 2016). Bilinenin aksine eş cinselliği bozukluk olarak atfedenler Freud'dan önceki ve sonraki erken dönem evrimsel psikiyatristler olmuştur (Drescher, 2015). Güncel evrim teorisi tartışmalarıysa cinsel yönelim çeşitliliğinin süregeldiğini, dolayısıyla evrimsel perspektiften doğal ve normal olduğunu, bozukluk olarak sınıflandırılmasının ve yasaklanmasınınsa kültürel olduğunu göstermiştir (Harari, 2017).

Bu bilgilerden hareketle, bu bölümde cinsel kimlik çeşitliliklerine sahip, LGBT+ ve toplumsal cinsiyet normlarına uymayan, çocuk ve ergenlerle çalışma

KAYNAKÇA

American Counseling Association. (2012*). Competencies for counseling with lesbian, gay, bisexual, queer, questioning, intersex and ally individuals*. https://www.counseling.org/docs/ethics/algbtic-2012-07 adresinden erişilmiştir.

American Counseling Association. (2014). ACA Code of Ethics: As Approved by the ACA Governing Council. American Counseling Association. https://www.counseling.org/docs/default-source/default-document-library/2014-code-of-ethics-finaladdress.pdf?sfvrsn=96b532c_2 adresinden erişilmiştir.

American Psychiatric Association. (2013). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders* (5th ed.). Arlington, VA: American Psychiatric Publishing doi: https://doi.org/10.1176/appi.books.9780890425596

American Psychological Association, Task Force on Appropriate Therapeutic Responses to Sexual Orientation. (2009). Report of the American Psychological Association Task Force on Appropriate Therapeutic Responses to Sexual Orientation.: http://www.apa.org/pi/lgbc/publications/therapeutic-resp.html

American Psychological Association. (2015). *Transgender ve Toplumsal Cinsiyete Uymayan Kişilerle Psikolojik Uygulamalar Kılavuzu.* Başar, K., Akkuş, Z. ve Bayındır T. (Çeviri Editörleri). Ankara: Ayrıntı Basımevi. http://www.pembehayat.org/uploads/editor/files/kilavuz(web).pdf adresinden erişilmiştir.

American School Counselor Association. (2012). *The ASCA national model: A framework for school counseling programs*(3rd ed.). Alexandria, VA: Author.

Arcelus, J., Bouman, W. P., Van Den Noortgate, W., Claes, L., Witcomb, G. ve Fernandez-Aranda, F. (2015). Systematic review and meta-analysis of prevalence studies in transsexualism. *European Psychiatry*, *30*(6), 807-815. doi: https://doi.org/10.1016/j.eurpsy.2015.04.005

Başar K. (2013) Cinsel yönelim gelişim modelleri ve açılma süreci. Yüksel, Ş. ve Yetkin N., (Editörler), *Eşcinsellik (Bilgilendirme Dosyası-10)* içinde (26-31 ss.). İstanbul: CETAD https://www.cetad.org.tr/CetadData/Books/52/bilgilendirme-dosyasi-10-escinselllik.pdf adresinden erişilmiştir

Başar, K. ve Yüksel, Ş. (2014). Çocukluktan yetişkinliğe cinsiyet kimliği ile ilgili sorunlar: uygun değerlendirme ve izlem. *Psikiyatride Güncel*, *4*(4), 389-404.

Bedard, K. K. ve Marks, A. K. (2010). Current psychological perspectives on adolescent lesbian identity development. *Journal of Lesbian Studies*, *14*(1), 16-25. doi: https://doi.org/10.1080/10894160903058857

CETAD. (2013) *Eşcinsellik (Bilgilendirme Dosyası-10).* CETAD, İstanbul: https://www.cetad.org.tr/CetadData/Books/52/bilgilendirme-dosyasi-10-escinselllik.pdf

Cohen-Kettenis, P. T. (2006). Gender identity disorders. Gillberg C., Harrington R. ve Steinhausen H.C. (Editörler), *A clinician's handbook of child and adolescent psychiatry* içinde (695-725 ss.). New York, NY: Cambridge University Press.

Collier, K. L., Van Beusekom, G., Bos, H. M. ve Sandfort, T. G. (2013). Sexual orientation and gender identity/expression related peer victimization in adolescence: A systematic review of associated psychosocial and health outcomes. *Journal of Sex Research*, *50*(3-4), 299-317.

Coşut Çakmak, A. ve Başar K. (2013) Cinsel Yönelimin Nedenlerine Farklı Yaklaşımlar ve Varsayımlar. Yüksel, Ş. ve Yetkin, N. (Editörler), *Eşcinsellik (Bilgilendirme Dosyası–10)* içinde (17-23 ss.). İstanbul: CETAD. https://www.cetad.org.tr/CetadData/Books/52/bilgilendirme-dosyasi-10-escinselllik.pdf adresinden erişilmiştir

Çavdar, D. ve Çok, F. (2016). Türkiye'de LGBT'lerin okul yaşantıları. *KAOS GL Dergisi, 151*, 54-58.

de Vries, A. L., Doreleijers, T. A., Steensma, T. D. ve Cohen-Kettenis, P. T. (2011). Psychiatric comorbidity in gender dysphoric adolescents. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, *52*(11), 1195-1202. doi: https://doi.org/10.1111/j.1469-7610.2011.02426.x

Di Ceglie, D. ve Thümmel, E. C. (2006). An experience of group work with parents of children and adolescents with gender identity disorder. *Clinical Child Psychology and Psychiatry*, *11*(3), 387-396. doi: https://doi.org/10.1177/1359104506064983

Drescher, J. (2015) Queer diagnoses revisited: The past and future of homosexuality and gender diagnoses in DSM and ICD. *International Review of Psychiatry*, *27*(5), 386-395, doi: https://doi.org/10.3109/09540261.2015.1053847

Fassinger, R. E. ve Miller, B. A. (1997). Validation of an inclusive model of sexual minority identity formation on a sample of gay men. *Journal of Homosexuality*, *32*(2), 53-78. doi: https://doi.org/10.1300/J082v32n02_04

Flanders, S., Ladame, F., Carlsberg, A., Heymanns, P., Naziri, D. ve Panitz, D. (2016). On the subject of homosexuality: What Freud said. *The International Journal of Psychoanalysis*, *97*(3), 933-950.

Fontaine, J. H. (1998). Evidencing a need: School counselors' experiences with gay and lesbian students. *Professional School Counseling, 1*(3), 8-14.

Freud, S. (1953). Three essays on the theory of sexuality (1905). In *The standard edition of the complete psychological works of Sigmund Freud, volume VII (1901-1905): A case of hysteria, three essays on sexuality and other Works* içinde (pp. 123-246). London, UK: Hogarth Press.

Friedman, M. S., Marshal, M. P., Guadamuz, T. E., Wei, C., Wong, C. F., Saewyc, E. M. ve Stall, R. (2011). A meta-analysis of disparities in childhood sexual abuse, parental physical abuse, and peer victimization among sexual minority and sexual nonminority individuals. American Journal of Public Health, *101*(8), 1481-1494. doi: https://doi.org/10.2105/AJPH.2009.190009

Göçmen, İ. ve Yılmaz, V. (2017). Exploring perceived discrimination among LGBT individuals in Turkey in education, employment, and health care: Results of an online survey. *Journal of Homosexuality*, *64*(8), 1052-1068. doi: https://doi.org/10.1080/00918369.2016.1236598

Harari, Y. N. (2017). *Hayvanlardan Tanrılara Sapiens: İnsan Türünün Kısa Bir Tarihi (31. bs.)*. Genç, E. (Çev.). İstanbul: Kolektif Kitap.

Hatzenbuehler, M. L., Birkett, M., Van Wagenen, A. ve Meyer, I. H. (2014). Protective school climates and reduced risk for suicide ideation in sexual minority youths. *American Journal of Public Health, 104*(2), 279-286. doi: https://doi.org/10.2105/AJPH.2013.301508

ILGA-Europe. (2020). Rainbow Europe country index. ILGA-Europe. https://www.ilgaeurope.org/rainboweurope adresinden erişilmiştir.

Inch, E. (2016). Changing minds: The psycho-pathologization of trans+ people. *International Journal of Mental Health, 45*(3), 193-204. doi: https://doi.org/10.1080/00207411.2016.1204822

Janssen, A. ve Busa, S. (2018) Gender dysphoria in childhood and adolescence. Driver, D. I., ve, Thomas, S., (Düz.) *Complex disorders in pediatric psychiatry: A Clinician's guide* içinde (ss. 1-10). Elsevier Health Sciences.

Kaos GL (2009). *Anti homofobi kitabı*. Kaos GL: Ankara. https://kaosgldernegi.org/images/library/2009antihomofobi-kitap.pdf adresinden erişilmiştir.

Kaos GL (2019). *Türkiye'de Kamu Çalışanı Lezbiyen, Gey, Biseksüel, Trans+ ve İnterseksler in Durumu*. Kaos GL: Ankara

Kaos GL (2020a). *LGBT+ Hakları Alanında Çeviri Sözlüğü*. Kaos GL: Ankara. https://kaosgldernegi.org/images/library/cevirisozlugu2020.pdf adresinden erişilmiştir.

Kaos GL (2020b). *LGBTİ Öğrencileri Aile ve Okul Kıskacına Karşı Nasıl Korumalı?* Kaos GL: Ankara. https://kaosgldernegi.org/images/library/lgbti-o-g-renciler-web.pdf adresinden erişilmiştir.

Kon, A. (2014). Transgender Children and Adults. *American Journal of Bioethics 14* (1): 48–50. doi: https://doi.org/10.1080/15265161.2014.862410

Kosciw, J. G., Palmer, N. A., Kull, R. M. ve Greytak, E. A. (2013). The effect of negative school climate on academic outcomes for LGBT youth and the role of in-school supports. *Journal of School Violence, 12*(1), 45-63. doi: https://doi.org/10.1080/15388220.2012.732546

Kosciw, J. G., Palmer, N. A. ve Kull, R. M. (2015). Reflecting resiliency: Openness about sexual orientation and/or gender identity and its relationship to well-being and educational outcomes for LGBT students. *American Journal of Community Psychology, 55*(1-2), 167-178. doi: https://doi.org/10.1007/s10464-014-9642-6

Kübler-Ross, E. (1973). On death and dying. Routledge.

Landers, S. ve Gilsanz, P. (2009). *The health of lesbian, gay, bisexual and transgender (LGBT) persons in Massachusetts: a survey of health issues comparing LGBT persons with their heterosexual and non-transgender counterparts*. Boston, MA: Massachusetts Department of Public Health www.mass.gov/eohhs/docs/dph/commissioner/lgbt-health-report.pdf. adresinden erişilmiştir.

MacLaughlin, D. T. ve Donahoe, P. K. (2004). Sex determination and differentiation. *New England Journal of Medicine*, *350*(4), 367-378.

Marshal, M. P., Dietz, L. J., Friedman, M. S., Stall, R., Smith, H. A., McGinley, J. ve Brent, D. A. (2011). Suicidality and depression disparities between sexual minority and heterosexual youth: A meta-analytic review. *Journal of Adolescent Health*, *49*(2), 115-123. doi: https://doi.org/10.1016/j.jadohealth.2011.02.005

McCarn, S. R. ve Fassinger, R. E. (1996). Revisioning sexual minority identity formation: A new model of lesbian identity and its implications for counseling and research. *The Counseling Psychologist*, *24*(3), 508-534. doi: https://doi.org/10.1177/0011000096243011

Meyer, I. H. (2003). Prejudice, social stress, and mental health in lesbian, gay, and bisexual populations: conceptual issues and research evidence. *Psychological Bulletin*, *129*(5), 674. doi: https://doi.org/10.1037/0033-2909.129.5.674

Ratts, M. J., Singh, A. A., Nassar-McMillan, S., Butler, S. K. ve McCullough, J. R. (2016). Multicultural and social justice counseling competencies: Guidelines for the counseling profession. *Journal of Multicultural Counseling and Development*, *44*(1), 28-48. doi: https://doi.org/10.1002/jmcd.12035

Ryan, C., Russell, S. T., Huebner, D., Diaz, R. ve Sanchez, J. (2010). Family acceptance in adolescence and the health of LGBT young adults. *Journal of Child and Adolescent Psychiatric Nursing*, *23*(4), 205-213. doi: https://doi.org/10.1111/j.1744-6171.2010.00246.x

Ryan, C., Toomey, R. B., Diaz, R. M. ve Russell, S. T. (2020). Parent-initiated sexual orientation change efforts with LGBT adolescents: Implications for young adult mental health and adjustment. *Journal of Homosexuality*, *67*(2), 159-173. doi: https://doi.org/10.1080/00918369.2018.1538407

Saewyc, E. M. (2011). Research on adolescent sexual orientation: Development, health disparities, stigma, and resilience. *Journal of Research on Adolescence*, *21*(1), 256-272. doi: https://doi.org/10.1111/j.1532-7795.2010.00727.x

Seligman, M. E. P. (2007). *Öğrenilmiş iyimserlik* (S. Kunt Akbaş, Çev.). Ankara: Hekimler Yayın Birliği.

Steensma, T. D., Kreukels, B. P., de Vries, A. L. ve Cohen-Kettenis, P. T. (2013). Gender identity development in adolescence. *Hormones and Behavior*, *64*(2), 288-297.

Stoller, R. J., Marmor, J., Bieber, I., Gold, R., Socarides, C. W., Green, R. ve Spitzer, R. L. (1973). A symposium: Should homosexuality be in the APA nomenclature?. *American Journal of Psychiatry*, *130*(11), 1207-1216.

Sue, D. W. (2001). Multidimensional facets of cultural competence. *The Counseling Psychologist*, *29*(6), 790-821.

Sue, D. W. (2010). *Microaggressions in everyday life: Race, gender, and sexual orientation*. Hoboken, NJ. John Wiley &, Sons.

Takács, J. (2006). *Social exclusion of young lesbian, gay, bisexual and trans+gender (LGBT) people in Europe*. Brussels, Belgium: ILGA Europe.

TGEU. (2020). Trans+ Rights Europe &, Central Asia Index. TGEU-Europe. Retrieved from https://tgeu.org/trans+-rights-europe-central-asia-index-maps-2020/

Toplumsal Dayanışma İçin Psikologlar Derneği. (2017). *Psikologlar İçin LGBT+'lerle Çalışma Kılavuzu.* TODAP: İstanbul. http://psikolojivetoplum.todap.org/2019/07/psikologlar-icin-lgbtilerle-lezbiyen.html adresinden erişilmiştir.

Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Derneği. (2011). Psikolojik danışma ve rehberlik alanında çalışanlar için etik kurallar. Sekizinci baskı, Ankara: Türk PDR Derneği.

Ummak, E. ve Bilgin, M. (2017). Homofobiyle baş etme grup rehberliği programına ilişkin deneysel bir çalışma. *Current Research in Education*, *3*(2), 35-50.

Vural-Batik, M. (2020). The Effectiveness of the dealing with homophobia psycho-education program on psychological counselor candidates. *Higher Education Studies*, *10*(3), 1-15. doi: : https://doi.org/10.5539/hes.v10n3p1

World Health Organization. (2006). *Defining sexual health: report of a technical consultation on sexual health, 28-31 January 2002, Geneva*. World Health Organization.

World Health Organization. (2018). *International classification of diseases for mortality and morbidity statistics* (11. bs.). https://icd.who.int/browse11/l-m/en adresinden erişilmiştir.

Yetkin, N. (2013). Tedavi Olmayan Tedavi Olarak "Onarım Terapisi". Yüksel, Ş. ve Yetkin, N. (Editörler), *Eşcinsellik (Bilgilendirme Dosyası–10)* içinde (95-97. ss.). İstanbul, CETAD. https://www.cetad.org.tr/CetadData/Books/52/bilgilendirme-dosyasi-10-escinselllik.pdf adresinden erişilmiştir.

Yüksel, Ş. (2013) Eşcinsel Kişilerle Psikoterapi ve Kimliği Olumlayan Terapiler. Yüksel, Ş. ve Yetkin, N. (Editörler), *Eşcinsellik (Bilgilendirme Dosyası–10)* içinde (75-79. ss.) İstanbul, CETAD. https://www.cetad.org.tr/CetadData/Books/52/bilgilendirme-dosyasi-10-escinselllik.pdf adresinden erişilmiştir.

YEME BOZUKLUKLARI

Nergis Hazal YILMAZTÜRK

9

TANIM

Beslenme ve yeme bozuklukları, gelişimleri, nedenleri ve ilişkili olduğu faktörler açısından ele alınması ve iyileştirilmesi karmaşık bir yapıya sahiptir. Yeme bozukluklarının nedenleri arasında bireyin kişilik özelliklerinin yanı sıra, aile yaşantılarının ve sosyo-kültürel yapıları etkilidir (Isserlin, Spettigue, Norris, Couturier, 2020; Kömürcü ve Şenkal-Ertürk, 2019).

Hastalıkların ve İlgili Sağlık Sorunlarının Uluslararası İstatistiksel Sınıflaması (*International Statistical Classification of Diseases and Related Health Problems*; ICD 11, 2019) kapsamında beslenme ve yeme bozuklukları, başka bir sağlık durumu tarafından açıklanmayan ve gelişimsel olarak uygun olmayan veya kültürel olarak onaylanmayan anormal yeme veya beslenme davranışlarını içerir. Ruhsal Bozuklukların Tanısal ve İstatistiksel El Kitabı'nda (Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders; DSM 5) ise beslenme ve yeme bozuklukları, besinin değişen miktarda tüketiminin fiziksel sağlık ve psikososyal işlevselliği ciddi derecede bozması ile sonuçlanan yeme ve yeme davranışı ile ilintili tutarlı bozukluklar olarak ele alınmıştır.

DSM 5'in yenilenmesi ile birlikte yeme bozuklukları, Beslenme ve Yeme Bozuklukları olarak tanımlanmış ve birtakım yeni sınıflandırmalar oluşmuştur. Yeniden tanımlanan bu hastalık grubu; pika, geri çıkarma bozukluğu, kaçıngan/kısıtlı yiyecek alımı bozukluğu, anoreksiya nervoza, bulimiya nervoza, tıkınırcasına yeme bozukluğu, tanımlanmış diğer bir beslenme ve yeme bozukluğu ve tanımlanmamış beslenme ve yeme bozukluğunu içerir, şeklinde ifade edilmiştir. Beslenme ve yeme bozuklarının ayrımı önemlidir. Beslenme bozuklukları, yenmeyen maddeleri yemek gibi vücut ağırlığı ve şekil endişeleriyle

KAYNAKÇA

Agras, W. S., Grow, S. J., Halmi, K. A., Mitchell, J. E., Wilson, G. T. ve Kraemer, H.C. (2000). Outcome predictors for cognitive behavior treatment of bulimia nervosa: Data from a multisite study. *American Journal of Psychiatry, 157*(8), 1302-1308.

Alantar, Z. ve Maner, F. (2008). Bağlanma kuramı açısından yeme bozuklukları. *Anadolu Psikiyatri Dergisi, 9*(2), 97-104.

Austin, V. L. ve Sciarra, D. T. (2013). *Children and Adolescents with Emotional and Behavioral Disorders.* (M. Özekes, Çev. Ed.). Ankara: Nobel.

Baktıroğlu, G. (2019). *Yeme bozukluğu değerlendirme ölçeğinin yetişkinler üzerinde geçerlik, güvenirlik ve norm çalışması*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Bankoff S.M., Karpel MG, Forbes H.E. ve Pantalone D.W. (2012) A systematic review of dialectical behavior therapy for the treatment of eating disorders. *Eating Disorders, 20*, 196-215.

Behar, R, Arancibia, M, Sepulveda, E. ve Muga, A. (2016). Child Sexual Abuse as a Risk Factor in Eating Disorders. *Eating Disorders: Prevalence, Risk Factors and Treatment Options*. 149-172.

Berghold, K. M. ve Lock, J. (2002). Assessing guilt in adolescents with anorexia nervosa. *American Journal of Psychotherapy, 56*(3), 378–390.

Bulik, C. M. (2004). Genetic and biological risk factors. J.K. Thompson (Ed.), *Handbook of eating disorders and obesity*. Bulik CM, Sullivan PF, Kendler KS. Heritability of binge-eating and broadly defined bulimia nervosa. Biol Psychiatry. 1998;44:1210. [PubMed] [Google Scholar]

Burns, D. (2005). *İyi Hissetmek Yeni Duygudurum Tedavisi*. İstanbul: Psikonet.

Çelik, S., Yoldaşcan, E.B., Okyay, R.A. ve Özenli, Y. (2016). Kadın üniversite öğrencilerinde yeme bozukluğunun yaygınlığı ve etkileyen etkenler. *Anatolian Journal of Psychiatry, 17,* 42-50.

Dingemans A.E., Bruna M.J. ve van Furth E.F. (2002) Binge eating disorder. *International Journal of Obesity, 26,* 299-307.

Wilson, G. T., Fairburn, C. C., Agras, W. S., Walsh, B. T. ve Kraemer, H. (2002). Cognitive-behavioral therapy for bulimia nervosa: Time course and mechanisms of change. *Journal of Consulting and Clinical Psychology, 70(2), 267–274.*

Fairburn C.G., Shafran R,. ve Cooper Z. (1999). A cognitive behavioral theory of anorexia nervosa. Behavioral Restrained Theory. 37(1), 1-13. doi: 10.1016/s0005-7967(98)00102-8.

Fairburn, C.G. ve Harrison, P.J. (2003). Eating disorders. *Lancet, 361(*9355), 407-416.

Fisher, M., Goldman, N.H., Katzman, D.K. ve Kreipe, R.E. (1995). Eating disorders in adolescents: A background paper. *Journal of Adolescent Health, 16*(6), 420-437.

Gaudio S. ve Di Ciommo, V. (2011). Prevalence of personality disorders and their clinical correlates in outpatient adolescents with anorexia nervosa. *Psychosomatic Medicine, 73*, 769-774.

Geliebter, A. ve Aversa, A. (2003). Emotional eating in overweight, normal weight, and underweight individuals. *Eating Behavior, 3*(4), 341-347.

Gunewardene, A., Huon, G.F. ve Zeng, R. (2001). Exposure to Westernization and dieting: A cross-cultural study. *International Journal of Eating Disorders, 29*(3), 289-293.

Hail, L. ve Le Grange, D. (2018). Bulimia nervosa in adolescents: prevalence and treatment challenges. *Adolescent Health, Medicine and Therapeutics, 9,* 11–16.

Herzog D.B. ve Eddy K.T. (2007). *Diagnosis, epidemiology and clinical course of eating disorders.* In Clinical Manual of Eating Disorders. Arlington: American Psychiatric Publishing.

Hudson J.I., Hiripi E., Pope H.G. ve Kessler R.C. (2007) The prevalence and correlates of eating disorders in the National Comorbidity Survey Replication. *Biological Psychiatry, 61*, 348-358.

Hughes E. K. ve Gullone E. (2011). Emotion regulation moderates relationships between body image concerns and psychological symptomatology. *Body Image, 8*, 224-231.

International classification of diseases for mortality and morbidity statistics (ICD-11,2019). *ICD-11 for Mortality and Morbidity Statistics (ICD-11 MMS)*. Erişim adresi https://icd.who.int/browse11/l-m/en

Isserlin, L., Spettigue, W., Norris, M. ve Couturier, J. (2020). Outcomes of inpatient psychological treatments for children and adolescents with eating disorders at time of discharge: A systematic review. *Journal of Eating Disorders 8*(32), 1-17.

Kömürcü, B. ve Şenkal-Ertürk, İ. (2019). Yeme bozukluklarının etiyolojisinde ailesel faktörler: Güncel bir gözden geçirme. *Klinik Psikoloji Dergisi, 3*(1), 34-44.

Kurt, E. ve Örün, E. (2016). Yeme bozukluğu olan çocuğa yaklaşım. *Journal of Current Pediatry, 14*, 129-135.

Linehan M.M. (1993). *Cognitive Behavioral Therapy of Borderline Personality Disorder*. New York, Guilford Press.

Lock, J. ve le Grange, D. (2006). Eating Disorders. D.A. Wolfe ve E.J. Mash (Düz.), *Behavioral and emotional disorders in adolescents: Nature, assessment and treatment* içinde (ss. 485-504). New York: Guilford Press.

Lock, J., Reisel, B. ve Steiner, H. (2001). Associated health risks of adolescents with disordered eating: How different are they from their peers? Results from a high school survey. *Child Psychiatry and Human Development, 31*(3), 249-265.

Macera, M. H. ve Mizes, J. S. (2006). Eating disorders. M. Hersen (Ed.), *Clinician's handbook of child behavioral assessment* içinde (437-457). CA: Elsevier Academic Press.

Macht, M. (2008). How emotions affect eating: A five-way model. *Appetite, 50*, 1-11.

Magallon-Neri, E., Gonzalez, E., Canalda, G. ve diğerleri (2014). Prevalence and severity of categorical and dimensional personality disorders in adolescents with eating disorders. *Europe Eating Disorders Review, 22*, 176-184.

Masson P.C., von Ranson K.M., Wallace L.M. ve Safer D.L. (2013). A randomized wait-list controlled pilot study of dialectical behaviour therapy guided self-help for binge eating disorder. *Behavior Research and Therapy, 51*, 723-728.

Miller, M. N. ve Pumariega A. J. (2001). Culture and eating disorders: A historical and cross-cultural review. *Psychiatry*, *64*(2), 93-110.

National Eating Disorder Colloaboration (2016). *Eating disorders in schools: Prevention, early identification and response.* Australian Government Department of Health.

Minuchin, S., Rosman, B. L. ve Baker, L. (1978*). Psychosomatic families: Anorexia nervosa in context*. Harvard University Press.

Monteleone P., Tortorella A., Castaldo E., Di Filippo C. ve Maj M. (2007) The Leu72Met polymorphism of the ghrelin gene is significantly associated with binge eating disorder. *Psychiatric Genetics, 17,* 13-16.

Monteleone P, Tortorella A, Castaldo E. ve Maj M (2006) Association of a functional serotonin transporter gene polymorphism with binge eating disorder. *American Journal of Medical Genetics- Neuropsychiatric Genetics*, *141*, 7-9.

Önal-Sönmez, A. (2017). Çocuk ve ergenlerde yeme bozuklukları. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar, 9(*3), 301-316.

Pace, U., Cacioppo, M. ve Schimmenti, A. (2012). The moderating role of father's care on the onset of binge eating symptoms among female late adolescents with insecure attachment. *Child Psychiatry & Human Development*, *43*(2), 282-292.

Selvini-Palazzoli M. ve Viaro, M. (1988). The anorectic process in the family: A six-stage model as a Guide for Individual Therapy. *Family Process, 27*(2), 129-148.

Selvini-Palazzoli, M. (1978) *Self-starvation: From individual to family therapy in the treatment of anorexia nervosa*. NY: Jason Aronson.

Simpson, K. J. (2002), Anorexia nervosa and culture. *Journal of Psychiatric and Mental Health Nursing*, *9*, 65-71.

Smink, F.R.E., van Hoeken, D. ve Hoek, W. (2012). Epidemiology of eating disorders: Incidence, prevalence and mortality rates. *Current Psychiatry Reports, 14*(4),406-414.

Sokol, M. (2000). Infection-treated anorexia nervosa in children: Clinical description of four cases. *Journal of Child and Adolescent Psychopharmacology, 10,* 133-145.

Stice E., Presnell K. ve Spangler D. (2002). Risk factors for binge eating onset in adolescent girls: a 2-year prospective investigation. *Health Psychology, 21*(2), 131-138.

Steinhausen, H. C. (2006). Eating disorders: Anorexia nervoza and bulimia nervoza. C. Gilberg ve R. Harrington (Düz), *A clinician's handbook of child and adolescent psychiatry* içinde (273-303). New York: Cambridge University Press.

Telch C. F., Agras W. S. ve Linehan M. M. (2001) Dialectical behavior therapy for binge eating disorder. *Journal of Consult Clinical Psychology*, *69*, 1061-1065.

Thompson-Brenner, H., Glass, S. ve Western, D. (2003). A multidimentional meta-analysis of psychotherapy for bulimia nervosa. *Clinical Psychology: Science and Practice, 10*(3), 269-287.

Toker, D. E. ve Hocaoğlu, Ç. (2009). Yeme bozuklukları ve aile yapısı: Bir gözden geçirme. *Düşünen Adam, 22*(1-4), 36-42.

Topçuoğlu, V. (2013) Tıkınırcasına yeme bozukluğu ve tedavisi. Yeme Bozuklukları ve Obezite, (Ed Yücel, A Akdemir, A Gürdal Küey, F Maner, E Vardar), 261-272. Ankara.

Turan, Ş., Poyraz, C.A. ve Özdemir, A. (2015). Tıkanırcasına yeme bozukluğu. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar, 7*(4), 419-435.

Türkiye Psikiyatri Derneği. (2020). Yeme bozuklukları. Erişim adresi: https://psikiyatri.org.tr/halka-yonelik/32/yeme-bozukluklari

Uher R., Treasure J. (2005) Brain lesions and eating disorders. *Journal of Neurology Neurosurgery Psychiatry, 76*, 852-857.

Vandewalle, Julie, Moens, E., Beyers, W. ve Braet, C. (2016). Can we link emotional eating with the emotion regulation skills of adolescents? *Psychology & Health, 31*(7), 857–872.

Vandewalle, J., Moens, E., Bosmans, G. ve Braet, C. (2017). The effect of parental rejection on the emotional eating behaviour of youngsters : A laboratory-based study. *Appetite, 108,* 219–225.

Van Strien, T., Winkens, L., Toft, M. B., Pedersen, S., Brouwer, I., Visser, M. ve Lähteenmäki, L. (2016). The mediation effect of emotional eating between depression and body mass index in the two European countries Denmark and Spain. *Appetite, 105,* 500-508.

Vardar E. ve Erzengin, M. (2011) Ergenlerde yeme bozukluklarının yaygınlığı ve psikiyatrik eş tanıları iki aşamalı toplum merkezli bir çalışma. *Türk Psikiyatri Dergisi, 22,* 205-212.

Wilfley, D., Welsch, R., Stein, R., Spurrell, E., Cohen, L., Saelens, B. ve diğerleri (2002). A randomized comparison of group cognitive-behavioral therapy and group interpersonal psychotherapy for the treatment of overweight individuals with binge-eating disorder. *Archives of General Psychiatry, 59*, 713-721.

Wilson, G. T. ve Fairburn, C. G. (2002). Treatments for eating disorders. P. E. Nathan ve J. M. Gorman (Düz.), *A guide to treatment that works* içinde (ss. 559-592). New York: Oxford University Press.

Wilson, G. T. ve Pike, K. M. (2001). Eating disorders. D.H. Barlow (Düz.), *Clinical handbook of psychological disorders: A step-by-step treatment manual* içinde (ss. 332-375). New York: Guilford Press

DAVRANIŞ VE UYUM SORUNLARI

Ecem AŞIK

10

Bu bölümde çocuk ve ergenlerde gözlenen tırnak yeme, parmak emme, alt ıslatma ve tik bozuklukları ayrı başlıklar altında tanım, sıklık, sebepler, eşlik eden güçlükler ve müdahaleler birey, aile ve okul boyutlarıyla ele alınmıştır.

TIRNAK YEME

Tanım

Amerikan Psikiyatri Birliği (2013) tarafından yayınlanan Ruhsal Bozuklukların Tanısal ve İstatistiksel El Kitabı-5'te (DSM-5), "Tanımlanmış Diğer bir Obsesif-Kompulsif Bozukluğu ve İlişkili Bozukluk" başlığı altında yer alan "Bedene odaklı yinelemeli davranış bozukluğu" görünümü, beden odaklı ve sürekli tekrarlayan davranışlar ve bu davranışların durması ya da azalması amacıyla tekrar eden girişimlerden oluşan bir döngü olarak tanımlanmıştır. Bir diğer deyişle, bu teşhise yönelik kriterleri karşılamak için danışan aynı zamanda aktiviteyi defalarca bastırmaya veya durdurmaya çalışmalı ve sosyal/mesleki yaşamları üzerinde olumsuz etkilere sahip olmalıdır. Tırnak yeme davranışı, bu tanım altında değinilen örneklerden birisi olarak ortaya çıkar. Literatürde *onikofaji* olarak da bilinen tırnak yeme, Dünya Sağlık Örgütü (WHO; 1993) tarafından yayınlanan Uluslararası Hastalık Sınıflandırması'nın (ICD) 2019 yılında güncellenen versiyonunda, "Genellikle Çocukluk ve Ergenlik Döneminde Ortaya Çıkan Diğer Tanımlanmış Davranışsal ve Duygusal Bozukluklar" başlığı altında, burun çekme ve aşırı mastürbasyon gibi gerginliğin bir ifadesi olarak işlev gören alışılmış vücut manipülasyonları altında sınıflandırılır ancak bu grup bozukluklar için tanı kriterleri iyi tanımlanmamıştır.

KAYNAKÇA

Akbayrak, A., Kasap, T., Takçı, Z. ve Seçkin, H. Y. (2020). Frequency of nail abnormalities in children and adolescents admitted to a dermatology outpatient clinic. *The Journal of Pediatric Research,, 8*(1), 69-74. doi: 10.4274/jpr.galenos.2020.37029

Altun, C., Akgün, Ö. M. ve Güven, G. (2010). Parmak emme alışkanlığı ve tedavisi: Bir olgu sunumu. *Gülhane Tıp Dergisi, 52*, 44-46.

Altundağ, Y. (2018). Çocuklarda parmak emme davranışı. *Ege Bilimsel Araştırmalar Dergisi, 1*(1), 28-36.

Amerikan Psikiyatri Birliği (2013). *Ruhsal bozuklukların tanısal ve sayımsal elkitabının tanı ölçütleri başvuru kitabı* (5.baskı). (E. Köroğlu, Çev.). Ankara: Hekimler Yayın Birliği.

Amiri, S., Shafiee-Kandjani, A. R., Naghinezhad, R., Farhang, S. ve Abdi, S. (2017). Comorbid psychiatric disorders in children and adolescents with nocturnal enuresis. *Pediatric Urology. 14*(1), 2968-2972. doi: 10.22037/uj.v14i1.3635

Azrin, N. H. ve Nunn, R. G. (1973). Habit-reversal: A method of eliminating nervous habits and tics. *Behaviour Research and Therapy, 11*, 619-628. doi: 10.1016/0005-7967(73)90119-8

Baalack, I. B. ve Frisk, A. K. (1971). Finger-sucking in children. A study of incidence and occlusal conditions. *Acta Odontologica Scandinavica, 29*(5), 499-512. doi: 10.3109/00016357109026329

Baghchechi, M., Pelletier, J. L. ve Jacob, S. R. (2020). The art of prevention: The importance of tackling the nail biting habit. *International Journal of Women's Dermatology, 7*(3), 309-313. doi: 10.1016/j.ijwd.2020.09.008

Bulut, S. (2019). Enuresis: The hidden problem. *Journal of Psychology and Psychotherapy Research, 2*(3), 1-3. doi: 10.31031/PPRS.2019.02.000540

Bulut, S. ve Nazir, T. (2020). Implications of enuresis in children and their families. *Open Journal of Depression, 9*, 31-42. doi: 10.4236/ojd.2020.93004

Butler, R. J. (1998). Annotation: night wetting in children: psychological aspects. *Journal of Child Psychology and Psychiatry, 39*(4), 453-463. doi: 10.1111/1469-7610.00342

Cubo, E., Galan, J. M. T. G., Villaverde, V. A., Velasco, S. S., Benito, V. D., Macarron, J. V., Guevara, J. G., Louis E. D. ve Benito-Leon, J. (2011). Prevalence of tics in school children in central Spain: a population-based study. *Pediatric Neurology, 45*(2), 100-108. doi: 10.1016%2Fj.jocrd.2014.06.002

Cuenca, J., Glazebrook, C., Kendall, T., Hedderly, T., Heyman, I., Jackson, G., Murphy, T., Rickards, H., Robertson, M., Stern, J., Trayner, P. ve Hollis, C. (2015). Percentions of treatment for tics among young people with Tourette syndrome and their parents: a mixed methods study. *BMC Psychiatry, 15*(1), 430-442. doi: 10.1186/s12888-015-0430-0

Çam Ray, P., Çelik, G. G., Tahiroğlu, A., Jaicks, Ç. C. D. ve Avcı, A. (2019). Çocukluk çağı tik bozukluklarının sosyodemografik ve klinik özellikleri. *Çukurova Medical Journal, 44*(1), 251-262. doi: 10.17826/cumj.628103

Çıray, R. O. ve Mutlu, C. (2019). Çocukluk çağındaki tik bozuklukları. *IKSSTD, 11*, 47-55.

Deik, A., Saunders-Pullman, R. ve San Luciano, M. (2012). Substances of abuse and movement disorders: complex interactions and comorbidities. *Current Drug Abuse Reviews, 5*(3), 243-253. doi: 10.2174/1874473711205030243

Derman, M. T. ve Başal, H. A. (2013). Okulöncesi çocuklarında gözlenen davranış problemleri ile ailelerinin anne-baba tutumları arasındaki ilişki. *Amasya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 2*(1), 115-144.

Doğan, S., Kelleci, M., Sabancıoğulları, S. ve Aydın, D. (2008). Bir ilköğretim okulunda öğrenim gören çocuklarda ruhsal uyum sorunları. *TSK Koruyucu Hekimlik Bülteni*, *7*(1), 47-52.

Dünya Sağlık Örgütü (1993). *Ruhsal ve Davranış Bozukluklarının Sınıflandırılması (ICD-10)*. (Çev. Ed: M. Orhan Öztürk). Türkiye Sinir ve Ruh Sağlığı Derneği Yayını: Ankara.

Ergün, A., Toprak, R. ve Şişman, F. N. (2013). Impact of a healthy nails program on nail-biting in Turkish schoolchildren: A controlled pretest-posttest study. *The Journal of School Nursing, 29*(6), 416-424. doi: 10.1177/1059840513481386

Ferrante, A. ve Ferrante, A. (2015). Finger or thumb sucking: New interpretations and therapeutic implications. *Minerva Pediatrics, 67*(4), 285-297.

Genç, H. A., Kılıçoğlu, H., Okutan, S. ve Sabuncuoğlu, O. (2020). Attention-deficit hyperactivity disorder symptoms in a group of children receiving orthodontic treatment in Turkey. *Turkish Journal of Orthodontics, 33*(1), 31-36. doi: 10.5152%2FTurkJOrthod.2020.19020

Ghanizadeh, A. (2008). Association of nail biting and psychiatric disorders in children and their parents in a psychiatrically referred sample of children. *Child and Adolescent Psychiatry and Mental Health, 2*(13). doi: 10.1186/1753-2000-2-13

Ghanizadeh, A. (2011). Nail biting; Etiology, consequences and management. *Iranian Journal of Medical Sciences, 36*(2), 73-79.

Ghanizadeh, A. ve Shekoohi, H. (2011). Prevalence of nail biting and its association with mental health in a community sample of children. *BMC Research Notes, 4*, 116. doi: 10.1186/1756-0500-4-116

Ghanizadeh, A., Bazrafshan, A., Firoozabadi, A. ve Dehbozorgi, G. (2013). Habit reversal versus object manipulation training for treating nail biting: A randomized controlled clinical trial. *Iranian Journal of Psychiatry, 8*(2), 61-67.

Glazener, C. M. A., Evans, J. H. C. ve Peto, R. E. (2010). *Complex behavioral and educational interventions for nocturnal enuresis in children.* The Cochrane Collaboration: John Wiley & Sons, Ltd.

Goweda, R., Badr, H., Benjabi, W., Kalantan, R. ve Kalantan, R. (2020). Nocturnal enuresis among children: prevalence and risk factors. *Medical Science, 24*(106), 4698-4706.

Gutierrez, D. S. ve Carugno, P. (2020). *Thumb Sucking*. StatPearls Publishing: Treasure Island (FL).

Gündüz, O., Demirdağ, H. ve Güleçi, C. (2018). Primer enürezis nokturnada hipnoterapi ve psikoterapi. *Journal of Traditional Complementary Medicine, 1*(1), 35-38. doi: 10.5336/jtracom.2017-58397

Halteh, P., Scher, R. K. ve Lipner, S. R. (2016). Onychophagia: A nail-biting conundrum for physicians. *Journal of Dermatological Treatment, 28*(2), 166-172. doi: 10.1080/09546634.2016.1200711

Hirschtritt, M. E., Lee, P. C., Pauls, D. L., Dion, Y., Grados, M. A., Illman, C., King, R. A., Sandor, P., McMahon, W. M., Lyon, G. J., Catch, D. C., Kurlan, R., Robertson, M. M., Osiecki, L., Scharf, J. M. ve Mathews, C. A. (2015). Lifetime prevalence, age of risk, and etiology of comorbid psychiatric disorders in Tourette syndrome. *JAMA Psychiatry, 72*(4), 325- 333. doi: 10.1001%2Fjamapsychiatry.2014.2650

Huang, H., Wei, J., Sharma, S., Bao, Y., Li, F., Song, J., Wu, H., Sun, H., Li, Z., Liu, H., Wu, Q. ve Jiang, H. (2020). Prevalence and risk factors of nocturnal enuresis among children ages 5-12 years in Xi'an, China: a cross-sectional study. *BMC Pediatrics, 20*, 305. doi: 10.1186/s12887-020-02202-w

Joinson, C., Sullivan, S., von Gontard, A. ve Heron, J. (2016). Stressful events in early childhood and developmental trajectories of bedwetting at school age. *Journal of Pediatric Psychology, 41*(9), 1002-1010. doi: 10.1093%2Fjpepsy%2Fjsw025

Juneja, A., Juneja, A. ve Sultan, A. (2015). Nail biting: A body-focused repetitive behavior case report. *Journal of Behavioral Health, 5*(1), 33-37. doi: 10.5455/jbh.20150826024242

Kandır, A. (2000). Öğretmenlerin beş-altı yaş çocuklarında görülen davranış problemlerine ilişkin bilgi ve tutumları. *Gazi Üniversitesi Mesleki Eğitim Fakültesi Dergisi, 2*(1), 42-50.

Karratlı, P. ve Adana, F. (2018). İlkokul birinci sınıf öğrencilerinde enürezis sıklığı, anne tutumu ve ilişkili faktörler: Aydın örneği. *Düzce Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi, 8*(3), 123-127.

Kurt, V., Karakuş, M., Karadeniz, S. ve Kandil, S. (2015). Tik bozukluğu olan çocuk ve ergenlerde sosyodemografik özellikler ve eşlik eden durumlar. *Pamukkale Tıp Dergisi, 8*(3), 179-191.

Malatesta, V. J. (1990). Behavioral case formulation: an experimental assessment study of transient tic disorder. *Journal of Psychopathology and Behavioral Assessment, 12*, 219-232. doi: 10.1007/BF00960619

Modder, T., Odenrick, L. ve Lindner, A. (1982). Sucking habits and their relation to posterior cross-bite in 4-year-old children. *Scandinavian Journal of Dental Research, 90*(4), 323-328. doi: 10.1111/j.1600-0722.1982.tb00744.x

Ooki S. (2005). Genetic and environmental influences on finger-sucking and nail-biting in Japanese twin children. *Twin Research and Human Genetics, 8*(4), 320–327. doi: 10.1375/1832427054936637

Paolantonio, E. G., Ludovici, N., Saccomanno, S., La Torre, G. ve Grippaudo, C. (2019). Association between oral habits, mouth breathing and malocclusion in Italian preschoolers. *European Journal of Paediatric Dentistry, 20*(3), 204-208. doi: 10.23804/ejpd.2019.20.03.07

Paschou, P., Fernandez, T. V., Sharp, F., Heiman, G. A. ve Hoekstra, P. J. (2013). Genetic susceptibility and neurotransmitters in Tourette Syndrome. *International Review of Neurobiology, 112*, 155-177. doi: 10.1016%2FB978-0-12-411546-0.00006-8

Patel A., Moles, D., O'Neil, J. ve Noar, J. (2008). Digit sucking habits in children resident in Kettering (UK). *Journal of Orthodontics, 35*, 255-261. doi: 10.1179/14653120722761

Penbegül, N., Çelik, H., Palancı, Y., Yıldırım, K., Atar, M., Hatipoğlu, N. K. ve Bodakçı, M. N. (2013). Prevalence of enuresis nocturna among a group of primary school children living in Diyarbakır. *Turkish Journal of Urology, 39*(2), 101-105. doi: 10.5152/tud.2013.021

Piedad, J. C. P. ve Cavanna, A. E. (2016). Depression in Tourette syndrome: A controlled and comparison study. *Journal of the Neurological Sciences, 364*, 128-132. doi: 10.1016/j.jns.2016.03.030

Sachan, A. ve Chaturvedi, T. P (2012). Onychophagia (nail biting), anxiety and malocclusion. *Indian Journal of Dental Research, 23*, 680-682. doi: 10.4103/0970-9290.107399

Sarıcı, H., Telli, O., Özgür, B. C., Demirbaş, A., Özgür, S. ve Karagöz, M. A. (2016). Prevalence of nocturnal enuresis and its influence on quality of life in school-aged children. *Journal of Pediatric Urology, 12*(3), 159.e1-159.e6. doi: 10.1016/j.jpurol.2015.11.011

Scahill, L., Specht, M. ve Page, C. (2014). The prevalence of tic disorders and clinical characteristics in children. *Journal of Obsessive-Compulsive and Related Disorders*, *3,* 394-400. doi: 10.1016%2Fj.jocrd.2014.06.002

Schulpen, T. W. (1997). The burden of nocturnal enuresis. *Acta Paediatrica, 86*, 981-984. doi: 10.1111/j.1651-2227.1997.tb15183.x

Siddiqui, J. A., Qureshi, S. F., Marei, W. M. ve Mahfouz, T. A. (2017). Onychophagia (Nail biting): A body focused repetitive behavior due to psychiatric co-morbidity. *Journal of Mood Disorders, 7*(1), 47-49. doi: 10.5455/jmood.20170204031431

Steeves, T., McKinlay, B. D., Gorman, D., Billinghurst, L., Day, L., Carroll, A. ve Pringsheim, T. (2012). Canadian guidelines for the evidence-based treatment of tic disorders: Behavioural therapy, deep brain stimulation, and transcranial magnetic stimulation. *The Canadian Journal of Psychiatry, 57*, 144-151. doi: 10.1177/070674371205700303

Şişman, F. N., Tok, Ö. ve Ergün, A. (2017). The effect of psychological state and social support on nail-biting in adolescents: An exploratory study. *School Psychology International, 38*(3), 304-318. doi: 10.1177/0143034317690578

Tanaka, O. M., Vitral, R. W. F., Tanaka, G. Y., Guerro, A. P. ve Camargo, E. S. (2008). Nailbiting, or onychophagia: A special habit. *American Journal of Orthodontics and Dentofacial Orthopedics, 134*(2), 305-308. doi: 10.1016/j.ajodo.2006.06.023

Tiryaki, S. (2016). Tanımlar ve terimce. *Çocuk Cerrahisi Dergisi, 30*(6), 550-553. doi: 10.5222/JTAPS.2016.550

Tokar, B., Başkaya, M., Çelik, Ö., Cemrek, F. ve Açıkgöz, A. (2020). Application of machine learning techniques for enuresis prediction in children. *European Journal of Pediatric Surgery*. doi: 10.1055/s-0040-1715655

Tsai, H., Chang, J., Chen, M., Jeng, M., Yang, L. ve Wu, K. (2020). Associations between psychiatric disorders and enuresis in Taiwanese children: A national population-based study. *Clinical Epidemiology, 12*, 163-171. doi: 10.2147/CLEP.S230537

Verdellen, C., van de Griendt, J., Hartmann, A. ve Murphy, T. (2011). European clinical guidelines for Tourette syndrome and other tic disorders. Part III: behavioral and psychosocial interventions. *European Child ve Adolescent Psychiatry, 20*(4), 197-207. doi: 10.1007/s00787-011-0167-3

Waller, R. J., Kent, S. ve Johnson, M. E. (2007). Using teacher prompts and habit reversal to reduce fingernail biting in a student with attention deficit hyperactivity disorder and a mild intellectual disability. *Teaching Exceptional Children Plus, 3*(6).

Watson, T. S., Dufrene, B., Weaver, A., Butler, T. ve Meeks, C. (2005). Brief antecedent assessment and treatment of tics in the general education classroom: A preliminary investigation. *Behavior Modification, 29*, 839-857. doi: 10.1177/0145445505279252

Williams, T. I., Rose, R. ve Chisholm, S. (2007). What is the function of nail biting: An analog assessment study. *Behaviour Research and Therapy, 45*(5), 989-995. doi: 10.1016/j.brat.2006.07.013

Winebrake, J. P., Grover, K., Halteh, P. ve Lipner, S. R. (2018). Pediatric onychophagia: Asurvey-based study of prevalence, etiologies, and co-morbidities. *American Journal of Clinical Dermatology, 19*, 887-891. doi: 10.1007/s40257-018-0386-1

Woods, D. W. ve Miltenberger, R. G. (2006). *Tic Disorders, trichotillomania, and other repetitive behavior disorders. behavioral approaches to analysis and treatment.* USA: Springer.

Woods, D. W. ve Thomsen, P. H. (2014). Tourette and tic disorders in ICD-11: standing at the diagnostic crossroads. *Brazilian Journal of Psychiatry, 36*(1), 51-58. doi: 10.1590/1516-4446-2013-1274

KAYIP VE YAS

İdil AKSÖZ-EFE

11

TANIM

İnsan yaşamının kaçınılmaz bir parçası olan ölüm ya da başka birtakım kayıplar sonucu görülen yas, her yaş grubundan bireyleri evrensel olarak etkiler. Çocukluk döneminde yaşanan kayıpların etkileri ise ileri yaşlarda sağlık, akademik başarı, ilişkiler gibi alanlarda problemler şeklinde ortaya çıkabilir. Aynı zamanda çocuk ve ergenler ile ölüm, kayıp ya da yas konularını konuşmak çoğu yetişkin için zorlayıcı bir deneyim olabilir. Gerek özellikle küçük yaştaki çocukların ölümü anlamayacağı ve yas tutmayacağı inancı gerekse çocuklara ne tür bilgilerin ve detayların verileceğinin bilinmemesinin verdiği kaygı, yetişkinler için ölüm ve yas konularının çocuklarla konuşulmasını zorlaştıran unsurlardır.

Kayıp ve ölüm kavramları, çoğu zaman birbiri yerine kullanılan ve yasın tek nedeni olarak düşünülen kavramlardır. Ancak her kayıp, bir ölümden kaynaklanmayacağı gibi yasın tek nedeni de yalnızca ölüm değildir. *Ölüm,* bir canlının hayatının sona ermesini ifade ederken *kayıp* kavramını birey için önem taşıyan herhangi bir şeyin sonlanması, yok olması olarak tanımlamak mümkündür. Bu açıdan bakıldığı zaman her ölüm bir kayıp ifade edebilir, bu bölüm boyunca da kullanılan yaygın ifade çoğu zaman sevilen kişinin kaybı şeklinde ortaya çıkar. Ancak ölümün dışında sağlığın kaybı, hayallerin kaybı, ilişkilerin kaybı gibi farklı kayıplar da söz konusudur. *Yas* ise ölüm ya da diğer herhangi bir tür kayıp sonrasında yaşanan duygusal, düşünsel, davranışsal, fiziksel ve manevi tepkilerin tamamını kapsayan bir kavramdır.

Kayıp, ölüm ve yas kavramları aslında psikoloji tarihi boyunca birçok araştırmacının ve kuramın odağı olmuştur. Örneğin psikoanalitik bakış açısına göre yaşamın başlangıcı olan doğum, anneden ayrılmayı gerektirdiği için her birey, ha-

grup desteğinin öncelikli hâle getirilmesi, hem öğrenciler hem de okuldaki psikolojik danışmanlar ve diğer öğretmenler için daha etkili ve ekonomik sonuçlar verebilir. Bir öğrencinin ailede yaşadığı kayıp söz konusu olduğunda ise bireysel destek/müdahale ön plana çıkabilir.

- Yas sürecine müdahale ve destek programlarında psikoeğitim, önemli bir konudur. Çocuk ya da ergenin yas süreci hakkında bilgilendirilmesinin, normal tepkilerin açıklanmasının, aynı zamanda bu bilgilerin aileyle paylaşılmasının yanı sıra aileye çocukların gelişim aşamalarının, ölüm algılarının ve yas tepkilerinin yetişkinlerden nasıl farklılaşabileceğinin anlatılması yas tepkilerinin normalleştirilmesini ve sürecin sağlıklı biçimde atlatılması için gereken desteğin sunulmasını mümkün kılar.
- Psikolojik danışmanların çocuk ve ergenlerin yas sürecinde doğrudan çocukla çalışmasının yanında mutlaka aile ile de çalışarak onları bilgilendirmesi ve ailenin de çocuğu desteklemesine yardımcı olmaları gerekir.

KAYNAKÇA

Baker, J. E. ve Sedney, M. A. (1996). How bereaved children cope with loss: An overview. C. A. Corr ve D. M. Corr (Düz.), *Handbook of childhood death and bereavement* içinde (s. 109-129). New York: Springer.

Burns, M., Griese, B., King, S. ve Talmi, A. (2020). Childhood bereavement: Understanding prevalence and related adversity in the United States. *American Journal of Orthopsychiatry, 90*(4), 391-405. doi: 10.1037/ort0000442

Carter, M. (2016). *Helping children and adolescents think about death, dying and bereavement*. Philadelphia: Jessica Kigsley Publishers.

Chadwick, A. (2012). *Talking about death and bereavement in school: How to help children aged 4 to 11 to feel supported and understood*. Philadelphia: Jessica Kigsley Publishers.

Corr, C. A. (2010). Children's emerging awareness and understanding of loss and death. C. A. Corr ve D. E. Balk (Düz.), *Children's encounters with death, bereavement and coping* içinde (s. 21-37). New York: Springer.

del Carpio, L., Rasmussen, S. ve Paul, S. (2020). A theory-based longitudinal investigation examining predictors of self-harm in adolescents with and without bereavement experiences. *Frontiers in Psychology, 11*, 1-15. doi: 10.3389/fpsyg.2020.01153

DeSpelder, L. A. ve Strickland, A. L. (2002). *The last dance: Encountering death and dying*. New York: McGraw Hill.

Erdur-Baker, Ö., Aksöz, İ. ve Dolunay, F. (2010). *Üniversite öğrencilerinin geçmiş travmatik yaşantıları ve şimdiki psikolojik belirtileri* [Yayımlanmamış rapor]. Orta Doğu Teknik Üniversitesi, BAP-05-02-2009-02.

Fauth, B., Thompson, M. ve Penny A. (2009). *Associations between childhood bereavement and children's background, experiences and outcomes: Secondary analysis of the 2004 Mental Health of Children and Young People in Great Britain data*. National Children's Bureau. http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.584.6512&rep=rep1&type=pdf adresinden erişilmiştir

Fujisawa, D., Miyashita, M., Nakajima, S., Ito, M., Kato, M. ve Kim, Y. (2010). Prevalence and determinants of complicated grief in general population. *Journal of Affective Disorders, 127*, 352-358. doi:10.1016/j.jad.2010.06.008

Göka, E. (2009). *Ölme: Ölümün ve geride kalanların psikolojisi*. İstanbul: Timaş Yayınları.

Haris, D. L. ve Winokuer, H. R. (2016). *Principles and practice of grief counseling*. New York: Springer.

Harrawood, L. K., Doughty, E. A. ve Wilde, B. (2011). Death education and attitudes of counselors-in-training toward death: An exploratory study. *Counseling and Values, 56*(1-2), 83-95. doi:10.1002/j.2161-007x.2011.tb01033.x

Harrichand, J. S. ve Herlihy, B. (2019). *Grief and loss: When the professional becomes personal*. Counseling Today. https://www.counseling.org/docs/default-source/ethics/ethics-columns/ethics_may_2019_losing-a-client.pdf?sfvrsn=c018572c_2 adresinden erişilmiştir

Harrison, L. ve Harrington, R. (2001). Adolescents' bereavement experiences. Prevalence, association with depressive symptoms, and use of services. *Journal of Adolescence, 24*, 159-169. doi:10.1006/jado.2001.0379

Journot-Reverbel, K., Raynaud, J-P., Bui, E. ve Revet, A. (2017). Support groups for children and adolescents bereaved by suicide: Lots of interventions, little evidence. *Psychiatry Research, 250*, 253-255. doi: 10.1016/j.psychres.2017.01.077

Kersting, A., Brähler, E., Glaesmer, H. ve Wagner, B. (2011). Prevalence of complicated grief in a representative population-based sample. *Journal of Affective Disorders, 131*(1-3), 339-343. doi:10.1016/j.jad.2010.11.032

Kızılpınar, S. Ç., Çolak, B. ve Öncü, B. (2019). Ergenlerde intihar bulaşı: Olgu sunumu. *Klinik Psikiyatri Dergisi, 22*, 364-368. doi: 10.5505/kpd.2019.74946

Koehler, K. (2010). Helping families help bereaved children. C. A. Corr ve D. E. Balk (Düz.), *Children's encounters with death, bereavement and coping* içinde (s. 311-336). New York: Springer.

LeBlanc, N. J., Simon, N. M., Reynolds, C. F., Shear, M. K., Skritskaya, N. ve Zisook, S. (2019). Relationship between complicated grief and depression: Relevance, etiological mechanisms, and implications. J. Quevedo, A. F. Carvalho ve C. A. Zarate (Düz.), *Neurobiology of depression: Road to novel therapeutics* içinde (s. 231-239). Academic Press. doi:10.1016/B978-0-12-813333-0.00020-2

Malone, P. A. (2016). *Counseling adolescents through loss, grief, and trauma*. Londra: Routledge.

McClatchy, I. S., Vonk, M. E. ve Palardy, G. (2009). The prevalence of childhood traumatic grief: A comparison of violent/sudden and expected loss. *OMEGA, 59*(4), 305-323. doi: 10.2190/OM.59.4.b

McCoyd, J. L. M. ve Walter, C. A. (2016). *Grief and loss across the lifespan: A biopsychosocial perspective*. New York: Springer.

McFerran, K., Roberts, M. ve O'Grady, L. (2010). Music therapy with bereaved teenagers: A mixed methods perspective. *Death Studies, 34*(6), 541-565. doi: 10.1080/07481181003765428

Melhem, N. M., Porta, G., Shamseddeen, W., Payne, M. W. ve Brent, D. A. (2011). Grief in children and adolescents bereaved by sudden parental death. *Archives of General Psychiatry*, *68*(9), 911-919. doi: 10.1001/jamapsychiatry.2019.3451

Moore, C. (2018). Helping grieving children and adolescents. E. Bui (Düz.), *Clinical handbook of bereavement and grief reactions* içinde (s. 189-215). New Jersey: Humana Press.

Moore, J. ve Moore, C. (2010). Talking to children about death-related issues. C. A. Corr ve D. E. Balk (Düz.), *Children's encounters with death, bereavement and coping* içinde (s. 277-291). New York: Springer.

Newson, R. S., Boelen, P. A., Hek, K., Hofman, A. ve Tiemeier, H. (2011). The prevalence and characteristics of complicated grief in older adults. *Journal of Affective Disorders, 132*(1-2), 231-238. doi:10.1016/j.jad.2011.02.021

O'Day, E. B. ve Goetter, E. M. (2018). Two psychosocial interventions for complicated grief: Review of principles and evidence base. E. Bui (Düz.), *Clinical handbook of bereavement and grief reactions* içinde (s. 259-277). New Jersey: Humana Press.

Paul, S. ve Vaswani, N. (2020). The prevalence of childhood bereavement in Scotland and its relationship with disadvantage: The significance of a public health approach to death, dying and bereavement. *Palliative Care & Social Practice, 14*, 1-12. doi: 10.1177/2632352420975043

Prado, A. M. ve Waterman, S. P. (2017). Creative supervision for counselors working in a hospice setting. *Journal of Creativity in Mental Health, 12*(4), 482-495. doi: 10.1080/15401383.2017.1300549

Rank, O. (2001). *Doğum travması.* (S. Yücesoy, Çev.). İstanbul: Metis. (Orijinal yayın yılı 1924)

Rickerson, E. M., Somers, C., Allen, C. M, Lewis, B., Strumpf, N. ve Casarett, D. J. (2005). How well are we caring for caregivers? Prevalence of grief-related symptoms and need for bereavement support among long-term care staff. *Journal of Pain and Symptom Management, 30*(3), 227-233. doi:10.1016/j.jpainsymman.2005.04.005

Schilder, P. ve Wechsler, D. (1934). The attitudes of children toward death. *The Pedagogical Seminary and Journal of Genetic Psychology, 45*(2), 406-451. doi: 10.1080/08856559.1934.10533137

Servaty-Seib, H. L. ve Tedrick, S. J. (2010). Ethical issues in counseling bereaved and seriously ill children. C. A. Corr ve D. E. Balk (Düz.), *Children's encounters with death, bereavement and coping* içinde (s. 39-60). New York: Springer.

Shelby, J. (2010). Cognitive-Behavioral Therapy and Play Therapy for childhood trauma and loss. N. B. Webb (Düz.) *Helping bereaved children: A handbook for practitioners* içinde (s. 263-277). New York: The Guilford Press.

Smith, S. C. (1999). *The forgotten mourners: Guidelines for working with bereaved children*. Philadelphia: Jessica Kigsley Publishers.

Speece, M. W. ve Brent, S. B. (1984). Children's understanding of death: A systematic review of three components of a death concept. *Child Development, 55*(5), 1671-1686. doi: 10.2307/1129915

Speece, M. W. ve Brent, S. B. (1996). The development of children's understanding of grief. C. A. Corr ve D. M. Corr (Düz.), *Handbook of childhood death and bereavement* içinde (s. 29-50). New York: Springer.

TÜİK. (2020). *İstatistiklerle aile, 2019*. https://tuikweb.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=33730 adresinden erişilmiştir

Viorst, J. (2002). *Necessary losses: The loves, illusions, dependencies, and impossible expectations that all of us have to give up in order to grow*. New York: Simon & Schuster Paperbacks.

Webb, N. B. (2010). The child and death. N. B. Webb (Düz.) *Helping bereaved children: A handbook for practitioners* içinde (s. 3-21). New York: The Guilford Press.

WebMD. (2019, Temmuz 11). *The grief experience: Survey shows it's complicated*. https://www.webmd.com/special-reports/grief-stages/20190711/the-grief-experience-survey-shows-its-complicated adresinden erişilmiştir.

WHO. (2000). *Preventing suicide: A resource for teachers and other school staff*. https://www.who.int/mental_health/media/en/62.pdf

TRAVMA

Nilüfer KOÇTÜRK

12

TANIM

Amerikan Psikiyatri Birliğinin Ruhsal Bozuklukların Tanısal ve İstatistiksel El Kitabı'na (DSM-5; American Psychiatric Association [APA], 2013) göre bir kişinin gerçek bir kayıp ya da ölüm tehdidi yaşaması veya bedensel bütünlüğüne dair tehdit yaratacak bir olay yaşaması ya da ağır yaralanması, tüm bunları başka bir kişinin yaşadığına şahit olması, ailesinden birinin ya da yakınının bunları yaşaması gibi durumlarda ruhsal boyutta ortaya çıkabilecek durumlar travma olarak tanımlanmıştır. Benzer şekilde, Ulusal Çocuk Travmatik Stres Ağı (National Child Traumatic Stress Network, 2017) da travmayı bir çocuğun veya çocuk için önemli birinin yaşamını veya fiziksel bütünlüğünü tehdit eden ve sıklıkla çocuğun başa çıkma kapasitesini bastıran terör veya umutsuzluk duygularıyla sonuçlanan bir deneyim olarak tanımlar. Travmatik yaşantılar ise yetişkinlerin veya çocukların kontrol kaybı duygusu yaşamasına ve bunun sonucunda da korku, endişe, aşırı üzüntü, şaşkınlık, kafa karışıklığı gibi çeşitli psikolojik tepkiler sergilemesine yol açan, bireyin ruhsal veya bedensel varlığını sarsan ve yaralayan her türlü örseleyici durumlara ya da olaylara verilen genel bir addır (Koçtürk, 2017).

Alan yazında çocukluk çağı travması; olumsuz çocukluk deneyimleri, erken yaşam sorunları/travmaları veya çocukluk dönemi örselenme yaşantıları gibi çeşitli terimlerle ifade edilir (Bucci, Marques, Oh ve Harris, 2016; Jiang, Postovit, Cattaneo, Binder ve Aitchison, 2019). Bu adlandırmadaki farklılıklarla birlikte, spesifik olarak çocukluk çağı travmasına maruz kalma, fiziksel, cinsel ve duygusal istismarı ve/veya ihmali ifade ettiği gibi (Fondren, Lawson, Speidel, McDonnell ve Valentino, 2020; Rosen, Handley, Cicchetti ve Rogosch, 2018), ateş etme, bıçaklama, terör, savaş, zorunlu göç gibi diğer çeşitli aile içi ve toplumsal şiddet

- Travma mağduru öğrencilere bireysel veya grup şeklindeki müdahalelerle öğrencilerin günlük rutin aktivitelerini de kapsayan kriz öncesi işlevsellik düzeyine kavuşmaları, gelişimsel olarak uygun duygusal ve davranışsal işlevsellik düzeyine dönmeleri, baş ağrısı, mide rahatsızlığı gibi fiziksel şikâyetlerinde azalmanın sağlanması, geleceği yeniden anlamlı bulmaları; öğrencilerin güvenlik duygusuna kavuşmaları, sağlıklı ve yaşına uygun sosyal ilişkiler kurmalarının sağlanması hedeflenmiştir.
- Travma odaklı BDT gibi birçok terapi yaklaşımında ebeveynlerin eğitimi çok önemli bir noktadır. Bir travma sonrası çocuğun bu beklenmedik ve acı veren olayı bilişsel olarak nasıl algılayacağı, nasıl yorumlayacağı ve olaya nasıl bir tepki oluşturacağı çok büyük ölçüde başta ebeveynleri olmak üzere çevresindeki yetişkinlere bağlıdır. Çevresindeki yetişkinlerin tepkisini çocuk, model aldığı gibi travma sonrası oluşan gerçekçi olmayan inançları da bu yetişkinlerin tepkilerine göre güçlenmekte ve psikopatoloji riski artabilir. Bu noktada da bu bölüm içerisinde anlatılan olay sonrası çocuğa sergilenecek psikososyal destek ve müdahaleler önem taşır.
- Sonuç olarak, okul psikolojik danışmanları çocukluk çağı travmalarını tarama çalışmalarıyla belirleyebilirler, travma belirtilerini tetikleyen hatırlatıcıları öğrenebilirler, okul ortamlarında bu tetikleyicileri ve tepkileri yönetmenin yollarını çocuklara öğretebilirler ve okul ortamında çocuklara travma odaklı bilişsel davranışçı terapi sağlayabilirler.

KAYNAKÇA

Akhouri, D. (2018). Post-traumatic Stress Disorder in Children. Ahmad Khan R., Wahab S. (Düz.), *Blunt Abdominal Trauma in Children* içinde (ss. 19-30). Singapore: Springer. doi: 10.1007/978-981-13-0692-1_4

Alisic, E., Zalta, A. K., Van Wesel, F., Larsen, S. E., Hafstad, G. S., Hassanpour, K. ve Smid, G. E. (2014). Rates of post-traumatic stress disorder in trauma-exposed children and adolescents: meta-analysis. *The British Journal of Psychiatry*, *204*(5), 335-340.

American Psychiatric Association. (APA, 2013). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders* (*5*. baskı). Washington, DC: APA.

Angoff, H. D. (2019). *Unique influence of abuse and neglect on school behavior: An exploratory study* (Doktora tezi, University of Michigan). https://www.researchgate.net/profile/Harrison-Angoff/publication/335589387_Unique_Influence_of_Abuse_and_Neglect_on_School_Behavior_An_Exploratory_Study/links/5d6ebaafa6fdccf93d38653e/Unique-Influence-of-Abuse-and-Neglect-on-School-Behavior-An-Exploratory-Study.pdf adresinden erişildi.

Attanayake, V., McKay, R., Joffres, M., Singh, S., Burkle Jr, F. ve Mills, E. (2009). Prevalence of mental disorders among children exposed to war: A systematic review of 7,920 children. *Medicine Conflict and Survival, 25*(1), 4-19.

Brown, R. C., Witt, A., Fegert, J. M., Keller, F., Rassenhofer, M. ve Plener, P. L. (2017). Psychosocial interventions for children and adolescents after man-made and natural disasters: a meta-analysis and systematic review. *Psychological Medicine, 47*(11), 1893-1905.

Bryant, R. A., Edwards, B., Creamer, M., O'Donnell, M., Forbes, D., Felmingham, K. L.,... ve Hadzi-Pavlovic, D. (2018). The effect of post-traumatic stress disorder on refugees' parenting and their children's mental health: a cohort study. *The Lancet Public Health, 3*(5), e249-e258.

Bucci, M., Marques, S. S., Oh, D. ve Harris, N. B. (2016). Toxic stress in children and adolescents. *Advances in Pediatrics, 63*(1), 403-428.

Choi, K. R., Seng, J. S., Briggs, E. C., Munro-Kramer, M. L., Graham-Bermann, S. A., Lee, R. C. ve Ford, J. D. (2017). The dissociative subtype of posttraumatic stress disorder (PTSD) among adolescents: co-occurring PTSD, depersonalization/derealization, and other dissociation symptoms. *Journal of the American Academy of Child ve Adolescent Psychiatry, 56*(12), 1062-1072.

Cohen, J. A., Mannarino, A. P. ve Deblinger, E. (Düz.). (2012). *Trauma-focused CBT for children and adolescents: Treatment applications*. NY: Guilford Press.

Dai, W., Liu, A., Kaminga, A. C., Deng, J., Lai, Z. ve Wen, S. W. (2018). Prevalence of posttraumatic stress disorder among children and adolescents following road traffic accidents: A meta-analysis. *The Canadian Journal of Psychiatry, 63*(12), 798-808.

Damian, S. I., Knieling, A. ve Ioan, B. G. (2011). Post-traumatic stress disorder in children: Overview and case study. *Romanian Society of Legal Medicine, 19*(2), 135-140.

Danielson, C. K., Adams, Z., McCart, M. R., Chapman, J. E., Sheidow, A. J., Walker, J.,... ve de Arellano, M. A. (2020). Safety and efficacy of Exposure-Based risk reduction through family therapy for co-occurring substance use problems and posttraumatic stress disorder symptoms among adolescents: a randomized clinical trial. *JAMA Psychiatry, 77*(6), 574-586.

Davranış Bilimleri Enstitüsü. (DBE, 2016). *Çocuk ve gençlerde travma*. https://www.dbe.com.tr/tr/cocuk-ve-genc/8/cocuk-ve-genclerde-travma/adresinden erişilmiştir.

De Bellis, M. D. ve Zisk, A. (2014). The biological effects of childhood trauma. *Child and Adolescent Psychiatric Clinics, 23*(2), 185-222.

Deblinger, E., Mannarino, A. P., Cohen, J. A., Runyon, M. K. ve Steer, R. A. (2011). Trauma-focused cognitive behavioral therapy for children: impact of the trauma narrative and treatment length. *Depression and Anxiety*, *28*(1), 67-75.

Dye, H. (2018). The impact and long-term effects of childhood trauma. *Journal of Human Behavior in the Social Environment*, *28*(3), 381-392.

Finkelhor, D., Vanderminden, J., Turner, H., Shattuck, A. ve Hamby, S. (2016). At-school victimization and violence exposure assessed in a national household survey of children and youth. *Journal of School Violence*, *15*(1), 67-90.

Fitzgerald, M. M. ve Cohen, J. A. (2012). Trauma-focused cognitive behavior therapy for school psychologists. *Journal of Applied School Psychology*, *28*(3), 294-315.

Fondren, K., Lawson, M., Speidel, R., McDonnell, C. G. ve Valentino, K. (2020). Buffering the effects of childhood trauma within the school setting: A systematic review of trauma-informed and trauma-responsive interventions among trauma-affected youth. *Children and Youth Services Review*, *109*, 104691. https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2019.104691

Görmez, V., Kılıç, H. N., Örengül, A. C., Demir, M. N., Mert, E. B., Makhlouta, B.,... ve Semerci, B. (2017). Evaluation of a school-based, teacher-delivered psychological intervention group program for trauma-affected Syrian refugee children in Istanbul, Turkey. *Psychiatry and Clinical Psychopharmacology*, *27*(2), 125-131.

Hawley, K., McMillen, C. ve Proctor, E. (2017). *Trauma-focused cognitive-behavioral therapy*. https://mindfulecotherapy.org/wp-content/uploads/2017/01/TF-CBT-toolkit-with-color-laminates-1.30.12.pdf adresinden erişildi.

Jaworska-Andryszewska, P. ve Rybakowski, J. K. (2019). Childhood trauma in mood disorders: neurobiological mechanisms and implications for treatment. *Pharmacological Reports*, *71*(1), 112-120.

Jiang, S., Postovit, L., Cattaneo, A., Binder, E. B. ve Aitchison, K. J. (2019). Epigenetic modifications in stress response genes associated with childhood trauma. *Frontiers in Psychiatry*, *10*, 808. https://doi.org/10.3389/fpsyt.2019.00808

Jongsma Jr, A. E., Peterson, L. M., McInnis, W. P. ve Bruce, T. J. (2014). *The child psychotherapy treatment planner: Includes DSM-5 updates* (Vol. 294). USA: John Wiley & Sons.

Karakaya, I. (2014). Çocukluk çağı travmalarında travma odaklı bilişsel davranışçı tedavi modeli. *Anatolian Journal of Psychiatry*, *15*(4), 350-357.

Kliethermes, M. ve Wamser, R. (2012). Adolescents with complex trauma. Cohen, J. A., Mannarino, A. P. ve Deblinger, E. (Düz.), *Trauma-focused CBT for children and adolescents: Treatment applications* içinde (ss. 175-196). Guilford Press.

Kılıçoğlu, A. G. (2010). Cinsel istismar mağduru çocuk ve ergenlerin travmaya tepkileri ile anne-babaların tepkilerinin karşılıklı incelenmesi (*Tıpta uzmanlık tezi, Uludağ Üniversitesi*). http://acikerisim.uludag.edu.tr/handle/11452/2410 adresinden erişildi.

Knightsmith, P. (2018). *Sorunlarla baş etmek için boyama kitabı ve günlük* (N. Koçtürk, Çev. Ed.). Ankara: Nobel Çocuk. (Orijinal yayın tarihi 2016).

Koçtürk, N. (2017). Travmatik yaşantılar, ihmal, istismar ve engelli bireyin ruh sağlığı. R. Akdoğan (Düz.), *Engellilerde ruh sağlığı ders kitabı* içinde (s. 107-133). Eskişehir Anadolu Üniversitesi Yayını No: 3636.

Koçtürk, N. (2019). Tekrarlanan cinsel istismar mağduriyeti ve okul ortamında yapılması gerekenler. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 8*(2), 965-990.

Koçtürk, N. (2020). Çocukların kaygı, öfke ve travma ile ilişkili ruhsal sorunlarında çocuklarla psikolojik danışma ve aile danışmanlığı. N. Ş. Özabacı (Düz.), *Çağımızın çözüm arayan sorunu şiddet* içinde (s. 137 -177). Pegem Akademi, Ankara.

Koçtürk, N. ve Bilginer, S. Ç. (2020). Adolescent sexual abuse victims' levels of perceived social support and delayed disclosure. *Children and Youth Services Review, 118*, 105363. https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2020.105363

Koçtürk, N. ve Koç, M. (2021). Travma ve okul ruh sağlığı hizmetleri. Ş. Ş. Erçetin ve N. Potas (Düz.), *Eğitim kurumlarında sağlık yönetimi* içinde (s. 155-170). Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara.

Kolski, T. D., Jongsma Jr, A. E. ve Myer, R. A. (2014). *The crisis counseling and traumatic events treatment planner, with DSM-5 updates*. New Jersey: John Wiley & Sons.

Leonard, S. S. ve Gudiño, O. G. (2020). Beyond school engagement: School adaptation and its role in bolstering resilience among youth who have been involved with child welfare services. *Child and Youth Care Forum, 50*, 277-306. https://doi.org/10.1007/s10566-020-09577-y

Meiser-Stedman, R., McKinnon, A., Dixon, C., Boyle, A., Smith, P. ve Dalgleish, T. (2019). A core role for cognitive processes in the acute onset and maintenance of post-traumatic stress in children and adolescents. *Journal of Child Psychology and Psychiatry, 60*(8), 875-884.

Okcu, E. (2016). *Travmaya maruz kalan çocuklarda TSSB gelişimi ve şiddetiyle ilişkili faktörlerin incelenmesi* (Yüksek lisans tezi, Hasan Kalyoncu Üniversitesi). https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/ adresinden erişildi.

Perfect, M. M., Turley, M. R., Carlson, J. S., Yohanna, J. ve Saint Gilles, M. P. (2016). School-related outcomes of traumatic event exposure and traumatic stress symptoms in students: A systematic review of research from 1990 to 2015. *School Mental Health, 8*(1), 7-43.

Qi, J., Yang, X., Tan, R., Wu, X. ve Zhou, X. (2020). Prevalence and predictors of posttraumatic stress disorder and depression among adolescents over 1 year after the Jiuzhaigou earthquake. *Journal of Affective Disorders, 261*, 1-8.

Rosen, A. L., Handley, E. D., Cicchetti, D. ve Rogosch, F. A. (2018). The impact of patterns of trauma exposure among low income children with and without histories of child maltreatment. *Child Abuse & Neglect, 80*, 301-311.

Ryan, J. P., Jacob, B. A., Gross, M., Perron, B. E., Moore, A. ve Ferguson, S. (2018). Early exposure to child maltreatment and academic outcomes. *Child Maltreatment, 23*(4), 365-375.

Sanderson, C. (2013). *Counselling skills for working with trauma: Healing from child sexual abuse, sexual violence and domestic abuse*. UK: Jessica Kingsley Publishers.

Sara, G. ve Lappin, J. (2017). Childhood trauma: Psychiatry's greatest public health challenge?. *The Lancet Public Health, 2*(7), e300-e301.

Saylor, C. F., Swenson, C. C., Stokes Reynolds, S. ve Taylor, M. (1999). The Pediatric Emotional Distress Scale: A brief screening measure for young children exposed to traumatic events. *Journal of Clinical Child Psychology, 28*(1), 70-81.

Schönbucher, V., Maier, T., Mohler-Kuo, M., Schnyder, U. ve Landolt, M. A. (2014). Adolescent perspectives on social support received in the aftermath of sexual abuse: A qualitative study. *Archives of Sexual Behavior*, 43, 571–586.

Smith, P., Perrin, S., Dalgleish, T., Meiser-Stedman, R., Clark, D. M. ve Yule, W. (2013). Treatment of posttraumatic stress disorder in children and adolescents. *Current Opinion in Psychiatry, 26*(1), 66-72.

Tang, W., Zhao, J., Lu, Y., Zha, Y., Liu, H., Sun, Y.,... ve Xu, J. (2018). Suicidality, posttraumatic stress, and depressive reactions after earthquake and maltreatment: a cross-sectional survey of a random sample of 6132 Chinese children and adolescents. *Journal of Affective Disorders, 232*, 363-369.

Trickey, D., Siddaway, A. P., Meiser-Stedman, R., Serpell, L. ve Field, A. P. (2012). A meta-analysis of risk factors for post-traumatic stress disorder in children and adolescents. *Clinical Psychology Review, 32*(2), 122-138.

Ulukol, B., Güney, S. A. ve Koçtürk, N. (basımda). *Çocuk destek, gelişim ve eğitim programı psikososyal destek modülü*. Ankara: Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Çocuk Hizmetleri Genel Müdürlüğü.

Ulusal Çocuk Travmatik Stres Ağı. (National Child Traumatic Stress Network, 2017). What is child trauma? https://www.nctsn.org/what-is-child-trauma adresinden erişildi.

Webb, R. T., Antonsen, S., Carr, M. J., Appleby, L., Pedersen, C. B. ve Mok, P. L. (2017). Self-harm and violent criminality among young people who experienced trauma-related hospital admission during childhood: a Danish national cohort study. *The Lancet Public Health, 2*(7), e314-e322.

Vatansever, M. ve Erden, G. (2018). Mülteci Çocuklar ve ergenler ile yapılan psikolojik görüşme üzerine bir derleme. *Çocuk ve Gençlik Ruh Sağlığı Dergisi, 25*(2), 175-186.

2. Basım

ÖZEL EĞİTİM

Editör:
Sertan Talas

nobel

ÖZEL EĞİTİM

Editör: Sertan Talas

ayın No.: 3048
Eğitim No.: 639
ISBN: 978-625-406-638-2
E-ISBN: 978-625-406-639-9
Basım Sayısı: 2. Basım, Eylül 2023

© Copyright 2023, NOBEL AKADEMİK YAYINCILIK EĞİTİM DANIŞMANLIK TİC. LTD. ŞTİ. SERTİFİKA NO.: 40340
Bu baskının bütün hakları Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.ne aittir.
Yayınevinin yazılı izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik
ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.

Nobel Akademik Yayıncılık, 2011 yılından beri "tanınmış uluslararası yayınevi" statüsündedir.

Genel Yayın Yönetmeni: Nevzat Argun -nargun@nobelyayin.com-
Genel Yayın Koordinatörü: Gülfem Dursun -gulfem@nobelyayin.com-

Sayfa Tasarım: Tarkan Kara -erdal@nobelyayin.com-
Redaksiyon: Dilek Gezgin -dilek@nobelyayin.com-
Görsel Tasarım Uzmanı: Mehtap Bayraktar Asiltürk -mehtap@nobelyayin.com-

Kütüphane Bilgi Kartı

Talas, Sertan.
Özel Eğitim / Sertan Talas
2. Basım. XVI + 456 s. 16,5x24 cm. Kaynakça var, dizin yok.
ISBN: 978-625-406-638-2
E-ISBN: 978-625-406-639-9
1. Özel Eğitim 2. Özel Gereksinim Kavram 3. Dikkat Eksikliği ve Hiperaktivite Bozukluğu 4. Otizm

Genel Dağıtım

ATLAS AKADEMİK BASIM YAYIN DAĞITIM TİC. LTD. ŞTİ.
Adres: Bahçekapı Mh. 2465 Sk. Oto Sanayi Sitesi No:7 Bodrum Kat, Şaşmaz/ANKARA
Telefon: +90 312 278 50 77 - **Faks:** 0 312 278 21 65
Sipariş: siparis@nobelyayin.com- **E-Satış:** www.nobelkitap.com - esatis@nobelkitap.com
www.atlaskitap.com - info@atlaskitap.com

Dağıtım ve Satış Noktaları: Alfa, Kırmızı Kedi, Arkadaş, D&R, Dost, Kika, Kitapsan,
Nezih, Odak, Pandora, Prefix, Remzi Kitabevleri, Yeryüzü Dağıtım

Baskı ve Cilt: Meteksan Matbaacılık ve Teknik Sanayi Tic. Anonim Şirketi / Sertifika No.: 46519
Beytepe Köy Yolu No.: 3 06800 Bilkent-Çankaya/ANKARA

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ ..... **iii**

1. Bölüm
ÖZEL EĞİTİMİN TEMELLERİ **1**
Mahmut Çitil

Özel Eğitim Nedir? 1
Özel Eğitimle İlgili Temel Kavramlar 3
Özel Gereksinimlilik Türleri, Sınıflandırması ve Yaygınlığı 6
Özel Eğitimin Tarihsel Gelişimi 9
Türk Toplumlarında Özel Eğitimin Tarihsel Gelişimi 12
Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nde Özel Eğitimin Gelişimi 13
Özel Eğitimle İlgili Temel Uygulamalar 18
Özel Eğitimin Amaçları ve Temel İlkeleri 22
Özet 26
Kaynakça 28

2. Bölüm
ÖZEL EĞİTİMDE SINIFLANDIRMA, DEĞERLENDİRME VE YERLEŞTİRME **31**
Volkan Şahin

Giriş 31
Özel Gereksinim Kavramı 32
Özel Gereksinimli Bireylerin Tanılanması 33
Özel Gereksinimli Öğrencilerin Sınıflandırılması 37
Özel Gereksinimli Bireylerin Değerlendirilmesi 43
Tarama ve Tanılama Amaçlı Değerlendirme 45
Bireyselleştirilmiş Eğitim Programı Hazırlamak Amacıyla Gerçekleştirilen Değerlendirme 48
İlerlemelerin izlenmesi ve BEP'in Güncellenmesi Amacıyla Değerlendirme 50
Özel Gereksinimli Bireylerin Yerleştirilmesi 51
Genel Eğitim Sınıfı ve Destek Eğitim Odası (Kaynak Oda) Destekli Genel Eğitim Sınıfı 53
Özel Eğitim Sınıfı 55
Gündüzlü ve Yatılı Özel Eğitim Okulu 56

Evde ve Hastanede Sürdürülen Özel Eğitim Hizmetleri 57
Özel Eğitim ve Rehabilitasyon Merkezleri 57
Bilim ve Sanat Merkezleri (BİLSEM) 58
Özet 59
Kaynakça 60

3. Bölüm
ÖZEL EĞİTİMDE AİLE VE İŞ BİRLİĞİ 63
Ali Kaya

Giriş 63
Nicel Verilerle Özel Aileler 64
Özel Gereksinimli Çocuk Sahibi Olmanın Aileye Etkileri 65
Aşama Modeli 66
Birinci Aşama 66
İkinci Aşama 67
Üçüncü Aşama 68
Ailelerin Gereksinimleri ve Desteklenmesi 69
Sosyal Destek 69
Duygusal Destek 70
Eğitsel Destek 71
Ekonomik Destek 71
Günlük Yaşam Desteği 72
Kardeşler 73
Aile Katılımı 74
Etkili Aile Katılımı 75
Özel Eğitimde İş Birliği 76
Özel Gereksinim Ekibi 77
Ekipte Yer Alması Gereken Meslek Elamanları/Uzmanlar 77
İş Birliği 78
İş Birliği Süreci 79
Ailelerle İş Birliği 80
Özet 82
Kaynaklar 83

4. Bölüm
ZİHİNSEL YETERSİZLİĞİ OLAN ÖĞRENCİLER 85
Metehan Kutlu

Giriş 85
Zihinsel Yetersizlik Nedir? 86
Zihinsel Yetersizliğin Sınıflandırılması 89
Zihinsel Yetersizliğin Yaygınlık Oranı 90

Zihinsel Yetersizliğin Nedenleri 90
Zihinsel Yetersizliği Olan Öğrencilerin Özellikleri 94
Bilişsel Özellikler 95
Sosyal ve Duygusal Özellikler 96
Davranışsal Özellikleri 96
Fiziksel Özellikleri 97
Zihinsel Yetersizliği Olan Öğrencilerin Eğitimleri 97
Zihinsel Yetersizliği Olan Öğrencilerin Eğitimlerinde Kullanılan Etkili Öğretim Uygulamaları 98
Kritik Bir Dönem: Erken Eğitim 106
Öğretmenlere Öneriler 107
Özet 108
Kaynakça 109

5. Bölüm
OTİZM SPEKTRUM BOZUKLUĞU OLAN ÇOCUKLARIN EĞİTİMİ 113
Erkan Kurnaz

Giriş 113
Tanımı 114
Sınıflandırma 116
Yaygınlık 118
Nedenleri 119
a) Genetik Nedenler 119
b) Nörolojik İşlev Sorunları 119
c) Çevresel Nedenler 120
Özellikleri 120
a) İletişim Özellikleri 121
b) Sosyal Etkileşim Sorunları 122
c) Sınırlı/Tekrarlayıcı Davranışlar 122
d) Duyusal Uyaranlara Sıra Dışı Tepkiler Verme 123
e) Motor Beceriler 123
f) Bilişsel Beceriler 124
Eğitimleri 124
a) Davranış Problemleriyle Başetme ve Çevresel Düzenlemeler 127
b) Görsel Destekler Kullanma 128
Öğretmenlere Öneriler 129
Özet 131
Kaynakça 132

6. Bölüm
DİKKAT EKSİKLİĞİ VE HİPERAKTİVİTE BOZUKLUĞU OLAN ÇOCUKLARIN EĞİTİMİ 135
Bora Görgün

Giriş 135
Dikkat Eksikliği ve Hiperaktivite Bozukluğu Tanımı ve Sınıflandırılması 135
Dikkat Eksikliği ve Hiperaktivite Bozukluğunun Tarihçesi 141
Türkiye'de Dikkat Eksikliği ve Hiperaktivite Bozukluğu 142
Dikkat Eksikliği ve Hiperaktivite Bozukluğunun Görülme Sıklığı 143
Dikkat Eksikliği ve Hiperaktivite Bozukluğu Olan Bireylerin Özellikleri 144
Tıbbi Tanılama 147
Eğitsel Tanılama 151
Dikkat Eksikliği ve Hiperaktivite Bozukluğuna Eşlik Eden Durumlar 151
Dikkat Eksikliği ve Hiperaktivite Bozukluğu Olan Bireyler ve Yürütücü İşlevler 151
Öğretmenlere Öneriler 154
Özet 155
Kaynakça 156

7. Bölüm
ÖZEL ÖĞRENME GÜÇLÜĞÜ OLAN ÇOCUKLARIN EĞİTİMİ 159
Bora Görgün

Giriş 159
Özel Öğrenme Güçlüğünün Tanımı ve Sınıflandırılması 159
Özel Öğrenme Güçlüğünün Tarihçesi 161
Türkiye'de Özel Öğrenme Güçlüğü 165
Özel Öğrenme Güçlüğünün Görülme Sıklığı 167
Özel Öğrenme Güçlüğünün Nedenleri 168
Özel Öğrenme Güçlüğü Olan Bireylerin Özellikleri 169
Giriş Sorunları 170
İşlem Sorunları 170
Bellek Sorunları 171
Çıkış Sorunları 172
Özel Öğrenme Güçlüğü Olan Bireylerin Değerlendirilmesi 172
Okumanın Değerlendirilmesi 173
Yazmanın Değerlendirilmesi 174
Matematik Becerisinin Değerlendirilmesi 174
Diğer Değerlendirme Alanları 175
Özel Öğrenme Güçlüğünün Olan Bireylerin Tanılanması 178
Tıbbi Tanılama 179
Eğitsel Tanılama 182
Özel Öğrenme Güçlüğüne Eşlik Eden Durumlar 183
Öğretmenlere Öneriler 185
Özet 186
Kaynakça 188

8. Bölüm
DUYGUSAL DAVRANIŞSAL SORUNU OLAN ÖĞRENCİLER 191
Ahmet Erdem

Giriş 191
Tanımlar 192
Yaygınlığı 196
Sınıflandırılması 197
Tırnak Yeme 200
Parmak Emme 202
Pika /Yabancı Madde Yeme Alışkanlığı 204
Seçici Konuşmazlık (Selektif Mutizm) 205
Çalma (Kleptomani) 207
Kekemelik 209
Dışa Atım Bozuklukları 211
Enüresiz (İdrar Kaçırma) 212
Enkoprezis (Dışkı Kaçırma) 213
Yalan Söyleme 215
Özet 216
Kaynakça 217

9. Bölüm
İŞİTME YETERSİZLİĞİ OLAN ÖĞRENCİLER VE EĞİTİMLERİ 223
Halime Miray Sümer Dodur

Tanımı 223
Kulak Anatomisi ve Fizyolojisi 224
İşitme Kaybının Sınıflandırılması 225
    Yaygınlık Oranı 226
İşitme Kaybının Değerlendirilmesi 227
İşitme Kaybının Nedenleri 228
    Dış Kulak 228
    Orta Kulak 228
    İç Kulak 229
İşitme Yetersizliği Olan Bireylerin Özellikleri 229
    Dil ve Konuşma 229
    Bilişsel Özellikleri 230
    Akademik Başarı 231
    Sosyal Gelişim 231
İletişim Yöntemleri 232
    Sözel Yaklaşımlar 233
    Total İletişim 234
    İki Dilli Yaklaşım 234

İşitme Kaybının Tanılanması 235
Tarama Testleri 236
Saf Ton Odyometrisi 236
Kemik İletim Testi 237
Konuşma Odyometrisi 237
İletişim Kurmayı Destekleyecek Teknolojik cihazlar 237
İşitme Cihazları 237
Koklear İmplant 238
Bilgisayarlar 239
Altyazı Koyma 239
İşitme Yetersizliği Olan Bireylerin Değerlendirilmesi 239
Bilişsel Değerlendirme 240
Dil ve İletişimin Değerlendirilmesi 240
Eğitsel Yerleştirme Seçenekleri 240
İşitme Kaybının Etkisi 242
Erken Müdahale 245
Öğretmenlere Öneriler 246
Özet 248
Kaynakça 249

10. Bölüm
GÖRME YETERSİZLİĞİ 251
Ramazan Karataş

Görme Yetersizliği - Tanımı 252
Görme Yetersizliği - Yaygınlığı 254
Görme Yetersizliği - Sınıflandırılması 255
Az-Çok Az Görenler 255
Yasal Olarak Görme Engelliler 256
Tamamen Görme Engelliler (Işığa Duyarlı-Işığa Duyarsız) 256
Görme Yetersizliği - Nedenleri 257
Yansıtma Problemleri/Bozuklukları 257
Miyopluk (Yakını Görme - Uzağı Görememe) 257
Hipermetropluk (Uzağı Görme - Yakını Görememe) 258
Astigmat 258
Presbiyopi 258
Göz ve Görme Üzerine Etkili Olan Hastalıklar/Rahatsızlıklar 259
Retinopathy of Prematurity (Prematüre Retinopatisi) 259
Retinitis Pigmentosa (Gece Körlüğü) 259
Glaucoma 260
Cortical Visual Impairment (Kortikal Görme Engeli) 260
Görme Yetersizliği Bulunan Çocukların Özellikleri ve Eğitimleri 260
Görme Yetersizliğine Sahip Olan Okul Öncesi Çağı Çocuklar 260
Görme Yetersizliğine Sahip Olan Okul Dönemi Çocuklar 261

Öğretmenlere Öneriler 266
Özet 268
Kaynakça 269

11. Bölüm
ÜSTÜN YETENEKLİ VE ZEKALI ÇOCUKLARIN EĞİTİMİ 271
Barış Biçimli, Sertan Talas

Giriş 271
Üstün Zekalılık Üzerine Yapılan Araştırmaların Tarihçesi 272
Kavramsal Olarak Üstün Zekâ 273
Üstün Zekâ Kuramları 276
Üç Halka Kuramı 276
Ortalama üstü yetenek. 277
Motivasyon. 278
Yaratıcılık. 278
Psikososyal Sınıflar Kuramı 279
Ender Yetenekler 279
Artık Yetenekler. 279
Hisseli Yetenekler 279
Tuhaf Yetenekler. 280
Ülkemizde Özel Yetenekli Olmak 280
Ülkemizde Özel Yetenekli Kavramının Ele Alınması 280
Ülkemizde Eğitsel Tanılama 281
Özel Yetenekli Bireylerin Özellikleri 283
Özel Yetenekli Bireylerin Fiziksel Özellikleri 284
Özel Yetenekli Bireylerin Bilişsel Özellikleri 284
Özel Yetenekli Bireylerin Kişilik Özellikleri 285
Özel Yetenekli Bireyleri Sosyal ve Duygusal Özellikleri 285
Dünyada Ne Kadar Özel Yetenekli Birey Var? 286
Özel Yetenekli Bireylere Yönelik Eğitim Stratejileri 287
Hızlandırma 288
Zenginleştirme 288
Zenginleştirme ve Hızlandırmanın Karşılaştırılması. 289
Sosyal-Duygusal Uyumsuzluk Kaygısı. 289
Sınır Kaygısı. 290
Normal Olma Kaygısı. 290
Elitizm Karşıtlığı. 290
Farklılaştırma 290
Gruplandırma 291
Özel Yetenekli Öğrenciye Sahip Öğretmenlere Öneriler 292
Kaynakça 294

12. Bölüm
FİZİKSEL YETERSİZLİĞİ OLAN ÖĞRENCİLERİN EĞİTİMİ 301
Caner Özböke

Giriş 301
Tanımı 302
Fiziksel Yetersizliğin Yaygınlık Oranı ve Nedenleri 303
Doğum Öncesi Nedenler 304
Doğum Anı Nedenler 304
Doğum Sonrası Nedenler 304
Fiziksel Yetersizliklerin Sınıflandırılması Ve Özellikleri 305
Serebral Palsi 305
Ampütasyon 307
Nöbet Bozuklukları 307
Travmatik Beyin Yaralanmaları 308
Spina Bifida 308
Juvenil İdiyopatik Artrit 309
Kas Hastalıkları 310
Omurilik Eğrilikleri 310
Omurilik Yaralanmaları 311
Fiziksel Yetersizliği Olan Öğrencilerin Özellikleri 311
Fiziksel Yetersizliği Olan Öğrencilere Yönelik Eğitim Yaklaşımları 315
Yardımcı Hizmetler 315
Yardımcı Ekipmanlar 316
Çevresel Düzenlemeler 316
Bireyselleştirilmiş Eğitim Programı Planlama 317
Öğretmenlere Öneriler 320
Özet 321
Kaynakça 322

13. Bölüm
İLETİŞİM, DİL VE KONUŞMA BOZUKLUĞU OLAN ÖĞRENCİLER 323
Deniz Kazanoğlu

Giriş 323
İletişim, Dil ve Konuşma: Tanımlar ve Kavramlar Arasındaki İlişki 324
Tipik Gelişim Gösteren Bireylerde Dil ve Konuşma Gelişimi 329
Söz Öncesi İletişim (0-12 ay) 331
Sözcük Öğrenme (12-24 ay) 332
Kural Öğrenme (24 ay-5 yaş) 333
Okur-yazarlık (5 yaş-yetişkinlik) 333
İletişim, Dil ve Konuşma Bozuklukları 333
Dil Bozuklukları 336
Tanım 336

Sınıflandırma ... 337
Müdahale ... 337
Konuşma Sesi Bozuklukları ... 338
Tanım ... 338
Sınıflandırma ... 338
Müdahale ... 339
Akıcılık Bozuklukları ... 340
Tanım ... 340
Sınıflandırma ... 340
Müdahale ... 341
Ses Bozuklukları ... 341
Tanım ... 341
Sınıflandırma ... 341
Müdahale ... 342
Öğretmen-DKT İş Birliğinde Yapılabilecekler ... 343
Özet ... 345
Kaynakça ... 346

14. Bölüm
ÖZEL EĞİTİM VE YARDIMCI TEKNOLOJİ ... 349
Ali Kaya

Giriş ... 349
Yardımcı Teknolojinin Kullanımı ... 350
Zihin Yetersizliği Olan Bireyler İçin Yardımcı Teknolojiler ... 351
Otizmli Bireyler ve Yardımcı Teknolojiler ... 353
İşitme Yetersizliği Olan Bireyler ve Yardımcı Teknolojiler ... 354
Görme Yetersizliği Olan Bireyler ve Yardımcı Teknolojiler ... 356
Hareketlilik ... 356
İletişim ... 356
Günlük Yaşam ... 357
Öğrenme Güçlüğü Olan Bireyler ve Yardımcı Teknolojiler ... 357
Üstün Yetenekleri Olan Bireyler ve Yardımcı Teknolojiler ... 358
Dil ve Konuşma Bozukluğu Olan Bireyler ve Yardımcı Teknolojiler ... 359
Fiziksel Yetersizliği Olan Bireyler ve Yardımcı Teknolojiler ... 359
Evrensel Tasarım ... 360
Yardımcı Teknoloji Kullanımında Dikkat Edilmesi Gerekenler ... 361
Geleceğe Yönelik Eğilimler ve Akıllı Yaşam Cihazları ... 362
Özet ... 363
Kaynaklar ... 364

15. Bölüm
KAYNAŞTIRMA 367
Murat Akdağ

Giriş 367
Kaynaştırma 368
Kaynaştırma Türleri 368
Tam Zamanlı Kaynaştırma 368
Yarı Zamanlı Kaynaştırma 369
Tersine Kaynaştırma 369
Etkili Kaynaştırma İlkeleri 369
Etkili Kaynaştırma Eğitiminde Rol Alan Ögeler ve Sürece Etkileri 370
Sınıf Öğretmeni 370
Okul Yönetimi 371
Aileler 372
Diğer Eğitim Paydaşları 372
Kaynaştırmanın Yararları 373
Özel Gereksinimli Öğrencilere Yararları 373
Normal Gelişim Gösteren Öğrencilere Yararları 374
Ailelere Yararları 375
Öğretmenlere Yararları 375
Kaynaştırma Uygulamalarının Tarihsel Gelişimi ve Yasal Dayanakları 375
Özet 379
Kaynakça 380

16. Bölüm
OLAĞANÜSTÜ DURUMLARDA ÖZEL EĞİTİM 383
Candan Hasret Şahin

Afet ve Acil Durum 383
Afet Yönetimi 385
Özel Gereksinimi Olan Bireyler ve Afet Yönetimi 387
İşitme Yetersizliği Olan Bireyler ve Afet Yönetimi 394
Görme Yetersizliği Olan Bireyler ve Afet Yönetimi 395
Fiziksel Yetersizliği Olan Bireyler ve Afet Yönetimi 396
Otizm Spektrum Bozukluğu Olan Bireyler ve Afet Yönetimi 399
Kaynakça 401

17. Bölüm
EVRENSEL TASARIM 405
Mustafa Şahin Bülbül

Giriş 405
Evrensel Tasarımın Tanımı 406

Evrensel Tasarımın Tarihçesi 407
Evrensel Tasarımın Amacı 408
Evrensel Tasarımın İlkeleri 408
Evrensel Tasarımın Uygulama Alanları 411
Evrensel Tasarımın Örnekleri 413
Evrensel Tasarımın ile İlgili Öğretmenlere Öneriler 413
Evrensel Tasarıma Uygunluğun Değerlendirilmesi 415
Sonuç 416
Özet 417
Kaynakça 418

18. Bölüm
BİREYSELLEŞTİRİLMİŞ EĞİTİM PLANI VE PROGRAMI 421
Murat Akdağ

BEP'in Yasal Dayanakları ve Kimler için Hazırlanması Gerektiği 421
BEP Tanımı ve BEP'in Hazırlanma Süreci 422
BEP Nedir? 422
BEP Hazırlanma Süreci 423
BEP Kurulu Oluşturulması ve Üyelerin Görevleri 423
Öğrencinin Eğitsel Performans Düzeyinin Belirlenmesi 425
Uzun ve Kısa Dönemli Amaçların Belirlenmesi 426
Uzun Dönemli Amaçlar (UDA) 426
Kısa Dönemli Amaçlar (KDA) 427
Bireyselleştirilmiş Öğretim Programının Hazırlanması 428
Uygun Eğitim Ortamları ve Bu Ortamlarda Sunulacak Destek Hizmetlerinin Belirlenmesi 428
Uygun Öğretim Yöntemleri ve Öğretim Materyallerinin Belirlenmesi 429
Özet 432
Kaynakça 437

YAZARLAR 439

Bölüm 1

ÖZEL EĞİTİMİN TEMELLERİ

Mahmut Çitil

ÖZEL EĞİTİMİN TEMELLERİ

Kısaca tanımlanacak olursa özel gereksinimli öğrencilere sunulan eğitime özel eğitim denilmektedir. Özel eğitim alanı hem kapsamı hem de uygulamalarıyla dünyada ve ülkemizde her geçen gün daha da gelişmekte ve ilerlemektedir (Çitil, 2017). Bu kitap bölümünde özel eğitimle ilgili temel kavramlar açıklanmış, geçmişten günümüze özel eğitim alanının gelişimi ele alınmış, özel eğitimin toplumsal ve yasal temelleri tartışılmıştır. Böylece okuyucuların özel eğitim hakkında temel düzeyde bilgi edinmeleri amaçlanmıştır.

ÖZEL EĞİTİM NEDİR?

Dünya'da ve Türkiye'de özel eğitim alanı, eğitim sistemleri içerisinde ciddi ve önemli bir yere sahiptir. Her toplumda mutlaka bulunan özel gereksinimli insanların da eğitim almaları, sosyal, kültürel, ekonomik ve siyasal açıdan belli haklara sahip olmaları gerekmektedir. Çünkü diğer insanlara sunulan hizmet ve şartlar onları engelleyebilmekte ya da yeterli olamamaktadır. Bu yüzden eğitsel, fiziksel ve hukuksal düzenlemelerle bu eşitsizliğin her toplumda giderilmesi temel bir ihtiyaçtır (Çitil, 2017).

KAYNAKÇA

AÇSHB (Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı) (2019). *Engelli ve yaşlı istatistik bülteni (2019 Haziran)*https://www.ailevecalisma.gov.tr/media/6598/bulten_may%C4%B1s2019_20190624-1.pdf adresinden erişilmiştir.

Akçamete, A. G. (Ed.). (2010). *Genel eğitim okullarında özel gereksinimi olan öğrenciler ve özel eğitim*. (3.Baskı) Ankara: Kök.

Akyüz, Y. (2006). *Türk eğitim tarihi*. (Genişletilmiş 10. Baskı). Ankara: PegemA.

Ataman, A. (2003). *Özel gereksinimli çocuklar ve özel eğitime giriş.* Ataman, A. (ed.) Ankara: Gündüz Eğitim ve Yayıncılık

Ataman, A. (2019). Bir özel eğitim kategorisi olarak özel yetenekliler. Özmen, R. & Ataman, A. Ed. *Öğrenme güçlüğü ve özel yetenek* içinde (179-204). Ankara: Maya Yayıncılık.

Bakioğlu, A. & Levent F. (2013). Üstün yeteneklilerin eğitiminde Türkiye için öneriler. *Üstün Yetenekli Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 31-44,

Balcı, S. (2013). *Osmanlı Devleti'nde engelliler ve engelli eğitimi - sağır dilsiz ve körler mektebi*. Ankara: Libra Kitap Yay.

Batu, S., ve Uysal, A. (2010). Günümüz sınıflarında engelli çocukların gelişimini destekleme. A. G. Akçamete (Ed.)., *Genel Eğitim Okullarında Özel Gereksinimi Olan Öğrenciler ve Özel Eğitim.* Ankara: Kök Yayıncılık.

Çağlar, D. (1979). *Geri zekâlı çocuklar ve eğitimi*, Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları.

Cavkaytar, A. (2010). Özel eğitime gereksinim duyan çocuklar ve özel eğitim. H.İ. Diken (Ed.)., *Özel eğitime gereksinimi olan öğrenciler ve özel eğitim* (3. baskı) içinde (3-28). Ankara: PegemA Yayıncılık.

Callard-Szulgit, R. D. (2010). *Parenting and teaching the gifted*. R&L Education.

Çalık, T. (2006). Eğitimle ilgili bazı temel kavramlar. L. Küçükahmet, (Ed.) *Eğitim Bilimine Giriş* içinde (Ekonomik Baskı, 6. Basım) Ankara: Nobel yayınları

Çitil, M. (2019). Türkiye'de engellilerin konumu ve özel eğitimin değerlendirilmesi. *Eğitimin Sesi Dergisi*, 65 (), 28-35.

Çitil, M. (2017). *Türkiye'de özel eğitim: Tarihsel, politik ve yasal gelişmeler*. Vize Yayıncılık. Ankara. Vize Akademi.

Çitil, M. (2016a). Engelli çocuğu olan ailelerin toplumsal yapısı ve eğitsel sorunları. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Çitil, M. (2016b). *Üstün yetenekli öğrencilere sunulan olumlu davranışsal destek temelli problem davranışları önleyici sınıf yönetimi uygulamaları: eylem araştırması.* Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Çitil, M. (2015). "Engelli Çocuklar ve Sosyolojisi". *Farklı Persfektiflerden Çocukluk ve Sosyolojisi* (Ed. L. Eraslan) içinde. Ankara, Vize.

Çitil, M. (2012). *Yasalar ve özel eğitim*. Ankara, Vize Yayıncılık.

Çitil, M. (2009). *Cumhuriyetin ilanından günümüze Türkiye'de özel eğitim*. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Çitil, M & Doğan, İ (2019). Engelli çocuğu olan ailelerin yapısı ve toplumsal ilişkilerinin belirlenmesi. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*. 19(43), 61-108

Çitil, M., Karakoç, T. & Küçüközyiğit, M. S. (2018). Özel eğitim lisans dersinin öğretmen adaylarının bilgi düzeylerine ve engellilere yönelik tutumlarına etkisi. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 18 (2), 815-833

Çitil, M & Üçüncü, M. K. (2018). Türkiye'de engelli hakları ve engelliler hukuku'nun durumu. *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*, 35(233-278).

Diken H. İ., (Ed.)., (2010). *Özel eğitime gereksinim duyan çocuklar ve özel eğitim*. Ankara: PegemA Yayıncılık.

Doğan, İ. ve Çitil, M. (2011). Engelli çocuk ve ergenlerine sosyolojik bir yaklaşım. *Engelli Çocuk ve Ergenlerin Hakları El Kitabı* içinde. (Anne-Baba ve Öğretmenler İçin). (Hazırlayan: A. Kulaksızoğlu). Çocuk Vakfı Yayınları: 99, İstanbul.

Enç, M. (1983). *Bitmeyen gece* (Evrenin Tüm Karanlığı Bir Tek Mum Işığını Bile Köreltemez); Ankara: Tekışık Matbası,

Ergin, O. (1977). *İstanbul mektepleri ve ilim, terbiye ve san'at müesseseleri dolayısiyle Türkiye maarif tarihi.* Cild 3-4. İstanbul: Eser Matbaası

Giddens, A. (2012). *Sosyoloji.* (Yayıma Hazırlayan: Cemal Güzel). İstanbul: Kırmızı

Gök, S. (1958). *Dünyada ve Türkiye'de sağır, dilsiz, okulları tarihçesi ve eğitim sistemi.* İstanbul: Hüsnütabiat Matbaası (Türkiye Sağır, Dilsiz ve Körler Tesanüt Cemiyeti Neşriyatı)

Kozanoğlu, M. (2017) *Engellilere yönelik çalışmalar: VII. - XX. yüzyıllar*. Ankara: Özel Der Yayınları.

Küçükahmet, L. (2005). *Öğretimde planlama ve değerlendirme* (Ekonomik Baskı, 17. baskı) Ankara: Nobel yayınları

Irvine, P., Wrigt, E., B., ve Applequist, K. (2007). History of Special Educatin. *Encyclopedia of Special Education.* (Ed. Reynolds, C. R, ve E. Fletcher-Janzen) (Third Edition). New Jersey: John Wiley & Sons

MEB (2019). *Milli eğitim istatistikleri - Örgün eğitim - 2018'/19*. http://sgb.meb.gov.tr/www/resmi-istatistikler/icerik/64 adresinden erişilmiştir.

MEB (2013). *Üstün yetenekli bireyler strateji ve uygulama planı 2009-2013*. Özel Eğitim Rehberlik ve Danışma Hizmetleri Genel Müdürlüğü. http://www.tubitak.gov.tr/sites/default/files/10_ek-1_ustunyetenekliler.pdf adresinden erişilmiştir.

MEB (2012). *Özel eğitim kurumları yönetmeliği* (Resmî Gazete Tarihi: 18.05.2012 Resmî Gazete Sayısı: 28296) https://ookgm.meb.gov.tr/www/yonetmelik/icerik/72 adresinden erişilmiştir.

MEB (1997). *573 Sayılı özel eğitim hakkında kanun hükmünde kararname* (30/5/1997, No: 573) https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/4.5.573.pdf adresinden erişilmiştir.

MEB (1991). *Özel eğitim kurumları tanıtıcı el kitabı***.** Ankara: Milli Eğitim Basımevi.

M.E.G.S.B. (1987). *Özel eğitim kurumları*. Ankara: Milli Eğitim Basımevi

Oğultürk, N. (2012). *Zihinsel engelli çocuğa sahip ailelerin, aile işlevlerini etkileyen etmenler: çankaya belediyesinden hizmet alan aileler üzerin bir değerlendirme.* Doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

ÖEHY (Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği). (2018). 07.007.2018 tarihli ve 30471 sayılı Resmî Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe girmiştir. https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2018/07/20180707-8.htm adresinden erişilmiştir.

Özgöbek, H. R. (2007). *Türkiye'nin engelliler politikası analizi.* Yüksek lisans tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Özsoy, Y., Özyürek, M. ve Eripek, S. (1996). *Özel eğitime muhtaç çocuklar "Özel eğitime giriş".* (6. Baskı). Ankara: Karatepe Yayınları.

Öztürk, Y. (2011). Engelli çocuğa sahip ailelerin gereksinimlerinin ve aile yükünün belirlenmesi (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Haliç Üniversitesi, İstanbul.

Sak, U. (2010). *Üstün zekâlılar (özellikleri, tanılanmaları eğitimleri).* Ankara: Maya Akademi

Tremblay, P. (2007). Special Needs Education Basis: Historical and Conceptual Approach. Université Librede Bruxelles Tivat, Montenegro, 2007

Vuran, S. & Ünlü, E. (2014). Türkiye'de özel gereksinimli çocukların eğitimi ile ilgili örgütlenme ve mevzuat. *Özel eğitim (Ed. S.Vuran) içinde (58-80), Ankara: Maya Akademi*.

Bölüm 2

ÖZEL EĞİTİMDE SINIFLANDIRMA, DEĞERLENDİRME VE YERLEŞTİRME

Volkan Şahin

GİRİŞ

İnsanoğlu var olduğundan beri çevresindeki karmaşayı çözmeye uğraşmış ve gördüğü, kokladığı, dokunduğu, duyduğu, yediği ve içtiği her şeyi zihninde oluşturduğu normları dikkate alarak benzerlikleri ve farklılıklarına göre bir araya getirmiş veya ayırmış yani sınıflamıştır. Eğer bu bir araya getirme ve ayırma işlemini yapmasaydı zehirli bir bitki nedeniyle zehirlenecek, vahşi bir hayvana av olacak ve kısa sürede yok olacaktı. Aynı şekilde hangi hayvanları ve bitkileri evcilleştirerek gıda ihtiyacını karşılayacağını, hangi nesneleri kullanarak araç gereç yapabileceğini bilemeyecek yine uzun süre hayatta kalamayacaktı. Hayatta kalma içgüdüsüyle başlayan bu işlemi sonraki nesillere aktaran insanoğlunun medeniyetler kurmasını sağlayan sınıflamanın, önemli becerilerden biri olduğu su götürmez bir gerçektir. Bugün de günümüz insanı hâlâ sınıflama yapmaya devam etmektedir. Bunu hayatta kalma içgüdüsüyle değil belki ama konforunu sürdürmek için yaptığı tartışılmaz. Bugün insanoğlu hâlâ karmaşadan hoşlanmıyor ve çevresindeki insanlar başta olmak üzere her şeyi iyi-kötü, güzel-çirkin, acı-tatlı, büyük-küçük gibi kavramlarla veya din, dil, ırkları, memleketleri, boyları, renkleri gibi özelliklerine göre sınıflandırmaya devam ediyor. Yukarıda da ifade edildiği üzere insanoğlunun yaptığı bu sınıflama işleminin amacı çevresini anlamlandırmak, çevresine nasıl tepki vereceğine karar vermek, doğru kararlar almak, geleceğe yönelik planlar yapmak, karmaşadan uzaklaşmak, kendine gü-

KAYNAKÇA

Aksoy, F. (2016). Özel gerekisinimli bireylere sunulan hizmetler. Içinde V. Aksoy (Ed.), *Özel Eğitim* (1. baskı, ss. 267-296). Pegem Akademi.

Aksoy, V. (Ed.). (2019). *Özel Gereksinimli Öğrencilerin Eğitiminde Değerlendirme* (1. baskı). Pegem Akademi.

Aksoy, V., & Topuz, Ç. (2019). Özel eğitimde değerlendirmenin temelleri. Içinde V. Aksoy (Ed.), *Özel gereksinimli öğrencilerin eğitiminde değerlendirme* (1. baskı, ss. 7-23). Maya Akademi.

APA. (2013). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders* (5. baskı). http://www.dsm5.org/Pages/Default.aspx

Aral, N., & Gürsoy, F. (2009). Özel Eğitim Ve Özel Eğitim Gerektiren Çocuklar. Içinde *Özel Eğitim Gerektiren Çocuklar Ve Özel Eğitime Giriş* (1. baskı, ss. 19-46). Morpa.

Ataman, A. (2003). Özel Gereksinimi Olan Çocuklar ve Özel Eğitim. Içinde A. Ataman (Ed.), *Özel Gereksinimli Çocuklar Ve Özel Eğitime Giriş* (1. baskı, ss. 11-31). Gündüz Eğitim Ve Yayıncılık.

Avcıoğlu, H. (2019). *Bireyselleştirilmiş Eğitim ve Geçiş Planlarının Hazırlanması* (1. baskı). Vize Akademik.

Börkan, B., Öztemür, G., Yılmaz, O., Çetintaş, Ş., Gülcan, B., & Özcan, M. (2017). Rehberlik ve Araştırma Merkezlerinde Psikolojik Test Uygulama Süreçleri. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, *7*(48), 161-185. https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/598380

Cavkaytar, A. (2008). Özel Eğitime Gereksinim Duyan Çocuklar ve Özel Eğitim. Içinde İ. H. Diken (Ed.), *Özel Eğitime Gereksinimi Olan Öğrenciler ve Özel Eğitim* (2. baskı, ss. 3-26). Pegem Akademi. https://doi.org/10.14527/9786055885267.01

Cavkaytar, A. (2018). Özel Eğitim Alanı. Içinde A. Cavkaytar & D. Tekin-Ersan (Ed.), *Özel Eğitim ve Kaynaştırma* (1. baskı, ss. 1-23). Eğiten Kitap.

Çakırıoğlu, O. (2016). Özel Eğitimde Temel kavramlar. Içinde V. Aksoy (Ed.), *Özel Eğitim* (1. baskı, ss. 1-20). Pegem Akademi.

Çıkılı, Y. (2019). Özel Eğitimde İnformal Değerlendirme. Içinde V. Aksoy (Ed.), *Özel Gereksinimli Çocukların Eğitiminde Değerlendirme* (1. baskı, ss. 89-98). Pegem Akademi.

Çocuklar İçin Özel Gereksinim Değerlendirmesi Hakkında Yönetmelik, Pub. L. No. 30692 (2019). https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2019/02/20190220-1.htm

Çuhadar, S. (2014). Özel eğitim süreci. Içinde S. Vuran (Ed.), *Özel Eğitim* (3. baskı, ss. 3-29). Maya Akademi.

Çuhadar, S. (2017). Sınıf öğretmenlerinin eğitsel değerlendirme sürecine ilişkin görüşleri. *Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, *7*(2), 526-549.

Demirel-Gürbüz, Ş., & Ayas, B. (2014). Üstün Zekalılar ve Eğitimleri. Içinde S. Vuran (Ed.), *Özel Eğitim* (3. baskı, ss. 371-405). Maya Akademi.

Er-Sabuncuoğlu, M., Ekmen, F., Yıldız, E., & Yavuz, E. C. (2019). *Anne ve Babalar için ICF* (Sayı November). https://www.icf-school.eu/images/outputs/o2/icf_brochure_tr.pdf

Eripek, S. (2011). Okul öncesi dönemde özel eğitim. Içinde S. Eripek (Ed.), *Özel Eğitim* (4. baskı, ss. 1-19). Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Gürsel, O. (2010). Özel eğitimde değerlendirme. Içinde İbrahim Halil Diken (Ed.), *Özel Eğitime Gereksinimi Olan Öğrenciler ve Özel Eğitim* (2. baskı).

Hallahan, D., Kauffman, J., & Pullen, P. (2014). Multicultural and Bilingual Aspects of Special Education. Içinde *Exceptional Learners: An Introduction to Special Education* (12. baskı, ss. 69-96). Pearson.

Hallahan, D. P., Kauffman, J. M., & Pullen, P. C. (2014). Exceptionality and Special Education. Içinde *Exceptional Learners: An Introduction to Special Education* (ss. 13-36). Pearson.

Heward, W. L., Morgan, S. R. A., & Konrad, M. (2017). *Exception Children An Introduction to Special Education* (11. baskı). Pearson.

Hughes, C. A., & Dexter, D. D. (2011). Response to intervention: A research-based summary. *Theory into Practice*, *50*(1), 4-11. https://doi.org/10.1080/00405841.2011.534909

Kalkan, S. (2019). Özel eğitimde tarama ve tanılama amaçlı değerlendirme. Içinde V. Aksoy (Ed.), *Özel Gereksinimli Çocukların Eğitiminde Değerlendirme* (1. baskı, ss. 25-56). Pegem Akademi.

Kargın, T. (y.y.). *Eğitsel Davranışsal Ölçme ve Değerlendirme Ders Notları*. Tarihinde 13 Haziran 2020, adresinden erişildi https://acikders.ankara.edu.tr/course/view.php?id=102

Kargın, T. (2007). Eğitsel Değerlendirme ve Bireyselleştirilmiş Eğitim Programı Hazırlama Süreci. *Ankara Universitesi Egitim Bilimleri Fakultesi Ozel Egitim Dergisi*, 1-13. https://doi.org/10.1501/ozlegt_0000000103

Liu, Y.-J. (2010). Early İdentification İntervention: The Earlier The Better For Students With Disabilities. Içinde F. E. Obiakor, J. P. Bakken, & A. F. Rotatori (Ed.), *Current İssues End Trends İn Special Education: İdentification, Assessment and İnstruction* (1. baskı, ss. 3-16). Emerald.

Maenner, M. J., Shaw, K. A., Baio, J., Washington, A., Patrick, M., DiRienzo, M., Christensen, D. L., Wiggins, L. D., Pettygrove, S., Andrews, J. G., & Maya Lopez, A. (2020). *Prevalence of Autism Spectrum Disorder Among Children Aged 8 Years — Autism and Developmental Disabilities Monitoring Network, 11 Sites, United States, 2016*. MMWR Surveill Summ 2020(Erişim tarihi 29.05.2020. https://doi.org/http://dx.doi.org/10.15585/mmwr.ss6904a1

MEB (2020), Pub. L. No. Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik. https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2020/06/20200611-1.htm

MEB. (2016). *Destek Eğitim Odası*. Milli Eğitim Bakanlığı. https://orgm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2016_08/03045051_destek_egitim_odasi_kilavuz.pdf

MEB, Pub. L. No. 30471 (2018). https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2018/07/20180707-8.htm

Milli Eğitim Bakanlığı Özel Eğitim Kurumları Yönetmeliği, (2012). https://ookgm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2019_09/06103840_Ozel_EYitim_KurumlarY_YonetmeliYi.pdf

Ömür, N. (2019). *Üstün zekâlı otizm spektrum bozukluğu (OSB) olan çocukların özellikleri, davranışları ve eğitim gereksinimlerinin temellendirilmiş teoriyle belirlenmesi* [(Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)Anadolu Üniversitesi]. https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp

Öncül, N., & Çiftçi-Tekinarslan, İ. (Ed.). (2018). *Özel Eğitimde Sosyal Uyum Becerilerinin Öğretimi*. Vize Akademik.

Öpengin, E. (2018). Zeka testleri. Içinde U. Sak (Ed.), *Üstün Yeteneklilerin Tanılanması* (1. baskı). Vize Yayıncılık.

Özaltun, Ş. C., Güler, S., & Şengelen, M. (2015). *Sağlık Taramaları*. HÜTF Halk Sağlığı AD. Toplum Eğitim Sunumları [Erişim tarihi:01.06.2020]. http://www.halksagligi.hacettepe.edu.tr/diger/toplumayonelik/tarama.pdf

Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği, Pub. L. No. 28360 (2012). https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2006/05/20060531-2.htm

Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği, Pub. L. No. 30471 (2018). http://orgm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2018_07/09101900_ozel_egitim_hizmetleri_yonetmeligi_07072018.pdf

Öztürk, H., & Girli, A. (2017). Özel öğrenme güçlüğünde yazılı anlatım ve yazma kaygısı. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, *10*(51), 784-794. https://doi.org/http://dx.doi.org/10.17719/jisr.2017.1815

Sak, U., & Bal-Sezerel, B. (2018). Sak ve Bal-Sezerel, 2018. Içinde A. Cavkaytar & D. Tekin-Ersan (Ed.), *Özel Eğitim ve Kaynaştırma* (1. baskı). Eğiten Kitap.

Sak, U., Bal-Sezerel, B., Ayas, B., Tokmak, F., Özdemir, N. N., Demirel-Gürbüz, Ş., & Öpengin, E. (2016). *Anadolu-Sak Zeka Ölçeği: ASİS Uygulayıcı Kitabı*. Anadolu Üniversitesi ÜYEP Merkezi.

Salvia, J., Ysseldyke, J. E., & Bolt, S. (2010). *Assessment in Special and İnclusive Education* (11. baskı). Wadsworth Cengage Learning. https://doi.org/10.4337/9781783470662.00024

Spinelli, C. (2012). *Classroom assessment for students in special and general education* (3. baskı).

Sucuoglu, B. (2006). *Yeni İlköğretim Programları ve Öğretmen Yeterlikleri Işığında Etkili Kaynaştırma Uygulamaları* (S. Olkun (Ed.); 1. baskı). Ekinoks Yayınevi.

Sunday, O. (2010). Curriculum-Based Assessment: The Most Effective Way To Assess Students With Disabilites. Içinde F. E. Obiakor, J. P. Bakken, & A. F. Rotatori (Ed.), *Current İssues End Trends İn Special Education: İdentification, Assessment and İnstruction* (1. baskı, ss. 87-100). Emerald.

Tanrıverdi, A. (2019). Özel eğitimde yaygın kullanılan informal değerlendirme türleri. Içinde V. Aksoy (Ed.), *Özel Gereksinimli Çocukların Eğitiminde Değerlendirme* (1. baskı, ss. 99-119). Pegem Akademi.

Tekin-İftar, E., & Kırcaali-İftar, G. (2013). Etkili öğretim. Içinde *Özel Eğitimde Yanlışsız Öğretim Yöntemleri* (2. baskı, ss. 69-85). Vize Yayıncılık.

Turse, K. A., & Albrecht, S. F. (2015). The ABCs of RTI: An introduction to the building blocks of response to intervention. *Preventing School Failure*, *59*(2), 83-89. https://doi.org/10.1080/1045988X.2013.837813

Ünlü, E. (2020). Otizm spektrum bozukluğu ve kanıt temelli uygulamalar. Içinde E. Ünlü (Ed.), *Otizmde Etkili Uygulamalar* (1. baskı, ss. 1-24). Vize Yayıncılık.

Vuran, S. (2018). Otizm Spektrum Bozukluğu Olan Öğrenciler. Içinde A. Cavkaytar & D. Tekin-Ersan (Ed.), *Özel Eğitim Ve Kaynaştırma* (1. baskı, ss. 25-51). Eğiten Kitap.

Vuran, S., & Çelik, S. (2008). *Örneklerle Kavram Öğretimi* (1. baskı). Kök Yayıncılık.

WHO. (2019). *International Classification of Disease*. https://icd.who.int/browse11/l-m/en#/http%3A%2F%2Fid.who.int%2Ficd%2Fentity%2F334423054

Yanık, Ş., & Ertürk Mustul, E. (2019). Kapsayıcı eğitimde değerlendirme süreci. Içinde H. Gürgür & S. Rakap (Ed.), *Kapsayıcı Eğitim Özel Eğitimde Bütünleştirme* (1. baskı, ss. 233-247). Pegem Akademi. https://doi.org/10.14527/9786052416532

Yenioğlu, S., Sayar, K., Köse, H., & Güner Yıldız, N. (2019). Türkiye'de Özel Eğitim Alanında Değerlendirme Süreci. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, *27*(6), 2729-2746. https://doi.org/10.24106/kefdergi.3100

Bölüm 3

ÖZEL EĞİTİMDE AİLE VE İŞ BİRLİĞİ

Ali Kaya

GİRİŞ

Aile, evlilik ve kan bağına dayanan, karı, koca, çocuklar, kardeşler arasındaki ilişkilerin oluşturduğu toplum içindeki en küçük birliktir (TDK, 2020). Bu birlik içerisinde yer alan ebeveynlerin birçoğu özel gereksinimli bir çocuğun anne-babası olmayı istemezler (Gargiulo ve Bouck, 2019). Bu istememe duygusu ile birlikte ebeveynlerin bir kısmı özel gereksinimli çocuklarını yaşamları boyunca kabul edemezler. Özel gereksinimler, ailenin ekolojisini ve çevreleriyle kurdukları etkileşimleri değiştirebilmesine karşın ailenin ve özellikle ebeveynlerin rolü temelde aynı kalır. Burada önemli olan ebeveynlerin profesyonel bir şekilde desteklenmesi ve bilgilendirilmesidir.

KAYNAKLAR

Aile. (t.y.). Türk Dil Kurumu güncel Türkçe sözlük içinde. Erişim adresi: https://sozluk.gov.tr/

Akkök, F. (2003). Farklı özelliğe sahip olan çocuk aileleri ve ailelerle yapılan çalışmalar. A. Ataman(Ed.), *Özel eğitime giriş* içinde (s. 121-142). Ankara: Gündüz Eğitim Yayıncılık

Batu, A. (2018). Özel Eğitimde Personel İşbirliği. A. Cavkaytar (Ed.), *Özel eğitim* içinde (s. 21-37). Ankara: Vize

Begum, G., & Blacher, J. (2011). The siblings relationship of adolescents with and without intellectual disabilities. *Research in Developmental Disabilities*, *32*(5), 1580-1588.

Blasco, P., Johnson, C., ve Palomo-Gonzalez, S. (2008). Support for families of children with disabilities. In P. Accardo (Ed.), *Capute & Accardo's neurodevelopmental disabilities in infancy and childhood* (Vol. 1, 3rd ed., pp. 775-801). Baltimore, MD: Paul H. Brookes.

Cavkaytar, A. (1998). *Zihin engellilere özbakım ve ev içi becerilerinin öğretiminde bir aile eğitimi programının etkiliğ*i. Doktora Tezi. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.

Çan Aslan, Ç. (2010). Zihinsel engelli çocuğu olan anne ve babaların psikolojik belirtileri, sosyal destek algıları ve stresle başa çıkma tarzlarının karşılaştırılması. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Maltepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Epstein, J. L. (1995). School/family/community partnerships. *Phi Delta Kappan,* 76(9), 701-713.

Friend, M., & Bursuck, W. (2015). *Including students with special needs: A practical guide for classroom teachers* (7th ed.). Upper Saddle River, NJ: Pearson Education.

Friend, M., ve Cook, L. (2013). *Interactions: Collaboration skills for school professionals* (7th ed.). Needham Heights, MA: Allyn & Bacon.

Gargiulo, R. M. (1985). *Working with parents of exceptional children: A guide for professionals*. Houghton Mifflin School.

Gargiulo, R. M., & Bouck, E. C. (2019). *Special education in contemporary society: An introduction to exceptionality*. Sage Publications: Incorporated.

Gargiulo, R., & Graves, S. (1991). Parental feelings: The forgotten component when working with parents of handicapped preschool children. *Childhood Education, 67*, 176-178.

Gargiulo, R., & Kilgo, J. (2014). *An introduction to young children with special needs* (4th ed.). Belmont, CA: Wadsworth

Gargiulo, R.M. ve Bouck, E.J. (2018). S*pecial education in contemporary society: an introduction to exceptionality*. Thousand Oaks, California :SAGE Publications, Inc.

Goldsmith, D. (2008). P*uzzles in the Study of Enacted Social Support. In Communicating Social Support.* Cambridge: Cambridge University Press

Gray-Stanley, J. A., Muramatsu, N., Heller, T., Hughes, S., Johnson, T. P., & Ramirez-Valles, J. (2010). Work stress and depression among direct support professionals: the role of work support and locus of control. *Journal of Intellectual Disability Research*, *54*(8), 749-761.

Greco, V., & Sloper, P. (2004). Care co-ordination and key worker schemes for disabled children: results of a UK-wide survey. *Child: care, health and development*, *30*(1), 13-20.

Greco,V., Sloper, P.,Webb, R. & Beecham, J. (2005) *An Exploration of Different Models of*

Multi-Agency Partnerships in Key Worker Services for Disabled Children: Effectiveness and Costs.

London: Department for Education and Skills.

Hallahan, D., Kauffman, J.ve Pullen, P. (2020). E*xceptional learners: An introduction to special education,* 14 th Edition. Upper Saddle River, NJ: Pearson..

İşbirliği. (t.y.). Türk Dil Kurumu güncel Türkçe sözlük içinde. Erişim adresi: https://sozluk.gov.tr/

Kaya, A. (2017). *Bakım ve koruma altında bulunan zihin yetersizliği olan bireylere yönelik günlük yaşam eğitimi programı geliştirilmesi.* Doktora Tezi. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Lerner, J., & Johns, B. (2015). *Learning disabilities and related mild disabilities* (13th ed.). Stamford, CT: Cengage Learning.

McDonnell, J., Hardman, M., & McDonnell, A. (2003). *Introduction to persons with moderate and severe disabilities* (2nd ed.). Needham Heights, MA: Allyn & Bacon.

Milli Eğitim Bakanlığı. (2017). *Milli Eğitim İstatistikleri 2016-2017 Örgün Eğitim (1. Dönem).* Ankara.

Milli Eğitim Bakanlığı. (2018). *Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği.* http://orgm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2012_10/10111226_ozel_egitim_hizmetleri_yonetmeligi_son.pdf (Erişim tarihi: 18.05.2020)

Olsson, M., & Hwang, C. (2001). Depression in mothers and fathers of children with intellectual disability. *Journal of Intellectual Disability Research, 45*(6), 535-543.

Özdemir, O. (2019). Ailelere Sunulan Hizmetler ve Destekler. A. Cavkaytar (Ed.), *Özel eğitimde aile eğitimi* içinde (s. 53-81). Ankara: Vize

Özen, A. (2018). Ailelerle İşbirliği ve İletişim. A. Cavkaytar (Ed.), *Özel eğitim* içinde (s. 37-59). Ankara: Vize

Seligman, M., & Darling, R. (2007). *Ordinary families, special children* (3rd ed.). New York, NY: Guilford Press.

Sloman, L., Springer, S., ve Vachon, M.L. (1993) *Disordered communication and grieving in deaf member families.* Fam Process 32:171-183.

Sloper, P., Greco, V., Beecham, J., & Webb, R. (2006). Key worker services for disabled children: what characteristics of services lead to better outcomes for children and families?. *Child: Care, Health and Development*, *32*(2), 147-157.

Sucuoğlu, B. (1995). Özürlü çocuğu olan anne-babaların gereksinimlerinin belirlenmesi*, Çocuk Ruh Sağlığı Dergisi, 2*(1), 10-18.

Turnbull, A. P., & Turnbull, H. R. (1990). *Families, professionals, and exceptionality: A special partnership.* Columbus, Ohio: Merrill Publishing.

Turnbull, A. P., Turnbull, R., Erwin, E. J., Soodak, L. C., & Shogren, K. A. (2011). Families, professionals, and exceptionality: Positive outcomes through partnerships and trust. Upper Saddle River, NJ: Pearson Education

Türkiye İstatistik Kurumu. (2011). *Nüfus ve Konut Araştırması,* http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=15843 (Erişim tarihi: 11.05.2020)

Türkiye İstatistik Kurumu. (2020). *Güncel Türkiye Nüfusu* http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=33705 (Erişim tarihi: 11.05.2020)

Wallander, J. L., Varni, J. W., Babani, L., DeHaan, C. B., Wilcox, K. T., & Banis, H. T. (1989). The social environment and the adaptation of mothers of physically handicapped children. *Journal of Pediatric Psychology*, *14*(3), 371-387.

Wilson, R. A. (2003). *Special educational needs in the early years*. Psychology Press.

World Health Organization [and] The World Bank. (2011). *World report on disability*. Geneva, Switzerland :World Health Organization

Zajicek-Farber, M. (2013). Caring and coping: Helping the family of a child with a disability. In M. Batshaw, N. Roizen, & G. Lotrecchiano (Eds.), *Children with disabilities* (7th ed., pp. 657-672). Baltimore, MD: Paul H. Brookes.

Bölüm 4

ZİHİNSEL YETERSİZLİĞİ OLAN ÖĞRENCİLER

Metehan Kutlu

GİRİŞ

Zihinsel yetersizliği olan öğrenciler bilişsel becerilerin yanı sıra uyumsal davranışlarda da yetersizlik gösterirler ve özel olarak geliştirilmiş öğretim uygulamalarına ve programlarına gereksinim duyarlar. Örneğin resim dersinde öğrenciden bir resmi boyaması istendiğinde öğrenciye fiziksel yardımda (fiziksel ipucu; elinden, gerekirse parmaklarından tutarak resmi boyamasını sağlamak) bulunmak veya yemekten sonra diş fırçalamasını hatırlatmak için görsel hatırlatıcılardan yararlanmak gerekebilir. Elbette kullanılacak ipucu ya da öğretim uygulaması öğrencinin gereksinimine göre farklılaşır. Bazı öğrenciler için yoğun düzeyde ipucu kullanmak gerekirken bazı öğrenciler için davranışı basamaklar hâlinde sözel olarak açıklamak (sözel ipucu) yeterli olur.

Zihinsel yetersizliği olan her öğrencinin düzeyi aynı değildir. Önemli olan öğrencinin zihinsel yetersizlikten ne düzeyde etkilendiğidir. Örneğin, hafif düzeyde zihinsel yetersizliği olan öğrenciler normal gelişim gösteren akranlarıyla bütünleştirme (kaynaştırma) eğitimi alabilirken orta ya da ağır düzeyde zihinsel yetersizliği olan öğrencilerin özel eğitim ortamlarında yoğun eğitim (örneğin, haftada 20-40 saat) almaları gerekir. Geçmişten günümüze etkili ve verimli öğretim uygulamaları uzmanlar tarafından geliştirilmekte ve bu uygulamaların genel eğitim ve özel eğitim ortamlarında yaygınlaştırılması hedeflenmektedir. Bu

KAYNAKÇA

Aldemir-Fırat, Ö., & Ergenekon, Y. (2018). Uygulamacılar için özel eğitimde farklı bir bakış açısı: Gömülü öğretim. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi,* 19, 379-401.

American Association on Intellectual and Developmental Disabilities (AAIDD) (2010). 30 Temmuz 2020 tarihinde AAIDD Web Sitesi: https://www.aaidd.org/intellectual-disability/definition adresinden alındı.

American Psychiatric Association. (2013). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders (DSM- 5)* (5th ed.). Washington, DC: APA.

Aşı Portalı. (2020). 2 Ağustos 2020 tarihinde https://asi.saglik.gov.tr adresinden alındı.

Bellugi, U., Jarvinen-Pasley, A., Doyle, T., Reilly, J., Reiss, A., & Korenberg, J. (2007). Affect, social behavior and the brain inWilliams syndrome. *Current Directions in Psychological Science*, 10, 99-10.

Boat, T. F., & Wu, J. T. (2015). *Mental Disorders and Disabilities Among Low-Income Children.* Washington: National Academies Press.

Brue, A. W., & Wilmshurts, L. (2016). *Essentials of Intellectual Disability Assessment and Identification.* New Jersey : John Wiley & Sons.

Cardona, F. A. (1994). Milestones in the history of mental retardation. *Journal of the South Carolina Medical Association (1975), 90*(6), 285-288.

Carvill, S., & Marston, G. (2002). People with intellectual disability, sensory impairments and behavior disorder: A case series*. Journal of Intellectual Disability Research*, 26 , 264-272.

Cervantes, P., Shalev, R., & Donnelly L. (2019) Definition and diagnosis. Matson J. (Ed.), *Handbook of Intellectual Disabilities* içinde (s. 45-60). New York, NY: Springer.

Chapman, R. S., & Hesketh, L. J. (2000). Behavioral phenotype of individuals with Down syndrome. *Mental Retardation and Developmental Disabilities Research Reviews*, 6, 84-95.

Çifci-Tekinarslan, İ. (2019). Zihinsel yetersizliği olan öğrenciler. İ.H. Diken (Ed.), *Özel gereksinimi olan öğrenciler ve özel eğitim* içinde (s. 135-166). Ankara: Pegem Akademi.

Cowan, A. E., (2019). Syndromes of intellectual disability. J. P. Gentile, A. E. Cowan ve D. W. Dixon (Ed.), *Guide to Intellectual Disabilities* içinde (s. 203-214). Springer: Switzerland.

Dykens, E. M., Hodapp, R. M., & Finucane, B. M. (2000). *Genetics and mental retardation syndromes: A new look at behavior and interventions.* Baltimore: Brookes.

Euler, M. J., & McKinney, T. L. (2019). Theories of intelligence. J. Matson (Ed.)*, Handbook of intellectual disabilities* (s. 17-44). New York, NY: Springer.

Gray, C., & Garand, J. D. (1993). Social stories: Improving responses of students with autism with accurate social information. *Focus on Autistic Behavior*, 8, 1-10.

Gartner, A. J., & Riessman, F. (1994). Tutoring helps those who give, those who receive. *Educational Leadership,* 52, 58-60.

Greenspan, S., & Switzky, H. S. (2003). Forty years of AAMR manuals. H. S. Switzky & S. Greenspan (Ed.), *What is mental retardation? Ideas for an evolving disability in the 21st century* içinde (s. 3-28). Washington, DC: American Association on Mental Retardation.

Hallahan, D. P., Kauffman, J. M., & Pullen, P. C. (2014). *Exceptional learners an introduction to special education.* Upper Saddle River, NJ: Pearson.

Harris, J. C. (2006). *Intellectual Disability: Understanding its Development, Causes, Classification, Evaluation, and Treatment.* Oxford Unıversıty Press.

Heikua, U., Linna, S-L., Olsén, P., Hartikaiinen, A-L., Taanila, A., & Järvelin, M-R. (2005). Etiological survey on intellectual disabilities in the Northern Finland birth cohort 1986. *American Journal on Mental Retardation, 110,* 171-180.

Heward, W. L., Alber-Morgan, S. R., & Konrad, M. (2016). *Exceptional children: An Introduction to Special Education.* Pearson.

Johnson, J., Rahn, N. L., & Bricker, D. (2015). *An Activity-Based Approach to Early Intervention.* Baltimore, Maryland: Paul H. Brookes Publishing.

Özokçu, O. (2015). Zihinsel yetersizlik, görme yetersizliği, işitme yetersizliği. İ. H. Diken (Ed.), *İlköğretimde kaynaştırma* içinde (s. 56-86). Ankara: Pegem Akademi.

Kurt, O. (2018). Davranış arttırma ve azaltma yöntemleri. E. Tekin-İftar (Ed.), *Eğitim ve davranış bilimlerinde tek denekli araştırmalar* içinde (s. 41-70). Ankara: Anı yayıncılık.

Kutlu, M. (2019). Özel gereksinimli bireylere güvenlik becerilerinin öğretimi. O. Kurt (Ed.), *Özel gereksinimli bireyler için afet ve acil durum yönetimi* içinde (s. 155-178). Anadolu Üniversitesi: Açıköğretim Fakültesi Yayınları.

Metin, E. N. (2018). Zihinsel engelli çocuklar. E.N. Metin (Ed.), *Özel gereksinimli çocuklar* içinde (s.74-114). Ankara: Anı Yayıncılık.

Murray, S. & Noland, B. (2013). *Video modeling for young children with autism spektrum disorders: A practical guide for parents and professionals.* London: Jessica Kingsley Publishers.

Parker, S. E., Mai, C. T., Canfield, M. A., Rickard, R., Wang, Y., Meyer, R. E., Anderson, P., Mason, C. A., Collins, J. S., Kirby, R. S., Correa, A., & National Birth Defects Prevention Network (2010). Updated National Birth Prevalence estimates for selected birth defects in the United States, 2004-2006. *Birth Defects Research Part A: Clinical and Molecular Teratology*, 88, 1008-1016.

Perkins, J. A. (2009). Overview of macroglossia and its treatment. *Current Opinion in Otolaryngology and Head and Neck Surgery,* 17, 460-465.

Richards, S. B., Brady, M. P., & Taylor, R. L. (2014). *Cognitive and intellectual disabilities: Historical perspectives, current practices, and future directions*. New York: Routledge.

Roth E.A., Sarawgi S.N., & Fodstad J.C. (2019). History of intellectual disabilities. J. Matson (Ed.), *Handbook of Intellectual Disabilities* içinde (s. 3-16). New York, NY: Springer.

Sattler, J. M. (2002). *Assessment of children: Behavioral and clinical applications.* La Mesa, CA: Author.

Scheerenberger, R. C. (1983). *A history of mental retardation*. Baltimore, MD: Paul H. Brookes.

Smith, D. D., Tyler, N. C., & Skow, K. (2017). *Introduction to Contemporary Special Education*. New York: Pearson.

Stromme, P., Bjornstad, P. G., & Ramstad, K. (2002). Prevalence estimation of Williams syndrome. *Journal of Child Neurology,* 17, 269-271.

Szymanski, L. ve King, B. H. (1999). Practice parameters for the assessment and treatment of children, adolescents, and adults with mental retardation and co-morbid mental disorders. *Journal of the American Academy of Children and Adolescent Psychiatry*, 38 (12 Suppl.), 5S-31S.

Taylor, R. L., Richards, S. B., ve Brady, M. P. (2005). *Mental retardation: Historical perspectives, current practices, and future directions.* Boston: Allyn & Bacon.

Tekin-İftar, E., & Kırcaali-İftar, G. (2013). *Özel eğitimde yanlışsız öğretim yöntemleri*. Ankara: Vize Akademik Yayınları

Tohum Otizm Portalı. (2020). 4 Ağustos 2020 tarihinde https://tohumotizmportali.org/ adresinden alındı.

Turner, G., Webb, T., Wake, S., & Robinson, H. (1996). Prevalence of fragile X syndrome. American *Journal of Medical Genetics,* 64, 196-197.

Tomris, G., & Bozkuş, G. (2014). Eğitsel düzenlemeler ve eğitim öğretim yaklaşımları. A. Cavkaytar (Ed.), *Aile eğitim rehberi zihinsel engelli çocuklar* içinde (s. 17-28). Ankara: Grafer Tasarım Baskı Ambalaj.

Wehmeyer, M. L., Shogren, K., Palmer, S., Williams- Diehm, K., Little, T., & Boulton, A. (2012). Impact of the Self-Determined Learning Model of Instruction on student self-determination: A randomized-trial placebo control group study. *Exceptional Children, 78*, 135-153.

Wouldes, T., LaGasse, L., Sheridan, J., & Lester, B. (2004). Maternal methamphetamine use during pregnancy and child outcome: What do we know. *New Zealand Medical Journal,* 117, 1-10.

Yıldırım-Doğru, S. S. (2019). Zihinsel yetersizliği olanlar ve eğitimleri. Ü. Şahbaz (Ed.), *Özel eğitim ve kaynaştırma* içinde (s.182-220). Ankara: Anı Yayıncılık.

Yıldız, G. (2014). Çok özel bir durum: Zihinsel engellilik. A. Cavkaytar (Ed.), *Aile eğitim rehberi zihinsel engelli çocuklar* içinde (s. 17-28). Ankara: Grafer Tasarım Baskı Ambalaj.

Bölüm 5

OTİZM SPEKTRUM BOZUKLUĞU OLAN ÇOCUKLARIN EĞİTİMİ

Erkan Kurnaz

GİRİŞ

Çocukluk çağı, farklı karmaşaların, sürprizlerin ve hızlı değişimlerin görülebileceği bir gelişim dönemidir. Bu dönem içerisinde olumlu ya da olumsuz çok çeşitli deneyimlere rastlanabilmektedir. Çocukluk çağında karşılaşılan ve hâlâ hakkında birçok gizemi barındıran Otizm spektrum bozukluğu (OSB), etkilenen çocukların aileleri veya bakıcıları için korkutucu, yorucu belki de kalp kırıcı bir deneyim olabilmektedir. Yakın zamana kadar OSB hakkında elde olan bilgiler oldukça sınırlıydı (Anagnostou ve Brian, 2015; Cohen ve Volkmar, 1997). Ancak son yıllarda yapılan araştırmalar, OSB'nin nedenleri, öğretim yöntemleri, yaygınlık oranları ve günlük yaşama katılım fırsatları hakkında çok sayıda bilgi sunmaktadır. Bu çalışmaların sonuçları, OSB olan bireyler ve ailelerin yaşamlarını kolaylaştırmakla beraber toplumda OSB olan bireylere dair farkındalık oluşmasına yardımcı olmaktadır. Geniş çerçeveden bakıldığında, kısa süre öncesinde özel eğitim alanında dahi hakkında çok fazla bilgi sahibi olunmayan OSB; bugün artık toplumun genelinde yaygı bir merak uyandırmaktadır. Tüm bu olumlu gelişmelere karşın, hâlen özel gereksinimli bireyler hakkında çok fazla bilinmeyen nokta bulunmaktadır. Toplumun büyük bir kısmının hâlen özel gereksinimli bireylerin özellikle de OSB olan bireylerin 30 yaşlarına kadar yaşayamadıkları, ömürleri boyunca yoğun şekilde desteğe duydukları gibi aşırı olumsuz önyargılara sahip olduğu görülebilmektedir. Diğer taraftan her birinin sanatta, hafıza gibi bilişsel yeteneklerde ya da başka bir alanda üstün ve

KAYNAKÇA

American Psychological Association. (Ed.) (2015) Dictionary of Psychology (2 ed.). Washington: American Psychological Association (APA)

Anagnostou, E., ve Brian, J. (Eds.). (2015). *Clinician's Manual on Autism Spectrum Disorder-ADIS*. Switzerland: Springer International Publishing

Botha, M., Dibb, B., ve Frost, D. M. (2020). " Autism is me": An investigation of how autistic individuals make sense of autism and stigma.

Carbone, P. S., Campbell, K., Wilkes, J., Stoddard, G. J., Huynh, K., Young, P. C., ve Gabrielsen, T. P. (2020). Primary care autism screening and later autism diagnosis. *Pediatrics, 146*(2).

Chown, N., ve Hughes, L. (2016). History and first descriptions of autism: Asperger versus Kanner revisited. *Journal of Autism and Developmental Disorders, 46*(6), 2270-2272.

Christensen, D., ve Zubler, J. (2020). CE: From the CDC: Understanding Autism Spectrum Disorder. *AJN The American Journal of Nursing, 120*(10), 30-37.

Cohen, D. J., ve Volkmar, F. R. (1997). *Handbook of autism and pervasive developmental disorders*: John Wiley ve Sons Inc.

Decoteau, C. L., ve Daniel, M. (2020). Scientific Hegemony and the Field of Autism. *American Sociological Review*, 0003122420922531.

Elsabbagh, M., Divan, G., Koh, Y. J., Kim, Y. S., Kauchali, S., Marcin, C., . . . Fombonne, E. (2012). Global prevalence of autism and other pervasive developmental disorders. *Autism Res, 5*(3), 160-179. doi:10.1002/aur.239

Gamliel, I., Yirmiya, N., ve Sigman, M. (2007). The development of young siblings of children with autism from 4 to 54 months. *J Autism Dev Disord, 37*(1), 171-183. doi:10.1007/s10803-006-0341-5

Gandhi, T. K., Tsourides, K., Singhal, N., Cardinaux, A., Jamal, W., Pantazis, D., . . . Sinha, P. (2020). Autonomic and Electrophysiological Evidence for Reduced Auditory Habituation in Autism. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 1-11.

Gerber, J. S., ve Offit, P. A. (2009). Vaccines and autism: a tale of shifting hypotheses. *Clinical infectious diseases: an official publication of the Infectious Diseases Society of America, 48*(4), 456.

Green, D., Chandler, S., Charman, T., Simonoff, E., ve Baird, G. (2016). Brief Report: DSM-5 Sensory Behaviours in Children With and Without an Autism Spectrum Disorder. *Journal of Autism and Developmental Disorders, 46*(11), 3597-3606. doi:10.1007/s10803-016-2881-7

Hodges, H., Fealko, C., ve Soares, N. (2020). Autism spectrum disorder: definition, epidemiology, causes, and clinical evaluation. *Translational Pediatrics, 9*(Suppl 1), S55.

Janowski, M. J. (2020). 1.5 CE Test Hours: From the CDC: Understanding Autism Spectrum Disorder. *AJN The American Journal of Nursing, 120*(10), 38.

Kang, E., Gadow, K. D., ve Lerner, M. D. (2020). Atypical communication characteristics, differential diagnosis, and the autism spectrum disorder phenotype in youth. *Journal of Clinical Child ve Adolescent Psychology, 49*(2), 251-263.

Kelly, E., Meng, F., Fujita, H., Morgado, F., Kazemi, Y., Rice, L. C., . . . Sajadi, S. (2020). Regulation of autism-relevant behaviors by cerebellar-prefrontal cortical circuits. *Nature neuroscience, 23*(9), 1102-1110.

Kim, H., Ahn, J., Lee, H., Ha, S., ve Cheon, K.-A. (2020). Differences in Language Ability and Emotional-Behavioral Problems according to Symptom Severity in Children with Autism Spectrum Disorder. *Yonsei Medical Journal, 61*(10), 880-890.

Kodak, T., ve Bergmann, S. (2020). Autism Spectrum Disorder: Characteristics, Associated Behaviors, and Early Intervention. *Pediatric Clinics, 67*(3), 525-535.

Larsson, H. J., Eaton, W. W., Madsen, K. M., Vestergaard, M., Olesen, A. V., Agerbo, E., . . . Mortensen, P. B. (2005). Risk factors for autism: perinatal factors, parental psychiatric history, and socioeconomic status. *American journal of epidemiology, 161*(10), 916-925.

Lee, J.-Y., ve Deng, Z. (2020). Atypical: A Novel Portrayal of Individuals With Autism Spectrum Disorder. In: Am Psychiatric Assoc.

Lord, C., Brugha, T. S., Charman, T., Cusack, J., Dumas, G., Frazier, T., . . . State, M. W. (2020). Autism spectrum disorder. *Nature reviews Disease primers, 6*(1), 1-23.

Myers, S. M., Challman, T. D., Bernier, R., Bourgeron, T., Chung, W. K., Constantino, J. N., . . . Mitchell, K. J. (2020). Insufficient Evidence for "Autism-Specific" Genes. *The American Journal of Human Genetics*.

Pin, T. W., So, V. K., Siu, C. S., Yip, S. S., Cheung, S. S.-w., ve Kan, J. Y.-m. (2020). Development of the Social Motor Function Classification System for Children with Autism Spectrum Disorders: A Psychometric Study. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 1-9.

Rogers, S. J., ve Dawson, G. (2020). *Early Start Denver Model for young children with autism: Promoting language, learning, and engagement*: Guilford Publications.

Stehr-Green, P., Tull, P., Stellfeld, M., Mortenson, P.-B., ve Simpson, D. (2003). Autism and thimerosal-containing vaccines: lack of consistent evidence for an association. *American journal of preventive medicine, 25*(2), 101-106.

Takumi, T., Tamada, K., Hatanaka, F., Nakai, N., ve Bolton, P. F. (2020). Behavioral neuroscience of autism. *Neuroscience ve Biobehavioral Reviews, 110*, 60-76.

Verhoeff, B. (2013). Autism in flux: a history of the concept from Leo Kanner to DSM-5. *History of Psychiatry, 24*(4), 442-458.

Volkmar, F., Siegel, M., Woodbury-Smith, M., King, B., McCracken, J., State, M., . . . Adolescent Psychiatry Committee on Quality, I. (2014). Practice parameter for the assessment and treatment of children and adolescents with autism spectrum disorder. *J Am Acad Child Adolesc Psychiatry, 53*(2), 237-257. doi:10.1016/j.jaac.2013.10.013

Wing, L. (1998). The history of Asperger syndrome. In *Asperger syndrome or high-functioning autism?* (pp. 11-28): Springer.

Wolff, S. (2004). The history of autism. *European child ve adolescent psychiatry, 13*(4), 201-208.

Yamawaki, K., Ishitsuka, K., Suyama, S., Suzumura, S., Yamashita, H., ve Kanba, S. (2020). Clinical characteristics of boys with comorbid autism spectrum disorder and attention deficit/hyperactivity disorder. *Pediatrics International, 62*(2), 151-157.

Bölüm 6

DİKKAT EKSİKLİĞİ VE HİPERAKTİVİTE BOZUKLUĞU OLAN ÇOCUKLARIN EĞİTİMİ

Bora Görgün

GİRİŞ

Dikkat Eksikliği ve Hiperaktivite Bozukluğu (DEHB) ülkemizde giderek daha çok kişiyi ilgilendirmekte ve hem yazılı ve görsel basında hem de akademik çalışmalarda adından daha fazla söz ettirmektedir. İlerleyen satırlarda DEHB'in tanımı, bu tanımın zaman içinde geçirdiği değişimler, DEHB türleri, görülme sıklığı, nedenleri DEHB olan bireylerin özellikleri, DEHB'in tıbbi ve eğitsel tanılanması üzerinde durulacaktır.

DİKKAT EKSİKLİĞİ VE HİPERAKTİVİTE BOZUKLUĞU TANIMI VE SINIFLANDIRILMASI

Psikiyatrik bozuklukların sınıflandırılmasında kullanılan iki temel sistemden biri olan Amerikan Psikiyatri Birliğinin (APA-American Psychiatric Association) Ruhsal Bozuklukların Tanısal ve İstatiksel El Kitabının (Diagnostic and Statictical Manual of Mental Disorders-DSM) 2013 yılında yayınlanan beşinci versiyonunda (DSM-5) DEHB gelişimsel düzeye uygun olmayan, toplum, okul veya işle ilgili etkinlikleri doğrudan olumsuz etkileyen dikkatsizlik, aşırı hareketlilik ve dürtüsellikle karakterize bir bozukluktur olarak tanımlanmaktadır (APA, 2013).

reyler için eğitsel değerlendirme ve tanılama işlemlerinin rehberlik ve araştırma merkezlerinde oluşturulan özel eğitim değerlendirme kurulları tarafından yapıldığı ve bu değerlendirme sonucunda özel eğitime ihtiyacı olduğu tespit edilen bireyler için Özel Eğitim ve Değerlendirme Kurulu Raporu düzenlenmektedir.

DEHB'in kökeninde dikkat ve yürütücü işlev bozuklukları önemli bir rol oynamaktadır. Yürütücü işlevler çeşitli kaynaklarda bağımsız amaca yönelik ve kendini kontrol etmeye ilişkin davranışları başarı ile yürütmeyi sağlayan kapasite olarak (Lezak, 1995) tanımlanmış ve bireylerin bilişsel, duygusal ve sosyal davranışlarının düzenlenmesinde rol oynadığı (Araujo Jimenez, 2014) ifade edilmiştir.

KAYNAKÇA

Amerikan Psikiyatri Birliği. (2014). *Ruhsal bozuklukların tanısal ve sayımsal elkitabı, beşinci baskı (DSM-5), tanı ölçütleri başvuru elkitabı*. (çev. E. Köroğlu). Hekimler Yayın Birliği: Ankara.

Araujo Jiménez, E. A., Jané-Ballabriga, M. A., Bonillo Martin, A. ve Capdevilla i Brophy, C. (2014). Executive function deficits and symptoms of disruptive behaviour disorders in preschool children. *Universitas psychologica*, *13*(4), 1267-1277.

Ardıç, Ü. A. ve Ercan, E. S., (2018). Dikkat Eksikliği ve Hiperaktivite Bozukluğunda (DEHB) Klinik Özellikler ve Tanı, N. M. Mukaddes ve E. S. Ercan. *Nörogelişimsel Bozukluklar içinde.* s. 46-53. İstanbul: Nobel Tıp Kitabevleri.

Barkley, R. A. (2006). Attention-deficit hyperactivity disorder. A Handbook for Diagnosis and Treatment, Guilford, New York

Becerik-Özdiker, J. (2002). Dikkat eksikliği hiperaktivite bozukluğu olan çocukların anneleri ile ilişkilerini algılamaları ile annenin çocuğunu kabullenme ve reddetme davranışlarına ait algılamaları arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul*.

Brown, T. E. (2005). *Attention deficit disorder: The unfocused mind in children and adults*. Yale University Press.

Clements, S., and Peters, J. (1962). Minimal Brain Dysfunction in the School-Age Child. Archives of General Psychiatry 6, 185-97.

Conners, C. K. (2000). Attention-deficit/hyperactivity disorder: historical development and overview. *Journal of Attention Disorder*. 3:173-191

Elevli, S. ve Burhanoğlu, B., (2020). Ebeveynler ve eğitimciler için dikkat eksikliği ve hiperaktivite bozukluğu (1. Baskı). İzmir: Etki Yayınları.

Ercan, E. S., Kandulu, R., Uslu, E., Ardic, U. A., Yazici, K. U., Basay, B. K., ... & Rohde, L. A. (2013). Prevalence and diagnostic stability of ADHD and ODD in Turkish children: a 4-year longitudinal study. *Child and adolescent psychiatry and mental health*, *7*(1), 30.

Ercan, E. (2019). Dikkat eksikliği hiperaktivite bozukluğu (22. Baskı). İstanbul: Doğan Kitap Yayınları.

Lange, K. W., Reichl, S., Lange, K. M., Tucha, L., & Tucha, O. (2010). The history of attention deficit hyperactivity disorder. *ADHD Attention Deficit and Hyperactivity Disorders*, *2*(4), 241-255.

Lezak, M. D. (1995). Neuropsychological assessment (3rd ed.). New York: Oxford University Press.

Motavalli, N. M. (2015). Yaşam boyu dikkat eksikliği ve hiperaktivite bozukluğu ve eşlik eden durumlar. Nobel Yayınevi, s: 21-22.

Nigg, J. T. (2006). Temperament and developmental psychopathology. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, *47*(3-4), 395-422.

Nigg, J. T. ve Barkley, R. A. (2014). Attention-deficit/Hiperactivity disorders: In Child Psychopathology. (Ed) Mash, E. J. ve Barkley, R. A. Guildford Press, New York, pp:75-145.

Palmer, E. D. ve Finger, S. (2001) An Early Description of ADHD (Inattentive Subtype): Dr. Alexander Crichton and 'Mental Restlessness' (1798). *Child Psychology and Psychiatry Reviews*; 6(2), 66-73.

Polanczyk, G. ve Rohde, L. A. (2007). Epidemiology of attention-deficit/hyperactivity disorder across the lifespan. *Current opinion in psychiatry*, *20*(4), 386-392.

Rafalovich, A. (2001). The conceptual history of attention deficit hyperactivity disorder: idiocy, imbecility, encephalitis and the child deviant, *Deviant Behaviour* (22), 93-115

Soykan, A. A. (1991). Dikkat eksikliği ve hiperaktivite bozukluğu olan çocukların ruhsal ve organik yönden araştırılması. Yayımlanmamış çocuk psikiyatri uzmanlık tezi. Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi, Ankara.

Yüksek, H. (1999). Dikkat Eksikliği Hiperaktivite Bozukluğu Olan Çocukların Eşpatolojilerinin Davranış Değerlendirme Ölçeği Aracılığıyla Değerlendirmesi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Psikoloji Bölümü, İstanbul.

Willcutt, E. G. (2012). The prevalence of DSM-IV attention-deficit/hyperactivity disorder: a meta-analytic review. *Neurotherapeutics*, *9*(3), 490-499.

World Health Organization (1992) *The ICD-10 Classification of Mental and Behavioural Disorders: Clinical Descriptions and Diagnostic Guidelines*. Geneva: World Health Organization.

Zorlu, A., Unlu, G., Cakaloz, B., Zencir, M., Buber, A., & Isildar, Y. (2015). The prevalence and comorbidity rates of ADHD among school-age children in Turkey. *Journal of attention disorders*, 1087054715577991.

Bölüm 7

ÖZEL ÖĞRENME GÜÇLÜĞÜ OLAN ÇOCUKLARIN EĞİTİMİ

Bora Görgün

GİRİŞ

Özel öğrenme güçlüğü (ÖÖG) ülkemizde giderek adı daha fazla duyulan bir özel eğitim kategorisidir. Gerçekleştirilen akademik çalışmalar, eğitimler, öğretmen ve velilere yönelik yapılan bilgilendirici faaliyetler ve yayınlanan kamu spotları ile bu kategoriye yönelik farkındalığın arttığı düşünülmektedir. Ülkemizde 1980'li yıllarda gerçekleştirilen önemli gelişmelerle ÖÖG olan bireylerin tanılanmasında ve sınıflandırılmasında önemli gelişmeler gerçekleştirilmiştir. İlerleyen bölümlerde ÖÖG'nin tanımı ve tanımın zaman içinde yaşadığı değişimler, ÖÖG türleri, görülme sıklığı, ÖÖG'nin nedenleri, ÖÖG olan bireylerin özellikleri, ÖÖG'nin tıbbi ve eğitsel tanılanması ve ÖÖG'ye eşlik eden durumlar üzerinde durulacaktır.

ÖZEL ÖĞRENME GÜÇLÜĞÜNÜN TANIMI VE SINIFLANDIRILMASI

Özel öğrenme güçlüğü yazılı ve sözlü dili anlamada ve kullanmada öncelikli olan bir veya birden fazla bilişsel işlemden etkilenerek sergilenen dinleme, düşünme, konuşma, okuma, yazma ve matematiksel hesaplamalarda gözlemlenen güçlükler olarak tanımlanmaktadır (Stanford ve Oakland, 2000).

Psikiyatrik bozuklukların sınıflandırılmasında kullanılan iki temel sistemden biri olan Amerikan Psikiyatri Birliğinin (APA-American Psychiatric Association) Ruhsal Bozuklukların Tanısal ve İstatiksel El Kitabının (Diagnostic and

KAYNAKÇA

Amerikan Psikiyatri Birliği. (2014). *Ruhsal bozuklukların tanısal ve sayımsal elkitabı, beşinci baskı (DSM-5), tanı ölçütleri başvuru elkitabı*. (çev. E. Köroğlu). Hekimler Yayın Birliği: Ankara.

Babür, N., Haznedar, B., Erçetin, G., Özerman, D. ve Çekelek, E. E. (2011). Türkçe'de Kelime Okuma Bilgisi Testi'nin (KOBİT) Geliştirilmesi. *Boğaziçi Üniversitesi Eğitim Dergisi*, *28*(2), 1-21.

Beneventi, H., Tønnessen, F. E., Ersland, L. ve Hugdahl, K. (2010). Working memory deficit in dyslexia: behavioral and FMRI evidence. *International Journal of Neuroscience*, *120*(1), 51-59.

Bingöl, A. (2003). Ankara'daki ilkokul 2. ve 4. sınıf öğrencilerinde gelişimsel disleksi oranı. Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası, 56(2), 67-82.

Berker, E. A., Berker, A. H., & Smith, A. (1986). Translation of Broca's 1865 report: Localization of speech in the third left frontal convolution. *Archives of Neurology*, *43*(10), 1065-1072.

Cortiella, C. ve Horowitz, S. H. (2014). The state of learning disabilities: Facts, trends and emerging issues. *New York: National center for learning disabilities*, *25*, 2-45.

Doğan, O., Erşan, E. E. ve Doğan, S. (2009). İlköğretim öğrencilerinde olası öğrenme bozuklukları: Bir ön çalışma. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, *10*, 62-70.

Erden, G., Kurdoğlu, F. ve Uslu, R. (2002). İlköğretim okullarına devam eden Türk çocuklarının sınıf düzeylerine göre okuma hızı ve yazım hataları normlarının geliştirilmesi. *Türk Psikiyatri Dergisi*.

Erden G. ve Uluç¸ S. (2019). *Özgül Öğrenme Bozukluğunda Belirti Tarama ve Değerlendirme*. Ankara: Türk Psikologlar Derneği Yayınları.

Franzek, E. (1990). Influence of Carl Wernicke on Karl Leonhard's nosology. *Psychopathology*, *23*(4-6), 277-281.

Grigorenko, E. L., Naples, A., Chang, J., Romano, C., Ngorosho, D., Kungulilo, S. ve Bundy, D. (2007). Back to Africa: tracing dyslexia genes in east Africa. *Reading and Writing*, *20*(1-2), 27-49.

Hallahan, D. P. ve Mercer, C. D. (2001). Learning disabilities: Historical perspectives. Executive summary. Paper presented at the Learning Disabilities Summit: Building a Foundation for the Future, Washington, DC.

Johnson, S. K., Naidu, R. K., Ostopowicz, R. C., Kumar, D. R., Bhupathi, S., Mazza, J. J. ve Yale, S. H. (2009). Adolf Kussmaul: distinguished clinician and medical pioneer. *Clinical Medicine & Research*, *7*(3), 107-112.

Kaufmann, L., Wood, G., Rubinsten, O. ve Henik, A. (2011). Meta-analyses of developmental fMRI studies investigating typical and atypical trajectories of number processing and calculation. *Developmental neuropsychology*, *36*(6), 763-787.

Kılınçaslan, (2018). Özgül Öğrenme Bozukluğu. N. M. Mukaddes ve E. S. Ercan. *Nörogelişimsel Bozukluklar içinde.* s. 193-249. İstanbul: Nobel Tıp Kitabevleri.

Margari, L., Buttiglione, M., Craig, F., Cristella, A., de Giambattista, C., Matera, E. ve Simone, M. (2013). Neuropsychopathological comorbidities in learning disorders. *BMC neurology*, *13*(1), 1-6.

Melekoğlu, M., Çakıroğlu, O. ve Erden, H. G. (2015). Özel öğrenme güçlüğü olan 7-14 yaş arası çocukların okuma ve okuduğunu anlama beceri gelişimlerinin değerlendirilmesinde standart bir sesli okuma testinin geliştirilmesi ve kullanılabilirliğinin değerlendirilmesi [Development and the usability assessment of a standardized oral reading test, in assessing reading and reading comprehension skills of children aged 7-14 with particular learning difficulty]. Ankara: TÜBİTAK.

Millî Eğitim Bakanlığı. (1975). Özel eğitime muhtaç çocuklar hakkında yönetmelik [Regulations on Children with special educational needs], 16.02.1975 tarih ve 15151 sayılı Resmî Gazete.

Millî Eğitim Bakanlığı. (1985). Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığına bağlı özel eğitim okulları yönetmeliği [Regulations of special education schools affiliated to Minist

Millî Eğitim Bakanlığı. (2000). Millî Eğitim Bakanlığı özel eğitim hizmetleri yönetmeliği [Ministry of National Education regulations on special education services], 18.01.2000 tarih ve 23937 sayılı Resmî Gazete

Millî Eğitim Bakanlığı. (2006). Özel eğitim hizmetleri yönetmeliği [Regulations on special education services], 31.05.2006 tarih ve 26184 sayılı Resmî Gazete.

Millî Eğitim Bakanlığı (MEB). (2014). Özel eğitim bilgileri (2011-12, 2012-13 ve 2013-14). Millî Eğitim Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı'ndan tozkilic@meb.gov.tr elektronik posta adresi yoluyla 05 Mayıs 2014 tarihinde gönderilmiştir.

Nag, S. ve Snowling, M. J. (2012). Reading in an alphasyllabary: Implications for a language universal theory of learning to read. *Scientific Studies of Reading*, *16*(5), 404-423.

National Academies of Sciences, Engineering, and Medicine, NASEM, (2018). *Opportunities for improving programs and services for children with disabilities*. National Academies Press.

Norton, E. S., Beach, S. D. ve Gabrieli, J. D. (2015). Neurobiology of dyslexia. *Current opinion in neurobiology*, *30*, 73-78.

Özyeşil, Z. (2015). Öğrenme güçlükleri nedir? Öğrenme güçlüklerinin tarihçesi. S.S. Yıldırım-Doğru, (Ed). *Öğrenme güçlükleri* içinde (s. 21-33). Ankara: Eğiten Kitap.

Pierangelo, R. ve Giuliani, G. A. (2006). *Learning disabilities: A practical approach to foundations, assessment, diagnosis, and teaching*. Pearson College Division.

Rapin, I. (2016). Dyscalculia and the calculating brain. *Pediatric neurology*, *61*, 11-20.

Raskind, W. H. (2001). Current understanding of the genetic basis of reading and spelling dissability. *Learning Disability Quaterly, 24*, 141-157.

Sadock, B. J. ve Sadock, V. A. (2007). Kaplan and Sadock Synapsis of Psychiatry: Behavioral Sciens/*Clinical Psychiatry. Philadephia, PA: Lippincott Williams&Wilkins.*

Shaywitz, S. E. ve Shaywitz, B. A. (2005). Dyslexia (specific reading disability). *Biological psychiatry*, *57*(11), 1301-1309.

Schumacher, J., Hoffmann, P., Schmäl, C., Schulte-Körne, G. ve Nöthen, M. M. (2007). Genetics of dyslexia: the evolving landscape. *Journal of medical genetics*, *44*(5), 289-297.

Snowling M. J. (1996). *Dyslexia: a hundred years on.* British Medical Journal 2:1097.

Siok, W. T., Niu, Z., Jin, Z., Perfetti, C. A. ve Tan, L. H. (2008). A structural-functional basis for dyslexia in the cortex of Chinese readers. *Proceedings of the Natural Academy of Sciences of the United States of America, 105*(14). Doi:10.1073/pnas.080175010.

Stanford, G. ve Oakland, T. (2000). Cognitive deficits underlying learning disabilities: Research perspectives from the United States. *School Psychology International*, *21*(3), 306-321.

Strauss, A. A. ve Lehtiner, L. (1947). Psychopathology and Education of the Brain Injuired Child. New York: Grune and Stratton.

Talcott, J. B., Witton, C., Hebb, G.S. (2002). "On the relationship between dynamic visual and auditory processing and literacy skills; results from a large primary-school study". Dyslexia. 8(4): 204. doi:10.1002/dys.224.

Trzesniewski, K., Moffit, T. E., Caspi, A., Taylor, A. ve Maughan, B. (2006). Revisiting the assoication between reading achievement and antisocial behavior. Child Development, 77, 72-88

Undheim, A. M. (2008). *Short and long-term outcome of emotional and behavioural problems in young adolescents with and without reading difficulties*. Trondheim, Norway: Regional Centre for Child and Adolescent Mental Health, Department of Neuroscience, Norwegian University of Science and Technology.

U.S. Department of Education. (2014). *35th annual report to congress on the implementation of the Individuals with Disabilities Education Act, 2013*. Washington, DC: Author.

Wagner, R. F. (1973). 5. Rudolf berlin: Originator of the term dyslexia. *Bulletin of the Orton Society*, *23*(1), 57-63.

Wiederholt, J. L. (1974). Historical perspectives on the education of the learning disabled. In L. Mann & D. Sabatino (Eds.), *The second review of special education* (pp. 103-152). Philadelphia: JSE Press.

Zola-Morgan, S. (1995). Localization of brain function: The legacy of Franz Joseph Gall (1758-1828). *Annual review of neuroscience*, *18*(1), 359-383.

Bölüm 8

DUYGUSAL DAVRANIŞSAL SORUNU OLAN ÖĞRENCİLER

Ahmet Erdem

GİRİŞ

Yaşam döllenmeden başlayıp ölümle sonuçlanan bir süreçken, bireylerin sağlıklı ilişkiler kurmaları, doyum sağlamaları, belli hedefler geliştirip onlara ulaşmaları bu süreci anlamlı kılmaktadır. Bazı bireyler bu süreçte çok fazla problem yaşamadan kendilerine göre anlamlı bir yaşam sürdürürken, bazı bireyler ise gelişimsel açıdan birtakım sorunlarla karşılaşarak yaşamla ilgili aşmaları gereken engeller açısından dezavantajlı durumda olabilmektedir. Sebepleri ne olursa olsun yaşanan bu güçlükler çocuklarda uyum sorunları ve davranış bozukluklarına neden olabilmektedir. Duygusal ve davranışsal sorunları olan çocuklar akranlarından farklı davranışlar sergiler ve çevreye uyum sağlamada güçlük yaşarlar. Çocuğun içinde bulunduğu gelişim dönemi önemli olmakla birlikte, karşılaşılan psikososyal zorlanmalar, aile içi yaşanan huzursuzluklar, var olan hastalık, engel ya da yetersizlik durumu, kültürel ve sosyal değişimler gibi yaşam koşulları duygusal ve davranışsal sorunları etkilemektedir (Horowitz, 2011). Özel gereksinimli çocuklarda da normal gelişim gösteren çocuklarda olduğu gibi birtakım istenmeyen davranışlar gözlemlenmektedir. Bu istenmeyen davranışların çocukların duygusal, fiziksel, sosyal gelişimi üzerinde etkileri olabilmektedir. Bunun sonucunda çocuğun yaşadığı bireysel sorunların yanında aile ve çevre de bu duruma bağlı olarak birtakım problemler yaşamaktadır. İçinde bulunulan gelişim döneminin özelliklerinden farklı olarak belli davranışlarla ön

KAYNAKÇA

Ali, Z. (2001). Pica in people with intellectual disability: a literature review of aetiology, epidemiology and complications. *Journal of Intellectual and Developmental Disability*, 26, 205-215.

Altun, C., Martı-Akgün, Ö. ve Güven, G. (2010). Parmak emme alışkanlığı ve tedavisi: bir olgu sunumu. *Gülhane Tıp Dergisi*, *52*, 44-46.

Altundağ, Y. (2018). Çocuklarda parmak emme davranışı. *Ege Bilimsel Araştırmalar Dergisi*, *1*(1), 28-36.

Amerikan Psikiyatri Birliği, Ruhsal Bozuklukların Tanısal ve Sayımsal Elkitabı, Beşinci Baskı (DSM-5), Tanı Ölçütleri Başvuru Elkitabından, çev. Köroğlu E., Hekimler Yayın Birliği, Ankara, 2013.

Amster, B. J., & Klein, E. R. (2018). The Impact of perfectionism on stuttering. In *more than fluency: the social, emotional, and cognitive dimensions of stuttering*, Plural Publishing.

Angold, A., & Egger, H. L. (2004). Psychiatric diagnosis in preschool children. In R. DelCarmen-Wiggins, & A. Carter (Ed.), *Handbook of infant, toddler, and preschool mental health assessment* (123-139). New York: Oxford University Press.

Anila, S., Dhanya, R., Thomas, A., Rejeesh, T., & Cherry, K. (2018). Prevalence of oral habits among 4-13-year-old children in central kerala, india. *Journal of Natural Science, Biology and Medicine, 9*(2), 207-210.

Arnold, H. S., Conture, E. G., Key, A. P., & Walden, T. (2011). Emotional reactivity, regulation and childhood stuttering: A behavioral and electrophysiological study. *Journal of communication disorders*, *44*(3), 276-293.,

Ashby, J. S., Kottman, T., & Martin, J. L. (2004). Play therapy with young perfectionists. *International Journal of Play Therapy, 13,* 35-55.

Aşık-Akman, S. A., Koturoğlu, G., Arıkan, Ç., Aslan, A. K., Halıcıoğlu, O., & Aydoğdu, S. (2005). Çocukluk çağında kronik konstipasyon. *İzmir Tepecik Eğitim Hastanesi Dergisi, 15* (1), 32-36.

Austin, V. L. ve Sciarra, D. T. (2012). Riskli davranışlar ve duygusal rahatsızlık (çev. Y. Yavuzer). V. L. Austin, D. T. Sciarra ve M. Özekes (Ed.), *Çocuk ve ergenlerde duygusal ve davranışsal bozukluklar* içinde (s. 310-366). Ankara: Nobel Yayıncılık.

Avcı, A., Uğuz, Ş., & Toros, F. (2002). Çocuklarda kekemelik: Karşılaştırmalı bir izleme çalışması. *Klinik Psikiyatri Dergisi*, *5*(1), 16-21.

Bakırcıoğlu, R. (2015). Çocuk ve ergende ruh sağlığı. Ankara: Anı Yayıncılık.

Banks, R. & Yi, S. (2014). Dealing with biting behaviors in young children. Early Childhood and Parenting Collaborative. 01.07.2020 tarihinde https://athealth.com/ topics/dealing-with-biting behaviors-in-young-children/ adresinden alınmıştır.

Barrett, R. P. (2008). Atypical behaviors: Self-injury and pica. In M. Wolraich, D. D. Drotar, P. H. Dworkin, & E. C. Perrin (Ed.), In *Developmental and behavioral pediatrics: Evidence and practice* (pp. 871-885). Philadelphia: Elsevier.

Bengi A.O., Karacay S., Güven G. (2007). A unique treatment of finger-sucking habit in children with mental retardation: report of 2 cases. *Quintessence International*, *38*(3), 158-163.

Bergman, R. L. (2013). *Treatment for children with selective mutism: An integrative behavioral approach*. Oxford University Press.

Bishara S.E. & Larsson E. (2007). Finger habits: Their effects and their treatments. Part 1. *Dent Assist* 76, 14-18.

Bower E. M. (1981). *Early identification of emotionally handicapped children in school.* Springfield, IL: Thomas.

Bozlu, M., Çayan, S., Doruk, E., Canpolat, B., & Akbay, E. (2002). Çocukluk çağı ve adolesan yaş grubunda noktürnal ve diurnal enürezis epidemiyolojisi. *Türk Üroloji Dergisi*, *28*(1), 70-5.

Bryant-Waugh, R., Markham, L., Kreipe, R. E., & Walsh, B. T. (2010). Feeding and eating disorders in childhood. *International Journal of Eating Disorders, 43*(1)*,* 98-111.

Buldukoğlu, K. (2000). Çocukluk ve ergenlikte görülen duygusal ve davranışsal bozukluklar. N. Kum (Ed) *Psikiyatri hemşireliği el kitabı*, 2. Baskı, İstanbul: Birmat Matbaacılık.

Butler, R. J. (1987). *Nocturnal enuresis: Psychological perspectives*. Butterworth- Heinemann.

Büchel, C., & Sommer, M. (2004). What causes stuttering? *PLoS biology*, *2*(2). 159-163.

Cullinan, D. (2002). *Students with emotinal and behavioral disorders*. New Jersey:Merril Prentice Hall.

Demirkaya, S. K. (2015). Çocuk ve ergenlerde sosyal anksiyete bozukluğunun psikofarmakolojik ve psikoterapötik tedavisi. *Türkiye Klinikleri-Özel Konular,* 8(3), 52-60.

Demirkol-Tunca, R., ve Akdemir, D. (2020). Seçici konuşmazlık tanısı konan bir çocukta çok eksenli tedavi yaklaşımı. *Turk J Child Adolesc Ment Health*, *27*(2), 120-123.

Demirtaş-Zorbaz S. ve Aktaş, E. F. (2020). Orta ve geç çocukluk dönemi uyum problemleri. Ş. Baştemur (Ed.), *Yaşam dönemleri ve uyum problemleri* içinde (1. Baskı, s. 135-172). Ankara: Nobel Akademik

Dikici-Sığırtmaç, A. (2008). Duygusal ve davranışsal bozukluğu olan çocuklar. Okul öncesinde özel eğitim. A. Diki Sığırtmaç & E. Deretarla Gül (Ed.). Ankara: Kök Yayıncılık.

Egger, H. L., & Angold, A. (2006). Common emotional and behavioral disorders in preschool children: Presentation, nosology, and epidemiology. *Journal of Child Psychology and Psychiatry, 47*(3), 313-337.

Ekşi, A. (1999). Çocuğun Ruhsal ve bilişsel gelişim dönemleri ve dönemlere özgü sorunları, *ben hasta değilim*, Ed. Aysel Ekşi, İstanbul: Nobel Tıp Kitabevi.

Forness, S. R., & Kavale, K. A. (2001). Reflections on the future of prevention. *Preventing School Failure, 45*(2), 75-82.

Ghanizadeh, A. (2008). Association of nail biting and psychiatric disorders in children and their parents in a psychiatrically referred sample of children. *Child and adolescent psychiatry and mental health*, *2*(1), 13.

Gordon, N. (2002). Stuttering: incidence and causes. *Dev Med Child Neurol 44,* 278-282.

Gresham, F. M., Cook, C. R., Crews, S. D., & Kern, L. (2004). Social skills training for children and youth with emotional and behavior disorders: Validity considerations and future directions. *Behavioral Disorders, 30*, 32-46.

Gültekin-Akduman, G. (2015). Çocuklarda görülen uyum ve davranış sorunları. A. G. Aytar (Ed.), *Ruh sağlığı* içinde (90-124). Ankara: Hedef CS Basın Yayın.

Hagopian, L. P., Rooker, G. W., & Rolider, N. U. (2011). Identifying empirically supported treatments for pica in individuals with intellectual disabilities. *Research in Developmental Disabilities, 32*(6), 2114-2120.

Hallahan, D. P., Lloyd, J. W., Kauffman, J. M., Weiss, M. P., & Martinez, E. A. (2005). *Learning disabilities: Foundations, characteristics, and effective teaching.* Boston: Allyn and Bacon.

Heward, W.L (2013). Exceptional children an introduction to special education. 10th Edition. Pearson

Heward, W.L., Alber-Morgan, S.R., Konrad, M. (2017*). Exceptional children an introduction to special education.* Eleventh Edition. Pearson

Holland, M. L., Malmberg, J., & Gimpel-Peacock, G. (2017). *Emotional and behavioral problems of young children: Effective interventions in the preschool and kindergarten years*. Second Edition. London: Guilford Publications.

Horowitz, M. J. (2011). *Stress response syndromes: PTSD, grief, adjustment, and dissociative disorders.* UK: Jason Aronson.

Hultquist, A. M. (1995). Selective mutism: Causes and interventions. *Journal of Emotional and Behavioral Disorders*, *3*, 100-107.

Kaçar, M., & Hocaoğlu, Ç. (2019). Pika, geri çıkarma bozukluğu nedir? Tanı ve tedavi yaklaşımları. *Klinik Psikiyatri Dergisi*, *22*(3), *347-354*

Kamal I, Thompson J, Paquette D. M. (1999). The hazards of vinyl glove ingestion in the mentally retarded patient with pica: new implications for surgical management. *Can J Surg*. 42(3), 201-204.

Kaner, S. (2005). Duygusal ve davranış bozukluğu olan çocuklar. A.Ataman (Ed.)*Özel gereksinimli çocuklar ve özel eğitime giriş* içinde s.229-260 Ankara:Gündüz Eğitim ve Yayıncılık.

Kaner, S. (2009). Zihin engelli çocukların duygusal ve davranışsal problemlerinin değerlendirilmesinde anne-baba ve öğretmen tutarlılığı. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, 42*(2), 239-263.

Karataş, B., & Keleş, N. (2005). Bir gecekondu bölgesinde 5-12 yaş grubu çocuklarda enürezis prevalansı ve etkileyen faktörler. *Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi*, *8*(1), 31-41.

Kauffman, J.M., Landrum, T.J. (2018). *Characteristics of Emotional and Behavioral Disorders of Children and Youth.* Eleventh Edition. Pearson

Kaya, İ. (2017). Çocuklarda duygusal ve davranışsal sorunları anlamada ilk görüşme/ler: hayali bir danışan üzerinde örnek bir uygulama. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, *6*(4), 172-183.

Kearney, C. A. (2010). *Helping children with selective mutism and their parents: A guide for school-based professionals*. Oxford University Press.

Kingsley, S. J. (2011). *Preschool teachers' perceptions of factors influencing their referral decisions for young children with severe behavior problems.* (Unpublished doctoral dissertation). University of North Carolina, Columbia.

Konold, T. R., Walthall, J. C., & Pianta, R. C. (2004). The behavior of child behavior ratings: Measurement structure of the Child Behavior Checklist across time, informants, and child gender. *Behavioral Disorders*, *29*(4), 372-383.

Konrot A. (2003). Çocukta dil ve kavram gelişimi. S.Topbaş (Ed) *Okul öncesi dönemde dil ve konuşma sorunları*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Kulaksızoğlu, A. (2000). *Ergenlik psikolojisi.* (3. baskı). İstanbul: Remzi Kitabevi.

Kuzucu, Y. (2016). *Küçükler için büyüklere: Çocuk ve ergen ruh sağlığı*. Ankara: Pegem Akademi.

Küey L (1998) Psikiyatrik epidemiyoloji. Psikiyatri temel kitabı. C Güleç, E Köroğlu (Ed.), Ankara Mediko Graphics Ajans ve Matbaacılık.

Lau, S.R. , Beilby, J.M. Byrnes, M.L. Hennessey, N.W. (2012). Parenting styles and attachment in school-aged children who stutter. *Journal of Communication Disorders*, *45*(2) 98-110.

Linscheid, T. R. (2006). Behavioral treatments for pediatric feeding disorders. *Behavior Modification, 30*(1)*,* 6-23.

Loening-Baucke, V. (2002). Encopresis. *Current Opinion in Pediatrics*, *14*(5), 570-575.

Marchi, M., & Cohen, P. (1990). Early childhood eating behaviors and adolescent eating disorders. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry, 29*(1), 112-117.

Okan İbiloğlu, A. (2011). Kekemelik. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, *3*(4), 704-727.

Özçelik, İ. (1983). Tırnak yeme alışkanlığı. *Eğitim ve Bilim*, *7*(42), 14-15.

Özer, Z. (2018). *Okul öncesi çocuklarının duygusal-davranışsal bozukluklarında öğretmenlerin farkındalıklarının ve kişilik özelliklerinin yetkinlikleri açısından incelenmesi.* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Hacettepe Üniversitesi. Ankara.

Özer-Kocamanoğlu, D., Yıldız-Bıçakçı, M., Ölmez, Ş., Sever-Yılmaz, B. Ve Aral, N. (2017). Okul öncesi dönemde görülebilecek seçici konuşmazlık üzerine transdisiplinlerarası bir çalışma. *The Journal of Academic Social Science Studies.* 61, 289-300.

Perednik, R. (2011). *The selective mutism treatment guide: manuals for parents, teachers, and therapists: still waters run deep*. Oaklands. Jerusalem

Pınarcık, Ö. (2013). *6-8 yaş kekeme öğrencilerin psiko-sosyal ve akademik yönden karşılaştıkları güçlüklerin öğrenci, öğretmen, veli görüşleri açısından değerlendirilmesi*. Yayımlanmamış doktora tezi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Konya.

Polat-Uluocak, G. (2009). İç göç yaşamış ve yaşamamış çocukların okulda uyumu. *Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, (26), 35-44.

Ramazan, O., & Ünsal, Ö. (2012). A study on the relationship between the social-emotional adaptation and behavioral problems of 60-72 month old preschoolers. *Procedia -Social and Behavioral Sciences, 46,* 5828-5832.

Sadock, B.J., Sadock, V.A., & Ruiz, P. (2015). Kaplan and Sadock's synopsis of psychiatry: Behavioral sciences/clinical psychiatry (11th ed.). New York, NY: Wolters Kluwer.

Sargın, N. (2012). *Çocuklarda ruh sağlığı*. Eğitim Yayınevi.

Savi-Çakar, F. (2019a). İlkokul döneminde uyum ve davranış problemleri. *Yaşam dönemleri ve uyum sorunları* 4. Baskı içinde s.164-224. Pegem Akademi, Ankara.

Savi-Çakar, F. (2019b). Davranış sorunları ve alışkanlık bozukluğu olan çocuklar ve eğitimleri. S.Avşaroğlu, K.Öğülmüş (Ed.) *Zor çocukların eğitiminde psikososyal yaklaşımlar ve birlikte yaşam* içinde (s.107-143). Ankara:Vize Akademik.

Stiegler, L. N. (2005). Understanding pica behavior: A review for clinical and education professionals. *Focus on Autism and other Developmental Disabilities, 20*, 27-38.

Talwar, V. & Lee, K. (2008). Social and cognitive correlates of children's lying behavior. *Child Development, 79*(4), 866-881.

Talwar, V., & Crossman, A. (2011). From little white lies to filthy liars: The evolution of honesty and deception in young children. In *Advances in child development and behavior*. 139-179.

Tanaka, O. M., Vitral, R. W. F., Tanaka, G. Y., Guerrero, A. P., & Camargo, E. S. (2008). Nailbiting, or onychophagia: a special habit. *American Journal of Orthodontics and Dentofacial Orthopedics*, *134*(2), 305-308.

Ünal, F. (2016). Dışa aktarım bozuklukları. A. P. Akay, E.S. Ercan (Ed.) Çocuk ve ergen ruh sağlığı ve hastalıkları içinde (s.409-415). Türkiye Çocuk ve Genç Psikiyatrisi Derneği Yayınları.

Ünal, R. N., ve Samur, F. G. (2012). Pika davranışının insan sağlığı üzerine etkileri. *Beslenme ve Diyet Dergisi*, *40*(2), 155-162.

Ünalan, D., Çetinkaya, F., & Baştürk, M. (2001). Prevalence of nocturnal enuresis at 7-12 aged in urban areas. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, *2*, 175-182.

Verma, L., Gupta, J., & Passi, S. (2016). Assessment of the prevalence of oral habits in 3-6 year old school going children in chandigarh area. *Dental Journal of Advance Studies*, *4*(02), 117-121.

Walker, H. M., Ramsey, E., & Gresham, F. M. (2004). *Antisocial behavior in school: Evidence-based practices*. Belmont, CA:Wadsworth/Thomson Learning.

Watson, T.S., Meeks, C., Dufrene, B. & Lindsay, C. (2002). Sibling thumb sucking. Effects of treatment for targeted and untargeted siblings. *Behav Modif*. 26(3):412-423.

Wilson, A. E., Smith, M. D., & Ross, H. S. (2003). The nature and effects of young children's lies. *Social Development*, *12*(1), 21-45.

Yaruss, J. S. (2010). Assessing quality of life in stuttering treatment outcomes research. *Journal of fluency disorders*, *35*(3), 190-202.

Yavuzer, H. (2008). *Eğitim ve gelişim özellikleriyle okul çağı çocuğu*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Yavuzer, H. (2012). *Ana baba okulu.* İstanbul: Remzi Kitabevi.

Yörükoğlu, A. (2000). *Gençlik Çağı* (11. Baskı). İstanbul: Özgür Yayınları.

Yörükoğlu, A. (2008). Çocuk *ruh sağlığı*. İstanbul: Özgür Yayınları.

Yörükoğlu, A. (2016). *Çocuk ruh sağlığı, çocuğun gelişimi, eğitimi ve ruh sağlığı.* (29.Basım). İstanbul: Özgür yayınları.

Bölüm 9

İŞİTME YETERSİZLİĞİ OLAN ÖĞRENCİLER VE EĞİTİMLERİ

Hâlime Miray Sümer Dodur

TANIMI

Çoğu birey için işitme süreci kendiliğinden gerçekleşen yani otomatik bir süreçtir. İşitme becerisi; iletişim becerisinin gelişmesi ve işitsel-çevresel ipuçlarının tanımlanması yoluyla bireylerin kendileri ve çevrelerindeki dünya hakkında bilgi edinmelerini sağlar. İletişim becerisinin temeli olan dil, çevre ile etkileşim kurarak ve uyaranları çeşitli yollarla ilişkilendirerek öğrenilir (Allen ve Cowdery, 2015). İşitme kayıplı bireylerin dil ve iletişim becerileri işiten akranlarına göre sınırlıdır. İşitme yetersizliği, sınırlı işitmeyi tanımlamak için kullanılan genel bir terimdir.

İşitme yetersizliği, işitme kaybının belli bir özelliğini tanımlar ve hafif ve ağır arasında değişen güçlükleri kapsayan geniş bir terimdir. IDEA (2004, Individuals With Disabilities Education Act - Engelli Bireyler Eğitim Yasası) sağırlığı, eğitim performansını olumsuz etkileyen bir işitme kaybı olarak tanımlamaktadır ve birey işitme yoluyla, işitme cihazlarını kullansa da kullanmasa da dil ve iletişim becerilerinde sınırlılık yaşaması olarak açıklamaktadır. MEB (2020) yönetmeliğine göre işitme engelli birey; işitme duyarlılığının kısmen veya tamamen kaybından dolayı özel eğitim ve destek eğitim hizmetine ihtiyacı olan bireydir.

Sağır birey (deaf): İşitme sınırlılığı, dil bilgilerinin işitme cihazı olsa da olmasa da işitme yoluyla başarılı bir şekilde işlemlenmesini engeller (Gargiulo ve Bouck, 2019).

KAYNAKÇA

Allen, K., & Cowdery, G. (2015). *The exceptional child: Inclusion in early childhood special education* (8th ed.). Stamford, CT: Cengage Learning.

American Speech-Language-Hearing Association. (2002). Guidelines for audiology service provision in and for schools. http://www.asha.org/policy/GL2002-00005

Andrews, J. F., Leigh, I. W., & Weiner, M. T. (2004). *Deaf people: Evolving perspectives from psychology, education, and sociology*. Boston: Allyn & Bacon.

Antia, S., Kreimeyer, K., Metz, K., & Spolsky, S. (2011). *Peer interactions of deaf and hard-of-hearing children*. In M. Marschark & P. Spence (Eds.), *The Oxford handbook of deaf studies, language, and education* (2nd ed., Vol. 1, pp. 173-187). New York, NY: Oxford University Press.

Berk, L. (2013). *Child development* (9th ed.). Boston, MA: Allyn & Bacon.

Bess, F., & Humes, L. (2008). *Audiology: The fundamentals* (4th ed.). Baltimore, MD: Williams & Wilkins.

Feldman, H. M., Dollaghan, C. A., Campbell, T. F., Colborn, D. K., Janosky, J., Kurs-Lasky, M., et al. (2003). Parent-reported language skills in relation to otitis media during the first 3 years of life. *Journal of Speech, Language, and Hearing Research*, 46, 273-287. doi:10.1044/1092-4388(2003/022)

Gargiulo, R. M., & Bouck, E. C. (2019). *Special education in contemporary society: An introduction to exceptionality*. SAGE Publications, Incorporated.

Genç, A. G., Ertürk, B.B. ve Belgin, E. (2005). Yenidoğan işitme taraması: Başlangıçtan günümüze. *Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi*, 48, 109-118.

Gleason, J., & Ratner, N. (2017). *The development of language* (9th ed.). Upper Saddle River, NJ: Pearson Education.

Gökçay, G., Boran, P., Çiprut, A. ve Bağlam, T. (2014). Çocukluk dönemi işitme taramalarında ülkemizde ve dünyada güncel durum. *Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi*, *57,* 265-273.

Hall, J. (2014). *Introduction to audiology today*. Upper Saddle River, NJ: Pearson Education.

Hallahan, D. P., Kauffman, J. M., & Pullen, P. C. (2014). *Exceptional Learners An Introduction to Special Education.* Pearson Education/Merrill/Prentice Hall.

http://emedicine.medscape.com/article/858990-overview

Kemaloğlu, Y. K., Gökdoğan, Ç., Gündüz, B., Önal, E. E., Türkyılmaz, C. ve Atalay, Y. (2016). Newborn hearing screening outcomes during the first decade of the program in a reference hospital from Turkey. *European Archives of OtoRhino-Laryngology, 273*(5), 1143-1149.

Kluwin, T. N., Stinson, M. S., & Colarossi, G. M. (2002). Social processes and outcomes of inschool contact between deaf and hearing peers. *Journal of Deaf Studies and Deaf Education, 7,* 200-213. doi:10.1093/deafed/ 7.3.200

Kuder, S. (2013). *Teaching students with language and communication disabilities* (4th ed.). Boston, MA: Allyn & Bacon.

Lane, H., Hoffmeister, H., and Bahan, B.J.. 1996. *A Journey into the Deaf-World*. San Diego: Dawn Sign Press.

Marschark, M. (2002). *Language development in children who are deaf: A research synthesis*. Alexandria, VA: National Association of State Directors of Special Education (NASDE).

Marschark, M., Shaver, D., Nagle, K., & Newman, L. (2015). Predicting the academic achievement of deaf and hard-of-hearing students from individual, household, communication, and educational factors. *Exceptional Children, 81*(3), 350-369.

Meadow-Orlans, K. P. (1987). An analysis of theeffectiveness of early intervention programs for hearing-impaired children. In M. J. Guralnick & F. C. Bennett (Eds.), *The effectiveness of early intervention for at-risk and handicapped children* (pp. 325-362). New York: Academic Press.

Millî Eğitim Bakanlığı. (2019). *Millî Eğitim İstatistikleri, Örgün Eğitim 2017/'18.* Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı.

Milli Eğitim Bakanlığı. (2020). Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği. https://orgm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2020_06/24163215_ozel_eYitim_yonetmeliYi_son_hali.pdf adresinden elde edilmiştir.

National Center for Hearing Assessment and Management. (2016). Newborn hearing screening. Retrieved February 15, 2016, from http://www.infanthearing.org/screening/index.html

Owens, R., Farinella, K., & Metz, D. (2015). *Introduction to communication disorders* (5th ed.). Upper Saddle River, NJ: Pearson Education.

Padden. C., & Humphries, T. (2005). *Inside Deaf culture.* Cambridge, MA: Harvard University Press.

Powers, S. (2003). Influences of student and family factors on academic outcomes of mainstream secondary school deaf students. *Journal of Deaf Studies and Deaf Education, 8,* 57-78. doi:10 .1093/deafed/8.1.57

Prinz, P. M., Strong, M., Kuntze, M., Vincent, M., Friedman, J., Moyers, P., et al. (1996). *A path to literacy through ASL and English for Deaf children*. In C. E. Johnson & J. H. V. Gilbert (Eds.), *Children's language* (Vol. 9, pp. 235-251). Mahwah, NJ: Erlbaum.

Qi, S., & Mitchell, R. (2012). Large-scale academic achievement testing of deaf and hardof- hearing students: Past, present, and future. *Journal of Deaf Studies and Deaf Education, 17*(1), 1-18.

Schirmer, B. R. (2001). *Psychological, social, and educational dimensions of deafness*. Boston: Allyn & Bacon

Thrasher, R. D. (2009, October 26). Middle ear, otitis media with effusion. *eMedicine,* Retrieved from

Trezek, B., Wang, Y., & Paul, P. (2010). *Reading and deafness*. Clifton Park, NY: Delmar/Cengage Learning.

Turan, Z. (2018). Yenidoğan işitme tarama programlarının işitme kaybının tanı, cihazlanma ve eğitime başlama yaşına etkisi. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 18* (2), 1156-1174.

Bölüm 10

GÖRME YETERSİZLİĞİ

Ramazan Karataş

Canlı yaşamında önemli bir yer tutan görme duyusu, çok kompleks bir fonksiyondur (Chadha ve Subramanian, 2011). İnsanoğlunun yaşantısı boyunca gerçekleştirdiği öğrenmelerin büyük bir çoğunluğu görme duyuları yardımıyla oluşur ve insanoğlu görme duyusuna diğer tüm duyulardan daha çok güvenir. Hatta bu yaşam boyu öğrenmelerin büyük bir kısmı da rastlantısal olarak oluşan görsel öğrenme durumlarıdır (Barraga ve Erin, 2001).

Görme organı olarak bilinen göz, ışık saçan görsellerin dış dünyadan alınarak beyindeki görme merkezine aktarılmasından sorumludur. Esasen üç yapısal katmana ayrılan göz (sklera, choroid ve retina), lens, kornea, aqueous and vitreous humor ve benzeri yapıları da bünyesinde barındırır. Bu yapılardan birisi olan kornea, gözün en dışında bulunan, göze optik güç sağlayan ve şeffaf renkli olduğu için gözle görülemeyen yapıdır. Gözün dışarıdan bakıldığında görülen tüm kısmını çepeçevre sarar. Lens ise dışarıdan bakıldığında gözün tam ortasında görülen koyu bölümdür. Göze giren ışığın, beyne görüntüyü aktarmakla görevli olan retina üzerine odaklanmasını sağlar. Aqueous and vitreous humor yapıları ise gözün yuvarlak şekilde kalmasını sağlayan ve lensten retinaya kadar giden ışığın yolculuğunu yaptığı şeffaf sıvı yapılardır (Cassin ve Rubin, 2012).

Yukarıda bahsi geçen bu yapılar, göz içerisinde yer alan binlerce yapıdan sadece birkaçıdır. Bu yapılarda meydana gelen hata ve hasarlar sebebiyle, birey-

KAYNAKÇA

Barraga, N. C., & Erin, J. N. (2001). *Visual impairments and learning* (4th ed.). Pro-Ed.

Bishop, V. E. (2010). Early Childhooh. In A. J. Koenig & M. C. Holbrook (Eds.), *Foundation of Education Instructional Strategies for Teaching Children and Youths with Visual Impairments* (2nd ed., (2), 225-263).

Borca, C. V. (2010). Effective strategies for developing independence in movement and travel of blind students. *Procedia Social and Behavioral Sciences 2*(2), 4310-4313.

Cassin, B., & Rubin M. L. (2012). *Dictionary of Eye Terminology* (6th ed.). Triad Publishing.

Chadha, R., & Subramanian, A. (2011). The effect of visual impairment on quality of life of children aged 3-16. *The British Journal of Ophthalmology, 95*(5), 642-645.

Choras, M., D'Antonio, S., Iannello, G., Jedlitschka, A., Kozik, R., Miesenberger, K., Vollero, L., & Woloszczuk, A. (2015). Innovative solutions for totally blind people inclusion. In N. M. Garcia & J. J. P. C. Garcia (Eds.), *Ambient Assisted Living* (401-434). CRC Press.

Cowan, C., &, Shepler, R. (2000). Activites and games for teaching children to use magnifiers. In F. M. D'Andrea & C. Farrenkopf (Eds.), *Looking to Learn* (167-188). American Foundation for the Blind Press.

de Voogt, A., Linders, L., & van den Broek, E. (2010). Mancala games and their suitability for players with visual impairments. *Journal of Visual Impairment & Blindness, 104*(11), 725-731.

Erin, J. N., & Spungin, S. J. (2004). *When you have a visually impaired student with multiple disabilities in your classroom: A guide for teachers.* American Foundation for the Blind Press.

Fielder, A., Blencowe, H., O'Connor, A. R., & Gilbert, C. E. (2014). Impact of retinopathy of prematurity on ocular structures and visual functions. *Archives of Disease in Childhood 100*(2), 179-184.

Guerreiro, J., Gonçalves, D., Marques, D., Guerreiro, T., Nicolau, H., & Montague, K. (2013, October). *The today and tomorrow of Braille learning* [Paper Presentation]. The 15th International ACM SIGACCESS Conference on Computers and Accessibility, Bellevue Washington.

Hamel, C. (2006). Retinitis Pigmentosa. *Orphanet Journal of Rare Diseases, 1*(40), 1-12.

Leat, S. J., Legge, G. E., & Bullimore, M. A. (1999). What is low vision? A revolution of definitions. *Optometry and Vision Science, 76*(4), 198-211.

Musarella, M. A., & MacDonald, I. M. (2011). Curretn concepts in the treatment of retinitis pigmentosa. *Journal of Ophthalmology, 2011*, 1-8.

Naipal, S., & Rampersad, N. (2018). A review of visual impairment. *African Vision and Eye Health, 77*(1), 1-4.

Nelson, P., Aspinall, P., & O'Brien, C. (1999). Patients' perception of visual impairment in glaucoma: a pilot study. *British Journal of Ophthalmology, 83*(5), 546-552.

Opie, J. (2018). Educating students with vision impairment today: Consideration of the expanded core curriculum. *British Journal of Visual Impairment, 36*(1), 75-89.

Osaba, M., Doro, J., Liberal, M., Lagunas, J., Kuo, I. C., & Reviglio, V. E. (2019). Relationship between legal blindness and depression. *Medical Hypothesis, Discovery & Innovation Ophthalmology Journal, 8*(4), 306-311.

Pascolini, D., & Mariotti, S. P. (2011). Global estimates of visual impairment: 2010. *The British Journal of Ophthalmology, 96*(5), 614-618.

Radojichikj, D. D. (2015). Students with visual impairments: Braille reading rates. *International Journal of Cognitive Research in Science, Engineering and Education, 3*(1), 1-5.

T.C. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı (2020, 6 Ocak). *Kamuda yaklaşık 11 bin görme engelli istihdam edildi.* https://www.ailevecalisma.gov.tr/tr-tr/haberler/kamuda-yaklasik-11-bin-gorme-engelli-istihdam-edildi/

Vishnuprased, R., Bazroy, J., Madhanraj, K., Prashanth, H. R., Singh, Z., Samuel A. K., & Muthukumar, T. (2017). Visual impairment among 10-14 year school children in puducherry: A cross-sectional study. *Journal of Family Medicine and Primary Care, 6*(1), 58-62.

Warren, D. H. (1984). *Blindness and early childhood development* (2nd ed.). American Foundation for the Blind Press.

Wilkinson, M. E. (2000). Low vision devices: An overview. In F. M. D'Andrea & C. Farrenkopf (Eds.), *Looking to Learn* (117-136). American Foundation for the Blind Press.

Wilkinson, M. E., & Shahid, K. S. (2018). Low vision rehabilitation: An update. *Saudi Journal of Ophthalmology, 32*(2), 134-138.

Bölüm 11

ÜSTÜN YETENEKLİ VE ZEKALI ÇOCUKLARIN EĞİTİMİ

Barış Biçimli, Sertan Talas

GİRİŞ

Kültürün ve neslin devamlılığını temsil eden üreme içgüdüsü ile insanlık bilinen tarih boyunca varlığını sürdürmüştür. Her anne karnındaki çocuk, aile için kutsi kabul edilmiş ve dünyaya verilen bir armağan, dünyaya atılan bir imza olarak kabul görmüştür. Hâliyle aileler dünyaya getirecekleri çocuklarını daha anne karnındayken bile akıllı, zeki gibi sıfatlarda nitelendirmişlerdir. Zeki ve akıllı bir çocuğa sahip olmak her zaman önem atfetse bile yakın geçmişe kadar eğitimi en çok göz ardı edilen gruplardan biri de üstün zekalı çocuklardır (Ataman, 1998). Çin ve Hindistan gibi ülkelerin özel yetenekli bireylerin doğru eğitildikleri takdirde, toplumlarına ekonomik, teknolojik ve stratejik açılardan katma değer sağladıkların fark etmeleriyle eğitim camiasında da özel yeteneklilerin eğitimine çok daha fazla önem atfedilmeye başlandı. Millî Eğitim Bakanlığı'nın [MEB] yayımladığı Vizyon 2023 belgesinde bu gruba önemli bir yer ayırmasının bu durumun bir yansıması olarak yorumlayabiliriz. Peki, üstün zekalı bireylerin toplum için önem arz ettiğini fark ettiğimiz bu dönemlerde neden dünya toplumları bu bireyler için yoğun çaba sarf etmiyor? Bu soruya Gallagher (2002) basit bir terim ile açıklık getirmektedir: Öncelik. Politikalar sıcak ve serin politikalar olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Sıcak politikalar, yöneticilerin derhâl müdahale etmesi gereken durum ve/veya olaylara işaret eder. Örneğin, 2020 yılı itibarı ila CoViD-19'a karşı verilen mücadele, okullara silahla yapılan saldırılar, ekonomi ve savaşlar bu

seçmeli, doğru yanlış gibi kısıtlayıcı madde tipleri yerine açık uçlu sorular yöneltilmelidir. Öğrencilerin yapabilecekleri yanlışlara karşı toleranslı olunmalıdır. Hızlıca dönüt verilmekten kaçınılmalı, öğrencinin düşünmesine zaman tanınmalıdır. Soru cevap stratejisi yerine öğrencilerin zihninde sorular oluşturmalıdır. Yukarıda stratejilerin bazıları paylaşılsa da tamamına ulaşılması için kaynağa gidilmesi önerilir.

- Lewis (1982) özel yetenekli öğrencilere ideal öğretmeninin nasıl olması gerektiğini sormuştur ve sonuç olarak bu öğretmenlerin üç özelliği olması gerektiği kanısına varmıştır. Özel yetenekli öğrenciler (a) kendilerine yardım eden, kendilerini anlayan ve empati kurabilen (b) normal bir öğretmenden daha fazlası olan, daha fazla yetenek ve hayal gücüne sahip olan ve (c) neyi öğreteceğinden ziyade öğreteceği konular hakkında nasıl düşünülmesi gerektiğini öğreten kişi olarak ideal öğretmenini tanımlamıştır.

KAYNAKÇA

Afat, N. (2013). Üstün zekalı çocukların ebeveynlerine yönelik geliştirilen aile eğitim programının etkililiğinin sınanması (Yayımlanmamış doktora tezi). İstanbul Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Archambault Jr, F. X. (1993). Regular Classroom Practices with Gifted Students: Results of a National Survey of Classroom Teachers. *Research Monograph 6,* 93-102.

Assouline, S. G., Foley Nicpon, M., & Whiteman, C. (2010). Cognitive and psychosocial characteristics of gifted students with written language disability. *Gifted child quarterly, 54*(2), 102-115.

Ataman, A. (1998*).* Üstün zekâlilar ve üstün yetenekliler. Süleyman Eripek (Ed.). *Özel Eğitim* içinde (s. 173-195). Eskişehir: Açıköğretim Fakültesi Yayınları.

Barnett, L. A., & Fiscella, J. (1985). A child by any other name... A comparison of the playfulness of gifted and nongifted children. *Gifted child quarterly, 29*(2), 61-66.

Barton, J. M., & Starnes, W. T. (1989). Identifying distinguishing characteristics of gifted and talented/learning disabled students. *Roeper Review, 12*(1), 23-29.

Bayoğlu, E. (2012). Platon ve Aristoteles'in devlet anlayışlarının karşılaştırılması (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.

Bilim ve Teknoloji Yüksek Kurulu (2015). Erişim adresi: https://www.tubitak.gov.tr/sites/default/files/btyk25_gelismeler.pdf

Brulles, D., Saunders, R., & Cohn, S. J. (2010). Improving performance for gifted students in a cluster grouping model. *Journal for the Education of the Gifted, 34*(2), 327-350.

Büyük Türkçe Sözlük (2020). Türk Dil Kurumu güncel Türkçe sözlük içinde. Erişim adresi: http://www.tdk.gov.tr

Christoph Perleth, T. S., & Mönks, F. J. (2000). Early identification of high ability. *International handbook of giftedness and talent*, 297.

Christoph Perleth, T. S., & Mönks, F. J. (2000). Early identification of high ability. *International handbook of giftedness and talent*, 297.

Columbus Group (1991). *Unpublished transcript of the meeting of the Columbus Group*. Columbus, Ohio.

Clark, B. (2002). Growing up gifted . Upper Saddle River, NJ: Merrill. In: Prentice Hall.

Cox, J., Daniel, N., & Boston, B. (1985). Educating able learners: Programs and promising practices. *Design For Arts in Education, 87*(1), 16-19.

Cropley, A. J., & Urban, K. K. (2000). Programs and strategies for nurturing creativity. *International handbook of giftedness and talent, 2*, 485-498.

Cutts, N., & Moseley, N. (2001). *Education of gifted and talented children.* Ankara: Özgür Publications.

Daniels, S., & Meckstroth, E. (2009). Nurturing the sensitivity, intensity, and developmental potential of young gifted children. *Living with intensity*, 33-56.

Davaslıgil, Ü. (1991). Üstün olma niteliğini kazanma. *Eğitim ve Bilim*, *15*(82).

Dunn, R. S., & Price, G. E. (1980). The learning style characteristics of gifted students. *Gifted child quarterly, 24*(1), 33-36.

Ersoy, Ö. ve Avcı, N. (2001). *Üstün zekalı ve üstün yetenekliler, özel gereksinimi olan çocuklar ve eğitimleri*. İstanbul: YAPA Yayın Pazarlama.

Eyüp, İ. (2005). Sınıf öğretmeni adaylarının" özel eğitim" konusundaki yeterlikleri. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 4*(14), 106-114.

Feldhusen, J. F., & Dai, D. Y. (1997). Gifted students' attitudes and perceptions of the gifted label, special programs, and peer relations. *Journal of Secondary Gifted Education, 9*(1), 15-20.

Feldhusen, J. F., & Dai, D. Y. (1997). Gifted students' attitudes and perceptions of the gifted label, special programs, and peer relations. *Journal of Secondary Gifted Education, 9*(1), 15-20.

Feldhusen, J. F., Sayler, M. F., Nielsen, M. E., & Kolloff, P. B. (1990). Self-concepts of gifted children in enrichment programs. *Journal for the Education of the Gifted, 13*(4), 380-387.

Fiddyment, G. E. (2014). Implementing enrichment clusters in elementary schools: Lessons learned. *Gifted child quarterly, 58*(4), 287-296.

Freeman, J. (1980). *Gifted children: Their identification and development in a social context*: Springer Science & Business Media.

Freeman, J. (2006). Giftedness in the Long Term, Professor. *Journal for the Education of the Gifted, 29*(4), 384-403.

Gallagher, J. (2002). *Society's role in educating gifted students: The role of public policy.* Stows, CT: The National Research Center on the Gifted and Talented.

Gallagher, J. J. (2004). Public policy and acceleration of gifted students. *A Nation Deceived*, 39-57.

Gallagher, S., Smith, S. R., & Merrotsy, P. (2011). Teachers' perceptions of the socioemotional development of intellectually gifted primary aged students and their attitudes towards ability grouping and acceleration. *Gifted and Talented International, 26*(1-2), 11-24.

Galton, F. (1869). *Heredity genius*: London: Macmillaa.

Galton, F. (1874). *English men of genius.* London: Macmillaa.

Garrison, C.G., Burke, A., & Hollingworth, L.S. (1917). *The psychology of a prodigious child. The Journal of Applied Psychology, 1(*2), 101-110.

Gear, G. H. (1976). Accuracy of teacher judgment in identifying intellectually gifted children: A review of the literature. *Gifted child quarterly, 20*(4), 478-490.

Gill, P., Marrin, S., & Phythian, M. (2008). *Intelligence Theory: Key questions and debates*: Routledge.

Gottfried, A. W., Gottfried, A. E., Bathurst, K., & Guerin, D. W. (1994). *Gifted IQ: Early developmental aspects-the Fullerton longitudinal study*: Springer Science & Business Media.

Gottleib, G. (1997). *Synthesizing nature-nurture: Prenatal roots of instinctive behavior*. Mahwah, NJ: Erlbaum.

Gökdere, M., & Çepni, S. (2005). Üstün yeteneklilerin fen bilimleri öğretmenlerine yönelik bir hizmet içi eğitim uygulama ve değerlendirme çalışması. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi, 3*(3), 271-296.

Gentry, M. L. (1999). Promoting Student Achievement and Exemplary Classroom Practices through Cluster Grouping: A Research-Based Alternative to Heterogeneous Elementary Classrooms. Eric.

Gül-Olçay S. (2014). Farklılaştırılmış öğretim ve uyarlamalar. *Ufuk üniversitesi sosyal bilimler enstitüsü dergisi*, *5,* 111-123.

Hany, E. A. (1993). How teachers identify gifted students: feature processing or concept based classification. *European Journal of High Ability, 4*(2), 196-211.

Hay, P. K., Gross, M. U., Hoekman, K., & Rogers, K. B. (2007). Prosocial reasoning and empathy in gifted children. *Australasian Journal of Gifted Education, 16*(2), 5.

Heller, K. A. (2004). Identification of gifted and talented students. *Psychology Science*, *46*(3), 302-323.

Hollingworth, L.S., Garrison, C.G., & Burke, A. (1922). Subsequent history of E: Five years after the initial report. *Journal of Applied Psychology, 6*, 205-210.

Hollingworth, L.S. (1936a). The founding of Public School 500: Speyer School. *Teachers College Record, 38,* 119-128.

Hollingworth, L.S. (1936b). The Terman classes at Public School 500. *Journal of Educational Sociology, 13*, 86-90.

Hollingworth, L.S. (1938). An enrichment curriculum for rapid learners at Public School 500, Speyer School. *Teachers College Record, 39*, 296-306.

Hoogeveen, L., van Hell, J. G., & Verhoeven, L. (2012). Social-emotional characteristics of gifted accelerated and non-accelerated students in the Netherlands. *British Journal of Educational Psychology, 82*(4), 585-605.

Howley, A. (1986). Gifted education and the spectre of elitism. *Journal of Education, 168*(1), 117-125.

Hoyt, D. P. (1965). The Relationship between College Grades and Adult Achievement. A Review of the Literature. ERIC.

Hunsaker, S. L., Finley, V. S., & Frank, E. L. (1997). An analysis of teacher nominations and student performance in gifted programs. *Gifted child quarterly, 41*(2), 19-24.

Johnsen, S. K. (2004). Definitions, models, and characteristics of gifted students. *Identifying gifted students: A practical guide*, 1-22.

Karabey, B., & Yürümezoğlu, K. (2015). Yaratıcılık ve üstün yetenekliliğin bazı zeka kuramları açısından değerlendirilmesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*(40), 86-107.

Karnes, F., & Bean, S. (2014). *Methods and materials for teaching the gifted*: Sourcebooks, Inc.

Kulik, J. A. (1992). An Analysis of the Research on Ability Grouping: Historical and Contemporary Perspectives. Research-Based Decision Making Series. ERIC

Kulik, J. A., & Kulik, C.-L. C. (1992). Meta-analytic findings on grouping programs. *Gifted child quarterly, 36*(2), 73-77.

Lewis, J. F. (1982). Bulldozers or chairs? Gifted students describe their ideal teacher. *G/C/T, 5*(3), 16-19.

Liddle, G. (1958). Overlap among desirable and undesirable characteristics in gifted children. *Journal of Educational Psychology, 49*(4), 219.

Lurie, E. (1954). Louis Agassiz and the races of man. *Isis, 45*(3), 227-242.

Majid, R. A., & Alias, A. (2010). Consequences of risk factors in the development of gifted children. *Procedia-Social and Behavioral Sciences, 7*, 63-69.

Maker, C. J. (2001). DISCOVER: Assessing and developing problem solving. *Gifted Education International, 15*(3), 232-251.

Marland, S. P., Jr. (1972). *Education of the gifted and talented: Report to the Congress of the United States by the U.S. Commissioner of Education and background papers Submitted to the U.S. Office of Education. 2 vols*. Washington, DC: U.S. Government Printing Office.

Maslow, A., & Lewis, K. (1987). Maslow's hierarchy of needs. *Salenger Incorporated, 14*, 987.

McBee, M. T. (2006). A descriptive analysis of referral sources for gifted identification screening by race and socioeconomic status. *Journal of Secondary Gifted Education, 17*(2), 103-111.

Mednick, M. T. (1963). Research creativity in psychology graduate students. *Journal of Consulting Psychology, 27*(3), 265.

Meyen, E. L. (1996). *Strategies for Teaching Exceptional Children in Inclusive Settings*: ERIC.

Milgram, R. M., & Milgram, N. A. (1976). Personality characteristics of gifted Israeli children. *The Journal of Genetic Psychology, 129*(2), 185-194.

Milli Eğitim Bakanlığı (2013). Özel Yetenekli Bireylerin Eğitimi Strateji ve Uygulama Kılavuzu. Erişim adresi: https://orgm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2013_11/25034903_zelyetenekli-bireylerineitimistratejiveuygulamaklavuzu.pdf

Destek Eğitim Odası Kılavuzu. Erişim adresi: https://orgm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2016_08/03045051_destek_egitim_odasi_kilavuz.pdf

Milli Eğitim Bakanlığı (2017). Aile Eğitim Kılavuzu. Erişim adresi: https://orgm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2017_06/19122200_07143702_Aile_EYitim_KYlavuzu.pdf

Morton, S. G. (1844). *Crania Aegyptiaca: or, Observations on Egyptian ethnography, derived from anatomy, history, and the monuments* (Vol. 9): J. Pennington.

Morton, S. G., & Combe, G. (1839). *Crania Americana; or, a comparative view of the skulls of various aboriginal nations of North and South America: to which is prefixed an essay on the varieties of the human species*: Philadelphia: J. Dobson; London: Simpkin, Marshall.

O'Brien, T., & Guiney, D. (2001). *Differentiation in teaching and learning*: A&C Black.

Öpengin, E. (2011*). Üstün zekalı öğrencilerin bakış açısıyla üstün zeka etiketinin öğrencilerin çeşitli algıları üzerindeki etkileri* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Anadolu Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir.

Parke, B. N. (1989). Educating the Gifted and Talented: An Agenda for the Future. *Educational leadership, 46*(6), 4-5.

Parker, W. D., & Mills, C. J. (1996). The incidence of perfectionism in gifted students. *Gifted child quarterly, 40*(4), 194-199.

Parloff, M., Datta, L. e., Kleman, M., & Handlon, J. (1968). Personality characteristics which differentiate creative male adolescents and adults. *Journal of personality*.

Passow, A. H., & Rudnitski, R. A. (1993). State Policies Regarding Education of the Gifted as Reflected in Legislation and Regulation. Collaborative Research Study CRS93302.

Pfeiffer, S. I., & Petscher, Y. (2008). Identifying young gifted children using the gifted rating scales—Preschool/kindergarten form. *Gifted child quarterly, 52*(1), 19-29.

Pressey, S. L. (1949). Educational acceleration; appraisals and basic problems.(Bur. Educ. Res. Monogr., No. 31.).

Probst, B., & Piechowski, M. (2012). Overexcitabilities and temperament. *Handbook for counselors serving students with gifts and talents*, 53-73.

Reis, S. M., & McCoach, D. B. (2000). The underachievement of gifted students: What do we know and where do we go? *Gifted child quarterly, 44*(3), 152-170.

Reis, S. M., & Renzulli, J. S. (2009). Myth 1: The gifted and talented constitute one single homogeneous group and giftedness is a way of being that stays in the person over time and experiences. *Gifted child quarterly, 53*(4), 233-235.

Renzulli, J. S. (1978). What makes giftedness? Reexamining a definition. *Phi Delta Kappan, 60*(3), 180.

Renzulli, J. S. (1986). *Systems and models for developing programs for the gifted and talented*: Creative Learning Pr.

Renzulli, J. S. (2004). Introduction to identification of students for gifted and talented programs. *Identification of students for gifted and talented programs, 2*.

Renzulli, J. S. (2005). Applying gifted education pedagogy to total talent development for all students. *Theory into practice, 44*(2), 80-89.

Renzulli, J. S., & Reis, S. M. (1997). *The schoolwide enrichment model: A how-to guide for educational excellence*: ERIC.

Richardson, T. M., & Benbow, C. P. (1990). Long-term effects of acceleration on the social-emotional adjustment of mathematically precocious youths. *Journal of Educational Psychology, 82*(3), 464.

Robinson, N. M. (1993). Identifying and nurturing gifted, very young children. *International handbook of research and development of giftedness and talent, 1*, 507-524.

Robinson, N. M. (2004). Effects of academic acceleration on the social-emotional status of gifted students. *A nation deceived: How schools hold back America's brightest students, 2*, 59-67.

Rogers, K. B. (1986). *Do the gifted think and learn differently?: A review of recent research and its implications for instruction*: Citeseer.

Rogers, K. B. (2007). Lessons learned about educating the gifted and talented: A synthesis of the research on educational practice. *Gifted child quarterly, 51*(4), 382-396.

Sak, U. (2015) *Üstün zekalılar ve yetenekliler*. Ankara: Vize yayıncılık.

Sak, U., Ayas, M. B., Sezerel, B. B., Öpengin, E., Özdemir, N. N., & Gürbüz, S. D. (2015). Gifted and Talented Education in Turkey: Critics and Prospects/Türkiye'de Üstün Yeteneklilerin Egitiminin Elestirel Bir Degerlendirmesi. *Türk Üstün Zekâ ve Egitim Dergisi, 5*(2), 110.

Sarouphim, K. M. (1999). DISCOVER: A promising alternative assessment for the identification of gifted minorities. *Gifted child quarterly, 43*(4), 244-251.

Serin M. K., & Korkmaz, İ. (2014). Sınıf Öğretmenlerinin Hizmet İçi Eğitim İhtiyaçlarının Analizi. *Journal of Kirsehir Education Faculty, 15*(1), 155-169.

Shore, B. M., & Kanevsky, L. S. (1993). Thinking processes: Being and becoming gifted. *International handbook of research and development of giftedness and talent, 1*, 133-147.

Silverman, L. K. (1993). The gifted individual. *Counseling the gifted and talented*, 3-28.

Spearman, C. (1904). Measurement of association, Part II. Correction of 'systematic deviations'. *Am. J. Psychol, 15*, 88-101.

Spearman, C. (1961). " General Intelligence" Objectively Determined and Measured.

Sternberg, R. (1996). Neither elitism nor egalitarianism: Gifted education as a third force in American education. *Roeper Review, 18*(4), 261-263.

Sternberg, R. J. (2003). *Wisdom, intelligence, and creativity synthesized*: Cambridge University Press.

Tannenbaum, A. (2003). Nature and nurture of giftedness. *Handbook of gifted education, 3*, 45-59.

Tannenbaum, A. J. (1983). *Gifted children: Psychological and educational perspectives*: Macmillan College.

Tannenbaum, A. J. (1986). Giftedness: A psychosocial approach. *Conceptions of giftedness*, 21-52.

Terman, L.M. (1925). *Genetic studies of genius. Mental and physical characteristics of a thousand gifted children (Vol. 1*). Stanford, CA: Stanford University Press.

Terman, L. M., Baldwin, B. T., Bronson, E., & De Voss, J. C. (1926). *Mental and physical traits of a thousand gifted children* (Vol. 1): Stanford University Press Stanford, CA.

Thurstone, L. (1938). *Primary mutual abilities*. Chicago: University of Chicago Press.

Tuğrul, B. (1994). Okul Öncesi Dönemde Üstün Yetenekli Çocukların Tanılanması ve Eğitimleri. Şule Bilir (Ed.). *Okul Öncesi Eğitimcileri için El Kitabı* içinde (s. 152-159). İstanbul: YA-PA Yayın Pazarlama Sanayi Ltd. Şti.

Tuttle Jr, F. B. (1988). *Characteristics and identification of gifted and talented students*: ERIC.

Vaivre-Douret, L. (2011). Developmental and cognitive characteristics of "high-level potentialities"(highly gifted) children. *International Journal of Pediatrics, 2011*.

Van Tassel-Baska, J. Patton, & Prillaman, D.(1991). Gifted youth at-risk: A report of a national study. *Focus on Exceptional Children, 3*, 1-15.

VanTassel-Baska, J. (1991). Gifted education in the balance: Building relationships with general education. *Gifted child quarterly, 35*(1), 20-25.

VanTassel-Baska, J. (2005). Gifted programs and services: What are the nonnegotiables? *Theory into practice, 44*(2), 90-97.

VanTassel-Baska, J., & Stambaugh, T. (2005). Challenges and possibilities for serving gifted learners in the regular classroom. *Theory into practice, 44*(3), 211-217.

Vespi, L., & Yewchuk, C. (1992). A phenomenological study of the social/emotional characteristics of gifted learning disabled children. *Journal for the Education of the Gifted, 16*(1), 55-72.

Wallach, M. A. (1976). Tests tell us little about talent: Although measures of academic skills are widely used to determine access to contested educational opportunities, especially in their upper ranges they lack utility for predicting professional achievement. *American Scientist, 64*(1), 57-63.

Willard-Holt, C. (1998). Academic and personality characteristics of gifted students with cerebral palsy: A multiple case study. *Exceptional Children, 65*(1), 37-50.

Witty, P.A., & Jenkins, M.D. (1934). The educational achievement of a group of gifted Negro children. *Journal of Educational Psychology, 25*, 585-597.

Bölüm 12

FİZİKSEL YETERSİZLİĞİ OLAN ÖĞRENCİLERİN EĞİTİMİ

Caner Özböke

GİRİŞ

Günümüzde fiziksel yetersizlik kavramı, genel olarak kişilerin uzuv ya da organlarında meydana gelen bozuklukları ifade etmek için sıklıkla kullanılmaktadır. Bu sorunlar yalnızca bireyin bazı işlevleri yerine getirememesi olarak düşünülmemelidir. Çünkü vücudundaki farklılık bireyin gelişimini, sosyal yaşamını ve topluma katılımını fazlasıyla etkilemektedir. Özellikle gelişmemiş ya da gelişmekte olan toplumlarda bu farklılık daha fazla ortaya çıkabilmektedir. En basit hâliyle bacakları olmayan bir öğrenci için rampası olmayan bir okul doğrudan bir engel yaratmaktadır. Bir başka örnek olarak kolları olmayan bir bireyin katıldığı ortamda sensörlü kapının bulunmaması birey açısından bir engel hissi oluşturacaktır. Kısaca fiziksel yetersizliği olan bireylerin ihtiyaçlarını tam olarak karşılayamamaktan dolayı bireylerin sosyal katılım ve eğitim-öğretim fırsatları gibi durumlardan engellenebildikleri bilinmektedir. Bu durum bireyin çevreye uyumunu zorlaştıracak, kendisini geliştirme olanaklarından onu mahrum bırakacak, iş ve sosyal yaşama katılımı güçleştirebilecektir. Dolayısıyla bireylerin yaşam kalitesi, yetersizliğin kendisinden çok çevresinin sunduğu imkanlardan etkilenmektedir. Yani yetersizliğin engele dönüşmesi toplumun yetersizliğe bakış açısından kaynaklanmaktadır.

Fiziksel yetersizliği olan öğrencilerde eşlik eden farklı sağlık sorunları olabilir. Örneğin, öğrencinin fiziksel yetersizliğine ek olarak zihinsel yetersiz-

KAYNAKÇA

Canpolat, M., Bayram, A. K., Bahadır, O., Per, H., Gümüş, H., Dundar, M., ve Kumandaş, S. (2016). Spinal Musküler Atrofi Olgularının Klinik Özellikleri. Güncel Pediatri, 14(1), 18-22.

Friend, M., ve Bursuck, W. D. (2012). Including students with special needs: A practical guide for classroom teachers (6. Baskı). United States: Pearson Education.

Ghajar, J. (2000). literacy. The Lancet, 356(9233), 923-929." yerine "Ghajar, J. (2000). Traumatic brain injury. The Lancet, 356(9233), 923-929.

Hallahan, D. P., Kauffman, J. M., ve Pullen, P. C. (2013). Exceptional Learners An Introduction to Special Education (12. Baskı). Harlow, Edinburg Gate: Pearson Education.

Heller, K. W., Alberto, P. A., ve Meagher, T. M. (1996). The impact of physical impairments on academic performance. Journal of Developmental and Physical Disabilities, 8(3), 233-245.

Heward, W. L., Alber-Morgan, S. R., ve Konrad, M. (2018). Exceptional Children An Introduction to Special Education (11. Baskı). Boston: Pearson Education.

Hornby, G. (2014). Inclusive special education. New York: Springer.

Korkmaz, M. F., Sevimli, R., Selcuk, E. B., ve Cigremis, Y. (2015). Three-dimensional spinal deformity: scoliosis üç boyutlu omurga deformitesi: Skolyoz. Med Sci, 4, 1796-808.

Kurnaz, E., ve Diken, İ. H. (2017). Fiziksel Yetersizliği Olan Bireyler. İ. H. Diken (Ed.), Bakıma Gereksinimi Olan Engelli Bireyler-I içinde (140-159. ss.). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Basımevi.

Mitchell, L. E., Adzick, N. S., Melchionne, J., Pasquariello, P. S., Sutton, L. N., ve Whitehead, A. S. (2004). Spina bifida. The Lancet, 364(9448), 1885-1895.

National Spinal Cord Injury Statistical Center. (2014). Spinal cord injury facts and figures at a glance. Birmingham, AL: National SCI Statistical Center 515 Spain Rehabilitation Center https://www.nscisc.uab.edu/Public/Facts%20and%20Figures%202020.pdf Erişim Tarihi: 19.06.2020

Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği. (2018). http://orgm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2018_07/09101900_ozel_egitim_hizmetleri_yonetmeligi_07072018.pdf Erişim tarihi: 16.06.2020

Ravelli, A., Schiappapietra, B., Verazza, S., ve Martini, A. (2017). Juvenile idiopathic arthritis. U. Nussinovitch (Ed.), The Heart in Rheumatic, Autoimmune and Inflammatory Diseases içinde (ss. 167-187). Academic Press.

Rosenbaum, P., Paneth, N., Leviton, A., Goldstein, M., Bax, M., Damiano, D., ... & Jacobsson, B. (2007). A report: the definition and classification of cerebral palsy April 2006. Developmental medicine and child neurology. Supplement, 109, 8-14.

T.C. Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı. (2007). Aile Eğitim Rehberi Ortopedik Özürlüler. Aile Eğitim Serisi.

Taylor, H. G., Yeates, K. O., Wade, S. L., Drotar, D., Stancin, T., ve Minich, N. (2002). A prospective study of short-and long-term outcomes after traumatic brain injury in children: behavior and achievement. Neuropsychology, 16(1), 15.

Turnbull, A., Turnbull, R., Wehmeyer, M. L., ve Shogren, K. A. (2013). Exceptional Lives Special Education in Today's Schools. New Jersey: Pearson Education.

TÜİK. (2002). Türkiye Engelliler Araştırması. http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1017 Erişim Tarihi: 17.06.2020

TÜİK. (2010). Engellilerin Sorun ve Beklentileri Araştırması. http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1017 Erişim Tarihi: 17.06.2020

Uysal, H. (2015). Fiziksel Yetersizliği / Süreğen Hastalığı Olan Öğrenciler. İ. H. Diken (Ed.), Özel Gereksinimi Olan Öğrenciler ve Özel Eğitim içinde (251-296. ss.). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Basımevi.

Bölüm 13

İLETİŞİM, DİL VE KONUŞMA BOZUKLUĞU OLAN ÖĞRENCİLER

Deniz Kazanoğlu

GİRİŞ

İletişim kurmak sağlıklı bir gelişimin yapı taşıdır. Herhangi bir sebeple iletişim, dil ve konuşma becerilerinde güçlük yaşayan çocuklar akademik ve sosyal hayatlarında önemli sorunlarla karşılaşacaklar, bu güçlüklerin devam etmesi hâlinde sorunlar yetişkinlik yıllarına da taşınacaktır. Bu durum bireyin sahip olduğu potansiyeli gerçekleştirmesinin önünde bir engel teşkil edecektir, bu nedenle de iletişim, dil ve konuşma bozuklukları gerek bireysel gerek toplumsal açıdan dikkat edilmesi ve önleyici hizmetlerle müdahale edilmesi gereken bir problem olarak önümüzde durmaktadır. Önleyici hizmetler konusunda atılabilecek ilk adımlarından birisi de ilgili bozukluklar, bu bozukluklarla çalışan meslek grupları, ilgili mesleklerin rol ve sorumlulukları ve iş birliği içerisinde yapılabilecek çalışmalar hakkında bilgi sahibi olmaktır.

Bu bölüm içerisinde iletişim, dil ve konuşma kavramlarının ne olduğu ve bu kavramlar arasındaki ilişkiden yola çıkarak kavramlar arasındaki farklılıklar açıklanacaktır. Bölümün amacı iletişim, dil ve konuşma bozukluğu olan öğrenciler hakkında bilgi vermek olduğu için öncelikle tipik gelişim gösteren bireylerde dil ve konuşma gelişimi paylaşılacaktır, böylece hangi noktada bir bozukluktan söz etmemiz gerektiğinin daha anlaşılır olacağı düşünülmektedir. Ardından iletişim, dil ve konuşma bozuklukları başlığı altında ilgili bo-

KAYNAKÇA

American Speech Language Hearing Association [ASHA] (1993). Definitions of communication disorders and variations [Relevant Paper]. https://www.asha.org/policy/RP1993-00208.htm (Erişim tarihi 01.08.2020)

American Speech Language Hearing Association [ASHA] (2020a). Speech sound disorders: Articulation and phonology. https://www.asha.org/Practice-Portal/Clinical-Topics/Articulation-and-Phonology/ (Erişim tarihi 01.08.2020)

American Speech Language Hearing Association [ASHA] (2020b). Childhood fluency disorders. https://www.asha.org/Practice-Portal/Clinical-Topics/Childhood-Fluency-Disorders/ (Erişim tarihi 01.08.2020)

American Speech Language Hearing Association [ASHA] (2020c). Voice disorders. https://www.asha.org/practice-portal/clinical-topics/voice-disorders/ (Erişim tarihi 01.08.2020)

Bishop, D. V. M., Snowling, M. J., Thompson, P. A., Greenhalgh T., CATALISE consortium (2016). CATALISE: A Multinational and Multidisciplinary Delphi Consensus Study: Identifying Language Impairments in Children. PLoS ONE 11(7), 1-26

Bishop, D. V. M., Snowling, M. J., Thompson, P. A., Greenhalgh T., CATALISE-2 consortium (2017). Phase 2 of CATALISE: a multinational and multidisciplinary Delphi consensus study of problems with language development: Terminology. Journal of Child Psychology and Psychiatry 58:10 (2017), pp 1068-1080

Bleile, K. M. (2015). Infants. In The manual of speech sound disorders: A book for students & clinicians. (pp. 93-107). USA: Cengage Learning.

Bloom, L. (2000). The intentionality model of word learning: How to learn a word, any word. In Glinkoff, R., Hirsh-Pasek, K., Bloom, L., Smith, L., Woodward, a., Akhtar, N., Tomasello, M., & Hollich, G. (Eds.) Becoming a Word learner: A debate on lexical acquisition (pp. 19-50). NY: Oxford University Press.

Crais, E., & Ogletree, B. T. (2016). Prelinguistic communication development. In D. Keen, H. Meadan, N. Brady & J. W. Halle (Eds.) *Prelinguistic and minimally verbal communicators on the autism spectrum* (pp. 9-32). Singapore: Springer.

Davis, K. G. (2017, 3 Ağustos). 5 Tips for Articulation Carryover in the Classroom. Leader Live Happening Now in the Speech-Language-Hearing World. https://blog.asha.org/2017/08/03/5-tips-for-articulation-carryover-in-the-classroom/ (Erişim tarihi: 28.08.2020).

Diken, Ö. ve Kalaycı, C. (2019). Dil ve konuşma becerilerinin öğretiminde çocuk merkezli (doğal) yaklaşımlar. F. Acarlar ve Ö. Diken (Yay. haz.)Yetersizliği olan bireylerin dil ve iletişim becerilerinin desteklenmesi içinde (s. 229-249). Ankara: Pegem Akademi.

Diken, Ö. ve Kalaycı, G. Ö. (2019). Dil ve konuşma becerilerinin öğretiminde uzman/yetişkin merkezli yaklaşımlar. F. Acarlar ve Ö. Diken (Yay. haz.)Yetersizliği olan bireylerin dil ve iletişim becerilerinin desteklenmesi içinde (s. 201-227). Ankara: Pegem Akademi.

Dünya Sağlık Örgütü (World Health Organization). (2002). Towards a common language for functioning, disability and health ICF. Geneva, Switzerland: World Health Organization.

Güntürkün, O., Güntürkün, M., & Hahn, C. (2015). Whistled Turkish alters language asymmetries. *Current Biology*, *25*(16), R706-R708.

Hughes, S. (2014). Bullying: What speech-language pathologists should know. *Language, speech, and hearing services in schools*, *45*(1), 3-13.

Justice, L. M. (2006). Fluency disorders. In Communication sciences and disorders: A contemporary perspective (pp. 316-353). Boston: Pearson Education.

Kargın, T. ve Güldenoğlu, B. (2019). Erken okuryazarlık. F. Acarlar ve Ö. Diken (Yay. haz.) Yetersizliği olan bireylerin dil ve iletişim becerilerinin desteklenmesi içinde (s. 273-297). Ankara: Pegem Akademi.

Keen, D., Meadan, H., Brady, N. C., & Halle, W. (2016). Introduction to prelinguistic and minimally verbal communicators on the autism spectrum. In D. Keen, H. Meadan, N. Brady & J. W. Halle (Eds.) *Prelinguistic and minimally verbal communicators on the autism spectrum* (pp. 3-8). Springer: Singapore.

Konrot, A. (2011). İletişim, dil ve konuşma bozuklukları. S. Topbaş (Yay. haz.) Dil ve kavram gelişimi (5. basım) içinde (s. 227-251). Ankara: Kök Yayıncılık.

Lee, L., Stemple, J. C., Glaze, L. & Kelchner, L. N. (2004). Quick screen for voice and supplementary documents for identifying pediatric voice disorders. *Language, Speech, and Hearing Services in Schools,* 35, 308-319.

McLeod, S. (2016). Speech sound acquisition. In Bernthal, J. E, Bankson, N. W., & Flipsen Jr, P. (Eds.), *Articulation and Phonological Disorders Speech Sound Disorders in Children* (8th ed.) (pp. 49-92). Boston: Pearson.

McLeod, S., Crowe, K., Masso, S., Baker, E., McCormack, J., Wren, Y. & Howland, C. (2017). Profile of Australian preschool children with speech sound disorders at risk for literacy difficulties. *Australian Journal of Learning Difficulties*, 1-19.

Owen, R. E. Jr. (2012a). First words and word combinations in toddlers talk. In Language development: An introduction (8th ed.) (pp.187-225). New Jersey: Pearson Education

Owen, R. E. Jr. (2012b). School-age literacy development. In Language development: An introduction (8th ed.) (pp.359-379). New Jersey: Pearson Education

Pennington, B. F., & Bishop, D. V. (2009). Relations among speech, language, and reading disorders. *Annual review of psychology,* 60, 283-306.

Paul, R., & Norbury, C. F. (2012). Models of child language disorders. In *Language disorders from infancy through adolescence* (4th ed.) (pp. 1-21). St. Louis: Elsevier Health Sciences.

Scott, L. (2020). 8 tips for teachers. https://www.stutteringhelp.org/8-tips-teachers (Erişim tarihi: 28.08.2020).

St. Louis, K. O., Raphael, L. J., Myers, F. L., & Bakker, K. (2003). Cluttering updated. *The ASHA Leader*, *8*(21), 4-22.

St. Louis, K. O., & Schulte, K. (2011). Defining cluttering: the lowest common denominator. In D. Ward & K. Scaler Scott (Eds.), *Cluttering: A handbook of research, intervention and education*, (pp. 233-253). East Sussex, UK: Psychology Press.

Threats, T. T. (2006). Towards an international for communication disorders: Use of the ICF. *Journal of communication disorders,* 39 (4), 251-265.

Tadıhan Özkan, E. & Demirhan, E. (2014). Pediatrik ses bozuklukları ve ses terapisinin etkililiği. *Kocaeli Tıp Dergisi,* 2, 27-33.

Topbaş, S. (2011a). Dilin bileşenleri. S. Topbaş (Yay. haz.) Dil ve kavram gelişimi (5. basım) içinde (s. 29-38). Ankara: Kök Yayıncılık.

Topbaş, S. (2011b). Sesbilgisel gelişim. S. Topbaş (Yay. haz.) Dil ve kavram gelişimi (5. basım) içinde (s. 75-108). Ankara: Kök Yayıncılık.

Turan, F. ve Gündüz, S. (2019). İletişim ve dil gelişimi. F. Acarlar ve Ö. Diken (Yay. haz.)Yetersizliği olan bireylerin dil ve iletişim becerilerinin desteklenmesi içinde (s. 57-77). Ankara: Pegem Akademi.

Ward, D. (2006a). Definitions and epidemiology. In *Stuttering and cluttering: Frameworks for understanding and treatment*, (pp. 3-21). New York, NY: Psychology Press.

Ward, D. (2006b). The nature of cluttering. In *Stuttering and cluttering: Frameworks for understanding and treatment*, (pp. 139-153). New York, NY: Psychology Press.

Ward, D. (2006c). Treating early stuttering. In *Stuttering and cluttering: Frameworks for understanding and treatment*, (pp.194-216). New York, NY: Psychology Press.

Wetherby, A. M., Cain, D. H., Yonclas, D. G., & Walker, V. G. (1988). Analysis of intentional communication of normal children from the prelinguistic to the multiword stage. Journal of Speech, Language and Hearing Research, 31 (2), 240-252.

Yale, M. E., Messinger, D. S., Cobo-Lewis, A. B., & Delgado, C. F. (2003). The temporal coordination of early infant communication. Developmental Psychology, 39(5), 815-824.

Bölüm 14

ÖZEL EĞİTİM VE YARDIMCI TEKNOLOJİ

Ali Kaya

GİRİŞ

Günümüzden 25 yıl öncesinde, birisi "elimdeki bu küçük ekranla seni başka bir ülkede olan yakınınla canlı ve görüntülü olarak görüştürebilirim" deseydi, o kişiye "dalgamı geçiyorsun" derdik ve yapsaydı sanırım doğaüstü güçleri olduğunu düşünebilirdik. Daha antik dönemlerde belki de o kişi Ortaçağ Avrupa'sında olduğu gibi yakılarak öldürülebilirdi. Bugün ise teknoloji sürekli ivme kazanmakta, 20 yıl sonrasında da özel gereksinimli bireylerin büyük çoğunluğunu medikal teknolojileri öğretimsel araçlarla birleştirerek bağımsız bireyler hâline getirebileceğimiz düşüncesi hayal olmasa gerek (Kaya, 2016). Dijital dönüşüm tüm yaşamımıza yayılmaya devam ediyor.

Günümüze teknoloji tüm öğrenciler için okul dışında ya da okul içerisinde yaşamın ayrılmaz bir parçası hâline gelmiştir. Gerek normal gelişim gösteren gerekse özel gereksinimli öğrencilerin isteyerek birlikte oldukları teknolojik cihazların öğrenmelerine yardımcı olmaları son derce işlevseldir. Bu kullanımı kavramsallaştıran yardımcı teknoloji terimi, eğitim ortamlarının özel gereksinimi olan öğrenciler için erişilebilir olmasını sağlamak amacıyla teknolojik cihazların nasıl kullanıldığını açıklamak için yaygın olarak kullanılmaktadır (Garner,2009). Yardımcı teknoloji cihazları ise ilk olarak Engelli Bireylere Teknoloji Yardımı Yasasında (1988) tanımlanmıştır. Bu tanım daha sonra 1990 yılında Engelli Bireyler Eğitim Yasasına dâhil edilmiş ve yasanın güncellenen tüm sürümlerinde

KAYNAKLAR

5378 Engelliler Hakkında Kanun (2005, 1 Temmuz). *Resmi Gazete* (Sayı: 25868). Erişim adresi: https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2005/07/20050707-2.htm

Altınyay, Ş. (2016). İşitme Yetersizliği Olan Bireyler ve Teknoloji. Ö. Özdemir (Ed.), Özel eğitimde teknoloji destekli öğretim içinde (s. 87-135). Ankara: Vize

Assistive Technology Act, 29 U.S.C. § 2202(2) (1988)

Boone, R., & Higgins, K. (2007). The role of instructional design in assistive technology research and development. *Reading Research Quarterly*, *42*(1), 135-140.

Bölte, S., Golan, O., Goodwin, M. S. ve Zwaigenbaum, L. (2010). What can innovative technologies do for autism spectrum disorders? The National Autistic Society, 14 (3), 155-159.

Bryant, D. P., Smith, D. D., & Bryant, B. R. (2008). *Teaching students with special needs in inclusive classrooms*. Upper Saddle River, NJ: Allyn & Bacon/Pearson

Bryant, D. P., ve Bryant, B. R. (2011). Assistive technology for people with disabilities. Pearson

Farrell, M. (2009). Foundations of special education: An introduction. NY: John Wiley & Sons.

Garner, P. (2009). *Special educational needs: The key concepts*. NY: Routledge.

Individuals with Disabilities Education Act Amendments (IDEA) of 2004, P.L. 105-17, 20 U.S.C. §§ 1400 et seq.

Irispen. (2020, 10 Temmuz). https://www.irislink.com/EN-CA/c973/IRISPen-Executive-7---Pen-scanner.aspx adresinden erişildi.

Kammoun, S., Parseihian, G., Gutierrez, O., Brilhault, A., Serpa, A., Raynal, M., Oriola, B., Macé, M.J.-M., Auvray, M., Denis, M., Thorpe, S. J., Truillet, P., Katz, B. F. G., Jouffrais, C., 2012. Navigation and Space Perception Assistance for the Visually Impaired: The NAVIG Project. IRBM Innovation and Research in BioMedical Engineering, 33, 182-189.

Kaya, A. (2016). Zihinsel Yetersizliği Olan Bireyler ve Teknoloji. Ö. Özdemir (Ed.), *Özel eğitimde teknoloji destekli öğretim* içinde (s. 135-153). Ankara: Vize

LCW Sense. (2020, 10 Temmuz). https://play.google.com/store/apps/details?id=com.lcw.sense&hl=tr adresinden erişildi.

Meyer, A., Rose, D., & Gordon, D. (2014). Universal design for learning: Theory and practice. Wakefield, MA: CAST.

Miller, S. P. (2002). Validated practices for teaching students with diverse needs and abilities. Boston: Allyn & Bacon

Milli Eğitim Bakanlığı. (2018). Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği. T. C. Resmi Gazete, 28360, 07 Temmuz 2018.

O'Dea, M. (2016). Assistive Technology: A System of Support for Including Students with Disabilities within General Education Programs [Powerpoint sunusu]. http://www.spannj.org/START/ Keynote_Mini_Inclusion_conference_w_SPAN_Spring_09.pdf adresinden erişildi

Orkwis, R., & McLane, K. (1998, Fall). A curriculum every student can use: Design principles for student access. ERIC OSEP Topical Brief, 1-20.

Özdemir, Ö. (2016). Otizmi Olan Bireyler ve Teknoloji. Ö. Özdemir (Ed.), *Özel eğitimde teknoloji destekli öğretim* içinde (s. 87-135). Ankara: Vize

Popplet. (2020, 10 Temmuz). https://popplet.com/ adresinden erişildi.

Preston, D., ve Carter, M. (2009). A review of the efficacy of the Picture Exchange Communication System intervention. Journal of Autism and Developmental Disorders, 39, 1471-1486. DOI: 10.1007/s10803-009-0763-y

Rao, S. M. ve Gagie, B. (2006). Learning through seeing and doing: Visual supports for children with autism. Teaching Exceptional Children, 38, 26-33.

Robitaille, S. (2010). The Illustrated Guide to Assistive Technology and Devices: Tools and Gadgets for Living Independently: NY: Demos Health

Shilkrot, R., Huber, J., Meng Ee, W., Maes, P., & Nanayakkara, S. C. (2015, Nisan). FingerReader: a wearable device to explore printed text on the go. In *Proceedings of the 33rd Annual ACM Conference on Human Factors in Computing Systems* (pp. 2363-2372).

Süller Zor, B., Vuruşkan, A., (2019). Assistive Technologies For Individuals With Visual Impairment: Contribution Of Design In The Field Of Clothing, Journal of Engineering Sciences and Design, 7(4), 913-925.

Sweeney, D. ve Zellner, R. (2007). Universal Design. Reynolds, C. R., & Fletcher-Janzen, E. (Eds.), Encyclopedia of special education: a reference for the education of children, adolescents, and adults with disabilities and other exceptional individuals. John Wiley & Sons.

The Center for Applied Special Technology (CAST). (2004). *Universal design for learning*. Center for Applied Special Technology. http://www.cast.org/udl/index.cfm?i=7 adresinden erişmiştir.

Wewalk. (2020, 10 Temmuz). https://wewalk.io/tr/ adresinden erişildi.

Bölüm 15

KAYNAŞTIRMA

Murat Akdağ

GİRİŞ

İnsanların fiziksel farklılıkları olduğu gibi bilişsel farklılıkları da vardır. Günümüzde yapılan araştırmalar ışığında insanların kendilerine özgü ve farklı öğrenme yöntemleri olduğunu artık biliyoruz. Bu ifade, iki farklı insanın zekâ düzeyleri, gelişimleri, sosyal ve kültürel çevreleri aynı olmasına rağmen öğrenme stillerinin farklı olduğu anlamına gelmektedir. Örneğin, aynı ev içinde yetişen kardeşlerin benzer yaşam tecrübeleri olması, onları bilişsel olarak aynı kılmamaktadır. Normal gelişim gösteren insanlar için öğrenme böylesine bir farklılık gösterirken, belli nedenlere (engel tanısı, olumsuz yaşam tecrübeleri vb) bağlı olarak da öğrenme farklılıklarının olması gayet doğaldır. Bu bağlamda farklı öğrencilerin yer aldığı sınıf ortamlarında farklı öğretim yöntem ve stratejilerinin uygulanması gerekliliği ortaya çıkmakta ve öğretim programlarında bu durum açık şekilde ifade edilmektedir. Bu bağlamda özel gereksinimi olan öğrencilerin eğitimde fırsat eşitliği ilkesi ile akranlarıyla bir arada eğitim almalarını sağlayan kaynaştırma kavramı hakkında ki bilgilere bu bölümde yer verilecektir.

KAYNAKÇA

Akyüz, Y. (2011). *Türk eğitim tarihi: M.Ö. 1000 - M.S. 2011* (19. Baskı). Ankara: Pegem.

Allen, K. E., & Cowdery, G. E. (2015). *The exceptional child: Inclusion in early childhood education* (8th ed.). Stamford, CT: Cencage Learning.

Allen, K. E., Cowdery, G. E., Paasche, C. L., Langford, R., Nolan, K. & Cipparrone, B. (2015). *Inclusion in early childhood programs: children with exceptionalities*. New Zealand: Nelson College.

Ardiun, S. (2015). A review of the values that underpin the structure of an education system and its approach to disability and inclusion*. Oxford Review of Education*, 41 (10). 103-121.

Ataman, A. (2017). Özel eğitime muhtaç olmanın nedenleri, anlamı ve amaçları. Ataman, A., (Ed.).*Temel eğitim öğretmenleri için kaynaştırma uygulamaları ve özel eğitim* içinde (s.3-25). Ankara: Vize.

Atkın, N. (2013) Ilköğretimde özel eğitim nobel. 3. Basım. 2013 Ankara ed. (Avcıoğlu hasan)

Avcıoğlu, H.(2012). Zihinsel yetersizliği olan çocuklara sosyal beceri kazandırmada işbir-liğine dayalı öğrenme ve drama yöntemlerinin etkililiği. *Eğitim ve Bilim*, 2012, Cilt *37* (63), 110-125.

Batu, E. S. (2000). Kaynaştırma, destek hizmetler ve kaynaştırmaya hazırlık etkinlikleri. *Özel Eğitim Dergisi, 2* (4), 35-45.

Batu, S. ve Kırcaali-İftar, G. (2011). *Kaynaştırma.* (5. Baskı). Ankara: Kök.

Baykoç Dönmez, Ş., ve Şahin, S. (2012). *Özel eğitimin tarihi gelişimi.* N. Baykoç (Ed.), *Öğretmenlik programları için özel eğitim* içinde (s. 29-50). Ankara: Gündüz Eğitim.

Cavkaytar, A. ve Diken, İ. H. (2005). *Özel eğitime giriş*. Ankara: Kök.

Diken, İ. H. (2013). *İlköğretimde kaynaştırma.* Ankara: Pegem Akademi.

Eripek, S. (2011). Zihinsel yetersizliği olan çocuklar. A. Ataman (Ed.), *Özel gereksinimli çocuklar ve özel eğitime giriş* içinde (s. 107-122). Ankara: Gündüz Eğitim.

Gearheart, B. R., Weishahn, M.W., & Gearheart, C. J. (1996). *The exceptional student in the regular classroom*. New Jersey: Prentice Hall

Gillespie-Lynch, K., Brooks, P. J., Someki, F., Obeid, R., Shane-Simpson, C., Kapp, S. K. and Smith, D. S. (2015). Changing college students' conceptions of autism: An online training to increase knowledge and decrease stigma. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 45 (8), 2553-2566.

Gündüz, M.(2016). *Enderun mektebi ve Osmanlı'da üstün yeneklilerin eğitimi*. *Eğitime bakış*, *37* (3), 11-20.

Gürkan, M. (2011). *Okullarımızda neden nasıl niçin kaynaştırma*. Ankara: Aygül matbaa-sı. https://orgm.meb.gov.tr/alt_sayfalar/yayimlar/kaynastirma/kaynastirma.pdf sayfa-sından erişilmiştir.

Güzel-Özmen, R. (2003). *Özel gereksinimli çocuklar ve özel eğitime giriş/kaynaştırma ortamlarında öğretimsel düzenlemeler (kitap bölümü).* Ankara: Gündüz.

Kargın, T. (2004). Kaynaştırma: Tanımı, gelişimi ve ilkeleri. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi, 5* (2), 1-13.

Kargın, T. (2006). *İlköğretimde kaynaştırma uygulamaları.* A.Oktay & Ö.P.Unutkan. (Ed.), İstanbul: Morpa.

Kauchak, D. P., & Eggen, P. D. (1998). Learning and teaching: Research-based methods(3rd ed.). Needham Heights, MA: Allyn & Bacon

Kaya, Ö. (2013). *Özel eğitimde roller ve sorumluluklar.* S. Vuran (Ed.), *Özel Eğitim* içinde (s. 32-48). Ankara: Maya.

Keçeli Kaysılı, B.(2008). Akademik başarının arttırılmasında aile katılımı. *Ankara Üniver-sitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, *9* (1) 69-83.

McGrath, K. F., & Bergen, P. V. (2015). Who, when, why and to what end? Students at risk of negative student-teacher relationships and their outcomes. *Educational Re-search Review*, *14*, 1-17. https://doi.org/10.1016/j.edurev.2014.12.001

Milli Eğitim Bakanlığı (2013). "Birlikte Başarırız" Bütünleştirme Kapsamında Eğitim Uygulamaları Öğretmen Kılavuz Kitabı. Ankara.

Milli Eğitim Bakanlığı - MEB, (2013). Özel Eğitim ve Rehberlik Hizmetleri Genel Müdürlüğü. Birlikte başarırız. Bütünleştirme kapsamında eğitim uygulamaları öğretmen kılavuz kitabı, Ankara.

Millî Eğitim Bakanlığı (2020). Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği. https://orgm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2020_06/24163215_ozel_eYitim_yonetmeliYi_son_hali.pdf adresinden erişilmiştir.

Murwaski, W.W. ve Swanson, H.L. (2001). A meta-analysis of co-teaching research: Where are the data? Remedial and Special Education, 22(5), 258-267.

Öz, A. Ş. (2015). Kaynaştırmada aile katılımı. İ.H.Diken (Ed.), *İlköğretimde kaynaştırma* içinde (s.31-53). Ankara: Pegem .

Özgür, İ. (2011). *İlköğretimde kaynaştırma.* Adana. Karahan Kitabevi. 1. Baskı

Rafferty, Y., Boettcher, C. & Griffin, K. W. (2001). Benefits and risks of reverse ınclu-sion for preschoolers with and without disabilities: parents' perspectives. *Journal of Early Intervention*, *24* (4), 266-286.

Recchia, S. L. & Lee, Y. J. (2013). *Inclusion in the early childhood classroom, what*

Salend, S. J. (2008). *Creating ınclusive classrooms. Effective and reflective practices.* Upper Saddle River*, NJ:* Pearson Prentice.

Seyyar, A. (2011). *Yıldızlar engel tanımaz, bedensel özürlü sahabelerin hayatı*. İstanbul: Rağbet.

Smith, D.D., & Tyler, N.C.(2010). Emotional and behavioral disorders. In *Introduction to special education: making a difference* (Chapter 7, p.255-279). USA: Pearson Education.

Stainback, W., & Stainback, S. (1996). *Controversial issues confronting special education* (2nd ed.). Boston:

Sucuoğlu, B. (2009). Zihinsel engellilerin eğitimi. B. Sucuoğlu (Ed.), *Zihin engelliler ve eğitimleri* içinde (s. 202-236). Ankara, Kök.

Wang, H. L. (2009). Should all students with special educational needs (SEN) be ıncluded in mainstream education provision? a critical analysis. *International Education Studies*, 2(4), 154-161.

Bölüm 16

OLAĞANÜSTÜ DURUMLARDA ÖZEL EĞİTİM

Candan Hasret Şahin

AFET VE ACİL DURUM

Olağanüstü durumlar, alışıldık olay ve/veya durumlardan farklı, önceden tasarlanmamış, beklenmedik durumlar olarak tanımlanabilmektedir. Olağanüstü durumlar denildiğinde ise ilk akla gelenler afet ve acil durum kavramları karşımıza çıkmaktadır. Bu kavramlar birlikte kullanılmasına karşın farklı olarak ele alınmakta ve açıklanmaktadır. Afet, bir olay sonucunda meydana gelen can ve mal kaybı, iş sürekliliğinin bozulması ve çevreye, kültürel miraslara, ekonomiye büyük çapta zararlar vermesidir (Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı [AFAD], 2020; Carter, 2008, Medikal Arama ve Kurtarma Derneği [MEDAK], 2020). Acil durum ise toplumun belirli kısımlarını veya tamamını etkileyen, normal yaşam süreçlerine ve faaliyetlerine katılımını aksatan veya durduran acil müdahale gerektiren olaylar ve bu olayların neden oluşturduğu kriz durumları olarak tanımlanmaktadır (AFAD, 2020; Carter, 2008, MEDAK, 2020). Afet ve acil durum arasında bazı farklılıklar bulunmaktadır (Bkz. Şekil 1).

Şekil 1 incelendiğinde afet ve acil durum arasındaki farklılıklar sıralanmaktadır. Bu farklılıklardan en göze çarpanı afetin bir olayın sonucu olması, acil durumun ise olay ve olayın oluşturduğu kriz olarak ele alınmasıdır. Örneğin, bir ilde yaşanan deprem nedeniyle büyük bir bölgenin etkilenmesi, çok sayıda can kaybı olması afet, bir binanın yıkılması ve acil müdahale gerektirmesi ise acil durum olarak düşünülebilir.

KAYNAKÇA

AFAD (Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı), (2020). *Açıklamalı afet yönetimi terimleri sözlüğü*. https://www.afad.gov.tr/aciklamali-afet-yonetimi-terimleri-sozlugu adresinden 20.06.2020 tarihinde erişilmiştir.

AFAD (Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı), (2020).*Afet türleri.* https://www.afad.gov.tr/afet-turleri adresinden 20.06.2020 tarihinde erişilmiştir.

Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı. (2017). *Erişilebilirlik izleme ve denetleme formları.* Ankara: Aile Sosyal Politikalar Bakanlığı.

Alexander, D. (2012). Disability and disaster. D. Alexander, J. C. Gaillard and B. Wisner, (Eds.). Disability and disaster.In *The Routledge handbook of hazards and disaster risk reduction* (s.384-394). Routledge: London/New York.

AAIDD (American Association on Intellectual and Developmental Disabilities), (2010). *Intellectual disability: Classification, and systems of supports.* (11th Edition). Washington, DC: AAIDD.

American Psychiatric Association. (2013). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders DSM-5* (5th ed.). Arlington, VA: American Psychiatric Publishing.

Aydın O'Dwyer, P. ve Akça Bayır, S. (2017). Görme yetersizliği: Tanım, sınıflama, yaygınlık ve nedenler. H. Gürgür ve P. Şafak (Eds.), *İşitme ve Görme Yetersizliği* içinde (s. 128-150). Ankara: Pegem Akademi.

Bannerman, D. J., Sheldon, J. B., & Sherman, J. A. (1991). Teaching adults with severe and profound retardation to exit their homes upon hearing the fire alarm. *Journal of Applied Behavior Analysis*, *24*(3), 571-577.

Carter, W. N. (2008). *Disaster management: A disaster manager's handbook.* Philippines: Asian Development Bank.

Çabuk, A. ve Sayın, H. C. (2018). Afet ve Acil Durum Yönetimi: Temel kavramlar ve bileşenler. S. N.Çabuk ve A. Çabuk (Eds.) *Acil durum bilgisi ve yönetimine giriş* içinde (s.3-25). Eskişehir: Açıköğretim Fakültesi Yayınları.

DFID (Department for Internatioal Development), (2000). *Disability, poverty and development.* London, UK: DFID

UNDRR (United Nations Office For Disaster Risk Reduction), (2015). *Sendai Framework for Disaster Risk Reduction 2015-2030*. Geneva, Switzerland: UNISDR.

Federal Office of Civil Protection and Disaster Assistance, (2017). *European network for psychosocial crisis management - Assisting disabled in case of disaster - ımplementation [ENUAD IP].* Germany: Federal Office of Civil Protection and Disaster Assistance.

Ergenekon, Y. (2012) Otizmli çocuklara videoyla model olma kullanılarak ev kazalarında basit ilk yardım becerilerinin öğretimi. *Educational Sciences: Theory & Practice*, 12, 2739-2766.

Fino, R., Lin, M. J., Caballero, A., & Balahadia, F. F. (2017). Disaster awareness simulation for children with autism spectrum disorder using android virtual reality. *Journal of Telecommunication, Electronic and Computer Engineering (JTEC)*, 9(2-6), 59-62.

Genç Tosun, D. (2019). Alternatif ve destekleyici iletişim. O. Kurt (Ed) *Özel Gereksinimli Bireyler İçin Afet ve Acil Durum Yönetimi* içinde (s. 128-152).Eskişehir: Açıköğretim Fakültesi Yayınları.

GFDRR (Global Facility for Disaster Reduction and Recovery), (2018). *Five actions for disability-Inclusive disaster risk management.* Washington, DC: GFDRR.

Gürsel, O. (2012). Görme yetersizliği olan öğrenciler. İ. H. Diken (Ed.), *Özel eğitime gereksinimi olan öğrenciler ve özel eğitim* içinde (s. 217-249). Ankara: Pegem Akademi.

Hoch, H., Taylor, B. A., & Rodriguez, A. (2009). Teaching teenagers with autism to answer cell phones and seek assistance when lost. *Behavior Analysis in Practice,* 2(1), 14-20.

Indriasari, F. N., & Widyarani, L. (2018). Disaster Risk Reduction and Emergency Preparedness for Children With Autism in Facing Earthquake Disaster in Yogyakarta. *Jurnal Medicoeticolegal dan Manajemen Rumah Sakit,* 7(1), 52-59.

Kadıoğlu, M. (2016). *Acil durum ve afet yönetimine giriş.* Erzurum: Atatürk Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını.

Kadıoğlu, M. (2008). Modern bütünleşik afet yönetiminin temel ilkeleri. M. Kadıoğlu ve E. Özdamar (Ed), *Afet zararlarını azaltmanın temel ilkeleri içinde* (s. 1-34). Ankara: JICA Türkiye.

Kearney, K. B., Brady, M. P., Hall, K., & Honsberger, T. (2018). Using peer-mediated literacy-based behavioral interventions to increase first aid safety skills in students with developmental disabilities. *Behavior modification,* 42(5), 639-660.

Kemaloğlu, Y. (2017). İşitme yetersizliği: Tanım, sınıflama, yaygınlık ve nedenler. H. Gürgür ve P. Şafak (Eds.), *İşitme ve Görme Yetersizliği* içinde (s. 2-31). Ankara: Pegem Akademi.

Kırıkkaya, E. B., & Gerdan, S. (2018). Engelli ve engelli adayı bireylerin bir afet anında nasıl davranacaklarına ilişkin görüşleri. *Resilience,* 2(2), 123-129.

Kıyak, Ü. E., Tuna, D. M., & Tekin-İftar, E. (2019). Zihin yetersizliği olan bireylere güvenlik becerilerinin öğretimi: Kapsamlı betimsel analiz. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, 20(1), 143-176.

Kurnaz, E. (2019).Özel gereksinimi olan bireyler için yardımcı teknolojiler. O. Kurt (Ed), *Özel Gereksinimli Bireyler İçin Afet ve Acil Durum Yönetimi* içinde (s.96-127).Eskişehir: Açıköğretim Fakültesi Yayınları.

Mechling, L. C., Gast, D. L., & Gustafson, M. R. (2009). Use of video modeling to teach extinguishing of cooking related fires to individuals with moderate intellectual disabilities. *Education and Training in Developmental Disabilities*, 67-79.

Mechling, L. C. (2008). Thirty year review of safety skill instruction for persons with intellectual disabilities. *Education and Training in Developmental Disabilities,* 311-323.

MEDAK (Medikal Arama ve Kurtarma Derneği), (2020). *Afet yönetim sistemi.* https://www.medak.org.tr/faydali-bilgiler/faydali-bilgiler adresinden 20.06.2020 tarihinde erişilmiştir.

Millî Eğitim Bakanlığı (MEB), (2011). *Özel eğitim hizmetleri yönetmeliği*. https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2006/05/20060531-2.html adresinden 20.06.2020 tarihinde edinilmiştir

Öğdem, Z. (2018). Farkındalık, Afet yönetimi ve farkındalık araştırmaları. İ. Usta (Ed) *Acil Durum ve Afet Farkındalık Eğitimi* içinde (s.3-14). Eskişehir: Açıköğretim Fakültesi Yayınları.

Özen, A. (2008). Teaching Emergency Phone Numbers to Youth with Developmental Disabilities. *International Journal of Special Education,* 23(2), 85-95.

Özmen, B. (2018). Afet yönetimi ve temel kavramlar. B. Özmen (Ed) *Afet Yönetimi-I* içinde (s.3-16). Eskişehir: Açıköğretim Fakültesi Yayınları.

Peek, L., & Stough, L. M. (2010). Children with disabilities in the context of disaster: A social vulnerability perspective. *Child development,* 81(4), 1260-1270.

Purrazzella, K., & Mechling, L. C. (2013). Use of an iPhone 4 with video features to assist location of students with moderate intellectual disability when lost in community settings. *Education and Training in Autism and Developmental Disabilities,* 179-189.

Sayın, H. C. (2018). Afet ve acil durum yönetimi. S. N.Çabuk ve A. Çabuk (Eds.) *Acil durum bilgisi ve yönetimine giriş* içinde (s.37-53). Eskişehir: Açıköğretim Fakültesi Yayınları.

Schiariti, V. (2020). The human rights of children with disabilities during health emergencies: the challenge of COVID-19. *Developmental Medicine & Child Neurology*, 62(6), 661-661.

Sirin, N., & Tekin-Iftar, E. (2016). Opinions of Turkish parents and teachers about safety skills instruction to children with autism spectrum disorders: A preliminary investigation. *Journal of Autism and Developmental Disorders,* 46(8), 2653-2665.

Subaşı Yurtçu, A. B. (2019).Yetersizlik alanları ve özellikleri. O. Kurt (Ed) *Özel Gereksinimli Bireyler İçin Afet ve Acil Durum Yönetimi* içinde (s.33-55).Eskişehir: Açıköğretim Fakültesi Yayınları.

Taylor, B. A., Hughes, C. E., Richard, E., Hoch, H., & Coello, A. R. (2004). Teaching teenagers with autism to seek assistance when lost. *Journal of Applied Behavior Analysis*, 37(1), 79-82.

Tekeli Yeşil, S. (2019). Afetlerin halk sağlığına etkileri ve afet epidemiyolojisi. G. Kuş ve N. Tekin (Eds), *Afet Tıbbı ve Yönetim İlkeleri* içinde (s.173-183).Eskişehir: Açıköğretim Fakültesi Yayınları

Turhan, C. (2016). Fiziksel yetersizlikleri ve süreğen hastalıkları olan öğrenciler. V. Aksoy (Ed.), *Özel eğitim* içinde (s.51-76). Ankara: Pegem Akademi.

Twigg, J., Kett, M., & Lovell, E. (2018). Disability inclusion and disaster risk reduction. Briefing Note. London: Overseas Development Institute.

Valenti, M., Ciprietti, T., Di Egidio, C., Gabrielli, M., Masedu, F., Tomassini, A. R., & Sorge, G. (2012). Adaptive response of children and adolescents with autism to the 2009 earthquake in L'Aquila, Italy. *Journal of Autism and Developmental Disorders,* 42(6), 954-960.

Wehmeyer, M. L., & Shogren, K. A. (2016). Self-determination and choice. In *Handbook of evidence-based practices in intellectual and developmental disabilities* (pp. 561-584). Springer: USA.

IFRC. (2018). *World disaster report 2018: Leaving no one behind*. Geneva, Switzerland: International Federation of Red Cross and Red Crescent Societies.

IFRC. (2009). *World disaster report 2009: Focus on early warning, early action*. Geneva, Switzerland: International Federation of Red Cross and Red Crescent Societies.

Yücesoy Özkan, Ş. (2013). Comparison of peer and self-video modeling in teaching first aid skills to children with intellectual disability. *Education and Training in Autism and Developmental Disabilities,* 88-102.

Bölüm 17

EVRENSEL TASARIM

Mustafa Şahin Bülbül

GİRİŞ

İnsanlar bazen sahip oldukları gücünün ve yeteneklerinin hiç bitmeyeceğini, ölünceye kadar devam edeceğini düşünebilir. Bu düşüncenin geçerli olmadığı bir kazayla ya da yaşlanmayla birlikte anlaşılır. Yaşantılarımız, engellerle dolu bir yaşam olasılığının uzağımızda olmadığını vurgular. Kaza geçirip engelli olmamak için bir kişi evden çıkmasa dahi bir ev kazası neticesinde engelli olması olasıdır. Kaza geçirip engelli olmasa dahi yaşlandığında esnekliğini, enerjisini kaybedecek ve hastalıklar ile hayatı çeşitli engellerle dolacaktır. Tüm bu örnekler, engelli yaşamın kimseye uzak olmadığını vurgulamak için söylenmiştir. Bazı düşünürler, engelli olma ihtimaline karşı engelli hakları için mücadele etmeyi menfaatçi/faydacı bulabilir.

İnsanlar bazen engelli insanların yaşadıklarını tecrübe etmek ister. Göz bandı ile gözlerini bağlayıp görme engellilerin zorluklarını anlamak ister. Tekerlekli sandalyeye binerek bedensel engelli insanların sıkıntılarını anlamak ister. Bazı düşünürler, ömür boyu görme engelli yaşamanın 5 dakika içinde tecrübe etme çabasını çok ilkel bulabilir.

İnsanlar bazen iyilik yapmak ister. Sevap kazanmak, değerli sayılmak ya da sadece yardımcı olmak adına engellilere iyilik yapmak ister. Yapılan iyilik engelli bireye yapılan kayırma, pozitif ayrımcılık ya da lütuf olarak algılanabilir. Bazı düşünürler, engellilerin ihtiyaç duyduğu desteği sağlamayı bir ihsan değil hak olarak görebilir.

KAYNAKÇA

Akıncı, G. M. (2006). Evrensel tasarım yaklaşımı: Bayburt üniversitesi örneği. *tasarım+ kuram dergisi*, *10*(17), 16-26.

Al Şensoy, S., & Sarı, R. M. (2019). Re-Design of Schoolyard for Effective Development of Child From a Universal Design Perspective//Etkili Çocuk Gelişimi İçin Evrensel Tasarım Perspektifinden Okul Bahçesi Tasarımı. *Megaron*, *14*(3), 443.

Arın Ensarioğlu, S. (2020). Pandemi sürecinin "evrensel tasarım" ilkelerine etkileri. *Journal of Social and Humanities Sciences Research*, *7*(55), 1673-1680.

Black, R. D., Weinberg, L. A., & Brodwin, M. G. (2014). Universal design for instruction and learning: A pilot study of faculty instructional methods and attitudes related to students with disabilities in higher education. *Exceptionality Education International*, *24*(1), 48-64.

Bülbül, M. Ş. (2015). Öğreşme sürecinde evrensel tasarım ilkeleri ile fen öğretiminde engellilere uyumlu yöntem ve materyal örnekleri. *Sürdürülebilir ve Engelsiz Bilim Eğitimi Dergisi*, *1*, 1-10.

Doğan, Ö. E. (2017). Evrensellik ve erişilebilirliğin grafik tasarım çalışmalarında kullanımı. *Ulakbilge Sosyal Bilimler Dergisi*, *5*(16), 1677-1692.

Hacıhasanoğlu, I. (2003). Evrensel tasarım. *tasarım+ kuram dergisi*, *2*(3), 93-101.

Kaplan, H., & Öztürk, M. (2004). Engelliler, Kamu mekânı ve engelsiz tasarım: Kamusal iç mekânlarda irdelenmesi için bir çerçeve. *Planlama Dergisi*, *2*, 67-74.

Kuter, N., & Çakmak, M. (2017). Kamusal dış mekânlarda engelliler için tasarım: Ankara, parkı örneği. *Anadolu Orman Araştırmaları Dergisi*, *3*(2), 93-110.

McGuire, J. M., & Scott, S. S. (2006a). Universal design for instruction: Extending the universal design paradigm to college instruction. *Journal of Postsecondary Education and Disability*, *19*(2), 124-134.

McGuire, J. M., & Scott, S. S. (2006b). An approach for inclusive college teaching: Universal design for instruction. *Learning Disabilities: A Multidisciplinary Journal*, *14*(1), 21-32.

Roberts, K. D., Park, H. J., Brown, S., & Cook, B. (2011). Universal design for instruction in postsecondary education: A systematic review of empirically based articles. *Journal of Postsecondary Education and Disability*, *24*(1), 5-15.

Scott, S. S., McGuire, J. M., & Foley, T. E. (2003). Universal design for instruction: A framework for anticipating and responding to disability and other diverse learning needs in the college classroom. *Equity &Excellence in Education*, *36*(1), 40-49.

Scott, S., McGuire, J. M., & Embry, P. (2002). Universal design for instruction fact sheet. *Storrs: University of Connecticut, Center on Postsecondary Education and Disability*, *27*(3), 166-175.

Scott, S. S., Mcguire, J. M., & Shaw, S. F. (2003). Universal design for instruction: A new paradigm for adult instruction in postsecondary education. *Remedial and Special Education*, *24*(6), 369-379.

Shaw, R. A. (2011). Employing universal design for instruction. *New Directions for Student Services*, *134*(2011), 21-33.

Street, C. D., Koff, R., Fields, H., Kuehne, L., Handlin, L., Getty, M., & Parker, D. R. (2012). Expanding Access to STEM for At-Risk Learners: A New Application of Universal Design for Instruction. *Journal of Postsecondary Education and Disability*, *25*(4), 363-375.

Şenel, S., & Şenel, H. C. (2018). Bilgisayar tabanlı testlerde evrensel tasarım: Özel gereksinimli öğrenciler için düzenlemeler. *Değişen Dünyada Eğitim*, 113-124.

Şenel, S., Şenel, H. C., & Günaydın, S. (2019). Herkes için mobil öğrenme: Mobil uygulamaların evrensel tasarım ilkelerine göre incelenmesi. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, *20*(1), 73-92.

Uslu, A., & Shakouri, N. (2014). Kentsel peyzajda engelli/yaşlı birey için bağımsız hareket olanağı ve evrensel tasarım kavramı. *Journal of Forestry Faculty of Kastamonu University*, *14*(1).

Bölüm 18

BİREYSELLEŞTİRİLMİŞ EĞİTİM PLANI VE PROGRAMI

Murat Akdağ

BEP'İN YASAL DAYANAKLARI VE KİMLER İÇİN HAZIRLANMASI GEREKTİĞİ

Özel gereksinimli öğrencilerde normal gelişim gösteren öğrenciler gibi öğrenme ve davranış özellikleri bakımından farklılıklar gösterebilirler. Bu öğrencilerin eğitim ve öğretim sürecinden etkili ve verimli bir şekilde faydalanabilmesi için öğretim sürecinin bu öğrencilerin bireysel özellikleri ve ihtiyaçlarına göre düzenlenmesi gerekir (MEB, 2013). Bu bağlamda, öğrencinin ihtiyaç ve performansı belirlenerek hazırlanacak Bireyselleştirilmiş Eğitim Programları (BEP), önem arz etmektedir. Ayrıca, 573 sayılı Özel eğitim Hakkında Kanun Hükmünde Kararname'nin 4. maddesinin f bendinde "Özel eğitime ihtiyaç duyan bireyler için bireyselleştirilmiş eğitim planı geliştirilmesi ve eğitim programlarının bireyselleştirilerek uygulanması esastır." hükmü BEP'in yasal dayanağını ve zorunluluğunu ifade etmektedir (MEB, 2010). Aynı kararnamede BEP'in hangi öğrenciler için, nasıl ve kimler tarafından hazırlanacağı ve nasıl uygulanacağına ilişkin konulara da açıklık getirilmiştir.

Bu kapsamda genel olarak BEP;

- Akranlarına sunulan eğitim-öğretim faaliyetlerinden ve öğretim programlarından tam olarak yararlanamayan,
- Eğitim-öğretim sürecinde kullanılan eğitim materyallerinde veya öğretim

KAYNAKÇA

Bateman, B.D. and Herr, C.M. (2003). *Writing measurable IEP goals and objectives*. Wisconsin: An Attainment Publication.

Cease-Cook, J., Test, D. W., Scroggins, L. (2013). Effects of the CD-Rom version of the self-advocacy strategy on quality of contributions in IEP meetings of high school students with intellectual disability. *Education and Training in Autism and Developmental Disabilities*, 48(2),258-268.

Council for Exceptional Children, (1999), *The IEP Team Guide. 1920 Association Drive*, Reston, Virginia.

Drasgow, E., Yell, M.L. and Robinson, T.R. (2011). Developing legally correct and educationally appropriate IEPs. *Remedial and Special Education*, 22 (6), 359-373.

Fiscus, E., D., and Mandell, C., J. (2002). *Developing ındividualized education programs*. (Çev. H. G. Şenel, & E. Tekin,). (Ed. G. Akçamete) 2. Baskı, Ankara. Akıl Yayınları.

Kargın, T. (2007). Eğitsel değerlendirme ve bireyselleştirilmiş eğitim programı hazırlama süreci. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*. 8(1), 1-13.)

Katsiyannis, A., Losinski, M. and Parks Ennis, R. (2015). Retrospective testimony and the IEP: Implications of RE, ME, et al. V. New York city department of education. *Preventing School Failure: Alternative Education for Children and Youth, 59* (2), 58-62.

Loo, L. (2012). Demystifying the IEP process for diverse parents of children with disabilities. *Council for Exceptional Children*, 44 (3), 14-20.

Milli Eğitim Bakanlığı - MEB, (2013). Özel Eğitim ve Rehberlik Hizmetleri Genel Müdürlüğü. Birlikte başarırız. Bütünleştirme kapsamında eğitim uygulamaları öğretmen kılavuz kitabı, Ankara.

Milli Eğitim Bakanlığı (2010). Okullarımızda Neden Niçin Nasıl Kaynaştırma. Ankara.

Milli Eğitim Bakanlığı (2013). "Birlikte Başarırız" Bütünleştirme Kapsamında Eğitim Uygulamaları Öğretmen Kılavuz Kitabı. Ankara.

Milli Eğitim Bakanlığı, (2006). Özel eğitim hizmetleri yönetmeliği. Milli Eğitim Basımevi. Ankara.

O'Connor, U. (2008). Meeting in the middle? A study of parent-professional partnerships. *European Journal of Special Needs Education*, *23*(3), 253-268.

Özel, A., Bayındır, N. (2008). *Yapılandırmacı Anlayışa Göre Sınıf Yönetimi*. Ankara: Pegem A Yayıncılık.

Özel, A., Bayındır, N. (2008). *Yapılandırmacı Anlayışa Göre Sınıf Yönetimi*. Ankara: Pegem A Yayıncılık.

Özgür, İ. (2011). İlköğretimde kaynaştırma. Adana: Karahan Kitabevi.

Patti, A.L. (2015). Back to the basics practical tips for IEP writing. *Intervention in School and Clinic, 51* (3), 151-156.

Pektaş, H. (2008). Özel eğitim programlarından ve farklı programlardan mezun öğretmenlerin bireyselleştirilmiş eğitim programı kullanma durumlarının saptanması. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi.

Peterson, L.Y., Burden, J.P., Sedaghat, J.M., Gothberg, J.E., Kohler, P.D. and Coyle, J.L. (2013). Triangulated IEP transition goals developing relevant and genuine annual goals. *Teaching Exceptional Children, 45* (6), 46-57.

Ritter-Cantesanu, G. (2014). *Music therapy and the IEP process*. Music Therapy Perspectives, 32 (2), 142-152.

Schall, C. and Thoma, C.A. (2010). Quality educational outcomes and annual goals. C.A. Thoma and P. Wehman (Eds.), *Getting the most out of IEPs: An educator's guide to the student-directed approach* içinde (103-124). Maryland: Paul H. Brookes Publishing.

Seferoğlu, S.S. (2006). Öğretim teknolojileri ve materyal tasarımı, Ankara: Pegem Yayıncılık

Twachtman-Cullen, D. and Twachtman-Bassett, J. (2011). *The IEP from A to Z: How to create meaningful and measurable goals and objectives*. San Francisco: John Wiley and Sons.

Wright, P. W. D., Wright, P. D., and O'Connor, S. W. (2016). *Wrightslaw: All about IEPs*. Virginia: Harbor House Law Press, Inc.

Xu, Y., Purvis, B. and Terpstra, J.E. (2010). Involving families in the prcess and multicultural considerations. C.A. Thoma and P. Wehman (Eds*.), Getting the most out of IEPs: An educator's guide to the student-directed approach* (25-40). Maryland: Paul H. Brookes Publishing.

TASAVVUF VE SİNEMA

Bedirhan Karakurluk

nobel

TASAVVUF VE SİNEMA

Bedirhan Karakurluk

Yayın No.: 4800
Beşeri Bilimler No.: 148
ISBN: 978-625-397-185-4
E-ISBN: 978-625-397-186-1
Basım Sayısı: 1. Basım, Nisan 2023

© Copyright 2023, NOBEL AKADEMİK YAYINCILIK EĞİTİM DANIŞMANLIK TİC. LTD. ŞTİ. SERTİFİKA NO.: 40340
Bu baskının bütün hakları Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.ne aittir.
Yayınevinin yazılı izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik
ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.
Nobel Akademik Yayıncılık, 2011 yılından beri "tanınmış uluslararası yayınevi" statüsündedir.

Genel Yayın Yönetmeni: Nevzat Argun -nargun@nobelyayin.com-
Genel Yayın Koordinatörü: Gülfem Dursun -gulfem@nobelyayin.com-

Sayfa Tasarım: Tarkan Kara -erdal@nobelyayin.com-
Redaksiyon: Mine Metin -mine@nobelyayin.com-
Kapak Tasarım: Emine Sırakaya -emine@nobelyayin.com-
Görsel Tasarım Uzmanı: Mehtap Yürümez -mehtap@nobelyayin.com-

Kütüphane Bilgi Kartı

Karakurluk, Bedirhan.
Tasavvuf ve Sinema / Bedirhan Karakurluk
1. Basım, VIII + 84 s., 13,5x19,5 cm. Kaynakça var, dizin yok.
ISBN: 978-625-397-185-4
E-ISBN: 978-625-397-186-1
1. Tasavvuf 2. Anadolu Tasavvufu 3. Sinema

Genel Dağıtım

ATLAS AKADEMİK BASIM YAYIN DAĞITIM TİC. LTD. ŞTİ.
Adres: Bahçekapı Mh. 2465 Sk. Oto Sanayi Sitesi No:7 Bodrum Kat, Şaşmaz/ANKARA
Telefon: +90 312 278 50 77 - **Faks:** 0 312 278 21 65
Sipariş: siparis@nobelyayin.com- **E-Satış:** www.nobelkitap.com - esatis@nobelkitap.com
www.atlaskitap.com - info@atlaskitap.com

Dağıtım ve Satış Noktaları: Alfa, Kırmızı Kedi, Arkadaş, D&R, Dost, Kika, Kitapsan,
Nezih, Odak, Pandora, Prefix, Remzi Kitabevleri, Yeryüzü Dağıtım

Baskı ve Cilt: Meteksan Matbaacılık ve Teknik Sanayi Tic. Anonim Şirketi / Sertifika No.: 46519
Beytepe Köy Yolu No.: 3 06800 Bilkent-Çankaya/ANKARA

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ ..... **vii**

GİRİŞ **1**

TASAVVUF **5**

Tasavvufun Menşei 9
Tasavvufun Tarihi 12
Anadolu tasavvufu 17
Tasavvufun Temel Özellikleri ve Kavramları 19
Tarikatlar 23
Vahdet-i vücud, tasavvuf ve felsefe 25

İSLAM VE SANAT **29**

Batı Sanat Geleneğine Kıyasla İslam Sanatının Konumu 37
Tasavvuf ve Sanat Bağlantısı 41

TASAVVUF VE SİNEMA **47**

Türkiye'de İnanç Temelli Sinemanın Serüveni 48
Ulusal sinema hareketi 49
Milli sinema hareketi 51
Sinema ve Tasavvuf İlişkisinin Türk Sineması İçin Potansiyel Önemi 53
Tasavvuf Referanslı Bir Üslup Eksikliğine Sunulan Sebep Olarak Batılılaşma 57
Tasavvuf ve Sinema Bağlamında Kuramsal Denemeler: Rüya Sineması 60
Tasavvufi Bir Sinema Anlayışı Üzerine Düşünceler 64

KAYNAKLAR **79**

KAYNAKLAR

Abrams, M.H. (Editör). (1993). *The Norton Anthology of English Literature Vol. 2*. Altıncı Baskı. New York: W. W. Norton & Company. (Eserin Orijinali 1970'de yayımlandı)

Arabi, İ. (2015). *Fütuhat-ı Mekkiye - Fütüvvet Ehli ve Meczuplar*. (Çev. Ekrem Demirli). (Birinci Baskı). İstanbul: Litera Yayıncılık. (Eserin Orijinali 13. yüzyılda yazıldı)

Aristoteles. (1987). *Poetika*. (Çev. İsmail Tunalı). (Birinci Baskı). İstanbul: Remzi Kitabevi. (Eserin Orijinali MÖ 4. yüzyılda yazıldı)

Ayvazoğlu, B. (1992). *İslam Estetiği.* (Birinci Baskı). İstanbul: Ağaç Yayıncılık.

Ayvazoğlu, B. (1997). *Aşk Estetiği.* (Beşinci Baskı). İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Ayverdi, S. (2014). *Ateş Ağacı*. (Yedinci Baskı). İstanbul: Kubbealtı Neşriyat.

Baudrillard, J. (2015a). *Sessiz Yığınların Gölgesinde Toplumsalın Sonu*. (Çev. Oğuz Adanır). (Altıncı Baskı). Ankara: Doğu Batı Yayınları. (Eserin Orijinali 1982'de yayımlandı)

Bauman, Z. (2015). *Azınlığın Zenginliği Hepimizin Çıkarına mıdır?*. (Çev. Hakan Keser). (İkinci Baskı). İstanbul: Ayrıntı Yayınları. (Eserin Orijinali 2013'de yayımlandı)

Bayraktar, F. (2016). Bir İnsanlık Tahayyülünün Teşekkülü., H. Örs. (Editör). *Postmodern Çağda Ahilik*. Birinci Baskı. Ankara. Nobel Akademik Yayıncılık, s. 135-145.

Berger, J. (2009). *Görme Biçimleri*. (Çev. Yurdanur Salman). (On Beşinci Baskı). İstanbul: Metis Yayınları. (Eserin Orijinali

1972'de yayımlandı)

Büker, S., Özsoy, A. (2009). *Gönülden Gönüle Mevlana İmgesi Mevlana Üzerine Bir Alımlama Çalışması*. (Birinci Baskı). Ankara: Ütopya Yayınları.

Coşan, M. E. (2013). *Akademik Makaleler*. (Üçüncü Baskı). İstanbul: Server İletişim.

Cömert, B. (2008). *Mitoloji ve İkonografi*. (İkinci Baskı). Ankara: De Ki Basım Yayım.

Cündioğlu, D. (2014). *Sanat ve Felsefe.* (Üçüncü Baskı). İstanbul: Kapı Yayınları.

Çağatay, N. (1997). Bir Türk Kurumu Olan Ahilik. (İkinci Baskı). İstanbul: Türk Tarih Kurumu.

Dorsay, A. (1989). *Sinemamızın Umut Yılları 1970-80 Arası Türk Sinemasına Bakışlar*. (Birinci Baskı). İstanbul: İnkılap Kitabevi.

Evren, B. (2003a). İnanç Sineması. *Antrakt*, (72), 3.

Evren, B. (2003b). Türk Sinemasında Dinsel Yaklaşımlar Yeşilçam ve İnanç Sineması. *Antrakt*, (72), 10-13.

Gökyayla, M. (2012). *Sinema – Edebiyat İlişkilerinde Türk Modernleşmesi Halit Refiğ – Kemal Tahir İlişkisi*. (Birinci Baskı). İstanbul: Mühür Kitaplığı.

Gölpınarlı, A. (2012). *Tasavvuf – 100 Soruda Tasavvuf*. (Dördüncü Baskı). İstanbul: Milenyum Yayınları.

Gölpınarlı, A. (2014). *Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatler*. (Altıncı Baskı). İstanbul: İnılap Kitabevi.

Güllülü, S. (1977). *Ahi Birlikleri*. (Birinci Baskı). İstanbul: Ötüken Yayınevi.

Güngör, E. (2004). *İslam Tasavvufunun Meseleleri*. (Sekizinci Baskı). İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Gürsoy, K. (2013). *Birleyerek Oluşmak*. (Birinci Baskı). Ankara: Aktif Düşünce Yayınları.

Hodgson, M. G. S. (1993). *İslam'ın Serüveni Bir Dünya Medeniyetinde Bilinç ve Tarih*, 2. Cilt. (Çev. Metin Karabaşoğlu). (Birinci Baskı). İstanbul: İz Yayıncılık. (Eserin Orijinali 1974'de yayımlandı)

Kabil, İ. (2003). Sinemada Manevi Boyut. *Antrakt*, (72), 21.

Kılıç, M. E. (2015). *Sufi ve Sanat Makaleler – Konferanslar 2.* (Birinci Baskı). İstanbul: Sufi Kitap.

Koç, T. (2009). *İslam Estetiği*. (Birinci Baskı). İstanbul: İsam Yayınları.

Köprülü, M. F. (2014). *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*. (Birinci Baskı). İstanbul: Alfa Basım Yayım.

Leaman, O. (2004). *İslamic Aesthetics An Introduction.* (Birinci Baskı). Edinburgh: Edinburgh University Press.

Maktav, H. (2010). Sinema Ya Da İlahi Aşk: İslami Sinemada Tasavvufi Yolculuklar. *sinecine*, 1(2), 31-55.

Ozak. M. (2014). *Kıyamet Hakkında Hutbe* [Ses Kaydı]. Web: https://www.youtube.com/watch?v=JZI7S_xng_g adresinden 27 Ocak 2018'de alınmıştır.

Öğün, S. S. (2006). *Gündelik Hayatın Kültürel Yansımaları*. (Birinci Baskı). İstanbul: Alfa Akademi.

Özel, İ. (2013). *Üç Mesele Teknik – Medeniyet – Yabancılaşma.* (On sekizinci Baskı). İstanbul: Tiyo.

Öztürk, M. (2018). *Kur'an-ı Kerim Meali Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri*. (İkinci Baskı). Ankara: Ankara Okulu Yayınları.

Panofsky, E. (2013). *Perspektif: Simgesel Bir Biçim.* (Birinci Baskı). İstanbul: Metis Yayınları. (Eserin Orijinali 1927'de yayımlandı)

Rifai, K. (2014). *Sohbetler*. (Beşinci Baskı). İstanbul: Kubbealtı Neşriyat.

Tahir, K. (1992). *Notlar / Batılaşma.* (Birinci Baskı). İstanbul: Bağlam Yayıncılık.

Türer, O. (2015). *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi*. (Üçüncü Baskı). İstanbul: Ataç Yayınları.

Platon. (2005). *Devlet*. (Çev. Cenk Saraçoğlu, Veysel Atayman). (Birinci Baskı). İstanbul: Bordo Siyah Klasik Yayınlar. (Eserin Orijinali MÖ 4. yüzyılda yazıldı)

Sarıkaya, M. S. (2002). *XIII.- XVI. Asırlardaki Anadolu'da Fütüvvetnamelere Göre Dini İnanç Motifleri*. (Birinci Baskı). Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.

Scognamillo, G. (2010). *Türk Sinema Tarihi*. (Üçüncü Baskı). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Şahin, B. (Editör). (2011). *Divan-ı Kebirden Seçmeler*. İkinci Baskı. Konya: Rumi Yayınları.

Şasa, A. (2010). *Yeşilçam Günlüğü*. (Üçüncü Baskı). İstanbul: Küre Yayınları.

Şeyben, Ö. (2003). Heterodoks bir İnanç Sineması'ndan söz edilebilir mi?. *Antrakt*, (72), 19.

Stevenson, N. (2015). *Medya Kültürleri Sosyal Teori ve Kitle İletişimi*. (Çev. Göze Orhon, Barış Engin Aksoy). (İkinci Baskı). Ankara: Ütopya Yayınevi. (Eserin Orijinali 2006'da yayımlandı)

Ustaosmanoğlu, M. (2011). *Ruhu'l Furkan Tefsiri, 2. Cilt*, İstanbul: Ahıska Yayınevi.

Yağmur, S. (2013). *Mesneviden Hikayeler*. (Kırkikinci Baskı). Konya: Karatay Akademi Yayınları.

Yalsızuçanlar, S. Şasa, A. Kabil, İ. (1997). *Düş, Gerçeklik ve Sinema.* (Birinci Baskı). İstanbul: İz Yayıncılık.

Yalsızuçanlar, S. (2014). *Rüya Sineması*. (Birinci Baskı). İstanbul: Palto Yayınevi.

Yavuz, D. (2003). Milli Dini İslami Sinemanın ya da İnanç Sinemasının Dünü Bugünü. *Antrakt*, (72), 26-41.

Yılmaz, K. (2017). *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*. (Yirmi Üçüncü Baskı). İstanbul: Ensar Neşriyat.

3. Basım

OYUNLARLA BEDEN EĞİTİMİ VE SPOR ÖĞRETİMİ

Ali DEMİRCİ
Erdal DEMİRCİ
Nevzat DEMİRCİ

nobel

OYUNLARLA BEDEN EĞİTİMİ VE SPOR ÖĞRETİMİ

Ali DEMİRCİ - Erdal DEMİRCİ - Nevzat DEMİRCİ

Yayın No.: 714
Beden Eğitimi-Spor No.: 27
ISBN: 978-605-133-615-2
E-ISBN: 978-625-427-634-7
Basım Sayısı: 3. Basım, Mart 2023

© Copyright 2023, NOBEL AKADEMİK YAYINCILIK EĞİTİM DANIŞMANLIK TİC. LTD. ŞTİ. SERTİFİKA NO.: 40340
Bu baskının bütün hakları Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.ne aittir.
Yayınevinin yazılı izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik
ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.

Nobel Akademik Yayıncılık, 2011 yılından beri "tanınmış uluslararası yayınevi" statüsündedir.

Genel Yayın Yönetmeni: Nevzat Argun -nargun@nobelyayin.com-
Genel Yayın Koordinatörü: Gülfem Dursun -gulfem@nobelyayin.com-

Sayfa Tasarım: Tarkan Kara -erdal@nobelyayin.com-
Redaksiyon: Sergen Öz -sergen@nobelyayin.com-
Görsel Tasarım Uzmanı: Mehtap Yürümez -mehtap@nobelyayin.com-

Kütüphane Bilgi Kartı

Erkılıç, Gökalp Selışık.
Oyunlarla Beden Eğitimi ve Spor Öğretimi / Ali Demirci, Erdal Demirci, Nevzat Demirci
3. Basım, XIV + 566 s., 19,5x23,5 cm. Kaynakça var, dizin yok.
ISBN: 978-605-133-615-2
E-ISBN: 978-625-427-634-7
1. Oyun 2. Beden Eğitimi 3. Spor 4. Öğretim

Genel Dağıtım

ATLAS AKADEMİK BASIM YAYIN DAĞITIM TİC. LTD. ŞTİ.
Adres: Bahçekapı Mh. 2465 Sk. Oto Sanayi Sitesi No:7 Bodrum Kat, Şaşmaz/ANKARA
Telefon: +90 312 278 50 77 - **Faks:** 0 312 278 21 65
Sipariş: siparis@nobelyayin.com- **E-Satış:** www.nobelkitap.com - esatis@nobelkitap.com
www.atlaskitap.com - info@atlaskitap.com

Dağıtım ve Satış Noktaları: Alfa, Kırmızı Kedi, Arkadaş, D&R, Dost, Kika, Kitapsan, Nezih, Odak, Pandora, Prefix, Remzi

Baskı ve Cilt: Meteksan Matbaacılık ve Teknik Sanayi Tic. Anonim Şirketi / Sertifika No.: 46519
Beytepe Köy Yolu No.: 3 06800 Bilkent-Çankaya/ANKARA

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ **1**
ATLETİZM OYUNLARI **9**

DÜZ KOŞU OYUNLARI **11**
- Bayrak Yarışı – I 12
- Bayrak Yarışı – II 14
- Bayrak Yarışı – III 16
- Mekik Koşusu 18
- Numaralı Koşu Oyunu 20
- Alçak Çıkıştan Koşu 22
- Kırmızı Beyaz 24
- Koş Yakala 26
- Taraf Değiştirme 28
- Bas ve Kaç 30
- Kuyruğunu Koru 32

KAVİSLİ KOŞU OYUNLARI **35**
- Gölge Kovalama 36
- Gölge Treni 38
- Yılan Kıvrımı 40
- "Z" Koşu 42
- Dairesel Koşu 44
- Kare Bayrak Yarışı 46
- Girdap 48
- Örme 50
- Gel – Git 52
- Formula – I Oyunu 54

ENGELLİ KOŞU OYUNLARI **57**
- Kim daha Çabuk 58
- Bas ve Geç 60
- Engelli Yol 62
- Kim Yapabilir? 64
- Kap Getir 66
- Çetin Yol 68

SIÇRAMA – SEKME – ATLAMA OYUNLARI **71**
- İp Atlama Yarışması 72
- Adım Say 74
- Sıçra Geç – Bas Atla 76
- Engel Zinciri 78
- Dereden Geç – I 80

- Sarhoş Kanguru 82
- Topal Tren Oyunu 84
- Kurbağa Tren 86
- Atla Git – Sürün Gel 88
- Balık Avı – I 90
- **Balık Avı – II** 92
- Atla Ekle 94
- Zıp Zıp Oyunu 96
- Uçmaca Oyunu 98
- Çekirge Oyunu 100
- Makas Geçme 102
- Sürat Merdiveni 104
- Dereden Geç – II 106
- Parke Döşeme 108

ATMA – TUTMA – HEDEFE VURMA OYUNLARI 111
- Kim daha Uzağa – I 112
- Kim Daha Uzağa – II 114
- Kim Daha Uzağa – III 116
- Roket atma – I 118
- Roket Atma – II 120
- Toplar Sepete 122
- Kim Daha Yükseğe 124
- Halka Takma 126
- Top Sürükleme 128
- Attım Tut 130
- Hedef 12 Oyunu 132
- On Sayı Oyunu – I 134
- Dairede Yakan Top 136
- At Otur 138
- Top Gezdirme 140
- Top Kapmaca 142
- Hedef Topu 144

REAKSİYON (TEPKİ) OYUNLARI 147
- Trafik Lambası 148
- Arkadaşını Tanı 150
- Rakamları Tanı 152
- Kovala ve Tut 154
- Dön ve Tut 156
- Duy ve Koş 158
- Yön Değiştirme – I 160
- Yön Değiştirme – II 162
- Mekik Koşusu 164
- Köpek Kulübesi 166
- Dokun Kaç – I 168

- Dokun Kaç – II....170
- Bayrak Yarışı....172
- Elden Ele....174

GÜÇ VE ÇEVİKLİK OYUNLARI....177
- Çekme Yarışı – I....178
- Çekme Yarışı – II....180
- Çekme Yarışı – III....182
- Çekme Yarışı – IV....184
- İtme Yarışı – I....186
- İtme Yarışı – II....188
- İtme Yarışı – III....190
- Dışarı Atma....192
- At ve Süvari....194
- Halkayı Yarma....196
- Bekçiye Görünme....198
- Ayı Yürüyüşü....200
- Yengeç Mekiği....202
- İleri – Geri....204
- Birdirbir Oyunu....206
- Ölü Adam....208
- Baş Kuyruğu Yakalar....210
- Yaralı ve Cankurtaran....212

DENGELENME OYUNLARI....215
- Horoz Döğüşü – I....216
- Horoz Döğüşü – II....218
- Çizgide Denge – I....220
- Çizgide Denge – II....222
- Tabanlarla Döğüş....224
- Yengeç Güreşi....226
- Çelme Takma....228
- İpte Yürüme....230
- Dar Köprü – I....232
- Dar Köprü – II....234
- Sekerek Yer Kapmaca....236
- Karpuzlara Basma....238
- Engel Parkuru....240

BASKETBOL OYUNLARI....243
- Kale Topu....244
- Toplar Sepete....246
- Top Kontrol....248
- Top Kolunda Yürü....250
- Topları Köprüden Geçir....252
- Sıçra Yakala....254
- Bayrak Yarışı – I....256

- Bayrak Yarışı – II....258
- Çemberde Paslaşma....260
- Platform Basketbolu....262
- Numaralı Yarış....264
- Pasa Karşı Koş....266
- Top Taşı Dön At....268
- Duvar Pas Oyunu....270
- Pas Kapmaca....272
- Örme Pas Oyunu....274
- Oturarak Örme Pas....276
- Elden Ele....278
- Çemberde Gezen top....280
- Tek Pasör....282
- Pas Ver Koş....284
- Yakala Döndür....286
- Alkış Topu....288
- Slalom Top Sürme....290
- Benimle Gel – I....292
- Benimle Gel – II....294
- Dönme Dolap....296
- Yavaş – Hızlı....298
- Kavisli Atış....300
- Dairede Neler Var?....302
- Köylü ve Tilki....304
- Dairede Pas – I....306
- Dairede Pas – II....308
- Top Sürme – I....310
- Top Sürme – II....312
- Top Sürme – III....314
- Top Hırsızı....316
- Basketbol Bayrak Yarışı....318
- Otobüs Durakları....320
- Basket Atıcı....322
- Çift El Top Sürme – I....324
- Çift El Top sürme – II....326
- Direnç Basketbolu – I....328
- Direnç Basketbolu – II....330
- Direnç Basketbolu – III....332
- Direnç Basketbolu – IV....334
- İnatçı Boğa....336
- Üç Pas Oyunu....338

VOLEYBOL OYUNLARI....341

- Örme Pas Bayrak Yarışı....342
- Pasör ve Koşucu....344
- Çizgide Voleybol....346

- Voleybol Bayrak yarışı....348
- Top Yağmuru....350
- Git ve Gel....352
- Sahayı Boşalt....354
- Çemberle Top Yakalama....356
- Elsiz Oyuncu....358
- Kuşlar Kafese....360
- Toplar Çembere....362
- Çemberden Geçir....364
- On Vuruş....366
- Top Kapan Kedi....368
- Seken Top....370
- Servisle Vur....372
- Uzayan Pas....374
- Vur Kazan....376
- Sakın Düşmesin....378
- Şişleme....380
- Yat Kalk Paslaş – I....382
- Yat Kalk Paslaş – II....384

HENTBOL OYUNLARI....387

- Top Kontrol – I....388
- Top Kontrol – II....390
- Üçgen Pas....392
- On Sayı Oyunu....394
- Kademeli Top Taşıma – I....396
- Kademeli Top Taşıma – II....398
- Tap Taşıma yarışması – I....400
- Tap Taşıma yarışması – II....402
- Tap Taşıma yarışması – III....404
- Hedef Gol....406
- Saha Temizleme....408
- Topunu Bul....410
- Kim Top Alamaz....412
- Top Yuvarlama – I....414
- Top Yuvarlama – II....416
- Parmakları Say....418
- Usta ve Çırağı....420
- Halkada Top Sektirme....422
- Halkalar Zinciri....424
- Halkada Pas....426
- Denge ve Pas....428
- Halkadan Top Geçirme....430
- Hedefe Atış....432
- Canavarı Vur....434
- Ebeye Yakalanma....436

- Farkındalık....438
- Takla At Topu Tut....440
- Kaleci....442
- Pas Kapmaca....444
- Topunu Koru....446
- Kaleyi Savun....448
- Ebeyi Vur – I....450
- Ebeyi Vur – II....452

FUTBOL OYUNLARI....455
- El Futbolu....456
- Elden Ele....458
- Dar Geçit....460
- Çetin Yol....462
- Duvar Pas....464
- Sekiz Çiz....466
- Ayaktan Vurma....468
- Bayrak Yarışı – I....470
- Bayrak Yarışı – II....472
- Çapraz Geçiş....474
- Bowling....476
- Sona Kalan Oyun Dışı....478
- Sende Dön....480
- Eşli Futbol....482
- Yengeç – Tavşan....484
- Üç Kale....486
- Her Durakta Dur....488
- Hücum – Savunma....490
- Ördek Avı....492
- Tehlikeli Bölge....494
- Kim Daha Usta....496
- Altı Pas Oyunu....498
- Tuzak....500
- Kule Devirme....502
- Yengeç Futbolu....504
- Dört Köşe....506
- Çemberde Pas....508
- Dart....510
- Kafayla Pas....512
- Kafadan Kafaya....514
- Bir El İki Kafa....516

ÇOK AMAÇLI OYUNLAR....519
- Renk Bulmaca-I....520
- Renk Bulmaca-II....522
- Renk Bulmaca-III....524

- Kuş Avı 526
- Gör-Tanı-Yerleştir-I 528
- Gör-Tanı-Yerleştir-II 530
- Gör-Tanı-Yerleştir-III 532
- Süpriz 534
- Kılavuz 536
- Kırkayak 538
- Eşleşme 540
- Paytak Ördek 542
- Ördekler Bayrak Yarışında 544
- Stop 546
- Zincir 548
- Meyve Tabağı 550
- Topla Dans 552
- Top Sür – Koni Taşı 554
- Üç Kale 556
- Satranç Oyunu 558
- Tek-Çift 560

KAYNAKÇA 563

YAZARLAR 565

KAYNAKÇA

1. **Müller/Ritzdorf,** Çeviren ve Düzenleyen: Tanju Bağırgan, Koşma-Atlama-Atma, Türkiye atletizm Federasyonu Eğitim Dizisi 4, 2008, ANKARA.
2. IAAF Kids Athletics
3. **Löscher, A.** Birçok Kişi İçin Küçük Oyunlar, Çeviren: Hale Harputluoğlu, Bağırgan Yayınları, 1998, ANKARA.
4. **Aslan, N.,** Oyunla Eğitim, Yargıcıoğlu Matbaası, 1982, ANKARA.
5. **Demirci, A.** İlköğretimde Beden Eğitimi Dersi Etkinlikleri, 4-8. Sınıflar Yeni Öğretim Programı, Nobel Akademik Yayıncılık, 2008, ANKARA
6. **Smith T.,Cestaro, K., N., G,** Student Centered Physical Education, Human Kinetics, 1998, USA.
7. **Özsu,N.,** Oyunlarla Spor Eğitimi, Spor Yayınevi ve Kitapevi, 2008, ANKARA
8. **Davson, A, Morris E.,** Fun And Cames, Human Kinetics Puplisher, 2005, USA.
9. **Prusak, K. A.,** Basketbol Fun And Games, Human Kinetics, 1995, USA.
10. **Krıshnamurti, J.,** Dengelenme Oyunları, Erişim: WWW. Krıshnamurtieseri.com. Erişim tarihi: 24-10-2012
11. J.Byl.101 FunWarm-Up And Cool-Down Games, Human Kinetics, 2004, USA.
12. **Chiappini, A., PolidoriF.,** Mini Voleybol El Kitabı, Çeviren: Orkut Ahmet Mutluer, Türkiye Voleybol Federasyonu Yayınları, 2009/4.
13. **Arthur, W.,** Derleyenler: Ali Ceylan, Sultan Ünsal, Sabahat Tiryaki, Nejat Çevirmeci, Edidör: Şefik Tiryaki, Oyunlarla Mini Voleybol, Türkiye Voleybol federasyonu Yayınları, 2001.
14. Herkes Mini Basketbol Oynuyor, Galatasaray Spor Kulübü Yayınları.
15. **Carlos, G.,Jesus G. B., Carin N., Claude R., Hans P. O., HansS., Stenn H., Helmut H.,** Mını Handball, European Handball Federation, International Handball Federation, EHF, Vienna, 1994.
16. **Kirazoğlu, Z.,** Ünitelere Göre hazırlanmış Oyunlar, Ezgi Kitabevi Yayınları, 2000, BURSA.
17. **Eğlenoğlu, B.,** Sportif Eğitsel Oyunlar, Ege üniversitesi Basımevi, 2012, İZMİR.
18. **Demirci, A.,** İlköğretimde Beden Eğitimi Dersi Etkinlikleri, Nobel Yayınları, 2008, ANKARA.
19. **Aracı, H.,** Okullarda Beden Eğitimi, Nobel Yayınları, 1998, ANKARA.
20. **Koca, C.,** SEG, Blog (Spor Eğitim Grubu) Hacettepe, Üniversitesi, 2012.

21. **Demirci, N., İlköğretim I. Kademe Sınıf Öğretmenlerinin Görüşleri Çerçevesinde Oyunla Eğitimin Önemi.** Kafkas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi, (2004). KARS.
22. **Çamlıyar, H. Ve Çamlıyar, H**., Çocuk Hareket Eğitimi ve Oyun, Can Ofset, 1987 MANİSA
23. **Şahin, F.,** İlköğretim Fen Öğretiminde Oyunların yeri v Önemi, MÜ, Fen Bilimleri Eğitimi Sempozyumu, 2001, İSTANBUL
24. **Hazar, M.,** Beden Eğitimi ve Sporda Oyunla Eğitim, Tutibay yayınları, 1997, ANKARA
25. **Öztürk, F**., Toplumsal Boyutlarıyla Spor, Bağırgan Yayınevi, 1998, ANKARA
26. **Demirci, A., Demirci, N.,** Adım Adım Badminton, Sokak Kitapları Yayınları, 2. Baskı 2012, İSTANBUL
27. **Özbaydar, S.,** İnsan Davranışının Sınrları ve Spor Psikolojisi, Altın Kitaplar, 1993.
28. **Seyrek, H. ve Sun, M.,** Çocuk Oyunları, May Yayınları, 1991, İzmir
29. TeachıngElementaryPhysıcalEducatıon, 1993

ULUSLARARASI**İLİŞKİLER**

Akademik Dergi
Cilt 19, Sayı 76, 2022

INTERNATIONAL**RELATIONS**

Academic Journal
Volume 19, Number 76, 2022

I**R** | INTERNATIONAL **RELATIONS**
is a peer-reviewed quarterly journal,
published in cooperation with International Relations Council of Turkey

I**R** | INTERNATIONAL **RELATIONS** is currently noted in;

Social Sciences Citation Index (SSCI),
Social Scisearch, Journal Citation Reports/Social Sciences Edition

Elsevier Scopus Index,
International Bibliography of the Social Sciences (IBSS),
International Political Science Abstracts (IPSA),
PAIS International,
International Bibliography of Book Reviews of Scholarly Literature in the Humanities and Social Sciences (IBR),
International Bibliography of Periodical Literature in the Humanities and Social Sciences (IBZ),

Cambridge Scientific Abstracts-CSA (Sociological Abstracts, Social Services Abstracts, Worldwide Political Science Abstracts & Linguistics and Language Behavior Abstracts)

Columbia International Affairs Online (CIAO), EBSCO, Gale-Cengage,
Elsevier Bibliographic Databases (GEOBASE, Mosby's Index, SciVerseScopus),

Index Islamicus, Women's Studies International, Ulrich's Periodicals,

Middle Eastern and Central Asian Studies, European Sources Online (ESO),
ASOS Index (Akademia Sosyal Bilimler Endeksi), Başkent Üniversitesi Hukuk Veri Tabanı (Law Database),
SOBIAD, TRDizin (TR Index)

Unsolicited papers could be uploaded at http://www.uidergisi.com.tr/submit-an-article

For book review proposals, please contact Senem Atvur (senematvur@akdeniz.edu.tr)

Individual subscription (4 issues): 200 TL
Institutional subscription (4 issues): 750 TL
Inquires: bilgi@uidergisi.com.tr

ULUSLARARASI**İLİŞKİLER** / INTERNATIONAL**RELATIONS**
Cilt/Vol.19, Sayı/No.76, 2022

CONTENTS

EDITORIAL

A Conceptual History: Historical Sociological Analysis of Unipolarity in Structural Realist Literature 3
Burcu SARI KARADEMİR

Gezegensel Siyaset Manifestosunun Ardından Yeşil Teorinin Uluslararası İlişkilerdeki Konumu 19
Didem BUHARİ GÜLMEZ ve Bengü AYDIN DİKMEN

On the Controversial Illegality of the Unilateral Use of Force for the Prevention of Genocide: The 'Doubtfulness' Clause Adopted by the ICJ in the Case Filed by Ukraine Against Russia 39
Fethullah BAYRAKTAR

Academic Trends in European Union Studies in Turkey within the Framework of Turkey-EU Relations 53
S. Sezgin MERCAN, Kıvılcım ROMYA BİLGİN, Haluk KARADAĞ and Yelda ONGUN

Perceptions of Turkey in the US Congress: A Twitter Data Analysis 69
Hakan MEHMETCİK, Melih KOLUK and Galip YUKSEL

BOOK REVIEWS

Deborah Barros Leal FARRIAS, Aid and Technological Cooperation as a Foreign Policy Tool for Emerging Donors: The Case of Brazil 93
Basri Alp AKINCI

Thomas PIKETTY, A Brief History of Equality 97
Melek Aylin ÖZOFLU and Onur Alp YILMAZ

Anne APPLEBAUM, Twilight of Democracy: The Seductive Lure of Authoritarianism 101
Jonathan NASH

Baldur THORHALLSSON, Small States and Shelter Theory: Iceland's External Affairs 105
Yeliz KULALI MARTIN

A Conceptual History: Historical Sociological Analysis of Unipolarity in Structural Realist Literature

Burcu SARI KARADEMİR

Dr., Adjunct Faculty Member, Bilkent University, Department of International Relations & TED University, Department of Political Science and International Relations, Ankara
E-Mail: sburcu@bilkent.edu.tr; burcu.sari@tedu.edu.tr
Orcid: 0000-0003-4992-2690

Abstract

Unipolarity has been taken for granted and remains unquestioned in the International Relations literature. This article provides the conceptual history of unipolarity by bringing an immanent critique. It shows the evolution of unipolarity literature in the absence of counterbalancing in four stages. It focuses on the use of history in structural realism and brings a historical sociological perspective to the literature to show how tempocentric theorizing impaired the understanding of unipolarity as a distinct structure. The article concludes by underlying the importance of noticing the cost of reification of concepts for theorizing and by highlighting that unipolarity is still understudied both theoretically and methodologically.

Keywords: Post-Cold War Period, Change, Balance of Power, Hard Balancing, Soft Balancing

Bir Kavramsal Tarih: Yapısal Gerçekçi Literatürde Tek Kutupluluğun Tarihsel Sosyolojik Analizi

Özet

Tek kutupluluk kavramı Uluslararası İlişkiler literatüründe verili kabul edildiğinden sorgulanmamıştır. Makale, içeriden eleştiri getirerek tek kutupluluğun kavramsal tarihini sunmakta ve dengelemenin yokluğunda gelişen tek kutupluluk literatürünün evrimini dört aşamada göstermektedir. Makale, tarihsel sosyolojik perspektife dayanarak yapısal gerçekçi teorinin temposentrizminin tek kutupluluğun kendine has bir yapı olarak tanımlanmasını nasıl geciktirdiğini göstermektedir. Sonuç olarak, makale verili kabul edilen ve sorgulanmayan kavramların kuramsallaştırmayı durdurduğunun altını çizmekte ve tek kutupluluğun hem teorik hem de metodolojik olarak yeterince çalışılmamış olduğuna dikkat çekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Soğuk Savaş Sonrası Dönem, Değişim, Güçler Dengesi, Sert Dengeleme, Yumuşak Dengeleme

* The author dedicates this article to the memory of Prof. Robert Jervis and thanks him for being a great supervisor while conducting research in Saltzman Institute of War and Peace Studies at Columbia University and afterwards. She also would like to thank Behice Özlem Gökakın, Nur Bilge Criss, Berk Esen, Gencer Özcan and Ekrem Karademir for their insightful comments on the earlier versions of the study, and editorial team and two anonymous referees for their contributions. Special thanks to Nurbilge Karademir for her unconditional love and support.

social variables such as identity, threat perception, and security community to respond to the absence of balancing against U.S. unipolarity. In this regard, the late recognition of unipolarity was enabled by the inadvertent historical turn in the SR literature. Additionally, the study shows that despite the abundance of studies on unipolarity, it is still under-studied both theoretically and methodologically. The existing literature conflates unipolarity with U.S. unipolarity due to tempocentric theorizing. For further research, HSA enables IR scholars to have two separate yet interrelated research agendas: one to contemplate unipolarity as a theoretical abstraction and another to think of unipolarity as then-current history identified by the characteristics of the then-preponderant power.

Bibliography

Acharya, Amitav and Barry Buzan (2017). "Why is there no Non-Western International Relations Theory? Ten Years On", *International Relations of the Asia-Pacific*, Vol. 17, No 3, p. 341-370.

Ashley, Richard (1984). "The Poverty of Neorealism", *International Organization*, Vol. 38, No 2, p. 225-286.

Barnett, Michael (2002). "Historical Sociology and Constructivism: An Estranged Past, A Federated Future?", Stephen Hobden and John Hobson (eds.), *Historical Sociology of International Relations*. Cambridge, Cambridge University Press, p. 99-119.

Bilgin, Pınar (2008). "Critical Theory", Paul D. Williams (ed.), *Security Studies: An Introduction.* New York, Routledge, p. 89-102.

Brooks, Stephen, and William Wohlforth (2008). *World Out of Balance: International Relations and The Challenge of American Primacy.* Princeton, Princeton University Press.

Buzan, Barry, and George Lawson (2016). "Theory, History, and the Global Transformation", *International Theory,* Vol. 8, No 3, p. 502-522.

Buzan, Barry (1996). "The Timeless Wisdom of Realism?", Stephen Smith et al. (eds.), *International Theory: Positivism and Beyond.* Cambridge, Cambridge University Press, p. 47-65.

Fettweis, Christopher (2004). "Evaluating IR's Crystal Balls: How Predictions of the Future Have Withstood Fourteen Years of Unipolarity", *International Studies Review*, Vol. 6, No 1, p. 79-104.

Finnemore, Martha (2009). "Legitimacy, Hypocrisy, and the Social Structure of Unipolarity: Why Being a Unipole Isn't All It's Cracked Up to Be", *World Politics*, Vol. 61, No 1, p. 58-85.

Guzzini, Stefano (2000). "A Reconstruction of Constructivism in International Relations", *European Journal of International Relations*, Vol. 6, No 2, p.147-182.

Guzzini, Stefano (2013). "The Ends of International Relations Theory: Stages of Reflexivity and Modes of Theorizing", *European Journal of International Relations*, Vol. 19, No 3, p. 521-541.

Hansen, Birthe (2010). *Unipolarity and World Politics: A Theory and Its Implications*. New York, Routledge.

Hobden, Stephen (2002). "Historical Sociology: Back to the Future of International Relations", Stephen Hobden and John Hobson (eds.), *Historical Sociology of International Relations*. Cambridge, Cambridge University Press, p. 42-59.

Hobson, John (2002). "What's at Stake in 'Bringing Historical Sociology Back into International Relations'? Transcending 'Chronofetishism' and 'Tempocentrism' in International Relations", Stephen Hobden and John Hobson (eds.), *Historical Sociology of International Relations*. Cambridge, Cambridge University Press, p. 3-41.

Hobson, John (2005). "Historical Sociology", Martin Griffiths (ed.), *Routledge Encyclopedia of International Relations and Global Politics,* London, Routledge.

Hobson, John, and Stephen Hobden (2002). "On the Road Towards an Historicised World Sociology", Stephen Hobden and John Hobson (eds.), *Historical Sociology of International Relations*. Cambridge, Cambridge University Press, p. 265-285.

Hobson, John, and George Lawson (2008). "What is History in International Relations?", *Millennium,* Vol. 37, No 2, p. 415-435.

Hopf, Ted, and John Gaddis (1993). "Getting the End of the Cold War Wrong", *International Security,* Vol. 18, No 2, p. 202-210.

Ikenberry, John et al. (2009). "Introduction: Unipolarity, State Behavior, and Systemic Consequences", *World Politics,* Vol. 61, No 1, p. 1-27.

Jervis, Robert (1991). "The Future of World Politics: Will It Resemble the Past?", *International Security*, Vol. 16, No 3, p. 39–73.

Jervis, Robert (1998). "Realism in the Study of World Politics", *International Organization,* Vol. 52, No 4, p. 971-991.

Jervis, Robert (2009). "Unipolarity: A Structural Perspective", *World Politics,* Vol. 61, No 1, p. 188-231.

Kaufman, Stuart et al. (2007). "Conclusion: Theoretical Insights from the Study of World History", Stuart Kaufman et al., *The Balance of Power in World History,* New York, Palgrave Macmillan, p. 228-246.

Krauthammer, Charles (1991). "The Unipolar Moment", *Foreign Affairs*, Vol. 70, No 1, p. 23-33.

Lawson, George (2006). "The Promise of Historical Sociology in International Relations." *International Studies Review,* Vol. 8, No 3, p. 397-423.

Layne, Christopher (1993). "The Unipolar Illusion: Why New Great Powers Will Rise", *International Security,* Vol. 17, No 4, p. 5-51.

Layne, Christopher (1997). "From Preponderance to Offshore Balancing: America's Future Grand Strategy", International *Security*, Vol. 22, No 1, p. 86-124.

Legro, Jeffrey (2011). "Sell Unipolarity? The Future of an Overvalued Concept", John Ikenberry et al. (eds.), *International Relations Theory and the Consequences of Unipolarity*. New York, Cambridge University Press, p. 342-366.

Legro, Jeffrey, and Andrew Moravcsik (1999). "Is Anybody Still a Realist?", *International Security,* Vol. 24, No 2, p. 5-55.

Lieber, Keir, and Gerard Alexander (2005). "Waiting for Balancing: Why the World Is Not Pushing Back", *International Security*, Vol. 30, No 1, p. 109-139.

Mackay, Joseph, and Christopher David Laroche (2017). "The Conduct of History in International Relations: Rethinking Philosophy of History in IR Theory", *International Theory*, Vol. 9, No 2, p. 203-236.

Mastanduno, Michael (1997). "Preserving the Unipolar Moment: Realist Theories and U.S. Grand Strategy after the Cold War", *International Security,* Vol. 21, No 4, p. 49-88.

Mastanduno, Michael (2009). "System Maker and Privilege Taker", *World Politics,* Vol. 61, No 1, p. 121-54.

Mearsheimer, John (1990). "Back to the Future: Instability in Europe after the Cold War", *International Security*, Vol. 15, No 1, p. 5-56.

Monteiro, Nuno (2014). *Theory of Unipolar Politics*. Cambridge, Cambridge University Press.

Özcan, Gencer (2020). "From Politics to International Relations: A Conceptual History of the International Relations Discipline in Turkey", *Uluslararası İlişkiler,* Vol. 17, No 66, p. 1-19.

Özkan, Fulya (2019). "Uluslararası İlişkilere Disiplinlerarası Yaklaşım: Tarih ve Teori Üzerine Bir Değerlendirme", *Uluslararası İlişkiler*, Vol. 16, No 61, p. 5-22.

Pape, Robert (2005). "Soft Balancing Against the United States", *International Security,* Vol. 30 No 1, p. 7-45.

Paul, T.V. et al. (2004). *Balance of Power: Theory and Practice in the 21st Century*. Stanford, University Press.

Paul, T. V. (2005). "Soft Balancing in the Age of U.S. Primacy", *International Security*, Vol. 30, No 1, p. 46-71.

Phillips, Andrew (2016). "The Global Transformation, Multiple Early Modernities and International Systems Change", *International Theory*, Vol. 8, No 3, p. 481–491.

Posen, Barry (2003). "Command of the Commons: The Military Foundation of U.S. Hegemony", *International Security*, Vol. 28, No 1, p. 5-46.

Posen, Barry (2012). "From Unipolarity to Multipolarity: Transition in Sight?", John Ikenberry et al. (eds.), *International Relations Theory and the Consequences of Unipolarity*, New York, Cambridge University Press, p. 317-341.

Reus-Smit, Christian (2016). "Theory, History, and Great Transformations", *International Theory,* Vol. 8, No 3, p. 422-435.

Rosenberg, Justin (1994). "The International Imagination: IR Theory and 'Classic Social Analysis'", *Millennium*, Vol. 23, No 1, p. 85–108.

Ruggie, John (1998). "What Makes the World Hang Together? Neo-Utilitarianism and the Social Constructivist Challenge", *International Organization*, Vol. 52, No 4, p. 855-885.

Schweller, Randall, and William Wohlforth (2000). "Power Test: Evaluating Realism in Response to the End of the Cold War", *Security Studies*, Vol. 9, No 3, p. 60-107.

Snyder, Jack et al. (2009). "Free Hand Abroad, Divide and Rule at Home", *World Politics*, Vol. 61, No 1, p. 155-187.

Sylvester, Christine (2013). "Experiencing the End and Afterlives of International Relations/Theory", *European Journal of International Relations, Vol.* 19, No 3, p. 609-626.

Voeten, Erik (2011). "Unipolar Politics as Usual", *Cambridge Review of International Affairs,* Vol. 24, No 2, p. 121-128.

Vucetic, Srdjan (2011). "Genealogy as a Research Tool in International Relations", *Review of International Studies*, Vol. 37, No 3, p. 1295-1312.

Walker, Rob (1993). *Inside/Outside: International Relations as Political Theory*. Cambridge, Cambridge University Press.

Walt, Stephen (2009). "Alliances in a Unipolar World", *World Politics,* Vol. 61, No 1, p. 86-120.

Waltz, Kenneth (1979). *Theory of International Politics.* Boston, McGraw-Hill.

Waltz, Kenneth (1993). "The Emerging Structure of International Politics", *International Security*, Vol. 18, No 2, p. 44-79.

Waltz, Kenneth (1997). "Evaluating Theories", *American Political Science Review,* Vol. 91, No 4, p. 913-917.

Waltz, Kenneth (2000). "Structural Realism After the Cold War", *International Security,* Vol. 25 No 1, p. 5-41.

Wendt, Alexander (1999). *Social Theory of International Politics.* Cambridge, Cambridge University Press.

Wohlforth, William (1998). "Reality Check: Revising Theories of International Politics in Response to the End of the Cold War", *World Politics,* Vol. 50, No 4, p. 650-680.

Wohlforth, William (1999). "The Stability of a Unipolar World", *International Security,* Vol. 24 No 1, p. 5-41.

Wohlforth, William (2009). "Unipolarity, Status Competition, and Great Power War", *World Politics,* Vol. 61, No 1, p. 28-57.

Yalvaç, Faruk (2011), "Uluslararası İlişkiler Kuramında Anarşi Söylemi", *Uluslararası İlişkiler*, Vol. 8, No 29, p. 71-99.

Yalvaç, Faruk (2013), "Tarihsel Sosyoloji ve Uluslararası İlişkiler: Jeopolitik, Kapitalizm ve Devletler Sistemi", *Uluslararası İlişkiler*, Vol. 10, No 38, p. 3-28.

Gezegensel Siyaset Manifestosunun Ardından Yeşil Teorinin Uluslararası İlişkilerdeki Konumu

Didem BUHARİ GÜLMEZ
Doç. Dr., İzmir Katip Çelebi Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, İzmir
E-posta: mdidem.buhari.gulmez@ikc.edu.tr
Orcid: 0000-0001-9199-7835

Bengü AYDIN DİKMEN
Öğr. Gör. Dr., İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Ofisi, İzmir
E-posta: benguaydin@iyte.edu.tr
Orcid: 0000-0002-6862-3947

ÖZET

Bu makale, Uluslararası İlişkilerde Yeşil Teoriyi daha iyi konumlandırabilmek için Gezegensel Siyaset Manifestosu üzerine yapılan güncel tartışmalara ışık tutmaktadır. Özellikle, Yeşil Teorinin disiplindeki konumuna ilişkin çalışmalarda görülen "sorun çözen teorilere karşı eleştirel teoriler" ikiliğini aşmayı hedeflemektedir. Buna yönelik olarak, Yeşil Teoriyi Uluslararası İlişkilerin ana akım teorileriyle kıyaslamak yerine, Gezegensel Siyaset Manifestosu perspektifinden Yeşil Teorinin İnşacılık, Normatif Teori, Postyapısalcılık, Eleştirel Teori, Postkolonyalizm ve Feminizm gibi başlıca eleştirel teorilerle arasındaki karmaşık ilişkiye odaklanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yeşil Teori, Eleştirel Teori, Gezegensel Siyaset, Doğa Merkezcilik, Ekofeminizm

The Place of Green Theory in International Relations After the Planetary Politics Manifesto

ABSTRACT

This article sheds light on the current debates on the Planetary Politics Manifesto in order to better locate Green Theory in International Relations. In particular, it aims to go beyond the "problem-solving vs critical theories" binary that is observed in the studies on the location of Green Theory in the discipline. Therefore, rather than comparing Green Theory with the mainstream theories of International Relations, it focuses on the complex relationship between Green Theory and major critical theories such as Constructivism, Normative Theory, Poststructuralism, Critical Theory, Postcolonialism and Feminism from the perspective of the Planetary Politics Manifesto.

Keywords: Green Theory, Critical Theory, Planetary Politics, Ecocentrism, Ecofeminism

Bibliyografya

Acharya, Amitav (2004). "How Ideas Spread: Whose Norms Matter?", *International Organization*, Cilt 58, No 2, s. 239-275.

Agathangelou, Anna (2016). "Bruno Latour and Ecology Politics", *Millennium*, Cilt 44, No 3, s. 321-347.

Alaimo, Stacy (2000). *Undomesticated Ground*, Ithaca ve Londra, Cornell University Press.

Alger, Justin ve Peter Dauvergne (2020). "The Translocal Politics of Environmental Norm Diffusion", *Environmental Communication*, Cilt 14, No 2, s. 155-167.

Ataç, Akça ve Nur Köprülü (der.) (2019). "Toplumsal Cinsiyet ve Uluslararası İlişkiler: Kuram, Sorunlar ve Bakış Açıları", *Kadın/Woman 2000: Kadın Araştırmaları Dergisi*, Cilt XX, No 2, 2019, s. i-xii.

Atmaca, Ayşe Ömür ve Pınar Gözen Ercan (2018). "Uluslararası Güvenliği Yeniden Düşünmek: Uluslararası İlişkiler Disiplininde Feminist Eleştiriler", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 15, No 59, s. 19-31.

Aydın, Mustafa ve Cihan Dizdaroğlu (2019). "Türkiye'de Uluslararası İlişkiler: TRIP 2018 Sonuçları Üzerine Bir Değerlendirme", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 16, No 64, s. 3-28.

Aydın Dikmen, Bengü (2020). "Global Climate Governance between State and Non-State Actors: Dynamics of Contestation and Re-Legitimation", *Marmara Üniversitesi Siyasi Bilimler Dergisi*, Cilt 8, Özel Sayı, s. e59-e79.

Aydın Dikmen, Bengü ve Defne Gönenç (2021). "Çevresel bir Sorun Olarak Kirlilik", Zerrin Savaşan ve Hakan Günay (der.), *Uluslararası Çevre Hukuku ve Politikaları*, İstanbul, Yetkin Yayıncılık, s. 399-432.

Barnett, Jon (2003). "Security and Climate Change", *Global Environmental Change*, Cilt 13, No 1, s. 7-17.

Bleiker, Roland (1997). "Forget IR Theory", *Alternatives: Global, Local, Political*, Cilt 22, No 1, s. 57-85.

Brand, Ulrich (2012). "Green Economy–the Next Oxymoron? No Lessons Learned from Failures of Implementing Sustainable Development", *GAIA-Ecological Perspectives for Science and Society*, Cilt 21, No 1, s. 28-32.

Bretherton, Charlotte (1998). "Global Environmental Politics: Putting Gender on the Agenda?", *Review of International Studies*, Cilt 24, No 1, s. 85-100.

Burke, Anthony, Stefanie Fishel, Audra Mitchell, Simon Dalby ve Daniel J. Levine (2016). "Planet Politics: A Manifesto from the End of IR", *Millennium*, Cilt 44, No 3, s. 499-523.

Bustillos Rodriguez, Nidia (2019). "Andlar'da Yerli Kadın ve Pachamama İlişkileri", Emet Değirmenci (der.), *Doğa ve Kadın: Ekolojik Dönüşümde Feminist Tartışmalar*, İstanbul, Derlem Yayınları, s. 49-55.

Buzan, Barry, Ole Wæver ve Jaap de Wilde (1998). *Security: A New Framework for Analysis*, Boulder ve Londra, Lynne Rienner.

Carter, Neil (2007). *The Politics of the Environment: Ideas, Activism, Policy,* Cambridge, Cambridge University Press, s. 43-44.

Chandler, David (2019). "The Transvaluation of Critique in the Anthropocene", *Global Society*, Cilt 33, No 1, s. 26-44.

Chandler, David, Erika Cudworth ve Stephen Hobden (2018). "Anthropocene, Capitalocene and Liberal Cosmopolitan IR: A Response to Burke et al.'s 'Planet Politics'", *Millennium*, Cilt 46, No 2, s. 190-208.

Clark, Nigel ve Kathryn Yusoff (2017). "Special Issue: Geosocial Formations and the Anthropocene", *Theory, Culture & Society*, Cilt 34, No 2-3, s. 3-23.

Cox, Robert (1981). "Social Forces, States and World Orders: Beyond International Relations Theory", *Millennium*, Cilt 10, No 2, s. 126-155.

Cudworth, Erika ve Stephen Hobden (2015). "The Posthuman Way of War", *Security Dialogue*, Cilt 46, No 6, s. 513-529.

D'Souza, Rohan (2015). "Nations Without Borders: Climate Security and the South in the Epoch of the Anthropocene", *Strategic Analysis*, Cilt 39, No 6, s. 720-728.

Dalby, Simon (2008). "Güvenlik ve Çevre Bağlantılarına Yeniden Bakmak", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 5, No 18, s. 179-195.

Dalby, Simon (2016). "Framing the Anthropocene: The Good, the Bad and the Ugly", *The Anthropocene Review,* Cilt 3, No 1, s. 33-51.

Değirmenci, Emet (der.) (2019). *Doğa ve Kadın: Ekolojk Dönüşümde Feminist Tartışmalar*, İstanbul, Derlem Yayınları.

Deudney, Daniel (1990). "The Case Against Linking Environmental Degradation and National Security", *Millennium*, Cilt 19, No 3, s. 461-476.

Dobson, Andrew (2000). *Green Political Thought,* 3. baskı, Londra, Routledge.

Dobson, Andrew, Luc Semal, Mathilde Szuba ve Olivier Petit (2014). "Trajectories of Green Political Theory", *Natures Sciences Sociétés*, Cilt 22, No 2, s. 132-141.

Eckersley, Robyn (1992). *Environmentalism and Political Theory: Toward an Ecocentric Approach*, New York, State University of New York Press, s. 22-25.

Eckersley, Robyn (2013). "Green Theory", Tim Dunne, Milja Kurki ve Steve Smith (der.), *International Relations Theories*, 3. Baskı, Oxford, Oxford Üniversitesi Yayınevi, s. 266-286.

Elliott, Lorraine (2015). "Human Security/Environmental Security", *Contemporary Politics*, Cilt 21, No 1, s. 11-24.

Erçandırlı, Yelda (2021). "Antroposen, Posthümanizm ve Uluslararası İlişkiler Kuramının 'Ekoloji' Taahhüdünün Tarihsel Materyalist Eleştirisi", *Uluslararası İlişkiler*, Çevrimiçi Erken Yayın.

Erçandırlı, Yelda (2017). "Green (In)Security in International Relations Theory: A Critical Realist Perspective", Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara, ODTÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Erçandırlı, Yelda (2015) "Yeşil Teori", Ramazan Gözen (der), *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, 2. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, s. 493-515.

Faber, Daniel (2005). "Building a Transnational Environmental Justice Movement", Joe Bandy ve Jackie Smith (der.), *Coalitions Across Borders: Transnational Protest and the Neoliberal Order*, New York, Rowman and Littlefield, s. 43-69.

Finel, Bernard (1998). "What Is Security? Why the Debate Matters", *National Security Studies Quarterly*, Cilt 4, No 4, s. 1-18.

Fishel, Stefanie, Anthony Burke, Audra Mitchell, Simon Dalby ve Daniel J. Levine (2018). "Defending Planet Politics", *Millennium*, Cilt 46, No 2, s. 209-219.

Fogel, Cathleen (2007). "Constructing Progressive Climate Change Norms: The US in the Early 2000s", Mary Pettenger (der.), *The Social Construction of Climate Change: Power, Knowledge, Norms, Discourses*, Aldershot, Ashgate, s. 99-120.

Foucault, Michel (2008). *The Birth of Biopolitics: Lectures at the Collège de France, 1978–1979*, çev. G. Burchell, New York, Palgrave Macmillan.

Gaard, Greta (2011). "Ecofeminism Revisited: Rejecting Essentialism and Re-placing Species in a Material Feminist Environmentalism", *Feminist Formations,* Cilt 23, No 2, s. 26-53.

Gönenç, Defne (2021). "Conceptualizing Norm Fusion Through Environmental Rights", *Environmental* Politics, Cilt 30, No 3, s. 442-461.

Green, Jessica F. ve Thomas N. Hale (2017). "Reversing the Marginalization of Global Environmental Politics in International Relations: An Opportunity for the Discipline", *Political Science & Politics*, Cilt 50, No 2, s. 473-479.

Grosz, Elizabeth (2005). *Time Travels: Feminism, Nature, Power*, Durham, Duke University Press.

Haas, Peter (2004). "When Does Power Listen to Truth? A Constructivist Approach to the Policy Process", *Journal of European Public Policy*, Cilt 11, No 4, s. 569-592.

Hajer, Maarten ve Wytske Versteeg (2005). "A Decade of Discourse Analysis of Environmental Politics", *Journal of Environmental Policy & Planning*, Cilt 7, No 3, s. 175-184.

Hamilton, Scott (2018). "The Measure of All Things? The Anthropocene as a Global Biopolitics of Carbon", *European Journal of International Relations*, Cilt 24, No 1, s. 33-57.

Hamilton, Clive, François Gemenne ve Christophe Bonneuil (der.) (2015). *The Anthropocene and the Global Environmental Crisis*, New York, Routledge.

Harding, Sandra (2008). *Sciences from Below: Feminisms, Postcolonialities, and Modernities*, Durham, Duke University Press.

Heise, Ursula (2008). *Sense of Place and Sense of Planet: The Environmental Imagination of the Global*, Oxford, Oxford University Press.

Hopf, Ted (1998). "The Promise of Constructivism in International Relations Theory", *International Security*, Cilt 23, No 1, s. 182.

Huggan, Graham ve Helen Tiffin (2007) "Green Postcolonialism", *Interventions: Intemational Journal of Postcolonial Studies*, Cilt 9, No 1, s. 1-11.

Hughes, Jonathan (2000). *Ecology and Historical Materialism*, Cambridge, Cambridge University Press.

Hurrell, Andrew ve Sandeep Sengupta (2012). "Emerging powers, North–South Relations and Global Climate Politics", *International Affairs*, Cilt 88, No 3, s. 463-484.

Inoue, Cristina Yumie Aoki (2018). "Worlding the Study of Global Environmental Politics in the Anthropocene: Indigenous Voices from the Amazon", *Global Environmental Politics*, Cilt 18, No 4, s. 25-42.

Jorgensen, Knud Erik (2017). *International Relations Theory: A New Introduction*, 2nd edition, Londra, Palgrave.

Keck, Margaret ve Kathryn Sikkink (1998). *Activists Beyond Borders: Advocacy Networks in International Politics*, Ithaca ve Londra, Cornell University Press.

Kolasi, Klevis (2019). "Postyapısalcılığın Söylemsel Ontolojisinin Eleştirisi", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 17, No 65, s. 83-100.

Kolbert, Elizabeth (2014). *The Sixth Extinction: An Unnatural History,* New York, Henry Holt.

Kuhn, Thomas (1991).*Bilimsel Devrimlerin Yapısı*, çev. Nilüfer Kuyaş, İstanbul, Alan Yayıncılık.

Latour, Bruno (1987). *Science in Action: How to Follow Scientists and Engineers through Society*, Cambridge, Harvard University Press.

Leep, Matthew (2018). "Stray Dogs, Post-Humanism and Cosmopolitan Belongingness: Interspecies Hospitality in Times of War", *Millennium*, Cilt 47, No 1, s. 45-66.

Levy, Marc (1995). "Is the Environment a National Security Issue?", *International Security*, Cilt 20, No 2, s. 35-62.

Litfin, Karen (2003). "Planetary Politics"; John Agnew, Katharyne Mitchell ve Gerard Toal (der.), *A Companion to Political Geography*, Chicester, Wiley Blackwell, s. 470-482.

Lövbrand, Eva, Silke Beck, Jason Chilvers, TimForsyth, Johan Hedrén, Mike Hulme, Rolf Lidskog ve EleftheriaVasileiadou (2015). "Who Speaks for the Future of Earth?: How Critical Social Science Can Extend the Conversation on the Anthropocene", *Global Environmental Change*, Cilt 32, No 1, s. 211-218.

Mazlum, İbrahim (2018). "Küresel Siyaset ve Çevre", Evren Balta (der.), *Küresel Siyasete Giriş: Uluslararası İlişkilerde Kavramlar, Teoriler, Süreçler*, 3. Baskı, İstanbul, İletişim, s. 457-489.

McDonald, Matt (2018). "Climate Change and Security: Towards Ecological Security?", *International Theory*, Cilt 10, No 2, s. 153-180.

Meadows, Donella, Dennis Meadows, Jorgen Randers ve William W. Behrens III (1972). *The Limits to Growth*, New York, Universe Books.

Mitchell, Audra (2017). "Is IR going extinct?", *European Journal of International Relations*, Cilt 23, No 1, s. 3-25.

O'Neill, Kate (2009). *The Environment and International Relations*, Cambridge, Cambridge University Press.

Onuf, Nicholas (1989). *World of Our Making*, Columbia, University of South Carolina Press.

Özdemir Sarıgil, Burcu (2018). "Understanding the Localization of International Norms: Women's Human Rights Norms in Turkey", Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara, ODTÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Paterson, Matthew (2005). "Green Politics", Scott Burchill, Andrew Linklater, Richard Devetak, Jack Donnelly, Matthew Paterson, Christian Reus-Smit ve Jacqui True (der.), *Theories of International Relations*, New York, Palgrave Macmillan, s. 235-257.

Pattberg, Philipp ve Oscar Widerberg (2005). "Theorising Global Environmental Governance", *Millennium*, Cilt 43, No 2, 2015, s. 684–705.

Pettenger, Mary (der.) (2007). *The Social Construction of Climate Change: Power, Knowledge, Norms, Discourses*, Aldershot, Ashgate.

Phillips, Mary ve Nick Rumens (2015). *Contemporary Perspectives on Ecofeminism*, Abingdon, Routledge.

Plant, Judith (der.) (1993). *Healing the Wounds: The Promise of Ecofeminism*, Philadelphia, New Society Publishers, 1989.

Plumwood, Val (1993). *Feminism and the Mastery of Nature*, Londra, Routledge.

Rothe, Delf (2020). "Governing the End Times? Planet Politics and the Secular Eschatology of the Anthropocene", *Millennium*, Cilt 48, No 2, s. 143-164.

Rumelili, Bahar (2009). "Uluslararası İlişkiler Teorisinde Yerel-Görüşlülük ve Doğu'nun Özneselliği", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 6, No 23, s. 45-71.

Schumacher, Ernst Friedrich (1973). *Small is Beautiful: A Study of Economics as if People Mattered,* Londra, Vintage Books.

Selby, Jan (2014). "Positivist Climate Conflict Research: A Critique", *Geopolitics*, Cilt 19, No 4, s. 829-856.

Simangan, Dahlia (2020). "Where is the Anthropocene? IR in a new geological epoch", *International Affairs*, Cilt 96, No 1, s. 211–224.

Smith, Steve (2010). "Introduction: Diversity and Disciplinarity in International Relations Theory", Tim Dunne, Milja Kurki ve Steve Smith (der), *International Relations Theories: Discipline and Diversity*, 2. Baskı, Oxford, Oxford Üniversitesi Yayınevi, s.1-13.

Smith, Steve (1993). "Environment on the Periphery of International Relations: An Explanation", *Environmental Politics*, Cilt 2, No 4, s. 28-45.

Söker, Çağlar ve Erdem Özlük (2018). "Uluslararası İlişkilerde Çevreyi Merkeze Taşımak: Temel Yaklaşımlar ve Tartışmalar", *Akademik İncelemeler Dergisi*, Cilt 13, No 1, s. 227-262.

Spivak, Gayatri (2012). *An Aesthetic Education in the Era of Globalization*, Cambridge, Harvard University Press.

Stengers, Isabelle (2005). "A Cosmopolitical Proposal", Bruno Latour ve Peter Weibel (der.), *Making Things Public: Atmospheres of Democracy*, Cambridge, MIT Press, s. 94-103.

Sümer, Vakur (2016). "Çevre Sorunları ve Küresel İklim Değişikliği", Şaban Kardaş ve Ali Balcı (der), *Uluslararası İlişkilere Giriş*, 5.Baskı, İstanbul, Küre Yayınları, s. 393-402

Tan Gülcan, Duygu (2018). "Ekolojik Kriz Karşısında Devletin Rolü Üzerine İdeolojik Bir Tartışma", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 15, No 59, s. 49-63.

Tarhan, Kamil (2018). "Küresel Çevre Sorunlarının Politikleşmesi ve Uluslararası İlişkiler Teorileri Kapsamında Analiz", *International Journal of Social and Humanities Sciences*, Cilt 2, No 1, s. 152-170.

Thoreau, Henry David (2007). *Doğal Yaşam ve Başkaldırı*, 6. Baskı, çev. Seda Çiftçi, İstanbul, Kaknüs Yayınları.

Tuana, Nancy (2008). "Viscous porosity: Witnessing Katrina", Stacy Alaimo ve Susan Hekman (der.), *Material Feminisms*, Bloomington, Indiana University Press, s. 188-213.

Tuhiwai Smith, Linda (1999). *Decolonizing Methodologies: Research and Indigenous Peoples*, Londra, Zed Books, Londra.

Tür, Özlem ve Çiğdem Aydın Koyuncu (2010). "Feminist Uluslararası İlişkiler Yaklaşımı: Temelleri, Gelişimi, Katkı ve Sorunları", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 7, No 26, s. 3-24

Uysal Oğuz, Ceren ve Senem Atvur (2018). "Türkiye'de Uluslararası İlişkiler Lisans Programlarında Çevre ile İlgili Derslerin İncelenmesi", *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 11, No 3, s. 2512-2527.

Ünal, Serhan (2014). "Yeşil Teori", Mehmet Şahin ve Osman Şen (der), *Uluslararası İlişkiler Teorileri: Temel Kavramlar*, Ankara, Kripto, s. 229-251

Walt, Stephen (1991). "The Renaissance of Security Studies", *International Studies Quarterly*, Cilt 35, No 2, s. 211-239.

Waters, Colin, James Syvitski, Agnieszka Gałuszka, Gary Hancock, Jan Zalasiewicz, Alejandro Cearreta, Jacques Grinevald, Catherine Jeandel, J. R. McNeill, Colin Summerhayes ve Anthony Barnosky (2015). "Can Nuclear Weapons Fallout Mark the Beginning of the Anthropocene Epoch?", *Bulletin of the Atomic Scientists*, Cilt 71, No 3, s. 46-57.

Yalvaç, Faruk (2015). "Uluslararası İlişkilerde Teori", Ramazan Gözen (der), *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, 2. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, s.31-63.

Youatt, Rafi (2017). "Personhood and the Rights of Nature: the New Subjects of Contemporary Earth Politics", *International Political Sociology*, Cilt 11, No 1, s. 39-54.

On the Controversial Illegality of the Unilateral Use of Force for the Prevention of Genocide: The 'Doubtfulness' Clause Adopted by the ICJ in the Case Filed by Ukraine Against Russia

Fethullah BAYRAKTAR
Assist. Prof. Dr., Social Sciences University of Ankara, Faculty of Law, Ankara.
E-mail: fethullah.bayraktar@asbu.edu.tr
Orcid: 0000-0003-3977-0726

Abstract

The ICJ in its order dated 16 March 2022, decided that the legality of the unilateral use of force to prevent acts of genocide is 'doubtful'. Based on this order, it is possible to say that the ICJ provides a yellow light to unilateral use of force for the prevention of acts of genocide. But the ICJ expressed its opinion in this respect in 2007, underlining that every state may only act within the limits permitted by international law. The doctrine underscored that the unilateral use of force for the prevention of genocide was forbidden. In this situation, the following question arises: is it really doubtful? To find the answer to this question, it is necessary to examine the legal basis and means for the prevention of genocide. In this article, the legality of the unilateral use of force for the obligation to prevent genocide has been comprehensively discussed.

Keywords: Genocide, Jus Cogens, Erga Omnes Obligations, Responsibility to Protect, Aggression.

Soykırımın Önlenmesinde Tek Taraflı Kuvvet Kullanımının Tartışmalı Aykırılığı Üzerine: UAD'nin Ukrayna Tarafından Rusya Aleyhine Açılan Davada Kabul Ettiği 'Belirsizlik' Tespiti

Özet

Uluslararası Adalet Divanı (UAD), 16 Mart 2022 tarihli kararında, soykırım fiillerinin önlenmesi için tek taraflı kuvvet kullanımının hukukiliğinin 'belirsiz' olduğuna karar vermiştir. Bu karardan hareketle, UAD'nin soykırımın önlenmesi için tek taraflı kuvvet kullanımına sarı ışık yaktığını söylemek mümkündür. Aslında UAD bu konudaki görüşünü, her Devletin ancak uluslararası hukukun izin verdiği sınırlar içinde hareket edebileceğinin altını çizdiği 2007 tarihli kararında açıklamıştı. Doktrin, bu tespiti, soykırım fiillerini önlemek için tek taraflı kuvvet kullanımının yasaklanması olarak değerlendirmişti. Bu durumda akla şu soru gelmektedir: Gerçekten soykırımın önlenmesi için tek taraflı kuvvet kullanımının hukukiliği 'şüpheli' midir? Bu sorunun cevabını bulabilmek için soykırımın önlenmesinin hukuki zeminini ve araçlarını incelemek gerekir. Bu makalede, tek taraflı kuvvet kullanımı ile soykırımı önleme yükümlülüğü kapsamlı bir şekilde tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Soykırım, Jus Cogens, Erga Omnes Yükümlülükler, Koruma Sorumluluğu, Saldırı.

* The author thanks the Asscociate Editor Professor Erdem Denk and referees for their contribution to this article.

Bibliography

Cassese, Antonio (1999). "Ex iniuria ius oritur: Are We Moving towards International Legitimation of Forcible Humanitarian Countermeasures in the World Community?", *European Journal of International Law*, Vol. 10, No 1, p. 23-30.

Colorio, Matteo (7 March 2022). "Ukraine at the International Court of Justice: Does Genocide Justify the Use of Force?", https://internationallaw.blog/2022/03/07/ukraine-at-the-international-court-of-justice-does-genocide-justify-the-use-of-force/, (Accessed 11 April 2022)

Crawford, James (2014). *Chance, Order, Change: The Course of International Law*. Leiden, Brill Nijhoff.

Demirel, Naim (2013). "Uluslararası Hukukta İnsani Müdahale ve Hukuki Meşruiyet Sorunu", *FSM İlmi Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi,* No 1, p. 152-172.

De Wet, Erika (2012). "Jus Cogens and Obligations Erga Omnes", in Hierarchy in International Law: The Place of Human Rights, ed. Erika de Wet and Iure Vidmar, (Oxford: Oxford University Press, 2012), p. 541-561.

Erkiner, Hakkı Hakan. and Emerant Yves Ombga Akoudou (2021). "The Concepts of the Responsibility to Protect and Human Security within the United Nations: Return on the Meanings." *İstanbul Medipol Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi,* Vol. 27, No 1, p. 387-444.

Ertuğrul, Ümmühan Elçin (2016). "Koruma Sorumluluğu: İnsani Müdahaleyi Makyajlamak", *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Vol. 20, p. 441-470.

Fastenrath, Ulrich (1993). "Relative Normativity in International Law", *European Journal of International Law*, Vol. 4, No 1, p. 305-340.

Gill, Terry D (9 March 2022). "Remarks on the Law Relating to the Use Of Force in the Ukraine Conflict", https://lieber.westpoint.edu/remarks-use-of-force-ukraine-conflict/ (Accessed 11 April 2022).

Helmersen, Sondre Torp (2014). "The Prohibition of the Use Of Force As Jus Cogens: Explaining Apparent Derogations", *Netherlands International Law Review,* Vol. 61, No 2, p. 167-193.

Kagan, Joshua M. (2006). "The Obligation to Use Force to Stop Acts of Genocide: An Overview of Legal Precedents, Customary Norms, and State Responsibility", *San Diego International Law Journal,* Vol. 7, No 2, p. 461-490.

Keller, Linda M. (25 May 2001). "Belgian Jury to Decide Case Concerning Rwandan Genocide", https://www.asil.org/insights/volume/6/issue/13/belgian-jury-decide-case-concerning-rwandan-genocide, (Accessed 11 April 2022).

Lagerwall, Anne (07 November 2017). "Jus Cogens", https://www.oxfordbibliographies.com/view/document/obo-9780199796953/obo-9780199796953-0124.xml (Accesed 19 October 2022).

Langer, Maximo (2011). "The Diplomacy of Universal Jurisdiction: The Political Branches and the Transnational Prosecution of International Crimes", *American Journal of International Law*, Vol. 105, No 1, p. 1-55.

Lillich, Richard B. (1967). "Forcible Self-Help by States for Protect Human Rights", *Iowa Law Review,* Vol. 53, p. 325-351.

Longobardo, Marco (2015). "Genocide, Obligations Erga Omnes, and the Responsibility to Protect: Remarks on a Complex Convergence", *The International Journal of Human Rights,* Vol. 19, No 8, p. 1199-1212.

Memeti, Ardit. and Bekim Nuhija (2013). "The Concept of Erga Omnes Obligations in International Law", *New Balkan Politics*, No 14, p. 31-47.

Mitchell, Claire (31 Mars 2011). "Aut Dedere Aut Judiciare: The Exradite or Prosecute Clause in International Law", https://books.openedition.org/iheid/301 (Accesed 11 April 2022).

Nihreieva, Olena O. (25 September 2019). "Enforcement Of Obligations Erga Omnes in International Law: To The Issue Of Measures", http://dspace.onu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/25888/1/96-105.pdf (Accessed 11 April 2022).

Peltonen, Hannes (2011). "Sovereignty as Responsibility, Responsibility to Protect and International Order: On Responsibility, Communal Crime Prevention and International Law", *Uluslararası İlişkiler*, Vol. 7, No 28, p. 59-81.

Schiffbauer, Björn (2018). "The Duty to Prevent Genocide under International Law: Naming and Shaming as a Measure of Prevention", *Genocide Studies and Prevention: An International Journal*, Vol. 12, No 3, p. 83-94.

Sicilianos, Linos-Alexander (2002). "The Classification of Obligations and the Multilateral Dimension of the Relations of International Responsibility", *European Journal of International Law*, Vol. 13, No 5, p. 1127-1145.

Šimonović, Ivan (2017). "The Responsibility to Protect", *UN Chronicle,* Vol. 53, No 4, p. 18-20.

Tams, Christian J. (2005). *Enforcing Obligations Erga Omnes In International Law*, Cambridge, Cambridge University Press.

Tams, Christian J. (2011). "Individual States as Guardians of Community Interests", Ulrich Fastenrath et al. (eds.), *From Bilateralism to Community Interests*. Oxford, Oxford University Press, p. 379-405.

Tanaka, Yoshifumi (2021). "The Legal Consequences of Obligations Erga Omnes in International Law", *Netherland International Law Review*, Vol. 68, p. 1-33.

Van Steenberghe, Raphael (22 September 2017). "Aut Dedere Aut Judiciare", https://www.oxfordbibliographies.com/view/document/obo-9780199796953/obo-9780199796953-0023.xml?rskey=UBnbKQ&result=6&q=opinio+juris#firstMatch (Accesed 19 October 2022).

Ventura Manuel. and Dapo Akande (6 September 2013). "Mothers of Srebrenica: The Obligation to Prevent Genocide and Jus Cogens – Implications for Humanitarian Intervention", https://www.ejiltalk.org/ignoring-the-elephant-in-the-room-in-mothers-of-srebrenica-is-the-obligation-to-prevent-genocide-jus-cogens/, (Accessed 11 April 2022)

Wouters, Jan. and Sten Verhoeven (2005). "The Prohibition of Genocide as a Norm of Ius Cogens and Its Implications for the Enforcement of the Law of Genocide", *International Criminal Law Review,* Vol. 5, p. 401–416.

Zemanek, Karl (2000). "New Trends In the Enforcement of Erga Omnes Obligations", *Max Planck Yearbook of United Nations Law Online*, Vol. 4, No 1, p. 1-52.

Zhu, Wenqi. and Binxin Zhang (2011). "Expectation of Prosecuting the Crimes of Genocide in China", René Provost and Payam Akhavan (eds.), *Confronting Genocide*, Dordrecht, Springer, p. 173-191.

Zimmermann, Andreas (2011). "The Obligation to Prevent Genocide: Towards a General Responsibility to Protect?", Ulrich Fastenrath et al. (eds.), *From Bilateralism to Community Interests*. Oxford, Oxford University Press, p. 629-645.

Zimmermann, Andreas (2012). "The Security Council and the Obligation to Prevent Genocide and War Crimes", *Polish Yearbook of International Law*, Vol. 32, p. 307-314.

Academic Trends in European Union Studies in Turkey within the Framework of Turkey-EU Relations*

S. Sezgin MERCAN
Associate Professor, Baskent University, Department of Political Science and International Relations, Ankara
E-mail: mercan@baskent.edu.tr
Orcid: 0000-0001-9847-4922

Kıvılcım ROMYA BİLGİN
Associate Professor, Baskent University, Department of Public Relations and Publicity, Ankara
E-mail: krbilgin@baskent.edu.tr
Orcid: 0000-0001-8733-5978

Haluk KARADAĞ
Associate Professor, Baskent University, Department of Political Science and International Relations, Ankara
E-mail: hkaradag@baskent.edu.tr
Orcid: 0000-0001-7577-763X

Yelda ONGUN
Professor, Baskent University, Department of Political Science and International Relations, Ankara
E-mail: demirag@baskent.edu.tr
Orcid: 0000-0002-7177-8122

Abstract

The relationship between academics and policymakers has a complex and multi-layered structure, and there are different views on how this relationship should be. While discussing the political processes in the context of Turkey's membership, the interactions between academics and policymakers in the relations between Turkey and the EU have the potential to provide solutions in the steps that need to be taken. However, the academic tendency of EU studies in Turkey will be revealed by answering questions such as what subjects are preferred by academics working on the EU in Turkey to study in the knowledge-production process, which subjects they prioritize in EU studies, what the effects of the ups and downs in Turkey-EU relations are on the academy, and how the academy positions itself in the field of EU studies. It is considered that such a study will contribute to further studies on how the academy's relations with policymakers are and how they should be in studying Turkey-EU relations.

Keywords: Turkey, EU, Academics, Policymakers, Knowledge-Production

Türkiye-AB İlişkileri Çerçevesinde Türkiye'de Avrupa Birliği Çalışmalarındaki Akademik Eğilimler

Özet

Akademisyenler ve politika yapıcılar arasındaki ilişki karmaşık ve çok katmanlı bir yapıya sahiptir ve bu ilişkinin nasıl olması gerektiğine dair farklı görüşler bulunmaktadır. Türkiye'nin AB üyeliği bağlamındaki politik süreçler ele alınırken Türkiye ile AB arasındaki ilişkilerde akademi ile politikacılar arasındaki etkileşimler, atılması gereken adımlarda çözüm sağlama potansiyeline sahiptir. Bununla birlikte Türkiye'de AB konusunda çalışan akademisyenlerin bilgi üretim sürecinde hangi konuları çalışmayı tercih ettikleri, AB çalışmalarında hangi konuları önceliklendirdikleri, Türkiye-AB ilişkilerindeki iniş ve çıkışların akademi üzerindeki etkilerinin ne olduğu ve AB çalışmaları alanında akademinin kendisini nasıl konumlandırdığı gibi soruların cevaplanması, Türkiye'de AB çalışmalarının akademik eğilimini ortaya koyacaktır. Bu yönde bir çalışmanın Türkiye-AB ilişkileri konusunda akademinin politika yapıcılar ile ilişkilerinin nasıl olduğu ve olması gerektiğine ilişkin ilerleyen çalışmalara katkı sağlayacağı değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, AB, Akademisyenler, Politika Yapıcılar, Bilgi Üretimi

* This article is based on the research titled "Measurement of Academic Tendencies in the Framework of Turkey-EU Relations" conducted between January and December 2021 within the scope of the Scientific Research Project supported by Başkent University.

Besides, expert-knowledge utilization by policymakers elevates the effect of academic research on the EU and Turkey-EU relations. As mentioned before, there is a match between academics and policymakers in the Turkish case. To enhance interaction between policymakers and academics, regular meetings can be held between the commissions to be formed from the IR departments of universities and the representatives of the ministries of foreign affairs. These meetings, which will be held with the logic of monitoring activities of EU projects, can create a sustainable and institutional interaction between policymakers and academics. A reflection paper can be prepared after each meeting to communicate the ideas and emotions that come forth based on the experiences and knowledge provided by policymakers and academics. Therefore, it is considered that the desired level that KTE produced between EU academics and EU policymakers has not been reached yet under current conditions.

Bibliography

"A-NEST-Academic Network for EU Studies in Turkey", https://www.avrupa.info.tr/en/a-nest-professors.

Avey, Paul C. and Michael C. Desch (2014). "What do Policymakers Want from Us? Results of a Survey of Current and Former Senior National Security Decision Makers", *International Studies Quarterly*, Vol. 58, No 2, p. 227-246.

Aydın-Düzgit, Senem and Nathalie Tocci (2015). *Turkey and the European Union*. Palgrave Macmillan.

Aydın-Düzgit, Senem (2018). "Legitimising Europe in Contested Settings: Europe as a Normative Power in Turkey?", *Journal of Common Market Studies*, Vol. 56, No 3, p. 612-627.

Baker, Sarah Elsie and Rosalind Edwards (2012). "How Many Qualitative Interviews is Enough?: Expert Voices and Early Career Reflections on Sampling and Cases in Qualitative Research", National Centre for Research Methods Review Paper, https://eprints.ncrm.ac.uk/id/eprint/2273/4/how_many_interviews.pdf (August 2022).

Boyce, Carolyn and Palena Neale (2006). *Conducting in-depth Interviews: A Guide for Designing and Conducting in-depth Interviews for Evaluation Input.* Watertown, Pathfinder International.

Buzan, Barry and Thomas Diez (1999). "The European Union and Turkey", *Survival*, Vol. 41, No 1, p. 41-57.

Cairney, Paul (2015). "How Can Policy Theory Have an Impact on Policymaking? The Role of Theory-led Academic–practitioner Discussions", *Teaching Public Administration*, Vol. 33, No 1, p. 22-39.

Caplan, Nathan (1979). "The Two-Communities Theory and Knowledge Utilization", *American Behavioral Scientist,* Vol. 22, No 3, p. 459-470.

Duina, Francesco (2022). "Is Academic Research Useful to EU Officials? The Logic of Institutional Openness in the Commission", *Journal of European Public Policy*, Vol. 29, No 9, p. 1493-1511.

Emek, Uğur (2004). "Understanding Structural Reforms in Turkey", Richard Griffiths and Durmuş Özdemir (eds.), *Turkey and the EU Enlargement*. İstanbul, İstanbul Bilgi University Press, p. 103-128.

Eralp, Atila (1993). "Turkey and the European Community in the Changing Post-war International System", Canan Balkır and Allan Williams (eds.), *Turkey and Europe*. London, Pinter Publishers, p. 24-44.

European Commission (1999). *1999 Regular Progress Report for Turkey*, https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/Tur_En_Realitons/Progress/Turkey_Progress_Report_1999.pdf. (September 2022).

European Commission. "Erasmus+: EU Programme for Education, Training, Youth and Sport, Jean Monnet Centres of Excellence", https://erasmus-plus.ec.europa.eu/opportunities/opportunities-for-organisations/ jean-monnet-actions/jean-monnet-centres-of-excellence.

Fraser, Kym, Xin Deng, Frank Bruno and Tarik A. Rashid (2020). "Should Academic Research be Relevant and Useful to Practitioners? The Contrasting Difference between Three Applied Disciplines", *Studies in Higher Education*, Vol. 45, No 1, 2020, p. 129-144.

George, Alexander L. (1994). "The Two Cultures of Academia and Policy-Making: Bridging the Gap", *International Society of Political Psychology*, Vol. 15, No 1, p. 143-172.

Göral, Emirhan, Muzaffer Dartan and E. Serra Yurtkoru (2021). "Marmara Üniversitesi Öğretim Elemanlarının Türkiye-AB İlişkilerine Yönelik Algıları Üzerine bir Araştırma", *Marmara Avrupa Araştırmaları Dergisi*, Vol. 29, No 1, p. 87-115.

Hague, Hanna-Lisa et al. (2016). "Mapping Milestones and Periods of Past EU-Turkey Relations", *FEUTURE Working Paper*, https://feuture.uni-koeln.de/sites/feuture/pdf/Deliverable_Narratives_1.2_final_neu.pdf. (August 2022).

Haukkala, Hiskii (2011). "The Time, Space and Strategies For Scholarly Analysis In Foreign Policy Making", *The Academia and Foreign Policy Making: Bridging the Gap*, DIIS Working Paper.

Keeler, John T. S. (2005). "Mapping EU Studies: The Evolution from Boutique to Boom Field 1960–2001", *Journal of Common Market Studies*, Vol. 43, No 3, p. 551-582.

Kula, Onur Bilge (2015). *Avrupa(lılık) Nedir? Türkiye Ne Kadar Avrupalıdır?*. İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Mason, Mark (2010). "Sample Size and Saturation in PhD Studies Using Qualitative Interviews", *Forum: Qualitative Social Research*, Vol. 11, No 3, p. 1-19.

Mercan, S. Sezgin (2011). "Siyasal Bütünleşme Kuramları Işığında AB Genişlemesi", *Ankara Review of European Studies*, Vol. 10, No 1, p. 67-83.

Mitton, Craig et al. (2007). "Knowledge Transfer and Exchange: Review and Synthesis of the Literature", *The Milbank Quarterly*, Vol. 85, No 4, p. 729-768.

Müftüler-Bac, Meltem and Lauren M. Mclaren (2003). "Enlargement Preferences and Policy-making in the European Union: Impacts on Turkey", *European Integration*, Vol. 25, p. 17-30.

Müftüler-Bac, Meltem (2016). *Divergent Pathways: Turkey and the European Union*. Berlin, Barbara Budrich Publishers.

Nas, Çiğdem (2002). "Turkey-EU Relations and the Question of Identity", Muzaffer Dartan and Çiğdem Nas (eds.), *The European Union Enlargement Process and Turkey*. İstanbul, Marmara University Publication, p. 217-234.

Oğuzlu, H. Tarık (2012). "Turkey and the European Union: Europeanization Without Membership", *Turkish Studies*, Vol. 13, No 2, p. 229-243.

Öniş, Ziya (2007). "Conservative Globalists versus Defensive Nationalists: Political Parties and Paradoxes of Europeanization in Turkey", *Journal of Southern Europe and the Balkans*, Vol. 9, No 3, p. 247-261.

Radin, Beryl A. (2013). "Reclaiming Our Past: Linking Theory and Practice", *PS: Political Science and Politics,* Vol. 46, No 1, p. 1-7.

Raoult, Emmanuelle (1997). "The Turkish Case as an Example of Stabilisation in Europe's Periphery", *Foreign Policy*, Vol. 21, No 3-4, p. 82-92.

Reiners, Wulf and Ebru Turhan (2021). *EU-Turkey Relations: Theories, Institutions, and Policies*. Palgrave Macmillan, 2021.

Rittberger, Berthold and Michael Blauberger (2018). "Introducing the Debate Section: The EU in Crisis: EU Studies in Crisis?", *Journal of European Public Policy*, Vol. 25, No 3, p. 436-439.

Robins, Kevin (2011). "Interrupting Identities: Turkey/Europe", Stuart Hall and Paul du Gay (eds.), *Questions of Cultural Identity*. SAGE Publications.

Rumelili, Bahar (2015). "Türkiye'nin Avrupa'yı Yeniden İnşası: Üyelik ve Vatandaşlık", *Marmara Avrupa Araştırmaları Dergisi*, Vol. 23, No 2, p. 79-98.

Rumford, Chris (2000). "From Luxembourg to Helsinki: Turkey, the politics of EU Enlargement and Prospects for Accession", *Contemporary Politics*, Vol. 6, No 4, p. 331-341.

Saatçioğlu, Beken (2020). "The EU's Refugee Crisis and Rising Functionalism in EU-Turkey Relations", *Turkish Studies*, Vol. 21, No 2, p. 169-187.

Schön, Donald A. (1991). *The Reflective Practitioner: How Professionals Think in Action*. Surrey, UK, Ashgate.

Terzi, Özlem (2004). "Soğuk Savaş Sonrasında Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri: Ekonomik Gündemden Siyasi Gündeme", Faruk Sönmezoğlu (ed.) *Türk Dış Politikasının Analizi*. İstanbul, Der Yayınları, p. 453-489.

Turkish National Agency. "Yükseköğretim Alanında Jean Monnet", https://www.ua.gov.tr/programlar/firsatlar/yuksekogretim-alaninda-jean-monnet-kurum-kuruluslar-icin-ortaklik/.

Ulusoy, Kıvanç (2007). "Turkey's Reform Effort Reconsidered, 1987-2004", *Democratization*, Vol. 14, No 3, p. 472-490.

Wood, Steve (2013). "Turkey and EUrope: Identity and Other Crises", *Turkish Studies*, Vol. 14, No 2, p. 272-291.

Yazıcı, Serap (2004). "The Impact of the EU on the Liberalization and Democratization Process in Turkey", Richard Griffiths and Durmuş Özdemir (eds.), *Turkey and the EU Enlargement*. İstanbul, İstanbul Bilgi University Press, p. 91-102.

Yılmaz-Elmas, Fatma (2020). "EU's Global Actorness in Question: A Debate over the EU-Turkey Migration Deal", *Uluslararası İlişkiler*, Vol. 17, No 68, p. 161-177.

Perceptions of Turkey in the US Congress: A Twitter Data Analysis

Hakan MEHMETCİK
Assoc. Prof., Department of International Relations, Marmara University, Istanbul
E-Mail: hakan.mehmetcik@marmara.edu.tr
Orcid: 0000-0002-1882-4003

Melih KOLUK
Research Asst., Department of Politics and International Relations, Marmara University, Istanbul
E-Mail: melih.koluk@marmara.edu.tr
Orcid: 0000-0003-4136-5033

Galip YUKSEL
Ph.D. Student, Institute of Social Sciences, YÖK 100/2000 Ph.D. Scholarship Holder, Istanbul University, Istanbul
E-Mail: galipyuksel@gmail.com
Orcid: 0000-0003-0665-3582

Abstract

The way we interact with individuals, companies, and communities has been altered by our usage of online social media sites and services. Simultaneously, the use of social media as a data source for social scientific inquiries has increased substantially in recent years. This study uses Twitter data analysis to investigate the views of United States (US) Members of Congress on Turkey, and to see if these perceptions reflect some of the trends in US-Turkey relations. Our initial view is that the Twitter conversations among Members of Congress appropriately reveal changes in the course of perceptions vis-a-vis relations between the two countries. With that assumption in mind, we evaluated Twitter data from 2009 to 2021, and analyzed it using statistical methodologies, network analysis, computational text analysis, and topic modeling tools. The findings indicate that Twitter data is a useful proxy for evaluating the perception of Turkey among US Members of Congress.

Keywords: Social Media Analysis, Twitter, US-Turkey Relations, US Senate, Foreign Policy Analysis

ABD Kongresi'nde Türkiye Algısı: Twitter Veri Analizi

Özet

Bireyler, şirketler ve topluluklarla etkileşim şeklimiz, çevrimiçi sosyal medya sitelerini ve hizmetlerini kullanmamızla değişti. Eşzamanlı olarak, sosyal bilim araştırmaları için bir veri kaynağı olarak sosyal medyanın kullanımı son yıllarda önemli ölçüde artmış durumda. Bu çalışma, Amerika Birleşik Devletleri (ABD) Kongre üyelerinin Türkiye hakkındaki görüşlerini araştırmak ve bu algıların ABD-Türkiye ilişkilerindeki bazı eğilimleri yansıtıp yansıtmadığını görmek için Twitter veri analizini kullanmaktadır. Makalede temel hareket noktamız, Kongre üyeleri arasındaki Twitter konuşmalarının, iki ülke arasındaki ilişkilere yönelik algıların seyrindeki değişiklikleri uygun bir şekilde ortaya koyduğu yönündedir. Bu varsayımı göz önünde bulundurarak bu çalışma, 2009'dan 2021'e kadar Twitter verilerini ağ analizi, hesaplamalı metin analizi ve konu modelleme araçları gibi uygun istatistiksel yöntemler kullanarak analiz etmektedir. Çalışmanın bulguları, Twitter verilerinin ABD Kongre üyeleri nezdinde Türkiye algısını değerlendirmek için yararlı bir araç olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Medya Analizi, Twitter, ABD-Türkiye İlişkileri, ABD Senatosu, Dış Politika Analizi

* This work was supported in part by a TUBITAK Grant (121K890).

thorities misjudged Turkish public opinion's hostility against the PKK and underestimated the effect of the July 2016 coup attempt on Turkish politics. Based on the data, we may conclude that the Pastor Brunson crisis, while short-lived, had a significant impact on US Congress perceptions of Turkey, yet this issue has been mainly raised by Republicans, receiving little attention from Democrats.

Individuals use their media environment to learn about things; leaders create and sell narratives through the mass media, because reality is derived from perception rather than fixed postures of thought. Thus, the logic behind the main problematic here is that USMCs convey their perceptions of Turkey and US-Turkey relations through their Twitter posts. With these simple assumptions, we can make several inferences from their tweets. First, the tone of the tweets is generally negative, with negative sentiment scores. According to the data, total sentiment scores were the lowest in 2019 and 2016, respectively. The first two weeks of October 2018 showed an unusual rebound in positive sentiment, following the decline in 2016-2017. This time frame coincides with Turkey's release of Pastor Brunson, who upon returning to the US held a prayer session with President Trump in the White House. Topic modeling exercises also yield similar results. Syria, Kurds, ISIS, NATO, and Russia, along with Pastor Brunson, were among the top subjects discussed by USMCs on Twitter. However, while discussion themes have varied over time, sanctions and human rights problems have remained the two subjects most discussed. It would be highly beneficial to design a survey data study on these crises among US policymakers including USMCs. However, it is important to note that very few issues are shared by all parties. Among these Syrian civil war-related issues, sanctions appear to be the most prevalent. This can be interpreted as an indicator of the toxic effect of the Syrian conflict on Turkish-American relations, as well as a reaction among USCMs to Turkey's S-400 acquisition. Other issues have shifted dramatically across the political spectrum. For example, hashtags and topics related to Andrew Brunson are the most popular in Republican accounts, whereas Democrats are prone to focus on issues such as human rights and democracy. This also demonstrates that Turkey should consider these party affiliation differences when attempting to mend relations with the US.

Not only does social media facilitate communication among individuals and groups, but it also offers scholars massive volumes of easily accessible data. Overall, using social media data to analyze foreign policy and international relations is a novel and worthwhile initiative. It is necessary to investigate new methodologies, procedures, and approaches for extracting significant social, political, and demographic information from social media data. Many more such endeavors are required to achieve this goal. This article is, first and foremost, a modest contribution to the growing body of literature.

Bibliography

Arango, Tim, and Ceylan Yeginsu (2016). "Turks Can Agree on One Thing: U.S. Was Behind Failed Coup",, *The New York Times*, https://www.nytimes.com/2016/08/03/world/europe/turkey-coup-erdogan-fethullah-gulen-united-states.html. (Accesed 5 September 2022).

Barnett, George A., Weiai Wayne Xu, Jianxun Chu, Ke Jiang, Catherine Huh, Ji Young Park, and Han Woo Park (2017). "Measuring International Relations in Social Media Conversations", *Government Information Quarterly*, Vol. 34, No 1, p. 37–44.

Baum, Matthew A., and Philip BK Potter (2019). "Media, Public Opinion, and Foreign Policy in the Age of Social Media", *The Journal of Politics*, Vol. 81, No 2, p. 747–756.

Brosius, Hans-Bernd, and Gabriel Weimann (1996). "Who Sets the Agenda: Agenda-Setting as a Two-Step Flow", *Communication Research*, Vol. 23, No 5, p. 561–580.

Cevikoz, Unal (2018). "Turkey's Relations with Nato & Russia: A Foreign Policy Impasse?", *Turkish Policy Quarterly*, Vol. 17, No 2, p. 39–50.

Choi, Sujin (2015). "The Two-Step Flow of Communication in Twitter-Based Public Forums", *Social Science Computer Review*, Vol. 33, No 6, p. 696–711.

Cook, Steven A (2018). *Neither Friend nor Foe: The Future of US-Turkey Relations*. Council on Foreign Relations, https://www.cfr.org/report/future-u.s.-turkey (Accessed 15 September 2022).

Shavindrie Cooray (2021). "A Qualitative Enhancement to Quantitative Social Network Analysis", *The Information Society*, Vol. 37, No 4, p. 1–20,

Danforth, Nicholas (2021). "Lessons of the Syrian Conflict: Oward a Better Intervention Debate", *CNAS Middle East Security Program*, https://www.cnas.org/publications/reports/lessons-of-the-syrian-conflict (Accessed 5 December 2022).

Devran, Yusuf (2007). "The Portrayal of Turkey in the British Media: Orientalism Resurfaced", *Insight Turkey, Vol.* 9, No 4, p. 100–115.

Felt, Mylynn (2016). "Social Media and the Social Sciences: How Researchers Employ Big Data Analytics", *Big Data & Society*, Vol. 3, No 1, p. 1-15.

Gilboa, Eytan (2016). "Digital Diplomacy", Costas M. Constantinou, Pauline Kerr and Paul Sharp (eds.), *The SAGE Handbook of Diplomacy*. 1st Edition, p. Los Angeles, SAGE Publications Ltd., p. 540-551.

Gries, Peter (2014). *The Politics of American Foreign Policy: How Ideology Divides Liberals and Conservatives over Foreign Affairs*. 1st edition. Stanford, California, Stanford University Press.

Gupta, Ravi, and Hugh Brooks (2013). *Using Social Media for Global Security*. New York, John Wiley & Sons.

Habermas, Jürgen (1989). *The Structural Transformation of the Public Sphere: An Inquiry into a Category of Bourgeois Society*. Translated by Thomas Burger. Cambridge, MIT Press.

Hatipoğlu, Emre, Osman Zeki Gökçe, İnanç Arın, and Yücel Saygın (2018). "Automated Text Analysis and International Relations: The Introduction and Application of a Novel Technique for Twitter", *All Azimuth: A Journal of Foreign Policy and Peace*, Vol. 8, No 2, p. 183-204.

Hatipoğlu, Emre, Osman Zeki Gökçe, Berkay Dinçer, and Yücel Saygın (2016). "Sosyal Medya ve Türk Dış Politikası: Kobani Tweetleri Üzerinden Türk Dış Politikası Algısı", *Uluslararası İlişkiler*, Vol. 13, No 52, p. 175–197.

Jeong, Gyung-Ho (2018). "Measuring Foreign Policy Positions of Members of the US Congress", *Political Science Research and Methods*, Vol. 6, No 1, p. 181–196.

Karademir, Burcu Sari (2019). "A Dance of Entanglement: The US-Turkish Relations in the Context of the Syrian Conflict", *Uluslararası İlişkiler*, Vol.16, No 62, p. 27–43.

Kasapoglu, Can (2017). *Turkey's S-400 Dilemma*. Centre for Economics and Foreign Policy Studies, https://edam.org.tr/wp-content/uploads/2017/10/s400en.pdf (Accessed 19 September 2022).

Kessel, Patrick Van, Regina Widjaya, Sono Shah, Aaron Smith, and Adam Hughes (2020). "Congress Soars to New Heights on Social Media", *Pew Research Center: Internet, Science & Tech*, https://www.pewresearch.org/internet/2020/07/16/congress-soars-to-new-heights-on-social-media/ (Accessed 15 September 2022).

Zeinab Khanjari Nezhad Jooneghani (2021). "Comparison of Topic Modeling Methods for Analyzing Tweets On Covid-19 Vaccine", https://thescholarship.ecu.edu/handle/10342/9414 (Accessed 5 September 2022).

Levitt, Steven D (1996). "How Do Senators Vote? Disentangling the Role of Voter Preferences, Party Affiliation, and Senator Ideology", *The American Economic Review*, Vol. 86, No 3, p. 425–441.

Lindsay, James M (1994). *Congress and the Politics of U.S. Foreign Policy*. Baltimore, Johns Hopkins University Press.

Liu, Bing(2012). "Sentiment Analysis and Opinion Mining", *Synthesis Lectures on Human Language Technologies*, Vol. 5, No 1, p. 1–167.

Mehmetcik, Hakan, and Arda Can Çelik (2022). "The Militarization of Turkish Foreign Policy", *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, Vol. 24, No 1, p. 24–41.

Oğuzlu, H. Tarık (2016). "Turkish Foreign Policy at the Nexus of Changing International and Regional Dynamics", *Turkish Studies*, Vol. 17, No 1, p. 58–67.

Ovali, Ali Şevket (2020). "Türkiye-ABD İlişkilerinde Twitter Diplomasisi", *Uluslararası İlişkiler*, Vol. 17, No 65, p. 23–45.

Ozkececi-Taner, Binnur (2006). "Reviewing the Literature on Sequential/Dynamic Foreign Policy Decision Making", *International Studies Review*, Vol. 8, No 3, p. 545–554.

Özpek, Burak Bilgehan (2021). "How Russia Exploited Nationalism in Turkey to Expand Its Influence in Syria", *Middle East Policy*, Vol. 28, No 2, p. 109-118.

Peña-Araya, Vanessa, Mauricio Quezada, Barbara Poblete, and Denis Parra (2017). "Gaining Historical and International Relations Insights from Social Media: Spatio-Temporal Real-World News Analysis Using Twitter", *EPJ Data Science*, Vol. 6, p. 1–35.

Pierini, Marc (2020). "How Far Can Turkey Challenge NATO and the EU in 2020?", *Carnegie Europe*, https://carnegieeurope.eu/2020/01/29/how-far-can-turkey-challenge-nato-and-eu-in-2020-pub-80912 (Accessed 19 September 2022).

USNI News (2022) "Report on U.S.-Turkey Relations", https://news.usni.org/2022/01/05/report-on-u-s-turkey-relations (Accessed 15 September 2022).

Reynolds, Michael A (2018). "The End of a 'Strategic' Relationship? How American-Turkish Relations Hit Historic Lows", *Foreign Policy Research Institute*, https://www.fpri.org/article/2018/09/the-end-of-a-strategic-relationship-how-american-turkish-relations-hit-historic-lows/ (Accessed 11 September 2022).

Rubenzer, Trevor (2017). "Social Media and Foreign Policy", *Oxford Research Encyclopedia of Politics*. https://oxfordre.com/politics/view/10.1093/acrefore/9780190228637.001.0001/acrefore-9780190228637-e-485. 22 (Accessed 20 December 2022.).

Sloan, Luke, and Anabel Quan-Haase (2017). *The SAGE Handbook of Social Media Research Methods*. E-book edition, Sage.

Steinitz, Christopher, and Hilary Zarin (2012). "An Initial Look at the Utility of Social Media as a Foreign Policy Tool", https://www.cna.org/archive/CNA_Files/pdf/dop-2012-u-002538-final.pdf (Accessed 20 December 2022.)

Straus, Jacob R., and Mathew E. Glassman (2016). "Social Media in Congress: The Impact of Electronic Media on Member Communications", *CRS Report*. Washington, DC: Congressional Research Service, https://sgp.fas.org/crs/misc/R44509.pdf. (Accessed 20 December 2022.)

Trtr-World (2022). "Why Turkey Is Now 'Türkiye', and Why That Matters", https://www.trtworld.com/magazine/why-turkey-is-now-turkiye-and-why-that-matters-52602 (Accessed 25 September 2022).

Ünver, H. Akın (2019). "Computational International Relations What Can Programming, Coding and Internet Research Do for the Discipline?" *All Azimuth: A Journal of Foreign Policy and Peace*, Vol. 8, No 2, p. 157–182.

Vitale, Maria Prosperina, Maria Carmela Catone, Ilaria Primerano, and Giuseppe Giordano (2022). "Unveiling Network Data Patterns in Social Media", Gabriella Punziano and Angela Delli Paoli (eds.), *Handbook of Research on Advanced Research Methodologies for a Digital Society*. IGI Global.

Wasilewski, Karol (2017). "Turkey's Purchase of the S-400 System: Prospects and Consequences", *PSIM*, https://pism.pl/publications/Turkey_s_Purchase_of_the_S_400_System__Prospects_and_Consequences (Accessed 20 December 2022).

Washington Post. "Which Members of Congress Have the Most — and the Least – Twitter Followers?", https://www.washingtonpost.com/graphics/2019/lifestyle/magazine/amp-stories/twitter/ (Accessed 25 September 2022).

Wright, Robin (2019). ""After Six Decades, Turkey Is Now a U.S. Ally in Name Only," *The New Yorker*, https://www.newyorker.com/news/our-columnists/after-six-decades-turkey-is-now-a-us-ally-in-name-only (Accessed 5 September 2022).

Zoellick, R (1999). "Congress and the Making of US Foreign Policy", *Survival*, Vol. 41, No 4, p. 20–41.

Aid and Technological Cooperation as a Foreign Policy Tool for Emerging Donors: The Case of Brazil

Deborah Barros Leal FARRIAS

Routledge, 2018, 200 pages, ISBN: 9780367666545

Basri Alp AKINCI

PhD Candidate, Kadir Has University, School of Graduate Studies, Social Sciences and Humanities Program, Istanbul
E-Mail: 20180926003@stu.khas.edu.tr
Orcid: 0000-0003-0917-0826

There is a high concern that development assistance can be seen as national interest from the donor's perspective. The book dwells on the specific case of Brazil and tackles the question of how a country like Brazil seeks power and influence by providing no-strings-attached foreign technical assistance. In the book, there are also some similarities and differences among Southern emerging donors like China, India and South Africa, concerning their take on foreign assistance.

The book, as Farrias puts it, is mainly about foreign policy motivations and development assistance. In the particular case of Brazil, author asks what the foreign policy logic behind the no-strings-attached development assistance is. While answering the question, she gets help from a theoretical perspective, which is a combination of realism and constructivism. According to Farrias, development partnership between developing countries is understudied; and she wants to clear this gap with a specific case study. According to her, most studies deal with money-based cooperation, but from a developing country's perspective, knowledge sharing is common. Hence, technical cooperation is ought to be explored, Farrias claims. According to Farrias, technical cooperation is mostly on non-controversial topics. She advocates that despite the weakness of development assistance, it is one of the most common foreign policy tools for developing countries.

Farrias states that there are four main reasons to perceive development assistance for a policy tool, but in the book, she centers her argument on gaining something in return. Apart from Farrias' main argument, donors give foreign aid because firstly, it has become something they all do. Secondly, for a developing country, foreign assistance stands as the only option for development. Thirdly, technical cooperation comes across as beneficial. As Farrias points out, gaining something in return for foreign aid is not a new phenomenon. She categorizes two types of gain: commercial and diplomatic. While commercial gains are more straightforward, diplomatic gain is harder to be secured and related to soft power. The book assumed that all donors would like to achieve both some commercial and diplomatic gains. Furthermore, in each agreement, the donor only gives priority to one of the gains.

ULAŞTIRMA EKONOMİSİ LOJİSTİK VE TÜRKİYE

Dr. Sadık BADAK

nobel

ULAŞTIRMA EKONOMİSİ LOJİSTİK VE TÜRKİYE

Dr. Sadık BADAK

Yayın No.: 4873
İşletme No.: 346
ISBN: 978-625-397-333-9
E-ISBN: 978-625-397-334-6
Basım Sayısı: 1. Basım, Haziran 2023

© Copyright 2023, NOBEL AKADEMİK YAYINCILIK EĞİTİM DANIŞMANLIK TİC. LTD. ŞTİ. SERTİFİKA NO.: 40340
Bu baskının bütün hakları Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.ne aittir.
Yayınevinin yazılı izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik
ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.
Nobel Akademik Yayıncılık, 2011 yılından beri "tanınmış uluslararası yayınevi" statüsündedir.

Genel Yayın Yönetmeni: Nevzat Argun -nargun@nobelyayin.com-
Genel Yayın Koordinatörü: Gülfem Dursun -gulfem@nobelyayin.com-

Görsel Tasarım Uzmanı: Mehtap Bayraktar Asiltürk -mehtap@nobelyayin.com-

Kütüphane Bilgi Kartı

Badak, Sadık.
Ulaştırma Ekonomisi Lojistik ve Türkiye / Sadık Badak
1. Basım, 424 s. 16,5x24 cm. Kaynakça var, dizin yok.
ISBN: 978-625-397-333-9
E-ISBN: 978-625-397-334-6
1. Lojistik 2. Ulaştırma Ekonomisi

Genel Dağıtım

ATLAS AKADEMİK BASIM YAYIN DAĞITIM TİC. LTD. ŞTİ.
Adres: Bahçekapı Mh. 2465 Sk. Oto Sanayi Sitesi No:7 Bodrum Kat, Şaşmaz/ANKARA
Telefon: +90 312 278 50 77 - **Faks:** 0 312 278 21 65
Sipariş: siparis@nobelyayin.com- **E-Satış:** www.nobelkitap.com - esatis@nobelkitap.com
www.atlaskitap.com - info@atlaskitap.com

Dağıtım ve Satış Noktaları: Alfa, Kırmızı Kedi, Arkadaş, D&R, Dost, Kika, Kitapsan,
Nezih, Odak, Pandora, Prefix, Remzi Kitabevleri, Yeryüzü Dağıtım

Baskı ve Cilt: Meteksan Matbaacılık ve Teknik Sanayi Tic. Anonim Şirketi / Sertifika No.: 46519
Beytepe Köy Yolu No.: 3 06800 Bilkent-Çankaya/ANKARA

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER **5**

ÖNSÖZ **17**

GİRİŞ **19**

BÖLÜM 1
ULAŞTIRMA VE ULAŞIM TÜRLERİ, ULAŞIM FONKSİYONLARI, ULAŞIMDA ARZ VE TALEP YAPISI **21**
1.1. ULAŞIM VE ULAŞTIRMA EKONOMİSİ NEDİR? 21
1.2.ULAŞIM TÜRLERİ 22
1.2.1. Karayolu Ulaşımı 22
1.2.1.1. Karayollarının Tarihsel Gelişimi 23
1.2.1.2. Karayolu ile İnsan ve Yük Taşımasının Gelişmesi 23
1.2.1.3. Karayolu Ulaşımının Avantajları ve Dezavantajları 24
1.2.2. İç Suyolu Ulaşımı 24
1.2.2.1. İç Suyolu Ulaşımının Kapsamı 24
1.2.2.2. Suyolları ile Ulaştırmanın Gelişmesi 25
1.2.2.3. İç Suyollarının Özellikleri 28
1.2.2.4. Asya, Avrupa, Amerika ve Afrika Kıtalarında Ticari Öneme Sahip İç Suyolları 29
1.2.2.5 Uluslararası Kanal Yolları ve Suyollarının İstihdam Özelliği 30
1.2.2.6. İç Suyolu Ulaşımının Avantajları ve Dezavantajları 31
1.2.3. Deniz Yolu Ulaşımı 32
1.2.3.1. Deniz Ulaşımında Tarihsel Gelişim 33
1.2.3.2. Deniz Ulaştırma Şekilleri; 36
1.2.3.3. Deniz Yolu Ulaşımının Avantajları ve Dezavantajları 39
1.2.4. Demiryolu Ulaşımı 40
1.2.4.1. Demir Yollarının Tarihsel Gelişimi 40
1.2.4.2. Hızlı Trenler ve Yolcu Taşımacılığı 46
1.2.4.3. Yüksek Hızlı Tren Yatırımlarının Artması 47
1.2.4.4. Demiryolu Ulaşımının Avantajları ve Dezavantajları 48
1.2.5. Boru Ulaşım Yolları 49
1.2.5.1. Boru Taşımacılığı Türleri 51
1.2.5.2. Boru Ulaştırmasının Ekonomik Özellikleri 51
1.2.5.3. Boru Yolu Taşımacılığının Avantajları ve Dezavantajları 51
1.2.6. Hava Yolları Ulaşımı 52
1.2.6.1. Havayolu Ulaşımının Gelişmesi 52
1.2.6.2. Havayolu Taşımacılığının Önemi: 52
1.2.6.3. Havayolu Ulaştırmasının Teknik ve Ekonomik Özellikleri 55
1.2.6.4. Havayolu Ulaşımının Avantajları ve Dezavantajları 57
1.3. ULAŞTIRMA EKONOMİSİ YAPILANMASI VE FONKSİYONLARI 58
1.3.1. Ekonomik fonksiyonlar; 58
1.3.2. Sosyal fonksiyonlar; 58
1.3.3. Stratejik Fonksiyonlar; 58
1.4. ULAŞTIRMA SEKTÖRÜNÜN ARZ VE TALEP YAPISI 59
1.4.1. Ulaştırma Sektörünün Arz Yapısı 59
1.4.2. Ulaştırma Sektörünün Talep Yapısı 61
Bölüm 1 Üzerinde Tartışma ve Değerlendirme Konuları 63

BÖLÜM 2

EKONOMİK KALKINMA'DA ULAŞIMIN YERİ VE ULAŞTIRMA ENDÜSTRİSİ EKOSİSTEMİ 65
2.1. EKONOMİK KALKINMADA ULAŞIMIN YERİ 65
2.1.1. Coğrafi Yapısı Çok Sınırlı Ülke, İsviçre Örneği 65
2.1.2. Coğrafi Yapısı Sınırlı Ülke, Türkiye Örneği 65
2.1.3. Coğrafi İmkanları Yüksek Ülke, ABD Örneği 66
2.1.4. Ulaştırma Ekonomisi Niteliği ile Sosyal, Ekonomik ve Siyasi Yapı Üzerinde Etkileri 66
2.1.4.1. Ekonomik Yapı Üzerindeki Etkileri 67
2.1.4.2. Sosyal Yapı Üzerindeki Etkileri 69
2.1.4.3. Siyasi Yapı Üzerindeki Etkileri 70
2.1.5.Ülkelerde Ulaşım Planlarının Amaçları ve Özellikleri 71
2.2. AVRUPA KOMİSYONU "SÜRDÜRÜLEBİLİR ULAŞTIRMA GELİŞİMİ" KARARLARI 71
2.3. ULAŞTIRMA ENDÜSTRİSİ EKOSİSTEMİ 72
2.3.1.Ulaştırma Endüstrisinde Yollar ve Altyapı İşletmeleri 73
2.3.2. Ulaşım Endüstrisinde Taşıma Araçları Üretimi ve Servis Hizmetleri Sektörü 84
2.3.3. Ulaştırma Endüstrisinde Yakıt-Enerji Üretim Sektörü 95
2.3.4. Ulaştırma Endüstrisi İnsan Kaynakları Sektörü 100
2.3.5. Ulaştırma Endüstrisinde Yolcu Platformları ve
Yükleme-Boşaltma Ekipmanları Yatırımları ve İmalatı 109
2.3.6. Ulaştırma Endüstrisinde Ambalaj Sektörü Yatırım ve Üretimleri 113
2.3.7. Ulaştırma Endüstrisi Alt Sektörlerinde Finans ve Sigorta Sektörü 122
Bölüm Üzerinde Tartışma ve Değerlendirme Konuları 124

BÖLÜM 3

ULAŞIM HİZMETLERİNDE NAKLİYE İŞLETMELERİ ve TAŞIMACILIK 125
3.1. NAKLİYE İŞLETMELERİ VE ŞİRKET TÜRLERİ 125
3.1.1. Gerçek Kişi İşletmesi 126
3.1.2. Tüzel Kişi (şirket) İşletmeler 126
3.1.3. Nakliye Şirketlerinin Organizasyonu 127
3.1.4. Ticaret İşletmelerinde Kurumsallaşma 130
3.1.5. Hizmet Üretme Sistemi 131
3.1.6. Taşımacılık Hizmet Üretimi ve Aşamaları 131
3.2. BİR TAŞIMACILIK İŞLETMESİNİN PİYASADAKİ DURUMU VE KONUMU, ... 132
3.3. İŞ AĞLARI VE SANAL İŞLETMELER 133
3.4. TEK AVRUPA ULAŞIM ALANI HEDEFLERİ VE KRİTERLER (2001 MAYIS) 135
3.5. TAŞIMACILIK, İŞ ÖLÇÜLERİ, ENDEKSLER VE SINIFLANDIRILMASI 136
3.5.1. Taşımanın Sınıflandırılması 138
3.5.2.Taşıma Piyasalarının Özellikleri 139
3.5.3. Navlun Borsası ve Özellikleri 139
3.5.4. Taşımayı ve Depolamayı Destekleyici Faaliyetler 140
3.5.5. Taşımacılığın Gerçekleştirildiği Ortamın Niteliği 141
3.5.6. Taşımacılıkta İş Ölçüleri ve Endeksler 145
3.5.7. Taşımacılıkta Endekslerin Sınıflandırılması 148
3.6. TAŞIMA MALİYETLERİ VE TAŞIMA HİZMETLERİNİN FİYATLARI 149
3.6.1. Ulaşım Hizmetleri Fiyatları 149
3.6.2. Karayolu Ulaştırmasında Fiyat ve Maliyet Unsurları 150
3.6.3.Ulaştırmada Müşterek Masraflar: 151
3.6.4. Operasyon Maliyetleri 151
3.6.5. Maliyet Azaltma 151
3.6.6. Maliyetlerin sınıflandırılması 153
3.6.7. Maliyetlerin Genel Olarak Sınıflandırılması 154

3.6.8. Faaliyet Türlerine Göre Giderlerin Sınıflandırılması....155
3.6.9. Maliyetlerin Değişkenlik Derecesine Göre Sınıflandırılması....156
3.6.10. Maliyetlerin Menşe Yerine Göre Sınıflandırılması....159
3.7. TAŞIMA SÜREÇLERİ VE TAŞIMA PİYASALARININ ÖZELLİKLERİ....160
3.7.1.Yükleme, Taşıma Süreci ve Boşaltma....160
3.8. ULAŞTIRMA ENDÜSTRİSİNDE ULUSLARARASI ÖRGÜTLER....162
3.8.1. Uluslararası Karayolu Taşımacılık Birliği IRU (International Road Transport Union)....162
3.8.2. Taşıma İşleri Komisyoncuları Dernekleri Uluslararası Federasyonu FIATA (International Federation of Freight Forwarders Associations)....162
3.8.3. Uluslararası Demiryolları Birliği UIC (International Union Of Railways)....162
3.8.4. Uluslararası Denizcilik Örgütü IMO (International Maritime Organization)....163
3.8.5. Uluslararası Sivil Havacılık Teşkilatı ICAO (International Civil Aviation Organization)....163
3.8.5. Uluslararası Sivil Havacılık Teşkilatı ICAO (International Civil Aviation Organization)....163
3.Bölüm Tartışma ve Değerlendirme Konuları....164

BÖLÜM 4
ULAŞIM SİSTEMLERİ VE BİLGİ TEKNOLOJİSİ....165
4.1. SİSTEM NEDİR, NASIL ÇALIŞIR?....165
4.2. ULAŞIM ENDÜSTRİSİ YÖNETİM SİSTEMİ VE UNSURLARI....168
4.2.1. Sistemin Asıl (merkez) Unsurları....168
4.2.2. Sistemin Yardımcı Unsurları....168
4.2.3. Sistemin Destek unsurları....168
4.3. ULAŞTIRMA SÜREÇLERİNDE TELEMATİK SİSTEM VE OTOMATİK TANIMLAMA....170
4.3.1. Ulaştırma Telematiği ve Akıllı Ulaşım Sistemleri....170
4.3.2. İletişim Sisteminin Altyapısı....173
4.3.3. Taşımada Paketleme....174
4.3.4. Paket İşaretleme....175
4.4. MODERN ULAŞIM VE KONTROL SİSTEMLERİNİ OLUŞTURAN MEKANİZMA....179
4.5. KARAYOLU TAŞIMACILIĞINDA TRAFİK SİSTEMLERİ....180
4.5.1. Kamyon Taşıma Araçlarının İzlenmesi....184
4.5.2. Araç İzleme ve Takip Sistemlerinin Tanımlanması....188
4.6. DEMİRYOLU TAŞIMACILIĞINDA TRAFİK SİSTEMLERİ....194
4.6.1.Avrupa Demiryolu Trafik Yönetim Sistemi ERTMS (European Railway Traffic Management System)....194
4.7. DENİZYOLU TAŞIMACILIĞINDA TRAFİK SİSTEMLERİ....196
4.7.1. Deniz Ulaştırmasında Haberleşme Çeşitleri....197
4.7.2. Deniz Ulaştırmasında Kullanılan Haberleşme ve İletişim Teknolojileri....198
4.8. HAVAYOLU TAŞIMACILIĞINDA TRAFİK SİSTEMLERİ....199
4.8.1. Tek Avrupa Gökyüzünün Ana Hedefleri....199
4.8.2. Avrupa Komisyonu "Sürdürülebilir Ulaştırma Gelişimi" Uzman Grubu Kararları....200
4. Bölüm Tartışma ve Değerlendirme Konuları....201

BÖLÜM 5
ULAŞTIRMA EKONOMİSİ VE TÜRKİYE....203
5.1. ULAŞIM SEKTÖRÜNÜN TÜRKİYE KALKINMASINA ETKİLERİ....203
5.2. TRANSİT TAŞIMACILIK VE TÜRKİYE EKONOMİSİNE ETKİLERİ....203
5.3.TÜRKİYE ULAŞIM HATLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ....205
5.3.1. Türkiye'de Karayolu Ulaşımı....205
5.3.1.1. Avrupa-Asya-Orta Doğu Ulaştırma Koridorları ve Türkiye Avrupa Ulaştırma Ağları....222
5.3.2 Türkiye'de Demiryolu Ulaşımı....227

5.3.3. Türkiye'de Denizyolu Ulaşımı....234
5.3.4. Türkiye'de Havayolu Ulaşımı....248
5.3.5. Türkiye'de Boru Taşımacılığı, Boru Hatları ile Petrol ve Doğal Gaz Taşıma....250
5. Bölüm Tartışma ve Değerlendirme Konuları....255

BÖLÜM 6
TAŞIMACILIK TÜRLERİ (MOD), LOJİSTİK VE TEDARİK ZİNCİRİ 257
6.1.TAŞIMA MODLARI VE ÖZELLİKLERİ....257
6.1.1.Taşımacılık ve Taşıma Şekilleri 257
6.2. LOJİSTİK KAVRAMI 259
6.2.1.Temel Lojistik Faaliyetler 261
6.2.1.1. 1 PL (Birinci Parti Lojistik) Nedir? 261
6.2.1.2. 2 PL (İkinci Parti Lojistik) Nedir?....261
6.2.1.3. 3 PL (Üçüncü Parti Lojistik) Nedir?
Dış Kaynak Kullanımı, 3. Kademe ve Lider Tedarikçi 262
6.2.1.4. 4 PL (Dördüncü Parti Lojistik) Nedir? 263
6.2.1.5. Lojistik Yönetimi 264
6.3. LOJİSTİK MALİYETLER VE MÜŞTERİ HİZMET DÜZEYİ....266
6.3.1.Lojistiğin Yedi Doğrusu 266
6.4. LOJİSTİKTE VERİMLİLİK ARTIRMA YÖNTEMLERİ....266
6.4.1. Ağ Tasarımı (Network Design)....266
6.4.2. Lojistik Bilişim Sistemleri (Logistics Information Systems) 267
6.4.3.Tedarik Zinciri Lojistik Yönetimi (Supply Chain Logistics Management) 267
6.4.4.Karma Taşımacılık (Mixed Mode Transportation)....267
6.4.5.Çağdaş Depo Tasarımı ve Yönetimi
(Contemporary Warehouse Design and Management) 268
6.4.6.Sürekli Gelişim ve İnovasyon (Continuous Improvemet and Inovation)....268
6.4.7.Etkin Paketleme (Effective Packaging)....268
6.4.8.Tam Zamanında Üretim/Teslimat (Just In Time Manufacturing and Delivery) 268
6.4.9.Hızlı Yanıt Sistemleri (Quick Response Systems) 268
6.4.10.Yükleme Optimizasyonu (Loading Optimisation)....268
6.4.11.Çapraz Sevkiyat (Cross-Docking) 268
6.4.12.Rota Optimizasyonu (Route Optimisation)....269
6.4.13.Döngüsel Sefer (Milk Run)....269
6.4.14.Etkin Tüketici Yanıtı (Efficient Consumer Response-ECR) 269
6.4.15.Müşteri İlişkileri Yönetimi (Customer Relationship Management-CRM)....269
6.4.16.Tedarikçi İlişkileri Yönetimi (Supplier Relationship Management-SRM) 269
6.4.17.Faaliyet Bazlı Maliyetlendirme (Activity Based Costing-ABC)....269
6.4.18.Lojistikte Dış Kaynak Kullanımı (Logistics Outsourcing)....270
6.4.19.Yalın ve Çevik Lojistik (Lean and Agile Logistics)....270
6.4.20.Yeşil Lojistik (Green Logistics)....270
6.4.21.Tersine Lojistik (Reverse Logistics)....270
6.5. LOJİSTİK YÖNETİMİNDE İLKELER VE TRENDLER 270
6.5.1. Lojistik Faaliyetlerin Temel İlkeleri....270
6.5.2. Başarılı Tedarik Zinciri Yönetiminin (TZY) İlkeleri 271
6.6. TEDARİK ZİNCİRİNDE GELİŞMELER....274
6.7. LOJİSTİK BİLGİ SİSTEMLERİ 275
6.7.1. Taşıma Yönetim Sistemleri (TMS) 277
6.7.2. Araç Takip Sistemleri (GPS)....277
6.7.3. Depo Yönetim Sistemleri (WMS) 277

6.7.4. Sipariş Yönetim Sistemleri (OMS) 278
6.7.5. Kurumsal veri ambarı (DW) 278
6.7.6. Elektronik veri değişimi (EDI) 278
6.7.7. Radyo Frekanslı Kimlik Belirleme (RFID) 279
6.8. LOJİSTİĞİN EKONOMİK ETKİLERİ 279
6.8.1. Dünya Lojistik Sektörü 280
6.8.2. Türkiye Ekonomisi ve Lojistik Sektörü 281
6. Ünite Soruları 287

BÖLÜM 7
TEDARİK ZİNCİRİ YÖNETİMİ 289
7.1.TEDARİK ZİNCİRİ KAVRAMI 289
7.2. TEDARİK ZİNCİRİ YÖNETİMİ 289
7.2.1.Tedarik Zinciri Yönetimi Süreçleri 293
7.2.2. Tedarik Zincirinin Denetimi (Scor Modeli 1966) 296
7.3. TEDARİK ZİNCİRİNDE KULLANILAN PLANLAMA YÖNTEMLERİ 297
7.4. DEPO KAVRAMI VE STOK YÖNETİMİ 298
7.4.1.Depolamayı Gerektiren Nedenler 300
7.4.2. Depo Yönetimi Karar Aşamaları 301
7.4.3. Depo Yer Seçimi Kararını Etkileyen Faktörler 305
7.5. DEPO TÜRLERİ 308
7.5.1. Mülkiyet Biçimine Göre Depo Türleri 308
7.5.2. İşletme Fonksiyonlarına Göre Depo Türleri 310
7.5.3. Yerleşim Yerine Göre Depo Türleri 310
7.5.4. Ürünün Türü ve Özelliklerine Göre Depo Türleri 311
7.5.5. Hava Koşullarından Korunma Derecesine Göre Depo Türleri 313
7.5.6. Otomasyon Düzeyine Göre Depo Türleri 315
7.6. STOK KAVRAMI VE STOK YÖNETİMİ 317
7.6.1. Amaçlarına Göre Stok Çeşitleri 317
7.6.2. Stok Yönetimi 319
7.6.3. Stok Kontrol Yöntemleri 321
7. Ünite Soruları 324

BÖLÜM 8
ULUSLARARASI TAŞIMACILIKTA GÜMRÜK REJİMLERİ, TESLİM ŞEKİLLERİ, ÖDEME VE TAŞIMA BELGELERİ 325
8.1. ULUSLARARASI TAŞIMACILIKTA ULAŞTIRMA YÖNETİMİ 325
8.2. ULUSLARARASI TİCARETTE GÜMRÜK VE GÜMRÜK REJİMLERİ 327
8.2.1. Gümrük Kavramı ve Gelişimi 327
8.2.2. Gümrük Rejimleri 330
8.2.2.1.Serbest Dolaşıma Giriş Rejimi 330
8.2.2.3. Dahilde İşleme Rejimi 332
8.2.2.4. Geçici İthalat 332
8.2.2.5. Hariçte İşleme Rejimi 333
8.2.2.6. Gümrük Kontrolü Altında İşleme Rejimi 334
8.2.2.7. Antrepo Rejimi 334
8.2.2.8. Transit Rejimi 336
8.3 ULUSLARARASI TİCARET VE ÖDEMELER 337
8.3.1. Ödeme Şekilleri 337
8.3.1.1. Peşin Ödeme 339
8.3.1.2. Prefinansman Kredisi ile Ödeme 339

8.3.1.5. Akreditifli Ödeme 341
8.3.1.6. Kabul Kredili Ödeme 343
8.4. YURT DIŞI TAŞIMACILIKTA INCOTERMS MAL TESLİMAT ŞARTLARI 343
8.4.1. EXW (Ex Works, Fabrika Teslim) 344
8.4.2. FCA (Free Carrier, Taşıyıcıya Teslim) 345
8.4.3. CPT (Carriage Paid to, Taşıma Ücreti Ödenmiş Olarak Teslim) 346
8.4.4. CIP (Carriage and Insurance Paid to, Taşıma Ücreti ve Sigorta Ödenmiş Olarak Teslim) 347
8.4.5. DAT (Delivered at Terminal, Terminalde Teslim) 348
8.4.6. DAP (Delivered at Place, Belirlenen Yerde Teslim) 349
8.4.7. DDP (Delivered Duty Paid, Gümrük Vergisi Ödenmiş Olarak Teslim) 350
8.4.8. FAS (Free Alongside Ship, Geminin Yanında Teslim) 351
8.4.9. FOB (Free on Board, Güvertede Teslim) 352
8.4.10. CFR (Cost and Freight, Mal Bedeli ve Navlun Ödenmiş Teslim) 353
8.4.11. CIF (Cost, Insurance And Freight, Maliyet, Sigorta ve Navlun Ödenmiş Teslim) 354
8.5. DIŞ TİCARETTE BELGELER 356
8.5.1. Taşımacılık Belgeleri ve Gönderiler 356
8.5.1.1.Konşimento 356
8.5.1.2. CMR (Convention Marchandise Routier) 356
8.5.1.3.TIR Karnesi (Transports Internationaux Routiers, Fr.) 358
8.5.1.4. CIM (Carriage of Goods by Rail/SGMS Consigment Note) 358
8.5.1.5. AWB (Air Waybill/AWB), MAWB (Master Airway Bill), HAWB (House Airway Bill) 359
8.5.1.6. Deniz Konşimentosu 360
8.5.2. Yoldaki Belgeler 362
8.5.2.1. Elektronik Kalem ve Kağıt Dokümantasyonu 362
8.5.2.2. Uluslararası Nakliye Sigortası 363
8.5.2.3. ICC (Institute of Cargo Clause) 364
8.6. ULUSLARARASI TİCARET VE FİNANS KURULUŞLARI, FİNANS BELGELERİ 366
8.6.1. Birleşmiş Milletler Avrupa Ekonomik Komisyonu 366
8.6.2. Dünya Ticaret Örgütü 366
8.6.3. Uluslararası Yeniden Yapılanma ve Kalkınma Bankası 366
8.6.4. Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası (EBRD) 367
8.6.5. Uluslararası Para Fonu (IMF) 367
8.7. ULUSLARARASI TİCARETTE BANKACILIK ÜRÜNLERİ 368
8. Ünite Soruları 370

BÖLÜM 9
DÜNYA VE TÜRKİYE'DE LOJİSTİK MERKEZLER 371
9.1. KENTSEL LOJİSTİK, LOJİSTİK KÖY/MERKEZLER VE GELİŞİMİ 371
9.1.1.Kentsel Lojistik 372
9.1.2. Lojistik Köy/Merkezler 373
9.2. SEKTÖREL KÜMELENME KAVRAMI VE VERİMLİLİK 375
9.3. LOJİSTİK KÖY/MERKEZLERİN TASARIM VE PLANLAMA SİSTEMATİĞİ 378
9.3.1. Lojistik Köy/Merkez Yer Seçimi 381
9.3.2. Lojistik Köy/Merkezlerin Yatırım Modelleri 382
9.3.3. Lojistik Köy/Merkezlerin İşletme, Yönetim ve Organizasyon Modelleri 383
9.4. DÜNYA'DAN BAZI LOJİSTİK KÖY/MERKEZ ÖRNEKLERİ 385
9.5. AVRUPA BİRLİĞİ LOJİSTİK SEKTÖRÜ 385
9.6. AVRUPA'DAKİ LOJİSTİK KÖY/MERKEZLER 386
9.7. AVRUPA BİRLİĞİ LOJİSTİK STRATEJİSİ: BEYAZ KİTAP 2011 389
9. Ünite Soruları 391

BÖLÜM 10
LOJİSTİKTE FONKSİYONLAR, DEĞER ARTIRMA SÜREÇLERİ,
LOJİSTİK PERFORMANS VE TÜRKİYE LOJİSTİK MASTER PLAN 393
10.1. FONKSİYON BAZINDA LOJİSTİK SEKTÖRÜNÜN MESLEKİ SINIFLANDIRMASI 393
10.2. LOJİSTİK SİSTEMLERDEN BEKLENEN ALTI ANA PERFORMANS HEDEFİ 395
10.3. TEDARİK ZİNCİRİ YÖNETİM SÜRECİ VE PERFORMANS ÖLÇÜM SİSTEMİ 396
10.4. ÜLKELERDE LOJİSTİK PERFORMANS VE KRİTİK PERFORMANS GÖSTERGELERİ.....397
10.4.1. Performans Ölçen Kurumlar, Temel Performans Ölçüleri ve Performans Araçları.....400
10.4.2. Lojistik Performans Araçları 400
10.4.3. Lojistik Performans ve Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları 401
10.4.5. Lojistik Performans Araçlarının Dünya Ekonomik Büyümesi Üzerindeki Etkileri 402
10.5. DÜNYA BANKASI LOJİSTİK PERFORMANS İNDEKSİ 402
10.6. TÜRKİYE LOJİSTİK MASTER PLAN 407
10.6.1. Bölgesel Master Plan Çalışmaları 408
10.6.2. Türkiye'de İllerin Lojistik Potansiyel Açıdan Sıralaması 409
10.6.3. Türkiye'de Lojistik Merkez Çalışmaları ve Mevzuatı 410
10.6.3.1. Lojistik Köyler ve TCDD Lojistik Merkezleri (Ulaştırma Bakanlığı).....410
10.6.3.2. Karayolu Lojistik Merkezleri 411
10.6.3.3. Lojistik İhtisas Organize Sanayi Bölgeleri (Sanayi Bakanlığı).....412
10.6.3.4. Lojistik Serbest Bölgeleri (Ticaret Bakanlığı).....413
10.6.3.5. Ticaret Bakanlığı Lojistik Merkezleri 414
10.6.3.6. Eşya/Kargo Terminal İşletmeleri (Ulaştırma Bakanlığı).....415
10.7. Türkiye 2019-2023 11. Kalkınma Planında Ulaştırma ve Lojistik Sektör Hedefleri.....415
10. Ünite Soruları 417

SONUÇ VE ÖNERİLER 419

KAYNAKÇA 421

TABLOLAR

Tablo: 1.1. Ulaştırma Türlerinin 200 ve 1000 Km Mesafelerde Taşıma Maliyetleri (Euro Sent- km)..... 29
Tablo: 1.3. Ulaştırma Sektöründe Arzı Belirleyen Eylemler ve Etkileri 61
Tablo: 1.4. Ulaştırma Talebi ve Talep Analizinin Aşamaları 63
Tablo: 4.1. Ulaşım Ekonomisi Yönetim Sistemi 169
Tablo: 5.1. Yıllar İtibariyle Türkiye'de Karayollarında Yük Taşıtı Sayısı ve Taşınan Yük Miktarları 214
Tablo: 5.2. Yıllar İtibariyle Taşıma Şekillerine Göre İhracat Rakamları 214
Tablo: 5.3. Yıllar İtibariyle Taşıma Şekillerine Göre İthalat Rakamları..... 215
Tablo: 5.4. Türkiye 11. Kalkınma Planı Karayolu GZFT analizi, ... 227
Tablo: 5.5 Yolcu Taşımacılığı Tren Tiplerine Göre Yolcu Sayısı..... 230
Tablo: 5.6.'de sahibine ait vagonlar dahil demiryolu ile taşınan yük miktarı (ton)..... 231
Tablo: 5.7. Türkiye 11. Kalkınma Planı Demiryolu GZFT analizi, ... 234
Tablo: 5.8. Transit Taşımacılıkta Doğu Karadeniz Limanlarının Elleçleme Miktarlarının 1990-2000 Yılları Arasındaki Değişimi. 241
Tablo: 5.9. Özel Sektör Limanlarında Konteyner Elleçlemesi (TEU) 241
Tablo: 5.10. Türk Uluslararası Gemi Siciline ve Milli Gemi Siciline Kayıtlı Gemilerin Yıllık Gelişimi..... 243
Tablo: 5.11. Denizyolu GZFT analizi 247
Tablo: 5.12. Türkiye 11. Kalkınma Planı Havayolu GZFT analizi..... 250
Tablo: 6.1. Ulaştırma ve Depolama Değişim Oranı (%GSYH) 280
Tablo: 6.2. Ulaştırma ve Depolama (%GSYH)..... 280
Tablo: 6.3. İthalat ve İhracatta Taşıma Türlerinin Yıllara Göre Yüzdesel Payları (Değer bazında)..... 284
Tablo: 9.1: Sektörel Küme Gelişim Aşamaları 376

KAYNAKÇA

Altuntaş, T. "**İç Su Yollarının Ticari Önemi Dünya'dan Örnekler ve Türkiye İncelemesi**" Yüksek Lisans Tezi, T.C. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Politikası Ana Bilim Dalı, İstanbul, 2019

Aran, Aslı. "Türk Deniz Ulaşımı ve Ticareti'nin Türkiye Jeopolitiği Açısından Önemi" T.C. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2006.

Bakırcı, Muzaffer: "Ulaşım Coğrafyası Açısından Türkiye'de Havayolu Ulaşımının Tarihsel Gelişimi ve Mevcut Yapısı", **Marmara Coğrafya Dergisi,** Sayı:25, 2012, s.340-377,(Çevrimçi),http://dspace.marmara.edu.tr/handle/11424/2667 10.10.2018

Barda, S. Ulaştırma Ekonomisi, Menteş Kitapevi, İstanbul,1982

Bilgiç Şafak, Demiryolu Ders Notları-1 2017

Çelebi, Ü. Lojistiğin Ekonomideki Rolü, Ati Yayınları, İstanbul, 2018

Çalışkan, N. T.C. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ulaştırma Ve Lojistik Yönetimi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi "Uluslararası Denizyolu Taşımacılığının Türkiye Dış Ticaretine Etkisinin Analizi Ve Diğer Taşıma Modlarıyla Rekabeti", İstanbul, 2019.

Demirci, E." **Lojistik İlkeleri Uluslararası Ticaret ve Lojistik Yönetimi**" İstanbul Üniversitesi Açık Ve Uzaktan Eğitim Fakültesi, İstanbul, 2019

Ergün, İsmet, **Türkiye'nin Ekonomik Kalkınmasında Ulaştırma Sektörü**, Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi Yayınları, Sayı:10, Ankara, 1985, s.7

Hodgets, 1997, 379

İnan, M., Demir M. "Demiryolu Ulaşımı Ve Türkiye'de Hızlı Tren Yatırımlarının Etkileri: Eskişehir-Konya Örneği", Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi The Journal of International Social Sciences Cilt: 27, Sayı: 1, Sayfa: 99-120, Elazığ 2017.

Kalkınma Bakanlığı (2016), Onuncu Kalkınma Planı (2014-2018) 2016 Yılı Programı, Ankara

Koldemir, B., Ceyhun, G.Ç., "Deniz Ulaştırmasında Yeni Haberleşme Ve İletişim Teknolojileri", Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 6, Sayı: 84, Aralık 2018, s. 213-226

Korkmaz, Yakup ve Halim Ece (2009), GMDSS Global Maritime Distress And Safety System: Deniz Telsiz Haberleşmesi Ve GMDSS Kuralları, Yayın No:30, Akademi Denizcilik, İstanbul.

MEGEP, Hava Yolu Taşımacılığı, 2011

Muzaffer C.Yılmaz, "Ulaştırma Maliyetlerinin Dış Ticarete Etkisi Üzerine Bir Araştırma", Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara ,2009,

Özoğlu, B., Demirci, S.B., "Türkiye'de Karayolu Taşımacılığının Değerlendirilmesi: Bir Literatür Taraması"Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi Yıl: 2021 Cilt-Sayı: 14(2) Ss: 670–687

Szymonik, A. Transport Economics For logistics and Logisticians. Theory and Practice, 2016

ŞENARA Arzu EREN, "SİSTEM DÜŞÜNCESİ" Uludağ Üniversitesi İ.İ.B.F. Ekonometri Bölümü Görükle Bursa, 2017, https://www.researchgate.net/publication/313233705_SISTEM_DUSUNCESI (26.02.2023)

Tanyaş, M., Sıcakyüz A., İnaç H., Tan B., MÜSİAD Araştırma Raporları: 95 "İstanbul Lojistik Sektör Analizi Raporu", İstanbul, Şubat 2015
T.C. Ulaştırma Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığı (UDHB), "Ulaşan ve Erişen Türkiye 2014",
T.C. Ulaştırma Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığı (UDHB), "Ulaşan ve Erişen Türkiye 2022
T.C. Kalkınma Bakanlığı On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023) Ulaştırma Özel İhtisas Komisyonu Raporu Ankara 2018,
TCCB Strateji ve Bütçe Başkanlığı, On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023), Temmuz 2019,
TÜBİTAK (2003), Rapor: Ulaştırma ve Turizm Paneli, Vizyon 2023 Ulaştırma ve Turizm Paneli; Teknoloji Öngörüsü Projesi, Ankara
Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji Ve Bütçe Başkanlığı, On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023), Temmuz 2019
W. Drewek, Monitorowanie ładunków niebezpiecznych w transporcie drogowym, [in:] Logistyka 5/2011, s. 516
Yardımcıoğlu, F. Ulaşım Hizmetleri (Kamu Ekonomisi Perspektifi), Dora Yayın, Bursa, 2013
Yılmaz, Büşra Tilki, "Tek Yol Tek Kuşak Projesi Bağlamında Türkiye'nin Lojistik Üs Olma Potansiyelinin Belirlenmesi: Çok Yönlü Bir Analiz", Uluslararası Ticaret ve Lojistik Ana Bilim Dalı Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi 2019 Antalya.
utikadlojistiksektorraporu2020-53923.pdf
www.airbus.com
https://www.worldbank.org/lpi
https://lojistikbilimi.com/demir-yolu-tasimaciligi/ (16.08.2022)
https://21yyte.org/tr/merkezler/islevsel-arastirma-merkezleri/enerji-ve-enerji-guvenligi-arastirmalari-merkezi/boru-hatlarinin-onemi
https://www.berkbayraktar.com.tr/2020/01/ic-suyolu-nehir-tasimaciligi.html (12.08.2022)
https://www.denizhaber.net/avrupada-nehir-turizmi-ilgi-goruyor-haber-15318.htm (12.08.2022)
https://www.havayolu101.com/2011/09/29/dunya-genelinde-kac-tane-havaalani-var/
https://www .marineinsight.com/marine-safety/9-common-hazards-of-dry-bulk-cargo-on-ships/
https://www.marineinsight.com/know-more/top-10-worlds-largest-container-ships-in-2019/
http://stockcargo.eu/vehicle-transport-roro-shipping/
https://tr.wikipedia.org/wiki/Akaryak%C4%B1t_istasyonu (15.08.2022)
https://www.markut.net/sayi-9/benzin-istasyonu-tasarimlari/ (15.08.2022)
https://tr.wikipedia.org/wiki/Petrol_rafinerisi (15.08.2022)
https://tr.wikipedia.org/wiki/T%C3%9CPRA%C5%9E (15.08.2022)
https://www.tpao.gov.tr/tarihce (15.08.2022)
https://tr.wikipedia.org/wiki/K%C3%B6m%C3%BCr (15.08.2022)
https://tr.wikipedia.org/wiki/U%C3%A7ak_yak%C4%B1t%C4%B1 (15.082022
https://www.arabam.com/blog/genel/b-sinifi-ehliyet-hangi-araclari-kullanabilir/ (15.08.2022)
https://ehliyetal.org/ce-kamyonet-ehliyeti/ (15.08.2022)
https://www.arabam.com/blog/genel/b-sinifi-ehliyet-hangi-araclari-kullanabilir/ (15.08.2022)

https://www.atilimdenizcilik.net/ (15.08.2022)
https://www.atilimdenizcilik.net/gemici-kursu (15.08.2022)
https://www.donencedenizcilik.com/gemide-kim-ne-is-yapar (15.08.2022)
https://www.demok.org/tarihce/ (15.08.2022)
https://static.tcdd.gov.tr/webfiles/userfiles/files/egitimkatalogu.pdf (15.08.2022)
https://www.google.com.tr/search?source=univ&tbm=isch&q=ta%C5%9F%C4%B-1mac%C4%B1l%C4%B1kta+ah%C5%9Fap+ambalaj
https://www.google.com.tr/search?q=ta%C5%9F%C4%B1mac%C4%B1l%C4%B1k-ta+mukavva+ambalaj
https://www.google.com.tr/search?q=ta%C5%9F%C4%B1mac%C4%B1l%C4%B1k-ta+teneke+ambalaj
https://www.google.com.tr/search?q=ta%C5%9F%C4%B1mac%C4%B1l%C4%B1k-ta+plastik+ambalaj
https://www.google.com.tr/search?q=ta%C5%9F%C4%B1mac%C4%B1l%C4%B1k-ta+aliminyum+ambalaj
https://portshippingcontainers.com.au/shipping-container dimensions.html
https://www.transmedya.com/yesil-lojistik/bosch-treyler-aksini-elektrikli-hale-getiriyor-h13243.html
https://lojistikbilimi.com/demir-yolu-tasimaciligi/ (16.08.2022)
https://lojistikbilimi.com/demir-yolu-tasimaciligi/ (16.08.2022)
http://www.onderalioglu.com/mesleki-egitim/lojistik/DemirYoluTasimaciligi.pdf
http://sanalosgb.blogspot.com/2017/07/tasimacilik-sistemleri-unite-1-7.html
https://www.denizhaber.net/avrupada-nehir-turizmi-ilgi-goruyor-haber-15318.htm
http://blog.yalova.edu.tr/oyairmaksahin/wp-content/uploads/sites/27/2015/03/Cam-Ambalajlar.pdf
https://lojistik.igdir.edu.tr/Documents/Transportation/DEPO%20ARA%C3%87%20VE%20MALZEMELER%C4%B0/Ambalajlama%20Malzemeleri.pdf
http://www.onderalioglu.com/mesleki-egitim/lojistik/DemirYoluTasimaciligi.pdf
http://www.havakargoturkiye.com/App_FileUpload/Files/Databank_gt6Km_meb.pdf
http://www.unece.org/fileadmin/DAM/trans/publications/Transport_for_Sustainable_Development_UNECE_2015.pdf 25.05.2019).
https://www.timocom.com.tr/lexicon/nakliye-s%C3%B6zl%C3%BC%C4%9F%C3%-BC/F (19.03.2022)
https://www.investopedia.com/terms/e/erp.asp
https://www.lojistikkulubu.ist/ulastirma-sektorundeki-uluslararasi-birlikler (12.02.2022)
https://www.utikad.org.tr/images/HizmetRapor/utikadlojistiksektorurapo-ru2020-53923.pdf
https://www.kgm.gov.tr/Sayfalar/KGM/SiteTr/Projeler/UluslararasiProjeler/EYollar.aspx(20.03.2022)
https://www.uab.gov.tr/uploads/pages/bakanlik-yayinlari/ulasan-ve-erisen-turkiye-2021.pdf
https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Road-Motor-Vehicles-December-2020-37410
https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1516530
https://www.meltem.com.tr/tr-TR/tir-guzergahi
https://www.uab.gov.tr/uploads/pages/bakanlik-yayinlari/ulasan-ve-erisen-turkiye-2020.pdf

https://www.etasimacilik.com/blog/tir-kamyon-ve-kamyonet-karayollari-yuk-tasima-sinirlari
https://uhdgm.uab.gov.tr/uploads/pages/taslaklar/tehlikeli-maddelerin-karayoluyla-tasinmasi-hakkinda-yonetmelik-pdf
https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2019/04/20190424-3.htm
https://www.kgm.gov.tr/Sayfalar/KGM/SiteTr/Projeler/UluslararasiProjeler/
Ulaşan ve Erişen Türkiye 2020 https://www.uab.gov.tr/uploads/pages/bakanlik-yayinlari/ulasan-ve-erisen-turkiye-2020.pdf
http://www.traceca-programme.eu/en/home/
https://rayhaber.com/2019/11/turkiye-demiryollarinin-gunumuze-kadar-tarihsel-gelisimi/ (29.11.2021)
https://www.tcddtasimacilik.gov.tr/uploads/images/Strateji/TCDD-T-2018-istatistik-yilligi.pdf
https://rayhaber.com/2019/11/turkiye-yuksek-hizli-ve-hizli-demiryolu-hat-ve-haritalar
https://www.dunya.com/gundem/transit-ticarete-uyumlu-ulasim-projeleri-haberi-2356618 (21.03.2022).
https://www.kgm.gov.tr/Sayfalar/KGM/SiteTr/Projeler/UluslararasiProjeler/EYollar.aspx(20.03.2022)
https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=11936&MevzuatTur=7&MevzuatTertip=5
https://www.utikad.org.tr/images/Mevzuat/denizyoluylatasinacakdolukonteynerlerinbrutagirliklarinintespitivebildirimihakkindayonerge-6376.pdf
http://www.ubak.gov.tr/BLSM_WIYS/DTGM/tr/Kitaplar/di2017.pdf
http://www.denizticareti.gov.tr/
https://www.botas.gov.tr/Sayfa/sirket-profili/472(21.03.2022).
https://www.botas.gov.tr/uploads/galeri/74884-2020-faaliyet-raporubotas.pdf
https://documents1.worldbank.org/curated/en/190631496821940999/pdf/SFG3412-EA-TURKISH-P162727-Box402913B-PUBLIC-Disclosed-6-7-2017.pdf
https://www.yolda.com/blog/1pl-2pl-3pl-4pl-kavramlari/#:~:text=1PL%20(Birinci%20Parti%20Lojistik)%20Nedir,lojistik%20i%C5%9F%20t%C3%BCr%C3%BC%20olarak%20nitelendirilmektedir**. Erişim tarihi: 20.03.2022)**
https://cevreselgostergeler.csb.gov.tr/ulastirma-turlerine-gore-tasinan-yolcu-ve-yuk-miktari-i-85789
https://www.utikad.org.tr/images/HizmetRapor/utikadlojistiksektorurapo-ru2020-53923.pdf
https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=ulastirma-ve-haberlesme-112&dil=1
https://www.kgm.gov.tr/SiteCollectionDocuments/KGMdocuments/Istatistikler/TrafikveUlasimBilgileri/20TrafikUlasimBilgileri.pdf
http://tggumruk.com/tr/haber/450/incoterm-2000-ihracatta-teslim-sekilleri(Erişim,22.08.2021)
http://www.exportact.com/havayolu-konsimentosu-air-waybill/ (01.12.2021)
https://tr.strephonsays.com/hawb-and-vs-mawb-13272 (01.12.2021)
https://tr.strephonsays.com/hawb-and-vs-mawb-13272 (01.12.2021)
https://lpi.worldbank.org/international/global (erişim tarihi 12.05.2022)
https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/305985 26.02.2023

2. Edition

CLUSTERS: ARE THEY THE PANACEA OF OUR TIMES?

Dr. Nigar Çağla Mutlucan

nobel bilimsel

CLUSTERS: ARE THEY THE PANACEA OF OUR TIMES?

Dr. Nigar Çağla Mutlucan

Number : 267
ISBN : 978-605-7662-46-0
E-ISBN: 978-625-398-349-9
Second Edition, March 2023

© Copyright 2023, NOBEL BİLİMSEL ESERLER SERTİFİKA NO.: 20779
All rights for this edition are reserved for Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti. No part of this book may be reproduced or transmitted in any form or by any means, electronic or mechanical, including photocopying, recording or by any information storage retrieval system, without permission from Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti. 'NOBEL BİLİMSEL ESERLER' is a brand of Nobel Akademik Yayıncılık.

Chapters 2, 4, 5 and Appendices of this book are taken, updated, and adapted from the doctoral dissertation of the author titled "Competitive Advantage and Clusters: Evidence From Textile, Wearing Apparel, Carpet, Automotive, Tourism, and Furniture Clusters in Turkey" that was completed in December 2015 under the supervision of Prof. Özlem Öz at Boğaziçi University.

Executive Editor : Nevzat Argun -nargun@nobelyayin.com-
Publishing Coordinator : Gülfem Dursun -gulfem@nobelyayin.com-

Proofreader : Mine Metin -mine@nobelyayin.com-
Interior Designer : Tarkan Kara -erdal@nobelyayin.com-
Cover Designer : Mehtap Bayraktar Asiltürk -mehtap@nobelyayin.com-

Library Information Card

Mutlucan, Çağla, Nigar.
Clusters: Are They the Panacea of Our Times? / Nigar Çağla Mutlucan
2. Edition. XVI + p. 148 13,5x21,5 cm. Includes bibliographical references.
ISBN: 978-605-7662-46-0
E-ISBN: 978-625-398-349-9
1. Clusters 2. Competitive Advantage 3. Economic Development 4. Panacea

General Delivery

ATLAS AKADEMİK BASIM YAYIN DAĞITIM TİC. LTD. ŞTİ.

Address: Bahçekapı mh. 2465 sk. Oto Sanayi Sitesi No:7 Bodrum Kat Şaşmaz-ANKARA - siparis@nobelyayin.com-
Phone: +90 312 278 50 77 - Fax: +90 312 278 21 65
E-Selling: www.nobelkitap.com - www.atlaskitap.com - Info: esatis@nobelkitap.com - info@atlaskitap.com
Points of Delivery and Sales: Alfa, Kırmızı Kedi, Arkadaş, D&R, Dost, Kika, Kitapsan, Nezih, Odak, Pandora, Prefix, Remzi

Printed and bound at Meteksan Matbaacılık ve Teknik Sanayi Tic. Anonim Şirketi / Sertifika No.: 46519
Beytepe Köy Yolu No.: 3 06800 Bilkent-Çankaya/ANKARA

CONTENTS

ABBREVIATIONS ..... **V**

CONTENTS ..... **IX**

TABLES ..... **XIII**

FIGURES ..... **XV**

CHAPTER 1: INTRODUCTION **1**

CHAPTER 2: LITERATURE REVIEW **5**

2.1 Porter's diamond framework 5

2.2 Criticisms about Porter's diamond framework 10

2.3 Clusters 15

2.3.1 Origins of clusters 15

2.3.1.1 Industrial districts 15

2.3.1.2 Classical theories and neoclassical location models 16

2.3.1.3 Regional development, urban economics and international trade theories 17

2.3.2 Scrutiny of the concept of clusters in the academic literature 19

2.3.2.1 Italian industrial districts school 19

2.3.2.2 The Californian school 20

2.3.2.3 New economic geography theory 22

2.3.2.4 New endogenous growth theory 23

2.3.2.5 Neo-Schumpeterian and evolutionary economics....23
2.3.2.6 Nordic school of innovation and learning....24
2.3.2.7 The GREMI approach....26
2.3.2.8 Regional innovation systems....27
2.3.3 Industrial districts, networks and clusters....28
2.3.4 Importance of social capital, cultural factors and trust....29
2.3.5 Clusters in the management literature....31
2.3.6 Rise and demise of clusters....38
2.4 Porterian clusters....42
2.4.1 Linkages between clusters and productivity....44
2.4.2 Linkages between clusters and innovation....46
2.4.3 Linkages between clusters and new business formation....48
2.4.4 Cluster lifecycle....50
2.5 Criticisms directed at Porter-style clusters....52
2.6 Cluster definition....59

CHAPTER 3: EXAMPLES OF THRIVING CLUSTERS FROM AROUND THE WORLD....65
3.1 The Automotive *Cluster* in Baden-Württemberg, Germany....65
3.2 The American Motion-Picture Cluster in Hollywood....68
3.3 The Aviation Cluster in Hamburg, Germany....71
3.4 The Automotive Cluster in Japan....73
3.5. The Spanish Ceramic Tile Cluster in Castellon....75
3.6. The Ceramic Tile Cluster in Sassuolo, Italy....77

CHAPTER 4: TURKISH CLUSTERS: THE STATUS REPORT....81
4.1 The wearing apparel cluster in Istanbul....81
4.2 The automotive and textile clusters in Bursa....85
4.3 The furniture cluster in Kayseri....88
4.4 The furniture cluster in Ankara....90
4.5 The tourism cluster in Antalya....93
4.6 The tourism cluster in Muğla....97

4.7 The textile cluster in Denizli.....99
4.8 The carpet cluster in Gaziantep 101

CHAPTER 5: THE MICRO-LEVEL ANALYSIS OF CLUSTERS 105
5.1 Pure agglomerations and firm performance 105
5.2 Clusters of related industries and firm performance.....108

CHAPTER 6: CONCLUSION AND DISCUSSION 121

APPENDICES..... 125
Appendix A Empirical Studies about Agglomerations and Firm Performance.....125
Appendix B Empirical Studies about Clusters and Firm Performance 127

REFERENCES 131

REFERENCES

Aage, T. (2010). Boundary-spanning strategies of industrial districts -The impact of absorptive capacity. In F. Belussi, & A. Sammarra. (Eds.), *Business networks in clusters and industrial districts- The governance of the global value chain* (pp. 52-65). Oxon*:* Routledge.

Amin, A., & Robbins, K. (1990). Industrial districts and regional development: Limits and possibilities. In F. Pyke, G. Becattini & W. Sengenberger (Eds.), *Industrial districts and inter-firm cooperation in Italy* (pp. 185 – 219). Geneva: International Institute for Labour Studies.

Amoros, J.L. & Feliu, C. (2006). Transforming traditional industry into a leader: The tile industry in Castellon. http://www.oecd.org/education/imhe/37544201.pdf

Ando, K. (2013). The dynamics of the industrial cluster facing the foreign expansion of the home multinationals, the changes of the automotive sector in Aichi and their reasons. *Research Papers of Wrocław University of Economics*, 295.

Asheim, B. (1995). Industrial districts as learning regions: a condition for prosperity? STEP Report No. 3. Oslo: STEP Group.

Asheim, B. (2001). Learning regions as development coalitions: Partnership as governance in European workfare states? *Concepts and Transformation. International Journal of Action Research and Organization Renewal, 6*, 73-101.

Asheim, B., Cooke, P., & Martin, R. (2006). *Clusters and regional development: Critical reflections and explorations.* Oxon: Routledge.

Audretsch, D. B., & Feldman, M. (1996). R&D spillovers and the geography of innovation and production, *American Economic Review*, *86*: 630-640.

Autio, E. (1998). Evaluation of RTD in regional system of innovation. *European Planning Studies, 6*, 131-140.

Aydalot, P. H. (1986). *Milieux innovateurs en Europe*. Paris: GREMI.

Aydalot, P. H., & Keeble, D. (1988). *High technology industry and innovative environments in Europe*. London: Routledge.

Baptista, R., & Swann, P. (1998). Do firms in clusters innovate more? *Research Policy, 27*, 525–540.

Bartlett, C. A., & Goshal, S. (1991). *Managing across borders*. Boston, MA: Harvard Business School Press.

Baten, J., Spadavecchiay, A., Strebz, J., & Yin, S. (2007). What made southwest German firms innovative around 1900? Assessing the importance of intra- and inter-industry externalities. *Oxford Economic Papers*, *59*, i105–i126.

Bathelt, H., Malmberg, A., & Maskell, P. (2004). Clusters and knowledge: Local buzz, global pipelines and the process of knowledge creation. *Progress in Human Geography*, *28*, 31–56.

Baum, J. A. C., & Haveman, H. A. (1997). Love thy neighbor? Differentiation and agglomeration in the Manhattan hotel industry, 1898-1990. *Administrative Science Quarterly, 42*(2), 304-38.

Beal, B. D., & Gimeno, J. (2001). Geographic agglomeration, knowledge spillovers and competitive evolution. *Academy of Management Proceedings CD*. New York.

Beaudry, C, & Breschi, S. (2003). Are firms in clusters really more innovative? *Economics of Innovation and New Technology*, *12*(4), 325–342.

Becattini, G. (1989). Sectors and/or districts: some remarks on the conceptual foundations of industrial economics. In E. Goodman, & J.

Bamford (Eds.), *Small firms and industrial districts in Italy* (pp. 123-135). London: Routledge.

Becattini, G. (1990). The Marshallian industrial district as a socio-economic notion. In F. Pyke, G. Becattini, & W. Sengenberger (Eds.), *Industrial districts and inter-firm co-operation in Italy, Geneva* (pp. 37-51). International Institute for Labor Studies.

Bellak, C.J., & Weiss, A. (1993). A note on the Austrian diamond. *Management International Review*, *Special Issue (2),* 109-118.

Benneworth, P., & Hospers, G. J. (2007). The new economic geography of old industrial regions: Universities as global–local pipelines. *Environment and Planning C: Government and Policy*, *25*, 779-802.

Bergeron, S., Lallich, S., & Le Bas, C. (1998). Location of innovating activities, industrial structure and techno–industrial clusters in the French economy, 1985–1990. Evidence from US patenting. *Research Policy*, 26, 733–751.

Biggiero, L. (1999). Markets, hierarchies, networks, districts: A cybernetic approach, *Human Systems Management, 18,* 71-86.

Birkinshaw, J., & Hood, N. (2000). Characteristics of foreign subsidiaries in industry clusters. *Journal of International Business Studies*, *31*, 141-154.

Boschma, R. A., & Ter Wal, A. L. J. (2007). Knowledge networks and innovative performance in an industrial district: The case of a footwear district in the south of Italy, *Industry and Innovation*, *14*(2), 177-199.

Brouthers, K. D., & Brouthers L. E. (1997). Explaining national competitive advantage for a small European country: A test of three competing models. *International Business Review, 6*(1), 53–70.

Brown, P., & McNaughton, R. B. (2002). Global competitiveness and local networks: A review of the literature. In R. B. McNaughton, & M. B. Green, M. B. (Eds.), *Global competition and local networks* (pp. 3-37). Aldershot: Ashgate.

Brusco, S. (1990). The idea of the industrial district. In F. Pyke, G. Becattini, & W. Sengenberger (Eds.), *Industrial districts and inter-firm*

co-operation in Italy (pp. 10-19). Geneva: International Institute for Labor Studies.

BUTEKOM. Retrieved from http://www.butekom.com/sayfalar/about-us/

Camagni, R. (1991). *Innovation networks: Spatial perspective*. London: Belhaven-Pinter.

Cartwright, W. R. (1993). Multiple linked "diamonds" and the international competitiveness of export-dependent industries: The New Zealand experience, *Management International Review*, *Special Issue (2),* 55-70.

Chakravorty, S., & Koo, J. (2005). Do localization economies matter in cluster formation? Questioning the conventional wisdom with data from Indian metropolises, *Environment and Planning A, 37*, 331-353.

Ciccone, A., & Hall, R. E. (1996). Productivity and the density of economic activity, *American Economic Review*, *86*, 54-70.

Clancy, P., O'Malley, E., O'Connell, L., & Van Egeraat, C. (2001). Industry clusters in Ireland: An application of Porter's model of national competitive advantage to three sectors. *European Planning Studies*, *9*(1), 7-28.

Clark, T. (1991). Review of the competitive advantage of nations, by M. E. Porter. *Journal of Marketing, 55*(4), 118-120.

Cohen, W. M., & Levinthal, D. A. (1990). Absorptive capacity – A new perspective on learning and innovation. *Administrative Science Quarterly, 35*, 128-152.

Cooke, P. (2002). Regional innovation systems: General findings and some new evidence from biotechnology clusters. *Journal of Technology Transfer, 27*, 133–145.

Cooke, P., & Morgan, K. (1993.) The network paradigm: New departures in corporate and regional development. *Environment & Planning D: Society and Space*, *11*, 543–564.

Crocombe, G. T., Enright, M. J., & Porter, M. E. (1991). *Upgrading New Zealand's competitive advantage.* Auckland: Oxford University Press.

Cruz, S. S. C., & Teixeira, A. A. C. (2007). A new look into the evolution of clusters literature. A bibliometric exercise. *FEP Working Papers, December 2007*.

Dachs, B., & Ebesberger, B. (2006). Knowledge flows between multinational enterprises and national innovation systems: The case of Austria. In A. T. Tavares, & A. Teixeira (Eds.) *Multinationals, clusters and innovation-Does public policy matter?* (pp. 13-26). New York: Palgrave Macmillan.

Davies, H., & Ellis, P. (2000). Porter's competitive advantage of nations: Time for the final judgment? *Journal of Management Studies, 37*(8), 1189-1213.

Dei Ottati, G. (1994). Co-operation and competition in the industrial districts as an organization model. *European Planning Studies*, *2*, 463-483.

Delgado, M., Porter, M. E., & Stern, S. (2010). Clusters and entrepreneurship. *Journal of Economic Geography, 10*(4), 1-24.

De Propris, L., & Driffield, N. (2006). The importance of clusters for spillovers from foreign direct investment and technology sourcing. *Cambridge Journal of Economics*, *30*, 277–291.

Doloreux, D. (2002). What we should know about regional systems of innovation. *Technology and Society*, *24*, 243-263.

Doloreux, D., & Parto, S. (2005). Regional innovation systems: current discourse and unresolved issues. *Technology in Society*, *27,* 133-153.

Dumais, G., Ellison, G., & Glaeser, E. (1997). Geographic concentration as a dynamic process. *NBER Working Paper 6270*.

Dunning, J. H. (1993). Internationalizing Porter's diamond. *Management International Review*, *Special Issue* (2), 7–15.

Dunning, J. H., & Narula, R. (1995). The R&D activities of foreign firms in the United States. *International Studies of Management & Organization*, *25*(1-2), 39-72.

Edquist, C. (2001). The systems of innovation approach and innovation policy: An account of the state of art. *The DRUID Conference*, Aalborg.

Enright, M. (1990). *Geographical concentration and industrial organization*. (Unpublished PhD dissertation). Harvard University, Boston.

Eraslan, H., Kasımoğlu, M., & Kılınç, I. (2010). Muğla ili turizm sektörünün kümelenme analizi ve makro düzey stratejik planı. T.C. Muğla Valiliği. Retrieved from http://www.muglakulturturizm.gov.tr/Eklenti/9779,muglakumpdf.pdf?0 [Accessed 15 June 2019].

Eraslan, I. H. & Dönmez, C. Ç. (2017a). Endüstriyel kümelenme uygulamalarının Türkiye genelinde incelenmesi : Sanayi, tarım ve hizmet sektörleri açısından bir değerlendirme. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, *16*(61): 325-368.

Eraslan, I. H. & Dönmez, C. Ç. (2017b). Endüstriyel kümelenme uygulamalarının dünya genelinde incelenmesi : Tarım, sanayi ve hizmet sektörleri açısından bir değerlendirme. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, *16*(62): 719-755.

Erkuş-Öztürk, H. (2009). The role of cluster types and firm size in designing the level of network

relations: The experience of the Antalya tourism region. *Tourism Management, 30:* 589-597.

European Cluster Collaboration Platform, https://www.clustercollaboration.eu/profile-articles/hamburg-aviation-glance [Accessed 17 October 2018].

Feldman, M., & Francis, J. L. (2006). Entrepreneurs as agents in the formation of industrial clusters. In B. Asheim, P. Cooke, & R. Martin (Eds.*) Clusters and regional development: Critical reflections and explorations* (pp. 115-131). Oxon: Routledge.

Ferriani, S. & MacMillan, I. (2017) Performance Gains and Losses from Network Centrality in Cluster Located Firms: A Longitudinal Study. *Innovation, 19*(3): 307-334.

Florida, R. (1995). Toward the learning region. *Futures*, *27,* 527-536.

Folta, T. B., Cooper, A. C., & Baik, Y. (2006). Geographic cluster size and firm performance. *Journal of Business Venturing, 21*(2), 217-242.

Friedmann, J. (1972). A generalized theory of polarized development. In N. Hansen (Ed.), *Growth centers in regional economic development* (pp. 82-107). New York: Free Press.

Fujita, K., & Hill, R. C. (1999). Global Toyotaism and local development. In J. Bryson, N. Henry, D. Keeble, & R. Martin (Eds.), *The economic geography reader: Producing and consuming global capitalism* (pp. 217-222). Chichester: Wiley.

Furre, H. (2008). Cluster policy in Europe - A brief summary of cluster policies in 31 European countries. Unpublished Paper. Norway: Oxford Research AS.

Gertler, M. S., & Wolfe, D. E. (2006). Spaces of knowledge flows: Clusters in a global context. In B. Asheim, P. Cooke, & R. Martin (Eds.*) Clusters and regional development: Critical reflections and explorations* (pp. 218-235). Oxon: Routledge.

Gilbert, B. A., McDougall, P. P., & Audretsch, D. B. (2008). Clusters, knowledge spillovers, and new venture performance: An empirical examination. *Journal of Business Venturing*, *23*(4), 405-422.

Goedhart, A., & Hardonk, E. (1991). The competitive advantage of The Netherlands. Doctoral Scriptie. Amsterdam: Vrije Universiteit, August.

Grant, R. M. (1991). Porter's competitive advantage of nations: An assessment. *Strategic Management Journal, 12*(7), 535–548.

Gray, H. P. (1991). International competitiveness: A review article. *The International Trade Journal, 5*(4), 503-517.

Greenaway, D. (1993). The competitive advantage of nations. *Kyklos*, *46*(1), 145-146.

Gulati, R., Nohria, N., & Zaheer, N. (2000). Strategic networks. *Strategic Management Journal, 21*(3), 203-215.

Gupta, M., Jacobi, M., Jamet, J., and Malik, L., 2006. The LA motion picture industry cluster, Harvard Business School. Retrieved from http://www.isc.hbs.edu/resources/courses/moc-course-at-harvard/Documents/pdf/student-projects/LA_Motion_Picture_Industry_2006.pdf [Accessed 18 Oct. 2018].

Hannan, M. T., & Freeman, J. H. (1977). The population ecology of organizations. *American Journal of Sociology, 82,* 929-964.

Hannan, M. T., Carrol, G. R., Dundon, E. A., & Torres, J. C. (1995). Organizational evolution in a multinational context: Entries of automobile manufacturers in Belgium, Britain, France, Germany and Italy. *American Sociological Review*, *60,* 509-528.

Harrison, B. (1994). The Italian industrial districts and the crisis of the co-operative form: Part II. *European Planning Studies*, *2,* 159-174.

Head, K., Ries, J., & Swenson, D. (1995). Agglomeration benefits and location choice: Evidence from Japanese manufacturing investments in the United States. *Journal of International Economics, 38*, 223-247.

Henderson, J. V. (1986) efficiency of resource usage and city size. *Journal of Urban Economics*, *19,* 47-70.

Henisz, W. J., Holburn, G. L. F., & Zelner, B. A. (2005). Deinstitutionalization and institutional replacement: State-centered, neoliberal and hybrid models in the global electricity supply industry. *World Bank Policy Research Working Paper no. 3690.*

Hervas-Oliver, J.L., Garrigos, J. A., & Porta, J.I.D. (2008). External ties and the reduction of knowledge asymmetries among clusters within global value chains: the case of the ceramic tile district of Castellon, *European Planning Studies*, 16(4):507-520.

Hervas-Oliver, J.L., Lleo, M., & Cervello, R. (2017). The dynamics of cluster entrepreneurship: knowledge legacy from parents or agglomeration effects? The case of the Castellon Ceramic Tile District. *Research Policy,* 46: 73-92.

Hirschman, A. (1958). *The strategy of economic development*. New Haven, CT: Yale University Press.

Ingram, G. K. (1991). The competitive advantage of nations by Porter, Michael, E. *Finance and Development, 28*(3), 50.

Isard, W. (1956) *Location and space economy*. Cambridge, MA: MIT Press.

Istanbul Chamber of Industry. (2012). Istanbul Chamber of Industry Professional Committees' Sector Strategies for Development Project Towards EU Membership Process: Garment Manufacturing Industry. Retrieved from http://www.iso.org.tr/sites/1/upload/files/Garment_Manufacturing_Industry_EN-685.pdf [Accessed 17 June 2019].

Jacobs, D., & de Jong M. W. (1992). Industrial clusters and the competitiveness of the Netherlands. *De Economist*, *140*(2), 233-252.

Kaufman, A., Gittell, R., Merenda, M., Naumes, W., & Wood, C. (1994). Porter's model for geographic competitive advantage: The case of New Hampshire. *Economic Development Quarterly*, *8*(1), 43-66.

Keeble, D. (2000). Collective learning processes in European high-technology milieux. In D. Keeble, & F. Wilkinson (Eds.) *High Technology Clusters, Networking and Collective Learning in Europe* (pp. 199-229). Aldershot: Ashgate.

Kepenek, E. B. (2009). Socio-technical ıssues in youth employment: Case of the furniture sector in Ankara. Ph. D. Thesis submitted to METU.

Krugman, P. R. (1991). Increasing returns and economic geography, *Journal of Political Economy*, *49,* 137-150.

Krugman, P. R. (1998). What's new in the economic geography? *Oxford Review of Economic Policy*, *14*(2), 7-17.

Kukalis, S. (2010). Agglomeration economies and firm performance. *Journal of Management*, *36*(2), 453-481.

Laestadius, S. (1998). Technology level, knowledge formation and industrial competence in paper manufacturing. In G. Eliasson et al. (Eds.), *Microfoundations of economic growth: A Schumpeterian perspective* (pp. 212-226). Ann Arbor: University of Michigan Press.

Lazzeretti, L. (2003). City of art as high culture local system and cultural districtualisation process: The cluster of art restoration in Florence. *International Journal of Urban and Regional Research, 27,* 635-648.

Li, J., & Geng, S. (2012). Industrial clusters, shared resources and firm performance. *Entrepreneurship & Regional Development: An International Journal*, *24*(5-6), 357-381.

Liao, T. (2010). Cluster and performance in foreign firms: The role of resources knowledge, and trust. *Industrial Marketing Management*, *39,* 161-169.

Lin, X., & Song, H. (1997). China and multinationals− A winning combination. *Long Range Planning, 30*, 74-83.

Lösch, A. (1954). *The economics of location*. New Haven, CT: Yale University Press.

Lundvall, B. A., & Borras, S. (1997). The globalising learning economy: Implications for innovation policy. Report based on contributions from seven projects under the TSER programme DG XII, *Commission of the European Union*, *December 1997*.

Lundvall, B. A., & Johnson, B. (1994). The learning economy. *The Journal of Industry Studies, 2,* 23-42.

Luo, Y., Huang, Y., & Wang, S. L. (2011). *Guanxi* and organizational performance: A meta-analysis. *Management and Organization Review*, *8,* 139-172.

Maillat, D. (1995). Territorial dynamic, innovative milieux and regional policy. *Entrepreneurship & Regional Development*, *7,* 157–165.

Marshall, A. (1927). *Industry and trade*: *A study of industrial technique and business organization; and of their influences on the conditions of various classes and nations.* London: MacMillan.

Martin, R., & Sunley, P. (1996). Paul Krugman's geographical economics and its implications for regional development theory: A critical assessment. *Economic Geography*, *72*(3), 259-292.

Martin, R., & Sunley, P. (1998). Slow convergence? The new endogenous growth theory and regional development. *Economic Geography*, *74,* 201-227.

Martin, R., & Sunley, P. (2003). Deconstructing clusters: Chaotic concept or policy panacea? *Journal of Economic Geography*, *3,* 5-35.

Maskell, P. (2001). Towards a knowledge-theory of the geographical cluster. *Industrial and Corporate Change*, *10*(4), 921-943.

McCann, B. T., & Folta, T. B. (2011). Performance differentials within geographic clusters. *Journal of Business Venturing*, *26,* 104-123.

Mizruchi, M. S., & Galaskiewicz, J. (1993). Networks of interorganizational relations, *Sociological Methods and Research*, *22,* 46-70.

Molina-Morales, F.X. (2001). European Industrial Districts: Influence of Geographic Concentration on Performance of the Firm. *Journal of International Management*, *7,* 277-294.

Molina-Morales, F.X., Martinez-Chafer, L., & Valiente-Bordanova, D. (2017). Disruptive Technological Innovations as New Opportunities for Mature Industrial Clusters. The Case of Digital Printing Innovation in the Spanish Ceramic Tile Cluster. *Journal of Regional Research, 39*: 39-57.

Moon, C. H., Rugman, A. M., & Verbeke, A. (1998). A generalised double diamond approach to the global competitiveness of Singapore and Korea. *International Business Review, 7*(2), 135-150.

Morgan, K. (1997). The learning region: Institutions, innovation and regional renewal. *Regional Studies*, *31,* 491-504.

Moses, L. N. (1958). Location and the theory of production. *Quarterly Journal of Economics, 73*(2), 259-272.

Mutlucan, N. **Ç**. (2018). Competitive advantage and alusters: What can we learn from nine Turkish clusters?. Boğaziçi Journal Review of Social, Economic and Administrative Studies, 32 (2): 47-76 doi: 10.21773/boun.32.2.3

Myrdal, G. (1957). *Economic theory and underdeveloped regions*. London: Duckworth.

Nelson, R. R., & Winter, S. (1982). The Schumpeterian tradeoff revisited. *The American Economic Review, 72,* 114-132.

Nooteboom, B. (2006) Innovation, learning and cluster dynamics. In B. Asheim, P. Cooke, & R. Martin (Eds.), *Clusters and regional development: Critical reflections and explorations* (pp. 137-163). Oxon: Routledge.

O'Donnellan, N. (1994). The presence of Porter's sectoral clustering in Irish manufacturing. *The . Economic and Social Review*, *25*(3), 221– 232.

O'Malley, E., & Van Egeraat, C. (2000). Industry clusters and Irish indigenous manufacturing: Limits of the Porter view. *The Economic and Social Review, 31*(1), 55-79.

Ohlin, B. (1967). *Interregional and international trade*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Oz, O. (1999). *The competitive advantage of nations: The case of Turkey*. Aldershot: Ashgate.

Oz, O. (2004). *Clusters and competitive advantage: The Turkish experience*. Hampshire, UK and New York: Palgrave Macmillan.

Perroux, F. (1950). Economic space: Theory and applications. *Quarterly Journal of Economics*, *64,* 89-104.

Piore, M., & Sabel, C. (1984). *The second industrial divide*. New York: Basic Books.

Porter, M. E. (1990a). *The competitive advantage of nations.* New York: The Free Press.

Porter, M. E. (1990b). Competitiveness: Challenging the conventional wisdom. Letters to the editor. *Harvard Business Review*, *90*(3), 190-192.

Porter, M. E. & The Monitor Company (1991). *Canada at the crossroads.* Ottawa: Business Council on National Issues and Minister of Supply and Services.

Porter, M. E. (1992). A note on culture and competitive advantage: Response to Van den Bosch and van Prooijen. *European Management Journal*, *10*(2), 178.

Porter, M. E. (1998a) *On competition*. Boston, MA: Harvard Business School.

Porter, M. E. (1998b) Clusters and the new economics of competition. *Harvard Business Review, 76*(6), 77-90.

Porter, M. E. (2002) Regional foundations of competitiveness and implications for government policy. Paper presented at the Department of Trade and Industry Workshop on Regional Competitiveness, DTI, London.

Porter, M. E. (2008). *On competition*, *updated and expanded edition*. Boston: Harvard Business School Press.

Porter, M.E., Belotserkovskiy, R., Gerlemann, E., Jariton, S., Lewis, C., & Porter, K. (2009). Hamburg Aviation Cluster, Harvard Business School.

Provan, K. G., Fish, A., & Sydow, J. (2007). Interorganizational networks at the network level: A review of the empirical literature on whole networks. *Journal of Management*, *33*(3), 479-516.

Putra, G., Taufan, A., Sun, E., Tsai, J., Hu, Y., & Sugimoto, Y. (2016). The Japanese automotive cluster, Harvard Business School. Retrieved from

https://www.isc.hbs.edu/resources/courses/moc-course-at-harvard/Documents/pdf/student-projects/Japan%20Automobiles%202016.pdf [Accessed 18 Oct. 2018].

Pyka, A., & Küppers, G. (2002). *Innovation networks - Theory and practice*. Cheltenham, UK: Elgar Publishers.

Quigley, J. M. (2008). Urban economics. In Steven N. Durlauf & Lawrence E. Blume (Eds.), *The new Palgrave dictionary of economics* (2nd edition). Palgrave Macmillan. The New Palgrave Dictionary of Economics Online. Palgrave Macmillan..

Rocha, H. O., & Sternberg, R. (2005). Entrepreneurship: the role of clusters, theoretical perspectives and empirical evidence from Germany. *Small Business Economics*, *24,* 267-292.

Rosenthal, S. S., & Strange, W. C. (2001). The determinants of agglomeration. *Journal of Urban Economics*, *50,* 191-229.

Rouvinen, P., & Yla-Anttila, P. (1999). Finnish cluster studies and new industrial policy making. In OECD (Ed.), *Boosting innovation: The cluster approach* (pp. 361-380). Paris: OECD.

Rugman, A. M. (1991). Diamond in the rough. *Business Quarterly, 56*(3), 61-64.

Rugman, A. M., & D'Cruz, J. R. (1990). *New visions for Canadian business: Strategies for competitiveness in the global economy*. Toronto, Canada: Kodak.

Rugman, A. M., & D'Cruz, J. R. (1991.) *Fast forward: Improving Canada's international competitiveness.* Toronto: Kodak.

Rugman, A. M., & D'Cruz, J. R. (1993). The double diamond model of international competitiveness: The Canadian experience. *Management International Review, Special Issue* (2), 17-39.

Rugman, A. M., & Verbeke, A. (1993). Foreign subsidiaries and multinational strategic management: An extension and correction of Porter's single diamond framework. *Management International Review, Special Issue* (2), 71-84.

Rugman, A. M., & Verbeke, A. (2005). *Analysis of multinational strategic management: The selected scientific papers of Alan M. Rugman and Alain Verbeke.* Cheltentham, UK: Edward Elgar Publishing Limited.

Sabel, C. F., Piore, M. J., & Storper, M. (1990). Three responses to Ash Amin and Kevin Robbins. In F. Pyke, G. Becattini, & W. Sengenberger (Eds.*), Industrial districts and inter-firm cooperation in Italy* (p. 220-237). Geneva: International Institute for Labor Studies.

Saric, S. (2012*). Competitive advantages through clusters: An empirical study with evidence from China*. Wiesbaden: Springer Gabler.

Saxenian, A. (1994). *Regional advantage*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Schumpeter, J. A. (1939) *Business cycles: A theoretical, historical, and statistical analysis of the capitalist process*. New York: McGraw-Hill.

Scott, A. (1988). *New industrial spaces*. London: Pion.

Scott, A. (1996). Regional motors of the global economy. *Futures*, *28,* 391-411.

Scott, A. (2002). A new map of Hollywood: the production and distribution of American motion pictures, *Regional Studies*, 36(9): 957-975.

SGK (2012). Retrieved from http://www.sgk.gov.tr/wps/portal/tr/kurumsal/istatistikler.

Shaver, J. M., & Flyer, F. (2000). Agglomeration economies, firm heterogeneity, and foreign direct investment in the United States. *Strategic Management Journal*, *21*(12), 1175-1193.

Simmie, J. (2006). Do clusters or innovation systems drive competitiveness? In B. Asheim, P. Cooke, & R. Martin (Eds.), *Clusters and regional development: Critical reflections and explorations* (pp. 164-187). Oxon: Routledge.

Smith, D. M. (1966). A theoretical framework for geographical studies of industrial location. *Economic Geography*, *42,* 95-113.

Song, H. & Wang, L. (2013). The impact of private and family firms' relational strength on financial performance in clusters. *Asia Pacific Journal of Management*, *30*: 735-748.

Sölvell, Ö. (2009). *Clusters- balancing evolutionary and constructive forces*. http://www.cluster-research.org/redbook.htm.

Sölvell, Ö., G. Lindqvist & C. Ketels. (2003). *The cluster initiative greenbook*. Stockholm: Ivory Tower.

Steinle, C., & Schiele, H. (2002). When do industries cluster? A proposal on how to assess an industry's propensity to concentrate at a single region or nation. *Research Policy*, *31*(6), 849-858.

Sternberg, R. (2000). Innovation networks and regional development—Evidence from the European regional innovation survey (Eris): Theoretical concepts, methodological approach, empirical basis and introduction to the theme issue. *European Planning Studies*, *8*(4), 389-407.

Stopford, J. M. and Strange, S. (1991). *Rival states, rival firms: Competition for world shares market.* Cambridge: Cambridge University Press.

Storper, M. (1997). *The regional world: Territorial development in a global economy*, New York: The Guilford Press.

Storper, M. (1999). The resurgence of regional economics, ten years later: The region as a nexus of untraded interdependencies. European Urban and Regional Studies. In J. Bryson, N. Henry, D. Keeble, & R. Martin, (Eds.), *The economic geography reader: Producing and consuming global capitalism* (pp. 209-215) Chichester, UK: Wiley.

Strambach, S. and Klement, B. (2013). Exploring plasticity in the development path of the automotive industry in Baden-Württemberg: The role of combinatorial knowledge dynamics. *Zeitschrift für Wirtschaftsgeographie, 57(1-2),*67-82.

Stuart, T. E., & Sorenson, O. (2003). The geography of opportunity: Special heterogeneity in founding rates and the performance of biotechnology firms. *Research Policy*, *32*(2), 229-253.

Svetina, A. C. (2007). *Collective learning channels in clusters*. Paper presented at the DRUID Summer Conference, Copenhagen, Denmark.

Thompson, E. R. (2002). Clustering of foreign direct investment and enhanced technology transfer: Evidence from Hong Kong garment firms in China. *World Development*, *30*(5), 873–889.

TOFAS (n.d.). Retrieved from http://www.tofas.com.tr/en/about/Pages/AboutUs.aspx

Turkish Ministry of Science, Industry, and Technology, Mobilya sektörü raporu (2008). Sanayi Genel Müdürlüğü, Sektörel Raporlar ve Analizler Serisi, Ankara. Retrieved from http://www.sanayi.gov.tr/Files/Documents/mobilya_sektoru_raporu_oc-14022011110007.pdf

Turkish Ministry of Science, Industry, and Technology, 81 İl Durum Raporu (May, 2012), Sanayi Genel Müdürlüğü, Ankara. Retrieved from http://www.sanayi.gov.tr/Files/Documents/81-il-durum-raporu-2012-11052012113452.pdf

TÜİK (2002). Retrieved from http://www.turkstat.gov.tr/Kitap.do?metod=KitapDetay&KT_ID=9&KITAP_ID=58

Varaldo, R., & Ferruci, L. (1996). The evolutionary nature of the firm within industrial districts. *European Planning Studies*, *4,* 27-34.

Van den Bosch, F., & Van Prooijen, A. (1992). The competitive advantage of nations: The impact of a national culture - a missing element in Porter's analysis? *European Management Journal, 10*(2), 173-177.

Visser, E. J. (1999). A comparison of clustered and dispersed firms in the small-scale clothing industry of Lima. *World Development, 27*(9), 1553-1570.

Waverman, L. (1995). A critical analysis of Porter's framework on the competitive advantage of nations. In A.M. Rugman., J. van den Broek, & A. Verbeke (Eds.), *Research in global strategic management (Vol 5): Beyond the diamond.* Greenwich, CT: JAI Press.

Weber, A. (1929). *Theory of the location of industries*. Chicago: University of Chicago Press.

Wennberg, K., & Lindqvist, G. (2010). The effect of clusters on the survival and performance of new firms. *Small Business Economics*, *34*(3), 221-241.

Yetton, P., Craig, J., Davis, J., & Hilmer, F. (1992). Are diamonds a country's best friends? A critique of Porter's theory of national competition as applied to Canada, New Zealand and Australia. *Australian Journal of Management, 17*(1), 11-40.

Yu, L. (2002). How location clusters affect innovation. *MIT Sloan Management Review*: 16.

Yucekaya, A. (2018). An analysis for industrial development in Turkey. I: Distribution of the largest companies. *Journal of Engineering Technology and Applied Sciences, 3*: 83-105.

Zhakiyanov, B., Farooq, A., McCarthy, O. and Platten, S. (2015). *Challenges and strategies for the competitiveness of the Baden-Württemberg automobile cluster*. [online] Available at: http://www.isc.hbs.edu/resources/courses/moc-course-at-harvard/Documents/pdf/student-projects/Baden_Wuerttemberg_Automobile_Cluster%202015.pdf [Accessed 18 Oct. 2018].

Zhang, S., & Li, X. (2008). Managerial ties, firm resources, and performance of cluster firms. *Asia Pacific Journal of Management*, *25*(4), 615-633.

EĞİTİMDE ARAŞTIRMA YÖNTEMLERİ

Editörler
Prof. Dr. Abdurrahman İlğan ve Prof. Dr. Abdurrahman Ekinci

nobel

EĞİTİMDE ARAŞTIRMA YÖNTEMLERİ

Editörler:

Prof. Dr. Abdurrahman İlğan ve Prof. Dr. Abdurrahman Ekinci

Yayın No.: 4751
Eğitim Bilimler No.: 981
ISBN: 978-625-397-083-3
E-ISBN: 978-625-397-084-0
Basım Sayısı: 1. Basım, Nisan 2023

© Copyright 2023, NOBEL AKADEMİK YAYINCILIK EĞİTİM DANIŞMANLIK TİC. LTD. ŞTİ. SERTİFİKA NO.: 40340
Bu baskının bütün hakları Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.ne aittir.
Yayınevinin yazılı izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik
ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.

Nobel Akademik Yayıncılık, 2011 yılından beri "tanınmış uluslararası yayınevi" statüsündedir.

Genel Yayın Yönetmeni: Nevzat Argun -nargun@nobelyayin.com-
Genel Yayın Koordinatörü: Gülfem Dursun -gulfem@nobelyayin.com-

Sayfa Tasarım: Tarkan Kara -erdal@nobelyayin.com-
Redaksiyon: Sergen Öz -sergen@nobelyayin.com-
Görsel Tasarım Uzmanı: Mehtap Bayraktar Asiltürk -mehtap@nobelyayin.com-

Kütüphane Bilgi Kartı

İlğan, Abdurrahman., Ekinci, Abdurrahman.
Eğitimde Araştırma Yöntemleri / Abdurrahman İlğan, Abdurrahman Ekinci
1. Basım, XII + 410 s., 16,5x24 cm. Kaynakça var, dizin yok.
ISBN: 978-625-397-083-3
E-ISBN: 978-625-397-084-0
1. Eğitim 2. Bilimsel Araştırma 3. Araştırma Yöntemleri

Genel Dağıtım

ATLAS AKADEMİK BASIM YAYIN DAĞITIM TİC. LTD. ŞTİ.
Adres: Bahçekapı Mh. 2465 Sk. Oto Sanayi Sitesi No:7 Bodrum Kat, Şaşmaz/ANKARA
Telefon: +90 312 278 50 77 - **Faks:** 0 312 278 21 65
Sipariş: siparis@nobelyayin.com- **E-Satış:** www.nobelkitap.com - esatis@nobelkitap.com
www.atlaskitap.com - info@atlaskitap.com

Dağıtım ve Satış Noktaları: Alfa, Kırmızı Kedi, Arkadaş, D&R, Dost, Kika, Kitapsan, Nezih, Odak, Pandora, Prefix, Remzi Kitabevleri, Yeryüzü Dağıtım

Baskı ve Cilt: Meteksan Matbaacılık ve Teknik Sanayi Tic. Anonim Şirketi / Sertifika No.: 46519
Beytepe Köy Yolu No.: 3 06800 Bilkent-Çankaya/ANKARA

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ ..... İİİ

1. Bölüm
BİLİMSEL ARAŞTIRMAYA İLİŞKİN TEMEL KAVRAMLAR 1

Dr. Öğr. Üyesi Ömer Seyfettin Sevinç

GİRİŞ 1
BİLİM NEDİR? ÖZELLİKLERİ NELERDİR? 2
Bilimin Doğası ve Çağdaş - Geleneksel Bilim Anlayışlarının Karşılaştırılması 3
Bilimin, Bilimsel Bilginin Başlıca Özellikleri 4
Sözde Bilimin Tanımı ve Özellikleri 5
Bilim-Teknoloji İlişkisi 7
Bilimin Amacı Nedir? 7
Bilimin Başlıca İşlevleri (Anlama, Açıklama, Yordama, Kontrol) 8
Bilimsel Yöntem ve Başlıca Aşamaları 11
BİLGİ VE BİLİM FELSEFESİ 15
Bilgi Nedir? Nasıl Elde Edilir? 15
Bilginin Kaynağı 17
İnsan Bilgisinin Ayırıcı Özellikleri ve Bilginin Değeri 17
İnsanın Bilgi Üretmesi ve Geleneksel - Çağdaş Bilimsel Bilgi Anlayışının Karşılaştırılması 18
Bilgi Türleri ve Bilginin Sınıflandırılması 20
ARAŞTIRMANIN TANIMI VE NİTELİKLERİ 23
Tanımı 23
Araştırmanın Nitelikleri ve Tasarımı 24
Bilimsel Araştırmada Bulunması Gereken Başlıca Özellikler 24
ARAŞTIRMALARIN TÜRLERİ VE BUNA İLİŞKİN SINIFLANDIRMALAR 25
Geleneksel Sınıflandırmalar 25
Eylem Araştırması 28
Bilim Felsefesi Türleri Bağlamında Nicel Ve Nitel Araştırma Yaklaşımları 29
EĞİTİM ARAŞTIRMALARINDA KURAM 30
Kuram Nedir? 30
Kurama Neden İhtiyaç Duyarız? Kuramın Kaynağı Nedir? 31
Kuramın Bazı Özellikleri 31
Kuram, Araştırma ve Uygulama İlişkisi 33
ÖZET 34
BÖLÜM DEĞERLENDİRME SORULARI 37
KAYNAKÇA 40

2. Bölüm
ALAN YAZIN TARAMASI 43

Dr. Duygu Şallı, Prof. Dr. Münevver Çetin

ALAN YAZIN TARAMASI TANIMI VE İÇERİĞİ 43
ALAN YAZIN TARAMASINDA SÜREÇ VE İŞLEYİŞ 45
ALAN YAZIN TARAMASININ AMAÇLARI VE İŞLEVLERİ 47
ALAN YAZIN TARAMASINDA KONU VE BAŞLIKLARIN BELİRLENMESİ 49
ALAN YAZIN TARAMASINDA İLGİLİ KAYNAKLARA ERİŞİM..... 50
ALAN YAZIN TARAMASINDA VERİ TABANLARININ KULLANIMI 55
Çeşitli Disiplinler İçin Ücretsiz Çevrim İçi Akademik Arama Motorları ve Akademik Siteler 60
ALAN YAZIN TARAMASININ YÜRÜTÜLMESİ 62
NİTELİKLİ ALAN YAZIN TARAMASININ SAHİP OLDUĞU ÖZELLİKLERİ..... 63
MAKALE, TEZ, BİLDİRİLERİN İNCELENMESİ VE DEĞERLENDİRMESİNE İLİŞKİN SÜREÇLER ... 66
Bildirinin Kongre veya Sempozyumda Sunulması 66
Makalenin Dergide Yayınlanma Süreci 67
Lisansüstü Tezlerin Değerlendirmesi ve Sunulması 69
ÖZET 70
BÖLÜM DEĞERLENDİRME SORULARI 71
KAYNAKÇA 75

3. Bölüm
BİLİMSEL ARAŞTIRMALARDA ETİK.....77

Doç. Dr. Deniz Gülmez, Doç. Dr. Aydan Ordu

GİRİŞ 77
KAVRAM OLARAK ETİK VE ETİĞİN İŞLEVİ 78
BİLİMSEL ARAŞTIRMALARDA UYULMASI GEREKEN ETİK İLKELER..... 82
HASSAS GRUPLAR ÜZERİNDE YAPILAN ARAŞTIRMALARDA UYULMASI GEREKEN ETİK İLKELER 84
BİLİMSEL ARAŞTIRMALARDA ETİK DIŞI DAVRANIŞLAR 86
BİLİMSEL ARAŞTIRMALARDA ETİK DIŞI DAVRANIŞLARIN NEDENLERİ..... 91
BİLİMSEL ARAŞTIRMALARDA ETİK DIŞI DAVRANIŞLARIN ÖNLENMESİ İÇİN YAPILMASI GEREKENLER 92
TÜRKİYE'DE ARAŞTIRMA ETİĞİNE İLİŞKİN YASAL MEVZUATLAR 93
ETİK KURULLAR..... 96
ÖZET 98
BÖLÜM DEĞERLENDİRME SORULARI 99
KAYNAKÇA 102

4. Bölüm
ARAŞTIRMA SORULARI, HİPOTEZ, VERİ VE DEĞİŞKENLER 105

Dr. Öğr. Üyesi Osman Aktan, Dr. Öğr. Üyesi Murat Tekin

GİRİŞ 105
ARAŞTIRMA AMACI 106

ARAŞTIRMA SORULARI 107
HİPOTEZ 109
İyi Bir Hipotezin Özellikleri 110
İyi Bir Hipotezin Mantık Bakımından İncelenmesi 110
İyi Bir Hipotezin Test Edilebilirlik Bakımından İncelenmesi 110
İyi Bir Hipotezin Yanlışlanabilirlik Bakımından İncelenmesi 111
İyi Bir Hipotezin Pozitif İfade Edilmesi Bakımından İncelenmesi 111
Hipotez Türleri 112
Sıfır/Yokluk/H_0 (Null) Hipotezi 112
Alternatif/Araştırma Hipotezi 112
DEĞİŞKEN 113
Bağımlı Değişken 114
Bağımsız Değişken 114
Aracı Değişken 115
Düzenleyici Değişken 117
VERİ 118
Sınıf Bilgisi Veren Veriler 118
Sıra Bilgisi Veren Veriler 120
Aralık Bilgisi Veren Veriler 120
Oran Bilgisi Veren Veriler 121
BİREYİ TANIMA TEKNİKLERİ 122
Test Teknikleri 123
Maksimum Performansın Ölçülmesine Yönelik Testler 124
Tipik Tepkinin Ölçülmesine Yönelik Testler 125
Test Dışı Teknikler 127
ÖZET 128
BÖLÜM DEĞERLENDİRME SORULARI 131
KAYNAKÇA 133

5. Bölüm
EVREN VE ÖRNEKLEM 137
Doç. Dr. Çetin Toraman, Dr. Öğr. Üyesi Hasan Fehmi Özdemir

GİRİŞ 137
EVREN 138
ÖRNEKLEM 138
ÖRNEKLEME BİRİMİ 139
ÖRNEKLEME VE ÖRNEKLEME YÖNTEMLERİ 140
Olasılığı Bilinen/Hesaplanabilen Örnekleme Yöntemleri 142
Basit Rastgele Örnekleme 142
Sistematik Rastgele Örnekleme 143
Tabakalı Rastgele Örnekleme 144
Küme Örnekleme 145
Olasılığı Bilinmeyen Örnekleme Yöntemleri 146
Uygun Örnekleme 146
Kota Örnekleme 147
Kartopu Örnekleme 147

Amaçlı Örnekleme 148
Aykırı ya da Anormal Durum Örneklemesi 149
Maksimum Çeşitlilik Örneklemesi (Heterojen Örnekleme) 149
Ölçüt Örnekleme 150
ÖRNEKLEM BÜYÜKLÜĞÜ VE HESAPLANMASI 150
Evren Sayısal Büyüklüğünden Bu Evreni Temsil Edebilecek Örneklem Alma 150
Güç (Power) Kavramından Yola Çıkarak Örneklem Alma 152
Nitel Araştırmalarda Örneklem Büyüklüğünün Belirlenmesi 161
ÖZET 162
BÖLÜM DEĞERLENDİRME SORULARI 164
KAYNAKÇA 168

6. Bölüm
GEÇERLİK VE GÜVENİRLİK 171

Dr. Öğr. Üyesi Hasan Fehmi Özdemir, Dr. Öğr. Üyesi Ceren Mutluer

GİRİŞ 171
GEÇERLİK KAVRAMI 172
GEÇERLİK TÜRLERİ 173
Kapsam Geçerliği 173
Belirtke Tablosu 173
Uzman Görüşü 174
Yapı Geçerliği 174
Başka Bir Ölçme Aracı ile Korelasyon 175
Faktör Analizi 176
Yakınsak (Convergent) ve Ayrım/Iraksak (Discriminant) Geçerliği 177
Ölçme Değişmezliği 180
Ölçüte Dayalı Geçerlik 181
NİTEL ARAŞTIRMALARDA GEÇERLİK VE TÜRLERİ 182
Nitel Araştırmalarda İç Geçerlik (İnandırıcılık) 183
Nitel Araştırmalarda Dış Geçerlik (Genelleme/ Aktarılabilirlik) 183
Nitel Araştırmada Geçerliği Artırma Yöntemleri 184
Uzun Süreli Etkileşim 185
Derin Odaklı Veri Toplama 186
Çeşitleme/Üçgenleme 186
Uzman İncelemesi 186
Katılımcı Teyidi 187
Ayrıntılı Betimleme 187
Amaçlı Örnekleme 188
GÜVENİRLİK 188
Ölçmede Hata ve Hata Türleri 190
NİCEL ARAŞTIRMALARDA GÜVENİRLİK 192
Tek Uygulamaya Dayalı Yöntemler 192
İki Yarı Güvenirliği 193
Cronbach Alpha (α) Katsayısı 193
McDonald Omega (ω) Katsayısı 194
Kuder-Richardson (KR-20 ve KR-21) Yöntemi 198

Birden Çok Uygulamaya Dayalı Yöntemler 199
Eş Değer (Paralel ya da Alternatif) Formlar Yöntemi 199
Test Yeniden (Tekrar) Test Yöntemi 200
Nicel Araştırmada Güvenirliği Artırma Yöntemleri 200
NİTEL ARAŞTIRMALARDA GÜVENİRLİK 200
İç Güvenirlik 201
Dış Güvenirlik 202
Nitel Araştırmada Güvenirliği Artırma Yöntemleri 202
ÖZET 204
BÖLÜM DEĞERLENDİRME SORULARI 206
KAYNAKÇA 209

7. Bölüm
NİCEL ARAŞTIRMA VE TARAMA ARAŞTIRMASI (SURVEY RESEARCH) 213
Doç. Dr. Servet Üztemur, Dr. Ali Gökalp

NİCEL ARAŞTIRMA 213
NİCEL ARAŞTIRMA MODELLERİ 219
Deneysel Araştırma 221
Korelasyonel (İlişkisel) Araştırma 221
Nedensel Karşılaştırmalı Araştırma 222
Meta Analiz 223
Tek Denekli Araştırma 224
Tasarım ve Geliştirme Araştırması 224
NİCEL BİR ARAŞTIRMA TASARLAMAK 224
Ölçme ve Ölçek Geliştirme 224
Veri Toplama Araçları 228
TARAMA ARAŞTIRMASI 232
TARAMA ARAŞTIRMASI TÜRLERİ 234
Kesitsel (Cross-Sectional) Tarama Araştırması 235
Boylamsal (Longitudinal) Tarama Araştırması 236
Özet 237
BÖLÜM DEĞERLENDİRME SORULARI 238
KAYNAKÇA 243

8. Bölüm
NİTEL ARAŞTIRMALAR 245
Dr. Öğr. Üyesi Müslim Alanoğlu, Prof. Dr. Zülfü Demirtaş

NİTEL ARAŞTIRMANIN KURAMSAL TEMELLERİ 245
NİTEL ARAŞTIRMANIN TEMEL ÖZELLİKLERİ 247
NİTEL VE NİCEL ARAŞTIRMA YÖNTEMLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI 249
NİTEL ARAŞTIRMA SÜRECİ 252
NİTEL ARAŞTIRMALARDA GÜVENİRLİK VE GEÇERLİK 253
NİTEL ARAŞTIRMANIN YÜRÜTÜLME AŞAMALARI 256
NİTEL ARAŞTIRMA TÜRLERİ 263
Anlatı Araştırması (Narratives) 263

Olgubilim (Fenomenoloji) Deseni 264
Kuram Oluşturma (Gömülü Teori) 265
Durum Çalışması 266
Kültür Analizi (Etnografik Yöntem) 267
NİTEL ARAŞTIRMALARDA VERİ TOPLAMA YÖNTEMLERİ 268
ÖZET 271
BÖLÜM DEĞERLENDİRME SORULARI 272
KAYNAKÇA 274

9. Bölüm
DENEYSEL DESENLER 277
Prof. Dr. Abdurrahman İlğan, Uzman Ümit Çağatay

GİRİŞ 277
DENEYSEL DESENLERİN TEMEL ÖZELLİKLERİ 283
DENEYSEL TASARIMIN BİLEŞENLERİ 285
Bağımsız Değişken 285
Bağımlı Değişken 287
Ölçümler (Öntest ve Sontest) 287
Deney ve Kontrol Gurubu 288
Random (Rastgele) Atama 289
DENEYSEL TASARIMIN UYGULAMA AŞAMALARI 290
Hipotezin ve Problemin Belirlenmesi 291
Müdahalenin/Deneysel İşlemin Nasıl Yapılacağına Karar Verilmesi 291
Deney Katılımcılarının Belirlenmesi 292
Bağımlı Değişkenin Ölçülmesi 293
Verilerin Analiz Edilmesi 294
Sonuçların Yazılması ve Tartışılması 294
DENEYSEL DESENLERİN TÜRLERİ 295
Zayıf Deneysel Desenler 296
Tek Seferlik Vaka Çalışması Tasarımı 296
Tek Grup Öntest-Sontest Tasarımı 297
Sabit (Statik) Grup Karşılaştırması 297
Gerçek Deneysel Desenler 298
Öntest - Sontest Kontrol Grubu Çalışması 298
Sontest Kontrol Grubu Çalışması 300
Solomon Dört Grup Çalışması 301
Yarı Deneysel Desenler 302
Eşleştirilmiş Grup Çalışması 304
Zaman Serileri Çalışması 305
İstatistiksel Çalışmalar 306
Rastgele Blok Deseni 307
Latin Kare Deseni 307
Faktöriyel Desen 308
Deneysel Desenlerin Karşılaştırılması 309
DENEYSEL DESENLERDE İÇ VE DIŞ GEÇERLİK 309
İç Geçerlilik 310

Dış Geçerlilik 312
ÖZET 314
BÖLÜM DEĞERLENDİRME SORULARI 316
KAYNAKÇA 319

10. Bölüm
İLİŞKİSEL ARAŞTIRMALAR 321
Doç. Dr. Nedim Özdemir

GİRİŞ 321
İLİŞKİSEL ARAŞTIRMANIN (CORRELATIONAL RESEARCH) AMACI VE ÖLÇÜMÜ 322
İLİŞKİSEL ARAŞTIRMADA GÖSTERİM 324
Saçılma (Dağılım) Grafiği 325
İlişkinin Yönü 326
İlişkinin Kuvveti 329
Kısmi İlişki 330
İlişki (Korelasyon) Matrisi 331
İLİŞKİSEL ARAŞTIRMA TÜRLERİ 332
Keşfedici ilişkisel araştırmalar 332
Tahmin edici (Yordayıcı) ilişkisel araştırmalar 333
Regresyon Analizi 334
Yapısal Eşitlik Modeli 335
Aracı ve Düzenleyici Değişkenler 336
BÖLÜM DEĞERLENDİRME SORULARI 339
KAYNAKÇA 342

11. Bölüm
ÖĞRETMEN EYLEM ARAŞTIRMASI 345
Dr. Öğr. Üyesi Sevim Bezen

GİRİŞ 345
EYLEM ARAŞTIRMASININ TANIMI 347
EYLEM ARAŞTIRMASININ TARİHSEL GELİŞİMİ 352
EYLEM ARAŞTIRMASININ İLKE VE ÖZELLİKLERİ 353
EYLEM ARAŞTIRMASININ ÖNEMİ 355
EYLEM ARAŞTIRMASI İLE DİĞER ARAŞTIRMA TÜRLERİ ARASINDAKİ
BENZERLİK VE FARKLILIKLAR 356
KATILIMCI EYLEM ARAŞTIRMASI 358
UYGULAMALI EYLEM ARAŞTIRMASI 359
EYLEM ARAŞTIRMASINI YÜRÜTME BASAMAKLARI 360
Birinci Aşama 362
İkinci Aşama 362
Üçüncü Aşama 363
Dördüncü Aşama 363
Beşinci Aşama 363
Altıncı Aşama 363
Yedinci Aşama 364

Sekizinci Aşama 364
EYLEM ARAŞTIRMASININ RAPORLANMASI 364
ÖĞRETMENLER İÇİN BİR EYLEM ARAŞTIRMASI ÖRNEĞİ 366
ÖZET 369
BÖLÜM DEĞERLENDİRME SORULARI 370
KAYNAKÇA 373

12. Bölüm
EĞİTİMDE ARAŞTIRMA PROJELERİ VE RAPORLAMA 375

Prof. Dr. Abdurrahman Ekinci

GİRİŞ 375
Proje Kavramı 376
Proje Türleri 377
AKADEMİK DÜZEYDE ARAŞTIRMA PROJELERİ 377
Araştırma Projelerinde Raporlama 378
Araştırmada Başlık 379
Araştırmada Yazar ve Kurum Bilgisi 379
Özet 380
Giriş 380
Amaç 381
Önem 382
Sayıltılar/Varsayımlar 383
Sınırlılıklar 383
Yöntem 384
Bulgular 386
Tartışma ve Sonuç 386
Öneriler 387
Kaynaklar 388
UYGULAMAYA YÖNELİK PROJELER 388
Yurt içi hibe programlarına dayalı projeler 388
TÜBİTAK Projeleri 389
Bakanlık Proje Destekleri 392
Kalkınma Ajansları Projeleri 393
Yurt Dışı Hibe Programlarına Dayalı Projeler 393
Erasmus+ Programı 394
IPA Kapsamındaki Hibe Programları 395
Proje Hazırlama 397
Proje Hazırlamada Mantıksal Çerçeve Yaklaşımı 399
Projelerde Ana Bölümler 400
ÖZET 406
BÖLÜM DEĞERLENDİRME SORULARI 407
KAYNAKÇA 409

1. BÖLÜM

BİLİMSEL ARAŞTIRMAYA İLİŞKİN TEMEL KAVRAMLAR

Dr. Öğr. Üyesi Ömer Seyfettin Sevinç

Düzce Üniversitesi - ORCID: 0000-0002-7061-023X

Hedefler

- Bilim, bilimsel yöntem, kuram, araştırma, bilimsel araştırma ile ilgili temel kavramları tanımlar ve birbirinden farklarını açıklar.
- Bilimin işlevlerini kavrar.
- Bilimin ölçütlerini açıklar, özelliklerini sıralayabilir.
- Bilimsel araştırmanın amaçlarını ve önemini açıklar.
- Bilgi türlerini sıralar, bilimsel bilginin değerini kavrar, bilim ve sözde bilimi birbirinden ayırt edebilir.
- Araştırmanın işlevlerini kavrar.
- Araştırmanın ölçütlerini açıklar, özelliklerini sıralayabilir.
- Araştırma türlerini ve bunların birbirinden farklarını açıklar.
- Kuramın araştırma için önemini betimleyebilir.
- Kuramın bir soruna, bir olguya yaklaşma yollarını kavrayabilir.
- Eğitim araştırmalarının arka planında bir veya birkaç kuramın yer aldığının farkına varır.

GİRİŞ

İnsanoğlu; okuma, araştırma, sorgulama, yorumlama, hesaplama, düşünme, eleştirme, duygu ve düşüncelerini yazılı ve sözlü olarak ifade etme, teknolojiyi geliştirme, bilim ve felsefe ile uğraşma, kültür ve sanat eserleri ortaya koyma gibi akıl yürütme ve zihinsel süreçleri yönüyle hayvanlardan ayrılır. Başarı ve yeteneklerini birçok alanda gösterebilen insanoğlu, karmaşık sorunları; merak, sezgi ve bilgelik yetenekleri ile çözer. Bilgiyi elde etme, bilgiyi düzenleme, analiz ve değerlendirme gibi bilimsel düşünme becerilerine yönelik tüm süreçler; eğitimle, araştırmakla, bilim okuryazarı olmakla kazanılır. Bu bağlamda bilimsel kavram ve süreçlerin bilgisi, yaşam içerisinde gelişen olaylara bilimsel bakış açısıyla bakıp anlayabilme, yorumlayabilme olarak açıklayabileceğimiz bilim okuryazarlığı ise bireysel, toplumsal, kültürel, ekonomik vb. tüm alanlar için vazgeçilmezdir. Bu çerçevede bilimsel düşünebilmenin önemli şartı doğayı, evreni yapı ve işleyiş gibi özellikleri yönüyle tanımak, hurafe ve ön yargılardan uzak olarak bilimsel anlayışa sahip olmaktır.

KAYNAKÇA

Adıbatmaz, B. K. ve Kutlu, Ö. (2020). *Bilimsel düşünme becerilerinin ölçülmesi*. Ankara: Pegem Akademi.

Altun, T. (2020). Eğitim bilimlerinde yöntem. H. Özmen ve D. Ekiz (Editörler). *Eğitime giriş kitabı içinde* (s.186-200). Ankara: Pegem Akademi.

Arslanoğlu, İ. (2016). *Bilimsel yöntem ve araştırma teknikleri ders notları.* Ankara: Gazi kitabevi.

Ayvacı, H. Ş. ve Bebek, G. (2020). Bilimin teknolojisi ile ilişkisi. H. Ş. Ayvacı ve S. Çepni (Editörler). *Bilimin teknolojideki uygulamaları kitabı içinde* (s.2-16). Ankara: Pegem Akademi.

Aydın, A. ve Muratoğlu - Pehlivan, B. (2019). *Eleştirel düşünme sosyal bilimler ve iletişim perspektifi.* İstanbul: Der Kitabevi Yayınevi

Baç, M. (2011). *Epistemoloji.* D. Taşdelen (Editör). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.

Balcı, A. (2021). *Sosyal bilimlerde araştırma, yöntem, teknik ve ilkeler*. Ankara: Pegem Akademi

Balcı, A. (2021). *Açıklamalı eğitim yönetimi terimleri sözlüğü*. Ankara: Pegem Akademi.

Beraha, A. (2021). *Bilimsel düşünme ve araştırma metedolojisi kavramlar, ilkeler, bilim felsefesi ve ontolojik boyut.* Ankara: Gazi kitabevi.

Bilen, K. (2019). Bilim nedir? ne değildir? N. Yenice (Editör). *Bilimin doğası gelişimi ve öğretimi kitabı içinde* (s.2-42). Ankara: Anı Yayıncılık.

Büyüköztürk, Ş., Çakmak, E. K., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2020). *Eğitimde bilimsel araştırma yöntemleri.* Ankara: Pegem Akademi.

İşeri, E. T. (2020). Bilimin tanımı, doğası, özellikleri, tarihsel gelişimi ve bilimsel paradigmalar. N. Cemaloğlu (Editör). *Bilimsel araştırma teknikleri ve etik kitabı içinde* (s.1-22). Ankara: Pegem Akademi.

Cevizci, A. (2010). *Felsefe sözlüğü.* İstanbul: Paradigma Yayınları

Cohen, L., Manion, L. ve Morrison, K. (2021). Eğitim araştırmalarında kuramın yeri. E.

Dinç ve K. Kıroğlu (Çeviri Editörleri). *Eğitimde araştırma yöntemleri kitabı içinde* (s.68-78). Ankara: Pegem Akademi.

Çelik, S. (2010). *Bilgi felsefesi ilkçağ'dan yeniçağ'a*. İstanbul: Doruk Yayımcılık.

Çoban, A. ve Oral, B. (2020). Bilimsel araştırma yöntemleri ile ilgili temel kavramlar.

B. Oral ve A. Çoban (Editörler). *Kuramdan uygulamaya eğitimde bilimsel araştırma yöntemleri kitabı içinde* (s.1-27). Ankara: Pegem Akademi.

Çüçen, A. K. (2013). *Bilim felsefesine giriş.* Ankara: Sentez Yayıncılık.

Demir, N. K. (2021). *Eğitim yönetiminde bilgi sosyolojisi*. Süleyman Tarman (Yayına Hazırlayan). Ankara: Müzik Eğitimi Yayınları.

Demirel, Ö. (2020). *Eğitim sözlüğü*. Ankara: Pegem Akademi.

Doğanay, A., Ataizi, M., Şimşek, A., Balaban Salı, J. ve Akbulut, Y. (2018). Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri. Anadolu Üniversitesi Yayını No. 2653, Eskişehir.

Ekiz, D. (2020). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Anı yayıncılık.

Erdem, A. R. (2021). *Analitik bilim felsefesi.* Ankara: Anı yayıncılık.

Erkuş, A. (2021). *Davranış bilimleri için bilimsel araştırma süreci*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Gürbüz, S. ve Şahin, F. (2018). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık. https://www.tubitak.gov.tr/tubitak_content_files/BTYPD/kilavuzlar/frascati_tr.pdf (Erişim: 07.01.2023)

İnanç, B. Y. ve Yerlikaya, E. E. (2020). *Kişilik kuramları*. Ankara: Pegem Akademi.

Kalyon, D. Ş. (2021). Bilimsel araştırmaya giriş. B. Çetin, M. İlhan ve M. G. Şahin(Editörler). *Eğitimde araştırma yöntemleri kitabı içinde* (s.35-52). Ankara: Pegem Akademi.

Karaca, S. (2021). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Gazi kitabevi.

Karasar, N. (2009). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Nobel Yayıncılık.

Karasar, N. (2022). *Bilimsel araştırma yöntemi: kavramlar, ilkeler, teknikler.* Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Karataş, M. (2020). *Türkçe ve felsefe terimleri.* Ankara: Pegem Akademi.

Kaya, Z. ve Gelbal, S. (2020). Eğitim bilimlerinde yöntem. Ö. Demirel, Z. Kaya ve K.

Kıroğlu (Editörler). *Eğitime giriş kitabı içinde* (s.172-201). Ankara: Pegem Akademi.

Kılınç, A. Ç. (2019). Eğitimin felsefi temelleri. T. Çalık ve M. Metin Arslan (Editörler). *Eğitime giriş kitabı içinde* (s.192-218). Ankara: Pegem Akademi.

Küçük, M. ve Küçük, A. (2020). Fen bilimleriyle ilgili temel kavramlar ve paradigmalar. H. Ş. Ayvacı (Editör). *İlkokulda temel fen bilimleri*. Ankara: Pegem Akademi

Memduhoğlu, H. B. (2020). Eğitimin bilimsel temelleri ve araştırma yöntemleri. H. B.

Memduhoğlu ve K. Yılmaz (Editörler). *Eğitime giriş kitabı içinde* (s.195-223). Ankara: Pegem Akademi

Mengüşoğlu, T. (1992). *Felsefeye giriş.* İstanbul: Remzi Kitabevi.

Öktem, N. ve Karagöz, E. (2015). *Sosyal bilimlerde yöntem.* Ankara: Astana Yayınları.

Özcan, M. B. (2009). *Tarihsel yaklaşımın 7. sınıf öğrencilerinin bilimin doğasıyla ilgili görüşlerini geliştirmeye etkisi* (yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Bolu.

Özden, Y. (2021). *Öğrenme ve öğretme*. Ankara: Pegem Akademi.

Özlem, D. (2003). *Bilim Felsefesi (Ders Notları)*. İstanbul: İnkılap Yayınları.

Palmquist, B. C. ve Finley, F. N. (1997). Preservice teachers' views of natüre of science during a post baccalaureate science teaching program. *Journal of Research in Science Teaching,* 34(6), 595-615.

Ramazan, O. (2020). Eğitim bilimlerinde araştırma yöntemleri. A. Oktay (Editör). *Eğitime giriş kitabı içinde* (s.171-190). Ankara: Pegem Akademi.

Rutli, E. E. (2022). Bilgi felsefesi. Mustafa Cihan, Serdar Saygılı (Editörler). *Felsefeye giriş.* Ankara: Pegem Akademi

Sarıtaş, D. (2021). Bilim felsefesi ve bilimsel bilgi. A. Meydan ve A. Durmaz (Editörler). *Sosyal değişim sürecinde bilim, teknoloji ve toplum kitabı içinde* (s.2-16). Ankara: Pegem Akademi.

Sezgin, F. ve Erdoğan, O. (2019). Eğitim bilimlerinde yöntem. T. Çalık ve M. M. Arslan (Editör). *Eğitime giriş kitabı içinde* (s.281-320). Ankara: Pegem Akademi.

Soslu, Ö. (2022). İlköğretim Öğrencilerinin Bilimin Doğasına Yönelik Görüşlerinin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi. *International Journal of Active Learning,* 6 (2), 141-153.

Sönmez, V. ve Alacapınar, F. G. (2019). *Örneklendirilmiş bilimsel araştırma yöntemleri.* Ankara: Anı Yayıncılık.

Sönmez, V. (2020). *Eğitim felsefesi*. Ankara: Anı Yayıncılık.

Sönmez, V. (2020). *Bilim felsefesi*. Ankara: Anı yayıncılık.

Şişman, M. (2022). *Eğitime giriş.* Ankara: Pegem Akademi.

Topdemir, H. G. (2016). *Felsefe.* Ankara: Pegem Akademi.

Topdemir, H. G. ve Unat, Y. (2020). *Bilim tarihi ve felsefesi.* Ankara: Pegem akademi.

Tutar, H. (2014). *Bilim ve sözde bilim.* Ankara: Seçkin yayıncılık.

Türkmen, L. Yalçın, M. (2001). Bilimin doğası ve eğitimdeki önemi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 3(1). 189-195.

Von Weizsäcker, C. F. F. (2008). *Zur Verantwortung der Wissenschaft: Carl Friedrich von Weizsäcker zu Ehren: Beiträge des 1.Hamburger Carl Friedrich von Weizsäcker-Forums* (Vol. 3). LIT Verlag Münster.

Yalçın, Ş. (2016). Neyi bilebiliriz? *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi,* Cilt 5, Sayı 2, s.7-20.

Yardımcı, A. B. (2019). Bilim ve sözde bilim: bilimsel topluluğun doğasının belirlenmesi ve sözde bilimin ayırt edilmesine yönelik sosyal bir ölçüt. *Kaygı,* 18(I1), 567 - 588.

Yıldırım, Ö. A. (2020). *Felsefe I.* B. Akot (Editör). Ankara: Gazi Kitabevi.

Yiğit, N. (2020). Eğitimin bilimsel temelleri. N. Saylan (Editör). *Eğitim bilimine giriş kitabı içinde* (s.193-210). Ankara: Anı Yayıncılık.

Yumuşak, G. (2019). Eğitim bilimlerinde yöntem. K. Keskinkılıç (Editör). *Eğitime giriş kitabı içinde* (s.83-94). Ankara: Pegem Akademi.

Yüksel, A. (2022). Bilimsel araştırma: temel yaklaşımlar ve metodoloji. R. Altunışık, H. Boz, E. Gegez, E. Koç, Ü. Sığrı, E. Yıldız, A. Yüksel (Editörler). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri: yeni perspektifler kitabı içinde* (s.67-105). Ankara: Seçkin Yayınları.

2. BÖLÜM

ALAN YAZIN TARAMASI

Dr. Duygu Şallı

Marmara Üniversitesi - ORCID: 0000-0002-8126-7131

Prof. Dr. Münevver Çetin

Marmara Üniversitesi - ORCID: 0000-0002-1203-9098

Hedefler

- Alan yazın taramasının ne olduğunu açıklar.
- Alan yazın taraması ile ilgili süreç ve işleyişi bilir, dikkat edilmesi gereken konuları açıklar.
- Alan yazın taramasının amacı ve işlevleri hakkında bilgi sahibi olur.
- İyi bir alan yazın taramasının sahip olması gereken özelliklerini açıklar.
- Alan yazın taraması ile ilgili kaynak taramasının nasıl ve nerelerden yapılacağı hakkında bilgi sahibi olur.
- Bilimsel bir makalenin dergiye gönderilmesi ve kongrede bildiri sunumu ile ilgili süreçler hakkında bilgi sahibi olur.
- Tez savunması ile ilgili dikkat edilmesi gereken konular hakkında farkındalık kazanır.

ALAN YAZIN TARAMASI TANIMI VE İÇERİĞİ

Bilimsel yazım, kaynak ve materyalleri bulmak, taslak hâlinde yazmak, sonrasında bu taslağı düzenlenmek ile ilgili bir planlama sürecinden oluşmaktadır. Bu sebeple bilimsel yazım öncelikle açıklık ilkesine dayanmaktadır. Bu ilke, net olarak ortaya konulmuş olan problem durumunu ele alarak yine net sonuçlar üretilmesi ile açıklanmaktadır. Bilimsel bir yazımda iki yönlü bir iletişim mevcuttur. Algılanmadığı zaman faydasız olan herhangi bir sinyal gibi bilimsel bir makalenin de işlevselliği açısından okuyucu tarafından net olarak anlaşılması gerekmektedir (Day, 1996). Bilimsel bir yayında açıklık ilkesine uymak için öncelikle alan yazın taramasının bütün kurallara uygun bir şekilde yazılması gerektiği bilinmelidir.

Alan yazın taraması, belirli bir konu hakkında yayınlanmış bilgileri tartışmaya, genişleyen ve çeşitlendirilmiş bilgi tabanının eleştirisine ve potansiyel olarak yeniden kavramsallaştırılmasına yönelik ihtiyacı ele almaktadır (Ramdhani, 2014). Bu sebeple, bilimsel materyalleri; okuma, analiz etme, değerlendirme ve özetleme süreçlerini temsil etmektedir (Kabir, 2016). Bu süreç, bir konu hak-

KAYNAKÇA

Arshad, N. & Danson, M (2015). The literature review. *The global management serıes*: *Research methods for business & management* içinde (s.37-57). London: British Library.

Büyüköztürk, Ş., Çakmak, E. K., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2016). *Bilimsel araştırma yöntemleri.* (22.bs.) Ankara: Pegem Akademi.

Day, R. (1996). *Bilimsel bir makale nasıl yazılır ve yayımlanır?.* (G. Aşkar Altay, çev.). (4.bs.). Ankara: Tübitak Yayınları.

Dimitriadis, Y., McAndrew, P., Conole, G. & Makriyannis, E. (2009). New design approaches to repurposing open educational resources for collaborative learning using mediating artefacts: Same places, different spaces, (6-9 Dec 2009). Auckland, New Zealand. file:///C:/Users/Toshiba/Downloads/dimitriadis.pdf.

Greetham, B. (2020). *How to write your literature review.* The United Kingdom: Red Globe Press.

Kabir, S. M. S. (2016). Literature Review. *Basic guidelines for research: An introductory approach for all disciplines* içinde (s.37-52). Book Zone Publication.

Knopf, J. W. (2006). *Doing a Literature Review. PS: Political Science & Politics, 39(01), 127 132.* doi:10.1017/s1049096506060264 10.1017/s1049096506060264.

Lunsford, A. (2010). The everyday writer (5th ed.). Boston, MA: Macmillan Higher Education.

Maier, H. R. (2013). What constitutes a good literature review and why does its quality matter?. *Environ. Model. Softw.*, *43* (3-4).

Ramdhani, A., Ramdhani, M. A. & Amin, A. S. (2014). Writing a Literature Review Research Paper: A step-by-step approach. *International Journal of Basic and Applied Science*, *3*(1), 47-56.

Ruggıero,V.R. (2022). *Eleştirel düşünme için bir rehber* (4.bs.). (Ç. Dedeoğlu, çev.). İstanbul: Alfa Basım Yayın.

Ryan, F., Coughlan, M. & Cronin, P. (2007). *Step-by-step guide to critiquing research. Part 2: qualitative research. British Journal of Nursing, 16(12), 738-744.* doi:10.12968/bjon.2007.16.12.23726 10.12968/bjon.2007.16.12.23726.

https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/about/. 02.12.2022 tarihinde 22:30'da erişilmiştir.

https://wos-journal.info/.16.01.2023 tarihinde 14:36'da erişilmiştir.

3. BÖLÜM

BİLİMSEL ARAŞTIRMALARDA ETİK

Doç. Dr. Deniz Gülmez

Necmettin Erbakan Üniversitesi - ORCID: 0000-0002-9778-0431

Doç. Dr. Aydan Ordu

Pamukkale Üniversitesi - ORCID: 0000-0002-2068-7992

Hedefler

- Etik kavramını bilir ve araştırma etiğini açıklar.
- Bilimsel araştırmalarda uyulması gereken etik kuralları sıralar.
- Hassas grupları tanımlar. Hassas gruplarla yapılan çalışmalarda dikkat edilmesi gereken ölçütleri açıklar.
- Bilimsel araştırma ve yayın etiğine uygun olmayan davranışları bilir. Etik dışı davranışların analizini yapar.
- Etik dışı davranışların nedenlerini değerlendirir.
- Bilimsel araştırmalarda etik dışı davranışların önlenmesine yönelik yapılması gerekenleri açıklar.
- Araştırma etiğine ilişkin kanunları bilir.
- Etik kurulların kurulmasına ilişkin süreci, etik kurullara olan gereksinimi ve etik kurulun işlevini açıklar.

GİRİŞ

Bilimsel araştırmalar belirli bir çerçevede sistematik bir yol takip edilerek gerçekleştirilmektedir. Araştırma sürecinde araştırmacıların izlemesi gereken adımlar ve uyması gereken kurallar vardır. Sosyal bilimlerde araştırmalar, genellikle insanlar üzerinde veya insandan veri toplamayla ilgilidir. Bu durum, araştırmaya veri sağlayan kişilere araştırmacılar tarafından nasıl davranılması gerektiği, gizliliğin nasıl sağlanacağı, katılımcıların nasıl korunacağı gibi soruları gündeme getirir. Bu tür sorular, genellikle doğası gereği etik kapsamında ele alınır. Etik ilkeler, araştırmacılar için bir rehber niteliği taşımaktadır. Günümüzde araştırma etiği, etik ilkeler ve etik kurullar ile ilgili çeşitli düzenlemeler mevcuttur. Dünya ülkelerinde bilimsel araştırma süreçlerinde uyulması gereken etik ilkeler, özellikle İkinci Dünya Savaşı'nda Alman bilim insanlarının insanlar üzerinde yaptığı ağır ihlaller ve ölümle sonuçla-

KAYNAKÇA

Aydın, İ. (2016). *Akademik etik.* Ankara: Pegem Akademi.

Benos, D. J., Fabres, J., Farmer, J., Gutierrez, J. P., Hennessy, K., Kosek, D., Lee, J. H., Olteanu, D., Russell, T., Shaikh, F. & Wang, K. (2005). Ethics and scientific publication. *Advances in Physiology Education*, *29*(2), 59-74.

Bos, J. (2020). *Research ethics for students in the social sciences*. Switzerland: Springer Nature.

Broad, W. J. (1981). The Publishing Game: Getting More for Less: Meet the Least Publishable Unit, one way of squeezing more papers out of a research project. *Science*, *211*(4487), 1137-1139.

Budd, J. M. & Stewart, K. N. (2015). Is there such a thing as" Least Publishable Unit"? An empirical investigation. *LIBRES: Library and Information Science Research Electronic Journal*, *25*(2), 78-85.

Chaddah, P. (2021). Ethics in research publications: Fabrication, falsification, and plagiarism in Science. In *Academic Integrity and Research Quality*. New Delhi: University Grants Commission.

Çelik, Z. (2018). Bilimsel Araştırmalarda Mahremiyet, Gizlilik ve Etik (Ed. M. Öztürk) *Sosyal Bilimlerde Etik Sorunlar* (ss.29-50), Ankara: Nobel.

Danis, M., Largent, E., Grady, C., Wendler, D., Hull, S. C., Millum, J. & Berkman, B. (2012). *Research ethics consultation: a casebook*. USA: Oxford.

D'Angelo, J. G. (2012). *Ethics in science: Ethical misconduct in scientific research.* USA: CRC Press.

Ecevit, M. (2006). Bilimsel Pratikte Etik Sorunların Toplumsal Birkaç Yönü (Ed. K. Karakütük). *Sosyal Bilimlerde Süreli Yayıncılık - I. Ulusal Kurultay Bildirileri* içinde (ss. 81-87). Ankara.

Ersoy, N. (2015). Araştırma etiği. *Kocaeli Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 1(1), 2-8.

European Commission (2018). *Ethics in Social Science and Humanities.* https://ec.europa.eu/info/funding-tenders/opportunities/docs/2021-2027/horizon/guidance/ethics-in-social-science-and-humanities_he_en.pdf

Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu (1951). *Resmî Gazete* (7981, 13 Aralık 1951). https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.3.5846.pdf

Gostin, L. (1991). Ethical principles for the conduct of human subject research: population-based research and ethics. *Law, Medicine and Health Care, 19*(3-4), 191-201.

Gündüz, T. (2020). Akademik yazımda bir araştırmadan birden fazla yayın üretmek: Etik bir problem (mi?). *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, *29*(1), 45-80.

Graham, A., Powell, M., Taylor, N., Anderson, D. & Fitzgerald, R. (2013). *Ethical Research Involving Children.* Florence: UNICEF Office of Research - Innocenti.

Helgesson, G. & Eriksson, S. (2015). Plagiarism in research. *Medicine, Health Care and Philosophy*, *18*(1), 91-101.

Irzık, G. & Erzan, A. (2008). *Bilim etiği elkitabı*. A. Erzan (Edt.) Ankara: TÜBA.

Israel, M. & Hay, I. (2006). *Research ethics for social scientists*. Sage.

İnci, O. (2009). Bilimsel yayın etiği ilkeleri, yanıltmalar yanıltmaları önlemeye yönelik öneriler. *Sağlık bilimlerinde süreli yayıncılık*, 7, 69-89.

Kang, E. & Hwang, H. (2020). The consequences of data fabrication and falsification among researchers. *Journal of Research and Publication Ethics, 1(*2), 7-10.

Kansu, E. & Ruacan, Ş. (2006). Bilimsel araştırma ve yayın etiğinin temel ilkeleri. *Türk Plastik Rekonstrüktif ve Estetik Cerrahi Dergisi*, *14*(2), 82-86.

Karakaya, H. & Örs, Y. (1994). Dünyada ve Türkiye'de Etik Kurulları. *Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası, 47*(4), 713-722.

Koepsell, D. (2017). *Scientific integrity and research ethics: An approach from the ethos of science.* Springer.

Küçük, M. (2003). Bilimsel araştırma ve etik. *Kurgu Anadolu Üniversitesi İletişim Bilimleri Fakültesi Uluslararası Hakemli İletişim Dergisi, 20*(20), 255-266.

Küpeli, S. (2019). Sağlık bilimlerinde araştırma ve yayın etiği. *Cukurova Medical Journal*, *44*(1), 232-240.

Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliği (2016). *Resmî Gazete* (29690, 20 Nisan 2016). https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=21510&MevzuatTur=7&MevzuatTertip=5

Loue, S. (2002). *Textbook of research ethics: Theory and practice*. Kluwer Academic Publishers.

Mahmood, K. R. (2009). Plagiarism, copyright violation, duplication, fabrication, false statements, breach of research and publication ethics. *Indian Journal of Dermatology, Venereology and Leprology, 75(*2), 182-183.

Nylenna, M. & Simonsen, S. (2006). Scientific misconduct: a new approach to prevention. *The Lancet*, *367*(9526), 1882-1884.

Oliver, P. (2003). *The student's guide to research ethics.* UK: McGraw-Hill Education.

Oliver, P. (2010). *The student's guide to research ethics.* UK: McGraw-Hill Education.

Ongun, T. (2006). Araştırma ve yayın etiği (Ed. K. Karakütük). *Sosyal Bilimlerde Süreli Yayıncılık - I. Ulusal Kurultay Bildirileri* içinde (ss. 89-94). Ankara.

Resnik, D. B. (2020). *What Is Ethics in Research & Why Is It Important?*. https://www.niehs.nih.gov/research/resources/bioethics/whatis/index.cfm

Ruacan, Ş. (2005). Bilimsel araştırma ve yayınlarda etik ilkeler. *Gazi Tıp Dergisi*, *16*(4), 147-149.

Sarwar, U. & Nicolaou, M. (2012). Fraud and deceit in medical research. *Journal of Research in Medical Sciences, 17*(11), 1077-1081.

Taylor, N. (2009). Consequentialism and the Ethics of Planning Research. Piccolo, F. L. & Thomas, H. (Eds.) *Ethics and planning research*. England: Ashgate.

Teixeira da Silva, J. A. & Dobránszki, J. (2016). Multiple authorship in scientific manuscripts: ethical challenges, ghost and guest/gift authorship, and the cultural/disciplinary perspective. *Science and engineering ethics*, *22*(5), 1457-1472.

Töreci, K. (2005). Yayın etiği. *Akademik Gıda*, *3*(5), 24-44.

TÜBA (2002). *Bilimsel araştırmada etik ve sorunları*. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları.

TÜBİTAK Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu Yönetmeliği (2015, 2018). https://www.tubitak.gov.tr/sites/default/files/3654/277_islenmis_hali_1.pdf

Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlük (2022). https://sozluk.gov.tr/

Ünal, M., Toprak, M & Başpınar, V. (2012). Bilim etiğine aykırı davranışlar ve yaptırımlar: Sosyal ve beşerî bilimler için bir çerçeve önerisi. *Amme İdaresi Dergisi, 45(*3), 1-27.

Üniversitelerarası Kurul Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi (2021). https://www.uak.gov.tr/mevzuat

Wiles, R. (2013). *What are qualitative research ethics?*. UK: Bloomsbury.

Yılmaz, K. (2012). Etik dışı davranış olarak haksız yazarlık. *Eğitim Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 2(1). https://www.eduscires.com/articles/unfair-authority-as-unethical-behavior.pdf

Yükseköğretim Kanunu (1981). *Resmî Gazete* (17506, 6 Kasım 1981). https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.2547.pdf

Yükseköğretim Kurulu Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi (2016). https://www.yok.gov.tr/Sayfalar/Kurumsal/mevzuat/bilimsel-arastirma-ve-etik-yonetmeligi.aspx

Zietman, A. L. (2013). Falsification, fabrication, and plagiarism: the unholy trinity of scientific writing. *International Journal of Radiation Oncology, Biology, Physics*, *87*(2), 225-227.

Zigmond, M. J. & Fischer, B. A. (2002). Beyond fabrication and plagiarism: The little murders of everyday science. *Science and engineering ethics*, *8*(2), 229-234. https://doi.org/10.1007/s11948-002-0024-3 https://plagiarism.org/article/what-is-plagiarism

4. BÖLÜM

ARAŞTIRMA SORULARI, HİPOTEZ, VERİ VE DEĞİŞKENLER

Dr. Öğr. Üyesi Osman Aktan

Düzce Üniversitesi - ORCID: 0000-0001-6583-3765

Dr. Öğr. Üyesi Murat Tekin

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi - ORCID: 0000-0001-6841-3045

Hedefler

- Araştırmanın amacını tanımlar.
- Araştırmanın amacına hizmet edecek araştırma sorularını yazar.
- Araştırma hipotezlerini oluşturur.
- Araştırma sorusu ile hipotez arasındaki farkı açıklar.
- Veri kavramını ve veri türlerini açıklar.
- Değişken türlerini açıklar ve örnekler verir.
- Hipotez kavramını ve türlerini açıklar, örnekler verir.
- Veri toplamada kullanılan test tekniklerini ve türlerini açıklar, örnekler verir.
- Veri toplamada kullanılan test dışı teknikleri ve türlerini açıklar, örnekler verir.

GİRİŞ

İnsanın durmak bilmeyen merakı, çevresini anlama isteği, sorunları çözme arayışı bilgi üretiminin ve bilimin kapılarını açan faktörler olmuştur. Günümüzde bilim, bilgi üretirken "bilimsel yöntem" adını verdiğimiz bir mantıksal akışı izlemektedir. Merakını doyurmanın, çevresini anlamanın, hissettiği sorunlara çözüm bulmanın peşinde olan araştırmacılar araştırma yaparken bu meraklarını, hissettikleri sorunları belirginleştirmek, somutlaştırmak, sınırlarını çizmek zorundadır. Araştırmanın amacının, araştırma sorularının, hipotezlerin, değişkenlerin tanımlandığı aşama, araştırmanın somutlaştığı aşamadır. İyi ifade edilmiş araştırma soruları veya hipotezler araştırmacıya araştırmanın başarıyla tamamlanması için yol gösterici, okurlara araştırmanın ne ile ilgili olduğu konusunda net çerçeve sunacaktır. Değişkenlerin tanımlanması, değişkenler arasında ne tür bağlantıların/ilişkilerin aranacağını açık ve somut hâle getirecektir. Bu bölümün amacı, araştırmacıların araştırma amacını,

KAYNAKÇA

Adıgüzel, A. (2012). Okula İlişkin Tutum Ölçeğinin geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 11*(40), 30-45.

Aktan, O. (2018). K*aynaştırma eğitiminde takım destekli bireyselleştirme tekniğinin öğrencilerin ders başarısı derse karşı tutum ve sosyal kabul düzeylerine etkisi*. Doktora Tezi. Gazi Üniversitesi, Ankara. https://tez.yok.gov.tr sayfasından erişilmiştir.

Aktan, O., Orakcı, Ş. & Durnalı, M. (2020). Investigation of the relationship between burnout, life satisfaction and quality of life in parents of children with disabilities. *European Journal of Special Needs Education, 35*(5), 679-695. https://doi.org/10.1080/0885625 7.2020.1748429

Albayrak, G. (2020). Etkileşime dayalı teknikler (Editör: C. Şahin), *Bireyi Tanıma Teknikleri* (4.baskı). Ankara: Pegem Yayıncılık

Alver, B. (2020). Kişilik Testleri (Editör: C. Şahin), *Bireyi Tanıma Teknikleri* (4.baskı). Ankara: Pegem Yayıncılık

Atkinson, R. L., Atkinson, R. C., Smith, E. E., Bem, D. J. & Hoeksema, S. N. (2010). *Psikolojiye giriş* (5. baskı). (Y.Alogon, Çev.). Ankara: Ayrıntı

Baron, R. M. & Kenny, D. A. (1986). The moderator-mediator variable distinction in social psychological research: Conceptual, strategic, and statistical considerations. *Journal of Pe~nality and Social Psychology, 51*(6), 1173-1182. https://doi.org/10.1037/0022-3514.51.6.1173

Burns, S. T. (2014). Validity of person matching in vocational interest inventories. *The Career Development Quarterly, 62*(2), 114-127.

Carnap, R. (1959). The Elimination of Metaphysics through Logical Analysis of Language (translated by Arthur Pap). In A. J. Ayer (Ed.), *Logical Positivism* (pp. 60-81). New York: The Free Press.

Cillessen, A. H. N. (2011). Sociometric methods. In K. H. Rubin, W. M. Bukowski & B. P. Laursen (eds), *Handbook of Peer Interactions, Relationships, and Groups*, pp. 82-99. New York: Guilford Press

Clugston, M. J. (2004). *The new penguin dictionary of science*. London: Penguin Books.

Cohen, R. J. & Swerdlik, M. E. (2018). *Psychological testing and assessment* (9th Edition). New York: McGraw-Hill Education.

Cramer, D. & Howitt, D. (2004). *The SAGE dictionary of statistics*. London: SAGE Publications Ltd.

Creswell, J. W. (2012). *Educational research*. Boston: Pearson Education, Inc.

Deadrick, D. L. & Gardner, D. G. (2008). Maximal and typical measures of job performance: An analysis of performance variability over time. *Human Resource Management Review, 18*(3), 133-145.

Everitt, B. S. (2006). *The Cambridge dictionary of statistics* (3rd Edition). Cambridge: Cambridge University Press

Ferrando, P. J. (2014). Assessing person fit in typical-response measures. In *Handbook of Item Response Theory Modeling* (pp. 128-155). Routledge.

Fraenkel, J. R., Wallen, N. E. & Hyun, H. H. (2012). *How to design and evaluate research in education*. New York: McGraw-hill.

Fredricks, J. A. (2022). Measuring Student engagement with observational techniques. In A.L. Reschly and S.L. Christenson (Eds.), *Handbook of research on student engagement* (2nd ed.). Springer.

Frey, B. B. (2022). *The SAGE encyclopedia of research design*. California: Sage Publications, Inc.

Gravetter, F. J. & Forzano, L-A. B. (2018). *Research methods for the behavioral sciences* (6th Edition). Boston: Cengage Learning, Inc.

Harrington, T. & Long, J. (2013). The History of Interest Inventories and Career Assessments in Career Counseling. *The Career Development Quarterly, 61*(1), 83-92. http://doi.org/10.1002/j.2161-0045.2013.00039.x

Hoyle, R. H. (2012). *Handbook of structural equation modeling*. New York: The Guilford Press

Jamieson, S. (2004). Likert Scales: How to (Ab)use them. *Medical Education, 38*, 1217-1218

Johansson, L. G. (2016). *Philosophy of science for scientists.* Switzerland: Springer International Publishing.

Kumcağız, H. (2020). Diğer teknikler (Editör: C.Şahin), *Bireyi Tanıma Teknikleri* (4.baskı). Ankara: Pegem Yayıncılık

Loewenthal, K. & Lewis, C.A. (2018). *An Introduction to Psychological Tests and Scales, Psychology*. Press: London, UK.

Mitchell, M. L. & Jolley, J. M. (2010). *Research design explained* (7th Edition). Belmont, CA: Wadsworth, Cengage Learning.

Norman, G. (2010). Likert scales, levels of measurement and the "laws" of statistics. *Advances in Health Sciences Education, 15*, 625-632. https://doi.org/10.1007/s10459-010-9222-y

O'Leary, Z. (2017). *The essential guide to doing your research project* (3rd Edition). Los Angeles: Sage Publications Ltd.

Özdemir, V., Yıldırım, Y. ve Tan, Ş. (2020). A meta analytic reliability generalization study of the Oxford Happiness Scale in Turkish sample. *Journal of Measurement and Evaluation in Education and Psychology*, *11*(4), 374-404. http://dx.doi.org/10.21031/epod.766266

Özgüven, İ. E. (2021). *Bireyi tanıma teknikleri* (21.baskı). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık

Popper, K. (2022). *The logic of scientific discovery*. London: Routledge

Sternberg, R. J., Wong, C. H. & Kreisel, A. P. (2021). Understanding and assessing cultural intelligence: Maximum-performance and typical-performance approaches. *Journal of Intelligence, 9*(3), 1-18. https://doi.org/10.3390/jintelligence9030045.

Stevens, S. S. (1946). On the theory of scales of measurement. *Science, 103,* 677-680.

Tavşancıl, E. (2014). Tutumların ölçülmesi ve spss ile veri analizi, Ankara: Nobel.

Toraman, Ç. ve Çelik, S. (2021). Lise öğrencilerinin öğretmenlik mesleğine yönelik tutum ölçeğinin geliştirilmesi ve öğrencilerin öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları ile mesleki değerleri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 53, 47-68. http://dx.doi.org/10.15285/maruaebd.676792

Thomas, H. (1982). IQ interval scales, and normal distributions. *Psychological Bulletin, 91*, 198-202

Urbina, S. (2014). *Essentials of Psychological Testing*. Wiley: Hoboken, NJ.

Wu, H. & Leung, S. O. (2017) Can Likert Scales be treated as interval scales? A simulation study. *Journal of Social Service Research, 43*(4), 527-532. https://doi.org/10.1080/01488376.2017.1329775

Zedeck, S. (2014). *APA dictionary of statistics and research methods*. Washington, DC: American Psychological Association (APA).

Zentner, M. & Eerola, T. (2010). Self-report based measures and models. In P.N. Juslin & J.A. Sloboda (Eds.), *Handbook of music and emotion* (pp. 187-221). Oxford: Oxford University Press.

5. BÖLÜM

EVREN VE ÖRNEKLEM

Doç. Dr. Çetin Toraman

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi - ORCID: 0000-0001-5319-0731

Dr. Öğr. Üyesi Hasan Fehmi Özdemir

Şırnak Üniversitesi - ORCID: 0000-0002-0705-8032

Hedefler

- Evren, örneklem, örnekleme, örnekleme birimi ve örnekleme yöntemleri kavramlarının farklarını açıklar.
- Araştırmanın amacına uygun örneklem belirler.
- Örnekleme yöntemlerini açıklar.
- Araştırmanın amacına uygun örneklem hesabı yaparak yeterli temsil gücüne sahip örneklem belirler.

GİRİŞ

Araştırmalar kapsamında amaçlara ulaşabilmek için araştırmaya konu olan değişkenlerle ilgili verilerin elde edilmesi ve ardından analiz edilmesi gereklidir. Bu veriler ne, nereden ve kimlerden elde edilecektir? Çanakkale'nin rüzgârı ve havadaki nemin köprüde kullanılan metal parçaların korozyonuna etkisini araştıran bir mühendisseniz korozyon tespiti için hangi ve neredeki metal parçalarını incelemelisiniz? Öğrencilerin okul terkinin nedenlerini araştıran bir eğitim bilimciyseniz okul terkine ilişkin verileri nerede ve kimlerden elde etmelisiniz? Her araştırma okurları tarafından anlaşılır, süreçleri itibarıyla şeffaf, elde ettiği veriler ve bulguları ile ilgilenilen durumu yansıtır, güvenilir kabul edilmek için yapılmaktadır. Araştırmada veriler ne, nereden ve kimlerden elde edilmelidir ki hem bulguları geçerli ve güvenilir olsun hem de sonuçları verilerin toplandığı daha büyük gruba genellenebilsin?

Araştırmalarda araştırmacılar, evrenle çalışmak yerine örneklem alma ve bu örneklemle çalışma yoluna gitmeyi tercih ederler. Araştırma evreninin tüm üyeleri üzerinden araştırmayı yürütmek; zaman, para, erişim gibi kaynaklara sahip olmayı gerektirir. Kaynakları sınırlı olan araştırmacılar örneklem alma yolunu tercih eder. Örneklemden çıkarılan sonuçların evrene genellenmesi amaçlanır. Bu nedenle ör-

KAYNAKÇA

Aktan, O., Toraman, Ç. & Aytuğ Koşan, A. M. (2021). I have a letter to my faculty!. *Pegem Eğitim ve Öğretim Dergisi, 11*(1), 01-48. http://dx.doi.org/10.14527/pegegog.2021.001

Cochran, W. G. (1977). *Sampling techniques* (3rd Edition). New Jersey: John Wiley & Sons, Inc.

Cohen, L., Manion, L. & Morrison, K. (2018). *Research methods in education* (8th Edition). London: Routledge

Cramer, D. & Howitt, D. (2004). *The SAGE dictionary of statistics*. London: SAGE Publications Ltd.

Creswell, J. W. (2012). *Educational research*. Boston: Pearson Education, Inc.

Everitt, B. S. (2006). *The Cambridge dictionary of statistics*. Cambridge: Cambridge University Press.

Faul, F., Erdfelder, E., Lang, A.-G. & Buchner, A. (2007). G*Power 3: A flexible statistical power analysis program for the social, behavioral, and biomedical sciences. *Behavior Research Methods*, 39, 175-191.

Faul, F., Erdfelder, E., Buchner, A. & Lang, A.-G. (2009). Statistical power analyses using G*Power 3.1: Tests for correlation and regression analyses. *Behavior Research Methods*, 41, 1149-1160.

Frey, B. B. (2022). *The SAGE encyclopedia of research design*. California: Sage Publications, Inc.

Gravetter, F. J. & Forzano, L-A. B. (2018). *Research methods for the behavioral sciences* (6th Edition). Boston: Cengage Learning, Inc.

Johansson, L. G. (2016). *Philosophy of science for scientists*. Switzerland: Springer International Publishing.

Lavrakas, P. J. (2008). *Encyclopedia of survey research methods*. Thousand Oaks, California: SAGE Publications, Inc.

Levy, P. S. & Lemeshow, S. (2008). *Sampling of populations, methods and applications* (4th Edition). New Jersey: John Wiley & Sons, Inc.

Liu, X. (2018). Interviewing elites: Methodological issues confronting a novice. *International Journal of Qualitative Methods, 17*(1). https://doi.org/10.1177/1609406918770323

Lunsford Mears, C. (2009). *Interviewing for education and social science research*. New York: Palgrave Macmillan.

Merriam, S. B. & Tisdell, E. J. (2016). *Qualitative research, a guide to design and implementation* (4th Edition). California: Jossey-Bass, A Wiley Brand.

Miles, M. B., Huberman, A. M. & Saldaña, J. (2014). *Qualitative data analysis: A methods sourcebook* (3rd Edition). California: SAGE Publications, Inc.

Mitchell, M. L. & Jolley, J. M. (2010). *Research design explained* (7th Edition). Belmont, CA: Wadsworth, Cengage Learning.

O'Leary, Z. (2017). *The essential guide to doing your research project* (3rd Edition). Los Angeles: Sage Publications Ltd.

Patton, M. Q. (2015). *Qualitative research & evaluation methods* (4th Edition). California: SAGE Publications, Inc.

Popper, K. (2022). *The logic of scientific discovery*. London: Routledge

Ryan, T. P. (2013). *Sample size determination and power*. New Jersey: John Wiley & Sons, Inc.

Thompson, S. K. (2012). *Sampling* (3rd Edition). New Jersey: John Wiley & Sons, Inc.

Tillé, Y. (2020). *Sampling and estimation from finite populations*. New Jersey: John Wiley & Sons, Inc.

Toraman, Ç., Özdemir, H. F. & Orakcı, Ş. (2020). Experiences of Turkish teachers working abroad. *SAGE Open, 10*(1), 1-9. https://doi.org/10.1177/2158244020914655.

Trochim, W. M., Donnelly, J. P. & Arora, K. (2016). *Research methods*. Boston: Cengage Learning

Zedeck, S. (2014). *APA dictionary of statistics and research methods*. Washington, DC: American Psychological Association (APA).

Yamane, T. (1967). *Elementary sampling theory*. New Jersey: Prentice-Hall, Inc.

6. BÖLÜM
GEÇERLİK VE GÜVENİRLİK

Dr. Öğr. Üyesi Hasan Fehmi Özdemir[1]
Şırnak Üniversitesi - ORCID: 0000-0002-0705-8032
Dr. Öğr. Üyesi Ceren Mutluer[2]
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi - ORCID: 0000-0002-3935-336X

Hedefler

- Geçerlik ve güvenirlik kavramlarının farklarını açıklar.
- Geçerlik ve güvenirlik türlerini açıklar.
- Araştırmanın amacına uygun olarak kullanılacak geçerlik ve güvenirlik yöntemlerini belirler.
- Geçerlik ve güvenirlik artırma yöntemlerini belirler.

GİRİŞ

Bir araştırmanın "bilimsel" olarak nitelendirilebilmesi ancak söz konusu araştırma sürecinin bilimsel bir yöntemle yürütülmüş olmasına; elde edilen/üretilen bilginin bilimsel nitelik taşıyabilmesi ise nesnel ve sistemli bir şekilde, deney ve gözlem yoluyla elde edilmiş olmasına bağlıdır. Araştırmacıları, peşinde oldukları cevaplara ulaştıran, bu süreçte yapılan ölçme işlemleri sonucunda elde edilen geçerli ve güvenilir ölçümlerin kendisidir. Yapılan çalışmanın gücünü ve üretilen bilginin etkisini artırabilmek de yine araştırmanın türüne göre seçilen uygun geçerlik ve güvenirlik kanıtlarının ortaya konulmasıyla mümkün olabilir.

Bilimsel araştırma sürecinde önemli bir yere sahip olan geçerlik ve güvenirlik, araştırmacıların çalışmaları kapsamında yürüttükleri ölçme işlemlerinin kalitesini ortaya koymak amacıyla kullanılan ölçütlerdir. Bu ölçütler sayesinde gerçekten gözlenmek istenen özelliğin/özelliklerin ölçülüp ölçülmediği (geçerlik) ve elde edilen sonuçların ne kadar hatadan arınık olduğu, diğer bir deyişle bu ölçme işlemlerine ne kadar az hata karıştığı (güvenirlik) ortaya konmuş olur. Örneklem üzerinde yürütü-

1 Güvenirlik kısmından sorumlu yazar
2 Geçerlik kısmından sorumlu yazar

KAYNAKÇA

Baykul, Y. (2010). *Eğitimde ve psikolojide ölçme, klasik test teorisi ve uygulaması*. Ankara: Pegem Akademi.

Bandalos, D. L. (2017). *Chapter 11: Validity. Measurement Theory and Applications for the Social Sciences*. New York: Guilford Press, 254-97.

Bloom, B. S. (1956). *Taxonomy Of Educational Objectives*. Kanada: David Mckay.

Brennan, R. L. (1998). Misconceptions at the intersection of measurement theory and practice. *Educational Measurement: Issues and Practice*, 17(1), 5-9.

Byrne, B. M. ve Watkins, D. (2003). The issue of measurement invariance revisited. *Journal of cross-cultural psychology*, 34(2), 155-175.

Cohen, L., Manion, L. ve Morrison, K. (2018). *Research methods in education* (8th Edition). London: Routledge

Cohen, R. J. ve Swerdlik, M. E. (2010). *Psychological testing and assessment: An introduction totests and measurement* (7th ed.). New York, NY: McGraw-Hill.

Cortina, J. M. (1993). What Is Coefficient Alpha? An Examination of Theory and Applications. *Journal of Applied Psychology*, 78, 98-104.

Creswell, J. W. ve Miller, D. L. (2000). Determining validity in qualitative inquiry. *Theory into Practice*, 39(3), 124-130.

Creswell, J. W. (2014). *Research Design: Qualitative, Quantitative and Mixed Methods Approaches* (4th ed.). Thousand Oaks, CA: Sage.

Crocker, L. ve Algina, J. (1986). *Introduction to classical and modern test theory*. Harcourt, New York.

Cronbach, L. J. (1951). Coefficient alpha and the internal structure of tests. *Psychometrika*, 16(3), 297-334.

Cronbach, L. J. (1984). *Essentials of psychological testing*. New York: Harper.

Cronbach, L. J., Meehl, P. E. (1955). Construct validity in psychological tests. *Psychological Bulletin*. 52 (4): 281-302.

Çokluk, Ö., Şekercioğlu, G. ve Büyüköztürk, Ş. (2012). *Sosyal bilimler için çok değişkenli istatistik: SPSS ve LISREL uygulamaları* (Vol. 2). Ankara: Pegem Akademi.

Daymon, C. ve Holloway, I. (2003). *Qualitative research methods in public relations and marketing communications*. London: Rout ledge.

Denzin, N. K. ve Lincoln, Y. S. (2005). Introduction: The discipline and practice of qualitative research (Ed: N. K. Denzin ve Y. S. Lincoln). *The Sage Handbook of Qualitative Research* (3. Baskı). Thousands Oaks, CA: Sage. s. 1-32.

Embretson, S. E. (2007). Construct validity: a universal validity system or just another test evaluation procedure? *Educational research*, 36, 449.

Erkuş, A. (2003). *Psikometri üzerine yazılar*. Ankara: Türk Psikologlar Derneği Yayınları.

Erlandson, D. A., Harris, E. L., Skipper, B. L. ve Allen, S. D. (1993). Doing naturalistic inquiry: A Guide to Methods. NP: Sage.

Fornell, C. ve Larcker, D. F. (1981). Evaluating structural equation models with unobservable variables and measurement error. *Journal of Marketing Research*, 18, 39-50.

Gagné, R. M. ve Briggs, L.J. (1979). *Principles of Instructional Design*. New York: Holt, Rinehart ve Winston.

Gerlach, V. ve Sullivan, A. (1967). *Constructing Statements of Outcomes*. Inglewood, California: Southwest Regional Laboratory for Educational Research and Development.

Guba, E. G. (1981). Criteria for assessing the trustworthiness of naturalistic inquiries. *Educational Technology Research and Development*, 29 (2), 75-91.

Gulliksen, H. (1967). *Theory of mental tests*. New York: John-Wiley ve Sons Inc.

Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J. ve Anderson, R. E. (2013). Multivariate data analysis: Pearson new international edition PDF eBook. Pearson Higher Ed.

Haladayna, T. M. (1997). *Writing test items to evaluate higher order thinking*. Boston: Allynn ve Bacon.

Hannah, L. S. ve Michaelis, J. U. (1977). *A Comprehensive Framework for Instructional Objectives: A Guide to Systematic Planning and Evaluation*. Reading, Mass: Addison-Wesley.

Hauenstein, A. D. (1998). *A Conceptual Framework for Educational Objectives*. Lanham, Maryland: University Press of America, Inc.

Hopkins, K. D., Stanley, J. ve Hopkins B. R. (1990). *Educational and psychological measurement and evaluation*. USA: Prentice Hall.

Jöreskog, K. G. (1969). A general approach to confirmatory maximum likelihood factor analysis. *Psychometrika*, 34(2), 183-202.

Jöreskog, Karl G. (1983). Factor analysis as an errors-in-variables model. Principals of Modern Psychological Measurement. Hillsdale: Erlbaum. pp. 185-196. ISBN 0-89859-277-1.

Kline, R. B. (1998). *Structural equation modeling*. New York: Guilford.

Knight, G. P. ve Hill, N. E. (1998). Measurement equivalence in research involving minority adolescents. In Studying minority adolescents (pp. 197-224). Psychology Press.

Kirk, J. ve Miller, M. L. (1986). *Reliability and validity in qualitative research*. Beverly Hills: Sage Publications.

Lance, C. E., Vandenberg, R. J. ve Self, R. M. (2000). Latent growth models of individual change: The case of newcomer adjustment. *Organizational Behavior And Human Decision Processes*, 83(1), 107-140.

LeCompte, M. D. ve Goetz, J. P. (1982). Problems of reliability and validity in ethnographic research. *Review of Educational Research*, 52(1), 31-60.

Levine, T. R. (2005). Confirmatory factor analysis and scale validation in communication research. *Communication Research Reports*. 22 (4): 335-338.

Lord, F.M. ve Novic, M.R. (1968). *Statistical theories of mental testing scores*. Addison-Canada: Wesley Publishing Company.

Loevinger, J. (1957). Objective tests as instruments of psychological theory. *Psychological reports*, 3(3), 635-694.

McDonald, R. P. (1999). *Test Theory: A Unified Treatment*. Hillsdale, NJ: Erlbaum.

Mays, N. ve Pope, C. (2000). Assessing quality in qualitative research. *Bmj*, 320(7226), 50-52.

Marzano, R. J. (1992). A different kind of classroom. Alexandria, Virginia: Association of Supervision and Curriculum Development (ASCD).

Merriam, S. B. ve Tisdell, E. J. (2015). *Qualitative research: A guide to design and implementation*. John Wiley ve Sons.

Merriam, S. B. (2013). *Qualitative Research: A Guide to Design and Implementation*. John Wiley ve Sons Inc., New York.

Messick, S. (1995). Validity of psychological assessment: Validation of inferences from persons' responses and performances as scientific inquiry into score meaning.

Messick, S. (1995). Validation of inferences from persons' responses and performances scientific inquiry into score meaning. *American Psychologist*, 50 (9), 741-749.

Messick, S. (1989). Validity. In R. L. Linn (Ed.), *Educational Measurement* (3rd ed., 13-103). New York, NY: American Council on Education and Macmillan.

Meyer, J. (2000). Using qualitative methods in health related action research. *Bmj*, 320(7228), 178-181.

Miles, M. B. ve Huberman, A. M. (1994). Qualitative data analysis: An expanded sourcebook. sage.

Milfont, T. L. ve Fischer, R. (2010). Testing measurement invariance across groups: Applications in cross-cultural research. *International Journal of psychological research*, 3(1), 111-130.

Murphy, K. R. ve Davidshofer, C. O. (1998). *Psychological testing: principles and applications*. (4th ed.) Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall.

Mutluer, C. (2022). Araştırmalarda geçerlik ve güvenirlik. (Ed. Mustafa Akıllı) *Eğitimde Araştirma Yöntemleri ve Proje Hazırlama*. Ankara: Vizetek. s. 87-124.

Norris, Megan; Lecavalier, Luc (2010). Evaluating the Use of Exploratory Factor Analysis in Developmental Disability Psychological Research. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 40 (1), 8-20.

Önen, E. (2009). Ölçme değişmezliğinin Yapısal Eşitlik Modelleme Teknikleri ile incelenmesi (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi/Eğitim Bilimleri Enstitüsü: Ankara.

Reigeluth, C. M. ve Moore, J. (1999). Cognitive education and the cognitive domain. (Ed: C. M. Reigeluth). Instructional- Design Theories and Models, Vol. II: A New Paradigm of Instructional Theory. Mahwah, NJ: Erlbaum. s. 51- 68.

Romizowski, A. J. (1981). *Designing Instructional Systems: Decision Making in Course Planning and Curriculum Design*. London: Kogan Page.

Quellmalz, E. (1987). Developing reasoning skills. (Ed: J.B. Faron ve R. J. Sternberg) *Teaching Thinking Skills*. New York: W. H. Freeman. s. 86-105

Schmitt, T. A. ve Sass, D. A. (2011). Rotation criteria and hypothesis testing for exploratory factor analysis: Implications for Factor Pattern Loadings and Interfactor Correlations. *Educational and Psychological Measurement*, 71(1), 95-113

Sijtsma, K (2009). On the Use, the Misuse, and the Very Limited Usefulness of Cronbach's Alpha. *Psychometrika* 74, 107-120.

Spearman, C. (1904). General intelligence, objectively determined and measured. *American Journal of Psychology*, 15, 201-293.

Stahl, R. J. ve Murphy, G. T. (1981). The Domain of Cognition: An Alternative to Bloom's Cognitive Domain within the Framework of an Information Processing Model.

Tekin, H. (2014). *Eğitimde ölçme ve değerlendirme*. Ankara: Pegem Akademi

Thompson, B. (2004). *Exploratory and confirmatory factor analysis: Understanding concepts and applications*. Washington, DC, US: American Psychological Association.

Thorndike, R. L. (1982). *Applied Psychometrics*. Boston: Houghton Mifflin

Thorndike, R. L. ve Hagen, E. (1961). Men teachers and ex-teachers: Some attitudes and traits. *Teachers College Record*, 62(4), 1-10.

Thorndike, R. M. (2005). Measurement and evaluation in pschology and education. Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall.

Tuckman, B. W. (1972). A Four-Domain Taxonomy for Classifying Educational Tasks and Objectives. *Educational Technology*, 12(12), 36-38)

Turgut, M. F. ve Baykul, Y. (2013). *Eğitimde Ölçme ve değerlendirme*. Ankara: Pegem Akademi.

Van de Vijver, F. ve Leung, K. (1997). Methods and data analysis of comparative research. *Handbook of cross-cultural psychology*, 1, 257-300.

Yang, Y. ve Green, S. B. (2011). Coefficient Alpha: A Reliability Coefficient for the 21st Century? *Journal of Psychoeducational Assessment*, 29(4), 377-392.

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2013). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (9. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık

7. BÖLÜM

NİCEL ARAŞTIRMA VE TARAMA ARAŞTIRMASI (Survey Research)

Doç. Dr. Servet Üztemur

Anadolu Üniversitesi - ORCID: 0000-0002-1580-9123

Dr. Ali Gökalp

Gaziantep Üniversitesi - ORCID: 0000-0002-3301-8392

Hedefler

- Öğretmen yetiştirme alanında yapılan araştırmalarda nicel araştırmaların yerini ve önemini kavrar.
- Nicel bir araştırmanın nasıl yapılacağını kavrar ve buna ilişkin örnekler verebilir.
- Nicel araştırma modellerinin neler olduğunu bilir ve bunların sahip olduğu özellikleri kavrar.
- Ölçek geliştirme süreç adımlarını kavrar ve bu adımlara uygun bir ölçek geliştirebilir.
- Tarama araştırmalarının nicel araştırmalar içerisindeki yerini ve özelliklerini kavrar.
- Tarama araştırması türlerini kavrar ve her bir tarama türüne ilişkin eğitim bilimleri ve öğretmen yetiştirme alanından örnekler verir.
- Nicel araştırmalara yön veren temel felsefeyi kavrar.

NİCEL ARAŞTIRMA

Araştırmacının benimsediği paradigma, onun; durum, olgu ve olaylara yönelik bakış açısını doğrudan etkilemektedir. Bu durum, bilimsel araştırma sürecinde farklı yaklaşımların ortaya çıkmasını sağlamıştır. Örnek bir olay üzerinde konuyu somutlaştırabiliriz. Farklı alanlardan bir grup sosyal bilimcinin bir partide çift yönlü bir ayna ile insanları izlediklerini düşünün. Büyük bir ihtimalle dil bilimci, konuşmacılar arasındaki küçük sohbetlerin nasıl kontrol edildiğini dinliyorken sosyolog, değişik sohbet gruplarındaki cinsiyet dağılımının oluşumuna bakabilir. Psikolog, yalnız olanlar ile söz ve hareketleriyle partiye canlılık katıp yönlendiren kişilerin karakterlerine odaklanabilir. Coğrafyacı ise mekânın, uzamsal düzeninin insanların konuşmalarını nasıl etkileyip yönlendirdiğini gözlemleyebilir (Silverman, 2018, s.59). Eğitim bilimci ise farklı eğitim düzeyine sahip yer alan insanların konuşma biçimlerinin ve konularının nasıl ve ne yönde farklılaştığına odaklanabilir.

KAYNAKÇA

Aliaga, M. & Gunderson, B. (2002). *Interactive Statistics.* Sage.

Balcı, A. (2021). Sosyal bilimlerde araştırma yöntem, teknik ve ilkeler. (15. Baskı). Pegem.

Büyüköztürk, Ş., Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2017). *Bilimsel araştırma yöntemleri* (23. Baskı). Pegem.

Bryman, A. (2012). *Social research methods* (4th ed.). Oxford University Press.

Byrne, B. M. (2011). *Structural equation modeling with AMOS: Basic concepts, applications, and programming*. Routledge.

Can, A. (2017). *SPSS ile bilimsel araştırma sürecinde nicel veri analizi* (5. Baskı). Pegem.

Cohen, L., Manion, L. & Morrison, K. (2021). *Eğitimde araştırma yöntemleri* (8. baskıdan çeviri). E. Dinç ve K. Kıroğlu Çev. Ed.). Pegem.

Çokluk, Ö., Şekercioğlu, G. & Büyüköztürk, Ö. (2010). *Sosyal bilimler için çok değişkenli istatistik SPSS ve LISREL uygulamaları*. Pegem.

Dawson, C. (2002). *Practical research methods: A user-friendly guide to mastering research techniques and projects*. How To Books.

Day, R. A. (1998). *How to write and publish a scientific paper* (5th ed.). Oryx Press.

DeVellis, R. F. (2003). *Scale development*: *Theory and applications* (2nd ed.). Sage.

Dinç, E. İnel, Y. ve Üztemur, S. (2016). Epistemik inanç ölçeği: Türkçeye uyarlama, geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, *17*(3), 767-783. https://doi.org/10.5281/zenodo.7430498

Ecarnot, F., Seronde, M. F., Chopard, R., Schiele, F. & Meneveau, N. (2015). Writing a scientific article: A step-by-step guide for beginners. *European Geriatric Medicine, 6*(6), 573-579. http://dx.doi.org/10.1016/j.eurger.2015.08.005

Fornell, C. & Larcker, D. F. (1981). Evaluating structural equation models with unobservable variables and measurement error. *Journal of Marketing Research, 18*(1), 39-50. https://doi.org/10.2307/3151312

Fraenkel, J. R., Wallen, N. E. & Hyun, H. H. (2012). *How to design and evaluate research in education* (8th ed.). McGraw-Hill.

Garner, M., Wagner, C. & Kawulich, B. (2016). Quantitative or qualitative: Ontological and epistemological choices in research methods curricula. In *Teaching research methods in the social sciences* (pp. 81-90). Routledge.

Gaur, A. S. & Gaur, S. S. (2009). *Statistical methods for practice and research: A guide to data analysis using SPSS* (2nd ed.). Response.

Gedleç, Ş. (2020). *İstatistiksel ölçekler ve sosyal araştırma ölçekleri.* Erişim Adresi: https://www.datasciencearth.com/istatistiksel-olcekler-ve-sosyal-arastirma-olcekleri/ Erişim Tarihi: 25/12/2022.

George, D. & Mallery, M. (2010). *SPSS for Windows step by step: A simple guide and reference* (10th ed.). Pearson.

Hartung, J., Knapp, G. & Sinha, B. K. (2008). *Statistical meta-analysis with applications.* John Wiley & Sons.

Karasar, N. (2011). *Bilimsel araştırma yöntemi*. Nobel.

Kline, P. (1994). *An easy guide to factor analysis*. Routledge.

Kline, R. B. (2011). *Principles and practice of structural equation modeling* (3rd ed.). The Guilford Press.

Köklü, N., Büyüköztürk, Ş. & Çokluk, Ö. (2007). *Sosyal bilimler için istatistik* (2. Baskı). Pegem.

Kuzu, A., Çankaya, S. ve Mısırlı, Z. A. (2011). Tasarım tabanlı araştırma ve öğrenme ortamlarının tasarımı ve geliştirilmesinde kullanılması. *Anadolu Journal of Educational Sciences International, 1*(1), 19-35. Erişim Adresi: https://dergipark.org.tr/en/pub/ajesi/issue/1525/18728 Erişim Tarihi: 03/05/2022

Leary, M. R. (2001). *Introduction to behavioral research methods* (3rd ed.). Allyn & Bacon.

Lewin, C. (2005). Elementary quantitative methods. In B. Somekh & C. Lewin (eds.). *Research methods in the social sciences*, (pp. 216- 225). Sage.

Lodico, M. G., Spaulding, D. T. & Voegtle, K. H. (2010). *Methods in educational research: From theory to practice* (Vol. 28). John Wiley & Sons.

Mertens, D. M. (2014). *Research and evaluation in education and psychology: Integrating diversity with quantitative, qualitative, and mixed methods*. Sage

Muijs, D. (2004). *Doing quantitative research in education with SPSS*. Sage

Narin, H. (2022). *Tarih öğretimine yönelik sanal gerçeklik uygulamasının geliştirilmesi ve değerlendirilmesi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Dokuz Eylül Üniversitesi.

Neuman, W. L. (2017a). *Toplumsal araştırma yöntemleri: Nitel ve nicel yaklaşımlar* (9. Baskı). Cilt I, S. Özge (Çev.). Yayın Odası.

Neuman, W. L. (2017b). *Toplumsal araştırma yöntemleri: Nitel ve nicel yaklaşımlar* (9. Baskı). Cilt II, S. Özge (Çev.). Yayın Odası.

Nunnally, J. C. & Bernstein, I. H. (1994). *Psychometric theory* (3rd ed.). McGraw-Hill.

Öztürk, M. (2014). *Coğrafya eğitiminde araştırma.* Pegem.

Psailla, G. & Roland, W. (2007, September). E-commerce and web technologies: 8th International Conference, EC-Web 2007, Regensburg, Germany, September 3-7, Proceedings, 4655, Springer, 2007.

Punch, K. F. (2016). *Sosyal araştırmalara giriş: Nicel ve nitel yaklaşımlar* (4. Baskı). D. Bayrak, H. Bader Arslan ve Z. Akyüz (Çev.). Siyasal Kitabevi.

Q'leary, Z. (2004). *The essential guide to doing research*. Sage.

Richey, R. C. & Klein, J. D. (2013). Design and development research. In J. M. Spector et al. (eds.), *Handbook of research on educational communications and technology*, (pp. 141-150). http://dx.doi.org/10.1007/978-1-4614-3185-5_12

Sánchez-Meca, J. & Marín-Martínez, F. (2010). Meta-analysis in psychological research. *International Journal of Psychological Research, 3*(1), 150-162. https://doi.org/10.21500/20112084.860

Silverman, D. (2018). *Nitel verileri yorumlama* (5. baskıdan çeviri). E. Dinç, (Çev. Ed.). Pegem.

Singh, K. (2007). *Quantitative social research methods*. Sage.

Straub D. W. (1989). Validating instruments in MIS research. *MIS Quarterly, 13*(2), 147-169. https://doi.org/10.2307/248922

Tan, Ş. (2021). *Öğretimde ölçme ve değerlendirme KPSS el kitabı.* (15. Baskı). Pegem.

Uçak, N. Ö. (2000). Sosyal bilimler ve kütüphanecilik alanında nitel araştırma yöntemlerinin kullanımı. *Bilgi Dünyası, 1*(2), 255-279. https://doi.org/10.15612/BD.2000.421

Ulusal Tez Merkezi (2022). *Tasarım ve geliştirme araştırması*. https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp adresten 27. 11. 2022 tarihinde erişilmiştir.

Worthington, R. W. & Whittaker, T. A. (2006). Scale development research: A content analysis and recommendations for best practices. *The Counseling Psychologist, 34*(6), 806-838. https://doi.org/10.1177/0011000006288127

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2013). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (9. Baskı). Seçkin.

8. BÖLÜM
NİTEL ARAŞTIRMALAR

Dr. Öğr. Üyesi Müslim Alanoğlu
Fırat Üniversitesi - ORCID: 0000-0003-1828-4593
Prof. Dr. Zülfü Demirtaş
Fırat Üniversitesi - ORCID: 0000-0002-1072-5772

Hedefler

- Nitel araştırmaların kuramsal temellerini tanımlar.
- Nitel araştırmaların temel özelliklerini açıklar.
- Nitel araştırmalar ile nicel araştırmalar arasındaki farklar hakkında bilgi sahibi olur.
- Nitel araştırmaların yürütülme süreci hakkında bilgi sahibi olur.
- Nitel araştırmaların yürütülme aşamalarında dikkat edilmesi gereken konular hakkında farkındalık kazanır.
- Nitel araştırmalarda geçerlik ve güvenliği sağlamaya ilişkin alınacak önlemler hakkında bilgi sahibi olur.
- Nitel araştırma türlerini açıklar.
- Nitel araştırmalarda veri toplam yöntemleri hakkında bilgi sahibi olur.

NİTEL ARAŞTIRMANIN KURAMSAL TEMELLERİ

Nitel araştırma yaklaşımı, insanların hayatlarının ve sosyal dünyalarının anlama ve deneyim boyutlarına ilişkin bir anlayış geliştirmekle ilgili sorunları ele almayı amaçlar (Fossey vd., 2002). İyi bir nitel araştırmanın merkezinde, araştırmaya katılanların öznel algılarının, eylemlerinin ve sosyal bağlamlarının onlar tarafından anlaşıldığı şekliyle aydınlatılıp aydınlatılmadığı yer alır. Gerçeğin sosyal olarak inşa edildiği, gözlenebilir tek bir gerçek yerine pek çok gerçeğin olabileceği veya tek bir olayın farklı şekillerde yorumlanabileceği varsayımına dayanan yorumlamacı görüş, nitel araştırma paradigmasının temelini oluşturmaktadır. Bu görüşe sahip olanlar, içinde yaşadıkları ve çalıştıkları dünyayı anlamaya çalışır. Temelde anlamacı olarak adlandırılan epistemoloji ile uyumlu olan nitel araştırmalar, sosyal bilimlerde uzun bir geçmişe sahip olmakla birlikte esas olarak 20. yüzyılın ikinci yarısından sonra gerçeğin gözlemlenebilir, sabit ve ölçülebilir olduğuna inanan pozitivist yönelime eleştirilerin artmasıyla daha fazla gündeme gelmiştir (Kuş, 2009). Bireyler, deneyimlerine fazla sayıda ve çeşitte öznel anlamlar yüklerler. Bireyler arası etkileşim,

KAYNAKÇA

Aslan, G. (2021). İlkokul ve ortaokulların hayati sorunları ve çözüm önerileri: Okul yöneticilerinin görüşlerine dayalı nitel bir analiz. *Journal of Qualitative Research in Education, 25*, 204-242. doi: 10.14689/enad.25.9

Charmaz, K., Thornberg, R., and Keane, E. (2018). Evolving grounded theory and social justice inquiry. In N. K. Denzin and Y. E. Lincoln (eds.), *The sage handbook of qualitative research* (pp. 411-443) . Thousand Oaks, CA: Sage.

Creswell, J. W. (2007). *Qualitative inquary & research design* (2nd. ed.). Thousand Oaks, CA: Sage.

Creswell, J. W. (2014). *Research design: Qualitative, quantitative and mixed methods approaches* (4th. ed). Thousand Oaks, CA: Sage.

Fossey, E., Harvey, C., McDermott, F. ve Davidson, L. (2002). Understanding and evaluating qualitative research. *Australian & New Zealand Journal of Psychiatry, 36*(6), 717-732

Glesne, C. (2013). *Nitel araştırmaya giriş*. A.Ersoy & P.Yalçınoğlu (Çev. Ed.). Ankara: Anı Yayıncılık.

Kuş, E. (2009). *Nicel-nitel araştırma teknikleri*. Ankara: Anı Yayıncılık.

Leavy, P. (2022). *Research design: Quantitative, qualitative, mixed methods, arts-based, and community-based participatory research approaches*. New York: Guilford Publications.

Marshall, C. ve Rossman, G. B. (2014). *Designing qualitative research*. Thousand Oaks, CA: Sage.

Merriam, S. B. (2013). *Nitel araştırma: Desen ve uygulama için bir rehber*. S. Turan (Çev. Ed.). Ankara: Nobel.

Robson, C. (2002). *Real world research: a resource for social scientists and practitioner-researchers.* Oxford, UK: Blackwell Publishers.

Stake, R.E. (1995). *The art of case study research*. London: Sage.

Tracy, S. J. (2019). *Qualitative research methods: Collecting evidence, crafting analysis, communicating impact*. Hoboken, NJ: John Wiley & Sons.

Yin, R. K. (2009). *Case study research: Design and methods*. London: Sage.

Yin, R. K. (2011). *Qualitative research from start to finish*. New York: Guilford Press.

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2013). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

9. BÖLÜM

DENEYSEL DESENLER

Prof. Dr. Abdurrahman İlğan

İzmir Demokrasi Üniversitesi - ORCID: 0000-0002-2972-7727

Uzman Ümit Çağatay

T.C. Berlin Başkonsolosluğu/Eğitim Ataşeliği - ORCID: 0000-0002-9603-5392

Hedefler

- Eğitim bilimleri ve öğretmen yetiştirme alanında yapılan araştırmalarda deneysel desenlerin yerini ve önemini kavrar.
- Deneysel desenlerin tanımını ve bilimsel araştırmadaki önemini ve yerini kavrar.
- Deneysel desenlerin sahip olduğu özellikleri kavrar.
- Deneysel desenlerde random (rastgele) atamanın nasıl yapılacağını kavrar ve buna ilişkin örnekler verebilir.
- Deneysel desenlerde iç ve dış geçerliği etkileyen faktörleri kavrama ve iç geçerliği tehdit edecek potansiyel durumları ortadan kaldırabilecek deney tasarımı planlayabilir.
- Deneysel desenin basamaklarını kavrar ve bu aşamalara uygun bir deney tasarlar.
- Deneysel desen türlerini (zayıf, gerçek, yarı deneysel ve istatistik çalışmaları) kavrar ve her bir deneysel desen türüne ilişkin eğitim bilimleri ve öğretmen yetiştirme alanından örnekler verebilir.
- Deneysel desenlerde iç ve dış geçerliği kavrama ve bunları tehdit edici hususları bilir, örnek deneysel tasarımlarda iç ve dış geçerliği tehdit eden durumları açıklayabilir.

GİRİŞ

İnsanoğlunun yerkürede var olmasıyla birlikte, araştırma yapma olgusunun eş zamanlı vuku bulduğunu ifade etmek mümkündür. Düşünen, eleştiren, diğer canlı varlıklara kıyasla fevkalade üstün bir zekâ ve öğrenme yeteneğine sahip insanların, kendilerinin yanı sıra çevrelerindeki nesneleri, vuku bulan durumları, özellikle de doğayı ve doğa olaylarını anlama ve araştırma çabaları, ilk insandan günümüze kadar devam edegelen bir olgudur. Eski çağlarda bilim insanlarının ve filozofların yaptığı araştırmaların; sayısının, kapsamının, niteliğinin ve araştırma yapmaya ilişkin olanakların sınırlı olduğu ifade edilebilir. Bilimsel çalışmaların, toplumun; sosyal,

KAYNAKÇA

Acıbadem Hastanesi. (2019, Ağustos, 28). *Kalp sağlığını korumak için öneriler.* https://www.acibadem.com.tr/ilgi-alani/kalp-sagligini-korumak-icin-oneriler/

Antonakis, J. (2017). On doing better science: From thrill of discovery to policy implications. *The Leadership Quarterly, 28, 5-21.*

Bryman, A. (2016). *Social research methods*. Oxford university press. Fourth edition

Christensen, L. B., Burke Johnson, R. ve Turner, L. A. (2015). *Araştırma yöntemleri: Desen ve Analiz,* (Çeviri Edt.: A. Aypay), Anı Yayıncılık.

Campbell, D. T. & Stanley, J. C. (2015). *Experimental and quasi-experimental designs for research*. Ravenio books.

Cohen, L., Manion, L. & Morrison, K. (2002). *Research methods in education*. Routledge.

Fazlıoğulları, O. ve Kurul, N. (2012). Türkiye'deki eğitim bilimleri doktora tezlerinin özellikleri, *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 12*(2), 43-75.

Fraenkel, J. R., Wallen, N. E. ve H. H. Hyun. (2012). *How to design and evaluate research in education* (8th ed.). PA: McGraw-Hill.

Frost, J. (2022). *Experimental Design: Definition and Types. Statistics by Jim*. Erişim adresi: https://statisticsbyjim.com/basics/experimental-design/

Grant, A. M. and Wall, T. D. (2009). 'The Neglected Science and Art of Quasi-Experimentation: Why-to, When-to, and How-to Advice for Organizational Researchers', *Organizational Research Methods*, 12: 653-86.

Gribbons, B. and Herman, J. (1996). True and quasi-experimental desgin, *Practical Assessment, Research, and Evaluation, 5* (1), DOI: https://doi.org/10.7275/fs4z-nb61

Gopalan, M., Rosinger, K. and Ahn, J. B. (2020). Use of quasi-experimental research design in education research: Growth, promise, and challanges, *Review of Research in Education, 11*(1), 218-243. https://doi.org/10.3102/0091732X20903302

Holmes, W. M. (2014). *Using propensity scores in quasi-experimental designs.* Thousand Oaks.

Hume, D. (2016). *An enquiry concerning human understanding*. In Seven masterpieces of philosophy (pp. 191-284). Routledge.

Maheshwari, Dr. V. K. (2017). *Experimental Research in Education* | Dr. V.K. Maheshwari, Ph.D. Erişim Adresi: http://www.vkmaheshwari.com/WP/?p=2484

Mills, G. E. & Gay, L. R. (2019). *Educational research: Competencies for analysis and applications.* Pearson. One Lake Street, Upper Saddle River, New Jersey 07458.

Neuman, W. L. (2010). *Toplumsal araştırma yöntemleri: Nitel ve nicel yaklaşımlar,* (4. baskı). Yayınodası.

Neuman, W. L. (2013). *Social research methods: Pearson new international edition*. Pearson Education Limited.

Phakiti, A. (2015). *Experimental research methods in language learning*. Bloomsbury Publishing.

Podsakoff, P., M. ve Podsakoff, N. P. (2019). Experimental designs in management and leadership research: Strenghts, limitations, and recommendations for improving publishability, The Leadership Quarterly, 30, 11-33. https://doi.org/10.1016/j.leaqua.2018.11.002

Research Connections. (2021). *Experiments and Quasi-Experiments | Research Connections*. Erişim Adresi: https://www.researchconnections.org/research-tools/experiments-and-quasi-experiments

The City University of New York. (2015). *Causal or Experimental Research Designs*. Erişim adresi: http://media.acc.qcc.cuny.edu/faculty/volchok/causalMR/CausalMR6.html

Üresin, Y. ve Terlemez, B. (2014). Faz 0, I, II, III ve IV ilaç araştırmaları ve biyobelirteçler. Erişim adresi: https://cdn.istanbul.edu.tr/statics/istanbultip.istanbul.edu.tr/ wp-content/uploads/2015/02/2.Faz0IIIIII-ilac%CC%A7-aras%CC%A7t%C4%B1rmalar%C4%B1-ve-biyobelirtec%CC%A7ler.pdf

10. BÖLÜM

İLİŞKİSEL ARAŞTIRMALAR

Doç. Dr. Nedim Özdemir

Ege Üniversitesi - ORCID: 0000-0002-3054-926X

Hedefler

- Yöntemsel açıdan ilişkisel bir araştırmanın diğer araştırma türlerine göre farklı yönlerini açıklar.
- İlişkisel araştırma türünün güçlü ve zayıf yönlerini bilir.
- Kuram, araştırma modeli, araştırma sorusu ve hipotez gibi bilimsel araştırma sürecinin önemli yapı taşlarının ilişkisel araştırmalar açısından önemini kavrar.
- İlişkisel araştırma deseni ile test edilebilecek nitelikte ve bir bilimsel kuram çerçevesinde incelenebilecek nitelikte araştırma soruları ve hipotezler hazırlayabilir.

GİRİŞ

Dondurma satan bir kişinin kullandığı müziği kolaylıkla anımsayabilir ve müziğin sesi arttıkça dondurma satıcısının bize daha da yaklaştığını anlayabiliriz. Zihnimiz, sesin şiddeti ile dondurma arabasının mesafesi arasında bir ilişki oluşturur. Dahası, birden fazla dondurma satıcısı olduğunda her bir müziği dondurmanın satıcısıyla eşleştiririz. Bunun gibi ilişkisel çalışmalar, birbiriyle etkileşime giren değişkenleri keşfetmemizi sağlar. Bir değişkenin değiştiğini gördüğümüzde, diğer değişkenin nasıl değişeceğine dair mantıklı bir açıklamamız olur. "Öğrencinin devamsızlığı arttıkça ders başarısı düşer" şeklindeki bir ifade (ya da hipotez) devamsızlık ile ders başarısı arasında bir ilişkinin olduğunu belirtmektedir. En genel tanımıyla ilişki, farklı değişkenlerin değer alırken aralarında oluşan bağlantının gözlemlenmesi olarak ifade edilebilir (Karasar, 2006). Bu yönüyle ilişkisel araştırmalar iki ya da daha fazla değişken arasında var olan birlikte değişimi araştırma konusu edinmektedir.

Kitabın bu bölümünde sıkça söz edilecek olan değişken kavramı genel anlamıyla; ağırlık, boy, kilo, matematik başarısı, derse karşı ilgi düzeyi, kitap okumaya ayrılan zaman gibi birden fazla değer alabilen herhangi bir şeydir. Bu tanım doğrultusunda "öğrenci devamsızlığı" birinci değişkenimizi, "ders başarısı" ise ikinci

KAYNAKÇA

Avrupa Komisyonu. EACEA/Eurydice. (2015). *Avrupa'da öğretmenlik mesleği: Uygulamalar, algılar politikalar.* Eurydice Raporu. Lüksemburg: Avrupa Birliği Yayınlar Ofisi.

Atanes, A. C. M., Andreoni, S., Hirayama, M. S., Montero-Marin, J., Barros, V. V., Ronzani, T. M., . . . Demarzo, M. M. P. (2015). Mindfulness, perceived stress, and subjective well-being: a correlational study in primary care health professionals. *BMC Complementary and Alternative Medicine, 15*(1), 1-7.

Büyüköztürk, Ş., Çokluk, Ö. & Köklü, N. (2012). *Sosyal bilimler için istatistik*. Ankara: Pegem Akademi.

Can, E. & Gündüz, Y. (2021). Öğretmenlerin güç mesafesi ve öz yeterlik algıları ile işe yabancılaşma düzeyleri arasındaki ilişki. *Trakya Eğitim Dergisi, 11*(3), 1173-1189.

Cohen, J. (1968). Multiple regression as a general data-analytic system. *Psychological Bulletin, 70*(6), 426.

Cohen, L., Manion, L. & Morrison, K. (2018). *Research methods in education* (8th ed.). London & New York: Routledge.

Creswell, J. W. (2012). *Educational research: planning, conducting, and evaluating quantitative and qualitative research* (4th ed.). Boston, MA: Pearson.

Cronbach, L. J. (1957). The two disciplines of scientific psychology. *American psychologist, 12*(11), 671.

Çoban, Ö., Özdemir, N. & Bellibaş, M. Ş. (2023). Trust in principals, leaders' focus on instruction, teacher collaboration, and teacher self-efficacy: testing a multilevel mediation model. *Educational Management Administration & Leadership, 51*(1), 95–115.

Çokluk, Ö., Şekercioğlu, G. & Büyüköztürk, Ş. (2012). *Sosyal bilimler için çok değişkenli istatistik: SPSS ve LISREL uygulamaları*. Ankara: Pegem Akademi.

Durak Batıgün, A. & Kılıç, N. (2011). İnternet bağımlılığı ile kişilik özellikleri, sosyal destek, psikolojik belirtiler ve bazı sosyo-demografik değişkenler arasındaki ilişkiler. *Turk Psikoloji Dergisi, 26*(67), 1-10.

Eleswed, M. & Mohammed, F. (2013). Job satisfaction and organizational commitment: A correlational study in Bahrain. *Int J Bus Humanit Technol, 3*(5), 44-53.

Eygü, H. (2018). Trafik kazalarını etkileyen faktörlerin yapısal eşitlik modeli ile incelenmesi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 17*(66), 837-850.

Fitzgerald, S. M., Rumrill, J. P. D. & Schenker, J. D. (2004). Correlational designs in rehabilitation research. *Journal of Vocational Rehabilitation, 20*(2), 143-150.

Görmüş, A. & Güzel, S. (2021). Yaşam memnuniyeti ve iş kalitesi ilişkisi: Doğrusal regresyon modelleri ile OECD ülkelerinden bulgular. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi, 81*(0), 1-33.

Gürsakal, S. (2012). PISA 2009 öğrenci başarı düzeylerini etkileyen faktörlerin değerlendirilmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 17*(1), 441-452.

Horzum, M. B. & Ayas, T. (2014). Orta öğretim öğrencilerin psikolojik belirtilere göre sanal zorba ve sanal mağdur düzeylerinin yordanması. *Online Journal of Technology Addiction and Cyberbullying, 1*(2), 21-36.

İlğan, A. (2014). Okul müdürünün öğretimsel denetim davranışları ölçeğinin geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Eğitim Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 4*(1), 1-23.

Kalfaoğlu, S. & Efeoğlu, M. S. (2022). Psikolojik sahiplenme ile örgütsel güven ilişkisi: Hizmet sektöründe bir uygulama. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 27*(4), 583-602.

Karakuş, C. B. & Yıldız, S. (2019). Hava kalite indeksi ile meteorolojik parametreler arasındaki ilişkinin çoklu regresyon yöntemi ile belirlenmesi. *Ömer Halisdemir Üniversitesi Mühendislik Bilimleri Dergisi, 8*(2), 698-711.

Karasar, N. (2006). *Bilimsel araştırma yöntemi*. Ankara: Nobel.

Leedy, P. D. & Ormrod, J. E. (2020). *Practical research: planning and design* (12th ed.). Harlow: Pearson.

Leithwood, K., Sun, J. & Schumacker, R. (2020). How shool leadership influences student learning: A test of "The Four Paths Model". *Educational Administration Quarterly, 56*(4), 570-599.

Marczyk, G. R., DeMatteo, D. & Festinger, D. (2010). *Essentials of research design and methodology* (Vol. 2): John Wiley & Sons.

Muthén, B. O., Muthén, L. K. & Asparouhov, T. (2017). *Regression and mediation analysis using Mplus*: Muthén & Muthén Los Angeles, CA.

OECD. (2019a). *PISA 2018 technical report*. Paris: OECD Publishing.

OECD. (2019b). *TALIS 2018 results (Volume I): Teachers and school leaders as lifelong learners*. Paris: OECD Publishing.

Özdemir, M. & Çetiner, N. (2021). Akıllı Telefon Bağımlılığının Çalışanların İş Tatminleri Üzerine Etkisi (The Effect of Smartphone Addiction on Employees Job Satisfaction). *Journal of Business Research - Turk, 13*(2), 1679-1694.

Özdemir, N., Gün, F. & Yirmibeş, A. (2021). Learning–centred leadership and student achievement: Understanding the mediating effect of the teacher professional community and parental involvement. *Educational Management Administration & Leadership*, 174114322110341.

Özdemir, N., Kılınç, A. Ç. & Turan, S. (2022). Instructional leadership, power distance, teacher enthusiasm, and differentiated instruction in Turkey: testing a multilevel moderated mediation model. *Asia Pacific Journal of Education*, 1-17.

Özyürek, A. & Erdoğmuş, M. (2021). Okul öncesi çocukların duygusal zekâ ve sosyal becerileriyle annelerinin sosyal becerileri arasındaki ilişki. *Millî Eğitim Dergisi, 50*(231), 27-39.

Ruane, J. M. (2016). *Introducing social research methods: Essentials for getting the edge*. West Sussex: John Wiley & Sons.

Whittaker, T. A. & Schumacker, R. E. (2022). *A beginner's guide to structural equation modeling* (5th ed.): Routledge.

Woodworth, R. S. (1938). *Experimental psychology*. New York, NY: Henry Holt and Company.

11. BÖLÜM

ÖĞRETMEN EYLEM ARAŞTIRMASI

Dr. Öğr. Üyesi Sevim Bezen

Hacettepe Üniversitesi - ORCID: 0000-0002-0304-5314

Hedefler

- Eylem araştırmasını tanımlar.
- Eylem araştırmasının tarihsel gelişimini ifade eder.
- Eylem araştırmasının ilke ve özelliklerini tanımlar.
- Eylem araştırmasının önemini açıklar.
- Eylem araştırması ile diğer araştırma türleri arasındaki benzerlik ve farklılıkları açıklar.
- Katılımcı eylem araştırmasını açıklar.
- Uygulamalı eylem araştırmasını açıklar.
- Eylem araştırması yürütme basamaklarını açıklar.
- Eylem araştırmasının raporlanmasını ifade eder.
- Öğretmenlerin kendi sınıfları ve okullarında kullanacakları eylem araştırması örneğini sunar.

GİRİŞ

Eylem araştırması (action research), temel amacı uygulamayı geliştirmek olan bir araştırma yaklaşımıdır. Eylem araştırması genellikle öğretmenlerin eğitimdeki uygulamalarını ve bu uygulamalar esnasındaki karmaşık durumları anlayarak bilgi üretilmenin yanı sıra öğretim süreçlerini iyileştirmeyi ve sorunlara çözümler üretmeyi amaçlayan bir yaklaşım olarak ele alınmaktadır. Eylem araştırmasında öğretmenler kendi durumlarını araştırabilirken aynı zamanda istenilen değişimin gerçekleşmesine yönelik araştırmalar da tasarlayabilmektedirler. Öğretmenler eğitim sorunlarını çözerken bir araştırmacı gibi davranabilirken sorunlara da bilimsel bir bakış açısıyla yaklaşabilmektedirler. Eylem araştırmalarının genel olarak bir bakış açısı ile başladığı ve ilerlediği düşünüldüğünde, araştırmalardaki bu bakış açılarının başkaları tarafından kullanılacak forma getirilmesi, diğer araştırmalarda kullanılacak yeni bakış açılarına öncülük etmesi ve alan yazındaki benzer sorunların çözümüne rehber olması bağlamında önem taşımaktadır. Araştırmaların

KAYNAKÇA

Bassey, M. (1998). Action research for improving educational practice. In Halsall R. (ed), *Teacher research and school improvement*, Milton Keynes: Open University Press.

Burns, A. (2010). *Doing action research in language teaching: A guide for practitioners*. Routledge.

Carr, W. ve Kemmis, S. (1986). *Becoming critical: Education knowledge and action research.* London: Falmer.

Casey, A. (2013). 'Seeing the trees not just the wood': steps and not just journeys in teacher action research. *Educational Action Research*, *21*(2), 147-163.

Coats, M. (2005). *Action Research: A guide for associate lecturers.* Centre for Outcomes-Based Education. Open University, Milton Keynes.

Cohen, L., Manion, L. ve Morrison, K. (2018). *Research methods in education* (8th ed.). London: Routledge.

Collier, J. (1957). Photography in anthropology: A report on two experiments. *American anthropologist*, *59*(5), 843-859.

Corey, S. M. (1953). *Action research to improve school practices.* New York: Teachers College, Columbia University.

Creswell, J. W. (2013). *Research design, qualitative, quantitative and mixed methods approach.* Thousand Oaks, CA:Sage.

David, M. (2002). Problems of participation: The limits of action research. *International Journal of Social Research Methodology*, *5*(1), 11-17.

Dewey, J. (1910). *How we think.* Lexington, Mass: DC Heath.

Ferrance, E. (2000). *Action research*. LAB, Northeast and Island Regional Education Laboratory at Brown University.

Greenwood, D. J. (2007). Teaching/learning action research requires fundamental reforms in public higher education. *Action Research*, *5*(3), 249-264.

Grundy, S. (1987). *Curriculum: Product or praxis*. London: The Falmer Press.

Hawkins, K. A. (2015). The complexities of participatory action research and the problems of power, identity and influence. *Educational Action Research*, *23*(4), 464-478.

Hopkins, D. (1985). *A teacher's guide to classroom research*. Milton Keynes, UK: Open University Press.

Kemmis, S. ve McTaggart, R. (1992). *The action research planner.* Geelong, Victoria: Deakin University Press.

Kemmis, S., McTaggart R. ve Retallick. J. (2004). *The action research planner.* 2nd rev. ed. Karachi: Aga Khan University Institute for Educational Development.

Kemmis, S. ve McTaggart, R. (2005). Communicative action and the public sphere. *The Sage Handbook of Qualitative Research*, *3*, 559-603.

Kemmis, S. (2009). Action research as a practice-based practice. *Educational Action Research*, *17*(3), 463-474.

Kemmis, S., Mctaggart, R. ve Nixon, R. (2014). *The action research planner: Doing critical participatory action research.* Singapore: Springer.

Kincheloe, J. L. (2003). *Teachers as researchers: Qualitative inquiry as a path to empowerment*. Routledge.

Lewin, K. (1946). Action research and minority problems. *Journal of Social Issues*, *2*(4), 34-46.

Lewin, K. (1948). *Resolving social conflicts.* New York: Harper.

McAteer, M. (2013). *Action research in education*. Sage.

McKernan, J. (1991). Principles of procedure for curriculum action research. *Curriculum*, *12*(3), 156-164.

McNiff, J. ve Whitehead, J. (2009). Demonstrating quality in educational research for social accountability. *The Sage Handbook of Educational Action Research. Thousand Oaks, CA: Sage Publications*, 313-323.

McNiff, J. (2013). *Action research: Principles and practice*. Routledge.

Mettetal, G. (2012). The what, why and how of classroom action research. *Journal of the Scholarship of Teaching and Learning, 2*(1), 6-13.

Morrison, K. (1998). *Management theories for educational change*. Sage.

Moroni, I. (2011). Action research in the library: Method, experiences, and a significant case. *JLIS.it*, *2*(2), 1-24.

Piggot-Irvine, E., Rowe, W. ve Ferkins, L. (2015). Conceptualizing indicator domains for evaluating action research. *Educational Action Research*, *23*(4), 545-566.

Somekh, B. (2006). *Action research: A methodology for change and development*. Maidenhead, UK: Open University Press.

Todd, R. W. (1999). Using algorithms for strategy training: A case study in action research for EAP. *Guidelines*, *21(1)*, 34-55.

Todd, R. W. (2010). Why do action research?. In *Action Research Workshop*. Perak Matriculation College, Feb 5th-6th, 1-19.

Watts, H. (1985). When teachers are researchers, teaching improves. *Journal of Staff Development*, *6*(2), 118-27.

Winter, R. (1996). Some principles and procedures for the conduct of action research. In O. Zuber-Skerritt (ed.) *New directions in action research*. London: Falmer Press.

Zuber-Skerritt, O. (1996a). Introduction. In O. Zuber-Skerritt (ed.) *New directions in action research*. London:Falmer, pp. 3-9.

Zuber-Skerritt, O. (1996b). Emancipatory action research for organisational change and management development. In O. Zuber-Skerritt (ed.) *New directions in action research.* London: Falmer, pp. 83-105.

12. BÖLÜM

EĞİTİMDE ARAŞTIRMA PROJELERİ VE RAPORLAMA

Prof. Dr. Abdurrahman Ekinci

Mardin Artuklu Üniversitesi - ORCID: 0000-0002-1545-1379

Hedefler

- Proje kavramı ve türlerini açıklar.
- Eğitim araştırmalarında proje hazırlamanın aşamalarını kavrar.
- TÜBİTAK araştırma projeleri ve AB hibe programları kapsamındaki projelere dair bilgi sahibi olur.
- Hibe projelerine ilişkin mantıksal çerçeve yaklaşımını kavrar.
- Proje fikrini planlama ve uygulama becerisi kazanır.
- Araştırma projesini raporlamaya ilişkin temel hususları kavrar.
- Yaptığı bir araştırmayı raporlar.

GİRİŞ

Bilimsel bilgiye ulaşmanın önemli motivasyonlarından biri, merak ve anlamlandırma dürtüsüdür. İnsanoğlu fıtratı gereği anlama, sorgulama ve yeniden tanımlama çabası ile hareket eder. Bu yönüyle bilimsel araştırma ve anlamayı, temelde bireyin kendisini ve dış dünyayı anlama ve anlamlandırma çabasına yönelik sistematik eylemleri olarak ifade etmek mümkündür. Bu amaca yönelik olarak birey, doğru bilgiye erişim çabası ile sahip olduğu verileri hatalardan ayıklar ve sistematik değerlendirmeler yapmaya çalışır. Bu bakımdan bilimsel süreçler, esasında doğru düşünme sanatı olarak ifade edilebilir. Zira birey kendisini ve dış dünyayı anlama merakı ve çabası içerisinde karmaşık bilgi yığınları ile baş etmek zorunda kalmaktadır. Bu süreçte bilimsel yöntem, işlevsel bilgiyi bayağı ve sistematik olmayan ilgisiz bilgiden ayırmada ve söz konusu bilgiyi neden sonuç ilişkisi içerisinde ele alarak doğru bilgiye ulaşmada önemli bir rehber olarak işlev görür.

Birey açısından, söz konusu sürece rehberlik edecek temel becerilerin sistematik ve amaca uygun bir şekilde kullanımına dair bilgi ve birikim, araştırma süreci ve bulgularını yazılı hâle getirmede işlevsel bir nitelik arz edecektir. Söz konusu beceriyi araştırma sürecini "projelendirme" ve "raporlaştırma" kavramları ile ifade etmek mümkündür.

KAYNAKÇA

Aşık, A.; Sever, G.; Uluyol, Ç.; ve ırmak, M. (2023). Uluslararası Projeler, Ed. (Salih Şahin) Ulusal ve Uluslararası Proje Hazırlama Öğretmen Rehber Kitabı içinde (71-99) Ankara: MEB Ortaöğretim Genel Müdürlüğü.

Baltacı, A. (2020). Araştırmaların Raporlaştırılması: Bir Tez veya Makale Nasıl Yazılır? *Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü e-Dergisi*, 3(2), 6-39.

Creswell, J. (2015). *Educational research: Planning, conducting, and evaluating quantitative and qualitative research.* Boston: Pearson Education, Inc.

Çepni, S. (2014). *Araştırma ve proje çalışmalarına giriş.* Trabzon: Celepler Matbaacılık Yayın ve Dağıtım.

Eldoğan, D., Korkmaz, L., Helvacı, E., Yeniçeri, Z. ve Kökdemir, D. (2015). *Akademik yayım kuralları kitapçığı.* http://psk.baskent.edu.tr/docs/AYKK_04.pdf adresinden erişildi.

Erasmus+Programme Guide (2022). https://www.ua.gov.tr/media/rsanyfp0/erasmus-programme-guide-2023.pdf adresinden erişildi.

Gençlik Projeleri Destek Programı (2020). 2020-I Genel Çağrı Uygulama Kılavuzu, Gençlik ve Spor Bakanlığı. https://gsb.gov.tr/dosyalar/proje-destegi/2020/20201_GenelCagri_UygulamaKilavuzu-1.pdf adresinden erişildi.

Gitmez, E. ve Bakır, M.E. (2011). *Proje Hazırlama Rehberi.* Karacadağ Kalkınma Ajansı. https://www.karacadag.gov.tr/Dokuman/Dosya/www.karacadag.org.tr_72_VB2U43PK_proje_hazirlama_rehberi.pdf adresinden erişildi.

Karacadağ Kalkınma Ajansı (2022). Proje Hazırlama Rehberi. https://www.karacadag.gov.tr/Destek/Dosya/UU4F45ZY_proje_hazirlama_rehberi_2022.pdf adresinden erişildi.

Karasar, N. (1998). *Araştırmalarda Rapor Hazırlama.* Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Kavak, N.; Bilici, S.C.; Eşici, H.; ve Özkubat, U. (2023). Ulusal Projeler, Ed. (Salih Şahin) Ulusal ve Uluslararası Proje Hazırlama Öğretmen Rehber Kitabı içinde (35-70) Ankara: MEB Ortaöğretim Genel Müdürlüğü.

Mikk, J. (2006). Writing a research paper. https://eric.ed.gov/?q=ED491517&id=ED491517 adresinden erişildi.

Tekindağ, F. C. (2015). *Proje Döngüsü Yönetimi ve Mantıksal Çerçeve Yaklaşımı.* Ankara: Odak Ofset Matbaacılık.

TÜBİTAK (2022a). 4004-Doğa Eğitimi ve Bilim Okulları Destekleme Programı Çağrı Metni, https://www.tubitak.gov.tr/sites/default/files/26723/4004_cagri_metni_2022_18012022.pdf adresinden erişildi.

TÜBİTAK (2022b). 4005-10. Yenilikçi Eğitim Uygulamaları Destekleme Programı Çağrı Metni, https://tubitak.gov.tr/sites/default/files/26720/cagri_metni_2022.pdf adresinden erişildi.

TÜBİTAK (2022c). 4007-Bilim Şenlikleri Destekleme Programı Çağrı Metni, https://tubitak.gov.tr/sites/default/files/18842/2022-4007_desteklenen_projeler.pdf adresinden erişildi.

TÜBİTAK (2022d). 4008- Özel Gereksinimli Bireylere Yönelik Kapsayıcı Toplum Uygulamaları Destekleme Programı Çağrı Metni, https://tubitak.gov.tr/sites/default/files/27070/tubitak_4008_cagri_metni.pdf adresinden erişildi.

TÜBİTAK (2023a). 4006-TÜBİTAK Bilim Fuarları Destekleme Programı Çağrı Metni, https://bilimiz.tubitak.gov.tr/bilimFuari.htm adresinden erişildi.

TÜBİTAK (2023b). 2224-B Yurt İçi Bilimsel Etkinliklere Katılımı Destekleme Programı Çağrı Duyurusu, https://www.tubitak.gov.tr/sites/default/files/27489/2224-b_2023_yili_cagri_duyurusu_27_12_2022.pdf adresinden erişildi.

TÜBİTAK (2023c). 2242-Üniversite Öğrencileri Araştırma Proje Yarışmaları Proje Rehberi, https://tubitak.gov.tr/sites/default/files/2750/2242-2023_proje-rehberi-03-10-2022.pdf adresinden erişildi.

Türk Dil Kurumu güncel Türkçe sözlük içinde. http://www.tdk.gov.tr adresinden erişildi.

Ulusal Ajans (2023). Ulusal Ajans Teklif Çağrıları https://www.ua.gov.tr/anasayfa/çerikler/teklif-cagrilari/

Prof. Dr. Fatma Nur Başaran

BİLEŞİK YAPILI DOKUMA TEKNİKLERİ

2. Basım

nobel

BİLEŞİK YAPILI DOKUMA TEKNİKLERİ

Prof. Dr. Fatma Nur Başaran

Yayın No.: 4665
Mühendislik-Teknik No.: 452
ISBN: 978-625-427-915-7
E-ISBN: 978-625-427-916-4
Basım Sayısı: 2. Basım, Mart 2023

© Copyright 2022, NOBEL AKADEMİK YAYINCILIK EĞİTİM DANIŞMANLIK TİC. LTD. ŞTİ. SERTİFİKA NO.: 40340
Bu baskının bütün hakları Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.ne aittir.
Yayınevinin yazılı izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik
ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.

Nobel Akademik Yayıncılık, 2011 yılından beri "tanınmış uluslararası yayınevi" statüsündedir.

Genel Yayın Yönetmeni: Nevzat Argun -nargun@nobelyayin.com-
Genel Yayın Koordinatörü: Gülfem Dursun -gulfem@nobelyayin.com-

Sayfa Tasarım: Tarkan Kara -erdal@nobelyayin.com-
Redaksiyon: Evrim Korkmaz -evrim@nobelyayin.com-
Kapak Tasarım: Sezai Özden -sezai@nobelyayin.com-
Görsel Tasarım Uzmanı: Mehtap Yürümez -mehtap@nobelyayin.com-

Kütüphane Bilgi Kartı

Başaran, Fatma Nur.
Bileşik Yapılı Dokuma Teknikleri / Fatma Nur Başaran
2. Basım, VIII + 370 s., 19,5x23,5 cm. Kaynakça ve dizin var.
ISBN: 978-625-427-915-7
E-ISBN: 978-625-427-916-4
1. Dokuma Kumaşlar 2. Çift Yüzlü Dokumalar
3. Üç Katlı Dokuma Yapıları 4. Bileşik Yapılı Dokuma Teknikleri

Genel Dağıtım

ATLAS AKADEMİK BASIM YAYIN DAĞITIM TİC. LTD. ŞTİ.
Adres: Bahçekapı Mh. 2465 Sk. Oto Sanayi Sitesi No:7 Bodrum Kat, Şaşmaz/ANKARA
Telefon: +90 312 278 50 77 - **Faks:** 0 312 278 21 65
Sipariş: siparis@nobelyayin.com- **E-Satış:** www.nobelkitap.com - esatis@nobelkitap.com
www.atlaskitap.com - info@atlaskitap.com

Dağıtım ve Satış Noktaları: Alfa, Kırmızı Kedi, Arkadaş, D&R, Dost, Kika, Kitapsan, Nezih, Odak, Pandora, Prefix, Remzi

Baskı ve Cilt: Meteksan Matbaacılık ve Teknik Sanayi Tic. Anonim Şirketi / Sertifika No.: 46519
Beytepe Köy Yolu No.: 3 06800 Bilkent-Çankaya/ANKARA

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ ..... **Vİİ**

GİRİŞ **1**

BÖLÜM I
BİLEŞİK YAPILI DOKUMALAR **3**
1.1. BİLEŞİK YAPILI DOKUMALAR ve SINIFLANDIRILMASI 5
1.2. BİLEŞİK YAPILI DOKUMALARDA ÇİZİM TEKNİKLERİ 8
1.2.1. Çizimlerin Bilgisayar Ortamında Gerçekleştirilmesi 8
1.2.2. Rapor Genişletme ve Kullanılan Semboller 13
1.2.3. Çözgü Bağlantılarının Yerleştirilmesi 16
1.2.4. Atkı Bağlantılarının Yerleştirilmesi 17
1.2.5. Kuvvetlendirilmiş ve Çok Katlı Yapılarda İplik Yerleşim Planları 18
1.2.6. Kuvvetlendirilmiş ve Çok Katlı Yapılarda Raporların Yerleşimi 21

BÖLÜM II
İKİ YÜZÜ FARKLI DOKUMALAR **25**
2.1. İLAVE İPLİKLİ DOKUMA YAPILARI 27
2.1.1. Çözgü İlavesi ile Kuvvetlendirilmiş Dokumalar 28
2.1.1.1. Alt Çözgü İlavesi ile Kuvvetlendirme 28
2.1.1.2. Orta ve Alt Çözgü İlavesi ile Kuvvetlendirme 39
2.1.1.3. Alt Çözgü ve Dolgu Atkı İlavesi ile Kuvvetlendirme 44
2.1.2. Atkı İlavesi ile Kuvvetlendirilmiş Dokumalar 51
2.1.2.1. Alt Atkı İlavesi ile Kuvvetlendirme 51
2.1.2.2. Alt ve Orta Atkı İlavesi ile Kuvvetlendirme 61
2.1.3. Desen Oluşturan Çözgü İlaveleri 64
2.1.4. Desen Oluşturan Atkı İlaveleri 83

BÖLÜM III
ÇİFT YÜZLÜ DOKUMALAR **95**
3.1. ÇİFT KATLI DOKUMA YAPILARI 97
3.1.1. Kenar Bağlantılı Çift Katlı Dokumalar 102
3.1.1.1. Tek Kenar Bağlantılı Dokumalar 102
3.1.1.2. Çift Kenar Bağlantılı (Torba/Hortum) Dokumalar 107
3.1.2. Kendinden Bağlantılı Çift Katlı Dokumalar 117
3.1.2.1. Kendinden Çözgü Bağlantılı Dokumalar 120

3.1.2.2. Kendinden Atkı Bağlantılı Dokumalar 127
3.1.2.3. Kendinden Çözgü ve Atkı Bağlantılı Dokumalar 130
3.1.3. Özel Bağlantı İplikli Çift Katlı Dokumalar....134
3.1.3.1. Özel Bağlantı Çözgüsü....135
3.1.3.2. Özel Bağlantı Atkısı....141
3.1.4. Değişen Yüzlü Çift Katlı Dokumalar....146
3.1.4.1. Çözgü İpliğinin Yer Değiştirmesi 153
3.1.4.2. Atkı İpliğinin Yer Değiştirmesi....157
3.1.4.3. Çözgü ve Atkı İpliğinin Yer Değiştirmesi 159
3.2. ÜÇ KATLI DOKUMA YAPILARI.... 173
3.2.1. Kendinden Bağlantılı Üç Katlı Dokumalar....173
3.2.1.1. Çözgü Bağlantısı ile Elde Edilen Üç Katlı Dokumalar....175
3.2.1.2. Atkı Bağlantısı ile Elde Edilen Üç Katlı Dokumalar....179
3.2.1.3. Üst Katın Çözgü, Alt Katın Atkı Bağlantısı ile Elde Edilen Üç Katlı Dokumalar 182
3.2.1.4. Orta Katın Alt Katla Çözgü, Üst Katla Atkı Bağlantısı ile Elde Edilen Üç Katlı Dokumalar 185
3.2.2. Üç Katlı Değişen Yüzlü Dokumalar 187
3.2.2.1. Çözgü İpliklerinin Yer Değiştirmesi 188
3.2.2.2. Atkı İpliklerinin Yer Değiştirmesi....193
3.2.2.3. Çözgü ve Atkı İpliklerinin Birlikte Yer Değiştirmesi....198

BÖLÜM IV
FARKLI TEZGÂH ÖZELLİKLERİ GEREKTİREN BİLEŞİK YAPILAR 209
4.1. JAKARLI DOKUMALAR 211
4.1.1. Damask Dokumalar 217
4.1.2. Brokar Dokumalar 221
4.2. HAVLI DOKUMA YAPILARI.... 225
4.2.1. Havlu Dokumalar....226
4.2.1.1. Tek Yüzü İlmeli Havlu Dokumalar....232
4.2.1.2. Çift Yüzü İlmeli Havlu Dokumalar 235
4.2.1.3. Değişen Yüzlü Havlu Dokumalar....238
4.2.2. Kadife Dokumalar 247
4.2.2.1. Çözgü Kadife....250
4.2.2.2. Atkı Kadife....265
4.3. RÖLYEF ETKİLİ DOKUMA YAPILARI.... 276
4.3.1. Pile Dokumalar....276
4.3.2. Pike Dokumalar 290
4.3.2.1. Çözgü Pikeler 292
4.3.2.2. Atkı Pikeler....308

BÖLÜM V
BİLEŞİK YAPILI DİĞER DOKUMALAR.....313
5.1. REFORM DOKULAR.....315
5.1.1. Dimi Örgülerle Reform Dokular.....317
5.1.2. Türev Örgülerle Reform Dokular.....326
5.1.3. Dolgu İplikli Reform Dokular.....330
5.2. TRİKO DOKULAR.....333
5.2.1. Dikey Hatlı Triko Dokular.....334
5.2.2. Yatay Hatlı Triko Dokular.....337
5.2.3. Desenli Triko Dokular.....341
5.2.4. Diyagonal Hatlı Triko Dokular.....345
5.3. BATTANİYE DOKULAR.....351

BİLEŞİK YAPILI DOKUMA ÖRNEKLERİ.....361

KAYNAKÇA.....367

DİZİN.....369

KAYNAKÇA

Akçam, Şengül. (2022). Çift Katlı Dokuma Tasarımını Etkileyen Parametreler ve Tahar-Armür Düzenlemeleriyle Deneysel Çalışmalar. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü. Ankara.

Ashenhurst, Thomas R. (1883). **Design in Textile Fabrics.** Cassel & Company, Limited, London, Paris, NewYork.

Bahriyeli, Burhan; Başak B. Özkendirci. (2009). **Kumaş Yapı Bilgisi Ders Notları.** Suvari Matbaa. İstanbul.

Başaran, Fatma Nur (2022). **Basit Yapılı Dokuma Teknikleri**. II. Baskı. Nobel Yayınevi. Ankara.

Başaran, Fatma Nur (2022). Dokuma Tasarımında Kullanılan CAD Sistemleri. **Tekstil ve Mühendis**, 29 (127), 168-184. https://doi.org/10.7216/1300759920222912707

Başaran, Fatma Nur; Özcan, Nazan. (2020). "Matelasse" Kumaşlar ve Özellikleri. **Researcher: Social Science Studies**, Cilt 8, Sayı 2, s. 81-98. ISSN: 2148-2691. DOI: 10.29228/rssstudies.42723

Başaran, Fatma Nur; Yarmacı, H. G. (2020). Teknik ve Desen Özellikleri Açısından "Damask" **Folklor Akademi Dergisi**. Cilt:3, Sayı: 4, 265 – 288.

Başer, Güngör (2004). **Dokuma Tekniği ve Sanatı**. Cilt 1. Temel Dokuma Tekniği ve Kumaş Yapıları. Punto Yayıncılık Ltd.Şti. İzmir.

Haque, Mahbudul. (2008). "Production of Terry Towel". **Bangladesh Textile Today**. March, Issue 3. s.44-47.

Gündoğdu, Merve. (2022). Bileşik Dokumalarda Tansiyon Farklılıkları İle Elde Edilen Rölyef Etkiler Ve Tasarım Boyutu. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü. Ankara.

İmer, Zahide (1989). **Dokuma Tekniği 2**. Cem Web Ofset Ltd.Şti. Ankara. Özmutlu,

Özlen Bige, (2010). **Bilgisayarda Jakarlı Kumaş Tasarımı**. Bursa: BTSO Eğitim Vakfı.

Smith, James (2017). 7 Weave Patterns to Know – Twill, Basketweave, Satin, and More https://www.heddels.com/2017/12/7-weave-patterns-to-know- twill-basketweave-satin-and-more/ (28.09.2019)

Şeber, Bahattin (2003). **Kumaş Yapı Bilgisi, Çift Katlı Kumaş Örgüleri**. Birsen Yayınevi. İstanbul.

Watson, William (1913). **Advanced Textile Design**. Longman, Green and CO. 39 Paternoster Row, London.

Watson, William (1921). **Textile Design and Colour Elementary Weaves and Figured Fabrics**, Second Edition. Universal Publishing Corporation; June; Longman, Green and CO. London

İnternet Kaynakları

URL 1. https://www.humphriesweaving.co.uk (Erişim tarihi 05.09.2019)

URL 2. https://www.greenhousefabrics.com/blog/damask-vs-brocade-whats-difference (Erişim tarihi 06.09.2019)

URL 3. https://eleganceist.com/brokar-ve-kullanimi/ (Erişim tarihi 10.09.2019) URL 4. https://sewguide.com/what-is-brocade/ (Erişim tarihi 10.09.2019)

URL 5. https://www.youtube.com/watch?v=ElsFEBv9UcQ (Erişim tarihi 10.09.2019)

URL 6. https://indianyarn.wordpress.com (Erişim tarihi 31.01.2019)

URL 7. https://www.agefotostock.com/age/en/Stock-Images/Rights-Managed/DAE-10295466 (Erişim tarihi 12.11.2019)

URL 8. https://www.vandewiele.be/tr (Erişim tarihi 05.07.2019)

URL 9. http://www.turkishfashion.net/tu/Tekstil-Malzemeleri/Nakış/alemdar-kroseta-nervur/91556 (Erişim tarihi 14.07.2019)

URL 10. http://www.avrupakroseta.com.tr/kot-nervur-modelleri/ (Erişim tarihi 18.08.2019)

URL 11. https://www.pfaff.com.tr/tr/kategori/dikis-makinesi/aksesuar (Erişim tarihi 18.08.2019)

URL 12. https://www.isseymiyake.com/en/brands/pleatsplease (Erişim tarihi 24.08.2019)

URL 13. https://www.tunaplise.com/plise-nedir.html (Erişim tarihi 18.08.2019)

URL 14. https://youtu.be/3ioFV51c9BQ (erişim tarihi 14.09.2022)

Bekiroğlu, Esra. (2022). 11. ATHİB Dokuma Kumaş Tasarım Yarışması Birincisi.

ÇOCUKLARDA GELİŞİMİ DESTEKLEYİCİ 50 ETKİNLİK

(PSİKOMOTOR/SOSYAL/DUYGUSAL GELİŞİM) 3-6 YAŞ

Esra Gül KOÇYİĞİT

ALTINBAŞ ÜNİVERSİTESİ Yayınları

ALTINBAŞ ÜNİVERSİTESİ Yayınları

ÇOCUKLARDA GELİŞİMİ DESTEKLEYİCİ 50 ETKİNLİK (PSİKOMOTOR/SOSYAL/DUYGUSAL GELİŞİM) 3-6 YAŞ

Esra Gül KOÇYİĞİT

Yayın No.: 63
100. Yıl Armağan Kitapları: 23
ISBN: 978-625-8174-18-2
E-ISBN: 978-625-8174-19-9
Basım Sayısı: 1. Basım, Şubat 2023

Copyright 2023, ALTINBAŞ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

Bu baskının bütün hakları Altınbaş Üniversitesi Yayınları'na aittir. Yayınevinin yazılı izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.

ALTINBAŞ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI bir Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti. iştirakidir. SERTİFİKA NO.: 40340.

Cumhuriyetimizin 100. Yılı Etkinliklerini Düzenleme ve Koordinasyon Komisyonu Başkanı: Prof. Dr. Turgut İPEK
Yayın Danışmanı: Duygu SAZAN (duygu.sazan@altinbas.edu.tr)
Seri Koordinatörü: Doç. Dr. Banu Kavaklı
Kapak Tasarım: Osman ÖZÇELİK
Sayfa Tasarım: Erdal Tarkan KARA (erdal@nobelyayin.com)
Baskı ve Cilt: Meteksan Matbaacılık ve Teknik Sanayi Tic. Anonim Şirketi Sertifika No.: 46519
Beytepe Köy Yolu No.: 3 06800 Bilkent-Çankaya/ANKARA

Kütüphane Bilgi Kartı

Koçyiğit, Esra Gül.
Çocuklarda Gelişimi Destekleyici 50 Etkinlik (Psikomotor/Sosyal/Duygusal Gelişim) 3-6 Yaş / *Esra Gül Koçyiğit*
1. Basım. X+118 s. 14x21,5 cm. Kaynakça var, dizin yok.
ISBN: 978-625-8174-18-2
E-ISBN: 978-625-8174-19-9
1. Çocuk Gelişimi 2. Psikomotor 3. Sosyal/Duygusal Gelişim

Genel Dağıtım

ATLAS AKADEMİK BASIM YAYIN DAĞITIM TİC. LTD. ŞTİ.
Adres: Bahçekapı mh. 2465 sk. Oto Sanayi Sitesi No:7 Bodrum Kat Şaşmaz-ANKARA - siparis@nobelyayin.com-
Telefon: +90 312 278 50 77 - **Faks:** 0 312 278 21 65
E-Satış: www.nobelkitap.com - esatis@nobelkitap.com / www.atlaskitap.com - info@atlaskitap.com

Dağıtım ve Satış Noktaları: Alfa Basım Dağıtım, Arasta, Arkadaş Kitabevi, D&R Mağazaları, Dost Dağıtım, Ekip Dağıtım, Kida Dağıtım, Kitapsan, Nezih Kitabevleri, Pandora, Prefix, Remzi Kitabevleri

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ ..... **iii**

ÖN SÖZ ..... **v**

BİREYİN GELİŞİMİ **1**
Gelişimi Etkileyen Faktörler 1
Gelişim ile İlgili Temel Kavramlar 2
a) Büyüme 2
b) Olgunlaşma 2
c) Öğrenme 3
d) Hazırbulunuşluk 3
e) Gelişimde kritik dönem 3
Gelişim İlkeleri 4
a) Gelişim, genetik ve çevrenin etkileşimi sonucunda ortaya çıkan üründür 4
b) Gelişim içten dışa, baştan ayağa doğru bir sıra izler 4
c) Gelişim genelden özele doğrudur 5
d) Gelişimde bireysel farklılıklar vardır 5
e) Gelişim bir bütünlük içindedir 5
f) Gelişim süreklidir 6
g) Gelişimin hızı her dönemde farklıdır 6
Gelişim Dönemleri 6
a) Bebeklik dönemi 6
b) İlk çocukluk dönemi 7
c) İkinci çocukluk dönemi 7
d) Ergenlik dönemi 8

FİZİKSEL BÜYÜME VE PSİKOMOTOR GELİŞİM **9**
Fiziksel Büyüme 9
Fiziksel Büyümenin Aşamaları 9
a) Doğum öncesi dönem 9
b) Bebeklik dönemi 10
c) İlk çocukluk dönemi 11
d) İkinci çocukluk dönemi 12
e) Ergenlik Dönemi 13
Psikomotor Gelişim 13
Gelişimde Psikomotor Yetkinlikler 13
a) Koordinasyon (Eşgüdüm) 13

b) Güç 14
c) Tepki hızı 14
d) Dikkat 14
e) Denge 15
f) Esneklik 15
Psikomotor Gelişim Alanları 15
a) Büyük kasların motor gelişimi 15
b) Küçük kasların motor gelişimi 16
Motor Gelişim bir sıra izler; 16
Motor Gelişim Aşamaları 17
a) Refleksif hareketler dönemi 17
b) İlkel hareketler dönemi 19
c) Temel hareketler dönemi 20
d) Spor ile ilgili hareketler dönemi 20
Psikomotor Gelişimi Etkileyen Faktörler 21
Psiko-Motor Gelişimi Destekleyici Oyun ve Etkinliklerin Önemi 22

PSİKO-MOTOR GELİŞİMİ DESTEKLEYİCİ OYUN VE ETKİNLİKLER 24
1. Topla ve Boşalt 24
2. Farklı Şekillerde Yürüyelim mi? 25
3. Çömel Kurtul 26
4. Kırkayak 27
5. Mısır Patlatma 28
6. Yüzük Oyunu 29
7. Büyü Büyü, Küçül Küçül 30
8. Çember 31
9. Dörtlü Dokunma Oyunu 32
10. Ağaçtan Armut Toplama 33
11. Pırrr ve Dur 34
12. Büyük Fil ve Küçük Karınca (Parmak Oyunu) 35
13. Balina 36
14. Kâğıt Şekillendirme 37
15. Yoğurma Maddeleri 38
16. Boya Çalışmaları 41
17. Kazıma Resim 43
18. Taş Boyama 45
19. Kâğıt Buruşturma 47
20. Kâğıt Yuvarlama 48
21. Kâğıt Kesme-Yapıştırma 49
22. Kâğıt Yırtma 50
23. Kâğıt Delme 51

24. Baskı Çalışmaları 52
25. Sihirli Boya 55
26. Şeker Boyası 56
27. Kâğıt Boncuklar 57
28. Geometrik Şekillerle Figürler 58

SOSYAL VE DUYGUSAL GELİŞİM 59
Sosyal Gelişim 59
Sosyal Gelişimle İlgili Temel Kavramlar 60
a) Benlik 60
b) Sosyalleşme-Sosyalleştirme 60
c) Sosyal olgunluk 60
d) Kültür 61
e) Tutum 61
Sosyal-Duygusal Gelişim Kuramları 61
Sosyal Öğrenme Kuramı 61
Eric Erikson'un Psiko-Sosyal Gelişim Kuramı 62
Temel güven duygusuna karşı güvensizlik (0-1 Yaş) 62
Özerkliğe karşı kuşku ve utanç duygusu (1-3 Yaş) 63
Girişimciliğe karşı suçluluk duygusu (3-6Yaş) 63
Başarılı olmaya karşı yetersizlik duygusu (7-11 Yaş) 64
Kimlik kazanmaya karşı kimlik karmaşası (11-17 Yaş) 65
Yakınlığa karşı yalıtılmışlık (17-30 Yaş) 65
Üretkenliğe karşı durgunluk (30-60) 66
Benlik bütünlüğüne karşı umutsuzluk (60 Yaş ve üzeri) 66
Freud'un Psikoseksüel Gelişim Kuramı 67
Oral dönem (0-1 yaş) 67
Anal dönem (1-3 yaş) 68
Fallik dönem (3-6 yaş) 68
Latent dönem (7-11yaş) 69
Genital dönemi (11-18 yaş) 69
Çocuklarda Sosyalleşme Özellikleri 70
Sosyal Gelişimi Etkileyen Faktörler 71
Aile 72
Arkadaş İlişkileri 72
Bağımlılık 73
Liderlik 73
Saldırganlık 74
Duygusal Gelişim 74
Duygusal Gelişimle İlgili Temel Kavramlar 75
a) Duygu 75
b) Heyecan 75

c) Refleks 76
d) Haz ve Elem 76
Çocuklarda Duygusal Tepkiler 77
a) Gülme 77
b) Ağlama 77
c) Korku 77
d) Öfke 78
e) İnatçılık 79
f) Kıskançlık 79
Duygusal Gelişimi Etkileyen Faktörler 82
Sosyal-Duygusal Gelişimi Destekleyici Oyun ve Etkinliklerin Önemi 83
Sosyal-Duygusal Gelişimi Destekleyen Oyun ve Etkinlikler 85
29. Ellerimizin Resmini Yapalım? 85
30. Maskeler 86
31. Kuklalar 87
32. Duyguları Tanıyorum 93
33. Kontrol Bende 94
34. Resimli Öykü 95
35. Kendi Reklamını Kendin Yap 96
36. Arkadaşının Reklamını Yap 97
37. Duygular Oyunu 98
38. Aynada Duygu Oyunu 99
39. Duygu Balonları 100
40. El sık selam ver 101
41. Heykel Ol 102
42. Kurallara Uy 103
43. Kör Yolcu Evini Bul 104
44. Kurt Baba 105
45. El Sıkışma 106
46. Kör Dolaştırma 107
47. Ben Bir Ağacım 108
48. Parazit 109
49. İsmini Anlat 110
50. Ne Olalım 111

KAYNAKLAR 113

KAYNAKLAR

Akoğuz, A., ve Akoğuz, M. (2011). Yaratıcı Drama Etkinlikleri. Final Kültür Sanat Yayınları, İstanbul.

Arabacı, N.; Öztürk Aynal, Ş.; Ölekli, N.; Yılmaz Bolat, E.; Güral, M.; Çelebioğlu, Ö.; Özaslan, H.; Şahin, Ş. (2017). Okul Öncesi Eğitimde Materyal Tasarımı. 2. Baskı, Eğiten Kitap, Ankara.

Aral, N., ve Baran, G. (2011). Çocuk Gelişimi. Ya-Pa Yayınları, Ankara.

Argun, Y. (2011). Okul Öncesi Dönemde Yaratıcılık ve Eğitimi, Anı yayıncılık, Ankara.

Arıtürk, S. (2022). 3-6 Yaş Çocuklarının Sosyal-Duygusal Gelişiminde Dış Mekân Oyun Fırsatlarının Önemine İlişkin Ebeveyn Görüşleri, Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Pamukkale.

Artan, İ., ve San Bayhan, P. (2005). Çocuk Gelişimi ve Eğitimi, Morpa Kültür Yayınları, İstanbul.

Aydın, A. (2000). Gelisim ve Ögrenme Psikolojisi (İkinci baskı), Alfa yayınları, İstanbul.

Aydın, A. (2005). Gelişim ve Öğrenme Psikolojisi., Tekağaç Eylül Yayıncılık, Ankara.

Aydoğdu, F., ve Ulaş, A. H. (2017). Bütünleştirilmiş Kukla ve Drama Etkinliklerinin Okul Öncesi Eğitime Devam Eden Çocukların Sosyal Duygusal Gelişimlerine Etkisi. Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi, (59), 346-354.

Bacanlı, H. (2002). Gelişim ve Öğrenme. 9. Baskı, Nobel Akademi Yayıncılık, Ankara.

Baltaş, A. (1998). Eğitim Başarısını Yükseltmede, Sağlıklı ve Mutlu İnsanlar Yetiştirmede Ailenin Rolü, Anne Baba Okulu, 7.Baskı, Remzi Kitapevi, İstanbul.

Başaran, İ. 1996. Eğitim Psikolojisi. Gül Yayınevi, Ankara

Bayrakçı, M. (2013). Sosyal Öğrenme Kuramı ve Eğitimde Uygulanması. Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 14: 198-210.

Berk, L.E. (2013). Çocuk gelişimi. Çeviren, A. Dönmez. İmge Kitabevi Yayınları (Pearson education, Inc, Allyn&Bacon, 2009), Ankara.

Bilen, M. (1998). Sağlıklı İnsan İlişkileri. 4.Baskı, Sistem Ofset, Ankara.

Budak, Erdal. (2006). Okul Öncesi Çocuğun Gelişimi ve Eğitimi, Pozitif Yayıncılık, İstanbul.

Ceyhan, E. (Ed.). (2000). Çocuk Gelişimi ve Psikolojisi. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Çağdaş, A. (1997). İletişim Dilinin 4-5 Yaş Çocuklarının Sosyal Gelişimine Etkileri. Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Çoknaz, H. (2016). Marmara Üniversitesi Spor Bilimleri Dergisi, 1 (2).

Demirci, E. (2007). Okul Öncesinde Psiko-motor Gelişim. Kafkas Üniversitesi.

Dinç, B. (2002). Okulöncesi Eğitimin 4-5 Yaş Çocuğunun Sosyal Gelişimine Etkileri Konusunda Öğretmen Görüşleri, Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir.

Dinçer, Ç., ve Tutkun, C. (2018). Fiziksel Büyüme ve Motor Gelişim. İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Dirim, A. (2004). Okul Öncesi Eğitimi. 1. Baskı, Esin Yayınevi, İstanbul.

Elter, Ç. (2021). Okul Öncesi Dönemdeki 60-72 Aylık Çocukların Okul Olgunluğu ile Fiziksel ve Duygusal Gelişimi Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Gelişim Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul.

Engin, D. (2008). Erken Çocukluk Döneminde Gelişim, Maya Akademi, Ankara.

Fazlıoğlu, Y. (2009). Sosyal Gelişim. N. Aral, T. Duman (Ed.). Eğitim Psikolojisi, Kriter Yayınları, İstanbul.

Ersevim, İ. (2010). Freud ve Temel İlkeleri. Assos Yayınları, Elazığ.

Gallahue, D. (1982). Understanding Motor Development in Children, Jhon, W., Sons,Inc. Canada.

Gander, J. M. Ve H. W. Gardiner (2004). Çocuk ve Ergen Gelisimi Çeviren: Bekir Onur, İmge Yayınevi, Ankara.

Garner, P. (2006). Prediction Of Prosocial And Emotional Competence From Maternal Behavior İn African American Preschoolers. Cultural Diversity And Ethnic Minority Psychology, 12, 179-198.

Gardner, M.J. ve Gardiner, H.W. (2001). Çocuk ve Ergen Gelişimi (Ed. B. Onur). İmge Kitapevi, Ankara.

Gökmen H. ve Ark., (1995). Psikomotor Gelişim, G.S.G.M., Yayın No:139, Ankara.

Güneş A., ve Güneş F. (2017). Bilişsel Gelişim Dönemleri ve Çocuk Kütüphaneleri. Eğitim Bilim Toplum Dergisi., Cilt15.(60): 25-49.

Güney, M. (2019). 60-72 Ay Okul Öncesi Dönem Çocukların Sosyal Duygusal Uyumu ile Annelerinin Duygusal Zekâları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi, Bursa Uludağ Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Bursa.

Gürses, İ., ve Kılavuz, M. A. (2011). Erikson'un Psiko-Sosyal Gelişim Dönemleri Teorisi Açısından Kuşaklararası Din Eğitimi ve İletişiminin Önemi, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt 20, (2):153-166

Günalp, A. (2007). Farklı Anne Baba Tutumlarının Okul Öncesi Eğitim Çağındaki Çocukların Özgüven Duygusunun Gelişimine Etkisi (Aksaray İli Örneği). Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Halmatov, S. (2018). Oyun Terapisinde Pratik Teknikler. 2. Baskı, Pegem Akademi Yayıncılık, İstanbul.

Huizinga, J. (1995). Homo Ludens. Oyunun Toplumsal İşlevi Üzerine Bir Deneme. (Çev. M.A. Kılıçbay). Anfora Yayıncılık, İstanbul.

İnanç, Y.; Kılıç Atıcı, M.; Bilgin, M. (2018). Gelişim Psikolojisi 1 Bebeklik, Çocukluk ve Ergenlik. 14. Baskı, Pegem Akdemi, İstanbul.

Kalkan, S. (2021). Küçük Çocukların Sosyal-Duygusal Gelişiminin Desteklenmesinde Piramit

Modeli. Turkish Journal of Special Education Research and Practice, 3 (1): 1-22.

Kerkez F.G. (2006). Oyun ve Egzersizin Yuva ve Anaokuluna Giden 5-6 Yaş Grubu Çocuklarda Fiziksel ve Motor Gelişime Etkisinin Araştırılması, Doktora Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon.

Koçyiğit, E.G. (2021) Sorularla Çocuk Psikolojisi. 1. Baskı, Kriter Yayınevi, İstanbul.

Koçyiğit, S.; Tuğluk, M.N; Kök, M. (2007). Çocuğun Gelişim Sürecinde Eğitsel Bir Etkinlik Olarak Oyun. Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi, 16.

Kol, S. (2011). Erken Çocuklukta Bilişsel Gelişimi ve Dil Gelişimi. Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, (21)21:1-21.

Kökçü, R. G. (2019). Doğal Malzemelerden Kil, Kum ve Su İle Hazırlanan Oyun Programının 60-72 Aylık Çocukların Sosyal Duygusal Gelişimleri Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi, Yüksek Lisans Tezi, Bahçeşehir Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Kuğuoğlu, S., ve Kürtüncü Tanır, M. (2006). Gelişim Dönemlerine Göre Oyunun Terapötik Kullanımı. Ege Üniversitesi Hemşirelik Yüksek Okulu Dergisi 22 (1): 293-304.

Kuru, O. (2008). 7- 12 Yaş Çocuklarının Psikomotor Gelişimlerinde Oyunun Etkisi. Yüksek Lisans Tezi, Elâzığ Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.

Küçükturan, G., ve Keleş, S. (2019). Sosyal Duygusal Gelişim. Erken Çocukluk Döneminde Gelişim I (s. 318-362), Ed: Akyol, K., Anı Yayıncılık, Ankara

Lutz, S. L., ve Huitt, W. G. (2004). Connecting Cognitive Development and Constructivism: Implications from Theory for Instruction and Assessment. Constructivism in the Human Sciences, 9 (1), 67-90

MEB. (2006). Psiko-Motor Gelişim. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara.

MEB. (2012). Serbest Zaman Etkinlikleri. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara.

MEB. (2013.a.). Bireyin Gelişimi. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara.

MEB. (2013.b). Fiziksel Gelişim. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara

MEB. (2013.c). Sosyal Gelişim. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara.

MEB. (2013.d). Kuklalar. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara.

MEB. (2013.e). Duygusal Gelişim. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara.

MEB. (2014). Oyun Etkinliği. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara.

MEB. (2015.a). 0-72 Ay Motor Gelişim. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara.

MEB. (2015.b). Sanat Etkinlikleri. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara

MEB. (2015.c). 0-72 Ay Sosyal ve Duygusal Gelişim. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara.

MEB. (2016). Oyun ve Hareket Etkinliği. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara.

MEB. (2016.a). Drama Etkinlikleri. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Morgan,C. T. (2009).Psikolojiye Giriş. 19.Baskı, Eğitim Kitabevi Yayınları, İstanbul.

Muratlı, S. (2003). Çocuk ve Spor. Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.

Neriman, A., Baran, G., Çimen, S., Bulut, Ş. (2001). Çocuk Gelişimi. Ya-Pa Yayıncılık, İstanbul.

Onur, B. (2010). Gelişim Psikolojisi- Yetişkinlik- Yaşlılık-Ölüm. 10. Baskı, İmge Kitapevi, İstanbul.

Orçan, M. (2012). Sosyal Gelişim. M. Orçan (Ed.), Erken Çocukluk Döneminde Gelişim (ss. 127-181), 4.Baskı, Maya Akademi Yayınevi, Ankara.

Özbay, Y. (2005). Gelişim ve Öğrenme Psikolojisi. 5. Baskı, Öğreti Yayınevi, İstanbul.

Özdenk, Ç. (2007). 6 Yaş Grubu Öğrencilerinin Psikomotor Gelişimlerinin Sağlanmasında Oyunun Yeri ve Önemi. Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Elâzığ.

Özer D. S., Özer K. (2006). Çocuklarda Motor Gelişim. Nobel Yayıncılık, Ankara.

Özer D. S., Özer K. (2016). Çocuklarda Motor Gelişim. Nobel Yayıncılık, Ankara.

Özdemir, O.,ve Özdemir, P.G., Kadak, M. T., Nasıroğlu, S. (2012). Kişilik Gelişimi. Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar, Cilt no. 4 (4):566-589.

Öztürk O, Uluşahin, A. (2018) Ruh Sağlığı ve Bozuklukları, Nobel Tıp Kitabevleri, İstanbul.

Pekşen Akça, R. (2020). Annelere Yönelik Oyun Temelli Sosyal- Duygusal Gelişim Destek Programının 24-30 Aylık Bebeklerin Sosyal- Duygusal Gelişimlerine ve Anne- Bebek İlişkisine Etkisinin İncelenmesi. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Saygılı, S. (2014). Çocuklarda Davranış Bozuklukları. Elit Yayınları, İstanbul.

Sayın, U., ve Metin, E. (2015). Saldırgan Davranışları Önleme Ebeveyn Eğitim Programının (SADEP) 48-72 Ay Arası Çocukların Davranışları Üzerine Etkilerinin İncelenmesi. Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 12 (30), 139-166.

Selçuk, Z. (2005). Gelişim ve Öğrenme. 10. Baskı, Nobel Kitapevi, Ankara.

Senemoğlu, N. 2005. Gelişim, Öğrenme ve Öğretim. Kuramdan Uygulamaya. Gazi Kitabevi Tic. Ltd. Şti., Ankara.

Senemoğlu, N. (2007). Gelişim Öğrenme ve Öğretim Kuramdan Uygulamaya, Gönül Yayınevi, İstanbul.

Santrock, J.W. (2014). Ergenlik. Çev.D.M., Siyez. Nobel Yayınevi, Ankara.

Senemoğlu, N., (2012). Gelişim Öğrenme ve Öğretim Kuramdan Uygulamaya. Pegem Akademi, Ankara.

Senemoğlu, N. (2020). Gelişim Öğrenme ve Öğretim Kuramdan Uygulamaya, Anı Yayıncılık, Ankara.

Sezgin, M. (2018). Oyun Temelli Bilişsel Gelişimi Destekleme Sınıf Rehberliği Programının İlkokul 4. Sınıf Öğrencilerinin Zeka Düzeylerine Etkisi. Doktora Tezi, Mersin Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Mersin.

Şimşek, S. (1998). İlköğretim 8. Sınıf Beden Eğitimi Dersinin Öğrencilerin Psikomotor Gelişimine Katkısı Konusunda Beden Eğitimi Öğretmenleri ve Öğrencilerin Görüşleri. Pamukkale Üniversitesi.

Tekgül, N., ve Öngel, K. (2016). Ergenlik Dönemi: Fiziksel Büyüme, Psikolojik ve Sosyal Gelişim Süreci. Turkısh Family Physıcıan, 3 (4).

Oktay, A. (2007). Yaşamın Sihirli Yılları: Okul öncesi dönem. Epsilon Yayıncılık, İstanbul.

Uçak, R. (2021). 5-6 Yaş Çocuklarının Tablet/ Telefon Kullanımlarının Sosyal Duygusal Gelişimleri Üzerine Etkisinin İncelenmesi. Yüksek Lisans Tezi, Kırklareli Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Kırklareli.

Ulaş, M. (2014). Temel Basketbol eğitiminde eğitsel oyun ile öğretimin 10-12 yaş grubu çocukların bilişsel ve psikomotor gelişim düzeylerine etkisi. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Uluğ, M. O. (2007). Niçin Oyun?: Çocuğun Gelişiminde Ve Çocuğu Tanımada Oyunun Önemi (3.Baskı), Anfora Yayıncılık, İstanbul.

Ulutaş, A (2011). Okul Öncesi Dönemde (6Yaş) Belli Başlı Oyunların Çocukların Psikomotor Gelişimine Etkisi, Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Malatya.

Utku, S., ve Metin, E.N. (2015). Saldırgan Davranışları Önleme Ebeveyn Eğitim Programının (SADEP) 48-72 Ay Arası Çocukların Davranışları Üzerine Etkilerinin İncelenmesi. Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 12 (30):139.

Ulusoy, A. (2020). Gelişim ve Öğrenme, 9. Baskı, Anı Yayıncılık, Ankara.

Uzuner, U. (2011). Çocuk Ruh Sağlığı, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir.

Ülgen, G., ve Fidan, E. (1992). Çocuk Gelişimi, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.

Ülgen, G., ve Fidan, E. (1998). Çocuk Gelişimi. 3.Baskı, Milli Eğitim Basımevi. Ankara.

Yalçın, H. (2010). Çocuk Gelişimi, Nobel Yayıncılık, Ankara.

Yavuzer, H. (1994). Çocuk Psikolojisi, 10.Baskı, Remzi Kitapevi, İstanbul

Yavuzer, H. (1999). Çocuk Psikolojisi. Remzi Kitabevi, İstanbul.

Yeşilyaprak, B. (2005). Gelişim ve Öğrenme Psikolojisi. 9. Baskı, Pegem Akademi, Ankara.

Yılmaz, E. (2012). 60- 72 Aylık Çocukların Duygularını Anlama Becerilerinin Sosyal Problem Çözme Becerilerine Etkisinin İncelenmesi, Yüksek Lisan Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Yılmaz Esencan, T., ve Rathfısch, G. (2017). Psikoseksüel Gelişim Kuramının Kadın Hastalıkları ve Doğum Hemşireliği Alanına Yansımaları. Kadın Sağlığı Hemşireliği Dergisi, 3 (2), 68-82.

Yılmaz, O. (2017). Çocuklarda Motor Beceri ve İmgeleme Çalışmalarının Psikomotor Gelişime Etkisi. Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Kocaeli.

Yöndem, Z. D. ve Taylı, A. (2012). Eğitim Psikolojisi. Pegem Akademi, Ankara.

Yörükoğlu, A. (1998). Çocuk Ruh Sağlığı.23. Baskı, Özgür Yayın Dağıtım, İstanbul.

İnternet Kaynakları

(https://www.acevokuloncesi.org/oyun-drama-performans-etkinlikleri/oyun-uygulama-ornekleri/kurt-baba-2/). Erişim Tarihi: 12.12.2021.

(https://www.acevokuloncesi.org/motor-gelisim/).Erişim Tarihi: 01.01.2022.

(https://ailedemek.com/duygu-balonlari). Erişim Tarihi: (01.09.2022)

(http://bebekveben.com/ev-yapimi-oyun-hamuru-tarifi/). Erişim Tarihi: 10.05.2022.

(https://www.egitimhane.com/pofuduk-boya-yapimi-ve-ornekleri-d296492.html.).Erişim Tarihi: 11.03.2022.

(https://tr.pinterest.com/pin/522347256779730258/, 2021).Erişim Tarihi: 01.02.2022.

(https://tr.pinterest.com/pin/292945150742723275/).Erişim Tarihi: 15.07.2022.

Okuloncesihersey.net. Erişim Tarihi: 16.07.2022.

50 SORUDA
KAYGI

Esra Gül KOÇYİĞİT

ALTINBAŞ ÜNİVERSİTESİ Yayınları

ALTINBAŞ ÜNİVERSİTESİ Yayınları

50 SORUDA KAYGI

Esra Gül KOÇYİĞİT

Yayın No.: 66
100. Yıl Armağan Kitapları: 28
ISBN: 978-625-8174-24-3
E-ISBN: 978-625-8174-25-0
Basım Sayısı: 1. Basım, Şubat 2023

Copyright 2023, ALTINBAŞ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

Bu baskının bütün hakları Altınbaş Üniversitesi Yayınları'na aittir. Yayınevinin yazılı izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.

ALTINBAŞ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI bir Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti. iştirakidir. SERTİFİKA NO.: 40340.

Cumhuriyetimizin 100. Yılı Etkinliklerini Düzenleme ve Koordinasyon Komisyonu Başkanı: Prof. Dr. Turgut İPEK
Yayın Danışmanı: Duygu SAZAN (duygu.sazan@altinbas.edu.tr)
Seri Koordinatörü: Doç. Dr. Banu Kavaklı
Kapak Tasarım: Osman ÖZÇELİK
Sayfa Tasarım: Erdal Tarkan KARA (erdal@nobelyayin.com)
Baskı ve Cilt: Meteksan Matbaacılık ve Teknik Sanayi Tic. Anonim Şirketi Sertifika No.: 46519
Beytepe Köy Yolu No.: 3 06800 Bilkent-Çankaya/ANKARA

Kütüphane Bilgi Kartı

Koçyiğit, Esra Gül.
50 Soruda Kaygı / *Esra Gül Koçyiğit*
1. Basım. VIII+160 s. 14x21,5 cm. Kaynakça var, dizin yok.
ISBN: 978-625-8174-24-3
E-ISBN: 978-625-8174-25-0
1. Kaygı 2. Korku 3. Endişe 4. Fobi 5. Stres

Genel Dağıtım

ATLAS AKADEMİK BASIM YAYIN DAĞITIM TİC. LTD. ŞTİ.
Adres: Bahçekapı mh. 2465 sk. Oto Sanayi Sitesi No:7 Bodrum Kat Şaşmaz-ANKARA - siparis@nobelyayin.com-
Telefon: +90 312 278 50 77 - **Faks:** 0 312 278 21 65
E-Satış: www.nobelkitap.com - esatis@nobelkitap.com / www.atlaskitap.com - info@atlaskitap.com

Dağıtım ve Satış Noktaları: Alfa Basım Dağıtım, Arasta, Arkadaş Kitabevi, D&R Mağazaları, Dost Dağıtım, Ekip Dağıtım, Kida Dağıtım, Kitapsan, Nezih Kitabevleri, Pandora, Prefix, Remzi Kitabevleri

İÇİNDEKİLER

Sunuş iii

Ön Söz v

1. Kaygı (Anksiyete) Nedir? Belirtileri Nelerdir? 1
2. Filozof ve Psikiyatristler Kaygıyı Nasıl Tanımlamışlardır? 5
3. Kaygı, Korku, Endişe, Fobi, Stres Kavramları Arasındaki Farklar Nedir? 7
4. Kaygıya Neden Olan Faktörler Nelerdir? 9
5. Kaygı Konusunda Davranış Kalıplarının Seçimi Nasıl Oluyor? 11
6. Kaygı Sırasında Nasıl Bir Fizyolojik ve Zihinsel Süreç Yaşanır? 13
7. Kaygı Duyarlılığı Nedir? 16
8. Sağlık Kaygısı Nedir? 18
9. Varoluşçu Kaygılar Nedir? 20
10. Ölüm Kaygısı Nedir? 24
11. Durumluk ve Sürekli Kaygı Nedir? 27
12. DSM-5 (Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders) Göre Tanımlanan Kaygı Bozuklukları Nelerdir? 29
13. Ayrılma Kaygısı Bozukluğu (AKB) Nedir? 30
14. Ayrılma Kaygısı Bozukluğunun Yaygınlığı Nedir ve Risk Faktörleri Nelerdir? 33
15. Selektif Mutizm /Seçici Konuşmazlık (Mutizm) Nedir? 36
16. Sosyal Fobi Nedir? 39
17. Sosyal Fobinin Yaygınlığı Nedir ve Nedenleri Nedir? 43
18. Özgül Fobi Nedir? 48
19. Özgül Fobinin Görülme Sıklığı Nedir veNedenleri Nelerdir? 51
20. Özgül Fobide Psikososyal Açıdan Tedavi Yaklaşımı Nasıldır? 54
21. Panik Atak Nedir? 57
22. Panik Bozukluğu Nedir? 60
23. Panik Bozukluğun Yaygınlığı Nedir ve Nedenleri Nelerdir? 64
24. Panik Bozukluğun Psikososyal Açıdan Tedavi Yaklaşımı Nasıldır? 67
25. Agorafobi Nedir? 70
26. Agorafobinin Yaygınlığı Nedir ve Nedenleri Nelerdir? 73
27. Yaygın Kaygı Bozukluğu (YKB) Nedir? 75

28. Yaygın Kaygı Bozukluğunun Yaygınlığı ve Nedenleri Nelerdir?.....78
29. Maddenin/ İlacın Neden Olduğu Kaygı Bozukluğu Nedir?.....80
30. Başka Bir Sağlık Durumuna Bağlı Olan Kaygı Bozukluğu Nedir?.....82
31. Kaygı Bozukluklarında Görülen Depersonalizasyon ve Derealiazyon Nedir?.....84
32. Kaygı Bozukluğunda Uyku Sorunu Yaşanır mı?.....87
33. Kaygıdan Doğan Uyku Sorunlarını Hafifletmek İçin Neler Yapılabilir?.....89
34. Kaygı ve Psikolojik Dayanıklılık Arasında Nasıl Bir İlişki Vardır?.....91
35. Kaygı Verici Düşüncelerle Nasıl Başa Çıkılır?.....93
36. Kaygıyı Ölçmek İçin En Sık Kullanılan Ölçekler Nelerdir?.....96
37. Diyafram Nefesinin Önemi Nedir?.....100
38. Progresif Gevşeme Egzersizi (PGE) Nedir?.....103
39. Yetişkinler İçin Progresif Gevşeme Egzersizi Uygulama I.....106
40. Yetişkinler İçin Progresif Gevşeme Egzersizi Uygulama II.....109
41. Çocuklarda Sosyal Kaygı Bozukluğunun Görünümü Nasıldır?.....111
42. Çocuklarda Özgül (Spesifik) Fobinin Görünümü Nasıldır?.....115
43. Çocuklarda Yaygın Kaygı Bozukluğunun Görünümü Nasıldır?.....118
44. Çocuklarda Panik Bozukluğunun Görünümü Nasıldır?.....120

ÇOCUKLARDA KAYGIYLA BAŞ ETMEK İÇİN BAZI YARDIM ÖNERİLERİ.....123

45. Çocuklarda Kaygıyla İlgili Terapötik Etkili Bir Öykü Örneği Verebilir misiniz?.....124
46. Çocuklarda Nefes Egzersiz Uygulama Örneği Verebilir misiniz?.....128
47. Çocuklar İçin Gevşeme Egzersizi Uygulama Örneği Verebilir misiniz?.....131
48. Çocuklarda (Resim Çizmeyi Kullanarak) Kaygı ile Baş Etmeye Yönelik Etkinlik Örnekleri Verebilir misiniz?.....137
49. Çocuklarda Kaygı ile Baş Etmeye Yönelik Etkinlik Örnekleri Verebilir misiniz?.....140
50. Çocuklarda Kaygıyı Neden Olan Ebeveyn Davranışları Nasıldır?.....145

EKLER.....148

KAYGI GÜNLÜĞÜ.....149

KAYNAKLAR.....151

KAYNAKLAR

1. Acar, N. (2016). Nefes, Kullanımı ve Şan Eğitimi. ulakbilge, 4 (8), s.231-246.
2. Akçakaya, R.Ö. ve Yücens, B. (2020). Agorafobinin Eşlik Ettiği ve Etmediği Panik Bozukluk ile Agorafobinin Bilişsel Özellikler Açısından Karşılaştırılması. Bilişsel Davranışçı Psikoterapi ve Araştırmalar Dergisi.
3. Akyüz, G., ve Akdeniz, L. (2012). Otonom Sinir Sistemi Anatomisi ve Değerlendirilmesi. Türkiye Fiziksel Tıp ve Rehabilitasyon Dergisi. 58 (1):1-5.
4. Alisinanoğlu, F., ve Ulutaş, İ. (2000). Çocuklarda Kaygı ve Bunu Etkileyen Etmenler. http://dhgm.meb.gov.tr/yayimlar/dergiler/Milli_Egitim_Dergisi/145/alisinanoglu.htm. Erişim tarihi: 02.06.2022.
5. Altay, D. (2019). Çocukluk Çağı Olumsuz Yaşantılarının ve Ciddi Ebeveyn Hastalıklarının Sağlık Kaygısı ile İlişkisinde Sağlık Bilişlerinin, Negatif Duygu, Sürekli Kaygı ve Somatik Duyarlılığının Aracı Rolünün İncelenmesi. Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
6. Altınbaş, İ. (2009). Ayrılma Anksiyetesi Tanısı Alan Çocukların Ebeveynlerinin Mizaç ve Karakter Özellikleri. Yüksek Lisans Tezi. Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Klinik (Uygulamalı) Psikoloji Anabilim Dalı.
7. Andre, C. (2017). Korkunun Psikolojisi. 1. Baskı. Say Yayınları, Ankara.
8. Arıkan, M.K. (1996). Anksiyete Bozukluklarında Elektrofizyolojik Bulgular. Klinik Psikofarmokoloji Bülteni. 6: 1-10. www.psikofarmokoloji.org/pdf/6_1_1.pdf.
9. Ateş, N. Ve Arcan, K. (2018). Panik Bozuklukta Bilişsel Davranışçı Terapi: Bir Olgu Sunumu. AYNA Klinik Psikoloji Dergisi, 5 (3), 61-78.
10. Ayaz, G. (2015). Çocuklarda Ayrılık Kaygısı Bozukluğu Gelişimi ile Annenin Kişilik Özellikleri ve Bağlanma Stili Arasındaki İlişkinin Değerlendirilmesi. Doktora Tezi, Çocuk ve Ergen Ruh Sağlığı ve Hastalıkları Anabilim dalı, Trakya Üniversitesi, Edirne.
11. Aydoğdu, F., ve Dilekmen, M. (2016). Ebeveyn Tutumlarının Çeşitli Değişkenler Açısından Değerlendirilmesi. Bayburt Eğitim Fakültesi Dergisi, 11 (2).
12. Aygün, I. (2019). Panik Bozuklukta Ayrılık Anksiyetesi ve Bağlanma Biçimlerinin İlişkisi. Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yakın Doğu Üniversitesi, Lefkoşe.
13. Aydın, A., Sütçü Tekinsav, S., Soria, O. (2010). Ergenlerde Sosyal Anksiyete Belirtilerini Azaltmaya Yönelik Bilişsel-Davranışçı Bir Grup Terapisi Programının Etkililiğinin Değerlendirilmesi. Türk Psikiyatri Dergisi 2010; 21(1): 25-36.

14. Aydın, N.T. (2022). 4-6 Yaş Çocukların Kaygıları ile Annelerinin Kaygı Psikolojik Dayanıklılık ve Bilişsel Esneklikleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Gaziantep.

15. Aydın, O., Çöldür, E.Ö., Aydemir, Ö. (2017). DSM-5 Agorafobi Ölçeği Türkçe Formunun Geçerliliği ve Güvenilirliği. Anatolian Journal of Psychiatry, 18(Suppl.2):24-30.

16. Ayten, A. (2009). Üniversite Öğrencilerinde Ölüm Kaygısı: Türk ve Ürdünlü Öğrenciler Üzerine Karşılaştırmalı Bir Araştırma. Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi, IX: 4.

17. Ayvaşık, H.B. (2000). Kaygı Duyarlığı İndeksi: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması, Türk Psikoloji Dergisi, 15(46): 43-57.

18. Baltaş Z, Baltaş A. Stres ve Başa Çıkma Yolları. İstanbul. Remzi Kitabevi, 2013:133-140, 186-199.

19. Barlow, D.H., Raffa, S.D., Cohen, E.M. (2002). Psychosocial Treatments for Panic Disorders, Phobias and Generalized Anxiety Disorders. In P.E. Nathan ve J. M. Gorman (Eds), A Guide to Treatments That Work, 2nd, Oxford University Press, New York.

20. Basım, N., ve Çetin, F. (2011). Yetişkinler için Psikolojik Dayanıklılık Ölçeği'nin Güvenirlik ve Geçerlilik Çalışması. Türk Psikiyatri Dergisi, 22: 1-12.

21. Baysal, Z.B. (1995). Çocuk ve Ergenlerde Panik Bozukluğu: Bir Gözden Geçirme. Çocuk ve Gençlik Ruh Sağlığı Dergisi, 2(2).

22. Beck, T.A ve Emery, G. (2015). Anksiyete Bozuklukları ve Fobiler. Litera Yayıncılık, 3. Baskı, İstanbul.

23. Bulut, S. (2008). Seçici Konuşmamazlık (Selektif Mutizm): Sebepleri ve Tedavi Yaklaşımları. Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2 (17): 52-65.

24. Butcher, J.N., Mıneka, S., Hooley, J.M. (2013). Anormal Psikoloji. 1 Baskı, Kaknüs Yayınları, İstanbul.

25. Cangir, Ş. (2019). Kadın Voleybolcuların Durumluk ve Sürekli Kaygı Düzeylerinin İncelenmesi. Yüksek Lisans Tezi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul Gelişim Üniversitesi, İstanbul.

26. Cartwright D. (2006).Autistic Defenses in Agoraphobic Syndrome: "Flat" Objects and the Retardation of Projective İdentification. J Am Psychoanal Assoc. Winter;54(1):109-35.

27. Clark, D. A. ve Beck, A. T. (2010). Cognitive Therapy of Anxiety Disorders: Science and Practice. New York: Guilford Press.

28. Clark, D. M. (1986). A Cognitive Approach to Panic. Behaviour Research and Therapy, 24(4), 461470. Doi: 10.1016/0005-7967(86)90011-2.

29. Çepikkurt, F. (2011). Üniversiteli Hentbolcuların Mükemmelliyetçilik ve Kaygı Düzeyleri ile Başarı Hedefleri ve Müsabaka Sonuçlarına Yaptıkları Yükleme Biçimleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. 35-40. Adana, Türkiye.

30. Çenesiz, Z.G. (2015). Kaygı Durumlarında Gevşeme Egzersizi ve Sistematik Duyarsızlaştırma Kullanımı: Bir Vaka Örneği. AYNA Klinik Psikoloji Dergisi, 2(1).

31. Çengel Kültür E, Tiryaki A, Ünal F. (2003). Ayrılık Kaygısı Bozukluğu Olan Çocuklarda Sosyodemografik ve Klinik Özellikler. Çocuk ve Gençlik Ruh Sağlığı Dergisi, 10:3-8.

32. Çetinay Aydın, P. (2017). Kaygı ve Endişe. Turkiye Klinikleri J Psychiatry-Special Topics, 10(4):228-36.

33. Çıvgın, U., ve Dirik, G. (2020). Bilişsel Davranışçı Terapi-Uykusuzluk Protokolü ve Etkililik Çalışmalarının Gözden Geçirilmesi. Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar, 12(2):274-286.

34. Deale, A. (2007). Psychopathology and Treatment of Severe Health Anxiety. Psychiatry, 6(6), 240–246.

35. Dacey, J.S., Mack, M.D., Fiore, L.B. (2019). Çocuklarda Aşırı Kaygı ve Azaltma Yöntemleri. Türkiye İş Bankası Yayınları, 3. Basım, İstanbul.

36. Demir, Ş., ve İkizer, G. (2020). Varoluşsal Kaygının Kişilik, Sağlık ve Demografik Özellikler ile İlişkisi. Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 18 (4): 352-368.

37. Dökmen, Ü. (2002). İletişim Çatışmaları ve Empati. Sistem Yayınları, İstanbul.

38. Durna, H. (2018). Sosyal Fobi, 1. Baskı, Pegem Akademi, Ankara.

39. Dursun, O.B., Arslan, S., Tan, H., Özden, Ö. (2014). Treatment of a Child with Nocturnal Panic Attacks. Journal of Mood Disorders, 4(3):133-5

40. Eagleton, T. (2012). Hayatın Anlamı. K. Tunca (çev.), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

41. Erdoğan, S. (2007). Panik Bozukluğunun Nörobiyolojisi. Klinik Psikiyatri, 10(Ek 4):3-13.

42. Geçtan, E. (1984) İnsan Olmak, Adam Yayıncılık, İstanbul.

43. Geçtan, E. (2005). Psikanaliz ve Sonrası. (On Birinci basım). İstanbul: Metis Yayınları.

44. Geçtan, E. (2016). Varoluş ve Psikiatri. Remzi Kitabevi, İstanbul.

45. Gale, C. K., ve Millichamp, J. (2016). Generalised Anxiety Disorder in Children and Adolescents. BMJ Clinical Evidence, 1002.

46. Göker, Z., Güney, E., Dinç, G., Hekim, Ö. (2015). Çocuk ve Ergenlerde Anksiyete ile İlişkili Bozuklukların Klinik ve Demografik Özellikleri: Bir Yıllık Kesitsel Bir Örneklem. Klinik Psikiyatri, 18:7-14.

47. Manav, F. (2011). Kaygı Kavramı. Toplum Bilimleri Dergisi. 5 (9): 201-211.

48. Göçtü, S. (2018). Futbol Hakemlerinin Durumluk Kaygı Düzeyleri. Yüksek Lisans Tezi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Mersin Üniversitesi, Mersin.

49. Göka, E. (1997). Varoluşun Psikiyatrisi.1.Baskı, Vadi Yayınları, Ankara.

50. Gündoğdu, R. (2013). Anksiyete Bozuklukları I: Spesifik Fobi, Ayrılma Anksiyete Bozukluğu ve Sosyal Anksiyete Bozukluğu. Erişim Tarihi: 5.9.2022.

51. Gümüş, G. (2017). Progresif Gevşeme Egzersizlerinin Hemşirelik Öğrencilerinin Klinik Kaygı Düzeyine Etkisi. Yüksek Lisans Tezi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Ankara.

52. Halıcı Kurtulan, M. & Karaırmak, Ö. (2016). Ölüm Kaygısı, Tinsellik, Dindarlık Eğilimi ve Varoluş Kaygısı Arasındaki İlişkilerin incelenmesi. Spiritual Psychology and Counseling, 1, 163-187.

53. Halmatov, S. (2021). Bilişsel Davranışçı Oyun Terapisi. 2. Baskı, Pegem Akademi, Ankara.

54. Hayden, T. L. (1980). The Classification of Elective Mutism. Journal of American Academy of Child Psychiatry, 1980(191), 118-133.

55. Işık, M. (2022). Evli Kadınlarda Özgül Fobi, Depresyon ve Anksiyete Düzeyleri ile Kadın Cinsel İşlevleri Arasındaki İlişki. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Gelişim Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul.

56. Işıklı, S., Baran, Z., Aslan, S. (2019). Özgül Fobilerde Sanal Gerçeklik Teknolojisi Uygulamaları ile Tedaviye Yardımcı Araç Geliştirme: Bir Etkililik Çalışması. Klinik Psikiyatri Dergisi, 22:316-328

57. Kagan.J., Snidman, N., Mc Manis, M., Woodward, S. (2001). Temperamental Contrubutions to the Affect Family of Anxiety. Pschiat. Clin. N. Amer,2, 677-88.

58. Karakoç, Ö. (2022). Yetişkinlerdeki Psikolojik Dayanıklılık ile Anne Baba Tutumu Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. Yüksek Lisans Tezi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul Gelişim Üniversitesi, İstanbul.

59. Karakuş, G., Öztürk, Z., Tamam, L. (2007). Ölüm ve Ölüm Kaygısı. Arşiv Kaynak Tarama Dergisi, 21(1):42-79

60. Kart, A. (2011). Agorafobi ve Agorafobinin Eşlik Ettiği Panik Bozukluk Hastalarının Sosyodemografik Özellikler, Komorbidite ve Kognitif Özelliklerine Göre Karşılaştırılması. Uzmanlık Tezi, S.B. Ankara Dışkapı Yıldırım Beyazıt Eğitim ve Araştırma Hastanesi II. Psikiyatri Kliniği, Ankara.

61. Kartal, M. 2010. Nefesle İyileşme. Sistem Yayınevi, İstanbul.

62. Kartal, M. (2018). Nefes Teknikleri., Nefesin Sihirli Gücü. 5. Baskı, Ray Yayıncılık, İstanbul.

63. Kasatura, İ. (2003). Heycansal Kontrol. Altın Kitaplar Yayınevi, 1. Baskı. İstanbul

64. Kaya, B. (2012). Panik Bozukluğunun Psikoterapisi. Turkiye Klinikleri Journal Psychiatry Special Topics, 5(4), 71–82.

65. Kaya, M.M. (2021). Ayrılma Kaygısı Bozukluğu Üzerine Bir İnceleme. Sosyal Bilimler Akademi Dergisi, 4 (2): 209-220.

66. Kaynak, A.B ve Koçyiğit, G. (2020). Korkunun Diplomasisi: Komünizm ve İslami Terör Korkuları Üzerinden Toplumsal Rızanın Sağlanması, Editör. Deniz Ülke Arıboğan, Travmaların Gölgesinde Politik Psikoloji, s.197-218, İnkilap Yayınları, İstanbul.

67. Kaynak, H. ve S. Ardıç (Ed.). (2011). Uyku Fizyolojisi ve Hastalıkları. Türk Uyku Tıbbı Derneği Yayını. İstanbul: Nobel Tıp Kitabevleri.

68. Kazantzis, N., Reinecke, M.A., Freeman, A. (2009). Cognitive and Behavioral Theories in Clinical Practice. The Guilford Press.

69. Kendler KS., Neale MC., Kessler RC, et al. (1992). The Genetic Epidemiology of Phobias in Women. The İnterrelationship of Agoraphobia, Social Phobia, Situational Phobia and Simple Phobia. Arch Gen Psychiatry, 49:273–281.

70. Kendler KS, Myers J, Prescott CA. (2000). Parenting and Adult Mood, Anxiety and Substance use Disorders in Female Twins: an Epidemiological, Multi-İnformant, Retrospective Study. Psychol Med, 30:281–294.

71. Kılıç, H.S., Yalçınkaya Alkar, Ö. (2021). Panik Bozukluk için Bilişsel Davranışçı Terapi Süreci ve Sonucunu Yordayan Faktörler: Değişim Mekanizmalarına Bir Bakış. J Cogn Behav Psychother Res. https://doi.org/10.5455/JCBPR.138819.

72. Kılıç Öztürk, E. (1999). Sosyal Fobi Etyolojisine Yönelik Gelişimsel Bir Model. Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası, 1(52): 45-51.

73. King, N.J., Eleonora, G., Ollendick, T.H. (1998). Etiology of Childhood Phobias: Current Status of Rachman's Three Pathways Theory. Behaviour Research and Therapy, 36:297-309.

74. Koçyiğit, E.G. (2021). "Sorularla" Çocuk Psikolojisi. Kriter Yayınevi, 1. Baskı, İstanbul.

75. Kolvin, I., ve Fundudis, T. (1981). Elective Mute Children: Psychological Development and Background Factors. Journal of Child Psychology and Psychiatry, 22: 219-232.

76. Kopp, S., ve Gilberg, C. (1997). Selective Mutism: A Population Based Study: A Research Note: Journal of Child Psychology and Psychiatry, 38(2):257-62.

77. Köknel. Ö. (2007). 99 Sayfada Panik Atak. 1. Baskı, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul.

78. Köroğlu, E., ve Güleç, C. (2007). Psikiyatri Temel Kitabı. 2. Baskı, HYB Basım Yayınları, Ankara.

79. Köroğlu, E. (2011). Bilişsel Davranışçı Psikoterapiler 2. Baskı, HYB Yayıncılık, Ankara.

80. Amerikan Psikiyatri Birliği (2014). Ruhsal Bozuklukların Tanısal ve Sayımsal Elkitabı, 5.Baskı (DSM-5), Tanı Ölçütleri Başvuru Elkitabı'ndan, Çev. Yay. Yön. Köroğlu E, Hekimler Yayın Birliği, Ankara.

81. Köroğlu, E. (2019). Klinik Psikopatoloji. 2. Baskı, HYB Yayıncılık, Ankara.

82. Kring, A.M., Johnson, S.L., Davıson, G., Neale, J. (2015). Anormal Psikoloji. Çev. Şahin, M., Nobel Yayınları, 12.Baskı, İstanbul.

83. Krysanski, V. L. (2003). A Brief Review of Selective Mutism Literature. The Journal of Psychology, 137(1), 29-40.

84. Kula, T., ve Erden, M. (2017). Varoluşsal Kaygı ve Din. Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi, 17 (2): 21-41.

85. Kulaksızoğlu, I.B., Tükel, R., Üçok, A., Yargıç, İ., Yazıcı, O. (2009). Psikiyatri. İstanbul Üniversitesi Basım ve Yayınevi, İstanbul.

86. Kurt, M. (2019). Yetişkinlerde Varoluşsal Kaygının, Bağlanma Stilleri ve Umutsuzluk ile Olan İlişkisinin İncelenmesi. Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul Arel Üniversitesi, İstanbul.

87. Lecrubier, Y. (1998). Comorbidity in Social Anxiety Disorder: İmpact on Disease Burden and Management. J Clin Psychiatry, 59 (17):33-37.

88. Looper, K. J., ve Kirmayer, L. J. (2001). Hypochondriacal Concerns in a Community Population. Psychological Medicine, 31(4), 577-584.

89. MEB. (2015). Sinir Sistemi, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara.

90. Mohatt J, Bennett SM, Walkup JT. (2014). Treatment of Separation, Generalized, and Social Anxiety Disorders in Youths. Am J Psychiatry, 171(7):741-748.

91. Muhtar, G., ve Cakmak Tolan, O. (2021). Sosyal anksiyete bozukluğu olan yetişkinlerde bilinçli farkındalık temelli müdahalelerin etkililiği: Sistematik bir gözden geçirme. Psikoloji Çalışmaları- Studies in Psychology, 41(2), 1–32. https://doi.org/10.26650/SP2020-847371.

92. Mukaddes, N.M. (1995). Çocukluk Çağında Görülen Sosyal Fobi Olgularında Fluoksetin'in Etkinliği. Klinik Psikofarmakoloji Bülteni.5:1-4.

93. Namlı, Z., Özbay, A., Tamam, L. (2022). Yetişkin Ayrılma Anksiyetesi Bozukluğu: Bir Gözden Geçirme. Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar, 14(1):46-56.

94. Odabaşıoğlu, M.E., Dedeoğlu, T., Kasırga, Z., Sünbül, F. (2017). Üniversite Öğrencilerinde Uyku Hijyeni. Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi, 6(4): 204-212.

95. Onur, B. (1992). Gelişim Psikolojisi. Verso Yayıncılık, Ankara.

96. Öz, B., ve Miniksar, D.Y. (2021). Yaygın Anksiyete Bozukluğu Tanısı Olan Çocuk ve Ergenlerde Covid-19 Enfeksiyonu Korkusu. Uludağ Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi,47 (3): 349-355.

97. Özer, İ.Ö. (2018). Bağlanmanın Doğal Sonucu: Ayrılma Kaygısı. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, 3(1), 125-134.

98. Özden, Ö. (2021). Sanal Gerçeklikle Maruz Bırakma Terapisinin Sosyal Kaygı ve Bilişsel Çarpıtmalar Üzerindeki Etkisi. Doktora Tezi, Lisans Üstü Eğitim Enstitüsü, Fatih Sultan Mehmet Üniversitesi, İstanbul.

99. Özdikmenli Demir, G. (2009). Sosyal Fobinin Etiyolojisinin İncelenmesi Amacıyla Gerçekleştirilen Araştırmalara Genel Bir Bakış. Akademik İncelemeler, 4 (1).

100. Özgül, F. (2003). Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu Öğrencilerinde Durumluk ve Sürekli Kaygı Düzeyleri. Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas.

101. Özgüvenç, B. (2016). Uyku Bozukluğu Kliniğine Başvuran Parasomnia Teşhisi Almış Bireylerin Parasomnia Algıları ve Bu Algının Depresyon, Anksiyete ve Stres Düzeyine Etkisi. Yüksek Lisans Tezi, Arel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

102. Öztürk, E. (2020). Travma ve Disosiyasyon. Nobel Tıp Kitabevleri, 2. Baskı, İstanbul.

103. Öztürk, Z., Karakuş, G., Tamam, L. (2011). Yaşlı Bireylerde Ölüm Kaygısı. Anadolu Psikiyatri Dergisi, 12(1):37-43.

104. Öztürk, O ve Uluşahin, A. (2016). Ruh Sağlığı ve Bozuklukları. Nobel Tıp Kitpevleri, 16. Baskı, Ankara.

105. Perişan, N. (2018). Kaygı, Psikolojik Dayanıklılık ve Başa Çıkma Yolları Arasındaki İlişki: Üst Bilişin Aracı Rolü. Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Maltepe Üniversitesi, İstanbul.

106. Robinson, E.H., Fay, M.N., Rotter, J.C., Wager, K.R. (1994). Helping Children Cope With Fears and Stress. ERIC Counseling and Student Service Clearing House, North Carolina.

107. Saatçioğlu, Ö. (2001). Yaygın Anksiyete Bozukluğunun Tedavisi ve Yeni Yaklaşımlar. Klinik Psikofarmakoloji Bülteni, 11(1): 60-77.

108. Seçer, İ., ve Gülbahçe, A. (2013). Çocuklarda Anksiyete Duyarlılık Ölçeğinin Türk Kültürüne Uyarlanması: Güvenirlik ve Geçerlilik Çalışması, Middle Eastern & African Journal of Educational Research, 3:91-106.

109. Sertdemir, M. (2019). Anksiyete Bozukluğu Olan Çocuk ve Ergenlerde Nörotrofik Faktör Düzeyleri. Uzmanlık Tezi, Çocuk ve Ergen Ruh Sağlığı ve Hastalıkları Anabilim Dalı, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Konya.

110. Seven, S. (2008). Çocuk Ruh Sağlığı.1. Baskı, Pegem Net Yayıncılık, Ankara.

111. Sevinçok, L. (2007). Yaygın Anksiyete Bozukluğunun Nörobiyolojisi. Klinik Psikiyatri, 10(Ek 5):3-12.

112. Sısemore, T.A. (2007). I Bet I Won't Fret A Workbook to Help Children with Generalized Anxiety Disorder. A Division of New Harbinger Publications, Oakland.

113. Sungur, M.Z. (2000). Bilişsel- Davranışçı Yaklaşımlar ve Sosyal Fobi. Klinik Psikiyatri, Ek 2:27-32.

114. Sungur, M.Z. (2020). Belirsizliklerle Barışmak Kaygı ve Endişeyi Yönetmek. Büyükada Yayıncılık,1.Baskı, İstanbul.

115. Stallard, P. (2019). Çocuk ve Gençlerde Bilişsel Terapi. (Edi.Gümüş, Y.Y; Görmez, V.),1 Baskı, Akademisyen Yayınevi, Ankara.

116. Stopa, L., ve Clark, D.M. (1993). Cognitive Processes in Social Phobia. Behav Res Ther, 31(3):255-267.

117. Şahin, M. (2019). Korku, Kaygı ve Kaygı (Anksiyete) Bozuklukları. Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD), 6(10): 117-135.

118. Tamam, L., ve Demirkol, M.E. (2019). Bütüncül Tıp: Birinci Basamakta ve Aile Hekimliğinde Güncel Tanı-Tedavi "Anksiyete Bozuklukları". 1. Baskı, Nobel Tıp Kitapevleri, Ankara.

119. Tanhan F. (2007). Ölüm Kaygısıyla Baş Etme Eğitiminin Ölüm Kaygısı ve Psikolojik İyi Olma Düzeyine Etkisi. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

120. Tanhan, F. (2013). Ölüm Eğitiminin Üniversite Öğrencilerinde Ölüm Kaygısı ve Psikolojik İyi Olmaya Etkisi. YYÜ Eğitim Fakültesi Dergisi, 10 (1): 184-200.

121. Taşkın Uyan, T., Bahçeci, B., Hocaoğlu, Ç. (2018). Gök Gürültüsü Korkusu 'Brontophobia': Bir Olgu Sunumu. Düzce Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi, 8(3): 151-153.

122. Tekin, M. ve Tekin, A. (2014). Anksiyete Bozukluklarında Dissosiyatif Belirtiler. Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar, 6(4):330-339.

123. Tiryaki, Ş ve Moralı, S. (1990). Genç Sporcularda Yarışma-Performans Kaygısı ve Bu Kaygı ile Başa Çıkma Davranışlarının Araştırılması. 1 Spor Bilimleri Kongre Bildirileri, 137-145. Ankara.

124. Tözün, M., ve Babaoğlu, A.B. (2016). Fobiler ve Sağlıklı Yaşam Davranışları: Bir Halk Sağlığı Bakışı, 1(1):24-26.

125. Tükel, R. (2002). Panik Bozukluğu. Klinik Psikiyatri, Ek 3: 5-13.

126. Türkbay, T. ve Söhmen, T. (2001). Ayrılma Kaygısı Bozukluğunda Bireysel ve Ailesel Etmenler. Çocuk ve Gençlik Ruh Sağlığı Dergisi, 8 (1), 77-84.

127. Türkçapar, M.H. (1999). Sosyal Fobinin Psikolojik Kuramı. Klinik Psikiyatri, 2:247-253.

128. Türkçapar, M. H. (2004). Anksiyete Bozukluğu ve Depresyonun Tanısal İlişkileri. Klinik Psikiyatri, 7(4), 12-16.

129. Uysal, İ. (2004). "Örgütsel Çatışma Yönetimi ve Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'na Yönelik Bir Uygulama", Uzmanlık Yeterlilik Tezi, Ankara: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası İnsan Kaynakları Genel Müdürlüğü.

130. Uzbay, İ.T. (2002). Kaygının Nörobiyolojisi. Klinik Psikiyatri, (1):5-13.

131. Ünsalver, B. Ö., ve Balcıoğlu, Ö. (2006). Ayaygın Anksiyete Bozukluğu: Epidemiyoloji, Prognoz ve Farmakalojik Olmayan Tedaviler. Cerrahpaşa Tıp Dergisi. 37: 115-120.

132. Üzümcü, E., Akın, B., Nergiz, H., İnözü, M., Çelikcan,U. (2018). Anksiyete Bozukluklarında Sanal Gerçeklik. Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar, 10(1):99-117.

133. Yalçın, M., ve Tekinsav Sütçü, S. (2016). Yetişkinlerde Sosyal Fobinin Tedavisinde Bilişsel Davranışçı Grup Terapisinin Etkililiği: Sistematik Bir Gözden Geçirme Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar. 8(1):61-78.

134. Yalın Sapmaz, Ş., Özek Erkuran, H., Ergin, D., Öztürk, M., Şen Celasin, N., Karaaslan, D., Köroğlu, E., Aydemir, Ö. (2018). DSM-5 Özgül Fobi Şiddet Ölçeği – Çocuk Formunun Türkçe Güvenilirliği ve Geçerliliği. Dusunen Adam The Journal of Psychiatry and Neurological Sciences, 31:340-346.

135. Yalom, I. D. (2001). Varoluşçu Psikoterapi. Z. İyidoğan-Babayiğit (çev.), Kabalcı Yayınevi, İstanbul.

136. Yetkin, S., Aydın, H., Özgen, F. (2010). Polysomnography in Patients with Post-Traumatic Stress Disorder. Psychiatry and Clinical Neuroscience. 64: 309-317.

137. Yıldırım, İ. (1991). Stres ve Stresle Başa Çıkmada Gevşeme Teknikleri. Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi, 6. 175–189.

138. Yıkılmaz, M. (2016). Üniversite Öğrencilerinde Varoluşsal Kaygı: Erken Dönem Uyum Bozucu Şemalar, Kontrol Odağı ve Travma Sonrası Gelişimin Yordayıcılığı. Doktora Tezi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.

139. Yılmaz, Ö., ve Dirik, G. (2020). Yetişkinlerde Sağlık Kaygısı ile İlişkili Değişkenlerin Bilişsel Davranışçı Model Kapsamında İncelemesi. Dokuz Eylül Üniversitesi Türk Psikoloji Dergisi, 35(85), 21-36.

140. Yorulmaz, E., ve Dirik, G. (2018). Sağlık Kaygısı ile İlişkili Faktörler: Sağlık Kaygısında Bağlanmanın Rolü Var mıdır? Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 20 (3): 443-459.

141. Wright, J.H., Sudak, D.M., Turkıngton, D., Thase, M.E. (2014). Kısa Süreli Seanslar İçin Yüksek Verimli Bilişsel Davranış Terapisi Örnekli Rehber. Akademisyen Tıp Kitapevi, 1 Baskı, Ankara.

İnternet Kaynakları

142. https://www.erbakan.edu.tr›ogrencidestekmerkezi. Erişim Tarihi: 17.08.2022

143. http://www.ogelk.net›farkindalik›dusunce. Erişim Tarihi: 18.08.2022.

144. https://experience.syracuse.edu/bewell/wpcontent/uploads/sites/5/2020/04/Turkish_GuideLivingwithWorryandAnxietyAmidstGlobalUncertainty.pdf. Erişim Tarihi: 18.08.2022.

145. https://psikiyatri.org.tr/halka-yonelik/30/ozgul-fobiler. Erişim Tarihi: 06.09.2022.

146. https://rayp.adalet.gov.tr/resimler/581/dosya/bilincli-farkindalik20-05-20214-39-pm.pdf. Erişim Tarihi: 17.09.2022.

İKİNCİ/YABANCI DİL ÖĞRETİMİNDE ÖLÇME VE DEĞERLENDİRME

Dr. Merve SELÇUK
Tarık UÇAR

ALTINBAŞ ÜNİVERSİTESİ Yayınları

ALTINBAŞ ÜNİVERSİTESİ Yayınları

İKİNCİ/YABANCI DİL ÖĞRETİMİNDE ÖLÇME VE DEĞERLENDİRME

Dr. Merve SELÇUK, Tarık UÇAR

Editör Dr. Azize Özdemir

Yayın No.: 72
100. Yıl Armağan Kitapları: 33
ISBN: 978-625-8174-35-9
E-ISBN: 978-625-8174-36-6
Basım Sayısı: 1. Basım, Mayıs 2023

Copyright 2023, ALTINBAŞ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

Bu baskının bütün hakları Altınbaş Üniversitesi Yayınları'na aittir. Yayınevinin yazılı izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.

ALTINBAŞ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI bir Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti. iştirakidir. SERTİFİKA NO.: 40340.

Cumhuriyetimizin 100. Yılı Etkinliklerini Düzenleme ve Koordinasyon Komisyonu Başkanı: Prof. Dr. Turgut İPEK
Yayın Danışmanı: Duygu SAZAN (duygu.sazan@altinbas.edu.tr)
Seri Koordinatörü Doç. Dr. Banu KAVAKLI
Kapak Tasarım: Osman ÖZÇELİK
Kapak İllüstrasyonu: M. Emir FİDAN
Sayfa Tasarım: Erdal Tarkan KARA (erdal@nobelyayin.com)
Baskı ve Cilt: Vadi Grafik Tasarım ve Reklamcılık Ltd. Şti. İvedik Org. San. 1420. Cad. No: 58/1
Yenimahalle/ANKARA • Tel: 0 312 395 85 71 Sertifika No: 47479

Kütüphane Bilgi Kartı

Selçuk, Merve., Uçar, Tarık.
İkinci/Yabancı Dil Öğretiminde Ölçme ve Değerlendirme / *Merve Selçuk, Tarık Uçar*
1. Basım. XIV+132 s. 14x21,5 cm. Kaynakça var dizin yok.
ISBN: 978-625-8174-35-9
E-ISBN: 978-625-8174-36-6
1. Dil Becerisinin Değerlendirmesi 2. Ölçme ve Değerlendirme 3. Dil Testleri

Genel Dağıtım

ATLAS AKADEMİK BASIM YAYIN DAĞITIM TİC. LTD. ŞTİ.
Adres: Bahçekapı mh. 2465 sk. Oto Sanayi Sitesi No:7 Bodrum Kat Şaşmaz-ANKARA - siparis@nobelyayin.com-
Telefon: +90 312 278 50 77 - **Faks:** 0 312 278 21 65
E-Satış: www.nobelkitap.com - esatis@nobelkitap.com / www.atlaskitap.com - info@atlaskitap.com

Dağıtım ve Satış Noktaları: Alfa Basım Dağıtım, Arasta, Arkadaş Kitabevi, D&R Mağazaları, Dost Dağıtım, Ekip Dağıtım, Kida Dağıtım, Kitapsan, Nezih Kitabevleri, Pandora, Prefix, Remzi Kitabevleri, Yeryüzü Dağıtım

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ ..... **iii**

ÖN SÖZ ..... **ix**

1. Bölüm
İKİNCİ/YABANCI DİLDE ÖLÇME VE DEĞERLENDİRMEDE TEMEL İLKE VE KAVRAMLAR **1**

1.1. Dil Becerisinin Değerlendirmesi Nedir ve Nasıl Gerçekleştirilir? 1
1.2. Geçerlilik Nedir? 3
1.3. Geçerlilik Kavramının Tarihçesi Nedir? 4
1.4. Geçerlilik Kanıt Türleri Nelerdir? 5
1.4.1. Yapı Geçerliliği 6
1.4.2. Puanlama Geçerliliği 7
1.4.3. Ölçüt Geçerliliği 8
1.4.5. Sonuçsal Geçerlilik 8
1.5. Güvenilirlik Nedir? 9
1.6. Güvenilirlik ve Geçerlilik Arasındaki Bağlantı Nedir? 9
1.7. Güvenilirliği Tehdit Eden Unsurlar Nelerdir? 11
1.7.1. Testin Kendisinden ve/veya Katılımcıdan Kaynaklı Unsurlar 11
1.7.2. Sınav Yönetiminden Kaynaklı Unsurlar 12
1.7.3. Değerlendiricilerden Kaynaklı Unsurlar 12
1.8. Güvenilirlik Analizleri Nelerdir? 12
1.8.1. Test – Tekrar Test Analizleri 13
1.8.2. Alternatif Form Güvenirliği (Eşdeğer Form Güvenilirliği) Analizi 13
1.8.3. İç Tutarlılık Analizleri 13
1.8.4. Puanlayıcı Güvenilirlik Analizleri 14
1.9. Standardizasyon Çalışması Nedir? 15
1.10. Pratiklik Nedir? 16
1.11. Otantiklik/Özgünlük Nedir? 17

1.12. Dolaylı Test Etkisi (Washback) Nedir? 18
1.12.1. Test Etkisi Nedir? 21
1.13. Test Adaleti Nedir ve Nasıl Sağlanır? 21
1.13.1. Test Geliştirme Süreci ve İçerik 22
1.13.2. Katılımcılar ve Test Uygulaması 23
1.13.3. Puanlandırma ve İlan 24
1.13.4. Sınıf İçi Ölçme ve Değerlendirmede Adalet 24
1.13.5. Test Adaleti ve Adalet Kavramı 25

2. Bölüm
ÖLÇME VE DEĞERLENDİRME TÜRLERİ 27

2.1. Norm (Bağıl) Referanslı Değerlendirme Nedir? 27
2.2. Kriter Referanslı (Mutlak) Değerlendirme Nedir? 28
2.3. Formel ve İnformel Değerlendirme Nedir? 29
2.4. Biçimlendirici ve Özetleyici Değerlendirme Nedir? 30
2.5. Biçimlendirici Değerlendirmeler İçin Öneriler 31
2.6. Alternatif Değerlendirme Nedir? 32
2.7. Portfolyo Değerlendirmesi Nedir? 33
2.7.1. Portfolyo Değerlendirmesinin Geçerliliği 34
2.8. Performans Tabanlı ve Senaryo Tabanlı Değerlendirme Nedir? 35
2.8.1. Performans Tabanlı Değerlendirme 35
2.8.1.1. Gerçek Bağlamlar 36
2.8.1.2. Örnek Bağlamlar 36
2.8.1.3. Temsili Bağlamlar 36
2.8.2. Senaryo Tabanlı Değerlendirme 37
2.9. Öz Değerlendirme ve Akran Değerlendirmesi Nedir? 38
2.10. Beceri Temelli Değerlendirme Nedir? 39
2.11. Değerlendirmede Çevirinin Rolü Nedir? 41
2.12. Seçmeli Yanıt Madde Türleri Nelerdir? 43
2.12.1. Çoktan Seçmeli Maddeler 44
2.12.2. İkili (Doğru / Yanlış) Madde Türü 45
2.12.3. Maze Prosedürü 46
2.12.4. Eşleştirme 46
2.12.5. Sıralama 47
2.13. Yapılandırılmış Yanıt Madde Türleri Nelerdir? 47
2.13.1. Çıkartmalı (Cloze) Test 48
2.12.2. C-Testi 51
2.13.3. Dikte 52
2.13.4. Açık Uçlu Madde ve Görevler 52
2.13.4.1. Kısa Soru-Cevap 52
2.14. Uygulama Amaçlarına Göre Dil Testi Türleri Nelerdir? 53

2.14.1. Yerleştirme Testleri (Seviye Belirleme Testleri) 53
2.14.2. Yeterlilik Testleri 54
2.14.3. Başarı Testleri 55
2.14.4. İlerleme Testleri 55
2.14.5. Tanı Testleri (Diagnostik Testler) 56
2.15. İletişimsel Dil Testleri Nelerdir? 57
2.16. Ayrık Nitelikli (Discrete Point) ve Bütünleşik (Integrated) Test Nedir? 59
2.16.1. Ayrık Nitelikli Testler 59
2.16.2. Bütünleşik Testler 59
2.17. Sınıf İçi Değerlendirme Nedir? 60
2.17.1. Sınıf İçi Değerlendirmenin Temel Nitelikleri 61
2.17.2. Sınıf İçi Değerlendirmeler İçin Öneriler 62

3. Bölüm
ÖLÇME VE DEĞERLENDİRME ARACI GELİŞTİRME SÜRECİ 65

3.1. Dil Testi Geliştirme Aşamaları Nelerdir? 65
3.2. Yapı Nedir ve Neden Önemlidir? 67
3.3. Test Belirtke Tablosu Nedir? 68
3.4. Test Belirtke Tablosunun Bileşenleri Nelerdir? 69
3.4.1. Genel Açıklama 69
3.4.2. Bilgi İstemi Nitelikleri 69
3.4.3. Yanıt Nitelikleri 70
3.4.4. Örnek Maddeler 71
3.4.5. Ekler 71
3.5. Test Belirtke Tablosu Nasıl Tasarlanır? 71
3.5.1. Testin Amacı ve Hedef Kitlesi 72
3.5.2. Testte Ölçülecek Yapı 72
3.5.3. Testin Bölümleri, Madde Sayıları, Dil Becerileri ve Ögeleri 73
3.5.4. Metin Türleri ve Test Görevleri 73
3.5.5. Testin Süresi 73
3.5.6. Yönergeler 73
3.5.7. Puanlama Yöntemi 74
3.6. Dereceli Puanlanma Anahtarı (DPA) Nedir? 74
3.7. Dereceli Puanlanma Anahtarı (DPA) Nasıl Tasarlanır? 77
3.8. Metin Nasıl Seçilir? 79
3.8.1. Metinlerin Zorluk Derecesi 80
3.9. Madde ve Test Görev Türleri Nasıl Seçilir? 80
3.10. Madde ve Test Görevlerine Yazımına Nereden Başlanır? 82
3.11. Testin Kontrol Aşamaları Nelerdir? 83
3.11.1. Kapsam Geçerliliği 83
3.11.2. Pilot Uygulama 83

3.11.3. Pilot Uygulama Sonrası 84
3.12. Okuma Becerisi Nasıl Değerlendirilir? 85
3.12.1. Süreç Odaklı Modeller 85
3.12.2. Bileşen Odaklı Modeller 86
3.13. Dinleme Becerisi Nasıl Değerlendirilir? 87
3.13.1. Dinleme Türleri 89
3.14. Yazma Becerisi Nasıl Değerlendirilir? 91
3.15. Konuşma Becerisi Nasıl Değerlendirilir? 93
3.16. Dil Bilgisi Nasıl Değerlendirilir? 95
3.16.1. Dil Bilgisi İçin Örnek Maddeler 98
3.17. Söz Varlığı Nasıl Değerlendirilir? 101
3.17.1. Sınıf İçinde Söz Varlığının Değerlendirilmesi 102
3.17.2. Söz Varlığı İçin Örnek Maddeler 103
3.17.3. İngilizce İçin Geliştirilmiş Çeşitli Test ve Ölçekler 108
3.17.3.1. Kelime Bilgisi Ölçeği[184] 108
3.17.3.2. Sözlüksel Yoğunluk İndeksi[185] 109
3.17.3.2. Sözlüksel Frekans Profili[186] 109
3.18. Sınav Uygulamasında Dikkat Edilmesi Gereken Hususlar Nelerdir? 109
3.18.1. Uygulamadan Önce 109
3.18.2. Uygulama Sonrasında 110
3.19. Madde Analizleri Nasıl Hesaplanır? 111
3.19.1. Madde Güçlük İndeksi 111
3.19.2. Madde Ayırt Edicilik İndeksi 112
3.19.3. Çeldirici Analizi 114
3.20. Puanlama, Raporlama ve Dönüt Nasıl Gerçekleştirilir? 115
3.20.1. Puanlama ve Raporlama 115
3.20.2. Dönüt 116

Kaynakça 119

Yazarlar 131

KAYNAKÇA

1. Fulcher G. *Practical Language Testing*. Routledge, 2013.
2. Fulcher G, Davidson F. *Language Testing and Assessment*. Routledge London and New York, 2007.
3. McNamara T. Language Testing. In: Davies Alan, Elder Catherine (eds.). *The Handbook of Applied Linguistics* . Blackwell, 2008, 763–83.
4. Council of Europe. Council for Cultural Co-operation. Education Committee. Modern Languages Division. *Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment*. Cambridge University Press, 2001.
5. AERA, APA, NCME. *Standards for Educational and Psychological Testing, 2014 Edition*., 2014.
6. Brown HD, Abeywickrama P. *Language Assessment: Principles and Classroom Practices*. Pearson Education White Plains, NY, 2010.
7. Bachman LF, Palmer AS. *Language Assessment in Practice: Developing Language Assessments and Justifying Their Use in the Real World*. Oxford University Press Oxford, 2010.
8. Bachman LF. *Fundamental Considerations in Language Testing* . 5th ed. Oxford University Press, 1995.
9. Kunnan AJ. *Validation in Language Assessment*. Routledge, 2013.
10. Kane M. Validating high-stakes testing programs. *Educational measurement: Issues and practice* 2002;**21**:31–41.
11. Kantarcıoğlu E. Relating an Institutional Proficiency Examination to the CEFR: A case study. 2012.
12. Bachman LF. Building and supporting a case for test use. *Language Assessment Quarterly: An International Journal* 2005;**2**:1–34.
13. Roever C, McNamara T. Language testing: The social dimension. *International Journal of Applied Linguistics* 2006;**16**:242–58.
14. Guilford JP. New standards for test evaluation. *Educ Psychol Meas* 1946;**6**:427–38.

15. Association AP. Committee on Psychological Tests. *Technical recommendations for psychological tests and diagnostic techniques Washington, DC: APA* 1954.
16. Cronbach LJ, Meehl PE. Construct validity in psychological tests. *Psychol Bull* 1955;**52**:281.
17. Messick S. Validity, in (ed) R. Linn Educational Measurement (3rd Edn) American Council on Education. 1989.
18. Weir CJ. Language testing and validation. *Hampshire: Palgrave McMillan* 2005;**10**:9780230514577.
19. Buck G. *Assessing Listening*. Cambridge University Press, 2001.
20. Hughes A. *Testing for Language Teachers*. Ernst Klett Sprachen, 2003.
21. Messick S. The interplay of evidence and consequences in the validation of performance assessments. *Educational researcher* 1994;**23**:13–23.
22. Grabe WP, Stoller FL. *Teaching and Researching: Reading*. Routledge, 2013.
23. Goodman KS. Reading: A psycholinguistic guessing game. *Lit Res Instr* 1967;**6**:126–35.
24. Alderson CJ. *Assessing Reading*. Cambridge University Press, 2000.
25. Reckase MD. Consequential validity from the test developer's perspective. *Educational Measurement: Issues and Practice* 1998;**17**:13–6.
26. Shohamy E, McNamara T. Language Tests for Citizenship, Immigration, and Asylum. *Lang Assess Q* 2009;**6**:1–5.
27. Creswell JW. *Eğitim Araştırmaları: Nicel ve Nitel Araştırmanın Planlanması, Yürütülmesi ve Değerlendirilmesi*. Edam, 2017.
28. Chapelle CA. Validity in language assessment. *Annu Rev Appl Linguist* 1999;**19**:254–72.
29. Farhady H. Principles of Language Assessment. In: Coombe C, Davidson P, O'Sullivan B, et al. (eds.). *The Cambridge Guide To Second Language Assessment*. Cambridge University Press, 2012, 37–46.
30. Alderson JC, Clapham C, Wall D. *Language Test Construction and Evaluation*. Cambridge University Press, 1995.
31. Bannigan K, Watson R. Reliability and validity in a nutshell. *J Clin Nurs* 2009;**18**:3237–43.

32. Litwin MS, Fink A. *How to Measure Survey Reliability and Validity*. Sage, 1995.
33. Kelley TL. The applicability of the Spearman-Brown formula for the measurement of reliability. *J Educ Psychol* 1925;**16**:300.
34. Feldt LS. The approximate sampling distribution of Kuder-Richardson reliability coefficient twenty. *Psychometrika* 1965;**30**:357–70.
35. Brown JD. The Cronbach alpha reliability estimate. *JALT Testing & Evaluation SIG Newsletter* 2002;**6**.
36. Brown HD. Principles and classroom practices. *White Plains, NY: Longman* 2004.
37. Carroll BJ. *Testing Communicative Performance: An Interim Study*. Janus Book Pub/Alemany Press, 1980.
38. Doye P. Authenticity in Foreign Language Testing. 1991.
39. Alderson JC, Wall D. Does washback exist? *Appl Linguist* 1993;**14**:115–29.
40. Messick S. Validity and washback in language testing. *Language testing* 1996;**13**:241–56.
41. Spratt M. Washback and the classroom: The implications for teaching and learning of studies of washback from exams. *Language teaching research* 2005;**9**:5–29.
42. Wall D. Washback. In: Fulcher G, Davidson F (eds.). *The Routledge Handbook of Language Testing*. NY: Routledge., 2012, 93–106.
43. Prodromou L. The backwash effect: from testing to teaching. 1995.
44. McNamara T, Ryan K. Fairness versus justice in language testing: The place of English literacy in the Australian citizenship test. *Lang Assess Q* 2011;**8**:161–78.
45. Walters FS. Fairness. Fulcher G, Davidson F (eds.). *The Routledge Handbook of Language Testing* 2012:483–92.
46. Shohamy E. Fairness in language testing. *Fairness and validation in language assessment* 2000;**9**:15–9.
47. McNamara T, Ryan K. Fairness versus justice in language testing: The place of English literacy in the Australian citizenship test. *Lang Assess Q* 2011;**8**:161–78.
48. Elder C. What does test bias have to do with fairness? *Language testing* 1997;**14**:261–77.
49. Davidson F, Lynch BK. *Testcraft: A Teachers Guide to Writing and Using Language Test Specifications*. Yale University Press, 2008.

50. Thorndike RL, Hagen E. Measurement and evaluation in psychology and education. 1969.
51. Glaser R. Criterionced Tests: Part 11. Unfinished Business. *Educational Measurement: Issues and Practice* 1994;**13**:27–30.
52. Broadfoot P, Daugherty R, Gardner J *et al*. Assessment for learning: 10 principles. 2002.
53. Wiliam D, Black P. Meanings and consequences: a basis for distinguishing formative and summative functions of assessment? *Br Educ Res J* 1996;**22**:537–48.
54. Rea-Dickens P, Germaine K. Purposes for evaluation. *Innovation in English language teaching* 2001:253–62.
55. Thompson M, Wiliam D. Tight but loose: A conceptual framework for scaling up school reforms. *Annual Meeting of the American Educational Research Association. Chicago, IL*. 2007.
56. Alderson JC, Banerjee J. Language teaching. 2001.
57. Shohamy E. Second Language Assessment. *Encyclopedia of Language and Education*. Dordrecht: Springer Netherlands, 1997, 141–9.
58. Lynch B, Shaw P. Portfolios, power, and ethics. *Tesol Quarterly* 2005;**39**:263–97.
59. Jones R. Second language performance testing: An overview. *Second language performance testing* 1985:15–24.
60. Slater S. Introduction to performance testing. *Performance testing: Issues facing vocational education* 1980:3–18.
61. Haertel EH, Linn RL. Comparability. *Technical issues in large-scale performance assessment* 1996:59–78.
62. Purpura JE. Second and foreign language assessment. *The Modern Language Journal* 2016;**100**:190–208.
63. Belgrad SF. Portfolios and e-portfolios: Student reflection, self-assessment, and goal setting in the learning process. *Sage handbook of research on classroom assessment* 2013:331–46.
64. Black P, Wiliam D. Assessment and classroom learning. *Assess Educ* 1998;**5**:7–74.
65. Strong-Krause D. Exploring the effectiveness of self-assessment strategies in ESL placement. *Learner-directed assessment in ESL* 2000:49–73.
66. Ross S. Self-assessment in second language testing: A meta-analysis and analysis of experiential factors. *Language testing* 1998;**15**:1–20.

67. Coombe CA. *The Relationship between Self-Assessment Ratings of Functional Literacy Skills and Basic English Skills Test Results in Adult Refugee ESL Learners*. The Ohio State University, 1992.
68. Patri M. The influence of peer feedback on self-and peer-assessment of oral skills. *Language testing* 2002;**19**:109–31.
69. Saito H, Fujita T. Characteristics and user acceptance of peer rating in EFL writing classrooms. *Language Teaching Research* 2004;**8**:31–54.
70. Zhao H. Investigating learners' use and understanding of peer and teacher feedback on writing: A comparative study in a Chinese English writing classroom. *Assessing writing* 2010;**15**:3–17.
71. Lado R. Language Testing: The Construction and Use of Foreign Language Tests. A Teacher's Book. 1961.
72. Ivanova A. Educating the language elite: teaching translation for translator training. *Translation & Language Teaching: Language Teaching & Translation*. St. Jerome Publishing, 1998, 91–110.
73. Malmkjaer K. Love thy Neighbour: Will Parallel Corpora Endear Linguists toTranslators? *Meta: journal des traducteurs/Meta: Translators' Journal* 1998;**43**:534–41.
74. Oku EC, Andrade AP, Stadiniky SP *et al*. Translation and cultural adaptation of the Modified-University of California at Los Angeles Shoulder Rating Scale to portuguese language. *Rev Bras Reumatol* 2006;**46**:246–52.
75. Snell-Hornby M. Translation as a means of integrating language teaching and linguistics. *Translation in foreign language teaching and testing* 1985:21–8.
76. Cook G. *Translation in Language Teaching: An Argument for Reassessment*. Oxford University Press, 2010.
77. Buck G. Translation as a language testing procedure: does it work? *Language Testing* 1992;**9**:123–48.
78. Floros G, Tsagari D. *Translation in Language Teaching and Assessment*. Cambridge Scholars Publishing, 2013.
79. Laviosa S. *Translation and Language Education: Pedagogic Approaches Explored*. Routledge, 2014.
80. Ito A. Two types of translation tests: Their reliability and validity. *System* 2004;**32**:395–405.
81. Ahmadi A. On the validity of a multiple-choice translation test as a substitute for an open-ended translation test in the Iranian university entrance examination. *Perspectives (Montclair)* 2011;**19**:307–14.

82. Sun Y, Cheng L. CHAPTER TWELVE ASSESSING SECOND/ FOREIGN LANGUAGE COMPETENCE USING TRANSLATION: THE CASE OF THE COLLEGE ENGLISH TEST. *Translation in language teaching and assessment* 2013:235.

83. Haladyna TM, Rodriguez MC. *Developing and Validating Test Items*. Routledge, 2013.

84. Haladyna TM, Downing SM, Rodriguez MC. A review of multiple-choice item-writing guidelines for classroom assessment. *Applied measurement in education* 2002;**15**:309–33.

85. Haladyna TM, Downing SM. How many options is enough for a multiple-choice test item? *Educ Psychol Meas* 1993;**53**:999–1010.

86. Haladyna TM, Downing SM. A taxonomy of multiple-choice item-writing rules. *Applied measurement in education* 1989;**2**:37–50.

87. Downing SM. Construct-irrelevant variance and flawed test questions: Do multiple-choice item-writing principles make any difference? *Academic Medicine* 2002;**77**:S103–4.

88. Rodriguez MC. Three options are optimal for multiple-choice items: A meta-analysis of 80 years of research. *Educational measurement: issues and practice* 2005;**24**:3–13.

89. Downing SM. Selected-response item formats in test development. *Handbook of test development* 2006;**287**:301.

90. Jenkins JR, Jewell M. Examining the validity of two measures for formative teaching: Reading aloud and maze. *Except Child* 1993;**59**:421–32.

91. Taylor WL. "Cloze procedure": A new tool for measuring readability. *Journalism quarterly* 1953;**30**:415–33.

92. Oller JW. Evidence for a general language proficiency factor: An expectancy grammar. *Die neueren sprachen* 1976;**75**:165–74.

93. Oller Jr JW. *Issues in Language Testing Research*. ERIC, 1983.

94. Farhady H. Varieties of cloze procedure in EFL education. *Roshd Foreign Language Teaching Journal* 1996;**12**:217–29.

95. Raatz U, Klein-Braley C. The C-Test--A Modification of the Cloze Procedure. 1981.

96. Farhady H. The disjunctive fallacy between discrete-point and integrative tests. *Tesol Quarterly* 1979:347–57.

97. ALTE. *Multilingual Glossary of Language Testing Terms*. Cambridge University Press, 1998.

98. Jang EE, Wagner M. Diagnostic feedback in the classroom. *The companion to language assessment* 2014;**2**:157–75.

99. Farhady H, Selcuk M. Classroom-based Diagnostic Assessment Practices of EFL Instructors. *Iranian Journal of Language Teaching Research* 2022;**10**:77–94.

100. Alderson JC. *Diagnosing Foreign Language Proficiency: The Interface between Learning and Assessment*. A&C Black, 2005.

101. Hymes D. On communicative competence. *sociolinguistics* 1972;**269293**:269–93.

102. Munby J. Communicative syllabus design: A sociolinguistic model for designing the content of purpose-specific language programmes. 1981.

103. Canale M, Swain M. Theoretical bases of communicative approaches to second language teaching and testing. *Appl Linguist* 1980;**1**:1–47.

104. Davies A, Brown A, Elder C *et al. Dictionary of Language Testing*. Cambridge University Press, 1999.

105. Nunan D. *Second Language Teaching & Learning*. ERIC, 1999.

106. Leung C, Lewkowicz J. Language communication and communicative competence: A view from contemporary classrooms. *Language and Education* 2013;**27**:398–414.

107. Plakans L. Integrated Second Language Writing Assessment: Why? What? How? *Lang Linguist Compass* 2015;**9**:159–67.

108. Cumming A. Assessing Integrated Writing Tasks for Academic Purposes: Promises and Perils. *Lang Assess Q* 2013;**10**:1–8.

109. Plakans L. Comparing composing processes in writing-only and reading-to-write test tasks. *Assessing Writing* 2008;**13**:111–29.

110. Zhang LJ. Second language writing as and for second language learning. *J Second Lang Writ* 2013;**22**:446–7.

111. Weigle SC. Integrating reading and writing in a competency test for non-native speakers of English. *Assessing writing* 2004;**9**:27–55.

112. Cumming A, Kantor R, Baba K *et al.* Differences in written discourse in independent and integrated prototype tasks for next generation TOEFL. *Assessing Writing* 2005;**10**:5–43.

113. Plakans L, Gebril A. Exploring the relationship of organization and connection with scores in integrated writing assessment. *Assessing Writing* 2017;**31**:98–112.

114. Anderson LW. *Classroom Assessment*. Routledge, 2003.
115. Airasian PW. *Classroom Assessment*. ERIC, 1997.
116. Tsagari D. *Classroom-Based Assessment in L2 Contexts*. Cambridge Scholars Publishing, 2016.
117. Tsagari D, Vogt K, Froelich V *et al*. Handbook of assessment for language teachers. *European Commission* 2018.
118. Cheng L, Rogers T, Hu H. ESL/EFL instructors' classroom assessment practices: Purposes, methods, and procedures. *Language Testing* 2004;**21**:360–89.
119. Davison C, Leung C. Current issues in English language teacher-based assessment. *TESOL quarterly* 2009;**43**:393–415.
120. Association AER, Association AP, Education NC on M in. *Standards for Educational and Psychological Testing*. American Educational Research Association, 1999.
121. Fox J, Cheng L. Did we take the same test? Differing accounts of the Ontario Secondary School Literacy Test by first and second language test-takers. *Assessment in Education* 2007;**14**:9–26.
122. Chapelle CA. Validity argument for language assessment: The framework is simple.... *Language Testing* 2012;**29**:19–27.
123. Green A. Exploring language testing and assessment. 2014.
124. Popham WJ. *Criterion Referenced Measurement*. NJ: Prentice Hall, 1978.
125. Barker D, Ebel RL. A comparison of difficulty and discrimination values of selected true-false item types. *Contemp Educ Psychol* 1982;**7**:35–40.
126. Weigle SC. *Assessing Writing*. Cambridge University Press, 2002.
127. Knoch U. *Diagnostic Writing Assessment: The Development and Validation of a Rating Scale*. Peter Lang, 2009.
128. Upshur JA, Turner CE. Constructing rating scales for second language tests. 1995.
129. Turner CE, Upshur JA. Rating scales derived from student samples: Effects of the scale maker and the student sample on scale content and student scores. *TESOL Quarterly* 2002;**36**:49–70.
130. Harsch C, Martin G. Adapting CEF-descriptors for rating purposes: Validation by a combined rater training and scale revision approach. *Assessing Writing* 2012;**17**:228–50.
131. Brindley G. Describing language development? Rating scales and SLA. *Interfaces between second language acquisition and language testing research* 1998:112–40.

132. Fulcher G, Davidson F, Kemp J. Effective rating scale development for speaking tests: Performance decision trees. *Language Testing* 2011;**28**:5–29.
133. McNamara T. *Language Testing*. Oxford University Press, 2000.
134. Green A. EAP study recommendations and score gains on the IELTS Academic Writing test. *Assessing writing* 2005;**10**:44–60.
135. Bachman LF, Savignon SJ. The evaluation of communicative language proficiency: A critique of the ACTFL oral interview. *The modern language journal* 1986;**70**:380–90.
136. Hamp-Lyons L. *Writing Teachers as Assessors of Writing*. Cambridge University Press, 2003.
137. Allen D. A study of the role of relative clauses in the simplification of news texts for learners of English. *System* 2009;**37**:585–99.
138. Crossley SA, Allen DB, McNamara DS. Text readability and intuitive simplification: A comparison of readability formulas. *Reading in a foreign language* 2011;**23**:84–101.
139. Graesser AC, McNamara DS, Kulikowich JM. Coh-Metrix. *Educational Researcher* 2011;**40**:223–34.
140. Stenner AJ. Measuring Reading Comprehension with the Lexile Framework. 1996.
141. ALTE. Manual for language test development and examining. 2011.
142. Brunell V. What Makes a Text Easy or Difficult to Understand? *Scandinavian journal of educational research* 1989;**33**:259–67.
143. Welch C. Item and prompt development in performance testing. *Handbook of test development* 2006:303–27.
144. Brown JD, Hudson T. The alternatives in language assessment. *TESOL quarterly* 1998;**32**:653–75.
145. Johanson GA, Brooks GP. Initial Scale Development: Sample Size for Pilot Studies. *Educ Psychol Meas* 2010;**70**:394–400.
146. Hertzog MA. Considerations in determining sample size for pilot studies. *Res Nurs Health* 2008;**31**:180–91.
147. Grabe W. The role of grammar in reading comprehension. *The power of context in language teaching and learning* 2005:268–82.
148. Grabe W. *Reading in a Second Language: Moving from Theory to Practice*. Cambridge University Press, 2008.
149. Hudson T. Teaching second language reading. 2009.
150. Koda K. *Insights into Second Language Reading: A Cross-Linguistic Approach*. Cambridge University Press, 2005.

151. Urquhart AH, Weir CJ. *Reading in a Second Language: Process, Product and Practice*. Routledge, 2014.

152. Ari G. An Overview of Writing Rubrics in Doctoral Dissertations in Turkey. *International Journal of Progressive Education* 2021;**17**:385–405.

153. Farhady H, Hessamy G. An empirical investigation of the L2 reading comprehension skills. *Annual Meeting of the Language Testing Research Colloquium, Ottawa, Ontario, Canada*. 2005.

154. Eskey DE, Grabe W. Interactive Models for Second Language Reading: Perspectives on Instruction. *Interactive approaches to second language reading* 1988;**223**.

155. Smith F. *Understanding Reading: A Psycholinguistic Analysis of Reading and Learning to Read*. Routledge, 2012.

156. Stanovich KE. Toward an interactive-compensatory model of individual differences in the development of reading fluency. *Read Res Q* 1980:32–71.

157. Thorndike RL. Reading as reasoning. *Read Res Q* 1973:135–47.

158. Gough PB, Tunmer WE. Decoding, reading, and reading disability. *Remedial and special education* 1986;**7**:6–10.

159. Khalifa H, Weir CJ. *Examining Reading*. Cambridge, 2009.

160. Enright M, Grabe W, Koda K *et al. TOEFL 2000 Reading Framework*. Educational Testing Service Princeton, NJ, 2000.

161. Selçuk M. The Correspondence Between Test Developers' Presumptions, Test Expert's Assumptions, and Test Takers' Perceptions on Reading Comprehension Tests. 2020.

162. Dunkel P, Henning G, Chaudron C. The assessment of an L2 listening comprehension construct: A tentative model for test specification and development. *The Modern Language Journal* 1993;**77**:180–91.

163. Buck G. The appropriacy of psychometric measurement models for testing second language listening comprehension. *Language testing* 1994;**11**:145–70.

164. Buck G. Listening comprehension: Construct validity and trait characteristics. *Lang Learn* 1992;**42**:313–57.

165. Buck G. The testing of listening comprehension: an introspective study. *Language testing* 1991;**8**:67–91.

166. Brindley G. Assessing listening abilities. *Annu Rev Appl Linguist* 1998;**18**:171–91.

167. Vandergrift L. Recent developments in second and foreign language listening comprehension research. *Language teaching* 2007;**40**:191–210.
168. Bloomfield A, Wayland SC, Rhoades E *et al. What Makes Listening Difficult? Factors Affecting Second Language Listening Comprehension*. MARYLAND UNIV COLLEGE PARK, 2010.
169. Harmer J. The practice of English language. *Essex, England: Longman* 2001.
170. Crusan D. Assessing writing. *The companion to language assessment* 2013;**1**:201–15.
171. Hamp-Lyons L. *Assessing Second Language Writing in Academic Contexts*. ERIC, 1991.
172. Williams JD. *Preparing to Teach Writing: Research, Theory, and Practice*. Routledge, 2014.
173. Purpura JE. Assessment of grammar. *The encyclopedia of applied linguistics* 2012.
174. Hymes D. On communicative competence. *sociolinguistics* 1972;**269293**:269–93.
175. Halliday MAK. *Language as Social Semiotic: The Social Interpretation of Language and Meaning*. Edward Arnold, 1978.
176. Leech GN. *Principles of Pragmatics*. Routledge, 2016.
177. Folse KS, Briggs SJ. *Vocabulary Myths: Applying Second Language Research to Classroom Teaching*. University of Michigan Press Ann Arbor, 2004.
178. Nation ISP, Carter R. *Vocabulary Acquisition*. Free University Press, 1989.
179. Nation ISP. *Learning Vocabulary in Another Language*. Cambridge university press, 2001.
180. Read J. Second language vocabulary assessment: Current practices and new directions. *International Journal of English Studies* 2007;**7**:105–26.
181. Read J, Chapelle CA. A framework for second language vocabulary assessment. *Language testing* 2001;**18**:1–32.
182. Nation P, Chung T. Teaching and testing vocabulary. *The Handbook of Language Teaching*. 2009.
183. Göçen G. Yabancılar için hazırlanan Türkçe ders kitaplarındaki söz varlığı ile Türkçeyi yabancı dil olarak öğrenenlerin yazılı anlatımlarındaki söz varlığı. 2016.

184. Paribakht TS, Wesche M. Vocabulary enhancement activities and reading for meaning in second language vocabulary acquisition. *Second language vocabulary acquisition: A rationale for pedagogy* 1997;**55**:174–200.

185. O'Loughlin K. Lexical density in candidate output on direct and semi-direct versions of an oral proficiency test. *Language testing* 1995;**12**:217–37.

186. Laufer B, Nation P. Vocabulary size and use: Lexical richness in L2 written production. *Appl Linguist* 1995;**16**:307–22.

187. Haladyna TM, Downing SM. How many options is enough for a multiple-choice test item? *Educ Psychol Meas* 1993;**53**:999–1010.

188. Hattie J, Timperley H. The power of feedback. *Rev Educ Res* 2007;**77**:81–112.

189. Hattie J. *Visible Learning: A Synthesis of over 800 Meta-Analyses Relating to Achievement*. routledge, 2008.

190. Sadler DR. Formative assessment and the design of instructional systems. *Instr Sci* 1989;**18**:119–44.

191. Tunstall P, Gipps C. 'How does your teacher help you to make your work better?'Children's understanding of formative assessment. *Curric J* 1996;**7**:185–203.

192. Pridemore DR, Klein JD. Control of practice and level of feedback in computer-based instruction. *Contemp Educ Psychol* 1995;**20**:444–50.

193. Kluger AN, DeNisi A. The effects of feedback interventions on performance: a historical review, a meta-analysis, and a preliminary feedback intervention theory. *Psychol Bull* 1996;**119**:254.

194. Shute VJ. Focus on formative feedback. *Rev Educ Res* 2008; **78**:153–89.

50 SORUDA
DİŞ ÇÜRÜĞÜ

Doç. Dr. Soner ŞİŞMANOĞLU

İSTANBUL AÜ ALTINBAS ÜNİVERSİTESİ Yayınları

50 SORUDA DİŞ ÇÜRÜĞÜ

Doç. Dr. Soner ŞİŞMANOĞLU

Yayın No.: 71
100. Yıl Armağan Kitapları: 32
ISBN: 978-625-8174-33-5
E-ISBN: 978-625-8174-34-2
Basım Sayısı: 1. Basım, Nisan 2023

Copyright 2023, ALTINBAŞ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

Bu baskının bütün hakları Altınbaş Üniversitesi Yayınları'na aittir. Yayınevinin yazılı izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.

ALTINBAŞ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI bir Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti. iştirakidir. SERTİFİKA NO.: 40340.

Cumhuriyetimizin 100. Yılı Etkinliklerini Düzenleme ve Koordinasyon Komisyonu Başkanı: Prof. Dr. Turgut İPEK
Yayın Danışmanı: Duygu SAZAN (duygu.sazan@altinbas.edu.tr)
Seri Koordinatörü: Dr. Gaye HAFEZ
Kapak Tasarım: Osman ÖZÇELİK
Sayfa Tasarım: Erdal Tarkan KARA (erdal@nobelyayin.com)
Baskı Sorumlusu: Yavuz ŞAHİN (yavuz@nobelyayin.com)
Baskı ve Cilt: Meteksan Matbaacılık ve Teknik Sanayi Tic. Anonim Şirketi Sertifika No.: 46519
Beytepe Köy Yolu No.: 3 06800 Bilkent-Çankaya/ANKARA

Kütüphane Bilgi Kartı

Şişmanoğlu, Soner.
50 Soruda Diş Çürüğü / *Soner Şişmanoğlu*
1. Basım. VIII+100 s. 14x21,5 cm. Kaynakça var, dizin yok.
ISBN: 978-625-8174-33-5
E-ISBN: 978-625-8174-34-2
1. Sağlık 2. Diş çürüğü 3. Beyaz nokta lezyonları

Genel Dağıtım

ATLAS AKADEMİK BASIM YAYIN DAĞITIM TİC. LTD. ŞTİ.
Adres: Bahçekapı mh. 2465 sk. Oto Sanayi Sitesi No:7 Bodrum Kat Şaşmaz-ANKARA - siparis@nobelyayin.com-
Telefon: +90 312 278 50 77 - **Faks:** 0 312 278 21 65
E-Satış: www.nobelkitap.com - esatis@nobelkitap.com / www.atlaskitap.com - info@atlaskitap.com

Dağıtım ve Satış Noktaları: Alfa Basım Dağıtım, Arasta, Arkadaş Kitabevi, D&R Mağazaları, Dost Dağıtım, Ekip Dağıtım, Kida Dağıtım, Kitapsan, Nezih Kitabevleri, Pandora, Prefix, Remzi Kitabevleri, Yeryüzü Dağıtım

İÇİNDEKİLER

Sunuş iii

Ön Söz ix

1. Diş çürüğü nedir? 1
2. Diş çürüğü kronik bir hastalık mıdır? 3
3. Diş çürüğünün belirtileri nedir? 5
4. Diş çürüğü nasıl oluşur? 7
5. Diş çürüğü bulaşıcı mıdır? Diş çürüğü nasıl bulaşır? 9
6. Diş çürüğü genetik bir hastalık mıdır? 11
7. Dişlerim neden bu kadar kolay çürüyor? 12
8. Çürük ne kadar hızlı ilerler? Bir gecede oluşabilir mi? Ne kadar hızlı yayılabilir? 16
9. Diş çürüğü ağrı yapar mı? 20
10. Diş çürüğü derinleşirse ne olur? 22
11. Diş çürüğü ağrısı neden geceleri artar? 24
12. Geceleri oluşan diş ağrısı nasıl azaltılır? 26
13. Diş çürüğü kötü ağız kokusu yapar mı? 27
14. Beyaz nokta lezyonları nedir? Neden oluşur? 28
15. Beyaz nokta lezyonu ve kavitasyon arasındaki farklılık nedir? 30
16. Süt dişlerinde çürük neden daha hızlı ilerler? 32
17. Erken çocukluk çağı çürüğü nedir? 34
18. Diş çürüğünün oluşmasındaki temel faktörler nelerdir? 36
19. Beslenme ile diş çürüğü arasındaki ilişki nedir? 37
20. Beslenme biçimi diş çürüğünü nasıl etkiler? 39
21. Besinlerin çürük yapıcı özelliklerini etkileyen faktörler nelerdir? 40
22. Oral klirens nedir? Şekerin uzaklaştırılmasının diş çürüğündeki rolü nedir? 42
23. Diş çürüğünde şekerin rolü nedir? 43
24. Şeker alkollerinin diş çürüğü ile ilişkisi nedir? 46
25. Diş çürüğünde mikroorganizmaların rolü nedir? 48

26. Diş çürüğüne neden olan asit nedir?.....51
27. pH seviyesi ve demineralizasyon arasındaki ilişki nasıldır? 52
28. Demineralizasyon ve remineralizasyon kavramları nedir?.....54
29. Yaşam süresinin diş çürüğü üzerindeki etkisi nedir?.....55
30. Çürük dengesi kavramı nedir? 57
31. Çürük risk değerlendirmesi nedir? 59
32. Çürük risk değerlendirmesinin önemi nedir? 61
33. Sistemik Hastalıklar ile diş çürüğü arasındaki ilişki nasıldır? 63
34. Diş çürüğü önlenebilir mi? Yoksa kaçınılmaz mı? 65
35. Diş çürüğünü geri çevirmek mümkün mü?.....67
36. Diş çürüğü engellenebilir mi? 69
37. Ağız hijyeni uygulamalarının diş çürüğüne etkisi nedir? 72
38. Florürün diş çürüklerindeki rolü nedir? 76
39. Diş çürüğünü önlemek amacıyla kullanılan maddeler nelerdir? 78
40. Probiyotikler ve bakteriyoterapi nedir?.....80
41. Fissür örtücü uygulaması nedir? Kimler fissür örtücü uygulaması yaptırmalı? 82
42. Fissür örtücü uygulaması ne kadar süre dayanır?.....83
43. Çürüyen bir dişi tedavi ettirmezsem ne olur? 84
44. Diş çürüğü evde tedavi edilebilir mi?.....86
45. Diş çürüğü tedavisi için hangi doktora gitmeliyim? 87
46. Diş çürüğü nasıl tedavi edilir? 88
47. Bir dişe kaç defa dolgu yaptırılabilir?.....90
48. Ağızda kaç tane çürük veya dolgu olması normaldir? 91
49. Diş dolgusunun ömrü ne kadardır? Dolgular neden düşer? 92
50. Dolgu yapılan veya kanal tedavisi olan diş tekrar çürür mü? 94

Kaynakça 95
Doç. Dr. Soner ŞİŞMANOĞLU (Öz Geçmiş).....99

Kaynakça

1. Fejerskov O., "Concepts of Dental Caries and Their Consequences for Understanding the Disease", *Community Dentistry and Oral Epidemiology*, Cilt 25, No 1, 1997, s. 5-12.
2. Pitts Nigel B. et al., "Dental Caries", *Nature reviews. Disease primers*, Cilt 3, 2017, s. 17030.
3. MacHiulskiene V. et al., "Terminology of Dental Caries and Dental Caries Management: Consensus Report of a Workshop Organized by ORCA and Cariology Research Group of IADR", *Caries Research*, Cilt 54, Sayı 1, 2020, s. 7-14.
4. National Institute of Dental and Craniofacial Research, "2000 Surgeon General's Report on Oral Health in America", Mart 2021, https://www.nidcr.nih.gov/research/data-statistics/surgeon-general (Erişim Tarihi 18 Haziran 2022).
5. Centers for Disease Control and Prevention, "Oral Health Infographics", 10 Şubat 2021, https://www.cdc.gov/oralhealth/infographics/infographics-health-topics.html (Erişim Tarihi 18 Haziran 2022).
6. Bruce A Dye et al., "Dental Caries and Sealant Prevalence in Children and Adolescents in the United States, 2011-2012", *NCHS Data Brief*, Cilt 191, 2015, s. 1-8.
7. Page W. Caufield et al., "Dental Caries: an Infectious and Transmissible Disease", *Compendium of Continuing Education in Dentistry*, Cilt 26, Sayı 5, 2005, s. 10-16.
8. Page W. Caufield, "Dental Caries--a Transmissible and Infectious Disease Revisited: A Position Paper", *Pediatric Dentistry*, Cilt 19, Sayı 8, 1997, s. 491-498.
9. Clarke J. K., "On the Bacterial Factor in the Ætiology of Dental Caries". *British Journal of Experimental Pathology*, Cilt 5, Sayı 3, 1924, 141-147.
10. Gül Yıldız Telatar ve Rabia Banu Ermiş, "Çürük Riski ve Genetik", *Atatürk Üniversitesi Diş Hekimliği Fakültesi Dergisi*, Cilt 29, Sayı 2, 2019, s. 350-356.
11. Tickotsky Nili et al., "Caries Progression Rate in Primary Teeth: A Retrospective Study", *The Journal of Clinical Pediatric Dentistry,* Cilt 41, Sayı 5, 2017, s. 358-361.

12. Meyer F. ve Enax J., "Early Childhood Caries: Epidemiology, Aetiology, and Prevention", *International Journal of Dentistry*, Cilt 2018, s. 1415873.
13. Mendes Fausto M. ve Braga Mariana M, "Caries Detection in Primary Teeth is Less Challenging Than in Permanent Teeth", *Dental Hypotheses*, Cilt 4, Sayı 1, 2013, s. 17-20.
14. Keyes P. H., "The Infectious and Transmissible Nature of Experimental Dental Caries. Findings and Implications", *Archives of Oral Biology*, Cilt 1, Sayı 4, 1960, s. 304-320.
15. Stephan Robert M., "Two Factors of Possible Importance in Relation to the Etiology and Treatment od Dental Caries and Other Dental Diseases", *Science,* Cilt 92, Sayı 2399, 1940, s. 578-579.
16. Papas Athena S. et al., "Dietary Models for Root Caries", *The American Journal of Clinical Nutrition*, Cilt 61, Sayı 2, 1995, s. 417-422.
17. Warren John J. et al., "Dental Caries Prevalence and Dental Care Utilization Among the Very Old", *Journal of the American Dental Association*, Cilt 131, Sayı 11, 2000, s. 1571-1579.
18. Galan Douglas ve Lynch Edward, "Epidemiology of Root Caries" *Gerodontology*, Cilt 10, Sayı 2, 1993, s. 59-71.
19. Baca Pilar et al., "Effect of Chlorhexidine-Thymol Varnish on Root Caries in a Geriatric Population: a Randomized Double-Blind Clinical Trial", *Journal of Dentistry*, Cilt 37, Sayı 9, 2009, s. 679-685.
20. Bizhang Mozhgan et al., "Microbiota of Exposed Root Surfaces After Fluoride, Chlorhexidine, and Periodontal Maintenance Therapy: A 3-Year Evaluation", *Journal of Periodontology*, Cilt 78, Sayı 8, 2007, s. 1580-1589.
21. John D. B. Featherstone, "The Caries Balance: The Basis for Caries Management by Risk Assessment", *Oral Health & Preventive Dentistry*, Cilt 2, Sayı 1, 2004, s. 259-264.
22. Griffin Susan O. et al., "Oral Health Needs Among Adults in the United States with Chronic Diseases", *Journal of the American Dental Association*, Cilt 140, Sayı 10, 2009, s. 1266-1274.
23. Ida Anjomshoaa et al., "Caries is Associated with Asthma and Epilepsy", *European Journal of Dentistry*, Cilt 3, Sayı 4, 2009, s. 297-303.
24. Holm-Pedersen Poul et al., "Dental Caries, Periodontal Disease, and Cardiac Arrhythmias in Community-Dwelling Older Persons Aged 80 and Older: is There a Link?", *Journal of the American Geriatrics Society*, Cilt 53, Sayı 3, 2005, s. 430-437.

25. Siribang-on Piboonniyom Khovidhunkit et al., "Xerostomia, Hyposalivation, and Oral Microbiota in Type 2 Diabetic Patients: A Preliminary Study", *Journal of the Medical Association of Thailand = Chotmaihet Thangphaet*, Cilt 92, Sayı 9, 2009, s. 1220-1228.
26. Buzalaf Marília ve Afonso Rabelo, Fluoride and the Oral Environment, 2011, s. 1-178.
27. ten Cate J. M. ve Featherstone J. D. B., "Mechanistic Aspects of the Interactions Between Fluoride and Dental Enamel", *Critical Reviews in Oral Biology and Medicine: An Official Publication of the American Association of Oral Biologists*, Cilt 2, Sayı 3, 1991, s. 283-296.
28. van Loveren C., "The Antimicrobial Action of Fluoride and Its Role in Caries Inhibition", *Journal of Dental Research*, Cilt 69, 1990, s. 676-681.
29. Srivastava Shivangi et al., "Effect of Probiotic Curd on Salivary pH and Streptococcus mutans: A Double Blind Parallel Randomized Controlled Trial", *Journal of Clinical and Diagnostic Research*, Cilt 10, Sayı 2, 2016, s. 13-16.
30. Karaaslan Fatih et al., "Oral Health Status and Associated Factors in a Subpopulation of Turkish Patients", *Cumhuriyet Dental Journal*, Cilt 22, Sayı 2, 2019, s. 167-175.

Yenilenmiş 17. Basım

GRUPLA PSİKOLOJİK DANIŞMA
İLKE VE TEKNİKLERİ

Baş Yazar
Prof. Dr. Nilüfer Voltan Acar (TED Üniversitesi)

Yazarlar
Prof. Dr. İlhan Yalçın (Ankara Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Volkan Avşar (Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Begüm Serim-Yıldız (TED Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Zeynep Erkan Atik (Başkent Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Emre Umucu (Michigan Eyalet Üniversitesi)

Prof. Dr. Hasan Tan'ın Ön Sözüyle

nobel

GRUPLA PSİKOLOJİK DANIŞMA - İLKE VE TEKNİKLERİ

Baş Yazar
Prof. Dr. Nilüfer Voltan Acar
Yazarlar
Prof. Dr. İlhan Yalçın
Dr. Öğr. Üyesi Volkan Avşar
Dr. Öğr. Üyesi Begüm Serim-Yıldız
Dr. Öğr. Üyesi Zeynep Erkan Atik
Dr. Öğr. Üyesi Emre Umucu

Yayın No.: 4695
Psikoloji - PDR No.: 409
ISBN: 978-625-427-973-7
E-ISBN: 978-625-427-974-4
Basım Sayısı: Yenilenmiş 17. Basım, Mart 2023

© Copyright 2023, NOBEL AKADEMİK YAYINCILIK EĞİTİM DANIŞMANLIK TİC. LTD. ŞTİ. SERTİFİKA NO.: 40340
Bu baskının bütün hakları Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.ne aittir.
Yayınevinin yazılı izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik
ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.

Nobel Akademik Yayıncılık, 2011 yılından beri "tanınmış uluslararası yayınevi" statüsündedir.

Genel Yayın Yönetmeni: Nevzat Argun -nargun@nobelyayin.com-
Genel Yayın Koordinatörü: Gülfem Dursun -gulfem@nobelyayin.com-

Sayfa Tasarım: Tarkan Kara -erdal@nobelyayin.com-
Redaksiyon: Naim Dilek -naim@nobelyayin.com-
Görsel Tasarım Uzmanı: Mehtap Yürümez -mehtap@nobelyayin.com-

Kütüphane Bilgi Kartı

Voltan, Nilüfer Voltan., Yalçın, İlhan., Avşar, Volkan., Serim-Yıldız, Begüm., Erkan Atik, Zeynep., Umucu, Emre.
Grupla Psikolojik Danışma - İlke ve Teknikleri /
Nilüfer Voltan Acar, İlhan Yalçın, Volkan Avşar, Begüm Serim-Yıldız, Zeynep Erkan Atik, Emre Umucu
Yenilenmiş 17. Basım. XXXIV + 302 s. 16,5x24 cm. Kaynakça ve dizin var.
ISBN: 978-625-427-973-7
E-ISBN: 978-625-427-974-4
1. Grupla Psikolojik Danışma 2. Grupta Direnç ve Transferans 3. Bitirilmemiş İşler

Genel Dağıtım

ATLAS AKADEMİK BASIM YAYIN DAĞITIM TİC. LTD. ŞTİ.
Adres: Bahçekapı Mh. 2465 Sk. Oto Sanayi Sitesi No:7 Bodrum Kat, Şaşmaz/ANKARA
Telefon: +90 312 278 50 77 - **Faks:** 0 312 278 21 65
Sipariş: siparis@nobelyayin.com- **E-Satış:** www.nobelkitap.com - esatis@nobelkitap.com
www.atlaskitap.com - info@atlaskitap.com

Dağıtım ve Satış Noktaları: Alfa, Kırmızı Kedi, Arkadaş, D&R, Dost, Kika, Kitapsan, Nezih, Odak, Pandora, Prefix, Remzi

Baskı ve Cilt: Meteksan Matbaacılık ve Teknik Sanayi Tic. Anonim Şirketi / Sertifika No.: 46519
Beytepe Köy Yolu No.: 3 06800 Bilkent-Çankaya/ANKARA

İÇİNDEKİLER

Yenilenmiş ve Genişletilmiş 17. Basım Ön Sözü VII
On Beşinci Basımın Ön Sözü VIII
On Dördüncü Basımın Ön Sözü IX
On Üçüncü Basımın Ön Sözü X
On İkinci Basımın Ön Sözü XI
Yazarın Ön Sözü XII
On Birinci Basının Ön Sözü XIII
Onuncu Basımın Ön Sözü XIV
Geliştirilmiş Dokuzuncu Basımın Ön Sözü XV
Geliştirilmiş Sekizinci Basımın Ön Sözü XVI
Geliştirilmiş Yedinci Basımın Ön Sözü XVII
Geliştirilmiş Altıncı Basımın Ön Sözü XVIII
Beşinci Basımın Ön Sözü XIX
Geliştirilmiş Dördüncü Basımın Ön Sözü XX
Geliştirilmiş Üçüncü Basımın Ön Sözü XXI
1. Basım Ön Sözü XXIII

1. BÖLÜM

I. KONU
GRUPLA PSİKOLOJİK DANIŞMAYA GENEL BİR BAKIŞ

Prof. Dr. Nilüfer Voltan Acar

Grupla Psikolojik Danışma ve Grup Rehberliği 6
Grupla Psikolojik Danışma ve Bireysel Psikolojik Danışma 7
Grubun Sosyal Mikrokozmos Özelliği ve Sosyal Yaşama Transfer Edilebilirliğinin Paradoksallığı 13
Grupla Psikolojik Danışma Nedir, Ne Değildir? 15
Özet 16
Konuya İlişkin Sorular 17

II. KONU
GRUPLA PSİKOLOJİK DANIŞMAYA İLİŞKİN KAVRAMLAR

Prof. Dr. Nilüfer Voltan Acar

Kapalı Gruplar (Close Groups) 21
Açık Gruplar (Open Groups) 21
Alıştırmalar (Exercises) 22
Grup Laboratuvarı ya da Grup Eğitimi Laboratuvarı (Group Lab or Group Training Lab) 23
Deneyler (Experiments) 24
Grup Çalışması ya da Grupla Çalışma (Group Work) 24
Etkileşim Grupları (Encounter Groups) 24
Kişiler Arası İlişkiler Grubu (Interpersonal Relations Groups) 25
İntrapsişik Özellikli Gruplar (Intrapsychic Groups) 25
İşe Yönelik Gruplar (Task-Oriented Groups) 25
Birey Odaklı (Yönelimli) Gruplar (Individual Oriented Groups) 26
Grup Odaklı (Yönelimli) Gruplar (Group Oriented Groups) 26
Özel Amaçlı Gruplar (Special Aimed Groups) 26
Maraton Grupları (Marathon Groups) 27
Kendi Kendine Yardım Grupları (Self-Help Groups) 27
Destek Grupları (Support Groups) 27
Psiko-Eğitim Grupları (Psycho-Education Groups) 28
Paylaştırma (Sharing) 28
Bağlama (Linking-Binding) 29
Grupla Psikolojik Danışmada Süreç (Process in Group Counseling) 29
Grupla Psikolojik Danışmada İçerik (Content in Group Counseling) 30
Metailetişim (Metacommunication) 31
Süpervizyon (Supervision) 31
Konsültasyon (Consultation) 32
Grup Lideri (Group Leader) 32
Refere Etmek (Referal) 33
Öngörüşme (Intake Interview) 33
İkili Duygular (Ambivalans) 33
Sözleşme (Contract) 33
Davranışsal Amaçlar (Behavioral Goals) 34

Genel Amaçlar (General Goals) 34
Sonlandırma (Terminasyon) 34
Özet 35
Konuya İlişkin Sorular 36

III. KONU
PSİKOLOJİK DANIŞMAN
Prof. Dr. Nilüfer Voltan Acar

Psikolojik Danışman Kimdir? Nasıl Yetiştirilmelidir? 39
Psikolojik Danışmandan Grupta Beklenilenler 46
Yardımcı Lider (Co-Leader) 47
Özet 49
Konuya İlişkin Sorular 50

IV. KONU
PSİKOLOJİK DANIŞMA GRUBUNUN ÖZELLİKLERİ
Prof. Dr. Nilüfer Voltan Acar

Gruba Üyelerin Seçimi 53
Grubun Büyüklüğü 55
Grubun Süresi 56
Grup Ortamı 57
Grubun Planı 58
Özet 60
Konuya İlişkin Sorular 61

V. KONU
GRUPLA PSİKOLOJİK DANIŞMADA TERAPÖTİK GÜÇLER
Prof. Dr. Nilüfer Voltan Acar

Psikolojik Danışman (Group Leader) 66
Grup Tarafından Kabul (Acceptance by The Group) 68
Psikolojik Danışma Grubundaki Güven (Thrust in The Group) 68
Psikolojik Danışma Grubunun Çekiciliği (Attractiveness of The Group) 69
Beklentiler (Expectations) 70

Danışanın Hazır Oluşu (Readiness) 71
Ait Olma (Belonging) 72
Danışanın Söz Vermesi (Promising)..... 74
Danışanın Katılımı (Participation Of The Member)..... 74
Danışanların Sorumluluğu Kabulü (Accepting The Responsibility) 75
Açıklık (Openness) 75
Geri İletim (Feedback) 76
Terapötik Gerilim (Therapeutic Tension)..... 78
Grup Üyeleri (Group Members) 78
Özet 79
Konuya İlişkin Sorular 80

VI. KONU
GRUBUN EVRELERİ
Prof. Dr. Nilüfer Voltan Acar

Başlangıç Evresi..... 84
Geçiş Evresi..... 85
Eylem Evresi 86
Sonlandırma Evresi..... 87
Özet 88
Konuya İlişkin Sorular 89

VII. KONU
TERAPÖTİK ÇALIŞMA UYUMU
Zeynep Erkan Atik - Prof. Dr. Nilüfer Voltan Acar

Terapötik Çalışma Uyumunun Tarihsel Süreci..... 95
Grupla Psikolojik Danışmada Terapötik Çalışma Uyumu 96
Terapötik Çalışma Uyumu ve Bir Terapötik Güç Olarak
Psikolojik Danışman/Grup Lideri 98
Terapötik Çalışma Uyumu ve Grupla Psikolojk Danışmada
Danışana/Grup Üyelerine İlişkin Terapötik Güçler 100
Terapötik Çalışma Uyumu ve Grupla Psikolojik Danışma
Sürecinde Hem Grup Liderine Hem De Grup Üyelerine
İlişkin Terapötik Güçler..... 103
Özet 104
Konuya İlişkin Sorular 106

VIII. KONU
GRUPLA PSİKOLOJİK DANIŞMADA AMAÇLAR
Prof. Dr. Nilüfer Voltan Acar

Çeşitli Amaç İfadeleri 109
Danışanın ve Psikolojik Danışman'ın Davranışsal Amaçlara Olan İhtiyacı 112
Davranışsal Amaçları Oluşturma 114
Özet 115
Konuya İlişkin Sorular 116

IX. KONU
GRUPLA PSİKOLOJİK DANIŞMADA DİRENÇ
Prof. Dr. Nilüfer Voltan Acar

Grupta Direnç ve Belirtileri 120
Grupta Direnci Artıran Faktörler 122
Grupta Direnç Gösteren Danışanın Duyguları 123
Grupta Dirençle Karşılaşan Psikolojik Danışman'ın Duyguları 124
Grupta Dirençle Baş Etme Yolları 125
Dirençli Psikolojik Danışman - Karşıt Direnç 129
Özet 130
Konuya İlişkin Sorular 131

X. KONU
GRUPLA PSİKOLOJİK DANIŞMA SÜRECİNDE SESSİZLİK
Dr. Öğr. Üyesi Volkan Avşar - Prof. Dr. İlhan Yalçın

Sessizliğin Nedenleri 139
Durumsal Faktörler 139
Bireysel Faktörler 140
Grup İçi Etkileşimlere Bağlı Faktörler 145
Kültürel Faktörler 147
Yararlı ve Zararlı Sessizlik 149
Lider ve Sessizlik 155
Sessizliğe Müdahale 158
Özet 171
Konuya İlişkin Sorular 172

XI. KONU
GRUPLA PSİKOLOJİK DANIŞMADA TRANSFERANS
Prof. Dr. Nilüfer Voltan Acar

Transferans....176
Karşıt Transferans....180
Transferansla Baş Etme....182
Transferans ve İlişkinin Şimdi ve Buradalığı....186
Özet....187
Konuya İlişkin Sorular....188

XII. KONU
GRUPLA PSİKOLOJİK DANIŞMADA ALIŞTIRMALAR
Prof. Dr. Nilüfer Voltan Acar

Kendini ve Başkalarını Tanımayla İlgili Alıştırmalar....192
Çeşitli Grup Evreleriyle İlgili Alıştırmalar....193
Süreçle İlgili Alıştırmalar....195
Grup Üyelerinin İletişim Biçimiyle İlgili Alıştırmalar....195
Terapötik Güçlerin Oluşmasıyla İlgili Alıştırmalar....196
Hayal Etmeyle İlgili Alıştırmalar....198
Temas Engellemeleriyle İlgili Alıştırmalar....198
Alıştırmaların Özellikleri....198
Özet....199
Konuya İlişkin Sorular....200

XIII. KONU
GRUPLA PSİKOLOJİK DANIŞMADA
GÜÇLÜĞÜ OLAN DANIŞANLAR
Prof. Dr. Nilüfer Voltan Acar

Yas Tutanlar (Mourners)....204
Kaygılı Olanlar (Clients Having Anxiety)....206
Düşmanca Duyguları Olanlar (Hostile Clients)....207
Çökkünler (Depresyonda Olanlar) (Depressive Clients)....208
Öğrenme Güçlüğü Olanlar (Learning Disabled)....208
Sessiz Ve/Veya İçine Kapanıklar (Silent and/or withdrawn)....209
Şamaroğlanı (Scape Goat)....210

Sosyal İlişkiye Girenler (One who are getting into social relations) 211
Bağımlılar (Dependant) 211
Öğüt Verenler (Advice-Giver) 211
Yaramaz Öğrenciler (Miscivious) 212
Madde Bağımlıları (Substance Adiction) 212
İnternet Bağımlıları (Internet Adiction) 213
Tekelciler (Monopolists) 215
Ensest ve/veya Cinsel Tacize Uğrayanlar (Incest and/or Sexually harassed) 215
Taşkınlık Yapanlar - Dışa Vuranlar (Acting Out) 217
Duygusal Güçlüğü Olan Danışanların Egemen Duyguları ve Baş Etme Yolları 218
Özet 223
Konuya İlişkin Sorular 224

XIV. KONU
GRUP LİDERLERİNİN GÖREVLERİ
Prof. Dr. Nilüfer Voltan Acar

Koşullar ve Beceriler 228
Grup Dinamiğini ve Süreci Anlama 233
Özet 234
Konuya İlişkin Sorular 235

2. BÖLÜM

XV. KONU
ENGELLİ BİREYLERLE GRUPLA PSİKOLOJİK DANIŞMA
Dr. Öğr. Üyesi Emre Umucu

Görünür ve Görünmez Engeller ve Kronik Hastalıklar 242
Fiziksel Engelli Bireyler ile Grupla Psikolojik Danışma 244
Duyusal Engelli Bireyler ile Grupla Psikolojik Danışma 246
Bilişssel Engelli Bireyler ile Grupla Psikolojik Danışma 248
Öneriler 252
Özet 253
Konuya İlişkin sorular 254

XVI. KONU
ERGENLERLE GRUPLA PSİKOLOJİK DANIŞMA
Dr. Öğr. Üyesi Begüm Serim-Yıldız

Ergenlerle Grupla Psikolojik Danışmanın Güçlü Yönleri 258
Ergenlerle Grupla Psikolojik Danışmanın Yapısı.....263
Ergenlerle Grupla Psikolojik Danışmada Yaratıcı Teknikler 267
Özet 271
Konuya İlişkin Sorular 272

KAYNAKLAR.....273
KONU VE YAZAR BULDURUSU 291
YAZARLAR.....295

KAYNAKLAR

Ackerman, S. J. ve Hilsenroth, M. J. (2003). A review of therapist characteristics and techniques positively impacting the therapeutic alliance. *Clinical Psychology Review, 23*,1-33.

Akman, Y. (2002). Okullarda Konsültasyon Çalışmaları ve Ruh Sağlığı Konsultasyon Modeli. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi.* Sayı 18, ss. 7-13.

Alldredge, C. T., Burlingame, G. M., Yang, C., ve Rosendahl, J. (2021). Alliance in group therapy: A meta-analysis. *Group Dynamics: Theory, Research, and Practice*, 25(1),13. doi: 10.1037/gdn0000135

Alvarez, T. G., Stauffer, G., Lung, D. M., Sacksteder, K., Beale, B., ve Tucker, A. R. (2020). *Adventure Group Psychotherapy: An Experiential Approach to Treatment*. Routledge.

Anderson, B.N Pine, I., ve Mee-Lee, D-(1972) Resident training in co-therapy groups. *International Journal for Group Psychotherapy.* 22.192-198

Arbuckle, D. (1970). *Counseling: Philosophy, Theory and Practice.* second ed. Boston: Allyn and Bacon, Inc.

Arıcı, F. ve Voltan-Acar, N. (2011). Grupla psikolojik danışmada terapötik bir güç olarak psikolojik danışman. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, *4(36),* 173-179.

Ascherman, L. (1993). The Impact of unstructured Games of Fantasy and Role-Playing on an Inpatient unit for Adolescents. *Int. J. of Group Psychotherapy.* 43-3.

Ballou, S. (1996). *An existential-phenomenological historical enquiry into the awareness of silence as a transpersonal paradigm*. [Master's thesis, Ohio University]. https://www.proquest.com/docview/304337170/fulltextPDF/80A881D5F280498BPQ/1?accountid=8319

Bassin, A., ve Smith, A. B. (1962). *Verbal participation and improvement in group therapy. International Journal of Group Psychotherapy, 12*(3), 369-373. https://doi.org/10.1080/00207284.1962.11508285

Bauman, S., ve Shaw, L. R. (2016). *Group work with persons with disabilities.* American Counseling Association.

Baymur, F. (tarihsiz). Grupla Psikolojik Danışmada Alıştırmalar. Tarihsiz Teksir.

Bedi, R. P. (2006). Concept mapping the client's perspective on counseling alliance formation. *Journal of Counseling Psychology, 53*, 26-35.

Benson, J. F. (2010). *Working more creatively with groups* (3rd ed.). Routledge.

Berg, R. C., Landreth, G. L. ve Fall, K. A. (2018). *Group counseling: Concepts and procedures* (6th ed.). Taylor & Francis.

Berg, R. C., Landreth, G. L. ve Fall, K. A. (2017). *Group counseling: Concepts and procedures.* Routledge.

Bernard, H. S. & Drob, S. L. (1989). Premature termination: A clinical study. *Group, 13*(1), 11-22. https://doi.org/10.1007/BF01456548

Bernard, H. S. (1994). Difficult patients and challenging situations. H. S. Bernard and K. R. MacKenzie (Eds). In *Basics of group psychotherapy.* (pp. 123-156). Guilford Press.

Berzon, B. ve ark., (1972). Audio Tape Program for Self Directed Groups. *New Perspective on Encounter Groups*. San Francisco: Josey Bass.

Black, A. E. (2019). Treating insecure attachment in group therapy: Attachment theory meets modern psychoanalytic technique. *International Journal of Group Psychotherapy*, 69(3), 259-286. https://doi.org/10.1080/00207284.2019.1588073

Bordin, E. S. (1994). Theory and research on the therapeutic working alliance: New directons. İçinde: A.O Horvath, ve L.S. Greenberg (Editörler), *The working alliance: Theory, research and practice* (s. 13-37). New York: Wiley.

Braddock, D., Rizzolo, M. C., Thompson, M., ve Bell, R. (2004). Emerging technologies and cognitive disability. *Journal of Special Education Technology*, *19*(4), 49-56.

Brent, D.A ve Marine, E (1987) Developmental Aspects of therapy relationship. *Journal of Marital and Family Therapy.* 4, 69-75

Çakır, S. G. (2011). Grup üyeleri, üyelerde zor davranışlar ve bunlarla baş etme. İçinde A. Demir ve S. Koydemir (Ed.). *Grupla psikolojik danışma.* (Ss. 179-199). Pegem Akademi

Carrol, M. R. ve Wiggins, J. D. (2010). *Grupla psikolojik danışmanın ögeleri: Kavramlar, ilkeler ve uygulamalar.* (S. Doğan, Çev. Ed.). Pegem Akademi. (Orijinal eserin yayın tarihi 2001).

Carroll, M. R. (1970). Silence is the heart's size. *Personnel and Guidance Journal, 48*(7), 536- 551.

Chan, F. E., Da Silva Cardoso, E. E., ve Chronister, J. A. (2009). *Understanding psychosocial adjustment to chronic illness and disability: A handbook for evidence-based practitioners in rehabilitation*. Springer Publishing Co.

Chazan, R. (2001). *The group as therapist.* (1st ed.). Jessica Kingsley Publishers.

Chen, M., ve Rybak, C. (2018). *Group leadership skills: Interpersonal process in group counseling and therapy* (2nd ed.). SAGE Publications.

Christensen, T. (2000). A qualitative Investigation of the Process Supervision With Grup Counselors. *Journal for Specialists in Group Work.* Vol. 25, s. 4, ss. 376-394.

Christner, R. W., Stewart, J. ve Freeman, A. (Ed.). (2007). *Handbook of cognitive-behavior group therapy with children and adolescents: Specific settings and presenting problems*. Routledge.

Clark, C. C. (2003). *Group leadership skills* (4th ed.). Springer Publishing Company

Clark, T.L ve Davis - Gage, D. (2010) Treating trauma: Using psychodrama in groups-Retrieved from http:/counselingoutfitters.com/

Clarkson, P. (1991). *Gestalt Counseling in Action.* London: Sage Publication.

Cohen, A. M., ve Smit R. D. (1976). *The critical incident in growth groups: Theory and technique*. University Associates.

Conners, G. J., Diclemente, C. C., Dermen, K. H., Kadden, R., Carroll, K. M. ve Frone, M. R.(2000). Predicting the therapeutic alliance in alcoholism treatment, *Journal of Studies on Alcohol, January*, 139-149.

Cook, J. J. (1964). Silence in psychotherapy. *Journal of Counseling Psychology,11*(1), 42-46.

Corey, G. (1986). *Theory and Practice of Counseling and Psychotherapy.* Monteney: Brooks/Cole Publ.

Corey, G. (2000) *Theory and Practice of Group Counseling.* 5th. edition New Zealand: Brooks/Cole

Corey, G. (2016). *Theory ve practice of group counseling* (9th ed.). Cengage Learning.

Corey, M. S., ve Corey, G. (1997). *Groups: Process and practice.* Monterey: Brooks/ Cole Publishing Company.

Corey, M. S., Corey, G. ve Corey, C. (2018). *Groups: Process and practice.* (10th ed.). Cengage Learning

Corey, M. S., Corey, G., ve Corey, C. (2013). *Groups: Process and practice*. Cengage Learning.

Corey, M. S.ve Corey, G. (2006). *Process and practice groups*. Belmont, CA: Thomson Brooks/Cole.

Cormier ve Cormier, L. S. (1985). *Interviewing Strategies for Helpers*. Second ed., Calif.,: Brooks/Cole Publishing Comp.

Cormier, S. (2016). *Counseling strategies and interventions for professional helpers.* (9th ed.). Pearson.

Counselman, E. F., ve Gans, J. S. (1999). The missed session in psychodynamic group psychotherapy. *International Journal of Group Psychotherapy, 49*(1), 3-17. http://dx.doi.org/10.1080/00207284.1999.11490940

Crowe, T. P. ve Grenyer, B. F. S. (2008). Is therapist alliance or whole group cohesion more ınfluential in group psychotherapy outcomes? *Clinical Psychology and Psychotherapy, 15,* 239-246.

Cüceloğlu, D. (1982). *İnsan İnsana*. 3. baskı, İstanbul: Altın Kitaplar.

Cüceloğlu, D. (1991). *İnsan ve Davranışı*. 2. baskı, İstanbul: Remzi Kitapevi.

Dalton, T. A., ve Krout, R. E. (2006). The grief song-writing process with bereaved adolescents: An integrated grief model and music therapy protocol. *Music Therapy Perspectives*, *24*(2), 94-107.

DeLucia-Waack, J. ve Gellman, R. A. (2007). The efficacy of using music in children of divorce groups: Impact on anxiety, depression, and irrational beliefs about divorce. *Group Dynamics: Theory, Research, and Practice*, *11*, 272–282.

Demirtaş-Zorbaz, S., Kızıldağ S. ve Voltan-Acar, N. (2011). Hacettepe Üniversitesi Psikolojik Danışma ve Rehberlik Alanında Yapılan Grupla Psikolojik Danışmaya İlişkin Tezlerin İncelenmesi. XI. Ulusal PDR Kongresi, İzmir.

Demirtaş-Zorbaz, S., Kızıldağ S. ve Voltan-Acar, N. (2016). Türkiye'de Üniversitelerde Lisansüstü Yapılan Grup Çalışmalarının İncelenmesi. Kastamonu Üniversitesi Eğitim Dergisi. Cilt 24, No:4, ss.1765-1784.

Denham-Vaughan, J., ve Edmond, V. (2010). The value of silence. *Gestalt Journal of Australia and New Zealand, 6*(2), 5-19.

Denizli, S. (2010). Danışanların algıladıkları terapötik çalışma uyumu ve oturum etkisi düzeylerinin bazı değişkenlere göre yordanması: Ege üniversitesi örneği. Yayımlanmamış doktora tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Derin, s. (2013), Lise Öğrencilerinden İnternet Bağımlılığı ve Öznel İyi Oluş. (Basılmamış yüksek lisans tezi) H.Ü Sosyal Bilimler Enstitüsü

Dick, B... Lessler, K ve Whiteside, J. (1980) A developmental frame work for co-therapy, *International Journal of Group Psychotherapy.* 21. 143-158

Dimitrijević, A. (2021). Silence and silencing of the traumatized. In A. Dimitrijević and M. B. Buchholz (Eds.). *Silence and silencing in psychoanalysis: Cultural, clinical, and research perspectives*. (pp. 198-215). Routledge.

Dinkmeyer, D. C ve Muro, J. J (1971). *Group Counseling Theory and Practice*. New York: Plenum Press.

Dobosz, K. (2020). *Beyond words: The experience of silence in the therapeutic room* [Doctoral dissertation, Dublin Business School]. https://esource.dbs.ie/bitstream/handle/10788/4092/ma_dobosz_k_2020.pdf?sequence=1&isAllowed=y

Draper, K., Ritter, K. B., ve Willingham, E. U. (2003). Sand tray group counseling with adolescents. *Journal for Specialists in Group Work*, *28*(3), 244-260.

Earley, J. (2000). *Interactive group therapy: Integrating interpersonal, action-oriented, and psychodynamic approaches*. Taylor ve Francis.

Egan, G. (1970). *Encounter: Group Process for Interpersonal Growth.* Belmont: Brooks/Cole Publishing Comp.

Fall, K.A ve Menendez, M. (2002) Seventy Years of Co-Leadership: Where Do We go From Here? *Texas Counseling Association Journal.* 30. 24-33

Fall, K.A ve Wejnert, T.s (2005) Co-Leader Stages of Development: Application of Tuckman and Jensen (1977) *Journal for Specialist in Group Work,* 30, 309-327

Fazio-Griffith, L. J., ve Ballard, M. B. (2014). Cognitive behavioral play therapy techniques in school-based group counseling: Assisting students in the development of social skills. *Vistas online*, *18*, 1-14.

Fehr, S. (2000). *Grup Terapisine Giriş.* Çev. Fatma Zengin. İstanbul: Sistem Yayıncılık.

Fenster, A. ve J. Colah. (1991). The Making of Group Psychotherapist: Needs and Goals for Graduate and Postgraduate Training. *Group*. 15-3, ss. 155-162.

Festinger, L. (1954). A theory of social comparison processes. *Human relations*, *7*(2), 117-140.

Fibkins, W. L. (2014). *The Emotional Growth of Teens: How Group Counseling Intervention Works for Schools*. Rowman ve Littlefield.

Forsyth, D. R. (2019). *Group dynamics.* (7th ed.). Cengage.

Frankel, Z., Levitt, H. M., Murray, D. M., Greenberg, L. S., ve Angus, L. (2006). Assessing silent processes in psychotherapy: An empirically derived categorization system and sampling strategy. *Psychotherapy Research, 16*(5), 627-638. https://doi.org/10.1080/10503300600591635

Franko, D. (1993). The Use of Group Meal in the Brief Group Therapy of Bulimia Nervosa. *Int. J. of Group Psychotherapy.* 43-2, ss. 237-242.

Freyer, J.,Tonigan, J. S., Keller, S.,Rumpf, H. J., John, U. ve Hapke, U. (2005). Readiness for change and readiness for help-seeking: a composite assessment of client motivation. *Alcohol ve Alcoholism*, *40*, 540-544.

Gabriel, M.A (1993). The Co-therapy relationship: Special İssues and Problems in AIDS Therapy Groups. *Group.* 17. 33-40

Gans, J. S., ve Counselman, E. F. (1999). Silence in group psychotherapy: A powerful communication. *International Journal of Group Psychotherapy, 50*(1), 71-86. http://dx.doi.org/10.1080/00207284.2000.11490982

Gazda, G. (1973). *Human Relations Developments*. Boston: Allyn and Bacon, Inc.

Geçtan, E. (1984). *Psikoanaliz ve Sonrası*. Ankara: Maya Yayınları.

Gladding, S (2009) *Counseling* 6th Ed. new Jersey: Pearson.

Gladding, S. (2003). *Group Work: A Counseling Speciality* (4th ed.). Upper Saddle River, N.J: Pearson

Gladding, S. T. (1988). *Counseling: A comprehensive profession*. Columbus, OH: Merrill Publishing Co.

Gladding, S. T. (2008). The impact of creativity in counseling. *Journal of creativity in mental health*, *3*(2), 97-104.

Gladding, S. T. (2016). *Groups: A counseling specialty.* (7th ed.). Pearson

Gordon, T (1955) *Group Centered Leadership.* Boston; Houghton Mufflin

Gottman, J. (2007). *Why marriages succeed or fail: And how to make yours last*. (2nd ed.). Bloomsbury.

Grotjahn, M. (1977). *The Art and Technique of Analitic Group Therapy*. New York: Jason Aranson.

Gullo, S., Kivlighan Jr, D. M., Giordano, C., Di Blasi, M., Giannone, F., ve Lo Coco, G. (2021). Bond and work ruptures in group counseling. *Group Dynamics: Theory, Research, and Practice*, 25(1), 29. doi: 10.1037/gdn0000136

Hackney, H. ve Cormier, S. (2008). *Psikolojik danışma ilke ve teknikleri: Psikolojik yardım süreci el kitabı* (Çev.: Tuncay Ergene ve Seher Sevim), Ankara: Mentis Yayıncılık.

Hagedorn, W.B (2011). Using therapeutic letters to navigate resistance and ambivalance; Experiental implications for group counseling *Journal of Addictions an Offender Counseling*. 31., 108-126

Hammond, C. ve D. Hepworth ve V. Smith. (1977). *Improving Therapeutic Communication.* San Francisco: Jossey-Bass Publ.

Hanselman, J. L. (2001). Coping skills interventions with adolescents in anger management using animals in therapy. *Journal of Child and Adolescent Group Therapy*, *11*(4), 159-195.

Harpaz, N. (1994). Failures in Group Psychotherapy: The Therapist Variable. *Int. J. of Group Psychotherapy*. 44-1, ss. 3-19.

Hayes, P. M. (2009). *Art therapy for grief and loss.* Brentwood, TN: Cross Country Education.

Henderson, D. A. ve Thompson, C. L. (2016). *Counseling children*. Cengage Learning.

Hill, C. E. (1991). Almost everything you ever wanted to know about how to do process research on counseling and psychotherapy but didn't know who to ask. İçinde C. E. Watkins ve L. J. Schneider (Editörler), *Research in Counseling* (s. 85-118). Hillsdale, NJ: Erlbaum.

Hill, C.E. ve Lambert, M. J. (2004). Methodological issues in studying psychotherapy processes and outcomes. İçinde M. J. Lambert (Editör), *Handbook of Psychotherapy and Behavior Change* (s. 84-135). New York: Wiley.

Hoffman, S. ve Gafni, S (1984) Active interactional Co-therapy. *International Journal of Family Therapy.* 6. 53-58

Høglend, P., Hersoug, G., Marble, A., Bøgwald, K. P., Amlo, S., Sørbye, …, Crits-Christoph, P. (2011). Effects of transference work in the context of threrapeutic alliance and qulity of object relations. *Journal of Consulting and Clinical Psychology,79,* 697-706.

Horvath, A. O, ve Symonds, B. D. (1991). Relation between working alliance and outcome in psychotherapy: A meta-analysis. *Journal of Counseling Psychology,38,* 139-149.

Horvath, A. O. (2000). The therapeutic relationship: From transference to alliance. *Psychotherapy in Practice*, *56(2),* 163-173.

Horvath, A. O. (2001). The alliance. *Psychotherapy, 38,* 365-372.

Horvath, A. O. ve Luborsky, L. (1993). The role of therapeutic alliance in psychotherapy. *Journal of Consulting and Clinical Psychology, 61,* 561- 573.

Jacobs, E. E., Masson, R. L., Harvill, R. L., Schimmel, C. J. (2012). *Group counseling: Strategies and skills.* (7th ed.). Brooks/Cole, Cengage Learning.

Jacobs, E. E., Schimmel, C. J., Masson, R. L. ve Harvill, R. L. (2015). *Group counseling: Strategies and skills*. Cengage learning.

Jacobs, E., Harvill, R. ve R, Masson. (1988). *Group Counseling Strategies and Skills.* Pacific Groverooks/Cole Comp.

Johnson, J. E., Burlingame, G. M., Olsen, J. A., Davies, D. R., ve Gleave, R. L. (2005). Group climate, cohesion, alliance, and empathy in group psychotherapy: Multilevel structural equation models. *Journal of Counseling Psychology, 52*(3), 310-321. https://doi.org/10.1037/0022-0167.52.3.310

Joyce, A.S, Piper, W.E ve Ogrodniczuk, J.S (2007) Therapeutic Alliance and Cahesion variables As Predictors of Outcome in Short-Term Group Psychotherapy. *International Journal of Group Psychotherapy.* 57 (3) 264-396

Kağnıcı, D. Y., Çankaya, Z. C. ve Pamukçu, B. (2017). Grupla psikolojik danışma sürecinde grubun gelişim evrelerine kültürel bir bakış. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi, 8*(49), 1-18.

Kaplan, I. H ve Sadock, B. J.(1988). *Synopsis of Psychiatry* second ed. New York: Williams and Wilkins.

Karaca, S., ve Özaltın, G. (2010). Yapılandırılmış Grup Süreci Deneyimi: Görme Engelli Ergenlerle Yürütülen Bir Grup Süreci Neler Öğretir?. *Psikiyatri Hemşireliği Dergisi*, *1*(2), 77-85.

Khalili, F. N., ve Swilem, S. (2021). The Efficiency of a Group Counseling Program Based on Psychodrama in Enhancing Self-Awareness and Reducing Tension Among Tenth Grade Students in Qalqilia City. *Education in the Knowledge Society (EKS)*, *22*, e23921-e23921.

Kim, H. W., Shin, D. W., Yeob, K. E., Cho, I. Y., Kim, S. Y., Park, S. M., ... ve Kawachi, I. (2020). Disparities in the Diagnosis and Treatment of Gastric Cancer in Relation to Disabilities. *Clinical and Translational Gastroenterology*, *11*(10):e00242

Kim, J. (2008) The effects of R/T group Counseling program on the internet addiction level and self-esteem of internet addiction university students. *International Journal of Reality Therapy,* 27(2), 4-12

Kivligan, D. M. (2007). Where is the relationship in research on the alliance? Two methods for analyzing dyadic data. *Journal of counseling psychology, 54*, 423-433.

Kivlighan, D. M. (1990). Relationship between counselor use of intentions and clients perception of working alliance. *Journal of Counseling Psychology, 37,* 27-32.

Knutson, H. V., ve Kristiansen, A. (2015). Varieties of silence: Understanding different forms and functions of silence in a psychotherapeutic setting. *Contemporary Psychoanalysis, 51*(1), 1-30. http://dx.doi.org/10.1080/00107530.2015.954218

Korkut, F. (1991). Yetiştirme Yurdundaki Öğrencilerle, Gestalt Yaklaşımına Dayalı Olarak Yapılan Bireysel Danışmanın Sürekli Kaygı ve Denetim Odağı Üzerindeki Etkileri. Basılmamış Doktora Tezi. Ankara, Hacettepe Üniversitesi.

Kottler, J. A. (1994). Working with difficult group members. *The Journal for Specialists in Group Work, 19*(1), 3-10.

Kottler, J. A., ve Englar-Carlson, M. (2015). *Learning group leadership: An experiential approach.* (3rd ed.). SAGE Publications.

Kraus, K. L., de Esch, J. B., ve Geroski, A. M. (2001). Stop avoiding challenging situations in group counseling. *The Journal for Specialists in Group Work, 26*(1), 31-47. http://dx.doi.org/10.1080/01933920108413776

Kuutmann, K., ve Hilsenroth, M. J. (2012). Exploring in-session focus on the patient–therapist relationship: Patient characteristics, process and outcome. *Clinical psychology ve psychotherapy, 19*(3), 187-202. doi: 10.1002/cpp.743

Lambert, M. J. ve Ogles, B. M. (2004). The efficacy and effectiveness of psychotherapy. İçinde M. J. Lambert (Editör), *Handbook of Psychotherapy and Behavior Change* (s. 139-193). New York: Wiley.

Landreth, G. L. ve Berg, R. C. (1980). Terminating a counseling group. *TACD Journal, 8*(1), 11-17. https://doi.org/10.1080/1046171X.1980.12034061

Landreth, G. L. (1979). Group silence in counseling groups has meaning. *The Journal for Specialists in Group Work, 4*(1), 16-20. http://dx.doi.org/10.1080/15496295.1979.11728551

Latner, J. (1986). *The Gestalt Therapy Book*. Highland: The Gestalt Journal Press.

Lewis, B. F. (1977). Group silences. *Small Group Behavior, 8*(1), 109-120.

Lichtenberg, J. ve P. Knox. (1991). From Caos to Order: A Structural Analysis of a Therapy. *J. of Counseling Psychology*. 38-3. ss. 279-288.

Ling, W. N. (2003). Communicative functions and meanings of silence: An analysis of cross-cultural views. *Multicultural Studies, 3,* 125-146.

Livneh, H., Wilson, L. M., ve Pullo, R. E. (2004). Group counseling for people with physical disabilities. *Focus on Exceptional Children*, *36*(6), 1-18.

Loeser, L. H. (1957). Some Aspects of Group Dynamics. *International J. of Group Psychotherapy*. 1957, 7, 5-12.

Lorentzen, S., Bakali, J. V., Hersoug, A. G., Hagtvet, K. A.,Ruud, T. ve Høglend, P. (2011). Psychodynamic group psychotherapy: Impact of group lenght and therapist professional characteristics on development of therapeutic alliance. *Clinical Psychology and Psychotheraphy*, *May*, (sayfa numarası belirtilmemiş).

Lorentzen, S., Sexton, H. C. ve Høglend, P. (2004). Therapeutic alliance, cohesion and outcome in a long-term analytic group. A preliminary study. *Nord J. Psychiatry, 58*, 33-40.

Luke, M; ve Hackney, H. (2007). Group Leadership. A Critical Review. *Counselor Education and Supervision,* 46, 280-293

MacNab, F. (1989). *Life After Loss*. Syndney: Millennium Books.

Mahler, C. A. (1969). *Group Counseling In the Schools*. Boston: Houghton Miffin Comp.

Martin, D. J., Garske, J. P. ve Davis, M. K. (2000). Relation of the therapeutic alliance with outcome and other variables: A meta-analiytic review. *Journal of Consulting and Clinical Psychology, 68*, 438-450.

Marziali, E., Munroe-Blum, H., ve McCleary, L. (1997). The contribution of group cohesion and group alliance to the outcome of group psychotherapy. *International Journal of Group Psychotherapy*, *47*, 475–497.

Mc. Whirter, J. ve N. Voltan-Acar. (2000). *Ergen ve Çocukla İletişim*. Ankara: US-A Yayıncılık.

McCutchen, A. J. (2000). Dissociative disorders. In J. R. White, ve A. S. Freeman (Eds.). *Cognitive–behavioral group therapy for specific problems and populations* (pp. 175-210). American Psychological Association.

McKinney, E. L., ve Swartz, L. (2019). Employment integration barriers: Experiences of people with disabilities. The International Journal of Human Resource Management, 1. doi:10.1080/09585192.2019.1579749

Morena, J.L (1945). Group Psychotherapy. A Sympozium Becon: NY: Beacon House

Moreno, J. (1975). *Psychodrama.* C. 3. New York: Beacon House.

Moreno, J. J. (1999). Ancient sources and modern applications: The creative arts in psychodrama. *The Arts in psychotherapy*, *26*(2), 95-101.

Moreno, Z. (1982). Psychodrama in *Comprehensive Group Psychotherapy*. ed. Kaplan ve Sadock. Baltimore: Williams and Wilkins.

Morgan, T ve Cummings, A. (1999). *Journal of Counsulting and Clinical Psychology.*, Vol 67. s. 1, ss. 28-36.

Mwachofi, A., Heinemann, A. W., ve Al-Assaf, A. (2010). Factors affecting reduction of gender differences in health care coverage for vocational rehabilitation clients with disabilities. *Women's Health Issues*, *20*(1), 66-74.

Naar, R. (1993). *Grup Psikoterapisine İlk Adım.* çev. N. Hisli Şahin. Ankara: İmge Kitapevi.

O' Rourke. K ve Worzbyt, J. (1996). *Support Groups for Children.* Philedelphia: Tylor and Francis.

O'Lenic, C., ve Arman, J. F. (2005). Anger management for adolescents: A creative group counseling approach. *VISTAS: Compelling perspectives on counseling*, 55-58.

Ohlsen, M ve ark. (1988). *Group Counseling*. 3rd ed., New York: Holt, Rinehart and Winston.

Ohlsen, M. (1977). *Group Counseling*. New York: Holt Rinehart and Winston.

Ohlsen, M., Horne, A. ve Lawe, C. (1988), *Group Counseling*. New York. Holt, Rinehart ve Winston, Inc.

Okech, J.E.A ve Kline, W.B (2006) Compatancy Concerns in Group Co-leader relationships. *Journal for Specialist in Group Work,* 31, 165-180

Oldham, J., Key, T. ve Satarak, Y.(1988). *Risking Being Alive***.** Bundoora: Pit Publishings.

Osborn, C., C. Daninhirsch ve Be Page. (2003) Experiential Training in Group Counseling: Humanistic Processes in Practice. *Journal of Humanistic Conseling, Education and Development.* Spring, vol 42, ilp 14, (15).

Owen, I. R. (1997). Boundaries in the practice of humanistic counselling. *British Journal of Guidance and Counselling, 25*(2), 163-174. https://doi.org/10.1080/03069889708253799

Özbek, A ve G. Leutz. (1987). *Psikodrama Sahnesel Etkileşim.* Ankara: Has-Soy Matb.

Özoğlu, S. Ç. (2007). *Eğitimde rehberlik ve psikolojik danışma.* (3. Baskı). Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları No: 203.

Öztürk, O. (1989). *Ruh Sağlığı ve Bozuklukları*. 2. basım. Ankara: Nurol Matb.

Palmer, K. D; *Baker, R ve Mc Gee, T. (*1997) The Effects of Pretraining on Group Psychotherapy For Incest-Related Issues. *International Group Psychotherapy*. S. 47 (1).

Patterson, C. (1974). *Relationship Counseling and Psychotherapy. New York:* Harper and Row.

Pearls, F. (1992) *In and out of the Garbage Pail***.** Highland: The Gestalt Journal Press.

Pearls, F. (1969). *In and Out of The Garbage Pail***.** New York: Gestalt Journal Press.

Pietrofesa, JJ, Hoffman, A. ve Splete, H, H (1984) Counseling An Introduction. 2 nd ed. Boston: Houghton Mifflin.

Politzer, G. (1970). *Felsefenin Başlangıç İlkeleri*. Çev: Cem Eroğul. Ankara: Sol Yayınları.

Polster, E. ve Polster, M. (1974). *Gestalt Therapy Integrated*. New York: Vintage Books.

Psathas, G. (1960). Phase, Movement and Equilibrium Tendencies in Interaction Process in Psychoterapy Groups. *Sociometry.* 23, 177-194.

Ribeiro, M. D. (Ed.). (2020). *Examining Social Identities and Diversity Issues in Group Therapy: Knocking at the Boundaries*. Routledge.

Rickey, L. G., Cristiani, T. S. (1981). *Theory, Methods and Processes of Counseling and Psychotherapy*.New Jersey: Prentice-Hall, Inc.

Riva, M. T. ve Haub, A. L. (2004). Group counseling in the schools. DeLucia-Waack, L., . Gerrity, D. A, Kalodner, C. R. ve Riva, M. T. (Ed.), *Handbook of group counseling and psychotherapy* içinde (s. 308–321). Thousand Oaks, CA: Sage.

Robak, R. W., Kangos, K. A., Chiffriller, S. H., ve Griffin, P. W. (2013). The working alliance in group counseling: an exploratory study. *Psychological Reports, 113*(2), 591-604. doi: 10.2466/21.02.PR0.113x19z7

Robb, M. A. (2022). *Group art therapy: Practice and research.* Routledge.

Roeber. C. E., Walz. G. R., Smith, G. E. (1969). *A Strategy for Guidance*. New York: The Macmillan Comp.

Rogers, C. (1970). *Carl Rogers On Encounter Groups*. New York: Harper ve Row Publ.

Rogers, C. R. (1942). *Counseling and psychotherapy: Newer concepts in practice*. Houghton Mifflin.

Rogers, C. R. (1951). *Client-centered therapy: Its current practice, implications, and theory*. Houghton Mifflin.

Rogers, C. R. (1970). *Carl Rogers on encounter groups.* Harper ve Row Publishers.

Roth, B. (2010). Some thoughts on silence in group therapy. In S. S. Fehr (Ed.). *101 interventions in group therapy*. Routledge Taylor ve Francis Group.

Salzberg, H. C. (1962). Effects of silence and redirection on verbal responses in group psychotherapy. *Psychological Reports, 11*(2), 455-461.

Saraf, P. (2016). Group counseling and yoga practices: Effective tools for reducing the aggression of adolescents. *Indian Journal of Health ve Wellbeing*, *7*(4).

Schopler, I.H ve Galisky, M.J (1980 Winter) Structuring Co-leadership social work. *Training Social Work With Groups.* 3, 51-63

Schutz, W. (1978). *Elements of Encounter*. Big Sur: Joy Press.

Seligman, M., ve Marshak, L. (2004). Group approaches for persons with disabilities. In J. DeLucia-Waack, D. Gerrity, C. Kalodner, ve M. Riva (Eds.), Handbook of group counseling and psychotherapy (pp. 239-252). Thousand Oaks, CA: Sage

Shaller, J. ve Smith, C. R. (2002). Music therapy with adolescents experiencing loss.The Forum, 28(1), 2-4.

Shaw, M. (1976). *Group Dynamics. The Psychology of Small Groups*. New York: McGraw-Hill Book Comp.

Shechtman, Z ve Teron, Z (2009) The Effect of Leader Behavior on Processes and Outcomes in *Group Counseling. Group Dynamics: Theory, Research and practice.* Vol. 13, no 3, ss. 218-233.

Shechtman, Z. (1994). Group Counseling/Psychotherapy as a School Intervention to Enhance Close Friendships in Preadolescence. *Int. J. of Group Psychotherapy.* 44-3, ss. 377-391.

Shechtman, Z. (2004). Group counseling and psychotherapy with children and adolescents. *Handbook of group counseling and psychotherapy*, 429-444.

Shutz, W. ve C. Seashore (1972). Promothing Growth With Non-Verbal Exercises. In *New Perspectives on Encounter Groups.* ed. Solomon ve Berzon. San Francisco: Jossey Bass.

Sills, C. Fish, S. ve Lapworth, P. (1998). *Gestalt Counseling*. Oxon: Winslow Press.

Silverstein, J. L. (1997). Acting-Out in a Group Therapy. *International Journal of Group Psychotherapy***.** Vol 47, No. 1, ss. 31-45.

Simon, J. C. (1992). The group therapist's absence and the substitute leader. *International Journal of Group Psychotherapy, 42*(2), 287-291. https://doi.org/10.1080/00207284.1992.11490691

Sklare, G. (1983). Silence breakers in group counseling. *The Journal for Specialists in Group Work, 8*(4), 194-197. https://doi.org/10.1080/01933928308411753

Slavson, S. R. (1966). The phenomenology and dynamics of silence in psychotherapy groups. *International Journal of Group Psychotherapy, 16*(4), 395-404. https://doi.org/10.1080/00207284.1966.11642961

Smith-Adcock, S. ve Tucker, C. (Eds.). (2016). *Counseling children and adolescents: Connecting theory, development, and diversity*. SAGE Publications.

Smock, S.J Trepper, T.S, Wetchler, J.L, McCollum, E, Ray, R ve Pierce, K. (2008), Solution focused group therapy for level 1 substance abugers. *Journal of Marital and Family Therapy.* 34 (1), 107-120)

Soysal, A. Ş., Bodur, Ş. ve Hızlı G. (2005). Grup içinde sessizliğin gücü. *Türkiye'de Psikiyatri, 7*(3),113-122.

Stein, S. M. (1996). Group psychotherapy and patients with cognitive impairment. *Journal of Developmental and Physical Disabilities*, *8*(3), 263-273.

Stoller, F. (1971). Marathon on Encounter Approaches in Therapeutic and Rehabilitative Programs. in *Confrontation.* ed. Blank ve ark., New York: Macmillan.

Suler, J. (2004) Computer and cyberspace addiction. *International Journal of Applied Psychoanalitic Studies,* 1, 359-362.

T.C. Aile, Çalışma, ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. (2020). Engelli ve yaşlı istatistik bülteni. https://www.ailevecalisma.gov.tr/media/42250/istatistik-bulteni-2020-mart.pdf

Talley, W. M. (1972). The silent member in groups. *McGill Journal of Education, 7*(001), 71-76.

Toth, P., Stockton, R. (1996). A Skilled-Based Approach to Teaching Group Counseling Interventions. *Journal for Specialists In Group Work*. No. 2, ss. 101-110.

Trotzer, J. P. (2013). *The counselor and the group: Integrating theory, training, and practice*. (4th ed.). Taylor ve Francis.

Tschuschke, V., Dies, R. (1997). Contribution of Feedback to Outcome in Long-Term Group Psychotherapy. *Group* Vol 21, No 1, ss.3-15.

Türk Dil Kurumu (n.d.). Sessizlik. İçinde *Türk dil kurumu sözlükleri*. https://sozluk.gov.tr/ adresinden 10 Ocak 2022 tarihinde alınmıştır.

Türkçapar, H. (2018). *Bilişsel davranışçı terapi: Temel ilkeler ve uygulama.* (11. Baskı). Epsilon.

U.S. Census Bureau. (n.d.). Glossary. https://www.census.gov/topics/health/disability/about/glossary.html

Umucu, E ve Voltan-Acar, N. (2012) Grupla Psikolojik Danışma Sürecinde Direnç Ögesi Olan Kültürel Etmenlere Psikolojik Danışmanın Müdahalesi. *Ege Eğitim Dergisi*, s. 12, ss. 99-113.

Umucu, E. (2019). Conceptualization of Negative Attitudes Towards People with Schizophrenia in Turkey. *European Journal of Mental Health*, *14*(1), 3-20.

Vander Kolk, C. (1985). *Introduction to Group Counseling and Psychotherapy*. Columbus: Charles E. Merrill Publishing Comp.

Vriend, J., ve Dyer, W. W. (1975). Effectively handling silence in counseling groups. *Canadian Journal of Counselling and Psychotherapy, 9*(1), 2-8.

Ward, J. T. (1974). The sounds of silence: Group Psychotherapy with non-verbal patients. *Perspectives in Psychiatric Care, 12*(1), 13–19. https://doi.org/10.1111/j.1744-6163.1974.tb01137.x

Warters, J. (1964). Techniques of counseling. McGraw-Hill Book Company.

Whitaker, D. S. (2001). *Using groups to help people.* (2nd ed.). Brunner-Routledge.

Wood, D. (2012). Opaque silence in groups. In J. Magagna (Ed.). *The silent child: Communication without words* (pp. 269-284). Karnac.

Voltan, N. (1980). Grupla Atılganlık Eğitiminin Bireyin Atılganlık Düzeyine Etkisi. Basılmamış Doktora Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi.

_____ (1986). Impressıons of Interpersonal Relations-Group Counseling Course *Mediterranean J. of Social Psychiatry.* C. 7, S. 1.

_____ (1991). Grup Lideri Değerlendirme Ölçeği Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. *MÜ Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Fakültesi Dergisi*. s. 3, ss. 345-350.

_____ (1991). Grupla Psikolojik Danışmada Direnci Kırmak İçin Ya da Isınma İçin Sırrı Paylaşma Alıştırması. *HÜ Eğitim Fakültesi Dergisi.* s. 6, 83-86.

_____ (1992a). Grupla Psikolojik Danışmada Sürecin Gözönüne Alınması: Bir Örnek. *Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi.* s. 3, 1-3.

_____ (1992 b). Modelden Öğrenme, Üç-Sandalye (Rol-Oynama) ile Terapötik Beceri Eğitimi ve Sonuçları. *HÜ Eğitim Fakültesi Dergisi.* s. 7., ss. 79-83.

Voltan-Acar, N. ve Gülderer, G. (2006) İlişkinin Şimdi ve Buradalığı, Şimdi ve Burada olmak ve Grupta Süreç. *Buca Eğitim Fakültesi Dergisi.* Sayı19 ss.1-5

Voltan-Acar, N. Demirtaş S. ve Kızıldag, S (2011) Hacettepe Üniv. PDR alanında yapılan Grupla Psikolojik Danışmaya İlişkin Tezlerin İncelenmesi. *XI. Ulusal PDR Kongresi Bildiri Özetleri Kitapçığı* ss. 157-158.

_____ (1993a). Grupla Psikolojik Danışmada Alıştırmalara Ne Derece Gerek Vardır? *HÜ Eğitim Fakültesi Dergisi*. S. 9, ss. 169-172.

_____ (1993b) The Effects of Modeling, Role-playing, Two-chair In Therapeutic Skill Training. *XVI. International School Psychology Collequium Book of Papers.* ss. 549-556.

Voltan-Acar, N. (1986). Eklektik Yaklaşımlı Grupla Danışma ve Sonuçları. *Nöroloji, Nöroşirürji ve Psikiyatri Dergisi.*

Voltan-Acar, N. (1988). Sosyal "Mikrokozmos" ve "İlişkinin Şimdi ve Buradalığının" Bağıntısı. *HÜ Eğitim Fakültesi Dergisi*. S. 3, 47-49.

Voltan-Acar, N. (1989). Grup lideri değerlendirme ölçeği geliştirme ön raporu. *PDR'de Yirmi Beş Yıl* içinde (201-207). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Voltan-Acar, N. (1992c). Comparison Among the Experienced and Inexperienced Group Counselors XV. *International School Psychology Colloguium,* İstanbul 24-28 July 1992 Selected Papers.

Voltan-Acar, N. (1997) Gestalt Grup Yaşantısına Bir Örnek, *Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi.* 2, (8) ss. 7-8.

Voltan Acar, N. (1998). *Terapötik iletişim: kişiler arası ilişkiler.* (3. Baskı). Onur Ofset.

Voltan Acar, N. (1988). Sosyal "mikrokozmos" ile "ilişkinin şimdi ve buradalığı"nın bağlantısı. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 3,* 47-49.

Voltan-Acar, N. (2001) *Grupla Psikolojik Danışmada Alıştırmalar Deneyler*. Ankara: Nobel Yayın.

_____ (2003a). *Terapötik İletişim.* geliştirilmiş 3. baskı. Ankara: US-A Yayıncılık.

Voltan-Acar, N. (2009b) *Ne Kadar Farkındayım-Gestalt Terapi* 3. Baskı Ankara: Nobel Yayınevi.

Voltan-Acar, N. (2010b) *İnsan İlişkileri İletişim.* 2. Baskı Ankara: Nobel Yayınevi.

Voltan-Acar, N. (2010c) *Grupla Psikolojik Danışmada Alıştırmalar Deneyler.* 4. Baskı Ankara: Nobel Yayınevi.

Voltan-Acar, N. (2011). *Grupla psikolojik danışma ilke ve teknikleri* (8. Baskı). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Voltan-Acar, N. (2022) Yeniden Terapötik İletişim. Ankara: 19. baskı. Nobel

Voltan-Acar, N. ve Bilge, F. (1993a). Birleştirilmiş Yöntemle (Model-den Öğrenme, Rol-Oynama ve Üç Sandalye Teknikleriyle) Verilen Beceri Eğitimi ve Sonuçları. *VII. Ulusal Psikoloji Kongre Kitabı.* ss. 243-249.

Voltan-Acar, N (1988). Sosyal Microkosmos ile İlişkinin Şimdi ve Buradalığının Bağlantısı. Eğitim Fakültesi Dergisi Sayı 3, ss. 47-49. PDR'de Yirmi Beş Yıl 2003b Editör. Ankara: Nobel.

Voltan-Acar, N. ve Filiz Bilge. (1993b). Psikodramanın Üniversite Öğrencilerinin Psikolojik Belirtileri Üzerine Etkisi. *II. Ulusal Psikolojik Danışma ve Rehberlik Kongresi Bilimsel Çalışmaları*. ss. 75-86.

Voltan-Acar. N. (1995). Comparison Among the Counselers Who Utilize Different Models. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*. 11, ss. 119-120.

Voltan-Acar, N., (2004). *Ne Kadar Farkındayım? Gestalt Terapi*. 2. Baskı. Ankara: Babil Yayınları.

Voltan-Acar, N (2009a) *Yeniden Terapötik İletişim*. 6. Baskı Ankara: Nobel Yayınevi.

Voltan-Acar, N., (2008). *İnsan İlişkileri,* Ankara: Nobel Yayınevi.

Werner, S., Stern, I., Roth, D., ve Tenenbaum, A. (2019). Help-seeking by parental caregivers of individuals with intellectual disabilities and dual diagnosis. *Administration and Policy in Mental Health and Mental Health Services Research*, *46*(3), 321-333.

Whiston, S. C. ve Quinby, R. F. (2009). Review of school counseling outcome research. *Psychology in the Schools*, *46*(3), 267-272.

Whitten, K. M., ve Burt, I. (2015). Utilizing creative expressive techniques and group counseling to improve adolescents of divorce social-relational capabilities. *Journal of Creativity in Mental Health, 10*(3), 363-375. doi: 10.1080/15401383.2014.986594

Woody, S. R. ve Adessky, R. S. (2002). Therapeutic aliance, group cohesion, and homework compliance during cogintive-behavioral group treatment of social phobia. *Behavior therapy, 33*, 5-27.

Yalom, D. I. (1985). *The Theory and Practice of Group Psychotherapy. 3rd*. ed. New York: Basic Books Inc.

Yalom, I. (2002). *Grup psikoterapisinin teori ve pratiği* (Çev.: Ataman Tangör ve Özgür Karaçam), İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Yalom, I., ve Leszcz, (2020). *The theory and practice of group psychotherapy*. (6th ed.). Basic Books.

Yavuzer, Y. (2012). Effect of Creative Drama-based Group Guidance on Male-Adolescents' Conflict Resolution Skills. *Eurasian Journal of Educational Research*, *47*, 113-130.

Yıldırım, T. (2012). Grupla psikolojik danışmada duyamadığımız ses: Suskunluk. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri, 12*(1), 119-134.

Young, K.S., Pistner, M., O'Mara, J., ve Buchanan, J. (1999) Cyber-disorders: The mental health concern for the millennium. *Cyber Psychology and Behavior,* 2 (5), 47479

Ysasi, N., Becton, A., ve Chen, R. (2018). Stigmatizing effects of visible versus invisible disabilities. *Journal of Disability Studies*, *4*(1), 22-29. Berg, R. C., Landreth, G. L. ve Fall, K. A. (2006). *Group counseling concepts and procedures (*4th ed.). New York: Taylor ve Francis Group.

TÜRK Ü TÂZÎ İBN KALENDER'İN ARAPÇA-TÜRKÇE MANZUM SÖZLÜĞÜ

BETÜL SİNAN NİZAM

nobel bilimsel

TÜRK Ü TÂZÎ
İBN KALENDER'İN ARAPÇA-TÜRKÇE MANZUM SÖZLÜĞÜ
BETÜL SİNAN NİZAM

Yayın No.: 1929
ISBN: 978-625-393-143-8
E-ISBN: 978-625-393-144-5
Basım Sayısı: 1. Basım, Ekim 2023

© Copyright 2023, NOBEL BİLİMSEL ESERLER SERTİFİKA NO.: 20779
Bu baskının bütün hakları Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.ne aittir.
Yayınevinin yazılı izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik
ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.
Nobel Yayın Grubu, 1984 yılından itibaren ulusal ve 2011 yılından itibaren ise uluslararası düzeyde düzenli olarak faaliyet yürütmekte
ve yayınladığı kitaplar, ulusal ve uluslararası düzeydeki yükseköğretim kurumları kataloglarında yer almaktadır.
"NOBEL BİLİMSEL ESERLER" bir Nobel Akademik Yayıncılık markasıdır.

Genel Yayın Yönetmeni: Nevzat Argun -nargun@nobelyayin.com-
Genel Yayın Koordinatörü: Gülfem Dursun -gulfem@nobelyayin.com-

Sayfa Tasarım: Tarkan Kara -erdal@nobelyayin.com-
Redaksiyon: Sergen Öz -sergen@nobelyayin.com-
Kapak Tasarım: Ahmet Nizam
Kapak Görseli: Betül Sinan Nizam

Kütüphane Bilgi Kartı

Sinan Nizam, Betül.
TÜRK Ü TÂZÎ İBN KALENDER'İN ARAPÇA-TÜRKÇE MANZUM SÖZLÜĞÜ /Betül SİNAN NİZAM
1. Basım, II + 264 s., 16,5x24 cm. Kaynakça var, dizin var.
ISBN: 978-625-393-143-8
E-ISBN: 978-625-393-144-5
1. Sözlük 2. Arapça-Türkçe Manzum Sözlük 3. Osmanlı Sahası Sözlükçülüğü 4. İbn Kalender

Genel Dağıtım

ATLAS AKADEMİK BASIM YAYIN DAĞITIM TİC. LTD. ŞTİ.
Adres: Bahçekapı Mh. 2465 Sk. Oto Sanayi Sitesi No:7 Bodrum Kat, Şaşmaz/ANKARA
Telefon: +90 312 278 50 77 - **Faks:** 0 312 278 21 65
Sipariş: siparis@nobelyayin.com- **E-Satış:** www.nobelkitap.com - esatis@nobelkitap.com
www.atlaskitap.com - info@atlaskitap.com

Dağıtım ve Satış Noktaları: Alfa, Kırmızı Kedi, Arkadaş, D&R, Dost, Kika, Kitapsan,
Nezih, Odak, Pandora, Prefix, Remzi Kitabevleri, Yeryüzü Dağıtım
Baskı ve Cilt: Meteksan Matbaacılık ve Teknik Sanayi Tic. Anonim Şirketi / Sertifika No.: 46519
Beytepe Köy Yolu No.: 3 06800 Bilkent-Çankaya/ANKARA

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR 7
ÖN SÖZ 9
GİRİŞ: MANZUM SÖZLÜKLERLE İLGİLİ BAZI SORU VE SORUNLAR 15
1. "LUGATLE İDEN İSTÎNÂS HALÂS OLUR MİNE'L-İFLÂS": *TÜRK Ü TÂZÎ* 25
1.1. Eserin Müellifi 25
1.2. Eserin Adı 26
1.3. Eserin Özellikleri 27
1.3.1. Tertip Özellikleri 27
1.3.2. Şekil Özellikleri 29
1.3.2.1. Kafiye 29
1.3.2.2. Vezin 33
1.3.3. Muhteva Özellikleri 42
1.3.3.1. Söz Varlığı 42
1.3.3.2. Takti Beyitleri ve Müellifin Mesajı 54
1.3.4. Dil, Üslup ve Yöntem 56
1.4. Eserin Nüshaları 66
1.4.1. Nüsha Tavsifi 66
1.4.1.1. Süleymaniye Ktp., Antalya-Tekelioğlu, no. 671/2 (A) 66
1.4.1.2. Süleymaniye Ktp. Süleymaniye, no. 876/7 (S) 67
1.4.1.3. Çorum Hasan Paşa İl Halk Ktp., no. 4578 (Ç) 69
1.4.2. Eserin Kayıp Nüshası (K) ve Literatürdeki Yaygın Yanlış Üzerine 71
1.4.3. Kayıp Nüshada Yer Alan Mısra ve Beyitler 73
1.4.4. Nüshaların İmla ve Hareke Özellikleri 77
1.4.5. Derkenar Notları ve Kaynak Kitaplar Hakkında 80
1.4.6. Nüsha Değerlendirmesi 96
2. *TÜRK Ü TÂZÎ*'NİN METNİ 103
2.1. Metin Tespitinde Takip Edilen Yol 104
2.2. Transkripsiyon Sistemi 109
2.3. Tenkitli Metin 111
SONUÇ 173
KAYNAKÇA 175
İNDEKS-SÖZLÜKLER 185
Arapça-Türkçe 185
Türkçe-Arapça 205
TIPKIBASIM 225

KAYNAKÇA

Abadi, Hassan Esmaeil Nezhad Teymour. *Şeyhulislâm Mehmed Esad Efendi ve Behcetü'l-Lügat'ı*. Doktora Tezi. Atatürk Üniversitesi SBE, 2015.

Abdurrahmān-ı Hākī. *Savġu'l-Me'āl Fī-Neşr-i Naẓm-ı Le'āl*. haz. Muhittin Turan. Ankara: Kurgan Edebiyat, 2021.

Akçay, Yusuf. *Osmanlı Dönemi Sözlükçülüğü ve Karahisarî'nin Şâmilü'l-Luga İsimli Sözlüğü Üzerine Bir İnceleme*. Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi SBE, 2010.

Aksoy, Ömer Asım. *Hasan Aynî ve Nazm-ül-Cevahir*. Gaziantep: Gaziantep Kültür Derneği Kitap ve Buroşür Yayınları, 1959.

Aktan, Hamza. "Damân". *DİA*. c. 8. İstanbul: TDV, 1993.

Al-İsmail, Shadi. *Lugat-i Siyer-i Veysî (İnceleme-Çeviriyazılı Metin)*. YLT. Anadolu Üniversitesi SBE, 2014.

Allâme Alâeddîn Alî el-Müttakî b. Hüsâmiddîn el-Hindî el-Burhân Fûrî. *Kenzü'l-Ummâl fi-Süneni'l-Akvâl ve'l-Ef'âl*. c. 10. nşr. eş-Şeyh Bekrî Hayyânî ve eş-Şeyh Saffet es-Sakkâ. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1985.

Arslan, Ahmet Turan. "Eski Yazma Kitap ve Belgelerde Kullanılan Kısaltma ve Rumuzlar". *XIV. Türk Tarih Kongresi (Ankara 9-13 Eylül 2002): Kongreye Sunulan Bildiriler*. c. II/2. Ankara: TTK, 2005, 1533-1549.

Arslan, Mustafa. "İsmet Şirvanî'nin *Tuhfe-i Arûziyye-i Şirvâniyye* Adlı Manzum Sözlüğü". *AVRASYA Uluslararası Araştırmalar Dergisi*. sy. 7/16 (2019): 1254-1278.

Avcıoğlu, Gamze Gizem. *Sa'dî-yi Şirâzî'nin Hayatı, Eserleri ve Türk Edebiyatındaki Yeri*. Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi SBE, 2018.

Ayar, Mehmet Halit. *Osman Şâkir Bozokî'nin Müselles-nâme İsimli Türkçe-Arapça-Farsça Manzum Sözlüğü*. YLT. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi SBE, 2016.

Aydın, Elif Sezer. *The Oral and The Written in Ottoman Literature: The Reader Notes on the Story of Fîrûzşâh*. İstanbul: Libra, 2015.

Aynural, Salih. "Kapan". *DİA*. c. 24. İstanbul: TDV, 2001.

Babacan, İsrafil. "Edebiyatımızın Müstakil Tek Tarihî Manzum Ağız Sözlüğü: Erzurum Lehçesi Lügati". *Diyalektolog-Ulusal Sosyal Bilimler Dergisi*. sy. 14 (2017): 87-110.

Babiker, Esra Elsır Abdelhai. *Müntehabü'l-Lugati'l-Arabiyye (İnceleme-Metin-Dizinler-Tıpkıbasım)*. YLT. Süleyman Demirel Üniversitesi SBE, 2018.

Bahâüddîn-i Magalkaravî. *U'cûbetü'l-Garâyib: Arapça - Farsça - Türkçe Manzum Sözlük (İnceleme, Metin, Dizin)*. haz. Mustafa Arslan. Ankara: Grafiker, 2013.

Baskın, Sami. *Eş-Şüzûrü'z-Zehebiyye ve'l-Kıtai'l-Ahmediyye fi'l-Lugati't-Türkiyye (Sözlükbilimsel Bir İnceleme)*. Doktora Tezi. Ondokuz Mayıs Üniversitesi SBE, 2012.

Bayak, Cemal. "Manzum Sözlük Geleneğinde Eğiticilik ve Öğreticilik: Gencî'nin *Lugat-i Genc-i Le'âl* Örneği". *Aydın Türklük Bilgisi Dergisi*. sy. 11 (2020): 173-209.

Bayram, Rumeysa. *Arapça-Türkçe Manzum Bir Lügat: Cevâhirü'l-Kelimât (İnceleme-Metin)*. Lisans Bitirme Tezi. İstanbul Medeniyet Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, 2018.

Boran, Uğur. "Sözlükçülük Geleneğimize Umumi Bir Bakış ve Edirne Müftüsü Fevzi Efendi'nin Arapça-Türkçe Manzum Sözlüğü: *Tuhfe-i Fevzî*". *Şarkiyat Mecmuası*. sy. 28 (2016): 73-154.

Ceviz, Nurettin ve Soner Gündüzöz. "Osmanlı Medrese Kültüründe Manzum İlmî Eser Geleneğinin Güzel Bir Örneği: Lügat-i Yûsuf". *EKEV Akademi Dergisi*. sy. 29 (2006): 211-230.

Çakır, Yeşim. *Lugat-i Çağatay ve Türki-i Osmani'nin Tematik Tasnifi (İsimler)*. YLT. Gazi Üniversitesi SBE, 2018.

Çelik, Erol. *Mezîd-zâde Ayıntabî Nazmü'l-Ferâid (Metin-Sözlük-İndeks-Tıpkıbasım)*. YLT. Adnan Menderes Üniversitesi SBE, 2008.

Çubukçu, İsmail. *Menāzimü'l-Cevāhir (İnceleme-Metin-Sözlük)*. YLT. Kocaeli Üniversitesi SBE, 2004.

Demiryürek, Meral ve Abdülkadir Ozulu. *Eşref Ertekin'in Günlüklerinden Bir Zamanlar Çorum*. Çorum: Çorum Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü, 2017.

Durmuş, İsmail vd. "Kâfiye". *DİA*. c. 24. İstanbul: TDV, 2001.

Durmuş, İsmail. "Tağlîb". *DİA*. c. 39. İstanbul: TDV, 2010.

Durmuş, İsmail. "Zihaf ve İllet". *DİA*. c. 44. İstanbul: TDV, 2013.

Düzenli, Mesut Bayram. "Farsça-Türkçe Manzum Bir Sözlük: Tuhfetü'l- Hâfız". *Turkish Studies-International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*. sy. 10/12 (2015): 329-370.

Düzenli, Mesut Bayram ve Muhittin Turan. "Türkçe-Farsça Manzum Sözlüklerden Tuhfe-i Şemsî". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. sy. 9/42 (2016): 122-154.

Ebü'l-Fazl Kemâleddîn Hubeyş b. İbrâhîm b. Muhammed et-Tiflîsî. *Kânûnü'l-Edeb*. Süleymaniye Ktp. Hafid Efendi. no. 434.

el-Fîrûzâbâdî. *el-Kâmûsu'l-Muhît*. thk. Muhammed Naîm el-Araksûsî. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2005.

Fettahoğlu, Selahattin. "Arap Aruzu, Genel Esasları Ve Zorunlu Vezin Değişimleri". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. sy. 12/64 (2019): 46-66.

Fidan, Zehra. "Ali Şîr Nevâî'ye Atfedilen Seb'atü Ebhur İsimli Eserin Müellif Karmaşasına Dair Bazı Tespitler". *TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*. sy. 21 (2020): 402-411.

Gıynaş, Kamil Ali. "Arapça-Farsça-Türkçe Manzum Bir Sözlük: Tuhfetü'l-İhvân ve Hediyyetü's-Sıbyân". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. sy. 8/41 (2015): 154-163.

Gıynaş, Kamil Ali ve Özer Şenödeyici. "Teorik Açıdan Aruz İlmi ve Üç Aruz Risalesi". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. sy. 3/14 (2010): 226-240.

Göksoy, Ayşegül Aydın. *Sahbâ-yı Mükerrem (İnceleme-Metin)*. YLT. İnönü Üniversitesi SBE, 2019.

Gören, Neslihan. *Bursalı Nakibzâde Ni'metî'nin 'Tuhfe-i Ni'metî' Adlı Farsça-Türkçe Manzum Sözlüğü (Metin-İnceleme)*. YLT. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2016.

Güleç, İsmail. "Sürûrî, Muslihuddin Mustafa". *DİA*. c. 38. İstanbul: TDV, 2010.

Hagen, Gottfried. "Elyazmasının Kenarındaki Hayat: Cihânnümâ Müellif Hatları ve Coğrafyacının Atölyesine Bir Bakış". *Doğumunun 400. Yıldönümünde Kâtip Çelebi*. ed. Bekir Karlığa ve Mustafa Kaçar. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2009, 173-187.

Hassan, Marwa. *16. Yüzyıla Ait Arapça-Türkçe Sözlük Mirkatu'l-Luga (Metin-İnceleme-Dizin)*. Doktora Tezi. Yıldız Teknik Üniversitesi SBE, 2017.

Hüsâmeddin Hasan b. Abdülmü'mîn-i Hoyî. *Tuhfe-yi Hüsâm: Kadîmîterîn Lugatnâme-yi Manzûm Fârisî be-Türkî*. haz. Cemile Sadıkova ve Tayyibe Aliekberova. Tehran: Tekdıraht, 1389 [2010].

İbn Kalender. *Türk ü Tâzî*. Çorum Hasan Paşa İl Halk Ktp. no. 4578.

İbn Kalender. *Türk ü Tâzî*. Süleymaniye Ktp. Antalya-Tekelioğlu. no. 671/2.

İbn Kalender. *Türk ü Tâzî*. Süleymaniye Ktp. Süleymaniye. no. 876/7.

İlhan, Seyfettin. *Şemsi-Cevâhirü'l-Kelimât (Mukayeseli İnceleme)*. YLT. Fırat Üniversitesi SBE, 1997.

İmamoğlu, Abdullah Taha. "Osmanlı'da Kitap Kültürü Açısından Veliyyüddin Cârullah Efendi'nin Hadis Kitaplarındaki Notları". *Osmanlı Kitap Kültürü - Cârullah Efendi Kütüphanesi ve Derkenar Notları*. ed. Berat Açıl. Ankara: Nobel, 2015, 91-103.

İmamoğlu, Ahmet Hilmi. F*arsça-Türkçe Manzum Sözlükler ve Şahidi'nin Sözlüğü (İnceleme-Metin)*. Doktora Tezi. Atatürk Üniversitesi SBE, 1993.

İpekten, Haluk. *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz*. İstanbul: Dergâh, 2015.

İsmâil b. Hammâd el-Cevherî. *es-Sıhâh-Tâcü'l-Luga ve Sıhâhu'l-Arabiyye*. thk. Ahmed Abdülgafûr Attâr. Beyrut: Dârü'l-İlm li'l-Melâyîn, 1979.

İzgi, Cevat. "Hubeyş et-Tiflîsî". *DİA*. c. 18. İstanbul: TDV, 1998.

Kaplan, Yunus. "Bilinmeyen Bir Arapça-Türkçe Manzum Sözlük: Lugat-ı Visâlî". *Dede Korkut Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*. sy. 7/15 (2018): 54-75.

Kaplan, Yunus. "Farsça-Türkçe Manzum Bir Sözlük: Tuhfe-i Mukaddimetü'l-Lügat". *Studies of the Ottoman Domain*. sy. 7/12 (2017): 213-236.

Kaplan, Yunus. "Lügat-i Manzûme (Lâmi'î Çelebi)". *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü (TEES)*. http://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/lugat-i-manzume-lami-i-celebi (Erişim: 15.11.2021).

Kaplan, Yunus. "Müellifi ve Telif Tarihi Meçhul Bir Arapça-Türkçe Manzum Sözlük: Bülgatü's-Sıbyân". *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*. sy. 3 (2020): 41-70.

Kaplan, Yunus. "Üç Dilli (Arapça-Farsça-Türkçe) Manzum Bir Sözlük: Lugat-ı Kerîmî". *Geçmişten Geleceğe Türk Sözlükçülüğü-Elginkan Vakfı 3. Türk Dili ve Edebiyatı Kurultayı Bildirileri 19-21 Nisan 2017*. ed. Şükrü Halûk Akalın ve Tuğba Poçan. İstanbul: Elginkan Vakfı, 2017, 445-478.

Karaca, Songül. *Lâmi'î Çelebi, Fütûhü'l-Mücâhidîn li-Tervîhi Kulûbi'l-Müşâhidîn (Nefehâtü'l-Üns Tercümesi): İnceleme, Tenkitli Metin, Sözlük, Dizin*. Doktora Tezi. Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi SBE, 2019.

Karamanoğlu, Ferda Merve. *Hanyalı Hafız İbrahim - Lügat-ı Erbaa (Arapça-Farsça-Yunanca-Türkçe Manzum Sözlük)*. Doktora Tezi. Kastamonu Üniversitesi SBE, 2021.

Kartal, Ahmet. *Tuhfe-i Remzî: Manzum Farsça-Türkçe Sözlük*. Ankara: Akçağ, 2003.

Kartal, Mustafa. *Ahterî-i Kebîr ve Sözlükbilim Açısından Değeri*. YLT. Ondokuz Mayıs Üniversitesi SBE, 2013.

Kaya, Hasan. "Ahmed Resmî'nin Nazm-ı Giridî Adlı Manzum Sözlüğü". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. sy. 10/51 (2017): 119-142.

Kazan, Hilal. "Topkapı Sarayı'nda Kâtipler Cemiyetinin (Cemâ'at-i Kâtibân-ı Kütüb) Eğitimleri ve Görevleri". *Osmanlı Araştırmaları*. sy. 24 (2004): 213-241.

Kılıç, Atabey. "Klâsik Türk Edebiyatında Manzum Sözlük Yazma Geleneği ve Türkçe-Arapça Sözlüklerimizden Sübha-i Sıbyân". *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. sy. 20 (2006/1): 65-77.

Kılıç, Atabey. "Osman Şakir'in Türkçe-Farsça Manzum Lugati: Nazm-ı Dil-ârâ". *Uluslararası Klasik Türk Edebiyatı Sempozyumu (Prof. Dr. Mehmed Çavuşoğlu Anısına 10-11-12 Mayıs 2012) Bildiri Kitabı*. Ordu: Ordu Üniversitesi Yayınları, 2013, 145-153.

Kılıç, Atabey. "Türkçe-Farsça Manzum Sözlüklerden Tuhfe-i Vehbî (Metin)". *Turkish Studies-International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*. sy. 2/2 (2007): 410-475.

Kılıç, Atabey. *Manzum Sözlük Mecmuası (Konya Mevlânâ Müzesi Kütüphanesi 4026) Tuḥfe-i Vehbī- Tuḥfe-i Şāhidī-Sübḥa-i Ṣıbyān (İnceleme-Metin)*. Kayseri: Laçin, 2007.

Kılıç, Hulusi. "Ahterî". *DİA*. c. 2. İstanbul: TDV, 1989.

Kılıç, Hulusi. "el-Kāmûsü'l-Muhît". *DİA*. c. 24. İstanbul: TDV, 2001.

Kılıç, Hulusi. "Tâcü'l-Luga". *DİA*. c. 39. İstanbul: TDV, 2010.

Kılıçarslan, Orhan. "Hayâtî-zâde Şeref Halîl ve Rûhu'l-Edeb Adlı Arapça-Türkçe Manzum Sözlüğü". *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*. sy. 25 (2020): 689-728.

Kırbıyık, Mehmet. "Miftâh-ı Lisân Adlı Manzum Fransızca-Türkçe Sözlük Üzerine". *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*. sy. 11 (2002): 181-200.

Kutlar, Fatma Sabiha. "16. ve 19. Yüzyılda Yazılmış İki Metnin İmlasına İlişkin Kimi Tespitler". *Turkish Studies-International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*. sy. 3/6 (2008): 499-510.

Mecmua. Süleymaniye Ktp. Reşid Efendi. no. 977.

Muhtar, Cemal. *İki Kur'an Sözlüğü: Luğat-ı Ferişteoğlu ve Luğat-ı Kânûn-ı İlâhî*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı, 1993.

Mustafa bin Şemseddîn el-Karahisârî eş-şehîr bi'l-Ahterî. *Ahterî-i Kebîr*. c. 1-2. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1310 [1892].

Mütercim Âsım Efendi. *el-Okyânûsu'l-Basît fî Tercemeti'l-Kâmûsu'l-Muhît - Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi*. c. 1-6. haz. Mustafa Koç ve Eyyüp Tanrıverdi. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2013- 2014.

Nizam, Betül Sinan. "Bir Mecmûanın Serencâmı: Süleymaniye Kütüphanesi Süleymaniye No. 876'da Kayıtlı Şâhidî (Manzum Sözlük) Mecmûası Üzerine". *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*. sy. 5/1 (2021): 408-449.

Okumuş, Sait. "Muhammed Hevâî Üsküfî ve Türkçe-Boşnakça Manzum Sözlüğü Makbûl-i Ârif (Potur Şâhidî)". *Turkish Studies-International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*. sy. 4/4 (2009): 823-844.

Osmanlı Kitap Kültürü - Cârullah Efendi Kütüphanesi ve Derkenar Notları. ed. Berat Açıl. Ankara: Nobel, 2015.

Öz, Yusuf. *Tarih Boyunca Farsça-Türkçe Sözlükler*. Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi SBE, 1996.

Özdemir, Abdurrahman. "Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi'nde Bulunan Arap Dili ve Belâgatına Dair Yazmalar". *Nüsha*. sy. 24 (2007): 85-113.

Öztürk, Zehra ve Saleh Jaradat. "İbn Kalender'in Manzum Sözlüğü: Türkî vü Tâzî". *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*. sy. 22/41 (2021): 1093-1150.

Pîr Mehmed Gencî. *Genc-i Le'âl*. Hacı Selim Ağa Ktp. no. 1260.

Poçan, Tuğba. *Türkçe Satıraltı Bir Sözlük: Kitābü'l-Müṣelleṣe*. Doktora Tezi. Hacettepe Üniversitesi SBE, 2017.

Redhouse, Sir James W. *Turkish and English Lexicon*. İstanbul: Çağrı, 2001.

Saraç, M. A. Yekta. *Klâsik Edebiyat Bilgisi Biçim-Ölçü-Kafiye*. İstanbul: 3F, 2007.

Steingass, F. *A Comprehensive Persian-English Dictionary*. İstanbul: Çağrı, 2005.

Sümbül, Sinan. "'Notlar ve Kütüphanelere Dâir Usûl-i Tasnîf' Adlı Eser ve Kütüphanecilik Bakımından Önemi". *Bilgi ve Belge Araştırmaları Dergisi*. sy. 8 (2017): 59-115.

Şafak, Yakup. "Bahrü'l-Maârif'in Birinci Bölümünde Yer Alan Vezinler". *Nüsha*. sy. 45 (2017): 1-22.

Şâhidî Mecmûası. Süleymaniye Ktp. Süleymaniye. no. 876.

Şemsî. *Cevâhirü'l-Kelimât (Nazmü'l-Gevher)*. Millet Ktp. AE. Manzum 1272.

Şen, A. Tunç. "Authoring and Publishing in the Age of Manuscripts: the Columbia University Copy of an Ottoman Compendium of Sciences with Marginal Glossing". *Philological Encounters*. sy. 5 (2020): 353-377.

Tarama Sözlüğü (XII. Yüzyıldan Beri Türkiye Türkçesiyle Yazılmış Kitaplardan Toplanan Tanıklarıyla). c. 1. Ankara: Atatürk, Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu TDK, 1995.

Taştan, Erdoğan. "Eşref Feyzî'nin *Hoş-edâ* Adlı Manzum Sözlüğü". *2009'dan 2019'a 10. Yıl Hatıra Kitabı*. ed. Yakup Yılmaz. İstanbul: Akademik Kitaplar, 2019, 174-195.

Toker, Mustafa. *Çulluk Kapan Lugati (İnceleme-Metin-Dizin)*. YLT. Selçuk Üniversitesi SBE, 2014.

Topuzoğlu, Tevfik Rüştü. "Kâmil". *DİA*. c. 24. İstanbul: TDV, 2001.

Topuzoğlu, Tevfik Rüştü. "Münserih". *DİA*. c. 32. İstanbul: TDV, 2006.

Topuzoğlu, Tevfik Rüştü. "Mütekârib". *DİA*. c. 32. İstanbul: TDV, 2006.

Topuzoğlu, Tevfik Rüştü. "Recez". *DİA*. c. 34. İstanbul: TDV, 2007.

Topuzoğlu, Tevfik Rüştü. "Serî'". *DİA*. c. 36. İstanbul: TDV, 2009.

Tural, Hüseyin. *Arap Edebiyatında Arûz*. İstanbul: Ensar: 2011.

Turan, Fikret. "An Eighteenth Century Ottoman Account of Aydın Dialect: *Aydın Lügāti* and Its Linguistic Characteristics". *Scholarly Depth and Accuracy: A Festschrift to Lars Johanson=Lars Johanson Armağanı*. ed. Nurettin Demir vd., Ankara: Grafiker, 2002, 369-387.

Turan, Fikret. "Osmanlı Elit Dilini Manzum Sözlükle Öğretmek: Lüġat-i Zurefā ve Yüksek Osmanlıca ile Halk Türkçesi Ayrımına Dair Verdiği Bilgiler". *Türkiyat Mecmuası*. sy. 28/1 (2018): 197-212.

Turan, Muhittin. "Arapça-Türkçe Manzum Sözlüklerden *Türk ü Tâzî* ve Hakkında Yayınlanan Bir Makale Üzerine Bazı Tespit ve Teklifler". *KÜLTÜRK Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*. sy. 4 (2021): 131-186.

Türkiye Yazmaları Toplu Kataloğu. c. 5/07 (Antalya-Tekelioğlu). ed. İsmet Parmaksızoğlu. haz. Selahattin Alpay vd. İstanbul: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 1984.

Uğur, Gülbahar. *Türkçenin Tarihî Sözlükleri*. YLT. Siirt Üniversitesi SBE, 2019.

User, Hatice Şirin. "Yayın Değerlendirme/Kamil Stachowski, *Names of Cereals in the Turkic Languages,* Studia Turcologica Cracoviensia 11, Edited by Stanisław Stachowski, Kraków 2008: Jagiellonian University Institute of Oriental Philology, 118 sayfa". *Belleten*. c. 56. (2008/II): 1- 5.

Ünver, İsmail. "Çeviriyazıda Yazım Birliği Üzerine Öneriler". *AÜDTCF Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Türkoloji Dergisi*. c. 11. sy. 1 (1993): 51-89.

Vankulu Mehmed. *Vankulu Lügati*. c. 1-2. haz. Mustafa Koç ve Eyyüp Tanrıverdi. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2014-2015.

Yayla, Mustafa Altuğ. "*Minhu*ların Osmanlı Elyazmalarındaki Rolü: Lâmiî Çelebi *Evliyâ Tabakâtı* Tercümesini Neden 'Dipnot'landırdı?". *Kebikeç*. sy. 51 (2021): 77-94.

Yılmaz, Mehmet. *Edebiyatımızda İslâmî Kaynaklı Sözler (Ansiklopedik Sözlük)*. İstanbul: Enderun Kitabevi, 1992.

Yurtseven, Necmettin. *Türk Edebiyatında Arapça-Türkçe Manzûm Lügatler ve Sünbülzâde Vehbî'nin Nuhbe'si*. Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi SBE, 2003.

Zülfe, Ömer. "Aruz Vezinlerinin Gösterilmesi Üzerine Bazı Teklifler". *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*. sy. 8/1 (2011): 52-66.

http://arabiclexicon.hawramani.com (Erişim: 01.01.2020)

http://www.dilbilimi.net/2014_uluslararasi_turk_dilbilim_kurultayi_bildirileri.pdf (Erişim: 15.09.2021)

http://yazmalar.gov.tr/ (Erişim: 04.09.2020)

http://www.yazmalar.gov.tr/eser/kitabu-turki-taz%C3%AE/55675 (Erişim: 04.09.2020)

http://yazmalar.gov.tr/eser/manz%C3%BBme-i-lugat-i-kalender/24992 (Erişim: 04.09.2020)

https://dijitalkutuphane.mkutup.gov.tr/tr/manuscripts/catalog/details/223789?SearchType=1 (Erişim: 04.09.2020)

https://kuran.diyanet.gov.tr/Tefsir/ (Erişim: 01.01.2020)

https://sozluk.gov.tr/ (Erişim: 10.10.2020)

https://sunnah.com/nasai:4816 (Erişim: 05.01.2020)

https://www.almaany.com/ (Erişim: 01.01.2020)

https://www.osmanlicasozlukler.com/ (Erişim: 01.01.2020)

8. Basım

İLETİŞİM BECERİLERİ

Anlamak-Anlatmak-Anlaşmak

Prof. Dr. Demet Gürüz
Prof. Dr. Ayşen Temel Eğinli

nobel

İLETİŞİM BECERİLERİ

Prof. Dr. Demet Gürüz - Prof. Dr. Ayşen Temel Eğinli

Yayın No.: 601
İletişim No.: 23
ISBN: 978-605-133-503-2
E-ISBN: 978-625-406-533-0
Basım Sayısı: 8. Basım, Ekim 2023

© Copyright 2023, NOBEL AKADEMİK YAYINCILIK EĞİTİM DANIŞMANLIK TİC. LTD. ŞTİ. SERTİFİKA NO.: 40340
Bu baskının bütün hakları Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.ne aittir.
Yayınevinin yazılı izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik
ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.

Nobel Akademik Yayıncılık, 2011 yılından beri "tanınmış uluslararası yayınevi" statüsündedir.

Genel Yayın Yönetmeni: Nevzat Argun -nargun@nobelyayin.com-
Genel Yayın Koordinatörü: Gülfem Dursun -gulfem@nobelyayin.com-

Sayfa Tasarım: Tarkan Kara -erdal@nobelyayin.com-
Redaksiyon: Sergen Öz -sergen@nobelyayin.com-
Görsel Tasarım Uzmanı: Mehtap Bayraktar Asiltürk -mehtap@nobelyayin.com-

Kütüphane Bilgi Kartı

Gürüz, Demet., Eğinli, T. Ayşen.
İletişim Becerileri / Demet Gürüz - Ayşen Temel Eğinli
8. Basım. X + 284 s. 16,5x24 cm. Kaynakça var, dizin yok.
ISBN: 978-605-133-503-2
E-ISBN: 978-625-406-533-0
1. İletişim 2. Empati 3. Çatışma 4. İkna 5. İç İletişim

Genel Dağıtım

ATLAS AKADEMİK BASIM YAYIN DAĞITIM TİC. LTD. ŞTİ.
Adres: Bahçekapı Mh. 2465 Sk. Oto Sanayi Sitesi No:7 Bodrum Kat, Şaşmaz/ANKARA
Telefon: +90 312 278 50 77 - **Faks:** 0 312 278 21 65
Sipariş: siparis@nobelyayin.com- **E-Satış:** www.nobelkitap.com - esatis@nobelkitap.com
www.atlaskitap.com - info@atlaskitap.com

Dağıtım ve Satış Noktaları: Alfa, Kırmızı Kedi, Arkadaş, D&R, Dost, Kika, Kitapsan, Nezih, Odak, Pandora, Prefix, Remzi

Baskı ve Cilt: Meteksan Matbaacılık ve Teknik Sanayi Tic. Anonim Şirketi / Sertifika No.: 46519
Beytepe Köy Yolu No.: 3 06800 Bilkent-Çankaya/ANKARA

İÇİNDEKİLER

BİRİNCİ BÖLÜM

İÇ İLETİŞİM VE KENDİNİ TANIMA

I. İÇ İLETİŞİM KAVRAMI VE İÇ İLETİŞİM SÜRECİ 1
II. KENDİNİ TANIMANIN BOYUTLARI 4
A. Kendini Kavrama (Self − Concept) 5
B. Kendinin Farkına Varma/Öz Farkındalık (Self − Awareness) 6
C. Kendine Güven/Saygı (Self − Esteem) 11
D. Kendini Açma–Öz Anlatım (Self − Dısclosure) 11
KAYNAKÇA 22

İKİNCİ BÖLÜM

EMPATİK İLETİŞİM

I. EMPATİ KAVRAMI 23
II. EMPATİNİN BİLEŞENLERİ 27
III. EMPATİNİN GELİŞİMİ 30
IV. EMPATİK İLETİŞİM 33
A. Empatik İletişim ve Benlik/Ego Durumları 37
B. Empatik İletişim Süreci 43
V. EMPATİ – YARDIM ETME − OLUMLU SOSYAL (PROSOSYAL) DAVRANIŞ İLİŞKİSİ 47
KAYNAKÇA 52

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

GRUP İLETİŞİMİ

I. GRUP KAVRAMI 59
II. GRUP KAVRAMINA İLİŞKİN YAKLAŞIMLAR 62
A. Sosyal Karşılaştırma Teorisi (Social Comparison Theory) 63
B. Sosyal Değişim Teorisi (Social Exchange Theory) 63
C. Grup Başarısı Teorisi (Group Achievement Theory) 63
D. Sosyometrik Teori (Sociometric Theory) 63
III. GRUP TÜRLERİ 68
IV. GRUP İLETİŞİMİ 71
A. Grup İçindeki İletişim Ağları 72
B. Grup İçindeki İletişim İklimi 75
C. Grup Üyelerinin Özellikleri 81
V. GRUP ETKİLİŞİMİNDE ANALİZ VE DEĞERLENDİRME YÖNTEMLERİ 83
A. İlişki Modeli Analizi 84

B. Etkileşim Süreci Analizi 84
C. Etkileşim Diyagramları 85
D. Değerlendirme Ölçekleri 85
E. Verimlilik ve Doyum İndeksi 85
VI. GRUP ÜYELERİ ARASINDAKİ İLETİŞİMİ GELİŞTİRME YOLLARI 85
KAYNAKÇA 90

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
İKNA EDİCİ İLETİŞİM

I. İKNA KAVRAMI 95
II. İKNA EDİCİ İLETİŞİM 96
III. İKNA SÜRECİ 97
A. Kaynak Faktörü 99
B. Alıcı Faktörü 103
C. Mesaj Faktörü 106
IV. İKNA KURAMLARI 111
A. Aristotales Yaklaşımı 111
B. Yale Etkileme Modeli 113
C. Ayrıntılandırma Olasılığı Modeli
(Elaboration Likelihood Model/ELM) 113
D. Sosyal Yargı Kuramı 116
E. Bilişsel Tutarlılık Teorileri
(The Cognitive Consistency Theories) 116
F. Aşılama Kuramı 120
V. İKNA STRATEJİLERİ 120
A. İkna Edici Mesaj Stratejisinin Çekiciliğini Artıran Faktörler 121
B. İknanın Psikolojik Etkileri 125
C. İkna Teknikleri 127
KAYNAKÇA 130

BEŞİNCİ BÖLÜM
AİLE İLETİŞİMİ

I. AİLENİN TANIMI 137
II. AİLE YAŞAMINDA İLETİŞİM 138
A. Aile İletişim Modelleri 140
B. Ailede İletişim Biçimleri 149
C. Ailede İletişim İfadeleri 157
D. Aile Toplantıları ve Aktiviteleri 160
E. Aile Kültürü ve Aile Desteği 162
III. AİLEDE ÇATIŞMA 163
KAYNAKÇA 168

ALTINCI BÖLÜM

İŞ YAŞAMINDA İLETİŞİM

I. KURUMSAL İLETİŞİM 175
A. İş Yaşamında Yönetsel (BİÇİMSEL/FORMEL) İletişim 177
B. İş Yaşamında Psiko−sosyal Açıdan İletişim (Biçimsel Olmayan/İnformel İletişim) 189
II. KURUMSAL İLETİŞİM İKLİMİ 197
III.KURUMSAL İLETİŞİM ORTAMINDA DAVRANIŞ TARZLARI 204
IV.KURUM DIŞI İLETİŞİM − İŞ GÖRÜŞMELERİ 209
KAYNAKÇA 214

YEDİNCİ BÖLÜM

KİŞİLER ARASI İLETİŞİM ÇATIŞMALARI VE YÖNETİMİ

I. KİŞİLER ARASI İLETİŞİM ÇATIŞMASI HAKKINDA YANLIŞ BİLİNENLER 219
II. KİŞİLER ARASI İLETİŞİM ÇATIŞMASI KAVRAMININ TANIMI 220
III. KİŞİLER ARASI İLETİŞİM ÇATIŞMASININ OLUMLU VE OLUMSUZ ÖZELLİKLERİ 222
A. Olumsuz (Negatif) Etkiler 222
B. Olumlu (Pozitif) Etkiler 223
II. ÇATIŞMA TÜRLERİ 224
A. Kişi − İçi İletişim Çatışması/İçsel Çatışma 225
B. Kişiler Arası İletişim Çatışması 226
C. Kurum İçi İletişim Çatışması 228
V. KİŞİLER ARASI İLETİŞİM ÇATIŞMASININ ÇÖZÜM YÖNTEMLERİ 229
VI. KİŞİLER ARASI İLETİŞİM ÇATIŞMASI YÖNETİMİ STRATEJİLERİ 231
A. Çatışma Çözümüne Olumlu Yaklaşımlar 234
B. Çatışma Çözümüne Olumsuz Yaklaşımlar 235
VII. KİŞİLER ARASI İLETİŞİM ÇATIŞMALARININ ÇÖZÜMÜNDE İLETİŞİM STİLLERİ 239
A. Çatışma Çözümünde Destekleyici İletişim 241
B. Çatışma Çözümünde Destekleyici Olmayan İletişim 242
KAYNAKÇA 247

SEKİZİNCİ BÖLÜM

DİNLEME BECERİSİ

I. DİNLEME KAVRAMI 251
II. DİNLEMENİN AMAÇLARI 251
III. DİNLEMENİN AŞAMALARI 254
A. Dinlemeye Hazırlanmak 259
B. Dinleme Süreci Modelini Uygulamak 261
C. Dinleme Sürecinin Etkinliğini Değerlendirmek 262
D. Yeni Amaçlar Belirlemek 262

IV. DİNLEME ÇEŞİTLERİ 262
A. Aktif ve Pasif Dinleme 262
B. Eleştirel ve Eleştirel Olmayan Dinleme 265
C. Yüzeysel ve Derin Dinleme 266
D. Empatik ve Objektif Dinleme 266
E. Bilgilendirici Dinleme 268
F. İlişkisel Dinleme 268
G. Takdir Edici Dinleme 268
H. Tanımlayıcı Dinleme 269
V. DİNLEYİCİLER VE DİNLEME DAVRANIŞLARI 269
VI. DİNLEMENİN ÖNÜNDEKİ ENGELLER 271
VII. DİNLEME BECERİSİNİ GELİŞTİRMEK 275
VIII. İYİ BİR DİNLEYİCİ OLMAK İÇİN İPUÇLARI 279
KAYNAKÇA 282

İÇ İLETİŞİM VE KENDİNİ TANIMA

KAYNAKÇA

Araz, Arzu. (2005). Kişiler arası İlişkilerde Benlik Sunumu, Varlık Yayınları, İstanbul.

Barker Larry L. (1990). Communication, Fifth Edition, Prentice Hall, New Jersey.

Beebe Steven A., Beebe Susan J.,. Redmond Mark V. (2005). Interpersonal Communication Relating to Others, Fourth Edition, Pearson Education Inc., USA.

Burton Graeme, Dimbley Richard (1995). Between Ourselves An Introduciton to Interpersonal Communication, Second Edition. A Hodder Arnold Publication, London.

Devito Joseph A. (1985). Human Communication, Harper&Row Publishers, New York.

Devito Joseph A. (2004). The Interpersonal Communication Book, Tenth Edition, Pearson Education Inc., USA.

Devito Joseph A. (1978). Communicology: An Introduction to the Study of Communication, Harper&Row Publishers, USA.

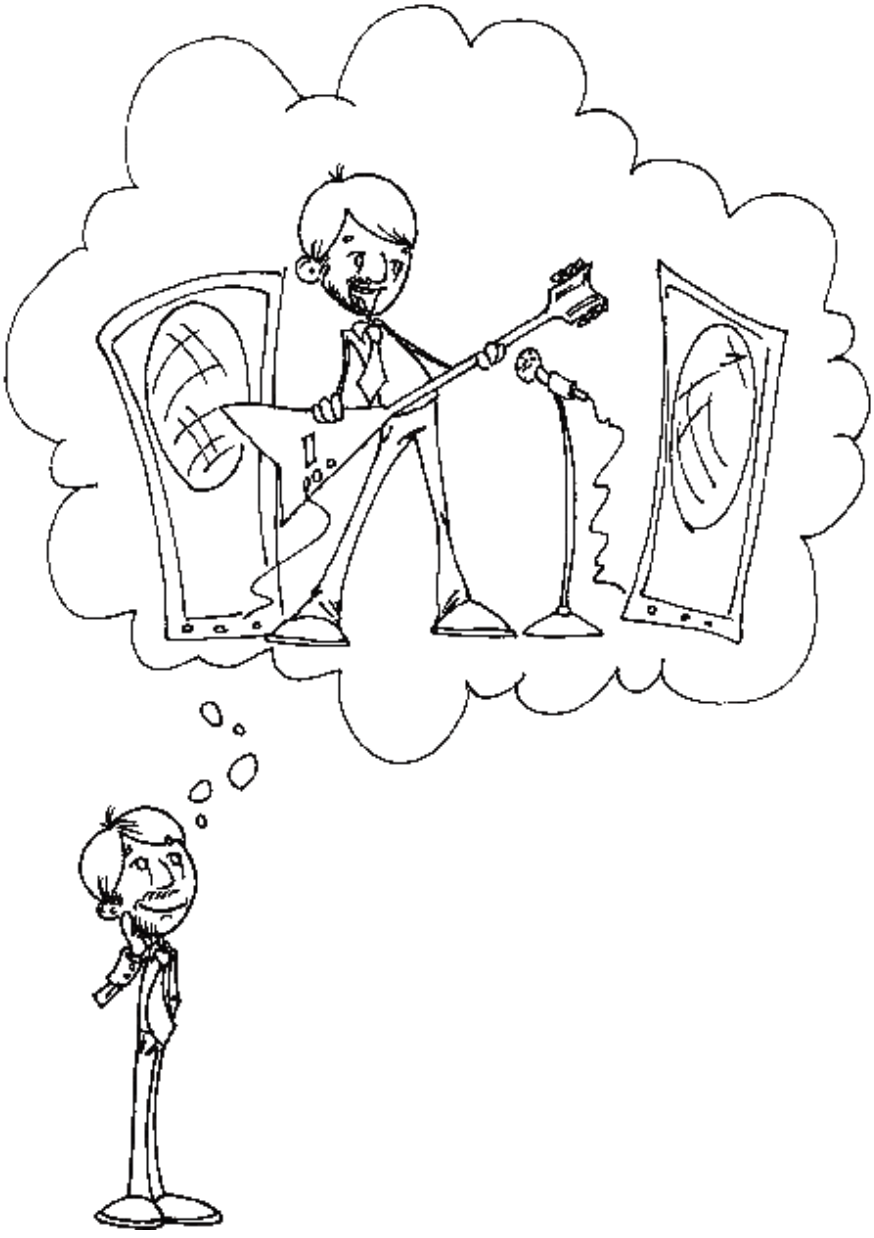
Erdoğan İrfan (2001). İletişimi Anlamak, Erk Yayınları, Ankara.

Gamble Teri Kwal, Gamble, Michael (1990). Communication Works, Third Edition, McGraw − Hill Publishing Company, USA.

Gordon Thomas, Edwards W. Sterling (1997). Doktor − Hasta İşbirliği, Hastanın Bakımıyla İlgilenen Herkes için Gerekli İletişim Becerileri, Çev: Emel Aksay, Sistem Yayıncılık, İstanbul.

Keltner John W. (1973). Elements of Interpersonal Communication, Wodsworth Publishing Company, California.

Robert Marc (1982). Managing Conflict From the Inside Out, University Associates, Austin, Texas.

EMPATİK İLETİŞİM

KAYNAKÇA

Akkoyun Füsun. (1995). Transaksiyonel Analize Giriş, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.

Alisinanoğlu Fatma, Köksal Aysel. (2000). "Gençlerin Ben Durumları (Ego State) ve Empatik Becerilerinin İncelenmesi", Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 18

Barnett − Lennard G. T. (1981) "The empathy cycle: Refinement of a nuclear concept", Journal of Counseling Psychology, 28.

Baston C. Daniel, Chang Johee, Orr Ryan, Rowland Jennifer (2002). "Empathy, Attitudes and Action: Can Feeling for a member of a stigmatized group motivate one to help the group?", The Society for Personality and Social Psychology, Vol. 28, No. 12

Bavolek Stephen J., "Developing Empathy in Families", Family Development Resources Inc. www. nurturingparenting. com.

Bierhoff Hans W., (2001) "Prosocial Behavior", (Editor) Miles Hewstone, Wolfgang Stroebe, Introduction to Social Psychology A European Perspective, Blackwell Publishing, USA

Bilgin, Nuri. (1988). Sosyal Psikolojiye Giriş, E. Ü, Edebiyat Fakültesi Yayınları, No: 48, İzmir.

Brems Christiane, "Dimensionality of Empathy and Its Correlates", The Journal of Psychology, 123 (4).

Bryant J. (Editör) (2003). Communication and Emotions: Essays in Honor of Dolf Zillmann, Lawrance Erlbaum Associates, USA.

Buie DH (1981) "Empathy: Its nature and limitations" Journal An Psychoanal Association., 29

Bush Connee A., Mullis Ronald L, Mullis Ann K. (2000). "Differences in Empathy Between Offender and Nonoffender Youth", Journal of Youth and Adolescence, Vol. 29, No 4.

Carlozzi Alfred F., Bull Kay S., Eells Gregory T., Hurlburt John D. (1995). "Empathy as Related to Creativity, Dogmatism, and Expressiveness", The Journal of Psychology, 129 (4).

Carlozzi Alfred F., Bull Kay S.,. Stein Lawrence B, Ray Kelly, Barnes (2002). "Empathy Theory and Practice: A Survey of Psychologists and Counselors", The Journal of Psychology, 136 (2).

Chambers W. C., (2000). "The Utility and Implications of Empathy in the Workplace". UMI − Proquest Digital Dissertations, http: //www. lib. umi. com/dissertations/prevional/9985612.

Cotton, Katthleen. (2001). "Developing Empathy in Children and Youth", School Improvement Research Sites, http: //www. nwrel. org/scpd/sirs/7/cu13. html.

Davis Mark H., Soderlund Tama, Cole Jonathan, Gadol Eric, Kute Michael, Weighing Jaeffery. (2004). "Cognitions Associated with Attempts to Empathize: How Do We Imagine the Perspective of Another?", The Society for Personality and Social Psychology, Vol. 30, No. 12.

Donahue, M. C. (1997). "Empathy: Putting yourself in another person's shoes". Current Health, 2, 24 (3).

Dovidio J. F, Allen J. L, Schroeder D. A (1990). "The specificity of empathy − induced helping: Evidence for alturistic motivation", Journal of Personality and Social Psychology, 59.

Dökmen, Üstün. (1994). Sanatta ve Günlük Yaşamda İletişim Çatışmaları ve Empati, Sistem Yayıncılık, İstanbul.

Duan C, Hill C. E. (1996). "The current state of empathy research", Journal of Counseling Psychology, 5.

Duru Erdinç. (2002). "Öğretmen Adaylarında Empatik Eğilim Düzeyinin Bazı Psikososyal Değişkenler Açısından İncelenmesi", Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, (2) Sayı: 12

Dymond R. F. (1968) "A scale for the measurement of empathic ability", Journal of Consulting and Clinical Psychology, 13.

Eisenberg, N. ve Strayer J. (1987). Empathy and Its Development, Cambridge University Press, Cambridge/New York.

Eisenberg, N., (1989). Empathy and Related Emotional Responses, Cambridge Press., San Francisco.

Fraser Colin, Burchell Brendan, Hay Dale, Duvee Gerard. (2004). Introducing Social Psychology, Polity Press, UK.

Giblin, P. (1996). "Empathy: The essence of marriage and family therapy?", Family Journal, 4 (3).

Gladstein G. A. (1983). "Understanding empathy: Integrating counseling, developmental, and social psychology perspectives", Journal of Counseling Psychology, 30

Goleman Daniel. (2002). Duygusal Zeka, Neden IQ daha önemlidir?, Varlık Yayınları, İstanbul.

Gülseren, Şeref. (2001). "Eşduyum (Empati): Tanımı ve Kullanımı Üzerine Bir Gözden Geçirme", Türk Psikiyatri Dergisi, 12 (2).

Hakansson Jacob, Montgomery Henry. (2003). "Empathy as an interpersonal phenomenon", Journal of Social and Personel Relationship, Vol. 20 (3).

Hoffman Irwin Z. (2000). "Empathy, Self − Disclosure, and Intimacy: Self Psychological and Postmodern Paradigms", Clinical Social Work Journal, Vol. 28, No. 3.

Hoffmann, M. L. (1987). The Contribution of Empathy to Justice and Moral Judgment. MIT Press Cambridge, MA, USA.

Holm Olle. (1997). "Ratings of Empathic Communication: Does Experience Make a Difference?", The Journal of Pscyhology, 131 (6).

http: //empathy − and − listening − skilss. info/

Ickes W. (1993). "Empathic accuracy", Journal of Personality, 61.

Irving Pauline, Dickson David. (2004) "Empathy: towards a conceptual framework for health professionals", International Journal of Health Care Quality Assurance, Vol. 17, No. 4

İkiz F. Ebru (2006). Danışma Becerileri Eğitiminin Danışmanların Empatik Eğilim, Empati Beceri ve Tükenmişlik Düzeyleri Üzerindeki Etkisi, Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir.

Jersild A. (1983). Çocuk Psikolojisi, Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Araştırmaları Merkezi Yayını No. 4, Ankara.

Johnson John A., Cheek Jonathan M., Smither Robert. (1983). "The Structure of Empathy", Journal of Personality and Social Psychology, Vol. 45, No. 6.

Kerem Efrat, Fishman Nurit, Josselson Ruthellen. (2001). "The experince of empathy in everday relationships: Cognitive and affective elements", Journal of Social and Personal Relationships, Vol. 18 (5).

Kışlak, Şennur Tutarel, Çabukça, Fazlı. (2002). "Empati ve Demografik Değişkenlerin Evlilik Uyumu ile İlişkisi", Aile ve Toplum Dergisi, Nisan − Haziran, Yıl: 5, Sayı: 5 Cilt: 2.

Koç, Saim (2004). İletişimde Ustalaşmak, Kuraldışı Yayıncılık, İstanbul.

Mongrain Myriamvettese, Lisa C. (2003). "Conflict over Emotional Expression: Implications for Interpersonal Communication", Personality and Social Psychology Bulletin 29.

Myers, Sharon. (2000). "Empathic Listening: Reports on the Experience of being Heard", Journal of Humanistic Psychology, Vol. 40, No. 2.

Oswald, A. P. (1996). "The Effects of Cognitive and Effective Perspective Taking on Empathic Concern and Altruistic Helping ". The Journal of Social Psychology, Vol. 136.

Patterson C. H. (1985). The Therapeutic Relationship, Whurr Publishers.

Pithers, W. D. (1994). "Process evaluation of a group therapy component designed to enhance sex offenders' empathy for sexual abuse survivors", Behavior, Research and Therapy, 32

Reynolds W. J., Scott B. (1999). "Empathy: a crucial component of the helping relationship", Journal of Psychiatric and Mental Health Nursing, 6.

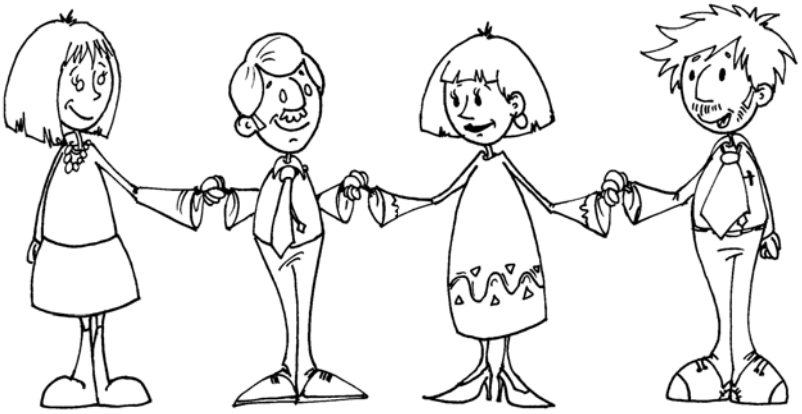
Starcevic, V., Piontek, C. M. (1997). "Empathic understanding revisited: Conceptualisation, controversies and limitations". American Journal of Psychotherapy, 51 (3).

Stürmer Stefan, Snyder Mark, Kroop Alexandra, Siem Birte. (2006). "Empathy − Motivated Halping: The Moderating Role of Group Membership", The Society for Personality and Social Psychology, Vol. 32, No. 7.

Synder C. R. (Editör) (2005)., Handbook Positive Psychology, Oxford University Pres, Cary NC, USA.

Teresa Jemczura. (2004). "Empathy as a form of interpersonal communication", Pedagogika.

Yıldırım Atila (2005). Empati ve Çatışmalar, Yargı Yayınevi, Ankara.

GRUP İLETİŞİMİ

KAYNAKÇA

Barker, Larry L. (1990). Communication, Fifth Edition, Prentice Hall, Englewood Cliffs, New Jersey.

Berko Roy M, Wolvin Adrew D., Wolvin Darlyn R. (1992). Communicating A Social and Career Focus, Fifth Edition, Houghton Mifflin Company, USA.

Book Cassandra L. (General Editor). (1980). Human Communication: Principles, Contexts, and Skills, St. Martin Press, New York

Budak, Gönül, Budak, Gülay. (2004). İşletme Yönetimi, Barış Yayınları, İzmir, 2004

Burton, Graeme, Dimbleby, Richard. (1995). Between Ourselves An Introduction to Interpersonal Communication, Third Edition.

Can, Halil (1999). Yönetim ve Organizasyon, Siyasal Kitabevi, Ankara.

Cragen, John F., Wright David W. (1991). Communication In Small Group Discussions, An Integrated Approach, Third Edition, West Publishing Company, USA

Cüceloğlu, Doğan. (2000). İnsan ve Davranışı, Psikolojinin Temel Kavramları, Remzi Kitabevi, İstanbul.

Devito, Joseph A. (1978). Communicology: An Introduction to the Study of Communication, Harper& Row Publishers, New York

Devito, Joseph A. (1985). Human Communication, The Basic Course, Third Edition, Harper&Row Publishers, New York

Erdoğan, İlhan. (1991). İşletmelerde Davranış, İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Yayınları, Yayın No: 242, İstanbul.

Gamble Teri Kwal, Gamble Michael (1990). Communication Works, Third Edition, McGraw − Hill Publishing Company.

Gökçe, Orhan. (2006). İletişim Bilimi, İnsan İlişkilerinin Anatomisi, Siyasal Kitabevi, Ankara.

Gürüz Demet, Özdemir Gaye. (2004). İletişimci Gözüyle İnsan Kaynakları Yönetimi, Media Cat Yayınları, İstanbul.

Hopper, Robert. (1984). Between You and Me, The Professional's Guide to Interpersonal Communication, Procom, USA.

Hortaçsu, Nuran. (1998). Grup içi ve gruplararası süreçler, İmge Kitabevi, Ankara.

İsen, Galip, Batmaz, Veysel. (2002). Ben ve Toplum, OM Yayınevi, İstanbul.

Koçel, Tamer. (2003). İşletme Yöneticiliği, Beta Yayınları, İstanbul.

Ruffner, Michael, Burgoon, Michael. (1981). Interpersonal Communication, Holt, Rinehart and Winston, USA.

Tubbs Stewart L., Moss Sylvia. (1974). Human Communication, An Interpersonal Perspective, Random House Inc., New York.

Wilke Henk, Wit Arjaan. (2001) "Group Performance", Miles Hewstone, Wolfgang Stroebe, Introduction Social Psychology, Blackwell Publishing, USA.

İKNA EDİCİ İLETİŞİM

KAYNAKÇA

Anık, Cengiz. (2000). Siyasal İkna, Vadi Yayınları, Ankara

Aritotales, (1997) Retorik, Çev: Mehmet H. Doğan, YKY Yayınları, İstanbul

Arkonaç, Sibel A. (2001). Sosyal Psikoloji, Alfa Basım Yayın Dağıtım, İstanbul

Bektaş, Arsev. (2000). Kamuoyu İletişim ve Demokrasi, Bağlam Yayınları, İstanbul

Aydın, O. (2002.)Davranış Bilimlerine Giriş, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir

Balcı, Şükrü. (2006). Negatif Siyasal Reklamlarda İkna Edici Mesaj Stratejisi Olarak Korku Çekiciliği Kullanımı, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Barker, Larry L. (1990). Communication, Fifht Edition, Prentice Hall, Englewood Cliffs, New Jersey, USA.

Berko, Roy M., Andrew D. Wolvin, Darlyn R. Wolvin. (1992). Communicating A Social And Career Focus, Fifth Edition, Houghton Mifflin Company, USA.

Berlo, D. K. (1960). The Process of Communication Inrtoduction Theory and Practice, Rinehart Press, San Francisco

Bilgin, Nuri. (2003). Sosyal Psikoloji Sözlüğü, Kavramlar, Yaklaşımlar, Bağlam Yayınları, İstanbul.

Uysal, Birkan. (1998). Siyaset Yönetim Halkla İlişkiler, TODAİE Yayını, Ankara,

Buck, R., Anderson E., Chaudhuri A, Ray I. (2002), "Emotion and Reason in Persuasion: Applying the ARI Model and the CASC Scale", Journal of Business Research, Vol. 57.

Buckley, Reid. (2002). Topluluk Önünde Konuşma, Çev: Ayşe Özyağcılar, Sistem Yayıncılık, İstanbul.

BurgoonJ. K, Berger C. R, Waldron V. R. (2000). "Mindfullness and Interpersonal Communication", Journal of Social Issues, Vol. 56, Number 1.

Cialdini, Robert B. (2004). İknanın Psikolojisi, Çev: Fevzi Yalım, Media Cat Kitapları, İstanbul.

Cialdini, Robert B. (2001). İnsanları Etkileme Yolları, Çev: Ali Dönmez, İmge Kitabevi, Ankara.

Demirtaş, H. Andaş. (2004) "Temel İkna Teknikleri: Tutum Oluşturma ve Tutum Değiştirme Süreçlerindeki Etkilerinin Altında Yatan Nedenler Üzerine Bir Derleme", İletişim Dergisi 19, http: //www. ilet. gazi. edu. tr/ iletisim_dergi/ 19/demirtas. pdf.

Devito, Joseph A. (1985). Human Communication, The Basic Course, Third Edition, Harper&Row Publishers, New York.

Erengül, Bilge. (1997). Kültür Sihirbazları, Evrim Yayınevi, İstanbul.

Erwin P. Bettinghaus, Michael J. Cody. (1987). Persuasive Communication, Holt Rinehart &Winston Inc. New York.

Göksel, A. Bülent, Kocabaş Füsun, Elden Müge. (1997). Pazarlama İletişimi Açısından Halkla İlişkiler ve Reklam, Yayınevi Yayıncılık, İstanbul.

Gürgen, Haluk. (1990). Örgütlerde İletişim Kalitesi, Der Yayınları, İstanbul.

Güz, Nükhet vd. (2002). Etkili İletişim Terimleri Sözlüğü, İnkılap Yayınları, İstanbul.

Hewstone, Miles, Wolfgang Stroebe. (2001). Social Psychology, Blackwell Publishing, USA.

Hogan, Kevin. (2007). Başkalarını Sizin Gibi Düşünmeye Nasıl İkna Edersiniz? İkna Etmenin Psikolojisi, Pegasus Yayınları, İstanbul.

Hogan, Kevin, Speakman James. (2007). Gizli İkna Taktikleri, Her koşulda hayır yanıtını anında evete çevirme gücü, Çev: Taner Gezer, Yakamoz Yayınları, İstanbul.

Işık, Metin. (2002). Kitle İletişim Teorilerine Giriş, Eğitim Kitabevi Yayınları, Konya.

ITRG, (2002). "Getting to Yes: An IT Manager's Guide to Persuasion" London.

İnceoğlu, Metin. (2000). Tutum − Algı, İletişim, İmaj Yayıncılık, Ankara.

Kağıtçıbaşı, Çiğdem. (1996). İnsan ve İnsanlar, Evrim Basım Yayım Dağıtım, İstanbul

Kalender, Ahmet. (2000). Siyasal İletişim, Seçmenler ve İkna Stratejileri, Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya.

Kaya, Bayram. (2003). Yönetsel ve İş İletişimi, Siyasal Kitabevi, Ankara.

Kennedy, G. A. (1994). New History of Classical Rhetoric, NJ, Princeton University Press, USA.

Küçükkurt, Mehmet. (1987)"Zihin − Davranış İlişkilerinde Mesaj Stratejisi", Düşüceler Dergisi, Ege Üniversitesi Basın Yayın Yüksekokulu Dergisi, Yıl. 1 Sayı 1.

Levy, S. (1999). "Reducing Prejudice: Lessons From Social − Cognitive Factors Underlying Perceiver Differences in Prejudice, " Journal of Social Issues, Vol. 55, No. 1.

Lyttle, Jim. 2001). "The Effectiveness of Humor in Persuasion: The Case of Business Ethics Training", Journal of General Psychology, 128, 2.

Manfredo, Michael. J (Editor). (1992). Influencing Human Behavior: Theory and Application in Recretion and Toruism, Sagmore Publishing, Champaign.

Küçükkurt, Mehmet, Can Baki. (1988) "İletişimde Kaynak Faktörü ve İknaya Katkısı", Düşünceler Dergisi, Yıl. 2, Sayı. 2.

Milburn, Michael A. (1998). Sosyal Psikolojik Açıdan Kamuoyu ve Siyaset, Çev: Ali Dönmez − veli Duyan, İmge Kitabevi, Ankara

O'Keefe, Daniel J. (2003). "Message Properties, Mediating States and Manipülation Checks: Claims, Evidence and Data Analysis in Experimental Persuasive Message Effects Research", Communication Theory, Thirteen three.

Pettersson, Runne. (2002). Information Design. An Introduction. Philadelphia, PA, John Benjamins Publishing Company, USA.

Renee J. B., CialdiniR. B. (2000). "The Application of Persuasion Theory to the Development Effectiv Proenviraonmental PR Service Announcement", Journal of Social Issues.

Ross, R. S. (1985), Understanding Persuasion, Englewood Hills, New Jersey.

Sakallı, Nuray. (2001). Sosyal Etkiler: Kim kimi nasıl etkiler? İmge Kitabevi, Ankara.

Sant, Tom. (2003) Persuasive Business Proposals: Writing to Win More Customers, Clients, Contracts, Amacom, USA.

Yaylagül, L. (2001). Medya ve Serbest Zaman, İletişim Fakültesi Dergisi, 9

Yüksel, Ahmet Haluk. (1994). İkna Edici İletişim, T. C. Anadolu Üniversitesi Yayınları No: 94, Eskişehir.

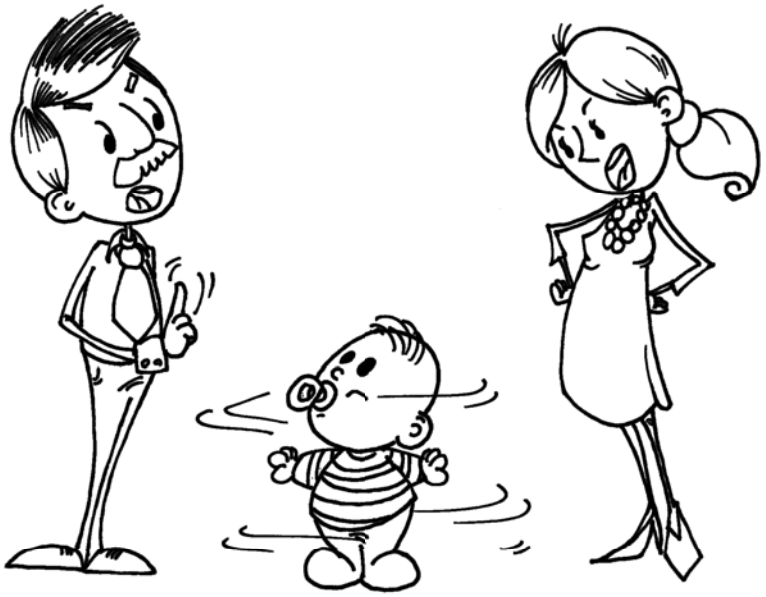
www. ciadvertising. org/studies/student/97_fall/theory/personality/factors. htm, Personality Factors and Persuasion

www. concentric. net/~creyn266/comm335/Theories. htm,, Notes on Persuasion Theories

www. unix. oit. umass. edu/~psych586/overheads/cognitive. response. pdf Cognitive Response Model

www. caiac. org. au/psyhter/sci/cp1. htm?FACTNet, Coercive Persuasion

www. stevedenning. com/genuine_persuasion. html, Storry Telling and Persuasion

AİLE İLETİŞİMİ

KAYNAKÇA

Arıkan, Münir. (2003). Nitelikli İnsan, Bilge Yayıncılık, İstanbul.

Ateş, Reyhan. (2004). "Evlilikte İlk Yıllar, Çatışmalar ve Güç Kavramı", Ed. Haluk Yavuzer, Evlilik Okulu, Remzi Kitabevi, İstanbul.

Bartolome Fernando. (2001). "İş − Bir Mazaret, Eve Gitmek Zor Geldiğinde", Çev: İbrahim Bingöl, İş ve Yaşam Dengesi, Harvard Business Review, MESS Yayınları, İstanbul.

Bilen, Mürrüvet. (2004) Sağlıklı İnsan İlişkileri, Anı Yayıncılık, Ankara

Boran, Fahrunisa. (2003). Aşk ve Evlilik, Epsilon Yayınları, İstanbul.

Buer, Wesley R. (1990) "Beyond I − Statements in Fmaily Communication", Family Relations, July, 39.

Caputo, John, Hazel, Harry C., McMamon Colleen. (1994). Interpersonal Communication Competency Through Critical Thinking, Ally and Bacon, USA.

Clarke, Maribeth C., Koch Laura C., Hill, E. Jeffrey. (2004). "The Work − Family Interface: Differentiating Balance and Fit", Family and Consumer Sciences Research Journal, Vol. 33, No. 2.

Connard, Christie, Novick, Rebecca. (1996) The Ecology of The Family, A Background Parper, Northwest Regional Educational Labaoratory ; Rüçhan K. Gökdağ, "Çocuk − Aile İletişiminde Ortaya Çıkan Sorunların Tanımlanması ve Çözümlenmesinde Aile Tedavilerinin Yeri, Önemi ve Aile Tedavileri", İletişim Ortamında Çocuk ve Birey Sempozyum Bildirileri, 1999, Anadolu Ün. Yayınları, No35.

Cüceloğlu Doğan. (1996). İyi Düşün Doğru Karar ver, Etkili Yaşamın Temel Boyutları Üzerine Yakup Bey'le Söyleşiler, Sistem Yayıncılık, İstanbul.

Çağdaş, Aysel. (2003). Anne − Baba − Çocuk İletişimi, Eğitim Kitabevi, Konya.

Çopuk Zeynep, Şafak Şükran. (2005)"Aile Yaşamında Değerler ve Önemi", 1. Ulusal Aile Hizmetleri Sempozyumu, 2000'li yıllarda Aile Hizmetleri T. C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, Aile ve Toplum Dergisi, Yıl. 7, Cilt 2. Sayı 8.

Devito, Joseph. (1985). Human Communication, Harper & Row Publishers, New York.

Dex, Shirley, Rowntreek Joseph, "Families and Work in the Twenty − first Century"www. jrf. org. uk/knowledge/findings/foundations/923. asp. (25. 02. 2004)

Doğan, İsmail. (1996). Sosyoloji Kavramlar ve Sorunlar, Sistem Yayıncılık, İstanbul.

Dönmezer, Sulhi. (1990). Sosyoloji, Beta Yayıncılık, İstanbul.

Dumlao, Rebecca, Botta Renee. (2000). "Family Communication Patterns and the Conflict Styles Young Adults Use with Their Fathers", Communication Quartely, V. 48.

Eliot, Faith Robertson. (1991). Family: Change or Continuity?, Mc Millian Education Ltd.

Ergin, Hatice. (2004). "Eşler Arası İletişim Çatışmaları", Ed. Haluk Yavuzer, Evlilik Okulu, Remzi Kitabevi, İstanbul.

Gittins Diana. (1991). Aile sorgulanıyor, Çev: Tuna Erdem, Pencere Yayınları.

Gülerce, Aydan. (1996). Türkiyede Ailelerin Psikolojik Örüntüleri, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Humpyres, Tony. (2003). Aile: Terk Etmemiz Gereken Sevgili,, Çev: Tanju Anapa, Epsilon Yayıncılık, İstanbul.

Hyatt, Kay. (2004) "Fire and Ice Both Detrimental in Marital Communication", http: //www. ncfr. org/pdf/firean_1. pdf. (20. 03. 2004)

İbrahimoğlu, Davut. (2004). Evlilikte Doğru Seçim Ailede Mutluluk, Hayat Yayınları, İstanbul.

İrfan Erdoğan. (2004) "Aile İçi İlişkiler İçin Yönetim Biliminden Çıkarılabilecek Dersler", Ed. Haluk Yavuzer, Evlilik Okulu, Remzi Kitabevi, İstanbul.

Kılışarslan, Ayşegül. (2004). "Ebeveynliğe Geçiş", Ed. Haluk Yavuzer, Evlilik Okulu, Remzi Kitabevi, İstanbul.

Kluwer, Esther S.., Hersink Jose A. M. (1996). "Marital Conflict About Divison of Household Labor and Paid Work", Journal of Marriage and the Family, November, vol. 58 (4)

Koerner, Ascan F., Fitzpatrick, Mary Anne. (2002) "Toward a Theory of Family Communication", Communication Theory, 12 (1).

Koerner Ascan F., Fitzpatrick Mary Anne. (2002)"Understanding Family Communication and Family Functioning: Roles of Conversation Orientation and Conformity Orientation", Communication Yearbook, 26 (1).

Lott, Lynn, Inter Rıkı. (2003). Ev İşlerini Savaşa Dönüştürmeyin, Aile İçi İşbirliği Geliştirme Yöntemleri Çev: Şarika Gedikli, Hayat Yayınları, İstanbul.

Moen, Phyllis, Wethington Elaine. (1992). "The Concept of Family Adaptive Strategies", Annual Review, 18.

Nazlı, Serap. (2001). Aile Danışması, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.

Onur, Bekir (2000). Gelişim Psikolojisi, İmge Kitabevi, Ankara.

Önür, Nimet. (1989). "Sembolik Etkileşimci Perspektifle Aile İçi İletişim İlişkilerinin Çözümlenmesi", Düşünceler Dergisi, Ege Üniversitesi Basın Yayın Yüksekokulu, Yıl. 3, Sayı. 3.

Özgüven, İbrahim Ethem. (1997). Cinsellik ve Cinsel Yaşam, PDREM Yayınları, Ankara.

Özgüven, İbrahim Ethem. (2000). Evlilik ve Aile Terapisi, PDREM Yayınları, Ankara.

Özgüven, İbrahim Ethem. (2001). Ailede İletişim ve Yaşam, PDREM Yayınları, Ankara.

Özkalp Enver. (1993). Sosyolojiye Giriş, Anadolu Üniversitesi Eğitim Sağlık ve Bilimsel Araştırmalar Vakfı, No: 87, Eskişehir.

Özkardeş, Oya Güngörmüş. (2004). "Evlilik ve Çocuk", Evlilik Okulu, Ed. Haluk Yavuzer,

Poster, Mark. (1989). Eleştirel Aile Kuramı, Çev: Hüseyin Tapıç, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

Ritchie, D. L & Fitzpatrick, M. A (1990) "Family communication Patterns: Measuring Interpersonal Perceptions of Interpersonal Relationships", Communication Research, 17.

Satir Virginia. (2001). İnsan Yaratmak, Çev: Selim Yeniçeri, Beyaz Yayınları, İstanbul.

Timur, Serim. Türkiyede Aile Yapısı, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, D − 15.

Tolan, Barlas. (1991). Geleneksel Aileden Çağdaş Aile Yapısına Doğru: Dünya da ve Türkiyede Aile Yapısının Evrimi Aile Yazıları, Der. B. Eke, A. Çiğdem Cilt II, B. A. A. K. Yayınları, Ankara.

Tremblay, Diane Gabrielle. (2004). "Work − Family Balance, What are the sources of difficulties and what could be done?", Research Note No. 2004 − 03A, Canada Research Chair on the Socio − Organizational Challanges of the Knowledge Economy, January.

Tümer, Batı. (1998). Evli Çiftlerde Gözlenebilen Çatışma Odakları ve İletişim Sorunları, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Eğitim Bilimleri Bölümü, İzmir.

Urban Hal. (2007). Olumlu Sözcükler Etkili Sonuçlar, Yaşamı Değerli Kılmanın ve Coşkuyla Kucaklamanın Basit Yolları, Elma Yayınevi, Ankara.

Wadsworth, Marthe E., Compas Bruce E. (2004). "Coping With Family Conflic and Economic Strain Adolescent Perspective", Journal of Research an Adolescence, 12 (2).

Whiteside Mary, Aronoff Craig E., Ward, John L (1993).. How Families Work Together, Family Business Leadership SEries No: 4, Family Enterprise Publishers.

Yahoav, Rivka, Sharlin, Shlomo A. (2002). "Blame and Family Conflict: Symptomatic Children No Scopegoats, " Child and Family Social Work, 7, s. 91 − 98

Yavuzer, Haluk. (2004). "Evlilik ve Çocuk", Ed. Haluk Yavuzer, Evlilik Okulu, Remzi Kitabevi, İstanbul.

Yıldız, Armağan. (2004). "Evlilikte Yaşanan Sorunlar ve Başa Çıkma Yolları", Ed. Haluk Yavuzer, Evlilik Okulu, Remzi Kitabevi, İstanbul.

Yılmaz, Ayşen. (2002). "Evlilikte Eşler Arasında Uyum" Aile ve Toplum Eğitim ve Araştrma Dergisi, Cilt 2: Sayı 5

___, ___. (1992). Türkçe Sözlük, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Milliyet Yayınları, İstanbul

İŞ YAŞAMINDA İLETİŞİM

KAYNAKÇA

Adler, Ronald B., Jeanne Marquardt Elmhorst (1996). Communicating at Work: Principles and Practices for Business and the Professions, McGraw Hill Companies, USA.

Akıncı, Z. Beril. (1997). Kurum Kültürü ve Örgütsel İletişim, İletişim Yayınları, İstanbul.

Aldemir, Ceyhan, Ataol Alpay, Budak Gönül. (2001). İnsan Kaynakları Yönetimi, Barış Yayınları Fakülteler Kitabevi, İzmir.

Başaran, İbrahim Ethem. (1997). Yönetimde İnsan İlişkileri, Gül Yayınevi, Ankara.

Bayraktaroğlu, Serkan. (2003). İnsan Kaynakları Yönetimi, Sakarya Kitabevi, Sakarya.

Betts, P. W. (1993). Supervisory Management, Pıtman Publishing Sixth Edition, U. K.

Can, Halil, Kavuncubaşı, Şahin. (2005). Kamu ve Özel Kesimde İnsan Kaynakları Yönetimi, Siyasal Kitabevi, Ankara.

Can, Halil. (1999) Yönetim ve Organizasyon, Siyasal Kitabevi, Ankara.

Chilver, Joseph. (1985). People Communication and Organization A Case Study Approach, Pergamon Pressive, UK.

Costley, Dan L., Pralp Told. (1991). Human Relations in Organizations, Western Publishing Company, US.

Davis, Keith. (1984). Human Behavior at Work Organizational Behavior, Sixth Edition, Tata McGraw − Hill Publishing Company, New Delhi.

Demir, Kamile. (2000). "Örgütlerde İletişim Yönetimi", Yönetimde Çağdaş Yaklaşımlar, Ed. Cevat Elma, Kamile Demir, Anı Yayınları, Ankara.

Erdoğan, İlhan. (1994). İşletmelerde Davranış, İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Yayınları, Yayın No: 498, İstanbul.

Erengül, Bilge. (1997) Kültür Sihirbazları, Evrim Yayınevi, İstanbul.

Fındıkçı, İlhami. (1999) İnsan Kaynakları Yönetimi, Alfa Yayınları, İstanbul.

Grof, Agnes. (2001). "Communication in the creation of corporate values", Corporate Communication: An International Journal, Vol. 6, No: 4, 2001

Gürgen, Haluk (1997). Örgütlerde İletişim Kalitesi, Der Yayınları, İstanbul.

Gürsel, Ahmet. (2000). Etkin İletişim, Harvard Business Review, Mess Türkiye Metal Sanayicileri Sendikası, İstanbul,.

Gürsel, Musa. (2003). "Örgütte İletişim", Endsütri ve Örgüt Psikolojisi, Ed. Hüseyin Izgar, Eğitim Kitabevi, Konya.

Gürüz, Demet, Özdemir Gaye. (2005). İletişimci Gözüyle İnsan Kaynakları Yönetimi, Media Cat Yayınları, İstanbul

Hartley, Peter. (2000). Business Communication: An Introduction, Routledge, Florence, KY, USA.

Howard, Helen (2001). Business Relationships, Broadstairs, Kent, Scitech Educational, UK.

Kaya, Bayram. (2003). Yönetsel ve İş İletişimi, Siyasal Kitabevi, Ankara.

Köknel, Özcan. (1997). İnsanı Anlamak, Altın Kitaplar, İstanbul.

Larson, John, Kleiner Brain H. (2004). "How to read non verbal communication in organizations", Management Research News, vol. 27, No. 4/5.

Sabuncuoğlu, Zeyyat, Tüz, Melek. (2001). Örgütsel Psikoloji, Ezgi Kitabevi, Bursa.

Solmaz, Başak. (2004). Kurumsal Söylenti ve Dedikodu, Türkiye'deki İşletmeler Üzerine Bir Uygulama, Tablet Yayınları, Konya.

Solmuş, Tarık. (2004). İş Yaşamında Duygular ve Kişiler arası İlişkiler Psikoloji Penceresinden İnsan Kaynakları Yönetimi, Beta Basım Yayın Dağıtım A. Ş., İstanbul.

Stieglitz, Harold. (1958). Management Record, Vol. 20, No. 1, January.

Tukiainen, Tuuli. (2001). "An agenda model of organizational communication", Corporate Communications: An International Journal, Vol. 6, No. 1.

Urban, Hal. (2007). Olumlu Sözcükler Etkili Sonuçlar Yaşamı Değerli Kılmanın ve Coşkuyla Kucaklamanın Basit Yolları, Elma Yayınevi, Ankara.

KİŞİLER ARASI İLETİŞİM ÇATIŞMALARI VE YÖNTEMİ

KAYNAKÇA

Arslan, Coşkun. (2005). Kişiler arası çatışma çözme ve problem çözme yaklaşımlarının yükleme karmaşıklığı açısından incelenmesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Aytaç, Serpil. (2000). İnsanı Anlama Çabası, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa.

Bartos, Otomar. (2002). Using Conflict Teory, Cambridge University Press, Port Chester, NY, USA.

Baymur, Feriha. (1994). Genel Psikoloji, İnkılap Kitabevi, İstanbul.

Borisoff, Deborah, Victor, David A. (1998). Conflict Management, A Communication Skills Approach, Second Edition, Ally and Bacon, America.

Can, Halil. (2005). Organizasyon ve Yönetim, Siyasal Kitabevi, 7. Baskı, Ankara.

Cüceloğlu, Doğan. (2001). Yeniden İnsan İnsana, 26. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul.

Devito, Joseph. (2004). The Interpersonal Communication Book, Tenth Edition, Pearson Education, USA.

Devito, Joseph. (1995). The Intpersonal Communication Book, Seventh Edition, Harper Collins Collere Publishers, New York.

Dökmen, Üstün (1994). İletişim Çatışmaları ve Empati, Sistem Yayıncılık, İstanbul.

Eren, Erol. (2004). Örgütsel Davranış ve Yönetim Psikolojisi, 8. baskı, Beta Basım Yayın Dağıtım, İstanbul.

Goldstein, S. B. (1999). "Construction and Validation or a Conflict Communication Scale", Journal of Applied Social Psychology, Vol. 29, Iss. 9.

Hopper, Robert. (1984). Between You and Me, The Professional's Guide to Interpersonal Communication, Scott, Foresman and Company, USA.

Johns, Gary. (1996). Organizational Behavior, Harper Collins Publishers, New York.

Karip, Emin. (2003). Çatışma Yönetimi, Pegem A Yayınları, Ankara.

Koçel, Tamer. (2001). İşletme Yönetimi, Beta Basım Yayın, İstanbul.

Thomas, K. W. (1992). "Conflict and Negotiation Process in Organizations", Handbook of industrial and organizational psychology.

Yıldırım, Atila. (2005). Empati ve Çatışmalar, Yargı Yayınevi, Ankara.

Yılmaz, Muzaffer Ercan. (2006). Uyuşmazlık Analizi ve Çözümü, İnsan Uyuşmazlıklarının Kaynakları ve Çözüm Paradigmaları, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.

DİNLEME BECERİSİ

“Kalbe giden yol kulaktan geçer. ”

Voltaire

“Önce anlamaya, sonra anlaşılmaya çalışın. ”

Stephen Covey

KAYNAKÇA

Apuhan, Recep Şükrü. (1998). İnsan İlişkilerinde En Etkili Davranışlar, Timaş Yayınları, İstanbul.

Athos, Anthony G., Gabarro, John J., İnterpersonal Behavior Communication and Understanding Relationships, Englewood Cliffs, NJ: Prentice − Hall.

Barker, Larry L. (1990). Communication, Fifth Edition, Prentice Hall, Englewood Cliffs, New Jersey.

Beebe, Steven A., Beebe, Susan J., Redmond., Mark V. (2005). Interpersonal Communication Relating to Others, Fourth Edition, Pearson Education Inc.

Bommelje, Rick, Houston, John M., Smither, Robert. (1984). "Personality Characteristics of Effective Listeners: A Five Factor Perspective", International Journal of Listening, 17.

Borandağ, Cemal. (2004). Kendini Yönetme ve İletişim, Senfoni Yayınları, İstanbul

Boyd, Stephen D. () "The Human Side of Teaching: Effective Listening", Connecting Education&Careers, Vol. 76, Issue 7

Caputo, John, Hazel, Harry, McMahon, Colleen. (1994). Interpersonal Communication, Library of Congress Cataloging − in − Publication Data, USA.

Devito, Joseph A. (1994). Human Communication, Harper Collins College Publishers, NY.

Devito, Joseph A. (2004). The Interpersonal Communication Book, Tenth Edition, Pearson Education, USA.

Golen, Steven. (1990). "A Factor Analysis of Barriers to Effective Listening", The Journal of Business Communication, Winter 27: 1.

Grandgenett, Thompson Donald J., Grandgenett, Neal F. (1999). "Helping Disadvantaged Leaners Build Effective Listening Skills", Education, Vol. 120, No. 1.

Gürgen, Haluk. (1997). Örgütlerde İletişim Kalitesi, Der Yayınları, İstanbul.

Hale, Richard, Whitlam, Peter. (1998). İnsanları Etkileme Gücü, Çev: Tarkan Topuzluoğlu, Yöneticinin Kitaplığı, Epsilon Yayıncılık, 3. Baskı, İstanbul.

Hopper, Robert. (1984). Between You and Me, The Professional's Guide to Interpersonal Communication, Scott, Foresman and Company, USA.

Yates, JoAnne. "Active Listening and Reflective Responsees"MIT Sloan Communication Program http: //cdio.org/irms/downloadmaterials/activelistening3_1_1. docResponses

Johns, Gary. (1996). Organizational Behavior, Harper Collins Publishers, New York.

Kasatura, İlkay. (1998). Kişilik ve Özgüven, Evrim Yayınevi, 1. Basım, İstanbul.

Keltner, John W. (1973). Elements of Interpersonal Communication, Wadsworth Publishing Company, USA.

Kline, John A. (1996) Listening Effectively, Air University Pres, Maxwell Air Force Base, Alabama.

Robertson, Arthur K. (2002). Etkili Dinleme, Çev: E. Sabri Yarmalı, Hayat Yayınları, İstanbul.

Thompson, Kathy, Leintz, Pamela, Nevers, Barbara, Witkowski, Susan. (2004). "The Integrative Listening Model: An Approach To Teaching And Learning Listening", The Journal of General Education, Vol. 53, No: 3 − 4.

Tubbs, Stewart L., Moss, Sylivia. (1991). Human Communication, Sixth Edition, McGraw − Hill Inc, USA.

50 SORUDA
TÜRK SİNEMASI

Editör
Deniz Oğuzcan

Yazarlar
Cüneyt Gök
Deniz Oğuzcan
Janet Barış
Sabri Özaydın
Umut Şilan Oğurlu

ALTINBAS ÜNİVERSİTESİ Yayınları

ALTINBAŞ ÜNİVERSİTESİ Yayınları

50 SORUDA TÜRK SİNEMASI

Editör: Deniz Oğuzcan
Yazarlar: Cüneyt Gök, Deniz Oğuzcan, Janet Barış, Sabri Özaydın, Umut Şilan Oğurlu

Yayın No.: 70
100. Yıl Armağan Kitapları: 31
ISBN: 978-625-8174-32-8
E-ISBN: 978-625-8174-31-1
Basım Sayısı: 1. Basım, Mayıs 2023

Copyright 2023, ALTINBAŞ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

Bu baskının bütün hakları Altınbaş Üniversitesi Yayınları'na aittir. Yayınevinin yazılı izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.

ALTINBAŞ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI bir Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti. iştirakidir. SERTİFİKA NO.: 40340.

Cumhuriyetimizin 100. Yılı Etkinliklerini Düzenleme ve Koordinasyon Komisyonu Başkanı: Prof. Dr. Turgut İPEK
Yayın Danışmanı: Duygu SAZAN (duygu.sazan@altinbas.edu.tr)
Kapak Tasarım: Osman ÖZÇELİK
Sayfa Tasarım: Erdal Tarkan KARA (erdal@nobelyayin.com)
Baskı ve Cilt: Vadi Grafik Tasarım ve Reklamcılık Ltd. Şti. / Sertifika No: 47479
İvedik Org. San. 1420. Cad. No: 58/1 Yenimahalle/ANKARA • Tel: 0 312 395 85 71

Kütüphane Bilgi Kartı

Oğuzcan, Deniz.
50 Soruda Türk Sineması / *Deniz Oğuzcan*
1. Basım. X+232 s. 14x21,5 cm. Kaynakça var, dizin yok.
ISBN: 978-625-8174-32-8
E-ISBN: 978-625-8174-31-1
1. Sanat 2. Türk Sineması 3. Bağımsız Sinema

Genel Dağıtım

ATLAS AKADEMİK BASIM YAYIN DAĞITIM TİC. LTD. ŞTİ.
Adres: Bahçekapı mh. 2465 sk. Oto Sanayi Sitesi No:7 Bodrum Kat Şaşmaz-ANKARA - siparis@nobelyayin.com-
Telefon: +90 312 278 50 77 - **Faks:** 0 312 278 21 65
E-Satış: www.nobelkitap.com - esatis@nobelkitap.com / www.atlaskitap.com - info@atlaskitap.com

Dağıtım ve Satış Noktaları: Alfa Basım Dağıtım, Arasta, Arkadaş Kitabevi, D&R Mağazaları, Dost Dağıtım, Ekip Dağıtım, Kida Dağıtım, Kitapsan, Nezih Kitabevleri, Pandora, Prefix, Remzi Kitabevleri, Yeryüzü Dağıtım

İÇİNDEKİLER

Sunuş iii

Ön Söz v

1. Türk Sineması'nın dönemleri nelerdir? 1
2. Türk Sineması, tiyatro etkisinden çıktıktan sonra neler olmuştur? 5
3. Sinemanın Türkiye'ye gelişi ne zaman ve ne şekilde olmuştur? İlk Sinemacılar kimlerdir? 9
4. Türk Sineması'nın ilk filmi hangisidir? 12
5. Türk Sinemasının ilk filmleri/ konulu ve uzun metraj ilk Türk filmleri hangi filmlerdir? 14
6. 1960'lar neden Türk Sineması için bir dönemeç sayılır? 19
7. Yılmaz Güney 70'ler sinemasında neyi temsil eder, neden önemlidir? 24
8. 1970'lerde Türk Sineması'nda genel olarak hangi eğilimler gözlenir? 28
9. Yeşilçam melodramlarını belirginleştiren özellikler nasıl tanımlanabilir? 31
10. Atıf Yılmaz'ın 80'lerde çektiği kadını merkeze alan filmlerin farkı nedir? 36
11. Sansürün Türk Sineması'na etkisi nasıl olmuştur? 40
12. 1990'ları belirleyen yönetmenlerden biri olan Yavuz Turgul sinemasıyla nasıl bir kırılma yaratmıştır? 44
13. 2000'ler sinemasını oluşturan ortamı ve kurucu yönetmenleri nasıl tanımlarız? 49
14. Nuri Bilge Ceylan Sineması'nın değişen dönüşen dönemleri taşra ve kenti nasıl kapsar? 53
15. Zeki Demirkubuz melankolisi Yeşilçam melodramlarından nasıl beslenir? 57
16. Türkiye'de sinema mekanları ve sinemaya gitme deneyimi nasıl gelişmiştir? 61
17. Türkiye'de sinemaya gitme deneyimi ve bellek arasında nasıl bir ilişki vardır? 65

18. Türkiye'de bağımsız sinema nasıl gelişmiştir? 69
19. Yeni Türk Sineması kavramı nedir? 73
20. Türk Sineması'nda sınıfsal temsiller Yeşilçam ve günümüzde nasıl farklılaşmıştır? 77
21. Türk Sineması ve kültürel kimlik ilişkisi nasıl açıklanabilir? 80
22. Ulusaşırı Sinema çerçevesinde Türk Sineması nasıl konumlandırabilir? 84
23. Türkiye'de gerçekleşen film festivalleri sinemayı nasıl etkilemiştir? 88
24. Türk Sineması'nda oyuncuları yönetmenin incelikleri nelerdir? 91
25. Film müziğinin işlevi ve Türkiye'deki uygulamaları nasıldır? 95
26. Film müziğinin önemi ve işlevi bağlamında Lütfi Ömer Akad'ın kült filmi "Vesikalı Yarim" de kullanılan müzikler nasıl işlev görmektedir? 100
27. Türk Sineması'nda sesli çekim uygulamaları nasıldır? 104
28. Türkiye'de sinemanın toplumsal etkileri nelerdir? 109
29. Türkiye'de sinema eğitiminin temel ilkeleri nelerdir? 115
30. Türkiye'de nasıl bir sinema eğitimi olmalıdır? 122
31. Üniversitelerde sinema eğitimi nasıl biçimlenmelidir? 125
32. Türkiye'de sinema eğitimi veren kurumlar ile sinema ve televizyon sektörü arasında nasıl bir ilişki vardır? 129
33. Türkiye'de belgesel sinema nasıl ve hangi koşullarda gelişti? 133
34. Türkiye'de belgesel sinema yönetmenliği nasıldır? 138
35. Türkiye'de belgesel sinemayı nasıl tanımlarız? 143
36. Türk Sineması'nda senaryonun yeri nedir ve iyi bir senaryo nasıl yazılmalıdır? 148
37. Türk Sinemasında görüntü yönetmenliği nasıl gelişti? 153
38. Türk Sinemasının gelişimi için emek vermiş görüntü yönetmenleri kimlerdir? 156
39. Yakılan Türk filmi "Yorgun Savaşçı" seyircisine nasıl kavuşmuştur? 165

40. Türk Sineması'nda önemli bir yeri olan kurgucu Orhan Atadeniz kimdir? 170

41. Türk Sineması'nın en önemli filmlerinden olan "Sevmek Zamanı" filmini bu kadar özel kılan nedir? 174

42. Türk Sineması'nda fantastik filmleriyle anılan Yılmaz Atadeniz kimdir? 178

43. Toplumsal cinsiyet kavramı nedir? Türk Sineması'nda toplumsal cinsiyet rolleri nasıl tanımlanır? 183

44. Türk Sineması'nın ilk yıllarında kadın temsili hangi biçimlerde mevcuttur? Bedia Muvahhit ve Neyyire Neyir kimdir? 186

45. "Aşk Filmlerinin Unutulmaz Yönetmeni" filmi Yeşilçam döneminden Yeni Sinemacılar dönemine geçişle ilgili olarak Türk sinemasının dönüşümü hakkında ne söylüyor? 191

46. Cahide Sonku kimdir ve Türk Sineması'ndaki önemi nedir? 197

47. Bilge Olgaç kimdir ve Türk Sineması'ndaki önemi nedir? 202

48. Yeşilçam'da seks filmleri furyası nedir? Ne zaman başlayıp nasıl doğmuştur? 206

49. Gemide filmindeki kadın karakter eril dünyaya dair nasıl bir okuma sunabilir? 212

50. Neden son 5 yılda Türk Sineması'nda biyografik film üretimlerinde büyük bir artış vardır? 217

Kaynakça 221

Görseller Listesi 227

Yazarlar Hakkında 232

KAYNAKÇA

Abisel, N. (1999). *Popüler Sinemada Türler,* İstanbul: Alan Yayıncılık.

Abisel, N., Aslan, U. T., Behçetoğulları, P., Karadoğan, A., Öztürk, S. R. ve Ulusay, N. (2005). Çok Tuhaf Çok Tanıdık: Vesikalı Yarim Üzerine. İstanbul: Metis Yayınları.

Akbulut, H. (2014). Sinemaya Gitmek ve Seyir: Bir Sözlü Tarih Çalışması. Elektronik Mesleki Gelişim ve Araştırma Dergisi, C: 2, sf: 1-16.

Akbulut H. (2007). Ulus-aşırı Türk Sinemasında Kimlik Arayışları: Fatih Akın ve Yüksel Yavuz Sineması. Kimlik, Medya ve Temsil. Der. Emel Baştürk Akca Ankara: Nobel Yayıncılık

Akbulut H. (2003). Sinemanın Medeniyet Halleri: Türk Sinemasında Kimlik, Medeniyet ve Modernleşme Temsilleri. Düşünen Siyaset Dergisi. Sf. 227-234

Akbulut, H. (2012). *Yeşilçam'dan Yeni Türk Sineması'na Melodramatik İmgeler,* İstanbul: Hayalperest Yayınları.

Akbulut. H. (2005). *Nuri Bilge Ceylan Sinemasını Okumak*, İstanbul: Bağlam Yayınları.

Albay, P. (2022). Türkiye Sinemasında Sansürün Tarihi. https://fikritakip.co/turkiye-sinemasinda-sansurun-tarihi/

Arasan, İ. (2023). Atatürk Döneminde Türk Sineması.

https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ataturk-doneminde-turk-sinemasi/

Armes R. (1974). Film and Reality. Penguin Books.

Arslan, U. T. (2010). Mazi Kabrinin Hortlakları. İstanbul: Metis Yayınevi.

Anderson B. (1995). Hayali Cemaatler. Çev: İ. Savaşır. İstanbul: Metis Yayınları

Atam, Z. (2011). Yakın Plan Yeni Türkiye Sineması. İstanbul: Cadde Yayınları.

Barış, J. (2021). Yeni Türkiye Sinemasında Sınıfsal Görünümler. İstanbul: Doruk Yayınları.

Barış, J. (2013). 2000 Sonrası Bağımsız Türkiye Sinemasında Kent ve Taşra Melankolisi, Yayımlanmamış Doktora tezi, İstanbul, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Berendt, J. E. (1985). Ich höre, also bin ich. Goldmann.

Campbell, J. and Cousineau, P. (1999). The Hero's Journey : Joseph Campbell On His Life and Work. London: New World Library.

Chambers I. (2014). Göç, Kültür, Kimlik. Çev: İ. Türkmen, M. Beşikçi. İstanbul: Ayrıntı Yayınları

Chion, M. (2003). Bir Senaryo Yazmak. İstanbul: Agora Kitaplığı.

Costello, J. (2010). Senaryo Yazımı. İstanbul: Kalkedon Yayınevi.

Çavuşoğlu, N. (2006) 1990 Sonrası Türkiye'de Bağımsız Sinema. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

Çavcı O. (2020). 12 Eylül, Yeşilçam ve Seks Filmleri https://www.otekisinema.com/12-eylul-yesilcam-ve-seks-filmleri/ (Erişim Tarihi: 10.10.2022)

Demirci, C. (2004). Araya Parça Giren Yıllar. 1. Basım. İstanbul: İnkılap Kitapevi.

Dmytryk, D. (2015). Sinemada Yönetmenlik, Oyunculuk, Kurgu. İstanbul: Doruk Yayınları.

Durukan, A. (2005). Kameranın Ardındaki Kadın Bilge Olgaç. https://bianet.org/bianet/kultur/70286-kameranin-ardindaki-kadin-bilge-olgac (30.09.2022).

Durdu B. (2017). Halit Refiğ ve Ulusal Sinema Kavgası (http://tsa.org.tr/tr/yazi/yazidetay/348/halit-refig-ve-ulusal-sinema-kavgasi)

Ertürk, E. ve Arslan B. (2019). Safranbolu'da Sinemanın Gelişim Süreci: Özer Sineması, History Studies, 11(5), s. 1539-1554.

Evren, B. (2003) Türk Sinemasında Yeni Bir Dönem: Bağımsız Sinemacılar. Antrakt Aylık Sinema Dergisi, S:75-76, Sf: 16-18

Evren, B. (2014) Türk Sinemasının 100 Yılı. (Ed: Bircan Usallı Silan). İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Gök, C. (2022). Ders Notları.

Gökçe, Ö. (2020). "Beş Maddede Yılmaz Güney Sineması" https://altyazi.net/altyazi/bes-maddede-yilmaz-guney-i/ (Erişim tarihi Ocak 2022)

Göktürk D. (2002). Evde Kimse Yok mu? 1990'lar Avrupa Sinemasında Göçmen Kimlikler.Toplum Bilim Dergisi. Sf. 55-61

Gürbilek, N. (2004) Kör Ayna Kayıp Şark. İstanbul: Metis Yayınevi

Gürkan, T. (2000). Türk Sinemasının Tepesinde Sallanan Demokles'in Kılıcı. Içinde: A. İhsan Başgül (Ed.), Türk Sinemasında Sansür (pp. 19) Ankara: Kitle Yayıncılık.

Gümüşkemer, A. (2018). 1960 – 1980 Yılları Arasında Türk Sineması: Bölge İşletmeciliğinin Türk Sinemasına Yansımaları. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi).

Gün, B. (2014). "Yönetmen Gözünden Oyuncu Yönetimi" (Belgesel Film) https://www.youtube.com/watch?v=BSsok4-ATtg

Hall S. (2017). Temsil, Kültürel Temsiller ve Anlamlandırma Uygulamaları. Çev: İ. Dündar. İstanbul: Pinhan Yayıncılık.

Hall, S. (2011). "The March of the Neoliberals." The Guardian.

Ivens, J. ve Taschenbuch, R. (1974). Die Kamera und Ich. Verlag.

Kaim, A. A., (2011). New Turkish Cinema – Some Remarks on the Homesickness of the Turkish Soul. CINEJ Cinema Journal. Special Issue: 1, pp: 100-106.

Karay, R. H. (1939). Deli. İstanbul: Semih Lütfi Kitabevi.

Kaya, D. (2017). Yeşilçam Döneminde Film Sansürü: Bir Müzakere ve Mücadele Alanı Olarak Film Sesi. Kültür ve İletişim Dergisi, 20(39), sf. 12-34

Kaynar, H. (2009). Al Gözüm Seyreyle Dünyayı: İstanbul ve Sinema. Kebikeç İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmaları Dergisi, 0(27), sf. 191- 200.

Kuhn, A., Biltereyst, D. and Meers, P. (2017). Memories of Cinemagoing and Film Experience: An Introduction. Memory Studies, Vol. 10(1) 3–16.

Lovell, A. ve Hillier, J. (1972). Studies in Documentary. Martin Secker & Warburg Limited British Film Institute.

Lüleci, Y. (2020). "1970'li Yıllarda Türkiye'de İktidar ve Sinema İlişkileri", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt, 18, No 36, s. 495-528

Milliyet İlkler Ansiklopedisi. (1985).İstanbul: Milliyet Yayınları.

Monaco, J. (2013). Bir Film Nasıl Okunur? İstanbul: Oğlak Yayıncılık.

Naficy H. (2001). An Accented Cinema: Exilic and Diasporic Filmmaking. New Jersey: Princeton University Press.

Onaran, Â. Ş. (1968). Sinematografik Hürriyet. Ankara: İçişleri Bakanlığı

Özaydın, S. (1988). "Türkiye'de Sinema Eğitimi, Üniversitelerdeki 'tedrisat' krize çözüm getirebilir mi?" Milliyet Sanat Dergisi.

Özaydın, S. (1999). Ülkemiz Sinemasında Sesli Çekim. Effects Dergisi.

Özaydın, S. (2016). "Bir Yaşam Projesi: 'Anadolulu Olmak'", Kalid, Kadıköy Maarif, Yıl: 10, Sayı: 42.

Özaydın, S. (2022). Ders Notları.

Öztürk, Y. D. D. S. (2006). Türk Sinemasında İlk Sansür Tartışmaları ve Yeni Belgeler. Galatasaray Üniversitesi İletişim Dergisi, (5), 47-76. Retrieved from https://iletisimdergisi.gsu.edu.tr/tr/pub/issue/7374/96542

Özdemir, S. (2014). Beyaz Perdede Sansür Kuşağı. https://umut.org.tr

Öztürk, A. (2013). Türk Sinemasında Toplumsal Gerçekçilik Akımı ve Sansür (1960–1970 Dönemi) İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

Öztürk, S. R. (2004). Sinemanın Dişil Yüzü: Türkiye'de Kadın Yönetmenler. İstanbul: Om Yayınevi.

Özgüç, A. (1976). Türk Sineması Sansür Dosyası. İstanbul: Koza Yayınları.

Özgüç, A. (2003). Cahide: Peçete Kâğıdındaki Anılar. Ankara: Yeşilyurt Kitabevi.

Parlayandemir, G. (2015). Bağımsız Türk Sineması İçin Alternatif İzleyicilik Deneyimleri. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Radyo Televizyon Sinema Anabilim Dalı. (Yayımlanmamış Doktora Tezi).

Pekerman, S. (2012). Film Dilinde Mahrem. İstanbul: Metis Yayınevi.

Pösteki, N. (2012) 1990 Sonrası Türk Sineması (1990-2011). Kocaeli: Umuttepe Yayınları.

Rabiger, M. (1989). Directing: Film Techniques and Aesthetics. Focal Press.

Ravazzoli, E. (2016) Cinemagoing As Spatially Contextualised Cultural and Social Practice, Alphaville: Journal of Film and Screen Media, 11, pp. 33–44.

Resmi Gazete. (1939). Filmlerin ve Film Senaryolarının Kontrolüne Dair Nizamname. Resmi Gazete (4272): 12375-12377.

Richter, H. ve Hanser, C. (1976). Der Kampf um den Film. Verlag,

Robins K.& Aksoy A. (1999). Derin Millet: Millet Sorunu ve Türk Sinema Kültürü. Toplum ve Bilim Dergisi. Sf. 180-196

Said E. (2006). Kış Ruhu-Sürgün Üzerine Düşünceler. Çev: T. Birkan. İstanbul: Metis Yayıncılık

Sarı, G. (2017) Türkiye'de Özel Televizyon Yayıncılığının Gelişimi ve Medyanın Mülkiyet Yapısı. Ulakbilge Sosyal Bilimler Dergisi. C:5 S:18 sf: 2087-2096.

Saydam, B. (2020). "Türk Sineması'nın Tarihine Genel Bir Bakış" *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi,* Cilt, 18, No 36, s. 401-424.

Scognamillo, G. (1993). Türk Sinema Tarihi 1896-1986, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Sennett, R. (2012). Together: The Rituals, Pleasures and Politics of Co-Operation. London: Allen Lane.

Sim, Ş. (2018). *Türk Sinema Tarihi.* İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi Ders Notları.

Sontag S. (2008). "Büyüleyen Faşizm" Sinema İdeoloji Politika. Çev: Er. Yılmaz. Ankara: Orient Yayınları

Suner, A. (2006). Hayalet Ev Türk Sinemasında Aidiyet Kimlik ve Bellek. İstanbul: Metis Yayınları.

Şen, M. T. (2012). Öteki Yeşilçam: Erotik Komedilerin İşgali Başlıyor

https://www.otekisinema.com/oteki-yesilcam-erotik-komedilerin-isgali-basliyor/ (Erişim: 10.10.2022).

Şirin, U. (2012). "Zeki Demirkubuz'un Yolu"

http://uygarsirinyazihane.wordpress.com/2012/11/29/zeki-demirkubuzun-yolu/ (Erişim tarihi: Ocak 2022)

Taschenbuch, R. (1978). Filmlexikon. Verlag.

Teksoy, R. (2007) Rekin Teksoy'un Türk Sineması. (2. Basım). İstanbul: Oğlak Yayınları.

Tucker, A. S. (1989). Music From The Red Pony: Film Music by Aaron Copland. Rice University. (Master's Thesis) https://hdl.handle.net/1911/36089.

Tuna, F. (2013). Her Film Bir İmtihandı. Dilara Balcı (Ed.). İstanbul: Agora Kitaplığı.

Vogler, C. (2017). Yazarın Yolculuğu & Senaryo ve Öykü Yazımının Sırları. İstanbul: Okuyan Us Yayınları.

Wildenhahn, K. (1973). Über Synthetischen und Dokumentarischen Film. Kommunales Kino.

Williams R. (2007). Anahtar Sözcükler. Çev: S. Kılıç. İstanbul: İletişim Yayınları.

www.boxofficeturkiye.com (Erişim Tarihi 06.10.2022)

Yaren Ö. (2008). Altyazılı Rüyalar. Ankara: De Ki Yayınları.

Yücel, F. (2015). "Yeraltı, Tekliğin Savunusu", https://altyazi.net/yazilar/elestiriler/yeralti-tekligin-savunusu/ (Erişim Tarihi: Ocak 2022)

Zıraman, Z. (2014). Yeni Kavramı Çerçevesinde 1990 Sonrası Türkiye Sinemasında Yönetmen Üslupları. Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Sinema TV Anasanat Dalı. (Yayımlanmamış Doktora Tezi).

Gözden Geçirilmiş 2. Basım

TÜRKİYE'DE
ÜST YÖNETİM EKİPLERİ

Muzaffer AYDEMİR

İSTANBUL AÜ ALTINBAŞ ÜNİVERSİTESİ Yayınları

ALTINBAŞ ÜNİVERSİTESİ Yayınları

TÜRKİYE'DE ÜST YÖNETİM EKİPLERİ

Muzaffer AYDEMİR

Yayın No.: 21
100. Yıl Armağan Kitapları: 27
ISBN: 978-605-2065-20-4
E-ISBN: 978-605-2065-35-8
Basım Sayısı: Gözden Geçirilmiş 2. Basım, Mayıs 2023

Copyright 2023, ALTINBAŞ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI
Bu baskının bütün hakları Altınbaş Üniversitesi Yayınları'na aittir. Yayınevinin yazılı izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.
ALTINBAŞ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI bir Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti. iştirakidir. SERTİFİKA NO.: 40340.

Cumhuriyetimizin 100. Yılı Etkinliklerini Düzenleme ve Koordinasyon Komisyonu Başkanı: Prof. Dr. Turgut İPEK
Yayın Danışmanı: Duygu SAZAN (duygu.sazan@altinbas.edu.tr)
Kapak Tasarım: Osman ÖZÇELİK
Sayfa Tasarım: Erdal Tarkan KARA (erdal@nobelyayin.com)
Baskı ve Cilt: Meteksan Matbaacılık ve Teknik Sanayi Tic. Anonim Şirketi Sertifika No.: 46519
Beytepe Köy Yolu No.: 3 06800 Bilkent-Çankaya/ANKARA

Kütüphane Bilgi Kartı

Aydemir, Muzaffer.
Türkiye'de Üst Yönetim Ekipleri / *Muzaffer Aydemir*
Gözden Geçirilmiş 2. Basım. XVIII+324 s. 14x21,5 cm. Kaynakça var, dizin yok.
ISBN: 978-605-2065-20-4
E-ISBN: 978-605-2065-35-8
1. Üst yönetim Ekipleri 2. Yöneticilik 3. Yöneticiler 4. Türkiye

Genel Dağıtım

ATLAS AKADEMİK BASIM YAYIN DAĞITIM TİC. LTD. ŞTİ.
Adres: Bahçekapı mh. 2465 sk. Oto Sanayi Sitesi No:7 Bodrum Kat Şaşmaz-ANKARA - siparis@nobelyayin.com-
Telefon: +90 312 278 50 77 - **Faks:** 0 312 278 21 65
E-Satış: www.nobelkitap.com - esatis@nobelkitap.com / www.atlaskitap.com - info@atlaskitap.com

Dağıtım ve Satış Noktaları: Alfa Basım Dağıtım, Arasta, Arkadaş Kitabevi, D&R Mağazaları, Dost Dağıtım, Ekip Dağıtım, Kida Dağıtım, Kitapsan, Nezih Kitabevleri, Pandora, Prefix, Remzi Kitabevleri, Yeryüzü Dağıtım

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ ..... **iii**
ÖN SÖZ ..... **vii**
KISALTMALAR LİSTESİ ..... **xi**
TABLOLAR LİSTESİ ..... **xiii**
ŞEKİLLER LİSTESİ ..... **xv**

GİRİŞ **1**

Birinci Bölüm
ÜST YÖNETİM KAVRAMI **11**

1.1 Ekip Kavramı 14
1.2 Grup Kavramı 19
1.3 Ekip ve Grup Kavramlarının Karşılaştırması 21
1.4 Ekip Psikolojisi 22
1.5 Üst Yönetim Ekibi Kavramı 24
1.6 Üst Yönetim Ekibi Kavramının Tarihi Seyri 30
1.7 Üst Kademe Yaklaşımı 35
1.8 Demografi Kavramı 46
1.9 Demografik Değerlerin Dağılımı 57
1.9.1 Homojenlik 58
1.9.2 Heterojenlik 62
1.10 Üst Yönetim Ekibi ve Strateji Kavramı 74
1.11 Üst Yönetim Ekibi ve Performans Kavramı 89

İkinci Bölüm
ÜST YÖNETİM EKİBİ GÖREV TANIMLAMALARI **95**

2.1 Üst Yönetim Görev Çeşitleri 102
2.1.1 Genel Müdür/Chief Executive Officer (CEO) 103
2.1.2 Genel Müdür Yardımcısı/Chief Operating Officer (COO) 107
2.1.3 Genel Sekreter/Director of Operations (DOO) 108
2.1.4 Finans Müdürü/Chief Financial Officer (CFO) 109
2.1.5 İnsan Kaynakları Müdürü/Chief Human Resource Officer (CHRO) 110
2.1.6 İş Gelişim Müdürü/Chief Information Officer (CIO) 111

2.1.7 İletişim Müdürü/Chief Communications Officer (CCO)..... 114
2.1.8 Bilgi İşlem Müdürü/Chief Knowledge Officer (CKO)..... 114
2.1.9 Teknik Müdür/Chief Technology Officer (CTO) 115
2.1.10 Pazarlama Müdürü/Chief Marketing Officer (CMO)..... 116
2.1.11 Satış Müdürü/Chief Sales Officer (CSO).....117
2.1.12 Tedarik Müdürü/Chief Supply Chain Management Officer (CSMO) 118
2.1.13 Üretim Müdürü/Chief Manufacturing Officer (CMAO)..... 119
2.1.14 Hukuk/Kurumsal Yönetişim Müdürü/Corporate Governance Officer (CGO) 120
2.1.15 Bölge Müdürü-Strateji Müdürü/Strategic Business Unit (SBU).....121
2.1.16 Dijital Üst Yönetici/Chief Digital Officer (CDO)..... 122
2.1.17 Diğer Üst Yöneticiler.....124

Üçüncü Bölüm
ÜST YÖNETİM EKİBİ GÖREV YAPILARI.....125

3.1 Farklılaşmış Büyük İşletmelerdeki Üst Yönetim Ekipleri 128
3.2 Ülkemiz İşletmeleri Üst Yönetim Ekipleri Yapıları 129
3.3 Ülkemizdeki Üst Yönetim Ekiplerinin Görev Tanımları.....134
3.3.1 Genel Müdür/Chief Executive Officer (CEO) 135
3.3.2 Genel Müdür Yardımcısı/Chief Operating Officer (COO) 135
3.3.3 Finans Müdürü/Chief Financial Officer (CFO).....136
3.3.4 İnsan Kaynakları Müdürü/Chief Human Resource Officer (CHRO).....138
3.3.5 Pazarlama Müdürü/Chief Marketing Officer (CMO).....138
3.3.6 Satış Müdürü/The Chief Sales Officer (CSO).....139
3.3.7 Teknik Müdür/The Chief Technology Officer (CTO) 140
3.3.8 Tedarik Müdürü/Chief Supply Chain Management Officer (CSMO) 141
3.3.9 Üretim Müdürü/Chief Manufacturing Officer (CMAO).....142
3.3.10 Bilgi İşlem Müdürü/Chief Knowledge Officer (CKO).....144
3.3.11 İletişim Müdürü/Chief Communications Officer (CCO).....144
3.3.12 İş Gelişim Müdürü/Chief Information Officer (CIO) 145
3.3.13 Hukuk-Kurumsal Yönetişim Müdürü/The Corporate Governance Officer (CGO) 145
3.3.14 Genel Sekreter/Director of Operations (DOO).....146
3.3.15 Bölge Müdürü-Strateji Müdürü/Strategic Business Unit (SBU) 146

Dördüncü Bölüm
ARAŞTIRMA DEĞİŞKENLERİ.....149

4.1 İşletme Boyutu.....152
4.2 İşletme Yaşı.....156
4.3 Ekip Boyutu.....159
4.4 Performans Değerleri.....163
4.4.1 Varlıkların Dönüşüm Oranı.....165
4.4.2 Sermayenin Dönüşüm Oranı.....165

Beşinci Bölüm
ARAŞTIRMA METODU VE ANALİZ.....169

5.1 Araştırmada Yer Alan İşletmeler.....173
5.2 İşletmelerin Seçimi.....173
5.3 Sektörel Çalışma.....177
5.4 İşletme Sayısı.....178
5.5 Verilerin Toplanması.....179
5.6 Çalışmanın Süresi.....181
5.7 Değişkenlerin Homojen ve Heterojenliğinin Hesaplanması.....182
5.8 Verilerin Analiz Edilmesi.....183
5.9 Modelde Yer Alan Değişkenler.....185
5.9.1 Bağımlı Değişkenler.....185
5.9.2 Bağımsız Değişkenler.....186
5.10 Demografik Değerlerin Hesaplanması.....187

Altıncı Bölüm
ARAŞTIRMA BULGULARI VE DEĞERLENDİRME.....191

6.1 Araştırma Bulguları.....193
6.1.1 Tanımlayıcı İstatistik Sonuçları.....193
6.2 Üst Yönetim Ekibinde Yaş.....203
6.2.1 Kavramsal Altyapı.....203
6.2.2 Araştırma Bulguları.....210
6.3 Üst Yönetim Ekibinde Cinsiyet.....214
6.3.1 Kavramsal Altyapı.....214
6.3.2 Araştırma Bulguları.....220
6.4 Üst Yönetim Ekibinde Ulusal Köken (Aidiyet).....222
6.4.1 Kavramsal Altyapı.....222
6.4.2 Araştırma Bulguları.....229
6.5 Görev Süresi Kavramı.....233
6.5.1. Üst Yönetim Ekibi İşletme Görev Süresi.....235
6.5.1.1 Kavramsal Altyapı.....235

6.5.1.2 Araştırma Bulguları 239
6.5.2 Üst Yönetim Ekibi Görev Süresi..... 243
6.5.2.1 Kavramsal Altyapı..... 243
6.5.2.2 Araştırma Bulguları 247
6.6 Üst Yönetim Ekibi Aile Üyeliği 250
6.6.1 Kavramsal Altyapı 250
6.7 Üst Yönetim Ekibi Eğitim Düzeyi 258
6.7.1 Kavramsal Altyapı 258
6.7.2 Araştırma Bulguları 261
6.8 Üst Yönetim Ekibi Eğitim Branşı 264
6.8.1 Kavramsal Altyapı 264
6.8.2 Araştırma Bulguları 266
6.9 Üst Yönetim Ekibi Fonksiyonel Geçmişi 271
6.9.1. Kavramsal Altyapı 271
6.9.2 Araştırma Bulguları 276

Yedinci Bölüm
ÜST YÖNETİM EKİBİ, STRATEJİK LİDERLİK/YÖNETİM ÇALIŞMALARI GELİŞİMİ, ÇEŞİTLİLİĞİ VE ÜLKEMİZ AÇISINDAN ANLAMI 283

SONUÇ 291

KAYNAKÇA 305

YAZAR 323

KAYNAKÇA

Acar C. Ahmet, (1993), The impact of key international factors on firm performance: An empirical study of small Turkish firms, *Journal of Small Business Management*, Vol. 31, No.4, s. 6–92.

Akal Zühal, (1996), *İşletmelerde Performans Ölçüm ve Denetimi, Çok Yönlü Performans Göstergeleri*, Mert Matbaası, Ankara

Akdoğan Nalan ve Tenker Nejat, (2001), *Finansal Tablolar ve Mali Analiz Teknikleri*, Ankara:, Gazi Kitabevi.

Akgüç Öztin, (1984), *Kredi Taleplerinin Değerlendirilmesi*, Yonca Matbaası, Ankara.

Alpay Güven, (1988), *Holding Yönetimine Gelince*, İstanbul: Beta Basım ve Yayım.

Alvarez Jos´e Luis ve Svejenova Silviya, (2005), *Sharing Executive Power: Roles and Relationships at the Top*, Cambridge University Press Publishing, New York

Ancona G. D. ve Nadler A. D., (1989), *Teamwork At The Top: Creating High Performing Executive Teams*, Sloan Working Papers.

Ancona G. D. ve Caldwell F. D., (1992), Demography and design predictors of new product team performance, *Organization Science*, Vol. 3, No. 3, s. 321–341.

Anderson Daun. (2003), The integration of gender and political behavior into Hambrick and Mason's upper echelons model of organizations, *Journal of American Academy of Business*, Vol. 3, No. 1/2, s. 29 – 36.

Anderson C. Ronald, Reeb M. David, (2003), Founder-family ownership and performance: Evidence from the S&P 500, *The Journal of Finance* Vol. LVIII, No. 3, s. 1301–1327.

Anne Deering ve Anne Murphy, (2003), *The Partnering Imperative Making business partnerships work,* John Wiley & Sons Ltd. Publishing, The Atrium, Southern Gate, West Sussex, England

Auden C. William, (2006), *Top Management Team and Performance*, Book Surge LLC, New York.

Aydemir Muzaffer, Yalçın Azmi ve Can Kılıç Kemal, (2009), Stratejik yöneticilerin (Üst yönetim Ekibi) yaş dağılımının işletme performansı üzerine etkisi, *18. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi.*

Aydemir Muzaffer, (2010), Üst yönetim ekibi heterojenliğinin işletme performansı üzerine etkisi: Türk işletme grupları iştirakleri üzerine bir araştırma, Yayınlanmamış doktora Tezi.

Ayub Nailah ve Jehn A. Karen, (2006), National diversity and conflict in multinational workgroups: The moderating effect of nationalism, *International Journal of Conflict Management*, Vol. 17, No. 3, s. 181–201.

Auh S. ve Menguc B., (2005), The influence of top management team functional diversity on strategic operations: The moderating role of environmental turbulence and inter-functional coordination, *International Journal of Research in Marketing*, Vol. 22, s. 333–350.

Bantel A. Karel,(1994), Strategic planning openness the role of top management team demography, *Group & Organization Management* Vol. 19, No. 4, s. 406–424.

Barker L. V. ve Patterson W. P. (1996), Top management team tenure and top manager causal attributions at declining firms attempting turnarounds, *Group & Organization Management*, Vol. 21, No. 3, s. 304–336.

Barker L. V., Patterson W. P. ve Müller C. G., (2001), Organization causes and strategic consequences of the extend of top management team replacement during turnaround attempts, *Journal of management Studies*, Vol. 38, No. 2, s. 236–268.

Barnet Richard ve Cavanagh John, (1994), *Global Dreams: Imperial Corporations and the New World Order*, Simon & Schuster, New York.

Barrick R. M., Bradley H. B., Kristof-Brown L. A. ve Colbert E. A., (2007), The moderating role of top management team interdependence: Implications for real teams and working groups, *Academy of Management Journal* Vol. 50, No. 3, s. 544–557.

Barsade G. S., Ward J. A., Turner D. F. J. ve Sonnenfeld A. J., (2000), To you hearts contenet: A model of affective diversity in top management teams, *Administrative Science Quarterly* Vol. 45, No. 3, s. 802–836.

Bartlett A. C., Ghoshal S., (1995), Changing the role of top management, *Hardward Business Review*, May-June, s.132-142.

Bayram A., Çankaya B., (2010), *Dictionary of Business Terms*, Milet Publishing, Chicago.

Becerra Manuel, (2009), *Theory of the Firm for Strategic Management Economic Value Analysis*, Cambridge Universıty Press, New York

Berger Roland, Dutta Soumitra, Raffel Tobias ve Samuels Geoffrey, (2009), *Innovating At The Top How Global CEOs Drive Innovation for Growth and Profit*, Palgrave Macmillan, New York,

Besler Senem, (2006), Üst Yönetim Ekip Heterojenliğinin Örgütsel Süreç ve Sonuçlar Üzerine Etkisi, *İktisat, İşletme ve Finans Dergisi*, Vol. 246, s. 60–80.

Bettis Richard A. ve Prahalad C.K., (1983), *The Visible and the Invisible Hand: Resource Allocation in the Industrial Sector*, Strategic Management Journal, Vol,4(1), s, 27-43

Bilimoria Diana, (2006), The relationship between women corporate directors and women corporate officers, *Journal of Management Issues*, Vol. 18, No. 1, s. 47-61.

Bjuggren Per-Olof ve Mueller Dennis C., (2009), *The Modern Firm, Corporate Governance and Investment*, Edward Elgar Northampton, USA.

Blake R. R., Mouton S. J., (1985), *Executive Achievement Making It At Top Management*, McCraw-Hill Book, New York.

Blau M. Peter, (1977), *Inequality and Heterogeneity*, A Division of Macmillan Co., New York.

Brief Arthur P., (2008), *Diversity at Work*, Cambridge University Press, Cambridge.

Brinckmann J., (2007), *Competence of Top Management Teams and Success of New Technology-Based Firms A Theoretical and Empirical Analysis Concerning Competencies of Entrepreneurial Teams and the Development of Their Venture*, Deutscher Universitäts-Verlag, GWV Fachverlage GmbH, Wiesbaden

Boeker Warren, (1997), Executive migration and strategic change: The effect of top manager movement on product-market entry, *Administrative Science Quarterly* Vol. 42, s. 213–236.

Bon Le G., (2005), *Kitleler psikolojisi*, Hayat Yayınları, İstanbul.

Borghesi R., Huston J. ve Naranjo A., (2007) Value, survival, and the evolution of firm organizational structure, *Financial Management*, Vol. 36, No. 3, s. 5–31.

Bottger Preston, (2008), *Leading in the top team the CXO challenge*, Cambridge University Press, New York

Brunninge O., Nordqvist M. ve Wiklund J., (2007), Corporate Governance and Strategic Change in SMEs: The Effects of Ownership, Board Composition and Top Management Teams, *Small Business Economics*, Vol. 29, s. 295–308.

Buch D. Sebastian, (2006), *The Relationship of Family İnfluence, Top Management Teams Behavioral İntegration, and Firm Performance in Germany Family Business,* Yayınlanmamış Doktora Tezi, San Diego University, USA.

Buğra, Ayşe, (2005), *Devlet ve İşadamları*, İstanbul: İletişim Yayıncılık.

Byrnes W. G., ve Chesterston B. K., (1973), *Decisions Strategies and New Ventures Modern Tools for Top Management*, George Allen and Undwin, London.

Caligiuri P., Lazarova M. ve Zehetbauer S., (2004), Top managers national diversity and boundary spanning: Atitudinal indicators of a firm's internationalization, *The Journal of Management Diversity*, Vol. 23, No. 9, s. 848–859.

Capek Mary Ellen S. ve Mead Molly, (2006), *Effective Philanthropy Organizational Success Through Deep Diversity and Gender Equality,* The MIT Press Cambridge.

Carayannis Elias G., Kaloudis Aris and Mariussen Age, (2008), *Diversity in the Knowledge Economy and Society Heterogeneity, Innovation and Entrepreneurship*, MPG Books Ltd, Bodmin Printed, Cornwall

Carmeli A., ve Schaubroeck J., (2006), Top management team behavioral integration, decision quality, and organizational decline, *The Leadership Quaterly*, Vol. 17, s 441–453.

Carpenter A. A., (2002), The implications of strategy and social contexfor the relations between top management teamheterogeneity and firm performance, *Strategic Management Journal*, Vol, 23(3), s 275-284

Carpenter A. Mason ve Fredrickson W. James, (2001), Top management teams, global strategic posture, and the moderating role of uncertainty, *Academy of Management Journal* Vol.44, No. 3, s. 533–545.

Carpenter A. Mason, Geletkanyez A. M. ve Sanders G. W., (2004), Upper echelons research revisited: Antecedents, elements, and consequences of top management team composition, *Journal of Management* Vol.30, No. 6, s. 749-778.

Carter Louis, Ulrich David ve Goldsmith Marshall, (2005) *Best Practices in Leadership Development and Organization Change How the Best Companies Ensure Meaningful Change and Sustainable Leadership,* Pfeiffer Publishing, San Francisco, USA.

Chatman Jennifer A. ve Flynn Francis J., (2001), The influence of demographic heterogeneity on the emergence and consequences of coorperative norms in work teams, *Academy of Management Journal*, Vol. 44, No.5 s. 956–974.

Chen G., Tjosvold D. ve Liu C., (2006), Cooperative goals, leader people and productivity values: Their contribution to top management teams in China, *Journal of Management studies*, Vol. 43, No. 5, s. 1177–1200.

Child John, (1974), Managerial and organizational factors associated with company performance part I, *The Journal of Management Studies*, Vol. 11, s. 175–189.

Child John, (1984), *Organization: A Guide To Problems And Practice*, Harper & Row Publisher, London.

Cho S. T., (2006), The effect of executive turnover on top management team's environmental scanning behavior after an environmental change, *Journal of Business Research*, Vol. 59, s. 1142–1150.

Clark Peter, (2000), *Organisations in Action Competition Between Contexts*, Routledge Publihing, London.

Corrall Sheila, (2005), *Strategic Management of Information Services: A Planning Handbook*, Aslib/IMI Staple Hall Stone House Court London

Daboub J. A., Rasheed A. M., Priem L. R., Gray A. D., (1995), "Top management team characteristics and corporate illegal activity", *The Academy of Management Review* Vol.20, No.1, s. 138-170.

Daily M. C. ve Schwenk C., (1996), Chief executive officers, top management teams, and board of directors: Congruent or countervailing forces, *Journal of Management*, Vol. 22, No. 2, s. 185-208.

Dale Ernest, (1978), *Management Theory and Practice*, McGraww-Hill Inc., USA.

Dallenbach S.U., McCarty M.A. ve Schoenecker S. T., (1999) Commitment to innovation: The impact of top management team characteristics, *R&D Management*, Vol.29, No. 3, s. 199-208.

Dauderis Henry, (1990), *Financial Accounting*, Holt, Rinehart and Winston, Canada.

Davidson Marilyn J. ve Fielden Sandra L., (2003), *Individual Diversity and Psychology in Organizations*, John Wiley & Sons Ltd, West Sussex.

Davidson N. W., Nemec C., Worrell L. D., (2006), Determinants of CEO age at succession, *Journal of Management and Governance*, Vol. 10, s. 35–57.

Davis C. Ralp, (1951), *The Fundamentals of Top Management*, New York Harper & Brothers Publishers, New York.

Davis F. Gerald, (1994), Asocial movement perspective on corporal control-includes appendix, *Administrative Science Quarterly* Vol. V No. 12, s. 123–165.

Davis F. G., Useem M, (2002), *Handbook of Strategy and Management*, Sage Publication, London.

Derr C. B., Roussillon S. ve Bournois F., (2002), *Cross-Cultural Approaches to Leadership Development*, Quorum Books, USA

Ding Y., Zhang H. ve Zhang J., (2008), The financial and operating performance of Chinese family-owned listed firms, *Management International Review*, Vol. 48, No. 3, s. 297–318.

Dresner Howard, (2008), *The Performance Management revolution Business Results Through Insight and Action*, John Wiley & Sons, Inc., New Jersey.

Drucker F. Peter, (1973), *Management: Tasks, Responsibilities and Practices*, Harper & Row Publisher, New York.

Drucker F.Peter, (1998), Fırtınalı Dönemlerde Yönetim, İnkilap Kitapevi, İstanbul.

Drucker F.Peter, (1999), Management Challenges for the 21st Century, Harper Business, New York.

Dyer W. Gibb, (2006), Examining the "family effect" on firm performance, *Family Business Review*, Vol. 19, No. 4, s. 253–273.

Dyson Robert G. ve O'Brien Frances A., (1999), *Strategic Development Methods and Models,* John Wiley & Sons, Inc., New York.

Eagly H. Alice, (2007), Female leadership advantage and disadvantage: resolving the contradictions *Psychology of Women Quarterly* Vol. 31, s. 1–12.

Ebner Alexander ve Beck Nikolaus, (2008), *The Institutions of the Market Organizations, Social Systems, and Governance*, Oxford University Press Inc., New York

Ensley D. Michael ve Pearson W. Allison, (2005), An exploratory comparison of the behavioral dynamics of top management teams in family and nonfamily new ventures: Cohesion, conflict, potency, and consensus, *Entrepreneurship Theory and Practice*, May, s. 267–284.

Erdoğan İlhan, (2007), *İşletmelerde Davranış*, Miad Yayınları, İstanbul.

Ferrier J. W., Lyon W., D., (2004), Competitive repertoire simplicity and firm performance: The moderating role of top management team heterogeneity, *Managerial and Decision Economics*, Vol. 25, s. 317–327.

Fındıkçı İlhami, (2005), *Aile Şirketlerinde Yönetim ve Kurumsallaşma*, Alfa Yayınları, İstanbul.

Finkelstein S., (1992) Power in Top Management Teams: Dimensions, Measurement and Validation, *Academy of Management Journal*, Vol 35, s. 505-538.

Finkelstein Sydney ve D'aveni Richard A., (1994), Ceo duality as a double-edged sword: How boards of directors balance entrenchment avoidance and unity of command, *Academy of Management Journal*, Vol. 37, No. 5, s. 1079–1108.

Finkelstein S. ve Hambrick C. D., (1989), Chief executive compensation: A study of the intersection of markets and political processes, *Strategic Management Journal*, Vol. 10, s. 121–134.

Finkelstein S. ve Hambrick C. D., (1990), Top management team tenure and organizational outcomes: The role of managerial discretion, *Administrative Science Quarterly*, Vol. 35, s. 484–503.

Finkelstein Sydney, Hambrick C Donald ve Cannella Jr Albert, (2009), *Strategic Leadership Theory and Research on Executives, Top Management teams and Boards*, Oxford University Presss, New York.

Frederickson W. J., Hambrick C. D. ve Baumrin S., (1988), A model of CEO dismissal, *Academy of Management Review*, Vol.13, No.2, s. 255-270.

Friedman Thomas, (1999), Lexus ve Zeytin Ağacı, Küreselleşmenin Geleceği, Boyner Holding Yayınları, İstanbul

Garih Üzeyir, (2004), *Yönetim İlkeleri*, Hayat Yayınları, İstanbul.

Geletkanyez A. M., Hambrick C. D., (1997), The external ties of top executives: Implications for strategic choice and performance, *Administrative Science Quarterly*, Vol. 42, s. 654–681.

Goffee Robert ve Scase Richard, (1992), *Kadınlar İş Başında Kadın Girişimcilerin Deneyimi,* Yön Yayıncılık, İstanbul.

Gomez-Meija R. L., Nunez-Nickel M. ve Gutıerrez I., (2001), The role of family ties in agency contracts, *Academy of Management Journal*, Vol. 44, No. 1, s. 81–95.

Gong Yaping, (2006), The impact of subsidiary top management team national diversity on subsidiary performance: Knowledge and legitimacy perspective, *Management International Review*, Vol. 46, No. 6, s. 771–789.

Gottschalk Petter, (2006), *CIO and Corporate Strategic Management: Changing Role of CIO to CEO,* Idea Group Publishing, London.

Gottschalk Petter, (2007), *CIO and Corporate Strategic Management: Changing Role of CIO to CEO Idea Group,* Publishing, Hershey.

Gökşen S. N. ve Üsdiken B., (2001), Uniformity and diversity in Turkish business groups: Effects of scale and time of founding, *British Journal of Management*, Vol.12, s. 325-340.

Gönenli Atilla ve Sarıkamış Cevat, (1970), *İşletme Finansı Okuma Parçaları ve Vakalar*, Hüsnütabiat Matbaası, İstanbul.

Greiner Larry E. ve Cummings Thomas G., (2009), *Dynamic Strategy-Making A Real-Time Approach for the 21st Century Leader*, Jossey-Bass AWiley Imprint, San Francisco

Grimm Curtis M., Lee Hun, ve Smith Ken G., (2006), *Strategy as Action: Competitive Dynamics and Competitive Advantage*, Oxford University Press, New York.

Gruber H. William, (1967), Behavioral science, systems analysis and the failure of top management, *Industrial Management Review*, Vol. 9, No. 1, s. 37–47.

Guttman Howard M., (2008), Great Busıness Teams Cracking the Code for Standout Performance, John Wiley & Sons, Inc Publishing, Hoboken, New Jersey.

Habberson G. Timothy, (2006), Commentary: A framework for managing the familiness and agency advantages in family firms, *Entrepreneurship Theory and Practice*, November, s. 879–866.

Hadlock J. C. ve Lumer B. G.,(1997), Compensation, turnover and top management incentives: Historical evidence, *Journal of Business*, Vol.70, No.2, s. 153-187.

Haleblian J. ve Finkelstein S., (1993), Top management team size, CEO dominance and firm performance: The moderating roles of environmental turbulence and discretion, *The Academy of Management Journal,* Vol. 36, No. 4, s. 844–863.

Halverson C., B. ve Tirmizi S. A., (2008), *Effective Multicultural Teams: Theory and Practice*, Springer Science Business Media B.V., New York.

Hambrick C. Donald, (1981a), Environment, strategy, and power within top management teams, *Administrative Science Quarterly,* Vol. 26, s. 253–276.

Hambrick C. Donald, (1981b), Strategic awareness within top management teams, *Strategic Management Journal*, Vol. 2, s. 263–279.

Hambrick C. Donald, (1987), The top management team: Key to strategic success, *Strategic Management Journal*, Fall, s. 88–108.

Hambrick C. Donald, (1995a), Guest editor's introduction: Putting top managers back in the strategy picture, *Strategic Management Journal*, Vol. 10, No. 5, s. 469–478.

Hambrick C. Donald, (1995b), Fragmentation and the other problems CEOs have with their top management teams, *California Management Review*, Vol. 37, No. 3, s. 110–127.

Hambrick Donald C., ve Cannella Albert A., (2001), Upper echelons: Donald Hambrick on executives and strategy. Interview by Albert A. Cannella, Jr. for the Crosstalk series in *Academy of Management Executive*, Vol, 15(3), s.36-42.

Hambrick C. D., Cho S. T. ve Chen J. M., (1996), The influence of top management team heterogeneity on firms competitive moves, *Administrative Science Quarterly*, Vol. 41, s. 659–64.

Hambrick C. D. ve Finkelstein S., (1995), The effect of ownership structure on conditions at the top: The case of ceo pay raises, *Strategic Management Journal,* Vol. 16, s. 175–193.

Hambrick C. D. ve Fukutomi D. S. G., (1991), The seasons of a CEO's tenure, *Academy of Management Review*, Vol.16, No.4, s. 719-742.

Hambrick C. D., MacMillan C. I, Day L. D., (1982), Strategic attributes and performance in the BCG matrix-a PIMS-based analysis of industrial product businesses, *Academy of Management Journal,* Vol. 25, No. 3, s. 510–531.

Hambrick C. Donald, Mason A. Phyllis, (1984), Upper echelon: The organization as a reflection of its top management, *The Academy of Management Review*, Vol. 9, No. 2, s. 193–206.

Hargroves Karlson C. ve Smith Michael H., (2005), *The Natural Advantage Of Nations Business Opportunities Innovation and Governance in the 21st Century*, Earthscan Publishing, London

Harris O. Jeff ve Hartman Sandra J., (2002), Organizational Behavior, Haworth Press, New York.

Harrison J. Richard, Torres L. David ve Kukalis L., (1988), The changing of the guard: Turnover and Structural change in the top management positions, *Administrative Science Quarterly*, Vol.33, No. 2, s. 211-232.

Hatfield G., Worell D. L., Davidson N. W. ve Bland E., (1999) Turbulence at the top: Antecedents of key executive dismissal, *Quarterly Journal of Business and Economics*, Vol. 3, No. 1, s. 3–23.

Hayes M. R., Oyer P. ve Schaefer S., (2005), Coworker complementarity and the stability of top-management teams, *The Journal of Law, Economics, & Organization*, Vol. 22, No. 1, s.184–212.

Herriot Peter ve Sonnentag Sabine (2002), *Wiley Handbooks in the Psychology of Management in Organizations*, John Wiley & Sons, Ltd.,West Sussex.

Herrmann P., Datta K. D., (2005),Relationship between top management team characteristics and international diversification: An empirical investigation, *British Journal of Management*, Vol. 16, s. 69–78.

Hırıyappa B., (2008), *Strategic Management For Chartered Accountants*, New Age International Limited Publishers, New Delhi.

Hidemasa Morikava, (2001), *A History Of Top Management İn Japan Managerial Enterprises and Family Enterprises*, Oxford University Press, New York.

Hitt Michael A., Freeman R. Edward ve Harrison Jeefrey S., (2006), *The Handbook of Strategic Management*, Blackwell Publishing, USA.

Hoffman J. J., Lheureux A. R., Lamont T. B., (1997), The effect of inner and outer TMT size on the performance of international firms, *Journal of Management Issues*, Vol. 9, No. 1, s. 121–134.

Horne V. James, (1979), *Finansal Yönetim ve Politikaları Cilt III*, Ankara İktisadi ve Ticari Akademisi Yayınları, Ankara.

Hunter M. Gordon, (2007), *Contemporary Chief Information Officiers Management Experiences*, IGI Publishing, New York.

Hurst K. D., Rush C. James ve White E. Roderick, (1989), Top management teams and organizational renewal, *Strategic Management Journal*, Vol. 10, s. 87–105.

İpekçi, Nizam,(2000), *Holding Şirketler*, İpekçi Yayıncılık, İstanbul.

Jaques Elliott, (2002), *Social Power and the CEO Leadership and Trust in a Sustainable Free Enterprise System*, Quorum Books, Connecticut, USA.

Johnson Peter, (2007), *Astute Competition The Economics Of Strategıc Diversity,* Elsevier Oxford, UK.

Jones H. K., Werner L. M., Terrell P. K., Terrell L. R., (2000), *Introduction to Financial Accounting*, prentice Hall, New Jersey.

Karademir B., Özgen H., Osborn R. N., Yaprak A., (2005), The co-evolution of institutional environments, markets, organizational capabilities, and organizational strategies: A historical and comparatives study of Turkish family holdings, Proceedings of 21st Colloquium of European Group for Organizational Studies, Uluslararası Kongre, Berlin.

Kase Kimino, Riquelma Hernan ve Saez-Martinez J Francisco, (2005), *Transformational CEOs Leadership and Management Success in Japan*, Edward Elgar Publishing, Massachusetts USA.

Karpuzoğlu Ebru, (2004), *Büyüyen ve Gelişen Aile Şirketlerinde Kurumsallaşma*, Hayat Yayıncılık, İstanbul.

Katzenbach R. Jon, (1997), The myth of the top management team, *Harvard Business Review*, November-December, s. 83–91.

Katzenbach Jon R., (1998), *Teams at the Top Unleashing The Potential of Both Teams and Individual Leaders*, McKinsey & Company Inc, USA.

Kecia M. Thomas, (2008), *Diversity resistance in organizations*, Lawrence Erlbaum Associates Taylor & Francis Group, New York,

Keck L. Sara, (1997), Top management team structure: Differential effects by environmental context, *Organization Science*, Vol. 8, No. 2, s. 143–155.

Keck L. S. ve Tushman L. M., (1993), Environmental and organizational context and executive team structure, *Academy of Management Journal,* Vol. 36, No. 6, s. 1314–1344.

Kennedy Debbe, (2008), Putting our differences to work the fastest way to innovation, leadership, and high performance, Berrett–Koehler Publishers, San Francisco.

Kimball Bob, (2004), *The Book on Management*, The Haworth Press, Inc. New York.

Kirkman L. B., Tesluk E. P. ve Rosen B., (2004), The impact of demographic heterogeneity and team leader-team member demographic fit on team empowerment effectiveness, *Group & Organization Management*, Vol. 29, No. 3, s. 334–364.

Kiefer Sabrina, (2007), *Top Management Team Diversity and Firm Performance*, Saabrücken Verlag.

Kimball Bob, (2004), *The Book on Management*, The Haworth Press, Inc. New York.

Kisvalki V., Pitcher P., (2003), Doing what feels right: The influence of CEO character and emotions on top management team dynamics, *Journal of Management Inquiry*, Vol. 12, No. 1, s. 42–63.

Klenke Karin, (2003), Gender influences in decision – making process in top management teams, *Management Decisions*, Vol. 41/10, s. 1024–1034.

Krishnan A. M., Miller A. ve Judge Q. W., (1997), Diversification and top management team complementarity: is performance improved by merging similar or dissimilar team?, *Strategic Management Journal*, Vol. 18, No. 5, s. 361–374.

Krishnan A. H., Park D., ve Kilbourne L., (2006), The development of a conceptual model to explain turnover among women in top management teams, *International Journal of Management*, Vol. 23, No. 3 s. 470–477.

Koller Tim, Goedhart Marc ve Wessels David, (2005), *Valuation measuring and managing the value of companies*, John Wiley & Sons, Inc., New Jersey.

Kondalgar V.G., (2007), *Organizational Behavior*, New Age Internatıonal Lımıted, Publishers, Daryaganj, New Delhi.

Kor Y. Yasemin, (2003), Experience- based top management team competence and sustained growth, *Organization Science*, Vol. 14, No. 6, s. 707–719.

Krug A. J., Hegarty W. H., (1997), Postaquisition turnover among US top management teams: An analysis of the effects of foreign vs. domestic acquisition of US targets, *Strategic Management Journal*, Vol. 18, No. 8, s. 667–675.

Kunisch Sven, Menz Markus ve Langan Robert, (2022), Chief digital officers: An exploratory analysis of their emergence, nature, and determinants, *Long Range Planning,* Vol. 55, s.1-18.

Lane Henry W., Maznewski Martha. L, Mendenhall E. Mark ve Macnett Jeanne, (2004), *The Blackwell Handbook Of Global Management: A Guıde To Managing Complexity,* Blackwell Publishing, Blackwell Publishing, USA.

Lankau J. M., Ward A., Amanson A., Ng T., Sonnenfeld A. J. ve Agle R. B., (2007), Examining the impact of management value dissimilarity in top management teams, *Journal of Management Issues*, Vol. 19, No. 1, s. 11–34.

Lee H., Park J., (2006), Top team diversity, internationalization and the mediating effect of international alliances, *British Journal of Management*, Vol. 17, No. 1, s. 195–213.

Leech Dennis, (1987), Corporate ownership and control: A new look at the evidence of Berle and Means, *Oxford Economic Papers*, Vol. 39, No. 3, s. 534–551.

Levy Orly, (2005), The influence of top management team attention patterns on global strategic posture of firms, *Journal of Organizational Behavior*, Vol. 46, s. 797–819.

Lewis W. B., (1935), Berle and Means on the modern corporation, *The Journal of Political Economy*, Vol. 43, No. 4, s. 548–554.

Lundvall K., Battese E. George, (2000), Firm size, age and efficiency: Evidence from Kenyan Manufacturing firms, *The Journal of Development Studies*, Vol. 36, No. 3, s. 146–163.

Lynch Richard, (2006), *Corporate Strategy*, Prentice Hall, New York.

Lyon W. D., Ferrier. J. W., (2002), Enhancing performance with product-market innovation: The influence of the top management team, *Journal of Management Studies*, Vol. 14, No. 4, s. 452–469.

Malone Thomas W., Laubacher Robert ve Morton Michael S. Scott, (2003), *Inventing the Organizations of the 21st Century*, The MIT Press, Massachusetts.

Maloney M., Zellmer-Bruhn M., (2006), Building bridges, windows and cultures: Mediating Mechanisms between team heterogeneity and performance in global teams, *Management International Review,* Vol. 46/5, s.697–717.

Marlin D., Lamont T. B. ve Geiger W. S., (2004), Diversification strategy and top management team fit, *Journal of Management Issues*, Vol. 15, No. 3, s. 361–381.

Martell Kathryn, Caroll J. Stephen, (1995), Which executive human resource management practices for the top management team are associated with higher firm performance? *Human Resource Management*, Vol. 34 No. 4 s. 497–512.

Menkes Justin, (2005), *Executive intelligence what all great leaders have*, Harper Collins Publishing, New York.

Mengüç B. ve Auh S., (2005), A test of strategic orientation formation versus strategic orientation implementation: The influence of TMT functional diversity and inter-functional coordination, *Journal of Marketing Theory and Practice*, Spring, s. 4-19.

Miller Danny, (1991), Stale in the Saddle: CEO tenure and the match between organization and environment, *Management Science*, Vol 37 (1), s. 34-52.

Milliken J. Frances, Martins L. Luis, (1996), "Searching for common threads: Understanding the multiple effects of diversity in organizational groups", *Academy of Management Rewiew*, Vol.21, No. 2, s. 402–433.

Mintzberg Henry, (1979), *The Structuring of Organizations*, Prince-Hall Inc., New York.

Mintzberg Henry, Ahlstrand Bruce ve Lampel Joseph, (1998), *Strategy Safari A Guided Tourthrough The Wilds Of Strategic Management*, The Free Press, New York.

Mizruchi S. Mark, (1983), Who control whom? An examination of the of the relation between management and board of directors in large American corporation, *The Academy of Management Review*, Vol.8, No.3, s. 426–435.

Mohen-Neil I. S., (1995), The influence of firm's age and size on its environmental scanning activities, *Journal of Small Business Management*, Vol. 33, No. 4, s. 10–21.

Molder Hedwig ve Potter Jonathan, (2005), *Conversation and Cognition*, Cambridge University Press, New York.

Mosciski D. Philip, (2004), The study of top management team heterogeneity, sociocultural context, and internationalization, on firm performance: Where to go from here, *The Journal of Applied Management and Entrepreneurship*, Vol.9 No.2, s. 133–147.

McCraw K. Thomas, (1990), Berle and Means, *Reviews in American History*, Vol. 18, No. 4, s. 578–596.

McNamara M. G., Luce A. R. ve Tompson H. G., (2002), Examining the effect of complexity in strategic group knowledge structures on firm performance, *Strategic Management Journal,* Vol. 23, s. 153–170.

Naranjo-Gil D., Hartmann F. ve Maas V., (2007), Top management team heterogeneity, strategic change and operational performance, *British Journal of Management*, Vol. 19, s. 3–13.

Neely Andy, (2004), *Business performance measurement theory and practice*, Cambridge University Press, Cambridge.

Nemiro Jill, Beyerlein Michael, Bradley Lori ve Beyerlein Susan, (2008), *The handbook of high-performance virtual teams a toolkit for collaborating across boundaries*, John Wiley & Sons, San Francisco.

Norburn D. ve Birley S., (1988), The top management team and corporate performance, *Strategic Management Journal*, Vol., 9 No.,3 s., 225 – 237.

Nordqvist Mattias, (2005), Familiness in top management teams: Commentary on Ensley and Pearson's An exploratory comparison of the behavioral dynamics of top management teams in family and nonfamily new ventures: Cohesion, conflict, potency, and consensus, *Entrepreneurship Theory and Practice*, May, s. 286–291.

Nooteboom Bart, (2009), *A Cognitive Theory of the Firm Learning, Governance and Dynamic Capabilities*, Edward Elgar Publishing, Massachusetts.

Oakley G. Judith, (2000), Gender-based barriers to senior management positions: Understanding the scarcity of female CEO's, *Journal of Business Ethics*, Vol. 7, No. 4, s. 321–334.

Offstein H. E., Cook G. ve Tootoonchi A., (2005), Top management team discreation and impact: Drivers of a firm's competitiveness, *CR*, Vol. 15, No. 2, s. 82–91.

Oxelheim Lars, Wihlborg Clas, (2008), Corporate decision-making with macroeconomic uncertainty performance and risk management, Oxford University Press, New York.

Özalp İnan, (1991), Yöneticilikte yeni roller: Henry Mintzberg'in yaklaşımı, *Anadolu Üniversitesi İktisadi ve idari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt. 9, Sayı. 1–2, s. 34.

Özalp Şan, (1983), Üst yönetici ve yönetim kurulu, *Anadolu Üniversitesi İktisadi ve idari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt. 1, Sayı. 1, s. 127.

Özbilgin Mustafa F., (2009), *Equality, Diversity and Inclusion at Work A Research Companion*, Edward Elgar Publishing, Massachusetts.

Palmer M.T. ve Varner I. I., (2007), A comparison of the international diversity on top management teams of multinational firm based in the United States, Europe, and Asia: Status and implications, *Singapore management Review*, Vol. 29, No. 1, s. 1–25.

Papadakis V. M. ve Barwise P., (2002), How much do CEOs and top managers matter in strategic decision-making, *British Journal of Management*, Vol. 13, s. 83–95.

Patzelt H., Knyphausen D. ve Nikol P., (2007), Top management teams, business models, and performance of biotechnology ventures: An upper echelon perspective, *British Journal of Management*, Vol. 19 (3), s. 2-17.

Pearce Craig L., Maciariello Joseph A. ve Yamawaki Hideki, (2010), *The drucker difference what the world's greatest management thinker means to today's business leaders Mc Grow*, Hill, New York

Pearn Michael, (2002), *Individual Differences and Development in Organisations,* John Wiley & Sons, Ltd, West Sussex, England.

Pettigrew M. Andrew, (1992), On studying managerial elites, *Strategic Management Journal,* Vol. 13, s. 163–182.

Peyrefitte J., Fadil A. P.ve Thomas A.S., (2002), The influence of managerial experiences on large firm internationalization, *International Journal of Management*, Vol. 19, No. 3, s. 495–502.

Pfeffer Jeffrey, (1985), Organizational demography: Implications for management, *California Management Review*, Vol. 28, No. 1, s. 67–81.

Pfeffer J. ve Moore L. W., (1980), Average tenure of academic department heads: The effects of paradigm, size, and departmental demography *Administrative Science Quarterly*, Vol. 25, No. 3, s. 387-405.

Ping Zhang, (2007), Top management team heterogeneity and firm performance: An empirical research on Chinese listed company, *Management Review*, Vol. 18, No. 5, s. 54–60.

Pitcher P., Smith D. A., (2001), Top management team heterogeneity: Personality, power, and proxies, *Organization Science*, Vol. 12, No. 1, s. 1–18.

Priem L. Richard, (1990), Top management team group factors, consensus, and firm performance, *Strategic Management Journal*, Vol. 11, s. 469–478.

Postmes T. ve Jetten J., (2006), *Individuality and the Group Advances in Social Identity,* SAGE Publications, London.

Powell N. Gary, (1990), One more time: Do female and male managers differ, *Academy of Management Review*, Vol.4, No.3, s. 68–75.

Powell N. Gary ve Butterfield D. Anthony, (2003), Gender, gender identity, and aspirations to top management, *Women in Management Review*, Vol. 18 No. 1/2 s.88–96.

Powell W. Walter ve DiMaggio J. Paul, (1991), *The new ınstitutionalism in organizational analysis*, The University of Chicago Press, California.

Pulakos Elaine D., (2009); *Performance management a new approach for driving business results*, John Wiley & Sons Ltd, West Sussex, United Kingdom.

Richard C. O., Shelor M. R., (2002),Linking top management team age heterogeneity to firm performance: Junxtaposing two mid-range theories, *The International Journal of Human Resource Management*, Vol. 13, No. 6, s. 958–974.

Robbins Stephen P. ve Timothy A. Judge, (2007), *Organizational Behavior*, Prentice Hall Upper Published, New Jersey, USA

Roland Berger, Soumitra Dutta, Tobias Raffel ve Geoffrey Samuels, (2009), *Innovating at the top how global ceos drive ınnovation for growth and profit*, Insead Business Press, London.

Salas Eduardo, Burke C. Shawn ve Eduardo Salas, (2009), *Team effectiveness in complex organizations cross-disciplinary perspectives and approaches*, Taylor & Francis Group, USA.

Sanders G. WM. ve Carpenter A. M., (1998), Internationalization and firm governance: The case of ceo compensation, top team composition, and board structure, *Academy of Management Journal,* Vol. 41, No. 2, s. 158–178.

Sathe Vijay, (2003), *Coorporate Entrepreneuership Top Managers and New Business Creation*, Cambridge University Pres, New York.

Scheer Silke, (2009), *The entrepreneur as business leader cognitive leadership in the firm*, Edward Elgar Publishing, Massachusetts, USA.

Scott, W. R. (2001), *Institution and organization*, Sage Publication, California.

Seyidoğlu H., (1999), *Ekonomi ve İşletmecilik Terimleri*, Kuriş Matbaası, İstanbul.

Shrader B. Charle, Blackburn B. Virginia ve Iles Paul, (1997), Women in management and firm financial performance: An exploratory study, *Journall of Management Issues*, Vol. 9, No. 3 s. 355–372.

Simoen Roblyn, (2001), Top team characteristics and the business strategies of Japanese firms, *Corporate Governance*, Vol. 1, No. 2, s 4–12.

Simons T., Pelled L., H. ve Smith K. N., (1999), Making use of difference: Diversity, debate, and decision comprehensiveness in top management teams, *Academy of Management Journal*, Vol. 42, No. 6, s. 662–673.

Shimizu Ryuei, (1986), *Top Management Teams in Japanese Firms*, Chikura Shobo, Tokyo.

Sheila C., (2005), *Strategic management of information services: a planning handbook*, Aslib/IMI Publishing, London.

Schul Bill D., (1975), *How to be an effective group leader*, Nelson-Hall Publishing, Chicago.

Singha Anna, Klarnerb Patricia ve Hessa Thomas, (2022), How do chief digital officers pursue digital transformation activities? The role of organization design parameters, *Long Range Planning*, Vol. 53, s. 1-14.

Smilansky Jonathan, (2006), *Developing executıve talent best practices from global leaders,* John Wiley & Sons İmprint, West Sussex, England.

Smith A. G. ve Christensen C. R., (1959), *Policy formulation and administration a casebook of top- management problems in business*, İllinois Richard D. Irwin Inc, USA.

Smith G. K., Smith A. K., Olian D. J., Sims P. H., O'Bannon P. D. ve Scully A. J., (1994), Top management team demography and process: The role of social integration and communication, *Administrative Science Quarterly*, Vol. 39, s. 412–438.

Singh H., Harianto F., (1989), Top management tenure, corporate ownership structure and the magnitude of golden parachutes, *Strategic Management Journal*, Vol. 10, s. 143–156

Stafsudd Anna, (2006), People are stranger when you are a stranger: senior executives select similar successors, *European Management Review*, Vol.3, s. 177–189.

Steinhoff Dan, (1979), *The world of business*, McGraw-Hill, New York.

Sutcliffe M., K., (1994), What executive notice: Accurate perception in top management teams, *Academy of Management Journal,* Vol. 37, No. 5, s. 1360–1378.

Şimşek Z., Veiga J., Lubatkin H. M. ve Dino N. R., (2005), Modeling the multilevel determinants of top management team behavioral integration, *Academy of Management Journal,* Vol. 48, No. 1, s. 69–84.

Taylor D. Ronald, (1975), Age and experience as determinants of managenerial informanation processing and decision making performance, *Academy of Management Journal*, March, s. 75–81.

Thomas B. James, McDaniel R. Reuben, (1990), Interpreting strategic issues: Effects of strategy and the information-processing structure of top management teams, *Academy of Management Journal*, Vol. 23 No.2, s.286–306.

Thomas S. Aniysa, Simerly L. Roy, (1995), Internal determinants of corporate social performance: The role of top managers, *Academy of Management Journal,* Abi/Inform, s.411–415.

Thornhill S., Amit R., (2003), Learning about failure: Bankruptcy, firm age, and the resource-based view, *Organization Science*, Vol. 14, No. 5, s. 497–500.

Ural Aydın, (2004), *Aile Şirketlerinde Kurumsallaşma Sendromu*, Sistem Yayıncılık, İstanbul.

Yamak S. ve Üsdiken B., (2006), Economic liberalization and the antecedents of top management teams: Evidence from Turkish big business, *British Journal of Management*, Vol. 17, No., s. 177–194.

Yasuda Takehiko, (2005), Firm growth, size, age and behavior in Japanese Manufacturing, *Small Business Economics*, Vol. 24, s.1–15.

Vyakarnam Shailendra ve Handelberg Jari, (2005), Four themes of the impact of management teams on organizational performance, *International Small Business Journal*, Vol. 23, No. 3, s. 236–256.

Vinnicombe Susan ve Singh Val, (2002),Sex role streotying and requisites of successful top manager, *Women in Management Review*, Vol. 17, No. 3/4, s. 120–130.

Wagner G.W., Pfeffer J. ve O'Reilly C. H., (1984), Organizational demography and turnover in top-management groups, *Administrative Science Quarterly*, Vol. 29, s. 74–92.

Walsh Ciaran,(1993), *Key Management Ratios, How to Analyse, Compare and Control the Figures that Drive Company Value*, Pitman Publishing, London.

Watson E. Warren, Kumar K. ve Michaelsen K. L., (1993), Cultural diversity's impact on interaction process and performance: Comparing homogeneous and diverse task groups, *Academy of Management Journal,* Vol. 36, No. 3, s. 590–602.

Wei L., Lau C., Young N. M. ve Wang Z., (2005), The impact of management team demography on firm performance in China, *Asian Business & Management*, Vol. 4, s. 227–250.

Verweire Kurt ve Berghe Lutgart Van Den, (2004), *Integrated Performance Management A Guide to Strategy Implementation,* SAGE Publications Inc, California

Whetten A. David, Cameron S. Kim ve Woods Mike, (2000), *Developing Management Skills for Europe*, Pearson Education Limited, London.

Wiersema F. M., Bantel A. K., (1992), Top management team demography and corporate strategic change, *Academy of Management Journal,* Vol. 35, No. 1, s. 91–121.

Wiig Karl M., (2004), *People-Focused Knowledge Management How Effective Decision Making Leads to Corporate Success*, Elsevier Butterworth–Heinemann, Burlington, USA

Williams J. R., Fadil A. P. ve Armstrong W. R., (2005), Top management team tenure and corporate illegal activity: The moderating influence of board size, *Journal of Management Studies*, Vol. 17, No. 4, s. 479–493.

Williams Steve ve Williams Nancy, (2007), *The Profit Impact of Business Intelligence*, Morgan Kaufmann Publishers, San Francisco.

Wong Zachary, (2007), *Human Factors in Project Management Concepts, Tools, And Techniques For Inspırıng Team Work And Motivation*, Jossey-Bass A Wiley Publishing, San Francisco.

Woodcock Mike ve Francis Dave (2008), *Team metrics resources for measuring and improving team performance*, HRD Press, Massachusetts.

Wright P. Robert, (2004), Top managers' strategic cognitions of the strategy making process: differences between high and low performing firms, *Journal of General Management*, Vol. 30, No. 1, s. 61–78.

Zajac J. E., Westphal D. J., (1996), Who shall succeed? How ceo/board preferences and power effect the choice of new ceos, *Academy of Management Review*, Vol.39, No.1, s. 64–86.

ADİLŞAHLAR DEVLETİ VE PORTEKİZ KRALLIĞI İLE OLAN İLİŞKİLERİ

(Kuruluşundan I. Ali Adil Şah'ın Ölümüne Kadar)

Tuna Kaan Taştan

nobel

ADİLŞAHLAR DEVLETİ VE PORTEKİZ KRALLIĞI İLE OLAN İLİŞKİLERİ (Kuruluşundan I. Ali Adil Şah'ın Ölümüne Kadar)

Tuna Kaan Taştan

Yayın No.: 4971
Beşeri Bilimler / Tarih 163
ISBN: 978-625-397-529-6
E-ISBN: 978-625-397-530-2
Basım Sayısı: 1. Basım, Eylül 2023

© Copyright 2023, NOBEL AKADEMİK YAYINCILIK EĞİTİM DANIŞMANLIK TİC. LTD. ŞTİ. SERTİFİKA NO.: 40340
Bu baskının bütün hakları Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.ne aittir.
Yayınevinin yazılı izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik
ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.

Nobel Akademik Yayıncılık, 2011 yılından beri "tanınmış uluslararası yayınevi" statüsündedir.

Genel Yayın Yönetmeni: Nevzat Argun -nargun@nobelyayin.com-
Genel Yayın Koordinatörü: Gülfem Dursun -gulfem@nobelyayin.com-

Sayfa Tasarım: Tarkan Kara -erdal@nobelyayin.com-
Redaksiyon: Bahar Yanbolulu -baharyanbolulu@nobelyayin.com-
Kapak Tasarım: Sezai Özden -sezai@nobelyayin.com-
Görsel Tasarım Uzmanı: Mehtap Asiltürk -mehtap@nobelyayin.com-

Kütüphane Bilgi Kartı

Erkılıç, Gökalp Selışık.
Adilşahlar Devleti ve Portekiz Krallığı İle Olan İlişkileri / Gökalp Selışık Erkılıç
1. Basım, XIV + 468 s., 13,5x21,5 cm. Kaynakça var, dizin yok.
ISBN: 978-625-397-529-6
E-ISBN: 978-625-397-530-2
1. Tarih 2. Adilşahlar Devleti 3. Portekiz Krallığı

Genel Dağıtım

ATLAS AKADEMİK BASIM YAYIN DAĞITIM TİC. LTD. ŞTİ.
Adres: Bahçekapı Mh. 2465 Sk. Oto Sanayi Sitesi No.:7 Bodrum Kat, Şaşmaz/ANKARA
Telefon: +90 312 278 50 77 - **Faks:** 0 312 278 21 65
Sipariş: siparis@nobelyayin.com- **E-Satış:** www.nobelkitap.com - esatis@nobelkitap.com
www.atlaskitap.com - info@atlaskitap.com

Dağıtım ve Satış Noktaları: Alfa, Kırmızı Kedi, Arkadaş, D&R, Dost, Kika, Kitapsan, Nezih, Odak, Pandora, Prefix, Remzi Kitabevleri, Yeryüzü Dağıtım

Baskı ve Cilt: Meteksan Matbaacılık ve Teknik Sanayi Tic. Anonim Şirketi / Sertifika No.: 46519
Beytepe Köy Yolu No.: 3 06800 Bilkent-Çankaya/ANKARA

İÇİNDEKİLER

Ön Söz..... iii

Kısaltmalar.....xiii

GİRİŞ 1

I. BÖLÜM
ADİLŞAHLAR DEVLETİ VE PORTEKİZLİLERİN MALABAR KIYILARINA ULAŞMASI

A. ADİLŞAHLAR DEVLETİ'NİN KURULUŞU 9
a. Yusuf Adil Han'ın Kökeni ve Yükselişi 12
aa. Yusuf Adil Han'ın Kökeni 12
ab. Yusuf Adil Han'ın Hindistan'a Gelişi ve Yükselişi 22
ac. Adilşahlar İktidarının Kuruluşu 26
aç. Adilşahlara Karşı Yapılan İttifak.....29
ad. Yusuf Adil Han'ın Hastalanması 35
ae. Adilşahlar ile Vicayanagara Savaşı 36
af. Bahadır Gilani'den Cemkonda'nın Geri Alınması 38
ag. Düstur Dinar ile Yapılan İlk Mücadeleler.....40
ah. Yusuf Adil Han'ın Behmeniler ile Akrabalık Tesis Etmesi.....42
ai. Dekken'in Paylaşılması.....44
b. Yusuf Adil Han'ın Şii İnancı ve Ülkesinde Şiiliği Resmî Mezhep Olarak İlan Etmesi 48
ba. Yusuf Adil Han'ın Ülkesindeki Sünni Devlet Adamlarına Karşı Tutumu.....51
bb. Dekken'deki Şii Sünni Çatışmaları 52
bc. Yusuf Adil Han'ın Dekken'deki İktidar Mücadelesi.....54
B. PORTEKİZLİLERİN MALABAR KIYILARINA ULAŞMALARI.....58
a. Portekizlilerin Açık Deniz Keşiflerinin Başlangıcı.....59
b. Portekizlilerin Hindistan Deniz Yolunu Keşfetmeleri.....67
c. Portekizliler Hindistan'a Geldiği Dönemde Siyasi Durum.....70
ç. Portekiz'den Hindistan'a Denizden İlk Sefer Girişimi.....73
d. Avrupa'nın Bu Süreçteki Diğer Denizcilik Faaliyetleri.....75
e. Kral I. Manuel Dönemi Keşif Hareketleri.....76
f. Portekizlilerin Hindistan ile İlk Teması 81

g. Portekizlilerin Adilşahlar ile İlk Teması 86
h. Vasco da Gama'nın Filosunun Portekiz'e Ulaşması 88
ı. Portekiz ile Hindistan Arasındaki Deniz Yolculuğunun Sürekli Hâle Gelmesi 90
i. Portekizliler ile Koçi Racası Arasında Yapılan Anlaşma 94
j. Hindistan Ticaretinin Teşviki ve Bu Süreçteki Portekiz Seferleri ..96
ja. Vasco da Gama'nın Hindistan'a İkinci Seferi 97
jb. Afonso de Albuquerque'in Hindistan'a İlk Gelişi 102
jc. Lopo Soarez de Algabaria'nın Hindistan Seferi 105
k. Portekiz'in İlk Hindistan Valisi 105
ka. İlk Hindistan Valisinin Faaliyetleri 107
kb. Portekiz Memluk Çekişmeleri 112
l. Portekiz Krallığı'nın Hindistan Politikaları Üzerinde Hristiyanlığın Etkisi 115
la. Portekiz'in Kuruluşunda Dinin Rolü 115
lb. Portekizlilerin Coğrafi Keşifleri ve Hindistan Politikalarında Ekonomik Çıkarların ve Dinin Rolü 119
lc. Portekizlilerin Asya Politikasının Geçirdiği Değişimler 128
lç. Portekizlilerin Asya Politikasının Ekonomik ve Dinî Yönü ... 137
ld. Portekiz'in Hindistan'da Gelişen Kolonicilik Anlayışı ve Kolonilerde Misyonerlik 142

II. BÖLÜM
GOA'NIN PORTEKİZLİLER TARAFINDAN ELE GEÇİRİLMESİ

A. PORTEKİZ'İN İKİNCİ HİNDİSTAN VALİSİ AFONSO DE ALBUQUERQUE 149
a. Afonso de Albuquerque'in Hindistan'a İkinci Gelişi ve Valiliği Devralması 150
b. Afonso de Albuquerque ve Mareşal Dom Fernando Coutinho'nun Kozikode Saldırısı 161
B. GOA'NIN PORTEKİZLİLER TARAFINDAN İLK ELE GEÇİRİLMESİ 165
a. Goa Baskını 165
b. Afonso de Albuquerque Dönemi İlk İran Temasları 170
c. Goa Ele Geçirildikten Sonraki Portekiz Faaliyetleri 172
ç. Adilşahların Goa Kuşatması ve Şehri Geri Alması 172
d. Afonso de Albuquerque'in Goa'ya Yeniden Saldırı Planı 185
C. YUSUF ADİL HAN'IN ÖLÜMÜ 187
Ç. İSMAİL ADİL HAN (1510-1534) DÖNEMİ VE GOA'NIN

DEVAM EDEN HÂKİMİYET MÜCADELELERİ 189
a. İsmail Adil Han'ın Tahta Çıkması ve Kemal Han Dekkenî'nin Naipliği 189
b. Kemal Han Dekkenî'nin Naip Olarak İlk İcraatları 190
c. İsmail Adil Han Döneminde Vali Afonso de Albuquerque ve Goa'nın Portekizliler Tarafından İkinci Ele Geçirilmesi 191
ca. Portekizlilerin Goa'ya Yeniden Saldırısı 191
cb. Goa'nın Ele Geçirilmesinin Hindistan'a Etkisi 195
cc. Goa'nın Ele Geçirilmesinden Sonra Portekiz Adilşahlar İlişkileri 197
cç. Vali Afonso de Albuquerque'ün Goa'nın Ele Geçirilmesini Kral I. Manuel'e Bildirmesi ve Goa ile İlgili Düşünceleri 199
D. GOA'NIN PORTEKİZLİLER TARAFINDAN İKİNCİ DEFA ELE GEÇİRİLMESİ SONRASI İKİ TARAFTA YAŞANAN GELİŞMELER 202
a. Portekizlilerin Eline Geçtikten Sonra Goa'da Yaşanan Gelişmeler 202
b. Kemal Han Dekkenî'nin İktidar Hayalleri 205
c. Punci Hatun'un Kemal Han Dekkenî'den Kurtulma Planı 208
ç. İsmail Adil Han'ın Tahta Çıkış Töreni 214
d. Afonso de Albuquerque'in Goa'yı Ele Geçirdikten Sonraki Faaliyetleri ve Malakka'nın Portekizliler Tarafından Ele Geçirilmesi 215
e. Adilşahlar'ın Son Goa Seferi 219
f. Goa İçin Verilen Mücadeleler Konusunda Doğu ve Batı Tarihçilerinin Tutumları 228
g. Afonso de Albuquerque'ün Hindistan'da Düzeni Yeniden Sağlaması 229
h. İsmail Adil Han'ın Yönetimi Ele Alması ve Türklük Politikaları 230
ı. Hint Devletlerinin Portekizlilere Anlaşma Teklifleri 231
ıa. Afonso de Albuquerque'in Kızıldeniz Seferi 234
ıb. Afonso de Albuquerque'ün Hindistan'a Dönüşü 237
i. İsmail Adil Han'ın Adilşahlar Devleti'nin Bütünlüğünü Yeniden Sağlaması ve Sonrasındaki Gelişmeler 240
ia. İsmail Adil Han'ın Kız Kardeşi Bibi Sitti'nin Evliliği 242
ib. Safevi Elçisinin Amir Berid Tarafından Alıkonulması ve Safevi Şahı Şah İsmail ile Temaslar 242
j. Safevi Elçisinin Afonso de Albuquerque ile Bağlantıya Geçmesi ve Portekiz-Safevi İlişkileri 244
k. Vicayanagara, Portekiz ve Adilşahlar Arasındaki İttifak Görüşmeleri 246

l. Afonso de Albuquerque'in Kral I. Manuel'e Mektupları ve Son İcraatları 249
la. Afonso de Albuquerque'in Hürmüz Hakkındaki Planları 249
lb. Afonso de Albuquerque'in Safevi Hanedanı ile Temasları 252
lc. Afonso de Albuquerque'in Hindistan'daki Son Faaliyetleri 257
lç. Afonso de Albuquerque'ün Hindistan İçin Önemi 261
m. Afonso de Albuquerque Sonrası Adilşahlar Portekiz İlişkileri 262

III. BÖLÜM

I. İBRAHİM ADİL ŞAH VE ŞEHZADE ALİ OLAYI

A. I. İBRAHİM ADİL ŞAH (1535-1557) 265
a. I. İbrahim Adil Şah'ın İlk Yılları 266
b. Vicayanagaralı Boç Tirmal Raca'nın Adilşahlardan Yardım İstemesi 268
c. I. İbrahim Adil Şah'ın İlk Zamanlarında Portekizliler 273
ca. Rachol Kalesi Çekişmesi 273
cb. Babürlülerin Hindistan Faaliyetleri ve Portekizlilere Etkisi 275
cc. Portekizlilere Karşı Gucerat Osmanlı İttifakı 277
cç. Dom Estevao da Gama'nın Valilik Dönemi 284
ç. I. İbrahim Adil Şah'ın Şah Ünvanını Kullanmaya Başlaması 286
d. Martim Afonso de Sousa'nın Valilik Dönemi 287
e. I. İbrahim Adil Şah'ın Esad Han ile Olan İlişkileri 288
f. I. İbrahim Adil Şah ile Aleüddin İmad Şah'ın İttifakı 293
g. Adilşahlara Karşı Kurulan İttifak 294
h. I. İbrahim Adil Şah'ın Üçlü İttifaktan Kurtulması 295
B. ADİLŞAHLARDA HÂKİMİYET MÜCADELELERİ VE ŞEHZADE ALİ OLAYI 297
a. Şehzade Ali'nin Kimliği 297
b. Şehzade Ali'nin Gucerat Sultanlığı'ndaki Hayatı 299
c. Şehzade Ali'nin Goa'ya Gitmesi 303
ç. Dom Joao De Castro'nun Valilik Dönemi 313
d. Bicapur'a Gelen Portekiz Elçilerinin Faaliyetleri 322
e. Şehzade Ali'nin Tutumu 328
f. Portekizlilerin Şehzade Ali'yi Son Tahta Geçirme Girişimleri 331

g. Portekizlilerin Şehzade Ali ile Birlikte Ponda'da Yaşadıkları Başarısızlık 336
h. Firişte'nin İfadelerine Göre Şehzade Ali Olayı 341
ı. Firişte'ye Göre Esad Han'ın Ölümü ve Şehzade Ali'nin Durumu 345
i. Esad Han'ın Şehzade Ali Olayındaki Tutumu 347
j. Şehzade Ali Tehdidinin Ortadan Kalkması 352

IV. BÖLÜM

I. ALİ ADİL ŞAH DÖNEMİ VE PORTEKİZLİLERE KARŞI KURULAN 1570 İTTİFAKI

A. I. ALİ ADİL ŞAH (1557-1580) 358
a. I. Ali Adil Şah'ın Tahta Çıkması 358
b. I. Ali Adil Şah'ın Sürgün hayatı 359
c. I. Ali'nin Şehzade İken Bicapur'a Sultan Olmak İçin Yürümesi 360
ç. I. Ali Adil Şah'ın İlk İcraatları 362
d. I. Ali Adil Şah'ın Vicayanagara Ziyareti 363
e. I. Ali Adil Şah ile Hüseyin Nizam Şah'ın Çekişmesi 364
f. I. Ali Adil Şah'ın İlk Yıllarındaki Portekiz Valileri 369
fa. Francisco Barreto 369
fb. Dom Constantino de Bragança 370
fc. Gucerat Sultanlığı'nın Sona Ermesi 370
fç. Dom Francisco Coutinho 372
g. Dekken'in İslam Devletlerinin Hindulara Karşı İttifakı 372
h. İttifakın Evliliklerle Pekiştirilmesi 374
ı. Talikota (Bannihatti) Savaşı (23 Ocak 1565) 379
i. Talikota Savaşı Sonrası Gelişmeler 384
j. I. Ali Adil Şah'ın Honza Humayun ile İlişkileri 385
k. Dom Antao De Noronha'nın Valilik Dönemi 387
l. Atouguia Kontu Dom Luiz De Atayde'nin Valilik Dönemi 388
B. I. ALİ ADİL ŞAH'IN GOA'YI GERİ ALMA ÇABASI (1570 İTTİFAKI) 389
a. 1570 İttifakının Ortaya Çıkması 389
b. 1570 İttifakının Dış Destek Arayışları 391
c. İttifakın Portekizlilere Ortak Saldırısı ve Savaşın Gelişimi 392
ca. Adilşahların ve Portekizlilerin Goa Saldırısındaki Kuvvetleri 393
cb. Adilşahların Goa Saldırısı 396
cc. İttifakın Diğer Üyelerinin Savaşları 400

ç. İttifakın Portekizliler Karşısında Başarısız Olmasının Sebepleri 402
d. Savaşın Sona Ermesi ve Barış Görüşmeleri 402
e. İttifakın Değerlendirilmesi 403
f. Savaş Sonrası Gelişmeler 408

SONUÇ 413

BİBLİYOGRAFYA 427

DİZİN 443

EKLER 453

1. Arşiv Belgeleri 453
2. Haritalar ve Resimler 459
3. Fotoğraflar 464

BİBLİYOGRAFYA

ARŞİV BELGELERİ

IAN/TT, CC, I – 74 – 32 CARTA DE D. GARCİA DE CASTRO DANDO PARTE AO REİ DO GRANDE SERVİÇO QUE O GOVERNADOR FİZERA A SUA ALTEZA NA ARMADA QUE JUNTOU CONTRA OS RUMES E EM OUTRAS EXPEDİÇÕES.

IAN/TT, CC, I – 74 – 46 CARTA DE D. GARCİA DE CASTRO DANDO CONTA A D. JOÃO III QUE O MOURO QUE RECEBEU EM GOA O ENTREGOU AO IDALCÃO, QUE QUERİA LHE SUCEDESSE NO REİNO, DE QUE FİCOU TÃO SATİSFEİTO.

IAN/TT, CC, I – 77 – 6 CARTA DE PEDRO DE FARİA REPRESENTANDO AO REİ A NECESSİDADE QUE HAVİA DE ESCOLHER PARA GOVERNADOR DA ÍNDİA, FİDALGO DE BOA CONSCİÊNCİA, SÁBİO E VARONİL, QUE SOUBESSE RESOLVER.

IAN/TT, CC, I – 77 – 59 CARTA DE ANTÓNİO CARDOSO DANDO PARTE AO REİ ESTAR O IDALCÃO 6 LÉGUAS AFASTADO DE GOA COM MUİTA GENTE DE PÉ E CAVALO, PEDİNDO-LHE CUMPRİSSE O CONTRATO FEİTO COM MARTİNHO.

IAN/TT, CC, I – 77 – 52 CARTA DE PEDRO FERNANDES DANDO PARTE AO REİ QUE MARTİNHO AFONSO DE SOUSA CONTRATARA COM O IDALCÃO ENTREGAR-LHE MEALE, HOMEM QUE SE PUSERA DEBAİXO DA FÉ E LEALDADE NAS MÃOS.

IAN/TT, CC, II – 241 – 24 CARTA DE CRİSNA EM QUE DÁ CONTA AO REİ DO SERVİÇO QUE LHE TEM FEİTO E QUE FORA AO HİDALEÃO A COMPOR A QUEİXA QUE TİNHA DE LHE FALTAREM A UM CONTRATO.

IAN/TT, CC, I – 81 – 119 CARTA ABRAEM IDALCÃO REPRESENTANDO AO REİ O GRANDE AMOR E AMİZADE QUE LHE TİNHA E A SEUS CAPİTÃES, COMO MOSTRARA QUANDO VİERA AJUDÁ-LOS COM A SUA GENTE CONTRA OS RUMES.

IAN/TT, CC, I – 81 – 100 CARTA DE MEAL CÃO EXPONDO AO REİ QUE, ESTANDO EM CAMBAİA COM SUA MULHER E FİLHOS MUİTO ESTİMADO DO REİ, ESTE LHE DAVA 10.000 CRUZADOS POR ANO PARA SUAS DESPESAS.

IAN/TT, CC, I – 83 – 36 CARTA DE MEALCÃO AGRADECENDO AO REİ A HONRA QUE LHE CONFERİA COM SUA CARTA, PEDİNDO AO MESMO SENHOR PROVİSÃO PARA PASSAR ÀS TERRAS DE SEUS DOMİNİOS.

IAN/TT, CC, I – 38 – 64 CARTA DE MİALİÇÃO PARA O REİ D. JOÃO III AGRADECENDO AO REİ A MERCÊ QUE ESTE LHE FEZ DE 2.000 CRUZADOS DE TENÇA E PEDİNDO LİCENÇA AO MESMO SENHOR PARA SE RETİRAR.

IAN/TT, CC, I – 95 – 50 TRASLADO DO CONTRATO QUE FEZ D. PEDRO DE MASCARENHAS, VİCE-REİ DA ÍNDİA, COM O MEALCÃO, HERDEİRO E SUCESSOR DO ESTADO DO IDALCÃO.

IAN/TT, CC, I – 97 – 38 CARTA DE RODRİGUES EANES LUCAS DANDO PARTE AO REİ ENTRAR D. PEDRO DE MASCARENHAS NA EMPRESA E CONQUİSTA DE CONQUÃO, PELOS PARECERES DE MUİTOS CAPİTÃES E UTİLİDADES.

IAN/TT, CC, I – 100 – 28 CARTA DE FRANCİSCO PEREİRA DE MİRANDA, CAPİTÃO DA FORTALEZA DE CHAUL, DANDO CONTA AO REİ DA GRANDE RUÍNA EM QUE ESTAVA A DİTA FORTALEZA, NECESSİDADE QUE HAVİA DE FAZER.

IAN/TT, CC, I – 100 – 72 CARTA DE DUARTE RODRİGUES DE BULHÃO DANDO PARTE AO REİ QUE EMBARCANDO-SE NA NAU DE QUE ERA CAPİTÃO FRANCİSCO NOBRE, DERA À COSTA E QUE ESCAPANDO DO NAUFRÁGİO DO İLHÉU.

KİTAPLAR VE MAKALELER

Abdulgani Imaratwale; *Bijapur; The Great Metropolis of the Medieval Deccan*, Rani Chanamma University, Belgaum Tarihsiz.

Abdulgani Imaratwale; *History of Vijayanagara in Tazkiratul Muluk of Rafiuddin Shirazi*, Rani Chanamma University, Belgaum Tarihsiz.

Abdulgani Imaratwale; *Secular Attitudes of the Adil Shahi Sultans of Bijapur*, Rani Chanamma University, Belgaum Tarihsiz.

Adam Smith; *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*, Oxford University Press, Oxford 1928.

A. de Lamartine; *İmparatorluk Yolu (Türkiye Tarihi)*, (haz.) M. R. Uzmen, Tercüman Yayınları, İstanbul Tarihsiz.

A. de Lamartine; *Histoire la Turquie*, Librairie du Constitutionnel, Paris 1854.

Afet & Yusuf Hikmet; *Hindistan (Coğrafî Malumat)*, Türk Tarihinin Ana Hatları Eserinin Müsveddeleri No: 45, Başvekalet Müdevvenat Matbaası, Tarihsiz.

Afzal Ahmad; *Indo-Portuguese Diplomacy During the 16th and the 17th Centuries (1500-1663)*, Originals, Delhi 2008.

Ahmet Taşğın & Ali Yaman & Namiq Musalı (ed.); *Safeviler ve Şah İsmail*, Önsöz Yayıncılık, İstanbul 2014.

Akdes Nimet Kurat; *IV.-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, TTK Basımevi, Ankara 1982.

François Pyrard; *The Voyage of François Pyrard of Lavalto the East Indies, the Maldives, the Moluccas and Brazil*, Albert Gray (çev.), Hakluyt Society, Londra 1887.

Alexander J. D. Dorsey; *Portuguese Discoveries Dependencies and Missions in Asia and Africa*, W. H. Allen & Co. Limited, Londra 1893.

A. Mathias Mundadan; "In Search of Christians and Spices (Portuguese Efforts to Discover India and the Motives Behind Them)", Vice-Almirante: A. Teixeira da Mota: In Memoriam, Academia de Marinha & Instituto de Investigaçao Cientifica Tropical, Lizbon 1989.

Angela Barreto Xavier; *The Casa da India and the Emergence of a Science of Administration in the Portuguese Empire*, Journal of Early Modern History, 22, Leiden 2018.

Anthony R. Disney; *A History of Portugal and the Portuguese Empire,* Cambridge University Press, Birleşik Krallık 2009.

Anthony R. Disney; "The Ceremonial Induction of Incoming Viceroys at Goa in the Sixteenth and Seventeenth Centuries", Indo-Portuguese History-Global Trends, Fatima da Silva & Celsa Pinto & Charles Borges (ed.), Maureen & Camvert, Goa 2005.

Anthony R. Disney; *Twilight of the Pepper Empire: Portuguese Trade in Southwest India in the Early Seventeenth Century*, Harvard University Press, Massachusetts 1978.

Antonio de Morga; *The Philippine Islands, Moluccas, Siam, Cambodia, Japan and China, at the Close of the Sixteenth Century*, Hakluyt Society, Londra 1868.

Tome Pires; *The Suma Oriental of Tome Pires*, Armando Cortesao (ed.), Hakluyt Society, Londra 1944.

Armando Cortesao & Luis de Albuquerque (ed.); *Obras Completas de D. Joao de Castro*, Academia Internacional da Cultura Portuguesa, Coimbra 1968-1982.

Arthur Coke Burnell; *The Voyage of John Huyghen van Linschoten to the East Indies*, Hakluyt Society, Londra 1885.

Ashin Das Gupta & M. N. Pearson (ed.); *India and the Indian Ocean 1500-1800,* Oxford University Press, Kalküta 1987.

Aziz Ahmed; *Hindistan'da İslam Kültürü Çalışmaları*, Latif Boyacı (çev.), İnsan Yayınları, İstanbul 1995.

Bailey W. Diffie & George Davison Winius; *Foundations of the Portuguese Empire 1415-1580*, University of Minnesota Press, Minneapolis 1977.

B. B. Mukherjee; *An Economic and Commercial Geography of India*, The Kamala Book Depot Ltd., Kalküta Tarihsiz.

Boies Penrose; *Goa-Rainha do Oriente (Goa-Queen of the East)*, Comissao Ultramarina, Lizbon 1960.

Hoca Nizameddin Ahmed; *The Tabaqat-I-Akbari of Kwajah Nizamuddin Ahmad*, Brajendranath De, M. A., I. C. S. (çev.), Royal Asiatic Society of Bengal, Kalküta 1939.

B.S. Shastry; *Studies in Indo-Portuguese History*, IBH Prakashana, Bangalore 1981.

Burton Stein; *Hindistan Tarihi*, Müfit Günay (çev.), İnkılap Kitabevi, İstanbul 2015.

Captain Cecil Cowley; *Tales of Ahmednagar*, Thacker and Company, Mumbai 1919.

Carlo M. Cipolla; *Fatihler, Korsanlar, Tüccarlar*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2003.

Gomes Eannes de Azurara; *The Chronicle of the Discovery and Conquest of Guinea Written by Gomes Eannes de Azurara*, Charles Raymond Beazley & Edgar Prestage (çev.), Hakluyt Society, Londra 1896.

Charles Verlinden; "European Participation in the Portuguese Discovery Era", Portugal, The Pathfinder: Journeys from the Medieval toward the Modern World 1300-ca. 1600, George Davison Winius (ed.), Hispanic Seminary of Medieval Studies, Madison 1995.

Charles Verlinden; "Prince Henry in Modern Perspective", Portugal, The Pathfinder: Journeys from the Medieval toward the Modern World 1300-ca. 1600, George Davison Winius (ed.), Hispanic Seminary of Medieval Studies, Madison 1995.

Cihat Aydoğmuşoğlu; *Safevi Devleti Tarihi (1501-1736)*, Gece Kitaplığı Yayınları, Ankara 2015.

C.R. Boxer; "Faith and Empire: The Cross and the Crown in Portuguese Expansion, Fifteenth-Eighteenth Centuries", Terra Incognitae-The Annals of the Society for the History of Discoveries, Nico Israel, Amsterdam 1976.

C.R. Boxer; *Portuguese Conquest and Commerce in Southern Asia, 1500-1750*, Variorum Reprints, Londra 1985.

C.R. Boxer; *Race Relations in the Portuguese Colonial Empire*, Clarendon Press, Oxford 1963.

C.R. Boxer; *The Christian Century in Japan 1549-1650*, Carcanet Press Limited, Manchester 1993.

C.R. Boxer; "Three Historians of Portuguese Asia", Institvto Portugues de Hong Kong Boletim, Temmuz 1948, Hong Kong.

Daniel Goffman; *Osmanlı Dünyası ve Avrupa 1300-1700*, Ülkün Tansel (çev.), Kitap Yayınevi, İstanbul 2004.

Dharma Kumar & Tapan Raychaudhuri (ed.); *The Cambridge Economic History of India*, Cambridge University Press, Cambridge 1987.

Dimitri Kantemir; *Osmanlı İmparatorluğu'nun Yükseliş ve Çöküş Tarihi*, Cumhuriyet Yayınları, İstanbul Tarihsiz.

Diogo de Couto; *Decadas da Asia*, Na Regia Officina Typografica, Lizbon 1778.

Doğan Kaplan; "Şiiliğin İran Topraklarında Egemenliği: Safeviler Öncesi Arka Plan ve Safevi Dönemi Şiileştirme Politikaları", Marife-Şia Özel Sayısı, yıl: 8, sayı: 3 Kış, Konya 2008.

Donald F. Lach; *Asia in the Making of Europe*, The University of Chicago Press, Londra 1965.

Ebu Abdullah Muhammed İbn Battuta Tanci; *İbn Battuta Seyahatnamesi,* A. Sait Aykut (çev), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2015.

Edward Grey (ed.); *The Travels of Pietro della Valle in India*, Hakluyt Society, Londra 1892.

E. E. Rich & C. H. Wilson (ed.); *The Cambridge Economic History of Europe*, Cambridge University Press, Cambridge 1967.

Elaine Sanceau (ed.); *Colecçao de Sao Lourenço*, Centro de Estudios Historicos Ultramarinos, Lizbon 1983.

Ernest George Ravenstein (ed.); *A Journal of the First Voyage of Vasco da Gama 1497-1499*, Hakluyt Society, Londra 1798.

Erdoğan Merçil; *Afganistan ve Hindistan'da Bir Türk Devleti Gazneliler*, Bilge Yayınları, İstanbul 2014.

Ertuğrul Önalp; *Osmanlı'nın Güney Seferleri*, Berikan Yayınevi, Ankara 2010.

E. S. Creasy; *History of the Ottoman Turks from the Beginning of Their Empireto the Present Time Chiefly Founded on von Hammer*, Richard Bentley, Londra 1858.

Faruk Sümer; *Oğuzlar*, DTCF Yayınları, Ankara 1972.

Faruk Sümer; *Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü,* Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1999.

Felipe Fernandez-Armesto; *Before Columbus: Exploration and Colonisation from the Mediterranean to the Atlantic 1229-1492*, Macmillan Education, Londra 1987.

Feyzi Kurtoğlu; "XVI. Asırda Hind Okyanusu'nda Türkler ve Portekizler", İkinci Türk Tarih Kongresi, Devlet Basımevi, İstanbul 1937.

Frederick Charles Danvers; *Report to the Secretary of Stat efor India in Council on the Portuguese Records Relating to The East Indies, Contained in the Archivo da Torre de Tombo, and the Public Libraries at Lisbon and Evora*, Londra 1892.

Frederick Charles Danvers; *The Portuguese in India*, Asian Educational Services-Yeni Delhi, Madras, 1992.

George Davison Winius; *The Black Legend of Portuguese India*, Concept Publishing Company, Yeni Delhi 1985.

George Davison Winius; "The Work of D. Joao II", The Pathfinder: Journeys from the Medieval toward the Modern World 1300-ca. 1600, George Davison Winius (ed.), Hispanic Seminary of Medieval Studies, Madison 1995.

Duarte Pacheco Pereira; *Esmeraldo de Situ Orbis,* George H. T. Kimble (çev.), Hakluyt Society, Londra 1937.

Giancarlo Casale; "Imperial Smackdown; The Portuguese Between Imamate and Caliphate in the Persian Gulf", Portugal, the Persian Gulf and Safavid Persia, Rudi Matthee & Jorge Flores (ed.), Peeters, 2011.

Giancarlo Casale; *The Ottoman Age of Exploration*, Oxford University Press, Oxford 2010.

Gustavo Uzielli; *Piero di Andrea Strozzi: Viaggiatore fiorentino del secolo delle scoperte*, Memorie della Societa Geografica Italiana, Sayı: 5, 1895.

G.V. Scammell; "Indigenous Assistance in the Establishment of Portuguese Power in the Indian Ocean", Indo-Portuguese History: Sources and Problems, John Correia-Afonso (ed.), Oxford University Press, Oxford 1981.

Halis Bıyıktay; *Timurlular Zamanında Hindistan Türk İmparatorluğu*, TTK Yayınları, Ankara 1991.

Harry Johnston; *Pioneers in India*, Blackie and Son Limited, Londra 1913.

Haroon Khan Sherwani; *Mahmud Gawan: The Great Bahmani Wazir*, Kitabistan, Allahabad 1942.

H. Beveridge (çev.); *The Akbarnama of Abu-l-Fazl*, Baptist Mission Press, Kalküta 1904.

Henry Cousens; *Bijapur: The Old Capital of the Adil Shahi Kings*, Scottish Mission Industries Company, Poona 1923.

Gaspar Correa; *The Three Voyages of Vasco da Gama and His Viceroyalty from the Lendas da India of Gaspar Correa*, Henry E. J. Stanley (çev.), Burt Franklin, New York 1869.

Henry James Coleridge; *The Life and Letters of St. Francis Xavier*, Burns and Oates, Londra 1872.

Hermann Kulke & Dietmar Rothermund; *Hindistan Tarihi*, Müfit Günay (çev.), İmge Yayınları, İstanbul 2001.

H. Hilal Şahin; "Osmanlı – Hint İlişkilerine Genel Bir Bakış (XV-XVIII. Yüzyıl)", Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi, C.2, S.6, Ağustos, 2015.

Hiroshi Fukazawa; "A Study of the Local Administration of Adilshahi Sultanate (A.D. 1489-1686)", Hitotsubashi Journal of Economics, 3 (2), Haziran 1963.

H.M. Elliot; *The History of India as Told by Its Own Historians*, Trubner and Co., Londra 1875.

H. Morse Stephens; *Albuquerque*, Rulers of India, William Wilson Hunter (ed.), Clarendon Press, Oxford 1897.

H. K. Sherwani & P. M. Joshi (ed.); *History of Medieval Deccan (1295-1724)*, Andhra Pradesh Government Textbook Press, Haydarabad 1973.

Holt, Lambton, Lewis (ed.); *The Cambridge History of Islam,* Cambridge University Press, Birleşik Krallık 2008.

Hüseyin Salman; *Genel Tarih – 1*, Eğitim Enstitüleri Kaynak kitap Serisi, İstanbul Tarihsiz.

Iqtidar Alam Khan; *Historical Dictionary of Medieval India*, The Scarecrow Press Inc., Lanham, Maryland 2008.

Ishwari Prasad; *History of Medieval India, From 647 A.D. to the Mughal Conquest*, The Indian Press (Publications) Private LTD., Tarihsiz Allahabad.

Ishwari Prasad; *A Short History of Muslim Rule in India – From the Conquest of Islam to the Death of Aurangzeb*, The Indian Press Ltd., Tarihsiz Allahabad.

İ. Hakkı Uzunçarşılı; *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, TTK Basımevi, 3. Baskı. Ankara 1984.

İ. Hakkı Uzunçarşılı; *Osmanlı Tarihi*, TTK Basımevi, Ankara 1982.

İlhan Erdem; *Osman Bey'in Ölümünden Uzun Hasan Padişah'a Ak-Koyunlular (1435-1456)*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi.

İsmail Hikmet Ertaylan; *Adilşahiler: Hindistan'da bir Türk İslam Devleti*, Sermet Matbaası, İstanbul 1953.

Jacinto Freire de Andrada; *The Life of Dom John de Castro: The Fourth Viceroy of India;* Peter Wyche (çev.), Londra 1664.

James D. Tracy (ed.); *The Rise of Merchant Empires*, Cambridge University Press, New York 1990.

James Fergusson; *History of Indian and Eastern Architecture*, John Murray, Londra 1910.

Jeronimo Osorio; *The History of the Portuguese During the Reign of Emmanuel,* James Gibbs (çev.), Londra 1752.

James Hough; *The History of Christianity in India from the Commencement of the Christian Era*, R. B. Seeley and W. Burnside, Londra 1839.

J. D. B. Gribble; *A History of the Deccan,* Luzac & Co., Londra 1896.

J. H. Elliott; *The Old World and the New 1492-1650*, Cambridge University Press, Cambridge 1970.

Jonathan Scott (çev.); *History of Dekkan,* J. and W. Eddowes, Londra 1794.

Luis Vaz de Camoes; *The Lusiads of Camoes*, J.J. Aubertin (çev.), C. Kegan Paul & Co., Londra 1878.

J. M. Blaut; *Sömürgeciliğin Dünya Modeli: Coğrafi Yayılmacılık ve Avrupa Merkezci Tarih*, Serbun Behçet (çev.), Dergah Yayınları, İstanbul 2015.

Joao de Barros; *Decadas da Asia*, Na Regia Officina Typografica, Lizbon 1778.

John Briggs; *History of the Rise of the Mahomedan Power in India,* R. Cambray and Co., Calcutta 1910.

John Stevens; *The Ancient and Present State of Portugal*, J. Nutt, Londra 1706.

Ludovico di Varthema; *The Travels of Ludovico di Varthema,* John Winter Jones (çev.), Hakluyt Society, Londra 1863.

John Baptista Tavernier; *The Six Voyages of John Baptista Tavernier*, J. Phillips (çev.), Londra 1678.

J.W. Watson; *History of Gujarat*, Cosmo Publications, Yeni Delhi 1987.

Kiran Sampatrao Jadhav; "Trade and Commerce in the Adil Shahi Sultanate of Bijapur (1489-1686 AD.)", Basılmamış Doktora Tezi, Savitribai Phule Pune Üniversitesi, Pune 2015.

K. K. Basu; "Career of Yusuf Adil Shah of Bijapur", Indian Culture, Volume III, Issue 1, Satish Chandra Seal, Kalküta, Nisan 1936.

K. K. Basu; "The Early Life of Ali Adil Shah of Bijapur", The Karnataka Historical Review, Volume IV, Issue 1, The Karnataka Historical Research Society, Dharwad 1937.

K. K. Basu; "The History of Ismael Adil Shah of Bijapur", Indian Culture, Volume IV, Issue 1, Satish Chandra Seal, Kalküta, Temmuz 1937.

K. K. Basu; "The Reign of Ali Adil Shah of Bijapur Part I (1557-1564)", Indian Culture, Volume V, Issue 1, Satish Chandra Seal, Kalküta 1938.

K. K. Basu; "Two Traditions about Ancestry of Yusuf Adil Shah of Bijapur", Indian Historical Quarterly, Volume XII, Issue 2, Haziran 1936.

K. M. Panikkar; *India and the Indian Ocean*, George Allen & Unwin LTD, Londra 1951.

K. M. Panikkar; *Asia and Western Dominance*, George Allen & Unwin LTD, Londra 1959.

K. M. Mathew; "Naval Construction in Portuguese India", Vasco da Gama e a India (Vasco da Gama and India), Conferencia Internacional, Fundaçao Calouste Gulbenkian, Lizbon 1999.

K. N. Chaudhuri; *Trade and Civilization in the Indian Ocean: An Economic History from the Rise of Islam to 1750*, Cambridge University Press, Cambridge 1985.

K.S. Mathew; "Indian Merchants and the Portuguese Trade on the Malabar Coast during the Sixteenth Century", Indo-Portuguese History: Old Issues, New Questions, Teotonio R. de Sousa (ed.), Concept Publishing Company, Yeni Delhi 1985.

K. V. Krishna Ayyar; *The Zamorins of Calicut (From the Earliest Times Down to A.D. 1806)*, Norman Printing Bureau, Kozikode 1938.

Leonardo Nunes; *Cronica de Dom Joao de Castro*, J.D.M. Ford (ed.), Cambridge University Press, Cambridge 1936.

L.J. Trotter; *History of India*, Society for Promoting Christian Knowledge, Londra 1917.

Lt.-Col. John Briggs (çev.); *History of the Mahomedan Power in India,* R.Rambray&Co., Kalküta 1910.

Lt. Col. T. W. Haig; "History of the Nizam Shahi kings of Ahmednagar", The Indian Antiquary: A Journal of Oriental Research, Sayı XLIX 1920.

M.A. Nayeem; *External Relations of the Bijapur Kingdom (1489-1686 AD.)*, Bright Publishers, Haydarabad 1974.

M.A. Nayeem; *The Heritage of the Adil Shahis of Bijapur*, Hyderabad Publishers, Haydarabad 2008.

Magalhaes Godinho; *Os Descobrimentos e a Economia Mundial*, Arcadia, Lizbon 1965.

Major J. S. King; *The History of the Bahmani Dynasty Founded on the Burhan-i Ma'asir*, Luzac and Co., Londra 1900.

Malyn Newitt; *A History of portuguese Overseas Expansion, 1400-1668*, Routledge, New York 2005.

Duarte Barbosa; *The Book of Duarte Barbosa,* Mansel Longworth Dames (çev.), The Hakluyt Society, Londra 1918.

Mansel Longworth Dames; "The Portuguese and Turks in the Indian Ocean in the Sixteenth Century", Journal of the Royal Asiatic Society, Sayı I, Ocak 1921.

Manuel de Faria y Sousa; *The Portugues Asia: The History of the Discovery and Conquest of India by the Portugues*, John Stevens (çev.), C. Brome, Londra 1695.

Marc Ferro; *Sömürgecilik Tarihi: Fetihlerden Bağımsızlık Hareketlerine Kadar 13.-20. Yüzyıl*, Muna Cedden (çev.), İmge Yayınları, Ankara 2017.

Maria Augusta Lima Cruz; *Joao Machado: The Travails of a Deportee in Asian Lands*, Minho University, Braga Tarihsiz.

Mary Baine Campbell; "Maculophobia: Blackness, Whiteness and Cosmetics in Early Imperial Britain", Multicultural Europe and Cultural Exchange in the Middle Ages and Renaissance, Arizona Studies in the Middle Ages and Renaissance, 2005.

M.A.P. Meilink-Roelofsz; *Asian Trade and European Influence*, Martinus Nijhoff, The Hague 1962.

Michael Pearson (ed.); *Trade, Circulation and Flow in the Indian Ocean World*, Palgrave Macmillan, New York 2015.

Miguel Aguiar; "Chivalry in Medieval Portugal", e-JPH, vol. 13, sayı 2, Aralık 2015.

M.N. Pearson; "The First Century of Portuguese Rule in Goa", Vice-Almirante: A. Teixeira da Mota: In Memoriam, Academia de Marinha & Instituto de Investigaçao Cientifica Tropical, Lizbon 1987.

M.N. Pearson; *The Portuguese in India,* The New Cambridge History of India, Cambridge University Press, Cambridge 2008.

Moulappa K. Kamble; "Diplomatic Relations of Deccan Sultanates", Department of Studies and Research in History, Basılmamış Doktora Tezi, Gulbarga Üniversitesi, Kalaburgi 2017.

Murat Taştan; *Fahrettin Kırzioğlu GÜGEF Tarih Bölümü 1985-1986 Öğretim Yılı Türk Kültür Tarihi Basılmamış Ders Notları.*

Mübarek Galip & Saadettin Gömeç; *Hindistan'da Türkler*, Berikan Yayınevi, Ankara 2013.

Müneccimbaşı Ahmet Dede; *Müneccimbaşı Tarihi*, (haz.) İsmail Erünsal, Tercüman Yayınları, İstanbul Tarihsiz.

Navina Najat Haidar & Marika Sardar; *Sultans of Deccan India 1500-1700 Opulence and Fantasy*, The Metropolitan Museum of Art, New York 2015.

Fernao Lopez de Castanheda; *The First Booke of the Discouerie and Conquest of the East Indias, Enterprised by the Portingalesin Their Daungerous Nauigations, in the Time of King Dom John, the Second of That Name*, Nicholas Lichefield (çev.), Thomas East, Londra 1582.

Nigel Cliff; *Son Haçlılar*, Deniz Güzelgülgen (çev.), Remzi Kitabevi, İstanbul 2012.

Nizamü'l-Mülk; *Siyaset-name*, Mehmet Altay Köymen (haz.), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1999.

Om Prakash; *The New Cambridge History of India: European Commercial Enterprisein Pre-Colonial India*, Cambridge University Press, Cambridge 2008.

Oruç Bey (Don Juan); *Elçilik Kâtibinin Kaleminden Safeviler*, Leyla Aksüt Kuzucular (çev.), Yurt Yayınları, Ankara 2014.

Peçevi İbrahim Efendi; *Peçevi Tarihi*, Bekir Sıtkı Baykal (haz.), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1981.

Peter Jackson; *Studies on the Mongol Empire and Early Muslim India*, Ashgate Variorum, Surrey 2009.

Peter Jackson & Laurence Lockhart(ed.); *The Cambridge History of Iran, Volume 6: The Timurid and Safavid Periods*, Cambridge University Press, Cambridge 2006.

P.M. Joshi; "Relations Between the Adilshahi Kingdom of Bijapur and the Portuguese at Goa During the Sixteenth Century", New Indian Antiquary, Sayı 2 1939-1940, S.M. Katre & P.K Gode (ed.), Karnatak Publishing House, Mumbai 1939.

Pius Malekandathil; *Maritime India: Trade, Religion and Polity in the Indian Ocean*, Primus Books, Delhi 2010.

Phillip B. Wagoner; "Money Use in the Deccan, c. 1350-1687: The Role of Vijayanagara hons in the Bahmani Currency System", The Indian Economic and Social History Review, 51, 4, 2014.

Raimondo Luraghi; *Sömürgecilik Tarihi*, Halim İnal (çev.), E Yayınları, İstanbul 2000.

R. B. Serjeant (çev.); *The Portuguese Off the South Arabian Coast (Hadrami Chronicles),* The Clarendon Press, Oxford 1963.

R. C. Majumdar & H. C. Raychaudhuri; *An Advanced History of India*, Macmillan & Co. LTD, New York Tarihsiz.

Regin D. D'Silva; "Bassein Under the Portuguese 1534-1640", Basılmamış Doktora Tezi, The Maharaja Sayajirao Üniversitesi, Baroda 1985.

Renate Blumenfeld-Kosinski; *Poets, Saints and Visionaries of the Great Schism, 1378-1417*, The Pennsylvania University Press, Pennsylvania 2006.

Reşit Rahmeti Arat; *Babürname – Babür'ün Hatıratı- III*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1986.

Richard Maxwell Eaton; *Sufis of Bijapur*, Princeton University Press, New Jersey 1978.

Robert Eric Frykenberg; *Christianity in India: From Beginnings to the Present*, Oxford University Press, Oxford 2008.

Robert Sewell; *A Forgotten Empire (Vicayanagar)*, Swan Sonnenschein & Co. Ltd., Londra 1900.

R. S. Whiteway; *The Rise of the Portuguese Power in India 1497-1550,* Asian Educational Services, Yeni Delhi, 2007.

Saadettin Gömeç; *Hindistan'da Türk Hükümdarları*, Hira Matbaası, Ankara 1990.

Salih Özbaran; *Ottoman Expansion Towards the Indian Ocean in the 16th Century*, İstanbul Bilgi University Press, İstanbul 2009.

Salih Özbaran; *Umman'da Kapışan İmparatorluklar Osmanlı ve Portekiz*, Tarihçi Kitabevi, İstanbul 2013.

Salih Özbaran; *Portekizli Seyyahlar: İran, Türkiye, Irak, Suriye ve Mısır Yollarında*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2017.

Salim Cöhce; "Türk İstiklal Mücadelesi ve Hindistan", Tarihte Türk-Hint İlişkileri Sempozyumu, TTK Yayınları, Ankara 2006.

Salim Cöhce; *Türklerin Hindistan Kültürüne Etkileri*, İnönü Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

Sanjay Subrahmanyam; *Europe's India*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts 2017.

Sanjay Subrahmanyam; "Notes on the Economy of Portuguese Asia: 1523-1526", Vasco da Gama e a India (Vasco da Gama and India), Conferencia Internacional, Fundaçao Calouste Gulbenkian, Lizbon 1999.

Sanjay Subrahmanyam; *The Career and Legend of Vasco da Gama*, Cambridge University Press, Cambridge 1997.

Sanjay Subrahmanyam; *The Political Economy of Commerce Southern India 1500-1650*, Cambridge University Press, Cambridge 1990.

Sanjay Subrahmanyam; *The Portuguese Empire in Asia, 1500-1700,* Wiley-Blackwell, Birleşik Krallık 2012.

Sanjay Subrahmanyam; *Three Ways to Be Alien*, Brandeis University Press, Waltham, Massachusetts 2011.

Saumya Varghese; "Urbanisation and Trade in Goa (1510-1660)", Basılmamış Doktora Tezi, Jawaharlal Nehru Üniversitesi, Yeni Delhi 2010.

Satish Chandra; *History of Medieval India*, Orient Blackswan, Haydarabad 2007.

Shihan de Silva Jayasuriya; *The Portuguese in the East: A Cultural History of a Maritime Trading Empire*, Tauris Academic Studies, Londra 2008.

S. Haluk Kortel; *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilat (1206-1414)*, TTK Yayınları, Ankara 2006.

Zeyneddin Malabari; *Tuhfat-al-Mujahidin,* S. Muhammad Husayn Nainar (çev.), University of Madras, Madras 1942.

Garcia da Orta; *Colloquies on the Simples & Drugs of India by Garcia da Orta*, Sir Clements Markham (çev.), Henry Sotheran and Co., Londra 1913.

Talal Asad; *Antropoloji ve Sömürgecilik*, Ayşe Karınca (çev.), Ütopya Yayınları, Ankara 2008.

Tamara Talbot-Rice; *Anadolu Selçuklu Tarihi*, Tuna Kaan Taştan (çev.), Nobel Yayınevi, Ankara 2014.

Tapan Raychaudhuri & Irfan Habib; *The Cambridge Economic History of India*, Cambridge University Press, Cambridge 1982.

Teotonio R. de Sousa; "Social Structures and Political Patterns of the Portuguese Colonialism in Asia: Goa, Macau and Timor (XVI till Early XVII Centuries)", Indonesia-Portugal: Five hundred Years of Historical Relationship, Portuguese Centre for the Study of Southeast Asia (CEPESA), Ivo Carneiro de Sousa & Richard Z. Leirissa (ed.), Universitas Indonesia, 2000.

Teotonio R. De Sousa; *The Portuguese in Goa*, Goa Aparanta-Land Beyond the End, Goa Publications Pvt. Ltd., Goa 2008.

Tufan Gündüz; *Son Kızılbaş Şah İsmail*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2014.

Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi, İstanbul 2010.

- Ahmet Özel; "Hanefi Mezhebi", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 16.

- Bilal Aybakan; "Şafii Mezhebi", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 38.

- Enver Konukçu; "Halaç", Türkye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C.15.

- Günay Tümer; "Cizvitler", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 8.

- Hayreddin Karaman; "Ca'feriyye", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 7.

- İsmail Ceran; "Meriniler", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 29.

- İsmail Yiğit; "Murabıtlar", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 31.

- İsmail Yiğit; "Nasriler", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C32.

- Jacques Waardenburg; "Mesih", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 29.

- N. R. Farooqi; "Delhi Sultanlığı", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C.9.

- Seyyid Muhammed es-Seyyid; "Kansu Gavri", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 24.

- Tufan Gündüz; "Şah İsmail", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 38.

Varija R. Bolar; "Turks in Karnataka", International Journal of Social Sciences and Humanity Studies, Vol. 4, No. 1, 2012.

Vincent A. Smith; *The Early History of India: From 600 B.C. to the Muhammadan Conquest*, Clarendon Press, Oxford 1904.

V. V. Barthold; *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, Hakkı Dursun Yıldız (çev.), Kervan Yayınları, İstanbul 1981.

Bras de Albuquerque; Commentaries of the Great Afonso Dalbuquerque, Walter de Gray Birch (çev.), Hakluyt Society, Londra 1875.

Pedro Teixeira; *The Travels of Pedro Teixeira*, William F. Sinclair (çev.), Hakluyt Society, Londra 1902.

William Roscoe; *The Life and Pontificate of Leo the Tenth*, Henry G. Bohn, Londra 1846.

William Wilson Hunter; *History of India Volume VI: From the First European Settlements to the Founding of the English East India Company*, A.V. Williams Jackson (ed.), The Grolier Society, Londra 1906.

Yusuf Hikmet Bayur; *Hindistan Tarihi*, TTK Basımevi, Ankara 1987.

Yusuf Hikmet Bayur; *Hindistan*, Ayyıldız Matbaası A. Ş., Ankara 1970.

Roger Crowley; *Conquerors: How Portugal Seized the Indian Ocean and Forged the First Global Empire*, Faber & Faber, Londra 2015.

Tuna Kaan Taştan; "Asaf Han'ın Elçiliği ve 16. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı – Gucerat İlişkilerine Bir Bakış", Türk Dünyası Yolunda Bir Ömür: Prof. Dr. Mehmet Şahingöz Armağanı, Necdet Hayta & Hamza Keleş & Cengiz Dönmez & Tuğba Belenli & Tuğba Ortaç (ed.), Berikan Yayınevi, Ankara 2022.

Tuna Kaan Taştan; "A Contest Of Islam Agaınst Chrıstıanıty In Southeast Asıa: Economıc And Polıtıcal Relatıons Of The Acehnese And The Portuguese In The 16th Century", Bir Ömür Tarihle Yaşamak: Prof. Dr. Refik Turan, Necdet Hayta & Mehmet Ali Çakmak & Togay S. Birbudak & Koray Toptaş & Selen Yakar (ed.), Berikan Yayınevi, Ankara 2022.

6. Basım

EĞİTİME GİRİŞ

Prof. Dr. Durmuş Kılıç

nobel

EĞİTİME GİRİŞ

Prof. Dr. Durmuş Kılıç

Yayın No.: 2073
Eğitim No.: 399
ISBN: 978-605-320-981-2
E-ISBN: 978-625-402-553-2
Basım Sayısı: 6. Basım, Ekim 2023

© Copyright 2023, NOBEL AKADEMİK YAYINCILIK EĞİTİM DANIŞMANLIK TİC. LTD. ŞTİ. SERTİFİKA NO.: 40340
Bu baskının bütün hakları Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.ne aittir.
Yayınevinin yazılı izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik
ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.

Nobel Akademik Yayıncılık, 2011 yılından beri "tanınmış uluslararası yayınevi" statüsündedir.

Genel Yayın Yönetmeni: Nevzat Argun -nargun@nobelyayin.com-
Genel Yayın Koordinatörü: Gülfem Dursun -gulfem@nobelyayin.com-

Sayfa Tasarım: Tarkan Kara -erdal@nobelyayin.com-
Redaksiyon: Seda Çelikkaya -seda@nobelyayin.com-
Görsel Tasarım Uzmanı: Mehtap Bayraktar Asiltürk -mehtap@nobelyayin.com-

Kütüphane Bilgi Kartı

Kılıç, Durmuş.
Eğitime Giriş / Durmuş Kılıç
6. Basım, XII+220 s. 16,5x24 cm. Kaynakça var, dizin yok.
ISBN: 978-605-320-981-2
E-ISBN: 978-625-402-553-2
1. Eğitim 2. Bilim 3. Öğretmen

Genel Dağıtım

ATLAS AKADEMİK BASIM YAYIN DAĞITIM TİC. LTD. ŞTİ.
Adres: Bahçekapı Mh. 2465 Sk. Oto Sanayi Sitesi No:7 Bodrum Kat, Şaşmaz/ANKARA
Telefon: +90 312 278 50 77 - **Faks:** 0 312 278 21 65
Sipariş: siparis@nobelyayin.com- **E-Satış:** www.nobelkitap.com - esatis@nobelkitap.com
www.atlaskitap.com - info@atlaskitap.com

Dağıtım ve Satış Noktaları: Alfa, Kırmızı Kedi, Arkadaş, D&R, Dost, Kika, Kitapsan,
Nezih, Odak, Pandora, Prefix, Remzi Kitabevleri, Yeryüzü Dağıtım

Baskı ve Cilt: Meteksan Matbaacılık ve Teknik Sanayi Tic. Anonim Şirketi / Sertifika No.: 46519
Beytepe Köy Yolu No.: 3 06800 Bilkent-Çankaya/ANKARA

İÇİNDEKİLER

Bölüm 1
EĞİTİM İLE İLGİLİ TEMEL KAVRAMLAR

A. GİRİŞ 1
B. EĞİTİM 3
1. FORMAL VE İNFORMAL EĞİTİM 7
a. Formal Eğitim 7
b. İnformal Eğitim (Formal Olmayan Eğitim) 7
2. EĞİTİM İLE İLGİLİ ÇEŞİTLİ TANIMLAR 8
C. ÖĞRENME VE ÖĞRETME 10
1. ÖĞRENME 10
a. Öğrenme Yaşantı Ürünüdür 10
b. Öğrenme Kalıcı İzlidir 10
c. Öğrenme Sonucu Mutlaka Bir Davranış Değişikliği Oluşur 10
2. ÖĞRETMEN 12
3. EĞİTİM - ÖĞRETİM - ÖĞRENME İLİŞKİSİ 12
ÖZET 13
KPSS'DE ÇIKMIŞ SORULAR 14

Bölüm 2
BİR BİLİM OLARAK EĞİTİMİN TEMELLERİ

A. EĞİTİMİN FELSEFİ TEMELLERİ 17
1. FELSEFE NEDİR? 18
2. FELSEFİ BİLGİNİN ÖZELLİKLERİ 19
3. FELSEFE VE BİLİMİN ORTAK ÖZELLİKLERİ 19
4. FELSEFENİN ANA KONULARI 19
a) Varlık 20
b) Bilgi 20
c) Değer 20
5. EĞİTİM FELSEFESİNİN FONKSİYONLARI 21
6. EĞİTİM-FELSEFE İLİŞKİSİ 21
7. EĞİTİMİ ETKİLEYEN FELSEFİ AKIMLAR 23

a) İdealizm ... 24
b) Realizm ... 24
c) Pragmatizm ... 24
d) Daimicilik ... 25
e) Esasicilik ... 26
f) İlerlemecilik ... 27
g) Yeniden Kurmacılık ... 27
8. CUMHURİYET DÖNEMİ EĞİTİM PROGRAMLARININ FELSEFİ TEMELLERİ ... 28
a) Millileşme Devri ... 28
b) Hümanistleştirme Devri (1938-1950) ... 29
c) Amerikanlaştırma Devri (1950-1960) ... 29
d) Planlaştırma Devri (1960-2000) ... 29
KPSS'DE ÇIKMIŞ SORULAR ... 31
B. EĞİTİMİN SOSYAL TEMELLERİ ... 35
1. SOSYAL BİR KURUM OLARAK EĞİTİM ... 35
2. EĞİTİMİN DİĞER SOSYAL KURUMLARLA İLİŞKİSİ ... 36
a) Ekonomi ve Eğitim ... 37
b) Aile ve Eğitim ... 39
c) Din ve Eğitim ... 41
d) Politika ve Eğitim ... 41
3. BELLİ BAŞLI SOSYAL SÜREÇLER VE EĞİTİM ... 42
a) Sosyal Kontrol (Denetim) ve Eğitim ... 42
b) Sosyal Hareketlilik ve Eğitim ... 44
c) Toplumun Nüfus Özellikleri ve Eğitim ... 47
ÖZET ... 48
C. EĞİTİMİN HUKUKİ TEMELLERİ ... 49
1. EĞİTİM VE HUKUK İLİŞKİSİ ... 49
2. HUKUK KURALLARI VE İŞLEVLERİ ... 51
3. MİLLÎ EĞİTİM TEMEL KANUNU'NA GÖRE ÖĞRETMENLİK MESLEĞİ ... 51
D. EĞİTİMİN PSİKOLOJİK TEMELLERİ ... 52
1. GELİŞİMLE İLGİLİ TEMEL KAVRAMLAR ... 53
2. GELİŞİMİN İLKELERİ ... 54
a) Gelişim; Kalıtım ve Çevre Etkileşiminin Ürünüdür ... 54
b) Gelişimde Belli Eğilimler Vardır ... 54
c) Gelişim Süreklidir ve Belli Aşamalarda Gerçekleşir ... 54
d) Gelişim Bir Bütündür, Bir Gelişim Alanı Diğeri ile İlgilidir ... 55
e) Gelişimde Bireysel Farklar Vardır ... 55
3. GELİŞİM DÖNEMLERİ VE DÖNEMLERİN TEMEL ÖZELLİKLERİ ... 55
4. GELİŞİM DÖNEMLERİNİN TEMEL ÖZELLİKLERİ ... 56

5. ÖĞRENME ... 58
6. ÖĞRENME TEORİLERİ (KURAMLARI) ... 58
a. Davranışçı Yaklaşım ... 59
b. Bilişsel Yaklaşım ... 62
c. Duyusal Teoriler ... 62
d. Yapılandırmacı (Constructivism) Yaklaşım ... 63
7. ÖĞRENMEYİ ETKİLEYEN BİREYSEL VE ÇEVRESEL FAKTÖRLER ... 64
ÖZET ... 64
KPSS'DE ÇIKMIŞ SORULAR ... 65

Bölüm 3
EĞİTİMİN TARİHSEL GELİŞİMİ

A. EĞİTİMİN TARİHÎ GELİŞİMİ ... 71
1. İSLAMİYET'TEN ÖNCEKİ DÖNEMLERDE YAŞAYAN TÜRKLERDE EĞİTİM VE ÖĞRETİM ... 74
2. ESKİ TÜRKLERDE BİREYSEL VE SOSYAL ÖZELLİKLER ... 74
3. İSLAMİ DÖNEM (TÜRKLERİN MÜSLÜMAN OLMALARINDAN SONRA) ... 75
a) Selçuklu Dönemi'nde Eğitim ve Öğretim ... 76
b) Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Öğretim ... 77
c) Sıbyan Okulları ... 79
4. OSMANLI SARAYLARINDA EĞİTİM VE ÖĞRETİM KURUMLARI ... 80
5. OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA EĞİTİMDE REFORM DÖNEMİ (1773-1839) ... 80
6. TANZİMAT DÖNEMİ (1839-1876) ... 81
7. I. MEŞRUTİYET DÖNEMİ (1876-1878) ... 83
8. MUTLAKİYET DÖNEMİ (1878-1908) ... 83
9. II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ (1908-1923) ... 83
10. CUMHURİYET DÖNEMİ'NDE EĞİTİM VE ÖĞRETİM ... 84
ÖZET ... 86

Bölüm 4
EĞİTİM BİLİMLERİNDE YÖNTEM

A. EĞİTİMİN BİLİM OLARAK GELİŞİMİ ... 87
a) Farabi (870-950) ... 88
b) İbni Sina (980-1037) ... 88
B. BİLİM OLARAK EĞİTİM ... 91
C. BİLİM VE ARAŞTIRMADA ARANAN ÖZELLİKLER VE EĞİTİMDE BİLİMSEL YÖNTEMİN KULLANILMASI ... 92

D. BİLİMSEL YÖNTEMİN AŞAMALARI ... 93
E. EĞİTİMDE KULLANILAN BİLİMSEL YÖNTEM VE TEKNİKLER ... 95
F. EĞİTİM BİLİMİNİN YARARLANDIĞI VE İLGİLİ OLDUĞU BİLİMLER ... 97
G. EĞİTİM BİLİMLERİ ALANI ... 99
H. EĞİTİMİN TEMELLERİ ... 99
I. EĞİTİM PROGRAMLARI VE ÖĞRETİM ... 100
J. EĞİTİMDE PSİKOLOJİK HİZMETLER ... 101
K. EĞİTİM YÖNETİMİ, TEFTİŞİ, EKONOMİSİ VE PLANLAMASI ... 101
L. EĞİTİMDE ÖLÇME VE DEĞERLENDİRME ... 102

Bölüm 5
EĞİTİMİN İŞLEVLERİ (FONKSİYONLARI)

A. SOSYALLEŞTİRME (TOPLUMSALLAŞTIRMA) ... 104
B. TOPLUMUN KÜLTÜR BİRİKİMİ VE NAKLİ ... 104
C. YENİLİKÇİ VE GELİŞMELERE AÇIK BİREYLER YETİŞTİRME ... 105
D. MEVCUT SİYASAL DÜZENİ KORUMA ... 105
E. EĞİTİMİN EKONOMİK VE TOPLUMU KALKINDIRMA FONKSİYONU ... 107
KPSS'DE ÇIKMIŞ SORULAR ... 109

Bölüm 6
EĞİTİM BİLİMLERİ BAKIŞ AÇISIYLA TOPLUMSAL DEĞİŞME VE YENİLEŞME

A. EĞİTİM BİLİMLERİ AÇISINDAN TOPLUMSAL DEĞİŞME VE YENİLEŞME ... 111
1. EĞİTİM VE SOSYAL DEĞİŞME ... 113
2. KÜRESELLEŞME VE EĞİTİM ... 115

Bölüm 7
TÜRK MİLLÎ EĞİTİM SİSTEMİNİN AMAÇLARI VE YÖNETİM YAPISI

A. TÜRK EĞİTİM SİSTEMİNİN GENEL AMAÇLARI VE İLKELERİ ... 121
1. GENEL AMAÇLAR ... 121
2. TÜRK MİLLÎ EĞİTİMİNİN TEMEL İLKELERİ ... 121

B. TÜRK MİLLÎ EĞİTİM SİSTEMİNİN YÖNETİM YAPISI 123
a. Merkez Teşkilatı 123
b. Taşra Teşkilatı 124
c. Yurt Dışı Teşkilatı 124
C. TÜRKİYE'DE ÖRGÜN EĞİTİM KADEMELERİ VE YAYGIN EĞİTİM 126
1. ÖRGÜN EĞİTİM 126
a) Okul Öncesi Eğitim 126
b) İlköğretim Kurumları 129
c) Ortaöğretim 132
d) Mesleki ve Teknik Eğitim Nedir? Mesleki ve Teknik Eğitimin İlkeleri ve Gelişmesi 133
e) Türkiye'de Mesleki ve Teknik Eğitimin Gelişmesi 135
f) Yükseköğretim 136
2. YAYGIN EĞİTİM 139
a) Yaygın Eğitimin Amaç ve Görevleri 139
ÖZET 140

Bölüm 8
EĞİTİMDE ALTERNATİF GÖRÜŞLER VE YENİ YÖNELİMLER

A. EĞİTİMDE ALTERNATİF GÖRÜŞLER 141
1. YENİ PARADİGMALAR 142
2. POZİTİVİST PARADİGMA/AKILCI PARADİGMA 142
3. BİLGİ TOPLUMUNDA EĞİTİM 143
4. AÇIK OKUL (DUVARSIZ OKUL) 144
5. UZAKTAN EĞİTİM 145
6. HAYAT BOYU ÖĞRENME 146
7. DEĞERLER EĞİTİMİ 148
ÖZET 149

Bölüm 9
BİR SOSYAL KURUM OLARAK OKUL VE SINIF

A. BİR SOSYAL KURUM OLARAK OKUL 156
1. GENEL OLARAK OKULUN YAPISI VE ÖZELLİKLERİ 156
a) Okulun Yapısı 157
2. OKUL KURULUŞ TİPLERİ 157
3. OKULUN ÖGELERİ 159
a) Eğitim Programı 159
b) Öğrenci 161
c) Öğretmen 161

d) Yönetici 163
e) Bina, Araç ve Gereçler 163
f) Çevre 164
4. SINIF ORTAMI 165
a) Sınıfın Özellikleri 165
ÖZET 170
KPSS'DE ÇIKMIŞ SORULAR 171

Bölüm 10
ÖĞRETMENLİK MESLEĞİNİN ÖZELLİKLERİ

A. BİR MESLEK OLARAK ÖĞRETMENLİK 173
1. MESLEK NEDİR? 174
2. MESLEKLEŞME ŞARTLARI AÇISINDAN ÖĞRETMENLİK 175
3. TÜRKİYE'DE ÖĞRETMENLİK MESLEĞİNİN BAZI ÖZELLİKLERİ 177
4. TÜRKİYE'DE ÖĞRETMENLİK MESLEĞİNİN DURUMU 178
ÖZET 181

Bölüm 11
ETKİLİ BİR ÖĞRETMENDE BULUNMASI GEREKEN NİTELİKLER

A. ETKİLİ BİR ÖĞRETMENDE BULUNMASI GEREKEN NİTELİKLER 187
1. ETKİLİ BİR ÖĞRETMENDE BULUNMASI GEREKEN KİŞİSEL NİTELİKLER 188
2. ETKİLİ BİR ÖĞRETMENDE BULUNMASI GEREKEN MESLEKİ NİTELİKLER 198
ÖZET 202
KPSS'DE ÇIKMIŞ SORULAR 204
EKLER 207
EK 1 - TÜRKİYE'DE ÖĞRETMEN YETİŞTİRMENİN KISA TARİHÇESİ 207
EK 2 - GÜNÜMÜZDE ÖĞRETMEN YETİŞTİRME 213
KAYNAKLAR 217

KAYNAKLAR

Ada, Ş. ve Küçükali, R.(2009). **Türk Eğitim Sistemi ve Okul Yönetimi**, Anı Yayıncılık, Ankara.

Akbaba, S. (2007). **Psikolojik Danışma ve Sınıf Ortamında Öğrenme Psikolojisi**, Aydan Matbaacılık. Ankara.

Akkutay, Ü. (1999). "21. Yüzyılda Sosyal Yapının Eğitime Etkileri Nasıl Olacaktır?" **21. Yüzyılın Eşiğinde Türk Eğitimi Sistemi Ulusal Sempozyumu,** Ankara.

Aksoy, M. (2013). **Kavram olarak hayat boyu öğrenme ve hayat boyu öğrenmenin Avrupa Birliği serüveni.** Bilig, 64, 23-48.

Akyüz, H. (1992). **Eğitim Sosyolojisinin Temel Kavram ve Alanları Üzerine Bir Araştırma,** MEB Yayınları, İstanbul.

Akyüz, H. (2001). **Türk Eğitimcileri.** Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul.

Akyüz, Y. (2004). **Türk Eğitim Tarihi**. Kültür Bakanlığı Yayınları 2, İstanbul.

Alkan, C. (1995). **Eğitim Teknolojisine Giriş,** Önder Matbaacılık, Ankara.

Anar, S. (1989). "Okul Sosyolojisi Açısından Okulun Kültürlenme Rolünün Analizi Üzerine Bir Deneme", **Uludağ Üniversitesi Eğitim Fak. Dergisi**, Cilt:4, Sayı:2, Bursa.

Ataünal, A. (1993). **Cumhuriyet Döneminde Yükseköğretimdeki Gelişmeler,** Ankara: M.E.B: Yükseköğretim Genel Müdürlüğü.

Atkinson, Rita L. ve diğerleri (1995). **Psikolojiye Giriş** (Çev.Kemal Atakay ve Arkadaşları), Sosyal Yayınlar, İstanbul.

Aydın, A. (2011). Eğitim Sevgidir, Ankara: Pegem A Yayınları.

Aytaç, K. (1998). Avrupa Eğitim Tarihi, .Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.

Aytuna, H. A. (1963). **Orta Dereceli Okullarda Öğretmenlik ve Problemleri,** M.E. Basımevi, Ankara.

B. Berelson ve G. A. Steiner (1964). **Human Behavior,** N.Y. Harcourt.

Bacanlı, H. (1997). **Eğitim Psikolojisi,** Alkım Yayınları, Ankara.

Bacanlı, H. (2000). **Gelişim ve Öğrenme,** Nobel Yayınları, Ankara.

Bal, H. (1991). **J. Dewey'in Eğitim Felsefesi,** Aydınlar Matbaası, İstanbul.

Ballantine, Jeanne H. (1983). **The Socilogy of Education: A Systematic Analysis,** Prentice Hall Inc., New Jersey.

Başar, H. (1994). **Sınıf Yönetimi,** Şafak Matbaacılık, Ankara.

Beeby, Clarence E. (1968). **The Quality of Education in Developing Countries,** Harvard University Press, Cambridge.

Bilen, M. (1999). **Planlamadan Uygulamaya Öğretim,** Anı Yayıncılık, Ankara.

Bilge, M. (1984). **İlk Osmanlı Medreseleri**, İstanbul.

Bilge, N. (1986). **Hukuk Başlangıcı- Hukukun Temel İlkeleri**, Turhan Kitapevi, Ankara.

Bilgen, N. (1994). **Çağdaş ve Demokratik Eğitim-Ders Geçme ve Kredi Uygulaması,** M.E. Basımevi, İstanbul.

Bilgiseven Amiran K. (1982). **Eğitim Sosyolojisi,** Flaş Matbaası, İstanbul.

Bilhan, S. (1991). **Eğitim Felsefesi,** Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara.

Bilhan, S. (1991). **Eğitim Felsefesi: Kavram Çözümlenmesi,** Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları. No: 164.

Binbaşıoğlu, C. (1991). **Genel Öğretim Bilgisi,** Kadıoğlu Matbaası, Ankara.

Binbaşıoğlu, C. (1995). **Türkiye'de Eğitim Bilimleri Tarihi,** M.E. Basımevi, İstanbul.

Binbaşıoğlu, C. (1998). **Eğitime Giriş,** Binbaşıoğlu Yayınları, Ankara.

Bloom, B. S. (1964). **Stability and Change in Human Characteristics.** New York: David Mckay Co. Inc.

Büyükdüvenci, S. (1987). **Eğitim Felsefesi,** Yargıçoğlu Matbaası, Ankara.

Büyükdüvenci, S. (1996). "Eğitimimiz Nereye Koşuyor" **Türkiye 2. Eğitim Felsefesi Kongresi 23-26 Ekim Van:** Yüzüncü Yıl Yayınları, No:33.

Büyükdüvenci, S. (2001). **Eğitim Felsefesine Giriş,** Ankara: Siyasal Kitapevi.

Büyükkaragöz S. ve Ark. (1998). **Öğretmenlik Mesleğine Giriş,** Makro Yayınları, Konya.

Büyükkaragöz, S., Çivi, C. (1994). **Genel Öğretim Metodları,** Atlas Kitabevi, Konya.

Celkan, H. Y. (1996). **Eğitim Sosyolojisi,** Atatürk Üniversitesi K.K. Eğitim Fak. Matbaası, Erzurum.

Cicioğlu, H. Y. (1985). **Türkiye Cumhuriyetinde İlk ve Ortaöğretim (Tarihi Gelişimi),** Ankara.

Cücen, A.K. (1996). "Tanzimattan Cumhuriyete Eğitim ve İnsan Anlayışlarının Felsefi Temelleri", **Türkiye 2. Eğitim Felsefesi Kongresi 23-26 Ekim Van:** Yüzüncü Yıl Yayınları, No:33.

Daniel, P. L. (1986). "On Face and Valeus: An Analysis of Radical Curriculum Studies", **Educational Theory,** 26 (2).

Demirel, Ö. ve arkadaşları (2001). **Öğretmenlik Mesleğine Giriş,** Pegem Yayıncılık, Ankara.

Dilekmen, M. (2001). "İlköğretim Sınıf Öğretmenlerinin Sınıf İçi Davranışları", **Çağdaş Eğitim,** Sayı:276, (s. 31-36).

Dilekmen, M. (2005). **Başarı ve Saldırganlık Gereksinimi,** Araştırma Yayınları, Ankara.

DPT (1985). **Türkiye'de Yaygın Eğitim,** DPT Yayınları, Ankara.

Duman, T. (1996). "Türkiye'de Okul Öncesi Eğitim ve Öğretmen Yetiştirme", **Milli Eğitim,** Sayı: 129, Ankara.

Duran, C. (1990). **Bilgi Toplumu,** Bil Ofset Matbaacılık, Ankara.

Erden, M. (1998). **Öğretmenlik Mesleğine Giriş,** Alkım Yayınları, İstanbul.

Erden, M. (2009). Eğitim Bilimlerine Giriş, Arkadaş Yayınları, Ankara

Erden, M. ve Akman, Y. (1997). **Eğitim Psikolojisi,** Arkadaş Yayınları, Ankara.

Ergün, M. (1987). **Eğitim ve Toplum,** İnönü Üniv. Basımevi, Malatya.

Ergün, M. (1996). **Eğitim Felsefesi,** Ocak Yayınları, Ankara.

Erkılıç, T. A. (2007). Eğitim Bilimine Giriş (Editör: Veysel Sönmez), Anı Yayıncılık, 3. Baskı, Ankara.

Ertürk, S. (1994). **Eğitimde Program Geliştirme,** Meteksan A.Ş. Yayınları, Ankar.a

Eskicumalı, A. (2012). **Eğitim Bilimine Giriş** (Editör: Yüksel Özden), Ankara, Pegem Akademi Yayınları,

Fichter, J. (1996). **Sosyoloji Nedir?** (Çev:Nilgün Çelebi), Atlas Kitabevi, Ankara.

Fidan, N. Ve Erden, M. (1996). **Eğitime Giriş,** Alkım Yayınları, Ankara.

Genç, S. Z. (2000). "Bilgi Toplumunda Öğretmen Eğitimi", **Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi Dergisi,** Yıl: 6, Sayı: 23, Ankara.

Geray, C. (1978). **Halk Eğitimi,** Ankara Üniv. Eğitim Fak. Yayınları, Ankara.

Goble, N.M. Porter James F. (1977). **The Changing Role of The Teacher,** UNESCO, Paris.

Gökalp, Z. (1992). **Terbiyenin Sosyal ve Kültürel Temelleri,** (Hazırlayan: Rıza Kardaş), Millî Eğitim Basımevi, İstanbul.

Gökçe, B. (1996). **Türkiye'nin Toplumsal Yapısı ve Toplumsal Kurumlar,** Ankara.

Gözübüyük, Ş. (1993). **Hukuka Giriş ve Hukukun Temel Kavramları.** Turhan Kitabevi, Ankara.

Gultek, G., L. (2001). **Eğitime Felsefi ve İdeolojik Yaklaşımlar,** Ankara: Ütopya Yayınevi.

Güler, A. (1999). "Türk Eğitim Sisteminin Eğitim Politikaları ve Felsefi Boyutları", **Eğitimde Yansımalar: 5 21. Yüzyılın Eşiğinde Türk Eğitim Sistemi Ulusal Sempozyumu,** Ankara.

Güngör, E. (2006). **Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik,** Ötüken Yayınları, İstanbul.

Güvenç, B. (1984). **İnsan ve Kültür,** Remzi Kitabevi, İstanbul.

Hens, B., Elizabeth, M., Peter, S. (1988). **Sociology,** Mamlilon Pub. Camp., New York.

Hesapcıoğlu, M. (1994). **Öğretim İlke ve Yöntemleri,** Beta Basım Yayınları, İstanbul.

http://otmg.meb.gov.tr/YetGenel.html.

Hunter, E. (1989). **The Role of Teacher in Educational Reform,** NASSP Bulletin, V.73, n:518, U.S.A.

Kağıtçıbaşı, Ç. (1991). **"Okulöncesi Eğitim", Eğitimde Arayışlar, I. Sempozyumu Bildiri Metinleri,** Kültür Koleji Yayınları, No:1, İstanbul.

Kanad, H. F. (1977). **Kısaltılmış Pedagoji,** Millî Eğitim Basımevi, İstanbul.

Kansu, N.A. (1952). **Pedagoji Tarihi,** Millî Eğitim Basımevi, İstanbul.

Karakaya, Ş. (2004). **Esnek Öğrenme**, Pegem A Yayıncılık, Ankara.

Karslı, M. D. (2003). **Öğretmenlik Mesleğine Giriş**, Pegem A Yayıncılık, Ankara.

Kaya, Y. K. (1977). **İnsan Yetiştirme Düzenimiz,** Nüve Matbaası, Ankara.

Kılıç, D. (2001). "Eğitim Programlarının Felsefi Boyutları, **Gazi Üniversitesi Kastamonu Eğitim Dergisi,** Cilt: 9, No: 2, Kastamonu.

Kılıç, D. (2001). "Öğrenci-Öğretmen Adayları, Öğretmen ve Öğretim Elemanları Gözüyle Öğretmen", **Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi Turkish Journal of Social Research,** Cilt: 5, Sayı: 1-23, Ankara.

Kılıç, D. (2002). "Sosyal Değişme ve Eğitim Etkileşimi", **Atatürk Üniv. K.K. Eğt. Fak. Dergisi, Sayı:6, Eğitim Bilimleri Özel Sayı,** K. K. Eğt. Fak. Basımevi, Erzurum.

Kıncal, R. Y. (1990). Ülkemizdeki Kültürel Değişmeler ve Eğitim, **Milli Kültür,** Sayı: 79, Ankara.

Kıncal, R. Y. (2004). **Öğretmenlik Mesleğine Giriş,** Nobel Yayınları, Ankara.

Kızılçıkı, S. (1994). **Açıklamalı Sosyoloji Terimleri Sözlüğü,** Atilla Kitabevi, Ankara.

Koçer, H. A. (1980). **Eğitim Tarihi,** Ankara Üni. Basımevi.

Koçer, H. A. (1987). **Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu,** Uzman Yayınları, Ankara.

Kongar, E. (1976). **İmparatorluktan Günümüze Türkiye'nin Toplumsal Yapısı,** Cem Yayınları, İstanbul.

Küçükahmet, L. (2000). **Öğretmenlik Mesleğine Giriş,** Nobel Yayınları, Ankara.

Küçükahmet. L. (2010). File Lokantası Eğitimde Temel Kavramlar. Ankara: Pegem A Yayınları.

MEB (2004). **Sayısal Veriler,** Ankara.

MEB İstatistikleri, 2010–2011. Ankara.

MEB İstatistikleri, 2013-2014.

MEB İstatistikleri 2016-2017, Ankara

MEB. (2014). Hayat boyu öğrenme strateji belgesi ve eylem planı. http://hbogm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2014_11/18031112_hbostratejibelgesi_201_ 2018.pdf

Millî Eğitim Temel Kanunu (1739 S.K.) Resmî Gazete, 14574, 24 Haziran 1973.

Morgan, C. (1981). **Psikolojiye Giriş** (Çev.Hüsnü Arıcı ve arkadaşları), Meteksan Ltd. Şti., Ankara.

Morris, V. C. ve diğerleri (1963). **Becoming an Educator,** New York: Houghton Mifflin Com.

Oktay, A.(2010). **Eğitim Bilimine Giriş,** Pegem Akademi Yayınları, Ankara

Oliva, P. F. ve Gordon, W. R. (2018). **Developing The Curriculum**,(Çeviri Editörü: Kerim Gündoğdu, 8. Baskıdan), Pegem Akademi Yayınları, Ankara.

Oliva, P. F. (1988). **Developing The Curriculum,** USA: Scott, Foresman and Company.

Ornstein, A. C. & F. P. Hunkins (1988). **Curriculum: Foundations, Principlas and Issues**. New Jersey: Prentice Hall, Englewad, Cliffs.

Özcan, N. (1996). "Selçuklularda Eğitimin Rolü ve Önemi Üzerine Sosyolojik Bir Değerlendirme", **Çağdaş Eğitim Dergisi,** Sayı:218.

Özdemir, S. ve Yalın, H. İ. (2002). **Öğretmenlik Mesleğine Giriş,** Nobel Yayınları, Ankara.

Özden, Y. (1999). **Eğitimde Yeni Değerler,** Pegem Yayıncılık, Ankara.

Özden, Y. (1999). **Öğretme ve Öğrenme,** Pegem Yayıncılık, Ankara.

Özden, Y. (2005). **Eğitimde Yeni Değerler**, Pegem Yayıncılık, 6. Baskı, Ankara.

Özden, Y. ve Arkadaşları (2002), **Öğretmenlik Mesleğine Giriş,** Pegem Yayınları, Ankara.

Özkalp, E. (1994). **Sosyolojiye Giriş,** Anadolu Üniversitesi Sağlık, Eğitim ve Bilimsel Araştırma Çalışmaları Vakfı Yayınları No: 87. Eskişehir.

Özkan, B. (1997). "Ortadereceli Okulların İngilizce Programlarında Görülen Değişme ve Gelişmeler", (Yayınlanmamış Bilim Uzmanlığı Tezi), Hacettepe Üni. Sos. Bil. Enst. Ankara.

Öztürk, H. (1996). **Eğitim Felsefesi,** Reyhan Ltd. Şti., Ankara.

Selçuk, Z. (2007). **Eğitim Psikolojisi,** Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.

Sönmez, S. (1999). **Prof. Dr. Mümtaz Turhan ve Eğitimle İlgili Düşünceleri,** Atatürk Üniv. K. K. Eğitim Fak. Yayınları No:114, Erzurum.

Sönmez, V. (2002). **Eğitim Felsefesi,** Anı Yayınları, Ankara.

Sönmez, V. (2004). **Dizgeli Eğitim,** Anı Yayınları, Ankara.

Sönmez, V. (2006). **Gelecekteki Olası Eğitim Sistemleri,** Anı Yayınları, Ankara.

Sönmez,V.(2009). **Eğitim Felsefesi**, Ankara: Anı Yayınları.

Şimşek, H. (1997). "Pozitivizm Ötesi Pradigmatik Dönüşüm ve Eğitim Yönetiminde Kuram ve Uygulamada Yeni Yaklaşımlar", **Eğitim Yönetimi** 3(1), 97-110.

Şimşek, H., Yıldırım, A. (2000). **Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri,** Seçkin Yayınları, Ankara.

Taymaz, H. (1992). **Hizmetiçi Eğitim,** (Kavram, İlkeler ve Yöntemler). Pegem A Yayıncılık, Ankara.

Tezcan, M. (1985). "Eğitimcilerin Gençlere İlişkin Olumlu ve Olumsuz Tutumları", **Ankara Üniv. Eğitim Bilimleri Dergisi,** Cilt: 18, Sayı 1-2, Ankara.

Tezcan, M. (1992). **Eğitim Sosyolojisi,** Zirve Ofset, Ankara.

Tezcan, M. (1996). "Küreselleşmenin Eğitimsel Boyutu", **Türkiye 2. Eğitim Felsefe Kongresi 23-26 Ekim Van:** Yüzüncü Yıl Yayınları No: 33.

Topses, G.(1982). **Eğitim Felsefesi Temel Sorunları,** Ankara: Dayanışma Yayınları.

Tozlu, N. (1996). "Oluşumlar Karşısında Eğitim Dünyamıza Genel Bakış", **Türkiye 2. Eğitim Felsefe Kongresi 23-26 Ekim Van:** Yüzüncü Yıl Yayınları, No: 33.

Tozlu, N. (1997). **Eğitim Felsefesi,** Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul.

Turgut, İ. (1996). "21.Yüzyıla Girerken Eğitimimizde Model Arayışı", **Türkiye 2. Eğitim Felsefe Kongresi 23-26 Ekim Van:** Yüzüncü Yıl Yayınları No: 33.

Türkdoğan, O. (1988). **Değişme-Kültür ve Sosyal Çözülme,** İstanbul.

Varış, F. (1994). **Eğitim Bilimine Giriş,** Atlas Kitapevi, Ankara.

Versan, V. (1988). Tarihsel Gelişim İçinde Üniversite ve Yükseköğretim Kavramı, Yükseköğretimde Değişmeler, **TED XI. Eğitim Toplantısı,** Ankara TED Yayınları.

Wisurede, G. (1977). "Wandel Sozialer", **Worterbuch der Peadogogik,** Herder Verlag Freiburg,

www.geocities.com/learningenvironments

www.yok.gov.tr

Yıldırım, A., Şimşek, H. (2000). **Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri**, Seçkin Yayıncılık, Ankara.

Yüksel, S. (2004). **Örtük Program,** Nobel Yayıncılık, Ankara.

OSMANLI DÖNEMİNDE BAĞDAT VAKIFLARI

(1534 - 1830)

Wameedh Sarhan AL-RUBAYE

nobel bilimsel

OSMANLI DÖNEMİNDE BAĞDAT VAKIFLARI (1534 - 1830)

Wameedh Sarhan AL-RUBAYE

Yayın No.: 1667
ISBN: 978-625-398-640-7
E-ISBN: 978-625-398-641-4
Basım Sayısı: 1. Basım, Eylül 2023

© Copyright 2023, NOBEL BİLİMSEL ESERLER SERTİFİKA NO.: 20779
Bu baskının bütün hakları Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.ne aittir.
Yayınevinin yazılı izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik
ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.
Nobel Yayın Grubu, 1984 yılından itibaren ulusal ve 2011 yılından itibaren ise uluslararası düzeyde düzenli olarak faaliyet yürütmekte ve yayınladığı kitaplar, ulusal ve uluslararası düzeydeki yükseköğretim kurumları kataloglarında yer almaktadır.
"NOBEL BİLİMSEL ESERLER" bir Nobel Akademik Yayıncılık markasıdır.

Genel Yayın Yönetmeni: Nevzat Argun -nargun@nobelyayin.com-
Genel Yayın Koordinatörü: Gülfem Dursun -gulfem@nobelyayin.com-

Sayfa Tasarım: Tarkan Kara -erdal@nobelyayin.com-
Redaksiyon: Bahar Yanbolulu -bahar@nobelyayin.com-
Kapak Tasarım: Sezai Özden -sezai@nobelyayin.com-
Görsel Tasarım Uzmanı: Mehtap Yürümez -mehtap@nobelyayin.com-

Kütüphane Bilgi Kartı

Al-Rubaye, Wameedh Sarhan.
Osmanlı Döneminde Bağdat Vakıfları (1534 - 1830) / Wameedh Sarhan AL-RUBAYE
1. Basım, XXII + 294 s., 16,5x24 cm. Kaynakça var, dizin yok.
ISBN: 978-625-398-640-7
E-ISBN: 978-625-398-641-4
1. Tarih 2. Osmanlı 3. Bağdat Vakıfları

Genel Dağıtım

ATLAS AKADEMİK BASIM YAYIN DAĞITIM TİC. LTD. ŞTİ.
Adres: Bahçekapı Mh. 2465 Sk. Oto Sanayi Sitesi No:7 Bodrum Kat, Şaşmaz/ANKARA
Telefon: +90 312 278 50 77 - **Faks:** 0 312 278 21 65
Sipariş: siparis@nobelyayin.com- **E-Satış:** www.nobelkitap.com - esatis@nobelkitap.com
www.atlaskitap.com - info@atlaskitap.com

Dağıtım ve Satış Noktaları: Alfa, Kırmızı Kedi, Arkadaş, D&R, Dost, Kika, Kitapsan, Nezih, Odak, Pandora, Prefix, Remzi Kitabevleri, Yeryüzü Dağıtım

Baskı ve Cilt: Meteksan Matbaacılık ve Teknik Sanayi Tic. Anonim Şirketi / Sertifika No.: 46519
Beytepe Köy Yolu No.: 3 06800 Bilkent-Çankaya/ANKARA

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ iii
TAKDİM v
İÇİNDEKİLER vii
ÇİZELGELERİN LİSTESİ xvii
RESİMLERİN LİSTESİ xix
SİMGELER VE KISALTMALAR xxi

GİRİŞ 1

BİRİNCİ BÖLÜM
BAĞDAT VAKIFLARINA GENEL BİR BAKIŞ: BAĞDAT, FETİH, İDARİ YAPI VE VAKIFLAR 7

1.1. Bağdat 7
1.2. Osmanlı Devleti'nin Bağdat'ı Fethi 8
1.3. Bağdat'ın İdari Yapısı 10
1.4. Vakıf (Akar ve Hayrat) Üzerine 12
1.4.1. Vakıf 12
1.4.2. Vakfiye Nedir? 13
1.4.3. Vakfın Menşei 15
1.4.4. Asl-ı Vakıf (Akarât) 16
1.4.5. Hayrat 17
1.4.6. Bağdat Vakıf Kurucuları 18
1.4.7. Bağdat Vakıflarının İdaresi 21

İKİNCİ BÖLÜM
OSMANLI ÖNCESİ BAĞDAT VAKIFLARI 27

2.1. Bağdat Merkezde Bulunan Vakıflar 28
2.1.1. Abbâsîler Dönemi'nde (145-656/762-1258) Bağdat Vakıfları 28
2.1.1.1. Bağdat Merkezde Bulunan Camiler 30
2.2. Bağdat Dışında Bulunan Külliyeler ve Camiler 34
2.2.1. Hz. Ali b. Ebî Tâlib Külliyesi 34
2.2.2. Hz. Hüseyin b. Ali b. Ebî Tâlib Külliyesi 35
2.2.3. el-Mütevekkil Cami 35
2.2.4. el-Mütevekkil Camii 36
2.3. Bağdat Merkezde Bulunan Medreseler 36
2.3.1. Hz. İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe Medresesi 37
2.3.2. Nizâmiye Medresesi 37
2.3.3. Şeyh Abdülkādir-i Geylânî Medresesi 38
2.3.4. el-Mustansıriyye Medresesi 39
2.3.5. el-Beşiriyye Medresesi 42

2.4. Bağdat'ın Dışında Bulunan Medreseler 42
2.4.1. Şerâbiye Medresesi 42
2.5. Bağdat Merkezde Bulunan Tekkeler 43
2.5.1. Zevzenî Tekkesi 43
2.1.5.2. Şeyh eş-Şuyûh Tekkesi. 44
2.5.3. Bahrûz Tekkesi 44
2.5.4. Zümrüt Hatun Tekkesi 44
2.5.5. Ahlâtiyye Tekkesi 45
2.6. İlhanlı Dönemi'nde (656-738/1258-1337) Bağdat'ta Cami, Medrese ve Tekkeler 46
2.6.2. İlhanlı Dönemi'nde (656-738/1258-1337) Bağdat'taki Tekkeler 49
2.7. Celâyirliler Dönemi'nde (738-814/1338-1411) Bağdat'ta Cami ve Medreseler 52
2.8. Kara-Koyunlu ve Ak-Koyunlu Dönemi'nde (814-915/1411-1508) Bağdat'ta Cami ve Türbeler 53
2.9. Safevîler Dönemi'nde (915-941/1508-1534) Bağdat'ta Camiler ve Türbeler 55

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
OSMANLI DÖNEMİ BAĞDAT VAKIFLARI: BÜYÜK KÜLLİYELER 59

3.1. Bağdat Merkezde Vakıf Kurumları 59
3.2. Büyük Külliyeler 59
3.2.1. Bağdat Merkezde Bulunan Külliyeler 60
3.2.1.1. Hz. İmâm-ı Âzam Külliyesi 60
3.2.1.2. Hz. İmâm Musa Kâzım ve Muhammed Cevâd Külliyesi 68
3.2.1.3. Hz. Şeyh Abdülkādir-i Geylânî Külliyesi 78
3.3.1. Bağdat'ın Dışında Bulunan Külliyeler 87
3.3.1.1. Hz. İmâm Ali Külliyesi 87
3.3.1.2. Hz. İmâm Hüseyin Külliyesi 96
3.2.1.3. Hz. İmâm Abbas Külliyesi 106
3.3.1.4. Hz. İmâm Ali el-Hâdi ve Hasan el-Askeri Külliyesi 107

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
OSMANLI DÖNEMİ BAĞDAT VAKIFLARI: İBADET KURUMLARI 113

4.1. Bağdat Merkezde Bulunan Camiler 114
4.1.1. Süleymanî Camii (Cedid Hasan Paşa Camii) 114
4.1.2. Bağdat Beylerbeyi Ali Paşa Camii 115
4.1.3. İskender Paşa Camii 116
4.1.4. Hz. Kamber Ali Camii 116
4.1.5. Kumriye Camii 118
4.1.6. Murad Paşa Camii 119
4.1.7. Sokullu Hasan Paşa Camii (Vezir Camii) 123
4.1.8. İbrahim Paşa Camii 125
4.1.9. Özbek Camii 125
4.1.10. Haseki Mehmet Paşa Camii 127
4.1.11. Silahdar Hüseyin Paşa Camii 127
4.1.12. Kaplan Mustafa Paşa Camii 129
4.1.13. Hz. Şeyh Şihabeddin Ömer Sühreverdî Camii 129
4.1.14. Cami-i Kebir/Hulefa Camii/Ulu Camii 131

4.1.15. İmâm Seraceddin Camii....131
4.1.16. Seyid Sultan Ali Camii....132
4.1.17. el-Akuli Camii....134
4.1.18. Adiliye Camii....136
4.1.19. Boşnak Ahmet Paşa Camii....137
4.1.20. Şeyh Ma'ruf el-Kerhî Camii....137
4.1.21. Şeyh Sandal Camii....138
4.1.22. Hz. Muhammed el-Fadıl Camii....138
4.1.23. İsmailiye Camii....140
4.1.24. Arslan b. Davut Camii....140
4.1.25. Şalçiye Camii....141
4.1.26. Numaniye Camii....141
4.1.27. Ahmet Paşa Camii (Ahmediye Camii)....142
4.1.28. Huzeyrî Camii....144
4.1.29. Ali Efendi Camii....144
4.1.30. Haydarhane Camii....144
4.1.31. Asefiyye Camii....148
4.2. Bağdat'ta Bulunan Mescitler....149
4.2.1. Mustafa Bey Mescidi....149
4.2.2. Su'ban Mescidi....149
4.2.3. Şeyh el-Meşâyih Mescidi....149
4.2.4. Hacı Nasreddin Mescidi....150
4.2.5. Şeyh Ali Mescidi....150
4.2.6. Hasan Halavanî Mescidi....150
4.2.7. Mahalle Mescidi....150
4.2.8. Haydarhane Mescidi....151
4.2.9. Hasan Bali Mescidi....151
4.2.10. Baba Gürgür Mescidi....151
4.2.11. Tahte-t Tekiye Mescidi....152
4.2.12. Hızır Bey Mescidi....152
4.2.13. Ahmet Efendi b. Ali Efendi el-Masraf Mescidi....152
4.2.14. el-Hâc Feyyâd Mescidi....153
4.2.15. Süleyman Ağa Mescidi....153
4.2.16. 'Aydarusî Mescidi....154
4.2.17. Seyyid İbrahim Mescidi....154
4.2.18. Muhammed el-Elfî Mescidi....155
4.2.19. Abdulkâdir b. Mustafa Mescidi....155
4.2.20. eş-Şahbender Mescidi....155
4.2.21. İsmail Çelebi Mescidi....156
4.2.22. İmâm Taha Mescidi....156
4.2.23. Hatun b. Belasım Mescidi....156
4.2.24. Ma'ruf Mescidi....156
4.2.25. Bab el-Ağa Mescidi....157
4.2.26. Sif Mescidi....157
4.3. Bağdat'ın Dışında Bulunan Camiler....157
4.3.1. Hz. Selman el-Fârisî Camii....157

4.3.2. Hz. Zülkifil Peygamber Camii 159
4.3.3. Hille Camii Kebir (Ulu Cami) 161
4.3.4. eş-Şems Camii 161
4.3.5. Lokmaniye Camii 162
4.3.6. Muhammed Bolanî Camii 162
4.3.7. Berî Bey Camii 163
4.3.8. Rumahiye Büyük Camii 163
4.3.9. Ane Câmi-i Kebir (Ulu Camii) 163
4.3.10. Hadise Cami-i Kebir 164
4.3.11. Alus Cami-i Kebir 164
4.3.12. Hit Cami-i Kebir 165
4.3.13. Hit Kalesi Camii 165
4.3.14. Bavî Camii (Bavsî Camii) 166
4.3.15. Cübbe Camii 166
4.3.16. Safevî Camii 166
4.3.17. Kübeyse Şarkî Camii 166
4.3.18. Çerid Camii 167
4.4. Bağdat'ın Dışında Bulunan Mescitler 167
4.4.1. Fırat Mescidi 167
4.4.2. Dakuse Mescidi 167
4.4.3. Mahalle Mescidi 167
4.4.4. Ser Murab'a Mescidi 168
4.4.5. el-Hâc Şihap Zrey'a Mescidi 168
4.4.6. Cimcime Köyü Mescidi 168
4.4.7. Selmân Farisî Mescidi 168
4.4.8. Kemâleddin Babü'l-Hadîd Mescidi 169
4.4.9. el-Hâc Muhammed Mescidi 169
4.4.10. Seyyid Necmeddin er-Rufa-î Mescidi 169
4.4.11. Alus Küçük Mescidi 170
4.4.12. Hz. Ali Mescidi 170
4.4.13. Mu'iz b. Addâs Mescidi 171
4.4.14. Şeyh Ahmet Mescidi 171
4.4.15. Selman Farisî Mescidi 171
4.4.16. İmâm Abdin Mescidi 171
4.4.17. İmâm Hicazi Türbesi ve Mescidi 172
4.4.18. Ceziret-i Beni Davut Mescidi 172
4.4.19. Şeyh Zeydun Mescidi 172
4.4.20. Menazil Mescidi 173
4.4.21. Miskal Mescidi 173
4.4.22. Bostamiye Mescidi 173
4.4.23. Şikariye Mescidi 173
4.4.24. Mahrabaniye Mescidi 174
4.4.25. Beni Ükba Mescidi 174
4.4.26. Zeyd Mescidi 174
4.4.27. Sûk Mescidi 174
4.4.28. Rahme Mescidi 175

4.4.29. Abdurrahman Mescidi 175
4.4.30. ‘Irâde Mescidi 175
4.5. Tarikat/ Tasavvuf Kurumları 175
4.6. Bağdat Merkezde Bulunan Tekkeler 175
4.6.1. Hamit Bey Tekkesi 176
4.6.2. Şeyh Abdulhak el-Hindî Tekkesi 176
4.6.3. Kılıç Arslan Bektaşi Tekkesi (Hacı Bektaşî Tekkesi) 177
4.6.4. Seyyid Ali el-Kâdiri Tekkesi 178
4.6.5. Kâdiriye Tekkesi 179
4.6.6. Derviş Şakir el-Hindî Tekkesi 179
4.6.7. Şeyh Kasib Tekkesi 180
4.7. Bağdat Dışında Bulunan Tekkeler 180
4.7.1. Hz. Şeyh Muhammed el-Caykar Tekkesi 180
4.7.2. İmâm Tahir Tekkesi 181
4.7.3. Şeyh Kehrüz Dehleki Tekkesi 181
4.7.4. Şeyh Mekki Tekkesi 182
4.7.5. Şeyh Fazıl Feyruz Tekkesi 182
4.7.6. Beni Baran Tekkesi 183
4.7.7. Sâdık Dede Tekkesi 183
4.7.8. Hüseyniye Tekkesi 183
4.8. Türbelere Ait Vakıflar 184
4.8.1. Bağdat Merkezde Bulunan Türbeler 184
4.8.2. Hz. Şeyh Muhammed Gazzalî Türbesi 184
4.8.3. Hz. Şeyh Cüneyd-i Bağdadî Türbesi 184
4.8.4. İmâm Ebû Yusuf Türbesi 185
4.8.5. Bağdat Beylerbeyi Hasan Paşa Türbesi 185
4.9. Bağdat Dışında Bulunan Türbeler 186
4.9.1. Hz. Ümmü Gülsüm b. Hz. Ali Türbesi 186
4.9.2. Hz. Baba Mehyün Türbesi 186
4.9.3. Hasan Evladı Türbesi 187
4.9.4. Hz. Baba Mehyün Türbesi 187
4.9.5. Şeyh Hüseyin Ebî Mansur el-Hallac Türbesi 188
4.9.6. Hz. Hasan Evladı Türbesi 188
4.9.7. Hz. Danyal b. Umeyr Türbesi 188
4.9.8. Hz. İmâm Abdullah Türbesi 189
4.9.9. Hz. Hüzeyfe b. el-Yaman Makamı 189
4.9.10. Şeyh Burhaneddin Türbesi 189
4.9.11. Şeyh Ahmet Akbaş en-Nâsırî Türbesi 189
4.9.12. Baranı b. İsmail Türbesi 190
4.9.13. Şeyh Ebû Talib Türbesi 190
4.9.14. Hz. Şeyh Şürehbil Evladı Türbesi 190
4.9.15. Şeyh el- Meşayih Türbesi 190
4.9.16. Seyyid Abdurrahman b. Zeynelabidin Türbesi 191
4.9.17. Şeyh Muhammed Türbesi 191
4.9.18. Hz. Hasan Oğulları Türbesi 191
4.9.19. Hz. İmâmzâde Nasriddin Türbesi 192
4.9.20. Hz. İmâm Muhammed Durrî Türbesi 192

4.9.21. Şeyh Ebü'l-Hadîd Türbesi 192
4.9.22. Hz. Mansur b. Hasan el-Askerî Türbesi 192
4.9.23. Hz. Hasan Evlatları Türbesi 193
4.9.24. Baba Misafir Türbesi 193
4.9.25. Şeyh Ali el-Hîtî Türbesi 193
4.9.26. Baba Ahmet Seligeş Türbesi 194
4.9.27. Huvanmerd Kasap Türbesi 194
4.9.28. Seyyid Mübarek Türbesi 194
4.9.29. Hz. Hediye b. Hz. Hüseyin Türbesi 194
4.9.30. Hz. Akîl Türbesi 195
4.9.31. Hz. Musa Kâzım Evlatları Türbesi 195
4.9.32. Hz. Ömran Türbesi 195
4.9.33. Şeyh Ebû 'l-Hadîdî Türbesi 195
4.9.34. Şeyh Ahmet Türbesi 196
4.9.35. Şeyh Nâsır Türbesi 196
4.9.36. Şeyh Abdülmecid Türbesi 197
4.9.37. Şeyh Ali el-Hîtî Türbesi 197
4.9.38. Şeyh Taceddin Türbesi 198
4.9.39. Şeyh Alemdar Türbesi 198
4.9.40. Şeyh Üveys Türbesi 198
4.9.41. Hz. Hasan Evlatları Türbesi 198
4.9.42. İmâm Hicâzî Türbesi 199
4.9.43. İmâm Abdullah b. el-Mübarak Türbesi 199
4.9.44. Şeyh Mehmet Karaol Türbesi 199
4.9.45. Şeyh Sıddîk Türbesi 200
4.9.46. Şeyh Dankırî Türbesi 200
4.10. Makamlar 200
4.10.1. Hz. İmâm Mehdi Makamı 200
4.10.2. Hz. Cafer es-Sadık Makamı 201
4.10.3. Hz. Cafer es-Sâdık Makamı 201
4.10.4. Hz. Hızır Makamı 201
4.10.5. Hz. Lokman Hakîm Makamı 201
4.10.6. Hz. Hızır Nebî Makamı 202
4.10.7. Hz. Selman Makamı 202
4.10.8. Hz. Hasan Evlatları Makamı 202
4.10.9. Hz. Ali Makamı 203
4.10.10. Hz. Ali Makamı 203
4.10.11. Hz. Ali Makamı 203
4.10.12. Hz. Ali Makamı 204
4.10.13. Hz. Ali Makamı 204
4.10.14. Hz. Ali Makamı 205
4.10.15. Hz. Ali Makamı 205
4.10.16. Hz. Hızır Nebî Makamı 205
4.11. Kur'an-ı Tilavet Vakıfları 205
4.11.1. Kurt Subaşı Vakfı 206
4.11.2. Mehmet Murat Kale Vakfı 206
4.11.3. Murat Bey Vakfı 206

4.11.4. Hüseyin Serbilok Vakfı 206
4.11.5. el- Hâc Mehmet el-Hatib Vakfı 207
4.11.6. Hatice Hatun Vakfı 207

BEŞİNCİ BÖLÜM
OSMANLI DÖNEMİ BAĞDAT VAKIFLARI: EĞİTİM KURUMLARI 209

5.1. Eğitim Hizmet Kurumları 209
5.1.1. Bağdat Merkezde Bulunan Medreseler 209
5.1.1.1. el-Mustansıriyye Medresesi 209
5.1.1.2. Mercâniye Medresesi 211
5.1.1.3. İsamailiye Medresesi 212
5.1.1.4. Ayşe Hatun Medresesi 213
5.1.1.5. Ahlatıye Medresesi 213
5.1.1.6. Vefaiye Medresesi 213
5.1.1.7. Hz. Ebû en-Necip es-Sühreverdi Medresesi 214
5.1.1.8. Asfahaniye Medresesi 215
5.1.1.9. Kara Ali Medresesi 216
5.1.1.10. Ömeriye Medresesi 216
5.1.1.11. Hüseyin Efendi Gurabizâde Medresesi 217
5.1.1.12. Osman Efendi b. Ömer Medresesi 217
5.1.1.13. Adiliye Medresesi 217
5.1.1.14. Aliye Medresesi 218
5.1.1.15. Süleymaniye Medresesi 218
5.1.1.16. Davudiye Medresesi 219
5.1.1.17. Atika Hatun Medresesi 220
5.1.1.18. Sîf Medresesi 221
5.1.1.19. Nâbî Hatun Medresesi 222
5.1.1.20. Sukeyne Hatun Medresesi 222
5.1.1.21. Asafiye Medresesi 222
5.2. Mektepler 222
5.2.1. Hanım Hatun Mektebi 223
5.2.2. Bağdat Beylerbeyi Bezirgân Ahmet Paşa Mektebi 223
5.3. Bağdat Dışında Bulunan Medreseler 223
5.3.1. Zeynebiye Medresesi 223
5.4. Kütüphaneler 223
5.4.1. Hz. Ali Külliyesindeki Kütüphane ve Kitapları 224
5.4.2. Hz. Hüseyin Külliyesi Kütüphanesinde Bulunan Kitaplar 224
5.4.3. Hz. İmâm Musa Kâzım Külliyesi Kütüphanesi ve Kitapları 225
5.4.4. Hz. İmâm Ali el-Hâdi ve Hasan el-Askeri Külliyesi Kütüphanesi ve Kitapları 226
5.4.4. Hz. İmâm-ı Âzam Külliyesi Kütüphanesi ve Kitapları 226
5.4.5. Hz. Şeyh Abdulkâdir Geylâni Külliyesi Kütüphane ve Kitaplar 227
5.4.6. Haydarhane Kütüphanesinde Bulunan Kitaplar 227
5.4.7. Asefiye Kütüphanesinde Bulunan Kitaplar 229

ALTINCI BÖLÜM
OSMANLI DÖNEMİ BAĞDAT VAKIFLARI: SOSYAL YARDIM KURUMLARI 231

6.1. Sosyal Yardım Kurumları 231
6.1.1 Bağdat Merkezde Bulunan Su Kurumları 231
6.1.1.1. Musa Subaşı Sebilhânesi 231
6.1.1.2. Mustafa Ağa Sebilhânesi 231
6.1.1.3. Şeyh Ömer Suhreverdi Sebilhânesi 232
6.1.1.4. İmâm Seraceddin Sebilhânesi 232
6.1.1.5. Adiliye Sebilhânesi 232
6.1.1.6. Molla Ömer Sebilhânesi 232
6.1.1.7. Muhammet Fahri Bey Sebilhânesi 233
6.1.1.8. Hacı Resul Sebilhânesi 233
6.1.1.9. Delli Fethi Sebilhânesi 233
6.1.1.10. Hz. İmâm Azam Sebilhânesi 233
6.1.1.11. Sîf Sebilhânesi 234
6.1.1.12. el-Hâc Ali Karagulî Sebilhânesi 234
6.1.2. Bağdat'ın Dışında Bulunan Sebilhâneler 234
6.1.2.1. Hit Sebilhâneler Vakıfları 234
6.1.2.2. Cubbe Sebilhâneleri 235
6.1.2.3. Hille Sebilhâneleri 235
6.1.2.4. Hasan Paşa Sebilhânesi 236
6.1.2.5. Vehbi Hatun Sebilhânesi 236
6.2. It'am-ı Taam Vakıfları 236
6.2.1. Hacı Yasin Vakfı 236
6.2.2. Han-ı Sebil Vakfı 237
6.2.3. Emine b. Abdurrahman Vakfı 237
6.3. Sadaka Vakıfları 237
6.3.1 Hayriye Hatun Vakfı 237
6.3.2. Ekfân Vakıfları 238
6.3.3. el-Hâc Abdurrahman b. Hacı Mahmud Vakfı 238
6.4. Mesken Vakıfları 238
6.4.1. Çubukçu Ahmed Vakfı 238
6.4.2. el-Hac Ali b. Muhammed Vakfı 239
6.5. Köprü Vakıfları 239
6.5.1. Hille Köprüsü Vakfı 239
6.6. Hamam Vakıfları 239
6.6.1. Zeyn el-Abidîn Hamamı Vakfı 240
6.7. Sağlık Kurumları 240
6.7.1. Dâru'ş-Şifa Vakıfları 240
6.8. Aile Vakıfları 241
6.8.1. Erkekler Tarafından Kurulan Aile Vakıfları 241
6.8.1.1. Şeyh Muhammed Kamhanî Vakfı 241
6.8.1.2. Alemeddin b. Dede Kasım Vakfı 242
6.8.1.3. Abdüsselam Batâyinî Vakfı 242
6.8.1.4. Mustafa Ağa Vakfı 242
6.8.1.5. Mehmet Cevad Bey Vakfı 242

6.8.1.6. Sâdık Bey Vakfı 243
6.8.1.7. Hacı Baranî b. İsmail Vakfı 243
6.8.1.8. Hacı Abdünnebî Vakfı 243
6.8.1.9. Haydar Çelebi Vakfı 243
6.8.1.10. Muhammed Haylani Vakfı 244
6.8.1.11. el-Hâc Muhammed Salih Efendi Vakfı 244
6.8.1.12. Kalender Çavuş Vakfı 244
6.8.1.13. el-Hâc Muhammed b. Murad Vakfı 244
6.8.1.14. Derviş Ahmed Vakfı 244
6.8.1.15. el-Hac Salih b. Veli Vakfı 245
6.8.1.16. Abdullah Bey Vakfı 245
6.8.1.17. Seyyid Hasan Vakfı 245
6.8.1.18. Mustafa Efendi Vakfı 245
6.8.1.19. Merza b. el-Hâc Fethi Vakfı 245
6.8.1.20. Abdürrezzak b. Derviş Ahmet Vakfı 245
6.8.1.21. el-Hâc Hamid Vakfı 246
6.8.1.22. Salih b. Abdülkâdir Kara Şeyhli Vakfı 246
6.8.1.23. Bağdat Beylerbeyi Küçük Süleyman Paşa Vakfı 246
6.8.1.24. Seyyid el-Hâc Muhammed Said Vakfı 246
6.8.1.25. Hamza b. Derviş Vakfı 247
6.8.1.26. Muhammed Ağa Vakfı 247
6.8.1.27. el-Hâc Halil el-Armuş Vakfı 247
6.8.1.28. el-Hâc Abdülhüseyin Vakfı 247
6.8.1.29. Mustafa b. Ahmed Vakfı 248
6.8.1.30. el-Hâc Halil b. Ömer Vakfı 248
6.8.1.31. Abdülkâdir b. el-Hac Ahmed Vakfı 248
6.8.1.32. İsmail er-Rahbî Vakfı 248
6.8.1.33. Hattab b. Ebû Bekir Vakfı 248
6.8.1.34. Mulla Musa el-Kadirî Vakfı 249
6.8.1.35. Hasan Çelebi Vakfı 249
6.8.1.36. el-Hâc Yasin b. Seyyid Taha Vakfı 249
6.8.1.37. Murtaza Oğluları Vakfı 249
6.8.1.38. Ali Kafil Hüseyin Vakfı 249
6.8.1.39. Abdurrahman b. Mustafa Vakfı 249
6.8.2. Kadınlar Tarafından Kurulan Aile Vakıfları 250
6.8.2.1. Haciye Müniye b. Mehmed Vakfı 250
6.8.2.2. Esma Hatun Vakfı 250
6.8.2.3. Ayşe Hatun Vakfı 250
6.8.2.4. Ayşe Hatun b. Abdullah Vakfı 251
6.8.2.5. Esprime b. Yusuf Vakfı 251
6.8.2.6. Esma Hatun Vakfı 251
6.8.2.7. Emine et-Tekritî Vakfı 251
6.8.2.8. Şemsi Hatun Vakfı 251
6.8.2.9. Atika Hatun Vakfı 251

SONUÇ 253

KAYNAKLAR **257**

EKLER **273**
EK-1. Bağdat'ta Bulunan Camiler 274
EK-2. Bağdat'ta Bulunan Mescitler 275
EK-3. Belgeler 276
EK-4. Haritalar 288
EK-5. Fotoğraflar 290

KAYNAKLAR

Abdsselam, İ. (1992). *El-İrak El-Üser el-Hakıme 1258-1918.* Bağdat: Bağdat Üniversitesi Basımevi.

Abdsselam, İ. (2016). *Ma'alim Bağdat.* Bağdat: Vakıf Basımevi.

Abdulazîz ed-Dûrî. (1991). "Bağdat" *İslâm Ansiklopedisi*, (C. 4). İstanbul: TDV.

Abdülkerim Özaydın. (1991). "Bağdat" *İslâm Ansiklopedisi,* (C. 4). İstanbul: TDV.

Ahmed Selmân Hâdî. (2010). *Mi'zenetü'l-Abd*. Riyad: Mecelle el-Atebe el-Abbâsiyye, Kısm el-Ma'ârif el-İslâmiyye.

Ahmet Lütfüllah (Müneccim Başı). (t.y). *Camiü'd düvel*, (C.II). İstanbul: Taş matbaası.

Al-A'dami, Kh. H. (2013). *Al-Mustansirrya-Schule in Bagdad*, (Tah. Najat Essa). Bagdad: Al-Mamoon Matbaası.

Albrhawy, R. M. (2002). *El-vakıf ve Ek-Hadamat el-Vakfiye fi El-Hazara El-İslamiye*. Bağdat: Dar el-kitap es-Sakafi Yayınevi.

Ali b. Necîb b. es-Sa'i el-Bağdâdî. (1309). *Muhtasar Ahbar el-Hülefa*. Mısır: el-Emiriye Matbaası.

Ali Emiri Tasnifi: Belge Numarası: BOA. AE. SSM.III, 132, 8022.

Ali Emiri Tasnifi: Belge Numarası: BOA. AE.SAMD.III, 176, 17175.

Ali Emiri Tasnifi: Belge Numarası: BOA. AE.SAMD.III, 96, 9533.

Ali Emiri Tasnifi: Belge Numarası: BOA. AE.SMST.III. 166, 12612.

Ali Emiri Tasnifi: Belge Numarası: BOA.AE.SABH.I, 31, 2363.

Ali Emiri Tasnifi: Belge Numarası: BOA.AE.SMHD.I, 7, 460.

Ali Emiri Tasnifi: Belge Numarası: BOA.AE.SMMD.IV, 23, 2579.

Ali Emiri Tasnifi: Belge Numarası: BOA.AE.SSUL.I. 21. s. 1-10.

Ali Emiri Tasnifi: Belge Numarası: BOA.AS.SMST.II. 16, 1596.

Ali Haydar Efendi, H. E. (1330). *Şerhu'l- Kavâidi'l-Külliye min Düreri'l-Hükkâm Şerh Mecelleti'l-Ahkam*, İstanbul: Fezilet Neşriyat, 181.

Ali Haydar, E. (1330). *Düreri'l-Hükkâm Şerh Mecellet'l-Ahkâm*, İstanbul: Fazilet Neşriyat.

Ali, Ş. A. (1985). *Tarih el-Irak Fi el-Ahid el-Osmanî.* Neynava: 30 Temmuz Matbaası**.**

Alkan, M. (2007). *Osmanlı Devrinde Kültürel Etkileşim Açısından Vakıf Kurumları: Vakıf Toplumu.* I. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kurultayı, Bildiri Kitabı, C.I, Ankara.

Alkan, M. (2014). *Adana Vakıfları İnsan Vakıf ve Şehir*, Ankara: TTK Yayınevi.

Alkubaisi. M. (1977). *İslam Hukukunda Vakıf Hükümleri*. Bağdat: Evkaf Bakanlık Basımevi.

AR-Ravi, M. (2006). *Tarih Mesacid Bağdad.* Bağdad: Sünni Vakıv Matbaası.

Arşiv Belgeleri. A. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivleri (BOA), Tapu Tahrir Defteri: Belge Numarası; BOA, TT.d 1134.

Arşiv Belgeleri. A. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivleri (BOA), Tapu Tahrir Defteri: Belge Numarası; BOA, TT.d 998.

Arşiv Belgeleri. A. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivleri (BOA), Tapu Tahrir Defteri: Belge Numarası; BOA, TT.d 406.

Arşiv Belgeleri. A. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivleri (BOA), Tapu Tahrir Defteri: Belge Numarası; BOA, TT.d 386.

Arşiv Belgeleri. A. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivleri (BOA), Tapu Tahrir Defteri: Belge Numarası; BOA, MFB. 882.

Arşiv Belgeleri. A. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivleri (BOA), Tapu Tahrir Defteri: Belge Numarası; BOA, A,DFE.d, 93.

Baban, C. (1989). *Üsül Esma' Elmudun ve Elmevakı El-Irakıye* (C.I). Bağdat: Ecıyal Matbaası.

Bab-ı Ali Evrak Odası: Belge Numarası: BOA. BEO, 15, 1051, 2.

Bab-ı Ali Evrak Odası: Belge Numarası: BOA. BEO, 15, 1080. 2.

Bâb-ı Âsafî. Defterhâne-i Âmire tasnifi: A.DFE.d, 93.

Bağdat Salnamesi, Sene 1292, Birinci daf'a, Bağdat Vilayeti Matbaası.

Bahaeddin, M. (1997). *Yeni Türkçe Lügat* (1. Baskı). Ankara: Akçağ Yayınları.

Barkan, Ö. L. (1988). *Hüdavendigar Livası Tapu Tahrir Defteri.* Ankara: TTK Yayınevi.

Barkan, Ö. L. (1962-63). "Şehirlerin Teşekkül ve İnkışaf Tarihi Bakımından Osmanlı İmparatorluğunda İmâret Sitelerinin Kuruluş ve İşleyiş Tarzına Ait Araştırmalar", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 23(1-2), 239-296.

Başmuhasebe: BÂB-I Defterî: BOA.D.BŞM.d, 3300.

Başmuhasebe: Bağdad: Belge Numarası: BOA.BŞM:BGH, 1. 27.

Başmuhasebe: Bağdad: Belge Numarası: BOA.BŞM:BGH, 1. 29.

Berki, A. H. (2013). *Vakıf Hukuku Yazıları*, (Haz. Hüseyin Çınar). Ankara: VGM Yayınları.

Bozkurt, N. (2003). *"Medrese", DİA*, **(**C. 28). Ankara: DİA Yayınevi.

Bozkurt, N. (2016). *Abbâsîler 750-1258*, İstanbul: İSAM Yayınevi.

Cavit Baysun, M. (1979). "*Bağdâd*" *İslâm Ansiklopedisi,* (C.2). İstanbul: MEB.

Cavit Baysun, M. (1979). "Bağdâd" *İslâm Ansiklopedisi, (*C.2). İstanbul: MEB.

Cevad, M. (1966). "İmarat el-Karın es-Sadis ez-Zahma". *Sümer Dergisi,* 22(1).

Cevad, M. ve Sosa, A. (2013). *Delil Haritet Bağdat el-Mufasal* (2 pasım). Bağdat: Mezubutamıya Yayınevi.

Cevdet Tasnifi: Belge Numarası: BOA. C.EV. 403, 20439.

Cevdet Tasnifi: Belge Numarası: BOA. C:AS. 371, 15342.

Cevdet Tasnifi: Belge Numarası: BOA.C.EV, 05, 230.

Cevdet Tasnifi: Belge Numarası: BOA.C.EV, 2522.

Cevdet Tasnifi: Belge Numarası: BOA.C.EV. 272, 13874.

Cevdet Tasnifi: Belge Numarası: BOA.C.MF, 1, 42.

Cevdet Tasnifi: Belge Numarası: BOA.C.MF, 55, 2725.

Çelebizade, K. (1248). *Süleymanname*, TMT. Sadullah Said Efendi, Döz. Abdulvehhâb Nahvî, Mısır: Bulak Matbaası.

Ebî Abdillâh Muhammed b. Saîd b. Muhammed İbnü'd-Dubeysî, (1951). *Zeylü Târîhi Bağdâd*, (C. I). Bağdat: el-Muthena Yayınevi.

Ebû Zehra, M. (1959). *Muhazarat Fi el-Vakıf.* Mısır, Kahire: Ahmet Mihimar Matbaası.

ed- Darracî, H. M. (2001). *Erubat ve et-Takaya el-Bağdadiye Fi el-Ahıd el-Osmani*, Bağdad: Dar eş-Şu'un es-Sakafiye.

ed-Darraci, S. İ. (2018). *Tasinat el-mudun el-İrakiye Fi el-Asır el-Osmani ve Ehem Münşa'tiha el-Askeriye*. Bağdad: Dar eş-Şuun es-Sakafiye Matbaası.

Eddurubi, İ. (1958). *El-Bağdabiyün Ahbarahum ve Mecalisehüm*. Bağdat: Rabita Matbaası.

el-Ahmet, S. S. (2013). *El-Mutakadat ed-Diniye fi el-Irak el-Kadim*. Beyrut: Mektebet Nercis ve el-Merkez el-Ekadimi li-Labhas Yayın Evi.

el-Alusî, M. (1346). *Tarih Mesaci-i Bağdad* (Th. Muhammed Behcet el-Eserî). Bağdat: Dâru-l Selam Matbaası.

El-Alusi, M. Ş. (2010). *Tarih Mesacid Bağdad ve Âsaruha*, (Tah.Abdullah el-Cuburî). Bağdat: Vakıf Matbaası.

el-Ani, H. A. (1977). *Mevsuat el-Irak el-Hâdis Irak The Enseklopedia of Modren*, (C.III), Bağdat: ed-Dar el-Arabiye lil-Mavsuat Matbaası.

el-Askalanî, A. H. (1349). *Edurar el-Kamine fi Ayan el-Ma'eti es-Samine*, (C. IV). (Haydar Abad). Hindistan: Dar el-Maeif el-Osmaniye Yayınevi.

el-Azami, A. Z. (1926). *Mühtasar Tarihi Bağdad el-Kadim ve el-Hâdis fi 4000 sene*. Bağdat: Fırat Matbaası.

el-Azavî, A. (1935). *Tarih el-Irak Beyin İhtilaleyin* (C.I). Bağdat: Bağdat Matbaası.

el-Azavî, A. (1425). *Tarih el-Irak Beyin İhtilaleyin* (C. IV). Kum: Şariat Yayınevi.

el-Azavi, A. (1425). *Tarih el-Irak Beyin İhtilaleyin Hükûmet el-Memalik*, (C. VI). İran: Haydayiye Matbaası.

el-Azavî, A. (1953). *Tarih el-Irak Beyin İhtilaleyin* (C. V). Bağdat: Şeriket el-Ticare ve et-Tiba'a el-Mahdude Matbaası.

el-Azzavî, A. (1936). *Tarih el-Irak Bein İhtilaleyin* (C.II). Bağdat: Bağdat Yeni Matbaası.

el-Azzavî, A. (1955). *Tarih el-Irak Beyin İhtilaleyin* (C. VII). Bağdat: Şeriket el-Ticare ve et-Tiba'a el-Mahdude Matbaası

el-Bağdadî, A. R. (2006). *Mesacid Bağdat fi Kitabat el-Ecdad*, (Th. İmad Abdusselam). Bağdat: Darer-Raca Yayınevi.

el-Bağdâdî, Ebî Bekir Ahmed bin Ali el-Hatîb. (1997). *Târîhu Bağdâd ev Medînetü's-Selâm* (C. I). (Tah: Mustafa Abd el-Kâdir Atâ). Beyrut: Dar el-Garb el-İslami Yayınevi.

el-Basrî, O. S. (1991). *Matalı' es-Suud Bitip Ahbar el-Vali Davut*, (Tah. Abdullah el-Bessam). Musul: Dar el-Hikme Matbaası.

el-Cevzi, A. A. (1995). *Elmüntazam fi Tarih el-Muluk ve el-Ümem,* (Tah. Muhammed Abdülkâdir Ata). (C.VIII), Beyrut: dar elüKutub el-İlmiye Matbaası.

el-Geylani, M. Ş. (2014). *Tarih Tekaya Bağdat*, Beyrut: Dar el-Kutup el-İlmiye Yayınevi.

el-Halilî, C. (1987). *Mevsuat el-Atabat el-Mukaddese*, (C. 12). Beyrutü Lubnan: el-Alemî Matbaası.

El-Hamavî, Yakut (1977). *Mu'cem el-Buldan*, (C.II). Beyrut: Dar Sadır Yayınevi.

el-Hanefi. İ. M. (2006). *el-İs'af fi Ehkam el-Evkaf, Kahire*, Mektebet el-Sakafa el-Diniye Yayınevi.

el-Hasenî, A. (1958). *El-Irak Kadimen ve Hadisen*, Sayda, Lubnan: İrfan Matbaası.

El-Hilli, Y. K. (1965). *Tarih El-Hille*, Necef: el-Mektebe El-Haydariye Matbaası.

el-İngilizî, W. J. R. (2016). *Müntahabât-ı Lügât-i Osmâniyye.* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

el-Kalkaşandî, Ebû el-'Abbâs Ahmed b. (1922). 'Ali, *Subh el-'Aşâ fi Sınâ'at el-İnşâ*, , (C. I). Kahire: Dar el-kutup el-Mısrıye.

el-Kerkükli, Ş. R. (1965). *Devhet el-Vuzara fi Tarih Vakay' Bağdad el-Zevra*, (Çev. Musa Kâzım Nevres). Beyrut: Dar el-kitap el-Arabi Yayınevi.

el-Kitbi, A. Ş. (t.y), *Fevat el-Vefiyat*, (C.II). Mısır: Taş Matbaası.

el-Kubeysî, A. (t.y.). *el-Ahvâl eş-Şahsiyye fi el-Fıkh ve el-Kazâ ve el-Kânûn el-Mevârîf ve el-Vakf*, (C. 2). Bağdat: İrşâd Matbaası.

el-Kubeysî, H. A. (1979). *Esvaku Bağdat Hatta el-Asır el-Buveyhî,* Bağdat: Dar el-Hurriye Matbaası.

el-Muhibbi, Muhammed Emin b. Fazlullah Muhibbidin, (1284). *Tarih Hülasatu-l Eser fi Âyan el-karn el-Hani Aşar*, (C.I). Mısır: el-matbaa el-Vehibe.

El-Rubaye, W. S. (2017). *Mevcat el-Evbiye ve el-Kahat ve el-Kavarıs el-Tabiyiye fi el-Irak fi el-Ahıd el-Oaman*i. Ankara: Üçbilek Matbaası.

el-Verid, B. E. (2013). *Havadisi Bağdat*. Bağdat: İtihad en-Naşirin el-İrakiyyin Matbaası.

Elzawahreh, T. K. (1995). *Religious Endowments and Life the Otttman province of Damascus*: Mutah University.

Emecen, F. (1999). *"Irakeyn Seferi" İslâm Ansiklopedisi*, (C. 19). İstanbul: TDV.

Emecen, F. (2010). "Süleyman I" İslâm Ansiklopedisi (C. 38). İstanbul: TDV.

Emin, A. (2012). *Harun er-Reşîd*, Mısır: Hinndavi Matbaası.

Emin, H.(1960). *Târîhu el-Medrese el-Mustansıriyye*, Bağdat: Şefik Matbaası.

en-Nacar, R. A. (2013). *el-Irak fi el-Ahıd el-Celâirî 1339-1411*, Amman: Dar Gayda' Matbaası.

en-Nuri, Y. Ş. (1991). *Ravzatu-t Talibin*, (Tah. Züheyir eş-Şaviş). (C.VI), Beyrut: el-Mektep el-İslami Yayınevi.

es-Samarraî, Y. (1397). *Mesacid Bağdat el-Kadime*, Bağdat: Evkaf Bakanlık Matbaası.

es-Suyûtû, C. (1967). *Hüsnül- Muhazara fi Tarih Mısır ve el-Kahire*, Tah. (C.II), (Birinci Basım). Mısır: Muhammed Ebû l-Fazl.

eş-Şâmân, K. H. (2012). *Cami' el-Mansûr bi Bağdat ve Eseruhu fi Tatavvur el-Haraket-ul Fikriyye fi el-Usur-u el-Abbasiye*, Beyrut: Dar el-Kitap el-İlmi.

et-Tel, Ö. S. (2009). *Mutesavvetü Bağdat fi el-Karn es-Sadıs el-Hicri*, (Tak. Abdulaziz ed-Duri). Amman: el-Mamun Matbaası.

Evliya Çelebi, M. Z. (1314). *Seyahatnâme*, (C. IV). Dersaadet (İstanbul): İkdâm Matbaası.

ez-Zehebî, M.A.(1990). *Tarih El-İslam*, Tah.Abdusselam Tedmüri, (C.III). İkinci Basım, Beyrut, Dar el-Kitap el-Arabi Matbaası.

ez-Zehebî, Ş. M. (1998). *Tarih el-İslam ve Vefiyat el-Meşahir ve el-Alam*, (Tah. Ömer Abdusselam Tedmurî), (C.46). Beyrut: Dar el-Kitap el-Arabî Matbaası.

ez-Zehebi, Şemseddin Muhammed b. Osman. (1983). *Siyer A'lam en-Nubela*, (TMT. Şu'yb Arnavut). (C.XII). Beyrut: Dar er-Risalah.

Feridun Bey, (1266). *Münşeatüs Selatin* (C.II). İstanbul: Taş Matbaası.

Fransis, B. Y. (2017). *Mevsuat el-Mudun ve elüMevakı' fi el-Irak*, (C.II). Londra: e Kutub Yayınevi.

Garaybe, A. M. (1960). *Mükaddime Fi Tarih el-Arap el-Hâdis 1500-1918*, (C.I), Dimaşk: Matbaat Camiaat Dimaşk.

Gibb, H. (2012). *el-Mücteme' el-İslami ve el-Garb*, (C.I), Ebû Zabî: Dar el-Kurup el-Vataniye Matbaası.

Goodwın, G. (2012). *Osmanlı Mimarlığı Tarihi* (Çev. Müfit Günay). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Gül, A. (1997). *Osmanlı Medreselerinde Eğitim ve Öğretim ve Bular Arasında Dâru'l-Hadîslerin Yeri*. Ankara: TTK. Basımevi.

Gündüz, T. (2016). *Son Kızılbaş Şah İsmaşi*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.

Hacı Mehmet Günay. (2012). *İslâm Ansiklopedisi*. (C. 42). İstanbul: TDV.

Halaçoğlu, Y. (1991). "Bağdat" *İslâm Ansiklopedisi* (C. 4). İstanbul: TDV.

Hamdi, Y. (1330). *İrşadü'l-Ahlâf fî Ahkâmi'l-Evkâf*, İstanbul: Matbaa Amire.

Hamdi, Y. (1326). *Ahkâm-ı Evkâf*, (C. III). İstanbul: Mektebi Mülkiye Matbaası.

Hathaway, J. (2018). *Osmanlı Hâkimiyetinde Arap Toprakları 1516- 1800*, (Çev. Gül Çağalı Güven). İstanbul: Türkiye İŞ Bankası Kültür Yayınları.

Hurşîd Paşa, M. (1997). *Seyâht nâme-i Hudûd,* (Çev. Alâattin Eser). İstanbul: Simurg Kitapçılık Yayınevi.

Irak Cumhuriyeti Millî Kütüphane: Bağdat Şer'iyye Sicli: Belge Numarası: İC.MK. BAĞDAD ŞER'İYE SİCİLERİ.11073,d.1.

Irak Cumhuriyeti Millî Kütüphane: Bağdat Şer'iyye Sicli: Belge Numarası: İC.MK.BAĞDAD ŞER'İYE SİCİLERİ,d.2.

Irak Cumhuriyeti Millî Kütüphane: Bağdat Şer'iyye Sicli: Belge Numarası: İC.MK, *Bağdat Şe'iye Sicilleri*, nr. 2, s.165, sır. 91.

Irak Cumhuriyeti Millî Kütüphane: Bağdat Şer'iyye Sicli: Belge Numarası: İC.MK, *Bağdat Şe'iye Sicilleri*, nr. 2, s. 321, sır. 35.

Irak Cumhuriyeti Millî Kütüphane: Bağdat Şer'iyye Sicli: Belge Numarası: İC.MK, *Bağdat Şe'iye Sicilleri*, nr. 2, s. 21, sır. 188.

Irak Cumhuriyeti Millî Kütüphane: Bağdat Şer'iyye Sicli: Belge Numarası: İC.MK.BAĞDAD ŞER'İYE SİCİLERİ,d.3.

Irak Cumhuriyeti Millî Kütüphane: Bağdat Şer'iyye Sicli: Belge Numarası: İC.MK.BAĞDAD ŞER'İYE SİCİLERİ,d.4.

Irak Cumhuriyeti Millî Kütüphane: Bağdat Şer'iyye Sicli: Belge Numarası: İC.MK.BAĞDAD ŞER'İYE SİCİLERİ,d.6.

Irak Cumhuriyeti Millî Kütüphane: Bağdat Şer'iyye Sicli: Belge Numarası: İC.MK.BAĞDAD ŞER'İYE SİCİLERİ,d.7.

Irak Cumhuriyeti Millî Kütüphane: Bağdat Şer'iyye Sicli: Belge Numarası: İC.MK.BAĞDAD ŞER'İYE SİCİLERİ,d.8.

Irak Cumhuriyeti Millî Kütüphane: Bağdat Şer'iyye Sicli: Belge Numarası: İC.MK,*Bağdat Şeiyet Sicilleri*, nr , 8, 99.

Irak Cumhuriyeti Millî Kütüphane: Bağdat Şer'iyye Sicli: Belge Numarası: İC.MK.BAĞDAD ŞER'İYE SİCİLERİ,d.9.

Irak Cumhuriyeti Millî Kütüphane: Bağdat Şer'iyye Sicli: Belge Numarası: İC.MK. *Bağdad Şer'iye Sicilleri*, 9. s.3.s.7.

Irak Cumhuriyeti Millî Kütüphane: Bağdat Şer'iyye Sicli: Belge Numarası: İC.MK,*Bağdat Şer'iye Sicilleri*, 15, s. 98, s. 439.

Irak Cumhuriyeti Millî Kütüphane: Bağdat Şer'iyye Sicli: Belge Numarası: İC.MK,*Bağdat Şer'iye Sicilleri*, nr 231,2,58. İlam.

Irak Cumhuriyeti Millî Kütüphane: Bağdat Şer'iyye Sicli: Belge Numarası: İC.MK,*Bağdat Şer'iye Sicilleri*, nr 231,8,58. İlam.

Irak Cumhuriyeti Millî Kütüphane: Bağdat Şer'iyye Sicli: Belge Numarası: İC.MK,*Bağdat Şeiye Sicilleri* nr. 231, s. 43, sır 159. İlam.

Irak Cumhuriyeti Millî Kütüphane: Bağdat Şer'iyye Sicli: Belge Numarası: İC.MK,*Bağdat Şer'iye Sicilleri*, nr. 231, s. 134, sır. 54. İlam.

Irak Cumhuriyeti Millî Kütüphane: Bağdat Evkaf Defteri: Belge Numarası: İC.MK. *Bağdat Evkaf.d,* 3,

Irak Cumhuriyeti Millî Kütüphane: Bağdat Evkaf Defteri: Belge Numarası İC.MK. *Bağdat.Evkaf.d.* nr 10.

Irak Cumhuriyeti Millî Kütüphane: Bağdat Evkaf Defteri: Belge Numarası İC.MK. *Bağdat Evkaf.d*, 21.

Irak Cumhuriyeti Millî Kütüphane: Bağdat Evkaf Defteri: Belge Numarası İC.MK, *Ev Eski Sicilleri*, nr. 12.

Irak Cumhuriyeti Millî Kütüphane: Bağdat Evkaf Defteri: Belge Numarası İC.MK,*Bağdat EVSicilleri*, nr. 4.

Irak Cumhuriyeti Millî Kütüphane: Bağdat Evkaf Defteri: Belge Numarası İC.MK,*Bağdat EV Sicilleri*, nr. 3.

Irak Cumhuriyeti Millî Kütüphane: Bağdat Evkaf Defteri: Belge Numarası İC.MK, *EvSicilleri*, nr. 1.

Irak Cumhuriyeti Millî Kütüphane: Bağdat Evkaf Defteri: Belge Numarası İC.MK, *Ev Eski Sicilleri*, nr. 12.

Irak Cumhuriyeti Millî Kütüphane: Bağdat Evkaf Defteri: Belge Numarası İC.MK,*Ev Yeni Sicil*. 2.

Irak Cumhuriyeti Millî Kütüphane: Bağdat Evkaf Defteri: Belge Numarası IC.MK.*EV.d*, 14,53,33. Muhtasar.

Irak Cumhuriyeti Millî Kütüphane: Bağdat Evkaf Defteri: Belge Numarası IC. Milli Kütüphane, *Ev Sicilleri*. 1, Davut Paşa Vakfiyesi. s. 4-9.

Irak Müzesi Genel Müdürlüğü. *Ahmet Paşa Camii Planı*, (Irak Müzesinden Teminettim nr. 77, 24, 40).

İbn Cubeyr, (t.y), *Rihlet İbn Cubeyr.* Beyrut: Dar Sadır Matbaası.

İbn el-Esîr Ebû el-Hasan Ali b. Ebî el-Kerem Muhammed b. Muhammed b. Abd el-Kerîm b. Abd el-Vâhid eş-Şeybânî el-Cezerî. (1987). *el-Kâmil fî et-Târih* (C. V). Beyrut: Dar Sadır Yayınevi.

İbn Haldûn, Velî ed-Dîn ‘Abd er-Rahmân b. Muhammed. (1997). *Dîvân el-Mubtedâ ve el-Haber fi Eyyâm el-Arab ve el-Berber ve Men Âsarahum min Zevî es-Sultan el-Ekber* (*el-İ’ber)*, (C. III). Amman: Beytu-l Efkar ed-Duveliye.

İbn Haldûn, Velî ed-Dîn ‘Abd er-Rahmân b. Muhammed. (1997). *Dîvân el-Mubtedâ ve el-Haber fi Eyyâm el-Arab ve el-Berber ve Men Âsarahum min Zevî es-Sultan el-Ekber* (*el-İ’ber)*, (C. V). Amaan: Beytu-l Efkar ed-Duveliye.

İbn Hallikân, (1995). *Vefeyâtü’l-a’yân,* (Tah. İhsan Abbas), (C.I II). Beyrut: Dar Sadır Yayınevi**.**

İbn Hallikân. (1969). *Vefeyâtü’l-a’yân,* (Th. İhsan Abbas), (C.III). Beyrut: Dar Sadır Yayınevi.

İbn Manzûr (t.y.,). *Lisân el-Arab*, (Tah. Abdullah Ali el-Kebîr v.d.), (C. VI). Kahire: Dârü’l-Maârif.

İbn Tağribirdî, Cemaleddin Ebi’l-Mehâsin Yusuf (1992). *en-Nücûmu’z-Zâhire fî Mülûki Mısr ve’l-Kâhire*, Tah. Muhammed Hüseyin Şemseddin, (C. V). Beyrut: Dar Sadıe Yayınevi.

İbni Batuta. (1987). *İbni Batuta Seyahetnamesi*, (Tah. Mustafa el-Kafas). Beyrut: Dar İhya’ el-Turas Matbaası.

İbni-Naccar, M. M. (1997). *Zeyli Tarih Bağdat*, (Th. Mustafa Abdulkaâdir Ata). Beyrut: Dar el-Kutup el-İlmiye Yayınevi.

İbnü Kesîr, İmâdeddin Ebî el-Fidâ İsmail b. Ömer el-Kureşî ed-Dımaşkî, (1998). *el-Bidâye ve en-Nihâye*, (C. XIII). Mısır: Tah. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Turkî.

İbnü’l-Cevzî (1357). *el-Muntazam fi Tarih el-muluk*, (Haydar Abad) (C. V), (Birinci Baskı). Dar el-Ma’arif el-Osmaniye.

İbnü’l-Emin Tasnifi: Belge Numarası: İE. EV, İbnü’l Emin Evkâf: Belge Numarası;

İbnü’l-Emin Tasnifi: Belge Numarası: İE. EV, İbnü’l Emin Evkâf: BOA, İE, EV, 16,1884.

İbnü’l-Emin Tasnifi: Belge Numarası: İE. EV, İbnü’l Emin Evkâf: BOA.İE.EV, 59, 6446.

İnternet: https://manshoor.com/life/history-building-baghdad-city/.

İpşirli, M., (2003). *Medrese*. **(**Cilt.28). Ankara: DİA.

İstanbul Üniversitesi Eski Eserler Kütüphanesi: Belge Numarası: İSÜN.EE, T.4204

İstanbul Üniversitesi Eski Eserler Kütüphanesi: Belge Numarası: İSÜN.EE, T.90478

İstanbul Üniversitesi Eski Eserler Kütüphanesi: Belge Numarası: İSÜN.EE, T.90437, 024.

İvanov, N. (2013). *Osmanlı'nın Arap Ülkelerini Fethi 1516-1574.* (Çev. İlyas Kemaloğlu ve Rakhat Abdıeve). Ankara: TTK, Gazi Yayıncılık

Kamil Kepeci Tasnifi: Belge Numarası: BOA. KK.d, 121, s. 263.

Kamil Kepeci Tasnifi: Belge Numarası: BOA.KK.d.0067, s. 226.

Kâtip Çelebi. (1287). *Fezleke-i Katip Çelebi*, (C.II). İstanbul: Ceride-i Havadis Matbaası.

Köprulu, F. (1974). *Vakıf Müessesesinin Hukuki Mahiyeti ve Tarihi Tekamülü*, (C.II). İstanbul: Vakıf Diyanet Yayınevi.

Kunt, M. (1975). *Sancaktan Eyalete 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.

Kurulu Başk. Y. (1980). *Yeni Hayat Ansiklopedisi*, (C.I). İstanbul: Kıral Matbaası.

Ma'arif Salnamesi. (1316). *Takvim Evkat ve Şühür*, İstanbul: Matbaa Amire.

Ma'ruf, N. (1973). *Ülemâ en-Nizâmiyât ve Medaris eş-Şark el-İslami,* Bağdat: İrşad Matbaası.

Maliye Müdever Defteri: Belge Numarası: MAD.d, 104.

Maliye Müdever Defteri: Belge Numarası: MAD.d, 5135.

Maliye Müdever Defteri: Belge Numarası: MAD.d. 3086.

Maliye Müdever Defteri: Belge Numarası: MAD.d. 4388.

Maliye Müdever Defteri: Belge Numarası: MAD.d. 4393.

Mirza Hüseyin en-Nurî et-Tabrasî. (2008). *Hatimet el-Mustedrek el-Vesail*, (TMT: Müesset Ehililbeyt). Beyrut: Dar et-TurasYayınevi.

Muallim Nâci. (1995). *Lûgat-I Nâci*. İstanbul: Çağrı Yayınları, Zafer Matbaacılık.

Muhammed Said er-Ravi. (2006). *Hayır el-Zad fi Tarih Mesacid ve Cevamii Bağdad*, (TMT: İmad Abdusselam). Bağdad: Vakıf Basımevi.

Muin, M. (1375). *Farhank Farisi*, (C. V). Tahran: Emir Kebir Müessesesi İntişarat matbaası.

Munşı-ı Bağdadî, M. A. (1936). *Rihlet el- Munşı-ı Bağdadî ila el-Irak*, (Ter. Abbas el-Azzavî), Bağdat: Dar el-Varrak Matbaası.

Murteza, N. Z. (2014). *Gilşen-i Hulefâ Bağdat tarihi 762-1771*. (TMT: Mehmet Karataş). Ankara: TTK. Yayınevi.

Mustafa Cevâd. (1950). *Seyyidât el-Bilât el-Abbâsî*. Kahire: Cedid Matbaası.

Mustafa Kara, (2011). *Tekke* (C. 40). İstanbul: DİA.

Mutçalı, S. (2015). *Arapça-Türkçe Sözlük.* İstanbul: Dağarcık Yayınevi.

Mühmme Defteri: Belge Numarası: A.DVNSMHM.d, 14, s. 1126, h. 1657.

Mühmme Defteri: Belge Numarası: BOA,A.DVNSMHM. d, 48, s. 297, h. 874.

Mühmme Defteri: Belge Numarası: BOA,A.DVNSMHM. d, 52, s. 350, h. 936.

Mühmme Defteri: Belge Numarası: BOA,A.DVNSMHM. d, 67, s. 52, h. 137.

Mühmme Defteri: Belge Numarası: BOA,A.DVNSMHM.d, 02, s. 55, h. 1065.

Mühmme Defteri: Belge Numarası: BOA. A.DVNSMHM.d, 112, s.285, h. 1036.

Mühmme Defteri: Belge Numarası: BOA. A.DVNSMHM.d, 12 , s. 287, h. 589.

Mühmme Defteri: Belge Numarası: BOA. A.DVNSMHM.d, 39, s. 3, h. 7.

Mühmme Defteri: Belge Numarası: BOA. A.DVNSMHM.d, 42, s. 94, h. 371.

Mühmme Defteri: Belge Numarası: BOA. A.DVNSMHM.d, 42, s.94, h. 371.

Mühmme Defteri: Belge Numarası: BOA. A.DVNSMHM.d, 43, s. 166, h. 303.

Mühmme Defteri: Belge Numarası: BOA.A.DDVNSMHM.d, 34, s. 71,h. 158.

Mühmme Defteri: Belge Numarası: BOA.A.DVNSMHM.d, 12, s.64, h. 140.

Mühmme Defteri: Belge Numarası: BOA.A.DVNSMHM.d, 51,s. ,h.323.

Mühmme Defteri: Belge Numarası: BOA.A.DVNSMHM.d. 25.

Mühmme Defteri: Belge Numarası: BOA.A.DVNSMHM.d. 7, s. 851, h.2331.

Mühmme Defteri: Belge Numarası: BOA.A.DVNSMHM.d. 7, s. 864, h.2368.

Mühmme Defteri: Belge Numarası: BOA.A.DVNSMHM.d. 7, s. 865, h.2371.

Mühmme Defteri: Belge Numarası: BOA.A.DVNSMHM.d. 73, s. 344, h. 957.

Mühmme Defteri: Belge Numarası: BOA.DVNS.MHM.d, 153, s. 229, h. 922.

Mühmme Defteri Zeyli: Belge Numarası: BOA.A.DVNSMHM.ZYL.d 5. h. 258.

Mütercim Âsım Efendi. (1844). *el- Okyanusu'l-Basît fî Tercemeti'l-Kamusi'l-Muhît*, (C.III). İstanbul: Takvimhane-i Amire Matbaası.

Mütercim Âsım Efendi. (2014). *Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi*, (C.IV): İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.

Nâ'ima, M. (1280). *Târih-i Naîmâ*, (C.I). İstanbul: Matbaa-ı Âmire.

Nasühü's-Silahi Matrakçı. (2014). *Beyan-ı Menazil-i sefer-i Irakeyn-i Sultan Süleyman Han*, (Çvr. G.Yurdaydın). Ankara: TTK.

Nazmi-Zade, M (2014). *Gülşen-i Hulefâ*, (T.T Mehmet Karataş). Ankara: TTK Basımevi.

Nebhur, K. (1965). *Rihleti Nebhur ila el-Irak Fi el-Karın es-Samin Aşar,* (Ter. Mehmut Hüseyin el-Emin, Tah. Salim el-Alusî). Bağdat: Müdiriyet el-sakafe Matbaası.

Nevevî, Y. Ş. (1991). *Ravzatu-t Talibin*, (Tah. Züheyir eş-Şaviş). (C.VI). Beyrut: el-Mektep el-İslamiYayınevi.

Nevres, A. M. (1975). *Hükmü-l Memalik fi el-Irak 1750-1831*. Bağdat: Dar el-Hürriye Basımevi.

NiEbû hr, K. (1965). *Rihlet NiEbû hr ila el-Irak fi el-Karın es-Samin Aşar*. (Ter. Mahmud Hüseyin Emin), Bağdat: Dar el-Cumhuriye.

Nuri Paşa, M. (2014). *Netâyicü'l-Vukû'at*, (Yayına Hazırlayan: Yılmaz Kurt). Ankara: TTK Yayınevi.

Nuruosmaniye Yazma Eser Kütüphanesi (İstanbul): Belge Numarası: Ahmet lütfüllah. (t.y). *Camiü'd düvel*, C.II. Nuruosmaniye, no: 3171

Orman, İ. (2012). *"Türbe", DİA*, (Cilt 41). İstanbul: İSAM Yayınevi.

Önkal, A., Bozkurt, B. (1993). *"Camii", DİA,* **(**Cilt 7). İstanbul: İSAM Yayınevi.

Öztürk, N. (1983). *Menşe'i ve Tarihi Gelişimi Açısından Vakıflar.* Ankara: Feryal Matbaası.

Pakalin, M. Z. (1993). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü (Akatât-ı Mevkufe),* (C.I). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Pakalin, M. Z. (1993). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, (C.III). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Peçevi, İ. (1968). *Pecevi Tarihi* (C.1). İstanbul: Son Telgraf Matbaası, 101-102.

PLK Tasnifi: Plan Proje-Kroki Tasnifi: Belge Numarası: BOA.BE.SAMD.III, 195, 18887.

PLK Tasnifi: Plan Proje-Kroki Tasnifi: Belge Numarası: BOA.PLK.p. 1337.

Rauf, İ. (2019). *Tarih Meşari'Miyah eş-Şürp el-Kadime fi Bağdad*, Erbil: Dar Tefsir Yayınevi.

Razı el-Yasin, (2016). *Tarih el-Kâzımiye* (C.1), Kerbela: Dâr el-Kefil.

Reşîdüddin Fazlullah, (2013). *Câmiu't-Tevârih* (İlhanlılar Kısmı), (Çev. İsmail Aka vd.). Ankara: TTK.

Rıza, H.(1938). *Ahkâmü'l-Vakf*, Bağdat: Matbaa Tefeyyüzel-Ehliyye.

Sami, Ş. (1316). *Kamusu-l Alam Coğrafya Luğatını*, (C.II). İstanbul: Mahran Matbaası.

Sami, Ş. (1317). *Kâmûs-ı Türkî*, (Lûgatlar Dizisi) (C.I). İstabul: Çağrı Yayınları.

Sami, Ş. (2017). *Kâmûs-ı Türkî Latin Harfleriyle*, (Hazırlayanlar: Raşit Gündoğdu ve Niyazi Adıgüzel) (5 Baskı). İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık.

Strak, M. (1984). *Bağdad*, (Çev. İbrahim Hurşid). Beyrut: Dar el-Kitab el-Lubnanî Matbaası.

Süleyman, U. (2003). *"Makam", DİA*. **(**C.27). Ankara: DİA Yayınevi.

Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi (İstanbul): Belge Numarası: SYEKM.YAZMABGISIAR, 2524.

Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi (İstanbul): Belge Numarası: SYEKM, ARSLAN-KAYANARDA, Arslan Kayan Arda, *Fetih Bağdad ve Ravan*, 238

Sümer, F. (1992). *Safevi Devleti'nin Kuruluş ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, (VII), Ankara: TTK.

Sümer, F. (2018). *Safevî Devleti'nin Kuruluş ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, (3. Baskı). Ankara: TTK Basımevi.

Süreyya, M. (1996). *Sicill-I Osamnî*, (C.III). (Hazırlayan Nuri Akbayar). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Şeyh Abdulkadir El-Geylânî Kütüphane Arşivi: IC.ŞAGK.: IC.ŞAGK, Atika Hatun Vakfiyesi.

Şeyh Abdulkadir El-Geylânî Kütüphane Arşivi: IC.ŞAGK.: IC.ŞAGK, Şeyh Zeyneddin el-Kadiri Vakfiyesi.

Taberi, M.B.C. (1976). *Tarih el-umam ve el-Muluk*, (Tah. Muhammed Ebû l-Fazl), (C.III). Mısır: Dar El-Maarif Matbaası.

Tâcüddîn İbnü-s-Sâ'î. (t.y.). *Nisâü'l-Hülefa el-Müsemmâ Cihâtü'l-Eimme el-Hülafâ min el-Harâır ve el-İmâ*, Mısır: Dae el-Kutub Yayınevi.

Tahir, M. (1230). *El- Okyanus'ul-Basit fi Tercemet'il-Kamus'il-Muhit*, (C.III), (Arapça tereme. Mutercim Asim, Seyyid Ahmet Asım Efendi). İstanbul: Takvimhane-i Amire Matbaası.

Tapu ve Kadastru Arşıv Genel Müdürlüğü, Kuyud-ı Kadime Arşivi, Belge Numarası: TKGM.TADB.EV.d, 582.

Tapu ve Kadastru Arşıv Genel Müdürlüğü, Kuyud-ı Kadime Arşivi, Belge Numarası: TKGM.TADB.EV.d, 540.

Tapu ve Kadastru Arşıv Genel Müdürlüğü, Kuyud-ı Kadime Arşivi, Belge Numarası: TKGM.TADB.TT.d. 29.

Tapu ve Kadastru Arşıv Genel Müdürlüğü, Kuyud-ı Kadime Arşivi, Belge Numarası: TKGM. MFST.d, 209.

Terzioğlu, A. (1992). "*Bîmarhâne", DİA*, (Cilt 6). İstanbul: İSAM Yayınevi.

Topkapı Saray Arşivi: Belge Numarası: BOA. TKS.d, 1461, 0004.

Topkapı Saray Arşivi: Belge Numarası: BOA. TKS.MAD.d, 03699,001.

Topkapı Saray Arşivi: Belge Numarası: BOA. TKS.MAD.d, 6429.

Topkapı Saray Arşivi: Belge Numarası: BOA.TKS.MAD.d, 4525, 003

Ubada, A. (2004). *el-İkd el-Lam'I Biasar Bağdat ve el-Mesacid ve el-Cavamii* (TMT: İmad Abdusselam). Bağdat: Envar Dicle Matbaası.

Uzunçarılı, İ. H. (2014). *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı*. Ankara: TTK, Gazi Yayıncılık.

Ürekli, M. (1993). *Celâirliler.* (C. 7), İslâm Ansiklopedisi, İstanbul: TDV Yayınevi.

Vakfiyeler (BOA, VGM,İC.BMK), Vakıflara Ait Vakfiyeler: Abdulkâdir b. Mustafa.

Vakfiyeler (BOA, VGM,İC.BMK), Vakıflara Ait Vakfiyeler: Abdurrahman b. Mustafa.

Vakfiyeler (BOA, VGM,İC.BMK), Vakıflara Ait Vakfiyeler: Abdülkâdir b. El-hâc ahmet b. Mudlic.

Vakfiyeler (BOA, VGM,İC.BMK), Vakıflara Ait Vakfiyeler: Abdürrezzak b. Derviş ahmet b. Hüseyin efendi.

Vakfiyeler (BOA, VGM,İC.BMK), Vakıflara Ait Vakfiyeler: Abdüsselam batâyinî.

Vakfiyeler (BOA, VGM,İC.BMK), Vakıflara Ait Vakfiyeler: Ahmet efendi.

Vakfiyeler (BOA, VGM,İC.BMK), Vakıflara Ait Vakfiyeler: Ali kafil hüseyin b. Hasan.

Vakfiyeler (BOA, VGM,İC.BMK), Vakıflara Ait Vakfiyeler: Ali paşa 942 (1535- 1536).

Vakfiyeler (BOA, VGM,İC.BMK), Vakıflara Ait Vakfiyeler: Ayşe hatun b. Abdullah.

Vakfiyeler (BOA, VGM,İC.BMK), Vakıflara Ait Vakfiyeler: Ayşe hatun b. Muhamud efendi b. Muhammed efendi el-nazmi.

Vakfiyeler (BOA, VGM,İC.BMK), Vakıflara Ait Vakfiyeler: Baranî b. İsmail.

Vakfiyeler (BOA, VGM,İC.BMK), Vakıflara Ait Vakfiyeler: Buşnak ahmet paşa.

Vakfiyeler (BOA, VGM,İC.BMK), Vakıflara Ait Vakfiyeler: Büyük süleyman paşa.

Vakfiyeler (BOA, VGM,İC.BMK), Vakıflara Ait Vakfiyeler: Cassanî hacı abdulnebi b. Hasan.

Vakfiyeler (BOA, VGM,İC.BMK), Vakıflara Ait Vakfiyeler: Davut paşa.

Vakfiyeler (BOA, VGM,İC.BMK), Vakıflara Ait Vakfiyeler: Derviş ahmet b. Mulla hüseyin b. Ğeytullahç

Vakfiyeler (BOA, VGM,İC.BMK), Vakıflara Ait Vakfiyeler: Deviş mehmet paşa.

Vakfiyeler (BOA, VGM,İC.BMK), Vakıflara Ait Vakfiyeler: El-hâc abdülhüseyin b. Abdurrahman eş-şuk.

Vakfiyeler (BOA, VGM,İC.BMK), Vakıflara Ait Vakfiyeler: El-hac feyyâd b. Abdullah.

Vakfiyeler (BOA, VGM,İC.BMK), Vakıflara Ait Vakfiyeler: El-hâc halil b. Ali el-armuş.

Vakfiyeler (BOA, VGM,İC.BMK), Vakıflara Ait Vakfiyeler: El-hâc halil b. Ömer.

Vakfiyeler (BOA, VGM,İC.BMK), Vakıflara Ait Vakfiyeler: El-hâc hamid b. El-hâc kasım b. El-hâc muhammed dehil el-abayeçi.

Vakfiyeler (BOA, VGM,İC.BMK), Vakıflara Ait Vakfiyeler: El-hâc muhammed b. Murad el-bağdadî.

Vakfiyeler (BOA, VGM,İC.BMK), Vakıflara Ait Vakfiyeler: El-hâc muhammed salih efendi b. El-hac ali çelebi.

Vakfiyeler (BOA, VGM,İC.BMK), Vakıflara Ait Vakfiyeler: El-hâc salih b. Veli.

Vakfiyeler (BOA, VGM,İC.BMK), Vakıflara Ait Vakfiyeler: El-hâc yasin b. Seyyid taha.

Vakfiyeler (BOA, VGM,İC.BMK), Vakıflara Ait Vakfiyeler: Emine b. İbrahim et-tekritî.

Vakfiyeler (BOA, VGM,İC.BMK), Vakıflara Ait Vakfiyeler: Emînüddin lütfüllah b. Şemseddin muhammed b. İsmail el-hâzin,

Vakfiyeler (BOA, VGM,İC.BMK), Vakıflara Ait Vakfiyeler: Esma b. El-hâc hattab b. Mulla ismail.

Vakfiyeler (BOA, VGM,İC.BMK), Vakıflara Ait Vakfiyeler: Esma hatun b. Davut.

Vakfiyeler (BOA, VGM,İC.BMK), Vakıflara Ait Vakfiyeler: Esprime b. Yusuf.

Vakfiyeler (BOA, VGM,İC.BMK), Vakıflara Ait Vakfiyeler: Habib efendi

Vakfiyeler (BOA, VGM,İC.BMK), Vakıflara Ait Vakfiyeler: Hâc mehmet b. Hamza

Vakfiyeler (BOA, VGM,İC.BMK), Vakıflara Ait Vakfiyeler: Hacı baranı b. İsmail

Vakfiyeler (BOA, VGM,İC.BMK), Vakıflara Ait Vakfiyeler: Hacı nasreddin

Vakfiyeler (BOA, VGM,İC.BMK), Vakıflara Ait Vakfiyeler: Hacıye munye hatun

Vakfiyeler (BOA, VGM,İC.BMK), Vakıflara Ait Vakfiyeler: Haciye müniye b. Mehmed.

Vakfiyeler (BOA, VGM,İC.BMK), Vakıflara Ait Vakfiyeler: Hamdi bay

Vakfiyeler (BOA, VGM,İC.BMK), Vakıflara Ait Vakfiyeler: Hamza b. El-hâc derviş.

Vakfiyeler (BOA, VGM,İC.BMK), Vakıflara Ait Vakfiyeler: Hasan bali bey

Vakfiyeler (BOA, VGM,İC.BMK), Vakıflara Ait Vakfiyeler: Hasan çalabi b. El-hâc mustafa el-kayumcu.

Vakfiyeler (BOA, VGM,İC.BMK), Vakıflara Ait Vakfiyeler: Hasan halavanî

Vakfiyeler (BOA, VGM,İC.BMK), Vakıflara Ait Vakfiyeler: Hasan paşa.

Vakfiyeler (BOA, VGM,İC.BMK), Vakıflara Ait Vakfiyeler: Haseki mehmet paşa.

Vakfiyeler (BOA, VGM,İC.BMK), Vakıflara Ait Vakfiyeler: Hattab b. Ebû bekir.

Vakfiyeler (BOA, VGM,İC.BMK), Vakıflara Ait Vakfiyeler: Hatun b. Belasım.

Vakfiyeler (BOA, VGM,İC.BMK), Vakıflara Ait Vakfiyeler: Haydar çalebi b. Mehmet çelebi el-şahbandâr.

Vakfiyeler (BOA, VGM,İC.BMK), Vakıflara Ait Vakfiyeler: Hızır b. Abdullah.

Vakfiyeler (BOA, VGM,İC.BMK), Vakıflara Ait Vakfiyeler: İbrahim paşa.

Vakfiyeler (BOA, VGM,İC.BMK), Vakıflara Ait Vakfiyeler: İbrahim paşa.

Vakfiyeler (BOA, VGM,İC.BMK), Vakıflara Ait Vakfiyeler: İskender paşa, 953.

Vakfiyeler (BOA, VGM,İC.BMK), Vakıflara Ait Vakfiyeler: İsmail b. Mahmud efendi errahbî.

Vakfiyeler (BOA, VGM,İC.BMK), Vakıflara Ait Vakfiyeler: İsmail çelebi eş-şatti.

Vakfiyeler (BOA, VGM,İC.BMK), Vakıflara Ait Vakfiyeler: İsmail paşa.

Vakfiyeler (BOA, VGM,İC.BMK), Vakıflara Ait Vakfiyeler: Kanunî sultan süleyman, 948, boa.mfb, 882.

Vakfiyeler (BOA, VGM,İC.BMK), Vakıflara Ait Vakfiyeler: Kaplan mustafa paşa.

Vakfiyeler (BOA, VGM,İC.BMK), Vakıflara Ait Vakfiyeler: Küçük süleyman paşa.

Vakfiyeler (BOA, VGM,İC.BMK), Vakıflara Ait Vakfiyeler: Mehmet ağa b. El-hâc sadullah b. El-hâc şahin.

Vakfiyeler (BOA, VGM,İC.BMK), Vakıflara Ait Vakfiyeler: Mehmet çavuş ağa oğlu mustafa ağa.

Vakfiyeler (BOA, VGM,İC.BMK), Vakıflara Ait Vakfiyeler: Mehmet daid paşa.

Vakfiyeler (BOA, VGM,İC.BMK), Vakıflara Ait Vakfiyeler: Merza b. El-hâc fethi.

Vakfiyeler (BOA, VGM,İC.BMK), Vakıflara Ait Vakfiyeler: Muhammed ağa.

Vakfiyeler (BOA, VGM,İC.BMK), Vakıflara Ait Vakfiyeler: Muhammed haylani.

Vakfiyeler (BOA, VGM,İC.BMK), Vakıflara Ait Vakfiyeler: Murat paşa.

Vakfiyeler (BOA, VGM,İC.BMK), Vakıflara Ait Vakfiyeler: Murtaza el-karradî oğulları ali.

Vakfiyeler (BOA, VGM,İC.BMK), Vakıflara Ait Vakfiyeler: Mustafa b. Ahmetb. Molla hızır.

Vakfiyeler (BOA, VGM,İC.BMK), Vakıflara Ait Vakfiyeler: Mustafa bay.

Vakfiyeler (BOA, VGM,İC.BMK), Vakıflara Ait Vakfiyeler: Mustafa efendi b. Muhammed efendi.

Vakfiyeler (BOA, VGM,İC.BMK), Vakıflara Ait Vakfiyeler: Mustafa efendi b. Muhammed efendi.

Vakfiyeler (BOA, VGM,İC.BMK), Vakıflara Ait Vakfiyeler: Ömer b. Derviş.

Vakfiyeler (BOA, VGM,İC.BMK), Vakıflara Ait Vakfiyeler: Ömer paşa.

Vakfiyeler (BOA, VGM,İC.BMK), Vakıflara Ait Vakfiyeler: Salih b. Abdülkâdir b. El-hâc mahmud kara şeyhli.

Vakfiyeler (BOA, VGM,İC.BMK), Vakıflara Ait Vakfiyeler: Seyyid el-hâc mehmet said.

Vakfiyeler (BOA, VGM,İC.BMK), Vakıflara Ait Vakfiyeler: Seyyid hasah b. Seyyid ali.

Vakfiyeler (BOA, VGM,İC.BMK), Vakıflara Ait Vakfiyeler: Silahdar hüseyin paşa.

Vakfiyeler (BOA, VGM,İC.BMK), Vakıflara Ait Vakfiyeler: Sinan paşa.

Vakfiyeler (BOA, VGM,İC.BMK), Vakıflara Ait Vakfiyeler: Sokullu hasan paşa.

Vakfiyeler (BOA, VGM,İC.BMK), Vakıflara Ait Vakfiyeler: Su'ban b. Abdulla.

Vakfiyeler (BOA, VGM,İC.BMK), Vakıflara Ait Vakfiyeler: Süleyman ağa.

Vakfiyeler (BOA, VGM,İC.BMK), Vakıflara Ait Vakfiyeler: Süleyman paşa.

Vakfiyeler (BOA, VGM,İC.BMK), Vakıflara Ait Vakfiyeler: Şeyh ali.

Vakfiyeler (BOA, VGM,İC.BMK), Vakıflara Ait Vakfiyeler: Şeyh muhammed 'adarusî.

Vakfiyeler (BOA, VGM,İC.BMK), Vakıflara Ait Vakfiyeler: Şeyh zeyneddin el- kadiri.

Vakfiyeler (BOA, VGM,İC.BMK), Vakıflara Ait Vakfiyeler: Yasin b. Abdullah.

Vakıf Arşiv Genel Müdürlüğü, Vakıf Kayıtlar Arşivi: Belge Numarası: VGM.d: VGM.d,590,270,224 .

Vakıf Arşiv Genel Müdürlüğü, Vakıf Kayıtlar Arşivi: Belge Numarası: VGM.d: VGM.d,738,017,012.

Vakıf Arşiv Genel Müdürlüğü, Vakıf Kayıtlar Arşivi: Belge Numarası: VGM.d: VGM.d,592,039,035.

Vakıf Arşiv Genel Müdürlüğü, Vakıf Kayıtlar Arşivi: Belge Numarası: VGM.d: VGM.d,601,125,156.

Vakıf Arşiv Genel Müdürlüğü, Vakıf Kayıtlar Arşivi: Belge Numarası: VGM.d: VGM.d,738,018,013.

Vakıf Arşiv Genel Müdürlüğü, Vakıf Kayıtlar Arşivi: Belge Numarası: VGM.d: VGM.d,518-2,0501,0475

Vakıf Arşiv Genel Müdürlüğü, Vakıf Kayıtlar Arşivi: Belge Numarası: VGM.d: VGM.d,583, 086, 073.

Vakıf Arşiv Genel Müdürlüğü, Vakıf Kayıtlar Arşivi: Belge Numarası: VGM.d: VGM.d,595, 085, 085.

Vakıf Arşiv Genel Müdürlüğü, Vakıf Kayıtlar Arşivi: Belge Numarası: VGM.d: VGM.d,596,0195,0178.

Vakıf Arşiv Genel Müdürlüğü, Vakıf Kayıtlar Arşivi: Belge Numarası: VGM.d: VGM.d,591, 238, 222.

Vakıf Arşiv Genel Müdürlüğü, Vakıf Kayıtlar Arşivi: Belge Numarası: VGM.d: VGM.d,604,065,089.

Vakıf Arşiv Genel Müdürlüğü, Vakıf Kayıtlar Arşivi: Belge Numarası: VGM.d: VGM.d,582, 002, 403.

Vakıf Arşiv Genel Müdürlüğü, Vakıf Kayıtlar Arşivi: Belge Numarası: VGM.d: VGM.d,949, 139, 6731.

Vakıf Arşiv Genel Müdürlüğü, Vakıf Kayıtlar Arşivi: Belge Numarası: VGM.d: VGM.d,601, 125, 156.

Vakıf Arşiv Genel Müdürlüğü, Vakıf Kayıtlar Arşivi: Belge Numarası: VGM.d: VGM.d,601, 129,160.

Vakıf Arşiv Genel Müdürlüğü, Vakıf Kayıtlar Arşivi: Belge Numarası: VGM.d: VGM.d, 580, 455,259.

Vakıf Arşiv Genel Müdürlüğü, Vakıf Kayıtlar Arşivi: Belge Numarası: VGM.d: VGM.d, 580, 458,261.

Vakıf Arşiv Genel Müdürlüğü, Vakıf Kayıtlar Arşivi: Belge Numarası: VGM.d: VGM.d,580, 459,262.

Vakıf Arşiv Genel Müdürlüğü, Vakıf Kayıtlar Arşivi: Belge Numarası: VGM.d: VGM.d,580, 463,268.

Vakıf Arşiv Genel Müdürlüğü, Vakıf Kayıtlar Arşivi: Belge Numarası: VGM.d: VGM.d,580, 460,264.

Vakıf Arşiv Genel Müdürlüğü, Vakıf Kayıtlar Arşivi: Belge Numarası: VGM.d: VGM.d,580, 463,268.

Vakıf Arşiv Genel Müdürlüğü, Vakıf Kayıtlar Arşivi: Belge Numarası: VGM.d: VGM.d,580, 460,263.

Vakıf Arşiv Genel Müdürlüğü, Vakıf Kayıtlar Arşivi: Belge Numarası: VGM.d: VGM.d 580, 461,265.

Vakıf Arşiv Genel Müdürlüğü, Vakıf Kayıtlar Arşivi: Belge Numarası: VGM.d: VGM.d, 580, 452,257.

Vakıf Arşiv Genel Müdürlüğü, Vakıf Kayıtlar Arşivi: Belge Numarası: VGM.d: VGM.d, 580, 457,260.

Vakıf Arşiv Genel Müdürlüğü, Vakıf Kayıtlar Arşivi: Belge Numarası: VGM.d: VGM.d, 580, 461,266.

Vakıf Arşiv Genel Müdürlüğü, Vakıf Kayıtlar Arşivi: Belge Numarası: VGM.d: VGM.d, 592, 39, 35.

Vakıf Arşiv Genel Müdürlüğü, Vakıf Kayıtlar Arşivi: Belge Numarası: VGM.d: VGM.d. 595, 92-93, 85.

Vakıf Arşiv Genel Müdürlüğü, Vakıf Kayıtlar Arşivi: Belge Numarası: VGM.d: VGM.d, 747, 67, 701-702.

Vakıf Arşiv Genel Müdürlüğü, Vakıf Kayıtlar Arşivi: Belge Numarası: VGM.d: VGM.Hurufat.d.1143, s.179.

Vakıf Genel Müdürlüğü. (1973). *Cumhuriyetin 50. Yılında Vakıflar.* İstanbul: Vakıf Genel Müdürlüğü Yayınevi.

Yahya. Ü. A. (2015). *el-Âlihe Fi Ruyet-i el-İnsan el-Iraki el-Kadim Dirase Fi Esatir*, Bağdat: Dar Asur Banıbal Yayınevi.

Yediyıldız. B. (2003). *XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi Bir Sosyal Tarih İncelemesi*. Ankara: TTK Basımevi.

Yediyıldız. B. (2012). *İslâm Ansiklopedisi* (C. 42). İstanbul: TDV.

Yeni Hayat Ansiklopedisi. (1980). *Yeni Hayat Ansiklopedisi* (C. 1). İstanbul: Doğan Kardeş Yayınları.

Yılmaz, F. (2017). *Osmanlı Tarih Sözlüğü* (2 Baskı). İstanbul: Gökkubbe Yayını.

Zenur, M. C. (1386). *Türkçe- Farsça Sözlük.* Tahran: Nikan Kitap Matbaası.

20. Basım

YENİDEN TERAPÖTİK İLETİŞİM

-KİŞİLERARASI İLİŞKİLER-

(Tamamı Bizim Toplumdan Örnekler)

Prof. Dr. Nilüfer Voltan Acar

nobel

YENİDEN TERAPÖTİK İLETİŞİM -Kişiler Arası İlişkiler-
(Tamamı Bizim Toplumdan Örnekler)

Prof. Dr. Nilüfer Voltan Acar

Yayın No.: 443
Psikoloji - PDR No.: 16
ISBN: 978-605-133-345-8
E-ISBN: 978-625-402-496-2
Basım Sayısı: 20. Basım, Mart 2023

19. Basım, Nisan 2022; 18. Basım, Ekim 2021; 17. Basım, Kasım 2020 16. Basım, Kasım 2019; 15. Basım, Aralık 2018; 14. Basım, Mart 2018; 13. Basım, Eylül 2017; 12. Basım, Ekim 2015; 11. Basım, 2015; 10. Basım, Mart 2014; 9. Basım, Ekim 2013; 8. Basım, Eylül 2012; 7. Basım, 2010; 6. Basım, Aralık 2009; 5. Basım, Ekim 2008; 4. Basım, 2003; 3. Basım, 1998; 2. Basım, Eylül 1993; 1. Basım, Şubat 1989.

© Copyright 2023, NOBEL AKADEMİK YAYINCILIK EĞİTİM DANIŞMANLIK TİC. LTD. ŞTİ. SERTİFİKA NO.: 40340
Bu baskının bütün hakları Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.ne aittir.
Yayınevinin yazılı izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.

Nobel Akademik Yayıncılık, 2011 yılından beri "tanınmış uluslararası yayınevi" statüsündedir.

Genel Yayın Yönetmeni: Nevzat Argun -nargun@nobelyayin.com-
Genel Yayın Koordinatörü: Gülfem Dursun -gulfem@nobelyayin.com-

Sayfa Tasarım: Tarkan Kara -erdal@nobelyayin.com-
Redaksiyon: Naim Dilek -naim@nobelyayin.com-
Görsel Tasarım Uzmanı: Mehtap Yürümez -mehtap@nobelyayin.com-

Kütüphane Bilgi Kartı

Voltan Acar, Nilüfer.
YENİDEN TERAPÖTİK İLETİŞİM -Kişiler Arası İlişkiler- (Tamamı Bizim Toplumdan Örnekler) /
Prof. Dr. Nilüfer Voltan Acar
20. Basım. XVIII+158 s. 16,5x24 cm. Kaynakça ve dizin var.
ISBN: 978-605-133-345-8
E-ISBN: 978-625-402-496-2
1. Empati 2. Yüzleştirme 3. Kendini Açma

Genel Dağıtım

ATLAS AKADEMİK BASIM YAYIN DAĞITIM TİC. LTD. ŞTİ.
Adres: Bahçekapı Mh. 2465 Sk. Oto Sanayi Sitesi No:7 Bodrum Kat, Şaşmaz/ANKARA
Telefon: +90 312 278 50 77 - **Faks:** 0 312 278 21 65
Sipariş: siparis@nobelyayin.com- **E-Satış:** www.nobelkitap.com - esatis@nobelkitap.com
www.atlaskitap.com - info@atlaskitap.com

Dağıtım ve Satış Noktaları: Alfa, Kırmızı Kedi, Arkadaş, D&R, Dost, Kika, Kitapsan, Nezih, Odak, Pandora, Prefix, Remzi

Baskı ve Cilt: Meteksan Matbaacılık ve Teknik Sanayi Tic. Anonim Şirketi / Sertifika No.: 46519
Beytepe Köy Yolu No.: 3 06800 Bilkent-Çankaya/ANKARA

İÇİNDEKİLER

I. BÖLÜM
TERAPÖTİK BECERİLER

1. KONU - TERAPÖTİK BECERİLER

TERAPÖTİK BECERİLER 3
YAPILAMA 4
YAKINDAN İLGİLENME 4
KONUŞMAYA AÇIK DAVET 5
ASGARİ DÜZEYDE TEŞVİK 7
DUYGULARIN YANSITILMASI 9
İÇERİĞİN YANSITILMASI 11
KİŞİSELLEŞTİRME 13
Anlamın Kişiselleştirilmesi 13
Problemin Kişiselleştirilmesi 14
Amacın Kişiselleştirilmesi 15
ÖZETLEME 15
PAYLAŞTIRMA 18
BAĞLAMA 18
SESSİZLİK 20
MÜDAHALE ETME 21
BİLGİ VERME 21

II. BÖLÜM
TERAPÖTİK KOŞULLAR

2. KONU - EMPATİ

EMPATİ 26
EMPATİK TEPKİ DÜZEYLERİ 27
EMPATİK TEPKİ ALIŞTIRMALARI 32

3. KONU - SAYGI

SAYGI 38
SAYGI TEPKİ DÜZEYLERİ 39
SAYGI TEPKİ ALIŞTIRMALARI 43

4. KONU - SAYDAMLIK

SAYDAMLIK 50
SAYDAMLIK TEPKİ DÜZEYLERİ 50
SAYDAMLIK TEPKİ ÇEŞİTLERİ 54
SAYDAMLIK TEPKİ ALIŞTIRMALARI 55

5. KONU - SOMUTLUK

SOMUTLUK 59
SOMUTLUK TEPKİ DÜZEYLERİ 60
SOMUTLUK TEPKİ ALIŞTIRMALARI 64

6. KONU - İLİŞKİNİN ŞİMDİ VE BURADALIĞI

İLİŞKİNİN ŞİMDİ VE BURADALIĞI 70
İLİŞKİNİN ŞİMDİ VE BURADALIĞI TEPKİ DÜZEYLERİ 71
İLİŞKİNİN ŞİMDİ VE BURADALIĞI TEPKİ ALIŞTIRMALARI 75

7. KONU - KENDİNİ AÇMA

KENDİNİ AÇMA 81
KENDİNİ AÇMA TEPKİ DÜZEYLERİ 82
KENDİNİ AÇMA TEPKİ ALIŞTIRMALARI 86

8. KONU - YÜZLEŞTİRME

YÜZLEŞTİRME 87
YÜZLEŞTİRME TEPKİ DÜZEYLERİ 89
YÜZLEŞTİRME TEPKİ ALIŞTIRMALARI 94

9. KONU - TERAPÖTİK KOŞULLARIN BİRBİRLERİYLE OLAN İLİŞKİLERİ

TERAPÖTİK KOŞULLARIN BİRBİRLERİYLE OLAN İLİŞKİLERİ 100

III. BÖLÜM
PSİKOLOJİK DANIŞMAYA BAŞLAMA ÖRNEKLER VE SONLANDIRMA

10. KONU - PSİKOLOJİK DANIŞMAYA BAŞLAMA

PSİKOLOJİK DANIŞMAYA BAŞLAMA 105

11. KONU - PSİKOLOJİK DANIŞMA ÖRNEKLERİ

PSİKOLOJİK DANIŞMA ÖRNEKLERİ 110

12. KONU - PSİKOLOJİK DANIŞMALARI SONLANDIRMA (TERMİNASYON)

PSİKOLOJİK DANIŞMALARI SONLANDIRMA (TERMİNASYON) 125

IV. BÖLÜM
DUYGU YANSITAN SÖZCÜK VE DEYİMLERİN ANLAMSAL ÇÖZÜMLEMESİ II

GİRİŞ 135
İLGİLİ KAYNAKLAR 136
PROBLEM 136
DENENCE 137
SAYILTILAR 137
TANIMLAR 138
SINIRLILIKLAR 138
ARAŞTIRMA KAPSAMINA GİREN BİREYLER 138
ARAŞTIRMADA KULLANILAN ARAÇLAR 139
VERİLERİN ANALİZİ 140
BULGULAR 141
YORUM VE ÖNERİLER 148
KAYNAKÇA 151
KONU BULDURUSU 153
YAZAR BULDURUSU 155
YAZAR ÖZ GEÇMİŞİ 157

KAYNAKÇA

Carkhuff, R ve Truax, C.B. (1966). "Toward Exploring Success and Failure In Interpersonel Experience", **Personel Guidance** Journal. 46, 723-728.

Carkhuff, R ve Berenson, B. (1967). **Beyond Counseling and Therapy.** New York: Holt Rinehalt ve Winston.

..... **Helping and Human Relations,** (vol I) Selection and Training (vol II). Practice and Reseacrh. New York: Holt, Rinehart ve Winston.

.....(1972). **The Art Of Helping.** Ambers: Human Resource Development Press. Publishers of Human Technology. 4 th edition, 3rd printig.

.....(1986). **The Art Of Helping.** Ambers: Human Resource Development Press. Publishers of Human Technologys. 5th edition, 5th printing.

Corey, G. (1982). **Theory and Practice of Counseling and Psychotherapy.** Montrey: Brooks/Cole Publishers.

Cudney, M.R. (1968). "The Use of Immediacy in Counselling" In J.C. Heston ve W. B. M Frick (Eds) **Counseling for the Liberal Arts.** Campus, Yellow Springs: Antioch Press.

Egan, G. (1975). **The Skilled Helper.** Montrey: Brooks/Cole.

Gazda, G. ve ark. (1974). **Human Relations Development.** Boston: Allyn and Bacon.

Gordon, Thomas. (1993). **Etkili Oğretmenlik Eğitimi.** İstanbul: Yapa Yayın.

Hammond, D.e ark. (1977). **Impoving Therapeutic Communication.** San Fransisco: Jossey Bass Publ.

Jourard, 5. (1964) **Transparent Self.** Princaton: Van Nostrand Reinhold.

Mc. Whirter, J. ve Voltan-Acar, (1985). **Çocukla İletişim.** Ankara: Nüve Matbaası.

Mc. Whirter, J ve Voltan-Acar, N (2000) Ergen ve Çocukla İletişim, Ankara: US. A yayıncılık.

Ohlsen, M. ve ark (1988). **Group Counseling.** New York: Holt, Rinehart.

Rogers, C. (1961). **On Becoming A Person.** Boston: Houghton Mifflin.

Voltan-Acar, N. (1987). Duygu Yansıtan Sözcüklerin Anlamsal Çözümlemesi. **Medial Nöroloji, Nöroşirürji ve Psikiyatri Dergisi.** c. 3, s. 1.

.....(1988). Sosyal Mikrokosmos ile İlişkinin Şimdi ve Buradalığının Bağlantısı. **Eğitim Fakültesi Dergisi.** s. 3.

.....(1990). Duygu Yansıtan Sözcük ve Deyimlerin Anlamsal Çözümlemesi II. **V. Ulusal Psikoloji Kongresi Psikoloji Seminer Dergisi Özel Sayısı,** sayı 8.

.....(1995). **Grupla Psikolojik Danışma İlke ve Teknikleri.** Ankara, Yeni Doğuş Matbaası.

Yalom, İ. (1985). **Theory and Practice of Group Pyschotherapy:** New York: Basic Books.

Uçuşa Başlangıç

Uçak ve Uzay Mühendisleri İçin

Yedinci Basımdan Çeviri

Çeviren
Prof. Dr. Adil Yükselen

Introduction to Flight

Seventh Edition

John D. Anderson, Jr.

Mc Graw Hill Connect Learn Succeed™

nobel

UÇUŞA BAŞLANGIÇ - Uçak ve Uzay Mühendisleri İçin
INTRODUCTION TO FLIGHT
John D. Anderson, Jr.
Çeviren: Prof. Dr. Adil Yükselen

Yayın No.: 1474
Mühendislik / Teknik No.: 133
ISBN: 978-605-320-380-3
Basım Sayısı: 7. Basımdan Çeviri, Eylül 2020

© Copyright 2020, NOBEL AKADEMİK YAYINCILIK EĞİTİM DANIŞMANLIK TİC. LTD. ŞTİ. SERTİFİKA NO.: 40340
Bu baskının bütün hakları Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.ne aittir. Yayınevinin yazılı izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.

Nobel Yayın Grubu, 1984 yılından itibaren ulusal ve 2011 yılından itibaren ise uluslararası düzeyde düzenli olarak faaliyet yürütmekte ve yayınladığı kitaplar, ulusal ve uluslararası düzeydeki yükseköğretim kurumları kataloglarında yer almaktadır.

Original edition copyright 2005 by The McGraw-Hill Companies, Inc. All rights reserved.
Turkish edition copyright 2015 by Nobel Akademik Yayıncılık. All rights reserved.

Genel Yayın Yönetmeni : Nevzat Argun -nargun@nobelyayin.com-
Yayın Koordinatörü : Gülfem Dursun -gulfem@nobelyayin.com-

Redaksiyon : Samet Tekin -samet@nobelyayin.com-
Sayfa Tasarım : Tarkan Kara -erdal@nobelyayin.com-
Kapak Tasarım : Mehtap Yürümez -mehtap@nobelyayin.com-
Baskı Sorumlusu : Yavuz Şahin -yavuz@nobelyayin.com-
Baskı ve Cilt : Atalay Konfeksiyon Matbaacılık ve Reklam İnşaat Turizm Otomotiv San. ve Tic. Ltd. Şti. / Sertifika No: 47911
Zübeyde Hanım Mah. Süzgün Cad. No.: 7 Altındağ/Ankara

Kütüphane Bilgi Kartı

Jr. Anderson, D. John.
Introduction To Flight / *John D. Anderson, Jr.*
Uçuşa Başlangıç - Uçak ve Uzay Mühendisleri İçin / *Adil Yükselen*
7. Basımdan Çeviri, XVIII + 926 s., 170x240 mm. Kaynakça ve dizin var.
ISBN 978-605-320-380-3
1. Havacılık Tarihi 2. Aerodinamik 3. Uçak Performansı 4. Uçak Kararlılık ve Kontrolü 5. İtki 6. Uzay Uçuşu 7. Hipersonik

Genel Dağıtım

ATLAS AKADEMİK BASIM YAYIN DAĞITIM TİC. LTD. ŞTİ.
Adres: Bahçekapı mh. 2465 sk. Oto Sanayi Sitesi No:7 Bodrum Kat Şaşmaz-ANKARA - siparis@nobelyayin.com-
Telefon: +90 312 278 50 77 - **Faks:** 0 312 278 21 65
E-Satış: www.nobelkitap.com - esatis@nobelkitap.com / www.atlaskitap.com - info@atlaskitap.com

Dağıtım ve Satış Noktaları: Alfa Basım Dağıtım, Arasta, Arkadaş Kitabevi, D&R Mağazaları, Dost Dağıtım, Ekip Dağıtım, Kida Dağıtım, Kitapsan, Nezih Kitabevleri, Pandora, Prefix, Remzi Kitabevleri

İÇİNDEKİLER

Yazar Hakkında iii

Yedinci Basım için Önsöz xiii

İlk Basım için Önsöz xvii

Bölüm **1**

İlk Havacılık Mühendisleri 1

1.1 Giriş 1
1.2 En Önceki Gelişmeler 3
1.3 Sör George Cayley (1773–1857)—Uçağın Gerçek Bulucusu 6
1.4 Sürekliliğin Bozulması—1853'ten 1891'e 13
1.5 Otto Lilienthal (1848–1896)—Planörcü 17
1.6 Percy Pilcher (1867–1899)—Planör Geleneğinin Yayılması 19
1.7 Havacılığın Amerika'ya Gelişi 20
1.8 Wilbur (1867–1912) ve Orville (1871–1948) Wright—İlk Pratik Uçağın Mucitleri 27
1.9 Havacılık Üçgeni—Langley, Wright'lar ve Glenn Curtiss 36
1.10 İtki Problemi 45
1.11 Daha Hızlı ve Daha Yükseğe 46
1.12 Özet ve Gözden Geçirme 49
Kaynakça 52

Bölüm **2**

Temel Düşünceler 54

2.1 Akmakta Olan Bir Gazın Teme Fiziksel Büyüklükleri 58
2.1.1 Basınç 58
2.1.2 Yoğunluk 59
2.1.3 Sıcaklık 60
2.1.4 Akım Hızı ve Akım Çizgileri 61
2.2 Tüm Aerodinamik Kuvvetlerin Kaynağı 63
2.3 Mükemmel Bir Gaz İçin Hal Denklemi 65
2.4 Birimlerin Tartışması 67
2.5 Özgül Hacim 72
2.6 Uçağın Anatomisi 83
2.7 Bir Uzay Vasıtalarının Anatomisi 93
2.8 Tarihsel Not: NACA ve NASA 102
2.9 Özet ve Gözden Geçirme 105
Kaynakça 106
Problemler 107

Bölüm **3**

Standart Atmosfer 110

3.1 İrtifanın Tanımı 112
3.2 Hidrostatik Denklemi 113
3.3 Jeopotansiyel ve Geometrik İrtifalar Arasındaki İlişki 115
3.4 Standart Atmosferin Tanımı 116
3.5 Basınç, Sıcaklık ve Yoğunluk İrtifaları 125
3.6 Tarihsel Not: Standart Atmosfer 128
3.7 Özet ve Gözden Geçirme 130
Kaynakça 132
Problemler 132

Bölüm **4**
Temel Aerodinamik 134

4.1 Süreklilik Denklemi 138
4.2 Sıkıştırılamaz ve Sıkıştırılabilir Akım 139
4.3 Momentum Denklemi 142
4.4 Bir Açıklama 146
4.5 Temel Termodinamik 153
4.6 İzantropik Akım 160
4.7 Enerji Denlemi 166
4.8 Denklemlerin Özeti 173
4.9 Ses Hızı 174
4.10 Düşük Hızlı Sesaltı Rüzgar Tünelleri 182
4.11 Hava Hızının Ölçülmesi 188
4.11.1 Sıkıştırılamaz Akım 191
4.11.2 Ses Altı Sıkıştırılabilir Akım 197
4.11.3 Ses Üstü Akım 205
4.11.4 Özet 211
4.12 Bazı İlave Hususlar 211
4.12.1 Sıkıştırılabilir Akım Hakkında İlave Hususlar 211
4.12.2 Eşdeğer Hava Hızı Hakkında İlave Hususlar 214
4.13 Ses Üstü Rüzgar Tünelleri ve Roket Motorları 215
4.14 Sıkıştırılabilmenin Tartışılması 227
4.15 Viskoz Akıma Giriş 228
4.16 Laminer Bir Sınır Tabaka İçin Sonuçlar 237
4.17 Türbülanslı Bir Sınır Tabaka İçin Sonuçlar 242
4.18 Yüzey Sürtünmesi Üzerinde Sıkıştırılabilme Etkisi 245
4.19 Geçiş 248
4.20 Akım Ayrılması 251
4.21 Sürükleme Üzerindeki Viskoz Etkilerin Özeti 256
4.22 Tarihsel Not: Bernoulli ve Euler 258
4.23 Tarihsel Not: Pitot Tüpü 259
4.24 Tarihsel Not: İlk Rüzgar Tünelleri 262
4.25 Tarihsel Not: Osborn Reynolds ve Sayısı 268
4.26 Tarihsel Not: Prandtl ve Sınır Tabaka Kavramının Gelişimi 272
4.27 Özet ve Gözden Geçirme 275
Kaynakça 280
Problemler 280

Bölüm **5**
Kanat Profilleri, Kanatlar ve Diğer Aerodinamik Şekiller 288

5.1 Giriş 288
5.2 Kanat Profili Tanımlamaları 290
5.3 Taşıma, Sürükleme ve Moment Katsayıları 294
5.4 Kanat Profili Verisi 300
5.5 Sonsuz ve Sonlu Kanatlar 315
5.6 Basınç Katsayısı 316
5.7 Taşıma Katsayısının C_P den Elde Edilmesi 322
5.8 Taşıma Katsayısı İçin Sıkıştırılabilme Düzeltmesi 326
5.9 Kritik Mach Sayısı ve Kritik Basınç Katsayısı 327
5.10 Sürükleme-Divergenge Mach Sayısı 339
5.11 Dalga Sürüklemesi (Ses Üstü Hızlarda) 347
5.12 Kanat Profili Sürüklemesinin Özeti 357
5.13 Sonlu Kanatlar 359
5.14 İndüklenmiş Sürüklemenin Hesabı 363
5.15 Taşıma Eğrisi Eğimindeki Değişme 372
5.16 Ok Açılı Kanatlar 381
5.17 Flaplar—Yüksek Taşıma İçin Bir Mekanizma 394
5.18 Silindir ve Kürelerin Aerodinamiği 400
5.19 Taşıma Nasıl Oluşur—Bazı Alternatif Açıklamalar 405

5.20 Tarihsel Not: Kanat Profilleri ve Kanatlar 415
5.20.1 Wright Kardeşler 416
5.20.2 İngiliz ve Birleşik Devletler Kanat profilleri (1910–1920) 417
5.20.3 1920–1930 Arası 418
5.20.4 İlk NACA Dört-rakamlı Kanat profilleri 418
5.20.5 Sonraki NACA Profilleri 419
5.20.6 Modern Kanat profili Çalışmaları 419
5.20.7 Sonlu Kanatlar 420
5.21 Tarihsel Not: Ernst Mach ve Mach Sayısı 422
5.22 Tarihsel Not: İlk İnsanlı Ses Üstü Uçuş 426
5.23 Tarihsel Not: X-15—İlk İnsanlı Hipersonik Uçak ve Uzay Mekiğinin Basamak-Taşı 430
5.24 Özet ve Gözden Geçirme 432
Kaynakça 434
Problemler 435

Bölüm **6**
Uçak Performansının Elemanları 440

6.1 Giriş: Sürükleme Poleri 440
6.2 Hareket Denklemleri 447
6.3 Sabit İrtifada İvmesiz Uçuş İçin Gerekli İtki 449
6.4 Sunulabilir İtki ve Maksimum Hız 457
6.5 Sabit Seviyede İvmesiz Uçuş İçin Gerekli Güç 460
6.6 Sunulabilir Güç ve Maksimum Hız 465
6.6.1 Pistonlu Motor-Pervane Kombinasyonu 465
6.6.2 Jet Motoru 467
6.7 Gerekli Güç ve Sunulabilir Güç Üzerinde İrtifanın Etkisi 469
6.8 Tırmanma Oranı 478
6.9 Süzülme Uçuşu 487
6.10 Mutlak Tavan ve Servis Tavanı 490
6.11 Tırmanma Süresi 497
6.12 Menzil ve Havada Kalma Süresi: Pervane-Tahrikli Uçak 498
6.12.1 Fiziksel Hususlar 499
6.12.2 Niceliksel Formülasyon 500
6.12.3 Breguet Formülleri (Pervane-Tahrikli Uçak) 502
6.13 Menzil ve Havada Kalma Süresi: Jet Uçakları 506
6.13.1 Fiziksel Düşünceler 507
6.13.2 Niceliksel Formülasyon 508
6.14 $C_{D,0}$ ve $C_{D,i}$ Arasındaki Bağıntılar 512
6.15 Kalkış Performansı 520
6.16 İniş Performansı 526
6.17 Dönüş Uçuşu ve *V-n* Diyagramı 529
6.18 İvmeli Tırmanma Oranı (Enerji Yöntemi) 538
6.19 Ses Üstü Uçaklar İçin Özel Hususlar 545
6.20 İçinde İnsan Bulunmayan Hava Araçları (UAVler) 549
6.21 Mikro Hava Araçları 559
6.22 Kavramsal Uçak Tasarımının Felsefesi 562
6.23 Bir Açıklama 565
6.24 Tarihsel Not: Sürükleme Azaltma—NACA Kaportası ve Fillet 565
6.25 Tarihsel Not: Uçak Performansının Erken Tahmini 568
6.26 Tarihsel Not: Breguet ve Menzil Formülleri 571
6.27 Tarihsel Not: Uçak Tasarımı—Evrim ve Devrim 572
6.28 Özet ve Gözden Geçirme 577
Kaynakça 581
Problemler 581

Bölüm **7**
Kararlılık ve Kontrol İlkeleri 586

7.1 Giriş 586
7.2 Kararlılık ve Kontrol Tanımları 592
7.2.1 Statik Kararlılık 593
7.2.2 Dinamik Kararlılık 594
7.2.3 Kontrol 596
7.2.4 Kısmi Türev 596
7.3 Uçağın Üzerindeki Momentler 597
7.4 Mutlak Hücum Açısı 598
7.5 Boylamasına Statik Kararlılık Kriterleri 600
7.6 Niceliksel İnceleme: Kanadın M_{cg}'ye Katkısı 605
7.7 Kuyruğun M_{cg}'ye Katkısı 609
7.8 Ağırlık Merkezi Etrafındaki Toplam Yunuslama Momenti 612
7.9 Boylamasına Statik Kararlılık için Denklemler 614
7.10 Tarafsız Nokta 616
7.11 Statik Marjin 617
7.12 Statik Boylamasına Kontrol Kavramı 621
7.13 Dengeleme (Trim) İçin İrtifa Dümeni Açısının Hesaplanması 626
7.14 Levye–Sabit Statik Kararlılıkla Levye–Serbest Kararlılığın Karşılaştırılması 628
7.15 İrtifa Dümeninin Menteşe Momenti 629
7.16 Levye–Serbest Boylamasına Statik Kararlılık 631
7.17 Yönsel Statik Kararlılık 635
7.18 Yanlamasına Statik Kararlılık 636
7.19 Bir Açıklama 638
7.20 Tarihsel Not: Wright Kardeşlere Karşı Avrupa'nın Kararlılık ve Kontrol Felsefesi 639
7.21 Tarihsel Not: Uçuş Kontrollerinin Gelişimi 640
7.22 Tarihsel Not: "Tuck-Under" Problemi 642
7.23 Özet ve Gözden Geçirme 643
Kaynakça 645
Problemler 645

Bölüm **8**
Uzay Uçuşu (Uzay Bilimleri) 647

8.1 Giriş 647
8.2 Diferansiyel Denklemler 654
8.3 Lagrange Denklemi 655
8.4 Yörünge Denklemi 658
8.4.1 Kuvvet ve Enerji 658
8.4.2 Hareket Denklemi 660
8.5 Uzay Vasıtalarının Gezingeleri– Bazı Temel Hususlar 664
8.6 Kepler Yasaları 671
8.7 VIS -VIVA (Enerji) Denklemi 675
8.8 Bazı Yörünge Manevraları 681
8.8.1 Düzlem Değişiklikleri 681
8.8.2 Yörünge Transferleri: Tek-İmpuls ve Hohmann Transferleri 686
8.9 Gezegenler Arası Gezingeler 694
8.9.1 Hiperbolik Gezingeler 695
8.9.2 Etki Küresi 697
8.9.3 Güneş Merkezli Gezingeler 697
8.9.4 Yamanmış Konikler Yöntemi 698
8.9.5 Kütlesel Çekim-Destekli Gezingeler 699
8.10 Ay Transferi 706
8.11 Uzay Aracı Yönelim Kontrolü 707
8.12 Dünya'ya veya Bir Gezegene Giriş 708
8.13 Üssel Atmosfer 711
8.14 Atmosfere Giriş için Genel Hareket Denklemleri 711
8.15 Balistik Girişe Uygulama 715
8.16 Giriş Isınması 721
8.17 Uzay Mekiğine Uygulamasıyla Taşıyıcı Giriş 729
8.18 Tarihsel Not: Kepler 733
8.19 Tarihsel Not: Newton ve Yerçekim Yasası 735

8.20 Tarihsel Not: Lagrange 737
8.21 Tarihsel Not: İnsansız Uzay Uçuşu 737
8.22 Tarihsel Not: İnsanlı Uzay Uçuşu 742
8.23 Özet ve Gözden Geçirme 744
Kaynakça 746
Problemler 747

Bölüm **9**
İtki 750

9.1 Giriş 750
9.2 Pervane 753
9.3 Pistonlu Motor 761
9.4 Jetle Tahrik—İtki Denklemi 771
9.5 Türbojet Motoru 774
9.5.1 Bir Türbojet Motorunda İtkinin Birikimi 779
9.6 Türbofan Motoru 781
9.7 Ramjet Motoru 784
9.8 Roket Motoru 788
9.9 Roket Yakıtları—Bazı Düşünceler 795
9.9.1 Sıvı Yakıtlar 795
9.9.2 Katı Yakıtlar 798
9.9.3 Bir Açıklama 800
9.10 Roket Denklemi 801
9.11 Roketin Kademelendirilmesi 802
9.12 Uzay Aracı Gezinge Manevrası için Yakıt İsterleri 806
9.13 Elektrikle Tahrik 809
9.13.1 Elektron-İyon İticisi 810
9.13.2 Manyetoplasmadinamik İticisi 811
9.13.3 Ark-Jet İticisi 811
9.13.4 Bir Açıklama 811
9.14 Tarihsel Not: İlk Pervanenin Geliştirilmesi 812
9.15 Tarihsel Not: Havacılık İçin İçten Yanmalı Motorun İlk Geliştirilmesi 815
9.16 Tarihsel Not: İlk Jet Motorlarının Mucitleri 817
9.17 Tarihsel Not: Roket Motorlarının Başlangıç Tarihçesi 820
9.18 Özet ve Gözden Geçirme 826
Kaynakça 828
Problemler 828

Bölüm **10**
Hipersonik Vasıtalar 832

10.1 Giriş 832
10.2 Hipersonik Akıma İlişkin Fiziksel Hususlar 836
10.2.1 İnce Şok Tabakaları 836
10.2.2 Anropi Tabakası 837
10.2.3 Viskoz Etkileşim 838
10.2.4 Yüksek-Sıcaklık Etkileri 839
10.2.5 Düşük-Yoğunluklu Akım 840
10.2.6 Tekrarlama 844
10.3 Hipersonik Akım İçin Newtonyen Yasa 844
10.4 Hipersonik-Uçaklara İlişkin Bazı Açıklamalar 850
10.5 Özet ve Gözden Geçirme 859
Kaynakça 859
Problemler 860

Ek A Standart Atmosfer, SI Birimleri 861

Ek B Standart Atmosfer, İngiliz Mühendislik Bilimleri 871

Ek C Semboller ve Dönüşüm Çarpanları 879

Ek D Kanat Profili Verileri 880

Cevap Anahtarı 909

Dizin 913

BÖLÜM 1

İlk Havacılık Mühendisleri

Bin yıl boyunca kimse uçamayacak!

Wilbur Wright, 1901, bir umutsuzluk krizi içinde

BAŞARILI DÖRT UÇUŞ TÜMÜ PERŞEMBE SABAHI YİRMİ BİR MİL RÜZGARA KARŞI YALNIZ MOTOR GÜCÜYLE YERDEN BAŞLAYAN HAVA İÇİNDE ORTALAMA HIZ OTUZ BİR MİL EN UZUNU 57 SANİYE BASINI BİLGİLENDİRİN NOELDE EVDEYİZ.

OREVELLE WRIGHT
Orijinal baskı hatalarıyla birlikte,
Orville Wright'dan babasına bir telgraf,
17 Aralık 1903

1.1 GİRİŞ

Sahne: Kuzey Carolina'da Kitty Hawk'ın 4 mil güneyindeki Kill Devil Tepeleri'nin rüzgara açık kumulları. *Zaman*: 17 Aralık 1903 Perşembe öğleden önce 10:35 civarı. *Karakterler*: Orville ve Wilbur Wright ile beş yerel tanık. *Aksiyon*: Dengeli, tarih yazmaya hazır, ladin ve bezden yapılmış, biri diğerinin üstüne yerleştirilmiş iki kanatla kanatların önünde payandalar üzerine yerleştirilmiş bir yatay dümen ve kanatların arkasında bir çift düşey dümen şeklinde (bk. Şekil 1.1), eften püften, tuhaf bir makine. Alt kanadın üst yüzünde kanat

5. Otto Lilienthal tarihteki tam başarılı ilk planörleri tasarlamıştır. 1891'den 1896'ya kadar dönem içinde 2000'den fazla başarılı planör uçuşu gerçekleştirmiştir. Şayet 1896 da bir planör kazasında ölmeseydi Lilienthal Wright kardeşlerden önce tahrikle uçuşu başarabilecekti.
6. Smithsonian Enstitüsü'nün sekreteri Samuel Pierpont Langley 1896'da tarihteki ilk havadan-ağır, *insansız,* tahrikle sürekli uçuşu küçük-ölçekli *Aerodrome* ile gerçekleştirmiştir. Ancak insanlı uçuş teşebbüsleri, son birisi 8 Aralık 1903'te—Wright kardeşlerin çarpıcı başarısından sadece 9 gün önce—olmak üzere başarısızdır.
7. Havacılık tarihinde—ve aslında insanlık tarihinde—kırmızı harflerle gösterilen bir başka gün 17 Aralık 1903'tür. O gün North Carolina'daki Kill Devil Tepeleri'nde Orville ve Wilbur Wright tarihteki ilk kontrollü, sürekli, tahrikli, havadan-ağır, insanlı uçuşu gerçekleştirmişlerdir. Bu uçuş 20. yüzyıl hayatında köklü değişiklik yaratmıştır.
8. Wright kardeşlerin 1908'de Avrupa ve Birleşik Devletler'deki halk gösterilerinden sonra havacılığın gelişimi üssel olarak yükselmiştir. Glenn Curtiss ve Wright'ların devam eden çalışmaları ile Langley'in ilk çalışmalarının süren etkisi havacılığın I. Dünya Savaşı'ndan önceki gelişimi üzerinde önemli olan bir havacılık üçgeni oluşturmuştur.

Bu kitabın kalan kısmı boyunca, 20 ve 21. yüzyıllarda teknoloji ilerlerken hava-uzay mühendisliğinin mirasını açıklayan çeşitli tarihsel kayıtlar görülecektir. Bu gibi tarihsel notların bu teknolojiye ilişkin gelişen anlayışınıza yeni bir boyut ekleyeceği ümit edilmektedir.

Kaynakça

Anderson, John D., Jr. *A History of Aerodynamics and Its Impact on Flying Machines,* Cambridge University Press, New York, 1997.

———. *The Airplane: A History of Its Technology.* American Institute of Aeronautics and Astronautics, Reston, VA, 2002.

———. *Inventing Flight: The Wright Brothers and Their Predecessors.* Johns Hopkins University Press, Baltimore, 2004.

Angelucci, E. *Airplanes from the Dawn of Flight to the Present Day.* McGraw-Hill, New York, 1973.

Combs, H. *Kill Devil Hill.* Houghton Mifflin, Boston, 1979.

———. *A Dream of Wings.* Norton, New York, 1981.

Crouch, T. D. *The Bishop's Boys.* Norton, New York, 1989.

Gibbs-Smith, C. H. *Sir George Cayley's Aeronautics 1796–1855.* Her Majesty's Stationery Office, London, 1962.

———. *The Invention of the Aeroplane (1799–1909).* Faber, London, 1966.

———. *Aviation: An Historical Survey from Its Origins to the End of World War II.* Her Majesty's Stationery Office, London, 1970.

———. *Flight through the Ages.* Crowell, New York, 1974.

Aşağıdakiler, İngiliz Bilim Müzesi için C. H. Gibbs-Smith tarafından hazırlanmış, Londra'da Her Majesty's Stationery Office tarafından yayınlanmış bir seri küçük kitapçıktır:

The Wright Brothers, 1963
The World's First Aeroplane Flights, 1965
Leonardo da Vinci's Aeronautics, 1967
A Brief History of Flying, 1967
Sir George Cayley, 1968

Jakab, Peter L. *Visions of a Flying Machine.* Smithsonian Institution Press, Washington, 1990.

Josephy, A. M., and A. Gordon. *The American Heritage History of Flight.* Simon and Schuster, New York, 1962.

Kinney, Jeremy R. *Airplanes: The Life Story of a Technology,* Greenwood Press, Westport, Conn., 2006.

McFarland, Marvin W. (ed.). *The Papers of Wilbur and Orville Wright.* McGraw-Hill, New York.

Roseberry, C. R. *Glenn Curtiss: Pioneer of Flight.* Doubleday, Garden City, NY, 1972.

Taylor, J. W. R., and K. Munson. *History of Aviation.* Crown, New York, 1972.

2 BÖLÜM

Temel Düşünceler

Mühendislik: "Bilimsel ilkelerin pratik amaçlara uygulaması". Latince doğuştan gelen yetenek ve beceri, yaratıcı anlamına gelen"ingenium" kelimesinden.

İngiliz Dili için American Heritage Sözlüğü,[1] 1969

Mühendislik ve fizik biliminin dili semboller, tanımlamalar, formüller ve kavramların mantıksal bir koleksiyonu ve özümlemesidir. Sokaktaki ortalama bir kişi için bu dil çoğu zaman gizemli ve anlaşılmazdır. Nitekim mühendis olduğunuzda eşinizle yemek masasında o günkü büyük teknik başarılarınız hakkında konuşacağınızı beklemeyiniz. Muhtemelen ne hakkında konuştuğunuzu anlamayacaktır (eşiniz ilgili bir mühendislik alanında çalışıyor olmadıkça). Bu dil fiziksel düşünceleri aktarmaya yöneliktir. Bizim etrafımızdaki dünyada gözlemlediğimiz doğa olaylarını anlatma yolumuzdur. En az 2500 yıldır gelişen bir dildir. Örneğin, MÖ 400'de Yunan felsefeci Democritus *atom* kelimesini ve kavramını—maddenin parçalanamayan en küçük parçası—ortaya koymuştur. Bu bölümün amacı hava-uzay mühendisleri tarafından kullanılan günlük dilin bir kısmını tanıtmaktır; bu dil kitabın kalan kısmı boyunca sırasıyla genişletilerek uygulanacaktır.

Bu kitap boyunca, "uçuşa başlangıcı" teşkil eden düşünceler ve entelektüel gelişim çerçevesinde size rehberlik edecek yol haritalarınız olacaktır. Lütfen bu yol haritalarını sıkça kullanınız. Bunlar size daha önce tartışmamızın neresinde olduğunuzu, şimdi nerede bulunduğunuzu ve nereye gittiğinizi söyleyecektir.

[1] The American Heritage Dictionary of the English Language

m, s ve K kullanan SI sistemi ve lb, slug, ft, sec, ve °R kullanan İngiliz mühendislik sistemi. SI sistemi, dünyanın her tarafında açık farkla en yaygın biçimde kullanılan sistemdir. İngiltere'de ve Birleşik Devletler'de geçen yüzyılda başlıca dayanak olan İngiliz mühendislik sisteminin yerini de şimdi bu iki ülkede dahi SI sistemi giderek almaktadır. Ancak İngiliz mühendislik sisteminde geçmişe ait geniş bir mühendislik literatürü bulunduğundan ve bazı mühendisler halen bu sistemi kullanmakta olduğundan, iki lisanlı olmanız ve her iki sistemi kullanırken de kendinizi rahat hissetmeniz gerekmektedir. Bu nedenle bu kitapta bazıları bir sistemi kullanırken bazıları da diğer sistemi kullanan hesaplamalar bulacaksınız (modern mühendislik ders kitaplarında sadece SI sisteminin kullanılması biraz cezbedilmektedir. Ancak bu kitapta böyle yapılmasının bir kötülük olacağı düşünülmektedir. İster sadece SI birimlerini kullanan bir ülkeden olun, isterseniz İngiliz mühendislik birimlerini en azından kısmen kullanmaya devam eden bir ülkeden olun her iki sisteme de aşina ve bunları uluslar arası dünyada sorunsuz kullanma konusunda rahat olmalısınız).

Bu bölümde tanıtılan en önemli temel düşüncelerden birisi belki aerodinamik kuvvetlerin kaynağına ilişkindir. Kısım 2.2'de izah edildiği gibi her zaman bir cismin etrafında bir gaz veya sıvı akışı olduğunda, bu cisim bir aerodinamik kuvvete maruz kalır. Bu kuvvet sıklıkla iki kuvvet bileşenine ayrılır: *taşıma,* gelen akım doğrultusuna dik; ve *sürükleme,* gelen akım doğrultusuna paralel. Kısım 2.2'de cismin konfigürasyonu ve akıma göre yönelimi ne olursa olsun ve akım cismin etrafından hangi hızla geçerse geçsin *bütün hallerde* cismin üzerindeki bileşke aerodinamik kuvvet ve dolayısıyla taşıma ve sürüklemenin *sadece* cismin akımla temas halindeki tüm yüzeyine etkiyen basınç dağılımından ve kayma gerilmesi dağılımından kaynaklandığı vurgulanmaktadır. Basınç ve kayma gerilmesi dağılımları doğanın bir akım alanındaki bir cisme erişerek bir kuvvet etkittiği iki elidir. Olay budur; başka bir şey değildir. Bu gerçeği havauzay mühendisliği çalışmalarınızın başından itibaren doğru anlayıp değerlendirmek sizi ilerideki çalışmalarınızda ve işinizde birçok üzüntüden ve karışıklıktan koruyacaktır.

Bu bölümdeki ana fikirlerin kısa bir özeti şu şekildedir:

1. Aerodinamik dili basınç, yoğunluk, sıcaklık ve hızı içermektedir. Belli bir akım için hız alanının bir görünümü akım çizgileri çizilerek elde edilebilir.
2. Bir cisim üzerindeki tüm aerodinamik kuvvetlerin kaynağı yüzey üzerindeki basınç dağılımı ve kayma gerilmesi dağılımıdır..
3. Mükemmel gaz moleküller arası kuvvetlerin ihmal edilebildiği bir gazdır. Mükemmel bir gaz için p, ρ ve T'yi birbirine bağlayan hal denklemi

$$\boxed{p = \rho RT} \tag{2.3}$$

şeklinde olup buradaki R özgül gaz sabitidir.

4. Temel denklemlerde karışıklıklardan, hatalardan ve bir takım gereksiz dönüştürme çarpanlarından kaçınmak için daima uyumlu birimler kullanılmalıdır. Bu kitapta SI birimleri (newton, kilogram, metre, saniye) ve İngiliz mühendislik sistemi (pound, slug, foot, saniye) kullanılmaktadır.

Kaynakça

Anderson, John D., Jr. *Aircraft Performance and Design*. WCB/McGraw-Hill, New York, 1999.

Gray, George W. *Frontiers of Flight*. Knopf, New York, 1948.

Griffin, Michael D., and James R. French. *Space Vehicle Design*. 2nd ed. American Institute of Aeronautics and Astronautics, Reston, VA, 2004.

Hartman, E. P. *Adventures in Research: A History of Ames Research Center 1940–1965,* NASA SP-4302. 1970.

Mechtly, E. A. *The International System of Units*. NASA SP-7012, 1969.

Problemler

2.1 Uzay Mekiği'nin inişe yakın düşük-hızlı uçuşunu göz önüne alınız. Şayet mekiğin burnunda havanın basıncı ve sıcaklığı sırasıyla 1.2 atm ve 300 K ise yoğunluk ve özgül hacim nedir?

2.2 1 kg helyumu 500 K sıcaklıkta göz önüne alınız. Helyumun toplam iç enerjisinin tüm atomların her birinin ortalama kinetik enerjilerinin toplamından kaynaklandığını kabul ederek gazın iç enerjisini hesaplayınız. *Not:* Helyumun moleküler ağırlığı 4'tür. Kimyadan moleküler ağırlığın mol başına kütle olduğunu hatırlayınız; yani 1 mol helyum 4 kg kütleye sahiptir. Ayrıca herhangi bir gazın 1 mol'ü 6.02×10^{23} adet molekül veya atom içermektedir (Avogadro sayısı).

2.3 20 ft uzunluğa, 15 ft genişliğe ve 8 ft yüksekliğe sahip bir oda içindeki havanın ağırlığını hesaplayınız (pound cinsinden). Standart atmosferik basınç ve sıcaklığı sırasıyla 2116 lb/ft^2 ve 59°F kabul ediniz.

2.4 Problem 2.3'teki hal ile karşılaştırarak, hava sıcaklığı -10°F'a (çok soğuk bir kış günü) indirildiğinde odadaki havanın toplam ağırlığındaki değişimi yüzde olarak hesaplayınız. Basıncın 2116 lb/ft^2 olarak sabit kaldığını kabul ediniz.

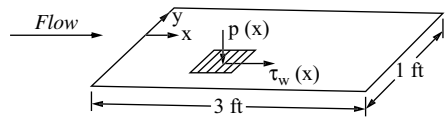
2.5 Daha önceden boş olan 900 ft^3'lük bir depoya 1500 lb$_m$ hava pompalanmış olup depo içindeki hava sıcaklığı üniform 70°F dır. Depo içindeki havanın basıncı atmosfer cinsinden nedir?

2.6 Problem 2.5'te havanın depo içerisine pompalanma hızının 0.5 lb$_m$/s olduğunu kabul ediniz. Depo içindeki hava miktarının 1000 lb$_m$ olduğu anı göz önüne alınız. Bu anda hava sıcaklığının üniform 50°F olduğunu ve 1°F/dak hızla artmakta olduğunu kabul ediniz. Bu anda basıncın değişme hızını hesaplayınız.

2.7 Concorde sesüstü yolcu uçağının kanadı üzerindeki bir noktada hava sıcaklığının −10°C ve basıncın da 1.7×10^4 N/m^2 olduğunu kabul ediniz. Bu noktadaki yoğunluğu hesaplayınız.

2.8 Bir sesüstü rüzgar tünelinin deney odasındaki bir noktada hava basıncı ve sıcaklığı sırasıyla 0.5×10^5 N/m^2 ve 240 K dır. Özgül hacmı hesaplayınız.

2.9 Bir aerodinamik akış içerisinde düzlemsel bir yüzeyi göz önüne alınız (bir rüzgar tünelinin düzlemsel yan duvarı gibi). Bu yüzeyin boyutları, şekilde gösterildiği gibi akım doğrultusunda (x doğrultusu) 3 ft ve akıma dik doğrultuda (y doğrultusu) 1 ft'tir. Basınç dağılımının (foot kareye pound olarak) $p = 2116 - 10x$ şeklinde verildiğini ve y den bağımsız olduğunu ve ayrıca kayma gerilmesi dağılımının da (foot kareye pound olarak) $\tau_w = 90/(x + 9)^{1/2}$ ile verildiğini ve y den bağımsız olduğunu kabul ediniz.

BÖLÜM 3

Standart Atmosfer

Bazen nazik, bazen kaprisli, bazen berbat, iki anı asla birbirinin aynı olmayan; tutkularıyla nerdeyse bir insan, şevkatiyle nerdeyse ruhani, sonsuzluğuyla neredeyse ilahi.

John Ruskin, Gökyüzü

Hava-uzay vasıtaları iki temel sınıfa ayrılabilir: uçak ve helikopter gibi daima hissedilebilir atmosfer içerisinde uçan atmosferik vasıtalar ile uydu, Apollo ay aracı, derin-uzay sondası gibi hissedilebilir atmosfer dışında çalışan uzay vasıtaları. Uzay vasıtaları dünya yüzeyinden uzaya fırlatılmaları sırasında ve görevlerinin tamamlanmasından sonra yeniden atmosfere girerek dünyaya geri dönüşleri sırasında dünya atmosferi ile karşılaşırlar. Şayet vasıta bir gezegen sondası ise Venüs, Mars, Jupiter ve benzerlerinin atmosferleri ile karşılaşabilir. Bu nedenle herhangi bir hava-uzay aracının tasarımı ve veya performans analizi yapılırken atmosferin özellikleri hesaba katılmalıdır.

Dünya'nın atmosferi ne yapacağı sıklıkla belirsiz, dinamik olarak değişen bir sistemdir. Atmosferin basınç ve sıcaklığı irtifaya, dünya üzerindeki konuma (enlem ve boylam), günün saatine, mevsime ve hatta güneşteki patlamalara bağlıdır. Uçuş vasıtalarının tasarım ve performansı göz önüne alındığında bütün bu değişimleri hesaba katmak pek pratik değildir. Bu nedenle uçuş testleri ve rüzgar tüneli sonuçları ile genel uçak tasarımı ve performansını ortak bir referansa göre birbirine bağlamak için bir standart atmosfer tanımlanır.

5. Basınç irtifası, uçuşta veya laboratuar deneyi sırasında maruz kalınan fiili ortam basıncına karşılık gelen standart atmosfer irtifasıdır. Örneğin, şayet bir akımın ortam basıncı 393.12 lb/ft^2 ise, nerede ve nasıl olduğuna bakılmaksızın bu akımın 40,000 ft'lik (bk. Ek B) bir basınç irtifasına karşılık geldiği söylenir. Yoğunluk ve sıcaklık irtifaları için de aynı fikir kullanılabilir.

Kaynakça

Minzner, R. A., K. S. W. Champion, and H. L. Pond. *The ARDC Model Atmosphere, 1959,* Air Force Cambridge Research Center Report No. TR-59-267, U.S. Air Force, Bedford, MA, 1959.

Problemler

3.1. Standart atmosferde 12 km'de basınç, yoğunluk ve sıcaklık sırasıyla 1.9399×10^4 N/m^2, 3.1194×10^{-1} kg/m^3 ve 216.66 K'dir. Bu değerleri kullanarak basınç, yoğunluk ve sıcaklığın 18 km irtifadaki standart atmosferik değerlerini hesaplayınız ve bunları standart irtifa tablolarından kontrol ediniz.

3.2. Belli gerçek bir irtifada uçmakta olan bir uçağı göz önüne alınız. Dış ortam basıncı ve sıcaklığı sırasıyla 2.65×10^4 N/m^2 ve 220 K'dir. Basınç ve yoğunluk irtifaları nedir?

3.3. Yeni bir uçağın uçuş testi sırasında pilot yere 35,000 ft'lik bir standart irtifada yatay uçuşta olduklarını bildirmiştir. Uçağın uzağındaki çevre hava basıncı nedir?

3.4. 33,500 ft'lik bir basınç irtifasında ve 32,000 ft'lik bir yoğunluk irtifasında uçmakta olan bir uçağı göz önüne alınız. Dış hava sıcaklığını hesaplayınız.

3.5. Geometrik irtifanın hangi değerinde $h - h_G$ farkı h jeopotansiyel irtifasının yüzde 2 sine eşit olur?

3.6. Toussaint'ın formülünü kullanarak 5 km'lik jeopotansiyel irtifadaki basıncı hesaplayınız.

3.7. Jüpiterin atmosferi esasen hidrojenden (H_2) oluşmaktadır. H_2 için özgül gaz sabiti 4157 J/(kg)(K)'dir. Jüpiterin yerçekim ivmesi 24.9 m/s^2 dir. Sıcaklığın 150 K olduğu eş sıcaklıklı bir atmosfer kabul ederek ve Jüpiterin tanımlanabilir bir yüzeye sahip olduğunu varsayarak basıncın yüzey basıncının yarısına eşit olduğu irtifayı hesaplayınız.

3.8. Bir F-15 sesüstü avcı uçağı hızlı bir tırmanma halindedir. Uçağın 25,000 ft'lik bir standart irtifadan geçtiği anda irtifasının zamanla değişme oranı (Bölüm 6'da tartışılacağı üzere, tanım gereği, *tırmanma oranı*) 500 ft/s'dir. 25,000 ft'deki bu tırmanma oranına karşılık çevre basıncının da bir zamanla değişme oranı söz konusudur. Basınçtaki bu değişme oranını saniyede foot kare başına pound cinsinden hesaplayınız.

3.9. Deniz seviyesinde bir asansörle çıkmakta olduğunuzu varsayınız. Kulak zarlarınız basınçtaki anlık değişimlere karşı çok duyarlı olsun. Bu halde basınçta dakika başına yüzde 1'lik bir değişim hissetmiş olduğunuzu varsayalım. Asansörün yukarı doğru hızını dakikada metre cinsinden hesaplayınız.

BÖLÜM 4

Temel Aerodinamik

Matematik bugüne kadar bizim için uçuş açısından bir hayli yararsız olmuştur.

Büyük Britanya Havacılık
Cemiyeti'nin 14 Yıllık
Raporundan, 1879

Pür matematikçilerin cennetindeki matematiksel teoriler uçak tarafından oluşturulan hava akımını doğrudan uçak tasarımına uygulanabilecek derecede mükemmel bir doğrulukta tarif etmek için uygun bulunmuştur.

Theodore von Karman, 1954

3 km (9840 ft) irtifada 112 m/s (367 ft/s veya 251 mi/h) hızla uçmakta olan bir uçağı göz önüne alınız. Kanat üzerindeki bir noktada basınç ve hava hızı doğa yasalarının dikte ettiği özel değerlerdedir. Aerodinamik biliminin bir amacı bu yasaları çözmek ve bize akım özelliklerini hesaplayacak yöntemler sunmaktır. Bu gibi bilgiler bizi uçak üzerindeki taşıma ve sürükleme gibi pratik büyüklüklerin hesaplanmasına götürür. Diğer bir örnek verilmiş bir büyüklüğe ve şekle sahip bir roket motoru içindeki akımdır. Şayet bu motor Cape Canaveral'daki fırlatma tablası üzerinde durmakta ise ve verilen miktarda yakıtla oksitleyici yanma odasında ateşlenirse motor lülesinin çıkışındaki akım hızı ve basınç yine doğa yasalarının dikte ettiği özel değerlerdedir. Aerodinamiğin temel ilkeleri bu çıkış akım hızını ve basıncı hesaplama imkanı verir ki bu da itkiyi hesaplamamızı sağlar.

10. Her zaman bir sınır tabaka ters basınç gradyantıyla karşılaştığında (akım yönünde basınç artışının olduğu bir bölge) yüzeyden kolayca ayrılabilir. Bir kanat profili veya bir kanat üzerinde bu gibi bir akım ayrılması taşımayı azaltır sürüklemeyi arttırır.

Kaynakça

Airey, J. "Notes on the Pitot Tube." *Engineering News*, vol. 69, no. 16, April 17, 1913, pp. 782–783.

Anderson, J. D., Jr. *A History of Aerodynamics and Its Impact on Flying Machines.* Cambridge University Press, New York, 1998.

——— *Fundamentals of Aerodynamics*, 5th ed. McGraw-Hill, New York, 2011.

——— "Ludwig Prandtl's Boundary Layer." *Physics Today*, vol. 58, no. 12, December 2005, pp. 42–48.

Goin, K. L. "The History, Evolution, and Use of Wind Tunnels." *AIAA Student Journal,* February 1971, pp. 3–13.

Guy, A. E. "Origin and Theory of the Pitot Tube." *Engineering News,* vol. 69, no. 23, June 5, 1913, pp. 1172–1175.

Kuethe, A. M., and C. Y. Chow. *Foundations of Aerodynamics,* 3rd ed. Wiley, New York, 1976.

Pope, A. *Aerodynamics of Supersonic Flight.* Pitman, New York, 1958.

von Karman, T. *Aerodynamics*. McGraw-Hill, New York, 1963.

Problemler

4.1 Daralan bir kanal içerisinde sıkıştırılamaz su akımını göz önüne alınız. Giriş hızı ve alanı sırasıyla 5 ft/s ve 10 ft^2 dir. Şayet çıkış alanı giriş alanının 4 katı ise suyun çıkıştaki akım hızını hesaplayınız..

4.2 Prob. 4.1'i göz önüne alarak çıkış ve giriş arasındaki basınç farkını hesaplayınız. Suyun yoğunluğu 62.4 lb$_m$/ft^3 dür.

4.3 3 km standart irtifada 60 m/s hızla uçmakta olan bir uçağı göz önüne alınız. Kanat üzerindeki bir noktada hava akımının hızı 70 m/s dir. Bu noktadaki basıncı hesaplayınız. Akımı sıkıştırılamaz kabul ediniz.

4.4 İlk düşük hızlı uçakların birçoğunda, 1919 ile 1930 larda hava hızını ölçmek için kullanılan bir araç venturi tüpü idi. Bu basit araç bir daralan-genişleyen borudur (A dikkesit alanı akım boyunca ön kısımda azalmakta arka kısımda ise artmaktadır. Borunun giriş ve çıkış kesitlerinin arasında bir yerde *boyun* adı verilen bir minimum kesit vardır). Aşağıdaki resme bakınız. A_1 ve A_2 sırasıyla giriş ve boyun alanlarını belirtmektedir. p_1 ve p_2 de sırasıyla giriş ve boyun kesitlerindeki basınçlardır. Venturi tüpü uçak üzerinde, V_1 giriş hızının serbest-akım hızıyla—yani, uçağın hava içindeki hızı—aynı olduğu özel bir konuma yerleştirilmektedir (genel olarak kanat üzerinde veya gövdenin önü civarında). A_2/A_1 alan oranının bilinmesi (tasarımdan bilinen bir özellik) ve p_1-p_2 basınç farkının ölçülmesiyle uçağın hızı belirlenebilir. Örneğin $A_2/A_1 = \frac{1}{4}$ ve $p_1 - p_2 = 80$ lb/ft^2 kabul ediniz. Şayet uçak standart deniz seviyesinde uçmakta ise hızı nedir?

BÖLÜM 5

Kanat Profilleri, Kanatlar ve Diğer Aerodinamik Şekiller

Eğik tutulmuş düzlemin, mekanik araçlarla hava seyrüseferinin gerçek ilkesi olduğuna şüphe olmayabilir.

Sir George Cayley, 1843

5.1 GİRİŞ

Modern uçağın bu gün bildiğimiz sabit kanadının, düşey ve yatay kuyruk yüzeyleri ile ilk olarak 200 yıldan daha önce 1799'da George Cayley tarafından düşünülmüş olması dikkati çekicidir. İlk tasarımını Şekil 1.5'te gösterildiği gibi gümüş bir disk üzerine kaydetmiştir (muhtemelen kalıcılık için). Yine Cayley'in, eğrisel bir yüzeyin (gümüş disk üzerinde gösterildiği gibi) düzlemsel bir yüzeyden daha fazla taşıma ürettiğini fark etmesi de dikkat çekicidir. Cayley'in sabit-kanat kavramı havadan-ağır uçuş makinelerinin geliştirilmesinde gerçek bir devrim olmuştur. Daha öncesinde havacılık tutkunlarının en iyi yapabildikleri, kuşların doğal uçuşlarını mekanik olarak taklit etmek olmuş, bu çabalar bir seri insan-gücüyle çalışan çırpan-kanat tasarımlarına (ornitopterler) götürmüş, fakat bunlar hiçbir zaman gerçek bir çalışma imkanına sahip olamamıştır. Aslında, Leonardo da Vinci bile 15. yüzyıl sonlarında birçok tipte ornitopter tasarımı için önemli çaba harcamıştır, tabii ki boşuna. Bu gibi ornitopter tasarımlarında kanatların çırpmasının eş zamanlı olarak hem taşıma (makinenin havada tutunması için), hem de itki (uçuş boyunca makineyi ilerletmek için) ürettiği varsayılmıştır. Cayley, insanların fikirlerini kuş uçuşunun taklidinden uzaklaştırmanın ve iki kuvveti, taşıma ve itkiyi birbirinden ayırmanın sorumlusudur.

şeklinde tanımlanmaktadır. Burada *L, D* ve *M* komple kanat için sırasıyla taşıma, sürükleme ve moment olup *S* kanat üst-görünüm alanıdır.

Verilmiş bir şekil için bu katsayılar hücum açısı, Mach sayısı ve Reynolds sayısının bir fonksiyonudur.

2. Basınç katsayısı aşağıdaki şekilde tanımlanmaktadır:

$$C_p = \frac{p - p_\infty}{\frac{1}{2}\rho_\infty V_\infty^2} \tag{5.27}$$

3. Prandtl-Glauert kuralı ses altı akımlar için bir sıkıştırılabilme düzeltmesidir:

$$C_p = \frac{C_{p,0}}{\sqrt{1 - M_\infty^2}} \tag{5.28}$$

Burada, $C_{p,0}$ ve C_P sırasıyla sıkıştırılamaz ve sıkıştırılabilir hallerdeki basınç katsayılarıdır. Aynı kural taşıma ve moment katsayıları için de geçerlidir. Yani:

$$c_l = \frac{c_{l,0}}{\sqrt{1 - M_\infty^2}} \tag{5.40}$$

4. Kritik Mach sayısı bir cisim üzerinde bir noktada ilk kez ses hızına erişildiği andaki serbest-akım Mach sayısıdır. Sürükleme-ıraksama Mach sayısı ses civarı (transonik) şok dalgalarının oluşumu nedeniyle sürükleme katsayısının çabuk artış göstermeye başladığı andaki serbest-akım Mach sayısıdır. Verilmiş bir cisim için sürükleme-ıraksama Mach sayısı kritik Mach sayısından birazcık büyüktür.
5. Mach açısı şu şekilde tanımlanmaktadır:

$$\mu = \arcsin\frac{1}{M} \tag{5.49}$$

6. Sonlu bir kanat için toplam sürükleme katsayısı

$$C_D = c_d + \frac{C_L^2}{\pi e \mathrm{AR}} \tag{5.58}$$

olup burada c_d profil sürükleme katsayısı ve $C_L^2/(\pi e \mathrm{AR})$ i de indüklenmiş sürükleme katsayısıdır.

7. Sonlu bir kanat için taşıma eğimi

$$a = \frac{a_0}{1 + 57.3\, a_0/(\pi e_1 \mathrm{AR})} \tag{5.65}$$

ile verilmektedir. Burada a_o sonsuz kanadın taşıma eğimidir.

Kaynakça

Abbott, L H., and A. E. von Doenhoff. *Theory of Wing Sections.* McGraw-Hill, New York, 1949 (also Dover, New York, 1959).

Anderson, John D., Jr. *A History of Aerodynamics and Its Impact on Flying Machines.* Cambridge University Press, New York, 1997.

———. *Fundamentals of Aerodynamics,* 5th ed. McGraw-Hill, New York, 2011.

Dommasch, D. O., S. S. Sherbey, and T. F. Connolly. *Airplane Aerodynamics,* 4th ed. Pitman, New York, 1968.

Hallion, R. *Supersonic Flight (The Story of the Bell X-1 and Douglas D-558).* Macmillan, New York, 1972.

McCormick, B. W. *Aerodynamics, Aeronautics, and Flight Mechanics.* Wiley, New York, 1979.

Pierpont, P. K. "Bringing Wings of Change," *Astronautics and Aeronautics,* vol. 13, no. 10, October 1975, pp. 20–27.

Shapiro, A. H. *Shape and Flow: The Fluid Dynamics of Drag.* Anchor, Garden City, NY, 1961.

Shevell, R. S. *Fundamentals of Flight.* Prentice-Hall, Englewood Cliffs, NJ, 1983.

von Karman, T. (with Lee Edson). *The Wind and Beyond* (an autobiography). Little, Brown, Boston, 1967.

Problemler

5.1 Bir kanat profilinin aerodinamik momenti için $M = q_\infty Scc_m$ fadesini boyut analizi yöntemi ile çıkartınız Burada c veter uzunluğu ve c_m de moment katsayısıdır.

5.2 Kesit profili NACA 1412 ve veter uzunluğu 3 ft olan sonlu bir kanadı göz önüne alınız. Kanat deniz-seviyesindeki standart koşullarda 100 ft/s hızdaki hava akımında 5° hücum açısıyla yer almaktadır. Birim açıklık başına taşıma, sürükleme ve çeyrek-veter noktası etrafındaki momenti hesaplayınız.

5.3 Düşük-hızlı bir ses altı rüzgar tüneline yerleştirilmiş dikdörtgensel bir kanadı göz önüne alınız. Kanat modeli deney odası-kesitini, sonsuz bir kanadı modellemek üzere duvardan duvara tam kaplamaktadır. Kanadın kesit profili NACA 23012, veter uzunluğu 0.3 m, hava akımının basıncı, sıcaklığı ve hızı sırasıyla 1 atm, 303 K ve 42 m/s olduğuna göre birim açıklık başına taşıma, sürükleme ve çeyrek veter etrafındaki momenti hesaplayınız. Hücum açısı 8° dir.

5.4 Problem 5.3'teki kanat modelinin hücum açısı yeni bir değere getirildiğinde kanadın taşıması rüzgar tünelinin kuvvet balansı ile 200 N olarak ölçülmüştür. Şayet kanadın açıklığı 2 m ise hücum açısı nedir?

5.5 Bir rüzgar tünelinin test kesitini duvardan duvara kaplayan, NACA 0009 kesit profiline sahip dikdörtgensel kanadı göz önüne alınız. Deney odasındaki akım koşulları standart deniz-seviyesi koşullarında ve hız 120 mi/h dir. Kanat 4° hücum açısında olup rüzgar tünelinin kuvvet balansı ile ölçülen taşıma 29.5 lb dir. Kanadın alanı nedir?

5.6 Bir kanat veya kanat profili için taşımanın sürüklemeye oranı L/D önemli bir aerodinamik parametre olup kanadın aerodinamik verimliliğinin dolaysız bir ölçüsüdür. Bir kanadın hücum açısı belli bir aralık boyunca arttırıldığında L/D önce bir artış gösterir, bir maksimum değere erişir, sonra azalmaya başlar. Kesit profili NACA 2412 olan sonsuz bir kanadı göz önüne alınız. L/D nin maksimum değerini tahmin ediniz. Reynolds sayısını 9×10^6 kabul ediniz.

5.7 Bir kanat profilini standart deniz-seviyesi koşullarında 50 m/s hızdaki serbest akımda göz önüne alınız. Kanat profili üzerinde bir noktada basınç 9.5×10^4 N/m² olduğuna göre bu noktadaki basınç katsayısı nedir?

BÖLÜM 6

Uçak Performansının Elemanları

Önce Avrupa ve daha sonra dünya uçuş yoluyla birbirine bağlanacak ve uluslar kapı komşuları olarak büyüyecek şekilde birleşecektir. Bu hava yarışı, sonunda insanoğlunun en büyük ve en şanlı zaferi olacaktır. Demiryollarının uluslar için yaptığını havayolları dünya için yapacaktır.

Claude Grahame-White
İngiliz havacı, 1914

6.1 GİRİŞ: SÜRÜKLEME POLERİ

Henson'un 19'uncu yüzyıl ortalarındaki buharlı hava taşıtı[1] (bk. Şekil 1.71) zamanın sanatçıları tarafından dünyanın dört bir köşesinde uçuyormuş gibi resmedilmiştir. Şüphesiz ki tasarımcılar tarafından aracın bu kadar uzak mesafelere nasıl uçacağına ilişkin sorular göz önüne alınmamıştır. O zamanın ilk havacılık mühendisleri gibi esas ilgileri sadece uçağı yerden kaldırmak olmuştur; vasıta bir kez havaya kalktıktan sonra ne olacağı ikinci planda kalmıştır. Ancak, Wright kardeşlerin 1903'teki başarısı ile ve ardından havacılığın I. Dünya Savaşı öncesi dönemdeki hızlı gelişmesi ile uçağın havadaki performansı aniden birinci derece öneme sahip olmuştur. Belli bir tasarıma ilişkin olarak bazı aşikar sorular sorulmaya başlanmıştır (halen de sorulmaktadır). Uçağın maksimum hızı nedir? Belli bir irtifaya ne kadar çabuk tırmanabilir? Belli miktardaki bir yakıtla ne kadar uzağa uçabilir? Havada ne kadar süre ile kalabilir?

[1] aerial steam carriage

ile verilmektedir. Bu, özgül güç fazlası

$$P_s = \frac{TV - DV}{W}$$

ile birlikte sadece enerji düşüncesini kullanarak ivmeli-tırmanma performansının analizine götürür.

Kaynakça

Anderson, J. D., Jr. *Aircraft Performance and Design*. McGraw-Hill, New York, 1999. *The Airplane: A History of Its Technology*. American Institute of Aeronautics and Astronautics, Reston, VA, 2002.

Bairstow, L. *Applied Aerodynamics*. Longmans, London, 1920.

Cowley, W. L., and H. Levy. *Aeronautics in Theory and Experiment*. E. Arnold, London, 1918.

Culick, F. E. C., and H. R. Jex. "Aerodynamics, Stability, and Control of the 1903 Wright Flyer," pp. 19–43 in Howard Wolko (ed.), *The Wright Flyer: An Engineering Perspective*. Smithsonian Press, Washington, 1987.

Dommasch, D. O., S. S. Sherbey, and T. F. Connolly. *Airplane Aerodynamics,* 3rd ed. Pitman, New York, 1961.

Duchène, Captain. *The Mechanics of the Airplane: A Study of the Principles of Flight* (transl. by J. H. Ledeboer and T. O'B. Hubbard). Longmans, London, 1917.

Hale, F. J. *Introduction to Aircraft Performance, Selection, and Design*. Wiley, New York, 1984.

Judge, A. W. *Handbook of Modern Aeronautics.* Appleton, London, 1919.

Loftin, L. *Quest for Performance: The Evolution of Modern Aircraft*. NASA SP-468, 1985.

McCormick, B. W. *Aerodynamics, Aeronautics, and Flight Mechanics*. Wiley, New York, 1979.

Perkins, C. D., and R. E. Hage. *Airplane Performance, Stability, and Control*. Wiley, New York, 1949.

Raymer, D. P. *Aircraft Design: A Conceptual Approach,* 4th ed. American Institute of Aeronautics and Astronautics, Reston, VA, 2006.

Shevell, R. S. *Fundamentals of Flight*. Prentice-Hall, Englewood Cliffs, NJ, 1983.

Problemler

6.1 Çift-motorlu Beechcraft Queen Air idareci yolcu uçağını örnek alan bir uçağı göz önüne alınız. Uçağın ağırlığı 38,220 N, kanat alanı 27.3 m², açıklık oranı 7.5, Oswald etkinlik çarpanı 0.9 ve sıfır-taşıma sürükleme katsayısı $C_{D,0}$=0.03'tür. (*a*) standart deniz seviyesinde ve (*b*) 4.5 km irtifada 350 km/h hızla uçması için gerekli itkiyi hesaplayınız.

6.2 5000 lb ağırlığındaki bir uçak standart deniz seviyesi koşullarında 200 mi/h hızla uçmaktadır. Bu hızda L/D oranı maksimumdur. Kanat alanı ve açıklık oranı sırasıyla 200 ft² ve 8.5'tur. Oswald etkinlik çarpanı 0.93'tür. Uçağın toplam sürüklemesini hesaplayınız.

7 BÖLÜM

Yrd. Doç. Dr. Uğur Özdemir tarafından çevrilmiştir.

Kararlılık ve Kontrol İlkeleri

Havacılığın önemli bir sorunu uçağın şeklinde, tasarımın verimliliğine ciddi zararlar vermeden, uçağın esneklik ve kontrolünün istenen yörüngeyi devam ettirecek yeterlilikte muhafaza edilmesi koşuluyla pilotun dikkatini büyük ölçüde rahatlatacak derecede doğal bir kararlılık sağlayacak düzeltme yapmaktır.

NACA'nın Birinci Yıllık
Faaliyet Raporu'ndan, 1915

7.1 GİRİŞ

Mekan: Paris'in hemen dışında, Issy-les-Moulineaux'da bir Fransız ordusu tatbikat alanı. *Zaman*: 13 Ocak 1908 sabahı. *Karakter*: sakallı, İngiliz asıllı ama Fransızca konuşan, ilk kez henüz dört ay önce uçmuş bir pilot olan Henri Farman. *Olay*: Özenli bir şekilde yapılmış çift kanatlı Voisin-Farman 1-bis uçağı (bk. Şekil 7.1) yerde durmaktadır ve 50 hp Antoinette motorunun önünde dimdik oturmuş Farman ile birlikte sert esen Paris rüzgarında havalanmaya hazırdır. Farman, inişli çıkışlı bir kalkış için motora güç verirken rüzgar Voisin'in bir kutu-uçurtmaya benzeyen kuyruğunun üzerindeki kaplama bezini dalgalandırmaktadır. Farman bir yandan karşı rüzgarla mücadele ederken, uçağını kalkış noktasından 1000 m ilerideki bir işarete doğru ustaca yöneltir. Zorlu bir dairesel yörüngede düşey dümeni saptırarak kanatları yere göre aynı seviyede kalacak şekilde çift kanatlı uçağı işaret noktası etrafında döndürür. Uçak nispeten geniş ve belirsiz dairesel yay üzerinde yoluna devam ederek geriye döner. Farman, en sonunda, uçuş vesilesiyle toplanmış kalabalığın alkışları arasında başlangıçtaki kalkış noktasına iner. Farman, 1 dakika

6. Bir uçağı belirli bir α_n hücum açısında dengelemek için gerekli irtifa dümeni sapması:

$$\delta_{\text{trim}} = \frac{C_{M,0} + (\partial C_{M,\text{cg}}/\partial \alpha_a)\alpha_n}{V_H(\partial C_{L,t}/\partial \delta_e)} \tag{7.43}$$

Kaynakça

Etkin, B. *Dynamics of Flight*. Wiley, New York, 1959.

Gibbs-Smith, C. H. *Aviation: An Historical Survey from Its Origins to the End of World War II*. Her Majesty's Stationery Office, London, 1970.

Perkins, C. D., and R. E. Hage. *Airplane Performance, Stability, and Control*. Wiley, New York, 1949.

Raymer, D. P. *Aircraft Design: A Conceptual Approach*, 4th ed. American Institute of Aeronautics and Astronautics, Reston, VA, 2006.

Problemler

7.1 Verilmiş bir kanat-gövde kombinasyonu için aerodinamik merkez, ağırlık merkezinin 0.03 veter uzunluğu kadar önünde bulunmaktadır. Ağırlık merkezi etrafındaki moment katsayısı 0.0050 ve taşıma katsayısı 0,50'dir. Aerodinamik merkez etrafındaki moment katsayısını hesaplayınız.

7.2 Rüzgar tüneline yerleştirilmiş bir kanat-gövde modelini göz önüne alınız. Deney odasındaki akım 100 m/s hızda ve standart deniz seviyesi koşullarındadır. Kanat alanı ve veter uzunluğu sırasıyla 1.5 m² ve 0.45 m'dir. Rüzgar tüneli balansı kullanılarak taşıma sıfır iken ağırlık merkezi etrafındaki moment -12,4 Nm olarak ölçülmüştür. Model, başka bir hücum açısına döndürüldüğünde taşıma ve ağırlık merkezi etrafındaki moment sırasıyla 3675 N ve 20.67 Nm olarak ölçülmüştür. Aerodinamik aerodinamik merkez etrafındaki moment katsayısının değerini ve ağırlık merkezinin konumunu hesaplayın.

7.3 Problem 7.2'deki modeli göz önüne alınız. Şayet modelin gerisine, ağırlık merkezinin konumunu veter uzunluğunun yüzde yirmisi kadar geriye kaydıracak bir kurşun kütlesi eklenirse, taşımanın 4000 N olması halinde ağırlık merkezi etrafındaki momenti hesaplayınız.

7.4 Problem 7.2'deki kanat-gövde modelini göz önüne alınız. Bu modele irtifa dümeni olmayan bir yatay kuyruk eklendiğini varsayınız. Uçağın ağırlık merkezinden kuyruğun aerodinamik merkezine olan mesafe 1.0 m'dir. Kuyruk alanı 0.4 m² ve kuyruk oturma açısı 2.0 derecedir. Kuyruğun taşıma eğrisi eğimi derece başına 0.12'dir. Deneysel ölçmelerden $\varepsilon_0 = 0$ v $\partial\varepsilon/\partial\alpha = 0.42$ dir. Şayet modelin mutlak hücum açısı 5° ve bu hücum açısındaki taşıma 4134 N ise ağırlık merkezi etrafındaki momenti hesaplayınız.

7.5 Problem 7.4'teki kanat-gövde modelini göz önüne alınız. Bu modelin boylamasına statik kararlılığı ve dengesi var mıdır?

7.6 Problem 7.4'teki konfigürasyon için h=0.26 iken tarafsız noktayı ve statik marjini hesaplayın.

7.7 Problem 7.4'teki konfigürasyonun yatay kuyruğuna bir irtifa dümeni eklendiğini varsayınız. İrtifa dümeninin kontrol etkinliği 0.04'tür. Konfigürasyonu 8° hücum açısında dengelemek için gerekli irtifa dümeni sapma açısını hesaplayınız.

BÖLÜM 8

Uzay Uçuşu (Uzay Bilimleri)

Neyin mümkün olmadığını söylemek zordur, çünkü dünün hayali bugünün umudu, yarının ise hakikatidir.

Robert H. Goddard
Lise-mezuniyetinde, 1904

Houston, Burası Sükunet Üssü[1]. Kartal[2] yere indi.

Neil Armstrong
Aya insanlı ilk iniş sırasında
Görev Kontrol birimiyle
bir radyo haberleşmesinden
20 Temmuz 1969

8.1 GİRİŞ

UZAY —o son sınır, o sınırsız genişlik, o en güçlü teleskoplarımızın erişebildiğinin ötesindeki uzaklıklar, belki de sayısız gezegende başka zeki medeniyetler barındıran o bölge; uzay— bilinmeyen sırları insanlığın hayal gücünü yüzyıllarca cezbetmiş, teknik açıdan fethi 20. yüzyılın ikinci yarısına uzay çağı olarak damgasını vurmuş; uzay —işte bu bölümün konusu.

Uçuşa giriş konumuzda bu noktaya kadar havacılığa, atmosfer içerisinde hareket etmek üzere tasarlanan ve taşıma ve itkileri açısından atmosfere bağlı olan vasıtaların bilim ve mühendisliğine vurgu yaptık. Ancak Kısım 1.11'de belirtildiği üzere, havacılığın ilerlemesinin arkasındaki itici güç her zaman daha yükseğe ve daha hızlı uçma isteği olmuştur.

[1] Tranquillity Base

[2] Eagle

ile ifade edilebilir. Burada V_{HE} uzay aracının fırlatıldığı gezegenden kaçış hızındaki *fazlalık* hızıdır. V_∞ sembolü V_{HE} ile birbirinin yerine kullanılabilir.

10. Gezegenler arası bir görevin başlangıç tasarımı için sıklıkla yamalı konikler[29] yöntemi kullanılmaktadır. Bu yöntem kalkış gezegeninde hiperbolik yörünge, buna yamanmış güneş merkezli bir transfer yörüngesi ve hedef gezegende buna yamanmış bir hiperbolik yörüngeyi içermektedir.

11. Bazı gezegenler arası görevler için yerçekimi-destekli bir manevra kullanılır. Burada uzay aracının uçuş yörüngesi bir ara gezegenin etki küresi içine gelecek biçimde bilinçli olarak tasarlanmıştır. Öyle ki burada ara gezegenin güneş etrafındaki yörüngesindeki hızına bağlı olarak uzay aracı enerji kazanır veya kaybeder. Bu aracı gezegen uzay aracının enerjisini değiştiren bir sapan rolü oynar. Yerçekimdestekli manevranın bir sonucu olarak uzay aracının hızındaki değişme

$$\Delta \mathbf{V} = \frac{2\mathbf{V}_{\infty \mathbf{A}}}{e} \tag{8.109}$$

olur. Burada $\mathbf{V}_{\infty A}$ uzay aracının ara gezegene göre yaklaşma hızı ve *e*"de uzay aracının gezegene göre hiperbolik yörüngesindeki dışmerkezliktir. $\mathbf{V}_{\infty \mathbf{A}}$ uzay aracının güneş merkezli yörüngesindeki vektör hızından bilinmekte olup *e'*de

$$e^2 = 1 + \frac{\beta^2 \mathbf{V}_{\infty A}{}^4}{k^4} \tag{8.114}$$

den elde edilir. Burada $k^2 = GM$ yerçekim-desteği için kullanılan aracı gezegenin *M* kütlesine dayanmakta, β ise Şekil 8.35'te gösterilen ıskalama mesafesidir[30].

12. Balistik bir giriş vasıtasının atmosfer içindeki hız değişimi

$$\frac{V}{V_E} = e^{-\rho/2[m/(C_D S)]Z \sin\theta} \tag{8.129}$$

ile verilmektedir. Burada ρ irtifanın bir fonksiyonu, $m/(C_D S)$ balistik parametresi, θ giriş açısı, V_E giriş başlangıç hızı ve $Z = g_0/(RT)$ dir. Giriş sırasındaki maksimum yavaşlama

$$\left|\frac{dV}{dt}\right|_{\max} = \frac{V_E^2 Z \sin\theta}{2e} \tag{8.143}$$

ile verilmektedir.

13. Girişteki aerodinamik ısınma hızın küpü ile değişmektedir:

$$\frac{dQ}{dt} = \frac{1}{2}\rho_\infty V_\infty^3 S C_H \tag{8.149}$$

Aerodinamik ısınmayı minimize etmek için vasıtanın küt bir buruna sahip olması gerekmektedir.

14. Taşımalı giriş yörüngesi $m/(C_L S)$ taşıma parametresine bağlıdır.

Kaynakça

Allen, H. J., and A. J. Eggers. *A Study of the Motion and Aerodynamic Heating of Missiles Entering the Earth's Atmosphere at High Supersonic Speeds.* NACA TR 1381, 1958.

[29] patched conics

[30] miss distance

Anderson, J. D., Jr. "An Engineering Survey of Radiating Shock Layers." *AIAA Journal,* vol. 7, no. 9, Sept. 1969, pp. 1665–1675.

Brown, C. D. *Elements of Spacecraft Design.* American Institute of Aeronautics and Astronautics, Reston, VA, 2002.

Chapman, D. R. *An Approximate Analytical Method for Studying Entry into Planetary Atmospheres.* NASA TR R-11, 1959.

Emme, E. M. *A History of Space Flight.* Holt, New York, 1965.

Griffin, M. D., and French, J. R. *Space Vehicle Design,* 2nd ed. American Institute of Aeronautics and Astronautics, Reston, VA, 2004.

Hartman, E. P. *Adventures in Research: A History of Ames Research Center 1940–1965.* NASA SP-4302, 1970.

Kaplan, M. H. *Modern Spacecraft Dynamics and Control.* John Wiley and Sons, New York, 1976.

Nelson, W. C., and E. E. Loft. *Space Mechanics.* Prentice-Hall, Englewood Cliffs, NJ, 1962.

Von Braun, W., and F. I. Ordway. *History of Rocketry and Space Travel,* 3rd rev. ed. Crowell, New York, 1975.

Wiesel, W. E. *Spacecraft Dynamics,* 2nd ed. McGraw-Hill, New York, 1997.

Problemler

8.1 Bir uzay vasıtasının yerden bir roketle fırlatılmasının ardından yanma sonu hızı 13 km/s güneye doğru ve lokal yataydan 10° yukarı doğrudur. Yanma sonu noktası doğrudan ekvatorun üzerinde ve deniz seviyesiden 400 mi irtifadadır. Bu uzay vasıtasının yörüngesini hesaplayınız.

8.2 Venüs, Dünya, Mars ve Jüpiter'den kaçma hızlarını aşağıdaki bilgiler çerçevesinde hesaplayıp karşılaştırınız:

	Venüs	Yer	Mars	Jüpiter
k^2, m^3/s^2	3.24×10^{14}	3.96×10^{14}	4.27×10^{13}	1.27×10^{17}
r, m	6.16×10^{6}	6.39×10^{6}	3.39×10^{6}	7.14×10^{7}

8.3 Ayın kütlesi ve yarıçapı sırasıyla 7.35×10^{22} kg ve 1.74×10^{6} m'dir. Yörünge hızını ve aydan kaçış hızını hesaplayınız.

8.4 Dünyanın güneş etrafındaki dönüş periyodu 365.3 gün ve dünya yörüngesinin yarı-büyük ekseni 1.495×10^{11} m olarak bilinmektedir. Bir astronom uzak bir gezegenin periyodunun 29.7 dünya yılı olduğunu belirtmiştir. Bu uzak gezegenin yörüngesinin yarı-büyük ekseni nedir? Bu gezegenin güneş sistemindeki hangi gezegen olabileceğini bir kaynak yayından (ansiklopedi, internet veya benzeri) kontrol ediniz.

8.5 Ekvatorun üzerinde hep aynı noktada kalacak bir uyduyu yörüngeye yerleştirmek istediğinizi varsayınız. Roket iticisinin yanma sonu anında uydu hangi hız ve irtifada olmalıdır?

8.6 Katı demir bir kürenin dünya atmosferine 8 km/s hızla ve lokal yatayın altına doğru 30°'lik bir açı ile girdiğini düşününüz. Kürenin çapı 1.6 m'dir. (*a*) Maksimum yavaşlamanın görüldüğü irtifayı, (*b*) Maksimum yavaşlamanın değerini ve (*c*) kürenin yer yüzüne çarptığı andaki hızını hesaplayınız.

BÖLÜM 9

İtki

Aynı ateş içerisinde gemiyi havada tutmaya hizmet edecek gücü aradık. Hayalimizde kendini gösteren ilk şey herhangi bir mekanizma olmaksızın ve maliyetsiz olarak uygulanabilen tepki gücüdür: kap içinde, ne tarafa gitmesi isteniyorsa buna zıt tarafta sadece bir veya iki delikten oluşmaktadır

Joseph Montgolfier, 1783—
Tarihte bir uçuş aracı için jetle tahrik üzerine kaydedilmiş ilk teknik beyan

Newton'un kanununun ardından bir şeyler olabileceğini fark etmeye başladım

Robert H. Goddard, 1902

9.1 GİRİŞ

"Hiç bir şeyi bedelsiz elde edemezsiniz[1]" eski deyişi mühendislikte kısmen doğrudur. Örneğin, önceki bölümlerde taşıma ve sürüklemenin aerodinamik oluşumu; uçakların performansı, kararlılık ve kontrolü ve uzay araçlarının hareketi tartışılmıştır. Bütün bunlar bir motor veya bir tip tahrik mekanizması tarafından sağlanan bir *güç* veya *enerji* tüketimi yaparlar. Bu bölümün konusu *itki*nin incelenmesidir. Burada neyin bir uçak veya bir uzay vasıtasının gitmesini sağladığını inceleyeceğiz.

[1] You cannot get something for nothing.

6. Özgül impuls bir roket motoru–yakıt kombinasyonunun verimliliğinin dolaysız bir ölçüsüdür:

$$I_{sp} = \frac{T}{\dot{w}} = \frac{1}{g_0}\left\{\frac{2\gamma RT_0}{\gamma - 1}\left[1 - \left(\frac{p_e}{p_0}\right)^{(\gamma-1)/\gamma}\right]\right\}^{1/2} \tag{9.35}$$

Yüksek bir özgül impulse için T_0 yanma sıcaklığının yüksek ve yanma gazının moleküler ağırlığının düşük olması gerekir.

7. Roket denklemi yanma sonu hızını özgül impulsa ve başlagıç-bitiş kütle oranlarına bağlar:

$$V_b = g_0 I_{sp} \ln \frac{M_i}{M_f} \tag{9.51}$$

Kaynakça

Dommasch, D. O., S. S. Sherbey, and T. F. Connolly. *Airplane Aerodynamics,* 3rd ed. Pitman, New York, 1961.

Emme, E. M. *A History of Space Flight.* Holt, New York, 1965.

Frisbee, R. H. "Spacecraft Propulsion Systems—What They Are and How They Work," *Foundation Astronautics Notebook-6,* World Space Foundation, Pasadena, CA, 1983, pp. 2–20.

Glauret, H. *The Elements of Aerofoil and Airscrew Theory.* Macmillan, New York, 1943.

Gray, G. W. *Frontiers of Flight.* Knopf, New York, 1948.

Hill, P. G., and C. R. Peterson. *Mechanics and Thermodynamics of Propulsion,* 2nd ed. Addison-Wesley, Reading, MA, 1992.

Obert, E. F. *Internal Combustion Engines and Air Pollution.* Intext, New York, 1973.

Sutton, G. P. *Rocket Propulsion Elements,* 4th ed. Wiley, New York, 1976.

Von Braun, W., and F. I. Ordway. *History of Rocketry and Space Travel,* 3rd rev. ed. Crowell, New York, 1975.

Walsh, J. E. *One Day at Kitty Hawk.* Crowell, New York, 1975.

Problemler

9.1 Hafif bir uçak için Avco Lycoming O-235 motorunu takiben modellenen pistonlu bir motor şu karakteristiklere sahiptir: silindir çapı=11.1 cm, strok=9.84 cm, piston sayısı=4, sıkıştırma oranı =6.75, mekanik verimi=0.83. Motora verimliliği 0.85 olan bir pervane bağlanmıştır. Yakıt-hava oranı 0.06 ve giriş manifoldundaki basınç ve sıcaklık sırasıyla 1 atm ve 285 K ise bu motor-pervane kombinasyonu için 2800 rpm'deki sunulabilir gücü hesaplayınız.

9.2 Problem 9.1'deki motor için ortalama etkin basıncı hesaplayınız.

9.3 Deniz seviyesindeki durağan bir test standına monte edilmiş bir türbojeti göz önüne alınız. Giriş ve çıkış kesit alanları aynı olup 0.45 m²'dir. Egzoz gazının hız, basınç ve sıcaklığı sırasıyla 400 m/s, 1.0 atm ve 750 K'dır. Motorun statik itkisini

10 BÖLÜM

Hipersonik Vasıtalar

Son yıllarda uçak ve güdümlü füzelerin gelişimi yeni bir dizi aerodinamik problemi ön plana çıkarmıştır. Bu problemlerin çoğu son derece yüksek uçuş hızları nedeniyle ortaya çıkmakta olup karakteristik olarak sesüstü uçuşta ortaya çıkan sorunlardan bir şekilde farklıdır. Ses hızından çok büyük uçuş hızlarında görülen akım alanlarını, olayları ve sorunları daha vasat sesüstü uçuş hızlarında görülen benzerlerinden ayırdetmek için "hipersonik" terimi kullanılmaktadır. Hipersonik akım alanlarında yeni karakteristik özellikler görülmesi çok yerleşik olan "sesüstü" teriminden farklı yeni bir terim kullanılmasını haklı kılmaktadır

Wallace D. Hayes ve
Ronald F. Probstein, 1959

10.1 GİRİŞ

Sahne: Birleşik Devletler'in herhangi bir yerinde, büyük jet uçakları için geleneksel bir hava alanı. *Zaman:* 21. yüzyıl. *Karakterler:* Bir uçuş ekibi, ayakta ve iş için hazır. *Eylem*: Uçak, yakıt olarak sıvı hidrojen ile ağzına kadar dolu ve pist kenarında park etmiş şekilde hazır. Uçuş ekibi uyarılır ve havaalanı terminalinden pist üzerinde bekleyen parlak, dart benzeri vasıtaya hızlı bir şekilde taşınır. Uçak 30 dakika içinde geleneksel bir uçak şeklinde havalanır; fakat havaya yükseldikten sonra güçlü hava soluyan motorları vasıtayı çabucak 1 Mach sayısına kadar hızlandırır. Mach 5'te sesüstü yanmalı ramjet motorları (Kısım 9.7 ve Şekil 9.26) görevi devralır ve uçak hissedilir atmosferde

10.5 ÖZET VE GÖZDEN GEÇİRME

Uçuşa başlangıç konusundaki bu kitabı hipersonik aerodinamik ve hipersonik vasıtalara ilişkin kısa bir bölümle bitirmek uygun olacaktır. Zira bu kitabın yazarı hipersonik alanının 21. yüzyılda uçuşun önemli bir konusu olacağını hissetmektedir. Bu kitabın genç okuyucularının çoğu geleceğin yeni ve ileri hipersonik vasıtalarının araştırma, tasarım ve test çalışmalarına katılma fırsatına sahip olacaktır. Hipersonik aerodinamik çoğu üniversitede haklı bir gerekçe ile ekseriyetle bir lisansüstü dersi olarak sunulur: hipersonik akımlara eşlik eden son derece doğal olayları anlamak için aerodinamikte, kesinlikle bu kitabın düzeyinden beklenmeyen belli bir olgunluğa ihtiyaç vardır. Yine de, hipersoniğin temel fikirlerinden bazılarını tanıtmak, bu uçuş rejimini bu kitaptaki diğer uçuş rejimleriyle karşılaştırmak açısından önemlidir. İşte bölümün amacı budur. Bölümü aşağıdaki gibi özetleyelim.

Hipersonik akım yüksek-hızda uçuş aralığının, Mach sayısı büyük değerlere çıktığında aşağıdaki fiziksel olayların önemli olduğu bölgesidir

1. İnce şok tabakaları.
2. Antropi tabakaları.
3. Viskoz etkileşim.
4. Yüksek-sıcaklıklı akım.
5. Düşük-yoğunluklu akım.

Vasıtanın büyüklüğüne, şekline ve irtifasına bağlı olarak bu hipersonik olayların bazıları 5 Mach sayısının altında meydana gelebilirken diğerleri 5 den büyük Mach sayılarında oluşabilir. Sadece bir parmak kuralı olarak hipersonik akım $M > 5$ halindeki akım olarak göz önüne alınabilir.

Hipersonik vasıtaların basınç dağılımını tahmin için uygun ve bazen oldukça doğru bir formül Newtonyen sinüs-kare yasasıdır:

$$C_p = 2\sin^2\theta \quad \text{orijinal biçim} \tag{10.5}$$

$$C_p = C_{p,\max}\sin^2\theta \quad \text{değiştirilmiş form} \tag{10.6}$$

Burada $C_{p,\max}$ durma noktasındaki basınç katsayısı ve θ'da yüzey üzerinde verilen noktadaki teğetin serbest-akım doğrultusuyla yaptığı açıdır.

Hipersonik vasıtaların aerodinamik karakteristikleri şunları kapsar:

1. C_L'nin hücum açısı ile değişimi non-lineerdir.
2. Maksimum C_L ekseriyetle $\alpha \approx 55°$ veya üstü gibi çok yüksek hücum açılarında oluşur.
3. M_∞ arttıkça $(L/D)_{\max}$ değerleri azalmaktadır. Hipersonik vasıtalar sesaltı ve sesüstü vasıtalardan daha düşük $(L/D)_{\max}$ değerlerine sahiptir.

Kaynaklar

Anderson, John D., Jr. *Hypersonic and High Temperature Gas Dynamics,* 2nd ed. American Institute of Aeronautics and Astronautics, Reston, VA, 2006.

Bowcutt, Kevin G., and John D. Anderson, Jr. *Viscous Optimized Hypersonic Waveriders.* AIAA Paper 87-0272, 1987.

Corda, Stephen, and John D. Anderson, Jr. *Viscous Optimized Hypersonic Waveriders Designed from Axisymmetric Flow Fields.* AIAA Paper 88-0369, 1988.

Hayes, Wallace D., and Ronald F. Probstein. *Hypersonic Flow Theory.* Academic Press, New York, 1959.

Johnston, Patrick J., Allen H. Whitehead, Jr., and Gary T. Chapman. "Fitting Aerodynamic and Propulsion into the Puzzle." *Aerospace America,* vol. 25, no. 9, September 1987, pp. 32–37.

Problemler

10.1 Bir düz levha üzerindeki laminar sınır tabakayı göz önüne alınız. 2 Mach sayısındaki serbest akım için levhanın firar kenarındaki sınır tabaka kalınlığı 0.3 inçtir. Reynolds sayısının aynı kaldığını kabul ederek 20 Mach sayısındaki sınır tabaka kalınlığını hesaplayınız.

10.2 59 km standart irtifada 20 Mach sayısında uçmakta olan bir hipersonik vasıtayı göz önüne alınız. Bu vasıta üzerinde durma noktasındaki hava sıcaklığını hesaplayınız. Yanıtınızın doğruluğunu irdeleyiniz.

10.3 Uzay Mekiği'nin burnunun 1 ft yarıçaplı bir küre olduğunu kabul ediniz. 18 Mach sayısında (*a*) durma noktasındaki basınç katsayısını ve (*b*) durma noktasından yüzey boyunca 6 inç mesafedeki basınç katsayısını hesaplayınız.

10.4 Sonsuz ince bir düz levhayı göz önüne alınız. Newtonyen teoriyi kullanarak $C_{L,\max} = 0.77$ olduğunu ve bunun $\alpha = 54.7°$ de meydana geldiğini gösteriniz.

10.5 Sonsuz ince bir düz levha üzerindeki hipersonik akımı göz önüne alınız. Sıfır-taşıma sürükleme katsayısı $C_{D,0}$ ile gösterilsin (Bir düz levha için sıfır-taşıma sürüklemesinin tamamen yüzey sürtünmesinden kaynaklandığını belirtelim). Dalga sürükleme katsayısının sürükleme katsayısına ait Newtonyen sonuçla—yani (10.12) bağıntısı ile—verildiğini dikkate alınız. Ayrıca taşıma katsayısının Denklem (10.11)'deki Newtonyen sonuçla verildiğini kabul ediniz. Bu düz levha için$(L/D)_{\max}$ ile ilişkili bazı sonuçları incelemek istiyoruz. $(L/D)_{\max}$ küçük bir hücum açısında meydana geldiğinden (10.11) ve (10.12) bağıntılarında *küçük* α kabulü yapınız. Bu koşullar altında maksimum L/D'de (*a*) $(L/D)_{\max} = 0.67/C_{D,0}^{1/3}$ olduğunu, bunun $\alpha = C_{D,0}^{1/3}$ de meydana geldiğini ve (*b*) dalga sürükleme katsayısı $= 2C_{D,0}$ olduğunu gösteriniz.

Geliştirilmiş 9. Basım

TAŞIT MEKANİĞİ

Selim Çetinkaya

nobel

TAŞIT MEKANİĞİ

Selim Çetinkaya

Yayın No.: 561
Mühendislik-Teknik No.: 45
ISBN: 978-605-133-463-9
E-ISBN: 978-625-397-109-0
Basım Sayısı: Geliştirilmiş 9. Basım, Nisan 2023

© Copyright 2023, NOBEL AKADEMİK YAYINCILIK EĞİTİM DANIŞMANLIK TİC. LTD. ŞTİ. SERTİFİKA NO.: 40340
Bu baskının bütün hakları Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.ne aittir.
Yayınevinin yazılı izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik
ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.

Nobel Akademik Yayıncılık, 2011 yılından beri "tanınmış uluslararası yayınevi" statüsündedir.

Genel Yayın Yönetmeni: Nevzat Argun -nargun@nobelyayin.com-
Genel Yayın Koordinatörü: Gülfem Dursun -gulfem@nobelyayin.com-

Sayfa Tasarım: Tarkan Kara -erdal@nobelyayin.com-
Redaksiyon: Sergen Öz -sergen@nobelyayin.com-
Görsel Tasarım Uzmanı: Mehtap Bayraktar Asiltürk -mehtap@nobelyayin.com-

Kütüphane Bilgi Kartı

Çetinkaya, Selim.
Taşıt Mekaniği / Selim Çetinkaya
Geliştirilmiş 9. Basım, XVIII + 458 s., 16,5x24 cm. Kaynakça var, dizin yok.
ISBN: 978-605-133-463-9
E-ISBN: 978-625-397-109-0
1. Motor 2. Otomotiv 3. Taşıt 4. Mekanik

Genel Dağıtım

ATLAS AKADEMİK BASIM YAYIN DAĞITIM TİC. LTD. ŞTİ.
Adres: Bahçekapı Mh. 2465 Sk. Oto Sanayi Sitesi No:7 Bodrum Kat, Şaşmaz/ANKARA
Telefon: +90 312 278 50 77 - **Faks:** 0 312 278 21 65
Sipariş: siparis@nobelyayin.com- **E-Satış:** www.nobelkitap.com - esatis@nobelkitap.com
www.atlaskitap.com - info@atlaskitap.com

Dağıtım ve Satış Noktaları: Alfa, Kırmızı Kedi, Arkadaş, D&R, Dost, Kika, Kitapsan, Nezih, Odak, Pandora, Prefix, Remzi

Baskı ve Cilt: Meteksan Matbaacılık ve Teknik Sanayi Tic. Anonim Şirketi / Sertifika No.: 46519
Beytepe Köy Yolu No.: 3 06800 Bilkent-Çankaya/ANKARA

İÇİNDEKİLER

Bölüm 1 GİRİŞ 1

1.1 TAŞITLAR VE SOSYAL YAŞAM 1
1.2 TARİHSEL GELİŞİM 1
1.2.1. İçten yanmalı motorlu öncüler 2
1.2.2. Elektrikli öncüler 11
1.2.3 Türk Otomotiv Endüstrisi 25
1.3 TAŞITLARIN SINIFLANDIRILMASI 29
1.4 TAŞITA ETKİYEN KUVVETLER 29
1.5 TAŞIT KARAKTERİSTİKLERİ 32
1.6 TAŞIT ENERJİ DENGESİ 33
1.7 KULLANILAN BOYUT ve BİRİMLER 34
1.7.1 Newton'un üç hareket kanunu 34
1.7.2 Türev boyut ve birimler 41
SORULAR 42
PROBLEMLER 43

Bölüm 2 MOTOR ve TAŞIT KARAKTERİSTİKLERİ 45

2.1 TAŞIT TAHRİK SİSTEMLERİ 45
2.1.1 Güç ünitesi 45
2.1.2 İçten yanmalı motorlar 47
2.1.3 Elektrik motorları 49
2.2 TAŞIT PERFORMANSINI BELİRLEYEN FAKTÖRLER 53
2.3 İÇTEN YANMALI MOTOR KARAKTERİSTİKLERİ 53
2.3.1 Hız karakteristikleri 54
2.3.2 Yük karakteristikleri 57
2.3.3 Ayarlama karakteristikleri 58
2.4 ELEKTRİK MOTORU KARAKTERİSTİKLERİ 62
2.5 TAŞITIN GÜÇ İHTİYACI 63
2.6 TAHRİK KUVVETİ 67
2.7 ŞASİ DİNAMOMETRELERİ 69
2.8 TAŞIT PEFORMANS KARAKTERİSTİKLERİ 70
2.9 TAŞIT YAKIT EKONOMİSİ 71
2.9.1 Enerji yoğunluğu 74
2.10 SÜRÜŞ ÇEVRİMLERİ 76
2.10.1 ECE+EUDC test çevrimi 76
2.10.2 ETC ve ESC çevrimleri 79
SORULAR 83
PROBLEMLER 83

Bölüm 3 TRANSMİSYON SİSTEMİ ve KAVRAMALAR 85

3.1 TRANSMİSYON SİSTEMİ 85
3.1.1 Transmisyon sistemi konfigürasyonları 85
3.1.2 Elektrikli ve hibrit taşıt transmisyon sistemleri 86
3.1.2 Aktarma organlarının gerekliliği 90
3.2 KAVRAMA 92
3.2.1 Diskli kavrama 92
3.2.1.1 Kavrama diskinin ilettiği moment 93
3.2.1.2 Disk boyutları 95
3.2.1.3 Kumanda mekanizması 96
3.3 HİDROLİK KAVRAMA 97
SORULAR 98
PROBLEMLER 98

Bölüm 4 VİTES KUTULARI 99

4.1 VİTES KUTUSU TİPLERİ 99
4.2 ELLE KUMANDALI VİTES KUTUSU 100
4.2.1 Vites kutusu dişli oranları 100
4.2.2 Geometrik ilerleme metodu 105
4.2.3 Dişli tipi otomatik vites kutusu 107
4.3 HİDRODİNAMİK TRANSMİSYON 108
4.4 HİDROSTATİK TRANSMİSYON 114
4.5 ELEKTROMEKANİK TRANSMİSYON 116
4.6 SÜREKLİ DEĞİŞKEN TRANSMİSYON 116
4.6.1 Kayış-kasnak sistemi 116
4.6.2 Toroidal sistem 119
4.7 ELEKTRİKLİ TAŞITLARDA KULLANILAN VİTES KUTULARI 120
4.8 DÖRT TEKERLEKTEN TAHRİK SİSTEMLERİ 124
4.8.1 Dört çeker - Four-Wheel Drive (4WD) 125
4.8.2 Her zaman dört çeker - All-Wheel Drive (AWD) 125
4.9 TRANSMİSYON SİSTEMLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI 127
SORULAR 131
PROBLEMLER 132

Bölüm 5 TRANSMİSYON MİLLERİ ve MAFSALLAR 133

5.1 KARDAN MİLLERİ 133
5.1.1 Dönme kritik hızı 135
5.1.2 Dönme hızı sınırı 139
5.2 ESNEK MAFSALLAR 141
5.2.1 Elastik mafsallar 141
5.2.2 Üniversal mafsallar 141
5.2.3 Sabit hız mafsalları 143
SORULAR 144
PROBLEMLER 144

Bölüm 6 DİFERANSİYEL ve AKSLAR 145

6.1 ARKA (DİNGİL) KÖPRÜ 145
6.2 DİFERANSİYEL 145
6.3 KONİK DİŞLİLER 149
6.3.1 Spiral dişli konik dişli çarklar 151
6.4 HİPOİD DİŞLİLER 152
6.5 İSTAVROZ VE AKS DİŞLİLERİ 153
6.6 AKSLAR 158
6.6.1 Aksların boyutlandırılması 159
6.7 ŞAHLANMA MOMENTİ 162
6.8 TRANSAKS 162
SORULAR 164
PROBLEMLER 165

Bölüm 7 TEKERLEK ve LASTİK MEKANİĞİ 167

7.1 TEKERLEK ve LASTİKLER 167
7.2 LASTİKLERİN YAPISAL ÖZELLİKLERİ 168
7.3 LASTİK TERİMLERİ ve İŞARETLERİ 171
7.3.1 Tanımlar 171
7.3.2 Lastik işaretleri (TS 662 - TS 567) 173
7.3.4 Lastiğin yaşı 177
7.3.5 Lastiklerin seçimi 177
7.4 JANTLAR 177
7.4.1 Jant tipleri 178
7.4.2 Jantlarla ilgili tanımlar 179
7.4.3 Jant işaretleri 182
7.5 HAVASIZ LASTİKLER 184
7.6 TEKERLEK - YOL ETKİLEŞİMİ 185
7.7 TEKERLEK KUVVET VE MOMENTLERİ 186
7.8 LASTİKLE ZEMİN ARASINDAKİ BASINÇ DAĞILMI 187
7.9 RİJİT ZEMİNDEKİ TEKERLEĞİN HAREKET EŞİTLİKLERİ 188
7.10 TEKERLEK YARIÇAPI 190
7.11 YUVARLANMA DİRENCİ KATSAYISI 191
7.11.1 Yük ve lastik iç basıncının etkisi 192
7.11.2 Hızın etkisi 194
7.12 LASTİĞİN YOLA TUTUNMA KUVVETİ VE KAYMA 196
7.13 NET TAHRİK VE FRENLEME ÇABASI 199
7.14 KAYMA AÇISI VE YANAL KUVVET 202
7.15 ANALİTİK BAĞINTILAR 205
SORULAR 208
PROBLEMLER 209

Bölüm 8 TAŞIT AERODİNAMİĞİ..... 211

8.1 AERODİNAMİK KUVVETLER.....211
8.2 AERODİNAMİK DİRENÇ.....212
8.2.1 Aerodinamik direnç katsayısı ve ön izdüşüm alanı.....215
8.2.2 Aerodinamik kaldırma (Lift).....221
8.2.3 Aerodinamik yanal kuvvet.....224
8.3 SPOİLER.....227
8.4 AERODİNAMİK MOMENTLER.....228
8.4.1 Aerodinamik devrilme momenti.....229
8.4.2 Aerodinamik şahlanma momenti.....230
8.4.3 Aerodinamik sapma momenti.....230
8.5 RÜZGAR TÜNELLERİ.....231
SORULAR.....232
PROBLEMLER.....233

Bölüm 9 YOKUŞ ve İVME DİRENÇLERİ 235

9.1 YOKUŞ DİRENCİ.....235
9.3 İVME DİRENCİ.....238
SORULAR.....245
PROBLEMLER.....245

Bölüm 10 DOĞRUSAL TAŞIT HAREKETİNDE KUVVETLER..... 249

10.1 KÜTLE KUVVETLERİ VE DIŞ KUVVETLER.....249
10.2 HAREKET EŞİTLİĞİ.....249
10.3 MAKSİMUM TUTUNMA KUVVETİ.....255
10.3.1 Arkadan tahrikli taşıt.....256
10.3.2 Önden tahrikli taşıt.....256
10.3.3 Dört tekerlekten tahrikli taşıt.....258
10.4 İVME SINIRI.....259
SORULAR.....260
PROBLEMLER.....261

Bölüm 11 FRENLEME PERFORMANSI ve FRENLER..... 263

11.1 FRENLEME PERFORMANSI.....263
11.2 İKİ DİNGİLLİ BİR TAŞITIN FRENLEME KARAKTERİSTİKLERİ.....263
11.3 FREN SİSTEMLERİ.....266
11.3.1 Ana fren sistemi.....267
11.3.2 İkincil fren sistemi.....268
11.3.3 Park fren sistemi.....268
11.3.4 Yavaşlatıcı (retarder).....268
11.4 HİROLİK FREN SİSTEMLERİ..... 269
11.4.1 Disk frenler..... 269
11.4.2 Uzun pabuçlu kampanalı frenler..... 270
11.4.3 Pedal kuvveti – uyartım kuvveti ilişkisi..... 271
11.4.4 Güç yardımlı frenler..... 273

11.5 HAVALI FREN SİSTEMLERİ....274
11.5.1 Havalı fren sistemi parçaları ve görevleri....274
11.5.2 Havalı servis fren sisteminin çalışması....275
11.5.3 Havalı sistem park freninin çalışması....276
11.6 KİLİTLENME....276
11.7 FREN KUVVETİ DAĞILIMI....280
11.7.1 Frenleme verimi....281
11.8 ELEKTRONİK FREN KONTROL SİSTEMLERİ....282
11.8.1 Kilitlenmeyi önleyici sistemler....282
11.8.2 ABS kontrol çevrimi....284
11.9 ÇEKİCİ-YARI TREYLERİN FRENLEME KARAKTERİSTİKLERİ....287
11.10 FRENLEME İVMESİ....289
11.11 DURMA MESAFESİ....290
11.11.1 Fren izlerinden taşıtın hızının belirlenmesi....292
11.12 GEÇİŞLER....295
SORULAR....298
PROBLEMLER....299

Bölüm 12 SÜSPANSİYON SİSTEMİ....301

12.1 SÜSPANSİYON SİSTEMİ....301
12.2.1 MacPherson süspansiyon....303
12.2 SUSPANSİYON TİPERİ....302
12.2.2 Çift lades kemiği süspansiyon....304
12.2.3 Bağımlı süspansiyon....305
12.2.4Boji süspansiyon....306
12.3 SÜSPANSİYON SİSTEMİ ELEMANLARI....307
12.3.1 Salıncak kolları....307
12.3.2 Rotiller....308
12.3.3 Amortisörler....308
12.3.4 Denge çubuğu....310
12.3.5 Tork kolu....311
12.4 SÜSPANSİYON YAYLARI....311
12.4.1 Yay terminolojisi....312
12.4.2 Yaprak yaylar....312
12.4.3 Helezon yaylar....314
12.4.4 Burulma çubukları....314
12.4.5 Hava yaylar....315
12.5 SÜSPANSİYON YAYLARININ BOYUTLANDIRILMASI....316
12.5.1 Yaprak yaylar....316
12.5.2 Helezon yaylar....321
12.5.3 Burulma çubukları....323
12.6 BİR SÜSPANSİYONUN ÖZELLİKLERİ....325
12.7 SÜSPANSİYON KONTROL YÖNTEMLERİ....327
12.7.1 Pasif süspansiyon....327
12.7.2 Yarı aktif süspansiyon....327
12.7.3 Elektronik yükseklik kontrolü....328
12.8 AKTİF SÜSPANSİYON SİSTEMLERİ....329
12.8.1 Yapısı ve çalışması....331

12.8.2 Aktif süspansiyon elemanları 332
12.8.3 Aktif süspansiyonun avantaj ve dezavantajları 333
SORULAR 334
PROBLEMLER 334

Bölüm 13 ŞASİ VE GÖVDE 335

13.1 ŞASİ 335
13.1.1 Şasi çerçevesi tipleri 335
13.2 ŞASİYE ETKİYEN YÜKLER 339
13.2.1 Eğilme 339
13.2.2 Burulma (torsiyon) 342
13.2.3 Eğilme ve burulma birleşik gerilmesi 343
13.3 ANA KOLLARIN HESABI 343
13.3 GÖVDE 346
13.4 İÇ BOYUTLAR 347
SORULAR 349
PROBLEMLER 349

Bölüm 14 DİREKSİYON SİSTEMLERİ 351

14.1 DİREKSİYON SİSTEMLERİ 351
14.1.1 Beşinci tekerlek direksiyon sistemi 352
14.1.2 Ackerman direksiyon sistemi 352
14.2 ÖN AKS PİMİ TORKU 360
14.3 DİREKSİYON SİSTEMİNİN ELEMANLARI 362
14.4 DİREKSİYON KUTUSU 363
14.4.1 Kremayer ve pinyon 363
14.4.2 Sonsuz vida ve makara 364
14.4.3 Sonsuz vida ve bilyeli somun 364
14.4.4 Hidrolik yardımlı direksiyon sistemleri 365
14.4.5 Tam hidrolik direksiyon 366
14.5 ÖN DÜZEN GEOMETRİSİ 367
14.6 DÖRT TEKERLEKTEN YÖNLENDİRME 370
14.6.1 Quadrasteer sistemi 372
SORULAR 374
PROBLEMLER 374

Bölüm 15 TAŞIT KULLANIM KARAKTERİSTİKLERİ ve VİRAJ TUTUMU 375

15.1 YÖNLENDİRME GİRİŞLERİ VE TAŞITIN CEVABI 375
15.2 KARARLI KULLANIM KARAKTERİSTİKLERİ 377
15.2.1 Nötr yönlendirme 383
15.2.2 Yetersiz yönlendirme 385
15.2.3 Aşırı yönlendirme 386
15.3 VİRAJ TUTUMU 389
15.3.1 Virajda yana kayma 389

15.3.2 Virajda yana devrilme 390
15.3.3 Devrilme ekseni 392
15.3.4 Devrilme açısı 393
15.4 TAHRİK KUVVETİNİN VİRAJ YETENEĞİNE ETKİSİ 394
15.4.1 Arkadan tahrikli taşıt 394
15.4.2 Önden tahrikli taşıt 395
15.5 YÖNLENDİRME GİRİŞLERİNE KARARLI CEVAP 397
15.5.1 Sapma hızı cevabı 397
15.5.2 Yanal ivme cevabı 398
15.5.3 Dönüş cevabı 399
SORULAR 401
PROBLEMLER 402

Bölüm 16 SÜRÜŞ KARAKTERİSTİKLERİ 403

16.1 SÜRÜŞ KALİTESİ VE KONFORU 403
16.2 TİTREŞİM KARAKTERİSTİKLERİ 406
16.2.1 Titreşim parametreleri 408
16.3 SÜRÜŞ MODELLERİ 412
16.3.1Yol yüzeyi düzgünsüzlükleri 412
16.3.2 İnsanın titreşime cevabı 412
16.3.3 İki serbestlik dereceli model 414
16.3.4Yunuslama ve sıçrama hareketleri için iki serbestlik dereceli model 416
SORULAR 422
PROBLEMLER 422

EKLER 423

EK A 423
A.1 BİRİM KISALTMALARI 424
A.2 SI ÖN EKLERİ 424
A.3 BİRİMLER ARASINDA DÖNÜŞTÜRME ÇARPANLARI 425
A.4 BAZI FİZİKSEL SABİTLER 428
A-5 YOL, HIZ, İVME VE ZAMAN İLİŞKİLERİ 428
EK B 431

KAYNAKLAR 439

SÖZLÜK 443

İNDEKS 451

KAYNAKLAR

ABE, M. "Vehicle Handling Dynamics-Theory and Application " 1. ed. Butterworth-Heinemann Ltd. London, 2009

ANONYMUS "Automotive Handbook" 7th ed. Robert Bosch GmbH, Stuttgart, 2007

BHISE, V. D. "Ergonomics in the Automotive Design Process" Taylor & Francis Group, LLC, Boca Raton, 2012

BLUNDELL, M., HARTY, D. "Multibody Systems Approach to Vehicle Dynamics" 1st ed. Elsevier Butterworth-Heinemann, Oxford, 2004

BOHNER, M. et al "Fachkunde Kraftfahrzeugtechnik" Verlag Europe Lehrmittel, 1992

BOSCH "Driving Safety Systems", 2nd edition. SAE international. 1999

BOISSEAUX, M. "Otomobil Hesap Metotları", Çevirenler: Daldal, O. Demirgüç, Z. Teknik Okulu yayınları No: 15, İstanbul 1961

BRANDT, A. "Introductory Noise & Vibration Analysis", Saven EduTech, Ab, Täby, Sweden, 2001

CROLLA, D. A. (Editor) "Automotive Engineering-Powertrain, Chassis System and Vehicle Body". 1st ed., Elsevier Inc., 2009

CROUSE, W. H. and ANGLIN, D. L. "Automotive Automatic Transmissions", Glencoe, McGraw-Hill, 1992

CROUSE, W. H. and ANGLIN, D. L. "Automotive Manual Transmissions and Power Trains", Glencoe, McGraw-Hill, 1991

GILES, J.G. (Editor) "Vehicle Operation and Testing". Iliffe Books Ltd. London, 1969

GILLESPIE, T. D. "Fundamentals of Vehicle Dynamics", SAE International Pub. Warrendale, Pa. 1992

HEIßING, B. and ERSOY, M (Editors) "Chassis Handbook: Fundamentals, Driving Dynamics, Components, Mechatronics, Perspectives" Vieweg+Teubner Verlag; Springer Fachmedien, Wiesbaden, 2011

HEISLER, H. "Advanced Vehicle Technology", 2nd ed. Elsevier, Butterworth-Heinemann, Oxford, 2002

HENDRIKS, E. "Qualitative and Quantitative Influence of a Fully Electronically Controlled CVT on Fuel Economy and Vehicle Performance", Automotive Transmissions and Drivelines, SAE/SP- 93/965, 1993

HOWARD, G. "Automobile Aerodynamics, Theory and Practice for Road and Track". Osprey Pub. Ltd. London, 1986

HUCHO, W. H. (Editor) Aerodynamics of Road Vehicles, Butterworth-Heinemann Ltd. London, 1987

JACOBSON, B. "Vehicle Dynamics" Chalmers, Göteborg, Sweden, 2017

JAZAR, R. N. "Vehicle Dynamics: Theory and Applications" Springer Science+Business Media, New York, 2008

KUETHE, A. M. and CHOW, C.-Y. "Foundations of Aerodynamics - Bases of Aerodynamic Design". John Wiley & Sons Inc. New York, 1986

LEEMING, D. J. & HARTLEY, L. "Heavy Vehicle Technology", Hutchinson Education, London, 1989

LEEMING, D. J. & SMITH, M. E. "Basics of Automotive Technology" Pitmann Publishing Ltd., London, 1985

LIEBENBERG, L. and KRUEGE, J. J. "Computer Controlled Hydrostatic Transmission with Traction Control for Vehicles", SAE Transactions, vol. 99, Sect. 2, 1990

MILLIKEN, W. F. And MILLIKEN, D. L. "Race Car Vehicle Dynamics". SAE International Pub. Warrendale, Pa. 1995

MORAN, J. "An Introduction to Theoretical and Computational Aerodynamics". John Wiley & Sons Inc. New York, 1984

NICKMEHR, N. "Ride Quality and Drivability of a Typical Passenger Car subject to Engine/Driveline and Road Non-uniformities Excitations", PhD Thesis, Linköpings Universitet, Linköping, 2011

PACEJKA, H. B. "Tyre and Vehicle Dynamics" 2nd ed. Butterworth-Heinemann, 2006

PINKUS, O. and WILCOCK, D. F. "Strategy for Energy Conservation Through Tribology". ASME, New York, 1978

POPP, K. and SCHIEHLEN, W. "Ground Vehicle Dynamics" Springer-Verlag Berlin Heidelberg, 2010

RAJAMANI, R. "Vehicle Dynamics and Control", Springer Science+Business Media, Inc., New York, 2006

REIMPELL, J., STOLL, H., BETZLER, J. W. "The Automotive Chassis: Engineering Principles" 2. Ed. Reed Elsevier and Professional Publishing Ltd, 2001

RILL, G. "Vehicle_Dynamics Lecture Notes" Hochschule Regensburg U. of App. Sci., 2009

SEIFFERT, U. and WALZER, P. "Automobile Technology of the Future", SAE Pub. Warrendale, 1993

SLIBAR, A. and Springer, H. (Editors) "The Dynamics of Vehicles on Roads and on Tracks". Swets and Zeitlinger. Amsterdam, 1978

SMITH, J. H. (Editor) “An Introduction to Modern Vehicle Design” 1st ed., Elsevier Inc., 2001

STAUDT, W. "Motorlu Taşıt Tekniği", Milli Eğ. Bakanlığı Yayınları No: 2921, Ankara, 1995

STONE, R. "Motor Vehicle Fuel Economy". Macmillan Ed. Ltd. Houndmills, 1989

WONG, J. Y. "Theory of Ground Vehicles" 3rd Ed. John Wiley Interscience., N.Y., 2001

WANG, X. (Editor) “Vehicle noise and vibration refinement”, Woodhead Publishing Limited, 2010

Geliştirilmiş 13. Basım

PROTOKOL YÖNETİMİ

Kamusal Yaşamda Protokol ve Davranış Kuralları

NİHAT AYTÜRK
Protokol Yönetimi Uzmanı
Bürokrat - Diplomat - Akademisyen
TODAİE (e) Uzman Öğretim Görevlisi

nobel

PROTOKOL YÖNETİMİ

Nihat Aytürk

Yayın No.: 2519
Yönetim, Siyaset ve Kamu Yönetimi No.: 58
ISBN: 978-605-033-130-1
E-ISBN: 978-625-402-476-4
Basım Sayısı: Geliştirilmiş 13. Basım, Mayıs 2023

© Copyright 2023, NOBEL AKADEMİK YAYINCILIK EĞİTİM DANIŞMANLIK TİC. LTD. ŞTİ. SERTİFİKA NO.: 40340
Bu baskının bütün hakları Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.ne aittir.
Yayınevinin yazılı izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik
ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.

Nobel Akademik Yayıncılık, 2011 yılından beri "tanınmış uluslararası yayınevi" statüsündedir.

Genel Yayın Yönetmeni: Nevzat Argun -nargun@nobelyayin.com-
Genel Yayın Koordinatörü: Gülfem Dursun -gulfem@nobelyayin.com-

Sayfa Tasarım: Tarkan Kara -erdal@nobelyayin.com-
Redaksiyon: Sergen Öz -sergen@nobelyayin.com-
Görsel Tasarım Uzmanı: Mehtap Bayraktar Asiltürk -mehtap@nobelyayin.com-

Kütüphane Bilgi Kartı

Aytürk, Nihat.
PROTOKOL YÖNETİMİ / Nihat Aytürk
Geliştirilmiş 13. Basım. XX + 348 s. 16x23,5 cm. Kaynakça var, dizin yok.
ISBN: 978-605-033-130-1
E-ISBN: 978-625-402-476-4
1. Kamusal Yaşamda Protokol 2. Protokol ve Davranış Kuralları 3. Kurumsal Protokol 4. Protokol Yönetimi

Genel Dağıtım

ATLAS AKADEMİK BASIM YAYIN DAĞITIM TİC. LTD. ŞTİ.
Adres: Bahçekapı Mh. 2465 Sk. Oto Sanayi Sitesi No:7 Bodrum Kat, Şaşmaz/ANKARA
Telefon: +90 312 278 50 77 - **Faks:** 0 312 278 21 65
Sipariş: siparis@nobelyayin.com- **E-Satış:** www.nobelkitap.com - esatis@nobelkitap.com
www.atlaskitap.com - info@atlaskitap.com

Dağıtım ve Satış Noktaları: Alfa, Kırmızı Kedi, Arkadaş, D&R, Dost, Kika, Kitapsan,
Nezih, Odak, Pandora, Prefix, Remzi Kitabevleri, Yeryüzü Dağıtım

Baskı ve Cilt: Meteksan Matbaacılık ve Teknik Sanayi Tic. Anonim Şirketi / Sertifika No.: 46519
Beytepe Köy Yolu No.: 3 06800 Bilkent-Çankaya/ANKARA

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ ..... **V**

İÇİNDEKİLER ..... **VII**

GİRİŞ ..... **XIII**

BİRİNCİ BÖLÜM: **PROTOKOL** **1**

A. Protokolün Önemi **1**

B. Protokolün Anlam ve Amacı **3**

C. Protokol Mevzuatı **7**

İKİNCİ BÖLÜM: **PROTOKOLDE TEMEL İLKELER** **9**

A. Saygı ve Nezaket **9**

B. Onur ve İtibar **11**

C. Temsil **13**

1. Protokolde Temsil Yetkisi Taşıyan Kişiler 14
2. Protokolde Temsil Ögeleri 17

D. Öndegelim (Öncelik - Sonralık) **19**

E. Statü ve Düzey Eşitliği (Denklik) **25**

F. Karşılıklılık (Mütekabiliyet ve Misilleme) **26**

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: **PROTOKOL TÜRLERİ VE PROTOKOL LİSTELERİ** **29**

A. Saray Protokolü **29**

B. Devlet Protokolü **30**

C. Diplomatik Protokol **34**

D. Siyasi Protokol **37**

E. Askerî Protokol **37**

F. Yargı Protokolü **38**

G. Mülki Protokol **38**

1. İl Protokolü....40
2. İlçe Protokolü....43
H. Akademik Protokol....45
İ. Kurumsal Protokol....45
1. Bakanlık ve Kurum Protokolünde Öndegelim İlkeleri....46
2. Bakanlıkların Birimsel Protokol Sıradüzeni....47
3. Kamu Kurumlarında Birimsel Protokol Sıradüzeni....48
4. Kamu Kurumları Merkez-Taşra Teşkilatı Birleşik Protokolü....48
J. VIP Protokolü....48
K. Dinî Protokol....50
L. Spor Protokolü....51
M. Sosyal Protokol....51

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM: **KONUŞMA VE DAVRANIŞ PROTOKOLÜ....53**

A. Konuşma Protokolü....53
1. Konuşmada Protokol, Saygı ve Nezaket Kuralları....53
2. Telefonda Konuşma Kuralları....56
3. Topluluk Önünde Konuşma Kuralları....60
4. Konuşma ve Yazışmalarda Yapılan Yanlışlar ve Bunların Doğru Kullanımları....63
B. Davranış Protokolü....66
1. Protokol ve Davranış Kuralları....66
a. Hitap....68
b. Selamlama....75
c. Tanıtma ve Tanıştırma....76
d. El Sıkma (Tokalaşma)....77
e. El Öpme ve Yanaktan Öpme....78
f. Hediye Alma ve Sunma....80
g. Çiçek Alma ve Sunma....82
h. Teşekkür Etme....83
ı. Özür Dileme....84
2. Örgütsel Ast-Üst İlişkilerinde Protokol Kuralları....84
3. Kurumsal Halkla İlişkilerde Protokol Kuralları....95
4. Kamusal Yaşamda Saygı ve Nezaket Kuralları....98
5. Kadın - Erkek İlişkilerinde Saygı ve Nezaket Kuralları....101
6. Yönetici Eşlerinin Protokol Görevleri ve Sorumlulukları....104
C. Elektronik Posta ve Sosyal Medya Protokolü....106
1. Elektronik Posta (e-posta) Kullanım Kuralları....107
2. Sosyal Medya Kullanım Kuralları....108

BEŞİNCİ BÖLÜM: **MAKAM PROTOKOLÜ** **111**
A. Makam Odası Düzeni **111**
B. Makamda Davranış Kuralları **115**
C. Makamda Kabul, Karşılama, Ağırlama ve Uğurlama **118**
D. Makamda Ziyaretçilerle İlişkiler **121**
E. Makam Görevlilerinin Protokol Görev, Yetki ve Sorumlulukları **124**
1. Protokol Müdürünün Görev, Yetki ve Sorumlulukları 125
2. Özel Kalem Müdürünün Görev, Yetki ve Sorumlulukları 128
3. Makam Sekreterinin Görev, Yetki ve Sorumlulukları 131
4. Koruma Görevlisinin Görev, Yetki ve Sorumlulukları 133
5. Makam Şoförünün Görev, Yetki ve Sorumlulukları 134
6. Makam Hizmetlisinin Görev, Yetki ve Sorumlulukları 136

ALTINCI BÖLÜM: **TÖREN PROTOKOLÜ** **139**
A. Millî, Resmî ve Mahallî Tören Protokolü **139**
1. Millî Bayram (29 Ekim Cumhuriyet Bayramı) 141
2. 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı 142
3. 19 Mayıs Atatürk'ü Anma , Gençlik ve Spor Bayramı 143
4. 30 Ağustos Zafer Bayramı 143
5. Mahallî Kurtuluş Günleri Atatürk Günleri Tarihî Günler ve Törenler . 143
B. Çelenk Koyma Törenleri **144**
1. Anıtkabir'e Çelenk Koyma Töreni 144
2. Anıtlara Çelenk Koyma Töreni 144
C. Törenlerde Yürüyüş Düzeni (Kortej) **146**
D. Devlet Cenaze Törenleri **146**
E. Yabancı Devlet ve Hükümet Başkanlarını Karşılama ve Uğurlama Törenleri **147**
F. Kurumsal Tören Protokolü **149**
1. Göreve Başlama ve Görev Devir-Teslim Törenleri 150
2. Kurumsal Tören Organizasyonu 158
3. Temel Atma ve Hizmete Açma Törenleri 172
4. İmza Törenleri 173
5. Bayram ve Yeni Yıl Kutlama Törenleri 175
6. Kurumsal Cenaze Törenleri 177

YEDİNCİ BÖLÜM: **KAMUSAL PROTOKOL ETKİNLİKLERİ** **181**
A. Konuk Protokolü **181**
1. Konukları Karşılama ve Uğurlamada İlke ve Kurallar 182

2. Bakanları ve Kurum Başkanlarını Karşılama ve Uğurlama 186
3. İlerde Valileri Karşılama.....190
4. Yabancı Konukları Kabul, Karşılama, Ağırlama ve Uğurlama 191
5. Yabancı Misyon Temsilcileriyle Görüşmeler 196
B. Ziyaret Protokolü 196
1. Resmî Ziyaretlerde İlke ve Kurallar 197
2. Göreve Başlama Ziyareti 198
3. Protokol Ziyareti.....199
4. Çalışma (İş) Ziyareti.....206
5. Veda Ziyareti 206
6. Sosyal Ziyaretler.....208
C. Şeref Defteri.....209
D. Toplantı Protokolü 211
1. Toplantı Protokolünde Temel Kurallar..... 211
2. Toplantılarda Masa ve Oturma Düzenleri 212
3. Toplantı Yönetimi Kuralları 220
4. Toplantı Başkanının Görevleri 220
5. Toplantıya Katılanların Görevleri 221
6. Uluslararası Toplantılar 223
7. Brifingler 225
E. Taşıt Protokolü 226
1. Makam Taşıtlarında Oturma Düzeni.....226
2. Resmî Taşıtlarda Oturma Düzeni 228
3. Özel ve Sosyal Taşıtlarda Oturma Düzeni 229
4. Konvoy Düzeni 229
F. Bayrak Protokolü 230
1. Türk Bayrağı.....230
2. Kurumsal Tanıtıcı Bayrak.....234
3. Türk Bayrağı ve Kurum Bayrağı ile Atatürk ve Cumhurbaşkanı Posterlerinin Birlikte Asılması 235
G. Protokol Yazıları 235
1. Kartvizitler 235
2. Tebrik Yazıları ve Kartları.....237
3. Taziye Yazıları.....238
4. Mektuplar.....238
H. Resmî Yazı ve Onaylar.....238
I. Resmî Yazılarda Protokol Kuralları 241
1. Hitaplar 241
2. Saygı İfadeleri.....242

3. Arz / Rica Kuralları 242
4. İmza Kuralları 245
5. İmza Türleri 248
6. İmza Sıradüzeni 249
7. İmza Yetkisinde Protokol Kuralları 250
8. Resmî Yazı ve Raporlarda Yapılan Yanlışlar ve Bunların Doğru Kullanımları 251

SEKİZİNCİ BÖLÜM: **GİYİM VE BAKIM PROTOKOLÜ 253**

A. Giyim (Kıyafet) Türleri 253
1. Millî Kıyafet 253
2. Üniforma 253
3. Resmî Kıyafet 253
4. Yarıresmî (Sosyal) Kıyafet 255
5. Mesleki Kıyafet (Resmî Kisve) 255
6. Çalışma (İş) Kıyafeti 255
7. Spor (Serbest) Kıyafet 256

B. Kamu Personelinin Kılık ve Kıyafeti 256
1. Erkeklerde Kılık ve Kıyafet Kuralları 256
2. Kadınlarda Kılık ve Kıyafet Kuralları 256
3. Kılık ve Kıyafette Erkek ve Kadın Görevlilerin Uyacağı Ortak Kurallar 256

C. Kamusal Yaşamda Kadınlarda ve Erkeklerde Giyim ve Bakım 257
1. Kadınların ve Erkeklerin Giyiminde Genel Kurallar 257
2. Kadınların Giyim, Takı, Aksesuar ve Bakım 260
3. Erkeklerde Giyim, Aksesuar ve Bakım 266

D. Madalyalar ve Madalya Takma Kuralları 273

DOKUZUNCU BÖLÜM: **DAVET VE ZİYAFET PROTOKOLÜ 275**

A. Davet ve Ziyafetlerde Genel İlke ve Kurallar 275

B. Davetiyeler ve Davetiye Örnekleri 277

C. Kabul Törenleri ve Kokteyl Partiler 283
1. Kabul Törenleri 283
2. Kokteyl Partiler 285
3. Kabul Törenleri ve Kokteyl Partilerde Protokol, Saygı, Görgü ve Nezaket (Davranış) Kuralları 286

D. Yemek Davet ve Ziyafetleri 288
1. Yemek Davet ve Ziyafet Türleri 288
2. Yemek Davet ve Ziyafetlerinde İlke ve Kurallar 293

3. Menü Hazırlama ve Menü Servis Sırası 295
4. Menü Türleri ve Menü Örnekleri 298
5. Masaüstü Düzenlemesi 300
6. Masa ve Oturma Düzenleri 303
7. Servis Kuralları 315
8. Yemek Yeme Kuralları 318
9. Açık Büfe Davetlerde Yemek Kuralları 323

E. Yemek Davet ve Ziyafetlerinde Görgü ve Nezaket Kralları 324

F. İçki İçme ve Şerefe Kadeh Kaldırma Kuralları 328

G. Meyve Yeme Kuralları 331

H. Çay / Kahve Servis Etme ve İçme Kuralları 334

I. Davet ve Ziyafetlerde Evsahiplerinin ve Davetlilerin Görev ve Sorumlulukları 336

1. Evsahiplerinin Görev ve Sorumlulukları 336
2. Davetlilerin Görev ve Sorumlulukları 337

KAYNAKÇA 339

NİHAT AYTÜRK'ün NOBEL YAYINEVİ'nden Çıkan Diğer Kitapları 343

- YÖNETİM SANATI – Kamu Kurumlarında ve İşletmelerde Başarılı Yönetim ve Liderlik, 7. Basım 343
- ÖRGÜTSEL DAVRANIŞ – Örgütsel Kuramlar ve Uygulamalar 344
- DAVRANIŞ SANATI – İş Ortamında ve Sosyal Yaşamda Davranış Kuralları, 4. Basım 344
- TÜRKLERDE DEVLET YÖNETİMİ VE LİDER YÖNETİCİLER 344
- PROTOKOL VE SOSYAL DAVRANIŞ KURALLARI, 10. Basım 344
- YAŞAMA SANATI – Sağlıklı, Mutlu ve Başarılı Olmak 345
- EMNİYET TEŞKİLATINDA PROTOKOL VE SOSYAL DAVRANIŞ.....345
- YÖNETİCİ ASİSTANLIĞI VE ÇAĞDAŞ BÜRO YÖNETİMİ, Yenilenmiş ve Geliştirilmiş 4. Basım. 345

PROTOKOL YÖNETİMİ HAKKINDA NE DEDİLER? 346

KAYNAKÇA

Aksoy, Ömer Asım (1990), *Dil Yanlışları,* Emel Yayınevi, Ankara.

Aldan, Mehmet ve Uygun Necdet, Er Şükrü (1998-1999), "Protokol ve Görgü Kuralları", *İdarecinin Sesi Dergisi,* C. XII, Sayı-68, 69, 71; C. XIII, Sayı- 72, 73, 74, 75, Ankara.

Atay, Falih Rıfkı (1980), *Çankaya,* Bateş Yayını, İstanbul.

Aydemir, Şevket Süreyya (1981), *Tek Adam*, Cilt 2, Remzi Kitabevi, İstanbul.

Aytaç, Önder ve Bilir İhsan (Mart-2000), "Renklerin Dili, Önemi ve Yorumlanması", *Polis Dergisi*, Sayı-3, Hatay.

Aytürk, Nihat (2023), *Davranış Sanatı,* Nobel Akademik Yayıncılık, 4. Basım, Ankara.

Aytürk, Nihat (2022a), *Yönetici Asistanlığı ve Çağdaş Büro Yönetimi,* Nobel Akademik Yayıncılık, Yenilenmiş ve Geliştirilmiş 4. Basım, Ankara.

Aytürk, Nihat (2022b), *Protokol ve Sosyal Davranış Kuralları*, Nobel Akademik Yayıncılık, 10. Basım, Ankara.

Aytürk, Nihat (2022c), *Hayat Böyle Yaşanır,* Astana Yayınları, Ankara.

Aytürk, Nihat (2021a), *İnsan Sanatı,* Astana Yayınları, Geliştirilmiş 3. Basım, Ankara.

Aytürk, Nihat (2021b), *Türklerde Yönetim Sanatı ve Lider Hükümdarlar,* Astana Yayınları, Geliştirilmiş 2. Basım, Ankara.

Aytürk, Nihat (2021c), *Emniyet Teşkilatında Protokol ve Sosyal Davranış*, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara.

Aytürk, Nihat (2019a), *Yönetim Sanatı – Kamu Kurumlarında ve İşletmelerde Başarılı Yönetim ve Liderlik,* Nobel Akademik Yayıncılık, Yenilenmiş ve Geliştirilmiş 7. Basım, Ankara.

Aytürk, Nihat (2019b), *Örgütsel Davranış – Örgütsel Kuramlar ve Uygulamalar,* Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara.

Aytürk, Nihat (2014), *Türklerde Devlet Yönetimi ve Lider Yöneticiler,* Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara.

Aytürk, Nihat vd. (2021), *Kariyer Planlama ve Yönetimi,* 9. Bölüm: "İş Hayatında Protokol ve Sosyal Davranış Kuralları", Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara.

Aytürk, Nihat (1999), "Yönetimde İnsan İlişkileri", *Sayıştay Dergisi,* Sayı. 32

Aytürk, Nihat (Ağustos-Eylül 1991), "Yönetimde Ast-Üst İlişkileri", *Denetim Dergisi,* Sayı: 68-69. Ankara.

Aytürk, Nihat (2007), "Kamusal Yaşamda Giyim", *İdarecinin Sesi Dergisi* (Türk İdareciler Derneği), Sayı - 124, Ankara.

Aytürk, Nihat (Mart-Nisan 2010), "Kamusal ve Toplumsal Yaşamda Yönetici Eşi Hanımların Görev ve Sorumlulukları ile Erkek-Kadın İlişkilerinde Protokol Kuralları", *İdarecinin Sesi Dergisi,* Sayı-138. Ankara.

Aytürk, Nihat (Nisan 2015), "Protokol Adabı", *Genç Bürokrat Dergisi,* Ankara.

Aytürk, Nihat (Ocak 2021), "*Kamusal ve Sosyal Yaşamda Protokolün Anlam ve Önemi*", *MÜSİAD Dergisi,* Ankara.

Başbakanlık, *"Türk Bayrağı Tüzüğü",* Başbakanlık Tüzükler Külliyatı, C. 3.

_____*"Devlet Madalya ve Nişanları Yönetmeliği",* Resmî Gazete, 07.08.1988, Sayı - 19892, Ankara.

_____*"Kamu Kurum ve Kuruluşlarında Çalışan Personelin Kılık ve Kıyafetine dair Yönetmelik",* Başbakanlık Yönetmelikler Külliyatı, 1/ 1303.

_____*"Ulusal ve Resmî Bayramlar ile Mahallî Kurtuluş Günleri, Atatürk Günleri ve Tarihî Günlerde Yapılacak Törenler ve Kutlamalar Yönetmeliği"* (Resmî Gazete 05.05.2012. Sayı 28283).

_____*"Devlet Hava Meydanları VIP Protokol Listesi",* (Genelge No: 2002/23).

Baykal, Ebru (2008), *Osmanlılarda Törenler,* Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Tarihi Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Edirne.

Baykal, Adnan Nur (1999), *Mustafa Kemal Atatürk'ün Liderlik Sırları,* Sistem Yayıncılık, İstanbul.

Bildirici, Faruk (29.10.2000),*"Protokol Dediğin Kriz Çıkarır",* Hürriyet Gazetesi Pazar Eki.

_____ (2000), *Siluetini Sevdiğimin Türkiyesi,* Doğan Kitap, İstanbul.

Bilgin, Kâmil Ufuk (2004), *Kamu Performans Yönetimi,* TODAİE, Ankara.

_____ (1997), *"Türk Kamu Yönetiminde Memurların Halkla İlişkileri"*, Gazi Ü., İİBF Dergisi, C.13, S. 1-2.

Bleda, Tanşuğ (2000), *Maskeli Balo,* Doğan Kitapçılık, İstanbul.

Bozdağ, İsmet (1979), *Atatürk ve Eşi Lâtife Hanım,* Kervan Yayınları, İstanbul.

Bozkurt, Ömer ve Ergun Turgay, Sezen Seriye (1998), *Kamu Yönetimi Sözlüğü,* TODAİE Yayını, Ankara.

Cumhurbaşkanlığı, *"Resmî Yazışmalarda Uygulanacak Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik"*, Resmî Gazete, 10.06.2020, Sayı: 31151

Cumhurbaşkanlığı Genelgeleri: *Karşılama ve Uğurlama Genelgesi* (2019/9)

Çağlayangil, İhsan Sabri (5.7.1988), *"Türk Devlet Başkanlarının Yurtdışı Ziyaretleri",* Güneş Gazetesi.

Çakır, Özlem (2005), *Profesyonel Yaşamda Kişisel İmaj ve Sosyal Yaşam Etiketi,* Yapı Kredi Yayını, İstanbul.

d'Assailly, Gisèle (1967), *Günlük Yaşantımızda Saygı Kuralları,* (çev. M. Öney), Remzi Kitabevi, İstanbul.

Deniz, Hasan (1990), *Görgü Kuralları,* İnkılâp ve Aka Yayınevi, İstanbul.

Dışişleri Bakanlığı (17.05.2013), *"Protokol Notları",* Ankara.

Dinçer, Müjde Ker (2001), *Kişisel İmaj,* Alfa Yayınları, İstanbul.

Dunsing, Richard J. (1986), *Toplantı Sanatı,* (çev. F. Dilber), İlgi Yayıncılık, İstanbul.

Ekinci, Ekrem Buğra, *Osmanlı Devleti'nde ve İngiltere'de Protokol Sıralaması,* www.ekrembugraekinci.com/makale (04 Temmuz 2012).

Erdi, Batur (2001), "Giyim ve Dış Görünüm", *İdarecinin Sesi Dergisi,* C. XV, Sayı - 91.

Ergun, Turgay (2004), *Kamu Yönetimi,* TODAİE, Ankara.

Eryılmaz, Leman Cılızoğlu (1974), *Beslenme ve Yemek Görgü Kuralları,* Ankara.

Esirci, Şükrü (2002), *Çağımızda Görgü ve Nezaket Kuralları,* İnkılâp Kitabevi, İstanbul.

Evliyaoğlu, Gökhan (1973), *Konuşma Sanatı,* Türk Tarih Kurumu, Ankara.

Fenmen, Şefik (1990), *Protokol ve Sosyal Davranış Kuralları,* Ajans Türk Yayınları, İstanbul.

Gandouin, Jacques (1991), *Guide du Protocole et des Usages,* Editions Stock, Paris.

Girgin, Kemal (1982), *Politika Sözlüğü,* Hür Yayın, İstanbul.

Genelkurmay Başkanlığı, *TSK Protokol Yönergesi,* 2002. Ankara.

Göklüberk, Özlü Pınar; Üstün, Gülçin *"Uygun Giyim Teknikleri ve Resmî Giyim Usulleri"* http://www.egitim.icişleri.gov.tr (20.03.2011).

Gürel, Kerim (1986), *Protokol Bilgileri,* Milliyet Yayınları, İstanbul.

İçişleri Bakanlığı (1987), *Bayrak ve Törenler El Kitabı*, Ankara.

_____(1974), *Mülki Tören ve Protokol Yönetmeliği Tasarısı,* Ankara.

İnal, Kaya (1996), *Protokol Dersleri,* Dışişleri Bakanlığı Eğitim Merkezi Başkanlığı Ders Kitabı, Ankara.

İzgören, Ahmet Şerif (2000), *Dikkat Vücudunuz Konuşuyor,* Academyplus Yayını, Ankara.

Kalkandelen, Hayrettin (2002), "Adıyaman'da İnönü ile 24 Saat", *İdarecinin Sesi Dergisi,* C. XV, Sayı- 94.

Karaca, Filiz (1997), *Osmanlı Teşrifat Müessesesi,* docs.neu. edu.tr/ library/Tezler

Kaya, Derya (2000), *"Etkili Sunum Teknikleri ve Beden Dili",* Seminer Ders Notu, TODAİE, Ankara.

Kılıç, Dündar Ali (20.01.2011), *"Osmanlı Devlet Törenlerinin Topkapı Sarayından Dolmabahçe Sarayına İntikali",* http://tohumvetoprak.tr

Kurtbay, Yalçın (1985), *Protokol Dersleri,* Dışişleri Bakanlığı, Ankara.

Kurtoğlu, Ayşenur (2002), *Günlük Hayatımızda Nezaket ve Görgü,* Timaş Yayınları, İstanbul.

Kutay, Cemal (2003), *Yazılmamış Tarihimiz,* Milliyet Yayınları, İstanbul.

ML-Meydan-Larousse (1968), *"Protokol"*, C. 9/348; *"Teşrifat", "Teşrifatçı"*, C. 12/102, Meydan Yayını, İstanbul.

Ortaylı, İlber (2006), *Son İmparatorluk Osmanlı,* Timaş Yayınları, İstanbul.

Ortaylı, İlber (2015), *Türklerin Tarihi,* Timaş Yayınları, İstanbul.

Osmay, Nüvit (1985), *İnsan Mühendisliği,* DKD Yayını, Ankara.

Ögel, Bahaeddin (1971), *Türk Kültürünün Gelişme Çağları-II,* Millî Eğitim Bakanlığı, 1000 Temel Eser, İstanbul.

Ömer Seyfeddin (2010), *Pembe İncili Kaftan,* Timaş Yayınları, İstanbul.

Özaltın, Şenay Duru (2005), *Her Şeyin Bir Adabı Var,* ALFA Yayınları, İstanbul.

Öznal, Erdoğan, Hv. Pilot Korgeneral (1998), *Protokol Görgü - Nezaket Kuralları,* Genelkurmay Basımevi, Ankara.

Öztuna, Yılmaz (1986), *Osmanlı Devleti Tarihi,* C. II., F. Finans Kurumu Yayını, İstanbul.

Pacout, Nathalie (1988), *le Savoir-Vivre Aujourd'hui,* Marabout, Alleur - Belgique.

Parmaksızoğlu, İsmet (1971), *İstanbul İbni Batuta Seyahatnamesinden Seçmeler,* Millî Eğitim Bakanlığı Yayını, 1000 Temel Eser, Ankara.

Polatoğlu, Aykut (1988), "Kamu Yönetiminde Ast-Üst Arasında İletişim", *Amme İdaresi Dergisi,* C. 21, Sayı- 2.

Robert, Paul (1992), *Le Petit Robert, Dictionnaire Langue Française I*, Paris.

Sakaoğlu, Necdet (1999), *Bu Mülkün Sultanları - 36 Osmanlı Padişahı,* Oğlak Yayıncılık ve Reklâmcılık, İstanbul.

Söylemez, Yüksel (2004), *Görgüsüzlük Çağı,* ODTÜ Yayıncılık, Ankara.

Şahin, Ayhan (2011), *Kamu İdarelerinde Protokol Kuralları,* Yeniyüzyıl Yayını, İstanbul.

Şahinkaya, Levent (15.04.2012), *"Protokol Kuralları Hakkında Bilmediklerimiz"* (www.timeturk.com)

TBMM İçtüzüğü, Resmî Gazete: 13.04.1973, Sayı: 14506.

TDV İslam Ansiklopedisi, "Teşrifat", 1998, İstanbul.

Tuğ, Zeki ve Aydın Güngör, Utkan Atay (1996), *Devlet ve Hükümet Büyüklerinin Karşılanması ve Uğurlanması,* Kabulresmi, Ziyaretler, Resmî Davetler ve Cenaze Törenleri Yönetmeliği Taslağı, İçişleri Bakanlığı, Ankara.

Uğur, İbrahim (1999), *"Bayrak Kanunu, Ulusal ve Resmî Bayramlarda Yapılacak Törenler ile Çelenklerin Hazırlanması, Taşınması, Sunulması ile İlgili Yönetmelikler ve Uygulamaları",* İçişleri Bakanlığı, 85. Dönem Kaymakamlık Kursu Ders Notu, No: 20, Ankara.

Ünlüsoy, Doğan (1999), *"Ulusal, Resmî ve Dinî Bayramlardaki Protokol İşleri ile Yönetim-Halk İlişkileri",* İçişleri Bakanlığı, 85. Dönem Kaymakamlık Kursu Ders Notu, No: 27, Ankara.

Ünlütürk, Alptekin (2002), *Sosyal Davranış Kuralları ve Protokol,* Dost Kitabevi Yayını, Ankara.

Yamakoğlu, Cihan (1990), *Ailede, Toplumda, İş ve Devlet Hayatında İnsan İlişkileri,* YÖK Matbaası, Ankara.

Yaşar, Fatma Tunç; Nevin Meriç vd. (Mart 2013), *Toplumsal Tarih Dergisi,* "Osmanlıdan Cumhuriyete Âdâb-ı Muâşeret", Târih Vakfı, Sayı-231, İstanbul.

Yazıcıoğlu, M. Said (2013), *Ne Yan Yana Ne Karşı Karşıya*, Alfa Yayın, İstanbul.

Yılmaz, Yaşar (2009), *Kamusal ve Toplumsal Yaşamda Görgü ve Protokol Kuralları,* Detay Yayıncılık, Ankara.

Weiss, Donald H. (1989), *Konuşma ve Sunuş Teknikleri, (*çev. F. Dilber), İlgi Yayıncılık, İstanbul.

Genişletilmiş ve Güncellenmiş 2. Basım

JEODEZİK KOORDİNAT SİSTEMLERİ
Teori-Uygulama

Muzaffer Kahveci, Ekrem Tuşat, Serkan Doğanalp

nobel

JEODEZİK KOORDİNAT SİSTEMLERİ
Teori-Uygulama

Muzaffer Kahveci, Ekrem Tuşat, Serkan Doğanalp

Yayın No.: 3943
Teknik-Mühendislik No.: 380
ISBN: 978-625-417-476-6
E-ISBN: 978-625-417-477-3
Basım Sayısı: Genişletilmiş ve Güncellenmiş 2. Basım, Eylül 2023

© Copyright 2023, NOBEL AKADEMİK YAYINCILIK EĞİTİM DANIŞMANLIK TİC. LTD. ŞTİ. SERTİFİKA NO.: 40340
Bu baskının bütün hakları Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.ne aittir.
Yayınevinin yazılı izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik
ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.

Nobel Akademik Yayıncılık, 2011 yılından beri "tanınmış uluslararası yayınevi" statüsündedir.

Genel Yayın Yönetmeni: Nevzat Argun -nargun@nobelyayin.com-
Genel Yayın Koordinatörü: Gülfem Dursun -gulfem@nobelyayin.com-

Sayfa Tasarım: Tarkan Kara -erdal@nobelyayin.com-
Redaksiyon: Buse Gamze Çeliktaş -buse@nobelyayin.com-
Kapak Tasarım: Sezai Özden -sezai@nobelyayin.com-
Görsel Tasarım Uzmanı: Mehtap Yürümez -mehtap@nobelyayin.com-
Şekil Çizimleri: İrem Köz

Kütüphane Bilgi Kartı

Kahveci, Muzaffer., Tuşat, Ekrem., Doğanalp, Serkan.
Jeodezik Koordinat Sistemleri Teori-Uygulama / Muzaffer Kahveci, Ekrem Tuşat, Serkan Doğanalp
Genişletilmiş ve Güncellenmiş 2. Basım, XIV + 244 s., 16,5x24 cm. Kaynakça ve dizin var.
ISBN: 978-625-417-476-6
E-ISBN: 978-625-417-477-3
1. Jeodezik Datum 2. Koordinat Sistemleri 3. Jeodezik Dönüşümler
4. GNSS 5. TUTGA 6. TUSAGA-Aktif

Genel Dağıtım

ATLAS AKADEMİK BASIM YAYIN DAĞITIM TİC. LTD. ŞTİ.
Adres: Bahçekapı Mh. 2465 Sk. Oto Sanayi Sitesi No:7 Bodrum Kat, Şaşmaz/ANKARA
Telefon: +90 312 278 50 77 - **Faks:** 0 312 278 21 65
Sipariş: siparis@nobelyayin.com- **E-Satış:** www.nobelkitap.com - esatis@nobelkitap.com
www.atlaskitap.com - info@atlaskitap.com

Dağıtım ve Satış Noktaları: Alfa, Kırmızı Kedi, Arkadaş, D&R, Dost, Kika, Kitapsan,
Nezih, Odak, Pandora, Prefix, Remzi Kitabevleri, Yeryüzü Dağıtım

Baskı ve Cilt: Meteksan Matbaacılık ve Teknik Sanayi Tic. Anonim Şirketi / Sertifika No.: 46519
Beytepe Köy Yolu No.: 3 06800 Bilkent-Çankaya/ANKARA

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ ..... **iii**

KISALTMALAR ..... **xi**

1 GİRİŞ **1**
1.1 Jeodezi Nedir? 1
1.2 Jeodezinin Özet Tarihçesi 1
1.3 Jeodezinin Tanımı, Amacı ve Sınıflandırılması 7
1.4 Örnek Sorular 9
1.5 Kaynaklar 10

2 JEODEZİK REFERANS SİSTEMLERİ VE DATUMLAR **13**
2.1 Yeryuvarının Şekli 13
2.2 Jeodezik Referans Sistemleri 14
2.2.1 Elipsoit Parametreleri ve Uluslararası Tanımlanmış Elipsoitler 15
2.3 Jeodezik Datum, Datum Parametreleri ve Datum Çeşitleri 19
2.4 Örnek Problemler 33
2.5 Kaynaklar 35

3 ELİPSOİT ÜZERİNDE EĞRİLİK YARIÇAPLARI VE YAY UZUNLUKLARI **37**
3.1 Elipsoit Üzerinde Eğriler ve Eğrilik Yarıçapları 37
3.2 Meridyen ve Paralel Daire Yay Uzunlukları 42
3.3 Elipsoit Üzerinde Alan Hesabı 45
3.4 Örnek Problemler 46
3.5 Kaynaklar 47

4 JEODEZİK KOORDİNAT SİSTEMLERİNİN TANIMI VE SINIFLANDIRILMASI **49**
4.1 Koordinat Nedir, Koordinat Tanımının Gelişimi 49
4.2 Koordinat Türleri 51
4.3 Jeodezik Koordinat Sistemleri ve Sınıflandırmaları 58
4.3.1 Gök Koordinat Sistemi 61
4.3.2 Yörünge Koordinat Sistemi 62

4.3.3 Yer Merkezli Koordinat Sistemi 62
4.3.4 Yerel Koordinat Sistemi 63
4.4 Örnek Problemler 63
4.5 Kaynaklar 64

5 GÖK KOORDİNAT SİSTEMLERİ 67
5.1 Ekliptik Koordinat Sistemi 70
5.2 Rektasansiyon Koordinat Sistemi 72
5.3 Saat Açısı Koordinat Sistemi 74
5.4 Ufuk Koordinat Sistemi 75
5.5 Gök Koordinat Sistemleri Arasındaki Dönüşümler 77
5.5.1 Ufuk ve Saat Açısı Sistemleri Arasında Dönüşüm Eşitlikleri 78
5.5.2 Saat Açısı Sistemi ile Rektasansiyon Sistemleri Arasında Dönüşüm Eşitlikleri 79
5.5.3 Rektasansiyon ve Ekliptik Sistemleri Arasında Dönüşüm Eşitlikleri 80
5.6 Örnek Problemler 82
5.6 Kaynaklar 83

6 YÖRÜNGE KOORDİNAT SİSTEMİ 85
6.1 Yörünge Elipsi ve Yörünge Elemanları 85
6.2 Yörünge Koordinat Sistemi 92
6.3 Uydu Yörünge Sistemi ile Yer Merkezli Sistem Arasında Dönüşüm 95
6.4 Örnek Problem 97
6.5 Kaynaklar 99

7 YER MERKEZLİ (JEOSENTRİK) KOORDİNAT SİSTEMLERİ 101
7.1 Yer Merkezli Gök Koordinat Sistemi (ECI) 101
7.2 Yer Merkezli Yersel Koordinat Sistemi (ECEF) 104
7.3 Dünya Jeodezik Sistemi-1984 (WGS84) 106
7.4 Yersel Koordinat Sistemlerinde Dönüştürme ve Dönüşümler 108
7.4.1 ECEF Koordinatlarından (X, Y, Z) Jeodezik Eğri Koordinatlara $(\varphi, \lambda, \mathrm{h})$ Dönüştürme 109

7.4.2 Jeodezik Eğri Koordinatlardan (φ, λ, h) ECEF Koordinatlarına (X, Y, Z) Dönüştürme 111
7.4.3 Yersel Koordinat Sistemleri Arasındaki Dönüşümler 111
7.5 Örnek Problemler 113
7.6 Kaynaklar 114

8 YEREL (TOPOSENTRİK) KOORDİNAT SİSTEMLERİ 117
8.1 Yerel Ufuk (Toposentrik) Koordinat Sistemleri 117
8.1.1 Yerel Astronomik (Toposentrik) Koordinat Sistemi (LAS) 117
8.1.2 Yerel Jeodezik (Toposentrik) Koordinat Sistemi (LGS) 120
8.2 Mevzii Koordinat Sistemi (İki Boyutlu Kartezyen Koordinatlar) 124
8.3 Örnek Problem 126
8.4 Kaynaklar 126

9 JEODEZİDE KULLANILAN ZAMAN SİSTEMLERİ 127
9.1 Dünya'nın Kendi Ekseni Etrafında Dönüşüne Bağlı Olarak Tanımlanmış Zaman Sistemleri 128
9.1.1 Güneş Zamanı (Solar/Universal Time) 128
9.1.2 Yıldız Zamanı 133
9.2 Dünyanın Güneş Etrafında Dönüşüne (Yörünge Hareketine) Bağlı Olarak Tanımlanmış (Efemeris) Zaman Sistemi 136
9.3 Sezyum 133 Atomunun Kuantum Geçişi Sonucu Oluşan Elektro Manyetik Salınımların Periyoduna Dayalı Olarak Tanımlanan Atomik Zaman Sistemi 139
9.4 Farklı Zaman Sistemleri Arasındaki Diğer Dönüşüm Eşitlikleri 141
9.5 Örnek Problemler 142
9.6 Kaynaklar 143

10 PROJEKSİYON 147
10.1 Projeksiyon Tanımı, Amacı 147
10.2 Projeksiyonlarda Deformasyon 148
10.3 Projeksiyon Türleri ve Sınıflandırılması 149
10.4 Projeksiyon (İzdüşüm) Koordinat Sistemi 153
10.5 Gauss-Krüger ve UTM Koordinat Sistemi 154

10.6 UPS Projeksiyonu ... 161
10.7 Askeri Grid Sistemi (AGRS) ... 162
10.8 Gauss-Krüger Koordinatları ile Coğrafi Koordinatlar Arasındaki Dönüştürme ... 163
10.9 Örnek Sorular ... 167
10.10 Örnek Problemler ... 175
10.11 Kaynaklar ... 178

11 KOORDİNAT DÖNÜŞÜMÜ VE KOORDİNAT DÖNÜŞTÜRME ... 181
11.1 Koordinat Dönüşümü (Transformation) ... 181
11.2 Bir Boyutlu Dönüşümler ... 182
11.2.1 Ortometrik Yükseklik ile Jeoit Yüksekliği İlişkisi ... 182
11.2.2 GNSS/Nivelman Yöntemiyle Jeoit Yüksekliklerinin Hesaplanması ... 184
11.3 İki Boyutlu Dönüşümler ... 187
11.3.1 Benzerlik Dönüşümü ... 187
11.3.2 Afin Dönüşümü ... 190
11.3.3 Projektif Dönüşümü ... 193
11.4 Üç Boyutlu Dönüşümler ... 197
11.4.1 Benzerlik (Helmert) Dönüşümü ... 197
11.4.1.1 Bursa-Wolf Modeli ... 197
11.4.1.2 Molodensky-Badekas Dönüşümü ... 201
11.4.1.3 Veis Dönüşümü ... 203
11.4.2 Afin Dönüşümü ... 204
11.5 Koordinat Dönüştürme (Conversion) ... 206
11.6 Örnek Problemler ... 207
11.7 Kaynaklar ... 216

12 TÜRKİYE ULUSAL NİRENGİ AĞLARI ... 219
12.1 Ülke Nirengi Ağı Tarihi ... 219
12.2 Geçmişten Günümüze Türkiye'de Kullanılan Datum ve Koordinat Sistemleri ... 221
12.2.1 Türkiye Ulusal Temel Nirengi Ağı ... 222
12.2.2 Türkiye Ulusal Düşey Kontrol (Nivelman ve Gravite) Ağı (TUDKA) ... 224

12.2.3 Türkiye Ulusal Temel GPS Ağı (TUTGA) 225
12.2.4 Türkiye Ulusal Sabit GNSS İstasyonları Ağı (TUSAGA-Aktif) 228
12.3 Kaynaklar 229

EK: Dönüşüm Matrislerinin Oluşturulması 231

DİZİN 239

YAZAR ÖZ GEÇMİŞLERİ 243

1 GİRİŞ

Bu bölümde, jeodezinin tarihini anlatmak kitabın ana amacı olmadığı için, konu çok özet olarak ve kronolojik bir sıra içerisinde anlatılmaya çalışılmış olup daha ayrıntılı bilgi almak isteyenlerin bölüm sonundaki kaynakları okuması önerilir.

1.1 Jeodezi Nedir?

İnsan, yüzyıllardır üzerinde yaşadığı gezegeni (yeryüzünü) araştırmış, bu bağlamda bu gezegenin işleyişinde mevcut birçok bilinmeyeni çözmeye ve bunlarla ilgili bilgilerini artırmaya çalışmıştır. İlk başlarda insan, yaşamını evinin çok yakınlarında sürdürdüğü için, doğal olarak yeryüzüne olan ilgisi yaşadığı çevresi ile sınırlı kalmıştır. Zaman içerisinde; evinden uzaklarda avlanma ve yaşadığı yere belirli bir zaman geçtikten sonra dönebilme gibi faaliyetleri başladığında ve özellikle denizciliğin yaşamına girmesiyle yeryüzünü daha iyi tanıma isteği artmıştır. Başka bir ifadeyle, ulaşım araçlarının geliştirilmesiyle birlikte artık insanın ilgi alanı tüm yeryüzü olmuştur. Buradaki ilgi alanı ifadesi insanın içinde yaşadığı yeryüzünün şeklini, boyutlarını ve yapısını araştırmaya başlaması ile somutlaşmış ve böylece jeodezi bilimi ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla, jeodezi biliminin ilginç, zevkli ve uzun bir tarihi vardır. Bugün artık kesin olarak bildiğimiz birçok bilgi ilk çağlarda yanıtı bilinmeyen en önemli sorular olarak duruyordu.

1.2 Jeodezinin Özet Tarihçesi

Jeodezi tarihinin Yunan uygarlığı ile başladığı kabul edilmektedir. İlk Yunanlılardaki inanış, Homer'in (M.Ö. 9.yy) savunduğu düz disk teorisinden matematikçi Pisagor'un (M.Ö. 569-475) Küresel Yer Modeli teorisine kadar uzanıyordu. Pisagor'dan yaklaşık 100 yıl sonra Aristo (M.Ö. 384-322) Dünya'nın küre olduğunu ispatlayan ve gözlemlere dayanan teorilerini geliştirmiştir. Bu teoriler aşağıdaki gibi özetlenebilir:

a. Farklı yönlere gidildiğinde ufuk düzleminin değiştiği,
b. Ay tutulmalarında Yer'in gölgesinin yuvarlak olduğu,
c. Denizde gözlemciye yaklaşan veya uzaklaşan bir geminin bu hareketi süresince farklı bölümlerinin (direk, yelken, baca, gövde) göründüğü gözlemlerine dayanmaktadır.

Soru 3: Dünya'nın şekli konusunda Fransız ve İngiliz bilim insanlarının düşünceleri neden çelişiyordu ve bu tartışmalar nasıl sonuçlandırılmıştır?

Yanıt 3: Bölüm 1.2'de verilmiştir.

Soru 4: Yeryüzünün geometrik ve fiziksel şeklinin ayrı ayrı ele alınması düşüncesinin doğmasına neden olan olgu nedir?

Yanıt 4: Çekül sapmasının varlığının fark edilmesidir.

Soru 5: Günümüzde jeodezinin tanımı ve kapsamı nedir?

Yanıt 5: Bölüm 1.3'te verilmiştir.

1.5 Kaynaklar

Aksoy, A., Güneş, İ. H. (1990): Jeodezi I, İstanbul Teknik Üniversitesi Kütüphanesi, Sayı: 1421, İstanbul.

Bomford, G. (1971): Geodesy, 3rd Edition, Oxford University Press, London, 1971.

Demirel, H. ve Üstün, A. (2015): Matematiksel Jeodezi Ders Notları (Basılmadı).

Grolier Webster (1976): The New Grolier Webster International Dictionary of the English Language, Volume 1, pp. 406, Newyork.

Helmert, F. R. (1880): Die Mathematischen Und Physikalischen Theorien Der Höheren Geodäsie, Teubner, Leipzig (reprint Minerva GmbH, Frankfurt a.M. 1961).

Özbenli, E. (1991): Jeodezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Mühendislik ve Mimarlık Fakültesi, Fakülte Yayın No:45, Trabzon.

Rapp, R. H. (1991): Geometric Geodesy Part I, The Ohio State University, Department of Geodetic Science and Surveying, Columbus, Ohio, April 1991.

Smith, J. R. (1997): Introduction to Geodesy: The History and Concepts of Modern Geodesy, John Wiley & Sons, Inc. USA.

Torge, W. (2001): Geodesy, Walter de Gruyter, GmbH & Co. KG, 10785 Berlin, Germany, ISBN 3-11-017072-8.

Vaníček, P. ve Krakiwsky, E. (1986): Geodesy: the Concepts, Elsevier Science, eBook ISBN: 9781483290799, North Holland, Amsterdam, November 1986.

Merriam-Webster (2020): `https://www.merriam-webster.com/dictionary/geodesy`, Erişim Tarihi: 24.07.2020.

Türk Dil Kurumu (2020): Büyük Türkçe Sözlük, T.C. Başbakanlık Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Resmi Web Sayfası, `http://www.sozluk.gov.tr/`, Erişim Tarihi: 14.07.2020.

Uluslararası Jeodezi Birliği (IAG): `https://www.IAG-aig.org/geodesy`, Erişim Tarihi: 24.07.2020.

2 JEODEZİK REFERANS SİSTEMLERİ VE DATUMLAR

2.1 Yeryuvarının Şekli

Jeodezik amaçlı ölçülerin aralarında bağlantıların kurulabilmesi, gerekli koordinat ve izdüşüm hesaplamalarının doğru olarak yapılabilmesi için yeryüzünün gerçek şeklinin bilinmesi gereklidir. Yeryüzünün gerçek şeklinin tanımlanabilmesi için, öncelikle üzerinde yaşadığımız fiziksel yeryüzünün tanımlanması gereklidir. Buna göre fiziksel yeryüzü; katı kısım (karalar, topoğrafik yüzey), hidrosfer (sular) ve atmosferin (hava ve gaz) tamamını ifade etmektedir. Bu tanımın içerisine canlılar dâhil değildir. Fiziksel yeryüzünün katı kısmı (topoğrafik yüzey) girintili çıkıntılı olduğu için matematiksel formüllerle bir bütün olarak ifade edilebilecek düzgün bir yüzey özelliği taşımamaktadır. Ancak üzerinde tek tek noktalarda ölçüm ve hesaplamalar yaparak nokta bazlı koordinat bulmak olanaklıdır. Oysa okyanus yüzeyi, topoğrafik yüzeye göre daha düzgün bir yüzeydir. Dolayısıyla, yeryüzünün matematiksel şekli, kısaca Yer gravite alanının eş potansiyelli yüzeyi olarak ifade edilen jeoidin şekli ile aynı kabul edilmektedir. Jeoidin Bölüm 1'de yapılmış olan kapsamlı tanımı tekrar ifade edilirse jeoit; okyanus akıntılarının, gel-git olaylarının ve rüzgârların etkisinde olmayan durgun okyanus yüzeyinin, karaların altında da devam ettiği varsayılan yüzeydir. 1872 yılında Listing tarafından tanımlanmış olan bu yüzey, genel olarak ortalama deniz yüzeyi ile çakışmaktadır. Bu nedenle, jeodezik uygulama ve hesaplamalarda ortalama deniz yüzeyi, referans yüzeyi olarak kabul edilmekte ve topoğrafik yüzey üzerinde yapılmış tüm ölçüler ortalama deniz yüzeyine indirgenmektedir. Çünkü, jeodezik hesaplamaların doğru olabilmesi için jeoidin şeklinin ve dolayısıyla ortalama deniz yüzeyinin tam olarak belli olması gerekmektedir. Bu durumda ***ortalama deniz yüzeyi*** tanımının yapılması gerekliliği ortaya çıkmakta olup bu tanım 2.3 başlığı altında verilmiştir.

Yukarıda özetlenmiş olan kabul ve tanımların jeodezik uygulamadaki anlamı şudur; eğer yeryüzünde ölçü yaptığımız noktalar arasındaki uzaklıklar çok büyükse hesaplamalarımızda Yer'in şekli mutlaka dikkate alınmalıdır. Diğer taraftan, eğer noktalar arası uzaklık küçük ise bu durumda yeryüzü düzlem olarak kabul edilebilir. İşte, ölçme bilgisi bakışı ile jeodezik bakışın temel farkı da burada başlamaktadır. Songu (1983)'de;

2.5 Kaynaklar

Ateş T. (1978): Harita Genel Komutanlığı, Harita Yüksek Teknik Okulu, Jeodezi Ders Notları, 1978 (Basılmadı).

Bomford, G. (1971): Geodesy, 3rd Edition, Oxford University Press, London, 1971.

Heiskanen, W. A. ve Moritz, H. (1967): Physical Geodesy, W. H. Freeman and Company, San Francisco.

HGK (1988): Türkiye Birinci Derece Yatay Kontrol Ağının 1954 Yılı Dengelemesine Göre Konum Hataları, Harita Genel Komutanlığı Bilimsel Raporu No:1, Ankara 1988.

Hooijberg, M. (1997): Practical Geodesy Using Computers, Springer Verlag Berlin Heidelberg 1997, ISBN: 3-540-61826-0, pp. 17, Germany.

IAG (1992): IAG Resolutions Nos. 1 and 4.

IERS (2007): Resolutions Adopted by the Council at the XXIV IUGG General Assembly, Perugia, Italy, `https://www.IERS.org/`, Erişim Tarihi: 24.07.2020.

Jekeli C. (2016): Geometric Reference Systems in Geodesy, Division of Geodetic Science School of Earth Sciences, Ohio State University, August 2016.

Kahveci, M., Türkezer, A. ve Ocak, M. (1998): Avrupa Düşey GPS Referans Ağı (EUVN) Ölçülerinin Değerlendirme Sonuçları: Türkiye Alt Ağı, HGK Harita Dergisi, Sayı 120, Temmuz 1998.

NIMA (2004): U.S. National Imagery and Mapping Agency, "Department of Defense World Geodetic System 1984 – Its Definition and Relationships with Local Geodetic Systems." NIMA Technical Report 8350.2 3rd release, St. Louis, MO, 23 June 2004.

Özbenli, E. (1991): Jeodezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Mühendislik ve Mimarlık Fakültesi, Fakülte Yayın No:45, Trabzon.

Rapp R. H. (1991): Geometric Geodesy Part I, The Ohio State University, Department of Geodetic Science and Surveying. Columbus, Ohio, April 1991.

Smith J. R. (1997): Introduction to Geodesy: The History and Concepts of Modern Geodesy, John Wiley & Sons, Inc. USA.

Songu, C. (1983): Ölçme Bilgisi, Cilt I, Sayfa 425, Kipaş Dağıtım, İstanbul.

Torge, W. (2001): Geodesy, Walter de Gruyter, GmbH & Co. KG, 10785 Berlin, Germany, ISBN 3-11-017072-8.

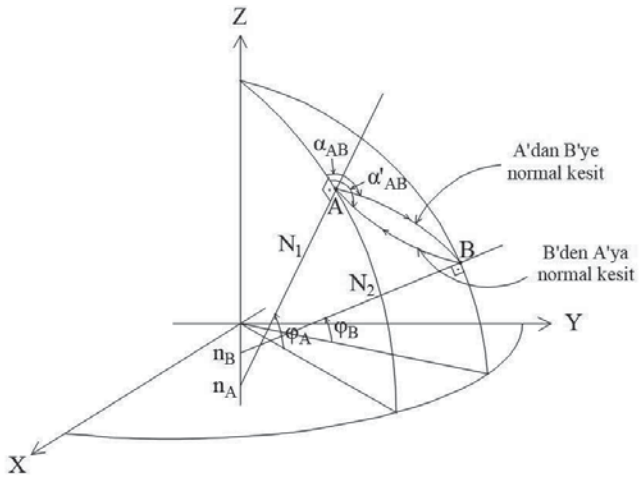
URL1: `https://www.harita.gov.tr/`, Erişim Tarihi 24.07.2020.

URL2: IERS Technical Notes 36, `http://ITRF.ensg.ign.fr/`, Erişim Tarihi 24.07.2020.

3 ELİPSOİT ÜZERİNDE EĞRİLİK YARIÇAPLARI VE YAY UZUNLUKLARI

3.1 Elipsoit Üzerinde Eğriler ve Eğrilik Yarıçapları

Elipsoit üzerindeki A ve B noktalarının normalleri genel olarak farklı düzlemler içinde bulunduğundan birbirlerini kesmezler. Ancak A ve B noktaları aynı meridyen dairesi üzerinde bulunuyorlarsa birbirlerini meridyen düzlemi içinde, aynı paralel daire üzerinde bulunuyorlarsa birbirlerini dönme ekseni üzerinde keserler. Bu nedenle, A noktasındaki yüzey normalini içeren ve B noktasından geçen normal kesit düzlemi ile B noktasındaki yüzey normalini içeren ve A noktasından geçen normal kesit düzlemi iki farklı düzlemdir. Bulunulan noktaya bağlı olarak bu düzlemlere ***normal kesit*** ve ***karşı normal kesit düzlemi*** adı verilir (Şekil 3.1).

Şekil 3.1: Normal Kesit Düzlemleri (Jekeli (2016)'dan uyarlanmıştır.)

Burada;
α_{AB}; A'dan B'ye olan normal kesit eğrisinin A noktasındaki azimutunu,
α'_{AB}; B'den A'ya olan normal kesit eğrisinin A noktasındaki azimutunu,
φ_A, φ_B; A ve B noktalarının jeodezik enlemini,
n_A, n_B; A ve B noktalarından geçen elipsoit normallerinin elipsoit dönme (küçük) eksenini kestiği noktaları,
N_1 ve N_2; Normal kesit eğrilerini (Enine eğrilik yarıçapları) ifade etmektedir.

Problem 2: Aşağıda sol alt ve sağ üst köşe koordinatları verilen bir paftanın GRS80 elipsoit yüzeyindeki alanını hesaplayınız.

Köşe	Enlem (φ)	Boylam (λ)
Sol alt	$26°07'$	$08°02'$
Sağ üst	$30°06'$	$14°04'$

Çözüm 2: Eşitlik (3.20)'den yararlanarak elipsoit yüzeyindeki herhangi bir bölgenin alanı hesaplanabilir. Buna göre verilen değerlere göre paftanın elipsoit yüzeyindeki alanı,

$$\mathrm{F}_{1,2} = \frac{\mathrm{b}^2 \cdot (\lambda_2 - \lambda_1)}{2} \cdot \left[\frac{\sin\varphi}{1 - \mathrm{e}^2 \cdot \sin^2\varphi} + \frac{1}{2 \cdot \mathrm{e}} \ln \frac{1 + \mathrm{e} \cdot \sin\varphi}{1 - \mathrm{e} \cdot \sin\varphi} \right] \Bigg|_{\varphi_1}^{\varphi_2} = 261656.226\,\mathrm{km}^2$$

olarak hesaplanır.

3.5 Kaynaklar

Aksoy, A., Güneş, İ. H. (1990): Jeodezi I, İstanbul Teknik Üniversitesi Kütüphanesi, Sayı: 1421, İstanbul.

Demirel, H. ve Üstün, A. (2015): Matematiksel Jeodezi Ders Notları (Basılmadı).

Jekeli, C. (2016): Geometric Reference Systems in Geodesy, Division of Geodetic Science School of Earth Sciences, Ohio State University, August 2016.

Özbenli, E. (1972): Jeodeziye Giriş (Elipsoit Geometrisi), Karadeniz Teknik Üniversitesi, Mühendislik ve Mimarlık Fakültesi, Trabzon.

Özbenli, E. (1991): Jeodezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Mühendislik ve Mimarlık Fakültesi, Fakülte Yayın No: 45, Trabzon.

4 JEODEZİK KOORDİNAT SİSTEMLERİNİN TANIMI VE SINIFLANDIRILMASI

Tarih boyunca gerek günlük yaşamda gerekse bilimsel, mühendislik ve askeri konularda zaman ve konum bilgilerine giderek artan bir ihtiyaç ve talep oluşmuştur. Günümüzde konum bilgisi çok sayıda uygulamanın ve teknolojinin altyapısını oluşturmuş ve dolayısıyla hayatımızın vazgeçilmez bir parçası hâline gelmiştir. Zaman içerisinde konuma dayalı bilgiler o kadar çok anlam ve önem kazanmıştır ki, bilgi ve coğrafi veri arasındaki ilişkilerin konuma dayalı olarak kurulması 1960'lı yılların başında Coğrafi Bilgi Sistemleri kavramının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bilimsel ve mühendislik amaçlı çalışmaların yanında günümüzde cep telefonu, sosyal medya uygulamaları, araç navigasyonu ve internet tabanlı uygulamalar gibi çok sayıda platformda konum bilgisi temel bir gereksinim olarak işlev görmektedir.

4.1 Koordinat Nedir, Koordinat Tanımının Gelişimi

Türk Dil Kurumu tarafından yayınlanan Büyük Türkçe Sözlüğü'ne göre koordinat kimya ve matematikteki kullanımına göre iki anlamı bulunmaktadır. TDK'ya göre "*matematikteki kullanımı ile bir yüzey üzerinde veya uzayda bir noktanın yerini bulmaya yarayan ana çizgilerden yatay olanı, apsis*" şeklinde tanımlanmıştır. Ancak jeodezideki kullanımına göre koordinat; bir başlangıca göre çizgide, düzlemde ya da uzay da bir noktanın konumunu belirleyip tarif eder. Ayan (2008)'de "*koordinat bir çizgi üzerinde, bir düzlemde ya da uzayda bir noktanın yerini belirlemeye, ifade etmeye yarayan bir kavram*", kısaca "*konum bilgilerini ifade etmeye yarayan, düşünsel bir tasarım*" şeklinde tanımlanmıştır. Koordinat tanımına ilave olarak konum tanımının da yapılması gerektiği açıktır. Bu bağlamda, Türk Dil Kurumu Büyük Türkçe Sözlüğü'ne göre "*konum; yeryüzünde bir noktanın, enlem ve boylamların yardımıyla bulunan yeri, konuş*" şeklinde tanımlanmıştır. Dolayısıyla koordinat ile konum kavramları arasında sıkı bir ilişkiden söz edilebilir. Sonuç olarak koordinat, konumun sayılarla ifade edilen hâli olarak düşünülebilir.

Diğer taraftan koordinatları ifade edebilmek için başlangıç olarak kabul edilebilecek doğru, eğri ve yüzeylere ihtiyaç bulunmaktadır. Bu

ya da (4.5) eşitliğinden,

$$\tan\gamma = \frac{1}{\sqrt{1+e'^2}} \cdot \tan\beta \Rightarrow \gamma = 25^\circ 58' 13.226''$$

hesaplanabilir. İzometrik enlem ise (4.6) eşitliğinden,

$$q = \ln\left[\tan\left(\frac{\varphi}{2}+\frac{\pi}{4}\right)\left(\frac{1-e\cdot\sin\varphi}{1+e\cdot\sin\varphi}\right)^{\frac{e}{2}}\right] \Rightarrow q = 26^\circ 54' 29.678''$$

ya da (4.7) eşitliğinden,

$$q = \text{lntan}\left(\frac{\varphi}{2}+\frac{\pi}{4}\right) - e^2\cdot\sin\varphi - \frac{e^4}{3}\cdot\sin^3\varphi - \frac{e^6}{5}\cdot\sin^5\varphi - \frac{e^8}{7}\cdot\sin^7\varphi + ...$$
$$\Rightarrow q = 26^\circ 54' 29.678''$$

hesaplanabilir.

Problem 3: Jeosentrik enlemi $\gamma = 20^\circ 18' 08.020''$ olan noktanın coğrafi enlemini hesaplayınız.

Çözüm 3: (4.3), (4.4) ve (4.5) eşitlikleri kullanılarak çözüm yapılır. Burada iki şekilde çözüm yapılabilir; birincisi (4.5) eşitliğinden jeosentrik enlemden indirgenmiş enleme geçilir sonrasında (4.3) eşitliğinden indirgenmiş enlemden coğrafi enlem hesaplanır.

$$\tan\beta = \sqrt{1+e'^2}\cdot\tan\gamma \Rightarrow \beta = 20^\circ 21' 53.733''$$
$$\tan\varphi = \sqrt{1+e'^2}\cdot\tan\beta \Rightarrow \varphi = 20^\circ 25' 40.021''$$

İkinci çözüm yöntemi ise direkt olarak (4.4) eşitliğinden yapılabilir.

$$\tan\varphi = 1+e'^2\cdot\tan\gamma \Rightarrow \varphi = 20^\circ 25' 40.021''$$

4.5 Kaynaklar

Ayan, T. (2008): Koordinat Sistemleri, TUJK 2008 Koordinat Sistemleri-Prof. Dr. Ahmet Aksoy'un Jeodeziye Katkıları Çalıştayı, 19-21 Kasım 2008, İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul, Türkiye.

Demirel, H. ve Üstün, A. (2015): Matematiksel Jeodezi Ders Notları (Basılmadı).

Fadaie, K. (2001): International Geomatics Standards Development Activities, Natural Resources Canada, Digital Earth 2001 Symposium, June 2001, Fredericton, www.digitalearth.ca/pdf/DE_A_072.PDF.

Jekeli, C. (2016): Geometric Reference Systems in Geodesy, Division of Geodetic Science School of Earth Sciences, Ohio State University, August 2016.

Krakiwsky, E. J. ve Wells, D. E. (1971): Coordinate Systems in Geodesy, Department of Surveying Engineering Lecture Notes, No. 16, University of New Brunswick, Fredericton.

Manning, J. ve Steed, J. (2001): Positional Accuracy, A Spatial Data Foundation, International Symposium on Spatial Data Infrastructure (SDI), 19-20 November 2001, University of Melbourne, Australia.

Türk Dil Kurumu (2020): Büyük Türkçe Sözlük, T.C. Başbakanlık Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Resmi Web Sayfası, http://www.sozluk.gov.tr/, Erişim Tarihi 10.11.2020.

5 GÖK KOORDİNAT SİSTEMLERİ

Gök cisimlerinin (yıldızlar, gezegenler vb.) uzaydaki konumlarını tanımlamada birçok yöntem kullanılmaktadır. Bu yöntemlerden en çok kullanılan bir tanesi uzaydaki her bir gök cisminin (dolayısıyla Güneş sisteminin) çok büyük bir gök küre üzerinde olduğu varsayımıdır. Söz konusu hayali gök kürenin merkezi yeryüzünün merkezi ile çakışık kabul edilir. Gök küresinin yarıçapı ise Yer yarıçapına göre çok daha büyüktür. Çünkü, Dünya'mıza en yakın yıldızın (Alfa Centauri) 4.367 ışık yılı, Kutup yıldızının (2012 yılı araştırmalarına göre) yaklaşık 323 ışık yılı ve Güneş'in ise yaklaşık 8 ışık dakikası uzaklıkta olduğu dikkate alınırsa bu uzaklıklarla kıyaslandığında Dünya'nın boyutları göz ardı edilebilecek kadar küçük kalmaktadır. Diğer taraftan, Dünya'nın Güneş'e olan uzaklığı yaklaşık 150 milyon km olup (8 ışık dakikası) buna ***Astronomik Birim (AU)*** adı verilmektedir. Bu büyük uzaklıklar nedeniyle, yaklaşık ışık hızında hareket etmekte olan yıldızlar, yeryüzündeki bir gözlemci için çok yavaş hareket ediyorlarmış gibi algılanmaktadır. İşte bu nedenle, jeodezik astronomide tüm yıldızların gök küresi üzerinde ve Dünya'ya yaklaşık eşit uzaklıkta oldukları kabul edilmektedir. Böylece, her bir gök cisminin gelişigüzel seçilmiş bir başlangıca (referans noktasına) göre gökyüzünde bir konumu söz konusudur. İşte, gelişigüzel tanımlanmış bu başlangıç noktası gök koordinat sisteminin başlangıcını oluşturmaktadır. Gök kürenin sonsuz yarıçaplı olması, yeryüzündeki bir gözlem noktası dâhil gök küre içindeki herhangi bir noktanın gök kürenin başlangıç noktası (merkezi) olarak tanımlanabilmesi anlamına gelmektedir. Bu bağlamda, astronomlar tarafından gök koordinat sistemi için bu şekilde bir başlangıç noktası tanımlanmış olup buna ***İlkbahar Noktası (Vernal Equinox)*** adı verilmektedir.

Yerin anlık dönme ekseni gök küresini kuzey ve güney gök kutup noktalarında kesmektedir. Dönme eksenine dik olan ve başlangıç noktasını da (Yer merkezi) içeren düzleme ***Gök Ekvatoru*** denir. Yer ekvator düzlemi gök küreyi gök ekvatorunda keser. Yeryüzündeki bir gözlemcinin bulunduğu noktadan geçen gravite doğrultusu (yerel astronomik normal) gözlemcinin üzerinden yukarı doğru uzatıldığında gök küresini deldiği varsayılan noktaya ***zenit***, aynı doğrultu güneye doğru uzatıldığında gök küreyi deldiği varsayılan noktaya ***nadir*** adı verilmektedir. Böylece,

Çözüm 2: 6^{h}x15 derece/h= 90° olarak bulunur.

Problem 3: HGM Astronomik Almanak'ta 27.12.2022 günü ve UT=0 için FK5 Katalog numarası 168 olan Alfa Tau (Aldebaran) yıldızının Rektasansiyon koordinat sistemindeki koordinatları aşağıdaki şekilde verilmektedir.

Rektasansiyon (α, RA)= 4^{h} 37^{m} 00.00^{s}
Deklinasyon (δ)= 16° 33′ 00.00″ K
ϵ= 23.43°

Alfa Tau'nun Ekliptik koordinat sistemindeki koordinatlarını (β, λ) hesaplayınız.

Çözüm 3: Önce zaman biriminde verilen rektasansiyon değeri açı birimine çevrilir.
Rektasansiyon (α, RA) = 4^{h} 37^{m} 00.00^{s} = 69.2500000000°= 69° 15′ 00.00″

Sonra, eşitlik (5.3) kullanılarak Alfa Tau yıldızının dik koordinatları hesaplanır.

$$\begin{bmatrix} \mathrm{X} \\ \mathrm{Y} \\ \mathrm{Z} \end{bmatrix}_{\mathrm{RA}} = \begin{bmatrix} 0.339613299 \\ 0.896393979 \\ 0.284851965 \end{bmatrix}$$

(5.17) eşitliği ile RA sistemindeki koordinatlar E sistemine dönüştürülür.

$$\begin{bmatrix} \mathrm{X} \\ \mathrm{Y} \\ \mathrm{Z} \end{bmatrix}_{\mathrm{E}} = \begin{bmatrix} 0.339613299 \\ 0.935748429 \\ -0.09506674 \end{bmatrix}$$

Son olarak Alfa Tau yıldızının E sistemindeki koordinatları (β, λ), (5.2) eşitlikleri ile hesaplanır.

β_{E} = -5° 27′ 18.58″ G

λ_{E} = 70° 03′ 09.11″

5.7 Kaynaklar

HGM (2022): Astronomik Almanak, Harita Genel Müdürlüğü, Yayın No: 48, ISSN: 1308-0407, Ankara.

Krakiwsky, E. J. ve Wells, D. E. (1971): Coordinate Systems in Geodesy. Department of Surveying Engineering Lecture Notes, No. 16, University of New Brunswick, Fredericton.

Mueller, I. I. (1969): Spherical and Practical Astronomy as Applied to Geodesy, Frederick Ungar Publishing Co., New York.

Smart, W. M. (1949): Text Book on Spherical Astronomy, Cambridge University Press.

Thomson, D. B. (1981): Introduction to Geodetic Astronomy, Department of Geodesy and Geomatics Engineering University of New Brunswick, Lecture Notes, December 1981.

6 YÖRÜNGE KOORDİNAT SİSTEMİ

Yörünge koordinat sistemi Dünya'nın etrafında dönen yapay (GNSS vb.) uyduların koordinatlarını tanımlamak için kullanılmaktadır. Yapay uydular uzayda Kepler ve Newton Yasalarına uygun olarak eliptik bir yörünge üzerinde hareket ederler. Bu yörüngesel hareket, yerçekimine bağlı düzensizliklerden (Yer gravite alanı, Ay ve Güneş'in çekim etkisi, gelgitler ve relativistik etkiler) ve yerçekiminden bağımsız düzensizliklerden (atmosferik sürüklenme, Güneş'in radyasyon basıncı, Albedo vb.) etkilenir. Başka bir ifadeyle, uyduların yörüngesel hareketini birçok bozucu kuvvet etkiler. Bir uydunun koordinatları duyarlı bir biçimde belirlenmek isteniyorsa bu bozucu etkilerin zamana bağlı olarak modellenmesi gereklidir. Bu bölümde uydu yörünge koordinat sistemleri hakkında karmaşık matematik kavram ve eşitliklere olabildiğince girilmeden temel bilgiler verilmektedir.

6.1 Yörünge Elipsi ve Yörünge Elemanları

Yörünge elipsi ve yörünge elemanlarının tanımlanması aslında gök mekaniğinin temellerinde ve iki cisim probleminin açıklanmasında yatar. Kısaca ***gök mekaniği***, Güneş sisteminde karşılıklı kütle çekimlerinin etkisi altındaki gök cisimlerinin hareketleri ile ilgilenen bir bilim dalı olarak tanımlanabilir. Gök mekaniğinin ana amacı, ana çekim kaynakları olarak Güneş'in veya Yer'in etrafındaki yörüngelerde dönen nokta kütlelerin yörüngesel hareketlerini (yeryüzünden göründüğü hâliyle) incelemektir. Gök mekaniğinde; bir gök cisminin diğer gök cismine göre elips, parabol vb. bir yörüngedeki hareketi ***Kepler Yörüngesi*** olarak isimlendirilir. Kepler Yörüngesi; 3 boyutlu uzayda 2 boyutlu bir yörünge düzlemi oluşturmaktadır. Kepler yörünge elemanları 6 yörünge parametresi ile ifade edilmekte olup bunların çözümüne ***İki Cisim Problemi*** adı verilir. İki cisim problemi; *"Herhangi bir zamanda kütle hareketleri bilinen iki gök cisminin karşılıklı çekim kuvvetleri altındaki konum ve hız bilgileri biliniyorsa başka bir zamandaki konum ve hızları hesaplanabilir."* şeklinde ifade edilebilir (Seeber, 2003).

Dış merkez anomali	$E_k = 1.554550013209720$ radyan
Gerçek anomali	$\nu_k = 1.560656337154910$ radyan
Enlem argümanı	$U_k = 2.521569997442910$ radyan
Enlem argümanı düzeltmesi	$\delta U_k = -0.000006647272059$ radyan
Yarıçap düzeltmesi	$\delta r_k = 203.091759198295000$ radyan
Eğim düzeltmesi	$\delta i_k = -0.000000138546655$ radyan
Düzeltilmiş enlem argümanı	$\Phi_k = 2.521563350170850$ radyan
Düzeltilmiş jeosentrik yarıçap	$r_k = 26556861.186942100000000$ metre
Düzeltilmiş yörünge eğimi	$i_k = 0.957340148696342$ radyan
Düzeltilmiş çıkış düğümü boylamı	$\Omega_k = -9.344093313666240$ radyan
Uydu yörünge koordinatları	$x'_k = -21613605.0218$ metre $y'_k = 15431103.4623$ metre
Uydu Yer merkezli koordinatları	$X_k = 22259286.5251$ metre $Y_k = -7112742.9540$ metre $Z_k = 12617445.3502$ metre

Yayın efemerisinden hesaplanan uydu koordinatının hassas efemeristeki uydu koordinatı ile karşılaştırılması;

IGS SONUÇ YÖRÜNGE KOORDİNATI (http://igscb.jpl.nasa.gov/igscb/product/2170/igs21701.sp3.Z)				
SV	X (km)	Y (km)	Z (km)	Zaman (Yıl Ay Gün Saat)
PG05	22259.28812	-7112.742387	12617.44418	21 8 9 21 0 0.0

YAYIN EFEMERİSİ VE HASSAS EFEMERİS ARASINDAKİ KOORDİNAT FARKLARI						
	Hassas Efemeris (m)		**Yayın Efemerisi (m)**		**Fark (m)**	**Zaman (Yıl Ay Gün Saat)**
X=	22259288.1210	X=	22259286.5251	ΔX=	1.5959	21 8 9 21 0 0.0
Y=	-7112742.3870	Y=	-7112742.9540	ΔY=	0.5670	
Z=	12617444.1800	Z=	12617445.3502	ΔZ=	-1.1702	

6.5 Kaynaklar

Capderou, M. (2014): Handbook of Satellite Orbits-From Kepler to GPS, Springer International Publishing Switzerland.

Doğanalp, S. (2013): Gravite Alanı Belirleme Amaçlı Yakın Yer Uyduları İçin Duyarlı Yörünge Belirleme Teknikleri, Selçuk Üniversitesi, FBE, Doktora tezi, Konya.

Jekeli, C. (2006): Geometric Reference Systems in Geodesy, Division of Geodesy and Geospatial Science, School of Earth Sciences, Ohio State University.

Kahveci, M. ve Yıldız, F. (2018): GPS/GNSS Uydularla Konum Belirleme Sistemleri, Teori ve Uygulama, 10. Basım, Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti., 225 sayfa.

Kaula, W. M. (1966): Theory of Satellite Geodesy. Applications of Satellites to Geodesy, Blaisdell Publishing Company..

Kaplan, D. E. (1996): Understanding GPS: Principles and Applications, Artech House, Inc.

Krakiwsky, E. J. ve Wells, D. E. (1971): Coordinate Systems in Geodesy, Lecture Notes:16, Department of Geodesy and Geomatics Engineering, University of New Brunswick.

Leick, A. (2004): GPS Satellite Surveying 3rd Edition, John Wiley & Sons, Inc.

Newton, I. (1687): Philosophiæ Naturalis Principia Mathematica.

Rothacher, M. (1992): Orbits of Satellite Systems in Space Geodesy, Astronomical Institute University of Berne, Sechsundvierzigster Band Volume 46.

Seeber, G. (2003): Satellite Geodesy, Walter de Gruyter, Berlin, 2nd Edition.

Vallado, D. A. (2013): Fundamentals of Astrodynamics and Applications, Space Technology Library, Microcosm Press, Hawthorne, CA, Fourth Edition.

Xu, G. ve Xu, J. (2013): Orbits-2nd Order Singularity-free Solutions, Springer-Verlag Berlin Heidelberg, Second Edition.

7 YER MERKEZLİ (JEOSENTRİK) KOORDİNAT SİSTEMLERİ

Koordinat sistemi, yeryüzündeki herhangi bir noktanın uzaydaki konumunu tanımlamada kullanılan bir tekniktir. Ölçü noktaları çok genel olarak; jeodezik enlem, jeodezik boylam ve elipsoit yüksekliği (φ, λ, h) veya kartezyen koordinatlar (X, Y, Z) ile ifade edilmektedirler. Diğer taraftan, jeodezi'nin en önemli amaçlarından birisi de yeryüzündeki noktaların 3 boyutlu konumlarının belirlenmesidir. Söz konusu nokta konumları belirli bir koordinat sistemine dayalı olarak tanımlanmaktadır. Dolayısıyla, koordinat sistemleri, jeodezik referans sistemlerinin matematiksel boyutunu oluşturmaktadırlar. Ölçme sistemleri geliştikçe ve elde edilen doğruluklar arttıkça koordinat sisteminin tanımlarında da önemli değişmeler ortaya çıkmaktadır. Özellikle uydulara dayalı konum belirleme (GNSS) problemlerinin çözümünde, uyduların ve ölçü yapılan noktaların durumları kartezyen koordinat sisteminde tanımlanan konum ve hız vektörleri ile ifade edilmektedir. Bu bağlamda, GNSS matematiğinde iki temel koordinat sistemi mevcut olup bunlar uzay sabit (inertial, space-fixed) ve Yer sabit (earth-fixed) koordinat sistemleridir. Günümüzde referans sistemleri Uluslararası Jeodezi Birliğinin (IAG) organizasyonunda Uluslararası Astronomi Birliğinin (IAU) iş birliği ile Uluslararası Yer Dönme ve Referans Sistemleri Servisi (IERS) tarafından sürdürülmektedir. Her bir uydu jeodezisi tekniği için (VLBI, SLR, LLR, GNSS) IERS analiz merkezleri kurulmuştur. IERS Merkez Bürosu ise bu analiz merkezlerinden gelen sonuçları birleştirip Yer dönme parametrelerini yayınlamakta, Gök (ICRS) ve Yer (ITRS) koordinat sistemlerini tanımlamaktadır (URL1, URL2).

7.1 Yer Merkezli Gök Koordinat Sistemi (ECI)

GNSS uydu yörüngelerinin belirlenmesinde ECI (Earth-Centered Inertial Coordinate System) koordinat sistemi kullanılmaktadır. ECI sisteminde, yeryüzü etrafındaki yörüngelerde hareket eden GNSS uyduları Newton'un hareket ve yerçekimi kanunlarına uymaktadır. ECI koordinat sisteminin başlangıç noktası yeryüzü ağırlık merkezidir. ECI koordinat sisteminde; XY düzlemi Yer Ekvator düzlemi ile çakışık, +X ekseni gök küreye göre belirli bir yönde sabit, +Z ekseni kuzey kutup doğrultusunda XY düzlemine

Çözüm 1: (7.1)-(7.11) eşitlikleri kullanılarak çözüm yapılır ve aşağıdaki sonuçlar elde edilir.

$$\begin{aligned} \mathrm{P} &= 4901485.5357\,\mathrm{m} \\ \theta &= 39^\circ 47' 32.4279'' \\ \mathrm{r} &= 6370362.1981\,\mathrm{m} \\ \varphi &= 39^\circ 53' 14.5352'' \\ \lambda &= 32^\circ 45' 30.4915'' \\ \mathrm{h} &= 976.0182\,\mathrm{metre} \end{aligned}$$

Problem 2: Aşağıda GRS80 elipsoidal koordinatları verilen noktanın ECEF koordinatlarını hesaplayınız.

$$\varphi = 38^\circ 23' 41.3075'' \quad \lambda = 27^\circ 04' 54.5593'' \quad \mathrm{h} = 74.9360\,\mathrm{metre}$$

Çözüm 2: (7.12)-(7.14) eşitlikleri kullanılarak çözüm yapılır ve aşağıdaki sonuçlar elde edilir.

$$\begin{aligned} \mathrm{N} &= 6386388.0052\,\mathrm{m} \\ \mathrm{X} &= 4456580.3114\,\mathrm{m} \\ \mathrm{Y} &= 2278765.5258\,\mathrm{m} \\ \mathrm{Z} &= 3939930.8509\,\mathrm{m} \end{aligned}$$

7.6 Kaynaklar

Boucher, C. ve Altamimi, Z. (2001): ITRS, PZ-90 and WGS84: Current Realizations and the Related Transformation Parameters, Journal of Geodesy 75, pp. 613–619.

Cheng, P. ve Dang, Y. (2011): China National Report on Geodesy (2007-2010), Chinese National Committee for IAG, Chinese National Committee for The International Union of Geodesy and Geophysics, Beijing, China.

ICD-GLONASS (2008): GLONASS Technical Report Interface Control Document, Navigational Radiosignal in Bands L1, L2 (Edition 5.1), Moscow.

Jekeli, C. (2016): Geometric Reference Systems in Geodesy, Division of Geodetic Science School of Earth Sciences, Ohio State University, August 2016.

Kahveci, M. ve Yıldız, F. (2018): Uydularla Konum Belirleme Sistemleri (GNSS): Teori-Uygulama, Nobel Yayınları, 10. Baskı, Ankara.

NIMA (2000): DoD World Geodetic System 1984, Its Definition and Relationships With Local Geodetic Systems, Technical Report, 3rd Edition, 3 January 2000.

Revnivykh, S. (2007): GLONASS Status and Progress, In: Minutes of the 47th CGSIC Meeting, Forth Worth, TX, USA.

Rummel, R. ve Peters, T. (2001): Reference Systems in Satellite Geodesy, Institut für Astronomische und Physikalische Geodäsie Technische Universität München.

Snay, R. A., Soler, T. (2000): Modern Terrestrial Reference Systems PART 3: WGS84 and ITRS. Professional Surveyor, March 2000. `https://www.ngs.noaa.gov/`.

Torge, W. (2001): Geodesy, Walter de Gruyter · Berlin · New York 2001.

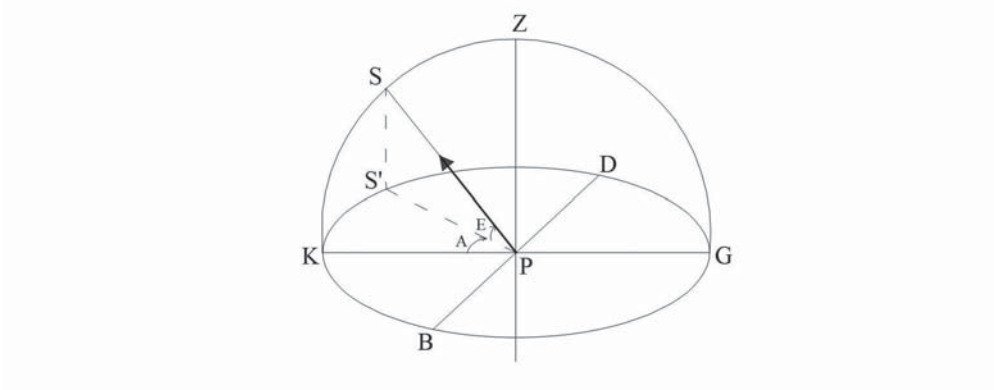
URL1: The International Celestial Reference System (ICRS), `https://www.IERS.org/IERS/EN/Science/ICRS/ICRS.html`, Erişim Tarihi 24.07.2020.

URL2: IERS Technical Notes 36, http://ITRF.ensg.ign.fr/, Erişim Tarihi 24.07.2020.

8 YEREL (TOPOSENTRİK) KOORDİNAT SİSTEMLERİ

8.1 Yerel Ufuk (Toposentrik) Koordinat Sistemleri

Yerel Ufuk koordinat sistemi, gözlemcinin yerel ufuk düzlemini ana referans düzlemi kabul eden sistemdir. Bir gök cisminin koordinatları yükseklik ve azimut değerleri ile ifade edilmektedir. Burada ***azimut (A)***, gözlemcinin ufuk düzleminde kuzey yönünden itibaren (saat istikametinde) doğuya doğru ölçülür (örneğin, 90° doğuyu, 180° ise güneyi ifade eder). ***Yükseklik (E)*** ise gök cismi ile gözlemci ufuk düzlemi arasındaki açı olup gözlemcinin zeniti ile gök cismini içeren büyük daire üzerinde ölçülür (Şekil 8.1). Şekil 8.1'de S, gök cismini, S′ ise bu gök cisminin yatay (KDGB) düzlemdeki izdüşümünü göstermektedir.

Şekil 8.1: Ufuk Koordinat Sistemi

Yerel ufuk koordinat sistemleri iki şekilde oluşturulabilir.

a. Yerel Astronomik Koordinat Sistemi (LAS: Local Astronomical System)
b. Yerel Jeodezik Koordinat Sistemi (LGS: Local Geodetic System)

Her iki koordinat sisteminin başlangıç noktaları aynı olup bu da ölçü cihazının (örn. GNSS alıcısı) kurulup düzeçlendiği noktadır.

8.1.1 Yerel Astronomik (Toposentrik) Koordinat Sistemi (LAS)

LAS sisteminde koordinat eksenleri olarak; z ekseni, astronomik zenit doğrultusunu (ölçü cihazının kurulduğu noktadaki çekül eğrisine çakışık

8.3 Örnek Problem

Problem: WGS84 elipsoidi üzerinde LGS sistemindeki başlangıç noktası koordinatları aşağıdaki gibi verilmektedir.

X_0= 4119925.65215 m, Y_0= 2659815.33773 m, Z_0= 4066510.60688 m

Ölçü noktasının CTRS (ECEF) koordinatları aşağıdaki gibi hesaplanmış olup bu noktanın LGS sistemindeki koordinatlarını hesaplayınız:

X=4121948.53768 m, Y=2652187.90973 m, Z= 4069023.72533 m

Çözüm: WGS84 elipsoidi için (X_0, Y_0, Z_0) koordinatlarından yararlanarak φ_0= 39°.855965 ve λ_0=32°.846202 olarak elde edilir. (8.8) eşitliği kullanılarak aşağıdaki sonuç değerler bulunur.

$$R = \begin{bmatrix} -0.538405253 & -0.347593299 & 0.76765792 \\ -0.542385845 & 0.840129511 & 0 \\ 0.644932072 & 0.41636679 & 0.640859828 \end{bmatrix}$$

$$\begin{bmatrix} n \\ e \\ u \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} 3491.3259 \\ -7505.2118 \\ -260.6273 \end{bmatrix}_m$$

8.4 Kaynaklar

Kahveci, M. ve Yıldız, F. (2018): Uydularla Konum Belirleme Sistemleri (GNSS): Teori-Uygulama, Nobel Yayınları, 10. Baskı, Ankara.

Leick, A. (2004): GPS Satellite Surveying 3rd Edition, John Wiley & Sons, Inc.

Seeber, G. (1993): Satellite Geodesy. Foundations, Methods and Applications, Walter de GruyterBerlin-NewYork 1993.

Torge, W. (2001): Geodesy, Walter de Gruyter · Berlin · New York 2001.

9 JEODEZİDE KULLANILAN ZAMAN SİSTEMLERİ

Önceki bölümlerde de ifade edilmiş olduğu gibi, jeodezik referans sistemi; herhangi bir epokta bir koordinat ekseni üçlüsünü tanımlamak için kullanılan modeller, algoritmalar, sayısal sabitler ve standartlar bütünüdür. Bu tanımdan da görüleceği gibi jeodezik referans sistemi üç boyutlu bir sistemdir. Zaman sistemlerinin tanımı da jeodezik referans sistemlerine benzer şekilde yapılabilir. Ancak, bunlar arasındaki en önemli fark zaman sistemleri tek boyutludur.

Zaman ölçümü, Yeryüzünün izlenmesinde (Dünya'nın kendi ve Güneş'in etrafında dönüşü) ve bu amaçla gözlemlerin yapılmasında önemli bir bileşen olmuştur. Zaman sistemlerinin tanımında, zaman içerisinde değişen doğa olaylarıyla ilgili teoriler bulunmaktadır. Buradan, eğer evren hareketsiz olsaydı zaman kavramı da olmazdı anlamı çıkarılabilir. Gözlemlediğimiz doğa olayları periyodik bir değişim içinde olduğundan bu değişimler zamanı algılamamızın kaynağını oluşturmaktadır.

Zaman sistemlerinin jeodezi bilimi ile olan ilişkisi çok önemlidir. Bölüm 1.3'te verilmiş olan tanımından da görüleceği gibi jeodezi; konum belirleme, Yer gravite alanının belirlenmesi ve Yer dönmesi konuları ile bunların zamana bağlı değişimlerinin incelenmesini konu edinmektedir. Böylece, jeodezinin tanımı içerisine uzay (gök cisimleri ve yapay uydular) ve zaman araştırmaları da dahildir. Örneğin, günümüzde Dünya'nın ve yapay uyduların uzaydaki hareketleri yeryüzünde kurulmuş birçok yer istasyonu ve yüksek doğruluklu atomik saatlerle izlenmektedir.

Sonuç olarak; gök cisimlerinin gözlenen veya hesaplanan koordinatları belirli zaman için geçerlidir. Bunun nedeni ise Dünya'nın ve gök cisimlerinin zamana bağlı olarak değişen hareketleridir. İşte bu değişimlerin izlenebilmesi ve anlaşılabilmesi için zaman sistemleri kullanılmaktadır. Zaman sistemlerinin tanımlanmasında epok ve zaman aralığı kavramları önemlidir. ***Epok***, bir olayın veya gözlemin meydana geldiği veya yapıldığı anı ifade etmektedir. ***Zaman aralığı*** ise iki epok arasında geçen süreyi ifade etmektedir.

Günümüzde farklı periyodik süreçlere bağlı olarak tanımlanmış birçok zaman sistemi kullanılmaktadır. Jeodezide kullanılan zaman sistemleri üç

UT1=$13^h01^m28^s$ olmak üzere,
JD= 2459621.042685 (Eşitlik 9.23'ten)
T=(JD-2451545.0)/36525= 0.22111 (Jülyen asır sayısı)

$GMST_0$(UT1=0^h)= 1934542 saniye= 9^h 22^m $21^s.82$
1.002737909350795.UT1=13.0601=13^h 03^m $36^s.36$
GMST= 13.0601+9.372727 = 22^h 25^m $58^s.18$

Problem 2: 10 Şubat 2022 günü için Greenwich Ortalama Yıldız Zamanını (GMST) 22^h 24^m $11^s.827$ ve Eq.E= - $0^s.60$ olarak verilmektedir. Gözlemcinin yerel meridyendeki astronomik boylamı $\Lambda = 33°18' 18''$ ise Yerel Gerçek (Görünen) Yıldız Zamanını (LAST) hesaplayınız.

Çözüm 2: Eşitlik 9.16'dan;
GAST= 22^h 24^m $11^s.827$ - 0.60 = 22^h 24^m $11^s.227$
Eşitlik 9.15'ten; LAST= 22^h 24^m $11^s.227$ + 2^h 14^m 2^s = 00^h 38^m $13^s.227$

Problem 3: 10 Şubat 2022 saat 13^h 01^m 28^s UT1 için JD sayısını hesaplayınız.

Çözüm 3: Eşitlik 9.23'ten; JD=2459621.042685

9.6 Kaynaklar

Drewes, H. (2007): Science Rational of the Global Geodetic Observation System (CGOS) in Internat, Ass. of Geodesy Symposia (Springer), Vol. 130, p. 703.

HGM (2022): Astronomik Almanak, Harita Genel Müdürlüğü (HGM), Yayın No: 48, ISSN: 1308-0407.

Hoffmann-Wellenhof, B., Lichtenegger, H., Collins, J. (1994): Global Positioning System: Theory and Practice, Springer Verlag, Wien/Newyork.

IAU (1976): IAU Resolutions, XVIth General Assembly Grenoble, France.

IAU (1991): The Resolution A4 of the XXIst General Assembly Resolutions.

Januszewski, J. (2010): Time, Its Scales and Part in Satellite Navigation Systems, Scientific Journals, Maritime University of Szczecin, 20(92), pp. 52-59.

Jekeli, C. (2016): Geometric Reference Systems in Geodesy, Division of Geodetic Science School of Earth Sciences, Ohio State University, August 2016.

Kahveci, M. ve Yıldız, F. (2022): Uydularla Global Konum Belirleme Sistemleri: Teori-Uygulama, Nobel Yayınları 11. Basım, Ankara.

Kaplan, D. E. (1996): Understanding GPS: Principles and Applications, Artech House, Inc.

Kaplan, G. H. (2005): The IAU Resolutions on Astronomical Reference Systems, Time Scales, and Earth Rotation Models, USNO Circular Nr. 179.

Mizhalsky, J. (1988): The Astronomical Almanac's Algorithm for Approximate Solar Position (1950-2050), Solar Energy Vol. 40, Nr. 3, pp. 227-235, USA.

Lewandowski, W., Matsakis, D., Panfilo, G., and Tavella, P. (2006): The Evaluation of Uncertainties in [UTC-UTC(k)], Metrologia, 43, pp. 278-286.

McCarthy, D. D., and Petit, G. (2004): IERS Conventions (2003). IERS Technical Note 32, IERS Convention Center, Frankfurt am Main.

Mehlstäubler, T. E., Grosche, G., Lisdat, C., Schmidt, P. O., and Denker, H. (2018): Atomic Clocks for Geodesy, Reports on Progress in Physics, Volume 81, Nr. 6.

Montenbruck, O. and Gill, E. (2000): Satellite Orbits, Springer-Verlag, Heidelberg, 2000.

Mueller, I. I. (1969): Spherical and Practical Astronomy as Applied to Geodesy, Frederick Ungar Publishing Co., New York.

Sanz Subirana, J., Juan Zornoza, J. M., and Hernández-Pajares, M. (2013): GNSS Data Processing, Vol. I: Fundamentals and Algorithms, ESA TM-23/1, ISBN 978-92-9221-886-7.

Seeber, G. (1993): Satellite Geodesy: Foundations, Methods and Applications, Walter de Gruyter. Berlin-Newyork.

Springer, T. A. (1999): Modeling and Validating Orbits and Clocks Using the Global Positioning System, Inauguraldissertation der Philosophisch-naturwissenschaftlichen Fakultaet der Universitaet Bern.

Teunissen, P. J. G., Kleusberg, A. (1998): GPS for Geodesy, Springer Verlag.

Thomson, D. B. (1981): Introduction to Geodetic Astronomy, Lecture Notes 49. Department of Geodesy and Geomatics Engineering, University of New Brunswick.

10 PROJEKSİYON

10.1 Projeksiyon Tanımı, Amacı

Jeodezi, klasik ve uydu teknikleri kullanarak doğrultu, uzunluk, yükseklik, zaman ve gravite gibi temel ölçülerle yeryüzünün şeklini, boyutlarını ve gravite alanı ile bunların zamana bağlı değişimleri ile diğer gök cisimlerinin ölçülmesi ve haritaya aktarılması ile uğraşan bilim dalı olarak tanımlanırken, ***harita*** ise yeryüzünün bir parçasının ya da tamamının matematik ve geometrik bağıntılarla belirli oranlarda küçültülerek düzleme aktarılması işlemidir. Dolayısıyla, elde edilen ölçülerin belirli matematiksel ve geometrik esaslara dayanarak düzleme aktarılması aslında bu iki tanımın en önemli aşamalarından birisi ve en son ürünü olarak görülebilir. Tüm bu bilgiler ışığında, ***izdüşüm (projeksiyon)*** kavramı yeryüzünün tamamının ya da bir kısmının bazı özellikler (alan, açı, uzunluk gibi) korunarak matematiksel esaslar çerçevesinde düzleme aktarılması işlemi olarak tanımlanabilir.

Katı ve sıvı yüzeylerin oluşturduğu fiziksel yeryüzünün yapısının düzleme açılamayan kapalı bir şekil olması özellikleri dikkate alındığında; haritaya aktarılacak her türlü yapay ve doğal unsurların deformasyona uğramadan doğrudan harita düzlemine izdüşümü olanaksızdır. Bu işlemin yapılabilmesi için harita projeksiyonlarının kullanılması gereklidir. Bu nedenle, önceki bölümlerde bahsedildiği üzere yeryuvarı için tanımlanmış bir referans yüzeyine (küre ya da dönel elipsoit) ihtiyaç duyulur. Haritanın ölçeğine ve amacına göre belirlenecek olan referans yüzeylerinden küre ya da dönel elipsoit eğri ve kapalı bir yüzey olduğundan doğrudan düzleme açılamazlar. Bu nedenle öncelikle eldeki verilerin uygun referans yüzeyine indirgenmeleri sonrasında da harita düzlemine aktarılma işlemleri gerçekleştirilir. Bu aktarım işleminde referans yüzeyine indirgenmiş veriler matematiksel esaslar çerçevesinde ya doğrudan ya da düzleme açılabilen silindir ve koni gibi yardımcı yüzeyler kullanılarak aktarılırlar. Bu amaçla yararlanılan yardımcı yüzeylere ***projeksiyon yüzeyi*** adı verilir. Tüm bu bilgiler ışığında, ***harita projeksiyonlarının amacı*** yeryüzü için uygun bir referans yüzeyi üzerindeki noktaların düzleme ya da silindir, koni gibi düzleme açılabilen yüzeylere belirli matematiksel esaslar kullanılarak aktarılması olarak ifade edilebilir.

Problem 4: DOM boylamı (λ_0= 33°) olan 1:25 000 ölçekli haritadaki koordinatları verilen bir noktanın, λ_0= 30° için 1:5 000 ölçekli haritadaki koordinatlarını hesap ediniz. 1:25 000 ölçekli nokta koordinatları için Problem 2'de hesaplanan koordinat değerleri kullanılacaktır.

Çözüm 4: UTM ⇒ Gauss-Krüger (1:25 000 ⇒ 1:5 000)

İşlem Adımları:

1.(SD, YD) $\rightarrow$ $m_0 = 0.9996$ için (x_g, y_g) hesaplanır.

$$x_g = 3228665.289\,\text{m}$$
$$y_g = -87008.446\,\text{m}$$

2.(x_g, y_g) $\rightarrow$ $\lambda_0 = 33°$ için (φ, λ) hesaplanır.

$$\varphi = 29°10'19.23''$$
$$\lambda = 32°6'20.09''$$

3. (φ, λ) $\rightarrow$ $\lambda_0 = 30°$ için (x_g, y_g) hesaplanır.

$$x_g = 3228665.289\,\text{m}$$
$$y_g = -87008.446\,\text{m}$$

4.(x_g, y_g) $\rightarrow$ $m_0 = 1$ için (SD, YD) hesaplanır.

$$\text{SD} = 412991.554\,\text{m}$$
$$\text{YD} = 3228665.289\,\text{m}$$

SD ve YD sonuçları incelendiğinde Problem 1'de hesaplanan sonuçlara ulaşıldığı görülmektedir.

10.11 Kaynaklar

Aksoy, A. ve Güneş, İ. H. (1990): Jeodezi-I, İstanbul Teknik Üniversitesi İnşaat Fakültesi, İTÜ Kütüphanesi Sayı:1421, İTÜ Matbaası Gümüşsuyu, İstanbul.

Aran, M. (1951): Gauss-Krüger Projeksiyonu ve Tatbikatı, Harita Dergisi 1'nci Özel Sayısı, Harita Genel Müdürlüğü, Ankara.

Bektaş, S. (2010): Matematiksel Jeodezi, Ders Notları, `https://avys.omu.edu.tr/sbektas`, Erişim tarihi: 16.08.2020.

Bildirici, İ. Ö. (2019): Kartografya Harita Tasarımı ve Kullanımı için Gerekli Bilim, Sanat ve Teknik, Atlas Akademi, Konya.

BÖHHBÜY (2018): Büyük Ölçekli Harita ve Harita Bilgileri Üretim Yönetmeliği, 26 Haziran 2018 tarih ve 30460 sayılı (Mükerrer) T.C. Resmi Gazete.

Demirel, H. ve Üstün, A. (2015): Matematiksel Jeodezi Ders Notları (Basılmadı).

DMA (1990): Datums, Ellipsoids, Grids and Grid Reference Systems, Defence Mapping Agency Technical Manual 8358.1.

Kaya, A. (1999): Jeodezi-II:Küre ve Elipsoidin Düzleme Tasviri, Karadeniz Teknik Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Genel Yayın No:195, Fakülte Yayın No:56, KTÜ Basımevi Trabzon.

Kennedy, M. (2000): Understanding Map Projections, Environmental Systems Research Institute, USA.

Koçak, E. (1984): Harita Projeksiyonları, Karadeniz Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi, Karadeniz Üniversitesi Basımevi Genel Yayın No: 81 Fakülte Yayın No: 24, Trabzon.

Özdilek, İ. (1973): İzdüşüm Bilimi Kartografik ve Geodezik İzdüşümler, Harita Genel Müdürlüğü Matbaası, Ankara.

Uraz, M. C. ve Yılmaz, İ. (2013): Gerçek Anlamda Olmayan Projeksiyonlar, Harita Teknolojileri Elektronik Dergisi, Cilt:5, No:2, s. 29-49.

Yerci, M. (1997): Harita Projeksiyonları Ders Notları, Selçuk Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Yayın No:37, Konya.

11 KOORDİNAT DÖNÜŞÜMÜ VE KOORDİNAT DÖNÜŞTÜRME

11.1 Koordinat Dönüşümü (Transformation)

Bir noktanın yüksekliği, iki ya da üç boyutlu konumu herhangi bir koordinat sisteminde tanımlanmış olabilir. Aynı noktanın başka bir koordinat sisteminde (datumda) koordinatlarının bulunması işlemine ***koordinat dönüşümü*** (coordinate transformation) adı verilmektedir. Bu işlem aslında ***datum dönüşümü*** olarak da adlandırılabilir. Bu durumda yükseklikler için düşey datum, yatay koordinatlar için yatay datum değişikliği söz konusu olacaktır. Koordinat dönüşümü esasında, başlangıç kabul edilen referans yüzeyinin değişmesi, başlangıç noktasının ötelenmesi, eksenlerin döndürülmesi, ölçek faktörlerinin değişimi gibi pek çok fiziksel ve geometrik nedenleri içermektedir. Herhangi bir noktaya ait koordinatın birinci sistemden ikinci sisteme dönüşümü için dönüşüm parametrelerinin bilinmesi gerekmektedir. Dönüşüm parametreleri her iki sistemde de koordinatı bilinen ortak noktalar yardımıyla hesaplanır. Bulunan bu parametreler diğer noktaların dönüşümünde kullanılır.

Geçmişten günümüze farklı datumlarda harita üretimi, fotogrametride resim ve arazi koordinat sistemlerinin farklı oluşu, GNSS ile mühendislik amaçlı pratik uygulamalardaki yükseklik sistemlerinin farklı oluşu gibi pek çok nedenle dönüşüm hesabı yapmaya ihtiyaç duyulur. Bu dönüşümler;

a. yükseklik sistemleri için yapılıyorsa bir boyutlu dönüşüm,
b. düzlem koordinatlar için yapılıyorsa iki boyutlu dönüşüm,
c. Öklid uzayında yapılıyorsa üç boyutlu dönüşüm

olarak adlandırılabilir.

Uygulanacak olan dönüşümde (transformation) eğer ölçek faktörü tüm doğrultularda aynı ise (değişmiyorsa) buna ***şekil koruyan (konform)*** veya ***benzerlik dönüşümü*** adı verilir. Bu durumda şekil korunur ancak boyutlar korunmaz. Diğer taraftan, ölçek faktörünün 1 olduğu benzerlik dönüşümü ise ***ortogonal dönüşüm*** adını alır ve burada şekille birlikte boyutlar da korunur ancak nokta konumları değişir.

$$T_X - x_M = 0.0379\,\text{m}$$
$$T_Y - y_M = 0.0128\,\text{m}$$
$$T_Z - z_M = -0.0849\,\text{m}$$
$$\Delta S = 0.36868483\,\text{ppm}$$
$$R_X = -0.10623924''$$
$$R_Y = 0.12214759''$$
$$R_X = -0.02036421''$$

b) Bu şıkkın çözümünde (a) şıkkından elde edilen $\underline{X}$ vektörü ve (11.52) eşitliği kullanılacaktır. Buna göre 6 no'lu noktanın ağırlık merkezine indirgenmiş koordinatları;

$$x_6 - x_M = -136.2077\,\text{m}$$
$$y_6 - y_M = 1782.7156\,\text{m}$$
$$z_6 - z_M = 963.2360\,\text{m}$$

2. sistemdeki koordinatları;

$$X = 4078592.1354\,\text{m}$$
$$Y = 2718426.6600\,\text{m}$$
$$Z = 4070912.1769\,\text{m}$$

olarak hesaplanır.

11.7 Kaynaklar

Aksoy, A. ve Güneş, İ. H. (1990): Jeodezi I, İstanbul Teknik Üniversitesi Kütüphanesi, Sayı: 1421, İstanbul.

Başçiftçi, F. ve İnal, C. (2008): Jeodezide Kullanılan Bazı Koordinat Dönüşümlerinin Programlanması, Selçuk Üniversitesi, Mühendislik ve Mimarlık Fakültesi Dergisi, c.23, s.1, s:27-40.

Bektaş, S. (2005): Dengeleme Hesabı, Samsun Ondokuz Mayıs Üniversitesi Yayınları, Jeodezi ve Fotogrametri Mühendisliği Bölümü, Samsun.

Bomford, G. (1971): Geodesy, 3rd Edition, Oxford University Press, London, 1971.

Deakin, R. A. (2006): Note on the Bursa-Wolf and Molodensky-Badekas transformations, Bulletin for the School of Mathematican and Geospatial Sciences, RMIT University: Merlbourne, Australia.

Demirel, H. ve Üstün A. (2015): Matematiksel Jeodezi Ders Notları (Basılmadı).

Featherstone, W. E., Dentith, M. C., Kirby, J. F. (1998): Strategies for the accurate determination of orthometric heights from GPS, Surv. Rev. 34(267):278–296. doi:10.1179/003962698791484383.

Güllü, M., Tuşat, E., Baybura, T., Turgut, B. (2018): Üç Boyutlu Koordinat Dönüşüm Yöntemlerinin İncelenmesi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Fen ve Mühendislik Bilimleri Dergisi, AKÜ FEMÜBİD 18 (2018) 015503 (250- 255), DOİ: 10.5578/fmbd.66875, Afyonkarahisar.

Heiskanen, W. ve Moritz, H. : Türkçesi: Onur GÜRKAN (1984), Fiziksel Jeodezi, Karadeniz Üniversitesi Basımevi, Trabzon.

İnal, C., Turgut, B. (2001): Nokta Konum Duyarlıkları ile koordinat dönüşümü, Selçuk Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi, 16, 2, 39-46.

Kahveci, M. ve Yıldız, F. (2018): Uydularla Konum Belirleme Sistemleri (GNSS): Teori-Uygulama, Nobel Yayınları, 10. Baskı, Ankara.

Leick, A. ve Vangelder Boudewijn, H. W. (1975): On Similarity Transformation and Geodetic Network Distortions Based on Doppler Satellite Observations, Prepared for NASA, Grant No: NGR 36-008-204, OSURF Project No: 3820-A1, Ohio State University Research Foundation Columbus, Ohio, 43212, `https://ntrs.nasa.gov/api/citations/19760017591/downloads/19760017591.pdf`, Erişim tarihi: 26.12.2020.

Leick, A. (2004): GPS Satellite Surveying 3rd Edition, John Wiley & Sons, Inc.

Natural Resources Canada (NRC) (2016): Height Reference System Modernization, http://www.nrcan.gc.ca/earth-sciences/geomatics/geodetic-reference-systems/9054, Erişim Tarihi: 11.07.2016

Ollikainen, M. (1997): Determination of Orthometric Heights using GPS levelling, Publication of the Finnish Geodetic Unstitute, No 23, 143 p, Kirkkonummi.

Özbenli, E. (1991): Jeodezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Mühendislik ve Mimarlık Fakültesi, Fakülte Yayın No: 45, Trabzon.

Rapp, R. H. (1991): Geometric Geodesy Part I, The Ohio State University, Department of Geodetic Science and Surveying. Columbus, Ohio, April 1991.

Seeber, G. (1993): Satellite Geodesy, Foundations, Methods and Applications. Walter de Gruyter, Berlin, NewYork 1993.

Torge, W. (2001): Geodesy, Walter de Gruyter, Berlin, New York.

Veis, G. (1960): Geodetic Uses of Artificial Satellites, Smithsonian Contributions of trophysics, Vol. 3, No. 9, Smithsonian Institute, Washington D.C.

Yaşayan, A. (1978): Hava Fotogrametrisinde İki Boyutlu Doğrusal Dönüşümler ve Uygulamaları, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Yayın No:102, YBF Yayın No: 19, Trabzon.

12 TÜRKİYE ULUSAL NİRENGİ AĞLARI

12.1 Ülke Nirengi Ağı Tarihi

Nirengi ağına dayalı ilk kartografik harita çalışması Hollandalı gökbilimci ve matematikçi W. Snellius tarafından 1615 yılında gerçekleştirilmiştir. Diğer taraftan, Fransa'da arazinin taramalı olarak gösterimi ise 1793'te gökbilimci ve matematikçi G.D. Cassini tarafından başlatılmıştır. Eş yükselti eğrili (münhanili) ilk kartografik (topografik) haritaların, kesin bilgi olmamakla birlikte, 1770'li yıllarda Greenwich Kraliyet Gözlemevi'nde (İngiltere) çalışan Charles Hutton'a ait olduğu ileri sürülmektedir (Rann ve Johnson, 2019). Türkiye'de de benzer çalışmaların başlaması yaklaşık 1800'lü yıllara karşılık gelmektedir. Örneğin, Alman Coğrafyacı H. Kiepert, 1841-1848 yılları arasında 4 defa Osmanlı topraklarına gelerek burada iki adet Osmanlı İmparatorluğu topraklarının haritasını çizmiştir (URL1). H. Kiepert'in 1899 yılında ölümünden sonra yarım kalan çalışmaları oğlu R. Kiepert tarafından tamamlanarak ***Küçük Asya*** adıyla 1:400 000 ölçekli 24 paftalık harita 1902 yılında tamamlanmıştır. Bu 24 paftalık haritanın 6 paftalık bölümü Anadolu'yu kapsayan bölümünü oluşturmaktadır (Şekil 12.1).

Şekil 12.1: Osmanlı İmparatorluğu'nun Arabistan Toprakları Dışındaki Asya ve Doğu Şehirleri Genel Haritası (URL1)

TUTGA'nın (dolayısıyla ulusal datumun) güvenilirliği ve bütünlüğü de kontrol altına alınmıştır. Bu husus özellikle tektonik olarak aktif bir bölgede olan ve datumu yerkabuğu hareketleri nedeniyle deformasyona uğrayan Türkiye için önemli bir konudur. Bugün itibariyle, tüm illerde ve büyük ilçelerde (4 tanesi KKTC'de) olmak üzere toplam 159 adet Sabit GNSS istasyonu kurulmuştur (Şekil 12.4).

TUSAGA-Aktif'ten elde edilen koordinatların datumu ITRF96 (2005.0) olarak tanımlanmıştır. Bu bağlamda Türkiye'nin datumu TUREF (Türkiye Ulusal Referans Çerçevesi) olarak isimlendirilmiştir.

Şekil 12.4: Türkiye Ulusal Sabit GNSS İstasyonları Ağı (TUSAGA-Aktif)(URL3)

12.3 Kaynaklar

Abdurrahman, M. (1935): Türkiye Nirengisinin Vaziyeti Hazırası, Harita Mecmuası, Sayı 6, Ocak 1935, Ankara.

Algan, H. (1963): Memleketin İlk Haritaları ve 1:200 000 Ölçekli İstikşaf Haritamız, Harita Mecmuası, Sayı 67, Ekim 1963.

Çobanoğlu, S ve Türkezer, A. (2012): Türk Haritacılık Tarihi-1:200.000 Ölçekli Haritalar, Harita Dergisi Temmuz 2012 Sayı 148.

HGK (1985): Ülke nirengi ağı Hakkında Genel Bilgi, HGK Harita Yüksek Teknik Okulu Ders Notları (basılmadı).

HGK (1988): Türkiye Birinci Derece Yatay Kontrol Ağının 1954 Yılı Dengelemesine Göre Konum Hataları, Harita Genel Komutanlığı Bilimsel Raporu No:1, Ankara 1988.

HGKY (2007): Harita Genel Komutanlığı Nivelman Çalışmaları Yönergesi, HGKY 125-18, Ankara.

HGKY (2007): Harita Genel Komutanlığı Gravite Çalışmaları Yönergesi, HGKY 125-19, Ankara.

Kahveci, M. (1999): Türkiye Ulusal Temel GPS Ağı (TUTGA) 1997 ve 1998 Yılları GPS Ölçülerini Değerlendirme Sonuçları, Teknik Rapor No: UZYTEK-4-99, Nisan 1999 (yayımlanmadı).

Kahveci, M. ve Yıldız, F. (2018): Uydularla Global Konum Belirleme Sistemleri: Teori-Uygulama, Nobel Yayınları 10. Basım, Ankara.

Kahveci, M. (2018): Kinematik GNSS ve RTK CORS Ağları, Nobel Yayınları 2. Basım, Ankara.

Kerim (1936): 1:200.000 Ölçülü Haritaların Yapılışlarındaki Gaye ve Okunuşlarında Gözedilecek Noktalar, Harita Umum Müdürlüğü Haritacılar Mecmuası, sayı 10, syf.15-21, Ocak 1936, Ankara.

Özbenli, E. (1991): Jeodezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Mühendislik ve Mimarlık Fakültesi, Fakülte Yayın No: 45, Trabzon.

Rann, K. ve Johnson, R. S. (2019): Chasing the line: Hutton's contribution to the invention of contours, Journal of Maps, 15:3, 48-56, DOI: 10.1080/17445647.2019.1582439.

Songu, C. (1983): Ölçme Bilgisi, Cilt I, Sayfa 425, Kipaş Dağıtım, İstanbul.

Şerbetçi, M. (1996): Türkiye' de İlk Kuşak Harita Mühendisleri, Harita Kadastro Mühendisliği Dergisi, Sayı 79, s. 27-34.

URL1: `https://www.loc.gov/resource/g7420.ct003775/?r=-0.327,-0.008,1.492,0.505,0`, Erişim tarihi: 26.12.2020.

URL2: `https://www.harita.gov.tr/`, Erişim tarihi: 26.12.2020.

URL3: `https://www.tusaga-aktif.gov.tr`, Erişim tarihi: 26.12.2020.

Therapeutic Stories that Teach and Heal

ÇOCUKLAR İÇİN İYİLEŞTİRİCİ ÖYKÜLER

Nancy Davis

Çeviri Editörü
Hayal Demirci

Çeviri
Nurdan Cihanşümül Maral

NOBEL YAŞAM

ÇOCUKLAR İÇİN İYİLEŞTİRİCİ ÖYKÜLER
Therapeutic Stories that Teach and Heal

by Nancy Davis
Çeviri: Nurdan Cihanşümül Maral
Çeviri Editörü: Hayal Demirci

©2023, Bu baskının bütün hakları NOBEL YAŞAM'a aittir. Sertifika No: 40340

Copyright ©2011 by John Wiley & Sons, Inc. All rights reserved including the right of reproduction in whole or in part in any form. This translation published by arrangement with John Wiley & Sons, Inc.

©TURKISH language edition published by NOBEL AKADEMIK YAYINCILIK, Copyright ©2023

Genel Yayın Yönetmeni: Nevzat Argun
Genel Yayın Koordinatörü: Gülfem Dursun
Sayfa Tasarım: Ahmet Aras Çiftçi
Yayına Hazırlayan: Can Akcaoğlu
Kapak Tasarım: Mehtap Yürümez

Yayın No.: 67
ISBN: 978-605-9746-28-1
1. Basımdan Çeviri - 5 Basım, Ekim 2023
Ebat: 17x24 cm.
Sayfa Sayısı: XII + 448

Nobel Yaşam

Mithatpaşa Cad. No.: 74/4 Kızılay / ANKARA
Tel: 0312 418 20 10 Faks: 0312 418 30 20
www.nobelyasam.com

Genel Dağıtım

ATLAS AKADEMİK BASIM YAYIN DAĞITIM TİC. LTD. ŞTİ.
Sipariş: -siparis@nobelyayin.com-
Telefon: +90 312 278 50 77 - Faks: 0 312 278 21 65
E-Satış: www.nobelkitap.com - esatis@nobelkitap.com
Bilgi: www.atlaskitap.com - info@atlaskitap.com

Dağıtım ve Satış Noktaları:
Alfa, Kırmızı Kedi, Arkadaş, D&R, Dost, Kika, Kitapsan, Nezih,
Odak, Pandora, Prefix, Remzi Kitabevleri, Yeryüzü Dağıtım

Baskı ve Cilt:
Meteksan Matbaacılık ve Teknik Sanayi Tic. Anonim Şirketi
Sertifika No.: 46519
Beytepe Köy Yolu No.: 3 06800 Bilkent-Çankaya/ANKARA

İçindekiler

Teşekkür vii
Çeviri Editöründen ix
Giriş xi

BÖLÜM 1

Travma ve Travma Sonrası Stres Bozukluğu Belirtilerini Tedavi Eden Hikayeler **1**
Travma Sonrası Stres Bozukluğu **3**
Ormandaki Yol 17
Spor Araba ve Alarm 21
Ev ve Kasırga 27
Dolap 32
Taşa Dönen Çocuk 37
Fırtına 40
Kasetçalar 44
Köpek ve Fırtına 47
Büyük Kombi 50
Öfkeli Kırmızı Top 53
İnanılmaz Araba 56
Kurbağaya Dönüşen Yavrular 60
Donan Çiçek 64
Kafesteki Fare 67

Bölüm 2

Çocuk İstismarı Belirtilerini Tedavi Eden Öyküler **71**
Bitmeyen Açlık 73
Siyah Güneş Gözlükleri 77
Bakan Ama Görmeyen Kedi Yavruları 81
İtfaiyeci Olan Çocuk 85
Kalpteki Delik 89
Ejderden Korkan Kuş 93
Kim Olduğunu Bilmeyen Hayvan 97
Omuzunda Çip Olan Çocuk 100
Akrep, Tavşan ve Köpek 104
Olmayan Yangını Söndüren İtfaiyeci 108

Bölüm 3

Sağlıklı Duygusal Tepki, Düşünce, Algı, İnanç, Benlik ve Sosyal Becerileri Geliştiren Öyküler 113
İstiridye 115
Alkışlanmayı Seven Kız 118
Tavşan ve Kaplumbağa 122
Boğa ve Keçi 126
Damperli Kamyon 130
Kız ve İp 133
Üzgün Kokarca 137
Kırmızı Araba 140
Kahverengi Yapraklar 143
Zeki Bebek Kartal 146
Aynadaki Canavar 149
Prenses ve Ağrı 153
Yaban Çiçekleri Tarlası 156
Problem Çözücü 159
Sahile Sürüş 162
Pireli Köpek 165
Beyzbol Oyuncusu 169
Bozuk Araba 172
Hiç Unutmayan Çocuk 176
Yarışmak İsteyen Araba 182

Bölüm 4

Travmatik Deneyim ve /Veya İstismarın Açığa Çıkmasına Yardım Eden Öyküler 185
Örümcek Ağları 189
Kız ve Bodrum 194
Evimdeki Canavar 197
Kızılderili ve Ejderha 201
Ağzı Olmayan Çocuk 206
Hafızası Olmayan Kız 209

Bölüm 5

Mahkeme Sürecinde Tanıklık Etmek Zorunda Olan Çocuklar 213
Oyuncak Ayı ve Gerçek 217
Sesini Kaybeden Kız 221

Bölüm 6

Kâbusları Azaltıp Ortadan Kaldıran Öyküler 225
Rüyalarını Kontrol Etmeyi Öğrenen Kız 227
Rüyasında Canavar Gören Kız Kardeşler 230
Kâbuslarından Kurtulan Erkek Çocuk 234

Bölüm 7

Normal Gelişim Düzeyinde Olmayan Çocuklar İçin Öyküler 239
Glen ve Oyuncak Ayılar 241
Her Şeyin Karmakarışık Olduğu Radyo 244
Uyanık Olup Olmadığını Bilemeyen Kız 247

Bölüm 8

Ölüm, Kayıp ve Hastalıklara Yardımcı Öyküler 251
Kapıdan Geçmek 253
Dağdaki Ağaçlar 256
Işıkla Dolu Ev 260
Büyük Korku 264
İnanan Çocuk 268

Bölüm 9

Ebeveynler, Kardeşler, Evlat Edinme, Koruyucu Aile ve Boşanmayla İlgili Sorunlara Yardımcı Olan Öyküler 273
Kalbi Kırık Kız 275
Kalbi Kırık Kız (İkinci Versiyon) 279
Prenses ve Savaşçılar 283
Papağan ve Kartal 287
İpler 290
Sonu Gelmeyen Savaş 294
Düğme Hikayesi 298
Evlat Edinilen Noel Meleği 301
Yük Taşıyıcı 304
Bobby ve Sirk 307
Devle Savaşan Çocuk 310
Gölge 313
Ambulans Hikayesi 317
Büyüyemeyen Çiçek 321

Bölüm 10

Ergenler ve Yetişkinler İçin Öyküler 325
Bahçe 327
Kırık Ağaç 332
Fırtınadan Koruyan Barınak 335
Kötü Gözler 338
Kötü Gözler (İkinci Versiyon) 341
Ormandaki Menekşe 345
İpler (Yetişkin Versiyonu) 348
Kolye 352
Hiç Büyümeyen Kız 358
Kendine Karşı İyi Olmayan Kadın 363
Kötü Yiyecek, İyi Yiyecek 366
Prenses ve Yılan 371

Bölüm 11

Okul Sorunlarıyla İlgili Öyküler 379
Masalcı 382
Kırmızı Çekici 385
Andy ve Altın Yol 389
Problem Çocuk 392
Parçaları Biraraya Getiremeyen Çocuk 395
Kafası Karışan Araba 398
Kukla 401
Çocuk ve Zorbalar 404
Gerçekleşen Dilek 408
Altın Madalya Kazanan Çocuk 413
Yolda Düzgün Gidemeyen Araba 417
Kaplumbağa ve Fare 420

Bölüm 12

Modern Peri Masalları 425
Yeşil Başlıklı Kız 427
Sinderella 430
Güzel ve Prens 435
Uzun Süre Uyuyan Güzel 438

Kaynakça 443

KAYNAKÇA

American Psychiatric Association, (1995). *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders-Revised.* (4th ed.). Washington, D.C.: Author.

Briere, J. (1992). Studying delayed memories of childhood abuse. *The APSAC Advisor:* Summer.

Briere, J., & Runtz, M. (1993). Childhood sexual abuse: Long-term sequelae and implications for psychological assessment. *Journal of Interpersonal Violence.* 8 (3) 312-330.

Brett, E. A., and Ostroff, R. (1985). Imagery and post-traumatic stress disorder: An overview. *American Journal of Psychiatry.* 142, 417-424.

Browne, A., & Finkelhor, D. (1986). Initial and long-term effects: A review of the research. In D. Finkelhor (Ed.), *A sourcebook on childhood sexual abuse.* (pp. 143-179), Beverly Hills, CA: Sage.

Burgess, A. W. (1983). Rape trauma syndrome. *Behavioral Sciences & the Law.* 1(3), 97-113.

Burgess, A. W. & Holmstrom, L. L. (1974). The rape trauma syndrome. *American Journal of Psychiatry,* 131, 981- 986.

Ceci, Stephen J. & Bruck, Maggie. (1996). *Jeopardy in the Courtroom.* American Psychological Association: Washington, D.C.

Cole, P. & Putnam, F. W. (1992). Effects of incest on self and social functioning: A developmental psychopathology perspective. *Journal of Consulting & Clinical Psychology.* 60, 174-184.

Conte, J. R. & Schuerman, J. R. (1987). Factors associated with an increased impact of child sexual abuse. *Child Abuse & Neglect.* 11, 201 - 211.

Creamer, Mark. (1993). Recent developments in post traumatic stress disorder. *Behavior-Change.* 10(4), 219-227.

Crittenden, Patricia M. (1996). Attachment and memory systems in maltreated children. *Psychological Trauma.* 133-134.

Davis, Nancy. (1985). *Therapeutic Stories to Heal Abused Children.* Psychological Associates. Oxon Hill, MD: Author.

Demi, A. S. & Miles, M. S. (1987). Parameters of normal grief: A Delphi study. *Death Studies.* 11, 398- 412.

Dietz, P. E., Hazelwood, R. R. & Warren, J. (1990). The sexually sadistic criminal and his offenses. *Bulletin American Academy of Psychiatry and the Law.* 18(2), 163 -178.

Doris, John. (Ed). *(1991). The Suggestibility of Children's Recollections.* American Psychological Association. Washington, D.C.

Downs, W. R. (1993). Developmental considerations for the effects of childhood sexual abuse. *Journal of Interpersonal Violence.* 8 (3), 331-345.

Ellen, P. & Van-Kammen, D. P. (December 1990). The biological findings in post-traumatic stress disorder: A Review. *Journal of Applied Social Psychology.* 20, 1789-1821.

Elliott, D. (1994). Trauma and disassociated memory: Prevalence across events. Paper presented at the meeting of the International Society for Traumatic Stress Studies: Chicago, IL.

Ellis, A. & Harper, R. (1974). *A Guide to Rational Living.* North Hollywood, CA: Wilshire Book Company.

Epstein, Richard. S. (1993). Avoidant symptoms cloaking the diagnosis of PTSD in patients with severe accidental injury. *Journal of Traumatic Stress.* 6(4), 451-458.

Erickson, M., Rossi, E. and Rossi, S. (1976). *Hypnotic realities: the induction of clinical hypnosis and forms of indirect suggestion.* New York: Irvington Publishers, Inc.

Everly, George S. Jr. (1993). Psychotraumatology: A two-factor formulation of post traumatic stress. *Integrative Physiological and Behavioral Science.* 28(3), 270-278.

Everly, George S. Jr. (1994). *A Clinical Guide to the Treatment of the Human Stress Response.* New York: Plenum Press.

Everly, George S. Jr. (1994). *Post Traumatic Stress Disorder.* Educational Associates: New Jersey.

Famularo, Richard; Kinscherff, Robert and Fenton, Terence. (1990). Symptom differences in acute and chronic presentation of post traumatic stress disorder. *Child Abuse and Neglect.* 14(3), 439-444.

Finkelhor, D. (1984). *Child Sexual Abuse: New Theory and Research.* New York: The Free Press.

Foa, E. B.; Riggs, D. S. & Gershuny, B. S. (1995). Arousal, numbing & intrusion: Symptom structure of PTSD following assault. *American Journal of Psychiatry.* 152 (1), 116-120.

Friedrich, W. N. & Reams, R. A. (1987). The course of psychological symptoms in sexually abused young children. *Psychotherapy: Theory, Research and Practice.* 24, 160 -170.

Goldfield, A. E.; Mollica, R. F.; Pesavento, B. H. & Faraone, S. V. (1988). The physical and psychological sequelae of torture: Symptomology and diagnosis. *Journal of the American Medical Association.* 259, 2725-2729.

Goodman, G. S.; Taub, E. P.; Jones, D. P. H.; England, T.; Port, L. K.; Ruby, L. & Prado, L. (1992). Testifying in criminal court. *Monograph of the Society for Research in Child Development.* 57(5).

Groth, A. N. & Burgess, A. W. (1978). Rape: a pseudosexual act. *International Journal of Women's Studies.* 1(2), 207- 210.

Haley, J. (1973). *Uncommon Therapy: The Psychiatric Techniques of Milton H. Erickson, M.D.* New York: Norton.

Hammond, D. Corydon. (1990). *Handbook of Hypnotic Suggestions and Metaphors.* New York: Norton

Hancock, LynNell. (1996) Mother's litle helper. *Newsweek.* March 18, 51- 56.

Hazelwood, Robert R., & Burgess, Ann Wolbert. (1987). *Practical aspects of rape investigation: a multidisciplinary approach.* Elsevier: New York.

Hazelwood, Robert R., Warren, Janet & Dietz, Park. (1993). Compliant victims of the sexual sadist. *Australian Family Physician. 22(4), 474-479.*

Holaday, M. & Whittenberg, T. (1994). Rorschach responding in children and adolescents who have been severely burned. *Journal of Personality Assessment.* 62(2), 269-279.

Holmstrom, L.L., & Burgess, A.W. (1975). Assessing trauma in the rape victim. *American Journal of Nursing.* 75 (8) 1288 - 1291.

Janet, P. (1909). *Les nervoses.* Paris: Flammarion.

Kinzie, J.D. (1993). Posttraumatic effects and their treatment among Southeast Asian refugees. In J.P. Wilson & B. Raphael (eds.), *International Handbook of Traumatic Stress Syndromes (pp.311-319).* New York: Plenum Press.

Lanning, Kenneth.V. (1991). Personal communication.

Lanning, Kenneth V. (1986). *Child Molesters: A Behavioral Analysis for Law Enforcement.* U.S. Department of Justice.

Lindemann, E. (1979). *Beyond Grief: Studies in Crisis Intervention.* New York: Aronson.

Loftus, E.F.; Polensky, S., & Fullilove, M.T. (1994). Memories of childhood sexual abuse: remembering and repressing. *Psychology of Woman Quarterly.* 18, 67-84.

Madakasira, S., & O'Brian, K. (1987). Acute posttraumatic stress disorder in victims of a natural disaster. *Journal of Nervous and Mental Disease,* 175, 286-290.

Marcey, Marcella M. (1995). *A Comparison of the Long-Term Effects of Bereavement After Four Types of Death: Anticipated Death, Sudden Death, Drunk Driver Crash and Homicide.* Unpublished doctoral dissertation: George Mason University.

McFall, Murburg, Michele; Roszell, Douglas & Veith, Richard. (1989). Psychophysiological and neuroendocrine findings in post traumatic stress disorder: A review of theory and research. *Journal of Anxiety Disorders,* 3, 243-257.

McFarlane, Alexander. C. (1993). Abnormal stimulus processing in post traumatic stress disorder, *Biological-Psychiatry,* 34 (5) 311-320.

McFarlane, Alexander C. & Yehuda, Rachel. (1996). Resilience, vulnerability, and the course of posttraumatic reactions. *Traumatic Stress.* Guilford Press: New York.

Mills, J.C. & Crowley, R.J. (1986). *Therapeutic Metaphors for Children and the Child Within.* New York. Brunner/Mazel.

Nemiah, J.C. (1995). Early concepts of trauma, dissociation and the unconscious: Their history and current medications. In D. Bremner & C., Marmar (Eds.), *Trauma, Memory, and Dissociation.* Washington, D.C: American Psychiatric Press.

Parkes, C.M. (1975). *Bereavement: Studies of Grief in Adult Life.* New York: International Universities Press.

Perry, B.D. (1993). Medicine and psychotherapy: Neurological development and the neurophysiology of trauma: Conceptual considerations for clinical work. *APSAC Advisor.* 6 (1).

Petrick, N. D., Olson, R. E., & Subotnik, L. S. (1994). Powerlessness and the need to control. *Journal of Interpersonal Violence.* 9(2), 278-285.

Putnam, F. (1996). Developmental pathways in sexually abused girls: psychological and biological data from the longitudinal study. Research presented at conference: Psychological trauma: Maturational processes and therapeutic interventions. Boston, MA.

Rauch, S.; van der Kolk, B.A.; Fisler, R.; Orr, S.P.; Albert, N.M.; Savage, C.R.; Fischman, A.J.; Jenike, M.A. & Pitman, R. K. (1994). *Pet imagery: Positron emission scans of traumatic imagery in PTSD patients.* Paper presented at the annual meeting of the International Society for Traumatic Stress Studies. Chicago, IL.

Riggs, D.S., Rothbaum, B.O., & Roa, E.B. (1995). A prospective examination of symptoms of post-traumatic stress disorder in victims of nonsexual assault. *Journal of Interpersonal Violence* 10(2), 201-214.

Rosen, E. (Ed.) (1982). *My Voice Will Go With You: The Teaching Tales of Milton H. Erickson, M.D.* New York: W.W. Norton & Company.

Rosen, Jules, & Fields, Robert. (1988). The long-term effects of extraordinary trauma: A look beyond PTSD. *Journal of Anxiety Disorders*, 2(2), 179-191.

Rossi, E. & Ryan, M. (Eds.) (1985). *Life Reframing in Hypnosis. Vol. II. The Seminars, Workshops and Lectures of Milton H. Erickson.* New York: Irvington.

Rowan, Anderson B. & Foy, David W. (1992). Post traumatic stress disorder in child sexual abuse survivors: A literature review. *Journal of Traumatic Stress*. 6(1), 3-20 .

Sample, William E.; Goyer, Peter; McCormick, Richard, & Morris, Evan. (July 1993). Preliminary report: Brain blood flow using PET in patients with post traumatic stress disorder and substance-abuse histories. *Biological-Psychiatry.* 34 (1-2), 115-118.

Saunders, B.E.; Kilpatrick, D.G.; Resnick, H.S.; Hanson, R. A. & Lipovsky, J.A. (1992). *Epidemiological characteristics of child sexual abuse: Results from Wave II of the National Women's Study.* Paper presented at the San Diego Conference on Responding to Child Maltreatment, San Diego, CA.

Saywitz, Karen J.; Geiselman, R. Edward & Bornstein, Gail K. (1992). Effects of cognitive interviewing and practice on children's recall performance. *Journal of Applied Psychology. 77(5). 744-756.*

Saxe, G.N.; Chinman, G.; Berkowitz, R.; Hall, K.; Lieberg, G.; Schwartz, J. & van der Kolk, B.A. (1994). Somatization in patients with dissociative disorders. *American Journal of Psychiatry.* 151, 1329-1335.

Schreiber, S. & Galai-Gat, T. (1993). Uncontrolled pain following physical injury as the core-trauma in the post-traumatic stress disorder, *Pain,* 54(1), 107-110.

Seligman, Martin E.P. (1995). *The Optimistic Child.* New York; Houghton/Mufflin Company.

Shapiro, Francine. (1995). *Eyemovement Desensitization and Reprogramming: Basic Principles, Protocols and Procedures.* New York: Gilford Press.

Siegel, B. (1986). *Love, Medicine & Miracles.* New York: W.W. Norton & Company.

Swedo, Susan; Leonard, Henrietta; Mittleman, Barbara; Allen, Albert; Rapoport, Judith; Dow, Sara; Kanter, Melissa; Chapman, Floresta and Zabriskie, John. (1997). Identification of children with pediatric autoimmune neuropsychiatric disorders associated with streptococcal infections by a marker associated with rheumatic fever. *American Journal of Psychiatry.* 154:1, 110 - 114.

Tannen, Deborah. (1991). *You Just Don't Understand.* New York: Ballantine Books.

Trickett, P.K., & Putnam, F.W. (1993). Impact of child sexual abuse on females: Toward a developmental, psychobiological integration. *Psychological Science.* 4(2), 81-87.

van der Kolk. (1996). The role of memory and attention in the integration of experience. Workshop presented at conference: Understanding Trauma and Memory in Clinical and Forensic Settings. Boston, MA.

van der Kolk. (1995). Post traumatic stress disorder. Workshop presented at conference: Third World Congress on Stress, Trauma & Coping. Baltimore, MD.

van der Kolk, B.A., & Ducey, C.P. (1989). The psychological processing of traumatic experience: Rorschach patterns in PTSD. *Journal of Traumatic Stress.* 2(3), 259-74.

van der Kolk, B.A. & Fisler, R.E. (1994). Childhood abuse and neglect and loss of self-regulation. *Childhood Abuse and Neglect* 58 (2), 145 - 168.

van der Kolk, B.A., & Kadish, W. (1987). Amnesia, dissociation, and the return of the repressed. In B.A. van der Kolk (Ed.) *Psychological Trauma.* (pp. 173-190). Washington, D.C: American Psychiatric Press.

van der Kolk, B.A., & van der Hart, O. (1991). The intrusive past: The flexibility of memory and the engraving of trauma. *American Imago*, 48(4), 425-454.

Vargas, Adriana M, & Davidson, Jonathan R. (December 1993). Post-traumatic stress disorder, *Psychiatric Clinics of North America.* 16 (4), 737-748.

Williams, L.M. (1992). Adult memories of childhood abuse: Preliminary findings from a longitudinal study. *The APSAC Advisor.* Summer.

Williams, L.M.(1994). Recall of childhood trauma: A prospective study of women's memories of child sexual abuse. *Journal of Consulting & Clinical Psychology.* 62 (6), 1167-1176.

Zametkin, Alan J.; Nordahl, Thomas E.; Gross, Michael & King, A. Catherine. (1990). Cerebral glucose metabolism in adults with hyperactivity of childhood onset. *New England Journal of Medicine* 323(20), 1361-1366.

YARATICI DÜŞÜNCENİN GELİŞİMİ

Gençlere Yenilikçilik Övgüsü

Faruk Malhan

nobel KÜLTÜR

YARATICI DÜŞÜNCENİN GELİŞİMİ
Gençlere Yenilikçilik Övgüsü
Faruk Malhan

Yayın No.: 3
ISBN: 978-605-70764-5-8
E-ISBN: 978-605-70764-4-1
1. Basım, Haziran 2022

Yayın Yönetmeni: Gülfem Dursun
Sayfa Tasarımı: Tarkan Kara
İllüstrasyon: Kaan Bağcı
Kapak Tasarımı: Sezai Özden
Redaksiyon: Bahar Yanbolulu

© Copyright 2022, NOBEL KÜLTÜR
Sertifika No.: 40340

Bu baskının bütün hakları Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.ne aittir. Yayınevinin yazılı izni olmaksızın kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.

"Nobel Kültür", bir Nobel Akademik Yayıncılık markasıdır.

Nobel Kültür Yayınları

Kültür Mah. Mithatpaşa Cad. No: 74/4, Kızılay/Ankara
Tel: 0312 418 20 10
kultur@nobelyayin.com

Genel Dağıtım

ATLAS AKADEMİK BASIM YAYIN DAĞITIM TİC. LTD. ŞTİ.
Sipariş: -siparis@nobelyayin.com-
Telefon: +90 312 278 50 77 - Faks: 0 312 278 21 65
E-Satış: www.nobelkitap.com - esatis@nobelkitap.com
Bilgi: www.atlaskitap.com - info@atlaskitap.com

Dağıtım ve Satış Noktaları:
Alfa Basım Dağıtım, Arasta, Arkadaş Kitabevi,
D&R Mağazaları, Dost Dağıtım, İnkılâp Kitabevleri, Kitapsan,
Nezih Kitabevleri, Pandora, Prefix, Remzi Kitabevleri

Baskı ve Cilt:
Meteksan Matbaacılık ve Teknik Sanayi Tic. Anonim Şirketi /
Sertifika No.: 46519
Beytepe Köy Yolu No.: 3 06800 Bilkent-Çankaya/ANKARA

YARATICI DÜŞÜNCENİN GELİŞİMİ

Gençlere Yenilikçilik Övgüsü

İÇİNDEKİLER

Merhaba **10**

1. Yaratıcı Düşüncenin Hikâyesi **24**

2. Yaratıcı Düşüncenin Önemi **32**

3. Temel Önermeler **40**

4. Gelişim Kuramları İçinde Yaratıcı Düşünmeye Dair Açılımlar **44**

Bilimlerde Gelişmeler 46
Klasik Psikanalitik Kuram-Sigmund Freud 49
Psikososyal Kuram-Erik Erikson 53
Olgunlaşma Kuramı-Arnold Gesell 54
Davranışçı Kuramlar 55
Bilişsel Kuramlar 56
Sosyal Gelişim Kuramı-Vygotsky 56
Farklar ve Bir Aradalıklar 63
Kişiliğin, İletişimin Gelişimi, Aidiyet Oluşumu 64
Gelişimin İletişim, Ortam ve Komünite Boyutları 67
İletişimin Ontolojik Boyutları 75
Bilginin İletişiminde Aykırı Boyutlar 80
Paradokslar 82
Etik-Ahlak 84
Gelenek Öncesi Ahlak Düzeyi 4-9 Yaş Dönemi 90
Geleneksel Düzey 9-14 Yaş Dönemi 91
Gelenek Sonrası Düzey 14 Yaş Üstü Dönem 92
Değer Yargıları 98

5. Yaratıcı Düşünceye Dair Kapasite Oluşumunun Gelişimi..... 102
Dil 104
Kavramsal Gelişim (Akıl, Zihin) 124
Zekâ 128

6. Beynimiz 152

7. Eğitim Öğrenim 168

8. Yaratıcı Düşünce, Tasarımcı Düşünce, Yaratım..... 188

9. Varış 200

10. Gençlere Yenilikçilik Övgüsü 212
Biyolojik Temelli Beş Ana İhtiyaç.....213

Referanslar..... 237

REFERANSLAR

Abasıyanık, S. F. (1954). Yağmurlu Hikâye. Panorama. 1 Mayıs 1954.

Akarsu, B. (1984). Felsefe Terimleri Sözlüğü. Ankara: Savaş Yayınları.

Akyel, B., Kayış, H. & Yüncü, Z. (2018). Ergenlikte Beyin Gelişimi, Risk Alma ve Bağımlılığa Yatkınlık. Türkiye Klinikleri, 134-139.

Andreasen, N. C. (2019). Yaratıcı Beyin (The Creating Brain: The Neuroscience of Genius). Güney, K. (Çev.). Ankara: Akılçelen Kitaplar, 9. Basım.

Arıboğan, D. Ü. (2017). Duvar. İnkılap Kitabevi.

Arıboğan, D. Ü., Yılmaz Odabaşı, H. (2021). Pandeminin psikopolitiği. İstanbul: İnkılap Kitabevi.

Aydın, İsmail Hakkı., Beyin Fırtınası, Girdap Kitap, 1. Basım Kasım 2016, İstanbul.

Bayoğlu, Birgül., G.D.P. – Gelişim Destek Planı "Anne – Baba Rehberi, Akademisyen Tıp Kitabevi, ? – 4. Baskı.

Bobaroğlu, M. (2012). Simgesel düşünme. İstanbul: Anadolu Aydınlanma Vakfı Yayınları.

Brown, T. (2008). Tasarım Düşüncesi - Yaratıcı Düşünürün Kişilik Profili, Harvard Business Review, Haziran.

Bunt, B. J. (2012). The extent to which teachers nurture creative thinking in the grade 9 Social Sciences classroom through the choice of teaching methods (Doctoral dissertation, North-West University).

Cansen, E. (2021). Her aydınlanan aydın değildir. Sözcü Gazetesi Köşe Yazısı, 12.08.2021.

Chopra, D., Tanzi, R. E. (2016). Süper Beyin (Super Brain). Kaya, S. E. (Çev.). İstanbul: Pegasus Yayınları, 1. Basım, Haziran.

Cirlot, C.E. (1971). A Dictionary of Symbols, Routledge & Kegan Paul Ltd — Second edition.

Colebrook, C. (2009). Gilles Deleuze. Soydemir, C. (Çev). Ankara: Doğu Batı Yayınları.

Deleuze, G. Guattari, F. (2001). Felsefe Nedir? Ilgaz, T. (Çev.). İstanbul: YKY.

Deleuze, G. Guattari, F. (2005). A Thousand Plateaus. Massumi, B. (Çev.). Minneapolis: Minnesota Press.

Deleuze, G. (2003). İki Konferans. Baker, U. (Çev.) İstanbul: Norgunk Yayıncılık.

Deleuze, G., Parnet, C. (1990). Diyaloglar. Akay, A. (Çev.). Ankara: Bağlam Yayıncılık.

Erden, M., Akman, Y. (2002). Gelişim ve Öğrenme. Ankara: Arkadaş Yayınevi.

Fresko, Banu Taşcı., Beynini Doğru Besle, Hayykitap, 7. Basım, Ekim 2020; 1. Basım, Ekim 2017, İstanbul.

Freud, S. (1997). General Psychological Theory. First Touchstone edition.

Gardner, H. (1999). Intelligence Reframed Multiple Intelligence for the 21'st Century. New York: Basic Books.

Gardner, H., Kornhaber, M. L., Wake, W. K. (1996). Intelligence: Multiple perspectives.,–Erişim adresi: psycnet.apa.org

Gelb, M. J. (1999). Leonardo da Vinci gibi Düşünmek (How to Think like Leonardo da Vinci). Büyükonat, T. (Çev.). İstanbul: Beyaz Yayınları, 1. Basım, Temmuz.

Glasersfeld, E. von (1989). Biliş, Bilginin İnşası ve Öğretimi. Synthese, 80(1), 121-140.

Goldstein, E. B. (2020). Bilişsel Psikoloji. İstanbul: Kaknüs Yayınları.

Gurallar, N. İlhan Tekeli ODTÜ söyleşi; Gazi Üniversitesi Mimarlık Fakültesi; ARREDAMENTO, 046-049.

Heidegger, M. (2019). Düşüncenin Çağrısı. İstanbul: Say Yayınları.

Heller, L., LaPierre, A. (2012). Gelişimsel Travmanın iyileştirilmesi. Butik Yayıncılık.

Herrero, L. (2006). The Leader with Seven Faces. UK: Meetingminds Publishing.

Herrero, L. (2008). Disruptive Ideas. Publisher meeting minds.

Hodder, I. (2018). Dolanıklık(entangled). İstanbul: ALFA Yayınevi.

http://en.wikipedia.org/wiki/Psychoanalysis

Kavas, A. (2003). Sağlıklı Yaşam İçin Doğru Beslenme. İstanbul: Literatür Yayınları.

Khan Academy (2016). Freud'un Psikoseksüel Gelişim Teorisi. Erişim adresi: khanacademy.org.tr. Erişim tarihi: 11 Haziran 2016.

Kıtır, E. Y. (2020). Gen mi Çevre mi (Nature vs Nurture). Erişim adresi: www.adilmedya.com

Kıvılcımlı, H. (2006). Tarih Devrim Sosyalizm. Derleniş Yayınları.

Kuçuradi, I. (2019). Ahlaklar, Etik ve Etikler. Bilim Akademisi Konferansları. Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul. 17 Nisan 2019.

Kuçuradi, I. (2019). Bilim Akademisi "Ahlaklar, Etik ve Etikler" başlıklı Konuşması. 18. Nisan 2019. Erişim Adresi: https://youtu.be/g-MPvywIhJc

Kuçuradi, I. (2020). Ahlâk, Etik ve Etikler. Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu, 2. Basım.

Lagana, L. (2016). Jungian Aesthetics, Symbols and the Unconscious, University of Malta, Proceedings of ICA 2016.

Latouche, S. (2018). Kanaatkâr Bolluk Toplumuna Doğru. Karakaş, T. (Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları, 1. Basım.

Maison & Objet – Paris, Dergi adı: Inspirations, Konsept: ReGeneration, Safı – Service Communication, Eylül 2009.

Maison & Objet – Paris, Inspirations No 12, Konsept: "Onirique", SAFI – Service Communication, Ocak 2008.

Marcuse, H. (1964, 1991). One Dimensional Man. Beacon Press.

Martin, R. (2009). The Opposable Mind: How Successful Leaders Win Through Integrative Thinking. Harvard Business Review Press.

Marx, K. (1993). Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı, 'Önsöz', Ankara: Sol Yayınları.

Maslow, A. (2000). İnsan Olmanın Psikolojisi. İstanbul: Kuraldışı Yayınları.

Morris, C. G. (2002). Psikolojiyi anlamak (Psikolojiye giriş). H.Bilgin Ayvaşık, H., Sayıl, M. (Çev.). Ankara: Türk Psikologlar Derneği Yayınları.

Piaget, J. (1999). Yapısalcılık. Ankara: Doruk Yayınları.

Piaget, J. (2016). Çocuğun Ahlaki Yargısı. İstanbul: Pinhan Yayıncılık.

Pink, D. H. (2006). Aklın Yeni Sınırları (A Whole New Mind). Özer, A. (Çev.) İstanbul: MediaCat, Kapital Medya Hizmetleri A.Ş., 1. Basım, Mayıs.

Rousseau, J. J. (2014). Emile. Avunç, Y. (Çev.) Hasan Ali Yücel Klasikler Dizisi, Türkiye İş Bankası Yayınları, 5. Baskı, İstanbul.

Savaşçın, Z (2017). Algısal İnanç. İçinde Direk, Z. (Editör) Dünyanı Tani. İstanbul: Metis Yayınları.

Sayın, Ü. (2018). Modern Cinsel Sağlık ve Terapi Açısından: CİNSEL BEYİN. Tantra Akademi, Onur Basım Yayın; 1. Basım (Dijital).

Schultz, D. P., Schultz, S. E. (2020). Modern Psikoloji Tarihi. İstanbul: Kaktüs Yayınları, 8. Basım.

Sennett, R. (2002). Karakter Aşınması. Yıldırım, B. (Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1. Basım.

Sert, Ö. (2013). Kent Hakkı, Yaratıcılık Hakkı. Yapı Kredi Yayınları, Cogito, sayı 74.

Siegel, D. J. (2016). Akıl Gözü. Arda, L. (Çev.). İstanbul: Koridor Yayıncılık, 1. Basım.

Siegel, D. J. (2019). Akıl İnsan Olmanın Özüne Yolculuk. Pegasus Yayınları.

Siegel, D. J., Bryson, T. P. (2021). Bütün – Beyinli Çocuk. Ünlü Haktanır, H. (Çev.). İstanbul: Diyojen Yayıncılık.

Stavrides, S. (2016). Kentsel Heterotopya: Özgürleşme Mekânı Olarak Eşikler Kentine Doğru. İstanbul: Sel Yayıncılık.

Şirin, S. (2019). Yetişin Çocuklar: Bebeklikten Ergenliğe Çocuk Yetiştirme Kılavuzu. İstanbul: Doğan Kitap, 1. Basım, Mart.

Şirin, S. (2020). Yetişin Gençler: Ergenlikten Yetişkinliğe Geçiş Kılavuzu. İstanbul: Doğan Kitap, 1. Basım, Ekim.

Tanrıyar, E. (2018). "KENDİ ŞEHRİMİ KURUYORUM." Söyleşi, Bülent Erkmen, 24/03/18, Grafik Tasarımcılar Meslek Kuruluşu Derneği. Erişim adresi: gmk.org.tr

Tekeli, İ. Günümüzde Demokratik Belediyecilik Komünite Kavramına Nasıl Yaklaşmalı, Erişim adresi: www.academia edu.

Tekeli, İ. (2007). Inovasyon Üzerine Düşünmek. Bursa Ticaret ve Sanayi Odası, 30 Mart 2007.

Tekeli, İ. (2007). Yenilik ve Yerellik Üzerine Düşünmek. Garanti Bankası Anadolu Sohbetleri 38. Buluşması, Bursa.

Tekeli, İ. (2008). Türkiye´de Bölgesel Eşitsizlik ve Bölge Planlama Yazıları, Yenilik ve Yerellik Üzerine Düşünmek. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları. www.academia.edu/29885787/Yenilik_ve_Yerellik_Üzerine_Düşünmek

Tekeli, İ. (2009). "Değişenin Değiştirme Zorunluluğu Var mı?" Modernizm, Modernite ve Türkiye'nin Kent Planlaması Tarihi. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Tekeli, İ. (2016). "Nörobilim Alanındaki Gelişmelerin Sosyal Bilimler Üzerine Etkileri", Bilim ve Toplum Çalışmaları Konferansları, 26 Kasım 2016, Ankara.

Verganti, R. (2016). Eleştirinin İnovatif Gücü. Harvard Business Review, Türkiye, Ocak-Şubat 2016 Sayısı.

Vygotsky, L. S. (1978). Mind in Society-The Development of Higher Psychological Processes. USA: Harvard University Press.

Vygotsky, L. S. (1985). Düşünce ve Dil. Koray, S. (Çev.). İstanbul: Kaynak Yayınları, 1. Basım.

Wagoner, B. (2009). Symbolic Transformation: The Mind in Movement Through Culture and Society, Cultural dynamics of social representation series.

Yalaz, K. (2018). Normal Motor Mental Gelişim; Temel Gelişimsel Çocuk Nörolojisi. Ankara: Hipokrat Kitabevi.

Yalaz, K. (2021). Temel Gelişimsel Çocuk Nörolojisi, Hipokrat Yayıncılık, Genişletilmiş Güncellenmiş 3. Baskı.

Yıldırım, Ö. (2020). Bir Sistem Olarak Eğitim Nedir? Erişim Adresi: www.felsefe.gen.tr. Erişim Tarihi: 29.04.2020

Yılmaz, D. (2021). Eleştirel Felsefenin Babası: Immanuel Kant. İstanbul: Halk Kitabevi.

Yönsel, M. (2017). İlk Günah Miti. Hacettepe Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Resim Anasanat Dalı Sanatta Yeterlik Tezi, Ankara.

İTÜ

İSTANBUL TEKNİK ÜNİVERSİTESİ 1773

250 YIL 1773–2023

Olası Marmara Depremi
DENİZ YOLLU AFET YÖNETİMİ

Göktuğ YILDIZ

nobel bilimsel

OLASI MARMARA DEPREMİ DENİZ YOLLU AFET YÖNETİMİ
Göktuğ YILDIZ

Yayın No.: 1901
ISBN: 978-625-393-070-7
E-ISBN: 978-625-393-071-4
Basım Sayısı: 1. Basım, Ekim 2023

© Copyright 2023, NOBEL BİLİMSEL ESERLER SERTİFİKA NO.: 20779
Bu baskının bütün hakları Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.ne aittir. Yayınevinin yazılı izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz. Nobel Yayın Grubu, 1984 yılından itibaren ulusal ve 2011 yılından itibaren ise uluslararası düzeyde düzenli olarak faaliyet yürütmekte ve yayınladığı kitaplar, ulusal ve uluslararası düzeydeki yükseköğretim kurumları kataloglarında yer almaktadır.
"NOBEL BİLİMSEL ESERLER" bir Nobel Akademik Yayıncılık markasıdır.

Genel Yayın Yönetmeni: Nevzat Argun -nargun@nobelyayin.com-
Genel Yayın Koordinatörü: Gülfem Dursun -gulfem@nobelyayin.com-

Sayfa Tasarım: Tarkan Kara -erdal@nobelyayin.com-
Redaksiyon: Sergen Öz -sergen@nobelyayin.com-
Kapak Tasarım: Sezai Özden -sezai@nobelyayin.com-
Görsel Tasarım Uzmanı: Mehtap Yürümez -mehtap@nobelyayin.com-

Kütüphane Bilgi Kartı

Yıldız, Göktuğ.
OLASI MARMARA DEPREMİ DENİZ YOLLU AFET YÖNETİMİ/ Göktuğ Yıldız
1. Basım, XVI + 100 s., 19,5x27,5 cm. Kaynakça var, dizin yok.
ISBN: 978-625-393-070-7
E-ISBN: 978-625-393-071-4
1. İstanbul 2. Deprem 3. Afet Yönetimi

Genel Dağıtım

ATLAS AKADEMİK BASIM YAYIN DAĞITIM TİC. LTD. ŞTİ.
Adres: Bahçekapı Mh. 2465 Sk. Oto Sanayi Sitesi No:7 Bodrum Kat, Şaşmaz/ANKARA
Telefon: +90 312 278 50 77 - **Faks:** 0 312 278 21 65
Sipariş: siparis@nobelyayin.com- **E-Satış:** www.nobelkitap.com - esatis@nobelkitap.com
www.atlaskitap.com - info@atlaskitap.com

Dağıtım ve Satış Noktaları: Alfa, Kırmızı Kedi, Arkadaş, D&R, Dost, Kika, Kitapsan, Nezih, Odak, Pandora, Prefix, Remzi Kitabevleri, Yeryüzü Dağıtım

Baskı ve Cilt: Meteksan Matbaacılık ve Teknik Sanayi Tic. Anonim Şirketi / Sertifika No.: 46519
Beytepe Köy Yolu No.: 3 06800 Bilkent-Çankaya/ANKARA

İÇİNDEKİLER

Şekiller Listesi ..... **xi**

Tablolar Listesi ..... **xiii**

1. İstanbul'a Genel Bakış **1**

2. İstanbul Jeolojisi **3**

3. İstanbul'un Sosyoekonomik ve Demografik Yapısı **5**

4. İstanbul Ulaşım Ağı **7**
4.1. Karayolu Ağı 7
4.2. Havayolu Ağı 9
4.3. Demiryolu Ağı 9
4.3.1. TCDD Taşımacılık AŞ Tarafından İşletilen Hatlar 9
4.3.2. Metro İstanbul Tarafından İşletilen Hatlar 10
4.4. Denizyolu Ağı 10

5. İstanbul'da Deniz Yollu Ulaşımın Değerlendirilmesi **13**

6. İstanbul' daki Kıyı Yapıları **15**

7. Türkiye Deniz Envanteri **19**
7.1. Türk Deniz Araçları Envanteri 19
7.1.1. Türk Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Filosu 20
7.1.2. Sahil Güvenlik Komutanlığı Filosu 22
7.1.3. Kıyı Emniyeti Genel Müdürlüğü Filosu 23
7.1.4. Şehir Hatları Taşımacılık A.Ş. Filosu 26
7.1.5. İstanbul Deniz Otobüsleri Sanayi ve Ticaret A.Ş. Filosu 27
7.1.6. Dentur Avrasya Filosu 29
7.1.7. TURYOL Filosu 30
7.1.8. Türk Bayraklı Ro-Ro Gemileri Envanteri 32
7.2. Türk Gemi adamı Envanteri 33

8. İstanbul Bölgesi'nde Meydana Gelen Depremlerin Tarihçesi **35**

9. Olası Marmara Depremi'ne Karşı Bakış **37**

10. Olası Marmara Depremi Senaryoları **41**

11. 6 Şubat 2023 Kahramanmaraş Depremleri' nde Deniz Yollu Afet Yönetimine Bakış **45**

12. Olası Marmara Depremi'nde Tahliye ve Sevkiyat Bölgeleri **47**
12.1. DD-1 Düzeyi Tahliye-Sevkiyat Bölgeleri 49
12.2. DD-2 Düzeyi Tahliye-Sevkiyat Bölgeleri 51

13. Olası Marmara Depremine Karşı Deniz Yollu Afet Eylem Planı **55**

14. Olası Marmara Depremine Karşı Deniz Yollu Afet Eylem Planı'na İlişkin Sayısal Veriler **65**

15. Olası Marmara Depremine Karşı Deniz Yollu Afet Koordinasyon Planı 67

16. Deniz Yollu Afet Koordinasyon Planı'na İlişkin Öneriler 71
16.1. Ulusal Afet Seferberliği Programı 71
16.2. Mikro-Makro Ölçekli Afet Planlamaları ve Tatbikatları 73
16.3. Haberleşme Araçlarının Yedeklenmesi ve Taşınabilir Haberleşme Araçları ile İletişim Ağının Güçlendirilmesi 74
16.4. Ulusal Afet Bilgi Toplama Sistemi 76
16.5. Yardım Ekiplerinin Gerekli Eğitimlerinin Uluslararası Standartlarda Gerçekleştirilmesi 77
16.6. Şehir Ve Ulaşım Güvenliğinin Sağlanması 78
16.7. Bölüm Sonu Değerlendirme 79

17. Tahliye Ve Sevkiyata İlişkin Öneriler 81
17.1. Yüzer İskele Platformları 81
17.2. Taşınabilir Afet Müdahale Araçları Konteynerleri 83
17.3. Hasta Tahliyesi Ve Sağlık Birimlerine İlişkin Öneriler 85
17.4. Afet Lojistik Üslerinde Hazırlık ve Güçlendirme Çalışmaları 86

18. Sonuç ve Öneriler 89

KAYNAKÇA 97

KAYNAKÇA

Acil Durum Yönetimi İlkeleri. (2001) İTÜ Afet Yönetim Merkezi. İTÜ Yayınları, İstanbul.

AFAD (2014) Açıklamalı Afet Yönetimi Terimleri Sözlüğü, Başbakanlık Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı, Ankara.

AFAD (2020) Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı. 30 Ekim 2020 Ege Denizi, Seferihisar (İzmir) Açıkları (17.26 Km) Mw 6.6 Depremine İlişkin Ön Değerlendirme Raporu.

Afet İşleri Genel Müdürlüğü (2000). 17 Ağustos 1999 İzmit Körfez Depremi Raporu.

Apak, S., Küçük, B. (2023). Acil Durum Lojistiğinde Yüzer Mobil İskele Yeri Seçimi İçin Karar Destek Sistemi Önerisi. Bildiriler Kitabı, 39.

AYGM (2016) Alt Yapı Yatırımları Genel Müdürlüğü. Kıyı Yapıları Planlama ve Tasarım Teknik Esasları, Ankara.

Barka, A. (1992) The North Anatolian Fault Zone. Annales Tectonicae 6: 164-195.

Çatak, İ. (2021). Türkiye'de Afetlere Etkin Müdahalede Deniz Alternatifi Önerisi: Afet Gemileri. Journal of Maritime Transport and Logistics, 2(1), 1-16.

Demirci, A., Karakuyu, M, (2004) Afet Yönetiminde Coğrafi Bilgi Teknolojilerinin Rolü. Doğu Coğrafya Dergisi 9(12), 67-101.

Deprem ve Kent Araştırması. (2002). İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Araştırma Müdürlüğü.

Düdükçü, Y., Utkucu, M. (2023). Donanma Unsurlarının Afetlere Müdahalede Kullanımı. Afet ve Risk Dergisi, 6(1), 1-17.

Ercanlı, Ç., Savaşır, G. (2022). Deniz Seviyesinin Yükselmesi ve Taşkınlara Karşı Kentsel Kıyı Alanlarının Analizi ve Adaptasyon Stratejileri İçin Bir Yaklaşım: İzmir Örneği. Planlama, 32(3).

Erkal, T., Değerliyurt, M. (2009). Türkiye'de afet yönetimi. Doğu Coğrafya Dergisi, 14(22), 147-164.

Görür, N. (2022) Earthquake potential of the Sea of Marmara and the earth science researches carried out in this marine realm. In: Proceedings of the Symposium "The Marmara Sea 2022", (eds., Öztürk, B., Ergül, H.A., Yalçıner, A.C., Öztürk, H., Salihoğlu, B.) Turkish Marine Research Foundation, Publication no: 63, pp. 1-6.

Helvacıoğlu, İ.H., Şener, S.M., Trabzon, L., Tezer, A., (2002) Ulusal Acil Durum Yönetimi Modeli Geliştirilmesi Projesi. İTÜ Afet Yönetim Merkezi Raporu.

İnam Ö, Koç S. (2021)."Pelerinsiz kahramanlar: Arama kurtarma ekipleri.

Japon Uluslararası İşbirliği Ajansı (JICA) (2004). "Türkiye'de Doğal Afetler Konulu Ülke Strateji Raporu", Ankara.

Kadıoğlu M., 2017. Afet Yönetimi: Beklenmeyeni Beklemek, En Kötüsünü Yönetmek, Marmara Belediyeler Birliği Yayınları, İstanbul.

Kahraman, S., Polat, E., Korkmazyürek, B. (2021). Afet yönetim döngüsündeki ana terimler. Avrasya Terim Dergisi, 9(3), 7-14.

Le Pichon, X., Şengör, A. M. C., Demirbağ, E., Rangin, C., Imren, C., Armijo, R., Tok, B. (2001). The active main Marmara fault. Earth and Planetary Science Letters, 192(4), 595-616.

Özcan FÖ, Ateş Ö.(2021). „Doğal afetlerde gıda ihtiyaç durumunun değerlendirilmesi ve beslenme müdahaleleri: Deprem örnekleri açısından incelenmesi.“ Sağlık Akademisyenleri Dergisi 8.4:337-341.

Şahin, Ş., Üçgül, İ. (2019). Türkiye'de afet yönetimi ve iş sağlığı güvenliği. Afet ve Risk dergisi, 2(1), 43-63.

Şengör, A. M. C., Görür, N., Şaroğlu, F. (1985). Strike-slip faulting and related basin formation in zones of tectonic escape: Turkey as a case study.

Şengör, A.M.C. (2011) Why was the Istanbul strait opened in the Bosphorus?. Physical Geography Research; Systematic and Regional, Turkish Geographical Socity 5: 57-102.

Şengör, A.M.C., Tüysüz, O., İmren, C., Sakınç, M., Eyidoğan, H., Görür, N., Le Pichon, X., Rangin, C. (2005) The North Anatolian Fault: A New Look. Annual Review of Earth and Planetary Sciences 33: 37-112.

Ülker, D. Marmara Denizi'nde Kısa Mesafeli Deniz Yolu Taşımacılığı Hatlarının Etkin Deprem Ulaşım Acil Yönetimi için Değerlendirilmesi.

https://www.afad.gov.tr/turkiye-afet-mudahale-plani (Son Erişim Tarihi: 02.10.2023)

https://istanbul.afad.gov.tr/tamp-istanbul (Son Erişim Tarihi: 02.10.2023)

https://istanbul.afad.gov.tr/kurumlar/istanbul.afad/PDF-Dosyalar/irap_istanbul.pdf (Son Erişim Tarihi: 02.10.2023)

https://www.afad.gov.tr/projelerimiz (Son Erişim Tarihi: 02.10.2023)

https://www.uab.gov.tr/haberler/ulastirma-ve-altyapi-bakani-karaismailoglu-medya-temsilcileri-ile-bir-araya-geldi (Son Erişim Tarihi: 02.10.2023)

https://tdth.afad.gov.tr/TDTH/main.xhtml (Son Erişim Tarihi: 02.10.2023)

https://www.dzkk.tsk.tr/Destek/icerik/ (Son Erişim Tarihi: 02.10.2023)

https://depremzemin.ibb.istanbul/calismalarimiz/tamamlanmis-calismalar/istanbul-deprem-master-plani/ (Son Erişim Tarihi: 02.10.2023)

https://depremzemin.ibb.istanbul/calismalarimiz/tamamlanmis-calismalar/istanbul-ili-mikrobolgeleme-projeleri/ (Son Erişim Tarihi: 02.10.2023)

https://depremzemin.ibb.istanbul/calismalarimiz/tamamlanmis-calismalar/kent-jeolojisi-calismalari-2/ (Son Erişim Tarihi: 02.10.2023)

https://depremzemin.ibb.istanbul/calismalarimiz/tamamlanmis-calismalar/istanbul-ili-genelinde-afetler-karsisinda-sosyal-hasar-gorebilirlik-arastirmasi/ (Son Erişim Tarihi: 02.10.2023)

https://depremzemin.ibb.istanbul/calismalarimiz/tamamlanmis-calismalar/istanbul-ili-olasi-deprem-kayip-tahminlerinin-guncellenmesi-projesi/ (Son Erişim Tarihi: 02.10.2023)

https://depremzemin.ibb.istanbul/guncelcalismalarimiz/#deprem-hizli-mUedahale-ve-erken-uyari-sstem (Son Erişim Tarihi: 02.10.2023)

https://depremzemin.ibb.istanbul/guncelcalismalarimiz/#stanbul-tsunam-eylem-plani (Son Erişim Tarihi: 02.10.2023)

https://depremzemin.ibb.istanbul/guncelcalismalarimiz/#le-tsunam-blg-ktapiklari (Son Erişim Tarihi: 02.10.2023)

https://www.dfds.com.tr/sirket-profili/tr/665/filo/48 (Son Erişim Tarihi: 02.10.2023)

https://www.sehirhatlari.istanbul/tr (Son Erişim Tarihi: 02.10.2023)

https://www.turyol.com/Home/Filo (Son Erişim Tarihi: 02.10.2023)

https://www.denturavrasya.com/tr-tr/filo.aspx?id=10 (Son Erişim Tarihi: 02.10.2023)

https://www.ido.com.tr/ (Son Erişim Tarihi: 02.10.2023)

https://www.kiyiemniyeti.gov.tr (Son Erişim Tarihi: 02.10.2023)

2. Basım

AĞIZ MİKROBİYOTASI

Editör
Prof. Dr. Mustafa Altındiş

nobel

AĞIZ MİKROBİYOTASI

Editör: Prof. Dr. Mustafa Altındiş

Yayın No.: 4077
Sağlık Bilimleri No. : 138
ISBN : 978-625-417-736-1
E-ISBN: 978-625-417-737-8
Basım Sayısı: 2. Basım, Kasım 2023

© Copyright 2023, NOBEL AKADEMİK YAYINCILIK EĞİTİM DANIŞMANLIK TİC. LTD. ŞTİ. SERTİFİKA NO.: 40340
Bu baskının bütün hakları Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.ne aittir.
Yayınevinin yazılı izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik
ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.

Nobel Akademik Yayıncılık, 2011 yılından beri "tanınmış uluslararası yayınevi" statüsündedir.

Genel Yayın Yönetmeni: Nevzat Argun -nargun@nobelyayin.com-
Genel Yayın Koordinatörü: Gülfem Dursun -gulfem@nobelyayin.com-
Alan Editörü: Onur Uysal -onur@nobelyayin.com

Sayfa Tasarım: Tarkan Kara -erdal@nobelyayin.com-
Redaksiyon: Dilek Gezgin -dilek@nobelyayin.com-
Kapak Tasarım: Mehtap Yürümez -mehtap@nobelyayin.com-
Görsel Tasarım Uzmanı: Mehtap Yürümez -mehtap@nobelyayin.com-

---

Kütüphane Bilgi Kartı

Altındiş, Mustafa.
Ağız Mikrobiyotası / Mustafa Altındiş
2. Basım, XVI+ 390 s., 16,5x24 cm. Kaynakça ve dizin var.
ISBN: 978-625-417-736-1
E-ISBN: 978-625-417-737-8
1. Oral Mikrobiyota 2. Probiyotikler 3. Ağız Bakterileri 4. Antibiyotikler 5. Saprofitler 6. Gargaralar

Genel Dağıtım

ATLAS AKADEMİK BASIM YAYIN DAĞITIM TİC. LTD. ŞTİ.
Adres: Bahçekapı Mh. 2465 Sk. Oto Sanayi Sitesi No:7 Bodrum Kat, Şaşmaz/ANKARA
Telefon: +90 312 278 50 77 - **Faks:** 0 312 278 21 65 - **Sipariş:** siparis@nobelyayin.com-
E-Satış: www.nobelkitap.com - esatis@nobelkitap.com / www.atlaskitap.com - info@atlaskitap.com

Dağıtım ve Satış Noktaları: Alfa, Kırmızı Kedi, Arkadaş, D&R, Dost, Kika, Kitapsan,
Nezih, Odak, Pandora, Prefix, Remzi Kitabevleri, Yeryüzü Dağıtım

Baskı ve Cilt: Ada Matbaacılık Yayın San. Tic. Ltd. Şti. Sertifika No.: 44093
Ostim OSB Mah. 1578. Cad. No.: 21 Yenimahalle/ANKARA

BÖLÜM YAZARLARI

Editör Prof. Dr. Mustafa Altındiş

1. Bölüm
AĞIZ EKOSİSTEMLERİ
Prof. Dr. Nursen Topçuoğlu
İstanbul Üniversitesi Diş Hekimliği Fakültesi Temel Tıp Bilimleri Ana Bilim Dalı

2. Bölüm
MİKROBİYOTANIN EDİNİMİ VE YAŞ İLE DEĞİŞİMİ
Doç. Dr. Seçil Çalışkan
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Diş Hekimliği Fakültesi Pedodonti Ana Bilim Dalı

Doç. Dr. Ebru Delikan
Nuh Naci Yazgan Üniversitesi Diş Hekimliği Fakültesi Pedodonti Ana Bilim Dalı

3. Bölüm
SAĞLIKTA AĞIZ MİKROBİYOTASI
Prof. Dr. Nursen Topçuoğlu
İstanbul Üniversitesi Diş Hekimliği Fakültesi Temel Tıp Bilimleri Ana Bilim Dalı

4. Bölüm
ORAL MİKROBİYOTA VE İMMÜN SİSTEM ETKİLEŞİMİ
Prof. Dr. Gülçin Akca
Gazi Üniversitesi Diş Hekimliği Fakültesi, Temel Bilimler Bölümü Tıbbi Mikrobiyoloji Ana Bilim Dalı

Prof. Dr. Resul Karakuş
Gazi Üniversitesi Tıp Fakültesi İmmünoloji Ana Bilim Dalı

5. Bölüm
MİKROBİYOTA VE PERİODONTAL HASTALIKLAR
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Yılmaz
Biruni Üniversitesi Diş Hekimliği Fakültesi Periodontoloji Ana Bilim Dalı

Prof. Dr. Ulvi Kahraman Gürsoy
Turku Üniversitesi Diş Hekimliği Fakültesi, Periodontoloji Ana Bilim Dalı

6. Bölüm
DİŞ ÇÜRÜĞÜ VE MİKROBİYOTA
Prof .Dr. Nursen Topçuoğlu
İstanbul Üniversitesi Diş Hekimliği Fakültesi Temel Tıp Bilimleri Ana Bilim Dalı

Öğr. Gör. Dr. Merve Yıldırım Üçüncü
Yeditepe Üniversitesi Diş Hekimliği Fakültesi Restoratif Diş Tedavisi Ana Bilim Dalı

7. Bölüm
ENDODONTİK HASTALIKLAR VE MİKROBİYOTA
Prof. Dr. Emre Bodrumlu
Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi Diş Hekimliği Fakültesi Endodonti Ana Bilim Dalı

8. Bölüm
PERİ-İMPLANT MİKROBİYOTASI VE PERİ-İMPLANTİTİS
Prof. Dr. Ümit Ertaş
Atatürk Üniversitesi Diş Hekimliği Fakültesi Ağız, Diş, Çene Cerrahisi Ana Bilim Dalı

Doç. Dr. Nesrin Saruhan Köse
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Diş Hekimliği Fakültesi Ağız, Diş, Çene Cerrahisi Ana Bilim Dalı

9. Bölüm
DENTAL PLAĞA BAĞLI OLMAYAN ENFEKSİYÖZ AĞIZ MUKOZA HASTALIKLARI VE AĞIZ MİKROBİYOTASI
Doç. Dr. Ebru Delikan
Nuh Naci Yazgan Üniversitesi Diş Hekimliği Fakültesi Pedodonti Ana Bilim Dalı

Doç. Dr. Seçil Çalışkan
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Diş Hekimliği Fakültesi Pedodonti Ana Bilim Dalı

10. Bölüm
ORAL MİKROBİYOTA DİSBİYOZİSİ İLİŞKİLİ SİSTEMİK HASTALIK VE DURUMLAR
Doç. Dr. Doğukan Yılmaz
Sakarya Üniversitesi Diş Hekimliği Fakültesi Periodontoloji Ana Bilim Dalı

11. Bölüm
Oral mikrobiyota kanser ilişkisi(Oral Kanser, diğer, pankreas, kolon kanser..)
Prof. Dr. Sibel Elif Gültekin
Gazi Üniversitesi Diş Hekimliği Fakültesi Periodontoloji Ana Bilim Dalı

12. Bölüm
SİGARA VE DİĞER TÜTÜN ÜRÜNLERİ KULLANIMININ AĞIZ MİKROBİYOMUNA ETKİSİ
Prof. Dr. Gülnur Emingil
Ege Üniversitesi Diş Hekimliği Fakültesi Periodontoloji Ana Bilim Dalı

13. Bölüm
AĞIZ MİKROBİYATASI-STRES VE RUH SAĞLIĞI
Doç. Dr. Umut Pamukçu
Gazi Üniversitesi Diş Hekimliği Fakültesi Ağız, Diş ve Çene Radyolojisi Ana Bilim Dalı
Prof. Dr. İlkay Peker
Gazi Üniversitesi Diş Hekimliği Fakültesi Ağız, Diş ve Çene Radyolojisi Ana Bilim Dalı

14. Bölüm
BESLENMENİN ORAL MİKROBİYOTA ÜZERİNE ETKİSİ
Prof. Dr. Murat Baş
Uzm. Dyt. Ladan Hajhamidiasl
Acıbadem Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi, Beslenme ve Diyetisyenlik Bölümü

15. Bölüm
AĞIZ KOKUSU VE MİKROBİYOTA
Doç. Dr. Duygu Yaman
İstanbul Üniversitesi Diş Hekimliği Fakültesi Periodontoloji Ana Bilim Dalı

16. Bölüm
ANTİBİYOTİK KULLANIMININ AĞIZ MİKROBİYOTASINA ETKİSİ
Doç. Dr. Emine Çifcibaşı
İstanbul Üniversitesi Diş Hekimliği Fakültesi Periodontoloji Ana Bilim Dalı

17. Bölüm
ANTİMİKROBİK GARGARA KULLANIMININ AĞIZ MİKROBİYOTASINA ETKİSİ
Dr. Ögr. Üyesi Gökhan Kasnak
İstanbul Kent Üniversitesi Diş Hekimliği Fakültesi Periodontoloji Ana Bilim Dalı
Prof. Dr. Halil Erhan Fıratlı
İstanbul Üniversitesi Diş Hekimliği Fakültesi Periodontoloji Ana Bilim Dalı

18. Bölüm
PERİODONTİTİS VE INFLAMATUAR BAĞIRSAK HASTALIKLARINDA MİKROBİYOTA ETKİLEŞİMİ
Dr. Öğr. Üyesi Fatma Soysal
Doç. Dr. Sıla Çağrı İşler
Prof. Dr. Fatma Berrin Ünsal
Gazi Üniversitesi Diş Hekimliği Fakültesi Periodontoloji Ana Bilim Dalı

19. Bölüm
MİKROBİYOTA ANALİZİ İÇİN AĞIZ İÇİNDEN ÖRNEK ALINMASI, TAŞINMASI VE SAKLANMASI
Prof. Dr. Gülçin Akca
Gazi Üniversitesi Diş Hekimliği Fakültesi Temel Bilimler Bölümü, Tıbbi Mikrobiyoloji Ana Bilim Dalı

20. Bölüm
MİKROBİYOM ARAŞTIRMALARINDA ANALİTİK VE BİYOİNFORMATİK ANALİZLER
Prof. Dr. Süleyman Yıldırım
Dr. Muzaffer Arıkan
İstanbul Medipol Üniversitesi Uluslararası Tıp Fakültesi
Tıbbi Mikrobiyoloji Ana Bilim Dalı

21. Bölüm
ORAL MİKROBİYOTA VE PROBİYOTİKLER
Prof. Dr. Bahar Eren Kuru
Doç. Dr. Ogül Leman Tunar
Yeditepe Üniversitesi Diş Hekimliği Fakültesi
Periodontoloji Ana Bilim Dalı

22. Bölüm
SİSTEMİK HASTALIKLARLA İLİŞKİLİ OLAN VE OLMAYAN ORAL PATOLOJİLERİN TEDAVİSİNDE PROBİYOTİKLERİN KULLANIMI
Prof. Dr. Nurdan Özmeriç Kurtuluş
Uluslararası Kıbrıs Üniversitesi Diş Hekimliği Fakültesi
Periodontoloji AD.
Dr. Öğr. Üyesi Tuğba Şahin
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Periodontoloji
Ana Bilim Dalı

23. Bölüm
COVID-19 AĞIZ BULGULARI
Doç. Dr. Merve Köseoğlu
Sakarya Üniversitesi Diş Hekimliği Protetik Diş Tedavisi
Ana Bilim Dalı
Prof. Dr. Mustafa Altındiş
Sakarya Üniversitesi Tıp Fakültesi
Tıbbi Mikrobiyoloji Ana Bilim Dalı

24. Bölüm
SAĞLIKLI YAŞAM, UZUN ÖMÜR, HASTALIK VE ORAL MİKROBİYOM
Dr. Öğr. Üyesi Pelin Özmen
Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Diş Hekimliği
Fakültesi Temel Tıp Bilimleri Ana Bilim Dalı
Prof. Dr. Mustafa Altındiş
Sakarya Üniversitesi Tıp Fakültesi
Tıbbi Mikrobiyoloji Ana Bilim Dalı

İÇİNDEKİLER

Bölüm 1
Ağız Ekosistemleri 1
Prof. Dr. Nursen Topcuoğlu
Fizikokimyasal Faktörler 1
Sıcaklık 2
pH 3
Oksijen Basıncı ve Redoks Potansiyeli 3
Besinler 4
Konak Faktörleri 5
Mukoza Yüzeyleri 5
Tükürük 5
Diş Eti Oluk Sıvısı (DOS) 9
Bakteriye Bağlı Faktörler 10
Bakterilerin Yüzey Özellikleri Ve Adezyonda Yer Alan Moleküller 10
Bakterilerin Metabolizmaları 11
Gen Düzenlemesi 12
Bakteriler Arası İletişim 12
Konak Hücreleriyle İletişim 13
Kaynaklar 14

Bölüm 2
Mikrobiyotanın Edinimi ve Yaş ile Değişimi 17
Doç. Dr. Seçil Çalışkan - Doç. Dr. Ebru Delikan
Prenatal Dönem 18
Perinatal Dönem 19
Postnatal Dönem 22
Bebeklikten Çocukluğa Geçiş 22
Çocukluktan Ergenliğe Geçiş 24
Kaynaklar 26

Bölüm 3
Sağlıkta Ağız Mikrobiyotası 29
Prof. Dr. Nursen Topcuoğlu
Tarihçe 29
İnsan Mikrobiyom Projesi ve İnsan Ağız Mikrobiyom Veritabanı (eHOMD) 30
Sağlıkta Ağız Mikroorganizma Toplulukları 31
Simbiyozda Çekirdek Mikrobiyom 33
Kaynaklar 35

Bölüm 4
Oral Mikrobiyota ve İmmün Sistem Etkileşimi 43
Prof. Dr. Gülçin Akca - Prof. Dr. Resul Karakuş
Ağız Boşluğu Ekosistemleri Ve Oral Mikrobiyota 43
Oral Mikrobiyota-İmmünite İlişkisinin Sağlığın Düzenlenmesine Etkisi 44
Oral Mikrobiyota, Oral Enfektif Durumlar ve İmmün Sistem Aktivasyonu 45

Oral Mikrobiyotaya Karşı Verilen İmmün Yanıt 48
Oral Mikrobiyotaya Karşı Doğal (Innate) İmmün Yanıt Gelişimi 48
Doğal İmmün Yanıtta Görev Alan MAIT hücreleri 50
Oral Mikrobiyotaya Karşı Verilen Edinsel İmmün Yanıt Gelişimi 51
Oral Mikrobiyataya Karşı İmmün Yanıtın Düzenlenmesi 53
İmmün Homeostazisin Korunması ve Bunun Sağlıktaki Önemi 54
Kaynaklar 56

Bölüm 5
Mikrobiyota ve Periodontal Hastalıklar 63
Prof. Dr. Ulvi Kahraman Gürsoy - Dr. Öğretim Üyesi Mustafa Yılmaz

Giriş 63
Periodontitis - Mikrobiyota etkileşimleri 64
Periodontitis Mikrobiyotası 66
Periodontal Patojenlerin Virulans Mekanizmaları ve Konak Savunması 68
Fusobacterium nucleatum 69
Porphyromonas gingivalis 69
Aggregatibacter actinomycetemcomitans 70
Treponema denticola 71
Prevotella intermedia 71
Periodontal Tedavi Sonrası Mikrobiyal Değişimler 71
Sonuç 72
Kaynaklar 72

Bölüm 6
Diş Çürüğü ve Mikrobiyota 77
Prof. Dr. Nursen Topcuoğlu - Öğr. Gör. Dr. Merve Yıldırım Üçüncü

Patofizyolojisi 77
Mikrobiyolojisi 79
Tarihsel Gelişme 79
Topluluk Temelli Anlayış Olarak Supragingival Biyofilm 80
Diş Plak Biyofilmi Bakterilerinin Diş Çürüğündeki Rolünü Açıklayan Hipotezler 80
Çürük Mikrobiyotasına Etki Eden Faktörler 81
Çürük ile İlişkili Mikroorganizmalar 84
Kaynaklar 85

Bölüm 7
Endodontik Hastalıklar ve Mikrobiyota 91
Prof. Dr. Emre Bodrumlu

Diş Çürüğü Mikrobiyotası 92
Mikroorganizmaların Pulpaya Ulaşım Yolları 92
Pulpal Enfeksiyonda Mikrobiyota 93
Akut Pulpa İltihaplarında Mikrobiyota 96
Kronik Pulpa İltihabında Mikrobiyota 99
Pulpa Nekrozunda ve Gangreninde Mikrobiyota 99
Periapikal Doku İltihaplarında Mikrobiyota 100
Ekstraradiküler Lezyonlar: (Aktinomikozlar) 102
Pulpa İltihabında Rastlanabilen Diğer Patojenler 103
Tedavi 103
Kaynaklar 104

Bölüm 8
Peri-İmplant Mikrobiyotası ve Peri-İmplantitis 109
Doç. Dr. Nesrin Saruhan Köse - Prof. Dr. Ümit Ertaş

Giriş 109
Peri-implantitis Risk Faktörleri 110
Peri-implant Hastalıkların Mikrobiyolojisi 111
Sonuç 116
Kaynaklar 116

Bölüm 9
Dental Plağa Bağlı Olmayan Enfeksiyöz Ağız Mukoza Hastalıkları ve Ağız Mikrobiyotası 121
Doç. Dr. Ebru Delikan - Doç. Dr. Seçil Çalışkan

Bakteriyel Enfeksiyonlar 122
- Akut Nekrotizan Ülseratif Stomatit 122
- Aktinomikoz 122
- Basiller Anjiyomatoz 122
- Gonore 123
- Mikobakteriyel Enfeksiyonlar 123
  - Tüberküloz 123
  - Lepra (Cüzzam) 123
- Streptokokal Stomatit 124
- Sifiliz 124

Viral Enfeksiyonlar 125
- Kızamık 125
- Kabakulak 125
- El Ayak ve Ağız Hastalığı 125
- Herpangina 125
- Human papilloma virus (HPV) ile İlişkilendirilen Oral Lezyonlar 125
  - Skuamöz Hücreli Papilloma, Kondiloma Aküminatum 125
  - Verruka vulgaris (Siğil) 126
  - Fokal Epitel Hiperplazisi (Heck Hastalığı) 126
- Primer Herpetik Gingivostomatit/Herpes labialis 126
- Su Çiçeği/Zona 127

Fungal Enfeksiyonlar 127
- Kandidiyazis 127
- Aspergilloz 128
- Histoplazmozis 128
- Blastomikoz- Parakoksidioidomikoz 129
- Mukormikoz 129
- Kriptokkoz 129
- Fusariozis 130
- Geotrikoz 130
- Trikosporonozis 130
- Sporotrikoz 130
- Koksidiyomikoz 131

Parazitik Enfeksiyonlar 131
- Miyazis 131
- Sistiserkozis 131
- Hidatik kist 132

Trişinoz 132
Layşmanyazis 132
Kaynaklar 132

Bölüm 10
Oral Mikrobiyota Disbiyozisi İlişkili Sistemik Hastalık ve Durumlar 139
Doç. Dr. Doğukan Yılmaz
Oral Mikrobiyota ve Disbiyozis 139
Disbiyotik Oral Mikrobiyota ve Sistemik İnflamasyon Arasındaki Fizyopatolojik Mekanizmalar 141
Diabetes Mellitus (DM) 142
Kardiyovasküler Sistem (KVS) Hastalıkları 144
Respirituvar Sistem Hastalıkları 145
Otoimmün Hastalıklar 145
Hamilelik Sürecindeki Olumsuz Sonuçlar 147
Gastrointestinal Sistem Hastalıkları 148
Nörodejeneratif Hastalıklar 148
Sistemik Hastalıkların Teşhis ve Tedavisinde Oral Kavitenin Rolü 150
Oral Mikrobiyota ve Sistemik Sağlık İlişkisi ile İlgili Çıkarımlar 151
Kaynaklar 152

Bölüm 11
Oral Mikrobiyota Kanser İlişkisi 161
Prof. Dr. Sibel Elif Gültekin
Oral Mikrobiyota ve Kanser 162
Oral Kanser 163
Oral Mikrobiyota-Oral Kanser 165
Virüsler ve Oral Kanser 165
Bakteriler ve Oral Kanser 166
Mantarlar ve Oral Kanser 167
Diğer Kanserler ve Oral Mikrobiyota 168
Özefagus Kanseri 169
Pankreas Kanseri 170
Kolorektal Kanser 171
Mide Kanseri 172
Akciğer Kanseri 173
Kaynaklar 173

Bölüm 12
Sigara ve Diğer Tütün Ürünleri Kullanımının Ağız Mikrobiyotasına Etkisi 181
Prof. Dr. Gülnur Emingil
Giriş 181
Tütün 182
Tütün ve Tütün Ürünlerindeki Zararlı Bileşenler 183
Nikotin 184
Tütün Ürünleri 184
Tütünün Yanması Sonucu Oluşan Duman İnhalasyonu ile Kullanılan Tütün Ürünleri 184
Nargile 185
Dumansız Tütün Ürünleri 186
Elektronik Nikotin Dağıtım Sistemleri (E-Sigaralar) 187

Ağız Mikrobiyomu 188
Periodontal Hastalık 189
Sigaranın Periodontal Hastalığın Kliniği ile İlişkisi 190
Tütün ve Tütün Ürünleri Ağız Mikrobiyomunu Nasıl Etkiler? 191
Sigaranın Ağız Mikrobiyomu Üzerindeki Etkileri 193
Sigaranın Subgingival Mikrobiyom Üzerindeki Etkileri 195
Kaynaklar 197

Bölüm 13
Ağız Mikrobiyatası-Stres ve Ruh Sağlığı 205
Doç. Dr. Umut Pamukçu - Prof. Dr. İlkay Peker
Mikrobiyata-Ruh Sağlığı 205
Ağız Mikrobiyatası-Ruh Sağlığı 206
Ağız Mikrobiyatası-Stres 209
Ağız Mikrobiyatası-Anksiyete ve Depresyon 210
Ağız Mikrobiyatası-Otizm Spektrum Bozukluğu 211
Ağız Mikrobiyatası- Demans, Alzaymır Hastalığı ve Bilişsel Bozukluklar 213
Ağız Mikrobiyatası-Bipolar Bozukluklar 214
Sonuç 214
Kaynaklar 215

Bölüm 14
Beslenmenin Oral Mikrobiyota üzerine Etkisi 219
Prof. Dr. Murat Baş - Uzm. Dyt. Ladan Hajhamidiasl
Giriş 219
Atalardan Kalma Diyetler ve Ağız Sağlığı 220
Diyet Dokusu ve Ağız Sağlığı 221
Diyet Lifi ve Ağız Sağlığı 221
Mikrobiyotanın Tat Algısı ve Diyet Tercihi Üzerindeki Etkisi 222
Oral Mikrobiyotayı Etkileyen Endojen ve Ekzojen Faktörler 223
Diyetler 223
Gıda Özleri 225
İçecekler 225
Sosyo-ekonomik Durum 226
Gebelik 226
Oralome, Öbiyoz, Disbiyoz 227
Oralome 227
Öbiyoz 227
Disbiyoz 227
Oral Mikrobiyota Modülasyonu 227
Ağız Hijeni 227
Antibiyotik Kullanımı 228
Antimikrobiyal Peptitler (AMP'ler) 229
Nano Boyutlu İlaç Dağıtım Sistemlerinin Kullanımı 229
Prebiyotikler 229
Probiyotikler 230
Kaynaklar 232

Bölüm 15
Ağız Kokusu ve Mikrobiyota.....235
Doç. Dr. Duygu Yaman
Sınıflandırma 236
Epidemiyoloji..... 238
Etiyoloji..... 239
Intra-Oral Halitozis, Kaynakları ve Etiyolojisi..... 240
Intra-oral halitozis ile ilişkili uçucu gaz bileşikleri..... 240
Intra-oral halitozis ve oral mikrobiyota 242
Uçucu kükürt bileşikleri üretimine metabolomik bakış açısı..... 246
Intra-oral halitozis ve periodontal hastalık 247
Kaynaklar..... 249

Bölüm 16
Antibiyotik Kullanımının Ağız Mikrobiyotasına Etkisi 255
Doç. Dr. Emine Çifcibaşı
Antibiyotikler..... 255
Antibiyotiklerin Diş Hekimliğinde Kullanımı: 257
Antibiyotiklerin Ağız Mikrobiyotasına Etkileri 258
Kaynaklar 261

Bölüm 17
Antimikrobik Gargara Kullanımının Ağız Mikrobiyotasına Etkisi 263
Dr. Öğr. Üyesi Gökhan Kasnak - Prof. Dr. Halil Erhan Fıratlı
Giriş 263
Ağız Gargaralarının Kısa Tarihçesi 265
Ağız Gargaralarının İçerikleri ve Sınıflaması..... 266
Gargaralardaki Kemoterapötik Ajanlar ve Oral Patojenlere Etkileri..... 267
Bisbiguanidler 268
Kuarterner Amonyum Bileşikleri..... 270
Uçucu Yağlar (Timol, Ökaliptol, Mentol) 271
Bitkisel Özler 272
Oksijenleyici Maddeler 273
Diğer Ajanlar 274
Povidon-iyot..... 274
Sodyum hipoklorit 274
Delmopinol 275
Triklosan..... 275
Oral Mikrobiyotaya Bütüncül Yaklaşım ve Gargara İçerisindeki Antiseptik Ajanların Etkisi..... 276
COVID-19 Pandemisi ve Ağız Gargaralarının Kullanımı 280
Gelecekteki Olası Uygulamalar..... 280
Kaynaklar..... 280

Bölüm 18
Periodontitis ve İnflamatuar Bağırsak Hastalıklarında Mikrobiyota Etkileşimi 289
Dr. Öğr. Üyesi Fatma Soysal - Doç. Dr. Sıla Çağrı İşler - Prof. Dr. Fatma Berrin Ünsal
İnflamatuar Bağırsak Hastalıkları..... 291
İBH ve Periodontitis Arasındaki İlişkinin Biyolojik Gerekçesi..... 291

Periodontal Patojenlerin Bağırsak Mikrobiyotasına Olan Etkisi 293
Periodontal Mikrobiyota ve Gastrointestinal Kanser 295
Sonuç 295
Kaynaklar 296

Bölüm 19
Mikrobiyota Analizi İçin Ağız İçinden Örnek Alınması, Taşınması ve Saklanması 301
Prof. Dr. Gülçin Akca

Kaynaklar 309

Bölüm 20
Mikrobiyom Araştırmalarında Analitik ve Biyoinformatik Analizler 311
Prof. Dr. Süleyman Yıldırım - Dr. Muzaffer Arıkan

Giriş 311
Terimler 312
Mikrobiyom Çalışmalarında Dizileme Öncesi Kritik Faktörler 312
DNA Dizilerinin Biyoinformatik Analizleri 315
Makine Öğrenimi ve Diğer Analizler 318
Metagenomik Analizler 319
Multi-Omik Analizler ve İntegrasyon 322
Kaynaklar 323

Bölüm 21
Oral Mikrobiyota ve Probiyotikler 327
Prof. Dr. Bahar Eren Kuru - Doç. Dr. Ogül Leman Tunar

Dental Plak Biyofilminin Yapısı ve Sağlıklı Ağız Mikrobiyotası 328
Sağlıktan Hastalığa Uzanan Yol 331
Periodontal Hastalıkların Tedavileri 332
Probiyotikler ve Ağız Sağlığı 333
Kaynaklar 336

Bölüm 22
Sistemik Hastalıklarla İlişkili Olan ve Olmayan Oral Patolojilerin Tedavisinde Probiyotiklerin Kullanımı 341
Dr. Öğr. Üyesi Tuğba Şahin - Prof. Dr. Nurdan Özmeriç Kurtuluş

Oral Patolojiler 341
Sistemik Hastalıklarla İlişkili Olmayan Oral Patolojiler 341
Liken planus 341
Sistemik lupus eritematozus 342
Kandidiyazis 343
Rekürrent aftöz stomatit 343
Oral mukozit 345
Protez stomatiti 345
Gingivitis 345
Nekrotizan ülseratif gingivitis 346
Periodontitis 347
Diş eti büyümesi 349
Sistemik Hastalıklarla İlişkili Olan Oral Patolojiler 349
Anemi 349
İnflamatuar bağırsak hastalığı 349

Behçet hastalığı 350
Sjögren sendromu 350
Diyabet 351
Sonuç 351
Kaynaklar 351

Bölüm 23
COVID-19 Ağız Bulguları 357
Doç. Dr. Merve Köseoğlu - Prof. Dr. Mustafa Altındiş
Tat Bozuklukları 358
Kserostomi ve Halitozis 358
Parotitis ve Sialadenit 359
Periodontal Hastalıklar 359
Oral Mukoza Lezyonları 360
Sonuç 362
Kaynaklar 362

Bölüm 24
Sağlıklı Yaşam, Uzun Ömür, Hastalık ve Oral Mikrobiyom 367
Dr. Öğr. Üyesi Pelin Özmen - Prof Dr Mustafa Altındiş
Sağlık ve Hastalıkta Oral Mikrobiyom 367
Oral Mikrobiyal Denge Bozulduğunda Hangi Hastalıkları Beraberinde Getirir? 370
Sağlıklı Yaşamın Anahtarı Sağlıklı Beslenme: Karyojenik Diyet Gerçeği 375
Uzun Bir Yaşamın Anahtarı: Probiyotikler ve Oral Mikrobiyom 377
Kaynaklar 380

DİZİN 385

Bölüm 1

Ağız Ekosistemleri

Prof. Dr. Nursen Topcuoğlu

İnsan mikrobiyomunun önemli bir parçasını oluşturan ağız mikrobiyomu, çoğu endojen olan çok çeşitli mikroorganizmalardan oluşur. Çeşitliliğin sebebi, ağız boşluğunun mikroorganizmaların tutunması ve kolonizasyonu için dudaklar, yanaklar, damak ve dil gibi özelleşmiş mukoza yüzeyleri ve katı dökülmeyen yüzeyler olarak dişlerden oluşan eşsiz habitatlar bulundurmasıdır. Her biri birbirinden farklı biyolojik ve fiziksel özellikler gösteren bu yüzeylerde farklı karakterlerde genellikle biyofilm şeklinde mikroorganizma toplulukları gelişir. Ağız boşluğunu eşsiz kılan iki salgı olan tükürük ve diş eti oluk sıvısı (DOS), sayesinde mikroorganizmalar için uygun nem ve besin kaynakları sağlanarak her habitata göre değişebilen pH ve oksijen basıncı ile yakın mesafelerde çok geniş aralıkta mikroorganizma türü üreyebilir.

Ağız boşluğunda mikroorganizmaların yerleşmesini, üremesini ve metabolizmasını etkileyen faktörler fizikokimyasal, konağa ilişkin ve bakteriye ilişkin faktörler olarak üç grupta toplanabilir:

Fizikokimyasal Faktörler

Her bölgedeki sıcaklık, oksijen basıncı, redoks potansiyeli, pH ve besinler gibi fiziksel ve kimyasal özelliklerdir. Ağız boşluğunun en önemli özelliği her bölgenin fizikokimyasal özelliklerinin bölgeler birbirine çok yakın bile olsa farklı olmasıdır. Aynı bölgede bile kısa zaman aralıklarıyla önemli değişiklikler olabilir (Tablo 1).

Yüzeyler

Ağız boşluğunu eşsiz kılan, hem yumuşak hem katı yüzeyleri birlikte barındırması ve dış ortama açık olmasıdır.

Mukoza yüzeyleri: Dil, diş eti epiteli, diş eti oluğu epiteli, yanak epiteli, ağız tabanı epiteli ve damak epitelidir. Bu yüzeylerdeki epitel hücrelerinin dökülmeleri, tükürük akışı ve çiğneme gibi mekanik hareketler nedeniyle mikrop yükünün göreceli olarak düşük olması beklenir. Ancak bazı yüzeylerde bu durumlar yetersiz kalır. Örneğin dil sırtının papiller yapısı, fiziksel olarak bakterilerin uzaklaşmasını engellemesi yanı sıra düşük redoks potansiyeli nedeniyle zorunlu anaerop bakte-

Konak Hücreleriyle İletişim

Ağız epiteli, ağız mikrobiyotası nedeniyle sürekli antimikrobiyal peptidleri (defensinler) eksprese etmektedir. Doğal bağışık yanıtta mikroorganizmalar için fiziksel bir bariyer olan epitel, sentezlediği defensinlerle olgunlaşmamış dendritik hücreler, makrofajlar ve T-hücrelerine sinyal de gönderir. Bu durum, bakteri ve konak hücreleri arasındaki ayrıntılı iletişim ağının varlığını gerektirir. Bakteri hücreleri, epitel hücreleri ve mukozadaki bağışık sistem hücrelerinin yer aldığı bu moleküler düzeydeki iletişim, konak ağız sağlığını etkiler.

P. gingivalis, fimbriyası aracılığıyla epitel hücre yüzeylerindeki integrinlere bağlanarak hücre içine girmesiyle konağın kendisini algılamasını zorlaştırır ve hücre içinde kalsiyum ve fosforilizasyon temelli sinyal transdüksiyon yollarını bozarak IL-8 salınımı, matriks metalloproteaz üretimi gibi doğal hücre savunma sistemlerinin devreye girmesini engeller. Bakterinin hücre içerisinde bu şekilde çoğalması, periodontal hastalık aktivitesinin sürmesine yol açar [2].

Sonuç olarak, konak çevre ve ağız içindeki mikrobiyota arasında dinamik bir ilişki vardır. Vücudun diğer bölgelerinde olduğu gibi ağız mikrobiyotası ile konak arasında simbiyotik bir ilişki bulunur. Konak ve ağız mikrobiyomu arasındaki bu simbiyotik ilişkini bozulması (disbiyoz) çürük ve periodontal hastalıklar gibi ağız hastalıklarının gelişmesine yol açar [15].

Kaynaklar

1. Marsh PD and Martin MV. Oral Microbiology (5.baskı). Churchill Livingstone, London, 2009.
2. Lamont RJ, Hajishengallis GN and Jenkinsen HF. Oral Microbiology and Immunology (2. Baskı). ASM Press, Washington DC, 2014.
3. Bayrak GD, Sandalli N, Selvi-Kuvvetli S, Topcuoglu N, Kulekci G. Effect of two different polishing systems on fluoride release, surface roughness and bacterial adhesion of newly developed restorative materials. *J Esthet Restor Dent* 2017; 29: 424-434.
4. Kurt A, Cılıngır AA, Bılmenoglu C, Topcuoglu N, Kulekci G. Effect of different polishing techniques for composite resin materials on surface properties and bacterial biofilmformation. *Journal of Dentistry* 2019; 90: 103199.
5. Teughels W, Van Assche N, Sliepen I, Quirynen M. Effect of material characteristics and/or surface topography on biofilm development. *Clin Oral Implants Res*. 2006;17 Suppl 2:68-81.
6. Lee SP, Lee SJ, Lim BS, Ahn SJ. Surface characteristics of orthodontic materials and their effects on adhesion of mutans streptococci. *Angle Orthod*. 2009;79(2):353-360.
7. Lamont RJ, Koo H, Hajishengallis G. The oral microbiota: dynamic communities and host interactions. *Nat Rev Microbiol* 2018; 16(12):745-759.
8. Mark Welch JL, Rossetti BJ, Rieken CW, et al. Biogeography of a human oral microbiome at the micron scale. *Proc Natl Acad Sci U S A* 2016; 113(6) : E791-800.

9. Tonguç Altın K, Kuvvetli SS, Topcuoglu N, et al. Development of Novel Formulations containing Lysozyme and Lactoferrin and Evaluation of Antibacterial Effects on Mutans Streptococci and Lactobacilli. *Archives of Oral Biology* 2015 ; 60(5): 706-14.
10. Garnett JA, Simpson PJ, Taylor J, et al. Structural insight into the role of Streptococcus parasanguinis Fap1 within oral biofilm formation. *Biochem Biophys Res Commun* 2012; 417(1): 421-426.
11. Okahashi N, Nakata M, Terao Y, et al. Pili of oral Streptococcus sanguinis bind to salivary amylase and promote the biofilm formation. *Microb Pathog* 2011; 50(3-4): 148-154.
12. Bowen WH, Koo H. Biology of Streptococcus mutans-derived glucosyltransferases: role in extracellular matrix formation of cariogenic biofilms. *Caries Res* 2011; 45(1): 69-86.
13. Li Y, Burne RA. Regulation of the gtfBC and ftf genes of Streptococcus mutans in biofilms in response to pH and carbohydrate. *Microbiology (Reading)* 2001; 147: 2841-2848.
14. Cvitkovitch DG, Li YH, Ellen RP. Quorum sensing and biofilm formation in Streptococcal infections. *J Clin Invest* 2003; 112(11): 1626-1632.
15. Topcuoglu N, Kulekci G. Oral Microbial Dysbiosis. Dysbiosis: A Study of Underlying Causes, Richard I. Cowel (Ed). NOVA Science Publishers Inc, NewYork, 2020; s. 126-160.

Bölüm 2

Mikrobiyotanın Edinimi ve Yaş ile Değişimi

Doç. Dr. Seçil Çalışkan
Doç. Dr. Ebru Delikan

İnsan vücudu, yaklaşık olarak insan hücreleri kadar çok sayıda mikroorganizmaya ev sahipliği yapar ve vücuttaki mikrobiyal hücreler, insan genlerinden en az 100 kat daha fazla olan genleri taşımaktadır.[1,2] İnsan vücudu, dokuların işlevselliğini sağlayacak çok sayıda kimyasal reaksiyon için gerekli özel enzimlerden yoksundur (örneğin, besin parçalanması) ve bu reaksiyonların tamamlanması için mikroorganizmalardan destek alınmaktadır. Mutualistik simbiyozun bir sonucu olarak, sürekli konak-mikrobiyota etkileşimi vardır. Mikrobiyom vücudun iyi organize edilmiş bir dokusu olarak kabul edilebilir[2]. Vücuttaki işlevler, genetik yapı ile konağın bağışıklık sistemi arasındaki karmaşık etkileşimle şekillenen, oldukça kişiselleştirilmiş bir mikrobiyota çeşitliliği tarafından gerçekleştirilir. Konakçıyla eşleşecek mikrobiyal ortakyaşarların elde edilmesi bireyin sağlığı için son derece önemlidir.[2,3] Bireysel oral mikrobiyota edinimi yaş ile birlikte, konakçı ve çevresel faktörlerinde etkisiyle değişiklik göstermektedir. Mikrobiyata edinimi fetüs, çocukluk ve ergenliğe kadar (prenatal, perinatal, postnatal) farklı kronolojik aşamalarda incelenebilir. Bebeklikten ergenlik dönemine kadar oral mikrobiyotayı şekillendiren faktörler Tablo 1'de özetlenmiştir.

Tablo 1. Bebeklikten ergenlik dönemine kadar oral mikrobiyotayı şekillendiren faktörler

PRENATAL DÖNEM	Maternal Oral Sağlık		• Maternal mikrobiyota ve fetüs • bağışıklık sisteminin karşılaşması
PERİNATAL DÖNEM			• Doğum şekli • Doğum sırasında antibiyotik • kullanımı • Kolostrum içeriği
POSTNATAL DÖNEM	Bebeklik	• Diş sürmesi • Emzik kullanımı • Emzirme	• Antibiyotik Kullanımı • Oral Hijyen • Sosyal Çevre • Şeker tüketimi • Ortodontik aparey kullanımı
	Çocukluk	• Karışık dişlenme	
	Ergenlik	• Hormonal değişiklikler	

organizma türlerini etkileyebilmektedir. Dişlerin sürmesi ve ağız hijyeni alışkanlıkları ile birlikte şeker tüketimi, antibiyotiklere maruz kalma, annenin sigara içmesi ve bebeğin bakımını üstlenen kişinin ağız sağlığı durumu, bebeklerin ve çocukların ağız mikrobiyotasının gelişimsel yörüngelerini etkilemektedir.

Kaynaklar

1. Sender R, Fuchs S, Milo R. Are we really vastly outnumbered? Revisiting the ratio of bacterial to host cells in humans. *Cell.* 2016; 164(3): 337-340.
2. Kaan A, Kahharova D, Zaura E. Acquisition and establishment of the oral microbiota. *Periodontology 2000.* 2021; 86(1): 123-141.
3. Consortium HMP. Structure, function and diversity of the healthy human microbiome. *nature.* 2012; 486(7402): 207.
4. Xiao J, Fiscella KA, Gill SR. Oral microbiome: possible harbinger for children's health. *International journal of oral science.* 2020; 12(1): 1-13.
5. Aagaard K, Ma J, Antony KM, Ganu R, Petrosino J, Versalovic J. The placenta harbors a unique microbiome. *Science translational medicine.* 2014; 6(237): 237ra265-237ra265.
6. Abanto J, Carvalho TS, Bönecker M, Ortega AO, Ciamponi AL, Raggio DP. Parental reports of the oral health-related quality of life of children with cerebral palsy. *BMC Oral Health.* 2012; 12(1): 1-8.
7. Bearfield C, Davenport ES, Sivapathasundaram V, Allaker RP. Possible association between amniotic fluid micro-organism infection and microflora in the mouth. *BJOG: An International Journal of Obstetrics & Gynaecology.* 2002; 109(5): 527-533.
8. Jiménez E, Fernández L, Marín ML, et al. Isolation of commensal bacteria from umbilical cord blood of healthy neonates born by cesarean section. *Current microbiology.* 2005; 51(4): 270-274.
9. Stout MJ, Conlon B, Landeau M, et al. Identification of intracellular bacteria in the basal plate of the human placenta in term and preterm gestations. *American journal of obstetrics and gynecology.* 2013; 208(3): 226. e221-226. e227.
10. Zaura E, Nicu EA, Krom BP, Keijser BJ. Acquiring and maintaining a normal oral microbiome: current perspective. *Front Cell Infect Microbiol.* 2014; 4: 85.
11. de Agüero MG, Ganal-Vonarburg SC, Fuhrer T, et al. The maternal microbiota drives early postnatal innate immune development. *Science.* 2016; 351(6279): 1296-1302.
12. World Health Organization. *The International Statistical Classification of Diseases and Health Related Problems ICD-10: Tenth Revision. Volume 1: Tabular List.* Vol 1: World Health Organization; 2004.
13. Hillman NH, Kallapur SG, Jobe AH. Physiology of transition from intrauterine to extrauterine life. *Clinics in perinatology.* 2012; 39(4): 769-783.
14. Dominguez-Bello MG, Costello EK, Contreras M, et al. Delivery mode shapes the acquisition and structure of the initial microbiota across multiple body habitats in newborns. *Proceedings of the National Academy of Sciences.* 2010; 107(26): 11971-11975.
15. Boustedt K, Roswall J, Dahlén G, Dahlgren J, Twetman S. Salivary microflora and mode of delivery: a prospective case control study. *BMC Oral Health.* 2015; 15(1): 1-5.

16. Lif Holgerson P, Harnevik L, Hernell O, Tanner A, Johansson I. Mode of birth delivery affects oral microbiota in infants. *Journal of dental research.* 2011; 90(10): 1183-1188.
17. Al-Rusan RM, Darwazeh AM, Lataifeh IM. The relationship of Candida colonization of the oral and vaginal mucosae of mothers and oral mucosae of their newborns at birth. *Oral surgery, oral medicine, oral pathology and oral radiology.* 2017; 123(4): 459-463.
18. Azevedo MJ, de Lurdes Pereira M, Araujo R, Ramalho C, Zaura E, Sampaio-Maia B. Influence of delivery and feeding mode in oral fungi colonization–a systematic review. *Microbial Cell.* 2020; 7(2): 36.
19. Könönen E. Development of oral bacterial flora in young children. *Annals of medicine.* 2000; 32(2): 107-112.
20. Hyde MJ, Mostyn A, Modi N, Kemp PR. The health implications of birth by Caesarean section. *Biological Reviews.* 2012; 87(1): 229-243.
21. Şimşek Y, Karabiyik P, Polat K, Duran Z, Polat A. Mode of delivery changes oxidative and antioxidative properties of human milk: a prospective controlled clinical investigation. *The Journal of Maternal-Fetal & Neonatal Medicine.* 2015; 28(6): 734-738.
22. Dizdar EA, Sari FN, Degirmencioglu H, et al. Effect of mode of delivery on macronutrient content of breast milk. *The Journal of Maternal-Fetal & Neonatal Medicine.* 2014; 27(11): 1099-1102.
23. Toscano M, De Grandi R, Peroni DG, et al. Impact of delivery mode on the colostrum microbiota composition. *BMC microbiology.* 2017; 17(1): 1-8.
24. Lopez Leyva L, Gonzalez E, Li C, et al. Human Milk Microbiota in an Indigenous Population Is Associated with Maternal Factors, Stage of Lactation, and Breastfeeding Practices. *Curr Dev Nutr.* 2021; 5(4): nzab013.
25. Gomez-Arango LF, Barrett HL, McIntyre HD, Callaway LK, Morrison M, Nitert MD. Antibiotic treatment at delivery shapes the initial oral microbiome in neonates. *Scientific reports.* 2017; 7(1): 1-10.
26. Smaill FM, Grivell RM. Antibiotic prophylaxis versus no prophylaxis for preventing infection after cesarean section. *Cochrane Database of Systematic Reviews.* 2014; (10).
27. Li H, Chen S, Wu L, et al. The effects of perineal disinfection on infant's oral microflora after transvaginal examination during delivery. *BMC pregnancy and childbirth.* 2019; 19(1): 1-9.
28. Shaffer M, Lozupone C. Prevalence and source of fecal and oral bacteria on infant, child, and adult hands. *Msystems.* 2018; 3(1): e00192-00117.
29. Dzidic M, Collado MC, Abrahamsson T, et al. Oral microbiome development during childhood: an ecological succession influenced by postnatal factors and associated with tooth decay. *The ISME journal.* 2018; 12(9): 2292-2306.
30. Hurley E, Mullins D, Barrett MP, et al. The microbiota of the mother at birth and its influence on the emerging infant oral microbiota from birth to 1 year of age: a cohort study. *Journal of oral microbiology.* 2019; 11(1): 1599652.
31. Mason MR, Chambers S, Dabdoub SM, Thikkurissy S, Kumar PS. Characterizing oral microbial communities across dentition states and colonization niches. *Microbiome.* 2018; 6(1): 1-10.
32. Van Loveren C, Buijs J, Ten Cate J. Similarity of bacteriocin activity profiles of mutans streptococci within the family when the children acquire the strains after the age of 5. *Caries Research.* 2000; 34(6): 481-485.

33. Li Y, Caufield P, Dasanayake A, Wiener H, Vermund S. Mode of delivery and other maternal factors influence the acquisition of Streptococcus mutans in infants. *Journal of dental research.* 2005; 84(9): 806-811.
34. Huurre A, Kalliomäki M, Rautava S, Rinne M, Salminen S, Isolauri E. Mode of delivery–effects on gut microbiota and humoral immunity. *Neonatology.* 2008; 93(4): 236-240.
35. Lynch RJ. The primary and mixed dentition, post-eruptive enamel maturation and dental caries: a review. *International dental journal.* 2013; 63: 3-13.
36. Matsson L. Factors influencing the susceptibility to gingivitis during childhood—a review. *International journal of paediatric dentistry.* 1993; 3(3): 119-127.
37. Chen X, Hu X, Fang J, et al. Association of oral microbiota profile with sugar-sweetened beverages consumption in school-aged children. *International Journal of Food Sciences and Nutrition.* 2021: 1-11.
38. Mombelli A, Gusberti F, Van Oosten M, Lang N. Gingival health and gingivitis development during puberty: A 4-year longitudinal study. *Journal of clinical periodontology.* 1989; 16(7): 51-456.
39. Mombelli A, Lang N, Bürgin W, Gusberti F. Microbial changes associated with the development of puberty gingivitis. *Journal of periodontal research.* 1990; 25(6): 331-338.
40. Gusberti F, Mombelli A, Lang N, Minder CE. Changes in subgingival microbiota during puberty: a 4-year longitudinal study. *Journal of clinical periodontology.* 1990; 17(10): 685-692.
41. Oh TJ, Eber R, Wang HL. Periodontal diseases in the child and adolescent. *Journal of clinical periodontology.* 2002; 29(5): 400-410.
42. Kumar PS. Sex and the subgingival microbiome: do female sex steroids affect periodontal bacteria? *Periodontology 2000.* 2013; 61(1): 103-124.
43. Bhaumik D, Manikandan D, Foxman B. Cariogenic and oral health taxa in the oral cavity among children and adults: A scoping review. *Arch Oral Biol.* 2021; 129: 105204.
44. Contaldo M, Lucchese A, Lajolo C, et al. The Oral Microbiota Changes in Orthodontic Patients and Effects on Oral Health: An Overview. *J Clin Med.* 2021; 10(4): 780.

Bölüm 3

Sağlıkta Ağız Mikrobiyotası

Prof. Dr. Nursen Topcuoğlu

İnsanlar, tüm diğer karmaşık çok hücreli canlılar gibi çok sayıda simbiyotik mikroorganizma ve onların genomlarını içeren, 'süperorganizma' ya da 'holobiyont' olarak adlandırılan biyolojik birimlerdir. İnsanlarla milyonlarca yıldır uyumlu bir ilişki içerisinde bulunan yerleşik mikrobiyota, insan fizyolojisi ve sağlığında önemli bir rol oynar. Dişlerin sert yüzeyleri ve mukozanın yumuşak dokusunda 700'ün üzerinde bakteri türü bulunan ağız, insan vücudundaki en çok çeşitliliği bulunan bölgelerden biridir. Ağız içerisindeki heterojen mikrop topluluğu içeren birbirinden farklı mikroçevreler ağız ve genel sağlık için önemli bir bağ oluşturur.

Mikrobiyomu oluşturan mikroorganizmalar (*mikrobiyota*), yüzeylerde biyofilm şeklinde, oldukça düzenli, yapısal ve işlevsel olarak organize olmuş olarak bulunurlar ve bu sayede türler arası iş birliği ya da antagonizma ile ekolojik dengeye katkıda bulunurlar. Ağız mikrobiyotasının topluluk dengesinin bozulması sonucu *ekolojik kayma* ile birlikte *mikrobiyal kayma* (*disbiyoz*) olur. Ağız diş hastalıklarının büyük çoğunluğu ağız biyofilmlerindeki ekolojik kaymadan kaynaklanır. Bu durumda, ağız ekosisteminin hassas dengesi bozularak, hastalık yapıcı bakteriler teşvik edilir ve çürük, gingivitis ya da periodontitis gibi durumlar gözlenir[1].

Son teknolojik gelişmelerle ağız mikrobiyomunun sağlık ve hastalıktaki rolü daha rahat çözümlenmeye başlanmıştır. Periodontitis ya da diş çürüğü gibi mikrobiyota ile ilişkili hastalıklarda hastalık sırasında farklı türlerde göreceli artış gözlenir. Bulgular yıkıcı periodontal hastalıkların plakta bulunan >700 bakteri türü içinden sadece az sayıdaki bakteri türü ile ilişkili olduğunu göstermiştir.

Tarihçe

Varlığı bilinen ilk ağız mikroorganizmaları, modern mikrobiyolojinin öncüsü olan Antony van Leeuwenhoek (1632-1723)'un 1670'lerde diş plağı örneklerini kendi yaptığı mikroskopu ile gözlemleyerek defterine çizdiği Koklar, Spiroketler ve Fusiform bakterilerdir. Ağız mikrobiyolojisnin gelişmesi ise diş hekimi Willoughby Dayton Miller (1853-1907)'in diş çürüğüne neden olan germleri tanımlamak amacıyla Robert Koch'un laboratuvarında yaptığı çalışmalarla gerçekleşmiştir. 1890'da

Sağlık ve hastalıkta, mikrobiyotanın bilinmesi, hastalığın patogenezinin anlaşılmasının yanı sıra uygulanacak tedavi yaklaşımlarının değişip gelişmesini sağlayabilecektir. Gerek hekim, gerekse hastalar için, dengeli bir mikrobiyomu teşvik etmek, ağız sağlığını etkili bir şekilde sürdürmek veya iyileştirmek için önemlidir.

Kaynaklar

1. Topcuoglu N, Kulekci G. Oral Microbial Dysbiosis. Dysbiosis: A Study of Underlying Causes, Richard I. Cowel (Ed). NOVA Science Publishers Inc, NewYork, 2020; s. 126-160.
2. He X, Zhou X, Shi W. Oral Microbiology: Past, Present and Future. *Int J Oral Sci* 2009; 1(2): 47–58.
3. Clarke JK. On the bacterial factor in the etiology of dental caries. *Br J Exp* Pathol 1924; 5(3): 141–147.
4. Fitzgerald RJ, Keyes PH. Demonstration of the etiologic role of streptococci in experimental caries in the hamster. *J Am Dent Assoc* 1960; 61: 9–19.
5. Zarco M F, Vess T J, Ginsburg G S. The oral microbiome in health and disease and the potential impact on personalized dental medicine. *Oral Dis* 2012; 18(2): 109–120.
6. Kilian M, Chapple IL, Hannig M, et al. The oral microbiome - an update for oral healthcare professionals. *Br Dent J* 2016; 221(10): 657-666.
7. Lamont RJ, Koo H, Hajishengallis G. The oral microbiota: dynamic communities and host interactions. *Nat Rev Microbiol* 2018; 16(12): 745-759.
8. Mark Welch JL, Rossetti BJ, Rieken CW, et al.. Biogeography of a human oral microbiome at the micron scale. *Proc Natl Acad Sci U S A* 2016; 113(6) : E791-800
9. Ahn J, Yang L, Paster BJ, et al. Oral microbiome profiles: 16S rRNA pyrosequencing and microarray assay comparison. *PLoS One* 2011; 6(7): e22788.
10. Griffen AL, Beall CJ, Firestone ND. CORE: A phylogenetically-curated 16S rDNA database of the core oral microbiome. *PLoS One* 2011; 6(4): e1905.
11. Dewhirst FE, Chen T, Izard J, et al. The human oral microbiome. *J Bacteriol* 2010; 192(19): 5002-5017.
12. Escapa IF, Chen T, Huang Y, Gajare P, Dewhirst FE, Lemon KP. New Insights into Human Nostril Microbiome from the Expanded Human Oral Microbiome Database (eHOMD): a Resource for the Microbiome of the Human Aerodigestive Tract. *mSystems*. 2018;3(6):e00187-18.
13. Chen T, Yu WH, Izard J, Baranova OV, Lakshmanan A, Dewhirst FE. 2010. "The Human Oral Microbiome Database: a web accessible resource for investigating oral microbe taxonomic and genomic information." Database (Oxford). 2010;2010:baq013.
14. Expended Oral Microbiome Database (eHOMD). 2020. Accessed May 06. http://www.homd.org/index.php.
15. Marsh PD. In Sickness and in Health-What Does the Oral Microbiome Mean to Us? An Ecological Perspective. *Adv Dent Res* 2018; 29(1): 60–65.
16. Lamont RJ, Hajishengallis GN and Jenkinsen HF. Oral Microbiology and Immunology (2. Baskı). ASM Press, Washington DC, 2014.

17. Marsh P D, Head D A, Devine D A. Ecological approaches to oral biofilms: control without killing. *Caries Res* 2015; 49 (Suppl 1): 46–54.
18. Marsh PD, Moter A, Devine DA. Dental plaque biofilms: communities, conflict and control. *Periodontol 2000* 2011; 55(1): 16 –35.
19. Rosier BT, Marsh PD, Mira A. Resilience of the oral microbiota in health: mechanisms that prevent dysbiosis. *J Dent Res* 2018; 97(4): 371-380.
20. Zaura E, ten Cate J M. Towards understanding oral health. *Caries Res* 2015; 49: 55–61.
21. Zhou Y, Gao H, Mihindukulasuriya KA, et al. Biogeography of the ecosystems of the healthy human body. *Genome Biol* 2013; 14(1):R1.
22. Zaura E, Brandt BW, Teixeira de Mattos MJ, et al. Same exposure but two radically different responses to antibiotics: resilience of the salivary microbiome versus long-term microbial shifts in feces. *MBio* 2015; 6(6):e01693-15.
23. Griffen AL, Beall CJ, Campbell JH, et al. Distinct and complex bacterial profiles in human periodontitis and health revealed by 16S pyrosequencing. *ISME J* 2012; 6: 1176–1185.
24. Bik EM, Long CD, Armitage GC, et al. Bacterial diversity in the oral cavity of 10 healthy individuals. *ISME J* 2010; 4(8): 962–974.
25. Burcham ZM, Garneau NL, Comstock SS, et al. Patterns of Oral Microbiota Diversity in Adults and Children: A Crowdsourced Population Study. *Sci Rep* 2020; 10: 2133.
26. Jiang W, Ling Z, Lin X, et al. Pyrosequencing analysis of oral microbiota shifting in various caries states in childhood. *Microb Ecol* 2014; 67: 962–969.
27. Richards VP, Alvarez AJ, Luce AR, et al. Microbiome of site-specific dental plaque of children with different caries status. *Infect Immun* 2017; 85(8):e00106-17.
28. Topcuoglu N, Erdem AP, Karacan I, Kulekci G. Oral microbial dysbiosis in patients with Kostmann syndrome. *J Med Microbiol* 2019; 68(4): 609-615.
29. Bizzarro S, Loos BG, Laine ML, Crielaard W. Zaura, E. Subgingival microbiome in smokers and non-smokers in periodontitis: an exploratory study using traditional targeted techniques and a next-generation sequencing. *J Clin Periodontol* 2013; 40(5): 483–492.
30. Zaura E, Keijser BJ, Huse SM, Crielaard W. Defining the healthy 'core microbiome' of oral microbial communities. *BMC Microbiol* 2009; 9: 259.
31. Ling Z, Kong J, Jia P, et al. Analysis of oral microbiota in children with dental caries by PCR-DGGE and barcoded pyrosequencing. *Microb Ecol* 2010; 60(3): 677–690.
32. Palmer RJ Jr. Composition and development of oral bacterial communities. *Periodontol 2000* 2014; 64(1): 20-39.
33. Chen H, Jiang W. Application of high-throughput sequencing in understanding human oral microbiome related with health and disease. *Front Microbiol* 2014; 5: 508.
34. Bandara HMHN, Panduwawala CP, Samaranayake LP. Biodiversity of the human oral mycobiome in health and disease. *Oral Dis* 2019; 25(2): 363-371.
35. Dupuy A K, David MS, Li L, et al. Redefining the human oral my-cobiome with improved practices in amplicon-based taxonomy: Discovery of Malassezia as a prominent commensal. *PLoS One* 2014; 9(3): e90899.
36. Ghannoum M A, Jurevic R J, Mukherjee P K, et al. Characterization of the oral fungal microbiome (mycobiome) in healthy individuals. *PLoS Pathogens* 2010; 6(1): e1000713

37. Janus MM, Crielaard W, Volgenant CM, et al. Candida albicans alters the bacterial microbiome of early in vitro oral biofilms. *J Oral Microbiol* 2017; 9(1):1270613
38. Seed PC. The human mycobiome. *Cold Spring Harb Perspect Med* 2014; 5(5): a019810.
39. Horz HP. Archaeal Lineages within the Human Microbiome: Absent, Rare or Elusive? *Life (Basel)* 2015; 5 (2): 1333-1345.
40. Lepp PW, Brinig MM, Ouverney CC, et al. Methanogenic Archaea and human periodontal disease. *Proc Natl Acad Sci U S A* 2004; 101(16): 6176-6181.
41. Ling Z, Liu X, Wang Y, Li L, Xiang C. Pyrosequencing analysis of the salivary microbiota of healthy Chinese children and adults. *Microb Ecol* 2013; 65(2): 487-95.
42. Huse SM, Ye Y, Zhou Y, Fodor AA. A core human microbiome as viewed through 16S rRNA sequence clusters. *PLoS One* 2012; 7(6): e34242.
43. Aas JA, Paster BJ, Stokes LN, Olsen I, Dewhirst FE. Defining the normal bacterial flora of the oral cavity. *J Clin Microbiol* 2005; 43(11): 5721-5732.

Bölüm 4

Oral Mikrobiyota ve İmmün Sistem Etkileşimi

Prof. Dr. Gülçin Akca
Prof. Dr. Resul Karakuş

Ağız Boşluğu Ekosistemleri ve Oral Mikrobiyota

Ağız boşluğu, her biri farklı bir ekosistem olarak bilinen dişler, diş eti (gingiva), supragingival ve subgingival plak, diş eti oluğu, dil, yanaklar, sert ve yumuşak damak yapıları, tonsillalar gibi farklı yaşam alanlarından oluşmasına rağmen tükürük akışı ile birbirleriyle etkileşim içindedir. Aynı zamanda insanın vücuda açılan bir kapısı olarak hem sindirim hem de bir hava yolu olarak görev yapar. Oldukça farklı fonksiyonları olan ve bu alanda epitelyal yüzeylere kolonize olma ve yayılma fırsatı bulan oral mikrobiyotanın doğumla birlikte şekillendiği, değiştiği ve sürekli geliştiği ve farklı ailesel kökenlerden gelenler ile birlikte sayılarının 700'ün üzerinde olduğu bildirilmiştir.[1] Bugün için oral mikrobiyota terimine ek olarak, vücudumuzda kommensal olarak olduğu kadar simbiyotik ve patojen olarak da yaşayan oral mikroorganizmaları genetik özellikleri ile beraber ifade eden "oral mikrobiyom" terimi sıklıkla kullanılmaktadır.[1,2] Yapılan konvansiyonel mikrobiyolojik kültür teknikleri, 16S rRNA gen dizileme teknikleri ve rRNA klonlamaları gibi moleküler yöntemler ile tanımlanıp, filogenik, taksonomik, genotipik, fenotipik ve bibliografik sınıflama esas alınarak en yaygın olarak görülen oral takson'lar belirlenip "İnsan Oral Mikrobiyom (İOM), Human Oral Microbiome (HOM)" adı altında toplanmıştır. Oral mikrobiyom içinde ağırlıklı olarak bulunan bakteri türlerinin, oral ekosistemlerin herbirinde sayısal ve türsel olarak değişmekle birlikte farklı alt-türlere sahip, en az %90 yakınlıkta aynı taksondan geldiği belirlenmiş tür düzeyinde 13 filum (bölüm) ve 619 taksa olduğu belirtilmiştir.[3] Bunların içinde; Actinobacteria, Bacteroidetes, Chlamydiae, Chloroflexi, Euryarchaeota, Firmicutes/Tenericutes, Fusobacteria, Proteobacteria, Spirochaetes, SR1 (1 oral taksa) Synergistetes ve TM7 (12 oral taksa) sınıflarından türler bulunmaktadır ve bu bakteriyel çoğunluk HOM veri bankasına kaydedilmiştir.[1,4] HOM verilerinin tamamlayan diğer bir veri bankası olan "core" mikrobiyom [CORE (http://microbiome.osu.edu/)] verilerine göre ise %98 yakınlıkta 636 filotip bulunduğu rapor edilmiştir.[5]

veya beslenmedeki değişiklikler gibi durumlardan etkilenmiştir. Beslenme şekillerinin değişmesi, daha hijyenik yaşam koşullarına geçilmesi gibi değişiklikler gösteren insanoğlunun birlikte yaşanılan eski nematod türleri gibi paraziter mikroorganizmalarının artık bulunmaması, immün stimülasyonunun ortadan kalkmış olması sebebiyle dengeli ve sürekli bir bağışıklık oluşturabilmek için gereken direnç ve çeşitliliğe sahip olamayan bir mikrobiyota taşıması olabilir. Bu durum dünyanın birçok yerinde aynı şekilde mikrobiyota ile simbiyotik bir ilişki içindeki bu etkileşimin en çok etkilediği alanlar olarak otoimmün ve inflamatuar hastalıkların belirgin bir şekilde artışını açıklamaya çalışmaktadır.[10]

Sonuç olarak, günümüze kadar yapılan insan meta-genom araştırmaları insan mikrobiyomundaki türlerin varyasyonlarının insan sağlığına ve hastalık durumlarına nasıl katkıda bulunduğu konusundaki bilgilerimizde köklü değişiklikler yaratmıştır. Buna rağmen, insan mikrobiyotasının sağlıkta ve hastalıkta bağışıklık sistemi üzerindeki karmaşık rolü tam olarak anlaşılamamıştır. Bu nedenle, son yıllarda, hastalıkların tedavisi veya kontrolünde sadece bakteri türü veya varlığının belirlenmesinin yeterli olmadığı, onların içinde bulundukları mikro çevre ve immün sistem ile etkileşiminin de daha detaylı araştırılmasının faydalı olacağı düşünülmektedir.

Kaynaklar

1. Dewhirst FE, Chen T, Izard J, et al. The human oral microbiome. *J Bacteriol*. Oct 2010;192(19):5002-17. doi:10.1128/JB.00542-10
2. Lederberg JM, A.T. 'Ome Sweet 'Omics-A Genealogical Treasury of Words. *The Scientist*. 2001;15(7):8.
3. Costalonga M, Herzberg MC. The oral microbiome and the immunobiology of periodontal disease and caries. *Immunol Lett*. Dec 2014;162(2 Pt A):22-38. doi:10.1016/j.imlet.2014.08.017
4. Palmer RJ, Jr. Composition and development of oral bacterial communities. *Periodontol 2000*. Feb 2014;64(1):20-39. doi:10.1111/j.1600-0757.2012.00453.x
5. Acinas SG, Klepac-Ceraj V, Hunt DE, et al. Fine-scale phylogenetic architecture of a complex bacterial community. *Nature*. Jul 29 2004;430(6999):551-4. doi:10.1038/nature02649
6. Marsh PD, Martin MV. The resident oral microflora. In: Marsh PD, Martin MV, eds. *Oral Microbiology*. 5 ed. Churchill Livingstone Elsevier; 2009:24-45:chap 3.
7. O'Connell J F, Hawkes K, Blurton Jones NG. Grandmothering and the evolution of homo erectus. *J Hum Evol*. May 1999;36(5):461-85. doi:10.1006/jhev.1998.0285
8. Turnbaugh PJ, Ley RE, Hamady M, Fraser-Liggett CM, Knight R, Gordon JI. The human microbiome project. *Nature*. Oct 18 2007;449(7164):804-10. doi:10.1038/nature06244
9. Ley RE, Lozupone CA, Hamady M, Knight R, Gordon JI. Worlds within worlds: evolution of the vertebrate gut microbiota. *Nat Rev Microbiol*. Oct 2008;6(10):776-88. doi:10.1038/nrmicro1978
10. Belkaid Y, Hand TW. Role of the microbiota in immunity and inflammation. *Cell*. Mar 27 2014;157(1):121-41. doi:10.1016/j.cell.2014.03.011

11. Hooper LV, Macpherson AJ. Immune adaptations that maintain homeostasis with the intestinal microbiota. *Nat Rev Immunol*. Mar 2010;10(3):159-69. doi:10.1038/nri2710
12. Gomez GD, Balcazar JL. A review on the interactions between gut microbiota and innate immunity of fish. *FEMS Immunol Med Microbiol*. Mar 2008;52(2):145-54. doi:10.1111/j.1574-695X.2007.00343.x
13. Rawls JF, Samuel BS, Gordon JI. Gnotobiotic zebrafish reveal evolutionarily conserved responses to the gut microbiota. *Proc Natl Acad Sci U S A*. Mar 30 2004;101(13):4596-601. doi:10.1073/pnas.0400706101
14. Ohland CL, Jobin C. Microbial activities and intestinal homeostasis: A delicate balance between health and disease. *Cell Mol Gastroenterol Hepatol*. Jan 2015;1(1):28-40. doi:10.1016/j.jcmgh.2014.11.004
15. Aas JA, Paster BJ, Stokes LN, Olsen I, Dewhirst FE. Defining the normal bacterial flora of the oral cavity. *J Clin Microbiol*. Nov 2005;43(11):5721-32. doi:10.1128/JCM.43.11.5721-5732.2005
16. Zaura E, Keijser BJ, Huse SM, Crielaard W. Defining the healthy "core microbiome" of oral microbial communities. *BMC Microbiol*. Dec 15 2009;9:259. doi:10.1186/1471-2180-9-259
17. Lamont RJ, Koo H, Hajishengallis G. The oral microbiota: dynamic communities and host interactions. *Nat Rev Microbiol*. Dec 2018;16(12):745-759. doi:10.1038/s41579-018-0089-x
18. Seymour GJ, Ford PJ, Cullinan MP, Leishman S, Yamazaki K. Relationship between periodontal infections and systemic disease. *Clin Microbiol Infect*. Oct 2007;13 Suppl 4:3-10. doi:10.1111/j.1469-0691.2007.01798.x
19. Beck JD, Offenbacher S. Systemic effects of periodontitis: epidemiology of periodontal disease and cardiovascular disease. *J Periodontol*. Nov 2005;76(11 Suppl):2089-100. doi:10.1902/jop.2005.76.11-S.2089
20. Chistiakov DA, Orekhov AN, YV. B. Links between atherosclerotic and periodontal disease. review. *Exp Mol Pathol*. 2016;100((1)):220–235. doi:http://dx.doi.org/10.1016/j.yexmp.2016.01.006
21. Parahitiyawa NB, Jin LJ, Leung WK, Yam WC, Samaranayake LP. Microbiology of odontogenic bacteremia: beyond endocarditis. *Clin Microbiol Rev*. Jan 2009;22(1):46-64. doi:10.1128/CMR.00028-08
22. Joshipura KJ, Hung HC, Rimm EB, Willett WC, Ascherio A. Periodontal disease, tooth loss, and incidence of ischemic stroke. *Stroke*. Jan 2003;34(1):47-52.
23. Cobb CM, Kelly PJ, Williams KB, Babbar S, Angolkar M, Derman RJ. The oral microbiome and adverse pregnancy outcomes. *Int J Womens Health*. 2017;9:551-559. doi:10.2147/IJWH.S142730
24. Offenbacher S, Jared HL, O'Reilly PG, et al. Potential pathogenic mechanisms of periodontitis associated pregnancy complications. *Ann Periodontol*. Jul 1998;3(1):233-50. doi:10.1902/annals.1998.3.1.233
25. Genco RJ, Grossi SG, Ho A, Nishimura F, Murayama Y. A proposed model linking inflammation to obesity, diabetes, and periodontal infections. *J Periodontol*. Nov 2005;76(11 Suppl):2075-84. doi:10.1902/jop.2005.76.11-S.2075
26. Awano S, Ansai T, Takata Y, et al. Oral health and mortality risk from pneumonia in the elderly. *Journal of dental research*. Apr 2008;87(4):334-9. doi:10.1177/154405910808700418
27. Otomo-Corgel J, Pucher JJ, Rethman MP, Reynolds MA. State of the science: chronic periodontitis and systemic health. *J Evid Based Dent Pract*. Sep 2012;12(3 Suppl):20-8. doi:10.1016/S1532-3382(12)70006-4

28. Moore WE, Moore LV. The bacteria of periodontal diseases. *Periodontol 2000*. Jun 1994;5:66-77.

29. Smith QT, Harriman L, Au GS, et al. Neutrophil elastase in crevicular fluid: comparison of a middle-aged general population with healthy and periodontitis groups. *J Clin Periodontol*. Dec 1995;22(12):935-41. doi:10.1111/j.1600-051x.1995.tb01798.x

30. Golub LM, Lee HM, Greenwald RA, et al. A matrix metalloproteinase inhibitor reduces bone-type collagen degradation fragments and specific collagenases in gingival crevicular fluid during adult periodontitis. *Inflamm Res*. Aug 1997;46(8):310-9. doi:10.1007/s000110050193

31. Hernandez M, Gamonal J, Tervahartiala T, et al. Associations between matrix metalloproteinase-8 and -14 and myeloperoxidase in gingival crevicular fluid from subjects with progressive chronic periodontitis: a longitudinal study. *J Periodontol*. Nov 2010;81(11):1644-52. doi:10.1902/jop.2010.100196

32. Eskan MA, Jotwani R, Abe T, et al. The leukocyte integrin antagonist Del-1 inhibits IL-17-mediated inflammatory bone loss. *Nat Immunol*. Mar 25 2012;13(5):465-73. doi:10.1038/ni.2260

33. Armitage GC. Clinical evaluation of periodontal diseases. *Periodontol 2000*. Feb 1995;7:39-53. doi:10.1111/j.1600-0757.1995.tb00035.x

34. Armitage GC. Periodontal diagnoses and classification of periodontal diseases. *Periodontol 2000*. 2004;34:9-21. doi:10.1046/j.0906-6713.2002.003421.x

35. Socransky SS, Haffajee AD, Cugini MA, Smith C, Kent RL, Jr. Microbial complexes in subgingival plaque. *J Clin Periodontol*. Feb 1998;25(2):134-44. doi:10.1111/j.1600-051x.1998.tb02419.x

36. Rovin S, Costich ER, Gordon HA. The influence of bacteria and irritation in the initiation of periodontal disease in germfree and conventional rats. *J Periodontal Res*. 1966;1(3):193-204. doi:10.1111/j.1600-0765.1966.tb01860.x

37. Kressirer CA, Smith DJ, King WF, Dobeck JM, Starr JR, Tanner ACR. Scardovia wiggsiae and its potential role as a caries pathogen. *J Oral Biosci*. Aug 2017;59(3):135-141. doi:10.1016/j.job.2017.05.002

38. Taubman MA, Smith DJ. Significance of salivary antibody in dental disease. *Ann N Y Acad Sci*. Sep 20 1993;694:202-15. doi:10.1111/j.1749-6632.1993.tb18354.x

39. Nogueira RD, Alves AC, Napimoga MH, Smith DJ, Mattos-Graner RO. Characterization of salivary immunoglobulin A responses in children heavily exposed to the oral bacterium Streptococcus mutans: influence of specific antigen recognition in infection. *Infect Immun*. Sep 2005;73(9):5675-84. doi:10.1128/IAI.73.9.5675-5684.2005

40. Nogueira RD, Sesso ML, Borges MC, Mattos-Graner RO, Smith DJ, Ferriani VP. Salivary IgA antibody responses to Streptococcus mitis and Streptococcus mutans in preterm and fullterm newborn children. *Arch Oral Biol*. Jun 2012;57(6):647-53. doi:10.1016/j.archoralbio.2011.11.011

41. Luo Z, Smith DJ, Taubman MA, King WF. Cross-sectional analysis of serum antibody to oral streptococcal antigens in children. *J Dent Res*. Mar 1988;67(3):554-60. doi:10.1177/00220345880670030601

42. Haake SK, Nisengard RJ, Newman MG, Miyasaki KT. Microbial interactions with the host in periodontal diseases. In: Newman MG, Takei HH, Carranza FA, eds. *Carranza's Clinical Periodontology*. W.B Saunders Company; 2002:132-152:chap 8.

43. Pabst O. Correlation, consequence, and functionality in microbiome-immune interplay. *Immunol Rev*. Sep 2017;279(1):4-7. doi:10.1111/imr.12584

44. Yamalık N, Nazlıel H. Ağzın savunma mekanizmaları. In: Aydın M, ed. *Tıp ve Diş Hekimliğinde Genel ve Özel Mikrobiyoloji*. Güneş Kitabevi Ltd. Şti.; 2004:161-174:chap 19.
45. Gorr SU. Antimicrobial peptides of the oral cavity. *Periodontol 2000*. 2009;51:152-80. doi:10.1111/j.1600-0757.2009.00310.x
46. Sica A, Mantovani A. Macrophage plasticity and polarization: in vivo veritas. *J Clin Invest*. Mar 2012;122(3):787-95. doi:10.1172/JCI59643
47. Merad M., Sathe P., Helft J., Miller J., A. M. The dendritic cell lineage: ontogeny and function of dendritic cells and their subsets in the steady state and the inflamed setting. *Ann Rev Immunol* 2013;31:563-605.
48. Ebersole JL, Dawson D, 3rd, Emecen-Huja P, et al. The periodontal war: microbes and immunity. *Periodontol 2000*. Oct 2017;75(1):52-115. doi:10.1111/prd.12222
49. Rescigno M, Di Sabatino A. Dendritic cells in intestinal homeostasis and disease. *J Clin Invest*. Sep 2009;119(9):2441-50. doi:10.1172/JCI39134
50. Yang XO, Panopoulos AD, Nurieva R, et al. STAT3 regulates cytokine-mediated generation of inflammatory helper T cells. *J Biol Chem*. Mar 30 2007;282(13):9358-9363. doi:10.1074/jbc.C600321200
51. Hirota K, Yoshitomi H, Hashimoto M, et al. Preferential recruitment of CCR6-expressing Th17 cells to inflamed joints via CCL20 in rheumatoid arthritis and its animal model. *J Exp Med*. Nov 26 2007;204(12):2803-12. doi:10.1084/jem.20071397
52. Acosta-Rodriguez EV, Rivino L, Geginat J, et al. Surface phenotype and antigenic specificity of human interleukin 17-producing T helper memory cells. *Nat Immunol*. Jun 2007;8(6):639-46. doi:10.1038/ni1467
53. Moutsopoulos NM, Chalmers NI, Barb JJ, et al. Subgingival microbial communities in Leukocyte Adhesion Deficiency and their relationship with local immunopathology. *PLoS Pathog*. Mar 2015;11(3):e1004698. doi:10.1371/journal.ppat.1004698
54. Abusleme L, Moutsopoulos NM. IL-17: overview and role in oral immunity and microbiome. *Oral Dis*. Oct 2017;23(7):854-865. doi:10.1111/odi.12598
55. Miossec P, Kolls JK. Targeting IL-17 and TH17 cells in chronic inflammation. *Nat Rev Drug Discov*. Oct 2012;11(10):763-76. doi:10.1038/nrd3794
56. Song X, He X, Li X, Qian Y. The roles and functional mechanisms of interleukin-17 family cytokines in mucosal immunity. *Cell Mol Immunol*. Jul 2016;13(4):418-31. doi:10.1038/cmi.2015.105
57. Gaffen SL, Jain R, Garg AV, Cua DJ. The IL-23-IL-17 immune axis: from mechanisms to therapeutic testing. *Nat Rev Immunol*. Sep 2014;14(9):585-600. doi:10.1038/nri3707
58. Konkel JE, Moutsopoulos NM. Unique Tailoring of Th17 at the Gingival Oral Mucosal Barrier. *J Dent Res*. Feb 2018;97(2):128-131. doi:10.1177/0022034517736030
59. O'Connor W, Jr., Kamanaka M, Booth CJ, et al. A protective function for interleukin 17A in T cell-mediated intestinal inflammation. *Nat Immunol*. Jun 2009;10(6):603-9. doi:10.1038/ni.1736
60. Warrington R, Watson W, Kim HL, Antonetti FR. An introduction to immunology and immunopathology. *Allergy Asthma Clin Immunol*. Nov 10 2011;7 Suppl 1:S1. doi:10.1186/1710-1492-7-S1-S1
61. Darveau RP. Oral innate host defense responses: interactions with microbial communities and their role in the development of disease. In: Kuramitsu H.K., Ellen R.P., eds. *Oral Bacterial Ecology: The Molecular Basis*. Horizon Scientific Press; 2000:169-218.

62. Kalinski P, Schuitemaker JH, Hilkens CM, Wierenga EA, Kapsenberg ML. Final maturation of dendritic cells is associated with impaired responsiveness to IFN-gamma and to bacterial IL-12 inducers: decreased ability of mature dendritic cells to produce IL-12 during the interaction with Th cells. *J Immunol*. Mar 15 1999;162(6):3231-6.

63. Dutzan N, Konkel JE, Greenwell-Wild T, Moutsopoulos NM. Characterization of the human immune cell network at the gingival barrier. *Mucosal Immunol*. Sep 2016;9(5):1163-1172. doi:10.1038/mi.2015.136

64. Sobkowiak MJ, Davanian H, Heymann R, et al. Tissue-resident MAIT cell populations in human oral mucosa exhibit an activated profile and produce IL-17. *Eur J Immunol*. Jan 2019;49(1):133-143. doi:10.1002/eji.201847759

65. Nel I, Bertrand L, Toubal A, Lehuen A. MAIT cells, guardians of skin and mucosa? *Mucosal Immunol*. Jul 2021;14(4):803-814. doi:10.1038/s41385-021-00391-w

66. Godfrey DI, Koay HF, McCluskey J, Gherardin NA. The biology and functional importance of MAIT cells. *Nat Immunol*. Sep 2019;20(9):1110-1128. doi:10.1038/s41590-019-0444-8

67. Treiner E, Duban L, Bahram S, et al. Selection of evolutionarily conserved mucosal-associated invariant T cells by MR1. *Nature*. Mar 13 2003;422(6928):164-9. doi:10.1038/nature01433

68. Davanian H, Gaiser RA, Silfverberg M, et al. Mucosal-associated invariant T cells and oral microbiome in persistent apical periodontitis. *Int J Oral Sci*. May 9 2019;11(2):16. doi:10.1038/s41368-019-0049-y

69. Hedges SR, Agace WW, Svanborg C. Epithelial cytokine responses and mucosal cytokine networks. *Trends Microbiol*. Jul 1995;3(7):266-70.

70. Teles RP, Sakellari D., Teles F.R.F., et al. Relationships among gingival crevicular fluid biomarkers, clinical parameters of periodontal disease, and the subgingival microbiota. *J Periodontol*. 2010 January;81(1):89-98. doi:10.1902/jop.2009.090397

71. Curtiss MA, Thickett A, Slaney JM, et al. Variable carbohydrate modifications to the catalytic chains of the RgpA ant RgpB proteases of Porphyromonas gingivalis W50. *Infect Immun* 1999;67:3816-3823.

72. Rouabhia M. Interactions between host and oral commensal microorganisms are key events in health and disease status. *Can J Infect Dis* 2002;13(1):47-51.

73. Schmidt J, Jentsch H, Stingu CS, Sack U. General immune status and oral microbiology in patients with different forms of periodontitis and healthy control subjects. *PLoS One*. 2014;9(10):e109187. doi:10.1371/journal.pone.0109187

74. Kumar H, Kawai T, Akira S. Toll-like receptors and innate immunity. *Biochem Biophys Res Commun*. Oct 30 2009;388(4):621-5. doi:10.1016/j.bbrc.2009.08.062

75. Turvey SE, Broide DH. Innate immunity. *J Allergy Clin Immunol*. Feb 2010;125(2 Suppl 2):S24-32. doi:10.1016/j.jaci.2009.07.016

76. Steinman RM, Hemmi H. Dendritic cells: translating innate to adaptive immunity. *Curr Top Microbiol Immunol*. 2006;311:17-58.

77. Modlin RL, Nutman TB. Type 2 cytokines and negative immune regulation in human infections. *Curr Opin Immunol*. Aug 1993;5(4):511-7. doi:10.1016/0952-7915(93)90031-m

78. Garlet GP. Destructive and protective roles of cytokines in periodontitis: a re-appraisal from host defense and tissue destruction viewpoints. *Journal of dental research*. Dec 2010;89(12):1349-63. doi:10.1177/0022034510376402

79. Taylor JJ. Cytokine regulation of immune responses to Porphyromonas gingivalis. *Periodontol 2000*. Oct 2010;54(1):160-94. doi:10.1111/j.1600-0757.2009.00344.x

80. Ford PJ, Gamonal J, Seymour GJ. Immunological differences and similarities between chronic periodontitis and aggressive periodontitis. *Periodontol 2000*. Jun 2010;53:111-23. doi:10.1111/j.1600-0757.2010.00349.x

81. Gaffen SL, Hajishengallis G. A new inflammatory cytokine on the block: re-thinking periodontal disease and the Th1/Th2 paradigm in the context of Th17 cells and IL-17. *Journal of dental research*. Sep 2008;87(9):817-28. doi:10.1177/154405910808700908

82. Ohlrich EJ, Cullinan MP, Seymour GJ. The immunopathogenesis of periodontal disease. *Aust Dent J*. Sep 2009;54 Suppl 1:S2-10. doi:10.1111/j.1834-7819.2009.01139.x

83. Kobayashi R, Kono T, Bolerjack BA, et al. Induction of IL-10-producing CD4+ T-cells in chronic periodontitis. *Journal of dental research*. May 2011;90(5):653-8. doi:10.1177/0022034510397838

84. Murphy K. The induced responses to innate immunity. In: Murphy K, ed. *Janeway's Immunobiology*. 8 ed. Garland Science; 2012:75-120:chap 3.

85. Wahl SM, Costa GL, Mizel DE, Allen JB, Skaleric U, Mangan DF. Role of transforming growth factor beta in the pathophysiology of chronic inflammation. *J Periodontol*. May 1993;64(5 Suppl):450-5.

86. Bonilla FA, Oettgen HC. Adaptive immunity. *J Allergy Clin Immunol*. Feb 2010;125(2 Suppl 2):S33-40. doi:10.1016/j.jaci.2009.09.017

87. Haake SK, Huang GTJ. Molecular biology of the host-microbe interaction in periodontal diseases: Selected topics. In: M.G. N, H.H. T, F.A. C, eds. *Clinical Periodontology*. 9th ed. W.B. Saunders Company; 2002:153-167:chap 8. *Etiology of Peridontal Diseases*.

88. Tribble GD, Kerr JE, Wang BY. Genetic diversity in the oral pathogen Porphyromonas gingivalis: molecular mechanisms and biological consequences. *Future Microbiol*. May 2013;8(5):607-20. doi:10.2217/fmb.13.30

89. Madianos PN, Papapanou PN, Sandros J. Porphyromonas gingivalis infection of oral epithelium inhibits neutrophil transepithelial migration. *Infect Immun*. Oct 1997;65(10):3983-90.

90. Darveau RP, Hajishengallis G, Curtis MA. Porphyromonas gingivalis as a potential community activist for disease. *J Dent Res*. Sep 2012;91(9):816-20. doi:10.1177/0022034512453589

91. Kelk P, Abd H, Claesson R, Sandstrom G, Sjostedt A, Johansson A. Cellular and molecular response of human macrophages exposed to Aggregatibacter actinomycetemcomitans leukotoxin. *Cell Death Dis*. Mar 10 2011;2:e126. doi:10.1038/cddis.2011.6

92. Griffen AL, Beall CJ, Campbell JH, et al. Distinct and complex bacterial profiles in human periodontitis and health revealed by 16S pyrosequencing. *ISME J*. Jun 2012;6(6):1176-85. doi:10.1038/ismej.2011.191

93. Wang Q, Wright CJ, Dingming H, Uriarte SM, Lamont RJ. Oral community interactions of Filifactor alocis in vitro. *PLoS One*. 2013;8(10):e76271. doi:10.1371/journal.pone.0076271

94. Paster BJ, Boches SK, Galvin JL, et al. Bacterial diversity in human subgingival plaque. *J Bacteriol*. Jun 2001;183(12):3770-83. doi:10.1128/JB.183.12.3770-3783.2001

95. Karpiński TM, Szkaradkiewicz AK. Microbiology of dental caries. *J Biol Earth Sci*. 2013;3(1):m21-m24.

Bölüm 5

Mikrobiyota ve Periodontal Hastalıklar

Dr. Öğretim Üyesi Mustafa Yılmaz
Prof. Dr. Ulvi Kahraman Gürsoy

Giriş

Periodontitis, oral mikrobiyota ile konak immün yanıtı arasındaki simbiyotik dengenin bozulması sonucunda ortaya çıkan kronik, infeksiyöz ve inflamatuar bir hastalıktır.[1] Hastalığın başlangıç döneminde marjinal diş etinde ödem, renk değişimi, kanama, doku konturunda bozulma gibi klinik bulgular görülür. Bu aşamada inflamasyon yalnızca diş etiyle sınırlıdır. Gingivitis şiddeti lokal (ara yüz çürükleri, ağız solunumu, taşkın dolgular) veya sistemik (hormonlar, ilaç kullanımı, hastalıklar, beslenme) gibi sebeplere bağlı olarak değişkenlik gösterebilse de biyofilm uzaklaştırıldığında herhangi bir kalıcı doku yıkımı oluşturmadan çözülür.[2] Bakteriyel baskıya karşı gelişen konak yanıtının aşırı veya yetersiz olması ve bu sebeple inflamasyonun yeterince kontrol edilememesi başlangıçta diş eti ile sınırlı inflamasyonun derin periodontal dokulara ilerlemesine yol açabilir.[3] Diş eti epiteli ve bağ dokusunda gerçekleşen dejeneratif değişimlere alveol kemiği rezorpsiyonu ve ataşman kaybının eşlik etmeye başladığı bu tablo periodontitis olarak adlandırılır. Gingival inflamasyon varlığı periodontitis için mutlak bir ön koşul olmakla birlikte her gingivitis olgusu periodontitise dönüşmez.[2] Gingivitisin periodontitise evrilmesinde immün-inflamatuar yanıta etki eden mikrobiyal, genetik, epigenetik, çevresel ve davranışsal birçok faktör rol oynamaktadır.[4] Ancak bahsedilen mekanizmanın gingivitisten periodontitise doğru lineer bir şekilde ilerlemediğini, periodontal etiyopatogenezin oldukça karmaşık bir sinyal ağından oluştuğunu vurgulamak gereklidir. Bu ağda sitokinler, kompleman proteinleri, nötrofiller, T- ve B- hücreleri, makrofajlar gibi pek çok immün-inflamatuar molekül ve hücre yer almaktadır.[5] Periodontal immünite doğal ve kazanılmış, hümoral ve hücresel yanıtları içerir ve aslında, endojen oral mikroorganizmalar ile birlikte, invaze olan patojenleri kontrol altında tutmayı hedefler.[6] Ancak mevcut homeostatik durum bozulduğunda konak ile mikrobiyal biyofilm arasında simbiyotik ilişki yerini disbiyozise bırakır. Tedavi edilmediğinde periodontal dokuların progresif yıkımı, cep oluşumu, diş eti çekilmesi, mobilite artışı, patolojik migrasyon ve nihai olarak diş kaybıyla sonuçlanan bir olaylar zinciri gelişir (Resim 1).

Periodontal başlangıç tedavisi ile subgingival patojen mikrobiyota yapısının bozulması ve ilişkili olarak subgingival ekolojinin değişmesi hedeflenir.[26,65] Başarılı bir tedaviyi izleyen haftalarda biyofilm içerisinde *Streptococcus*, *Rothia* ve *Actinomyces* türlerinde ciddi oranda artış ile *Porphyromonas* ve *Treponema* türlerinde anlamlı bir azalma gerçekleşmektedir.[65] Ancak etkin bir periodontal tedaviden sonra bile periodontitisli bireylerin tükürüklerinde sağlıklı bireylere göre daha disbiyotik ve patojenik bir mikrobiyal birliktelik olduğu gösterilmiştir; bu patojenlerin bakteri rekolonizasyonunda önemli bir oynadıkları düşünülmektedir.[66] Hızlı ilerleyen yıkıcı bir periodontitis formu olan agresif periodontitisli bireylerde subgingival mikrobiyotaların incelendiği bir 7 yıllık takip çalışmasında persistan hastalık tablosunda *Actinomyces*, *Alloprevotella*, *Capnocytophaga*, *Filifactor*, *Fretibacterium*, *Fusobacterium*, *Leptottrichia*, *Mogibacterium*, *Saccharibacteria*, *Selenomonas* ve *Treponema* türlerinin, başarılı şekilde tedavi edilmiş bireylerde ise *Haemophilus*, *Rothia*, *Lautropia*, *Corynebacterium*, *Streptococcus* ve *Peptidiphaga* türlerinin baskın oldukları gösterilmiştir.[67]

Deri ve bağırsak biyotasında olduğu gibi ağız içinde kolonize olan bakteriler de insan vücudunun bir parçasıdır. Bu mikroorganizmalar insanla birlikte ve bu anatomik bölgeye özgü evrimleşmiştir. Kommensal bakteriler, klinik sağlıklı periodonsiyum homeostazı için esastır.[68,69] Bu sebeple, her ne kadar periodontitis bakteriyel bir inflamatuar hastalık olsa da tedavideki amaç bakterilerin tamamen eradike edilmesi değil sağlıklı bakteri – konak ilişkisinin yeniden kurulmasıdır.

Sonuç

Oral mikrobiyotaya ilişkin bilgi ve anlayışımız zaman içerisinde sürekli olarak değişmektedir. Oral mikroorganizmalar, bulundukları ortama yüksek adaptasyon göstermeleri, konak ile kurdukları metabolik birliktelik, immün ve inflamatuar yanıt ağı ile karşılıklı ve sürekli ilişkileri gibi özellikleriyle hem sağlığın korunması hem de hastalık gelişmesinde kritik öneme sahiptir. Bu sebeple günümüzde oral biyofilm, bakteriyel bir insan dokusu olarak ele alınmaktadır.[70] Ancak kültüre edilemeyen türlerin yüksekliği, birlikteliklerdeki kişisel ve toplumsal çeşitlilikler, virüslerin ve mantarların etkisi gibi denklemin hâlâ pek çok bilinmezi vardır.

Kaynaklar

1. van Dyke TE, Sima C. Understanding resolution of inflammation in periodontal diseases: Is chronic inflammatory periodontitis a failure to resolve? *Periodontology 2000*. 2020;82(1):205-213.
2. Murakami S, Mealey BL, Mariotti A, Chapple ILC. Dental plaque–induced gingival conditions. *Journal of Periodontology*. 2018;89(S1):S17-S27.
3. Loos BG, van Dyke TE. The role of inflammation and genetics in periodontal disease. *Periodontology 2000*. 2020;83(1):26-39.

4. Kornman KS. Mapping the pathogenesis of periodontitis: A new look. *Journal of Periodontology*. 2008;79(8S):1560-1568.
5. Könönen E, Gursoy M, Gursoy UK. Periodontitis: A multifaceted disease of tooth-supporting tissues. *Journal of clinical medicine*. 2019;8(8):1135.
6. Slots J. Periodontitis: facts, fallacies and the future. *Periodontology 2000*. 2017;75(1).
7. Miller WD. The micro organisms of the human mouth. The local and general diseases which are caused by them. *Karger, Basel.* 1973;(390 p.)
8. Loesche WJ. Chemotherapy of dental plaque infections. *Oral sciences reviews*. 1976;9:65-107.
9. Socransky SS. Microbiology of periodontal disease—present status and future considerations. *Journal of Periodontology*. 1977;48(9).
10. Socransky SS, Haffajee AD, Cugini MA, Smith C, Kent RL. Microbial complexes in subgingival plaque. *Journal of Clinical Periodontology*. 1998;25(2).
11. Saxton CA. Scanning electron microscope study of the formation of dental plaque. *Caries Research*. 1973;7(2).
12. Hillam DG, Hull PS. The influence of experimental gingivitis on plaque formation. *Journal of Clinical Periodontology*. 1977;4(1).
13. Rüdiger SG, Carlén A, Meurman JH, Kari K, Olsson J. Dental biofilms at healthy and inflamed gingival margins. *Journal of Clinical Periodontology*. 2002;29(6).
14. Ramberg P, Lindhe J, Dahlén G, Volpe AR. The influence of gingival inflammation on de novo plaque formation. *Journal of Clinical Periodontology*. 1994;21(1).
15. Rowshani B, Timmerman MF, van der Velden U. Plaque development in relation to the periodontal condition and bacterial load of the saliva. *Journal of Clinical Periodontology*. 2004;31(3).
16. Marsh PD. Microbial ecology of dental plaque and its significance in health and disease. *Advances in Dental Research.* 1994;8(2).
17. Darveau RP. Periodontitis: a polymicrobial disruption of host homeostasis. *Nature Reviews Microbiology*. 2010;8(7):481-490.
18. Darveau RP, Hajishengallis G, Curtis MA. *Porphyromonas gingivalis* as a potential community activist for disease. *Journal of Dental Research*. 2012;91(9).
19. Hajishengallis G, Darveau RP, Curtis MA. The keystone-pathogen hypothesis. *Nature Reviews Microbiology*. 2012;10(10).
20. Hajishengallis G, Liang S, Payne MA, et al. Low-abundance biofilm species orchestrates inflammatory periodontal disease through the commensal microbiota and complement. *Cell Host and Microbe*. 2011;10(5).
21. Joseph S, Curtis MA. Microbial transitions from health to disease. *Periodontology 2000*. 2021;86(1).
22. Abusleme L, Hoare A, Hong BY, Diaz PI. Microbial signatures of health, gingivitis, and periodontitis. *Periodontology 2000*. 2021;86(1).
23. Solbiati J, Frias-Lopez J. Metatranscriptome of the oral microbiome in health and disease. *Journal of Dental Research*. 2018;97(5).
24. Deng ZL, Szafrański SP, Jarek M, Bhuju S, Wagner-Döbler I. Dysbiosis in chronic periodontitis: Key microbial players and interactions with the human host. *Scientific Reports*. 2017;7(1).

25. Tsai CY, Tang CY, Tan TS, Chen KH, Liao KH, Liou ML. Subgingival microbiota in individuals with severe chronic periodontitis. *Journal of Microbiology, Immunology and Infection*. 2018;51(2).
26. Socransky SS, Haffajee AD. Periodontal microbial ecology. *Periodontology 2000*. 2005;38.
27. Brennan CA, Garrett WS. Fusobacterium nucleatum — symbiont, opportunist and oncobacterium. *Nature Reviews Microbiology*. 2019;17(3).
28. Kolenbrander PE, Palmer RJ, Periasamy S, Jakubovics NS. Oral multispecies biofilm development and the key role of cell-cell distance. *Nature Reviews Microbiology*. 2010;8(7).
29. Han YW, Shi W, Huang GTJ, et al. Interactions between periodontal bacteria and human oral epithelial cells: *Fusobacterium nucleatum* adheres to and invades epithelial cells. *Infection and Immunity*. 2000;68(6).
30. Han YW. *Fusobacterium nucleatum*: A commensal-turned pathogen. *Current Opinion in Microbiology*. 2015;23.
31. Gursoy UK, Könönen E, Uitto VJ. Intracellular replication of fusobacteria requires new actin filament formation of epithelial cells. *APMIS*. 2008;116(12).
32. Saito A, Inagaki S, Kimizuka R, et al. *Fusobacterium nucleatum* enhances invasion of human gingival epithelial and aortic endothelial cells by Porphyromonas gingivalis. *FEMS Immunology and Medical Microbiology*. 2008;54(3).
33. Polak D, Shapira L, Weiss EI, Houri-Haddad Y. Virulence mechanism of bacteria in mixed infection: Attenuation of cytokine levels and evasion of polymorphonuclear leukocyte phagocytosis. *Journal of Periodontology*. 2013;84(10).
34. Gursoy UK, Pöllänen M, Könönen E, Uitto VJ. A novel organotypic dento-epithelial culture model: effect of *Fusobacterium nucleatum* biofilm on B-defensin-2, -3, and LL-37 expression. *Journal of Periodontology*. 2012;83(2).
35. Bostanci N, Belibasakis GN. Porphyromonas gingivalis: an invasive and evasive opportunistic oral pathogen. *FEMS Microbiology Letters*. 2012;333(1):1-9.
36. Carrion J, Scisci E, Miles B, et al. Microbial carriage state of peripheral blood dendritic cells (DCs) in chronic periodontitis influences DC differentiation, atherogenic potential. *The Journal of Immunology*. 2012;189(6).
37. Hajishengallis G, Lamont RJ. Polymicrobial communities in periodontal disease: Their quasi-organismal nature and dialogue with the host. *Periodontology 2000*. 2021;86(1).
38. Zheng S, Yu S, Fan X, et al. *Porphyromonas gingivalis* survival skills: Immune evasion. *Journal of Periodontal Research*. 2021;56(6).
39. Darveau RP, Belton CM, Reife RA, Lamont RJ. Local chemokine paralysis, a novel pathogenic mechanism for *Porphyromonas gingivalis. Infection and Immunity*. 1998;66(4).
40. Maekawa T, Krauss JL, Abe T, et al. *Porphyromonas gingivalis* manipulates complement and TLR signaling to uncouple bacterial clearance from inflammation and promote dysbiosis. *Cell Host and Microbe*. 2014;15(6).
41. Hajishengallis G, Shakhatreh MAK, Wang M, Liang S. Complement receptor 3 blockade promotes IL-12-mediated clearance of *Porphyromonas gingivalis* and negates its virulence in vivo. *The Journal of Immunology*. 2007;179(4).
42. Zaric S, Shelburne C, Darveau R, et al. Impaired immune tolerance to Porphyromonas gingivalis lipopolysaccharide promotes neutrophil migration and decreased apoptosis. *Infection and Immunity*. 2010;78(10).

43. Yu S, Ding L, Liang D, Luo L. *Porphyromonas gingivalis* inhibits M2 activation of macrophages by suppressing α-ketoglutarate production in mice. *Molecular Oral Microbiology*. 2018;33(5).
44. Herath TDK, Wang Y, Seneviratne CJ, et al. *Porphyromonas gingivalis* lipopolysaccharide lipid A heterogeneity differentially modulates the expression of IL-6 and IL-8 in human gingival fibroblasts. *Journal of Clinical Periodontology*. 2011;38(8).
45. Herath TDK, Darveau RP, Seneviratne CJ, Wang CY, Wang Y, Jin L. Tetra- and penta-acylated lipid A structures of *Porphyromonas gingivalis* LPS differentially activate TLR4-mediated NF-κB signal transduction cascade and immuno-inflammatory response in human gingival fibroblasts. *PLoS ONE*. 2013;8(3).
46. Olsen I, Singhrao SK. Importance of heterogeneity in Porhyromonas gingivalis lipopolysaccharide lipid A in tissue specific inflammatory signalling. *Journal of Oral Microbiology*. 2018;10(1).
47. Belibasakis GN, Maula T, Bao K, et al. Virulence and pathogenicity properties of *Aggregatibacter actinomycetemcomitans*. *Pathogens*. 2019;8(4).
48. Belibasakis GN, Johansson A. *Aggregatibacter actinomycetemcomitans* targets NLRP3 and NLRP6 inflammasome expression in human mononuclear leukocytes. *Cytokine*. 2012;59(1).
49. Henderson B, Ward JM, Ready D. *Aggregatibacter (Actinobacillus) actinomycetemcomitans*: A triple A* periodontopathogen? *Periodontology 2000*. 2010;54(1).
50. Fine DH, Markowitz K, Furgang D, Velliyagounder K. *Aggregatibacter actinomycetemcomitans* as an early colonizer of oral tissues: Epithelium as a reservoir? *Journal of Clinical Microbiology*. 2010;48(12).
51. Baker PJ, Wilson ME. Opsonic IgG antibody against *Aggregatibacter actinomycetemcomitans* in localized juvenile periodontitis. *Oral Microbiology and Immunology*. 1989;4(2).
52. Herbert BA, Novince CM, Kirkwood KL. *Aggregatibacter actinomycetemcomitans*, a potent immunoregulator of the periodontal host defense system and alveolar bone homeostasis. *Molecular Oral Microbiology*. 2016;31(3).
53. Ishihara K. Virulence factors of *Treponema denticola*. *Periodontology 2000*. 2010;54(1).
54. Ng HM, Slakeski N, Butler CA, et al. The role of *Treponema denticola* motility in synergistic biofilm formation with *Porphyromonas gingivalis*. *Frontiers in Cellular and Infection Microbiology*. 2019;9.
55. Kin LX, Butler CA, Slakeski N, Hoffmann B, Dashper SG, Reynolds EC. Metabolic cooperativity between *Porphyromonas gingivalis* and *Treponema denticola*. *Journal of Oral Microbiology*. 2020;12(1).
56. Yao ES, Lamont RJ, Leu SP, Weinberg A. Interbacterial binding among strains of pathogenic and commensal oral bacterial species. *Oral Microbiology and Immunology*. 1996;11(1).
57. Shin JE, Baek KJ, Choi YS, Choi Y. A periodontal pathogen *Treponema denticola* hijacks the Fusobacterium nucleatum-driven host response. *Immunology and Cell Biology*. 2013;91(8).
58. Guan SM, Shu L, Fu SM, Liu B, Xu XL, Wu JZ. *Prevotella intermedia* upregulates MMP-1 and MMP-8 expression in human periodontal ligament cells. *FEMS Microbiology Letters*. 2009;299(2).
59. Matsui A, Jin JO, Johnston CD, Yamazaki H, Houri-Haddad Y, Rittling SR. Pathogenic bacterial species associated with endodontic infection evade innate immune control by disabling neutrophils. *Infection and Immunity*. 2014;82(10).

60. Doke M, Fukamachi H, Morisaki H, Arimoto T, Kataoka H, Kuwata H. Nucleases from *Prevotella intermedia* can degrade neutrophil extracellular traps. *Molecular Oral Microbiology*. 2017;32(4).
61. Reyes L, Herrera D, Kozarov E, Roldán S, Progulske-Fox A. Periodontal bacterial invasion and infection: Contribution to atherosclerotic pathology. *Journal of Clinical Periodontology*. 2013;40(SUPPL. 14).
62. Preshaw PM, Hefti AF, Jepsen S, Etienne D, Walker C, Bradshaw MH. Subantimicrobial dose doxycycline as adjunctive treatment for periodontitis: A review. *Journal of Clinical Periodontology*. 2004;31(9).
63. Zhang J, Liang H, Zheng Y, et al. Photodynamic therapy versus systemic antibiotic for the treatment of periodontitis in a rat model. *Journal of Periodontology*. 2019;90(7).
64. Feres M, Figueiredo LC, Soares GMS, Faveri M. Systemic antibiotics in the treatment of periodontitis. *Periodontology 2000*. 2015;67(1).
65. Belstrøm D, Grande MA, Sembler-Møller ML, et al. Influence of periodontal treatment on subgingival and salivary microbiotas. *Journal of Periodontology*. 2018;89(5).
66. Diao J, Yuan C, Tong P, Ma Z, Sun X, Zheng S. Potential roles of the free salivary microbiome dysbiosis in periodontal diseases. *Frontiers in Cellular and Infection Microbiology*. 2021;11.
67. Nibali L, Sousa V, Davrandi M, et al. Differences in the periodontal microbiome of successfully treated and persistent aggressive periodontitis. *Journal of Clinical Periodontology*. 2020;47(8).
68. Zenobia C, Luo XL, Hashim A, et al. Commensal bacteria-dependent select expression of CXCL2 contributes to periodontal tissue homeostasis. *Cellular Microbiology*. 2013;15(8).
69. Shang L, Deng D, Buskermolen JK, et al. Multi-species oral biofilm promotes reconstructed human gingiva epithelial barrier function. *Scientific Reports*. 2018;8(1).
70. Darveau RP, Curtis MA. Oral biofilms revisited: A novel host tissue of bacteriological origin. *Periodontology 2000*. 2021;86(1).

Bölüm 6

Diş Çürüğü ve Mikrobiyota

Uz. Dr. Merve Yıldırım Üçüncü
Prof. Dr. Nursen Topcuoğlu

Diş çürüğü, dişin sert dokularının infeksiyon hastalığıdır. Diş plak biyofilminin yani bakterilerin neden olduğu dişin sert dokularının belli bölgelerde yıkılmasıdır.

Toplumda yaygın olarak görülen, biyolojik, fiziksel, ekonomik, sosyal ve psikolojik etkileri olan bir hastalık olan diş çürüğü terim olarak diş yüzeyini kaplayan biyofilmde meydana gelen metabolik olayların sebep olduğu, etkilenen bölgenin lokalize kimyasal çözünmesi ile ilgili süreci ve sonuçlarını tanımlamak için kullanılır.

Hastalık, mikroorganizma topluluğu ve bu topluluğun yıkıcı organik asit üretmek için kullandığı diyet ile alınan şekerin de yer aldığı ekolojik bir çarpışma olarak ifade edilebilir. Bu durum uzun sürerse, bakterilerin neden olduğu asidifikasyon, diş minesinde kalıcı demineralizasyona yol açar.

Patofizyolojisi

Diş sert dokuları olarak ifade edilen dokular mine, dentin ve sementtir. Dişler ilk sürdüğünde ağırlıkça %95 inorganik-mineral, %5 organik matriks ve su içeriğine sahiptir. Normal/sağlıklı diş minesi hidroksiapatit adı verilen kristallerden oluşur ve hidroksiapatit kristalleri çok yoğun ve sıkı bir biçimde dizilmiş, camsı, translusent bir görünüme sahiptir[1]. Dişlerin ağız ortamına sürdüğü andan itibaren mine yüzeylerinin sürekli modifiye olan, dinamik bir transformasyonda olduğu söylenebilir.

Fizyolojik koşullar altında tükürük ve ağız sıvıları hidroksiapatit (HAP) ve florapatite (FHAP) göre doygun durumdadırlar. Ne zaman ki pH döngüsü kritik pH (pH=5.5) değerinin altına düşerse, HAP çözünürlüğü önemli oranda artmaktadır. pH'ın düşme sebebi asidik ortamın artmasıdır ve asit oranının artmasıyla diş sert dokularının çözünürlüğü doğru orantılı bir şekilde artış göstermektedir. Eğer herhangi bir sebebe bağlı olarak ağız sıvılarındaki apatit saturasyonu azalırsa, bu kaybolan apatit yapısı diş sert dokularından karşılanır ve bu da diş sert dokusundaki kayıpla yani *demineralizasyonla* sonuçlanır[2-3]. Diş plak biyofilmi mikroorganizmaları tarafından çok çeşitli organik asitler oluşturulabilmesine rağmen, şeker metabolizmasının baskın

de bulunmuştur. Bu çalışmalarda diş çürüğü ile ilişkili bulunan taksonlar Tablo 1'de gösterilmiştir. Bu çalışmalarda temel olarak gözlenen durum, sağlıklı mikrobiyotaya sahip bireylerde çeşitliliğin yüksek olduğu benzer mikrobiyal profil gözlenirken, diş çürüğü bulunan bireylerde çeşitlilikte azalma ve birbirinden çok farklı profiller bulunabilmesidir[50,54-59].

Çürük ile ilişkili tüm bu bakterilerin ortak özellikleri, normal ağız mikrobiyotası üyeleri olmalarıdır. Bu nedenle çürük aynı zamanda endojen infeksiyon ya da fırsatçı infeksiyon olarak da tanımlanır.

Diş çürüğü etiyolojisinde bakteri adı açısından belirgin bir özgüllük olmamasına rağmen, biyokimyasal işlev açısından kesin bir özgüllük vardır[33]. Diyet şekerlerini hızla aside dönüştürme (asidojenite) ve bu asidik koşullar altında üremeye ve şekerleri metabolize etmeye devam edebilme (asidürite) çürük yapıcı mikroorganizmaların temel özellikleridir. Ek olarak, mutans streptokoklar, sükrozdan hücre içi ve hücre dışı polisakkaritleri de (sırasıyla IPS ve EPS) sentezleyebilir. Bu sayede hücrelerin yüzeylere ve birbirlerine yapışması ve plak matriksinin artması yanında diyet şekerlerinin yokluğunda asit üretmek için kullanılabilecek bir karbonhidrat rezervi de sağlanır.

Mevcut bilgilere göre çürük, hastalık ve sağlıkla ilişkili tüm mikroorganizmaların birbirleriyle ve konak dokuları ve bağışık yanıt sistemleri ile etkileşimlerini içeren bir süreçtir. Diş çürükleri için risk değerlendirmesi, tedavi planlamasının yapılması ve koruyucu stratejilerin geliştirilmesi adına mikrobiyomun bileşimi ve işlevinin analizlerinin yapılabilmesi hastalık ile mücadelede en büyük yardımcımız olacaktır.

Kaynaklar

1- Boyde A. Enamel structure and cavity margins. *Oper Dent* 1976; 1(1): 13-28.

2- Ten Cate JM, Larsen MJ, Pearc EIF, Fejerskov O. Chemical interactions between the tooth and oral fluids. Dental Caries: The Disease and Its Clinical Management, Fejerskov O, Kidd EAM (eds). Munksgaard, Blackwell, 2003; s. 49-69.

3- Hicks J, Garcia-Godoy F, Flaitz C. Biological factors in dental caries enamel structure and the caries process in the dynamic process of demineralization and remineralization (part 2). *J Clin Pediatr Dent* 2004; 28(2): 119-24.

4- Zero DT. Dental caries process. *Dental Clinics of North America* 1999; 43(4): 635-664.

5- Takahashi N. Microbial ecosystem in the oral cavity: metabolic diversity in an ecological niche and its relationship with oral diseases.: Interface Oral Health Science, International Congress Series 1284, Watanabe M, Takahashi N, Takada H (eds). Elsevier, 2005; s. 103-112.

6- Koray F. Diş çürükleri. Altın Matbaacılık, İstanbul, 1981.

7- Kidd EAM, Fejerskov O. What constitutes dental caries? Histopathology of carious enamel and dentin related to the action of cariogenic biofilms. *Journal of Dental Research* 2004; 83(1): 35-38.

8- Margolis HC, Moreno EC. Composition and cariogenic potential of dental plaque fluid. *Crit Rev Oral Biol Med* 1994; 5(1): 1-25.

9- Lingström P, van Houte J, Kashket S. Food starches and dental caries. *Crit Rev Oral Biol Med* 2000; 11(3): 366-380.

10- Arends J, Christoffersen J. The nature of early caries lesions in enamel. *J Dent Res* 1986; 65(1): 2-11.

11- Featherstone JD. The science and practice of caries prevention. *J Am Dent Assoc* 2000; 131(7): 887-99.

12- Mann AB, Dickinson ME. Nanomechanics, chemistry and structure at the enamel surface. *Monogr Oral Sci* 2006; 19; 105-131.

13- Çelik EU, Yazkan B, Katırcı G. Başlangıç çürük lezyonlarının tedavisi. *Atatürk Üniv Diş Hek Fak. Derg* 2011; 21(1); 48-56.

14- Ismail AI. Visual and visuo-tactile detection of dental caries. *J Dent Res* 2004; 83(1); 56-66.

15- Kudiyirickal MG, Ivancakova R. Early enamel lesion part I. Classification and detection. *Acta Medica (Hradec Kralove)* 2008; 51(3): 145-9.

16- Belli R, Rahiotis C, Schubert EW, et al. Wear and morphology of infiltrate white spor lesions. *J Dent* 2011; 39(5): 376-85.

17- Ten Cate JM, Featherstone JD. Mechanistic aspects of the interactions between fluoride and dental enamel. *Crit Rev Oral Biol Med* 1991; 2(3): 283-96.

18- Clarke JK. On the bacterial factor in the etiology of dental caries. *Br J Exp* Pathol 1924; 5(3): 141–147.

19- Fitzgerald RJ, Keyes PH. Demonstration of the etiologic role of streptococci in experimental caries in the hamster. *J Am Dent Assoc* 1960; 61: 9–19.

20- Bratthall D. Demonstration of five serological groups of streptococcal strains resembling Streptococcus mutans. *Odontol Revy* 1970; 21(2): 143-152.

21- Coykendall AL. Four types of Streptococcus mutans based on their genetic, antigenic and biochemical characteristics. *J Gen Microbiol* 1974; 83(2): 327-38.

22- Lamont RJ, Hajishengallis GN and Jenkinsen HF. Oral Microbiology and Immunology (2. Baskı). ASM Press, Washington DC, 2014.

23- Nakano K, Nomura R, Nakagawa I, Hamada S, Ooshima T. Demonstration of Streptococcus mutans with a cell wall polysaccharide specific to a new serotype, k, in the human oral cavity. *J Clin Microbiol* 2004; 42: 198-202.

24- Marsh PD and Martin MV. Oral Microbiology (5.baskı). Churchill Livingstone, London, 2009.

25- Aas JA, Griffen AL, Dardis SR, et al. Bacteria of dental caries in primary and permanent teeth in children and young adults. *J Clin Microbiol* 2008; 46: 1407-1417.

26- Nyvad B, Crielaard W, Mira A, Takahashi N, Beighton D. Dental caries from a molecular microbiological perspective. *Caries Res* 2013; 47(2): 89-102.

27- Tanner AC, Mathney JM, Kent RL, et al. Cultivable anaerobic microbiota of severe early childhood caries. *J Clin Microbiol* 2011; 49: 1464-74.

28- Marsh PD. Are dental diseases examples of ecological catastrophes? *Microbiology* 2003; 149(Pt 2): 279-294.

29- Takahashi N, Nyvad B. Caries ecology revisited: microbial dynamics and the caries process. *Caries Res* 2008; 42: 409-418.

30- Takahashi N, Nyvad B. The role of bacteria in the caries process: ecological perspectives. *J Dent Res*. 2011; 90: 294-303.

31- Ruby J, Goldner M. Nature of symbiosis in oral disease. *J Dent Res* 2007; 86: 8-11.

32- Topcuoglu N, Kulekci G. Oral Microbial Dysbiosis. Dysbiosis: A Study of Underlying Causes, Richard I. Cowel (Ed). NOVA Science Publishers Inc, NewYork, 2020; s. 126-160.

33- Marsh PD, Zaura E. Dental biofilm: ecological interactions in health and disease. *J Clin Periodontol* 2017; 44**(1**8): 12–22.

34- Rosier BT, De Jager M, Zaura E, Krom BP. Historical and contemporary hypotheses on the development of oral diseases: are we there yet? *Front Cell Infect Microbiol* 2014; 4: 92.

35- Anderson AC, Rothballer M, Altenburger MJ, et al. In-vivo shift of the microbiota in oral biofilm in response to frequent sucrose consumption. *Sci Rep* 2018; 8(1): 14202.

36- Tanner AC, Kressirer CA, Faller LL. Understanding caries from the oral microbiome perspective. *J Calif Dent Assoc* 2016; 44(7): 437–446.

37- Kuribayashi M, Kitasako Y, Matin K, et al. Intraoral pH measurement of carious lesions with qPCR of cariogenic bacteria to diff erentiate caries activity. *J Dent* 2012; 40(3): 222-228.

38- Kianoush N, Adler CJ, Nguyen KA,et al. Bacterial profile of dentine caries and the impact of pH on bacterial population diversity. *PLoS One* 2014; 9(3): e92940.

39- Kianoush N, Nguyen KA, Browne GV, et al. pH gradient and distribution of streptococci, lactobacilli, prevotellae and fusobacteria in carious dentine. *Clin Oral Investig* 2014; 18(2): 659-69.

40- Belda-Ferre P, Alcaraz LD, Cabrera-Rubio R, et al. The oral metagenome in health and disease. *ISME J* 2012; 6(1): 46-56.

41- Liu YL, Nascimento M, Burne RA. Progress toward understanding the contribution of alkali generation in dental biofilms to inhibition of dental caries. *Int J Oral Sci* 2012; 4(3): 135-140.

42- Nascimento MM, Browngardt C, Xiaohui X, et al. The effect of arginine on oral biofilm communities. *Mol Oral Microbiol* 2014; 29(1): 45-54.

43- Foxman B, Srinivasan U, Wen A, et al. Exploring the effect of dentition, dental decay and familiality on oral health using metabolomics. *Infect Genet Evol* 2014; 22: 201-207.

44- Edlund A, Yang Y, Yooseph S, et al. Meta-omics uncover temporal regulation of pathways across oral microbiome genera during in vitro sugar metabolism. *ISME J* 2015; 9(12): 2605-2619.

45- Huang X, Browngardt CM, Jiang M, et al. Diversity in Antagonistic Interactions between Commensal Oral Streptococci and Streptococcus mutans. *Caries Res* 2018; 52 :88-101.

46- Caufield PW, Dasanayake AP, Li Y, et al. Natural history of streptococcus sanguinis in the oral cavity of infants: evidence for a discrete window of infectivity. *Infect Immun* 2000; 68(7): 4018-23.

47- Köhler B, Andreen I. Mutans streptococci and caries prevalence in children after early maternal caries prevention: a follow-up at 19 years of age. *Caries Res* 2012; 46(5): 474-80.

48- Xu H, Tian J, Hao W, et al. Oral Microbiome Shifts From Caries-Free to Caries-Affected Status in 3-Year-Old Chinese Children: A Longitudinal Study *Front Microbiol* 2018; 9: 2009.

49- Unsal G, Topçuoğlu N, Ulukapı I, et al. Scardovia Wiggsiae and the Other Microorganisms in Severe Early Childhood Caries. *Journal of Dentistry and Oral Care Medicine* 2017; 3: 302.

50- Hurley E, Barrett MPJ, Kinirons M, et al. Comparison of the salivary and dentinal microbiome of children with severe-early childhood caries to the salivary microbiome of caries-free children. *BMC Oral Health* 2019; 19(1): 13.

51- Xiao J, Grier A, Faustoferri RC, et al. Association between Oral Candida and Bacteriome in Children with Severe ECC. *J Dent Res* 2018; 97(13): 1468-1476.

52- Belstrøm D, Fiehn NE, Nielsen CH, et al. Altered bacterial profiles in saliva from adults with caries lesions: a case-cohort study. *Caries Res* 2014;48(5):368-375.

53- Bhaumik D, Manikandan D, Foxman B. Cariogenic and oral health taxa in the oral cavity among children and adults: A scoping review. *Arch Oral Biol* 2021; 129: 105204.

54- Corby PM, Lyons-Weiler J, Bretz WA, et al. Microbial risk indicators of early childhood caries. *J Clin Microbiol* 2005; 43: 5753-5759.

55- Jiang S, Gao X, Jin L, Lo EC. Salivary Microbiome Diversity in Caries-Free and Caries-Affected Children. *Int J Mol Sci* 2016; 17(12): 1978.

56- Topcuoglu N, Erdem AP, Karacan I, Kulekci G. Oral microbial dysbiosis in patients with Kostmann syndrome. *J Med Microbiol* 2019; 68(4): 609-615.

57- Kasımoğlu Y, Koruyucu M, Birant S, Karacan İ, Topcuoğlu N, et al. Oral microbiota and dental caries data from monozygotic and dizygotic twin children. *Scıentıfic Data* 2020: 7.

58- Lee E, Park S, Um S, et al. Microbiome of Saliva and Plaque in Children According to Age and Dental Caries Experience. *Diagnostics (Basel)* 2021; 11(8): 1324.

59- Qudeimat MA, Alyahya A, Karched M, et al. Dental plaque microbiota profiles of children with caries-free and caries-active dentition. *J Dent* 2021; 104: 103539.

Bölüm 7

Endodontik Hastalıklar ve Mikrobiyota

Prof. Dr. Emre Bodrumlu

Ağız boşluğunun mikrobiyotası son derece çeşitlidir ve bakterileri (spiroketler, riketsiyalar, koklar, vb.), mantarları, (aktinomisetler dâhil), protozoaları ve virüsleri içermektedir. Ağız kavitesi 700'den fazla türde bakterinin yaşadığı bir ortam olarak bilinmektedir.[1] Sağlıklı ağız biyotasında görülen bakteri türleri Tablo 1'de gösterilmiştir.[2,3] Mikrobiyota, ağız ortamında belirli bir dengede yaşamaktadır. Mikrobiyotanın bileşimi, tükürük salgısına, gıdanın kıvamına ve doğasına, ayrıca ağız boşluğunun hijyen durumuna, ağız boşluğunun doku ve organlarının durumuna, somatik hastalıkların varlığına ve kullanılan ilaçlara bağlıdır.[1] Bu dengenin bozulmasıyla, aft, diş eti problemleri, diş çürükleri gibi birçok problem meydana gelebilmektedir.[2]

Tablo 1. Sağlıklı ağız biyotasında görülen bakteri türleri[2,3]

Bakteriler	**Gr (+) koklar**	*Peptostreptococcus, Streptococcus, Abiotrophia, Stomatococcus*
	Gr (+) çubuklar	*Actinomyces, Lactobacillus, Bifidobacterium, Corynebacterium, Eubacterium, Propionibacterium, Pseudoramibacter, Rothia*
	Gr (-) koklar	*Veillonella, Moraxella, Neisseria,*
	Gr (-) çubuklar	*Prevotella, Campylobacter, Capnocytophaga, Treponema, Desulfobacter, Desulfovibrio, Eikenella, Fusobacterium, Hemophilus, Leptotrichia, Selemonas, Simonsiella, Wolinella*
Protozoa	*Entamoeba gingivalis*	*Trichomonas tenax*
Candida **türleri**	*C. albicans*	

Başarısız olmuş kanal tedavilerinde ise öncelikle başarısızlık yaratan neden bulunarak, yeniden endodontik tedavi yapılmalıdır. Ancak periradiküler alanda oluşan lezyonlarda, etken bakterinin periradiküler alanda kolonize olması nedeniyle, endodontik tedavi yetersiz kalacaktır. Böyle iyileşmeyen olgularda, endodontik cerrahiye başvurularak, çözüm aranmalıdır.

Kaynaklar

1- Deo PN, Deshmukh R. Oral microbiome: Unveiling the fundamentals. J Oral Maxillofac Pathol. 2019;23(1):122-128.

2- McLean JS. Advancements toward a systems level understanding of the human oral microbiome. Front Cell Infect Microbiol. 2014;4:98.

3- Marsh PD. Role of the oral microflora in health. Microbial Ecol Health Dis. 2009;12:130–7.

4- Özcan S. Diş Çürüğünün Tanımı, Etiyolojisi ve İlerlemesi. Turkiye Klinikleri J Restor Dent-Special Topics. 2016;2(1):1-4.

5- Karabekiroğlu S, Ünlü N. Toplum Bazlı Koruyucu Ağız Diş Sağlığı Programlarında Erken Dönem Koruyucu Uygulamaların Yeri ve Önemi. EÜ Dişhek Fak Derg 2017; 38-2: 89-100.

6- Gross EL, Beall CJ, Kutsch SR, Firestone ND, Leys EJ, Griffen AL. Beyond Streptococcus mutans: dental caries onset linked to multiple species by 16S rRNA community analysis. PLoS One. 2012;7(10):e47722.

7- Zheng J, Wu Z, Niu K, Xie Y, Hu X, Fu J, Tian D, Fu K, Zhao B, Kong W, Sun C, Wu L. Microbiome of Deep Dentinal Caries from Reversible Pulpitis to Irreversible Pulpitis. J Endod. 2019;45(3):302-309.e1.

8- Keskin C, Demiryurek EO, Onuk EE. Pyrosequencing analysis of cryogenically ground samples from primary and secondary/persistent endodontic infections. J Endod. 2017; 43: 1309-1316.

9- Borssen E, Sundqvist G. Actinomyces of infected dental root canals. Oral Surg Oral Med Oral Pathol. 1981;51: 643-648.

10- Gutmann JL, Manjarres V. Historical and Contemporary Perspectives on the Microbiological Aspects of Endodontics. Dent J 2018; 6:49.

11- Taschieri S, Fabbro MD, Samarayake L, Chang JWW, Corbella S. Microbial invasion of dentinal tubules: a literature review and a new perspective. J Invest and Clin Dent. 2014; 5: 163–170.

12- Narayanan LL, Vaishnavi C. Endodontic microbiology. J Conserv Dent. 2010;13(4):233-239.

13- Andreasen FM, Kahler B. Pulpal response after acute dental injury in the permanent dentition: clinical implications-a review. J Endod. 2015 ;41(3):299-308.

14- Kim,S, Heyeraas KJ, Haug SR. Structure and Function of the Dentin-Pulp Complex. Ingle JI, Bakland LK, Baumgartner JC, eds. İçinde Ingle's Endodontics 6. BC Decker Inc, Hamilton, Ontario, USA; 2008:s. 118-50.

15- Miller WD. An introduction to the study of the bacterio-pathology of the dental pulp. Dent Cosmos 1894;36:505-27.

16- Persoon IF, Ozok AR. Definitions and Epidemiology of Endodontic Infections. Curr Oral Health Rep. 2017; 4:278–85.

17- Love RM, Jenkinson HF. Invasion of dentinal tubules by oral bacteria. Critical Reviews in Oral Biology & Medicine. 2002;13(2):171-183.

18- Torabinejad M, Walton RE. Endodontic Microbiology. İçinde: Endodontics Principles and Practice Siqueira JF Jr, Rôças IN,. 4th ed. Saunders Elsevier 2009:s.38-44.

19- Fouad AF. Endodontic microbiology and pathobiology: current state of knowledge. Dental Clinics. 2017; 61:1–15.

20- Jhajharia K, Parolia A, Shetty KV, Mehta LK. Biofilm in endodontics: A review. J Int Soc Prev Community Dent. 2015;5(1):1-12.

21- Debicka P, Lipski M, Buczkowska-Radlińska J, Trusewicz M. Biofilm formation on root canal:review. Annales Academiae Medicae Stetinensis *2008, 54 (1): 152-6.*

22- Yoo YJ, Perinpanayagam H, Oh S, Kim AR, Han SH, Kum KY. Endodontic biofilms: contemporary and future treatment options. Restor Dent Endod. 2019;44(1):e7.

23- Sedgley C, Silva R, Fouad AF. Pathogenesis of pulp and periapical Diseases. İçinde: Torabinejad M, Fouad AF, Shabahang S, editorler. Endodontics: Principles and Practice. Elsevier Inc., China;2021. s.1-22.

24- Levin LG, Law AS, Holland GR, et. al. Identify and define all diagnostic terms for pulpal health and disease states. J Endod 2009; 35: 1645-1657.

25- Ricucci D, Loghin S, Siqueira JF. Correlation between clinical and histologic pulp diagnoses. J Endod. 2014; 40: 1932-1939.

26- Sakamoto M, Rôças IN, Siqueira JF Jr, Benno Y. Molecular analysis of bacteria in asymptomatic and symptomatic endodontic infections. Oral Microbiol Immunol. 2006;21(2):112-22.

27- Foschi F, Cavrini F, Montebugnoli L, Stashenko P, Sambri V, Prati C. Detection of bacteria in endodontic samples by polymerase chain reaction assays and association with defined clinical signs in Italian patients. Oral Microbiol Immunol 2005; 20: 289-95.

28- Seltzer S, Farber PA. Microbiologic factors in endodontology. Oral Surg Oral Med Oral Pathol. 1994;78: 634-645.

29- Jacinto RC, Montagner F, Signoretti FGC, Almeida GC, Gomes BPFA. Frequency, microbial interactions and antimicrobial susceptibility of Fusobacterium nucleatum and Fusobacterium necrophorum isolated from primary endodontic infections. J Endod. 2008;34(12):1451-6.

30- Ozbek SM, Ozbek A, Erdogan AS. Analysis of Enterococcus faecalis in samples from Turkish patients with primary endodontic infections and failed endodontic treatment by real time PCR SYBR green method. J Appl Oral Sci. 2009;17(5):370-4.

31- Dougherty WJ, Bae KS, Watkins BJ, Baumgartner JC. Blackpigmented bacteria in coronal and apical segments of infected root canals. J Endod. 1998:24:356-358.

32- Griffee MB, Patterson SS, Miller CH, Kafrawy AH, Newton CW. The relationship of Bacteroides melaninogenicus to symptoms associated with pulpal necrosis. Oral Surg Oral Med Oral Pathol. 1980;50: 457- 461.

33- Shah HN, Collins DM. Prevotella, a new genus to include Bacteroides melaninogenicus and related species formerly classified in the genus Bacteroides. Int J Syst Bacteriol. 1990:40: 205-208.

34- Gomes BP, Jacinto RC, Pinheiro ET, Sousa EL, Zaia AA, Ferraz CC, Souza-Filho FJ. Porphyromonas gingivalis, Porphyromonas endodontalis, Prevotella intermedia and Prevotella nigrescens in endodontic lesions detected by culture and by PCR. Oral Microbiol Immunol. 2005;20(4):211-5.

35- Fabricius L, Dahlén G, Öhman AE, Möller AJ. Predominant indigenous oral bacteria isolated from infected root canals after varied times of closure. Scand J Dent Res 1982;90:134-44.

36- Fabris AS, Nakano V, Avila-Campos MJ. Bacteriological analysis of necrotic pulp and fistulae in primary teeth. J Appl Oral Sci. 2014;22(2):118-124.

37- Kakehashi, S, Stanley HR, Fitzgerald RJ. The effects of surgical exposures of dental pulps in germ-free and conventional laboratory rats. Oral Surg Oral Med Oral Pathol 1965; 20:340-349.

38- Fouad AF, Khan AA. Etiology and pathogenesis of pulpitis and apical periodontitis. İçinde: Ørstavik D, Ford TRP, editors. Essential Endodontology Prevention and Treatment of Apical Periodontitis. 13st ed. Wiley: Blackwell Publishing Company, 2020, s.59-90.

39- Möller AJ, Fabricius L, Dahlén G, Ohman AE, Heyden G. Influence on periapical tissues of indigenous oral bacteria and necrotic pulp tissue in monkeys. Scand J Dent Res. 1981;89(6):475-84.

40- Qian W, Ma T, Ye M, Li Z, Liu Y, Hao P. Microbiota in the apical root canal system of tooth with apical periodontitis. BMC Genomics. 2019;20(Suppl 2):189.

41- Sunde PT, Tronstad L, Eribe ER. et. al. Assessment of periradicular microbiota by DNA-DNA hybridization. Endod Dent Traumatol 2000; 16: 191-196.

42- Anderson AC, Al-Ahmad A, Elamin F, et. al. Comparison of the bacterial composition and structure in symptomatic and asymptomatic endodontic infections associated with root-filled teeth using pyrosequencing. PLoS One 2013; 8: e84960.

43- Ohara PK, Torabinejad M, Kettering JD. Antibacterial effects of various endodontic irrigants on selected anaerobic bacteria. Endod Dent Traumatol. 1993;9(3):95-100.

44- Haapasalo M, Ranta H, Ranta K, Shah H. Black-pigmented Bacteroides spp. in human apical periodontitis. Infect Immun. 1986;53(1):149-53.

45- Siqueira JF Jr, Rôças IN. The microbiota of acute apical abscesses. J Dent Res 2009; 88: 61-5.

46- Ricucci D, Siqueira JF Jr. Apical actinomycosis as a continuum of intraradicular and extraradicular infection: case report and critical review on its involvement with treatment failure. J Endod. 2008;34(9):1124-9.

47- Rôças IN, Siqueira JF Jr. Root canal microbiota of teeth with chronic apical periodontitis. J Clin Microbiol 2008; 46: 3599-606.

48- Siqueira JF Jr, Rôças IN, Alves FR, Silva MG. Bacteria in the apical root canal of teeth with primary apical periodontitis. Oral Surg Oral Med Oral Pathol Oral Radiol Endod 2009; 107: 721-6.

49- Lima AR, Herrera DR, Francisco PA, Pereira AC, Lemos J, Abranches J, Gomes BPFA. Detection of Streptococcus mutans in symptomatic and asymptomatic infected root canals. Clin Oral Investig. 2021;25(6):3535-3542.

50- Saito D, Leonardo RT, Rodrigues JLM, Tsai SM, Hofling JF, Gonçalves RB. Identification of bacteria in endodontic infections by sequence analysis of 16S rDNA clone libraries. J Med Microbiol. 2006;.55:101-107.

51- Siqueira JF Jr, Rôças IN. Uncultivated phylotypes and newly named species associated with primary and persistent endodontic infections. J Clin Microbiol 2005; 43: 3314–9.

52- Sakamoto M, Siqueira JF, Rocas IN, Benno Y. Diversity of Spirochetes in Endodontic Infections. J Clin Microbiol. 2009;47:1352-1357.

53- Siqueira JF, Rôças IN. Diversity of endodontic microbiota revisited. J Dent Res 2009; 88: 969-981.

54- Persoon IF, Buijs MJ, Ozok AR., et al. The mycobiome of root canal infections is correlated to the bacteriome. Clin Oral Investig 2017; 21: 1871-1881.

55- Frank SA, Barbour AG. Within-host dynamics of antigenic variation. Infect Genet Evol 2006;6:141-6.

56- Siqueira JF, Rocas IN, De Uzeda M, Colombo AP, Santos KR. Comparison of 16S rDNA-based pcr and checkerboard DNA-DNA hybridisation for detection of selected endodontic pathogens. J Med Microbiol 2002;51(12):1090-6.

57- Pinheiro ET, Gomes BPFA, Ferraz CCR, Sousa ELR, Teixeira FB, Souza-Filho FJ. Microorganisms from canals of root-filled teeth with periapical lesions. Int Endod J 2003; 36: 1-11.

58- Barbosa-Ribeiro M, Arruda-Vasconcelos R, Mendes Louzada L, Rodrigues Lima A, Marciano M, Affonso de Almeida JF, De-Jesus-Soares A, Zaia AA, Ferraz C, Gomes BP. Microbiological Investigation in Teeth with Persistent/Secondary Endodontic Infection in Different Stages of Root Canal Retreatment. Eur Endod J. 2020;5(3):219-225.

59- Hubble TS, Hatton JF, Nallapareddy SR, Murray BE, Gillespie MJ. Influence of Enterococcus faecalis proteases and the collagen-binding protein, Ace, on adhesion to dentin. Oral Microbiol Immunol 2003;18:121-6.

60- Bayram E, Özkoçak İ. Sekonder Endodontik Enfeksiyonlarda, Enterococcus Faecalis'in Rolü ve Tedavisi. Kocatepe Medical Journal 2014;15(1):79-84.

61- Sedgley C, Nagel A, Dahlén G, Reit C, Molander A. Real-time quantitative polymerase chain reaction and culture analyses of Enterococcus faecalis in root canals. J Endod 2006;32:173-7.

62- Wang J, Jiang Y, Chen W, Zhu C, Liang J. Bacterial flora and extraradicular biofilm associated with the apical segment of teeth with post-treatment apical periodontitis. J Endod. 2012, *38*, 954–959.

63- Conrads G, Gharbia SE, Gulabivala K, Lampert F, Shah HN. The use of 16S r DNA directed PCR for the detection of endodontpathogenic bacteria. J Endod 1997;23:433-8.

64- Persoon IF, Buijs MJ, Özok AR, Crielaard W, Krom BP, Zaura E, et al. The mycobiome of root canal infections is correlated to the bacteriome. Clin Oral Investig. 2017;21:1871–81.

65- Suchitra U, Kundabala M. Enterococcus faecalis: An endodontic pathogen. Endodontology 2006;18:11-3.

66- *H*olmes AR, Cannon RD, Jenkinson HF. Interactions of Candida albicans with bacteria and salivary molecules in oral biofilms. J Ind Microbiol 1995;15:208-13.

67- Nair PNR, Sjögren U, Krey G, Kahnberg K-E, Sundqvist G. Intraradicular bacteria and fungi in root-filled, asymptomatic human teeth with therapy-resistant periapical lesions: a long-term light and electron microscopic follow-up study. Journal of Endodontics 1990; 16: 580-8.

68- Siqueira JF Jr, Sen BH. Fungi in endodontic infections. Oral Surg Oral Med Oral Path Oral Rad and Endod 2004;97:632-41.

69- Şen BH, Chungal NM, Liu H, Fleischmann J. A new method for studying the adhesion of Candida albicans to dentin in the presence or absence of smear layer. Oral Surg Oral Med Oral Pathol Oral Radiol Endod 2003;96:201-6.

70- Bodrumlu E. Endodontik Tedavide Antibiyotiklerin Yeri ve COVİD 19. Altındiş M, editör. İçinde: Diş Hekimliğinde Enfeksiyonlar ve Akılcı Antibiyotik Kullanımı, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara, 2020:s.115-137.

Bölüm 8

Peri-İmplant Mikrobiyotası ve Peri-İmplantitis

Doç. Dr. Nesrin Saruhan Köse
Prof. Dr. Ümit Ertaş

Giriş

Dental implantlar, kısmi veya tam dişsizlik durumlarında oral rehabilitasyonu iyileştirmek için uygulanan, ortalama %94.6 başarı oranı bulunan güvenilir bir tedavi yöntemidir[1,2]. İmplantların uzun süreli başarısına rağmen implantların çevresindeki dokularda peri-implant hastalıklar gelişebilmektedir[3]. Peri-implant hastalıklar, peri-implant mukozitis ve peri-implantitis olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır[4]. Peri-implant mukozitis, implant ve mukozanın ara yüzeyinde biyofilm oluşumundan kaynaklanan, implant çevresindeki dokularda inflamatuar değişiklikler ile karakterize olan ve iyileşme sürecinde başlangıç kemik remodelasyonunu takiben kemikte kayıp olmaması ile tanımlanan bir hastalıktır[5]. Peri-implantitis ise peri-implant yumuşak dokularında kemik rezorpsiyonu, azalmış osseointegrasyon, artmış cep oluşumu ve/veya pürülan akıntı ile birlikte ortaya çıkan inflamatuar bir hastalıktır[6]. Peri-implant hastalıklar, doğal dişlerde ortaya çıkan gingivitis ve periodontitise benzer patolojik özellikler göstermekle birlikte temel farklılıklar da bulunmaktadır[7]. Doğal dişlerle olan temel histolojik ve immünofizyolojik farklılıklar, dental implantları endojen oral enfeksiyonlara karşı daha duyarlı hâle getirmektedir[8]. Doğal dişler periodontal ligament (PDL) yoluyla alveol soketi içinde konumlanırken, implantlar doğrudan kemiğe osseoentegre olmaktadır[9]. Ortaya çıkan PDL eksikliği, supraperiostal damarlara kan akışını azaltarak bakteriyel enfeksiyonun erken aşamalarıyla mücadele etmek için ekstravazasyon yapabilen immün sistem hücrelerinin miktarını kısıtlamaktadır[9]. Ayrıca suprakrestal bağ dokunun kolajen lifleri, doğal dişlerde olduğu gibi dik olarak değil, implantların yüzeyine paralel olarak sıralanmaktadır[9]. Bu anatomik ve fonksiyonel farklılıklar, peri-implant cebin gingival cepten daha derin olmasına ve bakterilerin daha derine penetre olmasına neden olmaktadır. Ayrıca bu farklılıklar bakteri invazyonunda submukozada fiziksel bariyeri azaltmaktadır. Bu durum da peri-implant dokuları "açık yara" konformasyonuna dönüştürmektedir[9,10].

Genel olarak, peri-implantitis ile ilişkili subgingival biyofilmin bileşimine ilişkin mevcut veriler, daha önce periodontitis ile ilişkilendirilen belirli bakteri türlerinin yüksek seviyelerini göstermektedir[37,62]. Bununla birlikte, *S aureus*, *S epidermidis*, *Escherichia coli, Peptostreptococcus micra, Enterobacter aerogenes, Enterobacter cloace, H. pylori, Pseudomonas* spp. ve *Candida* spp. gibi peri-implantitis lezyonlarından alınan numunelerde, periodontal hastalıkların etiyolojik ajanları olarak yaygın olarak yer almayan diğer mikroorganizmalar da tespit edilmiştir[61]. Ayrıca, *in vitro* çalışmalar, *S. aureus*'un, peri-implantitis etiyolojisinde bu türün spesifik bir rolünü gösterebilecek titanyum yüzeyler için bir afiniteye sahip olduğunu göstermiştir[31]. Özetle, kültür ve hedefe yönelik moleküler tanı tekniklerini kullanan çalışmaların genel sonuçları, peri-implantitisin, periodontal enfeksiyonlarla ilişkili mikrobiyal profille ve *Staphylococcus* spp. ve Enterobacteriaceae gibi periodontitis etiyolojisi ile yaygın olarak ilişkili olmayan diğer bazı mikroorganizmalarla çeşitli benzerlikler sunan spesifik olarak karışık bir mikrobiyota ile ilişkili olduğunu göstermektedir[7].

Sonuç

Peri-implantitis, spesifik olmayan karışık mikrobiyota enfeksiyonudur. Doğal dişlerde oluşan biyofilm benzer şekilde implant yüzeylerinde de oluşabilmektedir. Bu durum ise enflamasyona ve çevre dokularda yıkıma neden olmaktadır. İmplant yüzeyleri için mikrobiyal konaklar komşu dişler, periodontal cepler, tükrük ve oral yumuşak dokulardır. Peri-implant enfeksiyonlardaki immünopatolojik olaylar, immün hücrelerin oluşumu ve inflamatuar cevap periodontal enfeksiyonla benzer özelliktedir. Ancak peri-implantitiste inflamatuar doku yıkımı periodontitise göre daha hızlı ve daha geniş alanda etkili olmaktadır. Bu durum, iki doku tipi arasındaki yapısal farklılıklardan kaynaklanmaktadır. Peri-implant hastalıklar endojen enfeksiyonlar olup hastalığın daha iyi anlaşılması için hekimlerin tedavi planı öncesinde dikkatli değerlendirme yapması gereklidir.

Teşekkür

Katkılarından dolayı Öğr. Gör. Görkem TEKİN'e teşekkür ederiz.

Kaynaklar

1. Pjetursson BE, Asgeirsson AG, Zwahlen M, et al. Improvements in implant dentistry over the last decade: comparison of survival and complication rates in older and newer publications. *Int J Oral Maxillofac Implants.* 2014;29 Suppl:308-24. doi: 10.11607/jomi.2014suppl.g5.2.
2. Moraschini V, Poubel LA, Ferreira VF, et al. Evaluation of survival and success rates of dental implants reported in longitudinal studies with a follow-up period of at least 10 years: a systematic review. *Int J Oral Maxillofac Surg.* 2015;44(3):377-388. doi: 10.1016/j.ijom.2014.10.023.

3. Mombelli A, Lang NP. The diagnosis and treatment of peri-implantitis. *Periodontol 2000.* 1998;17:63-76. doi: 10.1111/j.1600-0757.1998.tb00124.x.

4. Lindhe J, Meyle J. Peri-implant diseases: Consensus Report of the Sixth European Workshop on Periodontology. *J Clin Periodontol.* 2008;35(8 Suppl):282-285. doi: 10.1111/j.1600-051X.2008.01283.x.

5. Rosen P, Clem D, Cochran D, et al. Peri-implant mucositis and peri-implantitis: a current understanding of their diagnoses and clinical implications. *J Periodontol.* 2013;84(4):436-443. doi: 10.1902/jop.2013.134001.

6. Schwarz F, Derks J, Monje A, et al. Peri-implantitis. *J Clin Periodontol.* 2018;45 Suppl 20:246-66. doi: 10.1111/jcpe.12954.

7. Heitz-Mayfield LJ, Lang NP. Comparative biology of chronic and aggressive periodontitis vs. peri-implantitis. *Periodontol 2000.* 2010;53:167-181. doi: 10.1111/j.1600-0757.2010.00348.x.

8. Belibasakis GN, Manoil D. Microbial Community-Driven Etiopathogenesis of Peri-Implantitis. *J Dent Res.* 2021;100(1):21-28. doi: 10.1177/0022034520949851

9. Belibasakis GN. Microbiological and immuno-pathological aspects of peri-implant diseases. *Arch Oral Biol.* 2014;59(1):66-72. doi: 10.1016/j.archoralbio.2013.09.013.

10. Belibasakis GN, Charalampakis G, Bostanci N, et al. Peri-implant infections of oral biofilm etiology. *Adv Exp Med Biol.* 2015;830:69-84. doi: 10.1007/978-3-319-11038-7_4.

11. Kolenbrander PE, Palmer RJ, Periasamy S, et al. Oral multispecies biofilm development and the key role of cell-cell distance. *Nat Rev Microbiol.* 2010;8(7):471-480. doi: 10.1038/nrmicro2381.

12. Payne JB, Johnson PG, Kok CR, et al. Subgingival Microbiome Colonization and Cytokine Production during Early Dental Implant Healing. *mSphere.* 2017;2(6):517-27. doi: 10.1128/mSphereDirect.00527-17.

13. Faveri M, Figueiredo LC, Shibli JA, et al. Microbiological diversity of peri-implantitis biofilms. *Adv Exp Med Biol.* 2015;830:85-96. doi: 10.1007/978-3-319-11038-7_5.

14. Heitz-Mayfield LJ, Lang NP. Peri-implant infections. In: Lang NP, ed. *Clinical periodontology and implant dentistry*: 6th ed. New York: Wiley; 2015:222–37.

15. Schincaglia GP, Hong BY, Rosania A, et al. Clinical, Immune, and Microbiome Traits of Gingivitis and Peri-implant Mucositis. *J Dent Res.* 2017;96(1):47-55. doi: 10.1177/0022034516668847.

16. Haffajee AD, Socransky SS. Microbial etiological agents of destructive periodontal diseases. *Periodontol.* 1994;5:78-111. doi: 10.1111/j.1600-0757.1994.tb00020.x.

17. Mombelli A, van Oosten MA, Schurch E, et al. The microbiota associated with successful or failing osseointegrated titanium implants. *Oral Microbiol Immunol* 1987;2(4):145-51. doi: 10.1111/j.1399-302x.1987.tb00298.x.

18. Schou S, Holmstrup P, Worthington HV, et al. Outcome of implant therapy in patients with previous tooth loss due to periodontitis. *Clin Oral Implants Res.* 2006;17 Suppl 2:104-23. doi: 10.1111/j.1600-0501.2006.01347.x.

19. Rodriguez-Argueta OF, Figueiredo R, Valmaseda-Castellon E, et al. Postoperative complications in smoking patients treated with implants: a retrospective study. *J Oral Maxillofac Surg.* 2011;69(8):2152-2157. doi: 10.1016/j.joms.2011.02.082.

20. Heitz-Mayfield LJ. Peri-implant diseases: diagnosis and risk indicators. *J Clin Periodontol.* 2008;35(8 Suppl):292-304. doi: 10.1111/j.1600-051X.2008.01275.x. doi: 10.1111/j.1600-051X.2008.01275.x.

21. Moraschini V, Barboza ES, Peixoto GA. The impact of diabetes on dental implant failure: a systematic review and meta-analysis. *Int J Oral Maxillofac Surg.* 2016;45(10):1237-1245. doi: 10.1016/j.ijom.2016.05.019.

22. Alberti A, Morandi P, Zotti B, et al. Influence of Diabetes on Implant Failure and Peri-Implant Diseases: A Retrospective Study. *Dent J.* 4 2020;8(3):70 doi: 10.3390/dj8030070.

23. Ferreira SD, Silva GL, Cortelli JR, et al. Prevalence and risk variables for peri-implant disease in Brazilian subjects. *J Clin Periodontol.* 2006;33(12):929-935. doi: 10.1111/j.1600-051X.2006.01001.x.

24. Kim BS, Kim YK, Yun PY, et al. Evaluation of peri-implant tissue response according to the presence of keratinized mucosa. *Oral Surg Oral Med Oral Pathol Oral Radiol Endod.* 2009;107(3):e24-8. doi: 10.1016/j.tripleo.2008.12.010.

25. Lachmann S, Kimmerle-Müller E, Axmann D, et al. Associations between peri-implant crevicular fluid volume, concentrations of crevicular inflammatory mediators, and composite IL-1A -889 and IL-1B +3954 genotype. A cross-sectional study on implant recall patients with and without clinical signs of peri-implantitis. *Clin Oral Implants Res.* 2007;18(2):212-23. doi: 10.1111/j.1600-0501.2006.01322.x.

26. Renvert S, Aghazadeh A, Hallström H, et al. Factors related to peri-implantitis - a retrospective study. *Clin Oral Implants Res.* 2014;25(4):522-9. doi: 10.1111/clr.12208

27. Linkevicius T, Puisys A, Vindasiute E, et al. Does residual cement around implant-supported restorations cause peri-implant disease? A retrospective case analysis. *Clin Oral Implants Res.* 2013;24(11):1179-84. doi: 10.1111/j.1600-0501.2012.02570.x.

28. Lang NP, Berglundh T. Periimplant diseases: where are we now?--Consensus of the Seventh European Workshop on Periodontology. *J Clin Periodontol.* 2011;38 Suppl 11:178-81. doi: 10.1111/j.1600-051X.2010.01674.x.

29. Olmedo DG, Nalli G, Verdú S, et al. Exfoliative cytology and titanium dental implants: a pilot study. *J Periodontol.* 2013;84(1):78-83. doi: 10.1902/jop.2012.110757.

30. Schwarz F, Becker K, Sahm N, et al. The prevalence of peri-implant diseases for two-piece implants with an internal tube-in-tube connection: a cross-sectional analysis of 512 implants. *Clin Oral Implants Res.* 2017;28(1):24-8. doi: 10.1111/clr.12609.

31. Mombelli A, Décaillet F. The characteristics of biofilms in peri-implant disease. *J Clin Periodontol.* 2011;38 Suppl 11:203-213. doi: 10.1111/j.1600-051X.2010.01666.x.

32. Bower RC, Radny NR, Wall CD, et al. Clinical and microscopic findings in edentulous patients 3 years after incorporation of osseointegrated implant-supported bridgework. *J Clin Periodontol.* 1989;16(9):580-7. doi: 10.1111/j.1600-051x.1989.tb02141.x.

33. Shibli JA, Melo L, Ferrari DS, et al. Composition of supra- and subgingival biofilm of subjects with healthy and diseased implants. *Clin Oral Implants Res.* 2008;19(10):975-82. doi: 10.1111/j.1600-0501.2008.01566.x.

34. Mombelli A, Mericske-Stern R. Microbiological features of stable osseointegrated implants used as abutments for overdentures. *Clin Oral Implants Res.* 1990;1(1):1-7. doi: 10.1034/j.1600-0501.1990.010101.x.

35. Sanz M, Newman MG, Nachnani S, et al. Characterization of the subgingival microbial flora around endosteal sapphire dental implants in partially edentulous patients. *Int J Oral Maxillofac Implants.* 1990;5(3):247-53. PMID: 2098328.

36. Silverstein LH, Kurtzman D, Garnick JJ, et al. The microbiota of the peri-implant region in health and disease. *Implant Dent.* 1994;3(3):170-4. doi: 10.1097/00008505-199409000-00006.

37. Leonhardt A, Renvert S, Dahlén G. Microbial findings at failing implants. *Clin Oral Implants Res.* 1999;10(5):339-45. doi: 10.1034/j.1600-0501.1999.100501.x.

38. Hultin M, Gustafsson A, Hallström H, et al. Microbiological findings and host response in patients with peri-implantitis. *Clin Oral Implants Res.* 2002;13(4):349-58. doi: 10.1034/j.1600-0501.2002.130402.x.

39. Sahrmann P, Gilli F, Wiedemeier DB, et al. The Microbiome of Peri-Implantitis: A Systematic Review and Meta-Analysis. *Microorganisms.* 2020;8(5):661. doi: 10.3390/microorganisms8050661.

40. Máximo MB, de Mendonça AC, Alves JF, et al. Peri-implant diseases may be associated with increased time loading and generalized periodontal bone loss: preliminary results. *J Oral Implantol.* 2008;34(5):268-73. doi: 10.1563/1548-1336(2008)34[269:PDMBAW]2.0.CO;2.

41. Kumar PS, Mason MR, Brooker MR, et al. Pyrosequencing reveals unique microbial signatures associated with healthy and failing dental implants. *J Clin Periodontol.* 2012;39(5):425-33. doi: 10.1111/j.1600-051X.2012.01856.x.

42. Tsigarida AA, Dabdoub SM, Nagaraja HN, et al. The Influence of Smoking on the Peri-Implant Microbiome. *J Dent Res.* 2015;94(9):1202-17. doi: 10.1177/0022034515590581.

43. Zheng H, Xu L, Wang Z, et al. Subgingival microbiome in patients with healthy and ailing dental implants. *Sci Rep.* 2015;5:10948. doi: 10.1038/srep10948.

44. Sanz-Martin I, Doolittle-Hall J, Teles RP, et al. Exploring the microbiome of healthy and diseased peri-implant sites using Illumina sequencing. *J Clin Periodontol.* 2017;44(12):1274-84. doi: 10.1111/jcpe.12788.

45. Yu XL, Chan Y, Zhuang L, et al. Intra-oral single-site comparisons of periodontal and peri-implant microbiota in health and disease. *Clin Oral Implants Res.* 2019;30(8):760-76. doi: 10.1111/clr.13459.

46. Dabdoub SM, Tsigarida AA, Kumar PS. Patient-specific analysis of periodontal and peri-implant microbiomes. *J Dent Res.* 2013;92(12 Suppl):168-175. doi: 10.1177/0022034513504950.

47. Maruyama N, Maruyama F, Takeuchi Y, et al. Intraindividual variation in core microbiota in peri-implantitis and periodontitis. *Sci Rep.* 2014;4:6602. doi: 10.1038/srep06602.

48. Hiyari S, Bennett KM. Dental diagnostics: molecular analysis of oral biofilms. *J Dent Hyg.* 2011;85(4):256-63. PMID: 22309866.

49. Wade WG. Has the use of molecular methods for the characterization of the human oral microbiome changed our understanding of the role of bacteria in the pathogenesis of periodontal disease? *J Clin Periodontol.* 2011;38 Suppl 11:7-16. doi: 10.1111/j.1600-051X.2010.01679.x.

50. Alrabiah M, Alshagroud RS, Alsahhaf A, et al. Presence of Candida species in the subgingival oral biofilm of patients with peri-implantitis. *Clin Implant Dent Relat Res.* 2019;21(4):781-5. doi: 10.1111/cid.12760.

51. Neilands J, Wickström C, Kinnby B, et al. Bacterial profiles and proteolytic activity in peri-implantitis versus healthy sites. *Anaerobe.* 2015;35(Pt A):28-34. doi: 10.1016/j.anaerobe.2015.04.004.

52. O'Connor AM, McManus BA, Kinnevey PM, et al. Significant Enrichment and Diversity of the Staphylococcal Arginine Catabolic Mobile Element ACME in Staphylococcus epidermidis Isolates From Subgingival Peri-implantitis Sites and Periodontal Pockets. *Front Microbiol.* 2018;9:1558. doi: 10.3389/fmicb.2018.01558.

53. Tamura N, Ochi M, Miyakawa H, et al. Analysis of bacterial flora associated with peri-implantitis using obligate anaerobic culture technique and 16S rDNA gene sequence. *Int J Oral Maxillofac Implants.* 2013;28(6):1521-9. doi: 10.11607/jomi.2570.

54. Canullo L, Radovanović S, Delibasic B, et al. The predictive value of microbiological findings on teeth, internal and external implant portions in clinical decision making. *Clin Oral Implants Res.*2017;28(5):512-9. doi: 10.1111/clr.12828.

55. Jankovic S, Aleksic Z, Dimitrijevic B, et al. Prevalence of human cytomegalovirus and Epstein-Barr virus in subgingival plaque at peri-implantitis, mucositis and healthy sites. A pilot study. *Int J Oral Maxillofac Surg.* 2011;40(3):271-6. doi: 10.1016/j.ijom.2010.11.004.

56. Faveri M, Gonçalves LF, Feres M, et al. Prevalence and microbiological diversity of Archaea in peri-implantitis subjects by 16S ribosomal RNA clonal analysis. *J Periodontal Res.* 2011;46(3):338-44. doi: 10.1111/j.1600-0765.2011.01347.x.

57. Al-Ahmad A, Muzafferiy F, Anderson AC, et al. Shift of microbial composition of peri-implantitis-associated oral biofilm as revealed by 16S rRNA gene cloning. *J Med Microbiol.* 2018;67(3):332-40. doi: 10.1099/jmm.0.000682.

58. Al-Radha AS, Pal A, Pettemerides AP, et al. Molecular analysis of microbiota associated with peri-implant diseases. *J Dent.* 2012;40(11):989-98. doi: 10.1016/j.jdent.2012.08.006.

59. Gao X, Zhou J, Sun X et al. Diversity analysis of subgingival microbial bacteria in peri-implantitis in Uygur population. *Medicine.* 2018;97(5):e9774. doi: 10.1097/MD.0000000000009774.

60. Leonhardt A, Bergström C, Lekholm U. Microbiologic diagnostics at titanium implants. *Clin Implant Dent Relat Res.* 2003;5(4):226-32. doi: 10.1111/j.1708-8208.2003.tb00205.x.

61. Persson GR, Renvert S. Cluster of bacteria associated with peri-implantitis. *Clin Implant Dent Relat Res.* 2014;16(6):783-93. doi: 10.1111/cid.12052.

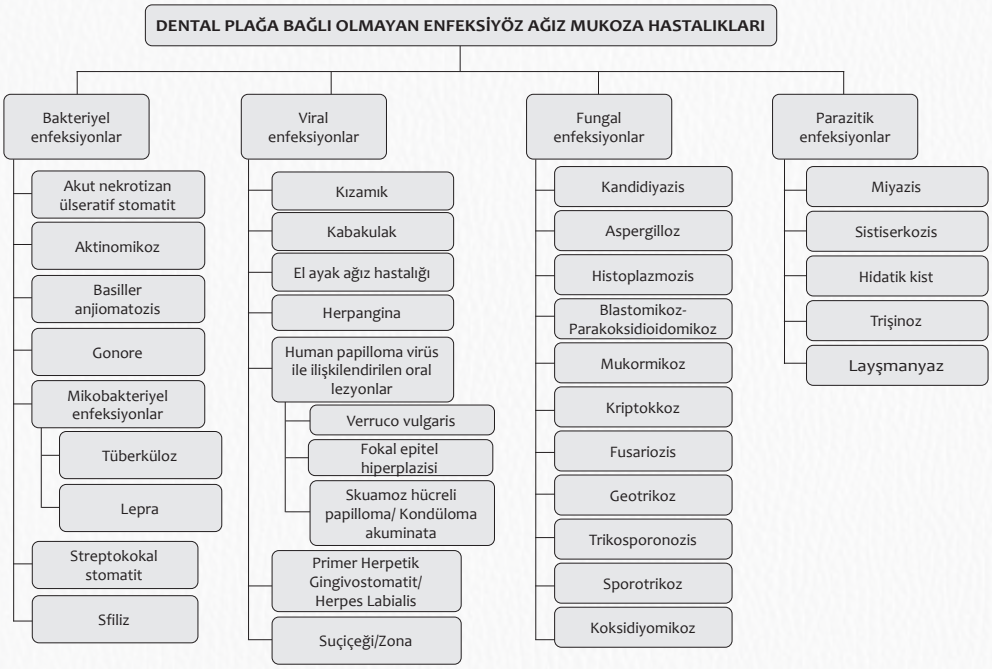
62. Rams TE, Balkin BE, Roberts TW, et al. Microbiological aspects of human mandibular subperiosteal dental implants. *J Oral Implantol.* 2013;39(6):714-22. doi: 10.1563/AAID-JOI-D-11-00023.

Bölüm 9

Dental Plağa Bağlı Olmayan Enfeksiyöz Ağız Mukoza Hastalıkları ve Ağız Mikrobiyotası

Doç. Dr. Ebru Delikan
Doç. Dr. Seçil Çalışkan

Ağız mukoza hastalıkları, toplumun tüm kesimlerini etkileyen yaygın bir durumu temsil eder. Bu hastalıklar akut- kronik lezyonlar, tekli- çoklu lezyonlar, birincil- tekrarlayan lezyonlar, lokal ve yaygın lezyonlar gibi farklı klinik parametrelere göre kategorize edilebilir.[1] Bu hastalıklar etiyolojisine bağlı olarak ise enfeksiyöz ve enfeksiyöz olmayan şeklinde sınıflandırılabilir.[2] Enfeksiyöz etiyolojiye sahip ağız mukoza hastalıkları bakteriyel, viral, fungal ve parazitik enfeksiyonlar olmak üzere dört grupta sınıflandırılabilir (Şekil 1).

Şekil 1. Dental plağa bağlı olmayan enfeksiyöz etiyolojili ağız mukoza hastalıkları sınıflaması

Hidatik kist

Echinococcus granulosus dediğimiz bir parazitin neden olduğu bir hastalıktır.[107] Yaygın olarak köpeklerle doğrudan temas ve köpek dışkısı ile kontamine olmuş yiyeceklerin yutulması yoluyla olur. En sık yerleşim yeri karaciğer ve akciğerlerdir (%80).[108] Parotis ve submandibular bezler, dil, maksiller sinüs, infratemporal fossa, parafaringeal boşluk ve pterygopalatin fossanın yanı sıra posterior veya anterolateral servikal bölgeleri içeren baş ve boyun bölgesinde yaklaşık %1-2 oranında görülür.[109] Klinik olarak iyi sınırlı, yumuşak veya sert, elastik, fluktuan ağrısız şişlikler olarak tanımlanırlar.[84]

Trişinoz

Tüm memelileri enfekte edebilen yuvarlak solucan paraziti olan T*richinella spiralis*'ten kaynaklanır. İnsanlara, iyi pişirilmemiş et (genellikle domuz eti) yoluyla bulaşabilir. Bağırsak evresinde karında şişlik, maküler veya peteşiyal döküntüler ve ishal, invaziv evrede ise ateş, hâlsizlik, romatizmal ağrılar, kaslarda sertleşme, yüzde şişme görülür.[110] Literatürde sistemik belirti göstermeyen oral trişinoz vakaları tanımlanmıştır. Bu vakalar alveoler krette, bukkal mukozada tekrarlayan şişlikler şeklinde semptom vermiştir. Trişinoz ile oral skuamöz hücreli karsinom arasında bir ilişki olabileceğini belirtilmiştir.[84]

Layşmanyazis

Leishmania cinsine ait protozoan parazitlerin neden olduğu visseral, kutanöz ve (nadiren) mukozal hastalıklardır.[84] Tipik lezyonlar yüz ve ekstremitelerde ufak kaşıntılı papül şeklinde başlayan, daha sonra kurutlanan ülsere granülomlardan oluşmaktadır. Mukozal layşmanyazis nazal mukozada başlar ve daha sonra orofarenks ve larenksi tutabilir.[111] Oral semptom olarak şişmiş, kolayca kanayan diş eti ve ödemli, kırmızı ve çatlaklı olarak tanımlanan yanak, küçük dil ve damak lezyonları bildirmiştir.

Kaynaklar

1. Stoopler ET, Sollecito TP. Oral mucosal diseases: evaluation and management. *Med. Clin.* 2014;98(6): 1323-1352.
2. Şirin Ş. Ağız ve Diş İnfeksiyonlarının Sınıflandırılması. *ANKEM Dergisi.* 1991; 5(4): 416-422.
3. Rivera-Hidalgo F, Stanford TW. Oral mucosal lesions caused by infective microorganisms I. Viruses and bacteria. *Periodontol. 2000*. 1999;21(1): 106-124.
4. Rowland RW. Necrotizing ulcerative gingivitis. *Ann. Periodontol.* 1999;4(1): 65-73.
5. Horning GM, Cohen ME. Necrotizing ulcerative gingivitis, periodontitis, and stomatitis: clinical staging and predisposing factors. *J. Periodontol.* 1995;66(11): 990-998.

6. Dufty J, Gkranias N, Donos N. Necrotising ulcerative gingivitis: a literature review. *Oral Health Prev Dent*. 2017;15(4): 321-327.
7. Roseburg T. The role of infection in periodontal disease. *Oral Surg Oral Med Oral Pathol.* 1952;5(4): 363-370.
8. de Montpréville VT, Nashashibi N, Dulmet EM. Actinomycosis and other bronchopulmonary infections with bacterial granules. *Ann. Diagn. Pathol.* 1999;3(2): 67-74.
9. Thukral R, Shrivastav K, Mathur V, et al. Actinomyces: A deceptive infection of oral cavity. *J. Korean Assoc. Oral Maxillofac. Surg.* 2017;43(4): 282-285.
10. Yadegarynia D, Merza MA, Sali S, et al. A rare case presentation of oral actinomycosis. *Int. J. Mycobacteriol*. 2013;2(3): 187-189.
11. Bennhoff DF. Actinomycosis: diagnostic and therapeutic considerations and a review of 32 cases. *The Laryngoscope*. 1984;94(9):1198-1217.
12. Brown JR. Human actinomycosis: a study of 181 subjects. *Hum. Pathol.* 1973;4(3): 319-330.
13. Ficarra G, Di Lollo S, Pierleoni F, et al. Actinomycosis of the tongue: a diagnostic challenge. *Head Neck.* 1993;15(1): 53-55.
14. Axiotis C, Schwartz R, Jennings T, et al. AIDS-related angiomatosis. *Am J Dermatopathol.* 1989;11(2): 177-181.
15. Cockerell C, Webster G, Whitlow M, et al. Epithelioid angiomatosis: a distinct vascular disorder in patients with the acquired immunodeficiency syndrome or AIDS-related complex. *Lancet.* 1987;330(8560): 654-656.
16. Eyer-Silva WDA, Soares PEMA, Azevedo MCVMD, et al. An unusual case of bacillary angiomatosis in the oral cavity of an AIDS patient who had no concomitant tegumentary lesions–case report and review. *Rev Inst Med Trop Sao Paulo*. 2017;59.
17. Glick M, Cleveland DB. Oral mucosal bacillary epithelioid angiomatosis in a patient with AIDS associated with rapid alveolar bone loss: case report. *J. Oral Pathol. Med.* 1993;22(5): 235-239.
18. Speight P, Zakrzewska J, Fletcher C. Epithelioid angiomatosis affecting the oral cavity as a first sign of HIV infection. *Br. Dent. J.* 1991;171(11): 367-370.
19. Bachelez H, Oksenhendler E, Lebbe C, et al. Bacillary angiomatosis in HIV-infected patients: report of three cases with different clinical courses and identification of Rochalimaea quintana as the aetiological agent. *Br. J. Dermatol.* 1995;133(6): 983-989.
20. Relman DA, Loutit JS, Schmidt TM, et al. The agent of bacillary angiomatosis: an approach to the identification of uncultured pathogens. *NEJM.* 1990;323(23):1573-1580.
21. Slater LN, Welch DF, Min K-W. Rochalimaea henselae causes bacillary angiomatosis and peliosis hepatis. *Arch. Intern. Med.* 1992;152(3):602-606.
22. Little JW. Gonorrhea: update. *Oral Surg. Oral Med. Oral Pathol. Oral Radiol.* 2006;101(2):137-43.
23. Highfield J. Diagnosis and classification of periodontal disease. *Aust. Dent. J.* 2009; 54(1): 11-26

24. Karakuzu A, Özçelik S. Oral mukozanın bakteriyel enfeksiyonları. *Turkiye Klinikleri J Dermatol- Special Topics*. 2015;8(4): 29-34.
25. Kamala R, Sinha A, Srivastava A, et al. Primary tuberculosis of the oral cavity. *Indian J Dent Res.* 2011;22(6): 835-838.
26. Kakisi OK, Kechagia AS, Kakisis IK, et al. Tuberculosis of the oral cavity: a systematic review. *Eur. J. Oral Sci.* 2010;118(2): 103-109.
27. Ji B GJL. Infectious diseases. 5th ed. Hoeprich PD JM, Ronald AR, editor. Philadelphia: Lippincott; 1994.
28. Alfieri N, Fleury RN, Opromolla DVA, et al. Oral lesions in borderline and reactional tuberculoid leprosy. *Oral Surg. Oral Med. Oral Pathol.* 1983;55(1): 52-57.
29. Bucci Jr F, Mesa M, Schwartz R, et al. Oral lesions in lepromatous leprosy. *J. Oral Med.* 1987;42(1): 4-6.
30. Sawyer D, Alagumba L, Lehnert J. Facial and oral manifestations of leprosy: an evaluation of the one hundred and four cases. *J Oral Med.* 1987;42(3): 143-149.
31. Newman, HN. The classification of periodontal diseases. In: Newman HN, Rees TD, Kinane DF, ed. Diseases of the periodontium. Northwood: Science Reviews Limited, 1993: 8-26.
32. Dilsiz A, Sevinc S. Therapy of a patient with acute streptococcal gingivitis: Case Report and Review of Literature. *JSM Dent.* 2014;2(2): 1-3.
33. Compilato D, Amato S, Campisi G. Resurgence of syphilis: a diagnosis based on unusual oral mucosa lesions. *Oral Surg. Oral Med. Oral Pathol. Oral Radiol.* 2009;108(3): 45-49.
34. Scott C, Flint S. Oral syphilis-re-emergence of an old disease with oral manifestations. *Int J Oral Maxillofac Surg*. 2005;34(1): 58-63.
35. Aquilina C, Viraben R, Denis P. Secondary syphilis simulating oral hairy leukoplakia. *JAAD.* 2003;49(4): 749-751.
36. Bruce AJ, Rogers III RS. Oral manifestations of sexually transmitted diseases. *Clin. Dermatol.* 2004;22(6): 520-527.
37. S M. Syphilis. In: GL Wolf K KS, Gilchrest BA, Paller AS, Leffell Djuvsland O, editor. Fitzpatrick's Dermatology in General Medicine. New York: McGraw Hill; 2008. p. 1955- 76.
38. Bagg J. Common infectious diseases. *Dent. Clin.*1996;40(2): 385-393.
39. Hashmey R SW. Infectious diseases: viral and rickettsial. In: Tierney LM Jr MS, Papadakis MA, editor. Current medical diagnosis and treatment. Stamford: CT: Appleton and Lange; 1997; 1203-1237.
40. Kushner D, Caldwell B. Hand-foot-and-mouth disease. *J Am Podiatr Med Assoc.* 1996;86(6): 257-259.
41. Zeuss MS, Miller CS, White DK. In situ hybridization analysis of human papillomavirus DNA in oral mucosal lesions. *Oral Surg. Oral Med. Oral Pathol.* 1991;71(6): 714-720.
42. Padayachee A. Human papillomavirus (HPV) types 2 and 57 in oral verrucae demonstrated by in situ hybridization. *J Oral Pathol Med.* 1994;23(9): 413-417.
43. Praetorius F. HPV-associated diseases of oral mucosa. *Clin. Dermatol.* 1997;15(3): 399-413.

44. Pringle GA. The role of human papillomavirus in oral disease. *Dental Clinics* 2014;58(2): 385-399.
45. Cohen PR, Hebert AA, Adler-Storthz K. Focal epithelial hyperplasia: Heck disease. *Pediatr. Dermatol.* 1993;10(3): 245-251.
46. Said AK, Leao JC, Fedele S, et al. Focal epithelial hyperplasia–an update. *J. Oral Pathol. Med.* 2013;42(6): 435-442.
47. Wen S, Tsuji T, Li X, et al. Detection and analysis of human papillomavirus 16 and 18 homologous DNA sequences in oral lesions. *Anticancer Res.* 1997;17(1A): 307-311.
48. Vesper M, Riethdorf S, Christoph E, et al. Nachweis humaner Papillomavirus (HPV)-DNA bei oraler Manifestation von Lichen planus. *Oral Maxillofac Surg.* 1997;1(1): 146-149.
49. Holmstrup P. Non-plaque-induced gingival lesions. *Ann. Periodontol.* 1999;4(1): 20-29.
50. Miller CS, Redding S. Diagnosis and management of orofacial herpes simplex virus infections. *Dent. Clin. N. Am.* 1992;36(4): 879-895.
51. Scully C, Epstein J, Porter S, Cox M. Viruses and chronic disorders involving the human oral mucosa. *Oral surgery, oral medicine, oral pathology.* 1991;72(5): 537-544.
52. Balasubramaniam R, Kuperstein AS, Stoopler ET. Update on oral herpes virus infections. *Dent. Clin.* 2014;58(2): 265-80.
53. Scully C, Monteil R, Sposto MR. Infectious and tropical diseases affecting the human mouth. *Periodontol. 2000.* 1998;18(1): 47-70.
54. Stoopler ET. Oral herpetic infections (HSV 1–8). *Dent. Clin.* 2005;49(1): 15-29.
55. Fatahzadeh M, Schwartz RA. Human herpes simplex virus infections: epidemiology, pathogenesis, symptomatology, diagnosis, and management. *JAAD.* 2007;57(5): 737-763.
56. Stoopler ET, Balasubramanlam R. Topical and systemic therapies for oral and perioral herpes simplex virus infections. *CDA J.* 2013;41(4): 259-262.
57. Scully C. Infectious diseases: review of the literature. In: Millard HD, Mason DR, ed. 2nd World Workshop on Oral Medicine. Ann Arbor: University of Michigan, 1995;3: 7-16.
58. Straus Se, Ostrove Jm, Inchauspé G, et al. Varicella-zoster virus infections: biology, natural history, treatment, and prevention. *Ann. Intern. Med.* 1988;108(2): 221-237.
59. Miller CS. Viral infections in the immunocompetent patient. *Dermatol. Clin.* 1996;14(2): 225-241.
60. Rentier B, Piette J, Baudoux L, et al. Lessons to be learned from varicella-zoster virus. *Vet. Microbiol.* 1996;53(1-2): 55-66.
61. Greenberg MS. Herpes virus infections. *Dent Clin North Am*. 1996;40(2): 359-368.
62. Millar E, Troulis M. Herpes zoster of the trigeminal nerve: the dentist's role in diagnosis and management. *J Can Dent Assoc.* 1994;60(5): 450-453.
63. Schwartz O, Pindborg J, Svenningsen A. Tooth exfoliation and necrosis of the alveolar bone following trigeminal herpes zoster in HIV-infected patient. *Tandlaegebladet*. 1989;93(16): 623-627.

64. Melbye M, Goedert T, Grossman R, Eyster ME, Biggar R. Risk of AIDS after herpes zoster. *Lancet.* 1987;329(8535): 728-731.

65. Premanathan M, Shakurfow FAA, Ismail AA, Berfad MA, Ebrahim AT, Awaj MM. Treatment of oral candidiasis (thrush) by Saccharomyces cerevisiae. *IJMMS.* 2011;3(3): 83-86.

66. Holmstrup P, Johnson NW. Chemicals in diagnosis and management of selected mucosal disorders affecting the gingiva. In Proceedings of the 2nd European Workshop on Periodontology. Berlin: Quintessence. 1997: 366-379.

67. Muzyka BC, Epifanio RN. Update on oral fungal infections. *Dent Clin North Am*. 2013;57(4): 561-581.

68. Laudenbach JM, Epstein JB. Treatment strategies for oropharyngeal candidiasis. *Expert Opin Pharmacother.* 2009;10(9): 1413-1421.

69. Slots J, Rams TE, Listgarten MA. Yeasts, enteric rods and pseudomonads in the subgingival flora of severe adult periodontitis. *Oral Microbiol Immunol.* 1988;3(2): 47-52.

70. Grbic JT, Mitchell-Lewis DA, Fine JB, et al. The relationship of candidiasis to linear gingival erythema in HIV-infected homosexual men and parenteral drug users. *J. Periodontol.* 1995;66(1): 30-37.

71. Holmstrup P, Axéll T. Classification and clinical manifestations of oral yeast infections. *Acta Odontol. Scand.* 1990;48(1): 57-59.

72. Holmstrup P, Samaranayake LP. Acute and AIDS Related Oral Candidosis. In: Oral Candidosis, Samaranayake LP, MacFarlane TW, Ed. Butterworth, London. 1990: 133-155.

73. Hartwick RW, Batsakis JG. Sinus aspergillosis and allergic fungal sinusitis. *Ann. Otol. Rhinol. Laryngol.* 1991;100(5): 427-430.

74. Scully C, Almeida de OP. Orofacial manifestations of the systemic mycoses. *J Oral Pathol Med*. 1992;21(7): 289-294.

75. Myoken Y, Sugata T, Kyo T-I, et al. Pathologic features of invasive oral aspergillosis in patients with hematologic malignancies. *J. Oral Maxillofac. Surg.* 1996;54(3): 263-270.

76. Benson-Mitchell R, Tolley N, Croft C, et al. Aspergillosis of the larynx. *J Laryngol Otol.* 1994;108(10): 883-885.

77. Chambers MS, Lyzak WA, Martin JW, et al. Oral complications associated with aspergillosis in patients with a hematologic malignancy: Presentation and treatment. *Oral Surg. Oral Med. Oral Pathol. Oral Radiol.* 1995;79(5): 559-563.

78. Ng KH, Siar CH. Review of oral histoplasmosis in Malaysians. *Oral Surg. Oral Med. Oral Pathol. Oral Radiol.* 1996;81(3): 303-307.

79. Rajah V, Essa A. Histoplasmosis of the oral cavity, oropharynx and larynx. *J Laryngol Otol.* 1993;107(1): 58-61.

80. Mattingly G, Rodu B. Differential diagnosis of oral mucosal ulcerations. *Compend Contin Educ Dent.* 1993;14(2): 141-150.

81. Anaissie E, Kantarjian H, Jones P, et al. Fusarium. A newly recognized fungal pathogen in immunosuppressed patients. Cancer 1986;57(11): 2141-2145.

82. Loh FC, Yeo JF, Tan WC, et al. Histoplasmosis presenting as hyperplastic gingival lesion. *J Oral Pathol Med.* 1989;18(9): 533-536.

83. Weed LA, Parkhill EM. The diagnosis of histoplasmosis in ulcerative disease of the mouth and pharynx. *Am J Clin. Pathol.* 1948;18(2): 30-140.

84. Stanford TW, Rivera-Hidalgo F. Oral mucosal lesions caused by infective microorganisms II. Fungi and parasites. *Periodontol. 2000.* 1999;21(1): 125-144.

85. Mincer HH, Oglesby Jr RJ. Intraoral North American blastomycosis. *Oral Surg. Oral Med. Oral Pathol.* 1966;22(1): 36-41.

86. Huang JS, Kok SH, Lee JJ, et al. Extensive maxillary sequestration resulting from mucormycosis. *Br J Oral Maxillofac Surg.* 2005;43(6): 532-534.

87. Akagün F, Şekercan Ö, Batmaz T, et al. Rinoorbital mukormikoz: palatal nekroz. *İstanbul Tıp Dergisi.* 2011;12(2): 96-100.

88. Santiso GM, Messina F, Gallo A, et al. Tongue lesion due to Cryptococcus neoformans as the first finding in an HIV-positive patient. *Rev Iberoam Micol.* 2021;38(1): 19-22.

89. Inoue H, Motohashi T, Ioku Y, et al. The detection of Cryptococcus in skeletal infection after tooth extraction in an acute myeloid leukemia patient. *IDCases.* 2020;19:e00700.

90. Anandi V, Vishwanathan P, Sasikala S, et al. Fusarium solani breast abscess. *Indian J Med Microbiol.* 2005;23(3): 198-199.

91. Myoken Y, Sugata T, Kyo T, et al. Oral Fusarium infection in a granulocytopenic patient with acute myelogenous leukemia: a case report. *J Oral Pathol Med.* 1995;24(5): 237-240.

92. Nucci M, Anaissie E. Fusarium infections in immunocompromised patients. *Clin Microbiol Rev.* 2007;20(4): 695-704.

93. Boutati EI, Anaissie EJ. Fusarium, a significant emerging pathogen in patients with hematologic malignancy: ten years' experience at a cancer center and implications for management. *Blood.* 1997;90(3): 999-1008.

94. Bonifaz A, Vázquez-González D, Macías B, et al. Oral geotrichosis: report of 12 cases. *J Oral Sci.* 2010;52(3):477-483.

95. Listemann H, Schönrock-Nabulsi P, Kuse R, et al. Geotrichosis of oral mucosa: Geotrichose der Mundschleimhaut. *Mycoses.* 1996;39(7-8): 289-291.

96. Heinic GS, Greenspan D, MacPhail LA, Greenspan JS. Oral Geotrichum candidum infection associated with HIV infection: a case report. *Oral Surg. Oral Med. Oral Pathol.* 1992;73(6): 726-728.

97. Oelz O, Schaffner A, Frick P, et al. Trichosporon capitatum: thrush-like oral infection, local invasion, fungaemia and metastatic abscess formation in a leukaemic patient. *J Infect.* 1983;6(2): 183-185.

98. Mahajan VK. Sporotrichosis: an overview and therapeutic options. *Dermatol Res Pract.* 2014;2014: 272376.

99. Theissing V, Schmidt W. Sporotrichosis of the paranasal sinuses and mouth, with skin involvement. *Z Laryngl Rhinol Otol.* 1957;36(3): 143-149.

100. Laniado-Laborin R, Alcantar-Schramm JM, Cazares-Adame R. Coccidioidomycosis: an update. *Current Fungal Infection Reports.* 2012;6: 113-120.

101. De Almeida O, Scully C. Oral lesions in the systemic mycoses. *Curr Opin Dent.* 1991;1(4): 423-428.
102. Hall M, Wall R. Myiasis of humans and domestic animals. *Adv Parasitol.* 1995;35: 257-334.
103. Jimson S, Prakash CA, Balachandran C, Raman M. Oral myiasis: case report. *Indian J Dent Res.* 2013;24(6): 750-752.
104. Bhatt A, Jayakrishnan A. Oral myiasis: a case report. *Int J Paediatr Dent.* 2000;10(1): 67-70.
105. Hakimi R, Yazdi I. Oral mucosa myiasis caused by Oestrus ovis. *Arc Iranian Med.* 2002;5: 194-196
106. Al-Ismaily M, Scully C. Oral myiasis: report of two cases. *Int J Paediatr Dent.* 1995;5(3): 177-179.
107. Saez J, Pinto P, Apt W, Zulantay I. Cystic echinococcosis of the tongue leading to diagnosis of multiple localizations. *Am J Trop Med Hyg.* 2001;65(4): 338-340.
108. Lavanya R, Kamath V, Komali Y, et al. Hydatid cyst of the buccal mucosa: An unusual presentation. *Indian J Dent.* 2015;6(3): 157-160.
109. Katılmış H, Öztürkcan S, Özdemir İ, et al. Primary hydatid cyst of the neck. *Am J Otolaryngol.* 2007;28(3): 205-207.
110. Miladinovic-Tasic N, Tasic S, Misic M. Trichinosis. *Acta Fac Med Naiss.* 2006;23(4): 215-222.
111. Despommier D, Gwadz RW, Hotez PJ. Parasitic diseases. 3rd ed. New York: Springer-Verlag, 1995: 89-93.

Bölüm 10

Oral Mikrobiyota Disbiyozisi İlişkili Sistemik Hastalık ve Durumlar

Doç. Dr. Doğukan Yılmaz

Oral Mikrobiyota ve Disbiyozis

Oral kavite kompleks bir mikrobiyal gruba ev sahipliği yapar. Mikrobiyom tanımı, konaktaki mikrobiyal varlıkları tanımlayan bir terimdir[1]. Bu terim 2001 yılında insan genom projesi ile Nobel ödülü almış Joshua Lederberg tarafından literatüre kazandırılmıştır. Aslında bu terim insan vücudunda bulunan kommensal, simbiyotik ve patojenik mikroorganizmalardan oluşan bir ekosistemi tanımlar[2]. Oral mikrobiyota, çoğunluğu bakteriler olmak üzere, virüs, protozoa, fungus ve arklardan meydana gelmiş bir yapıdır[3]. İnsan vücudundaki en büyük ikinci mikrobiyotaya rezervuar görevi görür ve uzun yıllardır bilimsel araştırmaların konusu olmuştur[4]. Ulaşılabilirlik yönünden sunduğu avantajlar ile insan vücudunda en iyi tanımlanmış mikrobiyota yapılarından biridir. Sindirim sisteminde en farklı çeşitliliğe sahip ekosistemdir[5]. Yetişkinlerde oral mikrobiyotada 700'ün üzerinde farklı tür tanımlanmıştır, inhalasyon ve çiğneme aktiviteleri ile sürekli bir mikrobiyal etkiye maruz kalmaktadır[6].

Oral kavite insan vücudunda başka bir bölgede bulunmayan bazı fiziksel özelliklere de sahiptir. Sert ve yumuşak dokuların bir arada bulunduğu bu ortamdaki yapılar epitel veya mukoza ile örtülmüştür. Oral kavite; dil, gingival sulkus, tonsiller, sert ve yumuşak damak olmak üzere farklı nişlerden meydana gelmektedir[7-9]. Bu yapılar salya ve diş eti oluğu sıvısı ile devamlı temas hâlindedir ve bu durum oral kaviteye mikroorganizmaların uygun koşullarda yaşamlarını devam ettirecek nem ve ısıyı sağlamaktadır (35-37°C)[10]. Oral kavite, sindirim sisteminin başlangıç noktası olmasından dolayı mikrobiyomun oluşumu ve idamesi için gerekli besin kaynakları açısından da oldukça zengindir. Salya 6,5-7,2 değerleri arasında stabil bir pH değerine sahiptir ve bu birçok bakteri türü için uygun bir değerdir[11]. Oral kavitenin bu nötral pH değerinin sağlanmasında primer komponent salyadır ancak oral kavitenin farklı alanlarının farklı pH değerlerine sahip olduğu da bilinmektedir. Kendine has bir mikrobiyal nişe ev sahipliği yapan salya, oral mikrobiyota ve elemanlarının homestazında önemli bir etkiye sahiptir[12]. Ağız sağlığı açısından mekanik temizlik etkisinin

Kaynaklar

1. Sender R, Fuchs S, Milo R. Are We Really Vastly Outnumbered? Revisiting the Ratio of Bacterial to Host Cells in Humans. *Cell.* 2016;164(3):337-340. doi: 10.1016/j.cell.2016.01.013
2. Kilian M, Chapple IL, Hannig M, et al. The oral microbiome- an update for oral healthcare professionals. *Br Dent J*. 2016;221(10):657-666. doi: 10.1038/sj.bdj.2016.865
3. Lee YH, Chung SW, Auh QS, et al. Progress in Oral Microbiome Related to Oral and Systemic Diseases: An Update. *Diagnostics (Basel)*. 2021;11(7):1283. doi: 10.3390/diagnostics11071283
4. Dewhirst FE, Chen T, Izard J, et al. The human oral microbiome. *J Bacteriol*. 2010; 192(19):5002-5017. doi: 10.1128/JB.00542-10
5. Gao L, Xu T, Huang G, et al. Oral microbiomes: more and more importance in oral cavity and whole body. *Protein Cell*. 2018;9(5):488-500. doi:10.1007/s13238-018-0548-1
6. Maukonen J, Mättö J, Suihko ML, et al. Intra-individual diversity and similarity of salivary and faecal microbiota. *J Med Microbiol*. 2008;57(12):1560-1568. doi: 10.1099/jmm.0.47352-0
7. Espinoza JL, Harkins DM, Torralba M, et al. Supragingival Plaque Microbiome Ecology and Functional Potential in the Context of Health and Disease. *mBio*. 2018;9(6):e01631-18. doi:10.1128/mBio.01631-18
8. Inquimbert C, Bourgeois D, Bravo M, et al. The Oral Bacterial Microbiome of Interdental Surfaces in Adolescents According to Carious Risk. *Microorganisms*. 2019;7(9):319. doi: 10.3390/microorganisms7090319
9. Asakawa M, Takeshita T, Furuta M, et al. Tongue Microbiota and Oral Health Status in Community-Dwelling Elderly Adults. *mSphere*. 2018;3(4):e00332-18. doi: 10.1128/mSphere.00332-18
10. Deo PN, Deshmukh R. Oral microbiome: Unveiling the fundamentals. *J Oral Maxillofac Pathol*. 2019; 23(1):122-128. doi: 10.4103/jomfp.JOMFP_304_18
11. Lim Y, Totsika M, Morrison M, et al. Oral Microbiome: A New Biomarker Reservoir for Oral and Oropharyngeal Cancers. *Theranostics*. 2017;7(17):4313-4321. doi: 10.7150/thno.21804
12. Güncü GN, Yilmaz D, Könönen E, et al. Salivary Antimicrobial Peptides in Early Detection of Periodontitis. *Front Cell Infect Microbiol*. 2015;5:99. doi: 10.3389/fcimb.2015.00099
13. Marsh PD, Do T, Beighton D, et al. Influence of saliva on the oral microbiota. *Periodontol 2000*. 2016;70(1):80-92. doi: 10.1111/prd.12098
14. Lynge Pedersen AM, Belstrøm D. The role of natural salivary defences in maintaining a healthy oral microbiota. *J Dent*. 2019;80(1):3-12. doi: 10.1016/j.jdent.2018.08.010
15. Thomas C, Minty M, Vinel A, et al. Oral Microbiota: A Major Player in the Diagnosis of Systemic Diseases. *Diagnostics (Basel)*. 2021;11(8):1376. doi: 10.3390/diagnostics11081376
16. Hojo K, Nagaoka S, Ohshima T, et al. Bacterial interactions in dental biofilm development. *J Dent Res*. 2009;88(11):982-990. doi:10.1177/0022034509346811
17. Li J, Helmerhorst EJ, Leone CW, et al. Identification of early microbial colonizers in human dental biofilm. *J Appl Microbiol*. 2004;97(6):1311-1318. doi:10.1111/j.1365-2672.2004.02420.x
18. Rosier BT, Marsh PD, Mira A. Resilience of the Oral Microbiota in Health: Mechanisms That Prevent Dysbiosis. *J Dent Res*. 2018;97(4):371-380. doi:10.1177/0022034517742139
19. Lamont RJ, Koo H, Hajishengallis G. The oral microbiota: dynamic communities and host interactions. *Nat Rev Microbiol*. 2018;16(12):745-759. doi:10.1038/s41579-018-0089-x

20. Takahashi N, Nyvad B. The role of bacteria in the caries process: ecological perspectives. *J Dent Res*. 2011;90(3):294-303. doi:10.1177/0022034510379602
21. Hajishengallis E, Parsaei Y, Klein MI, et al. Advances in the microbial etiology and pathogenesis of early childhood caries. *Mol Oral Microbiol*. 2017;32(1):24-34. doi:10.1111/omi.12152
22. Tanner ACR, Kressirer CA, Rothmiller S, et al. The Caries Microbiome: Implications for Reversing Dysbiosis. *Adv Dent Res*. 2018;29(1):78-85. doi:10.1177/0022034517736496
23. Socransky SS, Haffajee AD, Cugini MA, et al. Microbial complexes in subgingival plaque. *J Clin Periodontol*. 1998;25(2):134-144. doi:10.1111/j.1600-051x.1998.tb02419.x
24. Curtis MA, Diaz PI, Van Dyke TE. The role of the microbiota in periodontal disease. *Periodontol 2000*. 2020;83(1):14-25. doi:10.1111/prd.12296
25. Scannapieco FA, Dongari-Bagtzoglou A. Dysbiosis revisited: Understanding the role of the oral microbiome in the pathogenesis of gingivitis and periodontitis: A critical assessment. *J Periodontol*. 2021;92(8):1071-1078. doi:10.1002/JPER.21-0120
26. Abusleme L, Hoare A, Hong BY, et al. Microbial signatures of health, gingivitis, and periodontitis. *Periodontol 2000*. 2021;86(1):57-78. doi:10.1111/prd.12362
27. Krishnan K, Chen T, Paster BJ. A practical guide to the oral microbiome and its relation to health and disease. *Oral Dis*. 2017;23(3):276-286. doi:10.1111/odi.12509
28. Yamashita Y, Takeshita T. The oral microbiome and human health. *J Oral Sci*. 2017;59(2):201-206. doi:10.2334/josnusd.16-0856
29. Konkel JE, O'Boyle C, Krishnan S. Distal Consequences of Oral Inflammation. *Front Immunol*. 2019;10:1403. doi:10.3389/fimmu.2019.01403
30. Kleinstein SE, Nelson KE, Freire M. Inflammatory Networks Linking Oral Microbiome with Systemic Health and Disease. *J Dent Res*. 2020;99(10):1131-1139. doi:10.1177/0022034520926126
31. George N, Flamiatos E, Kawasaki K, et al. Oral microbiota species in acute apical endodontic abscesses. *J Oral Microbiol*. 2016;8:30989. doi:10.3402/jom.v8.30989
32. Gauthier S, Tétu A, Himaya E, et al. The origin of Fusobacterium nucleatum involved in intra-amniotic infection and preterm birth. *J Matern Fetal Neonatal Med*. 2011;24(11):1329-1332. doi:10.3109/14767058.2010.550977
33. Komiya Y, Shimomura Y, Higurashi T, et al. Patients with colorectal cancer have identical strains of *Fusobacterium nucleatum* in their colorectal cancer and oral cavity. *Gut*. 2019;68(7):1335-1337. doi:10.1136/gutjnl-2018-316661
34. Yumoto H, Hirota K, Hirao K, et al. The Pathogenic Factors from Oral Streptococci for Systemic Diseases. *Int J Mol Sci*. 2019;20(18):4571. doi:10.3390/ijms20184571
35. Shanahan F, Sheehan D. Microbial contributions to chronic inflammation and metabolic disease. *Curr Opin Clin Nutr Metab Care*. 2016;19(4):257-262. doi:10.1097/MCO.0000000000000282
36. Arneth B, Arneth R, Shams M. Metabolomics of Type 1 and Type 2 Diabetes. *Int J Mol Sci*. 2019;20(10):2467. doi:10.3390/ijms20102467
37. Graves DT, Ding Z, Yang Y. The impact of diabetes on periodontal diseases. *Periodontol 2000*. 2020;82(1):214-224. doi:10.1111/prd.12318
38. Kolb H, Martin S. Environmental/lifestyle factors in the pathogenesis and prevention of type 2 diabetes. *BMC Med*. 2017;15(1):131. doi:10.1186/s12916-017-0901-x

39. Sharma S, Tripathi P. Gut microbiome and type 2 diabetes: where we are and where to go? *J Nutr Biochem*. 2019;63:101-108. doi:10.1016/j.jnutbio.2018.10.003

40. Kolb H, Martin S. Environmental/lifestyle factors in the pathogenesis and prevention of type 2 diabetes. *BMC Med*. 2017;15(1):131. doi:10.1186/s12916-017-0901-x

41. Löe H. Periodontal disease. The sixth complication of diabetes mellitus. *Diabetes Care*. 1993;16(1):329-334.

42. Sharma N, Bhatia S, Sodhi AS, et al. Oral microbiome and health. *AIMS Microbiol*. 2018;4(1):42-66. doi:10.3934/microbiol.2018.1.42

43. Blasco-Baque V, Garidou L, Pomié C, et al. Periodontitis induced by *Porphyromonas gingivalis* drives periodontal microbiota dysbiosis and insulin resistance via an impaired adaptive immune response. *Gut*. 2017;66(5):872-885. doi:10.1136/gutjnl-2015-309897

44. Amano A. Disruption of epithelial barrier and impairment of cellular function by Porphyromonas gingivalis. *Front Biosci*. 2007;12:3965-3974. doi:10.2741/2363

45. Cani PD, Amar J, Iglesias MA, et al. Metabolic endotoxemia initiates obesity and insulin resistance. *Diabetes*. 2007;56(7):1761-1772. doi:10.2337/db06-1491

46. Omori K, Ohira T, Uchida Y, et al. Priming of neutrophil oxidative burst in diabetes requires preassembly of the NADPH oxidase. *J Leukoc Biol*. 2008;84(1):292-301. doi:10.1189/jlb.1207832

47. Wu YY, Xiao E, Graves DT. Diabetes mellitus related bone metabolism and periodontal disease. *Int J Oral Sci*. 2015;7(2):63-72. doi:10.1038/ijos.2015.2

48. Matsha TE, Prince Y, Davids S, et al. Oral Microbiome Signatures in Diabetes Mellitus and Periodontal Disease. *J Dent Res*. 2020;99(6):658-665. doi:10.1177/0022034520913818

49. Casarin RC, Barbagallo A, Meulman T, et al. Subgingival biodiversity in subjects with uncontrolled type-2 diabetes and chronic periodontitis. *J Periodontal Res*. 2013;48(1):30-36. doi:10.1111/j.1600-0765.2012.01498.x

50. Chapple IL, Genco R; Working group 2 of joint EFP/AAP workshop. Diabetes and periodontal diseases: consensus report of the Joint EFP/AAP Workshop on Periodontitis and Systemic Diseases. *J Clin Periodontol*. 2013;40(14):106-112. doi:10.1111/jcpe.12077

51. Ussar S, Fujisaka S, Kahn CR. Interactions between host genetics and gut microbiome in diabetes and metabolic syndrome. *Mol Metab*. 2016;5(9):795-803. doi:10.1016/j.molmet.2016.07.004

52. Abusleme L, Moutsopoulos NM. IL-17: overview and role in oral immunity and microbiome. *Oral Dis*. 2017;23(7):854-865. doi:10.1111/odi.12598

53. Xiao E, Mattos M, Vieira GHA, et al. Diabetes Enhances IL-17 Expression and Alters the Oral Microbiome to Increase Its Pathogenicity. *Cell Host Microbe*. 2017;22(1):120-128.e4. doi:10.1016/j.chom.2017.06.014

54. GBD 2017 Causes of Death Collaborators. Global, regional, and national age-sex-specific mortality for 282 causes of death in 195 countries and territories, 1980-2017: a systematic analysis for the Global Burden of Disease Study 2017. *Lancet*. 2019;22(10190):e44

55. Virani SS, Alonso A, Aparicio HJ, et al. Heart Disease and Stroke Statistics-2021 Update: A Report From the American Heart Association. *Circulation*. 2021;143(8):e254-e743. doi:10.1161/CIR.0000000000000950

56. Pietiäinen M, Liljestrand JM, Kopra E, et al. Mediators between oral dysbiosis and cardiovascular diseases. *Eur J Oral Sci*. 2018;126(1):26-36. doi:10.1111/eos.12423

57. Libby P, Buring JE, Badimon L, et al. Atherosclerosis. *Nat Rev Dis Primers*. 2019;5(1):56. doi:10.1038/s41572-019-0106-z

58. Mattila KJ, Nieminen MS, Valtonen VV, et al. Association between dental health and acute myocardial infarction. *BMJ*. 1989;298(6676):779-781. doi:10.1136/bmj.298.6676.779

59. Tonetti MS, Van Dyke TE; Working group 1 of the joint EFP/AAP workshop. Periodontitis and atherosclerotic cardiovascular disease: consensus report of the Joint EFP/AAP Workshop on Periodontitis and Systemic Diseases. *J Clin Periodontol*. 2013;40(14):24-29. doi:10.1111/jcpe.12089

60. Sanz M, Marco Del Castillo A, Jepsen S, et al. Periodontitis and cardiovascular diseases: Consensus report. *J Clin Periodontol*. 2020;47(3):268-288. doi:10.1111/jcpe.13189

61. Pavlic V, Peric D, Kalezic IS, et al. Identification of Periopathogens in Atheromatous Plaques Obtained from Carotid and Coronary Arteries. *Biomed Res Int*. 2021;2021:9986375. doi:10.1155/2021/9986375

62. Figuero E, Sánchez-Beltrán M, Cuesta-Frechoso S, et al. Detection of periodontal bacteria in atheromatous plaque by nested polymerase chain reaction. *J Periodontol*. 2011;82(10):1469-1477. doi:10.1902/jop.2011.100719

63. Koren O, Spor A, Felin J, et al. Human oral, gut, and plaque microbiota in patients with atherosclerosis. *Proc Natl Acad Sci U S A*. 2011;108(1):4592-4598. doi:10.1073/pnas.1011383107

64. Miyauchi S, Maekawa T, Aoki Y, et al. Oral infection with Porphyromonas gingivalis and systemic cytokine profile in C57BL/6.KOR-ApoE shl mice. *J Periodontal Res*. 2012;47(3):402-408. doi:10.1111/j.1600-0765.2011.01441.x

65. Chukkapalli SS, Rivera MF, Velsko IM, et al. Invasion of oral and aortic tissues by oral spirochete Treponema denticola in ApoE(-/-) mice causally links periodontal disease and atherosclerosis. *Infect Immun*. 2014;82(5):1959-1967. doi:10.1128/IAI.01511-14

66. Pussinen PJ, Vilkuna-Rautiainen T, Alfthan G, et al. Severe periodontitis enhances macrophage activation via increased serum lipopolysaccharide. *Arterioscler Thromb Vasc Biol*. 2004;24(11):2174-2180. doi:10.1161/01.ATV.0000145979.82184.9f

67. Caúla AL, Lira-Junior R, Tinoco EM, et al. The effect of periodontal therapy on cardiovascular risk markers: a 6-month randomized clinical trial. *J Clin Periodontol*. 2014;41(9):875-882. doi:10.1111/jcpe.12290

68. Zeigler CC, Wondimu B, Marcus C, et al. Pathological periodontal pockets are associated with raised diastolic blood pressure in obese adolescents. *BMC Oral Health*. 2015;15:41. doi:10.1186/s12903-015-0026-6

69. Amar S, Gokce N, Morgan S, et al. Periodontal disease is associated with brachial artery endothelial dysfunction and systemic inflammation. *Arterioscler Thromb Vasc Biol*. 2003;23(7):1245-1249. doi:10.1161/01.ATV.0000078603.90302.4A

70. Rizzo M, Banach M, Montalto G, et al. Lipid-lowering therapies and achievement of LDL-cholesterol targets. *Arch Med Sci*. 2012;8(4):598-600. doi:10.5114/aoms.2012.30281

71. Chotirmall SH, Gellatly SL, Budden KF, et al. Microbiomes in respiratory health and disease: An Asia-Pacific perspective. *Respirology*. 2017;22(2):240-250. doi:10.1111/resp.12971

72. Shukla SD, Budden KF, Neal R, et al. Microbiome effects on immunity, health and disease in the lung. *Clin Transl Immunology*. 2017;6(3):e133. doi:10.1038/cti.2017.6

73. Huffnagle GB, Dickson RP, Lukacs NW. The respiratory tract microbiome and lung inflammation: a two-way street. *Mucosal Immunol*. 2017;10(2):299-306. doi:10.1038/mi.2016.108

74. Halpin DMG, Criner GJ, Papi A, et al. Global Initiative for the Diagnosis, Management, and Prevention of Chronic Obstructive Lung Disease. The 2020 GOLD Science Committee Report on COVID-19 and Chronic Obstructive Pulmonary Disease. *Am J Respir Crit Care Med*. 2021;203(1):24-36. doi:10.1164/rccm.202009-3533SO

75. Budden KF, Shukla SD, Rehman SF, et al. Functional effects of the microbiota in chronic respiratory disease. *Lancet Respir Med*. 2019;7(10):907-920. doi:10.1016/S2213-2600(18)30510-1

76. Górska K, Paplińska-Goryca M, Nejman-Gryz P, et al. Eosinophilic and Neutrophilic Airway Inflammation in the Phenotyping of Mild-to-Moderate Asthma and Chronic Obstructive Pulmonary Disease. *COPD*. 2017;14(2):181-189. doi:10.1080/15412555.2016.1260539

77. Ko FW, Chan KP, Hui DS, et al. Acute exacerbation of COPD. *Respirology*. 2016;21(7):1152-1165. doi:10.1111/resp.12780

78. Moghoofei M, Azimzadeh Jamalkandi S, Moein M, et al. Bacterial infections in acute exacerbation of chronic obstructive pulmonary disease: a systematic review and meta-analysis. *Infection*. 2020;48(1):19-35. doi:10.1007/s15010-019-01350-1

79. Tan L, Wang H, Li C, et al. 16S rDNA-based metagenomic analysis of dental plaque and lung bacteria in patients with severe acute exacerbations of chronic obstructive pulmonary disease. *J Periodontal Res*. 2014;49(6):760-769. doi:10.1111/jre.12159

80. Hayata M, Watanabe N, Tamura M, et al. The Periodontopathic Bacterium Fusobacterium nucleatum Induced Proinflammatory Cytokine Production by Human Respiratory Epithelial Cell Lines and in the Lower Respiratory Organs in Mice. *Cell Physiol Biochem*. 2019;53(1):49-61. doi:10.33594/000000120

81. Li Q, Tan L, Wang H, et al. *Fusobacterium nucleatum* Interaction with *Pseudomonas aeruginosa* Induces Biofilm-Associated Antibiotic Tolerance via *Fusobacterium* Adhesin A. *ACS Infect Dis*. 2020;6(7):1686-1696. doi:10.1021/acsinfecdis.9b00402

82. Marouf N, Cai W, Said KN, et al. Association between periodontitis and severity of COVID-19 infection: A case-control study. *J Clin Periodontol*. 2021;48(4):483-491. doi:10.1111/jcpe.13435

83. Takahashi Y, Watanabe N, Kamio N, et al. Expression of the SARS-CoV-2 Receptor ACE2 and Proinflammatory Cytokines Induced by the Periodontopathic Bacterium *Fusobacterium nucleatum* in Human Respiratory Epithelial Cells. *Int J Mol Sci*. 2021;22(3):1352. doi:10.3390/ijms22031352

84. Mercado F, Marshall RI, Klestov AC, et al. Is there a relationship between rheumatoid arthritis and periodontal disease?. *J Clin Periodontol*. 2000;27(4):267-272. doi:10.1034/j.1600-051x.2000.027004267.x

85. Smolen JS, Aletaha D, McInnes IB. Rheumatoid arthritis. 2016;388(10055):1984]. *Lancet*. 2016;388(10055):2023-2038. doi:10.1016/S0140-6736(16)30173-8

86. de Pablo P, Dietrich T, McAlindon TE. Association of periodontal disease and tooth loss with rheumatoid arthritis in the US population. *J Rheumatol*. 2008;35(1):70-76.

87. Schwenzer A, Quirke AM, Marzeda AM, et al. Association of Distinct Fine Specificities of Anti-Citrullinated Peptide Antibodies With Elevated Immune Responses to Prevotella intermedia in a Subgroup of Patients With Rheumatoid Arthritis and Periodontitis. *Arthritis Rheumatol*. 2017;69(12):2303-2313. doi:10.1002/art.40227

88. Fuggle NR, Smith TO, Kaul A, et al Hand to Mouth: A Systematic Review and Meta-Analysis of the Association between Rheumatoid Arthritis and Periodontitis. *Front Immunol*. 2016;7:80. doi:10.3389/fimmu.2016.00080

89. Silvestre-Rangil J, Bagán L, Silvestre FJ, et al. Oral manifestations of rheumatoid arthritis. A cross-sectional study of 73 patients. *Clin Oral Investig*. 2016;20(9):2575-2580. doi:10.1007/s00784-016-1745-z

90. Mikuls TR, Payne JB, Yu F, et al. Periodontitis and Porphyromonas gingivalis in patients with rheumatoid arthritis. *Arthritis Rheumatol*. 2014;66(5):1090-1100. doi:10.1002/art.38348

91. Wegner N, Wait R, Sroka A, et al. Peptidylarginine deiminase from Porphyromonas gingivalis citrullinates human fibrinogen and α-enolase: implications for autoimmunity in rheumatoid arthritis. *Arthritis Rheum*. 2010;62(9):2662-2672. doi:10.1002/art.27552

92. Johansson L, Sherina N, Kharlamova N, et al. Concentration of antibodies against Porphyromonas gingivalis is increased before the onset of symptoms of rheumatoid arthritis. *Arthritis Res Ther*. 2016;18(1):201. doi:10.1186/s13075-016-1100-4

93. Konig MF, Abusleme L, Reinholdt J, et al. Aggregatibacter actinomycetemcomitans-induced hypercitrullination links periodontal infection to autoimmunity in rheumatoid arthritis. *Sci Transl Med*. 2016;8(369):369ra176. doi:10.1126/scitranslmed.aaj1921

94. Tong Y, Zheng L, Qing P, et al. Oral Microbiota Perturbations Are Linked to High Risk for Rheumatoid Arthritis. *Front Cell Infect Microbiol*. 2020;9:475. doi:10.3389/fcimb.2019.00475

95. Miranda LA, Islabão AG, Fischer RG, et al. Decreased interleukin-1beta and elastase in the gingival crevicular fluid of individuals undergoing anti-inflammatory treatment for rheumatoid arthritis. *J Periodontol*. 2007;78(8):1612-1619. doi:10.1902/jop.2007.060520

96. Teles F, Wang Y, Hajishengallis G, et al. Impact of systemic factors in shaping the periodontal microbiome. *Periodontol 2000*. 2021;85(1):126-160. doi:10.1111/prd.12356

97. Scher JU, Ubeda C, Equinda M, et al. Periodontal disease and the oral microbiota in new-onset rheumatoid arthritis. *Arthritis Rheum*. 2012;64(10):3083-3094. doi:10.1002/art.34539

98. Zhang X, Zhang D, Jia H, et al. The oral and gut microbiomes are perturbed in rheumatoid arthritis and partly normalized after treatment. *Nat Med*. 2015;21(8):895-905. doi:10.1038/nm.3914

99. López P, de Paz B, Rodríguez-Carrio J, et al. Th17 responses and natural IgM antibodies are related to gut microbiota composition in systemic lupus erythematosus patients. *Sci Rep*. 2016;6:24072. doi:10.1038/srep24072

100. Corrêa JD, Calderaro DC, Ferreira GA, et al. Subgingival microbiota dysbiosis in systemic lupus erythematosus: association with periodontal status. *Microbiome*. 2017;5(1):34. doi:10.1186/s40168-017-0252-z

101. Jensen JL, Bergem HO, Gilboe IM, et al. Oral and ocular sicca symptoms and findings are prevalent in systemic lupus erythematosus. *J Oral Pathol Med*. 1999;28(7):317-322. doi:10.1111/j.1600-0714.1999.tb02047.x

102. Mendonça SMS, Corrêa JD, Souza AF, et al. Immunological signatures in saliva of systemic lupus erythematosus patients: influence of periodontal condition. *Clin Exp Rheumatol*. 2019;37(2):208-214.

103. Hajishengallis G. The inflammophilic character of the periodontitis-associated microbiota. *Mol Oral Microbiol*. 2014;29(6):248-257. doi:10.1111/omi.12065

104. Silva de Araujo Figueiredo C, Gonçalves Carvalho Rosalem C, Costa Cantanhede AL, et al. Systemic alterations and their oral manifestations in pregnant women. *J Obstet Gynaecol Res*. 2017;43(1):16-22. doi:10.1111/jog.13150

105. Balan P, Chong YS, Umashankar S, et al. Keystone Species in Pregnancy Gingivitis: A Snapshot of Oral Microbiome During Pregnancy and Postpartum Period. *Front Microbiol*. 2018;9:2360. doi:10.3389/fmicb.2018.02360

106. Ye C, Kapila Y. Oral microbiome shifts during pregnancy and adverse pregnancy outcomes: Hormonal and Immunologic changes at play. *Periodontol 2000*. 2021;87(1):276-281. doi:10.1111/prd.12386

107. Sanz M, Kornman K; Working group 3 of joint EFP/AAP workshop. Periodontitis and adverse pregnancy outcomes: consensus report of the Joint EFP/AAP Workshop on Periodontitis and Systemic Diseases. *J Clin Periodontol*. 2013;40(14):164-169. doi:10.1111/jcpe.12083

108. Komine-Aizawa S, Aizawa S, Hayakawa S. Periodontal diseases and adverse pregnancy outcomes. *J Obstet Gynaecol Res*. 2019;45(1):5-12. doi:10.1111/jog.13782

109. Cobb CM, Kelly PJ, Williams KB, et al. The oral microbiome and adverse pregnancy outcomes. *Int J Womens Health*. 2017;9:551-559. doi:10.2147/IJWH.S142730

110. Fardini Y, Chung P, Dumm R, et al. Transmission of diverse oral bacteria to murine placenta: evidence for the oral microbiome as a potential source of intrauterine infection. *Infect Immun*. 2010;78(4):1789-1796. doi:10.1128/IAI.01395-09

111. Mukherjee C, Moyer CO, Steinkamp HM, et al. Acquisition of oral microbiota is driven by environment, not host genetics. *Microbiome*. 2021;9(1):54. doi:10.1186/s40168-020-00986-8

112. Ramadugu K, Bhaumik D, Luo T, et al. Maternal Oral Health Influences Infant Salivary Microbiome. *J Dent Res*. 2021;100(1):58-65. doi:10.1177/0022034520947665

113. Khor B, Gardet A, Xavier RJ. Genetics and pathogenesis of inflammatory bowel disease. *Nature*. 2011;474(7351):307-317. doi:10.1038/nature10209

114. Pickard JM, Zeng MY, Caruso R, et al. Gut microbiota: Role in pathogen colonization, immune responses, and inflammatory disease. *Immunol Rev*. 2017;279(1):70-89. doi:10.1111/imr.12567

115. Veloso FT. Extraintestinal manifestations of inflammatory bowel disease: do they influence treatment and outcome? *World J Gastroenterol*. 2011;17(22):2702-2707. doi:10.3748/wjg.v17.i22.2702

116. Said HS, Suda W, Nakagome S, et al. Dysbiosis of salivary microbiota in inflammatory bowel disease and its association with oral immunological biomarkers. *DNA Res*. 2014;21(1):15-25. doi:10.1093/dnares/dst037

117. Atarashi K, Suda W, Luo C, et al. Ectopic colonization of oral bacteria in the intestine drives T_H1 cell induction and inflammation. *Science*. 2017;358(6361):359-365. doi:10.1126/science.aan4526

118. Kitamoto S, Nagao-Kitamoto H, Hein R, et al. The Bacterial Connection between the Oral Cavity and the Gut Diseases. *J Dent Res*. 2020;99(9):1021-1029. doi:10.1177/0022034520924633

119. Qin N, Yang F, Li A, et al. Alterations of the human gut microbiome in liver cirrhosis. *Nature*. 2014;513(7516):59-64. doi:10.1038/nature13568

120. Meurman JH. Oral microbiota and cancer. *J Oral Microbiol*. 2010;2:10.3402/jom.v2i0.5195. doi:10.3402/jom.v2i0.5195

121. Ahn J, Chen CY, Hayes RB. Oral microbiome and oral and gastrointestinal cancer risk. *Cancer Causes Control*. 2012;23(3):399-404. doi:10.1007/s10552-011-9892-7

122. Fan X, Alekseyenko AV, Wu J, et al. Human oral microbiome and prospective risk for pancreatic cancer: a population-based nested case-control study. *Gut*. 2018;67(1):120-127. doi:10.1136/gutjnl-2016-312580

123. Allen M, Wang X, Burgess JD, et al. Conserved brain myelination networks are altered in Alzheimer's and other neurodegenerative diseases. *Alzheimers Dement*. 2018;14(3):352-366. doi:10.1016/j.jalz.2017.09.012

124. Condello C, Stöehr J. Aβ propagation and strains: Implications for the phenotypic diversity in Alzheimer's disease. *Neurobiol Dis*. 2018;109:191-200. doi:10.1016/j.nbd.2017.03.014

125. Shao QH, Zhang XL, Yang PF, et al. Amyloidogenic proteins associated with neurodegenerative diseases activate the NLRP3 inflammasome. *Int Immunopharmacol*. 2017;49:155-160. doi:10.1016/j.intimp.2017.05.027

126. Kamer AR, Craig RG, Niederman R, et al. Periodontal disease as a possible cause for Alzheimer's disease. *Periodontol 2000*. 2020;83(1):242-271. doi:10.1111/prd.12327

127. Chen CK, Wu YT, Chang YC. Association between chronic periodontitis and the risk of Alzheimer's disease: a retrospective, population-based, matched-cohort study. *Alzheimers Res Ther*. 2017;9(1):56. doi:10.1186/s13195-017-0282-6

128. Liu XX, Jiao B, Liao XX, et al. Analysis of Salivary Microbiome in Patients with Alzheimer's Disease. *J Alzheimers Dis*. 2019;72(2):633-640. doi:10.3233/JAD-190587

129. Sparks Stein P, Steffen MJ, Smith C, et al. Serum antibodies to periodontal pathogens are a risk factor for Alzheimer's disease. *Alzheimers Dement*. 2012;8(3):196-203. doi:10.1016/j.jalz.2011.04.006

130. Lukiw WJ. *Bacteroides fragilis*Lipopolysaccharide and Inflammatory Signaling in Alzheimer's Disease. *Front Microbiol*. 2016;7:1544. doi:10.3389/fmicb.2016.01544

131. Zhang J, Yu C, Zhang X, et al. Porphyromonas gingivalis lipopolysaccharide induces cognitive dysfunction, mediated by neuronal inflammation via activation of the TLR4 signaling pathway in C57BL/6 mice. *J Neuroinflammation*. 2018;15(1):37. doi:10.1186/s12974-017-1052-x

132. Poole S, Singhrao SK, Chukkapalli S, et al. Active invasion of Porphyromonas gingivalis and infection-induced complement activation in ApoE-/- mice brains. *J Alzheimers Dis*. 2015;43(1):67-80. doi:10.3233/JAD-140315

133. lievski V, Zuchowska PK, Green SJ, et al. Chronic oral application of a periodontal pathogen results in brain inflammation, neurodegeneration and amyloid beta production in wild type mice. *PLoS One*. 2018;13(10):e020494. doi:10.1371/journal.pone.0204941

134. Schwahn C, Frenzel S, Holtfreter B, et al. Effect of periodontal treatment on preclinical Alzheimer's disease-Results of a trial emulation approach. *Alzheimers Dement*. 2021;10.1002/alz.12378. doi:10.1002/alz.12378

135. Delli K, Reichart PA, Bornstein MM, et al. Management of children with autism spectrum disorder in the dental setting: concerns, behavioural approaches and recommendations. *Med Oral Patol Oral Cir Bucal*. 2013;18(6):e862-e868. doi:10.4317/medoral.19084

136. Lu YY, Wei IH, Huang CC. Dental health a challenging problem for a patient with autism spectrum disorder. *Gen Hosp Psychiatry*. 2013;35(2):214.e1-214.e2143. doi:10.1016/j.genhosppsych.2012.06.012

137. Qiao Y, Wu M, Feng Y, et al. Alterations of oral microbiota distinguish children with autism spectrum disorders from healthy controls. *Sci Rep*. 2018;8(1):1597. doi:10.1038/s41598-018-19982-y

138. Kumar H, Sharma B. Minocycline ameliorates prenatal valproic acid induced autistic behaviour, biochemistry and blood brain barrier impairments in rats. *Brain Res*. 2016;1630:83-97. doi:10.1016/j.brainres.2015.10.052

139. Wang X, Yang J, Zhang H, et al. Oral probiotic administration during pregnancy prevents autism-related behaviors in offspring induced by maternal immune activation via anti-inflammation in mice. *Autism Res*. 2019;12(4):576-588. doi:10.1002/aur.2079

140. Monsarrat P, Blaizot A, Kémoun P, et al. Clinical research activity in periodontal medicine: a systematic mapping of trial registers. *J Clin Periodontol*. 2016;43(5):390-400. doi:10.1111/jcpe.12534

141. Zalewska A, Waszkiewicz N, López-Pintor RM. The Use of Saliva in the Diagnosis of Oral and Systemic Diseases. *Dis Markers*. 2019;2019:9149503. doi:10.1155/2019/9149503

142. Kaczor-Urbanowicz KE, Wei F, Rao SL, et al. Clinical validity of saliva and novel technology for cancer detection. *Biochim Biophys Acta Rev Cancer*. 2019;1872(1):49-59. doi:10.1016/j.bbcan.2019.05.007

143. Kapoor P, Chowdhry A, Kharbanda OP, et al. Exploring salivary diagnostics in COVID-19: a scoping review and research suggestions. *BDJ Open*. 2021;7(1):8. doi:10.1038/s41405-021-00064-7

144. Mannoor MS, Tao H, Clayton JD, et al. Graphene-based wireless bacteria detection on tooth enamel. *Nat Commun*. 2012;3:763. doi:10.1038/ncomms1767

145. Belibasakis GN, Bostanci N, Marsh PD, et al. Applications of the oral microbiome in personalized dentistry. *Arch Oral Biol*. 2019;104:7-12. doi:10.1016/j.archoralbio.2019.05.023

146. Jiang S, Zeng J, Zhou X, et al. Drug Resistance and Gene Transfer Mechanisms in Respiratory/Oral Bacteria. *J Dent Res*. 2018;97(10):1092-1099. doi:10.1177/0022034518782659

147. Fang D, Shi D, Lv L, et al. Bifidobacterium pseudocatenulatum LI09 and Bifidobacterium catenulatum LI10 attenuate D-galactosamine-induced liver injury by modifying the gut microbiota. *Sci Rep*. 2017;7(1):8770. doi:10.1038/s41598-017-09395-8

148. Schneeberger M, Everard A, Gómez-Valadés AG, et al. Akkermansia muciniphila inversely correlates with the onset of inflammation, altered adipose tissue metabolism and metabolic disorders during obesity in mice. *Sci Rep*. 2015;5:16643. doi:10.1038/srep16643

149. Golub LM, Lee HM. Periodontal therapeutics: Current host-modulation agents and future directions. *Periodontol 2000*. 2020;82(1):186-204. doi:10.1111/prd.12315

150. Jourdain ML, Velard F, Pierrard L, et al. Cationic antimicrobial peptides and periodontal physiopathology: A systematic review. *J Periodontal Res*. 2019;54(6):589-600. doi:10.1111/jre.12676

151. Martinon P, Fraticelli L, Giboreau A, et al. Nutrition as a Key Modifiable Factor for Periodontitis and Main Chronic Diseases. *J Clin Med*. 2021;10(2):197. doi:10.3390/jcm10020197

152. Balta MG, Loos BG, Nicu EA. Emerging Concepts in the Resolution of Periodontal Inflammation: A Role for Resolvin E1. *Front Immunol*. 2017;8:1682. doi:10.3389/fimmu.2017.01682

153. Antonoglou GN, Knuuttila M, Niemelä O, et al. Low serum level of 1,25(OH)2 D is associated with chronic periodontitis. *J Periodontal Res*. 2015;50(2):274-280. doi:10.1111/jre.12207

Bölüm 11

Oral Mikrobiyota Kanser İlişkisi

Prof. Dr. Sibel Elif Gültekin

Kanser, günümüzde önlem, teşhis ve tedavideki son gelişmelere rağmen küresel sağlık sorunu olmaya devam etmekte olan, tüm dünyada en önemli morbidite ve mortalite nedenleri içerisinde yer alan hastalıktır. Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) 2020 yılı raporuna göre, kanser erken yaş ölüm sebepleri içerisinde (prematüre ölüm 30-69 yaşlarında) 183 ülkenin 134'ünde birinci veya ikinci, 45 ülkede ise üçüncü veya dördüncü sırada bulunmaktadır[1]. Kanser, büyük bölümü edinsel olarak kendiliğinden veya dış etkenlere bağlı olarak gerçekleşen epigenetik değişikliklerin de eşlik ettiği DNA mutasyonları ile karakterize genetik bir hastalıktır. Kanserlerin yüksek bir oranının (yaklaşık 1/3 olduğu tahmin edilmektedir) çevresel ve kalıtsal risk faktörlerine bağlanabilmesi nedeniyle etiyolojisi karmaşıktır. Kansere neden olan dış etkenler; kimyasallar, radyasyon enerjisi ve mikrobiyolojik ajanlar olarak üç karsinojenik grupta sınıflanmıştır[2]. Kanser vakalarının %15-20'sinde kanser gelişimi mikrobiyal patojenlerle gerçekleşmektedir. IARC monograf programı, 11 adet enfeksiyöz ajanı insan için karsinojenik ajan olarak tanımlamıştır. Bunlar 1 bakteri, 7 virüs ve 3 makroparazitten oluşmaktadır[1]. Kanser biyolojisindeki gelişmeler mikrobiyotanın karsinojenik süreci yönlendiren etkili bir çevresel faktör olduğunu ortaya koymaktadır. "Disbiyozis" olarak tanımlanan mikrobiyal dengesizlik hayvan ve insan modellerinde yaygın olarak araştırılmaktadır. Disbiyozis genel olarak hem mikrobiyal çeşitliliğin hem de yararlı mikropların kaybı ve patojenik mikropların ekspansiyonu ile karakterlidir[3, 4]. Bazı otörlere göre, disbiyozis zaman içerisinde kanser gelişimine neden olabilmektedir. Kanser gelişiminde mikrobiyotayı içeren patogenetik süreçleri tanımlamak için modeller önerilmiştir, bunların içerisinde önerilen en yaygın üç arketip şu şekildedir: Kanserojenezi ve tümör büyümesini teşvik edebilen kronik inflamasyon ve immün yanıtların tetiklenmesi, toksik metabolitlerin artışına yol açan metabolik aktivitenin değişmesi ve virüsün latent hâlinin kalkarak maligniteye yol açmasıdır[5].

Pek çok kanser türünde gelişen kronik inflamasyondan insan mikrobiyom elemanlarının sorumlu olabileceğinin tanımlanması ile birlikte, son yıllarda inflamasyon-kanser ilişkisi araştırmacıların ilgi odağı hâline gelmiştir[6]. İnflamasyonun kanser gelişiminde (karsinogenezis) rolü olabileceği görüşü ilk kez 150 yıl önce modern patolo-

artmış GK riski ile ilişkili olabileceği öne sürülmüştür[101]. Toplam 293 hasta üzerinde yürütülen bir çalışma da ise hastaların tükürük mikrobiyotalarında proinflamatuar takson *Corynebacterium* ve *Streptococcus*'un göreceli çokluğunun atrofik ve yüzeysel gastritli hastalara göre daha yüksek olduğu saptanmıştır[102]. Diğer bir araştırma da ise GK hastalarında *Neisseria* ve *P. gingivalis* yüksek seviyelerde izlenmiştir[103].

Akciğer Kanseri

Dünyada görülen en sık kanser türü olan akciğer kanseri, tüm yeni kanser olgularının %12,8'ini oluşturmaktadır. Tüm kanser ölümleri içinde, akciğer kanserinin, her iki cinste en sık ölüm nedeni olduğu ve kanser ölümlerinin de %18'inden sorumlu olduğu bilinmektedir. Akciğer kanserinin belirlenmiş risk faktörleri içerisinde başta sigara ve diğer tütün ürünlerinin kullanımı gelmektedir, bunu pasif sigara içiciliği, hava kirliliği, mesleki karsinojen maruziyeti takip etmektedir. Her biri farklı morfolojik özelliklere, moleküler karakterizasyona ve etiyolojiye sahip dört ana histolojik akciğer kanseri türü bulunmaktadır; bunlar adenokarsinom, skuamöz hücreli karsinom,küçük hücreli karsinom ve büyük hücreli karsinomdur[1].

Akciğer kanseri ile oral mikrobiyota ilişkisini araştıran çalışmalar gastrointestinal sistem kanserlerine göre daha sınırlıdır. Genel olarak akciğer kanseri ile birlikte sözü edilen oral mikrobiyota üyeleri *Veillonella, Capnocytophaga, Sterptococcus* ve *P. gingivalis*'tir[100, 33]. Akciğer kanserli ve sağlıklı olmak üzere toplam 114 bireyi kapsayan yakın tarihli bir çalışma, oral mikrobiyotadaki düşük alfa çeşitliliğinin, akciğer kanseri gelişme riskinin artmasıyla ilişkili olduğunu ortaya koymuştur[104]. Oral mikrobiyotanın belirli üyeleri ile ilgili olarak, akciğerin skuamöz hücreli karsinoması (SHK) olan hastalarda önemli ölçüde daha yüksek *Capnocytophaga* ve *Veillonella* seviyelerinin gözlendiği; küçük hücreli dışı akciğer kanseri (KHDAK) hastalarının tükürük mikrobiyota örneklerinde *Veillonella* ve *Streptococcus*'un arttığı bildirilmiştir[105, 35]. Ayrıca, *P. gingivalis*'in malign akciğer kanseri progresyonununa ait ilişkisinin olabileceğine dair veriler bulunmaktadır[106]. Henüz çok başlangıç aşamasında olan bu epidemiyolojik çalışmalarda oral mikrobiyomun etiyolojik ajan mı olduğu, yoksa immün aktivite ve hastalık belirteci mi olduğu açıklığa kavuşmuş değildir[107].

Kaynaklar

1. Wild CP, Weiderpass E, Stewart BW, editors. 2020. World Cancer Report: Cancer Research for Cancer Prevention. Lyon,France: International Agency for Research on Cancer.
2. Kumar, V., Abbas, A. K., & Aster, J. C. (2020). Robbins and Cotran pathologic basis of disease (Tenth edition.). Philadelphia, PA: Elsevier/Saunders.
3. Mascitti M, Togni L, Troiano G, et al. Beyond head and neck cancer: The relationship between oral microbiota and tumour development in distant organs. Front Cell Infect Microbiol 2019:9.

4. Meurman JH, Uittamo J. Oral micro-organisms in the etiology of cancer. Acta Odontol Scand 2008;66:321-6.

5. Plottel CS, Blaser MJ. Microbiome and malignancy. Cell Host Microbe 2011;10:324-35.

6. Kipanyula MJ, Seke Etet PF, Vecchio L, Farahna M, Nukenine EN, Nwabo Kamdje AH. Signaling pathways bridging microbial-triggered inflammation and cancer. Cell Signal (2013) 25:403–16. doi: 10.1016/j.cellsig.2012.10.014

7. Bhatelia K, Singh K, Singh R. TLRs: linking inflammation and breast cancer.Cell Signal (2014) 26:2350–7. doi: 10.1016/j.cellsig.2014.07

8. Cutolo M, Paolino S, Pizzorni C. Possible contribution of chronicinflammation in the induction of cancer in rheumatic diseases. Clin ExpRheumatol (2014) 32:839–47

9. Lynch SV, Pedersen O (2016). The human intestinal microbiome in health and disease. N Engl J Med. 375(24):2369–79.https://doi.org/10.1056/NEJMra1600266 PMID:27974040)

10. E. Caselli, C. Fabbri, M. D'Accolti, I. Soffritti, C. Bassi, S. Mazzacane, M. Franchi, Defining the oral microbiome by whole-genome sequencing and resistome analysis: the complexity of the healthy picture, BMC Microbiol. 20 (2020) 120,

11. P.N. Deo, R. Deshmukh, Oral microbiome: unveiling the fundamentals, J. Oral Maxillofac. Pathol. 23 (2019) 122–128,

12. Stasiewicz M, Karpiński TM. The oral microbiota and its role in carcinogenesis. Semin Cancer Biol. 2021 Nov 4:S1044-579X(21)00269-8. doi: 10.1016/j.semcancer.2021.11.002. Epub ahead of print. PMID: 34743032.

13. Vennikov SI, Greten FR, Karin M. Immunity, inflammation, and cancer. Cell. 2010 Mar;140(6):883–99

14. Chattopadhyay I, Verma M, Panda M. Role of oral microbiome signatures in diagnosis and prognosis of oral cancer. Technol Cancer Res Treat. 2019 Jan;18:1533033819867354.

15. Michaud DS, Lu J, Peacock-Villada AY, Barber JR, Joshu CE, Prizment AE, et al. Periodontal disease assessed using clinical dental measurements and cancer risk in the ARIC study. J Natl Cancer Inst. 2018 Aug;110(8): 843–54.

16. Michaud DS, Fu Z, Shi J, Chung M. Periodontal disease, tooth loss, and cancer risk. Epidemiol Rev. 2017 Jan;39(1):49–58.

17. Gholizadeh P, Eslami H, Kafil HS. Carcinogenesis mechanisms of Fusobacterium nucleatum. Biomed Pharmacother. 2017 May; 89:918–25.

18. Yilmaz O, Jungas T, Verbeke P, Ojcius DM. Activation of the phosphatidylinositol 3-kinase/Akt pathway contributes to survival of primary epithelial cells infected with the periodontal pathogen Porphyromonas gingivalis. Infect Immun. 2004 Jul;72(7):3743–51.

19. Tuominen H, Rautava J. Oral Microbiota and Cancer Development. Pathobiology : exploring the basis of disease. 2020 Nov 11.

20. Cook TJ. Blood dyscrasias as related to periodontal disease; with special reference to leukemia. J Periodontol (1947) 18:159–65. doi: 10.1902/ jop.1947.18.4.159

21. Wentz FM. Oral Manifestations of the Blood Diseases. J Am Dental Assoc (1952) 44:698–701. doi: 10.14219/jada.archive.1952.0114

22. Y. Chen, X. Chen, H. Yu, H. Zhou, S. Xu, Oral microbiota as promising diagnostic biomarkers for gastrointestinal cancer: a systematic review, Onco Targets Ther. 12 (2019) 11131–11144

23. Ferlay, J., Soerjomataram, I., Dikshit, R., Eser, S., Mathers, C., Rebelo, M., Parkin, D. M., Forman, D., Bray, F. 2015. Cancer incidence and mortality worldwide: sources, methods and major patterns in GLOBOCAN 2012. International journal of cancer, 136(5), E359–E386.

24. Sung, H., Ferlay, J., Siegel, R. L., Laversanne, M., Soerjomataram, I., Jemal, A., Bray, F. 2021. Global cancer statistics 2020: GLOBOCAN estimates of incidence and mortality worldwide for 36 cancers in 185 countries. CA: a cancer journal for clinicians, 10.3322/caac.21660.

25. Chaturvedi, A.K., Anderson, W.F., LortetTieulent, J. 2013. Worldwide trends in incidence rates for oral cavity and oropharyngeal cancers. Journal Clinical Oncology, 31, 4550- 4559.

26. Chen, Y.W., Chen, K.H., Huang, P.I., Chen, Y.C., Chiou, G.Y., Lo W.L. 2010. Cucurbitacin I suppressed stem-like property and enhanced radiation-induced apoptosis in head and neck squamous carcinoma--derived CD44(+) ALDH1(+) cells, Molecular Cancer Therapeutics, 9(11), 2879-92.

27. Slootweg, P.J., Eveson, J.W. 2005. Tumors of the oral cavity and oropharynx: introduction. In: Eveson JW, Reichart, P., Sidransky, D., Barnes, L., editors. Pathology and genetics of head and neck tumors. World Health Organization classification of tumors. Geneva, Switzerland: WHO Press, 230-39.

28. Syrjänen K, Syrjänen S, Lamberg M, Pyrhönen S, Nuutinen J. Morphological and immunohistochemical evidence suggesting human papillomavirus (HPV) involvement in oral squamous cell carcinogenesis. Int J Oral Surg. 1983 Dec;12(6):418-24

29. Hardefeldt HA, Cox MR, Eslick GD. Association between human papillomavirus (HPV) and oesophageal squamous cell carcinoma: a meta-analysis. Epidemiol Infect (2014) 142:1119–37.

30. Liyanage SS, Rahman B, Ridda I, Newall AT, Tabrizi SN, Garland SM, et al. The aetiological role of human papillomavirus in oesophageal squamous cell carcinoma: a meta-analysis. PLoS One (2013) 8:e69238.

31. Kakabadze MZ, Paresishvili T, Karalashvili L, Chakhunashvili D, Kakabadze Z. Oral microbiota and oral cancer: Review. Oncol Rev. 2020 Jul 6;14(2):476.

32. IARC monographs on the evaluation of carcinogenic risks to humans. IARC Monogr Eval Carcinog Risks to Humans 2010;93:9-38.

33. Irfan M, Delgado RZR, Frias-Lopez J. The Oral Microbiome and Cancer. Front Immunol. 2020 Oct 23;11:591088. doi: 10.3389/fimmu.2020.591088. PMID: 33193429; PMCID: PMC7645040.

34. Geng F, Liu J, Guo Y, Li C, Wang H, Wang H, et al. Persistent Exposure to Porphyromonas gingivalis Promotes Proliferative and Invasion Capabilities, and Tumorigenic Properties of Human Immortalized Oral Epithelial Cells. Front Cell Infect Microbiol (2017) 7:57.

35. L. Zhang, Y. Liu, H.J. Zheng, C.P. Zhang, The oral microbiota may have influence on oral cancer, Front. Cell. Infect. Microbiol. 9 (2019) 476,

36. Nagy KN, Sonkodi I, Szöke I, et al. The microflora associated with human oral carcinomas. Oral Oncol 1998;34:304-8.

37. Petersen C, Round JL. Defining dysbiosis and its influence on host immunity and disease. Cell Microbiol 2014;16:1024-33.

38. Lafuente Ibáñez de Mendoza I, Maritxalar Mendia X, García de la Fuente AM, et al. Role of Porphyromonas gingivalis in oral squamous cell carcinoma development: A systematic review. J Periodontal Res 2020;55:13-22.

39. Gilbert JA, Neufeld JD. Life in a world without microbes. PLoS Biol. 2014 Dec; 12(12):e1002020.
40. Wang B, Yao M, Lv L, Ling Z, Li L. The human microbiota in health and disease. Engineering. 2017 Feb;3(1):71–82
41. Perera M, Al-Hebshi NN, Speicher DJ, Perera I, Johnson NW. Emerging role of bacteria in oral carcinogenesis: a review with special reference to perio-pathogenic bacteria. J Oral Microbiol. 2016 Sep;8(1):32762.
42. Yang C-Y, Yeh Y-M, Yu H-Y, Chin C-Y, Hsu C-W, Liu H, et al. Oral Microbiota Community Dynamics Associated With Oral Squamous Cell Carcinoma Staging. Front Microbiol (2018) 9:862.
43. I. Ganly, L. Yang, R.A. Giese, Y. Hao, C.W. Nossa, L.G.T. Morris, M. Rosenthal, J. Migliacci, D. Kelly, W. Tseng, J. Hu, H. Li, S. Brown, Z. Pei, Periodontal pathogens are a risk factor of oral cavity squamous cell carcinoma, independent of tobacco and alcohol and human papillomavirus, Int. J. Cancer 145 (2019) 775–784
44. M.G. Torralba, G. Aleti, W. Li, K.J. Moncera, Y.-H. Lin, Y. Yu, M.M. Masternak, W. Golusinski, P. Golusinski, K. Lamperska, A. Edlund, M. Freire, K.E. Nelson, Oral microbial species and virulence factors associated with oral squamous cell carcinoma, Microb. Ecol. (2020)
45. Healy, Claire M., and Gary P. Moran. "The microbiome and oral cancer: more questions than answers." Oral oncology 89 (2019): 30-33.
46. Klimesova K, Jiraskova Zakostelska Z, Tlaskalova- Hogenova H. Oral bacterial and fungal microbiome impacts colorectal carcinogenesis. Front Microbiol. 2018 Apr; 9: 774.
47. Flanagan L, Schmid J, Ebert M, Soucek P, Kunicka T, Liska V, et al. Fusobacterium nucleatum associates with stages of colorectal neoplasia development, colorectal cancer and disease outcome. Eur J Clin Microbiol Infect Dis (2014) 33:1381–90.
48. Castellarin M, Warren RL, Freeman JD, Dreolini L, Krzywinski M, Strauss J, et al. Fusobacterium nucleatum infection is prevalent in human colorectal carcinoma. Genome Res (2012) 22:299–306.
49. Shang F-M, Liu H-L. Fusobacterium nucleatum and colorectal cancer: A review. World J Gastrointest Oncol (2018) 10:71–81.
50. Farrell JJ, Zhang L, Zhou H, Chia D, Elashoff D, Akin D, et al. Variations of oral microbiota are associated with pancreatic diseases including pancreatic cancer. Gut (2012) 61:582–8.
51. Flemer B, Warren RD, Barrett MP, Cisek K, Das A, Jeffery IB, et al. The oral microbiota in colorectal cancer is distinctive and predictive. Gut (2018) 67:1454–63
52. Koliarakis I, Messaritakis I, Nikolouzakis TK, Hamilos G, Souglakos J, Tsiaoussis J. Oral bacteria and intestinal dysbiosis in colorectal cancer. Int J Mol Sci. 2019 Aug; 20(17): 4146.
53. Fan X, Alekseyenko AV, Wu J, Peters BA, Jacobs EJ, Gapstur SM, et al. Human oral microbiome and prospective risk for pancreatic cancer: a population-based nested casecontrol study. Gut. 2018 Jan; 67(1): 120–7.
54. Ahn J, Chen CY, Hayes RB. Oral microbiome and oral and gastrointestinal cancer risk. Cancer Causes Control. 2012 Mar; 23(3): 399–404.
55. M. Kawasaki, Y. Ikeda, E. Ikeda, M. Takahashi, D. Tanaka, Y. Nakajima, S. Arakawa, Y. Izumi, S. Miyake, Oral infectious bacteria in dental plaque and saliva as risk factors in patients with esophageal cancer, Cancer 127 (2021) 512–519
56. Q. Wang, Y. Rao, X. Guo, N. Liu, S. Liu, P. Wen, S. Li, Y. Li, Oral microbiome in patients with oesophageal squamous cell carcinoma, Sci. Rep. 9 (2019) 19055,

57. M. Narikiyo, C. Tanabe, Y. Yamada, H. Igaki, Y. Tachimori, H. Kato, M. Muto, R. Montesano, H. Sakamoto, Y. Nakajima, H. Sasaki, Frequent and preferential infection of Treponema denticola, Streptococcus mitis, and Streptococcus anginosus in esophageal cancers, Cancer Sci. 95 (2004) 569–574,

58. E. Morita, M. Narikiyo, A. Yano, E. Nishimura, H. Igaki, H. Sasaki, M. Terada, N. Hanada, R. Kawabe, Different frequencies of Streptococcus anginosus infection in oral cancer and esophageal cancer, Cancer Sci. 94 (2003) 492–496,

59. Song X, Greiner-Tollersrud OK, Zhou H. Oral Microbiota Variation: A Risk Factor for Development and Poor Prognosis of Esophageal Cancer. Dig Dis Sci. 2021 Sep 9. doi: 10.1007/s10620-021-07245-2. Epub ahead of print. PMID: 34505256.

60. B.A. Peters, J. Wu, Z. Pei, L. Yang, M.P. Purdue, N.D. Freedman, E.J. Jacobs, S. M. Gapstur, R.B. Hayes, J. Ahn, Oral microbiome composition reflects prospective risk for esophageal cancers, Cancer Res. 77 (2017) 6777–6787

61. S. Gao, S. Li, Z. Ma, S. Liang, T. Shan, M. Zhang, X. Zhu, P. Zhang, G. Liu, F. Zhou, X. Yuan, R. Jia, J. Potempa, D.A. Scott, R.J. Lamont, H. Wang, X. Feng, Presence of Porphyromonas gingivalis in esophagus and its association with the clinicopathological characteristics and survival in patients with esophageal cancer, Infect Agent Cancer 11 (2016) 3

62. M.-F. Chen, M.-S. Lu, C.-C. Hsieh, W.-C. Chen, Porphyromonas gingivalis promotes tumor progression in esophageal squamous cell carcinoma, Cell Oncol. (Dordr.) 44 (2021) 373–384

63. J. Kong, X. Yuan, J. Wang, Y. Liu, W. Sun, B. Gu, Z. Lan, S. Gao, Frequencies of Porphyromonas gingivalis detection in oral-digestive tract tumors, Pathol. Oncol. Res. 27 (2021), 628942

64. Gao SG, Yang JQ, Ma ZK et al. Preoperative serum immunoglobulin G and A antibodies to Porphyromonas gingivalis are potential serum biomarkers for the diagnosis and prognosis of esophageal squamous cell carcinoma. BMC Cancer. 2018;18:17.

65. Yuan X, Liu Y, Kong J et al. Different frequencies of Porphyromonas gingivalis infection in cancers of the upper digestive tract. Cancer Lett. 2017;404:1–7.

66. Fan X, Alekseyenko AV, Wu J, Peters BA, Jacobs EJ, Gapstur SM, et al. Human oral microbiome and prospective risk for pancreatic cancer: a population-based nested case-control study. Gut (2018) 67:120–7.

67. Michaud DS, Izard J, Wilhelm-Benartzi CS, You D-H, Grote VA, Tjønneland A, et al. Plasma antibodies to oral bacteria and risk of pancreatic cancer in a large European prospective cohort study. Gut (2013) 62:1764–70.

68. Mitsuhashi K, Nosho K, Sukawa Y, Matsunaga Y, Ito M, Kurihara H, et al. Association of Fusobacterium species in pancreatic cancer tissues with molecular features and prognosis. Oncotarget (2015) 6:7209–20.

69. Farrell JJ, Zhang L, Zhou H, Chia D, Elashoff D, Akin D, et al. Variations of oral microbiota are associated with pancreatic diseases including pancreatic cancer. Gut (2012) 61:582–8.

70. Torres PJ, Fletcher EM, Gibbons SM, Bouvet M, Doran KS, Kelley ST. Characterization of the salivary microbiome in patients with pancreatic cancer. PeerJ (2015) 3:e1373.

71. Vogtmann E, Han Y, Caporaso JG, Bokulich N, Mohamadkhani A, Moayyedkazemi A, et al. Oral microbial community composition is associated with pancreatic cancer: A case-control study in Iran. Cancer Med (2020) 9:797–806.

72. Del Castillo E, Meier R, Chung M, Koestler DC, Chen T, Paster BJ, et al. The Microbiomes of Pancreatic and Duodenum Tissue Overlap and Are Highly Subject Specific but Differ between Pancreatic Cancer and Noncancer Subjects. Cancer Epidemiol Biomarkers Prev (2019) 28:370–83.

73. Olson SH, Satagopan J, Xu Y, Ling L, Leong S, Orlow I, et al. The oral microbiota in patients with pancreatic cancer, patients with IPMNs, and controls: a pilot study. Cancer Causes Control (2017) 28:959–69.

74. Lu H, Ren Z, Li A, Li J, Xu S, Zhang H, et al. Tongue coating microbiome data distinguish patients with pancreatic head cancer from healthy controls. J Oral Microbiol (2019) 11:1563409.

75. D. Hanahan, R.A. Weinberg, The hallmarks of cancer, Cell 100 (2000) 57–70,

76. Michaud DS, Fu Z, Shi J, Chung M. Periodontaldisease, tooth loss, and cancer risk. Epidemiol Rev. 2017 Jan; 39(1): 49–58.

77. Michaud DS, Joshipura K, Giovannucci E, Fuchs CS. A prospective study of periodontal disease and pancreatic cancer in US male health professionals. J Natl Cancer Inst. 2007 Jan; 99(2): 171–5.

78. Chen, S.; Su, T.; Zhang, Y.; Lee, A.; He, J.; Ge, Q.; Wang, L.; Si, J.; Zhuo, W.; Wang, L. Fusobacterium nucleatum promotes colorectal cancer metastasis by modulating KRT7-AS/ KRT7. Gut Microbes 2020, 11, 511–525.

79. Michaud, D.S.; Fu, Z.; Shi, J.; Chung, M. Periodontal Disease, Tooth Loss, and Cancer Risk. Epidemiologic Rev. 2017, 39, 49–58.

80. Lee, M.K.; Park, J.H.; Gi, S.H.; Hwang, Y.S. IL-1 Induces Fascin Expression and Increases Cancer Invasion. Anticancer. Res. 2018, 38, 6127–6132.

81. Yu TC, Zhou YL, Fang JY. Oral pathogen in the pathogenesis of colorectal cancer. J Gastroenterol Hepatol. 2021 Nov 26. doi: 10.1111/jgh.15743. Epub ahead of print. PMID: 34837266.

82. Kato I, Vasquez AA, Moyerbrailean G, Land S, Sun J, Lin HS, et al. Oral microbiome and history of smoking and colorectal cancer. J Epidemiol Res. 2016 Oct; 2(2): 92–101.

83. Yang Y, Cai Q, Shu XO, Steinwandel MD, Blot WJ, Zheng W, et al. Prospective study of oral microbiome and colorectal cancer risk in low-income and African American populations. Int J Cancer. 2019 May; 144(10):2381–9.

84. Okumura S, Konishi Y, Narukawa Met al. Gut bacteria identified incolorectal cancer patients promote tumourigenesis via butyratesecretion [J].Nat. Commun.2021;12: 5674

85. Wang X, Jia Y, Wen Let al.Porphyromonas gingivalispromotescolorectal carcinoma by activating the hematopoietic NLRP3inflammasome [J].Cancer Res.2021;81: 2745–59.

86. Mao S, Park Y, Hasegawa Yet al. Intrinsic apoptotic pathways ofgingival epithelial cells modulated byPorphyromonas gingivalis[J].Cell. Microbiol.2007;9: 1997–2007.

87. Yao L, Jermanus C, Barbetta Bet al.Porphyromonas gingivalisinfection sequesters pro-apoptotic bad through Akt in primary gingivalepithelial cells [J].Mol. Oral Microbiol.2010;25:89–101.

88. Iwahori K, Serada S, Fujimoto Met al. Overexpression of SOCS3exhibits preclinical antitumor activity against malignant pleuralmesothelioma [J].Int. J. Cancer2011;129: 1005–17.

89. Yilmaz O, Yao L, Maeda Ket al. ATP scavenging by the intracellular pathogen Porphyromonas gingivalis inhibits P2X7-mediated host-cellapoptosis [J].Cell. Microbiol.2008;10: 863–75

90. Zhou Y, Sztukowska M, Wang Qet al. Noncanonical activation ofβ-catenin byPorphyromonas gingivalis[J].Infect. Immun.2015;83:3195–203.

91. Mu W, Jia Y, Chen Xet al. IntracellularPorphyromonas gingivalispromotes the proliferation of colorectal cancer cells via theMAPK/ERK signaling pathway [J].Front. Cell. Infect. Microbiol.2020;10: 584798

92. Komiya Y, Shimomura Y, Higurashi Tet al. Patients with colorectalcancer have identical strains ofFusobacterium nucleatumin theircolorectal cancer and oral cavity [J].Gut2019;68: 1335–7.

93. Mima K, Nishihara R, Qian ZRet al.Fusobacterium nucleatumincolorectal carcinoma tissue and patient prognosis [J].Gut2016;65:1973–80.

94. Yu T, Guo F, Yu Yet al.Fusobacterium nucleatumpromoteschemoresistance to colorectal cancer by modulating autophagy [J].Cell2017;170: 548–63.e16

95. Irfan M, Delgado RZR, Frias-Lopez J. The Oral Microbiome and Cancer. Front Immunol. 2020 Oct 23;11:591088. doi: 10.3389/fimmu.2020.591088. PMID: 33193429; PMCID: PMC7645040.

96. Abed J, Maalouf N, Manson ALet al. Colon cancer-associatedFusobacterium nucleatummay originate from the oral cavity and reachcolon tumors via the circulatory system [J].Front. Cell. Infect.Microbiol.2020;10: 400

97. Kostic AD, Gevers D, Pedamallu CSet al. Genomic analysis identifiesassociation ofFusobacteriumwith colorectal carcinoma [J].GenomeRes.2012;22: 292–8.

98. Castellarin M, Warren RL, Freeman JDet al.Fusobacteriumnucleatuminfection is prevalent in human colorectal carcinoma [J].Genome Res.2012;22: 299–306

99. Tahara T, Yamamoto E, Suzuki Het al.Fusobacteriumin colonicfloraand molecular features of colorectal carcinoma [J].Cancer Res.2014;74: 1311–8

100. Stasiewicz M, Karpiński TM. The oral microbiota and its role in carcinogenesis. Semin Cancer Biol. 2021 Nov 4:S1044-579X(21)00269-8. doi: 10.1016/j.semcancer.2021.11.002. Epub ahead of print. PMID: 34743032.

101. J. Wu, S. Xu, C. Xiang, Q. Cao, Q. Li, J. Huang, L. Shi, J. Zhang, Z. Zhan, Tongue coating microbiota community and risk effect on gastric cancer, J. Cancer 9 (2018) 4039–4048

102. K. Huang, X. Gao, L. Wu, B. Yan, Z. Wang, X. Zhang, L. Peng, J. Yu, G. Sun, Y. Yang, Salivary microbiota for gastric cancer prediction: an exploratory study, Front. Cell. Infect. Microbiol. 11 (2021), 640309

103. S. Kageyama, T. Takeshita, K. Takeuchi, M. Asakawa, R. Matsumi, M. Furuta, Y. Shibata, K. Nagai, M. Ikebe, M. Morita, M. Masuda, Y. Toh, Y. Kiyohara, T. Ninomiya, Y. Yamashita, Characteristics of the salivary microbiota in patients with various digestive tract cancers, Front. Microbiol. 10 (2019) 1780,

104. H.D. Hosgood, Q. Cai, X. Hua, J. Long, J. Shi, Y. Wan, Y. Yang, C. Abnet, B. A. Bassig, W. Hu, B.-T. Ji, M. Klugman, Y. Xiang, Y.-T. Gao, J.Y. Wong, W. Zheng, N. Rothman, X.-O. Shu, Q. Lan, Variation in oral microbiome is associated with future risk of lung cancer among never-smokers, Thorax 76 (2021) 256–263

105. X. Yan, M. Yang, J. Liu, R. Gao, J. Hu, J. Li, L. Zhang, Y. Shi, H. Guo, J. Cheng, M. Razi, S. Pang, X. Yu, S. Hu, Discovery and validation of potential bacterial biomarkers for lung cancer, Am. J. Cancer Res. 5 (2015) 3111–3122.

106. Y. Liu, X. Yuan, K. Chen, F. Zhou, H. Yang, H. Yang, Y. Qi, J. Kong, W. Sun, S. Gao, Clinical significance and prognostic value of Porphyromonas gingivalis infection in lung cancer, Transl. Oncol. 14 (2021), 100972

107. Christiani DC. The oral microbiome and lung cancer risk. Thorax. 2021 Mar;76(3):216-217. Epub 2020 Dec 14. PMID: 33318238.

Bölüm 12

Sigara ve Diğer Tütün Ürünleri Kullanımının Ağız Mikrobiyotasına Etkisi

Prof. Dr. Gülnur Emingil

Günümüzde önlenebilen ölüm nedenleri arasında en önemlisi olan tütün ve ürünleri dünya sağlığının bir numaralı tehlikesidir. Başta sigara olmak üzere tütün ürünlerinin kullanımı vücudun hemen hemen her organ sistemini etkiler, ağız hastalıkları ve çok çeşitli sistemik hastalıklar için önlenebilir bir risk faktörüdür. Ağız boşluğu sigara ve diğer tütün ürünlerinin kullanımının kanserojen, mikrobiyal, immünolojik ve klinik etkilerinin en sık görüldüğü yerdir. Sigara ağız ortamının ekolojisini ve dokularının iyileşme potansiyelini etkiler. Periodontal hastalığın, şiddetini, ilerlemesini ve periodontal tedaviye olan yanıtı etkileyen önemli bir risk faktörüdür. Ağız mikrobiyomu sigara dumanına maruz kalıp etkilenen ilk ekosistemlerden biridir. İnsan mikrobiyomunun önemli bir bölümünü oluşturan ağız mikrobiyomu, insan vücudunun en çeşitli ve yoğun nüfuslu ikinci mikrobiyomudur. İçeriği antibiyotik, diyet, alkol ve sigara gibi birçok risk faktörüne karşı hassastır. Sigara ağız içerisinde diş eti, dil, yanak mukozası ve dental plakta bulunan mikroorganizmaları etkiler. Sigaranın ağız mikrobiyomu üzerindeki etkisi hem mikrobiyal ekosistem, hem de doğal ve kazanılmış bağışık sistemi düzenleyen yollar üzerinden gerçekleşir. Bölümün amacı; güncel literatür ışığında sigara ve diğer tütün ürünleri kullanımının ağız mikrobiyomuna olan etkisinin irdelenmesidir.

Giriş

Küresel tütün salgını dünyada önlenebilir hastalık ve ölüm sebepleri arasında ilk sırada yer almaktadır. Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) ilk kez 1979 yılında "Sigara ya da Sağlık; Seçim Sizin" (*Smoking OR Health, Choice is Yours*) ifadesini kullanarak, Dünya Sağlık Günü'nde sigara kullanımının sağlık üzerindeki etkisine dikkat çekmiştir (1). Bu ifade 1988 yılında "Sigara ya da Sağlık; Sağlığı Seçin" şeklinde Dünya 1. Tütünsüz Günü'nün temasını oluşturmuştur. Tütünün zararlarına dikkat

Kaynaklar

1. Mahler H. Tobacco or health: choose health. World Health Forum. 1988;9(1):78-83.
2. WHO global report on trends in prevalence of tobacco smoking 2000-2025, second edition ISBN 978-92-4-151417-0
3. World Health Organization. (2017). WHO report on the global tobacco epidemic, 2017: monitoring tobacco use and prevention policies. World Health Organization. https://apps.who.int/iris/handle/10665/255874.
4. GBD 2019 Tobacco Collaborators. Spatial, temporal, and demographic patterns in prevalence of smoking tobacco use and attributable disease burden in 204 countries and territories, 1990–2019: a systematic analysis from the Global Burden of Disease Study 2019. Lancet 2021; 397: 2337–60.
5. Mathers CD, Loncar D. Projections of global mortality and burden of disease from 2002 to 2030. PLoS Medicine. 2006; 3(11):e442.
6. https://tobaccoatlas.org/wp-content/uploads/pdf/turkey-country-facts.pdf
7. The Health Consequences of Smoking: A Report of the Surgeon General; U.S. Department of Health and Human Services: Atlanta, GA, USA, 2004; pp. 1-910.
8. The Health Consequences of Involuntary Exposure to Tobacco Smoke: A Report of the Surgeon General; U.S. Department of Health and Human Services: Atlanta, GA, USA, 2006; pp. 1-709.
9. Rodgman, A., and Perfetti, T. A. The Chemical Components of Tobacco and Tobacco Smoke. Boca Raton, FL: CRC press. 2013. doi: 10.1201/b13973
10. Centers for Disease Control and Prevention (US); National Center for Chronic Disease Prevention and Health Promotion (US); Office on Smoking and Health (US). How Tobacco Smoke Causes Disease: The Biology and Behavioral Basis for Smoking-Attributable Disease Atlanta (GA): Centers for Disease Control and Prevention (US); 2010. ISBN-13: 978-0-16-084078-4
11. Pauly, J. L., and Paszkiewicz, G. Cigarette smoke, bacteria, mold, microbial toxins, and chronic lung inflammation. 2011. J. Oncol. 2011:819129.
12. Behr J, Nowak D. Tobacco smoke and respiratory disease. ERS Journals Ltd. European Respiratory Monograph 2002; 21: 161-79.
13. Talhout, R., Schulz, T., Florek, E., Van Benthem, J., Wester, P., and Opperhuizen, A. Hazardous compounds in tobacco smoke. 2011 Int. J. Environ. Res. Public Health 8, 613–628.
14. U.S. FDA (2020) Section 904 of the Federal Food, drug, and cosmetic act - submission of health information to the secretary. FDA. https:// www.fda.gov/tobacco-products/rules-regulations-and-guidance/ section-904-federal-food-drug-and-cosmetic-act-submission- health-information-secretary
15. Witschi H. Carcinogenic activity of cigarette smoke gas phase and its modulation by beta-carotene and N-acetylcysteine. 2005*Toxicol Sci* 84:81-87.
16. Hecht SS. Biochemistry, biology, and carcinogenic- ity of tobacco-specific N-nitrosamines. Chem Res Toxicol 1998; 11(6):559–603
17. Han J, Sanad YM, Deck J, Sutherland JB, Li Z, Walters MJ, Duran N, Holman MR, Foley SL. Bacterial Populations Associated with Smokeless Tobacco Products. Appl Environ Microbiol. 2016 Sep 30;82(20):6273-6283.
18. Chattopadhyay S, Malayil L, Mongodin EF, Sapkota AR. A roadmap from unknowns to knowns: Advancing our understanding of the microbiomes of commercially available tobacco products. Appl Microbiol Biotechnol. 2021 Apr;105(7):2633-2645.

19. Huang, J., Yang, J., Duan, Y., Gu, W., Gong, X., Zhe, W., et al. Bacterial diversities on unaged and aging flue-cured tobacco leaves estimated by 16S rRNA sequence analysis. Appl. Microbiol. Biotechnol. 2010; 88: 553–562.
20. Tyx, R. E., Stanfill, S. B., Keong, L. M., Rivera, A. J., Satten, G. A., and Watson, C. H. (2016). Characterization of bacterial communities in selected smokeless tobacco products using 16S rDNA analysis. PLoS ONE 11:e0146939. doi: 10. 1371/journal.pone.0146939
21. Rivera AJ, Tyx RE, Keong LM, Stanfill SB, Watson CH. Microbial communities and gene contributions in smokeless tobacco products. Appl Microbiol Biotechnol. 2020;104(24):10613-10629.
22. Chopyk J, Chattopadhyay S, Kulkarni P, Smyth EM, Hittle LE, Paulson JN, Pop M, Buehler SS, Clark PI, Mongodin EF, Sapkota AR. Temporal Variations in Cigarette Tobacco Bacterial Community Composition and Tobacco-Specific Nitrosamine Content Are Influenced by Brand and Storage Conditions. Front Microbiol. 2017 Mar 7;8:358.
23. Benowitz NL. Cotinine as a biomarker of environmental tobacco smoke exposure. Epidemiol Rev. 1996;18(2):188-204. doi:10.1093/oxfordjournals.epirev.a017925
24. Etzel RA. A review of the use of saliva cotinine as a marker of tobacco smoke exposure. Prev Med. 1990;19(2):190- 197.
25. Wagenknecht DR, BalHaddad AA, Gregory RL. Effects of Nicotine on Oral Microorganisms, Human Tissues, and the Interactions between Them Current Oral Health Reports volume 5, pages 78–87 (2018)
26. Palmer RM, Wilson RF, Hasan AS, Scott DA. Mechanisms of action of environmental factors—tobacco smoking. J Clin Periodontol. 2005; 32(Suppl 6):180-195.
27. Kumar PS. Interventions to prevent periodontal disease in tobacco-, alcohol-, and drug-dependent individuals.Periodontol 2000. 2020; Oct;84(1):84-101.
28. Kumar PS, Clark P, Brinkman MC, Saxena D.. Novel nicotine delivery systems. Adv Dent Res. 2019; 30:11–15.
29. Centers for Disease Control and Precention. Tobacco Marketing and Products. Bidis and Kreteks. Available at: https://www.cdc.gov/tobacco/data_statistics/fact_sheets/tobacco_indus- try/bidis_kreteks/index.htm. Accessed Feb 19, 2020.
30. Martins SR, Santos UP. Waterpipe smoking, a form of tobacco consumption that is on the rise. J Bras Pneumol. 2019;45(5):e20190315.
31. O'Connor RJ. Non-cigarette tobacco products: What have we learned and where are we headed? Tob Control 2012; 21: 181-90.
32. Prignot JJ, Sasco AJ, Poulet E, et al. Alternative forms of tobacco use. Int J Tuberc Lung Dis 2008;12:718e27.
33. Siddiqi K, Shah S, Abbas SM, Vidyasagaran A, Jawad M, Dogar O, Sheikh A. Global burden of disease due to smokeless tobacco consumption in adults: analysis of data from 113 countries. BMC Med. 2015 Aug 17;13:194.
34. Watson CH, Polzin GM, Calafat AM, Ashley DL. Determination of the Tar, Nicotine, and Carbon Monoxide Yields in the Smoke of Bidi Cigarettes. Nicotine & Tobacco Research. 2003;5(5):747–53
35. Vupputuri S, Hajat C, Al-Houqani M, Osman O, Sreedharan J, Ali R, Crookes AE, Zhou S, Sherman SE, Weitzman M; United Arab Emirates Tobacco Control Research Collaborative. Midwakh/dokha tobacco use in the Middle East: much to learn. Tob Control. 2016 Mar;25(2):236-41.

36. Al-Houqani, M., Ali, R. & Hajat, C. Tobacco Smoking Using Midwakh Is an Emerging Health Problem – Evidence from a Large Cross-Sectional Survey in the United Arab Emirates. PLOS ONE 7, e39189 (2012).
37. Aljarrah K, Ababneh ZQ, Al-Delaimy WK. Perceptions of hookah smoking harmfulness: predictors and characteristics among current hookah users. Tob Induc Dis. 2009;5(1):16.
38. Badran M, Laher I. Waterpipe (shisha, hookah) smoking, oxidative stress and hidden disease potential. Redox Biol. 2020 Jul;34:101455.
39. Maziak W, Rastam S, Ibrahim I, Ward KD, Shihadeh A, Eissenberg T. CO exposure, puff topography, and subjective effects in water-pipe tobacco smokers. Nicotine Tob Res. 2009;11(7):806-811.
40. Neergaard J, Singh P, Job J, Montgomery S. Waterpipe smoking and nicotine exposure: a re-view of the current evidence. Nicotine Tob Res 2007; 9: 987-94.
41. Printz C. Users of smokeless tobacco had higher levels of expo- sure to nicotine, carcinogens than cigarette smokers. Cancer. 2016;122(7):987-987.
42. Malson JL, Sims K, Murty R, Pickworth WB. Comparison of the nicotine content of tobacco used in bidis and conventional cigarettes. Tob Control. 2001;10:181–3.
43. Vishwakarma A, Verma D. Microorganisms: crucial players of smokeless tobacco for several health attributes. Appl Microbiol Biotechnol. 2021 Aug;105(16-17):6123-6132.
44. Erenmemisoglu A. Re: Turkish smokeless tobacco "Maras Powder". Prev Med. 1999 Jun;28(6):616-7.
45. Holm H, Jarvis MJ, Russell MA, Feyerabend C. Nicotine intake and dependence in Swedish snuff takers. Psychopharmacology (Berl). 1992;108(4):507-11.
46. Seidenberg AB, Ayo-Yusuf OA, Rees VW. Characteristics of "American Snus" and Swedish Snus Products for Sale in Massachusetts, USA. Nicotine Tob Res. 2018 Jan 5;20(2):262-266.
47. Häfner SJ. This is not a pipe - But how harmful is electronic cigarette smoke. Biomed J. 2021 Jun;44(3):227-234.
48. Dinakar C, O'Connor GT. The health effects of electronic cigarettes. *N Engl J Med*. 2016; 375:1372-1381.
49. Human Microbiome Project Consortium. Structure, function and diversity of the healthy human microbiome. Nature. 2012 Jun 13;486(7402):207-14.
50. Proctor LM. The human microbiome project in 2011 and beyond. Cell Host Microbe. 2011;10:287–91.
51. Dewhirst FE, Chen T, Izard J, et al. The human oral microbiome. J Bacteriol. 2010;192:5002e5017.
52. Chen T, Yu WH, Izard J, Baranova OV, Lakshmanan A, Dewhirst FE The Human Oral Microbiome Database: a web accessible resource for investigating oral microbe taxonomic and genomic information.. Database (Oxford). 2010 Jul 6;2010:baq013.
53. Segata N, Haake SK, Mannon P, Lemon KP, Waldron L, Gevers D, Hut- tenhower C, Izard J. Composition of the adult digestive tract bacterial microbiome based on seven mouth surfaces, tonsils, throat and stool samples. Genome Biol. 2012;13:29.
54. Wade WG. The oral microbiome in health and disease. Pharmacol Res. 2013;69:137–43.
55. Radaic, A. & Kapila, Y. L. The oralome and its dysbiosis: New insights into oral microbiome-host interactions. Comput. Struct. Biotechnol. J. 2021; 19, 1335–1360
56. Willis, J. R. & Gabaldón, T. The Human Oral Microbiome in Health and Disease: From Sequences to Ecosystems. Microorganisms. 2020; 8, 308

57. Zaura E, Nicu EA, Krom BP, Keijser BJF. Acquiring and maintaining a normal oral microbiome: current perspective. Front Cell Infect Microbiol. 2014;4:85.

58. Huang C, Shi G. Smoking and microbiome in oral, airway, gut and some systemic diseases. J Transl Med. 2019;17:85.

59. Yu, G., Phillips, S., Gail, M. H., Goedert, J. J., Humphrys, M. S., Ravel, J., et al. The effect of cigarette smoking on the oral and nasal microbiota. 2017; Microbiome 5:3.

60. Buduneli N. Environmental factors and periodontal microbiome. Periodontol 2000. 2021; Feb;85(1):112-125.

61. Bartold PM, Van Dyke TE. Periodontitis: a host-mediated disruption of microbial homeostasis. Unlearning learned concepts. *Periodontol 2000* 2013; 62: 203-217.

62. Kornman KS. Mapping the pathogenesis of periodontitis: a new look. J Periodontol 2008;79 (8):1560–1568.

63. Costalonga M, Herzberg MC. The oral microbiome and the immunobiology of periodontal disease and caries. Immunol Lett. 2014 Dec;162(2 Pt A):22-38.

64. Curtis MA, Diaz PI, Van Dyke TE. The role of the microbiota in periodontal disease. Periodontol 2000. 2020; Jun;83(1):14-25.

65. Van Dyke TE, Bartold PM, Reynolds EC. The Nexus Between Periodontal Inflammation and Dysbiosis. Front Immunol. 2020 Mar 31;11:511.

66. Roberts FA, Darveau RP. Microbial protection and virulence in periodontal tissue as a function of polymicrobial communities: symbiosis and dysbiosis. Periodontol 2000. 2015; Oct;69(1):18-27.

67. Bergström J. Tobacco smoking and chronic destructive periodontal disease. Odontology. 2004 Sep;92(1):1-8.

68. Pindborg JJ. Tobacco and gingivitis. I. Statistical examination of the significance of tobacco in the development of ulceromembranous gingivitis and in the formation of calculus. J Dent Res 1947: 26: 261–264.

69. Pindborg JJ. Tobacco and gingivitis. II. Correlation between consumption of tobacco, ulceromembranous gingivitis and calculus. J Dent Res 1949: 28: 460–463.

70. Hujoel PP, del Aguila MA, DeRouen TA, Bergstrom J. A hidden periodontitis epidemic during the 20th century? Community Dent. Oral Epidemiol. 2003; 31: 1–6

71. Chaffee BW, Couch ET, Vora MV, Holliday RS. Oral and periodontal implications of tobacco and nicotine products. Periodontol 2000. 2021 Oct;87(1):241-253

72. Nociti FH Jr, Casati MZ, Duarte PM. Current perspective of the impact of smoking on the progression and treatment of periodontitis. Periodontol 2000. 2015 Feb;67(1):187-210.

73. Buduneli N, Scott DA. Tobacco-induced suppression of the vascular response to dental plaque. Mol Oral Microbiol. 2018 Aug;33(4):271-282.

74. McMurray CM, Moore GE, Vincent R. Gingival bleeding after cessation of smoking. J Oral Med. 1969; 24:131.

75. Tipton, D.A. and Dabbous, M.K. Effects of nicotine on proliferation and extracellular matrix production of human gingival fibroblasts in vitro. J Periodontol. 1995; 66, 1056-1064.

76. Feldman, R.S., Bravacos, J.S. and Rose, C.L. Association between smoking different tobacco products and periodontal disease indexes. J Periodontol 1983; 54, 481-487.

77. Rivera-Hidalgo F Smoking and periodontal disease. Periodontol 2000. 2003;32:50-8.

78. Ylostalo, P., Sakki, T., Laitinen, J., Jarvelin, M. R., and Knuuttila, M. The relation of tobacco smoking to tooth loss among young adults. Eur J Oral Sci. 2004; 112, 121–126.

79. Johnson, G. K., and Guthmiller, J. M. The impact of cigarette smoking on periodontal disease and treatment. Periodontology 2000. 2007; 178–194.

80. Leite FRM, Nascimento GG, Scheutz F, López R. Effect of Smoking on Periodontitis: A Systematic Review and Meta-regression.. Am J Prev Med. 2018;54(6):831-841.

81. Tomar SL, Hecht SS, Jaspers I, Gregory RL, Stepanov I. Oral health effects of combusted and smokeless tobacco products. Adv Dent Res. 2018;30:4–10.

82. Muthukrishnan A, Warnakulasuriya S Oral health consequences of smokeless tobacco use. Indian J Med Res. 2018; 148:(1):35–40

83. Yang I, Sandeep S, Rodriguez J. The oral health impact of electronic cigarette use: a systematic review.Crit Rev Toxicol. 2020 Feb;50(2):97-127.

84. Macgregor I. Effects of smoking on oral ecology. A review of the literature. Clin Prev Dent. 1989; 1988;11:3–7.

85. Ryder, M. I. The influence of smoking on host responses in periodontal infections. Periodontology 2000,.2007;267–277.

86. Lee, J., Taneja, V., and Vassallo, R. Cigarette smoking and inflammation: cellular and molecular mechanisms. J. Dent. Res. 2012; 91:142–149.

87. Brook I. The impact of smoking on oral and nasopharyngeal bacterial flora. J Dent Res. 2011;90:704–10.

88. Piatti G, Gazzola T, Allegra L. Bacterial adherence in smokers and non-smokers. Pharmacol Res 1997; 36:481-484.

89. El Ahmer OR, Essery SD, Saadi AT, Raza MW, Ogilvie MM, Weir DM, et al. The effect of cigarette smoke on adherence of respiratory pathogens to buccal epithelial cells. FEMS Immunol Med Microbiol 1999; 23:27-36.

90. Kumar PS. Smoking and the subgingival ecosystem: a pathogen-enriched community. Future Microbiol. 2012 Aug;7(8):917-9.

91. Kumar, P. S., Matthews, C. R., Joshi, V., De Jager, M., and Aspiras, M. Tobacco smoking affects bacterial acquisition and colonization in oral biofilms. Infect. Immun. 2011; 79:4730–4738.

92. Huang R, Li M, Ye M, Yang K, Xu X, Gregory RL. Effects of Nicotine on Streptococcus gordonii Growth, Biofilm Formation, and Cell Aggregation. Applied and environmental microbiology. 2014;80(23):7212-7218.

93. Bagaitkar, J., Williams, L. R., Renaud, D. E., Bemakanakere, M. R., Martin, M., Scott, D. A. et al. Tobacco-induced alterations to Porphyromonas gingivalis-host interactions. Environ. Microbiol. 2009; 11, 1242–1253.

94. Cogo, K., Montan, M. F., Bergamaschi Cde, C., D Andrade, E., Rosalen, P. L., and Groppo, F. C. n vitro evaluation of the effect of nicotine, cotinine, and caffeine on oral microorganisms. Can. J. Microbiol. 2008; 54, 501–508.

95. Imamura, K., Kokubu, E., Kita, D., Ota, K., Ishihara, K., and Saito, A. Cigarette smoke condensate modulates migration of human gingival epithelial cells and their interactions with Porphyromonas gingivalis. J. Periodontal Res. 2015; 50: 411–421.

96. Shan G, Wan Harun H-A. Influence of nicotine on the adherence of Candida albicans ATCC 14053 and Candida parapsilosis ATCC 22019 and expression of selected binding-related genes. Biotechnology & Biotechnological Equipment. 2017:1-8.

97. Shah SA, Ganesan SM, Varadharaj S, Dabdoub SM, Walters JD, Kumar PS The making of a miscreant: tobacco smoke and the creation of pathogen-rich biofilms. NPJ Biofilms Microbiomes. 2017 Oct 24;3:26.

98. Hanioka, T., Tanaka, M., Ojima, M., Takaya, K., Mat- sumori, Y. and Shizukuishi, S. Oxygen sufficiency in the gingiva of smokers and non-smokers with perio- dontal disease. J Periodontol. 2000; 71, 1846-1851.

99. Weinberg ED. Microbial pathogens with impaired ability to acquire host iron. *Biometals.* 2000; 13, 85–89 .

100. Morris A, Beck JM, Schloss PD, Campbell TB, Crothers K, Curtis JL, Flores SC, Fontenot AP, Ghedin E, Huang L, et al. Comparison of the respiratory microbiome in healthy nonsmokers and smokers. Am J Respir Crit Care Med. 2013;187:1067–75.

101. Sheth CC, Makda K, Dilmahomed Z, González R, Luzi A, Jovani-Sancho Mdel M, Veses V. Alcohol and tobacco consumption affect the oral carriage of Candida albicans and mutans streptococci. Lett Appl Microbiol. 2016 Oct;63(4):254-9.

102. Wu J, Peters BA, Dominianni C, Zhang Y, Pei Z, Yang L, Ma Y, Purdue MP, Jacobs EJ, Gapstur SM, et al. Cigarette smoking and the oral microbiome in a large study of American adults. ISME J. 2016;10:2435–46.

103. Abduljabbar T, Hussain M, and Adnan T, *et al* Comparison of oral Candida species prevalence and carriage among gutka-chewers and betel-quid chewers *J Pak Med Assoc.* 2017; 67 350–354.

104. Lee WH, Chen HM, Yang SF, Liang C, Peng CY, Lin FM, Tsai LL, Wu BC, Hsin CH, Chuang CY, Yang T, Yang TL, Ho SY, Chen WL, Ueng KC, Huang HD, Huang CN, Jong YJ. Sci Bacterial alterations in salivary microbiota and their association in oral cancer. Rep. 2017 Nov 28;7(1):16540.

105. Vallès Y, Inman CK, Peters BA, Ali R, Wareth LA, Abdulle A, Alsafar H, Anouti FA, Dhaheri AA, Galani D, et al. Types of tobacco consumption and the oral microbiome in the United Arab Emirates Healthy Future (UAEHFS) Pilot Study. Sci Rep. 2018;8:1–11.

106. Stewart CJ, Auchtung TA, Ajami NJ, Velasquez K, Smith DP, De La Garza II R, Salas R, Petrosino JF. Effects of tobacco smoke and electronic cigarette vapor exposure on the oral and gut microbiota in humans: a pilot study. PeerJ. 2018; 6:e4693.

107. Mokeem S, Abduljabbar T, Al-Kheraif A, Alasqah MN, Michelogiannakis D, Samaranayake LP, Javed F.. Oral Candida carriage among cigar- ette-and waterpipe-smokers, and electronic-cigarette users. Oral Dis. 2019; 25:319–326.

108. Yang Y, Zheng W, Cai Q-Y, Shrubsole MJ, Pei Z, Brucker R, Steinwandel MD, Bordenstein SR, Li Z, Blot WJ, et al. Cigarette smoking and oral microbiota in low-income and African–American populations. J Epidemiol Community Health. 2019;73:1108–15.

109. Al Bataineh MT, Dash NR, Elkhazendar M, Alnusairat DMH, Darwish IMI, Al-Hajjaj MS, Hamid Q. Revealing oral microbiota composition and functionality associated with heavy cigarette smoking. J Transl Med. 2020 Nov 10;18(1):421.

110. Al Kawas S, Al-Marzooq F, Rahman B, Shearston JA, Saad H, Benzina D, Weitzman M. The impact of smoking different tobacco types on the subgingival microbiome and periodontal health: a pilot study. Sci Rep. 2021 Jan 13;11(1):1113. doi: 10.1038/s41598-020-80937-3.

111. Grine G, Royer A, Terrer E, Diallo OO, Drancourt M, Aboudharam G. Tobacco Smoking Affects the Salivary Gram-Positive Bacterial Population. Front Public Health. 2019 Jul 19;7:196.

112. Halboub E, Al-Ak'hali MS, Alamir AH, Homeida HE, Baraniya D, Chen T, Al-Hebshi NN. Tongue microbiome of smokeless tobacco users. BMC Microbiol. 2020 Jul 8;20(1):201.

113. Al-Zyoud W, Hajjo R, Abu-Siniyeh A, Hajjaj S. Salivary microbiome and cigarette smoking: A first of its kind investigation in Jordan. *Int J Environ Res Public Health*. 2020;17(1):256.

114. Chopyk J, Bojanowski CM, Shin J, Moshensky A, Fuentes AL, Bonde SS, Chuki D, Pride DT, Crotty Alexander LE. Compositional Differences in the Oral Microbiome of E-cigarette Users. Front Microbiol. 2021 May 31;12:599664.

115. Suzuki N, Nakano Y, Yoneda M, Hirofuji T, Hanioka T. The effects of cigarette smoking on the salivary and tongue microbiome. Clin Exp Dent Res. 2021 Sep 10. doi: 10.1002/cre2.489.

116. Kadam S, Vandana M, Patwardhan S, Kaushik KS. Looking beyond the smokescreen: can the oral microbiome be a tool or target in the management of tobacco-associated oral cancer? Ecancermedicalscience. 2021 Feb 1;15:1179.

117. Gopinath D, Wie CC, Banerjee M, Thangavelu L, Kumar R P, Nallaswamy D, Botelho MG, Johnson NW. Compositional profile of mucosal bacteriome of smokers and smokeless tobacco users.Clin Oral Investig. 2021 Aug 26. doi: 10.1007/s00784-021-04137-7

118. Colman G, Beighton D, Chalk AJ, Wake S. Cigarette smoking and the microbial flora of the mouth. Aust Dent J. 1976;21:111–8.

119. Ertel A, Eng R, Smith SM. The differential effect of cigarette smoke on the growth of bacteria found in humans. Chest. 1991;100:628–30.

120. Xu X, He J, Xue J, Wang Y, Li K, Zhang K et al. Oral cavity contains distinct niches with dynamic microbial communities. Environ Microbiol 2015; 17: 699–710.

121. Pushalkar, S., Paul, B., Li, Q., Yang, J., Vasconcelos, R., Makwana, S., et al. Electronic cigarette aerosol modulates the oral microbiome and increases risk of infection. *iScience* 2020; 23:100884. doi: 10.1016/j.isci.2020.100884

122. Mokeem SA, Abduljabbar T, Al-Kheraif AA, Alasqah MN, Michelogiannakis D, Samaranayake LP, Javed F. Oral Candida carriage among cigarette- and waterpipe-smokers, and electronic cigarette users. Oral Dis. 2019 Jan;25(1):319-326.

123. Jiang Y, Zhou X, Cheng L, Li M. Front The Impact of Smoking on Subgingival Microflora: From Periodontal Health to Disease. Microbiol. 2020 Jan 29;11:66.

124. Hanioka T, Morita M, Yamamoto T, Inagaki K, Wang PL, Ito H, Morozumi T, Takeshita T, Suzuki N, Shigeishi H, Sugiyama M, Ohta K, Nagao T, Hanada N, Ojima M, Ogawa H. Smoking and periodontal microorganisms. Jpn Dent Sci Rev. 2019 Nov;55(1):88-94.

125. Zambon JJ, Grossi SG, Machtei EE, Ho AW, Dunford R, Genco RJ. Cigarette smoking increases the risk for subgingival infection with periodontal pathogens. J Periodontol. 1996: 67: 1050–1054.

126. Boström L, Bergstrom J, Dahlen G, Linder LE. Smoking and subgingival microflora in periodontal disease. J Clin Periodontol 2001: 28: 212–219.

127. Darby IB, Hodge PJ, Riggio MP, Kinane DF. Microbial com- parison of smoker and non-smoker adult and early-onset periodontitis patients by polymerase chain reaction. J Clin Periodontol 2000: 27: 417–424.

128. Bizzarro S, Loos BG, Laine ML, Crielaard W, Zaura E. Subgingival microbi- ome in smokers and non-smokers in periodontitis: an exploratory study using traditional targeted techniques and a next-generation sequencing. J Clin Periodontol. 2013;40:483–92.

129. Shiloah, J., Patters, M. R., and Waring, M. B. The prevalence of pathogenic periodontal microflora in healthy young adult smokers. *J. Periodontol.* 2000; 71, 562–567.

130. Haffajee AD, Socransky SS. Relationship of cigarette smoking to the subgingival microbiota. J Clin Periodontol 2001:28:377– 388.

131. Gomes, S. C., Piccinin, F. B., Oppermann, R. V., Susin, C., Nonnenmacher, C. I., Mutters, R., et al. (). Periodontal status in smokers and never-smokers: clinical findings and real-time polymerase chain reaction quantification of putative periodontal pathogens. *J. Periodontol.* 2006; 77, 1483–1490.

132. Mason MR, Preshaw PM, Nagaraja HN, Dabdoub SM, Rahman A, Kumar PS. The subgingival microbiome of clinically healthy current and never smokers. ISME J. 2015;9:268–72.

133. Joshi, V., Matthews, C., Aspiras, M., De Jager, M., Ward, M., and Kumar, P. Smoking decreases structural and functional resilience in the subgingival ecosystem. J. Clin. Periodontol. 2014; 41:1037–1047.

134. Camelo-Castillo AJ, Mira A, Pico A, Nibali L, Henderson B, Donos N, Tomas I. Subgingival microbiota in health compared to periodontitis and the influence of smoking. Front Microbiol. 2015;6:119.

135. Bergstrom J, Preber H. Influence of cigarette smoking on the development of experimental gingivitis. J Periodontal Res 1986; 21:668–76.

136. Kumar PS, Matthews CR, Joshi V, de Jager M, Aspiras M. Tobacco smoking affects bacterial acquisition and colonization in oral biofilms. *Infect. Immun.* 2011; 79, 4730–4738.

137. Matthews, C. R., Joshi, V., De Jager, M., Aspiras, M., and Kumar, P. S. Host-bacterial interactions during induction and resolution of experimental gingivitis in current smokers. J. Periodontol. 2013; 84, 32–40.

138. Moon JH, Lee JH, Lee JY. Subgingival microbiome in smokers and non- smokers in Korean chronic periodontitis patients. Mol Oral Microbiol. 2015;30:227–41.

139. Peruzzo, D. C., Gimenes, J. H., Taiete, T., Casarin, R. C., Feres, M., Sallum, E. A., et al. Impact of smoking on experimental gingivitis. A clinical, microbiological and immunological prospective study. J. Periodontal Res. 2016; 51: 800–811.

140. Shchipkova AY, Nagaraja HN, Kumar PS Subgingival microbial profiles of smokers with periodontitis. J Dent Res. 2010 Nov;89(11):1247-53.

141. Signat, B., Roques, C., Poulet, P., and Duffaut, D. *Fusobacterium nucleatum* in periodontal health and disease. *Curr. Issues Mol. Biol.* 2011*;* 13, 25–36.

142. Eggert, F. M., Mcleod, M. H., and Flowerdew, G. Effects of smoking and treatment status on periodontal bacteria: evidence that smoking influences control of periodontal bacteria at the mucosal surface of the gingival crevice. *J. Periodontol.* 2001; 72, 1210–1220.

Bölüm 13

Ağız Mikrobiyatası-Stres ve Ruh Sağlığı

Doç. Dr. Umut Pamukçu
Prof. Dr. İlkay Peker

Mikrobiyata-Ruh Sağlığı

İnsan mikrobiyotası, sağlık ve hastalıkta rol oynadığına inanılan bir 'süper organizma' olarak giderek daha fazla ön plana çıkmaktadır[1]. İnsan vücudunda yaşayan mikroorganizmaların sayısının, mikrobiyomun vücut konumuna göre değişen mutlak sayıda türle birlikte yaklaşık 10^{14} prokaryotik organizma olduğu tahmin edilmektedir[2]. Mikrobiyota, konak fizyolojisinin korunmasında, özellikle bağışıklık sisteminin geliştirilmesinde ve şekillendirilmesinde kritik öneme sahip insan sağlığının yeni "biyobelirteci" olarak kabul edilme yolunda ilerleme kaydetmektedir. İnsan mikrobiyomunun inflamatuar bağırsak hastalığı, obezite, metabolik hastalıklar, kanser ve kronik akciğer hastalıkları gibi bir dizi hastalıkla ilişkili olduğu gösterilmiştir[3,4,5,6,7]. Bu tıbbi bozukluklar ve ruh sağlığı arasında paralellikler olduğu kabul edildiği için mikrobiyom araştırmaları, kişinin ruhsal durumundaki patogenez ve tedavisinin daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunabilir.

Yapılan araştırmalarda, nörogelişimsel ve duygu durum bozukluklarının beyindeki nörotransmitterlerin dengesindeki değişikliklerle ilişkili olduğu gösterilmiştir. Örneğin, majör depresif bozukluk ve anksiyete, dengesiz bir serotonerjik sistem ve anormal hipotalamik-pitüiter-adrenal (HPA) ekseni ile ilişkilidir[8]. Otizm spektrum bozukluğu (OSB) ve dikkat eksikliği hiperaktivite bozukluğu da çeşitli nörotransmitterlerin işleyişindeki değişikliklerle ilişkili bulunmuştur[9,10]. Bu hastalıklar ayrıca mikrobiyom bileşimindeki değişimler olarak bilinen disbiyozla yüksek oranda ilişkilidir. Son zamanlarda yapılan ve hayvan modellerinin kullanıldığı çalışmalarda, depresyon ve anksiyete gibi bozuklukların, disbiyoz ile ilişkili olduğu iddia edilmiştir. Ayrıca, bağırsak aracılı bağışıklık değişikliklerinin davranışı etkilediği potansiyel bir mekanizma olarak, anti-inflamatuar metabolitler üreten bakterilerin yetersizliği ile karakterize çeşitli nöropsikiyatrik bozukluklarda mevcuttur[11].

madığı henüz belirlenmemiştir. Bu nedenle, ağız mikrobiyomu, hem ağız hem de sistemik hastalıklara neden olabileceğinden sağlık için çok önemli görünmektedir.

Sağlıkta mikrobiyomun tanımlanması, insan mikrobiyomu araştırmalarının ilk adımıdır, bundan sonra mikrobiyomun hastalıklı durumlarla ilişkili fonksiyonel ve metabolik yolların değiştirilmesindeki rolünü anlamak gerekir. Öte yandan, bilgimiz dâhilinde, literatürde ağız mikrobiyotasının etkisi ve oluşturduğu fizyopatolojik mekanizmaların ruhsal bozukluklarla ilişkileri yeterince araştırılmamıştır. Bu perspektifte, ağız mikrobiyatası ve beyin ilişkisi, psikiyatrik, nörogelişimsel, nörodejeneratif ve yaşa bağlı bozuklukların biyolojik ve fizyolojik temellerini araştıran alanlarda her zamankinden daha fazla ilgi çekmektedir.

Kaynaklar

1. Salvucci E. The human-microbiome superorganism and its modulation to restore health. Int J Food Sci Nutr. 2019;70(7):781-795.
2. Neish AS. Microbes in Gastrointestinal Health and Disease. Gastroenterology. 2009;136(1):65-80.
3. Budden KF, Gellatly SL, Wood DL, Cooper MA, Morrison M, Hugenholtz P, et al. Emerging Pathogenic Links Between Microbiota and the Gut-Lung Axis. Nature reviews Microbiology. 2017;15(1):55-63.
4. Forsythe P, Bienenstock J. Immunomodulation by Commensal and Probiotic Bacteria. Immunol Invest. 2010;39(4-5):429-448.
5. Kostic AD, Xavier RJ, Gevers D. The Microbiome in Inflammatory Bowel Disease: Current Status and the Future Ahead. Gastroenterology. 2014;146(6):1489-1499.
6. Bouter KE, van Raalte DH, Groen AK, Nieuwdorp M. Role of the Gut Microbiome in the Pathogenesis of Obesity and Obesity-Related Metabolic Dysfunction. Gastroenterology. 2017;152(7):1671-1678.
7. Schwabe RF, Jobin C. The Microbiome and Cancer. Nature reviews Cancer. 2013;13(11):800-812.
8. Underwood MD, Kassir SA, Bakalian MJ, Galfalvy H, Dwork AJ, Mann JJ, et al. Serotonin Receptors and Suicide, Major Depression, Alcohol Use Disorder and Reported Early Life Adversity. Translational psychiatry. 2018;8(1):279.
9. Agus A, Planchais J, Sokol H. Gut Microbiota Regulation of Tryptophan Metabolism in Health and Disease. Cell Host Microbe. 2018;23(6):716-724.
10. Sigurdardottir H, Kranz G, Rami-Mark C, James G, Vanicek T, Gryglewski G, et al. Association of norepinephrine transporter methylation with in vivo NET expression and hyperactivity–impulsivity symptoms in ADHD measured with PET. Mol Psychiatry. 2021;26(3):1009.
11. Dalile B, Van Oudenhove L, Vervliet B, Verbeke K. The role of short-chain fatty acids in microbiota-gut-brain communication. Nature reviews Gastroenterology & hepatology. 2019;16(8):461-478.
12. Kundu P, Blacher E, Elinav E, Pettersson S. Our Gut Microbiome: The Evolving Inner Self. Cell. 2017;171(7):1481-1493.
13. Valles-Colomer M, Falony G, Darzi Y, Tigchelaar EF, Wang J, Tito RY, et al. The neuroactive potential of the human gut microbiota in quality of life and depression. Nat Microbiol. 2019;4(4):623-632.

14. Fülling C, Dinan TG, Cryan JF. Gut Microbe to Brain Signaling: What Happens in Vagus…. Neuron. 2019;101(6):998-1002.
15. Pronovost GN, Hsiao EY. Perinatal Interactions between the Microbiome, Immunity, and Neurodevelopment. Immunity. 2019;50(1):18-36.
16. Belkaid Y, Hand TW. Role of the microbiota in immunity and inflammation. Cell. 2014;157(1):121-141.
17. Strandwitz P. Neurotransmitter modulation by the gut microbiota. Brain Res. 2018;1693(Pt B):128-133.
18. De Vadder F, Grasset E, Mannerås Holm L, Karsenty G, Macpherson AJ, Olofsson LE, et al. Gut microbiota regulates maturation of the adult enteric nervous system via enteric serotonin networks. Proc Natl Acad Sci U S A. 2018;115(25):6458-6463.
19. Kumar PS. From Focal Sepsis to Periodontal Medicine: A Century of Exploring the Role of the Oral Microbiome in Systemic Disease. The Journal of physiology. 2017;595(2):465-476.
20. Xu X, He J, Xue J, Wang Y, Li K, Zhang K, et al. Oral Cavity Contains Distinct Niches With Dynamic Microbial Communities. Environ Microbiol. 2015;17(3):699-710.
21. Deo PN, Deshmukh R. Oral Microbiome: Unveiling the Fundamentals. Journal of oral and maxillofacial pathology: JOMFP. 2019;23(1):122-128.
22. Baker JL, Bor B, Agnello M, Shi W, He X. Ecology of the Oral Microbiome: Beyond Bacteria. Trends Microbiol. 2017;25(5):362-374.
23. Kaan A, Kahharova D, Zaura E. Acquisition and establishment of the oral microbiota. Periodontol 2000. 2021;86(1):123-141.
24. Zaura E, Brandt BW, Prodan A, De Mattos MJT, Imangaliyev S, Kool J, et al. On the ecosystemic network of saliva in healthy young adults. The ISME journal. 2017;11(5):1218-1231.
25. Ding T, Schloss P. Dynamics and associations of microbial community types across the human body. Nat. 2014;509, 357–360.
26. Takayasu L, Suda W, Takanashi K, Iioka E, Kurokawa R, Shindo C, et al. Circadian Oscillations of Microbial and Functional Composition in the Human Salivary Microbiome. DNA research: an international journal for rapid publication of reports on genes and genomes. 2017;24(3):261-270.
27. Nobs SP, Tuganbaev T, Elinav E. Microbiome Diurnal Rhythmicity and Its Impact on Host Physiology and Disease Risk. EMBO reports. 2019;20(4):e47129.
28. Maitre Y, Micheneau P, Delpierre A, Mahalli R, Guerin M, Amador G, et al. Did the Brain and Oral Microbiota Talk to Each Other? A Review of the Literature. Journal of clinical medicine. 2020;9(12):E3876.
29. Olsen I, Hicks SD. Oral microbiota and autism spectrum disorder (ASD). J Oral Microbiol. 2020;12(1):1702806.
30. Kohn JN, Kosciolek T, Marotz C, Aleti G, Guay-Ross RN, Hong S-H, et al. Differing salivary microbiome diversity, community and diurnal rhythmicity in association with affective state and peripheral inflammation in adults. Brain Behav Immun. 2020;87:591-602.
31. Simpson CA, Adler C, du Plessis MR, Landau ER, Dashper SG, Reynolds EC, et al. Oral microbiome composition, but not diversity, is associated with adolescent anxiety and depression symptoms. Physiol Behav. 2020;226:113126.
32. Lin D, Hutchison KE, Portillo S, Vegara V, Ellingson JM, Liu J, et al. Association between the oral microbiome and brain resting state connectivity in smokers. Neuroimage. 2019;200:121-131.

33. Lamb AL, Hess DE, Edenborn S, Ubinger E, Carrillo AE, Appasamy PM. Elevated salivary IgA, decreased anxiety, and an altered oral microbiota are associated with active participation on an undergraduate athletic team. Physiol Behav. 2017;169:169-177.
34. Fenoglio KA, Brunson KL, Baram TZ. Hippocampal neuroplasticity induced by early-life stress: functional and molecular aspects. Front Neuroendocrinol. 2006;27(2):180-192.
35. Matthews MD, Hancock P, Szalma J. Positive psychology: Adaptation, leadership, and performance in exceptional circumstances. Performance under stress. 2008:163-180.
36. Frankiensztajn LM, Elliott E, Koren O. The microbiota and the hypothalamus-pituitary-adrenocortical (HPA) axis, implications for anxiety and stress disorders. Curr Opin Neurobiol. 2020;62:76-82.
37. Kinlein SA, Phillips DJ, Keller CR, Karatsoreos IN. Role of corticosterone in altered neurobehavioral responses to acute stress in a model of compromised hypothalamic-pituitary-adrenal axis function. Psychoneuroendocrinology. 2019;102:248-255.
38. de Weerth C. Do bacteria shape our development? Crosstalk between intestinal microbiota and HPA axis. Neurosci Biobehav Rev. 2017;83:458-471.
39. Duran-Pinedo AE, Solbiati J, Frias-Lopez J. The effect of the stress hormone cortisol on the metatranscriptome of the oral microbiome. npj Biofilms and Microbiomes. 2018;4(1):1-4.
40. Dubar M, Clerc-Urmès I, Baumann C, Clément C, Alauzet C, Bisson C. Relations of Psychosocial Factors and Cortisol with Periodontal and Bacterial Parameters: A Prospective Clinical Study in 30 Patients with Periodontitis Before and After Non-Surgical Treatment. Int J Environ Res Public Health. 2020;17(20):E7651.
41. Zhu L, Wei T, Gao J, Chang X, He H, Miao M, et al. Salidroside attenuates lipopolysaccharide (LPS) induced serum cytokines and depressive-like behavior in mice. Neurosci Lett. 2015; 606:1-6.
42. Boyanova L. Stress hormone epinephrine (adrenaline) and norepinephrine (noradrenaline) effects on the anaerobic bacteria. Anaerobe. 2017;44:13-19.
43. Johnson CP, Myers SM. Identification and evaluation of children with autism spectrum disorders. Pediatrics. 2007;120(5):1183-1215.
44. Qiao Y, Wu M, Feng Y, Zhou Z, Chen L, Chen F. Alterations of oral microbiota distinguish children with autism spectrum disorders from healthy controls. Sci Rep. 2018;8(1):1-12.
45. Shoemark DK, Allen SJ. The Microbiome and Disease: Reviewing the Links Between the Oral Microbiome, Aging, and Alzheimer's Disease. Journal of Alzheimer's disease: JAD. 2015;43(3):725-738.
46. Hicks SD, Uhlig R, Afshari P, Williams J, Chroneos M, Tierney-Aves C, et al. Oral microbiome activity in children with autism spectrum disorder. Autism Res. 2018;11(9):1286-1299.
47. Kong X, Liu J, Cetinbas M, Sadreyev R, Koh M, Huang H, et al. New and Preliminary Evidence on Altered Oral and Gut Microbiota in Individuals With Autism Spectrum Disorder (ASD): Implications for ASD Diagnosis and Subtyping Based on Microbial Biomarkers. Nutrients. 2019;11(9):2128.
48. Srikantha P, Mohajeri MH. The Possible Role of the Microbiota-Gut-Brain-Axis in Autism Spectrum Disorder. Int J Mol Sci. 2019;20(9):2115.
49. Castora FJ. Mitochondrial Function and Abnormalities Implicated in the Pathogenesis of ASD. Prog Neuropsychopharmacol Biol Psychiatry. 2019;92:83-108.

50. Hicks SD, Rajan AT, Wagner KE, Barns S, Carpenter RL, Middleton FA. Validation of a Salivary RNA Test for Childhood Autism Spectrum Disorder. Frontiers in genetics. 2018;9:534.
51. Weller J, Budson A. Current understanding of Alzheimer's disease diagnosis and treatment. F1000Research. 2018;7.
52. Watanabe I, Kuriyama N, Miyatani F, Nomura R, Naka S, Nakano K, et al. Oral Cnm-positive Streptococcus Mutans Expressing Collagen Binding Activity Is a Risk Factor for Cerebral Microbleeds and Cognitive Impairment. Sci Rep. 2016;6:38561.
53. Bajaj JS, Fagan A, White MB, Wade JB, Hylemon PB, Heuman DM, et al. Specific gut and salivary microbiota patterns are linked with different cognitive testing strategies in minimal hepatic encephalopathy. The American journal of gastroenterology. 2019;114(7):1080.
54. Riviere GR, Riviere K, Smith K. Molecular and immunological evidence of oral Treponema in the human brain and their association with Alzheimer's disease. Oral Microbiol Immunol. 2002;17(2):113-118.
55. Cunha FA, Cota LO, Cortelli SC, Miranda TB, Neves FS, Cortelli JR, et al. Periodontal condition and levels of bacteria associated with periodontitis in individuals with bipolar affective disorders: A case-control study. J Periodontal Res. 2019;54(1):63-72.

Bölüm 14

Beslenmenin Oral Mikrobiyota Üzerine Etkisi

Prof. Dr. Murat Baş
Uzm. Dyt. Ladan Hajhamidiasl

Giriş

Yaklaşık 10.000 yıl önce Mezolitik-Neolitik geçişte tarımın tanıtılması, diyet kompozisyonunu büyük ölçüde değiştirdi, öyle ki tahıl türevli karbonhidratlar insan diyetinin ana parçası olarak ortaya çıktı. Bu geçişte tahıl tanelerinin artan tüketimi, ağız mikrobiyotasında belirgin kaymalara neden olmuş ve bu kaymalara diş ve diş eti hastalıklarının ortaya çıkması eşlik etmektedir. Neolitik öncesi avcı-toplayıcı toplumlar için diş ve diş eti hastalıklarına dair çok az kanıt bulunmaktadır. İlginç bir şekilde, Neolitik'ten itibaren plak örneklerinin mikrobiyal profilleri, zaman içinde ek diyet değişikliklerine rağmen, oranlar ve mevcut mikrop türleri açısından büyük ölçüde bir grupta toplanmıştır: tarım öncesi plak örneklerinde bulunan oral mikropların oranları ve türleri ile karşılaştırıldığında, Neolitik'in çiftçi popülasyonlarından alınan bu tür örnekler çürükle ilişkili türlerin Veillonellaceae familyasından olanların yanı sıra *P. gingivalis, T. forsythia* ve *T. denticola* dâhil olmak üzere periodontal hastalık ile ilişkili taksonlar hâkimdir. Mezolitik ve Mezolitik sonrası dönemlerde bulunan mikrobiyal profiller arasındaki ayrım, artan karbonhidrat tüketiminin, zamanla korunan oral mikrobiyota bileşimi üzerinde derin etkiler yarattığını göstermektedir[1]

Neolitik öncesi ağız mikrobiyotasındaki bu tür değişiklikler, 19. yüzyılda mekanik çelik valsli değirmenlerin icadıyla tutarlı olarak, ~ 200 yıl önce Sanayi Devrimi sırasında ortaya çıkan gıda işleme tekniklerinin evrimi ile daha da şiddetlendi. Bu tekniklerin kullanılması, tahılların besleyici özellikleri, nişasta açısından zengin bileşenlerin (un) izolasyonu ve mikro besinler ve diyet lifi sağlayan dış kepek tabakasının çıkarılmasıyla önemli ölçüde değiştirildi.

Ayrıca, işlenmiş karbonhidrat tüketimi artan periodontal hastalık insidansı ile ilişkilendirilmiştir. Tahılların işlenmesi, toplam besleyici içerik, nişasta biyoyararlanımı

Normal oral ekolojik dengeyi korumak için lifli gıdalar ve süt ürünlerin tüketimini arttırmak ve yağlı ve şekerli yiyeceklerin azaltılması tavsiye edilmiştir.

Oral mikrobiyota disbiyozu düzeltmek için, oralomun tamamen ortadan kaldırılması çözüm değildir, çünkü bir eubiyotik oralome konağa sağlık yararları sağlar. Bunun yerine, öbiyotik bir durumu yeniden tesis etmek için disbiyotik oralomu modüle etme teknikleri tercih edilecektir.

Son olarak, yeni antimikrobiyal peptitlerin ve probiyotiklerin geliştirilmesi ve keşfi, oralomenin hastalıklı bir durumdan sağlıklı bir duruma modüle edilmesine yardımcı olabilir ve böylece potansiyel olarak konağın sağlığını iyileştirebilir veya hastalıkları önleyebilir.

Kaynaklar

1) Sedghi L, DiMassa V, Harrington A, Lynch SV, Kapila YL. The oral microbiome: Role of key organisms and complex networks in oral health and disease. *Periodontol 2000*. 2021;87(1):107-131. doi:10.1111/prd.12393

2) Crittenden AN, Sorrentino J, Moonie SA, Peterson M, Mabulla A, Ungar PS. Oral health in transition: The Hadza foragers of Tanzania. *PLoS One*. 2017;12(3): e0172197. Published 2017 Mar 15. doi:10.1371/journal.pone.0172197

3) Sedghi L, DiMassa V, Harrington A, Lynch SV, Kapila YL. The oral microbiome: Role of key organisms and complex networks in oral health and disease. *Periodontol 2000*. 2021;87(1):107-131. doi:10.1111/prd.12393

4) Dutzan N, Abusleme L, Bridgeman H, et al. On-going Mechanical Damage from Mastication Drives Homeostatic Th17 Cell Responses at the Oral Barrier. *Immunity*. 2017;46(1):133-147. doi:10.1016/j.immuni.2016.12.010

5) Nielsen SJ, Trak-Fellermeier MA, Joshipura K, Dye BA. Dietary Fiber Intake Is Inversely Associated with Periodontal Disease among US Adults. *J Nutr*. 2016;146(12):2530-2536. doi:10.3945/jn.116.237065

6) Schwartz N, Kaye EK, Nunn ME, Spiro A 3rd, Garcia RI. High-fiber foods reduce periodontal disease progression in men aged 65 and older: The Veterans Affairs normative aging study/Dental Longitudinal Study. *J Am Geriatr Soc*. 2012;60(4):676-683. doi:10.1111/j.1532-5415.2011.03866.x

7) Kondo K, Ishikado A, Morino K, et al. A high-fiber, low-fat diet improves periodontal disease markers in high-risk subjects: a pilot study. *Nutr Res*. 2014;34(6):491-498. doi:10.1016/j.nutres.2014.06.001

8) Woelber JP, Tennert C. Chapter 13: Diet and Periodontal Diseases. *Monogr Oral Sci*. 2020;28:125-133. doi:10.1159/000455380

9) Hajishengallis G. Periodontitis: from microbial immune subversion to systemic inflammation. *Nat Rev Immunol*. 2015;15(1):30-44. doi:10.1038/nri3785

10) Sedghi L, Byron C, Jennings R, Chlipala GE, Green SJ, Silo-Suh L. Effect of Dietary Fiber on the Composition of the Murine Dental Microbiome. *Dent J (Basel)*. 2019;7(2):58. Published 2019 Jun 1. doi:10.3390/dj7020058

11) Cattaneo C, Gargari G, Koirala R, et al. New insights into the relationship between taste perception and oral microbiota composition. *Sci Rep*. 2019;9(1):3549. Published 2019 Mar 5. doi:10.1038/s41598-019-40374-3

12) Cattaneo C, Riso P, Laureati M, Gargari G, Pagliarini E. Exploring Associations between Interindividual Differences in Taste Perception, Oral Microbiota Composition, and Reported Food Intake. *Nutrients*. 2019;11(5):1167. Published 2019 May 24. doi:10.3390/nu11051167

13) Jia G, Zhi A, Lai PFH, et al. The oral microbiota - a mechanistic role for systemic diseases. *Br Dent J*. 2018;224(6):447-455. doi:10.1038/sj.bdj.2018.217

14) Cintoni M, Rinninella E, Scaldaferri F, Ianiro G, Franceschi F, Mele M. C, Gasbarrini A. The oral microbiota in oral and systemic diseases. Microb Health Dis 2020; 2: e209. DOI:10.26355/mhd_20201_20

15) Lu M, Xuan S, Wang Z. Oral microbiota: a new view of body health. Food Sci Human Well 2019;8(1):8e15. https://doi.org/10.1016/j.fshw.2018.12.001

16) Radaic A, Kapila YL. The oralome and its dysbiosis: New insights into oral microbiome-host interactions. *Comput Struct Biotechnol J*. 2021;19:1335-1360. Published 2021 Feb 27. doi:10.1016/j.csbj.2021.02.010

17) Zhang Y, Wang X, Li H, Ni C, Du Z, Yan F. Human oral microbiota and its modulation for oral health. *Biomed Pharmacother*. 2018;99:883-893. doi:10.1016/j.biopha.2018.01.146

18) Baker JL, Edlund A. Exploiting the Oral Microbiome to Prevent Tooth Decay: Has Evolution Already Provided the Best Tools?. *Front Microbiol*. 2019;9:3323. Published 2019 Jan 11. doi:10.3389/fmicb.2018.03323

19) Agnello M, Cen L, Tran NC, Shi W, McLean JS, He X. Arginine Improves pH Homeostasis via Metabolism and Microbiome Modulation. *J Dent Res*. 2017;96(8):924-930. doi:10.1177/0022034517707512

20) Rosier BT, Buetas E, Moya-Gonzalvez EM, Artacho A, Mira A. Nitrate as a potential prebiotic for the oral microbiome. *Sci Rep*. 2020;10(1):12895. Published 2020 Jul 30. doi:10.1038/s41598-020-69931-x

21) Slomka V, Hernandez-Sanabria E, Herrero ER, et al. Nutritional stimulation of commensal oral bacteria suppresses pathogens: the prebiotic concept. *J Clin Periodontol*. 2017;44(4):344-352. doi:10.1111/jcpe.12700

22) Slomka V, Herrero ER, Boon N, et al. Oral prebiotics and the influence of environmental conditions in vitro. *J Periodontol*. 2018;89(6):708-717. doi:10.1002/JPER.17-0437

23) Ástvaldsdóttir Á, Naimi-Akbar A, Davidson T, et al. Arginine and Caries Prevention: A Systematic Review. *Caries Res*. 2016;50(4):383-393. doi:10.1159/000446249

24) Bosch M, Nart J, Audivert S, et al. Isolation and characterization of probiotic strains for improving oral health [published correction appears in Arch Oral Biol. 2013 May;58(5):558-9]. *Arch Oral Biol*. 2012;57(5):539-549. doi:10.1016/j.archoralbio.2011.10.006

25) Zhu Y, Xiao L, Shen D, Hao Y. Competition between yogurt probiotics and periodontal pathogens in vitro. *Acta Odontol Scand*. 2010;68(5):261-268. doi:10.3109/00016357.2010.492235

26) Khalaf H, Nakka SS, Sandén C, et al. Antibacterial effects of Lactobacillus and bacteriocin PLNC8 αβ on the periodontal pathogen Porphyromonas gingivalis. *BMC Microbiol*. 2016;16(1):188. Published 2016 Aug 18. doi:10.1186/s12866-016-0810-8

27) Kõll-Klais P, Mändar R, Leibur E, Marcotte H, Hammarström L, Mikelsaar M. Oral lactobacilli in chronic periodontitis and periodontal health: species composition and antimicrobial activity. *Oral Microbiol Immunol*. 2005;20(6):354-361. doi:10.1111/j.1399-302X.2005.00239.x

28) Terai T, Okumura T, Imai S, et al. Screening of Probiotic Candidates in Human Oral Bacteria for the Prevention of Dental Disease. *PLoS One*. 2015;10(6):e0128657. Published 2015 Jun 8. doi:10.1371/journal.pone.0128657

29) Doran A, Kneist S, Verran J. Ecological Control: In Vitro Inhibition of Anaerobic Bacteria by Oral Streptococci. Microbial Ecology in Health and Disease.2004: (6)23-27. 10.1080/08910600410028623.

30) Lorquet F, Goffin P, Muscariello L, et al. Characterization and functional analysis of the poxB gene, which encodes pyruvate oxidase in Lactobacillus plantarum. *J Bacteriol*. 2004;186(12):3749-3759. doi:10.1128/JB.186.12.3749-3759.2004

31)Marty-Teysset C, de la Torre F, Garel J. Increased production of hydrogen peroxide by Lactobacillus delbrueckii subsp. bulgaricus upon aeration: involvement of an NADH oxidase in oxidative stress. *Appl Environ Microbiol*. 2000;66(1):262-267. doi:10.1128/AEM.66.1.262-267.2000

32) Hertzberger R, Arents J, Dekker HL, et al. H(2)O(2) production in species of the Lactobacillus acidophilus group: a central role for a novel NADH-dependent flavin reductase. *Appl Environ Microbiol*. 2014;80(7):2229-2239. doi:10.1128/AEM.04272-13

33) Nguyen T, Brody H, Radaic A, Kapila Y. Probiotics for periodontal health-Current molecular findings. *Periodontol 2000*. 2021;87(1):254-267. doi:10.1111/prd.12382

34) Twetman S, Derawi B, Keller M, Ekstrand K, Yucel-Lindberg T, Stecksen-Blicks C. Short-term effect of chewing gums containing probiotic Lactobacillus reuteri on the levels of inflammatory mediators in gingival crevicular fluid. *Acta Odontol Scand*. 2009;67(1):19-24. doi:10.1080/00016350802516170

35) Messora MR, Oliveira LF, Foureaux RC, et al. Probiotic therapy reduces periodontal tissue destruction and improves the intestinal morphology in rats with ligature-induced periodontitis. *J Periodontol*. 2013;84(12):1818-1826. doi:10.1902/jop.2013.120644

36) Chatterjee A, Bhattacharya H, Kandwal A. Probiotics in periodontal health and disease. *J Indian Soc Periodontol*. 2011;15(1):23-28. doi:10.4103/0972-124X.82260

37) Evivie SE, Huo GC, Igene JO, Bian X. Some current applications, limitations and future perspectives of lactic acid bacteria as probiotics. *Food Nutr Res*. 2017;61(1):1318034. Published 2017 May 3. doi:10.1080/16546628.2017.1318034

Bölüm 15

Ağız Kokusu ve Mikrobiyota

Doç. Dr. Duygu Yaman

Ağız kokusu veya en yaygın bilinen ismiyle ‘‘halitozis’’, nefesteki hoş olmayan kokuyu tanımlamak için kullanılan genel bir terimdir (1,2). Halitozis ile ilgili en net olarak belirtilebilecek şey, tanımı, etiyolojisi, epidemiyolojisi, sınıflaması ve tedavisi de dâhil olmak üzere, hakkında net olmayan ve kaynaktan kaynağa farklılaşan bilgilere rastlanmasıdır. Bu bağlamda, ağız kokusu hakkında elde edilen en güncel bilgilerin yanı sıra kaynaklar arasındaki farklılaşmalara da bu inceleme metninde yer verilecektir.

Ağız kokusu ile ilgili tanımlara göz atılacak olursa, kayıtlarda ilk rastlandığı zamanlara değinmek yerinde olacaktır. Ağız kokusunun yaygın tanımı olan ‘‘halitosis’’ teriminin; Latince nefes anlamına gelen ‘‘halitus’’ ve Yunanca patolojik süreç anlamına gelen ‘‘-osis’’ son ekinin bir araya gelmesiyle oluştuğu bildirilmiştir (3). Günümüzde, ‘‘kötü nefes/bad breath’’, ‘‘chronic bad breath’’, ‘‘fetor oris/oralis’’, ‘’oral malodor’’ veya ‘‘fetor ex-ore’’ olarak da adlandırılmaktadır.

Ağız kokusu kalıbı kullanıldığında, kişinin nefesindeki sosyal olarak kabul edilemeyecek derecede kötü kokudan bahsedilmektedir (2). Bu durum fizyolojik veya patolojik, geçici veya kalıcı, gerçek veya delüzyonal (sanrısal) olabilir (4,5). Bu durumların göz önüne alınmasıyla birçok farklı tanım ortaya çıkmakta bu da ağız kokusu ile ilgili teşhisin konmasını dolayısıyla da tedaviyi zorlaştırmaktadır. Bu zorluğu minimuma indirgemek için literatürde birçok sınıflandırma girişimine rastlanmaktadır. Güncel yaklaşımda (gerçek/genuine/kalıcı/patolojik) halitozis, genel olarak ağız içi kaynaklı ve ağız dışı kaynaklı olarak iki bölümde incelenmektedir. Halitozis vakalarının büyük kısmını oluşturan ağız içi kaynaklı halitozis (intra-oral halitozis- IOH), kişilerin ve bu konuyla ilgili profesyonellerin en çok uğraştığı ağız kokusu tipidir. Intra-oral halitozis dışında kalan %5-10’luk sorunlar ise ağız dışı kaynaklı (extra-oral halitozis-EOH) halitozis olarak değerlendirilir, çoğunlukla vücuttaki genel bir sorunun solunuma yansıyan belirtisi olarak düşünülür (2,6,9).

Bunların dışında, psikolojik alt yapılı birkaç durum daha söz konusudur. Bunlardan biri olan psödohalitozis; kişinin kullanılan yöntemler ile tespit edilebilen bir ağız kokusu olmadığı hâlde kendisinin ağız kokusuna sahip olduğunu düşündüğü durum-

Capnocytophaga, Clostridiales, Dialister, Parvimonas, Peptococcus, Selenomonas, SR1*, Tannerella,* TM7*, Treponema, Leptotrichia, Peptostreptococcus ve Stomatobaculum* prevalansı sergilemiştir(70,73). Daha ilginci, tür düzeyinde periodontopatojen olarak bilinen bakteriler, sağlıklı bireylerde dil sırtı mikrobiyotasında saptanamamıştır (68,78,99). Bu durumda, sağlıkta var olan IOH mikrobiyotası ile periodontitis kaynaklı IOH mikrobiyotanın birbirinden farklı olduğu düşünülebilir (78).

Periodontal hastalık ile IOH arasındaki ilişki hakkında net bir görüş edinebilmek için yukarıda bahsedilen etkenlerin kontrol altına alındığı, aynı zamanda iki durumun tanım ve kriterlerinin standardize edildiği geniş çaplı araştırmalara ihtiyaç duyulmaktadır.

Ağız kokusu toplumun önemli bir kesimini negatif yönde etkilemesine rağmen, tanımlanması, etiyolojik sebeplerinin bulunması hâlen araştırılan dolayısıyla da tedavi yaklaşımının henüz netlik kazanamadığı bir sağlık sorunudur. Multifaktöriyel birçok hastalıkta olduğu gibi karıştırıcı faktörlerin kontrol altına alındığı ve tanımlamada kullanılan kriterlerin standardize edildiği, geniş çapta araştırmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Ağız mikrobiyotasına yönelik güncel yöntem ve analizler, ağız kokusu ile ilişkilendirilen mikrobiyal kompozisyonun ve yaşadığı etkileşimlerin anlaşılması konusunda bize ışık tutmakta ve tedavi için gereken veri ve bilginin mikrobiyolojik boyutunu yorumlamamızda yardımcı olmaktadır.

Kaynaklar

1. Scully C & Greenman J. Halitosis (breath odor). Periodontology 2000, Vol. 48, 2008, 66–75.
2. Renvert S. The Underestimated Problem of Intra-Oral Halitosis in Dental Practice: An Expert Consensus Review. Clinical, Cosmetic and Investigational Dentistry 2020:12 251–262.
3. Messadi DV, Younai FS. 2003. Halitosis. Dermatol Clin. 21(1): 147–155.
4. Miyazaki H, Arao M, Okamura K, Kawaguchi Y, Toyofuku A, Hoshi K, Yaegaki K. Tentative classification of halitosis and its treatment needs. *Niigata Dent J*1999; 32:7-11. Japanese.
5. Yaegaki K. Examination, classification and treatment of halitosis: clinical perspectives. J Can Dent Assoc 2000; 66:257-61
6. Bollen CM, Beikler T. 2012. Halitosis: the multidisciplinary approach. Int J Oral Sci. 4(2):55–63.
7. Delanghe G, Ghyselen J, Van Steenberghe D, Feenstra L (1997). Multidisciplinary breath-odour clinic. Lancet 350: 187.
8. Tangerman A, Winkel EG (2010). Extra-oral halitosis: an overview. J Breath Res 4(1): 017003.
9. Scully C, Greenman J. Halitology (breath odour: aetiopathogenesis and management). Oral Dis 2012; 18(4): 333–345.
10. Touyz LZ. Oral malodor: A review. J Can Dent Assoc 1993; 59(7): 607-10.
11. Aydin M, Harvey-Woodworth CN. Halitosis: a new definition and classification. Br Dent J. 2014;217(1):E1.
12. Scully C. Halitosis. BMJ Clin Evid. 2014;2014:1305.

13. Silva MF, Leite FRM, Ferreira LB, Pola NM, Scannapieco FA, Demarco FF, et al. Estimated prevalence of halitosis: a systematic review and meta-regression analysis. *Clinical Oral Investigations* 2018;**22**(1):47-55. [PUBMED: 28676903]
14. Nagraj KS. Interventions for managing halitosis. Meta Analysis Cochrane Database Syst Rev 2019 Dec 11;12(12):CD012213.
15. Aimetti M, Perotto S, Castiglione A, Ercoli E, Romano F. Prevalence estimation of halitosis and its association with oral health-related parameters in an adult population of a city in North Italy. J Clin Periodontol 2015;42:1105–1114.
16. Al-Ansari JM, Boodai H, Al-Sumait N, Al-Khabbaz AK, Al- Hammari KF, Salako N. Factors associated with self-reported halitosis in Kuwaiti patients. J Dent 2006;34:444–449.
17. Bornstein MM, Stocker BL, Seemann R, Burgin WB, Lussi A. Prevalence of halitosis in young male adults: a study in Swiss army recruits comparing self-reported and clinical data. J Periodontol 2009;80:24–30.
18. Loesche, W. J., & Kazor, C. (2000). Microbiology and treatment of halitosis. *Periodontology*, *2002*(28), 256–279. https://doi. org/10.1034/j.1600-0757.2002.280111.x
19. De Geest S. Periodontal diseases as a source of halitosis: a review of the evidence and treatment approaches for dentists and dental hygienists. Periodontology 2000, Vol. 71, 2016, 213–227
20. Nadanovsky P, Carvalho LBM, Leon A. Oral Malodour and its association with age and sex in a general population in Brazil. Oral Dis 2007;13:105–109.
21. Hampelska K.The Role of Oral Microbiota in Intra-Oral Halitosis *J. Clin. Med.* 2020, *9*, 2484; doi:10.3390/jcm9082484
22. Akaji EA, Folaranmi N, Ashiwaju O. Halitosis: a review of the literature on its prevalence, impact and control. *Oral Health & Preventive Dentistry* 2014;**12**(4):297-304.
23. Miyazaki H, Sakao S, Katoh Y et al. Correlation between volatile sulphur compounds and certain oral health measurements in the general population. J Periodontol 1995; 66(8): 679–684.
24. Liu XN. Oral malodor-related parameters in the Chinese general population. J. Clin Periodontol 2006 Jan;33(1):31-6. doi: 10.1111/j.1600-051X.2005.00862.x.
25. de Jongh A, van Wijk AJ, Horstman M, de Baat C. Attitudes towards individuals with halitosis: an online cross sectional survey of the Dutch general population. Br Dent J. 2014;21(4):E8. doi:10.1038/sj. bdj.2014.101
26. Loesche WJ. The effects of antimicrobial mouth rinses on oral malodour and their status relative to US Food and Drug Administration regulations. Quintessence Int 1999;30:311–318.
27. Mokeem SA. Halitosis: a review of the etiologic factors and association with systemic conditions and its management. *Journal of Contemporary Dental Practice* 2014;15(6):806-11
28. Quirynen M, Dadamio J, Van den Velde S, De Smit M, Dekeyser C, Van Tornout M, et al. Characteristics of 2000 patients who visited a halitosis clinic. *Journal of Clinical Periodontology* 2009;36(11):970-5.
29. Soder, B., Johansson, B.,Soder, P.O. (2000) The relation between foetor ex ore, oral hygiene and periodontal disease. Swed Dent J, 24 (3), 73-82.
30. Rosing CK, Loesche W. Halitosis: an overview of epidemiology, etiology and clinical management. *Brazilian Oral Research* 2011;25(5):466-71.

31. Madhushankari GS, Yamunadevi A, Selvamani M, Mohan Kumar KP, Basandi PS. Halitosis – an overview: part-I – classifica- tion, etiology, and pathophysiology of halitosis. J Pharm Bioallied Sci. 2015;7(6):S339–S343. doi:10.4103/0975-7406.163441.
32. Zellmer M, Gahnberg L, Ramberg P. Prevalence of halitosis in elderly living in nursing homes. Int J Dent Hyg. 2016;14 (4):295–300. doi:10.1111/idh.12236
33. Loesche WJ, Grossman N, Dominguez L et al. Oral malodour in the elderly. In: van Steenberghe D, Rosenberg M, editors. Bad breath: A multi-disciplinary approach. Leuven: Leuven University Press, 1996: 181–194.
34. Avcu N, Ozbek M, Kutoglu D et al. Oral findings and health status among hospitalized patients with physical disabilities, aged 60 or above. Arch Gerontol Geriatr 2005; 41(1): 69–79.
35. Bornstein MM, Kislig K, Hoti BB et al. Prevalence of halitosis in the population of the city of Bern, Switzerland: a study comparing self-reported and clinical data. Eur J Oral Sci 2009; 117(3): 261–267.
36. Apatzidou AD, Bakirtzoglou E, Vouros I, Karagiannis V, Konstantinidis A. Association between oral malodour and periodon- tal disease-related parameters in the general population. Acta Odontol Scand 2013;71:189–195
37. Rosenberg M, Kulkarni GV, Bosy A et al. Reproducibility and sensitivity of oral malodour measurements with a portable sulphide monitor. J Dent Res 1991; 70(11): 436–440
38. Wu J. Halitosis: prevalence, risk factors, sources, measurement and treatment – a review of the literature Australian Dental Journal 2020; 65: 4–11
39. Tonzetich J. Production and origin of oral malodor: a review of mechanisms and methods of analysis. J Periodontol 1977: 48: 13–20.
40. Morita M, Wang HL. Association between oral malodor and adult periodontitis: a review. J Clin Periodontol 2001: 28: 813–819.
41. Koshimune S, Awano S, Gohara K, Kurihara E, Ansai T, Takehara T. Low salivary flow and volatile sulfur com- pounds in mouth air. Oral Surg Oral Med Oral Pathol Oral Radiol Endod 2003: 96: 38–41.
42. Outhouse TL, Al-Alawi R, Fedorowicz Z, Keenan JV. Tongue scraping for treating halitosis. Cochrane Database Syst Rev 2006: 19;(2):CD005519.
43. Porter SR, Scully C. Oral malodour (halitosis). BMJ 2006: 333: 632–635.
44. Sterer N, Bar-Ness Greenstein R, Rosenberg M. b-Galacto- sidase activity in saliva is associated with oral malodor. J Dent Res 2002: 81: 182–185.
45. Persson S, Edlund MB, Claesson R, Carlsson J. 1990. The for- mation of hydrogen sulfide and methyl mercaptan by oral bacteria. Oral Microbiol Immunol. 5(4):195–201.
46. De Boever EH. Relationship between volatile sulfur compounds, BANA-hydrolyzing bacteria and gingival health in patients with and without complaints of oral malodor J Clin Dentistry1994;4(4):114-9.
47. De Boever, E.H.; Loesche, W.J. Assessing the contribution of anaerobic microflora of the tongue to oral malodor. *J. Am. Dent. Assoc.* 1995, *126*, 1384–1393.
48. Seemann, R.; Conceicao, M.D.; Filippi, A.; Greenman, J.; Lenton, P.; Nachnani, S.; Quirynen, M.; Roldan, S.; Schulze, H.; Sterer, N.; et al. Halitosis management by the general dental practitioner—Results of an international consensus workshop. *J. Breath Res.* 2014, *8*, 017101.

49. Tangerman A 2002 Halitosis in medicine: a review *Int. Dent. J. 52* 201–6.
50. Krespi YP, Shrime MG, Kacker A. The relationship between oral malodour and volatile sulphur compound producing bacteria. Otolaryngol Head Neck Surg 2006; 135(5): 671–67.
51. Kleinberg I, Westbay G. Oral malodor. Crit Rev Oral Biol Med 1990;1:247–59.
52. Van den Velde, S.; van Steenberghe, D.; Van Hee, P.; Quirynen, M. Detection of odorous compounds in breath. *J. Dent. Res.* 2009, *88*, 285–289.
53. Loesche, W.J.; Kazor, C. Microbiology and treatment of halitosis. *Periodontology 2000* 2002, *28*, 256–279.
54. van den Velde, S.; Quirynen, M.; van Hee, P.; van Steenberghe, D. Halitosis associated volatiles in breath of healthy subjects. *J. Chromatogr. B Anal. Technol. Biomed. Life Sci.* 2007, *853*, 54-61.
55. Ratcliff PA, Johnson PW. The relationship between oral malodor, gingivitis, and periodontitis: A review. J Periodon- tol 1999: 70: 485-489.
56. Greenman J (1999). Microbial aetiology of halitosis. In: Newman HN, Wilson M, eds Dental plaque revisited; oral biofilms in health and disease. Bioline Publications: Cardiff, UK, pp. 419-442.
57. Kostelc JG, Zelson PR, Preti G, Tonzetich J. 1981. Quantitative differences in volatiles from healthy mouths and mouths with periodontitis. Clin Chem. 27(6):842–845.
58. Nakano Y, Yoshimura M, Koga T. 2002. Correlation between oral malodor and periodontal bacteria. Oral Microbiol Immunol. 4(6):679-683.
59. Codipilly D, Kleinberg I. 2008. Generation of indole/skatole during malodor formation in the salivary sediment model system and initial examination of the oral bacteria involved. J Breath Res. 2(1):017017.
60. Ma W, Chen K, Li Y, Hao N, Wang X, Ouyang P. 2017. Advances in cadaverine bacterial production and its applications. Engineering. 3(3):308-317.
61. Amano A, Yoshida Y, Oho T, Koga T. 2002. Monitoring ammonia to assess halitosis. Oral Surg Oral Med Oral Pathol Oral Radiol Endod. 94(6):692-696.
62. Bicak DA. A current approach to halitosis and oral malodor- a mini review. Open Dent J. 2018;12(1):322–330. doi:10.2174/ 1874210601812010322
63. Monedeiro F, Milanowski M, Ratiu IA, Zmysłowski H, Ligor T, Buszewski B. 2019. VOC profiles of saliva in assessment of halitosis and submandibular abscesses using HS-SPME-GC/ MS technique. Molecules. 24(16):2977.
64. Trimmer C, Mainland JD. 2017. Chapter 17 – the olfactory system. In: Conn PM, editor. Conn's translational neurosci- ence. San Diego: Academic Press; p. 363–377.
65. Tyrrell KL, Citron DM, Warren YA, Nachnani S, Goldstein EJ. 2003. Anaerobic bacteria cultured from the tongue dorsum of subjects with oral malodor. Anaerobe. 9(5):243-246.
66. Hartley MG, El-Maaytah MA, McKenzie C, Greenman J. 1996. The tongue microbiota of low odour and malodorous indi- viduals. Microb Ecol Health Dis. 9(5):215–223.
67. Takeshita T, Suzuki N, Nakano Y, Shimazaki Y, Yoneda M, Hirofuji T, Yamashita Y. 2010. Relationship between oral malodor and the global composition of indigenous bacter- ial populations in saliva. Appl Environ Microbiol. 76(9): 2806–2814.
68. Kazor CE, Mitchell PM, Lee AM, Stokes LN, Loesche WJ, Dewhirst FE, Paster BJ. 2003. Diversity of bacterial popula- tions on the tongue dorsa of patients with halitosis and healthy patients. J Clin Microbiol. 41(2):558–563.

69. Haraszthy VI, Zambon JJ, Sreenivasan PK, Zambon MM, Gerber D, Rego R, Parker C. 2007. Identification of oral bacterial species associated with halitosis. J Am Dent Assoc. 138(8):1113–1120.

70. Seerangaiyan K, van Winkelhoff AJ, Harmsen HJM, Rossen JWA, Winkel EG. 2017. The tongue microbiome in healthy subjects and patients with intra-oral halitosis. J Breath Res. 11(3):036010.

71. Takeshita T, Suzuki N, Nakano Y, Yasui M, Yoneda M, Shimazaki Y, Hirofuji T, Yamashita Y. 2012. Discrimination of the oral microbiota associated with high hydrogen sul- fide and methyl mercaptan production. Sci Rep. 2:215.

72. Yang, F., Huang, S., He, T., Catrenich, C., Teng, F., Bo, C., ... Xu, J. (2013). Microbial basis of oral malodor development in hu- mans. *Journal of Dental Research*, *92*, 1106–1112. https://doi.org/10.1177/0022034513507065

73. Ye,W.;Zhang,Y.;He,M.;Zhu,C.;Feng,X.-P.Relationship of tongue coating microbiome on volatile sulfur compounds in healthy and halitosis adults. *J. Breath Res.* 2019, *14*, 016005.

74. Riggio, M.P.; Lennon, A.; Rolph, H.J.; Hodge, P.J.; Donaldson, A.; Maxwell, A.J.; Bagg, J. Molecular identification of bacteria on the tongue dorsum of subjects with and without halitosis. *Oral Dis.* 2008, *14*, 251–258.

75. Suzuki N. Induction and inhibition of oral malodor. *Mol Oral Microbiol.* 2019;34:85–96.

76. Foo, LH. (2021) Role of the oral microbiome, metabolic pathways, and novel diagnostic tools in intra-oral halitosis: a comprehensive update, Critical Reviews in Microbiology, 47:3, 359-375.

77. Nani BD, 2017. Changes in salivary microbiota increase volatile sulfur compounds production in healthy male subjects with aca- demic-related chronic stress. PLoS One. 12(3):e0173686.

78. Washio J, Sato T, Koseki T, Takahashi N. 2005. Hydrogen sulfide- producing bacteria in tongue biofilm and their relationship with oral malodour. J Med Microbiol. 54(9):889–895.

79. Seerangaiyan K, Maruthamuthu M, van Winkelhoff AJ, Winkel EG. 2019. Untargeted metabolomics of the bacterial tongue coating of intra-oral halitosis patients. J Breath Res. 13(4):046010.

80. Sterer N, Rosenberg M. 2006. Streptococcus salivarius pro- motes mucin putrefaction and malodor production by Porphyromonas gingivalis. J Dent Res. 85(10):910–914.

81. Tanabe S-i, Grenier D. 2012. Characterization of volatile sulfur compound production by Solobacterium moorei. Arch Oral Biol. 57(12):1639–1643.

82. Haraszthy VI, Gerber D, Clark B, Moses P, Parker C, Sreenivasan PK, Zambon JJ. 2008. Characterization and prevalence of Solobacterium moorei associated with oral halitosis. J Breath Res. 2(1):017002.

83. Yoneda, M., Masuo, Y., Suzuki, N., Iwamoto, T., & Hirofuji, T. (2010). Relationship between the β-galactosidase activity in saliva and pa- rameters associated with oral malodor. *Journal of Breath Research*, *4*, 017108. https://doi.org/10.1088/1752-7155/4/1/017108 .

84. Yoshida, Y., Negishi, M., Amano, A., Oho, T., & Nakano, Y. (2003). Differences in the βC-S lyase activities of viridans group strepto- cocci. *Biochemical and Biophysical Research Communications*, *200*, 55–60.

85. Rizzo A. The possible role of hydrogen sulfide in human periodontal disease. 1. Hydrogen sulfide production in periodontal pockets. Periodontics 1967: 5: 233–236.

86. Yaegaki K, Sanada K. Biochemical and clinical factors influencing oral malodor in periodontal patients. J Periodontol 1992: 63: 783–789.

87. Kozlovsky A, Gordon D, Gelernter I, Loesche WJ, Rosen- berg M. Correlation between the BANA test and oral malo- dor parameters. J Dent Res 1994: 73: 1036–1042.
88. Morita M, Wang HL. Association between oral malodor and adult periodontitis: a review. J Clin Periodontol 2001: 28: 813–819.
89. Figueiredo LC, Rosetti EP, Marcantonio E Jr, Marcantonio RAC, Salvador SL. The relationship of oral malodor in patients with or without periodontal disease. J Periodontol 2002: 73: 1338–1342.
90. Bosy A, Kulkarni GV, Rosenberg M, McCullough CAG. Re- lationship of oral malodor to peri- odontitis: evidence of independence in discrete subpopulations. J Periodontol 1994: 65: 37–46.
91. Calil C, Liberato FL, Pereira AC, de Castro Meneghim M, Goodson JM, Groppo FC. The relation- ship between vola- tile sulphur compounds, tongue coating and periodontal disease. Int J Dent Hyg 2009: 7: 251–255.
92. Takeuchi H, Machigashira M, Yamashita D, Kozono S, Nakajima Y, Miyamoto M, Takeuchi N, Setoguchi T, Nogu- chi K. The association of periodontal disease with oral malodour in a Japanese population. Oral Dis 2010: 16: 702–726.
93. Silva MF, Cademartori MG, Leite FRM, López R, Demarco FF, Nascimento GG. Is periodontitis associated with halitosis? A systematic review and meta-regression analysis. J Clin Periodontol. 2017;44(10):1003–1009. doi:10.1111/jcpe.12786 .
94. Ng W, Tonzetich J. Effect of hydrogen sulfide and methyl mercaptan on the permeability of oral mucosa. J Dent Res 1984: 63: 994–997.
95. Tonzetich J. Oral malodour: an indicator of health status and oral cleanliness. Int Dent J 1978: 28: 309–319.
96. Morita M, Wang HL. Association between oral malodor and adult periodontitis: a review. J Clin Periodontol 2001: 28: 813–819.
97. Van Tornhout M, Dadamio J, Coucke W, Quirynen M. Ton- gue coating: related factors. J Clin Periodontol 2013: 40: 180–185.
98. Rosenberg M. Bad breath and periodontal disease: how related are they? J Clin Periodontol 2006: 33: 29–30.
99. Adedapo AH, 2020. Targeted polymerase chain reaction-based expression of putative halitogenic bacteria and volatile sulphur compound analysis among halitosis patients at a ter- tiary hospital in Nigeria. Odontology. 108(3):450–461.

Bölüm 16

Antibiyotik Kullanımının Ağız Mikrobiyotasına Etkisi

Doç. Dr. Emine Çifcibaşı

Antibiyotikler

Antibiyotik, herhangi bir mikroorganizma tarafından, başka bir mikroorganizmayı öldürmek veya çoğalmasını durdurmak için üretilen her türlü maddedir. Bakterilere öldürücü ya da üremelerini inhibe edici etkileri nedeniyle infeksiyon hastalıklarının tedavisinde kullanılan kemoterapötik ajanlardır.

Günümüzde insanlarda kullanılan antibiyotiklerin çoğu çevresel bakteri ve mantarların doğal salgılarıdır. İlk antibiyotik ajan, 1928 yılında Londra'da Alexander Fleming tarafından *Penicillium notatum* adlı küfte keşfedilen penisilindir. Bu keşiften 10 yıl sonra, Hovard Florey ve Ernst Chain tarafından saflaştırılarak büyük miktarlarda üretiminin sağlanmasıyla 1944'te klinik kullanıma girmiştir. Daha sonra, toprak örneklerinden izole edilen *Streptomyces griseus* kültürlerinden elde edilen streptomisin 1944 yılında, penisilinin alternatifi olarak makrolidler 1952 yılında, yarı sentetik amikasin ve netilmisin 1972 yılında kullanıma girmiştir.

Bugün dünyada bilinen 5000 antibiyotikten yaklaşık 100'ü aktif olarak klinik kullanıma girmiştir. Bu antibiyotikler bakterilere genel olarak beş temel hedef üzerinden etki etmektedir. Bunlar; protein sentezi, nükleik asit sentezi, hücre duvarı (peptidoglikan) sentezi, antimetabolitler ve hücre membranlarıdır (Tablo 1).

Mikroorganizmalar kendi doğal ortamlarında diğer bakterilerden korunmak için antimikrobiyaller üretmek ve diğer antimikrobiyallere karşı direnç mekanizmaları geliştirmek zorundadır. Dahası, antimikrobiyal üreten bu türler self-toksisiteden korunmak için ürettikleri antibiyotiklere karşı direnç genlerine de sahiptir. En son 1986'da daptomycin, FDA tarafından 2003 yılında onaylanmıştır.[2] Bu doğal yolların dışında, antibiyotiklerin bilinçsiz kullanımı da antibiyotik direncine sebep olabilmektedir.

Kaynaklar

1- D.T. Moir, K.J.Shaw, R.S. Hare, and G.F.Vovis, *Antimicob. Agents* 1999.45:439-446.

2- Guillaume AndréDurand, Didier Raoult, Grégory Dubourg. Antibiotic discovery: history, methods and perspectives Int J Antimicrob Agents 2019 Apr;53(4):371-382.

3- Bunce J. T. & Hellyer P.. Antibiotic resistance and antibiotic prescribing by dentists in England 2007–2016. *British Dental Journal* 2018; 225: 81–84.

4- Segura-Egea JJ, Gould K, Sen BH. European Society of Endodontology position statement: The use of antibiotics in endodontics 2018; 51(1): 20-5.

5- Lodi, G.; Figini, L.; Sardella, A.; Carrassi, A.; Del Fabbro, M.; Furness, S. Antibiotics to prevent complications following tooth extractions. *Cochrane Database Syst. Rev. 2012 Nov 14;11:CD003811.*

6- *The Cochrane Collaboration. The Cochrane Handbook for Systematic Reviews of Interventions; John Wiley & Sons: Hoboken, NJ, USA, 2011.*

7- *J Rosalie S Braun, Leandro Chambrone, Ismael Khouly. Prophylactic antibiotic regimens in dental implant failure: A systematic review and meta-analysis. J Am Dent Assoc 2019 Jun;150(6):e61-e91.*

8- Jepsen S, Berglundh T, Genco R, Aass AM, Demirel K, et al. Primary prevention of peri-implantitis: managing peri-implant mucositis. *J Clin Periodontol.* 2015 Apr;42 Suppl 16:S152-7.

9- Figuero E, Graziani F, Sanz I, Herrera D, Sanz M. Management of peri-implant mucositis and peri-implantitis. *Periodontol 2000*. 2014 Oct;66(1):255-73.

10- Herrera D, Sanz M, Jepsen S, Needleman I, Roldán A. A systematic review on the effect of systemic antimicrobials as an adjunct to scaling and root planing in periodontitis patients. *J Clin Periodontol* 2002; 29(Suppl 3):136–159 discussion 160-2.

11- Pretzl B, Sälzer S, Ehmke B, Schlagenhauf U, Dannewitz B, Dommisch H, Eickholz P, Jockel-Schneider Y. Administration of systemic antibiotics during non-surgical periodontal therapy-a consensus report. *Clin Oral Investig*. 2019 Jul;23(7):3073-3085.

12- Rams, T. E., Degener, J. E., & van Winkelhoff, A. J. Antibiotic resistance in human peri-implantitis microbiota. *Clinical Oral Implants Research* 2014a; 25, 82–90.

13- Verdugo, F., Castillo, A., Simonian, K., Russo, P., D'Addona, A., Raffaelli, L., et al. (2012). Periodontopathogen and Epstein-Barr virus contamination affects transplanted bone volume in sinus augmentation. Journal of Periodontology, 83,162–173.

14- Verdugo, F., Castillo, A., Simonian, K., Castillo, F., Farez-Vidal, E., & D'addona, A. Periodontopathogen and Epstein-Barr virus associated periapical periodontitis may be the source of retrograde infectious peri-impantitis. *Clinical Implant Dentistry and Related Research* 2015; 17, 199–207.

15- Heitz-Mayfield, L. J., Salvi, G. E., Mombelli, A., Faddy, M., Lang, N. P., & Implant Complication Research Group (2012). Anti-infective surgical therapy of periimplantitis.A 12-month prospective clinical study. *Clinical Oral Implants Research*, 2012;23, 205–210.

16- Sullivan, A., Edlund, C., & Nord, C. E. Effect of antimicrobial agents on the ecological balance of human microflora. *Lancet Infectious Diseases* 2001; 1, 101–114.

17- Helovuo, H., Hakkarainen, K., & Paunio, K. Changes in the prevalence of subgingival enteric rods, staphylococci and yeasts after treatment with penicillin and erythromycin. *Oral Microbiology and Immunology* 1993; 8, 75–79.

18- Clemente J, Ursell L, Parfrey L, Knight R. The impact of the gut microbiota on human health: an integrative view. *Cell* 2012; 148(6):1258 –1270.

19- Modi SR, Collins JJ, Relman DA.. Antibiotics and the gut microbiota. *J Clin Invest* 2014; 124(10):4212–4218

20- Topcuoglu N, Kulekci G. Oral Microbial Dysbiosis. Dysbiosis: A Study of Underlying Causes, Richard I. Cowel (Ed). NOVA Science Publishers Inc, NewYork, 2020; s. 126-160.

21- Zaura E, Brandt BW, Teixeira de Mattos MJ, et al. Same exposure but two radically different responses to antibiotics: resilience of the salivary microbiome versus long-term microbial shifts in feces. *MBio* 2015; 6(6):e01693-15

22- Reynolds LA, Finlay BB. Early life factors that affect allergy development. *Nat Rev Immunol* 2017; 17(8):518–28.

23- Ajslev TA, Andersen CS, Gamborg M, Sørensen TIA, Jess T. Childhood overweight after establishment of the gut microbiota: the role of delivery mode, pre-pregnancy weight and early administration of antibiotics. *Int J Obes* 2011; 35:522–529.

24- Dzidic M, Collado MC, Abrahamsson T, et al. Oral microbiome development during childhood: an ecological succession influenced by postnatal factors and associated with tooth decay. *ISME J* 2018; 12(9):2292-2306.

25- Aas JA, Paster BJ, Stokes LN, Olsen I, Dewhirst FE. Defining the normal bacterial flora of the oral cavity. *J Clin Microbiol* 2005; 43(11): 5721-5732.

26- Aas JA, Griffen AL, Dardis SR, et al. Bacteria of dental caries in primary and permanent teeth in children and young adults *J Clin Microbiol* 2008; 46(4):1407-1417.

27- Bizzarro S, Laine ML, Buijs MJ, et al. Microbial profiles at baseline and not the use of antibiotics determine the clinical outcome of the treatment of chronic periodontitis. *Sci Rep* 2016;6:20205.

28- Warburton, P. J., Palmer, R. M., Munson, M. A., & Wade, W. G. Demonstration of in vivo transfer of doxycycline resistance mediated by a novel transposon. *Journal of Antimicrobial Chemotherapy* 2007; 60, 973–980.

29- Weigel, L. M., Clewell, D. B., Gill, S. R., Clark, N. C., McDougal, L. K., Flannagan, S. E., et al. Genetic analysis of a high-level vancomycin-resistant isolate of Staphylococcus aureus. *Science* 2003; 302, 1569–1571.

30- Rams, T. E., Babalola, O. O., & Slots, J. Subgingival occurrence of enteric rods, yeasts and staphylococci after systemic doxycycline therapy. *Oral Microbiology and Immunology* 1990; 5, 166–168.

31- Iwase, M., Slots, J., Berthold, P., & Taichman, N. S. Leukocidal activity of staphylococci isolated from human periodontal lesions. *Oral Microbiology and Immunology* 1990; 5, 233–236

Bölüm 17

Antimikrobik Gargara Kullanımının Ağız Mikrobiyotasına Etkisi

Dr. Öğr. Üyesi Gökhan Kasnak
Prof. Dr. Halil Erhan Fıratlı

Ağız içerisinde farklı türdeki patojen mikroorganizmaların baskın hâle gelmesi ile başta periodontitis ve diş çürükleri olmak üzere farklı pek çok hastalık meydana gelebilmektedir. Gerek periodontal hastalıkların gerekse de diş çürüklerinin önlenmesinde patojen mikroorganizmaların ağız içerisinde tutundukları sert ya da yumuşak dokulardan uzaklaştırılması veya söz konusu bu mikroorganizmaların yer aldığı biyofilm tabakasının bütünlüğünün bozulması amacıyla gerçekleştirilen hekimler veya bireylerin kendileri tarafından uygulanan mekanik (diş ve dil fırçalama, diş ipi kullanımı, diş taşı temizliği vb.) ve kimyasal (gargara, lokal antibiyotik kullanımı) yöntemler hem koruyucu hem de tedavi edici yaklaşımların temelini oluşturmaktadır. Söz konusu yöntemlerin bir kısmı hekimler tarafında uygulanırken bir kısmı da bireylerin kendileri tarafından uygulanmaktadır. Bu bölümde, ağız içerisinde antiseptik etkiyi yaratmak amacıyla günümüzde bireylerin kişisel ağız bakımları için sıklıkla kullanıldığı ve ağız çalkalama suyu olarak ta adlandırılan gargaralar ve bu gargaraların ağız mikrobiyotası üzerine olan etkileri ele alınmıştır.

Giriş

Ağız boşluğu, doğumdan itibaren mikroorganizmaların insan vücuduna birincil giriş yolunu oluşturmaktadır.[1] Sindirim sisteminden sonra pek çok farklı mikroorganizma türüne ev sahipliği yapan ağız boşluğunda günümüzde yaklaşık 700'den fazla türde bakteri bulunmakta olup, bu bakterilerin ortalama %35' i hâlen kültüre edilmemiştir.[2] Ağız içerisindeki yanak, sert damak mukozasındaki mikrobiyota çeşitliliği düşük iken, tükürük, dil ve tonsillada bu çeşitlilik daha fazladır. Diş eti kenarının altında ve üstünde kalan (subgingival ve supragingival) mikroorganizma kolonizasyonları arasında büyük bir farklılık izlenmektedir.[3] İlginç olan farklı bireylerin ağız mikrobiyotasının ortak türler içeriyor olmasına rağmen mikrobiyal çeşitliliği kişiye ve dahası bölgeye özgü olmasıdır.[4] Mikrobiyal yapılardaki farklılık pek çok etkene bağlıdır. Bunun bir nedeni mikroorganizmların topluluk içindeki farklı metabolik aktiviteleri iken bir

COVID-19 Pandemisi ve Ağız Gargaralarının Kullanımı

Dünya Sağlık Örgütü tarafından 11 Mart 2020 tarihinde dünya çapında pandemik salgın olarak kabul edilen Koronavirüs 2019 (COVID-19) hastalığının etkeni kabul edilen ve zarflı bir virüs olan şiddetli akut solunum yolu sendromu koronavirüsü 2'ye (SARS-CoV-2) karşı gerek hastalığın yayılımını önlemek gerekse de diş hekimliği tedavileri esnasında oluşan aerosol sonucu kontaminasyonu azaltmak amacıyla ağız gargaralarının etkinliği değerlendirilmiştir.[96] Yapılan pek çok çalışma ticari olarak bireyler tarafından alınabilecek gargaraları incelemiş olup etken maddeler; klorheksidin diglukonat, setilpiridinyum klorür, esansiyel yağlar, hidrojen peroksit ve povidon-iyotdur.[97] Ağız ortamındaki SARS-CoV-2 yükünü azaltacak kesin bir uygulama bildirilmemekle birlikte yapılan *in vivo* ve *in vitro* çalışmaların sonuçlarına dayanarak özellikle diş tedavilerinden önce povidon-iyot içerikli gargaraların hastalara kullandırılması ancak yine de gerekli koruyucu önlemlerin alınarak tedavi işlemlerinin yapılması önerilmektedir.[98] Ancak, bu virüsün oral mikrobiyotanın bir parçası olarak kabul edilip edilmeyeceğinin net olmadığı da akılda tutulmalıdır.[42]

Gelecekteki Olası Uygulamalar

Periodontal ve diş çürüğü gibi hastalıkların oral mikrobiyatanın disbiyozisinden kaynaklandığının anlaşılması ile çalışmalar patojenik mikroorganizmaları hedef alan ve mikrobiyomun bütünlüğünü bozmayan selektif antimikrobiyal tedaviler üzerine odaklanmıştır.[99] Hedefe özgü antimikrobiyal peptidlerin geliştirilmesi (Spesifically targeted antimicrobial peptides) gelecek vadeden çalışmaların başına gelmektedir. Huo ve arkadaşları *S. mutans*'ı özgü antimikrobiyal peptidler geliştirmişler ve bu geliştirdikleri antimikrobiyal peptidlerden beş tanesinin (C8H, C11H, C12H, C13H, C14H) *S. mutans*'ın biyofilm içerisindeki büyümesini durdururken *S. gordonii* ve *S. sanguinis*'e zarar vermediklerini göstermişlerdir.[100] Klinik çalışması olan hedefe özgü antimikrobiyal peptidlerden birisi C16G2 olup Sullivan ve arkadaşları tarafından *S. mutans* karşı ağız gargarası (%0,04) test edilmiş ve oral mikrobiyotanın geri kalan üyelerine etki göstermeden *S. mutans'*ı elemine ettiği bildirilmiştir.[101] Söz konusu hedefe yönelik antimikrobiyal peptidin faz 2 klinik çalışmaları 2019 yılında tamamlanmıştır.[102]

Kaynaklar

1. Yilmaz D, Altindis M. Sağlık ve Hastalıkta Oral Kavite Mikrobiyotası. *J Biotechnol and Strategic Health Res.* 2018;2(1):9-21.
2. Pamukçu U, Yıldız FN, Tuba DA, Peker İ. Oral Mikrobiyota Araştırmaları Işığında Ağız Sağlığına Yeni Bakış Açısı: Derleme. *J Biotechnol and Strategic Health Res.* 2018;2(3):128-137.
3. Wade WG. The oral microbiome in health and disease. *Pharmacol Res.* 2013;69(1):137-143. doi: 10.1016/j.phrs.2012.11.006.

4. Avila M, Ojcius DM, Yilmaz Ö. The oral microbiota: living with a permanent guest. *DNA Cell Biol*. 2009;28(8):405-411. doi: 10.1089/dna.2009.0874.
5. Boonanantanasarn K, Gill SR. The oral microbiome. Oral microbial communities: genomic inquiry and interspecies communication. 2011;2:21-34.
6. Ye C, Kapila Y. Oral microbiome shifts during pregnancy and adverse pregnancy outcomes: Hormonal and Immunologic changes at play. *Periodontol 2000*. 2021;87(1):276-281. doi: 10.1111/prd.12386.
7. Kennedy B, Peura S, Hammar U, Vicenzi S, Hedman A, Almqvist C, Andolf E, Pershagen G, Dicksved J, Bertilsson S, Fall T. Oral microbiota development in early childhood. *Sci Rep*. 2019;9(1):1-4. doi: 10.1038/s41598-019-54702-0.
8. Freitas AO, Marquezan M, Nojima MD, Alviano DS, Maia LC. The influence of orthodontic fixed appliances on the oral microbiota: a systematic review. *Dental Press J Orthod*. 2014;19:46-55. doi: 10.1590/2176-9451.19.2.046-055.oar.
9. Kenyon C. Are differences in the oral microbiome due to ancestry or socioeconomics?. *mSystems.* 2020;5(2):e00836-19. doi: 10.1128/mSystems.00836-19.
10. Kragelund C, Reibel J, Pedersen AM. Oral candidiasis and the medically compromised patient. InOral infections and general health 2016 (pp. 65-77). Springer, Cham.
11. James SL, Abate D, Abate KH, Abay SM, Abbafati C, Abbasi N, Abbastabar H, Abd-Allah F, Abdela J, Abdelalim A, Abdollahpour I. Global, regional, and national incidence, prevalence, and years lived with disability for 354 diseases and injuries for 195 countries and territories, 1990–2017: a systematic analysis for the Global Burden of Disease Study 2017. *Lancet.* 2018;392(10159):1789-1858. doi: 10.1016/S0140-6736(18)32279-7.
12. Olsen I. The oral microbiome in health and disease. InOral infections and general health 2016 (pp. 97-114). Springer, Cham.
13. Frencken JE, Sharma P, Stenhouse L, Green D, Laverty D, Dietrich T. Global epidemiology of dental caries and severe periodontitis–a comprehensive review. *J Clin Periodontol.* 2017;44:94-105. doi: 10.1111/jcpe.12677.
14. Chawhuaveang DD, Yu OY, Yin IX, Lam WY, Mei ML, Chu CH. Acquired salivary pellicle and oral diseases: A literature review. *J Dent Sci.* 2021;16(1):523-529. doi: 10.1016/j.jds.2020.10.007.
15. Filoche SK, Soma D, Van Bekkum M, Sissons CH. Plaques from different individuals yield different microbiota responses to oral-antiseptic treatment. *FEMS Immuno Med Microbiol.* 2008;54(1):27-36. doi: 10.1111/j.1574-695X.2008.00443.x.
16. Gunsolley JC. Clinical efficacy of antimicrobial mouthrinses. *J Dent.* 2010;38:6-10. 10. doi: 10.1016/S0300-5712(10)70004-X.
17. Mandel ID. Antimicrobial mouthrinses: overview and update. *J Am Dent Assoc.* 1994;125(8):2-10. doi: 10.1016/s0002-8177(94)14001-x.
18. Cantore S, Ballini A, Mori G, Dibello V, Marrelli M, Mirgaldi R, De Vito D, Tatullo M. Anti-plaque and antimicrobial efficiency of different oral rinses in a 3-day plaque accumulation model. *J. Biol. Regul. Homeost. Agents*. 2016;30(4):1173-11178.
19. Türkmen B, Ayhan K, Altuntaş EG. Dental Plak Oluşumundan Sorumlu Mikroorganizmalar ve Bunların Tüketilen Gıdalarla İlişkisi. *Nevşehir Bilim ve Teknoloji Dergisi*. 2016;5:51-61.

20. Dumitrescu AL. The Use of Chemical Supragingival Plaque Control in Periodontal Therapy. InAntibiotics and Antiseptics in Periodontal Therapy 2011. Springer.
21. Moran JM. Home-use oral hygiene products: mouthrinses. *Periodontol 2000*. 2008;48:42-53. doi: 10.1111/j.1600-0757.2008.00260.x.
22. Stuart LF. The history of oral hygiene products: how far have we come in 6000 years?. *Periodontol 2000.* 1997;15:7-14. doi: 10.1111/j.1600-0757.1997.tb00099.x.
23. Moran JM. Home-use oral hygiene products: mouthrinses. *Periodontol 2000*. 2008;48:42-53. doi: 10.1111/j.1600-0757.2008.00260.x.
24. Jardim JJ, Alves LS, Maltz M. The history and global market of oral home-care products. *Braz Oral Res.* 2009;23 Suppl 1:17-22. doi: 10.1590/s1806-83242009000500004.
25. Paraskevas S, Rosema NA, Versteeg P, Van der Velden U, Van der Weijden GA. Chlorine dioxide and chlorhexidine mouthrinses compared in a 3-day plaque accumulation model. *J Periodontol*. 2008;79(8):1395-400. doi: 10.1902/jop.2008.070630.
26. Nguyen T, Brody H, Radaic A, Kapila Y. Probiotics for periodontal health-Current molecular findings. *Periodontol 2000*. 2021;87(1):254-267. doi: 10.1111/prd.12382.
27. Lindhe J, Karring T, Lang NP. Clinical periodontology and implant dentistry. Blackwell; 2003.
28. Newman MG, Takei H, Klokkevold PR, Carranza FA. Newman and Carranza's Clinical periodontology E-book. Elsevier Health Sciences; 2018.
29. Eley BM. Antibacterial agents in the control of supragingival plaque—a review. *Br Dent J.* 1999;186(6):286-96. doi: 10.1038/sj.bdj.4800090.
30. https://www.efp.org/news-events/news/matteo-bassos-perio-sessions-offered-detailed-guide-to-use-of-oral-antiseptics-30589/
31. Brecx M. Strategies and agents in supragingival chemical plaque control. *Periodontol 2000*. 1997;15:100-108. doi: 10.1111/j.1600-0757.1997.tb00109.x.
32. Spolsky VW, Forsythe AB. Effects of alexidine· 2HCl mouthwash on plaque and gingivitis after six months. Journal of dental research. *J Dent Res*. 1977;56(11):1349-58. doi: 10.1177/00220345770560111101.
33. Davies GE, Francis J, Martin AR, Rose FL, Swain G. 1: 6-di-4′-chlorophenyldiguanidohexane ("hibitane"*). Laboratory investigation of a new antibacterial agent of high potency. *Br J Pharmacol Chemother*. 1954;9(2):192-6. doi: 10.1111/j.1476-5381.1954.tb00840.x
34. Chhabra P, Chhabra P, Kakkar A, Kamboj M. Chlorhexidine- A Review. *Int J Res Health Allied Sci.* 2018;4(5):47-51.
35. Aktas A, Giray B. Dis Hekimliginde Klorheksidin: Özellikleri ve Güncel Kullanim Alanlari/ Chlorhexidine Rinse in Dentistry: Characteristics and Actual Usage. Turkiye Klinikleri. Dishekimligi Bilimleri Dergisi. 2010;16(1):51.
36. Jones CG. Chlorhexidine: is it still the gold standard?. *Periodontol 2000*. 1997;15:55-62. doi: 10.1111/j.1600-0757.1997.tb00105.x.
37. Adıguzel,Ö. Klorheksidin (Chlorhexidine). Turkiye Klinikleri J Endod-Special Topics 2015;1(2).
38. James P, Worthington HV, Parnell C, Harding M, Lamont T, Cheung A, Whelton H, Riley P. Chlorhexidine mouthrinse as an adjunctive treatment for gingival health. *Cochrane Database Syst Rev*. 2017;3(3):CD008676. doi: 10.1002/14651858.CD008676.pub2.

39. Tuon FF, Gavrilko O, de Almeida S, Sumi ER, Alberto T, Rocha JL, Rosa EA. Prospective, randomised, controlled study evaluating early modification of oral microbiota following admission to the intensive care unit and oral hygiene with chlorhexidine. Journal of global antimicrobial resistance. *J Glob Antimicrob Resist*. 2017;8:159-163. doi: 10.1016/j.jgar.2016.12.007.
40. Raangs GC, Winkel EG, Van Winkelhoff AJ. In vitro antimicrobial effects of two antihalitosis mouth rinses on oral pathogens and human tongue microbiota. *Int J Dent Hyg.* 2013;11(3):203-7. doi: 10.1111/idh.12014.
41. Bürgers R, Witecy C, Hahnel S, Gosau M. The effect of various topical peri-implantitis antiseptics on Staphylococcus epidermidis, Candida albicans, and Streptococcus sanguinis. *Arch Oral Biol.* 2012;57(7):940-7. doi: 10.1016/j.archoralbio.2012.01.015.
42. Brookes ZL, Belfield LA, Ashworth A, Casas-Agustench P, Raja M, Pollard AJ, Bescos R. Effects of chlorhexidine mouthwash on the oral microbiome. *J Dent*. 2021;113:103768. doi: 10.1016/j.jdent.2021.103768.
43. Scheibler E, Garcia MC, Medina da Silva R, Figueiredo MA, Salum FG, Cherubini K. Use of nystatin and chlorhexidine in oral medicine: Properties, indications and pitfalls with focus on geriatric patients. *Gerodontology*. 2017;34(3):291-298. doi: 10.1111/ger.12278.
44. LaFleur MD, Kumamoto CA, Lewis K. Candida albicans biofilms produce antifungal-tolerant persister cells. *Antimicrob Agents Chemother*. 2006;50(11):3839-3846. doi: 10.1128/AAC.00684-06.
45. Van Swaaij BW, Van der Weijden GA, Bakker EW, Graziani F, Slot DE. Does chlorhexidine mouthwash, with an anti-discoloration system, reduce tooth surface discoloration without losing its efficacy? A systematic review and meta-analysis. *Int J Dent Hyg.* 2020;18(1):27-43. doi: 10.1111/idh.12402.
46. Solís C, Santos A, Nart J, Violant D. 0.2%chlorhexidine mouthwash with an antidiscoloration system versus 0.2% chlorhexidine mouthwash: a prospective clinical comparative study. *J Periodontol*. 2011;82(1):80-85. doi: 10.1902/jop.2010.100289.
47. Hegstad K, Langsrud S, Lunestad BT, Scheie AA, Sunde M, Yazdankhah SP. Does the wide use of quaternary ammonium compounds enhance the selection and spread of antimicrobial resistance and thus threaten our health?. *Microb Drug Resist*. 2010;16(2):91-104. doi: 10.1089/mdr.2009.0120.
48. Sreenivasan PK, Haraszthy VI, Zambon JJ. Antimicrobial efficacy of 0.05% cetylpyridinium chloride mouthrinses. *Lett. Appl. Microbiol*. 2013;56(1):14-20. doi: 10.1111/lam.12008
49. He S, Wei Y, Fan X, Hu D, Sreenivasan PK. A clinical study to assess the 12-hour antimicrobial effects of cetylpyridinium chloride mouthwashes on supragingival plaque bacteria. *J Clin Dent*. 2011;22(6):195-9.
50. Jackson RJ. Metal salts, essential oils and phenols–old or new?. *Periodontol 2000*. 1997;15:63-73. doi: 10.1111/j.1600-0757.1997.tb00106.x.
51. Luís HS, Luis LS, Bernardo M. In vitro study of the effect of an essential oil and a delmopinol mouth rinse on dental plaque bacteria. *J Dent Res*. 2016;27(6):648-651. doi: 10.4103/0970-9290.199602.
52. Araujo MW, Charles CA, Weinstein RB, McGuire JA, Parikh-Das AM, Du Q, Zhang J, Berlin JA, Gunsolley JC. Meta-analysis of the effect of an essential oil–containing mouthrinse on gingivitis and plaque. *J Am Dent Assoc*. 2015;146(8):610-622. doi: 10.1016/j.adaj.2015.02.011.
53. Takarada K, Kimizuka R, Takahashi N, Honma K, Okuda K, Kato T. A comparison of the antibacterial efficacies of essential oils against oral pathogens. *Oral Microbiol Immunol.* 2004;19(1):61-64. doi: 10.1046/j.0902-0055.2003.00111.x.

54. Dobler D, Runkel F, Schmidts T. Effect of essential oils on oral halitosis treatment: a review. *Eur J Oral Sci*. 2020;128(6):476-486. doi: 10.1111/eos.12745.

55. Quintas V, Prada-Lopez I, Donos N, Suarez-Quintanilla D, Tomas I. Antiplaque effect of essential oils and 0.2% chlorhexidine on an in situ model of oral biofilm growth: a randomised clinical trial. *PLoS One*. 2015;10(2):e0117177. doi: 10.1371/journal.pone.0117177.

56. Kaşikçi, H. Sanguinarine ve askorbik asit kombinasyonlarının ıca-bağımlı biyofilm üreten staphylococcus aureus izolatları üzerindeki etkisinin araştırılması. Master's thesis, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Haliç Üniversitesi, 2019.

57. Kılıç A, Saraçlı MA, Özyurt M, Saygun I, Başustaoğlu AC. Ağız Çalkalama Sularının Gargara In Vitro Antifungal Aktiviteleri. *Türk Hijyen ve Deneysel Biyoloji Dergisi*. 2001;58(3):81-86.

58. Bağış YH, Bağış N. Farklı Ağız Gargalarının Antibakteriyel Etkilerinin İn-Vitro Olarak İncelenmesi. *Ankara Üniversitesi Diş Hekimliği Fakültesi Dergisi*.2019;46(1):1-6

59. Farook FF, Said KN. A review of the effectiveness of antiseptic mouth rinses for oral health. *J. Oral Hyg*. Health. 2018;6(246):2332-0702.

60. Croaker A, King GJ, Pyne JH, Anoopkumar-Dukie S, Simanek V, Liu L. Carcinogenic potential of sanguinarine, a phytochemical used in 'therapeutic'black salve and mouthwash. *Mutat Res Rev Mutat Res*. 2017;774:46-56. doi: 10.1016/j.mrrev.2017.09.001.

61. Addy M. Oral hygiene products: potential for harm to oral and systemic health? *Periodontol 2000*. 2008;48:54-65. doi: 10.1111/j.1600-0757.2008.00253.x.

62. Kamolnarumeth K, Thussananutiyakul J, Lertchwalitanon P, Rungtanakiat P, Mathurasai W, Sooampon S, Arunyanak SP. Effect of mixed chlorhexidine and hydrogen peroxide mouthrinses on developing plaque and stain in gingivitis patients: a randomized clinical trial. *Clin Oral Investig*. 2021;25(4):1697-1704. doi: 10.1007/s00784-020-03470-7.

63. Rezaie HR, Rizi HB, Khamseh MM, Öchsner A. A Review on Dental Materials. Springer International Publishing; 2020.

64. Muniz FW, Cavagni J, Langa GP, Stewart B, Malheiros Z, Rösing CK. A systematic review of the effect of oral rinsing with H2O2 on clinical and microbiological parameters related to plaque, gingivitis, and microbes. *Int J Dent*. 2020;2020:8841722. doi: 10.1155/2020/8841722.

65. Ramesh A, Thomas JT, Muralidharan NP, Varghese SS. Efficacy of adjunctive usage of hydrogen peroxide with chlorhexidine as preprocedural mouthrinse on dental aerosol. Natl *J Physiol Pharm Pharmacol*. 2015;5(5):431-435. doi: 10.5455/njppp.2015.5.3006201559.

66. Ortega KL, Rech BO, El Haje GL, Gallo CB, Pérez-Sayáns M, Braz-Silva PH. Do hydrogen peroxide mouthwashes have a virucidal effect? A systematic review. *J Hosp Infect.* 2020;106(4):657-662. doi: 10.1016/j.jhin.2020.10.003.

67. Walsh LJ. Safety issues relating to the use of hydrogen peroxide in dentistry. *Aust Dent J*. 2000;45(4):257-69; quiz 289. doi: 10.1111/j.1834-7819.2000.tb00261.x.

68. Shinada K, Ueno M, Konishi C, Takehara S, Yokoyama S, Zaitsu T, Ohnuki M, Wright FA, Kawaguchi Y. Effects of a mouthwash with chlorine dioxide on oral malodor and salivary bacteria: a randomized placebo-controlled 7-day trial. *Trials*. 2010;11:14. doi: 10.1186/1745-6215-11-14.

69. Bharadwaj AN, Byatappa V, Raju R, Umakanth R, Alayadan P. Antiplaque and Antigingivitis Effectiveness of Tea Tree Oil and Chlorine Dioxide Mouthwashes among Young Adults: A Randomized Controlled Trial. *World J Dent.* 2020;11(6):451–456.

70. Sjödin T, Diogo Löfgren C, Glantz PO, Christersson C. Delmopinol–adsorption to and absorption through the oral mucosa. *Acta Odontol Scand*. 2020;78(8):572-579. doi: 10.1080/00016357.2020.1758772.

71. Alfhili MA, Lee MH. Triclosan: an update on biochemical and molecular mechanisms. *Oxid Med Cell Longev*. 2019;2019:1607304. doi: 10.1155/2019/1607304.

72. K Hariprasanth T, Vijayashree Priyadharsini J, S Smiline Girija A, Sankar Ganesh P. Virtual Screening to Identify the Protein Network Interactions of Triclosan with Streptococcus mutans and Enterococcus faecalis. *Int. J. Pharm. Res.* 2021;33(47B):677-683. doi: 10.9734/JPRI/2021/v33i47B33169

73. Rohmetra A, Gupta N, Gupta S, Beera S, Nupur, Efficacy of commercial mouth rinses containing chlorhexidine, sodium fluoride-triclosan- xylitol against salivary bacteria, streptococcus mutans: A microscopic study. *Int Dent J Stud Res.* 2020;8(2):48-52. doi: 10.18231/j.idjsr.2020.011.

74. Sedghi L, DiMassa V, Harrington A, Lynch SV, Kapila YL. The oral microbiome: Role of key organisms and complex networks in oral health and disease. *Periodontol 2000.* 2021;87(1):107-131. doi: 10.1111/prd.12393.

75. Van Hoogmoed CG, Geertsema-Doornbusch GI, Teughels W, Quirynen M, Busscher HJ, Van der Mei HC. Reduction of periodontal pathogens adhesion by antagonistic strains. *Oral Microbiol Immunol*. 2008;23(1):43-88. doi: 10.1111/j.1399-302X.2007.00388.x.

76. Hajishengallis G, Lamont RJ. Breaking bad: Manipulation of the host response by P orphyromonas gingivalis. *Eur J Immunol*. 2014;44(2):328-338. doi: 10.1002/eji.201344202.

77. Bescos R, Ashworth A, Cutler C, Brookes ZL, Belfield L, Rodiles A, Casas-Agustench P, Farnham G, Liddle L, Burleigh M, White D. Effects of Chlorhexidine mouthwash on the oral microbiome. *Sci Rep.* 2020;10(1):5254. doi: 10.1038/s41598-020-61912-4.

78. Chatzigiannidou I, Teughels W, Van de Wiele T, Boon N. Oral biofilms exposure to chlorhexidine results in altered microbial composition and metabolic profile. *NPJ Biofilms Microbiomes.* 2020;6(1):13. doi: 10.1038/s41522-020-0124-3.

79. Rosier BT, Buetas E, Moya-Gonzalvez EM, Artacho A, Mira A. Nitrate as a potential prebiotic for the oral microbiome. *Sci Rep.* 2020;10(1):12895. doi: 10.1038/s41598-020-69931-x.

80. Kapil V, Haydar SM, Pearl V, Lundberg JO, Weitzberg E, Ahluwalia A. Physiological role for nitrate-reducing oral bacteria in blood pressure control. *Free Radic Biol Med*. 2013;55:93-100. doi: 10.1016/j.freeradbiomed.2012.11.013.

81. Joshipura K, Muñoz-Torres F, Fernández-Santiago J, Patel RP, Lopez-Candales A. Over-the-counter mouthwash use, nitric oxide and hypertension risk. *Blood Press*. 2020;29(2):103-112. doi: 10.1080/08037051.2019.1680270.

82. Joshipura KJ, Muñoz-Torres FJ, Morou-Bermudez E, Patel RP. Over-the-counter mouthwash use and risk of pre-diabetes/diabetes. *Nitric Oxide*. 2017;71:14-20. doi: 10.1016/j.niox.2017.09.004.

83. Tsourounakis I, Palaiologou-Gallis AA, Stoute D, Maney P, Lallier TE. Effect of essential oil and chlorhexidine mouthwashes on gingival fibroblast survival and migration. *J Periodontol.* 2013;84(8):1211-20. doi: 10.1902/jop.2012.120312.

84. Mariotti AJ, Rumpf DA. Chlorhexidine-induced changes to human gingival fibroblast collagen and non-collagen protein production. *J Periodontol*. 1999;70(12):1443-1448. doi: 10.1902/jop.1999.70.12.1443.

85. Liu JX, Werner J, Kirsch T, Zuckerman JD, Virk MS. Cytotoxicity evaluation of chlorhexidine gluconate on human fibroblasts, myoblasts, and osteoblasts. *J Bone Jt Infect.* 2018;3(4):165-172. doi: 10.7150/jbji.26355.

86. Cabral CT, Fernandes MH. In vitro comparison of chlorhexidine and povidone–iodine on the long-term proliferation and functional activity of human alveolar bone cells. *Clin Oral Investig.* 2007 Jun;11(2):155-64. doi: 10.1007/s00784-006-0094-8.

87. Kaspar JR, Godwin MJ, Velsko IM, Richards VP, Burne RA. Spontaneously arising Streptococcus mutans variants with reduced susceptibility to chlorhexidine display genetic defects and diminished fitness. *Antimicrob Agents Chemother*. 2019;63(7):e00161-19. doi: 10.1128/AAC.00161-19.

88. Grenier D, Bertrand J, Mayrand D. Porphyromonas gingivalis outer membrane vesicles promote bacterial resistance to chlorhexidine. *Oral Microbiol Immunol*. 1995;10(5):319-320. doi: 10.1111/j.1399-302x.1995.tb00161.x.

89. Ly M, Abeles SR, Boehm TK, Robles-Sikisaka R, Naidu M, Santiago-Rodriguez T, Pride DT. Altered oral viral ecology in association with periodontal disease. *mBio.* 2014;5(3):e01133-14. doi: 10.1128/mBio.01133-14.

90. Pride DT, Salzman J, Haynes M, Rohwer F, Davis-Long C, White RA, Loomer P, Armitage GC, Relman DA. Evidence of a robust resident bacteriophage population revealed through analysis of the human salivary virome. *ISME J.* 2012;6(5):915-926. doi: 10.1038/ismej.2011.169.

91. Zayed N, Boon N, Bernaerts K, Chatzigiannidou I, Van Holm W, Verspecht T, Teughels W. Differences in chlorhexidine mouthrinses formulations influence the quantitative and qualitative changes in in-vitro oral biofilms. *J Periodontal Res*. 2022;57(1):52-62. doi: 10.1111/jre.12937.

92. Redanz S, Cheng X, Giacaman RA, Pfeifer CS, Merritt J, Kreth J. Live and let die: hydrogen peroxide production by the commensal flora and its role in maintaining a symbiotic microbiome. *Mol Oral Microbiol*. 2018;33(5):337-352. doi: 10.1111/omi.12231.

93. Jiang Q, Kainulainen V, Stamatova I, Janket SJ, Meurman JH, Korpela R. Mouthwash Effects on LGG-Integrated Experimental Oral Biofilms. *Dent J (Basel).* 2020;8(3):96. doi: 10.3390/dj8030096.

94. Verspecht T, Van Holm W, Boon N, Bernaerts K, Daep CA, Masters JG, Zayed N, Quirynen M, Teughels W. Potential prebiotic substrates modulate composition, metabolism, virulence and inflammatory potential of an in vitro multi-species oral biofilm. *Oral Microbiol*. 2021;13(1):1910462. doi: 10.1080/20002297.2021.1910462.

95. Laleman I, Pauwels M, Quirynen M, Teughels W. A dual-strain Lactobacilli reuteri probiotic improves the treatment of residual pockets: A randomized controlled clinical trial. *J Clin Periodontol*. 2020;47(1):43-53. doi: 10.1111/jcpe.13198.

96. Gürkan M, Selamet SM, Kümbüloğlu Ö. Covid-19 Sonrası Dental Tedavi Uygulamalarında Ağız Gargaralarının Yeri Ve Önemi. EÜ Dişhek Fak Derg 2020;COVID ÖZELl:59-66

97. Carrouel F, Gonçalves LS, Conte MP, Campus G, Fisher J, Fraticelli L, Gadea-Deschamps E, Ottolenghi L, Bourgeois D. Antiviral activity of reagents in mouth rinses against SARS-CoV-2. *J Dent Res*. 2021;100(2):124-132. doi: 10.1177/0022034520967933.

98. Sudhakar TV, Venkatachalapathy S, Balasubramanian B, Natarajan K, Aiyathurai MM. In Vivo Efficacy of Povidone-iodine Mouth Gargles in Reducing Salivary Viral Load in COVID-19 Patients: A Systematic Review. *World J Dent.* 2021;12(6):504–509.

99. Elashiry M, Morandini AC, Cornelius Timothius CJ, Ghaly M, Cutler CW. Selective Antimicrobial Therapies for Periodontitis: Win the "Battle and the War". *Int J Mol Sci*. 2021;22(12):6459. doi: 10.3390/ijms22126459.

100. Huo L, Huang X, Ling J, Liu H, Liu J. Selective activities of STAMPs against *Streptococcus mutans*. *Exp Ther Med*. 2018;15(2):1886-1893. doi: 10.3892/etm.2017.5631

101. Sullivan R, Santarpia P, Lavender S, Gittins E, Liu Z, Anderson MH, et al. Clinical efficacy of a specifically targeted antimicrobial peptide mouth rinse: Targeted elimination of *Streptococcus mutans* and prevention of demineralization. *Caries Res*. 2011;45(5):415-428. doi: 10.1159/000330510.

102. ClinicalTrials.gov. Phase 2, Safety & Microbiology Study of C16G2 in Multiple Oral Gel &/or Mouth Rinse Doses to Healthy Adults. https://www.clinicaltrials.gov/ct2/show/NCT02044081?term=C16G2&draw=2&rank=2

Bölüm 18

Periodontitis ve İnflamatuar Bağırsak Hastalıklarında Mikrobiyota Etkileşimi

Dr. Öğr. Üyesi Fatma Soysal
Doç. Dr. Sıla Çağrı İşler
Prof. Dr. Fatma Berrin Ünsal

Periodontitis, dental biyofilm disbiyozu ile periodontal destek dokuların kronik inflamasyonunu indükleyen, nihayetinde alveolar kemik yıkımı ve diş kaybı ile sonuçlanabilen karmaşık polimikrobiyal inflamatuar bir hastalıktır.[1]

Patogenezinde genetik olarak duyarlı hastalarda, mikrobiyal etiyolojik faktörler ile birlikte çevresel risk faktörlerinin de modifiye edici bir rol oynadığı inflamatuar olaylara aracılık eden bir dizi konak yanıtını indüklediği düşünülmektedir.[2] Periodontal hastalığın aktivitesi, konak immün yanıt ve periodontal patojenler arasındaki karmaşık bir etkileşim mekanizması ile belirlenir.[3, 4] Sıklıkla periodontal lezyonlarla ilişkili olduğu bilinen mikroorganizmaların polimikrobiyal topluluk yoğunluğundaki değişim konakçı homeostazındaki bozulmaları indükler. Bu mikroorganizmalar arasında *Tannerella forsythia*, *Porphyromonas gingivalis* ve *Treponema denticola'*dan oluşan kırmızı kompleks ve *Fusobacterium nucleatum*, *Fusobacterium periodonticum*, *Prevotella intermedia*, *Prevotella nigrescens* ve *Micromonas* mikrolarından oluşan turuncu kompleks türleri bulunur.[5] Periodontal ceplerde bu periodontal patojenlerin varlığı, periodontal hastalığın klinik göstergeleriyle ilişkiliyken, yüksek verimli dizileme teknolojilerindeki gelişmeler son yıllarda yeni bakteri türlerinin tanımlanmasına da olanak sağlamıştır.[6]

Yıllar içinde, periodontitis hastalarındaki patojenik mikrobiyota ve kronik inflamasyonun kardiyovasküler hastalıklar, diyabet, obezite, metabolik sendrom, solunum yolu hastalığı, kanser, kronik böbrek hastalığı ve romatoid artrit gibi çeşitli sistemik inflamatuar hastalıkların başlamasında ve/veya ilerlemesinde rol oynadığını gösteren güçlü kanıtlar ortaya konulmuştur.[7]

Periodontal mikrobiyotada bulunan birçok bakterinin bağırsak mikrobiyotasında değişiklikler yarattığı görülmüştür. Bu durum göz önüne alındığında, periodontal hastalık ve bağırsak hastalıkları arasındaki ilişkide mikrobiyal disbiyozis yaygın patojenik yolak olarak değerlendirilebilir. Periodontal bakterilerin bağırsak mikrobiyotası ile olan bu ilişkisi ayrıca periodontitis- sistemik inflamatuar hastalıklar ilişkisi için başka bir yolak da oluşturuyor olabilir.

İyi ağız hijyeni, periodontal tedavi, prebiyotikler ve probiyotikler oral bakterilerin neden olduğu gastrointestinal bozuklukların iyileştirilmesine yardımcı olabilir. Günümüz son nesil dizileme teknolojilerinin yardımı ile yapılacak olan ileriki araştırmalar, muhtemel keystone patojenlerin tanımlanmasını sağlayabilecek, inflamatuar hastalıkların polimikrobiyal etiyolojisinin belirlenmesine ve hastalıkların tedavisine veya önlenmesine yardımcı olabilecektir.

Kaynaklar

1. Page RC, Offenbacher S, Schroeder HE, et al. Advances in the pathogenesis of periodontitis: summary of developments, clinical implications and future directions. Periodontol 2000. 1997;14:216–248.
2. Van Dyke TE, Bartold PM, Reynolds EC. The nexus between periodontal inflammation and dysbiosis. *Front Immunol.* 11, 511 (2020).
3. Teles R, Teles F, Frias-Lopez J, Paster B, Haffajee A. Lessons learned and unlearned in periodontal microbiology. Periodontol 2000. 2013;62:95–162.
4. Hajishengallis G. Complement and periodontitis. Biochem Pharmacol. 2010;80:1992–2001.
5. Socransky SS, Haffajee AD, Cugini MA, Smith C, Kent RL, Jr. 1998. Microbial complexes in subgingival plaque. J Clin Periodontol 25:134– 144.
6. Kirst ME, Li EC, Alfant B, et al. Dysbiosis and alterations in predicted functions of the subgingival microbiome in chronic periodontitis. *Appl Environ Microbiol*. 2015; 81: 783– 793.
7. Lourenço TGB, Spencer SJ, Alm EJ, et al. Defining the gut microbiota in individuals with periodontal diseases: an exploratory study. J Oral Microbiol. 2018;10(1):1487741.
8. Kamer, AR, Craig, RG, Dasanayake, AP, Brys, M, Glodzik-Sobanska, L, de Leon, MJ, 2008. Inflammation and Alzheimer's disease: possible role of periodontal diseases. Alzheimers Dement. 4, 242–250.
9. Xue L, Zou X, Yang XQ, Peng F, Yu DK, Du JR. Chronic periodontitis induces microbiota-gut-brain axis disorders and cognitive impairment in mice. Exp Neurol. 2020 Apr;326:113176.
10. Cao, X, 2017. Intestinal inflammation induced by oral bacteria. Science 358, 308–309.
11. Gao, L, Xu, T, Huang, G, Jiang, S, Gu, Y, Chen, F, 2018. Oral microbiomes: more and more importance in oral cavity and whole body. Protein Cell 9, 488–500.
12. Sugihara K, Morhardt TL, Kamada N. the role of dietary nutrients in inflammatory bowel disease. *Front Immunol.* (2018) 9:3183.
13. de Souza HSP, Fiocchi C, Iliopoulos D. The IBD interactome: an integrated view of aetiology, pathogenesis and therapy. *Nat Rev Gastroenterol Hepatol.* (2017) 14:739–49.

14. Ni J, Wu GD, Albenberg L, Tomov VT. Gut microbiota and IBD: causation or correlation? *Nat Rev Gastroenterol Hepatol.* (2017) 14:573– 84.
15. Hudcovic T, Stěpánková R, Cebra J, Tlaskalová-Hogenová H. The role of microflora in the development of intestinal inflammation: acute and chronic colitis induced by dextran sulfate in germ-free and conventionally reared immunocompetent and immunodeficient mice. *Folia Microbiol (Praha)* 2001;46:565-72.
16. Sellon RK, Tonkonogy S, Schultz M, et al. Resident enteric bacteria are necessary for development of spontaneous colitis and immune system activation in interleukin-10-deficient mice. *Infect Immun* 1998;66:5224- 31.
17. Gkouskou KK, Deligianni C, Tsatsanis C, Eliopoulos AG. The gut microbiota in mouse models of inflammatory bowel disease. *Front Cell Infect Microbiol* 2014;4:28.
18. Muhvić-Urek M, Tomac-Stojmenović M, Mijandrušić-Sinčić B. Oral pathology in inflammatory bowel disease. World J Gastroenterol. 2016;22:5655–5667.
19. Tan CXW, Brand HS, De Boer NKH, Forouzanfar T (2016) Gastrointestinal diseases and their oro-dental manifestations: part 1: Crohn's disease. Br Dent J 221:794–799.
20. Tan CXW, Brand HS, de Boer NKH, Forouzanfar T (2017) Gastrointestinal diseases and their oro-dental manifestations: part 2: ulcerative colitis. Br Dent J 222:53–57.
21. De Vries SAG, Tan CXW, Bouma G et al (2018) Salivary function and oral health problems in Crohn's disease patients. Inflamm Bowel Dis 24:1361–1367.
22. Grössner-Schreiber B, Fetter T, Hedderich J et al (2006) Prevalence of dental caries and periodontal disease in patients with inflammatory bowel disease: a case-control study. J Clin Periodontol 33:478– 484.
23. Ozmeric N, Bissada N, da Silva APB. The association between inflammatory bowel disease and periodontal conditions: is there a common bacterial etiology. J Int Acad Periodontol. 2018;20:40-51.
24. Qi Y, Wu HM, Yang Z, Zhou YF, Jin L, Yang MF, et al. New insights into the role of oral microbiota dysbiosis in the pathogenesis of inflammatory bowel disease. Dig Dis Sci. 2021;1-14.
25. Brito F, de Barros FC, Zaltman C, et al. Carneiro AJ de V, Fischer RG *et al*. Prevalence of periodontitis and DMFT index in patients with Crohn's disease and ulcerative colitis. J Clin Periodontol. 2008;35:555–560.
26. Habashneh R, Khader Y, Alhumouz M, Jadallah K and Ajlouni Y, "The association between inflammatory bowel disease and periodontitis among Jordanians: a case–control study," J Periodontal Res, vol. 47, no. 3, pp. 293–298, 2012.
27. Lauritano D, Boccalari E, Di Stasio D et al., "Prevalence of oral lesions and correlation with intestinal symptoms of inflammatory bowel disease: a systematic review," Diagnostics, vol. 9, no. 3, p. 77, 2019.
28. Lin C-Y, Tseng K-S, Liu J-M et al., "Increased risk of ulcerative colitis in patients with periodontal disease: a nationwide population-based cohort study," Int J Environ Res and Public Health, vol. 15, no. 11, p. 2602, 2018.
29. Kang EA, Chun J, Kim JH et al., "Periodontitis combined with smoking increases risk of the ulcerative colitis: a national cohort study," World J Gastroenterol, vol. 26, no. 37, pp. 5661–5672, 2020.
30. She Y-Y, Kong X-B, Ge Y-P, Liu Z-Y, Chen J-Y, Jiang J-W, et al. Periodontitis and infammatory bowel disease: a meta-analysis. BMC Oral Health. 2020;20:67.

31. Zhang Y, Qiao D, Chen R, Zhu F, Gong J, and Yan F. (2021). The Association Between Periodontitis and Inflammatory Bowel Disease: A Systematic Review and Meta-Analysis. BioMed Res Int. 2021, 6692420.
32. Turner JR, 2009. Intestinal mucosal barrier function in health and disease. Nat Rev Immunol. 9, 799–809.
33. Buford TW, 2017. (Dis)trust your gut: the gut microbiome in age related inflammation, health, and disease. Microbiome 5, 80.
34. Ledder RG, Timperley AS, Friswell MK, Macfarlane S, and Mcbain AJ. (2008). Coaggregation Between and Among Human Intestinal and Oral Bacteria. FEMS Microbiol Ecol. 66, 630–636.
35. Zhang X, Zhang D, Jia H, Feng Q, Wang D, Liang D, et al. (2015). The Oral and Gut Microbiomes Are Perturbed in Rheumatoid Arthritis and Partly Normalized After Treatment. Nat Med. 21, 895–905.
36. Abusleme L, Dupuy AK, Dutzan N, Silva N, Burleson JA, Strausbaugh LD et al. (2013). The Subgingival Microbiome in Health and Periodontitis and Its Relationship With Community Biomass and Inflammation. Isme J. 7, 1016–1025.
37. Hajishengallis, G. (2015). Periodontitis: From Microbial Immune Subversion to Systemic Inflammation. Nat Rev Immunol. 15, 30–44.
38. Weingarden AR, and Vaughn BP. (2017). Intestinal Microbiota, Fecal Microbiota Transplantation, and Inflammatory Bowel Disease. Gut Microbes 8, 238–252.
39. Zhang T, Kayani M, Hong L, Zhang C, Zhong J, Wang Z, et al. (2020). Dynamics of the Salivary Microbiome During Different Phases of Crohn's Disease. Front. Cell. Infec Microbiol. 10, 544704.
40. Olsen I, Yamazaki K. Can oral bacteria affect the microbiome of the gut? *J Oral Microbiol* 2019
41. Walker MY, Pratap S, Southerland JH, et al. Role of oral and gut microbiome in nitric oxide-mediated colon motility. Nitric Oxide. 2018;73:81–88.
42. Sato K, Takahashi N, Kato T, et al. Aggravation of collagen-induced arthritis by orally administered Porphyromonas gingivalis through modulation of the gut microbiota and gut immune system. Sci Rep. 2017;7(1):6955.
43. von Troil-Lindén B, Torkko H, Alaluusua S, et al. Salivary levels of suspected periodontal pathogens in relation to periodontal status and treatment. J Dent Res. 1995;74(11):1789–1795.
44. Saygun I, Nizam N, Keskiner I, et al. Salivary infectious agents and periodontal disease status. J Periodontal Res. 2011;46(2):235–239.
45. Carpenter GH. (2013). The Secretion, Components, and Properties of Saliva. Annu Rev Food Sc Technol. 4, 267–276.
46. Pedersen AML, Sørensen CE, Proctor GB, Carpenter GH, and Ekström J. (2018). Salivary Secretion in Health and Disease. J Oral Rehabil. 45, 730– 746.
47. Sun B, Liu B, Gao X, Xing K, Xie L and Guo T. Metagenomic Analysis of Saliva Reveals Disease-Associated Microbiotas in Patients With Periodontitis and Crohn's Disease- Associated Periodontitis. Front Cell Infect Microbiol. 2021;11.
48. Iwauchi M, Horigome A, Ishikawa K, Mikuni A, Nakano M, Xiao JZ, Odamaki T, Hironaka S, 2019. Relationship between oral and gut microbiota in elderly people. Immun Inflamm Dis 7, 229–236.
49. Nakajima M, Arimatsu K, Kato T, Matsuda Y, Minagawa T, Takahashi N, et al. Oral administration of P. gingivalis induces dysbiosis of gut microbiota and impaired barrier function leading to dissemination of enterobacteria to the liver. PLoS One. 2015;10:e0134234.

50. Strauss J, Kaplan GG, Beck PL, *et al*. Invasive potential of gut mucosa-derived fusobacterium nucleatum positively correlates with IBD status of the host. Inflamm Bowel Dis. 2011;17:1971–1978.

51. Olsen I, Yilmaz Ö. Possible role of Porphyromonas gingivalis in orodigestive cancers. J Oral Microbiol. 2018;11:1563410.

52. Hu jM, Shen Cj, Chou YC, Hung CF, Tian YF, You SL, et al. Risk of colorectal cancer in pa- tients with periodontal disease severity: a nationwide, population-based cohort study. Int J Colorectal Dis. 2018;33:349-52.

53. Kostic AD, Chun E, Robertson L, Glickman JN, Gallini CA, Michaud M, Clancy TE, Chung DC, Lochhead P, Hold GL, et al. 2013. *Fusobacterium nucleatum* potentiates intestinal tumorigenesis and modulates the tumor- immune microenvironment. Cell Host Microbe. 14(2):207–215.

54. Geng J, Song Q, Tang X, Liang X, Fan H, Peng H, Guo Q, Zhang Z. 2014. Co-occurrence of driver and passenger bacteria in human colorectal cancer. Gut Pathog. 6:26.

55. Schmidt TS, Hayward MR, Coelho LP, Li SS, Costea PI, Voigt AY, Wirbel J, Maistrenko OM, Alves RJ, Bergsten E, et al. 2019. Extensive transmission of microbes along the gastrointestinal tract. Elife. 8:e42693.

56. Flemer B, Warren RD, Barrett MP, et al. The oral microbiota in colorectal cancer is distinctive and predictive. Gut. 2018;67(8):1454–1463.

Bölüm 19

Mikrobiyota Analizi İçin Ağız İçinden Örnek Alınması, Taşınması ve Saklanması

Prof. Dr. Gülçin Akca

Birçok işleve ve farklı yapılara sahip olan ağız boşluğu, eşsiz bir habitattır ve oral mikrobiyota olarak adlandırılan çok çeşitli mikroorganizmalara sahiptir. Bu mikroorganizmalar ve konak "homeostaz" (denge) olarak ele alınabilecek belirli dinamiklere sahip bir ortam oluşturur. Oral mikrobiyota bir kişinin sağlık durumunu ayna gibi yansıtabilir. Bu nedenle insan sağlığı ve hastalığında oldukça kritik öneme sahiptir. Oral mikrobiyal enfeksiyonlar, oral mukozaların bakteriler, mantarlar veya virüsler tarafından işgal edilmesi ile oluşabildiği gibi[1] oral mikrobiyotanın mikroorganizma-mikroorganizma ve mikroorganizma-konak etkileşimindeki homeostazisin bozulması sonucu da oluşabilir. Genellikle, enfeksiyöz bir hastalığın görünür oral mukozal bulguları olarak ya lokal bölge enfeksiyonları ya da ağız bulguları olan sistemik bir enfeksiyon veya sistemik ya da immünolojik direncin bozulması sonucu oluşabilmektedir.[2] Oral mikrobiyal enfeksiyonların mikrobiyal etiyolojik tanısının doğru konulabilmesi, bu hastalıkların etkin tedavisi ve takibinin sağlanması veya profilaksi gerektiren işlemlerde ağızdan mikrobiyolojik örnek alınması gereken durumların doğru değerlendirilmesi en az doğru ve etkin bir tedavi sağlanabilmesi kadar önem taşımaktadır. Bu nedenle ağızdan örnek alınmadan önce, diş hekimleri tarafından detaylı ve doğru bir klinik değerlendirme yapılması önem arz eder. Böylece bu kişilerden mikrobiyolojik örnek alınmasını gerektiren veya gerektirmeyen durumların mutlak ayrımının yapılması, lezyonların enfeksiyöz kökenli olup olmadığının belirlenmesi ve mikroorganizma tipinin tespiti oral mukozal enfeksiyonların tanı ve tedavisinde önemli hususlardır.[1] Bu amaçla öncelikle hastada ağız boşluğunun muayenesi yapılmalı, enfeksiyon odağı olarak düşünülen bölge belirlenmeli, daha sonra enfeksiyon bölgesinin örnek alımına uygun olup olmadığı saptanmalıdır. Oral mukozal enfeksiyonların doğru tanımlanması için, örnek alımının kurallara uygun olarak yapılması gere-

Kaynaklar

1. Santosh AB, Reddy BV. Oral Mucosal Infections: Insights into Specimen Collection and Medication Management. *Dent Clin North Am*. Apr 2017;61(2):283-304. doi:https://doi.org/10.1016/j.cden.2016.12.002
2. Dahlen G. Bacterial infections of the oral mucosa. *Periodontol 2000*. Feb 2009;49:13-38. doi:10.1111/j.1600-0757.2008.00295.x
3. Vogtmann E, Chen J, Kibriya MG, et al. Comparison of Oral Collection Methods for Studies of Microbiota. *Cancer Epidemiol Biomarkers Prev*. Jan 2019;28(1):137-143. doi:10.1158/1055-9965.EPI-18-0312
4. Aydın M. Ağızdan Mikrobiyolojik Materyal Alınması. In: Cengiz TM, A.; Aydın, M., ed. *Tıp ve Diş Hekimliğinde Genel ve Özel Mikrobiyoloji*. Güneş Kitabevi Ltd.Şti.; 2004:154-159.
5. Kim D, Hofstaedter CE, Zhao C, et al. Optimizing methods and dodging pitfalls in microbiome research. *Microbiome*. May 5 2017;5(1):52. doi:10.1186/s40168-017-0267-5
6. Calniceanu H, Stratul SI, Rusu D, et al. Changes in clinical and microbiological parameters of the periodontium during initial stages of orthodontic movement in patients with treated severe periodontitis: A longitudinal site-level analysis. *Exp Ther Med*. Dec 2020;20(6):199. doi:10.3892/etm.2020.9329
7. Aydın M. Endodontik Mikrobiyoloji. In: Cengiz TM, A.; Aydın, M., ed. *Tıp ve Diş Hekimliğinde Genel ve Özel Mikrobiyoloji*. Güneş Kitabevi Ltd. Şti.; 2004:205-222.
8. Murray P. The clinician and the microbiology laboratory. In: Bennett J, Dolin, R., Blaser, MJ., ed. *Principles and practice of infectious diseases*. 8th edition ed. Elsevier Publications; 2015:191–223.
9. Forman M, Valsamakis, A. Specimen collection, transport and processing: virology. In: Murray P, Baron, EJ., Jorgensen, J., ed. *Manual of Clinical Microbiology*. American Society for Microbiology; 2007:1284-96.
10. Luo T, Srinivasan U, Ramadugu K, et al. Effects of Specimen Collection Methodologies and Storage Conditions on the Short-Term Stability of Oral Microbiome Taxonomy. *Appl Environ Microbiol*. Sep 15 2016;82(18):5519-29. doi:10.1128/AEM.01132-16
11. Ghannoum MA, Jurevic RJ, Mukherjee PK, et al. Characterization of the oral fungal microbiome (mycobiome) in healthy individuals. *PLoS Pathog*. Jan 8 2010;6(1):e1000713. doi:10.1371/journal.ppat.1000713
12. Pride DT, Salzman J, Haynes M, et al. Evidence of a robust resident bacteriophage population revealed through analysis of the human salivary virome. *ISME J*. May 2012;6(5):915-26. doi:10.1038/ismej.2011.169
13. Wade WG, Prosdocimi EM. Profiling of Oral Bacterial Communities. *J Dent Res*. Jun 2020;99(6):621-629. doi:10.1177/0022034520914594

Bölüm 20

Mikrobiyom Araştırmalarında Analitik ve Biyoinformatik Analizler

Prof. Dr. Süleyman Yıldırım
Dr. Muzaffer Arıkan

Giriş

İnsanın konakçı olarak mikroorganizmalarla kommensal, simbiyotik ve bazen parazitik ilişkisi binlerce yıldır evrilmeye devam etmektedir. Robert Koch'la başlayan kültüre dayalı yöntemler yüzyıldan fazla kullanıldıktan sonra Carl Woese'la başlayan genetik materyale dayalı moleküler metotların eklenmesi Mikrobiyoloji alanında paradigma değişimlerine neden olmuştur. Son yıllarda geliştirilen yeni nesil dizileme teknolojileri (NGS) sayesinde mikrop-konakçı ilişkisinin sanılandan çok daha derin ve kapsamlı olduğu anlaşılmaktadır. Ancak yeni teknolojilerle gerçekleştirilen DNA, RNA, protein ve metabolit analizilerinde hiç olmadığı kadar yüksek miktarlarda büyük veriler üretilmesi ile yepyeni disiplinlerarası bir alanın (Biyo-informatik) geliştirilmesi gereği ortaya çıkmıştır. Paradigma değişimleri ve Mikrobiyolojinin disiplinlerarası çalışılması ise yeni terimlerin tanımlanmasına yol açmıştır. Örneğin İnsan biyotası teriminin yerini mikrobiyota, mikrobiyom ve metagenom ile ifade edilen terimler almıştır.

Genel olarak mikrobiyom çalışmalarında belirli bir çalışma tasarımı ile DNA (amplikon, shotgun metagenom), RNA (meta-transkriptomik), protein (meta-proteomik) ve metabolitlerin analitik ve istatistiksel analizleri yapılır. Biz bu bölümde yalnızca DNA ile yapılan analizlere odaklanacağız. Yeni terimlerin tanımını yaptıktan sonra okuyucuya DNA dizilemeyle elde edilen verilerin biyoinformatik analizlerinde özet niteliğinde iş akışındaki kritik adımları ve kendi mikrobiyom laboratuvarımızdaki çalışmalarımızdan edindiğimiz tecrübemizle satır arası bilgilerini paylaşacağız. Başlangıç olarak mikrobiyom çalışmalarında hipotez ve çalışma tasarımının önemini kısaca açıkladıktan sonra ıslak laboratuvar teknikleri ve kritik aşamalar, örneklerin toplanması, taşınması ve muhafazası, varyasyon kaynakları ve deneysel tekrarlanabilirlik konularına değineceğiz. Mikrobiyom verilerinin biyoinformatik analizleri bölümünde amplikon dizileme iş akışı, taksonomik klasifikasyon, bağıl kümeleme

Kaynaklar

1. Marchesi, J. R. & Ravel, J. The vocabulary of microbiome research: a proposal. *Microbiome* 3, 1–3 (2015).
2. Blaxter, M. *et al.* Defining operational taxonomic units using DNA barcode data. *Philos. Trans. R. Soc. B Biol. Sci.* 360, 1935–1943 (2005).
3. Peterson, J. *et al.* The NIH Human Microbiome Project. *Genome Res.* 19, 2317–2323 (2009).
4. Yilmaz, P. *et al.* Minimum information about a marker gene sequence (MIMARKS) and minimum information about any (x) sequence (MIxS) specifications. *Nat. Biotechnol.* 29, 415–420 (2011).
5. Chen, L. powmic: an R package for power assessment in microbiome case–control studies. *Bioinformatics* 36, 3563–3565 (2020).
6. Kelly, B. J. *et al.* Power and sample-size estimation for microbiome studies using pairwise distances and PERMANOVA. *Bioinformatics* 31, 2461–2468 (2015).
7. Allaband, C. *et al.* Microbiome 101: Studying, Analyzing, and Interpreting Gut Microbiome Data for Clinicians. *Clin. Gastroenterol. Hepatol.* 17, 218–230 (2019).
8. Moore, R. J. & Stanley, D. Experimental design considerations in microbiota/inflammation studies. *Clin. Transl. Immunol.* 5, e92 (2016).
9. Laukens, D., Brinkman, B. M., Raes, J., De Vos, M. & Vandenabeele, P. Heterogeneity of the gut microbiome in mice: guidelines for optimizing experimental design. *FEMS Microbiol. Rev.* 40, 117–132 (2016).
10. Cardona, S. *et al.* Storage conditions of intestinal microbiota matter in metagenomic analysis. *BMC Microbiol.* 12, 158 (2012).
11. Choo, J. M., Leong, L. E. X. & Rogers, G. B. Sample storage conditions significantly influence faecal microbiome profiles. *Sci. Rep.* 5, 1–10 (2015).
12. Panek, M. *et al.* Methodology challenges in studying human gut microbiota – effects of collection, storage, DNA extraction and next generation sequencing technologies. *Sci. Rep. 8*, 5143 (2018).
13. Carroll, I. M., Ringel-Kulka, T., Siddle, J. P., Klaenhammer, T. R. & Ringel, Y. Characterization of the Fecal Microbiota Using High-Throughput Sequencing Reveals a Stable Microbial Community during Storage. *PLoS One* **7**, e46953 (2012).
14. Mathay, C. *et al.* Method optimization for fecal sample collection and fecal DNA extraction. *Biopreserv. Biobank.* 13, 79–93 (2015).
15. Costea, P. I. *et al.* Towards standards for human fecal sample processing in metagenomic studies. *Nat. Biotechnol.* 35, 1069–1076 (2017).
16. Bharti, R. & Grimm, D. G. Current challenges and best-practice protocols for microbiome analysis. *Brief. Bioinform.* 22, 178–193 (2021).
17. Goodrich, J. K. *et al.* Conducting a Microbiome Study. *Cell* 158, 250–262 (2014).
18. Klindworth, A. *et al.* Evaluation of general 16S ribosomal RNA gene PCR primers for classical and next-generation sequencing-based diversity studies. *Nucleic Acids Res.* 41, e1–e1 (2013).
19. Bolger, A. M., Lohse, M. & Usadel, B. Trimmomatic: a flexible trimmer for Illumina sequence data. *Bioinformatics* 30, 2114–2120 (2014).
20. Martin, M. Cutadapt removes adapter sequences from high-throughput sequencing reads. *EMBnet. journal* 17, 10 (2011).

21. Masella, A. P., Bartram, A. K., Truszkowski, J. M., Brown, D. G. & Neufeld, J. D. PANDAseq: paired-end assembler for illumina sequences. *BMC Bioinformatics* 13, 31 (2012).
22. Edgar, R. C., Haas, B. J., Clemente, J. C., Quince, C. & Knight, R. UCHIME improves sensitivity and speed of chimera detection. *Bioinformatics* 27, 2194–2200 (2011).
23. Wright, E. S., Yilmaz, L. S. & Noguera, D. R. DECIPHER, a Search-Based Approach to Chimera Identification for 16S rRNA Sequences. *Appl. Environ. Microbiol.* 78, 717–725 (2012).
24. Callahan, B. J. *et al.* DADA2: High-resolution sample inference from Illumina amplicon data. *Nat. Methods* 13, 581–583 (2016).
25. Amir, A. *et al.* Deblur Rapidly Resolves Single-Nucleotide Community Sequence Patterns. *mSystems* 2, 1–7 (2017).
26. Callahan, B. J., McMurdie, P. J. & Holmes, S. P. Exact sequence variants should replace operational taxonomic units in marker-gene data analysis. *ISME J.* 11, 2639–2643 (2017).
27. Glassman, S. I. & Martiny, J. B. H. Broadscale Ecological Patterns Are Robust to Use of Exact Sequence Variants versus Operational Taxonomic Units. *mSphere* 3, e00148-18 (2018).
28. Weiss, S. *et al.* Normalization and microbial differential abundance strategies depend upon data characteristics. *Microbiome* 5, 1–18 (2017).
29. McMurdie, P. J. & Holmes, S. Waste Not, Want Not: Why Rarefying Microbiome Data Is Inadmissible. *PLoS Comput. Biol.* 10, e1003531 (2014).
30. Xu, X., Xie, Z., Yang, Z., Li, D. & Xu, X. A t-SNE Based Classification Approach to Compositional Microbiome Data. *Front. Genet.* 11, 1–10 (2020).
31. Armstrong, G. *et al.* Uniform Manifold Approximation and Projection (UMAP) Reveals Composite Patterns and Resolves Visualization Artifacts in Microbiome Data. *mSystems* **6**, (2021).
32. Martino, C. *et al.* A novel sparse compositional technique reveals microbial perturbations. *mSystems* 4, 1–13 (2019).
33. Morton, J. T. *et al.* Establishing microbial composition measurement standards with reference frames. *Nat. Commun.* 10, 2719 (2019).
34. Faust, K. Open challenges for microbial network construction and analysis. *ISME J.* 15, 3111–3118 (2021).
35. Hirano, H. & Takemoto, K. Difficulty in inferring microbial community structure based on co-occurrence network approaches. *BMC Bioinformatics* 20, 1–14 (2019).
36. Matchado, M. S. *et al.* Network analysis methods for studying microbial communities: A mini review. *Comput. Struct. Biotechnol. J.* 19, 2687–2698 (2021).
37. Tyson, G. W. *et al.* Community structure and metabolism through reconstruction of microbial genomes from the environment. *Nature* 428, 37–43 (2004).
38. Venter, J. C. *et al.* Environmental genome shotgun sequencing of the Sargasso Sea. *Science* **304**, 66–74 (2004).
39. Hiraoka, S., Yang, C. & Iwasaki, W. Metagenomics and Bioinformatics in Microbial Ecology: Current Status and Beyond. *Microbes Environ.* 31, 204–12 (2016).
40. Beghini, F. *et al.* Integrating taxonomic, functional, and strain-level profiling of diverse microbial communities with bioBakery 3. *Elife* 10, 1–42 (2021).
41. Mitchell, A. L. *et al.* MGnify: the microbiome analysis resource in 2020. *Nucleic Acids Res.* 48, D570–D578 (2019).

42. Nurk, S., Meleshko, D., Korobeynikov, A. & Pevzner, P. A. metaSPAdes: a new versatile metagenomic assembler. *Genome Res.* 27, 824–834 (2017).
43. Li, D., Liu, C.-M., Luo, R., Sadakane, K. & Lam, T.-W. MEGAHIT: an ultra-fast single-node solution for large and complex metagenomics assembly via succinct de Bruijn graph. *Bioinformatics* **31**, 1674–1676 (2015).
44. Namiki, T., Hachiya, T., Tanaka, H. & Sakakibara, Y. MetaVelvet: an extension of Velvet assembler to de novo metagenome assembly from short sequence reads. *Nucleic Acids Res.* 40, e155–e155 (2012).
45. Kang, D. D. *et al.* MetaBAT 2: an adaptive binning algorithm for robust and efficient genome reconstruction from metagenome assemblies. *PeerJ* **7**, e7359 (2019).
46. Parks, D. H., Imelfort, M., Skennerton, C. T., Hugenholtz, P. & Tyson, G. W. CheckM: assessing the quality of microbial genomes recovered from isolates, single cells, and metagenomes. *Genome Res.* 25, 1043–1055 (2015).
47. Bowers, R. M. *et al.* Minimum information about a single amplified genome (MISAG) and a metagenome-assembled genome (MIMAG) of bacteria and archaea. *Nat. Biotechnol.* 35, 725–731 (2017).
48. Ondov, B. D. *et al.* Mash: fast genome and metagenome distance estimation using MinHash. *Genome Biol.* 17, 132 (2016).
49. Kurtz, S. *et al.* Versatile and open software for comparing large genomes. *Genome Biol.* 5, R12 (2004).
50. Jain, C., Rodriguez-R, L. M., Phillippy, A. M., Konstantinidis, K. T. & Aluru, S. High-throughput ANI Analysis of 90K Prokaryotic Genomes Reveals Clear Species Boundaries. *bioRxiv* 225342 (2017) doi:10.1101/225342.
51. Varghese, N. J. *et al.* Microbial species delineation using whole genome sequences. *Nucleic Acids Res.* 43, 6761–6771 (2015).
52. Brooks, B. *et al.* Strain-resolved analysis of hospital rooms and infants reveals overlap between the human and room microbiome. *Nat. Commun.* 8, 1814 (2017).
53. Rho, M., Tang, H. & Ye, Y. FragGeneScan: predicting genes in short and error-prone reads. *Nucleic Acids Res.* 38, e191 (2010).
54. Seemann, T. Prokka: rapid prokaryotic genome annotation. *Bioinformatics* 30, 2068–2069 (2014).
55. Hoff, K. J. & Stanke, M. WebAUGUSTUS--a web service for training AUGUSTUS and predicting genes in eukaryotes. *Nucleic Acids Res.* 41, W123-8 (2013).
56. Kanehisa, M., Sato, Y. & Morishima, K. BlastKOALA and GhostKOALA: KEGG Tools for Functional Characterization of Genome and Metagenome Sequences. *J. Mol. Biol.* 428, 726–731 (2016).
57. Richardson, L. J. *et al.* Genome properties in 2019: a new companion database to InterPro for the inference of complete functional attributes. *Nucleic Acids Res.* 47, D564–D572 (2019).
58. Santiago-Rodriguez, T. M. & Hollister, E. B. Multi 'omic data integration: A review of concepts, considerations, and approaches. *Semin. Perinatol.* 45, 151456 (2021).
59. Kamburov, A., Cavill, R., Ebbels, T. M. D., Herwig, R. & Keun, H. C. Integrated pathway-level analysis of transcriptomics and metabolomics data with IMPaLA. *Bioinformatics* 27, 2917–2918 (2011).

60. Muñoz-Benavent, M. *et al.* gNOMO: a multi-omics pipeline for integrated host and microbiome analysis of non-model organisms. *NAR Genomics Bioinforma.* 2, 1–13 (2020).
61. Garcia-Alcalde, F., Garcia-Lopez, F., Dopazo, J. & Conesa, A. Paintomics: a web based tool for the joint visualization of transcriptomics and metabolomics data. *Bioinformatics* 27, 137–139 (2011).
62. Argelaguet, R. *et al.* Multi-Omics Factor Analysis-a framework for unsupervised integration of multi-omics data sets. *Mol. Syst. Biol.* 14, 1-13 (2018).
63. Graw, S. *et al.* Multi-omics data integration considerations and study design for biological systems and disease. *Mol. Omi.* 17, 170-185 (2021).

Bölüm 21

Oral Mikrobiyota ve Probiyotikler

Prof. Dr. Bahar Eren Kuru
Doç. Dr. Ogül Leman Tunar

Mikroorganizmalar, yaşamın en temel döngüleri olan doğumdan ölüme kadar insanoğlunun ayrılmaz parçalarıdır. İnsan fetüsü doğum kanalından geçişi ile vajinal ve fekal mikroorganizmalar ile tanışır. Dişsiz bebek ağzında 8. günde hem aerobik hem de anaerobik mikroorganizma saptanabilir.[1, 2] Mikroorganizmalar ve vücut arasındaki ilişki/etkileşim yaşamın erken dönemlerinden itibaren, bağışıklık sisteminin gelişimi, kişisel hijyen, diyet ve yaşam tarzının yanı sıra çevre ortamın kalitesi ile belirlenir. Bebeklerin bağırsak biyotasına bakıldığında, sütten kesildikten sonra (>2 yıl), tıpkı erişkinlerde olduğu gibi 400'den fazla bakteri türünün yer aldığı karmaşık bir mikroorganizma topluluğuna sahip oldukları görülmektedir.[3] İnsan vücudunun gerek üzerinde gerekse içerisinde sağlık ve iyilik hâlinin devamlılığında hayati rol oynayan trilyonlarca mikroorganizma vardır. Bu mikroorganizmaların çoğu yaşam boyunca fonksiyonel koruyucu bir normal biyota olarak dengede kalır ve hastalığa neden olmaz.

Vücudun hiçbir parçası bütünden ayrı olarak düşünülemez. İnsan mikrobiyal popülasyonunun önemli bir parçası olan oral mikroorganizmalar, vücutta patojenik kolonizasyonun önlenmesinde ve hem ağız hem de sistemik sağlığı etkileyebilecek konak yanıtının gelişiminde görev alır. Ağız boşluğu açık bir ekosistem olup, sindirim ve solunum yollar ile ilişkilidir ve yetişkin insanların 700'den fazla bakteri türü içerdiği saptanmıştır ve moleküler biyoloji teknikleri geliştikçe bu sayının artacağı öngörülmektedir.[4] Ağız boşluğundaki mikroorganizmalar, uygun olan tüm ağız içi alanlarda kolonileşmeye çalışır. Bir popülasyonun veya bir mikroorganizma topluluğunun büyüdüğü, çoğaldığı veya hayatta kaldığı alana habitat denir ve mikroorganizmanın bir habitattaki yaşama biçimi onun nişidir (bir canlının varlığını sürdürebildiği yaşama ortamının en küçük birimi).[5] Ağız boşluğunun farklı bölgelerinde farklı organik ve inorganik bileşenler içeren farklı habitatlar yani ekosistemler ve bu ekosistemlere özel farklı mikrobiyal türler tanımlanmıştır. Ağız boşluğunu 5 ana niş başlığında inceleyebiliriz; i) tonsiller, ii) dil dorsumu, iii) bukkal, palatal ve ağız tabanını döşeyen epiteliyal yüzeyler, iv) diş eti üzerinde yer alan (supragingival) sert doku yüzeyleri (dişler, implantlar, restorasyon yüzeyleri), vb. diş eti altında yer alan

vi süresine, suşun veriliş yoluna, uygulama şekline ve hastanın daha önceden ağızında mevcut olan mikroorganizma içeriğine bağlıdır.[82]

Tüm bu araştırmalar göz önüne alındığında, bakteriyel kaynaklı enfeksiyonlarda tıpkı genel tıpta olduğu gibi diş hekimliğinde de bazı karşıt bulgular olsa da probiyotikler, uzun yıllar destekleyici tedavi seçenekleri olarak yanımızda olmaya, ağız sağlığı için umut vaat etmeye ve yapılacak çalışmalar için güncelliğini korumaya devam edeceklerdir. Probiyotikler bilimsel kanıtlarla desteklenmek üzere, diş hekimliğinde çalışılan en aktif konulardan birisidir. Geleneksel tedavi yöntemlerinin yetersiz kaldığı durumlarda, antibiyotiklere alternatif tedavi seçeneğimizin olacağını ve sağlık yolunda gelecekte geliştirilecek yeni tedavi yöntemleri ile doğanın el ele büyük başarılara imza atacağı günlerin geleceğini ön görmekteyiz.

Kaynaklar

1. McCarthy C, Snyder M, Parker R. The indigenous oral flora of man-I: The newborn to the 1-year-old infant. *Archives of oral biology* 1965;10:61-70.
2. Brook I. *Anaerobic infections: diagnosis and management*: CRC Press; 2007.
3. Nelson-Filho P, Borba IG, Mesquita KSFd, Silva RAB, Queiroz AMd, Silva LAB. Dynamics of microbial colonization of the oral cavity in newborns. *Brazilian dental journal* 2013;24:415-419.
4. Aas JA, Paster BJ, Stokes LN, Olsen I, Dewhirst FE. Defining the normal bacterial flora of the oral cavity. *Journal of clinical microbiology* 2005;43:5721-5732.
5. Bhardwaj SB. *Oral microbiology in periodontitis*: BoD–Books on Demand; 2018.
6. Marsh P, Martin MV. Oral Microbiology. Edinburgh, London, New York. In: Oxford, Philadelphia, St Louis, Sydney, Toronto: Churchill Livingstone Elsevier, 2009.
7. Marsh PD, Moter A, Devine DA. Dental plaque biofilms: communities, conflict and control. *Periodontology 2000* 2011;55:16-35.
8. Meyle J, Chapple I. Molecular aspects of the pathogenesis of periodontitis. *Periodontology 2000* 2015;69:7-17.
9. Page RC, Kornman KS. The pathogenesis of human periodontitis: an introduction. *Periodontology 2000* 1997;14:9-11.
10. Wolf HF. Color Atlas of Dental MedicinePeriodontology. 2004.
11. Socransky SS. Dental biofilms: difficult therapeutic targets. *Periodontol 2000* 2002;28:12-55.
12. Dabdoub SM, Ganesan SM, Kumar PS. Comparative metagenomics reveals taxonomically idiosyncratic yet functionally congruent communities in periodontitis. *Scientific reports* 2016;6:1-13.
13. Moore W, Moore LV. The bacteria of periodontal diseases. *Periodontology 2000* 1994;5:66-77.
14. Burton J, Chilcott C, Moore C, Speiser G, Tagg J. A preliminary study of the effect of probiotic Streptococcus salivarius K12 on oral malodour parameters. *Journal of applied microbiology* 2006;100:754-764.
15. Paster BJ, Boches SK, Galvin JL, et al. Bacterial diversity in human subgingival plaque. *Journal of bacteriology* 2001;183:3770-3783.

16. Curtis MA, Diaz PI, Van Dyke TE. The role of the microbiota in periodontal disease. *Periodontology 2000* 2020;83:14-25.
17. Diaz PI, Chalmers NI, Rickard AH, et al. Molecular characterization of subject-specific oral microflora during initial colonization of enamel. *Applied and environmental microbiology* 2006;72:2837-2848.
18. Kolenbrander PE, Palmer Jr RJ, Rickard AH, Jakubovics NS, Chalmers NI, Diaz PI. Bacterial interactions and successions during plaque development. *Periodontology 2000* 2006;42:47-79.
19. Abusleme L, Dupuy AK, Dutzan N, et al. The subgingival microbiome in health and periodontitis and its relationship with community biomass and inflammation. *The ISME journal* 2013;7:1016-1025.
20. Hong B-Y, Furtado Araujo MV, Strausbaugh LD, Terzi E, Ioannidou E, Diaz PI. Microbiome profiles in periodontitis in relation to host and disease characteristics. *PloS one* 2015;10:e0127077.
21. Palmer Jr RJ, Shah N, Valm A, et al. Interbacterial adhesion networks within early oral biofilms of single human hosts. *Applied and environmental microbiology* 2017;83:e00407-00417.
22. Marsh PD. Microbial ecology of dental plaque and its significance in health and disease. *Advances in dental research* 1994;8:263-271.
23. Adriaens PA, Adriaens LM. Effects of nonsurgical periodontal therapy on hard and soft tissues. *Periodontology 2000* 2004;36:121-145.
24. Heitz-Mayfield LJ, Lang NP. Surgical and nonsurgical periodontal therapy. Learned and unlearned concepts. *Periodontology 2000* 2013;62:218-231.
25. Herrera D, Sanz M, Jepsen S, Needleman I, Roldán S. A systematic review on the effect of systemic antimicrobials as an adjunct to scaling and root planing in periodontitis patients. *Journal of clinical periodontology* 2002;29:136-159.
26. Bono A, Brunotto M. Amoxicillin/metronidazole or scaling and root planing in the treatment of chronic periodontitis. *Acta Odontol Latinoam* 2010;23:196-203.
27. Yamanaka W, Takeshita T, Shibata Y, et al. Compositional stability of a salivary bacterial population against supragingival microbiota shift following periodontal therapy. 2012.
28. Oberoi SS, Dhingra C, Sharma G, Sardana D. Antibiotics in dental practice: how justified are we. *International Dental Journal* 2015;65:4-10.
29. Rodrigues RMJ, Gonçalves C, Souto R, Feres-Filho EJ, Uzeda M, Colombo APV. Antibiotic resistance profile of the subgingival microbiota following systemic or local tetracycline therapy. *Journal of clinical periodontology* 2004;31:420-427.
30. Winkel E, Van Winkelhoff A, Timmerman M, Van der Velden U, Van der Weijden G. Amoxicillin plus metronidazole in the treatment of adult periodontitis patients: a double-blind placebo-controlled study. *Journal of Clinical Periodontology* 2001;28:296-305.
31. Haffajee AD, Teles RP, Socransky SS. The effect of periodontal therapy on the composition of the subgingival microbiota. *Periodontology 2000* 2006;42:219-258.
32. Poveda Roda R, Bagán JV, Sanchis Bielsa JM, Carbonell Pastor E. Antibiotic use in dental practice: A review. *Medicina Oral, Patología Oral y Cirugía Bucal (Internet)* 2007;12:186-192.
33. Laleman I, Detailleur V, Slot DE, Slomka V, Quirynen M, Teughels W. Probiotics reduce mutans streptococci counts in humans: a systematic review and meta-analysis. *Clinical oral investigations* 2014;18:1539-1552.

34. Hamilton-Miller J, Gibson GR, Bruck W. Some insights into the derivation and early uses of the word 'probiotic'. *British Journal of Nutrition* 2003; 90:845-845.

35. Teughels W, Loozen G, Quirynen M. Do probiotics offer opportunities to manipulate the periodontal oral microbiota? *Journal of Clinical Periodontology* 2011; 38:159-177.

36. Teughels W, Van Essche M, Sliepen I, Quirynen M. Probiotics and oral healthcare. *Periodontology 2000* 2008;48:111-147.

37. Dadamio J, Tournout M, Teughels W, Dekeyser C, Coucke W, Quirynen M. Efficacy of different mouthrinse formulations in reducing oral malodour: a randomized clinical trial. *Journal of clinical periodontology* 2013;40:505-513.

38. Kassaian N, Feizi A, Rostami S, Aminorroaya A, Yaran M, Amini M. The effects of 6 mo of supplementation with probiotics and synbiotics on gut microbiota in the adults with prediabetes: A double blind randomized clinical trial. *Nutrition* 2020;79:110854.

39. Foureaux RdC, Messora MR, de Oliveira LFF, et al. Effects of probiotic therapy on metabolic and inflammatory parameters of rats with ligature-induced periodontitis associated with restraint stress. *Journal of periodontology* 2014;85:975-983.

40. Maia LP, Levi YLdAS, do Prado RL, dos Santos Santinoni C, Marsicano JA. Effects of probiotic therapy on serum inflammatory markers: A systematic review and meta-analysis. *Journal of Functional Foods* 2019;54:466-478.

41. Lu Q, Samaranayake LP, Darveau RP, Jin L. Expression of human β-defensin-3 in gingival epithelia. *Journal of periodontal research* 2005;40:474-481.

42. Hans M, Hans VM. Toll-like receptors and their dual role in periodontitis: a review. *Journal of oral science* 2011;53:263-271.

43. Stelin S, Ramakrishan H, Talwar A, Arun K, Kumar T. Immunohistological analysis of CD1a+ langerhans cells and CD57+ natural killer cells in healthy and diseased human gingival tissue: A comparative study. *Journal of indian society of periodontology* 2009;13:150.

44. Ouwehand AC, Forssten S, Hibberd AA, Lyra A, Stahl B. Probiotic approach to prevent antibiotic resistance. *Annals of Medicine* 2016;48:246-255.

45. Dhingra K. Methodological issues in randomized trials assessing probiotics for periodontal treatment. *Journal of periodontal research* 2012;47:15-26.

46. Meurman JH, Stamatova I. Probiotics: contributions to oral health. *Oral diseases* 2007;13:443-451.

47. Commane D, Hughes R, Shortt C, Rowland I. The potential mechanisms involved in the anti-carcinogenic action of probiotics. *Mutation Research/Fundamental and Molecular Mechanisms of Mutagenesis* 2005;591:276-289.

48. Näse L, Hatakka K, Savilahti E, et al. Effect of long-term consumption of a probiotic bacterium, Lactobacillus rhamnosus GG, in milk on dental caries and caries risk in children. *Caries research* 2001;35:412-420.

49. Caglar E, Sandalli N, Twetman S, Kavaloglu S, Ergeneli S, Selvi S. Effect of yogurt with Bifidobacterium DN-173 010 on salivary mutans streptococci and lactobacilli in young adults. *Acta Odontologica Scandinavica* 2005;63:317-320.

50. Çaglar E, Kavaloglu Cildir S, Ergeneli S, Sandalli N, Twetman S. Salivary mutans streptococci and lactobacilli levels after ingestion of the probiotic bacterium Lactobacillus reuteri ATCC 55730 by straws or tablets. *Acta Odontologica Scandinavica* 2006;64:314-318.

51. Cildir SK, Germec D, Sandalli N, et al. Reduction of salivary mutans streptococci in orthodontic patients during daily consumption of yoghurt containing probiotic bacteria. *The European Journal of Orthodontics* 2009;31:407-411.
52. Holz C, Alexander C, Balcke C, et al. Lactobacillus paracasei DSMZ16671 reduces mutans streptococci: a short-term pilot study. *Probiotics and antimicrobial proteins* 2013;5:259-263.
53. Busscher H, Mulder A, Van der Mei H. In vitro adhesion to enamel and in vivo colonization of tooth surfaces by lactobacilli from a bio-yoghurt. *Caries research* 1999;33:403.
54. Lexner MO, Blomqvist S, Dahlén G, Twetman S. Microbiological profiles in saliva and supragingival plaque from caries-active adolescents before and after a short-term daily intake of milk supplemented with probiotic bacteria-a pilot study. *Oral Health Prev Dent* 2010;8:383-388.
55. Cildir SK, Sandalli N, Nazli S, Alp F, Caglar E. A novel delivery system of probiotic drop and its effect on dental caries risk factors in cleft lip/palate children. *The Cleft palate-craniofacial journal* 2012;49:369-372.
56. Keller M, Hasslöf P, Dahlén G, Stecksén-Blicks C, Twetman S. Probiotic supplements (Lactobacillus reuteri DSM 17938 and ATCC PTA 5289) do not affect regrowth of mutans streptococci after full-mouth disinfection with chlorhexidine: a randomized controlled multicenter trial. *Caries research* 2012;46:140-146.
57. Zhang Y, Wang X, Li H, Ni C, Du Z, Yan F. Human oral microbiota and its modulation for oral health. *Biomedicine & Pharmacotherapy* 2018;99:883-893.
58. Twetman S, Keller M. Probiotics for caries prevention and control. *Advances in dental research* 2012;24:98-102.
59. Gruner D, Paris S, Schwendicke F. Probiotics for managing caries and periodontitis: systematic review and meta-analysis. *Journal of Dentistry* 2016;48:16-25.
60. Krasse P, Carlsson B, Dahl C, Paulsson A, Nilsson A, Sinkiewicz G. Decreased gum bleeding and reduced gingivitis by the probiotic Lactobacillus reuteri. *Swedish dental journal* 2006;30:55-60.
61. Iniesta M, Herrera D, Montero E, et al. Probiotic effects of orally administered Lactobacillus reuteri-containing tablets on the subgingival and salivary microbiota in patients with gingivitis. A randomized clinical trial. *Journal of clinical periodontology* 2012;39:736-744.
62. Schlagenhauf U, Jakob L, Eigenthaler M, Segerer S, Jockel-Schneider Y, Rehn M. Regular consumption of Lactobacillus reuteri-containing lozenges reduces pregnancy gingivitis: an RCT. *Journal of clinical periodontology* 2016;43:948-954.
63. Kuru BE, Laleman I, Yalnızoğlu T, Kuru L, Teughels W. The influence of a Bifidobacterium animalis probiotic on gingival health: a randomized controlled clinical trial. *Journal of periodontology* 2017;88:1115-1123.
64. Montero E, Iniesta M, Rodrigo M, et al. Clinical and microbiological effects of the adjunctive use of probiotics in the treatment of gingivitis: A randomized controlled clinical trial. *Journal of clinical periodontology* 2017;44:708-716.
65. Alanzi A, Honkala S, Honkala E, Varghese A, Tolvanen M, Söderling E. Effect of Lactobacillus rhamnosus and Bifidobacterium lactis on gingival health, dental plaque, and periodontopathogens in adolescents: a randomised placebo-controlled clinical trial. *Beneficial microbes* 2018;9:593-602.
66. Lee JK, Kim SJ, Ko SH, Ouwehand AC, Ma D-S. Modulation of the host response by probiotic L actobacillus brevis CD 2 in experimental gingivitis. *Oral diseases* 2015;21:705-712.

67. Twetman S, Derawi B, Keller M, Ekstrand K, Yucel-Lindberg T, Stecksen-Blicks C. Short-term effect of chewing gums containing probiotic Lactobacillus reuteri on the levels of inflammatory mediators in gingival crevicular fluid. *Acta Odontologica Scandinavica* 2009;67:19-24.

68. Staab B, Eick S, Knöfler G, Jentsch H. The influence of a probiotic milk drink on the development of gingivitis: a pilot study. *Journal of clinical periodontology* 2009;36:850-856.

69. Keller M, Brandsborg E, Holmstrøm K, Twetman S. Effect of tablets containing probiotic candidate strains on gingival inflammation and composition of the salivary microbiome: a randomised controlled trial. *Beneficial microbes* 2018;9:487-494.

70. Teughels W, Durukan A, Ozcelik O, Pauwels M, Quirynen M, Haytac MC. Clinical and microbiological effects of Lactobacillus reuteri probiotics in the treatment of chronic periodontitis: a randomized placebo-controlled study. *Journal of clinical periodontology* 2013;40:1025-1035.

71. Vivekananda M, Vandana K, Bhat K. Effect of the probiotic Lactobacilli reuteri (Prodentis) in the management of periodontal disease: a preliminary randomized clinical trial. *Journal of oral microbiology* 2010;2:5344.

72. Vicario M, Santos A, Violant D, Nart J, Giner L. Clinical changes in periodontal subjects with the probiotic Lactobacillus reuteri Prodentis: a preliminary randomized clinical trial. *Acta Odontologica Scandinavica* 2013;71:813-819.

73. Salvi GE, Lang NP. Host response modulation in the management of periodontal diseases. *Journal of clinical periodontology* 2005;32:108-129.

74. Sanz M, van Winkelhoff AJ, Periodontology WGotSEWo. Periodontal infections: understanding the complexity–consensus of the Seventh European Workshop on Periodontology. *Journal of Clinical Periodontology* 2011;38:3-6.

75. Shah MP, Gujjari SK, Chandrasekhar VS. Evaluation of the effect of probiotic (Inersan®) alone, combination of probiotic with doxycycline and doxycycline alone on aggressive periodontitis□a clinical and microbiological study. *Journal of clinical and diagnostic research: JCDR* 2013;7:595.

76. Slawik S, Staufenbiel I, Schilke R, et al. Probiotics affect the clinical inflammatory parameters of experimental gingivitis in humans. *European journal of clinical nutrition* 2011;65:857-863.

77. Morales A, Carvajal P, Silva N, et al. Clinical effects of Lactobacillus rhamnosus in non-surgical treatment of chronic periodontitis: a randomized placebo-controlled trial with 1-year follow-up. *Journal of periodontology* 2016;87:944-952.

78. Penala S, Kalakonda B, Pathakota KR, et al. Efficacy of local use of probiotics as an adjunct to scaling and root planing in chronic periodontitis and halitosis: A randomized controlled trial. *Journal of research in pharmacy practice* 2016;5:86.

79. Liu J, Liu Z, Huang J, Tao R. Effect of probiotics on gingival inflammation and oral microbiota: A meta-analysis. *Oral Diseases* 2021.

80. Akram Z, Shafqat S, Aati S, Kujan O, Fawzy A. Clinical efficacy of probiotics in the treatment of gingivitis: a systematic review and meta-analysis. *Australian dental journal* 2020;65:12-20.

81. Donos N, Calciolari E, Brusselaers N, Goldoni M, Bostanci N, Belibasakis GN. The adjunctive use of host modulators in non-surgical periodontal therapy. A systematic review of randomized, placebo-controlled clinical studies. *Journal of clinical periodontology* 2020;47:199-238.

82. Zmora N, Zilberman-Schapira G, Suez J, et al. Personalized gut mucosal colonization resistance to empiric probiotics is associated with unique host and microbiome features. *Cell* 2018;174:1388-1405. e1321.

Bölüm 22

Sistemik Hastalıklarla İlişkili Olan ve Olmayan Oral Patolojilerin Tedavisinde Probiyotiklerin Kullanımı

Dr. Öğr. Üyesi Tuğba Şahin
Prof. Dr. Nurdan Özmeriç Kurtuluş

Probiyotikler, temel beslenmenin ötesinde yeterli miktarda tüketildiğinde insan sağlığına yararlı etkilere sahip başta bakteriler olmak üzere canlı mikroorganizmalar olarak tanımlanır[1]. Laktik asit bakterileri (LAB) probiyotik olarak en çok kullanılan mikroorganizmalar olup, sınıflandırmada 6 grup olarak (*Lactobacillus, Bifidobacterium, Enterococcus, Streptococus, Leuconostoc,* ve *Pediococcus*) değerlendirilmektedir[2]. Probiyotiklerin etki mekanizmaları: Epitel bariyerinin güçlendirilmesi[3], bağırsak mukozasına yapışmanın artması ve eşlik eden patojen yapışmasının engellenmesi[4], patojenik mikroorganizmaların rekabetçi dışlanması[5], anti-mikrobiyal maddelerin üretimi[6] ve bağışıklık sisteminin modülasyonudur[7].

Probiyotik bakterilerin özellikle gastrointestinal alanda etkisi görüldükçe ağız içerisinde kullanımı merak uyandırmıştır[8]. Probiyotiklerin ağız içerisinde patojenlerle antagonizma, oral bakterilerle agresyon ve oral epitel ile etkileşimde olması sebebiyle oral hastalıklar için de kullanabileceği yönünde fikir vermiştir[9, 10].

Oral Patolojiler

Oral patolojiler, ağız, çene ve yüz bölgesinde görülen patolojilerdir[11].

Sistemik Hastalıklarla İlişkili Olmayan Oral Patolojiler

Liken planus

Oral liken planus (OLP), tipik olarak atrofik veya atrofik olmayan ya da eroziv alanlarla birlikte beyaz dantel benzeri lezyonların varlığı ile karakterize olan oral mukozanın kronik veya tekrarlayan inflamatuar otoimmün bir hastalığıdır[12]. Andreasen'e (1968) göre OLP çeşitli formlarda bulunabilir: retiküler, papüler, plak benzeri, eroziv, atrofik ve büllöz[13]. OLP, T hücre aracılı yaygın bir kronik

tizmal bir hastalıktır[89]. Normal oral mikrobiyotaya karşı düzensiz bağışıklık Sjögren Sendromu'nun patogenezinde yer alan nedenlerden biridir[90]. Oral mikrobiyotadaki *Streptecoccus* ile primer Sjögren Sendromu arasında ilişki bulunmuştur [91].

Sjögren Sendromu sonucunda oluşan kandidiyazis hastalarına *L. acidophilus, L. bulgaricus, S. thermophilus* ve *Bifidobacterium bifidum (B. Bifidum)* içeren probiyotik kapsül kullandırıldığında beş hafta içerisinde kandidiyazisin azaldığı görülmüştür [92].

Diyabet

Diyabet, insülin sekresyonundaki defekt, insülin etkisinden ya da ikisinden kaynaklanan metabolik bir hastalıktır[93]. Diyabetli hastalarda supragingival mikrobiyal dental plakta *T. denticola*, *Prevotella nigrescens, Streptococcus sanguinis, S. oralis* ve *Streptococcus intermedius* daha yüksek seviyelere sahiptir[94]. Diyabette IL-17 salınımı oral mikrobiyotanın disbiyozisine neden olur[95].

Diyabetli hastalarda sondlamada kanama, probiyotik gargara (*S. thermophilus* SGSt01*, B. animalis* subsp *Lactis* SGB06, *S. thermophiles*, *B. bifidum* SGB02, *L. delbrueckii spp Bulgaricus* DSM, *L. lactis* subsp *Lactis* SGLc01, *L. acidophilus* SGL11, *L. plantarum* SGL07, *L. reuteri* SGL01) kullanımı ile azalmıştır[96]. Ayrıca gingivitisi olan diyabetli hastalarda probiyotik tabletin (*L. reuteri* DSM 17938-ATCC PTA 5289) kullanımının, sondlamada kanama değerlerini iyileştirmenin yanında plak indeksini de iyileştirdiği görülmüştür[97].

Sonuç

Probiyotiklerin oral patolojilerde kullanımı ile ilgili yapılan çalışmalar bu konuda umut vadedici sonuçlar sunmuştur. Özellikle sistemik hastalığa bağlı olmayan oral patolojilerden rekürrent aftöz stomatitis, gingivitis, periodontitis ve kandidiyaziste yapılan çalışmalar daha fazla olmakla birlikte diğer oral patolojiler için de daha çok ve uzun takipli çalışmalar yapılmalıdır. Sistemik hastalığa bağlı olan oral patolojilerde probiyotiklerin bu hastalıklar üzerindeki genel etkisinin ağız lezyonlarına da etkili olabileceği varsayılmaktadır. Sistemik hastalığa bağlı olan oral patolojilerle ilgili çalışmalarda oral patolojiye odaklı araştırma geliştirmek gerekmektedir.

Kaynaklar

1. Fao/Who. Guidelines for the Evaluation of Probiotics in Food. In: *Food and Agriculture Organization of the United Nations and World Health Organization Working Group Report*. London: 2002.
2. Tannock GW. Probiotic properties of lactic-acid bacteria: plenty of scope for fundamental R & D. *Trends Biotechnol.* 1997;15:270-274.
3. Wang J, Ji H, Wang S, et al. Probiotic *Lactobacillus plantarum* Promotes Intestinal Barrier Function by Strengthening the Epithelium and Modulating Gut Microbiota. *Front Microbiol*. 2018;9.

4. Resta-Lenert S, Barrett K. Live probiotics protect intestinal epithelial cells from the effects of infection with enteroinvasive *Escherichia coli* (EIEC). *Gut.* 2003;52:988-997.
5. Hirano J, Yoshida T, Sugiyama T, Koide N, Mori I, Yokochi T. The effect of *Lactobacillus rhamnosus* on enterohemorrhagic Escherichia coli infection of human intestinal cells in vitro. *Microbiol Immunol.* 2003;47:405-409.
6. Alakomi H-L, Skyttä E, Saarela M, Mattila-Sandholm T, Latva-Kala K, Helander I. Lactic acid permeabilizes gram-negative bacteria by disrupting the outer membrane. *Appl Environ Microbiol.* 2000;66:2001-2005.
7. Fang H, Elina T, Heikki A, Seppo S. Modulation of humoral immune response through probiotic intake. *FEMS Immunol Med Microbiol.* 2000;29:47-52.
8. Sullivan Å, Nord C. Probiotics and gastrointestinal diseases. *J Intern Med.* 2005;257:78-92.
9. Mahasneh SA, Mahasneh AM. Probiotics: a promising role in dental health. *Dent J.* 2017;5:26.
10. Stamatova I, Meurman JH. Probiotics: health benefits in the mouth. *Am J Dent.* 2009;22:329.
11. Shamim T. Oral pathology in forensic investigation. *J Int Soc Prevent Communit Dent.* 2018;8:1.
12. González-Moles MÁ, Warnakulasuriya S, González-Ruiz I, et al. Worldwide prevalence of oral lichen planus: A systematic review and meta-analysis. *Oral Dis.* 2021;27:813-828.
13. Andreasen J. Oral lichen planus: I. A clinical evaluation of 115 cases. *Oral Surg Oral Med Oral Pathol* 1968;25:31-42.
14. Lavanya N, Jayanthi P, Rao UK, Ranganathan K. Oral lichen planus: An update on pathogenesis and treatment. *J Oral Maxillofac Pathol.* 2011;15:127.
15. Roopashree M, Gondhalekar RV, Shashikanth M, George J, Thippeswamy S, Shukla A. Pathogenesis of oral lichen planus–a review. *J Oral Pathol Med.* 2010;39:729-734.
16. Wang K, Lu W, Tu Q, et al. Preliminary analysis of salivary microbiome and their potential roles in oral lichen planus. *Sci Rep.* 2016;6:1-10.
17. Han X, Zhang J, Tan Y, Zhou G. Probiotics: A non-conventional therapy for oral lichen planus. *Arch Oral Biol.* 2017;81:90-96.
18. Keller M, Kragelund C. Randomized pilot study on probiotic effects on recurrent candidiasis in oral lichen planus patients. *Oral Dis.* 2018;24:1107-1114.
19. Marlina E, Goodman RN, Mercadante V, et al. A proof of concept pilot trial of probiotics in symptomatic oral lichen planus. *Oral Dis.* 2021.
20. Lisnevskaia L, Murphy G, Isenberg D. Systemic lupus erythematosus. *The Lancet.* 2014;384: 1878-1888.
21. Katz-Agranov N, Zandman-Goddard G. The microbiome and systemic lupus erythematosus. *Immunol Res.* 2017;65:432-437.
22. Li B-Z, Zhou H-Y, Guo B, et al. Dysbiosis of oral microbiota is associated with systemic lupus erythematosus. *Arch Oral Biol.* 2020;113:104708.
23. Mardani F, Mahmoudi M, Esmaeili SA, Khorasani S, Tabasi N, Rastin M. In vivo study: Th1-Th17 reduction in pristane-induced systemic lupus erythematosus mice after treatment with tolerogenic *Lactobacillus* probiotics. *J Cell Physiol.* 2018;234:642-649.
24. Rao PK, Chatra L, Shenai P, Veena K. Oral Candidiasis-A Review. *Indian J Dent. Res.* 2013;7.
25. Zegarelli DJ. Fungal infections of the oral cavity. *Otolaryngol Clin North Am.* 1993;26:1069-1089.

26. Montelongo-Jauregui D, Lopez-Ribot JL. *Candida* interactions with the oral bacterial microbiota. *J fungi.* 2018;4:122.
27. Jørgensen MR, Kragelund C, Jensen P, Keller MK, Twetman S. Probiotic *Lactobacillus reuteri* has antifungal effects on oral *Candida* species in vitro. *J Oral Microbiol.* 2017;9:1274582.
28. Matsubara VH, Silva EG, Paula CR, Ishikawa KH, Nakamae AE. Treatment with probiotics in experimental oral colonization by *Candida albicans* in murine model (DBA/2). *Oral Dis.* 2012;18:260-264.
29. Nirmala M, Smitha S, Kamath GJ. A study to assess the efficacy of local application of oral probiotic in treating recurrent aphthous ulcer and oral candidiasis. *Indian J Otolaryngol Head Neck Surg.* 2019;71:113-117.
30. Mendonça FHBP, Santos SSFd, Faria IdSd, Gonçalves e Silva CR, Jorge AOC, Leão MVP. Effects of probiotic bacteria on *Candida* presence and IgA anti-*Candida* in the oral cavity of elderly. *Braz Dent. J* 2012;23:534-538.
31. Field БА AR. Review article: oral ulceration-aetiopatlюgenesis, clinical diagnosis and management in the gastroiлtestinal clinic. *Aliment Pharmacol Ther.* 2003;18:949-962.
32. Saikaly SK, Saikaly TS, Saikaly LE. Recurrent aphthous ulceration: a review of potential causes and novel treatments. *J Dermatol Treat.* 2018;29:542-552.
33. Lee YC, Jeong SJ, Eun YG, Song R, Oh IH. Risk of autoimmune diseases in recurrent aphthous ulcer patients: A nationwide population study. *Oral Dis.* 2021;27:1443-1450.
34. Trinchieri V, Di Carlo S, Bossu M, Polimeni A. Use of lozenges containing *Lactobacillus brevis* CD2 in recurrent aphthous stomatitis: a double-blind placebo-controlled trial. *Ulcers* 2011;2011.
35. Pedersen AML, Bukkehave KH, Bennett EP, Twetman S. Effect of lozenges containing Lactobacillus reuteri on the severity of recurrent aphthous ulcers: a pilot study. *Probiotics Antimicrob.* 2020;12:819-823.
36. Mimura MAM, Borra RC, Hirata CHW, de Oliveira Penido N. Immune response of patients with recurrent aphthous stomatitis challenged with a symbiotic. *J Oral Pathol Med.* 2017;46:821-828.
37. Aggour RL, Mahmoud SH, Abdelwhab A. Evaluation of the effect of probiotic lozenges in the treatment of recurrent aphthous stomatitis: a randomized, controlled clinical trial. *Clin Oral Investig.* 2021;25:2151-2158.
38. Peterson D, Bensadoun R-J, Roila F. Management of oral and gastrointestinal mucositis: ESMO Clinical Practice Guidelines. *Ann Oncol.* 2011;22:78-84.
39. Sonis ST. The pathobiology of mucositis. *Nat Rev Cancer.* 2004;4:277-284.
40. Wang Y, Zhou X, Xu X. Oral microbiota: an overlooked etiology for chemotherapy-induced oral mucositis? *J Formos Med Assoc.* 2015;114:297-299.
41. Jiang C, Wang H, Xia C, et al. A randomized, double-blind, placebo-controlled trial of probiotics to reduce the severity of oral mucositis induced by chemoradiotherapy for patients with nasopharyngeal carcinoma. *Cancer.* 2019;125:1081-1090.
42. Limaye SA, Haddad RI, Cilli F, et al. Phase 1b, multicenter, single blinded, placebo-controlled, sequential dose escalation study to assess the safety and tolerability of topically applied AG013 in subjects with locally advanced head and neck cancer receiving induction chemotherapy. *Cancer.* 2013;119:4268-4276.

43. Shu Z, Li P, Yu B, Huang S, Chen Y. The effectiveness of probiotics in prevention and treatment of cancer therapy-induced oral mucositis: A systematic review and meta-analysis. *Oral Oncol.* 2020;102:104559.

44. Gendreau L, Loewy ZG. Epidemiology and etiology of denture stomatitis. *J Prosthodont.* 2011;20:251-260.

45. Shi B, Wu T, McLean J, et al. The denture-associated oral microbiome in health and stomatitis. *MSphere.* 2016;1:e00215-00216.

46. Passariello C, Di Nardo F, Polimeni A, Di Nardo D, Testarelli L. Probiotic *Streptococcus salivarius* Reduces Symptoms of Denture Stomatitis and Oral Colonization by *Candida albicans*. *Appl Sci.* 2020;10:3002.

47. Li D, Li Q, Liu C, et al. Efficacy and safety of probiotics in the treatment of *Candida*-associated stomatitis. *Mycoses.* 2014;57:141-146.

48. Chapple IL, Mealey BL, Van Dyke TE, et al. Periodontal health and gingival diseases and conditions on an intact and a reduced periodontium: Consensus report of workgroup 1 of the 2017 World Workshop on the Classification of Periodontal and Peri-Implant Diseases and Conditions. *J Periodontol.* 2018;89:74-84.

49. Page RC. Gingivitis. *J Clin Periodontol.* 1986;13:345-355.

50. Arweiler NB, Netuschil L. The Oral Microbiota. In: Schwiertz A, ed. *Microbiota of the Human Body: Implications in Health and Disease*. Springer International Publishing, 2016:45-60.

51. Teughels W, Loozen G, Quirynen M. Do probiotics offer opportunities to manipulate the periodontal oral microbiota? *J Clin Periodontol* 2011;38:159-177.

52. Staab B, Eick S, Knöfler G, Jentsch H. The influence of a probiotic milk drink on the development of gingivitis: a pilot study. *J Clin Periodontol.* 2009;36:850-856.

53. Twetman S, Derawi B, Keller M, Ekstrand K, Yucel-Lindberg T, Stecksen-Blicks C. Short-term effect of chewing gums containing probiotic *Lactobacillus reuteri* on the levels of inflammatory mediators in gingival crevicular fluid. *Acta Odontol Scand.* 2009;67:19-24.

54. Harini P, Anegundi R. Efficacy of a probiotic and chlorhexidine mouth rinses: A short-term clinical study. *J Indian Soc Pedod Prev Dent.* 2010;28:179.

55. Papapanou PN, Sanz M, Buduneli N, et al. Periodontitis: Consensus report of workgroup 2 of the 2017 World Workshop on the Classification of Periodontal and Peri-Implant Diseases and Conditions. *J Periodontol.* 2018;89:173-182.

56. Loesche WJ, Syed SA, Laughon BE, Stoll J. The bacteriology of acute necrotizing ulcerative gingivitis. *J Periodontol.* 1982;53:223-230.

57. Mosaico G, Sinesi A, Fanuli M, Casalino M, Mautarelli G, Casu C. Localized Necrotic Ulceration Gingivitis, in Orthodontic Patient, Treated with Non-Surgical Periodontal Therapy and with Probiotics (*L. Reuteri*). *Int J Biomed*. 2018; 14(1), 41-47.

58. Alok A, Singh ID, Singh S, Kishore M, Jha PC, Iqubal MA. Probiotics: A new era of biotherapy. *Adv Biomed Res.* 2017;6.

59. Scapoli L, Girardi A, Palmieri A, et al. Microflora and periodontal disease. *Dent Res J.* 2012;9:202.

60. Olsen I, Lambris JD, Hajishengallis G. *Porphyromonas gingivalis* disturbs host–commensal homeostasis by changing complement function. *J Oral Microbiol.* 2017;9:1340085.

61. Penala S, Kalakonda B, Pathakota KR, et al. Efficacy of local use of probiotics as an adjunct to scaling and root planing in chronic periodontitis and halitosis: a randomized controlled trial. *J Res Pharm Pract.* 2016;5:86.

62. Iwasaki K, Maeda K, Hidaka K, Nemoto K, Hirose Y, Deguchi S. Daily intake of heat-killed *Lactobacillus plantarum* L-137 decreases the probing depth in patients undergoing supportive periodontal therapy. *Oral Health Prev Dent.* 2016;14:207-214.

63. Invernici MM, Salvador SL, Silva PH, et al. Effects of *Bifidobacterium* probiotic on the treatment of chronic periodontitis: a randomized clinical trial. *J Clin Periodontol.* 2018;45:1198-1210.

64. Laleman I, Yilmaz E, Ozcelik O, et al. The effect of a streptococci containing probiotic in periodontal therapy: a randomized controlled trial. *J Clin Periodontol.* 2015;42:1032-1041.

65. Pinto AS, Alves LS, Zenkner JEdA, Zanatta FB, Maltz M. Gingival enlargement in orthodontic patients: Effect of treatment duration. *Am J Orthod Dentofacial Orthop.* 2017;152:477-482.

66. Limeres Posse J, Diz Dios P, Scully C. Chapter 2 - Oral Bacteria Transmissible by Saliva and Kissing. In: Limeres Posse J, Diz Dios P, Scully C, eds. *Saliva Protection and Transmissible Diseases*: Academic Press, 2017; s. 19-28.

67. Gong Y, Lu J, Ding X. Clinical, microbiologic, and immunologic factors of orthodontic treatment-induced gingival enlargement. *Am J Orthod Dentofacial Orthop.* 2011;140:58-64.

68. Sinesi A, Mosaico G, Cont M, Cefola S, Mautarelli G, Casu C. Gum Hypertrophy in Patients in Fixed Orthodontic Therapy Treated with Topical Probiotic *Lactobacillus Reuteri*: A Pilot Study. *Multidisciplinary Digital Publishing Institute Proceedings.* 2019;35:40.

69. Long B, Koyfman A. Emergency Medicine Evaluation and Management of Anemia. *Emerg Med Clin North Am.* 2018;36:609-630.

70. Warner MJ, Kamran MT. Iron deficiency anemia. *Europe PMC.* 2017.

71. Chi AC, Neville BW, Krayer JW, Gonsalves WC. Oral manifestations of systemic disease. *Am Fam Physician.* 2010;82:1381-1388.

72. Xi R, Wang R, Wang Y, et al. Comparative analysis of the oral microbiota between iron-deficiency anaemia (IDA) patients and healthy individuals by high-throughput sequencing. *BMC Oral Health.* 2019;19:1-13.

73. Hoppe M, Önning G, Hulthén L. Freeze-dried *Lactobacillus plantarum* 299v increases iron absorption in young females—Double isotope sequential single-blind studies in menstruating women. *PLoS One.* 2017;12:0189141.

74. Rosen GM, Morrissette S, Larson A, Stading P, Griffin KH, Barnes TL. Use of a Probiotic to Enhance Iron Absorption in a Randomized Trial of Pediatric Patients Presenting with Iron Deficiency. *J Pediatr.* 2019;207:192-197.

75. Lauritano D, Boccalari E, Di Stasio D, et al. Prevalence of Oral Lesions and Correlation with Intestinal Symptoms of Inflammatory Bowel Disease: A Systematic Review. *Diagnostics.* 2019;9.

76. Qi Y, Zang S-q, Wei J, et al. High-throughput sequencing provides insights into oral microbiota dysbiosis in association with inflammatory bowel disease. *Genomics.* 2021;113:664-676.

77. Kalla R, Ventham NT, Satsangi J, Arnott ID. Crohn's disease. *BMJ* 2014;349.

78. Ofluoğlu D, Koray MK, Baran A, Tanyeri H. Crohn Hastaliği: Bir Olgu Nedeniyle. *J Istanb Univ Fac Dent*. 42:35-39.

79. Ozmeric N, Bissada N, da Silva APB. The association between inflammatory bowel disease and periodontal conditions: is there a common bacterial etiology. *J Int Acad Periodontol.* 2018;20:40-51.

80. Torres J, Mehandru S, Colombel J-F, Peyrin-Biroulet L. Crohn's disease. *The Lancet.* 2017;389:1741-1755.

81. Feuerstein JDMD, Cheifetz ASMD. Ulcerative Colitis: Epidemiology, Diagnosis, and Management. *Mayo Clin Proc.* 2014;89:1553-1563.

82. Elahi M, Telkabadi M, Samadi V, Vakili H. Association of oral manifestations with ulcerative colitis. *Gastroenterol Hepatol Bed Bench.* 2012;5:155.

83. Cappello F, Rappa F, Canepa F, et al. Probiotics Can Cure Oral Aphthous-Like Ulcers in Inflammatory Bowel Disease Patients: A Review of the Literature and a Working Hypothesis. *Int J Mol Sci.* 2019;20:5026.

84. Lichtenstein L, Avni-Biron I, Ben-Bassat O. Probiotics and prebiotics in Crohn's disease therapies. *Best Pract Res Clin Gastroenterol.* 2016;30:81-88.

85. Bjarnason I, Sission G, Hayee BH. A randomised, double-blind, placebo-controlled trial of a multi-strain probiotic in patients with asymptomatic ulcerative colitis and Crohn's disease. *Inflammopharmacology.* 2019;27:465-473.

86. Greco A, De Virgilio A, Ralli M, et al. Behçet's disease: new insights into pathophysiology, clinical features and treatment options. *Autoimmun rev.* 2018;17:567-575.

87. Balt J, Uehara O, Abiko Y, et al. Alteration of oral flora in Mongolian patients with Behçet's disease: a multicentre study. *Clin Exp Rheumatol.* 2020;38:80-85.

88. Askari G, Moravejolahkami AR. Synbiotic Supplementation May Relieve Anterior Uveitis, an Ocular Manifestation in Behcet's Syndrome. *Am J Case Rep.* 2019;20:548-550.

89. Vivino FB. Sjogren's syndrome: Clinical aspects. *Clin Immunol.* 2017;182:48-54.

90. Nikitakis N, Papaioannou W, Sakkas L, Kousvelari E. The autoimmunity–oral microbiome connection. *Oral Dis.* 2017;23:828-839.

91. Van der Meulen TA, Harmsen HJM, Bootsma H, et al. Reduced salivary secretion contributes more to changes in the oral microbiome of patients with primary Sjögren's syndrome than underlying disease. *Ann Rheum Dis.* 2018;77:1542-1544.

92. Kamal Y, Kandil M, Eissa M, Yousef R, Elsaadany B. Probiotics as a prophylaxis to prevent oral *candidiasis* in patients with Sjogren's syndrome: a double-blinded, placebo-controlled, randomized trial. *Rheumatol Int.* 2020;40:873-879.

93. American Diabetes Association. Diagnosis and classification of diabetes mellitus. *Diabetes Care.* 2005;28:S5-S10.

94. Hintao J, Teanpaisan R, Chongsuvivatwong V, Ratarasan C, Dahlen G. The microbiological profiles of saliva, supragingival and subgingival plaque and dental caries in adults with and without type 2 diabetes mellitus. *Oral Microbiol Immunol.* 2007;22:175-181.

95. Xiao E, Mattos M, Vieira GHA, et al. Diabetes Enhances IL-17 Expression and Alters the Oral Microbiome to Increase Its Pathogenicity. *Cell Host Microbe.* 2017;22:120-128.

96. Bollero P, Di Renzo L, Franco R, et al. Effects of new probiotic mouthwash in patients with diabetes mellitus and cardiovascular diseases. *Eur Rev Med Pharmacol Sci.* 2017;21:5827-5836.

97. Sabatini S, Lauritano D, Candotto V, Silvestre F, Nardi G. Oral probiotics in the management of gingivitis in diabetic patients: a double blinded randomized controlled study. *J Biol Regul Homeost Agents* 2017;31:197-202.

Bölüm 23

COVID-19 Ağız Bulguları

Doç. Dr. Merve Köseoğlu
Prof. Dr. Mustafa Altındiş

Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) tarafından Aralık 2019'da, Çin'in Wuhan şehrinde, etiyolojik durumu bilinmeyen pnömoni vakalarının sayıca arttığı rapor edilmiştir. Ocak 2020 tarihinde ise daha önce insanlarda tespit edilmemiş yeni bir koronavirüs türü olan SARS Cov-2'nin hastalığın etkeni olduğu belirtilmiştir. Bu hastalığın adı COVID-19 olarak kabul edilmiştir ve DSÖ tarafından 30 Ocak'ta COVID-19 salgınının tüm dünya ülkeleri için önemli bir halk sağlığı acil durumu olduğu belirtilerek, salgının ortaya çıktığı Çin'in dışında 113 ülkede de virüs kaynaklı vakaların görülmesi nedeniyle bu yeni durum, pandemi olarak tanımlanmıştır. Ülkemizde ise ilk COVID-19 vakası 11 Mart 2020'de görülmüştür.[1]

COVID-19' un genel semptomları ateş, yorgunluk, öksürük, kas ağrısı, nefes darlığı, baş ağrısı ve boğaz ağrısıdır.[2-6] Şiddetli vakalarda hastalarda pnömoninin klinik belirtilerine ilişkin raporlar bulunmaktadır.[3] COVID-19 salgınının başlangıcında, COVID-19 'un oral tutulumunun olmadığı ve bu özelliği ile diğer viral ekzantemlerden ayırt edici olduğu düşünülmüştür. Ancak, daha sonra SARS Cov-2 virüsü hastaların tükürüğünde tespit edilmiştir ve tükürükten yapılan ters transkriptaz-polimeraz zincir reaksiyonu (RT-PCR) testinin, nazofaringeal testten bile daha hassas bir test olabileceği belirtilmiştir. Ayrıca, SARS Cov-2 için bilinen bir reseptör olan Anjiyotensin dönüştürücü enzim 2 (ACE 2) reseptörünün, oral mukozada, özellikle dilin dorsumunda, bukkal mukozada ve damaktaki tükürük bezlerinde bulunduğu belirlenmiştir.[7]

COVID-19 hastalarında görülen oral lezyonlar, enfeksiyonun doğrudan bir belirtisi, sistemik tutulmanın bir belirtisi veya tedavide kullanılan ilaçların yan etkisi olabilir.[8] COVID-19 hastalarında görülen oral lezyonlar arasında, tat alma bozukluğu, spesifik olmayan oral ülserasyonlar, diş eti iltihapları, peteşi veya kandidiyazis gibi fırsatçı enfeksiyonlar vardır.[9,10]

şeklinde gözlenmiştir. Lezyonların sistemik semptomların başlamasından 7 ile 24 gün sonra ortaya çıktığı ve 2 ile 4 hafta sonra iyileştiği belirlenmiştir.[75,76]

Çeşitli çalışmalarda, COVID-19 hastalarında dil, dudak mukozası, sert damak ve orofarenkste eritematöz maküller, papüller ve plaklar görüldüğü bildirilmiştir. Doğrulanmış veya şüphelenilen COVID-19 vakalarında, bireylerin dil sırtı, diş eti ve damaklarında beyaz ve kırmızı lekeler veya plaklar rapor edilmiştir. Uzun süreli antibiyotik tedavisine bağlı gelişen kandidiyazisin, genel sağlığın bozulmasının ve ağız hijyenindeki düşüşün bu lezyonların nedeni olabileceği düşünülmüştür.[2,9,77] Birkaç çalışmada ise alt dudak, damak ve orofarenks mukozasında peteşiler rapor edilmiştir. Sadece peteşi lezyonlarının görüldüğü vakalarda latent sürenin, hem peteşi hem de maküler lezyonların görüldüğü vakalara göre daha kısa olduğu belirtilmiştir. COVID-19 enfeksiyonuna veya reçete edilen ilaçlara bağlı olarak gelişen trombositopeninin, peteşilerin olası nedenlerinden olduğu öne sürülmüştür.[2,78,79]

Sonuç

Literatürdeki klinik çalışmalarda, COVID-19'un oral semptomları sıklıkla belirtilmemekle birlikte, rapor edilen az sayıda çalışma göz önüne alındığında, tat değişikliklerinin %45 prevalans ile en sık görülen ağız bulgusu olduğu anlaşılmıştır. Ayrıca, tat bozukluklarının, hastalığı hafif/orta şiddette geçiren, kadın COVID-19 hastalarında daha sık görüldüğü belirtilmiştir.[9]

Ağız hijyeni yetersizliğinin, fırsatçı enfeksiyonların, bireylerin diğer sistemik rahatsızlıklarının, sekonder veya entübasyona bağlı travmanın ve COVID-19'a bağlı artmış enflamatuvar cevabın, COVID-19 hastalarında oral mukoza lezyonlarının gelişiminde predispozan faktör olduğu belirtilmiştir. Ayrıca, yaşlı ve hastalığın klinik seyiri ağır olan COVID-19 hastalarında, oral mukoza lezyonlarının oluşma riskinin daha fazla olduğu ve bu bireylerde daha ciddi oral mukoza lezyonlarının görüldüğü bildirilmiştir.[52]

Kaynaklar

1. Sağlık Bakanlığı (2020). https://COVID19.saglik.gov.tr/ Eklenti/38597/0/COVID-19 rehberi genel bilgiler epidemiyoloji ve tani pdf, Türkiye Cumhuriyeti Sağlık Bakanlığı, Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü, COVID-19 Rehberi, Genel Bilgiler Epidemiyoloji ve Tanı Bölümü, s;5-6, Güncellenme Tarihi:3.09.2020.
2. Corchuelo J, Ulloa FC. Oral manifestations in a patient with a history of asymptomatic COVİD-19: Case report. Int J Infect Dis 2020;100:154-7.
3. Xu J, Chu M, Zhong F, et al. Digestive symptoms of COVİD-19 and expression of ACE2 in digestive tract organs. Cell Death Discov 2020;6:1-8.
4. Martín Carreras-Presas C, Amaro Sánchez J, López-Sánchez AF, et al. Oral vesiculobullous lesions associated with SARS Cov-2 infection. Oral Dis 2021;27:710-2.

5. Tapia ROC, Labrador AJP, Guimaraes DM, et al. Oral mucosal lesions in patients with SARS Cov-2 infection. Report of four cases. Are they a true sign of COVİD-19 disease? Spec Care Dent 2020;40:555-650.
6. Chary E, Carsuzaa F, Trijolet JP, et al. Prevalence and recovery from olfactory and gustatory dysfunctions in COVİD-19 infection: A prospective multicenter study. Am J Rhinol Allergy 2020;34:686-93.
7. Seirafianpour F, Sodagar S, Pour Mohammad A, et al. Cutaneous manifestations and considerations in COVID-19 pandemic: a systematic review. Dermatol Ther 2020; 33:13986.
8. Dos Santos JA, Normando AGC, Carvalho da Silva RL, et al. Oral mucosal lesions in a COVİD-19 patient: New signs or secondary manifestations? Int J Infect Dis 2020;97:326-8.
9. Dos Santos JA, Normando AGC, da Silva RLC, et al. Oral manifestations in patients with COVİD-19: A living systematic review. J Dent Res 2021;100:141-54.
10. Aggarwal S, Garcia-Telles N, Aggarwal G, et al. Clinical features, laboratory characteristics, and outcomes of patients hospitalized with coronavirus disease 2019 (COVİD-19): early report from the United States. Diagnosis 2020;7:91-96.
11. Dos Santos JA, Normando AGC, Carvalho da Silva RL, et al. Oral Manifestations in Patients with COVİD-19: A 6-Month Update. J Dent Res 2021; doi: 10.1177/00220345211029637.
12. Finsterer J, Stollberger C. Causes of hypogeusia/hyposmia in SARSCoV2 infected patients. J Med Virol 2020; 92:1793–1794.
13. Kinnamon SC, Cummings TA. Chemosensory transduction mechanisms in taste. Annu Rev Physiol 1992; 54:715–731.
14. Milanetti E, Miotto M, Di Rienzo L, et al. In-Silico Evidence for a Two Receptor Based Strategy of SARS Cov-2. Front Mol Biosci 2021; doi: 10.3389/fmolb.2021.690655.
15. Pushpass RG, Pellicciotta N, Kelly C, et al. Reduced salivary mucin binding and glycosylation in older adults influences taste in an in vitro cell model. Nutrients 2019;11:2280.
16. Vaira LA, Salzano G, Fois AG, et al. Potential pathogenesis of ageusia and anosmia in COVİD-19 patients. Int Forum Allergy Rhinol 2020; 10:1103–1104.
17. Nataf S. An alteration of the dopamine synthetic pathway is possibly involved in the pathophysiology of COVİD-19. J Med Virol 2020; 92:1743–1744.
18. Tsuruoka S, Wakaumi M, Nishiki K, et al. Subclinical alteration of taste sensitivity induced by candesartan in healthy subjects. Br J Clin Pharmacol 2004;57:807–812.
19. Unnikrishnan D, Murakonda P, Dharmarajan TS. If it is not cough, it must be dysgeusia: differing adverse effects of angiotensin-converting enzyme inhibitors in the same individual. J Am Med Dir Assoc 2004;5:107–110.
20. Abubakr N, Salem ZA, Kamel AHM. Oral manifestations in mild-tomoderate cases of COVİD-19 viral infection in the adult population. Dent Med Probl 2021; 58:7–15.
21. Biadsee A, Biadsee A, Kassem F, et al. Olfactory and oral manifestations of COVİD-19: sex-related symptoms- a potential pathway to early diagnosis. Otolaryngol Head Neck Surg 2020; 163:722–728.
22. Chen L, Zhao J, Peng J, et al. Detection of SARS Cov-2 in saliva and characterization of oral symptoms in COVİD-19 patients. Cell Prolif 2020;53:12923.
23. Fantozzi PJ, Pampena E, Di Vanna D, et al. Xerostomia, gustatory and olfactory dysfunctions in patients with COVİD-19. Am J Otolaryngol 2020;41:102721.

24. Sinjari B, D'Ardes D, Santilli M, et al. SARS Cov-2 and oral manifestation:an observational, human study. J Clin Med 2020; 9:3218.
25. Tsuchiya H. Oral symptoms associated with COVİD-19 and their pathogenic mechanisms: A Literature Review. Dent J 2021;9:32.
26. Freni F, Meduri A, Gazia F, et al. Symptomatology in head and neck district in coronavirus disease (COVİD-19): a possible neuroinvasive action of SARS Cov-2. Am J Otolaryngol 2020;41:102612.
27. Reza-Zaldívar EE, Hernández-Sapiéns MA, Minjarez B, et al. Infection mechanism of SARS COV-2 and its implication on the nervous system. Front Immunol 2021;11:621735.
28. Saniasiaya J. Xerostomia and COVİD-19: unleashing Pandora's box. Ear Nose Throat J 2021;100:139.
29. Belchior Fontenele MN, Pedrosa MDS. Xerostomia and taste alterations in COVİD-19. Ear Nose Throat J 2021;100:186–187.
30. Da Silva Pedrosa M, Sipert CR, Nogueira FN. Altered taste in patients with COVİD-19: the potential role of salivary glands. Oral Dis 2021; 27:798–800.
31. Riad A, Kassem I, Hockova B, et al. Halitosis in COVİD-19 patients. Spec Care Dentist 2021; 41:282–285.
32. Lechien JR, Chetrit A, Chekkoury-Idrissi Y, et al. Parotitis-like symptoms associated with COVİD-19, France, March–April 2020. Emerg Infect Dis 2020; 26: 2270–2271.
33. Riad A, Kassem I, Badrah M, et al. Acute parotitis as a presentation of COVİD-19? Oral Dis 2020; doi:10.1111/odi.13571
34. Fisher J, Monette DL, Patel KR, et al. COVİD-19 associated parotitis. Am J Emerg Med 2021;39:254.e1–254.e3
35. Capaccio P, Pignataro L, Corbellino M, et al. Acute parotitis: a possible precocious clinical manifestation of SARS Cov-2 infection? Otolaryngol Head Neck Surg 2020;163:182-183.
36. Slots J. Periodontitis: facts, fallacies and the future. Periodontol 2000 2017;75:7-23.
37. Bozoglan A, Ertugrul AS, Taspınar M, et al. Determining the relationship between atherosclerosis and periodontopathogenic microorganisms in chronic periodontitis patients. Acta Odontol Scand 2017;75:233-42.
38. Pitones-Rubio V, Chávez-Cortez EG, Hurtado- Camarena A, et al. Is periodontal disease a risk factor for severe COVİD-19 illness? Med Hypotheses 2020;144:109969.
39. Cappuyns I, Gugerli P, Mombelli A. Viruses in periodontal disease-a review. Oral Dis 2005;11:219-9.
40. Badran Z, Gaudin A, Struillou X, et al. Periodontal pockets: A potential reservoir for SARS Cov-2? Med Hypotheses 2020;143:109907.
41. Herrera D, Serrano J, Roldán S, et al. Is the oral cavity relevant in SARS Cov-2 pandemic? Clin Oral Investig 2020;24:2925-30.
42. Sampson V. Oral hygiene risk factor. Br Dent J. 2020;228:569.
43. Sahni V, Gupta S. COVİD-19 & Periodontitis: The cytokine connection. Med Hypotheses 2020; 144:109908.
44. Bozoğlan A, Yılmaz Bozoğlan M. Periodontal hastalık, SARS Cov-2 ve ilaçlar. Emingil G, editör. Diş Hastalıkları ve COVİD-19. 1. Baskı. Ankara: Türkiye Klinikleri; 2020. p.75-82.
45. Sampson V, Kamona N, Sampson A. Could there be a link between oral hygiene and the severity of SARS Cov-2 infections? Br Dent J 2020;228:971-5.

46. Toraldo DM, Conte L. Influence of the lung microbiota Dysbiosis in chronic obstructive pulmonary disease exacerbations: the controversial use of corticosteroid and antibiotic treatments and the role of Eosinophils as a disease marker. J Clin Med Res 2019;11:667-675.
47. Scannapieco FA, Genco RJ. Association of periodontal infections with atherosclerotic and pulmonary diseases. J Periodontal Res 1999;34:340-5.
48. Scannapieco FA. Position paper of The American Academy of Periodontology: periodontal disease as a potential risk factor for systemic diseases. J Periodontol 1998;69:841-50.
49. Marouf N, Cai W, Said KN, et al. Association between periodontitis and severity of COVİD-19 infection: A case–control study. J Clin Periodontol 2021;48: 483-91.
50. Anand PS, Jadhav P, Kamath KP, et al. A case-control study on the association between periodontitis and coronavirus disease (COVİD-19). J Periodontol 2021; doi:10.1002/JPER.21-0272
51. Patel J, Woolley J. Necrotizing periodontal disease: oral manifestation of COVİD-19. Oral Dis 2021;27:768-9.
52. Iranmanesh B, Khalili M, Amiri R, et al. Oral manifestations of COVID-19 disease: A review article. Dermatol Ther 2021;34:14578.
53. Putra BE, Adiarto S, Dewayanti SR, et al. Viral Exanthem with "pin and needles sensation" on extremities of COVİD-19 patient. Int J Infect Dis 2020;96:355-358.
54. Malih N, Hajinasrollah G, Zare M, et al. Unexpected presentation of COVİD-19 in a 38-year-old male patient: a case report. Case Rep Dermatol 2020;12:124-131.
55. Dominguez-Santas M, Diaz-Guimaraens B, Fernandez-Nieto D, et al. Minor aphthae associated with SARS Cov-2 infection. Int J Dermatol 2020; 59:1022-3.
56. Aghazadeh N, Homayouni M, Sartori-Valinotti JC. Oral vesicles and acral erythema: report of a cutaneous manifestation of COVİD-19. Int J Dermatol 2020;59:1153-4.
57. Kammerer T, Walch J, Flaig M, et al. COVİD-19 associated herpetic gingivostomatitis. Clin Exp Dermatol 2021;46:174-6.
58. Martín Carreras-Presas C, Amaro Sánchez J, López-Sánchez AF, et al. Oral vesiculobullous lesions associated with SARS Cov-2 infection. Oral Dis 2021;27:710-2.
59. Indu S. Multiple oral ulcerations–an initial manifestation of COVID 19 infection: a personal experience. J Oral Maxillofac Pathol 2020;24:227-9.
60. Sakaida T, Isao T, Matsubara A, et al. Unique skin manifestations of COVİD-19: is drug eruption specific to COVİD-19? J Dermatol Sci 2020; 99:62-64.
61. Soares CD, de Carvalho RA, de Carvalho KA, et al. Letter to editor: oral lesions in a patient with COVİD-19. Med Oral Patol Oral Cir Bucal 2020;25:563-564.
62. Ansari R, Gheitani M, Heidari F, et al. Oral cavity lesions as a manifestation of the novel virus (COVİD-19): a letter-to-editor. Oral Dis 2021; 27:771-2.
63. Singh C, Tay J, Shoqirat N. Skin and mucosal damage in patients diagnosed with COVİD-19: a case report. J Wound Ostomy Continence Nurs 2020;47:435-8.
64. Chaux-Bodard AG, Deneuve S, Desoutter A. Oral manifestation of COVİD-19 as an inaugural symptom? J Oral Med Oral Surg 2020;26:18.
65. Ciccarese G, Drago F, Boatti M, et al. Oral erosions and petechiae during SARS Cov-2 infection. J Med Virol 2021; 93:129-132.

66. Labé P, Ly A, Sin C, et al. Erythema multiforme and Kawasaki disease associated with COVİD-19 infection in children. J Eur Acad Dermatol Venereol 2020; 34:539-41.
67. Verdoni L, Mazza A, Gervasoni A, et al. An outbreak of severe Kawasaki-like disease at the Italian epicentre of the SARS Cov-2 epidemic: an observational cohort study. Lancet 2020; 395:1771-8.
68. Jones VG, Mills M, Suarez D, et al. COVİD-19 and Kawasaki disease: novel virus and novel case. Hosp Pediatr 2020;10:537-40.
69. Mazzotta F, Troccoli T, Caselli D, et al. Acral rash in a child with COVİD-19. Eur J Pediat Dermatol 2020;30:79-82.
70. Chérif MY, de Filette JM, André S, et al. Coronavirus disease 2019-related Kawasaki-like disease in an adult: a case report. JAAD Case Rep 2020;6:780-2.
71. Chiotos K, Bassiri H, Behrens EM, et al. Multisystem Inflammatory Syndrome in Children During the Coronavirus 2019 Pandemic: A Case Series. J Pediat Infect Dis Soc 2020;9:393-8.
72. Chiu JS, Lahoud-Rahme M, Schaffer D, et al. Kawasaki disease features and myocarditis in a patient with COVID- 19. Pediatr Cardiol 2020;41:1526-8
73. Pouletty M, Borocco C, Ouldali N, et al. Paediatric multisystem inflammatory syndrome temporally associated with SARS Cov-2 mimicking Kawasaki disease (Kawa-COVİD-19): a multicentre cohort. Ann Rheum Dis 2020;79:999-1006.
74. Cruz Tapia RO, Peraza Labrador AJ, Guimaraes DM, et al. Oral mucosal lesions in patients with SARS Cov-2 infection. Report of four cases. Are they a true sign of COVİD-19 disease? Spec Care Dentist. 2020;40:555-60.
75. Olisova OY, Anpilogova EM, Shnakhova LM. Cutaneous manifestations in COVİD-19: a skin rash in a child. Dermatol Ther 2020; 33:13712.
76. Jimenez-Cauhe J, Ortega-Quijano D, Carretero-Barrio I, et al. Erythema multiforme-like eruption in patients with COVİD-19 infection:clinical and histological findings. Clin Exp Dermatol 2020; 45:892-5.
77. Díaz Rodríguez M, Jimenez Romera A, Villarroel M. Oral manifestations associated with COVİD-19. Oral Dis 2020; doi: 10.1111/odi.13555
78. Jimenez-Cauhe J, Ortega-Quijano D, de Perosanz-Lobo D, et al. Enanthem in patients with COVİD-19 and skin rash. JAMA Dermatol 2020;156:1134-6
79. Cebeci Kahraman F, Caskurlu H. Mucosal involvement in a COVID- 19-positive patient: a case report. Dermatol Ther 2020;33:13797

Bölüm 24

Sağlıklı Yaşam, Uzun Ömür, Hastalık ve Oral Mikrobiyom

Dr. Öğr. Üyesi Pelin Özmen
Prof. Dr. Mustafa Altındiş

Sağlık ve Hastalıkta Oral Mikrobiyom

Sağlıklı bir insan vücudunda "mikrobiyom" olarak tanımlanan, bakteriler ve diğer mikroorganizmaların kurduğu ekosistem yaklaşık 10^{13} hücreden oluşur. Vücudun farklı bölgelerindeki mikrobiyomlar sayı ve yoğunluk bakımından değişkendir. Sindirim sisteminde mide ve ince bağırsak, toplam bakteri popülasyonuna ihmal edilebilir katkılarda bulunurken, kolon, mikrobiyotayı önemli ölçüde meydana getiren ana unsurdur.[1] Buna karşılık, tükürük ve diş plağındaki bakteri konsantrasyonları yüksek olmasına rağmen, küçük hacimleri nedeniyle ağızdaki toplam bakteri sayısı, kolon bakteri sayısının %1'inden azdır.

Yeni nesil DNA dizileme teknikleri ile mikrobiyomları oluşturan bakteri çeşitliliğine yenileri eklenmiş, İnsan Mikrobiyom Projesi (HMP)'nin iki fazından elde edilen 42 terabaytlık sekans verisiyle beraber yeni türler ve türler arası filogenetik özellikler açığa çıkmıştır.[2]

Ağız boşluğu sindirim sisteminin ilk kısmıdır ve bunu yemek borusu, mide, ince bağırsak ve kolon izler. Mikrobiyomun bileşimi bu yolun her bölümünde farklıdır ve sindirim organının kendine özgü ortamına bağlıdır. Ağız boşluğu sindirim organları arasında, dişlerin ve sert dokuların varlığı nedeniyle olağandışıdır. Ağız mukozası; örtücü mukoza (ağız tabanı, yanak bölgesi, dudak bölgesi, yumuşak damak), çiğneme mukozası (diş eti bölgesi ve sert damak) ve özelleşmiş mukozadan (dil dorsumu) oluşur.[3] Ağız mukozasının tamamı bir yassı epitel tabakasıyla kaplıyken örtücü mukoza keratinize olmayan epitel ile çiğneme mukozası ise keratinize epitel ile kaplıdır. Özelleşmiş mukozanın yüzeyi birkaç tip papilla içerir ve karmaşık bir yapıya sahiptir. Diş yüzeyleri de dâhil olmak üzere farklı nişler ağız boşluğu içinde oluşur ve her bölgedeki farklı çevresel koşullar nedeniyle çeşitli mikrobiyom bileşimleri barındırır. Diş yüzeylerindeki plağın bakteriyel bileşimi, supragingival ve subgingival bölgeler arasında farklılık gösterir. Ek olarak, kompozisyondaki farkın boyutu, periodontal cep derinliği ve periodontitin ilerlemesi ile pozitif olarak ilişkilidir. [4]

zararlı olacak bakterilerin çoğalmasını ve etkinliğini inhibe edebilir.[42] Ayrıca mukozal bariyer fonksiyonunu iyileştirebilir, kısa zincirli yağ asidi üretimini artırabilirler. Laktoz, inülin, frukto oligosakkaritler, galakto oligosakkaritler ve ksilo oligosakkaritler, bağırsakta yaygın olarak kullanılan bazı yaygın prebiyotikler iken, ağız boşluğunda kullanılan prebiyotiklerle ilgili çalışmalar son derece sınırlıdır. Bağırsaktaki laktik asit bakterileri için prebiyotik olarak kabul edilen şekerler ve diyet lifi ağız ortamına uygun değildir. Ksilitol, ksiloz ve arabinoz gibi bazı potansiyel oral prebiyotikler, *Streptococcus mutans*'ın büyümesini baskılayabilir, ancak bazı laktobasil suşlarının çoğalması için de kullanılmıştır. *L. gasseri, L.salivarius*, *L. fermentum v*e Bifidobacteria gibi bazı oral mikroorganizmaların çoğalmasını indükleyen prebiyotiklerin kullanımına dair yaklaşımlar, periodontal sağlığı da beraberinde getirebilir.

Probiyotikler ve prebiyotikler, ekolojik bir dengeyi yeniden kurabildikleri veya oral mikrobiyotanın biyolojik çeşitliliğini erken evrelerinde yeniden kazanabildikleri için bakteriyel hastalıkları önlemek ve tedavi etmek için iyi stratejiler olabilir. Oral bakteriler bağırsak mikrobiyomunu da etkileyebileceğinden, bağırsak mikrobiyomunu yenilerken iyi bir oral probiyotikle başlamak doğru olacaktır. Bu, ağızdaki ve bağırsaktaki dengeyi olumlu yönde etkileyebilir.

Sağlıklı bir yaşam ve uzun ömür için oral mikrobiyom ve probiyotikler arasındaki etkileşimlerin yanı sıra oral probiyotiklerin etkinliğini anlamak önemlidir.

Oral mikrobiyomun faydalı etkilerini arttıran, mikrobiyom kompozisyonunu bozan faktörleri en aza indirgeyen yaklaşımlar, daha derin ve kapsamlı çalışmaların ışığında rutin uygulamalara dönüşecek; mikrobiyotanın doğru okunmuş kodları sağlıklı yaşama arzusundaki insanı "uzun ömür" hedefine bir adım daha yaklaştıracaktır.

Kaynaklar

1. Sender R, Fuchs S, Milo R. Revised Estimates for the Number of Human and Bacteria Cells in the Body. *PLoS Biol.* 2016;14(8):e1002533. Published 2016 Aug 19. doi:10.1371/journal.pbio.1002533
2. İntegrative HMP (iHMP) Research Network Consortium. The Integrative Human Microbiome Project. *Nature*. 2019;569(7758):641-648. doi:10.1038/s41586-019-1238-8
3. Madani M, Berardi T, Stoopler ET. Anatomic and examination considerations of the oral cavity. *Med Clin North Am*. 2014;98(6):1225-1238. doi:10.1016/j.mcna.2014.08.001
4. Yamashita Y, Takeshita T. The oral microbiome and human health. *J Oral Sci*. 2017;59(2):201-206. doi:10.2334/josnusd.16-0856
5. Irfan M, Delgado RZR, Frias-Lopez J. The Oral Microbiome and Cancer. *Front Immunol*. 2020;11:591088. Published 2020 Oct 23. doi:10.3389/fimmu.2020.591088
6. Santoro A, Zhao J, Wu L, Carru C, Biagi E, Franceschi C. Microbiomes other than the gut: inflammaging and age-related diseases. *Semin Immunopathol*. 2020;42(5):589-605. doi:10.1007/s00281-020-00814-z

7. Marsh PD, Percival RS. The oral microflora--friend or foe? Can we decide?. *Int Dent J*. 2006;56(4 Suppl 1):233-239. doi:10.1111/j.1875-595x.2006.tb00107.x
8. Conrads G, Westenberger J, Lürkens M, Abdelbary MMH. Isolation and Bacteriocin-Related Typing of *Streptococcus dentisani*. *Front Cell Infect Microbiol*. 2019;9:110. Published 2019 Apr 16. doi:10.3389/fcimb.2019.00110
9. Lamont RJ, Koo H, Hajishengallis G. The oral microbiota: dynamic communities and host interactions. *Nat Rev Microbiol*. 2018;16(12):745-759. doi:10.1038/s41579-018-0089-x
10. Wescombe PA, Heng NC, Burton JP, Chilcott CN, Tagg JR. Streptococcal bacteri- ocins and the case for Streptococcus salivarius as model oral probiotics. Future Microbiology 2009;4:819–35.
11. Walker MY, Pratap S, Southerland JH, Farmer-Dixon CM, Lakshmyya K, Gangula PR. Role of oral and gut microbiome in nitric oxide-mediated colon motility. *Nitric Oxide*. 2018;73:81-88. doi:10.1016/j.niox.2017.06.003
12. Na HS, Kim SY, Han H, et al. Identification of Potential Oral Microbial Biomarkers for the Diagnosis of Periodontitis. *J Clin Med*. 2020;9(5):1549. Published 2020 May 20. doi:10.3390/jcm9051549
13. Jiajia D, Wei L, Qi W, Jiahao C, Yue Z, Xuedong Z, Qiang G. Relationships Between Oral Microecosystem and Respiratory Diseases. Frontiers in Molecular Biosciences. 2022;2 DOI=10.3389/fmolb.2021.718222
14. Chattopadhyay I, Verma M, Panda M. Role of Oral Microbiome Signatures in Diagnosis and Prognosis of Oral Cancer. *Technol Cancer Res Treat*. 2019;18:1533033819867354. doi:10.1177/1533033819867354
15. Cook TJ. Blood dyscrasias as related to periodontal disease; with special reference to leukemia. J Periodontol (1947) 18:159–65. doi: 10.1902/ jop.1947.18.4.159
16. Wentz FM. Oral Manifestations of the Blood Diseases. J Am Dental Assoc (1952) 44:698–701. doi: 10.14219/jada.archive.1952.0114
17. Sun J, Tang Q, Yu S, et al. Role of the oral microbiota in cancer evolution and progression. *Cancer Med*. 2020;9(17):6306-6321. doi:10.1002/cam4.3206
18. Brennan CA, Garrett WS. Fusobacterium nucleatum - symbiont, opportunist and oncobacterium. *Nat Rev Microbiol*. 2019;17(3):156-166. doi:10.1038/s41579-018-0129-6
19. Zhao H, Chu M, Huang Z, et al. Variations in oral microbiota associated with oral cancer. *Sci Rep*. 2017;7(1):11773.
20. Geng F, Wang Q, Li C, et al. Identification of potential candi- date genes of oral cancer in response to chronic infection with *Porphyromonas gingivalis* using bioinformatical analyses. *Front Oncol*. 2019;9:91
21. Teles FRF, Alawi F, Castilho RM, Wang Y. Association or Causation? Exploring the Oral Microbiome and Cancer Links. *J Dent Res*. 2020;99(13):1411-1424. doi:10.1177/0022034520945242
22. Bray F, Ferlay J, Soerjomataram I, Siegel RL, Torre LA, Jemal A. Global cancer statistics 2018: GLOBOCAN estimates of incidence and mortality worldwide for 36 cancers in 185 countries. CA Cancer J Clin. 2018;68:394– 424. doi: 10.3322/caac.21492
23. Wittekindt C, Wagner S, Sharma SJ, et al. HPV - A different view on Head and Neck Cancer. HPV – Das andere Kopf-Hals-Karzinom. *Laryngorhinootologie*. 2018;97(S 01):S48-S113. doi:10.1055/s-0043-121596

24. Tungare S, Paranjpe AG. Diet and Nutrition To Prevent Dental Problems. In: *StatPearls*. Treasure Island (FL): StatPearls Publishing; August 11, 2021.

25. Aydın MN, Bulut M, Ulukapı I. Diş çürüğü oluşumunda potansiyel olarak beslenmenin etkileri. Aren G, editör. Çocuk Diş Hekimliğinde Oral Mikrobiyata Etkinliğine Yönelik Güncel Yaklaşımlar. 1. Baskı. Ankara: Türkiye Klinikleri; 2021. p.22-6.

26. Moynihan P, Petersen PE. Diet, nutrition and the prevention of dental diseases. *Public Health Nutr*. 2004;7(1A):201-226. doi:10.1079/phn2003589

27. Njike VY, Smith TM, Shuval O, et al. Snack Food, Satiety, and Weight. Adv Nutr. 2016;7(5):866-878. Published 2016 Sep 15. doi:10.3945/an.115.009340

28. Punitha, V. C., Amudhan, A., Sivaprakasam, P., & Rathanaprabu, V. (2015). Role of dietary habits and diet in caries occurrence and severity among urban adolescent school children. *Journal of pharmacy & bioallied sciences*, *7*(Suppl 1), S296–S300. https://doi.org/10.4103/0975-7406.155963

29. Somaraj V, Shenoy RP, Panchmal GS, Jodalli PS, Sonde L, Nagaraj K. Effect of Paneer and Cheese Consumption on Salivary Acidogenicity and Calcium Concentration: A Comparative Study. *Oral Health Prev Dent*. 2018;16(2):169-174. doi:10.3290/j.ohpd.a40308

30. Daneshyar F, Khamverdi Z, Toliat T, Alikhani MY. Effect of Green Tea Varnish on Depth of Root Caries. *J Contemp Dent Pract*. 2018;19(2):137-142. Published 2018 Feb 1. doi:10.5005/jp-journals-10024-2227

31. Liao S, Tang Y, Chu C, et al. Application of green tea extracts epigallocatechin-3-gallate in dental materials: Recent progress and perspectives. *J Biomed Mater Res A*. 2020;108(12):2395-2408. doi:10.1002/jbm.a.36991

32. Aydın M, Mısırlıgil, A. Ağız Mikrobiyolojisi. (s.65) MN Nobel Kitabevi, Ankara, 2012.

33. Jäger R, Mohr AE, Carpenter KC, et al. International Society of Sports Nutrition Position Stand: Probiotics. *J Int Soc Sports Nutr*. 2019;16(1):62. Published 2019 Dec 21. doi:10.1186/s12970-019-0329-0

34. Seminario-Amez M, López-López J, Estrugo-Devesa A, Ayuso-Montero R, Jané-Salas E. Probiotics and oral health: A systematic review. *Med Oral Patol Oral Cir Bucal*. 2017;22(3):e282-e288. Published 2017 May 1. doi:10.4317/medoral.21494

35. L. Näse, K. Hatakka, E. Savilahti, M. Saxelin, A. Pönkä, T. Poussa, R. Korpela,J.H. Meurman, Effect of long–term consumption of a probiotic bacterium, Lactobacillus rhamnosus GG, in milk on dental caries and caries risk in children, *Caries Res.* 2001;35(6): 412-420.

36. M.O. Lexner, S. Blomqvist, G. Dahlen, S. Twetman, Microbiological profiles in saliva and supragingival plaque from caries-active adolescents Before and after a short-term daily intake of milk supplemented with probiotic bacteria-a pilot study, Oral Health Prev. Dent. 2010;8(4):383–388

37. A. Nozari, M. Motamedifar, N. Sei!, Z. Hatamizargaran, M.A. Ranjbar, The effect of Iranian customary used probiotic yogurt on the children's salivary cariogenic microflora, J. Dent. 2015:16 (2): 81–86

38. M.K. Keller, P. Hasslof, G. Dahlen, C. Stecksen-Blicks, S. Twetman, Probiotic supplements (Lactobacillus reuteri DSM 17938 and ATCC PTA 5289) do not affect regrowth of mutans streptococci after full-mouth disinfection with chlorhexidine: a randomized controlled multicenter trial, Caries Res. 2012;46 (2):140-146

39. D. Gruner, S. Paris, F. Schwendicke, Probiotics for managing caries and period- ontitis: systematic review and meta-analysis, J. Dent. 2016; 48 :16-25.

40. Ferrer MD, López-López A, Nicolescu T, et al. Topic Application of the Probiotic *Streptococcus dentisani* Improves Clinical and Microbiological Parameters Associated With Oral Health. *Front Cell Infect Microbiol*. 2020;10:465. Published 2020 Aug 31. doi:10.3389/fcimb.2020.00465

41. López-López A, Camelo-Castillo A, Ferrer MD, Simon-Soro Á, Mira A. Health-Associated Niche Inhabitants as Oral Probiotics: The Case of *Streptococcus dentisani*. *Front Microbiol*. 2017;8:379. Published 2017 Mar 10. doi:10.3389/fmicb.2017.00379.

42. Stavropoulou E, Bezirtzoglou E. Probiotics in Medicine: A Long Debate. *Front Immunol*. 2020;11:2192. Published 2020 Sep 25. doi:10.3389/fimmu.2020.02192

43. Pierro D. Assessment of Efficacy of BLIS-Producing Probiotic K12 for the Prevention of Group A Streptococcus Pharyngitis: a Short Communication. Probiotics Antimicrob Proteins. 2019 Mar;11(1):332-334. doi: 10.1007/s12602-018-9398-7.

BÂBÎLİK ve BAHÂÎLİK

Tarih – İnanç – İbadet – Gelenek

Dr. Fatih TOPALOĞLU

nobel

BÂBÎLİK ve BAHÂÎLİK
Tarih – İnanç – İbadet – Gelenek

Dr. Fatih TOPALOĞLU

Yayın No.: 5092
Beşeri Bilimler No.: 537
ISBN: 978-625-397-776-4
E-ISBN: 978-625-397-777-1
Basım Sayısı: 1. Basım, Ekim 2023

© Copyright 2023, NOBEL AKADEMİK YAYINCILIK EĞİTİM DANIŞMANLIK TİC. LTD. ŞTİ. SERTİFİKA NO.: 40340
Bu baskının bütün hakları Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.ne aittir.
Yayınevinin yazılı izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik
ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.

Nobel Akademik Yayıncılık, 2011 yılından beri "tanınmış uluslararası yayınevi" statüsündedir.

Genel Yayın Yönetmeni: Nevzat Argun -nargun@nobelyayin.com-
Genel Yayın Koordinatörü: Gülfem Dursun -gulfem@nobelyayin.com-

Sayfa Tasarım: Tarkan Kara -erdal@nobelyayin.com-
Redaksiyon: Selma Günaydın-selma@nobelyayin.com-
Kapak Tasarım: Sezai Özden -sezai@nobelyayin.com-
Görsel Tasarım Uzmanı: Mehtap Yürümez -mehtap@nobelyayin.com-

Kütüphane Bilgi Kartı

Topaloğlu, Fatih.
BÂBÎLİK ve BAHÂÎLİK Tarih – İnanç – İbadet – Gelenek / Fatih Topaloğlu
1. Basım, XVI + 206 s., 13,5x19,5 cm. Kaynakça ve dizin var.
ISBN: 978-625-397-776-4
E-ISBN: 978-625-397-777-1
1. Bâbîlik 2. Bahâîlik 3. Mezhep 4. Din 5. İnanç

Genel Dağıtım

ATLAS AKADEMİK BASIM YAYIN DAĞITIM TİC. LTD. ŞTİ.
Adres: Bahçekapı Mh. 2465 Sk. Oto Sanayi Sitesi No:7 Bodrum Kat, Şaşmaz/ANKARA
Telefon: +90 312 278 50 77 - **Faks:** 0 312 278 21 65
Sipariş: siparis@nobelyayin.com- **E-Satış:** www.nobelkitap.com - esatis@nobelkitap.com
www.atlaskitap.com - info@atlaskitap.com

Dağıtım ve Satış Noktaları: Alfa, Kırmızı Kedi, Arkadaş, D&R, Dost, Kika, Kitapsan,
Nezih, Odak, Pandora, Prefix, Remzi Kitabevleri, Yeryüzü Dağıtım

Baskı ve Cilt: Meteksan Matbaacılık ve Teknik Sanayi Tic. Anonim Şirketi / Sertifika No.: 46519
Beytepe Köy Yolu No.: 3 06800 Bilkent-Çankaya/ANKARA

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ vii
KISALTMALAR xv

GİRİŞ 1

BİRİNCİ BÖLÜM
BÂBÎLİK ve BAHÂÎLİĞİN TARİHÎ SÜRECİ 9

1.1. BÂBÎLİĞİN ORTAYA ÇIKTIĞI DÖNEMDE İRAN'DA SOSYAL VE DİNÎ HAYAT 9
1.1.1. Şeyhîlik Tarikatı 15
1.1.2. İmâmiyye Şîası'nda Mehdîlik 20
1.2. MİRZA ALİ MUHAMMED (BÂB) 25
1.2.1. Bâblık İddiası 26
1.2.2. Mehdîlik İddiası 28
1.2.3. Nebîlik İddiası 29
1.2.4. İdam Edilmesi 29
1.3. MİRZA ALİ MUHAMMED'DEN SONRA BÂBÎLİK 31
1.4. BÂBÎLERİN İRAN'DAN SÜRÜLMESİ 33
1.5. MİRZA HÜSEYİN ALİ EN-NÛRÎ (BAHÂULLAH) 38
1.5.1. Zuhurunu İlanı 40
1.5.2. Muhaliflerine Yönelik Sözleri 46
1.5.3. Ölümü 56
1.6. MİRZA YAHYA EN-NÛRÎ (SUBH-İ EZEL) 57
1.7. ABBAS EFENDİ (ABDÜLBAHÂ) 64
1.8. ŞEVKİ EFENDİ (EMRİN VELİSİ) 68
1.9. YÜCE ADALET EVİ 70

İKİNCİ BÖLÜM 77
BÂBÎLİK ve BAHÂÎLİĞİN İNANÇ ESASLARI 77

2.1. ALLAH İNANCI 77
2.1.1. Allah'ın Varlığı 77
2.1.2. Allah'ın Tekliği 81
2.1.3. Allah'ın Sıfatları 82
2.1.4. Yaratılış 84
2.2. PEYGAMBER İNANCI 86
2.2.1. Hz. Muhammed 88
2.2.2. Kur'ân-ı Kerîm 91
2.2.3. Diğer Peygamberler 95
2.3. ÖLÜMDEN SONRAKİ HAYAT 101
2.3.1. Ölüm 103
2.3.2. Kıyamet 104
2.3.3. Melekler 108
2.3.4. Cennet ve Cehennem 110

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
BÂBÎLİK ve BAHÂÎLİĞE DAİR DİĞER DİNÎ VE TOPLUMSAL KONULAR 113

3.1. AHLAKİ VE TOPLUMSAL ESASLAR 113
3.1.1. İnsanlık Âleminin Birliği 116
3.1.2. Gerçeğin Araştırılması 117
3.1.3. Bütün Dinlerin Birliği 119
3.1.4. Birliği Sağlamak İçin Dinin Lüzumu 122
3.1.5. Din ve İlim Arasında Ahenk 123
3.1.6. Kadın-Erkek Eşitliği 123
3.1.7. Her Türlü Taassubun Terki 125
3.1.8. Dünya Barışına Bağlılık 128
3.1.9. Genel ve Mecburi Eğitim 130
3.1.10. İçtimai Meselelerin Dinî Esaslarla Çözümlenmesi 132
3.1.11. Dillerin Birliği 133
3.1.12. Uluslararası Bir Mahkemenin Kurulması 134

3.2. KUTSAL KİTAPLARI.....135
3.2.1. *Kitâbü'l-Beyân*.....136
3.2.2. *Kitâbü'l-İkān*.....138
3.2.3. *el-Kitâbü'l-Akdes*.....139
3.3. İBADETLER VE FIKHİ MESELELER.....146
3.3.1. Temizlik.....146
3.3.2. Namaz.....148
3.3.3. Oruç.....154
3.3.4. Hac.....155
3.3.5. Zekât.....157
3.3.6. Haramlar-Helaller.....158
3.3.7. Miras.....165
3.3.8. Evlenme ve Boşanma.....168
3.3.9. Davranış Adabı.....174
3.4. MABETLER.....175
3.5. 19 SAYISININ KUTSALLIĞI.....177
3.5.1. Takvim ve 19 Sayısı.....180
3.5.2. 19 Gün Ziyafeti.....181
3.6. DİNÎ BAYRAMLAR.....183
SONUÇ.....185
KAYNAKÇA.....189
DİZİN.....199

KAYNAKÇA

el-Kur'ânü'l-Kerîm

'Abdu'l-Bahá. *Memorials of the Faithful*. trans. Marzieh Gail. Bahá'í Publications Australia, 2021.

Abdülhamid, Muhsin. *İslâm'a Yönelen Yıkıcı Hareketler (Bâbîlik ve Bahâîliğin İç Yüzü)*. çev. M. Saim Yeprem vd. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 4. Basım, 1984.

Acar, Ali. "Sosyolojik Açıdan Bahâîlik". *Sosyoloji Konferansları.* 209-229. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1986.

Aktay, Yasin. "Mormonluk: Amerika'nın Ahir Zamanının Dini ve Azizleri". *Milel ve Nihal* 1/2 (Haziran-Aralık 2004), 95-125.

Alkan, Necati. "Bahâîlik ve Jön Türk Devrimi". *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar Dergisi* 11 (Güz 2010), 23-46.

Âlûsî, Ebü'l-Fazl Şehâbuddîn Seyyid Muhammed (127/744). *Rûhu'l-me'ânî fî tefsîri'l-Kur'âni'l-'Azîm ve's-seb'i'l-mesânî.* 30 cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, ts.

Aydın, Fuat. "Melekût". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/45-47. Ankara: TDV Yayınları, 2004.

Aydın, Mehmet. *Ansiklopedik Dinler Sözlüğü.* Konya: Nüve Kültür Merkezi, 2005.

Ayverdi, İlhan. *Kubbealtı Lügatı Misalli Büyük Türkçe Sözlük*. haz. Kerim Can Bayar. İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 2. Baskı, 2006.

Baha'i Scriptures. ed. Horace Holley. New York: Brentano's, 2. Edition, 1923.

Bahâ'u'llâh, Mirza Husayn 'Ali. *al-Kitâb al-Aqdas or The Most Holy Book*. trans. and ed. Earl E. Elder-William McE. Miller. Hertford: The Royal Asiatic Society, 1961.

Bahá'u'lláh. *The Kitáb-i-Aqdas*. Salt Lake City: The Project Gutenberg, 2005.

Bahá'u'lláh. *The Seven Valleys And The Four Valleys*. trans. Marzieh Gail. Wilmette: Bahá'í Publishing Trust, 1975.

Bahá'u'lláh. *The Summons of the Lord of Hosts*. Bahá'í Publications Australia, 2021.

Baha'ullah. *Kurdun Oğlu Risalesi (İbn-i Zi'b)*. çev. Mecdettin İnan. İstanbul: Özdemir Basımevi, 1976.

Bahai Dini Tarihi Öğretileri ve Toplumsal Çalışmaları. İzmir: Bahai Eserleri basım Dağıtım, 2. Basım, 2020.

Bahá'u'lláh. *Kitāb-i aqdas*. New York: Rare Book & Manuscript Library, Muslim World Manuscripts, 15277075, 1b-124b. https://clio.columbia.edu/quicksearch?q=15277075&commit=Search#gsc.tab=0&gsc.q=15277075&gsc.page=1 Dijital Erişim Adresi: https://openn.library.upenn.edu/Data/0032/html/X893_7_B11.html

Bahaullah'ın Sesi. çev. Mecdi İnan. İstanbul: Türkiye Baha'ileri Ruhani Mahfili, 1987.

Balyuzi, Hasan M. *'Abdu'l-Bahá: The Centre of the Covenant of Baha'u'llah*. Bungay: The Chaucer Press, 1972.

Batuk, Cengiz. "Kıyameti Beklerken: Hıristiyanlık'ta Kıyamet Beklentileri ve Rus Ortodoks Kilisesindeki Yansımaları". *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/14 (2008/2), 5-36.

Bausani, Alessandro. "'Abd-Al-Bahā'". *Encyclopædia Iranica*. Erişim: 18 Ağustos 2023. https://iranicaonline.org/articles/abd-al-baha

Baybal, Mustafa Sami. *Tarihî-Dinî Boyutuyla Bahâîlik (Konya Örneği)*. Konya: Literatürk academia, 2023.

BOA, Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. *Arzuhal Jurnal [Y.PRK.AZJ.]*. No. 27, Gömlek No. 39.

Bozkuş, Metin. "Bahâîliğin Arka Planı ve Söylemi Üzerine Bir Değerlendirme (Sivas Örneği)". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/2 (2002), 139-156.

Browne, Edward G. *Materials For The Study Of The Bábí Religion*. Cambridge: The University Press, 1918.

Browne, Edward G. *The Persian Revolution Of 1905-1909*. Cambridge: Cambridge University Press, 1910.

Browne, Edward Granville. "The Bábís of Persia". *The Journal of the Royal Asiatic Society* 21 (1889), 881-1009.

Browne, Edward Granville. *A Traveller's Narrative Written To Illustrate The Episode of the Báb*. 2 Cilt. Cambridge: The University Press, 1891.

Buck, Christopher. "Baha'u'llah as 'World Reformer'". *Journal of Baha'i Studies* 3/4 (1991), 23-70. https://doi.org/10.31581/jbs-3.4.2(1991)

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *el-Câmiʿu's-sahîh*. thk. Râed b. Sabri b. Ebî ʿAlfah. Riyad: Dâru'l-Hazâra, 3. Baskı, 1436/2015.

Bulut, Halil İbrahim. *İslâm Mezhepleri Tarihi.* Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2. Basım, 2016.

Cəfərov, Azər. "Bəhai Dinin Teoloji Əsaslarını Təşkil Əden Bəzi Anlayışların Təhlili". *Bakı Dövlət Universiteti İlahiyyat Fakültəsi Elmi Məcmuəsi* 13 (Nisan 2010), 297-308.

Cole, Juan. "Bahāʾ-Allāh". *Encyclopædia Iranica*. Erişim: 2 Ekim 2023. BAHĀʾ-ALLĀH – Encyclopaedia Iranica (iranicaonline.org)

Corbin, Henry (1903-1978). *İslam Felsefesi Tarihi I*. çev. Hüseyin Hatemi. İstanbul: İletişim Yayınları, 3. Baskı, 2001.

Çam, Süleyman. "İhsan Mahvî'nin Mahfil Mecmuasındaki Makaleleri Bağlamında Bâbîlik ve Bahâîlik". *Kocatepe İslami İlimler Dergisi* 4/2 (Aralık 2021), 346-361.

Çam, Süleyman. "Mehmet Râif Ogan'a Göre Bâbîlik/Bahâîlik Hareketi ve Bu Harekete Yönelttiği Bazı Tenkitleri". *Amasya İlahiyat Dergisi* 19 (Aralık 2022), 184-219.

Çam, Süleyman. "Osman Nuri Ergin'in Çalışmalarında Bahâîlik Hareketi". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 22/2 (Aralık 2022). 107-123.

Çetin, Nihad M. "Ümmî". *İslâm Ansiklopedisi*. 13/104-106. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1986.

Demirci, Mehmet. "Hakîkat-i Muhammediyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15/179-180. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

Dorri, Jahangir. "Tumanskı, Aleksandr Grigor'evich". *Encyclopædia Iranica*. Erişim: 10 Ağustos 2023. https://www.iranicaonline.org/articles/tumanski-aleksandr-grigorevich

Ebû Zehra, Muhammed. *İslâm'da İtikadî Siyasî ve Fıkhî Mezhepler Tarihi*. çev. Sıbğatullah Kaya. Ankara: Anka Yayıncılık, ts.

Emin, Ahmed. *Duha'l-İslâm*. Kahire: Mektebetu'n-Nehzati'l-Mısriyye, 5. Baskı, 1956.

Esslemont, John Ebenezer. *Bahâullah and the New Era*. Salt Lake City: The Project Gutenberg, 2006.

Faizi, Gloria. *Bahai Dini Hakkında Açıklamalar*. çev. Suna Bozkır. İstanbul: Beşiktaş Bahaileri Ruhani Mahfili, 3. Baskı, 1999.

Fığlalı, Ethem Ruhi – Ramazan Şimşek. "Bahâîlik ve el-Kitâbu'l-Akdes (Türkçe Çeviri)". *e-Makâlât Mezhep Araştırmaları Dergisi* 3/2 (Güz 2010), 7-144.

Fığlalı, Ethem Ruhi. "Bahâîlik". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4/464-468. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

Fığlalı, Ethem Ruhi. "Mesih ve Mehdi İnancı Üzerine (Mezhepler Tarihi Açısından Bir Bakış)". *Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi* 25 (1981), 179-214.

Fığlalı, Ethem Ruhi. *Bâbîlik ve Bahâîlik*. Ankara: TDV Yayınları, 1994.

Fığlalı, Ethem Ruhi. *Günümüz İslâm Mezhepleri*. İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, 2. Basım, 2011.

Goldziher, Ignaz. *el-'Akîde ve'ş-şerî'a fi'l-İslâm*. çev. Muhammed Yûsuf Mûsâ vd. Kahire: el-Merkezu'l-Kavmiyyu li't-Tercüme, 2013.

Gölpınarlı, Abdülbaki. *100 Soruda Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatlar*. İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1969.

Huart, Clément. "Bâb". *İslâm Ansiklopedisi*. 2/163-165. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 5. Basım, 1979.

Huart, Clément. "Şeyhîler". *İslâm Ansiklopedisi*. 11/479-481. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 2. Basım, 1979.

Hz. Abdülbaha, *Paris Konuşmalarından Seçmeler*. çev. Bahai Eserleri Basım Dağıtım. İstanbul: Bahai Eserleri Basım Dağıtım, 2019.

Hz. Abdülbaha. *Bazı Sorulara Cevaplar (Mufavezat-ı Abdülbaha)*. çev. Mecdi İnan. İstanbul: Baha Basım Dağıtım, 2. Baskı, 1996.

Hz. Abdülbaha'nın Mektuplarından Seçmeler. çev. Mehmet Marufi. Samsun: 2005.

Hz. Abdülbaha'nın Yaşamından ve Mektuplarından Kesitler. çev. Nusret Önel. y.y., ts.

Hz. Abdülbaha'nın Yazılarından Seçmeler. çev. Muhsin Mecidi. İstanbul: Baha Basım Dağıtım, 1997.

Hz. Bahaullah & Hz. Abdülbaha. *Kutsal Vasiyetnameler*. çev. Bahai Eserleri Basım Dağıtım. İstanbul: Bahai Eserleri Basım Dağıtım, 2011.

Hz. Bahaullah. *Birlik Çadırı*. çev. Bahai Eserleri Basım Dağıtım. İstanbul: Bahai Eserleri Basım Dağıtım, 2009.

Hz. Bahaullah. çev. Cüneyt Can. Ankara: Türkiye Bahaileri Ruhani Mahfili, 3. Baskı, 1999.

Hz. Bahaullah. *İlahi Sırların Cevherleri (Cevahirü'l-Esrar)*. çev. Bahai Eserleri Basım Dağıtım. İstanbul: Bahai Eserleri Basım Dağıtım, 2007.

Hz. Bahaullah. *Kitab-ı Akdes En Kutsal Kitap*. çev. Türkiye Bahaileri Ruhani Mahfili. Ankara: Türkiye Bahaileri Ruhani Mahfili, 2003.

Hz. Bahaullah. *Saklı Sözler*. Mecdi İnan. İzmir: Bahai Eserleri Basım Dağıtım, 2015.

Hz. Bahaullah'ın Levihleri. çev. Mecdi İnan. İstanbul: Baha Basım Dağıtım, 1994.

İkan Kitabı Hz. Bahaullah'ın Kutsal Eserlerinden. çev. Mecdettin İnan. İstanbul: Baha Basım Dağıtım, 3. Baskı, 1996.

İlhan, Avni. "Şia'da Usulu'd-Din". *Milletlerarası Tarihte ve Günümüzde Şiilik Sempozyumu*. İstanbul: İlmi Neşriyat, 1993.

İlhan, Avni. *Mehdîlik*. İzmir: Akyay Kaynak Yayınları, 1976.

İpek, Yasin. "Yeni Bir Dini Hareket Olan Bahâîlikte Tebliğ Anlayışı ve Türkiye'de Bahâîler". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 11/59 (Ekim 2018), 1327-1337. http://dx.doi.org/10.17719/jisr.2018.2739.

İpek, Yasin. *Yeni Bir Dini Hareket Olarak Bahailik ve Türkiye'de Bahailer*. Kayseri: Kimlik Yayınları, 2020.

İzmirli İsmail Hakkı. *Yeni İlm-i Kelâm*. haz. Sabri Hizmetli. Ankara: Umran Yayınları, 1981.

Jones, Alexander. "Calendrica I: New Callippic Dates" *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 129 (2000), 141–158.

Kohlberg, Etan. "İmamiyye'den İsnaaşeriyye'ye". çev. Cemil Hakyemez. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 5/ 3 (2005), 288-301.

Kuçani, Akdes (Soltani). *Aranan Gerçek*. İstanbul: 2. Basım, 1991.

Kummî, Saîd b. Abdillâh Ebû Halef el-Eş'arî (301/913). *el-Makalât ve'l-firak*. haz. Muhammed Cevâd Meşkûr. Tahran: Müessese-i Matbuat-ı Atâî, 1963.

MacEoin, Denis M. "Azali Babism". *Encyclopædia Iranica*. Erişim 19 Ağustos 2023. https://www.iranicaonline.org/articles/azali-babism.

MacEoin, Denis M. "Bahaism (III. Bahai And Babi Schisms)". *Encyclopædia Iranica*. Erişim 19 Ağustos 2023. https://www.iranicaonline.org/articles/bahaism-iii.

MacEoin, Denis M. "Bayân (2)". *Encyclopædia Iranica*. Erişim 18 Ağustos 2023. https://iranicaonline.org/articles/bayan-declaration-elucidation-term-applied-to-the-writings-of-the-bab-q

Meşkûr, Muhammed Cevâd. *Mevsûatü'l-Fıraki'l-İslâmiyye*. Beyrut: Mecmeu'l-Buhûsi'l-İslâmiyye, 1995.

Momen, Moojan. "Shoghi Effendi". *Encyclopædia Iranica*. Erişim 18 Ağustos 2023. https://iranicaonline.org/articles/shoghi-effendi

Nevbahtî, Ebû Muhammed el-Hasan b. Mûsâ (310/922). *Fıraku'ş-Şîa*. thk. Hellmut Ritter. İstanbul: Matbaatü'd-Devle, 1931.

Öz, Mustafa. "Türkiye'de Bahâîlik ve Bahâî Faaliyetleri". *Türkiye'de Misyonerlik Faaliyetleri*. ed. Ömer Faruk Harman. 317-324. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2004.

Öz, Mustafa. "Usûliyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/214-215. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

Öz, Mustafa. *Başlangıçtan Günümüze İslâm Mezhepleri Tarihi*. İstanbul: Ensar Yayınları, 2011.

Öz, Mustafa. *İmâmiyye Şiasında Onikinci İmam ve Mehdî İnancı*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1995.

Özkaya, Süleyman. "Osmanlı Devleti'nde Marjinal Bir Hareket: Bahâîlik". *Türkler Ansiklopedisi*. ed. Hasan Celal Güzel vd. 14/120. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.

Özşuca, Neyir. *Bahai Dini Tarihi Prensipleri Dini Hükümleri*. Ankara: Bahai Dini Cemaati, 1989.

Özşuca, Neyir. *Bahai Dininde Şer'i Hükümler ve İzahları*. Bursa: Sebat Matbaası, 1984.

Özşuca, Neyir. *Bahai Tarihi Özeti*. İstanbul: Baha Basım Dağıtım, 1987.

Sarıkaya, Mehmet Saffet. *İslâm Düşünce Tarihinde Mezhepler*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2. Basım, 2009.

Sarıkçıoğlu, Ekrem. *Dinlerde Mehdi Tasavvurları*. Samsun: Sidre Yayınları, 1997.

Schimmel, Annemarie. *Sayıların Gizemi*. çev. Mustafa Küpüşoğlu. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 1998.

Shoghi Effendi. *God Passes By*. Wilmette: Bahá'í Publishing Committee, 1944.

Siber, Şinasi. "Bâbîlik ve Bahâîlik". *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi* 1/5 (Ekim 1962), 27-31.

Smith, Peter vd. "The Bahá'í Faith 1957-1988: A Survey of Contemporary Developments". *Religion* 19 (1989), 63-91.

Süleyman Nazif. *Nâsiruddîn Şâh ve Bâbîler*. İstanbul: Kanaat Matbaası, 1923.

Süyûtî, Ebu'l-Fazl Celâleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr (911/1505). *el-Keşf fî mucâvezeti hâzihi'l-ummeti elfe*. [Ali b. Husâmeddin el-Muttakî (957/1567), *el-Burhân fî 'alâmâti mehdiyyi âhiri'z-zamân* (Mısır: Ravza Diri, Hadis, 124/5) içinde], 39/b-46a.

Şevki Efendi. *Bahâî Dininin I. Yüz Yılı*. çev. Suna Bozkır. İstanbul: Baha Basım Dağıtım, 1995.

Şeyh Sadûk, Ebu Cafer Muhammed b. Ali b. el-Huseyn İbn Babeveyh el-Kummi (381/991). *Kemâlü'd-dîn ve temâmü'n-ni'me*. 2 Cilt. Beyrut: Müessesetü'l-A'lemî li'l-Matbûât, 1991.

Taherzadeh, Adib. *Hz. Bahaullah'ın Zuhuru (Bağdat 1853-1863 Bahai Dininin Doğuşu Cilt 1)*. çev. Süreyya Güler. İstanbul: Baha Basım Dağıtım, 1995.

Tek Bir Ortak İnanç. çev. Bahai Eserleri Basım Dağıtım. İstanbul: Bahai Eserleri Basım Dağıtım, 2007.

The Bahá'í Faith. "A Global Community". Erişim: 18 Eylül 2023. https://www.bahai.org/national-communities

The Bahá'í Faith. "A Unique Institution". Erişim: 7 Eylül 2023. https://www.bahai.org/the-universal-house-of-justice/unique-institution

The Bahá'í Faith. "Devotional Life". Erişim: 20 Temmuz 2023. https://www.bahai.org/action/devotional-life/mashriqul-adhkar-Bahâî-houses-worship

The Bahá'í Faith. "Nineteen Day Feast". Erişim: 30 Eylül 2023. Nineteen Day Feast (bahai.org).

The Bahá'í Faith. "Shoghi Effendi The Guardian of the Bahá'í Faith". Erişim: 7 Eylül 2023. https://www.bahai.org/shoghi-effendi.

The Bahá'í Faith. "The Báb - Herald Of The Bahá'í Faith". Erişim 29 Eylül 2023. The Báb — Herald of the Bahá'í Faith (bahai.org).

The Bahá'í Faith. "The Life of 'Abdu'l-Bahá". Erişim: 7 Eylül 2023. https://www.bahai.org/abdul-baha/life-abdul-baha.

The Bahá'í Faith. "The Universal House Of Justice". Erişim: 18 Ağustos 2023. https://www.bahai.org/the-universal-house-of-justice.

The Bahá'í Faith. "Universal Peace". Erişim 27 Eylül 2023. https://www.bahai.org/beliefs/universal-peace.

Topaloğlu, Fatih. "Bâbîlik-Bahâîlik". *İslâm Mezhepleri Tarihi*. ed. Mehmet Saffet Sarıkaya – Mehmet Ümit. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 5. Basım, 2022.

Topaloğlu, Fatih. "Şia'da Mehdi İnancının Oluşumunda Fars Kültürünün Etkisi". *e-Makâlât Mezhep Araştırmaları Dergisi* 5/2 (Güz 2012), 109-148.

Topaloğlu, Fatih. "Zerdüştlükten Günümüze İran'da Nevruz ve Din". *4th International Nowruz Conference On Scientific Research*. ed. Ramazan Gafarlı – Mustafa Latif Emek. 2/29-41. Karabagh: ISPEC Publications, 2021.

Toumansky, Aleksandr Grigor'evich. *Kitâbe Akdes, «Le Livre Le Plus Saint» Des Bâbys Modernes, Texte, Traduction, Introduction Et Appendices* (St.-Pétersbourg: L'Académie Impériale Des Sciences, 1899), III. (*Mémoires L'Académie Impériale Des Sciences De St.-Pétersbourg -Classe Des Sciences Historico-Philologiques*-, Série VII, Tome III, St.-Pétersbourg, 1899 içinde.)

Türk, Fahri vd. "Geçmişten Günümüze Edirne Bahâî Toplumu". *Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi* 8/1 (Ocak 2017), 18-38.

Türkiye Bahai Toplumu. "Osmanlı Döneminde Bahai Toplumu". Erişim 18 Ağustos 2023. https://bahaitr.org/gunumuz-turkiye-bahai-toplumu/osmanli-doneminde-bahai-toplumu/

Uzun, Mustafa İsmet. "Ebced". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1994. 10/68-70.

Uzun, Mustafa İsmet. "Mehmet Râif Ogan". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 33/318-319. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.

Yurdagür, Metin. "Hatm-i Nübüvvet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/477-479. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

BALKANLAR'DA İSLAM

Editör
Doç. Dr. Hasan Telli

TESAM
Ekonomik, Sosyal ve Siyasal Araştırmalar Merkezi
Economic, Political and Strategic Research Center

nobel

BALKANLAR'DA İSLAM

Editör: Doç. Dr. Hasan Telli

Tesam Kitaplığı No.: 25
ISBN: 978-625-98876-9-2
E-ISBN: 978-625-6748-00-2
Basım Sayısı: 1. Basım, Ekim 2023

© Copyright 2023, NOBEL AKADEMİK YAYINCILIK EĞİTİM DANIŞMANLIK TİC. LTD. ŞTİ. SERTİFİKA NO.: 40340
Bu baskının bütün hakları Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.ne aittir.
Yayınevinin yazılı izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik
ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.

Nobel Akademik Yayıncılık, 2011 yılından beri "tanınmış uluslararası yayınevi" statüsündedir.

Genel Yayın Yönetmeni: Nevzat Argun -nargun@nobelyayin.com-
Genel Yayın Koordinatörü: Gülfem Dursun -gulfem@nobelyayin.com-

Sayfa Tasarım: Tarkan Kara -erdal@nobelyayin.com-
Redaksiyon: Sergen Öz -sergen@nobelyayin.com-
Yayına Hazırlayan: TESAM
Görsel Tasarım Uzmanı: Mehtap Yürümez -mehtap@nobelyayin.com-

Kütüphane Bilgi Kartı

Telli, Hasan.
Balkanlar'da İslam / Hasan Telli
1. Basım, VIII + 318 s., 13,5x21,5 cm. Kaynakça var, dizin yok.
ISBN: 978-625-98876-9-2
E-ISBN: 978-625-6748-00-2
1. İslam 2. Balkanlar

Genel Dağıtım

ATLAS AKADEMİK BASIM YAYIN DAĞITIM TİC. LTD. ŞTİ.
Adres: Bahçekapı Mh. 2465 Sk. Oto Sanayi Sitesi No:7 Bodrum Kat, Şaşmaz/ANKARA
Telefon: +90 312 278 50 77 - **Faks:** 0 312 278 21 65
Sipariş: siparis@nobelyayin.com- **E-Satış:** www.nobelkitap.com - esatis@nobelkitap.com
www.atlaskitap.com - info@atlaskitap.com

Dağıtım ve Satış Noktaları: Alfa, Kırmızı Kedi, Arkadaş, D&R, Dost, Kika, Kitapsan,
Nezih, Odak, Pandora, Prefix, Remzi Kitabevleri, Yeryüzü Dağıtım

Baskı ve Cilt: Meteksan Matbaacılık ve Teknik Sanayi Tic. Anonim Şirketi / Sertifika No.: 46519
Beytepe Köy Yolu No.: 3 06800 Bilkent-Çankaya/ANKARA

İÇİNDEKİLER

Editörden ..... **v**

Balkanlar'da İslâm'ın Yayılışının Temel Dinamikleri **1**
Hasan Telli

Balkan Coğrafyasında Alevîlik-Bektaşîlik: Farklı Ocak ve Sürekler **65**
Harun Yıldız

Selefiliğin Balkan Coğrafyasındaki Sosyo-Kültürel ve Dinî İmajı (Arnavutluk ve Bosna Hersek Örneği) **97**
Ayhan Çetin

Bulgaristan'da Vehhâbîlik (Selefilik) **143**
Şabanali Ahmed

Makedonya'daki Türklük **173**
Orhan Derman

Makedonya'da Türkçe'nin Yaşatılması **197**
Orhan Derman

Arnavutluk'ta Enver Hoca Dönemi ve Sonrasında İslamî Hayat **222**
Ülkü Hilal Bilek

Balkan Kökenli Divan Sahibi Şairlerin Tarikat Bağlantıları: (17-18. Yüzyıl Örneği) **240**
Doç. Dr. Mehmet Ünal

XVI. ve XIX. Yüzyıllarda Balkanlarda Seçilmiş İslami Şiirler Üzerine Stilistik Bir İnceleme **266**
Mohamadou Aboubacar Maıga

Erzurum'dan Bosnalı Bir Âlim Geçti **300**
Ayşe Hilal Kalkandelen

BALKANLAR'DA İSLÂM'IN YAYILIŞININ TEMEL DİNAMİKLERİ

Doç. Dr. Hasan Telli[1]

Özet

Balkan coğrafyasına Hunlar, Bulgarlar, Peçenekler, Kumanlar ve Uzlar gibi Türk asıllı unsurlar İslâmiyetten önce gelip yerleşmiştir. Balkanlar'ın İslâmiyet ile tanışması Osmanlı öncesinde gerçekleşmiş, ancak İslâm'ın bu coğrafyada yayılması daha çok Osmanlı döneminde yaşanmıştır. Fetihle beraber bölgeye yoğun bir Türk iskânı başlamış ve Türk-İslâm kültür ve medeniyetinin maddi ve manevi özellikleri bu coğrafyaya taşınmıştır. Bu çalışmada Balkanlar'da İslâm'ın yayılışının temel dinamiklerinin neler olduğu hususu ele alınmıştır. Çalışmada daha çok Osmanlı öncesinde Balkanlar'da İslâm'ın nasıl yayıldığı, Osmanlıların hangi ruh ve düşünceyle Balkanlar'ı fethettiği, Balkanlar'ın İslâmlaşmasında akıncıların, gazilerin, alperenlerin, dervişlerin ve tasavvufun nasıl bir katkı sağladığı, Osmanlı Devleti'nin bölgede uyguladığı iskân, istimâlet, pencik ve devşirme gibi politikalarının ve vakıf hizmetlerinin İslâm'ın yayılışındaki rolleri ve Balkanlar'daki Bogomil hareketinin İslâmlaşmayla nasıl bir bağının olduğu konusu üzerinde durulmuş ve çalışma bu kapsamda ele alınmıştır. Bu çalışmayla günümüzde Balkanlar'da yaşayan milyonlarca Müslümanın manevi kimlikleriyle ilgili tarihi arka planına ışık tutacak hususlara kısaca göz atılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İslâm Tarihi, Osmanlı, Balkanlar, İslâm'ın Yayılışı, Fetih

[1] Mersin Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, tellihasan@mersin.edu.tr
ORCID ID: 0000-0002-9142-7469

KAYNAKÇA

Aktepe, M. Münir. "XIV. Ve XV. Asırlarda Rumeli'nin Türkler Tarafından İskânına Dair". *Türkiyat Mecmuası* 10 (1953), 299-312.

Altunan, Sema. "XVI. Yüzyılda Balkanlar'da Naldöken Yürükleri: İdari Yapıları, Nüfusları, Askeri Görevleri ve Sosyal Statüleri", *Balkanlar'da İslâm Medeniyeti Milletlerarası Sempozyum Tebliğleri,* (İstanbul: IRCICA, 2002), 11-38.

Arslan, Ali. "Evlâd-ı Fâtihân Teşkilâtı'nın Kaldırılması", *Balkanlar'da İslâm Medeniyeti Milletlerarası Sempozyum Tebliğleri,* (İstanbul: IRCICA, 2002), 39-46.

Aslan, Halide. *Tanzimat Döneminde İhtida (1839-1876).* Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008).

Aslan, Halide. "Osmanlı Son Döneminde Kosova'da İhtidâ (İslâmlaşma Süreci) Üzerine Bazı Değerlendirmeler", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 52/1 (2011), 165-188.

Âşıkpaşazâde. *Tevârih-i Âl-i Osman Âşıkpaşazâde Tarihi.* İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1332.

Atalan, Mehmet. "Türk Kültüründe Hz. Ali Cenknâmeleri". *e-makâlât MezhepAraştırmaları* I/2 (2008), 7-27.

Atalan, Mehmet. "Anadolu'da Cenknâmelerin Toplumsal Yansımaları". *Kelam Araştırmaları* 9/1 (2011), 45-56.

Aydın, Mustafa. "Anadolu'da İslâmiyet'in Yayılmasında Muhaddislerin Rolü Adana Misis ve Tarsus Özelinde", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi XVI. Uluslararası Mevlid-i Nebi Sempozyumu "İslâm ve İrşad*", (Şanlıurfa: 2022), 2006-217.

Ayverdi, Ekrem Hakkı. *Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri. C.4.* İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, 2000.

Bal, Mehmet Suat. "Anadolu'dan Balkanlar'a Yapılan İlk Müslüman Türk Göçü ve İskanı (H. 662/M. 1263-1264)". *Türk Dünyası Araştırmaları* 175 (2008), 137-170.

Barkan, Ömer Lütfi. "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler". *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası* 15/1-4 (1953), 209-237.

Başar, Fahameddin. "Malkoçoğulları". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 27/537-538. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003.

Başar, Fahameddin. "Evrenosoğulları". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11/539-541. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995.

Başar, Fahamettin. "Çirmen Savaşı'nın Balkan Tarihindeki Yeri", *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi* 12 (2010), 51-55.

Bilmen, Ömer Nasuhi. *Hukuku İslâmiyye ve Islahat-ı Fikhiyye Kamusu***.** İstanbul: Bilmen Basımevi, 1968.

Bozkurt, Giray Saynur. "Geçmişten Günümüze Romanya'da Türk Varlığı", *Karadeniz Araştırmaları Dergisi* 5/17 (2008), 1-31.

Cunbur, Müjgân. "Selçuklu ve Osmanlı Devirlerinde Kadınların Kurdukları Şifahaneler". *Erdem* 3/8 (1987), 341-348.

Çalar, Muhammed Emin. "Ayşe Kayapınar, Emine Erdoğan Özünlü, Mihaloğulları'na ait 1586 Tarihli Akıncı Defteri, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2015", *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi* 1/27 (2015), 169-172.

Çetin, Altan – Çağ, Galip. "Bosna'nın Osmanlı İdaresine Geçişinde Bogomilliğin Etkisi". *Tarih Okulu* 9 (2011), 19-35.

Delilbaşı, Melek. "Selanik ve Yanya'da Osmanlı Egemenliği'nin Kurulması". *Belleten* 51 (1987). 92-101.

Demirci, Mehmet. "Balkan Müslümanlığında Gazi-Dervişlerin Rolleri ve Sarı Saltuk Örneği". *Balkanlar'da İslâm Medeniyeti Milletlerarası Sempozyum Tebliğleri,* (İstanbul: IRCICA, 2002), 75-85.

Ekinci, Ekrem Buğra. "Osmanlı Taşra İdaresi". *Osmanlı Dönemi Medeniyeti.* 71-84. İstanbul: Siyer Yayınları, 2019.

Emecen, Feridun. "Turahan Bey". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 41/405-407. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012.

Fayda, Mustafa. "Fetih". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 12/467-470. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995.

Halaçoğlu, Yusuf. "Yüzyılda Sosyal, Ekonomik ve Demografik Bakimdan Balkanlar'da Bazı Osmanlı Şehırleri", *Belleten* 53/207-208 (1989), 637-678.

Hamzaoğlu, Yusuf. *Balkan Türklüğü.* Üsküp: Logos-A, 2010.

Hoca Sa'deddin. *Tâcu't-tevârîh*. İstanbul: Tabhâne-i Âmire, 1279.

İbn Bibi. *el-Evamirü'l-Ala'iyye fi'l-Umuri'l-Ala'iyye (Selçuk Name).* haz. Mürsel Öztürk. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 1996.

İlgürel, Mücteba. "İstimâlet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 23/362-363. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001.

İnalcık, Halil. *Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-1.* İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009.

İnalcık, Halil. *Fatih Devri Üzerine Tetkikler ve Vesikalar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1954.

İnalcık, Halil. "Orhan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 33/373-386. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007.

İnce, İrfan- Aydın, Fuat. "Bir 17. Yüzyıl İhtida Anlatısı: Bir Atinalı Mühtedî, Bir Osmanlı Kadısı". *Sahn-ı Semân'dan Dârülfünûn'a Osmanlı'da İlim ve Fikir Dünyası (Âlimler, Müesseseler ve Fikrî Eserler) - XVII. Yüzyıl Sempozyum Tebliğleri*, ed. Hidayet Aydar- Ali Fikri Yavuz. 507-578. İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, 2017.

İzeti, Metin. *Balkanlar'da Tasavvuf*. İstanbul: Gelenek Yayıncılık, 2004.

Karpat, Kemal. "Balkanlar". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5/25-32. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992.

Kayapınar, Ayşe. "Anadolu'dan Balkanlar'a Yapılan İskânın Özellikleri: Bulgaristan Örneği", *XVIII. Türk Tarih Kongresi 1-5 Ekim 2018 Kongreye Sunulan Bildiriler*. 5/9-21. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2022.

Kemal, Yahya, *Hatıralarım*. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti, 1973.

Kıel, Machiel. "Sarı Saltuk". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 36/147-150. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992.

Kılıç, Ayşegül. "Yanya'da İlk Osmanlı Hâkimiyet Dönemi ve XIV. Yüzyıla Ait Unutulmuş Bir Zâviye". *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi* 5/1 (2016), 145-182.

Köprülü, Fuad. *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu.* Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991.

Kur'ân-ı Kerîm Meâli. çev. Halil Altuntaş–Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011.

Küçüksipahioğlu, Birsel. *Balkan Tarihi (250-1453).* İstanbul: İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi, ty.

Neşrî, Mehmed. *Kitâb-ı Cihan-nümâ Neşrî Tarihi.* Haz. F. Reşit Unat-M. Altay Köymen Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1949.

Ocak. Ahmet Yaşar- Faruqi, Süreyya. "Zaviye". *İslâm Ansiklopedisi* (MEB). 8/468-476. İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1993.

Ocak, Ahmet Yaşar. *Sarı Saltık Popüler İslâm'ın Balkanlar'daki Destanî Öncüsü.* Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2002.

Omerov, Mumın. *Tanzimat'tan Osmanlı Hâkimiyeti'nin Sonuna Kadar Makedonya'da Vakıflar*. Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020.

Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I: İstila Devrinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler", *Vakıflar Dergisi* 2 (1942), 279-304.

Öngören, Reşat. "Balkanlar'ın İslâmlaşmasında Sûfîlerin Rolü", *Balkanlar'da İslâm Medeniyeti Milletlerarası Sempozyum Tebliğleri,* (İstanbul: IRCICA, 2002), 47-73.

Özcan, Abdülkadir. "Akıncı". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 2/249-250. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1989.

Özel, Ahmet. "Cihad". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 7/531-534. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.

Sabev, Orlin (Orhan Salih). "Osmanlıların Balkanlar'ı Fethi ve İdaresinde Mihaloğulları Ailesi (XIV.-XIX. Yüzyıllar): Mülkler, Vakıflar, Hizmetler". *OTAM* 33 (2013), 229-244.

Sâmi, Şemseddin. *Kamus-ı Türkî.* Dersaadet: İkdam Matbaası, 1317.

Selçuk, Havva. "Tapu Tahrir ve Maliyeden Müdevver Defterlere göre Rumeli'de İhtidâ Hareketleri (1432- 1482)". *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 12 (2002), 89-104.

Songur, Haluk - Saygın, Tuba. "Şifahaneden Hastaneye: Sağlık Kuruluşlarının Değişimine Genel Bir Bakış". *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 19 (2014), 199-212.

Sümer, Faruk. "Keykâvus II". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/354-356. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992.

Telli, Hasan. "Osmanlı Döneminde Üsküp Evkaf Müdürlüğü", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 10/48 (2017), 221-239.

Telli, Hasan. "Vakıf Tarihine Genel Bir Bakış". *Vakıf ve Sosyal Kalkınma*, ed. Aydın Kudat. 11-30. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2021.

Telli, Hasan. "Vakıf Görevlileri ve Nitelikleri". *Vakıf ve Sosyal Kalkınma*, ed. Aydın Kudat. 110-132. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2021.

Telli, Hasan. *Osmanlı Dönemi Üsküp Vakıfları.* Ankara: İlahiyat Yayınları, 2019.

Telli, Hasan. "Osmanlı Döneminde Üsküp Evkaf Müdürlüğü". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 10/48 (2017), 221-239.

Terzi, Mustafa Zeki. "Askeri Yapı". *Osmanlı Dönemi Medeniyeti.* 85-104. İstanbul: Siyer Yayınları, 2019.

Terzioğlu, Arslan. "Bîmâristan". *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi.* 6/163-178. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

Traçki, Leon. *Balkan Savaşları*. çev. Tansel Güney. İstanbul: Arba Yayınları, 1995.

Ural, Selçuk. *Osmanlı'nın Balkan Rüyası.* Mostar: Semerkand Basım, 2015.

Uludağ, Süleyman. "Fütüvvet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 13/259-261. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996.

Ustabulut, Mete Yusuf ve Kara, Kürşad. "Romanya'da Türk Dili Tarihi ve Dobruca'daki (Köstence) Türkoloji Eğitimi". *İstanbul Aydın Üniversitesi Aydın Tömer Dil Dergisi* 1/2 (2016), 1-16.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. "Osmanlı Tarihinin İlk Devirlerine Aid Bazı Yanlışlıkların Tashihi", *Belleten* 21 (1957), 173-188.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Tarihi.* Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988.

Yediyıldız, Bahaeddin. "Türk Hayrât Sistemi ve Balkan Şehirleri". *Balkanlar'da İslâm Medeniyeti Milletlerarası Sempozyum Tebliğleri.* 105-106. İstanbul: IRCICA, 2002.

Yıldız, İbrahim. *Kur'an'da Sebîlüllah Kavramı.* Bursa: Emin Yayınları, 2015.

Yıldız, İbrahim. "Kur'an'da "Sebîl" Kelimesi Bağlamında "Yol" Kavramının Semantik Analizi". *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi* 5/1 (2016), 1-26;

Yıldız, İbrahim. "Kur'ân'a Göre Allah Yolundan Alıkoyma es-Sadd an Sebîlillah" *İslâm Medeniyeti Araştırmaları Dergisi (İMAD)* 2/1 (2016), 73–102;

Yıldız, İbrahim. "Hacı Bektâş-ı Velî nin Besmele Tefsiri İsimli Eserinin Kaynak ve Yöntem Açısından Değerlendirilmesi". *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/1 (2020), 153–188.

Yurdagür, Metin. "İ'la-yı Kelimetullah". *Türkiye Diyanet Vakfi İslâm Ansiklopedisi.* 22/62-63. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000.

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Osmanlı Arşivi Külliyesi (BOA);

Bab-ı Asafi Divan-ı Hümayun Sicilleri Mühimme Defterleri (A.DVNS.MHM.D), 51-15; 12-121; 95-662; 6-648; 9-232; 31-693; 47-427; 91-263; 85-439.

Sadaret Mektubi Mühimme Kalemi Evrakı (A.MKTMHM), 1-39; 10-66; 58-20; 324-76; 135-56; 54-78.

Sadaret Mektubi Kalemi Meclis-i Vala Evrakı (A.MKT.MVL), 135-93.

Sadaret Mektubi Kalemi Nezaret ve Deva'ir Evrakı (A.MKT.NZD), 47-84.

Sadaret Mektubi Kalemi Umum Vilayat Evrakı (A.MKT.UM), 23-49; 12-31; 267-93; 374-11.

Sadaret Eyalet-i Mümtaze Bulgaristan Evrakı (A.MTZ. 04), 27-40,

Ali Emiri Abdülhamid I (AE.SABH.I), 177-11787; 56-3994; 194-12990; 239-15964; 107-7308.

Ali Emiri Ahmed I (AE.SMHD.I), 79-5285; 19-1110; 5-427; 3-226.

Ali Emiri Ahmed II (AE.SMHD.II), 50-3317; 128-9393; 196-15343; 108-9209.

Ali Emiri Ahmed III (AE.SAMD.III), 27-2613; 41-4060; 53-5347; 166-16273; 77-7793; 30-2878; 20-1860.

Ali Emiri Fatih Sultan Mehmed II (AE.SMMD.II), 1-57.

Ali Emiri Mehmed IV (AE.SMMD.IV), 27-3032; 21-2311; 33-3781; 81-9616.

Ali Emiri Mustafa II (AE.SMST.II), 4-315; 24-2336; 10-950; 27-2693; 24-2347; 9-806; 104-11304.

Ali Emiri Mustafa III (AE.SMST.III), 34-2324; 120-9210; 49-3557; 368-29243; 6-380; 9-649; 23-1575; 217-17122; 44-3155.

Ali Emiri Osman III (AE.SOSM.III), 81-6213; 71-5453; 62-4612; 39-2704; 21-1442; 27-1921; 63-4738; 5-314.

Ali Emiri Selim III (AE.SSLM.III), 41-2336; 34-1949; 344-19802.

Babıali Evrak Odası Evrakı (BEO), 947-71000; 498-37323; 19-1369.

Cevdet Belediye (C.BLD), 58-2884; 108-5371; 75-3739; 11-540; 15-742; 21-1002; 21-1045; 28-1371; 12-574; 18-851.

Cevdet Dahiliye (C.DH), 275-13731; 94-4696.

Cevdet Evkaf (C.EV), 467-23615; 10-468; 12-558; 37-1819; 58-2899; 80-3961; 25-1239; 42-2085; 46-2295; 2-182; 173-8640; 51-2527; 99-4929; 254-12941; 367-18645; 609-30705; 584-29470; 13-613; 4-186; 76-3757; 3-149; 16-77; 35-1706; 29-1428; 84-4163; 223-11140; 440-22293; 41-2032; 69-3412; 93-4623; 106-5271; 585-29514; 571-28805; 112-5566; 241-12001; 121-6033; 121-6029; 121-6028; 116-5772; 120-5958; 312-15852; 399-20238; 654-32977; 94-4667; 25-1248; 394-19978; 100-4952; 74-3685; 131-6527; 393-19938; 402-20400; 428-21658; 518-26159; 114-5686; 114-5687; 114-5688; 339-17234; 418-21186; 53-2631; 72-3575; 72-3583; 528-14873; 85-4207; 63-3145; 67-3335; 66-3282; 120-5983; 69-3426; 251-12641; 132-6581; 118-5885; 50-2452; 461-23309; 33-1624; 37-1811.

Cevdet Maarif (C.MF), 12-559; 60-2963; 73-3615; 100-4989; 123-6116; 139-6920; 5-246; 23-1128; 12-585; 18-900; 13-617; 8-364; 142-7060; 81-4029; 34-1694; 3-141; 3-144; 37-1826; 21-1048.

Cevdet Maliye (C.ML), 44-2011.

Cevdet Nafia (C.NF), 75-3732; 5-206.

Cevdet Saray (C.SM), 22-1101.

Dahiliye Nezareti İdare Evrakı (DH.İD), 23-12; 16-43.

Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi (DH.MKT), 1236-47.

Dahiliye Muhaberat-ı Umumiye İdaresi Evrakı (DH.MUİ), 81-17.

Evkaf Defterleri (EV.d), 25924; 25960; 26050; 26132; 26145; 27068; 27099; 27139; 28919; 27181; 11972; 13629; 14207; 14487.

Evkaf Beratları (EV.BRT), 91-19; 108-30; 161-72; 76-7; 16-13; 54-12; 56-1; 36-11; 8-7; 278-15; 185-17; 185-22; 46-5; 49-19; 278-3; 128-8; 310-7; 31-20; 212-9; 1-16; 5-13; 199-23; 41-13; 143-10.

Haremeyn Muhasebesi Defterleri (EV.DHMH.D), 4281; 681; 919.

Evkaf Haremeyn Muhasebeciliği Defterleri (EV.HMH.d), 10-0.

Hatt-ı Hümayun (HAT), 1604-68; 1572-22.

Hariciye Nezareti Atina Sefareti (HR.SFR.1), 77-21.

Hariciye Nezareti Belgrat Sefareti (HR.SFR.3), 314.13,14; 664-79,

Hariciye Nezareti Paris Sefareti (HR.SFR.04), 710-38; 710-59; 297-51.

Hariciye Nezareti Siyasi (HR.SYS), 1650-18,22.

Hariciye Nezareti Umur-ı Hukuk-ı Muhtalita Müdüriyeti (HR.UHM), 54-44

İrade Dahiliye (İ.DH), 579-40324; 570-39691.

İrade Meclis-i Mahsus (İ.MMS), 20-890.

İbnülemin Vakıf (İE.Ev), 27-3210; 32-3728; 19-2245, İE:EV.2-190, 3-248, 10-1192; 56-6181; 56-6181; 63-6882; 11-1276; 12-1412; 16-1938; 21-2509; 37-4201; 2-150; 10-1137; 24-2802; 65-7032; 5-501; 16-1891; 17-1989; 27-3111; 23-2797; 31-3569; 31-3569; 61-6678; 4-464; 8-999; 21-2529; 20-2339; 3-351; 19-2215; 44-4943; 29-3410; 20-2380; 3-351; 13-1506; 18-2196.

İrade Evkaf (İ.EV), 55-23; 7-755; 5-21; 50-52; 5-21.

İbnülemin Ensab (İE.ENB), 3-286; 3-262; 6-678.

İbnülemin Maliye (İE.ML), 34-3319; 91-29.

İrade Şura-yı Devlet (İ.ŞD), 26-1224; 68-3984.

Meclis-i Vala Evrakı (MVL), 902-50; 1074-44; 1072-109; 379-77; 472-21; 467-90.

Şura-yı Devlet Evrakı (ŞD), 107-10; 144-19; 141-36; 141-92; 1964-17.

Rumeli Müfettişliği Kosova Evrakı (TFR.I.KV), 75-7425; 133-13228.

Rumeli Müfettişliği Manastır Evrakı (TFR.I.MN), 34-3330; 185-18410.

Rumeli Müfettişliği Arzuhaller (TFR.I.ŞKT), 119-11843; 16-1507; 47-4625; 64-6389.

Yıldız Sadaret Resmi Maruzat Evrakı (Y.A.RES), 94-21.

Yıldız Perakende Evrakı Evkaf Nezareti Maruzatı (Y.PRK.EV), 2-46.

BALKAN COĞRAFYASINDA ALEVÎLİK-BEKTAŞÎLİK: FARKLI OCAK VE SÜREKLER*

*Prof. Dr. Harun YILDIZ***

Giriş

Balkan coğrafyası, özellikle Osmanlı Türkleri'nin bu coğrafyaya gelişiyle birlikte İslam kültür ve medeniyetiyle tanışma imkanı bulmuş ve bu süreçte Balkanlar'da Bektaşîlik başta olmak üzere Halvetîlik ve Mevlevîlik gibi tasavvufî akımlar, tanınma ve yayılma imkanı bulmuşlardı. Balkanlar'da en fazla taraftar bulan dinî ve tasavvufî gruplara bakıldığında, ilk bakışta bunlar olduğu görülür. Günümüzde Balkan coğrafyasında hâlâ bu tasavvufî oluşumlara bağlı olan birçok tekke ve zaviye bulunmaktadır.

Balkan coğrafyasında yaşayan dikkat çekici dinî topluluklardan biri olan Alevî-Bektaşî grupların kökleri, Osmanlı döneminden öncesine, Selçuklular dönemine gitmektedir. Bu dönemde özellikle *Sarı Saltuk* (697/1297-98)'un 1263-64'lü yıllarda, çoğu Çepni olan on veya on iki bin kişilik bir Türkmen oymağı ile buraya gelişi, önemli bir dönüm noktasıdır. Bu yüzden Sarı Saltuk, Alevîlik, özellikle Bektaşîliğin Balkanlar'da yayılışını simgeleyen önemli bir tarihsel kişilik olup ismi, Balkan Alevî-Bektaşîliğiyle adeta özdeşleşmiştir.

---

* Bu makale, "Uluslararası Geçmişten Geleceğe Alevîlik Sempozyumu"nda (Alevî İnanç Birliği Vakfı, 8-10 Aralık 2018, Ankara) sunulan bildirinin yeniden gözden geçirilerek geliştirilmiş ve yeni verilerle güncellenmiş olan şeklidir.

** Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, (hyildiz@omu.edu.tr), ORCID ID: 0000-0002-8524-0593.

Balkanlar'da yaşayan Alevî-Bektaşî gruplar, bu bölgedeki sayısız çalkantı, sıkıntı ve badireye rağmen yüzyıllar boyunca bu sıkıntılara rağmen varlığını devam ettirerek günümüze gelmiştir. Zaman zaman kendi içinde bazı dalgalanmalar ve farklılaşmalar yaşamakla birlikte Alevîlik-Bektaşîliğin temelde Balım Sultanlılar ve Balım Sultanlı olmayanlar şeklinde iki ana grup halinde varlığını devam ettirdiği görülmektedir. Burada her topluluğun bazı ritüellerde farklılaştığı, yer yer farklı niyaz şekillerini ortaya koyduğu dikkat çekmekte olup bu farklı ritüel ve niyaz şekillerinin, toplulukları birbirinden ayırdetmemize ve daha iyi tanımamıza yardımcı oldukları görülür.

KAYNAKÇA

Afmataj, Luan. *Arnavutluk Bektaşiliği Başlangıcı, Gelişmesi ve Günümüzdeki Durumu*, İstanbul: Marmara Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009.

Aksarâyî, Kerîmuddîn. *Müsâmeratü'l-Ahbâr ve Müsâyeratü'l-Ahyâr*, çev. Mürsel Öztürk, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000.

Aksüt, Hamza. *Aleviler*, Ankara: Yurt Kitap Yayın, 2012.

Altı, Aziz. *Balkanlarda Bektaşilik XVII-XVIII. Yüzyıllar*, İstanbul: La Kitap Yayınları, 2019.

Bahadır, İbrahim. "Balkanlarda Babaîler", *Yol Dergisi*, 26, (2003), 67-100.

Bahtiyar, Niyazi Hüseyin. "Seyyid Ali Baba (Kızıl Deli) ve Tekkesi", *Tarih ve Toplum*, 32/189, (1999), 20-22.

Beytullov, Mehmet. *Alevîlik Keşmekeşliği ve Bulgaristan Kızılbaşlığı*, Sofya, 1999.

Birdoğan, Nejat. *Anadolu ve Balkanlar'da Alevi Yerleşmesi Ocaklar-Dedeler-Soyağaçları*, İstanbul: Mozaik Yayınları, 1995.

_____ "Seyyid Ali Sultan (Kızıl Deli)", *I. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Sempozyumu Bildirileri*, Ankara: Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi, (1999), 75-82.

Birge, J. Kingsley. *The Bektashi Order of Dervishes*, London: Luzac & Co. Ltd, 1965.

Celepoğlu, Saygın. *İnanç ve Gelenek Trakya'da Amuca Folkloru*, İstanbul: Paradigma Akademi Yay., 2020.

Choublier, Max. "Rumeli Bektaşîleri I", çev. Aslı Can, *Hayat Tarih Mecmuası*, 12, (Ocak 1969), 23-27.

Clayer, Nathalie. "Bektaşilik ve Arnavut Ulusçuluğu", çev. Orhan Koloğlu, *Toplumsal Tarih*, I/2, (1994), 58-61.

Cornell, Eric. "Bosna Bektaşiliği Üzerine", *Alevi Kimliği*, ed. T. Olsson, E. Özdalga, C. Raudvere, çev. Bilge Kurt Torun, Hayati Torun, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay., (1999), 12-19.

Çakmak, Yalçın. *Tunceli-Hozat Bölgesinde Sarı Saltık Ocağı ve Bektaşilik (Tarih-İnanç ve Doktrin-Ritüel),* Ankara: Hacettep Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012.

De Jong, Frederich. "Bulgaristan'daki Alevi Grupları ve Anadolu Tahtacıları", *1. Akdeniz Yöresi Türk Toplulukları Sosyo-Kültürel Yapısı (Tahtacılar)*, Ankara: Kültür Bakanlığı, (1995), 67-73.

Duygulu, Melih. "Trakya'da Bektaşilik III", *Cem Dergisi*, 42, (1994), 38-39.

Ebu'l-Hayr Rûmî. *Saltuk-nâme*, (Haz. Şükrü Haluk Akalın), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1988.

Engin, Refik. *Trakya ve Balkanlarda Bektaşilik ve Bektaşi Sürekleri*, Malberg, Almanya: Alevi-Bektaşi Kültür Enstitüsü Yayınları, 2014.

____ "Trakya Bektaşiliği", *Toplumsal Barış Dergisi*, 2, (2004), 44-47.

_____ "Günümüzde Yaşayan Bedreddinîlik ve Erkân", *2. Uluslar arası Türk Kültür Evreninde Alevilik ve Bektaşilik Bilgi Şöleni*, ed. Filiz Kılıç, Tuncay Bülbül, Ankara: Gazi Üniv. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Merkezi, (2007), 2, 1211-1232.

Er, Piri. "Anadolu Alevi Bektaşi Geleneğinde İçki Kültürü (Dolu, Dem)", *2. Uluslar arası Türk Kültür Evreninde Alevilik ve Bektaşilik Bilgi Şöleni*, ed. Filiz Kılıç, Tuncay Bülbül, Ankara: Gazi Üniv. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Merkezi, (2007), 2, 1369-1380.

Eröz, Mehmet. *Türkiye'de Alevîlik Bektâşîlik*, İstanbul: Ötüken Yayınları, 2014.

Ersal, Mehmet. "Balkanlar: Alevi mi Bektaşi mi? Ocak mı Sürek mi?", *Balkanlarda Alevilik Bektaşilik*, ed. Mehmet Ersal, Çorlu: Çorlu Belediyesi Yay., (2015), 236-262.

Evliya Çelebi. *Seyahatname*, haz. Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2006.

Eyice, Semavi. "Varna ile Balçık Arasında Akyazılı Sultan Tekkesi", *Belleten*, 31/124, (1967), 551-600.

Hasluck, F. William. *Bektaşîlik Tetkikleri*, çev. Ragıp Hulusi, Sad. Kamil Akarsu, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2000.

Hezarfen, Ahmet. *Tarihi Belgeler Işığında Kızıl Deli Sultan Dergâhı*, İstanbul: Cem Vakfı Yayınları, 2006.

İbn Bîbî, Hüseyin b. Muhammed. *el-Evâmiru'l-Alâiyye fî'l-Umûri'l-Alâiyye*, çev. Mürsel Öztürk, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1996.

İzeti, Metin. *Balkanlar'da Tasavvuf*, İstanbul: İnsan Yayınları, 2014.

_____ "Arnavutlar ve Bektaşîlik", *Uluslar arası Bektaşilik ve Alevilik Sempozyumu I*, Süleyman Demirel Üniv. İlahiyat Fakültesi, Isparta, (2005), 517-525.

Karpat, Kemal. *Sarı Saltuk Diyarı Babadağı Anıt Bir Türk Müslüman Kasabası Tarihi*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2018.

Kiel, Machiel. "Sarı Saltuk ve Erken Bektaşilik Üzerine Notlar", çev. Fikret Elpe, *Türk Dünyası Araştırmaları*, 2/9, (1980), 25-36.

_____ "Sarı Saltuk", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 36, İstanbul: TDV Yayınları, 2009, 147-150.

Koca, Şevki. *Bektaşîlik ve Bektaşî Dergahları*, İstanbul: Cem Vakfı Yayınları, 2005.

Kökel, Coşkun. "Sarı Saltık ve Balkanlarda Alevi, Bektaşi Kültürü", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, S. 43, (ss.117-123), 2007.

_____ "Bulgaristan'da Yaşayan Alevilik ve Bektaşilik Üzerine", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 53, (2010), 9-27.

Köprülü, M. Fuad. *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara: Akçay Yayınları, 2009.

Küçük, Murat. *Bir Nefes Balkan Tarihten Günümüze Makedonya ve Arnavutluk'ta Bektaşilik*, İstanbul: Horasan Yayınları, 2006.

Maden, Fahri. *Girit Bektaşileri*, Ankara: La Kitap Yayınları, 2017.

Melikoff, Irène. *Uyur İdik Uyardılar Alevîlik-Bektaşîlik Araştırmaları*, çev. Turan Alptekin, İstanbul: Cem Yayınları, 1994.

Mikov, Lyubomir. *Bulgaristan'da Alevi-Bektaşi Kültürü*, çev. Orlin Sabev, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2008.

Noyan, Bedri. "Balkanlarda Bektaşilik I", *Cem Dergisi*, 1, (1991a), 55-60.

Ocak, A. Yaşar. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Marjinal Sûfilik: Kalenderîler*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999.

_____ *Sarı Saltık Popüler İslâm'ın Balkanlar'daki Destanî Öncüsü*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2002.

Otman Baba Velâyetnâmesi. (Tenkitli Metin), haz. Filiz Kılıç, Mustafa Arslan, Tuncay Bülbül, Ankara: Gazi Üniv. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi Yayınları, 2007.

Öz, Baki. *Dünyada ve Türkiye'de Alevi-Bektaşi Dergâhları*, İstanbul: Can Yayınları, 2001.

Piroğlu, Ali Lütfi. "Deliorman Yöresinin İnanç Yapısı ile İlgili Gözlemler", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 26, (2003), 15-19.

Salcı, Vahit Lütfi. "Trakya'da Aleviler: Amuca Kabilesi", *Yol Dergisi*, 2, (1999), 98-101.

Saygı, Hakkı. *Türklerin Balkanlara Geçişi ve Alevi-Bektaşi Zümreler*, İstanbul: Cem Vakfı Yayınları, 2013.

Seyman, Adil. *Balkanlar'da Alevi Bektaşilik*, İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006.

Seyyid Ali Sultan Velayetnamesi. (Haz. Bedri Noyan), İstanbul: Ayyıldız Yayınları.

Soyyer, Yılmaz. "18-19. Yüzyıllarda Kızıl Deli Bektaşi Ocağı", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 53, (2010), 345-364.

Şahin, Haşim. "Seyyid Ali Sultan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 37, İstanbul: TDV Yayınları, 2009, 48-50.

_____ "Otman Baba", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 34, İstanbul: TDV Yayınları, 2007, 6-8.

Tarik, Ramazan. *Tekirdağ Yöresi Alevi-Bektaşi Kültürü (Kılavuzlu Köyü Örneği)*, İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012.

Üzüm, İlyas. *Günümüz Bulgaristan Aleviliği*, İstanbul: Horasan Yayınları, 2006.

Yalçın, Alemdar-Hacı Yılmaz. "Balkanlarda Bir Bektaşi Süreği: Ali Koç Babalılar", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 31, (2004), 13-31.

Yaman, Ali. *Alevilik & Kızılbaşlık Tarihi*, İstanbul: Nokta Kitap, 2007.

Yıldırım, Rıza. *Seyyid Ali Sultan (Kızıl Deli) ve Velâyetnâmesi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2007.

_____ "Bektaşî-Alevî Geleneğine Göre Seyyid Ali Sultan", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 53, (2010), 59-87.

Yıldız, Harun. "Hacı Bektaş Velî Sonrasında Bektaşîliğin Oluşum ve Gelişimi", *Dokuz Eylül Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi Türk Kültürünü Mayalayanlar Özel Sayısı*, (2021), 491-510.

SELEFÎLİĞİN BALKAN COĞRAFYASINDAKİ SOSYO-KÜLTÜREL VE DİNÎ İMAJI (Arnavutluk ve Bosna Hersek Örneği)

Dr. Ayhan Çetin[*]

Giriş

Hem bir zihniyet biçimi hem de dinî- siyasî bir toplumsal grup hareketi olarak görülen Selefîlik, 20. yüzyıldaki siyasî, sosyo-kültürel ve ekonomik bazı gelişmelere bağlı olarak hakkında çok sayıda akademik çalışmanın yapıldığı bir konudur. "Selefîlik"le ilgili olarak, isminden ve ortaya çıkışından tutun da teorisyenleri, temel itikadî görüşleri, siyasî ve toplumsal düşünceleri gibi konularda ilgili literatürde az çok birbirinden farklı fikir ve görüşlere rastlamak mümkündür. Biz bu çalışmamızda bütün bu görüş ayrılıklarını bir tarafa bırakarak, üzerinde ittifak edilen temel görüşler çerçevesinde bir Selefîlik anlayışını dikkate alacağız.

Bu bağlamda İslam'ı ilk üç neslin anlayışına inhisar eden, epistemolojilerini ilk kaynaklara referansla belirleyen, İslam'a sonradan eklemlenen her türlü anlayışı bidat ve hurafe kabul edip Kur'an ve Sünnet'i yoruma izin vermeyecek şekilde literal/lâfzî bir okumaya tabi tutarak dinî bilgiyi inşa eden bir Selefîlik'ten bahsediyoruz. Bu İslam yorumu, ilk üç neslin İslam anlayışının korunamadığını; ilk asırlardan itibaren şahsi yorum, taklit, hurafe ve bidatların Müslümanları esir aldığını; bilhassa tasavvuf ve kelam adı altında Müslüman zihninin iğdiş edildiğini iddia ederek öze dönüşü bayraklaştıran bir zihniyet biçimidir.

[*] MEB / Isparta; e-mail: dr.ayhancetin@gmail.com; orcid.org/0000-0002-7438-9579.

KAYNAKÇA

Akbulut, Ahmet. "Selefiliğin Teolojik ve Düşünsel Temelleri", *Tarihte ve Günümüzde Selefîlik*. 113-133. (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2014).

Babić, Marko. "Salafism in Bosnia and Herzegovina", *IEMed Mediterranean Yearbook 2017/Geographical Overview / Western Balkans* (2017), 183-186.

Biçer, Ramazan-Dalkılıç, Mehmet. "Balkanlarda Dinî Radikalizm", *Düşünce Dünyasında Türkiz*, 5/26 (2014), 73-86.

Bulut, Halil İbrahim. *İslam Mezhepleri Tarihi*. (Ankara, Ankara Okulu Yayınları, 2011).

Büyükkara, Mehmet Ali. *İhvan'dan Cüheyman'a Suudi Arabistan ve Vehhâbilik*, (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2004).

Büyükkara, Mehmet Ali. "Günümüzde Selefîlik ve İslami Hareketlere Olan Etkisi", *Tarihte ve Günümüzde Selefîlik* (Milletlerarası Tartışmalı İlmî Toplantı / 08-10 Kasım 2013), 485-524. (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2014).

Büyükkara, Mehmet Ali. *Çağdaş İslâmî Akımlar,* (İstanbul: Klasik Yayınları, 2017).

Çelebi, İlyas. "Sıfâtiyye", *TDV İslam Ansiklopedisi*, (18.09.2023).

Dalkılıç, Mehmet-Biçer, Ramazan. "Türkiye Algısı Bağlamında Makedonya'da Aşırı Dini Gruplar ve Türkiye-Balkan İlişkilerine Etkisi (Vehhabilik/Selefilik Örneği)", *e-makâlât/Mezhep Araştırmaları Dergisi*, 10/2 (2017), 585-616.

Demir, Hilmi. "Aklı Karışıklar İçin Sünnilik ve Selefilik Rehberi", *21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü*. https://www.21yyte.org/tr/ merkezler/islevsel-arastirma-merkezleri/teostrateji-arastirmalari-merkezi/ akli-karisiklar-icin-selefilik-ve-sunnilik-rehberi (25.09.2023).

Demir, Hilmi. "Sürüm ve Versiyonlarıyla Selefilik". https://www. tepav.org.tr/upload/files/haber/1366639555-9.Hilmi_Demir___ Surum_ve_Versiyonlariyla_Selefilik.pdf. 1-18. (25.09.2023).

Durguti, Abdylkader. "Ortadoğu'daki Mezhep Kavgalarının Balkanlara Yansımaları", *Balkan Araştırmaları Dergisi*, 6/2 (2015), 107-128.

Dyrmishi, Arjan. "Radicalization and the Governance of Islam in Albania", *Between Salvation and Terror: Radicalization and The Foreign Fighter Phenomenon in The Western Balkans*, 21-30. Ed. Vlado Azinović, (Sarajevo: School of Political Sciences, University of Sarajevo and Atlantic Initiative, 2017).

Ebi Spahiu. "Albanian Migrants and Risks of Radicalization", *Between Salvation and Terror: Radicalization and The Foreign Fighter Phenomenon in The Western Balkans*, 31-42. Ed. Vlado Azinović, (Sarajevo: The Atlantic Initiative, 2017).

Eren, Erdem. *Balkanizasyon Sürecinde Devletleşme.* Ankara Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi, 2012.

Fetö ile ilgili Raporlar. . https://diyanet.gov.tr/tr-TR/Kurumsal/Detay/10258/diyanet-feto-elebasinin-sapkin-soylemlerinin-incelendigi-raporu-acikladi (25.09.2023).

el-Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed. *İlcâmü'l-a'vâm an i'lmi'l-Kelâm*, (Beyrut, Daru'l-Kitâbi'l- Arabi, 1406/1985).

Hakyemez, Cemil. "Selefiliği Besleyen Temel Etkenler", *Geçmişten Günümüze Türkistan: Tarih, Kültür ve Medeniyet Sempozyumu*, 122-129. Ed. Süleyman Gezer. (Ankara/Türkistan: Ahmet Yesevi Üniversitesi Yayınları, 2019).

Karcić, Harun. "Islamic Revival in Post-Socialist Bosnia and Herzegovina: International Actors and Activities", *Journal of Muslim Minority Affairs*, Vol. 30, No. 4, December 2010, 519-534.

Koca, Ferhat. "Hanbelî Mezhebi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, (22.09.2023).

Kocaoğlu, Canip. "Selefiliğe Tarihsel Bir Bakış ve Suudi Arabistan'ın Selefilik Üzerine Geliştirdiği Politikayı Yayma Stratejisi", *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6/2 (2017), 333-353.

Özervarlı, M. Sait. "Selefiyye", *TDV İslam Ansiklopedisi*, (18.09.2023).

Özkan, Ali. "Enver Hoca Döneminde Arnavutluk'ta Din-Devlet İlişkisi", *History Studies* (online), 4/4 (2012), 293-316.

Rakic, Marko - Jurisic, Dragisa. "Wahhabism as a Militant Form of Islam on Europe's Doorstep", *Studies in Conflict & Terrorism*,

Volume 35 / Issue 9, 2012, (London: Routledge Publisher, 2012), 650-663. https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/1057610X.2012.702671 (01.10.2023).

Sarıkaya, Mehmet Saffet. *İslâm Düşünce Tarihinde Mezhepler*. (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2016).

Sucic, Daria Sito. "Bosnian Court Jails Islamist For 45 Years Over Bomb Attack", https://www.reuters.com/article/us-bosnia-verdict-attack-idUSBRE9BJ14L20131220 (25.09.2023).

Toè, Rodolfo. "Bosnia Jails Salafist Chief for Recruiting Fighters", *Balkan Insight*. www.balkaninsight.com/en/article/bosnia-jails-imam-for-recruiting-islamic-state-fighters-11-05-2015 (25.09.2023).

Topaloğlu, Bekir. *Kelâm İlmi: Giriş*. (İstanbul: Damla Yayınevi, 2011).

Uludağ, Süleyman. *İslam Düşüncesinin Yapısı.* (İstanbul: Dergah Yayınları, Dördüncü Baskı, 1999).

Vickers, Miranda. *Islam in Albania*. Balkan Series No. 08/09 (Defense Academy of the United Kingdom, 2008).

Yörükan, Yusuf Ziya. *İslam Akaid Sisteminde Gelişmeler*. (Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları (2001).

Zala, Avni Z. "Arnavutluk'taki Selefî ve Tekfirci Hareket Üzerine Sosyolojik Bir Çözümleme", *Balkan Araştırmaları Dergisi*, 3/1 (2012), 61-80.

BULGARİSTAN'DA VEHHÂBÎLİK (SELEFİLİK)

Şabanali Ahmed[*]

Giriş

Bulgaristan'da Müslümanlar varlıklarını asırlardır sürdürmektedir. Bu coğrafyaya Müslümanların ilk yerleşimi ile ilgili farklı iddialar vardır. Bunlardan biri, X. asırdan itibaren Bulgaristan olarak adlandırılan coğrafyaya Orta Asya üzerinden gelen Türk boyları olabileceğinden bahsedilmektedir. Ayrıca Osmanlı öncesi XIII. asırdan itibaren Sarı Saltuk gibi dervişlerin bir grup akıncı ile bu topraklara yerleştiği bilinmektedir. Osmanlı döneminde ise Müslümanların varlığı bireysel gruplardan veya boylardan bir topluluğa dönüşmüş ve XV. asırdan itibaren Osmanlı'nın uyguladığı iskân politikasıyla Bulgaristan'da Müslümanlar-Türkler diniyle, medeniyetiyle, kültürüyle, mimarisiyle, çarşı pazarı ve yapılarıyla var olmaya başlamıştır.

Bulgaristan'da Müslümanların varlığı Osmanlı öncesine dayansa da bir topluluk ve medeniyet olarak ortaya çıkışları Osmanlı ile olmuş ve günümüze dek farklı süreçlerden geçerek gelmişlerdir. Osmanlı dönemi içerisinde yoğunlaşan Müslümanlar, Osmanlı sonrası birçok sıkıntıya maruz kalmışlardır. Osmanlı'nın dini alandaki hizmetleri ve din eğitimine verdiği önemle toplum içerisinde çok farklı grupların, akımların oluşması mümkün olmamıştır. Örneğin Vehhabilik, Kadıyanilik, Bahailik gibi akımların bu coğrafya ile temasları Osmanlı sonrası döneme tekabül etmektedir. Nitekim Müslümanlar için Osmanlı

[*] Trakya Üniversitesi, Balkan Araştırma Enstitüsü, Öğretim Üyesi, sabanaliahmed@gmail.com, sahmeddurmush@trakya.edu.tr.
ORCİD: orcid.org/0000-0003-4370-2347.

mekanları barındıran yerlerde okumak. İkincisi ise söz konusu ülkelerin Kur'an dili olan Arapça konuşmasıdır.

Bu öğrencilerin büyük bir kısmı tüm diğer Balkan ülkelerinde olduğu gibi Bulgaristan'a kendi ülkelerine geri döndüler. Gerek Arapça dil bilgisi gerekse Kur'an bilgisi bakımından diğer ülkelerde din eğitimi alanlardan daha yetkin olan ve Ortadoğu din öğretisinden geçmiş bu insanlar önem arz edecek şekilde toplumsal faaliyetlere katıldılar ve dini alanda her mevkide göreve getirildiler. Bunda iki faktör etkili oldu. İlki Arapça ve Kuran bilgisi. İkincisi ise dönemin siyasal tercihi. Dönemin yöneticileri bilinçli olarak Türkiye'de eğitim almış ve Bulgaristan vatandaşı Müslümanların din ve mezhep anlayışına uygun eğitim alan ilahiyat mezunları yerine Ortadoğu'da eğitim görmüşleri göreve getirmeyi tercih etmişlerdir. Böylelikle bir taraftan Müslümanlar arasında gruplaşmayı ve tekfirciliği yaymak diğer taraftan da Türkiye ile bağları zayıflatmaktır. Başta Arabistan olmak üzere Ortadoğu'dan aldıkları Vehhâbî/Selefici din öğretileri, kendi yurttaşlarına sunmaya başladılar. Ancak bunların sunumunda Bulgaristan vatandaşı Müslümanların din anlayış ve kültürlerinde bulunan hoşgörü ve tolerans yerine agresif, müşrikçi ve dışlamacı boyut öne çıktı ve şiddet ağır bastı. Ayırımcılık ön plana çıktı. Bir taraftan mevcut camilerin imamları paryla veya zorla görevden uzaklaştırılırken diğer taraftan da halk tarafından "Arap camisi" olarak adlandırılan ibadet yerleri açılmaya başlandı. Zaten yeni dini temayül ve uygulamaya geçmeye çalışan, camiye giden kimseler ilk olarak sempati duysalar da tavırlarından ve öğretilerinden kaynaklı zamanla uzaklaşmaya başladılar. Böylece onlar, genel anlamda halk kesiminde tepki görmeye başladı. Bununla birlikte, doğrudan halkın tepkisine maruz kalmamak için, farklı metotlarla çalışmalarına devam etmektedirler.

KAYNAKLAR

Ahmed, Şabanali, *Bulgaristan'da İslami Akımlar*, (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021).

Altun, Bekir, "Türkiye Selefîliği-Vehhâbîliği", *Selefilik* içinde (Edit. Mehmet Çelenk) İstanbul: Nobel, 2023).

Altun, Bekir, *Tarihsel ve Güncel Boyutlarıyla Selefîlik-Vehhâbîlik ve Türkiye'de Selefilik*, (Üsküp, Yeni Balkan Yayınları, 2022).

Arıkan, Adem, *Mezhepler Konusunda Bilinmesi Gereken 88 Soru*, edit. Mehmet Ümit, (İstanbul: Beyan Yayınları, 2019), 101 vd.

Biçer, Ramazan, *"Vehhabi ve Şiiler Türkiye'ye karşı kullanıyor"*, https://www.gercekhayat.com.tr/balkanlar (Erişim: 13.01.2023)

Büyükkara, Mehmet Ali, *Çağdaş İslami Akımlar*, (İstanbul, Klasik Yayınları, 2016), 60-61.

Büyükkara, Mehmet Ali, "Vehhâbîlik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/611-615.

Büyükkara, Mehmet Ali. *İhvân'danCüheyman'a Suudi Arabistan ve Vehhabîlik*, (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2004), 111.

Ahmet Vehbi Ecer, *Tarihte Vehhâbi Hareketi ve Etkileri*, (Ankara: Asam Yayınları, 2001), 140 vd.

Cambazov, İsmail, "Bulgaristan Müslümanlarının Manevi Durumu ve Sorunları". M. S. Kafkasyalı içinde, *Balkanlarda İslam*, (Ankara: TİKA 2016), 5/131-163.

Memişoğlu, Hüseyin, *Balkanlarda Pomak Türkleri*, (Ankara: Köksav Yayınları, 1993).

Dalkılıç, Mehmet -Ramazan Biçer-Ekrem Demirli, *Balkanlarda Dini Aşırılıklar ve Etnik Barış*, (İstanbul: Tasam Yayınları, 2009).

Dalkılıç, Mehmet, "Türkiye Algısı Bağlamında Makedonya'da Aşırı Dini Gruplar ve Türkiye-Balkan İlişkilerine Etkisi (Vehhabilik/Selefilik Örneği)", *e-Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi* 10/2 (Aralık 2017), 585-616.

Dalkılıç, Mehmet, "İslam Mezhepleri Bağlamında Balıkesirli İslam Âlimi İmam Birgivi'nin Ehl-i Sünnet Algısı ve Vehhabilik/Selefilikle Suçlanmasının Günümüze Yansımaları", *Balıkesirli Bir İslam Âlimi: İmam Birgivî*, (Balıkesir: Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2019), 2/25-37.

Dalkılıç, *Mehmet, 101 Soruda İslam Mezhepleri*, (İstanbul: Duruş Yayınları, 2022).

Dalkılıç, Mehmet, *İbn Hazm'a Göre İslam Mezhepleri*, (İstanbul: Lale Kitapevi, 2005).

Dalkılıç, Mehmet, *İslam Mezhepleri Tarihi*, edit: Mehmet Ali Büyükkara, (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, 2016), 72 vd.

Durguti, Abdulkader, "Balkanlarda Selefiğin Ortaya Çıkışı", *İslam Dünyasında Sosyal ve Siyasal Hareketlilik Olarak Mezhepler*, edit: Mizrap Polat, (Ankara: Akademisyen Kitabevi), 2021.

Durguti, Abdylkader, "Ortadoğu'daki Mezhep Kavgalarının Balkanlara Yansımaları", *Balkan Araştırmaları Dergisi*, (Aralık 2015), 6/2, 109-129.

Eren, Erdem, *Balkanlardaki Müslüman ve Türk Azınlığın Sorunları*, https://tasam.org/ (Erişim: 13.01.2023).

Evgeniya İvanova, *İslamizirani Balkani: Dinamika na Razkazite*, (Sofya: NBU Yayınları, 2014).

Evgeniya Troeva, "Traditsionen i Nov İslam v Bulgaria", *Bılgarski Folklor*, 3/4 (Sofya, 2012).

Evstatiev, Simeon, *Bulgaria Moje da se Protivopostavi na İDİL Samo s Podkrepa na Bılgarskite Myusyulmani*, (Sofya, Kapital, 05/11/2014).

Evstatiev, Simeon, *Public İslam on the Balkans in a Wider European Context*, (Budapesta, Open Society Institute, 2006).

İspova, Nesrin, "Bulgaristan'da Müslüman Pomaklar". M. S. Kafkasyalı içinde, *Balkanlarda İslam*, (Ankara: TİKA, 2016), 5/537-550.

Ghodsee, Kristen, *Muslim Lives in Eastern Europe. Gender, Ethnicity, & The Transformation of Islam in Postsosialist Bulgaria*, (Princeton University Press, 2010).

Kalaycı, Leyli Sedef, *Arabistanlı Philby*, (İstanbul: Ketebe Yayınları, 2020).

Karaman, Fikret, "Osmanlı Devleti'nin Balkanlardaki Mirası". *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* (Güz, 2018), 9/2, 40.

Keskin, Mustafa, *İlk Dönem İtikadi ve Siyasi Mezheplerin İnsan Fiilleri ve İhtiyar Anlayışı Mar'aşî'nin Risâle-i Münciye Örneği*, (Ankara: İlâhiyât Yayınları, 2022)

Özlem, Kader, *Türkiye'nin Balkan Türkleri Politikası (1991-2014)*, (Bursa: Dora Yayınları, 2016).

Özlem, Kader, "Bulgaristan Romanlarının Güncel Sorunlarına Yönelik Bir Değerlendirme", *Avrasya Etüdleri*, (Ankara: TİKA Yayınları, 2016/2), 50/73-97.

Özlem, Kader, "Bulgaristan Türklerinin Tarihsel Süreç İçerisinde Dönüşümü, AB Üyelik Süreci ve Türk Azınlığa Etkileri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (Kış, 2008), 1/2, 341-371.

Radikalizatsiya v Bulgaria Zaplahi i Tendentsii, *Ekspertni intervyuta s Jelyazkova, Peev,* (Sofya, 2016).

Radikalizatsiya v Bulgaria Zaplahi i Tendentsii, *Ekspertno İntervyu s Antonina Jelyazkova*, (Sofya, 2016).

Radikalizatsiya v Bulgaria Zaplahi i Tendentsii, *Ekspertno intervyu s Mihail İvanov*, (Sofya, 2016).

Ünlüsoy, Kamile, İhvân-ı Müslimîn'in Kabir Ziyaretleriyle İlgili Görüşleri ve Muhaliflerinin Eleştirileri Üzerine Bir Değerlendirme", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* (2020), 1/44, 85.

MAKEDONYA'DAKİ TÜRKLÜK*

*Prof. Dr. Orhan Derman***

Makedonya, Yunanistan'ın Avrupa Birliği'ne ve NATO'ya başvurusunun bloke edileceğinin tehdidinden sonra Kuzey Makedonya adını almıştır. Ama Makedonya olarak da isimlendirilen coğrafya sadece Vardar Makedonya'sını yansıtmaktadır. Bu da Makedonya topraklarının %32'sine denk gelmektedir. Diğer kısım ise %55'ini Ege Makedonya'sı merkezi Selanik ve %13'ünü de Pirin Makedonya'sı merkezi Köstendil oluşturmaktadır. Ege Makedonya'sı Yunanistan'ın kontrolün de iken, Pirin Makedonya'sı da Bulgaristan'a aittir. Osmanlı döneminde Vilayet-i Selase (Üçlü Vilayet) olarak isimlendirilen bu bölge Batılıların Makedonya adını vermeleri ile Osmanlı'dan bu coğrafya koparılırken ayrı bir yer olarak bu isimle anılmış ama Balkan savaşları sonunda da Selanik, Manastır ve Kosova (Merkez Üsküp) vilayetlerinden oluşan Vilayet-i Selase yani Makedonya Sırbistan, Yunanistan ve Bulgaristan arasında paylaşılmıştır. İnsan hakları diyerek mangalda kül bırakmayan Emperyal devletler bu topraklarda kimler yaşıyor, çoğunluk kimlerde diye asla düşünmemiş sınırları çizdikten sonra zorunlu göçler, ölümler ve huzursuzluklar ile bu coğrafyayı Pax Osmanlı (Osmanlı Barışı)'dan, Balkanizasyon olarak her devletin kendi içinde devletler çıkardığı her etnik grubun birbirine düşman olarak baktığı, 21 yüzyılda bile bu coğrafyada soykırımların yaşandığı bir ortama, politikaları ile neden olmuşlardır.

---

* Bu çalışma yazarın, "Ötekileştirme Üzerine Kurulan Kimlikler: Makedonya" ve "Evlad-ı Fatihan'ın Torunları Makedonya'daki Türkler" isimli eserlerinden faydalanılarak kaleme alınmıştır.

** Hacettepe Üniversitesi Tıp Fakültesi, Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Anabilim Dalı, Ergen Sağlığı Bilim Dalı

41	Kumanova	105484	292	0,28	33	0	0,00
42	lipkovo	27058	0	0,00	19	0	0,00
43	Lozovo	2858	157	5,49	9	0	0,00
44	Mavrova ve Rostuş	8618	2680	31,10	11	1	9,09
45	Makedonska Kameniça	8110	0	0,00	11	0	0,00
46	Makedonski Brod	7141	181	2,53	11	0	0,00
47	Mogila	6710	229	3,41	11	0	0,00
48	Negotino	19212	243	1,26	15	0	0,00
49	Novaçi	3549	27	0,76	9	0	0,00
50	Novo Selo	11567	0	0,00	15	0	0,00
51	Oslomey	10420	0	0,00		0	0
52	Ohri	55749	2268	4,07	23	1	4,35
53	Petroveç	8255	75	0,91	11	0	0,00
54	Pehçevo	5517	357	6,47	11	1	9,09
55	Plasniça	4545	4446	97,82	9	4	44,44
56	Pirlepe	69704	126	0,11	27	0	0,00
57	Probiştip	76768	917	1,19	15	0	0,00
58	Rankovçe	16193	6	0,04	19	2	10,53
59	Radoviş	28244	4061	14,38	9	0	0,00
60	Resne	16825	1797	10,68	15	1	6,67
61	Rosoman	4141		0,00	9	0	0,00
62	Sveti Nikole	18497	81	0,44	15	0	0,00
63	Sopişte	5656	243	4,30	11	0	0,00
64	Staro Nagoriçane	4840		0,00	9	0	0,00

Kaynak: Matusiteb (2006). www.matusiteb.org.mk

KAYNAKLAR

1- Derman O (2018) Evlad-ı Fatihan'ın Torunları Makedonya'daki Türkler. Kalkan Matbaacılık, Ankara.

2- Derman O (2020). Ötekileştirme Üzerine kurulan kimlikler, Makedonya. Akademisyen Yayınevi, Ankara.

3- Oflaz, K. (2009). *Göç olayı ve Trakya daki Makedonya Göçmenlerinin Bayram Kutlama Geleneği.* Uluslararası Türk Halk Kültürü Sempozyumu Bildirileri. Matusiteb. Üsküp-Makedonya.

4- Şerif, A. (2003). *Kaynaklar ve Belgelerle Makedonya Yörükleri*. Hikmet İlmi Araştırmalar. Dergisi. Adeksam, Gostivar. Makedonya.

5- Hoca, F. (2011). *Dr. Abdülmecit Nureddin in "Balkanlar'dan Türkiye' ye göç ve etkileri" adlı kitabın tanıtımı.* Hikmet İlmi Araştırmalar Dergisi. Adeksam, Gostivar. Makedonya.

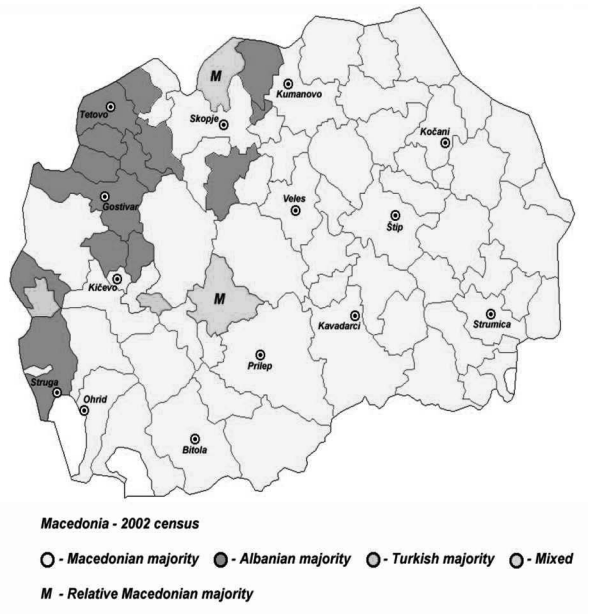
6- Matusiteb. (20006, 2016). www.matusiteb.org.mk

7- Ago, A. (2013). *Makedonya da Türk Halkının Orta Eğitim Sorunları ve Çözüm Yolları*. Makedonya da Osmanlı Eserleri. Matusiteb. Üsküp, Makedonya.

8- Ağanoğlu, Y.(2005*).Osmanlı Yönetiminde Makedonya.* İstanbul. s.197.

9- Evans, T. (2012). *Macedonia*. Bradt Travel Guides Ltd. Edition 4. Bucks, England.3-4,s.24

Makedonya'da yaşayan etnik grupların nüfus yoğunluklarına göre dağılımı

MAKEDONYA'DA TÜRKÇE'NİN YAŞATILMASI*

*Prof. Dr. Orhan Derman***

Makedonya'da yaşayan halkların etnik topluluktan millete dönüşümü hala tamamlanamamıştır. 2001 deki Orhi çerçeve antlaşması Makedon milletini ortaya çıkarmamıştır. Aksine Makedonya, Makedon ve Arnavut halklarından oluşur ifadesinin temeli ilke alınırsa, Makedonya da yaşayan en uyumlu ve en uysal halk olan Türklerin de o zaman ben de bir halkım, nerede benim haklarım tartışması başlamıştır.

Makedonya'da Türklüğün ne anlama geldiğini Arnavut Gazeteci Ramadan Ramadani ile yapılan mülakatta özetlenmektedir. Onun deyişi ile "*Türkçe burada mevcut Makedon Türkünden daha çok bilinir. Çünkü Makedonya'da Etnik Türklük değil Kültürel Türklük hakimdir*".

Makedonya'da Osmanlı'dan sonraki dönemlerde, Makedonya da uygulanan asimilasyon, Kültürel Çoğulculuk gibi görünse de esasında Anglo-Uyum teorisi şeklinde Makedonya'daki Türkler üzerinde çok yoğun uygulanmıştır. Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti (YSFM) döneminde Makedonya da yaşayan halklara eritme potası yaklaşımı uygulanmasından da en çok Makedon Türkler etkilenmişlerdir. Ve bir de çok yoğun göçler ile nüfus hakimiyetleri kırılmaya çalışılmıştır. Yaşamları için gelir alanlarının sınırlanması da göçü mecbur hale getirmiştir. Müslümanlar (Arnavut, Türkler, Boşnak ve Torbeşliler) arası amalgamasyon nasıl mevcutsa Hıristiyanlar (Makedonlar, Sırplar, Ulahlar) arasında da mevcuttur. Bunun sonucunda bir aile-

---

* Bu çalışma yazarın , "Ötekileştirme Üzerine Kurulan Kimlikler: Makedonya" ve "Evlad-ı Fatihan'ın Torunları Makedonya'daki Türkler. " isimli eserlerinden faydalanılarak kaleme alınmıştır.

** Hacettepe Üniversitesi Tıp Fakültesi, Çocuk Sağ ve Hast. AD., Ergen Sağlığı BD.

- ✓ Türkçe kurslar ile altyapı oluşturarak ilerideki 3-5 yıl içerisinde devlet ilkokullarında Türkçe eğitimin başlatılması,
- ✓ Türkçeleri unutturulmuş olan bölgelere yönelik kültürümüzü daha yakından tanıyıp algılamaları, dil ve kültürümüzün yaşatılması için Türkiye'ye kültürel gezilerin düzenlenmesi,
- ✓ Türkçe dilinde eğitim yapan okullara kırtasiye ve görsel araçların dağıtılması,
- ✓ İlkokul, lise ve eğitim derneklerimizde kütüphanelerin kurulması,
- ✓ Türkçe eğitim olmayan bölgelere (özellikle Türkçeyi unutmuş bölgelerde) Türk Kültür Merkezlerin açılması,
- ✓ Eğitim bursları devam etmesi, özellikle kadro eksikliği olan okullarda kadroların giderilmesi için, tıp, hukuk, mühendislik gibi üniversitelerde okuyan öğrencilere özel bursların tahsis edilmesi, Yüksek lisans, doktora ve tıp alanında uzmanlık yapan öğrencilere destek sağlanması,
- ✓ Civar bölgelerde yaşayan öğrencilerin eğitim almalarına imkan sağlamak amacıyla Kırçova ile Radoviş şehirlerinde öğrenci yurtların açılması,
- ✓ Lise, üniversite, yüksek lisans ve sağlık alanında uzmanlık yapan öğrencilerimizin, tecrübe paylaşım programları kapsamında, Türkiye'nin değişik lise, üniversite ve hastanelerinde dönem dönem eğitim almalarının sağlanması.

KAYNAKLAR

1- Derman O. Evlad-ı Fatihan'ın Torunları Makedonya'daki Türkler. Kalkan Matbaacılık. Ankara, 2018.

2- Derman O. Ötekileştirme Üzerine Kurulan Kimlikler: Makedonya. Akademisyen Kitapevi. Ankara, 2020.

3- Ago, A. (2013). *Makedonya da Türk Halkının Orta Eğitim Sorunları ve Çözüm Yolları*.

4- Engüllü, S. (1997). *Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi 7:Makedonya Yugoslavya (Kosova) Türk Edebiyatı*. T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

5- Matusiteb. (2020). www.matusiteb.org.mk

6- Karakuş, E. (2014). *Makedon Türk Edebiyatında Üçüncüler.* Üsküp- Makedonya: Yeni Balkan Yayınevi.

ARNAVUTLUK'TA ENVER HOCA DÖNEMİ VE SONRASINDA İSLAMÎ HAYAT

Ülkü Hilal Bilek[1]

Öz

Osmanlı öncesinde İslam'la tanışmaya başlayan Arnavutluk halkı Osmanlıların bu bölgeyi fethetmesiyle beraber İslam'a girmeye başlamıştır. Arnavut asilzadelerin İslam'ı kabul etmesi Arnavutluk'ta İslam'ın yayılmasına olumlu bir tesir bırakmıştır. 15. Yüzyıldan itibaren kitlesel olarak İslam'a girişler hız kazanmıştır. Osmanlı sonrasında Arnavutluk'taki - Müslümanları zor dönemler bekledi. 1944-1985 yılları arasında Arnavutluk'u komünist bir ideoloji ile yöneten Enver Hoca ülkede dini ve dini faaliyetleri yok etmeye çalıştı. Gerek Müslümanlar gerekse Hıristiyanlar dini açıdan çok mahrumiyetler yaşadı. Enver Hoca'dan sonra gelen yönetimler Arnavutluk'ta Müslümanların/Hıristiyanların dini hayatlarını yaşamaları ve dini faaliyetleri yapabilmeleri açısından rahat bir nefes almalarına olanak tanıdı. Bu çalışmada Enver Hoca dönemi ve sonrasında İslami hayatın nasıl ve ne durumda olduğuna ve neler yaşandığına odaklanılmış ve bu kapsamda bir çalışma yapılmıştır. Enver Hoca dönemini ve sonrasını yaşayan Arnavut bir aileden gelen bir araştırmacı olarak yaşanan hadiselerin mahiyeti ortaya konmaya çalışılmıştır.

[1] Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi lisans öğrencisi, blkulkuh@gmail.com

oldukları Hıristiyanlara benzemeleri, yaşlılar arasında zulmün tesirinin devan ettiğini göstermektedir.

Reddisa Doci ve Gezim Q. İlazi ile yaptığım mülakatlar neticesinde genç neslin İslama bakışının yaşlı nüfusa binaen birçok konuda daha hassas davrandığını din eğitimi alma noktasında gayretli olduklarını söyleyebilirim. Günümüz Arnavutluk coğrafyasında bir arada yaşayan Hristiyan ve Müslümanların etkileşimleri devam etmekle birlikte bilinçlenme ve tebliğ çalışmaları da devam etmektedir.

KAYNAKÇA

Ağırseven, Nehir. *Enver Hoca Dönemi ve Sonrası Arnavutluk*. Edirne: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015.

Bilge, Mustafa L. "Arnavutluk", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.* 3/383-390. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 199.

Birecikli, İhsan Burak. ""Avlonyalı İsmail Kemal Bey'in Siyasi Faaliyetleri (1870-1908)". *Gazi Akademik Bakış* 3 (2009), 95-122.

Cumhuriyet Gazetesi, 15 Nisan 1973.

Duka, Ferit; Naçi, Stavri; Pulaha, Selami; Demiraj, Shaban; Thengjilli, Petrika; Arapi, Mustafa, "Shqiperia nen Perandorine Osmane'', *Historia Popullit Shqiptar, Akademia e Shkencave e Shqiperise. Instituti i Historise*. I-IV, ed. Lloshi, Xhevat, c.I, Toena yayınları, ss. 515-725, s. 560-563.

Ejub, Selman. *el- İstirab fi Jugoslafiya*. Bağdad: 1984.

Enver Hoxha, *TV Dielli Dokumentar*, (1908 - 1985).

Enver Hoxha, *Parathënie për vëllimin* e 35-të. Vepra 35. (1982)

Enver-Tito, historia e përgjakshme e përplasjes së viteve 1948-1954 | ABC Story

"Enver Hoca" Erişim tarihi 30 Eylül 2023 https://tr.wikipedia.org/wiki/Enver_Hoca

Ejub, Selman. *el- İstirab fi Jugoslafiya*. Bağdad: 1984.

Freedom Alternative The story of Communism in Albania (2018 Albania Tour)

Gurra, Mehdi. "Arnavutluk'ta Enver Hoca Ve Komünizmin Dine Karşı Savaşı ve Günümüze Yansımaları". *Emek ve Toplum* 9/25 (2020), 508-520.

Günay, Ünver., *Erzurum ve Çevre Köylerinde Dini Hayat.* İstanbul: Erzurum Kitaplığı, 1999.

Güven, Özge. "Bir Diktatörün Ateist Devleti" erişim tarihi 1 Ekim 2023, https://www.youtube.com/watch?v=hmTIUhckoWc;

Hoxha, İslam. *1990 Sonrası Dönemde Arnavutluk'ta Dini Hayat.* Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.

Hurley, Mark J. "Albania, The Church Triumphant in Ruins", *America, February 20*, (1993, USA), 4- 5.

İnalcık, Halil. "Arnavutluk'ta Osmanlı Hâkimiyetinin Yerleşmesi ve İskender Bey İsyanının Menşei". *Fatih ve İstanbul* Cilt 1-2. 1/152-175. İstanbul: 1953.

İnalcık, Halil. "Bayezıd I", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.* 5/231-234. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992.

İnalcık, Halil. "Tımar". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.* 41/168-173. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012.

Kuruja, Genti. "Arnavutluk'ta Dinlerarası Hoşgörü Ve Kültürler Arası Birlikte Yaşama", *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi* 22 (2012), 117-134

Özdemir, Mehmet, "Moriskolar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.* 30/286-289. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020.

Özcan, Abdülkadir. "Devşirme". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 9/254-257. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994.

Özkan, Ali. "Enver Hoca Döneminde Arnavutluk'ta Din-Devlet İlişkisi", *History Studies* 4/4 (2012), 293-316.

Özkan, Ali, "Arnavutluk'ta Enver Hoca Dönemi İnsan Hakları ve Özgürlükler(1945-1985)" , *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 7/3 (Ankara 212) 2055-2077

Reşid, İbrahim. "İlk ateist devleti kuran diktatör: Enver Halil Hoca" Erişim tarihi 30 Eylül 2023 https://web.archive.org/web/20201017013614/https://www.gzt.com/mecra/ilk-ateist-devleti-kuran-diktator-enver-halil-hoca-3400958

Simoni Vjollca Noftim per media 2017

Tereziu, Agim. *16. Yüzyılda Arnavutluk'ta İslam'ın Yayılışı*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.

Truçi, Leonard. *Arnavutluk'ta Din Eğitimi Ve İşkodra Medresesi Örneği*, (Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.

Yavuz, Murat. *Ahmet Zogu ve Enver Hoca Dönemlerinde Arnavutluk*, (Edirne: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022.

Yıldırım, Suat. *Kur'an-ı Hâkim ve Açıklama Meali*. İstanbul: 1998.

Zekaj, Ramız. "Zhvllımı I Kultures Islame Te Shıqıtaret Gjate Shekullıt 20", Erişim tarihi 30 Eylül 2023 https://www.slideshare.net/Libraislame/ramiz-zekaj-zhvillimi-i-kultures-islame-gjate-shekullit-xx

https://tr.wikipedia.org/w/index.php?title=Avlonyal%C4%B1_%C4%B0smail_Kemal_Bey&oldid=30256898 (last visited Eylül 29, 2023).

Yapılan Mülakatlar

Reddisa Docı ile mülakat. Eylül 2023

Gezim q İllazi ile mülakat. Eylül 2023

İlyas Say ile mülakat. Eylül 2023

Hatice Tmavali ile yapılan mülakatlar, 2020;

BALKAN KÖKENLİ DİVAN SAHİBİ ŞAİRLERİN TARİKAT BAĞLANTILARI: (17-18. YÜZYIL ÖRNEĞİ)[*]

Doç. Dr. Mehmet Ünal[**]

GİRİŞ

Tasavvuf, klâsik edebiyatımızın en önemli kaynaklarından biridir. Divan şairlerinin nazmında, eşya ve olaylara nasıl baktıklarına bakılmaksızın, genellikle tasavvufun etkileri görülür. Bazı şairler tasavvufu şiirlerinde tamamen ele alırken, diğerlerinde tasavvuf bir motif olarak işlenmiştir. Tasavvufun hayata geçirilmesi ise genellikle tarikatlar aracılığıyla gerçekleşir. Tarikatlarda, bir mürşid-i kâmile bağlanmak temel bir gerekliliktir. Tarikatlarda postta oturan pirlerin inisiyatifiyle alt şubeler oluşmuştur. Zaman içinde tarikatlardaki usul farklılıkları nedeniyle birçok kola ayrılmıştır.

Osmanlı Devleti'nde tasavvuf ve tarikatlar, din alanın yanı sıra sosyo-kültürel yaşamda da büyük bir yer tutmuştur. Bu durum, divan şairlerinin hayatlarında ve şiirlerinde de etkili olmuştur. Tezkirelere göre, şairlerin yaklaşık on iki tarikata intisap ettiği bilinmektedir. Bu tarikatlar arasında Gülşenî, Bektâşî, Halvetî, Celvetî, Bayrâmî, Mevlevî, Hamzavî, Nakşî, Kâdirî, Üveysî, Hurûfî ve Şabânî tarikatları yer almaktadır. Divan sahibi birçok şair, dönemin gerektirdiği şartlardan dolayı tasavvuf yolunda ilerlemiş ve hatta bazıları şeyhlik makamına yükselerek bu gö-

---

[*] Bu çalışma, 2014 yılında Arnavutluk-Tiran'da sunulan 3. Uluslararası Dil ve Edebiyat Konferansı'nda sunulan bildirinin kısaltılmış ve yeni ilaveler yapılmış halidir.

[**] Uşak Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, Türk-İslam Edebiyatı Anabilim Dalı,
mehmet.unal@usak.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-8467-1113.

lam'ın yayılmasının çoğunlukla Sünnilik çerçevesinde gerçekleştiği görülür. Ancak bazı yörelerde ve dönemlerde bu çizginin dışına çıkıldığı da gözlemlenir. Yapılan kapsamlı bir araştırma sonucunda, bölgenin genel olarak Sünnilik çizgisinde olduğu açıkça görülmektedir.

17. ve 18. yüzyıllarda yaşamış olan bu şairler, Balkan kökenli olup Türk-İslam edebiyatının bu döneminde etkili olmuşlardır. Sayıları sayısı çok fazla olduğundan, bu yazıda sadece belirli isimlere yer verilebilmiştir. Ancak eserleri günümüze ulaşmamış Derûnî, Hâfız Ebûbekir, Habibî (Hasibî), Nazmî Hasan Dede, Dervîş Sâfî Efendi, Sa'îd Dede, Salih Fâhir Efendi, Çarhacı Şeyh Ahmed Efendi, Şefî'î Seyyid Derviş Mehmed, İsmâil Hanefî, Lebîb, Şeyh Vecdî Dede Efendi, Kâtibî Mustafa gibi birçok Rumelili sufî şair, Balkan kökenli sufî şair edebiyatının zenginliğine katkıda bulunmuşlardır. Bu dönem, Osmanlı İmparatorluğu'nun çözülme yıllarıdır ve Anadolu'dan Rumeli'ye yerleştirilen ve İslam irfanıyla beslenen tekke ve zaviyelerde yetişen bu kişiler, Osmanlı edebiyatına katkılarda bulunmuşlardır. Bu sufi şairlerin eserleri, Balkanlar'da kültürel varlığımızın kanıtı olarak bugün dahi değerini korumaktadır.

KAYNAKÇA

Abdulkadiroğlu, Abdülkerim. *İsmail Belîğ Nuhbetü'l-Âsâr li-Zeyli Zübdeti'l-Eş'âr*. Ankara: AKMB Yay., 1999.

Açık, Kerim. "Akovalızâde Ahmed Hâtem". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* Ek-1, 63-64. Ankara: TDV Yayınları, 2020.

Algar, Hamid. "Nakşibendiyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 32/335-342. Ankara: TDV Yayınları, 2006.

Awwad, M. Rami - Dede, Halis. Zühd Öğüt ve Hikmet Bağlamında Arap Şiirinden Seçme Kasideler. ed. Ali Sevdi. Ankara: Sonçağ Akademi, 1. Basım, 2022.

Ayverdi, Ekrem Hakkı. *Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri: Yugoslavya 3*. İstanbul: İstanbul Fethi Derneği, 1981.

Bardakçı, Mehmet Necmettin. *Sosyo-Kültürel Hayatta Tasavvuf*. Isparta: Fakülte Kit., 2000.

Barkan, Ömer Lütfi. "İstila Devri Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler". *Vakıflar Dergisi* 2 (1942), 279-304.

Bursalı Mehmed Tahir. *Osmanlı Müellifleri.* 1 Cilt. Haz. A Fikri Yavuz - İsmail Özen. İstanbul: Meral Yay., 1972.

Çakır, Mehmet Saki. *Seyyid Tâhâ Hakkârî ve Nehrî Dergâhı.* İstanbul: Nizamiye Akademi, 2021.

Çapan, Pervin. *Mustafa Safâyî Efendi Tezkîre-i Safâyî Nuhbetü'l-Âsâr Min Fevâ'idü'l-Eş'âr.* Ankara: AKMB Yay., 2005.

Çelikoğlu, Şahver. *Sezâyî-i Gülşenî Dîvân*. İstanbul: Yazı Yay., 1985.

Çeltik, Halil. *Divan Sahibi Rumelili Şairlerinin Şiir Dünyası*. Ankara: MEB Yay., 2008.

DİA. "Melamiyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 29/29-35. Ankara: TDV Yayınları, 2004.

Dede, Halis. "Arap Edebî Eleştiri Sanatına Genel Bir Bakış". Arap Edebiyatının Gelişim Serüveni 1. ed. Ahmet Yıldız. 39-68. Konya: Palet Yayınları, 2022.

Erdem, Sadık. *Râmiz ve Âdâb-ı Zurefâ'sı*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yay., 1994.

Gölpınarlı, Abdülbaki. *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*. İstanbul: İnkılap ve Aka Yayınları, 1983.

Göre, Zehra. *Adnî Receb Dede, Hayatı ve Eserleri*., Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2004.

İzeti, Metin. *Balkanlar'da Tasavvuf.* İstanbul: Gelenek yayıncılık, 2004.

Kaplan, Yunus. *Fevzî Dîvânı*. e- kitap. http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/dosya/1-292534/h/ fevzi-divani.pdf. 2012. [erişim tarihi: 10.01.2023].

Kara, Mustafa. "Balkanlar'da Türk Tasavvuf Edebiyatı'na Genel Bakış". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/2 (Bursa 2001), 1-26.

Kara, Mustafa. "Gülşeniyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 14/256-259. Ankara: TDV Yayınları, 1996.

Kartal, Abdullah. "Bursa'da Bosnalı Bir Melâmî Abdullah Bosnevî". *Uludağ Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi* 6 (1994), 297-311.

Keskioğlu, Osman. *Bulgaristan'da Türkler: Tarih ve Kültür.* Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1985.

Kılıç, Filiz. *Aşık Çelebi Meşa'irü'ş-Şu'ara*. İstanbul: Pera Müzesi Yay., 2010.

Kocabıyık, Halil İbrahim. "Ebû Hayyân ve El-Bahru'l-Muhît Adlı Tefsîri (II)", *Academic Platform Jounal of İslamic Researches* 3/3 (2019), 378-388.

Kocabıyık, Halil İbrahim. "Ebû Hayyân ve el-Bahru'l-Muhît Adlı Tefsîri", *Academic Platform Jounal of İslamic Researches* 3/2 (2019), 195-208.

Konur, Himmet. "Sezâî'yi Gülşenî". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 37/79-81. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.

Koro, Hüsniye. *Âciz Baba Divanı ve Sözlük Bilimi Açısından İncelenmesi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2003.

Kur'an- Kerim Meâli. çev. Hasan Basri Çantay. İstanbul: Risale Yay., 2014.

Ocak, Ahmet Yaşar. *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler*: Sunuş. Ankara: 2005.

Ocak, Ahmet Yaşar. "Bektaşilik". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 5/373-379. Ankara: TDV Yayınları, 1992.

Öngören, Reşat. "Balkanlarda Tasavvuf ve Tarikatlar*". Balkanlarda İslam: Gönül Fethinden Zihniyet Temsiline*. ed.Muhammet Savaş Kafkasyalı. 27-80. Ankara: Başbakanlık Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı, 2016.

Özcan, Abdülkadir. *Şakâik-i Numaniye ve Zeyilleri Vekâyiu'l-Fudalâ*. 1 Cilt. İstanbul: Çağrı Yay., 1989.

Özmen, İsmail. *Alevi-Bektaşî Şairleri Antolojisi*. 3 Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay., 1998.

Özuygun, Ali Rıza. *Hasan Sezâyî Divanı.* İstanbul: Buhara Yayınları, 2005.

Selçuk, Sibel Akbulut. *XVIII. Yüzyıl Şairi Gurbî'nin Divanı.* İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007.

Tanrıkorur,Ş. Barihüda. "Mevleviyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.*29/468-475. Ankara: TDV Yayınları, 2004.

Türk Ansiklopedisi. "Gurbi", 18 Cilt. Ankara: MEB Yay., 1970,115-116.

Uludağ, Süleyman. "Halvetiyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 15/393-395. Ankara: TDV Yayınları, 1997.

Varışoğlu, Mehmet Celal, *Hatem, Hayatı, Edebî Şahsiyeti, Divanının Tenkitli Metni ve İncelemesi*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1997.

Yapıcı, Uğurtan. *Edirneli Mevlevî ve Gülşenî Şairler*. Edirne: Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009.

Yarar, Cezair, *Mektubat- ı Hazret- i Sezâî*. İstanbul: Divan Yay., 2001.

Yılmaz. H. Kâmil. *Azîz Mahmûd Hüdâyî ve Celvetiyye Tarîkatı*. İstanbul: Erkam Yay.,2011.

Yılmaz, Hasan Kamil. "Celvetiyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 7/273-375. Ankara: TDV Yayınları, 1993.

Yuvalı, Abdülkadir - Aktan, Ali. *Mehmed Süreyya Sicill-i Osmânî.* 3 Cilt. İstanbul: Sebil Yay., 1995.

Yücel, Yaşar. "Balkanlarda Türk Yerleşmesi ve Sonuçları", *Bulgaristan'da Türk Varlığı: Bildiriler.* 67-91. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1985.

Yücer, Hür Mahmut. "Sa'diye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 35/410-413. Ankara: TDV Yayınları, 2008.

XVI. VE XIX. YÜZYILLARDA BALKANLARDA SEÇİLMİŞ İSLAMİ ŞİİRLER ÜZERİNE STİLİSTİK BİR İNCELEME

Dr. Öğr. Üyesi Mohamadou Aboubacar MAIGA[*]

Giriş

Bulgar, Sırp ve Arnavut topraklarından Bosna Hersek, Hırvatistan Slovenya ve Macaristan ülkelerine kadar XIV. yüzyılın başlarında bölgede başlayan İslami fetihlerden bu yana Balkan yarımadasının halkları, Kuran dili olan Arapça'ya ilgi duymuşlardır. Bu halklar, Arap dilini öğrenmeye çok heveslenmiş, bu yüzden onu öğrenmek için Arap kültür ve edebiyatına yönelmişlerdir. Aralarında bu dili iyi bilen birçok âlim ve edebiyatçı, Arap dilinde çeşitli edebî ve ilmî eserleri kaleme almış, dinî ve ahlâkî özelliklere sahip, sosyal temalı şiirleri de yazmışlardır. Bu bağlamda araştırmamızda - tanımlayıcı ve analitik yöntemi uygulanarak- İslam şiirinin Balkan ülkelerindeki durumuna, özelliklerine ışık tutmayı ve bu bölgedeki önde gelen İslâmî şairleri tanıtmayı amaçlamaktadır. Bunun yanı sıra bu İslami şiirler tahlil edilerek, muhtevası, üslûp ve sanat özellikleri tespit edilecektir. Bu çalışmanın önemi, Balkanlardaki Müslüman edebiyatçıları ve Arap edebiyatındaki katkılarını tanıtması ve aynı zamanda kaleme aldıkları eserlerde Arap dilini kullanma becerilerinin mümkün olduğunca net bir tablosunun sunmasından kaynaklanmaktadır. Araştırmamız şu sorulara cevap vermektedir: Balkan şairleri, İslami şiirler yazmışlar mıdır? islami şiirlerin yazılmasına katkıda bulunan en önemli Balkan edebi-

[*] Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, aboubacar.mohamadou@gop.edu.tr, orcid.org/0000-0001-7586-2754.

bölgenin İslami şiiri üzerine başka yönlere ve alanlara hitap eden başka çalışmalar yapmalarını önerilmektedir.

KAYNAKÇA

Arnavutî, Muhammed. *el-Balkan mine 'ş-şerk ile'l-istişrak*. Kadar: Dârü'l-kutubi'l-Katariye, 2014.

Arnavutî, Muhammed. *Kosova beyne'l-mazi ve'l-hazır*. Lübnan: ed-Dârü'l-Arabiyye li'l-ulum nâşirûn,2008.

Aruci, Muhammed. "Fettah Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV yayınları, 1995.

Bosnavî, Muhammed Hâncî, *el-Cevâhirü'l'esnâ fi terâcumi ulemâ ve şuarâ Bosna*, thk. Abdül-Fettah Muhammed. Kahire: Dâru Hicri li-t-tibaat ve'n-neşr ve't-tevzi ve'l-ilan, 1992.

Çelebi, Kâtip. *Keşfüz-Zünun ʿan esâmi'l-kütüb ve'l-funûn*, Beyrut: Dâru ihyai't-turaasi'l-Arabi. 1941.

Demirli, Ekrem "Vahdet-i-Vücûd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV yayınları, 2010.

el-Evdâdî, Adnan Hüseyin. *Eş-Şiiru's-sûfi*. Bağdat: Dâru'r-Reşit, 1979.

Emin, Muhammed. *Nefhatü'r-Reyhane ve raşhatu tılai'l-hane*, thk. Abdul-Fettah el-Hulv. Beyrut: Dârü'l-kutubi'l-ilmiye, 2005.

http://www.almoajam.org/lists/inner/4063 (erişim: 7.03.2023)

Kosovî, Bekir İsmail. *el-Lügatü'l-Arabiyye fi Kosovo intişâruha ve evâmilu izdihâriha*. Kahire, Müessesetü Alba, 2003.

Kosovî, Bekir İsmail. *el-lügatü'l-Arabiyye ve eseruhâ fi 'l-lugati'l-Albaniye*. Kahire: el-Heyetu'l-Mısrıyetü'l-Âmme li 'l-kitab, 2016.

Leibowitz, Amir, Grozdanić Süleyman. *el-edebu'n-nesri bi'l-Bosna ve'l-Hersek bi'l-lügati'-ş-şerkiye*, çev. Cemaleddin Seyyid Muhammed. Kahire: el-Mekezü'l-kavmi li't-terceme, 2008.

Mokafo, Muhammed. *Es-Sekafetü'l-elbâniye fi'l-ebecediye el-Arabiyye*. Kuveyt: Âlemu'l-marife, 1982.

Mücahit, Zeki Muhammed. *el-A'mâlu'ş-şarkiye fi'l-miati'r-Rabia aşara el-hicri*. Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslamî, 1994.

Sadak, Bekir. "Rumeli'de Bir Şair Fettah Efendi", *İslami Kültür, Sanat ve Edebiyat dergisi* 1/4, (Mart 1989):27-29.

Salih, Ahmed Salih. *es-Sekâfetü'l-İslamiye fi Bosna ve'l-Hersek*. Mostar: Dâru ikra li'n-neşr ve't-tevzi, 2015.

Ujkanovic, Enver. *el-lügatü'l-Arabiyye fi Sırbıya*. Riyad: Merkezü 'l-Malik Abdalla b. Abdülaziz ed-duvali, 2019.

Uludağ, Süleyman "Takvâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV yayınları, 2010.

Ziriklî, Hayreddin. *el-A'lâm.* Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-melayîn, 1990.

Zülali, Muhammed Emin. *Divan Muhammed Emin Zülali*, thk. Muhammed İd Hatrâvî. Medine: Mektebetü Dârü't-turâs, 1985.

ERZURUM'DAN BOSNALI BİR ÂLİM GEÇTİ

Doç. Dr. Ayşe Hilal Kalkandelen[1]

Giriş

Muhammed Tayyib Okiç, ilim yolunda bıkmadan, usanmadan, yetinmeden çalışmış, her alanda donanmış, pek çok dili öğrenmiş, kendini de öğrencilerini de en güzel şekilde yetiştirmiş bir âlim, her şeyden önce bulunmaz bir hocadır. Balkanlar deyince akla ilk gelen kişilerden olan hocayı, Atatürk Üniversitesinde ilkokul çağındaki bir çocukken babam merhum Prof. Dr. Asri Çubukcu (1938-2019)[2] sayesinde tanıdık. Muhammed Tayyib Okiç'i tanımak ve bilmeyenlere tanıtmak üzere kaleme alacağımız bu yazıda, hocanın Erzurum'da geçirdiği günleri hatırladığımız, babamdan ve hocalarımızdan duyduğumuz kadarıyla yazmaya çalışacağız. Muhammed Tayyib Okiç, talebelerine gösterdiği yakınlığıyla her zaman örnek bir kişi, unutulmaz bir hoca olmuştur. En önemlisi de Erzurum Atatürk Üniversitesi İslâmi İlimler Fakültesi, Okiç Hocayla şereflenmiştir.

---

[1] Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Türk İslam Edebiyatı Anabilim Dalı, ahilal@atauni.edu.tr, ORCİD ID: 0000- 0001-8173-9197.

[2] Bayburt Kurtuluş İlkokulu (1951), Bayburt Ortaokulu (1954), Erzurum Lisesi (1957), Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi (1963) mezunudur. Bir süre Yozgat, Kayseri ve Erzurum'da öğretmenlik ve yöneticilik yaptıktan sonra, 1972'de Erzurum Yüksek İslâm Enstitüsüne okutman olarak atandı. MEB tarafından eğitim amacıyla iki yıllığına Bağdat'a gönderildi (1967-1969). *"Tarsûsî Hayatı-Şahsiyeti-Eserleri"* adlı çalışması ile doktor, 1982 yılında *"Memluklar Zamanında Mısır ve Suriye'de İlim Hayatı"* çalışması ile doçent, 1993 yılında profesör oldu. Atatürk Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi İslâm Tarihi ve Sanatları Bölümü İslâm Tarihi Anabilim Dalı öğretim üyesi olarak görev yaptı. 2006 yılında aynı fakülteden emekliye ayrıldı. Bk. M. Hanefi Palabıyık, "Hocam Prof. Dr. Asri Çubukcu Üzerine", *Siyer Araştırmaları Dergisi*, sa. 6, Temmuz-Aralık 2019, 120.

(Belâlar musibetler yağdı üstüme, aydınlık günlere yağsaydı o musibetler, gündüzler dönerdi geceye)

Mektuplarda İhsan Süreyya Sırma, Zahit Aksu, Ali Osman Koçkuzu, Ruhi Özcan, İsmail Cerrahoğlu, Orhan Karmış, Bahattin Kök, Yusuf Ziya Kavakçı, M. Said Hatiboğlu, Hilmi Merttürkmen, Sakıp Yıldız isimleri zikredilenlerden bir kısmıdır.

Sonuç

Ömrünü öğrencilerinin dinî ve ahlâkî yönden iyi yetişmesine harcayan, onlara her zaman örnek olan, herkesin gönlünde yer eden, sıkıntılarına rağmen hizmetten geri durmayan, İslâmiyet'e olan bağlılığı ve Yugoslav rejimine karşı oluşundan dolayı vatandaşlıktan çıkarılıp doğduğu Balkan topraklarına vefat ettikten sonra kavuşabilen, vatan hasreti çektiği halde saygın, sevecen, fedakâr hoca, hocaların hocasına, aramızdan ayrılan talebelerine rahmet diliyor, adını anmaya çalıştığımız, belki unuttuğumuz talebe ve arkadaşlarına da hürmetlerimizi sunuyor, ona İsmail Cerrahoğlu Hoca'nın şu duasıyla amin diyoruz: "*Ruhun şad ve müsterih olsun aziz hocam, binlerle, on binlerle göz arkandan ağlamakta ve ağlayacak, yetiştirdiğin evlatların Fatihalarla seni anacaklar ve gelecek nesillere tanıtacaklardır. Ne mutlu sana ki sen herkesin gıpta edeceği bir mertebeye ulaştın, ruhun şad, Allah'ın rahmeti ve mağfireti üzerine olsun, nur içinde yat aziz hocam*".

KAYNAKÇA

Bozbeşparmak, İbrahim. *İslâm Coğrafyasından Portreler*. İstanbul: Derin Tarih Kültür Yayınları, 2022.

Cerrahoğlu, İsmail. "Prof. Muhammed Tayyib Okiç'in İlmî Çalışmaları ve Eserleri". *Prof. M. Tayyib Okiç Armağanı* (1978), XIII-XXVIII.

Cerrahoğlu, İsmail. "Eşsiz İnsan, Kıymetli Hoca Prof. M. Tayyib Okiç'i Kaybettik", *A. Ü. İslâmi İlimler Fakültesi Dergisi*, 2 (Haziran 1977), 1-5.

Hatiboğlu, İbrahim. "Okiç, Muhammed Tayyib". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 33 (2007), 336-338.

Hatiboğlu, İbrahim. "M. Said Hatiboğlu ile M. Tayyib Okiç'in İlmi Kişiliği ve Tesirleri Üzerine". *Hadis Tetkikleri Dergisi*, V/2 (2007), 169-182.

https://www.youtube.com/watch?v=2SRDc0_VF64 (Erişim Tarihi: 20. 12. 2022)

Kanaqı, Behlul. "Muhammed Tayyib Okiç (Hayatı–Eserleri–Kişiliği) Sempozyumu 28–29 Haziran 2010, Saraybosna, Bosna-Hersek". *Hadis Tetkikleri Dergisi*, 8/2, (2010), 201-207.

Okiç, M. Tayyib. "Çeşitli Dillerde Mevlidler ve Süleyman Çelebi Mevlidi'nin Tercemeleri". *A.Ü. İslâmi İlimler Fakültesi Dergisi*, 1 (Haziran 1975), 17-78.

Okiç, Prof. M. Tayyib. *İslâmiyet'te Kadın Öğretimi*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1991.

Palabıyık, M. Hanefi. "Hocam Prof. Dr. Asri Çubukcu Üzerine", *Siyer Araştırmaları Dergisi*, 6 (Temmuz-Aralık 2019), 120-128.

Prof. Dr. M. Tayyib Okiç Armağanı, Haz. İsmail Cerrahoğlu vd. (Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Yay., 1978).

Tülücü, Süleyman. "Merhum Prof. M. Tayyib Okiç'in Eserleri Üzerine". *EAÜİFD*, V (1982), 253-257.

BİLİŞSEL DAVRANIŞÇI PSİKOTERAPİDE YENİ GELİŞMELER

Güncellenmiş 2. Basım

BİLİŞSEL DAVRANIŞÇI PSİKOTERAPİDE YENİ GELİŞMELER

Editörler:

Prof. Dr. Zeynep Karataş

Prof. Dr. M. Hakan Türkçapar

nobel

BİLİŞSEL DAVRANIŞÇI PSİKOTERAPİDE YENİ GELİŞMELER

Editörler: Prof. Dr. Zeynep Karataş, Prof. Dr. M. Hakan Türkçapar

Yayın No.: 3472
Psikoloji / PDR No.: 250
ISBN: 978-625-439-529-1
E-ISBN: 978-625-439-530-7
Basım Sayısı: Güncellenmiş 2. Basım, Aralık 2023

© Copyright 2023, NOBEL AKADEMİK YAYINCILIK EĞİTİM DANIŞMANLIK TİC. LTD. ŞTİ. SERTİFİKA NO.: 40340
Bu baskının bütün hakları Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.ne aittir.
Yayınevinin yazılı izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik
ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.

Nobel Akademik Yayıncılık, 2011 yılından beri "tanınmış uluslararası yayınevi" statüsündedir.

Genel Yayın Yönetmeni: Nevzat Argun -nargun@nobelyayin.com-
Genel Yayın Koordinatörü: Gülfem Dursun -gulfem@nobelyayin.com-

Sayfa Tasarım: Tarkan Kara -erdal@nobelyayin.com-
Redaksiyon: Sergen Öz -sergen@nobelyayin.com-
Kapak Tasarım: Mehtap Bayraktar Asiltürk -mehtap@nobelyayin.com-

Kütüphane Bilgi Kartı

Karataş, Zeynep., Türkçapar, M. Hakan.
Bilişsel Davranışçı Psikoterapide Yeni Gelişmeler / Zeynep Karataş, M. Hakan Türkçapar
Güncellenmiş 2. Basım. XVIII + 494 s. 16,5x24 cm. Kaynakça ve dizin var.
ISBN: 978-625-439-529-1
E-ISBN: 978-625-439-530-7
1. Bilişsel Davranışçı Psikoterapi 2. Mindfulness Temelli Bilişsel Terapi
3. Şema Terapi 4. Kabul ve Kararlılık Terapisi

Genel Dağıtım

ATLAS AKADEMİK BASIM YAYIN DAĞITIM TİC. LTD. ŞTİ.
Adres: Bahçekapı Mh. 2465 Sk. Oto Sanayi Sitesi No:7 Bodrum Kat, Şaşmaz/ANKARA
Telefon: +90 312 278 50 77 - **Faks:** 0 312 278 21 65
Sipariş: siparis@nobelyayin.com- **E-Satış:** www.nobelkitap.com - esatis@nobelkitap.com
www.atlaskitap.com - info@atlaskitap.com

Dağıtım ve Satış Noktaları: Alfa, Kırmızı Kedi, Arkadaş, D&R, Dost, Kika, Kitapsan,
Nezih, Odak, Pandora, Prefix, Remzi Kitabevleri, Yeryüzü Dağıtım

Baskı ve Cilt: Ada Matbaacılık Yayın San. Tic. Ltd. Şti. Sertifika No.: 44093
Ostim OSB Mah. 1578. Cad. No.: 21 Yenimahalle/ANKARA

Bölümler ve Yazarları

Editörler:

Prof. Dr. Zeynep Karataş, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi

Prof. Dr. M. Hakan Türkçapar, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi

Bölümler ve Bölüm Yazarları

1- Bilişsel Davranışçı Terapilere Giriş-Bilişsel Terapi
Doç. Dr. Mehmet Ali Yıldız, Adıyaman Üniversitesi
Prof. Dr. M. Hakan Türkçapar, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi

2- Akılcı Duygusal Davranış Terapi
Dr. Seher Olga Güriz

3- Mindfulness Temelli Bilişsel Terapi
Prof. Dr. Zümra Atalay, MEF Üniversitesi

4- Metakognitif (Üstbilişsel) Terapi
Prof. Dr. Sedat Batmaz, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi Psikoloji Bölümü

5- Şema Terapi
Dr. Öğretim Üyesi Bahar Köse, İstanbul Rumeli Üniversitesi

6- Kabul ve Kararlılık Terapisi
Doç. Dr. K. Fatih Yavuz, Medipol Üniversitesi
Dr. Ahmet Nalbant, Adıyaman Eğitim ve Araştırma Hastanesi

7- Diyalektik Davranış Terapisi
Klinik Psikolog Müge Sargın

8- Fonksiyonel Analitik Psikoterapi
Prof. Dr. Kadir Özdel, Sağlık Bilimleri Üniversitesi, Ankara Dışkapı Yıldırım Beyazıt Eğitim ve Araştırma Hastanesi, Psikiyatri Bölümü

9- Davranışsal Etkinleştirme Terapisi
Prof. Dr. Çiğdem Günseli Dereboy, Adnan Menderes Üniversitesi Tıp Fakültesi Ruh Sağlığı ve Hastalıkları Anabilim Dalı
Uzm. Psk. Tarık Gandur

10- Bilişsel Davranışçı Sistem Analizi Psikoterapisi
Prof. Dr. M. Hakan Türkçapar, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi
Klinik Psikolog Selin Tutku Tabur

11- Şefkat Odaklı Terapi
Prof. Dr. Zeynep Karataş, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi

12- Online ve Sanal Bilişsel Davranışçı Terapi Uygulamaları
Doç. Dr. Uğur Doğan, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi

İçindekiler

Ön Söz ..... **iii**
Bölümler ve Yazarları ..... **v**
İçindekiler ..... **vii**

1. Bölüm
BİLİŞSEL DAVRANIŞÇI TERAPİLERE GİRİŞ-BİLİŞSEL TERAPİ **1**
Mehmet Ali Yıldız, M. Hakan Türkçapar

GİRİŞ 1
DAVRANIŞÇILIK 2
DAVRANIŞÇI TERAPİNİN TEMEL TEKNİKLERİ 5
BİLİŞSEL KURAM 7
BİLİŞSEL DAVRANIŞÇI TERAPİLERİN ORTAYA ÇIKIŞI 14
Akılcı Duygusal Davranışçı Terapi'nin Gelişimi 14
BİLİŞSEL TERAPİ 17
Aaron Temkin Beck (1921-...) 17
BİLİŞSEL TERAPİNİN GELİŞİMİ VE ÖNCÜLLERİ 19
BİLİŞSEL TERAPİNİN TEMEL İLKELERİ 20
BİLİŞSEL TERAPİNİN İNSAN DOĞASINA BAKIŞI 21
BİLİŞSEL TERAPİDE TEMEL KAVRAMLAR 22
PSİKOLOJİK SAĞLIK VE İŞLEVSİZLİK 25
BİLİŞSEL TERAPİDE TERAPÖTİK SÜREÇ 26
BİLİŞSEL TERAPİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ 31
OLGU (RUMUZ-ELA) 32
OKUMA ÖNERİLERİ 35
KAYNAKLAR 35

2. Bölüm
AKILCI DUYGUSAL DAVRANIŞ TERAPİSİ **39**
Seher Olga Güriz

ALBERT ELLIS (1913-2007) 39
GİRİŞ 40
TEMEL FELSEFE 41
İNSANIN DOĞASI 41

TEMEL KAVRAMLAR 42
'A' Harekete Geçiren Olay/Durum 42
'C' Sonuçlar 42
'B' İnançlar 44
'D' Çürütme 45
'E' Yeni Alternatif Akılcı İnancın Oluşturulması 46
KİŞİLİK GELİŞİMİ 47
PSİKOLOJİK SAĞLIK VE İŞLEVSİZLİK 47
PSİKOTERAPİ SÜRECİ 48
Terapötik Atmosfere Genel Bakış 48
Terapötik Amaçlar 49
Danışan-Terapist Rolleri ve İlişkisi 49
Terapinin Aşamaları 50
Terapide Kullanılan Temel Teknikler 51
KURAMIN DEĞERLENDİRİLMESİ 53
Kuramın Özellikleri ve Uygulama Alanları 53
Destekleyici Araştırmalar 54
Eleştirel Bakış 54
ELA OLGUSUNA AKILCI DUYGUSAL DAVRANIŞ TERAPİSİNİN UYGULANMASI 56
ÖZET 59
OKUMA ÖNERİLERİ 59
KAYNAKLAR 60

3. Bölüm
MINDFULNESS TEMELLİ BİLİŞSEL TERAPİ 63
Zümra Atalay

ZINDEL V. SEGAL (1956-...), J. MARK G. WILLIAMS (1952-...), JOHN D. TEASDALE (1950-...) 63
GİRİŞ 64
TEMEL FELSEFE 65
Düşünmek Her Zaman Kötü Değildir 66
İNSANIN DOĞASI 67
TEMEL KAVRAMLAR 68
Düşünme Modu 68
Düşüncelere Yapışmak 68
Düşüncelerin Merkezinden Ayrışmak 69
Bilişsel Reaktivite 69
Ruminasyon 69
Nüks 70
Kabul 70
İzin Vermek 70
Kaçınma ve Yaklaşma Modu 71
Dikkat ve Meta Dikkat 72
Yapma ve Olma Modu 72

PSİKOLOJİK SAĞLIK VE İŞLEVSİZLİK ... 73
Problemin Formülasyonu ve Depresyon ile Bağ Kurma ... 73
Kırılganlıkla Çalışmak (Vulnerability) ... 74
MBCT SÜRECİ ... 74
MBCT Atmosferine Genel Bakış ... 74
MBCT Programı Hakkında Bilgilendirme ... 75
MBCT'nin Amaçları ... 75
Temel Amaçlar ... 76
Ruminasyon ... 76
MBCT Eğitmeni - Katılımcı Rolleri ve İlişkisi ... 76
MBCT'nin Aşamaları ... 77
MBCT'nin Birebir Kullanımı ... 82
MBCT'de Kullanılan Temel Uygulamalar ... 82
KURAMIN DEĞERLENDİRİLMESİ ... 89
Destekleyici Araştırmalar ... 89
Eleştirel Bakış ... 92
ELA OLGUSUNA MBCT'NİN UYGULANMASI ... 93
ÖZET ... 98
OKUMA ÖNERİLERİ ... 98
KAYNAKLAR ... 99

4. Bölüm
METAKOGNİTİF (ÜSTBİLİŞSEL) TERAPİ ... 101
Sedat Batmaz

ADRIAN WELLS (1962-...) ... 101
GİRİŞ ... 103
TEMEL FELSEFE ... 104
İNSANIN DOĞASI ... 105
TEMEL KAVRAMLAR ... 107
KİŞİLİK GELİŞİMİ ... 115
PSİKOLOJİK SAĞLIK VE İŞLEVSİZLİK ... 117
PSİKOTERAPİ SÜRECİ ... 121
Terapötik Atmosfere Genel Bakış ... 122
Terapötik Amaçlar ... 123
Danışan-Terapist Rolleri ve İlişkisi ... 124
Terapinin Aşamaları ... 125
Terapide Kullanılan Temel Teknikler ... 136
KURAMIN DEĞERLENDİRİLMESİ ... 148
Kuramın Özellikleri ve Uygulama Alanı ... 149
Destekleyici Araştırmalar ... 150
Eleştirel Bakış ... 152

ELA OLGUSUNA METAKOGNİTİF TERAPİNİN UYGULANMASI 154
ÖZET 158
OKUMA ÖNERİLERİ 158
KAYNAKLAR 158

5. Bölüm
ŞEMA TERAPİ 169
Bahar Köse

JEFFREY E. YOUNG (1950-...) 169
GİRİŞ 170
TEMEL FELSEFE 171
İNSANIN DOĞASI 171
TEMEL KAVRAMLAR 172
Erken Yaş Dönemi Uyumsuz Şemalar 172
Sağlıksız Başa Çıkma Biçimleri 176
Şema Modları 176
PSİKOLOJİK SAĞLIK VE İŞLEVSİZLİK 178
PSİKOTERAPİ SÜRECİ 180
Terapötik Atmosfere Genel Bakış 180
Terapötik Amaçlar 181
Danışan-Terapist Rolleri ve İlişkisi 181
Terapinin Aşamaları 182
Terapide Kullanılan Temel Teknikler 189
KURAMIN DEĞERLENDİRİLMESİ 196
Kuramın Özellikleri ve Uygulama Alanı 197
Destekleyici Araştırmalar 197
Eleştirel Bakış 199
ELA OLGUSUNA ŞEMA TERAPİNİN UYGULANMASI 200
ÖZET 204
OKUMA ÖNERİLERİ 205
KAYNAKLAR 206

6. Bölüm
KABUL VE KARARLILIK TERAPİSİ 213
K. Fatih Yavuz, Ahmet Nalbant

STEVEN C. HAYES, PHD (1948-...) 213
GİRİŞ 215
TEMEL FELSEFE 216
İNSANIN DOĞASI 217
TEMEL KAVRAMLAR 217
Psikolojik Katılık 218
Psikolojik Esneklik 220

KİŞİLİK GELİŞİMİ 222
PSİKOLOJİK SAĞLIK VE İŞLEVSİZLİK 224
PSİKOTERAPİ SÜRECİ 224
Terapötik Atmosfere Genel Bakış 225
Terapötik Amaçlar 225
Danışan-Terapist Rolleri ve İlişkisi 226
Terapinin Aşamaları 226
Terapide Kullanılan Temel Teknikler 227
KURAMIN DEĞERLENDİRİLMESİ 228
Kuramın Özellikleri ve Uygulama Alanı 228
Destekleyici Araştırmalar 229
Eleştirel Bakış 229
ELA OLGUSUNA KABUL VE KARARLILIK TERAPİSİNİN UYGULANMASI 230
ÖZET 236
OKUMA ÖNERİLERİ 237
KAYNAKLAR 238

7. Bölüm
DİYALEKTİK DAVRANIŞ TERAPİSİ 241
Müge Sargın

MARSHA LINEHAN (1943-...) 241
GİRİŞ 247
TEMEL FELSEFE 251
İNSANIN DOĞASI 252
TEMEL KAVRAMLAR 254
KİŞİLİK GELİŞİMİ 254
PSİKOLOJİK SAĞLIK VE İŞLEVSİZLİK 256
PSİKOTERAPİ SÜRECİ 256
Terapötik Atmosfere Genel Bakış 256
Terapötik Amaçlar 257
Danışan-Terapist Rolleri ve İlişkisi 257
Terapinin Aşamaları 260
Terapide Kullanılan Temel Teknikler 263
KURAMIN DEĞERLENDİRİLMESİ 267
Kuramın Özellikleri ve Uygulama Alanları 267
Destekleyici Araştırmalar 267
Eleştirel Bakış 271
ELA OLGUSUNA DDT'NİN UYGULANMASI 272
ÖZET 277
OKUMA ÖNERİLERİ 278
KAYNAKLAR 279

8. Bölüm
FONKSİYONEL ANALİTİK PSİKOTERAPİ 281
Kadir Özdel

ROBERT KOHLENBERG (1938-...) VE MAVIS TSAI (1954-...) 281
GİRİŞ 282
TEMEL FELSEFE 282
İşlevsel Analiz Davranışın İşlevinin Ne Olduğunu Bulmaya Çalışır 284
İNSANIN DOĞASI VE KİŞİLİK GELİŞİMİ 285
Davranış Analizindeki Self Kavramı 285
TEMEL KAVRAMLAR 285
Klinik Açıdan Önemli Davranışlar 286
UZUNLAMASINA FORMÜLASYON FORMATI 289
PSİKOLOJİK SAĞLIK VE İŞLEVSİZLİK 292
PSİKOTERAPİ SÜRECİ 292
Örnek KAÖD1'ler 292
KAÖD2'ler 293
Değerlendirme ve Olgu Kavramsallaştırma 294
Terapide Kullanılan Temel Teknikler 301
KURAMIN DEĞERLENDİRİLMESİ 303
Kuramın Özellikleri ve Uygulama Alanı 303
Destekleyici Araştırmalar ve Eleştirel Bakış 304
ELA OLGUSUNA FONKSİYONEL ANALİTİK PSİKOTERAPİ İLKELERİNİN UYGULANMASI 305
ÖZET 309
OKUMA ÖNERİLERİ 309
KAYNAKLAR 310

9. Bölüm
DAVRANIŞSAL ETKİNLEŞTİRME TERAPİSİ 311
Çiğdem Günseli Dereboy, Tarık Gandur

PETER M. LEWINSOHN (1930-...) 311
GİRİŞ 312
TEMEL FELSEFE 314
İNSANIN DOĞASI 318
TEMEL KAVRAMLAR 319
PSİKOLOJİK SAĞLIK VE İŞLEVSİZLİK 321
PSİKOTERAPİ SÜRECİ 322
Terapötik Atmosfere Genel Bakış 322
Terapötik Amaçlar 323
Danışan-Terapist Rolleri ve İlişkisi 324
Terapinin Aşamaları 324
DE Örnek Oturum Yapılandırması 328
Terapide Kullanılan Temel Teknikler 329

KURAMIN DEĞERLENDİRİLMESİ 331
Kuramın Özellikleri ve Uygulama Alanı 331
Destekleyici Araştırmalar 332
Eleştirel Bakış 333
ELA OLGUSUNA DE TERAPİSİNİN UYGULANMASI 334
ÖZET 337
OKUMA ÖNERİLERİ 338
KAYNAKLAR 338

10. Bölüm
BİLİŞSEL DAVRANIŞÇI SİSTEM ANALİZİ PSİKOTERAPİSİ 343
M. Hakan Türkçapar - Selin Tutku Tabur

JAMES P. MCCULLOUGH, JR. (1936-...) 343
GİRİŞ 346
TEMEL FELSEFE 347
İNSANIN DOĞASI 348
TEMEL KAVRAMLAR 349
İşlem Öncesi İşlevsellik 349
Önemli Diğerleri (Significant Others) 350
Nedensellik Kuramına Bağlı Sonuçlar ve Aktarım Varsayımı (Causal Theory Conclusions and the Transference Hypothesis) 350
Yüklü Noktalar ve Kişiler Arası Ayırt Etme Çalışması (Hot Spots and the Interpersonal Discrimination Exercise) 350
Algılanan İşlevsellik (Perceived Functionality) 350
PSİKOLOJİK SAĞLIK VE İŞLEVSİZLİK 350
PSİKOTERAPİ SÜRECİ 353
Terapötik Atmosfere Genel Bakış 353
Terapötik Amaçlar 354
Danışan-Terapist Rolleri ve İlişkisi 355
Terapinin Aşamaları 357
Terapide Kullanılan Temel Teknikler 358
KURAMIN DEĞERLENDİRİLMESİ 365
Kuramın Özellikleri ve Uygulama Alanları 365
Destekleyici Araştırmalar 366
Eleştirel Bakış 367
ELA OLGUSUNA BİLİŞSEL DAVRANIŞÇI SİSTEM ANALİZİ TERAPİSİNİN UYGULANMASI 368
ÖZET 377
OKUMA ÖNERİLERİ 378
KAYNAKLAR 379

11. Bölüm
ŞEFKAT ODAKLI TERAPİ 383
Zeynep Karataş

PAUL RAYMOND GILBERT (1951-...) 383
GİRİŞ 384
TEMEL FELSEFE 386
Klinik Odak 386
Evrim ve Nörobilim 387
Beyni Anlamak 387
İNSANIN DOĞASI 390
TEMEL KAVRAMLAR 391
Utanç 391
Öz Eleştiri 392
Şefkat 393
Şefkat Korkusu 395
Öz Şefkat 396
Şefkatli Zihin 397
Duygu Düzenleme 398
KİŞİLİK GELİŞİMİ 400
PSİKOLOJİK SAĞLIK VE İŞLEVSİZLİK 402
PSİKOTERAPİ SÜRECİ 403
Terapötik Atmosfere Genel Bakış 403
Terapötik Amaçlar 405
Danışan-Terapist Rolleri ve İlişkisi 406
Terapinin Aşamaları 407
Terapide Kullanılan Temel Teknikler 409
KURAMIN DEĞERLENDİRİLMESİ 429
Kuramın Özellikleri ve Uygulama Alanı 429
Destekleyici Araştırmalar 429
Eleştirel Bakış 432
ELA OLGUSUNA ŞOT'UN UYGULANMASI 434
ÖZET 436
OKUMA ÖNERİLERİ 437
KAYNAKLAR 438

12. Bölüm
ONLİNE VE SANAL BİLİŞSEL DAVRANIŞÇI TERAPİ UYGULAMALARI 441
Uğur Doğan

GİRİŞ 441
e-BDT 442
Ruh Sağlığı Desteğine Ulaşmada Engeller 443
Kendi Kendine Yardım Nedir? 445
Etkililik 446

Web Temelli Kendi Kendine Yardım Nedir? 449
e-BDT Modüllerini Tasarlarken Unutulmaması Gereken Önemli Noktalar 450
e-BDT'de Değerlendirme 452
Online BDT'de Değerlendirmenin Muhtemel Problemleri 453
e-BDT'de Teşhis Süreci 454
Yönlendirilmiş e-BDT'ye Karşı Yüz Yüze BDT 455
Öneriler 456
SANAL GERÇEKLİK (VIRTUAL REALITY) VE ARTIRILMIŞ GERÇEKLİK (AUGMENTED REALITY) 457
Sanal Gerçeklik 457
Artırılmış Gerçeklik 458
Bulunuşluk 459
Bulunuşluk ve Duygular 460
VR'ın Uygulamadaki Yeri 462
VR ve BDT Uygulamaları 463
VR ile Maruz Bırakma 463
VR ile Yapılan Çalışmalar 465
Değerlendirme 466
ELA OLGUSUNDA KENDİNE YARDIM UYGULAMASININ KULLANILMASI 468
ELA OLGUSUNDA SANAL GERÇEKLİK UYGULAMASI 472
ÖZET 474
OKUMA ÖNERİLERİ 475
KAYNAKLAR 475

ÖZ GEÇMİŞLER 485

BÖLÜM 1

BİLİŞSEL DAVRANIŞÇI TERAPİLERE GİRİŞ-BİLİŞSEL TERAPİ

Mehmet Ali Yıldız, M. Hakan Türkçapar

GİRİŞ

Ruhsal sorunlar ve sıkıntıların sözel iletişim, zaman zaman da imgesel ve yaşantısal yöntemlerle azaltmaya dönük olarak gerçekleştirilen profesyonel yardım ve destek sürecine psikoterapi adı verilir. Modern psikoterapi tarihinin Sigmund Freud'un geliştirdiği psikanalitik psikoterapi yöntemi ile başladığını söyleyebiliriz. Psikanalitik yöntem aynı zamanda kendisinden sonraki psikoterapi uygulamaları için de bir örnek model oluşturmuştur. Freud, psikanalitik tedavide serbest çağrışım, rüyaların yorumlanması, hipnoz ve yeniden yapılandırma gibi teknikleri kullanarak hastalarını tedavi etmeye çalışmıştır. Freud'un, psikanalitik terapi sürecinde hastaların çocukluk döneminde yaşanan ve daha sonra bilinçdışına bastırılmış cinsellik ve saldırganlıkla ilgili düşünce, duygu ve isteklerin ele alınıp açığa çıkarılması ve kişiye içgörü kazandırılarak kişiliklerinin yeniden yapılandırılması amaçlanmıştır. Psikanaliz o dönemde çok popüler hâle gelse de varsayımları bilimin deneysel yapısına uygun değildi. Bu nedenle psikolojiyi bilimsel bir temele oturtmak isteyen akademisyenler psikanalizin bu yapısına karşıydılar. Psikolojiyi diğer bilimler gibi gözlem, hipotez oluşturma ve hipotezlerin deneysel olarak test edilmesine dayalı bilimsel temele oturtmak isteyen akademik psikologlar, 1920'lerde davranışçılığı geliştirdiler. Daha sonraki yıllarda davranışçı psikologlar, kuramlarını önce laboratuvar ortamında denek hayvanları ile, daha sonrasında ise insanlar üzerinde yapılan çalışmalarla, psikoloji biliminin

OKUMA ÖNERİLERİ

Bilişsel Terapi ve Duygusal Bozukluklar. (Aaron T. Beck), Litera Yayıncılık.

Kişilik Bozukluklarının Bilişsel Terapisi. (Aaron T. Beck), Litera Yayıncılık.

Bilişsel Terapi ve Uygulamaları. (Robert L. Leahy), Litera Yayıncılık

Bilişsel Davranışçı Terapi: Temelleri ve Ötesi. (J. S. Beck). (Çev.Ed. M. Şahin), Nobel Yayıncılık.

Fark Et Düşün Hisset Yaşa (M. H. Türkçapar), Epsilon Yayıncılık.

İyi Hissetmek. (D. Burns), (Çev. Ed. H. Alp Karaosmanoğlu), Psikonet Yayınları.

Evinizdeki Terapist. (D. Greenberger ve C. A. Padesky). (Çev. Zeynep Armay), Altın Kitaplar Yayınevi.

Evinizdeki Terapist - Klinisyen Elkitabı. (C. A. Padesky ve D. Greenberger), Altın Kitaplar - Bilim Dizisi.

Bilişsel Terapi Temel İlkeler ve Uygulama. (M. H. Türkçapar), Epsilon Yayıncılık.

Bilişsel Terapi Yöntemleri. (Robert L. Leahy), HYB Yayıncılık.

Aşk Asla Yetmez. (Aaron T. Beck), Türk Psikologlar Derneği.

Anksiyete: Çocuklar ve Gençler için Bilişsel Davranışçı Terapi. (Paul Stallard). (Çev. Yusuf Yasin Gümüş, Vahdet Görmez), Akademisyen Kitabevi.

Bilişsel Davranışçı Çift ve Aile Terapisi - Klinisyenler için Kapsamlı Bir Rehber. (Frank M. Dattilio), Psikoterapi Enstitüsü.

Depresyon: Klinik Uygulamada Bilişsel Davranışçı Terapi, (M. H. Türkçapar), Epsilon Yayıncılık.

Depresyondan Çıkış Yolu (M. Hakan Türkçapar), Epsilon Yayıncılık.

Kriz Durumlarında Bilişsel Davranışçı Stratejiler. (Frank M. Dattilio ve A. Freeman), Litera Yayıncılık.

İyi Düşün İyi Hisset: Çocuklar ve Ergenler için Bilişsel Davranışçı Terapi Uygulamaları ve Alıştırmaları. (Paul Stallard), Say Yayınları.

Çocuklar ve Ergenler İçin Bilişsel Davranışçı Terapi-Temel İlkeler ve Teknikler. (Oya Sorias), Nobel Yayıncılık.

KAYNAKLAR

Bandura, A. (1977). Self-efficacy: Toward a unifying theory of behavioral change. *Psychological Review, 84*(2), 191-215.

Bandura, A. (1982). Self-efficacy mechanism in human agency. *American Psychologist, 37*(2), 122-147.

Beck, A. T. (1979). *Cognitive therapy and the emotional disorders.* Penguin.

Beck, J. S. (2005). *Cognitive therapy for challenging problems: What to do when the basics don't work.* New York: Guilford Press.

Beck, J. S. (2011). *Cognitive behavior therapy: Basics and beyond*. (2nd. Ed.). New York: The Guilford Press.

Beck, A. T., Emery, G., & Greenberg, R. L. (1985). *Anxiety disorders and phobias: A cognitive perspective.* New York: Basic Books.

Beck, A. T., Rector, N. A., Stolar, N., & Grant, P. (2009). *Schizophrenia: Cognitive theory, research, and therapy.* New York: Guilford Press.

Beck, A. T., Rush, A., Shaw, B., & Emery, G. (1979). *Cognitive therapy of depression.* New York: The Guilford Press.

Beck, A. T., & Weishaar, M. (1989). Cognitive therapy. In A. Freeman, K. M. Simon, L. E. Beutler & H. Arkowitz (Eds.), *Comprehensive handbook of cognitive therapy.* (pp. 21-36). New York: Plenum Press.

Beck, A. T., & Weishaar, M. (2012). Bilişsel terapi. İçinde R. J. Corsini ve D. Wedding (Edi.) *Modern psikoterapiler*. (s. 421-470). İstanbul: Kaknüs Yayınları.

Burger, J. M. (2016). *Kişilik.* (Çev. İ. D. E. Sarıoğlu), (1. Basım). İstanbul: Kaknüs Yayınları.

Butler, A. C., & Beck, J. S. (2000). Cognitive therapy outcomes: A review of meta-analyses. *Journal of the Norwegian Psychological Association, 37*(1), 1-9.

Chao, R. C. L. (2015). *Counseling psychology: An integrated positive psychological approach.* New York: John Wiley & Sons.

Dattilio, F. M., & Freeman, A. (1992). Introduction to cognitive therapy, In A. Freeman, & F. M. Dattilio (Eds.). C*omprehensive casebook of cognitive therapy.* (pp. 3-11). New York: Springer.

DeRubeis, R. J., Webb, C. A., Tang, T. Z., & Beck, A. T. (2010). Cognitive therapy. In K. S. Dobson (Eds.), *Handbook of cognitive behavioral therapies.* (pp. 277-316), (3rd ed.). New York: Guilford Press.

Dobson, K. S., & Dozois, D. J. A. (2010). Historical and philosophical bases of the cognitive-behavioral therapies. In K. S. Dobson (Eds.), *Handbook of cognitive behavioral therapies.* (pp. 3-38), (3rd ed.). New York: Guilford Press.

Dryden, W., & Branch, R. (2008). *Fundamentals of rational emotive behaviour therapy: A training handbook.* Chichester, West Sussex: John Wiley & Sons.

Dryden, W., & Mytton, J. (2005). *Four approaches to counselling and psychotherapy.* New York: Routledge.

Ellis, A. (1994). *Reason and emotion in psychotherapy*, revised. New York: Birch Lane.

Ellis, A. (2012). Akılcı duygusal davranış terapisi. İçinde R. J. Corsini ve D. Wedding (Edi.) *Modern psikoterapiler*. (s. 299-357). İstanbul: Kaknüs Yayınları.

Ellis, A., & Dryden, W. (2007). *The practice of rational emotive behavior therapy*. New York: Springer

Fall, K. A., Holden, J. M., & Marquis, A. (2004). *Theoretical models of counseling and psychotherapy.* New York and Hove: Taylor & Francis.

Farrell, J. M., Reiss, N., & Shaw, I. (2016). *Şema terapi klinisyenin rehberi*. (Çev. S. Alkan). İstanbul: Psikonet.

Foa, E. B., & Kozak, M. J. (1986). Emotional processing of fear: exposure to corrective information. *Psychological bulletin, 99*(1), 20-35.

Foreman, E., & Pollard, C. (2011). *Introducing cognitive behavioural therapy (CBT): A practical guide.* London: Icon Books Ltd.

Freeman, A. (1992). The development of treatment conceptualizations in cognitive therapy. In A. Freeman, & F. M. Dattilio (Eds.). *Comprehensive casebook of cognitive therapy.* (pp. 13-23). Boston, MA: Springer.

Freeman, A., Pretzer, J., Fleming, B., & Simon, K. M. (1990). *Clinical applications of cognitive therapy.* New York: Plenum Press.

Greenberger, D. ve Padesky, C. A. (2010). *Evinizdeki terapist.* (Çev. Z. Armay). (5. Basım). İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.

Jones, M. C. (1924). A laboratory study of fear: The case of Peter. *Pedagogical Seminary, 31,* 308-315. https://psychclassics.yorku.ca/Jones/

Kellogg, S. H., & Young, J. E. (2008). *Cognitive therapy. Twenty-first century psychotherapies: Contemporary approaches to theory and practice*, 43-79. New York: John Wiley & Sons Inc

Köroğlu, E. ve Türkçapar, H. (2009). *Psikoterapi yöntemleri.* (1. Basım). Ankara: HYB Yayıncılık.

Kuyken, W., & Beck, A. T. (2007). Cognitive therapy. In (Ed. C. Freeman & M. Power) *Handbook of Evidence-based Psychotherapies: A Guide for Research and Practice*, (pp.15-40). Chichester: Wiley.

Leahy, R. L. (2010). *Bilişsel terapide direncin aşılması.* (Çev. Ed. T. Özakkaş). İstanbul: Litera Yayıncılık.

MacLaren, C., & Freeman, A. (2007). Cognitive behavior therapy model and techniques. In T. Ronnen & A. Freeman (Eds.) *Cognitive behavior therapy in clinical social work practice*. (pp. 25-44). New York: Springer.

Mahoney, M. J. (Ed.). (2004). *Cognitive and constructive psychotherapies: Theory, research and practice.* New York: Springer Publishing Company.

Miller, P. H. (2008*). Gelişim psikolojisi kuramları.* (Çev. Z. Gültekin). Ankara, İstanbul: İmge.

Özdel, K. (2015). Dünden bugüne bilişsel davranışçı terapiler: Teori ve uygulama. *Türkiye Klinikleri J Psychiatry-Special Topics, 8*(2), 10-20.

Piaget, J. (1999). *Çocukta zihinsel gelişim*. (Çev. H. Portakal), İstanbul: Cem Yayınevi.

Plotnik, R. (2009). *Psikolojiye Giriş* (Çev. T. Geniş). İstanbul: Kaknüs Yayınları.

Powers, Y. O., & Kalodner, C. R. (2016). Cognitive behavior theories. In D. Capuzzi & M. D. Stauffer (Eds.). *Counseling and psychotherapy: Theories and interventions.* New York: John Wiley & Sons.

Reinecke, M. A., & Freeman, A. (2003). Cognitive therapy. In. (Ed A. S. Gurman & S. B. Messer). *Essential psychotherapies: Theory and practice*. (pp. 223-271). New York: Guilford.

Schultz, D. P., & Schultz, S. E. (2007). *Modern psikoloji tarihi.* (Çev. Y. Aslay). İstanbul: Kaknüs Yayınları.

Smith, E. E., Nolen-Hoeksema, S., Fredrickson, B., Loftus, G. R., Bem, D. J., & Maren, S. (2012). *Psikolojiye giriş*. İstanbul: Arkadaş Yayınevi.

Sommers-Flanagan, J., & Sommers-Flanagan, R. (2015). *Counseling and psychotherapy theories in context and practice: Skills, strategies, and techniques*. New York: John Wiley & Sons.

Sudak, D. M. (2006). *Cognitive behavioral therapy for clinicians.* Pennsylvania: Lippincott Williams & Wilkins.

Tolman, E. C. (1948). Cognitive maps in rats and men. *Psychological Review, 55,* 189-208.

Türkçapar, M. H. (2007). *Bilişsel terapi temel ilkeler ve uygulama.* (1. Basım). Ankara: HYB Yayıncılık.

Türkçapar, M. H., & Sargın, A. E. (2012). Bilişsel davranışçı psikoterapiler: tarihçe ve gelişim. *Bilişsel Davranışçı Psikoterapi ve Araştırmalar Dergisi, 1*(1), 7-14.

Watson J. B., & Rayner, R. (1920). Conditioned Emotional Reactions. *Journal of Experimental Psychology 3*(1), 1-14.

Yıldız, M. A. (2020). Bilişsel terapi, İçinde, (Editörler: Z. Karataş ve Y. Yavuzer), *Psikolojik Danışma ve Psikoterapi Kuramları: Örnek Uygulamalarla Temel ve Güncel Kuramlar* (s. 313-349). Ankara: Pegem Akademi.

https://beckinstitute.org/about-beck/team/leadership/#toggle-id-1

Görsellerin Kaynakları

Aaron T. Beck'in fotoğrafı "*http://psyberia.ru/data/1807"* adresinden elde edilmiştir [Elde edilme tarihi: 7 Kasım 2020].

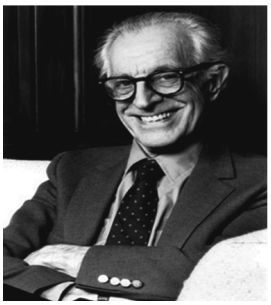
Aaron Temkin Beck-Albert Ellis'in fotoğrafı http://www.fenichel.com/Beck-Ellis.shtml adresinden elde edilmiştir [Elde edilme tarihi: 05 Aralık 2020].

BÖLÜM 2

AKILCI DUYGUSAL DAVRANIŞ TERAPİSİ

Seher Olga Güriz

ALBERT ELLIS (1913-2007)

Albert Ellis 1913 yılında Pitsburgh-ABD'de üç çocuklu Yahudi bir ailenin en büyük çocuğu olarak doğmuş ve dört yaşında ailesiyle birlikte New York'a taşınmıştır. Çocukluk yılları sahip olduğu fiziksel hastalıklar, uzun süreli hastane yatışları ve ebeveynlerinin ilgisiz sayılabilecek tutumları nedeniyle güçlüklerle dolu geçmiştir. Annesinin psikiyatrik rahatsızlığı ve babasının iş seyahatleri nedeniyle kardeşlerinin sorumluluğunu erken yaşlarda üstlenmek zorunda kalmıştır. Küçük yaşlardan itibaren yaşadığı güçlüklerle baş edebilmek için kendince stratejiler geliştirmeye çalıştığı ve sonraları bu stratejilerden yola çıkarak otobiyografik öyküler kaleme aldığı bilinmektedir. Gençlik yıllarından itibaren felsefeyle ilgilenmiş ve bu alanda okumalar yapmıştır. Özellikle Stoa felsefesi başta olmak üzere çok sayıda antik ve modern felsefe okulundan etkilenmiştir. Daha sonra merak sardığı psikoloji alanı okumaları ile kuramını zenginleştirmiştir. Gençlik döneminde yaşadığı kaygı sorunları, özellikle karşı cinsle ilişkisindeki tutukluğu aşmak üzere kendince bazı maruz bırakma ve alıştırma denemeleri yapmış; bu sorunlarının üzerinden gelmeyi başarmıştır. Bunlar daha

Dryden, W., DiGiuseppe, R., & Neenan, M. (2003). A primer on rational emotive behavior therapy (2nd ed.). Champaign: Research Press.

Rational emotive behaviour therapy theoretical developments (ed. Windy Dryden) (2005) New York: Taylor&Francis e-Library.

KAYNAKLAR

Backx, W. (2012). The distinction between quantitative and qualitative dimensions of emotions: Clinical implications. *J Rat-Emo Cognitive-Behav Ther*, *30*, 25–37.

Bridges, R. K., & Roig, M. (1997). Academic procrastination and irrational thinking: a re-examination with context controlled. *Personality and Individual Differences*, *22*(6),941-44.

Chang, E. C., & D'Zurilla, T. J. (1996). Irrational beliefs as predictors of anxiety and depression in a college population. *Person Individ Diff*, *20*(2),215-9.

Craciun, A. (2012). Rational-emotive psychotherapy techniques: Brief description. *Romanian Journal of Experimental Applied Psychology*, *3*(2), 12-20.

David, D., Cotet, C., Matu, S., Mogoase, C., & Stefan, S. (2018). 50 years of rational-emotive and cognitive-behavioral therapy: A systematic review andmeta-analysis. *J. Clin. Psychol*, *74*,304-318.

David, D., Szentagotai, A., Eva, K., & Macavei, B. (2005). A synopsis of rational-emotive behavior therapy (REBT); Fundamental and applied research. *Journal of Rational-Emotive & Cognitive-Behavior Therapy*, *23*(3),175-221.

Davison, G. C., & Zighelboim, V. (1987). Irrational beliefs in the articulated thoughts of college students with social anxiety. *Journal of Rational-Emotive Therapy*, *5*(4),238-254.

DiGiuseppe, R. (1996). The natural of irrational and rational beliefs: Progress in rational emotive behavior therapy. *Journal of Rational-Emotive & Cognitive-Behavior Therapy*, *14*(1), 5-28.

DigiUseppe, R., Doyle, K., Dryden, W., & Backx, W. (2017). *Rasyonel duygucu davranışçı terapi uygulamacısının bir klavuzu (Ed. ve çev. Murat Artıran)*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık.

DiGiuseppe, R., Leaf, R., & Linscott, J. (1993). The therapeutic relationship in rational emotive therapy: some preliminary data. *Journal of Rational-Emotive & Cognitive-Behavior Therapy*, *11*(4), 223-33.

Dryden, W. (2012). The ''ABCs'' of REBT I: A preliminary study of errors and confusions in counselling and psychotherapy textbooks. *J Rat-Emo Cognitive-Behav Ther,* 30, 133–172.

Dryden, W., & Neenan, M. (2004). *The rational emotive behavioural approach to therapeutic change.* London: SAGE Publications Ltd.

Dryden, W., David, D., & Ellis, A. (2010). Rational emotive behavior therapy. K. S. Dobson in *Handbook of Cognitive-Behavioral Therapies 3rd ed.* (s. 226-276). New York: The Guilford Press.

Dryden, W., DiGiuseppe, R., & Neenan, M. (2003). *A Primer on rational emotive behavior therapy (2nd ed.)*. Champaign: Research Press.

Dryden, W. (1990). Albert Ellis: An efficient and passionate life. E. P. Heppner in, *Pioneers in Counselling & Development: Personal and Professional Perspectives* (s. 67-71). Alexandria: American Association for Counselling and Development.

Dryden, W. (1999). *Rational emotive behavioral counselling in action (2nd ed.)*. London: SAGE Publications Ltd.

Dryden, W. (2005). 'The cream cake made me eat it': an introduction to the ABC theory of REBT. in *Rational Emotive Behaviour Therapy Theoretical Developments (ed. Windy Dryden)* (s. 1-21). New York: Taylor&Francis e-Library.

Dryden, W., & Branch, R. (2008). *The fundamentals of rational emotive behaviour therapy.* Chichester: John Wiley&Sons Ltd.

Dryden, W., & Mytton, J. (1999). *Four approaches to counselling and psychotherapy.* New York: Routledge.

Dryden, W., & Still, A. (1998). REBT and rationality: Philosophical approaches. *Journal of Rational-Emotive & Cognitive-Behavior Therapy*, *16*(2), 77-99.

Ellis, A. (1980). Rational-emotive therapy and cognitive behavior therapy: similarities and differences. *Cognitive Therapy and Research*, *4*(4),325-340.

Ellis, A. (1980). Rational-emotive therapy and cognitive behavior therapy: similarities and differences. *Cognit Ther Res, 4*(4), 325-40.

Ellis, A. (1984). The essence of RET. *Journal of Rational Emotive Therapy*, *2*, 19-25.

Ellis, A. (1991). The revised ABC's of rational-emotive therapy (RET). *Journal of Rational-Emotive & Cognitive-Behavior Therapy*, *9*(3), 139-172.

Ellis, A. (1996). The humanism of rational emotive behavior therapy and other cognitive behaviortherapies. *Journal of Humanistic Education and Development*, *35*, 69-88.

Ellis, A. (2001). *Overcoming destructive beliefs, feelings and behaviors.* New York: Prometheus Books.

Ellis, A. (2008). *Kendinizi daha iyi hissedin, daha iyi olun, daha iyi kalın (Çev. S. Kunt Akbaş)*. Ankara: HYB Yayıncılık (Orijinal basım tarihi 2001).

Ellis, A., & DiGiuseppe, R. (1993). Are in appropriate or dysfunctional feelings in rational-emotive therapy qualitative or quantitative? *Cognitive Therapy and Research*, *17*(5), 471-477.

Ellis, A., & Dryden, W. (1997). *The practise of rational emotive behavior therapy.* New York: Springer Publishing Company.

Ellis, A., Abrams, M., & Abrams, L. D. (2009). *Personality theories: Critical perspectives.* Thousand Oaks: Sage Publications.

Engels, G. I., Garnefski, N., & Diekstra, R. F. (1993). Efficacy of rational-emotive therapy: A quantitative analysis. *Consulting and Clinical Psychology*, *61*(6), 1083-1090.

Fives, C. J., Kong, G., Fuller, R. J., & DiGiuseppe, R. (2011). Anger, aggression, and irrational beliefs in adolescents. *Cogn Ther Res,* 35, 199–208.

Harris, S., Davies, M., & Dryden, W. (2006). An experimental test of a core rebt hypothesis: Evidence that irrational beliefs lead to physiological as well as psychological arousal. *J Rat-Emo Cognitive Behav Ther*, 24(2):101-11.

Hyland, P., & Boduszek, D. (2012). A unitary or binary model of emotions: a discussion on a fundamental difference between cognitive therapy and rational emotive behaviour therapy. *Journal of Humanistics & Social Sciences*, *1*(1), 49-61.

Lyons, L. C., & Woods, P. J. (1991). The efficacy of rational-emotive therapy: a quantitative review of the outcome research. *Clinical Psychology Review*, *11*, 357-369.

Macavei, B. (2005). The role of ırrational beliefs in the rational emotive behavior theory of depression. *Journal of Cognitive and Behavioral Psychotherapies*, *5*(1), 73-81.

Montgomary, G. H., David, D., DiLorenzo, T. A., & Schnur, J. B. (2007). Response expectancies and ırrational beliefs predict exam-related distress. *Rat-Emo Cognitive Behav Ther*, *25*(1),17-34.

Mukangi, A. (2010). Rational emotive behavioural therapy (REBT): A critical review. *The Journal of Language, Technology & Entrepreneurship in Africa*, *2*(1),54-65.

Ruth, W. (1992). Irrational thinking in humans: an evolutionary proposal for Ellis' genetic postulate. *Journal of Rational-Emotive & Cognitive-Behavior Therapy*, *10*(1), 3-19.

Spörrle, M., Strobel, M., & Tumasjan, A. (2010). On the incremental validity of irrational beliefs to predict subjective well-being while controlling for personality factors. *Psicothema*, *22*(4),543-8.

Thyer, B. A., Papsdorf, J. D., & Kilgore, S. A. (1983). Relationship between ırrational thinking and psychiatric symptomatology. *The Journal of Psychology*, *113*, 31-34.

Toohey, M. J. (2019). REBT and anger disorders. W. Dryden, & M. E. Bernard in, *REBT with Diverse Client Problems and Populations* (s. 65-81). Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-030-02723-0_4.

Visla, A., Grosse Holtforth, M., & David, D. (2015). Descriptive/inferential cognitive processes and evaluative cognitive processes: relationships among each other and with emotional distress. *J Rat-Emo Cognitive-Behav Ther*, *33*(2), 148–159.

Ziegler, D. (2000). Basic assumptions concerning human nature undelying rational emotive behavior therapy (REBT) personality theory. *Journal of Rational-Emotive & Cognitive-Behavior Therapy*, *18*(2),67-85.

Ziegler, D. J. (2002). Freud, Rogers and Ellis: A comparative theoretical analysis. *Journal of Rational-Emotive & Cognitive-Behavior Therapy*, *20*(2), 75-91.

Görselin Kaynağı

https://albertellis.org/ 30.12. 2020 tarihinde indirilmiştir.

BÖLÜM 3

MINDFULNESS TEMELLİ BİLİŞSEL TERAPİ

Zümra Atalay

ZINDEL V. SEGAL (1956-...), J. MARK G. WILLIAMS (1952-...), JOHN D. TEASDALE (1950-...)

Dr. Zindel V. Segal, Toronto Scarborough Üniversitesi'nde Tanınmış bir psikoloji profesörü ve Bağımlılık ve Akıl Sağlığı Merkezi'ndeki Campbell Ailesi Ruh Sağlığı Araştırma Enstitüsü'nde kıdemli bilim insanıdır. Araştırması, duygudurum bozukluğuna karşı nüks kırılganlığının psikolojik belirtilerini karakterize etmeye yardımcı olmuştur. Depresyonun anlaşılmasına ve tedavisine önemli katkılarından dolayı Douglas Utting Ödülü'ne ve Ontario Ruhsal Bozukluklar Derneği tarafından Umut Ödülü'ne layık görülmüştür. Psikiyatri ve ruh sağlığında mindfulness'a dayalı klinik bakımın uygunluğunu savunmaya devam etmektedir.

J. Mark G. Williams, Klinik Psikoloji Emeritus Profesörü ve Oxford Üniversitesi Linacre Koleji Emeritus Üyesi ve Oxford Mindfulness Merkezi'nin (2008-2013) kurucu direktörüdür. Çalışmasının ana odağı klinik depresyon ve intiharı en iyi nasıl önleyebileceğini anlamaktır. Şimdi emekli olmuş (şu anda gençlerde mindfulness eğitimine odaklanmaktadır), dünya çapında ilgilenen eğitmen adaylarına mindfulness öğretmek, meslektaşları ile mindfulness ve şef-

Segal, Z. V., & Teasdale, J. (2018). *Mindfulness-based cognitive therapy for depression*. Guilford Publications.

Teasdale, J. D., Williams, J. M. G., & Segal, Z. V. (2014). *The mindful way workbook: An 8-week program to free yourself from depression and emotional distress*. Guilford Publications.

Williams, M., Penman, D. (2017). *Farkındalık-Mindfulness.* Pegasus Yayınları.

KAYNAKLAR

Buckman, J. E. J., Underwood, A., Clarke, K., Saunders, R., Hollon, S. D., Fearon, P., & Pilling, S. (2018). Risk factors for relapse and recurrence of depression in adults and how they operate: A four-phase systematic review and meta-synthesis. *Clinical psychology review*, *64*, 13-38.

Crane, R. S., Brewer, J., Feldman, C., Kabat-Zinn, J., Santorelli, S., Williams, J. M. G., & Kuyken, W. (2017). What defines mindfulness-based programs? The warp and the weft. *Psychological medicine*, *47*(6), 990-999.

Crane, R. S., & Kuyken, W. (2013). The implementation of mindfulness-based cognitive therapy: learning from the UK health service experience. *Mindfulness*, *4*(3), 246-254.

Davidson, R. J., Kabat-Zinn, J., Schumacher, J., Rosenkranz, M., Muller, D., Santorelli, S. F., & Sheridan, J. F. (2003). Alterations in brain and immune function produced by mindfulness meditation. *Psychosomatic medicine*, *65*(4), 564-570.

Greenberg J., Reiner K., & Meiran, N. (2012) "Mind the Trap": Mindfulness Practice Reduces Cognitive Rigidity. PLOS one, *7*(5), e36206.

Guidance, N. (2009). Depression in Adults: Recognition and Management. https://www.nice.org.uk/guidance/cg90/resources/depression-in-adults-recognition-and-management-pdf-975742636741.

Hölzel, B.K., Carmody, J., Evans, K,C., Hoge, E.A., Dusek, J.A., Morgan, L., Pitman, R.K., & Lazar S.W. (2010) Stress reduction correlates with structural changes in the amygdala. *Social Cognitive and Affective Neurosciences*, *5*(1), 11-7.

Hölzel B.K., Carmody J., Vangel M., Congleton C., Yerramsetti S.M., Gard T., & Lazar S. W. (2010). Mindfulness practice leads to increases in regional brain gray matter density. Psychiatry Research: Neuroimaging.

Hölzel, B. K., Lazar, S. W., Gard, T., Schuman-Olivier, Z., Vago, D. R., & Ott, U. (2011). How does mindfulness meditation work? Proposing mechanisms of action from a conceptual and neural perspective. *Perspectives on psychological science*, *6*(6), 537-559.

Keng, S. L., Smoski, M. J., & Robins, C. J. (2011). Effects of mindfulness on psychological health: A review of empirical studies. *Clinical psychology review*, *31*(6), 1041-1056.

Kuyken, W., Warren, F. C., Taylor, R. S., Whalley, B., Crane, C., Bondolfi, G., & Segal, Z. (2016). Efficacy of mindfulness-based cognitive therapy in prevention of depressive relapse: an individual patient data meta-analysis from randomized trials. *JAMA psychiatry*, *73*(6), 565-574.

Ma, S. H., & Teasdale, J. D. (2004). Mindfulness-based cognitive therapy for depression: replication and exploration of differential relapse prevention effects. *Journal of consulting and clinical psychology*, *72*(1), 31.

Persons, J. B., & Miranda, J. (1992). Cognitive theories of vulnerability to depression: Reconciling negative evidence. *Cognitive Therapy and Research*, *16*(4), 485-502.

Teasdale, J. D., Moore, R. G., Hayhurst, H., Pope, M., Williams, S., & Segal, Z. V. (2002). Metacognitive awareness and prevention of relapse in depression: empirical evidence. *Journal of consulting and clinical psychology*, *70*(2), 275.

Teasdale, J. D., Segal, Z. V., Williams, J. M. G., Ridgeway, V. A., Soulsby, J. M., & Lau, M. A. (2000). Prevention of relapse/recurrence in major depression by mindfulness-based cognitive therapy. *Journal of consulting and clinical psychology*, *68*(4), 615.

Williams, J. M. G., Barnhofer, T., Crane, C., & Beck, A. T. (2005). Problem solving deteriorates following mood challenge in formerly depressed patients with a history of suicidal ideation. *Journal of abnormal psychology*, *114*(3), 421.

Williams, J. M. G., Duggan, D. S., Crane, C., & Fennell, M. J. (2006).

Mindfulness-Based cognitive therapy for prevention of recurrence of suicidal behavior. *Journal of clinical psychology*, *62*(2), 201-210.

Görsellerin Kaynakları

Guilford Press. Meet our Authors. Erişim adresi https://www.guilford.com/author/Zindel-V-Segal

Guilford Press. Meet our Authors. Erişim adresi https://www.guilford.com/author/Mark-Williams

Guilford Press. Meet our Authors. Erişim adresi https://www.guilford.com/author/John-Teasdale

BÖLÜM 4

METAKOGNİTİF (ÜSTBİLİŞSEL) TERAPİ

Sedat Batmaz

ADRIAN WELLS (1962-...)

Metakognitif (Üstbilişsel) Terapi (MKT) Adrian Wells tarafından geliştirilmiştir. Wells, bu yenilikçi Bilişsel Davranışçı Terapi (BDT) yaklaşımını geliştirmeden önce de zaten alanın en önde gelen isimlerinden biriydi ve bugün için hâlen sıklıkla başvurulan kimi BDT temelli tedavi protokollerinin geliştirilmesinde öncülük etmiştir (Clark ve Wells, 1995). BDT konusunda önemli çalışmaları olan araştırmacılarla birlikte farklı ruhsal bozuklukların tedavisini ele alan çok sayıda kitap bölümü ve makale yazmıştır. Ancak geleneksel BDT tekniklerinin yetersiz kaldığı olgulardan yola çıkarak bunların ötesinde bir yaklaşımın gerekli olduğu konusundaki inancı giderek sağlamlaşmıştır. Wells özellikle işlevsel olmayan, yineleyici nitelikteki olumsuz düşünce örüntüleri ve düşünmenin kontrolü konusunda geleneksel BDT tekniklerinin yeterli faydayı sağlayamadığını düşünmüştür (Wells, 2009). Bu nedenle 1990'lı yılların başından itibaren dikkat süreçleri ve bunların duygular üzerindeki etkilerini ele alan bilişsel psikoloji araştırmalarına yönelmiştir. Wells bu araştırmalarında duyguların özdenetiminde dikkatin rolüne odaklan-

ÖZET

MKT kuramsal dayanağı kuvvetli, kanıta dayalı bir BDT yaklaşımıdır. BDS ve üstbilişsel inanışlar aracılığıyla psikopatolojiyi açıklayabilmektedir. En az BDT yaklaşımları kadar etkili olduğuna dair veriler mevcuttur. Zaman sınırlı ve kısa süreli, bozukluklara özgül veya transdiyagnostik bir bakış açısına izin veren, geleneksel BDT ile benzeşen yönleri olsa da bazı hususlarda önemli farklılar içeren, kendisine özgül teknikleri olan ve geliştirilmeye açık bir terapi yöntemi olan MKT yeni araştırmalarla birlikte giderek daha da ön plana çıkacaktır. Türkiye'de MKT eğitimleri artmakta ve klinikte uygulanması yaygınlaşmaktadır.

OKUMA ÖNERİLERİ

MKT konusunda daha geniş kapsamlı bilgi almak isteyen okurlar Wells'in temel kitaplarına ve alanda kaleme alınmış makalelere başvurabilirler.

MKT eğitimleriyle ile ilgili detaylı bilgi için ise Metakognitif Terapi Enstitüsü'nün internet sitesi ziyaret edilebilir.

KAYNAKLAR

Amir, N., Cashman, L., & Foa, E. B. (1997). Strategies of thought control in obsessive-compulsive disorder. *Behaviour research and therapy*, *35*(8), 775-777.

Angermeyer, M. C., Van Der Auwera, S., Carta, M. G., & Schomerus, G. (2017). Public attitudes towards psychiatry and psychiatric treatment at the beginning of the 21st century: a systematic review and metaanalysis of population surveys. *World Psychiatry*, *16*(1), 50-61.

Antony, M., M., & Barlow, D., H. (2010). *Handbook of assessment and treatment planning for psychological disorders*. Guilford Press.

Bailey, R., & Wells, A. (2016). Is metacognition a causal moderator of the relationship between catastrophic misinterpretation and health anxiety? A prospective study. *Behaviour research and therapy*, *78*, 43-50.

Bailey, R., & Wells, A. (2016). The contribution of metacognitive beliefs and dysfunctional illness beliefs in predicting health anxiety: An evaluation of the metacognitive versus the cognitive models. *Clinical Psychologist*, *20*(3), 129-137.

Batmaz, S. (2014). The conceptual foundations of metacognitive therapy. *Journal of Cognitive-Behavioral Psychotherapy and Research*, *3*(1), 11-17.

Batmaz, S. (2015). Metakognitif terapi: Uygulama ve etkinlik. *Turkiye Klinikleri J Psychiatry-Special Topics*, *8*(2), 33-8.

Beck, A. T. (1976). *Cognitive therapy and the emotional disorders*. New York: International Universities Press.

Beck, A. T., Davis, D. D., & Freeman, A. (Eds.). (2015). *Cognitive therapy of personality disorders*. Guilford Publications.

Beck, A. T., Emery, G., and Greenberg, R. L. (1985). *Anxiety disorders and phobias: A cognitive perspective*. New York: Basic Books.

Beck, J. S. (2020). *Cognitive behavior therapy, Third Edition: Basics and Beyond*. Guilford Publications.

Bennett, H., & Wells, A. (2010). Metacognition, memory disorganization and rumination in posttraumatic stress symptoms. *Journal of anxiety disorders*, *24*(3), 318-325.

Bennett-Levy, J. (2010). *Oxford guide to behavioural experiments in cognitive therapy*. Oxford: Oxford Univ. Press.

Bouman, T. K., & Meijer, K. J. (1999). A preliminary study of worry and metacognitions in hypochondriasis. *Clinical Psychology & Psychotherapy: An International Journal of Theory & Practice*, *6*(2), 96-101.

Brinck, I., & Liljenfors, R. (2013). The developmental origin of metacognition. *Infant and Child Development*, *22*(1), 85-101.

Buck, K. D., Vertinski, M., & Kukla, M. (2018). Metacognitive Reflection and Insight Therapy (MERIT): Application to a long-term therapy case of borderline personality disorder. *American journal of psychotherapy*, *71*(4), 145-154.

Butler, G., Wells, A., & Dewick, H. (1995). Differential effects of worry and imagery after exposure to a stressful stimulus: A pilot study. *Behavioural and Cognitive Psychotherapy*, *23*(1), 45-56.

Callesen, P., Pedersen, M. L., Andersen, C. K., & Wells, A. (2020). Metacognitive therapy for bipolar II disorder: A single case series study. *Neurology, Psychiatry and Brain Research*, *38*, 107-113.

Callinan, S., Johnson, D., & Wells, A. (2015). A randomised controlled study of the effects of the attention training technique on traumatic stress symptoms, emotional attention set shifting and flexibility. *Cognitive Therapy and Research*, *39*(1), 4-13.

Capobianco, L., & Wells, A. (2018). Letter to the editor: Metacognitive therapy or metacognitive training: What's in a name?. *Journal of behavior therapy and experimental psychiatry*, *59*, 161.

Capobianco, L., Heal, C., Bright, M., and Wells, A. (2019). What comes first, metacognition or negative emotion: a test of temporal precedence. *Front. Psychol*.

Capobianco, L., Reeves, D., Morrison, A. P., & Wells, A. (2018). Group metacognitive therapy vs. mindfulness meditation therapy in a transdiagnostic patient sample: a randomised feasibility trial. *Psychiatry research*, *259*, 554-561.

Cartwright-Hatton, S., & Wells, A. (1997). Beliefs about worry and intrusions: The Meta-Cognitions Questionnaire and its correlates. *Journal of anxiety disorders*, *11*(3), 279-296.

Castonguay, L. G., Constantino, M. J., & Beutler, L. E. (2019). *Principles of change: How psychotherapists implement research in practice*. New York, NY: Oxford University Press.

Clark, D. M., & Wells, A. (1995). A cognitive model of social phobia. In *Social phobia: Diagnosis, assessment and treatment*. New York, The Guilford Press. pp. 69-93.

Davey, G. C., & Wells, A. (Eds.). (2006). *Worry and its psychological disorders: Theory, assessment and treatment*. John Wiley & Sons.

Davidson, K. M. (2008). Cognitive–behavioural therapy for personality disorders. *Psychiatry*, *7*(3), 117-120.

Dimaggio, G., & Attinà, G. (2012). Metacognitive interpersonal therapy for narcissistic personality disorder and associated perfectionism. *Journal of Clinical Psychology*, *68*(8), 922-934.

Dimaggio, G., Carcione, A., Salvatore, G., Nicolò, G., Sisto, A., & Semerari, A. (2011). Progressively promoting metacognition in a case of obsessive compulsive personality disorder treated with metacognitive interpersonal therapy. *Psychology and Psychotherapy: Theory, Research and Practice*, *84*(1), 70-83.

Dimaggio, G., Montano, A., Popolo, R., & Salvatore, G. (2015). *Metacognitive interpersonal therapy for personality disorders: A treatment manual*. Routledge.

Dimaggio, G., Semerari, A., Carcione, A., Nicolō, G., & Procacci, M. (2007). *Psychotherapy of personality disorders: Metacognition, states of mind and interpersonal cycles*. Routledge.

Dimsdale, J. E. (2008). Psychological stress and cardiovascular disease. *Journal of the American College of Cardiology*, *51*(13), 1237-1246.

Fergus, T. A., & Bardeen, J. R. (2016). The attention training technique: a review of a neurobehavioral therapy for emotional disorders. *Cognitive and Behavioral Practice*, *23*(4), 502-516.

Fisher, P. L., & Wells, A. (2005). Experimental modification of beliefs in obsessive–compulsive disorder: A test of the metacognitive model. *Behaviour research and Therapy*, *43*(6), 821-829.

Fisher, P., & Wells, A. (2009). *Metacognitive therapy: Distinctive features*. Routledge.

Flavell, J. H. (1979). Metacognition and metacognitive monitoring: a new area of cognitive-developmental inquiry. *Am. Psychol. 34,* 906–911.

Gascoine, L., Higgins, S., & Wall, K. (2017). The assessment of metacognition in children aged 4–16 years: a systematic review. *Review of Education*, *5*(1), 3-57.

Gkika, S., & Wells, A. (2015). How to deal with negative thoughts? A preliminary comparison of detached mindfulness and thought evaluation in socially anxious individuals. *Cognitive Therapy and Research*, *39*(1), 23-30.

Gündüz, A., Gündoğmus, İ., Sertçelik, S., Engin, B. H., İşler, A., Çipil, A., ... & Sungur, M. Z. (2019). Validity and reliability of cognitive attentional syndrome-1 questionnaire. *Psychiatry Investigation*, *16*(5), 355-362.

Güneysu, İ., Batmaz, S., Akpınar Aslan, & Güneysu, S. (2020). Obsesif kompülsif bozukluğun üstbilişsel değerlendirilmesi: düşünce kaynaşması ölçeği, ritüeller hakkındaki inanışlar ölçeği ve durdurma işaretleri ölçeği'nin Türkçe versiyonlarının geçerlilik ve güvenilirliği. *Journal of Cognitive-Behavioral Psychotherapy and Research*, doi: 10.5455/JCBPR.103888

Gwilliam, P., Wells, A., & Cartwright Hatton, S. (2004). Dose meta cognition or responsibility predict obsessive–compulsive symptoms: a test of the metacognitive model. *Clinical Psychology & Psychotherapy: An International Journal of Theory & Practice*, *11*(2), 137-144.

Hayes, S. C., & Hofmann, S. G. (Eds.). (2018). *Process-based CBT: The science and core clinical competencies of cognitive behavioral therapy*. New Harbinger Publications.

Holeva, V., Tarrier, N., & Wells, A. (2001). Prevalence and predictors of acute stress disorder and PTSD following road traffic accidents: Thought control strategies and social support. *Behavior Therapy*, *32*(1), 65-83.

Hölzel, B. K., Lazar, S. W., Gard, T., Schuman-Olivier, Z., Vago, D. R., & Ott, U. (2011). How does mindfulness meditation work? Proposing mechanisms of action from a conceptual and neural perspective. *Perspectives on psychological science*, *6*(6), 537-559.

Hubble, M. A., Duncan, B. L., & Miller, S. D. (1999). *The heart and soul of change: What works in therapy*. American Psychological Association.

Huhn, M., Tardy, M., Spineli, L. M., Kissling, W., Förstl, H., Pitschel-Walz, G., ... & Leucht, S. (2014). Efficacy of pharmacotherapy and psychotherapy for adult psychiatric disorders: a systematic overview of meta-analyses. *JAMA psychiatry*, *71*(6), 706-715.

Hutton, P., Morrison, A. P., Wardle, M., & Wells, A. (2014). Metacognitive therapy in treatment-resistant psychosis. *Behavioural and cognitive psychotherapy*, *42*, 166-185.

James, S. L., Abate, D., Abate, K. H., Abay, S. M., Abbafati, C., Abbasi, N., ... & Abdollahpour, I. (2018). Global, regional, and national incidence, prevalence, and years lived with disability for 354 diseases and injuries for 195 countries and territories, 1990–2017: a systematic analysis for the Global Burden of Disease Study 2017. *The Lancet*, *392*(10159), 1789-1858.

Johnson, S. U., Hoffart, A., Nordahl, H. M., & Wampold, B. E. (2017). Metacognitive therapy versus disorder-specific CBT for comorbid anxiety disorders: a randomized controlled trial. *Journal of anxiety disorders*, *50*, 103-112.

Kazantzis, N., Deane, F. P., Ronan, K. R., & L'Abate, L. (Eds.). (2005). *Using homework assignments in cognitive behavior therapy*. Routledge.

Kivimäki, M., & Steptoe, A. (2018). Effects of stress on the development and progression of cardiovascular disease. *Nature Reviews Cardiology*, *15*(4), 215-229.

Knowles, M. M., & Wells, A. (2018). Single dose of the attention training technique ıncreases resting alpha and beta-oscillations in frontoparietal brain networks: A randomized controlled comparison. *Frontiers in psychology*, *9*, 1768. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2018.01768

Kowalski, J., Wypych, M., Marchewka, A., & Dragan, M. (2019). Neural correlates of cognitive-attentional syndrome: an fMRI study on repetitive negative thinking ınduction and resting state functional connectivity. *Frontiers in Psychology*, *10*, 648. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2019.00648

Kuyken, W., Padesky, C. A., & Dudley, R. (2008). The science and practice of case conceptualization. *Behavioural and Cognitive Psychotherapy*, *36*(6), 757-768.

Kyu, H. H., Abate, D., Abate, K. H., Abay, S. M., Abbafati, C., Abbasi, N., ... & Abdollahpour, I. (2018). Global, regional, and national disability-adjusted life-years (DALYs) for 359 diseases and injuries and healthy life expectancy (HALE) for 195 countries and territories, 1990–2017: a systematic analysis for the Global Burden of Disease Study 2017. *The Lancet*, *392*(10159), 1859-1922.

Lambert, M. J. (1992). Psychoterapy outcome research: Implications for integrative and eclectic therapists. In J. C. Norcross & M. R. Goldfried (Eds.), *Handbook of psychotherapy integration* (pp. 94–129) New York: Basic Books.

Lobban, F., Haddock, G., Kinderman, P., & Wells, A. (2002). The role of metacognitive beliefs in auditory hallucinations. *Personality and individual Differences*, *32*(8), 1351-1363.

Ludvik, D., & Boschen, M. J. (2015). Cognitive restructuring and detached mindfulness: Comparative impact on a compulsive checking task. *Journal of Obsessive-Compulsive and Related Disorders*, *5*, 8-15.

MacLeod, C. M. (1991). Half a century of research on the Stroop effect: an integrative review. *Psychological bulletin*, *109*(2), 163-203.

Mathews, A., & Macleod, C. (1985). Selective processing of threat cues in anxiety states. *Behaviour research and therapy*, *23*(5), 563-569.

Mathews, A., & MacLeod, C. (1986). Discrimination of threat cues without awareness in anxiety states. *Journal of abnormal psychology*, *95*(2), 131-138.

Mathews, A., May, J., Mogg, K., & Eysenck, M. W. (1990). Attentional bias in anxiety: selective search or defective filtering? *J. Abnorm. Psychol.* 99, 166–173.

McEvoy, P. M., Graville, R., Hayes, S., Kane, R. T., & Foster, J. K. (2017). Mechanisms of change during attention training and mindfulness in high trait-anxious individuals: A randomized controlled study. *Behavior therapy*, *48*(5), 678-694.

Mellings, T. M., & Alden, L. E. (2000). Cognitive processes in social anxiety: The effects of self-focus, rumination and anticipatory processing. *Behaviour research and therapy*, *38*(3), 243-257.

Miller, S. D., Duncan, B. L., & Hubble, M. A. (1997). Escape from Babel: Toward a unifying language for psychotherapy practice. *New York: W. W. Norton & Co.*

Miller, W. R., & Rollnick, S. (2012). *Motivational interviewing: Helping people change*. Guilford press.

Morrison, A. P., Gumley, A. I., Schwannauer, M., Campbell, M., Gleeson, A., Griffin, E., & Gillan, K. (2005). The Beliefs about Paranoia Scale: preliminary validation of a metacognitive approach to conceptualizing paranoia. *Behavioural and Cognitive Psychotherapy*, *33*(2), 153-164.

Murray, J., Theakston, A., & Wells, A. (2016). Can the attention training technique turn one marshmallow into two? Improving children's ability to delay gratification. *Behaviour research and therapy*, *77*, 34-39.

Myers, S. G., & Wells, A. (2005). Obsessive-compulsive symptoms: the contribution of metacognitions and responsibility. *Journal of Anxiety Disorders*, *19*(7), 806-817.

Myers, S. G., Fisher, P. L., & Wells, A. (2009). Metacognition and cognition as predictors of obsessive-compulsive symptoms: A prospective study. *International Journal of Cognitive Therapy*, *2*(2), 132-142.

Nassif, Y., & Wells, A. (2014). Attention training reduces intrusive thoughts cued by a narrative of stressful life events: A controlled study. *Journal of clinical psychology*, *70*(6), 510-517.

Nolen-Hoeksema, S., & Morrow, J. (1993). Effects of rumination and distraction on naturally occurring depressed mood. *Cognition & Emotion*, *7*(6), 561-570.

Norcross, J. C., & Goldfried, M. R. (2019). *Handbook of psychotherapy integration*. New York, NY: Oxford University Press.

Nordahl, H. M., & Wells, A. (2019a). Metacognitive therapy of early traumatized patients with borderline personality disorder: a phase-II baseline controlled trial. *Frontiers in psychology*, *10*, 1694. https://dx.doi.org/10.3389%2Ffpsyg.2019.01694

Nordahl, H., & Wells, A. (2017). Testing the metacognitive model against the benchmark CBT model of social anxiety disorder: Is it time to move beyond cognition?. *PloS one*, *12*(5), e0177109. https://doi.org/10.1371/journal.pone.0177109

Nordahl, H., & Wells, A. (2019b). Measuring the Cognitive Attentional Syndrome Associated with Emotional Distress: Psychometric Properties of the CAS-1. *International Journal of Cognitive Therapy*, *12*(4), 292-306.

Nordahl, H., Nordahl, H. M., Hjemdal, O., & Wells, A. (2017). Cognitive and metacognitive predictors of symptom improvement following treatment for social anxiety disorder: A secondary analysis from a randomized controlled trial. *Clinical psychology & psychotherapy*, *24*(6), 1221-1227.

Nordahl, H., Ødegaard, I. H., Hjemdal, O., & Wells, A. (2019). A test of the goodness of fit of the generic metacognitive model of psychopathology symptoms. *BMC psychiatry*, *19*(1), 1-9.

Normann, N., & Morina, N. (2018). The efficacy of metacognitive therapy: a systematic review and meta-analysis. *Frontiers in psychology*, *9*, 2211. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2018.02211

Normann, N., van Emmerik, A. A., & Morina, N. (2014). The efficacy of metacognitive therapy for anxiety and depression: A meta-analytic review. *Depression and anxiety*, *31*(5), 402-411.

Obsessive Compulsive Cognitions Working Group. (2001). Development and initial validation of the obsessive beliefs questionnaire and the interpretation of intrusions inventory. *Behaviour Research and Therapy*, *39*(8), 987-1006.

Oğuz, G., & Batmaz, S. (2020). Transdiyagnostik bilişsel davranışçı yaklaşıma göre psikopatolojik süreçlerin değerlendirilmesi: Bilişsel ve davranışçı süreçler ölçeği'nin Türkçe sürümünün geçerliliği ve güvenilirliği. *Journal of Cognitive-Behavioral Psychotherapy and Research*, *9*(3), 173-186.

Papageorgiou, C., & Wells, A. (1998). Effects of attention training on hypochondriasis: A brief case series. *Psychological Medicine*, *28*(1), 193-200.

Papageorgiou, C., & Wells, A. (2000). Treatment of recurrent major depression with attention training. *Cognitive and Behavioral Practice*, *7*(4), 407-413.

Papageorgiou, C., & Wells, A. (2001). Metacognitive beliefs about rumination in recurrent major depression. *Cognitive and Behavioral Practice*, *8*(2), 160-164.

Papageorgiou, C., & Wells, A. (2001). Positive beliefs about depressive rumination: Development and preliminary validation of a self-report scale. *Behavior Therapy*, *32*(1), 13-26.

Papageorgiou, C., & Wells, A. (Eds.). (2004). *Depressive rumination: Nature, theory and treatment*. John Wiley & Sons.

Patel, T., Mansell, W., & Veale, D. (2015). The cognitive behavioural processes questionnaire: a preliminary analysis within student, mixed clinical and community samples and the identification of a core transdiagnostic process. *Cognitive Therapy and Research*, *39*(2), 193-203.

Persons, J. B. (2012). *The case formulation approach to cognitive-behavior therapy*. New York: Guilford Press.

Philipp, R., Kriston, L., Kühne, F. *et al.* (2020).Concepts of Metacognition in the Treatment of Patients with Mental Disorders. *J Rat-Emo Cognitive-Behav Ther 38*, 173–183.

Philipp, R., Kriston, L., Lanio, J., Kühne, F., Härter, M., Moritz, S., & Meister, R. (2019). Effectiveness of metacognitive interventions for mental disorders in adults—A systematic review and meta analysis (METACOG). *Clinical psychology & psychotherapy*, *26*(2), 227-240.

Rochat, L., Manolov, R., & Billieux, J. (2018). Efficacy of metacognitive therapy in improving mental health: A meta-analysis of single-case studies. *Journal of clinical psychology*, *74*(6), 896-915.

Ruscio, A. M., & Borkovec, T. D. (2004). Experience and appraisal of worry among high worriers with and without generalized anxiety disorder. *Behaviour research and therapy*, *42*(12), 1469-1482.

Sadock, B. J., Sadock, V. A., & Ruiz, P. (2017). *Kaplan & Sadock's comprehensive textbook of psychiatry*. Philadelphia: Wolters Kluwer.

Schaeuffele, C., Schulz, A., Knaevelsrud, C., Renneberg, B., & Boettcher, J. (2021). CBT at the crossroads: The rise of transdiagnostic treatments. *International Journal of Cognitive Therapy, 14*(1), 86-113.

Semerari, A., Colle, L., Pellecchia, G., Buccione, I., Carcione, A., Dimaggio, G., ... & Pedone, R. (2014). Metacognitive dysfunctions in personality disorders: correlations with disorder severity and personality styles. *Journal of Personality Disorders*, *28*(6), 751-766.

Shea, S. C. (2016). *Psychiatric interviewing E-Book: The art of understanding: A practical guide for psychiatrists, psychologists, counselors, social workers, nurses, and other mental health professionals*. Elsevier Health Sciences.

Siegle, G. J., Ghinassi, F., & Thase, M. E. (2007). Neurobehavioral therapies in the 21st century: Summary of an emerging field and an extended example of cognitive control training for depression. *Cognitive therapy and research*, *31*(2), 235-262.

Solem, S., Håland, Å. T., Vogel, P. A., Hansen, B., & Wells, A. (2009). Change in metacognitions predicts outcome in obsessive–compulsive disorder patients undergoing treatment with exposure and response prevention. *Behaviour research and therapy*, *47*(4), 301-307.

Song, H., Fang, F., Arnberg, F. K., Mataix-Cols, D., de la Cruz, L. F., Almqvist, C., ... & Valdimarsdóttir, U. A. (2019). Stress related disorders and risk of cardiovascular disease: population based, sibling controlled cohort study. *BMJ, 365,* I1255. https://doi.org/10.1136/bmj.l1255

Spada, M. M., Caselli, G., & Wells, A. (2009). Metacognitions as a predictor of drinking status and level of alcohol use following CBT in problem drinkers: a prospective study. *Behav. Res. Ther.,* 47, 882–886.

Spada, M. M., Mohiyeddini, C., & Wells, A. (2008). Measuring metacognitions associated with emotional distress: factor structure and predictive validity of the metacognitions questionnaire 30. *Personal. Individ. Differ., 45*, 238–242.

Spada, M. M., Moneta, G. B., & Wells, A. (2007). The relative contribution of metacognitive beliefs and alcohol expectancies to drinking behaviour. *Alcohol Alcohol. 42*, 567–574.

Spada, M. M., Zandvoort, M., & Wells, A. (2007). Metacognitions in problem drinkers. *Cognitive Therapy and Research*, *31*(5), 709-716.

Sun, X., Zhu, C., and So, S. H. W. (2017). Dysfunctional metacognition across psychopathologies: a meta-analytic review. *Eur. Psychiatry, 45*, 139–153.

Tarrier, N., & Johnson, J. (Eds.). (2015). *Case formulation in cognitive behaviour therapy: The treatment of challenging and complex cases*. Routledge.

Thielsch, C., Andor, T., & Ehring, T. (2015). Metacognitions, intolerance of uncertainty and worry: An investigation in adolescents. *Personality and Individual Differences*, *74*, 94-98.

Tosun, A. ve Irak, M. (2008). Üstbiliş ölçeği-30'un Türkçe uyarlaması, geçerliği, güvenirliği, kaygı ve obsesif-kompülsif belirtilerle ilişkisi. *Turk Psikiyatri Dergisi*, *19*(1), 67-80.

Valmaggia, L. R., Bouman, T. K., & Schuurman, L. (2007). Attention training with auditory hallucinations: A case study. *Cognitive and Behavioral Practice*, *14*(2), 127-133.

Vogel, P. A., Hagen, R., Hjemdal, O., Solem, S., Smeby, M. C., Strand, E. R., ... & Wells, A. (2016). Metacognitive therapy applications in social anxiety disorder: an exploratory study of the individual and combined effects of the attention training technique and situational attentional refocusing. *Journal of Experimental Psychopathology*, *7*(4), 608-618.

Wampold, B. E. (2019). *Psychotherapy relatıonshıps that work*. Oxford University Press US.

Wells, A. (1990). Panic disorder in association with relaxation induced anxiety: An attentional training approach to treatment. *Behavior therapy*, *21*(3), 273-280.

Wells, A. (1994). *Attention and emotion: A clinical perspective*. Erlbaum.

Wells, A. (1997). *Cognitive therapy of anxiety disorders: A practice manual and conceptual guide*. John Wiley & Sons.

Wells, A. (2000). *Emotional disorders and metacognition: Innovative cognitive therapy*. John Wiley & Sons.

Wells, A. (2005). Detached mindfulness in cognitive therapy: A metacognitive analysis and ten techniques. *Journal of rational-emotive and cognitive-behavior therapy*, *23*(4), 337-355.

Wells, A. (2009). *Metacognitive therapy for anxiety and depression*. New York: Guilford Press.

Wells, A. (2013). Advances in metacognitive therapy. *International Journal of Cognitive Therapy*, *6*(2), 186-201.

Wells, A. (2019a). Breaking the cybernetic code: Understanding and treating the human metacognitive control system to enhance mental health. *Frontiers in Psychology*, *10*, 2621. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2019.02621

Wells, A. (2019b). The advanced use of detached mindfulness. Pre-congress skills based workshop presented at the 4th International Conference on Metacognitive Therapy, Prague, Czech Republic, 30 April-2 May, 2019.

Wells, A., & Carter, K. (1999). Preliminary tests of a cognitive model of generalized anxiety disorder. *Behaviour Research and Therapy*, *37*(6), 585-594.

Wells, A., & Carter, K. (2001). Further tests of a cognitive model of generalized anxiety disorder: Metacognitions and worry in GAD, panic disorder, social phobia, depression, and nonpatients. *Behavior therapy*, *32*(1), 85-102.

Wells, A., & Cartwright-Hatton, S. (2004). A short form of the metacognitions questionnaire: properties of the MCQ-30. *Behaviour research and therapy*, *42*(4), 385-396.

Wells, A. & Nordahl, H. (2019). Developing greater skill & understanding in the use of meta-level discourse in MCT. Pre-congress skills based workshop presented at the 4th International Conference on Metacognitive Therapy, Prague, Czech Republic, 30 April-2 May, 2019.

Wells, A., & Papageorgiou, C. (1995). Worry and the incubation of intrusive images following stress. *Behaviour Research and Therapy*, *33*(5), 579-583.

Wells, A., & Papageorgiou, C. (1998). Relationships between worry, obsessive–compulsive symptoms and meta-cognitive beliefs. *Behaviour research and therapy*, *36*(9), 899-913.

Wells, A., & Papageorgiou, C. (1998). Social phobia: Effects of external attention on anxiety, negative beliefs, and perspective taking. *Behavior therapy*, *29*(3), 357-370.

Wells, A., & Roussis, P. (2014). Refraining from intrusive thoughts is strategy dependent: A comment on Sugiura, et al. and a preliminary informal test of detached mindfulness, acceptance, and other strategies. *Psychological reports*, *115*(2), 541-544.

Wells, A., Gwilliam, P., & Cartwright-Hatton, S. (2001). *The Thought Fusion Instrument (TFI)*. Manchester, UK: University of Manchester.

Wells, A., McNicol, K., Reeves, D., Salmon, P., Davies, L., Heagerty, A., ... & Capobianco, L. (2018). Improving the effectiveness of psychological interventions for depression and anxiety in the cardiac rehabilitation pathway using group-based metacognitive therapy (PATHWAY Group MCT): study protocol for a randomised controlled trial. *Trials*, *19*(1), 1-12.

Wells, A., White, J., & Carter, K. (1997). Attention training: Effects on anxiety and beliefs in panic and social phobia. *Clinical Psychology & Psychotherapy: An International Journal of Theory and Practice*, *4*(4), 226-232.

Williams, J. M. G., Watts, F. N., MacLeod, C., & Mathews, A. (1988). *Cognitive psychology and emotional disorders*. Chichester, UK: Wiley.

Winter, L., Alam, M., Heissler, H. E., Saryyeva, A., Milakara, D., Jin, X., ... & Kahl, K. G. (2019). Neurobiological mechanisms of metacognitive therapy–an experimental paradigm. *Frontiers in Psychology*, *10*, 660. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2019.00660

Wittchen, H. U., Jacobi, F., Rehm, J., Gustavsson, A., Svensson, M., Jönsson, B., ... & Fratiglioni, L. (2011). The size and burden of mental disorders and other disorders of the brain in Europe 2010. *European neuropsychopharmacology*, *21*(9), 655-679.

Yılmaz, A. E., Sungur, M. Z., Konkan, R. ve Şenormancı, Ö. (2014). Ruminasyonla ilgili üstbiliş ölçeklerinin klinik ve klinik olmayan Türk örneklemlerindeki psikometrik özellikleri. *Türk Psikiyatri Dergisi*, *25*, 1-11.

Yilmaz, A. E., Gencoz, T., & Wells, A. (2011). The temporal precedence of metacognitions in the development of anxiety and depression symptoms in the context of life-stress: a prospective study. *J. Anxiety Disord. 25*, 389–396.

Görselin Kaynağı

https://mct-institute.co.uk/conferences/

BÖLÜM 5

ŞEMA TERAPİ

Bahar Köse

JEFFREY E. YOUNG (1950-...)

9 Mart 1950 doğumlu Jeffrey E. Young, Şema Terapi'nin (ŞT), Şema Terapi Enstitüsü'nün öncüsü ve kurucusudur. Yale Üniversitesi'nde lisans öğrenimine, Pennsylvania Üniversitesi'nde ise yükseköğrenimine devam etmiştir. Young geniş bir teorik alt yapıya sahiptir. Doktora sonrası araştırmasını Beck ile bilişsel terapi üzerine yapmış, 1980'lerin başındaysa Bilişsel Terapiler Merkezi'nin yöneticiliğini üstlenmiştir. O zamanlarda hâlihazırda depresyon üzerine bilişsel tedavi modeli geliştirilmiş (Beck, Rush, Shaw ve Emery, 1979), kaygı modeli için de klinik çalışmalara devam edilmektedir. Yirmi seanstan düşük bir uygulamayla oluşturulmuş bir tedavi planı içinde, diğer birçok klinisyenin yaşadığı gibi Young'ın zihni de kısa süreli tedaviye cevap vermeyen hastalarla meşguldür (Vreeswijk, Broersen ve Nadort, 2012). Klinikte gözlemlediği zorluklar üzerinden tedavi stratejileri geliştirmeye ve karmaşık, mücadele gerektiren vakalarla klinik gözlemlerine dayanarak şema modelini kendi hastalarıyla kullanmaya başlamıştır. 1984'de, kendi analiz ve çalışmalarına dayanarak "Kişilik Bozukluğu ve Zor Hastalar için Bilişsel Terapi" başlıklı ilk seminerini vermiştir (Vreeswijk vd., 2012). Buradaki bilgiler daha sonra ŞT ile ilgili ilk yayına dâhil

KAYNAKLAR

Aghayousefi, A., Amirpour, B., Alipour, A., Zare, H., & Badri, A. (2016). The effectiveness of Schema Therapy in decrease anger and hostility among male veterans with chronic posttraumatic stress disorder. *Hormozgan Medical Journal, 20*(2), 119-126.

Anlı, İ., Can, Y. ve Evren, C. (2017). Erkek alkol kullanım bozukluğu hastalarında patolojik narsisizmin erken dönem uyumsuz şemaların gelişimi üzerindeki etkisi. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar-Current Approaches in Psychiatry, 9*(1), 63-74.

Arıcı, Ö. E., Köse Karaca, B. ve Köse Dönmez, B. (baskıda). Fibromiyalji Sendromu tanısı alan ve almayan hastaların erken dönem uyumsuz şemalar açısından karşılaştırılması. *Klinik Psikoloji Dergisi*. Erişim adresi https://www.klinikpsikoloji.org/baskida/

Arntz, A ve van Genderen, H. (2013). *Sınır kişilik bozukluğu için şema terapi*. (Çev. Şaşıoğlu, M.). İstanbul: Psikonet Yayınları.

Arntz, A. ve Jacob, G. (2016). *Uygulamada şema terapi: Şema mod yaklaşımına giriş rehberi*. (Çev. Soygüt, G.). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Arntz, A., Klokman, J., & Sieswerda, S. (2005). An experimental test of the schema mode model of borderline personality disorder. *Journal of Behavior Therapy and Experimental Psychiatry, 36*(3), 226–239.

Atalay, H., Atalay, F., Karahan, D., & Çalışkan, M. (2008). Early maladaptive schemas activated in patients with obsessive compulsive disorder: A cross-sectional study. *International Journal of Psychiatry in Clinical Practice, 12*(4), 268–279.

Aytaç, M., Köse Karaca, B., & Karaosmanoğlu, H. A. (2020). Turkish adaptation of the short schema mode inventory. *Clinical Psychology & Psychotherapy*, *27*(3), 1-18.

Bach, B., Lee, C., Mortensen, E.L., & Simonsen, E. (2016). How do DSM-5 personality traits align with schema therapy constructs? *Journal of Personality Disorder, 30*(4), 502-529.

Bach, B., Lockwood, G., & Young, J. (2018). A new look at the schema therapy model: Organization and role of early maladaptive schemas. *Cognitive Behaviour Therapy, 47*(4), 328-349.

Balje, A., Greeven, A., van Giezen, A., Korrelboom, K., Arntz, A., & Spinhoven, P. (2016). Group schema therapy versus group cognitive behavioral therapy for social anxiety disorder with comorbid avoidant personality disorder: Study protocol for a randomized controlled trial. *Trials, 17*, 487.

Ball, J. R., Mitchell, P. B., Corry, J. C., Skillecorn, A., Smith, M., & Malhi,G. S. (2006). A Randomized Controlled Trial of Cognitive Therapy for Bipolar Disorder: focus on long term change. *Journal of Clinical Psychiatry*, *67*(2), 277–286.

Ball S. A. & Young, J. E., (2000). Dual focus schema therapy for personality disorders and substance dependence: Case study results. *Cognitive and Behavioral Practice 7*, 270-281.

Bamelis, L.L., Evers, S.M. & Arntz, A. (2012). Design of a multicentered randomized controlled trial on the clinical and cost effectiveness of schema therapy for personality disorders. *BMC Public Health, 12*(75).

Beck, A. T., Rush, A. J., Shaw, B. F., & Emery, G. (1979). *Cognitive Therapy of Depression*. New York:John Wiley.

Bernstein, D., Arntz, A., & deVos, M. (2007). Schema focused therapy in forensic settings: Theoretical model and recommendations for best clinical practice. *International Journal of Forensic Mental Health*, *6*(2), 169-183.

Carter, J. D., McIntosh, V. V., Jordan, J., Porter, J. R., Frampton, M. C., & Joyce, P. R. (2013). Psychotherapy for depression: A randomized clinical trial comparing schema therapy and cognitive behavior therapy. *Journal of Affective Disorders,151*(2), 500-505.

Cecero, J. J., Nelson, J. D., & Gillie, J. M. (2004). Tools and tenets of schema therapy: Toward the construct validity of the early maladaptive schema questionnaire–research version (EMSQ-R). *Clinical Psychology and Psychotherapy, 11*(5), 344-357.

Cockram, D. M., Drummond, P. D., & Lee, C. W. (2010). Role and treatment of early maladaptive schemas in Vietnam veterans with PTSD [electronic version]. *Clinical Psychology and Psychotherapy*.

Çakır, Z. (2007). Antisosyal kişilik bozukluğunda erken dönem uyumsuz şemalar, algılanan ebeveynlik stilleri ve şema sürdürücü başa çıkma davranışları arasındaki ilişkiler: Şema terapi modeli çerçevesinde bir inceleme (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Dattilio, F. M., Edwards, D. J. A., & Fishman, D. B. (2010). Case studies within a mixed methods paradigm: Towards a resolution of the alienation between researcher and practitioner in psychotherapy research. *Psychotherapy: Theory, Research, Practice and Training*, *47*, 427–441.

De Keijser, J. (2004). Gecompliceerde rouw: Diagnostiek en behandeling.*Tijdschrift voor Psychotherapie*, *30*, 100–116.

Farrell, J. M., & Shaw, I. A. (1994). Emotional awareness training: A prerequisite to effective cognitive-behavioral treatment of borderline personality disorder. *Cognitive and Behavioral Practice*, 1(1), 72–92.

Giesen-Bloo, J., van Dyck, R., Spinhoven, P., Tilburg, W., Dirksen, C., Asselt, T., Kremers, I.P., Nadort, M., & Arntz, A. (2006). Outpatient psychotherapy for borderline personality disorder: Randomized trial of schema-focused therapy vs transference-focused psychotherapy. *Archives of General Psychiatry, 63*(6), 649-658.

George, L., Thornton, C., Touyz, S. W., Waller, G., & Beaumont, P. J. (2004). Motivational enhancement and schema-focused cognitive behaviour therapy in the treatment of chronic eating disorders. *Clinical Psychologist*, *8*(2), 81–85.

Gude, T., & Hoffart, A. (2008). Change in interpersonal problems after cognitive agoraphobia and schema-focused therapy versus psychodynamic treatment as usual of inpatients with agoraphobia and Cluster C personality disorders. *Scandinavian Journal of Psychology, 49*(2), 195–199.

Halford, W. K., Bernoth-Doolan, S., & Eadie, K. (2002). Schemata as moderators of clinical effectiveness of a comprehensive cognitive behavioral program for patients with depression or anxiety disorders. *Behavior Modification, 26*(5), 571-593.

Halvorsen, M., Wang, C. E., Eisemann, M., & Waterloo, K. (2010). Dysfunctional attitudes and early maladaptive schemas as predictors of depression: A 9-year follow-up study. *Cognitive Therapy and Research, 34*(4), 368–379.

Hawke, L. D., & Provencher, M. D. (2011). Schema theory and schema therapy in mood and anxiety disorders: A review. *Journal of Cognitive Psychotherapy: An International Quarterly, 25*(4), 257-276.

Heat, G., & Startup, H. (Ed.). (2020). *Creative methods in schema therapy: Advances and innovation in clinical practise*. London: Routledge.

Hoffart, A., Versland, S., & Sexton, H. (2002). Self-understanding, empathy, guided discovery, and schema belief in schema-focused cognitive therapy of personality problems: A process–outcome study. *Cognitive Therapy and Research*, *26*(2), 199–219.

Jacob, G., van Genderen, H. ve Seebauer, L. (2014). *Mod terapisi: Diğer yollardan gitmek yaşam örüntülerini anlamak ve değiştirmek* (2. Baskı). (Ed. Şaşıoğlu, M. ve Çev. Azizlerli, N. ve Soykut, M.). İstanbul: Psikonet Yayınları.

Jakes, S. C., & Rhodes, J. E. (2003). The effect of different components of psychological therapy on people with delusions: Five experimental single cases. *Clinical Psychology and Psychotherapy*, *10*, 302–315.

Karaosmanoğlu, H. A. (2016). *Eyvah kötü bir şey olacak*. İstanbul: Psikonet Yayınları.

Karaosmanoğlu, H. A. (2019). *Hepsini istiyorum hemen istiyorum*. (Ed. Köse Karaca, B.). İstanbul: Psikonet Yayınları.

Karaosmanoğlu, H. A. (2020,28-30 May). *Coping with chaos: Schemas and modes during the COVİD-19 crisis.* (Conference workshop) International Society of Schema Therapy Virtual Conference, Denmark, Copenhagen, https://schematherapysociety.org/Day-3-2020-ISST-Virtual-Summit

Karaosmanoğlu, H. A., Soygüt, G., & Kabul, A. (2011). Psychometric properties of the Turkish Young compensation inventory. *Clinical Psychology and Psychotherapy, 20*(2), 171-179.

Körük, S., & Özabacı, N. (2018). Effectiveness of schema therapy on the treatment of depressive disorders: A meta-analysis. *Current Approaches in Psychiatry, 10*(4), 470-480.

Köse, B. (2009). *Erken yaş dönemi uyumsuz şemaları ve dengeli bütünleşme ayrışma modeli ile psikolojik sağlık arasındaki ilişki* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Köse Karaca, B. (2014). The effects of young schema domains, young maladaptive coping styles, and young parenting styles on working alliance among supervisors, therapists, and the clients (Unpublished doctoral dissertation). Middle East Technical University, Ankara.

Köse Karaca, B. (2015). Süpervizör, terapist ve hasta üçlüsünde terapötik ittifak ve etkileyen faktör olarak şema kavramı: Bir vaka üzerinden analiz. *Ayna Klinik Psikoloji Dergisi, 2*(2), 13-38.

Köse Karaca, B. ve Ateş, N. (2019). Yaygın kaygı bozukluğu ve öfke kontrol probleminde şema terapiyi kullanmak: Bir vaka üzerinden anlatım. *Ayna Klinik Psikoloji Dergisi, 6*(2), 169-182.

Köse Karaca, B. ve Gürsoy, M. (2019). Mükemmeliyetçiliği şema terapiyle ele almak: Bir vaka üzerinden anlatım. *Ayna Klinik Psikoloji Dergisi, 6*(3), 312-333.

Lawson, R., Waller, G., & Lockwood, R., (2007). Cognitive content and process in eating-disordered patients with obsessive-compulsive features. *Eating Disorders, 8*, 305-310.

Lee, C. W., Taylor, G., & Dunn, J. (1999). Factor structure of the Schema Questionnaire in a large clinical sample. *Cognitive Therapy and Research*, *23*, 441–451.

Martin, R., & Young, J. (2010). *Schema therapy*. K. S. Dobson. (Ed.). Handbook of cognitive-behavioral therapies. New York: Guilford Press.

Morrison, N. (2000). Schema-focused cognitive therapy for complex long-standing problems: A single case study. *Behavioural and Cognitive Psychotherapy*, *28*, 269–283.

Nadort, M., Arntz, A., Smit, J.H., Eikelenboom, M., Spinhoven, P., van Asselt, T., Wensing, M., & van Dyck, R. (2009). Implementation of outpatient schema therapy for borderline personality disorder with versus without crisis support by the therapist outside office hours: A randomized trial. *Behaviour Research and Therapy*, *47*, 961–973.

Norcross, J.C., & Goldfried, M.R. (eds) (1992). *Handbook of Psychotherapy Integration*. New York: Basic Books.

Nicol, A., Mak, A., Murray, K., Walker, I., & Buckmaster, D. (2020). The relationships between early maladaptive schemas and youth mental health: A systematic review. *Cognitive Therapy and Research*, *44*(4), 715-751.doi: 10.1007/s10608-020-10092-6.

Ohanian,V. (2002). Imagery rescripting within cognitive behavior therapy for bulimia nervosa: An illustrative case report. *International Journal of Eating Disorders*, *31*, 352–357.

Ozouni-Davaji, R. B., Farahbakhsh, K., Esmaeily, M., & Kazemi, F. (2018). Effect of couple's schema therapy in decreasing couples' tendency to divorce among divorce-applicant couples. *Journal of Research and Health,8*(1), 21-31.

Pinto-Gouveia, J., Castilho, P., Galhardo, A., & Cunha, M., (2006). Early schemas and social phobia. *Cognitive Therapy Research, 30*, 571-584.

Pilkington, P., Younan, R., & Bishop, A. (2020). Early maladaptive schemas, suicidal ideation, and self-harm: A meta-analytic review. *Journal of Affective Disorders Reports*, *3,* 1-9.

Rafaeli, E., Bernstein, D. P. ve Young, J. (2012). *Şema terapi ayırıcı özellikler*. (Çev. Ed. Karaosmanoğlu, H. A., Çev. Azizlerli, N. ve Şaşıoğlu, M.). İstanbul: Psikonet Yayınları (Orijinal yayın tarihi, 2011).

Riso, L. P., Froman, S. E., Raouf, M., Gable, P., Maddux, R. E., Turini-Santorelli, N., Penna, S., Blandino, J. A., Jacobs, C. H., & Cherry, M. (2006). The long-term stability of early maladaptive schemas. *Cognitive Therapy and Research, 30*(4), 515–529.

Roediger, E. (2015). *Şema terapi nedir? Şema terapinin temellerine modellerine ve uygulanmasına giriş* (1. Baskı). (Çev. Ataman, S.). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Roediger, E. (2020). *Yaşam tuzakları için şema terapi*. (Çev. Gündoğdu, A. ve Çaylak, G.). İstanbul: Psikonet Yayınları.

Sarıtaş-Atalar, D. ve Gençöz, T. (2015). Anne ret algısı ile psikolojik sorunlar arasındaki ilişkide erken dönem uyumsuz şemaların aracı rolü. *Türk Psikiyatri Dergisi, 26*(1), 40-47.

Shaw, I.A., Reiss, N. ve Farrell, J. M. (2015). *Şema terapi: Klinisyenin rehberi*. (Çev. Alkan, E. ve Göral Alkan, S.). İstanbul: Psikonet Yayınları.

Soygüt, G. ve Çakır, Z. (2009). Ebeveynlik biçimleri ile psikolojik belirtiler arasındaki ilişkilerde kişilerarası şemaların aracı rolü: Şema odaklı bir bakış. *Türk Psikiyatri Dergisi, 20*(2), 144-152.

Soygüt, G., Çakır, Z. ve Karaosmanoğlu, A. (2008). Ebeveynlik biçimlerinin değerlendirilmesi: Young ebeveynlik ölçeğinin psikometrik özelliklerine ilişkin bir inceleme. *Türk Psikoloji Yazıları, 11*(22), 17-30.

Soygüt, G., Gülüm, V., & Karaosmanoğlu, H. A. (2020). *Psychometric Properties of the Turkish Young Rygh Avoidance Inventory*. Manuscript submitted for publication.

Soygüt, G., Karaosmanoğlu, A. ve Çakır, Z. (2009). Erken dönem uyumsuz şemaların değerlendirilmesi: Young şema ölçeği kısa form-3'ün psikometrik özelliklerine ilişkin bir inceleme. *Türk Psikiyatri Dergisi, 20*(1), 75-84.

Van Vreeswijk, M., Broersen, J., & Nadort, M. (2012). *The Wiley-Blackwell handbook of schema therapy: Theory, research and practice*. Chichester: Wiley.

Wang, C. E., Halvorsen, M., Eisemann, M., & Waterloo, K. (2010). Stability of dysfunctional attitudes and early maladaptive schemas: A 9-year follow-up study of clinically depressed subjects. *Journal of Behavior Therapy and Experimental Psychiatry, 41*(4), 389–396.

Young, J.E. (1990). *Cognitive therapy for personality disorders: A schema-focused approach*. Sarasota, FL: Professional Resource Press.

Young, J. E. (1999). *Cognitive therapy for personality disorders: A schema-focused approach*. (3rd ed.) Sarasota FL: Professional Resource Press.

Young, J. E., Klosko, J. S., & Weishaar, M. E. (2003). *Schema therapy: A practitioner's guide*. New York: Guilford Press.

Young, J. E., Klosko, J. S. ve Weishaar, M. E. (2013). *Şema terapi*. (Çev. Ed. Özakkaş, T. ve Çev. Soylu, T. V.). İstanbul: Litera Yayıncılık.

Young, J. E. ve Klosko, J. S. (2011). *Hayatı yeniden keşfedin*. (Çev. Ed. Karaosmanoğlu, H. A. ve Tuncer, E.). İstanbul: Psikonet Yayınları (Orijinal yayın tarihi 1993).

Zarbock, G., Loose, C. ve Graaf, P. (2018). *Çocuk ve ergenlerde şema terapi uygulama temelleri.* C. Loose, P. Graaf ve G. Zarbock (Ed.). Çocuk ve ergenler için şema terapi (s. 25-91). (Çev. Azizlerli, N., Yürüker, Y., Şan, İ. G., Koç, Ö. ve Karabuda, Z.). İstanbul: Psikonet Yayınları (Orijinal yayın 2013).

Görselin Kaynağı

Fotoğraf International Society of Schema Therapy resmi sayfasından alınmıştır (https://schematherapysociety.org/ISST)

BÖLÜM 6

KABUL VE KARARLILIK TERAPİSİ

K. Fatih Yavuz, Ahmet Nalbant

STEVEN C. HAYES, PHD (1948-...)

Steven C. Hayes, kendisini Kabul ve Kararlılık Terapisi'nin (Acceptance and Commitment Therapy, ACT[1]) geliştiricilerinden biri (co-developer) olarak adlandırır ve ACT'in gelişiminde Kirk Strosahl, Kelly Wilson ve daha birçok ismin rol oynadığını belirtir (Hayes, 2015). Ancak biz burada hem ACT'in geliştiricilerinden biri olduğu hem de ACT'in felsefi ve bilimsel zeminini oluşturan İşlevsel Bağlamsalcılık (Functional Contextualism) ve İlişkisel Çerçeve Kuramı'nın (Relational Frame Theory) gelişiminde öncü rol oynadığı için sadece Steven Hayes'in yaşam öyküsünden bahsedeceğiz.

Steven C. Hayes, hâlen Nevada Üniversitesi Psikoloji Bölümü'nde Psikoloji Profesörü olarak çalışmaktadır. Dr. Hayes, 40'ın üzerinde kitapta yazar olarak yer alırken, kendisinin 550'den fazla bilimsel yayını bulunmaktadır. Dr. Hayes henüz gençken psikolojiye olan ilgisini "Bilimi baştan aşağı insancıl endişelerle bir araya getirme arzusu" şeklinde ifade etmiştir. Benzer şekilde,

1 Acceptance and Commitment Therapy, tüm dünyada A.C.T. şeklinde değil, isminin harfleri birlikte telaffuz edilerek okunur. Bunun sebebi, terapinin kuramıyla da ilişkili olarak, harekete geçmeyi vurgulaması ve İngilizce'de bu anlama gelen "act" kelimesinin vurgulanmak istemesidir. Bu nedenle metin içerisinde KKT yerine ACT şeklinde kullanılmıştır.

OKUMA ÖNERİLERİ

Hâli hazırda Türkçe'de yayınlanmış birçok ACT kitabı vardır.

ACT'i Kolay Öğrenme başlangıç için okunabilecek klinik bir kitaptır.

İnsan Davranışların ABC'si ACT'in davranışçı ilkelerinin klinikte nasıl ele alındığına dair fikir edinmek isteyenler için dünyaca ünlü bir başvuru kaynağıdır.

Gelişen Genç kitabı ise yine ACT'in ergenlerde uygulanmasına yönelik bilgi edinmek isteyen klinisyenler için faydalı bir rehberdir.

Radikal Değişimler için Kısa Müdahaleler hızlı ve etkin ACT müdahalelerini içeren bir ACT modeli sunmaktadır.

Merkezi ABD'de bulunan ve dünyada ACT yaklaşımını temsil eden Bağlamsal Davranış Bilimleri Derneği'nin Türkiye Temsilciliği 2013 yılından bu yana aktif olarak faaliyetlerini sürdürmektedir. Türkiye temsilciliğinin internet sayfası olan baglamsalbilimler.org adresinden de çok sayıda terapist materyaline ulaşılabilir.

Yine hem klinisyenlerin hem de danışanların faydalanabilmesi için kendi kendine yardım kitaplarının dilimize çevrilme süreci tüm hızıyla devam etmektedir. *Zihninden Çık Hayatına Gir, Mutluluk Tuzağı* ve *Gerçeğin Tokadı* erişkin yaş grubu için; *Gençler için Zihninden Çık Hayatına Gir,* ise gençler için hazırlanmış etkili kendine yardım rehberleridir.

KAYNAKLAR

Bach, P., Gaudiano, B. A., Hayes, S. C., & Herbert, J. D. (2013). Acceptance and commitment therapy for psychosis: intent to treat, hospitalization outcome and mediation by believability. *Psychosis, 5*(2), 166–174.

Barnes-Holmes, Y., McHugh, L., & Barnes-Holmes, D. (2004). Perspective-taking and theory of mind: a relational frame account. *The Behavior Analyst Today, 5*(1), 15.

Biglan, A., & Hayes, S. C. (1996). Should the behavioral sciences become more pragmatic? The case for functional contextualism in research on human behavior. *Applied and Preventive Psychology, 5*(1), 47–57.

Biglan, A. (2015). *The nurture effect: How the science of human behavior can improve our lives and our world.* New Harbinger Publications.

Biglan, A., & Hayes, S. C. (2016). Functional contextualism and contextual behavioral science. In Zettle, R. D., Hayes, S. C., Barnes-Holmes, D., & Biglan, A. (Eds.). *The Wiley Handbook of Contextual Behavioral Science (pp. 37–61)*. John Wiley & Sons.

Blackledge, J. T. (2015). *Cognitive defusion in practice: A clinician's guide to assessing, observing, and supporting change in your client.* New Harbinger Publications.

Burger, J. M. (2004). *Personality.* Wadsworth Publishing Company.

Cassidy, S., Roche, B., & Hayes, S. C. (2011). A relational frame training intervention to raise intelligence quotients: A pilot study. *The Psychological Record, 61*(2), 173–198.

Foody, M., Barnes-Holmes, Y., & Barnes-Holmes, D. (2012). The role of self in acceptance and commitment therapy. In McHugh, L., & Stewart, I. (Eds.). *The Self and Perspective Taking: Contributions and Applications from Modern Behavioral Science (126–142)*. New Harbinger Publications.

French, K., Golijani-Moghaddam, N., & Schröder, T. (2017). What is the evidence for the efficacy of self-help acceptance and commitment therapy? A systematic review and meta-analysis. *Journal of Contextual Behavioral Science, 6*(4), 360–374.

Gloster, A. T., Walder, N., Levin, M., Twohig, M., & Karekla, M. (2020). The Empirical Status of Acceptance and Commitment Therapy: A Review of Meta-Analyses. *Journal of Contextual Behavioral Science, 18,* 181-192.

Harris, R. (2019). *ACT made simple: An easy-to-read primer on acceptance and commitment therapy.* New Harbinger Publications.

Hayes, S. C., Brownstein, A. J., Zettle, R. D., Rosenfarb, I., & Korn, Z. (1986). Rule-governed behavior and sensitivity to changing consequences of responding. *Journal of the Experimental Analysis of Behavior, 45*(3), 237–256.

Hayes, S. C., Hayes, L. J., & Reese, H. W. (1988). Finding the philosophical core: A review of Stephen C. Pepper's world hypotheses: A study in evidence. *Journal of the Experimental Analysis of Behavior, 50*(1), 97.

Hayes, S. C., Strosahl, K. D., & Wilson, K. G. (1999). *Acceptance and commitment therapy: An experiential approach to behavior change.* New York, NY: Guilford Press.

Hayes, S. C., Barnes-Holmes, D., & Roche, B. (2001). *Relational frame theory: A post-Skinnerian account of human language and cognition.* Springer Science & Business Media.

Hayes, S. C., & Wilson, K. G. (2003). Mindfulness: Method and process. *Clinical Psychology: Science and Practice, 10*(2), 161–165.

Hayes, S. C. (2004). Acceptance and commitment therapy, relational frame theory, and the third wave of behavioral and cognitive therapies. *Behavior Therapy, 35*(4), 639–665.

Hayes, S. C. (2005). *Get out of your mind and into your life: The new acceptance and commitment therapy*. New Harbinger Publications.

Hayes, S. C., Luoma, J. B., Bond, F. W., Masuda, A., & Lillis, J. (2006). Acceptance and commitment therapy: Model, processes and outcomes. *Behaviour Research and Therapy, 44*(1), 1–25.

Hayes, S. C., Strosahl, K. D., & Wilson, K. G. (2011). *Acceptance and commitment therapy: The process and practice of mindful change.* Guilford Press.

Hayes, S. C. (2015). *The act in context: The canonical papers of Steven C. Hayes.* Routledge.

Hayes, S. C. (2020, October). *State of the ACT evidence*. Retrieved from http://contextualscience.org/state_of_the_act_evidence

Hughes, S., & Barnes-Holmes, D. (2016). Relational frame theory: The basic account. In Zettle, R. D., Hayes, S. C., Barnes-Holmes, D., & Biglan, A. (Eds.) *The Wiley Handbook of Contextual Behavioral Science (pp. 37–61)*. John Wiley & Sons.

Koerner, K., & Linehan, M. M. (2004). Validation Principles and Strategies. In O'Donohue, W. T., Fisher, J. E., & Hayes, S. C. (Eds.). *Cognitive Behavior Therapy: Applying Empirically Supported Techniques in Your Practice (pp.456-463)*. John Wiley & Sons.

LeJeune, J., & Luoma, J. B. (2019). *Values in Therapy: A Clinician's Guide to Helping Clients Explore Values, Increase Psychological Flexibility, and Live a More Meaningful Life.* New Harbinger Publications.

Masuda, A., Hayes, S. C., Sackett, C. F., & Twohig, M. P. (2004). Cognitive defusion and self-relevant negative thoughts: Examining the impact of a ninety-year old technique. *Behaviour Research and Therapy, 42*(4), 477–485.

McHugh, L., & Reed, P. (2008). Using Relational Frame Theory to build grammar in children with Autistic Spectrum Conditions. *The Journal of Speech and Language Pathology–Applied Behavior Analysis, 3*(1), 60.

McHugh, L., & Stewart, I. (2012). *The self and perspective taking: Contributions and applications from modern behavioral science.* New Harbinger Publications.

McHugh, L. (2015). A contextual behavioural science approach to the self and perspective taking. *Current Opinion in Psychology, 2*, 6–10.

Moran, D. J., Bach, P. A., & Batten, S. V. (2018). *Committed action in practice: a clinician's guide to assessing, planning, and supporting change in your client.* New Harbinger Publications.

Ringen, J., (1998). Radical Behaviorism: B.F. Skinner's Philosophy of Science. In O'Donohue, W., & Kitchener, R. (Eds.). *Handbook of behaviorism (pp. 160-180).* Elsevier.

Ruiz, F. J. (2010). A review of acceptance and commitment therapy (ACT) empirical evidence: Correlational, experimental psychopathology, component and outcome studies. *International Journal of Psychology and Psychological Therapy, 10*(1), 125–162.

Stockton, D., Kellett, S., Berrios, R., Sirois, F., Wilkinson, N., & Miles, G. (2019). Identifying the underlying mechanisms of change during acceptance and commitment therapy (ACT): A systematic review of contemporary mediation studies. *Behavioural and Cognitive Psychotherapy, 47*(3), 332–362.

Strosahl, K. D., Robinson, P. J., & Gustavsson, T. (2012). *Brief interventions for radical change: Principles and practice of focused acceptance and commitment therapy.* New Harbinger Publications.

Villatte, M., Villatte, J. L., & Hayes, S. C. (2015). *Mastering the clinical conversation: Language as intervention.* Guilford Publications.

Walser, R. D., & Westrup, D. (2007). *Acceptance and commitment therapy for the treatment of post-traumatic stress disorder and trauma-related problems: A practitioner's guide to using mindfulness and acceptance strategies.* New Harbinger Publications.

Wilson, K. G. (2009). *Mindfulness for two: An acceptance and commitment therapy approach to mindfulness in psychotherapy.* New Harbinger Publications.

Yavuz, K. F. (2015). Kabul ve kararlılık terapisi (ACT): genel bir bakış. *Türkiye Klinikleri Journal of Psychiatry Special Topics, 8*(2), 21–27.

Zettle, R. D., Hayes, S. C., Barnes-Holmes, D., & Biglan, A. (2016). *The Wiley handbook of contextual behavioral science.* John Wiley & Sons.

Görselin Kaynağı

https://www.unr.edu/psychology/faculty/steven-hayes

BÖLÜM 7

DİYALEKTİK DAVRANIŞ TERAPİSİ

Müge Sargın

MARSHA LINEHAN (1943-...)

"Sevgili Dr. O'Brian, Çok yalnız hissediyorum. Lütfen bana yardım edin. Deniyorsunuz farkındayım, kendimi bir kayığın içinde adadan ayrılmak için kürek çekmeye çalışan biri gibi hissediyorum, ama kayık kıpırdamıyor bile. Ne yapmalıyım? Ne rezalet ama! Buradan nefret ediyorum ancak kendimden daha da çok nefret ediyorum. Keşke ölmüş olsaydım. Sevgiler." (Linehan, 2020, s. 38).

Bu mektuplardan onlarcası ABD, Tulsa'daki bir psikiyatri hastanesi olan Institute of Living'in Thompson Two olarak adlandırılan ve en ağır vakaların bulunduğu servisten Dr. O'Brian adına yıllarca gönderildi.

Mektupları yazan Marsha M. Linehan'ın Dr. O'Brian ile takip ettiği bir vaka değildi; Marsha'nın bizzat kendisi "O" vakaydı. Hayatının baharını en ağır koşullarda tedavi altında olan hastalarla birlikte bir psikiyatri koğuşunda geçiren Marsha'nın öyküsü, kuramcısı olduğu Diyalektik Davranış Terapisinin (DDT) gelişimini öğrenmek için en uygun başlangıç noktası olabilir. Marsha'nın deyimiyle Diyalektik Davranış Terapisi'nin gerçek temelleri bu hastanede atılır.

KAYNAKLAR

Chapman A. L. (2006). Dialectical behavior therapy: current indications and unique elements. *Psychiatry (Edgmont)*, *3*(9), 62–68.

Chapman, A. L., & Dixon-Gordon, K. L. (2020). *Dialectical behavioral therapy* [Kindle DX version]. Erişim adresi Amazon.com.

Courbasson, C., Nishikawa, Y., & Dixon, L. (2012). Outcome of dialectical behaviour therapy for concurrent eating and substance use disorders. *Clinical Psychology & Psychotherapy*, *19*(5), 434-449.

Crowell, S. E., Beauchaine, T. P., & Linehan, M. M. (2009). A biosocial developmental model of borderline personality: Elaborating and extending Linehan's theory. *Psychological Bulletin*, *135*(3), 495-510.

Dimeff, L. A., & Koerner, K. E. (2007). *Dialectical behavior therapy in clinical practice: Applications across disorders and settings*. New York: The Guilford Press.

Dimeff, L., & Linehan, M. M. (2001). Dialectical behavior therapy in a nutshell. *The California Psychologist*, *34*(3), 10-13.

Goldstein, T. R., Fersch-Podrat, R. K., Rivera, M., Axelson, D. A., Merranko, J., Yu, H., ... & Birmaher, B. (2015). Dialectical behavior therapy for adolescents with bipolar disorder: results from a pilot randomized trial. *Journal of Child and Adolescent Psychopharmacology*, *25*(2), 140-149.

Harned, M. S., Korslund, K. E., Foa, E. B., & Linehan, M. M. (2012). Treating PTSD in suicidal and self-injuring women with borderline personality disorder: Development and preliminary evaluation of a dialectical behavior therapy prolonged exposure protocol. *Behaviour research and therapy*, *50*(6), 381-386.

Harned, M. S.; Rizvi, S. L.; Linehan, M. M. (2010*)*. Impact of co-Occurring posttraumatic stress disorder on suicidal women with borderline personality disorder. *American Journal of Psychiatry, 167*(10), 1210–1217.

Koons, C. R., Robins, C. J., Tweed, J. L., Lynch, T. R., Gonzalez, A. M., Morse, J. Q., ... & Bastian, L. A. (2001). Efficacy of dialectical behavior therapy in women veterans with borderline personality disorder. *Behavior therapy*, *32*(2), 371-390.

Linehan, M. (1993). *Cognitive-behavioral treatment of borderline personality disorder*. New York: The Guilford Press.

Linehan, M. M. (2015). *DBT Skills training manual* (2nd ed.). New York, NY: The Guilford Press.

Linehan, M. M. (2020). *Building a life worth living: A memoir*. New York, NY: Random House.

Linehan, M. M., Armstrong, H. E., Suarez, A., Allmon, D., & Heard, H. L. (1991). Cognitive-behavioral treatment of chronically parasuicidal borderline patients. *Archives of general psychiatry*, *48*(12), 1060-1064.

Loue, S. (2008). *The transformative power of metaphor in therapy*. New York, NY: Springer Pub. Co.

Marra, T. (2005). *Dialectical behavior therapy in private practice: A practical and comprehensive guide*. Oakland, CA: New Harbinger Publications.

Maybee J.E. (2016). Hegel's Dialectics. E.N. Zalta (Yay. haz.) *Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Winter 2020 Edition) içinde. Erişim adresi: https://plato.stanford.edu/entries/hegel-dialectics/.

Mehlum, L., Tørmoen, A. J., Ramberg, M., Haga, E., Diep, L. M., Laberg, S., ... & Grøholt, B. (2014). Dialectical behavior therapy for adolescents with repeated suicidal and self-harming behavior: a randomized trial. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent psychiatry*, *53*(10), 1082-1091.

Rathus, J. H., & Miller, A. L. (2002). Dialectical behavior therapy adapted for suicidal adolescents. *Suicide and Life-threatening Behavior*, *32*(2), 146-157.

Rathus, J. H., Berk, M. S., Miller, A. L., & Halpert, R. (2020). Dialectical behavior therapy for adolescents: A review of the research. J. Bedics (Ed.), *The handbook of dialectical behavior therapy* içinde (175-208 ss.). Academic Press.

Rizvi, S. L. (2019). *Chain analysis in dialectical behavior therapy*. New York: The Guilford Press.

Robins, C. J. & Koons, C. R. (2000). The therapeutic relationship in dialectical behavior therapy. A. N. Sabo & L. Havens (Eds.), *The real world guide to psychotherapy practice* içinde (237-266. ss). Cambridge, MA: Harvard University Press.

Safer, D. L., & Jo, B. (2010). Outcome from a randomized controlled trial of group therapy for binge eating disorder: Comparing dialectical behavior therapy adapted for binge eating to an active comparison group therapy. *Behavior therapy*, *41*(1), 106-120.

Sargın, M. (2019). Psikoterapide Metaforlar Ne İşe Yarar? *Psikeart, Sayı 65,* sy. 80

Shearin, E. N., & Linehan, M. M. (1994). Dialectical behavior therapy for borderline personality disorder: Theoretical and empirical foundations. *Acta Psychiatrica Scandinavica*, *89*, 61-68.

Swales, M.A. ve Heard, H.L. (2007). The therapy relationship in dialectical behaviour therapy. P. Gilbert ve R. L. Leahy (Ed.), *The therapeutic relationship in the cognitive behavioral psychotherapies* içinde (185-204. ss.). East Sussex: Routledge.

Swenson, C. R. (2016). *DBT® principles in action: Acceptance, change, and dialectics.* Guilford Press.

Van Dijk, S. (2013). *DBT Made Simple: A Step-by-Step Guide to Dialectical Behavior Therapy*. Oakland, CA: New Harbinger Publications.

Verheul, R., Van Den Bosch, L. M., Koeter, M. W., De Ridder, M. A., Stijnen, T., & Van Den Brink, W. (2003). Dialectical behaviour therapy for women with borderline personality disorder: 12-month, randomised clinical trial in The Netherlands. *The British Journal of Psychiatry*, *182*(2), 135-140.

Görselin Kaynağı

https://www.guilford.com/author/Marsha-M-Linehan

BÖLÜM 8

FONKSİYONEL ANALİTİK PSİKOTERAPİ

Kadir Özdel

ROBERT KOHLENBERG (1938-...) VE MAVIS TSAI (1954-...)

FAP, davranışçı okulun öğretileri üzerine uygulamaları olan iki bilim insanı Kohlenberg ve Tsai tarafından geliştirilmiştir. Kohlenberg ve Tsai çalışmaları boyunca yoğun duyguların yaşandığı terapi süreçlerinden sonra beklenenin ötesinde olumlu değişimler gösteren olgularda bu değişimi neyin sağlamış olabileceğiyle ilgilendiler. Hem yöntemsel davranışçılık hem de Skinner'in temsil ettiği radikal davranışçılık oldukça karmaşık davranışlar hakkında tutarlı açıklamalar sunuyordu. Öte yandan kişilerarası alanda süreğen sorun yaşayan olguların yönetimindeki zorluk ve bu kişilerin tedavilerinde terapist ilişkisinin rolü tüm klinisyenler

KAYNAKLAR

Barber, J. P., Connolly, M. B., Crits-Christoph, P., Gladis, L., & Siqueland, L. (2000). Alliance predicts patients' outcome beyond in-treatment change in symptoms. *Journal of consulting and clinical psychology, 68*(6), 1027.

Beck, J. S. (1995). *Cognitive therapy: Basics and beyond.* 1995. New York: Guilford.

Catania, A. C. (1996). On the origins of behavior structure. *In Advances in Psychology* (Vol. 117, pp. 3-12). North-Holland.

Deitz, S. M. (1978). Current status of applied behavior analysis: Science versus technology. *American Psychologist, 33*(9), 805.

Kanter, J. W., Manbeck, K. E., Kuczynski, A. M., Maitland, D. W., Villas-Bôas, A., & Ortega, M. A. R. (2017). A comprehensive review of research on functional analytic psychotherapy. *Clinical Psychology Review, 58*, 141-156.

Kohlenberg, R. J. & Tsai, M. (1991). *Functional analytic psychotherapy: Creating intense and curative thera-peuticrelationships*. New York: Plenum

Kohlenberg, R. J., & Tsai, M. (1994). Improving cognitive therapy for depression with functional analytic psychotherapy: Theory and case study. *The Behavior Analyst, 17*(2), 305-319.

Mangabeira, V., Kanter, J., & Del Prette, G. (2012). Functional Analytic Psychotherapy (FAP): A review of publications from 1990 to 2010. *International Journal of Behavioral Consultation and Therapy, 7*(2-3), 78.

Martin, D. J., Garske, J. P., & Davis, M. K. (2000). Relation of the therapeutic alliance with outcome and other variables: a meta-analytic review. *Journal of consulting and clinical psychology, 68*(3), 438.

Safran, J. D., & Muran, J. C. (1996). The resolution of ruptures in the therapeutic alliance. *Journal of consulting and clinical psychology, 64*(3), 447.

Wells, A. (2005). Detached mindfulness in cognitive therapy: A metacognitive analysis and ten techniques. *Journal of Rational-Emotive and Cognitive-Behavior Therapy, 23*(4), 337-355.

Tsai, M., Kohlenberg, R. J., & Kanter, J. W. (2010). A functional analytic psychotherapy (FAP) approach to the therapeutic alliance. In J. C. Muran & J. P. Barber (Eds.), The therapeutic alliance: An evidence-based guide to practice (p. 172–190). The Guilford Press.

Tsai, M., Kohlenberg, R. J., Kanter, J. W., Kohlenberg, B., Follette, W. C., & Callaghan, G. M. (2009). *A guide to functional analytic psychotherapy. Awareness, courage, love and behaviorism*. Nueva York: Springer

Görsellerin Kaynakları

https://contextualscience.org/create_extraordinary_interactions_mavis_tsai

http://faculty.washington.edu/fap/

BÖLÜM 9

DAVRANIŞSAL ETKİNLEŞTİRME TERAPİSİ

Çiğdem Günseli Dereboy, Tarık Gandur

PETER M. LEWINSOHN (1930-...)

Peter Lewinsohn hayatını ve Davranışsal Etkinleştirme (DE)[1] yaklaşımını nasıl geliştirdiğini Davranış Değiştirme ve Bilişsel Davranışçı Terapi Ansiklopedisi (*Encyclopedia of Behavior Modification and Cognitive Behavior Therapy)* için yazdığı otobiyografik bir makalede anlatmıştır (Lewinsohn, 2005). Lewinsohn'un hayatı bu otobiyografi üzerinden özetlenecektir.

1930 yılında Almanya'da doğan Lewinsohn 1941 yılında ailesi ile Çin'e göç etmiştir. İkinci Dünya Savaşı boyunca Çin'de yaşayan Lewinsohn 1947 yılında ABD'ye yerleşmiştir. Burada 1951 yılında lisans diplomasını almış 1955 yılında ise klinik psikoloji lisansüstü derecesini bitirmiştir. Aralarında Kansas Devlet Hastanesi, Indiana Üniversitesi Psikiyatri Kliniği'nin de bulunduğu çeşitli üniversite ve hastanelerde çalışan Lewinsohn 1965 yılında Oregon Üniversitesi akademik kadrosuna katılmıştır.

Lewinsohn'a göre, kariyerinde önemli bir diğer dönüm noktası Dr. Arthur Ulene'nin onu depresyon ile ilgili bir televizyon programı yapmaya davet etmesi

1 Behavioral Activation terimi bölüm boyunca Davranışsal Etkinleştirme olarak kullanılmıştır.

nın değerlendirilmesi ve hangi işlevsel olmayan davranışa müdahale edileceğine doğru karar verilmesi önemlidir. Bu nedenle DE terapi süreci genelde danışanın tüm etkinliklerini not ettiği ve bu etkinlerdeki duygudurumunu puanlandırdığı etkinlik çizelgesinin tanıtılması ile başlar. Danışanın bu çizelgeyi sonraki oturuma kadar doldurması istenir. Etkinlik çizelgesinin doldurulmasından sonraki oturumlarda terapist danışan ile birlikte danışanın yapacağı etkinlikleri planlar. Bu aşama, davranışsal etkinleştirmenin planlanma aşamasıdır. Temel olarak DE davranışsal etkinleştirme üzerinden ilerlese de süreç içinde takılmalar, kaçınma vb. durumlar için sorun çözme, beceri eğitimi gibi farklı terapötik stratejiler de DE'de kullanılabilir.

Özetle DE depresyonda hızlı ve öğrenilmesi nispeten kolay, kanıta dayalı bir yaklaşımdır. Bu nedenle son zamanlarda DE temelli farklı terapi formları geliştirilmiş bunların bir kısmı da üçüncü dalga davranışçı yaklaşımlardan etkilenmiş hatta o yaklaşımlar arasında anılmaya başlanmıştır. DE'nin başka sorunlar ile ilgili kullanım alanları genişledikçe daha da gözde bir yaklaşım olacağını düşünmek yanlış olmaz.

OKUMA ÖNERİLERİ

Hopko, D. R., Lejuez, C. W., Ruggiero, K. J., & Eifert, G. H. (2003). Contemporary behavioral activation treatments for depression: procedures, principles, and progress. *Clin Psychol Rev, 23*(5), 699-717.

Kanter, J. W., Manos, R. C., Bowe, W. M., Baruch, D. E., Busch, A. M., & Rusch, L. C. (2010). What is behavioral activation? A review of the empirical literature. *Clin. Psychol. Rev., 30*(6), 608-620.

Martell, C. R., Dimidjian, S., & Herman-Dunn, R. (2010). *Behavioral Activation for Depression: A Clinician's Guide.* Guilford Publications.

Dimidjian, S., Barrera, Jr. M., Martell, C., Muñoz, R. F., & Lewinsohn, P. M. (2011). The origins and current status of behavioral activation treatments for depression. *Annu. Rev. Clin. Psychol.*, *7*, 1-38.

Dimidjian, S., Martell, C. R., Herman-Dunn, R., & Hubley, S. (2014). Behavioral activation for depression. In D. H. Barlow (Ed.), *Clinical handbook of psychological disorders* (pp. 328-364). The Guilford Press.

KAYNAKLAR

Carvalho, J. P., & Hopko, D. R. (2011). Behavioral theory of depression: reinforcement as a mediating variable between avoidance and depression. *J. Behav. Ther. Exp. Psychiatry, 42*(2), 154-162.

Cassar, J., Ross, J., Dahne, J., Ewer, P., Teesson, M., Hopko, D., & Lejuez, C. W. (2016). Therapist tips for the brief behavioural activation therapy for depression - revised (BATD-R) treatment manual practical wisdom and clinical nuance. *Clin Psychol (Aust Psychol Soc), 20*(1), 46-53.

Cuijpers, P., van Straten, A., Andersson, G., & van Oppen, P. (2008). Psychotherapy for depression in adults: a meta-analysis of comparative outcome studies. *J Consult Clin Psychol, 76*(6), 909-922.

Cuijpers, P., van Straten, A., & Warmerdam, L. (2007). Behavioral activation treatments of depression: a meta-analysis. *Clin Psychol Rev, 27*(3), 318-326.

Dimidjian, S., Hollon, S. D., Dobson, K. S., Schmaling, K. B., Kohlenberg, R. J., Addis, M. E., Gallop, R., McGlinchey, J. B., Markley, D. K., Gollan, J. K., Atkins, D. C., Dunner, D. L., & Jacobson, N. S. (2006). Randomized trial of behavioral activation, cognitive therapy, and antidepressant medication in the acute treatment of adults with major depression. *J Consult Clin Psychol, 74*(4), 658-670.

Dimidjian, S., Martell, C. R., Herman-Dunn, R., & Hubley, S. (2014). Behavioral activation for depression. In D. H. Barlow (Ed.), *Clinical handbook of psychological disorders* (pp. 328-364). The Guilford Press.

Dimidjian, S., Barrera, M., Jr, Martell, C., Muñoz, R. F., & Lewinsohn, P. M. (2011). The origins and current status of behavioral activation treatments for depression. *Annu. Rev. Clin. Psychol., 7,* 1-38.

Ekers, D., Webster, L., Van Straten, A., Cuijpers, P., Richards, D., & Gilbody, S. (2014). Behavioural activation for depression; an update of meta-analysis of effectiveness and sub group analysis. *PLoS One, 9*(6), e100100.

Eskin, M. (2009). *Sorun çözme terapisi: Kuram, araştırma, uygulama*. HYB Basım Yayın.

Grosscup, S. J., & Lewinsohn, P. M. (1980). Unpleasant and pleasant events, and mood. *J. Clin. Psychol., 36*(1), 252-259.

Hayes, S. C., Strosahl, K. D., & Wilson, K. G. (1999). *Acceptance and commitment therapy.* Guilford Press.

Hopko, D. R., Robertson, S., & Lejuez, C. W. (2006). Behavioral activation for anxiety disorders. *The Behavior Analyst Today, 7*(2), 212.

Hopko, D. R., Armento, M. E., Robertson, S. M., Ryba, M. M., Carvalho, J. P., Colman, L. K., Mullane, C., Gawrysiak, M., Bell, J. L., McNulty, J. K., & Lejuez, C. W. (2011). Brief behavioral activation and problem-solving therapy for depressed breast cancer patients: randomized trial. *J Consult Clin Psychol, 79*(6), 834-849.

Hopko, D. R., Lejuez, C. W., Ruggiero, K. J., & Eifert, G. H. (2003). Contemporary behavioral activation treatments for depression: procedures, principles, and progress. *Clin Psychol Rev, 23*(5), 699-717.

Huguet, A., Miller, A., Kisely, S., Rao, S., Saadat, N., & McGrath, P. J. (2018). A systematic review and meta-analysis on the efficacy of Internet-delivered behavioral activation. *J Affect Disord, 235, 27-38.* https://doi.org/10.1016/j.jad.2018.02.073

Iddon, J. L., & Grant, L. (2013). Behavioural and Cognitive Treatment Interventions in Depression: An analysis of the Evidence Base. *OJD, 02,* 11-15.

Jacobson, N. S., Dobson, K. S., Truax, P. A., Addis, M. E., Koerner, K., Gollan, J. K., Gortner, E., & Prince, S. E. (1996). A component analysis of cognitive-behavioral treatment for depression. *J. Consult. Clin. Psychol., 64*(2), 295-304.

Jakupcak, M., Roberts, L. J., Martell, C., Mulick, P., Michael, S., Reed, R., Balsam, K. F., Yoshimoto, D., & McFall, M. (2006). A pilot study of behavioral activation for veterans with posttraumatic stress disorder. *J Trauma Stress, 19*(3), 387-391.

Kanter, J. W., Manos, R. C., Bowe, W. M., Baruch, D. E., Busch, A. M., & Rusch, L. C. (2010). What is behavioral activation? A review of the empirical literature. *Clin. Psychol. Rev., 30*(6), 608-620.

Kanter, J. W., Puspitasari, A. J., Santos, M. M., & Nagy, G. A. (2012). Behavioural activation: history, evidence and promise. *Br J Psychiatry, 200*(5), 361-363.

Kazdin, A. E. (1984). *Behavior Modification in Applied Settings*. Dorsey Press.

Lejuez, C. W., Hopko, D. R., Acierno, R., Daughters, S. B., & Pagoto, S. L. (2011). Ten year revision of the brief behavioral activation treatment for depression: revised treatment manual. *Behav. Modif., 35*(2), 111-161.

Lewinsohn, P. (2005). Lewinsohn, Peter M. In M. Hersen (Ed.), *Encyclopedia of Behavior Modification and Cognitive Behavior Therapy: Volume I: Adult Clinical Applications Volume II: Child Clinical Applications Volume III: Educational Applications* (pp. 357-358). SAGE Publications.

Lewinsohn, P. M., Hoberman, H., Teri, L., & Hautzinger, M. (1985). An Integrative Theory of Depression. In S. Reiss, & R. R. Bootzin (Eds.), *Theoretical Issues in Behavior Therapy* (pp 331-359). San Diego, CA: Academic Press.

Lewinsohn, P. M., & Shaffer, M. (1971). Use of home observations as an integral part of the treatment of depression; preliminary report and case studies. *J. Consult. Clin. Psychol., 37*(1), 87-94.

Lewinsohn, P. M., & Talkington, J. (1979). Studies on the Measurement of Unpleasant Events and Relations with Depression. *Appl. Psychol. Meas., 3*(1), 83-101.

Martell, C. R., Dimidjian, S., & Herman-Dunn, R. (2010). *Behavioral Activation for Depression: A Clinician's Guide*. Guilford Publications.

Mazzucchelli, T. G., Kane, R. T., & Rees, C. S. (2010). Behavioral activation interventions for well-being: A meta-analysis. *J Posit Psychol, 5*(2), 105-121.

Pagoto, S., Bodenlos, J. S., Schneider, K. L., Olendzki, B., Spates, C. R., & Ma, Y. (2008). Initial investigation of behavioral activation therapy for co-morbid major depressive disorder and obesity. *Psychotherapy (Chic), 45*(3), 410-415.

Rehm, L. P. (1977). A self-control model of depression. *Behavior Therapy, 8*(5), 787-804.

Simmonds-Buckley, M., Kellett, S., & Waller, G. (2019). Acceptability and efficacy of group behavioral activation for depression among adults: A meta-analysis. *Behav Ther, 50*(5), 864-885.

Snarski, M., Scogin, F., DiNapoli, E., Presnell, A., McAlpine, J., & Marcinak, J. (2011). The effects of behavioral activation therapy with inpatient geriatric psychiatry patients. *Behav Ther, 42(1), 100-108.* https://doi.org/10.1016/j.beth.2010.05.001

Spiegler, M., & Guevremont, D. (2009). *Contemporary Behavior Therapy*. Cengage Learning. http://books.google.com.tr/books?id=iwauXH0eItoC&hl=&source=gbs_api

Sturmey, P. (2009). Behavioral activation is an evidence-based treatment for depression. *Behav Modif, 33(6), 818-829.* https://doi.org/10.1177/0145445509350094

Turner, J. S., & Leach, D. J. (2012). Behavioural activation therapy: Philosophy, concepts, and techniques. *Behaviour Change, 29*(2), 77-96.

Watson, J. B. (1925). *What the nursery has to say about instincts* (412). Worcester, MA, US.

Youngren, M. A., & Lewinsohn, P. M. (1980). The functional relation between depression and problematic interpersonal behavior. *J. Abnorm. Psychol., 89*(3), 333-341.

Görselin Kaynağı

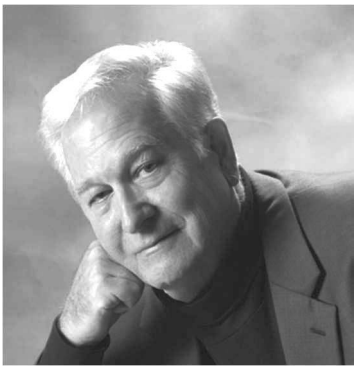
http://www.ori.org/scientists/peter_lewinsohn

BÖLÜM 10

BİLİŞSEL DAVRANIŞÇI SİSTEM ANALİZİ PSİKOTERAPİSİ

M. Hakan Türkçapar - Selin Tutku Tabur

JAMES P. MCCULLOUGH, JR. (1936-...)

James P. McCullough Jr, 1936'da Louisiana, Shreveport Amerika'da doğdu. Annesi ev hanımı, babası bir petrol şirketinde üst düzey yönetici olarak çalışıyordu. McCullough, kendisi 11 yaşındayken doğan kız kardeşi ile birlikte orta gelirli bir ailede büyüdü. 1954 yılının sonbaharında Louisiana Eyalet Üniversitesine girdi ve dört yılın sonunda üniversitesi bitince lise döneminde başlayan dini duygularının etkisiyle Dallas'ta bir Birleşik Methodist kilisesi seminerine başvurdu. 1958 yılının sonbaharında Southern Methodist Üniversitesi'ndeki Perkins İlahiyat Okulu'na (Southern Methodist University Perkins School of Theology) kabul edildi. Buradaki üç yıllık eğitimden sonra üç yıl papaz olarak çalıştı. 1961 yılında okulundan mezun olunca depresif şikâyetleri ve kişilerarası ilişkilerdeki sorunlarını gözden geçirme isteği ile Dr. Henry Oliver ile terapiye başladı. İki yıl süren terapi süreci tamamlandıktan sonra görevinden ayrılmayı düşünmeye başlayan McCullough 1964'te görevinden istifa etti ve o yıl evlendi. Kendi terapi süreci ve terapistiyle olan bağıyla birlikte psikoloji alanını keşfeden McCullough kariyer değiştirerek Georgia Üniversitesi'nin (UGA)

Sayegh, L. & Penberthy J.K. (2016). Group Treatment Manual for Persistent Depression: Cognitive Behavioral Analysis System of Psychotherapy (CBASP) Therapist's Guide. New York: Routledge Press: Taylor & Francis Group.

Schoepf, D., & Neudeck, P. (2011). Cognitive Behavioral Analysis System of Psychotherapy (CBASP): A Disorder- Oriented, Theory-Driven Psychotherapy Method from the "Third Generation" of Behavior Therapy Models, Designed for the Treatment of Chronic Depression. Psychiatric Disorders – *Worldwide Advances,* 87-120. DOI: 10.5772/26058

KAYNAKLAR

Arnow, B. A., Steidtmann, D., Blasey, C., Manber, R., Constantino, M. J., Klein, D., et al. (2013). The relationship between the therapeutic alliance and treatment outcome in two distinct psychotherapies for chronic depression. *Journal of Consulting and Clinical Psychology, 81,* 627-638.

Brakemeier, E. L., Engel, V., Schramm, E., Zobel, I., Schmidt, T., Hautzinger, M., Normann, C. (2011). Feasibility and outcome of cognitive behavioral analysis system of psychotherapy (CBASP) for chronically depressed inpatients: A pilot study. Psychotherapy and Psychosomatics, 80(3), 191-194.

Cinciripini, P.M., Blalock, J.A., Minnix, J.A.,…,Karam-Hage, M. (2010). Effects of an intensive depression-focused intervention for smoking cessation in pregnancy. *Journal of Consulting and Clinical Psychology, 78*(1), 44-54

Constantino, M. J., Laws, H. B., Coyne, A. E., Greenberg, R. P., Klein, D. N., Manber, R.,... Arnow, B. (2016). Change in patients' interpersonal impacts as a mediator of the alliance-outcome association in treatment for chronic depression. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, *84,* 1135–1144.

Cukrowicz, K.C., & Joiner Jr, T.E. (2007). Computer-based intervention for anxious and depressive symptoms in a nonclinical population. *Cognitive Therapy and Research, 31*, 93.

Driscoll, K.A., Cukrowicz, K.C., Lyons Reardon,M., & Joiner, T.E. (2004). *Simple Treatments For Complex Problems A Flexible Cognitive Behavior Analysis System Approach To PsychoTherapy.* New Jersey: Lawrence Erlb Aum Asso Ciates, Publishers.

Drotar, D., & Sturm, L. (1991). Psychosocial influences in the etiology, diagnosis, and prognosis of nonorganic failure to thrive. İçinde H. E. Fitzgerald, B. M. ve M. W. Yogman (Eds.), *Theory and research in behavioral pediatrics, Bölüm 5,* (19–59). Plenum Press

FavoriteT. K.SayeghL.(2010). Cognitive Behavioral Analysis System of Psychotherapy (CBASP): Adapted to group therapy for outpatients. World Congress of Behavioral and Cognitive Therapies, Boston, MA

Hellerstein, D. J. (2008). Review of Treating chronic depression with disciplined personal involvement: Cognitive behavioral analysis system of psychotherapy (CBASP). *Psychotherapy: Theory, Research, Practice, Training, 45*(3), 416–417.

Keller, M.B., McCullough, Jr., J.P., Klein, D.N., Arnow, B.A., Dunner, D.L., Gelenberg, A.J., Markowitz, J.C., Nemeroff, C.B., Russell, J., Thase, M.E., Trivedi, M.H., & Zajecka, J. (2000). A comparison of nefazodone, the cognitive behavioral analysis system of psychotherapy, and their combination for the treatment of chronic depression. *New England Journal of Medicine, 342*, 1462-1470.

Klein, D. N., & Santiago, N. J. (2003). Dysthymia and chronic depression: introduction, classification, risk factors, and course. *Journal of Clinical Psychology. 59*, 807–816.

Klein, D.N., Santiago, N.J. Vivian, D., Arnow, B.A., Blalock, J.A., Dunner, D.L., Kocsis, J.A., Markowitz, J.C., Manber, R., McCullough, Jr., J.P., Rothbaum, B., Rush, A.J., Trivedi, M.H., Thase, M.E., Borian, F.E, Keitner, G.I., Miller, I.W., & Keller, M.B. (2004). Cognitive Behavioral Analysis System of Psychotherapy as a maintenance treatment for chronic depression. *Journal of Consulting and Clinical Psychology, 72,* 681-688.

Kocsis, J. H., Gelenberg, A.J., Rothbaum, B.O., Klein, D.N., Trivedi, M.H., Manber, R., Keller, M.B.,….,Thase, M.E. (2009). Cognitive Behavioral Analysis System of Psychotherapy and Brief Supportive Psychotherapy for Augmentation of Antidepressant Nonresponse in Chronic Depression The REVAMP Trial**.** *Arch Gen Psychiatry.* 66(11):1178-1188.

Kühnen, T., Knappke, F., Otto, T., Friedrich, S., Klein, J.P., Kahl, K.G., ...& Schweiger, U. (2011). Chronic depression: development and evaluation of the Luebeck questionnaire for recording preoperational thinking (LQPT). *BMC Psychiatry, 11*, 199.

McCullough, Jr. J.P. (2000). *Treatment for chronic depression: cognitive behavioral analysis system of psychotherapy (CBASP)*. New York: Guilford Publications

McCullough, Jr. J.P. (2002). *Patient's Manual for CBASP*. New York: Guilford Publications.

McCullough, Jr. J.P. (2003). Treatment for Chronic Depression Using Cognitive Behavioral Analysis System of Psychotherapy (CBASP). *JCLP/In Session, 59*(8), 833–846, doi: 10.1002/jclp.10176.

McCullough, J. (2006). *Treating Chronic Depression with Disciplined Personal Involvement.* United States of America: Springer.

McCullough, Jr., J. P., Schramm, E., & Penberthy, J. K. (2015). *CBASP as a Distinctive Treatment of Persistent Depressive Disorder: CBT Distinctive Feature Series*. London: Routledge Press.

McCullough, Jr., J.P. (2019). *Swimming Upstream: A Story about Becoming Human.* Pittsburg: Dorrance Publishing Co.

Piaget, J. (1954). *The construction of reality in the child.* (M. Cook, Trans.). Basic Books.

Sargin, A. E., Uca, O., Kose, S., & Türkçapar, H. (2018). Reliability, validity, and factorial structure of the Turkish version of the Luebeck Questionnaire for Recording Preoperational Thinking (Turkish LQPT). Psychiatry and Clinical Psychopharmacology, 28(2), 191–198.

Sayegh, L., Locke, K.D., Pistilli, D, Penberthy, J.K., Chachamovich, E., McCullough Jr, J.P., & Turecki, G. (2012). Cognitive Behavioural Analysis System of Psychotherapy for Treatment-Resistant Depression: Adaptation to a Group Modality. *Behavior Change Journal. 29*, 97-108.

Schatzberg, A.F., Rush, A.J., Arnow, B.A., Banks, P.L., Blalock, J.A., Borian, F.E., Howland, R.,…..Keller, M.B. (2005). Chronic depression: medication (nefazodone) or psychotherapy (CBASP) is effective when the other is not. *Arch Gen Psychiatry, 62*(5), 513-20.

Schoepf, D., & Neudeck, P. (2011). Cognitive Behavioral Analysis System of Psychotherapy (CBASP): A Disorder- Oriented, Theory-Driven Psychotherapy Method from the "Third Generation" of Behavior Therapy Models, Designed for the Treatment of Chronic Depression. Psychiatric Disorders – *Worldwide Advances,* 87-120.

Schramm, E., Zobel, I., Dykierek, P., Kech, S., Brakemeier, E.L., Külz, A., & Berger, M. (2011). Cognitive Behavioural Analysis System of Psychotherapy versus Interpersonal Psychotherapy for early-onset chronic depression: a randomized pilot study. *Journal of Affective Disorders, 129(*1-3), 109-116.

Solso, R.L., Maclin, M.K. & Maclin, O.H. (2014). *Bilişsel Psikoloji* (6. Baskı). (A. Ayçiçeği-Dinn, Çev.) İstanbul: Kitapevi

Sperry, L. (2007). Dealing with the spiritual issues of chronically ill clients in the context of couples counseling: a unique application of cognitive behavioral analysis system of psychotherapy (CBASP). The Familiy Journal, *15*(2), 183-7

Strunk, D. R., & DeRubeis, R. J. (2001). Cognitive therapy for depression: A review of its efficacy. *Journal of Cognitive Psychotherapy, 15*(4), 289–297.

Türkçapar, M. H. (2014). *Bilişsel Terapi (*8. Baskı). Ankara: HYB Yayıncılık. Wadsworth, B. (2015). *Piaget'nin Duyuşsal ve Bilişsel Gelişim Kuramı.* (1.Baskı). (Z. Selçuk, Çev.). Ankara: Pegem Akademi.

Yazıcı, O. (2004). Distimi. *Klinik Psikiyatri. 2,* 54-62.

Görsellerin Kaynakları

James McCullough Jr. fotoğrafı: https://psychology.vcu.edu/people/faculty/mccullough.html adresinden elde edilmiştir [Erişim tarihi: 8 Ekim 2020]

Kişiler arası ilişki çarkı: Türkçapar, M.H. (2019). *Farket, Düşün, Hisset, Yaşa*. (1.Basım). İstanbul: Epsilon Yayınevi

BÖLÜM 11

ŞEFKAT ODAKLI TERAPİ

Zeynep Karataş

PAUL RAYMOND GILBERT (1951-...)

Gilbert, 20 Temmuz 1951'de Gambia'da doğmuş ve 1962'de bir İngiliz yatılı okuluna gitmiştir. Hayatının ilk yıllarında Rock gitaristi olmayı düşünmüş ama "Ne yazık ki ortalama bir performansım vardı ve bunun beni çok ileri götürmeyeceğini anladım." diyerek bu idealinden vazgeçmiştir. Kariyerine psikolog olarak devam etmeden önce ekonomi okumak için Wolverhampton Üniversitesi'ne gitmiş ve oradan 1973'te mezun olmuştur. Gilbert, 1975'te Sussex Üniversitesi'nden Deneysel Psikoloji alanında yüksek lisans, ardından 1980'de Edinburgh Üniversitesi'nden Klinik Psikoloji alanında doktora derecesi almıştır. Gilbert, 1993 yılında psikoloji alanına yaptığı katkılardan dolayı İngiliz Psikoloji Derneği üyesi ve 2003 yılında İngiliz Bilişsel ve Davranışçı Psikoterapi Derneği'nin başkanı olmuştur. 2006 yılında, merkezi Birleşik Krallık, Derby'de bulunan Compassionate Mind Foundation'ı (Şefkatli Zihin Vakfı) kurmuştur. 2011 yılında zihinsel sağlık hizmetlerine yaptığı sürekli katkılardan dolayı Britanya İmparatorluğu Nişanı (OBE) ile ödüllendirilmiştir. Gilbert, Derbyshire Healthcare NHS Foundation Trust, Ruh Sağlığı Araştırma Birimi başkanı olmuştur.

KAYNAKLAR

Ashworth, F., Clarke, A., Jones, L., Jennings, C., &, Longworth, C. (2014). An exploration of compassion focused therapy following acquired brain injury. *Psychol Psychother, 88*(2),143-62.

Boersma, K., Hakanson, A., &, Salamonsson, E. (2015). Compassion focused therapy to counteract shame, self-criticism and isolation. A replicated single case experimental study for ındividuals with social anxiety. *J Contemp Psychother*., *45*, 89-98.

Braehler, C., Gumley, A., Harper, J., Wallace, S., Norrie, J., &, Gilbert, P. (2013). Exploring change processes in compassion focused therapy in psychosis: Results of a feasibility randomized controlled trial. *British Journal of Clinical Psychology, 52*(2), 199-214.

Bratt, A.S., Svensson, I., &, Rusner, M. (2019). Finding confidence and inner trust as a parent: experiences of group-based compassion-focused therapy for the parents of adolescents with mental health problems. *International Journal of Qualitative Studies on Health and Well-being, 14*, 1684166.

Carter, A., Gilbert, P., &, Kirby, J.N. (2020). Compassion-focused therapy for body weight shame: A mixed methods pilot trial. *Clin Psychol Psychother.,* 1–16.

Carona, C., Rijo, D., Salvador, C., Castilho, P., &, Gilbert, P. (2017). Compassion-focused therapy with children and adolescents. *BJPsych Advances, 23*, 240–252

Craig, C., Hiskey, S., Royan, L., Poz, R., &, Spector, A. (2018). Compassion focused therapy for people with dementia: A feasibility study. *Int J Geriatr Psychiatry, 33*,1727–1735.

Collins, R.N., Gilligan, L.J., & Poz, R. (2018). The evaluation of a compassion-focused therapy group for couples experiencing a dementia diagnosis. *Clinical Gerontologist, 41*(5), 474–486.

Cowles, M., Randle-Philips, C., & Medley, A. (2020). Compassion-focused therapy for trauma in people with intellectual disabilities: A conceptual review. *Journal of Intellectual Disabilities, 24*(2), 212-232.

Depue, R.A., &, Morrone-Strupinsky, J.V. (2005). A neurobehavioral model of affiliative bonding. *Behavioral and Brain Sciences, 28*, 313–95.

Gilbert, P. (1989). *Human nature and suffering*. London: Lawrence Erlbaum Associates. Inc.

Gilbert, P. (1998). *What is shame? Some core issues and controversies*. In P. Gilbert & B. Andrews (Eds.), *Shame: Interpersonal Behavior, Psychopathology, and Culture*, 3–36. New York: Oxford University Press.

Gilbert P (2001) Evolutionary approaches to psychopathology. The roleof natural defences. *Australian and New Zealand Journal of Psychiatry, 35*(1), 17-27.

Gilbert, P. (2003). Evolution, social roles, and differences in shame and guilt. *SocialResearch, 70(4),* 1205–1230.

Gilbert, P. (2007). *The evolution of shame as marker for relationship security:a biopsychosocial approach*. In J. Tracy, R. Robins, & J. Tangney (Eds.), The Selfconscious Emotions: Theory and Research (pp. 283–309). New York, NY: Guilford Press.

Gilbert P (2007). *Psychotherapy and Counselling for Depression* (3rd edn). London: Sage Publications.

Gilbert P (2009a).*The compassionate mind: A new approach to life's challenges.* America: New Harbinger Publications, Inc.

Gilbert, P. (2009b). Introducing compassion-focused therapy. *Advances in Psychiatric Treatment, 15*, 199-208.

Gilbert, P. (2010a). *Compassion focused therapy*. London and New York: Routledge Taylor&Francis Group.

Gilbert, P. (2010b). Training our minds in, with and for compassion an introduction to concepts and compassion-focused exercises. https://www.getselfhelp.co.uk/docs/GILBERT-COMPASSION-HANDOUT.pdf. 11.11.2020 tarihinde indirildi.

Gilbert, P. (2014). The origins and nature of compassion focused therapy. British *Journal of Clinical Psychology, 53*, 6–41.

Gilbert, P., &, Procter, S. (2006). Compassionate mind training for people with high shame and self-criticism: overview and pilot study of a group therapy approach. *Clinical Psychology and Psychotherapy, 13*, 353–379.

Gilbert, P., &, Irons, C. (2008). *Shame, self-criticism, and self-compassion in adolescence.* In N. Allen & L. Sheeber (Eds.), Adolescent Emotional Development and the Emergence of Depressive Disorders (pp. 195-214). Cambridge: Cambridge University Press.Kolts, R.L., Bell, T., Bennett

Gilbert, P., &, Irons (2004). A pilot exploration of the use of compassionate images in a group of self-critical people. *Memory, 12*(4), 507-516.

Goss, K., &, Allan, S. (2014). The development and application of compassion-focused therapy for eating disorders (CFT-E). *Br J Clin Psychol., 53*(1), 62-77.

Grodin, J., Clark, J.L., Kolts, R., &, Lovejoy, T.I. (2019). Compassion focused therapy for anger: A pilot study of a group intervention for veterans with PTSD. *Journal of Contextual Behavioral Science, 13*, 27–33.

Haeyen, S., &, Heijman, J. (2020). Compassion focused art therapy for people diagnosed with a cluster B/C personality disorder: An intervention mapping study. *The Arts in Psychotherapy*, 69, 101663.

Joseph, M.,&, Bance, L.O. (2020). Efficacy of compassion-focused visual art therapy (CVAT) on self-compassion and trauma-related shame of sexually abused female children: A randomized controlled trial. *Indian Journal of Positive Psychology, 11*(1), 35-45.

Kelly, A.C., Wisniewski, L., Martin-Wagar, C., &, Hoffman, E. (2017). Group-based compassion-focused therapy as an adjunct to outpatient treatment for eating disorders: A pilot randomized controlled trial. *Clin Psychol Psychother., 24*(2), 475-487.

Kolts, R.L. (2016). *CFT made simple a clinician's guide to practicing compassion-focused therapy.* America: New Harbinger Publications.

Kolts, R.L., Bell, T., Bennett-Levy, J., &, Irons, C. (2018). Experiencing compassion-focused therapy from the ınside out a self-practice/self-reflection workbook for therapists. New York, London: Guilford Press.

Kseib, K. (2018). Paul Gilbert ‘compassion is an antidote to cruelty’. *The Psychologist,* february 2018. Interview

Laithwaite, H., O’Hanlon, M., Collins, P., Doyle, P., Abraham, L., Porter, S., &, Gumley, A. (2009). Recovery after psychosis (RAP): A compassion focused programme for ındividuals residing in high security settings. *Behavioural and Cognitive Psychotherapy, 37*, 511–526

Levy, J., &, Irons, C. (2018). *Experiencing compassion-focused therapy from the ınside out*: *a self-practice/self-reflection workbook for therapists.* New York, London: The Guilford Press

Leaviss, J., &, Uttley, L. (2015). Psychotherapeutic benefits of compassion-focused therapy: an early systematic review. *Psychol. Med., 45*(5), 927-945.

Lucre, K.M. &, Corten, N. (2013). An exploration of group compassion-focused therapy for personality disorder. *Psychol Psychother, 86*(4), 387-400.

McLean, L., Steindl, S.R., & Bambling, M. (2018). Compassion-focused therapy as an ıntervention for adult survivors of sexual abuse. *Journal of Child Sexual Abuse, 27*(2), 161–175.

Mirarzgar, M.S., Khalatbari, J., Akbari, B., Abolghasemi, S. (2018). The effects of compassion-focused therapy on social adjustment in female prisoners. *Avicenna J of Neuropsychophysiology, 6*(1), 37-44.

Navab, M., Dehghani, A., &, Salehi, M. (2018). Effect of compassion-focused group therapy on psychological symptoms in mothers of attention-deficit hyperactivity disorder children: A pilot study. *Couns Psychother Res., 19,* 149–157.

Neff, K. (2003). Self-compassion: an alternative conceptualization of a healthy attitude toward oneself. *Self and Identity, 2* (2), 85-101.

Wikipedia (2020). Paul Gilbert. https://en.wikipedia.org/wiki/Paul_Gilbert_ (psychologist). 3.11.2020 tarihinde indirilmiştir.

Williams, M.O., Tsivos, Z., Brown, S., Whitelock, N.S., &, Sampson, M. (2017). Compassion-focused therapy for bulimia nervosa and bulimic presentations: A preliminary case series. *Behaviour Change, 34*(3), 199–207.

Görselin Kaynağı

https://www.psychologytoday.com/us/blog/finding-new-home/201902/shame-and-compassion-qa-paul-gilbert-part-2-2

BÖLÜM 12

ONLİNE VE SANAL BİLİŞSEL DAVRANIŞÇI TERAPİ UYGULAMALARI

Uğur Doğan

GİRİŞ

Alanyazın incelendiğinde ruh sağlığı alanına teknolojinin girmesi 1990'lı yıllarla birlikte olmaya başladı. 1980'li yıllarla birlikte kişisel bilgisayar (Personal Compter-PC) kavramı hayatımıza girdi. Hatta PC kavramı dilimize bile yerleşti. PC'ler ile birlikte bilgisayarlar evlerimize ve işyerlerimize çok rahat girmeye başladı. PC'ler teknolojinin bireyselleştirilmesi konusunda bir dönüm noktası oluşturmaya başladı. Kişiselleştirme uygulamaları Körfez savaşından dönen Amerika Birleşik Devletleri (ABD) askerlerinin yaşadıkları Travma Sonrası Stres Bozukluğu'nun (TSSB) tedavisinde ofislerde kullanılmaya başlandı. Sanal gerçeklik (Virtual Reality-VR) uygulamalarının kolay ulaşılabilir hâle getirilmesi için ilk uygulamalar başlamış oldu. Ruh sağlığı alnında bir diğer dönüm noktası ise 2007 yılındaki en popüler akıllı telefon Iphone'nun hayatımıza girmesi ile oldu. Akıllı telefonlarda kullanılabilen mobil uygulamalar (mobile application) ile bu değişim ile tanıştık. Uygulamalar sayesinde ruh sağlığı sorunları çekenler için kendine yardım uygulamaları geliştirilmeye başlandı. Kendine yardım uygulamaları rehberli uygulamalar ve rehbersiz uygulamalar şeklinde ikiye ayrıldı. Danışanların tamamen uygulama ile yönlendirildiği herhangi bir ruh sağlığı uzmanına ihtiyaç duyulmayan uygulamalara rehbersiz uygulama, danışanların uygulamaları kullanıp gerektiğinde mesaj, e-posta veya sesli mesajlar gibi yöntemlerle ruh sağlığı

teknolojik yeniliklerin ruh sağlığı alanında uygulanmasından uzak durursak uluslararası alandan etkililiğimiz konusunda o kadar geri kalacağız demektir.

*Bölümün yazımında desteğinden dolayı Dr.Ömer Özer'e şükranlarımı sunarım

OKUMA ÖNERİLERİ

Andersson, G. (2014). *The internet and CBT: A clinical guide*. CRC Press.

Diamandis, P. H., & Kotler, S. (2020). *The future is faster than you think: how converging technologies are transforming business, industries, and our lives*. Simon & Schuster.

Garner, T. A. (2018). *Echoes of other worlds: Sound in virtual reality: Past, present and future*. Springer.

Kraus, R., Stricker, G., & Speyer, C. (Eds.). (2010). *Online counseling: A handbook for mental health professionals (2nd Edition)*. Academic Press.

Ma, M., Jain, L. C., & Anderson, P. (Eds.). (2014). *Virtual, augmented reality and serious games for healthcare 1 (Vol. 1)*. Berlin: Springer.

Özer Ö. ve Köksal, B. (2023). Üniversite Öğrencilerine Yönelik Ruh Sağlığı Hizmetlerinde İnternet Tabanlı Müdahaleler: Bir Gözden Geçirme. Osmangazi Tıp Dergisi, 45(5), 814-33.

Thew, G. R. (2019). *Online cognitive behavioral therapy: An e-mental health approach to depression and anxiety*. Springer International Publishing

KAYNAKLAR

Alavi, N., & Omrani, M. (2019). *Online cognitive behavioral therapy: an e-mental health approach to depression and anxiety*. Springer International Publishing.

Andersson, G. (2014). *The internet and CBT: A clinical guide*. CRC Press.

Armfield, N. R., Gray, L. C., & Smith, A. C. (2012). Clinical use of Skype: a review of the evidence base. *Journal of Telemedicine and Telecare*, *18*(3), 125-127.

Axelsson, E., Andersson, E., Ljótsson, B., Björkander, D., Hedman-Lagerlöf, M., & Hedman-Lagerlöf, E. (2020). Effect of Internet vs Face-to-Face Cognitive Behavior Therapy for Health Anxiety: A Randomized Noninferiority Clinical Trial. *JAMA Psychiatry*, *77*(9), 915-924. https://doi.org/10.1001/jamapsychiatry.2020.0940

Baños, R. M., Botella, C., Guerrero, B., Liaño, V., Raya, M. A., & Rey, B. (2005). The third pole of the sense of presence: comparing virtual and imagery spaces. *PsychNology Journal*, *3*(1), 90-100.

Barak, A. (1999). Psychological applications on the Internet: A discipline on the threshold of a new millennium. *Applied and Preventive Psychology*, *8*(4), 231-245.

Barak, A., Klein, B., & Proudfoot, J. G. (2009). Defining internet-supported therapeutic interventions. *Annals of behavioral medicine*, *38*(1), 4-17.

Barreda-Ángeles, M., Aleix-Guillaume, S., & Pereda-Baños, A. (2020). Users' psychophysiological, vocal, and self-reported responses to the apparent attitude of a virtual audience in stereoscopic 360-video. *Virtual Reality*, *24*(2), 289-302.

Beck, J. G., Palyo, S. A., Winer, E. H., Schwagler, B. E., & Ang, E. J. (2007). Virtual reality exposure therapy for PTSD symptoms after a road accident: An uncontrolled case series. *Behavior Therapy*, *38*(1), 39-48.

Benbow, A. A., & Anderson, P. L. (2019). A meta-analytic examination of attrition in virtual reality exposure therapy for anxiety disorders. *Journal of Anxiety Disorders*, *61*, 18-26.

Bennett, K., Bennett, A. J., & Griffiths, K. M. (2010). Security considerations for e-mental health interventions. *Journal of Medical Internet Research*, *12*(5), e61.

Beukes, E. W., Andersson, G., Allen, P. M., Manchaiah, V., & Baguley, D. M. (2018). Effectiveness of Guided Internet-Based Cognitive Behavioral Therapy vs Face-to-Face Clinical Care for Treatment of Tinnitus: A Randomized Clinical Trial. *JAMA Otolaryngology–Head & Neck Surgery*, *144*(12), 1126-1133.

Biocca, F. (1999). The cyborg's dilemma: Progressive embodiment in virtual environments. In J. Marsh, B. Gorayska ve J. Mey (Eds.), *Human Factors in Information Technology* (pp. 113-144). Elsevier.

Bouchard, S., Dumoulin, S., Robillard, G., Guitard, T., Klinger, E., Forget, H., Loranger, C., & Roucaut, F. X. (2017). Virtual reality compared with in vivo exposure in the treatment of social anxiety disorder: a three-arm randomised controlled trial. *The British Journal of Psychiatry*, *210*(4), 276-283.

Buchanan, T. (2002). Online assessment: Desirable or dangerous? *Professional psychology: Research and practice*, *33*(2), 148.

Buğa, A. ve Hamamcı, Z. (2016). Bilişsel Davranışçı Yaklaşıma Dayalı Web Tabanlı İnteraktif ve Geleneksel Psiko-Eğitim Programlarının Çocukların Bilişsel Hatalarına ve Psikolojik Belirtilerine Etkisi. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, *15*(3).

Burdea, G., Richard, P., & Coiffet, P. (1996). Multimodal virtual reality: Input-output devices, system integration, and human factors. *International Journal of Human-Computer Interaction*, *8*(1), 5-24.

Burlingame, G., Fuhriman, A., & Johnson, J. (2002). Cohesion in group psychotherapy. In N. JC (Ed.), *Psychotherapy relationships that work* (pp. 71-87). Oxford University Press.

Büscher, R., Torok, M., Terhorst, Y., & Sander, L. (2020). Internet-Based Cognitive Behavioral Therapy to Reduce Suicidal Ideation: A Systematic Review and Meta-analysis. *JAMA Network Open*, *3*(4), e203933-e203933. https://doi.org/10.1001/jamanetworkopen.2020.3933

Cardoş, R. A., David, O. A., & David, D. O. (2017). Virtual reality exposure therapy in flight anxiety: a quantitative meta-analysis. *Computers in Human Behavior*, *72*, 371-380.

Carlbring, P., Andersson, G., Cuijpers, P., Riper, H., & Hedman-Lagerlöf, E. (2018). Internet-based vs. face-to-face cognitive behavior therapy for psychiatric and somatic disorders: an updated systematic review and meta-analysis. *Cognitive Behaviour Therapy*, *47*(1), 1-18.

Carlbring, P., Forslin, P., Ljungstrand, P., Willebrand, M., Strandlund, C., Ekselius, L., & Andersson, G. (2002). Is the Internet-administered CIDI-SF Equivalent to a Clinician-administered SCID Interview? *Cognitive Behaviour Therapy*, *31*(4), 183-189.

Christ, C., Schouten, M. J., Blankers, M., van Schaik, D. J., Beekman, A. T., Wisman, M. A., Stikkelbroek, Y. A., & Dekker, J. J. (2020). Internet and Computer-Based Cognitive Behavioral Therapy for Anxiety and Depression in Adolescents and Young Adults: Systematic Review and Meta-Analysis [Review]. *J Med Internet Res*, *22*(9), e17831.

Clus, D., Larsen, M. E., Lemey, C., & Berrouiguet, S. (2018). The use of virtual reality in patients with eating disorders: systematic review. *Journal of Medical Internet Research*, *20*(4), e157.

De Carvalho, M. R., Dias, T. R. D. S., Duchesne, M., Nardi, A. E. ve Appolinario, J. C. (2017). Virtual reality as a promising strategy in the assessment and treatment of bulimia nervosa and binge eating disorder: A systematic review. *Behavioral Sciences*, *7*(3), 43.

Desai, P. R., Desai, P. N., Ajmera, K. D., & Mehta, K. (2014). A review paper on oculus rift-a virtual reality headset. arXiv preprint arXiv:1408.1173.

Dinh, H. Q., Walker, N., Hodges, L. F., Song, C., & Kobayashi, A. (1999). Evaluating the importance of multi-sensory input on memory and the sense of presence in virtual environments. Proceedings IEEE Virtual Reality (Cat. No. 99CB36316),

Donker, T., Cornelisz, I., van Klaveren, C., van Straten, A., Carlbring, P., Cuijpers, P., & van Gelder, J.-L. (2019). Effectiveness of Self-guided App-Based Virtual Reality Cognitive Behavior Therapy for Acrophobia: A Randomized Clinical Trial. *JAMA Psychiatry*, *76*(7), 682-690.

Durnell, L. A. (2018). *Emotional Reaction of Experiencing Crisis in Virtual Reality (VR)/360* Fielding Graduate University].

Eaton, W. W., Neufeld, K., Chen, L.S., & Cai, G. (2000). A comparison of self-report and clinical diagnostic interviews for depression: diagnostic interview schedule and schedules for clinical assessment in neuropsychiatry in the Baltimore epidemiologic catchment area follow-up. *Archives of General Psychiatry*, *57*(3), 217-222.

Etzelmueller, A., Vis, C., Karyotaki, E., Baumeister, H., Titov, N., Berking, M., Cuijpers, P., Riper, H., & Ebert, D. D. (2020). Effects of Internet-Based Cognitive Behavioral Therapy in Routine Care for Adults in Treatment for Depression and Anxiety: Systematic Review and Meta-Analysis [Review]. *J Med Internet Res*, *22*(8), e18100.

Falconer, C. J., Rovira, A., King, J. A., Gilbert, P., Antley, A., Fearon, P., ... & Brewin, C. R. (2016). Embodying self-compassion within virtual reality and its effects on patients with depression. *BJPsych open*, 2(1), 74-80.

Farvolden, P., McBride, C., Bagby, R. M., & Ravitz, P. (2003). A Web-based screening instrument for depression and anxiety disorders in primary care. *Journal of Medical Internet Research*, *5*(3), e23.

Felder, J. N., Epel, E. S., Neuhaus, J., Krystal, A. D., & Prather, A. A. (2020). Efficacy of Digital Cognitive Behavioral Therapy for the Treatment of Insomnia Symptoms Among Pregnant Women: A Randomized Clinical Trial. *JAMA Psychiatry*, *77*(5), 484-492.

Fernández-Álvarez, J., Rozental, A., Carlbring, P., Colombo, D., Riva, G., Anderson, P. L., Baños, R. M., Benbow, A. A., Bouchard, S., & Bretón-López, J. M. (2019). Deterioration rates in Virtual Reality Therapy: An individual patient data level meta-analysis. *Journal of Anxiety Disorders*, *61*, 3-17.

Ferrer, M. F. G., Pla-Sanjuanelo, J., Dakanalis, A., Vilalta-Abella, F., Riva, G., Fernandez Aranda, F., Forcano, L., Riesco, N., Sanchez, I., & Clerici, M. (2019). A Randomized Trial of Virtual Reality-Based Cue Exposure Second-Level Therapy and Cognitive Behavior Second-Level Therapy for Bulimia Nervosa and Binge-Eating Disorder: Outcome at Six-Month Followup. *Cyberpsychology Behavior and Social Networking, 2019, vol. 22, num. 1, p. 60-68*.

Fitzsimmons-Craft, E. E., Taylor, C. B., Graham, A. K., Sadeh-Sharvit, S., Balantekin, K. N., Eichen, D. M., Monterubio, G. E., Goel, N. J., Flatt, R. E., Karam, A. M., Firebaugh, M.-L., Jacobi, C., Jo, B., Trockel, M. T., & Wilfley, D. E. (2020). Effectiveness of a Digital Cognitive Behavior Therapy–Guided Self-Help Intervention for Eating Disorders in College Women: A Cluster Randomized Clinical Trial. *JAMA Network Open*, *3*(8), e2015633-e2015633.

Foa, E. B., & Kozak, M. J. (1986). Emotional processing of fear: exposure to corrective information. *Psychological bulletin*, *99*(1), 20.

Fodor, L. A., Coteț, C. D., Cuijpers, P., Szamoskozi, Ș., David, D., & Cristea, I. A. (2018). The effectiveness of virtual reality based interventions for symptoms of anxiety and depression: A meta-analysis. *Scientific reports*, *8*(1), 1-13.

Foroushani, P. S., Schneider, J., & Assareh, N. (2011). Meta-review of the effectiveness of computerised CBT in treating depression. *BMC Psychiatry*, *11*(1), 131. https://doi.org/10.1186/1471-244X-11-131

Garcia-Palacios, A., Botella, C., Hoffman, H., & Fabregat, S. (2007). Comparing acceptance and refusal rates of virtual reality exposure vs. in vivo exposure by patients with specific phobias. *CyberPsychology & Behavior*, *10*(5), 722-724.

Garcia-Palacios, A., Hoffman, H. G., Kwong See, S., Tsai, A., & Botella, C. (2001). Redefining therapeutic success with virtual reality exposure therapy. *CyberPsychology & Behavior*, *4*(3), 341-348.

Ghiță, A., & Gutiérrez-Maldonado, J. (2018). Applications of virtual reality in individuals with alcohol misuse: A systematic review. *Addictive behaviors*, *81*, 1-11.

Goisman, R. M., Rogers, M. P., Steketee, G. S., Warshaw, M. G., Cuneo, P., & Keller, M. (1993). Utilization of behavioral methods in a multicenter anxiety disorders study. *The Journal of clinical psychiatry*.

Gorini, A., Capideville, C. S., De Leo, G., Mantovani, F., & Riva, G. (2011). The role of immersion and narrative in mediated presence: the virtual hospital experience. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, *14*(3), 99-105.

Heeter, C. (1992). Being there: The subjective experience of presence. *Presence: Teleoperators & Virtual Environments*, *1*(2), 262-271.

Jasper, K., Weise, C., Conrad, I., Andersson, G., Hiller, W., & Kleinstäuber, M. (2014). Internet-Based Guided Self-Help versus Group Cognitive Behavioral Therapy for Chronic Tinnitus: A Randomized Controlled Trial. *Psychotherapy and Psychosomatics*, *83*(4), 234-246.

Kampmann, I. L., Emmelkamp, P. M. G., Hartanto, D., Brinkman, W.-P., Zijlstra, B. J. H., & Morina, N. (2016). Exposure to virtual social interactions in the treatment of social anxiety disorder: A randomized controlled trial. *Behaviour Research and Therapy*, *77*, 147-156.

Karyotaki, E., Riper, H., Twisk, J., Hoogendoorn, A., Kleiboer, A., Mira, A., Mackinnon, A., Meyer, B., Botella, C., Littlewood, E., Andersson, G., Christensen, H., Klein, J. P., Schröder, J., Bretón-López, J., Scheider, J., Griffiths, K., Farrer, L., Huibers, M. J. H., Phillips, R., Gilbody, S., Moritz, S., Berger, T., Pop, V., Spek, V., & Cuijpers, P. (2017). Efficacy of Self-guided Internet-Based Cognitive Behavioral Therapy in the Treatment of Depressive Symptoms: A Meta-analysis of Individual Participant Data. *JAMA Psychiatry*, *74*(4), 351-359.

Khanna, M., Aschenbrand, S. G., & Kendall, P. C. (2007). New frontiers: Computer technology in the treatment of anxious youth. *The Behavior Therapist*.

Kim, H. E., Hong, Y.-J., Kim, M.-K., Jung, Y. H., Kyeong, S., & Kim, J.-J. (2017). Effectiveness of self-training using the mobile-based virtual reality program in patients with social anxiety disorder. *Computers in Human Behavior*, *73*, 614-619.

Krueger, M. W. (1991). *Artificial reality II.* Reading, MA: Addison-Wesley Publishing Company,Inc.

Lau, Y., Htun, T. P., Wong, S. N., Tam, W. S. W., & Klainin-Yobas, P. (2017). Therapist-Supported Internet-Based Cognitive Behavior Therapy for Stress, Anxiety, and Depressive Symptoms Among Postpartum Women: A Systematic Review and Meta-Analysis [Original Paper]. *J Med Internet Res*, *19*(4), e138.

Loucks, L., Yasinski, C., Norrholm, S. D., Maples-Keller, J., Post, L., Zwiebach, L., Fiorillo, D., Goodlin, M., Jovanovic, T., & Rizzo, A. A. (2019). You can do that?!: Feasibility of virtual reality exposure therapy in the treatment of PTSD due to military sexual trauma. *Journal of Anxiety Disorders*, *61*, 55-63.

Lowndes, T. A., Egan, S. J., & McEvoy, P. M. (2019). Efficacy of brief guided self-help cognitive behavioral treatment for perfectionism in reducing perinatal depression and anxiety: a randomized controlled trial. *Cognitive Behaviour Therapy*, *48*(2), 106-120.

Lowood, H. E. (2020). Virtual reality In *Encyclopædia Britannica Online*.

Luo, C., Sanger, N., Singhal, N., Pattrick, K., Shams, I., Shahid, H., Hoang, P., Schmidt, J., Lee, J., Haber, S., Puckering, M., Buchanan, N., Lee, P., Ng, K., Sun, S., Kheyson, S., Chung, D. C.-Y., Sanger, S., Thabane, L., & Samaan, Z. (2020). A comparison of electronically-delivered and face to face cognitive behavioural therapies in depressive disorders: A systematic review and meta-analysis. *EClinicalMedicine*, *24*.

Marks, I., & O'Sullivan, G. (1988). Drugs and psychological treatments for agoraphobia/panic and obsessive–compulsive disorders: A review. *The British Journal of Psychiatry*, *153*(5), 650-658.

McClay, C.-A., Waters, L., McHale, C., Schmidt, U., & Williams, C. (2013). Online Cognitive Behavioral Therapy for Bulimic Type Disorders, Delivered in the Community by a Nonclinician: Qualitative Study [Original Paper]. *J Med Internet Res*, *15*(3), e46.

Michaud, M., Bouchard, S., Dumoulin, S., Zhong, X., & Renaud, P. (2004). Manipulating presence and its impact on anxiety. CyberPsychology & Behavior,

Morina, N., Ijntema, H., Meyerbröker, K., & Emmelkamp, P. M. (2015). Can virtual reality exposure therapy gains be generalized to real-life? A meta-analysis of studies applying behavioral assessments. *Behaviour Research and Therapy*, *74*, 18-24.

Mujcic, A., Linke, S., Hamilton, F., Phillips, A., & Khadjesari, Z. (2020). Engagement With Motivational Interviewing and Cognitive Behavioral Therapy Components of a Web-Based Alcohol Intervention, Elicitation of Change Talk and Sustain Talk, and Impact on Drinking Outcomes: Secondary Data Analysis [Original Paper]. *J Med Internet Res*, *22*(9), e17285.

Norman, D. A. (2004). *Emotional design: Why we love (or hate) everyday things*. Basic Civitas Books.

Parsons, T. D., & Rizzo, A. A. (2008). Affective outcomes of virtual reality exposure therapy for anxiety and specific phobias: A meta-analysis. *Journal of behavior therapy and experimental psychiatry*, *39*(3), 250-261.

Plass, J. L., Heidig, S., Hayward, E. O., Homer, B. D., & Um, E. (2014). Emotional design in multimedia learning: Effects of shape and color on affect and learning. *Learning and Instruction*, *29*, 128-140.

Rigabert, A., Motrico, E., Moreno-Peral, P., Resurrección, D. M., Conejo-Cerón, S., Cuijpers, P., Martín-Gómez, C., López-Del-Hoyo, Y., & Bellón, J. Á. (2020). Effectiveness of online psychological and psychoeducational interventions to prevent depression: Systematic review and meta-analysis of randomized controlled trials. *Clinical Psychology Review*, 101931.

Ritterband, L. M., Thorndike, F. P., Ingersoll, K. S., Lord, H. R., Gonder-Frederick, L., Frederick, C., Quigg, M. S., Cohn, W. F., & Morin, C. M. (2017). Effect of a Web-Based Cognitive Behavior Therapy for Insomnia Intervention With 1-Year Follow-up: A Randomized Clinical Trial. *JAMA Psychiatry*, *74*(1), 68-75.

Riva, G. (2009). Interreality: A new paradigm for E-health. *Studies in health technology and informatics*, *144*, 3-7.

Riva, G., Mantovani, F., Capideville, C. S., Preziosa, A., Morganti, F., Villani, D., Gaggioli, A., Botella, C., & Alcañiz, M. (2007). Affective interactions using virtual reality: the link between presence and emotions. *CyberPsychology & Behavior*, *10*(1), 45-56.

Rizzo, A., Reger, G., Gahm, G., Difede, J., & Rothbaum, B. O. (2009). Virtual reality exposure therapy for combat-related PTSD. In J. LeDoux, T. Keane ve P. Shiromani (Eds.), *Post-traumatic stress disorder: Basic science and clinical practice* (pp. 375-399). Humana Press.

Roman, M., Constantin, T., & Bostan, C. M. (2020). The efficiency of online cognitive-behavioral therapy for postpartum depressive symptomatology: a systematic review and meta-analysis. *Women & Health*, *60*(1), 99-112.

Slater, M., Antley, A., Davison, A., Swapp, D., Guger, C., Barker, C., Pistrang, N., & Sanchez-Vives, M. V. (2006). A virtual reprise of the Stanley Milgram obedience experiments. *PLoS One*, *1*(1), e39.

Slater, M., Usoh, M., & Steed, A. (1994). Depth of presence in virtual environments. *Presence: Teleoperators & Virtual Environments*, *3*(2), 130-144.

Steidtmann, D., Manber, R., Arnow, B. A., Klein, D. N., Markowitz, J. C., Rothbaum, B. O., Thase, M. E., & Kocsis, J. H. (2012). Patient treatment preference as a predictor of response and attrition in treatment for chronic depression. *Depression and anxiety*, *29*(10), 896-905.

Tarrier, N., & Johnson, J. (2015). *Case formulation in cognitive behaviour therapy: The treatment of challenging and complex cases*. Routledge.

Turner, W. A., & Casey, L. M. (2014). Outcomes associated with virtual reality in psychological interventions: where are we now? *Clinical Psychology Review*, *34*(8), 634-644.

Türkçapar, M. (2018). Bilişsel davranışçı terapi: temel ilkeler ve uygulama.(11. Baskı). *İstanbul: Epsilon Yayınevi*.

van der Straaten, P., & Schuemie, M. (2000). Interaction affecting the sense of presence in virtual reality. *Delft University of Technology, Faculty of Information Technology and System*, *67*. http://graphics.tudelft.nl/~vrphobia/intpres.pdf

Watkins, P. (2008). Self-help therapies: Past and present. In P. Watkins ve G. Clum (Eds.), *Handbook of self-help therapies* (pp. 1-24). Routledge.

Wiederhold, B. K., & Bouchard, S. (2014). *Advances in virtual reality and anxiety disorders*. Springer.

Wiederhold, B. K., & Wiederhold, M. D. (1999). Clinical observations during virtual reality therapy for specific phobias. *CyberPsychology & Behavior*, *2*(2), 161-168.

Wiederhold, B. K., & Wiederhold, M. D. (2006). Communication and experience in clinical psychology and neurorehabilitation: the use of virtual reality driving simulators. In M. Riva, T. Anguera, B. Wiederhold ve F. Mantovani (Eds.), *From communication to presence: Cognition, emotions, and culture toward the ultimate communicative experience* (pp. 267-280).

Williams, C., & Chellingsworth, M. (2010). *CBT: A Clinician's guide to using the five areas approach*. CRC Press.

Youngblut, C. (2007). D-3411: What a decade of experiments reveals about factors that influence the sense of presence: Latest findings. *Alexandria: Institute for Defense Analysis*.

Zeng, N., Pope, Z., Lee, J. E., & Gao, Z. (2018). Virtual reality exercise for anxiety and depression: A preliminary review of current research in an emerging field. *Journal of clinical medicine*, 7(3), 42.

Zinzow, H. M., Britt, T. W., McFadden, A. C., Burnette, C. M., & Gillispie, S. (2012). Connecting active duty and returning veterans to mental health treatment: Interventions and treatment adaptations that may reduce barriers to care. *Clinical Psychology Review*, *32*(8), 741-753.

50 SORUDA
BULAŞICI HASTALIKLAR

▪ Dr. Cansu VATANSEVER ▪

İSTANBUL AÜ ALTINBAS ÜNİVERSİTESİ Yayınları

50 SORUDA BULAŞICI HASTALIKLAR

Dr. Cansu VATANSEVER

Yayın No.: 85
100. Yıl Armağan Kitapları: 43
ISBN: 978-625-8174-61-8
E-ISBN: 978-625-8174-62-5
Basım Sayısı: 1. Basım, Aralık 2023

Copyright 2023, ALTINBAŞ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

Bu baskının bütün hakları Altınbaş Üniversitesi Yayınları'na aittir. Yayınevinin yazılı izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.

ALTINBAŞ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI bir Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti. iştirakidir. SERTİFİKA NO.: 40340.

Cumhuriyetimizin 100. Yılı Etkinliklerini Düzenleme ve Koordinasyon Komisyonu Başkanı: Prof. Dr. Turgut İPEK
Yayın Danışmanı: Evşen ÇERKEŞLİ
Seri Koordinatörü: Dr. Gaye HAFEZ
Kapak Tasarım: Osman ÖZÇELİK
Sayfa Tasarım: Erdal Tarkan KARA (erdal@nobelyayin.com)
Baskı ve Cilt: Meteksan Matbaacılık ve Teknik Sanayi Tic. Anonim Şirketi Sertifika No.: 46519
Beytepe Köy Yolu No.: 3 06800 Bilkent-Çankaya/ANKARA

Kütüphane Bilgi Kartı

Vatansever, Cansu.
50 Soruda Bulaşıcı Hastalıklar / *Cansu Vatansever*
1. Basım. VIII+362 s. 14x21,5 cm. Kaynakça var, dizin yok.
ISBN: 978-625-8174-61-8
E-ISBN: 978-625-8174-62-5
1. Sağlık 2. Bulaşıcı Hastalıklar

Genel Dağıtım

ATLAS AKADEMİK BASIM YAYIN DAĞITIM TIC. LTD. ŞTI.
Adres: Bahçekapı mh. 2465 sk. Oto Sanayi Sitesi No:7 Bodrum Kat Şaşmaz-ANKARA - siparis@nobelyayin.com-
Telefon: +90 312 278 50 77 - **Faks:** 0 312 278 21 65
E-Satış: www.nobelkitap.com - esatis@nobelkitap.com / www.atlaskitap.com - info@atlaskitap.com

Dağıtım ve Satış Noktaları: Alfa Basım Dağıtım, Arasta, Arkadaş Kitabevi, D&R Mağazaları, Dost Dağıtım, Ekip Dağıtım, Kida Dağıtım, Kitapsan, Nezih Kitabevleri, Pandora, Prefix, Remzi Kitabevleri, Yeryüzü Dağıtım

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ iii

ÖN SÖZ v

1. Bulaşıcı hastalıklar hakkında bilinmesi gerekenler nelerdir? 1
2. Bulaşıcı hastalıklarda bağışıklık sisteminin rolü nedir? 10
3. Bulaşıcı hastalıkların tanısında kullanılan yöntemler nelerdir? 21
4. Bulaşıcı hastalıkların tedavisinde kullanılan antimikrobiyal ilaçlar nelerdir ve nasıl etki göstermektedirler? 33
5. Mikroorganizmalar tarafından geliştirilen antimikrobiyal ilaç direnci nedir ve neden olduğu sorunlar nelerdir? 47
6. Nezle (Soğuk algınlığı) nedir? 58
7. Grip nedir? 63
8. Farenjit nedir? 68
9. Pnömoni nedir? 73
10. Menenjit nedir? 79
11. Tüberküloz (Verem) nedir? 85
12. COVID-19 nedir? 91
13. SARS ve MERS nedir? 98
14. Suçiçeği, Kızamık, Kızamıkçık ve Kızıl nedir? 102
15. Kabakulak, Boğmaca ve Difteri (Kuş palazı) nedir? 111
16. Lejyonelloz nedir? 119
17. Şarbon nedir? 123
18. Çiçek ve Maymun çiçeği (Mpox) nedir? 129
19. *Escherichia coli* gastroenteritleri nelerdir? 136
20. Salmonelloz nedir? 143
21. Kolera nedir? 149
22. Bruselloz nedir? 153
23. Şigelloz (Basilli dizanteri) nedir? 158
24. Hepatit A ve Hepatit E nedir? 163

25. Amebiyaz ve Giyardiyaz nedir? 170
26. Toksoplazmoz nedir? 176
27. Çocuk felci (Poliomyelit, Polio) nedir? 181
28. Gıda zehirlenmeleri ve gıda kaynaklı diğer enfeksiyon hastalıkları nelerdir? 186
29. Hepatit B nedir? 195
30. Hepatit C nedir? 201
31. AIDS nedir? 205
32. Gonore (Bel soğukluğu) nelerdir? 211
33. Klamidya enfeksiyonu nelerdir? 217
34. Sifiliz (Frengi) nedir? 222
35. İnsan papilloma virüs hastalıkları nelerdir? 227
36. Herpes virüs enfeksiyonları nelerdir? 233
37. Tetanoz nedir? 238
38. Gazlı gangren nedir? 245
39. Lepra nedir? 250
40. Uyuz (Scabies) ve Bitlenme (Pediküloz) nedir? 256
41. Sıtma nedir? 263
42. Kırım-Kongo kanamalı ateşi nedir? 269
43. Veba nedir? 274
44. Kuduz nedir? 280
45. Lyme nedir? 285
46. Kateterle ilişkili üriner sistem enfeksiyonları nedir? 290
47. Kateterle ilişkili kan dolaşımı enfeksiyonları nedir? 296
48. Hastane kaynaklı pnömoni, ventilatörle ilişkili pnömoni ve sağlık bakımıyla ilişkili pnömoni nedir? 304
49. Cerrahi alan enfeksiyonları nedir? 311
50. Bulaşıcı hastalıklardan korunmada aşılamanın rolü nedir? 320
Kaynakça 335
Yazar Öz Geçmişi 361

KAYNAKÇA

Acar, A., & Öncül, O. (2007). Cerrahi alan infeksiyonları. *Klimik Dergisi*, 20(2), 35–46.

Aggarwal, R., & Jameel, S. (2011). Hepatitis E. *Hepatology,* 54(6), 2218–2226. https://doi.org/10.1002/hep.24674

Akalın, A. (2022). Human papillomavirus (HPV) enfeksiyonu ve HPV aşısında güncel yaklaşımlar. *Androloji Bülteni*. 24, 133-139. https://doi.org/10.24898/tandro.2022.25993

Akgül, Ö., Çalışkan, R., & Öner, Y. A. (2018). HIV/AIDS: Güncel yaklaşımlar. *Tıp Fakültesi Klinikleri,* 1(1), 19-31.

Alday, P. H., & Doggett, J. S. (2017). Drugs in development for toxoplasmosis: Advances, challenges, and current status. *Drug Design, Development and Therapy,* 11, 273–293. https://doi.org/10.2147/DDDT.S60973

Allocati, N., Masulli, M., Alexeyev, M. F., & Di Ilio, C. (2013). Escherichia coli in Europe: An overview. *International Journal of Environmental Research and Public Health,* 10(12), 6235–6254. https://doi.org/10.3390/ijerph10126235

Altıay, G. (2014). Hastane kökenli, ventilatör ve sağlık bakımıyla ilişkili pnömonide tedavi. *Güncel Göğüs Hastalıkları Serisi*, 2(1), 70–77.

Altındiş, M. (2012). Hepatit A enfeksiyonlarına güncel yaklaşım. *Viral Hepatit Dergisi*, 18(3), 81–86. https://doi.org/10.4274/vhd.35744

American Thoracic Society. (2016). What is Pneumonia?, Patient Education, Information Series.

Appannanavar, S. B., & Mishra, B. (2011). An update on Crimean Congo hemorrhagic fever. *Journal of Global Infectious Diseases*, 3(3), 285–292. https://doi.org/10.4103/0974-777X.83537

Arda, B. (2014). Hastane infeksiyonları: Ventilatör ilişkili pnömoni tanısı. *ANKEM Derg*, 28(2), 28–31.

Argudín, M. Á., Mendoza, M. C., & Rodicio, M. R. (2010). Food poisoning and Staphylococcus aureus enterotoxins. *Toxins*, 2(7), 1751–1773. https://doi.org/10.3390/toxins2071751

Aslam, A., & Koafor, C. N. (2022). Shigella, StatPearls Publishing.

Aygin, D., & Marul, F. (2016). Cerrahi alan enfeksiyonu tanımlarında yenilikler ve ameliyat öncesi tüy temizliğinde güncel uygulamalar. *Online Türk Sağlık Bilimleri Dergisi,* 1(3), 28–36.

Aygün, P. (2008). Kateterle ilişkili üriner enfeksiyonların önlenmesi. *İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Sürekli Tıp Eğitimi Etkinlikleri, Hastane Enfeksiyonları Korunma ve Kontrol Sempozyum Dizisi*, 60, 131–137.

Bağcı, I. S., & Ruzicka, T. (2016). Keneler, Borrelia burgdorferi ve lyme hastalığı. *Turk Dermatoloji Dergisi*, 10(3), 116–121. https://doi.org/10.4274/tdd.3038

Banerji, A. (2015). Scabies. *Paediatr Child Health*, 20(7), 395–402.

Bannister, B., Gillespie, S., & Jones, J. (2006). *Infection Microbiology and Management*, Blackwell.

Barbier, F., Andremont, A., Wolff, M., & Bouadma, L. (2013). Hospital-acquired pneumonia and ventilator-associated pneumonia: Recent advances in epidemiology and management. *Current Opinion in Pulmonary Medicine*, 19(3), 216–228. https://doi.org/10.1097/MCP.0b013e32835f27be

Basetti, S., Hodgson, J., Rawson, T. M., & Majeed, A. (2017). Scarlet fever: A guide for general practitioners. *London Journal of Primary Care*, 9(5), 77–79. https://doi.org/10.1080/17571472.2017.1365677

Bauman, R. W. (2015). *Microbiology with Diseases by Body System*, Pearson.

Bekçibaşi, M. (2014). *Santral venöz kateter ilişkili kan dolaşımı enfeksiyonlarında risk faktörleri*. Dicle Üniversitesi Tıp Fakültesi.

Belland, R., Ojcius, D. M., & Byrne, G. I. (2004). In the news/focus: Chlamydia. *Nature Reviews Microbiology*, 2(7), 530–531. https://doi.org/10.1038/nrmicro931

Bennett, J. E., Dolin, R., & Blaser, M. J. (2015). *Mandell, Douglas, and Bennett's Principles and Practice of Infectious Diseases*, Elsevier Saunders.

Best, J. M. (2007). Rubella. *Seminars in Fetal and Neonatal Medicine*, 12(3), 182–192. https://doi.org/10.1016/j.siny.2007.01.017

Bhat, R. M., & Prakash, C. (2012). Leprosy: An overview of pathophysiology. *Interdisciplinary Perspectives on Infectious Diseases*. 2012, 1-6. https://doi.org/10.1155/2012/181089

Bilici, A., Kasım Karahocagil, M., Yapıcı, K., Göktaş, U., Yaman, G., Katı, İ., Akdeniz, H., Sünnetçioğlu, M., Menteş, O., & Sünnetçioğlu, A. (2012). Ventilatör ilişkili pnömoni sıklığı risk faktörleri ve etkenleri. *Van Tıp Dergisi*, 19(4), 170–176.

Binay, U. D. (2020). Tetanoz. *Enfeksiyon Hastalıkları Acilleri,* 555–564.

https://www.researchgate.net/publication/351057266_62-TETANOZ

Blanky, M., Rodríguez-Martínez, S., Halpern, M., & Friedler, E. (2015). *Legionella* pneumophila: From potable water to treated greywater; quantification and removal during treatment. *Science of the total environment,* 533, 557-565.

Borella, P., Guerrieri, E., Marchesi, I., Bondi, M., & Messi, P. (2005). Water ecology of *Legionella* and protozoan: environmental and public health perspectives. *Biotechnology annual review*, 11, 355-380.

Bouchez, V., & Guiso, N. (2015). Bordetella pertussis, B. parapertussis, vaccines and cycles of whooping cough. *Pathogens and disease*, 73(7), 1-6. https://doi.org/10.1093/femspd/ftv055

Brooks, G. F., Carroll, K. C., Butel, J. S., Morse, S. A., & Mietzner, T. A. (2013). *Jawetz, Melnick, & Adelberg's Medical Microbiology,* McGraw-Hill.

Buboltz, J. B., & Murphy-Lavoie, H. M. (2022). Gas Gangrene, StatPearls Publishing.

Butler, T. (2009). Plague into the 21st century. *Clinical Infectious Diseases*, 49(5), 736–742. https://doi.org/10.1086/604718

Center for Disease Control and Prevention, About pneumococcal disease, https://www.cdc.gov/pneumococcal/about/index.html, 1 Eylül 2020, (Erişim Tarihi: 19 Eylül 2022).

Center for Disease Control and Prevention, Catheter-associated urinary tract infections, https://www.cdc.gov/hai/ca_uti/uti.html, 16 Ekim 2015, (Erişim Tarihi: 8 Mayıs 2023).

Center for Disease Control and Prevention, Central line-associated bloodstream infections: Resources for patients and healthcare providers https://www.cdc.gov/hai/bsi/clabsi-resources.html, 7 Şubat 2011, (Erişim Tarihi: 22 Mayıs 2023).

Center for Disease Control and Prevention, Cholera-Vibrio cholera infection, https://www.cdc.gov/cholera/general/index.html, 30 Eylül 2022, (Erişim Tarihi: 17 Ocak 2023).

Center for Disease Control and Prevention, Comman cold, https://www.cdc.gov/antibiotic-use/colds.html, 27 Haziran 2023, (Erişim Tarihi: 30 Haziran 2023).

Center for Disease Control and Prevention, Food poisoning symptoms, https://www.cdc.gov/foodsafety/symptoms.html, 28 Mart 2023, (Erişim Tarihi: 9 Mayıs 2023).

Center for Disease Control and Prevention, Four steps to food safety: Clean, Separate, Cook, Chill, https://www.cdc.gov/foodsafety/keep-food-safe.html, 24 Mart 2023, (Erişim Tarihi: 9 Mayıs 2023).

Center for Disease Control and Prevention, Frequently asked questions about surgical site infections, https://www.cdc.gov/hai/ssi/faq_ssi.html, 9 Mayıs 2019, (Erişim Tarihi: 28 Mayıs 2023).

Center for Disease Control and Prevention, Human Papillomavirus (HPV), https://www.cdc.gov/std/hpv/stdfact-hpv.htm, 12 Nisan 2022, (Erişim Tarihi: 3 Nisan 2023).

Center for Disease Control and Prevention, Influenza (Flu), https://www.cdc.gov/flu/about/keyfacts.htm, 24 Ekim 2022, (Erişim Tarihi: 1 Kasım 2022)

Center for Disease Control and Prevention, Meningococcal disease, https://www.cdc.gov/meningococcal/index.html, 7 Şubat 2022, (Erişim Tarihi: 19 Aralık 2022).

Center for Disease Control and Prevention, Mpox, https://www.cdc.gov/poxvirus/monkeypox/symptoms/index.html, 2 Şubat 2023, (Erişim Tarihi: 16 Nisan 2023).

Center for Disease Control and Prevention, Plague, https://www.cdc.gov/plague/index.html, 6 Ağustos 2021, (Erişim Tarihi: 24 Nisan 2023).

Center for Disease Control and Prevention, *Streptococcus pneumoniae*, https://www.cdc.gov/pneumococcal/clinicians/streptococcus-pneumoniae.html, 27 Ocak 2022, (Erişim Tarihi: 19 Eylül 2022).

Center for Disease Control and Prevention, When and how to wash your hands, https://www.cdc.gov/handwashing/when-how-handwashing.html, 15 Kasım 2022, (Erişim Tarihi: 23 Ocak 2023).

Chafekar, A., & Fielding, B. C. (2018). MERS-CoV: Understanding the latest human coronavirus threat. *Viruses*, 10(2), 1-22. https://doi.org/10.3390/v10020093

Charles, M. V. P., Kali, A., Easow, J. M., Joseph, N. M., Ravishankar, M., Srinivasan, S., Kumar, S., & Umadevi, S. (2014). Ventilator-associated pneumonia. *Australasian Medical Journal*, 7(8), 334–344. https://doi.org/10.4066/AMJ.2014.2105

Charles, R. C., & Ryan, E. T. (2011). Cholera in the 21st century. *Current Opinion in Infectious Diseases*, 24(5), 472–477. https://doi.org/10.1097/QCO.0b013e32834a88af

Chastre, J., & Fagon, J. Y. (2002). Ventilator-associated pneumonia. *Am J Respir Crit Care Med*, 165, 867–903. https://doi.org/10.1164/rccm.2105078

Chlebicz, A., & Śliżewska, K. (2018). Campylobacteriosis, salmonellosis, yersiniosis, and listeriosis as zoonotic foodborne diseases: A review. *International Journal of Environmental Research and Public Health* 15(5), 1-29. https://doi.org/10.3390/ijerph15050863

Choby, B. A. (2009). *Diagnosis and treatment of streptococcal pharyngitis*, 79(5), 383-390.

Chouela, E., Abeldaño, A., Pellerano, G., & Inés Hernández, M. (2002). Diagnosis and treatment of scabies a practical guide. *Am J Clin Dermatol*, 3(1), 9–18.

Critchley, M., & Bentham, R. (2009). The efficacy of biocides and other chemical additives in cooling water systems in the control of amoebae. *Journal of applied microbiology*, 106, 784-789.

Ciocca, M. (2000). Clinical course and consequences of hepatitis A infection. *Vaccine*, 18, 71-74

Ciotti, M., Ciccozzi, M., Terrinoni, A., Jiang, W. C., Wang, C. Bin, & Bernardini, S. (2020). The COVID-19 pandemic. *Critical Reviews in Clinical Laboratory Sciences*, 365–388. https://doi.org/10.1080/10408363.2020.1783198

Clarke, S. C. (2001). Diarrhoeagenic Escherichia coli-an emerging problem? *Diagnostic Microbiology and Infectious Disease*, 41, 93–98.

Collins, C. H., Lyne, P. M., Grange, J. M., & Falkinham, J. O. (2004). *Collins and Lyne's Microbiological Methods,* Arnold.

Cook, T. M., Protheroe, R. T., & Handel, J. M. (2001). Tetanus: A review of the literature. *British Journal of Anaesthesia*, 87(3), 477–487. https://doi.org/10.1093/bja/87.3.477

Cömert, S. S. (2020). COVID-19 olgusunun klinik özellikleri ve yaklaşım. *Southern Clinics of Istanbul Eurasia*. 31, 13-15. https://doi.org/10.14744/scie.2020.73645

Crum-Cianflone, N. F. (2008). Salmonellosis and the gastrointestinal tract: More than just peanut butter. *Current Gastroenterology Reports*, 10, 424–431.

Cunningham, A. L., Diefenbach, R. J., Miranda-Saksena, M., Bosnjak, L., Kim, M., Jones, C., & Douglas, M. W. (2006). The cycle of human herpes simplex virus infection: Virus transport and immune control. *The Journal of Infectious Diseases*, 194, 11–18.

Cuthbert, J. A. (2001). Hepatitis A: Old and new. *Clinical Microbiology Reviews*, 14(1), 38–58. https://doi.org/10.1128/CMR.14.1.38-58.2001

Cutts, F. T., Franceschi, S., Goldie, S., Castellsague, X., De Sanjose, S., Garnett, G., Edmunds, W. J., Claeys, P., Goldenthal, K. L., Harperi, D. M., & Markowitz, L. (2007). Human papillomavirus and HPV vaccines: A review. *Bulletin of the World Health Organization*, 85(9), 719–726. https://doi.org/10.2471/BLT.06.038414

Çelik, D., & Köse, Ş. (2020). Erişkinlerde COVID-19: Klinik bulgular. Tepecik Eğit. ve Araşt. Hast. Dergisi, 30(Ek sayı), 43-48. https://doi.org/10.5222/terh.2020.88896

Çelik, Ü., Parsak, C., & Aksaray, N. (2007). Cerrahi alan enfeksiyonlarından korunma. *Çocuk Enf Derg*, 1, 102–108.

Çiftçi, E., & Çoksüer, F. (2020). Yeni koronavirüs infeksiyonu: COVID-19. *Flora the Journal of Infectious Diseases and Clinical Microbiology*, 25(1), 9–18. https://doi.org/10.5578/flora.202002

Da Costa, V. G., Moreli, M. L., & Saivish, M. V. (2020). The emergence of SARS, MERS and novel SARS-2 coronaviruses in the 21st century. *Archives of Virology*, 165(7), 1517–1526. https://doi.org/10.1007/s00705-020-04628-0

Dayan, S. (2021). COVID-19 ve aşı. *Dicle Tıp Dergisi*, 48 (Özel sayı), 98–113. https://doi.org/10.5798/dicletip.1005040

De Figueiredo, P., Ficht, T. A., Rice-Ficht, A., Rossetti, C. A., & Adams, L. G. (2015). Pathogenesis and immunobiology of brucellosis: Review of Brucella-host interactions. *American Journal of Pathology*, 185(6), 1505–1517. https://doi.org/10.1016/j.ajpath.2015.03.003

De Jong, H. K., Parry, C. M., Van der Poll, T., & Wiersinga, W. J. (2012). Host-pathogen interaction in invasive salmonellosis. *PLoS Pathogens*, 8(10), 1–9. https://doi.org/10.1371/journal.ppat.1002933

Deri ve Zührevi Hastalıklar Derneği. (n.d.). Bitlenme.

De Wit, E., Van Doremalen, N., Falzarano, D., & Munster, V. J. (2016). SARS and MERS: Recent insights into emerging coronaviruses. *Nature Reviews Microbiology*, 14(8), 523–534. https://doi.org/10.1038/nrmicro.2016.81

Decker, M. D., & Edwards, K. M. (2021). Pertussis (Whooping cough). *Journal of Infectious Diseases*, 224, 310–320. https://doi.org/10.1093/infdis/jiaa469

Deeks, S. G., Overbaugh, J., Phillips, A., & Buchbinder, S. (2015). HIV infection. *Nature Reviews Disease Primers*, 1, 1-22. https://doi.org/10.1038/nrdp.2015.35

Deen, J., Mengel, M. A., & Clemens, J. D. (2020). Epidemiology of cholera. *Vaccine*, 38, 31–40. https://doi.org/10.1016/j.vaccine.2019.07.078

Demir, H. (2022). ThinPrep sıvı bazlı sitoloji yöntemiyle hazırlanan servikal smear materyallerinin değerlendirilmesi, sito-histopatolojik korelasyon. *Mustafa Kemal Üniversitesi Tıp Dergisi*. 13(46), 152-158. https://doi.org/10.17944/mkutfd.985667

Demirağ, K. (n.d.). Kateter infeksiyonları. *Yoğun Bakım Derneği Dergisi*, 2(1), 26–33.

Demirel, A., Efe-Iris, N., Çevik, E., Koçulu, S., Baygül, A., & Taşdelen-Fışgın, N. (2019). Kateterle ilişkili kan dolaşımı infeksiyonları: Çok merkezli beş yıllık inceleme. *Klimik Dergisi*, 32(2), 117–122. https://doi.org/10.5152/kd.2019.28

Dietrich, R., Jessberger, N., Ehling-Schulz, M., Märtlbauer, E., & Granum, P. E. (2021). The Food poisoning toxins of Bacillus cereus. *Toxins*, 13(98), 1-48. https://doi.org/10.3390/TOXINS13020098

Domachowske, J. (2019). *Introduction to Clinical Infectious Diseases A Problem-Based Approach,* Springer.

Donlan, R. M. (2002). Biofilms: Microbial life on surfaces. *Emerging Infectious Dieases*, 8, 881-890.

Dunn, N., & Juergens, A. L. (2022). Giardiasis, StatPearls Publishing.

Durmaz Akyol, A. (2005). Şiddetli akut solunum yetmezliği sendromu (SARS) ve korunma önlemleri. *Ege Üniversitesi Hemşirelik Yüksek Okulu Dergisi*, 21(2), 107–123.

Durmaz, O. U., & Helvac, S. (2005). Çocuklarda suçiçeği enfeksiyonu ve bağışıklama. *Güncel Pediatri*, 4, 122–130.

Eccles, R. (2005). Understanding the symptoms of the common cold and influenza. *Lancet Infectious Diseases*, 5(11), 718–725. https://doi.org/10.1016/S1473-3099(05)70270-X

Einarsson, E., Ma'ayeh, S., & Svärd, S. G. (2016). An up-date on Giardia and giardiasis. *Current Opinion in Microbiology*, 34, 47–52. https://doi.org/10.1016/j.mib.2016.07.019

Erdinç, F., Yılmaz G. R., Dizbay, M., Bayazıt, N., & Kalkancı, A. (2014). Kateterle ilişkili üriner sistem infeksiyonları- CDC 2014. *Flora*, 19(3), 105–117.

Ergönül, Ö. (2016). Enfeksiyon hastalıkları epidemiyolojisi. *Okmeydanı Tıp Dergisi*, 32(Ek sayı), 1-7. https://doi.org/10.5222/otd.2016.001

Espinosa-Cantellano, M., Martı´nez, A., & Martı´nez-Palomo, M. (2000). Pathogenesis of intestinal amebiasis: From molecules to disease. *Clinical Microbiology Reviews*, 13(2), 318–331. https://journals.asm.org/journal/cmr

Estivariz, F., Link-Gelles, R., & Shimabukuro, T. (2021). Poliomyelitis. https://www.cdc.gov/vaccines/pubs/pinkbook/polio.html

Evirgen, Ö. (2005). Listeria monocytogenes infeksiyonu; Kliniği, tanı ve tedavi özellikleri. *Van Tıp Dergisi*, 12(1), 32–35.

Farhat, M., Trouilhe, M.C., Briand, E., Moletta-Denat, M., Robine, E., & Frere, J. (2010). Development of a pilot-scale 1 for *Legionella* elimination in biofilm in hot water network: Heat shock treatment evaluation. *Journal of applied microbiology*, 108, 1073-1082.

Fatahzadeh, M., & Schwartz, R. A. (2007). Human herpes simplex virus infections: Epidemiology, pathogenesis, symptomatology, diagnosis, and management. *Journal of the American Academy of Dermatology*, 57(5), 737–763. https://doi.org/10.1016/j.jaad.2007.06.027

Fetsch, A., Contzen, M., Hartelt, K., Kleiser, A., Maassen, S., Rau, J., Kraushaar, B., Layer, F., & Strommenger, B. (2014). Staphylococcus aureus food-poisoning outbreak associated with the consumption of ice-cream. *International Journal of Food Microbiology*, 187, 1–6. https://doi.org/10.1016/j.ijfoodmicro.2014.06.017

Fletcher, S. (2005). Catheter-related bloodstream infection. *Continuing Education in Anaesthesia Critical Care & Pain*, 5(2), 49–51.

Flores-Díaz, M., & Alape-Girón, A. (2003). Role of Clostridium perfringens phospholipase C in the pathogenesis of gas gangrene. *Toxicon*, 42(8), 979–986. https://doi.org/10.1016/j.toxicon.2003.11.013

Fooks, A. R., Banyard, A. C., Horton, D. L., Johnson, N., McElhinney, L. M., & Jackson, A. C. (2014). Current status of rabies and prospects for elimination. *The Lancet*, 384(9951), 1389–1399. https://doi.org/10.1016/S0140-6736(13)62707-5

Franco, E., Meleleo, C., Serino, L., Sorbara, D., & Zaratti, L. (2012). Hepatitis A: Epidemiology and prevention in developing countries. *World Journal of Hepatology*, 4(3), 68–73. https://doi.org/10.4254/wjh.v4.i3.68

Franco, M. P., Mulder, M., Gilman, R. H., & Smits, H. L. (2007). Human brucellosis. *Lancet*, 7, 775–786. http://infection.thelancet.comVol

Gahlot, R., Nigam, C., Kumar, V., Yadav, G., & Anupurba, S. (2014). Catheter-related bloodstream infections. *International Journal of Critical Iıness and Injury Science*, 4(2), 162–167.

Gomes, T. A. T., Elias, W. P., Scaletsky, I. C. A., Guth, B. E. C., Rodrigues, J. F., Piazza, R. M. F., Ferreira, L. C. S., & Martinez, M. B. (2016). Diarrheagenic Escherichia coli. *Brazilian Journal of Microbiology*, 47, 3–30. https://doi.org/10.1016/j.bjm.2016.10.015

Gomez-Valero, L., Rusniok, C., & Buchrieser, C. (2009). *Legionella pneumophila*: Population genetics, phylogeny and genomics. *Infection, genetics and evolution*, 9, 727-739.

Goodgame, R. (2006). Norovirus gastroenteritis. *Current Gastroenterology Reports*, 8, 401–408.

Gök, Ş. E. (2016). Kırım-Kongo kanamalı ateşi. *The Medical Journal of Okmeydani Training and Research Hospital*. 32(Ek sayı), 13-19. https://doi.org/10.5222/otd.2016.013

Grennan, D. (2019). Mumps. *JAMA*, 322(10), 10–22.

Guarner, J., Del Rio, C., & Malani, P. N. (2022). Monkeypox in 2022 - What clinicians need to know. *JAMA*, 328(2), 139–140. https://doi.org/10.1001/jama.2022.10802

Gülcü, S., & Arslan, S. (2018). Çocuklarda aşı uygulamaları: Güncel bir gözden geçirme. *Düzce Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 8(1), 34–43.

Günal, Ö., Bahadir-Ülger, F. E., Barut, Ş., & Ülger, A. (2011). Osteoartiküler bruselloz. *Klimik Dergisi*, 24(2), 76–81. https://doi.org/10.5152/kd.2011.18

Hadfield, T. L., Mcevoy, P., Polotsky, Y., Tzinserling, V. A., & Yakovlev, A. A. (2000). The pathology of diphtheria. *The Journal of Infectious Diseases*, 181(1), 116–120.

Hailegebreal, G. (2017). A review on Clostridium perfringens food poisoning. *Global Research Journal of Public Health and Epidemiology*, 4(3), 104-109.

Hakyemez, I. N., Küçükbayrak, A., & Akdeniz, H. (2012). Damar içi kateter infeksiyonlarına güncel yaklaşım. *Abant Medical Journal*, 1(2), 94–98. https://doi.org/10.5505/abantmedj.2012.33042

Harris, E. (2022). What to know about monkeypox. *JAMA*, 327(23), 2278–2279. https://doi.org/10.1001/jama.2022.9499

Harrop, J., Styliaras, J., Ooi, Y., Radcliff, K., Vaccaro, A., & Wu, C. (2012). Contributing factors to surgical site infections. *Journal of the American Academy of Orthopaedic Surgens*, 20, 94–101.

Hasöksüz, M., Kiliç, S., & Saraç, F. (2020). Coronaviruses and sars-cov-2. *Turkish Journal of Medical Sciences*, 50(SI-1), 549–556. https://doi.org/10.3906/sag-2004-127

Hatipoğlu, H., Erkal, S., Türkmen, S., Engerek, N., Kurt, K., & Şiraneci, R. (2011). Enfeksiyon hastalıklarının tanısında laboratuvar bulguları. *JOPP Derg*, 3(1), 5–11.

Heikkinen, T., & Järvinen, A. (2003). The common cold. *Lancet*, 361(9351), 51–59.

Hekimoğlu, C., & Batır, E. (2018). *Cerrahi alan enfeksiyonu sürveyansı*. Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü.

Hemachudha, T., Ugolini, G., Wacharapluesadee, S., Sungkarat, W., Shuangshoti, S., & Laothamatas, J. (2013). Human rabies: Neuropathogenesis, diagnosis, and management. *Lancet*, 12, 498–513.

Henderson, D. (1999). Smallpox: Clinical and epidemiologic features. *Emerging Infectious Diseases*, 5(4), 537–539.

Hengge, U., Tannapfel, A., Tyring, S., Erbel, R., Arendt, G., & Ruzicka, T. (2003). Lyme borreliosis. *Lancet Infect Dis*, 3(8), 489–500. http://infection.thelancet.com

Heresi, G. P., Murphy, J. R., & Cleary, T. G. (2000). Giardiasis. *Seminars in Pediatric Infectious Diseases*, 11(3), 189–195. https://doi.org/10.1053/pi.2000.6230

Heukelbach, J., & Feldmeier, H. (2006). Scabies. *Lancet*, 367, 1767–1774.

Hicks, M. I., & Elston, D. M. (2009). Scabies. *Dermatologic Therapy*, 22(4), 279–292. https://doi.org/10.1111/j.1529-8019.2009.01243.x

Hof, H. (2001). Listeria monocytogenes: A causative agent of gastroenteritis? *Eur J Clin Microbiol Infect Dis*, 20, 369-373.

Hohmann, E. L. (2001). Nontyphoidal salmonellosis. *Clinical Infectious Diseases*, 32, 263–269.

Hoofnagle, J. H., Nelson, K. E., & Purcell, R. H. (2012). Hepatitis E. *New England Journal of Medicine*, 367(13), 1237–1244. https://doi.org/10.1056/NEJMra1204512

Hsu, S. S., & Groleau, G. (2001). Tetanus in the emergency department: A current review. *The Journal of Emergency Medicine*, 20(4), 357–365.

Hviid, A., Rubin, S., & Mühlemann, K. (2008). Mumps. *Lancet*, 371, 932-944. www.thelancet.com

İnal, S. (2016). Middle east respiratory syndrome-coronavirus (MERSCoV) infection. *The Medical Journal of Okmeydani Training and Research Hospital*, 32(Ek sayı), 37-45. https://doi.org/10.5222/otd.2016.037

Işık, A. (2021). Salgın ekonomisine genel bir bakış. *IAAOJ | Health Sciences*, 7(2), 135–158.

İnal, S. (2016). Middle east respiratory syndrome-Coronavirus (MERS-CoV) enfeksiyonu: Ortadoğu solunum yetmezliği sendromu-Koronavirüs Enfeksiyonu. *Okmeydanı Tıp Dergisi*, 32(Ek sayı), 37-45.

Iwasaki, A., & Omer, S. B. (2020). Why and how vaccines work. *Cell*, 183(2), 290–295. https://doi.org/10.1016/j.cell.2020.09.040

Jackson, A. C. (2016). Human rabies: A 2016 update. *Current Infectious Disease Reports*, 18(38), 1-6. https://doi.org/10.1007/s11908-016-0540-y

Jain, A., Samdani, S., Meena, V., & Sharma, M. P. (2016). Diphtheria: It is still prevalent!!! *International Journal of Pediatric Otorhinolaryngology*, 86, 68–71. https://doi.org/10.1016/j.ijporl.2016.04.024

Jinadasa, R. N., Bloom, S. E., Weiss, R. S., & Duhamel, G. E. (2011). Cytolethal distending toxin: A conserved bacterial genotoxin that blocks cell cycle progression, leading to apoptosis of a broad range of mammalian cell lineages. *Microbiology*, 157(7), 1521–1875. https://doi.org/10.1099/mic.0.049536-0

Jones, J. L., Lopez, A., Wilson, M., Schulkin, J., & Gibbs, R. (2001). Congenital toxoplasmosis: A review. *Obstetrical and Gynecological Survey*, 56(5), 296–305.

Kaçmaz, B. (2019). Gonokokal enfeksiyonlar ve tedavisi. *Anadolu Güncel Tıp Dergisi*, 1(4), 105–109.

Kalanuria A. A., Zai, W., & Mirski, M. (2014). Ventilator-associated pneumonia in the ICU. *Crit Care*, 18(208), 1-8.

Kalil, A. C., Metersky, M. L., Klompas, M., Muscedere, J., Sweeney, D. A., Palmer, L. B., Napolitano, L. M., O'Grady, N. P., Bartlett, J. G., Carratalà, J., El Solh, A. A., Ewig, S., Fey, P. D., File, T. M., Restrepo, M. I., Roberts, J. A., Waterer, G. W., Cruse, P., Knight, S. L., & Brozek, J. L. (2016). Management of adults with hospital-acquired and ventilator-associated pneumonia: 2016 Clinical practice guidelines by the infectious diseases society of America and the American thoracic society. *Clinical Infectious Diseases*, 63(5), 61–111. https://doi.org/10.1093/cid/ciw353

Kalkan, N., & Karadağ, M. (2017). Cerrahi alan enfeksiyonlarını önlemede güncel yaklaşımlar ve hemşirelere yönelik önleme girişimleri algoritması. *Gümüşsuyu Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 6(4), 280–289.

Kamar, N., Bendall, R., Legrand-Abravanel, F., Xia, N.-S., Ijaz, S., Izopet, J., Dalton, H. R., Legrand-Abravanel, F., & Izopet, J. (2012). Hepatitis E. *Lancet*, 379, 2477–2488. https://doi.org/10.1016/S0140

Kaper, J. B., Nataro, J. P., & Mobley, H. L. T. (2004). Pathogenic Escherichia coli. *Nature Reviews Microbiology*, 2(2), 123–140). https://doi.org/10.1038/nrmicro818

Kara, A. (2012). *Üretral katetere bağlı gelişen üriner sistem enfeksiyonlarında kateter bakımının önemi*. Afyon Kocatepe Üniversitesi.

Karakeçili, F. (2020). Kuduz. *Enfeksiyon Hastalıkları Acilleri,* 565-578. https://www.researchgate.net/publication/342611659_BOLUM_63_-_KUDUZ

https://www.researchgate.net/publication/342611659

Karaoğlan, İ. (n.d.). *Konjuge pnömokok ve meningokok aşıları*.

Karch, H., Tarr, P. I., & Bielaszewska, M. (2005). Enterohaemorrhagic Escherichia coli in human medicine. *International Journal of Medical Microbiology*, 295(6–7), 405–418. https://doi.org/10.1016/j.ijmm.2005.06.009

Kastenbauer, S., & Pfister, H. W. (2003). Pneumococcal meningitis in adults: Spectrum of complications and prognostic factors in a series of 87 cases. *Brain*, 126(5), 1015–1025. https://doi.org/10.1093/brain/awg113

Kazak, E. (2017). *Sağlık bakımı ile ilişkili infeksiyonlarda neler değişti? HKP/VİP neler değişti?*

Kimberlin, D. W. (2007). Herpes simplex virus infections of the newborn. *Seminars in Perinatology*, 31(1), 19–25. https://doi.org/10.1053/j.semperi.2007.01.003

Kılıç, S. G., & Dolapçı, İ. (2021). Aşıların tarihçesi ve yeni aşı stratejileri. *Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası*, 74(1), 1–10. https://doi.org/10.4274/atfm.galenos.2020.14227

Kmiec, D., & Kirchhoff, F. (2022). Monkeypox: A new threat? *International Journal of Molecular Sciences*, 23, 1-14. https://doi.org/10.3390/ijms23147866

Koca, R., & Gürkan, A. (2020). Kateter ilişkili üriner sistem enfeksiyonlarının önlenmesinde güncel yaklaşımlar. *Cerrahi Ameliyathane Sterilizasyon Enfeksiyon Kontrol Hemşireliği Dergisi*, 1(2), 72–82.

Koenig, S. M., & Truwit, J. D. (2006). Ventilator-associated pneumonia: Diagnosis, treatment, and prevention. *Clinical Microbiology Reviews*, 19(4), 637–657.

Konstantinos, A. (2010). Testing for tuberculosis. *Aust Prescr*, 33, 12–18.

Kostakoğlu, U., & Yılmaz, G. (2015). Difteri. *Turkiye Klinikleri J Inf Dis-Special Topics*, 8(3), 1–5.

Kotloff, K. L., Riddle, M. S., Platts-Mills, J. A., Pavlinac, P., & Zaidi, A. K. M. (2018). Shigellosis. *The Lancet*, 391, 801–812). https://doi.org/10.1016/S0140-6736(17)33296-8

Kurt, H., Gündeş, S., & Geyik, M. F. (2013). *Enfeksiyon Hastalıkları*, Nobel Tıp Kitabevleri.

Kweon, M.-N. (2008). Shigellosis: The current status of vaccine development. *Current Opinion in Infectious Diseases*, 21, 313–318.

Laffont, I., Julia, M., Tiffreau, V., Yelnik, A., Herisson, C., & Pelissier, J. (2010). Aging and sequelae of poliomyelitis. *Annals of Physical and Rehabilitation Medicine*, 53(1), 24–33. https://doi.org/10.1016/j.rehab.2009.10.002

Latner, D. R., & Hickman, C. J. (2015). Remembering mumps. *PLoS Pathogens,* 11(5), 1-4. https://doi.org/10.1371/journal.ppat.1004791

Lau, H. Y. & Ashbolt, N. J. (2009). The role of biofilms and protozoa in *Legionella* pathogenesis: Implications for drinking water. *Journal of applied microbiology,* 107, 368-378.

Lee, J. Y. (2015). Diagnosis and treatment of extrapulmonary tuberculosis. *Tuberculosis and Respiratory Diseases*, 78, 47–55. https://doi.org/10.4046/trd.2015.78.2.47

Leiblein, M., Wagner, N., Adam, E. H., Frank, J., Mrazi, I., & Nau, C. (2020). Clostridial gas gangrene - A rare but deadly infection: Case series and comparison to other necrotizing soft tissue infections. *Orthopaedic Surgery*, 12(6), 1733-1747.

Leung, A. K. C., Kellner, J. D., & Davies, H. D. (2005). Rotavirus gastroenteritis. *Advances in Therapy*, 22(5), 476–487.

Leung, A. K. C., Leung, A. A. M., Wong, A. H. C., Sergi, C. M., & Kam, J. K. M. (2019). Giardiasis: An overview. *Recent Patents on Inflammation and Allergy Drug Discovery*, 13(2), 134-143.

Levesque, S., Plante, P.L., Mendis, N., Cantin, P., Marchand, G., Charest, H., Raymond, F., Huot, C., Goupil-Sormany, I., Desbiens, F., Faucher, S.P., Corbeil, J., & Tremblay, C. (2014). Genomic characterization of a large outbreak of *Legionella pneumophila serogroup 1* strains in Quebec city, 2012. *Plos one*, 9(8), 1-10

Levinson, W. (2012). *Review of Medical Microbiology and Immunology*, McGraw-Hill.

Lewis, D. B. (2006). Avian flu to human influenza. *Annual Review of Medicine*, 57, 139–154. https://doi.org/10.1146/annurev.med.57.121304.131333

Liang, T. J. (2009). Hepatitis B: The virus and disease. *Hepatology*, 49(5), 13-21. https://doi.org/10.1002/hep.22881

Lippincott, W., & Lippincott, W. (2011). *Lippincott's Guide to Infectious Diseases*, Wolter Kluwer Health.

Little, J. W. (2006). Gonorrhea: Update. *Oral Surgery, Oral Medicine, Oral Pathology, Oral Radiology and Endodontology*, 101(2), 137–143. https://doi.org/10.1016/j.tripleo.2005.05.077

Lorber, B. (1996). The common cold. *JGIM*, 11, 229–236.

Luíza Mattos-Guaraldi, A., Oliveira Moreira, L., Damasco, P. V., & Júnior, R. H. (2003). Diphtheria remains a threat to health in the developing world-An overview. *Mem Inst Oswaldo Cruz, Rio de Janeiro*, 98(8), 987-993.

Lyon, S. M., & Rossman, M. D. (2017). Pulmonary tuberculosis. *Microbiology Spectrum*, 5(1). https://doi.org/10.1128/microbiolspec.TNMI7-0032-2016

Mackay, I. M., & Arden, K. E. (2015). MERS coronavirus: Diagnostics, epidemiology and transmission. *Virology Journal*, 12(1). https://doi.org/10.1186/s12985-015-0439-5

Madigan, M. T., Martinko, J. M., Bender, K. S., Buckley, D. H. & Stahl, D. A. (2015). *Brock Biology of Microorganisms*, Pearson.

Malhotra, M., Sood, S., Mukherjee, A., Muralidhar, S., & Bala, M. (2013). Genital Chlamydia trachomatis: An update. *Indian J Med Res*, 138, 303-316.

Manavi, K. (2006). A review on infection with Chlamydia trachomatis. *Best Practice and Research: Clinical Obstetrics and Gynaecology*, 20(6), 941–951. https://doi.org/10.1016/j.bpobgyn.2006.06.003

Mandal, S., Deb Mandal, M., & Kumar Pal, N. (2011). Cholera: A great global concern. *Asian Pacific Journal of Tropical Medicine*, 573–580.

Mardani, M., & Keshtkar-Jahromi, M. (2007). Crimean-Congo hemorrhagic fever. *Archives of Iranian Medicine*, 10(2).

Marzouqi, I., Richmond, P., Fry, S., Wetherall, J., & Mukkur, T. (2010). Development of improved vaccines against whooping cough: Current status. *Human Vaccines*, 6(7), 543–553. https://doi.org/10.4161/hv.6.7.11413

McPherson, R. A. & Pincus, M. R. (2011). *HENRY'S Clinical Diagnosis and Management by Laboratory Methods,* Elsevier Saunders.

Messi, P., Anacarso, I., Bargellini, A., Bondi, M., Marchesi, I., Niederhausern, S., & Borella, P. (2011). Ecological behaviour of three serogroups of *Legionella pneumophila* within a model plumbing system. *Biofouling*, 27(2), 165-172.

Meza-Segura, M., Zaidi, M. B., Maldonado-Puga, S., Huerta-Cantillo, J., Chavez-Dueñas, L., Navarro-Garcia, F., & Estrada-Garcia, T. (2017). Cytolethal distending toxin-producing Escherichia coli strains causing severe diarrhoea in young mexican children. *JMM Case Reports*, 4, 1-7. https://doi.org/10.1099/jmmcr.0.005079

Milner, D. A. (2018). Malaria pathogenesis. *Cold Spring Harbor Perspectives in Medicine*, 8, 1-12. https://doi.org/10.1101/cshperspect.a025569

Morehead, R., & Pinto, S. (2000). Ventilator-associated pneumonia. *Arch Intern Med*, 160, 1926–1936.

Morgan, M. K., & Decker, C. F. (2016). Gonorrhea. *Disease-a-Month*, 62(8), 260–268). https://doi.org/10.1016/j.disamonth.2016.03.009

Morre, Z., Seward, J., & Lane, J. (2006). Smallpox. *Lancet*, 367, 415–435. http://www.idsociety.org

Mpiga, P., & Ravaoarinoro, M. (2006). Chlamydia trachomatis persistence: An update. *Microbiological Research*, 161(1), 9–19. https://doi.org/10.1016/j.micres.2005.04.004

Murrey, P. R., Rosenthal, K. S., & Pfaller, M. A. (2016). *Medical Microbiology*, Elsevier.

Mutlu, A. (2018). Salgın haberleri 2018 aşı türevi poliovirüs salgınları. *ESTÜDAM Halk Sağlığı Dergisi*, 3(3), 85–95.

National Healthcare Safety Network. (2023). Bloodstream infection event (Central line-associated bloodstream infection and non-central line associated bloodstream infection).

National Healthcare Safety Network. (2023). Pneumonia (Ventilator-associated [VAP] and non-ventilator-associated pneumonia [PNEU]) event.

National Healthcare Safety Network. (2023). Surgical site infection event (SSI).

National Healthcare Safety Network. (2023). Urinary tract infection (Catheter-associated urinary tract infection [CAUTI] and non-catheter-associated urinary tract infection [UTI]) events.

Natural Institutes of Health. (2023). Coronavirus disease 2019 (COVID-19) treatment guidelines.

Nicolle, L. E. (2006). Catheter-related urinary tract infections. *Drugs Aging,* 22(8), 627-639.

Nicolle, L. E. (2014). Catheter-related urinary tract infection: Practical management in the elderly. *Drugs and Aging*, 31, 1–10. https://doi.org/10.1007/s40266-013-0089-5

Niyogi, S. (2005). Shigellosis. *J Microbiol*, 43(2), 133–143.

Nyatsanza, F., & Tipple, C. (2016). Syphilis: Presentations in general medicine. *Clinical Medicine*, 16(2), 184–188.

Öcal, D., & Dolapçı, İ. (2011). Santral venöz kateter ile ilişkili enfeksiyonlar. *Türk Mikrobiyol Cem Derg*, 42(1), 1–9. https://doi.org/10.5222/TMCD.2012.001

OGrady, N. P., Alexander, M., Burns, L. A., Patchen Dellinger, E., Garland, J., Heard, S. O., Lipsett, P. A., Masur, H., Mermel, L. A., Pearson, M. L., Raad, I. I., Randolph, A., Rupp, M. E., & Saint, S. (2017). Guidelines for the prevention of intravascular catheter-related infections, 2011.

Oliver, J. D. (2015). The Biology of Vibrio vulnificus. *Microbiology Spectrum*, 3(3), 1-10. https://doi.org/10.1128/microbiolspec.ve-0001-2014

Öncel, S. (2018). Türkiye'de lyme hastalığı. *Kocaeli Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 4(3), 103–106. https://doi.org/10.30934/kusbed.423490

Öngürü, P., & Bodur, H. (2012). Kirim Kongo kanamali ateşi. *Ondokuz Mayis Universitesi Tip Dergisi*, 29, 175–181. https://doi.org/10.5835/jecm.omu.29.s3.014

Otar, G., Kılıç, A., Yıldız, İ., Varkal, M. A., & Devecioğlu, E. (2014). Boğmaca enfeksiyonunun tanı ve tedavisi, *Çocuk Dergisi,* 14(3), 100-107. https://doi.org/10.5222/j.child.2014.100

Özdemir, H., & Çiftçi, E. (2014). Meningokok aşıları. *Cocuk Enfeksiyon Dergisi*, 8(4), 178–186. https://doi.org/10.5152/ced.2014.1765

Özsürekçi, Y., & Kara, A. (2016). Bit enfestasyonları. *Klinik Tıp Pediatri Dergisi*, 8(4), 17–22.

Öztürk, Ö. (n.d.). *Tüberküloz tedavisi.*

Paavonen, J., & Eggert-Kruse, W. (1999). Chlamydia trachomatis: Impact on human reproduction. *Human Reproduction Update*, 5(5), 433-447.

Parıldar, H. (2020). Tarihte bulaşıcı hastalık salgınları. *Tepecik Eğit. ve Araşt. Hast. Dergisi,* 30(Ek sayı), 19-26. https://doi.org/10.5222/terh.2020.93764

Parija, S. C. (2012). *Textbook of Microbiology and Immunology,* Elsevier.

Parmar, S., Shah, N., Kasarwala, M., Virpura, M., & Prajapati, D. (2011). A review on swine flu. *JPSBR*, 1(1), 11–17.

Pascarella, G., Strumia, A., Piliego, C., Bruno, F., Del Buono, R., Costa, F., Scarlata, S., & Agrò, F. E. (2020). COVID-19 diagnosis and management: A comprehensive review. *Journal of Internal Medicine*, 288(2), 192–206. https://doi.org/10.1111/joim.13091

Perry, R. T., & Halsey, N. A. (2004). The clinical significance of measles: A review. *The Journal of Infectious Diseases*, 189(1), 4–16.

Rich, R. R. (2013). *Clinical Immunology Principles and Practice*, Elsevier Saunders.

Pigott, D. C. (2008). Foodborne Illness. *Emergency Medicine Clinics of North America*, 26(2), 475–497. https://doi.org/10.1016/j.emc.2008.01.009

Prentice, M. B., & Rahalison, L. (2007). Plague. *Lancet*, 369, 1196–1207.

Rahbari, M., Rahlfs, S., Jortzik, E., Bogeski, I., & Becker, K. (2017). H_2O_2 dynamics in the malaria parasite Plasmodium falciparum. *PLoS ONE*, 12(4). https://doi.org/10.1371/journal

Ramaswamy, V., Cresence, V. M., Rejitha, J. S., Lekshmi, U., Dharsana, K. S., Prasad, P., & Vijila, M. (2007). Listeria-review of epidemiology and pathogenesis. *J Microbiol Immunol Infect*, 40, 4-13.

Ramirez-Lapausa, M., Menendez-Saldana, A., & Noguerado-Asensio, A. (2015). Extrapulmonary tuberculosis: An overview. *Rev Esp Sanid Penit*, 17, 3-11.

Rappuoli, R., Mandl, C. W., Black, S., & De Gregorio, E. (2011). Vaccines for the twenty-first century society. *Nature Reviews Immunology*, 11(12), 865–872. https://doi.org/10.1038/nri3085

Rouphael, N. G., & Stephens, D. S. (2012). *Neisseria meningitidis:* Biology, microbiology, and epidemiology. *Methods in Molecular Biology*, 799, 1-20.

Regoli, M., Chiappini, E., Bonsignori, F., Galli, L., & De Martino, M. (2011). Update on the management of acute pharyngitis in children. *Italian Journal of Pediatrics,* 37(10), 1-7. https://doi.org/10.1186/1824-7288-37-10

Reichman, D. E., & Greenberg, J. A. (2009). Reducing surgical site infections: A review. *Reviews in Obstetrics and Gynecology*, 2(4), 212–221. https://doi.org/10.3909/riog0084

Reidl, J., & Klose, K. E. (2002). Vibrio cholerae and cholera: out of the water and into the host. *FEMS Microbiology Reviews*, 26(2), 125–139. https://doi.org/10.1111/j.1574-6976.2002.tb00605.x

Rizk, J. G., Lippi, G., Henry, B. M., Forthal, D. N., & Rizk, Y. (2022). Prevention and treatment of monkeypox. *Drugs*, 82(9), 957–963. https://doi.org/10.1007/s40265-022-01742-y

Robertson, L. J., Hanevik, K., Escobedo, A. A., Mørch, K., & Langeland, N. (2010). Giardiasis - why do the symptoms sometimes never stop? *Trends in Parasitology*, 26(2), 75–82. https://doi.org/10.1016/j.pt.2009.11.010

Robertson, S. E., Featherstone, D. A., Gacic-Dobo, M., & Hersh, B. S. (2003). Rubella and congenital rubella syndrome: Global update. *Rev Panam Salud Publica/Pan Am J Public Health*, 14(5).

Rodrigues, C. M. C., & Plotkin, S. A. (2020). Impact of vaccines; health, economic and social perspectives. *Frontiers in Microbiology*, 11. https://doi.org/10.3389/fmicb.2020.01526

Rodrigues, L. C., & Lockwood, D. N. J. (2011). Leprosy now: Epidemiology, progress, challenges, and research gaps. *Lancet Infect Dis*, 11, 464-470.

Roper, M. H., Vandelaer, J. H., & Gasse, F. L. (2007). Maternal and neonatal tetanus. *Lancet*, 370, 1947–1949. https://doi.org/10.1016/S0140

Rowe, C. R., Newberry, D. M., & Jnah, A. J. (2018). Congenital syphilis: A discussion of epidemiology, diagnosis, management, and nurses role in early identification and treatment. *Advances in Neonatal Care*, 18(6), 438–445. https://doi.org/10.1097/ANC.0000000000000534

Sansonetti, P. J. (2001). Microbes and microbial toxins: Paradigms for microbial-mucosal interactions III. shigellosis: from symptoms to molecular pathogenesis. *Am J Physiol Gastrointest Liver Physiol*, 280, 319–323.

Schoeni, J. L., & Wong, A. C. L. (2005). Bacillus cereus food poisoning and its toxins. *Journal of Food Protection*, 68(3), 636-648.

Seleem, M. N., Boyle, S. M., & Sriranganathan, N. (2010). Brucellosis: A re-emerging zoonosis. *Veterinary Microbiology*, 140(3–4), 392–398. https://doi.org/10.1016/j.vetmic.2009.06.021

Şen N., & Özhan M. H. (2016). *Pnömoni*. TÜSAD Eğitim Kitapları Serisi.

Şenyiğit, A. (2021). COVID-19 Pandemisi. Klinik, tanı, tedavi ve korunma. *Dicle Tıp Dergisi*, 48(Özel sayı), 176–186. https://doi.org/10.5798/dicletip.1005418

Shayan, S., Bokaean, M., Shahrivar, M. R., & Chinikar, S. (2015). Crimean-Congo hemorrhagic fever. *Lab Medicine*, 46(3), 180–189. https://doi.org/10.1309/LMN1P2FRZ7BKZSCO

Shebl, E., & Gulick, P. G. (2022). Nosocomial Pneumonia, StatPearls Publishing.

Shirley, D. A. T., Farr, L., Watanabe, K., & Moonah, S. (2018). A review of the global burden, new diagnostics, and current therapeutics for amebiasis. *Open Forum Infectious Diseases*, 5(7), 1-9. https://doi.org/10.1093/ofid/ofy161

Şimşek, F., & Kantürk, A. (2016). Bruselloz. *Okmeydanı Tıp Dergisi*, 32(Ek sayı), 46-49. https://doi.org/10.5222/otd.2016.046

Singh, A. E., & Romanowski, B. (1999). Syphilis: Review with emphasis on clinical, epidemiologic, and some biologic features. *Clinical Microbiology Reviews*, 12(2), 187–209. https://journals.asm.org/journal/cmr

Skerlev, M., & Čulav-Košćak, I. (2014). Gonorrhea: New challenges. *Clinics in Dermatology*, 32(2), 275–281. https://doi.org/10.1016/j.clindermatol.2013.08.010

Solmaz, H. (2012). *Koruyucu hekimlikte aşı*. Karabük Üniversitesi Yayınları.

Solmaz, M., & Solmaz, T. (2020). Hastane su sistemlerinde Lejyonella risk yönetimi ve korunma. *Sağlık Bilimleri Dergisi*, 29(1), 51–55. https://doi.org/10.34108/eujhs.556097

Southwick, F. S. (2021). *Infectious Diseases A Clinical Short Course*, McGraw-Hill.

Spencer, R. C. (2003). Bacillus anthracis. *Journal of Clinical Pathology*, 56(3) 182–187. https://doi.org/10.1136/jcp.56.3.182

Stanley, M. (2008). Immunobiology of HPV and HPV vaccines. *Gynecologic Oncology*, *109*, 15-21. https://doi.org/10.1016/j.ygyno.2008.02.003

Steere, A. C., Coburn, J., & Glickstein, L. (2004). The emergence of lyme disease. *Journal of Clinical Investigation*, 113(8), 1093–1101. https://doi.org/10.1172/JCI21681

Steere, A. C., Strle, F., Wormser, G. P., Hu, L. T., Branda, J. A., Hovius, J. W. R., Li, X., & Mead, P. S. (2016). Lyme borreliosis. *Nature Reviews Disease Primers*, *2*, 1-19. https://doi.org/10.1038/nrdp.2016.90

Stenseth, N. C., Atshabar, B. B., Begon, M., Belmain, S. R., Bertherat, E., Carniel, E., Gage, K. L., Leirs, H., & Rahalison, L. (2008). Plague: Past, present, and future, *Plos Medicine*, 5(1), 9-13.

Stephens, D. S., Greenwood, B., & Brandtzaeg, P. (2007). Epidemic meningitis, meningococcaemia, and Neisseria meningitidis. *Lancet*, 369, 2196–2210. http://www.sanger.ac.uk/

Strom, M. S., & Paranjpye, R. N. (2000). Epidemiology and pathogenesis of Vibrio vulnificus. *Microbes and Infection*, 2, 177–188.

Sukthana, Y. (2006). Toxoplasmosis: Beyond animals to humans. *Trends in Parasitology*, 22(3), 137–142. https://doi.org/10.1016/j.pt.2006.01.007

Sykes, E., Wu, V., Beyea, M., Simpson, M., & Beyea, J. (2020). Pharyngitis: Approach to diagnosis and treatment. *Can Fam Physician*, 66(4), 251–257.

Şimşek, F., & Kantürk, A. (2016). Bruselloz. *Okmeydanı Tıp Dergisi*, 32, 46-49.

Talhari, C., Talhari, S., & Penna, G. O. (2015). Clinical aspects of leprosy. *Clinics in Dermatology*, 33(1), 26–37. https://doi.org/10.1016/j.clindermatol.2014.07.002

Tang, Y. W. &. Stratton, C. W. (2006). *Advanced Techniques in Diagnostic Microbiology,* Springer.

Tanyuksel, M., & Petri, W. A. (2003). Laboratory diagnosis of amebiasis. *Clinical Microbiology Reviews*, 16(4), 713–729. https://doi.org/10.1128/CMR.16.4.713-729.2003

Tarhan, G. (2002). Enfeksiyon hastalıklarının tanısında kullanılan nükleik asit amplifikasyon yöntemleri. *Güncel Gastroenteroloji*, 6(3), 177–183.

Taşçı, F. (2004). Gıda kaynaklı brucellosis ve önemi. *Vet. Med*, 23(1-2-3), 137-142.

T.C. Sağlık Bakanlığı Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü, Aşı portalı, https://asi.saglik.gov.tr, (Erişim Tarihi: 30 Mayıs 2023)

T.C. Sağlık Bakanlığı Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü Bulaşıcı Hastalıklar ve Erken Uyarı Dairesi Başkanlığı, Lepra, https://hsgmdestek.saglik.gov.tr/tr/bulasici-hastaliklar/lepra, (Erişim Tarihi: 24 Şubat 2023).

T.C. Sağlık Bakanlığı Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü. (2019). Tüberküloz tanı ve tedavi rehberi.

T.C. Sağlık Bakanlığı Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü Zoonotik ve Vektörel Hastalıklar Dairesi Başkanlığı. (n.d.). Kırım Kongo kanamalı ateşi.

T.C. Sağlık Bakanlığı Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü Zoonotik ve Vektörel Hastalıklar Dairesi Başkanlığı. (n.d.). Kuduz.

T.C. Sağlık Bakanlığı Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü Zoonotik ve Vektörel Hastalıklar Dairesi Başkanlığı. (2019). Kuduz profilaksi rehberi.

T.C. Sağlık Bakanlığı. (2011). Tüberküloz tanı ve tedavi rehberi.

T.C. Sağlık Bakanlığı Türkiye Halk Sağlığı Kurumu. (2016). Lejyoner hastalığı kontrol programı rehberi.

T.C. Sağlık Bakanlığı Türkiye Hudut ve Sahiller Sağlık Genel Müdürlüğü, Seyahat aşıları, https://www.seyahatsagligi.gov.tr/Site/Asilar, 2 Haziran 2015, (Erişim tarihi: 30 Mayıs 2023)

Tekiner, A. (2013). *Çocukluk çağı döküntülü hastalıkları*.

T.C. Sağlık Bakanlığı Türkiye Hudut ve Sahiller Sağlık Genel Müdürlüğü, Veba (Plague), https://www.seyahatsagligi.gov.tr/site/HastalikDetay/Veba, 21 Ağustos 2019, (Erişim Tarihi: 25 Nisan 2023).

Tenke, P., Köves, B., & Johansen, T. E. B. (2014). An update on prevention and treatment of catheter-associated urinary tract infections. *Current Opinion in Infectious Diseases*, 27(1), 102–107. https://doi.org/10.1097/QCO.0000000000000031

Tenke, P., Mezei, T., Bőde, I., & Köves, B. (2017). Catheter-associated urinary tract infections. *European Urology, Supplements*, 16(4), 138–143. https://doi.org/10.1016/j.eursup.2016.10.001

Tercan, F. (n.d.). *Venöz kateterizasyon için girim yolları ve kateter tipleri*. Türk Hematoloji Derneği, Hematoloji Pratiğinde Uygulamalı Kateterizasyon Kursu.

Tessier, J. L., & Davies, G. A. L. (1999). Giardiasis. *Prim Care Update Ob/Gyns*, 6(1), 8–11.

Ting, P., & Freiman, A. (2004). The story of Clostridium botulinum: from food poisoning to Botox. *Clin Med (Lond)*, 4(3), 258–261.

Titball, R. W. (2005). Gas gangrene: An open and closed case. *Microbiology*, 151(9), 2821–2828. https://doi.org/10.1099/mic.0.28248-0

Torres, A., Cilloniz, C., Niederman, M. S., Menéndez, R., Chalmers, J. D., Wunderink, R. G., & Van der Poll, T. (2021). Pneumonia. *Nature Reviews Disease Primers*, 7(1). https://doi.org/10.1038/s41572-021-00259-0

Torres, A., Ewig, S., Lode, H., & Carlet, J. (2009). Defining, treating and preventing hospital acquired pneumonia: European perspective. *Intensive Care Medicine*, 35(1), 9–29. https://doi.org/10.1007/s00134-008-1336-9

Trépo, C., Chan, H. L. Y., & Lok, A. (2014). Hepatitis B virus infection. *Lancet*, 384(9959), 2053–2063. https://doi.org/10.1016/S0140-6736(14)60220-8

Tuna, A. (2022). Maymun çiçeği, geçmişten günümüze. *Kırıkkale Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, 24(2), 409–416. https://doi.org/10.24938/kutfd.1135547

Tülek, N. (2018). Menenjitler. *Klimik Derneği, Uygulamalı Teorik Eğitim Programı*.

Türk Dermatoloji Derneği. (n.d.). Saç bitlenmesi.

Türk Tabipleri Birliği. (2018). Birinci basamak sağlık çalışanları için aşı rehberi.

Türk Toraks Derneği. (2018). Erişkinlerde hastanede gelişen pnömoni tanı ve tedavi uzlaşı raporu.

Tuteja, R. (2007). Malaria - An overview. *FEBS Journal*, 274(18), 4670–4679. https://doi.org/10.1111/j.1742-4658.2007.05997.x

Tzeng, Y.-L., & Stephens, D. S. (2000). Epidemiology and pathogenesis of Neisseria meningitidis. *Microbes and Infection,* 2, 687–700.

Uğraş Dikmen, A., & Aksakal, F. N. (2008). Sessiz katil: Neonatal tetanos. *Türkiye Çocuk Hastalıkları Dergisi*, 2(3), 55–63.

U.S. Food and Drug Administration. (n.d.). Monkeypox fast facts, JYNNEOS (smallpox and monkeypox vaccine, live, nonreplicating).

U.S. Food and Drug Administration, What you need to know about foodborne illnesses, https://www.fda.gov/food/consumers/what-you-need-know-about-foodborne-illnesses, 17 Şubat 2022, (Erişim Tarihi: 11 Mayıs 2023).

Vallès, X., Stenseth, N. C., Demeure, C., Horby, P., Mead, P. S., Cabanillas, O., Ratsitorahina, M., Rajerison, M., Andrianaivoarimanana, V., Ramasindrazana, B., Pizarro-Cerda, J., Scholz, H. C., Girod, R., Joseph Hinnebusch, B., Vigan-Womas, I., Fontanet, A., Wagner, D. M., Telfer, S., Yazdanpanah, Y., Tortosa, P., Carrara, G., Deuve, J., Belmain, S. R., D'ortenzio, E. & Baril, L. (2020). Human plague: An old scourge that needs new answers. *PLoS Neglected Tropical Diseases*, 14(8), 1–22. https://doi.org/10.1371/journal.pntd.0008251

Varkal, M., Yıldız, İ., & Ünüvar, E. (2015). Çocuklarda ateşli döküntülü hastalıklar. *İstanbul Tıp Fakültesi Dergisi*, 78(1), 23–32.

Vatansever, C. (2017). *Biyofilm tabakasına uygulanan çeşitli stres faktörlerinin bakteriler üzerindeki etkilerinin incelenmesi.* İstanbul Üniversitesi.

Velavan, T. P., & Meyer, C. G. (2022). Monkeypox 2022 outbreak: An update. *Tropical Medicine and International Health*, 27(7), 604–605. https://doi.org/10.1111/tmi.13785

Vetter, V., Denizer, G., Friedland, L. R., Krishnan, J., & Shapiro, M. (2018). Understanding modern-day vaccines: What you need to know. *Annals of Medicine*, 50(2),110–120. https://doi.org/10.1080/07853890.2017.1407035

Vijayanand, P., Wilkins, E., & Woodhead, M. (2004). Severe acute respiratory syndrome (SARS): A review. *Clin Med (Lond)*, 4(2), 152–160.

Vorou, R., Pierroutsakos, I. N., & Maltezou, H. C. (2007). Crimean-Congo hemorrhagic fever. *Current Opinion in Infectious Diseases*, 20, 495–500.

Vural, T. (2014). Legionella enfeksiyonları. *ANKEM Derg*, 28(2), 28–31.

Wasley, A., Fiore, A., & Bell, B. P. (2006). Hepatitis A in the era of vaccination. *Epidemiologic Reviews*, 28, 101–111. https://doi.org/10.1093/epirev/mxj012

Wat, D. (2004). The common cold: A review of the literature. *European Journal of Internal Medicine,* 15(2), 79–88. https://doi.org/10.1016/j.ejim.2004.01.006

Weber, R. (2014). Pharyngitis. *Primary Care - Clinics in Office Practice*, 41(1), 91–98. https://doi.org/10.1016/j.pop.2013.10.010

Weiss, L. M., & Dubey, J. P. (2009). Toxoplasmosis: A history of clinical observations. *International Journal for Parasitology*, 39(8), 895–901. https://doi.org/10.1016/j.ijpara.2009.02.004

Werneburg, G. T. (2022). Catheter-associated urinary tract infections: Current challenges and future prospects. *Research and Reports in Urology*, 14, 109–133. https://doi.org/10.2147/RRU.S273663

Wessels, M. R. (2016). *Pharyngitis and scarlet fever*. U.S. National Library of Medicine.

Westbrook, R. H., & Dusheiko, G. (2014). Natural history of hepatitis C. *Journal of Hepatology*, 61, 58–68.

Whiley, H., & Taylor, M. (2014). *Legionella* detection by culture and qPCR: Comparing apples and oranges. *Critical reviews in microbiology*, 42(1), 65-74.

White, C., & Franco-Paredes, C. (2015). Leprosy in the 21st century. *Clinical Microbiology Reviews*, 28(1), 80–94. https://doi.org/10.1128/CMR.00079-13

Whitehouse, C. A. (2004). Crimean-Congo hemorrhagic fever. *Antiviral Research*, 64(3), 145–160. https://doi.org/10.1016/j.antiviral.2004.08.001

World Health Organization, Cervical cancer, https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/cervical-cancer, 2 Şubat 2022, (Erişim Tarihi: 3 Nisan 2023).

World Health Organization, Hepatitis A, https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/hepatitis-a, 24 Haziran 2022 (Erişim Tarihi: 22 Kasım 2022).

World Health Organization, Hepatitis B, https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/hepatitis-b, 24 Haziran 2022, (Erişim Tarihi: 26 Kasım 2022).

World Health Organization, Hepatitis C, https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/hepatitis-c, 24 Haziran 2022, (Erişim Tarihi: 21 Aralık 2022).

World Health Organization, Hepatitis E, https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/hepatitis-e, 24 Haziran 2022 (Erişim Tarihi: 26 Aralık 2022).

World Health Organization, Middle East respiratory syndrome coronavirus (MERS-CoV), https://www.who.int/health-topics/middle-east-respiratory-syndrome-coronavirus-mers#tab=tab_1, (Erişim Tarihi: 10 Ekim 2022).

World Health Organization, Monkeypox, https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/monkeypox, 18 Nisan 2023, (Erişim Tarihi: 20 Nisan 2023).

World Health Organization, Plague, https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/plague#:~:text=Plague%20is%20an%20infectious%20disease,bite%20of%20infected%20vector%20fleas, 7 Temmuz 2022, (Erişim Tarihi: 25 Nisan 2023).

World Health Organization, Severe acute respiratory syndrome (SARS), https://www.who.int/health-topics/severe-acute-respiratory-syndrome#tab=tab_1, (Erişim Tarihi: 1 Ekim 2022).

World Health Organization, Tuberculosis, https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/tuberculosis, 21 Nisan 2023, (Erişim Tarihi: 2 Mayıs 2023).

Wolford, R. W., Goyal, A., Syed, S. Y. B., & Schaefer, T. J. (2022). Pharyngitis, StatPearls Publishing.

Wormser, G. (2006). Early lyme disease. *N Engl J Med*, 354(26), 2794–2801.

Worrall, G. (2011). Comman cold. *Canadian Familiy Physician*, 57(11), 1289-1290.

Yavuz, C. I. (2018). Su kaynaklı bir hastalık olarak Lejyoner hastalığı ve çevresel sürveyans. *Türk Mikrobiyoloji Cemiyeti Dergisi*. 48(4), 211-227. https://doi.org/10.5222/tmcd.2018.211

Yazdankhah, S. P., & Caugant, D. A. (2004). Neisseria meningitidis: An overview of the carriage state. *Journal of Medical Microbiology*, 53(9), 821–832. https://doi.org/10.1099/jmm.0.45529-0

Yemişen, M., Mete, B., & Balkan, I. I. (2012). Lyme hastalığı. *Ondokuz Mayis Universitesi Tip Dergisi*, 29, 169–174. https://doi.org/10.5835/jecm.omu.29.s3.013

Yıldız, N., & Akçalı, S. (2022). Maymun çiçeği virüsünün yapısal özellikleri ve laboratuvar tanısı. *Journal of Biotechnology and Strategic Health Research*, 6(2), 86–93. https://doi.org/10.34084/bshr.1162411

Yörük, N. G., Ucar, G., & Güner, A. (2015). Infections of Escherichia coli. *Turkiye Klinikleri J Food Hyg Technol-Special Topics*, 1(3), 22–29. https://www.researchgate.net/publication/300126699

Yücel, E. (2020). Salmonella enfeksiyonları, tanı ve tedavisi. *Klinik Tıp Pediatri Dergisi*, 12(3), 133–139.

Yumuk, Z., & O'Callaghan, D. (2012). Brucellosis in Turkey - An overview. *International Journal of Infectious Diseases*, 16, 228-235. https://doi.org/10.1016/j.ijid.2011.12.011

Zainel, A., Mitchell, H., & Sadarangani, M. (2021). Bacterial meningitis in children: Neurological complications, associated risk factors, and prevention. *Microorganisms*, 9(3), 1–12. https://doi.org/10.3390/microorganisms9030535

Zhang, Y., Li, D., Lu, S., & Zheng, B. (2022). Toxoplasmosis vaccines: What we have and where to go? *npj Vaccines*, 7(131), 1-8. https://doi.org/10.1038/s41541-022-00563-0

Zlobl T. L. (2001). Amebiasis. *Prim Care Update Ob Gyns*, 8(2), 65–68.

Zulfiqar, H., Mathew, G., & Horral, S. (2022). Amebiasis, StatPearls Publishing.

CUMHURİYET'İN 100. YILINDA AKADEMİDE KADIN ÇALIŞMALARI

Editör

Derya Nil Budak

nobel bilimsel

CUMHURİYET'İN 100. YILINDA AKADEMİDE KADIN ÇALIŞMALARI

Editör: Derya Nil Budak

Yayın No.: 1859
ISBN: 978-625-393-007-3
E-ISBN: 978-625-393-008-0
Basım Sayısı: 1. Basım, Ekim 2023

© Copyright 2023, NOBEL BİLİMSEL ESERLER SERTİFİKA NO.: 20779
Bu baskının bütün hakları Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.ne aittir.
Yayınevinin yazılı izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.
Nobel Yayın Grubu, 1984 yılından itibaren ulusal ve 2011 yılından itibaren ise uluslararası düzeyde düzenli olarak faaliyet yürütmekte ve yayınladığı kitaplar, ulusal ve uluslararası düzeydeki yükseköğretim kurumları kataloglarında yer almaktadır.
"NOBEL BİLİMSEL ESERLER" bir Nobel Akademik Yayıncılık markasıdır.

Genel Yayın Yönetmeni: Nevzat Argun -nargun@nobelyayin.com-
Genel Yayın Koordinatörü: Gülfem Dursun -gulfem@nobelyayin.com-

Sayfa Tasarım: Tarkan Kara -erdal@nobelyayin.com-
Redaksiyon: Meliha Uysal -meliha@nobelyayin.com-
Kapak Tasarım: Sezai Özden -sezai@nobelyayin.com-
Görsel Tasarım Uzmanı: Mehtap Yürümez -mehtap@nobelyayin.com-

Kütüphane Bilgi Kartı

Budak, Derya Nil.
Cumhuriyet'in 100. Yılında Akademide Kadın Çalışmaları /Editör Derya Nil Budak
1. Basım, XVIII + 154 s., 13,5x21,5cm. Kaynakça var, dizin yok.
ISBN: 978-625-393-007-3
E-ISBN: 978-625-393-008-0
1. Sosyal Bilimler 2. Toplumsal Cinsiyet 3. Kadın Çalışmaları

Genel Dağıtım

ATLAS AKADEMİK BASIM YAYIN DAĞITIM TİC. LTD. ŞTİ.
Adres: Bahçekapı Mh. 2465 Sk. Oto Sanayi Sitesi No:7 Bodrum Kat, Şaşmaz/ANKARA
Telefon: +90 312 278 50 77 - **Faks:** 0 312 278 21 65
Sipariş: siparis@nobelyayin.com- **E-Satış:** www.nobelkitap.com - esatis@nobelkitap.com
www.atlaskitap.com - info@atlaskitap.com

Dağıtım ve Satış Noktaları: Alfa, Kırmızı Kedi, Arkadaş, D&R, Dost, Kika, Kitapsan, Nezih, Odak, Pandora, Prefix, Remzi Kitabevleri, Yeryüzü Dağıtım

Baskı ve Cilt: Meteksan Matbaacılık ve Teknik Sanayi Tic. Anonim Şirketi / Sertifika No.: 46519
Beytepe Köy Yolu No.: 3 06800 Bilkent-Çankaya/ANKARA

CUMHURİYET'İN 100. YILINDA AKADEMİDE KADIN ÇALIŞMALARI

Bilim Kurulu
Prof. Dr. Sultan Üzeltürk
Prof. Dr. Elif Erişen
Prof. Dr. Şükriye Tüysüz
Prof. Dr. Rıfat Kamaşak
Prof. Dr. Gürdal Ülger

BÖLÜM YAZARLARI

BÖLÜM 1.

TÜRKİYE'DE SOSYAL BİLİMLERDE KADIN LİDER TİPOLOJİSİ: LİSANSÜSTÜ TEZLERİN İÇERİK ANALİZİ
Doç. Dr. Deniz Palalar Alkan
Yeditepe Üniversitesi İşletme Bölümü
deniz.alkan@yeditepe.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2204-7024

BÖLÜM 2.
LOJİSTİK YÖNETİMİ LİSANS PROGRAMLARINDA KADIN AKADEMİSYENLERİN TEMSİLİ
Doç. Dr. Özlem Sanrı
Yeditepe Üniversitesi Lojistik Yönetimi Bölümü
ozlem.sanri@yeditepe.edu.tr, ORCID: 0000-0002-9788-6594

BÖLÜM 3.
NEOLİBERAL FEMİNİZM PERSPEKTİFİNDEN *DİŞİ BUSINESS*
Dr. Öğr. Üyesi Derya Nil Budak
Yeditepe Üniversitesi Tarım Ticareti ve İşletmeciliği Bölümü
deryanil.budak@yeditepe.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7075-069X

BÖLÜM 4.
TÜRKİYE SİYASİ TARİHİNDE KADINLARIN SİYASAL KATILIMLARI VE TEMSİLLERİ
Dr. Öğr. Üyesi Özlem İngün Karkış
Doğuş Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü
oingun@dogus.edu.tr, ORCID: 0000-0002-9915-8398

BÖLÜM 5.
KALKINMA BAĞLAMINDA TÜRKİYE'DE KADIN İSTİHDAMI VE AİLENİN KADIN İSTİHDAMI ÜZERİNE ETKİLERİ
Dr. Öğr. Üyesi Damla Özekan
Yeditepe Üniversitesi Elektronik Ticaret ve Yönetimi Bölümü
damla.ozekan@yeditepe.edu.tr ,ORCID: 0000-0002-9952-129X

BÖLÜM 6.
KADIN YÖNETİCİLERİN İŞ YAŞAMINDAKİ TAKIM ROLLERİ: GÖZLEMCİLERLE KARŞILAŞTIRMALI BİR İNCELEME
Dr. Öğr. Üyesi Esra Atilla Bal
Acıbadem Üniversitesi Psikoloji Bölümü
esra.bal@acibadem.edu.tr, ORCID: 0000-0002-8651-9609

BÖLÜM 7.
KADINLARIN İŞ GÜCÜNE KATILIMLARININ EKONOMİK BÜYÜME ÜZERİNDEKİ ETKİSİ ÜZERİNE BİR İNCELEME
Arş. Gör. Melike Akça
Yeditepe Üniversitesi Tarım Ticareti ve İşletmeciliği Bölümü
melike.akca@yeditepe.edu.tr, ORCID: 0000-0002-4431-3717

İÇİNDEKİLER

Bölüm Yazarları vii
Ön Söz ix
Sunuş xiii

Bölüm 1.
Türkiye'de Sosyal Bilimlerde Kadın Lider Tipolojisi: Lisansüstü Tezlerin İçerik Analizi 1
Deniz Palalar Alkan

Bölüm 2.
Lojistik Yönetimi Lisans Programlarında Kadın Akademisyenlerin Temsili 15
Özlem Sanrı

Bölüm 3.
Neoliberal Feminizm Perspektifinden *Dişi Business* 37
Derya Nil Budak

Bölüm 4.
Türkiye Siyasi Tarihinde Kadınların Siyasal Katılımları ve Temsilleri 67
Özlem İngün Karkış

Bölüm 5.
Kalkınma Bağlamında Türkiye'de Kadın İstihdamı ve Ailenin Kadın İstihdamı Üzerine Etkileri 95
Damla Özekan

Bölüm 6.
Kadın Yöneticilerin İş Yaşamındaki Takım Rolleri: Gözlemcilerle Karşılaştırmalı Bir İnceleme 115
Esra Atilla Bal

Bölüm 7.
Kadınların İş Gücüne Katılımlarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi Üzerine Bir İnceleme 131
Melike Akça

BÖLÜM 1.
TÜRKİYE'DE SOSYAL BİLİMLERDE KADIN LİDER TİPOLOJİSİ: LİSANSÜSTÜ TEZLERİN İÇERİK ANALİZİ

Doç. Dr. Deniz Palalar Alkan

GİRİŞ

Liderlik, farklı kültür ve coğrafyalarda yani sosyal yaşamın her alanında gözlemlenen bir olgudur. Bunun başlıca sebebi liderliğin bir süreç olarak grubu ortak hedefler doğrultusunda öngörülen amaca teşvik etmesi, bireyleri güdülemesi ve etkileme süreci olmasından kaynaklanmaktadır. Kavram farklı dönemlerde çeşitli biçimlerde değerlendirilmiş olup; modern yönetim yazınında "paylaşılan ortak amaca ulaşmada izleyicileri yönetme ve yönlendirme yetisi" olarak kavramsallaştırılmıştır (Yammamarino, 2013).

Liderlik kavramı, tarihsel süreç içerisinde hükümranlık ve otoriterlik sentezinden mentorlük ve koçluk gibi kavramlara evirildiği gözlemlenmekle birlikte kavrama atfedilen özelliklerin kültürel olarak da farklılık gösterebilmektedir. Kavrama ilişkin farklı yaklaşımların özellikle toplumsal rollerin farklılaştığı kültürde kendini daha belirgin bir biçimde ortaya koyduğu görülmektedir. Türk toplumunda kadın ve erkeğe dayalı toplumsal rollerin belirgin farklılığı liderlik kavramının bakış açısına da etki etmektedir. Örneğin, ataerkil yapı ile karakterize edilen Türk toplumunda liderliğe yönelik algının kavramın eril özelliklere sahip olması gerekliliği yatmaktadır. Bu durum ayrıca aynı zamanda toplumsal kodlar ile de pekiştirilmektedir (Vatandaş, 2007). Ataerkil toplumsal yapısında rekabet ve güç benzeri kavramlar ekseninde karakterize edilen liderlik kavramı sonucunda kadın liderliğe toplumsal bakış açısı da eşitlikçi toplum yapılarına göre farklılık göstermektedir (Beyhan ve Arslan, 2005; Durmuş, 2011). Çetin ve diğerlerinin (2018) çalışma bulgusunda liderlik algısı erillik ile örtüştüğü ortaya konmuş-

lerde karar alma noktasında öne çıkması ile birlikte yönetimde "soft skills" dediğimiz özelliklerin önem kazanacağı görüşü kabul görmektedir (Chamorro-Premuzic, 2019). Bu durum, karar alma noktasında yapay zekâ tabanlı teknolojilerin işletmelerde yaygınlaşması ile birlikte duygusal zekâ, motivasyon ve etkili iletişim gibi özellikleri ile karakterize edilen kadın liderlerin birçok alanda artan bir başarı ivmesine doğru ilerleyeceğinin göstergesidir.

Çalışmanın önemli kısıtlılığı, araştırmanın 2019-2023 yılları arasında sosyal bilimler alanında yayınlanan tezlere odaklanmasıdır. Elde edilen bulguların farklı bilim alanlarında incelenmesi; Türkiye'de sosyal ve ekonomik yaşantıda önemli bir katalizör olan kadın lider tipolojisinin ortaya koyulması adına gerekli olduğu düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

Aktaş, G. (2022). Kadın emeğinin bir başka görünümü: informal yaşlı bakımı. Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (53) , 119-142 . DOI: 10.30794/pausbed.1121422.

Arzu Pınar Demirel (2014). Eksik Etekten Dünya Liderliğine'. *Harvard Business Review* Türkiye, Ağustos 2014.

Bayhan, P. ve Arslan, M. (2005). Kadin yöneticilerin liderlik tarzlarinin toplumsal roller açısından incelenmesi. H.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 23(2), 99-119.

Berg, B. L., ve Lune, H. (2012). Qualitative research methods for the social sciences (8th ed.). Pearson.

Brackett MA, Rivers SE, Shiffman S, Lerner N, Salovey P. (2006). Relating emotional abilities to social functioning: a comparison of self-report and performance measures of emotional intelligence. *J Pers Soc Psychol, 91*(4), 780-95. doi: 10.1037/0022-3514.91.4.780.

Chamorro-Premuzic, T. (2019). As Long as we associate leadergip with masculinity, women will be overlooked. Erişim: 22 Ağustos 2023, https://hbr.org/2019/03/as-long-as-we-associate-leadership-with-masculinity-women-will-be-overlooked.

Chandler, D. (2011). What Women Bring to the Exercise of Leadership. Journal of Strategic Leadership, 3(2). Erişim 22 Ağustos, 2023, https://www.regent.edu/journal/journal-of-strategic-leadership/what-women-bring-to-leadership/.

Creswell, J. W. (2002). *Educational Research. Planning, Conducting, and Evaluating Quantitative and Qualitative Research*. London: Pearson Education.

Çelik, N. (2016). Yenilikçilik konusunda yapılan doktora tezlerinin içerik analiz yöntemiyle değerlendirilmesi. *Uluslararası Ekonomi ve Yenilik Dergisi, 2*(1), 29-42.

Çetin, D. ve Güler, B. (2018). Üniversite Öğrencilerinin Toplumsal Cinsiyet Rolleri Çerçevesinde Liderlik Kavramını Algılama Biçimleri. *Balk. ve Yakın Doğu Sos. Bilimler Dergisi, 4(*2), 47-54.

Dobbins , G. H. ve Platz, S.J. (1986). Sex Differences in Leadership: How Real Are They?. *Academy of Management Review,11*(1), 118-127.

Durakbaşa, A. (2008). Kadınların Tarihinden Dersler: Feminist Bir Sosyoloji İçin Notlar. *Toplum ve Demokrasi Dergisi , 2* (4) , 15-26.

Durmuş, A. E. (2001). Kadın ve erkek yöneticilerin liderlik davranışları arasındaki farklılıklar: Türkiye'de seçilmiş bir grup yönetici üzerinde bir araştırma (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Antalya: Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Eagly, A. H., & Karau, S. J. (1991). Gender and the emergence of leaders: A meta-analysis. *Journal of Personality and Social Psychology, 60*(5), 685–710. https://doi.org/10.1037/0022-3514.60.5.685.

Eagly, A. H., Johannesen-Schmidt, M. C., & Van Engen, M. L. (2003). Transformational, transactional, and laissez-faire leadership styles: a meta-analysis comparing women and men. Psychological Bulletin, 129(4), 569-591.

Eagly, A. ve Karau, S. (1991). Gender and Emergence of Leaders: A Meta-Analysis. *Psychological Bulletin, 60* (5),85-710.

Ekonomist (2023). En Güçlü 50 Kadın CEO. Erişim 22 Ağustos, 2023, https://www.ekonomist.com.tr/kapak-konusu/-en-guclu-50-kadin-ceo--39266.

Ersoy, B. & Meral, H. (2023). Türkiye'de sigorta araştırmalarının genel görünümü: Doktora tezlerinin içerik analizi . *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi , 25* (2) , 480-498.

Gray, J. ve Stewart, J. (2002). M*ars and Venus in the workplace: A practical guide for improving communication and getting results at work*. HarperCollins Publishers.

Haslam, S. A., & Ryan, M. K. (2008). The road to the glass cliff: Differences in the perceived suitability of men and women for leadership positions in succeeding and failing organizations. *The Leadership Quarterly, 19*(5), 530–546. https://doi.org/10.1016/j.leaqua.2008.07.011.

Kamasak, R. & Palalar Alkan, D. (2023). *Parenthood in academia*. In: Ozbilgin, M. (ed.), International Perspectives on Equality, Diversity and Inclusion Series. Bingley, UK: Emerald Publishing.

Merriam, S. B., ve Grenier, R. S. (2019). *Qualitative research in practice: Examples for discussion and analysis*. San Francisco, CA: Jossey-Bass Publishers.

OECD (2022). Report on the Implementatıon of the OECD gender recom mendatıons. Erişim 20 Ağustos, 2023, https://one.oecd.org/document/C/MIN(2022)7/en/pdf#:~:text=In%20public%20employment%2C%20women%20represent,private%20sectors%20combined%20(45%25).

Ozan, C. ve Küçükoğlu, A. (2013). Sınıf öğretmenliği alanındaki lisansüstü tezlere yönetlik bir içerik analizi. *International Journal of Eurasia Social Sciences, 4*(12), 27-47.

Özbebek Tunç A. & Palalar Alkan, D. (2019). *Women Entrepreneurship in Turkey as an Emerging Economy Past, Present and Future* in Women Entrepreneurs and strategic Decision Making in the Global Economy, eds. Florica Tomos (University of South Wales, UK) Naresh Kumar (Universiti Malaysia Kelantan, Malaysia) Nick Clifton (Cardiff Metropolitan University, UK) Denis Hyams-Ssekasi (University of Bolton, UK. IGI Global, ISBN:13: 9781522574798.

Palalar Alkan, Deniz. (2020). *Dördüncü Sanayi Devrimi Megatrendleri Ekseninde Liderlik***.** Istanbul: Der Yayınları.

Sevilmiş, A., Erdoğan, A. ve Şirin, E. F. (2019). Content analysis of the theses done on service quality in sports (2005-2017*). The Journal of Eurasia Sport Science and Medicine,1(*1), 31-45.

Staub, S. (2017). Türk iş dünyasinda kadinin liderlik tarzi ve kullandiklari liderlik dili. Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi, 12(2), 207-219.

Şencan, M. N., İbicioğlu, H. Ve Karabekir, M. (2015). Kadın yöneticilerin liderlik özelliklerinin incelenmesi: türkiye'deki kadın rektörler üzerine bir içerik analizi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Iktisadi ve Idari Bilimler Fakültesi Dergisi, 20*(1), 241-259.

Turban, S., Freeman., L. ve Waber, B. (2017). Study Used Sensors to Show That Men and Women Are Treated Differently at Work. Erişim: 22 Ağustos 2023, https://hbr.org/2017/10/a-study-used-sensors-to-show-that-men-and-women-are-treated-differently-at-work.

Türkiye İstatistik Kurumu. (2022) İstatistiklerle Kadın, 2022. Erişim: 20 Ağustos 2023, https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=İstatistiklerle-Kadın-2022-49668&dil=1#:~:text=az%20olduğu%20görüldü-,Hanehalkı%20işgücü%20araştırması%20sonuçlarına%20göre%202021%20yılında%2015%20ve%20daha,ise%20%62%2C8%20oldu.

Uzun, G. (2005). Kadın ve erkek yöneticilerin liderlik davranışları arasındak farklılıklar ve bankacılık sektöründe bir uygulama (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Adana: Çukurova Üniversitesi.

Vatandaş, C. (2007). Toplumsal cinsiyet ve rollerin algılanışı. İstanbul *Journal of Sociological Studies, 35*, 29-56.

Yammarino, F. (2013). Leadership: Past, present, and future. *Journal of Leadership & Organizational Studies, 20(*2), 149–155.

Yukl, G.A. (2013). *Leadership in Organizations*. 8th Edition, Prentice-Hall, Upper Saddle River.

Zhou, W., Lee, Y. Ve Jacobs, E. (2022). Leadership Style in Relation to Gender Role and Masculine Values: Being Daoist Water-Like or Agentic?. *Journal of Leadership Studies, 15*(4), 18-33.

BÖLÜM 2.
LOJİSTİK YÖNETİMİ LİSANS PROGRAMLARINDA KADIN AKADEMİSYENLERİN TEMSİLİ

Doç. Dr. Özlem Sanrı

GİRİŞ

Lojistik; malzeme yönetimi, tedarik zinciri yönetimi, taşıma, depolama, dağıtım gibi faaliyetleri içeren bir iş alanını ifade etmektedir. Temelde, ürünlerin ve hizmetlerin üretim noktalarından tüketiciye veya son kullanıcıya ulaştırılmasını en etkili ve verimli şekilde sağlamayı amaçlamaktadır. Lojistik, doğru ürünün, doğru zamanda, doğru yerde ve uygun maliyetle bulunmasını sağlayarak iş süreçlerinin optimize edilmesine yardımcı olmaktadır. Lojistik kapsamında malzeme yönetimi, depolama ve stok yönetimi, taşıma ve dağıtım, veri analitiği ve teknoloji kullanımı, gerçek zamanlı izleme ve iletişim gibi temel kavramlar bulunmaktadır. Lojistik, işletmelerin rekabet gücünü artırmak, maliyetleri düşürmek, müşteri memnuniyetini artırmak ve sürdürülebilirlik hedeflerini desteklemek için önem arz etmektedir. Aynı zamanda küresel ticaretin ve tedarik zincirlerinin karmaşıklığını yönetmek ve hızlı değişen pazar koşullarına uyum sağlamak için stratejik bir rol oynamaktadır.

Lojistiğin tarihi, insanlık tarihine dayanmaktadır ve gelişimi eski dönemlerden modern zamanlara kadar uzanmaktadır. Lojistik kavramının ilk kullanımı, antik dönemlerde askerî operasyonlar olarak göze çarpmaktadır. Büyük imparatorluklar, ordularını beslemek, silahları taşımak ve stratejik bölgelere malzemeleri ulaştırmak için lojistik sistemler geliştirmişlerdir. Örneğin, Roma İmparatorluğu'nun, geniş topraklarını yönetmek ve askerî gücünü sürdürmek için karmaşık lojistik sistemleri kullandığı bilinmektedir. Orta Çağ'da, ticaret yollarının gelişimiyle birlikte malzemelerin taşınması ve depolanması daha önemli hâle gelmiştir. Deniz

KAYNAKÇA

Bircan, K., Okursoy, A., & Sipahi, G. A. (2018). Türkiye'de lojistik ile ilgili eğitim veren bölümlerin niteliğine ilişkin bir araştırma. In *IV. Internatıonal Caucasus-Central Asıa Foreıgn Trade and Logıstıcs Congress*, 7-8 Eylül 2018. Didim, Aydın.

Demirtaş, M. C. (2022). Türkiye'de pazarlama alaninda yer alan kadın akademisyenlerin profilleri üzerine bir araştırma. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, *21*(84), 1606-1631.

Ellram, L. M. (1991). Supply-chain management: the industrial organisation perspective. *International Journal of Physical Distribution & Logistics Management*, *21*(1), 13-22.

Emanet, H., ve Kaynak, R. (2014). Üniversitelerin lojistik programlarında verilecek eğitim müfredatının bileşenlerine ilişkin bir araştırma. *III. Ulusal Lojistik ve Tedarik Zinciri Kongresi*, 15-17 Mayıs 2014. Trabzon.

Erturgut, R. (2016). Logistics education in higher education in 21st century: new trends and opportunities. The *9th annual International Conference of Education, Research and Innovation*, 4-6 November 2016, Seville, Spain.

Jim Wu, Y. C. (2007). Contemporary logistics education: an international perspective. *International Journal of Physical Distribution & Logistics Management*, *37*(7), 504-528.

Karakuzu, S., Aras M., ve Gedikli, Ö. (2021). Türkçe eğitimi alanındaki kadın akademisyenlerin akademik çalışmalarının bibliyometrik analizi. RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi, (22), 691-705.

Konecka, S. (2021). The Importance Of Women Among Polish Scientists In The Field Of Logistics. In M. Ozsahin (Ed.), New Strategic, Social and Economic Challenges in the Age of Society 5.0 Implications for Sustainability, vol 121. *European Proceedings of Social and Behavioural Sciences* (pp. 278-286). European Publisher.

Korepin, V., Dorozhkin, E., Mikhaylova, A., ve Davydova, N. (2020). Digital economy and digital logistics as new area of study in higher education. *International Journal of Emerging Technologies in Learning (iJET)*, *15*(13), 137-154.

Koumanakos, D. P. (2008). The effect of inventory management on firm performance. *International journal of productivity and performance management*, *57*(5), 355-369.

Lau, A. K. (2015). Teaching supply chain management using a modified beer game: an action learning approach. *International Journal of Logistics Research and Applications*, *18*(1), 62-81.

Li, S., Ragu-Nathan, B., Ragu-Nathan, T. S., ve Rao, S. S. (2006). The impact of supply chain management practices on competitive advantage and organizational performance. *Omega*, *34*(2), 107-124.

Lummus, R. R., Krumwiede, D. W., ve Vokurka, R. J. (2001). The relationship of logistics to supply chain management: developing a common industry definition. *Industrial management & data systems*, *101*(8), 426-432.

Lutz, H., ve Birou, L. (2013). Logistics education: a look at the current state of the art and science. *Supply Chain Management: An International Journal*, *18*(4), 455-467.

Mikova, S., Mihova, L., ve Stefanov, M. (2020). Interaction between higher education institutions and business organisations in the field of logistics and supply chain management. *Economy & Business*, *14*(1), 116-129.

Özdemirkiran, M., ve Öner, S. (2017). Türkiye'de kadın uluslararası ilişkiler akademisyenlerinin profili: Marmara Bölgesi. *Fe Dergi*, *9*(1), 92-112.

Özoğlu, B., Senir, G., ve Büyükkeklik, A. (2020). Devlet üniversitelerinde lojistik eğitimine yönelik bir araştırma. *Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, *4*(2), 19-35.

Pacheco-Velazquez, E. (2022). Effects of the use of simulators and an online platform in logistics education. *International Journal on Interactive Design and Manufacturing*, 16, 439–457.

Resmi Gazete (2016). Yükseköğretim Kurumlarında Danışma Kurulu Oluşturulmasına İlişkin Yönetmelik. 26 Ağustos 2023 tarihinde https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2016/10/20161008-2.htm adresinden erişildi.

Rosi, M., ve Obrecht, M. (2023). Sustainability Topics Integration in Supply Chain and Logistics Higher Education: Where Is the Middle East?. *Sustainability*, *15*(8), 6955.

Uckelmann, D. (2012). The role of logistics labs in research and higher education. In *International Conference on the Impace of Virtual, Remote, and Real Logistics Labs* (pp. 1-12). Berlin, Heidelberg: Springer Berlin Heidelberg.

UTİKAD (2022). Lojistik sektöründe çalışan kadınların oranı yüzde 9,1. 28 Ağustos 2023 tarihinde https://www.utikad.org.tr/Detay/Sektor-Haberleri/30920/lojistik-sektorunde-calisan-kadinlarin-orani-yuzde-9-1adresinden erişildi.

UTİKAD (2022). Lojistik Sektörü Raporu. 23 Ağustos 2023 tarihinde https://www.utikad.org.tr/images/HizmetRapor/utikadlojistiksektoru raporu2022-857.pdf adresinden erişildi.

Van den Berg, J. P., ve Zijm, W. H. (1999). Models for warehouse management: Classification and examples. *International journal of production economics*, *59*(1-3), 519-528.

Victoire, M. (2015). Inventory management techniques and its contribution on better management of manufacturing companies in RWANDA case study: SULFO RWANDA Ltd. *European Journal of Academic Essays*, *2*(6), 49-58.

BÖLÜM 3.

NEOLİBERAL FEMİNİZM PERSPEKTİFİNDEN *DİŞİ BUSINESS*

Dr. Öğr. Üyesi Derya Nil Budak

GİRİŞ: KADINLAR NASIL BAŞARILI OLUR?

Temelde kadın ve erkeklerin toplumsal hayattaki eşitliğini savunan feminizm, aynı zamanda kadınların, erkekler ile aynı koşullarda yaşamasını talep eden hak ve kazanımlarını savunmaktadır. Bu bağlamda genel bir tanım olarak feminizm; kadınların, erkek egemen dünyanın norm ve değerlerine, cinsiyetçi politikalarına karşı kendi aralarında dayanışma yaratarak başlattıkları bir mücadeledir (Mitchel, 1995). Feminist bilincin gelişmesi, kadınların ekonomik olarak bağımsız yaşamalarına olanak sağlayan toplumsal ve ekonomik değişimlerin gerçekleşmesi ile mümkün olmuştur. Kadınların toplumsal ve ekonomik hayatın dışında tutulması veya katılmaması ise feminizmin bir diğer mücadele alanı olmasının yanında neoliberal ekonomik politikaların önündeki temel bir sorun olarak da tartışılmaktadır.

Bu sorun, neoliberal rasyonalitenin ekonomik, politik, sosyal, kültürel ve çevresel anlamda da gerilemesine yol açmaktadır. Nitekim, neoliberal düzen içerisinde önemli bir işlev atfedilen kadınlar olmadan neoliberal rasyonalitenin dolayısıyla da neoliberalizmin sürdürülmesini sağlamak olanaksız görünmektedir. Genel bir tanım olarak neoliberalizm; "düşük tarifeler ve vergiler, sanayinin serbestleşmesi, eskiden kamuya ait olan mal ve hizmetlerin özelleştirilmesi, refah devletlerinin ortadan kaldırılması ve organize emeğin dağılması yoluyla sınırsız eylemleri, akışları ve sermaye birikimlerini teşvik eden bir dizi ekonomik politika" olarak anlaşılmaktadır (Brown, 2018, s. 61). Neoliberal rasyonalite ise bu ekonomik temelli yaklaşımın bir gereği olarak tüm toplumsal yapıları ve tüm insan sermayesini ekonomik bir değere dönüştürerek neoli-

KAYNAKÇA

Baydar, İ. (2022, Mart). Cinsiyet Eşitliği ve Hadsiz Kadınlar [Baş sayfa yazısı]. *Dişi Business web sitesi* içinde. https://www.disibusiness.com/dergiler/

Berktay, F. (2011). Feminist Teoride Açılımlar. Y. Ecevit ve N. Karkıner (Ed.), *Toplumsal Çalışmalar* (ss. 2-23) içinde. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları, No:1309.

Bourdieu, P. (1998). The essence of neoliberalism. https://mondediplo.com/1998/12/08bourdieu

Brown, W. (2018). Neoliberalism's Frankenstein: Authoritarian Freedom in Twenty-First Century "Democracies". *Critical Times*1 (1): 60–79. doi: https://doi.org/10.1215/26410478-1.1.60

Dardot P. & Laval C. (2013). *The New Way of the World: On Neoliberal Society*. Verso.

Dişi Business Dergisi (t.y.). Dergiler Dişi Business dergisi web sitesi içinde, https://www.disibusiness.com/dergiler

Dişi Business Dergisi (t.y.). Hakkımızda. Dişi Business dergisi web sitesi içinde, https://www.disibusiness.com/hakkimizda/

Eğilmez, M. (2016, Haziran 2). Neoliberalizmden Geriye Kalanlar. *Mahfi Eğilmez.* https://www.mahfiegilmez.com/2016/06/neoliberalizmden-geriye-kalanlar.html

Gill, R. (2007). *Gender and the Media*. Cambridge, London: Polity Press.

Harvey, D. (2006). Neo-Liberalism as Creative Destruction. Geografiska Annaler. Series B, *Human Geography, 88*(2), 145–158.

Kılıç, Z. (1998). Cumhuriyet Türkiye'sinde Kadın Hareketlerine Genel Bir Bakış. A. B. Hacımirzaoğlu, D. Özkan (Ed*.). 75 Yılda Kadınlar ve Erkekler*. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.

Komlek, O. (2020). Foucault: Neoliberalism Redefined Homo Economicus. Oleg Komlik Economic Sociology içinde. https://economicsociology.org/2020/11/18/foucault-neoliberalism-redefined-homo-economicus/

Özveri, D. (2009). Feminist Teorinin Gelişim Sürecinde Uluslararası İlişkilere Bakışı Üzerine Kısa Bir Değerlendirme. H. Çomak (Ed.). *Uluslararası İlişkilere Giriş: Teorik Bakış.* Kocaeli: Umuttepe Yayınları.

Rottenberg, C. (2018). *The Rise of The Neoliberal Feminism.* Oxford University Press.

Rottenberg, C. (2018, Mayıs 23). How neoliberalism colonised feminism – and what you can do about it. *The Conversation.* https://theconversation.com/how-neoliberalism-colonised-feminism-and-what-you-can-do-about-it-94856

Thwaites, R. (2017). Making a choice or taking a stand? Choice feminism, political engagement and the contemporary feminist movement. *Feminist Theory,* 18(1), 55–68. https://doi.org/10.1177/1464700116683657

Winlow, H. (2009). Darwinism (and Social Darwinism). In: Kitchin, R and Thrift, N, eds. *International Encyclopedia of Human Geography*. Elsevier, Amsterdam; Boston.

Yıldırım, A., ve Şimşek, H. (2008). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (6. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

BÖLÜM 4.
TÜRKİYE SİYASİ TARİHİNDE KADINLARIN SİYASAL KATILIMLARI VE TEMSİLLERİ

Dr. Öğr. Üyesi Özlem İngün Karkış

GİRİŞ

Kadınların eşit bireyler olarak kamusal alanda yer alma mücadeleleri, 18. yüzyıldan beri güçlenerek devam etmektedir. Önemli kazanımlar sağlanmakla birlikte maalesef hâlâ kadınlar eşit bireyler olarak görülmemekte ve kamusal alanlardaki varlıkları yadsınmaktadır. Fransa'da devrim sonrası yayınlanan İnsan ve Yurttaş Hakları Evrensel Bildirgesi'nin kadını dışlayan içeriğinden bu yana, kadınlar Olympe de Gouges*'un başlattığı mücadeleyi hayatın her alanında devam ettirmektedir. Tüm dünyada olduğu gibi, Türkiye Cumhuriyeti'nde de kadın hakları mücadelesi, en önemli ve en güçlü hareketlerden birisi olma özelliğini taşımaktadır. Türkiye özelinde kadın hakları mücadelesi tarihi Osmanlı İmparatorluğu'na dek uzanmaktadır. Fakat bu çalışmanın kapsamı dâhilinde sadece Türkiye Cumhuriyeti Dönemi esas alınmıştır. Kadınların kamusal alan mücadelelerin en başında yer alan siyasette kadın katılımı ve temsili meselesi, bu çalışmanın temel sorunsalını oluşturmaktadır.

---

* Olympe de Gouges, Fransız Devrimi'ne aktif olarak katılan bir kadındır ve 1791'de Kadın ve Yurttaş Hakları Bildirgesi'ni ilan etmiştir. Kadına yakışmayan bir durum olarak nitelenen siyasete girdiği için devrim mahkemesi tarafından giyotinle idam edilmiştir. Daha fazla bilgi için bk. Fatmagül Berktay (2004). Kadınların İnsan Hakları Gelişimi ve Türkiye, Sivil Toplum Dergisi Konferans Yazıları, No 7; Özge Çelik (2012). Kadınların İnsan Hakları, Gazi Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt: 14, Sayı: 1, 149-170; Feride Acar (2010). "Türkiye'de Kadınların İnsan Hakları: Uluslararası Standartlar, Hukuk ve Sivil Toplum", Kadın Hakları Uluslararası Hukuk ve Uygulama içinde, (Ed.) Gökçe Çiçek Ayata, Sevinç Eryılmaz ve Bertil Emrah Oder, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 13-22.

sivil ve siyasal hayata müdahalesinin etkileri bu analiz üzerinden yorumlanmıştır. Araştırmaya dâhil olan genel seçimler içerisinde, kadınların parlamentoda temsil düzeyi en düşük 1961 (3) seçimlerinde, en fazla 2018 (104) seçimlerinde görülmüştür. Milletvekili adayı gösterilen kadınların profili incelendiğinde genelde eğitimli, geçmişinde kendisinin ya da bir akrabasının siyaset veya bürokrasi tecrübesi olan, kendisi, bir yakını ya da içinde olduğu grubun yaşadığı bir mağduriyeti olan, sembolik olarak siyasi partilerin imajını artıracak kadınların seçildiği görülmektedir. Siyasette temsil edilen kadınların, sahip oldukları kişisel özellik ve başarılarından ziyade toplum nezdinde çizilecek imajın en önemli sembolü olarak öne çıkarılmaları, kadınların eşit bireyler olarak görülmeme algısını beslediği gibi kadınların hak mücadelesini de zayıflatmaktadır.

Kadınların eşit bireyler olarak sivil ve siyasal alanda var olmaları, katılımcı bir demokrasinin yerleşmesi ve güçlenmesi ile yakından ilişkilidir. Askerî darbeler gibi dönemler sonrası sınırlanan sivil ve siyasal alanlardaki haklar, özel ve kamusal alan arasında sıkıştırılan kadınların özgürlüklerinin daha da kısıtlanması anlamına gelmektedir. Kadınlarının güçlenmesi, demokrasinin güçlenmesi için gereklidir. Siyasiler tarafından oluşturulacak politikalar ve yasaların bu gerçeklik göz ardı edilmeden belirlenmesi ve uygulanması, ülkenin demokratik açıdan gelişmesini de beraberinde getirecektir.

KAYNAKÇA

Akyol, T. (1980). *Geçiş Ekonomisi Türk Ekonomisinin Dışa Bağımlılığı*, Ankara, Başak Yayınları.

Aslaner, M. (2022). İki Darbe Arasında Türkiye'de Demokrasi (1960-1980), *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (KÜSBD)*, Cilt: 12, Sayı: 2, 579-607.

Aydın, S. ve Taşkın, Y. (2015). *1960'tan Günümüze Türkiye Tarihi*, İstanbul, İletişim Yayınları.

Çadır, M. (2011). Kadının Siyasal Yaşama Katılmasında Siyasi Parti Kadın Kollarının Rolü (TBMM'de Grubu Bulunan Siyasi Partiler Bağlamında Ankara İli Örneği). T. C. Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü, *Uzmanlık Tezi*, Ankara, Afşaroğlu Matbaası.

Çakır, S. (2013). *Erkek Kulübünde Siyaset-Kadın Parlamenterlerle Sözlü Tarih*, İstanbul, Versus Yayınlar.

Çavdar, A. (2004). *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi*, 3. Basım, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları.

Çelik, N. B. (2010). Türkiye'de darbeler ve Siyaset İmkânı, *Mülkiye Dergisi*, Cilt: XXXIV, Sayı: 268, 209-224.

Değirmenci, N. (2022). Türkiye'de Kadının Siyasal Temsil Sorunu Üzerine Bir İnceleme, *Fenerbahçe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:2, Sayı:2, 409-430.

Demir, Y. (2013). *Türkiye'de Demokrasi ve Parlamento Tarihi*, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi AÖF Yayınları.

Duman, M. Z. (2018). 15 Temmuz Askeri Darbe Girişiminin Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerine Etkisi, *Liberal Düşünce Dergisi*, Yıl: 23, Sayı: 90, 71-95.

Eriş. V. ve Akıncı, A. (2019). 21. Yüzyılda Demokrasilerde Siyasal Katılım: Türkiye Örneği, *Uygulamalı Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 3, Sayı 2, 35-55.

Gökçimen, S. (2008). Ülkemizde Kadınların Siyasal Hayata Katılım Mücadelesi, *Yasam Dergisi*, Sayı: 10, 5-59.

Gölcü, A. (2015). *Türkiye'de Demokrasi Kültürü ve Medya Köşe Yazılarında Demokrasi Söylemi*, Konya, Literatürk Media.

Güngör, S. (2017). Siyasetin @ Hali: Dijital Çağda Siyasal Katılım, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi*, C. 22, Kayfor15 Özel Sayısı, 2259-2273.

Heywood, A. (2010). *Siyaset,* Ankara, Adres Yayınları.

Şahin, C. (2010). *Türk Parlamentosundaki Kadın Milletvekilleri (1937-2007).* Tez No: 294723. (Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi). Erişim Bağlantısı: https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=xAP0tFt3ZHRn9hqG1T4hQ&no=16SqifoytJXeFVquU8w.

Tanör, B. (1991). *İki Anayasa*, İstanbul, Beta Yayınları.

TUİK (2012). Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2011, Yayın No: 3685, ISBN 978-975-19-5319-3.

Türk, H. S. (1969). Türk Seçim Sisteminde Oy Hakkı, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 26, Sayı: 3, 79-114.

UN WOMEN-IPU, (2019). *Women in Politics: 2019 Map*, Erişim Adresi: https://www.unwomen.org/en/digital-library/publications/2019/03/women-in-politics-2019-map.

UN WOMEN-IPU, (2020). *Women in Politics: 2020 Map*, Erişim Adresi: https://www.unwomen.org/en/digital-library/publications/2020/03/women-in-politics-map-2020.

UN WOMEN-IPU, (2021). *Women in Politics: 2021 Map*, Erişim Adresi: https://www.unwomen.org/en/digital-library/publications/2021/03/women-in-politics-map-2021.

UN Women-IPU, (2023). *Women in Politics: 2023 Map*, Erişim Adresi: https://www.unwomen.org/en/digital-library/publications/2023/03/women-in-politics-map-2023.

Yüksek Seçim Kurulu Kararı. (23.05.2023). *Resmî Gazete (Sayı: 32206- Mükerrer)*. Erişim Adresi: https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2023/05/20230530M1-1.pdf.

BÖLÜM 5.
KALKINMA BAĞLAMINDA TÜRKİYE'DE KADIN İSTİHDAMI VE AİLENİN KADIN İSTİHDAMI ÜZERİNE ETKİLERİ

Dr. Öğr. Üyesi Damla Özekan

GİRİŞ

Günümüzde toplumsal cinsiyet eşitsizliği, dünya genelinde önemli bir tartışma ve araştırma konusu olarak öne çıkmaktadır. Bu eşitsizlikler, kadınların ekonomik, sosyal ve kültürel yaşamın pek çok alanında maruz kaldığı zorlukları ve kısıtlamaları içermektedir. Bu kapsamda, kadınların iş gücüne katılımı ve istihdamı, toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin analiz edilmesinde merkezi bir öneme sahiptir. Türkiye, bu bağlamda, hem coğrafi hem de kültürel çeşitliliği ile dikkat çeken bir ülke olarak, kadın istihdamı ve ailenin kadın istihdamı üzerindeki etkileri açısından özel bir ilgi odağı hâline gelmiştir.

Kadınlar bir toplumun ilerlemesinde önemli etkileri olan üyeleridir. Bir toplumda kadın ne kadar etkin ve üretkense toplum o kadar gelişmiştir. Çalışma hayatında kadının yer alması toplumsal ve ekonomik kalkınma sürecinde, insanın ve insan emeğinin özgürleşmesi bakımından büyük önem taşımaktadır (Karabıyık, 2012). Aynı zamanda kadınların çalışması toplumsal statülerinin yükselmesi bakımından da gereklidir. Dolayısıyla toplumsal ve ekonomik kalkınma sürecinde kadınların etkin biçimde yer alması ve kadınların iş gücüne katılımının arttırılması sürdürülebilir kalkınmanın gerçekleştirilmesinde önemli bir unsurdur. Bu çerçevede kadın istihdamının artması; kadın yoksulluğunun önlenmesi, yüksek gelir ve iyi yaşam standartlarının sağlanması anlamına gelmektedir.

Türkiye'nin geçmişten günümüze ekonomik ve sosyal yapısındaki değişimler, kadın istihdamı konusunda önemli dönüşümlere yol açmıştır. Geleneksel olarak aile yapısının merkezinde bulunan

dınların kariyerlerini sınırlayabilir. Bu nedenle, aile içi dinamiklerin ve toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin azaltılmasına yönelik politikaların geliştirilmesi ve uygulanması önemlidir.

Sonuç olarak, Türkiye'de ailenin kadın istihdamı üzerindeki etkileri, toplumsal dönüşümün bir parçası olarak devam etmektedir. Kadınların iş gücüne daha fazla katılımını teşvik etmek ve toplumsal cinsiyet eşitsizliğini azaltmak için aile içi destek sistemlerinin güçlendirilmesi gerekmektedir. Aynı zamanda, iş dünyasında cinsiyet temelli ayrımcılığın ve engellerin azaltılması da kritik bir öneme sahiptir. Türkiye, kadın istihdamının artırılması ve toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin azaltılması konusunda ilerleme kaydetmeye devam ederken, aile yapısının bu süreci nasıl şekillendirdiğini anlamak ve bu alandaki politika çabalarını güçlendirmek için daha fazla araştırmaya ihtiyaç duymaktadır.

Çalışmada Türkiye'de kadın istihdamı değerlendirilirken yalnızca aileye ait kavramların istihdam üzerindeki etkileri analiz edilmiş olup, yaş, medeni durum, yaşanılan bölge, yasal düzenlemeler gibi konular kapsam dışı bırakılmıştır. Bu, çalışmanın kısıtlılığını oluşturmaktadır ve bu konular önemli ve incelenmeye değer olmaları bakımından gelecekte başka araştırmalara konu olması açısından araştırmacılara yol gösterebilir.

KAYNAKÇA

Berber, M., & Eser, B. Y. (2008, Nisan). Türkiye'de Kadın İstihdamı: Ülke ve Bölge Düzeyinde Sektörel Analiz. "İş, Güç, Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi, 10 (2), s. 1-15.

Budak, D. N. (2023). Takviye Edici Gıda Reklamlarında Kadının Annelik Rolü ve Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Ünlü Desteğinin Alımlanması: Ceyda Düvenci'nin Sosyal Medyadaki İzleyici Yorumlarının Analizi. AJIT-e: Academic Journal of Information Technology, 14 (54), 274-297.

Danış, M.Z. & Danış, Y. (2006). Küreselleşme Sürecinde Toplum Temelli Bakım Anlayışı ve Sosyal Hizmet: Türkiye Örneğinde Bir Model Önerisi, TC. Başbakanlık Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu, "Küreselleşen Dünyada Sosyal Hizmetin Konumu, Hedefleri ve Geleceği Sempozyumu", Antalya.

Erdoğan, S. & Yaşar, S. (2018). Türkiye'de Kadın İstihdamının Gelişimi: Konya-Karaman Örneği. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 20(34), ss. 18-28.

Ghose, A.K., Majid, N. & Ernst, C. (2010). Küresel İstihdam Sorunu, Çeviri Edit.: Ömer Faruk Çolak, Efil Yayınevi, Ankara.

Gürol, M. A. (2007), "Türkiye'de İş Yaşamındaki Kent Kadınının Açmazı: Kariyer-Aile İkilemi", Selçuk Üniversitesi Karaman İ.İ.B.F. Dergisi Yerel Ekonomiler Özel Sayısı, ss. 144-150.

International Labor Organization (ILO). (2022). World Employment and Social Outlook- Trends 2022, Erişim: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/---publ/documents/publication/wcms_834081.pdf, 03.09.2023.

Işığıçok, Ö. (2005). XXI. Yüzyılda İstihdam ve İnsana Yakışır İş. Ezgi Kitabevi, Bursa.

İnce, M. (2011). The Role of Female Education in Economic Development: A Case For Turkey. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, ss. 227-238.

Juhn, C. & Potter, S. (2006). Changes in Labor Force Participation in the United States. The Journal of Economic Perspectives, 20(3), 27-46.

Karabıyık, İ. (2012). Türkiye'de Çalışma Hayatında Kadın İstihdamı. Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, Cilt: 32, Sayı:1, ss. 231-260.

Karadeniz, O. (2011) "Türkiye'de Atipik Çalışan Kadınlar Ve Yaygın Sosyal Güvencesizlik", Çalışma ve Toplum Dergisi, 2011/2, Ss.84-127.

Kocacık, F. & Gökkaya V. B. (2005), "Türkiye'de Çalışan Kadınlar ve Sorunları", C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt:6, Sayı:1, 195-219.

Koray, M. (2000). Sosyal Politika, Ezgi Kitabevi, Bursa.

Korkmaz, M. ve Alacahan, N. D. (2013), "Türkiye'de Formel Piyasaya Yönelmede Kadın İşgücü Arzı ve GSYH Etkileri: Ampirik Bir Çalışma", International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, 8(7): ss. 887-900.

Makal, A. (2010). Türkiye'de Erken Cumhuriyet Döneminde Kadın Emeği, Çalışma ve Toplum, Ankara.

Özer, H. (2018). Kadının Toplumsal Cinsiyet Rolleri Ve Toplumsal Cinsiyet Rolleri Açısından Kadın Emeğini Değerlendirilmesi, Tarih Okulu Dergisi (TOD), 11(37-2), ss. 295-333.

Sallan Gül, S. (2005). Türkiye'de Yoksulluğun Kadınsılaşması. Amme İdaresi Dergisi, 38(1), 25-44.

Süleyman, Ö., Ersöz, H.Y. & Sarıoğlu, İ. (2006). İşsizlik Sorununun Çözümünde KOBİ'lerin Desteklenmesi, İTO Yayınları, İstanbul.

Tunç, M. (2018), "Kalkınmada Kadın Ayrımcılığı ve Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliğinin Rolü: Ülkelerarası Farklı Gelir Gruplarına Göre Yatay Kesit Analiz", Sosyoekonomi, 26(38), 221-251.

Turgut, A. Ş. (2019). Türkiye'deki Gelir Eşitsizliğinin Toplumsal Cinsiyet, Kadının İstihdamı Ve Kadın Yoksulluğu Açısından Değerlendirilmesi . Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi , 2 (38) , 315-329 . DOI: 10.35343/kosbed.581637

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), (2017). Aile Yapısı Araştırması, 2016. Erişim: https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Aile-Yapisi-Arastirmasi-2016-21869. 05.09.2023.

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), (2021). Türkiye Aile Yapısı Araştırması, 2021. Erişim: https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Turkiye-Aile-Yapisi-Arastirmasi-2021-45813. 05.09.2023.

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), (2022). İstatistiklerle Kadın. Erişim: https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Kadin- 2022-49668, 04.09.2023.

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), (2023). Temel İşgücü Göstergeleri. Erişim: https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Isgucu-Istatistikleri-Temmuz-2023-49375. 05.09.2023.

Uşen, Ş. & Güngör Delen, M., (2011). Eğitimli Kadınların Çalışma Hayatına İlişkin Tercihleri: İstanbul Örneği, Kamu-İş; Cilt:11, Sayı: 4, Ankara.

World Bank. (2012). Country Gender Assessment for Lao PDR: Reducing Vulnerability and Increasing Opportunity. Washington, DC: World Bank and Asian Development Bank.

World Bank. (2022). Gender Data Portal. Erişim: https://genderdata.worldbank.org/, 03.09.2023.

World Development Report (WDR). (2013). Jobs. 02.09.2023 tarihinde https://openknowledge.worldbank.org/entities/publication/c7bc435a-d635-5136-aacf-7cf0f5f3c6cf'den indirilmiştir.

Yılmaz, M., & Zoğal, Y. (2015). Kadın İşgücünün Katılımının Tarihsel Gelişimi ve Kadın İstihdamını Etkileyen Faktöreler: Türkiye ve Avrupa Örneği. Econword, ss. 1-25. Torino.

Zaim, S. (1997). Çalışma Ekonomisi. 10.Baskı. Filiz Kitabevi, İstanbul.

BÖLÜM 6.
KADIN YÖNETİCİLERİN İŞ YAŞAMINDAKİ TAKIM ROLLERİ: GÖZLEMCİLERLE KARŞILAŞTIRMALI BİR İNCELEME*

Dr. Öğr. Üyesi Esra Atilla Bal

GİRİŞ

Çalışma takımları iş yaşamında birçok kurumun önemli bir bileşeni hâline gelmiş ve bu takımların yapısı ve dinamikleri birçok araştırmanın konusu olmuştur. Son dönemde bu alanda yapılan çalışmalar kurumların başarılı bir şekilde hedeflerine ulaşması için takım rollerinin önemine dikkat çekmektedir (Fisher, Hunter ve Macrosson, 2000). Hem alanyazında pek çok çalışmaya konu olan, hem de iş yaşamında insan kaynakları uygulamalarında sıklıkla dikkate alınan Belbin Takım Rolü Teorisi'ne (Belbin, 1981) göre, başarılı ve etkili takımların, dokuz temel rolü sergileyen bireylere sahip olması gerekmektedir. Belbin (2015) takım rollerini, diğerleriyle belirli bir şekilde etkileşim kurma ve katkı sağlamayı içeren davranış eğilimleri olarak tanımlamış ve aşağıda belirtilen 9 farklı takım rolü olduğunu ifade etmiştir (Belbin, 2015):

Mucit: Mucitler son derece yenilikçi, yaratıcı ve zor problemleri alışılmadık yöntemlerle çözmede iyidirler. Yenilikçiliği desteklemek için orjinal fikirler üretirler.

Analitik: Muhakemesi etkili ve stratejik bir roldür. Seçeneklerin sakin bir şekilde değerlendirilip doğru kararlar verilmesi aşamasında takıma destek olur.

---

* Bu çalışma 6-8 Temmuz 2023 tarihinde Bilgi Üniversitesi tarafından İstanbul'da düzenlenen 44. European Business and Economics Society (EBES) Konferansı'nda sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

KAYNAKÇA

Altıntaş, F. Ç. & Altıntaş, M. H. (2008). The relationship between feminist/womanist identity and leadership styles of women managers in Turkey. *Gender in Management: An International Journal*, *23*(3), 175-193.

Anderson, N & Sleap, S. (2004). An evaluation of gender differences on the Belbin team role self-perception inventory. *Journal of Occupational and Organizational Psychology, 77*(3), 429-437.

Arıkan, S. (2003). Kadın yöneticilerin liderlik davranışları ve bankacılık sektöründe bir uygulama. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, *5*(1), 1-20.

Bakan, İ., Büyükbeşe, T., Erşahan, B. & İlker, K. E. F. E. (2013). Kadın çalışanların yöneticilere ilişkin algıları: Bir alan çalışması. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, *3*(2), 71-84.

Balderson, S. J. & Broderick, A. J. (1996). Behaviour in teams: exploring occupational and gender differences. *Journal of Managerial Psychology, 11*(5), 33-42.

Baron, H. (1996). Strengths and limitations of ipsative measurement. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, *69*(1), 49-56.

Bass, B. M., & Stogdill, R. M. (1990). *Bass & Stogdill's handbook of leadership: Theory, research, and managerial applications*. Simon and Schuster.

Belbin, M.R. (1981). *Management Teams: Why they succeed or fail.* Butterworth-heinemann, Oxford.

Belbin, R. M. (2010). *Team roles at work.* Burlington, MA.

Belbin, R. M. (2012). Team roles at work. Routledge.

Belbin, M. R. (2015) http://www.belbin.com/me- dia/1336/belbin-for-students.pdf. (Erişim Tarihi: 19.09.2023).

Fikret Pasa, S., Kabasakal, H. & Bodur, M. (2001). Society, organisations, and leadership in Turkey. *Applied Psychology*, *50*(4), 559-589.

Fischer, S. G.; Hunter, T.A.& Macrosson, W.D.K. (2000). The distribution of Belbin team roles among UK managers. *Personnel Review, 29*(2), 124 – 140.

Martell, R. F. & DeSmet, A. L. (2001). A diagnostic-ratio approach to measuring beliefs about the leadership abilities of male and female managers. *Journal of Applied Psychology*, *86*(6), 1223.

Minibaş, J., Erkmen, T. & Karsak, B. (2011). Kadın yöneticilere ilişkin sosyal temsiller: Bankacılık sektörüne yönelik bir inceleme. *Galatasaray Üniversitesi İletişim Dergisi*, (15), 45-58.

Higgs, M. & Dulewicz, S. V. (2003). *The design of a new instrument to assess leadership dimensions and styles.* (Henley Working Paper Series, HWP 0311) Reading, UK. University of Reading.

Hopkins, M. M. & Bilimoria, D. (2008). Social and emotional competencies predicting success for male and female executives. *Journal of Management Development*, *27*(1), 13-35.

Tepeci, M. & Bartlett, A. B. (2002). The hospitality industry culture profile: a measure of individual values, organizational culture, and person–organization fit as predictors of job satisfaction and behavioral intentions. *International Journal of Hospitality Management*, *21*(2), 151-170.

Toruntay, H. (2011). *Takım rolleri çalışması: X ve Y kuşağı üzerinde karşılaştırmalı bir araştırma* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Tunalı, Y. C. (2003). *A Study on Team Roles and Personality Factors* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Marmara Üniversitesi.

Turner, J. R. & Müller, R. (2005). The project manager's leadership style as a success factor on projects: A literature review. *Project Management Journal, 36*(2), 49-61.

BÖLÜM 7.

KADINLARIN İŞ GÜCÜNE KATILIMLARININ EKONOMİK BÜYÜME ÜZERİNDEKİ ETKİSİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

Arş. Gör. Melike Akça

GİRİŞ

Ekonomik büyüme belirli bir dönem içerisinde bir ekonominin üretim kapasitesinde ve ekonomik kaynaklarının miktarında meydana gelen uzun vadeli artış olarak tanımlanmaktadır. Ülkelerin belirli bir zaman içerisindeki ürettikleri ürün ve hizmetlerin parasal değeri, dünyada küresel gösterge niteliği taşıyan gayrisafi yurt içi hasıla (GSYİH) ile ölçülmektedir. Ekonomik büyüme oranı, gelişmiş ülkeler başta olmak üzere ülkelerin ekonomik olarak güç ve başarılarının en önemli makroekonomik göstergesidir.

Ekonomilerin uzun vadede büyümesini belirleyen etmenlerden olan ülkenin sermaye ve doğal kaynaklarındaki artışlar ile teknolojik gelişmelerin yanı sıra en önemli unsur emek (iş gücü) faktörüdür. Büyümeyi etkileyen bu üretim faktörlerinin temelini oluşturan emek faktörünün eksikliği durumunda diğer üretim faktörlerinin kendi başına üretimde bulunmaları mümkün değildir. Emek faktörünün ekonomilerde verimli kullanılarak kalitesinin artırılması ancak bireylerin iş gücü piyasalarında aktif olarak rol almalarına bağlıdır. Iş gücüne dâhil olan en önemli emek faktörü ise "kadın"dır.

Yüzyıllar boyunca kadınlar çeşitli ekonomik faaliyetlere katılarak üretim sürecinin tüm aşamalarında rol almışlardır. Tarihe bakıldığında I ve II. Dünya Savaşları dönemlerinde erkek nüfusunun askere alınması sebebiyle kadınların iş gücüne katılım oranlarında artış meydana gelmiştir. Kadınların tarımsal faaliyetler ile başlayan üretim sürecine dâhil olmaları, zamanla sanayi faaliyetleri ile devam etmiş, günümüze gelindiğinde ise teknoloji, bilişim ve hizmet sektörlerinde görev almış ve almaya devam etmektedirler.

iktisadi büyüme üzerindeki kadın iş gücüne katılma oranındaki etkinin üçüncü dönemden itibaren başlayarak pozitif yönlü olduğu sonucuna varılmıştır. Ayrıca kadınların iş gücüne katılım oranının iktisadi büyümeyi zamanla artan oranda açıkladığı da tespit edilmiştir. Bu bulgular sonucunda kadınların işsizlik oranının ve kadınların iş gücüne katılım oranlarının iktisadi büyüme üzerinde pozitif ve önemli derecede etkilerinin olduğu gözlemlenmiştir. D(-LISGUCU) değişkeni baz alınarak yapılan analizler sonucunda ise ekonomik büyümenin kadınların iş gücüne katılma oranı üzerindeki etkisinin incelenen 10 dönemlik periyod sonunda %34 oranında önemli derecede bir etkisinin olduğu gözlemlenmiştir. Bu da ekonomik büyümenin kadınların iş gücüne katılmaları üzerinde pozitif bir etkisinin olduğu, büyüme oranı arttıkça kadınların iş gücüne katılım oranlarının arttığı sonucuna varılmaktadır.

KAYNAKÇA

Aktaş, C. (2010). Türkiye'de Reel Döviz Kuru ile İhracat ve İthalat Arasındaki İlişkinin VAR Tekniğiyle Analizi. *Z.K.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi, 6*(11), 123-140.

Aydın, F. F., & Erdem, E. (2014). The effect of women's employment on competitiveness and economic growth: A comparison of Turkey and the most competitive countries. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 0*(44), 59-71.

BETAM. (2010). *Türkiye'de Kadınlar Çalışma Yaşamına Uzak.* Bahçeşehir Üniversitesi Ekonomik ve Toplumsal Araştırmalar Merkezi.

Brooks, C. (2008). *Introductory Econometrics for Finance.* UK: Cambridge University Press.

Er, Ş. (2012). Women Indıcators Of Economic Growth: A Panel Data Approach. *The Economic Research Guardian*, 27-42.

Goldman and Sachs. (2010). *The Goldman Sachs 2009 Annual Report.* The Goldman Sachs.

Granger, C. W., & Newbold, P. (1974). Spurious regressions in econometrics. *Journal of econometrics, 2*(2), 11-120.

Günsoy, G., & Özsoy, C. (2012). Türkiye'de Kadın İşgücü, Eğitim ve Büyüme İlişkisinin VAR Analizi. *Finans, Politik & Ekonomik Yorumlar, 49*(568), 23-42.

İnce, M. (2011). The Role of Female Education in Economic Development: A Case For Turkey . *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 227-238.

Klasen, S., & Lamanna, F. (2000). Does Gender Inequality Reduce Growth and Development? Evidence from CrossCountry Regressions. *Sonderforschungsbereich 386: Analyse Diskreter Strukturen Discussion*.

Kumar, V., Leona, R., & Gaskins, J. (1995). Aggregate and Disaggregate Sector Forecasting Using Consumer Confidence Measures. *International Journal of Forecasting*, 365.

Lahoti, R., & Swaminathan, H. (2013). Economic Development and Female Labor Force Partipication in India. *IIM Bangalore Research Paper*(414), 1-47.

Lechman, E., & Kaur, H. (2015). Economic Growth and Female Labor Force Participation-Verifying The U-Feminization Hypothesis. New Ewidence For 162 Countries Over The Period 1990-2012. *Economics and Sociology, 8*(1), 246-257.

Luci, A. (2009). Female labour market participation and economic growth. *International Journal of Innovation and Sustainable Development*, 97-108.

Mammen, K., & Paxson, C. (2000). Women's Work and Economics Development. *Journal of Economic Perspectives, 22*(4), 141-164.

Özdurak, C., & Karataş, C. (2020). Inflation Inertia in Turkish Economy: Dynamic Conditional Correlation-Generalized Autoregressive Conditional Heteroskedasticity (DCC-GARCH) and Wavelet Analysis. *Hournal of Economics, Finance and Accounting, 7*(4), 324-337.

Sims, C. A. (1980). Macroeconomics and Reality. *Econometrica, 48*(1), 1-48.

Stock, J. H., Watson, M. W., & Saraçoğlu, B. (2011). *Ekonometriye Giriş.* Efil Yayınevi.

Tarı, R., & Bozkurt, H. (2006). Türkiye'de İstikrarsız Büyümenin Var Modelleri ile Analizi. *İstanbul Üniversitesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi*(4), 1-16.

CUMHURİYET'İN 100. YILINDA AKADEMİDE KADIN ÇALIŞMALARI

Editör
Derya Nil Budak

nobel bilimsel

CUMHURİYET'İN 100. YILINDA AKADEMİDE KADIN ÇALIŞMALARI

Editör: Derya Nil Budak

Yayın No.: 1859
ISBN: 978-625-393-007-3
E-ISBN: 978-625-393-008-0
Basım Sayısı: 1. Basım, Ekim 2023

© Copyright 2023, NOBEL BİLİMSEL ESERLER SERTİFİKA NO.: 20779
Bu baskının bütün hakları Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.ne aittir.
Yayınevinin yazılı izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik
ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.
Nobel Yayın Grubu, 1984 yılından itibaren ulusal ve 2011 yılından itibaren ise uluslararası düzeyde düzenli olarak faaliyet yürütmekte ve yayınladığı kitaplar, ulusal ve uluslararası düzeydeki yükseköğretim kurumları kataloglarında yer almaktadır.
"NOBEL BİLİMSEL ESERLER" bir Nobel Akademik Yayıncılık markasıdır.

Genel Yayın Yönetmeni: Nevzat Argun -nargun@nobelyayin.com-
Genel Yayın Koordinatörü: Gülfem Dursun -gulfem@nobelyayin.com-

Sayfa Tasarım: Tarkan Kara -erdal@nobelyayin.com-
Redaksiyon: Meliha Uysal -meliha@nobelyayin.com-
Kapak Tasarım: Sezai Özden -sezai@nobelyayin.com-
Görsel Tasarım Uzmanı: Mehtap Yürümez -mehtap@nobelyayin.com-

Kütüphane Bilgi Kartı

Budak, Derya Nil.
Cumhuriyet'in 100. Yılında Akademide Kadın Çalışmaları /Editör Derya Nil Budak
1. Basım, XVIII + 124 s., 16,5x24 cm. Kaynakça var, dizin yok.
ISBN: 978-625-393-007-3
E-ISBN: 978-625-393-008-0
1. Sosyal Bilimler 2. Toplumsal Cinsiyet 3. Kadın Çalışmaları

Genel Dağıtım

ATLAS AKADEMİK BASIM YAYIN DAĞITIM TİC. LTD. ŞTİ.
Adres: Bahçekapı Mh. 2465 Sk. Oto Sanayi Sitesi No:7 Bodrum Kat, Şaşmaz/ANKARA
Telefon: +90 312 278 50 77 - **Faks:** 0 312 278 21 65
Sipariş: siparis@nobelyayin.com- **E-Satış:** www.nobelkitap.com - esatis@nobelkitap.com
www.atlaskitap.com - info@atlaskitap.com

Dağıtım ve Satış Noktaları: Alfa, Kırmızı Kedi, Arkadaş, D&R, Dost, Kika, Kitapsan, Nezih, Odak, Pandora, Prefix, Remzi Kitabevleri, Yeryüzü Dağıtım

Baskı ve Cilt: Meteksan Matbaacılık ve Teknik Sanayi Tic. Anonim Şirketi / Sertifika No.: 46519
Beytepe Köy Yolu No.: 3 06800 Bilkent-Çankaya/ANKARA

CUMHURİYET'İN 100. YILINDA AKADEMİDE KADIN ÇALIŞMALARI

Bilim Kurulu

Prof. Dr. Sultan Üzeltürk

Prof. Dr. Elif Erişen

Prof. Dr. Şükriye Tüysüz

Prof. Dr. Rıfat Kamaşak

Prof. Dr. Gürdal Ülger

BÖLÜM YAZARLARI

BÖLÜM 1.
TÜRKİYE'DE SOSYAL BİLİMLERDE KADIN LİDER TİPOLOJİSİ: LİSANSÜSTÜ TEZLERİN İÇERİK ANALİZİ
Doç. Dr. Deniz Palalar Alkan
Yeditepe Üniversitesi İşletme Bölümü
deniz.alkan@yeditepe.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2204-7024

BÖLÜM 2.
LOJİSTİK YÖNETİMİ LİSANS PROGRAMLARINDA KADIN AKADEMİSYENLERİN TEMSİLİ
Doç. Dr. Özlem Sanrı
Yeditepe Üniversitesi Lojistik Yönetimi Bölümü
ozlem.sanri@yeditepe.edu.tr, ORCID: 0000-0002-9788-6594

BÖLÜM 3.
NEOLİBERAL FEMİNİZM PERSPEKTİFİNDEN *DİŞİ BUSINESS*
Dr. Öğr. Üyesi Derya Nil Budak
Yeditepe Üniversitesi Tarım Ticareti ve İşletmeciliği Bölümü
deryanil.budak@yeditepe.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7075-069X

BÖLÜM 4.
TÜRKİYE SİYASİ TARİHİNDE KADINLARIN SİYASAL KATILIMLARI VE TEMSİLLERİ
Dr. Öğr. Üyesi Özlem İngün Karkış
Doğuş Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü
oingun@dogus.edu.tr, ORCID: 0000-0002-9915-8398

BÖLÜM 5.
KALKINMA BAĞLAMINDA TÜRKİYE'DE KADIN İSTİHDAMI VE AİLENİN KADIN İSTİHDAMI ÜZERİNE ETKİLERİ
Dr. Öğr. Üyesi Damla Özekan
Yeditepe Üniversitesi Elektronik Ticaret ve Yönetimi Bölümü
damla.ozekan@yeditepe.edu.tr ,ORCID: 0000-0002-9952-129X

BÖLÜM 6.
KADIN YÖNETİCİLERİN İŞ YAŞAMINDAKİ TAKIM ROLLERİ: GÖZLEMCİLERLE KARŞILAŞTIRMALI BİR İNCELEME
Dr. Öğr. Üyesi Esra Atilla Bal
Acıbadem Üniversitesi Psikoloji Bölümü
esra.bal@acibadem.edu.tr, ORCID: 0000-0002-8651-9609

BÖLÜM 7.
KADINLARIN İŞ GÜCÜNE KATILIMLARININ EKONOMİK BÜYÜME ÜZERİNDEKİ ETKİSİ ÜZERİNE BİR İNCELEME
Arş. Gör. Melike Akça
Yeditepe Üniversitesi Tarım Ticareti ve İşletmeciliği Bölümü
melike.akca@yeditepe.edu.tr, ORCID: 0000-0002-4431-3717

İÇİNDEKİLER

Bölüm Yazarları vii
Ön Söz ix
Sunuş xiii

Bölüm 1.
Türkiye'de Sosyal Bilimlerde Kadın Lider Tipolojisi: Lisansüstü Tezlerin İçerik Analizi 1
Deniz Palalar Alkan

Bölüm 2.
Lojistik Yönetimi Lisans Programlarında Kadın Akademisyenlerin Temsili 13
Özlem Sanrı

Bölüm 3.
Neoliberal Feminizm Perspektifinden *Dişi Business* 29
Derya Nil Budak

Bölüm 4.
Türkiye Siyasi Tarihinde Kadınların Siyasal Katılımları ve Temsilleri 51
Özlem İngün Karkış

Bölüm 5.
Kalkınma Bağlamında Türkiye'de Kadın İstihdamı ve Ailenin Kadın İstihdamı Üzerine Etkileri 73
Damla Özekan

Bölüm 6.
Kadın Yöneticilerin İş Yaşamındaki Takım Rolleri: Gözlemcilerle Karşılaştırmalı Bir İnceleme 89
Esra Atilla Bal

Bölüm 7.
Kadınların İş Gücüne Katılımlarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi Üzerine Bir İnceleme 103
Melike Akça

BÖLÜM 1.
TÜRKİYE'DE SOSYAL BİLİMLERDE KADIN LİDER TİPOLOJİSİ: LİSANSÜSTÜ TEZLERİN İÇERİK ANALİZİ

Doç. Dr. Deniz Palalar Alkan

GİRİŞ

Liderlik, farklı kültür ve coğrafyalarda yani sosyal yaşamın her alanında gözlemlenen bir olgudur. Bunun başlıca sebebi liderliğin bir süreç olarak grubu ortak hedefler doğrultusunda öngörülen amaca teşvik etmesi, bireyleri güdülemesi ve etkileme süreci olmasından kaynaklanmaktadır. Kavram farklı dönemlerde çeşitli biçimlerde değerlendirilmiş olup; modern yönetim yazınında "paylaşılan ortak amaca ulaşmada izleyicileri yönetme ve yönlendirme yetisi" olarak kavramsallaştırılmıştır (Yammamarino, 2013).

Liderlik kavramı, tarihsel süreç içerisinde hükümranlık ve otoriterlik sentezinden mentorlük ve koçluk gibi kavramlara evirildiği gözlemlenmekle birlikte kavrama atfedilen özelliklerin kültürel olarak da farklılık gösterebilmektedir. Kavrama ilişkin farklı yaklaşımların özellikle toplumsal rollerin farklılaştığı kültürde kendini daha belirgin bir biçimde ortaya koyduğu görülmektedir. Türk toplumunda kadın ve erkeğe dayalı toplumsal rollerin belirgin farklılığı liderlik kavramının bakış açısına da etki etmektedir. Örneğin, ataerkil yapı ile karakterize edilen Türk toplumunda liderliğe yönelik algının kavramın eril özelliklere sahip olması gerekliliği yatmaktadır. Bu durum ayrıca aynı zamanda toplumsal kodlar ile de pekiştirilmektedir (Vatandaş, 2007). Ataerkil toplumsal yapısında rekabet ve güç benzeri kavramlar ekseninde karakterize edilen liderlik kavramı sonucunda kadın liderliğe toplumsal bakış açısı da eşitlikçi toplum yapılarına göre farklılık göstermektedir (Beyhan ve Arslan, 2005; Durmuş, 2011). Çetin ve diğerlerinin (2018) çalışma bulgusunda liderlik algısı erillik ile örtüştüğü ortaya konmuştur. Benzer şekilde Beyhan ve Arslan (2005) bankacılık sektöründe yaptıkları çalışmada cinsiyet değişkeninin lider davranışında belirgin farklılık ortaya koyduğunu bulgularında tartışmışlardır.

Kadın liderliğine yönelik çalışmaların son dönemlerde artış göstermesi olağandır. Türkiye İstatistik Kurumu (2022) hane halkı iş gücü oralarına bakıldığında Türkiye'de toplam çalışan nüfusun %28'inin kadın olduğu görülmektedir. Rapor verileri incelendiğinde üst düzey ve orta kademe pozisyonunda kadın yönetici sayısının 2012

KAYNAKÇA

Aktaş, G. (2022). Kadın emeğinin bir başka görünümü: informal yaşlı bakımı. Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (53) , 119-142 . DOI: 10.30794/pausbed.1121422.

Arzu Pınar Demirel (2014). Eksik Etekten Dünya Liderliğine'. *Harvard Business Review* Türkiye, Ağustos 2014.

Bayhan, P. ve Arslan, M. (2005). Kadin yöneticilerin liderlik tarzlarinin toplumsal roller açısından incelenmesi. H.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 23(2), 99-119.

Berg, B. L., ve Lune, H. (2012). Qualitative research methods for the social sciences (8th ed.). Pearson.

Brackett MA, Rivers SE, Shiffman S, Lerner N, Salovey P. (2006). Relating emotional abilities to social functioning: a comparison of self-report and performance measures of emotional intelligence. *J Pers Soc Psychol, 91*(4), 780-95. doi: 10.1037/0022-3514.91.4.780.

Chamorro-Premuzic, T. (2019). As Long as we associate leadergip with masculinity, women will be overlooked. Erişim: 22 Ağustos 2023, https://hbr.org/2019/03/as-long-as-we-associate-leadership-with-masculinity-women-will-be-overlooked.

Chandler, D. (2011). What Women Bring to the Exercise of Leadership. Journal of Strategic Leadership, 3(2). Erişim 22 Ağustos, 2023, https://www.regent.edu/journal/journal-of-strategic-leadership/what-women-bring-to-leadership/.

Creswell, J. W. (2002). *Educational Research. Planning, Conducting, and Evaluating Quantitative and Qualitative Research*. London: Pearson Education.

Çelik, N. (2016). Yenilikçilik konusunda yapılan doktora tezlerinin içerik analiz yöntemiyle değerlendirilmesi. *Uluslararası Ekonomi ve Yenilik Dergisi, 2*(1), 29-42.

Çetin, D. ve Güler, B. (2018). Üniversite Öğrencilerinin Toplumsal Cinsiyet Rolleri Çerçevesinde Liderlik Kavramını Algılama Biçimleri. *Balk. ve Yakın Doğu Sos. Bilimler Dergisi, 4(*2), 47-54.

Dobbins , G. H. ve Platz, S.J. (1986). Sex Differences in Leadership: How Real Are They?. *Academy of Management Review,11*(1), 118-127.

Durakbaşa, A. (2008). Kadınların Tarihinden Dersler: Feminist Bir Sosyoloji İçin Notlar. *Toplum ve Demokrasi Dergisi , 2* (4) , 15-26.

Durmuş, A. E. (2001). Kadın ve erkek yöneticilerin liderlik davranışları arasındaki farklılıklar: Türkiye'de seçilmiş bir grup yönetici üzerinde bir araştırma (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Antalya: Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Eagly, A. H., & Karau, S. J. (1991). Gender and the emergence of leaders: A meta-analysis. *Journal of Personality and Social Psychology, 60*(5), 685–710. https://doi.org/10.1037/0022-3514.60.5.685.

Eagly, A. H., Johannesen-Schmidt, M. C., & Van Engen, M. L. (2003). Transformational, transactional, and laissez-faire leadership styles: a meta-analysis comparing women and men. Psychological Bulletin, 129(4), 569-591.

Eagly, A. ve Karau, S. (1991). Gender and Emergence of Leaders: A Meta-Analysis. *Psychological Bulletin, 60* (5),85-710.

Ekonomist (2023). En Güçlü 50 Kadın CEO. Erişim 22 Ağustos, 2023, https://www.ekonomist.com.tr/kapak-konusu/-en-guclu-50-kadin-ceo--39266.

Ersoy, B. & Meral, H. (2023). Türkiye'de sigorta araştırmalarının genel görünümü: Doktora tezlerinin içerik analizi . *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi , 25* (2) , 480-498.

Gray, J. ve Stewart, J. (2002). M*ars and Venus in the workplace: A practical guide for improving communication and getting results at work*. HarperCollins Publishers.

Haslam, S. A., & Ryan, M. K. (2008). The road to the glass cliff: Differences in the perceived suitability of men and women for leadership positions in succeeding and failing organizations. *The Leadership Quarterly, 19*(5), 530–546. https://doi.org/10.1016/j.leaqua.2008.07.011.

Kamasak, R. & Palalar Alkan, D. (2023). *Parenthood in academia*. In: Ozbilgin, M. (ed.), International Perspectives on Equality, Diversity and Inclusion Series. Bingley, UK: Emerald Publishing.

Merriam, S. B., ve Grenier, R. S. (2019). *Qualitative research in practice: Examples for discussion and analysis*. San Francisco, CA: Jossey-Bass Publishers.

OECD (2022). Report on the Implementatıon of the OECD gender recommendatıons. Erişim 20 Ağustos, 2023, https://one.oecd.org/document/C/MIN(2022) 7/en/pdf#:~:text=In%20public%20employment%2C%20women%20represent,private%20sectors%20combined%20(45%25).

Ozan, C. ve Küçükoğlu, A. (2013). Sınıf öğretmenliği alanındaki lisansüstü tezlere yönetlik bir içerik analizi. *International Journal of Eurasia Social Sciences, 4*(12), 27-47.

Özbebek Tunç, A. & Palalar Alkan, D. (2019). *Women Entrepreneurship in Turkey as an Emerging Economy Past, Present and Future* in Women Entrepreneurs and strategic Decision Making in the Global Economy, eds. Florica Tomos (University of South Wales, UK) Naresh Kumar (Universiti Malaysia Kelantan, Malaysia) Nick Clifton (Cardiff Metropolitan University, UK) Denis Hyams-Ssekasi (University of Bolton, UK. IGI Global, ISBN:13: 9781522574798.

Palalar Alkan, Deniz. (2020). *Dördüncü Sanayi Devrimi Megatrendleri Ekseninde Liderlik***.** Istanbul: Der Yayınları.

Sevilmiş, A., Erdoğan, A. ve Şirin, E. F. (2019). Content analysis of the theses done on service quality in sports (2005-2017*). The Journal of Eurasia Sport Science and Medicine,1(*1), 31-45.

Staub, S. (2017). Türk iş dünyasinda kadinin liderlik tarzi ve kullandiklari liderlik dili. Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi, 12(2), 207-219.

Şencan, M. N., İbicioğlu, H. Ve Karabekir, M. (2015). Kadın yöneticilerin liderlik özelliklerinin incelenmesi: türkiye'deki kadın rektörler üzerine bir içerik analizi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Iktisadi ve Idari Bilimler Fakültesi Dergisi, 20*(1), 241-259.

Turban, S., Freeman., L. ve Waber, B. (2017). Study Used Sensors to Show That Men and Women Are Treated Differently at Work. Erişim: 22 Ağustos 2023, https://hbr.org/2017/10/a-study-used-sensors-to-show-that-men-and-women-are-treated-differently-at-work.

Türkiye İstatistik Kurumu. (2022) İstatistiklerle Kadın, 2022. Erişim: 20 Ağustos 2023, https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=İstatistiklerle-Kadın-2022-49668&dil=1#:~:text=az%20olduğu%20görüldü-,Hanehalkı%20işgücü%20araştırması%20sonuçlarına%20göre% 202021%20yılında%2015%20ve%20daha,ise%20%62%2C8%20oldu.

Uzun, G. (2005). Kadın ve erkek yöneticilerin liderlik davranışları arasındak farklılıklar ve bankacılık sektöründe bir uygulama (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Adana: Çukurova Üniversitesi.

Vatandaş, C. (2007). Toplumsal cinsiyet ve rollerin algılanışı. İstanbul *Journal of Sociological Studies, 35*, 29-56.

Yammarino, F. (2013). Leadership: Past, present, and future. *Journal of Leadership & Organizational Studies, 20(*2), 149–155.

Yukl, G.A. (2013). *Leadership in Organizations*. 8th Edition, Prentice-Hall, Upper Saddle River.

Zhou, W., Lee, Y. Ve Jacobs, E. (2022). Leadership Style in Relation to Gender Role and Masculine Values: Being Daoist Water-Like or Agentic?. *Journal of Leadership Studies, 15*(4), 18-33.

BÖLÜM 2.
LOJİSTİK YÖNETİMİ LİSANS PROGRAMLARINDA KADIN AKADEMİSYENLERİN TEMSİLİ

Doç. Dr. Özlem Sanrı

GİRİŞ

Lojistik; malzeme yönetimi, tedarik zinciri yönetimi, taşıma, depolama, dağıtım gibi faaliyetleri içeren bir iş alanını ifade etmektedir. Temelde, ürünlerin ve hizmetlerin üretim noktalarından tüketiciye veya son kullanıcıya ulaştırılmasını en etkili ve verimli şekilde sağlamayı amaçlamaktadır. Lojistik, doğru ürünün, doğru zamanda, doğru yerde ve uygun maliyetle bulunmasını sağlayarak iş süreçlerinin optimize edilmesine yardımcı olmaktadır. Lojistik kapsamında malzeme yönetimi, depolama ve stok yönetimi, taşıma ve dağıtım, veri analitiği ve teknoloji kullanımı, gerçek zamanlı izleme ve iletişim gibi temel kavramlar bulunmaktadır. Lojistik, işletmelerin rekabet gücünü artırmak, maliyetleri düşürmek, müşteri memnuniyetini artırmak ve sürdürülebilirlik hedeflerini desteklemek için önem arz etmektedir. Aynı zamanda küresel ticaretin ve tedarik zincirlerinin karmaşıklığını yönetmek ve hızlı değişen pazar koşullarına uyum sağlamak için stratejik bir rol oynamaktadır.

Lojistiğin tarihi, insanlık tarihine dayanmaktadır ve gelişimi eski dönemlerden modern zamanlara kadar uzanmaktadır. Lojistik kavramının ilk kullanımı, antik dönemlerde askerî operasyonlar olarak göze çarpmaktadır. Büyük imparatorluklar, ordularını beslemek, silahları taşımak ve stratejik bölgelere malzemeleri ulaştırmak için lojistik sistemler geliştirmişlerdir. Örneğin, Roma İmparatorluğu'nun, geniş topraklarını yönetmek ve askerî gücünü sürdürmek için karmaşık lojistik sistemleri kullandığı bilinmektedir. Orta Çağ'da, ticaret yollarının gelişimiyle birlikte malzemelerin taşınması ve depolanması daha önemli hâle gelmiştir. Deniz taşımacılığı, coğrafi keşiflerin yapılmasını sağlamış ve bunun sonucunda dünya genelinde lojistik ağlar oluşmaya başlamıştır. Sanayi Devrimi ile üretimdeki büyük değişiklikler lojistik süreçlerde de önemli gelişmelere yol açmıştır. Üretimin artmasıyla birlikte malzeme taşıma ve depolama ihtiyaçları büyümüştür. Demir yolları, bu dönemde lojistik açıdan büyük bir atılım sağlayarak daha hızlı ve etkili taşıma imkânları sunmaya başlamıştır. 20. yüzyılın ortalarında, askerî lojistik süreçlerdeki gelişmeler sivil hayata da yansımıştır. Konteynerizasyonun gelişimi, taşıma süreçlerini hızlandırmış ve mali-

KAYNAKÇA

Bircan, K., Okursoy, A., & Sipahi, G. A. (2018). Türkiye'de lojistik ile ilgili eğitim veren bölümlerin niteliğine ilişkin bir araştırma. In *IV. Internatıonal Caucasus-Central Asıa Foreıgn Trade and Logıstıcs Congress*, 7-8 Eylül 2018. Didim, Aydın.

Demirtaş, M. C. (2022). Türkiye'de pazarlama alaninda yer alan kadın akademisyenlerin profilleri üzerine bir araştırma. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, *21*(84), 1606-1631.

Ellram, L. M. (1991). Supply-chain management: the industrial organisation perspective. *International Journal of Physical Distribution & Logistics Management*, *21*(1), 13-22.

Emanet, H., ve Kaynak, R. (2014). Üniversitelerin lojistik programlarında verilecek eğitim müfredatının bileşenlerine ilişkin bir araştırma. *III. Ulusal Lojistik ve Tedarik Zinciri Kongresi*, 15-17 Mayıs 2014. Trabzon.

Erturgut, R. (2016). Logistics education in higher education in 21st century: new trends and opportunities. The *9th annual International Conference of Education, Research and Innovation*, 4-6 November 2016, Seville, Spain.

Jim Wu, Y. C. (2007). Contemporary logistics education: an international perspective. *International Journal of Physical Distribution & Logistics Management*, *37*(7), 504-528.

Karakuzu, S., Aras M., ve Gedikli, Ö. (2021). Türkçe eğitimi alanındaki kadın akademisyenlerin akademik çalışmalarının bibliyometrik analizi. RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi, (22), 691-705.

Konecka, S. (2021). The Importance Of Women Among Polish Scientists In The Field Of Logistics. In M. Ozsahin (Ed.), New Strategic, Social and Economic Challenges in the Age of Society 5.0 Implications for Sustainability, vol 121. *European Proceedings of Social and Behavioural Sciences* (pp. 278-286). European Publisher.

Korepin, V., Dorozhkin, E., Mikhaylova, A., ve Davydova, N. (2020). Digital economy and digital logistics as new area of study in higher education. *International Journal of Emerging Technologies in Learning (iJET)*, *15*(13), 137-154.

Koumanakos, D. P. (2008). The effect of inventory management on firm performance. *International journal of productivity and performance management*, *57*(5), 355-369.

Lau, A. K. (2015). Teaching supply chain management using a modified beer game: an action learning approach. *International Journal of Logistics Research and Applications*, *18*(1), 62-81.

Li, S., Ragu-Nathan, B., Ragu-Nathan, T. S., ve Rao, S. S. (2006). The impact of supply chain management practices on competitive advantage and organizational performance. *Omega*, *34*(2), 107-124.

Lummus, R. R., Krumwiede, D. W., ve Vokurka, R. J. (2001). The relationship of logistics to supply chain management: developing a common industry definition. *Industrial management & data systems*, *101*(8), 426-432.

Lutz, H., ve Birou, L. (2013). Logistics education: a look at the current state of the art and science. *Supply Chain Management: An International Journal*, *18*(4), 455-467.

Mikova, S., Mihova, L., ve Stefanov, M. (2020). Interaction between higher education institutions and business organisations in the field of logistics and supply chain management. *Economy & Business*, *14*(1), 116-129.

Özdemirkiran, M., ve Öner, S. (2017). Türkiye'de kadın uluslararası ilişkiler akademisyenlerinin profili: Marmara Bölgesi. *Fe Dergi*, *9*(1), 92-112.

Özoğlu, B., Senir, G., ve Büyükkeklik, A. (2020). Devlet üniversitelerinde lojistik eğitimine yönelik bir araştırma. *Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, *4*(2), 19-35.

Pacheco-Velazquez, E. (2022). Effects of the use of simulators and an online platform in logistics education. *International Journal on Interactive Design and Manufacturing*, 16, 439–457.

Resmi Gazete (2016). Yükseköğretim Kurumlarında Danışma Kurulu Oluşturulmasına İlişkin Yönetmelik. 26 Ağustos 2023 tarihinde https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2016/10/20161008-2.htm adresinden erişildi.

Rosi, M., ve Obrecht, M. (2023). Sustainability Topics Integration in Supply Chain and Logistics Higher Education: Where Is the Middle East?. *Sustainability*, *15*(8), 6955.

Uckelmann, D. (2012). The role of logistics labs in research and higher education. In *International Conference on the Impace of Virtual, Remote, and Real Logistics Labs* (pp. 1-12). Berlin, Heidelberg: Springer Berlin Heidelberg.

UTİKAD (2022). Lojistik sektöründe çalışan kadınların oranı yüzde 9,1. 28 Ağustos 2023 tarihinde https://www.utikad.org.tr/Detay/Sektor-Haberleri/30920/lojistik-sektorunde-calisan-kadinlarin-orani-yuzde-9-1adresinden erişildi.

UTİKAD (2022). Lojistik Sektörü Raporu. 23 Ağustos 2023 tarihinde https://www.utikad.org.tr/images/HizmetRapor/utikadlojistiksektoruraporu2022-857.pdf adresinden erişildi.

Van den Berg, J. P., ve Zijm, W. H. (1999). Models for warehouse management: Classification and examples. *International journal of production economics*, *59*(1-3), 519-528.

Victoire, M. (2015). Inventory management techniques and its contribution on better management of manufacturing companies in RWANDA case study: SULFO RWANDA Ltd. *European Journal of Academic Essays*, *2*(6), 49-58.

BÖLÜM 3.
NEOLİBERAL FEMİNİZM PERSPEKTİFİNDEN *DİŞİ BUSINESS*

Dr. Öğr. Üyesi Derya Nil Budak

GİRİŞ: KADINLAR NASIL BAŞARILI OLUR?

Temelde kadın ve erkeklerin toplumsal hayattaki eşitliğini savunan feminizm, aynı zamanda kadınların, erkekler ile aynı koşullarda yaşamasını talep eden hak ve kazanımlarını savunmaktadır. Bu bağlamda genel bir tanım olarak feminizm; kadınların, erkek egemen dünyanın norm ve değerlerine, cinsiyetçi politikalarına karşı kendi aralarında dayanışma yaratarak başlattıkları bir mücadeledir (Mitchel, 1995). Feminist bilincin gelişmesi, kadınların ekonomik olarak bağımsız yaşamalarına olanak sağlayan toplumsal ve ekonomik değişimlerin gerçekleşmesi ile mümkün olmuştur. Kadınların toplumsal ve ekonomik hayatın dışında tutulması veya katılmaması ise feminizmin bir diğer mücadele alanı olmasının yanında neoliberal ekonomik politikaların önündeki temel bir sorun olarak da tartışılmaktadır.

Bu sorun, neoliberal rasyonalitenin ekonomik, politik, sosyal, kültürel ve çevresel anlamda da gerilemesine yol açmaktadır. Nitekim, neoliberal düzen içerisinde önemli bir işlev atfedilen kadınlar olmadan neoliberal rasyonalitenin dolayısıyla da neoliberalizmin sürdürülmesini sağlamak olanaksız görünmektedir. Genel bir tanım olarak neoliberalizm; "düşük tarifeler ve vergiler, sanayinin serbestleşmesi, eskiden kamuya ait olan mal ve hizmetlerin özelleştirilmesi, refah devletlerinin ortadan kaldırılması ve organize emeğin dağılması yoluyla sınırsız eylemleri, akışları ve sermaye birikimlerini teşvik eden bir dizi ekonomik politika" olarak anlaşılmaktadır (Brown, 2018, s. 61). Neoliberal rasyonalite ise bu ekonomik temelli yaklaşımın bir gereği olarak tüm toplumsal yapıları ve tüm insan sermayesini ekonomik bir değere dönüştürerek neoliberal düzen içerisinde işlevsel hâle getirmeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda neoliberalizm, toplumsal yaşamın tüm alanlarının ekonomikleştirilmesini sağlarken piyasa değerleriyle artan uyumu tüm dünyayı etkisi altına almaktadır.

Liberalizmin bu ilerici felsefesinde önemli bir insan sermayesi olan kadınlar ise son yıllarda ayrı bir itibar görmektedirler. Zira neoliberal rasyonalite tarafından toplumsal yaşamın ekonomikleştirilmesinde kadınlar artık birer itici güç olarak konumlandırılmakta ve ekonomikleştirilen hayata katılmaları kadınların güçlendirilmesi ve desteklenmesi olarak da anlaşılabilmektedir. Böylece kadınların; hedeflerinin olması,

yeni feminist kadın özneyi ürettiği ortaya koyulmuştur. Bu bağlamda neoliberal düzende yalnızca kadının başarısına ya da en iyi durumuna odaklanan ve eril rasyonalitenin ürünü olan bu yeni feminist özne görünümünün daha iyi anlaşılmasına katkı sağlamak amacıyla iletişim bilimleri alanında farklı açılardan tartışılmasının önemli olduğu düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

Baydar, İ. (2022, Mart). Cinsiyet Eşitliği ve Hadsiz Kadınlar [Baş sayfa yazısı]. *Dişi Business web sitesi* içinde. https://www.disibusiness.com/dergiler/

Berktay, F. (2011). Feminist Teoride Açılımlar. Y. Ecevit ve N. Karkıner (Ed.), *Toplumsal Çalışmalar* (ss. 2-23) içinde. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları, No:1309.

Bourdieu, P. (1998). The essence of neoliberalism. https://mondediplo.com/1998/12/08bourdieu

Brown, W. (2018). Neoliberalism's Frankenstein: Authoritarian Freedom in Twenty-First Century "Democracies". *Critical Time*s1 (1): 60–79. doi: https://doi.org/10.1215/26410478-1.1.60

Dardot P. & Laval C. (2013). *The New Way of the World: On Neoliberal Society*. Verso.

Dişi Business Dergisi (t.y.). Dergiler Dişi Business dergisi web sitesi içinde, https://www.disibusiness.com/dergiler

Dişi Business Dergisi (t.y.). Hakkımızda. Dişi Business dergisi web sitesi içinde, https://www.disibusiness.com/hakkimizda/

Eğilmez, M. (2016, Haziran 2). Neoliberalizmden Geriye Kalanlar. *Mahfi Eğilmez.* https://www.mahfiegilmez.com/2016/06/neoliberalizmden-geriye-kalanlar.html

Gill, R. (2007). *Gender and the Media*. Cambridge, London: Polity Press.

Harvey, D. (2006). Neo-Liberalism as Creative Destruction. Geografiska Annaler. Series B, *Human Geography, 88*(2), 145–158.

Kılıç, Z. (1998). Cumhuriyet Türkiye'sinde Kadın Hareketlerine Genel Bir Bakış. A. B. Hacımirzaoğlu, D. Özkan (Ed*.). 75 Yılda Kadınlar ve Erkekler*. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.

Komlek, O. (2020). Foucault: Neoliberalism Redefined Homo Economicus. Oleg Komlik Economic Sociology içinde. https://economicsociology.org/2020/11/18/foucault-neoliberalism-redefined-homo-economicus/

Özveri, D. (2009). Feminist Teorinin Gelişim Sürecinde Uluslararası İlişkilere Bakışı Üzerine Kısa Bir Değerlendirme. H. Çomak (Ed.). *Uluslararası İlişkilere Giriş: Teorik Bakış.* Kocaeli: Umuttepe Yayınları.

Rottenberg, C. (2018). *The Rise of The Neoliberal Feminism.* Oxford University Press.

Rottenberg, C. (2018, Mayıs 23). How neoliberalism colonised feminism – and what you can do about it. *The Conversation.* https://theconversation.com/how-neoliberalism-colonised-feminism-and-what-you-can-do-about-it-94856

Thwaites, R. (2017). Making a choice or taking a stand? Choice feminism, political engagement and the contemporary feminist movement. *Feminist Theory,* 18(1), 55–68. https://doi.org/10.1177/1464700116683657

Winlow, H. (2009). Darwinism (and Social Darwinism). In: Kitchin, R and Thrift, N, eds. *International Encyclopedia of Human Geography*. Elsevier, Amsterdam; Boston.

Yıldırım, A., ve Şimşek, H. (2008). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (6. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

BÖLÜM 4.
TÜRKİYE SİYASİ TARİHİNDE KADINLARIN SİYASAL KATILIMLARI VE TEMSİLLERİ

Dr. Öğr. Üyesi Özlem İngün Karkış

GİRİŞ

Kadınların eşit bireyler olarak kamusal alanda yer alma mücadeleleri, 18. yüzyıldan beri güçlenerek devam etmektedir. Önemli kazanımlar sağlanmakla birlikte maalesef hâlâ kadınlar eşit bireyler olarak görülmemekte ve kamusal alanlardaki varlıkları yadsınmaktadır. Fransa'da devrim sonrası yayınlanan İnsan ve Yurttaş Hakları Evrensel Bildirgesi'nin kadını dışlayan içeriğinden bu yana, kadınlar Olympe de Gouges*'un başlattığı mücadeleyi hayatın her alanında devam ettirmektedir. Tüm dünyada olduğu gibi, Türkiye Cumhuriyeti'nde de kadın hakları mücadelesi, en önemli ve en güçlü hareketlerden birisi olma özelliğini taşımaktadır. Türkiye özelinde kadın hakları mücadelesi tarihi Osmanlı İmparatorluğu'na dek uzanmaktadır. Fakat bu çalışmanın kapsamı dâhilinde sadece Türkiye Cumhuriyeti Dönemi esas alınmıştır. Kadınların kamusal alan mücadelelerin en başında yer alan siyasette kadın katılımı ve temsili meselesi, bu çalışmanın temel sorunsalını oluşturmaktadır.

Çalışmada, 100. yılını dolduracak olan Türkiye Cumhuriyeti'nde kadınların siyasal katılım ve temsil düzeyleri, siyasal katılım ve temsilin önemli bir alanı olan parlamento seçimleri bağlamında ele alınacaktır. İncelemeye konu olan genel seçimler, askerî darbeler sonrası yapılan ilk milletvekili genel seçimleri olarak belirlenmiştir. Bu bağlamda 27 Mayıs 1960 askerî darbesi sonrası ilk seçim olan 1961, 12 Mart 1971 muhtırası sonrası ilk genel seçim olan 1973, 12 Eylül 1980 askerî darbesi son-

* Olympe de Gouges, Fransız Devrimi'ne aktif olarak katılan bir kadındır ve 1791'de Kadın ve Yurttaş Hakları Bildirgesi'ni ilan etmiştir. Kadına yakışmayan bir durum olarak nitelenen siyasete girdiği için devrim mahkemesi tarafından giyotinle idam edilmiştir. Daha fazla bilgi için bk. Fatmagül Berktay (2004). Kadınların İnsan Hakları Gelişimi ve Türkiye, Sivil Toplum Dergisi Konferans Yazıları, No 7; Özge Çelik (2012). Kadınların İnsan Hakları, Gazi Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt: 14, Sayı: 1, 149-170; Feride Acar (2010). "Türkiye'de Kadınların İnsan Hakları: Uluslararası Standartlar, Hukuk ve Sivil Toplum", Kadın Hakları Uluslararası Hukuk ve Uygulama içinde, (Ed.) Gökçe Çiçek Ayata, Sevinç Eryılmaz ve Bertil Emrah Oder, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 13-22.

KAYNAKÇA

Akyol, T. (1980). *Geçiş Ekonomisi Türk Ekonomisinin Dışa Bağımlılığı*, Ankara, Başak Yayınları.

Aslaner, M. (2022). İki Darbe Arasında Türkiye'de Demokrasi (1960-1980), *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (KÜSBD)*, Cilt: 12, Sayı: 2, 579-607.

Aydın, S. ve Taşkın, Y. (2015). *1960'tan Günümüze Türkiye Tarihi*, İstanbul, İletişim Yayınları.

Çadır, M. (2011). Kadının Siyasal Yaşama Katılmasında Siyasi Parti Kadın Kollarının Rolü (TBMM'de Grubu Bulunan Siyasi Partiler Bağlamında Ankara İli Örneği). T. C. Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü, *Uzmanlık Tezi*, Ankara, Afşaroğlu Matbaası.

Çakır, S. (2013). *Erkek Kulübünde Siyaset-Kadın Parlamenterlerle Sözlü Tarih*, İstanbul, Versus Yayınlar.

Çavdar, A. (2004). *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi*, 3. Basım, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları.

Çelik, N. B. (2010). Türkiye'de darbeler ve Siyaset İmkânı, *Mülkiye Dergisi*, Cilt: XXXIV, Sayı: 268, 209-224.

Değirmenci, N. (2022). Türkiye'de Kadının Siyasal Temsil Sorunu Üzerine Bir İnceleme, *Fenerbahçe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:2, Sayı:2, 409-430.

Demir, Y. (2013). *Türkiye'de Demokrasi ve Parlamento Tarihi*, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi AÖF Yayınları.

Duman, M. Z. (2018). 15 Temmuz Askeri Darbe Girişiminin Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerine Etkisi, *Liberal Düşünce Dergisi*, Yıl: 23, Sayı: 90, 71-95.

Eriş. V. ve Akıncı, A. (2019). 21. Yüzyılda Demokrasilerde Siyasal Katılım: Türkiye Örneği, *Uygulamalı Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 3, Sayı 2, 35-55.

Gökçimen, S. (2008). Ülkemizde Kadınların Siyasal Hayata Katılım Mücadelesi, *Yasam Dergisi*, Sayı: 10, 5-59.

Gölcü, A. (2015). *Türkiye'de Demokrasi Kültürü ve Medya Köşe Yazılarında Demokrasi Söylemi*, Konya, Literatürk Media.

Güngör, S. (2017). Siyasetin @ Hali: Dijital Çağda Siyasal Katılım, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi*, C. 22, Kayfor15 Özel Sayısı, 2259-2273.

Heywood, A. (2010). *Siyaset,* Ankara, Adres Yayınları.

Şahin, C. (2010). *Türk Parlamentosundaki Kadın Milletvekilleri (1937-2007).* Tez No: 294723. (Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi). Erişim Bağlantısı: https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=xAP0tFt3ZHRn9hqG1T4hQ&no=16SqifoytJXeFVquU8w.

Tanör, B. (1991). *İki Anayasa*, İstanbul, Beta Yayınları.

TUİK (2012). Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2011, Yayın No: 3685, ISBN 978-975-19-5319-3.

Türk, H. S. (1969). Türk Seçim Sisteminde Oy Hakkı, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 26, Sayı: 3, 79-114.

UN WOMEN-IPU, (2019). *Women in Politics: 2019 Map*, Erişim Adresi: https://www.unwomen.org/en/digital-library/publications/2019/03/women-in-politics-2019-map.

UN WOMEN-IPU, (2020). *Women in Politics: 2020 Map*, Erişim Adresi: https://www.unwomen.org/en/digital-library/publications/2020/03/women-in-politics-map-2020.

UN WOMEN-IPU, (2021). *Women in Politics: 2021 Map*, Erişim Adresi: https://www.unwomen.org/en/digital-library/publications/2021/03/women-in-politics-map-2021.

UN Women-IPU, (2023). *Women in Politics: 2023 Map*, Erişim Adresi: https://www.unwomen.org/en/digital-library/publications/2023/03/women-in-politics-map-2023.

Yüksek Seçim Kurulu Kararı. (23.05.2023). *Resmî Gazete (Sayı: 32206- Mükerrer)*. Erişim Adresi: https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2023/05/20230530M1-1.pdf.

BÖLÜM 5.
KALKINMA BAĞLAMINDA TÜRKİYE'DE KADIN İSTİHDAMI VE AİLENİN KADIN İSTİHDAMI ÜZERİNE ETKİLERİ

Dr. Öğr. Üyesi Damla Özekan

GİRİŞ

Günümüzde toplumsal cinsiyet eşitsizliği, dünya genelinde önemli bir tartışma ve araştırma konusu olarak öne çıkmaktadır. Bu eşitsizlikler, kadınların ekonomik, sosyal ve kültürel yaşamın pek çok alanında maruz kaldığı zorlukları ve kısıtlamaları içermektedir. Bu kapsamda, kadınların iş gücüne katılımı ve istihdamı, toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin analiz edilmesinde merkezi bir öneme sahiptir. Türkiye, bu bağlamda, hem coğrafi hem de kültürel çeşitliliği ile dikkat çeken bir ülke olarak, kadın istihdamı ve ailenin kadın istihdamı üzerindeki etkileri açısından özel bir ilgi odağı hâline gelmiştir.

Kadınlar bir toplumun ilerlemesinde önemli etkileri olan üyeleridir. Bir toplumda kadın ne kadar etkin ve üretkense toplum o kadar gelişmiştir. Çalışma hayatında kadının yer alması toplumsal ve ekonomik kalkınma sürecinde, insanın ve insan emeğinin özgürleşmesi bakımından büyük önem taşımaktadır (Karabıyık, 2012). Aynı zamanda kadınların çalışması toplumsal statülerinin yükselmesi bakımından da gereklidir. Dolayısıyla toplumsal ve ekonomik kalkınma sürecinde kadınların etkin biçimde yer alması ve kadınların iş gücüne katılımının arttırılması sürdürülebilir kalkınmanın gerçekleştirilmesinde önemli bir unsurdur. Bu çerçevede kadın istihdamının artması; kadın yoksulluğunun önlenmesi, yüksek gelir ve iyi yaşam standartlarının sağlanması anlamına gelmektedir.

Türkiye'nin geçmişten günümüze ekonomik ve sosyal yapısındaki değişimler, kadın istihdamı konusunda önemli dönüşümlere yol açmıştır. Geleneksel olarak aile yapısının merkezinde bulunan kadınlar, artan ekonomik fırsatlarla birlikte iş gücü piyasasına daha fazla katılmaya başlamışlardır. Ancak, bu değişimlerle birlikte, ailenin kadın istihdamı üzerindeki etkileri de daha fazla göz önüne alınmaktadır. Aile içi rollerin yeniden şekillendirilmesi, kadınların iş hayatındaki başarılarına ve kariyerlerine yönelik bir dizi dinamikle bir araya gelmektedir.

Bu çalışma, Türkiye'de kadın istihdamının mevcut durumunu ve ailenin kadın istihdamı üzerindeki etkilerini incelemeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda, hem ulusal

sunda ilerleme kaydetmeye devam ederken, aile yapısının bu süreci nasıl şekillendirdiğini anlamak ve bu alandaki politika çabalarını güçlendirmek için daha fazla araştırmaya ihtiyaç duymaktadır.

Çalışmada Türkiye'de kadın istihdamı değerlendirilirken yalnızca aileye ait kavramların istihdam üzerindeki etkileri analiz edilmiş olup, yaş, medeni durum, yaşanılan bölge, yasal düzenlemeler gibi konular kapsam dışı bırakılmıştır. Bu, çalışmanın kısıtlılığını oluşturmaktadır ve bu konular önemli ve incelenmeye değer olmaları bakımından gelecekte başka araştırmalara konu olması açısından araştırmacılara yol gösterebilir.

KAYNAKÇA

Berber, M., & Eser, B. Y. (2008, Nisan). Türkiye'de Kadın İstihdamı: Ülke ve Bölge Düzeyinde Sektörel Analiz. "İş, Güç, Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi, 10 (2), s. 1-15.

Budak, D. N. (2023). Takviye Edici Gıda Reklamlarında Kadının Annelik Rolü ve Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Ünlü Desteğinin Alımlanması: Ceyda Düvenci'nin Sosyal Medyadaki İzleyici Yorumlarının Analizi. AJIT-e: Academic Journal of Information Technology, 14 (54), 274-297.

Danış, M.Z. & Danış, Y. (2006). Küreselleşme Sürecinde Toplum Temelli Bakım Anlayışı ve Sosyal Hizmet: Türkiye Örneğinde Bir Model Önerisi, TC. Başbakanlık Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu, "Küreselleşen Dünyada Sosyal Hizmetin Konumu, Hedefleri ve Geleceği Sempozyumu", Antalya.

Erdoğan, S. & Yaşar, S. (2018). Türkiye'de Kadın İstihdamının Gelişimi: Konya-Karaman Örneği. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 20(34), ss. 18-28.

Ghose, A.K., Majid, N. & Ernst, C. (2010). Küresel İstihdam Sorunu, Çeviri Edit.: Ömer Faruk Çolak, Efil Yayınevi, Ankara.

Gürol, M. A. (2007), "Türkiye'de İş Yaşamındaki Kent Kadınının Açmazı: Kariyer-Aile İkilemi", Selçuk Üniversitesi Karaman İ.İ.B.F. Dergisi Yerel Ekonomiler Özel Sayısı, ss. 144-150.

International Labor Organization (ILO). (2022). World Employment and Social Outlook-Trends 2022, Erişim: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/---publ/documents/publication/wcms_834081.pdf, 03.09.2023.

Işığıçok, Ö. (2005). XXI. Yüzyılda İstihdam ve İnsana Yakışır İş. Ezgi Kitabevi, Bursa.

İnce, M. (2011). The Role of Female Education in Economic Development: A Case For Turkey. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, ss. 227-238.

Juhn, C. & Potter, S. (2006). Changes in Labor Force Participation in the United States. The Journal of Economic Perspectives, 20(3), 27-46.

Karabıyık, İ. (2012). Türkiye'de Çalışma Hayatında Kadın İstihdamı. Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, Cilt: 32, Sayı:1, ss. 231-260.

Karadeniz, O. (2011) ''Türkiye'de Atipik Çalışan Kadınlar Ve Yaygın Sosyal Güvencesizlik'', Çalışma ve Toplum Dergisi, 2011/2, Ss.84-127.

Kocacık, F. & Gökkaya V. B. (2005), "Türkiye'de Çalışan Kadınlar ve Sorunları", C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt:6, Sayı:1, 195-219.

Koray, M. (2000). Sosyal Politika, Ezgi Kitabevi, Bursa.

Korkmaz, M. ve Alacahan, N. D. (2013), "Türkiye'de Formel Piyasaya Yönelmede Kadın İşgücü Arzı ve GSYH Etkileri: Ampirik Bir Çalışma", International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, 8(7): ss. 887-900.

Makal, A. (2010). Türkiye'de Erken Cumhuriyet Döneminde Kadın Emeği, Çalışma ve Toplum, Ankara.

Özer, H. (2018). Kadının Toplumsal Cinsiyet Rolleri Ve Toplumsal Cinsiyet Rolleri Açısından Kadın Emeğini Değerlendirilmesi, Tarih Okulu Dergisi (TOD), 11(37-2), ss. 295-333.

Sallan Gül, S. (2005). Türkiye'de Yoksulluğun Kadınsılaşması. Amme İdaresi Dergisi, 38(1), 25-44.

Süleyman, Ö., Ersöz, H.Y. & Sarıoğlu, İ. (2006). İşsizlik Sorununun Çözümünde KOBİ'lerin Desteklenmesi, İTO Yayınları, İstanbul.

Tunç, M. (2018), "Kalkınmada Kadın Ayrımcılığı ve Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliğinin Rolü: Ülkelerarası Farklı Gelir Gruplarına Göre Yatay Kesit Analiz", Sosyoekonomi, 26(38), 221-251.

Turgut, A. Ş. (2019). Türkiye'deki Gelir Eşitsizliğinin Toplumsal Cinsiyet, Kadının İstihdamı Ve Kadın Yoksulluğu Açısından Değerlendirilmesi . Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi , 2 (38) , 315-329 . DOI: 10.35343/kosbed.581637

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), (2017). Aile Yapısı Araştırması, 2016. Erişim: https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Aile-Yapisi-Arastirmasi-2016-21869. 05.09.2023.

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), (2021). Türkiye Aile Yapısı Araştırması, 2021. Erişim: https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Turkiye-Aile-Yapisi-Arastirmasi-2021-45813. 05.09.2023.

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), (2022). İstatistiklerle Kadın. Erişim: https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Kadin-2022-49668, 04.09.2023.

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), (2023). Temel İşgücü Göstergeleri. Erişim: https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Isgucu-Istatistikleri-Temmuz-2023-49375. 05.09.2023.

Uşen, Ş. & Güngör Delen, M., (2011). Eğitimli Kadınların Çalışma Hayatına İlişkin Tercihleri: İstanbul Örneği, Kamu-İş; Cilt:11, Sayı: 4, Ankara.

World Bank. (2012). Country Gender Assessment for Lao PDR: Reducing Vulnerability and Increasing Opportunity. Washington, DC: World Bank and Asian Development Bank.

World Bank. (2022). Gender Data Portal. Erişim: https://genderdata.worldbank.org/, 03.09.2023.

World Development Report (WDR). (2013). Jobs. 02.09.2023 tarihinde https://openknowledge.worldbank.org/entities/publication/c7bc435a-d635-5136-aacf-7cf0f5f3c6cf'den indirilmiştir.

Yılmaz, M., & Zoğal, Y. (2015). Kadın İşgücünün Katılımının Tarihsel Gelişimi ve Kadın İstihdamını Etkileyen Faktöreler: Türkiye ve Avrupa Örneği. Econword, ss. 1-25. Torino.

Zaim, S. (1997). Çalışma Ekonomisi. 10.Baskı. Filiz Kitabevi, İstanbul.

BÖLÜM 6.
KADIN YÖNETİCİLERİN İŞ YAŞAMINDAKİ TAKIM ROLLERİ: GÖZLEMCİLERLE KARŞILAŞTIRMALI BİR İNCELEME*

Dr. Öğr. Üyesi Esra Atilla Bal

GİRİŞ

Çalışma takımları iş yaşamında birçok kurumun önemli bir bileşeni hâline gelmiş ve bu takımların yapısı ve dinamikleri birçok araştırmanın konusu olmuştur. Son dönemde bu alanda yapılan çalışmalar kurumların başarılı bir şekilde hedeflerine ulaşması için takım rollerinin önemine dikkat çekmektedir (Fisher, Hunter ve Macrosson, 2000). Hem alanyazında pek çok çalışmaya konu olan, hem de iş yaşamında insan kaynakları uygulamalarında sıklıkla dikkate alınan Belbin Takım Rolü Teorisi'ne (Belbin, 1981) göre, başarılı ve etkili takımların, dokuz temel rolü sergileyen bireylere sahip olması gerekmektedir. Belbin (2015) takım rollerini, diğerleriyle belirli bir şekilde etkileşim kurma ve katkı sağlamayı içeren davranış eğilimleri olarak tanımlamış ve aşağıda belirtilen 9 farklı takım rolü olduğunu ifade etmiştir (Belbin, 2015):

Mucit: Mucitler son derece yenilikçi, yaratıcı ve zor problemleri alışılmadık yöntemlerle çözmede iyidirler. Yenilikçiliği desteklemek için orjinal fikirler üretirler.

Analitik: Muhakemesi etkili ve stratejik bir roldür. Seçeneklerin sakin bir şekilde değerlendirilip doğru kararlar verilmesi aşamasında takıma destek olur.

Orkestra Şefi: Hedefleri netleştirir, karar alınmasını destekler, bu rolü sergileyen kişiler takım üyelerine görev ve sorumluluk verirler, olgun ve kendilerinden emindirler.

* Bu çalışma 6-8 Temmuz 2023 tarihinde Bilgi Üniversitesi tarafından İstanbul'da düzenlenen 44. European Business and Economics Society (EBES) Konferansı'nda sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

bulunmaktadır. Bu sonuçlar etkin yöneticilik için İnsan Odaklı takım rollerin etkin yöneticilik açısından öneminin altını çizmektedir. Belbin Takım Rolleri Teorisi'ne göre (1981), yöneticilerin yüksek ve düşük düzeyde sergilemeyi tercih ettikleri takım rollerine yönelik farkındalık sahibi olmaları, bu başlıklardaki güçlü ve gelişime açık yönlerini bilmeleri ve takım performansını güçlendirecek davranışlara yönelik gelişim planı yapmaya açık olmaları önemlidir. Bu çalışmanın sonuçları yöneticilerin Belbin Takım rollerinin ölçümlenmesinin iş yaşamında sergiledikleri yaklaşımlara ve olası etkilerine yönelik farkındalıklarını destekleyerek liderlik gelişimlerine ışık tutabileceğini ortaya koymaktadır.

Sınırlılıklar

Çalışma kısıtlı bir örneklem sayısı ile yürütülmüştür ve daha geniş örneklem kitlesiyle yürütülecek araştırmalar düzenlenmesi daha etkili olacaktır. Ayrıca, araştırma özel sektörde görev yapan çalışanlarla yürütüldüğünden, gelecekte benzer çalışmaların kamu kurumlarında görev yapan çalışanlarla tekrarlanması sonuçları farklılaştırabilir. Ek olarak, araştırmada kullanılan Belbin Takım Rolleri Envanteri göreli puanlı ölçek türünde olduğundan takım rollerine yönelik detaylı analizlerin yapılması mümkün olmamıştır.

Uygulamaya Yönelik Öneriler

Belbin Takım Rolleri kurumlarda liderlik potansiyelini değerlendirme ve geliştirme amacıyla kullanılabilir. Envanterin sonuçlarıyla ilgili katılımcılara geribildirim verilerek ekip içerisinde sergiledikleri rollere yönelik kişisel farkındalıkları desteklenebilir ve gerektiğinde insan kaynakları biriminin de desteğiyle çalışanların gelişime açık yönlerini ele almak için gelişim planları yapılabilir.

Gelecekteki Çalışmalar İçin Öneriler

Gelecekte yapılacak çalışmalarda yöneticilerin sergilediği takım rolleri ile işe adanmışlık, tükenmişlik ve iş-yaşam dengesi gibi çalışan esenliği ve kurum performansıyla yakından ilişkili önemli başlıklarda ilişkiler incelenebilir.

KAYNAKÇA

Altıntaş, F. Ç. & Altıntaş, M. H. (2008). The relationship between feminist/womanist identity and leadership styles of women managers in Turkey. *Gender in Management: An International Journal*, *23*(3), 175-193.

Anderson, N & Sleap, S. (2004). An evaluation of gender differences on the Belbin team role self-perception inventory. *Journal of Occupational and Organizational Psychology, 77*(3), 429-437.

Arıkan, S. (2003). Kadın yöneticilerin liderlik davranışları ve bankacılık sektöründe bir uygulama. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, *5*(1), 1-20.

Bakan, İ., Büyükbeşe, T., Erşahan, B. & İlker, K. E. F. E. (2013). Kadın çalışanların yöneticilere ilişkin algıları: Bir alan çalışması. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, *3*(2), 71-84.

Balderson, S. J. & Broderick, A. J. (1996). Behaviour in teams: exploring occupational and gender differences. *Journal of Managerial Psychology, 11*(5), 33-42.

Baron, H. (1996). Strengths and limitations of ipsative measurement. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, *69*(1), 49-56.

Bass, B. M., & Stogdill, R. M. (1990). *Bass & Stogdill's handbook of leadership: Theory, research, and managerial applications*. Simon and Schuster.

Belbin, M.R. (1981). *Management Teams: Why they succeed or fail.* Butterworth-heinemann, Oxford.

Belbin, R. M. (2010). *Team roles at work.* Burlington, MA.

Belbin, R. M. (2012). Team roles at work. Routledge.

Belbin, M. R. (2015) http://www.belbin.com/me- dia/1336/belbin-for-students.pdf. (Erişim Tarihi: 19.09.2023).

Fikret Pasa, S., Kabasakal, H. & Bodur, M. (2001). Society, organisations, and leadership in Turkey. *Applied Psychology*, *50*(4), 559-589.

Fischer, S. G.; Hunter, T.A.& Macrosson, W.D.K. (2000). The distribution of Belbin team roles among UK managers. *Personnel Review, 29*(2), 124 – 140.

Martell, R. F. & DeSmet, A. L. (2001). A diagnostic-ratio approach to measuring beliefs about the leadership abilities of male and female managers. *Journal of Applied Psychology*, *86*(6), 1223.

Minibaş, J., Erkmen, T. & Karsak, B. (2011). Kadın yöneticilere ilişkin sosyal temsiller: Bankacılık sektörüne yönelik bir inceleme. *Galatasaray Üniversitesi İletişim Dergisi*, (15), 45-58.

Higgs, M. & Dulewicz, S. V. (2003). *The design of a new instrument to assess leadership dimensions and styles.* (Henley Working Paper Series, HWP 0311) Reading, UK. University of Reading.

Hopkins, M. M. & Bilimoria, D. (2008). Social and emotional competencies predicting success for male and female executives. *Journal of Management Development*, *27*(1), 13-35.

Tepeci, M. & Bartlett, A. B. (2002). The hospitality industry culture profile: a measure of individual values, organizational culture, and person–organization fit as predictors of job satisfaction and behavioral intentions. *International Journal of Hospitality Manage-*

ment, *21*(2), 151-170.

Toruntay, H. (2011). *Takım rolleri çalışması: X ve Y kuşağı üzerinde karşılaştırmalı bir araştırma* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Tunalı, Y. C. (2003). *A Study on Team Roles and Personality Factors* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Marmara Üniversitesi.

Turner, J. R. & Müller, R. (2005). The project manager's leadership style as a success factor on projects: A literature review. *Project Management Journal, 36*(2), 49-61.

BÖLÜM 7.

KADINLARIN İŞ GÜCÜNE KATILIMLARININ EKONOMİK BÜYÜME ÜZERİNDEKİ ETKİSİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

Arş. Gör. Melike Akça

GİRİŞ

Ekonomik büyüme belirli bir dönem içerisinde bir ekonominin üretim kapasitesinde ve ekonomik kaynaklarının miktarında meydana gelen uzun vadeli artış olarak tanımlanmaktadır. Ülkelerin belirli bir zaman içerisindeki ürettikleri ürün ve hizmetlerin parasal değeri, dünyada küresel gösterge niteliği taşıyan gayrisafi yurt içi hasıla (GSYİH) ile ölçülmektedir. Ekonomik büyüme oranı, gelişmiş ülkeler başta olmak üzere ülkelerin ekonomik olarak güç ve başarılarının en önemli makroekonomik göstergesidir.

Ekonomilerin uzun vadede büyümesini belirleyen etmenlerden olan ülkenin sermaye ve doğal kaynaklarındaki artışlar ile teknolojik gelişmelerin yanı sıra en önemli unsur emek (iş gücü) faktörüdür. Büyümeyi etkileyen bu üretim faktörlerinin temelini oluşturan emek faktörünün eksikliği durumunda diğer üretim faktörlerinin kendi başına üretimde bulunmaları mümkün değildir. Emek faktörünün ekonomilerde verimli kullanılarak kalitesinin artırılması ancak bireylerin iş gücü piyasalarında aktif olarak rol almalarına bağlıdır. Iş gücüne dâhil olan en önemli emek faktörü ise "kadın"dır.

Yüzyıllar boyunca kadınlar çeşitli ekonomik faaliyetlere katılarak üretim sürecinin tüm aşamalarında rol almışlardır. Tarihe bakıldığında I ve II. Dünya Savaşları dönemlerinde erkek nüfusunun askere alınması sebebiyle kadınların iş gücüne katılım oranlarında artış meydana gelmiştir. Kadınların tarımsal faaliyetler ile başlayan üretim sürecine dâhil olmaları, zamanla sanayi faaliyetleri ile devam etmiş, günümüze gelindiğinde ise teknoloji, bilişim ve hizmet sektörlerinde görev almış ve almaya devam etmektedirler. Tarımsal faaliyetlerde ve toplayıcılıkta rol aldıkları dönemlerde kadınlar emekleri ve işgüçleri karşısında hakedişlerini alamamışlardır. Sanayi devrimi ile birlikte adil bir şekilde ücret politikası uygulanmasa da emekleri karşılığında ücretlerini alabilmişlerdir. Kadınların tarım haricinde iş gücüne katılımları 1950'lerden sonra hizmet sektörünün sanayi ve tarım sektörlerinin yerine geçmesiyle artış

KAYNAKÇA

Aktaş, C. (2010). Türkiye'de Reel Döviz Kuru ile İhracat ve İthalat Arasındaki İlişkinin VAR Tekniğiyle Analizi. *Z.K.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi, 6*(11), 123-140.

Aydın, F. F., & Erdem, E. (2014). The effect of women's employment on competitiveness and economic growth: A comparison of Turkey and the most competitive countries. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 0*(44), 59-71.

BETAM. (2010). *Türkiye'de Kadınlar Çalışma Yaşamına Uzak.* Bahçeşehir Üniversitesi Ekonomik ve Toplumsal Araştırmalar Merkezi.

Brooks, C. (2008). *Introductory Econometrics for Finance.* UK: Cambridge University Press.

Er, Ş. (2012). Women Indıcators Of Economic Growth: A Panel Data Approach. *The Economic Research Guardian*, 27-42.

Goldman and Sachs. (2010). *The Goldman Sachs 2009 Annual Report.* The Goldman Sachs.

Granger, C. W., & Newbold, P. (1974). Spurious regressions in econometrics. *Journal of econometrics, 2*(2), 11-120.

Günsoy, G., & Özsoy, C. (2012). Türkiye'de Kadın İşgücü, Eğitim ve Büyüme İlişkisinin VAR Analizi. *Finans, Politik & Ekonomik Yorumlar, 49*(568), 23-42.

İnce, M. (2011). The Role of Female Education in Economic Development: A Case For Turkey . *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 227-238.

Klasen, S., & Lamanna, F. (2000). Does Gender Inequality Reduce Growth and Development? Evidence from CrossCountry Regressions. *Sonderforschungsbereich 386: Analyse Diskreter Strukturen Discussion*.

Kumar, V., Leona, R., & Gaskins, J. (1995). Aggregate and Disaggregate Sector Forecasting Using Consumer Confidence Measures. *International Journal of Forecasting*, 365.

Lahoti, R., & Swaminathan, H. (2013). Economic Development and Female Labor Force Partipication in India. *IIM Bangalore Research Paper*(414), 1-47.

Lechman, E., & Kaur, H. (2015). Economic Growth and Female Labor Force Participation-Verifying The U-Feminization Hypothesis. New Ewidence For 162 Countries Over The Period 1990-2012. *Economics and Sociology, 8*(1), 246-257.

Luci, A. (2009). Female labour market participation and economic growth. *International Journal of Innovation and Sustainable Development*, 97-108.

Mammen, K., & Paxson, C. (2000). Women's Work and Economics Development. *Journal of Economic Perspectives, 22*(4), 141-164.

Özdurak, C., & Karataş, C. (2020). Inflation Inertia in Turkish Economy: Dynamic Conditional Correlation-Generalized Autoregressive Conditional Heteroskedasticity (DCC-GARCH) and Wavelet Analysis. *Hournal of Economics, Finance and Accounting, 7*(4), 324-337.

Sims, C. A. (1980). Macroeconomics and Reality. *Econometrica, 48*(1), 1-48.

Stock, J. H., Watson, M. W., & Saraçoğlu, B. (2011). *Ekonometriye Giriş.* Efil Yayınevi.

Tarı, R., & Bozkurt, H. (2006). Türkiye'de İstikrarsız Büyümenin Var Modelleri ile Analizi. *İstanbul Üniversitesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi*(4), 1-16.

CUMHURİYETİN 100. YILINDA TÜRK DIŞ POLİTİKASI YAZILARI

Editörler
Serhat Erkmen, Fulya Aksu, Ersin Embel

ALTINBAŞ ÜNİVERSİTESİ Yayınları

ALTINBAŞ ÜNİVERSİTESİ Yayınları

CUMHURİYETİN 100. YILINDA TÜRK DIŞ POLİTİKASI YAZILARI

Editörler: Serhat Erkmen, Fulya Aksu, Ersin Embel

Yayın No.: 86
100. Yıl Armağan Kitapları: 44
ISBN: 978-625-8174-64-9
E-ISBN: 978-625-8174-63-2
Basım Sayısı: 1. Basım, Ekim 2023

Copyright 2023, ALTINBAŞ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

Bu baskının bütün hakları Altınbaş Üniversitesi Yayınları'na aittir. Yayınevinin yazılı izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.

ALTINBAŞ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI bir Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti. iştirakidir. SERTİFİKA NO.: 40340.

Cumhuriyetimizin 100. Yılı Etkinliklerini Düzenleme ve Koordinasyon Komisyonu Başkanı: Prof. Dr. Turgut İPEK
Yayın Danışmanı: Evşen ÇERKEŞLİ
Seri Koordinatörü: Dr. Ersin EMBEL
Kapak Tasarım: Osman ÖZÇELİK
Sayfa Tasarım: Erdal Tarkan KARA (erdal@nobelyayin.com)
Baskı ve Cilt: Meteksan Matbaacılık ve Teknik Sanayi Tic. Anonim Şirketi Sertifika No.: 46519
Beytepe Köy Yolu No.: 3 06800 Bilkent-Çankaya/ANKARA

Kütüphane Bilgi Kartı

Erkmen, Serhat., Aksu, Fulya., Embel, Ersin.
Cumhuriyetin 100. Yılında Türk Dış Politikası Yazıları / *Serhat Erkmen, Fulya Aksu, Ersin Embel*
1. Basım. VIII+598 s. 14x21,5 cm. Kaynakça var, dizin yok.
ISBN: 978-625-8174-64-9
E-ISBN: 978-625-8174-63-2
1. Diplomasi 2. Cumhuriyet 3. Dıp Politika

Genel Dağıtım

ATLAS AKADEMİK BASIM YAYIN DAĞITIM TIC. LTD. ŞTI.
Adres: Bahçekapı mh. 2465 sk. Oto Sanayi Sitesi No:7 Bodrum Kat Şaşmaz-ANKARA - siparis@nobelyayin.com-
Telefon: +90 312 278 50 77 - **Faks:** 0 312 278 21 65
E-Satış: www.nobelkitap.com - esatis@nobelkitap.com / www.atlaskitap.com - info@atlaskitap.com

Dağıtım ve Satış Noktaları: Ada Matbaacılık Yayın San. Tic. Ltd. Şti. Sertifika No.: 44093
Ostim OSB Mah. 1578. Cad. No.: 21 Yenimahalle/ANKARA, Tel: 0312 385 54 10

İÇİNDEKİLER

Giriş 1

Türk Dış Politikası'nın 100. Yılı: Genel Görünüm 11

Birinci Bölüm
TÜRK DIŞ POLİTİKASI TARİHİ

Lozan Barış Konferansı'nın Konferans Diplomasisi Çerçevesinde İncelenmesi 41
Çiğdem Şahin

Türk Dış Politikasında İkinci Dünya Savaşı Sonrası Döneminde Güvenlik Arayışı ve Dış Politika-İç Politika İlişkisi 75
Aziz Balcı

Türk Dış Politikası Açısından Müttefiklik 105
Mehmet Çağatay Abuşoğlu

Türk Dış Politikasında Çıkarlar ve Değerler Tartışmasını Aşabilmek: Johnson Mektubu Üzerinden Bir Okuma 131
Burak Güneş – Bengül Bolat

Türkiye – Avrupa İlişkilerinin 100 Yıllık Serencamı 167
Ersin Embel

İkinci Bölüm
TÜRK DIŞ POLİTİKASI'NDA AVRASYA

İlk Yüzyılın Son Dönemeci: Astana Süreci Kopuş mu, Geçici Bir Sapma Mı? 189
Akif Bahadır Kaynak

Bölgesel Krizlerde Türkiye'nin Arabuluculuk Misyonu: Ukrayna- Rusya Örneği 221
Şennur Özdemir, Ayça Eminoğlu1

Rusya-Ukrayna Savaşı Bağlamında Türkiye'nin Arabuluculuk Rolü Ve Tahıl Diplomasisi 253
Çiğdem Elbir, Ayça Eminoğlu

Üçüncü Bölüm
TÜRK DIŞ POLİTİKASI'NDA ORTA DOĞU VE AFRİKA

Ortadoğu'nun Yeni Bölgesel Düzeninde Türkiye'nin Kuzey Suriye'ye Yönelik Güvenlik Politikası 285
Tuğçe Uraler

Cumhuriyet'in 100. Yılında Türkiye-Filistin İlişkileri: Filistin Devleti'ni Desteklemek.....319
Ceren Gürseler

Türk Dış Politikasında Bir Sorun Alanı Olarak Sınıraşan Sular.....353
Seyfi Kılıç

Söylemler ve Veriler Işığında "Türkiye-Afrika İlişkileri": Yumuşak Güç Kullanımından Sert Güç Kullanımına 377
Sinan Baran

Dördüncü Bölüm
TÜRK DIŞ POLİTİKASI VE YUMUŞAK GÜÇ

Türkiye'nin Kültürel Diplomasisinde Uluslararası Eğitimin Yeri ... 405
Metin Çelik

Türk Dış Politikasında Türk Dilini Dünya ile İlişkilendiren Unsurlar.....425
Başak Naz Şimşek

Türkiye Dış Politikasında Avrasya: Kültür ve İstikrar Diplomasisi.....445
Merve Suna Özel Özcan

Beşinci Bölüm
TÜRK DIŞ POLİTİKASI'NDA GÜVENLİK VE GÖÇ MESELELERİ

Türk Dış Politikasında Taşıyıcı Aktör ve Savaşların Yeri 469
Mehmet Turan Çağlar

Türkiye-Çin İlişkilerinin Politik Sosyolojisi ve Eleştirel Analizi: Güvenlikleştirme-Güvenliksizleştirme-Güvensizleştirme 499
Fikret Birdişli

AB-Türkiye İlişkilerinde Yeni Perspektifler: Pesco ve Savunma Sanayinde İşbirliği.....521
Sinem Ünaldılar

Göç Krizi Üzerinden Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri.....539
Ayşegül Ün

Göç Olgusu Özelinde Soğuk Savaş Dönemi
Türkiye-Bulgaristan İlişkileri 559
Hakan Küçük

YAZARLAR HAKKINDA 589

LOZAN BARIŞ KONFERANSI'NIN KONFERANS DİPLOMASİSİ ÇERÇEVESİNDE İNCELENMESİ

■ Çiğdem ŞAHİN*

Öz

Çalışmada, Lozan Barış Konferansı'nın konferans diplomasisi çerçevesindeki konumu genel hatlarıyla analiz edilmektedir. Konferansın düzenlendiği iki savaş arası dönemde genel olarak diplomaside özelde ise uluslararası konferans uygulamalarında geleneksel anlayış devam ederken bazı değişimlerin kendini göstermeye, aynı zamanda konferans diplomasisinin bir tür olarak adının belirginleşmeye başladığı bir geçiş/dönüşüm aşamasına girilmiştir. Lozan Barış Konferansı işte böyle bir geçişler süreci örneğidir; konferans diplomasisinin bu dönüşüm sürecinde toplanan zor ve çetrefilli bir örnek olması itibariyle bu konferansın sadece Cumhuriyet diplomasisinin değil aslında genel diplomasi tarihinin önemli olaylarından biri olarak ele alınmasının gerekli olduğu anlaşılmaktadır. Bu amaçla, çalışmada öncelikli olarak konferans diplomasisi üzerinde durulmuştur. Bu diplomasi türünün merkezini oluşturan uluslararası konferansların konferans öncesi, konferans süreci ve konferans sonrası olmak üzere üç aşamada sınıflandırdığımız belli başlı bileşenleri, 1920'lerden itibaren yayınlanmış ve hala konferans diplomasisinin rehberleri olarak kabul edilen ancak Lozan Barış Konferansı'na ilginç şekilde münhasıran yer vermeyen eserler ışığında tespit edilmiştir. Çalışmanın ikinci kısmında ise Lozan Barış Konferansı özelinde konferans öncesi ve konferans aşamalarına ilişkin tespitler belirlenen bileşenler çerçevesinde ortaya konmuştur.

* Doçent Doktor, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü. csahin@ohu.edu.tr

mazlıkların mevcut olduğu diğer yandan cephe içinde daha çok Büyük Britanya'nın inisiyatifi eline aldığı konferans öncesi aşamada, ön hazırlık ve anlaşma detaylarında daha iyi görülmektedir. Konferansın resmi takviminde hayata geçirilen neredeyse her detayı yaklaşık üç ay öncesinden itibaren ve genelde gizli toplantılarla belirlemiş oldukları, yoğunluklu olarak Türk tarafına ve kimi açılardan diğer çağrılan devletlere karşı konferansta inisiyatif alma imkânı bırakmayacak pazarlıklara giriştikleri ve yöntemlere başvurdukları görülmektedir.

Türk tarafı ise, konferansa Birinci Dünya Savaşı'ndan değil Kurtuluş Savaşı galibiyetinden konferans masasına gelmiştir. Türk topraklarında gasp edilen haklarını müttefiklerden ve Yunanistan'dan, diğer ilgili taraflardan almaya kararlı, bağımsızlık ve mutlak egemenlik motivasyonlarından hiç taviz vermeyen bir anlayış ve disiplin sergilemiştir. Türk delegasyonu içinde diplomatik deneyimi olan danışmanlar bulunmakla birlikte, başdelege olarak özellikle İsmet Paşa'nın askerlikten gelmesi, diplomasiyi bilmeyen bir ekibin Lozan'da karşılanacağı algısını yaratmıştır. Ancak Mustafa Kemal'in diplomatik masada bulunmaması için çabalayan İngilizler, Mudanya deneyimiyle İsmet Paşa'nın katılımından da pek hoşnut olmamışlardır. Lozan'daki Türk delegasyonunun Mustafa Kemal'den, Ankara'dan aldığı talimatların bu diplomatik sahnede büyük rol oynadığı da malumdur. Türk tarafı hem konferans öncesi aşamada hem de konferans aşamasındaki talep ve davranışlarıyla, o dönemde mevcut uluslararası konferans özellikleri bilgisine, diplomatik uygulamaların esaslarına hâkim olduklarını göstermişlerdir.

KAYNAKÇA

AKŞİN, Sina, "Siyasal Tarih (1908-1923)", Sina Akşin (der), *Türkiye Tarihi, Cilt 4*, Cem Yayınevi, İstanbul, 2005, 25-123.

AKYOL, Taha ve Kaplan, Sefa, *Açık ve Gizli Oturumlarda Lozan Tartışmaları, TBMM'de Lozan Müzakereleri Tutanakları*, Doğan Kitap, İstanbul, 2014.

BERRIDGE, G. R. ve James, Alan, *A Dictionary of Diplomacy*, Palgrave Macmillan, New York, 2003.

BİLSEL, Cemil, *Lozan Cilt II*, Sosyal Yayınlar, İstanbul, 1998.

COŞKUN, Alev, *Diplomat İnönü Lozan*, Kırmızı Kedi Yayınevi, İstanbul, 2019.

DEMİRCİ, Sevtap, *Belgelerle Lozan*, çev. Mehmet Moralı, Alfa, İstanbul, 2015.

DUNN, Frederick Sherwood, *The Practice and Procedure of International Conferences*, AMP Press, New York, 1971.

GREW, Joseph C., *Lozan Günlüğü*, çev. Kadri Mustafa Orağlı, Multilingual, İstanbul, 2001.

GREW, Joseph C., "The Peace Conference of Lausanne, 1922-1923", *Proceedings of the American Philosophical Society*, 1954, Cilt: 98, Sayı: 1, s.1-10.

GROOM, A.J.R., "Conference Diplomacy", Andrew F. Cooper at al. (der), *The Oxford Handbook of Modern Diplomacy*, Oxford University Press, Oxford, 2013, s.263-277.

HAMILTON, Keith ve Langhorne, Richard, *The Practice of Diplomacy Its Evolution, Theory and Administration*, Routledge, London and New York, 2011.

HANKEY, Lord, *Diplomacy by Conference: Studies in Public Affairs 1920-1946,* Ernest Benn Limited, London, 1946.

HANKEY, Maurice, "Diplomacy by Conference", *The Round Table*, 1921, Cilt: 11, Sayı: 42, s.287-311.

HILL, Norman L., *The Public International Conference: Its Function, Organization and Procedure*, Oxford University Press, London, 1929.

HMSO, Lausanne Conference on Near Eastern Affairs 1922-1923, Records of Proceedings and Draft Terms of Peace (With Map), Turkey No. 1, H. M. Stationery Office, London, 1923.

İNÖNÜ, İsmet, *Hatıralar*, Sabahattin Selek (Haz.), Bilgi Yayınevi, Ankara, 2014.

İSKİT, Temel, *Diplomasi Tarihi, Teorisi, Kurumları ve Uygulamaları*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2015.

KAUFMANN, Johan, *Conference Diplomacy: An Introductory Analysis*, (3rd Revised Edition), Macmillan Press, Hampshire and London, 1996.

KARACAN, Ali Naci, *Lozan*, Hulusi Turgut (Haz.), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017.

MEERTS, Paul, "Conference Diplomacy", Costas M. Constantinou et al. (der.), *The SAGE Handbook of Diplomacy*, SAGE, London, 2016, 499-509.

MERAY, Seha L., *Lozan Konferansı Tutanaklar Belgeler, Takım 1 Cilt*

1 Kitap 1, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1969.

MERAY, Seha L., *Lozan Konferansı Tutanaklar Belgeler, Takım 1 Cilt 1 Kitap 2*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1970.

MERAY, Seha L., *Lozan Konferansı Tutanaklar Belgeler, Takım 1 Cilt 4*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1972.

MERAY, Seha L., *Lozan Konferansı Tutanaklar Belgeler, Takım 2 Cilt 1 Kitap 1*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1972.

MERAY, Seha L., *Lozan Konferansı Tutanaklar Belgeler, Takım 2 Cilt 1 Kitap 2,* Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1973.

MERAY, Seha L., *Lozan Konferansı Tutanaklar Belgeler, Takım 2 Cilt 2*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1973.

MURTY, Bhagevatula Satyanarayana, *The International Law of Diplomacy: The Diplomatic Instrument and World Public Order*, New Haven Press, New Haven, 1989.

NICOLSON, Harold, *Diplomacy*, Oxford University Press, London, 1942.

NICOLSON, Harold, *The Evolution of Diplomatic Method*, University of Leicester, Centre for the Study of Diplomacy, Great Britain, 1954.

ÖKE, Mim Kemal, *İngiliz Belgelerinde Lozan Barış Konferansı (1922-1923), Cilt II*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1984.

ÖKE, Mim Kemal (ed.), *İngiliz Belgelerinde Lozan Barış Konferansı (1922-1923), Cilt I*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1983.

ÖZEL, Mehmet, *70. Yıldönümünde Lozan*, T.C. Kültür Bakanlığı, Ankara, t.y.

ROBERTS, Sir Ivor, *Satow's Diplomatic Practice*, (6th Edition), Oxford University Press, Oxford, 2009.

ROSENNE, Shabtai, "Conferences and Congresses, International", Rudolf Dolzer et al. (der)., *Encyclopedia of Public International Law, Vol: 9 International Relations and Legal Cooperation in General Diplomacy and Consular Relations,* Elsevier Science Publishers B. V., Amsterdam, 1986, s.27-33.

SATOW, Ernest, *A Guide to Diplomatic Practice Vol. II*, Longmans, Green and Co., London, 1917.

SATOW, Ernest, *A Guide to Diplomatic Practice*, (3rd Edition), H. Ritchie (rev), Longmans, Green and Co., London, 1932.

SATOW, Ernest, *International Congresses*, Handbooks Prepared Under the Direction of the Historical Section of the Foreign Office, No 151, H. M. Stationery Office, London, 1920.

SONYEL, Salahi R., *Gizli Belgelerle Lozan Konferansı'nın Perde Arkası*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2014.

ŞİMŞİR, Bilal N., *Lozan Günlüğü*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2014.

ŞİMŞİR, Bilal N., *Lozan Telgrafları Türk Diplomatik Belgelerinde Lozan Barış Konferansı Cilt I (1922-1923)*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1990.

ŞİMŞİR, Bilal N., *Lozan Telgrafları Türk Diplomatik Belgelerinde Lozan Barış Konferansı Cilt II (Şubat-Ağustos 1923)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1994.

TUNCER, Hüner, *Eski ve Yeni Diplomasi*, Ümit Yayıncılık, Ankara, 1995.

GÜLER, Ali, *Bin Yıllık Hesaplaşma Lozan*, Halk Kitabevi, İstanbul, 2017.

TÜRK DIŞ POLİTİKASINDA İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI SONRASI DÖNEMİNDE GÜVENLİK ARAYIŞI VE DIŞ POLİTİKA-İÇ POLİTİKA İLİŞKİSİ

■ Aziz BALCI*

Öz

Türkiye'nin dış politikasında ve bu konu ile ilişkili olarak iç politikasında İkinci Dünya Savaşı sonu dönemde başlayan değişim ve dönüşümün nedenleri her zaman yanıtı merak edilen konulardan biri olmuştur. İkinci Dünya Savaşı sırasında Türkiye, savaşan her iki blok ile de değişen niteliklerde siyasi, askeri, ekonomik olmak üzere çeşitli anlaşmalar imzalayarak ve ikili barışçıl ilişkiler sürdürerek bir denge politikası temelinde hareket etmiş ve bu şekilde savaştan uzak kalmayı başarmıştır. Fakat savaş sonu dönemde Türkiye'nin savaş sırasında uyguladığı bu denge politikası uygulanabilirliğini yitirmeye başlamış ve başta dış politikada olmak üzere iç politikada da önemli değişimlere gidilmek durumunda kalınmıştır. Türkiye'nin savaş sonu dönemde yaşadığı bu değişim ve dönüşümün nedenlerinin başta sistemik olmak üzere nedenlerini araştırmak bu çalışmanın yanıtını aradığı sorulardandır. Bu çerçevede çalışmanın amacı, İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde Türk Dış Politikasının hangi parametrelerle şekillendiğini, bu parametrelerin uluslararası sistem ve yerel düzeydeki karşılıklarını analiz etmek olarak belirlenmiştir. Çalışmanın temel hipotezi, İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle kurulan yeni dünya düzeninde Türkiye'nin güvenlik eksenli algıladığı Sovyetler Birliği ve ideolojik eksenli algıladığı komünizm tehditlerinin, Türkiye'yi ABD'nin liderliğini yaptığı Batı Bloku ile ilişkilerini güçlen-

* Doktor Öğretim Üyesi, Ankara Bilim Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, aziz.balci@ankarabilim.edu.tr Orcid No: 0000-0002-9995-1708

dünya düzeninde ABD'nin temsil ettiği Batı Bloku içerisinde yer almaya yönelik politikasını ilerleyen yıllarda özellikle kurumlar nezdinde sürdürmeye devam etmiştir.

KAYNAKÇA

"Amerika Sovyet teklifini reddetti", *Ulus*, 21 Ağustos 1946.

AKINCI, Abdulvahap ve Usta, Sefa, "Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçişte Etkili Olan Dış Faktörlerin Değerlendirilmesi", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2016, Cilt: 21, Sayı:1, s.275-288.

ARMAOĞLU, Fahir, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi: 1914-1995*, (17. Baskı), Alkım Yayınevi, İstanbul, 2010.

ARSLAN, Zehra, "Türk-Rus İlişkileri Ekseninde Türkiye'de İktidarların "Sol" Algısı", *Karadeniz Araştırmaları*, Cilt: 13, Sayı:51, 171-190.

AYDIN, Mustafa, "İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye: 1939-1945", Baskın Oran (der.), *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (Cilt I: 1919-1980)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, (15.Baskı).

EKİNCİ, Necdet, *İkinci Dünya Savaşı'ndan Sonra Türkiye'de Çok Partili Düzene Geçişte Dış Etkenler*, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 1997.

ERHAN, Çağrı, "ABD ve NATO'yla İlişkiler", Baskın Oran (der.), *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (Cilt I: 1919-1980)*, İletişim Yayınları, İletişim, 2009, (15.Baskı).

HALE, William, *Turkish Foreign Policy since 1774*, Routledge, New York, (3rd Edition), 2013.

HOOK, Steven W. ve Spanier, John, *Amerikan Dış Politikası: İkinci Dünya Savaşı'ndan Günümüze*, (Çev. Özge Zihni Tanırlı), İnkılap Kitabevi, İstanbul, 2014.

KARATAŞ, Murat, "Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinin İç ve Dış Dinamikleri Üzerine Bir Değerlendirme", *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum*, Yaz 2022, Cilt:11, Sayı:32, s.303-323.

KOÇAK, Cemil, *Türkiye'de İki Partili Siyasi Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950): İkinci Parti*, C.1, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.

KOÇAK, Cemil, *Türkiye'de İki Partili Siyasi Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950): Rejim Krizi*, C.3, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013.

KOÇAK, Cemil, *Türkiye'de İki Partili Siyasi Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950): İktidar ve Demokratlar*, C.2, İletişim Yayınları, 2. Baskı, 2018.

LEE, Stephen J., *Aspects of European History: 1789-1980*, Routledge, London, 1982.

"Missouri Büyük İlgi ve Sevgile Karşılandı", *Cumhuriyet*, 6 Nisan 1946.

"Missouri Zırhlısının İstanbul Ziyareti", *Cumhuriyet*, 11 Mart 1946.

ÖZKAN, Behlül, "1945 Türkiye-SSCB Krizi: Dış Politikada Kurucu Mitin İnşası", Gencer Özcan, Evren Balta ve Burç Beşgül (der.), *Kuşku ile Komşuluk: Türkiye ve Rusya İlişkilerinde Değişen Dinamikler*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017.

"Sovyet notasına cevabımız yayınlandı", *Ulus*, 24 Ağustos 1946.

ŞATIROĞLU, Ayşen, "San Francisco Konferansı Sonrası Dünyada Türkiye'nin Yer Arayışı", *İstanbul University Journal of Sociology 3*, 2006, Cilt:3, Sayı:12, s.23-40.

T.B.M.M. Tutanak Dergisi, Dönem: VII, Toplantı:3, Cilt 20, Birleşim:1, 1 Kasım 1945.

T.B.M.M. Tutanak Dergisi, Dönem: VIII, Toplantı: O, Cilt 1, Birleşim:3, 14 Ağustos 1946.

TELLAL, Erel, "SSCB'yle İlişkiler", Baskın Oran (der.), *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (Cilt I: 1919-1980)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, (15.Baskı).

TİMUR, Taner, *Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2020, (4. Baskı).

TUNA, Serkan, "Cumhuriyet Ekonomisinin İlk Devalüasyonu: 7 Eylül 1946", *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, 2007, Cilt:7, Sayı:13, s.86-121.

"Türk-Amerikan Dostluğu", *Tanin*, 7 Nisan 1946.

"Türk-Sovyet anlaşması fesholundu", *Ulus*, 22 Mart 1945.

UZMAN, Nasrullah, ""II. Dünya Savaşı Sonrasında Sovyet Talepleri ve Türkiye'nin Tepkisi", *Gazi Akademik Bakış*, Yaz 2018, Cilt:11, Sayı:22, 117-142.

TÜRK DIŞ POLİTİKASI AÇISINDAN MÜTTEFİKLİK

■ Mehmet Çağatay ABUŞOĞLU

Öz

Uluslar arasındaki ilişki incelendiğinde iş birliğini, rekabeti, düşmanlığı ve savaşı gözlemlemek mümkündür. Bu gözlemler dahilinde bilhassa savaş durumundaki çatışma halinin dışındaki bir diğer ilişki biçimi tehdide karşı çıkar uyumunu ifade eden müttefikliktir. Müttefiklik sıfatının kazanıldığı ittifaklaşmalar savaş sırasındaki ve sonrasındaki düzene dair belirleyicidirler. Bu nedenle ittifak oluşturma her devlet için hayati bir süreçtir. Bu süreçleri önemli kırılma anlarında Türk dış politikası da sıklıkla tecrübe etmiştir ve etmektedir. Türkiye Cumhuriyeti'nin ve ardılı olduğu Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemindeki müttefiklik ilişkisi bu çalışmada incelenmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nda Alman İmparatorluğu'yla kurulan ittifakın etkileri ardından bu etkilerin genç Cumhuriyet'in müttefikliğe bakışına nasıl sirayet ettiği tartışılmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun oluşturduğu ittifakın şartları sebebiyle egemen-eşitlik ilkesine uymayan tutumu ve sonuçları Türkiye Cumhuriyeti'ni elini dolayan ittifak oluşumlarından uzak durmaya teşvik etmiştir. Bu süreçte genç Cumhuriyet ilişkilerini saldırmazlık ve dostluk paktlarıyla inşa etmiştir. İkinci Dünya Savaşı ve sonrasında Soğuk Savaş'ın oluşturduğu sistemik baskı ve tehdit unsurunun komşu SSCB olması ise Türk dış politikasının derin taahhütlerin olduğu ittifak oluşumlarından uzak kalma direncini zedelemiş ve 1952'de NATO'ya katılım sağlanmıştır. Geçen yüz yılını incelediğimiz Türk dış politikasının müttefikliğe dair tarihin 70 yıldan fazlasını NATO üyeliği ve özelde ABD ile ilişkiler doldurmuştur. SSCB'nin çevrelenme gerekliliğinin oluştuğu ve çatışma potansiyelinin yüksek olduğu dönemde NATO'ya dahil olunması Türk dış politikası

* cagatay-abusoglu@hotmail.com.tr

Türk dış politikasının gelecek yüz yılında ise ittifak oluşturma noktasında başta Azerbaycan olmak üzere Türk dünyasının önemli bir yeri olacaktır. Karabağ Zaferi'nde görüldüğü üzere iki devlet arasındaki ittifaklaşma ve ulusal köklerden gelen müttefiklik yeteneklerin de birleşimiyle başarıyı mümkün kılmıştır. Milli ittifakların yeniden gündemde olduğu bir dönemde Türkiye'nin de Türk Dünyası ile yakınlaşması doğaldır ancak karşılıklı savunma taahhütleri için hazırlıklı ve gerçekçi olmak gerekecektir.

KAYNAKÇA

BALCI, Ali, *Türkiye Dış Politikası İlkeler, Aktörler ve Uygulamalar,* 3. bsk., İstanbul: Alfa Basım Yayım, 2018.

BERNSTEIN, Barton J, "The Cuban Missile Crisis: Trading the Jupiters in Turkey?", *Political Science Quarterly*, 1980, Cilt: 95, Sayı: 1, s. 97–125.

ÇELEBİ, Mevlüt, "Atatürk Dönemi Ve Sonrasında Türkiye-İtalya İlişkilerini Etkileyen Faktörler", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 2015, Cilt: 31, Sayı: 91, s. 93–130.

CİHAN, Ali Rıza, *İsmet İnönü'nün TBMM'deki Konuşmaları 1920-1973: II. Cilt (1939-1960),* Ankara, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, 1993.

CLINTON, Hillary, "Remarks at a United Nations Security Council Session on the Situation in Syria", 31 Ocak 2012, https://2009-2017.state.gov/secretary/20092013clinton/rm/2012/01/182845.htm (Erişim Tarihi: 05/06/2023).

DANİŞMEND, İsmail Hami, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi Cilt: 4,* İstanbul, Türkiye Yayınevi, 1972.

ERHAN, Çağrı, "NATO Stratejileri ve Türkiye", Baskın Oran (der.), *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler ve Yorumlar,* 24. bsk., İstanbul, İletişim Yayınları, 2020.

ERKİN, Feridun Cemal, "Genel Görüşme", *Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi: Dönem 1 - 29,* 1963, Birleşim 8, no. 2.

GÖNLÜBOL, Mehmet, "Atatürk ve Dış Politika", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 1992, Cilt: 8, Sayı: 24.

———, *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*, Ankara: Siyasal Kitabevi, 1996.

———, *Uluslararası Politika*, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1985.

HALE, William, *1774'ten Günümüze Türk Dış Politikası*, çev. Nasuh Uslu, Ankara, Serbest Kitap, 2021.

HOPKIRK, Peter, *İstanbul'un Doğusunda Bitmeyen Oyun Büyük Doğu'nun Paylaşım Savaşı,* çev. Mehmet Harmancı, İstanbul, Bilgin Yayıncılık, 1995.

İNAN, Afet, "Balkan Antantı (1934)", *Belleten*, 1968, Cilt: 32, Sayı: 126, s.285–92.

İNÖNÜ, İsmet, "Demeçler ve Söylevler", *Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi: Dönem 1 - 95*, 1962, Birleşim 5, no. 1.

IRMAK, Sadi, "Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 1987, Cilt: 3, Sayı: 9, s.487–96.

JERVIS, Robert, "From Balance to Concert: A Study of International Security Cooperation", Kenneth A. Oye (der.), *Cooperation Under Anarchy*, the UK, Princeton University Press, 1986, s.58-79.

JOHNSON, Lyndon B, "Telegram From the Department of State to the Embassy in Turkey", Foreign Relatıons Of The United States, 1964–1968, Volume XVI, Cyprus; Greece; Turkey, 1964.

KENNEDY, John F, "Minutes of the 505th Meeting of the National Security Council", Foreign Relations of the United States, 1961–1963, Volume XI, Cuban Missile Crisis and Aftermath, Document 34, 1962, 127-36.

KRAUTHAMMER, Charles, "The Obama Doctrine: Leading from Behind", *The Washington Post*, 28 Nisan 2011, https://www.washingtonpost.com/opinions/the-obama-doctrine-leading-from-behind/2011/04/28/AFBCy18E_story.html (Erişim Tarihi: 05/06/2023).

LIPPE, John M. Vander, "Forgotten Brigade of the Forgotten War: Turkey's Participation in the Korean War", *Middle Eastern Studies*, 2000, Cilt: 36, Sayı: 1, s.92–102.

LISKA, George, *Nations in Alliance: The Limits of Interdependence*, Baltimore, Johns Hopkins University Press, 1962.

MEARSHEIMER, John J, *The Tragedy of Great Power Politics*, ABD, W. W. Norton & Company, 2014.

MGK, "31 Mayıs 2017 Tarihli Toplantı", Milli Güvenlik Kurulu, 2017, https://www.mgk.gov.tr/index.php/31-mayis-2017-tarihli-toplanti (Erişim Tarihi: 05/06/2023).

MORGENTHAU, Hans J, *Uluslar Arası Politika: Güç ve Barış Mücadelesi,* 21. bsk., çev. Baskın Oran ve Ünsal Oskay, 21. Ankara, Sevinç Matbaası, 1970.

NADİ, Yunus, "Türk-Alman Anlaşması", *Cumhuriyet Gazetesi*, 20/06/1941.

North Atlantic Treaty Organisation, "The North Atlantic Treaty", 1949, https://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_17120.htm (Erişim Tarihi: 05/06/2023).

OBAMA, Barack, *A Promised Land*, Great Britain, Viking, 2020.

———, "Remarks by the President to the White House Press Corps", 20 Ağustos 2012, https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2012/08/20/remarks-president-white-house-press-corps (Erişim Tarihi: 05/06/2023).

———, "Statement by President Obama on the Situation in Syria", 18 Ağustos 2011, https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2011/08/18/statement-president-obama-situation-syria (Erişim Tarihi: 05/06/2023).

———, "Statement by the President on ISIL", 10 Eylül 2014, https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2014/09/10/Statement-president-isil-1 (Erişim Tarihi: 05/06/2023).

ORAN, Baskın, "Uluslararası ve İç Hukukta Çekiç Güç'ün Yasal Dayanakları Sorunu", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 1995, Cilt: 55, Sayı: 3, s.257–70.

SAGAY, Reşat, *XIX. ve XX. Yüzyıllarda Büyük Devletlerin Yayılma Siyasetleri ve Milletlerarası Önemli Meseleler,* İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1972.

SANDER, Oral, *Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü Osmanlı Diplomasi Tarihi Üzerine Bir Deneme,* Ankara, İmge Kitabevi, 2016.

SNYDER, Glenn H, "Alliances, Balance, and Stability", *International Organization,* 1991, Cilt: 45, Sayı: 1, s.121–42.

"Suriye ile İlgili Tehdit Algımız Değişti", *BBC Türkçe*, 26 Haziran 2012, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2012/06/120626_erdogan_syria (Erişim Tarihi: 05/06/2023).

TERTRAIS, Bruno, "Reassurance and Deterrence in the Mediterranean: The Franco-Greek Defense Deal", Institut Montaigne, 17 Kasım 2021, https://www.institutmontaigne.org/en/expressions/reassurance-and-deterrence-mediterranean-franco-greek-defense-deal (Erişim Tarihi: 05/06/2023).

TRUMAN, Harry S, "Recommendations On Greece and Turkey", Department of State Bulletin XVI, no. 403, 1947, 534–37.

UÇAROL, Rıfat, *Siyasi Tarih (1789-1994)*, İstanbul, Filiz Kitabevi, 1995.

WALTZ, Kenneth N, *Theory of International Politics,* ABD, Addison-Wesley Publishing, 1979.

WALTZ, Kenneth N. ve George H. Quester, *Uluslararası İlişkiler Kuramı ve Dünya Siyasal Sistemi*, çev. Ersin Onulduran, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1982.

YEŞİLBURSA, Behçet Kemal, *Türkiye ve Ortadoğu Üzerine Notlar*, Ankara, Astana Yayınları, 2018.

TÜRK DIŞ POLİTİKASINDA ÇIKARLAR VE DEĞERLER TARTIŞMASINI AŞABİLMEK: JOHNSON MEKTUBU ÜZERİNDEN BİR OKUMA

■ Burak GÜNEŞ* – Bengül BOLAT**

Öz

Türkiye Cumhuriyeti, kurulduğu günden bu yana farklı dış politik tercihler benimsemiş, bu tercihlerin hepsini de farklı değerler kümesi üzerine inşa etmiştir. NATO üyeliğinden Avrupa Birliği üyelik süreçlerine kadar birçok dış politik hamle, söz konusu dönemlerde benimsenen değer yargılarının ya da dış politik yönelimlerin dışa vurumudur. Bu dönemsel tercih çeşitlenmesi, birçok yazar tarafından bir salınım olarak değerlendirilmektedir. Buna göre Türk Dış Poltikası (TDP), kimi zaman değerleri ön plana çıkaran ve bir anlamda liberal denilebilecek bir yaklaşımı benimserken; başka bir dönem aralığında somut çıkarlarına odaklanarak, realist bir perspektife sahip olmuştur. Somut ile değerler arasında mütemadiyen bir döngüsellik öngörülmektedir.

Bu çalışma, dış politikadaki değer ve çıkar temelli anlamlandırmaları tartışma konusu yapmak gayesindedir ve TDP'nin bir dönem *değerler* üzerine kurulu, başka bir dönem *somut çıkarlar* üzerine bina edilmiş olduğu varsayımını sorgulamaktadır. Bunu yaparken, eldeki çalışma, değerler ve çıkarlar arasında bahsedilen kategorik ayrımın da sorunlu olduğunu, bu iki zıt kavramın birbirlerini yeniden üreten ve hatta birbirleri ile özdeş olan kavram setleri olduğunu iddia etmektedir. Bu iddiayı

* Dr. Öğr. Üyesi, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü, burak.gunes@ahievran.edu.tr, Orcıd ID: 0000-0002-7652-6733.

** Doç. Dr., Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, bbolat@ahievran.edu.tr, Orcıd ID: 0000-0001-6269-5192.

Bu tarz bir yaklaşım, kategorik olarak çalışılacak alan ve kavramların sınırlarını belirlerken, her alan ve kavrama özgü anlam dünyası da sunarlar. Benzer bir analiz tarzı, Türk Dış Politikasının incelendiği eserlerde de mevcuttur.

Söz konusu çalışmalar, genel itibariyle, değerler ve çıkarlar üzerine kurulan dış politika anlayışlarını ele alırken, değerler ve çıkarları birbirlerinin karşıtı olarak kodlama eğilimindedirler. TDP'ye kimi dönemler çıkarın kimi dönemler ise değerlerin baskın olduğunu ve bu sürecin bir salınım şeklinde olduğunu iddia ederler. Bu iddianın iki temel sorun alanı bulunmaktadır. Bu tarz yaklaşımlarda ilk olarak, değer ve çıkar arasındaki söz konusu net ayrımın hatalı olduğu vurgulanmalı; bu iki kavramın diyalektik özdeşlik hususunca değerlendirildiğinde, birbirlerine özdeş olabileceklerinin hakkı teslim edilmelidir. İkinci olarak ise söz konusu salınımın yapısal olarak neden gerçekleştiğinin açıklanması gerekmektedir.

Bu çalışmada Kıbrıs meselesi ve özelde Johnson mektubu ele alınmıştır. TDP'nin almış olduğu tavır ve dönüşümler incelenmiş ve TDP'ye hâkim olduğu ileri sürülen çıkarlar ve değerler ikili karşıtlığı aşılmaya gayret edilmiştir. Bu açıdan değerlendirildiğinde, Kıbrıs meselesindeki tutum, değerler olarak nitelenebilecek çıkarlar -tam tersi de geçerli olmak üzere- ekseninde gerçekleşmiştir. Böylelikle TDP'de meydana gelen değer ve çıkar ikili karşıtlığı, diyalektik özdeşlik açısından aşılması gereken bir yanılgı olarak değerlendirilebilir.

KAYNAKÇA

BCA 30.18.1.2.119.30.20, 06.04.1949.

BCA 30.1.0.0.64.394.29, 00.00.1964.

BCA 30.18.1.2.176.14.18, 12.03.1964.

BCA. 30.18.1.2.178.34.3, 20.06.1964

MMTD, C.3, T.8, B.7, O.3: 118.

AKILLI, Erman, *Türkiye'de Devlet Kimliği ve Dış Politika*, Ankara, Nobel Yayınevi, 2013.

AKMAN, Şefik Taylan, *Hukuk ve Politika İlişkisi: Hukukun Ekonomi Politik Analizi ve Liberal Hukuk Düzeninin Eleştirisi*, Ankara, İmge Kitabevi, 2016.

AKŞİN, Sina, *Kısa Türkiye Tarihi*, İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2008.

ARMAOĞLU, Fahir, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi: 1914-1980*, Ankara, T. İş Bankası Yayınları, 1987.

AYBAY, Rona, *İnsan Hakları Hukuku*, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2019.

BAĞCI, Hüseyin, "Demokrat Parti Türk Dış Politikası (1950-1960)", Hüseyin Bağcı ve Kemal Yakut (der.), *Türk Dış Politikası I*, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2012.

BAĞCI, Hüseyin, "1960-1970 Dönemi Türk Dış Politikası", Hüseyin Bağcı ve Kemal Yakut (der.), *Türk Dış Politikası I*, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi, 2012.

BALCI, Ali, *Türkiye Dış Politikası: İlkeler, Aktörler, Uygulamalar*, İstanbul, Etkileşim Yayınları, 2013.

BARDAKÇI, Murat, "Johnson'un meşhur mektubunun resmî tercümesini, yazılmasından tam 55 yıl sonra yayınlıyorum", *Hürriyet*, 26 Ekim 2019, https://www.haberturk.com/yazarlar/murat-bardakci/2534 577-johnsonun-meshur-mektubunun-resmi-tercumesini-yazilmasindan-tam-55-yil-sonra-yayinliyorum, (Erişim tarihi: 12.05.2023).

BOSTANOĞLU, Burcu, *Türkiye-ABD ilişkilerinin Politikası*, Ankara, İmge Kitabevi, 2008.

BOZDAĞLIOĞLU, Yücel, *Turkish Foreign Policy and Turkish Identity: A Constructivist Approach*, New York, Palgrave, 2003.

DENK, Erdem, "Uluslararası Hukukun Dayanağına İlişkin Görüşlerin Dönemsellikleri Sorunu: Doğal Hukuk Görüşü Örneği", *Bilge Strateji*, 2011, Cilt 3, Sayı 5, s. 99-126.

ERHAN, Çağrı, "1960-1980: Göreli Özerklik-3 (ABD ve NATO'yla İlişkiler)", Baskın Oran (der.), *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (Cilt I: 1919-1980)*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002.

ERKMEN, Serhat, "İç Etkenler Açısından Türkiye'nin Kuzey Irak Politikasının Dönüşümü," *Bilig*, 2015, Sayı 72, ss. 171-196.

EROĞUL, Cem, *Marksizm ve Birey Sorunsalı*, Ankara, Yordam, 2018.

FIRAT, Melek, *1960-71 Arası Türk Dış Politikası ve Kıbrıs Sorunu*, Ankara, Siyasal Kitabevi, 1997.

GERGER, Haluk, *Türk Dış Politikasının Ekonomi Politiği: Soğuk Savaştan Yeni Dünya Düzenine*, Ankara, Yordam, 2012.

GÖNLÜBOL, Mehmet ve Ülman, Haluk, "Türk Dış Politikasının Yirmi Yılı 1945-1965", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 1966, Cilt 21, Sayı 01, ss. 143-182.

GÖZEN, Ramazan ve Özpek, Burak Bilgehan, "Sonuç: Özet ve Değerlendirme", Ramazan Gözen (der.), *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2014.

GÖZEN, Ramazan, "Türkiye ve ABD: Çıkarlar-Değerler Çatışmasında Asimetrik İttifak," *TYB Akademi Dil Edebiyat ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 2017, Sayı 7, ss.9-34.

HALE, William, *Türk Dış Politikası 1774-2000*, İstanbul, Mozaik Yayınları, 2003.

HEYWOOD, Andrew, *Siyasetin ve Uluslararası İlişkilerin Temel Kavramları*, Ankara, BB101, 2016.

KARPAT, Kemal, *Türk Dış Politikası Tarihi*, İstanbul, Timaş Yayınları, 2020.

KINACIOĞLU, Müge, "NATO-Turkey relations: From collective defence to collective security", Pınar Gözen (der.), *Turkish Foreign Policy: International Relations, Legality and Global Reach*, Palgrave Macmillan, 2017.

KOSKENNIEMI, Martti, *From Apology to Utopia: The Structure of International Legal Argument*, New York, Cambridge University Press, 2005.

KURKI, Milja ve Wight, Colin, "International relations and Social Science", Tim Dunne et.al (der.), *International relations Theory: Discipline and Diversity*, New York, Oxford University Press, 2010.

OĞUZLU, Tarık, "Türk Dış Politikasında Çıkarlar ve Değerler Tartışmasını Realizm ve Liberalizm Üzerinden Okumak", Yelda Ongun ve Tarık Oğuzlu (der.), *Türk Dış Politikasında Güncel Sorunlar ve Teorik Uygulamalar*, Ankara, Nobel Yayınları, 2019.

POLAT, Necati, *International Relations, Meaning and Mimesis*, New York, Routledge, 2012.

POLITZER, George, *Felsefenin Temel İlkeleri*, Ankara, Dorlion Yayınları, 2018.

PURTAŞ, Fırat, "Türk Dış Politikasının Yükselen Değeri: Kültürel Diplomasi," *Gazi Akademik Bakış*, 2013, Sayı 13, s. 1-14.

SANDER, Oral, *Türkiye'nin Dış Politikası*, Ankara, İmge Kitabevi, 2006.

SCHEIPERS, Syblle ve Sicurelli, Daniela, "Empowering Africa: Normative Power in EU–Africa Relations", *Journal of European Public Policy*, 2008, Cilt 15, Sayı 4, s. 607-623.

ŞAHİN, Güngör ve Argalı, Medihanur, "Bölgesel Liderlik Bağlamında Türk Dış Politikasının Jeopolitik Gerçeği: Türk Dünyası," *Güvenlik Stratejileri Dergisi TDT Özel Sayısı*, 2022, ss. 5-37.

UNAT, K. "Atatürk Sonrası Türkiye," Temuçin Faik Ertan (der.), *Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Ankara, Siyasal Kitabevi, 2020.

YALVAÇ, Faruk, "Uluslararası İlişkiler ve Marksizm: Marksizmi Uluslararasılaştırmak ve Marksist Bir Uluslararası İlişkiler Kuramı'na Doğru", Faruk Yalvaç (der.), *Marksizm ve Uluslararası ilişkiler Kuramları*, Ankara, İmge, 2017.

YALVAÇ, Faruk, "Uluslararası İlişkilerde Teori ve Temel Teorik Tartışmalar," Ramazan Gözen (der.), *Uluslararası İlişkiler Teorileri,* İstanbul, İletişim yayınları, 2014.

TÜRKİYE – AVRUPA İLİŞKİLERİNİN 100 YILLIK SERENCAMI

■ Ersin EMBEL*

Öz

100. yaşını kutlayan Türkiye Cumhuriyeti için "Avrupa" belli ülkeleri içeren bir coğrafi alan olduğu kadar aynı zamanda belli bir değerler ve fikirler bütününü de simgelemekte, bir dış politika konusu olduğu kadar ülkedeki modernleşme sürecine kaynaklık etmiş bir medeniyet tasavvurunu da temsil etmektedir. Bu çalışmada, Türkiye'nin Avrupa ile kurduğu ilişkilerin ve kıtaya yönelik geliştirdiği politikaların 1923'ten günümüze kadar olan süreçteki seyri genel olarak değerlendirilecektir. Söz konusu değerlendirme, belli bir dönemlendirmeye dayandırılarak 100 yıllık süreçte hem Avrupa'nın hem de Türkiye'nin geçirdiği dönüşümler çerçevesinde yapılacaktır. Bu dönemler, Kuruluş (1923-45), Soğuk Savaş (1945-1989), Soğuk Savaş Sonrası (1990-2023) olarak öngörülmüştür. Çalışmanın başlıca iddiası, kuruluşundan itibaren Türkiye Cumhuriyeti'nin Avrupa'yı kültür ve medeniyet bakımından en önemli referans kabul etmekle birlikte, Avrupa'ya ilişkin olarak ulusal egemenlik ilkesi temelinde, ihtiyatlı politikalar izlediği, bu anlamda Avrupalı devlet sayılmayı kendi çıkarlarını maksimize edecek ve özellikle ekonomik kazanç elde edebilmek üzere bir gereklilik olarak gördüğüdür. Soğuk Savaş dönemindeki kutuplaşma nedeniyle sorunsuz şekilde işleyebilen bu politika, 1990'larda Avrupa Birliği'nin siyasi bir içerikle ortaya çıkmasıyla birlikte sarsılmıştır. Toplumdan soyutlanmış, salt bir devlet/hükümet projesi olarak belirli sektörlerdeki düzenlemelerden ibaret teknik bir mesele gibi değerlendirilen Türkiye-AB ilişkileri, iddia edildiği gibi medeniyet projesi olarak kabul edilen bir yapıyla, sivil toplumun da dahil olduğu sahici ve kapsamlı bir bütünleşme çabasından zi-

* Doktor Öğretim Üyesi. Altınbaş Üniversitesi İİSBF Uluslararası İlişkiler Bölümü, ersin.embel@altinbas.edu.tr

Avrupacılık çok sayıda reformun yapılmasını sağladıysa da ne istenen tam üyelik hedefi gerçekleşebildi ne de reform yapılan alanlardaki sorunlar son buldu.

Bugün AB ile ilişkiler, Türkiye'deki sivil toplum örgütlerinin hatta siyasi partilerin bile neredeyse hiç sahiplenmediği, devletin sevk ve idaresindeki bir diplomatik sorun olarak görünmektedir. Bu haliyle de bütünleşme hedefli toplumsal bir müzakere değil yüksek politikanın stratejik değerlendirmeleri çerçevesinde koşullanan diplomatik bir pazarlık dizisi görünümündedir. Konjonktürel gelişmelerden büyük ölçüde etkilenen Türkiye-AB ilişkilerinin şu an için gerilemiş ve hatta tıkanmış görünse de aradaki tarihsel, kültürel, ekonomik ve siyasi bağlar nedeniyle yeniden canlanacağı uygun konjonktürü beklemekte olduğu söylenebilir.

KAYNAKÇA

"Avrupa Konseyinin kurulması hakkında imzalanmış olan Statünün onanmasına dair kanun tasarısı ve Dışişleri Komisyonu raporu (1/601)," *TBMM Tutanak Dergisi*, Cilt 22, Dönem VIII, Toplantı 4, 1949, s. 179-180.

"Birleşik Avrupa ve Dünya Devleti Türk Parlamento Grubu Kuruldu," *Vatan*, 9 Temmuz 1948, s. 1 ve 5.

ALPAN, Başak Z., "Doç. Dr. Başak Alpan ile Türkiye- AB İlişkilerin Geleceğine Yönelik Söyleşi," *EURO Politika* , Sayı 9 (2021), s.

ATİKKAN, Zeynep, *Avrupa Benim: Batı Avrupa'da Aşırı Sağın Yükselişi*, İstanbul, Metis, 2014.

BARLAS, Dilek ve Serhat GÜVENÇ, "Turkey and the Idea of a European Union during the Inter-war Years, 1923–39," *Middle Eastern Studies*, Vol. 45, No. 3 (May 2009), s.

Başbakanlık Avrupa Birliği Genel Sekreterliği, *Türkiye'de Siyasi Reform: Uyum Paketleri ve Güncel Gelişmeler*, Ankara, 2007.

BAYKAL, Sanem ve Tuğrul ARAT, "AB'yle İlişkiler," *Türk Dış Politikası*, Cilt II, Baskın Oran (der.), İstanbul, İletişim, 2003, s. 326-365.

BAYKAL, Sanem ve Tuğrul ARAT, "AB'yle İlişkiler," *Türk Dış Politikası*, Cilt III, Baskın Oran (der.), İstanbul, İletişim, 2013, s. 337-400.

BİRAND, Mehmet Ali, *Bir Pazar Hikayesi*, İstanbul, Milliyet Yayınları, 1978.

DEDEOĞLU, Beril, "Türkiye'de AB Karşıtlığı-Küreselleşme Karşıtlığı İlişkisi", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 7, Sayı 28 (Kış 2011), s. 85-109.

DINAN, Desmond, *Avrupa Birliği Tarihi*, Çev. Hale Akay, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2013.

EMBEL, Ersin, "Kronik: Fransa ve Hollanda'da Düzenlenen AB Anayasası Referandumları" *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt 60, Sayı 3 (2005), s. 275-282.

EMBEL, Ersin, Türkiye'nin 'Avrupa Politikası' (1945-1959), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, 2010.

ERHAN, Çağrı ve Tuğrul ARAT, "AET'yle İlişkiler," *Türk Dış Politikası*, Cilt I, Baskın oran (der.), İstanbul, İletişim, 2003, s. 808-853.

ERKİN, Feridun Cemal Erkin, *Dışişlerinde 34 Yıl: Anılar-Yorumlar*, Cilt I, 2. bs., Ankara, TTK, 1987.

KARLUK, Rıdvan, *Avrupa Birliği ve Türkiye*, İstanbul, Beta, 1998.

ÖZCAN, Gencer, "Yetmişli Yıllarda 'Dış' Politika," *Türkiye'nin 1970'li Yılları*, Mete Kaan Kaynar (der.), İstanbul, İletişim, 2020, s. 261-305.

'Şangay Beşlisi'ne alın AB'yi unutalım,' *Hürriyet*, 26.01.2013, https://www.hurriyet.com.tr/gundem/sangay-beslisine-alin-abyi-unutalim-22448548 (Erişim Tarihi (20/08/2023)

TANÖR, Bülent ve Necmi YÜZBAŞIOĞLU, *1982 Anayasasına Göre Türk Anayasa Hukuku*, 4. B., İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2002.

Türkiye-AB Arasında 18 Mart'ta Varılan Mutabakata İlişkin Soru-Cevaplar, https://www.mfa.gov.tr/turkiye-ab-arasinda-18-mart_ta-varilan-mutabakata-iliskin-soru-cevaplar.tr.mfa (Erişim Tarihi 20.08.2023)

İLK YÜZYILIN SON DÖNEMECİ: ASTANA SÜRECİ KOPUŞ MU, GEÇİCİ BİR SAPMA MI?

■ Akif Bahadır KAYNAK*

Öz

Cumhuriyetin kuruluşundan beri dış politikanın temel direklerinden biri olan Batı yönelimi bu ilk yüzyıl sona ererken belirgin bir sorgulamaya konu olmaktadır. Bu yeni Batı karşıtı eğilim bir zihin egzersizi olarak kalmamış 2016 yılından itibaren Ankara'nın yeni bölgesel ortaklar bulmasıyla ete kemiğe bürünmüştür. Astana süreci olarak da adlandırılan bu ilginç deneyimin merkezinde Türkiye'yle beraber Rusya ve İran'ın çıkarlarının yakınsadığına ilişkin bir değerlendirme bulunmaktadır. Bu üçlünün süreç kapsamında müzakere ettikleri ve politikalarını uyumlandırmaya çalıştıkları asıl alan Suriye olsa da perspektif tek bir ülkeyle sınırlı değildir. Farklı dönemlerde yapılan liderler zirveleriyle yine bölgesel siyasete ilişkin ortak bir zemin aranmış, aktörler arası eşgüdüm sağlanmaya çalışılmıştır. Türkiye'nin halihazırda NATO üyesi bir ülke olarak içinde bulunduğu ittifaka ilişkin sorumluluklarının da bulunması, geniş bir coğrafyada Astana ortaklarının çıkarlarının çatışmasına ilişkin belirtilerin güçlenmeye başlaması bu sürecin net bir kopuş mu, yoksa geçici bir sapma mı olduğuna dair soruları gündeme getirmektedir. Cumhuriyetin ikinci yüz yılında Türk dış politikasının seyrine dair projeksiyon yapabilmek bu soruya doğru cevabı vermekle mümkün olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Türk dış politikası, Türk-Rus ilişkileri, Astana süreci, Suriye İç Savaşı

* Doçent Doktor, Altınbaş Üniversitesi İİSBF Uluslararası İlişkiler Bölümü, bahadir.kaynak@altinbas.edu.tr

şim amaçlı, içi boş bir tercih olduğunun söylenmesi elbette abartılı olacaktır. ABD ile tırmanan politik gerilimden görüleceği üzere Ankara'nın tercihleri klasik Batı yönelimli politikaların dışına kaymıştır. Bununla birlikte merkezkaç güçlerin Türkiye'nin NATO'nun dışına savrulmasını, Rusya gibi bir aktörünü öncelikli dış politika partneri olarak tespit etmesini sağlayacak güçte olmadığı açıktır. ABD ile gerilimli süreç Ankara'nın güçlü müttefikini kendi hassasiyetleri doğrultusunda politikalarını revize etmeye yönelik bir pazarlık manevrasını daha çok andırmaktadır. Bu hamlenin ne ölçüde başarılı olduğu tartışılmakla beraber Biden gibi Türkiye'ye mesafeli bir Başkanın seçilmesi bile kapsamlı bir müzakere masası kurulması beklentilerini azaltmamıştır. Ankara'nın pozisyonu dahi Cumhuriyet'in geleneksel Batı yönelimli bir politikalarından bir kopuşu değil taktik bir manevrayı düşündürmektedir. Küresel dengeler, Türkiye'nin elindeki imkanlar bir arada okunduğunda uluslararası siyasetin rotasında keskin bir dönüş ihtimali azalmaktadır. Ankara'nın kendi hassasiyetleriyle ilgili konularda Batılı müttefikleriyle sıkı pazarlığı sürdürmesi beklenirken bu manevraların dış politikada mutlaka ana eksende bir kaymaya işaret etmediğini de hesaba katmak gerekir.

KAYNAKÇA

ALBAYRAK, Mustafa, "Atatürk ve Anti Emperyalizm", *Atatürk Yolu Dergisi*, 1997, Cilt: 5, Sayı: 20, s. 347-363.

ALZAWAWY, Muhammad Soliman, "What Biden May Bring to the Eastern Mediterranean Region", *Insight Turkey,* 2021, Cilt: 23, Sayı: 1, s. 23-34.

ATAÇ, C. Akça, "Pax Ottomanica No More! The "Peace" Discourse in Turkish Foreign Policy in the Post-Davutoğlu Era and the Prolonged Syrian Crisis", *Digest of Middle East Studies,* 2019, Cilt: 28, Sayı:1, s.48-69.

AVCI, Gamze, "The Postwar Incorporation of Turkey into the Western Alliance 1947–1952", *European Review,* 2005, Cilt: 13, Sayı: 3, s.419-429.

AYDIN, Mustafa ve Ereker, Fulya, "Türkiye'de Güvenlik: Algı, Politika, Yapı", *Uluslararası İlişkiler Dergisi,* 2014, Cilt: 11, Sayı: 43, s.127-156.

AZİZİ, Hamidreza ve Çevik, Salim, "Turkish And Iranian Involvement in Iraq And Syria: Competing Strategies, Rising Threat Perceptions, And Potentials for Conflict", 2022, *SWP Comment 58/2022, Stiftung Wissenschaft und Politik (SWP)*, German Institute for International and Security Affairs.

BISHKU, Michael B., "Turkish-Syrian Relations: A Checkered History", *Middle East Policy,* 2012, Cilt: 19, Sayı: 3, s.36-53.

BÖLÜKBAŞI, Süha, "The Johnson Letter Revisited", *Middle Eastern Studies,* 1993, Cilt: 29, Sayı: 3, s.505-525.

BOWEN, Wyn, Knopf, Jeffrey W. & Moran, Matthew, "The Obama Administration and Syrian Chemical Weapons: Deterrence, Compellence, and the Limits of the "Resolve Plus Bombs" Formula", *Security Studies,* 2020, Cilt: 29, Sayı: 5, s.797-831.

BUHARI GULMEZ, Didem, "The Resilience Of The US–Turkey Alliance: Divergent Threat Perceptions and Worldviews", *Contemporary Politics,* 2020, Cilt: 26, Sayı: 4, s.475-492.

D'ALEMA, Francesco, "The Evolution of Turkey's Syria Policy", *Istituto Affari Internazionali,* 2017.

DAVUTOĞLU, Ahmet, *Stratejik Derinlik,* İstanbul, Küre Yayınları, (2001).

ERŞEN, Emre, "Suriye Sorunu Gölgesinde Türkiye-Rusya İlişkilerinde Normalleşme Süreci", *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi,* 2016, Cilt: 3, Sayı: 2, s.153-171.

FLANAGAN, Stephen J., et al., *Russia, NATO, and Black Sea Security,* RAND Corporation, 2020.

FORSBERG, Tuomas, "Finland and Sweden's Road to NATO", *Current history,* 2023, Cilt: 122, Sayı: 842, s.89-94.

HALE, William Harlan ve Demir, Petek, *Türk Dış Politikası,* Mozaik, 2003.

HASLAM, Jonathan, *Russia's Cold War: From the October Revolution to the Fall of the Wall,* Yale University Press, 2011.

HINNEBUSCH, Raymond, "Proxy Wars And Spheres of Influence in Post-ISIS Syria", *IEMEd Mediterranean Yearbook,* 2020, s.78-83.

JÜDE, Johannes, "Contesting Borders? The Formation of Iraqi Kurdistan's De Facto State", *International Affairs,* 2017, Cilt: 93, Sayı: 4, s.847-863.

KADIOĞLU, İ. Aytaç, "The Oslo Talks: Revealing The Turkish Government's Secret Negotiations with the PKK", *Studies in Conflict & Terrorism,* 2019, Cilt: 42, Sayı: 10, s.915-933.

KANDEMİR, Çağrı. "Türk-Amerikan İlişkileri Açısından 1964-1974 Arası Kıbrıs Sorunu", *Turan-Sam*, 2020, Cilt: 1, Sayı:46, s.76-84.

KARDAŞ, Şaban, "Turkey-russia Energy Relations: The Limits of Forging Cooperation Through Economic Interdependence", *International Journal,* 2012, Cilt: 67, Sayı: 1, s.81-100.

KINIKLIOĞLU, Suat ve Morkva, Valeriy, "An Anatomy of Turkish–Russian Relations", *Southeast European and Black Sea Studies,* 2007, Cilt: 7, Sayı: 4, s.533-553.

KOFMAN, Michael ve Rojansky, Matthew, "What kind of victory for Russia in Syria", *Military Review,* 2018*,* 24.2, s. 6-23.

KÖSE, İsmail, "Sovyetler Birliği'nin Türk Boğazlarıyla İlgili Talepleri: 1945-1946 Notaları", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi,* 2019, Cilt: 74, Sayı: 4, s.1125-1148.

KÖSEBALABAN, Hasan, *Turkish Foreign Policy: Islam, Nationalism, and Globalization,* Springer, 2011.

KÖSTEM, Seçkin, "Russian-Turkish Cooperation in Syria: Geopolitical Alignment with Limits", *Cambridge Review of International Affairs,* 2021, Cilt: 34, Sayı: 6, s.795-817.

KUTLAY, Mustafa ve Öniş, Ziya, "Turkish Foreign Policy in a Post-Western Order: Strategic Autonomy or New Forms of Dependence?", *International Affairs,* 2021, Cilt: 97, Sayı: 4, s.1085-1104.

LEPGOLD, Joseph, "NATO's Post-Cold War Collective Action Problem", *International Security,* 1998, Cilt: 23, Sayı: 1, s.78-106.

LESAGE, Dries, Daskin, Emin & Yar, Hasan, "The War in Ukraine And Turkey's Hedging Strategy Between The West and Russia", *GIES Occasional Paper,* 2022, 1, s.55-62.

LITSAS, Spyros, *The Road to Cypriot Independence: A Study of The Factors Which Brought About the Zurich-London Agreement,* Diss. Durham University, 2000.

LUND, Aron, "From Cold War to Civil War: 75 Years of Russian-Syrian Relations", *The Swedish Institute of International Affairs,* 2019*,* 39.

MADDY-WEITZMAN, Bruce, *A Century of Arab politics: From the Arab Revolt to the Arab Spring,* Rowman & Littlefield, 2015.

ORAN, Baskın, "Türk Dış Politikası: Temel İlkeleri ve Soğuk Savaş Ertesindeki Durumu Üzerine Notlar", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi,* 1996, Cilt: 51, Sayı: 01.

ÖNİŞ, Ziya, "Turkey and the Arab Spring: Between Ethics and Self-interest", *Insight Turkey,* 2012, Cilt: 14, Sayı: 3, s.45-63.

ÖZERTEM, Hasan Selim, "Turkey and Russia: A Fragile Friendship", *Turkish Policy Quarterly,* 2017, Cilt: 15, Sayı: 4, s.121-134.

ÖZGEN, Cenk, Yılmaz, Eren, Alper & Örmeci, Ozan, "F-35 Crisis: Will Turkish-US Defense Cooperation Continue?", *Middle East Policy,* 2022, Cilt: 29, Sayı: 2, s.85-97.

ÖZGEN, Cenk, "Türkiye'nin Denizaşırı Askeri Üs Kurma Girişimleri: Tespitler ve Geleceğe Yönelik Öneriler", *Güvenlik Bilimleri Dergisi,* 2019, Cilt: 8, Sayı: 2, s.381-408.

PARK, Bill, "Strategic Location, Political Dislocation: Turkey, the United States, and Northern Iraq", *Middle East Review of International Affairs*, 2003, Cilt: 7, Sayı: 2, s.11-23.

POLAT, Doğan Şafak, "Türkiye'nin Suriye'nin Kuzeyindeki Askerî Harekâtının Amaçları ve Sonuçları", *Güvenlik Stratejileri Dergisi,* 2020, Cilt: 16, Sayı: 33, s.53-96.

REYN, Sebastian, *Atlantis Lost: The American Experience with De Gaulle, 1958-1969,* Amsterdam University Press, 2010.

RICHTER, Wolfgang, "NATO-Russia tensions: Putin orders invasion of Ukraine", *German Institute for International and Security Affairs,* 2022, Cilt: 1, Sayı: 8.s.7

SANDER, Oral, "Turkish Foreign Policy: Forces of Continuity and of Change", Ahmet Evin (der.), *Modern Turkey: Continuity and Change,* 1984, s.115-130.

SANDER, Oral, "Türk Dış Politikasında Sürekliliğin Nedenleri", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi,* 1982, Cilt: 37, Sayı: 3.

SARI ERTEM, Helin, "Surrogate Warfare in Syria and the Pitfalls of Diverging US Attitudes toward ISIS and PYD/YPG", Özden Zeynep Oktav, Emel Parlar Dal & Ali Murat Kurşun (der.), *Violent Non-state Actors and the Syrian Civil War: The ISIS and YPG Cases,* 2018, s.129-148.

SAYARI, Sabri, "Turkey and the Middle East in the 1990s." *Journal of Palestine Studies*, 1997, Cilt: 26, Sayı:3, s.44-55.

SAYARI, Sabri, "Turkish Foreign Policy in The Post-cold War Era: The Challenges of Multi-regionalism,", *Journal of International Affairs,* 2000, s.169-182.

SCHANZER, Jonathan, "The Quiet War between Israel and Iran", *Middle East Quarterly,* 2023.

SEMİN, Ali. "Türkiye'nin Irak Politikası Işığında Kuzey Irak Açılımı", *Bilge Strateji,* 2011, Cilt: 3, Sayı: 5, s.179-204.

STEARNS, Monteagle, *Entangled Allies: US Policy Toward Greece, Turkey, and Cyprus,* New York: Council on Foreign Relations Press, 1992.

SÜMER, Gültekin, "Dış Politikada Süreklilik-Değişim Çekişmesi", *Uluslararası Hukuk ve Politika*, 2010, Cilt: 6, Sayı: 23, s.73-98.

TOL, Gönül ve Taşpınar, Ömer, "Turkey's Russian Roulette", Karim Mezran & Arturo Varvelli (der.), *The Mena Region. A Great Power Competition,* 2019, s.107-25.

TURAN, İlter, "The United States and Turkey", Davis B. Bobrow (der.), *Hegemony Constrained: Evasion, Modification, and Resistance to American Foreign Policy,* 2008, University of Pittsburgh Press, 81.

Türkiye Dışişleri Bakanlığı, 30 Eylül 2022, https://www.mfa.gov.tr/no_-300_-rusya-nin-ukrayna-nin-bazi-bolgelerini-ilhaki-hk.tr.mfa

VAN WILGENBURG, Wladimir ve Fumerton, Mario, "From the PYD-YPG to the SDF: the Consolidation of Power in Kurdish-Controlled Northeast Syria", *Studies in Conflict & Terrorism,* 2021, s.1-20.

WÓJTOWICZ, Tomasz, Barsznica, Izabela & Drag, Kamil, "The Influence of Russian Military Involvement in the War in Syria", *Zeszyty Naukowe Akademii Sztuki Wojennej,* 2018, Cilt: 2, Sayı:111, s.85-99.

YAŞ, Sedef Zeyrekli, "Türkiye'nin Orta Asya Politikasında Süleyman Demirel'in Rolü", *Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi*, 2013, Cilt: 4, Sayı: 07, s.1-28.

BÖLGESEL KRİZLERDE TÜRKİYE'NİN ARABULUCULUK MİSYONU: UKRAYNA- RUSYA ÖRNEĞİ

■ Şennur ÖZDEMİR*, Ayça EMİNOĞLU**

Öz

Gelişmekte olan devletlerin bölgesel güç olma yolunda kullandığı en önemli yumuşak güç unsurlarından biri arabuluculuktur. Arabuluculuk en basit tanımıyla çatışan iki taraf arasındaki sorunların üçüncü bir taraf aracılığıyla çözüme kavuşturulmasıdır. İki birey arasındaki anlaşmazlıklar bu şekilde çözülebileceği gibi devletler arasındaki anlaşmazlıkların çözümünde de arabuluculuğa başvurulabilmektedir. Bu bağlamda arabuluculuğun ortaya çıkışı M.Ö. 4000'li yıllara kadar götürülebilmektedir. Modern arabuluculuk ise 20. yüzyılın başlangıcında gerçekleştirilen La Haye Görüşmeleri ile geliştirilmiştir. Uluslararası ilişkiler disiplini içerisinde arabuluculuk, uyuşmazlık yaşayan iki devletin uzlaşabilmek adına üçüncü bir devlet, kurum ya da kişiden yardım alması anlamına gelmektedir. Günümüzde devletler arasında yaşanan ve çoğu zaman uzun yıllar boyunca devam ederek yıpratma savaşı haline gelen çatışmalar, arabuluculuğun barış yapma yöntemi olarak kullanımını yaygınlaştırmıştır.

Halihazırda bölgesel gücünü artıran ve küresel güç olmayı hedefleyen Türkiye, bu hedefi doğrultusunda uyuşmazlıkların çözümünde etkin roller alarak gücünü artırmaya çalışmaktadır. Özellikle bölgesel uyuşmazlıkların çözümüne dair girişimleri dış politika unsurlarından biri haline getiren Türkiye benzer şekilde küresel krizlerde de varlık gösterme gayreti içerisindedir. Türkiye 1980-88 yılları arasında yaşanan

* Doktora Öğrencisi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, sennurozdemir16@gmail.com

** Doçent Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü, aeminoglu@ktu.edu.tr

kadar yürütülen süreçte elde edilen sonuçlardan memnun olduklarını ve arabuluculuk konusunda Türkiye'ye güvendiklerini defaten dile getirerek bu süreci başka bir devletin değil, Türkiye'nin devam ettirmesi gerektiğini belirtmiştir. Yanı başında cereyan eden bu savaşın ortaya çıkardığı ekonomik sonuçlardan büyük oranda etkilenen Türkiye, Karadeniz aracılığıyla komşusu olan bu devletlerin çatışmasının kontrol ettiği Boğazlar sebebiyle güvenliğini tehlikeye düşmesinden de endişe duymaktadır. Öte yandan savaşın başlattığı göç dalgasında rota haline gelen Türkiye'yi bu durum, özellikle insanî boyutlarıyla etkisi altına almıştır. Dolayısıyla Türkiye'nin bu krizin çözümünden ve barışın tesis edilmesinden ciddi kazanımları mevcuttur. Ayrıca gelişen devletlerin bölgesel güç olma yolunda kullandığı en önemli yumuşak güç unsurlarından biri arabuluculuk olduğu için Türkiye uyuşmazlıkların çözümünde etkin bir aktör olmayı dış politikasının temel unsurlarından biri haline getirmiştir. Bu bağlamda Türkiye savaşın yaşandığı coğrafyaya yakınlığı dolayısıyla ve bölgede daha fazla güç sahibi olabilme düsturuyla hareket ederek arabuluculuğa talip olmuş ve talebi de olumlu karşılık almıştır. Bu çalışmada öncelikle arabuluculuğun kavramsal çerçevesi çizilmiş ardından Türkiye'nin arabuluculuk hususunda geçmişte yaptığı çalışmalar aktarılmıştır. Ortaya konan bilgiler ışığında Türkiye'nin Ukrayna ve Rusya arasında yaşanan krize müdahalesinin arabuluculuk bağlamında değerlendirmesi yapılmıştır. Ayrıca Türkiye'nin söz konusu arabuluculuk çabalarının bölgesel güç olma yolunda izlediği politikalara etkileri de böylece ortaya konmuştur.

KAYNAKÇA

AKÇAPAR, Burak, "Diplomaside Siyasi Girişimcilik: Barış İçin Arabuluculuk Girişiminin On Yılı", *Uluslararası İlişkiler*, 2021, Cilt: 18, Sayı: 69, s.29-48.

ALİYEV, Jeyhun, "Timeline: Russia- Ukraine war leaves 50 days back", *AA*, 16 Nisan 2022, https://www.aa.com.tr/en/asia-pacific/timeline-russia-ukraine-war-leaves-50-days-back/2564238 (Erişim Tarihi: 06.06.2023).

"Antalya Zirvesi: Rusya, Ukrayna'nın ateşkes çağrısına yanıt vermedi", *BBC News Türkçe,* 10 Mart 2022, https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-60698944 (Erişim Tarihi: 06.06.2023).

AYDIN, Dilek ve Tekbıyık, Arif, "İran Nükleer Programının Türkiye'nin Güvenliğine Etkileri", *Güvenlik Stratejileri Dergisi,* 2007, Cilt: 3, Sayı: 5, s.105-129.

BABAHANOĞLU, Veysel ve Akbaş, Zafer, "Türkiye'nin Bölgesel Oyun Kurucu Rolü ve Düzen İnşasına Dair İmkân ve Kabiliyeti: Türk Devletleri Teşkilatı Örneği", *Bingöl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2023, Cilt: 7, Sayı: Prof. Dr. Muammer ERDOĞAN Anısına Kongre Özel Sayısı, s.243-268.

BERCOVITCH, Jacob ve Derouen, Jr. Karl, "Mediation in Internationalized Ethnic Conflicts: Assesing the Determinants of a Successful Process", *Armed Forces& Society*, 2004, Cilt: 30, Sayı: 2, s.147-170.

ÇAĞLAYAN, Muttalip, "Devlet İçi ve Devletlerarası Çatışmalarda Arabuluculuk", *International Journal of Kurdish Studies,* Ocak 2021, Cilt: 7, Sayı: 1, s.41-64.

Dışişleri Bakanlığı, "17 Mayıs 2010 tarihli Türkiye, İran ve Brezilya Dışişleri Bakanları Ortak Deklarasyonu", https://www.mfa.gov.tr/17-mayis-2010-tarihli-turkiye_-iran-brezilya-disisleri-bakanlari-ortak-deklarasyonu.tr.mfa (Erişim Tarihi: 02.06.2023).

Dışişleri Bakanlığı, "Türkiye-Filipinler İlişkileri", https://www.mfa.gov.tr/turkiye-filipinler-siyasi-iliskileri_.tr.mfa (Erişim Tarihi: 02.06.2023).

Dışişleri Bakanlığı, "Uyuşmazlıkların Çözümü ve Arabuluculuk", https://www.mfa.gov.tr/uyusmazliklarin-cozumu-ve-arabuluculuk.tr.mfa (Erişim Tarihi: 31.05.2023)

DURAN, Burhanettin, "Ukrayna Krizinde Zorlu Denklem", *Kriter*, Mart 2022, Sayı 66, s. 6-8.

FAUNDES, Christian, "An Analysis of the Crisis in Ukraine and Its Three Conflicts", *Revista de Relaciones Internacionales, Estrategia y Seguridad*, 2016, Cilt: 11, Sayı: 2, s.137-168.

GÜLER, Ahmet Yavuz ve Bostancı, Fatma Aybike, "Uluslararası Hukukta Arabuluculuk ve Türkiye", Övgü Kalkan Küçüksolak (der.), *Current Debates in International Relations&Law*, IJOPEC Publication, Londra, 2017.

KEMALOĞLU, İlyas, "Rusya-Ukrayna müzakerelerinde 'en anlamlı ilerleme': İstanbul toplantısı", *AA,* 31 Mart 2022, https://

www.aa.com.tr/tr/analiz/rusya-ukrayna-muzakerelerinde-en-anlamli-ilerleme-istanbul-toplantisi/2550033 (Erişim Tarihi: 06.06.2023).

KİRAZ, Sami, "Uluslararası Arabuluculuğa Dair Değişen Yaklaşımlar ve Türkiye'nin Arabuluculuğun Dönüşümündeki Rolünün İncelenmesi", *Akdeniz İİBF Dergisi*, 2020, Cilt: 20, Sayı: 2, s.227-238.

KÖSE, Talha, "Türkiye'nin Kuzey Afrika ve Ortadoğu Bölgesindeki Gücü: Zorlayıcı Olmayan Gücün İmkân ve Sınırları", *Uluslararası İlişkiler*, Bahar 2014, Cilt: 11, Sayı: 41, s.29-61.

MOORE Christopher W., *The Mediation Process: Political Strategies for Resolving Conflict,* Jossey-Bass, San Francisco, 2014.

ÖĞÜT, Selman, "Uluslararası Hukukta Barışçıl Çözüm Yolları Açısından Türkiye'nin Rusya-Ukrayna Arasındaki Arabuluculuğu", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2023, Sayı: 75, s.475-493.

ÖĞÜTÇÜ, Büşra ve Yılmaz, Muzaffer Ercan, "Dağlık Karabağ Sorununda Uluslararası Arabuluculuk", *Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi,* 2021, Cilt: 7, Sayı: 1, s.162-191.

PARLAR DAL, Emel, "Assessing Turkey's Changing Conflict Management Role After The Cold War: Actorness, Approaches and Tools", *Third World Quarterly,* 2019, Cilt: 39, Sayı: 12, s.2291-2314.

Presidency of the Republic of Türkiye, "Antonio Guterres says without Türkiye's commitment the initiative would never been born", 18 Kasım 2022, https://www.iletisim.gov.tr/English/Haberler/detay/antonio-guterres-says-without-turkiyes-commitment-the-initiative-would-never-have-been-born (Erişim Tarihi: 07.06.2023).

PSAROPOULOS, John, "Timeline: Week one of Russia's invasion of Ukraine", *Al Jazeera,* 2 Mart 2022, https://www.aljazeera.com/news/2022/3/2/timeline-week-one-of-russia-invasion-of-ukraine (Erişim Tarihi: 05.06.2023).

SÖNMEZ A., Sait, Bıçakçı, Harun & Yıldırım, Cuma, "Kırım Sorunu Bağlamında Rusya-Ukrayna İlişkilerinin Analizi", *IJSSER*, 2015, Cilt: 1, Sayı: 3, s.656-670.

ŞAHİN, Yakup, "Uyuşmazlıkların Çözümünde Üçüncü Taraf Rolü Olarak Arabuluculuk", *Güvenlik Çalışmaları Dergisi*, 2021, Cilt: 23, Sayı: 2, s.243-266.

"Tahıl Koridoru Küresel Gıda Krizini Azaltabilir mi?", *Reuters,* 15 Mart 2023, https://www.voaturkce.com/a/tahil-koridoru-kuresel- gida-krizini-azaltabilir-mi/7007035.html (Erişim Tarihi: 07.06.2023)

TECER, Ömer Çağrı, "Jeopolitik ve Tarihsel Bir Rekabet Sahası Olarak Ukrayna ve Dış Politika Parametreleri", *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2014, Cilt: 3, Sayı: 4, s.97-125.

TOĞAY, Helin, "Rusya-Ukrayna Savaşı'nda Türkiye'nin Arabulucu Rolü", *Güvenlik ve Savunma Stratejileri Uygulama ve Araştırma Merkezi*, Mart 2022, Sayı 34.

UYANIKER, Halit, "Kırım Sorunundan Donbas Savaşına Ukrayna-Rusya Uyuşmazlığı", *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, 2018, Cilt: 15, Sayı: 59, s.137-168.

WALL JR., James A. ve Lynn, Ann, "A Current Review", *The Journal of Conflict Resolution,* 1993, Cilt: 37, Sayı: 1, s.160-194.

YUMUŞAK, Tayfur, "Türkiye'nin Rusya-Ukrayna Savaşı'ndaki Arabuluculuk Rolünün Değerlendirilmesi", *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2023, Cilt: 25, Sayı: 1, s.165-194.

ŻAKOWSKA, Marzena, "Mediation in Armed Conflict", *Security and Defence Quarterly,* 2017, Cilt: 17, Sayı: 4, s.74-99.

ZARTMAN I., William ve Saadia Touval, "International Mediation: Conflict Resolution and Power Politics", *Journal of Social Issues*, 1985, Cilt: 41, Sayı: 2, s.27-45.

ZARTMAN I. William, "The Timing of Peace Initiatives: Hurting Stalemates and Ripe Moments", *The Global Review of Ethnopolitics*, 2001, Cilt: 1, Sayı: 1, s.8-18.

RUSYA-UKRAYNA SAVAŞI BAĞLAMINDA TÜRKİYE'NİN ARABULUCULUK ROLÜ VE TAHIL DİPLOMASİSİ

■ Çiğdem ELBİR*, Ayça EMİNOĞLU**

Öz

Devletler arasında yaşanan çatışmalar ve uyuşmazlık süreçleri dünya tarihinin başlangıcından itibaren tarihe yön veren, devletlerin kaderini belirleyen ana konular arasında yer almaktadır. Dolayısıyla çatışmaların ve uyuşmazlık süreçlerinin çözüme kavuşturulması, bağımsızlığını kazanmış her devletin kültüründe yer almaktadır. Bu bağlamda, uyuşmazlıkların çözüm yolları arasında en başarılı sonuç veren yöntem, arabuluculuk süreci olarak kabul edilmektedir. Çok eski tarihlere kadar dayanan arabuluculuk kavramı, özellikle İkinci Dünya Savaşının ardından kurulan Birleşmiş Milletler bağlamında önem derecesini arttırmıştır. Kavramın uygulanabilirliği ve uygulanma esaslarının belirlenmesi kapsamında uluslararası hukuk açısından değerlendirildiğinde, "Uyuşmazlıkların Barışçıl Çözümü" başlığı ile BM Antlaşmasının VI. Bölümünde diğer çözüm yolları ile beraber arabuluculuk süreci de ele alınmıştır. Söz konusu bölümde yer alan maddelere göre uyuşmazlığın tarafı olan devletler, kullanacakları çözüm yollarını kendileri belirleme hakkına sahiptirler. Nitekim taraf devletlerin arabuluculuk yöntemini seçmeleriyle birlikte üçüncü taraf konumunda olan devletin rolü, oldukça önem arz eden bir niteliğe erişmektedir.

Uyuşmazlıkların çözüm yolları kapsamında belirlenen arabuluculuk yöntemi bağlamında bu misyonu üstlenen üçüncü taraf devletin geleneksel ve dönüştürücü rolleri bulunmaktadır. Pozitif ve normatif rol-

* Doktora Öğrencisi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, cigdem_elbir_92@hotmail.com

** Doçent Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü, aeminoglu@ktu.edu.tr

yüksek bir devlet olduğunu kanıtlamıştır. Ayrıca Türkiye'nin yaşanan kriz bağlamında artan tahıl fiyatları neticesinde sıkıntılı süreçler yaşayan piyasaları krizin çözülmesi ile rahatlatması ve fiyatların düşme eğilimine girmesi neticesi başarılı bir arabuluculuk misyonu yürütüldüğünün bir diğer kanıtı olarak karşımıza çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

ACER, Yücel, "Rusya-Ukrayna Savaşının Gıda Arzına Etkileri ve Tahıl Koridoru Anlaşması", *SETA Perspektif,* 2023, Sayı: 343, s.1-4.

AKÇAPAR, Burak, "Diplomaside Siyasi Girişimcilik: Barış İçin Arabuluculuk Girişiminin On Yılı", *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 2021, Cilt: 18, Sayı: 69, s.29-48.

AKİNCE, Bora, "Uluslararası Hukukta Çözüm Mekanizmaları ve Uluslararası Hukukta Uygunluğun Sağlanması Mekanizmaları: Karşılaştırmalı Bir Analiz", *Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2021, Cilt: 10, Sayı: 1, s.99-114.

ALEXIYEVETS, Lesya ve Alexiyevets, Mykola, "Ukraine–the NATO: Mutual Relations and Partnerships Main Stages", *East European Historical Bulletin*, 2020, Sayı: 14, s.175-189.

AYDENİZ, Bekir, *Rusya-Ukrayna Savaşında Türkiye'nin Arabuluculuk Rolü*, Tarih, Ekonomi ve Siyaset Araştırmaları Derneği, 27 Nisan 2022, https://www.tesadernegi.org/rusya-ukrayna-savasinda-turkiyenin-arabuluculuk-rolu.html

BABACAN, Mehmet, *Tahıl Koridoru Anlaşması ve Türkiye'nin Diplomatik Girişimi*, Uluslararası Politika Akademisi, 26 Temmuz 2022, http://politikaakademisi.org/2022/07/26/tahil-koridoru-anlasmasi-ve-turkiyenin-diplomatik-girisimi/ , (Erişim Tarihi:02 Haziran 2023).

BERCOVITCH, Jacob, "International Mediation", *Journal of Peace Research*, 1991, Cilt:28, Sayı:1, s.3-6.

BERCOVITCH, Jacob, *Theory and Practice of International Mediation*, Londra, Routledge, 2011.

BÖKE, Selçuk, "Rusya'nın Ankara Büyükelçisi Yerhov Hürriyet'e konuştu: 'Rus Tahılı Kimsenin İlgisini Çekmiyor Mu?'", *Hürriyet*, 31 Ekim 2022, https://www.hurriyet.com.tr/dunya/rusyanin-ankara-buyukelcisi-yerhov-hurriyete-konustu-rus-tahili-kimsenin-ilgisini-cekmiyor-mu-42162467 , (Erişim Tarihi: 02 Haziran 2023).

CANDAN, Tolga ve Halhallı, Ozan Emin, "Uluslararası Hukuk Açısından Tahıl Koridoru Andlaşması'nın Kısa Bir Analizi", *Ankara Barosu Dergisi*, 2022, Cilt:80, Sayı:4, s.363-364.

"Daimî Hakemlik Mahkemesi (PCA)", https://www.mfa.gov.tr/daimi-hakemlik-mahkemesi.tr.mfa , (Erişim Tarihi: 19 Nisan 2023).

DİNÇER, Melih, "Montrö Sözleşmesi Bağlamında Karadeniz'de Türkiye-Rusya İlişkileri", *Uluslararası İlişkiler ve Politika Dergisi*, 2023, Cilt:3, Sayı:1, s. 50-67.

Fao.org., (2023), *The State of Food Security and Nutrition in the World 2022*, Food Security and Nutrition Around the World, https://www.fao.org/3/cc0639en/online/sofi-2022/food-security-nutrition-indicators.html , (Erişim Tarihi: 30 Mayıs 2023).

FIEDLER, Klaus ve Schott, Malte, "What Mediation Analysis Can (not) Do", *Journal of Experimental Social Psychology*, 2011, Cilt:47, Sayı:6, s.1231-1236.

GARTNER, Scott Sigmund, "Third-Party Mediation of Interstate Conflicts: Actors, Strategies, Selection, and Bias", *6 Yearbook on Arbitration and Mediation,* 2014, Cilt:269 Sayı: 13, s.269-294.

GREIG, Michael, "Stepping into the Fray: When Do Mediators Mediate?", *American Journal of Political Science*, 2005, Cilt: 49, Sayı: 2, s.249-266.

KARADAŞ, Yusuf, "Tahıl Koridoru Krizi ve Erdoğan'ın Nefesi", evrensel.net, 1 Kasım 2022, https://www.evrensel.net/yazi/91882/tahil-koridoru-krizi-ve-erdoganin-nefesi (Erişim Tarihi: 02 Haziran 2023).

"Koridordan Geçen Tahılın Yarıya Yakını Avrupa'ya Gitti", 31 Mart 2023, https://iktibasdergisi.com/2023/03/31/koridordan-gecen-tahilin-yariya-yakini-avrupaya-gitti/ , (Erişim Tarihi: 05 Haziran 2023).

MEARSHEIMER, John, *The Causes and Consequences of the Ukraine Crisis*, The National Interest, 2022.

Millî Savunma Bakanlığı, "Tahıl Koridorundan 501 Gemi ile 12 Milyon Tondan Fazla Tahıl Taşındı", 29 Kasım 2022, https://www.msb.gov.tr/SlaytHaber/29112022-37688 , (Erişim Tarihi: 30 Mayıs 2023).

ORALLI, Levent Ersin, "Uluslararası Krizler ve Bağımsız Soruşturma Komisyonları", *Güvenlik Bilimleri Dergisi,* 2014, Cilt:3, Sayı:2, s.91-118.

ÖZTÜRK, Şaban, "Rusya-Ukrayna Savaşı Üzerinden Uluslararası Sisteme Dair Bir Değerlendirme", *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2023, Sayı: 32, s.449-462.

ÖĞÜT, Selman, "Uluslararası Hukukta Barışçıl Çözüm Yolları Açısından Türkiye'nin Rusya-Ukrayna Arasındaki Arabuluculuğu", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2023, Sayı: 75, s.475-493.

RICHMOND, Oliver, "A Genealogy of Mediation in International Relations: From 'Analogue' to 'Digital' Forms of Global Justice or Managed War?", *Cooperation and Conflict*, 2018, Cilt: 53, Sayı: 3, s.1-19.

SHPIRO, Shlomo, "The United Nations and the Ukraine War: The Limits of İnternational Conflict Resolution", *Security Science Journal*, 2023, Cilt: 4, Sayı: 1, s.25-36.

"Tahıl Koridoru Anlaşması 2 Ay Uzatıldı", 17 Mayıs 2023, https://www.trthaber.com/haber/gundem/tahil-koridoru-anlasmasi-2-ay-uzatildi-768092.html , (Erişim Tarihi: 08 Haziran 2023).

United Nations, *Handbook on the Peaceful Settlement of Disputes between States*, New York: United Nations Publications, 1992.

"Uyuşmazlıkların Çözümü ve Arabuluculuk", https://www.mfa.gov.tr/uyusmazliklarin-cozumu-ve-arabuluculuk.tr.mfa , (Erişim Tarihi: 28 Mayıs 2023).

VALDEON, Roberto, "Translation: From Mediation To Gatekeeping And Agenda-Setting", *Language and Intercultural Communication*, 2021, Cilt: 21, Sayı:1, s.2-13.

YAPICI, Utku, "Ukrayna-NATO İlişkilerinin Tarihsel Analizi", 38. Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi, *Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu–Uluslararası İlişkiler*, 2011, Cilt: 3(3), 1475-1494.

YENGİNAR, Altuğ, "Rusya-Ukrayna Savaşının Bir Sonucu Olarak İmzalanan Tahıl Koridoru Anlaşmasının Montrö Boğazlar Sözleşmesi Çerçevesinde Değerlendirilmesi", *Journal of Marine and Engineering Technology,* 2022, Cilt:2, Sayı:2, s.101-110.

"30 Milyon Tondan Fazla Tahıl Taşındı", 17 Mayıs 2023, https://www.trthaber.com/haber/gundem/cumhurbaskani-erdogan-ikinci-turda-2018i-fersah-fersah-asan-bir-oranla-geride-birakacagiz-768083.html , (Erişim Tarihi: 08 Haziran 2023).

ORTADOĞU'NUN YENİ BÖLGESEL DÜZENİNDE TÜRKİYE'NİN KUZEY SURİYE'YE YÖNELİK GÜVENLİK POLİTİKASI

■ Tuğçe URALER*

Öz

Bu makalenin temel amacı, Ortadoğu'da meydana gelen son gelişmeler çerçevesinde inşa edilmekte olan yeni düzenin, Türkiye'nin Kuzey Suriye'ye yönelik güvenlik politikalarında oluşturacağı olası stratejik değişikliklerin analizidir. Amerika Birleşik Devletleri (ABD) başatlığındaki tek kutupluluğun sona ermekte olması ve bunun Orta Doğu bölgesinde kurulmakta olan çok kutuplu bölgesel sistemle etkileşiminin oluşturacağı yapısal koşulların Suriye İç Savaşı'na müdahil olan devlet ve devlet-dışı aktörlerin davranışlarını ve hesaplamalarını nasıl etkileyeceği ve bu etkileşimin Türkiye'nin Suriye politikasına yansımaları ele alınacaktır. Diğer bir deyişle, Çin, İran ve Suudi Arabistan'ın geniş ölçekli stratejik çıkarlarının Ortadoğu'da örtüşüyor olması sonucu bölgede oluşacak yeni bir bölgesel güvenlik kompleksinin Türkiye'nin kuzey Suriye'ye yönelik güvenlik politikalarında ne tür dönüşümler meydana getireceği tartışılacaktır. Küresel ve bölgesel sistemin yapısındaki değişiklikler Türkiye'ye planlarını gerçekleştirecek manevraları yapması için uygun zemin hazırlayacak mıdır? Oluşan sistemik kaos içerisinde Türkiye krizleri nasıl ve ne yönde yönetecektir? Küresel sistemden ve ülkeler arası çatışmalar gibi çok sayıda değişkenden etkilenen Ortadoğu'da Türkiye'nin temel ikilemi şudur: Hem etkin rol oynamak durumundadır hem de bunu yaparken bölgenin iç sorun ve çatışmalarla dolu sayısız girdap-

* Doktora Öğrencisi, Altınbaş Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı. tugce.uraler@ogr.altinbas.edu.tr

KAYNAKÇA

AKNUR, Müge, "Civil-Military Relations During the Ak Party Era: Major Developments and Challenges", *Insight Turkey*, 2013, Cilt: 15, No: 4, s.133.

AL-HILU, Khayrallah, *The Turkish Intervention in Northern Syria: One Strategy, Discrepant Policies,* European University Institute, Florence, 2021 s. 9-12.

ALTUNDEĞER, Nurettin ve Yılmaz, M. Ertuğrul, "İç Savaştan Bölgesel İstikrarsızlığa: Suriye Krizinin Türkiye'ye Faturası," *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,* 2016, Cilt: 21, No: 1, s.296.

ALTUNIŞIK, Meliha ve Martin, Lenore G, "Making Sense of Turkish Foreign Policy in the Middle East under AKP", *Turkish Studies*, 2011, Cilt: 12, Sayı: 4, s. 569–587.

ARAS, Bülent, "The Davutoğlu Era in Turkish Foreign Policy" Insight Turkey, Cilt. 11, No. 3, 2009.

ARAS, Bülent ve Polat, Rabia Karakaya, "From Conlict to Cooperation: Desecuritization of Turkey's Relations with Syria and Iran", *Security Dialogue*, 2008, Cilt: 39, Sayı: 5, s. 498.

AYATA, Bilgin, "Turkish Foreign Policy in a Changing Arab World: Rise and Fall of a Regional Actor?", *Journal of European Integration*, 2015, Cilt: 37, Sayı: 1, s.95-112.

AYHAN, Veysel, *"CHP ve Türkiye'nin Ortadoğu Politikasında Süreklilik: Kılıçdaroğlu'nun Ortadoğu Basınıyla Toplantısı",* TUİÇ Akademi, 2011.

BARESH, Manhal , *The Sochi Agreement and the Interests of Guarantor States: Examining the Aims and Challenges of Sustaining the Deal,* European University Institute, 2019.

"Bahçeli'den dış politika eleştirisi", *Milliyet,* 26 Kasım 2013.

"Bahçeli'den Erdoğan'a: Barzani emmioğlun olmuş!", *Cumhuriyet,* 1 Şubat 2014.

BEYAZIT, Fatih, "Dengeleme Davranışı Olarak Firat Kalkanı Operasyonu: Neoklasik Realist Bakış, *Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi*, 2016, Cilt: 4, Sayı: 2, 2016, s.100.

CHP Dış İlişkiler ve Yurtdışı Örgütlenmelerden Sorumlu Genel Başkan Yardımcılığı, "CHP ve AKP'nin Orta Doğu Politikalarının Ana Hatları", Ankara, Şubat 2014.

D'ALEMA, Francesco, "The Evolution of Turkey's Syria Policy", *Instituto Affari Internazionali Working Papers 17 |28*, 2017, s.9.

DAVUTOĞLU, Ahmet, *Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslararası Konumu*, 78. Basım, İstanbul: Küre, 2012.

DOBBINS, James, Gordon, Philip & Martini, Jeffrey, *A Peace Plan for Syria: IV A Bottom-Up Approach, Linking Reconstruction Assistance to Local Government Formation*, CA: RAND Corporation, 2017, s.1.

ERHAN, Çağrı et al., "Kamuoyu ve Türk Dış Politikası Anketi", 2010, Ankara: ATAUM.

FANTAPPI, Maria ve Nasr, Vali, "A New Order in the Middle East? Iran and Saudi Arabia's Rapprochement Could Transform the Region", *Foreign Affairs*, 22 Mart 2023.

GERGES, Fawaz, *Obama and the Middle-East:The End of America's Moment?,* London: Palgrave, 2012. s. 19-24.

GÜR, Adil, "Zeytin Dalı Harekâtına Destek Yüzde 90", *Sputniknews*, 12 Şubat 2018, https://tr.sputniknews.com/turkiye/201802121032217954-adil-gur-zeytin-dali-harekatina-destek-yuzde-90/

Halkların Demokratik Partisi, "Parti Programı", 2018, https://www.hdp.org.tr/tr/parti/parti-programi/8

KARACA Bilal Bahadır ve Köksal, Berk, "The Analysis of Turkish Foreign Policy in Syria: A neoclassical Realist Perspective", *Prezglad Strategiczny*, 2022, Cilt: 15, s. 47.

KEYMAN, E. Fuat, "Turkish Foreign Polıcy in The Era ff Global Turmoil", *SETA Policy Brief*, No.39, 2009.

KUYUMCU, İhsan ve Kösematoğlu, Hülya, "The Impacts of the Syrian Refugees on Turkey's Economy", *Journal of Turkish Social Sciences Research* , 2017, Cilt: 2, Sayı: 1, s.81-82.

LAYNE, Christopher, "The Unipolar Exit: Beyond Pax Americana", *Cambridge Review of International Affairs*, 2012, Cilt: 24, Sayı: 2, s. 151-153.

ÖZEL, Soli, "Turkish Foreign Policy under New Management", Institut Montaigne, 26 Haziran 2023, Turkish Foreign Policy Under New Management | Institut Montaigne

ÖZEL, Soli ve Balta, Evren, "A Constitutive Moment", Institut Montaigne, 11 Ekim 2022, A Constitutive Moment | Institut Montaigne

ÖZPEK, Burak Bilgehan ve Demirağ, Yelda, "Turkish Foreign Policy After The Arab Spring: From Agenda-Setter State To Agenda-Entrepreneur State", *Israel Affair*s, 2014, Cilt: 20, Sayı: 3, s.328-346

PHILLIPS, Christopher, "The International System and the Syrian Civil War", *International Relations*, 2022, Cilt: 36, No: 3, s.358-381.

PHILLIPS, Christoper, *The Battle for Syria: International Rivalry in the New Middle East*, Yale University Press, 2016, s.20.

PIERINI, Marc, "Risky Business", Carnegie Middle East Center, Diwan (blog), 1 Ekim 2018, https://carnegie-mec.org/diwan/77354

RIPSMAN, Norrin M. et al., *Neoclassical Realist Theory of International Politics*, Oxford University Press, 2016, s. 78.

ROSE, Gideon, "Neoclassic Realism and Theories of Foreign Policy", *World Politics,* 1998, Cilt: 51, Sayı: 1, s.144-172.

SEUFERT, Günter, "Internal Driving Forces for Turkey's Middle-East Policy", *Südosteuropa Mitteilungen*, 01 2013, s.79-84.

SHWELLER, Randall L., ve Priess, David, "A Tale of Two Realisms: Expanding the Institutions Debate", *Mershon International Studies Review*, 1997, Cilt: 41, Sayı: 1, s. 1-32.

SICCARDI, Francesco, *How Syria Changed Turkey's Foreign Policy*, Carnegie Europe, 2021, s.4.

TAŞTEKİN, Fehim, *Suriye: Yıkıl Git, Diren Kal*, İletişim Yayıncılık A.Ş, 2015, s. 49.

"Türk Dış Politikası Kamuoyu Algıları Araştırması", Kadir Has Üniversitesi: Türkiye Çalışmaları Merkezi, https://www.khas.edu.tr/sites/khas.edu.tr/files/inline-files/TDP-2019.pdf

United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR), Syria Regional Refugee Response, 2021, https://data2.unhcr.org/en/situations/syria

ÜLGEN, Sinan ve Kasapoğlu, Can, "Operation Euphrates Shield: Aims and Gains"*, Anadolu Agency*, 19 Ocak 2017, https://carnegieeurope.eu/2017/01/19/operation-euphrates-shield-aims-and-gains-pub-67754

YALÇIN, Hasan Basri, "Ortadoğu'da Yeni Durum ve Türkiye'nin Dış Politika Stratejisi", Burhanettin Duran, Kemal İnat & Ali Balcı(der.), *Türk Dış Politikası Yıllığı*, İstanbul: SETA, 2016, s.13-42.

YEŞİLTAŞ, Murat, "Türk Dış Politikasında Yeni Dönem", *SETA Perspektif*, 2014, Sayı. 65, s.1.

ZAKARIA, Fareed, "Realism and Domestic Politics", Michael E. Brown et al. (der), *The Perils of Anarchy: Contemporary Realism and International Security*, Cambridge: MIT Press, 1995, s.519.

WALTZ, Kenneth N, *Theory of International Politics*, California: Addison-Wesley, 1979. s.71.

WALTZ, Kenneth N, *Man, the State and War, a Theoretical Analysis*, New York, Columbia University Press. 1959 s. 173-186.

WILLIAMS, Michael C, "Words, Images, Enemies: Securitization and International Politics", *International Studies Quarterly*, 2003, Cilt: 47, Sayı: 4, s. 511-531.

WOHLFORTH, William C, "Reality Check: Revising Theories of International Politics in Reponse to the End of the Cold War", *World Politics,* 1998, Cilt 50.

CUMHURİYET'İN 100. YILINDA TÜRKİYE-FİLİSTİN İLİŞKİLERİ: FİLİSTİN DEVLETİ'Nİ DESTEKLEMEK*

■ Ceren GÜRSELER**

Öz

Türkiye'nin Filistin ile ilişkileri çeşitli başlıklardan oluşmakta olup Filistin'in farklı girişimleri desteklenmektedir. Türkiye; Filistin-İsrail sorununun uluslararası hukuku, yerleşik teamülü ve konsensusu temel alan çözümünü desteklerken Filistin'in devlet inşasına ve Filistin'deki ulusal uzlaşı sürecine katkıda bulunmaktadır. Filistin'in en güçlü örgütleri olan Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ) ve Hamas'ı destekleyip her iki örgüt ile ilişkisi mevcuttur. Türkiye Filistin'e ekonomik yardımlarda bulunmakta ve Filistin devletinin BM tarafından tanınması girişimlerinde bulunmaktadır.

Türkiye, Filistin'i desteklerken Filistin-İsrail sorununun çözümünde teamül haline gelen, dolayısıyla uluslararası konsensüsü temsil eden BM parametrelerini merkezine almaktadır. Barış süreçlerine yönelik tavrı da Ankara'nın Filistin sorununa yaklaşımını ve Filistin'e verdiği desteği yorumlamak açısından önemlidir. Barış süreçlerini desteklemekte ve bazı oturumlarının Türkiye'de düzenlenebileceğini açıklamaktadır. Türkiye ayrıca BM'yi Filistin sorununa dikkat çekmek ve ilgili çözüm momentumu yaratmak ya da canlandırmak için de kullanmakta, BM'nin kararlarında Filistin tarafını destekleyen tutum takınmaktadır. Filistin

* Altınbaş Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü tarafından, 4-5 Mayıs 2023 tarihlerinde düzenlenen "Cumhuriyet'in 100. Yılında Türk Dış Politikası: Tarih, Kuramlar, Aktörler, Meseleler" Kongresi kapsamında sunulan tebliğin genişletilmiş ve gözden geçirilmiş halidir.

** Doktor Öğretim Üyesi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Uluslararası Hukuk Ana Bilim Dalı, cerengurseler@nevsehir.edu.tr

züm için yeterince kaynağa sahip olup olmadığı, Filistin ve İsrail tarafları üzerinde siyasi etkisinin olup olmadığı akla gelmekte ve dolayısıyla ilgili rolü sorgulanabilmektedir.

KAYNAKÇA

BAYRAKTAR, Bora, "The Palestinian Question in Turkish Foreign Policy from 1990s to 2010s", *Gazi Akademik Bakış*, Yaz 2019, Cilt: 12, Sayı: 24, s.19-43.

BOSCO, David, "Palestine in the Hague: Justice, Geopolitics and the International Criminal Court", *Global Governance*, 2016, Cilt: 22, s.155-171.

CAN, Ayşegül, "Türkiye-İsrail ve Filistin İlişkileri", Fatih Tuğluoğlu, Cihat Yıldırım ve Osman Okumuş (der.), *20. Yüzyılda Türkiye-Orta Doğu İlişkileri*, 2. Baskı, Pegem Akademi, Ankara, 2021, s.112-156.

GROSS, Aeyal, "Decolonizing the ICC: The Situation in Palestine and Beyond", Just Security, 8 Mart 2021, https://www.justsecurity.org/75204/decolonizing-the-icc-the-situation-in-palestine-and-beyond/

GÜRKAYNAK, Esra Çuhadar, "Turkey as a Third Party in Israeli-Palestinian Conflict: Assessment and Reflection", *Perceptions,* Spring 2007, s.89-108.

KARAKEHYA, Hakan, "International Criminal Court and Turkey", *US-China Law Review,* 2015, Cilt: 12, Sayı: 780, s.780-788.

KELEŞOĞLU, Erhan, "Türk Dış Politikası'nda Filistin Sorunu ve Türkiye-Filistin İlişkileri", Faruk Sönmezoğlu, Nurcan Özgür Baklacıoğlu, Özlem Terzi (der.), *XXI. Yüzyılda Türk Dış Politikasının Analizi*, DER Yayınları: 428, İstanbul, 2012, s.655-675.

KIVILCIM, Zeynep, "Türk Dış Politikası ve Uluslararası Hukuk", Faruk Sönmezoğlu, Nurcan Özgür Baklacıoğlu, Özlem Terzi (der.), *XXI. Yüzyılda Türk Dış Politikasının Analizi*, DER Yayınları: 428, İstanbul, 2012, s.135-153.

LOENGAROV, Alexander, "State of Investigation? The International Criminal Court and the 'Situation in Palestine'", The Washington Institute for Near East Policy: Policy Analysis / Policy Watch 3526, 26 Ağustos 2021, https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/state-investigation-international-criminal-court-and-situation-palestine

MUTLU, Orçun, "Filistin Devleti'nin Devletlik Statüsüne Dair Bir Değerlendirme", *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, 2019, Cilt: 8, Sayı: EUREFE'19, s.403-413.

NAGAN, Winston P. ve Aitza M., Haddad, "Recognition of Palestinian Statehood: A Clarification of the Interests of the Concerned Parties", *GA.J.INT'L & COMP. L.*, Cilt: 40, Sayı: 41, 2012, s.341-421.

SHADI, Sakran ve Mika, Hayashi, "Palestine's Accession to Multilateral Treaties: Effective Circumvention of the Statehood Question and its Consequences", *Journal of International Cooperation Studies*, 2012, Cilt: 25, Sayı:1, s.81-99.

TERZİ, Özlem, "BM Güvenlik Konseyi'nde Türkiye", Faruk Sönmezoğlu, Nurcan Özgür Baklacıoğlu, Özlem Terzi (der.), *XXI. Yüzyılda Türk Dış Politikasının Analizi*, DER Yayınları: 428, İstanbul, 2012, s.232-248.

WINTEMUTE, Robert, "Israel-Palestine Through the Lens of Racial Discrimination Law: Is the South African Apartheid Analogy Accurate, and What if the European Convention Applied?", *King's Law Journal*, Cilt: 28, Sayı:1, s. 89-129, 2017, s.90

TÜRK DIŞ POLİTİKASINDA BİR SORUN ALANI OLARAK SINIRAŞAN SULAR

■ Seyfi KILIÇ*

Öz

Sınıraşan suların bir sorun olarak Türk dış politikasında yer almasının tarihine bakıldığında esas olarak iki gelişme bu politikayı belirleyen faktör olarak ortaya çıkmıştır. Bunlardan ilki Türkiye'nin kalkınma amaçları doğrultusunda bir yandan tarımsal üretimi artırmak için sulu tarıma geçmek diğer yandan da enerjide dışa bağımlılığı azaltmak amacıyla hidroelektrik üretim kapasitesini artırmak olarak özetlenebilecek politikaları benimsemesidir. Bu çerçevede ilk olarak hidroelektrik üretimi amacıyla Fırat nehri üzerinde Keban ve Karakaya barajlarını inşa etmesi daha sonra ise Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) ile tarımsal üretimi artırmayı amaçlayan bir politika izlemesidir. Bu politikaların sonucu olarak özellikle Türkiye ile Suriye ve Irak arasındaki krizlerin barajların su tutmaya başladığı dönemlerde ortaya çıktığını söylemek mümkündür.

Türkiye ile güney komşuları olan Irak ve Suriye arasındaki su meselesinde bir diğer belirleyen ise dönemsel olarak bu krizlerin ortaya çıkmasıdır. Diğer bir deyişle, Türkiye'nin güney komşuları ile ilişkilerinin ılımlı seyrettiği dönemlerde su meselesi gündemde olmazken ilişkilerin gerginleştiği dönemlerde sınıraşan sular meselesinin de hızla gündeme geliyor olması bu meselenin havza ülkelerinin karşılıklı ilişkilerinden ciddi anlamda etkilendiğinin göstergesidir.

Türkiye'nin kalkınma amaçlarının 1950'lerden bu yana farklı yaklaşımlarla gerçekleştirilmeye çalışıldığı bilinen bir gerçektir. 1950'lerle birlikte gerek batı toplumlarında gerek Türkiye'de Keynesyen yaklaşımın hâkim olduğunu, bunun sonucu olarak da devletin büyük yatırımları

* Doktor Öğretim Üyesi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü.

SONUÇ

İklim değişikliğinin tüm dünyayı olduğu gibi Fırat-Dicle havzasını da etkileyeceği artık kaçınılmaz bir gerçektir. Nehir akımlarında oluşacak değişikliklerin havza ülkelerini zorlayacağı ve 1960'lardan bu yana devam eden havza ülkeleri arasındaki uyuşmazlığın daha da keskinleşeceği öngörülebilir. Diğer yandan hızlı nüfus artışının da bu kapsamda havzadaki toprak ve su kaynakları üzerinde ciddi bir baskı oluşturması da beklemelidir. Türkiye'nin sınıraşan sular politikasının tutarlı bir şekilde yaklaşık 60 yıldır devam ettiği söylenebilir. Özellikle baraj inşaatlarının başlaması ve ardından gelen su tutma süreçlerinde şiddetlenen uyuşmazlığın havza ülkelerindeki siyasi olaylarla ilişkisinin gözden kaçırılmaması gerekmektedir.

2011 Mart'ında Suriye'de başlayan çatışmaların sonsuza kadar sürmeyeceği dikkate alındığında diğer bir deyişle, merkezi Şam yönetiminin ülkenin tamamına hâkim olmasından sonra bu konunun tekrar üst sıralarda yer alması kaçınılmazdır. Türk dış politikasının sınıraşan sular meselesinde taraflar arasında iş birliğini önceleyen ve üçüncü tarafların konuya dahil olmasını reddeden tutumunun devam edeceği kesin gibidir.

Avrupa Birliği süreci içinde ise ortaya çıkmış olan Su çerçeve direktifinin de sınıraşan sular politikasında özellikle güney komşularıyla olan ilişkilerinde büyük bir değişikliğe yol açması söz konusu değildir. Bunun iki sebebi bulunmaktadır. Birincisi Türkiye'nin kısa ve orta vadede Avrupa birliği üyesi olmasının beklenmemesi ikincisi ise AB müktesebatının içeriğinin esasen mevcut politikayla büyük çelişkiler içermemesidir.

KAYNAKÇA

BAĞIŞ, Ali İhsan, "Water in the Region: Potential and Prospects-An Overview", Ali İhsan Bağış (der.), W*ater as an Element of Cooperation and Develeopment in the Middle East*, Ankara, Hacettepe University and Friedrich-Nauman Foundation, 1994.

BEAUMONT, Peter, "The Growing Pressures on Water Resources in the Middle East and the Need for New Approaches to Provide Solutions",

Ali İhsan Bağış (der.), *Water as an Element of Cooperation and Development in the Middle East*, Hacettepe University and Friedrich Naumann Foundation, Ankara, 1994, s.201-212.

BİLEN, Özden, *Turkey and Water Issues in the Middle East*, Ankara, DSİ Basım Müdürlüğü, 2009.

BULLOCH, John ve Darwish, Adel, *Water Wars: Coming Conflicts in the Middle East,* London, 1993.

Convention on the Law of the Non-navigational Uses of International Watercourses, 1997, https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/conventions/8_3_1997.pdf. (Erişim Tarihi: 15.06.2023)

KİBAROĞLU, Aysegül, *Building a Regime for the Waters of the Euphrates-Tigris River Basin*, Kluwer Law International, The Hague, 2002.

KİBAROĞLU, Aysegül, "An analysis of Turkey's Water Diplomacy and Its Evolving Position vis-à-vis International Water Law", *Water International*, Cilt 4, No 1, 2015, s.153-167.

KİBAROĞLU, Aysegül ve Scheumann, Waltina, "Euphrates-Tigris Rivers System: Political Rapprochement and Transboundary Water Cooperation", Aysegul Kibaroğlu, Annika Kramer ve Waltina Scheumann (der.), *Turkey's Water Policy: National Frameworks and International Cooperation,* Springer-Verlag, Berlin Heidelberg, 2011, s.277-299.

PAMUKÇU, Konuralp, *Su Politikası,* Bağlam, Ankara, 2000, s. 236.

Resmî Gazete, 10 Aralık 1987, sayı 19660.

SAR, Cem, *Uluslararası Nehirlerden Endüstriyel ve Tarımsal Amaçlarla Faydalanma Hakkı,* Ankara, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, No: 303, 1970.

SELEK, Bülent ve Aksu, Hakan, "Water Resources Potential of Turkey", Nilgun B. Harmancıoğlu ve Dogan Altınbilek (der.), *Water Resources of Turkey*, Springer, 2020, s.241-256.

TİGREK, Sahnaz ve Kibaroğlu, Aysegul, "Strategic Role of Water Resources for Turkey", Aysegul Kibaroğlu, Annika Kramer ve Waltina Scheumann (der.), *Turkey's Water Policy: National Frameworks and International Cooperation,* Springer-Verlag, Berlin Heidelberg, 2011, s.27-42.

Turkish Ministry of Foreign Affairs, "Water Issues between Turkey, Syria and Iraq", *Perceptions: Journal of International Affairs*, 1996, Cilt 1, No 3, s.1-15.

Türk Dışişleri'nin Görüşü, 1997, UN GAOR, 51st Session, 99th Plenary Meeting, UN Doc. A/51/PV.99.

Türk Dışişleri'nin Görüşü, 1997, U.N. Doc. A/C.6/51/SR.61.

ÜNVER, Olcay İ., "Innovations in Water Resources Development in the Southeastern Anatolia Project", Ali İhsan Bağış (der.), *Water as an Element of Cooperation and Develeopment in the Midde East*, Ankara, Hacettepe University and Friedrich-Nauman Foundation, 1994, s.27-37.

WARRINER, Doreen, *Land Reform and Development in the Middle East*, Oxford University Press, London, 1962.

YAKIŞ, Yaşar, "Sınıraşan Suların Hukuki Rejimi", *Dış Politika*, Cilt VI, No 1, 1995, https://www.yasaryakis.com.tr/aralik-1995-sinirasan-sularin-hukuki-rejimi-2/ (Erişim Tarihi 07.06.2023)

SÖYLEMLER VE VERİLER IŞIĞINDA "TÜRKİYE-AFRİKA İLİŞKİLERİ": YUMUŞAK GÜÇ KULLANIMINDAN SERT GÜÇ KULLANIMINA

■ Sinan BARAN*

Öz

Bu çalışmanın amacı 1998 Afrika Eylem Planı ile ivme kazanan Türkiye ve Afrika ülkeleri arasındaki diplomatik, ekonomik, kültürel ve siyasi ilişkileri Türkiye Cumhuriyeti siyasi temsilcilerinin söylemleri ve taraflar arasındaki eylemler aracılığıyla tartışmaktır. Bu çalışmada ayrıca Türkiye'nin Afrika'daki yumuşak gücünün zaman içerisinde nasıl sert güç ile tamamlanmaya çalışıldığı analiz edilecektir. Türkiye Afrika'daki sert güç varlığını arttırırken aynı zamanda ekonomik gücünü de arttırarak belirli ülkeler üzerinde etki kurmaya çalışmaktadır. Bu çalışmada içerik analizi aracılığıyla Türk dış politikasındaki resmî belgelerde ve devlet yetkililerinin söylemlerinde Afrika kıtasına, ülkelerine ve uluslararası kuruluşlarına yönelik kullanılan "Türkiye-Afrika ilişkileri" ifadesi literatürdeki çalışmaların yardımıyla tartışılacaktır. Türkiye'nin Afrika politikası değerlendirilirken hem devlet yetkililerinin açıklamaları hem resmi kaynaklardaki Afrika vurguları hem literatürdeki yaklaşımlar hem de listelenen önemli olaylar açısından Türkiye-Afrika ilişkilerinin evrimi ele alınacaktır. Türkiye'deki devlet yetkililerinin çoğunlukla yumuşak güç unsurlarını vurgulamasının arkasında yatan neden söylem analizi ile ortaya çıkarılacaktır. Ankara, Afrika kıtasında varlığını arttırmaya çalışan diğer dış aktörlerden farklı bir dış politika izlediğini iddia etmektedir. Fakat bu çalışmada Türkiye'nin Afrika'ya yönelik uyguladığı

* Öğretim Görevlisi, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü

KAYNAKÇA

African Union, "Africa's Strategic Partnership with Other Parts of the World", https://au.int/en/partnerships/intro (Erişim Tarihi 28 Mayıs 2023).

AKSOY, Hürcan, A., Çevik, Salim ve Yaşar, Nebahat T., "Visualizing Turkey's Activism in Africa", CATS Network, 2022, https://www.cats-network.eu/topics/visualizing-turkeys-activism-in-africa#c8224 (Erişim Tarihi 3 Mayıs 2023).

AYDIN, Mustafa, Çelikpala, Mitat, Akgül-Açıkmeşe, Sinem, Canan-Sokullu, Ebru, Güvenç, Serhat, Şenyuva, Özgehan & Kaya-Sönmez, Sezen, "Kantitatif Araştırma Raporu: Türk Dış Politikası Kamuoyu Algıları Araştırması", Kadir Has Üniversitesi Türkiye Çalışmaları Grubu, Global Akademi, Akademetre, İstanbul, 2022 https://www.khas.edu.tr/wp-content/uploads/2022/09/TDP_2022_TUR_FINAL_05.09.2022.pdf (Erişim Tarihi 3 Mayıs 2023).

DEİK, "Afrika ile Ticarette Hedef 75 Milyar Dolar", 22 Ekim 2021, https://www.deik.org.tr/basin-aciklamalari-afrika-ile-ticarette-hedef-75-milyar-dolar (Erişim Tarihi 11 Mayıs 202

DEİK, "Invest in: Sustainable Future Together Turkey-Africa", https://www.deik.org.tr/uploads/deik-africa-presentation-11-05-rvz.pdf (Erişim Tarihi 1 Mayıs 2023).

DONELLI, Federico, "The Ankara Consensus: The Significance of Turkey's Engagement in Sub-Saharan Africa", *Global Change, Peace & Security*, 2018, Cilt: 30, Sayı: 1, s.57-76.

DONELLI, Federico, "Turkey's involvement in Sub-Saharan Africa: an empirical analysis of multitrack approach", *Journal of Contemporary African Studies*, 2022, Cilt: 40, Sayı: 1, s.18-33.

International Trade Centre, "Bilateral trade between Türkiye and Africa", https://www.trademap.org/Bilateral_TS.aspx?nvpm=1%7c792%7c%7c%7c7%7cTOTAL%7c%7c%7c2%7c1%7c1%7c3%7c2%7c1%7c1%7c1%7c1%7c1 (Erişim Tarihi 5 Temmuz 2023).

KABANDULA, Abigail ve Timothy M. Shaw, "Rising Powers and the Horn of Africa: Conflicting Regionalisms", *Third World Quarterly*, 2019, Cilt: 19, Sayı: 12, s.2315-2333.

KESKİN ATA, Funda, "Uluslararası Örgütlerle İlişkiler: BM'de Türkiye", Baskın Oran (der.), *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt:3*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, s.788-818.

LANGAN, Mark "Virtuous Power Turkey in Sub-saharan Africa: The 'Neo-ottoman' Challenge to the European Union", *Third World Quarterly*, 2017, Cilt: 38, Sayı: 6, s.1399-1414.

OECD, "Aid (ODA) disbursements to countries and regions", https://stats.oecd.org/viewhtml.aspx?datasetcode=TABLE2A&lang=en (Erişim Tarihi 5 Temmuz 2023).

ÖZKAN, Mehmet, "A New Actor or Passer-By? The Political Economy of Turkey's Engagement with Africa", *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 2012, Cilt: 14, No: 1, s.113–133.

SIRADAĞ, Abdurrahim, "Turkey's Engagement with the African Organisations: Partner or Competitor?", *India Quarterly*, 2020, Cilt: 76, Sayı: 4, s.519-534.

SIPRI, "Arms Transfers Database" https://www.sipri.org/databases/armstransfers (Erişim Tarihi 5 Temmuz 2023)

Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü, "Afrika Açılımı'na sivil havacılık anlaşmaları damgasını vurdu....", 3 Haziran 2012, https://web.shgm.gov.tr/tr/s/1721-afrika-acilimina-sivil-havacilik-anlasmalari-damgasini-vurdu (Erişim Tarihi 11 Mayıs 2023).

TİKA, "Afrika'da TİKA", https://www.tika.gov.tr/upload/2021/12/Afrika_Zirvesi.pdf (Erişim Tarihi 1 Mayıs 2023).

T.C. Cumhurbaşkanlığı, "Türkiye-Afrika ilişkileri 2005 yılından bu yana sürekli ivme kazanmıştır", 18 Aralık 2021, https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/133996/-turkiye-afrika-iliskileri-2005-yilindan-bu-yana-surekli-ivme-kazanmistir- (Erişim Tarihi 8 Mayıs 2023).

T.C. Cumhurbaşkanlığı, "Türkiye-Afrika Ortaklık Zirvesi", https://www.tccb.gov.tr/ozeldosyalar/turkiye-afrika/zirve/ (Erişim Tarihi 8 Mayıs 2023).

T.C. Cumhurbaşkanlığı Diyanet İşleri Bakanlığı, "'3. Afrika Ülkeleri Müslüman Dini Liderler Zirvesi' İstanbul'da başladı", 19 Ekim 2019, https://www.diyanet.gov.tr/tr-tr/Kurumsal/Detay/26042/3-afrika-ulkeleri-musluman-dini-liderler-zirvesi-istanbulda-basladi (Erişim Tarihi 11 Mayıs 2023).

T.C. Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı, "İletişim Başkanı Altun: TRT Afrika, kıtanın dünyaya anlatılmasında ciddi bir rol oynayacaktır", 31 Mart 2023 https://www.iletisim.gov.tr/turkce/haberler/detay/iletisim-baskani-altun-trt-afrika-kitanin-dunyaya-anlatilmasinda-ciddi-bir-rol-oynayacaktir (Erişim Tarihi 11 Mayıs 2023).

T.C. Dışişleri Bakanlığı, "Afrika Birliği Örgüt Künyesi", https://www.mfa.gov.tr/afrika-birligi.tr.mfa (Erişim Tarihi 11 Mayıs 2023).

T.C. Dışişleri Bakanlığı, "Türkiye-Afrika İlişkileri", https://www.mfa.gov.tr/turkiye-afrika-iliskileri.tr.mfa (Erişim Tarihi 12 Mayıs 2023).

T.C. Tarım Bakanlığı, "Afrika Birliği (AfB) Türkiye-AfB İlişkileri", https://www.tarimorman.gov.tr/ABDGM/Belgeler/Uluslararası%20Kuruluşlar/4-%20Türkiye%20ile%20Afrika%20Birliği%20%20İlişkileri.pdf (Erişim Tarihi 29 Mayıs 2023)

T.C. Ticaret Bakanlığı, "Bakan Pekcan, Türkiye-Afrika Ekonomi ve İş Forumu'nu değerlendirdi", 8 Ekim 2020, https://ticaret.gov.tr/haberler/bakan-pekcan-turkiye-afrika-ekonomi-ve-is-forumunu-degerlendirdi (Erişim Tarihi 8 Mayıs 2023).

TURHAN, Yunus, "Turkey as an Emerging Donor in the Development Community: The Turkish-Type Development Assistance Model (TDAM)", *Development Policy Review*, 2021, Cilt: 40, s.1-16.

Türkiye İhracatçılar Meclisi, "İhracat Rakamları", https://www.tim.org.tr/tr/ihracat-rakamlari (Erişim Tarihi 5 Temmuz 2023).

Türkiye Maarif Vakfı, "Türkiye Maarif Vakfı Başkanı Prof. Dr. Birol Akgün Türkiye-Afrika Medya Zirvesi'nde Konuştu", https://turkiyemaarif.org/news/turkiye-maarif-vakfi-baskani-prof-dr-birol-akgun-turkiyeafrika-medya-zirvesinde-konustu (Erişim Tarihi 11 Mayıs 2023).

Türkiye Maarif Vakfı, "Türkiye'nin Yeni Yumuşak Güç Unsuru: Eğitim Diplomasisi", https://turkiyemaarif.org/news/turkiyenin-yeni-yumusak-guc-unsuru-egitim-diplomasisi (Erişim Tarihi 11 Mayıs 2023).

United Nations Peacekeeping, "Troop and Police Contributors", https://peacekeeping.un.org/en/troop-and-police-contributors (Erişim Tarihi 5 Temmuz 2023).

UYSAL, Gönenç "Turkey's Sub-imperialism in Sub-Saharan Africa", *Review of Radical Political Economics*, 2021, Cilt: 53, Sayı: 3, 442-461.

TÜRKİYE'NİN KÜLTÜREL DİPLOMASİSİNDE ULUSLARARASI EĞİTİMİN YERİ

■ Metin ÇELİK*

Öz

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan itibaren uluslararası eğitim devletin öncelikli politikalarından birisi olmuştur. Cumhuriyetin ilk yıllarında yurtdışından uzmanlar ve eğitimciler getirilmiş, eğitimde reformlar yapılmış, 1416 sayılı Kanun çıkarılmış, Fullbright gibi uluslararası bursluluk programlarına dahil olunmuştur. 1990'lı yıllarda uluslararası sistemde yaşanan köklü değişimle birlikte Türkiye jeokültürel fırsatları değerlendirmek istemiş, Türkiye Bursları'nın öncüsü Büyük Öğrenci Projesi'ni başlatılmış, uluslararası eğitim kültürel diplomasi aracı olarak kullanılmaya başlanmıştır. 2000'li yıllar ise Türkiye'nin aktif dış politikasına bağlı olarak uluslararası eğitimin Türk dış politikasında öne çıktığı dönem olmuş, 2010'lu yıllarda Yunus Emre Enstitüsü (YEE), Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı (YTB), Türkiye Maarif Vakfı (TMV) ile uluslararası alanda örgün ve yaygın eğitimde, Millî Savunma Üniversitesi ve Polis Akademisi ile yabancı askerî ve polis personelin eğitiminde kültürel diplomasi aktif olarak kullanılmaktadır. Bu metinde Türkiye'nin kültürel diplomasisinde uluslararası eğitimin yeri beş başlıkta incelenmektedir: Öğrenci değişim ve bursluluk programları, YEE'nin yurtdışındaki yaygın eğitim faaliyetleri, YÖK vasıtasıyla yurtdışında açılan üniversiteler, TMV'nin yurtdışındaki örgün eğitim faaliyetleri, yabancı güvenlik kurumlarına verilen eğitim.

Anahtar Kelimeler: Türkiye'nin Kültürel Diplomasisi, Türk Dış Politikası, Kültürel Diplomasi, Uluslararası Eğitim

* Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, metincelik@gmail.com, ORCID 0000-0002-3514-7833

KAYNAKÇA

"1616 Sayılı Cumhurbaşkanı Kararı", Resmî Gazete 30908, 4 Ekim 2019, https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2019/10/20191004-22.pdf (Erişim Tarihi 14 Haziran 2023)

"2654 Sayılı Cumhurbaşkanı Kararı", Resmî Gazete 31157, 16 Haziran 2020, https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2020/06/20200616-2.pdf (Erişim Tarihi 14 Haziran 2023)

"3519 Sayılı Cumhurbaşkanı Kararı", Resmî Gazete 31387, 6 Şubat 2021, https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2021/02/20210206-21.pdf (Erişim Tarihi 14 Haziran 2023)

ÇELİK, Metin, "International Schools in the Context Of Cultural Diplomacy: Actors and New Approaches", Birol Akgün ve Yusuf Alpaydın (der.), *Education Policies in the 21st Century: Comparative Perspectives*, Singapore, Palgrave Macmillan, 2022, 161-188.

ÇELİK, Metin, "Kültürel Diplomasi Açısından Uluslararası Eğitimin Önemi Nedir?", Birol Akgün ve Metin Çelik (der.), *50 Soruda Eğitimin Uluslararasılaşması ve Türkiye*, İstanbul, Altınbaş Üniversitesi Yayınları, 2022, s.119-124.

ÇELİK, Metin, "Türkiye'nin güvenlik kurumlarında yabancı personele verilen eğitimlerin uluslararasılaşmaya etkileri nelerdir?", Birol Akgün ve Metin Çelik (der.), *50 Soruda Eğitimin Uluslararasılaşması ve Türkiye*, İstanbul, Altınbaş Üniversitesi Yayınları, 2022, s.195-200.

ÇELİK, Metin, "Türkiye'nin kültürel diplomasisinde uluslararası eğitimin rolü nedir?", Birol Akgün ve Metin Çelik (der.), *50 Soruda Eğitimin Uluslararasılaşması ve Türkiye*, İstanbul, Altınbaş Üniversitesi Yayınları, 2022, s.187-194.

DEMİRGÜL Osman, "Millî Eğitim Bakanlığı'nın Yurtdışındaki Diplomatik Misyon Okullarının Durumu Nedir?", Birol Akgün ve Metin Çelik (der.), *50 Soruda Eğitimin Uluslararasılaşması ve Türkiye,* İstanbul, Altınbaş Üniversitesi Yayınları, 2022, s.224-228.

EGM, *Emniyet Genel Müdürlüğü 2022 Faaliyet Raporu*, 2023, https://www.egm.gov.tr/kurumlar/egm.gov.tr/IcSite/strateji/2022-EGM-Idare-Faaliyet-Raporu-.pdf (Erişim Tarihi 20 Haziran 2023)

HAYDEN, M., ve J. Thompson, "International Schools and International Education: A Relationship Reviewed", *Oxford Review of Education*, 1995, Cilt 21, No 3, s.327-345.

MEB, "Yurt Dışı Okullarımız", 20 Haziran 2023, https://yyegm.meb.gov.tr/www/yurt-disi-okullarimiz/icerik/366 (Erişim Tarihi 20 Haziran 2023)

MSB, *Millî Savunma Bakanlığı 2021 Yılı Faaliyet Raporu*, 2022, https://www.msb.gov.tr/Content/Upload/Docs/2021.pdf (Erişim Tarihi 20 Haziran 2023)

MSB, *Millî Savunma Bakanlığı 2022 Yılı Faaliyet Raporu,* 2023, https://www.msb.gov.tr/Content/Upload/Docs/2022%20Yılı%20Faaliyet%20Raporu(2).pdf (Erişim Tarihi 20 Haziran 2023)

OECD, "Education at a Glance 2021: OECD Indicators", 16 Eylül 2021, https://www.oecd-ilibrary.org/education/education-at-a-glance-2021_b35a14e5-en (Erişim Tarihi: 22 Haziran 2023)

ÖZTÜRK, Doğa Başak, "YEE Başkanı Ateş: 2023 yılındaki hedefimiz 1 milyon insana Türkçe öğretmek", *DHA,* 20 Mayıs 2023, https://www.dha.com.tr/egitim/yee-baskani-ates-2023-yilindaki-hedefimiz-1-milyon-insana-turkce-ogretmek-2253714 (Erişim Tarihi 14 Haziran 2023)

Polis Akademisi, "Uluslararası İlişkiler", https://www.pa.edu.tr/uluslararasi-iliskiler.html (Erişim Tarihi 20 Haziran 2023)

TMV, "Dünyada Maarif", https://turkiyemaarif.org/dunyada-maarif (Erişim Tarihi 3 Temmuz 2023)

TMV, Türk Kültürü ve Medeniyeti Dersi Öğretim Programı, İstanbul, Türkiye Maarif Vakfı, 2022.

TMV, Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretimi Programı, İstanbul, Türkiye Maarif Vakfı, 2020.

TMV, Türkiye Maarif Vakfı 2021 Faaliyet Raporu, İstanbul, Türkiye Maarif Vakfı, 2022.

"TSK askeri eğitim ve işbirliği faaliyetleri", https://www.tsk.tr/Sayfalar?viewName=AskeriEgitimIsBirligi (Erişim Tarihi 20 Haziran 2023)

YEE, "Harita", https://www.yee.org.tr/tr/map (Erişim Tarihi: 3 Temmuz 2023)

YEE, 2021 Faaliyet Raporu, Ankara, 2021

YÖK, "Değişim Programlarına Katılan Öğrenci Sayıları", https://istatistik.yok.gov.tr (Erişim Tarihi: 3 Haziran 2023)

YTB, "Türkiye Bursları", https://ytb.gov.tr/daireler/uluslararasi-ogrenciler/turkiye-burslari (Erişim Tarihi: 14 Haziran 2023)

YTB, Yabancı Öğrenci Strateji Belgesi, Ankara, 2012.

TÜRK DIŞ POLİTİKASINDA TÜRK DİLİNİ DÜNYA İLE İLİŞKİLENDİREN UNSURLAR

■ Başak Naz ŞİMŞEK

Öz

Günümüzde dış politikada yumuşak güç kullanımı, giderek yükselen bir olgu olarak ön plana çıkmaktadır. İlk olarak 80'li yıllarda Joseph Nye tarafından teorileştirilen yumuşak güç kavramı ise kültürel ögeleri içerisinde barındırmaktadır. Bahsi geçen kültürel ögeler içerisinde dil, toplumları birbirine yakınlaştıran ve bağlarını güçlendiren bir olgu olarak yükselmektedir. Bu çerçevede Türk dili, diğer ülkelerle daha yakın ilişkiler kurmak, Türkiye'nin uluslararası toplumdaki etki alanını genişletmek ve yabancıların Türkiye'ye olan ilgisini artırmak amacıyla Türk Dış Politikasında giderek daha etkin bir biçimde kullanılmaktadır.

Türk dilinin dünyadaki etkinliğinin artırılmasında temelde iki olgu önemli yer tutmaktadır: teşkilatlar ile konseyler ve yükseköğretim kurumları. Bahsi geçen teşkilatlardan en önde gelenleri Yunus Emre Enstitüsü, Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı (TÜRKSOY), Türk Dili Konuşan Ülkeler İş Birliği Konseyi (Türk Konseyi) ve Millî Eğitim Bakanlığı'dır (MEB). Yükseköğretim kurumları ise yabancı öğrencileri, öğrenci değişim ve burs uygulamaları başta olmak üzere çeşitli vesilelerle cezbetmekte ve böylece Türk dilinin ve kültürünün etki alanının genişlemesine önemli katkılar sağlamaktadır.

Çalışmamızda Türk dilinin çeşitli teşkilatlar, konseyler ve kurumlar aracılığıyla nasıl bir yumuşak güç unsuru olarak kullanıldığı irdelenecektir. İncelememiz iki aşamalı olarak gerçekleşecektir; ilk olarak Türk dilinin dünyadaki etkisinin artırılması amacıyla kurulan kuruluşlar incelenecek, ardından yükseköğretim kurumlarının faaliyetlerine değinilecektir.

*

KAYNAKÇA

Ankara Üniversitesi AB Eğitim Programları Koordinatörlüğü, "Erasmus+ Programı", http://www.erasmus.ankara.edu.tr/programlar/hayat boyu-ogrenme-programi/, (Erişim Tarihi: 26.03.2023)

BOUND, Kirsten, Briggs, Rachel, Holden, John & Jones, Samuel. *Cultural Diplomacy*, Demos, London, 2007.

CHAKRABORTY, Kishore. *Cultural Diplomacy Dictionary*, Center for Cultural Diplomacy Publications, California, 2013.

"Dünyanın dört yanından Türkiye'ye okumaya geldiler", *Hürriyet*, 3 Ocak 2021, https://www.hurriyet.com.tr/egitim/dunyanin-dort-yanindan-turkiyeye-okumaya-geldiler-41705083, (Erişim Tarihi: 26.03.2023)

"Erdoğan: Artık Türkçe Olimpiyatları bitti, o defter kapandı", *CNN Türk*, 11 Aralık 2018, https://www.cnnturk.com/turkiye/erdogan-artik-turkce-olimpiyatlari-bitti-o-defter-kapandi, (Erişim Tarihi: 26.03.2023)

European Commission, "Erasmus+ 2020 in numbers", https://ec.europa.eu/assets/eac/factsheets/factsheet-tr-2020_en.html, (Erişim Tarihi: 26.03.2023)

KARYMBAEVA, Zhamilia, "Türkiye'nin Büyük Öğrenci Projesi: Orta Asya Cumhuriyetleri", *Uluslararası Öğrenci Dernekleri Federasyonu Yayınları (UDEF)*, 2018, s.2-8.

KAYA, Metin. "Eğitim Diplomasisi: Kavramsal Bir Çerçeve", *Türkiye Eğitim Dergisi*, 2019 Cilt: 4, Sayı: 1, s.1-12.

MERT, Osman. "Türk Konseyi (Keneşi) Türk Üniversiteler Birliği ve Türk Üniversiteler Birliği I. Genel Kurulu", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [TAED]*, 2015, Cilt: 53, s.273-290.

NYE, Joseph S. Jr., "Public Diplomacy and Soft Power", *The Annals of the American Academy of Political and Social Science: Public Diplomacy in a Changing World*, 2008, Cilt: 616, s.94-109.

ÖZKAN, Abdullah, "Strategic practices of public diplomacy policies in educational field and Turkey's potential for cultural diplomacy", *Procedia Social and Behaviorial Sciences*, 2015, Cilt: 176, s.35-43.

PURTAŞ, Fırat. "Kültürel Diplomasi ve TÜRKSOY", MEKAM, 2020, http://mekam.org/mekam/kulturel-diplomasi-ve-turksoy, (Erişim Tarihi: 22.03.2023)

PURTAŞ, Fırat. "Türk Dış Politikasının Yükselen Değeri: Kültürel Diplomasi", *Akademik Bakış*, 2013, Cilt: 7, Sayı: 13, s.4-13.

ŞENGÜL, Mehmet ve Serpil, Harun. "Türkiye'de ve Dünyada Ortak ve Çift Diploma Programları: Güncel Durum ve Öneriler", *Yükseköğretim Dergisi*, 2018, Cilt: 8, Sayı: 1, s.78-89.

Türk Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi (TASAM), Eğitim Diplomasisi Çalıştayı, 2016.

Türk Dünyası Belediyeler Birliği Yayınları (TDBB), "Bağımsızlıklarının 25. yılında Türk Cumhuriyetleri", No.23, s.349.

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, "Türk Konseyi", https://www.mfa.gov.tr/turk-konseyi.tr.mfa, (Erişim Tarihi: 25.03.2023)

Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Türk Dili Konuşan Ülkeler İş Birliği Konseyi Arasında Türk Dili Konuşan Ülkeler Sekretaryasına Dair Ev Sahibi Ülke Anlaşması, https://www.turkkon. org/assets/pdf/temel_belgeler/Ev_Sahibi_Ulke_Anlasmasi1_20140417_194044.pdf, (Erişim Tarihi: 24.03.2023)

Türkiye Cumhuriyeti Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı, "Mevlâna Değişim Programı", https://mevlana.yok.gov.tr, (Erişim Tarihi: 26.03.2023)

Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı (TÜRKSOY), https://www.turksoy.org/tr/turksoy/about, (Erişim Tarihi: 21.03.2023)

Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı (TÜRKSOY), https://www.turksoy.org/haberler/2013-07-13-turk_dunyasi_kultur_baskenti, (Erişim Tarihi: 22.03.2023)

Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı (TÜRKSOY), https://www.turksoy.org/haberler/yunus_emre_oratoryosu___nun_ardindan-02-07-2013, (Erişim Tarihi: 23.03.2023)

US Department of State, 2005, *Report of the Advisory Committee on Cultural Diplomacy, "Cultural Diplomacy: The Linchpin of Public Diplomacy"*, https://2009-2017.state.gov/pdcommission/reports/54256.html , (Erişim Tarihi: 18.03.2023)

VURAL YILMAZ, Devrim. "Geleceğin Diplomatik İnşası: Kamu Diplomasisi Aracı Olarak Türk Yükseköğretimi", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2017, Cilt: 5, Sayı: 57, s.138-150.

VURAL YILMAZ, Devrim, "Türk Yükseköğretiminde Uluslararasılaşma: Tarihsel Perspektiften Bir Analiz", *Sosyal Bilimler Dergisi*, 2016, Cilt: 3, Sayı: 9, s.154-172.

YAĞMURLU, Aslı, "Kamu Diplomasisi Aracı Olarak Kültür Enstitüleri: Yunus Emre Kültür Enstitüsü", Çağatay Edgücan, Zeynel Karacagil & Şafak Bozgun (der.), *Current Debates on Social Sciences 2: Law, Political Sciences and Economy,* Bilgin Kültür Sanat Yayınları, 2019, s.12-23.

YAĞMURLU, Aslı. "Kültürel Diplomasi: Kuram ve Pratikteki Çerçevesi", *Selçuk İletişim,* 2019, Cilt: 12, Sayı:2, s. 1210- 1238, DOI: 10.18094/josc.596331

YALDIZ, Fırat. *Türk Dünyası Kültür Başkentleri*, Nobel Yayınları, Ankara, 2020.

Yunus Emre Bülteni, Eylül 2009, Cilt: 1, Sayı: 1, s.1, https://www.yee.org.tr/sites/default/files/yayin/eylul_2009.pdf, (Erişim Tarihi: 21.03.2023)

Yunus Emre Enstitüsü Faaliyet Raporu, 2020, s.9, https://www.yee.org.tr/sites/default/files/yayin/faaliyet_raporu_2021_28.06_kucuk.pdf, (Erişim Tarihi: 22.03.2023)

Yunus Emre Enstitüsü, https://www.yee.org.tr/tr/kurumsal/yunus-emre-enstitusu, (Erişim Tarihi: 22.03.2023)

TÜRKİYE DIŞ POLİTİKASINDA AVRASYA: KÜLTÜR VE İSTİKRAR DİPLOMASİSİ

■ Merve Suna ÖZEL ÖZCAN*

Öz

Türkiye'nin dış politikası geleneksel olarak, özellikle Avrasya bölgesi bağlamında bölgesel komşularına odaklanmıştır. Son yıllarda Türkiye, Avrasya ile ilişkilerini kültürel ve istikrar diplomasisi kombinasyonu ekseninde derinleştirmektedir. Burada özellikle kültürel diplomasi, Türkiye'nin Avrasya'daki dış politikasının önemli bir yönünü oluşturmaktadır. Özellikle ikili ilişkileri güçlendirme ve ortaklıklar inşa etme bağlamında Türkiye açısından kültürel inisiyatiflerin dış politikada uygulanması önemlidir. Türkiye'nin son yıllarda üstlendiği en önemli kültürel girişimlerden biri, çeşitli Avrasya ülkelerinde Türk kültür merkezlerinin kurulmasıdır. Türkiye, bölgedeki yumuşak gücünü desteklemek için kültürel diplomasiyi kullanmakla birlikte aynı zamanda bu ilişki sürecinin devamında da istikrar diplomasisi odaklıdır. Bu girişim, Türk dış politikasının Avrasya'ya yönelik bir başka önemli yönüdür. Buradaki fikir, bölgede istikrarı desteklemek ve Türkiye'nin çıkarlarını tehdit edebilecek güvenlik endişelerini gidermek için Türkiye'nin nüfuzunu ve kaynaklarını kullanmaktır. Ayrıca, Türkiye'nin Avrasya ile ilişkilerini derinleştirme çabalarına rağmen, karşı karşıya olduğu çeşitli zorluklar bulunmaktadır. En büyük zorluklardan biri de bölgede stratejik çıkarları olan diğer bölge ülkeleridir. Rusya ve Çin gibi diğer bölgesel güçler ilk aşamada rekabetin önemli bir halkasını oluşturmaktadır. Bu makale, Türk dış politikasında Avrasya'ya yönelik kültür ve istikrarın önemi ile birlikte bölgede var olan zorluk ve fırsatları incelemeye odaklıdır. Çalışmanın temel sınırlılığı ise özellikle Asya odağında kalınması ve bununla birlikte Dışişleri Bakanlığı web sayfasında yer alan bölge tanımlamaları

* Doç. Dr., Kırıkkale Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler, mervesuna@yahoo.com , ORCID: 0000-0001-9027-3990

odaklanması bu kapsamda da çalışmanın temel kavramı olan istikrar diplomasisini takip etmesini önemli hale getirmiştir. Türkiye, tarihi, kültürel ve coğrafi avantajlarını da kullanarak Avrasya coğrafyası içinde özellikle Batı dan ya d Avrupa'dan ziyade Asya teritoryal alanı ile ilişkilerinde bu diplomatik adımları takip etmektedir denebilir. Bu yaparken de bölge ile ekonomik bağlarını güçlendirmeyi, siyasi ve sosyal istikrarı teşvik etmeyi, enerji güvenliğini artırmayı amaçlarken aynı zamanda kendi projeleri ile de öne çıkmaktadır. Bu açıdan Türkiye'nin dış politikasında istikrar arayışı bölge içinde var olan donmuş ya da çözümlenmesi zor kaotik güvenlik sorunlarının da bir anlamda çözümlenebilmesi için bir açık kapı sunmaktadır.

Elbette tüm bu ortaklık ve iş birliği arayışının rekabet ve güvenlik sorunları ekseninde ele alınması önemlidir. Orta Asya coğrafyasında Afganistan'ın yarattığı güvenlik sorunu başta olmak üzere simetrik olduğu kadar asimetrik unsurların ve güvenlik sorunlarının da göz ardı edilmediği görülmektedir. Bu açıdan Türkiye dış politikasında istikrar diplomasinin en önemli unsuru olarak bölge içi dengeleri kontrol etme ve aynı zamanda II. Karabağ Savaşı'ında olduğu gibi ağırlığını ve etkisini ortaya koymaktadır. Türkiye'nin Avrasya ile angajmanı ve istikrar arayışı Avrasya bölgesinde karşılıklı ortaklıkları (yeni ya da eski) geliştirme, uyumu sağlama, var olan çatışmaları ya da olası çatışmaları çözme odaklı olarak ortak refahı teşvik ve sağlama hatta garanti etme noktasında okunmalıdır.

KAYNAKÇA

BERRIDGE, G. R., ve James, Alan, *A Dictionary of Diplomacy*, Palgrave Macmillan, 2003.

BUZAN, Barry, Wæver, Ole ve de Wilde, Jaap, *Security: A New Framework for Analysis,* Lynne Rienner Publishers, 1998.

HUCKER, Daniel, *Public Opinion and Twentieth-Century Diplomacy: Global Pespective*, Bloomsbury Publishing, 2020.

CARR, Edward, *Yirmi Yıl Krizi (1919-1939),* (3.baskı), çev. C. Cemgil, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları. 2010.

Federal Department of Foreign Affairs FDFA, "ABC of Diplomacy", Bern, 2008, https://www.eda.admin.ch/eda/en/fdfa/foreign-policy/diplomatie/abc-diplomatie.html (Erişim Tarihi : 17.04.2023)

HERWIG, Holger H., "Geopolitik: Haushofer, Hitler and Lebensraum", *Journal of Strategic Studies*, 1999, Cilt. 22:2-3, s.218-241, DOI: 10.1080/01402399908437762

İletişim Başkanlığı, *"Kamu Diplomasisi Nedir?"*, İletişim Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 2022, https://www.iletisim.gov.tr/images/uploads/dosyalar/Kamu_Diplomasisi_Nedir.pdf (Erişim Tarihi: 01.04.2023)

KENNEDY, Paul M., "Mahan versus Mackinder: Two Interpretations of British Sea Power" *Militaergeschichtliche Zeitschrift,* 1974, Cilt.16, Sayı. 2, s.39-66. https://doi.org/10.1524/mgzs.1974.16.2.39

KEOHANE, Robert O. ve Nye Jr., Joseph S., *Power & Interdependence*, Longman Classics in Political Science Series, Pearson, 2011.

KEOHANE, Robert O. ve Nye Jr., Joseph S., "Güç ve Karşılıklı Bağımlılığı Yeniden Ele Almak", çev. Hande Dizdaroğlu, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 12, Sayı 46, s. 79-104.

KUNDU, Nivedita Das., "Geopolitical and Economic Significance of Central Eurasia : Indian Perspective", *Indian Foreign Affairs Journal,* 2010, Cilt 5, Sayı 3, s.324–37. http://www.jstor.org/stable/45340855.

LOESEKRUG-PIETRI, André, "Why Europe can't afford to ignore China's New Silk Road", 16 Kasım 2015, https://www.weforum.org/agenda/2015/11/europe-china-new-silk-road/ (Erişim Tarihi: 01.02.2023)

MACKINDER, H. J., "The Geographical Pivot of History", *The Geographical Journal,* 1904, Cilt 23, Sayı 4, s.421–37. https://doi.org/10.2307/1775498.

NYE, J., *Soft Power the Means to Success in World Politics,* New York, Public Affairs, 2004.

NYE, J., "Why military power is no longer enough", *The Guardian*, 31 Mart 2002, https://www.theguardian.com/world/2002/mar/31/1 (Erişim Tarihi: 7.11. 2022)

ONUF, N. G., *World of Our Making: Rules and Rule in Social Theory and International Relations*, Routledge 2013.

ÖZDEMİR, Haluk, "Uluslararası İlişkilerde Güç: Çok Boyutlu Bir Değerlendirme", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 2008, Cilt 63(3), s.113-144.

ÖZEL ÖZCAN, M. S. ve Tutuş, L., "Nazi Almanyası'na Giden Süreci Yaratmak: Paris Barış Konferansı, Versailles Antlaşması ve Weimar Almanyası", *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi (AKAD),* 2022, Cilt 14, s.276-291.

RATZEL, Friedrich, "Studies in Political Areas. II. Intellectual, Political, and Economic Effects of Large Areas", *American Journal of Sociology,* 1898*,* Cilt 3, Sayı 4, s.449–63. http://www.jstor.org/stable/2761888

SAFRANCHUK, I. ve Makhmudov, R., "Connectivity and International Relations in Eurasia: Problems and Perspectives", *World Economy and International Relations*, 2021, Cilt 65, Sayı 10, s.24-32. https://doi.org/10.20542/0131-2227-2021-65-10-24-32

SARIKAYA, Yalçın, *"44 Gün Savaşı: Azerbaycan'ın Karabağ Zaferi (Rapor)"*, Türk Akademisi Siyasi, Sosyal, Stratejik Araştırmalar Vakfı, Ankara 2020, s.8-17.

SHENG, A., "OBOR and EuroAsia's New Great Game", *China Report*, 2017, Cilt 53, Sayı 2, s.232–252. https://doi.org/10.1177/0009445517696642

SULEYMANOV, Ruslan, "Trouble in Paradise? New Disputes Cloud Russia-Turkey Relations", 17 Temmuz 2023, https://carnegieendowment.org/politika/90215 (Erişim Tarihi : 17.07.2023)

Türkiye Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanlığı, "Orta Asya Ülkeleri ile İlişkiler", https://www.mfa.gov.tr/turkiye-orta-asya-ulkeleri-iliskileri. tr.mfa (Erişim Tarihi: 01.06.2023)

Türkiye Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanlığı, "Yeniden Asya Girişimi", https://www.mfa.gov.tr/yeniden-asya-girisimi.tr.mfa (Erişim Tarihi: 22.06.2023)

Türkiye Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanlığı, "Güney Kafkasya Ülkeleri ile İlişkiler", https://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin-guney-kafkasya-ulkeleriyle-iliskileri.tr.mfa (Erişim Tarihi: 22.06.2023)

Türkiye Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanlığı, "Orta Asya Ülkeleri ile İlişkiler", https://www.mfa.gov.tr/turkiye-orta-asya-ulkeleri-iliskileri.tr.mfa (Erişim Tarihi: 01.04.2023)

Türkiye Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanlığı, "Asya-Pasifik Ülkeleri ile İlişkiler", https://www.mfa.gov.tr/dogu-asya-ve-pasifik-ulkeleri-ile-iliskiler.tr.mfa (Erişim Tarihi: 01.04.2023)

Türkiye Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanlığı, "Güney Asya Ülkeleri ile İlişkiler", https://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin-guney-asya-ulkeleriyle-iliskileri.tr.mfa (Erişim Tarihi: 01.04.2023)

Türkiye Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanlığı, "Güney Kafkasya Ülkeleri ile İlişkiler", https://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin-guney-kafkasya-ulkeleriyle-iliskileri.tr.mfa (Erişim Tarihi: 01.06.2023)

WALLENFELDT, Jeff, "Eurasia", *Encyclopedia Britannica*, 29 Haziran 2023, https://www.britannica.com/place/Eurasia (Erişim Tarihi: 01.07.2023)

TÜRK DIŞ POLİTİKASINDA TAŞIYICI AKTÖR VE SAVAŞLARIN YERİ

■ Mehmet Turan ÇAĞLAR*

Öz

Savaşların ve silahlı çatışmaların artan maliyetleri, devletlerin dış politikadaki çıkarlarını korumaları için farklı araçların devreye sokulmasını gerekli kılmıştır. Ekonomik maliyetlerin ötesinde dünya genelindeki demokratikleşme dalgalarının da etkileriyle savaşların siyasi ve insani maliyetleri de artmıştır. Topluluklar, çatışmalarda hayatlarını kaybeden ve yaralanan askeri personel veya vatandaşları konusundaki hassasiyetlerini daha yüksek sesle dile getirebilirken siyasi iktidarlar ise olası başarısız askeri operasyonların yaratacağı iç siyasi maliyetler konusunda daha da hassaslaşmıştır. Bu yüzden devletler, dış politikada ulusal çıkarların korunması için askeri araçların kullanımının rasyonel olduğunu düşünse bile güç kullanımı konusunda daha temkinli olmaya başlamıştır.

Diğer taraftan savaşın değişen doğasıyla da ilişkili olarak 1990 sonrası gelişen askeri teknoloji, silahlı devlet dışı aktörlerin artan etkisi, askeri ve güvenlik işlerinin özelleşmesi gibi süreçler, devletlerin dış politika ve güvenlik politikalarında kullanabilecekleri araç sayılarını arttırmıştır. 1990 sonrası dönemde devletler arası savaşların yerini iç savaşlar veya devlet ötesi savaşlar almaya başlamış, 11 Eylül sonrası bu dönüşüm daha da hızlanmıştır. Çevre ve yarı-çevrede ortaya çıkan iç savaşlar ve 11 Eylül sonrası daha görünür olan küresel terörizm, silahlı devlet dışı aktörleri, uluslararası siyasetin önemli aktörleri haline getirmiştir. 'Askeri İşlerdeki Devrim' (*Revolution in Military Affairs*) ise teknolojik olarak gelişmiş ülkelere savaş alanında önemli avantajlar sağlamıştır. Yaşanan bu teknolojik dönüşümden zaman içerisinde orta büyüklükteki güçler de faydalanmaya başlamış ve çok sayıda ülke, askeri teknolojilerini dış

* Dr. Öğr. Üyesi, Altınbaş Üniversitesi İİSBF Uluslararası İlişkiler Bölümü, turan.caglar@altinbas.edu.tr

denetiminden kaçınabilmesi gibi çok sayıda risk, taşıyıcı savaşların riskleri olarak görülebilmektedir. Bu yüzden dış politikada devletlere savaşın maliyetlerini düşürmek için fırsat sağlayan taşıyıcı savaşlar, uluslararası düzen ve ulusal demokratik kurumlara tehdit oluşturabilmektedir.

KAYNAKÇA

"3 YPG/PKK Terrorists Killed in Turkish Drone Strike in Northern Syria", Daily Sabah, 24 Haziran 2020, https://www.dailysabah.com/politics/war-on-terror/3-ypgpkk-terrorists-killed-in-turkish-drone-strike-in-northern-syria (Erişim Tarihi 6 Haziran 2023).

"9 soruda SADAT: Dünya Raporluyor, Türkiye Denetlemiyor", Diken, 15 Ocak 2023, https://www.diken.com.tr/9-soruda-sadat-dunya-raporluyor-turkiye-denetlemiyor/ (Erişim Tarihi 7 Haziran 2023).

"Bahar Kalkanı Harekâtı", Türkiye Cumhuriyeti Millî Savunma Bakanlığı, https://www.msb.gov.tr/BaharKalkani (Erişim Tarihi 7 Haziran 2023).

"Bahar Kalkanı'nda Bir İlk; Sürü SİHA'lar Hedefleri Bombalıyor", *CNN Türk*, 3 Mart 2020, https://www.cnnturk.com/turkiye/bahar-kalkaninda-bir-ilk-suru-sihalar-hedefleri-bombaliyor (Erişim Tarihi 5 Haziran 2023).

BARABANOV, Ilya ve Ibrahim, Nader, "Wagner: Scale of Russian Mercenary Mission in Libya Exposed", *BBC*, 11 Ağustos 2021, https://www.bbc.com/news/world-africa-58009514 (Erişim Tarihi 5 Haziran 2023).

"Barış Pınarı Harekâtı: 4 Özgür Suriye Ordusu Savaşçısı Hayatını Kaybetti", *Euronews*, 11 Ekim 2019, https://tr.euronews.com/2019/10/11/baris-pinar-harekati-4-ozgur-suriye-ordusu-savascisi-hayatini-kaybetti, (Erişim Tarihi 7 Haziran 2023).

"Barış Pınarı Harekâtı", Türkiye Cumhuriyeti Millî Savunma Bakanlığı, https://www.msb.gov.tr/BarisPinariHarekati, (Erişim Tarihi 7 Haziran 2023).

BEAUMONT, Peter, "Iran Becoming Global Drone Producer on Back of Ukraine War, Says US", *The Guardian*, 14 Şubat 2023, https://www.theguardian.com/world/2023/feb/14/us-says-iran-becoming-a-drone-leader-as-russia-uses-its-craft-in-ukraine (Erişim Tarihi 5 Haziran 2023).

CUPOLO, Diego, "Turkish Parliament Approves Troop Deployment to Libya", *Al-Monitor*, 2 Ocak 2020, https://www.al-monitor.com/originals/2020/01/turkey-parliament-approve-troop-deployment-libya.html (Erişim Tarihi 5 Haziran 2023).

ÇELİKKAN, Erdinç, "SADAT'ın Kurucusu Cumhurbaşkanlığı Başdanışmanı Oldu", *Hürriyet*, 17 Ağustos 2016, https://www.hurriyet.com.tr/gundem/sadatin-kurucusu-cumhurbaskanligi-basdanismani-oldu-40197846, (Erişim Tarihi 7 Haziran 2023).

"Drone Warfare", Bureau of Investigative Journalism, https://www.thebureauinvestigates.com/projects/drone-war (Erişim Tarihi 3 Haziran 2023).

ERKMEN, Serhat Ahmet, "Turkey and Armed Opposition Groups in Syria: The Case of Operation Euphrates Shield", *Diplomasi Araştırmaları Dergisi*, 2022, Cilt: 4, Sayı: 2, s.39-52.

FAHIM, Kareem, "Turkey's Military Campaign Beyond its Borders is Powered by Homemade Armed Drones", *The Washington Post*, 29 Kasım 2020, https://www.washingtonpost.com/world/middle_east/turkey-drones-libya-nagorno-karabakh/2020/11/29/d8c98b96-29de-11eb-9c21-3cc501d0981f_story.html (Erişim Tarihi 6 Haziran 2023).

FALK, Thomas O., "Ukraine War: Why is Russia Encouraging Foreign Fighters to Join?", *Al Jazeera,* 23 Mart 2022, https://www.aljazeera.com/news/2022/3/23/russias-foreign-fighters (Erişim Tarihi 5 Haziran 2023).

"Fırat Kalkanı Harekâtı", Türkiye Cumhuriyeti Millî Savunma Bakanlığı, https://www.msb.gov.tr/FiratKalkani, (Erişim Tarihi 7 Haziran 2023).

"Fırat Kalkanı Harekatının 216 Günlük Bilançosu", *Milliyet,* 30 Mart 2017, https://www.milliyet.com.tr/gundem/firat-kalkani-harekatinin-216-gunluk-bilancosu-2423279, (Erişim Tarihi 7 Haziran 2023).

GORYANOV, Andrei ve Zatari, Amalia, "Wagner İsyanı Putin Rusya'sı için ne Anlama Geliyor?", *BBC Türkçe*, 26 Haziran 2023, https://www.bbc.com/turkce/articles/cd1zp0exv900 (Erişim Tarihi 27 Haziran 2023).

HOOK, Steven W. ve Spanier, John, *American Foreign Policy Since World War II*, (20. Baskı), California, Sage Publications, 2016.

"How are Kamikaze Drones Being Used by Russia and Ukraine?", *BBC*, 3 Ocak 2023, https://www.bbc.com/news/world-62225830 (Erişim Tarihi 5 Haziran 2023).

"How Wagner Came to Syria", *The Economist*, 2 Kasım 2017, https://www.economist.com/europe/2017/11/02/how-wagner-came-to-syria (Erişim Tarihi 5 Haziran 2023).

HUDSON, Leila, et al, "Drone Warfare: Blowback from the New American Way of War", *Middle East Policy*, 2011, Cilt: 18, Sayı: 3, s.122-132.

"İdlib'de Bahar Kalkanı Harekâtı", *Hürriyet,* 2 Mart 2020, https://www.hurriyet.com.tr/dunya/idlibde-bahar-kalkani-harekati-41458790, (Erişim Tarihi 7 Haziran 2023).

"İdlib'de 34 Asker Şehit Oldu, Tüm Rejim Unsurları Nokta Atışlarıyla Vuruluyor", *TRT Haber*, 28 Şubat 2020, Https://Www.Trthaber.Com/Haber/Gundem/İdlibde-34-Asker-Sehit-Oldu-Tum-Rejim-Unsurlari-Nokta-Atislariyla-Vuruluyor-463839.Html (Erişim Tarihi 5 Haziran 2023).

KINIK, Hülya ve Çelik, Sinem, "The Role of Turkish Drones in Azerbaijan's Increasing Military Effectiveness: An Assessment of the Second Nagorno-Karabakh War", *Insight Turke*y, 2021, Cilt: 23, Sayı: 4, s.169-192.

KOPARAN, Ömer ve Karacaoğlu, Mehmet Burak, "Afrin'in Terörden Kurtuluşunun 3. Yıl Dönümü", *Anadolu Ajansı*, 18 Mart 2021, https://www.aa.com.tr/tr/dunya/afrin-in-terorden-kurtulusunun-3-yil-donumu/2179988# (Erişim Tarihi 27 Haziran 2023).

KÖKER, İrem, "Zeytin Dalı Harekâtı Öncesi Afrin'den Türkiye'ye Kaç Saldırı Düzenlendi?", *BBC Türkçe*, 21 Mart 2018, https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-43469338 (Erişim Tarihi 7 Haziran 2023).

KRIEG, Andreas, "Externalizing the Burden of War: the Obama Doctrine and US Foreign Policy in the Middle East", *International Affairs*, 2016, Cilt: 92, Sayı: 1, s. 97-113.

MARTINS, Bruno Oliveira, et al, "Turkish Drones as a Foreign Policy Tool", *PRIO Middle East Center*, 2023, Sayı: 1, s.1-4.

MOZUR, Paul, et al, "As War in Ukraine Grinds On, China Helps Refill Russian Drone Supplies", *New York Times*, 21 Mart 2023, https://www.nytimes.com/2023/03/21/business/russia-china-drones-ukraine-war.html (Erişim Tarihi 5 Haziran 2023).

NEWTON, Richard D., "The Seeds of Surrogate Warfare", Richard D. Newton et al. (der.), *Contemporary Security Challenges: Irregular Warfare and Indirect Approaches*, The JSOU Press, 2009.

"ÖSO'dan Afrin'de Yağma Suçu İşleyenlere Yaptırım", *Anadolu Ajansı*, 20 Mart 2018, https://www.aa.com.tr/tr/dunya/osodan-afrinde-yagma-sucu-isleyenlere-yaptirim/1093352, (Erişim Tarihi 7 Haziran 2023).

"Participating States and International Organisations", Montreux Document Forum, https://www.montreuxdocument.org/about/participants.html, (Erişim Tarihi 7 Haziran 2023).

PELTIER, Isaac J., "Surrogate Warfare: The Role of US Army Special Forces", Army Command and General Staff Coll Fort Leavenworth KS School of Advanced Military Studies, 2005.

PETERS, Heidi M. et al, "Department of Defense Contractor and Troop Levels in Iraq and Afghanistan: 2007-2017", Congressional Research Service, Washington, 28 Nisan 2017.

"SADAT Başkanı Açıkladı... Erdoğan, Adnan Tanrıverdi'yi Neden Başdanışmanı Yaptı?", *Independent Türkçe*, 19 Mayıs 2022, https://www.indyturk.com/node/511401/haber/sadat-ba%C5%9Fkan%C4%B1-a%C3%A7%C4%B1klad%C4%B1-erdo%C4%9Fan-adnan-tanr%C4%B1verdiyi-neden-ba%C5%9Fdan%C4%B1%C5%9Fman%C4%B1-yapt%C4%B1 (Erişim Tarihi 7 Haziran 2023).

"SADAT Nedir, Neden Kuruldu ve Hakkındaki İddialar Neler?", *Euronews,* 15 Ocak 2023, https://tr.euronews.com/2021/06/18/sadat-nedir-neden-kuruldu-ve-faaliyetleri-neler, (Erişim Tarihi 7 Haziran 2023).

"Sadat Savunma", Sadat Uluslararası Savunma Danışmanlık İnşaat Sanayi ve Ticaret A.Ş. https://www.sadat.com.tr/tr/ (Erişim Tarihi 7 Haziran 2023).

SALİH, Zeinab Mohammed ve Burke, Jason, "Wagner Mercenaries Sustain Losses in Fight for Central African Republic Gold", *The Guardian*, 2 Şubat 2023, https://www.theguardian.com/world/2023/feb/02/wagner-mercenaries-sustain-losses-in-fight-for-central-african-republic-gold (Erişim Tarihi 5 Haziran 2023).

SCAHILL, Jeremy, *Blackwater: The Rise of the World's Most Powerful Mercenary Army,* New York, Nations Book, 2008.

SMITH, Kelly H. "Surrogate Warfare for the 21st Century", Richard D. Newton et al. (der.), *Contemporary Security Challenges: Irregular Warfare and Indirect Approaches*, The JSOU Press, 2009.

"Special Forces Operations", Department of the Army, Haziran 2011.

"Syrian Opposition to Co-ordinate with Free Syrian Army", *BBC*, 1 Aralık 2011, http://www.bbc.com/news/world-europe-15984682 (Erişim Tarihi 6 Haziran 2023).

"Three Killed in Turkish Drone Strike against YBS Fighters in Iraq", *Reuters*, 27 Şubat 2023, https://www.reuters.com/world/middle-east/three-killed-turkish-drone-strike-against-ybs-fighters-iraq-2023-02-27/ (Erişim Tarihi 6 Haziran 2023).

"Ukrayna'nın Başkenti Kiev'e Kamikaze Drone'larla Saldırı", *NTV*, 17 Ekim 2022, https://www.ntv.com.tr/ukrayna-savasi/ukraynanin-baskenti-kieve-kamikaze-dronelarla-saldiri,BA8Z7fVMyE61O0M85MUnvg# (Erişim Tarihi 4 Haziran 2023).

"US and Turkey to Train and Equip Syrian Rebels", *Al Jazeera*, 20 Şubat 2014, https://www.aljazeera.com/news/2015/2/20/us-and-turkey-to-train-and-equip-syrian-rebels (Erişim Tarihi 3 Haziran 2023).

"US and Turkey to Train and Equip Syrian Rebels", *Al Jazeera*, 20 Şubat 2015, https://www.aljazeera.com/news/2015/2/20/us-and-turkey-to-train-and-equip-syrian-rebels (Erişim Tarihi 6 Haziran 2023).

VOROBYOV, Niko, "Ukraine Crisis: Who are the Russia-Backed Separatists?", *Al Jazeera*, 4 Şubat 2022, https://www.aljazeera.com/news/2022/2/4/ukraine-crisis-who-are-the-russia-backed-separatists (Erişim Tarihi 5 Haziran 2023).

"What is Russia's Wagner Group of Mercenaries in Ukraine?", *BBC*, 23 Ocak 2023, https://www.bbc.com/news/world-60947877 (Erişim Tarihi 5 Haziran 2023).

WEISS, Michael ve Hassan, Hassan, *IŞİD: Terör Ordusunun İç Yüzü*, İstanbul, Kırmızı Yayınları, 2016.

"Zeytin Dalı Harekâtı", Türkiye Cumhuriyeti Millî Savunma Bakanlığı, https://www.msb.gov.tr/ZeytinDaliHarekati, (Erişim Tarihi 7 Haziran 2023).

TÜRKİYE-ÇİN İLİŞKİLERİNİN POLİTİK SOSYOLOJİSİ VE ELEŞTİREL ANALİZİ: Güvenlikleştirme-Güvenliksizleştirme-Güvensizleştirme

■ Fikret BİRDİŞLİ*

Öz

Türkiye-Çin Halk Cumhuriyeti ilişkileri politik sosyoloji kapsamında çözümlenmeyi gerektiren bir tarihsel derinliğe sahiptir. Günümüzde mekânsal uzaklık ve tarihsel önyargılar, her iki ülke için de ikili ilişkilerde karmaşık ve olumsuz geri dönüşlere neden olmaktadır. Ancak Türkiye'nin bölgeselliğine bağlı reelpolitik gereklilikler ve Çin'in küresel vizyonu her iki ülkeyi de daha rasyonel ilişkiler kurmaya itiyor.

Bu makale, Türkiye ve Çin arasındaki ikili ilişkinin siyasi sosyolojik bir yaklaşımla analiz edilmesi gerektiği hipotezine dayanmaktadır. Çünkü her iki ülkenin sorunlu alanları, rasyonel meydan okumalar ve maddi güçlerden çok tarihsel eğilimler ve önyargılardan besleniyor. Bu nedenle her iki ülkenin sorunlarının Kopenhag Okulu'nun "güvenlikleştirme teorisi" yerine Paris okulunun "güvensizleştirme" teorisi ile ele alınması gerektiği de iddia edilmiştir.

Araştırmadan çıkan sonuca göre Türkiye Çin ile olan ilişkilerinde çıkarlarını en üst düzeye çıkartabilmek için idealpolitik yerine reelpolitik temellere dayanan kapsamlı bir vizyon ve doktrin geliştirmeli ve Batı'ya karşı Çin'i ikame etmeyi amaçlayan bir yaklaşım sergilemekten de kaçınmalıdır. Çünkü Türkiye'nin Çin'e karşı avantajı, NATO üyesi olması ve Ortadoğu ülkeleriyle kimliksel ilişkilere sahip olmasıdır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye-Çin İlişkileri, Güvenlikleştirme, Güvensizleştirme, Politik sosyoloji, Paris ekolü, Kopenhag ekolü.

* Prof. Dr., İnönü Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, ORCID ID: 0000-0003-3832-7749, fikret.birdisli@inonu.edu.tr

kat Çin'in İran ve Suudi Arabistan'la olan ilişkileri Türkiye'yi bölgesel bir aktör olarak zayıflatacak niteliktedir. Türkiye'nin bu durumu dengeleyebilmesi ise ancak Batı ile olan ilişkileri ve özellikle NATO ülkesi olmasının sağladığı avantajlar ile mümkündür. Bu nedenle Türkiye Çin ile ilişkilerini stratejik bir düzlemde ele alacaksa Batı ile olan ilişkilerini zayıflatmamalı tersine güçlendirmelidir.

KAYNAKÇA

BİRDİŞLİ, Fikret. *Teori ve Pratikte Uluslararası Güvenlik,* 5. Baskı, İstanbul: Fidan Yayıncılık, 2022.

———. *Uluslararası Politikayı Doğru Anlamak*. Ankara: Seçkin Yayınları, 2022.

BUZAN, Barry, Waever, Ole, de Wilde, Jaab, *Security, A New Framework for Analysis,* London: Lynee Reinner Pub., 1998.

BUZAN, Barry ve Hansen, Lene, *The Evolution of International Security Studies,* Cambridge: Cambridge University Press, 2009.

CHELLANEY, Brahma. "China's Debt-Trap Diplomacy", Project Syndicate, 2017. https://www.project-syndicate.org/commentary/ china-one-belt-one-road-loans-debt-by-brahma-chellaney-2017-01.

"Çin'in Satın Aldığı Dev Şirketler", Dünya, 2023. https://www.dunya.com/foto-galeri/gundem/cin039in-satin-aldigi-dev-sirketler-galeri-43638?p=2.

ÇOLAKOĞLU, Selçuk, "Turkey's Eyes Space Cooperation with China", *Turkish Daily News*, 2006.

EKREM, Erkin, "Türkiye-Çin İlişkilerinin 40 Yılı (1971-2011)," 2011. http://sde.org.tr/ tr/newsdetail/turkiye-cin-iliskilerinin-40-yili-1971-2011-raporu/2902.

FLOYD, Rita, "When Foucault Met Security Studies: A Critique of the 'Paris School' of Security Studies", Ireland: University of Cork, 2006. https://www.academia.edu/11683813/When_Foucault_met_security_studies_A_critique_of_the_Paris_school_of_security_studies.

HANAUER, Larry ve Morris, Lyle, "China in Africa", Rand Corporation, 2014. https://www.rand.org/pubs/research_briefs/RB9760.html.

J.S. Lantis, "Strategic Culture and National Security Policy", *International Studies Review,* Cilt: 4, Sayı: 3, s.87–113.

JANOSKI, Thomas, "Political Sociology in the New Millenium", Thomas Janoski, R.Robert Alford, Alexanders Hicks & Mifred A. Schwartz (der.), *The Handbook of Political Sociology* Cambridge: Cambridge University Press, 2005.

LATHUILLIÈRE, Michael J et al., "Environmental Footprints Show China AndEurope's Evolving Resource Appropriationfor Soybean Production in Mato Grosso,Brazil." *Environmental Research Letters,* 2014, Cilt: 9, Sayı: 7, s. 1–12.

Sadi Yang Chao Chun, "Türkiye ve Çin Arasındaki Kültür Mübadelesinin Tarihî Geçmişi", *Erdem 5,* 1989, Sayı: 15, s. 749–72. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/692715.

TATLOW, Didi Kirsten, "China's Cosmological Communism: A Chalenge to Liberal Democracies", Merics China Monitor, 2018. https://merics.org/en.

WEIMIN, Huang, "Historical Investigation and Analysis of Sino-Turkish Relations", *West Asia and Africa*, 2003, Sayı: 5.

XIAN, Xiao, "Building a New Strategic Cooperative Relationship between China and Turkey", *West Asia and Africa*, 2011, Sayı: 9.

Yang SHENG-MING, "T'u-Chüeh Ve T'ıeh-Le Kavım Adları Üzerine", çev. Eyüp Sarıtaş, Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi 1, 1996, s. 241–243.

AB-TÜRKİYE İLİŞKİLERİNDE YENİ PERSPEKTİFLER: PESCO VE SAVUNMA SANAYİNDE İŞBİRLİĞİ

■ Sinem ÜNALDILAR*

Öz

Türkiye Avrupa Birliği (AB) ilişkileri son dönemde tıkanmış, ilişkilerde pozitif gündem yaratılması çabalarına rağmen başarılı bir sonuca ulaşmak mümkün olmamıştır. Bununla birlikte Avrupa Birliği stratejik özerklik çabalarının önemli bir aracı olan ve 2017 yılında yeniden hayata geçirilen PESCO (*Permanent Structured Cooperation*, Daimî Yapılandırılmış İşbirliği) projelerine daha fazla önem vermeye başlarken Türkiye de son yıllarda savunma sanayinde önemli atılımlar gerçekleştirmiştir. Türkiye-AB ilişkileri pek çok sorunla sınansa da PESCO projelerine dahil olmak taraflar arasında iş birliği için yeni bir açılım yaratabilir. Türkiye'nin geliştirdiği kapasite, savunma sanayinde yaptığı atılımlar ve geçmiş projelerden kaynaklanan tecrübeleri Norveç, Kanada ve İngiltere gibi projelere katılan diğer üçüncü ülkeler gibi başarılı olabileceğine işaret etmektedir. Bununla birlikte başta siyasi engeller ve Yunanistan ile yaşanan çifte veto sorunu gibi problemler gelecek iş birliklerinin önündeki en önemli engelleri oluşturmaktadır. Bu bağlamda çalışmada Türkiye'nin üçüncü ülke olarak AB savunma sanayine sağlayabileceği faydalar üzerinde durularak PESCO çerçevesinde Türkiye AB ilişkilerinde pozitif bir ilerleme elde edilip edilemeyeceği değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Savunma Sanayi, PESCO, Türkiye, Avrupa Birliği, Stratejik Otonomi

* Ege Doçent Doktor, Ege Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, sinem.unaldilar@ege.edu.tr

KAYNAKÇA

"A Big Defence Budget Shows Germany Has Woken Up", *The Economist*, 19 Mart 2022, https://www.economist.com/leaders/a-big-defence-budget-shows-germany-has-woken-up/21808225?utm_medium=cpc.adword.pd&utm_source=google&ppccampaignID=18151738051&ppcadID=&utm_campaign=a.22brand_pmax&utm_content=conversion.direct-response.anonymous&gclid=Cj0KCQjwtO-kBhDIARIsAL6LordC-DxGZaOrttyUNzt95_v96p-d5rvjHzu6W3DgohbSOBLwI3zO2SoaAju3EALw_wcB&gclsrc=aw.ds (Erişim Tarihi 1 Temmuz 2023).

BISCOP, Sven, "The Future of the Transatlantic Alliance: Not Without the European Union", *Strategic Studies Quarterly*, Fall 2020, s.81-94.

BLAVOUKOS, Sypros, Polıtıs-Lamprou Panos ve Dellatolas, Thanos, *Mapping EU Defence Collaboration One year on from the Versailles Declaration Policy Paper,* Hellenic Foundation for European Foreign Policy, April 2023, s.16-17.

CEBECİ, Münevver, "NATO, AB ve Türkiye: OGSP Açmazı", *Marmara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 2012, Cilt 20, Sayı:2, s.95-120.

CÓZAR- MURILLO, Beatriz, *Bring back the spirit of PESCO*, Egmont Policy Brief 308, June 2023.

CÓZAR-MURILLO, Beatriz, "PESCO as a Game-Changer for Differentiated Integration in CSDP After Brexit", *European Papers*, 2022, Cilt: 7, Sayı: 3, s.1303-1324.

ÇALKAYA, Mustafa, "Savunma ve havacılık sektörü ciro ve AR-GE yatırımında atağa geçti", *AA*, 27 Nisan 2023, https://www.aa.com.tr/tr/savunma-sanayisi/savunma-ve-havacilik-sektoru-ciro-ve-ar-ge-yatiriminda-ataga-gecti/2881931 (Erişim Tarihi 29 Haziran 2023).

DÜZGİT, Senem Aydın ve Marrone, Alessandro, "PESCO and Security Cooperation Between the EU and Turkey", Istanbul Policy Center (IPC) and Sabancı University, Istituto Affari Internazionali (IAI), *Global Turkey in Europe Working Paper: 19*, September 2018, s.3.

ERHAN, Çağrı, Baştürk, Süleyman, Atilla Doğu Çağdaş, Ata, Oğuz ve Ağma, Onur "Uluslararası İlişkiler Bağlamında Millî Teknoloji Hamlesi", *TUBA*, s.153-172.

European Commission, "European Peace Facility", https://fpi.ec.europa.eu/what-we-do/european-peace-facility_en (Erişim Tarihi 29 Haziran 2023).

"France to boost military budget to €413 billion over next seven years", RFI, https://www.rfi.fr/en/france/20230404-france-to-boost-military-budget-to-%E2%82%AC413-billion-over-next-seven-years (Erişim Tarihi 1 Haziran 2023).

HELNARSKA, Karolina Julia, "Strategic Autonomy of the European Union in the Politics of France Before and After Russian Aggression in Ukraine", *Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej*, 2022, Cilt: 20, s. 28.

KAYA, Emre Kürşat "European Defence Ecosystems Third Countries Participation and the Special Case of Turkey", *EDAM*, *Foreign Policy & Security*, 2019/9, s.2.

KÜÇÜKOĞLU, Mahmut, "Türk Savunma Sanayisindeki Gelişmelerin Ekonomiye Etkileri: 2000-2023", *Sakarya İktisat Dergisi*, 2023, Cilt 12, Sayı.1, s.15-41.

MILLS, Claire, *EU Permanent Structured Cooperation (PESCO): A Future Role for UK Defence?*, Research Briefing Number 9058, House of Commons Library, 21 November 2022, chrome extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://researchbriefings.files.parliament.uk/documents/CBP-9058/CBP-9058.pdf. (Erişim Tarihi 25 Haziran 2023).

NARİN, Senem, "AB'nin Ortak Güvenlik ve Savunma Politikasında Bütünleşmesine Yönelik Farklı Yaklaşımlar ve PESCO Kapsamında Türkiye-AB İlişkileri", *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2022, Cilt: 24, Özel Sayı, Sayfa: 1-41.

OVALI, Ali Şevket, "PESCO", http://www.secopedia.org/pesco/ , (Erişim Tarihi 25 Mayıs 2023).

PARAVICINI, G., "Angela Merkel: Europe Must Take 'Our Fate' into Own Hands", 28 Mayıs 2017, www.politico.eu/article/angela-merkel-europe-cdu-must-take-its-fate-into-its-own-hands-elections-2017/ , (Erişim Tarihi 12 Eylül 2019)

PESCO, "About PESCO", https://pesco.europa.eu/ (Erişim Tarihi 9 Haziran 2021).

SSB (Savunma Sanayii Bakanlığı), 2022, https://www.ssb.gov.tr/WebSite/contentlist.aspx?PageID=48&LangID=1 (Erişim Tarihi 1 Temmuz 2023).

GÖÇ KRİZİ ÜZERİNDEN TÜRKİYE-AVRUPA BİRLİĞİ İLİŞKİLERİ

■ Ayşegül ÜN*

Öz

Bu çalışmanın temel konusu, Avrupa Birliği (AB) ve Türkiye İlişkilerinin son zamanlarda artan göç krizinden nasıl etkilendiğini ve bu etki alanının Türk dış politikasına nasıl yön verdiğini anlamayı hedeflemektedir. Türk dış politikası bu alanda, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan itibaren batılılaşma vizyonu ve son dilimde komşu ülkelerle iyi ilişkilerin daimiyeti üzerinden şekillenmiştir. Türkiye'nin AB'ye, Ankara Anlaşması ile kurulan Gümrük Birliğinin son aşaması olan tam üyelik hedefi ve vize muafiyeti gibi konular, göç krizi üzerinden tekrar gündeme gelmiş fakat nihai bir sonuca ulaşamamıştır.

Göç politikaları, uluslararası hukukun şekillendirdiği üzere Türkiye-AB İlişkileri arasında 2014'te yürürlüğe giren Geri Kabul Anlaşması ile (*Readmission Agreement*) çerçevelenmiştir. AB Geri Kabul Anlaşmaları, AB göç politikalarının önemli bir aracı olup, yasadışı göçle mücadelenin en önde gelen savunma mekanizmalarından biridir. Fakat AB'nin 17 diğer ülkeyle de imzaladığı her Geri Kabul Anlaşması, bu ülkelerin çoğuna vize muafiyeti hakkı tanımış veya hedeflemiş, Türkiye ile de aynı vaatle imzalanmıştır. Altını çizmek gerekir ki, Suriye İç Savaşı sonrası göç akımlarındaki önlenemez artış Türkiye'yi en çok uluslararası göç alan ülkelerden birisi konumuna sokmuştur. Öyle ki, sadece Türk dış politikası bu konudan etkilenmemiş, durum tehdit olarak algılanarak iç ve güvenlik politikalarına da intikal etmiştir. Devamında, 'dost-düşman' komşu ülke Yunanistan ile ilişkileri etkilemiş, Ege Krizine bir göç ve İnsan Hakları Hukuku problemi de eklemiştir.

* Doktora Öğrencisi, Altınbaş Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, 213715231@ogr.altinbas.edu.tr

Koşulların değişmesine kendi yükümlülüklerine sadık kalmayıp yol açan taraf bu ilkeyi ileri süremez. [28]

Sonuç olarak, göç krizi ve paralelinde AB-Türkiye Geri Kabul Anlaşması'nın imzalanması, iki tarafın da eşit sorumluluk ve yük paylaşımı önceliğinden ziyade çıkarlarını gözetmesiyle, alınan kararlarla, sarfedilen çabalarla gerek vaat edilenler gerekse edilmeyenlerle, Türkiye-AB İlişkilerinde yeni bir dönem açamamıştır. Beklentiler açısından mevcut olan asimetriklik kavramı, ikili ilişkilerde daha da ön plana çıkar hale gelmiştir. Özünde altını çizmek gerekir ki, düzensiz göçle mücadele amacıyla atılan adımlarda, göç krizi üzerinden AB'nin tutumu Türkiye-AB ilişkilerini asıl zedeleyen olmuştur.

KAYNAKÇA

18 Mart 2016 Tarihli Türkiye - AB Zirvesi Bildirisi, https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/18_mart_2016_turkiye_ab_zirvesi_bildirisi_.pdf (Erişim tarihi 14 Haziran 2023)

"AB ile Yürütülen Vize Serbestisi Diyaloğu", T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı, 14 Haziran 2022, https://www.ab.gov.tr/ab-ile-yurutulen-vize-serbestisi-diyalogu_51819.html (Erişim Tarihi: 14 Haziran 2023)

Ankara Anlaşması (Türkiye ile Avrupa Ekonomik Topluluğu Arasında bir Ortaklık Yaratan Anlaşma), 12 Eylül 1963, https://www.mfa.gov.tr/turkiye-ile-avrupa-ekonomik-toplulugu-arasinda-bir-ortaklik-yaratan-anlasma-_ankara-anlasmasi_-12-eylul-1963-.tr.mfa (Erişim tarihi 13 Haziran 2023)

Katma Protokol, 13 Kasım 1970, https://www.ab.gov.tr/files/ardb/katma_protokol.pdf (Erişim tarihi 13 Haziran 2023)

Avrupa Birliği Temel Haklar Bildirgesi (Charter of Fundamental Rights of the European Union), 18 Aralık 2000, https://www.europarl.europa.eu/charter/pdf/text_en.pdf (Erişim tarihi 14 Haziran 2023)

28 *Article 62, Vienna Convention on the Law Of Treaties (with annex)* (Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi), 23 Mayıs 1969, https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%201155/volume-1155-I-18232-English.pdf (Erişim Tarihi 14 Haziran 2023)

DAVUTOĞLU, Ahmet, "Zero Problems in a New Era", Foreign Policy Magazine (USA), 21 Mart 2013, https://www.mfa.gov.tr/article-by-h_e_-mr_-ahmet-davutoglu_-minister-of-foreign-affairs-of-the-republic-of-turkey-published-in-foreign-policy-magazin-2.en.mfa (Erişim Tarihi 14 Haziran 2023)

"First Meeting of the EU-Turkey Visa Liberalization Dialogue Agreed Minutes", 16 Aralık 2013, https://www.ab.gov.tr/files/sib/19_agreed_minutes_ve_annotated_roadmap.pdf (Erişim Tarihi: 14 Haziran 2023)

GÖÇMEN, İlke, "Avrupa Birliği'nde Yargısal Koruma 6. Ders: Doğrudan Etki İlkesi", Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Avrupa Birliği Hukuku Anabilim Dalı Jean Monnetchair, 30 Ekim 2019, http://litreur.ankara.edu.tr/wp-content/uploads/sites/935/2019/11/Dogrudan-Etki-Ilkesi-30-10-2019.pdf (Erişim Tarihi: 13 Haziran 2023)

GÖÇMEN, İlke, "Türkiye ile Avrupa Birliği Arasındaki Geri Kabul Anlaşmasının Hukuki Yönden Analizi", *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi* Cilt:13, No:2, 2014, s.21-86; s.22.

GÖÇMEN, İlke ve Tezcan, Narin, "Avrupa Birliği'ndeki Türk Vatandaşları ve Aile Birleşimi", *Ankara Barosu Dergisi 2014/4*, s. 611.

İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, 10 Aralık 1948, https://www.hsk.gov.tr/Eklentiler/Dosyalar/9a3bfe74-cdc4-4ae4-b876-8cb1d7eeae05.pdf

Mehmet Sosyal/İbrahim Savatlı/Cengiz Salkım Kararı (C-228/06, 19 Şubat 2009); Cahit Yılmaz Hakkında Hollanda Danıştay Kararı (14 Mart 2012)

Meryem Demirel Kararı (C-12/86, 30 Eylül 1986)

Mültecilerin Hukuki Durumuna Dair Sözleşme (Convention Relating to the Status of Refugees), 14 Aralık 1950, https://www.un.org/en/genocideprevention/documents/atrocity-crimes/Doc.23_convention%20refugees.pdf (Erişim Tarihi 14 Haziran 2023)

"Şartlı Mülteci", T.C. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Başkanlığı, https://www.goc.gov.tr/sartli-multeci (Erişim Tarihi 14 Haziran 2023)

Türkiye Cumhuriyeti ile Avrupa Birliği Arasında İzinsiz İkamet Eden Kişilerin Geri Kabulüne İlişkin Anlaşma, 16 Aralık 2013, https://www.ab.gov.tr/files/sib/18_resmi_gazete___geri_kabul.pdf (Erişim Tarihi: 14 Haziran 2023)

Türkiye-AB İlişkilerinin Tarihçesi, T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı ,10 Mart 2023, https://www.ab.gov.tr/p.php?e=111

(Erişim tarihi 13 Haziran 2023)

Türkiye-AB İlişkileri Kronolojisi, T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı, 27 Şubat 2023, https://www.ab.gov.tr/turkiye-ab-iliskileri-kronolojisi_112.html (Erişim Tarihi 14 Haziran 2023)

Türkiye'nin Girişimci ve İnsani Dış Politikası, T.C. Dışişleri Bakanlığı, https://www.mfa.gov.tr/dis-politika-genel.tr.mfa (Erişim Tarihi 14 Haziran 2023)

"Türkiye, AB Üyesi Devletlere ve Avrupa Komisyonu'na Türk Vatandaşlarının Vizesiz Seyahat Edebilmeleri için Harekete Geçme Çağrısında Bulunuyor", T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı, 29 Mart 2012, https://www.ab.gov.tr/47470.html (Erişim tarihi: 13 Haziran 2023)

Van Gend en Loos v. Nederlandse Administratie der Belastingen Kararı, (C-26/62, 5 Şubat 1963)

"Vatandaşlarımızın Schengen Alanına Vizesiz Seyahati, Geri Kabul Anlaşması ve Göç Eylem Planı", T.C. Dışişleri Bakanlığı, https://www.mfa.gov.tr/soru-cevap.tr.mfa#:~:text=Geri%20Kabul%20Anla%C5%9Fmas%C4%B1%20yasad%C4%B1%C5%9F%C4%B1%20g%C3%B6%C3%A7menlere,Geri%20Kabul%20Anla%C5%9Fmas%C4% B1n%C4%B1n%20kapsam%C4%B1%20d%C4%B1%C5%9F%C4%B1ndad%C4%B1r. (Erişim Tarihi: 14 Haziran 2023)

Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi (Vienna Convention on the Law Of Treaties (with annex)), 23 Mayıs 1969, https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%201155/volume-1155-I-18232-English.pdf (Erişim Tarihi 14 Haziran 2023)

GÖÇ OLGUSU ÖZELİNDE SOĞUK SAVAŞ DÖNEMİ TÜRKİYE-BULGARİSTAN İLİŞKİLERİ

■ Hakan KÜÇÜK*

Öz

Göç, insanlık tarihi kadar eski olan ve uluslararası ilişkiler literatürü açısından da önemli bir kavramdır. Geçmişten günümüze değin bakıldığında bazı büyük göç dalgalarının hem insanlık tarihi hem de literatür açısından kırılma noktası oluşturduğu görülmektedir. Göçün etki ettiği pek çok alandan biri de şüphesiz ki devletler arasındaki ilişkilerdir. Zira göç dalgaları, yoğun bir şekilde insani akış demektir. Bu da göç alan ve göç veren ülkeler için başta demografi ve ekonomi olmak üzere pek çok alanda değişim ve dönüşüm anlamına gelmektedir. Elbette bu değişim ve dönüşümler de ikili ilişkileri olumlu ya da olumsuz biçimde etkileme kapasitesine sahiptir.

Türkiye ve Bulgaristan yüzyıllardır birbirleriyle ilişki içinde olan iki komşu devlettir. Türk Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın başlaması ile gayrı resmi, Türkiye Cumhuriyeti'nin resmen kurulduğu 1923 yılından itibaren ise resmi olarak sıcak ilişkiler içinde olan bu iki devlet, İkinci Dünya Savaşı'nın bitimi ile birlikte ortaya çıkan Soğuk Savaş dönemi boyunca karşıt kamplarda bulunmuşlardır ve bu sebeple ikili ilişkiler kısıtlı biçimde devam etmiştir. Bahsi geçen bu kısıtlılık kapsamında ilişkiler, Bulgaristan'dan Türkiye'ye doğru gerçekleşen göç dalgaları bağlamında cereyan etmiştir. Bünyesinde büyük bir Türk azınlık barındıran Bulgaristan, homojen bir ülke yaratabilmek adına diğer azınlık grupları ile beraber Türkleri de baskılamaya yönelik politikalar izlemiştir. Bu politikalar da üç büyük göç dalgasını beraberinde getirmiştir. Bu dalgalar,

* Doktora Öğrencisi, Karadeniz Teknik Üniversitesi SBE Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, hakank488@gmail.com, ORCID: 0000-0003-1950-3348.

sebeple Türkiye ile Bulgaristan arasındaki ikili ilişkilerin yakın zamanda bozulmasını beklemek hayalcilik olacaktır. 1980'li yıllardaki Bulgaristan'ın bir benzeri tarih sahnesinde görülmedikçe iki devlet arasındaki ilişkiler pozitif biçimde belirli seviyede seyretmeye devam edecektir.

KAYNAKÇA

AKINCI, Buket et al., "Uyum Süreci Üzerine Bir Değerlendirme: Göç ve Toplumsal Kabul", *Göç Araştırmaları Dergisi*, 2015, Cilt: 1, Sayı: 2, s.58-83.

AKMAN, Halil, *Paylaşılamayan Balkanlar*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2006.

ARMAOĞLU, Fahir, *19.Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2017.

ATABAY, Mithat, "Çingene Sorunu ve 1950-1951 Yıllarında Bulgaristan'dan Çanakkale'ye Göçler", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, 2012, Sayı: 13, s.59-72.

ATASOY, Emin, *Bizden Olan Ötekiler: Asimilasyon Kıskacında Bulgaristan Türkleri*, MKM Yayıncılık, Bursa, 2011.

BALCI, Abbas, "Demokrat Parti ve Cumhuriyet Halk Partisi Dönemlerinde Türkiye'nin NATO'ya Giriş Denemeleri ve Türkiye'nin NATO'ya Girişi 1945-1960", *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2019, Sayı: 13, s.251-276.

BIÇAKLI, Hüseyin Avni, *Türkiye-Bulgaristan İlişkileri (1878-2008)*, İmge Kitabevi, Ankara, 2016.

BOLAT, Bengül, "1932 Kessarevo/Kesarevo/Kesenova Olayı/Faciası/ Hadisesi", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 2013, Cilt: 13, Sayı: 26, s.87-103.

"Bulgaristan'da Asimilasyon Davasına Zaman Aşımı", TUİÇ Akademi, 31 Ağustos 2012,

http://www.tuicakademi.org/bulgaristanda-asimilasyon-davasina-zaman-asimi/ (Erişim Tarihi: 9 Haziran 2023).

"Bulgaristan'ın 6,5 Milyonluk Nüfusunun Yüzde 8,4'ü Türk", *AA*, 26 Kasım 2022, https://www.aa.com.tr/tr/dunya/bulgaristanin-6-5-milyonluk-nufusunun-yuzde-8-4-u-turk/2748608#:~:text=Bulgaristan'%C4%B1n%206%2C5%20milyonluk,y%C3%BCzde %208%2C4'%C3%BC%20T %C3%BCrk (Erişim Tarihi 12 Haziran 2023).

"Bulgaristan Türklerinin Acı Yıldönümü", *DW*, 24 Aralık 2014, https://www.dw.com/tr/bulgaristan-t%C3%BCrklerinin-ac%C4%B1-y%C4%B1ld%C3%B6n%C3%BCm%C3%BC/a-18149760 (Erişim Tarihi 12 Haziran 2023).

BURMA, Mustafa, "Bulgaristan'ın Osmanlı İmparatorluğu'ndan Ayrılış Sürecinde Bulgar Ayaklanmaları", *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, 2012, Cilt: 1, Sayı: 1, s.67-90.

CRAMPTON, R.J., *Bulgaristan Tarihi*, çev. Nuray Ekici, Jeopolitika Yayınları, İstanbul, 2007.

ÇAĞLAR, Türken, "Göç Çalışmaları İçin Kavramsal Bir Çerçeve", *Toros Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2018, Cilt: 5, Sayı: 8, s.26-49.

ÇİÇEKLİ, Bülent, *Uluslararası Hukukta Mülteciler ve Sığınmacılar*, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2009.

ÇOLAK, Filiz, "Bulgaristan Türklerinin Türkiye'ye Göç Hareketi (1950-1951)", *Tarih Okulu*, 2013, Sayı: 14, s.113-145.

ÇULHA, İbrahim, "Bulgaristan Türklerinin Türkiye'ye Göç Süreci (1950-1951)", *Akademik-Der*, 2017, Sayı: 1, s.51-71.

DEMİRHAN, Hasan, "Bulgaristan Türklerine Uygulanan Zorla İsim Değiştirme Kampanyası ve Türk Basını (Aralık 1984-Mart 1985)", *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırma Dergisi*, 2019, Sayı: 17, s.252-272.

"Dışişleri Bakanlığı 1982 Tarihçesi", Ankara, 1983, http://diad.mfa.gov.tr/diad/tarihce/1982.pdf (Erişim Tarihi: 9 Haziran 2023).

EKİCİ, Nuray, "Bulgar Devletinin Gelişmesi (1878-1908)", Osman Karatay ve Bilgehan Gökdağ (der.), *Balkanlar El Kitabı Cilt:1*, Vadi Yayınları, Ankara, 2006, s.528-542.

EKİNCİ, Mehmet Uğur, *Bulgaristan Siyasetini Anlama Kılavuzu*, SETA Yayınları, Ankara, 2018.

GERAY, Cevat, "Türkiye'de Göçmen Hareketleri ve Göçmenlerin Yerleştirilmesi", *Amme İdaresi Dergisi*, 1970, Cilt: 3, Sayı: 4, s.8-36.

GÖLEÇ, Mustafa, "Hakimiyet-i Milliye Gazetesine Göre Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türkiye-Bulgaristan İlişkileri (1923-1930)", *Türkiyat Mecmuası*, 2016, Cilt: 26, Sayı: 1, s.147-168.

HALL, Richard C, *Balkan Savaşları 1912-1913 (I. Dünya Savaşı'nın Provası)*, çev. M. Tanju Akad, Homer Kitabevi, İstanbul, 2003.

IOM, "Göç Terimleri Sözlüğü", 2009, https://www.goc.gov.tr/kurumlar/goc.gov.tr/files/goc_terimleri_sozlugu(1).pdf (Erişim Tarihi: 22 Mayıs 2023).

İNGİNAR KEMALOĞLU, *Ayşegül, Bulgaristan'dan Türk Göçü (1985-1989)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2012.

JELAVİCH, Barbara, *Balkan Tarihi I - 18. ve 19. Yüzyıllar*, çev. İhsan Durdu, et al., Küre Yayınları, İstanbul, 2009.

KAMİL, İbrahim, *Bulgaristan'daki Türklerin Statüsü*, Türk Dünyası Araştırmalar Vakfı Yayını, İstanbul, 1989.

KAMİL, İbrahim, "Bulgaristan Diplomatik Belgelerine Göre Trakya'da Milli Mücadele ve Türk-Bulgar İlişkileri", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 2017, Cilt: 17, Sayı: 35, s.85-119.

KOÇAK, Yüksel ve Terzi, Elvan, "Türkiye'de Göç Olgusu, Göç Edenlerin Kentlere Olan Etkileri ve Çözüm Önerileri", *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2012, Cilt: 3, Sayı: 3, s.163-184.

KONUKMAN, Ercüment, *Tarihi Belgeler Işığında Büyük Göç ve Anavatan,* Türk Basın Birliği, Ankara, 1990.

KORKMAZ, Nuri ve Öztürk, Ayhan, "Bulgaristan Türklerinin Göç Süreci ve Göçmenlerin Türkiye'deki İskân ve İş Gücüne Dayalı Entegrasyonu", *ANKASAM Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, 2017, Cilt: 1, Sayı: 3, s.268-289.

KUTLAY, Muzaffer, "Alkışlanacak Özür", *Hürriyet,* 7 Kasım 1998, https://www.hurriyet.com.tr/gundem/alkislanacak-ozur-39046457 (Erişim Tarihi 9 Haziran 2023).

LEE, Everett, "A Theory of Migration", *Demography*, 1966, Cilt: 3, Sayı: 1, s.47-57.

LÜTEM, Ömer Engin, *Türk-Bulgar İlişkileri 1983–1989 Cilt I*, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara, 2000.

NUREDİN, Abdülmecit, *Balkanlar'dan Türkiye'ye Göç ve Etkileri*, Çağla Yayıncılık, Ankara, 2011.

OKUR, Mehmet, "Balkan Savaşları", Osman Karatay ve Bilgehan Gökdağ (der.), *Balkanlar El Kitabı Cilt: 1*, Vadi Yayınları, Ankara, 2006, 612-625.

ORAN, Baskın, *Küreselleşme ve Azınlıklar*, İmaj Kitabevi, Ankara, 2009.

ÖZDAL, Barış, "1. Dünya Savaşı'nın Diplomasinin Gelişimine Etkileri", Barış Özdal ve R. Kutay Karaca (der.), *Diplomasi Tarihi II*, Dora Yayınları, Bursa, 2018, s.3-67.

ÖZLEM, Kader, "19. Yüzyılda Balkanlar'da Yaşanan Bazı Önemli Olayların Diplomasinin Gelişimine Etkileri", Barış Özdal ve R. Kutay Karaca (der.), *Diplomasi Tarihi I*, Dora Yayınları, Bursa, 2017, 555-585.

ÖZLEM, Kader, "2001 Sonrası Dönemde Bulgaristan'dan Avrupa Birliği Ülkelerine Türk Göçlerinin Analizi", *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, 2017, Cilt: 14, Sayı: 55, s.169-188.

ÖZLEM, Kader, *Türkiye-Bulgaristan İlişkileri ve Türk Azınlık*, Dora Yayınları, Bursa, 2019.

PETERSEN, William, "A General Typology of Migration", *American Sociological Review*, 1958, Cilt: 23, Sayı: 3, s.256-266.

RAVENSTEIN, Ernest, "The Laws of Migration", *Journal of the Statistical Society of London*, 1885, Cilt: 48, Sayı: 2, s.167-235.

SARIKOYUNCU DEĞERLİ, Esra, *Mustafa Kemal Atatürk'ün Sofya Askeri Ataşeliğinin Türk Bulgar İlişkilerine Yansımaları (1913-1938)*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2006.

SARIKOYUNCU DEĞERLİ, Esra ve Karakuzu, Hasan, "1950-1951 Yıllarında Bulgaristan'dan Türkiye'ye Türk Göçü", *Akademik Bakış Dergisi*, 2016, Sayı: 57, s.313-342.

STAVRIANOS, L.S, *The Balkans since 1453*, Hurst&Company, London, 2001.

ŞİMŞİR, Bilal, *Bulgaristan Türkleri*, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 2012.

TAMER, Mehmet, "Göç, Göçün Nedenleri ve Uluslararası Göç Üzerine Kavramsal Bir Analiz", *Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma Dergisi*, 2020, Cilt: 7, Sayı: 60, s.2808-2818.

TANOĞLU, Ali, "Bulgaristan Türklerinin Son Göç Hareketi (1950-1951)", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 1954, Cilt: 14, Sayı: 1-4, s.129-161.

TDK, "Göç", (ty) https://sozluk.gov.tr/ (Erişim Tarihi: 22 Mayıs 2023).

TODOROV, Nikolay, *Bulgaristan Tarihi*, çev. Veysel Atayman, Öncü Kitabevi, İstanbul, 1979.

TURAN, Ömer, "Balkan Ülkelerinde Din Eğitimi", *Erdem Dergisi*, 2002, Cilt: 14, Sayı: 40, s.337-350.

URHAN, Vahit Cemil, "Ayastefanos ve Berlin Antlaşmaları Sürecinde Karadağ'ın Bağımsızlığını Kazanması", *Avrasya Etüdleri Dergisi*, 2016, Cilt: 50, Sayı: 2, s.235-258.

UZUN, Hakan, "Cumhuriyet Gençliğinin Misyonu Çerçevesinde 1933 Yılı Vagon-Li ve Razgrad Olayları", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 2009, Cilt: 6, Sayı: 3, s.57-81.

YEŞİLBAHÇE, Zülkef, *Ata Topraklarından Anavatana Anılar*, Dizgi Ofset, Konya, 2008.

ÇEVRE EĞİTİMİNDE GÜNCEL YAKLAŞIMLAR

Editörler
Doç. Dr. Eda Erdaş Kartal
Doç. Dr. Adem Yılmaz

nobel bilimsel

ÇEVRE EĞİTİMİNDE GÜNCEL YAKLAŞIMLAR

Editörler
Doç. Dr. Eda Erdaş Kartal
Doç. Dr. Adem Yılmaz

Yayın No.:1908
ISBN: 978-625-393-100-1
E-ISBN: 978-625-393-101-8
Basım Sayısı: 1. Basım, Ekim 2023

© Copyright 2023, NOBEL BİLİMSEL ESERLER SERTİFİKA NO.: 20779
Bu baskının bütün hakları Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.ne aittir.
Yayınevinin yazılı izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik
ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.
Nobel Yayın Grubu, 1984 yılından itibaren ulusal ve 2011 yılından itibaren ise uluslararası düzeyde düzenli olarak faaliyet yürütmekte ve yayınladığı kitaplar, ulusal ve uluslararası düzeydeki yükseköğretim kurumları kataloglarında yer almaktadır.
"NOBEL BİLİMSEL ESERLER" bir Nobel Akademik Yayıncılık markasıdır.

Genel Yayın Yönetmeni: Nevzat Argun -nargun@nobelyayin.com-
Genel Yayın Koordinatörü: Gülfem Dursun -gulfem@nobelyayin.com-

Sayfa Tasarım: Tarkan Kara -erdal@nobelyayin.com-
Redaksiyon: Fatma Kama -fatma@nobelyayin.com-
Kapak Tasarım: Sezai Özden -sezai@nobelyayin.com-
Görsel Tasarım Uzmanı: Mehtap Yürümez -mehtap@nobelyayin.com-

Kütüphane Bilgi Kartı

Kartal,Yılmaz.
Çevre Eğitiminde Güncel Yaklaşımlar / Editörler Eda Erdaş Kartal,Adem Yılmaz
1. Basım, VIII + 320 s., 16,5x24 cm. Kaynakça var, dizin yok.
ISBN: 978-625-393-100-1
E-ISBN: 978-625-393-101-8

Genel Dağıtım

ATLAS AKADEMİK BASIM YAYIN DAĞITIM TİC. LTD. ŞTİ.
Adres: Bahçekapı Mh. 2465 Sk. Oto Sanayi Sitesi No:7 Bodrum Kat, Şaşmaz/ANKARA
Telefon: +90 312 278 50 77 - **Faks:** 0 312 278 21 65
Sipariş: siparis@nobelyayin.com- **E-Satış:** www.nobelkitap.com - esatis@nobelkitap.com
www.atlaskitap.com - info@atlaskitap.com

Dağıtım ve Satış Noktaları: Alfa, Kırmızı Kedi, Arkadaş, D&R, Dost, Kika, Kitapsan, Nezih, Odak, Pandora, Prefix, Remzi Kitabevleri, Yeryüzü Dağıtım

Baskı ve Cilt: Meteksan Matbaacılık ve Teknik Sanayi Tic. Anonim Şirketi / Sertifika No.: 46519
Beytepe Köy Yolu No.: 3 06800 Bilkent-Çankaya/ANKARA

YAZARLAR

ÇEVRE EĞİTİMİNDE DİSİPLİNLER ARASI YAKLAŞIM
Dr. Arefe Yurttaş, İçişleri Bakanlığı, ORCID No: 0000-0001-5379-368X
Doç. Dr. Eda Erdaş Kartal, Kastamonu Üniversitesi, ORCID No:0000-0002-1568-827X

BİLGİSAYAR DESTEKLİ ÇEVRE EĞİTİMİ
Dr. Öğr. Üyesi Oktay GÖKTAŞ, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, ORCID No: 0000-0001-8478-2211

SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK YAKLAŞIMINA DAYALI ÇEVRE EĞİTİMİ
Bilim Uzmanı Sadık Tıkışoğlu, Milli Eğitim Bakanlığı, ORCID No: 0009-0006-8149-9318
Doç. Dr. Adem Yılmaz, Kastamonu Üniversitesi, ORCID No: 0000-0002-1424-8934

ARGÜMANTASYON TABANLI ÇEVRE EĞİTİMİ
Doç. Dr. Funda Yeşildağ Hasançebi, Giresun Üniversitesi, ORCID No: 0000-0001-9365-940X

OKUL YÖNETİCİLERİ VE EĞİTİM YÖNETİMİ AÇISINDAN ÇEVRE EĞİTİMİ
Doç. Dr. Pınar Ayyıldız, Ankara Medipol Üniversitesi, ORCID No: 0000-0002-2644-7981

EKOLOJİ TEMELLİ ÇEVRE EĞİTİMİ
Dr. Öğr. Gör. Ruhan Özel, Kocaeli Üniversitesi, ORCID No: 0000-0001-8511-1241

OKUL DIŞI ÖĞRENME ORTAMLARINDA ÇEVRE EĞİTİMİ
Dr. Öğr. Üyesi Bilge Öztürk, Bayburt Üniversitesi, ORCID No: 0000-0003-1788-9208
Dr. Öğr. Üyesi Abdurrahman Sefalı, Bayburt Üniversitesi, ORCID No: 0000-0002-0092-0857

DEĞER TEMELLİ ÇEVRE EĞİTİMİ
Dr. Öğr. Üyesi Büşra Tuncay Yüksel, Giresun Üniversitesi, ORCID No: 0000-0002-4129-7256

ÇEVRE EĞİTİMİNDE RESİMLİ ÇOCUK KİTAPLARIN KULLANIMI
Öğr. Gör. Ezgi Ada, Kastamonu Üniversitesi, ORCID No: 0000-0002-6167-0273

AİLE KATILIMINA DAYALI ÇEVRE EĞİTİMİ
Dr. Ahmet Erol, Pamukkale Üniversitesi, ORCID No: 0000-0002-7538-952X

ÇEVRE EĞİTİMİNDE PROJE TABANLI ÖĞRETİM
Doç. Dr. Eda Erdaş Kartal, Kastamonu Üniversitesi, ORCID No: 0000-0002-1568-827X

SORGULAMAYA DAYALI ÇEVRE EĞİTİMİ
Doç. Dr. Günkut Mesci, Giresun Üniversitesi, ORCID No: 0000-0003-0319-5993

ÇEVRE EĞİTİMİNDE DRAMA YÖNTEMİ
Doç. Dr. Erdinç Öcal, Muş Alparslan Üniversitesi, ORCID No: 0000-0001-6940-4036

ÇEVRE EĞİTİMİNDE STEM YAKLAŞIMI

Dr. Çağrı Avan, Kastamonu Ölçme Değerlendirme Merkezi, ORCID No: 0000-0002-4068-7631
Dr. Cihan Gülgün, Kastamonu Ölçme Değerlendirme Merkezi, ORCID No: 0000-0001-5188-9303

DİJİTAL UYGULAMALAR İLE ÇEVRE EĞİTİMİ

Doç. Dr. Adem Yılmaz, Kastamonu Üniversitesi, ORCID No: 0000-0002-1424-8934
Yüksek Lisans Öğrencisi Mizgin Sevgi, Kastamonu Üniversitesi, ORCID No: 0000-0002-4880-2040

İÇİNDEKİLER

Çevre Eğitiminde Disiplinler Arası Yaklaşım 1
Bilgisayar Destekli Çevre Eğitimi 19
Sürdürülebilirlik Yaklaşımına Dayalı Çevre Eğitimi 39
Argümantasyon Tabanlı Çevre Eğitimi 65
Okul Yöneticileri Ve Eğitim Yönetimi Açısından Çevre Eğitimi 93
Ekoloji Temelli Çevre Eğitimi 115
Okul Dışı Öğrenme Ortamlarında Çevre Eğitimi 139
Değer Temelli Çevre Eğitimi 173
Çevre Eğitiminde Resimli Çocuk Kitapların Kullanımı 199
Aile Katılımına Dayalı Çevre Eğitimi 217
Çevre Eğitiminde Proje Tabanlı Öğretim 237
Sorgulamaya Dayalı Çevre Eğitimi 251
Çevre Eğitiminde Drama Yöntemi 269
Çevre Eğitiminde STEM Yaklaşımı 291
Dijital Uygulamalar İle Çevre Eğitimi 307

ÇEVRE EĞİTİMİNDE DİSİPLİNLER ARASI YAKLAŞIM

Dr. Arefe Yurttaş*, İçişleri Bakanlığı
ORCID No: 0000-0001-5379-368X
Doç. Dr. Eda Erdaş Kartal**, Kastamonu Üniversitesi
ORCID No:0000-0002-1568-827X

ÖZET

Çevre sorunları, insanların yaşam kalitesini doğrudan etkileyen birçok problemi içermektedir. Bu nedenle, çevre eğitimi, insanların çevre sorunlarını anlamalarına, doğal kaynakları sürdürülebilir bir şekilde kullanmalarına ve çevre dostu davranışlar geliştirmelerine yardımcı olmak için son derece önemlidir. Çevre eğitimi, çevresel sorunların karmaşıklığı nedeniyle disiplinler arası yaklaşımla ele alınması gereken bir alandır. Disiplinlerarası yaklaşım, çeşitli disiplinlerin bir araya gelerek sorunlara bütüncül ve farklı perspektiflerden yaklaşmalarını sağlayan bir öğretim yöntemidir. Disiplinlerarası öğretim, çevre eğitiminde oldukça önemli bir role sahiptir. Bu yaklaşım, farklı disiplinler arasında bağlantılar kurarak öğrencilere bütüncül bir perspektif sunmaktadır. Disiplinlerarası yaklaşım, öğrencilere farklı disiplinlerin farklı bakış açılarına göre düşünme ve problem çözme becerileri kazandırmaktadır. Çevre eğitimi alanında yapılan birçok akademik çalışma, disiplinlerarası öğretimin çevre eğitiminde kullanımının etkili olduğunu göstermektedir. Bu çalışmaların sonuçları, çevre eğitiminde disiplinlerarası öğretimin kullanımının, öğrencilerin çevre konularında derinlemesine bir anlayış kazanmalarına, farklı disiplinler arasında bağlantılar kurmalarına ve çevre sorunlarının çözümü için gerekli olan çok disiplinli yaklaşımları desteklemelerine yardımcı olduğunu göstermektedir. Okullarda verilen çevre eğitiminde disiplinlerarası yaklaşımın kullanılmasında öğretmenlere büyük sorumluluklar düşmektedir. Çünkü öğretim programlarında çevre ile ilgili kazanımlar çoğunlukla farklı derslerin altında yer almakta, farklı disiplerinlerin entegre edilerek sunulduğu tek bir çevre dersi çoğu eğitim kademesinde yer almamaktadır. Bu durumda çevre eğitiminde disiplinleri anlamlı olarak bir araya getirme işi öğretmenlere düşmektedir. Öğretmenlerin bu becerilerini geliştirmeleri için hizmetiçi eğitimlerle desteklenmeleri ve öğretmenlere örnek içerikler sunacak çalışmaların yaygınlaştırılması önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Çevre eğitimi, Disiplinlerarası yaklaşım, Disiplinlerarası çevre eğitimi

KAYNAKÇA

Ahn, J., Choi, D., & Cho, S. (2013). A study on the identity of environmental education as a subject. *Environment Education, 26*(3), 358-380.

Aslan-Yolcu, F. (2013). İlköğ*retim düzeyinde performans görevi ve proje uygulamaları sürecinde disiplinler arası yaklaşımın etkililiği üzerine bir çalışma.* Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Budak-Coşkun, S. ve Altun, S. (2012). İlköğretim 8. sınıf matematik dersinin disiplinler arası yaklaşım ilkelerine göre işlenmesinin öğrencilerin matematik başarısı üzerindeki etkisi. *Kalem Eğitim ve İnsan Bilimleri Dergisi*, 2(2), 91-122.

Buldur, S., Bursal, M., Yücel, E., ve Yalçın Erik, N. (2018). Disiplinler arası bir doğa eğitimi projesininortaoklu öğrencilerinin çevreye yönelik duyuşsal özelliklerine ve çevre bilinçlerine etkisi. İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 7(5), 284-303.https://doi.org/10.15869/itobiad.498087

Cengizhan S., & Balcı S. (2022) Evaluation of students', teacher's, parents' views on interdisciplinary preschool education teaching on science practices. *Cumhuriyet International Journal o fEducation,* 11(1): 164-176https://doi.org/10.30703/cije.975249

Coşkun, S. (2009). İlköğretim 8. sınıf matematik dersinin disiplinler arası yaklaşıml*a işlenmesinin öğrencilerin matematik başarıları ve eleştirel düşünme eğilimleri üzerindeki etkisi*. Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Çimen, S. (2002). *Lise ekoloji konularının disiplinler arası öğrenci merkezli öğretiminin başarıdaki rolü*. Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Demirel, Ö., Tuncel, İ., Demirhan, C., & Demir, K. (2008). Çoklu zeka kuramı ile disiplinler arası yaklaşımı temel alan uygulamalara ilişkin öğretmen-öğrenci görüşleri. *Eğitim ve Bilim*, 33(147), 14-25.

Demir, E. & Yalçın, H. (2014). Türkiye'de çevre eğitimi. *Türk Bilimsel Derlemeler Dergisi*, 7(2), 7-18.

Drake, S. M., & Burns, R. C. (2004). Meeting standards through integrated curriculum. Alexandria, Virginia USA: Association for Supervision and Curriculum Development.

Erickson, H. L. (1995). Stirring the head, heart. And soul (redefining curriculum and instruction). California: Corwin Press, Inc.

Focht, W. & Abramson, C. I. (2009). The case for interdisciplinary environmental education and research. *American Journal of Environmental Sciences, 5* (2), 124-129.

Gahl-Cole, A. (2007). Expanding the field: Revisiting environmental education principles through multidisciplinary frameworks. *The Journal of Environmental Education*, 38(2), 35-44.http://dx.doi.org/10.3200/JOEE.38.1.35-46

Gencer, A. S., Doğan, H., Bilen, K. ve Can, B. (2019). Bütünleşik STEM eğitimi modelleri. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 45, 38-55doi: 10.9779/PUJE.2018.221

Görgen, İ. (2019). Program geliştirmede temel kavramlar, H. Şeker (Eds.).*Eğitimde Program Geliştirme Kavramlar Yaklaşımlar*(5. Baskı), Anı Yayıncılık, Ankara.

Gülersoy, A. E., Dülger, İ., Dursun, E., Ay, D. ve Duyal, D. (2020). Nasıl bir çevre eğitimi? Çağdaş yaklaşımlar çerçevesinde bazı öneriler. *Turkish Studies*, 15(5), 2357-2398. http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.44074

Gürkan, B., ve Doğanay, A. (2016). Sosyal bilgiler dersinde kavramsal anlama becerilerinin geliştirilmesinde bağlamsal öğrenme yaklaşımına dayalı disiplinler arası öğretim uygulamalarının öğrenci performansı ve görüşlerine göre değerlendirilmesi: Adana İli'nde bir durum çalışması. *Çukurova Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 114-129.http://dx.doi.org/10.18560/cukurova.30

Gürkan, B. (2015). *Dördüncü sınıf sosyal bilgiler dersinde kavramsal anlama becerilerinin geliştirilmesinde bağlamsal öğrenme yaklaşımına dayalı disiplinler arası öğretim uygulamaları: bir durum çalışması*. Doktora Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.

Gürkan, B.(2019). Examination of secondary school teachers' opinions regarding interdisiplinary teaching. *Pegem Eğitim ve Öğretim Dergisi*, 9(1), 91-124. https://doi.org/10.14527/pegegog.2019.004

Güven, E. (2012). *Disiplinler arası yaklaşıma dayalı çevre eğitiminin ilköğretim 4. sınıf öğrencilerinin çevreye yönelik tutumlarına ve davranışlarına etkisinin incelenmesi.* Yüksek Lisans Tezi. Erciyes Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Kayseri.

Güven, E., ve Hamalosmanoğlu, M. (2012). İlköğretim 7.sınıf çevre eğitiminin disiplinler arası yaklaşım açısından incelenmesi. *Journal of European Education*, 2(2), 24-30.

Hamalosmanoğlu, M., ve Güven, E. (2014). Disiplinler arası yaklaşıma dayalı çevre eğitiminin öğrencilerin çevreye yönelik tutumlarına ve davranışlarına etkisi. *Türk Fen Eğitimi Dergisi,* 11(4), 47-62.

Hamalosmanoğlu, M. (2019). Giriş, M. Hamalosmanoğlu (Eds.), *Farklı yaklaşım, yöntem ve teknikleri ışığında etkinliklerle çevre eğitimi*. (1.Baskı) Eğiten Kitap, Ankara.

Helmane, I. & Briška, I. (2017). What is developing integrated or interdisciplinary or multidisciplinary or transdisciplinary education in school? Signum Temporis; 9(1), 7–15. Doi: 10.1515/sigtem-2017-0010

Hungerford, H. R., &. Peyton, R. B. (1994). Procedures for developing an environmental education curriculum (revised): A discussion guide for unescotraining seminars on environmental education. UNESCO-UNEP International Environmental Education Programme, Environmental Education Series 22. https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000130454, Erişim Tarihi: 24.07.2023

Hungerford, H. R. & Simmons, B. (2003). Environmental educators a conversation with Paul Hart. *Journal of Environmental Education*, 11, 4-11.http://dx.doi.org/10.1080/00958960309603482

İnci, S. ve Kaya, V. H. (2022). Eğitimde multidisipliner, disiplinler arası ve transdisipliner kavramları. *Milli Eğitim,* 51(235), 2757-2772). DOI: 10.37669 milliegitim.905241

Ivanitskaya, L., Clark, D., Montgomery, G. & Primeau, R. (2002). Interdisciplinary learning: Process and outcomes. *Innovative Higher Education*, 27(2), 95-111.http://dx.doi.org/10.1023/A:1021105309984

Karahan, E. (2021). Fen eğitimi ve 21. yüzyıl becerileri, P. Çavaş ve Ş. S. Anagül (Eds.), *21.Yüzyılda Fen Bilimleri Öğretimi.*(1.Baskı), Anı Yayıncılık, Ankara.

Korkmaz, H. ve Konukaldı, I. (2015). İlköğretim fen ve teknoloji eğitiminde disiplinler arası tematik öğretim yaklaşımının öğrencilerin öğrenme ürünleri üzerine etkisi. *Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, 39, 1-22.

Kostova, Z. (1998). *How to learn successfully*. (In Bulgarian) Sofia: Pedagog 6.

Kostova, Z., & Atasoy, E. (2008). Methods of successful learning in environmental education. *Online Submission*, *4*(1), 49-78.

Lake, C. (1994). *Integrated curriculum. School improvement research series.* Office of Educational Research and Improvement (OERI), U.S. Department of Education. http://www.ssec.org/idis/cohasset/InteCur.htm

Lee, Y. J., Chu, H. E., & Martin, S. N. (2018). Examining factors that influence on elementary teachers' perceptions in a graduate level interdisciplinary environmental education program: Using ePCK as a framework. *EURASIA Journal of Mathematics, Science and Technology Education*, *14*(10), em1574.

Mamur, N. (2017).Sanat eğitiminde sürdürülebilirlik ve çevre eğitimi üzerine bir çalışma.*Ege Eğitim Dergisi*, 18(2), 774-794DOI: https://doi.org/10.12984/egeefd.315404

McMillan, E., & Vasseur, L. (2010). Environmental education: Interdisciplinarity in action. *International Journal of Interdisciplinary Social Sciences*, *5*(3), 435-445.

Newell, R. & Dale, A. (2015). Meeting the climate change challenge (MC3): The role of the internet in climate change research dissemination and knowledge mobilization. *Environmental Communication A Journal of Nature and Culture*, 9(2), 1-20. http://dx.doi.org/10.1080/17524032.2014.993412

Özçelik, C. ve Semerci, N. (2016). Disiplinler arası öğretim yaklaşımına dayalı hazırlanan öğretim etkinliklerinin, öğrencilerin geometrik cisimlerin hacimleri konusundaki akademik başarılarına etkisi. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 26(2), 141-150.https://doi.org/10.18069/firatsbed.346912

Özdemir, O. (2007). Yeni bir çevre eğitimi perspektifi: sürdürülebilir gelişme amaçlı eğitim. *Eğitim ve Bilim*, 32 (145), 24-39.

Özdemir, O. (2021). Sürdürülebilirlik eğitimi için disiplinler arası bir çözümleme ve etkinlik örneği: Entropi ışığında insan-doğa varoluşunu anlamak. *Anadolu Öğretmen Dergisi*, 5(2), 362-379, DOI:10.35346/aod.980508

Semerjian, L., El-Fadel, M., Zurayk, R., & Nuwayhid, I. (2004). Interdisciplinary approach to environmental education. *Journal of Professional Issues in Engineering Education and Practice*, *130*(3), 173-181.

Skelly, S. M. & Zajicek, J. M. (1998). The effect of an ınterdisciplinary garden program on the environmental attitudes of elementary school students. *HortTeknology*, 8 (4), 579-583.

Szostak, R. (2002). How to do interdisciplinarity: Integrating the debate. *Issues in Integrative Studies*, 20, 103-122.

Şimşekli, Y. (2004). Çevre bilincinin geliştirilmesine yönelik çevre eğitimi etkinliklerine ilköğretim okullarının duyarlılığı. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 17, 83-92.

Tanrıverdi, B. ve Kılıç, C. (2019). Disiplinler arası yaklaşıma ilişkin ortaöğretim öğretmenlerinin görüşleri ve ders uygulamaları. *Ankara University Journal of Faculty of Educational Sciences (JFES)*, 52(2), 301-330. doi:10.30964/auebfd.446969

Timm, J. M., & Barth, M. (2021). Making education for sustainable development happen in elementary schools: The role of teachers. *Environmental Education Research*, *27*(1), 50-66.

Ültay, E., Çilingir, S.K. ve Topkara, İ. (2019). Fen bilimleri eğitiminde ilköğretim düzeyinde yapılmış disiplinler arası çalışmaların içerik analizi. *Karadeniz 1. Multidipliner Çalışmalar Kongresi, 15- 17 Mart 2019, Giresun.*

Yıldırım, A. (1996). Disiplinler arası öğretim kavramı ve programlar açısından doğurduğu sonuçlar. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 12, 89- 94.

Yıldırım, B., ve Altun, Y. (2015). STEM eğitim ve mühendislik uygulamalarının fen bilgisi laboratuvar dersindeki etkinliklerinin incelenmesi. *El-Cezeri Fen ve Mühendislik Dergisi*, 2(2), 28-40.

Yurttaş, A. (2021). *Temel eğitimde disiplinler arası yaklaşıma dayalı çevre eğitimi programının öğretmenlerin mesleki gelişimine etkisi*. Doktora tezi. Kastamonu Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Kastamonu.

Yurttaş, A., Erdaş-Kartal, E., & Çağlar, A. (2021). Examination of course functions with environmental content at the first level of primary education from the point of view of an interdisciplinary approach. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 29(2), 306-325.

BİLGİSAYAR DESTEKLİ ÇEVRE EĞİTİMİ

Dr. Öğr. Üyesi Oktay Göktaş*, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
ORCID No: 0000-0001-8478-2211

ÖZET

Bilgisayar destekli çevre eğitimi, bilgisayar tabanlı araçları kullanarak çevre konularında eğitim veren bir yaklaşımdır. Bu yaklaşım, çevre bilincini artırmak, sürdürülebilirlik konusunda farkındalık yaratmak ve doğal kaynakların etkin kullanımını teşvik etmek için çeşitli eğitim materyalleri ve etkinlikler sunar. Bilgisayar destekli çevre eğitimi, öğrencilere çevreyle ilgili kavramları, sorunları ve çözümleri anlamaları için interaktif ve görsel araçlar sunar. Örneğin, çevre simülasyonları, sanal laboratuvarlar, e-öğrenme platformları, çevre modelleri ve veri analiz araçları gibi teknolojiler kullanılabilir. Bu yaklaşımın birkaç avantajı vardır. Öncelikle, bilgisayar destekli eğitim, öğrencilere etkileşimli ve katılımcı bir öğrenme deneyimi sunar. Öğrenciler, çevre konularını daha iyi anlamak için görsel ve işitsel unsurlarla zenginleştirilmiş materyalleri kullanarak öğrenirler. Ayrıca, bilgisayar tabanlı araçlar, çevre sorunları ve çözümleri hakkında gerçek zamanlı veriye erişimi sağlar, böylece öğrencilerin bilinçlenmesini artırır.

Bilgisayar destekli çevre eğitimi ayrıca çevresel etkileri simüle etmek ve alternatif senaryoları keşfetmek için kullanılabilir. Örneğin, bir çevre modeli kullanarak enerji kaynaklarının kullanımını simüle edebilir ve farklı senaryoları analiz edebilirsiniz. Bu, öğrencilere çevresel kararların sonuçlarını anlamalarına ve sürdürülebilir çözümler üretmelerine yardımcı olur.

Bilgisayar destekli çevre eğitimi, okullarda, üniversitelerde, çevre örgütlerinde ve halka açık çevre eğitim merkezlerinde uygulanabilir. Bu yaklaşım, çevre bilincini artırmak ve sürdürülebilirlik konularında daha fazla farkındalık yaratmak için güçlü bir araç olarak kullanılabilir.

Anahtar Kelimeler: Bilgisayar destekli eğitim, Çevre eğitimi, Bilgisayar destekli çevre eğitimi.

KAYNAKLAR

Adıyaman, M. ve Sert, H. (2018). Öğretmen adaylarının bilgisayar öz-yeterlik algılarının ve bilgisayar destekli eğitim yapmaya yönelik tutumlarının incelenmesi. *Akdeniz Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1 (2), 189-216. Retrieved from https://dergipark.org.tr/en/pub/akuned/issue/48252/610811.

Akıncı, K. (2019). *Ortaokul 7. sınıf insan ve çevre ilişkileri ünitesinde bilgisayar destekli öğretimin öğrenci başarısı üzerindeki etkisi.* Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Matematik ve Fen Bilimleri Eğitimi Ana Bilim Dalı, Fen Bilgisi Eğitimi Bilim Dalı, Elâzığ.

Alakoç, Z. (2003). Matematik öğretiminde teknolojik modern öğretim yaklaşımları. *TOJET: The Turkish Online Journal of Educational Technology, 2*(1), 43-49.

Anameriç, H., ve Rukancı, F. (2003). E-kitap teknolojisi ve kullanımı. *Türk Kütüphaneciliği*, *17*(2), 147-166.

Aslan, Efe, H. (2015). Animasyon destekli çevre eğitiminin akademik başarıya, akılda kalıcılığa ve çevreye yönelik tutuma etkisi. *Journal of Computer and Education Research, 3* (5), 120-133. https://doi.org/10.18009/jcer.90852.

Ayvaz, Z., Öztürk, M., Balcı, A., Uzunoğlu, S., Gökalp, M. F. ve Semenderoğlu, A. (1998). *Çevre eğitiminde temel kavramlar*. Çevre Koruma ve Araştırma Vakfı. İzmir: Çevre Eğitimi Merkezi Yayınları.

Can, T., & Şimşek, İ. (2016). Eğitimde yeni teknolojiler: sanal gerçeklik. *Eğitim Teknolojileri ve Okumaları*, 1, 352-362.

Dönmez Usta, N., Karslı, F. ve Durukan, Ü. G. (2016). Bilgisayar destekli öğretim materyalinin öğretmen adaylarının yenilenebilir enerji ve kaynaklarını öğrenmelerine etkisi. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 12*(1): 196-210. http://dx.doi.org/10.17860/efd.70389.

Engin, A. O., Tösten, R., ve Kaya, M. D. (2010). Bilgisayar destekli eğitim. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5, 69-80.

Erol, D. (2011). *Çevre eğitimi: ilköğretim düzeyinde bilgisayar destekli öğretim materyali hazırlama.* Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İlköğretim Ana Bilim Dalı, Fen Bilgisi Öğretmenliği Programı, İzmir.

Gökbulut, B. (2020). İngilizce öğretmenlerinin bilgisayar destekli dyned ingilizce öğretim yazılımı hakkındaki görüşleri. *OPUS International Journal of Society Researches*, *15* (26), 4134-4165. https://doi.org/10.26466/opus.670073.

Gökmen, A. ve Solak, K. (2015). Bilgisayar destekli çevre eğitiminin öğretmen adaylarının madde döngüleri konusundaki başarılarına etkisi. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, *35* (3), 575-594. Retrieved from https://dergipark.org.tr/tr/pub/gefad/issue/29790/320330.

Göktaş, O. ve Atıcı, T. (2022). Uzaktan gerçekleştirilen çevre bilimleri dersinin öğretmen adaylarının öğrenme çıktılarına etkisi. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, *42*(3), 2125-2156. https://doi.org/10.17152/gefad.1110495.

Görücü Altuntaş, A. (2021). *Bilgisayar destekli öğretim uygulamalarının öğrencilerin tutum ve başarısına etkisi: sürat kavramı örneği.* Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Matematik ve Fen Bilimleri Ana Bilim Dalı, Fen Bilgisi Eğitimi Bilim Dalı, Kayseri.

Kapıdere, M. ve Çetinkaya, H. N. (2017). Eğitim bilişim ağı (EBA) mobil uygulamasının değerlendirilmesi. *International Journal of Active Learning (IJAL), 2*(2), 2017, 1-14.

Karasaç, E. (2019). *Mobil uygulama destekli çevre eğitiminin beşinci sınıf öğrencilerinin akademik başarılarına, teknolojiye ve çevreye karşı tutumlarına etkisinin incelenmesi.* Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İlköğretim Ana Bilim Dalı, Fen Bilgisi Öğretmenliği Bilim Dalı, İstanbul.

Kaya, Z., & Önder, H. (2002). İnternet yoluyla öğretimde ergonomi. *The Turkish Online Journal of Educational Technology – TOJET, 1*(1), 8.

Kula, A., ve Erdem, M. (2005). Öğretimsel bilgisayar oyunlarının temel aritmetik işlem becerilerinin gelişimine etkisi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, *2005*(29), 127-136.

Özcan, B. N. (2020). Sınıf öğretmeni adaylarının bilgisayar destekli öğretime yönelik tutumları ile öğrenme yaklaşımları arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Batı Anadolu Eğitim Bilimleri Dergisi*, *11*(2), 513-527.

Özkip, V. E. (2009). *Bilgisayar destekli ingilizce öğretiminin öğrenci motivasyonuna etkisi.* Yüksek Lisans Tezi, Niğde Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde.

Öztürk, L. (2019). Öğretmen adaylarının bilgisayar destekli öğrenmeye yönelik tutumlarının değerlendirilmesi. *Mustafa Kemal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, *3* (4), 1-8. Retrieved from https://dergipark.org.tr/en/pub/mkuefder/issue/53539/657211.

Polat, K. ve Karakuş, F. (2020). Öğretmen adaylarının bilgisayar destekli eğitime yönelik tutum ve öz yeterlik algılarının incelenmesi. *Cumhuriyet International Journal of Education*, *9*(2), 579-592. http://dx.doi.org/10.30703/cije.632437.

Saka, A. Z. (2008). Fen ve teknoloji öğretiminde problem çözme ve probleme dayalı öğrenme. Ö. Taşkın (Ed.), *Fen ve teknoloji öğretiminde yeni yaklaşımlar* (s.149-202). Ankara: PEGEM Akademi Yayıncılık.

Şafak, B. (2020). *Eğitim teknolojisi araçlarıyla desteklenen çevre eğitiminin fen bilimleri öğretmen adaylarının çevre okuryazarlığına etkisinin incelenmesi.* Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Matematik ve Fen Bilimleri Eğitimi Ana Bilim Dalı, Edirne.

Şahin, T. Y., ve Yıldırım, S. (1999). *Öğretim teknolojileri ve materyal geliştirme*. Ankara: Anı Yayıncılık.

Şen, A. İ. (2001). Fizik öğretiminde bilgisayar destekli yeni yaklaşımlar. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, *21*(3), 61-71.

Tekdal, M. ve İlhan, T. (2021). Dinamik ve etkileşimli bilgisayar destekli fen ve teknoloji öğretiminin akademik başarıya etkisi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *30* (2), 101-112. https://doi.org/10.35379/cusosbil.678745.

Zaman, F., Pehlivanoğulları, Ş., Yerlikaya, M., Tel, H. ve Yakut, E. (2022). Okullarda kullanılan eğitim öğretim teknolojileri ve bilgisayar destekli eğitimin incelenmesi. *Journal of Social and Humanities Sciences Research, 9*(80), 194-201. http://dx.doi.org/10.26450/jshsr.2880.

SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK YAKLAŞIMINA DAYALI ÇEVRE EĞİTİMİ

Bilim Uzmanı Sadık Tıkışoğlu*, Milli Eğitim Bakanlığı
ORCID No: 0009-0006-8149-9318
Doç. Dr. Adem Yılmaz**, Kastamonu Üniversitesi
ORCID No: 0000-0002-1424-8934

ÖZET

Dünyada meydana gelen ve temeli küresel ısınmaya dayanan iklim değişikliği, buzulların erimesi, çölleşme, çeşitli doğa felaketleri ve bitki ve hayvan türlerinin giderek neslinin tükenmesi gibi olumsuz durumlar insanları bu konuda çeşitli önlemler almaya yöneltmiştir. Bu sorunlara çözüm arama çalışmaları "çevre eğitimi" kavramının önem kazanmasını sağlamıştır. Ekolojik dengenin hızlı bir şekilde bozulması çevre eğitimini zorunlu kılmıştır. İnsanların çevre sorunlarının çözümünde etkin ve verimli rol alabilmesi için belirli bir zihinsel donanıma sahip olması gerekmektedir.

İnsanların yeterli zihinsel donanıma ulaşmasında eğitime büyük görev düşmektedir. Çevre eğitiminin olmazsa olmaz parçalarından biri de sürdürülebilirliktir. Çevre eğitiminin amacının genişleyerek içerisine "sürdürülebilir gelişme amaçlı eğitim" anlayışını alması 1990'lı yıllardan sonra olmuştur. Çevre eğitiminin bazı eğitsel hedelerine ulaşmada eksik kalması (1.Doğru davranışa güdüleme, 2.Kompleks yapının üstesinden gelebilme, 3.Değer Eğitimi, 4.Karışık karar alma durumlarını başarabilme, 5.Pozitif amaç oluşturma, 6.Bilgiye dair derinlik ve beceri oluşturmaya yoğunlaşmak) sürdürülebilirlik anlayışını içine almasını zorunluluk haline getirmiştir. Bu nedenle sürdürülebilir bir çevre eğitiminin verilmesi kaçınılmazdır.

Anahtar Kelimeler: Sürdürülebilirlik, Çevre Eğitimi, Çevre Bilinci.

KAYNAKÇA

Allen, C., Matternicht, G., & Wiedmann, T. (2018). Initial progress in implementing the Sustainable Development Goals (SDGs): A review of evidence from countries. *Sustainability Science, 13*, 1453-1467. https://doi.org/10.1007/s11625-018-0572-3

Atasoy, E. (2015). İnsan-doğa etkileşimi ve çevre için eğitim. Sentez Yayıncılık.

Barbier, E., & Burgess, J. (2017). The Sustainable Development Goals and the systems approach to sustainability. Economics: *Open-Assessment E-Journal, 11,* 1-22. https://doi.org/10.5018/economics-ejournal.ja.2017-28

Bigueje, M.C., Tabardillo, R.A., & Amorosa, S.E. (2022). Department of Environment and Natural Resources (DENR) "Dalaw Turo" Program: An effective awareness campaign on climate change. *THE American Journal of Humanities and Social Sciences Research (THE AJHSSR), 5*(1), 31-42.

Borawski, P., Wyszomierski, R., Beldycka-Borawska, A., Mickiewicz, B., Kalinowska, B., Dun, J.W., & Rokicki,T. (2022). Development of renewable energy sources in the european union in the context of sustainable development policy. *Energies, 15*(4), 1545. https://doi.org/10.3390/en15041545

Bonnett, M. (2017). *Sustainability and human being: Towards the hidden centre of authentic education.* In B. Jickling & S. Sterling (Eds). In Post-sustainability and environmental education: Remaking education for the future (pp.79-92). Springer.

Bourn, B. (2005). Education for sustainable development and global citizenship-The UK Perspective. *Applied Environmental Education & Communication An International Journal 4*(3), 233-237. https://dx.doi.org/10.1080/15330150591004670

Braus, J. A., & Wood, D. (1993). *Environmental education in the schools: Creating a program that works!* Peace Corps, Information Collection & Exchange.

Brown, M., & May, J. (1989) *The greenpeace story (London: Dorling Kindersley). Greenpeace international (2006) how is greenpeace structured.* http://www.greenpeace.org/international/about/how-is-greenpeace-structured#, Erişim Tarihi: 11.07.2023

Cabello, J.J., Garcia, D., Sagastume, A., Priego, R., Hens, L., & Vandecasteele, C. (2012). An approach to sustainable development: The case of Cuba. *Environment, Devolopment and Sustainability, 14,* 571-593. https://doi.org/10.1007/s10668-012-9338-8

Carroll, R. (1998). *World Wildlife Fund (WWF-US) organizational overview: Dzanga-Sangha Reserve, Central African Republic.* Paper presented at the resource use in the trinational Sangha river region of equatorial Africa: Histories, knowledge forms, and institutions. New Haven, USA.

Cervo, A.L. (2001). *Relações internacionais da América Latina. Velhos e novos paradigmas.* Brasilia: Instituto Brasileiro de Relações Internacionais.

Connor, J.V. (1999). *Outreach: Disseminating and evaluating information packets worldwide.* M. Monroe (Eds). In What works: A guide to environmental education and communication programs practitioners and donors (pp.84-85). New Society Publishers.

Constance, D.H., & Bonanno, A., (2000). Regulating the global fisheries: The World Wildlife Fund, Unilever, and the Marine Stewardship Council. *Agriculture and Human Values, 17(*2), 125-139. https://dx.doi.org/10.1023/A:1007625606243

Davis, J. (2014). *Examining early childhood education through the lens of education for sustainable development? Revisioning the rights.* In Research in Early Childhood Education for Sustainability: International Perspectives and Provocations (pp.21-37), edited by Davis, J., and Elliott, S. Routledge.

Demir, E., & Yalçın, H. (2014). Türkiye'de çevre eğitimi. *Türk Bilimsel Derlemeler Dergisi, 7*(2), 7-18.

Dewisscher, T., Konijnendijk, C., Nesbitt, L., Lenhart, J., Salbitano, F., Cheng, Z. C., Lwasa, S., & Bosch, M. Vanden. (2020) *SDG 11: Sustainable cities and communities-impacts on forests and forest-based livelihoods.* P. Katila, C.J, Pierce- Colfer. W. Jong, G. Galloway, P.P., & Winkel, G. (Edts). In Sustainable devolopment goals: Their impacts on forests and people (pp. 349-385). Cambridge University Press. https://doi.org/10.1017/9781108765015

Diamond, N., & Hernandez, O.(1999). *Changes in water conservation beliefs and practices through after-school programs in jordan.* M. Monroe (Eds). In What works: A guide to environmental education and communication programs practitioners and donors (pp.86-87). New Society Publishers.

Diaw, M. (1999). Environmental education in the Senegalese school system. M. Monroe (Eds). In What works: A guide to environmental education and communication programs practitioners and donors (pp.40-41). New Society Publishers.

Dinçel, D. (2019). *Türkiye'de sivil toplum kuruluşlarının çevre ideolojileri ve çevre eğitimleri.* Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Dirzo, R., Young, H.S., Galetti, M. et al. (2014). Defaunation in the anthropocene. *Science, 6,* 345-401.

Doyle, J. (2007). Picturing the clima(c)tic: Greenpeace and the representational politics of climate change communication. *Science as Culture, 16*(2), 129-150.

Engdahl, I. (2015). Early childhood education for sustainability: The OMEP World Project. *International Journal of Early Childhood, 47,* 347-366.

Engdahl, I. (2019). OMEP policy forum: UN convention on the rights of the child has become policy in many countries. *International Journal of Early Childhood, 51,* 259-264. https://doi.org/10.1007/s13158-019-00257-0

Food and Agriculture Organization (FAO, 2013). *Food waste footprint: Impact on natural resources. Summary report.* Rome: FAO.

FAO (2017). *Transforming food and agriculture to achieve the SDGs. 20 interconnected actions to guide decision-makers.* Rome: FAO.

Geray, C. (2002). *Halk eğitimi.* İmaj Yayınevi.

Gülay, H., & Önder, A. (2011). *Sürdürülebilir gelişim için: Okul öncesi dönemde çevre eğitimi.* Nobel Akademi Yayıncılık.

Gülersoy, A.E., Dülger, İ., Dursun, E., Damla, A., & Duyal, D. (2020). Nasıl bir çevre eğitimi? Çağdaş yaklaşımlar çerçevesinde bazı öneriler. *Turkish Studies, 15*(5), 2357-2398.

Gürcüoğlu, S. (2013). Türkiye'de çevre eğitiminde kamu örgütleri, sivil toplum örgütleri ve medyanın rolü. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 15*(3), 154-170.

Hartman, C. L., Hofman, P.S., & Stafford, E.R. (1999). Partnerships: A path to sustainability. *Business Strategy and the Environment, 8*(5), 255-266.

Hoda, S. (2017). Tema vakfı ve yaptığımız çalışmalar. *Anadolu Öğretmen Dergisi, 1*(2), 102-106.

Inoue, M., Elliott, S., Mitsuhashi, M., & Kido, H. (2019). Nature-based early childhood activities as environmental education? A review of Japanese and Australian perspectives. *The Japanese Society of Environmental Education, 28*(4), 21-28. https://doi.org/10.5647/jsoee.28.4_21

Johnson, H., & Razebeck, C. (1999). *Connecting wetland ecosystems, cultures, and migratory birds through sister schools.* M. Monroe (Eds). In What works: A guide to environmental education and communication programs practitioners and donors (pp.94-95). New Society Publishers.

Karatekin, K., & Yılmaz, A. (2019). Çevre okuryazarlığı ve beceri eğitimi. B. Aksoy, B. Akbaba & B. Kılcan (Edts). Sosyal bilgilerde beceri eğitimi içinde (ss.25-52). Pegem Akademi Yayıncılık. https://doi.org/10.14527/9786050370454

Kassab, O., Schwarzenbach, R.P., & Gotsch, N. (2018). Assessing ten years of inter- and trans- disciplinary research, education, and outreach The Competence Center Environment and Sustainability (CCES) of the ETH Domain. *GAIA-Ecological Perspectives for Science and Society, 27*(2), 226-234. https://doi.org/10.14512/gaia.27.2.10

Kavcıoğlu, Ş. (2019). Yenilenebilir enerji ve Türkiye. *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi, 11*(21), 209-227. https://doi.org/10.14784/marufacd.623399

Khalid, A., Sharma, S., & Dubey, A.K. (2020). Concerns of developing countries and the sustainable development goals: Case for India. *The International Journal of Sustainable Devolopment and World Ecology, 28*(1), 303-315.

Kissinger, G., Herold, M., & De Sy, V. (2012). *Drivers of deforestation and forest degradation: A synthesis report for REDD+ Policymakers.* Lexeme Consulting, Vancouver Canada, August 2012.

Köylü, M. (2011). Çevre sorunlarından çevre eğitimine. *Eskiyeni, 21,* 56-64.

Kumar, S., & Malegeant, P. (2006). Strategic alliance in a closed-loop supply chain, a case of manufacturer and eco-non-profit organization. *Technovation, 26*(10), 1127-1135.

Küçükcankurtaran, E. (2008, Aralık). Çevre eğitiminde internetin kullanımı: Çevreye karşı olan sorumluluklarımızın farkına varmamızda internet nasıl etkili olabilir? XIII. Türkiye'de İnternet Konferansı Bildirileri 22-23 Aralık 2008 Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara.

Linares, F. (1999). *Puppet shows as a tool in environmental education programs.* M. Monroe (Eds). In What works: A guide to environmental education and communication programs practitioners and donors (pp.88-89). New Society Publishers.

Marcinkowski, T.J. (2009). Contemporary challenges and opportunities in environmental education: Where are we headed and what deserves our attention? *The Journal of Environmental Education, 41*(1), 34-54. https://doi.org/10.1080/00958960903210015

Milli Eğitim Bakanlığı (MEB, 2018a). *Sosyal bilgiler dersi öğretim programı (ilkokul ve ortaokul 4, 5, 6, 7, sınıflar)*. MEB Yayınları.

MEB (2018b). *Fen Bilimleri dersi öğretim programı (ilkokul ve ortaokul 4, 5, 6, 7, 8. sınıflar).* MEB Yayınları.

MEB (2022). Çevre eğitimi ve iklim değişikliği dersi öğretim programı (ortaokul 6, 7, 8. sınıflar). MEB Yayınları

Miser, R. (2019). Çevre eğitimi. Nobel Akademi Yayıncılık.

Monroe, M.C. (2010). Challenges for environmental education evaluation. *Evaluation and Program Planning, 33*(2), 194-196. https://doi.org/10.1016/j.evalprogplan.2009.07.012

Morrin, E., & Kern, B.A. (2001). *Dünya vatan* (Çev: Melike Hemmami Kıraç). İletişim Yayıncılık.

Nazlıoğlu-Dinçer, M. (1991). Çevre duyarlılığı ve eğitim. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi, 2*(4), 6-8.

Nerini, F.F., Savacool, B., Hughes, N., Cozzi, L., Cosgrave, E., Howells, M., Tavoni, M., Tomei, J., Zerriffi, H., & Milligan, B. (2019). Connecting climate action with other Sustainable Devolopment Goals. *Nurture Sustainability 2,* 674-680. https://doi.org/10.1038/s41893-019-0334-y

Nomura, K. (2009). A perspective on education for sustainable development: Historical development of environmental education in Indonesia. *International Journal of Educational Development, 29*(6), 621-627.

OMEP. (2014). *Annual report.* http://www.worldomep.org/wp-content/uploads/2013/12/Annual-Report-2013-EN-Sept-revised.pdf, Erişim Tarihi: 16.06.2023

Otto, S., & Pensini, P. (2017). Nature-based environmental education of children: Environmental knowledge and connectedness to nature, together, are related to ecological behaviour. *Global Environmental Change, 47,* 88-94. https://doi.org/10.1016/j.gloenvcha.2017.09.009

Özata-Yücel, E., & Özkan, M. (2014). Ortaokul öğrencilerine yönelik çevresel tutum ölçeği geliştirilmesi. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 27*(1), 27-48.

Özdemir, O. (2007). Yeni bir çevre eğitimi perspektifi: Sürdürülebilir gelişme amaçlı eğitim. *Eğitim ve Bilim, 32*(145), 23-39.

Parker, L., & Prabawa-Sear, K. (2019). *Environmental education in Indonesia: Creating responsible citizens in the global south?* Routledge.

Payatos, R.P.S. (1999). *Folk media: A nonformal environmental education strategy in the Philippines*. M. Monroe (Eds). In What works: A guide to environmental education and communication programs practitioners and donors (pp.90-91). New Society Publishers.

Pimm, S. L., Jenkins, C. N., Abell, R. et al. (2014). The biodiversity of species and their rates of extinction, distribution, and protection. *Science, 344*(6187).

Redford, K.H., & Fearn, E. (2007). *Protected areas and human displacement: A conservation perspective.* Wildlife Conservation Society.

Rickinson, M., & Lundholm, C. (2008). Exploring students' learning challenges in environmental education. *Cambridge Journal of Education, 38*(3), 341-353. https://doi.org/10.1080/03057640802299627

Salaun, K., & Cerda, E. (2019). Climate change impacts on renewable energy generation. A review of quantitative projections. *Renewable and Sustainable Energy Reviews, 116*:109415. https://doi.org/10.1016/j.rser.2019.109415

Sayer, J., Sheil, D., Galloway, G., Riggs, R. A., Mewett, G., MacDicken, K. G., Arts, B., Boedhihartono, A. G., Longston, J., & Edwards, D.P. (2020). *SDG 15: Life on land- the central role of forests in sustainable devolopment.* Katila, P., Pierce- Colfer C. J, Jong, W., Galloway, P.P., Winkel, G. (Edts).

In Sustainable devolopment goals: Their impacts on forests and people (pp.482-509). Cambridge University Press.

Schröder, P., Antonakaris, A. S., Brauer, J., Conteh, A., Kohsaka, R., Uchiyama, Y., & Pacheco, P. (2020). SDG 12: *Responsible consumption and production potential benefits and impacts on forests and livelihoods.* P. Katila, C, J. Pierce- Colfer W, Jong, G., Galloway, P.P., Winkel, G. (Edts). In Sustainable devolopment goals: Their impacts on forests and people (pp.386-418). Cambridge University Press.

Silva-Guevara, G. (2018). La interdependencıa compleja su aporte a un nuevo enfoque sobre la labor de la organızacion del tratado de cooparacion amozanica. *E-Journal of Internatıonal Relation, 9*(2), 64-81. https://doi.org/10.26619/1647-7251.9.2.5

Stapp, W.B. (1969). The concept of environmental education. *Environmental Education, 1,* 30-32.

Şahin, K. (2021). Çevre eğitimi ve Türkiye'deki ilköğretim okullarının çevre eğitimine ilişkin müfredatlarının incelenmesi. Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi, Kırıkkale.

Trajber, R., & Mochizuki, Y. (2015). Climate change education for sustainability in Brazil: A Status Report. *Journal of Education for Sustainable Development, 9*(1), 44-61. https://doi.org/10.1177/0973408215569113

Tunç, T. (2020). *Sürdürülebilir yeşil değer: Büyük ölçekli işletmelerden iyi uygulama örnekleriyle.* Nobel Akademi Yayıncılık.

Türkiye Cumhuriyeti Çevre ve Orman Bakanlığı (2004). *Türkiye çevre atlası.* Türkiye Cumhuriyeti Çevre ve Orman Bakanlığı Yayınları.

Tzakova, V. (1999). Environmental curriculum development in elementary schools in Bulgaria. M. Monroe (Eds). In What works: A guide to environmental education and communication programs practitioners and donors (pp.44-45). New Society Publishers.

UNESCO (2012). *2012 Report on the un decade of education for sustainable development, abridged.* https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/919unesco1.pdf, Erişim Tarihi: 11.05.2023

United Nation (UN, 2014). *World urbanization prospects: The 2014 revision.* UN Department of Economic and Social Affairs, Population Division.

UN (2016). Water and sanitation interlinkages across the 2030 Agenda for Sustainable Development. Gene. http://www.un.org/en/development/desa/papers/

Url-1 (2023). *United Nations Sustainable Development Goals: 17 Goals to Transform our World.* http://www.un.org/sustainabledevelopment/sustainable-development-goals/ Erişim Tarihi: 12.05.2023

Url-2 (2023). Transforming our world: The 2030 agenda for sustainable development. United Nations Department of Economic and Social Affairs. https://sustainabledevelopment.un.org/post2015/transformingourworld), Erişim Tarihi: 13.05.2023

World Health Organization (WHO, 2016). *Ambient air pollution: A global assessment of exposure and burden of disease. World Health Organization.* http://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/250141/9789241511353-eng.pdf?sequence=1 Erişim Tarihi: 12.08.2023

World Wide Fund for Nature (WWF, 1997). *WWF Annual Report.* https://www.wwf.org.uk/annual-reports Erişim Tarihi: 16.08.2023

Yanarateş, E., & Yılmaz, A. (2020). Öğretmen adaylarının çevre duyarlılığı kavramına yönelik metaforik algıları. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, 40*(3), 1019-1050. https://doi.org/10.17152/gefad.699406

Yılmaz, A., & Yanarateş, E. (2020). Determination of metaphorical perceptions of prospective teachers on the concept of "water pollution" through triangulation. *Kastamonu Education Journal, 28*(3), 1500-1528. https://doi.org/10.24106/kefdergi.722554

ARGÜMANTASYON TABANLI ÇEVRE EĞİTİMİ

Doç. Dr. Funda Yeşildağ-Hasançebi*, Giresun Üniversitesi
ORCID No: 0000-0001-9365-940X

ÖZET

Bu bölümün amacı çevre eğitiminde argümantasyon tabanlı öğrenme yaklaşımının nasıl kullanıldığını ve etkilerini ortaya koymaktır. Öncelikle argümantasyon tabanlı öğrenmenin çevre eğitimindeki yeri ve öneminden bahsedilmiş ardından arümantasyon, argüman, argümantasyon tabanlı öğrenme yaklaşımı, argümantasyon teknikleri ve argüman ile argümantasyon sürecinin değerlendirilmesi açıklanmıştır. Bölümün sonunda argümantasyon tabanlı öğrenmenin kullanıldığı çevre eğitimi araştırmalarına yer verilmiş ve bu öğretim yaklaşımının uygulanmasında dikkat edilecek hususlar belirtilmiştir. Argümantasyonun çevre eğitimindeki kullanımı incelendiğinde; çevre eğitiminde argümantasyon tabanlı öğrenmenin kullanımının her eğitim kademesinde etkili olduğu sonucuna varılmıştır. Öğretmenlere, öğretmen adaylarına ve öğretim üyelerine çevre eğitimi kapsamında argümantasyon tabanlı tğrenmeye yönelik uygulamaları kullanmaları önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Argümantasyon, Argümantasyon tabanlı bilim öğrenme, Çevre eğitimi

KAYNAKLAR

Acar Ö. (2009). *Argumentation skills and conceptual knowledge of undergraduate students in a physics by inquiry class.* Doctoral dissertation, Ohio State University, Colombus

Akçay, S., ve Pekel, F. O. (2017). Öğretmen adaylarının çevre bilinci ve çevresel duyarlılıklarının çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *İlköğretim Online*, *16*(3), 1174-1184.

Akkan, M., ve Akhan, N. E. (2020). Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının güncel olayları argümantasyon tekniği ile değerlendirmeleri. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, *8*(21), 118-139.

Aktamış, H. (2017). Örnek etkinliklerle fen eğitiminde argümantasyon [e-kitap sürümü]. https://ws1.turcademy.com/ww/webviewer.php?doc=18484 adresinden edinilmiştir

Aktamış, H., ve Atmaca, A.C. (2016). Fen bilgisi öğretmen adaylarının argümantasyon tabanlı öğrenme yaklaşımına yönelik görüşleri [View's of pre service science teachers about argumentation based learning approach]. *Electronic Journal of Social Sciences, 15*(58), 936–947. http://doi.org/10.17755/esosder.48760

Aktaş, T. (2017). Argümana dayalı sorgulama öğretiminin 7. Sınıf öğrencilerinin kuvvet ve enerji ünitesindeki akademik başarılarına ve argümantasyon seviyelerine etkisi. Yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Aldağ, H. (2005). *Düşünme aracı olarak metinsel ve metinsel-grafiksel tartışma yazılımının tartışma becerilerinin geliştirilmesine etkisi*. Doktora tezi, Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.

Arslan, G., ve Tüysüz, M. (2023). Hikâyelendirme tekniği ile desteklenen argümantasyon temelli eğitim kapsamında öğretilen sosyo-bilimsel konuların 8. sınıf öğrencilerinin, eleştirel düşünme becerilerine, fene karşı tutumlarına ve argümantasyon seviyelerinin gelişimlerine olan etkisinin incelenmesi. *Cumhuriyet International Journal of Education, 12*(1):104-118

Aslan, S. (2014). Analysis of Students' Written Scientific Argument Generate and Evaluation Skills/Öğrencilerin Yazılı Bilimsel Argüman Oluşturma ve Değerlendirme Becerilerinin İncelenmesi. *Eğitimde Kuram ve Uygulama*, *10*(1), 41-74.

Atabey, N., Topçu, M. S., ve Çiftçi, A. (2018). Sosyobilimsel konu senaryolarının incelenmesi: bir içerik analizi çalışması. *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 9(16) 1968-1991.

Aufschnaiter, C.V., Erduran,E., Osborne,J. & Simon,S. (2008). Arguing to learn and learning to argue: case studies of how students" argumentation relates to their scientific knowledge *Journal of Research in Scıence Teachıng 45*(1), 101–131.

Austhink Pty Ltd (2006). Rationale. Argument mapping computer software. Melbourne: Austhink Pty Ltd. http://www.austhink.com/

Aydın, S. (2021). *Argümantasyon temelli uygulamaların 8. Sınıf öğrencilerinin sosyobilimsel konulara yönelik görüşlerine ve düşünme becerilerine etkisi.* Yüksek lisans tezi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Aydın.

Bahadır, E. (2017). *Sınıf öğretmeni adaylarının genetiği değiştirilmiş organizmalar (GDO) hakkındaki görüşlerinin belirlenmesi.* Yüksek lisans tezi, Giresun Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü.

Baydaş, Ö., Yeşildağ-Hasançebi, F., ve Kilis, S. (2018). Argümantasyon tabanlı bilim öğrenme yaklaşımında üniversite öğrencilerinin tartışma süreçlerinin incelenmesi. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, *19*(3), 564-581.

Bean, J.C. (1996). *Engaging ideas: The professor's guide to integrating writing, critical thinking, and active learning in the classroom*. Jossey-Bass Press

Bilir, V., Tatlı, A., Yıldız, C., Emiroğlu, B. B., Ertuğrul, D., ve Sakmen, G. (2020). Argümantasyon tabanlı öğrenme yaklaşımında kullanılan argümantasyon tekniklerinin ortaokul sekizinci sınıf öğrencilerinin bilim insanı imajları üzerine etkisi. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, *40*(2), 481-510.

Burke, K. A., Greenbowe T. J., & Hand, B. M. (2006). Implementing the science writing heuristic in the chemistry laboratory. *Journal of Chemical Education*, *83*(7), 1032-1038. https://doi.org/10.1021/ed083p1032

Cavagnetto, A.R., Hand, B., & Norten-Meier, L. (2010). Negotiating the inquiry question: A comparison of whole class and small group strategies in grade five science classrooms. *Research in Science Education, 41*(2), 193-209.

Cevger, F. ve Akkuş, Z. (2022). Sosyal Bilgiler öğretiminde argümantasyon tabanlı öğrenme yönteminin öğrencilerin bilimsel tartışma düzeylerine etkisi. *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 24*(1), 107-119. https://doi.org/10.17556/erziefd.937938

Chen, C.H., & She, C. (2012). The impact of recurrent online synchronous scientific argumentation on students' argumentation and conceptual change. *Educational Technology & Society, 15*(1), 197-210. https://www.jstor.org/stable/jeductechsoci.15.1.197

Chin, C., & Osborne, J. (2010). Students' questions and discursive interaction: Their impact on argumentation during collaborative group discussions in science. *Journal of Research in Science Teaching, 47* (7), 883–908.

Choi, A., Notebaert, A., Diaz, J., & Hand, B. (2010). Examining arguments generated by year 5, 7, and 10 students in science classrooms. *Research in Science Education*, *40*, 149–169.

Crowell, A.,& Kuhn, D., (2012): Developing dialogic argumentation skills: A three-year intervention study. *Journal of Cognition and Development,15*(2), 363-381.

Çetin, P. S., Kutluca, A. Y. ve Kaya, E. (2013). Öğrencilerin argümantasyon kalitelerinin incelenmesi. *Fen Bilimleri Öğretimi Dergisi, 2*(1), 56-66.

Çınar, D. (2013). *Argümantasyon temelli fen öğretiminin 5. Sınıf öğrencilerinin öğrenme ürünlerine etkisi.* Doktora tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Konya.

Çiftçi, A. (2016). *5., 6. ve 7. sınıflarda fen derslerinde argümantasyon kalitesinin incelenmesi* (Master›s thesis, Fen Bilimleri Enstitüsü).

Daşgın, F. (2022). *5. sınıf ve 8. sınıf öğrencilerinin çevre konularındaki yazılı argümantasyon seviyelerinin belirlenmesi* (Master›s thesis, Balıkesir Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü).Dawson, V., & Carson, K. (2017). Using climate change scenarios to assess high school students' argumentation skills. *Research in Science & Technological Education*, 1-16.

Dawson, V., & Carson, K. (2020). Introducing argumentation about climate change socioscientific issues in a disadvantaged school. *Research in Science Education*, *50*, 863-883.

Dawson, V. ve Schibeci, R. (2003). Western Australian school students' understanding of biotechnology. *International Journal of Science Education.* 25(1), 57-69.

Demir, F. B. (2021). *Argümantasyon tabanlı bilim öğrenme yaklaşımının 6. Sınıf öğrencilerinin ekolojik okuryazarlıkları üzerindeki etkisinin incelenmesi* (Doctoral dissertation, Kastamonu Üniversitesi).

Demir, F. ve Haçat, S. (2018). Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının hak ve sorumluluk konusundaki sözlü argümantasyon durumlarının incelenmesi, *Türkiye Bilimsel Araştırmalar Dergisi***,** *3*(1), 69-82.

Demiral, Ü., ve Çepni, S. (2018). Fen bilgisi öğretmen adaylarının sosyobilimsel bir konudaki argümantasyon becerilerinin incelenmesi. *Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi,* 19(1), 734-760.

Demirel, R. (2015). Katı basıncı konusunda argümantasyon etkinliğinin uygulanması. *Journal of Inquiry Based Activities*, *5*(2), 70-90.

Demirel, R. (2016). Argümantasyon destekli öğretimin öğrencilerin kavramsal anlama ve tartışma isteklilik lerine etkisi. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, *24*(3), 1087-1108.

Demirdöğen, B., Yeşiloğlu, S., ve Köseoğlu, F. (2015). Argümantasyon ile kimya öğretimi. *Kimya öğretimi öğretmen eğitimcileri öğretmenler ve öğretmen adayları için iyi uygulama örnekleri* içinde, Ankara: Pegem Akademi, 2015, pp.417-444.

Dolan, T. J., Nichols, B. H. & Zeidler, D. L. (2009). Using socioscientific issues in primary classes. *Journal of Elementary Science Education*. *21*, 1-12.

Driver, R., Newton, P., & Osborne, J. (2000). Establishing the norms of scientific argumentation in classrooms. *Science education, 84(3),* 287-312.

Erduran, S., Simon, S., & Osborne, J., (2004). TAPping into argumentation: Developments in the application of Toulmin's argument pattern for studying science discourse. *Science Education,88*(6), 915-933.

Eroğlu, E., (2019). *Argümantasyon tabanlı öğrenme yönteminin ortaokul 6. sınıf öğrencilerinin çevreye yönelik tutum, davranış ve başarıya etkisi.* **Yüksek lisans tezi. Gazi Üniversitesi Eğitim bilimleri Enstitüsü, Ankara.**

Eroğlu, E., ve Yıldırım, H. İ. (2020). Argümantasyon tabanlı öğrenme yaklaşımının ortaokul 6. sınıf öğrencilerinin çevreye yönelik tutum, davranış ve başarılarına etkisi. *Gazi Eğitim Bilimleri Dergisi, 6*(1), 42-68. DOI: https://dx.doi.org/110.30855/gjes.2020.06.01.003

Fettahlıoğlu, P. (2016). Çevirim içi argümantasyon uygulaması ile destekli argümantasyona dayalı öğrenme yaklaşımının çevreye yönelik bilgi ve farkındalık becerisi üzerine etkisi. *Eğitimde Kuram ve Uygulama, 12(6), 1311-1336.*

Fernandez-Manzanal, R., Rodriguez-Barreiro, L. M., & Casal-Jimenez, M. (1999). Relationship between ecology fieldwork and student attitudes toward environmental protection. *Journal Research Science Teaching*. *36*(4), 431-453.

Freeley, A. J.,& Steinberg, D. L., (2013). *Argumentation and debate, critical thinking for reasoned decision making.* Wadsworth Cengage Learning.

Gencel, İ. E., & Ilıman, M. (2019). A case study on argumentation based teaching. *Uluslararası Eğitim Programları ve Öğretim Çalışmaları Dergisi*, *9*(1), 53-72.

Gülersoy, A. E., Dülger, İ., Dursun, E., Ay, D., ve Duyal, D. (2020). Nasıl bir çevre eğitimi? Çağdaş yaklaşımlar çerçevesinde bazı öneriler. *Turkish Studies*, *15*(5), 2357-2398. https://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.44074

Hasançebi, F. (2014). *Argümantasyon tabanlı bilim öğrenme yaklaşımının (ATBÖ) öğrencilerin fen başarıları, argüman oluşturma becerileri ve bireysel gelişimleri üzerine etkisi.* Doktora tezi, Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Erzurum.

Han-Tosunoğlu, Ç., & İrez, S. (2017). Biology teachers' understanding of socioscientific issues. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 30 (2), 833-860.

Hand, B. (2008). Introducing the science writing heuristic approach. In B. Hand (Ed.), *Science inquiry, argument and language: A case for the science writing heuristic*. Rotterdam, The Netherlands: Sense Publishers.

Hand, B., & Norton-Meier, L. (Eds.). (2011). *Voices from the classroom*. Springer Science & Business Media

Hand, B. & Choi, A., (2010), Examining the Impact of Student Use of Multiple Model Representations in Constructing Arguments in Organic Chemistry Laboratory Classes, *Res. Sci. Educ.*, 40, 29-44. https://doi.org/10.1007/s11165-009-9155-8

Hand, B., Wallace, C., & Yang, E. (2004). Using the science writing heuristic to enhance learning outcomes from laboratory activities in seventh grade science: Quantitative and qualitative aspects. *International Journal of Science Education, 26*, 131-149.

Hohenshell, L.(2004). *Enhancing science literacy though implementation of writing- to - learn strategies: Exploratory studies in high school biology.* Doctoral Dissertation. Iowa State University, USA.

İnam, A., ve Güven, S. (2019). Argümantasyon yönteminin kullanıldığı deneysel çalışmaların analizi: bir meta-sentez çalışması. *The Journal of International Lingual Social and Educational Sciences*, *5*(1), 155-173.

Jimenez Alexandre, M. P. (2008) Designing argümantation learning environments. In: S. Erduran and M.P. Jimenez Alexandre (eds.) *Argumantation in science education: perspectives from classroom based research* (p. 91-115). Dordrecth: Springer.

Kale Öksüz, B. (2019). *Bilimsel argümantasyona dayalı etkinliklerin ortaokul 7. sınıf öğrencilerinin insan ve çevre ünitesindeki akademik başarılarına ve iklim değişimine yönelik farkındalıklarına etkisi*. Yüksek lisans tezi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Aydın.

Karakaş, H. ve Sarıkaya R. (2020). Çevre-enerji konularına yönelik gerçekleştirilen argümantasyon temelli öğretimin sınıf öğretmeni adaylarının argüman oluşturabilmelerine etkisi. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 48*, 346-373.doi:10.9779/pauefd.524850

Karakaya, F., Üçüncü, G., Selçuk, E., İnce Aka, E., ve Yılmaz, M. (2023). Uzaktan eğitim sürecinde biyoçeşitlik argümantasyon etkinliklerinin etkililiğinin incelenmesi. *Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi, 24*(1), 511-546.

Kelly, G. J., & Bazerman, C. (2003). How students argue scientific claims: A rhetorical-semantic analysis. *Applied linguistics*, *24*(1), 28-55.

Kelly, G. J., & Takao, A. (2002). Epistemic levels in argument: An analysis of university oceanography students' use of evidence in writing. *Science education*, *86*(3), 314-342.

Kim, H.Y. (2015). Modeling the reasoning processes in experts and novices' argument diagramming task: sequential analysis of diagramming behavior and think-aloud data., Doctoral Dissertation. Florida State University, Tallahassee, FL.

King, P.M. (2000). Learning to make reflective judgments. In M.B. Baxter Magolda (Ed.), *Linking student development, learning, and teaching: New directions for teaching and learning* (pp. 15–26). Jossey-Bass.

Koeneman, M., Goedhart, M., & Ossevoort, M. (2013). Introducing pre-university students to primary scientifc literature through argumentation analysis. *Research in Science Education, 43*(5), 2009–2034. https://doi.org/10.1007/s11165-012-9341-y

Kuhn, D. (1993). Science as argument: implications for teaching and learning scientific thinking. *Science Education, 77*(3). 319-337.

Kuhn, D. & Udell, W. (2003). The development of argument skills, *Child Development, 75* (5): 1245-1260.

Kutluer, M. (2020). *Argümantasyon tabanlı bilim öğrenme yaklaşımının 8. sınıf öğrencilerinde madde döngüleri ve çevre sorunları konusundaki başarılarına ve argümantasyon seviyelerine etkisi*. Y*üksek lisans tezi. Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü*, Ankara.

Lazarou, D. (2009). Learnıng to tap: An effort to scaffold students' argumentation in science. In G. Cakmakci & M. F. Taşar (Eds.) *Contemporary Science Education Research: Scientific Literacy and Social Aspects of Science* (pp: 43-50), Ankara, Turkey: Pegem Akademi.

Lin, S. S, & Mintzes, J. J. (2010). Learning argumentation skills through instruction in socioscientific issues: The effect of ability level. *International Journal of Science and Mathematics Education*, *8*, 993-1017.

Magnusson, C., & Rolf, B. (2002). Developing the art of argumentation-a software approach. In International Conference on Argumentation

Martin, A. M., & Hand, B. (2007). Factors affecting the implementation of argument in the elementary science classroom. A longitudinal case study. *Research in Science Education, 39*, 17-38.

Maloney, J., & Simon, S. (2006). Mapping children‟s discussions of evidence in science to assess collaboration and argumentation, *International Journal of Science Education, 28*(15): 1817- 1841.

McNeill, K. L. & Krajcik, J. (2012). *Supporting grade 5-8 students in constructing explanations in science: The claim, evidence and reasoning framework for talk and writing.* New York, NY: Pearson Allynve Bacon.

McNeill, K. L. & Martin, D. M. (2013). Claims, evidence and reasoning. Froschauer, L. (Ed.), *A year of inquiry: A data collection for elementary educatiors.* (s. 170-175). Arlington, VA: Science Teachers Association Press.

Milli Eğitim Bakanlığı [MEB]. (2015). *Çevre Eğitimi Dersi Öğretim Programı (Ortaokul 7,8.Sınıflar).* Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı, Ankara. https://ttkb.meb.gov.tr/www/ogretim-programlari/icerik/72 Erişim tarihi: 27.05.2020

Milli Eğitim Bakanlığı [MEB]. (2018a). *Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı* (*İlkokul ve Ortaokul 3,4,5,6,7. Sınıflar).* Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı, Ankara. https://ttkb.meb.gov.tr/www/ogretim-programlari/icerik/72 Erişim tarihi: 05.05.2020

Milli Eğitim Bakanlığı [MEB], (2018b). Fen Bilimleri Dersi Öğretim Programı (İlkokul ve ortaokul 3, 4, 5, 6, 7 ve 8. sınıflar). Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı, Ankara

Milli Eğitim Bakanlığı [MEB], (2018c). Hayat Bilgisi dersi öğretim programı(İlkokul 1, 2 ve 3. sınıflar). Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı, Ankara

Muller Mirza N., Perret-Clermont A.-N., Tartas V. & Iannaccone A. (2009). Psychosocial processes in argumentation. In Muller Mirza N., PerretClermont A. N. (Eds.), *Argumentation and education* (pp. 67–90).

Muratsu, K., Inagaki S., Yamaguchi, E., Yamamoto, T., Sakamoto, M., & Kamiyama S. (2015). An Evaluation of Japanese Elemantary Students‟ Understanding of the Criteria for Rebuttals in Argumentation. *Procedia- Social and Behavioral Sciences, 167*: 91-95.

Namdar, B. ve Salih, E. (2017). Fen bilgisi öğretmen adaylarının teknoloji destekli argümantasyona yönelik görüşleri. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 17*(3), 1384-1410.

North American Association for Environmental Education (NAAEE) (2014). *What is environmental education?* http://www.naaee.net/what-is-ee.

Nussbaum, E. M., Sinatra, G. M., & Owens, M. C. (2012). The two faces of scientific argumentation: Applications to global climate change. In Khine, M.S. (Ed.). *Perspectives on scientific argumentation: Theory, practice and research,* (ss. 17-37). Dordrecht: Springer.

Nussbaum, E.M. (2008). Collaborative discourse, argumentation, and learning: preface and literature review. *Contemporary Educational Psychology,33*(3), 345–359.

Nussbaum, E. M., Dove, I. J., Slife, N., Kardash, C. M., Turgut, R., & Vallett, D. (2019). Using critical questions to evaluate written andoral arguments in an undergraduate general education seminar: Aquasi-experimental study. *Reading and Writing, 32*(6), 1531–1552. https://doi.org/10.1007/s11145-018-9848-3

Nussbaum, E. M. (2021). Critical integrative argumentation: Toward complexity in students' thinking. *Educational Psychologist*, *56*(1), 1-17.

Nussbaum, E. M., & Schraw, G. (2007). Promoting argument-counterargument integration in students' writing. *The Journal of Experimental Education, 76*(1), 59-92.

Osborne, J. F., Erduran, S., & Simon, S. (2004a). Enhancing the quality of argumentation in school science. *Journal of Research in Science Teaching,* 41, 994-1020.

Osborne, J., Erduran, S., & Simon, S. (2004b). *Ideas, evidence and argument in science video, in-service training manual and resource pack.* London: King"s College London

Öğreten, B., & Uluçınar Sağır, Ş. (2014). Argümantasyona dayalı fen öğretiminin etkililiğinin incelenmesi. *Journal of Turkish Science Education*, *11*(1), 75-100.

Öznacar, M.,D., Güllaç E., ve Gülay H. (2010). İlköğretim 4.5.6.7. ve 8. Sınıflar için Güncel Çevre Sorunlarıyla İlgili Eğitsel Etkinlikler. Ankara: Anı Yayıncılık

Psycharis, S. (2016). Inquiry based-computational experiment, acquisition of threshold concepts and argumentation in science and mathematics education. *Educational Technology & Society, 19* (3), 282–293.

Sadler, T. D. (2004). Informal reasoning regarding socioscientific ıssues: A critical review of research. *Journal of Research in Science Teaching:* 513-536.

Sadler, T. D. (2011). Situating socioscientific issues in classrooms as a means of achieving goals of science education. In *Socioscientific issues in the classroom* (pp. 1-9). Springer, Dordrecht.

Sadler, T. D. & Donnely, L. A. (2006). Socioscientific argumentation: The effects of content knowledge and morality. *International Journal of Science Education. 28* (12), 1463-1488.

Sadler, T., & Fowler, S. (2006). A thershold model of content knowledge transfer for socioscientific argumentation. *Science Education, 90*(6): 986-1004.

Sadler, T. D., & Zeidler, D. L. (2005). The significance of content knowledge for informal reasoning regarding socioscientific issues: Applying genetic knowledge to genetic engineering issues. *Science Education, 89*: 71-93.

Sampson, V., & Clark, D. (2008). Assessing dialogic argumentation in online environments to relate structure, grounds and conceptual quality. *Journal of Research in Science Teaching*, *45*, 293-321.

Sampson, V., Grooms, J., & Walker, J. P., (2010), Argument-Driven Inquiry as a way to help students learn how to participate in scientific argumentation and craft written arguments: An exploratory study, *Science Education*, *95,* 217-257. https://doi.org/10.1002/sce.20421

Sandoval, W. A., & Millwood, K. A. (2005). The quality of students' use of evidence in written scientific explanations. *Cognition and instruction*, *23*(1), 23-55.

Schweizer, D. M. (2002). *Heating up the science classroom through global warming: An investigation of argument in earth system science education.* University of California, Doctora Thesis (Unpublished), Santa Barbara.

Soysal, Y. 2012. *Sosyobilimsel argümantasyon kalitesine alan bilgisi düzeyinin etkisi: Genetiği değiştirilmiş organizmalar.* Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Bolu

Sönmez, E., Akkas, B.N.C. ve Memis, E.K. (2020). Argüman oluşturma üzerine yenilikçi bir yaklasim: Argüman haritalama. *Akdeniz Eğitim Dergisi, 14*(33), 129-145. doi: 10.29329/mjer.2020.272.6

Şahin, D. (2014). *Dördüncü ve beşinci sınıf öğrencilerinin argüman yapıları*. Doktora tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Osborne, J., Erduran, S. & Simon S. (2004). Enhancing the quality of argumentation in school science. *Journal of Research in Science Teaching*, *41* (10), 994-1020.

Öztürk, A. (2013). *Sosyo-bilimsel konularla argümantasyon becerisi ve insan haklarına karşı tutum geliştirmeye yönelik bir eylem araştırması*. Doktora tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.

Öznacar, M. D., Turan Güllaç, E. ve Gülay, H. (2010). İlköğretim 4.5.6.7. ve 8. *sınıflar için güncel çevre sorunlarıyla ilgili eğitsel etkinlikler*. Anı Yayıncılık, Ankara.

Tal, T. & Kedmi, Y. (2006). Teaching socioscientific issues: classroom culture and students' performances. *Cultural Science Education*. *1*, 615-644.

Tekel, E. N. (2019). Çevre sorunlarından hava kirliliğinin öğretilmesinde argümantasyon tabanlı fen öğretiminin etkisi. Yüksek lisans tezi. Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Tekin, N., Aslan, O. & Yılmaz, S. (2016). Representation of socioscien-tific issues in the most popular Turkish daily newspapers. *Journal of Human sciences, 13*(2), 2860-2869.

Topçu, M. S., ve Atabey, N. (2017). Sosyobilimsel konu içerikli alan gezilerinin ilköğretim öğrencilerinin argümantasyon nitelikleri üzerine etkisi. *Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 6*(1), 68-84.

Torun, F. (2015). *Sosyal bilgiler dersinde argümantasyon temelli öğretim ve karar verme becerisi arasındaki ilişki düzeyi.* Doktora tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Torun, F. (2019). Argümantasyon yöntemi ile kanıt kullanma becerisinin geliştirilmesi. (Ed.:Yücel Kabapınar). *Kimlik belirleyen derslerde kanıt temelli öğrenme* içinde, (241-258). Ankara: Pegem akademi.

Torun, F., ve Açıkgül Fırat, E. (2020). Öğretmen adaylarının argümantasyon düzeylerinin ve argüman oluşturma sürecinde yaptıkları hataların belirlenmesi. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *30*(1), 119-135.

Torun, F. & Şahin, S. (2016). Determination of students' argument levels in argumentation-based social studies course. *Education and Science*, *41*(186), pp. 233-251.

Toulmin, S. (2003). *The uses of argument* (updated ed.). Cambridge: Cambridge University Press

Türkmenoğlu, M., ve Çopur, E. (2021). Sınıf öğretmenlerinin argümantasyona ilişkin görüşlerinin ve argüman oluşturma düzeylerinin incelenmesi. *Uluslararası Temel Eğitim Çalışmaları Dergisi*, *2*(1), 29-42.

Uçar, B. (2018). *Akran dönütü ile desteklenmiş argüman haritalarının öğrencilerin argümantasyon becerilerine etkisi.* Yüksek lisans tezi. Hacettepe Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Üstünkaya, I., ve Savran Gencer, A. (2012). İlköğretim 6. Sınıf Seviyesinde Bilimsel Tartışma (Argumentation) Odaklı Etkinliklerle Dolaşım Sistemi Konusunun Öğretiminin Akademik Başarıya Etkisi. X. Ulusal Fen ve Matematik Eğitimi Kongresi.

Venville, G. J. & Dawson, V. M. (2010). The ımpact of a classroom intervention on grade 10 students' argumentation skills, informal reasoning, and conceptual understanding of science. *Journal of Research in Science Teaching. 47*(8), 952- 977.

Walker, J. P., Sampson, V., Grooms, J., Anderson, B., & Zimmerman, C. O., (2012), Argument-Driven Inquiry in undergraduate chemistry labs: the impact on students' conceptual understanding, argument skills, and attitudes toward science, *J. Coll. Sci. Teach.*, 41(4), 74-81.

Wynne, C. F., Stewart, J. ve Passmore, C. (2001). High school students' use of meiosis when solving genetics problems. *International Journal of Science Education,*. 23(5), 501-515.

Yalçınkaya, I. (2018). *Altıncı sınıf seviyesinde argümantasyon odaklı etkinliklerle dolaşım sistemi konusunun öğretiminin akademik başarıya, kavramsal anlamaya ve argümantasyon seviyelerine etkisi.* Yüksek lisans tezi. Pamukkale Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Denizli.

Yang, F. Y., & Anderson, O. R. (2003). Senior high school students' preference and reasoning modes about nuclear energy use. International *Journal of Science Education, 25*, 221–244.

Yeşildağ-Hasançebi, F. (2023). Impact of Pre-Service Teachers' Awareness of Using Multiple Representations on the Argumentation-Based Inquiry Process. *International Journal of Progressive Education*, *19*(1), 112-130.

Yesildag-Hasancebi, F., & Akbay, Y. (2017). The Role of Big Idea in Argumentation Based Science Inquiry Classrooms. In *More Voices from the Classroom* (pp. 35-44). Brill.

Yesildağ-Hasancebi, F., & Günel, M. (2014). Delving into the effect of argumentation based inquiry approach on learning science from multiple perspectives. *Journal of Research in Education and Society, 1*(1), 23-44.

Yeşildağ-Hasançebi, F., Yüksel, B. T., & Mesci, G. (2022). A rating scale development study for the evaluation of lesson plans and teaching practices on argumentation-based inquiry. *International Journal of Assessment Tools in Education*, *9*(4), 964-997.

Zengin, F., Keçeci, G. ve Kırılmazkaya, G. (2012). İlköğretim öğrencilerinin nükleer enerji sosyobilimsel konusu online argümantasyon yöntemi ile öğrenmesi. *New World Sciences Academy – Education Sciences, 7*(2), 647-654.

Zohar, A. & Nemet, F. (2002). Fostering students' knowledge and argumentation skills through dilemmas in human genetics. *Journal of Research in Science Teaching. 39*(1), 35–62.

OKUL YÖNETİCİLERİ VE EĞİTİM YÖNETİMİ AÇISINDAN ÇEVRE EĞİTİMİ

Doç. Dr. Pınar Ayyıldız*, Ankara Medipol Üniversitesi
ORCID No: 0000-0002-2644-7981

ÖZET

Bilim ve teknolojide meydana gelen yenilikler birçok alanda insanların hayatını kolaylaştırmış ve onlara daha konforlu bir yaşamın kapılarını aralamıştır. Bu durum, insan ve doğa arasındaki etkileşimi de arttırmıştır. İnsanlar yaşadıkları yakın çevreden başlayarak doğanın birçok alanında etkin bir şekilde yenilikçi faaliyetler göstermeye başlamıştır. Anılan faaliyetlerin olumlu birçok yönü bulunmasına rağmen olumsuz yönleri de mevcuttur. Doğal kaynakların bilinçsiz kullanımı, iklim değişikliği, küresel ısınma, su kaynaklarının plansız bir şekilde tüketimi bunlardan bazılarıdır. Nitekim Antroposen çağı adı verilen günümüzde, insanların çevre ile etkileşimi bu bağlamda oldukça yüksek seviyelere ulaşmıştır. Söz konusu gerçek, **önceleri bölgesel bazı sorunların oluşmasına neden olurken günümüzde küresel ısınma ve iklim değişikliği gibi** global eksenli birtakım sorunlara kadar genişlemiştir. Bu çerçevede, d**ünya genelinde çevrenin korunması ve bilinçli bir şekilde doğa ile etkileşim kurulması için birçok ülke faaliyet göstermektedir. Ancak bu konu sa**lt yetişkinlerin değil her yaştan bireyin çaba göstererek çözüm sürecine dâhil olması gereken bir konudur. Bu nedenle eğitim ve öğretim sistemlerine çevre eğitiminin dâhil edilmesi ve bu süreçte başta okul yöneticileri olmak üzere eğitim yönetiminin birçok kademesindeki paydaşlara dönük çevre bilincinin sağlanması gerekmektedir. Etkili bir çevre eğitimi küçük yaşlardan itibaren sistematik ve kademeli bir süreci zorunlu kılmaktadır. Bu noktada eğitim yönetiminin iyi bir şekilde planlanması ve lider konumunda bulunan okul yöneticilerinin bilinç **düzeyleri istendik biçimde** ve farkındalık seviyesi yüksek düzeyde konuya hassasiyet göstermeleri olmazsa olmaz bir durumdur. Bu kapsamda, bu çalışma ile çevre eğitimi konusunun okul yöneticileri ve eğitim yönetimi açısından ele alınması ilgili alan yazına katkı sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Çevre eğitimi, Eğitim yönetimi, Okul yöneticileri

KAYNAKÇA

Archie, M.L. (2003). *Advancing education through environmental literacy* (Alexandria, Virginia, The Harbinger Institute, Association for Supervision and Curriculum Development)

Arı, F. (2018). *Yönetişimin uygulanabilirliğinin üniversite personeli açısından ölçümü: Bingöl üniversitesi örneği.* Yüksek Lisans Tezi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.

Aymankuy, Y., Polat, E., Buzlukçu, C., & Aymankuy, Ş. (2016). Çevresel tutumların satın alma davranışları üzerindeki etkisi: Potansiyel yerli turistler üzerinde bir araştırma. *Akademik Bakış Dergisi, 58*, 310-326.

Ayyıldız, P. (2020). *Yönetsel yeterlikler*. M. Özdemir (Ed). Yönetme Sanatı içinde (ss.74-85). Anı Yayıncılık.

Ayyıldız, P. (2022a). Öztanıma/kendini tanıma (self-knowledge). Ö. Bolat ve S. Özdemir (Edts.). Eğitimin özü: Eğitim liderliği ve okul gelişimi süreçlerinde öz ve kendilik içinde (ss.109-124). Pegem Akademi Yayıncılık.

Ayyıldız, P. (2022b). Opinions and metaphorical perceptions of university students on the concept of "school management". *International Journal of Curriculum and Instruction 14*(3), 2250- 2269.

Balyer, A. (2012). Çağdaş okul müdürlerinin değişen rolleri. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, *13*(2), 75-93.

Bilbay, A. (2020). *Sürdürülebilirlik ve sürdürülebilir çevre eğitimi-ekolojik ayak izi.* T. Çifçi, A. Buldur (Edts.) Etkinlik temelli çevre eğitimi içinde (ss.66-87). Vizetek Yayıncılık.

Cansaran, A., & Yıldırım, C. (2014). *Su ve toprak kaynakları: Çevre eğitimi* (4. Baskı). Pegem Akademi.

Cevizci, A. (2018). *Etik-ahlâk felsefesi.* Say Yayınları.

Çamur, D., & Vaizoğlu, S. (2007). Çevreye ilişkin önemli toplantılar ve belgeler. *TSK Koruyucu Hekimlik Bülteni, 6*(4), 297-306.

Çepel, N. (2008). *Ekolojik sorunlar ve çözümleri.* TÜBİTAK Yayınları.

Çifçi, T. (2020). Çevre sorunları. T. Çifçi, A. Buldur (Edts.) Etkinlik temelli çevre eğitimi içinde (ss.19-36). Vizetek Yayıncılık.

Dağdeler, İ., & Arseven, A. (2015). İlkokul öğretim programlarının uygulanmasında okul yöneticilerinin görev ve sorumluluklarına ilişkin okul yöneticilerinin ve öğretmenlerin görüşleri. *International Journal of Social Science, 33*, 185-205.

Demiral, S. (2009). Öğretmen ve okul yönetici algılarına göre ilköğretim okul müdürlerinin program liderliği davranışları. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal bilimler Enstitüsü, Eskişehir.

Demircioğlu, N., & Yılmaz, H. (2005). Işık kirliliği, ortaya çıkardığı sorunlar ve çözüm önerileri. *Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, *36*(1), 117-123.

Elaldı, Ş. (2020). Çevre politikaları ve çevre eğitimi yaklaşımları. T. Çifçi, A. Buldur (Edts.) Etkinlik temelli çevre eğitimi içinde (ss.96-124). Vizetek Yayıncılık.

Ergün, M. (2009). Eğitim felsefesi. Pegem Akademi.

Ertan, B. (2004). *2000'li yıllarda çevre etiği yaklaşımları ve Türkiye*. *Yönetim Bilimleri Dergisi, 2*(1), 93-108.

Ertürk, H. (2009). Çevre bilimleri. Ekin Yayınları.

Görmez, K. (2015). Çevre sorunları. Nobel Yayınları.

Güler, Ç., & Çobanoğlu, Z. (1997). *Toprak kirliliği.* Barok Yayınları.

Gürler, S. (2007). *Ahlâk ve adalet.* Legal Yayınları.

Hayta, A.B. (2006). Çevre kirliliğinin önlenmesinde ailenin yeri ve önemi. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi, 7*(2), 359-376.

Hungerford, H.R., & Peyton, R.B. (1977). *A paradigm of environmental action.* (ERIC Documentation Service ED137116).

Islam, J., Ferdous, L., & Begum, A. (2014). The environmental policies and issues to ensure safe environment. *International Journal of Innovative Research in Engineering ve Science, 3*(10), 156-164.

Karakoç, A.G. (2004). *Çevre sorunlarına etik yaklaşım.* Marin, Mehmet C. ve Uğur Yıldırım (Edt.). Çevre Sorunlarına Çağdaş Yaklaşımlar. Beta Yayınları.

Karatekin, K., & Yılmaz, A. (2019). Çevre okuryazarlığı ve beceri eğitimi. B. Aksoy, B. Akbaba & B. Kılcan (Edts). Sosyal bilgilerde beceri eğitimi içinde (ss.25-52). Pegem Akademi.

Karavin, N. (2020). *Dünyada yükselen yeni çevre yaklaşımları.* A. Cansaran(Ed.) *Çevre ve insan* içinde (ss.273-292). Eğiten Kitap Yayıncılık.

Karslı, G., & Kurt, M. (2019). Çevre etiği. M. Kurt (Ed.). *Çevre eğitimi* içinde (ss.198-205). Eğiten Kitap Yayıncılık.

Kaya, Y. (2013). Çevre *politikası ilkeleri, aktörleri ve araçları: S*öylemden pratiğe bir süreç analizi. M. Yıldız ve M. Z. Sobacı. (Edts.). Kamu politikası: Kuram ve uygulama içinde (ss. 466-497). Adres Yayınları.

Kayaer, M. (2013). Çevre ve etik yaklaşımlar. *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi, 1*(2), 63-76.

Keleş, R., & Ertan, B. (2002). *Çevre hukukuna giriş.* İmge Kitabevi.

Keleş, R., & Hamamcı, C. (1993). Çevrebilim. İmge Kitabevi.

Keleş, R., Hamamcı C., & Çoban A. (2015). Çevre politikası. İmge Kitabevi.

Kılıç, S. (2008). Çevre etiği: Ortaya çıkışı, gelişimi ve sonuçları. Orion Kitabevi.

Kışoğlu, M., Gürbüz, H., Sülün, A., Alaş, A., & Erkol, M. (2010). Environmental literacy and evaluation of studies conducted on environmental literacy in Turkey. *International Online Journal of Educational Sciences, 2*(3), 772-791.

Loubser, C.P., Swanepoel, C.H., & Chacko, C.P.C. (2001). Concept formulation for environmental literacy. *South African Journal of Education, 21*, 4.

Milli Eğitim Bakanlığı (MEB, 2018a). *Fen bilimleri dersi öğretim programı.* http://tegm.meb.gov.tr/ Erişim Tarihi: 30.05.2023

MEB (2018b). *Hayat bilgisi dersi öğretim programı*. http://tegm.meb.gov.tr/ Erişim Tarihi: 30.05.2023

MEB (2018c). *Sosyal bilgiler dersi öğretim programı.* http://tegm.meb.gov.tr/ Erişim Tarihi: 11.05.2023

MEB (2021). Eğitimciler için mesleki etik ilkeler. http://etik.meb.gov.tr/www/egitimciler-icin-meslek-i-etik-ilkeler/icerik/10 Erişim Tarihi: 22.08.2023

MEB (2022). Çevre dostu 1000 okul projesi. https://www.meb.gov.tr/cevre-dostu-1000-okul-projesi-basladi/ Erişim Tarihi: 30.05.2023

Okur Berberoğlu, E., & Uygun, S. (2013). Evaluation of TUBİTAK 4004 projects in terms of "Environmental Education for Sustainable Development". *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 13*(2), 107-133.

Ökmen, M. (2010). *Mekân-ekosistem-çevre-ekoloji-çevrebilim: Kavramsal tartışma.* U. Yıldırım. (Ed.). Çevre sorunları üzerine güncel yazılar içinde (ss.11-46). Lisans Yayınları.

Özdemir, O. (2016). *Sürdürülebilir okuryazarlık ve çevre eğitimi.* Pegem Akademi.

Özdemir, O. (2017). *Ekolojik okuryazarlık ve eğitim* (2. Baskı). Pegem Akademi.

Özey, R. (2009). Çevre sorunları. Aktif Yayınevi.

Roth, C.E. (1968). *Curriculum overwiev for developing environmentally literate citizens.* http://files.eric.ed.gov/fulltext/ED032982.pdf Erişim Tarihi: 22.06.2023

Saka, A. (2019). *Sürdürülebilir çevre eğitimi.* M. Kurt (edt.). *Çevre eğitimi* içinde (ss.23-42). Eğiten Kitap Yayıncılık.

Sarpkaya, R. (2010). *Türk eğitim sistemi ve okul yönetimi.* Anı yayıncılık.

Tekeli, İ. (1999). *Modernite a*şılırken *siyaset.* İmge Kitabevi.

Toker, T. (2007). *Sınıf öğretmenlerinin okul müdürlerinden öğretim liderliği davranışlarına ilişkin beklentileri ve beklentilerinin gerçekleştirme düzeyleri.* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Türkiye Çevre Atlası (2004). *Türkiye çevre atlası.* https://webdosya.csb.gov.tr/db/ced/icerikler/turk-yecevreatlas--20180514084340.pdf

URL-1 (2023). *TEMA. Eğitim: Doğa eğitim programları, eğitim projeleri, bilgilendirici web siteleri.* https://www.tema.org.tr/ Erişim Tarihi:17.05.2023

URL-2 (2023). *Eko-okullar*. http://www.ekookullar.org.tr/ Erişim Tarihi: 19.06.2023

URL-3 (2023). *7 adım uygulaması.* http://www.ekookullar.org.tr/Icerik/icerikDetay.aspx?refno=6

Uyar, A. (2016). *Bilgisayar destekli çevre eğitiminin bilgisayar teknolojileri programı öğrencilerinin çevre okuryazarlığına etkisinin incelenmesi.* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Elazığ.

Yanarateş, E., & Yılmaz, A. (2020). Öğretmen adaylarının çevre duyarlılığı kavramına yönelik metaforik algıları. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, 40*(3), 1019-1050.

Yıldırım, U., & Öner, Ş. (2003). Sürdürülebilir kalkınma yaklaşımının Türkiye'ye yansımaları: GAP'ta sürdürülebilir kalkınma ve yerel gündem 21. Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi, 12(4), 6-27.

Yıldırım, U., & Öner, Ş. (2010). *Sürdürülebilir kalkınma yaklaşımı*. U. Yıldırım. (Ed.). Çevre sorunları üzerine güncel yazılar içinde (ss.143-182). Lisans Yayınları.

Yıldız, K., Sipahioğlu, Ş., & Yılmaz, M. (2009). Çevre *bilimi ve e*ğitimi. Gündüz Eğitim ve Yayıncılık.

Yılmaz, A., & Yanarateş, E. (2020). Determination of metaphorical perceptions of prospective teachers on the concept of "water pollution" through triangulation. *Kastamonu Education Journal, 28*(3), 1500-1528. https://doi.org/10.24106/kefdergi.722554

EKOLOJİ TEMELLİ ÇEVRE EĞİTİMİ

Dr. Öğr. Gör. Ruhan Özel*, Kocaeli Üniversitesi
ORCID No: 0000-0001-8511-1241

ÖZET

Ekoloji temelli çevre eğitimi bireylere doğal çevrelerini anlayarak ona karşı duyarlılık, bilinç ve sorumluluk düzeyinin artırılmasında ve geliştirilmesinde doğrudan deneyim sağlayabilecekleri fırsatlar sunan bir yaklaşımdır. Ekoloji temelinde yapılan çevre eğitimi, doğal kaynakların sürdürülebilir kullanımı ve korunması konularında bilinç oluşturmaktadır. Bireyler, doğal kaynakların tükenmesinin ve çevresel tahribatın olumsuz etkilerini anlamalarıyla, doğal kaynakları korumak için sorumlu davranışlar sergilemeye özendirilmektedirler. Çevre eğitiminin bu tür doğa temelli bir ortamda yürütülmesi, çevresel bilgi edinimini sağladığı gibi, aynı zamanda doğayla temas ve deneyimler sağlayarak doğaya bağlılığı da teşvik etmektedir. Doğal ortamda gerçekleştirilen çevre eğitimleri en etkili öğrenme yollarından biridir. Bu nedenle bireylere etrafındaki dünyayı anlaması, sevmesi ve onunla ilgilenme becerisini oluşturması için doğa ile etkileşime gireceği bir çevre eğitimi sunulmalıdır.

Türkiye'de ekoloji temelli çevre eğitimi ile ilgili çalışmalar ilk kez Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK) aracılığıyla 1999 yılında başlamıştır. Doğa eğitimi ve bilim okulları kapsamındaki projeleri her yıl artan oranlarda desteklemeye devam etmektedir. Bu projelerden farklı yaş grubu ve eğitim seviyesindeki katılımcılar yararlanmaktadır. İlgili alan yazında özellikle ortaokul öğrencileri ile yürütülen proje sayısının daha fazla olduğu gözlenmiştir. Bireylerin doğa deneyimleri ile ilgili yapılan araştırmaların geneli, ekoloji temelli çevre eğitimi programlarının değerlendirilmesi amacıyla gerçekleştirilen çalışmaların bir parçası olarak yapılmıştır. Birçok çalışmada, uygulanan ekoloji temelli çevre eğitimi programlarının etkililiği araştırılmıştır. Araştırmalarda ekoloji temelli çevre eğitim faaliyetlerinin bireylerin doğal çevrelerini tanıyarak çevresel bilinç ve farkındalıklarının gelişmesine ve çevresel bilgi ve tutumlarında anlamlı değişiklikler meydana gelmesine katkı sağladığı sıklıkla ifade edilmektedir. Araştırma sonuçları doğrultusunda, okul öncesi öğrencilerine ve ebeveynlerine yönelik ekoloji temelli çevre eğitimi programlarının ve doğa eğitimlerinin yaygınlaştırılarak uygulanması önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Çevre eğitimi, Doğa eğitimi ve bilim okulları, Ekoloji temelli çevre eğitimi

KAYNAKLAR

Akay, C. (2013). Ortaokul öğrencilerinin yaparak-yaşayarak öğrenme temelli TÜBİTAK 4004 bilim okulu projesi sonrası bilim kavramına yönelik görüşleri. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, *2*(9), 326-338.

Akbaşlı, S. (2018). The evaluation of nature education training. *International Online Journal of Education and Teaching (IOJET), 5*(2), 295-311. http://iojet.org/index.php/IOJET/article/view/385/236

Akçadağ-Karakaya, Ç., ve Çobanoğlu, E. O. (2018). "İnsan ve çevre" ünitesi için sınıf dışı öğretim uygulamasının çevre okuryazarlığı üzerine etkisi. İnformal Ortamlarda Araştırmalar Dergisi, 3(2), 1-23.

Apostolopoulou, S., Grigoroglou, G., Karamperis, M., Skanavis, C., & Kounani, A. (2016, July, 3-8). *Environmental summer camp in a Greek Island*. 13th International Conference On Protection And Restoration Of The Environment. Mykonos Island, Greece.

Atagün, G., Kobal-Bekar, N. K., Karayel, R., Çelik-Ertekin, D., Doğru, Ş. M. ve Artık, C. (2016). Z kuşağı tarımla buluşuyor. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi, 5*(2), 19-25.

Atasoy, E. (2006). Çevre *için eğitim çocuk doğa etkileşimi*. Ezgi Kitabevi.

Avcı, E., Su Özenir, Ö., Kurt, M. ve Atik, S. (2015). TÜB**İ**TAK 4004 Doğa e**ğ**itimi ve bilim okulları kapsamında ortaokul ö**ğ**rencilerine yönelik gerçekle**ş**tirilen "Bizim Deniz Akdeniz" projesinin de**ğ**erlendirilmesi. *Amasya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 4*(2), 312-333.

Bakar, F., Avan, Ç., Aydınlı, B., Şeker, F., & Turgut, B. (2021). Effects of nature education on environmental knowledge and attitude as an out of school learning environment. *Academia Journal of Nature and Human Sciences, 7*(1), 1-18.

Ballantyne, R., Fien, J. & Packer, J. (2001a). Programme effectiveness in facilitating intergenerational influence in environmental education: Lessons from the field. *Journal of Environmental Education, 32*(4), 8-15.

Ballantyne, R., Fien, J. & Packer, J. (2001b). School environmental education programmeimpacts upon student and family learning: A case study analysis. *Environmental Education Research, 7*(1), 23-37.

Ballantyne, R., & Packer, J. (2002). Nature-based excursions: school students' perceptions of learning in natural environments. *International Research in Geographical and Environmental Education, 11*, 218-236. http://dx.doi.org/10.1080/10382040208667488

Bogner, F.X. (2002). The influence of a residential outdoor programme to pupil's environmental perception. *European Journal of Psychology of Education,17*(1), 19-34.

Buldur, S., Bursal, M., Yücel, E. ve Yalçın Erik, N. (2018). Disiplinler arası bir doğa eğitimi projesinin ortaokul öğrencilerinin çevreye yönelik duyuşsal özelliklerine ve çevre bilinçlerine etkisi. İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 7(5), 284-303.

Cappellaro, E., Ünal-Çoban, G., Akpınar, E., Yıldız-Feyzioğlu, E., ve Ergin. Ö. (2011). Yetişkinler için yapılan uygulamalı çevre eğitimine bir örnek: su farkındalığı eğitimi. *Journal of Turkish Science Education, 8*(2), 157-173.

Chawla, L. & Cushing, D.F. (2007). Education for strategic environmental behaviour. *Journal of Environmental Education Research, 13*(4), 437–452. doi:10.1080/13504620701581539

Cheong, I.P.-A. (2005). Educating pre-service teachers for a sustaniable environment. *Asia Pacific Journal of Teacher Education, 33*(1), 97-100. http://dx.doi.org/10.1080/1359866052000341151

Cheeseman, A. & Wright, T. (2019). Examining environmental learning experiences at an earth education summer camp. *Environmental Education Research, 25*(3), 375-387, DOI: 10.1080/13504622.2018.1509301

Civelek, P. (2016). Okul öncesi dönemde gerçekleştirilen Tübitak 4004 projelerinin incelenmesi. *Uluslararası Eğitim Bilimleri Dergisi, 6*(20), 77-94. DOI: 10.29228/INESJOURNAL.37798

Collado, S., Rosa, C. D. & Corraliza, J.A. (2020). The effect of a nature-based environmental education program on children's environmental attitudes and behaviors: A randomized experiment with primary scholls. *Sustainability, 12*(17), 1-12. https://doi.org/10.3390/su12176817

Collado, S., Staats, H. & Corraliza, J. A. (2013). Experiencing nature in children's summer camps: Affective, cognitive and behavioural consequences. *Journal of Environmental Psychology, 33*, 37-44. http://dx.doi.org/10.1016/j.jenvp.2012.08.002

Coşkun, M., Erten, Ş. ve Erdönmez, İ. (2019, Ekim, 3-5). Üstün yeteneklilerle yenice ormanları ve çevresinde ekoloji temelli doğa eğitimi. II. Uluslararası Coğrafya Eğitimi Kongresi, Eskişehir, Türkiye.

Demirkaya, H., Avcı, D. E., Genç, H., Çeliker, H. D., Yildirim, B., Genç, D. G., ... Çal, Ü. T. (2020). An Investigation of prospective teachers' attitudes towards national parks and views on ecology-based environmental education. *Journal of Educational Issues, 6*(2), 59-86. https://doi.org/10.5296/jei.v6i2.17379

Durmuş, Y. & Yapıcıoğlu, A.E. (2015). Kemaliye (Erzincan) ecology based nature education Project in participants' eyes. *Procedia Social and Behavioral Sciences. 197*, 1134-1139.

Erdoğan, M. (2011). The effects of ecology-based summer nature education program on primary school students' environmental knowledge, environmental affect and responsible environmental behavior. *Educational Sciences: Theory & Practice, 11*(4), 2233-2237.

Erdoğan, M. (2015). The Effect of summer environmental education program (SEEP) on elementary school students' environmental literacy. *International Journal of Environmental and Science Education 10*(2), 165-181. doi:10.12973/ijese.2015.238a

Erentay, N. ve Erdoğan, M. (2009). *22 Adımda doğa eğitimi*. ODTÜ Yayıncılık.

Ertaş-Kılıç, H. (2019). Milli parklar. A. İ. Şen (Ed.), *Okul dışı öğrenme ortamları* (2. Baskı, s.187-214) içinde. Pegem Akademi Yayıncılık.

Farmer, J., Knapp, D. & Benton, G. M. (2007). An elementary school environmental education field trip: Long-term effects on ecological and environmental knowledge and attitude development. *The Journal of Environmental Education, 38*(3), 33-42. http://dx.doi.org/10.3200/JOEE.38.3.33-42

Feyzioğlu, B., Özenoğlu Kiremit, H., Öztürk-Samur, A. ve Aladağ, E. (2012). YİBO'lar doğal ortamda bilimsel düşünüyor. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi, 1*(4), 65-74.

Genc, M., Genc, T. & Goc-Rasgele, P. (2018). Effects of nature-based environmental education on the attitudes of 7th grade students towards the environment and living organisms and affective tendency, *International Research in Geographical and Environmental Education, 27*(4), 326-341. https://doi.org/10.1080/10382046.2017.1382211

Gülay, H. (2010, October, 27-29). *5-6 yaş çocukları toprağı tanıyor*. ISTEC-International Science and Technology Conference, Gazimağusa, Turkish Republic of Northern Cyprus.

Gülay, H., Yılmaz, Ş., Turan-Güllaç, E. & Önder, A. (2010). The effect of soil education project on pre-school children. *Educational Research and Reviews, 5*(11), 703-711.

Gülay, H., Önder, A., Turan-Güllaç, E. & Yılmaz, Ş. (2011, February, 4-7). *Children who need protection are learning about soil: A project of soil education for children in Turkey*. 3rd. World Conference on Educational Sciences – WCES, İstanbul, Turkey.

Gülay-Ogelman, H. (2011, December, 5-7). *Tipitop ve arkadaşları ile toprağı tanıyoruz 3: Küçük çocuklar için bir toprak eğitimi projesi*. ISTEC-International Science and Technology, İstanbul, Turkey.

Gülay-Ogelman, H. (2012). Teaching preschool children about nature: a project to provide soil education for children in Turkey. *Early Childhood Education Journal, 40(*3), 177-185. http://dx.doi.org/10.1007/s10643-012-0510-4

Gülay-Ogelman, H. ve Durkan, N. (2014). Toprakla buluşan çocuklar: Küçük çocuklar için toprak eğitimi projesinin etkililiği. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 7*(31), 632-638.

Gülay-Ogelman, H. ve Durkan, N. (2015). Okul öncesi dönem çocukları için hazırlanan toprak eğitimi projesinin etkililiği: Tipitop ve Arkadaşları ile Toprağı Tanıyoruz 5. *ACED Uluslararası Aile Çocuk ve Eğitim Dergisi, 7*, 122-140.

Gülay-Ogelman, H., Önder, A., Durkan, N. & Erol, A. (2015). Investigation of the efficiency of "We are learning about the soil with Tipitop and His friends 6" entitled soil education project *International Journal of Social Sciences and Education Research, 1*(2), 476-488. DOI: 10.24289/ijsser.106448

Güler, T. (2009). Ekoloji temelli bir çevre eğitiminin öğretmenlerin çevre eğitimine karşı görüşlerine etkileri. *Eğitim ve Bilim, 34*(151), 30-43.

Güngör, S.N., Yücel-Özata, E., Özer-Zeren, D. & Özken, M. (2022). Determining the changes in the cognitive structures of ecology-based natural education participants through the Word Association. *International Journal of Progressive Education, 18*(5), 279-300. DOI: 10.29329/ijpe.2022.467.17

Higgins, P. & Nicol, R. (2002), *Outdoor education: Authentic learning in the context of landscapes*, Kisa, Sweden, ISBN 91-631-2904-3,Vol.2.

Kahriman-Pamuk, D. (2019). *Erken* çocukluk döneminde çevre eğitimi ve sürdürülebilirlik. Anı yayıncılık.

Kahyaoğlu, M. (2016). Türkiye'de doğa eğitimi üzerine yapılan çalışmalarının analizi: bir meta sentez çalışması. *Academia Eğitim Araştırmaları Dergisi, 1*(1), 1-14.

Kahyaoğlu, M. ve Yetişir, M.İ. (2016). Doğa kavramı ve çocukların doğadan uzaklaşmasına ilişkin fenomenografik bir çalışma. *Eğitim ve Bilim, 40*(182), 159-170.

Kahyaoğlu, M., Karakaya-Bilen, E. & Saraçoğlu, M. (2021). Impact of ecology based nature education on the behavior of secondary school students. *European Journal of Educational Studies, 8*(4), 1-19. http://dx.doi.org/10.46827/ejes.v8i4.3706

Karakoç-Topal, Ö. (2022). Ortaokul öğrencilerinin gözünden bir TÜBİTAK 4004 Projesi: Bilimleri Birleştir, Doğayı Güzelleştir! *Buca Eğitim Fakültesi Dergisi, 53*, 638-666. https://doi.org/10.53444/deubefd.1088361

Karaoğlu, H. ve Ünüvar, P. (2017). Okul öncesi dönem çocuklarının gelişim özellikleri ve sosyal beceri düzeyleri. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 43*,231-254. https://doi.org/10.21764/efd.12383

Karataş, A. ve Aslan, G. (2012). İlköğretim öğrencilerine çevre bilincinin kazandırılmasında çevre eğitiminin rolü: ekoloji temelli yaz kampı projesi örneği. *Journal of World of Turks, 4*(2), 259-276.

Keçeci, G., Kırbağ-Zengin, F. ve Alan, B. (2019). TÜBİTAK 4004 "Küçük bilim insanları Elâzığ Hazar Gölü ekosistemini keşfediyor" projesinin ortaokul öğrencilerinin çevresel tutumlarına etkisi. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 8*(1), 41-63. Retrieved from http://www.itobiad.com/issue/43055/482979

Kefeli, N., Atagün, G., Kobal-Bekar, N., Karayel, R., Çelik Ertekin, D., Murat Doğru, Ş. ve Güner, P. (2018). "Z kuşağı tarımla buluşuyor 3" doğa eğitimi projesinin değerlendirilmesi. *Fen Bilimleri Öğretimi Dergisi, 6*(1), 96-119.

Kekeçoğlu, M., Göç-Rasgele, P., Akıllı, M. ve Kambur, M. (2014). Sürdürülebilir çevre için arı farkındalığı yaratılmasında "arı biziz bal da bizdedir" projesinin yeri. *Uludağ Arıcılık Dergisi Kasım, 14*(2), 74-87.

Keleş, Ö., Uzun, N. ve Varnacı-Uzun, F. (2010). Öğretmen adaylarının çevre bilinci, çevresel tutum, düşünce ve davranışlarının doğa eğitimi projesine bağlı değişimi ve kalıcılığının değerlendirilmesi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 9*(32), 384-401.

Kıyıcı-Balkan, F., Yiğit Atabek, E. ve Darçın-Selcen, E. (2014). Doğa eğitimi ile öğretmen adaylarının çevre okuryazarlık düzeylerindeki değişimin ve görüşlerinin incelenmesi. *Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 4*(1), 17-27. Retrieved from https://dergipark.org.tr /tr/pub/trkefd/issue/21473/230150

Koday, Z. ve Kıvanç-Kaymaz, Ç. (2017, Eylül, 11-12). Çevre, eğitim ve milli parkların önemi. 15. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi, Komrat-Gagavuzya, Moldova.

Kurtuldu, A. (2019). Ekoloji *temelli eğitimlerin ortaokul öğrencilerinin ekolojik ayak izi farkındalığına etkisi* [Yüksek lisans tezi]. Akdeniz Üniversitesi.

Meydan, A. (2011). The importance of ecology-based nature educatıon project in terms of nature integration and understanding the human-ecosystem relationship. *Educational Research and Reviews, 6*(1), 72-76.

Meydan, A., Bozyiğit, R. & Karakurt, M. (2012) Ecology-based nature education projects participatory levels of meeting expectations. *Marmara Geographical Review, 25*, 238-255.

Mittelstaedt, R., Sanker, L. & Vanderveer, B. (1999). Impact of a week-long experiential education program on environmental attitude and awareness. *Journal of Experiential Education, 22*(3), 138–48. https://doi.org/10.1177/105382599902200306

Oğurlu, İ., Alkan, H., Ünal, Y., Ersin, M. Ö. & Bayrak, H. (2013, June, 10-13). *Contributions of environment and nature training to geography education: IDE projects case study*. 3rd International Geography Symposium-GEOMED, Antalya, Turkey.

Oğurlu, İ. ve Türkoğuz, S. (2017). Üç doğa eğitim projesinin katılımcı üzerindeki etkilerinin nicel ve nitel yoldan değerlendirilmesi. *Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 6*(2), 529-555. Doi: 10.14686/buefad.292778

Ok, G. (2016). Doğa *eğitimi etkinliklerinin ilköğretim öğrencilerinin çevreye yönelik tutum ve bilgi düzeylerine etkisi* [Doktora tezi]. Dokuz Eylül Üniversitesi.

Okur-Berberoğlu, E. (2015a). Ekopedagoji temelli sınıf dışı çevre eğitiminin çevre farkındalığı üzerinde etkisi. *Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi Dergisi, 12-1*(23), 95-117.

Okur-Berberoğlu, E. (2015b). The Effect of ecopedagogy-based environmental education on environmental attitude of in-service teachers. *International Electronic Journal of Environmental Education, 5*(2), 86-110.

Otto, S. & Pensini, P. (2017). Nature-based environmental education of children: Environmental knowledge and connectedness to nature, together, are related to ecological behaviour. *Global Environmental Change 47*, 88–94. https://doi.org/10.1016/j.gloenvcha.2017.09.009

Ozaner, F.S. (2003, Nisan, 16-18). *Ekoturizm etkinliklerinde ve ekoloji temelli çevre eğitiminde coğrafyanın önemi*. Coğrafi Çevre Koruma ve Turizm Sempozyumu. İzmir-Türkiye.

Ozaner, F.S. (2004, Ekim, 5-8). *Türkiye'de okul dışı çevre eğitimi ne durumda ve neler yapılmalı?* V. Ulusal Ekoloji ve Çevre Kongresi, Bolu, Türkiye.

Ozaner, F. S. (2007). Çiçek ve böceklerin doğanın dilinin öğretilmesindeki önemi; Alpin Çiçeklerin bu eğitimdeki özel yeri. Gökyüzüne En Yakın Bitkiler: Alpin Çiçekleri Projesi, Flora Turizmi Eğitimi, Ed. F. Karahan, 20 Nisan-09 Eylül 2007, Bildiriler Kitabı, s. 145-155, Erzurum.

Öz, S., Bakır, S. ve Yıldırım, M.Z. (2014). Fen bilgisi öğretmen adaylarının milli parklarda çevre eğitimine yönelik görüşleri. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Dergisi, 2*(3), 21-35.

Özdemir, O. (2010). Doğa deneyimine dayalı çevre eğitiminin ilköğretim öğrencilerinin çevrelerine yönelik algı ve davranışlarına etkisi. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*. *27*, 125-138.

Özgel, Z. T., Aydoğdu, M. ve Güven-Yıldırım, E. (2018). Doğa kampı destekli çevre eğitiminin çevre sorunlarına yönelik farkındalık ve tutuma etkisi. *Ihlara Eğitim Araştırmaları Dergisi, 3*(2), 90-106. Retrieved from http://ihead.aksaray.edu.tr/tr/pub/issue/37860/395305

Öztura, E. (2010). *Truva Tarihî Millî Parkı, Kaz Dağı Millî Parkı ve Spil Dağı Millî Parkı ziyaretçilerinin Türkiye'de millî park kavramı ve eğitimi üzerine görüşlerinin değerlendirilmesi* [Yüksek lisans tezi]. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi.

Öztürk-Şallı, M. (2022). *Bir doğa eğitim projesinin ortaokul öğrencilerinin çevreye yönelik duyuşsal ve bilişsel özelliklerine etkisinin incelenmesi* [Yüksek lisans tezi]. Akdeniz Üniversitesi.

Palmberg, I. E. & Kuru, J. (2000). Outdoor activities as a basis for environmental responsibility. *The Journal of Environmental Education, 31*(4), 32–36.

Project Learning Tree. Erişim adresi: https://www.plt.org/

Project Wild. Erişim adresi: https://myfwc.com/education/educators/project-wild/"https://myfwc.com/education/educators/project-wild/

Samperiz, A. & Herrero, J. (2018). Evaluation of a summer camp environmental education program in Spain. *Applied Environmental Education & Communication, 17*(1), 79-90.

Sarışan-Tungaç, A. (2015). *Fen bilgisi öğretmenlerinin okul dışı (doğa deneyimine bağlı) çevre eğitimine yönelik özyeterlik algıları, çevre bilgileri ve çevresel tutumlarının incelenmesi: Mersin ili örneği* [Yüksek lisans tezi]. Mersin Üniversitesi.

Sezen-Vekli, G., Çilsalar-Sağnak, H. ve Yaman, F. (2020). Tübitak 4004 doğa lab: Doğada sorgulama temelli bilim projesinin öğrencilerin bilim insanı imaj ve görüşlerine etkisi. *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 20*(1), 149-167.

Skanavis, C., Kounani, A., Tsamopoulos, K., Polymeris-Maripas, G., Koukoulis, A., Topaltsis, L. & Antonopoulos, K. (2020). Implementing sustainable development through environmental camps: The case of skyros project. W. L. Filho, U. Tortato, F. Frankenberger (Eds), *Universities and Sustainable Communities: Meeting the Goals of the Agenda* 2030 (pp.147-171). Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-030-30306-8

Sönmez, D. (2018). Tübitak-4004 Doğa eğitimine katılan öğretmenlerin doğa eğitimine ilişkin görüşleri. *Journal of Awareness, 3*(2), 63-72. DOI: 10.26809/joa.2018239560

Şimşek-Batar ,A., Çayır, Y. Tetik, T. , Çakıcı, M., Erduran-Avcı, D. & Genç, H. (2020, December, 24-26). *Analysis of nature education participants' perceptions about nature and environmental concepts: Case study of Tübitak 4004 This is Burdur stop at nature 2 project*. International Symposium Of Education And Values-4. Karabük, Turkey. *ISBN:978-625-409-808-6*

Tekbıyık, A., Şeyihoğlu, A., Sezen-Vekli, G. & Birinci-Konur, K. (2013). Influence of a science camp based on active learning on students. *The Journal of Academic Social Science Studies (JASSS), 6*(1), 1383-1406. http://dx.doi.org/10.9761/JASSS_545

Temiz, Z. ve Karaarslan-Semiz, G. (2019). En iyi öğretmenim doğa: okul öncesinde doğa temelli eğitim uygulamaları projesi kapsamında hazırlanan öğretmen etkinlikleri. İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 8(1), 314-331. Retrieved from http://www.itobiad.com/issue/43055/488735.

Tezel, Ö. ve Karademir, E. (2014, May, 16-18). *Ortaokul öğrencilerinin çevresel tutum, davranış ve düşüncelerinin doğa eğitimi projesine bağlı değişimi*. International Conference on Education in Mathematics, Science & Technology, Konya, Turkey.

Yalçın-Özdilek, Ş., Özdilek, H.G., Okur, E. & Eryaman M.Y. (2011). Community and nature as curriculum: a case study of an outdoor environmental education project. *Educational Research Association The International Journal of Educational Researchers, 3*(1), 33-45.

Yardımcı, E. (2009). *Yaz bilim kampında yapılan etkinlik temelli doğa eğitiminin ilköğretim 4 ve 5. sınıftaki çocukların doğa algılarına etkisi* [Yüksek lisans tezi]. Abant İzzet Baysal Üniversitesi.

Yazıcı, H., Kıvrak, E., Koca, N., Koca, M.K., Gökdemir, A. ve Ekiz, E. (2021). Ekoloji temelli bir doğa eğitimi programının yararları: katılımcıların deneyimleri üzerinden bir değerlendirme. *Eğitim ve Bilim, 46*(208), 125-155. DOI: 10.15390/EB.2021.9776

Yıldız, K., Sipahioğlu Ş., ve Yılmaz, M., (2010). *Çevre bilimi ve eğitimi,* Gündüz Eğitim ve Yayıncılık.

OKUL DIŞI ÖĞRENME ORTAMLARINDA ÇEVRE EĞİTİMİ

Dr. Öğr. Üyesi Bilge Öztürk*, Bayburt Üniversitesi
ORCID No: 0000-0003-1788-9208
Dr. Öğr. Üyesi Abdurrahman Sefalı**, Bayburt Üniversitesi
ORCID No: 0000-0002-0092-0857

ÖZET

Hayat boyu devam eden öğrenme olgusu hem formal hem de informal ortamlarda hiç durmadan devam etmektedir. Formal eğitim sürecinin tüm paydaşları artık informal öğrenmeyi dikkate almadan oluşturulan formal öğrenme ortam ve süreçlerinin istenilen çıktılarının oluşmasına hizmet etmediğini bilmektedirler. Öğrencilerin bilişsel, duyuşsal ve psikomotor alandaki davranışları zihinlerinde yapılandırmalarına olanak tanımak için, onların tüm yaşam alanlarına girmek yani formal öğrenmede informal öğrenme ortamlarını işe koşmak zorunluluk haline gelmiş durumdadır. Özellikle çevre eğitimi gibi gerçek yaşamın içinden bir dersin informal öğrenme ortamlarından yararlanılmadan, ders içeriğindeki kavramların yaşamla ilişkilendirilmeden aktarılması büyük sıkıntılar oluşturmaktadır. Çevre eğitimi dersinin öğrencilerinin doğrudan dersin içeriğinde yer alan ortamlarla yüzleştirilerek öğrenme sürecine katılmaları ile anlamlı olması beklenmektedir. Bunu gerçekleştirmenin en etkili yollarından biri hiç şüphesiz öğrenme sürecini okul dışı ortamlara aktarmakla mümkündür. Birçok farklı öğrenme biçimini kapsayan okul dışı öğrenme ortamlarında, öğrenenler sınıf gibi kısıtlı ortamda sağlanamayan tecrübe ve becerileri kazanırken, öğretim programında hedeflenen amaçlara ulaşmaktadırlar. Bu bölümde öncelikle okul dışı öğrenme ve okul dışı öğrenme ortamları kavramları, okul dışı öğrenmenin özellikleri, okul dışı öğrenmenin eğitim-öğretim sürecine ve öğrencilerin gelişimine sağladığı katkılar üzerinde durulmaktadır. Ardından okul dışı öğrenme ortamları doğal alanlar, botanik bahçeleri, hayvanat bahçeleri/akvaryumlar, müzeler, bilim merkezleri, planetaryumlar, sanayi kuruluşları, çiftlikler ve diğerleri başlıkları altında incelenmiş ve çevre eğitiminde bu ortamlardan nasıl yararlanılabileceği açıklanmıştır. Son olarak okul dışı öğrenmenin önemi ve okul dışı öğrenme ortamlarının çevre eğitiminde kullanımı irdelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Okul dışı öğrenme ortamları, Çevre eğitimi

KAYNAKLAR

Abacı, O., & Kamaraj, I. (2009). Museums as an educational medium: An implementation model. *Procedia-Social and Behavioral Sciences, 1*(1), 1337-1341.

Affeldt, F., Tolppanen, S., Aksela, M., & Eilks, I. (2017). The potential of hte non-formal educational sector for supporting chemistry learning and sustainability education for all students-a joint perspective from two cases in Finland and Germany. *Chemistry Education Research and Practice, 18*(1), 13-25.

Akdoğan, G. (1974). *Bahçe ve peyzaj sanatı tarihi*. Ankara: Ziraat Fakültesi Yayınları.

Altan, N.N., & Acar, M.C. (2022). Ruminant beslemede enterik metan salınımını azaltmaya yönelik stratejiler. *6th International Students Science Congress Proceedings*, 1-7.

American Zoo and Aquarium Association, [AZA], (2004). http://www.aza.org adresinden erişilmiştir.

Atasever, M. (2015). *Türkiye ilaç sektörü analizi*. Absam.

Ballantyne, R., & Packer, J. (2016). Visitors' perceptions of the conservation education role of zoos and aquariums: Implications for the provision of learning experiences. *Visitor Studies, 19*(2), 193-210.

Bayram, Ş. (2009). Ankara'da elma kırmızı gal yaprak biti, Dysaphis devecta Walk, Homoptera, Aphididae'da avcı Coccinellidae Coleoptera türleri. *Journal of Agricultural Sciences, 15*(01), 53-57.

Berberoğlu, E.O., & Uygun, S. (2013). Sınıf dışı eğitimin dünyadaki ve Türkiye'deki gelişiminin incelenmesi. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 9*(2), 32-42.

Bingöl, B. (2018). Yeni bir yaşam biçimi: Artırılmış gerçeklik (AG). *Etkileşim, 1*, 44-55.

Bozdoğan, A.E. (2008). Fen bilgisi öğretmen adaylarının bilim merkezlerini fen öğretimi açısından değerlendirmesi: Feza Gürsey Bilim Merkezi örneği. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 21*(1), 19-41.

Bozdoğan, A.E. (2017). "Fen eğitiminde informal öğrenme ortamları" dersine yönelik öğretmen adaylarının görüşleri. *Uluslararası Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 8, 1-17.

Braund, M., & Reiss, M. J. (2006). Towards a more authentic science curriculum: The contribution of out of school learning. *International Journal of Science Education, 28*(12), 1373-1388.

Brochier, B., Vangeluwe, D., & Van den Berg, T. (2010). Alien invasive birds. *Revue Scientifique et Technique, 29*(2), 217.

Budak, A., & Göçmen, B. (2014). *Herpetoloji*. İzmir: Ege Üniversitesi Yayınları.

Bunting, C.J. (2006). *Interdiciplinary teaching through outdoor education.* United States, Champaign: Human Kinetics Division.

Caldin, R., Dainese, R., & Panciroli, C. (2018). Didactics towards a bottom-up museum approach. *In Proceedings, 60*(1), 1-9.

Carson, R. (1965). *The sense of wonder*. New York: Harper Row.

Chen, G., & Sun, W. (2018). The role of botanical gardens in scientific research, conservation, and citizen science. *Plant diversity, 40*(4), 181-188.

Cohn, J. P. (2008). Citizen science: Can volunteers do real research? *BioScience, 58*(3), 192-197.

Çabuk, B. (2019). *Çevre eğitimi*. Ankara: Anı Yayıncılık.

Çakmak, B., ve Gökalp, Z. (2013). Kuraklık ve tarımsal su yönetimi. *Gaziosmanpaşa Bilimsel Araştırma Dergisi*, (4), 1-11.

Çalışkan, O. (2018). Yeşil papağanlar (psittacula krameri) ve Türkiye'deki habitatlarının coğrafi açıdan değerlendirilmesi. *lnternational Journal of Geography and Geography Education*, 38, 279-294.

Demir, E., ve Çetin, F. (2022). Öğretmenlerin okul dışı öğrenme faaliyetlerine yönelik tutumları. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, 42*(2), 1443-1461.

Dickenson, V. (2006). History, ethnicity and citizenship: The role of the history museum in a multi-ethnic country. *Museum International, 58*(3), 21-31.

Dickinson, E. (2013). The misdiagnosis: Rethinking "nature-deficit disorder". *Environmental Communication: A Journal of Nature and Culture, 7*(3), 315-335.

Dillon, J., Rickinson, M., Teamey, K., Morris, M., Choi, M.Y., Sanders, D., & Benefield, P. (2006). *The value of outdoor learning: Evidence from research in the UK and Elsewhere* (1st Ed.). Routledge.

Doldur, M. (2019). *Bilim merkezinde gerçekleştirilen fen bilimleri dersinin öğrencilerin okul dışı öğrenme ortamlarına yönelik algılarına ve derse yönelik tutumlarına etkisi* (Yüksek lisans tezi). Aksaray Üniversitesi, Aksaray.

Dunn, C.P. (2017). Biological and cultural diversity in the context of botanic garden conservation strategies. *Plant Diversity, 39*(6), 396-401.

Ekim, E. (1991). *Botanik bahçesi planlama kriterleri ve Çankaya (Ankara) Botanik Bahçesi örneği üzerine bir araştırma* (Yüksek lisans tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.

Elmikaty, H.S. (2005). Science education: on the agenda of the library of Alexandria. *Museum International, 57*(1-2), 92-99.

Erdoğan, A. (2023). *Sınıf öğretmenlerinin okul dışı öğrenme ortamları kullanımlarına yönelik öz yeterlik algılarının incelenmesi* (Yüksek lisans tezi). Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

Eren, E., ve Özer, İ. (2018). Eski Anadolu toplumlarında beslenme alışkanlıkları. *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi, 2*(1), 308-323.

Ertaş, H., Şen, A.İ., ve Parmaksızoğlu, A. (2011). Okul dışı bilimsel etkinliklerin 9. sınıf öğrencilerinin enerji konusunu günlük hayat ile ilişkilendirme düzeyine etkisi. *Necatibey Fakültesi Elektronik Fen ve Matematik Eğitimi Dergisi, 5*(2), 178-198.

Erten, Z., ve Taşçı, G. (2016). Fen bilgisi dersine yönelik okul dışı öğrenme ortamları etkinliklerinin geliştirilmesi ve öğrencilerin bilimsel süreç becerilerine etkisinin değerlendirilmesi. *Journal of Education Faculty*, *18*(2), 638-657.

Ertin, G. (1998). Türkiye'de sanayi. *Türkiye Coğrafyası*, 20, 163-183.

Eshach, H. (2007). Bridging in-school and out-of-school learning: Formal, non-formal, and informal education. *Journal of Science Education and Technology, 16*(2), 171-190.

Fahrig, L. (2001). How much habitat is enough*? Biological Conservation*, 100, 65-74.

Fang, W.T., Hassan, A.A., & LePage, B.A. (2022). *In the living environmental education: sound science toward a cleaner, safer, and healthier future*. Singapore: Springer Nature Singapore.

Ferrante, L., Getirana, A., Baccaro, F.B., Schöngart, J., Leonel, A.C.M., Gaiga, R., ... & Fearnside, P.M. (2022). Effects of Amazonian flying rivers on frog biodiversity and populations in the Atlantic Rainforest. *Conservation Biology, 37*(3), 1-15.

Franco, A.M.A., Hill J.K., Kitschke, C., Collingham, Y.C., Roy, D.B., Fox., R, ….(2006) Impacts of climate warming and habitat loss on extinctions at species' low-latitude range boundaries. *Global Change Biology*, 12, 1545-1553.

Fu, L., Sun, Z., Zha, L., Liu, F., He, L., Sun, X., & Jing, X. (2020). Environmental awareness and pro-environmental behavior within China's road freight transportation industry: Moderating role of perceived policy effectiveness. *Journal of Cleaner Production, 252*, 1-14.

Gerber, B.L., Cavallo, A.M.L., & Marek, E.A. (2001). Relation ships among informal learning environments, teaching procedures and scientific reasoning ability. *International Journal of Science Education, 23*(5), 535-549.

Global Invasive Species Database (2023) *Species profile: Corvus frugilegus*. http://www.iucngisd.org/gisd/species.php?sc=2043 on 20-05-2023 adresinden erişilmiştir.

Golding, J., Güsewell, S., Kreft, H., Kuzevanov, V.Y., Lehvävirta, S., Parmentier, I., & Pautasso, M. (2010). Species-richness patterns of the living collections of the world's botanic gardens: a matter of socio-economics?. *Annals of Botany, 105*(5), 689-696.

Gordo O. (2007). Why are bird migration dates shifting? A review of weather and climate effects on avian migratory phenology. *Climate Research, 35*, 37-58.

Griffin, J. (2004). Research on students and museums: Looking more closely at the students in school groups. *Science Education, 88*(1), 59-70.

Gündoğar, F. (2014). Değişen eğitim anlayışı ışığında değişen öğretmen yetiştirme programları üzerine düşünceler. *Diyalog Interkulturelle Zeitschrift Für Germanistik*, *2*(1), 118-127.

Gürsoy, G. (2018). Fen öğretiminde okul dışı öğrenme ortamları. *Electronic Turkish Studies, 13*(11), 623-649.

Hart, R. (1979). *Children's experience of place*. New York: Noble Offset Printers.

Honegger, R. (1998). The lichen symbiosis what is so spectacular about it?. *The Lichenologist, 30*(3), 193-212.

James, P. (2006). Representation and consultation on health and safety in chemicals. *Health and Safety at Work and Its Relevance to Employment Relations Research, 28*(3), 230-303.

Jetz, W., Wilcove, D.S., & Dobson, A.P. (2007) Projected impacts of climate and land-use change on the global diversity of birds. *PLoS Biology*, 5, 1211-1219.

Kahn, P.H., & Kellert, S.R. (2002). *Children and nature: Psychological, sociocultural, and evolutionary investigations.* Cambridge, MA: MIT Press.

Karademir, E. (2018). Okul dışı ortamlarda fen öğretimi. O. Karamustafaoğlu, Ö. Tezel & U. Sarı (Ed.) *Güncel yaklaşım ve yöntemlerle etkinlik destekli fen öğretimi* içinde (s. 425-448). Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.

Karatekin, K., & Yılmaz, A. (2019). Çevre okuryazarlığı ve beceri eğitimi. B. Aksoy, B. Akbaba & B. Kılcan (Edts). Sosyal bilgilerde beceri eğitimi içinde (ss.25-52). Pegem Akademi Yayıncılık. https://doi.org/10.14527/9786050370454

Kellert, S.R. (2012). *Building for life: Designing and understanding the human-nature connection*. Washington: Island Press.

Kleespies, M.W., Feucht, V., Becker, M., & Dierkes, P.W. (2022). Environmental education in zoos—exploring the ımpact of guided zoo tours on connection to nature and attitudes towards species conservation. *Journal of Zoological and Botanical Gardens, 3*(1), 56-68.

Kleespies, M.W., Gübert, J., Popp, A., Hartmann, N., Dietz, C., Spengler, T., ... & Dierkes, P.W. (2020). Connecting high school students with nature-how different guided tours in the zoo influence the success of extracurricular educational programs. *Frontiers in Psychology, 11*, 1-14.

Kleespies, M.W., Montes, N.Á., Bambach, A.M., Gricar, E., Wenzel, V., & Dierkes, P.W. (2021). Identifying factors influencing attitudes towards species conservation–a transnational study in the context of zoos. *Environmental Education Research, 27*(10), 1421-1439.

Knapp, C.E. (1996). *Just beyond the classroom: Community adventures for interdisciplinary learning.* Charleston, WV: ERIC Clearinghouse on Rural Education and Small Schools.

Korkmaz, O. (2011). Türkiye kimya sanayinde işçi sağlığı ve iş güvenliği. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, 7*(14), 129-144.

Krüger, L., Huerta, M.F., Santa-Cruz, F., & Cárdenas, C.A. (2021). Antarctic krill fishery effects over penguin populations under adverse climate conditions: Implications for the management of fishing practices. *Ambio*, 50, 560-571.

Laçin-Şimşek, C. (2011). *Fen öğretiminde okul dışı öğrenme ortamları.* Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.

Lakin, L. (2006). Science beyond the classroom. *Journal of Biological Education, 40*(2), 89-90.

Li, D.Z., & Pritchard, H.W. (2009). The science and economics of ex situ plant conservation. *Trends in Plant Science, 14*(11), 614-621.

Lohman, J. (2006). City museum: Do we have a role in shaping the global community? *Museum International, 58*(3), 15-20.

Louv, R. (2005). Nature deficit. *Orion*, 70-71.

Lucchi, E. (2018). Review of preventive conservation in museum buildings. *Journal of Cultural Heritage, 29*, 180-193.

Mantyka-pringle, C.S., Martin, T.G., & Rhodes, J.R. (2012). Interactions between climate and habitat loss effects on biodiversity: a systematic review and meta-analysis. *Global Change Biology, 18*(4), 1239-1252.

Martin, D.J. (2009). *Elementary science methods, a constructivist approach*. New York: Delmar Publishers.

Martin, L.M. (2004). An emerging research framework for studying informal learning and schools. *Science Education*, 88, 71-82.

Melber, L.H., & Abraham, L.M. (1999). Beyond the classroom: Linking with informal education. *Science Activities, 36*, 3-4.

Mellish, S., Ryan, J.C., Pearson, E.L., & Tuckey, M.R. (2019). Research methods and reporting practices in zoo and aquarium conservation-education evaluation. *Conservation Biology, 33*(1), 40-52.

Menzel, A., Sparks, T.H., Estrella, N., Koch, E., Aasa, A., Ahas, R., ... & Zust, A.N.A. (2006). European phenological response to climate change matches the warming pattern. *Global Change Biology, 12*(10), 1969-1976.

Mercin, L. (2003). Kültür ve sanat değerlerinin yaşatılmasında müzelerin rolü. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 2*(6), 106-114.

Merrivan, N. (2000). *Is the mills for collections or for people? recent developments on ıncreasing opportunities in access to legumes in great Britain.* Istanbul: In New Approaches in Museology, Globalization and Localization; Economic and Social History Found Publishing.

Milli Eğitim Bakanlığı [MEB], (2018). *Fen bilimleri dersi öğretim programı (ilkokul ve ortaokul 3, 4, 5, 6, 7 ve 8. sınıflar)*. Ankara.

Milli Eğitim Bakanlığı, [MEB], (2019). *Okul dışı öğrenme ortamları kılavuzu*. Ankara.

Moss, A., & Esson, M. (2013). The educational claims of zoos: Where do we go from here? *Zoo Biology, 32*,13-18.

Mundan, D., ve Çetin, İ.T. (2012). Dünya doğa mirası kelaynak kuşları. *Harran Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi, 1*(1), 61-67.

Ocak, İ., ve Korkmaz, Ç. (2018). Fen bilimleri ve okul öncesi öğretmenlerinin okul dışı öğrenme ortamları hakkındaki görüşlerinin incelenmesi. *International Journal of Field Education, 4*(1), 18-38.

O'Donnell, K., & Sharrock, S. (2017). The contribution of botanic gardens to ex situ conservation through seed banking. *Plant Diversity, 39*(6), 373-378.

Oldfield, S. (2007). *Great botanic gardens of the world* (First Ed.). United Kingdom: New Holland Publishers.

Orr, D. (1991) What is education for? Six myths about the foundations of modern education, and six new principles to replace them. *Context 27*(53), 52-58.

Özgel, Z.T., Aydoğdu, M., ve Yıldırım, E.G. (2018). Doğa kampı destekli çevre eğitiminin çevre sorunlarına yönelik farkındalık ve tutuma etkisi. *Ihlara eğitim Araştırmaları Dergisi, 3*(2), 90-106.

Özmen, H. (2016). Öğrenme kuramları ve fen bilimleri öğretimindeki uygulamaları. S. Çepni (Ed.) *Kuramdan uygulamaya fen ve teknoloji öğretimi* içinde (s. 51-1199). Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.

Özol, E. (2005). *Fransa'da peyzaj mimarlığının gelişimi ve çağdaş akımlara etkileri üzerine araştırmalar.* İstanbul: İstanbul Üniversitesi.

Öztemiz, S.C. (2008). Organik tarımda biyolojik Mücadele. *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 2, 19-27.

Öztürk, A. (2019). *Okul dışı öğrenmeye ilişkin sosyal bilgiler öğretmenlerinin görüşleri* (Yüksek lisans tezi). Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Niğde.

Palmberg, E.I., & Kuru, J. (2000). Outdoor activities as a basis for environmental responsibility. *The Journal of Environmental Education, 31*(4), 32-36.

Persson, P.E. (2000). Community impact of science centers: Is there any? *Curator: The Museum Journal, 43*(1), 9-17.

Pitman, N.C., & Jørgensen, P.M. (2002). Estimating the size of the world's threatened flora. *Science, 298*(5595), 989-989.

Pooley, J.A., & O'Connor, M. (2000). Environmental education and attitudes: Emotions and beliefs are what is needed. *Environment and behavior, 32*(5), 711-723.

Priest, S. (1986). Redefining outdoor education: A matter of many relationships. *The Journal of Environmental Education, 17*(3), 13-15.

Primack, R.B., & Miller-Rushing, A.J. (2009). The role of botanical gardens in climate change research. *New Phytologist, 182*(2), 303-313.

Ramey-Gassert, L. (1997). Learning science beyond the classroom. *The Elementary School Journal, 97*(4), 433-450.

Ramsey, J.M., Hungerford, H.R., & Volk, T.L. (1992). Environmental education in the K-12 curriculum: Finding a niche. *The Journal of Environmental Education, 23*(2), 35-45.

Ren, H., & Duan, Z.Y. (2017). *The theory and practice on construction of classic botanical garden.* Beijing: Science Press.

Saraç, H. (2017). Türkiye'de okul dışı öğrenme ortamlarına ilişkin yapılan araştırmalar: İçerik analizi çalışması. *Eğitimde Kuram ve Uygulama Araştırmaları Dergisi, 3*(2), 60-81.

Sarkowicz, H. (2003). *Bahçelerin ve parkların tarihi* (Çev. E. Kayaoğlu). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.

Schultz, C.B., Brown, L.M., Pelton, E., & Crone, E.E. (2017). Citizen science monitoring demonstrates dramatic declines of monarch butterflies in western North America. *Biological Conservation, 214*, 343-346.

Sefalı, A. (2019). *Doğa eğitimi etkinliklerinin fen bilgisi öğretmen adaylarının biyofili seviyelerine etkisinin araştırılması* (Doktora tezi). Atatürk Üniversitesi, Erzurum.

Sekhokoane, L., Qie, N., & Rau, P.L.P. (July, 2017). *Do consumption values and environmental awareness impact on green consumption in China?.* In Cross-Cultural Design: 9th International Conference.

Seybold, B., Braunbeck, T., & Randler, C. (2014). Primate conservation: An evaluation of two different educational programs in Germany. International *Journal of Science and Mathematics Education*, 12, 285-305.

Shiang, L.R. (2006). *A research on needs of environmental education professional competency and development required by educators in natural history museums of Taiwan* (Master's thesis). National Taiwan University, Taipei, Taiwan.

Sturm, H., & Bogner, F. X. (2010). Learning at workstations in two different environments: A museum and a classroom. *Studies in Educational Evaluation, 36*, 14-19.

Swanagan, J. (2000). Factors influencing zoo visitors' conservation attitudes and behavior. *The Journal of Environmental Education, 31*(4), 26-31.

Şahin, D. (2017). *Artırılmış gerçeklik teknolojisi ile yapılan fen öğretiminin ortaokul öğrencilerinin başarılarına ve derse karşı tutumlarına etkisi* (Yüksek lisans tezi). Atatürk Üniversitesi Erzurum.

Şentürk, B. (2021). *Ankara Üniversitesi merkez kampüslerinin liken florası* (Yüksek lisans tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.

Taşın-Yalçın, Ö. (2023). *Matematik öğretmen ve öğretme adaylarının okul dışı öğrenme ortamlarına yönelik görüşleri* (Yüksek lisans tezi). Kocaeli Üniversitesi, Kocaeli.

Tatar, N., ve Bağrıyanık, K.E. (2012). Fen ve Teknoloji dersi öğretmenlerinin okul dışı eğitime yönelik görüşleri. *İlköğretim Online, 11*(4), 883-896.

Taylor, E.W., & Caldarelli, M. (2004). Teaching beliefs of non-formal environmental educators: A perspective from state and local parks in the United States. *Environmental Education Research, 10*(4), 451-469.

Thornburgh, W.R. (2017). *The role of theplanetarium in students' attitudes, learning and thinking about astronomical concept* (Doctoral dissertations). University of Louisville, Kentucky.

Trakus,(2023).https://www.trakus.org/kods_bird/uye/?fsx=2fsdl17@d&tur=Ye%FEil%20papa%F0an adresinden erişilmiştir.

Tuncel, S.G., Tugrul, S., & Topal, T. (2007). A case study on trace metals in surface sediments and dissolved inorganic nutrients in surface water of Ölüdeniz Lagoon-Mediterranean, Turkey. *Water research*, *41*(2), 365-372.

TÜBİTAK (2023). https://bilimmerkezleri.tubitak.gov.tr/Icerik/bilim-merkezi-nedir-140 adresinden erişilmiştir.

Türk Tarım Orman, (2022). http://www.turktarim.gov.tr/Haber/777/korunan-alanlara-52-milyon-ziyaretci#:~:text=Korunan%20alanlar%3B%20biyolojik%20%C3%A7e%C5%9Fitlili%C4%9Fin%2C%20do%C4%9Fal,gibi%20alanlar%20bunlara%20%C3%B6rnek%20g%C3%B6sterilebilir adresinden erişilmiştir.

Türkmen, H. (2010). İnformal (sınıf dışı) fen bilgisi eğitimine tarihsel bakış ve eğitimimize entegrasyonu. *Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 3*(39), 46-59.

U.S. Environmental Protection Agency, (2017). *What is environmental education?* https://www.epa.gov/education/whatenvironmental-education adresinden erişilmiştir.

Uğurlu, A. (2022). *Okul dışı öğrenme ortamlarına yönelik sınıf öğretmenlerinin kaygı düzeylerinin incelenmesi* (Yüksek lisans tezi). İnönü Üniversitesi, Malatya.

Uzun, G. (1978). *Çukurova Üniversitesi botanik bahçesi peyzaj planlama ilkelerinin saptanması ve alan kullanılışı üzerine bir araştırma* (Doçentlik tezi). Çukurova Üniversitesi Adana.

Wang, Y.C., & Chiou, S.C. (2018). An analysis of the sustainable development of environmental education provided by museums. *Sustainability, 10*(11), 40-54.

Waylen, K. (2006). Botanic gardens: using biodiversity to improve human wellbeing. *Medicinal Plant Conservation*, 12, 4-8.

Winstein, M., Wehitesell, E.R., & Schwartz, A.E. (2014). Museums, zoos, and gardens: How formal-informal partberships can impact urban students' performance in science. *Evaluation Review, 38*(6), 514-545.

Yanarateş, E., & Yılmaz, A. (2020). Öğretmen adaylarının çevre duyarlılığı kavramına yönelik metaforik algıları. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, 40*(3), 1019-1050. https://doi.org/10.17152/gefad.699406

Yardımcı, E. (2009). *Yaz bilim kampında yapılan etkinlik temelli doğa eğitiminin ilköğretim 4 ve 5. sınıftaki çocukların doğa algılarına etkisi* (Yüksek lisans tezi). Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Bolu.

Yaşar-Çetin, B., (2021). *Okul yöneticilerinin, öğretmenlerin, öğrencilerin ve velilerin okul dışı öğrenmeye ilişkin görüşleri* (Yüksek lisans tezi). Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

Yavuz, M. (2012). *Fen eğitiminde hayvanat bahçelerinin kullanımının akademik başarı ve kaygıya etkisi ve öğretmen-öğrenci görüşleri* (Yüksek lisans tezi). Sakarya Üniversitesi, Sakarya.

Yelkenci, A., ve Koçer, D. (2023). Bilim merkezleri, planetaryumlar (gökevi) ve eğitim-1. *Bilim, Kültür ve Eğitim,* https://www.iku.edu.tr/sites/default/files/inline-files/dursun-kocer-hbt_0.pdf adresinden erişilmiştir.

Yener, D., Aksüt, P., Kiras, B., ve Yener, Y. (2018). Fen bilgisi öğretmen adaylarının bilim gezisi ve fen-teknoloji- toplum- çevre konusundaki görüşleri: 'Müzede bilim' örneği. *Başkent University Journal of Education, 5*(2), 212-224.

Yılmaz, A., & Yanarateş, E. (2020). Determination of metaphorical perceptions of prospective teachers on the concept of "water pollution" through triangulation. *Kastamonu Education Journal, 28*(3), 1500-1528. https://doi.org/10.24106/kefdergi.722554

DEĞER TEMELLİ ÇEVRE EĞİTİMİ

Dr. Öğr. Üyesi Büşra Tuncay Yüksel*, Giresun Üniversitesi
ORCID No: 0000-0002-4129-7256

ÖZET

Değerlerin eğitim programlarındaki yeri ve önemi çok uzun yıllardır araştırmacıların üzerinde konuştuğu ve fikir birliğine varmış oldukları bir konudur. Çevre eğitimi anlamında değerlendirildiğinde bu durum daha belirgin bir şekilde kendini göstermektedir. Değerlerin çevreye ve insan-çevre ilişkilerine yönelik algılar, çevresel tutumlar, çevresel ahlaki muhakeme örüntüleri ve çevresel davranışlarla yakından ilişkili olduğunu gösteren araştırma bulguları ve bu ilişkileri açıklamak için geliştirilmiş teoriler değerlerin neden çevre eğitimi programlarına dahil edilmesi gerektiğini, hatta çevre eğitimi programlarının değerler temelli olması gerektiğini açıklar ve destekler niteliktedir. Çevre koruma ve çevre eğitimi hareketleri için büyük öneme sahip olan uluslararası toplantılar ve bu toplantıların raporları da bu önemin sürekliliğini ve kalıcılığını göstermektedir. Bununla birlikte, bu kitap bölümünün konusunu oluşturan değer temelli çevre eğitiminin güçlü bir kuramsal altyapısının olmasına rağmen bu yaklaşımı benimseyen çevre eğitimi programlarının ne şekilde gerçekleştirilebileceğine yönelik uygulama örneklerinin oldukça az olduğu görülmektedir. Başka bir deyişle, değer temelli çevre eğitimine uygun olarak yürütüldüğü söylenebilecek çalışmalar arasında değerlerin hangi şekilde ele alındığına, eğitimlerde yaklaşım olarak hangi yaklaşımların kullanıldığına, hangi değerlerin ne şekilde teşvik edilmeye çalışıldığına vb. ilişkin açıklamalar içeren çalışmaların sayısı yok denilebilecek kadar azdır. Bu durum değer temelli çevre eğitiminde kuram ve uygulama arasında önemli bir boşluk olduğunu işaret etmektedir. Kitabın bu bölümünde değer kavramı ve değer temelli çevre eğitimi yaklaşımı ile ilgili temel bilgilere yer verilmiş ve ilgili alanyazın yorumlanarak çevre eğitimcilerine tavsiyelerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kişisel değerler, Çevre eğitimi, Değer temelli çevre eğitimi

KAYNAKLAR

Ahmat Zainuri, N., Abd-Rahman, N., Halim, L., Chan, M. Y., & Mohd Bazari, N. N. (2022). Measuring pro-environmental behavior triggered by environmental values. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, *19*(23), 16013. https://doi.org/10.3390/ijerph192316013

Arslan, E. (Ed.) (2016). *Erken çocukluk döneminde gelişim.* Eğiten Kitap.

Blum, N., Nazir, J., Breiting, S., Goh, K. C., & Pedretti, E. (2013) Balancing the tensions and meeting the conceptual challenges of education for sustainable development and climate change. *Environmental Education Research, 19*(2), 206-217. doi: 10.1080/13504622.2013.780588

Bogner, F. (2018). Environmental values (2-mev) and appreciation of nature. *Sustainability, 10* (2), 350.

Caduto, M. J. (1985). *A guide on environmental values education*. United Nations Educational, Scientific,and Cultural Organization.

Çalışkan, H., Yıldırım, Y, & Demirhan, E. (2021). Değerler eğitimi bağlamında planlanan doğa eğitimi programına ilişkin veli görüşleri. *Uluslararası Alan Eğitimi Dergisi*, *7*(1), 79-97.

Činčera, J., Johnson, B., Kroufek, R.,& Šimonová, P. (2020). Values education in outdoor environmental education programs from the perspective of practitioners. *Sustainability*, *12*(11), 4700. https://doi.org/10.3390/su12114700

Corraliza, J. A., & Berenguer, J. (2000). Environmental values, beliefs, and actions: A situational approach. *Environment and Behavior, 32,* 832-848.

Crompton, T., & Kasser, T. (2009). *Meeting environmental challenges: The role of human identity.* WWF-UK.

Cronon, W. (2015). *Lecture #15: Nurturing nature: The child in the garden.* http://www.williamcronon.net/handouts/460_handout_15_child_in_the_garden.htm

Çakır, O., & Doğan, M. C. (2022). Erdem ahlakından karakter eğitimine: Makbul insan yetiştirmenin kısa tarihi. A*raştırma ve Deneyim dergisi*, *7*(2), 44-62.

De Groot, J. I. M., & Steg, L. (2007). Value orientations in five countries: Validity of an instrument to measure egoistic, altruistic and biospheric value orientations. *Journal of Cross-Cultural Psychology, 38*(3), 318-332.

Dietz, T., Fitzgerald, A., & Shwom, R. (2005). Environmental values. *Annual Review of Environment and Resources, 30,* 335-372. https://10.1146/annurev.energy.30.050504.144444

Genç, S. Z., Tutkun, T., & Çoruk, A. (2015). Values education problematic: Determining the status according to classroom teachers opinons. *Eğitimde Kuram ve Uygulama*, *11*(2), 374-397.

Hart, P. (2003). *Teachers' thinking in environmental education.* Peter Lang.

Hartsell, B. (2006). Teaching toward compassion: Environmental values education for secondary students. *Journal of Secondary Gifted Education*, *17*(4), 265-271.

Hug, J. (2005). Two hats. In R.H Hungerford,W.J. Bluhm,&T.L. Volk (Eds.), *Essential readings in environmental education* (pp. 47-48). Stipes Publishing.

Karp, D. G. (1996). Values and their effect on pro-environmental behavior. *Environment and Behavior, 28*(1), 111-133.

Kusdil, M. E., & Kagitcibasi, C. (2000). Türk öğretmenlerin değer yönelimleri ve Schwartz değer kurami [Value orientations of Turkish teachers and Schwartz's theory of values]. *Türk Psikoloji Dergisi*, *15*(45), 59-80.

Lockwood, A. L. (2005). Moral education. S. J. Farenga & D. Ness içinde, *Encyclopedia of education and human development* (s. 378-389). New York: M.E. Sharpe, Inc.

Manoli, C. C., Johnson, B., Hadjichambis, A. C., Hadjichambi, D., Georgiou, Y., & Ioannou, H. (2014). Evaluating the impact of the Earthkeepers Earth education program on children's ecological understandings, values and attitudes, and behaviour in Cyprus. *Studies in Educational Evaluation*, *41*, 29-37. https://doi.org/10.1016/j.stueduc.2013.09.008

Merriam-Webster (t.y.). Merriam-Webster's online dictionary. Value. https://www.merriam-webster.com/dictionary/value

Mullenbach, L. E., Andrejewski, R. G., & Mowen, A. J. (2019). Connecting children to nature through residential outdoor environmental education. *Environmental Education Research*, *25*(3), 365-374. https://doi.org/10.1080/13504622.2018.1458215

Nasrin, D. (2012). Value based environmental education. *Global Research Analysis*, *1*(5), 37-38.

Nordlund, A. M., & Garvill, J. (2002).Value structures behind pro-environmental behavior. *Environment and Behavior, 34*(6), 740-756. https://doi.org/10.1177/001391602237244

OECD (2018). *The future of education and skills: Education 2030.* The future we want. OECD Publishing.

Orr, D. (1992). Ecological literacy: Education and the transition to a postmodern world. State University of New York Press.

Palmer, C. (2012). An overview of environmental ethics. In L. P. Pojman & P. Pojman (Eds.), *Environmental ethics: Readings in the theory and application* (pp. 10-35). Wadsworth.

Poole, A. K., Hargrove, E. C., Day, P., Forber, W., Berkowitz, A. R., Feinsinger, P., & Rozzi, R. (2013). In R. Rozzi, S. T. A. Pickett, C. Palmer, J. J. Armesto, & J. B. Callicott (Eds.). *Linking ecology and ethics for a changing world: Values, philosophy, and action.* Springer Science & Business Media.

Puk, T. G., & Stibbards, A. (2012). Systemic ecological illiteracy? Shedding light on meaning as an act of thought in higher learning. *Environmental Education Research*, *18*(3), 353-373. https://doi.org/10.1080/13504622.2011.622840

Rachmatullah, A., Lee, J. K., & Ha, M. (2020). Preservice science teachers' ecological value orientation: A comparative study between Indonesia and Korea. *The Journal of Environmental Education*, *51*(1), 14-28. https://doi.org/10.1080/00958964.2019.1633989

Real World Learning (t.y.a). *Are self-transcendence values promoted?*https://www.rwlnetwork.org/media/75963/values_-_full_text.pdf

Real World Learning (t.y.b). *An overview of the methodology and findings of values workshops facilitated as part of the Real World Learning Network*. https://www.rwlnetwork.org/media/71432/values_workshops_report.pdf

Real World Learning (t.y.c.). *Homepage*. https://www.rwlnetwork.org/rwl

Schultz, P. W., Gouveia, V. V., Cameron, L. D., Tankha, G., Schmuck, P., & Franek, M. (2005). Values and their relationship to environmental concern and conservation behavior. *Journal of Cross-Cultural Psychology, 36*(4), 457-475.

Schwartz, S. H. (1977). Normative Influence on Altruism. *Advances in Experimental Social Psychology*, 10, 221-279.

Schwartz, S. H. (1992). Universals in the content and structure of values: Theoretical advances and empirical tests in 20 countries. *Advances in Experimental Social Psychology, 25,* 1-65.

Schwartz, S. H. (1994). Are there universal aspects in the structure and contents of human values? *Journal of Social Issues, 50*(4), 19-45.

Schwartz, S. H., & Bilsky, W. (1987). Toward a psychological structure of human values. *Journal of Personality and Social Psychology, 53,*550-562.

Scott, W., & Oulton, C. (1998). Environmental values education: An exploration of its role in the school curriculum. *Journal of Moral Education*, *27*(2), 209-224.https://doi.org/10.1080/0305724980270206

Sharma M. (2015). A value approach to sustainable development. In *Environmental protection and sustainable development* (pp-181-196). Anamika Publishers.

Sharma, A., & Nagar, G. G. (2014). Environmental pollution and global warming. International Journal of Interdisciplinary and Multidisciplinary Studies, *1*(7), 88-96.

Stern, P. C., Dietz, T., Abel, T., Guagnano, G. A., & Kalof, L. (1999). A value-belief-norm theory of support for social movements: The case of environmentalism. *Human Ecology Review, 6*(2), 81-97.

Sutrop, M. (2015). Can values be taught? The myth of value-free education. *Trames*, *19*(2), 189-202. https://doi.org/10.3176/tr.2015.2.06

Sümer, N., & Şendağ, M. A. (2009). Orta çocukluk döneminde ebeveynlere bağlanma, benlik algısı ve kaygı. *Turk Psikoloji Dergisi*, *24*(63), 86-101.

Tahiroğlu, M., Yıldırım, T., & Çetin, T. (2010). Değer eğitimi yöntemlerine uygun geliştirilen çevre eğitimi etkinliğinin, ilköğretim 7. *Sınıf öğrencilerinin çevreye ilişkin tutumlarına etkisi. Selçuk Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi Dergisi*, *30*, 231-248.

Thompson, S., & Barton, M. (1994). Ecocentric and anthropocentric attitudes toward the environment. *Journal of Environmental Psychology, 14,* 149-157. https://doi.org/10.1016/S0272-4944(05)80168-9

Tuncay, B., Yılmaz-Tüzün, Ö, & Teksoz, G. T. (2012). Moral reasoning patterns and influential factors in the context of environmental problems. *Environmental Education Research, 18*(4), 485-505. https://doi.org/10.1080/13504622.2011.630576

Tuncay-Yüksel, B. (2016). *Environmental moral reasoning patterns of pre-service science teachers and their relationships to epistemological beliefs and values* (Unpublished doctoral dissertation). Middle East Technical University, Ankara, Turkey.

Tuncay Yüksel, B. (2022). Sosyobilimsel konular. H. Ö. Arslan & M. Genç (Eds.). *Fen eğitiminde disiplinler arası yaklaşımlar ve uygulamaları* içinde (ss. 75 – 98). Nobel Akademik Yayıncılık.

Tuncay Yüksel, B., & Cansız, N. (2020). Sosyobilimsel konularda muhakeme. M. Genç (Ed.), *Kuramdan uygulamaya sosyobilimsel konular* içinde (ss.181-209). Nobel Akademik Yayıncılık

Tuncay-Yüksel, B., Yılmaz-Tüzün, Ö., & Teksöz, G. (2015). Effects of gender and grade level on environmental moral reasoning patterns. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi (H. U. Journal of Education), 30*(2), 137-150.

United Nations (1992). *Agenda 21: Programme of action for sustainable development.* New York, NY: United Nations Publications.

United Nations (2015). *Transforming or world: The 2030 agenda for sustainable development.* United Nations Publications.

United Nations Conference on Environment and Development (1992). *Agenda 21: Programme of action for sustainable development.* New York, NY: United Nations Publications.

United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (1975). *The Belgrade charter: A global framework for environmental education.* Paris: UNESCO.

United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (1978). *Final report: First International conference on environmental education, Tbilisi.* Paris: UNESCO.

United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (2010). *Climate change education for sustainable development*. Paris: UNESCO.

York, T., & Becker, C. (2012). Cultivating an ethic of environmental sustainability: Integrating insights from aristotelian virtue ethics and pragmatist cognitive development theory. *Journal of College and Character*, *13*(4), 1-12. https://doi.org/10.1515/jcc-2012-1884

Yükseköğretim Kurulu (2018). *Yeni* öğretmen yetiştirme lisans programları. https://www.yok.gov.tr/kurumsal/idari-birimler/egitim-ogretim-dairesi/yeni-ogretmen-yetistirme-lisans-programlari

ÇEVRE EĞİTİMİNDE RESİMLİ ÇOCUK KİTAPLARIN KULLANIMI

Öğr. Gör. Ezgi Ada*, Kastamonu Üniversitesi
ORCID No: 0000-0002-6167-0273

ÖZET

Çevre eğitiminin yaşam boyu etkisi vardır. Okul öncesi dönem hayat boyu süren gelişim ve öğrenmenin en hızlı olduğu dönemdir. Dolayısıyla en kalıcı izli davranışların da kazanıldığı dönem okul öncesi dönemdir. Bu nedenle çevre eğitimi araştırmacıları ve uygulayıcıları, erken çocukluk dönemini, çevre okuryazarlığını geliştirmek için önemli bir zaman olarak tanımlamaktadır. Bu dönemde edinilen çevresel tutumlar ve davranışlar da ileriki yaşlardaki davranışların temeli olmakta ve değişimi çok zor olmaktadır. Bu nedenle çevre eğitimi açısından erken çocukluk dönemi olan 0-8 yaşlar arası kritik bir dönem olarak kabul edilmeli, bu yaşlarda çocukların çevrelerini tanımaları, anlamaları ve çevreye karşı hassasiyet geliştirmeleri için onlara fırsatlar yaratılmalıdır.

Çevre eğitiminin amacı sadece çocuğun çevre hakkında öğrenmesi gereken bir dizi bilgiyi öğrenmek değil, çevreye duyarlı ve çevre farkındalığı yüksek bireyler yetiştirmektir. Aynı zamanda çevreye karşı doğru tutumların ve olumlu bir ilişkinin inşasıdır. Farklı ekolojik temalardan bahseden resimli çocuk kitapları bu konuda onlara yardımcı olmaktadır. Okul öncesi dönemde fen ve doğa konuları çocuklara anlatılırken resimli çocuk kitaplarının eğitim materyali olarak kullanılması çocukları öğrenmeye motive ederken aynı zamanda onların bu süreçten keyif almalarını da sağlamaktadır. İklim değişikliği, su kirliliği, orman ve tarım alanlarının azalması gibi çevre sorunları çocuklara kitaplar aracılığıyla sunulabilir ve böylece çocukların çevre bilinci geliştirilebilir.

Anahtar Kelimeler: Çevre eğitimi, Resimli çocuk kitapları

KAYNAKLAR

Ada, E. ve Erdaş Kartal, E. (2019). Çevre problemleri ve sürdürülebilirlik açısından su elçileri çizgi filminin değerlendirilmesi. *Kesit Akademi Dergisi*, (20), 317-327.

Ardoin, N. M. & Bowers, A. W. (2020). Early childhood environmental education: A systematic review of the research literature. *Educational Research Review*, *31*, 100353.

Aslan, C. (2015). Çocuk edebiyatı yapıtlarının çevre sorunlarını yansıtışı bağlamında incelenmesi. *Journal of Human Sciences*, *12*(2), 1818-1852.

Başaran, M., Çelik, N., ve Aytar, A. G. (2021). Resimli çocuk kitaplarının olumsuz ögeler açısından incelenmesi. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, *41*(2), 1247-1272.

Beşir, H., ve Ceylan, Ş. (2022). Erken çocukluk dönemine yönelik uykuyla ilgili resimli çocuk kitaplarının incelenmesi. *Erken Çocukluk Çalışmaları Dergisi*, *6*(3), 642-667.

Bozkurt, M. (2021). Resimli çocuk kitaplarında çevre sorunları: çevreci öyküler serisi. *Journal of World of Turks/Zeitschrift für die Welt der Türken*, *13*(3), 101-124.

Bülbül, Y. ve Yılmaz, A. (2019). Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının çevre, çevre eğitim ve çevresel vatandaşlık kavramlarına ilişkin görüşleri. *Uluslararası Sosyal Bilimler Eğitimi Dergisi*, *5*(2), 165-183.

Büyükalan, F. S. ve Harmankaya, T. (2019). Ödüllü resimli çocuk kitaplarında çocuk haklarının incelenmesi. *Milli Eğitim Dergisi*, *48*(1), 769-791.

Bostancı, S. H. ve Yıldırım, S. (2019). Sürdürülebilir Topluluklar ve Ekolojik Vatandaşlık Üzerine Kavramsal Bir İnceleme. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (Ek Sayı (2019)), 203-218.

Ceylan, Ş. ve Kılınç, N. (2021). Resimli çocuk kitaplarının incelenmesi: Öfke ve üzüntü duyguları. *Yıldız Journal of Educational Research*, *6*(2), 106-121.

Chang, C. H., & Kidman, G. (2020). Dawn of a new decade—what can geographical and environmental education offer for the 2020s. *International Research in Geographical and Environmental Education*, *29*(1), 1-6.

Çabuk, B., Baş, T., ve Teke, N. (2017). Resimli öykü kitaplarındaki görseller ve metinler masum mu?-İletilen doğal çevre mesajları. *Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, *6*(3), 984-1016.

Erdaş-Kartal, E. ve Ada, E. (2020). Okul öncesi dönem çocuklarının gözünden geri dönüşüm. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, *33*(3), 778-801.

Gönen, M. ve Balat, G. U. (2002). Çocuk kitaplarına yeni bir yaklaşım: İnternet'te resimli çocuk kitapları. *Türk kütüphaneciliği*, *16*(2), 163-170.

Gönen, M. ve Aydos, E. H. (2013). Resimli çocuk kitaplarının içerik ve fiziki özelliklerinin incelenmesi. *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (1), 1-14.

Gönen, M., Uludağ, G., Tanrıbuyurdu, E. F., ve Tüfekçi, E. (2014). 0-3 yaş çocuklarına yönelik resimli çocuk kitaplarının özelliklerinin incelenmesi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, *29*(29-1), 126-139.

Güzelyurt, T. ve Özkan, Ö. (2019). Okul öncesi dönemde çevre eğitimi: Çocuk kitaplarına yönelik bir inceleme. *İlköğretim Online*.

Hsiao, C. Y. & Shih, P. Y. (2016). Exploring the effectiveness of picture books for teaching young children the concepts of environmental protection. *International Research in Geographical and Environmental Education*, *25*(1), 36-49.

Işıtan, S. (2005). *Resimli çocuk kitaplarının benlik kavramıyla ilgili konuları içermesi yönünden incelenmesi.* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Karaaslan, A., Kangal, S. B. ve Arslan, S. (2018). Okul öncesi dönem resimli çocuk kitaplarında yer alan baba figürünün incelenmesi. *Uluslararası Çocuk Edebiyatı ve Eğitim Araştırmaları Dergisi (ÇEDAR)*, *2*(2), 18-31.

Kahraman, P. B., Kartal, T. ve Yıldız, S. (2020). Resimli çocuk kitaplarında çocuk hakları. *Çocuk Edebiyat ve Dil Eğitimi Dergisi*, *3*(2), 138-163.

Karatekin, K., Salman, M. ve Uysal, C. (2019). Öğretmen adaylarının ekolojik vatandaşlık düzeylerinin karşılaştırılması. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, *27*(4), 1747-1756.

Kılıç, Z., Değirmenci, Ş., Ünsal, F. Ö. ve Balat, G. U. (2017). Okul öncesi dönem çocuklarına yönelik resimli çocuk kitaplarında yer alan temel kavramların incelenmesi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, (44), 424-441.

Majdenić, V. & Saratlija, I. (2019). Picture books for children of early school age for the purpose of environmental education. *Pannoniana: Časopis za humanističke znanosti*, *3*(1-2), 199-238.

Muthukrishnan, R. (2019). Using picture books to enhance ecoliteracy of first-grade students. *International Journal of Early Childhood Environmental Education*, *6*(2), 19-41.

Okyay, Ö., Demir, Z. G., Sayın, A., ve Özdemir, K. (2021). Ekolojik okuryazarlık eğitiminin okul öncesi öğretmenlerinin ekolojik farkındalığı ve çevreye yönelik motivasyonlarına etkisi. *Başkent University Journal of Education*, *8*(1), 129-146.

Öztürk, G. M. ve Gök, N. F. (2021). Erken çocukluk dönemine ait resimli çocuk kitaplarında cinsel eğitim unsurlarının incelenmesi. *Yaşadıkça Eğitim*, *35*(2), 403-419.

Peker, A. ve Ahi, B. (2019). Çocuk kitaplarında yer alan hayvan karakterlerine çevre eğitimi açısından bakış: içerik analizi çalışması. *Trakya Eğitim Dergisi*, *9*(2), 287-301.

Şahin, G. (2014). Okul öncesi dönem çocuk kitaplarında görsel bir uyaran olarak resim. *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, 4*(3), 1309-1324.

Şahin, D. ve Özaydınlı, B. (2023). TÜBİTAK resimli çocuk kitaplarının toplumsal cinsiyet açısından incelenmesi. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, *36*(1), 255-285.

Uğurlu, S. B. (2013). Resimli çocuk kitaplarında hayvan karakter kullanımı. *Electronic Turkish Studies*, *8*(4), 1381-1893.

Ulusoy, M. ve Altun, D. (2018). Okul öncesi öğretmen adaylarının çocuk edebiyatı ve resimli çocuk kitapları ile ilgili metaforları. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, *17*(67), 1206-1221.

Veziroğlu, M. ve Gönen, M. (2012). Resimli çocuk kitaplarının MEB Okul Öncesi Eğitim Programı'ndaki kazanımlara uygunluğunun incelenmesi. *Eğitim ve Bilim*, *37*(163), 226-238.

AİLE KATILIMINA DAYALI ÇEVRE EĞİTİMİ

Dr. Ahmet Erol*, Pamukkale Üniversitesi
ORCID No: 0000-0002-7538-952X

ÖZET

Günümüzde artan çevre sorunları yüzünden Dünya'mız büyük bir tehdit altına girmiştir. Sebep olduğumuz bu sorunlarla başa çıkmak için acil eylem gereklidir; aksi takdirde, çocuklarımız sürdürülemez yaşamın sonuçlarını ödemek zorunda kalacaklardır. Dolayısıyla çocuklarımızın erken yıllardan itibaren çevreye yönelik farkındalık ve duyarlık kazanmalarını desteklemek onurlu ve haklı bir çabadır. Çocukların çevre sorunları hakkında geliştirdikleri kavramlar, muhtemelen bu sorunları nasıl anlamlandırdıklarının temelini oluşturacak, çevreye yönelik davranışlarını etkileyecek ve nihayetinde bu sorunları ele alma biçimlerini belirleyecektir. Bu noktada güçlü bir silahımız bulunmaktadır: kaliteli bir çevre eğitimi. Çevre eğitiminin üç sac ayağı bulunmaktadır: 1) iyi hazırlanmış bir program, 2) mesleki gelişimine önem veren öğretmen ve 3) çocuğunun öğrenme sürecinde yer alan aile. Bu bölümde ekolojik sistem teorisi ile çevre eğitiminin sac ayaklarından üçüncüsüne yani aile bağlamına odaklanılmaktadır. Araştırmacıların ve eğitimcilerin küresel önemi giderek artan bu alanda etkili ve verimli öğretim sağlamaları isteniyorsa, söz konusu eğitimin aile bağlamını düşünmek zorunluluktur. Bu bölüm, küçük çocukların çevre sorunlarını nasıl anlamlandırdıklarına odaklanmakta, değerleri, tutumları ve uzun vadede çevre yanlısı davranışlarını geliştirmelerine ailenin nasıl yardımcı olabileceği üzerinde durmaktadır. Bölüm, farklı bağlamlarda ve kültürlerde yürütülen araştırmalardan yararlanarak, çocukların çevre öğrenmelerindeki aile bağlamını vurgulamaktadır. Bu tür anlayışlar, çocukların çevreye ilişkin görüş, farkındalık ve tutum geliştirmelerini desteklemek açısından önemlidir. Bu tartışmalar çevre eğitimi, aileyi eğitim sürecine dahil etmenin teorik temelleri, eğitime aile katılımı, çevre eğitimine aile katılımı bağlamında sunulmaktadır. Bölümde, ebeveynlere yönelik etkinlik fikirleri ile daha fazla araştırma ve çevre eğitimi için çıkarımlar yer almaktadır. Bölüm tartışma sorularıyla sonlanmaktadır.

Anahtar kelimeler: Çevre eğitimi, Aile katılımı, Çevre eğitimine aile katılımı.

KAYNAKLAR

Abson, D. J., Fischer, J., Leventon, J., Newig, J., Schomerus, T., Vilsmaier, U., ... & Lang, D. J. (2017). Leverage points for sustainability transformation. *Ambio*, *46*, 30-39.

AÇEV (Anne Çocuk Eğitim Vakfı). Ulaşım yeri: https://www.acevokuloncesi.org/ogrenme-ortami/aile-katilimi/aile-katilimi/ Ulaşım tarihi: 04.03.2023.

Atasoy, E. (2006). Çevre için eğitim: Çocuk doğa etkileşimi. Bursa: Ezgi Kitabevi.

Atasoy, E. (2015). İnsan doğa etkileşimi ve çevre için eğitim. İstanbul: Sentez Yayıncılık.

Ballantyne, R., Connell, S., & Fien, J. (1998). Students as catalysts of environmental change: A framework for researching intergenerational influence through environmental education. *Environmental education research*, *4*(3), 285-298.

Barrable, A., & Booth, D. (2020). Increasing nature connection in children: A mini review of interventions. *Front. Psychol.* 11:492. doi: 10.3389/fpsyg.2020.00492

Bener, Ö. ve Baloğlu, M. (2008). Sürdürülebilir tüketim davranışı ve çevre bilinci oluşturmada bir araç olarak tüketici eğitimi. *Sosyolojik Araştırmalar E- Dergisi*, 1-10.

Berk, L. E. (2013). *Bebekler ve çocuklar: Doğum öncesinden orta çocukluğa* (N. Işıkoğlu Erdoğan, Çev. Ed.). Ankara: Nobel Akademi (Orijinal çalışma basım tarihi, 2012).

Bronfenbrenner, U. (1979). Contexts of child rearing: Problems and prospects. *American Psychologist*, *34*(10), 844.

Bruin, M. (2018). Parental involvement in children's learning. *Scandinavian Journal of Educational Research, 62*(4), 601–616.

Buchter, J., Kucskar, M., Oh-Young, C., Welgarz-Ward, J., & Gelfer, J. (2017). *Supporting STEM in early childhood education.* Policy Issues in Nevada Education, 1.

Carrus, G., & Panno, A. (2019). "Mindfulness as a path towards sustainable lifestyle change, resilience, and well-being: community, social, and environmental factors," in *Enhancing Resilience in Youth*, eds C. Steinebach and Á Langer (Cham: Springer), 105–114. doi: 10.1007/978-3-030-25513-8_7

Castro, M., Expósito-Casas, E., López-Martín, E., Lizasoain, L., Navarro-Asencio, E., & Gaviria, J. L. (2015). Parental involvement on student academic achievement: A meta-analysis. *Educational research review*, *14*, 33-46.

Cömert, D. ve Erdem, E. (2011). *Erken çocukluk döneminde aile katılım etkinlikleri*. Ankara: Eğiten Kitap.

Çelik, G. M., Akyüz, B. M. A., Öztürk, D. K., Tanrıbuyurdu, E. F., Ergül, A., Kezer, F., ... & Haktanır, K. *Minik Tema Eğitim Programı- Toprak Dersem Çık.* TEMA, Türkiye Erozyonla Mücadele, Ağaçlandırma ve Doğal Varlıkları Koruma Vakfı.

Des Jardins, J. R. (2006). Çevre etiği: Çevre felsefesine giriş. (1. Baskı). (R. Keleş, Cev.). Ankara: imge yayınevi (Orijinal çalışma basım tarihi 1992-2006).

Díaz, S., Demissew, S., Carabias, J., Joly, C., Lonsdale, M., Ash, N., ... & Zlatanova, D. (2015). The IPBES Conceptual Framework—connecting nature and people. *Current Opinion in Environmental Sustainability*, *14*, 1-16.

Dowling, J. (2010). *Preschoolers and nature – Snag as a bug in a rug*. Highscope Extensions.

Dyg, P. M., & Wistoft, K. (2018). Wellbeing in school gardens – the case of the Gardens for Bellies food and environmental education program. *Environ. Educ. Res.* 24, 1177–1191.

Erol, A. & Gülay Ogelman, H. (2021). Proje yaklaşımına dayanan aile katılımlı çevre eğitimi programının 5-6 yaş çocuklarının çevreye yönelik tutumlarına etkisinin incelenmesi. *Milli Eğitim Dergisi, 50* (232), 133-160. DOI: 10.37669/milliegitim.737551

Erol, A. (2016). *Proje yaklaşımına dayanan aile katılımlı çevre eğitimi programının 5-6 yaş çocuklarının çevreye yönelik farkındalık ve tutumlarına etkisinin incelenmesi.* (Yayımlanmamış Yüksek Lisan Tezi) Pamukkale Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Denizli.

Erol, A., & Ogelman, H. G. (2019). Çevre eğitimi aile katılım etkinliklerinin anne ve babaların çevreye yönelik tutumlarına etkisinin incelenmesi. *İlkogretim Online*, *18*(2).

Fantuzzo, J., McWayne, C., Perry, M. & Childs, S. (2004). Multiple dimensions of family involvement and their relations to behavioral and learning competencies for urban, low – income children. *School Psychology Review, 33*, 467-480.

Federico, F. (2020). Natural environment and social relationship in the development of attentional network. *Front. Psychology* 11:1345. doi: 10.3389/fpsyg.2020.01345

Fegebank, B. (1990). Enviromental education: A task for home economist. *Journal of Consumer Studies And Home Economics, 14*, 185-191.

Fien, J. (2004). "Education for sustainability." In *Studing society and environment: A guide for teachers*, edited by R. Gilbert, 184–200. South Melbourne: Thomson.

Fischer B., Blanken P., Da Silveira D., Gallassi A., Goldner E.M., Rehm J., Tyndall M., & Wood E. (2015). Effectiveness of secondary prevention and treatment interventions for crack-cocaine use: A comprehensive narrative overview of English-language studies, *International Journal of Drug Policy,* http://dx.doi.org/10.1016/j.drugpo.2015.01.002

Gökler ve Yılmaz (2004). Çevre eğitiminin önemli aracı: Merak. İçinde Çevre eğitimi: *Ders notları (çevre sorunları, çevre felsefesi, çevre eğitimi)* (441-444). Bursa.

Grimalt-Álvaro, C., (2020). STEM eğitimi öğretmenlerin, çocukların ve ebeveynlerin aktif etkileşimini gerektirmektedir. Ş, Ünlü Çetin, K., & Bilican, M. Üçgül (Ed.), içinde *Erken çocukluk STEM eğitimi ve STEM eğitimine aile katılımında anahtar noktalar: Erken çocukluk dönemi eğitimcileri için kılavuz* (s. 43-46). Kuloğlu Press, Ankara.

Grodzinska-Jurczak, M., Bartosiewicz, A., Twardowska, A., & Ballantyne, R. (2003). Evaluating the impact of a school waste education programme upon students', parents' and teachers' environmental knowledge, attitudes and behaviour. *International Research in Geographical and Environmental Education*, *12*(2), 106-122.

Gülay, H. ve Öznacar, M. D. (2010). *Okul öncesi dönem çocukları için çevre eğitimi etkinlikleri.* Ankara: PegemA Yayıncılık.

Güler, T. (2012). Okul öncesi eğitimde ailenin önemi ve okul aile iş birliği. G. Haktanır, (Ed.), İçinde *Okul öncesi eğitime giriş*. (283-310). Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.

Güven, S. (2004). Çocuk aile ve çevre. İçinde Çevre eğitimi: *Ders notları (çevre sorunları, çevre felsefesi, çevre eğitimi)* (438-440). Bursa.

Güven, S., & Yılmaz, N. (2017). Role and importance of family at preschool children environmental education. *European Journal of Sustainable Development*, *6*(4), 105-105.

Halford, S. G. (2014). *Children's understanding: The development of mental models*. USA: Psychology Press.

Hindman, A. H., & Morrison, F. J. (2011). Family involvement and educator outreach in Head Start: Nature, extent, and contributions to early literacy skills. *The Elementary School Journal, 111*(3), 359-386.

Hill, A. P., Prince, P., Piña Covarrubias, E., Doncaster, C. P., Snaddon, J. L., & Rogers, A. (2018). AudioMoth: Evaluation of a smart open acoustic device for monitoring biodiversity and the environment. *Methods in Ecology and Evolution*, *9*(5), 1199-1211.

Hornby, G. (2011). *Parental involvement in childhood education: Building effective school-family partnerships* (Vol. 53, No. 9). New York: Springer.

Iliopoulou, I. (2018). Children's thinking about environmental issues. *Educational Research*, *60*(2), 241-254.

Jensen, B. B. (2002). Knowledge, action and pro-environmental behaviour. *Environmental Education Research, 8* (3): 325–334.10.1080/13504620220145474

Jensen, B. B., & K. Schnack. (2006). The action competence approach in environmental education. *Environmental Education Research, 12* (3–4), 471–486.10.1080/13504620600943053

Jones, K. L., & Gearns, D. K. (2016). *Preschoolers investigating STEM science - technology - engineering – math a classroom and family STEM project book project ideas contributed by members of the early childhood care and education group bremerton school district*, Bremerton, WA, www.bremertonschools.org/ecce.

Judson, E. (2011). The impact of field trips and family involvement on mental models of the desert environment. *International Journal of Science Education*, *33*(11), 1455-1472.

Kağıtçıbaşı, Ç. (1996). Okulöncesi eğitim programlarının uygulanmasında ailelerle yeterince iş birliği yapılmakta mıdır? *Milli Eğitim Dergisi, 132*, 25–26.

Kant, I. (2013). *Eğitim üzerine: Ruhun eğitimi- Ahlaki eğitim- Pratik eğitim*. Ankara: Say Yayınları.

Krishnamurti, J. (2012*). Doğa ve çevre üzerine.* (3. Baskı). (N. Demirdöven ve D. Demirdöven, Cev.). İstanbul: Ayna Yayınevi. (Orijinal çalışma basım tarihi 1991).

Louv, R. (2012). *Doğadaki son çocuk: Çocuklarımızdaki doğa yoksunluğu ve doğanın sağaltıcı gücü* (3. Baskı). (C. Temürcü, Cev.). Ankara: TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları. (Orijinal çalışma basım tarihi, 2005-2008).

Meyer, J. A., & Mann, M. B. (2006). Teachers' perceptions of the benefits of home visits for early elementary children. *Early Childhood Education Journal, 34,* 93-97.

Nguyễn, T. H. N. (2019). Parental involvement in outdoor learning: Crossing curriculum priorities. *Curriculum Perspectives, 39,* 103-107.

Önder, A. ve Özkan, B. (2013). *Sürdürülebilir çocuk gelişimi okul öncesinde etkinliklerle çevre eğitimi.* Ankara: Anı Yayıncılık.

Pedreira, M., & Lemkow-Tovias, G. (2020). STEM için ev ortamlarının desteklenmesi. Ş, Ünlü Çetin, K., & Bilican, M. Üçgül (Ed.), içinde *Erken çocukluk STEM eğitimi ve STEM eğitimine aile katılımında anahtar noktalar: Erken çocukluk dönemi eğitimcileri için kılavuz* (s. 47-53). Kuloğlu Press, Ankara.

Pirchio, S., Passiatore, Y., Panno, A., Cipparone, M., & Carrus, G. (2021). The effects of contact with nature during outdoor environmental education on students' wellbeing, connectedness to nature and pro-sociality. *Frontiers in psychology*, *12*, 648458.

Pizmony-Levy, O. (2011). Bridging the global and local in understanding curricula scripts: The case of environmental education. *Comparative Education Review,* 55 (4): 600–633. doi: 10.1086/661632

Pugnetti, A. (2020). Voices from the water: experience, knowledge, and emotions in long-term ecological research (LTER Italy). *Adv. Oceanogr. Limnol* 11, 59–70.

Rosa, C. D., Profice, C. C., & Collado, S. (2018). Nature experiences and adults' self-reported pro-environmental behaviors: The role of connectedness to nature and childhood nature experiences. *Frontiers in psychology*, *9*, 1055.

Sando, O. J. (2019). The outdoor environment and children's health: a multilevel approach. *International Journal of Play, 8*, 39–52. doi: 10.1080/21594937.2019.1580336

Schunk, H. D. (2014). *Eğitimsel bir bakışla öğrenme teorileri* (Çev. Ed. Şahin, Muzaffer). Nobel Yayınları. Ankara.

Sobel, D. (2014). *Ekofobiyi aşmak: Doğa eğitiminde kalbin yeri* (İ. Urkun Kelso, Cev.). İstanbul: Yeni İnsan Yayınevi (Orijinal çalışma basım tarihi 1996).

Soydan, S., Öztürk Samur, A., Koçyiğit, S. ve Özenoğlu Kiremit, H. (2013). Çocuk ve çevre (2. Baskı). Ankara: Vize Yayıncılık.

Steinebach, C., & Langer, Á (2019). *Enhancing resilience in youth: Mindfulness-based interventions in positive environments.* Cham: Springer, doi: 10.1007/978-3-030-25513-8

Tali Tal, R. (2004) Community-based environmental education—a case study of teacher–parent collaboration, *Environmental Education Research, 10*:4, 523-543, DOI: 10.1080/1350462042000291047

Ule, M., Živoder, A., & du Bois-Reymond, M. (2015). Simply the best for my children: Patterns of parental involvement in education. *International Journal of Qualitative Studies in Education*, *28*(3), 329-348.

UNESCO. (2014). *Unesco education strategy 2014–2021*. Paris: UNESCO.

UNESCO. Ed/MD/49. (April, 1978). *Final report of the ıntergovernmental conference on environmental education, Tbilisi*. UNESCO. Paris.

Weiss, H. B., Kreider, H., Lopez, M. E., & Chatman-Nelson, C. (Eds.). (2005). *Preparing educators to involve families: From theory to practice*. Sage.

ÇEVRE EĞİTİMİNDE PROJE TABANLI ÖĞRETİM

Doç. Dr. Eda Erdaş Kartal*, Kastamonu Üniversitesi
ORCID No: 0000-0002-1568-827X

ÖZET

Günümüzde, çevre sorunları ve sürdürülebilirlik gibi konuların eğitimi giderek önem kazanmaktadır. Bu alanda proje tabanlı öğretim, öğrencilerin aktif katılımını sağlayan ve öğrenmeyi daha ilgi çekici hale getiren etkili bir yöntem olarak öne çıkmaktadır. Proje tabanlı öğretim, öğrencilerin belirli bir konu hakkında araştırma yaparak, problem çözme ve yaratıcı düşünme becerilerini geliştirdikleri bir öğrenme yöntemidir. Bu yöntemde, öğrenciler belirli bir proje üzerinde çalışarak öğrenmekte ve proje sonucunda ürettikleri ürün veya çözüm, öğrenme sürecinin sonucunu oluşturmaktadır. Proje tabanlı öğretim yaklaşımı, öğrencilerin aktif katılımını sağlayarak, öğrenmeyi daha anlamlı ve kalıcı hale getirmektedir.

Çevre eğitimi, öğrencilerin doğal kaynaklar ve çevre sorunları hakkında bilgi sahibi olmalarını ve sürdürülebilirlik bilincini geliştirmelerini hedeflemektedir. Bu amaçla, proje tabanlı öğretim, çevre eğitiminde sıklıkla kullanılan bir yöntemdir. Bu yaklaşımla, öğrenciler, çevre sorunları hakkında bilgi sahibi olmakla kalmamakta, aynı zamanda çevre sorunlarının çözümüne yönelik projeler geliştirerek, çevreye yönelik sorumlu bir vatandaş olarak kazanmaları gereken becerileri de kazanmaktadırlar.

Çevre eğitiminde proje tabanlı öğretim hakkında yapılan çalışmalar genel olarak proje tabanlı öğretimin, çevre konularında akademik başarının artmasına, katılımın ve motivasyonun artmasına, eleştirel düşünme ve problem çözme becerilerinin gelişmesine, çevre bilincinin artmasına ve öğrenmeye yönelik tutumların geliştirilmesine yol açabilecek etkili bir öğrenme yaklaşımı olduğunu göstermektedir. Bu etkilerin gözlemlenebilmesi için proje tabanlı öğretim etkinlikleri tasarlanırken, sunulan bağlamın gerçek dünyayla ilgili olmasına, iş birliği gerektirmesine, sorgulamaya dayalı öğrenme ve yansıtma ilkelerini göz önünde bulundurulmasına ve öğrencilere kendi ilgi alanlarını ve tutkularını keşfetmeleri için fırsatlar sunulmasına önem verilmelidir.

Anahtar Kelimeler: Çevre eğitimi, Etkili çevre eğitimi stratejileri, Proje tabanlı öğretim,

KAYNAKLAR

Archie, M. (2003). Advancing education through environmental literacy. Alexandria, VA: Association for Supervision and Curriculum Development.

Aydın, Ö., & Çimer, A. (2021). Aktif öğrenme destekli proje tabanlı öğrenme yönteminin öğrencilerin sürdürülebilir kalkınma tutumlarına etkisi. *Cumhuriyet Uluslararası Eğitim Dergisi*, *10*(4), 1369-1391.

Başbay, A. (2006). *Basamaklı öğretim programıyla desteklenmiş proje tabanlı öğrenmenin sürece, öğrenen ve öğretmen görüşlerine etkisi,* Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Brewer, R. A. (2010). The Canada goose project: A first project with children under 3. *Early Childhood Research and Practice, 12*(1), 1-14.

Brooks, M. & Wangmo, T. (2011). Introducing the project approach and use of visual representation to early childhood education in Bhutan. *Early Childhood Research and Practice, 13*(1); http://ecrp.uiuc.edu/v13n1/brooks.html.

Brynie, F.H. (2005). *Cliffs notes parent's crash course science fair projects*. Kanada: Wiley Publishing.

Chin, C., & Chia, L-G. (2004). Implementing project work in biology trough problem based learning. *Journal of Biological Education*, *38*(2), 69-75.

Curtis, D. (2002). Power of projects. *Educational Leadership, 60*, 1.

Calis, D., & Yildirim, H. I. (2020). The Effect of Prediction, Observation, Explanation Supported Project-Based Environmental Education on the Levels of Attitude and Behavior toward the Environment. *Educational Policy Analysis and Strategic Research*, *15*(1), 22-43.

Çubukçu, Z. (2012). Proje tabanlı öğrenme, Behçet ORAL (Editör) *Öğrenme öğretme kuram ve yaklaşımları*. (2. Baskı), Ankara, Pegem Akademi, s.528-535.

Demirhan, C. (2002). *Program geliştirmede proje tabanlı öğrenme yaklaşımı,* Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü. Ankara.

Elder, J.L. (2003). *A field guide to environmental literacy: Making strategic investments in environmental education*. Rock Spring: Environmental Education Coalition.

Erdem, M. (2002). Proje tabanlı öğrenme. *Hacettepe Eğitim Fakültesi Dergisi, 22,* 172-179.

Erol, A. (2016). *Proje yaklaşımına dayanan aile katılımlı çevre eğitimi programının 5-6 yaş çocuklarının çevreye yönelik farkındalık ve tutumlarına etkisinin incelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Denizli.

Evans, M.M. (1998). Children can make a difference: Using a problem solving, action oriented approach to environmental education.

http://www.newhorizons.org/strategies/environmental/evans.htm.

Frank, M. & Barzilai, A. (2004). Integrating alternative assessment in a project-based learning cource for pre-service science and technology teachers. *Assessment Evaluation in Higher Education, 29*(1), 41-61.

Gam, H. J., Kim, J., & Trippeer, B. C. (2022). Developing a cooperative learning project: bridging the design, merchandising and retail processes. *International Journal of Fashion Design, Technology and Education*, *15*(1), 13-23.

Genc, M. (2015). The project-based learning approach in environmental education. *International Research in Geographical and Environmental Education*, *24*(2), 105-117.

Glaser, K.W. (2000). *Teacher development through project based learning: The Hollywood elementary story.* (ERIC Document Reproduction Service No.ED470905).

Güven, E. (2014). Tahmin–gözlem–açıklama destekli proje tabanlı öğrenme yönteminin çevre sorunlarına yönelik tutum ve davranışlara etkisi. *Eğitim ve Bilim*, *39*(173), 25-38.

Guzeev, V. (2000) Planning of educational outcomes and educational technology. Moscow, Education.

Hancock, C., Storey, A., Downing, J., & Szewczak, S.M. (2001). Interagency resource teams: A model for collaborative approaches to environmental education. *Conservation Biology*, *15*(3), 596-602.

Hansen, S. (2004). A constructivist approach to project assessment. *European Journal of Engineering Education*, *29*(2), 211-220.

Hawkey, R. (2001). Walking with woodlice: An experiment in biodiversity education. *Journal of Biological Education, 36*(1), 11-15.

Hu, B. Y., & Szente, J. (2009) Exploring the quality of early childhood education in China: implications for early childhood teacher education. *Journal of Early Childhood Teacher Education, 30*(3), 247-262.

Howe, R. W. & Disinger, J. F. (1988). Environmental education that makes a difference knowledge to behavior changes. Web: http://www.eric.ed.gov/ ERICDocs/data/ericdocs2sql/content_storage_01/0000019b/80/20/82/3b.pdf ERIC Document Service No. ED320761 access 02.03.2011.

Jarrett, O. S. (2013). *Çocuğun dünyasında bilim: Anlamlı öğrenme için etkinlikler.* (M. Bulunuz, Cev.). Ankara: TÜBİTAK popüler bilim kitapları. (Orijinal çalışma basım tarihi, 2010).

Kavruk, S. (2002). *Türkiye'de çevre duyarlılığının arttırılmasında çevre eğitiminin rolü.* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Korkmaz, H., ve Kaptan, F. (2001). Fen eğitiminde proje tabanlı öğrenme yaklaşımı. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, (20), 193-200.

Korkmaz, H., ve Kaptan, F. (2002). Fen eğitiminde proje tabanlı öğrenme yaklaşımının ilköğretim öğrencilerinin akademik başarı, akademik benlik kavramı ve çalışma sürelerine etkisi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, (22), 91-97.

Lomigo, J. (2002). *A study of the reported long term attitudinal and behavioral effects of an eight-grade environmental education project and the development of an innovation configuration to promote environmental education.* Unpublished Ph.D Thesis. Andrews University.

Mansoor, I., & Moss, D. (1997). *Project based learning and assessment: A resource manual for teachers*. (ERIC Document Reproduction Service No.ED442306).

Mastrilli, T. (2005). Environmental education in Pennsylvania's elementary teacher education programs: a statewide report. *Journal of Environmental Education, 36*(3), 22-30.

Meyer, D. K., Turner, J. C., & Spencer, C. A. (1997). Challenge in a mathematics classroom: Students' motivation and strategies in project-based learning. *The Elementary School Journal*, *97*(5), 501-521.

Moseley, C. (2000). Teaching for environmental literacy. *Clearing House, 74*(1), 23-25.

Oflaz, V. (2012). *Proje tabanlı çevre eğitiminin öğretmen adaylarının çevre bilincine ve epistemolojik inançlarına etkisi*, Yüksel Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Pamukkale.

Özbek, Ö. (2010). *İlköğretim fen ve teknoloji dersinde küresel ısınma konusunun proje tabanlı öğretim modelinde incelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. İnönü Üniversitesi, Malatya.

Power, S.E., & DeWaters, J. (2004). *Creating project-based learning experiences for university-k-12 partnerships.* 34th ASEE/IEEE Frontiers in Education Conference. http://doyoudefy.com/highschool/k12/pdf/project-based.pdf

Railsback, J. (2002). *Project based instruction: Creating excitement for learning, planning and program development.* Portland, Oregon: North West Regional Educational Laboratory.

Saban, A. (2004). *Öğrenme öğretme süreci yeni teori ve yaklaşımlar* (3. Baskı). Ankara, Nobel Yayıncılık.

Saracaloğlu, A.S., Akamca Özyılmaz G., Yeşildere, S. (2006). İlköğretimde proje tabanlı öğrenmenin yeri. *Türk Eğitimi Bilimleri Dergisi, 4*(3), 241-260.

Schusler, T. M. and Krasny, M. E. (2008). Youth participation in local environmental action: developing political and scientific literacy. Reid, A., Jensen, B. B., Nikel, J. and Simovska, V. (editors). *Participation and learning: perspectives on education and the environment.* Health and sustainability. London: Springer.

Sert-Çıbık, A. ve Emrahoğlu, N. (2008). Proje tabanlı öğrenme yaklaġımının fen bilgisi dersinde öğrencilerin mantıksal düşünme becerilerinin gelişimine etkisi. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 17*(2) 51-66.

Smith-Sebasto, N.J. (2007). A reinvestigation of teachers' motivations toward and perceptions of residential environmental education: A case study of the New Jersey School of Conservation. *The Journal of Environmental Education*, *38*(4), 34-42.

Sünbül, M.A., ve Çiftçi S. (2011). Proje tabanlı öğrenme, Ali Murat SÜNBÜL (Editör) *Öğretim ilke ve yöntemleri.* (5. Baskı), Eğitim Yayınevi, Konya. 175-198.

Şallı, D., Dağal, A. B., Küçükoğlu, E. K., Niran, S. Ş. ve Tezcan, G. (2013). Okul öncesinde geri dönüşüm kavramı: Aile katılımlı proje tabanlı bir program örneği. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi, 2*(2), 234-241.

Taşpınar, M. (2009). *Kuramdan uygulamaya öğretim ilke ve yöntemleri* (3. baskı). Ankara, Data Yayınları.

Thomas, J. W. (2000). A review of project based learning. 15.05.2023 http://www.bobpearlman.org/BestPractices/PBL_Research.pdf

Warner, A.K. (1996). *Applied education in environmental science: An example from rough rock community school on the Navajo Reservation*. Unpublished Dissertation, Prescott College, Arizona.

Yavuz, S. (2006). *Proje tabanlı öğrenme modelinin kimya eğitimi öğrencilerinin çevre bilgisi ile çevreye karşı tutumlarına olan etkisinin değerlendirilmesi*. Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Yılmaz, O. (2006). *İlköğretim 7. sınıf sosyal bilgiler dersinde proje tabanlı öğrenmenin öğrenenlerin akademik baġarıları, yaratıcılıkları ve tutumlarına etkisi.* Yüksek Lisans Tezi, Zonguldak Kara Elmas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Zonguldak.

Yurtluk, M. (2003). *Proje tabanlı öğrenme yaklaşımının matematik dersi öğrenme süreci ve öğrenci tutumlarına etkisi.* Yüksek Lisans Tezi. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Zaikowski, L., & Lichtman, P. (2007). Environmental research puts science into action. *The Science Teacher*, *74*(4), 47-51.

SORGULAMAYA DAYALI ÇEVRE EĞİTİMİ

Doç. Dr. Günkut Mesci*, Giresun Üniversitesi
ORCID No: 0000-0003-0319-5993

ÖZET

Sorgulamaya dayalı öğrenme, öğrenci merkezli araştırma ve keşfetmeye odaklanan bir eğitim yaklaşımıdır. Çevre eğitimi bağlamında, sorgulamaya dayalı öğrenme, öğrencileri karmaşık çevresel sorunları keşfetmeye, kavramlar arasında bağlantılar kurmaya ve doğal dünya hakkında derin bir anlayış geliştirmeye teşvik eder ve çevre okuryazarı vatandaşlar yetiştirmek için sağlam bir temel sağlar. Bu kitap bölümünde, sorgulamaya dayalı çevre eğitiminin tanımı, altında yatan ilkeler ve önemi vurgulanmıştır. Bunun yanı sıra, sorgulamaya dayalı çevre eğitimin faydaları, uygulamasındaki zorluklar ve öğrencilerdeki çevre adaletini geliştirmedeki rolü tartışılmıştır. Sorgulamaya dayalı çevre eğitiminin deneysel çalışmalardaki iyi uygulamalarına yer verilerek, dayandığı ve destek aldığı strateji ve yöntemler sunulmuştur. Sonuç olarak, sorgulamaya dayalı çevre eğitiminin, merakı, eleştirel düşünmeyi ve çevresel yönetim duygusunu teşvik ettiği, öğrencileri zamanımızın çevresel zorluklarını ele almak için bilgi, beceri ve motivasyonla donattığı, öğrencileri çevre koruma ve sürdürülebilir kalkınmada aktif katılımcılar olmaları için güçlendirdiği ve çevre okuryazarı bireyler yetiştirmede oldukça önemli bir yaklaşım olduğu düşünülmektedir. Sorgulamaya dayalı çevre eğitiminin uygulanmasının etkileri geniş kapsamlıdır ve çevre eğitimi uygulamalarını dönüştürmek için önemli bir potansiyele sahiptir.

Anahtar Kelimeler: Sorgulamaya dayalı öğrenme, Çevre eğitimi, Çevre okuryazarlığı

KAYNAKLAR

Adams, M. E., Bell, L. A. E., & Griffin, P. E. (2007). *Teaching for diversity and social justice*. Routledge/Taylor & Francis Group.

Adanali, R., & Mete, A., (2019). The students' behaviours at the instructional geocaching applied in problem-based environmental education. *Review of International Geographical Education Online, 9*(1), 122-148. https://doi.org/10.33403/rigeo.573478

Aikenhead, G. S. (2006). *Science education for everyday life: Evidence-based practice*. Teachers College Press.

Alouf, J. L., & Bentley, M. L. (2003). *Assessing the impact of inquiry-based science teaching in professional development activities*. Paper presented at the 2003 annual meeting of the Association of Teacher Educators, Jacksonville, Florida.

Álvarez-García, O., Sureda-Negre, J., & Comas-Forgas, R. (2015). Environmental education in pre-service teacher training: A literature review of existing evidence. *Journal of Teacher Education for Sustainability, 17*(1), 72-85. https://doi.org/10.1515/jtes-2015-0006

Amos, R., Knippels, MC., Levinson, R. (2020). Socio-scientific inquiry-based learning: Possibilities and challenges for teacher education. In: Evagorou, M., Nielsen, J.A., Dillon, J. (eds) *Science teacher education for responsible citizenship. Contemporary trends and issues in science education*, vol 52. Springer, Cham.

Apedoe, X. S., Walker, S. E., & Reeves, T. C. (2006). Integrating inquiry-based learning into undergraduate geology. *Journal of Geoscience Education, 54*(3), 414-421.

Ardoin, N. M., Bowers, A. W., Roth, N. W., & Holthuis, N. (2018). Environmental education and K-12 student outcomes: A review and analysis of research. *The Journal of Environmental Education, 49*(1), 1-17. https://doi.org/10.1080/00958964.2017.1366155

Ardoin, N. M., Bowers, A. W., & Gaillard, E. (2020). Environmental education outcomes for conservation: A systematic review. *Biological Conservation,* 241, 108224.

Beane, J. A. (1997). *Curriculum integration: Designing the core of democratic education.* Teachers College Press.

Blumenfeld, P. C., Soloway, E., Marx, R. W., Krajcik, J. S., Guzdial, M., & Palincsar, A. (1991). Motivating project-based learning: Sustaining the doing, supporting the learning. *Educational psychologist, 26*(3-4), 369-398.

Bodzin, A. M., Fu, Q., & Peffer, T. (2012). *Investigating curriculum enactment with a GT-supported science curriculum on students' geospatial thinking and reasoning.* In Association for Science Teacher Education (ASTE) Annual Meeting. Clearwater Beach, FL (pp. 1-23).

Bonney, R., Cooper, C. B., Dickinson, J., Kelling, S., Phillips, T., Rosenberg, K. V., & Shirk, J. (2009). Citizen science: a developing tool for expanding science knowledge and scientific literacy. *BioScience, 59*(11), 977-984. https://doi.org/10.1525/bio.2009.59.11.9

Bybee, R. W., Taylor, J. A., Gardner, A., Van Scotter, P., Powell, J. C., Westbrook, A., & Landes, N. (2006). *The BSCS 5E instructional model: Origins and effectiveness*. Colorado Springs, Co: BSCS, 5, 88-98.

Chawla, L. (1998). Significant life experiences revisited: A review of research on sources of environmental sensitivity. *The Journal of environmental education, 29*(3), 11-21.

Chinn, C. A., & Malhotra, B. A. (2002). Epistemologically authentic inquiry in schools: A theoretical framework for evaluating inquiry tasks. *Science Education, 86*(2), 175-218. https://doi.org/10.1002/sce.10001

Çelikbaş, A. (2016). *Sürdürülebilirliği temel alan çevre eğitiminin ortaokul öğrencilerinin çevresel davranışlarına ve sürdürülebilir çevre tutumlarına etkisi*. [Yüksek Lisans Tezi]. Mersin Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Fen Bilgisi Eğitimi Bilim Dalı.

DeLuca, K. M. (2005). *Image politics: The new rhetoric of environmental activism*. Psychology Press.

Dewey, J. (1986). *Experience and education. In The educational forum* (Vol. 50, No. 3, pp. 241-252). Taylor & Francis Group. https://doi.org/10.1080/00131728609335764

Disinger, J. F., & Roth, C. E. (1992). *Environmental literacy. ERIC/ Clearinghouse for science, mathematics and environmental education.* CSMEE Digest.

Duschl, R. A., Schweingruber, H. A., & Shouse, A. W. (Eds.). (2007). *Taking science to school: Learning and teaching science in grades K-8 (Vol. 500).* Washington, DC: National Academies Press.

Gruenewald, D. A. (2003). The best of both worlds: A critical pedagogy of place. *Educational researcher, 32*(4), 3-12. https://doi.org/10.3102/0013189X0320040

James, J. K., & Williams, T. (2017). School-based experiential outdoor education: A neglected necessity. *Journal of Experiential Education, 40*(1), 58-71.

Kaldi, S., Filippatou, D., & Govaris, C. (2011). Project-based learning in primary schools: Effects on pupils' learning and attitudes. *Education 3*–13, 39(1), 35-47.

Kidman, G., & Casinader, N. (2019). Developing Teachers' Environmental Literacy through Inquiry-based Practices. Eurasia Journal of Mathematics, *Science and Technology Education, 15*(6), 1687. https://doi.org/10.29333/ejmste/103065

Köseoğlu, P., Mercan, G., Gökbulut, Ö. Ö., & Pehlivanoğlu, E. (2021). STRCT-inquiry-based science schools in nature: Effect on environmental awareness on preschool teachers and preschool children. *Kastamonu Eğitim Dergisi, 29*(3), 654-669.

Kuhlthau, C. C., Maniotes, L. K., & Caspari, A. K. (2012). *Guided inquiry design: A framework for inquiry in your school*. ABC-CLIO.

Lederman, J. S., Lederman, N. G., Bartos, S. A., Bartels, S. L., Meyer, A. A., & Schwartz, R. S. (2014). Meaningful assessment of learners' understandings about scientific inquiry. The views about scientific inquiry (VASI) questionnaire. *Journal of Research in Science Teaching, 51(*1), 65-83. https://doi.org/10.1002/tea.21125

Liefländer, A. K., Fröhlich, G., Bogner, F. X., & Schultz, P. W. (2013). Promoting connectedness with nature through environmental education. *Environmental education research, 19*(3), 370-384. https://doi.org/10.1080/13504622.2012.697545

Lotz-Sisitka, H., Wals, A. E., Kronlid, D., & McGarry, D. (2015). Transformative, transgressive social learning: Rethinking higher education pedagogy in times of systemic global dysfunction. *Current Opinion in Environmental Sustainability, 16*, 73-80. https://doi.org/10.1016/j.cosust.2015.07.018

Markaki, V. (2014). Environmental Education through Inquiry and Technology. *Science Education International, 25*(1), 86-92.

McHenry, N., Alvare, B., Bowes, K., & Childs, A. (2013). Sharing the Environment: Cultural Exchange through Inquiry-Based Environmental Education in Trinidad and Tobago (T & T) and the United States. *International Journal of Environmental and Science Education, 8*(2), 381-400. https://doi:10.12973/iijese.2013.207a

Ourania, P., Symeon, R., Ioannis, P., George, S., & Spyridoula, L. (2015). Inquiry Based Learning in Primary Education: A Case Study using Mobile Digital Science Lab. *Thinking Assessment in Science and Mathematics*, 162.

Palmer, J. (2002). *Environmental education in the 21st century: Theory, practice, progress and promise.* Routledge.

Panasan, M., & Nuangchalerm, P. (2010). Learning outcomes of project-based and inquiry-based learning activities. *Online Submission, 6*(2), 252-255.

Pedaste, M., Mäeots, M., Siiman, L. A., De Jong, T., Van Riesen, S. A., Kamp, E. T., ... & Tsourlidaki, E. (2015). Phases of inquiry-based learning: Definitions and the inquiry cycle. *Educational Research Review, 14*, 47-61.

Prince, M. J., & Felder, R. M. (2006). Inductive teaching and learning methods: Definitions, com- parisons, and research bases. *Journal of Engineering Education, 95*(2), 123–138.

Rickinson, M., Dillon, J., Teamey, K., Morris, M., Choi, M. Y., Sanders, D., & Benefield, P. (2004). *A review of research on outdoor learning*. Unknown Publisher.

Roth, C. (1992). *Environmental literacy: Its roots, evolution, and directions in the 1990s.* Columbus.

Shelton, M. R., Bos, J. J., Collins, K. B., Ison, R. L., & Iaquinto, B. L. (2022). Characterising water sensitive cities through inquiry-based learning systems. *Australasian Journal of Water Resources, 26*(2), 162-174. https://doi.org/10.1080/13241583.2022.2076300

Sobel, D. (2004). Place-based education: Connecting classroom and community. *Nature and listening, 4*(1), 1-7.

Sobel, D. (2008). *Childhood and nature: Design principles for educators.* Stenhouse Publishers.

Spronken-Smith, R., Bullard, J. O., Ray, W., Roberts, C., & Keiffer, A. (2008). Where might sand dunes be on Mars? Engaging students through inquiry-based learning in geography. *Journal of Geography in Higher Education, 32*(1), 71-86.

Spronken-Smith, R., Walker, R., Batchelor, J., O'Steen, B., & Angelo, T. (2011). Enablers and constraints to the use of inquiry-based learning in undergraduate education. *Teaching in Higher Education, 16*(1), 15-28. https://doi.org/10.1080/13562517.2010.507300

Stapp, W. B., Bennett, D., Bryan, W., Fulton, J., MacGregor, J., Nowak, P., ... & Havlick, S. (1969). The concept of environmental education. *Journal of Environmental Education, 1*(1), 30-31.

Tal, T., & Abramovitch, A. (2013). Activity and action: Bridging environmental sciences and environmental education. *Research in Science Education, 43*, 1665-1687.

Veisi, H., Lacy, M., Mafakheri, S., & Razaghi, F. (2018): Assessing environmental literacy of university students: A case study of Shahid Beheshti University in Iran, *Applied Environmental Education & Communication*, 1-18.

ÇEVRE EĞİTİMİNDE DRAMA YÖNTEMİ

Doç. Dr. Erdinç Öcal*, Muş Alparslan Üniversitesi
ORCID No: 0000-0001-6940-4036

ÖZET

Çevre eğitiminin etkili olabilmesi için uygulama odaklı, öğrenci merkezli ve yaratıcı düşünmeyi teşvik eden özellikte olması ve kullanılan yöntem, teknik ya da stratejilerin çevre sorunlarına alternatif çözüm önerileri üretimini teşvik eden yapıda olması gerekmektedir. Bu noktada çevre eğitiminin temel amaçları ile drama yönteminin doğasının birbiriyle uyuştuğu görülmektedir. Drama yöntemi yaparak yaşayarak öğrenme süreçlerine imkân vermesiyle, tekniklerinin çeşitliliği ve uygulanabilirliği ile çevre eğitimindeki potansiyeli değerlendirilmesi gereken bir yöntemdir. Drama yöntemiyle çevre eğitimi konularının işlenmesi, öğrencilerin çevre eğitimine aktif katılmalarını, çevrelerine doğa dostu davranışlar geliştirmelerini ve çevre sorunlarına farklı bakış açılarıyla çözümler üretebilmelerini sağlamaktadır. Öğrencileri doğa ile buluşturmak için ekonomik zorluklarla mücadele etme gerekliliği ve ders sürelerinin müfredat yoğunluğunu karşılamayacak kadar az olması eğitimcileri sınırlayan durumlardır. Bu sınırlılıkların aşılmasında dramanın "–mış gibi" yapma özelliği çözümleyici bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Çevre eğitiminde drama uygulamalarıyla öğrenciler bir kuş gibi düşünebilir, empati kurarak kuşlar gibi hissedebilir ya da yağmur ormanlarını sınıf içine hayal ederek taşıyabilir. Çevre eğitiminde drama yönteminin uygulanabilirliğinde, nitelikli ve donanımlı öğretmenin yeterliliği de ön plana çıkmaktadır. Drama yönteminin çevre konularında, sınıf içi ya da dışı ortamlarda kullanılabilmesi için; öncelikle eğitmenin drama yöntemine yönelik olumlu tutumlar, birikimler ve deneyimler elde etmesi gerekmektedir. Öğretmenlerin çevre eğitimi ve drama konularını bütünleştirebilme konusunda donanımlı olabilmelerini sağlamak için; üniversitelerde drama eğitimi üzerine projeler, çalıştaylar, seminerler ve konferanslar düzenlenebilir. Bu bölümde; drama yönteminin özellikleri, amaçları, öğeleri, uygulama basamakları, teknikleri ve çevre eğitiminde nasıl kullanılabileceği konularına değinilecektir.

Anahtar Kelimeler: Çevre eğitimi, Drama, Drama teknikleri

KAYNAKLAR

Abed, O. H. (2016). Drama-based science teaching and its effect on students' understanding of scientific concepts and their attitudes towards science learning. *International Education Studies, 9*(10), 163. http://doi.org/10.5539/ies.v9n10p163

Açıl, E. (2012). *Fen eğitiminde yaratıcı drama yönteminin ilköğretim öğrencilerinin bilimsel yaratıcılıklarına ve akademik başarılarına etkisi.* Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Adıgüzel, Ö. (2019). *Eğitimde yaratıcı drama.* Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Akköse, E. E. (2008). *Okul öncesi eğitimi fen etinliklerinde doğa olaylarının neden sonuç ilişkilerini belirlemede yaratıcı dramanın etkililiği.* Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Anadolu Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir.

Andrikopoulou, E., & Koutrouba, K. (2019). Promoting mind fulness about the environment through the use of drama in the primary classroom: Greek teachers' views and attitudes. *Education Sciences, 9*(1), 22. https://doi.org/10.3390/educsci9010022

Aşılıoğlu, G. (2004). *Özel okullarda ve devlet okullarında öğrenim gören öğrencilerin çevre eğitimi düzeyinin karşılaştırılması.* Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Arielli, B. (2007). *The integration of creative drama into science doctor of philosophy curriculum and instruction*. Kansas State University, College of Education Teaching, Manhattan, USA.

Aydın, F., ve Kaya, H. (2011). Sosyal bilimler lisesi öğrencilerinin çevre duyarlılıklarının değerlendirilmesi. *Marmara Coğrafya Dergisi,* 24, 229-257. https://dergipark.org.tr/tr/pub/marucog/issue/471/3839

Aysu, B. (2019). *Drama temelli çevre eğitiminin çocukların çevre farkındalık düzeylerine etkisinin incelenmesi.* Yayınlanmamış doktora tezi, Ankara Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Bailey, S., & Watson, R. (1998). Establishing basic ecological understanding in younger pupils: A pilot evaluation of a strategy based on drama/role play. *International Journal of Science Education, 20*(2), 139–152. https://doi.org/10.1080/0950069980200202

Bakkaloğlu, N. (2017). *İlkokul çevre konularında uygulanan yaratıcı drama yönteminin öğrencilerin başarılarına, kalıcılığa ve ilgilerine etkisi.* Yayınlanmamış doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Baldwin, P. (2020). İlkokulda drama el kitabı. (Z. Özen, Çev). Z. Özen ve İ. Metinnam (Ed.) Pegem Akademi Yayıncılık, Ankara.

Bennett, J., & Hogarth, S. (2009). Would you talk to a scientist at a party? High school students "attitudes to school science". *International Journal of Science Education, 31*(14), 1975–1998. https://doi.org/10.1080/09500690802425581

Bertiz, H. (2010). *Dramanın çevre bilinci oluşturmadaki rolü ve etkililiği.* Yayınlanmamış doktora tezi, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Borrow, J., & Russo, P. (2015). A blueprint for public engagement appraisal: Supporting research careers. *Cornell University,* 1–17. https://arxiv.org/abs/1510.02017v1

Bowel, P., & Heap, S. B. (2019). *Süreçsel dramada planlama.* (Çev. G. Sivrikaya, F. G. Gürsoy, C. Karadeniz, G. Polatkal) Ö. Adıgüzel (Ed.). Pegem Akademi Yayıncılık, Ankara.

Braund, M. (2015). Drama and learning science: An empty space? *British Educational Research Journal, 41*(1), 102–121. https://doi.org/10.1002/berj.3130

Braund, M., & Ahmed, Z. (2019). Drama as physical role-play:Actions and outcomes for lifescience lessons in South Africa. *Journal of Biological Education, 53*(4), 412–421. https://doi.org/10.1080/00219266.2018.1490799

Chen, J. C., & Martin, A. R. (2015). Role-play simulations as a transformative methodology in environmental education. *Journal of Transformative Education, 13*(1), 85-102. https://doi.org/10.1177/1541344614560196

Çavuş, A. (2013). *Ortaokul 7.sınıf fen ve teknoloji dersinin çevre eğitimi açısından etkililiğine ilişkin öğretmen görüşlerinin değerlendirilmesi (Bingöl ili örneği).* Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, İnönü Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Malatya.

Dadük, S., & Dede, H. (2020). Teaching secondary school science through creative drama method: A Case Study Approach. *Educational Policy Analysis and Strategic Research, 15*(4), 107-126.

Dağıstanlı, F. (2019). *Yaşam temelli öğrenme yaklaşımı ile destekli çevre eğitiminin ortaokul 7. sınıf öğrencilerinin çevreye yönelik tutum, davranış ve başarılarına etkisi.* Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Davidson, C. D., & Simms, W. (2017) Science theater as steam: A case study of "save it now". *The STEAM Journal, 3*(1), 1–14. https://doi.org/10.5642/steam.20170301.14

Dawson, E., Hill, A., Barlow, J., & Weitkamp, E. (2009). Genetic testing in a drama and discussion workshop: Exploring knowledge construction. *Research in Drama Education, 14*(3), 361–390. https://doi.org/10.1080/13569780903072174

Dorion, K. R. (2009). Science through drama: A multiple case exploration of the characteristics of drama activities used in secondary science lessons. *International Journal of Science Education, 31*(16), 2247–2270. https://doi.org/10.1080/09500690802712699

Durusoy, H. (2012*). 6. Sınıf "kuvvet ve hareket" ünitesinde basamaklı öğretim yöntemi ve yaratıcı drama yönteminin öğrenci erişisine ve kalıcılığa etkisi.* Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Freeman, G. D., Sullivan, K., & Fulton. C. R. (2003). Effects of creative drama on self-concept, social skills, and problem behavior. *Journal of Educational Research, 96*(3), 131-139. https://doi.org/10.1080/00220670309598801

Fulton, Lori A., & Simpson-Steele, J. (2016). Reconciling the divide: Common processes in science and arts education. *The STEAM Journal, 2*(2), 1-8. https://doi.org/10.5642/steam.20160202.03

Güçlü, A. F. (2019*). Lise ikinci sınıf ekosistem ekolojisi konusunun öğretiminde yaratıcı drama etkinliklerinin kavramsal anlama, bilimsel süreç becerileri ve biyoloji özyeterlilikleri üzerine etkisi.* Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Pamukkale Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Denizli.

Gürsoy Köroğlu, N. (2011). *Yaşam temelli öğrenme yaklaşımının, öğretmen adaylarında çevreye yönelik ilgi, tutum ve çevre bilinçli tüketici davranışlarının incelenmesi.* Yayınlanmamış doktora tezi, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Hendrix, R., Eick, C., & Shannon, D. (2012). The integration of creative drama in an inquiry-based elementary program: The effect on student attitude and conceptual learning. *Journal of Science Teacher Education, 23*(7), 823–846. https://doi.org/10.1007/s10972-012-9292-1

Kolovou, M., & Kim, N. J. (2020). Effects of implementing an integrative drama-inquiry learning model in a science classroom. *The Journal of Educational Research, 113*(3), 191–203. https://doi.org/10.1080/00220671.2020.1771673

Mc Caslin, N. (2019). *Yaratıcı drama sınıf içinde ve dışında.* (Ö. K. Hasırcı & Y. A. Arnas, Çev.) P. Ö. Şimşek (Ed.) Nobel Akademi Yayıncılık, Ankara.

Mc Gregor, D. (2012). Dramatising science learning: Findings from a pilot study to re-invigorate elementary science pedagogy for five-to seven-year olds. *International Journal of Science Education, 34*(8), 1145–1165. https://doi.org/10.1080/09500693.2012.660751

Mc Naughton M. J (2010). Educational drama in education for sustainable development: ecopedagogy in action. *Pedagogy, Culture ve Society, 18*(3), 289-308. https://doi.org/10.1080/14681366.2010.505460

Najami, N., Hugerat, M., Khalil, K., & Hofstein, A. (2019). Effectiveness of teaching science by drama. *Creative Education, 10*(1), 97–110. https://doi.org/10.4236/ce.2019.101007

Nalçacı, İ, Ö. (2012). *Çevremizdeki kirlilik konusunun ilköğretimde yaratıcı drama yöntemi ile işlenmesi ve öğrenci farkındalığına etkisi.* Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Erciyes Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Kayseri.

Odegaard, M. (2003). Dramatic science: A critical review of drama in science education. *Studies in Science Education, 39*(1), 75–101. https://doi.org/10.1080/03057260308560196

Okvuran, A. (2012). Müzede dramanın bir öğretim yöntemi olarak Türkiye'de gelişimi. *Eğitim ve Bilim, 37*(166), 171-180.

Önalan, N.H. (2020). *8.Sınıf öğrencilerinin "enerji dönüşümleri ve çevre bilinci" ünitesinin akademik başarı ve fene karşı tutumlarına yaratıcı drama yönteminin etkisi.* Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Önder, A. (2017). *Eğitici drama uygulamaları.* Eğiten Kitap Yayınları, Ankara.

Özdemir, O. (2016). *Ekolojik okuryazarlık ve çevre eğitimi.* Pegem Akademi Yayıncılık, Ankara.

Özsoy, N. (2010). *Matematik öğretiminde alternatif etkinlikler ''yaratıcı drama uygulamaları'.* Adnan Menderes Üniversitesi Yayınları, Aydın.

Özşenler, D. (2013). *Grup içi iletişimin etkinliğinde yaratıcı drama kullanımı ve kendini açma becerisi.* Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Özyürek, A. (2021). *Çevre eğitimi dersinde yaratıcı drama uygulamalarının empati becerisini geliştirmesine etkisinin öğretmen adayları tarafından değerlendirilmesi.* Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Nevşehir.

San, İ. (2004). *Sanat ve eğitim: Yaratıcılık, temel sanat kuramları, sanat eleştirisi yaklaşımları. (3.Baskı).* Ütopya Yayınevi, Ankara.

San, İ. (2006). *Yaratıcı dramanın eğitsel boyutları, Yaratıcı drama 1985-1998 yazılar (2. Baskı).* Naturel Kitap Yayıncılık, Ankara.

Sobel, D. (2008). *Childhood and nature: Design princibles for educators.* Portland, Maine, USA: Stenhouse Publishers.

Şimşek, M. (2013). *Yaratıcı drama dersinin sınıf öğretmeni adaylarının sosyal becerilerine etkisi.* Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Taş, N. H. (2020). *8. sınıf öğrencilerinin "enerji dönüşümleri ve çevre bilinci" ünitesinin akademik başarı ve fene karşı tutumlarına yaratıcı drama yönteminin etkisi.* Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Teker, E. (2009). *Fen ve teknoloji öğretiminde yaratıcı drama yönteminin kullanılmasının ilköğretim öğrencilerinin fenne yönelik görüşlerine ve çevre ile ilgili problem durumlara etkisi.* Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bolu.

Tırpancı, H. (2019). *Sosyal bilgiler dersinde etkinlik temelli çevre eğitimi uygulamalarının öğrencilerin akademik başarılarına etkisi ve uygulama hakkındaki görüşleri.* Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Üstündağ, T. (1998). Vatandaşlık ve insan hakları eğitimi dersinin öğretiminde yaratıcı dramanın erişiye ve derse yönelik öğrenci tutumlarına etkisi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi,* 14, 133-138.

Üstündağ, T. (2016). *Yaratıcı drama öğretmenimin günlüğü (13. baskı).* Pegem Akademi Yayıncılık, Ankara.

Varelas, M., Pappas, C. C., Tucker-Raymond, E., Kane, J., Hankes, J., Ortiz, I., & Keblawe-Shamah, N. (2010). Drama activities as ideational resources for primary-grade children in urban science classrooms. *Journal of Research in Science Teaching, 47*(3), 302–325.

Yalım, N. (2003). *İlköğretim 4. sınıf fen bilgisi dersinin yaratıcı drama yöntemiyle öğretiminin öğrencilerin akademik başarılarına etkisi.* Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Anadolu Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir.

Zaghloul, H. (2018). Using creative educational drama to enhance self-development skills for the students at university level. *International Journal of Advanced Computer Science and Applications,9*(4), 71-77. https://doi.org/10.14569/IJACSA.2018.090413

ÇEVRE EĞİTİMİNDE STEM YAKLAŞIMI

Dr. Çağrı Avan[1], Kastamonu Ölçme Değerlendirme Merkezi
ORCID No: 0000-0002-4068-7631
Dr. Cihan Gülgün[2], Kastamonu Ölçme Değerlendirme Merkezi
ORCID No: 0000-0001-5188-9303

ÖZET

Günümüzde çevre sorunları giderek artmaktadır ve bu sorunlar, gezegenimiz üzerinde önemli bir tehdit oluşturmaktadır. Yaşadığımız bu dünyadaki varlığımızı sürdürebilmek için çevre konuları üzerine bireylerin eğitilmesi önemli bir konudur. Bu süreçte disiplinler arası bir eğitim yaklaşımı ile bireylerin çevresinin farkına varmasından sorunlara çözüm üretmesine kadar birçok aşamada ele alınması önemli olmaktadır. STEM eğitim yaklaşımı bireyin bilim, mühendislik, teknoloji ve matematik alanları bir arada kullanarak problemlere çözüm üretmesini hedeflemektedir. Çevre eğitiminde STEM yaklaşımının uygulanması ile bireyde çevre farkındalığının oluşmasına katkı sağlanarak çevre sorunlarına çözüm üretme süreci uygulamalı bir şekilde ele alınabilmektedir. Çalışma kapsamında çevre eğitiminin STEM eğitim yaklaşımı ile nasıl ele alınabileceği örneklerle açıklanmıştır. Sonuç olarak bireylerin yaşadıkları ortamdaki sorunları tespit etmekten bunlara çözüm üretmeye kadar geçen süreçte bilim, teknoloji, mühendislik ve matematik alanlarını birlikte kullanmalarının bireyin bilişsel, duyuşsal ve psikomotor olarak gelişmesine olumlu katkı sağladığı görülmektedir. Bu tür içeriklerin geliştirilerek öğrenciler tarafından uygulanması faydalı olacaktır.

Anahtar Kelimeler: STEM, Çevre eğitimi, Disiplinler arası eğitim

KAYNAKLAR

Asunda, P. A. (2012). Standards for technological literacy and STEM education delivery through career and technical education programs. *Journal of Technology Education*, *23*(2), 44-60.

Avan, Ç. (2011). *Plastik ve plastik atıklarının, geri dönüşümü ve çevreye etkileri konularında öğrenci tutumlarının belirlenmesi.* Kastamonu Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Avcı, F. (2019). Doğa ve inovasyon: Okullarda biyomimikri. *Anadolu Öğretmen Dergisi, 3* (2), 214-233 . DOI: 10.35346/aod.604872

Aydın, M., Dündar, R., ve Korkut, Ş. (2016). Türkiye'de ekolojik okuryazarlık eğitimine yönelik öğretmen görüşleri. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 16,* (USBES Özel Sayı II), 1160-1172.

Ayyıldız, P., & Yılmaz, A. (2021). 'Moving the kaleidoscope' to see the effect of creative personality traits on creative thinking dispositions of pre-service teachers: The mediating effect of creative learning environments and teachers' creativity fostering behavior. *Thinking Skills and Creativity, 41*, 100879, 1-10. https://doi.org/10.1016/j.tsc.2021.100879

Birleşmiş Milletler (BM). 1987. Report of the world commission on environment and development: Our common future. https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/5987our-common-future.pdf

Bulut, B. ve Çakmak, Z. (2018). Sürdürülebilir kalkınma eğitimi ve öğretim programlarına yansımaları. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi, 7* (4) , 2680-2697.

Bybee, R. W. (2010). What is STEM education?. *Science*, *329*(5995), 996-996.

Charlton, E. (2018). https://www.weforum.org/ adresinden alındı.

Committee On Stem Education. (2018). *Charting a course for success: America's strategy for STEM education*. Washington : National Science & Technology Council.

Çakıcı, K., ve Özaslan, R. K. (2021). Birleşmiş Milletler 2030 sürdürülebilir kalkınma amaçlarının akıllı kent uygulamalarındaki karşılığı: İstanbul büyükşehir belediyesi örneği. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *12*(2), 209-233.

Çakır Arıca, Ş. ve Kağar, C. (2018). Gelecek nesillere yaşanabilir bir dünya bırakmanın anahtarı: ekolojik okuryazarlık. *Doğanın Sesi* , (2) , 31-42.

Dilaver Türe, D. (2023). *Biyomimikri ve tersine mühendislik temelli STEM etkinliklerinin tasarlanması kimya derslerinde uygulanması ve etkililiğinin değerlendirilmesi.* Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.

English, L. D. (2017). Advancing elementary and middle school STEM education. *International Journal of Science and Mathematics Education*, *15*, 5-24.

Haksevenler, B., Onat, G., Akpinar, B., ve Bedel, T. (2020). Yerel yönetimler için karbon ayak izinin belirlenmesi: Ümraniye belediyesi örneği. *Doğal Afetler ve Çevre Dergisi*, *6*(2), 319-333.

Kahyaoğlu, M. (2016). Türkiye'de çevre eğitimi üzerine yapılan araştırmalar: bir içerik analizi çalışması. *Marmara Coğrafya Dergisi*, (34), 50-60.

Kandemir, N. , Değirmenci, S. ve Coşgun, M. A. (2022). Fen bilgisi öğretmen adaylarının biyomimikri örneklerini fizik kavramları ve günlük yaşamla ilişkilendirme becerilerinin incelenmesi. *Turkish Journal of Primary Education*, 7(1), 25-43.

Karahan, E., ve Canbazoğlu Bilici, S. (2018). *STEM eğitiminde teknoloji entegrasyonu. Fen bilimleri öğretimi ve STEM etkinlikleri.* Nobel Akademik Yayıncılık.

Kelley, T. R., & Knowles, J. G. (2016). A conceptual framework for integrated STEM education. *International Journal of STEM education*, *3*, 1-11.

Kennedy, T. J., & Sundberg, C. W. (2020). 21st century skills. *Science education in theory and practice: An introductory guide to learning theory*, 479-496.

Kennedy,S., 2004. Biomimicry/biomimetics: General principles and practical examples. *The Science Creative Quarterly.* http://www.scq.ubc.ca/biomimicrybimimeticsgeneral-principlesand-practical-examples/

Kuvaç, M. (2018). *Fen, teknoloji, mühendislik ve matematik (stem) temelli çevre eğitimine yönelik öğretim tasarımının etkililiği. İstanbul Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora* Tezi.

Okyay, Ö., Demir, Z. G., Sayın, A., ve Özdemir, K. (2021). Ekolojik okuryazarlık eğitiminin okul öncesi öğretmenlerinin ekolojik farkındalığı ve çevreye yönelik motivasyonlarına etkisi. *Başkent University Journal of Education*, *8*(1), 129-146.

Özdemir, O. (2010). Yeni bir çevre eğitimi perspektifi: "Sürdürülebilir gelişme amaçlı eğitim". *Eğitim ve Bilim*, *32*(145), 23-38.

Serengil, Y. (1995). Küresel ısınma ve olası ekolojik sonuçları. *Journal of the Faculty of Forestry Istanbul University*, *45*(1-2), 135-152.

Söğüt, A. ve Aytar Sever, İ. (2019). Tasarımda doğa etkisi biyomimikri. *Uluslararası Sanat ve Estetik Dergisi*, 2(3), 17-31.

Sutaphan, S., & Yuenyong, C. (2019). STEM education teaching approach: Inquiry from the context based. In *Journal of Physics: Conference Series, 1340* (1), 0-12003). IOP Publishing.

Şimşekli, Y. (2004). Çevre bilincinin geliştirilmesine yönelik çevre eğitimi etkinliklerine ilköğretim okullarının duyarlılığı. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, *17*(1), 83-92.

UNESCO, U. (1978). Recommendations of the Intergovernmental Conference on Environmental Education Tbilisi. *USSR. France: UNESCO*, 1-96.

URL-1 https://akademi.robolinkmarket.com/arduino-ile-gunes-takip-sistemi/

URL-2 https://roboturka.com/arduino/arduino-ile-akilli-gunes-takip-sistemi/

Uslu, S., ve Yaman, B. (2021). STEM temelli ders planı hazırlama süreci ve uygulama sonuçları: Çevreci sifon etkinliği. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, (53), 457-494

Ünal, S., ve Dımışkı, E. (1999). Üniversite öncesi çevre eğitimi ve sorunları. *TC Çevre Bakanlığı Çevre ve İnsan Dergisi*, *42*, 56.

Ünlü, A. B. (2021). *Okul öncesi eğitim kurumuna devam eden 5 yaş grubu çocuklara uygulanan STEM eğitim programının ekolojik ayak izi farkındalığına etkisi*. Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.

Yakışan, M., ve Velioğlu, D. (2019). İlkokul 4. sınıf öğrencilerinin biyomimikri algılarına yönelik yaptıkları çizimlerin analizi. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, *39*(2), 727-753.

Yılmaz, A. (2021). The effect of technology integration in education on prospective teachers' critical and creative thinking, multidimensional 21st century skills and academic achievements. *Participatory Educational Research, 8*(2), 163-199.

Yılmaz, A., Gülgün, C., Çetinkaya, M., & Doğanay, K. (2018). Initiatives and new trends towards STEM education in Turkey. *Journal of Education and Training Studies, 6*(11a), 1-10.

DİJİTAL UYGULAMALAR İLE ÇEVRE EĞİTİMİ

Doç. Dr. Adem Yılmaz*, Kastamonu Üniversitesi
ORCID No: 0000-0002-1424-8934
Yüksek Lisans Öğrencisi Mizgin Sevgi **, Kastamonu Üniversitesi
ORCID No: 0000-0002-4880-2040

ÖZET

Çevre sorunlarının gün geçtikçe arttığı ve hızlı tüketimin kontrol edilemez düzeylere ulaştığı dünyamızda, çevrenin bilinçli kullanılmasının ve çevre eğitiminin yeri oldukça önemlidir. Çevre eğitimi, bireyin çevreye ve çevre sorunlarına duyarlılığını arttırdığı gibi, yaşadığı coğrafyayı daha yakından tanımasını ve yeni deneyimler kazanmasını da sağlamaktadır. Bireyin aktif katılımı ile öğrenmeler yaşamasının, öğrenmenin kalıcı olmasında önemli olduğu bilinmekle beraber çevre eğitiminde aktif katılımın sağlanabilmesi için okul dışı faaliyetlerin gerçekleştirilmesi, farklı uygulamalar yapılması ve yenilikçi araçlar ve tekniklerinde kullanılması gerekmektedir. Teknolojinin her alana yayılması ile eğitimde de çok çeşitli uygulama ve materyaller geliştirilmiştir. Geliştirilen her teknolojik materyal ve uygulama doğru kullanıldığında, öğrenen ve öğreten arasında iletişim ve etkileşimi arttırdığı gibi, öğretimi etkili, eğlenceli ve amaca hizmet edebilecek düzeye getirmektedir. Ancak bu yenilikler beraberinde tüketim hızını etkilemekte ve insanlar bilinçsiz bir şekilde tüketim yapabilmektedir. Bu tüketim davranışı beraberinde çevrenin ve doğanın zarar görmesine neden olmakta, iklim değişikliği, küresel ısınma ve daha birçok çevre sorunlarının oluşmasına neden olmaktadır. Bu konuda çevre dostu teknolojilerin kullanılması ve çevre eğitiminde dijital ve yenilikçi uygulamaların hayata geçirilmesi gerekmektedir. Yenilikçi ve dijital alanda gelişmiş olan uygulamalar öncelikle yaygınlaştırılmalı ve eğitimin her kademesinde tanıtılmalıdır. Bu bölümde çevre eğitiminde kullanılan yenilikçi teknolojiler ve dijital uygulamalar yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Çevre eğitimi, Dijital uygulamalar, Yenilikçi teknolojiler.

KAYNAKLAR

Akçay, İ. (2006). *Farklı ülkelerde okul öncesi öğrencilerine yönelik çevre eğitimi.* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Bursa.

Aydoğdu, M., & Gezer, K. (2007). Çevre bilimi (1.baskı). Anı Yayıncılık.

Ayyıldız, P., & Yılmaz, A. (2021). 'Moving the kaleidoscope' to see the effect of creative personality traits on creative thinking dispositions of pre-service teachers: The mediating effect of creative learning environments and teachers' creativity fostering behavior. *Thinking Skills and Creativity, 41*, 100879, 1-10. https://doi.org/10.1016/j.tsc.2021.100879

Ayyıldız, P., & Yılmaz, A. (2023). *Effective school management: Leadership capacity of the school principal.* D. Outhwaite & C.A. Simon (Edts.). In Leadership and Management for Education Studies: Introducing Key Concepts of Theory and Practice (pp.46-58). Routledge.

Bülbül, O. (2009). *Fizik dersi optik ünitesinin bilgisayar destekli öğretiminde kullanılan animasyonların ve simülasyonların akademik başarıya ve akılda kalıcılığa etkisinin incelenmesi*. Yüksek lisans tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.

Cansaran, A., & Yıldırım, C. (2010). Çevre bilimi ile ilgili başlıca terimler. O. Bozkurt (Ed.) *Çevre eğitimi* içinde (ss.1-19). Pegem Akademi Yayıncılık.

Çark, Ö. (2020). İşletmelerin dijital dönüşüm sürecinde "nesnelerin interneti" teknolojisinin etkisi. *Turkish Studies-Economy, 15*(3), 1247-1266.

Dewey, J. (1916). *Democracy and education: An introduction to the philosophy of education.* MacMillan.

Dikmen, S. (1993). İlköğretim kurumlarında çevre için eğitim, çevre eğitimi "çevre için eğitim toplantısı". Türkiye Çevre Vakfı Yayını.

Erdoğan, G. (2007). *Çevre eğitiminde küresel ısınma konusunun öğrenilmesinde proje tabanlı öğrenmenin etkisi.* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Zonguldak.

Erten, S. (2004). Çevre eğitimi ve çevre bilinci nedir, çevre eğitimi nasıl olmalıdır? *Çevre ve İnsan Dergisi*, *65*(66), 1-13.

Göktepe Duran, B. (2019). *Çevre eğitimi için uygun animasyon filmlerin belirlenmesi ve fen bilimleri dersi öğretim programı ile ilişkilendirilmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Balıkesir.

Helsel, S. (1992). Virtual reality and Education. *Educational Technology, 32*(5), 38-42.

Hincapie, M., Diaz, C., Valencia, A., Contero, M., & Güemes-Castorena, D. (2021). Educational applications of augmented reality: A bibliometric study. *Computers & Electrical Engineering, 93*, 107289.

Hovardas, T., & Korfiatis, K. (2011), Effects of an environmental education course on consensusestimates for proenvironmental Intentions. *Environment and Behavior*, 44(6), 1-10.

Karakaş, H. (2020). Çevre eğitiminde kullanılan yöntem ve teknikler. T. Çifçi ve A. Buldur (Edts.) Etkinlik temelli çevre eğitimi içinde (ss.135-158). Vizetek Yayıncılık.

Karasaç, E. (2019). *Mobil uygulama destekli çevre eğitiminin beşinci sınıf öğrencilerinin akademik başarılarına, teknolojiye ve çevreye karşı tutumlarına etkisinin incelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Karataş, F., & Yıldırım, H.İ. (2018). *Teknolojik uygulamalarla destekli çevre eğitiminin ortaokul 6. Sınıf öğrencilerinin çevreye yönelik tutumlarına etkisi*. 1st International Congress on New Horizons in Education and Social Sciences (ICES-2018), İstanbul, Turkey**.**

Karatekin, K., & Yılmaz, A. (2019). Çevre okuryazarlığı ve beceri eğitimi. B. Aksoy, B. Akbaba & B. Kılcan (Edts). Sosyal bilgilerde beceri eğitimi içinde (ss.25-52). Pegem Akademi Yayıncılık. https://doi.org/10.14527/9786050370454

Kaya, N., Çobanoğlu, M., & Artvinli, E. (2011). Sürdürülebilir kalkınma için Türkiye'de ve dünyada çevre eğitimi çalışmaları. 6. *Ulusal Coğrafya Sempozyumu.*

Kökhan, S., & Özcan, U. (2018*).* 3D yazıcıların eğitimde kullanımı. *Bilim, Eğitim, Sanat ve Teknoloji Dergisi (BEST Dergi), 2*(1), 81-85.

Milli Eğitim Bakanlığı (MEB, 2018a). *Fen bilimleri dersi öğretim programı.* http://tegm.meb.gov.tr/ Erişim Tarihi: 30.06.2023

MEB (2018b). *Hayat bilgisi dersi öğretim programı*. http://tegm.meb.gov.tr/ Erişim Tarihi: 30.06.2023

MEB (2018c). *Sosyal bilgiler dersi öğretim programı.* http://tegm.meb.gov.tr/ Erişim Tarihi: 11.07.2023

MEB (2022). Çevre dostu 1000 okul projesi. https://www.meb.gov.tr/cevre-dostu-1000-okul-projesi-basladi/ Erişim Tarihi: 30.08.2023

Monroe, M. C., Andrews, E., & Biedenweg, K. (2007). A framework for environmental education strategies. *Applied Environmental Education and Communication*, *6*, 205-216.

Özçelik Akay, C. (2022*). Web 2.0 araçlarının çevre eğitiminde kullanılmasının okul öncesi dönem çocuklarının çevreye yönelik tutumlarına etkisinin incelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Özdemir, O. (2016). *Sürdürülebilir okuryazarlık ve çevre eğitimi.* Pegem Akademi Yayıncılık.

Özer, U. (1993). *Yükseköğretimde çevre için eğitim çevre eğitimi.* **Türkiye Çevre Vakfı Yayını.**

Sevgi, M., & Yılmaz, A. (2022). *Yükseköğretimde dijital dönüşüm ve metaverse.* Y. Doğan ve N. Şen Ersoy (Edt.). Eğitimde metaverse: Kuram ve uygulamalar içinde (ss.71-86). Efe Akademi Yayınları.

Short, P.C. (2010). Responsible environmental action: Its role and status in environmental education and environmental quality. *The Journal of Environmental Education, 41*(1), 7-21.

Sultan, N. (2010). Cloud computing for education: a new dawn? *International Journal of Information Management, 30*(2), 109-116.

Şafak, B. (2020). *Eğitim teknolojisi araçlarıyla desteklenen çevre eğitiminin fen bilimleri öğretmen adaylarının çevre okuryazarlığına etkisinin incelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Edirne.

Taşkın Ekici, F., & Ekici, E. (2021). *Web 2.0 araçları*. *Fen ve matematik eğitiminde kullanılan web2.0 araçları* içinde (ss.17-90). Eğiten Kitap Yayıncılık.

Tutar, M., & Kurt, M. (2019). *Sürdürülebilir çevre eğitimi açısından ilkokul ve okul öncesi öğretim programın değerlendirilmesi.* M. Kurt (Ed.). *Çevre eğitimi* içinde (ss.159-163). Eğiten Kitap Yayıncılık.

URL-1 (2023). *Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları'nı gerçekleştirmek için açık kültür ve açık bilimin rolü nedir?* https://creativecommons.org.tr/skalar/ Erişim Tarihi: 15.08.2023

Uzunoğlu, S. (1997). *Bilgisayar destekli çevre eğitimi* (1.Baskı). Çevre Eğitimi Merkezi Yayınları.

Yanarateş, E., & Yılmaz, A. (2020). Öğretmen adaylarının çevre duyarlılığı kavramına yönelik metaforik algıları. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, 40*(3), 1019-1050.

Yılmaz, A., & Yanarateş, E. (2020). Determination of metaphorical perceptions of prospective teachers on the concept of "water pollution" through triangulation. *Kastamonu Education Journal, 28*(3), 1500-1528. https://doi.org/10.24106/kefdergi.722554

Yılmaz, A. (2021). The effect of technology integration in education on prospective teachers' critical and creative thinking, multidimensional 21st century skills and academic achievements. *Participatory Educational Research, 8*(2), 163-199.

Yılmaz, A., Gülgün, C., Çetinkaya, M., & Doğanay, K. (2018). Initiatives and new trends towards STEM education in Turkey. *Journal of Education and Training Studies, 6*(11a), 1-10.

Yolcu, O. (2014). *Cumhuriyetten (1923) günümüze (2013) ilköğretim birinci kademe hayat bilgisi ve fen ve teknoloji öğretim programlarının "çevre eğitimi" açısından incelenmesi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.

ÇEVRE VE EKONOMİSİ

(Politika, Yönetim ve Uygulama)

Editörler

Prof. Dr. Ferit İzci

Dr. Öğr. Üyesi Dilek Alma Savaş

Dr. Öğr. Üyesi Berfin Göksoy Sevinçli

nobel bilimsel

ÇEVRE VE EKONOMİSİ

(Politika, Yönetim ve Uygulama)

Editörler: Prof. Dr. Ferit İzci, Dr. Öğr. Üyesi Dilek Alma Savaş,
Dr. Öğr. Üyesi Berfin Göksoy Sevinçli

Yayın No.: 1847
ISBN: 978-625-393-005-9
E-ISBN: 978-625-393-006-6
Basım Sayısı: 1. Basım, Ekim 2023

© Copyright 2023, NOBEL BİLİMSEL ESERLER SERTİFİKA NO.: 20779
Bu baskının bütün hakları Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.ne aittir.
Yayınevinin yazılı izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik
ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.
Nobel Yayın Grubu, 1984 yılından itibaren ulusal ve 2011 yılından itibaren ise uluslararası düzeyde düzenli olarak faaliyet yürütmekte ve yayınladığı kitaplar, ulusal ve uluslararası düzeydeki yükseköğretim kurumları kataloglarında yer almaktadır.
"NOBEL BİLİMSEL ESERLER" bir Nobel Akademik Yayıncılık markasıdır.
Kitaptaki bilgilerin her türlü sorumluluğu bölüm yazarlarına aittir.

Genel Yayın Yönetmeni: Nevzat Argun -nargun@nobelyayin.com-
Genel Yayın Koordinatörü: Gülfem Dursun -gulfem@nobelyayin.com-

Sayfa Tasarım: Tarkan Kara -erdal@nobelyayin.com-
Redaksiyon: Mine Metin -mine@nobelyayin.com-
Kapak Tasarım: Sezai Özden -sezai@nobelyayin.com-
Görsel Tasarım Uzmanı: Mehtap Yürümez -mehtap@nobelyayin.com-

Kütüphane Bilgi Kartı

İzci , Ferit., Alma Savaş, Dilek., Göksoy Sevinçli, Berfin.
Çevre ve Ekonomisi / Editörler: Ferit İzci, Dilek Alma Savaş, Berfin Göksoy Sevinçli
1. Basım, IV + 280 s., 16,5x24 cm. Kaynakça var, dizin yok.
ISBN: 978-625-393-005-9
E-ISBN: 978-625-393-006-6
1. Çevre 2. Ekonomi 3. Çevre Ekonomisi

Genel Dağıtım

ATLAS AKADEMİK BASIM YAYIN DAĞITIM TİC. LTD. ŞTİ.
Adres: Bahçekapı Mh. 2465 Sk. Oto Sanayi Sitesi No:7 Bodrum Kat, Şaşmaz/ANKARA
Telefon: +90 312 278 50 77 - **Faks:** 0 312 278 21 65
Sipariş: siparis@nobelyayin.com- **E-Satış:** www.nobelkitap.com - esatis@nobelkitap.com
www.atlaskitap.com - info@atlaskitap.com

Dağıtım ve Satış Noktaları: Alfa, Kırmızı Kedi, Arkadaş, D&R, Dost, Kika, Kitapsan,
Nezih, Odak, Pandora, Prefix, Remzi Kitabevleri, Yeryüzü Dağıtım

Baskı ve Cilt: Meteksan Matbaacılık ve Teknik Sanayi Tic. Anonim Şirketi / Sertifika No.: 46519
Beytepe Köy Yolu No.: 3 06800 Bilkent-Çankaya/ANKARA

İÇİNDEKİLER

I. KISIM: KAVRAMSAL ÇERÇEVE

I. BÖLÜM: Çevre Sorunları ve Ortaya Çıkışı 7
II. BÖLÜM: Çevre ve Çevre Yönetimi Kavramları 33
III. BÖLÜM: Çevre Politikalarının İlkeleri ile Ekonomik Araçlarının Çevre Sorunları ve Çeşitleri Üzerinden Değerlendirilmesi 45

II. KISIM: ÇEVRENİN EKONOMİK ANALİZİ

I. BÖLÜM: Çevresel Kaynakların Yönetiminde Etkinlik ve Piyasa 57
II. BÖLÜM: Çevresel Kaynakların Yönetiminde Etkinsizlik 75
III. BÖLÜM: Ekonomik Verimliliğin Sağlanmasında Çevrenin Rolü: İbn-İ Haldun Üzerinden Bir Değerlendirme 89
IV. BÖLÜM: Ekonomik Büyümede Çevrenin Rolü 107
V. BÖLÜM: Sürdürülebilir Ekonomi ve Çevre İlişkisi 129
VI. BÖLÜM: Çevrenin Ekonomi Politiği ve Yeşil Dönüşüm: İktisat, Siyaset ve Sürdürülebilirlik Arasındaki Etkileşim 149

III. KISIM: ÇEVRE SORUNLARINA MÜDAHALELER

I. BÖLÜM: Çevre Sorunlarına Piyasa Müdahaleleri 173
II. BÖLÜM: Türkiye'de Yerel Yönetimlerin Çevre Sorunlarına Müdahalesi: Sürdürülebilir Kent İçi Ulaşım 181
III. BÖLÜM: Çevre Sorunlarında İşletmelerin Rolü: İşletmelerdeki Çevreci Uygulamalar ve Maliyetleri 199
IV. BÖLÜM: Sürdürülebilir Kalkınma, Çevre Sorunlarının Çözümünde Nerede? 215

IV. KISIM: ÇEVRE SORUNLARINA MÜDAHALE ENGELLERİ VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

I. BÖLÜM: Çevre Sorunlarına Müdahalenin Ekonomik Yükü 229
II. BÖLÜM: Çevre Politikaları Bağlamında Uluslararası Antlaşmaların Etkinliği 251
III. BÖLÜM: Kentleşme, Çevre ve Kirlilik İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme 265

I. KISIM: KAVRAMSAL ÇERÇEVE

I. BÖLÜM

ÇEVRE SORUNLARI VE ORTAYA ÇIKIŞI

Abdulgazi Yıkıcı[1]

GİRİŞ

Çevre, çeşitli ekosistemlerden oluşan ve canlıların yaşamlarını sürdürmesine uygun şartlar sunan bir yapı şeklinde tanımlanabilir. Organizmaların yaşam ve gelişimini etkileyen koşulların karışımı olan bu yapının (Uluğ, 1997: 41), yani çevrenin canlılar için sunmuş olduğu hizmetleri üç genel işlevle özetlemek mümkündür. Bunlardan ilki, temiz hava ve sudan yiyecek ve barınağa kadar yaşam için gerekli koşulları ve endüstrilerde kullanılacak doğal kaynakları sağlaması açısından "tedarik deposu" (supply depot) işlevidir. İkinci işlevi, tüketim sürecinde ortaya çıkan atıkları soğurmasına veya faydalı/zararsız maddelere dönüştürmesine karşılık gelen "yutak" (sink) veya "atık deposu"dur (waste repository). Sonuncusu ise hayatı sürdürmeye uygun bir zemin hazırlayan "yaşama alanı" (living space) işlevidir (Dunlap ve Catton Jr., 2002: 242-243).

İnsanlar, yeryüzünde görülmeye başladığı andan itibaren çevrenin sunmuş olduğu bu hizmetlerden yararlanmaya ve hayatlarını bu koşullar etrafında şekillendirmeye başlamışlardır. Toplayıcılık ve avcılık faaliyetleri ile yaşamlarını sürdüren ilk insan topluluklarının çevreye vermiş olduğu zararların, volkan püskürmesi ve yıldırım düşmesi sonucu doğada meydana gelen tahribat ile karşılaştırıldığında, göz ardı edilebilecek bir düzeyde olduğu söylenebilir. Ateşin bulunmasından sonra avlanma amaçlı ya da kasten orman yangınları çıkarmışlarsa da yapılan aktivitelerin ve sahip olunan teknolojilerin kısıtlı olması çevrede büyük bozulmaların ortaya çıkmasını engellemiştir. Bunun yanı sıra söz konusu insanların yaşam tarzlarının sürekli göç etmek üzerine kurulu olması, doğanın kendi işleyişi içerisinde eski hâline dönmesine uygun bir zemin de hazırlamıştır. İnsanların yerleşik düzene geçmesi ve nüfuslarının artmasına bağlı olarak doğaya verilen zararın boyutu eskiye kıyasla çok daha büyük olmuştur. Ancak başlangıcı 18. yüzyılın son çeyreğine tekabül eden Sanayi Devrimi'ne kadar insanlar tarafından çevreye verilen zararın şekli ve boyutu, doğanın kendi mekanizmaları ile üstesinden gelinemeyecek bir düzeye ulaşmamıştır. Diğer bir deyişle doğa, bu zamana kadar insanların çevrede yol açtığı tahribat ve kirliliği kendi mekanizmaları aracılığıyla onarıp temizleyebilmiştir (Akın, 2009: 165-166).

Sanayi Devrimi ile birlikte makineleşmenin ve dolayısıyla da enerji ihtiyacının artması ve bu ihtiyacın ağırlıklı olarak petrol, kömür gibi fosil yakıtlardan karşılanması (Ünal ve Aktuğ, 2022b: 45636) ve insan-çevre arasında var olagelen uyumun yerini doğaya üstünlük kurma hırsının alması günümüzdeki çevre sorunlarının en önemli neden-

1 Karadeniz Teknik Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Kamu Yönetimi Bölümü, abdulgaziyikici@ktu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-1230-1612.

KAYNAKÇA

Ahmed, M. F. ve Islam, M. S. (2014), Urbanization and Environmental Problem: An Empirical Study in Sylhet City, Bangladesh., *Research on Humanities and Social Sciences*, 4(3), 161-172.

Akın, G. (2009), *Ekoloji*–Çevrebilim ve Çevre Sorunları, Ankara: Tiydem Yayıncılık.

Andersen, S. O. ve Sarma, K. M. (2002), *Protecting the Ozone Layer: The United Nations History*, London: Earthscan Publications.

Aslan, M. ve Türkmenler, H. (2020), Kentleşme Sürecinin Çevreye Etkileri, Ö. Sezer ve A. Kayan, Çevre Tartışmaları ve Çağdaş Gelişmeler (s. 212-240), Ankara: Gazi Kitabevi.

Bartolomeus, A. H., Hertzberg, R. A., Khalid, F. ve Palmer, M. (1998), Religion and Nature: The Abrahamic Faiths' Concepts of Creation, D. E. Cooper ve J. A. Palmer, *Spirit of the Environment: Religion, Value and Environmental Concern* (s. 28-38), London: Routledge.

Berkes, F. ve Kışlalıoğlu, M. (1990), *Ekoloji ve Çevre Bilimleri*, İstanbul: Remzi Kitabevi.

Best, G. (1999), *Environmental Pollution Studies*, Glasgow: Liverpool University Press.

Bidhendi, M., Nigomatullina, R. ve Shiravand, M. (2014), The Role and Stance of Francis Bacon in Initiating Environmental Crisis Occurrences, *Review of European Studies*, 6(4), 42-49.

Capra, F. (1988), *The Turning Point: Science, Society, and the Rising Culture*, Toronto: Bantam Books.

Chadchan, J. ve Shankar, R. (2009), Emerging Urban Development Issues in the Context of Globalization, *Institute of Town Planners, India Journal*, 6(2), 78-85.

Cherian, A. (2022), *Air Pollution, Clean Energy and Climate Change*, Hoboken: Wiley.

Couch, C., Karecha, J., Nuissl, H. ve Rink, D. (2005), Decline and Sprawl: An Evolving Typeof Urban Development–Observed inLiverpool and Leipzig, *European Planning Studies*, 13(1), 117-136.

Çokadar, H., Türkoğlu, A. ve Gezer, K. (2009), Çevre Sorunları, M. Aydoğdu ve K. Gezer, Çevre Bilimi (s. 85-96), Ankara: Anı Yayıncılık.

De Santis, G. ve Bortone, C. (2018), International Conferences on Sustainable Development and Climate from Rio de Janeiro to Paris, R. Akhtar ve C. Palagiano, *Climate Change and Air Pollution: The Impact on Human Health in Developed and Developing Countries* (s. 25-39), Cham: Springer.

Dhillon, G. S., Ajila, C. M., Kaur, S., Brar, S. K., Verma, M., Tyagi, R. D. ve Surampalli, R. Y. (2013), Greenhouse Gas Contribution on Climate Change, R. Y. Surampalli, T. C. Zhang, C. S. P. Ojha, B. Gurjar, R. D. Tyagi ve C. M. Kao, *Climate Change Modeling, Mitigation, and Adaptation* (s. 26-61), Virginia: American Society of Civil Engineers.

Duckett, D., Feliciano, D., Martin-Ortega, J. ve Munoz-Rojas, J. (2016), Tackling Wicked Environmental Problems: The Discourse and its Influence on Praxis in Scotland, *Landscape and Urban Planning*, 154, 44-56.

Duhigg, C. (2020), How Companies Learn Your Secrets, The New York Times Editorial Staff, *Consumer Culture Feeding Capitalism* (s. 57-76), New York: Educational Publishing.

Dunlap, R. E. ve Catton JR., W. R. (2002), Which Function(s) of the Environment Do We Study? A Comparison of Environmental and Natural Resource Sociology, *Society & Natural Resources*, 15(3), 239-249.

Erdoğan, İ. ve Ejder, N. (1997), Çevre Sorunları; Nedenler, Çözümler Egemen: Egemen ve Marksist Anlayışın İlettikleri Üzerine, Ankara: Doruk Yayımcılık.

Ertürk, H. (2018), Çevre Politikası, Bursa: Ekin Yayınevi.

Ewen, S. (2001), *Captains of Consciousness: Advertising and the Social Roots of the Consumer Culture*, New York: Basic Books.

Falasca-Zamponi, A. (2011), *Waste and Consumption: Capitalism, the Environment, and the Life of Things*, New York: Routledge.

Featherstone, M. (2007), *Consumer Culture and Postmodernism*, London: SAGE Publications.

Fereidoun, H., Nourddin, M. S., Rreza, N. A., Mohsen, A., Ahmad, R. ve Pouria, H. (2007), The Effect of Long–Term Exposure to Particulate Pollution on the Lung Function of Teheranian and Zanjanian Students, *Pakistan Journal of Physiology*, 3(2), 1-5.

Fersahoğlu, Y. (2011), *Dinler ve Çevre*, İstanbul: Çamlıca Yayınları.

Filinte, H. M. (2007), *Yaklaşan İklim Krizi*, İstanbul: Yeni İnsan Yayınevi.

Gadzama, N. M. ve Ayuba, H. K. (2016), On Major Environmental Problem of Desertification in Northern Nigeria with Sustainable Efforts to Managing it, *World Journal of Science, Technology and Sustainable Development*, 13(1), 18-30.

Gaffney, J. S.ve Marley, N. A. (2003), Atmospheric Chemistry and Air Pollution, *The Scientific World Journal*, 7(3), 199-234.

Gillespie, A. (2006), Climate Change, *Ozone Depletion and Air Pollution: Legal Commentaries within the Context of Science and Policy*, Leiden: Martinus Nijhoff Publishers.

Glasbergen, P. ve Corvers, R. (2003), Environmental Problems in an International Context, P. Glasbergen ve A. Blowers, *Environmental Policy in an International Context: Perspectives on Environmental Problems* (s. 1-29), Oxford: Butterworth–Heinemann.

Goodman, D. J. ve Cohen, M. (2004), *Consumer Culture: A Reference Handbook*, California: Contemporary World Issues.

Görmez, K. (2015), Çevre Sorunları, Ankara: Nobel Yayıncılık.

Grimm, N. B., Faeth, S. H., Golubiewski, N. E., Redman, C. L., Wu, J., Bai, X. ve Briggs, J. M. (2008), Global Change and the Ecology of Cities, *Science*, 319(5864), 756-760.

Gürpınar, E. (1990), Çevre Sorunları, İstanbul: Der Yayınları.

Hanna, J. ve Baldacci, M. (2019), *The Midwest Flooding Has Killed Livestock, Ruined Harvests and Has Farmers Worried for Their Future*, 10 Ağustos 2023 tarihinde CNN: https://edition.cnn.com/2019/03/21/us/floods-nebraska-iowa-agriculture-farm-loss/index.html adresinden alındı.

Hintikka, J. (1978), A Discourse on Descartes's Method, M. Hooker, *Descartes: Critical and Interpretive Essays* (s. 74-88), Baltimore: The Johns Hopkins University Press.

Hoel, M. (1991), Global Environmental Problems: The Effects of Unilateral Actions Taken by One Country, *Journal of Environmental Economics and Management*, 20(1), 55-70.

IPCC (2012), *Managing the Risks of Extreme Events and Disasters to Advance Climate Change Adaptation: Special Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change*, Cambridge: Cambridge University Press.

Iqbal, S. A. ve Mido, Y. (2003), *Chemistry of Air & Air Pollution*, New Delhi: Discovery Publishing House.

Iyaji, A. (2011), Environmental Problems of Industrialization and Sustainable Development in Nigeria – A Review, *Confluence Journal of Environmental Studies*, 6, 25-29.

Jago-On, K. A. B., Kaneko, S., Fujikura, R., Fujiwara, A., Imai, T., Matsumoto, T., Zhang, J., Tanikawa, H., Tanaka, K., Lee, B. ve Taniguchi, M. (2009), Urbanization and Subsurface Environmental Issues: An Attempt at DPSIR Model Application in Asian Cities, *Science of The Total Environment*, 407(9), 3089-3104.

Jianping, L., Minrong, L., Jinnan, W., Jianjian, L., Hongwen, S. ve Maoxing, H. (2014), Global Environmental Issues and Human Wellbeing, L. Jianping, L. Minrong, W. Jinnan, L. Jianjian, S. Hongwen ve H. Maoxing, *Report on Global Environmental Competitiveness (2013)* (s. 3-21), Heidelberg: Springer Open.

Kaplan, A. (1999), *Küresel Çevre Sorunları ve Politikaları*, Ankara: Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları.

Kates, R. W. (2000), Population and Consumption: What We Know, What We Need to Know, *Environment: Science and Policy for Sustainable Development*, 42(3), 10-19.

Keleş, R., Hamamcı, C. ve Çoban, A. (2015), Çevre Politikası, Ankara: İmge Kitabevi.

Kent, J. (2003), The Enlightenment, P. Byrne ve L. Houlden, *Companion Encyclopedia of Theology* (s. 251-271), London: Routledge.

Khan, Z. A. (2013), Global Environmental Issues and its Remedies, *International Journal of Sustainable Energy and Environment*, 1(8), 120-126.

Kılıç, S. (2006), Modern Topluma Ekolojik Bir Yaklaşım, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(2), 108-127.

Kılıç, S. (2008), Çevre Etiği, Ankara: Orion Kitabevi.

Kim, C.-H., Lee, J.-G., Cho, J.-H., Kim, D.-Y. ve Seo, T.-B. (2015), Experimental Study of Humidity Control Methods in a Light–Emitting Diode (LED) Lighting Device, *Journal of Mechanical Science and Technology*, 29(6), 2501-2508.

Kowalok, M. E. (1993), Common Threads: Research Lessons from Acid Rain, Ozone Depletion, and Global Warming, *Environment: Science and Policy for Sustainable Development*, 35(6), 12-38.

Latif, S. A., Omar, M. S., Bidin, Y. H. ve Awang, Z. (2012), Environmental Problems and Quality of Life: Situational Factor as a Predictor of Recycling Behaviour, *Procedia–Social and Behavioral Sciences*, 35, 682-688.

Lefebvre, H. (1979), Space: Social Product and Use Value, J. W. Freiberg, *Critical Sociology: European Perspectives* (s. 285-295), New York: Halsted Press.

Levin, K., Cashore, B., Bernstein, S. ve Auld, G. (2012), Overcoming the Tragedy of Super Wicked Problems: Constraining Our Future Selves to Ameliorate Global Climate Change, *Policy Sciences*, 45(2), 123-152.

Li, S. ve Ma, Y. (2014), Urbanization, Economic Development and Environmental Change, *Sustainability*, 6(8), 5143-5161.

Liang, L., Wang, Z. ve Li, J. (2019), The Effect of Urbanization on Environmental Pollution in Rapidly Developing Urban Agglomerations, *Journal of Cleaner Production*, 237, 1-15.

Likens, G. E. ve Bormann, F. H. (1974), Acid Rain: A Serious Regional Environmental Problem, *Science*, 184(4142), 1176-1179.

Loucks, D. P. (2021), Impacts of Climate Change On Economies, Ecosystems, Energy, Environments, and Human Equity: A Systems Perspective, T. M. LETCHER, *The Impacts of Climate Change: A Comprehensive Study of Physical, Biophysical, Social, and Political Issues* (s. 19-50), Amsterdam: Elsevier.

Mccann, J. E., Zajchowski, C. A. B., Hill, E. L. ve Zhu, X. (2021), Air Pollution and Outdoor Recreation on Urban Trails: A Case Study of the Elizabeth River Trail, Norfolk, *Atmosphere*, 12(10), 1-13.

MEA (2005), *Ecosystems and Human Well–Being: Synthesis*, Washington: Island Press.

Meadows, D. H., MeadowS, D. L., Randers, J. ve III Behrens, W. W. (1972), *The Limits to Growth*, New York: Universe Books.

Merchant, C. (1990), *The Death of Nature: Women, Ecology, and the Scientific Revolution*, San Francisco: Harper & Row.

Merchant, C. (2008), "The Violence of Impediments": Francis Bacon and the Origins of Experimentation, *Isis*, 99(4), 731-760.

Milton, K. (1998), Nature and the Environment in Indigenous and Traditional Cultures, D. E. COOPER ve J. A. PALMER, *Spirit of the Environment: Religion, Value and Environmental Concern* (s. 81-94), London: Routledge.

Monnereau, I. ve Oxenford, H. A. (2017), Impacts of Climate Change on Fisheries in the Coastal and Marine Environments of Caribbean Small Island Developing States (SIDS), *Science Review*, 124-154.

Morgan, J. A., Derner, J. D., Milchunas, D. G. ve Pendall, E. (2008), Management Implications of Global Change for Great Plains Rangelands, *Rangelands*, 30(3), 1-5.

Nanda, V. P. ve Pring, G. R. (2013), *International Environmental Law and Policy for the 21st Century*, Leiden: Martinus Nijhoff Publishers.

Newell, P. (2012), *Globalization and the Environment: Capitalism, Ecology and Power*, Cambridge: Polity Press.

Norton, B. G. (2000), Population and Consumption: Environmental Problems as Problems of Scale, *Ethics and the Environment*, 5(1), 23-45.

Ohwo, O. ve Abotutu, A. (2015), Environmental Impact of Urbanization in Nigeria, *British Journal of Applied Science & Technology*, 9(3), 212-221.

Opoku, E. E. O. ve Aluko, O. D. (2021), Heterogeneous Effects of Industrialization on the Environment: Evidence from Panel Quantile Regression, *Structural Change and Economic Dynamics*, 59, 174-184.

Orhangazi, Ö. ve Özgür, G. (2000), Küresel Çevre Sorunları: Tükenen Dünya, T. E. Abay ve G. N. Demirer, *Küreselleşmenin Ekolojik Sonuçları* (s. 11-40), Ankara: Özgür Üniversite Kitaplığı.

Parmesan, C. (2006), Ecological and Evolutionary Responses to Recent Climate Change, *Annual Review of Ecology, Evolution, and Systematics*, 37, 637-669.

Pearson, J. K. ve Derwent, R. G. (2022), *Air Pollution and Climate Change: The Basics*, New York: Routledge.

Peirce, J. J., Weiner, R. F. ve Vesilind, P. A. (1998), *Environmental Pollution and Control*, Boston: Butterworth–Heinemann.

Polivka, B. J. (2018), The Great London Smog of 1952, *AJN American Journal of Nursing*, 118(4), 57-61.

Poumanyvong, P. ve Kaneko, S. (2010), Does Urbanization Lead to Less Energy Use and Lower CO2 Emissions? A Cross–Country Analysis, *Ecological Economics*, 70(2), 434-444.

Roach, B., Goodwin, N. ve Nelson, J. (2019), *Consumption and the Consumer Society*, Somerville: Global Development and Environment Institute.

Rodis-Lewis, G. (1978), Limitations of the Mechanical Model in the Cartesian Conception of the Organism, M. Hooker, *Descartes: Critical and Interpretive Essays* (s. 152-170), Baltimore: The Johns Hopkins University Press.

Rom, W. N. (2012), *Environmental Policy and Public Health: Air Pollution, Global Climate Change, and Wilderness*, San Francisco: Jossey–Bass.

Sands, P. (2003), *Principles of International Environmental Law*, Cambridge: Cambridge University Press.

Saraçoğlu, N. (2010), *Küresel İklim Değişimi, Biyoenerji ve Enerji Ormancılığı*, Ankara: Efil Yayınevi.

Sassatelli, R. (2007), *Consumer Culture: History, Theory and Politics*, London: SAGE Publications.

Semenova, G. (2020), Global Environmental Problems in the World, *E3S Web of Conferences*, 217, 1-8.

Sharma, R., Srıvastva, R., Shukla, K. ve Tiwari, S. P. (2017), Environmental Control of Biotechnology Industries, R. L. SINGH, *Principles and Applications of Environmental Biotechnology for a Sustainable Future* (s. 365-391), Singapore: Springer.

Singh, R. L. (2017), Introduction to Environmental Biotechnology, R. L. Singh, *Principles and Applications of Environmental Biotechnology for a Sustainable Future* (s. 1-12), Singapore: Springer.

Singh, R. L. ve Singh, P. K. (2017), Global Environmental Problems, R. L. Singh, *Principles and Applications of Environmental Biotechnology for a Sustainable Future* (s. 13-41), Singapore: Springer.

Singh, V. P., Mishra, A. K., Chowdhary, H. ve Khedun, C. P. (2014), Climate Change and its Impact on Water Resources, *Modern Water Resources Engineering*, 15, 525-569.

Smith, R. A. (1872), *Air and Rain: The Beginnings of Chemical Climatology*, London: Longmans, Green and Co.

Subramaniam, M., Bunka, C. ve Park, S. S. (2013), Desertification, G. Ritzer, *The Wiley–Blackwell Encyclopedia of Globalization* (s. 1-4), Wiley–Blackwell.

Şenavcu, H. İ. (2020), Semâvî Dinlerin Kutsal Kitaplarında Çevreyi Korumaya Dair Emir ve Tavsiyeler, İ. KoyuncU, İ. Demir, E. Debik ve H. Karan, Çevre ve Ahlak (s. 3-15), İstanbul: Çevre Vakfı.

TÇV (2001), *Ansiklopedik Çevre Sözlüğü*, Ankara: Türkiye Çevre Vakfı Yayını.

Uluğ, S. E. (1997), Çevre Kirlenmesinin Boyutları, R. Keleş, İnsan Çevre Toplum (s. 41-49), Ankara: İmge Kitabevi.

UN (1994), *10. United Nations Convention to Combat Desertification in those Countries Experiencing Serious Drought and/or Desertification, Particularly in Africa*, 11 Ağustos 2023 tarihinde United Nations: https://treaties.un.org/doc/Treaties/1996/12/19961226%2001-46%20PM/Ch_XXVII_10p.pdf adresinden alındı.

UN (2019), *World Urbanization Prospects 2018*, New York: United Nations.

USEPA (2023), *Air Topics*, 9 Ağustos 2023 tarihinde United States Environmental Protection Agency: https://www.epa.gov/environmental-topics/air-topics adresinden alındı.

Uttara, S., Bhuvandas, N. ve Aggarwal, V. (2012), Impacts of Urbanization On Environment, *International Journal of Research in Engineering & Applied Sciences*, 2(2), 1637-1645.

Uzmen, R. (2007), *Küresel Isınma ve İklim Değişikliği: İnsanlığı Bekleyen Büyük Felaket mi?*, İstanbul: Bilge Sanat Kültür.

Ünal, H. ve Aktuğ, M. (2022a), Çevresel Kuznets Eğrisi Hipotezi Kapsamında Türkiye'de Çevre Kalitesinin Değerlendirilmesi, İnsan ve Toplum, 12(1), 113-136.

Ünal, H. ve Aktuğ, M. (2022b), The Impact of Human Capital and Bio–Capacity on the Environmental Quality: Evidence from G20 Countries, *Environmental Science and Pollution Research*, 29(30), 45635-45645.

Van Der Leun, J. C. (2004), The Ozone Layer, *Photodermatology, Photoimmunology & Photomedicine*, 20(4), 159-162.

Vigil, K. E. (2003), *Clean Water: An Introduction to Water Quality and Water Pollution Control*, Corvallis: Oregon State University Press.

Wackernagel, M., Schulz, N. B., Deumling, D., Linares, A. C., Jenkins, M., Kapos, V., Monfreda, C., Loh, J., Myers, N., Norgaard, R. ve Randers, J. (2002), Tracking the Ecological Overshoot of the Human Economy, *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 99(14), 9266-9271.

Wadanambi, R. T., Wandana, L. S., Chathumini, K. K. G. L., Dassanayake, N. P., Preethika, D. D. P. ve Arachchige, U. S. P. R. (2020), The Effects of Industrialization on Climate Change, *Journal of Research Technology and Engineering*, 1(4), 86-94.

Wakefield, P. (1982), Is Unep Still a Good Investment?, *Environment: Science and Policy for Sustainable Development*, 24(4), 7-38.

Weart, S. R. (2008), *The Discovery of Global Warming: Revised and Expanded Edition*, London: Harvard University Press.

Weber, H. ve Sciubba, J. D. (2019), The Effect of Population Growth on the Environment: Evidence from European Regions, *European Journal of Population*, 35(2), 379-402.

WHO (2023), *Air Pollution*, 10 Ağustos 2023 tarihinde World Health Organization: https://www.who.int/health-topics/air-pollution#tab=tab_1 adresinden alındı.

Wu, J., Xiang, W.-N. ve Zhao, J. (2014), Urban Ecology in China: Historical Developments and Future Directions, *Landscape and Urban Planning*, 125, 222-233.

Yıkıcı, A. ve Ünal, H. (2022), Türkiye'de Hava Kalitesinin Covid-19 Bağlamında Değerlendirilmesi, *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(23), 21-43.

Yıkıcı, A., Ünal, H. ve Çolak, Ç. (2022), The Effect of Applied Public Policies in Struggle with Covid-19 on Air Pollution: An Empirical Analysis for the Marmara Region, Ö. Uğur ve K. C. Doğan, *Turkey in A Changing World Order Economics, Politics and Foreign Policy* (s. 121- 138), London: IJOPEC Publication.

Zafar, A., Ullah, S., Majeed, M. T. ve Yasmeen, R. (2020), Environmental Pollution in Asian Economies: Does the Industrialisation Matter?, *OPEC Energy Review*, 44(3), 227-248.

II. BÖLÜM
ÇEVRE VE ÇEVRE YÖNETİMİ KAVRAMLARI

Aslı Bek[1]

GİRİŞ

Çevre günümüzün en önemli ve hayati konularından biridir. Akademik çalışmaların yanı sıra günlük hayatımızda sıklıkla küresel ısınma, iklim krizi, çevre kirliliği gibi konular gündem olmaktadır. Tüm bu küresel sıkıntıların çözümü olarak çevre yönetimi kavramı karşımıza çıkmaktadır. Bir mal veya hizmetin üretim aşamasından başlayarak tüketiciye ulaştığı ana kadar yapılan tüm faaliyetlerde çevreye verilebilecek etkiyi en aza indirmek amacıyla yapılan işlemler dizisine çevre yönetimi denir. Çevre yönetimi, insanların ihtiyaç duydukları hava, toprak, su, enerji gibi tüm kaynakların etkin ve sürdürülebilir kullanımını hedefleyen bir yaklaşımdır. Çevre yönetimi, doğal kaynakların üretiminden, ulaştırılmasına ve tüketilmesine kadar tüm koordinasyon, denetim, yürütme, planlama faaliyetlerini içermektedir (Bora, 2020: 45).

Tüm dünyada 21. Yüzyılda önem kazanan çevre yönetimi kavramını firmaların tercih etmesinin çeşitli nedenleri bulunmaktadır. Teknoloji ve sosyal medyanın etkisiyle tüketicilerin farkındalıklarını kısa sürede, kilometrelerce ötede ve daha fazla kişiyle paylaşabilmektedir. Özellikle küresel ölçekte küresel ısınma, iklim değişikliği, çölleşme gibi çevre sorunlarının daha fazla görünür olması atık yönetimi alanında yapılan bir hata veya kaynak kullanımında yapılan bir yanlışlığın bir kişi tarafından sosyal medyada paylaşılması ile bir anda söz konusu şirket için büyük bir soruna dönüşebilir. Tüketicilerden tepki toplamanın yanı sıra çevre yönetimi anlayışıyla şirketlerde gelişen çevre duyarlılığı da çevre yönetimini şirketlerin tercih etmelerinde önemli bir nedendir. Ancak bu konuda uygulanan ulusal mevzuat ve uluslararası ticaret yapan şirketlerin karşı karşıya kaldığı uluslararası mevzuat çevre yönetiminin uygulanmasını zorunlu hâle getirmiştir.

20. yüzyılın sonunda gerçekleşen Rio Konferansı'nda 21. Yüzyılın en önemli sorununun çevre olacağını belirtmiş olması bu sorunun ortaya çıkmasını önleyememiştir. Ancak 21. Yüzyılda özellikle çevre yönetimi alanında yapılan çalışmaların 22. yüzyılın sorunları arasında çevrenin görülmemesine katkı sağlayabilir. Bu nedenle çevre yönetimi ve çevre yönetimi ile ilgili kavramların ele alındığı bu çalışma büyük önem taşımaktadır.

Literatür taraması yönteminin tercih edildiği bu çalışmada çevre, çevre yönetimi, çevre yönetim birimi, çevre yönetim hizmeti, çevre yönetim sistemi gibi kavramların yanı sıra Türkiye'de çevre yönetim mevzuatı ve uygulamaları ele alınmıştır. Sonuç olarak çevre yönetiminin önemi üzerinde durulmuştur.

1 Dr. Öğr. Üyesi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, asliguzel@comu.edu.tr., ORCID: 0000-0003-0013-6568.

KAYNAKÇA

Altuğ, F. (1990). Çevre Sorunları, Uludağ Üniversitesi, Bursa.

Başaran, D. (2009). "ISO 14001:2005 Çevre Yönetim Sistemi'nin Çalışanlar Tarafından Benimsenmesi ve Çevre Bilinci Gelişimine Etkisinin Araştırılması" başlıklı yüksek lisans tezi, Dokuz Eylül niversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Toplam Kalite Yönetimi Anabilim Dalı, İzmir.

Baykal, T. (2010). Türkiye'de Çevre Yönetim Sisteminin Yerel Örgütlenmesi/The Local Organızatıon Of The Envıronmental Management System In Turkey . Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi , 7 (13) , 476-492 . Retrieved from https://dergipark.org.tr/tr/pub/mkusbed/issue/19571/208627

Bek, N. ve Kara, M. (2019). Paperparticipation of Parties in Environmental Impact Assessment Process in Turkey: Case of Thermal Power Plants in the City of Çanakkale. Yönetim Bilimleri Dergisi / Journal of Administrative Sciences Cilt/Volume 18, Sayı/No: 38 ss.pp.:791-814 DOI: https://doi.org/10.35408/comuybd.628231

Bora, N. (2020). "Türkiye'de Çevre Yönetiminin Yasal ve Örgütsel Görünümü" Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.

Çevre Kanunu, T.C. Resmi Gazete, 2872, Kabul Tarihi 9/08/1983.

Çevre İzin ve Lisans Yönetmeliği, T.C. Resmi Gazete, 29115, Kabul Tarihi 10/9/2014.

Çevre Yönetimi Hizmetleri Hakkında Yönetmelik, T.C. Resmi Gazete, 32000, Kabul Tarihi 1/10/2022.

Çevre Yönetimi Genel Müdürlüğü (tarih yok). Erişim adresi: https://cygm.csb.gov.tr/gorev-i-18, E.T. 2/8/2023

Çevresel Etki Değerlendirmesi Yönetmeliği (2023, 2 Ağustos) Erişim adresi: https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=39647&MevzuatTur=7&MevzuatTertip=5

Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı ‹nın Tarihçesi (2023, 2 Ağustos) Erişim adresi: https://csb.gov.tr/tarihcemiz-i-7012

Ertürk, H. (2018). Çevre Bilimleri, Ekin Yayınevi, Bursa.

Görmez, K. (2015). Çevre Sorunları, Nobel Yayınları, Ankara.

Halktan, K., Atamer, M. , Ertaş, H. (2000). Endüstri ve Çevre İlişkileri, Ziraat Mühendisleri Odası, Ankara.

ISO (tarih yok). The ISO Story, Erişim adresi: https://www.iso.org/about-us.html, E.T. 1/8/2023.

Keleş, R. ve Hamamcı, C. (1993). Çevrebilim. İmge Yayınevi, Ankara.

Keleş, R. (2015). 100 Soruda Çevre, Çevre Sorunları ve Çevre Politikası, Yakın Kitabevi, İzmir.

Ozmehmet, D. E. (2008). Dünyada ve Tükiye Sürdürülebilir Kalkınma Yaklaşımları . Yaşar Üniversitesi E-Dergisi , 3 (12) , 1853-1876 . Retrieved from https://dergipark.org.tr/en/pub/jyasar/issue/19124/202943

Özalp, İ. & Besler, S. (2000). ISO 14000 Çevre Yönetim Sistemlerinin Etkin Bir Şekilde Uygulanabilmesindeki Kritik Başarı Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi , 16 (1) , 23-41 . Retrieved from https://dergipark.org.tr/tr/pub/anadoluibfd/issue/48486/614291

T.C. 1982 Anayasası, T.C. Resmi Gazete, 17863, Kabul Tarihi 9/11/1982.

Udo E. S., "Küresel Çevre Yönetimi: Bir Dünya Çevre Örgütü Kurulması Gereği Üzerine", Çev. Bülent Duru,Ruşen Keleş'e Armağan, V. Kitap: Çevre ve Politika, Der. Ayşegül Mengi, İmge, Ankara, 2007.

Yontar, İ. G. (2008). "Sürdürülebilir Çevre ve Ekonomi İçin Bir Araç: Türkiye'de ISO 14001 Çevre Yönetim Sistemi Standardı" Review of Social, Economic & Business Studies, Vol.9/10, 477-500.

III. BÖLÜM
ÇEVRE POLİTİKALARININ İLKELERİ İLE EKONOMİK ARAÇLARININ ÇEVRE SORUNLARI VE ÇEŞİTLERİ ÜZERİNDEN DEĞERLENDİRİLMESİ

Hande Saraçoğlu[1]
Kader Aksoy[2]

GİRİŞ

Günümüzde insan faaliyetlerinin hızlı bir şekilde artması neticesinde çevre sorunları da daha fazla ön plana çıkmaktadır. Doğal kaynakların aşırı bir şekilde kullanılması, endüstriyel atıkların iyi yönetilememesi, iklim değişikliği gibi faktörler çevre üzerinde olumsuz etkiler meydana getirmektedir. Bu durum dünya genelinde sürdürülebilirlik hedeflerine ulaşmayı zorlaştırmaktadır. Meydana gelen bu problemlerden sadece ekosistemler ve biyoçeşitlilik zarar görmekle kalmamakta aynı zamanda bu durum ekonomiyi de etkilemektedir. Çevre sorunlarına müdahale ekonomiyi önemli derecede etkilemekte ve bu ekonomik yükün daha etkili bir şekilde yönetimi konusu gün geçtikçe önem kazanmaktadır. Bu bağlamda, çevresel problemlere etkili bir müdahale stratejisi geliştirmek ve uygulama hem ekonomik hem de sosyal dengeleri korumak bakımından büyük bir öneme sahiptir.

Çevre sorunlarının temel nedenleri hem karmaşık hem de çok yönlü bir yapıya sahiptir. Sanayileşme, enerji üretimi, tarımsal faaliyetler ve hızlı nüfus artışı gibi etkenler kaynakların aşırı bir şekilde kullanılmasına ve çevresel bozulmalara sebep olmaktadır. Çevresel problemlerin ekonomik yönü her geçen gün daha fazla ön plana çıkmaktadır. İşletmelerin faaliyetleri, üretim ve tüketim şekilleri doğal kaynakların yok olmasına, enerjiye duyulan ihtiyacın artmasına ve kirliliğin baş göstermesine yol açmaktadır. Ayrıca, ekonomik büyüme hedefleri ve çevresel sürdürülebilirlik arasında denge sağlamak oldukça güç bir durumdur. Sürdürülebilir bir gelecek için, ekonomik büyümeye ek olarak doğal kaynakları korumak ve çevreye duyarlı bir yaklaşım sergilemek gerekmektedir. Bu bağlamda, çevre sorunlarının ekonomi üzerindeki etkileri yakın mercekten incelenmeli hem olumlu hem de olumsuz etkiler göz önünde bulundurularak çevresel problemlerin ekonomik maliyetleri ve çevresel kalitenin korunmasının sağlayacağı faydalar değerlendirilmelidir. Çevre politikaları ile ilkeleri, bu dengeyi sağlamak ve çevresel problemlere etkin bir biçimde müdahalede bulunmak maksadıyla ge-

1 Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, PhD, handesaracoglu65@gmail.com, ORCID: 0000-0002-1911-2032
2 Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İktisat Anabilim Dalı, PhD, kader_kardogan@hotmail.com, ORCID: 0000-0003-0890-7697

KAYNAKÇA

Aydın, N., & Kaya, D. G. (2022). Çevre Sorunları ve Çözüm Arayışları. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi, 15*(2), 197-215.

Clark, J. (1996). *Kalkınmanın Demokratikleştirilmesi.* Ankara: Türkiye Çevre Vakfı Yayını.

Dağdemir, Ö. (2003). *Çevre Sorunlarına Ekonomik Yaklaşımlar Ve Optimal Politika Arayışları.* Ankara : Gazi Kitabevi .

Doğan, S., Özçelik, S., Dolu, Ö., & Erman, O. (2010). Küresel Isınma ve Biyolojik Çeşitlilik. *İklim Değişikliği ve Çevre*(3), 63-87.

Dölek, M. (2020). *Ekonomik Büyüme ve Çevre İlişkisi: Çevresel Kuznets Yaklaşımı.* İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Ertürk, H. (1986). Toplumsal Refah ve Çevre Kirlenmesi. *Uludağ Üniversitesi Iktisat ve Idari Billmler Dergisi, VII*(2), 21-28.

Keleş, R. (1992). *Çevre ve Siyaset.* Ankara: İmge Yayınevi.

Keleş, R., & Hamamcı, C. (2005). *Çevre Politikası* (5. Basım b.). Ankara: İmge Kitabevi.

Kılınç, E. C., & Altıparmak, H. (2020). Çevre Vergilerinin CO2 Emisyonu Üzerindeki Etkisi Üzerine Bir Uygulama. *ODÜ Sosyal Bilimler Dergisi, 10*(1), 217-227.

Menteşe, S. (2015). Çevresel Sürdürülebilirlik Açısından Toprak, Su ve Hava Kirliliği: Teorik Bir İnceleme. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 10*(53), 381-389.

Muşmul, G., & Yaman, K. (2018). Çevre ve Ekonomi İlişkisi Üzerine Genel Bir Değerlendirme. *Ekonomi, İşletme ve Yönetim Dergisi, 2*(1), 66-86.

Özdemir, E. (2006). *Çevre Sorunlarının Ekonomik Niteliği Bağlamında Dışsallıkların Ortadan Kaldırılması (Orman Kaynaklarının Dışsal Faydalarının İçselleştirilmesi).* Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Çevre Bilimleri Anabilim Dalı.

Özkan, K. E. (2017). *Sürdürülebilir Kalkınma Bağlamında Çevre Sorunlarının Önemi: Türkiye ve AB Karşılaştırması.* Bilecik: Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi.

Sencar, P. (2007). *Türkiye'de Çevre Koruma ve Ekonomik Büyüme İlişkisi.* Edirne: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Şanlı, Y. (1984). Çevre Sorunları ve Besin Kirlenmesi. *Selçuk Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi*(Özel Sayı), 17-37.

Toprak, D. (2006). Sürdürülebilir Kalkınma Çerçevesinde Çevre Politikaları ve Mali Araçlar. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2*(4), 1-24.

Turgut, N. (1995). Kirleten Öder İlkesi ve Çevre Hukuku. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 44*(1,0-0), 607-654.

Ulucak, R. (2011). Çevreyi Korumanın Makroekonomik Değişkenler Üzerindeki Maliyetleri ve Çevresel Kalite- Ekonomik Güç İkilemi. *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, XXX*(2), 51-69.

Ulucak, R., & Erdem, E. (2012). Çevre- İktisat İlişkisi ve Türkiye'de Çevre Politikalarının Etkinliği. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi, 4*(6), 78-98.

Uysal, Ö. (2013). Sürdürülebilir Büyüme Kavramının Çevre ve Ekonomik Boyutlarının Ayrıştırılması. *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi, 5*(2), 111-118.

II. KISIM: ÇEVRENİN EKONOMİK ANALİZİ

I. BÖLÜM

ÇEVRESEL KAYNAKLARIN YÖNETİMİNDE ETKİNLİK VE PİYASA

Selvi Vural[1]

1. ÇEVRESEL KAYNAKLARIN YÖNETİMİ

Çevresel kaynaklar, doğadan elde edilen ve çevre üzerinde birtakım etkilere sahip olduğu görülen kaynaklardır (Maler, 1991). Bahse konu kaynakların; başta doğal çevrenin işlevselliği olmak üzere biyoçeşitlilik, ekosistem hizmetleri ve insanların yaşam kalitesi vb. çeşitli değişkenler üzerinde doğrudan veya dolaylı etkileri bulunabilmektedir (Mensah ve Castro, 2004). Dolayısıyla, günümüzde pek çok konuda olduğu gibi çevresel kaynakların etkileri ve bilhassa etkinliği noktasında önemli ölçüde yönetsel bir yaklaşıma ihtiyaç duyulmaktadır (Pahl-Wostl,2007).

Tablo 1. Çevresel Kaynakların Tanımlanması

Su Kaynakları	Hayatın devamı için temel bir çevresel kaynaktır. Nehirler, göller, yeraltı su kaynakları ve denizler gibi su kaynakları, içme suyu, tarımsal sulama, enerji üretimi ve endüstriyel kullanım gibi birçok amaç için kullanılır.
Orman Kaynakları	Biyoçeşitliliği korumak, toprak erozyonunu önlemek, su kaynaklarını korumak, karbon emilimini sağlamak ve ahşap, odun ve doğal ürünler gibi birçok malzeme sağlamak gibi önemli ekosistem hizmetlerini sunar. Ormanlar ayrıca rekreasyonel faaliyetler ve ekoturizm açısından da önemlidir.
Enerji Kaynakları	Fosil yakıtlar (kömür, petrol ve doğal gaz) ve nükleer enerji gibi geleneksel enerji kaynaklarının yanı sıra yenilenebilir enerji kaynakları (güneş, rüzgâr, hidroelektrik, jeotermal ve biyokütle) da çevresel kaynaklardır. Yenilenebilir enerji kaynakları, çevreye daha az zarar verir ve iklim değişikliğiyle mücadelede önemli bir rol oynar.
Mineraller ve Maden Kaynakları	Çeşitli mineraller ve madenler, inşaat malzemeleri, metaller, endüstriyel ham maddeler ve elektronik cihazlar gibi birçok sektörde kullanılır. Bu kaynakların çıkarılması ve işlenmesi, çevresel etkileri içerebilir ve sürdürülebilir çıkarım yöntemlerinin uygulanmasını gerektirir.
Tarım Kaynakları	Gıda üretimi için toprak, su ve bitki kaynaklarını kullanır. Sürdürülebilir tarım uygulamaları, toprak erozyonunu azaltmak, su kaynaklarını korumak, biyoçeşitliliği teşvik etmek ve kimyasal gübre ve pestisit kullanımını minimize etmek için önemlidir.
Biyolojik Çeşitlilik	Doğal ekosistemlerdeki tüm canlı organizmaların çeşitliliğini ifade eder. Bitkiler, hayvanlar, mikroorganizmalar ve diğer canlı türleri, ekosistemlerin sağlığı ve işlevselliği için önemlidir. Biyolojik çeşitlilik, tıbbi keşifler, genetik kaynaklar ve ekoturizm gibi alanlarda da değerlidir.

Tablo 1'de görüldüğü üzere yazında geniş ölçüde yer bulan çevresel kaynaklar; su, orman, enerji, tarım, biyolojik çeşitlilik, mineral ve maden kaynaklarıdır (Pimentel ve

1 Dr. Öğr. Üyesi Selvi Vural- Gümüşhane Üniversitesi, gocmenselvi@gmail.com, 0000-0002-3245-8599

KAYNAKÇA

Ağ, A. (2018). Sürdürülebilir Kalkınma Bağlamında Karbon Muhasebesinin İncelenmesi. *Sürdürülebilirlik: Ekonomik ve Sosyal Eğilimler*, 193-209.

Akbulut, M., Alaca, E., Büyükçolpan, T., Cevher, N., Kurbanoğlu, S., Soylu, D. ve Yıldırım, B. F. (2018). Üniversite Kütüphanelerinde Yeşil (Çevreci) Yaklaşımlar: Türkiye Genelinde Bir Araştırma. *Bilgi Dünyası*, *19*(2), 203-230.

Altieri, M. A. (2002). Agroecology: The Science of Natural Resource Management for Poor Farmers in Marginal Environments. *Agriculture, Ecosystems & Environment*, *93*(1-3), 1-24.

Anderson, D. A. (2019). *Environmental economics and natural resource management*. Routledge.

Asheim, G. B. (2017). Net National Product as An İndicator of Sustainability. In *The Economics of Sustainability* (pp. 233-241). Routledge.

Ausubel, J. H. ve Victor, D. G. (1992). Verification of International Environmental Agreements. *Annual Review of Energy and the Environment*, *17*(1), 1-43.

Avunduk, Z. B. (2021). Üretim Yönetiminde Yeşil İnovasyon:(S)SCI Dergilerinde Yayımlanan Makalelerin İçerik Analizi. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, *19*(Özel Sayı), 187-210.

Ayaz Arda, Ö. ve Aslan, T. (2020). Çevre Yönetimi Uygulamalarının Örgütsel Performansla İlişkisi Üzerine Bir Araştırma: Çevresel Proaktifliğin Aracılık Etkisi. *BMIJ*, *8*(3), 3582-3614.

Barrow, C. (2006). *Environmental management for sustainable development*. Routledge.

Bilder, R. B. (1980). International Law and Natural Resources Policies. *Nat. Resources J.*, *20*, 451.

Brockhoff, K., Chakrabarti, A. K., ve Kirchgeorg, M. (1999). Corporate Strategies in Environmental Management. *Research-Technology Management*, *42*(4), 26-30.

Brown, G. M. (2000). Renewable Natural Resource Management and Use Without Markets. *Journal of Economic Literature*, *38*(4), 875-914.

Bui, T. D., Tsai, F. M., Tseng, M. L., Wu, K. J. ve Chiu, A. S. (2020). Effective Municipal Solid Waste Management Capability Under Uncertainty in Vietnam: Utilizing Economic Efficiency and Technology to Foster Social Mobilization and Environmental Integrity. *Journal of Cleaner Production*, *259*, 120981.

Camacho, A. E. (2010). Transforming The Means and Ends of Natural Resources Management. *NCL Rev.*, *89*, 1405-1413.

Celayir, D. (2020). Kurumsal Yönetim Açısından Sürdürülebilirlik Raporlarının Güvencesi ve Borsa İstanbul (BIST) Sürdürülebilirlik Endeksi Üzerinde Bir İnceleme. *Business & Management Studies: An International Journal*, *8*(1), 20-44.

Clark, W. C., Tomich, T. P., Van Noordwijk, M., Guston, D., Catacutan, D., Dickson, N. M. ve Mcnie, E. (2016). Boundary work for sustainable development: Natural resource management at the Consultative Group on International Agricultural Research (CGIAR). *Proceedings of the National Academy of Sciences*, *113*(17), 4615-4622.

Değirmenci, B. (2022). İmalat İşletmelerinde Atık Yönetimi: Literatürde Yer Alan Çalışmaların İncelenmesi. *Bucak İşletme Fakültesi Dergisi*, *5*(2), 176-195.

Eaton, W. M., Brasier, K. J., Burbach, M. E., Whitmer, W., Engle, E. W., Burnham, M., ... ve Weigle, J. (2021). A Conceptual Framework for Social, Behavioral, and Environmental Change Through Stakeholder Engagement in Water Resource Management. *Society & Natural Resources*, *34*(8), 1111-1132.

Efe, A. (2016). Kamu Yönetiminde Bir Yönetişim Hedefi Olarak Kaynak Optimizasyonu: Kalkınma Ajanslarında Cobıt-5 Çerçevesinde Bir Analiz. *Uluslararası Ekonomi ve Yenilik Dergisi*, *2*(1), 43-65.

Emtage, N., Herbohn, J. ve Harrison, S. (2007). Landholder Profiling and Typologies For Natural Resource–Management Policy and Program Support: Potential and Constraints. *Environmental Management*, *40*, 481-492.

Erdoğan, G. ve Öztürk, B. (2019). Sürdürülebilir Kentleşme: Dokuma Kenti Buldan Örneği. *Journal of Architectural Sciences and Applications*, *4*(1), 51-68.

Fernández, E., Junquera, B. ve Ordiz, M. (2006). Managers' Profile in Environmental Strategy: A Review of The Literature. *Corporate Social Responsibility and Environmental Management*, *13*(5), 261-274.

Grimble, R. ve Wellard, K. (1997). Stakeholder Methodologies in Natural Resource Management: A Review of Principles, Contexts, Experiences and Opportunities. *Agricultural Systems*, *55*(2), 173-193.

Guang Shi, V., Lenny Koh, S. C., Baldwin, J. ve Cucchiella, F. (2012). Natural Resource Based Green Supply Chain Management. *Supply Chain Management: An International Journal*, *17*(1), 54-67.

Gunningham, N. (2009). Shaping Corporate Environmental Performance: A Review. *Environmental Policy and Governance*, *19*(4), 215-231.

Hajian, M. ve Kashani, S. J. (2021). Evolution of The Concept of Sustainability. From Brundtland Report to Sustainable Development Goals. *In Sustainable Resource Management* (pp. 1-24). Elsevier.

Hanna, S., Folke, C. ve Mäler, K. G. (1995). Property Rights and Environmental Resources. *Property rights and the environment: Social and Ecological Issues*, 15-29.

Holden, S. T. ve Binswanger, H. P. (1998). Small Farmer Decision-Making, Market İmperfections, and Natural Resource Management in Developing Countries. *Agriculture and The Environment: Perspectives on Sustainable Rural Development*, 50-71.

Hori, K., Matsui, T., Hasuike, T., Fukui, K. I. ve Machimura, T. (2016). Development and Application of The Renewable Energy Regional Optimization Utility Tool for Environmental Sustainability: RE-ROUTES. *Renewable Energy*, *93*, 548-561.

Howlett, M. ve Rayner, J. (2006). Convergence and Divergence in 'New Governance'arrangements: Evidence from European Integrated Natural Resource Strategies. *Journal of Public Policy*, *26*(2), 167-189.

Keeble, B. R. (1988). The Brundtland Report:'Our Common Future'. *Medicine and War*, *4*(1), 17-25.

Koçak, E. (2017). Finansal gelişme çevresel Kaliteyi Etkiler Mi? Yükselen Piyasa Ekonomileri İçin Ampirik Kanıtlar. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, *13*(3), 535-552.

Leach, M., Mearns, R. ve Scoones, I. (1999). Environmental Entitlements: Dynamics and Institutions in Community-Based Natural Resource Management. *World Development*, *27*(2), 225-247.

Mäler, K. G. (1991). National Accounts and Environmental Resources. *Environmental and Resource Economics*, *1*, 1-15.

Marfo, E. (2008). Institutionalizing Citizen Participation and Community Representation in natural Resource Management: Lessons from The Social Responsibility Agreement Negotiation in Ghana. *Community Development Journal*, *43*(4), 398-412.

Maynard, D. D. C., Vidigal, M. D., Farage, P., Zandonadi, R. P., Nakano, E. Y. ve Botelho, R. B. A. (2020). Environmental, Social and Economic Sustainability İndicators Applied to Food Services: A Systematic Review. *Sustainability*, *12*(5), 1804.

Mayomi, A. O. ve Omachoko, A. (2017). Resource Management As Panacea for Sustainable National Economic Development and National Unity. *Int J Sci Technol Res*, *6*(01), 160-164.

Mensah, A. M. ve Castro, L. C. (2004). Sustainable Resource Use & Sustainable Development: A Contradiction. *Center for Development Research, University of Bonn*, *1*, 22-28.

Meynen, W. ve Doornbos, M. (2013). Decentralising Natural Resource Management: A Recipe for Sustainability and Equity?. *In Democratic Decentralisation Through A Natural Resource Lens* (pp. 235-254). Routledge.

Millimet, D. L., Roy, S. ve Sengupta, A. (2009). Environmental Regulations and Economic Activity: Influence on Market Structure. *Annu. Rev. Resour. Econ.*, *1*(1), 99-118.

Milne, M. J. (1991). Accounting, Environmental Resource Values, and Non-Market Valuation Techniques for Environmental Resources: A review. *Accounting, Auditing & Accountability Journal*, *4*(3), 81-109.

Omer, A. M. (2008). Energy, Environment and Sustainable Development. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, *12*(9), 2265-2300.

Öncer, A. Z. (2019). Örgütlerde Yeşil İnsan Kaynakları Yönetimi Uygulamaları: Teorik Bir İnceleme. *İş ve İnsan Dergisi*, *6*(2), 199-208.

Pahl-Wostl, C. (2007). The Implications of Complexity for Integrated Resources Management. *Environmental Modelling & Software*, *22*(5), 561-569.

Peluso, N. L. (1993). Coercing Conservation?: The Politics of State Resource Control. *Global Environmental Change*, *3*(2), 199-217.

Pimentel, D. ve Pimentel, M. (2006). Global Environmental Resources Versus World Population Growth. *Ecological Economics*, *59*(2), 195-198.

Piyapong, J., Thidarat, B., Jaruwan, C., Siriphan, N. ve Passanan, A. (2019). Enhancing Citizens' Sense of Personal Responsibility and Risk Perception for Promoting Public Participation in Sustainable Groundwater Resource Management in Rayong Groundwater Basin, Thailand. *Groundwater for Sustainable Development*, *9*, 100252.

Pujara, Y., Pathak, P., Sharma, A. ve Govani, J. (2019). Review on Indian Municipal Solid Waste Management Practices for Reduction of Environmental Impacts to Achieve Sustainable Development Goals. *Journal of Environmental Management*, *248*, 109238.

Saeed, A., Rasheed, F., Waseem, M. ve Tabash, M. I. (2021). Green Human Resource Management and Environmental Performance: The Role of Green Supply Chain Management Practices. *Benchmarking: An International Journal*, *29*(9), 2881-2899.

Sağbaş, M., Erdoğan, F. A. ve Sundu, M. (2022). Yeşil İnsan Kaynakları Yönetimi: Sistematik İçerik Analizi Yöntemi ile Alan Yazının İncelenmesi. *Sosyal, Beşerî ve İdari Bilimler Dergisi*, *5*(3), 236-257.

Sathaye, J., Shukla, P. R. ve Ravindranath, N. H. (2006). Climate Change, Sustainable Development and India: Global and National Concerns. *Current Science*, 314-325.

Scavarda, A., Daú, G., Scavarda, L. F. ve Goyannes Gusmão Caiado, R. (2019). An Analysis of The Corporate Social Responsibility and The Industry 4.0 with Focus on The Youth Generation: A Sustainable Human Resource Management Framework. *Sustainability*, *11*(18), 5130.

Song, M., Peng, J., Wang, J. ve Dong, L. (2018). Better Resource Management: An Improved Resource and Environmental Efficiency Evaluation Approach That Considers Undesirable Outputs. *Resources, Conservation and Recycling*, *128*, 197-205.

Stern, M. J. ve Coleman, K. J. (2015). The Multidimensionality of Trust: Applications in Collaborative Natural Resource Management. *Society & Natural Resources*, *28*(2), 117-132.

Sterner, T. ve Coria, J. (2013). *Policy instruments for environmental and natural resource management*. Routledge.

Weitz, K. A., Thorneloe, S. A., Nishtala, S. R., Yarkosky, S. ve Zannes, M. (2002). The Impact of Municipal Solid Waste Management on Greenhouse Gas Emissions in The United States. *Journal of the Air & Waste Management Association*, *52*(9), 1000-1011.

Yandle, T. (2006). Sharing Natural Resource Management Responsibility: Examining The New Zealand Rock Lobster Co-Management Experience. *Policy Sciences*, *39*, 249-278.

II. BÖLÜM
ÇEVRESEL KAYNAKLARIN YÖNETİMİNDE ETKİNSİZLİK

İbrahim Aytekin[1]

GİRİŞ

Sanayileşme, teknolojide yaşanan gelişmeler, artan nüfus, göçler, savaşlar, şehirleşme, bilinçsiz ve aşırı tüketim, araç sayısında ciddi artışlar, ulaşım ağının gelişmesi, küreselleşme ve diğer gelişmeler neticesinde ortaya çıkan çevresel sorunlar günümüzün önemli sorunlarının başında gelmektedir. Yaşanan bu gelişmelerin plansız ve programsız bir şekilde gelişmesi ise çevre sorunlarının ortaya çıkmasındaki baş aktörlerden birkaçıdır (Ertürk, 2016: 8). Ortaya çıkan çevre kökenli bu tür olumsuzluklar aslında doğal kaynakların sınırsız olmadığını, bu kaynakların da bir sınırının olduğunu bizlere göstermiştir. Bunun neticesinde toplumlar artık çevreyi koruyucu politikalara yönelmişlerdir. Bu çerçevede ortaya çıkan ve kabul gören çevre politikaları, ekonomi ile çevrenin aslında birbirine bağımlı olduğunu ve çevre ile ekonominin birbirlerine karşı yıkıcı olmaktan ziyade onarıcı oldukları takdirde mesafe kat edilebileceğini bizlere göstermiştir (Muşmul ve Yaman, 2018: 70).

Bu bölümün amacı başta kamusal mallar olmak üzere negatif ve pozitif dışsallıkların çevre üzerindeki etkilerini ele almaktır. Bölümde yöntem olarak teorik çerçeve ele alınmış ve bu teorik çerçeve çeşitli örneklerle desteklenmiştir. Çalışma kamusal mal ve hizmetler, kamusal mal çeşitleri ve çevresel etkinsizlik ile dışsallıklar ve çevresel etkinsizlik kısımlarından oluşmaktadır.

1. KAMUSAL MAL VE HİZMETLER

Toplumsal ihtiyaçlar, insanların birlikte yaşamaya başlamalarıyla birlikte ortaya çıkan toplu veya bireysel ihtiyaçlardır. Kamu niteliği taşıyan bu tür ihtiyaçların karşılanmasında ise şüphesiz en yetkili üst makam devlet makamıdır. Dolayısıyla toplumsal birer ihtiyaç niteliği taşıyan ve devlet tarafından karşılanması zorunlu olan bu tür mal ve hizmetlere "kamusal mal ve hizmetler" denilmektedir (Çelebi ve Yalçın, 2008: 2). Meralar, denizler, göller, dağlar, yollar, köprüler, eğitim hizmetleri, sağlık hizmetleri, adalet hizmetleri, güvenlik hizmetleri ve bunlara benzer çok sayıda mal ve hizmetler kamusal mal ve hizmetlere örnek olarak verilebilir.

Kamusal mal ve hizmetler kavramının kökenleri 18. Yüzyıla kadar dayanmaktadır. David Hume'un 1739 yılında, insanın doğası üzerine yapmış olduğu araştırma ve incelemesinde "ortak iyilik" sağlamanın doğasında var olan zorlukları ele alarak tartışmıştır. Aşağı yukarı 30 yıl sonra Adam Smith de ulusların zenginliğinin doğası ve nedenleri hakkındaki çalışma ve araştırmasında aynı konu üzerinde durarak analizler yapmıştır.

1 Dr. Öğr. Üyesi, Bitlis Eren Üniversitesi İİBF İktisat Bölümü, iaytekin@beu.edu.tr, ORCID No: 0000-0002-3574-1007

KAYNAKÇA

Aktan, C. C. (2011), Devlet mi, Piyasa mı? Mal ve Hizmetler Hangi Yöntemlerle Sunulmalı? *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 3(1), 96-114, Online.

Akkoyunlu, P. (2001), Kamu Malı ve Hizmeti Tanımı, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Maliye Araştırma Merkezi *Konferansları*, 40. Seri, 1-8.

Armağan, R. (2003), Kamu Ekonomisinde Dışsallıklar ve Dışsallıkların içselleştirilmesi, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (9), 1-20.

Atabey, E. (2023), Mermer ve Taş Ocaklarının Çevreye Olumsuz Etkileri. https://www.temizmekan.com/mermer-ve-tas-ocaklarinin-cevreye-olumsuz-etkileri/ (E.T. 09.09.2023).

Barış, A., Barlas, E. (2017), Kamu Maliyesi Teorisinde Küresel Kamusal Mallar, *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 12(1), 129-152.

Bilgili, M., Y., Firidin, E. (2017), Çevre Politikasının Ekonomik ve Mali Araçları: Çevre Vergileri Üzerine Teorik Bir İnceleme, *Journal of Life Economics*, 4(12), 125-140.

Coase, R, H. (1960), The Problem of Social Cost, *Journal of Law and Economics*, 3, 1-44.

Coşkun, İ. T., Bozatlı, O. (2022), Negatif Dışsallıkların Çözüm Yollarının WINGS Yöntemi İle Değerlendirilmesi, *Business and Economics Research Journal*, 13(2), 257-270. http://dx.doi.org/10.20409/berj.2022.372.

Çelebi, A. K., Yalçın, A. Z. (2008), Kamusal Mallar Teorisinin Değişimi: Bölgesel Kamusal Mallar, *Yönetim ve Ekonomi*, 15(2), 1-18.

Dağdemir, Ö. (2019), Doğal Kaynaklar ve Çevrenin Ekonomik Analizi: Piyasa Başarısızlıkları, G. Günsoy, M., T., Aktaş içinde, Doğal Kaynaklar ve Çevre Ekonomisi (s. 84-113), Eskişehir: Anadolu Üniversitesine Yayınları.

Demir, İ. C., Erdal, N. (2022), Tam Kamusal Mal ve Hizmet Olarak Türkiye'de Adalet Hizmetlerinin Toplumsal Algısı: Ampirik Bir Çalışma, *International Journal of Public Finance*, 7(2), 367-384. https://doi.org/10.30927/ijpf.1110025.

Duran, O. (2010), Çevre Politikaları ve Vergilendirme: Ekolojik Vergi Reformu, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Tokat.

Ertürk, M. (2016), Çevre Kirliliği ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkelerin Veri Görselleştirme Kullanarak Karşılaştırılması, *Munich Personal RePEc Archive (MPRA) Paper*, Paper No: 69879, Online at https://mpra.ub.uni-muenchen.de/69879/

Farrell, J. (1987), Information and the Coase Theorem. *Economic Perspectives*, 1(2), 113–129.

Güven, A., Bozdoğan, D. (2018), Küresel Bir Kamu Malı Olarak Çevre ve Türkiye'de Küresel Çevre Politikası Araçlarından Vergilerin Etkinliğinin Değerlendirilmesi, *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi,* 13(1), 1-18.

Gümüş-Özuyar, S., Başaran, A., Bağdadioğlu, N. (2019), Yaşam Memnuniyeti Yönteminin Tam Kamusal Mallar Özelinde Teorik ve Literatürel Bir İncelemesi. İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 8(4), 2923-2956. http://www.itobiad.com/tr/issue/49747/605206.

Kargı, V., Yüksel, C. (2010), Çevresel Dışsallıklarda Kamu Ekonomisi Çözümleri, *Maliye Dergisi*, (159), 183-202.

Kaul, I., Grunberg, I., Stern, M. A. (1999), Defining GlobalPublic Goods, I. Kaul, I. Grunberg, M. A. Stern içinde, Global Public Goods (2-19). New York-Oxford, Oxford University Press

Kayıran, M. (2013), Kamu Malları: Piyasa Başarısızlığı mı Teorilerin Başarısızlığı mı? *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 68(4), 147 – 184.

Muşmul, G., Yaman, K. (2018), Çevre ve Ekonomi İlişkisi Üzerine Genel Bir Değerlendirme, *Ekonomi, İşletme ve Yönetim Dergisi*, 2(1), 66-86.

Özbilgi F. (2020), Piyasa Başarısızlıklarından Dışsallıklar ve Çözüm Yollarına İlişkin Değerlendirmeler, *Anadolu Üniversitesi İktisat Fakültesi Dergisi*, 2(1), 70-90.

Öz, E., Buyrukoğlu, S. (2012), Negatif Dışsallıkların Önlenmesinde Çevresel Vergiler: Türkiye ve OECD Ülkeleri Karşılaştırması, *TISK Akademi,* 2012(II)), 84-107.

Öz, E., Kutbay, H. (2016), Ekolojik Vergileme: Seçilmiş Bazı Dünya Ülkeleri ile Türkiye Verilerinin Karşılaştırılması, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi* İİBF *Dergisi*, 11(1), 247- 271.

Parchomovsky, G., Siegelman, P. (2012), Cities, Property, and Positive Externalities, *William & Mary Law Review*, 54(211), 211-261.

Parlakay, O., Yavuz, A. (2016), Negatif Dışsallıkların Çevreye Olumsuz Etkilerinin Önlenmesinde Kullanılan Çözüm Yolları, *Akademik Bakış Dergisi*, 57(Eylül – Ekim), 210-220).

Peker, H., S., Altınışık, İ. (2011). Negatif Dışsallıkların İçselleştirilmesi Açısından Karbon Ticareti, *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi*, (4), 65-76.

Plott, C. R. (1966), Externalities and Corrective Taxes, *Economica, New Series*, 33(129), 84-87.

Polat, O., Eş-Polat, G. (2018), Avrupa Birliği Ülkelerinde Karbondioksit Emisyonu ve Çevre vergileri: Panel Veri Analizi Yaklaşımı, *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, (639), 101–116.

Samuelson, P. A. (1954), The Pure Theory of Public Expenditure, *The Review of Economics*

and Statistics, 36(4): 387-389.

Samuelson, P. A. (1955), Diagrammatic Exposition of a Theory of Public Expenditure, *The*

Review of Economics and Statistics, 37(4): 350-356.

Söyler, İ. (2011), Kamu Malları Teorisi Açısından Devletin Hüküm ve Tasarrufundaki Yerler, *Sayıştay Dergisi*, (83), 57-68.

Şimşek, S. (2014), Kamu Mallarının Özel Mülkiyete Konu Olmaması İlkesinin Mülkiyet Hukukuna Yansımaları, *Sayıştay Dergisi*, (92), 93-115.

Uğur, A., Geygüç, E. (2019), Tam Kamusal Bir Mal Olarak İç Güvenlik Hizmetleri: Türkiye'de İç Güvenlik Hizmetlerini Sağlayan Genel Bütçeli Kurumların Harcamalarının Değerlendirilmesi, *Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(1), 132-146.

Yüksel, C. (2006), Dışsallıklarda Kamusal Çözümler: Türkiye Uygulaması. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.

Yüksel, C. (2013), Kamu Ekonomisi ve Çevre Sorunları, C. Yüksel ve C. Oskay içinde, *Türkiye Ekonomisinde Güncel Ekonomik ve Mali Konular*. (s. 173-189), Ankara: Ekin Basım Yayın.

Yılmaz, A., Bozkurt, Y., Taşkın, E. (2005), Doğal Kaynakların Korunmasında Çevre Yönetiminin Etkinliği. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (13), 15-30.

Ziolo, M., vd. (2019), Finance, Sustainability and Negative Externalities. An Overview of the European Contex, *Sustainability*, 11(4249), 1-35, ; doi:10.3390/su11154249.

III. BÖLÜM
EKONOMİK VERİMLİLİĞİN SAĞLANMASINDA ÇEVRENİN ROLÜ: İBN-İ HALDUN ÜZERİNDEN BİR DEĞERLENDİRME

Perihan Dutlu Erten[1]

GİRİŞ

Dünyadaki islam ülkelerine bakıldığında, bir kısmının fakir olmasına karşın, diğer kısmının zengin olduğu gözlenir. Hangi kesimde yer alırsa alsın bu ülkelerin hepsi de kalkınmakta olan ülkeler başlığı altında yer bulur. Fakat fakir olan ülkelerin, çözülmesi güç problemleri vardır. Bunlar; yüksek işsizlik oranı, ödemeler dengesi açıkları, enflasyon, döviz kurundaki sürekli aşınmalar ile borç yükü sonucu ortaya çıkan makroekonomik dengesizliklerdir. Yine diğer önemli problemlerden birisi de gelir ve refah dağılımında ortaya çıkan aşırı eşitsizliklerdir. Toplumda derin dengesizliklere sebep olan bu durum, bir kesimi yaşam için temel gereksinimlerini karşılayamayacak duruma sürüklerken, diğer kesimin aşırı bolluk ve lüks içinde yaşamasına ortam hazırlamıştır. Gün geçtikçe toplumun kanayan bir yarası konumuna gelen bu durum, toplumdaki dayanışma, fedakarlık, sevgi ve saygı bağlarını da kemirerek politik istikrarsızlığa yol açmıştır. İlk olarak, ekonomideki bu problemlerin en aza indirilmesi ya da ortadan kaldırılması ekonomik verimlilik için elzemdir. Aksi hâlde toplumun ekonomik anlamda büyümesi, devletlerin huzuru ve istikrarı sıkıntıya düşebilir. Bu durum, toplumda topyekûn bir bozulma ile sonuçlanır (Chapra, 2002: 19).

Bilindiği gibi, dünyadaki hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ekonomilerin nihai hedefi ekonomide maksimum verimlilik sağlayabilmektir. Fakat üst düzey verimlilik, sosyal, fiziki ve coğrafi çevre gibi birçok unsur ile ilişkili olmasını şart koşar. Çalışmamızda İlk olarak, ekonomik verimlilik üzerinde durulacak, ardından, ekonomi-çevre ilişkisi incelenecek ve son olarak da ekonomik verimliliğin sağlanmasında çevrenin rolü araştırılacaktır. Konu ağırlıklı olarak İbn-i Haldun'un fikirleri yardımıyla açıklanmaya çalışılacaktır. Çünkü İbn-i Haldun, olayları daha derinlemesine incelemiş bir filozoftur.

İbn-i Haldun, toplumların göçebelik ve hazarilik dönemlerinde çevre ile olan ilişkilerini gözlemlemiştir. Böylece toplumların ekonomik verimliliğinin sağlanmasında olaylar arasındaki engelleri kaldırmış insanın, insanla ve çevreyle olan ilişkilerinin sağlıklı olmasının ekonomiyi canlandıracağı konusunda güçlü argümanlar ileri sürmüştür. Fikirlerini meşhur eseri Mukaddime'de toplamıştır.

1 Doktor, İktisat, Perihan4513@windowslive.com, ORCID: 0000-0002-8438-4253

KAYNAKÇA

Arslan, Ahmet (1997), İbn-i Haldun'un İlim ve Fikir Dünyası, Vadi Yayınları, Ankara.

Bozkurt, Yavuz (2013), Çevre Sorunları ve Politikaları (Avrupa Birliği'ne Uyum Sürecinde Türkiye'de Çevre Politikalarının Dönüşümü), Ekin Basın Yayın Dağıtımı, Bursa.

Chapra, M. Umer (2002), İslam ve İktisadi Kalkınma, Çev: Adem Esen, Cantaş Yayınları, İstanbul.

Demir, Ömer (2013), İktisat ve Ahlak, Liberte Yayınları, Ankara.

Doğan, Mehmet (2019), Tarih ve Toplum-Türkiye'de Toprak Meselesi ve Toplum Yapımızın Tarihi Oluşumu, Yazar Yayınları, Ankara.

Dutlu Erten, Perihan (2013), İbn-i Haldun'da Ekonomi- Kültürel Değerler İlişkisi, Celal Bayar Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Manisa.

Dutlu Erten, Perihan (2017), "İbn-i Haldun ve Bediüzzaman Said Nursi'de Çevre-Ekonomik Gelişme İlişkisi", *Katre Dergisi*, Sayı 3, s.69-85.

Dutlu Erten, Perihan (2020), İbn-i Haldun ve Arthur Laffer'de Vergi Politikası ve Ekonomik Gelişme İlişkisi, Doktora Tezi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi. Manisa

Dutlu Erten, Perihan (2022), "İbn-i Haldun'un Perspektifinden Sürdürülebilir Kalkınma "Sürdürülebilirlik-Güncel Multidisipliner Değerlendirmeler, Ed: Dr. Hakan Kaya, Dr. Dilek Alma Savaş, Dr. Yunus Savaş, Orion Akademi, Ankara.

Duran, Bünyamin (2017), Din ve Kapitalizm, Türkçe Özel Seri, Lambert Academic Publishing.

Engin, B. (2007), Avrupa Birliği Özelinde Çevre Politikalarının Etkinliği, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Ana Bilim Dalı, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul .

Erdem, Ekrem ve Recep (2012), "Çevre-İktisat İlişkisi ve Türkiye'de Çevre Politikalarının Etkinliği", *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, Sayı 6, s.78-98..

Foster, John Bellamy ve Magdoff, Fred (2011), What Every Environmentalist Needs To Know about Capitalism (Her Çevrecinin Kapitalizm Hakkında Bilmesi Gerekenler), Çev: Özgün Aksakal, Patikakitap, İstanbul.

Han, Ergül ve KAYA, Ayten Ayşe (2015), Kalkınma Ekonomisi Teori ve Politika, Nobel Yayıncılık, Ankara.

İbn Haldun (1977), *Mukaddime* çev: Turan Dursun, Onur yayınları, Ankara.

İbn-i Haldun, (1997), Mukaddime, cilt: I, çev: Zakiri Kadir Ugan, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul.

İbn-i Haldun, (1991), Mukaddime, cilt: I, çev: Zakiri Kadir Ugan, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul.

İbn-i Haldun, (1996), Mukaddime, cilt: II, çev: Zakiri Kadir Ugan, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul.

İleri, Hüseyin (1999), Verimlilik, Verimlilik İle İlgili Kavramlar Ve İşletmeler Açısından Önemi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi, Cilt: 1, Sayı: 2, Konya.

Kara, Serap ve Döğeroğlu, Tuncay (1994), Verimlilik ve Çevre, Anatolia, https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1032577 (E.T: 26.07.2023).

Karabıçak, Mevlüt ve Armağan, Ramazan (2004), Çevre Sorunlarının Ortaya Çıkış Süreci Çevre Yönetiminin Temelleri ve Ekonomik Etkileri, Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi İdari Bilimler Fakültesi, Isparta.

Karaca, Coşkun (2012), Ekonomik Kalkınma ve Çevre Kirliliği İlişkisi: Gelişmekte Olan Ülkeler Üzerine Ampirik Bir Analiz, Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt:21, Sayı:3, ss.139-156.

Kempf, Herve (2010), Comment les riches detruisent la planate (Zenginler Dünyamızı Nasıl Mahvediyor?), Çev: İsmail Kılınç, Epos Yayınları, Ankara.

Kur'an-ı Kerim, Meali, (2009) Haz: Doç. Dr. Halil Altuntaş ve Dr. Muzaffer Şahin, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara.

Kozak, İbrahim Erol (1999), İnsan-Toplum-İktisat (İbn-i Haldun'dan Yola Çıkılarak Çok Yönlü Bir Tahlil Denemesi), Değişim Yayınları, Adapazarı.

Telatar, Osman Murat ve Terzi, Harun (2010), "Nüfus ve Eğitimin Ekonomik Büyümeye Etkisi", *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, cilt: 24, Sayı: 2. ss.197-2014. (E.T: 10.07.2023).

Muşmul, Gökhan ve Yaman, Kemal (2018), "Çevre ve Ekonomi İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme, Ekonomi", İşletme ve Yönetim Dergisi, s.66-86.

Özçağ, Mustafa (2004), Sürdürülebilir Kalkınma Sürecinde İklim Değişikliği ve Türkiye Analizi, Yüksek Lisans Tezi, Adnran Menderes Üniversitesi İktisat Fakültesi, Aydın.

Özkiliç, İbrahim (2006), "İbn-i Haldun'da İktisadi Kalkınmanın Dinamikleri ve Girişimcilik", *Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi*, Sayı: 10, İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi, Kırgızistan.

Sıddıki, Muhammed Necatullah (1984), İslam Ekonomi Düşüncesi*,* Çev: Yaşar Kaplan, Bir Yayıncılık, İstanbul.

Yıldırım, Muhammed Emin (2014), Asr-ı Saadet'te Ticaret ve Tüccar Sahabiler, İgidaş Yayınları, İstanbul.

Yılmaz, Durmuş (2010), Yeni Yönelimlerin eşiğinde Verimlilik: Toplumsal, Ekonomik ve Çevresel Sorumluluğa Sahip Bir Dünya Yaratmak, 16. Dünya Verimlilik Kongresi, Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası, Antalya.

IV. BÖLÜM
EKONOMİK BÜYÜMEDE ÇEVRENİN ROLÜ

İhsan Oluç[1]

GİRİŞ

Çevre, ekonomik büyüme bağlamında ele alındığında, çevre ve ekonomik büyüme arasında çift yönlü bir ilişki olduğu görülmektedir. Çevre, ekonomik faaliyetler ve büyüme için hayati öneme sahip doğal kaynakların membaı ve menşei olarak işlev görmektedir. Böylece tarım, imalat sanayi ve hizmetler gibi çeşitli sektörlerde kullanılan su, madenler, biyolojik kaynaklar gibi ham maddelerin yanı sıra enerji ve arazi gibi kaynaklar üretimde doğrudan kullanılmaktadır. Doğanın önemli bir üretim faktörü olarak kullanılması neticesinde, doğal kaynaklar ekonomik faaliyetlerin yerine getirilmesi için vazgeçilmez bir unsur olarak ortaya çıkmaktadır. Bu durum çevrenin ekonomik faaliyetlerde bir girdi olarak kullanılması olarak özetlenebilir. Öte taraftan, çevre, aynı zamanda insan sağlığı ve refahı üzerinde olumsuz etkileri olabilecek sera gazları, kimyasallar, plastikler ve diğer atıklar gibi antropojenik etkiler nedeniyle ortaya çıkan atıkları emmekte, dönüştürmekte, filtrelemekte ve biyokapasitesinin elverdiği ölçüde bu atıkları bertaraf etmeye çalışmaktadır. Bu durum ise çevrenin ekonomik faaliyetler nedeniyle ortaya çıkan çıktılarla doğrudan ilişkili olduğunu göstermektedir. Girdi ve çıktılar üzerinden ekonomik faaliyetler ve çevrenin bir döngü içinde olduğunu varsaymak mümkün ise de bu durumun her zaman doğru olduğunu söylemek oldukça güçtür. Çevrenin bu döngüyü ve akışı sağlama ve absorbe etme kapasitesi sınırlıdır. Bu kapasite aşıldığında, çevresel bozulma, kaynakların tükenmesi ve sonuçlarını tam öngöremediğimiz iklim değişikliği gibi sorunlara yol açabileceği kuşkusuzdur.

İklim değişikliği, hava kirliliği, asit yağmurları, su kıtlığı, biyolojik çeşitlilik kaybı ve toprak erozyonu ve çölleşme gibi çevresel sorunlar, toplumsal verimliliği, refahı yani bir bütün olarak ekonomileri olumsuz yönde hem etkilemekte hem de yakın gelecekte etki boyutunu arttıracağı düşünülmektedir. Bu çevresel sorunlar, doğal kaynakların miktarını ve kalitesini azaltmakta, üretim ve tüketim maliyetlerini artırmakta, işletmeler ile tüketiciler için riskler ve belirsizlikler yaratarak toplumsal refahın en önemli belirleyicisi olan ekonomik büyümeyi olumsuz etkileyebilmektedir.

Bu nedenle, çevre ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi anlamak ve mevcut ve gelecek nesillerin ihtiyaçlarını dengeli bir şekilde karşılayacak sürdürülebilir kalkınma ve büyüme yollarını bulmak önemlidir. Sürdürülebilir kalkınma, gelecek nesillerin kendi ihtiyaçlarını karşılayabilme yeteneğini tehlikeye atmadan toplumun sosyal, ekonomik ve çevresel hedeflerini karşılamak anlamına gelir. Sürdürülebilir kalkınma ve büyüme için bu hususların dikkate alınarak çevresel bozulmaları engelleyen çevrenin biyokapasitesini dikkate alan ekonomi politikalarının ve uygulamalarının öne çıkarılması

1 Dr. Öğr. Üyesi, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü, e-posta: ihsanoluc@mehmetakif.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5167-1862

KAYNAKÇA

Adger, W. N. (2010). Social capital, collective action, and adaptation to climate change. *Der Klimawandel: Sozialwissenschaftliche Perspektiven*, 327–345.

Assessment, M. E. (2005). *Ecosystems and human well-being: wetlands and water*. World Resources Institute.

Barry C. Field, M. K. F. (2017). *Environmental Economics: An Introduction, 7th edition,. McGraw-Hill Education* (7th ed.). McGraw-Hill Education McGraw-Hill Education, New York.

Biely, K., Maes, D., & Van Passel, S. (2018). The idea of weak sustainability is illegitimate. *Environment, Development and Sustainability*, *20*(1), 223–232. https://doi.org/10.1007/s10668-016-9878-4

Conca, K., & Dabelko, G. D. (2018). *Green Planet Blues*. (K. Conca & G. D. Dabelko, Eds.), *Green Planet Blues*. Routledge. https://doi.org/10.4324/9780429493744

Costanza, R., D'arge, R., De Groot, R., Farber, S., Grasso, M., Hannon, B., … van den Belt, M. (1997). The value of the world's ecosystem services and natural capital. *Nature*, *387*(6630), 253–260. https://doi.org/10.1038/387253a0

Dahan, S. M., & Taib, M. Y. (2017). Performance measure of eco-process innovation: insights from a literature review. In *MATEC Web of Conferences* (Vol. 131, p. 4007). EDP Sciences.

Daly, H. E. (1991). *Steady-state economics: with new essays*. Island press.

Damania, R., Polasky, S., Ruckelshaus, M., Russ, J., Chaplin-Kramer, R., Gerber, J., … Ruta, G. (2023). *Nature's Frontiers: Achieving Sustainability, Efficiency, and Prosperity with Natural Capital*. World Bank Publications.

Dutt, K. (2009). Governance, institutions and the environment-income relationship: a cross-country study. *Environment, Development and Sustainability*, *11*(4), 705–723. https://doi.org/10.1007/s10668-007-9138-8

Everett, T., Ishwaran, M., Ansaloni, G. P., & Rubin, A. (2010). Economic growth and the environment.

Grossman, G., & Krueger, A. (1991). *Environmental Impacts of a North American Free Trade Agreement*. Cambridge, MA: National Bureau of economic research. https://doi.org/10.3386/w3914

Johnson, J. A., Ruta, G., Baldos, U., Cervigni, R., Chonabayashi, S., Corong, E., … Nootenboom, C. (2021). *The Economic Case for Nature: A global Earth-economy model to assess development policy pathways*. World Bank.

Lin, J., Huang, J., Hadjikakou, M., Huang, Y., Li, K., & Bryan, B. A. (2021). Reframing water-related ecosystem services flows. *Ecosystem Services*, *50*, 101306. https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.ecoser.2021.101306

Maddison, A. (2006). The World Economy: Volume 1: A Millennial Perspective. *Sourced from The World In*, *2050*.

Managi, S., & Kuriyama, K. (2016). *Environmental economics*. Taylor & Francis.

Meadows, D. H. (1998). Indicators and information systems for sustainable development.

Meadows, D. H., Meadows, D. L., Randers, J., & Behrens III, W. W. (1972). The limits to growth-club of rome.

NCC. (2014). *Towards a Framework for Defining and Measuring Changes in Natural Capital*.

Nordbeck, R., & Steurer, R. (2016). Multi-sectoral strategies as dead ends of policy integration: Lessons to be learned from sustainable development. *Environment and Planning C: Government and Policy*, *34*(4), 737–755.

OECD. (2011). *The Economic Significance of Natural Resources: Key points for reformers in Eastern Europe, Caucasus and Central Asia*.

OECD. (2021). *Biodiversity, natural capital and the economy: A policy guide for finance, economic and environment ministers OECD Environment Policy Papers* (No. 26). Paris. https://doi.org/https://doi.org/10.1787/1a1ae114-en

Oluc, İ. (2023). Can Structural Transformation in the Economy Reduce Ecological Footprint? An Analysis on E7 Countries. *International Journal of Economics Business and Politics*, *7*(1), 74–91. https://doi.org/10.29216/ueip.1216286

Oluç, İ. (2023). İnsani Kalkınma ile Karbonsuz Ekolojik Ayak İzi İlişkisi: Sürdürülebilir Kalkınmaya Farklı Bir Bakış Açısı. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, *41*(2), 271–293. https://doi.org/10.17065/huniibf.1105010

Oluc, I., Ben Jebli, M., Can, M., Guzel, I., & Brusselaers, J. (2022). The productive capacity and environment: evidence from OECD countries. *Environmental Science and Pollution Research*. https://doi.org/10.1007/s11356-022-22341-0

PAnayotou, T. (2016). Economic growth and the environment. *The Environment in Anthropology*, *24*, 140-148.

Radchenko, O., Kovach, V., Radchenko, O., Kriukov, O., Sydorchuk, L., Sharov, P., & Semenets-Orlova, I. (2021). Principles of natural capital preservation in the context of strategy of state environmental safety. In *E3S Web of Conferences* (Vol. 280, p. 9024). EDP Sciences.

SEEA-EA, U. N. (2021). System of Environmental-Economic Accounting–Ecosystem Accounting: Final Draft (2021), prepared under the guidance of the SEEA Experimental Ecosystem Ac-counting Technical Committee under the auspices of the UN Committee of Experts on Envi-ronmental-Econom.

Sezen, B., & Çankaya, S. Y. (2013). Effects of Green Manufacturing and Eco-innovation on Sustainability Performance. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, *99*, 154–163. https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2013.10.481

Simon, J. L. (1996). *The ultimate resource 2*. Princeton University Press.

Sümer, Ö., Alak, A., & Teki̇, A. (2019). Antropojen ve Antroposen Kavramlarının Tarihsel Gelişimine Yerbilimsel Bir Bakış. *Türkiye Jeoloji Bülteni / Geological Bulletin of Turkey*, *63*(1), 1–20. https://doi.org/10.25288/tjb.605167

Tomislav, K. (2018). The concept of sustainable development: From its beginning to the contemporary issues. *Zagreb International Review of Economics & Business*, *21*(1), 67–94.

UNEP. (2011). *Why environmental externalities matter to institutional investors*.

Vardon, M., Castaneda, J.-P., Nagy, M., & Schenau, S. (2018). How the System of Environmental-Economic Accounting can improve environmental information systems and data quality for decision making. *Environmental Science & Policy*, *89*, 83-92. https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.envsci.2018.07.007

Venkatachalam, L. (2007). Environmental economics and ecological economics: Where they can converge? *Ecological Economics*, *61*(2), 550-558. https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2006.05.012

V. BÖLÜM
SÜRDÜRÜLEBİLİR EKONOMİ VE ÇEVRE İLİŞKİSİ

Selçuk Efe Küçükkambak[1]

GİRİŞ

Dünya ekonomisi, milenyumun başından beri oldukça kritik sınavlar atlatmıştır. Bu sınavların ilki 2004 yılının son günlerinde Hint Okyanusu'nu çevreleyen ülkeleri âdeta yerle bir eden deprem ve buna bağlı olarak gelişen ekonomik kriz ile başlamıştır. Dünyanın görece az gelişmiş ülkelerinin ekonomilerini âdeta yıkıma uğratan bu deprem ve ardından yaşanan ekonomik kriz, uzun yıllar dünya piyasalarında izlerini yaşatmıştır (Athukorala & Resosudarmo, 2005). Bu doğal felaketin üzerinden henüz bir yıl bile geçmeden bu defa Amerika Birleşik Devletleri'nin doğu kıyılarını etkisi altına alan ve Meksika Körfezi'nden kuzeye doğru ilerleyerek, Kuzey Amerika'nın güney ve güneydoğu kıyılarını harabeye çeviren "*Katrina Kasırgası*" yüzyılın en güçlü doğal afetlerinden biri olarak kabul edilmiştir. Şiddetli rüzgar ve yoğun yağış sonrasında Meksika Körfezi'ndeki pek çok petrol sondajı yapan merkez çalışamaz hâle gelmiştir. Bu süreç, dünya piyasalarında hem ekonomik sarsıntıya hem de petrol ve enerji fiyatlarında birtakım dalgalanmalara yol açmıştır (Baade vd., 2007). Yaşanan bu doğal afet ve buna bağlı gelişen ekonomik kayıplar, pek çok bilim dalından insanların daha sık gündeme getirdiği bir oluşumu, günlük hayatın parçası hâline getirmiştir (Houghton, 2005): "*Küresel Isınma*".

Aslında ilk olarak 1997 yılında imzalanan ve bugün küresel iklim değişiminin sebebi olarak gösterilen kontrolsüz karbon salınımının, protokole imza atan ülkeler tarafından 1990 yılı öncesine çekilmesi için gerekli bir mutabakat metnini barındıran "*Kyoto Protokolü*", imzalanmasının ardından geçen sekiz yılın sonunda nihayet 2005 yılında yürürlüğe girmiştir (UNFCCC, 1997). Bugün, dünya üzerindeki toplam karbon gazı salınımının %55'ten fazlasını veya bir başka deyişle toplam 160 ülkeyi kontrol altına almayı hedefleyen bu protokol; üretim, sanayi, tarım, turizm faaliyetleri ile birlikte elbette tüketim konusunda da çevre odaklı politika ve yaklaşımlar gerektirmesinin yanında ekonomik açıdan oldukça da yüksek maliyet içerikli bir projedir (Böhringer, 2003).

Dünya piyasaları 2011 yılında, bu defa da üretim ve teknolojik altyapısıyla süper güç olma yolunda ilerleyen Japonya'nın doğu kıyılarını yıkan olağanüstü büyüklükteki bir depremin ve ardından yaşanan ekonomik afetin faturasını ödemek zorunda kalmıştır. Depremin meydana geldiği yer, nüfus yoğunluğu, üretim ve teknoloji yoğun bir bölge olması gibi pek çok neden, ortaya çıkan ekonomik hasarın katlanarak büyümesine yol açmıştır. Öyle ki, afet sonrası Japonya hükûmeti ülke içinde zorunlu elektrik kesinti-

1 Dr., Bağımsız Araştırmacı, efe.kucukkambak@gmail.com, ORCID: 0000-0001-6633-1492

KAYNAKÇA

Agyabeng-Mensah, Y., Ahenkorah, E., Afum, E., Dacosta, E., & Tian, Z. (2020). Green warehousing, logistics optimization, social values and ethics and economic performance: the role of supply chain sustainability. *The International Journal of Logistics Management*, *31*(3), 549-574.

Aidara, S., Mamun, A. A., Nasir, N. A. M., Mohiuddin, M., Nawi, N. C., & Zainol, N. R. (2021). Competitive advantages of the relationship between entrepreneurial competencies and economic sustainability performance. *Sustainability*, *13*(2), 864.

Akenji, L., & Bengtsson, M. (2014). Making sustainable consumption and production the core of sustainable development goals. *Sustainability*, *6*(2), 513-529.

Akenji, L., Bengtsson, M., Briggs, E., Chiu, A., Daconto, G., & Fadeeva, Z. (2015). Sustainable consumption and production. *A Handbook for Policymakers (Global Edition)*.

Allen, T. F. H., & Hoekstra, T. W. (1993). Toward a definition of sustainability. *Sustainable ecological systems: implementing an ecological approach to land management. Rocky Mountain Forest and Range Experiment Station, Fort Collins, Colorado*, 98-107.

Archer, B., Cooper, C., & Ruhanen, L. (2012). The positive and negative impacts of tourism. In *Global tourism* (pp. 79-102). Routledge.

Aronsson, L. (2000). *The development of sustainable tourism*. Continuum.

Athukorala, P. C., & Resosudarmo, B. P. (2005). The Indian Ocean tsunami: Economic impact, disaster management, and lessons. *Asian economic papers*, *4*(1), 1-39.

Autogas (2023). Cities such as Madrid and Paris have begun imposing restrictions on diesel vehicles and older, less fuel-efficient car models. Adresinden 09.08.2023 tarihinde erişilmiştir.

Baade, R. A., Baumann, R., & Matheson, V. (2007). Estimating the economic impact of natural and social disasters, with an application to Hurricane Katrina. *Urban Studies*, *44*(11), 2061-2076.

Baumgärtner, S., & Quaas, M. (2010). What is sustainability economics?. *Ecological Economics*, *69*(3), 445-450.

Becker, C. (2011). Sustainability ethics and sustainability research. Springer Science & Business Media.

Belz, F. M., & Peattie, K. (2009). *Sustainability marketing*. Glasgow, Hoboken: Wiley & Sons.

Bermejo, R. (2014). Sustainable Consumption. *Handbook for a Sustainable Economy*, Springer.

Borgonovi, E., & Compagni, A. (2013). Sustaining universal health coverage: the interaction of social, political, and economic sustainability. *Value in health*, *16*(1), S34-S38.

Böhringer, C. (2003). The Kyoto protocol: a review and perspectives. *Oxford Review of Economic Policy*, *19*(3), 451-466.

Briassoulis, D., Pikasi, A., & Hiskakis, M. (2021). Recirculation potential of post-consumer/industrial bio-based plastics through mechanical recycling-Techno-economic sustainability criteria and indicators. *Polymer Degradation and Stability*, *183*, 109217.

Brodt, S., Six, J., Feenstra, G., Ingels, C., & Campbell, D. (2011). Sustainable agriculture. *Nat. Educ. Knowl*, *3*(1).

Caney, S. (2015). Climate change. In *The Routledge handbook of global ethics*. S. 384-398. Routledge.

Chakraborty, O. (2023). Inflation and COVID-19 Supply Chain Disruption. In *Managing Inflation and Supply Chain Disruptions in the Global Economy* (pp. 10-23). IGI Global.

Chee, Y. E. (2004). An ecological perspective on the valuation of ecosystem services. *Biological conservation*, *120*(4), 549-565.

Common, M. (2017). Towards an Ecological Economics of Sustainability 1. In *The Economics of Sustainability* (pp. 199-226). Routledge.

Cook, D., Saviolidis, N. M., Davíðsdóttir, B., Jóhannsdóttir, L., & Ólafsson, S. (2017). Measuring countries' environmental sustainability performance—The development of a nation-specific indicator set. *Ecological Indicators*, *74*, 463-478.

Daily, G. C., & Matson, P. A. (2008). Ecosystem services: From theory to implementation. *Proceedings of*

the national academy of sciences, *105*(28), 9455-9456.

Elkington, J. (2006). Governance for sustainability. *Corporate governance: an international review*, *14*(6), 522-529.

EPA. (2023). https://www.epa.gov/sustainability/learn-about-sustainability#:~:text=What%20is%20Sustainability%3F,indirectly%2C%20on%20our%20natural%20environment. Adresinden 09.08.2023 tarihinde erişilmiştir.

Goodland, R. (1995). The concept of environmental sustainability. *Annual review of ecology and systematics*, *26*(1), 1-24.

Goodstein, E. S., & Polasky, S. (2017). *Economics and the Environment*. John Wiley & Sons.

Gordon, R., Carrigan, M., & Hastings, G. (2011). A framework for sustainable marketing. *Marketing theory*, *11*(2), 143-163.

Hamdouch, A., & Depret, M. H. (2010). Policy integration strategy and the development of the 'green economy': foundations and implementation patterns. *Journal of environmental planning and management*, *53*(4), 473-490.

Hamilton, J. D. (2013). Historical oil shocks. In *Routledge handbook of major events in economic history*, s. 239-265. Routledge.

Harris, J. M. (2003). Sustainability and sustainable development. *International Society for Ecological Economics*, *1*(1), 1-12.

Houghton, J. (2005). Global warming. *Reports on progress in physics*, *68*(6), 1343.

Howarth, R. B., & Norgaard, R. B. (2017). Environmental valuation under sustainable development. In *The Economics of Sustainability* (pp. 193-197). Routledge.

Jiming, H., & Posen, A. S. (Eds.). (2019). *US-China Economic Relations: From Conflict to Solutions*. Peterson Institute for International Economics.

Katrandjiev, H. (2016). Ecological marketing, green marketing, sustainable marketing: Synonyms or an evolution of ideas. *Economic Alternatives*, *1*(7), 71-82.

Lane, J. E. (2010). The crisis from the point of view of evolutionary economics. *International Journal of Social Economics*, *37*(6), 466-471.

MacNeill, J. (1989). Strategies for sustainable economic development. *Scientific American*, *261*(3), 154-165.

Martin, D. M., & Schouten, J. (2011). *Sustainable marketing* (p. 264). Pearson Prentice Hall.

Mason, J. (2003). *Sustainable agriculture*. Landlinks Press.

McKinnon, A. (2010). Environmental sustainability. *Green logistics: improving the environmental sustainability of logistics. London*.

McWilliams, B., Sgaravatti, G., Tagliapietra, S., & Zachmann, G. (2022). Preparing for the first winter without Russian gas. *Bruegel Blog*, *28*.

Menegaki, A. N. (2014). On energy consumption and GDP studies; A meta-analysis of the last two decades. *Renewable and sustainable energy reviews*, *29*, 31-36.

Mian, A., Sufi, A., & Trebbi, F. (2010). The political economy of the US mortgage default crisis. *American Economic Review*, *100*(5), 1967-1998.

Moon, J. (2007). The contribution of corporate social responsibility to sustainable development. *Sustainable development*, *15*(5), 296-306.

Moore, J. E., Mascarenhas, A., Bain, J., & Straus, S. E. (2017). Developing a comprehensive definition of sustainability. *Implementation Science*, *12*(1), 1-8.

Murphy, P. E. (2005). Sustainable marketing. *Business & Professional Ethics Journal*, *24*(1/2), 171-198.

Murphy, P. E. (2005). Sustainable marketing. *Business & Professional Ethics Journal*, *24*(1/2), 171-198.

North, D. C. (1994). Economic performance through time. *The American economic review*, *84*(3), 359-368.

O'Hara, S. U. (1998). Economics, ethics and sustainability: redefining connections. *International Journal of Social Economics*, *25*(1), 43-62.

Parker, M., & Steenkamp, D. (2012). The economic impact of the Canterbury earthquakes. *Reserve Bank of New Zealand Bulletin*, *75*(3), 13-25.

Pearce, D., Groom, B., Hepburn, C., & Koundouri, P. (2003). Valuing the future. *World economics*, *4*(2), 121-141.

Peterson, M., Minton, E. A., Liu, R. L., & Bartholomew, D. E. (2021). Sustainable marketing and consumer support for sustainable businsses. *Sustainable Production and Consumption*, *27*, 157-168.

Porter, T., & Derry, R. (2012). Sustainability and business in a complex world. *Business and Society Review*, *117*(1), 33-53.

Pujawan, I. N., & Bah, A. U. (2022, January). Supply chains under COVID-19 disruptions: literature review and research agenda. In *Supply Chain Forum: An International Journal*, *23*(1), 81-95. Taylor & Francis.

Rafiq, M., Dastane, O., & Mushtaq, R. (2023). Waste reduction as ethical behaviour: a bibliometric analysis and development of future agenda. *Journal of Global Responsibility*. *14*(3), 360-379.

Reganold, J. P., Papendick, R. I., & Parr, J. F. (1990). Sustainable agriculture. *Scientific American*, *262*(6), 112-121.

Richter, M. (2012). Utilities' business models for renewable energy: A review. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, *16*(5), 2483-2493.

Rolston III, H. (2005). Challenges in environmental ethics. In *Environment In Question* (pp. 144-154). Routledge.

Shearman, R. (1990). The meaning and ethics of sustainability. *Environmental management*, *14*, 1-8.

Soflaei, F., Shokouhian, M., & Zhu, W. (2017). Socio-environmental sustainability in traditional courtyard houses of Iran and China. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, *69*, 1147-1169.

Spangenberg, J. H. (2005). Economic sustainability of the economy: concepts and indicators. *International journal of sustainable development*, *8*(1-2), 47-64.

Staniškis, J. K. (2012). Sustainable consumption and production: how to make it possible. *Clean Technologies and Environmental Policy*, *14*, 1015-1022.

Suzuki, H., Dastur, A., Moffatt, S., Yabuki, N., & Maruyama, H. (2010). *Eco2 Cities: Ecological cities as economic cities*. World Bank Publications.

Taback, H., & Ramanan, R. (2013). *Environmental ethics and sustainability: A casebook for environmental professionals*. CRC Press.

Tokui, J., Kawasaki, K., & Miyagawa, T. (2017). The economic impact of supply chain disruptions from the Great East-Japan earthquake. *Japan and the World Economy*, *41*, 59-70.

Torelli, R. (2020). Sustainability, responsibility and ethics: Different concepts for a single path. *Social Responsibility Journal*, *17*(5), 719-739.

Tukker, A., Cohen, M. J., Hubacek, K., & Mont, O. (2010). Sustainable consumption and production. *Journal of Industrial Ecology*, *14*(1), 1-3.

Turner, R. K., & Pearce, D. W. (1993). Sustainable economic development: economic and ethical principles. In *Economics and Ecology: New frontiers and sustainable development* (pp. 177-194). Dordrecht: Springer Netherlands.

UNFCCC Protocol, K. (1997). Kyoto protocol. *http://unfccc. int/kyoto_protocol/items/2830. php adresinden, 02.08.2023 tarihinde erişilmiştir.*

UNWTO (2023). https://www.unwto.org/sustainable-development adresinden 10.08.2023 tarihinde erişilmiştir.

Wang, C., Ghadimi, P., Lim, M. K., & Tseng, M. L. (2019). A literature review of sustainable consumption and production: A comparative analysis in developed and developing economies. *Journal of cleaner production*, *206*, 741-754.

Weaver, D. (2007). *Sustainable tourism*. Routledge.

White, M. A. (2013). Sustainability: I know it when I see it. *Ecological Economics*, *86*, 213-217.

WHO. (2016). https://www.who.int/news/item/15-03-2016-an-estimated-12-6-million-deaths-each-year-are-attributable-to-unhealthy-environments#:~:text=Top%20causes%20of%20environment%2Drelated%20deaths&text=Unintentional%20injuries%20(such%20as%20road,diseases%20%E2%80%93%20846%20000%20deaths%20annually adresinden 09.08.2023 tarihinde erişilmiştir.

VI. BÖLÜM
ÇEVRENİN EKONOMİ POLİTİĞİ VE YEŞİL DÖNÜŞÜM: İKTİSAT, SİYASET VE SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK ARASINDAKİ ETKİLEŞİM

Dr. Öğr. Üyesi Volkan Turan[1]

GİRİŞ

Yeşil dönüşüm kavramı çerçevesinde iklim krizinin olumsuz etkilerinin giderilmesi sorunu güncel tartışmalarda önemli bir yer tutmaktadır. İklim krizi insanlığın önündeki en ciddi tehdittir. Dolayısıyla iklim değişikliğini ele alma konusunda acil bir ihtiyaç vardır. Bu, çeşitli sektörlerde daha sürdürülebilir ve çevre dostu uygulamalara geçişe yönelik artan bir ilgiye yol açmıştır. Yeşil dönüşüm, sera gazı emisyonlarını azaltmayı, yenilenebilir enerji kaynaklarını teşvik etmeyi, sürdürülebilir tüketim ve üretim modellerini teşvik etmeyi ve genel ekolojik dayanıklılığı (ecological resilience) artırmayı amaçlayan çok çeşitli stratejileri ve önlemleri kapsar. Bu çalışmada yeşil dönüşüm ve onun iklim krizini hafifletme potansiyeli ile ilgili temel yönleri, zorlukları ve fırsatları eleştirel bir şekilde incelenmektedir. Ek olarak, politika yapıcıların, işletmelerin ve bireylerin dönüşümü sağlamadaki rolü araştırılmıştır ve yeşil bir ekonomiyi benimsemekten doğabilecek potansiyel sosyoekonomik faydalar değerlendirilmiştir.

İklim değişikliği, 21. yüzyılda insanlığın karşı karşıya olduğu en ciddi sorunlardan biridir. Bilimsel araştırmalarından elde edilen en yaygın sonuç; iklim değişikliğinin altında insan faaliyetlerinin olmasıdır. Özellikle fosil yakıtların kullanımı ve sera gazının salınımındaki artış, Dünya'nın iklim sisteminde önemli değişikliklere neden olduğu konusunda bilim insanları hem fikirdirler. Küresel ısınma, deniz seviyesinin yükselmesi, hava olaylarındaki anomaliler ve ekosistemin bozulması gibi iklim değişikliğinin sonuçları, ekosistemi, ekonomileri ve dolayısıyla insanlığın refahını ciddi bir şekilde tehdit etmektedir.

Bu küresel krize yanıt olarak, yeşil dönüşüm kavramı, sürdürülebilir kalkınma ve iklim değişikliğinin hafifletilmesine yönelik bir yol olarak büyük bir ilgi görmüştür. Yeşil dönüşüm, toplumları, ekonomileri ve altyapıları sürdürülebilir ve çevre dostu uygulamalara kaydırmayı amaçlayan kapsamlı ve dönüştürücü bir süreci ifade etmektedir (Ehresman ve Okereke, 2015).

Bu çalışmanın amacı, yeşil dönüşüm kavramı ve bunun iklim değişikliğinin hafifletilmesi üzerindeki etkileri hakkında kapsamlı bir inceleme ve analiz imkânı sağlamaktır. Bu çalışma ile yeşil dönüşümün, bileşenleri, zorlukları, itici güçleri ve potansiyel sosyo-

1 T.C. Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, volkan.turan@usak.edu.tr, ORCID: 0000-0001-6261-8816

KAYNAKÇA

Alper, A. E., Alper, F. O., Cıi, A. B., Iscan, E., & Eren, A. A. (2023), Stochastic Convergence of Ecological Footprint: New Insights From a Unit Root Test Based on Smooth Transitions and Nonlinear Adjustment. *Environmental Science and Pollution Research*, *30*(8), 22100-22114.

Altenburg, T., & Pegels, A. (2012), Sustainability-Oriented Innovation Systems–Managing The Green Transformation, *Innovation and Development*, *2*(1), 5-22. https://www.cleanenergy-project.de/wp-content/uploads/2012/09/transitionwhatcom.org_docs_transition_handbook_1_the_head.pdf Erişim tarihi: 12.04.2023.

Anderson, M. M. (2010), Eco-Innovation Dynamics-Creative Destruction and Creative Accumulation in Green Economic Evolution, *In Innovation, Organization, Sustainability and Crises. Presented at the Schumpeter Conference 2010,* 21-24.

Bäckstrand, K. (2008), Accountability of Networked Climate Governance: The Rise of Transnational Climate Partnerships, *Global Environmental Politics*, *8*(3), 74-102.

Blanchet, T. (2015), Struggle Over Energy Transition in Berlin: How Do Grassroots Initiatives Affect Local Energy Policy-Making?, *Energy Policy*, *78*, 246-254.

Boyd, E., & Juhola, S. (2015), Adaptive Climate Change Governance for Urban Resilience, *Urban Studies*, *52*(7), 1234-1264.

Bush, J., Aye, L., Hes, D. & Murfitt, P. (2018), How Could Sustainability Transition Theories Support Practice-Based Strategic Planning?. In: MOORE, T., DE HAAN, F., HORNE, R., GLEESON, B. (eds), *Urban Sustainability Transitions. Theory and Practice of Urban Sustainability Transitions*. Springer, Singapore. https://doi.org/10.1007/978-981-10-4792-3_5

Cao, J., Chen, X., Qiu, R., & Hou, S. (2021), Electric Vehicle Industry Sustainable Development with a Stakeholder Engagement System, *Technology in Society*, *67*, 101771.

Carley, S., & Konisky, D. M. (2020), The Justice and Equity Implications of the Clean Energy Transition, *Nature Energy*, *5*(8), 569-577.

Carls, J., Haffar, W. R., Jones, L. E., & Morey, J. E. (2010), *Conflict Resolution of the Boruca Hydro-Energy Project: Renewable Energy Production in Costa Rica*, Bloomsbury Publishing USA.

Carter, J. G., Cavan, G., Connelly, A., Guy, S., Handley, J., & Kazmierczak, A. (2015), Climate Change and the City: Building Capacity for Urban Adaptation, *Progress in Planning*, *95*, 1-66.

Castillo, A., & Gayme, D. F. (2014), Grid-Scale Energy Storage Applications in Renewable Energy Integration: A Survey, *Energy Conversion and Management*, *87*, 885-894.

Clark, R., Reed, J., & Sunderland, T. (2018), Bridging Funding Gaps for Climate and Sustainable Development: Pitfalls, Progress and Potential of Private Finance, *Land Use Policy*, *71*, 335-346.

Clausen, L. T., & Rudolph, D. (2020), Renewable Energy for Sustainable Rural Development: Synergies and Mismatches, *Energy Policy*, *138*, 111289.

Cook, S., Smith, K., & Utting, P. (2012), *Green Economy or Green Society? Contestation and Policies for a Fair Transition* (No. 10), UNRISD Occasional Paper: Social Dimensions of Green Economy and Sustainable Development.

Cooke, P. (2013), *Transition Regions: Green Innovation and Economic Development,* Springer Berlin Heidelberg, 105-125.

Costa, J., & Matias, J. C. (2020), Open Innovation 4.0 As an Enhancer of Sustainable Innovation Ecosystems, *Sustainability*, *12*(19), 8112.

De Jesus, A., & Mendonca, S. (2018), Lost in Transition? Drivers and Barriers in the Eco-Innovation Road to the Circular Economy, *Ecological Economics*, *145*, 75-89.

Duić, N., Urbaniec, K., & Huisingh, D. (2015), Components and Structures of the Pillars of Sustainability, *Journal of Cleaner Production*, *88*, 1-12.

Ehresman, T. G., & Okereke, C. (2015), Environmental Justice and Conceptions of the Green Economy, *International Environmental Agreements: Politics, Law and Economics*, *15*, 13-27.

Elira, B. (2021), Green Infrastructure and Manufacturing: Analysis of IE and SM Innovations for Future Generations, *Journal of Machine and Computing*, 97-105.

Filipović, S., Lior, N., & Radovanović, M. (2022), The Green Deal–Just Transition and Sustainable Development Goals Nexus, *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, *168*, 112759.

Gea-Bermúdez, J., Jensen, I. G., Munster, M., Koivisto, M., Kirkerud, J. G., Chen, Y. K., & Ravn, H. (2021), The Role of Sector Coupling in the Green Transition: A Least-Cost Energy System Development in Northern-Central Europe Towards 2050, *Applied Energy*, *289*, 116685.

Gliedt, T., Hoicka, C. E., & Jackson, N. (2018), Innovation Intermediaries Accelerating Environmental Sustainability Transitions, *Journal of Cleaner Production*, *174*, 1247-1261.

Groves, D. G., Syme, J., Molina-Perez, E., Calvo, C., Victor-Gallardo, L., Godinez, G., ... & Vogt-Schilb, A. (2020), *The Benefits and Costs of Decarbonizing Costa Rica's Economy: Informing The Implementation of Costa Rica's National Decarbonization Plan Under Uncertainty*, Inter American Development Bank (IDB). http://dx.doi.org/10.18235/0002867

Guo, L., Qu, Y., & Tseng, M. L. (2017), The Interaction Effects of Environmental Regulation and Technological Innovation on Regional Green Growth Performance, *Journal of Cleaner Production*, *162*, 894-902.

Hainsch, K., Loffler, K., Burandt, T., Auer, H., Del Granado, P. C., Pisciella, P., & Zwickl-Bernhard, S. (2022), Energy Transition Scenarios: What Policies, Societal Attitudes, and Technology Developments Will Realize the EU Green Deal?, *Energy*, *239*, 122067.

Han, D., Li, T., Feng, S., & Shi, Z. (2020), Does Renewable Energy Consumption Successfully Promote the Green Transformation of China's Industry?, *Energies*, *13*(1), 229.

He, Y., Zhou, Y., Yuan, J., Liu, Z., Wang, Z., & Zhang, G. (2021), Transformation Towards a Carbon-Neutral Residential Community with Hydrogen Economy and Advanced Energy Management Strategies, *Energy Conversion and Management*, *249*, 114834.

Hopkins, R., Hopkins, R., & Heinberg, R. (2008), The Transition Handbook: From Oil Dependency to Local Resilience. https://scholar.google.com/scholar?. hl=tr&as_sdt=0%2C5&q=Hopkins%2C+R.%2C+Hopkins%2C+R.%2C+%26+Heinberg%2C+R.+%282008%29.+The+transition+handbook%3A+from+oil+dependency+to+local+resilience.&btnG= Erişim tarihi:14.04.2023.

Hosseini, S. E. (2022), Transition Away from Fossil Fuels Toward Renewables: Lessons From Russia-Ukraine Crisis, *Future Energy*, *1*(1), 2-5.

John, D., & Derakhshi, E. (2022), Low Carbon Mobility Transitions and Justice: A Case of Costa Rica, *Development*, *65*(1), 71-77.

Johnson, O. W., Han, J. Y. C., Knight, A. L., Mortensen, S., Aung, M. T., Boyland, M., & Resurreccıón, B. P. (2020), Intersectionality and Energy Transitions: A Review of Gender, Social Equity and Low-Carbon Energy, *Energy Research & Social Science*, *70*, 101774.

Kampa, M., & Castanas, E. (2008), Human Health Effects of Air Pollution. *Environmental Pollution*, *151*(2), 362-367.

Kanberoğlu, Z. ve Aksoy, K. (2022), İklim Değişikliği ve Yeni Yeşil Düzen, *EURACLI'22*, 79.

Knuth, S. (2018), "Breakthroughs" for a Green Economy? Financialization and Clean Energy Transition, *Energy Research & Social Science*, *41*, 220-229.

Köşker, Z. ve Gürer, A. (2020), Sürdürülebilirlik Çerçevesinde Yeşil Örgüt Kültürü, *Ekonomi İşletme Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Dergisi*, *6*(1), 88-109.

Kreuz, S., & Musgens, F. (2017), The German Energiewende and Its Roll-Out of Renewable Energies: An Economic Perspective, *Frontiers in Energy*, *11*, 126-134.

Kroposki, B., Johnson, B., Zhang, Y., Gevorgian, V., Denholm, P., Hodge, B. M., & Hannegan, B. (2017), Achieving a 100% Renewable Grid: Operating Electric Power Systems with Extremely High Levels of Variable Renewable Energy, *IEEE Power and Energy Magazine*, *15*(2), 61-73.

Kumar, P., & Ghodeswar, B. M. (2015), Factors Affecting Consumers' Green Product Purchase Decisions, *Marketing Intelligence & Planning*, *33*(3), 330-347.

Kübra, E., Güner, O., ve Çetï, M. (2021), Avrupa Yeşil Mutabakatı ve Türkiye Ekonomisi'nin Uyum Politikaları, *İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi*, *9*(2), 125-144.

Leach, M. (2015), What Is Green?: Transformation Imperatives and Knowledge Politics, *In The Politics of Green Transformations,* (pp. 25-38), Routledge.

Luan, C., Sun, X., & Wang, Y. (2021), Driving Forces of Solar Energy Technology Innovation and Evolution, *Journal of Cleaner Production*, *287*, 125019.

Lockwood, M. (2015), The Political Dynamics of Green Transformations: Feedback Effects and Institutional Context, In *The politics of Green Transformations,* (pp. 104-119), Routledge.

Lorek, S., & Spangenberg, J. H. (2014), Sustainable Consumption within a Sustainable Economy–Beyond Green Growth and Green Economies, *Journal of Cleaner Production*, *63*, 33-44.

Lund, H., & Mathiesen, B. V. (2009), Energy System Analysis of 100% Renewable Energy Systems—The Case of Denmark in Years 2030 and 2050, *Energy*, *34*(5), 524-531.

Mackinnon, K., Dudley, N., & Sandwith, T. (2011), Natural Solutions: Protected Areas Helping People to Cope with Climate Change, *Oryx*, *45*(4), 461-462.

Macarthur, J. L., Hoicka, C. E., Castleden, H., DAS, R., & LIEU, J. (2020), Canada's Green New Deal: Forging the Socio-Political Foundations of Climate Resilient Infrastructure?, *Energy Research & Social Science*, *65*, 101442.

Mathews, J. (2018), Schumpeter in the Twenty-First Century: Creative Destruction and the Global Green Shift. In *Schumpeter's Capitalism, Socialism and Democracy* (pp. 233-254). Routledge.

Mccormick, C., & Sandalow, D. (2016), Solar Together: A Proposal. https://www.ourenergypolicy.org/wp-content/uploads/2016/06/Center-On-Global-Energy-Policy_Solar-Together_April-2016.pdf. Erişim tarihi: 14.04.2023.

Mensah, C. N., Long, X., Dauda, L., Boamah, K. B., Salman, M., Appiah-Twum, F., & Tachie, A. K. (2019), Technological Innovation and Green Growth in the Organization for Economic Cooperation and Development Economies. *Journal of Cleaner Production*, *240*, 118204.

Mey, F., & Diesendorf, M. (2018), Who Owns an Energy Transition? Strategic Action Fields and Community Wind Energy in Denmark, *Energy Research & Social Science*, *35*, 108-117.

Migliorelli, M. (2021), What Do We Mean by Sustainable Finance? Assessing Existing Frameworks And Policy Risks, *Sustainability*, *13*(2), 975.

Moran, D., & Knook, J. (2017), Economics of Low Carbon Agriculture, *In Oxford Research Encyclopedia of Environmental Science*.

Newell, P. (2008), Civil Society, Corporate Accountability and the Politics of Climate Change. *Global Environmental Politics*, *8*(3), 122-153.

Nguyen, H. T., Skitmore, M., Gray, M., Zhang, X., & Olanipekun, A. O. (2017), Will Green Building Development Take Off? An Exploratory Study of Barriers to Green Building in Vietnam, *Resources, Conservation and Recycling*, *127*, 8-20.

North, P. (2011), The Politics of Climate Activism in the UK: A Social Movement Analysis, *Environment and Planning A*, *43*(7), 1581-1598. Doi:10.1068/a43534

Ozili, P. K. (2022), Green Finance Research Around the World: A Review of Literature. *International Journal of Green Economics*, *16*(1), 56-75.

Pan, J. (2019), From Ecological Imbalance to Ecological Civilization: The Process of China's Green Transformation Over 40 Years of Reform and Opening Up and It's Outlook, *Chinese Journal of Urban and Environmental Studies*, *7*(03), 1950007.

Ram, M., Osorio-Aravena, J. C., Aghahosseini, A., Bogdanov, D., & Breyer, C. (2022), Job Creation During a Climate Compliant Global Energy Transition Across the Power, Heat, Transport and Desalination Sectors by 2050, *Energy*, *238*, 121690.

Risteska, L. (2023), Green Marketing Mix and Promotion of Responsible Consumption, *Knowledge-International Journal*, *57*(1), 121-126.

Rogge, K. S., & Johnstone, P. (2017), Exploring the role of Phase-Out Policies for Low-Carbon Energy Transitions: The Case of the German Energiewende, *Energy Research & Social Science*, *33*, 128-137.

Rostow, W. (1990), *The Stages of Economic Growth: A Non-Communist Manifesto*, Cambridge University Press.

Oei, P. Y., Brauers, H., & Herpich, P. (2020), Lessons From Germany's Hard Coal Mining Phase-Out: Po-

licies and Transition from 1950 to 2018, *Climate Policy*, *20*(8), 963-979.

Quan, Y., Wu, H., Li, S., & Ying, S. X. (2018), Firm Sustainable Development and Stakeholder Engagement: The Role of Government Support, *Business Strategy and the Environment*, *27*(8), 1145-1158.

Ulucak, R. (2021), Renewable Energy, Technological Innovation and the Environment: A Novel Dynamic Auto-Regressive Distributive Lag Simulation, *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, *150*, 111433.

Sachs, J. D., Woo, W. T., Yoshino, N., & Taghizadeh-Hesary, F. (2019), Importance of Green Finance for Achieving Sustainable Development Goals and Energy Security, In *Handbook of Green Finance* (pp. 3-12). Springer, Singapore.

Schumpeter, J. A. (2008), *Capitalism, Socialism, and Democracy*, Harper Collins.

Shao, J. (2019), Sustainable Consumption in China: New Trends and Research Interests. *Business Strategy and the Environment*, *28*(8), 1507-1517.

Smith, A., & Stirling, A. (2010), The Politics of Social-Ecological Resilience and Sustainable Socio-Technical Transitions, *Ecology and Society*, *15*(1).

Sonnenschein, J., & Hennicke, P. (2015), *The German Energiewende. A Transition Towards an Efficient, Sufficient Green Energy Economy*, International Institute for Industrial Environmental Economics, Lund University.

Teske, S., Morris, T., & Nagrath, K. (2020), 100% Renewable Energy for Costa Rica, *Report Prepared by ISF for the World Future Council/Germany and the One Earth Foundation,* USA.

Tolliver, C., Keeley, A. R., & Managi, S. (2020), Drivers of Green Bond Market Growth: The Importance of Nationally Determined Contributions to the Paris Agreement and Implications for Sustainability, *Journal of Cleaner Production*, *244*, 118643.

Van Der Ploeg, F. (2020), Macro-Financial Implications of Climate Change and the Carbon Transition, *Event Held Online*, 90.

Van Vuuren, D. P., Stehfest, E., Gernaat, D. E., Doelman, J. C., Van Den Berg, M., Harmsen, M., ... & Tabeau, A. (2017), Energy, Land-Use and Greenhouse Gas Emissions Trajectories Under a Green Growth Paradigm, *Global Environmental Change*, *42*, 237-250.

Wang, M., Wang, G., Sun, Z., Zhang, Y., & XU, D. (2019), Review of Renewable Energy-Based Hydrogen Production Processes for Sustainable Energy Innovation, *Global Energy Interconnection*, *2*(5), 436-443.

Watkiss, P. (2015), *A Review of the Economics of Adaptation and Climate-Resilient Development*. http://www.vfmadaptation.com/Working-Paper-205-Watkiss.pdf Erişim Tarihi: 15.04.2023.

Woodcock, J., Edwards, P., Tonne, C., Armstrong, B. G., Ashiru, O., Banister, D., ... & Roberts, I. (2009), Public Health Benefits of Strategies to Reduce Greenhouse-Gas Emissions: Urban Land Transport, *The Lancet*, *374*(9705), 1930-1943.

Yang, P., & Chen, I. (2011), Accelerating the Green Transformation in the USA: New Deal for the Economic Crisis, *International Journal of Green Economics*, *5*(2), 184-203.

Yang, N., & Wang, R. (2015), Sustainable Technologies for the Reclamation of Greenhouse Gas CO2, *Journal of Cleaner Production*, *103*, 784-792.

III. KISIM: ÇEVRE SORUNLARINA MÜDAHALELER

I. BÖLÜM

ÇEVRE SORUNLARINA PİYASA MÜDAHALELERİ

Berivan Özay Acar[1]

GİRİŞ

Çağımızın ulusal ve uluslararası en önemli sorunlarından biri küreselleşmenin etkisiyle de yeni bir boyut kazanan çevre sorunlarıdır. Ülkelerin daha fazla büyüyebilmeleri hedefleri doğrultusunda doğayı sınırsız bir kaynak olarak gören ve çevreyi düşünmeden yapılan üretim süreçleri, kullanılan fosil yakıtlar, sera gazı emisyonları, insanların sınırsız talep ve ihtiyaçlarının karşılanması sürecinde ortaya çıkan tüketim artıkları doğal kaynakları hızla tüketerek çevre kirliliğine ve ekolojik düzene zarar vermiştir. Son zamanlarda her yıl artarak etkisini gösteren hava sıcaklıkları, buzulların erimesi, iklim değişiklikleri, mevsim kaymaları, fırtınalar gibi doğal afetler, çevresel sorunların insan yaşamında önemli bir tehdit unsuru hâline geldiğini göstermektedir (Ehrlich, 2008:2). Gelinen noktada neredeyse bütün ülkeleri yakından ilgilendiren çevre sorunları nitelikleri ve oluşumları yönünden ülkelerin gelişmişlik düzeylerine göre farklılık gösterebilmektedir. Gelişmiş ülkelerin çevresel sorunlarında üretim ve tüketim dengesinin zarar görmesi ve doğal kaynakların hızlıca tüketilmesi başlıca etkenler olabilirken, az gelişmiş ülkelerde altyapı yetersizlikleri, eğitimsizlik, düzensiz yerleşim ve hizmetlerin yetersizliği çevresel sorunlar arasında gösterilmektedir. Çevre sorunları ilk defa 70'li ve 80'li yıllarda Birleşmiş Milletler çevre ve insan konferansı Stockholm'de görüşülerek uluslararası bir boyut kazanmıştır. Konferansta çevre sorunlarıyla ilgili ülkeler sorumluluk üstlenerek, çevresel sorunlar ile mücadelede uluslararası iş birliği taahhüdünde bulunmuşlardır. Yaşamın ve insanlığın geleceği konusunda duyulan endişelerin artması çevre ile ilgili sorunlara olan duyarlılığı arttırmıştır. Çevre sorunları ile ilgili araştırmaların kapsam ve yoğunluğu genişledikçe çözüm arayışları zenginleşmektedir. Çevresel sorunlar ile ilgili araştırmalarda problemin kirlilik ve çevreyi koruma konusundan çok, dünyamızı ve sosyal yaşam alanlarımızı en etkin şekilde hangi kurumsal düzenlemeler ile koruyacağımız konusu üzerinde durulduğu görülecektir. Sorunların çözümünde iki farklı yaklaşım ön plana çıkmaktadır. Çevresel sorunlara çözüm arayışları ya devlet aracılığıyla ya da piyasa yoluyla olacaktır (Şahin, 2017:219). Çevre sorunlarına piyasa mekanizması yoluyla müdahale edilmesi diğer bir ifadeyle liberal görüş devletin çevresel sorunlara müdahale etmesinin doğru olmayacağını öngörmektedir. Çevresel prob-

1 Yüzüncü Yıl Üniversitesi İİBF İktisat PhD, bericanozay70@gmail.com, ORCID: 0000-0002-2644-4211

KAYNAKÇA

Coase, R. H. (1959). The Federal Communications Commission. The Journal Of Law and Economics, Vol. 2, 1-40.

Coase, R. H. (1960). The Problem of Social Cost. Journal of Law and Economics, Vol. 3, 1-44.

Croucher, Sheila L. (2004), "Globalization and Belonging: The Politics of Identity a Changing World", Rowman & Littlefield, p.10

Dinler, Z. (2000). Mikro Ekonomi, Bursa: Ekin Kitabevi.

Diesendorf, M. (2000). Sustainability and Sustainable Development, Sustainability: The Corporate Challenge Of The 21st Century, 2, 19-37.

Ehrlich, Paul R. (2008), "Key Issues for Attention from Ecological Economists", Environment and Development Economics 13: Cambridge University Press, p.2

Giritli, S. (1993), Çevre Sorunları, İstanbul, IU Basımevi.

Gordon, Nancy M (2003), "Ozone Depletion", Dictionary of American History, Stanley I. Kutler (Ed.), Vol. 6., 3rd ed., Charles Scribner's Sons, New York, p.223-224.

Göktolga, O. (2015). Postmodern Siyasetin Bir Yansıması: İsviçre Yeşil Liberal Partisi, *Hikmet Yurdu Düşünce-Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 8(16), 129-151.

Gülcan, D. (2018). Ekolojik Kriz Karşısında Devletin Rolü Üzerine İdeolojik Bir Tartışma, *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 15(59), 49-63.

Hillstrom, K. and Hillstrom, L. C. (Edt.), (2002), Globalization, Encyclopedia of Small Business, Vol. 1, 2nd ed., pp. 540-542.

IPCC (2007), "Summary for Policymakers In: Climate Change 2007: The PhysicalScience Basis. Contribution of Working Group I to the Fourth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change", [Solomon, S., D. Qin, M. Manning,Z. Chen, M.

Marquis, K.B. Averyt, M.Tignor and H.L. Miller (eds.)]. Cambridge University Press, Cambridge, United Kingdom and New York, NY, USA., p.5

IPCC Climate Change 2021: The Physical Science Basis (eds Masson-Delmotte, V. et al.) (Cambridge Univ. Press, in the press)

Katıtaş, G. ve Kanlı, İ. (2018). Küresel Emisyon İkilemi: Türkiye Değerlendirmesi, *Uluslararası Afro-Avrasya Araştırmaları Dergisi*, (5), 58-85.

Kargı, V. ve Yüksel, C. (2010). Çevresel Dışşallıklarda Kamu Ekonomisi Çözümleri, *Maliye Dergisi*, (159), 183-202.

Lerner, Brenda Wilmoth; Lerner K., Lee (2006a), "Globalization and Poverty: An Ecological Perspective", Environmental Issues: Essential Primary Sources, Gale, Detroit: pp.444-445.

Medema, S. (2014). Debating Law's Irrelevance: Legal Scholarship and the Coase Theorem in the 1960s. Texas A-M Law Review, Vol 2, Issue 2, 159-213.

Parlakay, O. ve Yavuz, A. (2016). Negatif Dışsallıkların Çevreye Olumsuz Etkilerinin Önlenmesinde Kullanılan Çözüm Yolları, *Akademik Bakış Dergisi*, (57), 210-220.

Sonnenfeld, David A. and Mol, Arthur P. J. (2002), "Globalization and the Transformation of Environmental Governance An Introduction", American Behavioral Scientist p.1323

SÖNMEZ, S. (1987), Kamu Ekonomisi Teorisi: Kamu Harcamalarında Etkinlik Arayışı, Ankara: Teori Yayınları.

Şahin, Y. (2017). Çevre Sorunları Ve Liberalizm, Yeşil Ve Siyaset (Ed. H. OLGUN- O. İMGA), İstanbul: *Liberte Yayınları*.

The Kiplinger Washington Editors, Inc., (2001), "Chapter three: the global frontier", Business 2010, p.41-56.

Vıncent, A. (1998). Liberalism And The Environment, *Environmental Values*, 7(4), 443-459.

W. Zeiler, Thomas (2002), Encyclopedia of American Foreign Policy. Ed. Richard Dean Burns, Alexander DeConde, and Fredrik Logevall, Vol. 2, 2nd ed., New York: Charles Scribner's Sons, p135.

II. BÖLÜM
TÜRKİYE'DE YEREL YÖNETİMLERİN ÇEVRE SORUNLARINA MÜDAHALESİ: SÜRDÜRÜLEBİLİR KENT İÇİ ULAŞIM

Enes Yalçın*

GİRİŞ

Dünya genelinde sınai faaliyetlerin, teknoloji kullanımının gelişimi ve yaygın olarak kullanılması, çevresel birtakım sorunları da beraberinde getirmiştir. Çevreye ilişkin meselelerle beraber irdelendiği gözlenen sürdürülebilirlik kavramı da her ne kadar Antik Yunan'dan beri bilinen bir olgu olarak kabul edilse de[1], gerçek anlamını bu minvalde bulmuştur. Peki, sürdürülebilirlik mefhumu ile kastedilmek istenen nedir? Birleşmiş Milletler Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonunun hazırlamış olduğu 1987 tarihli, 'Ortak Geleceğimiz' temalı Brundtland raporunda, sürdürülebilirlik; bugünkü nesillerin ihtiyaçlarının, gelecek nesillerin ihtiyaçlarını karşılama yeteneklerini tehlikeye atmaksızın karşılanması olarak tanımlanmıştır. Görüldüğü üzere, sürdürülebilirlik, gezegen üzerindeki tüm canlılar ve tüm nesiller üzerinde etki oluşturan bir sistematik içermektedir.

Sürdürülebilirliğe farklı değerler yüklenmişse de özetle, çevresel değerler ve doğal kaynakların korunması, gelişmenin çevrenin asimilasyon kapasitesi içerisinde tutulması, ekonomik gelişmenin çevresel kalite korunarak sağlanması, hakkaniyetli bir toplumun teşvik edilmesi, sağlıklı ve yaşanabilir topluluklar oluşturulması üzerinde durulan hususlardır. Ulaşım da özellikle sanayi faaliyetlerinin yoğun biçimde arttığı, bir bakıma nüfus patlamalarının yaşandığı kentlerde, sürdürülebilirliğin tesis edilmesi gereken bir sahadır. Kent içi ulaşımın sürdürülebilirliği ile ifade edilmek istenen; çevre dostu, ekonomik açıdan verimlilik teşkil eden, kentsel alanların etkin kullanıldığı, mallara ve hizmetlere erişimin sosyal adaleti zedelemeyecek şekilde gerçekleştirildiği, temiz ve hatta yenilenebilir enerji kaynakları ile işlev gören araçlarla entegre bir ulaşımın oluşturulmasıdır. Bu noktada hem karbon salınımını hem de trafik sorunlarını minimize etmek için özel araç kullanımının azaltılması, toplu taşıma araçları (bilhassa hafif raylı sistem) kullanımının yaygınlaştırılması, kent içi ulaşımda bisiklete yönelimin gerçekleştirilmesi, kentlilerin yürüyüş yapabilme imkânlarının arttırılması önem arz etmektedir.

Sürdürülebilir kent içi ulaşımın sağlanması hedefine yönelik, dünya genelinde olduğu gibi Türkiye'de de yerel yönetimlerin ve birtakım sivil toplum kuruluşlarının çeşitli

* Dr. Öğr. Üyesi, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, enes.yalcin@ikc.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1086-6313.

1 Aristo, ünlü eseri 'Politika'nın (2013), I. Kitabının VIII. Bölümünde kendi kendine yeten ev ekonomilerinden söz etmekte ve yiyecek elde etme biçimlerini anlatırken sürdürülebilirliğe işaret etmektedir.

KAYNAKÇA

Alkan, A. (2010). *A Traffic Assignment Model Proposal for Sustainable Urban Transportation*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Galatasaray Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Altıntaşı, O. (2013). *Assessment of Scenarios for Sustainable Transportation at Metu Campus*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ortadoğu Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Aristotle (2009). *Politics A Treatise on Government, Translated From The Greek of Aristotle by William Ellis*. https://www.gutenberg.org/files/6762/6762-h/6762-h.htm#link2HCH0008, (24.04.2017).

Baştürk, G. (2014). Kent İçi Raylı Toplu Taşıma Sistemleri İncelemesi ve Dünya Örnekleri ile Karşılaştırılması. *Ulaştırma ve Habercilik Uzmanlığı Tezi.* Ulaştırma, Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığı, Ankara.

Bergen, L. (2014). Kent-İslam ve Kapitalizm – Şehre Yürüyelim Batı Yıkılacak. Doğu Kitabevi, İstanbul.

Burton, E. (2000). The Compact City: Just or Just Compact? A Preliminary Analysis, *Urban Studies*, 37 (11) : 1969–2001.

Burulaş (2023a). *Tramvay Teknik Özellikler*. https://www.burulas.com.tr/rayli-sistemler/tramvay/teknik-ozellikler/, (28.08.2023).

Burulaş (2023b). *Bursa Raylı Sistem Ağ Haritası*. https://www.burulas.com.tr/rayli-sistemler/bursaray/hat-guzergahi/, (28.08.2023).

BUrulaş (2023c). *Tramvay Hatları*. https://www.burulas.com.tr/tramvay-hatlari.aspx#, (28.08.2023).

Burulaş (2023d). *Bursaray Teknik Özellikler.* https://www.burulas.com.tr/rayli-sistemler/bursaray/teknik-ozellikler/, (28.08.2023).

Çubukçu, E., Hepgüzel B., Tümer B., Önder Z. (2013). Sürdürülebilir Ulaşımın Teşvikinde Kentsel Tasarım Uygulamalarının Rolü. *TMMOB 2. İzmir Kent Sempozyumu Bildiriler Kitabı,* İzmir.

Doğruhaber Gazetesi (2015). *Gaziantep'te Bisiklet Yolu Açıldı.* https://dogruhaber.com.tr/haber/183001-Gaziantep-te-bisiklet-yolu-acildi/, (29.08.2023).

Elmas, M. (1999). Ülkemizde Ulaşım Politikaları. *TMMOB Makina Mühendisleri Odası II. Ulaşım ve Trafik Kongresi – Sergisi Bildiriler Kitabı,* Ankara.

Eryiğit, S. (2012). Sürdürülebilir Ulaşımın Sosyal Boyutunda Bisikletin Yeri. *Yayımlanmamış Doktora Tezi.* Selçuk Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Konya.

Gaziantep Büyükşehir Belediyesi (2016). *Büyükşehir, Kent Merkezine 54 Kilometre Bisiklet Yolu Yapıyor.* https://gantep.bel.tr/haber/buyuksehir-kent-merkezine-54-kilometre-bisiklet-yolu-yapiyor-4717.html, (29.08.2023).

Gaziantep Büyükşehir Belediyesi (2016). *Büyükşehir, Projesi Hazır Olan 150 Kilometrelik Bisiklet Yolu İçin Düğmeye Bastı.* https://www.gaziantep.bel.tr/tr/haberler/buyuksehir-projesi-hazir-olan-150-kilometrelik-bisiklet-yolu-icin-dugmeye-basti, (29.08.2023).

Gaziantep27.Net (2017). *İşte Metro Krokisi.* https://www.gaziantep27.net/iste-metro-krokisi-501239h.htm, (29.08.2023).

Gaziulaş (2023a). *Tramvay Hat Listesi ve Hat Bilgileri.* https://gaziulas.com.tr/hizmetler/tramvay-isletmesi/tramvay-hat-listesi, (29.08.2023).

Gaziulaş (2023b). *Genel Bilgi*. https://gaziulas.com.tr/hizmetler/gaziray/gaziray-genel-bilgi, (29.08.2023).

Gehl, J. (2020). *İnsan İçin Kentler*. Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Hürriyet Gazetesi (2016). *Gaziantep'e, Bisiklet Yol ve İstasyonu*. http://www.hurriyet.com.tr/gaziantepe-bisiklet-yol-ve-istasyonu-40311955, (29.08.2023).

Kaplan, H. (2009). Ankara'da Çevre Dostu Ulaşım Tür ve Düzenlemelerinin Yeri- Yerel Yönetim Ulaşım Uygulamaları Yönünden Bir İrdeleme, *Dosya11: Yerel Yönetimler: Ulaşım ve Su,* TMMOB Mimarlar Odası Ankara Şubesi, 55-70.

Kentleşme Tematik Grubu 2. Raporu (2007). Kentleşme Alanında Sürdürülebilirlik Çözümlemesi: Yaklaşımlar, Modeller, Temel Alanlar, Göstergeler, Uygulama Örnekleri Sürdürülebilir Kalkınmanın Sektörel Politikalara Entegrasyonu Projesi, T.C. Bayındırlık ve İskân Bakanlığı, Ankara.

Knoflacher H., Ocalir E. V. (2011). Sürdürülebilir Ulaşım Kavramı Üzerine Tartışmalar. *Türkiye Mühendis-*

lik Haberleri Dergisi, 468 (4): 51-58.

Miralles-Guasch, C., Domene, E. (2010). Sustainable Transport Challenges in a Suburban University: The case of the Autonomous University of Barcelona. *Transport policy,* 17: 454-463.

Mucan B., Kayabaşı A., Madran C. (2016). Yöneticilerde Sürdürülebilirlik Algısı ve Firma Uygulamalarına Yönelik Değerlendirme. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi,* 12 (2): 57-72.

Nal, S. (2008). Sustainable Transport In City-Regions: The Case Of İzmir City Region. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.* Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Nilüfer Belediyesi (2023a). *Bisiklet Yolları*. http://www.nilufer.bel.tr/niluferbelediyesi-240-bisiklet_yollari#prettyPhoto, (29.08.2023).

Nilüfer Belediyesi (2023b). *Koşu ve Yürüyüş Yolları*. http://www.nilufer.bel.tr/niluferbelediyesi-298-kosu_ve_yuruyus_yollari#prettyPhoto, (29.08.2023).

OECD (1996). Pollution Prevention and Control Environmental Criteria for Sustainable Transport - Report on Phase 1 of the Project on Environmentally Sustainable Transport (EST), Paris.

Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future (1987). http://www.un-documents.net/our-common-future.pdf, (22.04.2017).

Schipper, L. (1996). Sustainable Transport: What It Is, and Whether It Is, *Presented at Organisation for Economic Co-operation and Development Conference - Towards Sustainable Transportation,* Vancouver, British Columbia, Canada.

Tosun, E. K. (2013). Sürdürülebilir Kentsel Gelişim Sürecinde Kompakt Kent Modelinin Analizi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 15 (1): 103-120

Türkiye Sağlıklı Kentler Birliği (2016). *Bisiklet Etkin Bir Ulaşım Aracı: Bursa Çalıştayı.* https://www.skb.gov.tr/bisiklet-etkin-bir-ulasim-araci-bursa-calistayi/, (29.08.2023).

Türkiyeburada.net (2023). *473 Parkıyla Şehitkamil Farkını Ortaya Koyuyor.* https://www.turkiyeburada.net/473-parkiyla-sehitkamil-farkini-ortaya-koyuyor/319882/, (29.08.2023).

Weiner E. (2008) Urban Transportation Planning in the United States – History, Policy and Practice, Springer, Washington.

World Bank. (1996). Sustainable Transport: Priorities for Policy Reform. Washington, DC.

Yılmaz B. (2011). Political and Legal Documents for Ensuring Sustainable Urban Transportation: a Comparative Analysis of USA, UK and Turkey. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

http://www.nilespit.com/, (29.08.2023).

https://walk21.com/, (29.08.2023).

III. BÖLÜM
ÇEVRE SORUNLARINDA İŞLETMELERİN ROLÜ: İŞLETMELERDEKİ ÇEVRECİ UYGULAMALAR VE MALİYETLERİ

Öznur Doğan[1]

GİRİŞ

Toplumun sınırsız ihtiyaçlarını karşılamak ve devamlılığını sağlamak için kar maksimizasyonunu hedefleyen işletmeler, ekonominin önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Hem toplum ihtiyaçlarını karşılaması hem de ülke ekonomisini oluşturması açısından önemli bir yere sahip olan işletmelerin, çevresel kaynakların devamlılığı ve çevresel sorunlar gibi konularda da etkisi büyüktür. Doğal kaynakları tüketen bir birim olan işletmelerin çevreye etkisi ve çevrenin korunmasına katkısı yadsınamaz. İşletme, faaliyetlerini yerine getirirken çeşitli doğal kaynaklardan faydalanmakta ve aynı zamanda bu faaliyetleri, bazı doğal kaynakları olumlu ya da olumsuz yönde etkilemektedir. Doğal kaynakların kullanımı ile bazı kaynaklar yenilenebilirken bazı kaynakların geri dönüşümü sağlanamamasından dolayı doğal dengenin bozulmasına sebep olmaktadır. Bilinçsizce ve sorumsuzca gerçekleştirilen faaliyetler, doğal kaynakları olumsuz etkileyecek ve çevresel sorunları ortaya çıkaracaktır.

Çevre sorunları denildiğinde ilk akla gelen sorunlar; sanayi bölgelerindeki karbondioksit miktarı, ormanlardaki azalma, sanayi atıkları nedeniyle denizlerin kirlenmesi, yine bu nedenle denizlerdeki biyolojik türlerin azalması, sanayide kullanılan yakıtların kirlilik oluşturması, enerji tüketiminin artması sonucu yaşanan çevresel bozulmalar, sanayilerin yaydığı sera gazlarının artmasıyla iklim değişikliği yaşanması, yine sanayileşme nedeniyle oluşan gazların ozon tabakasını olumsuz etkilemesi gibi bir çok sorun sanayileşme ile birlikte ortaya çıkmıştır. Bu nedenle çevre sorunlarında işletmelerin payı göz ardı edilemeyecek kadar fazladır.

İşletmelerin sebep olduğu çevre kirliliği "kirleten öder" felsefesiyle çözülemeyecek kadar ağırlaşmıştır. Yalnızca devletin ya da yerel yönetimin tek başına alacağı önlemlerle çözülebilecek çevre sorunları olmaktan çıkmıştır. Dünyamızı gelecek nesillere bozulmadan aktarılmasında en önemli görevi ürün ve hizmet üreterek bunları satan işletmelere düşmektedir (Karacan, 2002: 5).

Çevresel sorunlar sadece doğa açısından değil işletmenin devamlılığını da olumsuz etkilemektedir. Özellikle hizmet işletmelerinden olan konaklama işletmelerinin en önemli sermayesi çevredir ve çevresel kaynakların yok olması sürekliliğini sıkıntıya sokacaktır. Bu işletmelerin çekiciliği çevresel kaynaklara da bağlıdır. Bu nedenle çevre

1 Dr. Öğr. Üyesi, Kastamonu Üniversitesi, ocorbaci@kastamonu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-0049-746X,

KAYNAKÇA

Akatay, A. & Aslan, Ş. (2008).Y eşil Yönetim ve İşletmeleri ISO 14001 Sertifikası Almaya Yönelten Faktörler Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 10(1), 313-339.

Alagöz, A. ve İrdiren, D. (2013). Maliyet Muhasebesi Bakış Açısı İle İşletmelerde Çevre Maliyetleri ve Yönetimi. Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi. (26): 424-449.

Alagöz, A. & Yılmaz, B. (2001). Çevre Muhasebesi ve Çevresel Maliyetler. Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 1 (1-2) , 147-158 .

Altınbay, A. (2007). Çevresel Maliyetlerin Raporlanması. Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi, (11): 1-11.

Aslanertik, B. & Özgen, I. (2007). Otel İşletmelerinde Çevresel Muhasebe. Dokuz Eylül Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi, 8(2), 163 - 179.

Borri, F. &Boccaletti, G. (1995). From Total Quality Management to Total Quality Environmental Management. The TQM Magazine. 7 (5): 38-42.

Çilingir, F. & Erkılıç, E. (2021). Yeşil Yıldızlı Otel İşletmelerinin Yeşil Yönetim Ve Uygulamaları Üzerine Bir İnceleme: Muğla Örneği. Journal of Tourism Intelligence and Smartness, 4 (2), 218-238.

Ergülen, A. & Büyükkeklik, A. (2008). Çevre Yönetiminde Yeni Bir Yaklaşım Yeşil Tedarik Zinciri Yönetimi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi, 10 (1-2) , 33-50.

Gupta, M. and Sharma, K. (1996). Environmental Operations Management: An Opportunity for Improvement. Production and Inventory Management Journal. (37): 40-46.

Karacan, A. R. (2002). İşletmelerde Çevre Koruma Bilinci Ve Yükümlülükleri, Türkiye Ve Avrupa Birliğinde İşletmeler Yönünden Çevre Koruma Politikaları . Ege Academic Review , 2 (1) , 1-11 .

Karahan, M. (2017). İşletme yöneticilerinin çevre duyarlılığı ve farkındalık düzeylerinin belirlenmesi. Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi, 6(4), 359-374.

Kızılyalçın, D. A. (2022). Çevre Yönetim Muhasebesi: İso 2020'de Yer Alan İşletmelerde Uygulama. Erciyes Akademi, 36(3), 1025-1054.

Lee, J. J., Gemba K. & Kodama, F. (2006). Analyzing the innovation process for environmental performance improvement. Technological Forecasting and Social Change, 73(3), 290-301.

Marangoz, M. (2004). İşletmelerin Çevresel Sorumluluğu: Türk Otomotiv Sanayine Yönelik Bir Araştırma. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 6(3), 75-97.

Morrow, D. & Rondinelli, D., (2002). Adopting Corporate Environmental Management Systems: Motivations and Results of ISO 14001 and EMAS Certification. European Management Journal, 20(2), 159–171.

Nemli, E. (1998). Sürdürülebilir Kalkınma ve İşletmelerin Rolü. Öneri, 2(9), 287-294.

Nemli, E. (2000). Çevreye Duyarlı İşletmecilik ve Türk Sanayiinde Çevre Yönetim Sistemi Uygulamaları, İstanbul Sanayi Odası: Çevre Şubesi Yayın, İstanbul.

Otlu, F. & Çukacı, Y. C. (2006). Genel İmalat Maliyetlerinin Dağıtımında Faaliyet Esasına Dayalı Maliyetleme Sistemi Ve Çevresel Maliyetlerin Değerlendirilmesi. Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 20 (1), 393-411.

Özbirecikli, M. ve Melek, Z. (2002). Çevre Muhasebesi ve Çevresel Maliyetlerin Maliyet Muhasebesi Sistemine Etkileri ve Bir Araştırma. Muhasebe ve Finansman Dergisi. (14): 82-91.

Özkaya, B. (2010). İşletmelerin Sosyal Sorumluluk Anlayışının Uzantısı Olarak Yeşil Pazarlama Bağlamında Yeşil Reklamlar. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Öneri Dergisi 9 (34): 247-258.

Porter, M. E. & van der Linde, C. (1995). Toward a New Conception of the Environment-Competitiveness Relationship. The Journal of Economic Perspectives, 9, (4), 97-118.

Shrivastava, P. (1995). Ecocentric Management For A Risk Society. Academy of Management Review, 20(1): 118-137.

Soylu, Y. ve İleri, H. (2009). Çevre Muhasebesi ve Çevre Maliyetlerinin Üretim Maliyetlerine Etkileri. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler MYO Dergisi. 12 (1-2): 309-322.

Şenocak, B., & Bursalı, Y. (2018). İşletmelerde Çevresel Sürdürülebilirlik Bilinci Ve Yeşil İşletmecilik Uygulamaları İle İşletme Başarısı Arasındaki İlişki. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 23(1), 161-183.

Torlak, Ö. (2006). Pazarlama Ahlakı, Sosyal Sorumluluklar Ekseninde Pazarlama Kararları ve Tüketici Davranışlarının Analizi. İstanbul: Beta Yayınevi.

Türk, M., & Kara, E. (2018). Konaklama işletmelerinde çevre bilinci ve yeşil yönetim uygulamalarının işletme başarısına katkısı: Muğla ili üzerine bir araştırma. Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi, 8(15), 848-876.

Türkmen M. A. (2016). Üretime Çevre Odaklı Bir Bakış. The Journal of Academic Social Science Studies. (46):155-171.

Yüksel, H. (2001). Rekabet Avantajı Kazanmada ISO 14000 Çevre Yönetim Standartlarının Rolü. KalDer Forum Dergisi. (2): 43-46.

IV. BÖLÜM
SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA, ÇEVRE SORUNLARININ ÇÖZÜMÜNDE NEREDE?

Kader Aksoy[1]
Hande Saraçoğlu[2]

GİRİŞ

Sanayi devriminin yaşanması ile dünyada da birçok gelişme meydana gelmiştir. Hızla artan nüfus üretimde artış yaşanmasına ve var olan kaynakların çok daha fazla tüketilmesine neden olmuştur. İnsan, yaşamını idame ettirebilmek için sınırsız kaynak olarak gördüğü doğayı tüketim ve üretim ihtiyacını karşılamak amacıyla gelişi güzel bir şekilde kullanıp tahrip etmiştir. Sosyal, ekonomik, teknolojik vb. alanlarda yapılan iyileştirmeler ve kalkınma çabalarında da çevresel faktörler ihmal edilmiştir.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra sosyal, ekonomik, kültürel birçok alanda tüm dünyada kırılmalar yaşanmıştır. Hemen hemen bütün ülkeler, yaşanan bu kırılmalardan dolayı her alanda yeniden yapılanma arayışı içerisinde olmuşlardır. Bu yapılanma aynı zamanda birçok çevresel probleme neden olmuş ve dünya için bir tehdit oluşturmuştur. Başlangıç aşmasında yaşanan bu çevresel problemler göz ardı edilmiş olsa da giderek çok ciddi bir boyuta ulaşmıştır. Bu noktada sürdürülebilir kalkınmanın önemine vurgu yapılmıştır. Sürdürülebilir kalkınma 1987 yılında yayınlanan Brutland raporunda, doğal kaynakların rasyonel bir şekilde kullanılıp gelecek nesillerin var olan ihtiyaçlarının karşılanmasını sağlayabilmesi için bugünden tüketilmemesi olarak tanımlanmıştır. Bu tanım aynı zamanda sürdürülebilir kalkınma ve çevre arasında bir dengenin oluşması ve birbirlerini tamamlaması anlamına gelmektedir.

Sürdürülebilir kalkınma, sürdürülebilir çevre anlayışına sahip olmaktan geçmektedir. Çevresel sürdürülebilirlik, var olan doğal kaynakların süreklilik arz etmesi anlamına gelmektedir. Aynı zamanda çevresel sürdürülebilirlik, doğal kaynakların aşırı sömürülmesinden kaçınılarak ve yenilenemeyen kaynakların da sadece yatırımın yeterli alanlarında ikame olacağı ölçüde tüketilmesi ile sağlanabilmektedir. Bu bölümde sürdürülebilir kalkınma ile sürdürülebilir kalkınma hedeflerine yer verilerek sürdürülebilirliğin önemine vurgu yapılmış, kalkınma olgusu içerisinde son yıllarda önemi giderek artan çevre ve çevrenin sürdürülebilirliğine değinilmiştir. Son olarak da sürdürülebilir ekonomi ve çevre ilişkisi ele alınmıştır.

1. SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK KAVRAMI VE KAPSAMI

II. Dünya Savaşı'ndan sonra adalet ve eşitlik anlayışını arka plana alan tüketim odaklı büyüme anlayışı kapitalizme altın çağını yaşatmıştır. Fakat bu tüketim anlayışı, sosyal, ekonomik ve çevresel birçok sorunu beraberinde getirmiş ve uzun yıllar boyunca da bu sorunların etkisinin hissedileceği öngörülmüştür. Ekonomi politikaların

1 Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İktisat Anabilim Dalı, PhD, kader_kardogan@hotmail.com, ORCID: 0000-0003-0890-7697

2 Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, PhD , handesaracoglu65@gmail.com, ORCID: 0000-0002-1911-2032

KAYNAKÇA

Aksu, C., (2011), Sürdürülebilir Kalkınma ve Çevre, Güney Ege Kalkınma Ajansı, s. 10- 33.

Al Zaabi, S., Al Dhaheri, N., Diabat, A., (2013), Analiys of interaction between the barriers fort he implemantation of sustainable supply chain management. *The international journal of advanced manufacturing techonolgy,* 68(1-4), 895-905.

Baykal, H. ve Baykal, T., (2008), Küreselleşen Dünya'da Çevre Sorunları, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt:5, Sayı:9, ss:1-17

Brutland (985), World Comission on Enviroment and Development. *Enviromental Policy and law ,* s: 26-30.

Chapin III. F.S., Torn, M.S., Tateno, M.,(1996), principles of ekosystem sustainability. *Amrican Naturalist,* 148(6), 1016-1037.

Commission on Environment and Development: Our Common Future, UN Documents Gathering a Body of Global Agreements, 20 March 1987, Oslo, 17.07.2023 tarihinde Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future - A/42/427 Annex - UN Documents: Gathering a body of global agreements (un-documents.net) adresinden alındı.

Demirayak, F., (2002), Biyolojik Çeşitlilik-Doğa Koruma ve Sürdürülebilir Kalkınma, Tübitak Vizyon 2023 Projesi Çevre ve Sürdürülebilir Kalkınma Paneli İçin Hazırlanmıştır, Aralık

Des Jardins, Joseph R., Çevre Etiği, (Çev. Ruşen Keleş), İmge Kitabevi, Ankara, 2006.

Dinçer, M., (1996), Çevre Gönüllü Kuruluşları, Türkiye Çevre Vakfı Yayını, TÇV Yayın No: 110, Önder Matbaa, Ekim, Ankara

Ergülen, A., Büyükkeklik, A., (2008), Sürdürülebilir Kalkınmanın Ekonomik ve Çevre Boyutları Açısından Atık Yönetimi Ve E-Atıklar, *Niğde Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilirimler Fakültesi Dergisi*, Aralık 2008, Cilt: 1, Sayı: 2, S: 19-30.

Ergün, T., Çobanoğlu, N., (2012), Sürdürülebilir Kalkınma ve Çevre Etiği, Ankara*: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt:3, Sayı:1, ss:97-123

Ertekin, K. G., (2011), Avrupa Birliği Çevre Politikaları ve Sürdürülebilir Kalkınma Arasındaki İlişkinin Değerlendirilmesi.

GreenLife (2022), Birleşmiş milletler 17 sürdürülebilir kalkınma hedefleri 27.10.2023 tarihinde Birleşmiş Milletler 17 Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri - GreenLife Danışmanlık - Karbon Ayak İzi Danışmanlığı (greenlifedanismanlik.com) adresinden alınmıştır.

Gürlük, S., (2001), Dünyada ve Türkiye'de Kırsal Kalkınma Politikaları ve Sürdürülebilir kalkınma, *Uludağ üniversitesi İktisat Fakültesi Dergis*i, Cilt:19, Sayı:4, Kış Dönemi Aralık.

Gürlük, S., (2010), Sürdürülebilir Kalkınma Gelişmekte Olan Ülkelerde Uygulanabilir mi?, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt:5, Sayı:2, ss:85-99

Handl, G., (2012), declaration of the united nations conferance on the human enviroment(Stockholm Declaration), 1972 and the rio declaration on enviroment and develompment, 1992. *United nations audiovisual library of international law,* 11.

Haris, J.M., (2000), Basic Principles Of Sustainable Development, Global Development And Environment İnstitute, Working Paper 00-04,

Kaya, M.F., Tomal, N., (2011), Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programının Sürdürülebilir Kalkınma Açısından İncelenmesi, *Eğitim Bilimleri Araştırma Dergisi, Uluslararası E-DERGİ*, Cilt: 1, Sayı: 2, Aralık

Keleş, R., Hamamcı, C., (2005), Çevre Politikası, 5. Baskı, İmge Kitapevi, Ankara

Morelli, J. (2011). Environmental Sustainability: A Definition for Environmental Professionals, *Journal of Environmental Sustainability,* Vol: 1(1), Article 2, 1-10.

Mota, B., Gomes, M. I., Carvalho, A., Barbosa-Povoa, A.P., (2015), toward supply chine sustainability: economic, envormental and social design and planning. *Journal of clleaner production*, (105), 14-27

Nemli, E., "Çevreye Duyarlı Yönetim Anlayışı", İstanbul Üniversitesi, *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi,* No: 23-24, 2001

Purvis, B., Mao,Y., Robinson, D., (2018), three plliars of sustaninability in surch of conveptual origins. *Sustanbility science.*

Sarıkaya, M., Kara, F. Z., (2007), Sürdürülebilir Kalkınmada İşletmenin Rolü: Kurumsal Vatandaşlık, *Celal Bayar üniversitesi İİBF, Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, Cilt: 14, Sayı: 2, ss:221-233

Sencar, P., (2007), Türkiye'de Çevre Koruma ve Ekonomik Büyüme İlişkisi, *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.*

Toros A., Ulusoy, M., Ergöçmen, B., (1997), Ulusal Çevre Eylem Planı, Nüfus ve Çevre, Devlet Planlama Teşkilatı.

Tuncer, B., Ekonomik Gelişme ve Nüfus, *Hacettepe Üniversitesi Yayınları*, Ankara, 1976 s: 23.

Turner, G.M., (2008), A comparison of the limits to groeth with 30 years of reality. *Global enviromental cahange ,*18, 397-411.

Türk, A., (1998), Çevre ve İnsan, (Ed: M., Kıvanç, E., Yücel), *Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi, İlköğretim Öğretmenliği Lisans Tamamlama Programı, T.C. Anadolu Üniversitesi Yayınları No: 1017, Açık Öğretim Fakültesi Yayınları No: 560.*

Türkiye Çevre Vakfı, Nüfus ve Çevre, (Çev. Belkıs Çorakçı Dişbudak), Ankara, 1997.

U.S Department Of Energy. (2020). Environmental Sustainability, 14.08.2023 tarihinde https://www.energy.gov/lm/listings/environmental-sustainability adresinden alındı.

United Nations (UN), (1987), *Report of the World Comission on Enviroment and Development: Our common future* 10 Temmuz 2020 tarihinde https://digitallibrary.un.org/record/139811 adresinden alındı.

United Nations Development Programme (2008), "Annual Report 2008. Capacity Development: Empowering People and Institutions", New York, s.11.

WordNet(2008), *Sustainability. Princition University,* 15 Haziran 2023 taihinde http://dictionary.reference.com/browse/sustainability adresinden alındı.

Yıldırım, U. ve Öner, Ş., (2003), Sürdürülebilir Kalkınma Yaklaşımının Türkiye'ye Yansımaları: GAP'ta Sürdürülebilir Kalkınma ve Yerel Gündem 21, *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, Cilt: 12, Sayı:4, ss:6-27

IV. KISIM: ÇEVRE SORUNLARINA MÜDAHALE ENGELLERİ VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

I. BÖLÜM

ÇEVRE SORUNLARINA MÜDAHALENİN EKONOMİK YÜKÜ

Fergül Özgün[1]

GİRİŞ

Üretimin hızla arttığı, yüksek oranlı büyümenin hedeflendiği sanayileşme sürecinde çevreye verilen zararın göz ardı edilmesi çevre kirliliğini artırmış ve gelecek nesillerin çıkarlarını tehlikeye sokmuştur. Ekonomik faaliyetlerin çevre üzerindeki etkileri, uzun yıllar boyunca politika yapıcıların öncelikli gündem maddeleri arasında yer almamıştır. Ancak çevre kirliliğinin sağlık üzerindeki etkilerinin ortaya konması, yenilenemeyen enerji kaynaklarının tükenmeye başlaması, sadece millî gelir artışına dayalı bir büyümenin yeterli olmadığının anlaşılması ile birlikte çevre kirliliğini azaltma politikaları önem kazanmıştır. Ekonomik, sosyal ve çevresel amaçların birbirinden ayrı düşünülemeyeceği özellikle sürdürülebilir kalkınma kavramı doğrultusunda vurgulanmıştır. Bu kavram ile birlikte yeşil ekonomi, yeşil finans, yeşil işler gibi çevrenin korunmasına öncelik veren süreçler ortaya çıkmıştır. Hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkeler çevre kirliliğini azaltmak için çeşitli önlemler almışlar, çevreye zarar vermeyen bir ekonomik yapı oluşturmak için politikalar üretmeye başlamışlardır. Çevre kirliliğini azaltmak için uygulanabilecek çeşitli araçlar bulunmaktadır. Yasal düzenlemeler, gönüllü uygulamalar, vergiler, harç ve ücretler, sübvansiyonlar, ticari izin belgeleri gibi farklı araçlar sıralanabilir. Bu araçların çevre kirliliğinin azaltılmasına yaptıkları katkılar görmezden gelinemez. Ancak çevre sorunlarına çözüm üretmek amacıyla yapılan müdahalelerin ekonomik sonuçlar doğurduğu, ekonomi üzerindeki yükü artıracak etkilere sebep olduğu da bir gerçektir. Bu durum, ekonomi ile çevre arasındaki karşılıklı etkileşimi net bir şekilde gözler önüne sermektedir. Çünkü ekonomik faaliyetler çevreye zarar vererek çevre kirliliğini artırırken, çevre kirliliğini azaltmak için yapılan müdahaleler de ekonomik yükü artırmaktadır. Bir diğer ifade ile çevre kirliliğini azaltmanın da ekonomik maliyetleri söz konusudur. Çevre sorunlarını çözmeye yönelik yapılan müdahalelerin ekonomiyi hangi kanallarla ve nasıl etkilediği iyi anlaşılabilirse, ortaya çıkan yükü azaltmak için daha bilinçli politikalar üretilebilir. Bu çalışmanın temel amacı, çevre politikalarının ekonomi üzerindeki olumsuz etkilerini açıklamak ve olumsuz etkileri en aza indirebilmek için neler yapılabileceği hakkında çözüm önerilerinde bulunmaktır.

1 Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası Ticaret ve Lojistik Bölümü, fergul.ozgun@yeniyuzyil.edu.tr , ORCID: 0000-0003-0633-7045

KAYNAKÇA

Abdioğlu, Z. & Korkmaz, Ö. (2012). Tüketici ve Üretici Fiyat Endekslerinde Fiyat Geçişkenliği: Alt Sektörler. Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 16(2), 65-81.

Akkaya, Ş. (2004). Çevre Vergileri ve Gelir Dağılımı. *Maliye Araştırma Merkezi Konferansları,* 46, 1-12.

Alagöz, M. & Yapar, S. (2007). Görünmez Engeller: Serbest Ticarete Bir Engel Mi? *Akademik Bakış*, (11), 1-11.

Andrei, J., Mieila, M., Popescu, G. H., Nica, E., & Cristina, M. (2016). The Impact and Determinants of Environmental Taxation on Economic Growth Communities in Romania. *Energies,* 9(11), 902, 1-11.

Arıkboğa, Ü. (2019). Çevre Politikasının Ekonomik Araçları ve Türkiye'de Belediye Uygulamaları. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi,* 41(1), 23-50.

Azazi, H. & Uzma, O. (2022). Türkiye'de Yeşil Ekonomi, Yeşil İşler ve Yeşil İstihdam. *Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3(2), 93-100.

Bedir, S. & Güneş, H. (2016). Çevre Vergileri ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: AB Ülkeleri için Eşbütünleşme ve Nedensellik Analizleri. *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar* , (616) , 9-21.

Bekmez, S. & Nakıpoğlu, F. (2012). Çevre Vergisi-Ekonomik Büyüme İkilemi. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 11(3), 641-658.

Berber, M. & Artan, S. (2004). Türkiye'de Enflasyon-Ekonomik Büyüme İlişkisi: (Teori, Literatür ve Uygulama). *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 18(3-4), 103-117.

Bialek, S. & Weichenrieder, A. J. (2021). Do Stringent Environmental Policies Deter FDI? M&A versus Greenfield. *Environmental and Resource Economics,* (80), 603-636.

Biniş, M. (2023). Türkiye'de Çevresel Sürdürülebilirliğe Yönelik Mali Teşvikler: Geri Dönüşüm Örneği. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (77), 31-52.

Birinci, Y. (1989). Enflasyon, Para Politikası ve Stratejileri. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, 47(1-4), 19-30.

Biyan, Ö., & Musa, G. Ö. K. (2014). Çevre Politikaları Kapsamında Avrupa Birliği Ve Türkiye'de Çevre Vergilerinin Uygulanışı: Karşılaştırmalı Bir Analiz. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 7(2), 281-310.

Can, F. (2016). Çevre Politikasının Ekonomik Araçları. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(3), 58-73.

Chen, M., Jiandong, W., & Saleem, H. (2022). The Role of Environmental Taxes and Stringent Environmental Policies in Attaining the Environmental Quality: Evidence from OECD and non-OECD Countries. *Frontiers in Environmental Science,* (10), 1-19.

Costantini, V., & Mazzanti, M. (2011). On the Green and Innovative Side of Trade Competitiveness? The Impact of Environmental Policies And Innovation on EU Exports. *Research Policy,* 41(1), 132-153.

Çinko L. (2009). Doğrudan Yabancı Sermaye Hareketlerinin Makroekonomik Etkileri. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi,* 26(1), 117-131.

Damirova, S., & Yayla, N. (2021). Çevre Kirliliği ile Makroekonomik Belirleyicileri Arasındaki İlişki: Seçilmiş Ülkeler İçin Bir Panel Veri Analizi. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, (30), 107-126.

Değirmenci, T. & Aydın, M. (2020). Çevre Koruma Harcamaları ile Gelir Dağılımı ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Dinamik İlişkiler: Seçili OECD Ülkeleri için Panel Nedensellik Yaklaşımı. *Sosyoekonomi,* 28(46), 391-406.

Gill, F. L., Viswanathan, K. K., & Karim, M. Z. A. (2018). The Critical Review Of The Pollution Haven Hypothesis. *International Journal of Energy Economics and Policy*, 8(1), 167-174.

Gül, E. & Ekinci, A. (2015). Çevresel Düzenlemelerin Dış Ticaret ve Rekabet Gücü Üzerine Etkisi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (7).

Günaydın, D. (2015). Yeşil İşler ve İşgücü Piyasasına Etkileri. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 13(3), 503-525.

Jorgenson, D. W. & Wilcoxen, P. J. (1990). Environmental Regulation and US Economic Growth. *The RAND Journal of Economics,* 21(2), 314-340.

Kantar, M. A. & Öndeş, T. (2022). Enflasyonun İşletmelerin Finansal Faaliyetlerine Ve Finansal Oranlarına Etkisinin Teorik Çerçevesi. *Global Journal of Economics and Business Studies*, 11 (21) , 39-47.

Kapar, R. (2015). Çevre Sorunları ile Çevre Koruma Politikalarının İşçiler Üzerindeki Etkileri ve İşçi Sendikalarının Çevre Politikaları (Doctoral Dissertation, Anadolu University (Turkey)).

Kocabaş, F., & Sarıkaya, M. (2009). İşletmelerin Gönüllü Çevreci Kuruluşlarla İlişkisi ve İstihdam Politikalarındaki Rolü. ISGUC *The Journal of Industrial Relations and Human Resources,* 11(1), 54-72.

Koç Aytekin, G. (2019). Doğrudan Yabancı Yatırımlar DYY, Belirleyicileri Ve Ekonomik Etkileri. *Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(15), 255-278.

Kurt, Ş. (2006). İşsizliğin Psiko-Sosyal Sonuçları Ve Türkiye Üzerine Muhtemel Etkileri. *Journal of Social Policy Conferences,* (51), 357-379.

Kurtaran, A. (2007). Doğrudan Yabancı Yatırım Kararları ve Belirleyicileri. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(2), 367-382.

Özdemir B. (2009). Küresel Kirlenme Sürdürülebilir Ekonomik Büyüme Ve Çevre Vergileri. *Maliye Dergisi,* 156(1), 1-36.

Özden, E. (2017). Çevre Vergilerinin Gelir Dağılımı Üzerindeki Bozucu Etkisinin Tersine Çevrilebilirliği. *Bartın Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(15), 119-144.

Özgüven Tayfun, N. & Öçlü, B. (2016). Çevreci Ürünlerin Tüketicilerin Satın Alma Kararlarındaki Yeri Üzerine Bir Uygulama. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,* 9(3), 185-198.

Saray, M. O. (2011). Doğrudan Yabancı Yatırımlar-İstihdam İlişkisi: Türkiye Örneği. *Maliye Dergisi,* 161(2), 381-403.

Sat, N. A. (2017). Çevresel Sürdürülebilirlik ve Doğrudan Yabancı Yatırımlar: Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkeler Üzerinden Bir İrdeleme. Çağdaş Yerel Yönetimler, 26(1), 1-18.

Sezer, Ö. & Dökmen, G. (2018). Kirleten Öder İlkesi Çerçevesinde Türkiye'de Çevre Vergileri ve Negatif Dışsallıklar Sorunu. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (57), 163-181.

Taşdemir, Y. & Türgay, T. (2021). Gelir Dağılımı Eşitsizliğinin Azaltılmasında Çevre Vergilerinin Rolü: OECD Ülkeleri Çerçevesinde Ampirik Bir Çalışma. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 14(2), 1-27.

Tekbaş, M. & Yıldırım, M. (2016). G-8 Ülkelerinde Yeni Korumacılık Politikaları. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(9), 456-479.

Tobey, J.A. (2001). The Effects of Domestic Environmental Policies on Patterns of World Trade: An Empirical Test. *Kyklos*, 43(2), 191-209.

Toprak, D. (2006). Sürdürülebilir Kalkınma Çerçevesinde Çevre Politikaları ve Mali Araçlar. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(4), 146-169.

Tuncay, U. (2006). AB Çevre Müzakerelerinde Türkiye. Ekonomi Politikaları Araştırma Enstitüsü.

Ulucak, R. (2011). Çevreyi Korumanın Makroekonomik Değişkenler Üzerindeki Maliyetleri ve Çevresel Kalite-Ekonomik Güç İkilemi. *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 30(2), 51-69.

Ulusoy, A., & Daştan, C. B. (2018). Yenilenebilir Enerji Kaynaklarına Yönelik Vergisel Teşviklerin Değerlendirilmesi. *Hak İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 7(17), 123-160.

Ülgen, G. (2014). İktisat Bilimine Giriş, İstanbul: Türkmen Kitabevi.

Yücel, F. (2003). Sürdürülebilir Kalkınmanın Sağlanmasında Çevre Korumanın ve Ekonomik Kalkınmanın Karşıtlığı ve Birlikteliği. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 11(11), 100-120.

II. BÖLÜM
ÇEVRE POLİTİKALARI BAĞLAMINDA ULUSLARARASI ANTLAŞMALARIN ETKİNLİĞİ

Kenan Koç[1]

GİRİŞ

Çevre kirliliği ve iklim değişikliği, gezegenimiz üzerindeki yıkıcı etkileri nedeniyle birbiriyle karmaşık bir şekilde bağlantılı olan, günümüzün en acil küresel sorunlarından ikisini temsil etmektedir. Çevre kirliliği; hava kirleticileri, su kirleticileri, toprak kirliliği ve tehlikeli maddelerin salınımı da dâhil olmak üzere geniş bir kirletici yelpazesini kapsamaktadır. Bu kirleticiler genellikle endüstriyel faaliyetler, ulaşım ve tarımdan kaynaklanmakta, hava ve su kalitesinin bozulmasına, ekosistemlerin zarar görmesine ve insanlar için sağlık risklerine yol açmaktadır. İklim değişikliği ise temel olarak karbondioksit (CO_2) ve metan (CH_4) gibi sera gazlarının atmosferde birikmesinden kaynaklanmaktadır. Bu gazlar ısıyı hapsederek küresel sıcaklıkların yükselmesine yol açmaktadır. Böylelikle buzulların erimesi, deniz seviyesinin yükselmesi, ekosistemlerde bozulmalar ve şiddetli hava olayları gibi yaygın sonuçların ortaya çıkması neredeyse kaçınılmaz olmaktadır.

Çevre kirliliği ve iklim değişikliğinin insanlar üzerinde derin ve geniş kapsamlı etkileri vardır. Kirlilik seviyeleri artmaya devam ettikçe ve dünyanın iklimi önemli değişimler geçirdikçe, insan sağlığı giderek daha fazla risk altına girmektedir. Örneğin hava kirliliği, solunum yolu hastalıklarına hatta erken ölümlere yol açmaktadır. Ayrıca iklim değişikliğinin neden olduğu gezegenin ısınması, daha sık ve şiddetli sıcak hava dalgalarına yol açarak sıcaklığa bağlı hastalıkları artırmakta ve savunmasız toplumlar için tehlike oluşturmaktadır. Ayrıca hava modellerindeki değişiklikler ile birlikte kasırgalar ve orman yangınları gibi doğal afetlerin yoğunlaşması, insanları yerleşim yerlerinden etmekte ve geçim kaynaklarını sekteye uğratmaktadır. Ayrıca doğal kaynakların tükenmesi ve biyolojik çeşitliliğin kaybı gıda güvenliğini ve temiz suya erişimi etkileyerek insan refahı için daha fazla zorluğun ortaya çıkmasına sebep olabilmektedir.

Çevre politikaları, hem bir ülkenin yerel sürdürülebilirliğinde hem de çevresel zorlukların ele alınmasına yönelik küresel çabalara katkı sağlama konusunda önemli bir rol oynamaktadır. Ulusal düzeyde uygulanacak etkili çevre politikaları; doğal kaynakların korunması, kirliliğin azaltılması ve iklim değişikliğinin etkilerinin hafifletilmesi için gereklidir. Bu politikalar endüstrilerin düzenlenmesi, ekosistemlerin korunması ve sürdürülebilir uygulamaların teşvik edilmesine ön ayak olmaktadır. Aynı zamanda bu politikalar bir ülkenin ekonomik kalkınmasını, kamu sağlığını ve sosyal eşitliğini de etkileyebilir. Dahası, küresel anlamda birbirine bağlı olan ülkeler; hava ve su kirliliği, biyolojik çeşitlilik kaybı ve iklim değişikliği gibi sınır aşan sorunlarla mücadele et-

1 Arş. Gör. Dr., Muş Alparslan Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, k.koc@alparslan.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3740-1150

KAYNAKÇA

Barrett, S. (1998), Political Economy of the Kyoto Protocol, *Oxford Review of Economic Policy*, 14(4), 20–39.

Beder, S. (2006), *Environmental Principles and Policies: An Interdisciplinary Approach*, Sydney: UNSW PRESS.

Bozdoğan, R. (2010), Sürdürülebilir Gelişme Düşüncesinin Tarihsel Arka Planı, *Journal of Social Policy Conferences*, *50*, 1011–1028.

Broome, J. (1992), *Counting the Cost of Global Warming,* Cambridge: The White Horse Press.

Eccleston, C. H., March, F. (2011), *Global Environmental Policy: Concepts, Principles, and Practice*, Florida: CRC Press.

Farmer, T. G., Cook, J. (2012), Climate Change Science: A Modern Synthesis, New York: Springer.

Goodstein, E. S. (2011), *Economics and Environment*, Denver: John Willey & Sony, Inc.

Hill, M. K. (2004), *Understanding Environmental Pollution*, Cambridge: Cambridge University Press.

Kaushik, A., Kaushik, C. P. (2010), *Basic of Environment and Ecology*, New Delhi: New Age International Publishers.

Kumar De, A., Kumar De, A. (2009), *Environment and Ecology*, New Delhi: New Age Internatıonal Publishers.

Matsumoto, T., Allain-Dupré, D., Crook, J., Robert, A. (2019), *An integrated approach to the Paris Climate Agreement: The role of Regions and Cities,* (OECD Regional Development Working Papers, Sayı: 2019/13).

Nordhaus, W. D. (2007), To Tax or Not to Tax: Alternative Approaches to Slowing Global Warming, *Review of Environmental Economics and Policy*, 1(1), 26–44.

OECD. (2012), *OECD Environmental Outlook to 2050: The Consequences of Inaction*. OECD Publishing.

OECD. (2023a), *Primary energy supply*, 27 Ağustos 2023 tarihinde OECD: https://data.oecd.org/energy/primary-energy-supply.htm adresinden alındı.

OECD. (2023b), *Crop Production*, 22 Ağustos 2023 tarihinde OECD: https://data.oecd.org/agroutput/crop-production.htm adresinden alındı.

OECD. (2023c), *Air and GHG emissions*, 20 Ağustos 2023 tarihinde OECD: https://data.oecd.org/air/air-and-ghg-emissions.htm#indicator-chart adresinden alındı.

OECD. (2023d), Population, 17 Ağustos 2023 tarihinde OECD: https://data.oecd.org/pop/population.htm adresinden alındı.

OECD. (2023e), *Air pollution effects,* 22 Ağustos 2023 tarihinde OECD: https://data.oecd.org/air/air-pollution-effects.htm adresinden alındı.

Stapleton, R. M., Hemminger, P., Senecah, S. L. (2004), *Pollution A to Z*, New York: Macmillan Reference.

Sun, J., SU, C. W., SHAO, G. L. (2016), Is Carbon Dioxide Emission Convergence in the Ten Largest Economies?, *International Journal of Green Energy*, 13(5), 454–461.

Udemba, E. N. (2020), Mediation of Foreign Direct İnvestment and Agriculture towards Ecological Footprint: A Shift from Single Perspective to a More Inclusive Perspective for India, *Environmental Science and Pollution Research*, 27(21), 26817–26834.

UN. (1992), *Rio Declaration on Environment and devolopment 1992*, United Nations.

III. BÖLÜM

KENTLEŞME, ÇEVRE VE KİRLİLİK İLİŞKİSİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME[1]

İbrahim Eseroğlu[2]

GİRİŞ

Çevre kirliliği, pek çok alt nedenden kaynaklanan bir sonuç olarak değerlendirilebilecek olsa da en önemli itici gücün kentleşmenin kendisi olduğu söylenebilir. Bu olgu aynı zamanda ekosistem özelliklerinin değişmesini beraberinde getiren; canlı ve cansız bileşenleriyle bir kararlı iç dengede bulunan habitatların bozulmasına da sebep olan bir 'değişim'i ifade eder. Nitekim kentleşmenin, kentsel alanların içinde, çevresinde ve hatta uzak mesafelerde hem biyotik hem de abiyotik ekosistem özelliklerini temelden değiştirdiği, bunun en önemli nedeninin de -plansız- kentleşme olduğu dile getirilmiştir (Grimm vd, 2008 aktaran Grimm vd, 2008:264).

Özellikle sanayi devrimine işaretlenen çevre kirliliği sorunlarının kökeni, sanayileşme ile birlikte kentleşmenin de hız kazanması ile ilintilendirilir. Kırdan kente artan şiddetli göçün kendini mekân üzerinde göstermesiyle şekillenen hızlı kentleşme, sanayileşmedeki devrimsel süreçlerin aşılmasıyla çevresel tahribatları da beraberinde getirmiştir. Kentler hinterlantlarıyla birlikte düşünüldüğünde önceki dönemle kıyaslanmayacak devasa bir yayılmanın görüldüğü sanayi kenti tasvirlerinde, rengi gri bir gökyüzü dönemin romanlarında temel bir betimleme olarak kendine yer bulmuştur.[3] Yine Engels'in (1997:73; 108) betimlediği sefalet mahallelerinde de, sanayinin yoğunlaşmasının sebep olduğu mekânsal görünümle birlikte ortaya çıkan kirlilik bütün çıplaklığıyla karşımıza çıkmaktadır.

O hâlde kentleşme, çevre ve kirlilik ilişkisini anlamak için 'değişim' ve 'dönüşüm' olguları üzerinden kente ve kentleşmeye kavramsal ve tarihsel olarak bakmak gerekecektir. Böylesi büyük bir kırılmadan önceki -sanayi devrimi- kenti, kentleşmeyi ve kentleşme çevre ilişkisini anlamak için bu doğrultuda bir okuma yapmak sürecin tarihsel olarak kavranmasını da kolaylaştıracaktır. Ardından çevre kirliliği ve kentleşmeye bağlı temel nedenlerine değinilerek kentleşme çevre ilişkisi serimlenmeye çalışılıp sonuç kısmında da bir çözüme ulaşılmaya çalışılacaktır.

---

1 Bu metnin "Kavramsal ve Tarihsel Olarak Kent ve Kentleşme: 'Değişim' ve 'Dönüşüm' Olguları Üzerinden Bir Okuma" alt başlığı, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Kamu Yönetimi Programı çerçevesinde hazırlanarak 26.01.2018 tarihinde savunulan "Kentsel Dönüşümde Kültürel Birikimin Sürekliliği ve Korunması Sorunu: Konya-Mevlana Kültür Vadisi Projesi Örneği" başlıklı Yüksek Lisans Tezi'nin ilgili kısmı geliştirilerek hazırlanmıştır.

2 Arş. Gör. (35. Madde), Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Kent, Çevre ve Yerel Yönetim Politikaları Anabilim Dalı (ÖYP), Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Kentleşme ve Çevre Sorunları Anabilim Dalı, kentplanci@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-4014-6018

3 Örneğin bkz. *Büyük Umutlar*, Charles Dickens. Aktaran Eseroğlu, 2018:31

KAYNAKÇA

Akkar, Z. Müge (2006), "Kentsel Dönüşüm Üzerine Batı'daki Kavramlar, Tanımlar, Süreçler ve Türkiye", *Planlama,* (2006/2), 29-47.

Couperus, S., Smit, C. and Wolffram, D. J. (2007), "Introduction: Local Elites and Urban Politics. A Conceptual Framework", içinde Couperus, S., Smit, C. and Wolffram, D. J. (eds.), *In Control of the City – Local Elites and the Dynamics of Urban Politics, 1800-1960*, Leuven: Peeters, ix-xix.

Çınar, T. (2015). Bahçekent Modelinin Düşünsel Kökenleri ve Kentbilimine Katkıları. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, *55*(1).

Davis, M. (2006). *Planet of Slums*. London, New York: Verso.

Doğan, Ali E. (2002). *Birikimin Hamalları*. İstanbul: Donkişot.

Duru, B. ve Alkan, A. (2002). *20. Yüzyıl Kenti*. Ankara: İmge Kitabevi.

Engels, F. (1997). İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu, Çev.: Yurdakul Fincancı, Ankara: Sol Yayınları.

Ersoy, M. (2001). "Sanayisizleşme Süreci ve Kentler". *Praksis*, (2), 32-51.

Eseroğlu, İ. (2018). Kentsel Dönüşümde Kültürel Birikimin Sürekliliği ve Korunması Sorunu: Konya-Mevlana Kültür Vadisi Projesi Örneği.

Fishman, R. (1982). *Urban Utopias in the Twentieth Century: Ebenezer Howard, Frank Lloyd Wright, Le Corbusier*. MIT press.

Grimm, N. B., Foster, D., Groffman, P., Grove, J. M., Hopkinson, C. S., Nadelhoffer, K. J., ... ve Peters, D. P. (2008), "The Changing Landscape: Ecosystem Responses To Urbanization And Pollution Across Climatic And Societal Gradients", Frontiers in Ecology and the Environment, Valume:6, Issue:5, p.264-272.

Harvey, D. (1989). *The Condition of Postmodernity*, Oxford: Blackwell.

Keleş, R. (1998). *Kentbilim Terimleri Sözlüğü*. Ankara: İmge Kitabevi.

Keleş, R. (2010). *Kentleşme Politikası*. Ankara: İmge Kitabevi.

Kurtuluş, H. (2009). "Kentsel Dönüşümün Politik Ekonomisi". İktisat Dergisi, (499), 27-33.

Özdemir, D. (2003). ''Yeniden Canlandırma Projelerinde Kültür, Turizm ve Emlak Piyasaları Üzerine Kurulu Stratejilerin Başarı(sızlık) Koşullarının İncelenmesi". *Kentsel Dönüşüm Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, 384-397.

Sassen, S. (1994). *Cities in a World Economy*. Londra: Pine Forge Pres.

Seto, K. C., Sánchez-Rodríguez, R. and Fragkias, M. (2010). The new geography of contemporary urbanization and the environment. *Annual review of environment and resources*, *35*, 167-194.

Sipahi, E. Banu (2012). "'Yeni' Liberalizmin 'Yeni' Yaşam Alanları Olarak Güvenlikli Siteler: Konya Örneği". İdeal Kent *Kent Araştırmaları Dergisi*, (7).

Şen, B. (2008). "'Kentsel Dönüşüm': Kavramsal Karmaşa ve Neoliberalizm", İktisat Dergisi, (497), 35-41.

Şengül, T. (2001). "Sınıf Mücadelesi ve Kent Mekânı". *Praksis*, (2), 9-31.

Şengül, T. (2009). *Kentsel Çelişki ve Siyaset: Kapitalist Kentleşme Süreçlerinin Eleştirisi*. İstanbul: İmge Kitabevi.

Thorns, David C. (2004). *Kentlerin Dönüşümü, Kent Teorisi ve Kentsel Yaşam*. İstanbul: Soyak.

Tümtaş, Sertaç M. (2008). " Yeni Dönem Kentsel Politika Önerisi: Kentsel Dönüşüm". İktisat Dergisi, (500), 56-61.

Türkün, A. ve Yapıcı, M. (2008). "Kentsel Dönüşüm ve Yasaların Araçsallaşan Rolü". İktisat Dergisi, 48-58.

Uzun, C. N. (2006)."Yeni Yasal Düzenlemeler ve Kentsel Dönüşüme Etkileri". *Planlama*, (2006/2)49-63.

Wirth, L. (2002). Bir Yaşam Biçimi Olarak Kentlileşmesi, Derleyen ve Çeviren: Bülent Duru ve Ayten Alkan, 20. *Yüzyıl Kenti, İmge Kitabevi, Ankara*.

Yırtıcı, H. (2005). Çağdaş Kapitalizmin Mekânsal Örgütlenmesi. İstanbul: Bilgi Üniversitesi.

ÇİVRİL'DE TARİHÎ KAMU VE SİVİL MİMARLIK ÖRNEKLERİ

Doç. Dr. Halil ÖZYİĞİT

nobel bilimsel

ÇİVRİL'DE TARİHÎ KAMU VE SİVİL MİMARLIK ÖRNEKLERİ

Doç. Dr. Halil Özyiğit

Yayın No.: 1964
ISBN: 978-625-393-213-8
E-ISBN: 978-625-393-214-5
Basım Sayısı: 1. Basım, Kasım 2023

© Copyright 2023, NOBEL BİLİMSEL ESERLER SERTİFİKA NO.: 20779
Bu baskının bütün hakları Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.ne aittir.
Yayınevinin yazılı izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik
ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.
Nobel Yayın Grubu, 1984 yılından itibaren ulusal ve 2011 yılından itibaren ise uluslararası düzeyde düzenli olarak faaliyet yürütmekte ve yayınladığı kitaplar, ulusal ve uluslararası düzeydeki yükseköğretim kurumları kataloglarında yer almaktadır.
"NOBEL BİLİMSEL ESERLER" bir Nobel Akademik Yayıncılık markasıdır.

Genel Yayın Yönetmeni: Nevzat Argun -nargun@nobelyayin.com-
Genel Yayın Koordinatörü: Gülfem Dursun -gulfem@nobelyayin.com-

Sayfa Tasarım: Tarkan Kara -erdal@nobelyayin.com-
Redaksiyon: Sergen Öz -sergen@nobelyayin.com-
Kapak Tasarım: Sezai Özden -sezai@nobelyayin.com-
Görsel Tasarım Uzmanı: Mehtap Yürümez -mehtap@nobelyayin.com-

Kütüphane Bilgi Kartı

Özyiğit, Halil.
Çivril'de Tarihî Kamu ve Sivil Mimarlık Örnekleri / Halil Özyiğit
1. Basım, VIII + 132 s., 13,5x21,5 cm. Kaynakça var, dizin yok.
ISBN: 978-625-393-213-8
E-ISBN: 978-625-393-214-5
1. Çivril 2. Mimarlık 3. Kamu ve Sivil Mimarlık Örnekleri

Genel Dağıtım

ATLAS AKADEMİK BASIM YAYIN DAĞITIM TİC. LTD. ŞTİ.
Adres: Bahçekapı Mh. 2465 Sk. Oto Sanayi Sitesi No:7 Bodrum Kat, Şaşmaz/ANKARA
Telefon: +90 312 278 50 77 - **Faks:** 0 312 278 21 65
Sipariş: siparis@nobelyayin.com- **E-Satış:** www.nobelkitap.com - esatis@nobelkitap.com
www.atlaskitap.com - info@atlaskitap.com

Dağıtım ve Satış Noktaları: Alfa, Kırmızı Kedi, Arkadaş, D&R, Dost, Kika, Kitapsan, Nezih, Odak, Pandora, Prefix, Remzi Kitabevleri, Yeryüzü Dağıtım

Baskı ve Cilt: Meteksan Matbaacılık ve Teknik Sanayi Tic. Anonim Şirketi / Sertifika No.: 46519
Beytepe Köy Yolu No.: 3 06800 Bilkent-Çankaya/ANKARA

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ v
ÖN SÖZ vii

ÇİVRİL'DE TARİHÎ KAMU YAPILARI 1
Tren İstasyonu Binaları 3
Asker Alma/Redif Binası 33
30 Ağustos Mektebi 53

ÇİVRİL'DE TARİHÎ SİVİL MİMARLIK ÖRNEKLERİ 71
Mavi Konak 73
Yazıcılar/Hattatlar Evi 103

KAYNAKLAR 129

KAYNAKLAR

Abay, E. (2012). Beycesultan, *Ege Üniversitesi Arkeoloji Kazıları* içinde (39-64). Çilingiroğlu, A., Mercangöz, Z., Polat, G. (Ed.), Arkadaş Matbaacılık Ltd. Şti.

Aslanoğlu, İ. (2001). *Erken Cumhuriyet Dönemi mimarlığı 1923-1938*. ODTÜ, Mimarlık Fakültesi Yayınları.

Atilla, A.N. (2002). *İzmir demiryolları*. İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını.

Avşar Başoğlan, Ö. (2014). Denizli geleneksel konut mimarisinin değişim sürecinin Altıntop Mahallesi örneğinde irdelenmesi. *Artium*, (2), 165-179.

Aydın, M. (2020). 19. yüzyıldan 20. yüzyıla Çivril, *Çivril Tarihi ve Miryokefalon Zaferi* içinde (103-140). Kılıç, Y., Turgut Tok T., Denizli: Denizli Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.

Aykut, A. (2001, 18-19 Eylül). *Sütlaç-Çivril ara demiryolu şebekesi ve tesisleri*. Dünden Bugüne Çivril Sempozyumu Bildirileri, Denizli, Türkiye.

Başkaya, M. (2008, 23 Nisan). 30 Ağustos İlkokulunun tarihçesi. *30 Ağustos Gazetesi*.

Bozdoğan, S. (2012). *Modernizm ve ulusun inşası*. Metis Yayınları.

Çetin, Y. (2021). II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909) imar faaliyetleri ışığında Kocaeli/Akhisar-ı Geyve (Pamukova) Hükûmet Konağı üzerine bir değerlendirme. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (25), 141-160.

Eldem, S. (1954). *Türk evi plan tipleri*. Güzel Sanatlar Matbaası A.Ş.

Eldem, S. (1984). *Türk evi Osmanlı dönemi.* Pulhan Matbaası.

İnce, K. (2009). Homa (Gümüşsu)'daki Türk eserleri, *Eskiçağ'dan Cumhuriyet'e Homa (Gümüşsu) tarihi* içinde (351-368). Ertaş, M.Y., Tüzün, S. (Ed.), Fakülte Kitabevi Baskı Merkezi.

İnceoğlu, N. (2000). *Geleneksel Türk mimarisi Denizli*. Tasarım Yayın Grubu.

Kodal, T. (1998). Millî Mücadelede Denizli ve önemi. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,* (42), 1021-1043.

Köse, A. (2005). Türkiye'de geleneksel kırsal konut planlarında göçebe Türk kültürü izleri. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (2), 165-200.

Köşklük Kaya, N. (2011). Buldan eski Hükümet Konağı ve Cezaevi'nin belediye el sanatları ve kültür merkezine dönüşümü. *Ege Mimarlık,* 32-37.

Kul, F.N. (2011). Erken Cumhuriyet Dönemi ilkokul binaları. *Mimarlık*, (360), 66-71.

Küçükerman, Ö. ve Güner Ş. (1995). *Anadolu Mirasında Türk evleri*. T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.

Maarif Teşkilatına Dair Kanun, (3 Nisan 1926). *Resmi Ceride*

Marım, E. R., (2000). Eski Denizli evleri Denizli geleneksel konut mimarisinin şehrin gelişimi ve değişimiyle oluşan yeni yapısı [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Yıldız Teknik Üniversitesi.

Olgun, A. (2019). *Denizli il sınırları içerisinde kalan Osmanlı demiryolu hattı ve istasyon binaları* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Pamukkale Üniversitesi.

Onur, A. (1953). *Türk demiryolları tarihi (1860-1953).* T.C. M.S.V. Kara Kuvvetleri Kumandanlığı Yayınları.

Özdemir, M. (2001). *Mütareke ve Kurtuluş Savaşı başlangıç dönemlerinde Türk demiryolları- yapısal ekonomik sorunlar (1918-1920)*. Kültür Bakanlığı Yayınları.

Özgen, M. M. (2013). *Osmanlı Devleti ordu sisteminde Redif Teşkilatı ve II. Abdülhamid Dönemi Redif binaları* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Selçuk Üniversitesi.

Özgün, S. (2000). *Denizli'deki kamu yapıları (1876-1940)*. [Yayımlanmamış Yüksek lisans tezi]. Selçuk Üniversitesi.

Özyiğit, H. (2017). Zamanın Tanıkları: Bozkurt ve Çardak tren istasyonları. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *14*(39), 377-407.

Sözen, M. (1984). *Cumhuriyet Dönemi Türk mimarisi*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Sunay, S. (2022). Birinci Ulusal Mimarlık Akımı demiryolu lojman binaları için bir tipoloji denemesi. DTCF Dergisi, *62*(1), s. 741-763.

Türkmen, K. (2019). Denizli'de Erken Cumhuriyet ideolojisinin temel taşları: Köy mektepleri, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergis*i, *35*, 355-393.

Vilayet hususi idareleri faaliyetinden (Albüm). (1929). Hilal ve Cumhuriyet Matbaaları.

Yavuz, Y. (1981). *Mimar Kemalettin ve Birinci Ulusal Mimarlık Dönemi*. ODTÜ Mimarlık Fakültesi Basım İşliği.

Yıldırım, N. ve Tekkollu, L. (2001). *Yaşayan tarihi ve askeri kültürel yapılar*. Ankara: MSB

Yıldız, C., M. (2004). Osmanlı'dan günümüze demiryolu politikalarına genel bakış. *EKEV Dergisi*, (18), 1-14.

Yılmaz, M. (2018). Malatya Askerlik Şubesi Binası. *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (20), 405-428.

Arşiv Kaynakları

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Fon: MF.İBT., Kutu: 506, Gömlek: 63.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Fon: MF.İBT., Kutu: 452, Gömlek: 74.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Fon: MF.İBT., Kutu: 497, Gömlek: 63.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Fon: DH.MKT., Kutu:102, Gömlek:40.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Fon: ML.EEM.., Kutu:1010, Gömlek:7.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Fon: DH.MB..HPS., Kutu:28, Gömlek:55.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Fon: DH.MB..HPS., Kutu:18, Gömlek:22.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Fon: DH.MB..HPS., Kutu:81, Gömlek:3.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Fon. ML.EEM. Kutu: 1312, Gömlek: 45.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Fon: DH.MKT. Kutu: 1922, Gömlek: 67.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Fon: DH.MKT. Kutu: 1933, Gömlek: 100.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Fon: DH.MKT. Kutu: 1930, Gömlek: 84.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Fon: İ..MMS., Kutu: 107, Gömlek: 4588.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Fon: DH.MKT., Kutu: 1661, Gömlek: 32.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Fon: DH.MKT., Kutu: 1665, Gömlek: 70.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Fon: DH.MKT., Kutu: 1670, Gömlek: 27.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Fon: DH.MKT., Kutu: 2740, Gömlek: 72.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Fon: HRT.h., Kutu: 2231, Gömlek:-.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Fon: HRT.h., Kutu: 1744, Gömlek:-

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Fon: HRT.h., Kutu: 1771, Gömlek:-

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Fon: İ..DH., Kutu: 1110, Gömlek: 86932.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Fon: Y..A...HUS. Kutu: 229, Gömlek: 88.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Fon: MV., Kutu: 52, Gömlek: 32.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Fon: İ..MMS., Kutu: 111, Gömlek: 4758.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Fon: İ..MMS., Kutu: 130, Gömlek: 5581.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Fon: BEO, Kutu: 8, Gömlek: 576.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Fon: İ..PT.., Kutu: 2, Gömlek: 33.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, Fon: 30-11-1-0, Kutu:12, Gömlek:15, Sıra:15.

İnternet Kaynakları

Kültürportali.gov.tr

Nihat AYTÜRK

Protokol Yönetimi Uzmanı
Bürokrat - Diplomat - Akademisyen
TODAİE (e) Uzman Öğretim Görevlisi

DAVRANIŞ SANATI

İş Ortamında ve Sosyal Yaşamda Davranış Kuralları

Yenilenmiş ve Geliştirilmiş 4. Basım

nobel

DAVRANIŞ SANATI
İş Ortamında ve Sosyal Yaşamda Davranış Kuralları

Nihat Aytürk

Yayın No.: 1696
Kişisel Gelişim No : 05
ISBN: 978-605-320-603-3
E-ISBN: 978-625-397-482-4
Basım Sayısı: Yenilenmiş ve Geliştirilmiş 4. Basım, Ocak 2024

© Copyright 2024, NOBEL AKADEMİK YAYINCILIK EĞİTİM DANIŞMANLIK TİC. LTD. ŞTİ. SERTİFİKA NO.: 40340
Bu baskının bütün hakları Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.ne aittir.
Yayınevinin yazılı izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik
ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.

Nobel Akademik Yayıncılık, 2011 yılından beri "tanınmış uluslararası yayınevi" statüsündedir.

Genel Yayın Yönetmeni: Nevzat Argun -nargun@nobelyayin.com-
Genel Yayın Koordinatörü: Gülfem Dursun -gulfem@nobelyayin.com-

Sayfa Tasarım: Tarkan Kara -erdal@nobelyayin.com-
Redaksiyon: Bahar Yanbolulu -baharyanbolulu@nobelyayin.com-
Görsel Tasarım Uzmanı: Mehtap Yürümez -mehtap@nobelyayin.com-

Kütüphane Bilgi Kartı

Aytürk, Nihat.
DAVRANIŞ SANATI - İş Ortamında ve Sosyal Yaşamda Davranış Kuralları / Nihat Aytürk
Yenilenmiş ve Geliştirilmiş 4. Basım, XIV + 392 s., 13,5x19,5 cm. Kaynakça var, dizin yok.
ISBN: 978-605-320-603-3
E-ISBN: 978-625-397-482-4
1. Davranış Bilgisi 2. Sosyal Davranış 3. Görgü Kuralları ve Nezaket 4. Adabımuaşeret

Genel Dağıtım

ATLAS AKADEMİK BASIM YAYIN DAĞITIM TİC. LTD. ŞTİ.
Adres: Bahçekapı Mh. 2465 Sk. Oto Sanayi Sitesi No:7 Bodrum Kat, Şaşmaz/ANKARA
Telefon: +90 312 278 50 77 - **Faks:** 0 312 278 21 65
Sipariş: siparis@nobelyayin.com- **E-Satış:** www.nobelkitap.com - esatis@nobelkitap.com
www.atlaskitap.com - info@atlaskitap.com

Dağıtım ve Satış Noktaları: Alfa, Kırmızı Kedi, Arkadaş, D&R, Dost, Kika, Kitapsan,
Nezih, Odak, Pandora, Prefix, Remzi Kitabevleri, Yeryüzü Dağıtım

Baskı ve Cilt: Meteksan Matbaacılık ve Teknik Sanayi Tic. Anonim Şirketi / Sertifika No.: 46519
Beytepe Köy Yolu No.: 3 06800 Bilkent-Çankaya/ANKARA

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖNSÖZ III

BİRİNCİ BÖLÜM

İNSAN DAVRANIŞLARI

A. Davranışlar 1

B. Davranışları Oluşturan Ögeler ve Etkenler 11

1. Aile (Anne-Baba) 12
2. Okul (Eğitim Öğretim) 13
3. Çevre (Yaşadığınız Ortam) 13
4. İş/Meslek 14

C. Davranışları Etkileyen Nedenler ve Etkenler 14

1. Fiziksel Etkenler 15
2. Sosyokültürel Etkenler 15
3. Mali ve Ekonomik Etkenler 16
4. Siyasal Etkenler 17
5. İşlevsel Etkenler 18
6. Manevi Etkenler 19
7. Psikolojik Etkenler 19

D. Davranışların Anlamları 26

1. Bedensel Davranışlar ve Anlamları 27
2. Beden Ögelerinin Davranışsal Mesajları 31

E. Sosyal Yaşamda ve İş Ortamında İnsan İlişkileri ve Davranış Biçimleri 36

1. İnsan İlişkilerinde Temel İlkeler 36
2. İnsan İlişkilerinde Etkili Davranış Biçimleri 40

F. İnsanları Tanıma ve Uygun Davranma Yol ve Yöntemleri... 41

İKİNCİ BÖLÜM

İŞ HAYATINDA DAVRANIŞ KURALLARI

A. Kurumsal Davranış 49
B. İş Ortamında Davranış Kuralları 54
1. Hitap 54
2. Selamlama 58
3. Tanıtma ve Tanıştırma 59
4. El Sıkma (Tokalaşma) 61
5. El Öpme ve Yanaktan Öpüşme 61
6. Konuşma ve Dinleme 62
7. Telefonda Konuşma 64
8. Teşekkür Etme ve Özür Dileme 67
9. Hediye Alma - Sunma ve Kabul Etme 68
C. İş Ortamında Ast-Üst İlişkileri ve Davranış Kuralları 68
D. Halkla İlişkilerde Davranış Kuralları 73
1. Yüz Yüze İletişimde Davranış Kuralları 74
2. Telefonda İletişim Kuralları 78

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SOSYAL YAŞAMDA DAVRANIŞ KURALLARI

A. Hitap 80
B. Selamlama 83
C. Tanıtma ve Tanıştırma 88
D. El Sıkma (Tokalaşma) 94
E. El Öpme ve Yanaktan Öpüşme 97
F. Hediye ve Çiçek Alma - Sunma ve Kabul Etme 99
1. Hediye Alma, Sunma ve Kabul Etmede Genel Kurallar 99
2. Hediye Türleri 104
3. Çiçek Alma, Sunma ve Kabul Etme 105
4. Çiçeklerin Dili 108
G. Bahşiş Verme 111

H. Teşekkür Etme ve Özür Dileme 114
1. Teşekkür Etme 114
2. Özür Dileme 115
İ. Sigara, Puro ve Pipo İçme 116
1. Teşekkür Etme 116
2. Puro ve Pipo İçme 119
J. Konuşma ve Dinlemede Saygı, Görgü ve Nezaket Kuralları 120
1. Konuşmada Saygı, Görgü ve Nezaket Kuralları 120
2. Dinlemede Saygı, Görgü ve Nezaket Kuralları 127
K. Telefonda Konuşma Kuralları 128
L. E-Posta ve Sosyal Medya Kullanımında Genel Kurallar ... 136
1. Elektronik Posta (e-posta) Kullanımında Genel Kurallar ... 136
2. Sosyal Medya Kullanımında Genel Kurallar 137
M. Komşuluk İlişkileri 142
N. Kadın-Erkek İlişkileri 145
1. Erkeklerin Kadınlarla İlişkileri 146
2. Kadınların Erkeklerle İlişkileri 151
O. Aile Yaşamında Saygı ve Nezaket Kuralları 153
1. Karı-Koca İlişkileri 154
2. Anne-Baba-Çocuk İlişkileri 163
3. Anne ve Babanın Gelin ve Damadıyla İlişkileri 171
4. Anneanne, Babaanne ve Büyükbabanın Torunlarıyla İlişkileri 171
5. Çocuk-Anne-Baba İlişkileri 171
6. Torunların Anneanne, Babaanne ve Büyükbabalarıyla İlişkileri 175
P. Cinsel Yaşamda Saygı ve Nezaket Kuralları 177
1. Gönül İlişkileri 177
2. Cinsel İlişkiler 180
R. Günlük Yaşamda Sosyal Davranış Kuralları 183
1. Trafikte 183
2. Taşıtta (Taksi ve Otomobilde) 186
3. Şehir İçi Toplu Taşıma Araçlarında 189

4. Gezi ve Yolculukta (Uçak, Gemi, Tren ve Otobüste) 192
5. Pastane, Kafe ve Kahvehanede 196
6. Opera, Bale, Tiyatro, Sinema ve Konserde 197
7. Otel, Motel, Pansiyon ve Konukevinde 200
8. Kaldırımda ve Yolda (Cadde ve Sokakta)..... 202
9. Kapı, Asansör ve Merdivende..... 206
10. Tatilde ve Tatil Yerlerinde 208
11. Plaj, Deniz ve Havuzda..... 209
12. Dağ, Orman, Kır, Kamp, Park ve Piknikte 210
13. Spor Alan ve Salonlarında 212
14. Oyun ve Eğlencede 213
15. Dükkân, Market ve Mağazada (Alışverişte) 213
16. Dinî Mekânlarda (İbadet Yerlerinde)..... 216
17. Müzelerde ve Ören Yerlerinde 217
18. Genel Ortamlarda Davranış Kuralları 218

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SOSYAL MERASİMLER VE KUTLAMALAR

A. Sosyal Merasimler..... 223
1. Kız İsteme ve Nişan Merasimi 223
2. Evlilik (Nikâh/Düğün) Davetiyeleri 226
3. Evlenme (Nikâh ve Düğün) Merasimi 231
4. Doğum Merasimi 242
5. Sünnet Merasimi..... 243
6. Yeniden Evlenme Merasimi 245
7. Cenaze Merasimi 245
8. Mevlit Merasimi 247
B. Sosyal Kutlamalar..... 247
1. Dinî Bayramlar (Ramazan ve Kurban Bayramları) 248
2. Dinî Gün ve Geceler (Kandiller) 251
3. Özel Günler (Yeni Yıl, Doğum Günü, Evlilik Yıl Dönümü, Anneler Günü, Babalar Günü, Sevgililer Günü) 252
C. Ayrılma ve Boşanma..... 259

BEŞİNCİ BÖLÜM

RESMÎ VE SOSYAL ZİYARETLER

A. Ziyaretlerde Temel İlke ve Kurallar 261
B. Ziyaretçileri Karşılama ve Uğurlama Kuralları 266
C. Resmî Ziyaretler (İş Ortamında Ziyaretler)..... 268
1. Göreve Başlama Ziyareti 268
2. Görevden Ayrılma (Veda) Ziyareti..... 268
3. İş (Çalışma) Ziyareti 268
4. Tebrik (Hayırlı Olsun) Ziyareti..... 269
D. Sosyal Ziyaretler 270
1. Nezaket Ziyareti..... 271
2. Komşuluk Ziyareti 271
3. Aile Ziyareti..... 272
4. Teşekkür Ziyareti..... 272
5. Evlilik Ziyareti..... 273
6. Bayram Ziyareti 273
7. Hac ve Umre Ziyareti 274
8. Doğum (Lohusa) Ziyareti 275
9. Hasta Ziyareti..... 275
10. Başsağlığı Ziyareti 278
E. Ziyaretlerde Evsahiplerinin Görev ve Sorumlulukları..... 280
F. Ziyaretçilerin Görev ve Sorumlulukları 284

ALTINCI BÖLÜM

DAVET VE ZİYAFETLER

A. Davet ve Ziyafetlerde Temel İlke ve Kurallar..... 287
B. Davetiye Kuralları - Kartlar ve Örnekler..... 290
C. Davetlerde Konukları Karşılama ve Uğurlama 293
D. Davet ve Ziyafetler 295
1. Resepsiyonlar ve Kokteyl Partiler..... 295
2. Açık Büfeler 297

3. Yemek Davet ve Ziyafetleri 300
E. Yemek Davet ve Ziyafet Türleri 301
1. Özel Davet ve Ziyafetler..... 302
2. Sosyal Davet ve Ziyafetler..... 303
3. Resmî Davet ve Ziyafetler 303
F. Restoranda Verilen Davet ve Ziyafetler..... 304
G. Aile Yemekleri..... 311
H. Evde (Konutta) Verilen Davet ve Ziyafetler..... 312
İ. Sofra Düzeni ve Masaüstü Düzenlemesi 315
J. Davetlerde Masa ve Oturma Düzenleri 319
1. Özel ve Sosyal Davetlerde Oturma Düzeni ve Masa Planları 320
2. Aile Davetlerinde Oturma Düzeni ve Masa Planları..... 322
K. Yemek Menüleri..... 325
1. Menü Hazırlama 325
2. Menü Sırası 326
3. Menü Örnekleri 327
L. Servis Kuralları..... 329
M. Yemek Yeme Kuralları..... 333
N. Davet ve Ziyafetlerde Görgü ve Nezaket Kuralları 340
O. Meyve Servisi ve Meyve Yeme Kuralları..... 349
P. Çay/Kahve Servis Etme ve İçme Kuralları..... 353
R. Davetlerde İçki Servisi, Şerefe Kadeh Kaldırma ve İçki İçme Kuralları 357
1. Genel Kurallar 357
2. İçki Servisi ve İçkiyi Başlatma 358
3. Şerefe, Sağlığa Kadeh Kaldırma Kuralları 359
4. Davetlerde İçki İçme Kuralları 361
S. Davet ve Ziyafetlerde Evsahiplerinin ve Konukların Görev ve Sorumlulukları.....365
1. Evsahiplerinin Görev ve Sorumlulukları 365
2. Konukların Görev ve Sorumlulukları..... 368

YEDİNCİ BÖLÜM

SOSYAL YAŞAMDA VE İŞ ORTAMINDA GİYİM VE BAKIM

A. Giyimde Genel Kurallar 371
B. Giyim Türleri 374
C. Kadınlarda Giyim, Takı ve Bakım 374
D. Erkeklerde Giyim, Aksesuar ve Bakım 382

KAYNAKÇA 389

Nihat Aytürk'ün Nobel Yayınevinden Çıkan Diğer Kitapları 391

KİTAP OKUMANIN FAYDALARI

- Bilginiz, görgünüz, kültürünüz ve kendinize güveniniz artar. Sözü dinlenir, sevilen, sayılan, örnek alınan saygın bir insan olursunuz.
- Hayata, olaylara, insanlara bakışınız değişir; görüş ve düşüncelerini-niz gelişir; yaşam biçiminiz iyileşir. Konuşmanız, davranışınız, ahlakınız güzelleşir. Nasıl konuşmanız, nasıl hareket etmeniz gerektiğini öğrenir, örnek bir insan olursunuz.
- En önemlisi içinizdeki sevgi, saygı, hoşgörü ve merhamet artar; sağlıklı, başarılı, huzurlu ve mutlu; olgun, erdemli ve nitelikli iyi bir insan olursunuz. (N. A.)

KAYNAKÇA

Aytürk, Nihat (2024), *Protokol ve Sosyal Davranış Kuralları,* Nobel Akademik Yayıncılık, Geliştirilmiş 11. Basım, Ankara.

Aytürk, Nihat (2023), *Protokol Yönetimi - Kamusal Yaşamda Protokol ve Davranış Kuralları,* Nobel Akademik Yayıncılık, 13. Basım, Ankara.

Aytürk, Nihat (2022a), *Yönetici Asistanlığı ve Çağdaş Büro Yönetimi,* Nobel Yayıncılık, Geliştirilmiş ve Yenilenmiş 4. Basım, 2022, Ankara.

Aytürk, Nihat (2022b), *Hayat Böyle Yaşanır*, Astana Yayınları, Ankara.

Aytürk, Nihat (2021), *İnsan Sanatı – Etkili ve Nitelikli İyi İnsan Olmak*, Astana Yayınları, Yenilenmiş ve Geliştirilmiş 3. Basım, Ankara.

Aytürk, Nihat (2019a), *Yönetim Sanatı - Kamu Kurumlarında ve İşletmelerde Başarılı Yönetim ve Liderlik,* Nobel Yayınevi, 7. Basım, Ankara.

Aytürk, Nihat (2019b), *Örgütsel Davranış - Örgütsel Kuramlar ve Uygulamalar,* Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara.

Aytürk, Nihat (2017), *Yaşama Sanatı - Sağlıklı, Mutlu ve Başarılı Olmak,* Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara.

Alıcı, Akın (2005), *Yeni Görgü Kuralları,* Epsilon Yayıncılık, İstanbul.

Bilir, İhsan ve Önder Aytaç (Mart-2000), "Renklerin Dili, Önemi ve Yorumlanması", *"Polis Dergisi"*, Sayı-3, Hatay.

Çakır, Özlem (2005), *Profesyonel Yaşamda Kişisel İmaj ve Sosyal Yaşam Etiketi,* Yapı Kredi Yayını, İstanbul.

Çankırılı, Ali ve Elbaşı İsmet, Demirci İsmail (1996), *Görgü ve Nezaket Kuralları,* Timaş Yayınları, İstanbul.

Çölaşan, Fatma (2010), *Görgü-Görenek,* Anıttepe Rotary Kulübü yayını, Ankara.

d'Assailly, Gisèle (1967), *Günlük Yaşantımızda Saygı Kuralları,* (çev. M. Öney), Remzi Kitabevi, İstanbul.

Deniz, Hasan (2010), *En Yeni Görgü Kuralları,* İnkılâp Kitabevi, İstanbul.

Dinçer, Müjde Ker (2001), *Kişisel İmaj,* Alfa yayını, İstanbul.

Erdi, Batur (2001), "Giyim ve Dış Görünüm", *İdarecinin Sesi Dergisi,* C. XV. Sayı-91.

Eryılmaz, Leman Cılızoğlu (1974), *Beslenme ve Yemek Görgü Kuralları,* 5. baskı, Ankara.

Esirci, Şükrü (2002), *Çağımızda Görgü ve Nezaket Kuralları,* İnkılâp Kitabevi, İstanbul.

ı

Fenmen, Şefik (1990), *Protokol ve Sosyal Davranış Kuralları,* Ajans Türk Yayınları, İstanbul.

Gandouin, Jacques (1991), *Guide du Protocole et des Usages,* Stock, Paris.

Görgünay, Neriman (1992), *Giyim ve Kişisel Görünüm,* Gazi Ü. Ankara.

Güneş El Kitaplığı (1987), *Görgü Kuralları - Kentli Yaşamdaki Uygun Davranışlar,* Güneş Gazetesi Yayını, No: 6, İstanbul.

İnal, Kaya (1996), *Protokol Dersleri,* Dışişleri Bakanlığı Eğitim Merkezi Başkanlığı Ders Kitabı, Ankara.

İzgören, Ahmet Şerif (2000), *Dikkat Vücudunuz Konuşuyor,* Academyplus Yayını, Ankara.

Karakaya, Ali (2013), *Aşk Olsun Evlilik,* Kaner Yayınları, İstanbul.

Kaya, Canten (2015), *Etkili İnsan Olmanın İncelikleri ve Beden Dili,* Kariyer Yayıncılık, İstanbul.

Kaya, R. Derya (2000), *"Etkili Sunum ve Teknikleri ve Beden Dili",* TODAİE Seminer Notu, Ankara

Kurtoğlu, Ayşenur (2002), *Günlük Hayatımızda Nezaket ve Görgü,* Timaş Yayınları, İstanbul.

Osmay, Nüvit (1985), *İnsan Mühendisliği,* DKD Yayını, Ankara.

Özaltın, Şenay Duru (2005), *Her Şeyin Bir Adabı Var,* ALFA Yayınları, İstanbul.

Öznal, Erdoğan (1998), *Protokol Görgü - Nezaket Kuralları,* Genelkurmay Basımevi, Ankara.

Pacout, Nathalie (1988), *le Savoir-Vivre Aujourd'hui,* Marabout, Alleur-Belgique.

Payot, Jules (2020), *İrade Terbiyesi,* çev. Hakan Alp, Ediz Yayınevi, Bursa.

Ruiz, Don Miguel (2019), *Dört Anlaşma,* çev. Nil Gün, Kuraldışı Yayıncılık, İstanbul.

Sevinç, Nilgün (2004), *Ziyafet ve İkram Yönetimi,* Detay Yayını, Ankara.

Söylemez, Yüksel (2004), *Görgüsüzlük Çağı (Davranış Rehberi),* ODTÜ Yayıncılık, Ankara.

Tokar, Feyyaz (1990), *Görgü Kuralları,* Sabah Yayınevi, İstanbul.

Ünlütürk, Alptekin (2002), *Sosyal Davranış Kuralları ve Protokol,* Dost Kitabevi Yayını, Ankara.

Yamakoğlu, Cihan (1990), *Ailede, Toplumda, İş ve Devlet Hayatında İnsan İlişkileri,* YÖK Matbaası, Ankara.

Yaşar, Fatma Tunç vd. (Mart 2013), *"Osmanlıdan Cumhuriyete Âdâb-ı Muâşeret",* Tarih Vakfı, Toplumsal Tarih Dergisi, Sayı 231, İstanbul.

7. Basım

GENEL MEYVECİLİK

Meyve Yetiştiriciliğinin Esasları

Editörler
Prof. Dr. Resul Gerçekcioğlu
Prof. Dr. Arif Soylu
Prof. Dr. Şükriye Bilgener

nobel

GENEL MEYVECİLİK (MEYVE YETİŞTIRICILIĞININ ESASLARI)

Editörler:
Prof. Dr. Resul Gerçekcioğlu
Prof. Dr. Arif Soylu
Prof. Dr. Şükriye Bilgener

Yayın No.: 351
Fen Bilimleri No.: 26
ISBN: 978-605-133-253-6
E-ISBN: 978-625-402-546-4
Basım Sayısı: 7. Basım, Eylül 2023

© Copyright 2023, NOBEL AKADEMİK YAYINCILIK EĞİTİM DANIŞMANLIK TİC. LTD. ŞTİ. SERTİFİKA NO.: 40340
Bu baskının bütün hakları Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.ne aittir.
Yayınevinin yazılı izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik
ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.

Nobel Akademik Yayıncılık, 2011 yılından beri "tanınmış uluslararası yayınevi" statüsündedir.

Genel Yayın Yönetmeni: Nevzat Argun -nargun@nobelyayin.com-
Genel Yayın Koordinatörü: Gülfem Dursun -gulfem@nobelyayin.com-

Sayfa Tasarım: Ahmet Baydar -ahmet@nobelyayin.com-
Redaksiyon: Sergen Öz -sergen@nobelyayin.com-
Kapak Tasarım: Mehtap Bayraktar Asiltürk -mehtap@nobelyayin.com-
Görsel Tasarım Uzmanı: Mehtap Bayraktar Asiltürk -mehtap@nobelyayin.com-

Kütüphane Bilgi Kartı

Gerçekcioğlu, Resul., Soylu, Arif., Bilgener, Şükriye.
Genel Meyvecilik (Meyve Yetiştiriciliğinin Esasları) / Resul Gerçekcioğlu, Arif Soylu, Şükriye Bilgener
7. Basım, VIII + 360 s., 17x24 cm. Kaynakça var, dizin yok.
ISBN: 978-605-133-253-6
E-ISBN: 978-625-402-546-4
1. Meyvecilik Tekniği 2. Meyve Oluşumu 3. Meyve Bahçesi Kurulması

Genel Dağıtım

ATLAS AKADEMİK BASIM YAYIN DAĞITIM TİC. LTD. ŞTİ.
Adres: Bahçekapı Mh. 2465 Sk. Oto Sanayi Sitesi No:7 Bodrum Kat, Şaşmaz/ANKARA
Telefon: +90 312 278 50 77 - **Faks:** 0 312 278 21 65
Sipariş: siparis@nobelyayin.com- **E-Satış:** www.nobelkitap.com - esatis@nobelkitap.com
www.atlaskitap.com - info@atlaskitap.com

Dağıtım ve Satış Noktaları: Alfa, Kırmızı Kedi, Arkadaş, D&R, Dost, Kika, Kitapsan,
Nezih, Odak, Pandora, Prefix, Remzi Kitabevleri, Yeryüzü Dağıtım

Baskı ve Cilt: Meteksan Matbaacılık ve Teknik Sanayi Tic. Anonim Şirketi / Sertifika No.: 46519
Beytepe Köy Yolu No.: 3 06800 Bilkent-Çankaya/ANKARA

İÇİNDEKİLER

BÖLÜM 1 : MEYVECİLİĞİN DÜNYA VE ÜLKE EKONOMİSİNDEKİ YERİ 1

Prof. Dr. Resul Gerçekcioğlu

1.1. GİRİŞ 1
1.2. MEYVECİLİK KÜLTÜRÜNÜN TARİHÇESİ 4
Tarımın Kaynakları 4
İslam Ülkelerindeki Meyve Kültürünün Kaynakları 5
Bahçecilik Yöntemleri 5
Türlerin Seçimi 6
Vegetatif (Vejetatif) Çoğaltma 6
Tozlanma ve Meyve Tutumu 8
Sulama 8
Budama ve Terbiye 9
Ürün İşlemesi ve Depolama 9
Kültüre Almanın Bir Aracı "Mutasyon" 10
Türler Arası Melezleme ve Kromozom Katlama 10
Melezleme ve Seleksiyon 10
Konu Uzmanları 11
Kaybolan Meyveler 12
Gelecekteki Değişiklikler 12
Sonuç 12
1.3. MEYVECİLİĞİN DÜNYA VE ÜLKE EKONOMİSİ İÇİNDEKİ YERİ 13
1.3.1. Dünya Ekonomisi İçindeki Yeri 13
1.3.2. Ülke Ekonomisi İçindeki Yeri 24
KAYNAKLAR 28

BÖLÜM 2: MEYVE YETİŞTİRİCİLİĞİNİN İKLİM VE TOPRAK İSTEKLERİ 31

Prof. Dr. Resul Gerçekcioğlu

2.1. MEYVE YETİŞTİRİCİLİĞİNİN İKLİM VE TOPRAK İSTEKLERİ 31
2.1.1. İklim Faktörleri 31
2.1.2. Meyve Yetiştiriciliğinde Toprak İstekleri 39
KAYNAKLAR 42

BÖLÜM 3: MEYVE AĞAÇLARINDA ÇİÇEK TOMURCUĞU OLUŞUMU 43

Doç. Dr. Mehmet Polat
Prof. Dr. Atilla Aşkın

3.1. GİRİŞ 43
3.2. ÇİÇEK TOMURCUĞU OLUŞUMU İLE İLGİLİ TEORİLER 44
3.3. ÇİÇEK TOMURCUĞU OLUŞUMU İLE İLGİLİ YAPILAN ÇALIŞMALAR 45
3.4. TOMURCUK YAPILARI 46
Saf Tomurcuklar 46
Karışık Tomurcuklar 46
3.5. FİZYOLOJİK AYRIM VE MORFOLOJİK AYRIM PERİYOTLARI 46
3.6. TOMURCUKLAR İÇERİSİNDE ÇİÇEKLERİN VE ÇİÇEK ORGANLARININ GELİŞİM SAFHALARI 47
3.7. ÇİÇEK TOMURCUĞU AYRIM ZAMANLARI 67

3.8. KÜLTÜREL UYGULAMALARIN ÇİÇEK TOMURCUĞU OLUŞUMU ÜZERİNE ETKİLERİ 67
Sulamanın Etkisi 67
Gübrelemenin Etkisi 68
Gölgelemenin Etkisi.....68
Yaprak Koparmanın Etkisi 68
Bilezik alma ve Boğma İşlemlerinin Etkisi 68
Anaçların Etkisi 69
KAYNAKLAR..... 69

BÖLÜM 4: MEYVENİN OLUŞUMU MEYVE TÜRLERİNDE EŞEY DAĞILIŞI TOZLAŞMA VE DÖLLENME.....71

Prof. Dr. Arif Soylu

4.1. MEYVE TÜRLERİNDE EŞEY DAĞILIŞI, TOZLAŞMA VE DÖLLENME..... 71
4.1.1. Eşey Dağılışı.....71
4.1.2. Tozlaşma 73
4.1.3. Döllenme 74
4.1.4. Eşeysel Uyuşmazlıklar 76
4.1.5. Meyve Tutumu ve Meyvenin Gelişimi 78
4.1.6. Meyve Dökümleri ve Meyve Seyreltme.....80
4.1.7. Meyve Ağaçlarında Yıl Aşırı Verim (Periyodizite) 83
KAYNAKLAR..... 85

BÖLÜM 5: MEYVECİLİKTE ÇOĞALTMA TEKNİĞİ.....87

Prof. Dr. Erdoğan Barut

5.1. MEYVE AĞAÇLARINI ÇOĞALTMA TEKNİĞİ..... 87
5.1.1. Generatif (Eşeyli) Çoğaltma.....87
5.1.2. Vegetatif (Eşeysiz) Çoğaltma.....92
5.1.2.1. Aşı ile Çoğaltma. 92
5.1.2.2. Çelikle ve Daldırma ile Çoğaltma.106
5.1.2.3. Yumru, Rizom, Kol, Kök Sürgünleri ile Çoğaltma. 113
5.1.2.4. Apomiktik Tohum Kullanarak Çoğaltma. 114
5.1.2.5. Doku Kültürleri ile Çoğaltma. 115
KAYNAKLAR..... 117

BÖLÜM 6: MEYVE FİDANI YETİŞTİRİLMESİ 119

Prof. Dr. Serra Hepaksoy

6.1. FİDANLIK YERİNİN SEÇİMİ..... 119
6.2. ANAÇ YETİŞTİRİLMESİ 127
Tohumların Tohum Tavalarına Ekilmesi.....127
Çeliklerin Tavalara Dikilmesi 130
Tohum ve Çelik Tavalarında Bakım İşleri 130
Aşı Parsellerine Şaşırtma.....130
Aşı Parsellerinde Fidanların Aşılanması 131
6.3. FİDANLARIN SÖKÜLMESİ, HENDEKLENMESİ VE AMBALAJI..... 131
Fidanların Sökülmesi ve Satışa Sunulacak Fidanlarda Aranılan Özellikler.....131
Fidanların Hendeklenmesi 139
Fidanların Ambalajlanması.....140
KAYNAKLAR..... 142

BÖLÜM 7: MEYVE BAHÇESİ TESİSİ VE BAKIM İŞLERİ 145

Prof. Dr. Resul Gerçekcioğlu

7.1. MEYVE BAHÇESİNİN KURULMASI..... 145
Meyve Bahçesi Kurma Şekilleri 145
Üretim Amaçlarına Göre 145
İşletme Şekillerine Göre 146
Bahçe Yerinin Seçimi.....149
Meyve Ağaçlarının Dikimi.....149
7.2. MEYVE BAHÇELERİNDE YILLIK BAKIM İŞLERİ..... 151
Toprak İşleme 151
Sulama.....151
Gübreleme 151
KAYNAKLAR..... 153

BÖLÜM 8: BÜYÜMEYİ DÜZENLEYİCİ MADDELER ÖZELLİKLERİ VE MEYVECİLİKTEKİ KULLANIM ALANLARI 155

Prof. Dr. A. Aytekin Polat

8.1. GİRİŞ..... 155
8.2. BİTKİ BÜYÜMESİNİ DÜZENLEYİCİ MADDELERİN SINIFLANDIRILMASI, GENEL ÖZELLİKLERİ VE ETKİ ŞEKİLLERİ..... 159
Bitki Büyümesini Düzenleyici Maddelerin Sınıflandırılması..... 159
Büyümeyi Uyarıcı veya Teşvik Edici Maddeler... 159
Büyümeyi Yavaşlatan veya Engelleyen Maddeler.....165
8.3. BİTKİ BÜYÜMESİNİ DÜZENLEYİCİ MADDELERİN ETKİLEŞİMLERİ..... 169
8.4. BİTKİ BÜYÜMESİNİ DÜZENLEYİCİ MADDELERİN ETKİ ŞEKİLLERİ..... 172

8.5. BİTKİ BÜYÜMESİNİ DÜZENLEYİCİ MADDELERİN MEYVECİLİKTEKİ KULLANIM ALANLARI 173
Vegatatif Büyümenin Kontrolü 173
Tohumlarda Dinlenmenin Kısaltılması ve Tohumların Çimlendirilmesi 178
Tomurcuklarda Dinlenmenin Kırılması veya Uyanmanın Geciktirilmesi 180
Çiçek Tomurcuğu Oluşumu ve Çiçeklenmenin Uyarılması 181
Meyve Tutumunun Arttırılması ve Partenokarp Meyvelerin Elde Edilmesi 182
Çiçek ve Meyve Seyreltilmesi 184
Periyodisitenin Azaltılması 187
Çeliklerde Kök Oluşumu (Çelik Köklendirilmesi) .. 188
Kök Büyümesi ve Dip Sürgünlerinin Kontrol Edilmesi 190
Doku ve Meristem Kültürleri 191
Derim Öncesi Meyve Dökümlerinin Azaltılması .. 192
Meyve Olgunlaşması ve Çiçeklenmede Erkencilik Sağlanması 192
Meyve Eti Çatlamasının Engellenmesi 193
Meyve Hasadının Kolaylaştırılması 195
Derim Sonrası Fizyolojisi 195
Yaprak Dökümünün Kontrolü 196
Hastalıklara Karşı Duyarlılık ve Dayanıklılık 196
Çiçeklenmeyi Geciktirmek ve Soğuklara Dayanıklılığı Artırmak 197
Bazı Meyve Kalite Özelliklerinin İyileştirilmesi ve Verimin Arttırılması 199
8.6. BİTKİ BÜYÜMESİNİ DÜZENLEYİCİ MADDELERİN ÜLKEMİZDE KULLANIM DURUMU VE KULLANIM ALANLARI 201
KAYNAKLAR 205

BÖLÜM 9: MEYVE BİLİMİ (POMOLOJİ) 215

Prof. Dr. Nurgül Türemiş

9.1. POMOLOJİ NEDİR? 215
9.2. ÇEŞİT BİLİMİNİN AMACI VE ÖNEMİ 215
9.3. MEYVEYİ OLUŞTURAN ORGANLAR 216
9.3.1. Çiçek Yapısı 216
9.3.2. Meyve 217
9.3.3. Meyvelerin Sınıflandırılması 218
9.4. İNSANLARIN BESLENMESİ VE SAĞLIĞI İÇİN MEYVELERİN ÖNEMİ 223
9.5. MEYVE OLUŞUMLARI VE KALİTE 223
9.6. MEYVELERDE KALİTE ÖZELLİKLERİ 225
KAYNAKLAR 226

BÖLÜM 10: ÖNEMLİ MEYVE ÇEŞİTLERİ 227

Prof. Dr. Serra Hepaksoy

10.1. ÖNEMLİ MEYVE ÇEŞİTLERİ 227
10.1.1. Elma 227
10.1.2. Armut 233
10.1.3. Ayva 235
10.1.4. Yenidünya 237
10.1.5. Kiraz 238
10.1.6. Vişne 243
10.1.7. Şeftali 244
10.1.8. Nektarin 247
10.1.9. Kayısı 249
10.1.10. Erik 251
10.1.11. Antep Fıstığı 254
10.1.12. Badem 255
10.1.13. Fındık 256
10.1.14. Ceviz 259
10.1.15. Kestane 262
10.1.16. İncir 263
10.1.17. Nar 266
10.1.18. Zeytin 269
10.1.19. Çilek 272
KAYNAKLAR 274

BÖLÜM 11: MEYVE AĞAÇLARININ BESLENMESİ 279

Prof. Dr. Resul Gerçekcioğlu

11.1. KÖKLERİN FONKSİYONLARI VE SU DENGESİ 279
11.2. TOPRAKTAKİ BESİN MADDELERİ VE ÖNEMİ 282
11.3. KARBON ASİMİLASYONUNUN (FOTOSENTEZ) ARTIRILMASI 283
11.4. YEDEK BESİN MADDELERİ VE AĞAÇ VERİMLİLİĞİ İLİŞKİLERİ 283
Yedek Besin Maddelerinin Önemi ve Depo Edildikleri Yerler 283
Yedek Besin Maddelerinin Toplanma ve Tüketim Zamanları 284
KAYNAKLAR 285

BÖLÜM 12: MEYVE AĞAÇLARININ BUDANMASI VE TERBİYE ŞEKİLLERİ.....287

Prof. Dr. Yakup Özkan
Prof. Dr. Resul Gerçekcioğlu

12.1. BUDAMANIN TANIMI VE AMACI..... 287
12.2. BUDAMA ZAMANI VE FİZYOLOJİSİ..... 287
12.3. KLASİK (KUVVETLİ) AĞAÇLARDA BUDAMA VE TERBİYE ŞEKİLLERİ 289
Şekil Budaması.....291
Verim Budaması 298
Gençleştirme Budaması.....312
12.4. BODUR MEYVE AĞAÇLARINDA BUDAMA VE TERBİYE SİSTEMLERİ..... 314
Elma ve Armut Yetiştiriciliğinde Budama ve Terbiye Sistemleri 315
Hybrid Tree Cone (Hytec) Sistemi Sistemin Doğuşuna Sebep Olan Faktörler.....322
Hytec Sisteminin Uygulanışı 325
Birinci Yılda Budama ve Bağlama 328
İkinci Yıl Budama ve Bağlama.....330
3. 4. ve 5. Yıllarda Budama ve Bağlama ...331
12.5. BODUR AĞAÇLARIN BUDANMASINDA BAZI TEKNİK PRENSİPLER..... 333
Genel Hususlar.....333
Hytec Sisteminde Lider Dalın Terbiye Metodunun Seçimi.....334
Hytec Sisteminde Dalların Kısaltılması veya Yenilenmesi 334
KAYNAKLAR..... 336

BÖLÜM 13: MEYVELERDE DERİM, MUHAFAZA VE PAZARLAMA 339

Prof. Dr. Muharrem Özcan

13.1. GİRİŞ..... 339
13.2. DERİM (HASAT)..... 340
13.3. AMBALAJLAMA İŞLEMLERİ..... 343
13.4. OLGUNLAŞTIRMA VE SARARTMA UYGULAMALARI..... 346
13.5. MUHAFAZA 346
Doğal Soğutmalı Depolar.....347
Makinayla Soğutmalı Depolar (Soğuk Hava Depoları) 347
Kontrollü Atmosferli Depolar 351
Meyve Muhafazasında Başarılı Olabilmenin Koşulları.....352
13.6. TAŞIMA 353
Demir Yolu Taşımacılığı 353
Deniz Yolu Taşımacılığı 353
Hava Yolu Taşımacılığı.....353
Kara Yolu Taşımacılığı.....353
Kombine Taşıma Sistemleri.....354
13.7. STANDARDİZASYON 355
13.8. PAZARA SUNMA VE SATIŞ..... 357
KAYNAKLAR..... 360

Bölüm 1

MEYVECİLİĞİN DÜNYA VE ÜLKE EKONOMİSİNDEKİ YERİ

Prof. Dr. Resul Gerçekcioğlu

Gaziosmanpaşa Üniversitesi Ziraat Fakültesi Bahçe Bitkileri Bölümü - TOKAT
e-posta: resul.gercekcioglu@gop.edu.tr

1.1. GİRİŞ

Türkiye birçok meyve türünün anavatanı ve meyvecilik kültürünün beşiğidir. Bugün, meyvecilik kültüründe önem kazanmış olan elma, armut, ayva, fındık, Antep fıstığı, vişne, kiraz, erik, ceviz, badem, kestane, incir, üzüm ve nar gibi birçok meyve türü bu topraklarda ortaya çıkmıştır. Kültürü yapılan meyve türlerimizden başka kuşburnu, alıç, üvez, ahududu, böğürtlen, muşmula, melengiç, keçi boynuzu ve idris (mahlep) gibi birçok yabani meyvelere de rastlamak mümkündür. Çizelge 1'de bu durum özet olarak verilmiştir[1, 2, 3].

Çizelge 1. Türkiye'de Yetişen Yabani Meyveler ve Kültür Meyveleri

Tür Adı	Botanik Adı	Anavatanı
I. Yumuşak çekirdekli meyve türleri		
Elma	*Malus domestica*	Anadolu, Kafkasya, Türkistan, Avrupa
Armut	*Pyrus communis* L.	Anadolu, Kafkasya, Orta Asya
Ahlat	*Pyrus elaeagrifolia* L.	Anadolu
Ayva	*Cydonia vulgaris* L.	Kuzey Anadolu, Güney Kafkasya, İran, Türkistan
Muşmula	*Mespilus germanica* L.	Anadolu, Kafkasya
Yenidünya	*Eriobotria japonica* L.	Çin
Trabzon Hurması	*Diospyros kaki* L.	Doğu Çin, Kore, Japonya,
Kuş Üvezi	*Sorbus aucuparia* L	Anadolu, Avrupa, Kafkasya, Orta Asya
Üvez	*Sorbus domestica* L.	Anadolu
Alıç	*Crataegus azarolus* L.	Anadolu
Yemşen	*Crataegus orientalis* L.	Anadolu
Kocayemiş	*Arbutus andrachne* L.	Anadolu
Japonayvası	*Chanomeles japonica* L.	Çin, Japonya

50 bin ton da yurt içinde içecek hazırlanılmasında kullanılıyor. *Tüketime hazır meyve suyu dediğimiz nihai ürün üretimi ise 300 milyon litredir.* Bunun da yüzde 2/3'ü meyve suyu, yüzde 75-80'i meyve nektarı, kalanı da meyveli içecek dediğimiz ürünlerden oluşuyor[42].

Tesislerde işlenen meyveler içinde 1990 yılında işlenen 123 023 ton yaş meyvenin en fazlası elma (%62.5), vişne (%13.7), şeftali (%7.8), portakal (%5.7), kayısı (%4.3), kiraz (%3.6), üzüm (%1.5) ve çilek (%0.8) gibi meyvelerden oluşurken; erik, mandarina ve kuşburnu gibi meyvelerin oranı ise %0.1 düzeyinde olmuştur. Bu meyvelere ilaveten armut, erik, ananas ve karışık meyveler konserve sanayii içinde de yer alırlar[43].

Pekmez endüstrisi için en önemli hammadde üzüm yanında, dutta önemli bir yer tutar. Üzüm ayrıca alkollü içki sanayiinin temel maddesidir. Bunun yanında her türlü meyve şarap, likör ve diğer alkollü içki endüstrisinde de kullanılabilmektedir .

Pasta ve şekerleme endüstrisinde yaş meyvelerimiz yanında özellikle badem, fındık, Antep fıstığı ve kestane gibi kuru meyvelerin kullanımı daha yaygındır. Bu sanayi için hammadde olabilecek ürünlerin talebinin devamı için kalite yanında, standart ürün ve yeteri kadar üretim, temizlik, ambalaj ve reklam faktörleri oldukca önemlidir.

Liyofilize olmuş ürünlerde nem miktarı yaklaşık %2'dir. Bu teknoloji oldukça pahalı olup, buz hâldeki nemin sıvı hâle geçmeden ürünün suyunun aniden buharlaştırılması esasına dayanır.

Derin dondurma endüstrisi ise günümüzde oldukça yaygın olup, ürünleri taze hâline en yakın şekilde muhafaza eden bir sistemdir. Özellikle taze olarak birçok endüstriye hammadde olabilecek meyvelerin, ileride kullanılması amacıyla en çok başvurulan bir yöntemdir. Ayrıca son yıllarda derin dondurularak meyvelerin satışı da yapılmaktadır. Bu satışta kiraz, vişne, erik ve kayısı gibi meyvelerin yanında çilek ve ahududu satışları artmaktadır. İhracatı Geliştirme Merkezinin verilerine göre, 1992 yılında bu şekilde anılan meyveler ve diğerleri olarak 36 199 ton dondurulmuş ürün satılmış ve karşılığında yaklaşık 33 milyon Amerikan doları gelir elde edilmiştir[44].

Meyveciliğin Toprakların Korunması ve Güzelleştirilmesindeki Yeri

Meyve ağaçları yalnız sağlık ve refah kaynağı olmakla kalmaz, aynı zamanda yurdu ağaçlandırarak ve güzelleştirerek de insanlara çalışma ve yaşama gücü katarlar. Yurdun birçok yerinde ormanların yok edilmesiyle çıplak kalan tepe ve yamaçlarda kolaylıkla yetişebilen meyveler vardır. Bunlar bu alanları erozyona karşı korurken aynı zamanda bir gelir kaynağı durumundadırlar. Özellikle kıraç alanlarda rahatlıkla yetişebilen badem, Antep fıstığı, üzüm, zeytin kayısı ve kuşburnu gibi meyve türleri. Bu amaçla yetiştirilebilirler. Zaten hâlihazırda buna benzer alanlarda Antep fıstığı ve badem gibi meyve türleri yetiştirilmekte olup, yöre insanları için önemli bir gelir kaynağı durumundadırlar[45].

KAYNAKLAR

1. Özbek, S., 1987. Genel Meyvecilik. Ç.Ü. Ziraat Fakültesi Ders Kitabı No:31, Adana.
2. Gercekcioglu, R. and Esmek, I. 2005. Comparison of Different Blackberry (*Rubus*

fructicosus L.) Cultivars in Tokat, Turkey. *Journal of Applied Sciences*. 5 (8):1347-1377, 2005.

3. Ağaoğlu, S., Ayfer, M., Fidan, Y., Köksal, İ., Çelik, M., Abak, K, Çelik, M., Kaynak, L. ve Gülşen, Y., 1995. Genel Bahçe Bitkileri. A.Ü. Ziraat Fakültesi Eğitim, Araştırma ve Geliştirme Vakfı Yayınları, No : 4, Ankara.
4. Smartt, J., and N.W. Simmonds (eds.), 1995. Evolution of crop plants. 2nd ed. Longman Scientific & Technical. Essex, England.
5. Gepts, P. 2003. Crop domestication as a long-term selection experiment. Plant Breed. Rev. 24II (in press).
6. Zohary, D., and P. Spiegel-Roy. 1975. Beginning of fruit growing in the Old World. Science. 187:319-327.
7. Diamond, J. 1997. Guns, germs, and steel: The fates of human societies. W.W. Norton & Co., New York.
8. Diamond, J. 2002. Evolution, consequences and future of plant and animal domestication. Nature 418:700-707.
9. Leonard, J.A., R.K. Wayne, H.J. Wheeler, R. Valadez, S. Guillen, and C. Vila. 2002. Ancient DNA evidence for Old World origin of New World dogs. Science 298: 1613-1616.
10. Savolainen, P., Y. Zhang, J. Luo, J. Lundeberg, T. Leitner. 2002. Genetic evidence for an East Asian origin of domestic dogs. Science 298:1610-1613.
11. Bahrani, Z. 2002. Peformativity and the image: Narrative, representation, and the Uruk vase. p. 15-22. In: E. Ehrenberg (ed.), Leaving no stones unturned: Essays on the ancient Near East and Egypt in honor of Donald P. Hansen. Eisenbrauns, Winona Lake, IN
12. Postgate, J.N. 1987. Notes on fruit in the cuneform sources. Bul. Sumerian Agr. III:115-144.
13. Janick, J. 2006. The Origins of Fruits and Fruit Growing (*Reading 4 -3*). Department of Horticulture and Landscape Architecture Purdue University West Lafayette, Indiana 47907-2010. http://www.hort.purdue.edu/newcrop/ history / lecture04 /r_4-3l.html.
14. Harris, S.A., J.P. Robinson, and B.E. Juniper. 2002. Genetic clues to the origin of the apple. Trends in Genetics 18:426-430.
15. Nagy, S., P.E. Shaw, and M.E, Veldhuis. (eds.), 1977. Citrus science and technology. Avi Pub. Co., Westport CN.
16. Hartmann, H.T., D.E. Kester, F.T. Davies, Jr., and R.L. Geneve. 1997. Plant propagation: Principles and practices, 6th ed. Prentice Hall, Upper Saddle River, NJ.
17. Forsline, P.L., H.S. Aldwinckle, E.E. Dickson, J.J. Luby, and S.C. Hokanson. 2003. Collection, maintenance, characterization, and utilization of wild apples of central Asia. Hort. Rev. 29:1-61.
18. Roth. M., 2000. The laws of Hammurabi. p. 335-353. In: W.W. Hallo. The context of scripture. Vol II. Brill, Leiden, Boston, Köln.
19. Janick, J. 2002a. Ancient Egyptian agriculture and the origins of horticulture. Acta Hort. 582: 23-39.
20. Pollock, S. 1999. Ancient Mesopotamia: The Eden that never was. Cambridge Univ. Press, Cambridge, UK.
21. Crib, A.B., and J.W. Crib. 1976. Wild food in Australia. Fontana, Collins, Australia.
22. Johns, T., and I. Kubo 1988. A survey of traditional methods employed for the detoxification of plant foods. J. Ethnobiol. 8:81-129.
23. Spooner, D.M., W.L.A. Hetterscheid, R.G. van den Berg, and W.A. Brandenburg. 2003. Plant nomenclature and taxonomy: An horticultural and agronomic perspective. Hort. Rev. 28:1-60.
24. Calhoun, Ju. C.L. 1995. Old southern apples. The McDonald & Woodward Publishing Co., Blacksburg, VA.
25. Morgan, J., and A. Richards. 1993. The book of apples. Ebury Press, London.

26. Roueché, B. 1975. One hundred thousand varieties, The New Yorker, August 11.
27. Janick, J., J.N. Cummins, S.K. Brown, and M. Hemmat. 1996. Apples. p. 1-77. In: J. Janick and J.N. Moore (eds.), Fruit breeding. Vol. 1. Wiley, New York.
28. Anonim. (2015). TÜİK verileri. Ankara.
29. Gülçir, B. (2015). Dünya'da, AB'de ve Türkiye'deki Süs Bitkileri Sektöründeki Gelişmeler ile Bu Alandaki Uluslar arası Fuarlar. AB Uzmanlık Tezi. T.C. Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı Avrupa Birliği ve Dış İlişkiler Genel Müdürlüğü, Ankara, 2015.
30. Anonim. (2016). https://tr.wikipedia. org/ wiki/ büyüklüklerine_ göre_ üllkeler_listesi).
31. Ağaoğlu, S., Ayfer, M., Fidan, Y., Köksal, İ., Çelik, M., Abak, K, Çelik, M., Kaynak,L. ve Gülşen, Y., 1987. Genel Bahçe Bitkileri. A.Ü. Ziraat Fakültesi Eğitim, Araştırma ve Geliştirme Vakfı Yayınları, No: 4, Ankara).
32. Anonim. (2013).Fruit:world production by type2013/statistic
33. Anonim. (2013a). faostat/fao.org/beta/ en/#data/QC).
34. Anonim. (2014/15). Global Statistical Review 2014-2015. www. n u t f r u i t . o r g. Global
35. Anonim, 2010d. T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi. SITC NO. 057.1, 057.3, 057.4, 057.5, 057.6, 057.9. (Meyveler), 054.1, 054.4, 054.5, 054.8 (Sebzeler).Ankara.
36. Babadoğan, G. 2010a. Sert Kabuklu Meyveler. Fındık ve Fındık Ürünleri (GTİP No, 080222, 080221, 11063090, 200819, 200790, 151590). T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi, Ankara
37. Babadoğan, G. 2010b. Sert Kabuklu Meyveler. Antep fıstığı (GTİP No, 080250, 200819). T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi. Ankara.
38. Göksu, Ç. 2010 a. Kuru Meyveler. Kuru Üzüm(SITC NO: 057.52; ARMONİZE NO: 08064.20). T.C.Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi. Ankara.
39. Göksu, Ç. 2010 b. Kuru Meyveler. Kuru Kayısı(SITC NO: 057.99; ARMONİZE NO: 0813.10). T.C.Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi. Ankara,
40. Göksu, Ç. 2010 c. Kuru Meyveler. Kuru İncir(SITC NO: 057.6; ARMONİZE NO: 0804.20.90). T.C.Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi. Ankara.
41. Ötleş, S. ve Çolakoğlu, M., 1987., Vitaminler Yönünden Önemli Bulunan Gıdalar. E.Ü. Mühendislik Fakültesi. Seri B. Gıda Mühendisliği, Cilt 5, Sayı 2, İzmir.
42. Anonim. 2006., http://www.ihracatdunyasi. com/guncel 181.html.
43. Bingöl, Ş. 1993., Meyve İşleme Sanayiinde Girdi Sorunları ve Verrimlilik. MPM Yayınları :485, Ankara.
44. Anonymous., 1993. Frozen Fruits & Vegetables. Top Quality From Turkey, IGEME, Ankara.
45. Güleryüz, M., 1979. Genel Meyvecilik Ders Notları. Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları, Erzurum.

Bölüm 2

MEYVE YETİŞTİRİCİLİĞİNİN İKLİM VE TOPRAK İSTEKLERİ

Prof. Dr. Resul Gerçekcioğlu

Gazisomanpaşa Üniversitesi Ziraat Fakültesi Bahçe Bitkileri Bölümü TOKAT
e-posta: resul.gercekcioglu@gop.edu.tr

2.1. MEYVE YETİŞTİRİCİLİĞİNİN İKLİM VE TOPRAK İSTEKLERİ

Meyve ağaçlarının herhangi bir yerde yetişebilmeleri, kaliteli ürün verebilmeleri ve meyvelerini olgunlaştırabilmeleri için iklim ve toprak faktörleri oldukça önemlidir. Bölgelere uygun tür ve çeşit seçimi yaparken, öncelikle o bölgenin doğal florasında bulunan meyve türlerini göz önüne almalıyız. Ancak yeni alanlarda meyvecilik yapılacaksa uygun olmayan düşük sıcaklık, toplam sıcaklık, ilkbahar geç ve sonbahar ilk donları gibi bazı sorunlarla karsılaşabiliriz. Bununla birlikte birçok yöredeki mikro klimalar meyvecilik için oldukça önemli alanlardır[1].

2.1.1. İklim Faktörleri

Sıcaklık

Hava Sıcaklığı

Herhangi bir meyve türünün bir yerde yetiştirilebilmesi ve özellikle meyvelerini olgunlaştırabilmesi için ürünün belli bir ***sıcaklık toplam isteğinin karşılanması*** gerekir.

Eşik sıcaklık belirlenirken, meyve türlerinin tomurcuklarının kabarmaya başladığı dönemdeki günlük ortalama sıcaklıklar incelenmekte ve eşik sıcaklık olarak genelde +7°C baz alınmaktadır. Eşik sıcaklığın üzerindeki günlük ortalama sıcaklıktan, eşik sıcaklık çıkarılarak günlük ve buradan her fenolojik safha arasındaki gün sayısına çarpılarak, "°C- ***gün" ya da "gün-derece"*** olarak ***toplam etkili sıcaklıklar*** hesaplanmaktadır.

Yapılan araştırmalara göre meyve türleri arasında elmalar şeftalilere, şeftaliler zeytinlere, zeytinler de hurmalara göre daha az bir sıcaklık toplam istekleriyle gelişebilmekte ve meyvelerini olgunlaştırabilmektedirler. Meyve ağaçlarının ihtiyaç duydukları ***yıllık sıcaklık toplamı yaprak dökümünden çiçeklenmeye, çiçeklenmeden meyvelerin olgunlaşmasına ve meyve olgunlaşmasından yaprak dökümüne kadar olmak üzere üç periyotta incelenmektedir.*** Sıcaklık toplamının yeterli olmadığı yerlerde ağaç-

Anaçların Etkisi

Anaçların çiçek tomurcuğu oluşumu üzerine etkileri anaçla kalemin her birinin gücüne bağlıdır. Örneğin, zayıf büyüyen anaçlar kalem üzerinde bilezik alma ve boğma işlemlerinin etkilerine benzer bir etki yapmaktadır. Fakat bu etki kendisini daha uzun bir sürede gösterir ve sürekli devam eder. Zayıf anaçlar üzerindeki meyve ağaçları daha erken meyveye yatarlar. Kuvvetli büyüyen anaçlarda üzerlerindeki zayıf gelişme kuvvetine sahip kalemleri daha iyi besledikleri için bunların büyümelerini ve verimlerini artırırlar.

KAYNAKLAR

1. Sağlam, H. 2004. Bazı Kuşburnu Türlerinde Tanımlama ve Çiçek Tomurcuğu Oluşumu Üzerinde Araştırmalar. Ege Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, İzmir.
2. Aşkın, M. A. 1989. Ege Bölgesi'nde Düzenli Meyve Vermeyen Kayısı Çeşitleri Üzerinde Biyolojik Çalışmalar. Ege Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, İzmir.
3. Gourley, F. and S. Howlett.1960. Modern Fruit Production (11th. Ed.) The Macmillan Comp. New York. pp. 579.
4. Williams, R.R.1970. Factors Affecting Pollination in Fruit Trees (Ed: L.C. Luckwiil and c.v. Cutting) Physiology of Tree Crops. Academic Prees, London, 193-207.
5. Westwood, M.N. 1978. Temperate-Zone Pomology, W.H.Freeman and Company, San Francisco. pp.428.
6. Eriş, A. ve E.Barut.2000. Ilıman İklim Meyveleri-1. Uludağ Üniversitesi Ziraat Fakültesi Ders Kitabı No:6, 226 s.
7. Fabbri, A. and C. Benelli. 2000. Flower Bud Induction and Differentiation in Olive. J. Hort. Sci. & Biotech. (2000) 75 (2) 131-141.
8. Barut, E., Ertürk, Ü. 2002. Gemlik Zeytin Çeşidinde Çiçek Tomurcuğu Farklılaşması ve Gelişimi Üzerine Bir Araştırma Ulud. Üniv. Zir. Fak. Derg., 16: 29-35
9. Kaşka, N. 1961. Ankara'da Yetişen Bazı Önemli Meyve Türlerinde Çiçek Tomurcuğu Teşekkülü Üzerinde Araştırmalar. Ankara Üniversitesi Ziraat Fak. Yay. No:174, Ankara.
10. Paydaş, S. 1988. Çilekte Çiçek Tomurcugu Olusum ve Buna Göre Gün Uzunlugu, Sıcaklık ve Azot Düzeylerinin Etkileri Üzerinde Arastırmalar. Çukurova Üniv. Fen Bilimleri Enstitüsü Doktora Tezi, Adana.
11. Kaska, N., 1967. Kısın Yapraklarını Döken Meyva Türlerinde Çiçek ve Yaprak Tomurcuklarının Yaz, Kıs ve _lkbahar Dinlenmeleri Üzerinde Arastırmalar. T.C. Tar.Bak. Tek. Kitap D-416, Ankara.
12. Odabas, F., 1976. Erzincan'da Yetistirilen Bazı Önemli Üzüm Çesitlerinin Floral Gelisme Devrelerinin Tetkiki ile Gözlerin Bulundukları Yere Göre Verimliligin Saptanması ve Bazı Çesitlerin Döllenme Biyolojileri Üzerinde Arastırmalar. Atatürk Üniv. Yayınları No: 466, Ziraat Fak. Yayınları No: 219, Arastırma Serisi no:14, Atatürk Üniv. Basımevi, Erzurum.
13. Moncur, M.N., 1988. Floral Devolopment of Tropical and Subtropical Fruits and Nut Species. Natural Resources Series No: 8 CSIRO, Australia.
14. Ayfer, M., 1967. Antep Fıstıgında Megasporogenesis, Megagametogenesis, Embriyogenesis ve Bunlarla Meyva Dökümleri Arasındaki Münasebetler. T.C. Tarım Bakanlıgı Teknik Kitap D-414, Ankara.
15. Ülkümen, L., 1936. Malatya'nın Mühim Meyva Çesitleri Üzerinde Morfolojik, Fizyolojik ve Biyolojik Arastırmalar. Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü Yayınları 291, Ankara.

16. Dokuzoguz, M. ve Gülcan, R., 1973. Meyve yetistirme ilkeleri. Ege Üniv. Ziraat Fakültesi Teksir No: 7-11 (ders teksiri), İzmir.
17. Özbek, S. 1991. Genel Meyvecilik. Genel Meyvecilik. Çukurova Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayın No: 111, Ders Kitabı No: 6, Adana.
18. Şahin, A. 2004. Antalya Bölgesi'nde Yetiştirilen Hicaznar (*Punica granatum cv. Hicaznar*) Üzerinde Biyolojik Araştırmalar. Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Isparta.
19. Ülkümen, L., 1972. Çiçek Tomurcugu Tesekkül Zamanında Meyve Agaçlarında Mahsüldarlık ve Kültür Tedbirleri Bakımlarından Önemi. A.Ü. Yayınları No: 138, Erzurum.
20. Germain, E., 1994. The reproduction of hazelnut (*Coryllus avellana* L.): are view. III. International Congress on Hazelnut, September 17-18, Alba (CN) Italy, Acta Hort. No.351, 195-209
21. Gülcan, R., 1975. Bazı kayısı çesitlerinde kıs dinlenmesi ve çiçek tomurcugu tesekkülü üzerinde arastırmalar. Ege Üniv. Ziraat Fak. Meyve Bağ Yetiş. ve Islahı Kürs. İzmir.
22. Gülşen, Y. 1981. Bazı Kayısı Çeşitlerinin Çiçek tomurcuğu Gelişme Safhalarına Alar, Gibberallik Asit ve Ethrel'in Etkileri. Ankara Üniv. Ziraat Fak Yay No: 785, Ankara.
23. Ünal, A., 1987. Bazı seçilmis badem klonlarında çiçek tomurcuklarının morfolojik ayrım zamanlarının gelisimi üzerinde arastırmalar. Doga 11 (2);461-472.
24. Cirik, N. 1988. Farklı İki Ekolojide Bazı Zeytin Çeşitlerinin Çiçek Tomurcuğu Gelişimi, Somak ve Çiçek Morfolojileri Üzerine Araştırmalar. Ege Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, İzmir.
25. Granados, E.1996. World Olive Encyclopaedia. International Olive Oil Council. Principe de Vergara 154,28002 Madrid (Spain), pp. 444
26. Guerriero, R. and Bartolini, S., 1995. Flower biology in apricot: Main aspects and problems. Acta Hort., 384:261-271.
27. Hepaksoy, S., 1988. Sert Çekirdekli Meyve Türlerinde _lkbaharda Yaprak ve Tomurcukların Tesekkül Zamanı ile Bazı Seftali Çesitlerinde Morfolojik Ayrım Zamanı Tesbiti. EÜ Fen Bilimleri Enstitüsü,. Yüksek Lisans Tezi, İzmir.
28. Burban, T., Faust, M. 1982. Flower Bud Induction in Apple Trees: Internal Control and Differantiation. Hort. Rew. Avi, 4, 174-203.

Bölüm 4

MEYVENİN OLUŞUMU MEYVE TÜRLERİNDE EŞEY DAĞILIŞI TOZLAŞMA VE DÖLLENME

Prof. Dr. Arif Soylu

Uludağ Üniversitesi Ziraat Fakültesi Bahçe Bitkileri Bölümü BURSA,
e-posta: arifsoylu@yahoo.com

4.1. MEYVE TÜRLERİNDE EŞEY DAĞILIŞI, TOZLAŞMA VE DÖLLENME

4.1.1. Eşey Dağılışı

Meyve türlerinde eşey organı çiçeklerdir. Bu nedenle eşey dağılışını belirleyen, çiçek ve çiçek durumunun (infloresens) yapısıdır. Meyve türlerinde farklı çiçek şekilleri görülür. Erkek ve dişi organları bulunan çiçeklere erdişi (hermafrodit) çiçek denilir. Bazı çiçeklerde tüm organlar bulunur ki bunlara da tam çiçek adı verilir. Tam çiçeklerde erkek ve dişi organlarla birlikte çanak ve taç yapraklar da vardır. Bazı meyve türlerinde erkek ve dişi organlar ayrı çiçeklerde bulunurlar ki bunlara tek eşeyli (diklin) çiçek adı verilir. Erkek ve dişi çiçekleri aynı birey üzerinde bulunan meyve türlerine tek evcikli (monoik) denilir. Erkek ve dişi çiçekleri aynı ağaç üzerinde ancak ayrı yerlerde bulunan türler monoik-diklin olarak isimlendirilir. Bazı meyve türlerinde ise erkek ve dişi çiçekler farklı bireyler üzerindedir. Bu meyve türlerine de iki evcikli (dioik) denilir. Bazen de aynı birey üzerinde veya aynı türün farklı bireyleri üzerinde hem erdişi ve hem de tek eşeyli çiçekler bulunabilmekte bu duruma da poligami denilmektedir[1]. Bazı önemli meyve türlerinin eşey yönünden dağılışları Çizelge 4.1'de verilmiştir.

Çizelge 4.4. Yaprak ve Meyve Koparmanın Pikanda Çiçek Oluşumu ve Meyve Tutumu Üzerine Etkileri[3]

Uygulama (1 Eylül 1968)		Sürgündeki Çiçek Sayısı (Nisan 1969)	Sürgündeki Meyve Sayısı (Ağustos 1969	Meyve Tutma Oranı (%) (Ağustos 1969)
Yaprak	Meyve			
Koparılmış	Bırakılmış	3.2	0.7	21
Koparılmış	Koparılmış	3.4	1.2	35
Bırakılmış	Bırakılmış	3.9	1.7	44
Bırakılmış	Koparılmış	4.3	2.0	47

KAYNAKLAR

1. Westwood, M.N., 1978. Temperate-zone pomology. W.H.Freeman and Comp.San Francisco, 428 s.
2. Chandler, W.H.,1 957. Deciduous orchards. Lea Febiger, Philadelphia, 492 s.
3. Sparks, D., 1979. Physiology-site, growth, flowering, fruiting and nutrition. (Ed.Jaynes, R. A., Nut Tree Culture in North America. The Northern Nut Growers Assoc. Hamden Connecticut, 06518, s: 211-239).
4. Soylu, A., 2004. Kestane, yetiştiriciliği ve özellikleri (Genişletilmiş ikinci baskı). Hasad Yayıncılık, İstanbul, 64 s.
5. Ayfer, M., 1959. Antep fıstığının döllenme biyolojisi üzerinde araştırmalar. Ankara Üniv., Ziraat Fakültesi Yayınları No. 148, 104 s.
6. Kuru, C., 1993. Dikimden hasada Antep fıstığı. KahramanMaraş , 102 s.
7. Winkler, A., J. Cook, W.M.Kliewer, L.A.Lider, 1974. General viticulture. Üniv. California Press, Berkeley, 710 s.
8. Eaton, G.W. ve A.M. Jamont, 1965.Embriyo sac development in the apricot,

   Prunus armeniaca L.cv.Constant.Proc. Amer.Soc.Hort.Sci. 86: 95-101.
9. Soylu, A. ve M. Ayfer, 1981. Marmara Bölgesi'nde yetiştirilmekte olan bazı önemli kestane çeşitlerinin çiçek yapıları ve meyve tutmaları üzerinde araştırmalar. Bahçe 10(2):45-67.
10. Gourley, J.H. ve F.S. Howlett, 1960. Modern fruit production.11th Print. The Macmillian Comp., New York, 579 s.
11. Williams, R.R., 1970. Factors affecting pollination in fruit trees. (Eds. Luckwill,

L.C. ve Cutting, C.V., Physiology of Tree Crops.Academic Press. London, 193- 207).
12. Coombe, B.G., 1976. The development of fleshy fruits. Ann.Rev.Plant Physiol. 27:507-528.
13. Weaver, R.J., 1976. Grape growing. John Wiley And Sons, New York, 371 s.
14. Soylu, A.ve Ü.Ertürk, 2001. Bazı ceviz çeşitlerinde apomiktik tohum oluşumu üzerinde Araştırmalar. Türkiye 1. Ulusal Ceviz Sempozyumu Bildirileri, Tokat, 133-137.
15. Quinlan, J.D. ve A.P. Preston, 1971. The influence of shoot competition on fruit retention and cropping of apple trees. J. Hort.Sci.46 (4): 525-534.

16. Wertheim, S.J., 1971. The drop of flowers and fruits in apple with special reference to the june drop of Cox's Orange Pippin and it's control with growth regulators. Mededelingen Land Bouwhogeschool Wageningen, Wilhelminadorp, 17-71.

17. Powell, D.B.B., 1974. Some effect of water stress in late spring on apple trees.J.Hort. Sci.49(3):257-272.

18. Childers, N.F., 1976. Modern fruit science. Rutgers Unv.Nichol Avenue New Brunswick, New Jersey, 08903, 970 s.

19. Öz, F. ve A. N. Bulagay, 1986. Elma yetiştiriciliği.TAV Yayını, No. 13, Atatürk Bahçe Kültürleri Merkez Araştırma Enstitüsü, Yalova, 92 s.

20. Ertürk, Ü. ve A. Soylu, 2001. Bazı şeftali çeşitlerinde meyve seyreltme derecesinin verimlilik ve meyve kalitesi üzerine etkileri. Uludağ Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yıllığı (2001) 15(1):163-175.

21. Konarlı, O., 1974. Sevin ile elma ağaçlarında seyreltme. Atatürk Bahçe Kültürleri Araştırma ve Eğitim Merkezi Dergisi 7 (1-2):47-54.

Bölüm 5

MEYVECİLİKTE ÇOĞALTMA TEKNİĞİ

Prof. Dr. Erdoğan Barut

Uludağ Üniversitesi Ziraat Fakültesi Bahçe Bitkileri Bölümü BURSA
e-posta: ebarut@uludag.edu.tr

5.1. MEYVE AĞAÇLARINI ÇOĞALTMA TEKNİĞİ

İnsanların kendileri için özel değerler bakımından seçilmiş bitkilerin devamlılığını sağlamak için onların kontrollü olarak üretilmelerine bitki çoğaltımı adı verilir. Kültüre alınmış bitkilerin çoğunu geliştirilmiş formlar oluşturmaktadır. Bunlar varlıklarının devamını, çok dikkatli bir şekilde kontrol edilen şartlarda çoğaltılmış olmalarına borçludurlar. Geliştirilmiş şartların dışında kalan formların çoğu ortadan kaybolmuş veya çoğaltılmaları kontrolsüz doğal şartlarına bırakıldıklarından arzu edilmeyen formlar hâline dönüşmüşlerdir[21].

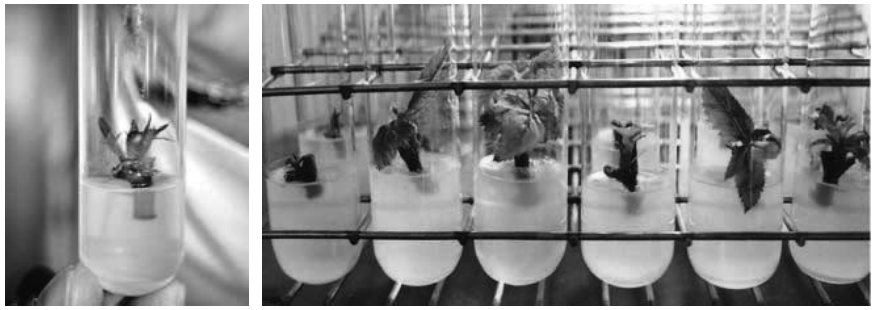
Bitkinin çoğaltılma tekniği bitkinin sistematikdeki yerine ve çoğaltıcının amacına göre değişiklik gösterir. Genel olarak meyve ağaçlarının çoğaltım metotlarını iki ana gruba ayırmak mümkündür. Bunlar:

a. Generatif (Eşeyli) Çoğaltma: Tohumla gerçekleştirilen çoğaltma şeklini oluşturmaktadır.
b. Vegetatif (Eşeysiz) Çoğaltma: Bitkinin vegetatif parçalarının kullanılması ile gerçekleştirilen çoğaltım metotlarını içermektedir.

5.1.1. Generatif (Eşeyli) Çoğaltma

Tohumla Çoğaltmanın Amacı ve Başarı Sınırları

Generatif (eşeyli) çoğaltımda kullanılan tohum, erkek ve dişi eşey hücrelerinin birleşmesi sonucunda meydana gelir. Ortaya çıkan tohum, anaya, babaya benzeyen veya tamamen farklı özellikler taşır. Dolayısıyla tohumdan meydana gelmiş olan birey çok farklı genetik ve fenotipik varyasyon gösterebilir. Özellikle meyve türlerinin kalıtsal yapıları oldukça kompleks olduğundan tohumla elde edilen meyve ağaçları genellikle ana bikinin özelliklerini taşımaz, çoğu kez de yabaniye doğru gitme eğilimi gösterirler. Tohumla elde edilen bitkiler arasında üstün özellikte bireyler de ortaya çıkabilir. Ancak

Şekil 5.47. *Tomurcuk Kültürü Uygulanan Böğürtlen Çeliklerinin Besin Ortamına Yerleştirilmesi*

Şekil 5.48. *Tomurcuk Kültürü Uygulanmış, Köklenmiş ve Daha Sonra Sera Koşullarına Alınmış Böğürtlen Bitkileri*

KAYNAKLAR

1. Ağaoğlu, S. 1986. Üzümsü Meyveler. Ankara Üniversitesi, Ziraat Fakültesi, No:984, 377 s.
2. Asma, B. M. 2000. Kayısı Yetiştiriciliği. İnönü Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Biyoloji Bölümü, Malatya, 243 s.
3. Babaoğlu, M., Yorgancılar, M., Akbudak, M. A. 2001. Doku Kültürü: Temel Laboratuvar Teknikleri."Bitki Biyoteknolojisi-I Doku Kültürü ve Uygulamaları" (Ed: M. Babaoğlu, E. Gürel ve S. Özcan). Selçuk Üniversitesi Basımevi, Konya, 1- 35.
4. Barut, E. , Eriş, A. 1987. Cevizlerde Sürgün ve Durgun Aşı Uygulamaları Üzerine Bir Araştırma. Bahçe, 16 (1-2): 3 -11.
5. Barut, E., Akbudak, B., Eriş, A. 1995. Bazı Çilek Çeşitlerinde Yavru Bitkilerin Köklenme Kabiliyetleri.Derim, 12 (4): 164-171.
6. Barut, E. 1998. Ahududu Yetiştiriciliği. Marmara'da Tarım, 71:32-38.
7. Barut, E. 2000. Zeytin Ağacı, Zeytinyağı, Zeytin. (The Olive Tree, The Oil, The Olive. International Olive Oil Council, Principe de Vergara, 154, Madrid. Adlı kitabın bir bölümünün Türkçe Çevirisi) , Marmarabirlik Yayınları, No : 5/2000, 51 s.
8. Barut, E. 2001. Different Whip Grafting Methods on Walnut. Acta Horticulturae. 544:511-513, Fourth International Walnut Symposium (September 12.16.1999), Bordeaux, France .
9. Barut, E. 2004. Dünya ve Türkiye'de Üzümsü Meyve Yetiştiriciliği ve Ticareti. Türktarım Dergisi, 156: 60-67

10. Barut, E. 2005. Bektaşi Üzümü Yetiştiriciliği. Türktarım Dergisi, 162:56-59.
11. Childers, N. F., Morris, J.R., Sibbett, G.S. 1995. Modern Fruit Science. Horticultural Publications, 3906 NW 31 Place, Gainesville, Florida, 32606, USA, p. 632
12. Ellialtıoğlu, Ş., Sarı, N., Abak, K. 2001. Haploid Bitki Üretimi. "Bitki Biyoteknolojisi-I Doku Kültürü ve Uygulamaları" (Ed: M. Babaoğlu, E. Gürel ve S. Özcan). Selçuk Üniversitesi Basımevi, Konya, 137-189.
13. Eriş, A., Barut, E. 1988. Cevizlerde Kontrollü Şartlarda Yapılan Değişik Aşı Uygulamaları Üzerine Bir Araştırma Bahçe, 17 (1-2); 12 -16.
14. Eriş, A., Barut, E. 1989. Cevizlerde (*Juglans regia* L.) Kanamanın Şiddetinin Değişimi Üzerine Bir Araştırma., Bahçe, 18 (1-2); 3 -7.
15. Eriş, A., Soylu, A., Barut, E. 1991. Cevizlerde Aşı Uygulamalarının Başarısına Etki Eden Faktörler Üzerine Bir İnceleme. Türkiye I. Fidancılık Sempozyumu (26-28 Ekim 1987) Tokat. Tarım ve Köyişleri Bakanlığı, Ankara, 223-233 .
16. Eriş, A., Şeniz, V. 1997. Bahçe Bitkileri. Uludağ Üniversitesi, Ziraat Fakültesi, Ders Notları No:28, Bursa, 192 s.
17. Eriş, A., Barut, E. 2000. Ilıman İklim Meyveleri-1. Uludağ Üniversitesi, Ziraat Fakültesi, Ders Kitabı No:6, Bursa, 226 s.
18. Ferguson, L., Sibbett, G.S., Martin, G.C. 1994. Olive Production Manual. University of California, Division of Agricultural Sciences, No:3353, USA, p. 156.
19. Fontanazza, G. 1996. General Aspects and Propagation Techniques for Intensive Cultivation. Olive Encyclopaedia, International Olive Oil Council, Principe de Vergara 154, 28002 Madrid, Spain, 113-144.
20. Hatipoğlu, R. 1999. Bitki Biyoteknolojisi. Çukurova Üniv. Ziraat Fak. Yay. No:190, . Ders Kitapları No: A-58, 176 s.
21. Kaşka, N., Yılmaz, M. 1974. Bahçe Bitkileri Yetiştirme Tekniği. Çukurova Üniversitesi, Ziraat Fakültesi, No: 79, Adana, 610 s.
22. Lagerstedt, H.B. 1979. Propagation-Seed, Grafting, Budding (Ed: R. A . Jaynes. In: Nut Tree Culture in North America). North. Nut Grow. Ass. Broken Arrow. , Road Hamden, USA, 06518, 240-271.
23. Larue, J. H., Johnson, R. S. Peaches, Plum and Nectarines, Growing and Handling for Fresh Market. University of California, Division of Agricultural Sciences, No:3331, USA, p. 246
24. Mansuroğlu, S. ve Gürel, E. 2001. Mikroçoğaltım. "Bitki Biyoteknolojisi-I Doku Kültürü ve Uygulamaları" (Ed: M. Babaoğlu, E. Gürel ve S. Özcan). Selçuk Üniversitesi Basımevi, Konya, 262-281.
25. Micke, W., Kester, D. 1981. Almond Orchard Management. University of California, Division of Agricultural Sciences, No: 4092, USA, p. 150.
26. Özbek, S. 1977. Genel Meyvecilik. Çukurova Üniversitesi, Ziraat Fakültesi, No: 111, Adana, 386 s.
27. Özbek, S. 1978. Özel Meyvecilik. Çukurova Üniversitesi, Ziraat Fakültesi, No: 128, Adana, 485 s.
28. Pierik, R. L. M. 1987. In Vitro Culture of Higher Plants. Kluwer Academic Publishers, P.O Box: 358, Accord Station Hingham, MA 02018-0358, USA, p. 344.
29. Ramos, D. E. 1985. Walnut Orchard Management. University of California, Division of Agricultural Sciences, No:21410, USA, p. 178.
30. Smith, M. 2001. Backyard Fruits and Berries. Chartwell Books, A Division of Book Sales Inc. 114 Northfield Avenue Edison, New Jersey 08837, USA, p. 160.
31. Soylu, A. 1990. Meyve Yetiştirme İlkeleri. Uludağ Üniversitesi Ziraat Fakültesi, Ders Notları No: 20, Bursa, 178 s.
32. Soylu, A. 1997. Ilıman İklim Meyveleri-II. Uludağ Üniversitesi, Ziraat Fakültesi, Ders Notları No:72, Bursa, 245 s.
33. Şen, S. M. 1986. Ceviz Yetiştiriciliği. Ondokuzmayıs Üniversitesi.

Bölüm 6

MEYVE FİDANI YETİŞTİRİLMESİ

Prof. Dr. Serra Hepaksoy

Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Bahçe Bitkileri Bölümü İZMİR

e-posta: serra.hepaksoy@ege.edu.tr

6.1. FİDANLIK YERİNİN SEÇİMİ

Fidanlık Yerinin Seçimini Etkileyen Faktörler

Fidanlık organizasyonunda başarıyı etkileyen en önemli faktörlerden biri lokasyon olduğu için fidanlık yerinin seçiminde çok dikkatli davranılması gereklidir. İklim ve toprak koşulları yanı sıra sulama suyunun durumu da fidan üretimi için önemli olan faktörlerdendir. Genel olarak bir yerde fidanlık kurulurken fidan yetiştiriciliğini etkileyen faktörlerden, sadece ekolojik değil ekonomik faktörler de dikkate alınmalıdır. Fidanlık yerinin seçimini etkileyen faktörleri 3 grup altında incelemek mümkündür[10].

- **Ekolojik Faktörler:** İklim, topoğrafya, toprak, su, hava
- **Ekonomik Faktörler:** Arazi bedeli, işçilik, olanaklar, rekabet
- **Sosyolojik Faktörler**

Ekolojik Faktörler

İklim: Fidan ve damızlık yetiştirmek için uzun bir gelişme periyodunun olması ve mümkünse yağışların bütün bir yıla yayılması arzulanır. Ancak ülkemizde genellikle, yağışlar kış ve ilkbahar aylarında meydana gelmekte, bitkilerin vejetasyon döneminin büyük bir bölümünde hemen hemen yağış hiç olmamaktadır. İdeal bir fidanlığın bulunduğu bölgede yağışların yıl içine dengeli dağılması; ekim, dikim ve söküm işlemlerinin yapıldığı dönemlerde ise minimum yağış olması arzulanmakla birlikte böyle bir alan bulmak imkânsızdır. Bu nedenle fidancılığın yapılacağı yerlerde ekstrem sıcaklıkların (düşük veya yüksek) meydana gelmemesi, özellikle çok hızlı değişimlerin olmaması, şiddetli, aşırı yakıcı, kurutucu veya dondurucu rüzgârlar ile dolu yağışının olmaması arzulanır[2,8]. Elbette bölge olarak bu özelliklere sahip olmayan bazı yerlerde, mikroklimalara rastlamak mümkün olduğu da göz ardı edilmemelidir.

Topoğrafya: Arazi nispeten düz olmalı, dik eğimli yerler fidancılık için seçilmeme-

kısımları ayrıca bir kanaviçe parçası ile sarılarak korunmalıdır.

Topraksız olarak pazarlanan turunçgil fidanları yaprakları kesildikten sonra:

- Yakın mesafelere gönderilecekse boy ambalajı veya kök ambalajı şeklinde ambalajlanmadır. Boy ambalajlarında fidanların kök, gövde ve dallarının tamamı; kök ambalajlarında ise, kökler ve gövdenin taç kısmına kadar olan kısımları kuru ot, sapsaman, kuru kamış veya odun talaşı gibi koruyucu malzeme ile çepeçevre örtüldükten sonra, kanaviçe veya benzeri bir madde ile sarılıp sıkıca bağlanır veya dikilir.
- Uzak mesafelere gönderilecek olanlar, fidanların boydan boya tamamını veya kök kısmından gövdenin taç kısmına kadar olan kısımlarını içine alabilecek büyüklükte hazırlanan özel ambalaj sandıklarına/sepetlerine yerleştirilerek ambalajlanır. Kök ambalajlı fidanların sandık dışında kalan kısımları ayrıca bir kanaviçe ile sarılarak korunmalı, sandık/sepet içine yerleştirilen fidanların köklerinin çevresine nemli hızar talaşı dökülerek soğuk/sıcak hava etkilerine karşı koruma önlemleri alınmalıdır.
- Kaplı ve parselden toprağı ile sökülerek topraklı kısmı kanaviçe benzeri bez materyal ile sarılmış olan fidanlar 2, 4, 6, 8 veya 10 adetlik gruplar hâlinde ahşap, plastik veya benzeri katı levhadan yapılan kasa/sandıklar içine birbirine sıkıca yanaşmış şekilde istiflenerek ambalajlanmalıdır.

Sertifikalı olarak yetiştirilen ve satışa sunulacak her türlü fidanın ambalajlarının üzerinde TTSMM (Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı, Tohumluk Tescil ve Sertifikasyon Merkezi Müdürlüğü) tarafından verilen etiket ve Zirai Mücadele Tüzüğü gereği görevlilerce takılmış kurşun mühür bulunmalıdır.

Bütün fidanlar nakledilirken, yukarıda belirtildiği şekilde ambalajlandıktan sonra, kamyona yerleştirildikten sonra da mutlaka kamyonun üzeri plastik örtü kapatılmalıdır (Şekil 6.3.1).

Şekil 6.3.1. *Fidanların Nakliyesi*

KAYNAKLAR

FİDANLIK YERİNİN SEÇİLMESİ

1. Anonymous, 2005. Weed Control Suggestions for christmas tree, woody ornamentals and flowers. Bulletin AG-427. North Carolina Cooperative Extension Service. Department of Horticultural Science Extension, N.C. 27695-7609. pp.72.
2. Anonymous, 2006. Best Management practices for field production of nur-sery stock.http://www.bae.ncsu.edu/programs/extension/agenv/nursery/index.html
3. Anonymous, 2006. Nativeplants propagation protocol databases PropagationTechniques. http://nativeplants.for.uidaho.edu./network/general.asp

4. Anonymous, 2006. Field standars for production of certified hop rootstock. http://apps.leg.wa.gov/WAC
5. Altınbaş, Ü., Çengel, M., Uysal, H., Okur, B., Okur, N., Kurucu, Y. ve Delibacak, S., 2004. Toprak Bilimi. Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları No: 557. Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir. 355 sayfa.
6. Appleton, B., 1993. Nursery production alternatives for reduction or elimination of circling tree roots. Journal of Arboriculture, 19 (6): 383-388.
7. Appleton, B., 1995. Nursery production methods for improving tree roots -An update. Journal of Arboriculture, 21 (6): 265-270.
8. Bilderback, T.E. and Bir, R.E. 2006. Preparing nursery plants for winter. Nursery Crops Production Manual. North Carolina Cooperative Extension Service. http://www.ces.ncsu.edu/depts/hort/hil/ag454b.html
9. Davidson, H. and Speakman, T., 1969. Time study for planting trees. Weeds, Trees and Turf, 8 (8): 18.
10. Davidson, H. and Mecklenburg, R., 1981. Nursery Management Administration and Culture. Prentice-Hall, Inc., New Jersey, USA, pp. 450.
11. Davis, D.D., 1973. Air Pollution Damages Trees. USDA Forest Service.
12. Kuhns, L., 1994. Weeds. In: Bedding Plants IV. Ed: Holcomb, J. Batavia, IL: Ball Pub., 139-150.
13. MacDonald, B., 1986. Practical Woody Plant Propagation for Nursery Growers. Vol. 1, Portland, Oregon: Timber Pres.
14. Pamay, B., 1992. Bitki Materyali I (Ağaç ve Ağaççıklar), Uycan Matbaası, Küçükkuyu, İstanbul. 38 sayfa.
15. Tuncay, H., 1994. Su Kalitesi (I. Basım). Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları No: 512. E.Ü. Ziraat Fakültesi ofset Basımevi, Bornova-İzmir. 243 sayfa.
16. Yaltırık, F., 1988. Dendroloji Ders Kitabı II Angiospermae. İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi Yayınları, İ.Ü. Yayın No: 3509, OF Yayın No: 390, İstanbul.
17. White, R.P., 1975. A Century of Service. American Association of Nurserymen, 230 Southern Building, Washington D.C., 20005.
18. Wright, D. R., 1986. The pour-through nutrient extraction procedure. HortScience 21:227-229.
19. Wright, D. R., 1987. The Virginia Tech Liquid Fertilizer System for Container-Grown Plants. College of Agriculture and Life Science Information Series 86-5. USA.

ANAÇ YETİŞTİRİLMESİ

1. Ahmad, M., Lombard, B.P. and Ticknor, L.R., 1992. Effect of slow-release fertilizers on propagation medium and on rooting and growth of cuttings. Comb. Proc. Int. Plant Prop. Soc., 42: 238-241.
2. Anonymous, 2005. Weed Control Suggestions for christmas tree, woody ornamentals and flowers. Bulletin AG-427. North Carolina Cooperative Extension Service. Department of Horticultural Science Extension, N.C. 27695-7609. pp.72.
3. Anonymous, 2006. Best management practices for field production of nursery stock. http://www.bae.ncsu.edu/programs/extension/ag-env/ nursery/index.html
4. Bilderback, T.E. and Bir, R.E. 2006. Preparing nursery plants for winter. Nursery Crops Production Manual. North Carolina Cooperative Extension Service. http://www.ces.ncsu.edu/depts/hort/hil/ag454b.html
5. Davidson, H. and Mecklenburg, R., 1981. Nursery Management Administration and Culture. Prentice-Hall, Inc., New Jersey, USA, pp. 450.
6. Davis, T.D. and Potter, R.T., 1985. Carbohydrates, water potential and subsequent rooting of stored rhododendron cutting. HortScience, 20: 292-293.

7. Edwards, D.G.W., 1986. Special prechilling techniques for tree seeds. J. of Seed Tech., 10 (2): 151-171.
8. Fourrier, B., 1984. Hardwood cutting propagation at McKay nursery. Comb. Proc. Int. Plant Prop. Soc., 44: 478-479.
9. Hartmann, T.H., Kester, E.D., Jr., Davies, T.F. and Geneve, L.R., 1997. Plant Propagation: Principles and Practices. 6th Edition. Prentice-Hall, Inc., USA. 770 s.
10. Heit, C.E., 1967. Propagation from seed. 5. Control of seedling density. Amer. Nurs. 125 (8): 14-15.
11. MacDonald, B., 1986. Practical Woody Plant Propagation for Nursery Growers. Vol. 1, Portland, Oregon: Timber Pres.
12. Özçağıran, R., İlter, E. ve Karaçalı, İ., 1991. Genel Bahçe Bitkileri. Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Teksir. Bornova, İzmir.
13. Suszka, B., 1978. Germination of tree seed stored in a partially after-ripened condition. Acta Horticulturae, 83: 181-188.
14. Westwood, N.M., 1991. Temperate-Zone Pomology Physiology and Culture. 3th Edition. Timber Press, Portland, Oregon. 523 s.

FİDANLARIN SÖKÜLMESİ, HENDEKLENMESİ VE AMBALAJI

1. Akgül, H., 2006. Aşılı Fidanların Sökümü ve Satışa Hazırlanması. http://egirdir-bahce.org/arsiv/2004/kasim/sayfalar/sayfa4.htm
2. Anonymous, 1997. Meyve ve Asma Çeşit/Anaç Damızlığı Fidan Üretim Materyali ve Fidanlarının Sertifikasyonuna Ait Genel Esaslar Tebliği. Tebliğ No:11, Resmi Gazete Sayı:22868, 5 Ocak 1997, Ankara. 311 sayfa.
3. Anonymous, 1998. Fidan Üretim ve Dağıtım Talimatı (1998-1999). T.C. Tarım ve Köyişleri Bakanlığı Tarımsal Üretim ve Geliştirme Genel Müdürlüğü. Mevzuat Yayınları Serisi No: TÜGEM. Ankara.360 sayfa.
4. Anonymous, 2006. Best Management practices for field production of nursery stock. http://www.bae.ncsu.edu/programs/extension/ag-env/ nursery/index. html
5. Anonymous, 2006. Sağlıklı Üretim. http://uzunfidan.sitemynet.com/tarim/ id1.htm
6. MacDonald, B., 1986. Practical Woody Plant Propagation for Nursery Growers. Vol. 1, Portland, Oregon: Timber Pres.

Bölüm 7

MEYVE BAHÇESİ TESİSİ VE BAKIM İŞLERİ

Prof. Dr. Resul Gerçekcioğlu

Gaziosmanpaşa Üniversitesi Ziraat Fakültesi Bahçe Bitkileri Bölümü TOKAT
e-posta: resul.gercekcioglu@gop.edu.tr

7.1. MEYVE BAHÇESİNİN KURULMASI

Meyve bahçesi kurulurken bazı tesislerin, alt yapı ve ekipmanların da meydana getirilmiş olması gerekir. Bu tesislerin önemlilerini; işletme ve oturma yerleri, sulama tesisleri, gübrelikler, soğuk ve sıcak yastıklar, seralar; ayırım, ambalaj, saklama yerleri, ürün değerlendirme tesisleri, bitki koruma tesisleri ve geniş alanlarda üretim yapan işletmeler için özel deneme ve araştırma tesisleri teşkil eder.

Meyve Bahçesi Kurma Şekilleri

Meyve bahçeleri, üretim amaçları ve; büyük ticari meyve bahçeleri, küçük yerli pazar bahçeleri, meraklı bahçeleri. İşletme şekillerine göre isekapama bahçeler, ara ziraatlı bahçeler, ev bahçeleri, sınır ve yol ağaçlandırmaları, tarla ve mera meyveciliği şeklinde olurlar.

Üretim Amaçlarına Göre

Büyük Ticari Meyve Bahçeleri

Büyük iç veya dış pazarlara ihraç etmek için büyük miktarlarda üretimde bulunmak amacıyla kurulan geniş meyve bahçeleridir. Bu gibi büyük meyve bahçeleri, ülkemizde özel işletmeler hâlinde bulunmaktadır. Giresun'un fındık bahçeleri; Aydın'ın incir bahçeleri, Edremit–Ayvalık'ın zeytinlikleri Gaziantep ve Şanlıurfa'nın fıstıklıkları gibi.

Büyük ticari meyve bahçeleri genel olarak, kapama bahçeler hâlinde olup, içlerinde esas olarak tek türden standart çeşitler yetiştirilir. Bu şekilde büyük ticaretin istediği standartlaşma, üretim alanında da sağlanmış olur. Bu sebepledir ki, bu gibi meyve bahçelerinde ürün hep birden olgunlaşır ve birden toplanarak büyük partiler hâlinde pazara gönderilir. Ticari meyve bahçelerinde gerek ağaç şekilleri ve gerek bahçe kurma yöntemleri, işletmeciliğin en ucuz ve en kolay bir şekilde yapılmasını sağlayacak tarzda olur. Ağaçlar türüne göre bodur veya yarı bodur, sıra arası ve üzeri

da ürün miktarı arttıkça ve işletme şekli sıkılaştıkça bu miktarları artırmak gerekir. Kuvvetli topraklarda ve henüz tam verime yatmamış bahçelerde ise azaltılması gerekir. Kurak bölgelerde ise gübre miktarları daha aşağıda tutulmalıdır. Ülkemizin kurak bölgelerinde, özellikle İç Anadolu'da, topraklar potasyumca zengindir. En fazla ihtiyaç azotlu ve fosforlu gübreleredir. Azotlu gübrelerden bitkilerin yararlanması daha çok yağışa bağlıdır. Oysa fosforlu gübreler her zaman çok faydalı olmaktadır[5].

Budama (*"MEYVE AĞAÇLARININ BUDANMASI"* bölümüne bakınız.)

KAYNAKLAR

1. Tukey, H.B., 1983., Dwarfed Fruit Trees. Comstock Publishing Associates A Division of Cornell University Press, Ithaca and London.
2. Barrit, H. B., 1992., Intensive Orchard Management, 116-118. Good Grower, Yakima, Washington.
3. Anonymous., Y., Dutch Flevo Trees. De Koets 14 8526 DP Biddinghuizen, Holland.
4. Küden, B. A. ve Küden, A., 1990., Şeftalilerde Sık Dikimle Bahçe Tesisi. Derim 7(4) : 180-189.
5. Ülkümen, L. 1973. Bağ-Bahçe Ziraatı. Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları, No .275, Ziraat Fakültesi Yayınları No: 128, Erzurum.

Bölüm 8

BÜYÜMEYİ DÜZENLEYİCİ MADDELER ÖZELLİKLERİ VE MEYVECİLİKTEKİ KULLANIM ALANLARI

Prof. Dr. A. Aytekin Polat

Mustafa Kemal Üniversitesi Ziraat Fakültesi Bahçe Bitkileri Bölümü Antakya/HATAY

e-posta: apolat@mku.edu.tr

8.1. GİRİŞ

Bitkilerdeki en önemli fizyolojik olaylardan biri büyümedir. Bitkilerin büyümesinde uyarıcı ve engelleyici etki gösteren birçok kimyasal bileşik bulunmaktadır. Kimyasal yapıları birbirinden tamamen ayrı olan bu bileşiklerin birçoğu bitki bünyesinde doğal olarak oluşmaktadır. Bitki bünyesinde oluşup, bitki büyümesini yöneten bu bileşiklere "phytohormon" ya da "hormon" adı verilmektedir. Bir bileşiğin "hormon" olarak nitelendirilebilmesi için; ***a-*** bitki bünyesinde oluşması, ***b-*** oluştuğu yerden başka bir yere taşınabilir olması, ***c-*** taşındığı yerde değişik yaşam olaylarını yönetmesi veya düzenlemesi, ***d-*** çok düşük konsantrasyonlarda bu etkilerini gösterebilmesi gerekir. Belirtilen bu özelliklere göre hormonlar; çok düşük konsantrasyonlarda bitkinin gelişmesini yöneten ve etki şekli yalnızca herhangi bir madde değişimi olayı ile sınırlanmayan, oluştukları yer ile etki yerleri genel olarak farklı olan organik bileşikler olarak tanımlanmaktadır. Bu nedenle bitkide büyümeyi yöneten doğal ve yapay hormonlar daha geniş kapsamlı olarak "Bitki büyüme maddeleri" veya "Büyüme düzenleyicileri" olarak tanımlanmaktadır[2]. Bitkilerin büyüme fizyolojisi bilinmekle beraber bu büyümeyi sağlayan maddelerin neler olduğu konusunda uzun yıllar net ve detaylı bilgilere sahip olunamamıştır. Zamanla bitki bünyesinde sadece büyümeyi teşvik eden maddelerin değil aynı zamanda büyümeyi engelleyen maddelerin de sentezlendiği anlaşılmıştır. Söz konusu maddeler bitkilerde çok düşük miktarlarda bulunmakta ve bitkilerde önemli görevler üstlenmektedirler. Sonraki yıllarda bu hormonlar çeşitli yollarla üretilmiş ve kullanıma sunulmuştur. Ayrıca yapıları, bitkilerde bulunan doğal hormonlara benzeyen sentetik bitki büyümesini düzenleyici maddeler üretilmiş ve "hormon" isminin, elde edilen bu maddeleri tam tanımlamamasından dolayı bunların, "Bitki Büyümesini Düzenleyici Maddeler" (BBDM) olarak adlandırılması daha uygun bulunmuştur. Elde edilen bu maddelerin

mutlaka sağlanmalıdır. Ayrıca, büyümeyi düzenleyici maddelerin kullanımı yerine geçebilecek alternatif uygulamaların da devlet tarafından teşvik edilmesi ve desteklenmesi gerekli görülmektedir. Öte yandan, tüketicilerin de seçici olmaları gerektiği ve bunun kendi sağlıkları açısından zorunlu olduğu söylenebilir. Tarım ilacı veya hormon kalıntısı riski taşımayan ürünlere ciddi anlamda talep oluşur, etiket veya marka güvencesi sağlanırsa, tüketicinin bu ürünlere farklı fiyat ödemesi beklenebilir ve daha sağlıklı gıdaya kavuşma şansı artar.

Meyve yetiştiriciliğinde, bitki büyümesini düzenleyici maddeler genellikle bir sorun olduğu taktirde ve önerilen dozlarda kullanılmalıdır. Gereksinim duyulmadığı hâlde veya gereksinim duyulan miktardan daha yüksek dozda bitkiye uygulandığı taktirde ise kullanılan söz konusu maddenin istenilen amaca hizmet etmeyeceğinin, bitkiye yarar yerine zarar vereceğinin, uygulanan yüksek doza karşı meyvelerde çeşitli deformasyonların meydana geleceğinin üretici tarafından bilinmesi gerekmektedir. Başka bir ifade ile üretici büyümeyi düzenleyici maddeleri önerilen ürünlerde ve önerilen dozlardan farklı kullandığı taktirde bitkilerin tepki olarak meyvelerde anormallikler oluşturacağını ve tüketicinin de bu meyvelere ilgi göstermeyerek üreticiyi cezalandıracağını bilmelidir.

Öte yandan, büyümeyi düzenleyici madde uygulamalarında, öteki kültürel işlemlerde olduğu gibi, uygun maddenin seçimi ile uygulama zamanı, yöntemi ve uygulama dozunun çok önemli olduğunun bilinmesi ve gözden uzak tutulmaması gerekmektedir. Uygulamalar ile ilgili bütün bu konulara dikkat çekilmesi ve üreticiler ile tüketicilerin bilinçlendirilmesi de etkili bir eğitim ve yayım faaliyeti ile sağlanabilir. Bu eğitim ve yayım faaliyetlerinin de, Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığının çiftçi eğitim şubeleri başta olmak üzere ilgili kurum ve kuruluşların dikkatle yürütmesi gereken vazgeçilmez görevleri arasında olmak durumundadır.

KAYNAKLAR

1. Agusti, M., Juan, M., Almela, V., Gariglio, N., 2000. Loquat fruit size is increased through the thinning effect of naphthaleneacetic acid. Plant Grow. Regu., 31: 167-171.
2. Ağaoğlu, Y. S., Çelik, H., Çelik, M., Fidan., Y., Gülşen, Y., Günay, A., Halloran, N., Köksal, A.İ., Yanmaz, R., 1995. Genel Bahçe Bitkileri. A.Ü. Ziraat Fakültesi, Eğitim, Araştırma ve Geliştirme Vakfı Yayınları No: 4, Ankara, 369 s.
3. Akıllıoğlu, M., 1991. The use of plant growth regulators and the control of alternate bearing in olive. Olea, No:21, p:2, Spain.
4. Alexandrov, A.,1988a. Effect of temparature on the rooting of ripe wood mulberry cutting. Plant Sci., XXV (2): 56-68.
5. Alexandrov, A., 1988b. The rooting ability of some promising cultivars of mulberry cutting. Plant Sci., XXV (3): 67-73.
6. Alexandrov, A.,1988c. Investigation of the rooting process in ripe mulberry cuttings taken from varius parts of overwintered shoots. Plant Sci., XXV (9): 86-93.
7. Anıl, Ş., Güngör, M.K., Uslu, F., 1990. Büyüme engelleyici paclobutrazolun (PP-333) kirazlarda vegetatif büyüme üzerine etkileri. Derim, 7(2): 51-72.
8. Archbold, D.D., Houtz, R.L., 1988. Photosynthetic characteristics of strawberry plants treated with paclobutrazol or flurprimidol. HortSci., 23(1): 200-2002.

9. Ateyyeh, A., Qrunfleh, M.M., 1997. Studies on the loquat, *Eriobotrya japonica* Lindl., cv Tanaka. II. Effect on naphthaleneacetic acid on fruit set, gowth and development, and quality. Dirasat Agric. Sci., 24(2): 217-223.
10. Barut, E., 1995. Gelecekte bahçe bitkilerinde büyümeyi düzenleyici maddelerin kullanımı. Derim, 11(3): 141-144.
11. Beech, M.G., Crisp, C.M., Wickenden, M.F., Atkinson, P., 1988. Effect of paclobutrazol on the growth and yield of strawberry (Fragaria xananassa Duch.). J.Hort.Sci., 63(4): 595-600.
12. Bertocci, F., Vecchio, V., Casini, P., 1997. Effect of seed treatment on germination response of papaya (*Carica papaya* L.). Adv. Hort. Sci., 11: 99-102.
13. Bhattacharya, J., Khuspe, S.S., 2001. *In vitro* and *in vivo* germination of papaya (*Carica papaya* L.) seeds. Sci.Hort., 91(1-2): 39-49.
14. Burak, M., Konarlı, O., Kaynaş, K., 1987. J. H. Hale ve Dixired şeftali çeşitlerinde PP-333'ün (Paclobutrazol) bazı fizyolojik etkileri üzerinde araştırmalar. Bahçe, 16(1-2): 50-55.
15. Burak, M., 1991. Meyvecilikte büyüme düzenleyici maddelerin kullanım imkanları. Derim, 8(4): 174-185.
16. Burak, M., Öz, F., Kaynaş, K. 1995. NAA ve Vapor Gard'ın Bing ve Karabodur kiraz çeşitlerinin meyve çatlamasına ve kalitesine etkileri üzerinde araştırmalar. Türkiye II. Ulusal Bahçe Bitkileri Kongresi, 3-6 Ekim, Adana, sy: 209-213.
17. Burak, M., Büyükyılmaz, M., Öz, F. 1999. Farklı seyreltme uygulamalarının Starkspur Golden Delicious elma çeşidinde meyve seyreltmesi ve periyodisite üzerindeki etkileri. Türkiye III. Ulusal Bahçe Bitkileri Kongresi, 14-17 Eylül, Ankara, sy:263-268.
18. Burstrm, H.G.,1968. Calcium and plant growth. Biol. Rev., 43, pp: 287-316.
19. Canözer, Ö., Özahçı, E., 1992. Zeytin çeşitlerinin belli hormon konsantrasyonlarında köklenme nispetlerinin tespiti. Türkiye I. Ulusal Bahçe Bitkileri Kongresi, 13-16 Ekim, İzmir, sy:165-170.
20. Challil, B.S., Grewal, S.S., Dhatt, A.S., 1980. Effect of thinning on fruit retention and some physicochemical characteristics of peach. Punjab Hort., 20(1/2):70-73.
21. Chen, W.S., 1983. Cytokinins of the developing mango fruit: Isolation, identification and changes in levels during maturation. Plant Physiol., 71:356-361.
22. Chen, W.S., 1987. Endogenous growth substances in relation to shoot growth and flower bud development of mango. J. Amer. Soc. Hort. Sci., 112:360-363.
23. Chen, W.S., 1990. Endogenous growth substance in xylem and shoot tip diffusate of lychee in relation to flowering. HortSci., 25(3):314-315.
24. Childers, N.F., Morris, J.R., Sibbett, G.S., 1995. Modern Fruit Science. Horticultural Publications, Gainesville, Florida, 32606, 632 p.
25. Choeng, S.T., Chun, S.K., Peak, K.P., 1978. A study on the growth of fruit trees and on fruit quality as affected by ethephon treatment. J. Korean Soc. Hort. Sci., 19(1):17-25.
26. Christensen, J.V. 1972a. Cracking in cherries III. Determination of cracking susceptibility. Acta Agric. Scan., 22:128-136.
27. Christensen, J.V., 1972b. Cracking in cherries II. The influence of climatic conditions on cracking susceptibility. Saetryk af Tidsskrift for Planteavl, 76: 191-195.
28. Christensen, J.V., 1972c. Cracking in cherries IV. Physiological studies of the mechanism of cracking. Acta Agric. Scan., 22:153-162.
29. Christensen, J.V. 1973. Cracking in cherries IV. Cracking susceptibility in relation to growth rhythm of the fruit. Acta Agric. Scan., 23: 52-54.

30. Christensen, J.V., 1994a. Causes of the cracking. Proceeding and Abstracts International Conference on Cracking of Cherries, Michigan State University, February 4-5, East Lansing, Michigan, USA, p: 7.
31. Christensen, J.V., 1994b. Physical mechanisms. Proceeding and Abstracts International Conference on Cracking of Cherries, Michigan State University, February 4-5, East Lansing, Michigan, USA, p: 11.
32. Cline, J.A., Webster, A.D., 1994. A review of factors influencing the varietal susceptibility of sweet cherries to rain-induced fruit cracking. Proceedings and International Conference on Cracking of Cherries, International Cherry Meeting, February 4-5, Traverse City, Michigan, Michigan State University, Department of Horticulture Special Report, p:20-43.
33. Connel, J.H., Olson, W.H., Reil, W., Beem, L., 1992. NAA for sucker control in almonds, prunes and walnuts. Proceedings IV. Annual Con. Western Plant Growth Regulators Society, January 22-23: 72-76.
34. Coşkun, M., Özgüven, A.I., 2000. Kayısılarda bazı büyümeyi düzenleyici maddelerin meyve seyreltmesi üzerine etkileri. Türk. J. Agric. For., 24: 309–316.
35. Covatta, F., Borscak, J.D., 1991. Rooting of hardwood cuttings of *Actinidia deliciosa* (Chevalier) C. F. Liang A. R. Fergunson, 1984 – cv. Hayward. Revista de La Facultad de Agronomia y Veterinaria Universidad de Buenos Aires, Buenos Aires, Vol: 12, No: 3, p: 245-248.
36. Çağlar, S., Balcı, S., 2003. Elma yetiştiriciliğinde uygulanan meyve seyreltme yöntemleri üzerine bir inceleme. KSÜ. Fen ve Mühendislik Dergisi, 6(1): 117-128.
37. Çimen, İ., 1988. Meyvecilikte büyümeyi düzenleyicilerin (hormon) kullanımı. Derim,5(3):134-142.
38. Çimen, İ., 1990. Gelişme düzenleyicileri (hormonlar) ile bitki hastalıkları arasındaki ilişkiler. Derim, 7(3): 130-143.
39. Çimen, İ., 1991. Gelişmeyi engelleyici Paclobutrazol'un (PP-333) bitki hastalıklarına karşı kullanılma olanakları. Derim, 8(2): 88-96.
40. Çimen, İ., Çınar, A., Erkılıç, A., Anıl, S., 1992. Büyüme engelleyicisi (Paclobutrazol) uygulamasının limonda sürgün gelişimi ve verime etkisi. Türkiye I. Ulusal Bahçe Bitkileri Kongresi, 13-16 Ekim, İzmir, sy: 211-216.
41. Davies, P.J.,1995. Plant Hormones. Sectia of Plant Biology Division of Biological Sciences, Cornell University, USA 833.
42. Demirsoy, L.K., Bilgener, Ş., 1998a.The effects of preharvest calcium hydroxide applications on cracking in 0900 Ziraat, Lambert and Van sweet cherries. Third International Cherry Symposium, Acta Hort., 468(2): 657-662.
43. Demirsoy, L.K., Bilgener, Ş., 1998b.The effects of preharvest chemical applications on cracking and fruit quality in 0900 Ziraat, Lambert and Van sweet cherry varieties. Third International Cherry Symposium, Acta Hort., 468(2): 663-669.
44. Demirsoy L., Bilgener, Ş., 2000. Meyve çatlamasına hassasiyet bakımından bazı kiraz çeşitlerinin kütikülar ve epidermal özellikleri üzerine kimyasal uygulamaların etkileri. Turk. J. Agric. For., 24: 541-550.
45. Dumanoğlu, H., Gülşen, Y., 1993. *In vitro* rooting of Quince-A (*Cydonia oblonga* Mill.). Acta Hort., 376: 360-363.
46. Dumanoğlu, H., Aygün, A., 1999. Seçilmiş bazı S.Ö. ayva anaçlarında mikroçeliklerin in vitro köklenmesi üzerine IBA, NAA ve karanlık uygulamalarının etkileri. Türkiye III. Ulusal Bahçe Bitkileri Kongresi, 14-17 Eylül, Ankara, sy:233-237.
47. Dündar, Ö., Kaşka, N., 1995. Limonlarda 2,4-D uygulamasının muhafazaya etkisi I. Kütdiken. Türkiye II. Ulusal Bahçe Bitkileri Kongresi, 3-6 Ekim, Adana, sy: 571-575.

48. Ercişli, S., Anapalı, Ö., Esitken, A., Şahin, Ü., 2002. The effect of IBA, rooting media and cutting collection time on rooting of kiwifruit. Gartenbauwis- senschaft, 67 (1): 34-38.

49. Eriş, A., Barut, E., 1991. Growth regulators used for decreasing the severity of alternate bearing in olive. Olea, No:21, p:11, Spain.

50. Eriş, A., Barut, E., 1992. Gemlik zeytin çeşidinde bilezik alma ve GA_3 kombinasyonlarının periyodisiteye etkileri üzerine bir araştırma. Türkiye I. Ulusal Bahçe Bitkileri Kongresi, 13-16 Ekim, İzmir, sy: 159-164.

51. Eser, B., 2004. Büyümeyi düzenleyici madde (hormon) kullanımı. http://www.agr.ege.edu.tr/ tuam/dergi/dergi2/hormonlarfp.htm

52. Eti, S., Kılavuz, M., Kaşka, N., 1990. Bazı yenidünya çeşitlerinde kimyasal maddeler ve elle yapılan çiçek seyreltmesinin meyve verim ve kalitesine etkileri I. "Ottowiani", "Baffico" ve " Champagne de Grasse" çeşitlerinde NAAm ve Ethrel uygulamaları. Bahçe, 19(1-2): 3-9.

53. Eti, S., Gökçe, A.F., 1995. Santa Maria ve June Beauty yazlık armut çeşitlerinde GA_3 uygulamalarının meyve tutumu ve kalitesi üzerine etkileri. Türkiye II. Ulusal Bahçe Bitkileri Kongresi, 3-6 Ekim, Adana, sy: 74-78.

54. Facteau, T.J., 1982. Levels of pectic substances and calcium in gibberellik acid-treated sweet cherry fruit. J. Amer. Soc. Hort. Sci., 107(1): 148-151.

55. Ferguson, L., Sibbett, G.S., Martin, G.C., 1994. Olive Production Manual. Univ. Calif. Divi. Agric. and Natu. Resources, Publication 3353.

56. Fırat, B., 1998. Bitki Nasıl Beslenir. Atlas Kitapevi, Konya, 292 s.

57. Funt, R.C., Ferree, D.C., 1986. Ethephon induced bloom delay of peach trees, Ohio, USA. Acta Hort. (ISHS) 179: 163-170.

58. Ghosh, D., Bandyopadhyay, A., Sen, S.K., 1988. Effect of NAA and IBA on adventitious root information in stem cuttings of pomegranate (*Punica granatum* L.) under intermitent mist. Indian Agric., 32 (4): 239-243.

59. Goldbach, E., Goldbach, H., Wagner, H., Michael, G., 1975. Influence of N-deficiency on the abscisic acid content of sunflower plants. Physiol Plant., 34: 138-140.

60. Goldbach, H., Michael, G., 1976. Abscisic acid content of barley grains during ripening as affected by temperature and variety. Crop Sci., 16: 797-799.

61. Gözlekçi, Ş., Pekmezci, M., 1992. Gibberellik asidin alçak ve yüksek tünellerde yetiştirilen bazı çilek çeşitlerinde erkencilik, verim ve kaliteye etkisi üzerinde bir araştırma. Türkiye I. Ulusal Bahçe Bitkileri Kongresi Cilt 1 (Meyve), İzmir sy: 561-565.

62. Guaves, J., Hueso, J.J., Martinez, A., 2002. Chemical fruit thinning of loquat by NAAm. International Symposium on Loquat, 11–13 April 2002, Valencia (Spain). Options Méditerranéennes. Série A. Séminaires Méditerranéens, 58: 97-100.

63. Güleryüz, M., 1982. Bahçe Ziraatında Büyütücü ve Engelleyici Maddelerin Kullanılması ve Önemi. Atatürk Üniversitesi Yayınları, No: 599, Erzurum, 130 s.

64. Güleryüz, M., Bolat, İ., Pırlak, L., 1992. Aliso çilek çeşidinde Paclobutrazolun (PP-333) uygulamasının vegetatif ve generatif gelişme ile yaprakların bazı besin elementi kapsamlarına etkileri üzerine bir araştırma. Türkiye I. Ulusal Bahçe Bitkileri Kongresi, 13-16 Ekim, İzmir, sy:217-221.

65. Güleryüz, M., Ercişli, S. 1995. Katlama ve GA_3 uygulamalarının kayısı tohumlarının çimlenmesi üzerine etkisi. Türkiye II. Ulusal Bahçe Bitkileri Kongresi, 3- 6 Ekim, Adana, sy:174-178.

66. Güneş, E., Gübbük, H., 2006. Değişik papaya çeşitlerinde (*Carica papaya* L.) tohumlara yapılan bazı ön işlemlerin tohum çimlenme oranı ve süresi üzerine etkileri. Akdeniz Üniversitesi, Ziraat Fakültesi Dergisi, 19(1): 107-114.
67. Hagazi, E.S., Stino, G.R., 1985. Chemical regulation of sex expression in certain olive cultivars. Hort.Abst., 55(11): 9064.
68. Hapsan, J.L., Wessells, N.K., 1990. Essentials of Biology. McGraw-Hill Companies, International Ed edition, 976 p.
69. Hartmann, H.T., Fadl, M.S., Hackett, W.P. 1967. Initiation of flowering and changes in endogenous inhibitors and promoters in olive buds as a result of chilling. Physiol. Plant, 20:746-759.
70. Hızal, A.Y.,1978. Interdonato limonu, Washington Navel, Yafa portakalları ve Marsh Seedless altıntopunda çiçek ve meyve dökümü dönemlerindeki doğal hormon düzeyleri ve derim öncesi dökümlerinin bazı büyümeyi düzenleyici maddelerle önlenmesi üzerinde çalışmalar.ÇÜ.Fen Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, Adana, 179 s., (Yayınlanmamış).
71. Hızal, A.Y., 1985. Büyüme düzenleyicilerin ülkemiz meyve yetiştiriciliğindeki yerleri. Derim, 2(2): 15-17.
72. Hore, J.K., Sen, S.K., 1993. Root formation in pomegranate (*Punica granatum* L.) stem cuttings with NAA and auxin synergists under intermittent mist. Crop Research (Hisar), 6 (2): 252-257.
73. Ibrahim, I.E., Mohamed, A.I., 1993. Effects of alar and nitrogen fertilizer treatments on growth, yield and quality of strawberries. Acta. Hort.(ISHS) 345: 29-36.
74. Jain, P.K., Parmar, K.L., 1996. Response in hardwood cuttings of pomegranate (*Punica granatum* L.) treated with rooting media, IBA and boron. JNKVV Research Journal, 27 (1): 56-58.
75. Janick, J., 1986. Horticultural Science (Fourth edition). W.H. Freeman and Company, New York.
76. Jones, K.M., Koen, T.B., Longley, S.B., Oakford, M.J., 1988. Thinning 'Golden Delicious'apples with naphtalene acetic acid in relation to spray concentration, volume and time of day. J. Hort. Sci., 63(1): 27-30.
77. Karadeniz, T., Şişman, T., 2003. Beyaz ve Karadutun meyve özellikleri ve çelikle çoğaltılması. Ulusal Kivi ve Üzümsü Meyveler Sempozyumu, 23-25 Ekim 2003, Ordu, sy: 428-432.
78. Kaska, N. 1978. Delaying of flowering in apricots by ethephon and abscisic acid. Acta Hort. (ISHS) 80: 219-224.
79. Kaşka, N., Küden, A.B., 1992. Büyümeyi düzenleyici maddeler ve bunların şeftalilerde kullanılma olanakları. Derim, 9(2): 85-92.
80. Kaynak, L., Çavuşoğlu, S., 1995. Narlarda kökboğazına uygulanan NAA- Na'nun dip sürgünü kontrolü ve taç sürgünleri gelişimi üzerine etkileri. Türkiye II. Ulusal Bahçe Bitkileri Kongresi, 3-6 Ekim, Adana, sy.681-685.
81. Kılavuz, M,1990. Bazı yenidünya (*Eriobotrya japonica* Lindl.) çeşitlerinde NAA, NAAm ve elle yapılan çiçek seyreltmesinin meyve verim ve kalitesine etkileri. ÇÜ.Fen Bilimleri Enstitüsü, Bahçe Bitkileri Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Adana, 138 s., (Yayınlanmamış).
82. Kılavuz, M., Eti, S., 1993. The effects of flower thinning by hand, NAA, and NAAm on the fruit set, growth rate and size of the fruits of some loquat (*Eriobotrya japonica* Lindl.) varieties. Doğa Turk. J. Agric. and Forestry, 17: 537- 550.
83. Konarlı, O., 1974. Gibberellik asitin şeftalilerde çiçeklenmeyi geciktirme ve seyreltme üzerine etkisi. Bahçe Kültürleri Araştırma Eğitim Merkezi Dergisi, 7(1-2): 72-80.
84. Konarlı, O.,1977. Yaprak dut çeşitlerinin odun çeliği ile üretilmesi. Bahçe Kültürleri Araştırma Enstitüsü Dergisi, 8(2): 35-40.

85. Konarlı, O., Kepenek, K., Kaynaş, K., 1984. Starking elma çeşidinde Alar- 85 (Daminozide) uygulamasının meyve kalitesi üzerindeki etkisi. Bahçe,13(1): 34-41.

86. Konarlı, O., Kaynaş, K.,1986. Starking Delicious elma çeşidinde Ethrel, NAA ve Alar-85 karışımlarının meyve kalitesi ve kırmızı renge etkileri. Bahçe, 16(1-2): 34-41.

87. Koyuncu, F., Vural, E., Celik, M., 2003. Karadut (*Morus nigra* L.) çeliklerinin köklendirilmesi üzerine araştırmalar. Ulusal Kivi ve Üzümsü Meyveler Sempozyumu, 23-25 Ekim 2003, Ordu, sy: 424-427.

88. Küden, A., Küden, A.B., Kaşka, N., 1992. Golden Delicious elma ve J.H.Hale şeftali çeşidinde kimyasal seyreltmenin seyreltme oranı ve bazı pomolojik özellikleri üzerine etkisi. Türkiye I. Ulusal Bahçe Bitkileri Kongresi. İzmir. sy: 121-125.

89. Küden, A.B., Küden, A., Polat, A.A., Kaşka, N., 1993a. Şeftali ve nektarinlerde dinlenmeyi kesmek amacıyla thiourea ve potasyum nitrat + thiourea uygulamalarının verim ve bazı meyve özellikleri üzerine etkileri. Ç.Ü.Z.F. Dergisi, 8(3): 25-34.

90. Küden, A.B., Polat, A.A., Kaşka, N., 1993b. Effects of dormancy breaking chemicals on the release from dormancy of some apricot cultivars. Xth International Symposium on Apricot Culture, September 20-24, 1993, İzmir- Türkiye, Acta Hort.(ISHS), 384:415-417.

91. Lavee, S., Ben-Tal, Y., Klein, I., Epstein, E., 1983. Regulation of fruiting in olives. The Institute of Horticulture, Agricultural Research Organization. The Volcani Center, No:222, p: 2-5, Bet-Dagan, Israel.

92. Lourens, A.F., 1989. The effect of some chemical agents on thining of Golden Delicious and Granny Smith apples. South African J. Plant and Soil, 6(4): 223-227.

93. Luckwill, L.C., 1953. The effects of naphthalene acetic acid on fruit set and fruit development in apples. J. Hort. Sci., 28(1): 25-40.

94. Maage, F. 1986. The effect of growth regulators on bud dormancy and winter ınjury in red raspberry. Acta Hort. (ISHS), 179:149-156.

95. Mcarthur, D.A.J., Eaton, G.W., 1987. Effect of fertilizier, paclobutrazol and chlormeguat on strawberry. J.Amer.Soc.Hort. Sci., 112(2): 241-246.

96. Melgarejo, P., Martinez, J., Martinez J.J., Martinez, V.R., Amoros, A., 2000. Study of the rooting capacity of eleven pomegranate (*Punica granatum* L.) clones, using plastic to cover the soil. Options Medit., Serie A, Seminaires Mediterraneens, 42:169-173.

97. Morini, S., Isoleri, M., 1986. Effect of IBA and NAA on rooting of actinidia chinensis cuttings. Acta Hort. (ISHS), 179: 885-886.

98. Mudge, K.W., Narayanan, K.R., Poovaıah, B.W., 1981. Control of strawberry fruit set and development with auxin. J. Amer. Soc. Hort. Sci., 106(1): 80-84.

99. Nagao, M.A., Furutani, S.C., 1986. Improving germination of papaya seed by density separation, potassium nitrate, and gibberellic acid. HortSci., 21(6): 1439-1440.

100. Nath, J. G., Barooah, S. ,1992. Propagation of some minor breks of assam by rooting of stem cuttings. Hort. Journal, 5(2):109-113 (Hort. Abst., 1194, Vol. 64, No:5).

101. Navjot, S, Kahlon, P.S., 2002. Effect of type of cutting and IBA on rooting in cuttings and plant growth in pomegranate (*Punica granatum*) cv. Kandhari. Hort. Journal, 15(3): 9-16.

102. Nicholas, J.S.S. ve Thomson, A.K., 1987. The effect of temperature, concentration and exposure time to acethylene on initiation of banana ripening. J. Sci. Food Agric., 40: 43-50.

103. Ogata, R., Saito, T., Araya, J., Nakagawara, I., Kubo, T., 1989a. Effect of Paclobutrazol on vegetatıve growth and croppıng of peach and cherry. Acta Hort. (ISHS), 239:297-300.

104. Ogata, R., Saito, T., Oshima, K.,1989b. Effect of N-Phenyl-N'-(4-Pyrıdyl) urea (4-Pu) on fruit Size: Apple japanese pear, grapevine and kiwi fruit. Acta Hort. (ISHS), 239: 395-398.

105. Özcan, M., 1993. Hayward ve Matua kivi çeşitlerinin odun çeliklerinin köklenmeleri üzerine IBA dozlarının ve çelik alma zamanlarının etkileri. Bahçe, 22(1-2):85-90.

106. Özgüven, A.I., Kaşka, N., 1992. Çileklerde GA_3 uygulamalrının içsel hormon düzeylerine etkileri. I. Giberellin Benzeri Maddeler. Doğa, 16(2): 422-432.

107. Özgüven, A.I., Ak, B.E., 1993. İndol Buturik Asidin (IBA) nar çeliklerinin köklenmesi üzerine etkisi. ÇÜZF. Dergisi, 8 (3): 1-10.

108. Özgüven, A.I., 1994. Bahçe bitkilerinde gibberellinlerin kullanım alanları. Derim, 11(2): 72-85.

109. Özgüven, A.I., 1995. Büyüme ve gelişme düzenleyicilerin kullanım ve üretimi. Türkiye Ziraat Mühendisliği IV. Teknik Kongresi, 9-13 Ocak 1995, Ankara, Cilt 2, sy:1029-1045.

110. Özkan, Y., Arslan, A., 1996. Kara dutun (*Morus nigra* l.) odun ve yeşil çeliklerle çoğaltılması üzerine araştırmalar. GOP. Ziraat Fakültesi Dergisi, 13(1):1

111. Paz, L., Vazquez-Yanes C., 1998. Comparative seed ecophysiology of wild and cultivated *Carica papaya* trees from a tropical rain forest region in Mexico. Tree Physi., 18: 277-280.

112. Pekmezci, M., Gübbük, H., Erkan, M. 1995. Değişik Etilen ve Asetilen Konsantrasyonlarının Muzun Olgunlaşması Üzerine Etkileri. Türkiye II. Ulusal Bahçe Bitkileri Kongresi, 3-6 Ekim, Adana, sy: 623-627.

113. Pırlak, L., 1997. Büyümeyi düzenleyici maddeler ve bunların çileklerde kullanım olanakları. Derim, 14(1): 26-39.

114. Polat, A.A., Kamiloğlu, Ö., Durgaç, C.,1997.Açık Arazide Can Erikleri Odun Çeliklerinin Köklendirilmesi Üzerine İndol Butirik Asidin (IBA) Etkisi. MKÜ. Ziraat Fakültesi Dergisi, 2(2): 103-114.

115. Polat, A.A, Durgaç, C., Kamiloğlu, Ö., 2000. İndol Butirik Asidin (IBA) İncir Çeliklerinin Köklenmesi Üzerine Etkisi. MKÜ. Ziraat Fakültesi Dergisi, 5(1-2):1-6.

116. Polat, A.A., 2006. Effect of Indolebuturic acid on rooting of various mulberry cutting. XXVII. International Horticultural Congress, 13-19 August, 2006, Seoul-Korea, Abstract Book, p.319.

117. Polat, A.A., Çalışkan, O., 2006. Effect of indolebutyric acid (IBA) on rooting of cutting in various pomegranate genotypes. I. International Symposium on Pomegranate and Minor Mediterennean Fruits, 16-19, October, 2006, Adana-Turkey.

118. Pommier, P., Dupre, P., 1987. Research on physiological and biochemical phenomena linked to energetic metabolism and ripeness on the cracking of the cherry. Septieme colloque sur les recherches fruiteres, 2-3 Decembre, 1987. Bordeaux. 1988. 97-110. Pont de la Maye, France; CTIFL-INRA.

119. Pommier, P., 1989. Sweet cherry. Experimental solutions to the problem of cracking. Infos Centre Technique Interprofessionnal Des Fruits et Legumes, France, 51:11-14. [Hort. Abst., 1989, 59(10): 8108].

120. Poniedzialek, W., Nosal, K., 1986. Effect of NAA application after the pruning of apple trees on the growth of shoots and the quality of fruit. Acta Hort. (ISHS), 179: 273-274.

121. Porlingis, I.C., Boynton, D., 1978. Growth responses of strawberry plant, *Fragaria chiloensis* var ananassa, to Gibberellik acid and to environmental conditions. Proc. Amer. Soc. Hort. Sci.,78: 256-260.

122. Poovaiah, B.W., Reddy, A.S.N., 1987. Calcium messenger system in plants. CRC Critical Reviews in Plant Sciences, 6(1): 47-103.

123. Ram, R.B., Kumar, P., Kumar, A., 2005. Effect of IBA and PHB on regeneration of pomegranate (*Punica granatum* L.) through stem cuttings. New Agriculturist, 16 (1/2): 113-115.

124. Rathore, D.S., 1984. Propagation of chinese gooseberry from stem cuttings. Bongalore, Indi. J. Hort., 41(3/4): 234-239.

125. Reddy, Y. N., Reddy, Y.T.N., 1990. Efects of basal wounding, growth regulator and polythene covering on rooting of pomegranate cutting. J. Mahar. Agric. Univ., 15 (2): 153-155.

126. Reid, J.H. 1983. Pratical growth regulator effects on strawberry plants. Hort. Res., 23:113-120.

127. Rodriguez, N. J., Gonzalez, M. F., 1995. Mulberry propagation and varieties. Reproduccion variedades de la morera, Vida rural 2 (24): 64-67, (Hort. Abst.,1997, 67(6): 4702.)

128. Rotundo, A., Gioffre, D., 1984. The Effect of gibberellic acid (GA_3) on the productivity of two olive cultivars. Hort. Abst., 1984, 54(4):2004.

129. Ryu, K. S. ,1977. Dut Yetiştirilmesi ve Türkiye'de Dut Ziraatı. İpekböcekçiliği Araş. Enst. Yay. No: 60, 42 s.

130. Ryugo, K., 1988. Fruit Culture Its Science and Art. John Wiley & Sons, 344 s.

131. Sadır, E., Aksoy, U., 1995. GA_3 uygulamalarının bazı kiraz çeşitlerinin meyve kalitesi ve depolanmasına etkileri üzerinde araştırmalar. Türkiye II. Ulusal Bahçe Bitkileri Kongresi, 3-6 Ekim, Adana, sy: 248-252.

132. Salomao, A.N., Mundim, R.C., 2000. Germination of papaya seed in response to desiccation, exposure to sub-zero temperatures, and gibberellic acid. HortSci., 35(5): 904-906.

133. Scaloppi, E.M.T., Martıns, A.B.G., 2004. Clonal propagation of pomegranate (*Punica granatum*) by cuttings. Proceedings of the Interamerican Society for Tropical Horticulture, 47: 275-276.

134. Seçer, M., 1989. Doğal büyüme düzenleyicilerinin (bitkisel hormonların) bitkilerdeki fizyolojik etkileri ve bu alanda yapılan bazı araştırmalar. Derim 6(3): 109-124.

135. Sekse, L., 1995. Fruit cracking in sweet cherries (*Prunus avium* L.). Some Physiological Aspects-A review. Sci. Hort., 63: 135-141.

136. Sibbett, G.S., Martin, G.C., 1981. Olive Spray Thinning. Division of Agricultural Sciences, University of California, Leaflet 2475, pp: 4.

137. Soylu, A., 1999. Uzun süreli Paclobutrazol (PP333) uygulamalarının Starking Delicious ve Golden Delicious elma çeşitlerinde gelişme ve verimlilik üzerine etkileri. Türkiye III. Ulusal Bahçe Bitkileri Kongresi, 14-17 Eylül, Ankara, sy:269-273.

138. Stino, R.G., Ibrahim, Taha, F.A. 1977. Effect of gibberallic acid and kinetin on dormancy of apricot seeds. Egypt J. Hort. 4(2): 101-104.

139. Suranyi, D. 1986. The role of ecological factors affecting the fruit thinning of apricot. Acta Hort.(ISHS), 192:73-80 ,

140. Şenel, E., 2002. Bazı Dut türlerinin (*Morus* sp.) çelikle çoğaltılması üzerine bir araştırma. SDU. Fen Bilimleri Enstitüsü, Bahçe Bitkileri Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Isparta, (Yayınlanmamış).

141. Tafazoli, E., Vince Prue, D., 1978. A comparasion of the effects of long days and exogeneous growth regulators on growth and flowering in strawberry, fragaria x ananassa Duch. J. Hort. Sci., 53(4): 255-259.

142. Tangolar, S., Ergenoğlu, F., 1989. Bağcılıkta verim ve kalitenin artırılmasında büyümeyi düzenleyici maddelerin yeri. Derim, 6(4): 164-175.

143. Tayfon, A., 1996. Kivinin çelikle üretilmesi üzerine araştırmalar. E.Ü. Fen Bilimleri Enstitüsü, Bahçe Bitkileri Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 28 s., (Yayınlanmamış).

144. Tripathi, S.N., Shukla, H.S., 2004. Propagation of pomegranate (*Punica granatum* L.) cultivars by stem cutting with indole butyric acid and p-hydroxybenzoic acid. Indian J. Hort., 61 (4): 362-365.

145. Tseng, M.T., 1992. Effect of sarcotesta removal, gibberellic acid and drying treatments on the germination of papaya seeds. J. Agric. Assoc. China, 158: 46-54.

146. Tymoszuk, S., Mika, A., 1986. Growth control of apple trees wıth Cultar and Alar. Acta Hort. (ISHS), 179: 195-198.

147. Usanmaz, D., 1974. Büyümeyi ayarlayıcı sentetiklerden CCC'nin zeytin ağaçlarında meyve tutumunun düzenlenmesi ile verim artışına etkisi. Bornova Zeytincilik Araştırma Enstitüsü, sy: 1-4, İzmir.

148. Ülger S., Baktır, İ., 1992. Üç değişik köklendirme ortamında, IBA uygulanmış zeytin çeliklerinin köklendirilmesi. Türkiye I. Ulusal Bahçe Bitkileri Kongresi, 13-16 Ekim, İzmir, sy:179-182.

149. Ülger, S., Baktır, İ, Kaynak, L., 1999. Zeytinlerde periyodisite ve çiçek tomurcuğu oluşumu üzerine içsel büyüme hormonlarının etkilerinin saptanması. Tr. J. of Agriculture and Forestry, 23 (1999), Ek Sayı 3, 619-623.

150. Ülger, S., Baydar, H., 2000. Aspir(*Carthamus tinctorrus* L.)'de farklı büyüme dönemlerinde saptanan içsel büyüme hormonlarının çiçeklenme üzerine olan etkilerinin saptanması. Anadolu, 10(2): 56-65.

151. Ünal, A., Özçağıran, R., Hepaksoy, S., 1992. Karadut ve mordut çeşitlerinde odun çeliklerinin köklenmesi üzerinde bir araştırma. Türkiye I. Ulusal Bahçe Bitkileri Kongresi, 13-16 Ekim, İzmir, Cilt 1, sy: 267-270.

152. Wade, N.L., 1988. Effect of metabolic inhibitors on cracking of sweet cherry fruit. Sci. Hort., 34: 239-248.

153. Wareing, P.F., Philips, I.D.J., 1981. Growth and Differentiation in Plants. Permagon Press. Oxford, 333 p.

154. Weaver, R.J., 1972. Plant Growth Substances in Agriculture. W.H. Freeman and Company. San Frasisco, 504 p.

155. Webster, A.D., Cline, J.A., 1994. Cherries cracking the problem. Grower, 121(22): 14-15.

156. Westwood, M.N., 1993. Hormones and Growth Regulators, Temparate Zone Pomology: Physiology and Culture. Timber Press, Inc. 9999 S.W. Wilshire, Suite 124, Portland, Oregon 97225.

157. Williams, M. W., 1979. Chemical thinning of apples. In: (J. Janick, ed.). Hort. Rev., Vol. 1., 270-300.

158. Wilson, W.C., 1984. The usage of exogenous plant growth regulators on citrus. In: (Nickell, ed). Plant Growth Regulation Chemicals, p: 208-227.

159. Yamada, H., Nakajima, K., Yamazahra, Y., Kuroi, I., 1991. Effect of pollination and gibberallin treatments on fruit set and development of european pear (*Pyrus communis* L. var. Sativa DC) cv. Le lectier. J.Jap. Soc. Hort. Sci., 60(2): 267-273.

160. Yıldız, K., Koyuncu, F., 2000. Kara dutun odun çelikleri ile çoğaltılması. Derim, 17(3): 130-135.

161. Yılmaz, M.,1990. Meyve Ağaçlarında Budama.Çukurova Üniversitesi Basımevi, Adana, 130 s.

162. Yılmaz, H., Koyuncu, F., Aşkın, M.A., 1999. Van ekolojik koşullarında yetiştirilen çileklerde meyve sayısı ve iriliğini arttırmada GA_3 ve IBA'nın etkisinin belirlenmesi üzerine bir araştırma. Türkiye III. Ulusal Bahçe Bitkileri Kongresi, 14-17 Eylül, Ankara, sy: 604-607.

163. Zengibal, H., Özcan, M., Haznedar, A., 2006. Hayward kivi çeşidinde farklı koşullarda muhafaza edılen odun çeliklerin köklenmesi üzerine IBA'ın etkisinin belirlenmesi. OMÜ. Ziraat Fakültesi Dergisi, 21(1): 20-26.

Bölüm 9

MEYVE BİLİMİ (POMOLOJİ)

Prof. Dr. Nurgül Türemiş
Çukurova Üniversitesi Ziraat Fakültesi Bahçe Bitkileri Bölümü ADANA
e-posta: nturemis@hotmail.com

9.1. POMOLOJİ NEDİR?

Pomoloji, Latince'de *pomum* **(meyve)** ve *logy* **(Bilim)** kelimelerinin birleşiminden oluşan **botanik** dalıdır. Meyvelerde çeşit bilimi olarak tanımlanır. Özellikle, yetişen meyveleri, yetiştirmedeki **kültür** tekniklerini ve meyve ağaçlarındaki fiziksel çalışmaları ve meyve çeşitlerinin birbirinden ayırt edilmesini inceler[1]. Pomolojiye çeşit bilimi denmesinin nedeni de budur. Günümüzde yetiştiricilik ve ticaret gibi konular da pomolojinin içerisinde incelenmektedir[2,3,4].

9.2. ÇEŞİT BİLİMİNİN AMACI VE ÖNEMİ

Ülkemizde son yıllarda oldukça gelişen meyve ihracatında alıcıların istediği kalite ve özellikte meyveyi çeşit standardizasyonunu koruyarak piyasada sürekli olarak bulundurmak ve üretimi de buna göre düzenlemek gerekmektedir. Yurt dışının istediği özellikteki meyvenin yetiştiriciliği pomolojinin önemini bir kat daha arttırmıştır. Gelecekte de günün ihtiyaçlarına göre bu istekler aynı kalabileceği gibi değişebilecektir. Bu nedenle standart çeşit olabilecek meyve çeşitlerinin özelliklerinin bilinmesi her zaman önemli olacaktır. Çeşitlerin genetik özelliklerinin yanında ekolojiye ve yetiştirme tekniklerine bağlı olarak değişebileceği düşünülen fiziksel özellikleri de bu konunun içerisinde ele alınması gerekmektedir. Tüm bunlar dikkate alındığında pomolojinin üreticiden tüketiciye kadar olan süreçte hemen herkesi ilgilendiren bir bilim dalı olmuştur.

Meyve çeşitlerini birbirinden ayırt etmede genellikle meyve özellikleri (İrilik, Şekil, Kabuk, Sap, Et, Çekirdek) üzerinde durulsa da bugün modern meyvecilikte, meyvelerde derim sonrası fiziksel ve kimyasal değişimlere göre depolamaya ve taşımaya uygunlukları ile değişik şekillerde değerlendirmeye (sofralık, kurutmalık, şıralık, konservelik, derin dondurmalık) uygunlukları, meyve ağaçlarının yetiştiricilikte önemli ekolojik koşullara ve hastalıklara dayanım, ağaçların

si için zarar vermeyen yöntemler geliştirilmeye birçok kez denenmiştir[19]. Bunlara örnek: meyvelerdeki şeker miktarının tahmin edilebilmesi için kızılötesi spektroskopi kullanılması; meyve dokusundan çok küçük bir parça almak ve çözülebilir içeriği ölçmek; koku-aktif uçucuların yoğunluğunu tespit etmek için elektronik burun kullanılması gibi[6].

KAYNAKLAR

1. Anonim, 2007. Pomoloji. http://tr.wikipedia.org/wiki/Pomoloji
2. Ülkümen, L. ve Özbek, S. 1950. Modern Meyvacılık, Ankara Üniv. Basımevi. s. 15-53.
3. Güleryüz, M. 1977. Erzincanda Yetiştirilen Bazı Önemli Elma ve Armut Çeşitlerinin Pomolojileri ile Döllenme Biyolojileri Üzerinde Araştırmalar. Atatürk Üniv. Yayınları No. 483. Ziraat Fakültesi yayınları No. 229. Araştırma serisi No.148. Atatürk Üniv. Basımevi. Erzurum. 181 s.
4. Sansavini, S. ve Looney, N., 1995. fruit Section Workshop Strategies for a Modern Pomology. Acta Horticulturae ISHS. XXIV International Horticultural Congres. 21-27 August. Kyoto, Japan. No. 400. 56 s
5. Özbek, S., 1988. Genel Meyvecilik. Ç.Ü.Z.F. Ders Kitabı. No.31. s: 386 Adana.
6. Kader, A.A., 2002. Fruits in The Global Market. Fruit Quality and its Biological Basis. Ed. By Michael Knee. Dept. of Hort. and Crop Science The Ohio State University Columbus, Ohio. USA. Sheffield Academic Pres Ltd Mansion House Kingfield Road Sheffield S11 9AS. UK. 279 p. p 1-16.
7. Kobel, F. ve Özbek, S. 1944. Meyvacılığın Fizyolojik ve Biyolojik Esasları. Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü Basımevi. Neşriyat Müdürlüğü Genel Sayı. 607. Ana Kitaplar Sayı:1. 271 s.
8. Akman, Y., 1998. Bitki Biyolojisine Giriş. Botanik. Meyve. Palme Yayıncılık. Sıhhiye ANKARA. 494 s.
9. Karaçalı, İ. 1990. Bahçe Ürünlerinin Muhafaza ve Pazarlanması. Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları. No.494. 481 s.
10. Anonim, 1997. Descriptors for Pistachio (*Pistacia vera* L.). Under Utilized Mediterranean Species. IPGRI. 59 s.
11. Brouk, B. 1975. Plants Consumed by Man, Academic Pres, Newyork.
12. Mitra, S. (ed.)1997. Postharvest Physiology and Storage of Tropical and Subtropical Fruits. CAB International, Wallingford.
13. Morton, J. F. 1987. Fruits of Warm Climates, Creative Resource Systems, Winterville, NC.
14. Ryall, A.L. ve Pentzer, W. T. 1982. Handling, Transportatation and Storage of Fruits and Vegetables, Vol. 2. Fruits and Tree Nuts, AVI Publishing Co., Wesport, CT.
15. Hardenburg, R. E. , Watada, A.E. ve Wang, C. Y. 1986. The Commercial Storage of Fruits, Vegetables and Florist and Nursery Stocks, US Department of Agriculture, Agriculture Handbook 66.
16. Kader, A. A. (ed.)1992. Postharvest Tetechnology of Horticultural Crops, 2nd edn. University of California Division of Agriculture and Natural Resources, Publication 3311.
17. Oomah, B., Ladet, S., David, V., Godfrey, D., Liang, J., &, Girard, B. 2000. Characteristic of raspberry (*Rubus idaeus* L.) seed oil. *Food Chem. 69*, 187-193.
18. Kader, A.A. ve Barrett, D. M. 1996. Classification, composition of fruitsand postharvest maintenance of quality in processing fruits: Science and Technology. Vol. 1. Biology, Principals and applications (eds. L.P. Somogyi ve ark.) Technomic Publishing Co. Lancaster, PA s. 1-24.
19. Abbott, J. A., 1999. Quality Measurement of Fruits and Vegetables. Postharvest Biology and Technology. 15:207-225.

Bölüm 10

ÖNEMLİ MEYVE ÇEŞİTLERİ

Prof. Dr. Serra Hepaksoy

Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Bahçe Bitkileri Bölümü İZMİR
e-posta: serra.hepaksoy@ege.edu.tr

10.1. ÖNEMLİ MEYVE ÇEŞİTLERİ

Türkiye'de çok sayıda meyve türünün yetiştiriciliği yapılmaktadır. Bu türler içinde de yine çok sayıda çeşit yetiştirilmektedir. Bu çeşitlerin bir kısmı yöresel çeşitlerdir. Bir kısmı ise dünyada veya Türkiye'de yaygın olarak yetiştirilmekte ve aranılmakta olan çeşitlerdir. Aşağıda her tür için genellikle Türkiye'de yaygın olarak yetiştirilmekte olan veya yeni yetiştirilmeye başlayan bazı çeşitlerin özellikleri verilmiş olmakla birlikte, ülkemizde yetiştiriciliğinin yapılmamasına karşın, dünyada önemli bir yere sahip olması nedeni ile bazı çeşitlere de yer verilmiştir.

10.1.1. Elma

Amasya	Kaşel 37	Gala grubu:
Anna	Kaşel 41	Brookfield Gala
Braeburn	Pink Lady	Galaxy Gala
Cooper-7 SB 2	Red Chief	Mondial Gala
Fuji	Starking Delicious	Royal Gala
Golden Delicious	Starkrimson Delicious	Ruby Gala
Golden Reinders	Starkspur Golden Delicious	Lydia's Red Gala
Granny Smith	Summer Red	Scarlet Spur Gala
Jersey Mac	Vista Bella	
Jonagold		

Amasya

Orijini Anadolu'dur. Ağaç orta kuvvette gelişir, yayvan bir taç oluşturur. Meyveleri orta irilikte, karın tarafı genişçe, meyve kabuğu ince, sert, güneş gören tarafı koyu, diğer tarafları açık kırmızıdır, yer yere yeşil zemin rengi görülür. Meyve eti hafif yeşilimtrak beyaz renkli, tatlı, suludur. Yeme olumunda gevrek ve kokuludur. Hasadı eylül ayının ikinci haftası yapılır. İyi koşullarda depolanması durumunda meyveler mayıs ayına kadar depolanabilir. Periyodisite gösteren

Sweet Charlie

Meyveleri iri, kalp şekilli, basık köşelidir. Meyve dış rengi koyu kırmızı, meyve eti orta-sert ve meyve içi doludur. Tat ve aroması çok iyi olan erkenci bir çeşittir[3,73].

Tioga

Meyveleri iri, yuvarlak konik şekilli, dış rengi parlak koyu kırmızı olup, iç rengi de buna yakındır. Meyve eti çok sert, meyve içi kısmen dolu, tat kalitesi orta ve verimlidir. Meyvenin saptan kopması zordur. Derin dondurma ve gıda sanayii için oldukça uygun ve taşımaya dayanıklı bir çeşittir. Yetiştiriciliği bütün bölgelere önerilir[3,72,74].

Yalova 15

Tioga ve Arnavutköy melezidir. Meyve şekli yuvarlak konik, dış rengi açık kırmızı, iç rengi dış renkten daha açıktır. Meyve eti sert, tat, koku ve aroması çok iyidir, meyve içi doludur. Saptan kopması çok kolay olup, bitki kuvvetlidir. Sofralık ve derin dondurmaya uygundur. Verimli bir çeşit olup, Akdeniz bölgesi dışında tüm bölgelere önerilir[72,73].

Yalova 104

Meyveleri iri, kısa konik şekilli, dış rengi koyu kırmızı, iç rengi ise pembedir. Meyve eti oldukça serttir. Koku ve tadı yabancı çeşitlerden iyidir. Meyve içi dolu, saptan kopması kolaydır. Çok verimli bir çeşittir. Sofralık ve derin dondurmaya uygundur. Ilıman bölgeler için önerilir [72,73,74].

Festival

Kısa gün çeşididir. Meyveleri konik şeklinde, iç rengi açık kırmızı, dışı ise koyu-parlak kırmızı renkli ve serttir. Meyvelerinin aroması Sweet Charlie ile Camorasa çeşitleri arasındadır, şeker oranı yüksektir. Külleme hastalığına karşı hassas, antraknoza dayanıklı bir çeşittir. Camarosa çeşidinden daha erkencidir.

Rubigem

Kısa gün çeşididir. Verimli ve erkencidir. Meyveleri parlak, iri, tatlı ve kırmızı renklidir. Külleme hastalığına hassas, Fusarium solgunluğuna dirençlidir. Raf ömrü uzun, meyve aroması mükemmeldir.

KAYNAKLAR

1. Anonymous, 1998. Elma Çeşit Katoloğu. T.C. Tarım ve Köyişleri Bakanlığı, Tarımsal Üretim ve Geliştirme Genel Müdürlüğü. Ankara. 27 sayfa.
2. Anonymous, 2005. Frutaş Tarım. Adana.
3. Anonymous, 2005. Meyve Çeşit Katoloğu. Eğirdir Bahçe Kültürleri Araştırma Enstitüsü, Yayın No: 12. Sinan Ofset, Isparta.
4. Anonymous, 2006. Clemson Extension. Home and Garden Information Center. HGIC 1350. http://hgic.clemson.edu/PDF/HGIC1350.pdf
5. Anonymous, 2006. http:77www.urbanharvest.org/ gardening/fruitnuts/fruitvarieties/apples.htlm
6. Crocker, T.E., Sherman, W.B. and Williamson, J.G., 2006. The Apple. University of California. IFAS Extension. http://edis.ifas.ufl.edu/MG073
7. Anonymous, 2006. İrgeler Fidancılık Kataloğu
8. Anonymous, 2006. Koşucular Fidancılık Meyve Fidanları Kataloğu.
9. Anonymous, 2006. http://www.ext.vt.edu/pubs/treefruit/422-760/422-760. html#L29
10. Anonymous, 2006. http://www.nyapplecountry.com/jona.htm

11. Anonymous, 2006. http://www.tarimkredi.org.tr/ modules.php? name= Content&pa=showpage&pid=100
12. Anonymous, 2006. Masterplant Fide Üretimi ve Tarım Ürünleri Pazarlama A.Ş. Kataloğu. Bursa.
13. Anonymous, 2006. http//www.bestapples.com/varieties/golden.htlm
14. Anonymous, 2006. http://www.vandiepen.nl/en/vruchtbomen.asp
15. Anonymous, 2006. http:// www.fruitfromwashington. com/ Varieties / jonagold.htm
16. Moulton,G.A., 2006.Growing Jonagold in Western Washington. http://www.Fruitfromwashington.com/Varieties/jonagold.htm
17. Anonymous, 2006. http://www.bademlikoop.org.tr
18. Anonymous, 2006.http://www.ewbrandt.com/bft/variety.html
19. Anonymous, 2006. http://www.allaboutapples.com/varieties/index.htm
20. Anonymous, 2006. http://tr.wikipedia.org/wiki/Elma
22. Anonymous, 2006. http://www.forfruittrees.com/apple.htm
21. Anonymous, 2006. http://www.naturalhub.com/grow_ fruit_cultivars _apple.htm#SANS
23. Anonymous, 2006. http://www.goodfruit.com/issues.php?article=35&issue=12 GALA isimleri yukarıdaki adresten goodfruit
24. Anonymous, 1993. Teknik Tarım. (4. Basım) T.C. Tarım ve Köyişleri Bakanlığı, İzmir İl Müdürlüğü, Yayın No: 356. İzmir. 636 sayfa.
25. Anonymous, 2000. Çeşit Kataloğu. Meyve, Sebze, Bağ. Atatürk Bahçe Kültürleri Araştırma Enstitüsü, Yalova.
26. Anonymous, 2006. http://www.dogapeyzaj.com
27. Anonymous, 2006. http://www.enza.co.nz/templates/Enza/Flash_754.aspx
28. Anonymous, 2006. http://www.valleynurseryinc.com/documents/Pear Varieties2006.pdf
29. Anonymous, 2006. http://www.hartmannursery.com
30. Anonymous, 2006. http://www.eltarim.com/fidan/armut.htlm
31. Anonymous, 2006. http://www.saygifidancilik.com
32. Anonymous, 2006. http://www.agaclar.net/forum/archive/index.php?t- 1223. htlm
33. Anonymous, 2006. http://www.arastirma-yalova.gov.tr/faydali/ayva.htm
34. Pektaş, M., 2006. Ayva Yetiştiriciliği. http://ebkae.gov.tr/belgeler/ayvayet.htm
35. Anonymous, 2006. http://www.aari.gov.tr/etae-uretim/ayva1.htm
36. Soylu, A., 1997. Ilıman İklim Meyveleri II, Uludağ Üniversitesi Ders Notları No: 72, Bursa.
37. Anonymous, 2006. Yenidünya Yetiştiriciliği. http://www.agaclar.net
38. Tepe, S. ve Kaya, N., 2006. Yenidünyanın Türkiye ve Dünyadaki Durumu. http://www.batem.gov.tr/urunler/meyvelerimiz/yenidunya/yenidunya.htm
39. Anonymous, 1992. Kiraz Çeşit Katoloğu. T.C. Tarım ve Köyişleri Bakanlığı, Tarımsal Üretim ve Geliştirme Genel Müdürlüğü. Ankara. 65 sayfa.
40. Anonymous, 2006. http://www.geocities.com/herboloji1/ yetistiricilik/ kiraz-vevisne1yet.htm
41. Anonymous, 2006. http://www.ebkae.gov.tr/kirazcesit.htm
42. Anonymous, 2006. www.yakaseneklim.com/
43. Anonymous, 2006. http://www.nysaes.cornell.edu/pubs/fls/OCRPDF/37a.pdf
44. Roger D. and Way, 1974. Cherry varieties in New York State. New York's Food And Life Sciences Bulletin No. 37.

45. Özçağıran, R., 1977. Bazı Önemli Vişne Çeşitlerinin Pomolojik Özellikleri. Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi, 14 (3): 311-328.
46. Anonymous, 2002. Kiraz ve Vişne Yetiştiriciliği. Hasat Yayıncılık Ltd. Şti, İstanbul. 117 sayfa.
47. Anonymous, 2006. http://www.ebkae.gov.tr/seftalicesit.htm
48. Hepaksoy, S., 2007. Şeftali Yetiştiriciliği. Meyvecilikte İyi Tarım Uygulamaları (Baskıda).
49. Anonymous, 2006. http://www.backyard gardaner.com/plantname/pda ba5c.htlm
50. Anonymous, 2006. http://www.ipgri.cgiar.org/publications/ HTML Publications/174/ch08.htm
51. Anonymous, 1996. Kayısı Çeşit Katoloğu. Tarım ve Köyişleri Bakanlığı, Tarımsal Üretim ve Geliştirme Genel Müdürlüğü. Ankara. 93 sayfa.
52. Asma, B.M. ve Birhanlı, O., 2004. Mişmiş. Evin Ofset, Malatya. 220 sayfa.
53. Anonymous, 2006. http://www. glomanet.com/battistinivivai/doc_ing/ centro_lista-prodotti_ albicocca.htm
55. Anonymous, 2006. http://www.ebkae.gov.tr/erikcesit.htm
54. Anonymous, 2006. http://www.utopyatarim.com/erik.htm
56. Anonymous, 1991. Antep fıstığı Yetiştiriciliği. T.C. Tarım Orman ve Köyişleri Bakanlığı, Manisa İl Müdürlüğü. İzmir. 32 sayfa.
57. Anonymous, 2006. http://www.badem.net
58. Anonymous, 2006. Türkiye'de Yetişen Önemli Fındık Çeşitleri. http://www.habule.com/Trabzon/findik.htm
59. Anonymous, 2006. http://www.findik.com
60. Anonymous, 2007. Fındık Yetiştiriciliği. http://www.findik.com/ yetistiricilik.asp?sayfa=index
61. Şen, M.S., 1986. Ceviz Yetiştiriciliği. Eser Matbaası, Samsun, 229 sayfa.
62. Topak, R. ve Bayrak, S., 2006. Aşılı Ceviz Yetiştiriciliği. Ankara. 221 sayfa.
63. Soylu, A., 2004. Kestane Yetiştiriciliği ve Özellikleri. (II. Baskı) Hasad Yayıncılık Ltd. Şti., Altan Matbaası, İstanbul.64 sayfa.
64. Anonymous, 2001. İncir Çeşit Kataloğu. T.C. Tarım ve Köyişleri Bakanlığı, Tarımsal Üretim ve Geliştirme Genel Müdürlüğü. Ankara. 83 sayfa.
65. Aksoy, U., Can, H.Z., Hepaksoy, S. ve Şahin, N., 2001. İncir Yetiştiriciliği. TÜBİTAK Türkiye Tarımsal Araştırma Projesi Yayınları, İzmir. 45 sayfa.
66. Kabasakal, A., 1990. İncir Yetiştiriciliği. TAV Yayınları, No: 20 Yalova. 94 sayfa.
67. Dokuzoğuz, M. ve Mendilcioğlu, K., 1978. Ege Bölgesi nar çeşitleri üzerinde pomolojik çalışmalar. Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi 15 (2): 133-159.
68. Işık, E.A., Yazıcı, K., Şahin, A. ve Kaya, N., 2006. Narın Türkiye ve Dünyadaki Durumu. http://www.batem.gov.tr/urunler/meyvelerimiz/nar/nar.htm
69. Anonymous, 2006. Tescil Edilen Nar Çeşitleri. Ege Tarımsal Araştırma Enstitüsü Müdürlüğü. http://www.aari.gov.tr/etae-uretim/nar1.htm
70. Onur, C., 1988. Nar. Derim 5 (4):147-192. Antalya.
71. Anonymous, 1991. Standart Zeytin Çeşitleri Kataloğu. T.C. Tarım ve Köyişleri Bakanlığı, Ankara. 107 sayfa.
72. Anonymous, 1995. Çilek Çeşit Kataloğu. Tarım ve Köyişleri Bakanlığı, Tarımsal Üretim ve Geliştirme Genel Müdürlüğü. Ankara. 45 sayfa.
73. Anonymous, 2006. Çilek Yetiştiriciliği. http://www.antalya-tarim.gov.tr
74. Süzer, S., 2006. Çilek Yetiştiriciliği. http://www.ttae. gov.tr/ makaleler/ chilek.htm
75. Anonymous, 2014. http://www.irgeler.com.tr

76. Anonymous, 2014. http://www.elmatarim.com.tr
77. Anonymous, 2014. http://www.aspyrgon.gr/en/crops/cherries-crops
78. Anonymous,2014. http://www.acnursery.com/acn_cherry. php?idsw= rainier&sweet= View&idta= balaton
79. Anonymous, 2014. http://www.acnursery.com/acn_cherry.php?idsw= regina&sweet=View&idta= balaton
80. Anonymous, 2014. http://www.acnursery.com/acn_cherry.php?idsw=summit&sweet=View&idta= balaton
81. Anonymous, 2014. http://cahnrs-cms.wsu.edu/sweetcherryresearch/ about/history/Pages/default.aspx
82. Anonymous, 2014. http://www.cherries.co.za/wp-content/uploads/ 2013/04/SAPO-Cherry-Variety-List-2013.pdf
83. Anonymous, 2014. http://www.cherries.msu.edu/pdf/varieties/Summit.pdf
84. Anonymous, 2014. http://www.davewilson.com/product-information- commercial/product/sonata-cherry
85. Anonymous, 2014. http://www.hrt.msu.edu/faculty/langg/Cashmere.html
86. Anonymous, 2014. http:// www.nniifruittrees.org/category/varieties/
87. Anonymous, 2014. http://www.sierragoldtrees.com/pdfs/sgn_catalog08.pdf
88. Anonymous, 2014. http://www.vivaizanzi.it/UserFiles/File/brochure/ 04Ciliegio2013_GB.pdf
89. Demirtaş, İ., Sarısu, H.C., Eryılmaz, İ., Karamürsel, Ö.F., Kafkas, S., 2006. Kiraz Çeşit ve Tiplerinin Pomolojik, Moleküler ve Genetik Yöntemlerle Karakterizasyonu. T.C. Tarım ve Köyişleri Bakanlığı Tarımsal Araştırmalar Genel Müdürlüğü. Eğirdir Bahçe Kültürleri Araştırma Enstitüsü (Proje Sonuç Raporu), Eğirdir-Isparta.
90. Kappel, F. and MacDonald, R., 1997. Canadian sweet cherry breeding program offers new varieties. The Great Lakes Fruit Growers News. http://virtualorchard.net/glfgn/april1997/ canadiancherries.html
91. Lane, W.D. and H. Schmid. 1984. Lapins and Sunburst sweet cherries. Can. J. Plant Sci. 64: 211-214
92. Long, L. 2006. Growers have many cherry varieties to choose from. *Good Fruit Grower* 57:10–11.
93. Long, L.E. Núñez-Elisea, R. and Cahn, H., 2008.Evaluation of Sweet Cherry Cultivars and Advanced Selections Adapted to the Pacific Northwest, USA, Acta Horticulturae, 795:255-260.
94. Lynn E. and Long, 2014. European Cherry Varieties, Evaluated and Considered. http://extension.oregonstate.edu/wasco/sites/default/files/horticulture/Cult ivars/European_Varieties_2000.pdf
95. Olmstead, W.J., Whiting, D.M., Ophardt, D., Oraguzie, C.N. and Lang, A.G., 2011. PC7146-8' (Benton) Sweet Cherry, HortScience 46 (1): 121–122.

Bölüm 11

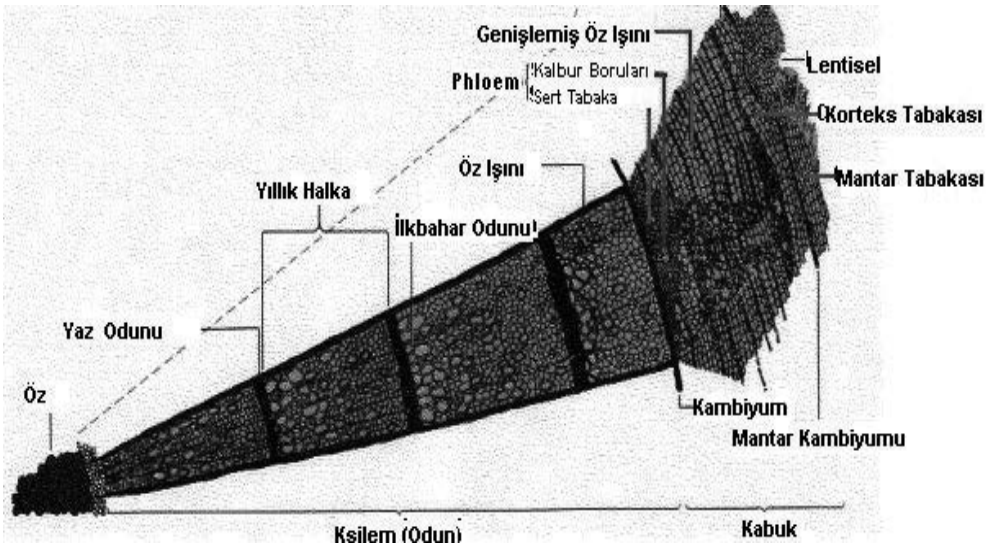
MEYVE AĞAÇLARININ BESLENMESİ

Prof. Dr. Resul Gerçekcioğlu

Gaziosmanpaşa Üniversitesi Ziraat Fakültesi Bahçe Bitkileri Bölümü TOKAT
e-posta: resul.gercekcioglu@gop.edu.tr

11.1. KÖKLERİN FONKSİYONLARI VE SU DENGESİ

Meyve ağaçlarının beslenmesinde esas rolü kökler ve yapraklar görür. Kökler topraktaki suyu kök saçaklarının uçlarındaki zorla görülebilen emici tüylerle alır. Alınan su kök, gövde, dal, yaprak ve meyvelerin iç kısımlarına kadar uzanabilen iletken borularla (Vasküler sistem) taşınır. ***Odun tabakasının en dışındaki ksilem boruları (öze kadar uzanır)*** su ve besin maddelerini alır ve yapraklara iletir. Yapraklarda oluşan fotosentez ürünleri ise kabukta yer alan ***floem borularınca*** (Soymuk = iç borular) gerekli yerlere taşınır.

Şekil 11.1. *Dikotiledon Bir Bitkinin Gövde Kesiti (Kambiyum Tabakası Var)*

bağcılıkta ve düzenli meyve dalı budaması Uygulanan meyve ağaçlarında yapılır. Ertesi yıl bilezik alınan meyve dalları budamayla uzaklaştırılır. Yine bilezik alırken ***kabuk derinliği önemlidir.*** Özellikle sert çekirdekli meyvelerde ksilem boruları odun tabakasının en dışında olduğundan, yara derinliğinin odun tabakasını zedelememesine özen gösterilmelidir. Yumuşak çekirdeklilerde bu tabaka daha aşağılarda olduğundan daha az dikkat ister.

Boğma: Kalın dallarda ve gövdede yapılabilen ve olumsuz etkisi daha az olan bir uygulamadır. Bunun için şerit hâlindeki saç levhalar kullanılabilir. Boğmanın gereksizleştiği durumlarda boğma teli kesilir ve şerit çıkarılır.

Kertikleme: Fidancılıkta kullanılır. Küçük ve zayıf dalları güçlendirmek veya zayıflatmak, gözleri uyandırmak ve kuvvetlendirmek için yapılır. Gözü uyandırmak için kertik, gözün birkaç mm üzerinden, 2 mm genişliğinde bir kabuk kısmı yarım ay şeklinde kaldırılır. Bir dalı kuvvetlendirmek için işlem aynı şekilde üstten, zayıflatmak için ise kertik alttan alınır.

Çizme: Bir gözün sürmesini çabuklaştırmak için gözün altından kabuğun 1-2 cm uzunluğunda bıçakla çizilmesidir. **Prensip**, **yara uyarımının, gözün de uyandırmasını çabuklaştırması esasına dayanır.**

KAYNAKLAR

1. Yentür, S., 1984., Bitki Anatomisi. T.C. İstanbul Üniversitesi, Fen Fakültesi Yayınları, Rektörlük No. 3283, Dekanlık No 191, İstanbul.
2. Kimball, J.W. 2006. http://users.com/jkimball.ma.ultranet/BiologyPages/.
3. Özbek, S., 1987. Genel Meyvecilik. Ç.Ü. Ziraat Fakültesi Ders Kitabı No:31, Adana.
4. Mortvedt, J.J., 1994. Small But Mighty (Micronutrients Weigh in as Essential Difference in Yield Production. 88-99 pp). Farm Chemicals. Special lnternational Edition.September. 37733 Euclid Ave. Willoughby, OH 44094- 5992, USA.
5. Anonymous, 1992. Agronomics Cataloque. Instrumentation For Monitoring the Agricultural Environment. ELE International Ldt Eastmen Way, Hemel Hempstead, Hertfordshire HP2 7HB England.
6. Anonim, 1996. Bitki Gıda Maddeleri ve Maddeler Arası Dengenin Önemi. Hasad Dergisi, Yıl: 12, Sayı: 128, 54-56.
7. Kaşka, N. 1968. Çok Yıllık ve Özellikle Meyve Ağaçlarında Karbonhidratların Kullanılması ve Depolanması. A.Ü. Ziraat Fakültesi Yayınları: 310, Ankara.

Bölüm 12

MEYVE AĞAÇLARININ BUDANMASI VE TERBİYE ŞEKİLLERİ

Prof. Dr. Yakup Özkan
Süleyman Demirel Üniviversitesi
Ziraat Fakültesi Bahçe Bitkileri Bölümü TOKAT
e-posta: yozkan@hotmail.com

Prof. Dr. Resul Gerçekcioğlu
Gaziosmanpaşa Üniviversitesi
Ziraat Fakültesi Bahçe Bitkileri Bölümü TOKAT
e-posta: resul.gercekcioglu@gop.edu.tr

12.1. BUDAMANIN TANIMI VE AMACI

Budamanın genel anlamda tanımını bilim adamları farklı şekilde yapmaktadırlar. İtalyan bilim adamlarından Morettini budamayı "en fazla gelir elde etmek amacıyla ağaçların doğal şekillerini değiştirme sanatı" olarak tanımlarken Ülkümen ve Özbek "meyve ağaçlarının düzgün ve kuvvetli bir taç oluşturmalarını, verim çağında uzun zaman kalmalarını ve kuvvetten düşmeye başlamış olan ağaçları yeniden kuvvetlendirerek bir süre daha yüksek kaliteli meyve vermelerini sağlamak" şeklinde tanımlamışlardır[1]. Birçok bilim adamının ortak görüşü ise budama; bitkilerin toprak üstü organlarına uygulanan kesme, bükme, tomurcuk ve sürgün alma, sürgünlerin veya daha yaşlı dalların gövde ile olan açılarını artırma veya azaltma gibi işlemlerdir. Bütün bu işlemler ağaçların fizyolojik ömürlerini kısaltmak, buna karşılık ekonomik ömürlerini uzatmak ve meyve kalitelerini iyileştirmek amacı ile yapılmaktadır[2]. Yapılan tanım ve açıklamalardan budamayı tek kelime ile de izah edebiliriz. Bu sihirli kelime "Dokunmak" tır[3]. Örneğin; ağaçta taze bir sürgüne dokunulduğunda sürgünlerin açıları azalıp veya artacağından bir nevi budama yapmış oluruz.

Budama; ağaç taç yapısının kontrolü, en iyi çiçeklenme, verim ve kaliteli meyve eldesi, özel şekiller oluşturulması, ağaç sağlığının kontrolü, zararlanmış kısımların uzaklaştırılması, ışık girişi ve hava sirkülasyonunun sağlanması gibi vb. amaçlar için yapılır[4].

12.2. BUDAMA ZAMANI VE FİZYOLOJİSİ

Meyve ağaçlarında yapılan budamalar yapıldıkları zamana göre kış ve yaz budaması olmak üzere ikiye ayrılır. ***Kış budaması***, meyve ağaçlarının dinlenme döneminde yapılan (verim budaması) budama işlemidir. ***Yeşil budama,*** yaz budaması olarak ta bilinir. Yeşil sürgünlerden bazılarının kesilmesi ya da uzaklaştırılması işlemidir. Kış budamasını tamamlamak veya düzeltmek ve bazı bölge-

Yenilenen dallarda güneş yanığı olabilir. Çünkü yenilenen dallar genç ve esnektir. Meyve ağırlığı arttığı için mevsim süresince ağaca doğru hareket ederler. Büyüme mevsimi boyunca bu pozisyon değişimi meyvelerde güneş yanığı olayını arttırır. Bu yenilenen dallar ayrıca diğer meyvelerin üzerinde geçici gölgeleme yüzünden daha fazla güneş yanığına katkıda bulunarak yan dalların da çatlamasına sebep olurlar. Öte yandan kısaltılmış dallarda daha az seviyede meyvelerde güneş yanığı olur. Sert dallar büyüme mevsimi boyunca pozisyonunu değiştirmezler ve yeni dallar yakınındaki meyvelere gölge yaparlar. Dalın kısaltılmasına, dallar meyve vermeden önce başlanmamalıdır. Aksi hâlde aşırı sürgün büyümesi olur. Çok şiddetli kısaltılan dallar aşırı sürgün büyümesini teşvik edebilir[19, 27].

Melez ağaç konisinin (hytec) 2/3'lük üst kısmında asıl budama metodu, dalın tamamen kesilmesi yerine kısaltma yoluna gidilmelidir. Ancak daha yaşlı dallar tamamen kesilmeye ihtiyaç duyacağından epey bir zaman geçecektir. Bu durum genellikle 5. yıldan sonra olur. Daha yaşlı büyük dalların kesilmesine ihtiyaç duyulmasının sebebi ağacın daha alt kısımlarında ve merkezindeki ışık dağılımını dengeli bir hâle getirmektir. Bir dalın kesilip kesilmemesine karar vermek için 2/3 kuralı kullanılabilir. Bir dal gövde ile birleşme noktasında, gövde çapının 2/3'ünden daha büyükse kesilmelidir. Bu yüzden 3. ve 4. yılların başında konik şeklin muhafazası için yukarıdaki büyük dalların kısaltılması gerekir. Ancak büyük dalların kesilmesi sadece daha aşağıdaki büyük dalların gölgelenmesi söz konusu olduğunda gereklidir. Ağaçların tek başlarına konik şeklini muhafaza etmesi çok önemlidir ve ağaçların taçlarının birbiri içine girmesine müsaade edilmez. Ancak daha alttaki çatı dallarının hafifçe birbirini örtmesine izin verilebilir. Ağaçlar tam boyutuna eriştiklerinde birbirinin üstünü kapatan ağaçlar sebebiyle tacın alt kısımlarında verimlilik ve meyve kalitesi düşer. Konik şekilli ağaçlar, tacın daha aşağı kısımlarına güneş ışığının girişini kolaylaştırır ve böylece ağacın bu önemli kısmında verimi sürdürürler[19, 26,27,34].

KAYNAKLAR

1. Yılmaz, M., 1990. Meyve Ağaçlarında Budama, Çukurova Üniversitesi *Basımevi,* Adana.
2. Ağaoğlu, S., Ayfer, M., Fidan, Y., Köksal, İ., Çelik, M., Abak, K, Çelik, M., Kaynak,

L. ve Gülşen, Y., 1995. Genel Bahçe Bitkileri. A.Ü. Ziraat Fakültesi Eğitim, Araştırma ve Geliştirme Vakfı Yayınları, No: 4, Ankara.

3. Özkan, Y., 2002. Standart Çeşitlerle Kurulu Ceviz Bahçelerinde Budama ve Terbiye Şekilleri, *Basım; Nisan 2002, Türkiye I. Ulusal Ceviz Sempozyumu, 5-8 Eylül 2001, Tokat.*
4. Palmer, S. 2006. Pruning is Easy When You Learn the Pruning Priciples. http://www.gardenguides.com/articles/pruning.htm
5. Özbek, S., 1987. Genel Meyvecilik. Ç.Ü. Ziraat Fakültesi Ders Kitabı No:31, Adana.
6. Özkan, Y., 2005. Ceviz Ağaçlarının Budanmasında Farklı Yaklaşımlar, Bahçe Ceviz 34(1):253-261, Atatürk Bahçe Kültürleri Merkez Araştırma Enstitüsü Dergisi Özel Sayı, Yalova.
7. Mauget, J.C., N. Frizot, J. Guinard, 1993. Effect of time and position of summer pruning on the release from inhibition of the axillary buds of walnut stump sprouts. *Acta-Horticulturae. 1993; (311): 210-216.*

8. Wagenmakers, P.S. 1988. Effect of planting system, tree shape and additional summer pruning on growth, production and flowering of apple trees at high plant densities. J. Hort. Sci. 63:383-392.
9. Soylu, A. 2006. Meyve Ağaçlarında Budama ve Aşılama. Hasad Yayınları,
10. Welsh, D.F. and Janne, E. 2006. http:// www.aggie-horticulture.tamu.edu/ xtension/ pruning/pruning.htm
11. Özkan, Y., 2005. Ceviz Yetiştiriciliğinde Dünya Nereye? Biz Nereye? Hasad Aylık Tarım Dergisi, Bitkisel Üretim, Yıl: 21, Sayı: 241, s. 74-79.
12. Parker, M.L. 2006. http://www.ces.ncsu.edu/depts/hort/hil/ag29htm.
13. Germain, E., J.P. Prunet, A. Garcın, 1999. Le Noyer, *Fab Orléans, Centr'Imprım, Issoudun, France.*
14. Verhaeghe, A., A. Garcin, T. Ginibre, J.P. Prunet, 1997. Walnut orchards. New conceptions of training. *Arboriculture-Fruitiere. 1997; (502): 22-27.* Ramos, D.E., 1998. Walnut Production Manuel, *University of California, Division of Agriculture and Naturel Resources, Pub. 3373. USA.*
15. Wade, G.L. and Westerfield, R.R. Basic Principles of Pruning Woody Plants. http:// www.digitalarborist.com/basic principles of pruning
16. Robinson, T.L., 2003. Apples: Botany, Production and Uses (eds D.C. Ferree and I.J. Warrington) CAB International 2003 s. 345-407
17. Özkan, Y., 2004. Bodur Elma Yetiştiriciliğinde Türkiye Nereye Gidiyor ? Hasad Aylık Gıda, Tarım ve Hayvancılık Dergisi, Yıl: 20, Sayı: 235, s. 53-56.
18. Barritt, B. H. 1992. Intensive Orchard Management, Good Fruit Grower, Yakima, Washington.
19. Özkan, Y., 2005. Bodur Elma Yetiştiriciliğinde Slender Spindle Sisteminin Doğuşu, Gıda-Tarım Dergisi, Cine Tarım A.Ş. Nisan- Mayıs 2005, Yıl: 8, Sayı: 68, s. 48-53.
20. Özkan, Y., Şimşek, M., 2005**.** Bodur Elma Bahçelerinde Ağaç Sıklığı ve Düzenlemesi. Hasad Aylık Tarım Dergisi, Yıl: 20, Sayı: 238, s. 47-54.
21. Özkan, Y., 2005. Fransa'da Elma Yetiştiriciliğinde "Vertical Axis" ve "Solen" Sisteminin Doğuşu, Türktarım Dergisi, Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı, Temmuz-Ağustos 2005, Sayı: 164, s.56-59.
22. Lespinasse, J. M. and J. F. Delort. 1986. Apple tree management in vertical axis: appraisal after ten years of experiments. *Acta Horticulturae* 160: 139-155.
23. Hugard, J. 1981. High density planting in French orchards. Development and current achievements. *Acta Horticulturae* 114:300-308.
24. Lespinasse, J. M. 1981. Apple tree management in flat, vertical axis and palmette forms, by cultivar fruiting type. Experiments with other species: plum, peach, pear, cherry. In: Perspectives de l'horticulture arbres fruitiers et petits fruits. *Colloques Scientifiques* 15: 103-130.
25. Peterson, A.B. and B.H. Barritt. 1991. Controlling excessive top growth in high density trees. *Good Fruit Grower* 42(5): 60-64.
26. Özkan, Y., 2004. Bodur Elma Yetiştiriciliğinin ABD'deki Gelişimi ve Hybrid Tree Cone Sisteminin Doğuşu. Hasad Aylık Gıda, Tarım ve Hayvancılık Dergisi, Yıl: 20, Sayı: 234, s. 52-57.
27. Marini, R.P. 2001. Training and Pruning Apple Trees in Intensive Orchard, Extension Tree Fruit Specialist, Virginiana Tech, Publication number 422-024.

28. Fazio, G. 2003. Short Apple Trees, Faster and Healthier, Agricultural Research Magazine, November 2003.
29. Özkan, Y., 2005. Dünyada Sık Dikim Elma Yetiştiriciliğinde Kullanılan Bodur Elma Anaçları ve Özellikleri, Çiftçi ve Köy Dünyası, TZOB Yayın Organı, Sayı: 246 Haziran 2005, s. 35-40.
30. Heinicke, D.R. 1975. High-density apple orchards, planting, training and pruning. USDA Agricultural Handbook No.458.
31. Özkan, Y., Özdemir, Z., 2004. Modern Bodur Elma Bahçelerinin Yönetimi. Hasad Aylık Gıda, Tarım ve Hayvancılık Dergisi, Yıl: 20, Sayı: 233, s. 50-56.
32. Wertheim, S. J. 1985. New development in Dutch apple production. *Compact Fruit Tree* 18: 1-12.
33. Widmer, A., Krebs, C., 2001. Influence of planting density and tree form on yield and fruit quality of " Golden Delicious" and "Royal Gala" apples. Acta Horticulturae 557, 235-241

Bölüm 13

MEYVELERDE DERİM, MUHAFAZA VE PAZARLAMA

Prof. Dr. Muharrem Özcan

Ondokuz Mayıs Üniversitesi Ziraat Fakültesi Bahçe Bitkileri Bölümü SAMSUN
e-posta: muozcan@omu.edu.tr

13.1. GİRİŞ

Dünya nüfusundaki hızlı artış beslenme ve gıda yetersizliği sorunlarını beraberinde getirmektedir. Bu sorunların çözümü için üretim artışı, kalitenin arttırılması, çevre ve tüketici sağlığına uygun ürün üretimi ile birlikte, üretim ve tüketim aşamalarında ürün ve kalite kayıplarının en aza indirilmesine yönelik çalışmalar yapılmaktadır.

Meyve yetiştiriciliğinin son aşamasını hasat ve hasat sonrası uygulamalar oluşturmaktadır. Yetiştiricilikteki başarı, ürünün kalitesiyle birlikte, gösterişli olarak tüketiciye sunulmasıyla değer bulabilmektedir. Diğer bir ifadeyle tüketiciye kaliteli ürün sunabilmenin ilk aşamasını kaliteli yetiştiricilik, ikinci aşamasını amaca uygun dönemde hasadın yapılması ve hasat sonrası uygulamalar, üçüncü aşamasını ise tüketici beğenilerini kazanacak şekilde pazara sunma oluşturmaktadır (Şekil 13.1).

- Çeşit (yapı)
- Anaç
- Ekoloji
- Dengeli meyve tutumu
- Gübreleme
- Sulama
- Budama
- Hastalık ve zararlılarla mücadele
- Kültürel uygulamalar
- Hasat zamanı
- Hasadın yapılışı
- Sınıflama
- Ambalajlama
- Taşıma
- Depolama
- Fizyolojik bozulmalar
- Pazarlama organizasyonları
- Satış teknikleri

Şekil *13.1.* *Kaliteli Meyve Yetiştiriciliği ve Bunların Tüketiciye Kaliteli Olarak Sunulabilmesi Üzerine Etki Yapan Faktörler*

KAYNAKLAR

1. Anonim, 1983. Türkiye İkinci Meyve ve Sebze Projesi Meyve ve Sebze Alt Sektörü Ana Planı. Soğuk Muhafaza Tesisleri Envanter Etüdü. Cilt 5. Ek 1. Tümaş Yayınları, Ankara.
2. Anonim, 1995. Yaş Meyve Sebze Standartları. T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı Akdeniz İhracatçı Birlikleri Yayınları Mersin. 247s.
3. Anonim, 2006. Soğuk Depo Uygulama Planı. www.messan.com.tr.
4. Ağaoğlu, Y. S., Çelik, H., Çelik, M., Fidan, Y., Gülşen, Y., Günay, A., Halloran, N., Köksal, A. İ., Yanmaz, R., 1997. Genel Bahçe Bitkileri. Ankara Üniv. Ziraat Fak. Eğitim, Araş., ve Geliş. Vakfı Yayınları No: 4. Ankara. 369s.
5. Demirkol, A., Pekmezci, M., 1997. Zutano Avokado Çeşidinin Soğukta Muhafazası Üzerine Bir Araştırma. Bahçe Ürünlerinde Muhafaza ve Pazarlama Sempozyumu. 21-24 Ekim, 1997. Yalova. 303-310s.
6. Demirkol, A., Pekmezci, M., 1997. Antalya Koşullarında Üretilen Bacon Avokado Çeşidinin Soğukta, Modifiye Atmosferde ve Kontrollü Atmosferde Muhafazası Üzerinde Araştırmalar. Bahçe Ürünlerinde Muhafaza ve Pazarlama Sempozyumu. 21-24 Ekim, 1997. Yalova. 135-144s.
7. Dündar, Ö., Kaşka, N., Küden, A., 1995. Kaşel Elmalarının Muhafazası Üzerinde Araştırmalar. Türkiye II. Ulusal Bahçe Bitkileri Kongresi. 03-06 Ekim, 1995. Adana. Cilt I. Meyve. 49-53s.
8. Gündüz, M., 1993. Yaş Meyve ve Sebze İhracatında Soğuk Zincirin Önemi ve Mevcut Yapının İncelenmesi. İhracatı Geliştirme Etüt Merkezi, Ankara. 78s.
9. Karaçalı, İ., 1990. Bahçe Ürünlerinin Muhafazası ve Pazarlanması. Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları No: 494. İzmir. 413s.
10. Manolopoulou, H., Lambrinos, G., Assimaki, H., Sfakiotakis, E., Porlingis, J., 1997. Modified Atmosphere Storage of Hayward Kiwifruit. Acta Horticulturae 444: 619-624.
11. Onur, C., 1988. Nar Özel Sayı. Derim, Cilt 5, Sayı 4.
12. Oogaki, C., Wang, H. G., Gemma, H., 1992. Phsiological and Biochemical Characteristics and Keeping Qualities of Temperature Fruits During Chilled Storage. Hort. Abst. 62 (5): 3740.
13. Özbek, S., 1987. Genel Meyvecilik. Çukurova Üniv. Ziraat Fak. Yay. No: 111, Ders Kitabı No: 6. Adana. 386s.
14. Özcan, M., Ertürk, E., 1994. Türkiye'nin Soğuk Hava Depo Potansiyeli, Sorunları ile Karadeniz Bölgesi'nin Soğuk Hava depoculuğundaki Yeri. O.M.Ü. Ziraat Fak. Yardımcı Ders Kitabı No: 1. Samsun. 87s.
15. Özcan, M., 1995. Tarım Ürünlerinde Standard ve Kalitenin Yeri ve Önemi. Standard, 34 (407): 89-92.
16. Özcan, M., 2005. Trabzon Hurması Yetiştiriciliği. Hasad Yayıncılık, İstanbul. 77s.
17. Özer, M.H., Eriş, A., Türk, R., Sivritepe, N., 1997. Normal, Modifiye ve Kontrollü Atmosfer Koşullarında Muhafaza Edilen Kivilerde Biyokimyasal Değişimler ve Kalite Kayıpları. Bahçe Ürünlerinde Muhafaza ve Pazarlama Sempozyumu. 21-24 Ekim, 1997. Yalova. 125-134s.
18. Savaş, S., 2006. Soğuk ve Donmuş Depoculuk ile Soğuk Zincir. Soğuk Zincir ve Lojistik 2 (5): 8-21.
19. Türk, R., 1995. Meyvecilik 1. (Editör: Turhan BARAZ). Anadolu Üniv. Yay. No: 859, Açıköğretim Fak. Yay. No: 455. Eskişehir.
20. Türk, R., Özdemir, N., Doruk, Y., 1997. Taze Bahçe Ürünlerinin Taşıma, Depolama ve Pazarlama Aşamalarında Kullanılan Ambalajların Ulusal ve Uluslararası Nitelik ve Nicelikleri. Bahçe Ürünlerinde Muhafaza ve Pazarlama Sempozyumu. 21-24 Ekim, 1997. Yalova. 105-114s.
21. Türk, R., 2005. Taze Meyve ve Sebzelerin Taşıma Koşulları. Soğuk Zincir ve Lojistik 1 (1): 10-13.

GENEL MİKOLOJİ

Ders Kitabı

Editörler:
Ahmet Asan, Faruk Selçuk, Mustafa Sevindik, Gülay Giray

nobel

GENEL MİKOLOJİ - Ders Kitabı
Editörler:
Ahmet Asan, Faruk Selçuk, Mustafa Sevindik, Gülay Giray

Yayın No.: 4332
Gıda, Tarım ve Hayvancılık No.: 55
ISBN: 978-625-427-240-0
E-ISBN: 978-625-427-238-7
Basım Sayısı: 1. Basım, Ekim 2022

© Copyright 2022, NOBEL AKADEMİK YAYINCILIK EĞİTİM DANIŞMANLIK TİC. LTD. ŞTİ. SERTİFİKA NO.: 40340

Bu baskının bütün hakları Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.ne aittir. Yayınevinin yazılı izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.

Nobel Akademik Yayıncılık, 2011 yılından beri "tanınmış uluslararası yayınevi" statüsündedir.

Genel Yayın Yönetmeni: Nevzat Argun -nargun@nobelyayin.com-
Genel Yayın Koordinatörü: Gülfem Dursun -gulfem@nobelyayin.com-

Sayfa Tasarım: Tarkan Kara -erdal@nobelyayin.com-
Redaksiyon: Seda Polat -seda@nobelyayin.com-
Kapak Tasarım: Sezai Özden -sezai@nobelyayin.com-
Görsel Tasarım Uzmanı: Mehtap Yürümez -mehtap@nobelyayin.com-
Baskı Sorumlusu: Yavuz Şahin -yavuz@nobelyayin.com-

Kütüphane Bilgi Kartı

Asan, Ahmet., Selçuk, Faruk., Sevindik, Mustafa., Giray, Gülay.
GENEL MİKOLOJİ - Ders Kitabı
1. Basım, XIV + 528 s., 16,5x24 cm. Kaynakça var, dizin yok.
ISBN: 978-625-427-240-0
E-ISBN: 978-625-427-238-7
1. Mikoloji 2. Fungal 3. Tıbbi Mikoloji

Genel Dağıtım

ATLAS AKADEMİK BASIM YAYIN DAĞITIM TİC. LTD. ŞTİ.
Adres: Bahçekapı Mh. 2465 Sk. Oto Sanayi Sitesi No:7
Bodrum Kat, Şaşmaz/ANKARA
Telefon: +90 312 278 50 77
Faks: 0 312 278 21 65
Sipariş: siparis@nobelyayin.com
E-Satış: www.nobelkitap.com - esatis@nobelkitap.com
www.atlaskitap.com - info@atlaskitap.com

Dağıtım ve Satış Noktaları: Alfa Basım Dağıtım, Arasta, Arkadaş Kitabevi, D&R Mağazaları, Dost Dağıtım, Kika, Kitapsan, Nezih Kitabevleri, Odak, Pandora, Prefix, Remzi Kitabevleri

Baskı ve Cilt

Ada Matbaacılık Yayın San. Tic. Ltd. Şti. Sertifika No.: 44093
Ostim OSB Mah. 1578. Cad. No.: 21 Yenimahalle/ANKARA
Tel: 0312 385 54 10

EDİTÖRLER VE YAZARLAR

Editörler:
Ahmet Asan, Faruk Selçuk, Mustafa Sevindik, Gülay Giray

Yazarlar:

Prof. Dr. Ahmet ASAN: Trakya Üniversitesi Fen Fakültesi Biyoloji Bölümü, Balkan Yerleşkesi 22030 Edirne.

Prof. Dr. Ertuğrul SESLİ: Karadeniz Üniversitesi Fatih Eğitim Fakültesi Matematik ve Fen Bilimleri Eğitimi Bölümü, Trabzon.

Prof. Dr. Faruk SELÇUK: Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Moleküler Biyoloji ve Genetik Bölümü, Kırşehir.

Prof. Dr. Fatih KALYONCU: Celal Bayar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Biyoloji Bölümü, Manisa.

Prof. Dr. Feza OTAĞ: Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi, Mersin (Emekli).
Prof. Dr. Makbule ERDOĞDU: Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Ziraat Fakültesi Peyzaj Mimarlığı Bölümü, Kırşehir.

Prof. Dr. Gülşah ÇOBANOĞLU: Marmara Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Biyoloji Bölümü, İstanbul.

Prof. Dr. Hacı Halil BIYIK: Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Biyoloji Bölümü, Aytepe, 09100 Efeler/Aydın.

Prof. Dr. Rasime DEMİREL: Eskişehir Teknik Üniversitesi Fen Fakültesi Biyoloji Bölümü, Eskişehir.

Doç. Dr. Burhan ŞEN: Trakya Üniversitesi Fen Fakültesi Biyoloji Bölümü, Balkan Yerleşkesi 22030 Edirne.

Doç. Dr. Bülent TOPRAK: İzmir Katip Çelebi Üniversitesi Orman Fakültesi Orman Mühendisliği Bölümü, İzmir.

Doç. Dr. Esin POYRAZOĞLU: Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Biyoloji Bölümü, 09100 Efeler/Aydın.

Doç. Dr. Esra ERSOY ÖMEROĞLU: Ege Üniversitesi Fen Fakültesi Biyoloji Bölümü Temel ve Endüstriyel Mikrobiyoloji Anabilim Dalı, 35040 Bornova / İzmir.

Doç. Dr. Halide AYDOĞDU: Trakya Üniversitesi Arda Meslek Yüksek Okulu, Edirne.

Doç. Dr. Hayri BABA: Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Biyoloji Bölümü, Hatay.

Doç. Dr. Mustafa SEVİNDİK: Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi Bahçe Meslek Yüksek Okulu Gıda İşleme Bölümü, Bahçe 80500 Osmaniye.

Doç. Dr. Özlem ABACI GÜNYAR: Ege Üniversitesi Fen Fakültesi Biyoloji Bölümü, Bornova/İzmir.

Doç. Dr. Suzan ÖKTEN: Trakya Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Temel Eczacılık Bilimleri Bölümü, Edirne.

Doç. Dr. Şahin PALTA: Bartın Üniversitesi Orman Fakültesi Orman Müh. Bölümü, Bartın.

Dr. Ögr. Üyesi Celal BAL: Gaziantep Üniversitesi, Oğuzeli Meslek Yüksek Okulu, Gaziantep.

Dr. Öğr. Üyesi Gülay GİRAY: Kastamonu Üniversitesi İhsangazi Meslek Yüksek Okulu Veterinerlik Bölümü, Kastamonu.

Dr. Öğr. Üyesi Tülay BİCAN SÜERDEM: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Biyoloji Bölümü. Temel ve Endüstriyel Mikrobiyoloji Ana Bilim Dalı, Çanakkale.

Dr. Ayşegül YOLTAŞ: Ege Üniversitesi Fen Fakültesi Biyoloji Bölümü. Bornova/İzmir.

Dr. Kahraman İPEKDAL: Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Ziraat Fakültesi Peyzaj Mimarlığı Bölümü, Kırşehir.

MSc. Alper DALGIÇ: Can Veteriner Kliniği. Hürriyet Mah. Şehit Rüştü Ökeler Cad. Yapıncak Sitesi A Blok No: 12/1/21, Süleymanpaşa/Tekirdağ.

İÇİNDEKİLER

BÖLÜM 1
GİRİŞ VE TARİHSEL GELİŞİM 1
Rasime Demirel, Ahmet Asan

BÖLÜM 2
FUNGAL MORFOLOJİ 21
Hacı Halil Bıyık, Ahmet Asan

BÖLÜM 3.
FUNGAL İNCELEME TEKNİKLERİ 47
Suzan Ökten

BÖLÜM 4
FUNGAL TAKSONOMİ 67
Faruk Selçuk, Ahmet Asan, Gülay Giray

BÖLÜM 5
FUNGAL ÜREME 97
Ahmet Asan, Faruk Selçuk, Gülay Giray, Hayri Baba

BÖLÜM 6
CHTRIDIOMYCOTA, NEOCALLIMASTIGOMYCOTA, BLASTOCLADIOMYCOTA, OLPIDIOMYCOTA 111
Ayşegül Yoltaş

BÖLÜM 7
ENTORRHIZOMYCOTA, ENTOMOPHTHOROMYCOTA 145
Kahraman İpekdal, Makbule Erdoğdu

BÖLÜM 8
ROZELLOMYCOTA (CRYPTOMYCOTA), MONOBLEPHAROMYCOTA 153
Burhan Şen

BÖLÜM 9
APHELIDIOMYCOTA VE KICKXELLOMYCOTA 173
Fatih Kalyoncu

BÖLÜM 10
MUCOROMYCOTA VE ZOOPAGOMYCOTA.....183
Esin Poyrazoğlu Çoban

BÖLÜM 11
CAULOCHYTRIOMYCOTA, MORTIERELLOMYCOTA 207
Esra Ersoy Ömeroğlu

BÖLÜM 12
ASCOMYCOTA.....223
Makbule Erdoğdu

BÖLÜM 13
BASIDIOMYCOTA.....243
Ertuğrul Sesli

BÖLÜM 14
BASIDIOBOLOMYCOTA 291
Halide Aydoğdu

BÖLÜM 15
LİKENLER 309
Gülşah Çobanoğlu

BÖLÜM 16
MİKORİZAL FUNGUSLAR.....333
Bülent Toprak

BÖLÜM 17
GLOMEROMYCOTA.....353
Şahin Palta

BÖLÜM 18
FUNGAL EKOLOJİ 363
Mustafa Sevindik, Hayri Baba, Celal Bal

BÖLÜM 19
TIBBİ MİKOLOJİ.....387
Zehra Feza Otağ

BÖLÜM 20
ENDÜSTRİYEL MİKOLOJİ 433
Özlem Abacı Günyar

BÖLÜM 21
***AMOEBOZOA* FILUMU İÇİNDE GÖSTERİLEN TARTIŞMALI GRUP: *MYXOMYCETES*..... 471**
Hayri Baba, Mustafa Sevindik, Celal Bal

BÖLÜM 22
VETERİNERLİKTE MİKOLOJİ 503
Tülay Bican Süerdem, Mustafa Alper Dalgıç

Bölüm 1

Giriş ve Tarihsel Gelişim

Rasime Demirel[1], Ahmet Asan[2]
[1]Eskişehir Teknik Üniversitesi Fen Fakültesi Biyoloji Bölümü, Eskişehir
e-posta: rasime.demirel@gmail.com
[2]Trakya Üniversitesi Fen Fakültesi Biyoloji Bölümü, Edirne
e-posta: ahmetasan84@gmail.com

GİRİŞ

Antonie van Leeuwenhoek tarafından mikroorganizmaların ilk kez görülmesinden önce de insanlar, mikrobiyoloji ile bağlantılı bazı konuları farkında olmadan uyguluyorlardı. Örneğin, özellikle uzun deniz yolculuklarında gıdalar kurutulup su oranları azaltıldığı zaman, gıdaların uzun süre bozulmadan kalabildiği biliniyordu. Aynı şekilde özellikle kar yağışlı dönemlerin uzun olduğu kutba yakın bölgelerde insanların bazı gıdaları (et, balık gibi) kara gömerek saklamaları, gıdanın ömrünü uzatıyordu. Ancak bozulmanın neden meydana gelmediği hakkında fikir birliği yoktu. 1670'li yılların başında, *Antonie van Leeuwenhoek* tarafından mikroorganizmaların keşfine kadar geçen sürede insanlar bakteri, fungus gibi mikroorganizmaların bilimsel olarak varlığını bilmedikleri hâlde, özellikle gıdalarını korumak için önlemler alıyorlardı. İnsan gözü 0,1 mm'den daha küçük objeleri görmez (*1 mm = 1000 μm; 0,1 mm = 100 μm*). Bu ölçünün altındaki mikroorganizmaları görmek için mikroskop gerekir. Bu nedenle bakteriyoloji, viroloji, mikoloji vs. gibi mikrobiyoloji ile ilgili bilim dallarının gelişimi ile mikroskop teknolojisinin gelişimi arasında bir bağlantıdan bahsetmek mümkündür. Çeşitli mikroorganizmaların ölçülerine bakarsak, değişik bir tablo karşımıza çıkar: virüsler, 0,01-0,25 mm; bakteriler 0,1-10 mm (*istisna olarak araştırıcılar, 1993 yılında Avustralya'da bir balığın bağırsağında, çıplak gözle görülebilen ve 500 mm ölçülerinde bir bakteri izole etmişler ve balıktan izole ettikleri için "*Epulopiscium fishelsoni*" ismini vermişlerdir*); mantarlar (= fungi) 2 mm - > 1 m; protozoa 2-1000 mm, algler 1 mm - birkaç metre arası ölçülerdedir. Her ne kadar mikroroganizmalar yapısal olarak mikroskobik ölçülerde ise de büyük çeşitlilik ve metabolik karmaşıklık gösteren bu organizmaların yapıları, yüksek bitki ve hayvanlardan daha basitdir. Makroorganizmalarla kıyaslandığında, mikroorganizmaların genellikle büyüme, enerji üretimi ve üremeyi diğer hücrelerden bağımsız bir şekilde yapabildiklerini görüyoruz. Mikroorganizmalar dünyadaki tüm diğer yaşam formlarının etkilemiştir; dolayısıyla mik-

KAYNAKLAR

Abdel-Azeem, A.M. (2010). The history, fungal biodiversity, conservation, and future perspectives for mycology in Egypt. *Ima Fungus*. 1 (2): 123-142.

Agrios, G.N. (2009). Plant Pathogens and Disease: General Introduction in Encyclopedia of Microbiology (Third Edition) pp 613-646.

Ainsworth, G.C. (ilk baskı: 1976; dijital baskı versiyonu: 2009). Introduction to the history of mycology. 359 Sayfa. Cambridge University Press. Cambridge-UK.

Alexopoulos, C.J., Mims, C.W. (1979). Introductory Mycology. Üçüncü Baskı. 632 S. John Wiley & Sons. New York, ABD.

Anğ, Ö. (2021). Tıbbi mikolojinin tarihçesi (Dünyada ve Türkiye'de). İçinde: Emel Tümbay (Editör). Tıbbi Mikoloji. 1. Baskı. 686 S. Tıbbi Mikoloji Derneği Yayını No: 1. İzmir.

Asan, A. (2007). Tıpta önemli mantarların filogenetik ve sistematiği (Phylogenetics and systematics of medically important fungi). *İnf. Derg. - Turk. J. Inf.* 21 (2, Ek Sayı-Suppl): 21-31.

Asan, A. (2014). Geçmişden Günümüze Fungal Taksonomi. I. Ulusal Mikoloji Günleri I. Ulusal Sempozyum. Moleküler Mikoloji Kursu El Kitabı. Erzurum Teknik Üniversitesi 1-4 Eylül 2014 Erzurum. Sayfa 05-92. Editörler: Serkan Örtücü, İskender Karaltı.

Asan, A., Giray, G. (2019). Aeromikrobiyoloji. Gece Kitaplığı (Gece Akademi) Yayınları. 143 S. Birinci Baskı. Yayıncı Sertifika No: 15476. Baskı-Cilt Sertifika No: 34559. Ankara.

Bear, R., Rintoul, D., Synder, B., Smith-Caldas, M., Herren, C., Horne, E. (2019). Principles of Biology 765 p. https://legacy.cnx.org/content/col11569/1.27.

Bennett, F.T. (1935). *Fusarium* species on British cereals. *Ann. Appl. Biol*. 22 (3): 479-507.

Benny, GL., Humber, RA., Voigt, K. (2014). Zygomycetous Fungi: Phylum *Entomophthoromycota* and subphyla *Kickxellomycotina*, *Mortierellomycotina*, *Mucoromycotina*, and *Zoopagomycotina*. In Systematics and Evolution: Part A, Second Edition (eds Karl Esser), pp. 209-250. Springer, Berlin Heidelberg.

Berbee, M.L., Taylor, J.W. (1992). 18S Ribosomal RNA gene sequence characters place the human pathogen *Sporothrix schenckii* in the genus *Ophiostoma*. *Exp. Mycol*. 16 (1): 87-91.

Berbee, M.L., Taylor, J.W. (1993). Dating the evolutionary radiations of the true fungi. *Can. J. Bot*. 71: 1114-1127.

Berbee, M.L., Taylor, J.W. (2010). Dating the molecular clock of fungi-how close are we? *Fungal Biol. Rev*. 24: 1-16.

Blackwell, M. (2011). The Fungi: 1, 2, 3 ... 5.1 million species? *Amer. J. Bot*. 98 (3): 426-438.

Bonneville, S., Delpomdor, F., Préat, A., Chevalier, C., Araki, T., Kazemian, M., Steele, A., Schreiber, A., Wirth, R., Benning, L.G. (2020), Molecular identification of fungi microfossils in a Neoproterozoic shale rock. *Sci. Adv*. 6: eaax7599.

Burgess, L.W., Nelson, P.E., Toussoun, T.A., Forbes, G.A. (1988). Distribution of *Fusarium* species in sections *Roseum*, *Arthrosporiella*, *Gibbosum* and *Discolor* recovered from grassland, pasture and pine nursery soils of Eastern Australia. *Mycologia*. 80 (6): 815-824.

Burgess, L.W., Nelson, P.E., Toussoun, T.A., Marasas, W.F.O. (1985). *Fusarium scirpi*. Emended description and notes on geographic distribution. *Mycologia*. 77 (2): 212-218.

Čadež, N., Dlauchy, D., Tome, M., Péter, G. (2021). *Novakomyces olei* sp. Nov., the first member of a novel taphrinomycotina lineage. *Microorganisms*. 9 (2): 1-19.

Carlile, M.J., Watkinson, S.C., Gooday, G.W. (2001). The Fungi. İkinci Baskı. Academic Press. 588 Sayfa. Londra.

Carris, L.M., Little, C.R., Stiles, C.M. (2012). Introduction to Fungi. DOI:10.1094/PHI-I-2012-0426-01.

Cavalier-Smith, T. (1986). The origin of fungi and pseudofungi. S. 339-353. (Editorler: ADM Rayner, CM Brasier, D Moore. Evolutionary biology of the fungi. Symposium of the British Mycological Society, Held at the University of Bristol.

Choi, J., Kim, S. (2017). A genome Tree of Life for the Fungi kingdom. *PNAS*. 114(35): 9391-9396.

Desiró, A., Hao, Z., Liber, J.A., Benucci, G.M.N., Lowry, D., Roberson, R., Bonito, G. (2018). Mycoplasma-related endobacteria within *Mortierellomycotina* fungi: diversity, distribution and functional insights into their lifestyle. *ISME J*. 12: 1743-1757.

Espinel-Ingroff, A.V. (2003). Medical Mycology in the United States. A historical analysis (1894-1996). Kluwer Academic Publishers. 211 Sayfa. Dordrecht-Hollanda.

Fries, E. (1816). Uppsalling af de i sverige funne vartsvampar (Scleromyci). Kongl. Svenska Vetenskapsakad. Handl. Ser. 3. 4: 126-157.

Gordon, W.L. (1952). The occurrence of *Fusarium* species in Canada II. Prevalence and taxonomy of *Fusarium* species in cereal seed. *Can. J. Bot.* 30: 209-251.

Gordon, W.L. (1954). The occurrence of *Fusarium* species in Canada III. Taxonomy of *Fusarium* species in the seed of vegetable, forage and miscellaneous crops. *Can. J. Bot.* 32: 576-590, 1954.

Gordon, W.L. (1954). The occurrence of *Fusarium* species in Canada IV. Taxonomy and prevalence of *Fusarium* species in the soil of cereal plots. *Can. J. Bot.* 32: 622-629.

Gordon, W.L. (1956). The occurrence of *Fusarium* species in Canada V. Taxonomy and geographic distribution of *Fusarium* species in soil. *Can. J. Bot.* 34: 833-846.

Gordon, W.L. (1956). The taxonomy and habitats of the *Fusarium* species in Trinidad BWI. *Can. J. Bot.* 34: 847-864.

Gordon, W.L. (1959). The occurrence of *Fusarium* species in Canada. VI. Taxonomy and geographic distribution of *Fusarium* species on plants, insects and fungi. *Can. J. Bot.* 37: 257-290.

Gordon, W.L. (1960). The taxonomy and habitats of *Fusarium* species from tropical and temperate regions. *Can. J. Bot.* 38: 643-658.

Guarro, J., Gene, J., Stchigel, A.M. (1999). Developments in fungal taxonomy. *Clin. Microbiol. Rev.* 12 (3): 454-500.

Gücin, F., Tamer, A.Ü. (1994). Mikolojiye Giriş. Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Ders Notları, No 1. Bursa.

Han, B., Takvorian, P.M., Weiss, L.M. (2020). Invasion of host cells by *Microsporidia*. *Front. In Microbiol.* 11: 172.

Hass, H., Taylor, T.N., Remy, W. (1994). Fungi from the lower devonian rhynie chert - mycoparasitism. *Amer. J. Bot.* 81: 29-37.

Hawksworth, D.L. (2004). Fungal diversity and its implications for genetic resource collections. *Stud. In Mycol.* 50: 9-18.

Hibbett, D.S., Binder, M., Wang, Z., Goldman, Y. (2003). Another fossil agaric from dominican amber. *Mycologia*. 95: 685-687.

James, T.Y., Stajich, J.E., Hittinger, C.T., Rokas, A. (2020). Toward a fully resolved fungal tree of Life. *Ann. Rev. Microbiol.* 74: 291-313.

Jarvis, C.E. (2016). Pier Antonio Micheli (1679-1737) and Carl Linnaeus (1707–1778). Webbia: *J. Plant Tax. Geography*. Sayfa 1-24. http://dx.doi.org/10.1080/00837792.2016.1147210.

Joffe, A.Z. (1974). A modern system of *Fusarium* taxonomy. *Mycopathol. Mycol. Appl.* 53: 201-228.

Kaşık, G. (2010). Mantar Bilimi. Selçuk Üniversitesi Yayınları. Konya.

Krings, M., Taylor, T.N., Dotzler, N. (2013). Fossil evidence of the zygomycetous fungi. *Persoonia*. 30: 1-10.

Letcher, P.M., Powell, M.J. (2014). *Chytridiomycota*, *Monoblepharidomycota*, and *Neocallimastigomycota*. In: The Mycota Systematics and Evolution, 2nd Edition. VII Part A. (D. McLaughlin and J.W. Spatafora, eds) Springer pp 141-175.

Letcher, P.M., Powell, M.J. (2018). A taxonomic summary and revision of *Rozella* (*Cryptomycota*). *Ima Fungus*. 9 (2): 383-399.

Letcher, P.M., Powell, M.J. (2019). A taxonomic summary of *Aphelidiaceae*. *Ima Fungus*. 10: 4.

Li, Y., Steenwyk, J.L., Chang, Y., Wang, Y., James, T.Y., Stajich, J.E., Spatafora, J.W., Groenewald, M., Dunn, C.W., Hittinger, C.T., Shen, X., Rokas, A. (2021). A genome-scale phylogeny of Fungi; insights into early evolution, radiations, and the relationship between taxonomy and phylogeny. *Current Biol.* 31(8): 1653-1665.

Lucking, R., Huhndorf, S., Pfister, D.H., Plata, E.R., Lumbsch, H.T. (2009). Fungi evolved right on track. *Mycologia*. 101 (6): 810-822.

Madigan, M.T, Martinko, J.M, Parker, J. (2003) Brock Biology of Microorganisms. Tenth Ed. 1064 S. Prentice Hall-Pearson Education Inc. USA.

Melo, R.F.R., Maia, L.C., Santiago, A.L.C.M.A. (2016) The discovery of Syncephalis obliqua (*Zoopagomycotina*, *Zoopagales*) in the Neotropics. *Mycotaxon*. 130 (4): 1165-1169.

Money, N.P. (2016). Fungal diversity. in The fungi Watkinson SC.; Boddy L.; Money NP.; Carlile MJ. Amsterdam ; Boston: Elsevier, Academic Press.

Naranjo-Ortiz, M.A., Gabaldón, T. (2019). Fungal evolution: Diversity, taxonomy andphylogeny of the Fungi. *Biol. Rev*. 94: 2101-2137.

Nelson, P.E. (1991). Recent advances in *Fusarium* systematics: History of *Fusarium* systematics. *Phytopathol*. 81: 1045-1048.

Nelson, P.E. (1992). Taxonomy and Biology of *Fusarium moniliforme*. *Mycopathol*. 117: 29-36.

Nelson, P.E., Burgess, L.W., Summerell, B.A. (1990). Some morphological and physiological characters of *Fusarium* species in sections *Liseola* and similar species. *Mycologia*. 82 (1): 99-106.

Öner, M. (1980). Mikoloji I. *Myxomycetes, Phycomycetes* ve *Ascomycetes*. 180 S. Ege Üniv. Fen Fak. Kitaplar Serisi, No 53. Ege Üniv. Fen Fak. Baskı İşleri. İzmir.

Öner, M. (1980). Mikoloji II. Fungi Imperfecti, *Basidiomycetes*. 136 S. Ege Üniv. Fen Fak. Kitaplar Serisi, No 39. Ege Üniv. Fen Fak. Baskı İşleri. İzmir.

Onyike, N.B.N., Nelson, P.E., Marasas, W.F.O. (1991). *Fusarium* species associated with millet grain from Nigeria, Lesotho, and Zimbabwe. *Mycologia*. 83 (6): 708-712.

Özçelik, S. (1995). Mikoloji. 77 S. Süleyman Demirel Üniversitesi Yayın No: 4, Ziraat Fakültesi Ders Kitapları No: 4. Isparta.

Peck, C.H. (1873). Descriptions of new species of fungi. *Bulletin of the Buffalo of Nat. Sci*. 1: 42-72.

Petersen, R.H., Knudsen, H. (2015). The mycological legacy of Elias Magnus Fries. *Ima Fungus*. 6 (1): 99-114.

Pitt, J.I. (1979). The genus *Penicillium* and its teleomorphic states *Eupenicillium* and *Talaromyces*. Academic press. Inc. London.

Prakash, P.Y., Irinyi, L., Halliday, C., Chen, S., Robert, V., Meyer, W. (2017). Online databases for taxonomy and identification of pathogenic fungi and proposal for a cloud-based dynamic data network platform. *J. Clin. Microbiol*. 55 (4): 1011-1024.

Rambold, G., Stadler, M., Begerow, D. (2013). Mycology should be recognized as a field in biology at eye level with other major disciplines – a memorandum. *Mycol Progress*. 12: 455-463.

Raper, K.B., Fennell, D.I. (1965). The genus *Aspergillus*. The Williams and Wilkins Comp. Baltimore.

Raper, K.B., Thom, C. (1949). A manual of the Penicillia. The williams and Wilkins comp. Baltimore.

Redecker, D., Kodner, R., Graham, L.E. (2000). Glomalean fungi from the Ordovician. *Science*. 289: 1920-1921.

Rossman, A.Y., Palm-Hernández, M.E. (2008). Systematics of plant pathogenic fungi: Why it matters. *Plant Dis*. 92 (10): 1376-1386.

Rozpędowska, E., Piškur, J., Wolfe, K.H. (2011). Genome Sequences of *Saccharomycotina*: Resources and Applications in Phylogenomics, Editor(s): Cletus P. Kurtzman, Jack W. Fell, Teun Boekhout, The Yeasts (Fifth Edition), Elsevier, pp 145-157.

Selçuk, F., Erdoğdu, M., Akgül, H., Hüseyin, E. (2009). The Genus Septoria Sacc. in Turkey. *Mycopath*. 7(1): 21-28

Shear, C.L., Stevens, N.E. (1917). Studies of the Schweinitz Collections of Fungi: I: Sketch of his Mycological Work. *Mycologia*. 9 (4):191-204.

Snyder, W.C., Hansen, H.N. (1940). The species concept in Fusarium. *Amer. J. Bot*. 27: 64-67.

Snyder, W.C., Hansen, H.N. (1941). The species concept in *Fusarium*, with reference to section *Martiella*. *Amer. J. Bot*. 28: 738-742.

Snyder, W.C., Hansen, H.N. (1945). The species concept in *Fusarium*, with reference to *Discolor* and other sections. *Amer. J. Bot*. 32: 657-666.

Snyder, W.C., Hansen, H.N. (1954). Variation and speciation in the genus *Fusarium*. *Ann. New York Acad. Sci*. 60: 16-23.

Snyder, W.C., Toussoun, T.A. (1965). Current status of taxonomy in *Fusarium* species and their perfect stage. *Phytopathol*. 55: 833-837.

Sümer, S. (2006). Genel Mikoloji. Nobel Akademik Yayıncılık. 374 Sayfa.

Taylor, T.N., Krings, M. (2015). Fossil Fungi. Edith by Taylor L.13-26.

Tedersoo, L., Bahram, M., Põlme, S., Kõljalg, U., Yorou, N.S., Wijesundera, R., Villarreal Ruiz, L., Vasco-Palacios, A.M., Thu, P.Q., Suija, A., Smith, M.E., Sharp, C., Saluveer, E., Saitta, A., Rosas, M., Riit, T., Ratkowsky, D., Pritsch, K., Põldmaa, K., Piepenbring, M., Phosri, C., Peterson, M., Parts, K., Pärtel, K., Otsing, E., Nouhra, E., Njouonkou, A.L., Nilsson, R.H., Morgado, L.N., Mayor, J., May, T.W., Majuakim, L., Lodge, D.J., Lee, S.S., Larsson, K.H., Kohout, P., Hosaka, K., Hiiesalu, I., Henkel, T.W., Harend, H., Guo, L.D., Greslebin, A., Grelet, G., Geml, J., Gates, G., Dunstan, W., Dunk, C., Drenkhan, R., Dearnaley, J., De Kesel, A., Dang, T., Chen, X., Buegger, F., Brearley, F.Q., Bonito, G., Anslan, S., Abell, S., Abarenkov, K. Fungal biogeography. Global diversity and geography of soil fungi (2014). *Science*. 346 (6213): 1078-1088.

Tribe, H.T. (2003) Rigidoporus ulmarius in the Cambridge Botanic Garden. *Mycologist*. 17(2): 92-92.

Tümbay, E. (1983). Pratik Tıp Mikolojisi. 1. Baskı. 319 Sayfa. Bilgehan Basımevi. İzmir.

Tümbay, E. (Editör). (2021). Genel Mikoloji. 1. Baskı. 686 Sayfa. Tıbbi Mikoloji Derneği Yayınları, Yayın No: 2. Yayın Sertifika No: 49549. İzmir.

Wang, X., Fang, J., Liu, P., Liu, J., Fang, W., Fang, Z., Xiao, Y. (2021). Mucoromycotina fungi possess the ability to utilize plant sucrose as a carbon source: Evidence from *Gongronella* sp. w5. *Front. Microbiol*. 11: 591697.

Whittaker, R.H. (1969). New concepts of kingdoms of organisms. Evolutionary relations are better represented by new classifications than by the traditional two kingdoms. *Science*. 163: 150-160.

Wijayawardene, N.N., Hyde, K.D., Al-Ani L.K.T., Tedersoo, L., Haelewaters, D., Rajeshkumar, K.C., Zhao, R.L., Aptroot, A., Leontyev, D., Saxena, R.K., Tokarev, Y.S., Dai, D.Q., Letcher, P.M., Stephenson, S.L., Ertz, D., Lumbsch, H.T., Kukwa, M., Issi, I., Madrid, H., Phillips, A.J.L., Selbmann, L., Pfliegler, W.P., Horváth, E., Bensch, K., Kirk, P.M., Kolarikova, K., Raja, H.A., Radek, R., Papp, V., Dima, B., Ma, J., Malosso, E., Takamatsu, S., Rambold, G., Gannibal, P.B., Triebel, D., Gautam, A.K., Avasthi, S., Suetrong, S., Timdal, E., Fryar, SC., Delgado, G., Reblova, M., Doilom, M., Dolatabadi, S., Pawlowska, J.Z., Humber, R., Kodsueb, R., Sánchez-Castro, I., Goto, B.T., Silva, D.K.A., De Souza, F.A, Oehl, F.R., Da Silva, G.A., Silva, I.R., Blaszkowski, J., Jobim, K., Maia, L., Barbosa, F., Fiuza, P., Divakar, P., Shenoy, B., Castañeda-Ruiz, R.F., Somrithipol, S., Lateef, A.A., Karunarathna, S.C., Tibpromma, S., Mortimer, P.E, Wanasinghe, D.N., Phookamsak, R., Xu, J., Wang, Y., Tian, F., Alvarado, P., Li, D.W., Kusan, I., Matocec, N., Masic, A., Tkalcec, Z., Maharachchikumbura, S., Papizadeh, M., Heredia, G., Wartchow, F., Bakhshi, M., Boehm, E., Youssef, N., Hustad, V., Lawrey, J., Santiago, A.L.C.M.A., Bezerra, J., Souza-Motta, C., Firmino, A., Tian, Q., Houbraken, J., Hongsanan, S., Tanaka, K, Dissanayake, A., Monteiro, J., Grossart, H., Suija, A., Weerakoon, G., Etayo, J., Tsurykau, A., Vázquez, V., Mungai, P., Damm, U., Li, Q.R., Zhang, H., Boonmee, S., Lu, Y.Z., Becerra, A.G., Kendrick, B., Brearley, F.Q., Motiejunaite, J., Sharma, B., Khare, R., Gaikwad, S., Wijesundara, S., Tang, L., He, M., Flakus, A., Rodriguez-Flakus, P., Zhurbenko, M., McKenzie, E., Stadler, M., Bhat, D., Liu, J., Raza, M., Jeewon, R., Nassonova, E., Prieto, M., Jayalal, R., Erdogdu, M., Yurkov, A., Schnittler, M., Shchepin, O., Novozhilov, Y., Silva-Filho, A., Gentekaki, E., Liu, P., Cavender, J., Kang, Y., Mohammad, S., Zhang, L., Xu, R., Li, Y., Dayarathne, M., Ekanayaka, A., Wen, T., Deng, C. (2020). Outline of Fungi and fungus-like taxa. *Mycosphere*. 11 (1): 1060-1456.

Wingfield, M.J., De Beer, Z.W., Slippers, B., Wingfield, B.D., Groenewald, J.Z., Lombard, L., Crous, P.W. (2012). One fungus, one name promotes progressive plant pathology. Review. *Mol. Plant Pathol.* 13 (6): 604-613.

Wollenweber, H.W. (1913). Studies on the *Fusarium* problem. *Phytopathol*. 3 (1): 24-50.

Wollenweber, H.W., Sherbakoff, C.D, Reinking, O.A. (1925). Fundamentals for taxonomic studies of Fusarium. *J. Agr. Res*. 30 (9): 833-843.

Kaynaklar (İnternet Siteleri)

1000 Fungal Genomes Project: 1000 Genomes Progress: http://1000.fungalgenomes.org/home (erişim: 17 Aralık 2021).

Armillaria ostoyae: https://en.wikipedia.org/wiki/Armillaria_ostoyae (erişim: 15 Aralık 2021)

August Carl Joseph Corda: http://en.wikipedia.org/wiki/August_Carl_Joseph_Corda.

Carl Linnaeus: http://en.wikipedia.org/wiki/Carl_Linnaeus (erişim: 12 Aralık 2021).

CBS-KNAW Collections in short: https://wi.knaw.nl/page/Collection (erişim: 15 Aralık 2021)

Coccidioides immitis: https://tr.wikipedia.org/wiki/Coccidioides_immitis (erişim: 15 Aralık 2021)

Elias Magnus Fries: http://en.wikipedia.org/wiki/Elias_Magnus_Fries (erişim: 12 Aralık 2021)

Fungus-growing ants: http://en.wikipedia.org/wiki/Fungus-growing_ants (erişim: 15 Aralık 2021)

Gaspard Bauhin: http://en.wikipedia.org/wiki/Gaspard_Bauhin (erişim: 12 Aralık 2021)

Global Action Fund for Fungal Infections: https://www.gaffi.org/ (erişim: 12 Aralık 2021)

Heinrich Anton de Bary: http://en.wikipedia.org/wiki/Heinrich_Anton_de_Bary (erişim: 15 Aralık 2021)

Lewis David de Schweinitz: http://en.wikipedia.org/wiki/Lewis_David_von_Schweinitz (erişim: 12 Aralık 2021)

Obligate anaerobe: http://en.wikipedia.org/wiki/Obligate_anaerobe (erişim: 15 Aralık 2021)

Persoonia: Molecular phylogeny and evolution of fungi: http://www.persoonia.org/ (erişim: 12 Aralık 2021)

Pier Andrea Saccardo: http://en.wikipedia.org/wiki/Pier_Andrea_Saccardo (erişim: 15 Aralık 2021)

Pier Antonio Micheli: http://en.wikipedia.org/wiki/Pier_Antonio_Micheli (erişim: 12 Aralık 2021)

Raymond Sabouraud: https://en.wikipedia.org/wiki/Raymond_Sabouraud (erişim: 15 Aralık 2021)

Shear, C.L., Stevens, N.E. (1917). Studies of the Schweinitz Collections of Fungi: I: Sketch of his mycological work. *Mycologia*. 9 (4): 191-204. http://www.jstor.org/stable/3753394 (erişim: 12 Aralık 2021)

The Uncertain Fungal Tree of Life: the Phylogenomics Solution (FTOL): https://cordis.europa.eu/project/id/36584 (erişim: 17 Aralık 2021)

Westerdijk Institute | Research institute. Culture collection of fungi and yeasts: https://wi.knaw.nl/ (erişim: 15 Aralık 2021)

Willis, K.J. (ed.) (2018). State of the World's Fungi. (2018). Report. Royal Botanic Gardens, Kew. https://stateoftheworldsfungi.org/2018/reports/SOTWFungi_2018_Full_Report.pdf (erişim: 15 Aralık 2021)

Bölüm 2.

Fungal Morfoloji

Hacı Halil Bıyık[1], Ahmet Asan[2]
[1]Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Biyoloji Bölümü Aytepe, 09100 Efeler-Aydın. e-posta: hbiyik@adu.edu.tr, hhalilb@gmail.com
[2]Trakya Üniversitesi Fen Fakültesi Biyoloji Bölümü Balkan Yerleşkesi 22030 Edirne. e-posta: ahasan@trakya.edu.tr, ahmetasan84@gmail.com

2.1. TEMEL MORFOLOJİ

Funguslar tek hücreli, mikroskobik organizmalardan, çıplak gözle kolayca görülebilen çok hücreli formlara kadar boyut ve şekil bakımından farklılık gösterir. Bu durumları genetik özelliklerine bağlı ise de yaşlanma, beslenme ve çevresel koşullarla da bağlantılıdır. Aynı koloni içinde bile yaşlanmaya bağlı olarak kolonin ortası ile çevresi arasında morfolojileri yönünden fark bulunmaktadır. Fungal hücre boyutları 1 µ ila 30 µ arasında değişebilir. Mikroskobik funguslar ya misel ya da maya veya her iki formda da bulunabilir. Funguslar ökaryotiktirler ve yenilebilen, tıbbı olarak kullanılabilenlerden; insan, hayvan ve bitki patojeni olanlara kadar geniş bir çeşitlilik gösterir. Şekil 2.1'de yenilebilir bir tür olan *Morchella conica var. distans* (kuzu göbeği mantarı) ve *Aspergillus terreus* türünün petri üçlü ekim görüntüsü verilmiştir. Şekil 2.2'de ise örnek bir fungal yaşam döngüsü verilmiştir.

Şekil 2.1. A. *Morchella conica var. distans* (Foto: Doç. Dr. Hakan ALLI)
B. *Aspergillus terreus*: Petri kabında hazırlanmış besiyerindeki 7 günlük koloni görünümü (Foto. Doç. Dr. Halide Aydoğdu).

bilir. Belirli bir biyoproses için uygun morfoloji, istenen ürüne bağlı olarak değişir. Filamentli mantarlar, biyoteknoloji endüstrisinde organik asitler, endüstriyel enzimler, antibiyotikler vb. gibi farklı bileşiklerin üretimi için yaygın olarak kullanılmaktadır. Filamentli mantarların üretim konakçısı olarak yaygın kullanımı, mantarların sahip olduğu üç ana avantajdan kaynaklanmaktadır: (1) Filamentli mantarlar, büyük miktarlarda protein salgılama konusunda olağanüstü bir yeteneğe sahiptir; (2) Glikozilasyona, doğru protein katlanmasına vb. izin veren özel bir transkripsiyon sonrası modifikasyon mekanizmasına sahiptirler ve (3) Çok sayıda tür düzenleyici otoriteler tarafından onaylanmıştır ve genel olarak güvenli olarak kabul edilmiştir (GRAS). Filamentli mikroorganizmalar, batık fermentasyonlarda, genellikle dağılmış ve peletlenmiş morfoloji olarak sınıflandırılan iki ana morfoloji türü gösterir. Birinci kategori, serbestçe dağılmış hifler veya misel kümeleri şeklinde büyüyen biyokütle ile karakterize edilir, ikinci kategoride, peletler, birkaç mikrometre ile birkaç milimetre arasında değişen çaplara sahip olabilen, oldukça karışık ve yoğun küresel hif aglomeralarıdır (Scheper, 2015).

Teşekkür

Şekil 2.2. Fungal yaşam döngüsü (Meyer ve ark., 2020) ve Tablo 1. Yaygın morfolojik terimler (Thomas, 1992) için Springer yayın evine ve metin içerisinde atıfta bulunulan yazarlara (Thomas, 1992; Scheper, 2015) kullanım izni verdikleri için teşekkür ederiz. İlgili yayınlar kaynaklar kısmımda açık ve anlaşılır olarak verilmiştir. Ayrıca bunların dışında kalan bazı şekillerdeki katkı ve izinlerinden dolayı Doç. Dr. Halide AYDOĞDU, Doç. Dr. Hakan ALLI ve Uzman Biyolog Senem ÖZTÜRK KÖSE'ye teşekkür ederiz.

KAYNAKLAR

Alexopoulos, C.J., Mims, C.W. Introductory Mycology. 632 Sayfa. 3. Baskı. John Wiley & Sons. 1979, New York.

Alexopoulos, C. John, Moore, David and Ahmadjian, Vernon. (2020). Fungus. Encyclopedia Britannica. https://www.britannica.com/science/fungus (erişim: 20.4.2022)

Dolar, S. (2017). Funguslar: https://acikders.ankara.edu.tr/ (Erişim: 11.02.2022).

Elíades L.A., Cabello M.N.,Voget C.E. (2006). Contribution to the study of alkalophilic and alkalitolerant Ascomycota from Argentina. Darwiniana, nueva serie *versión impresa.* Darwiniana. 44 (1): San Isidro ene./jul.

Gould, A.B. (2009). Encyclopedia of Microbiology. 3. baskı, Academic Press, Elsevier.

Guarro, J., Gene, J., Stchigel, A.M. (1999). Developments in fungal taxonomy. *Clin. Microbiol. Rev*. 12 (3): 454-500.

Hesham, A.E.L., Upadhyay, R.S., Sharma, G.D., Manoharachary, C., Gupta, V.K. (2020). Fungal biotechnology and bioengineering. Springer International Publishing.

Hyphae Production, structure, morphology, types. https://www.microscopemaster.com/hyphae.html (Erişim: 10.02.2022).

Kaşık G. (2010). Mantar Bilimi. 1. Baskı. 432 S. Marifet Mat. Yayıncılık, Konya.

Kavanagh K. (2018). Fungi Biology and Applications, 3. Baskı. 422 s. Willey Blacwell yayınevi, Hoboken, USA.

Latgé, J.P. (Ed.). (2020). The Fungal Cell Wall: An Armour and a Weapon for Human Fungal Pathogens. Vol.: 425. Springer Nature.

Meyer, M., Basenko, E.Y., Benz, J.P., Braus, G.H., Caddick, M.X., Csukai, M., Vries, R.P.D., Endy, D., Frisvad, J.C., Gunde-Cimerman, N., Haarmann, T., Hadar, Y., Hansen, K., Johnson, R.I., Keller, N.P., Kraševec, N., Mortensen, U.H., Perez, R., Ram, A.F.J., Record, E., Ross, P., Shapaval, V., Steiniger, C., Brink, H.V.D., Munster, J.V., Yarden, O, Wösten, H.A.B. (2020). Growing a circular economy with fungal biotechnology: A white paper. *Fungal Biol. Biotechnol.* 7 (1): 1-23.

Öztürk, S. (2012). Denizli şehir florasındaki parazit mantarlar üzerinde taksonomik bir çalışma. Pamukkale Üniv., Fen Bil. Enst. Yüksek Lisans Tezi.

Roberson, R.W. (2020). Subcellular structure and behaviour in fungal hyphae. *J. Microscopy.* 280 (2): 75-85.

Scheper, T., Faurie, R., Thommel, J. (2015). Advances in biochemical engineering/biotechnology. *Adv. In Biochem. Eng. Biotechnol*. 109: 34.

Tamer Ü., Gücin F., Solak H. (2009). Mikolojiye Giriş, Celal Bayar Üniversitesi.

Thomas, C.R. (1992) Image analysis: Putting filamentous microorganisms in the picture. Trends Biotechnol 10: 343.

Webster, J, Weber, R.W.S. (2013). Introduction to fungi. 3. Baskı. Cambridge University Press. 841 Sayfa. Cornwall and New York.

https://biorender.com (Erişim: 05.03.2022).

Bölüm 3.

Fungal İnceleme Teknikleri

Suzan Ökten
Trakya Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Farmasötik Mikrobiyoloji Ana Bilim Dalı. 22030 Edirne
e-posta: suzanokten@hotmail.com

GİRİŞ

Funguslar, tropik bölgelerden kutuplara, dağ zirvelerinden derin okyanuslara kadar dünyanın hemen her yerinden canlı veya toprak, su, besin, hava gibi cansız ortamlardan izole edilebilir. Mikrobiyal populasyonlar birçok farklı türler içerir. Funguslar doğada nem ve sıcaklığın olduğu yerlerde bulunabilir. Fungusların incelenebilmesi için ilk olarak bulundukları ortamdan izole edilmeleri gerekir. İzolasyon işleminde en önemli aşama doğru besiyeri seçimidir. Örneğin besinler üzerinde bulunan mikobiotayı incelemek için genellikle bakteriler için hazırlanan besiyerleri veya tıbbi mikolojide kullanılan besiyerleri tercih edilmektedir. Ancak bakteriler ve patojen funguslar, saprofit fungusların aksine üremek için daha yüksek su aktivitesi (a_w), yüksek sıcaklık ve düşük karbohidratlı besiyerleri tercih eder (Samson ve ark., 2010). Klinik materyallerde Sabaroud Dekstroz Agar (SDA) tercih edilirken saprofit fungus izolasyonunda ise daha çok Patato Dekstroz Agar tercih edilir. Özellikle havadan örnekleme için Rosebengal ve Streptomycin ilaveli pepton Dekstroz Agar besiyeri yaygın olarak kullanılır (Madan ve ark., 1982; Morring ve ark., 1983). Besiyerine eklenen rosebengal, *Rhizopus* ve *Trichoderma* gibi hızlı üreyen mikrofungusların üremesini yavaşlatırken streptomycin besiyerine bulaşma ihtimali olan bakterilerin üremesini engeller. Fungusların inceleme teknikleri izole edilen ortama göre belirlenmektedir. Genel olarak inceleme tekniklerini 3 grup altında toplayabiliriz.

Direkt İnceleme (Direkt Mikroskobik inceleme)

Doğrudan veya direkt inceleme diye adlandırılan yöntem aslında bir fungusun doğal ortamından basit bir şekilde alınıp laboratuvardaki saf kültür durumuna getirilmesidir. Fungusların üremesi çıplak göz ile gözlenebilir veya mikroskopta incelenerek görülebilir. Örnek almadan önce öncelikle öze steril edilir daha sonra steril öze ile üremenin olduğu yüzeyden örnek alınıp steril besiyerine aktarılır. Örnek almadan önce, özeye fungus sporlarının daha kolay yapışması için, özenin ucuna küçük bir parça agar alınabilir. Alınan agar parçası çok küçük olmalıdır, çünkü

KAYNAKLAR

Abbasoğlu, U., Kaynak Onurdağ, F. (2011). Kozmetik, gıda ve ilaçların mikrobiyolojik analizi, İçinde: Farmasötik Mikrobiyoloji, U. Abbasoğlu ve A. Çevikbaş eds, s: 521-524, Efil Yayınevi, Ankara.

Abdalla, M.H. (1988). Prevalence of airborne *Aspergillus flavus* in Khartoum (Sudan) airspora with reference to dusty weather and inoculum survival in simulated summer conditions. *Mycopathol*., 1-4: 137-141.

Agarwal, M.K., Shivpuri, D.N. (1969). Studies on the allergenic fungal spores of the Delhi, India, metropolitan area-Botanical aspects (aeromycology). *JAllergy*, 44: 193-203.

Ankur, C. (2011). Sampling, Preservation and Storage Procedure of Water Sample, https://www.pharmaguideline.com/2011/12/sampling-preservation-and-storage.html, (Erişim tarihi, 12 Mart 2022.

Bessette, A.R., and Besette, A.E. (2001). The rainbow beneath my feet: a mushroom, Dyer's field guide. New York: University Press.

Blackwell, M., Vilgalys, R.,Taylor, J.W. (2006). Fungi. http://lsb380.plbio.lsu.edu /mycology/ mycology (Erişim tarihi, 16 Şubat 2010) (For The Tree of Life Web Project (ToL).

De-Wei, L., Kendrick, B. (1995). Indoor aeromycota in relation to residential characteristics and allergic symtoms. *Mycopathol*., 131: 149-157.

Halkman, K. (2014). Membran fitrasyon ile suların mikrobiyolojik analizi, Ankara Üniversitesi, Gıda Müh. Bölümü, Merck Millipore, s: 25.

Hawksworth, D.L., Lücking, R. (2017). Fungal diversity revisited: 2.2 to 3.8 million species. *Microbiol Spectrum* 5(4): doi:10.1128/microbiolspec. FUNK-0052-2016.

Karabıçak, N. (2021) Mikolojide Direk Tanı Yöntemleri. İçinde: Emel Tümbay (Editör). Tıbbi Mikoloji S. 517-542. Tıbbi Mikoloji Derneği Yayınları, No 2. İzmir.

Madan, P., Lamba, L.C., Aneja, K.R. (1982). The most-suitable medium for trapping fungi from air. *Sci. Cult*. 48: 77-78.

Morring, K.L., Sorenson W.G., Attfield M.D. (1983). Sampling for airborne fungi: A statistical comparison of media. *Am. Ind. Hyg. Assoc*. J. 44: 662-664.

Murray, R.P., Roshental, K.S., Pfaller, M.A. (2016). Tıbbi Mikrobiyoloji (Medical Microbiology) Çev. Editörleri: A. Dürdal Us, Ahmet Başustaoğlu. 7. Basım, s: 605-709. Pelikan Yayınevi. Ankara.

Narayan, M.C.J., Ravichandran, V., Sullia, S. (1982). Aeromycology of the atmosphere of Malleeswaram Market, Bangalore. *Acta. Bot. Indica*, 10:196-200.

Pasquarella, C., Pitzurra,O. Savino, A. (2000). The index of microbial air contamination. *J. of Hospital Infection*, 46: 241-25637.

Samson, R.A., Haubrraken, J., Thrane, U., Frisvad, J.C., Andersen, B. (2010). Food and Indoor Fungi. CBS-KNAW Fungal Biodiversity Centre, Utrecht, The Netherlands.

Sandle, T. (2017). Microbiological monitoring of water systems. *European Pharmaceutical Review*. 22:25-27.

Sime, A.D., Abbott L.L., Abbott S.P. (2002). A mounting medium for use in indoor air qualty spor-trap analyses. *Mycologia*, 94: 1087-1088.

Stack, M.S., Mislivec, P.B., Koch, H.A., Bandler R. (2001). Bacteriological Analytical Manual BAM Chapter 18: Yeasts, Molds and Mycotoxins FDA (Erişim tarihi, 15 Eylül 2021).

Ünver Alçay, A., Yalçın, S. (2015). İç Ortam Havası Biyoaerosolleri ve Mikrobiyal Hava Kalitesi Ölçüm Metodları. *ABMYO Dergisi*. 39: 17-30.

Waksman, S. A. (1922). A method counting the numbers of fungi in the soil. *Journal of Bacteriology*, 7, 339-341.

World Health Organization (WHO). Environmental monitoring of clean rooms in vaccine manufacturing facilities. Points to consider for manufacturers of human vaccines. pp. 6-37.

Bölüm 4
Fungal Taksonomi

Faruk Selçuk[1], Ahmet Asan[2], Gülay Giray[3]
[1] Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Moleküler Biyoloji ve Genetik Bölümü Kırşehir.
e-posta: selcuk_faruk@yahoo.com
[2]Trakya Üniversitesi, Fen Fakültesi Biyoloji Bölümü 22030 Edirne.
e-posta: ahmetasan84@gmail.com
[3]Kastamonu Üniversitesi, İhsangazi MYO 37150 Kastamonu.
e-posta: gulaygiray74@gmail.com

GİRİŞ

Kavramsal bir sistem ve hiyerarşik bir yapılanma olan sistematik, biyolojik çeşitliliğin ortaya konulmasında canlının tarihsel süreçlerdeki gelişimi ile akrabalık ilişkilerini inceleyen bir bilim dalıdır. Her ne kadar taksonomi ve nomenklatür sistematiğin temelde alt dalları olsa da pek çok bilim dalından elde edilen veriler sistematiğin günümüzdeki işleyişinde önemli rol oynamaktadır. Dinamik bir bilim dalı olan sistematik, yeni parametreler ile elde edilen veriler ışığında her geçen gün daha da gelişmekte, ortaya konulan sonuçlar ile biyoçeşitliliğe modern bir anlam kazandırmaktadır.

Sistematiğin alt dallarından biri olan Taksonomi, doğa tarihinin canlıların sınıflandırılmasını ele alan bölümü olup bir taksona ya da kategoriye atanacak bir organizmanın özelliklerini analiz etmek için oluşturulan kurallara göre hareket ederek işin teorik kısmını oluşturur. Bir diğer alt bilim dalı olan Nomenklatür ya da adlandırma ise birtakım kurallar çerçevesinde canlı için isim tasarlama ve seçme işi olarak tanımlanabilir.

Mantar âlemi için sistematik biliminin omurgasını oluşturan taksonomi ve nomenklatür yakın zamana kadar "Uluslararası Botanik Adlandırma Yasası" (ICBN) esas alınarak yapılmakta idi. Devamında "Uluslararası Bitki, Mantar ve Alg Adlandırma Yasası" olarak revize edilen ve kullanılan yasa, 2018 yılında Porto Riko'da gerçekleştirilen 11. Uluslararası Mikoloji Kongresi'nde alınan kararlar doğrultusunda, "Algler, Mantarlar ve Bitkiler için Uluslararası Adlandırma Yasasının F Bölümü" sadece mantarlar için kullanılmak üzere onaylanmıştır.

Sınıflandırma insan hayatının kolaylaştırılmasında vazgeçilmez bir yere sahiptir. Mutfağınızdaki eşyadan tutunda okuduğunuz kitaplara, market raflarından hastane polikliniklerine kadar hayatımızdaki her şey sınıflandırılmıştır. Taksonomi bilimi ise canlıları sınıflandırarak bunları tanımamızı ve öğrenmemizi kolaylaştır-

KAYNAKLAR

Ainsworth, G.C. (2009). Introduction to the history of mycology. 359 Sayfa. Cambridge University Press. Cambridge-UK. İlk baskı: 1976; dijital baskı versiyonu: 2009.

Al-Hatmi, A.M.S., Gerrits, Van Den Ende A.H.G., Stielow, J.B., Diepeningen, A.D.V., Seifert, K.A., McCormick, W., Assabgui, R., Grafenhan, T., Hoog, G.S.D., Levesque, C.A. (2016). Evaluation of two novel barcodes for species recognition of opportunistic pathogens in *Fusarium*. *Fungal Biol*. 120 (2): 231-245.

Andrew, C., Büntgen, U., Egli, S., Senn-Irlet, B., Grytnes, J.A., Heilmann-Clausen, J., Boddy, L., Bässler, C., Gange, A.C., Heegaard, E., Høiland, K., Kirk, P.M., Krisai-Greilhüber, I., Kuyper, T.W., Kauserud, H. (2019). Open-source data reveal how collections-based fungal diversity is sensitive to global change. *Appl. Plant. Sci*. 7 (3): e01227.

Antonelli, A. (2020). State of the World's Plants and Fungi. 97 S. Rpyal Bot. Garden, Kew. UK.

Arastehfar, A., Wickes, B. L., Ilkit, M., Pincus, D. H., Daneshnia, F., Pan, W., Fang, W., Boekhout, T. (2019). Identification of mycoses in developing countries. *J. Fungi*. 5(4): 90.

Asan, A. (2004). *Aspergillus*, *Penicillium* and related species reported from Turkey. *Mycotaxon*. 89 (1): 155-157.

Asan, A. (2014). Geçmişden Günümüze Fungal Taksonomi. İçinde: Serkan Örtücü, İskender Karaltı (Editörler). I. Ulusal Mikoloji Günleri I. Ulusal Sempozyum. Moleküler Mikoloji Kursu El Kitabı. Erzurum Teknik Üniversitesi 1-4 Eylül 2014 Erzurum. Sayfa 05-92.

Asan, A., Giray, G., Demirel, R., Aydoğdu, H. (2019). Single name nomenclature of fungi and its some reflections ince 2011 especially in Turkey (Fungusların tek isimle isimlendirilmesi ve 2011'den bu yana özellikle Türkiye'deki yansımaları). *Mantar Dergisi-The Journal of Fungus*. 10 (Özel Sayı): 50-59.

Bhunjun, C.S., Niskanen, T., Suwannarach, N., Wannathes, N., Chen, Y.J., Mckenzie, E., Maharachchikumbura, S., Buyck, B., Zhao, C., Fan, Y.G., Zhang, J.Y., Dissanayake, A., Sandamali, D., Jayawardena, R., Kumla, J., Padamsee, M., Chen, Y.Y., Liimatainen, K., Ammirati, J., Lumyong, S. (2022). The numbers of fungi: Are the most speciose genera truly diverse?. *Fungal Diversity*. DOI: 10.1007/s13225-022-00501-4. (Baskıda).

Blackwell M. (2011). The Fungi: 1, 2, 3 ... 5.1 million species?. *Amer. J. Bot*. 98 (3): 426-438.

Boekhout, T., Gueidan, C., Hoog, G.S.D., Samson, R.A., Varga, J., Walther, G. (2009). Fungal taxonomy: New developments in medically important fungi. *Current Fungal Inf. Rep*.. 3: 170-178.

Calabon, M.S., Hyde, K.D., Jones, E.B.G., Luo, Z.L., Dong, W., Hurdeal, V.G., Gentekaki, E., Rossi, W., Leonardi, M., Thiyagaraja, V., Lestari, A.S., Shen, H.W., Bao, D.F., Boonyuen, N., Zeng, M. (2022). Freshwater fungal numbers. *Fungal Diversity*. DOI: https://doi.org/10.1007/s13225-022-00503-2 (Baskıda).

Carris, L.M., Little, C.R., Stiles, C.M. (2012). Introduction to Fungi. DOI:10.1094/PHI-I-2012-0426-01. (http://www.apsnet.org/edcenter/intropp/pathogengroups/pages/introfungi.aspx)

Cheek, M., Nic Lughadha, E., Kirk, P., Lindon, H., Carretero, J., Looney, B., Douglas, B., Haelewaters, D., Gaya, E., Llewellyn, T., Ainsworth, A.M., Gafforov, Y., Hyde, K., Crous, P., Hughes, M., Walker, B.E., Forzza, R.C., Wong, K.M., Niskanen, T. (2020). New scientific discoveries: Plants and fungi. *Plants, People, Planet*. 2: 371-388.

Choi, J.Y., Beakes, G., Glockling, S., Kruse, J., Nam, B., Nigrelli, L., Ploch, S., Shin, H.D., Shivas, R.G., Telle, S., Voglmayr, H., Thines, M. (2015). Towards a universal barcode of *Oomycetes*-a comparison of the cox1 and cox2 loci. *Mol. Ecol. Resour*. 15 (6): 1275-1288.

Crous, P.W., Giraldo, A., Hawksworth, D.L., Robert, V., Kirk, P.M., Guarro, J., Robbertse, B., Schoch, C.L., Damm, U., Trakunyingcharoen, T., Groenewald, J.Z. (2014). The Genera of Fungi: fixing the application of type species of generic names. *Ima Fungus*. 5 (1): 141-160.

Dai, Y.C., Cui, B.K., Si, J., He, S.H., Hyde, K.D., Yuan, H.S., Liu, X.Y., Zhou, L.W. (2015). Dynamics of the worldwide number of fungi with emphasis on fungal diversity in China. *Mycol Progress*. 14: 62.

Dupuy, A.K., David, M.S., Li, L., Heider, T.N., Peterson, J.D., Montano, E.A., Dongari-Bagtzoglou, A., Diaz, P.I., Strausbaugh, L.D. (2014). Redefining the human oral mycobiome with improved practices in amplicon-based taxonomy: Discovery of *Malassezia* as a prominent commensal. *PLoS One*. 9 (3): 1-11.

Giraldo Gené, A.J., Sutton, D.A., Madrid, H., Hoog, G.S.D., Cano, J., Decock, C., Crous, P.W., Guarro, J. (2015). Phylogeny of *Sarocladium* (*Hypocreales*). *Persoonia*. 34: 10-24.

Gautam, A.K., Verma, R.K., Avasthi, S., Sushma, Bohra, Y., Devadatha, B., Niranjan, M., Suwannarach, N. (2022). Current insight into traditional and modern methods in fungal diversity estimates. *J. Fungi*. 8: 226.

Hawksworth, D.L., Lücking, R. (2017). Fungal diversity revisited: 2.2 to 3.8 million species. *Microbiol. Spectrum* 5(4): FUNK-0052-2016.

Hawksworth, D.L. (2012). Global species numbers of fungi: are tropical studies and molecular approaches contributing to a more robust estimate?. *Biodivers Conserv*. 21: 2425-2433.

Hawksworth, D.L. (2015). Naming fungi involved in spoilage of food, drink, and water. *Current Opinion In Food Sci*. 5: 23-28.

Heitman, J., Crous, P.W., Gow, N.A.R., Howlett, B.J., James, T.Y., Stukenbrock, E.H. (2018). The Fungal Kingdom. ASM Press., Washington DC. 1136 pp.

Hibbett, D., Abarenkov, K., Kõljalg, U., Öpik, M., Chai, B., Cole, J., Wang, Q., Crous, P., Robert, V., Helgason, T., Herr, J.R., Kirk, P., Lueschow, S., O'Donnell, K., Nilsson, R.H., Oono, R., Schoch, C., Smyth, C., Walker, D.M., Porras-Alfaro, A., Taylor, J.W., Geiser, D.M. (2016). Sequence-based classification and identification of Fungi. *Mycologia*. 108 (6): 1049-1068.

Hibbett, D.S., Binder, M., Bischoff, J..F, Blackwell, M., Cannon, P.F., Eriksson, O.E., Huhndorf, S., James, T., Kirk, P.M., Lucking, R., Lumbsch, H.T., Lutzoni, F., Matheny, P.B., Mclaughlin, D.J., Powell, M.J., Redhead, S., Schoch, C.L., Spatafora, J.W., Stalpers, J.A., Vilgalys, R., Aime, M.C., Aptroot, A., Bauer, R., Begerow, D., Benny, G.L., Castlebury, L.A., Crous, P.W., Dai, Y.C., Gams, W., Geiser, D.M., Griffith, G.W., Gueidan, C., Hawksworth, D.L., Hestmark, G., Hosaka, K., Humber, R.A., Hyde, K.D., Ironside, J.E., Koljalg, U., Kurtzman, C.P., Larsson, K.H., Lichtwardt, R., Longcore, J., Miadlikowska, J., Miller, A., Moncalvo, J.M., Mozley-Standridge, S., Oberwinkler, F., Parmasto, E., Reeb, V., Rogers, J.D., Roux, C., Ryvarden, L., Sampaio, J.P., Schussler, A., Sugiyama, J., Thorn, R.G., Tibell, L., Untereiner, W.A., Walker, C., Wang, Z., Weir, A., Weiss, M., White, M.M., Winka, K., Yao, Y.J., Zhang, N. (2007). A higher-level phylogenetic classification of the fungi. *Mycological Res*. 111: 509-547.

Hoog, G.S.D., Chatturvedi, V., Denning, D.W., Dyer, P.S., Frisvad, J.S., Geiser, D., Graser, Y., Guarro, J., Haase, G., Kwon-Chung, K.J., Meis, J.F., Meyer, W., Pitt, J.I., Samson, R.A., Taylor, J.W., Tintelnot, K., Vitale, R.G., Walsh, T.J., Lackner, M., the ISHAM working group on Nomenclature of Medical Fungi. (2015). Name changes in medically important fungi and their implications for clinical practice. *J. Clin. Microbiol*. 53 (4): 1056-1062.

Hoog, G.S.D., Dukik, K., Monod, M., Packeu, A., Stubbe, D., Hendrickx, M., Kupsch, C., Stielow, J.B., Freeke, J., Goker, M., Rezaei-Matehkolaei, A., Mirhendi, H., Graser, Y. (2017). Toward a novel multilocus phylogenetic taxonomy for the dermatophytes. *Mycopathol*. 182: 5-31.

Houbraken, H., Kocsube, S., Visagie, C.M., Yilmaz, N., Wang, X.C., Meijer, M., Kraak, B., Hubka, V., Bensch, K., Samson, R.A., Frisvad, J.C. (2020). Classification of *Aspergillus, Penicillium, Talaromyces* and related genera (*Eurotiales*): An overview of families, genera, subgenera, sections, series and species. *Stud. In Mycol*. 95: 5-169.

Hyde, K.D., Nilsson, R.H., Alias, S.A., Ariyawansa, H.A., Blair, J.E., Cai, L., de Cock, A.W.A.M., Dissanayake, A.J., Glockling, S.L., Goonasekara, I.D., Gorczak, M., Hahn, M., Jayawardena, R.S., van Kan, J.A.L., Laurence, M.H., Lévesque, C.A., Li, X., Liu, J.K., Maharachchikumbura, S.S.N., Manamgoda, D.S., Martin. F.N., McKenzie, E.H.C., McTaggart, A.R., Mortimer, P.E., Nair, P.V.R., Pawlowska, J., Rintoul, T.L., Shivas, R.G., Spies, C.F.J., Summerell, B.A., Taylor, P.W.J., Terhem, R.B., Udayanga, D., Vaghefi, N., Walther, G., Wilk, M., Wrzosek, M., Xu, J.C., Yan, J., Zhou, N. (2014). One stop shop: Backbones trees for important phytopathogenic genera: I (2014). *Fungal Diversity*. 67: 21-125.

James, T.Y., Letcher, P.M., Longcore, J.E., Mozley-Standridge, S.E., Porter, D., Powell, M.J., Griffith, G.W., Vilgalys, R. (2006). A molecular phylogeny of the flagellated fungi (*Chytridiomycota*) and description of a new phylum (*Blastocladiomycota*). *Mycologia*. 98 (6): 860-871.

Jayasiri, S.C., Hyde, K.D., Ariyawansa, H.A., Bhat, J., Buyck, B., Cai, L., Dai, Y.C., Abd-Elsalam, K.A., Ertz, D., Hidayat, I., Jeewon, R., Jones, E.B.G., Bahkali, A.H., Karunarathna, S.C., Liu, J.K., Luangsa-ard, J.J., Lumbsch, H.T., Maharachchikumbura, S.S.N., McKenzie, E.H.C., Moncalvo, J.M., Ghobad-Nejhad, M., Nilsson, H., Pang, K.L., Pereira, O.L., Phillips, A.J.L., Raspé, O., Rollins, A.W., Romero, A.I., Etayo, J., Selçuk, F., Stephenson, S.L., Suetrong, S., Taylor, J.E., Tsui, C.K.M., Vizzini, A., Abdel-Wahab, M.A., Wen, T.C., Boonmee, S., Dai, D.Q., Daranagama, D.A., Dissanayake, A.J., Ekanayaka, A.H., Fryar, S.C., Hongsanan, S., Jayawardena, R.S., Li, W.J., Perera, R.H., Phookamsak, R., de Silva, N.I., Thambugala, K.M., Tian, Q., Wijayawardene, N.N., Zhao, R.L., Zhao, Q., Kang, J.C., Promputtha, I. (2015). The faces of fungi database: Fungal names linked with morphology, phylogeny and human impacts. *Fungal Diversity*. 74: 3-18.

Kendrick, B. (2017). The fifth kingdom an introduction to mycology. Fourth Edt. 1027 pp. Hackett Pub. Co. Indianapolis.

Kidd, S., Halliday, C., Alexiou, H., Eellis, D. (2016). Descriptions of medical fungi. Third Ed. 266 S. Published by the Authors. Avustralya.

Kirk, P.M., Cannon, P.F., David J.C., Stalpers, J.A. 2008. Ainswort and Bisby's Dictionary of the Fungi. 770 pp. CABI Publishing. Cambridge.

Klopper, R.R., De Beer, Z.W., Smith, G.F. (2018). Some outcomes of the nomenclature section of the XIXth International Botanical Congress. *Bothalia*. 48 (1): a2329.

Kozel, T.R., Wickes, B. (2014). Fungal diagnostics. Cold Spring Harb Perspect Med. 2014 Apr; 4(4): a019299. doi: 10.1101/cshperspect.a019299. Link: <http://perspectivesinmedicine.cshlp.org/content/4/4/a 019299.full.pdf+html?sid=dcb7d000-650a-4427-86da-432fac71b533>. Erişim: 13.9.2014. http://www.gaffi. org/wp-content/uploads/Cold-Spring-Harb-Perspect-Med-2014-Kozel-.pdf

Levetin, E., Horner, W.E., Scott, J.A. (2016). Taxonomy of allergenic fungi. *J. Allergy Clin. Allergy Prac*. 4 (3): 375-385.

Lücking, R., Aime, M.C., Robbertse, B., Miller, A.N., Aoki, T., Ariyawansa, H.A., Cardinali, G., Crous, P.W., Druzhinina, I.S., Geiser, D.M., Hawksworth, D.L., Hyde, K.D., Irinyi, L., Jeewon, R., Johnston, P.R., Kirk, P.M., Malosso, E., May, T.W., Meyer, W., Nilsson, H.R., Öpik, M., Robert, V., Stadler, M., Thines, M., Vu, D., Yurkov, A.M., Zhang, N., Schoch, C.L. (2021). Fungal taxonomy and sequence-based nomenclature. *Nat. Microbiol*. 6 (5): 540-548.

Manoharachary, C., Tilak, K.V.B.R., Mallaiah, K.V., Kunwar, I.K. (2016). Mycology and Microbiology (A Textbook for UG and PG Courses). 607 pp. Scientific Publishers (India).

Maroske, S., May, T.W. (2018). Naming names: The first women taxonomists in mycology. *Stud. In Mycol*. 89: 63-84.

May, T.W., Redhead, S.A., Bensch, K., Hawksworth, D.L., Lendemer, J., Lombard, L., Turland, N.J. (2019). Chapter F of the International Code of Nomenclature for algae, fungi, and plants as approved by the 11th International Mycological Congress, San Juan, Puerto Rico, July 2018. *IMA Fungus*. 10: 21.

May, T.W. (2017a). Report of the Nomenclature Committee for Fungi-20. *IMA Fungus*. 8 (1): 189-203.

May, T.W. (2017b). Report of the Nomenclature Committee for Fungi-21: Lists from working groups. *IMA Fungus*. 8 (1): 205-210.

McLaughlin, D.J., Hibbett, D.S., Lutzoni, F., Spatafora, J.W., Vilgalys, R. (2009). The search for the fungal tree of life. *Trends In Microbiol*. 17 (11): 488-497.

Mora, C., Tittensor, D.P., Adl, S., Simpson, A.G.B., Worm, B. (2011). How many species are there on earth and in the ocean?. *Plos Biol*. 98 (8): e1001127.

Nilsson, R.H., Ryberg, M., Kristiansson, E., Abarenkov, K., Larsson, K.-H., Koljalg, U. (2006). Taxonomic reliability of DNA sequences in public sequence databases: A fungal perspective. *Plos One*. 1 (1): e59.

Pagano, M.C., Rosa, L.H. (2015). Fungal molecular taxonomy: An overview. Bölüm 20, Sayfa: 313-321. İçinde: Vijai Kumar Gupta; Robert Ludwig Mach; S Sreenivasaprasad: Fungal Biomolecules: Sources, Applications and Recent Developments. Yayıncı: Chichester, West Sussex, United Kingdom; Hoboken, N.J.: Wiley Blackwell.

Phukhamsakda, C., Nilsson, R.H., Bhunjun, C.S., de Farias, A.R.G., Sun, Y.R., Wijesinghe, S.N., Raza, M., Bao, D.F., Lu, L., Tibpromma, S., Dong, W., Tennakoon, D.S., Tian, X.G., Xiong, Y.R., Karunarathna, S.C., Cai, L., Luo, Z.L., Wang, Y., Manawasinghe, I.S., Camporesi, E., Kirk, P.M., Promputtha, I., Kuo, C.S., Su, H.Y., Doilom, M., Li, Y., Fu, Y.P., Hyde, K.D. (2022). The numbers of fungi: contributions from traditional taxonomic studies and challenges of metabarcoding. *Fungal Diversity*. DOI: https://doi.org/10.1007/s13225-022-00502-3 (Baskıda).

Prince, R.C. (2018). Eukaryotic hydrocarbon degraders. Sayfa 1-20. İçinde: T.J.McGenity (ed.): Taxonomy, genomics and ecophysiology of hydrocarbon-degrading microbes, Handbook of Hydrocarbon and Lipid Microbiology. Springer International Publishing AG, part of Springer Nature.

Redhead, S.A., Demoulin, V., Hawksworth, D.L., Seifert, K.A., Turland, N.J. (2014). Fungal nomenclature at IMC10: Report of the nomenclature sessions. *IMA Fungus*. 5 (2): 449-462.

Retter, A., Nilsson, R.H., Bourlat, S.J. (2019). Exploring the taxonomic composition of two fungal communities on the Swedish west coast through metabarcoding. *Biodiversity Data J*. 7: e35332.

Rossman, A.Y., Palm-Hernández, M.E. (2008). Systematics of plant pathogenic fungi: Why It Matters. *Plant Dis*. 92 (10): 1376-1386.

Samson, R.A,, Visagie, C.M. Houbraken, J., Hong, S.B., Hubka, V., Klaassen, C.H.W., Perrone, G., Seifert, K.A., Susca, A., Tanney, J.B., Varga, J., Kocsubé, S., Szigeti, G., Yaguchi, T., Frisvad, J.C. (2014). Phylogeny, identification and nomenclature of the genus *Aspergillus*. *Stud. In Mycol*. 78: 141-173.

Saran, S., Chaudhary, S.K., Singh, P., Tiwari, A., Kumar, V. (2022). A comprehensive review on biodiversity information portals. *Biodivers Conserv*. DOI: https://doi.org/10.1007/s10531-022-02420-x (Baskıda).

Schoch, C.L., Robbertse, B., Robert, V., Vu, D., Cardinali, G., Irinyi, L., Meyer, W., Nilsson, R.H., Hughes, K., Miller, A.N., Kirk, P.M., Abarenkov, K., Aime, M.C., Ariyawansa, H.A., Bidartondo, M., Boekhout, T., Buyck, B., Cai, Q., Chen, J., Crespo, A., Crous, P.W., Damm, U., De Beer, Z.W., Dentinger, B.T., Divakar, P.K., Dueñas, M., Feau, N., Fliegerova, K., García, M.A., Ge, Z.W., Griffith, G.W., Groenewald, J.Z., Groenewald, M., Grube, M., Gryzenhout, M., Gueidan, C., Guo, L., Hambleton, S., Hamelin, R., Hansen, K., Hofstetter, V., Hong, S.B., Houbraken, J., Hyde, K.D., Inderbitzin, P., Johnston, P.R., Karunarathna, S.C., Kõljalg, U., Kovács, G.M., Kraichak, E., Krizsan, K., Kurtzman, C.P., Larsson, K.H., Leavitt, S., Letcher, P.M., Liimatainen, K., Liu, J.K., Lodge, D.J., Luangsa-ard, J.J., Lumbsch, H.T., Maharachchikumbura, S.S., Manamgoda, D., Martín, M.P., Minnis, A.M., Moncalvo, J.M., Mulè, G., Nakasone, K.K., Niskanen, T., Olariaga, I., Papp, T., Petkovits, T., Pino-Bodas, R., Powell, M.J., Raja, H.A., Redecker, D., Sarmiento-Ramirez, J.M., Seifert, K.A., Shrestha, B., Stenroos, S., Stielow, B., Suh, S.O., Tanaka, K., Tedersoo, L., Telleria, M.T., Udayanga, D., Untereiner, W.A., Diéguez Uribeondo, J., Subbarao, K.V., Vágvölgyi, C., Visagie, C., Voigt, K., Walker, D.M., Weir, B.S., Weiß, M., Wijayawardene, N.N., Wingfield, M.J., Xu, J.P., Yang, Z.L., Zhang, N., Zhuang, W.Y., Federhen, S. (2014). Finding needles in haystacks: Linking scientific names, reference specimens and molecular data for Fungi. *Database-The J. Biol. Database and Curation*. 30: 2014:bau061, 21 Sayfa.

Selçuk, F., Ekici, K. (2014). A new species of *Manoharachariella* (*Hyphomycetes*) from Central Anatolia, Turkey. *Mycosphere*. 5(3): 419-423.

Stajich, J.E., Berbee, M.L., Blackwell, M., Hibbett, D.S., James, T.Y., Spatafora, J.W., Taylor, J.W. (2009). The fungi. *Curr. Biol*. 19 (18): R840–R845.

Stephenson, S.L. (2011). The Kingdom fungi: The biology of mushrooms, molds, and lichens. 272 Sayfa. Timber Press-timberpress.com, Portlan-London.

Suh, S.O. (2017). Fungal systematics-current technologies and techniques for fungal identification. https://www.atcc.org/resources/webinars/2017-webinars/fungal-systematics-current-technologies-and-techniques-for-fungal-identification (erişim: 7.5.2022).

Suryanarayanan, T.S., Hawksworth, D.L. (2010). Fungi from little-explored and extreme habitats. 3. Bölüm. Sayfa 33-48. İçinde: S.K.Deshmukh, M.K.Rai (Editors). Biodiversity of fungi: Their role in human life. Science Publishers, Inc.

Susan, M. (2014). The name of the fungus. Genetic advances spur mycologists to put their kingdom in order. https://www.sciencenews.org/article/name-fungus

Sutton D.A. (2014). The Changing Taxonomy/ Nomenclature in Medical Mycology, and How it Impacts Fungal Identification. A Pathologist's/Technologist's Update. A SWACM ANNUAL MEETING WORKSHOP Southwestern Association of Clinical Microbiology, Inc. Houston, TX.

Tedersoo, L., Sánchez-Ramírez, S., Koljalg, U., Bahram, M., Döring, M., Schigel, D., May, T., Ryberg, M., Abarenkov, K. (2018). High-level classification of the Fungi and a tool for evolutionary ecological analyses. *Fungal Diversity*. 90 (1): 135-159.

Thakur, R., Kalsi, A.S. (2020). Updates on genital dermatophytosis. *Clin. Cosmetic Invest. Dermatol*. 13: 743-750.

Thines, M., Crous, P.W., Aime, M.C., Aoki, T., Cai, L., Hyde, K.D., Miller, A.N., Zhang, N., Stadler, M. (2018). Ten reasons why a sequence-based nomenclature is not useful for fungi anytime soon. *IMA Fungus*. 9 (1):177-183.

Tsang, C.C., Tang, J.Y.M., Lau, S.K.P., Woo, P.C.Y. (2018). Taxonomy and evolution of *Aspergillus*, *Penicillium* and *Talaromyces* in the omics era-past, present and future. *Comput. Struct. Biotechnol. J*. 16: 197-210.

Turland, N.J., Wiersema, J.H., Barrie, F.R., Greuter, W., Hawksworth, D.L., Herendeen, P.S., Knapp, S., Kusber, W.-H., Li, D.-Z., Marhold, K., May, T.W., McNeill, J., Monro, A.M., Prado, J., Price, M.J., Smith, G.F. (eds.) 2018: International Code of Nomenclature for algae, fungi, and plants (Shenzhen Code) adopted by the Nineteenth International Botanical Congress Shenzhen, China, July 2017. Regnum Vegetabile 159. Glashütten: Koeltz Botanical Books. DOI https://doi.org/10.12705/Code.2018.

Ulloa, M., Hanlin R.T. (2012). Illustrated Dictionary of Fungi. 762 pp. Second Edt. APS Press. St. Paul, Minnesota.

Vitorino, L.C., Bessa, L.A. (2018). Microbial diversity: The gap between the estimated and the known. *Diversity*. 10: 46.

Wang, Y., Cheng, J., Ding, H., Lin, X., Chen, G., Zhou, M., Ye, S.N. (2018). Study on the clinical features and prognosis of Penicilliosis marneffei without human immunodeficiency virus infection. *Mycopathol*. 183 (3): 551-558.

Warnock, D.W. (2019). Name changes for fungi of medical importance, 2016-2017. J. Clin. Microbiol. 57: e01183-18.

Webster, J., Weber, R.W.S. (2013). Introduction to fungi. 3. Baskı. 841 Sayfa. Cambridge University Press. Cornwall and New York.

Wiederhold, N.P., Gibas, C.F. (2018). From the clinical mycology laboratory: New species and changes in fungal taxonomy and nomenclature. *J. Fungi*. 4(4): 138.

Wiederhold, N.P., Gibas, C.F. (2018). From the clinical mycology laboratory: New species and changes in fungal taxonomy and nomenclature. *J. Fungi*. 4(4): 138.

Wijayawardene, N.N., Hyde, K.D., Al-Ani L.K.T., Tedersoo, L., Haelewaters, D., Rajeshkumar, K.C., Zhao, R.L., Aptroot, A., Leontyev, D., Saxena, R.K., Tokarev, Y.S., Dai, D.Q., Letcher, P.M., Stephenson, S.L., Ertz, D., Lumbsch, H.T., Kukwa, M., Issi, I., Madrid, H., Phillips, A.J.L., Selbmann, L., Pfliegler, W.P., Horváth, E., Bensch, K., Kirk, P.M., Kolarikova, K., Raja, H.A., Radek, R., Papp, V., Dima, B., Ma, J., Malosso, E., Takamatsu, S., Rambold, G., Gannibal, P.B., Triebel, D., Gautam, A.K., Avasthi, S., Suetrong, S., Timdal, E., Fryar, SC., Delgado, G., Reblova, M., Doilom, M., Dolatabadi, S., Pawlowska, J.Z., Humber, R., Kodsueb, R., Sánchez-Castro, I., Goto, B.T., Silva, D.K.A., De Souza, F.A, Oehl, F.R., Da Silva, G.A., Silva, I.R., Blaszkowski, J., Jobim, K., Maia, L., Barbosa, F., Fiuza, P., Divakar, P., Shenoy, B., Castañeda-Ruiz, R.F., Somrithipol, S., Lateef, A.A., Karunarathna, S.C., Tibpromma, S., Mortimer, P.E, Wanasinghe, D.N., Phookamsak, R., Xu, J., Wang, Y., Tian, F., Alvarado, P., Li, D.W., Kusan, I., Matocec, N., Masic, A., Tkalcec, Z., Maharachchikumbura, S., Papizadeh, M., Heredia, G., Wartchow, F., Bakhshi, M., Boehm, E., Youssef, N., Hustad, V., Lawrey, J., Santiago, A.L.C.M.A., Bezerra, J., Souza-Motta, C., Firmino, A., Tian, Q., Houbraken, J., Hongsanan, S., Tanaka, K, Dissanayake, A., Monteiro, J., Grossart, H., Suija, A., Weerakoon, G., Etayo, J., Tsurykau, A., Vázquez, V., Mungai, P., Damm, U., Li, Q.R., Zhang, H., Boonmee, S., Lu, Y.Z., Becerra, A.G., Kendrick, B., Brearley, F.Q., Motiejunaite, J., Sharma, B., Khare, R., Gaikwad, S., Wijesundara, S., Tang, L., He, M., Flakus, A., Rodriguez-Flakus, P., Zhurbenko, M., McKenzie, E., Stadler, M., Bhat, D., Liu, J., Raza, M., Jeewon, R., Nassonova, E., Prieto, M., Jayalal, R., Erdogdu, M., Yurkov, A., Schnittler, M., Shchepin, O., Novozhilov, Y., Silva-Filho, A., Gentekaki, E., Liu, P., Cavender, J., Kang, Y., Mohammad, S., Zhang, L., Xu, R., Li, Y., Dayarathne, M., Ekanayaka, A., Wen, T., Deng, C. (2020). Outline of fungi and fungus-like taxa. *Mycosphere*. 11 (1): 1060-1456.

Wijayawardene, N.N., Bahram, M., Sánchez-Castro, I., Dai, D.-Q., Ariyawansa, K.G.S.U., Jayalal, U., Suwannarach, N., Tedersoo, L. (2021). Current insight into culture dependent and culture-independent methods in discovering Ascomycetous taxa. *J. Fungi*. 7: 703.

Wijayawardene, N.N., Hyde, K.D., Dai, D.Q. (2021a). Outline of *Ascomycota*. pp. 246-254. İçinde: Encyclopedia of Mycology, Vol.: 1. Elsevier Inc.

Yarza, P., Yilmaz, P., Panzer, K., Glöckner, F. O., Reich, M. (2017). A phylogenetic framework for the kingdom Fungi based on 18S rRNA gene sequences. *Marine Genomics*. 36: 33-39.

Zhao, R.L., Li, G.J., Sanchez-Ramirez, S., Stata, M., Yang, Z.L., Wu, G., Dai, Y.C., He, S.H., Cui, B.K., Zhou, J.L., Wu, F., He, M.Q., Moncalvo, J.M., Hyde, K.D. (2017). A six-gene phylogenetic overview of *Basidiomycota* and allied phyla with estimated divergence times of higher taxa and a phyloproteomics perspective. *Fungal Diversity*. 84(1): 43-74.

EK 1. BAZI FUNGAL TAKSONLAR İÇİN ÇALIŞILAN GEN BÖLGELERİ-LOKUSLAR

(Samson ve ark., 2014; Kozel ve Wickes, 2014; Choi ve ark., 2015; Al-Hatmi ve ark., 2016; Kidd ve ark., 2016; Gautam ve ark., 2022)

ACT (Actin): *Rhizopus, Stachybotrys, Trichophyton, Phaeoacremonium, Aspergillus, Cladosporium, Verticillium, Verruconis, Coniochaeta*

Bölüm 5

Fungal Üreme

Ahmet Asan[1], Faruk Selçuk[2], Gülay Giray[3], Hayri Baba[4]

[1]Trakya Üniversitesi, Fen Fakültesi Biyoloji Bölümü 22030 Edirne.
e-posta: ahmetasan84@gmail.com

[2]KırşehirAhi Evran Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Moleküler Biyoloji ve Genetik Bölümü Kırşehir.
e-posta: selcuk_faruk@yahoo.com

[3]Kastamonu Üniversitesi, İhsangazi MYO 37150 Kastamonu.
e-posta: gulaygiray74@gmail.com

[4]Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Biyoloji Bölümü, Hatay.
e-posta: hayribaba_68@hotmail.com

1. GİRİŞ

Ökaryotik mikroorganizmalar, üremenin geniş bir çeşidini gösterir. Bazıları üremenin eşeyli ve eşeysiz şekillerine sahiptir, oysa diğerleri sadece eşeysiz olarak ürerler. Tek hücreli mikroorganizmalar için büyüme, üremeye eşittir. Fakat, çok hücreli ökaryotik mikroorganizmalarda büyüme, tüm organizmanın üremesi olmaksızın oluşabilir, hacim ve ağırlık artışı söz konusudur. Birçok ökaryotik mikroorganizma, hayat sikluslarında karmaşık üreme şekilleri gösterir; genetik değişmelerin olduğu biseksüel faz içerirler. Ökaryotik mikroorganizmaların eşeyli üremesi, gen havuzu içinde heterojenitenin sürekliliği için önemlidir. Mitoz bölünmeye ihtiyaç duydukları gibi, mayoz bölünmeye de ihtiyaç duyarlar. Ökaryotik bir mikroorganizmanın hayat döngüsünde bazı safhalar haploid, diğerleri diploittir.

Fungusların yaşam döngüsü vejetatif ve generatif olmak üzere 2 evreden oluşur. Generatif yapı bazı funguslarda vejetatif yapının üzerinde oluşur, böyle funguslara Ökarpik (Eucarpic) funguslar denir. Vejetatif yapının tamamen generatif yapıya dönüştüğü funguslara da Holokarpik (Holocarpic) funguslar denir.

Funguslarda, hayat döngülerinin 5 temel tipi oluşur. Eşeysiz üreme fazı, Deuteromycetes'de (Fungi Imperfecti) karakterize olmuş ve saptanmıştır. Haploid tip hayat siklusunda, diploid faz, nükleusun füzyonundan sonra hemen oluşan mayozla sürekliliği minimal düzeydedir. Haploid dikaryotik hayat siklusu, hifal hücre içinde verilen hayat siklusunun bir kısmı için var olan 2 nükleusu içeren bir dikaryon hariç, haploid hayat siklusuna benzerdir. Kısmen birkaç fungusun karakteristiği olan haploid-diploid hayat siklusunda, haploid ve diploid fazlar düzenli olarak değişirler. Diploid hayat siklusunda haploid faz, haploid gametlerin kısa üretimleriyle kısıtlanmıştır.

fından enfeksiyon sırasında üretilen küçük kürecikler şeklinde ve spherul olarak adlandırılan, enfeksiyonu akciğer içinde ve diğer vücut bölgelerine yayan birçok endospor üretir.

Birincil sistemik mantar patojenleri için doğru olmasına rağmen, insanlarda hastalık oluşturan mantarların tümü dimorfik değildir. Fırsatçı mantarlar dimorfik olabilir veya olmayabilir. Monomorfik mayalar dimorfizm sergilemezler ve kültürde ve örneğin *Candida glabrata* (H.W. Anderson) S.A. Mey. & Yarrow ve *Cryptococcus* neoformans (San Felice) Vuill *gibi* gibi konakçı dokularda maya olarak görülürler. Bununla birlikte, özel çalışmalar, *C. neoformans*'ın basidiomysetöz döngüsü sırasında, klemp bağlantılı (bir septumla ayrılmış iki bitişik hücreyi birbirine bağlayan ince bir hifal dal. Bu hifal köprünün oluşturduğu geçit, hücrelerden birindeki mitoz sonucu oluşan çekirdeklerden birinin komşu hücreye geçmesine izin verir) ipliksi bir form ürettiğinde dimorfizmi gösterebilir. Birçok fırsatçı patojen, örneğin *Aspergillus* türleri veya *Mucorales* üyeleri gibi monomorfik yapılardır. Hastalıklı dokuda sadece misel şeklini gösterirler (Reiss ve ark., 2012).

KAYNAKLAR

Bear, R., Rintoul, D., Snyder, B., Smith-Caldas, M., Herren, C., Horne, E. (2016) Principles of biology. Open Access Textbooks. 1. https://newprairiepress.org/textbooks/1

Carris, L.M., Little, C.R., Stiles, C.M. (2012) Introduction to Fungi. https://doi.org/10.1094/PHI-I-2012-0426-01

Heitman, J., Crous, P.W., Gow, N.A.R., Howlett, B.J., James, T.Y., Stukenbrock E.H. (2018) The Fungal Kingdom. ASM Press., 1136 pp. Washington DC.

Kendrick, B. (2017) The Fifth Kingdom An Introduction to Mycology. Fourth Edt. Hackett Pub. Co. 1027 pp. Indianapolis.

Kirk P.M., Cannon P.F., David J.C., Stalpers J.A. (2008) Ainswort and Bisby's Dictionary of the Fungi. CABI Publishing. Cambridge. 770 pp.

Kirschner, R. (2019) Sex does not sell: the argument for using the terms "anamorph" and "teleomorph" for fungi. *Mycol Prog*, 18(1), 305-312.

Newton, A. E., Mishler, B.D. (1994) The evolutionary significance of asexual reproduction in mosses. *J Hattori Bot Lab*, 76, 127-145.

Susan, M. (2014) The name of the fungus. Genetic advances spur mycologists to put their kingdom in order. 2014. https://www.sciencenews.org/article/name-fungus (erişim: 11 Mayıs 2022)

Ulloa, M., Hanlin, R.T. (2012) Illustrated Dictionary of Fungi. Second Edt. APS Press. 762 pp. St. Paul, Minnesota.

Webster, J., Weber, R.W.S. (2013) Introduction to fungi. 3. Baskı. Cambridge University Press. 841 pp. Cornwall and New York.

Manoharachary, C., Tilak, K.V.B.R., Mallaiah, K.V., Kunwar, I.K. (2016). Mycology and Microbiology. Scientific Publishers. 607 pp. Jodhpur, New Delhi, India.

Reiss, E., Shadomy, H.J., Lyon, G.M. (2012). Fundamental Medical Mycology. Wiley-Blackwell Pub., Hoboken, New Jersey.

Bölüm 6

Chtridiomycota, Neocallimastigomycota, Blastocladiomycota, Olpidiomycota

Ayşegül Yoltaş

Ege Üniversitesi Fen Fakültesi Biyoloji Bölümü, Temel ve Endüstriyel Mikrobiyoloji ABD. Bornova-İzmir. e-posta: ayoltas@gmail.com

FİLUM *CHYTRIDIOMYCOTA*

Chytridiomycota önceleri *Phycomycetes* sınıfında, *Myxomycophyta* alt-filumunda yer alan fakat günümüzde ayrı bir filum olarak kabul edilen ilkel funguslardır. *Chytridiomycota* (gerçek kitridler) tatlı ve acı sularda, denizel habitatlarda ve toprakta yoğun olarak bulunan kitin ve keratin gibi materyalleri parçalayabilen saprotrof ve parazit olabilen aerobik zoosporik funguslardır (Manoharachary ve ark., 2016).

Kitin hücre hücre duvarına sahip olmaları, α-aminoadipik asit lisin sentetik yolağını kullanmaları ve glikojen depolamaları nedeniyle Bartnicki-Garcia (1970) *Chytridiomycota*'yı gerçek funguslar içine alırken bazı diğer araştırmacılar ise hareketli zoosporlara sahip olmaları nedeniyle protista ve fungi arasında bir geçiş formu olarak kabul etmişleridir. rRNA genleri ile yapılan filogenetik çalışmalar ise bu iki görüşü birleştirerek kitridlerin gerçek funguslar içinde fakat fungal filogenetik ağaçta bazal bir pozisyonda yer aldıklarını göstermiştir (James ve ark., 2006).

Temel olarak sucul olsalar da tropiklerden arktik bölgelere kadar hemen hemen tüm karasal ve sucul ekosistemlerde bulunabilmektedirler. Bazı formlar çöl topraklarında ve vahalarda bulunurken bazıları denizel ekosistemlerde yaşayan alg ve omurgasızlarda fakültatif ya da obligat parazit olarak yaşar. Antartika'dan bildirilen kayıtlar olduğu gibi bazı kitridlerin anaerobik ortamlarda ve çeşitli pH'larda büyüyemeseler de canlılıklarını koruyabildikleri görülmüştür (Taylor ve ark., 2014).

Patojenik kitridlerin diğer funguslar, algler, bitkiler ve amfibiler gibi pek çok konukçusu vardır. En iyi bilinen patojenik türler arasında patateslerde siyah siğil hastalığına yol açan *Synchytrium endobioticum* ve amfibilerde kitridiyomikoz hastalığına sebep olarak bazı türlerin soyunun tükenmesine ve amfibi populasyonlarında küresel bir düşüşe neden olan *Batrachochytrium dendrobatidis* bulunmaktadır. *Blastocladiomycota*'da olduğu gibi *Chytridimycota* da tek kamçılı (=uniflajellat) zoosporlar ile çoğalır (Money, 2016b; Manoharachary ve ark., 2016). Hücre duvarlarının kitin olma-

KAYNAKLAR

Barr, D.J.S. (1968). A new species of *Olpidium* parasitic on cucumber roots. *Can. J. Bot.* 46: 1087-1091.

Barr, D.J.S. (1980). An outline for the reclassification of the *Chytridiales*, and for a new order, the *Spizellomycetales*. *Can J Bot.* 58:2380–2394

Barr, D.J.S. (1983). "Appendix III: The genera of Phytopathogenic Zoosporic Fungi". İçinde: Buczacki, S.T. (ed.). *Zoosporic Plant Pathogens: A Modern Perspective*. Academic Press. pp. 293–302.

Barr, D.J.S. (1990). Phylum *Chytridiomycota*. İçinde: Margulis, L., Corliss, J.O., Melkonian, M., Chapman, D.J., eds. *Handbook of Protoctista.* Boston: Jones & Bartlett. p 454–466.

Barron, G.L. Szijarto, E. (1986). A New Species of *Olpidium* Parasitic in Nematode Eggs. *Mycologia*. 78 (6): 972-975.

Bartnicki-Garcia, S. (1970). Cell wall composition and other biochemical markers in fungal phylogeny. İçinde: Harborne, J.B., ed. *Phytochemical Phylogeny*. London: Academic Press. p 81–103.

Batko, A. (1975). An Outline of Hydromycology. *PWN*. Warszawa.

Boddy, L. (2016). Chapter 9 - Interactions with Humans and Other Animals. Editor(s): Watkinson, S.C., Boddy, L., Money, N.P. The Fungi. Third Ed. Academic Press, pp. 293-336.

Boddy, L. (2016). Chapter 10 - Interactions Between Fungi and Other Microbes. Editor(s): Watkinson, S.C., Boddy, L., Money, N.P. The Fungi. Third Ed. Academic Press, pp. 337-360.

Braune, R. (1913). Untersuchungen u¨ber die im wiederkauermagen vorkommenden protozoen. *Arch Protistenkd.* 32:111–170.

Butler, E.J. (1911). On *Allomyces*, a new Aquatic Fungus. *Annals of Botany.* 25(4):1023–1036.

Callan, B.E., & Carris, L.M. (2004). 7 - Fungi on Living plant substrata, includıng fruts. Editor(s): Mueller, G.M., Bills, G.F., Foster, M.S. Biodiversity of Fungi. Academic Press. 105-126.

Doweld, A.B. (2013). Nomenclatural novelties. Index Fungorum 42: 1.

Doweld, A.B. (2014a). Nomenclatural novelties. Index Fungorum 126: 1.

Doweld, A.B. (2014b). Nomenclatural novelties. Index Fungorum 127: 1.

Doweld, A.B. (2014c). *Olpidiaster brassicae* (Woronin) Doweld. Index Fungorum. 128: 1.

Fry, P.R. (1958). The relationship of *Olpidium brassicae* (Wor.) Dang. to the big-vein disease of lettuce. *New Zealand J. Agr. Res*. 1: 301-304.

Gams, W., Diederich, P., Poldmaa, K. (2004). Fungicolous Fungi. İçinde: Mueller, G.M., Bills, G.F., Foster, M.S. Biodiversity of Fungi. *Academic Press.* 343-392.

Gleason, F.H., Scholz, B., Jephcott, T.G., van Ogtrop, F.F., Henderson, L., Lilje, O., Kittelmann, S., Macarthur, D.J. (2017). Key ecological roles for zoosporic true fungi in aquatic habitats. *Microbiol. Spectrum.* 5(2): 399-416.

Glocking, S. (1998). Isolation of a new species of rotifer-attacking *Olpidium*. *Mycol*. *Res*. 102 (2): 206-208.

Gnanam, C.R. (2013). Introduction to Mycology. First Edition. MJP Publishers.

Griffith, G.W., Baker, S., Fliegerova, K., Liggenstoffer, A., van der Giezen, M., Voigt, K., Beakes, G. (2010). Anaerobic fungi: *Neocallimastigomycota*. Fungus 1: 181–185

Hanafy, R.A., Elshahed, M.S., Liggenstoffer, A.S., Griffith, G.W., Youssef, N.H. (2017). *Pecoramyces ruminantium*, gen. nov., sp. nov., an anaerobic gut fungus from the feces of cattle and sheep. *Mycologia*. 109 (2): 231-243.

Hanafy, R.A., Elshahed, M.S., Youssef, N.H. (2018). *Feramyces austinii*, gen. nov., sp. nov., an anaerobic gut fungus from rumen and fecal samples of wild Barbary sheep and fallow deer. *Mycologia*. 110 (3): 513-525.

Hawksworth, D.L., Kirk, P.M., Sutton, B.C., Pegler, D.N. (1995). Ainsworth & Bisby's Dictionary of the Fungi. 8th edn. *CAB International*. Wallingford.

Heath, I.B., Bauchop, T., Skipp, R.A. (1983). Assignment of the rumen anerobe *Neocallimastix frontalis* to the *Spizellomycetales* (*Chytridiomycetes*) on the basis of its polyflagellate zoospore ultrastructure. *Can. J. Bot*. 61: 295-307.

Held, A.A. (1981). *Rozella* and *Rozellopsis*: naked endoparasitic fungi which dress-up as their hosts. *Botanical Review.* 47: 451-515.

Herrera-Vasquez, J.A., Cebrian, M.D., Alfaro-Fernandez, A., Cordoba-Selles, M.D., Jorda, C. (2009). Multiplex PCR assay for the simultaneous detection and differentiation of *Olpidium bornovanus*, *O. brassicae*, and *O. virulentus*. *Mycol. Res*. 113, 602-610.

Hiruki, C. (1964). Mechanical transmission of tobacco stunt virus. *Virology*. 23: 288-290.

Hiruki, C. (1965). Transmission of tobacco stunt virus by *Olpidium brassicae. Virology*. 25: 541-549.

Index Fungorum no. 42. Index Fungorum.

James, T.Y., Letcher, P.M., Longcore, J.E., Mozley-Standridge, S.E., Porter, D., Powell, M.J., Griffith G.W., Vilgalys R. (2006). A molecular phylogeny of the flagellated fungi (*Chytridiomycota*) and description of a new phylum (*Blastocladiomycota*). *Mycologia*. 98: (6): 860-871.

Joshi, A., Lanjekar, V.B., Dhakephalkar, P.K., Callaghan, T.M., Griffith, G.W., Dagar, S.S. (2018). *Liebetanzomyces polymorphus* gen. et sp. nov., a new anaerobic fungus (*Neocallimastigomycota*) isolated from the rumen of a goat. *MycoKeys*. 40: 89-110.

Karling, J.S. (1950). The genus *Physoderma* (Chytridiales). *Llyodia.* 13 (1): 29.

Karling, J.S. (1960). Parasitism among the Chytrids. II. *Chytriomyces verrucosus* sp. nov and *Phylctochytrium synchitrii*. *Bull. Torrey Bot. Club*. 87 – 326-336.

Karling, J.S. (1964). *Synchytrium.* Academic Press: New York.

Karling, J.S. (1977). *Chytridiomycetarum Iconographia*. J. Cramer, Vaduz, Liechtenstein

Koetschan, C., Kittelmann, S., Lu, J., Al-Halbouni, D., Jarvis, G.N., Muller, T., Wolf, M., Janssen, P.H. (2014). Internal transcribed spacer 1 secondary structure analysis reveals a common core throughout the anaerobic fungi (*Neocallimastigomycota*). *PLoS One*. 9: e91928.

Lay, C., Hamel, C. St-Arnaud, M. (2018). Taxonomy and pathogenicity of *Olpidium brassicae* and its allied species. *Fungal Biol*. 122 (9): 837-846.

Letcher, P., Powell, M., Davis, W. (2015). A new family and four new genera in *Rhizophydiales* (*Chytridiomycota*). *Mycologia.* 107 (4): 808-830.

Li, J., Heath, I.B., Packer, L. (1993). The phylogenetic relationships of the anaerobic chytridiomycetous gut fungi (Neocallimasticaceae) and the Chytridiomycota. II. Cladistic analysis of structural data and description of Neocallimasticales ord. nov. *Can. J. Bot*. 71: 393-407.

Liebetanz, E. (1910). Die parasitischen protozoen des wiederkauermagens. *Arch Protistenkd.* 19:19–80.

Manoharachary, C., Tilak, K.V.B.R., Mallaiah, K.V., Kunwar, I.K. (2016). Mycology and Microbiology (A Textbook for UG and PG Courses). Scientific Publishers. Pp 607.

Misra, J.K., Tewari, J.P., Deshmukh, S.K. (2012). Systematics and Evolution of Fungi. *CRC Press*. p. 47.

Money, N.P. (2016). Chapter 1 - Fungal Diversity. Editor(s): Watkinson, S.C., Boddy, L., Money, N.P. The Fungi (Third Edition), Academic Press, 1-36.

Money, N.P. (2016a). Chapter 1 - Fungal Diversity. Editor(s): Watkinson, S.C., Boddy, L., Money, N.P. The Fungi (Third Edition), Academic Press, 1-36.

Money, N.P. (2016b). Chapter 3 - Spore Production, Discharge, and Dispersal. Editor(s): Watkinson, S.C., Boddy, L., Money, N.P. The Fungi (Third Edition), Academic Press. 67-97.

Nagpal, R., Puniya, A., Sehgal, J., Singh, K. (2011). In vitro fibrolytic potential of anaerobic rumen fungi from ruminants and nonruminant herbivores. *Mycoscience.* 52: 31–38.

Orpin, C.G. (1975). Studies on the rumen flagellate *Neocallimastix frontalis*. *J. Gen. Microbiol.* 91: 249-262.

Ossiboff, R.J., Towe, A.E., Brown, A.M., Longo, A.V., Lips, K.R., Miller, D.L., Carter, E.D, Gray, M.J., Frasca, S. (2019). Differentiating *Batrachochytrium dendrobatidis* and *B. salamandrivorans* in Amphibian Chytridiomycosis Using RNAScope®in situ Hybridization. *Frontiers In Vet. Sci*. 6: (304). 1-10

Ozkose, E., Thomas, B.J., Davies, D.R., Griffith, G.W., Theodorou, M.K. (2001). *Cyllamyces aberensis* gen. nov. sp. nov., a new anaerobic gut fungus with branched sporangiophores isolated from cattle. *Can. J. Bot*. 79: 666-673.

Powell, M.J., Letcher, P.M. (2014). *Chytridiomycota, Monoblepharidomycota*, and *Neocallimastigomycota*. 141-175. İçinde: McLaughlin DJ, Spatafora JW (ed), Systematics and Evolution: Part A. Springer, Heidelberg, Germany.

Robertson, A. (2015). *Physoderma* Brown Spot and Stalk Rot of Corn Caused by *Physoderma maydis* in Iowa. *Plant Health Progress*. 16 (2): 90-92.

Sahtiyanci, S. (1962). Studien über einege wurselparasitare Olpidiaceen. *Archiv für Mikrobiologie*. 41, 187-228.

Schaechter, M. (2011). Eukaryotic Microbes. Academic Press. p. 116.

Schwartz, E.J., Cook, W.R.I. (1928). The life-history and cytology of a new species of *Olpidium*; *Olpidium radicale* sp. nov. *Trans. Brit. Mycol. Soc*. 13:205-221.

Seif, E., Leight, J., Liu, Y., Roewer, I., Forget, L., Lang, B.F. (2005). Comparative mitochondrial genomics in *zygomycetes*: bacteria-like RNase P RNAs, mobile elements and a close source of the group I intron invasion in angiosperms. *Nucl. Acid Res.* 33:734–744.

Shin, W., Boo, S.M., Longcore, J. (2011). *Entophlyctis apiculata*, a chytrid parasite of *Chlamydomonas* sp. (*Chlorophyceae*). Can. J. Bot. 79: 1083-1089.

Simmons, D.R., Longcore, J.E. (2012) *Thoreauomyces* gen. nov., *Fimicolochytrium* gen. nov. and additional species in *Geranomyces*. *Mycologia*. 104 (5): 1229-1243.

Singh, K.P., Vaish, S.S. , Kumar, N., Singh, K.D., Kumari, M. (2012). *Catenaria anguillulae* as an efficient biological control agent of *Anguina tritici* in vitro. *Biol. Control*. 6 (3): 185-193.

Sparrow, F. K., (1960) Aquatic *Phycomycetes*. 2nd ed. University of Michigan Press, Ann Arbor, Michigan.

Taylor, T. N., Krings, M., & Taylor, E. L. (2014). *Fossil fungi*. Academic Press.

Taylor, T.N., Krings, M., Taylor, E.L. (2015). 4 - *Chytridiomycota*. Editor(s): Taylor, T.N., Krings, M., Taylor, E.L. Fossil Fungi. Academic Press. pp. 41-67.

Teakle, D.S., Hiruki, C. (1964). Vector specificity in *Olpidium*. *Virology*. 24: 539-544.

Tedersoo, L., Sanchez-Ramİrez, S., Koljalg, U., Bahram, M., Doring, M., Schigel, D., May, T., Ryberg, M., Abarenkov, K., (2018). High-level classification of the Fungi and a tool for evolutionary ecological analyses. *Fungal Diversity*. 90: 135-159.

Tomlinson, J.A., Smith, B.R., Garrett, R.G. (1962). Graft transmission of lettuce big vein. *Nature*. 193: 599-600.

Tomlinson, J.A., Garrett, R.G. (1964). Studies on the lettuce big-vein virus and its vector *Olpidium brassicae* (Wor.) Dang. *Ann. Appl. Biol*. 54: 45-61.

Van der Giezen, M., Slotboom, D.J., Horner, D.S., Dyal, P.L., Harding, M., Xue, G-P., Embley, T.M., Kunji, E.R.S. (2002). Conserved properties of hydrogenosomal and mitochondrial ADP/ATP carriers: a common origin for both organelles. *Embo. J*. 21:572–579.

Wijayawardene, N.N., Hyde, K.D., Al-Ani L.K.T., Tedersoo, L., Haelewaters, D., Rajeshkumar, K.C., Zhao, R.L., Aptroot, A., Leontyev, D., Saxena, R.K., Tokarev, Y.S., Dai, D.Q., Letcher, P.M., Stephenson, S.L., Ertz, D., Lumbsch, H.T., Kukwa, M., Issi, I., Madrid, H., Phillips, A.J.L., Selbmann, L., Pfliegler, W.P., Horváth, E., Bensch, K., Kirk, P.M., Kolarikova, K., Raja, H.A., Radek, R., Papp, V., Dima, B., Ma, J., Malosso, E., Takamatsu, S., Rambold, G., Gannibal, P.B., Triebel, D., Gautam, A.K., Avasthi, S., Suetrong, S., Timdal, E., Fryar, SC., Delgado, G., Reblova, M., Doilom, M., Dolatabadi, S., Pawlowska, J.Z., Humber, R., Kodsueb, R., Sánchez-Castro, I., Goto, B.T., Silva, D.K.A., De Souza, F.A, Oehl, F.R., Da Silva, G.A., Silva, I.R., Blaszkowski, J., Jobim, K., Maia, L., Barbosa, F., Fiuza, P., Divakar, P., Shenoy, B., Castañeda-Ruiz, R.F.,

Somrithipol, S., Lateef, A.A., Karunarathna, S.C., Tibpromma, S., Mortimer, P.E, Wanasinghe, D.N., Phookamsak, R., Xu, J., Wang, Y., Tian, F., Alvarado, P., Li, D.W., Kusan, I., Matocec, N., Masic, A., Tkalcec, Z., Maharachchikumbura, S., Papizadeh, M., Heredia, G., Wartchow, F., Bakhshi, M., Boehm, E., Youssef, N., Hustad, V., Lawrey, J., Santiago, A.L.C.M.A., Bezerra, J., Souza-Motta, C., Firmino, A., Tian, Q., Houbraken, J., Hongsanan, S., Tanaka, K, Dissanayake, A., Monteiro, J., Grossart, H., Suija, A., Weerakoon, G., Etayo, J., Tsurykau, A., Vázquez, V., Mungai, P., Damm, U., Li, Q.R., Zhang, H., Boonmee, S., Lu, Y.Z., Becerra, A.G., Kendrick, B., Brearley, F.Q., Motiejunaite, J., Sharma, B., Khare, R., Gaikwad, S., Wijesundara, S., Tang, L., He, M., Flakus, A., Rodriguez-Flakus, P., Zhurbenko, M., McKenzie, E., Stadler, M., Bhat, D., Liu, J., Raza, M., Jeewon, R., Nassonova, E., Prieto, M., Jayalal, R., Erdogdu, M., Yurkov, A., Schnittler, M., Shchepin, O., Novozhilov, Y., Silva-Filho, A., Gentekaki, E., Liu, P., Cavender, J., Kang, Y., Mohammad, S., Zhang, L., Xu, R., Li, Y., Dayarathne, M., Ekanayaka, A., Wen, T., Deng, C. (2020). Outline of fungi and fungus-like taxa. *Mycosphere*. 11 (1): 1060-1456.

Bölüm 7

Entorrhizomycota, Entomophthoromycota

Kahraman İPEKDAL[1], **Makbule ERDOĞDU**[1]
[1]Ahi Evran Üniversitesi Ziraat Fakültesi Peyzaj Mimarlığı Bölümü, Kırşehir
e-posta: kipekdal@ahievran.edu.tr, merdogdu@ahievran.edu.tr

1. ENTORRHIZOMYCOTA

Entorrhizomycota filumundaki funguslar *Cyperaceae* ve *Juncaceae* familyalarındaki bitki türleri ile ilişkili patojenlerdir. Ilıman ve dağlık bölgelerde yaşarlar (Vánky, 2012). Bu filum, Bauer ve ark. (2015) tarafından tanımlanmıştır. Türleri, bu çalışmaya kadar *Basidiomycota* altında sınıflındırılmıştır. Bu filumun 600 milyon yıl önce, tüm diğer Dikarya funguslarından ayrılarak ortaya çıktığı düşünülmektedir ancak bu tahmin, moleküler saat çalışmalarıyla desteklenmemiştir (Bauer ve ark., 2015). Zhao ve ark. (2017), *Entorrhiza* C.A.Weber (Hasırotusürmesi) cinsinin iki türünün [*E. aschersoniana* (Magnus) Lagerh. ve *E. parvula* Vánky], Bauer ve ark. (2015) tarafından elde edilen dizilerini kullanarak *Entorrhizomycota*'nın kök yaşını 530 milyon yıl olarak hesaplamışlardır. Benzer bir hesap Tedersoo ve ark. (2018) tarafından da yapılmıştır. Bununla birlikte, bu filumdaki türlerin ayrılma zamanları hâlen bilinmemekle birlikte, Frey ve ark. (2018) bu filumun *Glomeromycota*, *Ascomycota* (Keseli Mantarlar) ve *Basidiomycota*'yı (Topuzlu mantarlar) birbirine bağlayan yaşayan bir fosil soy olduğunu ifade etmektedir. Bu funguslar Antarktika hariç, neredeyse tüm dünyaya yayılmış olmalarına rağmen, konukçu bitki üzerindeki etkileri gözle görülür nitelikte olmadığından, ilgili çalışmaların sayısı azdır (Riess ve ark., 2019). *Entorrhizomycota* filumu dikaryot, zorunlu biyotrofik, hipogeik ve bitki kökleri ile ilişkili bir gruptur. Canlı kök hücreleri içerisinde spor oluştururlar. Doku ölüp çürümeye başladığında bu sporlar dışarı yayılır (Vánky, 2012; Bauer ve ark., 2015). Konukçu bitkide oluşturdukları gözle görülebilir tek belirti köklerde, genellikle yaz sonu ya da sonbaharda meydana gelen şişlik ya da gallerdir (Şekil 7.1). Enfekte bitkilerin toprak üstü kısımları sağlıklı bitkilerden ayırt edilemez (Fineran, 1983; Fineran ve Fineran, 1992). Toprak neminin, enfeksiyonun derecesinde ve dağılımında önemli bir rol oynadığı düşünülmektedir (Fineran, 1983).

Entorrhizomycota filumu *Entorrhizales* ve *Talbotiomycetales* olmak üzere iki ordoya sahiptir (Bauer ve ark., 2015; Riess ve ark., 2015).

2.2.3. Entomophthoraceae

Benny ve ark. (2001) tarafından 12 cinsin dâhil edildiği bu ailenin ismi "böcek tahrip eden" anlamına gelmektedir. *Entomophaga* A.Batko ve *Entomophthora* Fresen. cinsleri kozmopolit, saprotrof ve böcek patojeni fungus türlerini içermektedir. *Batkoa* Humber, *Erynia* (Nowak. ex A.Batko) Remaud. & Hennebert, *Eryniopsis* Humber, *Furia* (A.Batko) Humber, *Massospora* Peck, *Orthomyces* Steinkr., Humber & J.B.Oliv., *Strongwellsea* A.Batko & J.Weiser, *Tarichium* Cohn ve *Zoophthora* A.Batko cinsleri böcek patojenidirler (Humber, 2012).

Entomophthora cinsinde yaklaşık bir düzine kadar tür bulunur. Bu cins dallanmamış konidyoforları ve bir fışkırtma mekanizması ile dışarı atılan çok çekirdekli primer konidyumları ile ayırt edilir. En iyi bilinen türü *E. muscae*'dir (Cohn) (Şekil 7.3). Bu aslında birbirine morfolojik olarak benzeyen beş türden oluşan bir komplekstir. Özellikle ergin karasinekler ve *Diptera*'nın diğer üyelerinde parazittirler (Webster ve Weber, 2007).

Şekil 7.3. Sarı gübre sineği *Scathophaga stercoraria*'yı (L.) enfekte etmiş *Entomophthora muscae* (© Hans Hillewaert, Wikipedia, Url 2).

2.2.4. Meristacraceae

Meristacrum Drechsler cinsi kozmopolittir ve bu cinse bağlı türler nematod patojenidirler. *Tabanomyces* Couch, R.J.Andrejeva, Laird & Nolan at sineği larvalarında tespit edilmiştir (Humber, 2012).

KAYNAKLAR

Bauer, R., Oberwinkler, F., Vánky, K. (1997). Ultrastructural markers and systematics in smut fungi and allied taxa. *Can. J. Bot.* 75 (8): 1273-1314.

Bauer, R., Garnica, S., Oberwinkler, F., Riess, K., Weiß, M., Begerow, D. (2015). *Entorrhizomycota*: A new fungal phylum reveals new perspectives on the evolution of fungi. *Plos One.* 10 (7): e0128183.

Begerow, D., Stoll, M., Bauer, R. (2006). A phylogenetic hypothesis of *Ustilaginomycotina* based on multiple gene analyses and morphological data. *Mycologia*. 98 (6): 906-916.

Benny, G.L., Humber, R.A., Morton, J.B. (2001). *Zygomycota*: *Zygomycetes*. In: The Mycota VIIA: Systematics and Evolution, ed. D.J. McLaughlin, E.G. McLaughlin, P. A. Lemke. pp. 113-146. Springer-Verlag, Berlin.

Cavalier-Smith, T. (1998). A revised six-kingdom system for life. *Biol. Rev*. 73: 203-266.

Dara, S.K., Montalva, C., Barta, M. (2019). Microbial control of invasive forest pests with entomopathogenic fungi: A review of the current situation. *Insects*. 10 (10): 341.

Deml, G., Oberwinkler, F. (1981). Investigations on *Entorrhiza casparyana* by light and electron microscopy. *Mycologia*. 73: 392-398.

Fineran, J.M. (1978). A taxonomic revision of the genus *Entorrhiza* C.Weber (*Ustilaginales*). *Nova Hedwigia*. 30: 1-67.

Fineran, J.M. (1980). The structure of galls induced by *Entorrhiza* C.Weber (*Ustilaginales*) on roots of the *Cyperaceae* and *Juncaceae*. *Nova Hedwigia*. 32: 265-284.

Fineran, J.M. (1983). Inoculation studies of *Juncus articulatus* with *Entorrhiza casparyana* (*Ustilaginales*). *Can. J. Bot.* 61 (7): 1959-1963.

Fineran, B.A., Fineran, J.M. (1992). Teliospore wall structure in *Entorrhiza* (*Tilletiaceae*) and its relationship to taxonomy of the genus. *Can. J. Bot.* 70 (10): 1964-1983.

Frey, W., Begerow, D., McTaggart, A., Agerer, R. (2018). Syllabus of Plant Families-A. Engler's Syllabus der Pflanzenfamilien Part 1/3: *Basidiomycota* and *Entorrhizomycota*. 471 S. Schweizerbart Science Publishers, Stuttgart.

Goffré, D., Jensen, A.B., Lopez Lastra, C.C., Humber, R.A., Folgarait, P.J. (2021). *Conidiobolus lunulus*, a new entomophthoralean species isolated from leafcutter ants. *Mycologia*. 113 (1): 56-64.

Gryganskyi, A.P., Humber, R.A., Smith, M.E., Miadlikovska, J., Wu, S., Voigt, K., Walther, G., Anishchenko, I.M., Vilgalys, R. (2012). Molecular phylogeny of the *Entomophthoromycota*. *Mol. Phylogen. Evol*. 65 (2): 682-694.

Gryganskyi, A.P., Humber, R.A., Smith, M.E., Hodge, K., Huang, B., Voigt, K., Vilgalys, R. (2013). Phylogenetic lineages in *Entomophthoromycota*. *Persoonia-Mol. Phylo. Evol. Fungi*. 30 (1): 94-105.

Hibbett, D.S., Binder, M., Bischoff, J.F., Blackwell, M., Cannon, P.F., Eriksson, O.E., Huhndorf, S., James, T., Kirk, P.M., Lücking, R., Lumbsch, H.T., Lutzoni, F., Matheny, P.B., McLaughlin, D.J., Powell, M.J., Redhead, S., Schoch, C.L., Spatafora, J.W., Stalpers, J.A., Vilgalys, R., Aime, M.C., Aptroot, A., Bauer, R., Begerow, D., Benny, G.L., Castlebury, L.A., Crous, P.W., Dai, Y.C., Gams, W., Geiser, D.M., Griffith, G.W., Gueidan, C., Hawksworth, D.L., Hestmark, G., Hosaka, K., Humber, R.A., Hyde, K.D., Ironside, J. E, Kõljalg, U., Kurtzman, C.P., Larsson, K.H., Lichtwardt, R., Longcore, J., Miadlikowska, J., Miller, A., Moncalvo, J.M., Mozley-Standridge, S., Oberwinkler, F., Parmasto, E., Reeb, V., Rogers, J.D., Roux, C., Ryvarden, L., Sampaio, J.P., Schüßler, A., Sugiyama, J., Thorn, R.G., Tibell, L., Untereiner, W.A., Walker, C., Wang, Z., Weir, A., Weiss, M., White, M.M., Winka, K., Yao, Y.J., Zhang, N. (2007). A higher-level phylogenetic classification of the fungi. *Mycol. Res.* 111: 509-547.

Humber, R.A. (1989). Synopsis of a revised classification for the *Entomophthorales* (*Zygomycotina*). *Mycotaxon*. 34 (2): 441-460.

Humber, R.A. (2012). *Entomophthoromycota*: A new phylum and reclassification for entomophthoroid fungi. *Mycotaxon*. 120 (1): 477-492.

Jensen, A.B., Gargas, A., Eilenberg, J., Rosendahl, S. (1998). Relationships of the insect-pathogenic order *Entomophthorales* (*Zygomycota*, Fungi) based on phylogenetic analyses of nuclear small subunit ribosomal DNA sequences (SSU rDNA). *Fungal Genet. Biol*. 24: 325-334.

Latgé, J.P., Perry, D.F., Prévost, M.C., Samson, R. (1989). Ultrastructural studies of primary spores of *Conidiobolus*, *Erynia*, and related *Entomophthorales*. *Can J. Bot*. 67: 2576-2589.

Riess, K., Bauer, R., Kellner, R., Kemler, M., Piątek, M., Vánky, K., Begerow, D. (2015). Identification of a new order of root-colonising fungi in the *Entorrhizomycota*: *Talbotiomycetales* ord. nov. on eudicotyledons. *IMA Fungus*. 6 (1): 129-133.

Riess, K., Schön, M.E., Ziegler, R., Lutz, M., Shivas, R.G., Piątek, M., Garnica, S. (2019). The origin and diversification of the *Entorrhizales*: deep evolutionary roots but recent speciation with a phylogenetic and phenotypic split between associates of the *Cyperaceae* and *Juncaceae*. *Organisms Diver. Evol.* 19 (1): 13-30.

Spatafora, J.W., Chang, Y., Benny, G.L., Lazarus, K., Smith, M.E., Berbee, M.L., Bonito, G., Corradi, N., Grigoriev, I., Gryganskyi, A., James, T.Y., O'Donnell K., Roberson, R.W., Taylor, T.N., Uehling, J., Vilgalys, R., White, M.M., Stajich, J.E. (2016). A phylum-level phylogenetic classification of zygomycete fungi based on genome-scale data. *Mycologia.* 108 (5): 1028-1046.

Tedersoo, L., Sánchez-Ramírez, S., Kõljalg, U., Bahram, M., Döring, M., Schigel, D., May, T., Ryberg, M., Abarenkov, K. (2018). High-level classification of the fungi and a tool for evolutionary ecological analyses. *Fungal Diver*. 90 (1): 135-159.

Url 1. Index Fungorum: http://www.indexfungorum.org/names/Names.asp (Erişim: Aralık 2021-Ocak 2022).

Url 2. Wikipedia: https://en.wikipedia.org/wiki/Entomophthora_muscae (Erişim: Mart 2022)

Vánky, K. (2012). Smut Fungi of the World. 1480 S. Amer. Phytopathological Society. Saint Paul, Minnesota.

Vánky, K., Bauer, R., Begerow, D. (2007). *Talbotiomyces*, a new genus for *Entorrhiza calospora* (*Basidiomycota*). *Mycologia Balcanica*. 4 (1-2): 11-14.

Webster, J., Weber, R. (2007). Introduction to Fungi, 3. Baskı. 841 S. Cambridge University Press, New York.

Wijayawardene, N.N., Hyde, K.D., Al-Ani, L.K.T., Tedersoo, L., Haelewaters, D., Rajeshkumar, K.C., Zhao, R.L., Aptroot, A., Leontyev, D.V., Saxena, R.K., Tokarev, Y.S., Dai, D.Q., Letcher, P.M., Stephenson, S.L., Ertz, D., Lumbsch, H.T., Kukwa, M., Issi, I.V., Madrid, H., Phillips, A.J.L., Selbmann, L., Pfliegler, W.P., Horváth, E., Bensch, K., Kirk, P.M., Kolaříková, K., Raja, H.A., Radek, R., Papp, V., Dima, B., Ma, J., Malosso, E., Takamatsu, S., Rambold, G., Gannibal, P.B., Triebel, D., Gautam, A.K., Avasthi, S., Suetrong, S., Timdal, E., Fryar, S.C., Delgado, G., Réblová, M., Doilom, M., Dolatabadi, S., Pawłowska, J.Z., Humber, R.A., Kodsueb, R., Sánchez-Castro, I., Goto, B.T., Silva, D.K.A., de Souza, F.A., Oehl, F., da Silva, G.A., Silva, I.R., Błaszkowski, J., Jobim, K., Maia, L.C., Barbosa, F.R., Fiuza, P.O., Divakar, P.K., Shenoy, B.D., Castañeda-Ruiz, R.F., Somrithipol, S., Lateef, A.A., Karunarathna, S.C., Tibpromma, S., Mortimer, P.E., Wanasinghe, D.N., Phookamsak, R., Xu, J., Wang, Y., Tian, F., Alvarado, P., Li, D.W., Kušan, I., Matočec, N., Mešić, A., Tkalčec, Z., Maharachchikumbura, S.S.N., Papizadeh, M., Heredia, G., Wartchow, F., Bakhshi, M., Boehm, E., Youssef, N., Hustad, V.P., Lawrey, J.D., Santiago, A.L.C.M.A., Bezerra, J.D.P., Souza-Motta, C.M., Firmino, A.L., Tian, Q., Houbraken, J., Hongsanan, S., Tanaka, K., Dissanayake, A.J., Monteiro, J.S., Grossart, H.P., Suija, A, Weerakoon, G., Etayo, J., Tsurykau, A., Vázquez, V., Mungai, P., Damm, U., Li, Q.R., Zhang, H., Boonmee, S., Lu, Y.Z., Becerra, A.G., Kendrick, B., Brearley, F.Q., Motiejűnaitë, J., Sharma, B., Khare, R., Gaikwad, S., Wijesundara, D.S.A., Tang, L.Z., He, M.Q., Flakus, A., Rodriguez-Flakus, P., Zhurbenko, M.P., McKenzie, E.H.C., Stadler, M., Bhat, D.J., Liu, J.K., Raza, M., Jeewon, R., Nassonova, E.S., Prieto, M., Jayalal, R.G.U., Erdoğdu, M., Yurkov, A., Schnittler, M., Shchepin, O.N., Novozhilov, Y.K., Silva-Filho, A.G.S., Gentekaki, E., Liu, P., Cavender, J.C., Kang, Y., Mohammad, S., Zhang, L.F., Xu, R.F., Li, Y.M., Dayarathne, M.C., Ekanayaka, A.H., Wen, T.C., Deng, C.Y., Pereira, O.L., Navathe, S., Hawksworth, D.L., Fan, X.L., Dissanayake, L.S., Kuhnert, E., Grossart, H.P., Thines, M. (2020). Outline of fungi and fungus-like taxa. *Mycosphere*. 11 (1): 1060-1456.

Zhao, R.L., Li, G.J., Sanchez-Ramirez, S., Stata, M., Yang, Z.L., Wu, G., Dai, Y.-C., He, S.-H., Cui, B.-K., Zhou, J.-L., Wu, F., He, M.-Q., Moncalvo, J.-M., Hyde, K.D. (2017). A six-gene phylogenetic overview of *Basidiomycota* and allied phyla with estimated divergence times of higher taxa and a phyloproteomics perspective. *Fungal Diver*. 84 (1): 43-74.

Bölüm 8.

Rozellomycota (Cryptomycota), Monoblepharomycota

Burhan ŞEN
Trakya Üniversitesi, Fen Fakültesi, Biyoloji Bölümü, EDİRNE
e-posta: burhansen@trakya.edu.tr, burhansen@gmail.com

GİRİŞ

Funguslar; mutualist, patojen özelliği olan, serbest yaşayan saprotrof olarak karasal ekosistemlerde ve bazıları da sucul ekosistemlerde besin ve karbon döngüsünde önemli rol oynayan en büyük ökaryot gruplarından biridir (Bärlocher, 2010; Tedersoo ve ark., 2018). Yaklaşık olarak 1,5-6 milyon tür sayısı olduğu düşünülmektedir (Tedersoo ve ark., 2017).

Funguslar içinde, fitoplanktonlarda parazit olan kitritlerin (*Chytridiomycota*) içinde dahi parazit olarak yaşayan (hiperparazit) zoosporik funguslar da (örneğin *Rozellomycota*) vardır. DNA temelli taksonominin ortaya çıkmasıyla, zoosporik mantarların gerçek zoosporik mantar soyları (Kingdom Fungi) ve psödofungal soylar (Kingdom *Chromista*) dâhil olmak üzere polifiletik bir grup olduğu artık iyi bilinmektedir. Şu anda *Chytridiomycota*, *Blastocladiomycota* ve *Neocallimastigomycota* filumlarını kapsayan funguslar, tatlı su göllerindeki en büyük gerçek zoosporik fungus grubunu temsil eder. Yakın zamanda keşfedilen *Aphelidiomycota*, tek hücreli alglerin endoparazitleri, hem amoeboid hem de kamçılı evreye sahiptir (Karpov ve ark., 2014). Çevreden çözünmüş besinleri emen (osmotrofi) diğer fungusların aksine, endoparazitik soylar olan *Aphelidiomycota* ve *Rozellomycota*, amip gibi konakçılarının içeriğini yutar ve özel vakuollerde (fagositoz) sindirir (Wyngaert ve Kagami, 2021).

Birçok fungus kültüre alınamadığı ve bazıları nadiren eşeysel yapılar ürettiği için, moleküler teknikler, türlerin; taksonomik tespiti, doğadaki çeşitli habitatlardaki sayı ve kompozisyonlarındaki değişimlerini anlamak için yaygın olarak kullanılmaktadır (Tedersoo ve Nilsson, 2016). Türlerin, cinslerin ve daha yüksek taksonomik kategorilerdeki fungusların kesin/doğru bir şekilde teşhislerinin yapılması, o taksonların ekofizyolojik ve biyoçeşitlilik analizlerinin yapılabilmesine önemli katkılar sağlar (Tedersoo ve ark., 2018; Tedersoo ve Smith, 2017). Ayrıca moleküler yöntemler, funguslar arasındaki filogenetik ilişkilerle ilgili anlayışımızda âdeta

lazma yüksek oranda vakuollü olduğundan köpüklü veya ağsı görünürler. *Monoblepharidales*, diğer mantarlardan farklı olarak, hareketsiz bir dişi gametangium ve kamçılı bir erkek gamet kullanarak benzersiz eşeyli üreme yöntemi nedeniyle özel ilgi görmektedir. *Monoblepharis polymorpha*, köpüklü bir görünüme sahip hifler-den oluşan iyi gelişmiş dallı bir tallusa sahiptir. Uzamış zoosporangia, bir septum tarafından desteklenen hifal uçlarında tek başına taşınır. Zoosporlar sporangi-yum'un ucundan salınır, bir süre yüzer, yuvarlanır ve yeni bir miselyum oluştur-mak için bir germ tüpü oluşumu vasıtasıyla çimlenir. Sporangia taşıyan aynı tallus, daha yüksek sıcaklıklara maruz kaldığında gametangiumları üretir. Uzamış erkek gametangium, büyük, yuvarlak yumurta benzeri dişi gametangium üzerinde taşınır. Erkek gametangium içinde oluşan uniflagellate gametler olgunlaşır ve serbest bıra-kılır. Tek bir erkek gamet, genişlemiş dişi gameti dölleyerek sitoplazmik füzyon ve diploid zigot üretimi ile sonuçlanır. Zigot, dinlenen bir spor olarak işlev görür ve yeni bir tallus oluşturmak için bir hif üreterek çimlenir (Spatafora ve ark. 2017).

KAYNAKLAR

Asemaninejad, A., Thorn, R.G., Lindo, Z. (2017). Experimental climate change modifies degradative succession in boreal peatland fungal communities. *Microb. Ecol.* 73:521–531.

Bajpai, A., Johri, B.N. (2019). Climate change is real: fungal perspective!. *Kavaka.* 53: 12-21.

Bärlocher, F. (2010). Molecular approaches promise a deeper and broader understanding of the evolu-tionary ecology of aquatic hyphomycetes. *J. N. Amer. Benthol. Soc.* 29 (3):1027-1041.

Blaalid, R., Khomich, M. (2021). Current knowledge of Chytridiomycota diversity inNorthern Europe and future research needs. *Brit. Mycol. Soc.* 36: 42-51.

Brad, T., Itcus, C., Pascu, M.D., Perşoiu, A., Hillebrand-Voiculescu, A., Iancu, L., Purcarea, C. (2018). Fungi in perennial ice from Scărişoara Ice Cave (Romania). *Scientific Rep.* 8 (1): 1-9.

Calabon, M.S., Hyde, K.D., Jones, E.B.G., Chandrasiri, S., Dong, W., Fryar, S.C., Yang, J., Luo, Z.L., Lu, Y.Z., Bao, D.F.,Boonmee S. (2020). www.freshwaterfungi.org, an online platform for the taxonomic classification of freshwater fungi. *Asian J. Mycol.* 3 (1): 419-445.

Câmara, P.E.A.S., Convey, P., Rangel, S.B., Konrath, M., Barreto, C.C., Pinto, O.H.B., Silva, M.C., Henriques, D.K., Oliveira, H.C.D., Rosa, L.H. (2021). The largest moss carpet transplant in Antarctica and its bryosphere cryptic biodiversity. *Extremophiles.* 25: 369-384.

Carron, A.I., Garibaldi, L.A., Marquez, S., Fontenla,S. (2020). The soil fungal community of native woodland in Andean Patagonian forest: A case study considering experimental forest manage-ment and seasonal effects. *Forest Ecol. Manage.* 461: 117955.

Chen, Z., Yuan, J., Sun, F., Zhang, F., Chen, Y., Ding, C., Shi, J., Li, Y., Yao, L. (2018). Planktonic fungal community structures and their relationship to water quality in the Danjiangkou Reser-voir, China. *Scientific Rep.* 8:10596.

Comeau, A., Vincent, W., Bernier, L., Lovejoy, C. (2016). Novel chytrid lineages dominate fungal sequences in diverse marine and freshwater habitats. *Scientific Rep.* 6: 30120.

Corsaro, D., Walochnik, J., Venditti, D., Steinmann, J., Müller, K.D., Michel, R. 2014. Microspori-dia-like parasites of amoebae belong to the early fungal lineage Rozellomycota. *Parasitol. Res.* 113 (5):1909-1918.

Delgado, E.F., Valdez, A.T., Covarrubias, S.A., Tosi, S., Nicola, L. (2021). Soil fungal diversity of the aguarongo Andean Forest (Ecuador). *Biology.* 10 (12): 1289.

Duo Saito, R.A., Connell, L., Rodriguez, R., Redman, R., Libkind, D., Garcia, V.D. (2018). Metabarcoding analysis of the fungal biodiversity associated with Castano Overa Glaciere-Mount Tronador, Patagonia, Argentina. *Fungal Ecol.* 36: 8-16.

Ferrer, A., Heath, K.D, Canam, T., Flores, H.D., Dallıng, J.W. (2020). Contribution of fungal and invertebrate communities to wood decay in tropical terrestrial and aquatic habitats. *Ecology*. 101 (9): e03097.

Galindo, L.J., López-García, P., Torruella, G., Karpov, S., Moreira, D. (2021). Phylogenomics of a new fungal phylum reveals multiple waves of reductive evolution across Holomycota. *Nat. Commun.* 12(1):1-14.

Gautam, A.K., Verma, R.K., Avasthi, S., Sushma, Bohra, Y., Devadatha, B., Niranjan, M., Suwannarach, N. (2022). Current Insight into Traditional and Modern Methods in Fungal Diversity Estimates. *J. Fungi*. 8 (3): 226.

Gqoz, M.P., Bill, M., Siyoum, N., Nabuschagne, N., Korsten, L. (2020). Fungal diversity and community composition of wheat rhizosphere and non-rhizosphere soils from three different agricultural production regions of South Africa. *Appl. Soil Ecol.* 151: 103543.

Grossart, H.P., Van den Wyngaert, S., Kagami, M., Wurzbacher, C., Cunliffe, M., Rojas-Jimenez, K. (2019). Fungi in aquatic ecosystems. *Nature Rev. Microbiol.* 17 (6): 339–354.

Grossart, H.P., Wurzbacher, C., James, T.Y., Kagami, M. (2016). Discovery of dark matter fungi in aquatic ecosystems demands a reappraisal of the phylogeny and ecology of zoosporic fungi. *Fungal Ecol*. 19: 28-38.

Gupta, P., Vakhlu, J., Sharma,Y.P., Imchen, M., Kumavath, R. (2020). Metagenomic insights into the fungal assemblages of the northwest Himalayan cold desert. *Extremophiles*. 24 (5): 749-758.

Hawksworth, D.L., and Lücking, R. (2017). Fungal diversity revisited: 2.2 to 3.8 million species. *Microbiol. Spectrum.* 5 (4): 5-4.

Hibbett, D.S., Binder, M., Bischoff, J.F., Blackwell, M., Cannon, P.F., Eriksson, O.E., Huhndorf, S., James, T., Kirk, P.M., Lücking, R., Thorsten Lumbsch, H., Lutzoni, F., Matheny, P.B., McLaughlin, D.J., Powell, M.J, Redhead, S., Schoch, C.L., Spatafora, J.W., Stalpers, J.A., Vilgalys, R., Aime, M.C., Aptroot, A., Bauer, R., Begerow, D., Benny, G.L., Castlebury, L.A., Crous, P.W., Dai, Y.C., Gams, W., Geiser, D.M., Griffith, G.W., Gueidan, C., Hawksworth, D.L., Hestmark, G., Hosaka, K., Humber, R.A., Hyde, K.D., Ironside, J.E., Kõljalg, U., Kurtzman, C.P., Larsson, K.H., Lichtwardt, R., Longcore, J., Miadlikowska, J., Miller, A., Moncalvo, J.M., Mozley-Standridge, S., Oberwinkler, F., Parmasto, E., Reeb, V., Rogers, J.D., Roux, C., Ryvarden, L., Sampaio, J.P., Schüssler, A., Sugiyama, J., Thorn, R.G., Tibell, L., Untereiner, W.A., Walker, C., Wang, Z., Weir, A., Weiss, M., White, M.M., Winka, K., Yao, Y.J., Zhang, N. (2007). A higher-level phylogenetic classification of the Fungi. *Mycol. Res.* 111 (5): 509-547.

Hurdeal, V.G., Gentekaki, E., Hyde, K.D., Jeewon, R. (2021). Where are the basal fungi? Current status on diversity, ecology, evolution, and taxonomy. *Biologia.* 76 (2): 421-440.

Ishida, S., Nozaki, D., Grossart, HP., Kagami, M. 2015. Novel basal, fungal lineages from freshwater phytoplankton and lake samples. *Environ. Microbiol. Rep.* 7 (3): 435–441.

James, T.Y., Berbee, M.L., 2012. No jacket requiredenew fungal lineage defies dress code. *Bioessays*. 34 (2): 94-102.

James, T.Y., Letcher, P.M., Longcore, J.E., Mozley-Standridge, S.E., Porter, D., Powell, M.J., Griffith, G.W., Vilgalys, R. (2006). A molecular phylogeny of the flagellated fungi (Chytridiomycota) and description of a new phylum (Blastocladiomycota). *Mycologia*. 98 (6): 860-871.

Jones, M.D., Forn, I., Gadelha, C., Egan, M.J., Bass, D., Massana, R., Richards, T.A., (2011a). Discovery of novel intermediate forms redefines the fungal tree of life. *Nature.* 474 (7350): 200-203.

Jones, M., Richards, T., Hawksworth, D., Bass, D. (2011b). Validation and justification of the phylum name *Cryptomycota* phyl. nov. *IMA fungus.* 2 (2): 173-175.

Karpov, S., Mamkaeva, A., and M, V., Aleoshin. V., Nassonova, E., Lilje, O. & Gleason, F. (2014). Morphology, phylogeny, and ecology of the aphelids (*Aphelidea*, *Opisthokonta*) and proposal for the new superphylum *Opisthosporidia*. *Front. Microbiol.* 5: 112.

Karpov, S.A., López-García, P., Mamkaeva, M.A., Klimov, V.I., Vishnyakov, A.E., Tcvetkova, V.S., Moreira, D. (2018). The Chytrid-like parasites of algae *Amoeboradix gromovi* gen.et sp. nov. and *Sanchytrium tribonematis* Belongtoa new fungal lineage. *Protist*, 169 (1): 122-140.

Karpov, S.A., Mamanazarova, K.S., Popova, O.V., Aleoshin,V.V., James,T.Y., Mamkaeva, M.A., Tcvetkova, V.S., Vishnyakov, A.E., Longcore, J.E. (2017). Monoblepharidomycetes diversity includes new parasitic and saprotrophic species with highly intronized rDNA. *Fungal Biol.* 121 (8): 729 -741.

Kim, Y.S., Yun, H.S., Lee, J.H., Kım, H.S., Yoon, H.S. (2021). Environmental Factors Associated with the Eukaryotic Microbial Community and Microalgal Groups in the Mountain Marshes of South Korea. *Polish J. Microbiol.* 70 (2): 215-233.

Lazarus, K.L., James, T.Y., 2015. Surveying the biodiversity of the *Cryptomycota* using a targeted PCR approach. *Fungal Ecol.* 14: 62-70.

Lepère, C., Domaizon, I., Humbert, J.F., Jardillier, L., Hugoni, M., and Debroas, D. (2019). Diversity, spatial distribution and activity of fungi in freshwater ecosystems. *Peer J.* 7: e6247.

Letcher, P.M., Powell, M.J. (2018). A taxonomic summary and revision of Rozella (*Cryptomycota*). *IMA Fungus*. 9 (2): 383-399.

Li, P., Liu, M., Ma, X., Wu, M., Jiang, C., Liu, K., Liu, J., Li, Z. (2020). Responses of microbial communities to a gradient of pig manure amendment in red paddy soils. *Sci. Total Environ.* 705: 135884.

Liu, D., Wang, H., An, S., Bhople, P., Davlatbekov, F. (2019). Geographic distance and soil microbial biomass carbon drivebiogeographical distribution of fungal communities in Chinese Loess Plateau soils. *Sci Total Environ.* 660: 1058-1069.

Livermore, J.A., Mattes, T.E., (2013). Phylogenetic detection of novel Cryptomycota in an Iowa (United States) aquifer and from previously collected marine and freshwater targeted high-throughput sequencing sets. *Environ. Microbiol*. 15 (8): 2333-2341.

Martos, S., Busoms, S., Pérez-Martín, S., Llugany, M., Cabot, C., Poschenrieder, C. (2021). Identifying the Specific Root Microbiome of the Hyperaccumulator Noccaea brachypetala Growing in Non-metalliferous Soils. *Front. Microbiol*. 12: 985.

Maza-Marquez, P., Vilchez-Vargas, R., Kerckhof, F.M., Aranda, E., Gonzalez-Lopez, J., Rodelas, B. (2016). Community structure, population dynamics and diversity of fungi in afull-scale membrane bioreactor (MBR) for urban wastewatertreatment. *Water Res.* 105: 507-519.

Muneer, M.A., Huang, X., Hou, W., Zhang, Y., Cai, Y., Munir, M.Z., Wu, L., Zheng, C. (2021). Response of fungal diversity, community composition, and functions to nutrients management in red soil. *J. Fungi.* 7 (7): 554.

Nagahama, T., Takahashi, E., Nagano, Y., Abdel-Wahab, M.A., Miyazaki, M., 2011. Molecular evidence that deepbranching fungi are major fungal components in deep-sea methane cold-seep sediments. *Environ. Microbiol*. 13 (8): 2359-2370.

Ogaki, M.B., Câmara, P.E.A.S., Pinto, O.H.B., Lirio, J.M., Coria, S.H., Vieira, R., Carvalho-Silva, M., Convey, P., Rosa, C.A., Rosa, L.H. (2021). Diversity of fungal DNA in lake sediments on Vega Island, north-east Antarctic Peninsula assessed using DNA metabarcoding. *Extremophiles*. 25 (3): 257-265.

Picard, K.T. (2017). Coastal marine habitats harbor novel early-diverging fungal diversity. *Fungal Ecol.* 25: 1-13.

Powell, M.J., Letcher, P.M. (2014). *Chytridiomycota*, *Monoblepharidomycota*, and *Neocallimastigomycota*. İçinde: McLaughlin D, Spatafora J (eds) Systematics and evolution. the mycota (A comprehensive treatise on fungi as experimental systems for basic and applied research). İçinde: *Syst. Evolution* (pp. 141-175). Springer, Berlin, Heidelberg.

Quandt, C.A., Beaudet, D., Corsaro, D., Walochnik, J., Michel, R., Corradi, N., James, T.Y. (2017). The genome of an intranuclear parasite, Paramicrosporidium saccamoebae, reveals alternative adaptations to obligate intracellular parasitism. *eLife*. 6: e29594.

Rajala, P., Bomberg, M., Huttunen-Saarivirta, E., Priha, O., Tausa, M., Carpén, L. (2016a). Influence of Chlorination and Choice of Materials on Fouling in Cooling Water System under Brackish Seawater Conditions. *Materials*. 9 (6): 475.

Rajala, P., Sohlberg, E., Priha, O., Tsitko, I., Väisänen, H., Tausa, M., Carpén, L. (2016b). Biofouling on coated carbon steel in cooling water cycles using brackish seawater. *J. Marine Sci. Eng.* 4 (4): 74.

Rojas-Jimenez, K., Wurzbacher, C., Bourne, E., Chiuchiolo, A., Priscu, J., Grossart, H. (2017). Early diverging lineages within *Cryptomycota* and *Chytridiomycota* dominate the fungal communities in icecovered lakes of the McMurdo Dry Valleys, Antarctica. *Scientific Rep.* 7 (1): 15348.

Spatafora, J.W., Aime, M.C., Grigoriev, I.V., Martin, F., Stajich, J.E., Blackwell, M. (2017). The Fungal Tree of Life: From Molecular Systematics to Genome-Scale Phylogenies. *The Fungal Kingdom.* 1-34.

Strom, N., Hu, W., Haarith, D., Chen, S., Bushley, K. (2020). Interactions between soil properties, fungal communities, the soybean cyst nematode, and crop yield under continuous corn and soybean monoculture. *Appl. Soil Ecol*. 147: 103388.

Talas, L., Stivrins, N., Veski, S., Tedersoo, L., Kisand, V. (2021). Sedimentary Ancient DNA (sedaDNA) Reveals FungalDiversity and Environmental Drivers of Community Changes throughout the Holocene in the Present Boreal Lake Lielais Sv¯etin,u (Eastern Latvia). *Microorganisms*. 9 (4): 719.

Tedersoo, L., Bahram, M., P, R., Nilsson, R.H., James, T.Y. (2017). Novel soil-inhabiting clades fill gaps in the fungal tree of life. *Microbiome.* 5 (1): 1-10.

Tedersoo, L., Nilsson, R.H. (2016). Molecular identification of fungi. Molecular Mycorrhizal Symbiosis. Wiley, Hoboken, pp 301–322.

Tedersoo, L., Sanchez-Ramírez, S., Koljalg , U., Bahram, M., Doring, M., Schigel, D., May, T., Ryberg, M., Abarenkov, K. (2018). High-level classification of the fungi and a tool for evolutionary ecological analyses. *Fungal Diver.* 90 (1): 135-159.

Tedersoo, L., Smith, M.E. (2017). Ectomycorrhizal fungal lineages: Detection of four new groups and notes on consistent recognition of ectomycorrhizal taxa in high-throughput sequencing studies. İçinde: Biogeography of mycorrhizal symbiosis (pp. 125-142). Springer, Cham.

Wang, Y., Guo, X., Zheng, P., Zou, S., Li, G., Gong, J. (2017). Distinct seasonality of chytrid-dominated benthic fungal communitiesin the neritic oceans (Bohai Sea and North Yellow Sea). *Fungal Ecology*, 30:55-66.

Wijayawardene, N., Pawłowska, J., Letcher, P., Kirk, P., Humber, R., Schüßler, A., Wrzosek, M., Muszewska, A., Okrasińska, A., Istel, Ł., Gęsiorska, A., Mungai, P., Lateef, A., Rajeshkumar, K., Singh, R., Radek, R., Walther, G., Wagner, L., Walker, C., Wijesundara, D., Papizadeh, M., Dolatabadi, S., Shenoy, B., Tokarev, Y., Lumyong, S., Hyde, K. (2018). Notes for genera: basal clades of Fungi (including *Aphelidiomycota, Basidiobolomycota, Blastocladiomycota, Calcarisporiellomycota, Caulochytriomycota, Chytridiomycota, Entomophthoromycota, Glomeromycota, Kickxellomycota, Monoblepharomycota, Mortierellomycota, Mucoromycota, Neocallimastigomycota, Olpidiomycota, Rozellomycota* and *Zoopagomycota*). *Fungal Divers.* 92 (1): 43-129.

Wijayawardene, N.N., Hyde, K.D., Al-Ani, L.K.T., Tedersoo, L., Haelewaters, D., Rajeshkumar, K.C., Zhao, R.L., Aptroot, A., Leontyev, D.V., Saxena, R.K., Tokarev, YS, Dai, DQ, Letcher, PM, Stephenson, SL, Ertz, D, Lumbsch, HT, Kukwa, M, Issi, I.V., Madrid, H., Phillips, A.J.L., Selbmann, L., Pfliegler, W.P., Horváth, E., Bensch, K., Kirk, P.M., Kolařík, K., Raja, H.A., Radek, R., Papp, V., Dima, B., Ma, J., Malosso, E., Takamatsu, S., Rambold, G., Gannibal, P.B., Triebel, D., Gautam, A.K., Avasthi, S., Suetrong, S., Timdal, E., Fryar, S.C., Delgado, G., Réblová, M., Doilom, M., Dolatabadi, S., Pawłowska, J., Humber, R.A., Kodsueb, R., Sánchez-Castro, I., Goto, B.T., Silva, D.K.A., de Souza, F.A., Oehl, F., da Silva, G.A., Silva, I.R., Błaszkowski, J., Jobim, K., Maia, L.C., Barbosa, F.R., Fiuza, P.O., Divakar, P.K., Shenoy, B.D., Castañeda-Ruiz, R.F., Somrithipol, S., Lateef, A.A., Karunarathna, S.C., Tibpromma, S., Mortimer, P.E., Wanasinghe, D.N., Phookamsak, R., Xu, J., Wang, Y., Tian, F., Alvarado, P., Li, D.W., Kuš, an I., Matoč, ec N., Maharachchikumbura, S.S.N., Papizadeh, M., Heredia, G., Wartchow, F., Bakhshi, M., Boehm, E., Youssef, N., Hustad, V.P., Lawrey, J.D., Santiago, A.L.C.M.A., Bezerra, J.D.P., Souza-Motta, C.M., Firmino, A.L., Tian, Q., Houbraken, J., Hongsanan, S., Tanaka, K., Dissanayake, A.J., Monteiro, J.S., Grossart, H.P., Suija, A., Weerakoon, G., Etayo, J., Tsurykau, A., Vázquez, V., Mungai, P., Damm, U., Li, Q.R., Zhang, H., Boonmee, S., Lu, Y.Z., Becerra, A.G., Kendrick, B., Brearley, F.Q., Mo-

tiejūnaitė, J., Sharma, B., Khare, R., Gaikwad, S., Wijesundara, D.S.A., Tang, L.Z., He, M.Q., Flakus, A., Rodriguez-Flakus, P., Zhurbenko, M.P., McKenzie, E.H.C., Stadler, M., Bhat, D.J., Liu, J.K., Raza, M., Jeewon, R., Nassonova, E.S., Prieto, M., Jayalal, R.G.U., Erdoğdu, M., Yurkov, A., Schnittler, M., Shchepin, O.N., Novozhilov, Y.K., Silva-Filho, A.G.S., Liu, P., Cavender, J.C., Kang, Y., Mohammad, S., Zhang, L.F., Xu, R.F., Li, Y.M., Dayarathne, M.C., Ekanayaka, A.H., Wen, T.C., Deng, C.Y., Pereira, O.L., Navathe, S., Hawksworth, D.L., Fan, X.L., Dissanayake, L.S., Kuhnert, E., Grossart, H.P., Thines, M. (2020). Outline of Fungi and fungus-like taxa. *Mycosphere.* 11 (1): 1060-1456.

Wyngaert, S.V.D., Kagami, M. (2021). Fungi and Chytrids. Encyclopedia of Inland Waters, 2nd ed. Elsevier. https://doi.org/10.1016/B978-0-12-819166-8.00005-0.

Zhang, H., Jia, J., Chen, S., Huang, T., Wang, Y., Zhao, Z., Feng, J., Hao, H., Li, S., Ma, X. (2018). Dynamics of bacterial and fungal communitiesduring the outbreak and decline of an algal bloomin a drinking water reservoir. *Int. J. Environ. Res. Public Health.* 15 (2): 361.

Zhang, Z.F., Pan, Y.P., Liu, Y., Li, M. (2021). High-level diversity of basal fungal lineages and the control of fungal community assembly by stochastic processes in mangrove sediments. *Appl. Environ. Microbiol*. 87 (17): e00928-21.

Bölüm 9
Aphelidiomycota ve Kickxellomycota

Fatih Kalyoncu
Celal Bayar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Biyoloji Bölümü Manisa.
e-posta: fatihkalyoncu@hotmail.com

FİLUM: *Aphelidiomycota*

Filumun tip türü olan *Aphelidium deformans* yaklaşık yüz otuz yıl önce tanımlanmıştır (Karpov ve ark., 2014). Bu filum üyeleri bazı yeşil alg ve diatomlarda zorunlu endoparazit olarak yaşamlarını sürdürür. Bu grup için "parasitoid" terimi de kullanılmaktadır. Bunun sebebi, enfekte edilen konakçı hücrenin tüm kaynaklarının kullanılarak öldürülmesidir. Bugüne kadar tanımlanmış dört filum üyesi genustan; *Aphelidium, Amoeboaphelidium* ve *Paraphelidium* tatlı sularda, *Pseudaphelidium* ise denizel habitatlarda bulunmaktadırlar (Letcher ve Powell, 2019). Bu genuslardan *Aphelidium* yedi, *Amoeboaphelidium* beş, *Paraphelidium* iki türle temsil edilirken *Pseudaphelidium* monotipiktir.

Tedersoo ve ark.nın (2018) yaptığı güncel sınıflandırmaya göre aphelidler, Fungi âlemi içinde erken ayrılan bir hat olarak yer almaktadır. Bunun nedeni ise tek kamçılı zoosporlarının bulunmasıdır. 1925 yılında *Amoeboaphelidium* cinsi tanımlanmış ve *Aphelidium* ile birlikte funguslara benzer hayat döngüleri yanında amoeboid bir safha içermeleri nedeni ile çeşitli araştırmacılar tarafından "fungal hayvanlar" olarak da değerlendirilmişlerdir (Gromov, 2000). Bir dönem (1950-1960 arası) protista olarak *Rhizopoda* sınıfı içindeki *Proteomyxida* ordosunda sınıflandırılmışlardır. Daha sonra yayınlanan taksonomik eserlerde âdeta unutulan aphelidler Gromov (2000) tarafından yeniden değerlendirilerek *Aphelidia* sınıfı içinde yer almışlardır. Artan moleküler filogeni çalışmaları ile aphelidlerin *Microsporidia* ve *Cryptomycota* ile yakın akraba oldukları ve bu üç filumun da Dikarya olarak adlandırılan geleneksel funguslara ayrı bir monofiletik hat ile bağlandıkları ortaya konulmuştur.

Torruella ve ark. (2018), multi-gen filogenomik analizler sonucu aphelidlerin gerçek funguslara *Cryptomycota* ve *Microsporidia*'dan daha yakın oldukları ve hatta günümüz funguslarının bir aphelid benzeri atadan evrimleşmiş olabileceği vurgulanmıştır. Fakat Adl ve ark. (2019) da ise aphelidler Fungi âlemi içinde yer almakla birlikte taksonomik durumlarının stabil olmadığı ve ileride değişebileceği de belirtilmiştir.

Aphelidlerin hayat döngüsü tüm türlerde oldukça benzerlik göstermektedir. Elektron mikroskobu görüntülerinde bir veya daha fazla pseudopoda sahip hareketli amoeboid bir zoospor varlığı gözlenmektedir. Ancak zoosporların türe bağlı olarak pseudopod içermeyen küresel veya oval şekilli olabileceği de unutulmamalıdır (Letcher ve ark.,

Sınıf : *Ramicandelaberomycetes* Tedersoo ve ark. 2018
Takım : *Ramicandelaberales* Doweld 2014.
Familya : *Ramicandelaberaceae* Doweld 2014.
Cins : *Ramicandelaber* Ogawa ve ark. 2001. Dört türü bulunmaktadır.
Tür : *R. longisporus.* Nematodlarla ilişkili.

Tallus renksizdir, hifler septalıdır. Çoğu toprak saprofitidir. Zigospor veya klamidospor gözlenmemiştir. Sporangioforlar septalıdır ve dikey dallanma gösterirler. Sporocladia elongattır (Holiachuk ve Kosylovych, 2021).

Sınıf : *Barbatosporomycetes* Tedersoo ve ark. 2018.
Takım : *Barbatosporales* Doweld 2014.
Familya : *Barbatosporaceae* Doweld 2014.
Cins : *Barbatospora* White ve ark. 2006. Tek türü bulunmaktadır.
Tür : *B. ambicaudata.* ABD'de, *Simuliidae* larvalarında.

Bazal hücreli tallus dallanmıştır. Yayılmaları silindirik trichosporlar ile olur. Zigospor gözlenmemiştir. Habitatları böcek bağırsaklarıdır (Wijayawardene ve ark. 2018).

KAYNAKLAR

Adl, S.M., Bass, D., Lane, C.E., Lukes, J., Schoch, C.L., Smirnov, A. (2019). Revisions to the classification, nomenclature, and diversity of eukaryotes. *J. Eukar. Microbiol.* 66: 4-119.

Benny, G.L., Humber, R.A., Voigt, K. (2014). Zygomycetous Fungi: Phylum *Entomophthoromycota* and Subphyla *Kickxellomycotina*, *Mortierellomycotina*, *Mucoromycotina*, and *Zoopagomycotina*. In *The Mycota*, Springer: Berlin/Heidelberg, Germany, Volume 7A, pp. 209–250.

Gromov, B.V. (2000). Algal parasites of the genera *Aphelidium*, *Amoeboaphelidium* and *Pseudoaphelidium* from the Cienkovski's "Monadea" group as representatives of new class. *Zool. Zhurnal.* 79: 517-525.

Hibbett, D.S., Binder, M., Bischoff, J.F. (2007). A higher-level phylogenetic classification of the fungi. *Mycol. Res.* 111: 509-547.

Holiachuk, Y., Kosylovych, H. (2021). Advances in fungi classification in 2007-2020. *Ukranian J. Ecol.* 11: 63-71.

Hurdeal, V.G., Gentekaki, E., Hyde, K.D., Jeewon, R. (2021). Where are the basal fungi? Current status on diversity, ecology, evolution and taxonomy. *Biologia*. 76: 421-440.

Karpov, S.A., Mamkaeva, M.A., Aleoshin, V.V., Nassonova, E., Lilje, O., Gleason, F.H. (2014). Morphology, phylogeny and ecology of the aphelids (Aphelidea, Opisthokonta) and proposal for the new superphylum Opisthosporidia. *Frontiers Microbiol.* 5: Makale no: 112.

Letcher, P.M., Powell, M.J. (2019). A taxonomic summary of Aphelidiaceae. *IMA Fungus*. 10 (4): 1-11.

Letcher, P.M., Powell, M.J., Lee, P.A., Lopez, S., Burnett, M (2017). Molecular phylogeny and ultrastructure of *Aphelidium desmodesmi*, a new species in Aphelida (Opisthosporidia). *J. Eukar. Microbiol.* 64: 655–667.

Sun, J.Z., Liu, X.Z., McKenzie, E.H.C., Jeewon, R., Liu J.K., Zhang, X.L., Zhao, Q., Hyde, K.D. (2019). Fungicolous fungi: terminology, diversity, distribution, evolution, and species checklist. *Fungal Divers*. 95: 337-430.

Tedersoo, L., Sánchez-Ramírez, S., Kõljalg, U., Bahram, M., Döring, M., Schigel, D. (2018). High-level classification of the fungi and a tool for evolutionary ecological analyses. *Fungal Divers.* 90: 135-159.

Torruella, G., Grau-Bove, X., Moriera, D., Karpov, S.A., Burns, J.A., Sebe-Pedros, A., Völcker, E., López-García, P. (2018). The aphelid-like phagotrophic origins of fungi. *Biorxiv*. https://doi.org/ 10.1101/233882. Link: https://www.biorxiv.org/content/10.1101/233882v3.full

Wijayawardene, N., Pawłowska, J., Letcher, P., Kirk, P., Humber, R., Schüßler, A., Wrzosek, M., Muszewska, A., Okrasińska, A., Istel, Ł., Gęsiorska, A., Mungai, P., Lateef, A., Rajeshkumar, K., Singh, R., Radek, R., Walther, G., Wagner, L., Walker, C., Wijesundara, D., Papizadeh, M., Dolatabadi, S., Shenoy, B., Tokarev, Y., Lumyong, S., Hyde, K. (2018). Notes for genera: basal clades of fungi (including Aphelidiomycota, Basidiobolomycota, Blastocladiomycota, Calcarisporiellomycota, Caulochytriomycota, Chytridiomycota, Entomophthoromycota, Glomeromycota, Kickxellomycota, Monoblepharomycota, Mortierellomycota, Mucoromycota, Neocallimastigomycota, Olpidiomycota, Rozellomycota and Zoopagomycota). *Fungal Divers*. 92:43–129.

Bölüm 10
Mucoromycota ve Zoopagomycota

Esin Poyrazoğlu Çoban
Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Biyoloji Bölümü, 09100 Efeler / Aydın.
e-posta: epoyrazoglu@adu.edu.tr, poyrazoglu.esin09@gmail.com

GİRİŞ

Fungus âlemi, kitinli bir hücre duvarına sahip, fagotrofik yetenekleri bulunmayan, tamamen tek hücreli monopolar organizmalardan makroskopik yapılar oluşturabilen, karmaşık filamentlere kadar değişen hücre organizasyonları ile karakterize olmuş, heterotrofik ökaryotlardan oluşmaktadır (Naranjo-Ortiz ve Gabaldon, 2019). Fungusların taksonomisi, genomik ve filogenomiklerin ortaya çıkmasıyla kapsamlı olarak aydınlatılmaya başlanmıştır. Fakat fungus âlemi içindeki evrimsel ilişkilerde ilerleme olmasına rağmen, en erken farklılaşan olaylar hâlâ tam olarak anlaşılamamıştır. Bu anlaşılamamış olaylar arasında, nihayetinde modern çeşitlilik ve *Ascomycota* ve *Basidiomycota* filumlarını içeren Dikarya da dâhil olmak üzere karasal mantarların ortaya çıkmasıyla sonuçlanan evrimsel geçişler yer almaktadır. Fungus soyağacındaki en eski dalların çözülmesinde, atalara ait fungusların özelliklerini belirlemek, karasal ekosistemlerin doğuşuyla birlikte hangi özelliklerin ortaya çıktığını belirlemek, fungus yaşam tarzlarıyla ilişkili morfolojik ve genetik homolojilerin doğru bir değerlendirmesini elde etmek önemlidir. Bu geçişin merkezinde, bir zamanlar *Zygomycota* filumunda sınıflandırılan mantarlar vardır (Moreau 1954). Bununla birlikte, *Zygomycota*'nın monofili yakın zamanda yapılan filogenetik analizlerde desteklenmediği için bu funguslar zigomisetler olarak atfedilmiştir (James ve ark., 2006; Liu ve ark., 2009; Chang ve ark., 2015). Zigomisetler, kamçılı olmayan, ipliksi, çok hücreli Dikarya'nın evrimsel basamağına doğru *Cryptomycota*, *Chytridiomycota* ve *Blastocladiomycota*'daki en erken ayrılan zoosporik mantarlardan büyük geçişi işaret eden ipliksi, kamçılı olmayan funguslardır.

Zigomisetler;

1. *Phycomyces blakesleeanus* ve diğer önemli model organizmalar;
2. Meyvelerde ekonomik açıdan önemli hasat öncesi ve sonrası hastalıklara neden olan *Rhizopus stolonifer* gibi türler;

KAYNAKLAR

Ahrendt, S.R., Quandt, C.A., Ciobanu, D., Clum, A., Salamov, A., Andreopoulos, B., Cheng, J.F., Woyke, T., Pelin, A., Henrissat, B., Reynolds, N. K., Benny, G. L., Smith, M. E., James, T. Y., Grigoriev, I. V. (2018). Leveraging single-cell genomics to expand the fungal tree of life. Nature Microbiol, 3: 1417-1428.

Arendt, K.R., Hockett, K.L., Araldi-Brondolo, S.J., Baltrus, D.A., Arnold, A.E. (2016). Isolation of endohyphal bacteria from foliar Ascomycota and in vitro establishment of their symbiotic associations. *Appl. Environ. Microbiol.* 82: 2943-2949.

Benny, G.L., Humber, R.A., Voigt, K. (2014). Zygomycetous Fungi: phylum Entomophthoromycota and subphyla Kickxellomycotina, Mortierellomycotina, Mucoromycotina, and Zoopagomycotina. İçinde: Systematics and Evolution: Part A, Second Edition (eds Karl Esser), p. 209-250. Springer, Berlin Heidelberg.

Benny, G.L., Smith, M.E., Kirk, P.M., Tretter, E.D., White, M.M. (2016). Challenges and future perspectives in the systematics of Kickxellomycotina, Mortierellomycotina, Mucoromycotina, and Zoopagomycotina. In Biology of Microfungi, p. 65-126. Springer, Cham.

Bianciotto, V., Bandi, C., Minerdi, D., Sironi, M., Tichy, H.V., Bonfante, P. (1996). An obligately endosymbiotic mycorrhizal fungus itself harbors obligately intracellular bacteria. *Appl. Environ. Microbiol.* 62: 3005-3010.

Bidartondo, M.I., Read, D.J., Trappe, J.M., Merckx, V., Ligrone, R., Duckett, J.G. (2011). The dawn of symbiosis between plants and fungi. *Biol. Lett.* 7: 574-577.

Bodenhausen, N., Somerville, V., Desiro, A., Walser, J.C., Borghi, L., van der Heijden, M.G.A., Schlaeppi, K. (2018). Species specific root microbiota dynamics in response to plant-available phosphorus. *bioRxiv* 400119.

Bonfante, F.P., Scannerini, S. (1977). Cytological observations on the mycorrhiza "*Endogone flammicorona*"-"*Pinus strobus*" *Alliona.* 22: 23-34.

Bonfante, P., Desiro, A. (2017). Who lives in a fungus? The diversity, origins and functions of fungal endobacteria living in Mucoromycota. *ISME J.* 11: 1727-1735.

Bonfante, P., Venice, F. (2020). Mucoromycota: going to the roots of plant-interacting fungi. *Fungal Biol. Rev.* 34(2): 100-113.

Bonfante, P., Venice, F., Lanfranco, L. (2019). The mycobiota: fungi take their place between plants and bacteria. *Curr. Opin. Microbiol.* 49: 18-25.

Bravo, A., Brands, M., Wewer, V., Dörmann, P., Harrison, M.J. (2017). Arbuscular mycorrhiza-specific enzymes FatM and RAM2 fine-tune lipid biosynthesis to promote development of arbuscular mycorrhiza. *New Phytol.* 214: 1631-1645.

Chang, Y., Desiro, A., Na, H., Sandor, L., Lipzen, A., Clum, A., Barry, K., Grigoriev, I.V., Martin, F.M., Stajich, J.E., Smith, M.E., Bonito, G., Spatafora, J.W. (2019). Phylogenomics of endogonaceae and evolution of mycorrhizas within Mucoromycota. *New Phytol.* 222: 511-525.

Chang, Y., Wang, S., Sekimoto, S., Aerts, A.L., Choi, C., Clum, A., LaButti, K.M., Lindquist, E.A., Yee Ngan, C., Ohm, R.A., Salamov, A.A., Grigoriev, I.V., Spatafora, J.W., Berbee, M. L. (2015). Phylogenomic analyses indicate that early Fungi evolved digesting cell walls of algal ancestors of land plants. *Genome Biol. Evol.* 7: 1590-1601.

Chen, M., Arato, M., Borghi, L., Nouri, E., Reinhardt, D. (2018). Beneficial services of arbuscular mycorrhizal fungi from ecology to application. *Front. Plant Sci.* 9: Makale no: 1270.

Chuang, S.C., Ho, H.M., Reynolds, N., Smith, M.E., Benny, G.L., Chien, C.Y., Tsai, J.L. (2017). Preliminary phylogeny of Coemansia (Kickxellales), with descriptions of four new species from Taiwan. Mycologia 109: 815-831.

Corrochano, L.M., Kuo, A., Marcet-Houben, M., Polaino, S., Salamov, A., Villalobos-Escobedo, J.M., Grimwood, J., Alvarez, M.I., Avalos, J., Bauer, D., Benito, E.P., Benoit, I., Burger, G., Camino, L.P., Canovas, D., Cerd a-Olmedo, E., Cheng, J.-F., Domınguez, A., Elias, M., Eslava, A.P., Glaser, F., Gutierrez, G., Heitman, J., Henrissat, B., Iturriaga, E.A., Lang, B.F., Lavın, J.L., Lee, S.C., Li, W., Lindquist, E., Lopez-Garcıa, S., Luque, E.M., Marcos, A.T., Martin, J., McCluskey, K., Medina, H.R., Miralles-Duran, A., Miyazaki, A., Munoz-Torres, E., Oguiza, J.A., Ohm, R.A., Orejas, M., OrtizCastellanos, L., Pisabarro, A.G., Rodrıguez-Romero, J., RuizHerrera, J., Ruiz-Vazquez, R., Sanz, C., Schackwitz, W., Shahriari, M., Shelest, E., Silva-Franco, F., Soanes, D., Syed, K., Tagua, V.G., Talbot, N.J., Thon, M.R., Tice, H., de Vries, R.P., Wiebenga, A., Yadav, J.S., Braun, E.L., Baker, S.E., Garre, V., Schmutz, J., Horwitz, B.A., Torres-Martınez, S., Idnurm, A., Herrera-Estrella, A., Gabaldon, T., Grigoriev, I.V. (2016). Expansion of signal transduction pathways in fungi by extensive genome duplication. *Curr. Biol*. 26: 1577-1584.

Davis, W.J., Amses, K.R., James, E.S., James, T.Y. (2019b). A new 18S rRNA phylogeny of uncultured predacious fungi (Zoopagales). Mycologia 111: 291-298.

Dearth, S.P., Castro, H.F., Venice, F., Tague, E.D., Novero, M., Bonfante, P., Campagna, S.R. (2018). Metabolome changes are induced in the arbuscular mycorrhizal fungus *Gigaspora margarita* by germination and by its bacterial endosymbiont. *Mycorrhiza.* 28: 421-433.

Degawa, Y. (2014). Verrucocephalum, a new nematophagous genus in the Helicocephalidaceae (Zoopagales). Mycoscience 55: 144-148.

Desiro, A., Faccio, A., Kaech, A., Bidartondo, M.I., Bonfante, P. (2015). Endogone, one of the oldest plant-associated fungi, host unique Mollicutes related endobacteria. *New Phytol.* 205: 1464-1472.

Desiro, A., Hao, Z., Liber, J.A., Benucci, G.M.N., Lowry, D., Roberson, R., Bonito, G. (2018). Mycoplasma-related endobacteria within Mortierellomycotina fungi: diversity, distribution and functional insights into their lifestyle. *ISME J.* 12: 1743-1757.

Desiro, A., Rimington, W.R., Jacob, A., Pol, N.V., Smith, M.E., Trappe, J.M., Bidartondo, M.I., Bonito, G. (2017). Multigene phylogeny of endogonales, an early diverging lineage of fungi associated with plants. *IMA Fungus.* 8: 245-257.

Desiro, A., Salvioli, A., Ngonkeu, E., Mondo, S., Epis, S., Faccio, A., Kaech, A., Pawlowska, T.E., Bonfante, P. (2014). Detection of a novel intracellular microbiome hosted in arbuscular mycorrhizal fungi. *ISME J.* 8: 257-270.

Doggett, J.S., Wong, B.(2014). Mucormycosis. İçinde: Loriaux L. ed. Endocrine emergencies New York: Humana Press p. 57-63.

Duddington, C.L. (1956). The predacious fungi: Zoopagales and Moniliales. Biological Reviews 31: 152-193.

Dunthorn, M., Kauserud, H., Bass, D., Mayor, J., Mahe´, F. (2017). Yeasts dominate soil fungal communities in three lowland Neotropical rainforests. Environ. Microbiol. Reports 9: 668-675.

Ebersberger, I., de Matos Simoes, R., Kupczok, A., Gube, M., Kothe, E., Voigt, K., Haeseler, von A. (2012). A consistent phylogenetic backbone for the fungi. *Mol. Biol. Evol*. 29: 1319-1334.

entomophthoroid fungi. *Mycotaxon*. 120: 477-492.

Estrada-de los Santos, P., Palmer, M., Chavez-Ramirez, B., Beukes, C., Steenkamp, E., Briscoe, L., Khan, N., Maluk, M., Lafos, M., Humm, E., Arrabit, M., Crook, M., Gross, E., Simon, M.F.,

Dos Reis Junior, F.B., Whitman, W.B., Shapiro, N., Poole, P.S., Hirsch, A.M., Venter, S.N., James, E.K. (2018). Whole genome analyses suggests that Burkholderia sensu lato contains two additional novel genera (Mycetohabitans gen. nov., and Trinickia gen. nov.): implications for the evolution of diazotrophy and nodulation in the Burkholderiaceae. *Genes (Basel).* 9(8): 389.

Fassi, B., Fontana, A., Trappe, J.M. (1969). Ectomycorrhizae formed by *Endogone lactiflua* with species of *Pinus* and *Pseudotsuga*. *Mycologia*. 61: 412-414.

Field, K.J., Pressel, S. (2018). Unity in diversity: structural and functional insights into the ancient partnerships between plants and fungi. *New Phytol.* 220: 996-1011.

Field, K.J., Rimington, W.R., Bidartondo, M.I., Allinson, K.E., Beerling, D.J., Cameron, D.D., Duckett, J.G., Leake, J.R., Pressel, S. (2015). First evidence of mutualism between ancient plant lineages (*Haplomitriopsida* liverworts) and *Mucoromycotina* fungi and its response to simulated palaeozoic changes in atmospheric CO2. *New Phytol.* 205: 743-756.

Field, K.J., Rimington, W.R., Bidartondo, M.I., Allinson, K.E., Beerling, D.J., Cameron, D.D., Duckett, J.G., Leake, J.R., Pressel, S. (2016). Functional analysis of liverworts in dual symbiosis with *Glomeromycota* and *Mucoromycotina* fungi under a simulated palaeozoic CO2 decline. *ISME J.* 10: 1514-1526.

Fisher, K.E., Romberger, I., Lowry, D., Shange, P., Roberson, R.W. (2018). Hyphal tip growth and cytoplasmic characters of Conidiobolus coronatus (Zoopagomycota, Entomophthoromycotina). Mycologia 110: 31-38.

Fisher, M.C., Gow, N.A.R., Gurr, S.J. (2016). Tackling emerging fungal threats to animal health, food security and ecosystem resilience. *Philosophical Transactions of the Royal Soc. London.* Series B, *Biol. Sci.* 371: Makale no: 20160332.

Galagan, J.E., Calvo, S.E., Borkovich, K.A., Selker, E.U., Read, N.D., Jaffe, D., FitzHugh, W., Ma, L.-J., Smirnov, S., Purcell, S., Rehman, B., Elkins, T., Engels, R., Wang, S., Nielsen, C.B., Butler, J., Endrizzi, M., Qui, D., Ianakiev, P., Bell-Pedersen, D., Nelson, M.A., Werner-Washburne, M., Selitrennikoff, C.P., Kinsey, J.A., Braun, E.L., Zelter, A., Schulte, U., Kothe, G.O., Jedd, G., Mewes, W., Staben, C., Marcotte, E., Greenberg, D., Roy, A., Foley, K., Naylor, J., Stange-Thomann, N., Barrett, R., Gnerre, S., Kamal, M., Kamvysselis, M., Mauceli, E., Bielke, C., Rudd, S., Frishman, D., Krystofova, S., Rasmussen, C., Metzenberg, R.L., Perkins, D.D., Kroken, S., Cogoni, C., Macino, G., Catcheside, D., Li, W., Pratt, R.J., Osmani, S.A., DeSouza, C.P.C., Glass, L., Orbach, M.J., Berglund, J.A., Voelker, R., Yarden, O., Plamann, M., Seiler, S., Dunlap, J., Radford, A., Aramayo, R., Natvig, D.O., Alex, L.A., Mannhaupt, G., Ebbole, D.J., Freitag, M., Paulsen, I., Sachs, M.S., Lander, E.S., Nusbaum, C., Birren, B. (2003). The genome sequence of the filamentous fungus *Neurospora crassa*. *Nature.* 422: 859-868.

Garnier, L., Valence, F., Mounier, J. (2017). Diversity and control of spoilage fungi in dairy products: An update. *Microorganisms.* 5: 1-33.

Ghignone, S., Salvioli, A., Anca, I., Lumini, E., Ortu, G., Petiti, L., Cruveiller, S., Bianciotto, V., Piffanelli, P., Lanfranco, L., Bonfante, P. (2012). The genome of the obligate endobacterium of an AM fungus reveals an interphylum network of nutritional interactions. *ISME J.* 6: 136-145.

Gray, G.L., Hayenga, K., Cullen, D., Wilson, L.J., Norton, S. (1986). Primary structure of *Mucor miehei* aspartyl protease: Evidence for a zymogen intermediate. *Gene.* 48: 41-53.

Gryganskyi, A.P., Golan, J., Dolatabadi, S., Mondo, S., Robb, S., Idnurm, A., Muszewska, A., Steczkiewicz, K., Masonjones, S., Liao, H.-L., Gajdeczka, M.T., Anike, F., Vuek, A., Anishchenko, I.M., Voigt, K., de Hoog, G.S., Smith, M.E., Heitman, J., Vilgalys, R., Stajich, J.E. (2018). Phylogenetic and phylogenomic definition of *Rhizopus* species. *G3 (Bethesda).* 8(6): 2007-2018.

Gryganskyi, A.P., Humber, R.A., Smith, M.E., Hodge, K., Huang, B., Voigt, K.,Vilgalys, R. (2013). Phylogenetic lineages in *Entomophthoromycota*. *Persoonia*. 30: 94-105.

Guo, H., Glaeser, S.P., Alabid, I., Imani, J., Haghighi, H., Kampfer, P., Kogel, K.H. (2017). The abundance of endofungal bacterium *Rhizobium radiobacter* (syn *Agrobacterium tumefaciens*) increases in its fungal host *Piriformospora indica* during the tripartite sebacinalean symbiosis with higher plants. *Front. Microbiol.* 8: 1-13.

Hibbett, D.S., Binder, M., Bischoff, J.F., Blackwell, M., Cannon, P.F., Eriksson, O.E., Huhndorf, S., James, T., Kirk, P.M., Lücking, R., Thorsten Lumbsch, H., Lutzoni, F., Matheny, P.B., McLaughlin, D.J., Powell, M.J, Redhead, S., Schoch, C.L., Spatafora, J.W., Stalpers, J.A., Vilgalys, R., Aime, M.C., Aptroot, A., Bauer, R., Begerow, D., Benny, G.L., Castlebury, L.A., Crous, P.W., Dai, Y.C., Gams, W., Geiser, D.M., Griffith, G.W., Gueidan, C., Hawksworth, D.L., Hestmark, G., Hosaka, K., Humber, R.A., Hyde, K.D., Ironside, J.E., Kõljalg, U., Kurtzman, C.P., Larsson, K.H., Lichtwardt, R., Longcore, J., Miadlikowska, J., Miller, A., Moncalvo, J.M., Mozley-Standridge, S., Oberwinkler, F., Parmasto, E., Reeb, V., Rogers, J.D., Roux, C., Ryvarden, L., Sampaio, J.P., Schüssler, A., Sugiyama, J., Thorn, R.G., Tibell, L., Untereiner, W.A., Walker, C., Wang, Z., Weir, A., Weiss, M., White, M.M., Winka, K., Yao, Y.J., Zhang, N. (2007). A higher-level phylogenetic classification of the Fungi. *Mycol. Res.* 111: 509-547.

Hoffmann, K., Voigt, K., Kirk, P.M. (2011). *Mortierellomycotina* subphyl. nov., based on multi-gene genealogies. *Mycotaxon.* 115: 353-363.

Hoysted, G.A., Kowal, J., Jacob, A., Rimington, W.R., Duckett, J.G., Pressel, S., Orchard, S., Ryan, M.H., Field, K.J., Bidartondo, M.I. (2018). A mycorrhizal revolution. *Curr. Opin. Plant Biol. Bio. Interact.* 44: 1-6.

Humber, R.A. (1989). Synopsis of a revised classification for the Entomophthorales (Zygomycotina). *Mycotaxon.* 34: 441-460.

Humber, R.A. (2012). Entomophthoromycota: A new phylum and reclassification for

James, T.Y., Kauff, F., Schoch, C.L., Matheny, P.B., Hofstetter, V., Cox, C.J., Celio, G., Gueidan, C., Fraker, E., Miadlikowska, J., Lumbsch, H.T., Rauhut, A. , Reeb, V., Arnold, A.E., Amtoft, A, Stajich, J.E., Hosaka, K. , Sung, G.H., Johnson, D., O'Rourke, B., Crockett, M., Binder, M., Curtis, J.M., Slot, J.C., Wang, Z., Wilson, A.W., Schüssler, A., Longcore, J.E., O'Donnell, K., Mozley-Standridge, S., Porter, D., Letcher, P.M., Powell, M.J., Taylor, J.W., White, M.M., Griffith, G.W., Davies, D.R., Humber, R.A., Morton, J.B., Sugiyama, J., Rossman, A.Y., Rogers, J.D., Pfister, D.H., Hewitt, D., Hansen, K., Hambleton, S., Shoemaker, R.A., Kohlmeyer, J., Volkmann-Kohlmeyer, B., Spotts, R.A., Serdani, M., Crous, P.W., Hughes, K.W., Matsuura, K., Langer E, Langer, G., Untereiner,W.A., Lücking, R., Büdel, B., Geiser, D.M., Aptroot, A. , Diederich, P, Schmitt, I , Schultz, M., Yahr, R., Hibbett, D.S., Lutzoni, F., McLaughlin, D.J., Spatafora, J.W., Vilgalys, R. (2006). Reconstructing the early evolution of fungi using a six-gene phylogeny. *Nature.* 443: 818-822.

Jennessen, J., Schnürer, J., Olsson, J., Samson, R.A., Dijksterhuis, J. (2008). Morphological characteristics of sporangiospores of the tempe fungus *Rhizopus oligosporus* differentiate it from other taxa of the *R. microsporus* group. *Mycol. Res.* 112: 547-563.

Kameoka, H., Tsutsui, I., Saito, K., Kikuchi, Y., Handa, Y., Ezawa, T., Hayashi, H., Kawaguchi, M., Akiyama, K. (2019). Stimulation of asymbiotic sporulation in arbuscular mycorrhizal fungi by fatty acids. *Nat. Microbiol.* 4: 1654-1660.

Karimi, K., Zamani, A. (2013). *Mucor indicus*: biology and industrial application perspectives: A review. *Biotechn. Advances* 31: 466-481.

Kobayashi, Y., Maeda, T., Yamaguchi, K., Kameoka, H., Tanaka, S., Ezawa, T., Shigenobu, S., Kawaguchi, M. (2018). The genome of *Rhizophagus clarus* HR1 reveals a common genetic basis for auxotrophy among arbuscular mycorrhizal fungi. *BMC Genomics.* 19: Makale no: 465.

Lastovetsky, O.A., Gaspar, M.L., Mondo, S.J., LaButti, K.M., Sandor, L., Grigoriev, I.V., Henry, S.A., Pawlowska, T.E. (2016). Lipid metabolic changes in an early divergent fungus govern the establishment of a mutualistic symbiosis with endobacteria. *Proc. Natl. Acad. Sci. U.S.A.* 113: 15102-15107.

Lazarus, K.L., Benny, G.L., Ho, H.M., Smith, M.E. (2017). Phylogenetic systematics of Syncephalis (Zoopagales, Zoopagomycotina), a genus of ubiquitous mycoparasites. *Mycologia.* 109: 333-349.

Li, M., Zhao, J., Tang, N., Sun, H., Huang, J. (2018). Horizontal gene transfer from bacteria and plants to the arbuscular mycorrhizal fungus *Rhizophagus irregularis*. *Front. Plant Sci.* 9: Makale no: 701.

Liao, H.L., Bonito, G., Rojas, A., Hameed, K., Wu, K., Schadt, C.W., Labbe, J., Tuskan, G.A., Martin, F., Grigoriev, I.V., Vilgaly, R. (2019). Fungal endophytes of *Populus trichocarpa* alter host phenotype, gene expression, and rhizobiome composition. *Mol. Plant Microbe Interact.* 32: 853-864.

Lin, K., Limpens, E., Zhang, Z., Ivanov, S., Saunders, D.G.O., Mu, D., Pang, E., Cao, H., Cha, H., Lin, T., Zhou, Q., Shang, Y., Li, Y., Sharma, T., van Velzen, R., de Ruijter, N., Aanen, D.K., Win, J., Kamoun, S., Bisseling, T., Geurts, R., Huang, S. (2014). Single nucleus genome sequencing reveals high similarity among nuclei of an endomycorrhizal fungus. *PLoS Genet.* 10(1): Makale no: e1004078.

Liu, Y. J., Hodson, M.C. & Hall, B.D. (2006). Loss of the flagellum happened only once in the fungal lineage: phylogenetic structure of kingdom fungi inferred from RNA polymerase II subunit genes. *BMC Evol. Biol*. 6: 74.

Liu, Y., Steenkamp, E.T., Brinkmann, H., Forget, L., Philippe, H., Lang, B.F. (2009). Phylogenomic analyses predict sistergroup relationship of nucleariids and fungi and paraphyly of *Zygomycetes* with significant support. *BMC Evol. Biol*. 9: 272.

Londono-Hernandez, L., Ramírez-Toro, C., Ruiz, H. A., Ascacio-Valdes, J.A., Aguilar-Gonzalez, M.A., Rodríguez-Herrera, R., Aguilar, C.N. (2017). *Rhizopus oryzae*-ancient microbial resource with importance in modern food industry. *Int. J. Food Microbiol*. 257: 110-127.

Luginbuehl, L.H., Menard, G.N., Kurup, S., Van Erp, H., Radhakrishnan, G.V., Breakspear, A., Oldroyd, G.E.D., Eastmond, P.J. (2017). Fatty acids in arbuscular mycorrhizal fungi are synthesized by the host plant. *Science*. 356: 1175-1178.

Ma, L.J., Ibrahim, A.S., Skory, C., Grabherr, M.G., Burger, G., Butler, M., Elias, M., Idnurm, A., Lang, B.F., Sone, T., Abe, A., Calvo, S.E., Corrochano, L.M., Engels, R., Fu, J., Hansberg, W., Kim, J.-M., Kodira, C.D., Koehrsen, M.J., Liu, B., MirandaSaavedra, D., O'Leary, S., Ortiz-Castellanos, L., Poulter, R., Rodriguez-Romero, J., Ruiz-Herrera, J., Shen, Y.-Q., Zeng, Q., Galagan, J., Birren, B.W., Cuomo, C.A., Wickes, B.L. (2009). Genomic analysis of the basal lineage fungus *Rhizopus oryzae* reveals a whole-genome duplication. *PLoS Genet.* 5(7): Makale no: e1000549.

Manning, R.J., Callaghan, A.A. (2008). Pathogenicity of Conidiobolus spp. and *Basidiobolus ranarum* to arthropods co-occurring in leaf litter. *Fungal Ecology*. 1: 33-39.

Manning, R.J., Waters, S.D., Callaghan, A.A. (2007). Saprotrophy of Conidiobolus and Basidiobolus in leaf litter. *Mycological Res*. 111: 1437-1449.

Mathieu, S., Cusant, L., Roux, C., Corradi, N. (2018). Arbuscular mycorrhizal fungi: Intraspecific diversity and pangenomes. *New Phytol*. 220: 1129-1134.

Melida, H., Sain, D., Stajich, J.E., Bulone, V. (2015). Deciphering the uniqueness of *Mucoromycotina* cell walls by combining biochemical and phylogenomic approaches. *Environ. Microbiol*. 17: 1649-1662.

Mondo, S.J., Lastovetsky, O.A., Gaspar, M.L., Schwardt, N.H., Barber, C.C., Riley, R., Sun, H., Grigoriev, I.V., Pawlowska, T.E. (2017). Bacterial endosymbionts influence host sexuality and reveal reproductive genes of early divergent fungi. *Nat. Commun.* 8: Makale no: 1843.

Mondo, S.J., Toomer, K.H., Morton, J.B., Lekberg, Y., Pawlowska, T.E. (2012). Evolutionary stability in a 400-millionyear-old heritable facultative mutualism. *Evolution.* 66: 2564-2576.

Moore, D., Robson, G.D., Trinci, A.P.J. (2020). "2.8. The fungal phylogeny". 21st Century Guidebook to Fungi (2nd ed.). Cambridge University Press. p. 29-30.

Moreau, F. (1954). Les Champignons. Physiologie, morphologie, développment et systématique Vol. 2 Paris: Lechevalier 1179 p.

Morin, E., Miyauchi, S., San Clemente, H., Chen, E.C.H., Pelin, A., de la Providencia, I., Ndikumana, S., Beaudet, D., Hainaut, M., Drula, E., Kuo, A., Tang, N., Roy, S., Viala, J., Henrissat, B., Grigoriev, I.V., Corradi, N., Roux, C., Martin, F.M. (2019). Comparative genomics of *Rhizophagus irregularis, R. cerebriforme, R. diaphanus* and *Gigaspora rosea* highlights specific genetic features in *Glomeromycotina*. *New Phytol.* 222: 1584-1598.

Nadimi, M., Beaudet, D., Forget, L., Hijri, M., Lang, B.F. (2012). Group I intron–mediated trans-splicing in mitochondria of *Gigaspora rosea* and a robust phylogenetic affiliation of arbuscular mycorrhizal fungi with *Mortierellales*. *Molecular Biol. Evol.* 29: 2199-2210.

Nagy, L.G., Petkovits, T., Kovács, G.M., Voigt, K., Vágvölgyi, C., Papp, T. (2011). Where is the unseen fungal diversity hidden? A study of *Mortierella* reveals a large contribution of reference collections to the identification of fungal environmental sequences. *New Phytol.* 191:789-794.

Naranjo-Ortiz, M.A., Gabaldon, T. (2019). Fungal evolution: Diversity, taxonomy and phylogeny of the fungi. *Biol. Rev.* 94: 2101-2137.

Naumann, M., Schussler, A., Bonfante, P. (2010). The obligate endobacteria of arbuscular mycorrhizal fungi are ancient heritable components related to the Mollicutes. *ISME J.* 4: 862-871.

Ohshima, S., Sato, Y., Fujimura, R., Takashima, Y., Hamada, M., Nishizawa, T., Narisawa, K., Ohta, H. (2016). *Mycoavidus cysteinexigens* gen. nov., sp. nov., an endohyphal bacterium isolate from a soil isolate of the fungus *Mortierella elongata*. *Int. J. Syst. Evol. Microbiol.* 66: Makale no: 2052e2057.

Orchard, S., Hilton, S., Bending, G.D., Dickie, I.A., Standish, R.J., Gleeson, D.B., Jeffery, R.P., Powell, J.R., Walker, C., Bass, D., Monk, J., Simonin, A., Ryan, M.H., 2017. Fine endophytes (*Glomus tenue*) are related to *Mucoromycotina*, not *Glomeromycota*. *New Phytol.* 213: 481-486.

Papanikolaou, S., Galiotou-Panayotou, M., Fakas, S., Komaitis, M., Aggelis, G. (2007). Lipid production by oleaginous *Mucorales* cultivated on renewable carbon sources. *Eur. J. Lipid Sci. Technol.* 109: 1060-1070.

Partida-Martinez, L.P., Groth, I., Schmitt, I., Richter, W., Roth, M., Hertweck, C. (2007). *Burkholderia rhizoxinica* sp. nov. and *Burkholderia endofungorum* sp. nov., bacterial endosymbionts of the plant-pathogenic fungus *Rhizopus microsporus*. *Int. J. Syst. Evol. Microbiol.* 57: 2583-2590.

Partida-Martinez, L.P., Hertweck, C. (2005). Pathogenic fungus harbours endosymbiotic bacteria for toxin production. *Nature.* 437: 884-888.

Pawlowska, T.E., Gaspar, M.L., Lastovetsky, O.A., Mondo, S.J., Real-Ramirez, I., Shakya, E., Bonfante, P. (2018). Biology of fungi and their bacterial endosymbionts. *Ann. Rev. Phytopathol.* 56: 289-309.

Penton, C.R., StLouis, D., Cole, J.R., Luo, Y., Wu,L., Schuur, E.A.G., Zhou, J., Tiedje, J.M. (2013). Fungal diversity in permafrost and tallgrass prairie soils under experimental warming conditions. *Appl. Environ. Microbiol.* 79: 7063-7072.

Petkovits, T., Nagy, L.G., Hoffmann, K., Wagner, L., Nyilasi, I., Griebel, T., Schnabelrauch, D., Vogel, H., Voigt, K., Vagv ´ olgyi ¨, C., Papp, T. (2011). Data partitions, bayesian analysis and phylogeny of the zygomycetous fungal family *Mortierellaceae*, inferred from nuclear ribosomal DNA sequences. *PLoS One.* 6: 1-12.

Posta, K., Duc, N.H. (2019). Benefits of arbuscular mycorrhizal fungi application to crop production under water scarcity. IntechOpen. p.1-27.

Redecker, D., Schußler, A. (2014). *Glomeromycota*. İçinde: Systematics and Evolution, p. 251-269. Springer, Berlin Heidelberg.

Reynolds, N.K., Benny, G.L., Ho, H.M., Hou, Y.H., Crous, P.W., Smith, M.E. (2019). Phylogenetic and morphological analyses of the mycoparasitic genus Piptocephalis. *Mycologia.* 111: 54-68.

Riley, R., Charron, P., Idnurm, A., Farinelli, L., Dalpe, Y., Martin, F., Corradi, N. (2014). Extreme diversification of the mating typeehigh- mobility group (MATA-HMG) gene family in a plantassociated arbuscular mycorrhizal fungus. *New Phytol.* 201: 254-268.

Roberson, R.W., Saucedo, E., Maclean, D., Propster, J., Unger, B., Oneil, T.A., Parvanehgohar, K., Cavanaugh, C., Lowry, D. (2011). The hyphal tip structure of Basidiobolus sp.: a zygomycete fungus of uncertain phylogeny. *Fungal Biol.* 115: 485-492.

Ruiz-Herrera, J., Ortiz-Castellanos, L. (2010). Analysis of the phylogenetic relationships and evolution of the cell walls from yeasts and fungi. *FEMS Yeast Res.* 10: 225-243.

Saikawa, M. (2011). Ultrastructural studies on zygomycotan fungi in the Zoopagaceae and Cochlonemataceae. *Mycoscience*. 52: 83-90.

Salvioli, A., Ghignone, S., Novero, M., Navazio, L., Venice, F., Bagnaresi, P., Bonfante, P. (2016). Symbiosis with an endobacterium increases the fitness of a mycorrhizal fungus, raising its bioenergetic potential. *ISME J.* 10: 130-144.

Sato, Y., Narisawa, K., Tsuruta, K., Umezu, M., Nishizawa, T., Tanaka, K., Yamaguchi, K., Komatsuzaki, M., Ohta, H. (2010). Detection of betaproteobacteria inside the mycelium of the fungus *Mortierella elongata*. *Microb. Environ.* 25: Makale no: 321e324.

Serris, A., Danion, F., Lanternier, F., Serris, A., Danion, F., Lanternier, F. (2019). Disease entities in mucormycosis. *J. Fungi* 5(1): Makale no: 23.

Shakya, M., Gottel, N., Castro, H., Yang, Z.K., Gunter, L., LabbÃ, J., Muchero, W., Bonito, G., Vilgalys, R., Tuskan, G., Podar, M., Schadt, C.W. (2013). A multifactor analysis of fungal and bacterial community structure in the root microbiome of mature Populus deltoides trees. *PLoS One.* 8: Makale no: e76382.

Spatafora, J.W., Chang, Y., Benny, G.L., Lazarus, K., Smith, M.E.,Berbee, M.L., Bonito, G., Corradi, N., Grigoriev, I., Gryganskyi, A., James, T.Y., O'Donnell, K., Roberson, R.W., Taylor, T.N., Uehling, J., Vilgalys, R., White, M.M., Stajich, J.E. (2016). A phylum-level phylogenetic classification of zygomycete fungi based on genome-scale data. *Mycologia.* 108: Makale no: 1028e1046.

Strullu-Derrien, C., Kenrick, P., Pressel, S., Duckett, J.G., Rioult, J.P., Strullu, D.G. (2014). Fungal associations in *Horneophyton ligneri* from the Rhynie Chert (c. 407 Ma) closely resemble those

in extant lower land plants: Novel insights into ancestral plant-fungus symbioses. *New Phytol.* 203: 964-979.

Sugiura, Y., Akiyama, R., Tanaka, S., Yano, K., Kameoka, H., Kawaguchi, M., Akiyama, K., Saito, K. (2019). Myristate as a carbon and energy source for the asymbiotic growth of the arbuscular mycorrhizal fungus *Rhizophagus irregularis.* BioRxiv 2019.

Summerbell, R.C. (2005). Root endophyte and mycorrhizo-sphere fungi of black spruce. *Stud. Mycol.* 53: 121-145.

Sun, X., Chen, W., Ivanov, S., MacLean, A.M., Wight, H., Ramaraj, T., Mudge, J., Harrison, M.J., Fei, Z. (2019). Genome and evolution of the arbuscular mycorrhizal fungus *Diversispora epigaea* (formerly *Glomus versiforme*) and its bacterial endosymbionts. *New Phytol.* 221: 1556-1573.

Takashima, Y., Seto, K., Degawa, Y., Guo, Y., Nishizawa, T., Ohta, H., Narisawa, K. (2018). Prevalence and intra family phylogenetic divergence of *Burkholderiaceae* related endobacteria associated with species of Mortierella. *Microb. Environ.* 33: 417-427.

Tanabe, Y., O'Donnell, K., Saikawa, M., Sugiyama, J. (2000). Molecular phylogeny of parasitic zygomycota (Dimargaritales, zoopagales) based on nuclear small subunit ribosomal DNA sequences. *Molecular Phylogen. Evol*. 16: 253-262.

Tanabe, Y., Saikawa, M., Watanabe, M.M., Sugiyama, J. (2004). Molecular phylogeny of Zygomycota based on EF-1α and RPB1 sequences: limitations and utility of alternative markers to rDNA. *Molecular Phylogen. Evol*. 30: 438-449.

Tedersoo, L., Bahram, M., Polme, S., Koljalg, U., Yorou, N.S., Wijesundera, R., Ruiz, L.V., Vasco-Palacios, A.M., Thu, P. Q., Suija, A., Smith, M.E., Sharp, C., Saluveer, E., Saitta, A., Rosas, M., Riit, T., Ratkowsky, D., Pritsch, K., Poldmaa, K., Piepenbring, M., Phosri, C., Peterson, M., Parts, K., Partel, K., Otsing, E., Nouhra, E., Njouonkou, A.L., Nilsson, R.H., Morgado, L.N., Mayor, J., May, T.W., Majuakim, L., Lodge, D.J., Lee, S.S., Larsson, K-H, Kohout, P., Hosaka, K., Hiiesalu, I., Henkel, T.W., Harend, H., Guo, L-D, Greslebin, A., Grelet, G., Geml, J., Gates, G., Dunstan, W., Dunk, C., Drenkhan, R., Dearnaley, J., De Kesel, A., Dang, T., Chen, X., Buegger, F., Brearley, F.Q., Bonito, G., Anslan, S., Abell, S., Abarenkov, K. (2014). Global diversity and geography of soil fungi. *Science.* 346: Makale no: 6213.

Tedersoo, L., Bahram, M., Puusepp, R., Nilsson, R. H., James, T.Y. (2017). Novel soil-inhabiting clades fill gaps in the fungal tree of life. *Microbiome.* 45: 5-32.

Tedersoo, L., Lindahl, B. (2016). Fungal identification biases in microbiome projects. *Environ. Microbiol. Reports.* 8: 774-779.

Tedersoo, L., Sanchez-Ramírez, S., Koljalg , U., Bahram, M., Doring, M., Schigel, D., May, T., Ryberg, M., Abarenkov, K. (2018). High-level classification of the Fungi and a tool for evolutionary ecological analyses. *Fungal Diversity*. 1: 135-159.

Tedersoo, L., Smith, M.E. (2013). Lineages of ectomycorrhizal fungi revisited: Foraging strategies and novel lineages revealed by sequences from below ground. *Fungal Biol. Rev.* 27: 83-99.

Tisserant, E., Malbreil, M., Kuo, A., Kohler, A., Symeonidi, A., Balestrini, R., Charron, P., Duensing, N., Frei dit Frey, N., Gianinazzi-Pearson, V., Gilbert, L.B., Handa, Y., Herr, J.R., Hijri, M., Koul, R., Kawaguchi, M., Krajinski, F., Lammers, P.J., Masclaux, F.G., Murat, C., Morin, E., Ndikumana, S., Pagni, M., Petitpierre, D., Requena, N., Rosikiewicz, P., Riley, R., Saito, K., San Clemente, H., Shapiro, H., van Tuinen, D., Bécard, G., Bonfante, P., Paszkowski, U., Shachar-Hill, Y.Y., Tuskan, G.A., Young, J.P., Sanders, I.R., Henrissat, B., Rensing, S.A., Grigoriev Corradi, N., Roux, C., Martin, F. (2013). Genome of an arbuscular mycorrhizal fungus provides insight into the oldest plant symbiosis. *Proc. Natl. Acad. Sci.* (*PNAS*). 110: 20117-20122.

Tretter, E.D., Johnson, E.M., Benny, G.L., Lichtwardt, R.W., Wang, Y., Kandel, P., Novak, S.J., Smith, J.F., White, M.M. (2014). An eight-gene molecular phylogeny of the Kickxellomycotina, including the first phylogenetic placement of Asellariales. *Mycologia*. 106: 912-935.

Tretter, E.D., Johnson, E.M., Wang, Y., Kandel, P., White, M.M. (2013). Examining new phylogenetic markers to uncover the evolutionary history of early-diverging fungi: comparing MCM7, TSR1 and rRNA genes for single- and multi-gene analyses of the Kickxellomycotina. *Persoonia*. 30: 106-125.

Tschumper, G., Carbon, J. (1980). Sequence of a yeast DNA fragment containing a chromosomal replicator and the TRP1 gene. *Gene.* 10: 157-166.

Uehling, J., Gryganskyi, A., Hameed, K., Tschaplinski, T., Misztal, P.K., Wu, S., Desiro, A., Vande Pol, N., Du, Z., Zienkiewicz, A., Zienkiewicz, K., Morin, E., Tisserant, E., Splivallo, R., Hainaut, M., Henrissat, B., Ohm, R., Kuo, A., Yan, J., Lipzen, A., Nolan, M., LaButti, K., Barry, K., Goldstein, A.H., Labbe, J., Schadt, C., Tuskan, G., Grigoriev, I., Martin, F., Vilgalys, R., Bonito, G. (2017). Comparative genomics of *Mortierella elongata* and its bacterial endosymbiont *Mycoavidus cysteinexigens*. *Environ. Microbiol.* 19: 2964-2983.

VanKuren, N.W., den Bakker, H.C., Morton, J.B., Pawlowska, T.E. (2013). Ribosomal RNA gene diversity, effective population size, and evolutionary longevity in asexual Glomeromycota. *Evolution* 67: Makale no: 207e224.

Venice, F., de Pinto, M.C., Novero, M., Ghignone, S., Salvioli, A., Bonfante, P. (2017). *Gigaspora margarita* with and without its endobacterium shows adaptive responses to oxidative stress. *Mycorrhiza.* 27: 747-759.

Wagner, L., Stielow, B., Hoffmann, K., Petkovits, T., Papp, T., Vagv ´ olgyi ¨, C., de Hoog, G.S., Verkley, G., Voigt, K. (2013). A comprehensive molecular phylogeny of the *Mortierellales* (*Mortierellomycotina*) based on nuclear ribosomal DNA. *Persoonia.* 30: 77-93.

Wang, L., Chen, W., Feng, Y., Ren, Y., Gu, Z., Chen, H., Wang, H., Thomas, M.J., Zhang, B., Berquin, I.M., Li, Y., Wu, J., Zhang, Huanxin, Song, Y., Liu, X., Norris, J.S., Wang, S., Du, P., Shen, J., Wang, N., Yang, Y., Wang, W., Feng, L., Ratledge, C., Zhang, Hao, Chen, Y.Q. (2011). Genome characterization of the oleaginous fungus *Mortierella alpina*. *PLoS One.* Makale no: e28319.

Weete, J.D., Abril, M., Blackwell, M. (2010). Phylogenetic distribution of fungal sterols. *PLoS One.* 5: 1-6.

Werner, S., Persoh, D., Rambold, G. (2018). Insights into fungal communities colonizing the acarosphere in a forest soil habitat. *Mycological Progress*. 17: 1067-1085.

Wewer, V., Brands, M., Dormann, P. (2014). Fatty acid synthesis and lipid metabolism in the obligate biotrophic fungus *Rhizophagus irregularis* during mycorrhization of *Lotus japonicus*. *Plant J.* 79: 398-412.

White, M.M., James, T.Y., O'Donnell, K., Cafaro, M.J., Tanabe, Y., Sugiyama, J. (2006). Phylogeny of the *Zygomycota* based on nuclear ribosomal sequence data. *Mycologia.* 98: 872-884.

Zeng, T., Holmer, R., Hontelez, J., Te Lintel-Hekkert, B., Marufu, L., de Zeeuw, T., Wu, F., Schijlen, E., Bisseling, T., Limpens, E. (2018). Host- and stage-dependent secretome of the arbuscular mycorrhizal fungus *Rhizophagus irregularis*. *Plant J.* 94: 411-425.

Ziaee, A., Zia, M., Bayat, M., Hashemi, J. (2016). Identification of *Mucorales* isolates from soil using morphological and molecular methods. *Curr. Med. Mycol*. 2: 13-19.

Bölüm 11

Caulochytriomycota, Mortierellomycota

Esra Ersoy Ömeroğlu

Ege Üniversitesi Fen Fakültesi Biyoloji Bölümü. Bornova-İzmir. E-mail: esraerso@gmail.com

FİLUM-CAULOCHYTRIOMYCOTA

Fungusların sınıflandırması, DNA dizileme çalışmalarından elde edilen verilerin bir sonucu olarak sürekli olarak güncellenmektedir. Bu bağlamda, Fungusların en son sınıflandırması, 2018 yılında Tedersoo ve ark. tarafından 18 filum ve 76 sınıftan oluşan (Tedersoo ve ark., 2018) ve 2020 yılında Wijayawardene ve ark. tarafından 19 filum ve 79 sınıftan oluşan (Wijayawardene ve ark., 2020) öneriler ile bilim dünyasına sunulmuştur. Tedersoo ve ark. ile Wijayawardene ve ark. tarafından önerilen sınıflandırma sistemleri arasındaki farklılık, en son sınıflandırmada tek bir sınıf (*Caulochytriomycetes*) ile temsil edilen ve aslında 2014 yılında Doweld tarafından bilim dünyasına tanıtılmış olan *Caulochytriomycota* filumundan kaynaklanmaktadır (Doweld, 2014; Tedersoo ve ark., 2018; Wijayawardene ve ark., 2020; Holiachuk ve Kosylovych, 2021).

Filogenilerine ve belli başlı taksonların ayrışma zamanlarına bağlı olarak 19 filum (*Aphelidiomycota*, *Ascomycota*, *Basidiobolomycota*, *Basidiomycota*, *Blastocladiomycota*, *Calcarisporiellomycota*, *Caulochytriomycota*, *Chytridiomycota*, *Entomophthoromycota*, *Glomeromycota*, *Kickxellomycota*, *Monoblepharomycota*, *Mortierellomycota*, *Mucoromycota*, *Neocallimastigomycota*, *Olpidiomycota*, *Rozellomycota*, *Entorrhizomycota* ve *Zoopagomycota*) kabul edilmiştir (Wijayawardene ve ark., 2020; Holiachuk ve Kosylovych, 2021). *Caulochytriomycota* filumu tek bir sınıf (*Caulochytriomycetes*), ordo (*Caulochytriales*), familya (*Caulochytriaceae*) ve cins (*Caulochytrium*) ile temsil edilmektedir (Wijayawardene ve ark., 2020; Wijayawardene ve ark., 2018). İlk olarak 2014 yılında Doweld tarafından, *Caulochytrium* Voos & L.S.Olive cinsine dayalı olarak yeni bir filum olarak bilim dünyasına duyurulmuştur (Doweld, 2014). Bu cinsin tip türü olan *Caulochytrium gloesporii* Voos & L.S.Olive ölü legüminoz kabuklardan izole edilmiş ve *Chytridiales* içerisinde incelenmekte idi (Wijayawardene ve ark., 2018). *Chtridiomycetes* sınıfı içerisinde yer alan *Chytridiales* ordosu üyesi olarak belirtildiği yıllarda; tüm *Chytridiomycetes* üyeleri tipik olarak su veya nemli alanların sakinleri olarak kabul edilirken beklenmedik bir habitatta bulunan bir örnek (*Caulochytrium*'un keşfi) farklı habitatlarda da bu sınıfın üyelerinin bulunabileceği görüşünü uyandırmıştır.

türler için çok az bilgiye sahip olunması ve aynı zamanda belli bazı türlerinin ekonomik açıdan önemli ürünlerin üreticileri olmaları bu kapsamda yapılacak çalışmaları elzem hâle getirmektedir.

KAYNAKLAR

AFTOL: https://aftol.umn.edu/ (Erişim: 15.04.2022).

Ahrendt, S.R., Quandt, C.A., Ciobanu, D., Clum, A., Salamov, A., Andreopoulos, B., Cheng, J.F., Woyke, T., Pelin, A., Bernard Henrissat, B., Reynolds, N.K., Benny, G.L., Smith, M.E., James, T.Y., Grigoriev, I.V. (2018). Leveraging single-cell genomics to expand the fungal tree of life. *Nat. Microbiol.* 3 (12): 1417-1428.

Barr, D.J.S. (2001). Chytridiomycota. In: McLaughlin, D.J., McLaughlin, E.G., Lemke, P.A., eds. Systematics. New York: Springer-Verlag: The Mycota. VIIA. pp 93-112.

Benny, G.L., Blackwell, M. (2004). *Lobosporangium*, a new name for *Echinosporangium* Malloch, and *Gamsiella*, a new genus for *Mortierella multidivaricata*. *Mycologia*. 96 (1): 143-149.

Benny, G.L., Smith, M.E., Kirk, P.M., Tretter, E.D., White, M.M. (2016). Challenges and future perspectives in the systematics of *Kickxellomycotina*, *Mortierellomycotina*, *Mucoromycotina*, and *Zoopagomycotina*. In *Biology of Microfungi*. Springer, Cham. 65-126.

Cavalier-Smith, T. (1998). A revised six-kingdom system of life. Biological Reviews, *Cambridge*. 73: 203–266.

Chien, C.Y., Kuhlman, E.G., Gams, W. (1974) Zygospores in two *Mortierella* species with "stylospores". *Mycologia*. 66 (1): 114–121.

Ciobanu, D., Clum, A., Ahrendt, S., Andreopoulos, W.B., Salamov, A., Chan, S., Quandt, C.A., Foster, B., Meier-Kolthoff, J.P., Tang, Y.T., Schwientek, P., Benny, G.L., Smith, M.E., Bauer, D., Deshpande, S., Barry, K., Copeland, A., Singer, S.W., Woyke,T., Grigoriev, I.V., James, T.Y., Cheng, J.F. (2021). A single-cell genomics pipeline for environmental microbial eukaryotes. *Iscience*. 24 (4): 102290.

Coemans, E. (1863). Quelques hyphomycètes nouveaux. – Ire. – I. *Mortierella polycephala* et II. Martensella pectinata. *Bull. l'Acad. Royale des Sci. des Lettres et des Beaux-Arts de Belgique*. Sér. 2, 15: 536-544.

Embree, R.W., Indoh, H. (1967). *Aquamortierella*, a new genus in the Mucorales. *Bull. Torrey Bot. Club*. 464-467.

Gams, W. (1977) A key to the species of *Mortierella*. *Persoonia*. 9: 381-391.

Gonçalves, C.M., de Oliveira, R.J.V., da Silva, R.M.F., de Souza, C A.F., Lima, D.X., da Silva, G.A. (2020). *Mortierella verticillata* Linnem.(*Mortierellomycota*, *Mortierellales*) isolated from mountainous environments: a first report from South America. *Check List*. 16: 907.

Hoffmann, K., Voigt, K., Kirk, P.M. (2011). *Mortierellomycotina* subphyl. nov., based on multi-gene genealogies. *Mycotaxon*. 115 (1): 353-363.

Holiachuk, Y., Kosylovych, H. (2021). Advances in fungi'classifications in 2007-2020. *Ukr. J. Ecol.* 11(2): 63-71.

Index Fungorum: http://www.indexfungorum.org/ (Erişim: 15.11.2021).

Karpov, S.A., Letcher, P.M., Mamkaeva, M.A., Mamkaeva, K.A. (2010). Phylogenetic position of the genus *Mesochytrium* (*Chytridiomycota*) based on zoospore ultrastructure and sequences from the 18S and 28S rRNA gene. *Nova Hedwigia*. 90 (1): 81-94.

Kirk, P.M., Stalpers, J.A., Braun, U., Crous, P.W., Hansen, K., Hawksworth, D.L., Hyde, K.D., Lücking, R., Lumbsch, T.H., Rossman, A.Y., Seifert, K.A., Stadler, M. (2013). A without prejudice list of generic names of fungi for protection under the international code of nomenclature for algae, fungi, and plants. *IMA Fungus*. 4: 381-443.

Lee, J.S., Nam, B., Lee, H.B., Choi, Y.J. (2018). Molecular phylogeny and morphology reveal the underestimated diversity of *Mortierella* (*Mortierellales*) in Korea. *Kor. J. Mycol*. 46(4): 375-382.

Li, F., Chen, L., Redmile-Gordon, M., Zhang, J., Zhang, C., Ning, Q., Li, W. (2018). *Mortierella elongata*'s roles in organic agriculture and crop growth promotion in a mineral soil. *Land Degrad. Dev*. 29(6): 1642-1651.

Mares-Ponce de León, Y., Muñoz-Castellanos, L.N., Ruiz-Cisneros, M.F., Pérez-Corral, D.A., Ornelas-Paz, J.D.J., Acosta-Muñiz, C.H., Berlanga-Reyes, D.I, Rios-Velasco, C. (2018). Morphological and molecular identification of *Mortierella* species associated to rhizosphere of apple trees with symptoms of root diseases. *Rev. Mex. Fitopatol*. 36(1): 184-195.

Nagy, L.G., Petkovits, T., Kovács, G.M., Voigt, K., Vágvölgyi, C., Papp, T. (2011). Where is the unseen fungal diversity hidden? A study of *Mortierella* reveals a large contribution of reference collections to the identification of fungal environmental sequences. *New Phytol*. 191: 789-94.

Naranjo-Ortiz, M.A., Gabaldón, T. (2019). Fungal evolution: Diversity, taxonomy and phylogeny of the Fungi. *Biol. Rev*. 94 (6): 2101-2137.

Olive, L.S. (1980). *Caulochytrium protostelioides* sp. nov., a new chytrid with aerial sporangia. *Amer. J. Bot*. 67 (4): 568-574.

Olive, L.S. (1983). A new variety of *Caulochytrium protostelioides*. *Mycologia*. 75(5): 923-926.

Orłowska, M., Steczkiewicz, K.,Muszewska, A. (2021). Utilization of cobalamin is ubiquitous in early-branching fungal phyla. *Genome Biol. Evol*. 13 (4): evab043.

Ozimek, E., Hanaka, A. (2020). *Mortierella* species as the plant growth-promoting fungi present in the agricultural soils. *Agriculture*. 11(1): 7.

Powell, M.J. (1993). Looking at mycology with a Janus face: a glimpse at *Chytridiomycetes* active in the environment. *Mycologia*. 85 (1): 1-20.

Rayaroth, A., Tomar, R.S., Mishra, R.K. (2017). Arachidonic acid synthesis in *Mortierella alpina*: Origin, evolution and advancements. *Proceed. National Acad. Sci. India, Sect. B. Biol. Sci*. 87: 1053-1066.

Sakuradani, E., Ando, A., Ogawa, J., Shimizu, S. (2009). Improved production of various polyunsaturated fatty acids through filamentous fungus *Mortierella alpina* breeding. *Appl. Microbiol. Biotechnol*. 84(1): 1-10.

Shaaban, M., El-Metwally, M.M., Mekawey, A.A., Abdelwahab, A.B., Soltan, M.M. (2022). Monascin and monascinol, azaphilonoid pigments from *Mortierella polycephala* AM1: in silico and in vitro targeting of the angiogenic VEGFR2 kinase. *Z. Naturforsch. C.* 77(1-2): 11-19.

Shinmen, Y., Shimizu, S., Akimoto, K., Kawashima, H., Yamada, H. (1989). Production of arachidonic acid by *Mortierella* fungi. *Appl. Microbiol. Biotechnol.* 31(1): 11-16.

Smith, M.E., Gryganskyi, A., Bonito, G., Nouhra, E., Moreno-Arroyo, B., Benny, G. (2013). Phylogenetic analysis of the genus *Modicella* reveals an independent evolutionary origin of sporocarp-forming fungi in the *Mortierellales*. *Fungal Genet. Biol.* 61: 61-68.

Spatafora, J.W. (2005). Assembling the fungal tree of life (AFTOL). *Mycol. Res.* 109 (7): 755-756.

Spatafora, J.W., Chang, Y., Benny, G.L., Lazarus, K., Smith, M.E., Berbee, M.L., Bonito, G., Corradi, N., Grigoriev, I., Gryganskyi, A., James, T.Y., O'Donnel, K., Roberson, R.W., Taylor, T.N., Uehling, J., Vilgalys, R., White, M.M., Stajich, J.E. (2016). A phylum-level phylogenetic classification of *Zygomycete* fungi based on genome-scale data. *Mycologia*. 108(5): 1028-1046.

Tedersoo, L., Sánchez–Ramírez, S., Koljalg, U., Bahram, M., Döring, M., Schigel, D., May, T., Ryberg, M., Abarenkov, K. (2018). High–level classification of the Fungi and a tool for evolutionary ecological analyses. *Fungal Divers*. 90: 135-159.

Thaxter, R. (1914). New or peculiar *Zygomycetes*. 3: *Blakeslea*, *Dissophora*, and *Haplosporangium*, nova genera. *Bot. Gaz*. 58(4): 353-366.

Vandepol, N., Liber, J., Desirò, A., Na, H., Kennedy, M., Barry, K., Grigoriev, I.V., Miller, A.N., O'Donnel, K., Stajich, J.E., Bonito, G. (2020). Resolving the *Mortierellaceae* phylogeny through synthesis of multi-gene phylogenetics and phylogenomics. *Fungal Divers*. 104(1): 267-289.

Voos, J.R. (1969). Morphology and life cycle of a new chytrid with aerial sporangia. *Am. J. Bot.* 56(8): 898-909.

Voos, J.R., Olive, L.S. (1968). A new chytrid with aerial sporangia. *Mycologia*. 60: 730–733.

Wagner, L., Stielow, B., Hoffmann, K., Petkovits, T., Papp, T., Vágvölgyi, C., de Hoog, G.S., Verkley, G., Voigt, K. (2013) A comprehensive molecular phylogeny of the *Mortierellales* (*Mortierellomycotina*) based on nuclear ribosomal DNA. *Pers.: Mol. Phylogeny Evol. Fungi*. 30: 77–93.

Wakefield, W.S., Powell, M.J., Letcher, P.M., Barr, D.J.S., Churchill, P.F., Longcore, J.E., Chen, S.F. (2010). A molecular phylogenetic evaluation of the *Spizellomycetales*. *Mycologia*. 102 (3): 596-604.

Wijayawardene, N.N., Hyde, K.D., Al-Ani, L.K.T., Tedersoo, L., Haelewaters, D., Rajeshkumar, K.C., Zhao, R. L., Aptroot, A., Leontyev,V., Saxena, D.R.K., Tokarev, Y.S., Dai, D.Q., Letcher, P.M., Stephenson, S.L., Ertz, D., Lumbsch, H.T., Kukwa, M., Issi, V., Madrid, I.H., Phillips, A.J.L., Selbmann, L., Pfliegler, W.P., Horvath, E., Bensch,K., Kirk, P.M., Kolarikova, K., Raja, H.A., Radek, R., Papp, V.,Dima,B., Ma, J., Malosso, E., Takamatsu, S., Rambold, G., Gannibal, P.B., Triebel, D., Gautam, A.K., Avasthi, S., Suetrong, S.,Timdal, E., Fryar,S.C., Delgado, G., Reblova, M., Doilom, M., Dolatabadi, S., Pawlowska, J.Z., Humber, R.A., Kodsueb, R., Sanchez-Castro, I., Goto, B.T., Silva, D.K.A., de Souza, F.A., Oehl, F.R., da Silva, G.A., Silva, I.R., Blaszkowski, J., Jobim, K., Maia, L.C., Barbosa, F.R., Fiuza, P.O., Divakar, P.K., Shenoy, B.D., Castaneda-Ruiz, R.F., Somrithipol, S., Lateef, A.A., Karunarathna, S.C., Tibpromma, S., Mortimer, P.E., Wanasinghe, D.E., Phookamsak, R., Xu, J., Wang, Y., Tian, F., Alvarado, P., Li, D.W., Kusan, I., Matocec, N., Masic, A., Tkalcec, Z., Maharachchikumbura, S.S.N., Papizadeh, M., Heredia, G., Wartchow, F., Bakhshi, M., Boehm, E., Youssef, N., Hustad, V.P., Lawrey, J.D., Santiago, A.L.C.M.A., Bezerra, J.D.P., Souza-Motta, C.M., Firmino, A.L., Tian, Q., Houbraken, J., Hongsanan, S., Tanaka, K., Dissanayake, A.J., Monteiro, J.S., Grossart, H.P., Suija, A., Weerakoon, G., Etayo, J., Tsurykau, A., Vazquez, V., Mungai, P., Damm, U., Li, Q.R., Zhang, H., Boonmee, S., Lu, Y.Z., Becerra, A.G., Kendrick, B., Brearley, F.Q., Motiejunaite, J., Sharma, B., Khare, R., Gaikwad, S., Wijesundara, D.S.A., Tang, L.Z., He, M.Q., Flakus, A., Rodriguez-Flakus, P., Zhurbenko, M.P., McKenzie, E.H.C., Stadler, M., Bhat, D.J., Liu, J.K., Raza, M., Jeewon, R., Nassonova, E.S., Prieto, M., Jayalal, R.G.U., Erdogdu, M., Yurkov, A., Schnittler, M., Shchepin, O.N., Novozhilov, Y.K., Silva-Filho, A.G.S., Gentekaki, E., Liu, P., Cavender, J.C., Kang, Y., Mohammad, S., Zhang, L.F., Xu, R.F., Li, Y.M., Dayarathne, M.C., Ekanayaka, A.H., Wen, T.C., Deng, C.Y., Pereira, O.L., Navathe, S., Hawksworth, D.L., Fan, X.L., Dissanayake, L.S., Kuhnert E., Thines, M., Deng, C. (2020). Outline of Fungi and fungus-like taxa. *Mycosphere*. 11 (1): 1060-1456.

Wijayawardene, N.N., Pawłowska, J., Letcher, P.M., Kirk, P.M., Humber, R.A., Schüßler, A., Wrzosek, M., Muszewska, A., Okrasińska, A., Istel, L., Gęsiorska, A., Mungai, P., Lateef, A.A., Rajeshkumar, K.C., Singh, R.V.., Radek, R., Walther,G., Wagner, L., Walker, C., Wijesundara, D.S.A., Papizadeh, M., Dolatabadi, S., Shenoy, B.D., Tokarev, Y.S., Lumyong S., Hyde, K.D. (2018). Notes for genera: basal clades of Fungi (including *Aphelidiomycota*, *Basidiobolomycota*, *Blastocladiomycota*, *Calcarisporiellomycota*, *Caulochytriomycota*, *Chytridiomycota*, *Entomophthoromycota*, *Glomeromycota*, *Kickxellomycota*, *Monoblepharomycota*, *Mortierellomycota*, *Mucoromycota*, *Neocallimastigomycota*, *Olpidiomycota*, *Rozellomycota* and *Zoopagomycota*). *Fungal Divers*. 92: 43-129.

Yamada, H., Shimizu, S., Shinmen, Y. (1987). Production of arachidonic acid by *Mortierella elongata* 1S-5. *Agr. Biol. Chem.* 51 (3): 785-790.

Bölüm 12
Ascomycota

Makbule ERDOĞDU

Ahi Evran Üniversitesi Ziraat Fakültesi Peyzaj Mimarlığı Bölümü. Kırşehir.
e-posta: merdogdu@ahievran.edu.tr

Ascomycota (Keseli mantarlar) filumu yaklaşık 65.000 tanımlanmış tür ile mantarlar içindeki en büyük filumdur (Kirk ve ark., 2008). Başka bir eserde (Wijayawardene ve ark., 2021) ise Ascomycota'daki tür ve cins sayıları şöyle verilmiştir: Tür sayısı 114,000 ve cins sayısı 9000. Gautam ve ark. (2022) ise cins sayısını 4511 olarak vermişlerdir. Genel olarak karasal ekosistemleri tercih ederler ancak sucul ekosistemlerde de karşımıza çıkarlar. Kese şeklindeki hücreler (askus) içinde mayosporların yani askosporların üretimi eşeyli *Ascomycota*'nın karakteristik özelliğidir. Kirk ve ark. (2008) "*ince elektron yoğun bir dış tabakaya ve nispeten kalın elektron saydam bir iç tabakaya sahip lamelli hifal duvarların varlığının da ayırt edici olduğunu*" kabul etmiştir. Bu özellik, askus yokluğunda bile eşeysiz üreyen taksonları tanımak için bir özellik olarak kabul edilir. Bu fılum yaşam biçimleri bakımından oldukça heterojendir. *Hysterographium fraxini* (Pers.) De Not. (El karasomunu) (Şekil 12.1) (Türkçe fungal isimler Güner ve ark., 2020'den alınmıştır) gibi bazıları madde döngüsünde önemli bir yere sahip olan saprotrof funguslardır. Bazıları ise bitki (*Vicia* türleri üzerinde gelişen *Erysiphe pisi* DC. (Yonca küllemesi) gibi) (Şekil 12.2), hayvan (*Leptinotarsa decemlineata* (Say) üzerinde gelişen *Beauveria bassiana* (Bals.) Vuill. (Böcek küfü) gibi), insan (*Candida albicans* (C.P.Robin) Berkhout (Pamukçuk) gibi) ya da mantar (*Boletus* (Bolet) türleri üzerinde gelişen *Hypomyces chrysospermus* Tul. (Bulanmış) gibi) üzerinde parazit olabilirler. Külleme mantarlarının paraziti olan *Ampelomyces quisqualis* Ces. örneğinde olduğu gibi bazıları da hiperparazittir (Şekil 12.3). Mantarlar ve alglerin fizyolojik ve morfolojik bir bütün hâlinde meydana getirdikleri liken yapısında ise simbiyotik yaşam şekli ile karşımıza çıkarlar. Birçok üyesi de bitkilerde belirti vermeden endofit olarak gelişebilir.

Mantarlar, türlerine ve mevsim şartlarına göre değişken olarak %80 ila %90 oranında su içerip proteinler, yağ ve şeker bakımından fakirdirler ancak özellikle A ve D vitaminleri açısından ve ayrıca fosfor açısından oldukça zengin organizmalardır (Barutçiyan, 2012). Askomisetlerden bazıları çok lezzetlidir ve besin olarak kullanılırlar. *Morchella* Dill. ex Pers. (Kuzugöbeği) ekonomik değeri yüksek, kuru veya yaş olarak yurt dışına ihraç edilen ticari mantarlardan biridir. Kültüre alınması ile ilgili bazı başarılı sonuçlar bulunmaktadır. *Tuber* P.Micheli (Türüf mantarı) tadı, kokusu ve benzersiz aromasından dolayı çok eski zamanlardan beri insanlar tarafından bilinen ve tüketilen bir mantardır. Kültüre alınan türleri bulunmaktadır. *Terfezia* (Tul. & C.Tul.) Tul. & C.Tul. (Domalan) da besin değeri yüksek ekonomik değeri olan mantarlardan biridir.

Askomiset üyelerinin bazıları biyolojik çalışmalarda model organizma olarak kullanılmaktadır. *Neurospora crassa* Shear & B.O.Dodge (Sinir küf) 1958'de genetik kontrollü enzim üretimi ile ilgili Nobel Ödülü kazanan bir çalışmanın konusu olmuştur.

KAYNAKLAR

Alexopoulos, C.J., Mims, C.W., Blackwell, M. (1996). Introductory Mycology. 869 S. John Wiley & Sons Inc.: New York.

Altuner, Z. (1996). Tohumsuz Bitkiler Sistematiği II. Cilt, 2. Baskı. 164 S. Özyurt Yayınları. Tokat.

Barutçiyan, J. (2012). Türkiye'nin mantarları 1. 214 S. Oğlak Yayıncılık. İstanbul.

Beckett, A., Crawford, R.M. (1973). The development and fine structure of the ascus apex and its role during spore discharge in *Xylaria longipes*. *New Phytologist*. 72: 357-369.

Čadež, N., Dlauchy, D., Tome, M., Péter, G. (2021). *Novakomyces olei* sp. nov., the first member of a novel *Taphrinomycotina* lineage. *Microorganisms*. 9 (2):1-19.

Cannon, P.F., Kirk, P.M. (2007). Fungal Families of the World. 456 S. CAB International. Wallingford, Oxford, U.K.

Eriksson, O.E. (1981). The families of bitunicate *Ascomycetes*. *Opera Botan*. 60: 1-209.

Eriksson, O.E., Baral, H-O., Currah, R.S., Hansen, K., Kurtzman, C.P., Rambold, G., Læssøe, T. (2003). Notes on ascomycete systematics. Nos 3580-3623. *Myconet*. 9: 91-103.

Gazis, R., Miadlikowska, J., Lutzoni, F., Arnold, A.E., Chaverri, P. (2012). Culture-based study of endophytes associated with rubber trees in Peru reveals a new class of *Pezizomycotina*: *Xylonomycetes*. *Molecular Phylogenetics and Evolution*. 65: 294-304.

Gnanam, C.R. (2013). Introduction to Mycology. 256 S. MJP Publishers, Chennai, Tirunelveli and New Delhi.

Grube, M., Baloch, E., Lumbsch, H.T. (2004). The phylogeny of *Porinaceae* (*Ostropomycetidae*) suggests a neotenic origin of perithecia in *Lecanoromycetes*. *Mycol Res*. 108: 1111-1118.

Güner, H., Aysel V., Sukatar, A. (1992). Tohumsuz Bitkiler Sistematiği (Mantarlar ve Likenler), II. Cilt, 347 S. Ege Üniv. Fen Fak. Kitaplar Serisi No 138. Ege Üniv.Basımevi. İzmir.

Gautam, A.K., Verma, R.K., Avasthi, S., Sushma, Bohra, Y., Devadatha, B., Niranjan, M., Suwannarach, N. (2022). Current insight into traditional and modern methods in fungal diversity estimates. *J. Fungi*. 8: 226.

Gutierrez, A.C., Ordoqui, E., Leclerque, A., Lopez Lastra, C.C. (2020). A new species of *Herpomyces* (*Laboulbeniomycetes*: *Herpomycetales*) on *Periplaneta fuliginosa* (*Blattodea: Blattidae*) from Argentina. *Mycologia*. 112 (6): 1184-1191.

Güner, A., Akata, I., Akgül, H., Akyüz, E., Alkayış, M.F., Allı, H., Asal, D., Asan, A., Aydınkal, R.M., Aydoğdu, H., Can, M., Çıngay, B., Çimen, A.Ö., Doğan, H.H., Erdoğdu, M., Gemici, A., Genç, S.H., Giray, G., İkinci, N., İnci, Ş., Kabaktepe, Ş., Kadıoğlu, Z., Kanoğlu, S.S., Karaltı, İ., Kaşık, G., Kaya, A., Keskin, M., Kırbağ, S., Körüklü, S.T., Kültür, Ş., Özcan, A., Özkale, E., Özkan, A.M., Öztekin, M., Öztürk, C., Sarısoy,

G., Selçuk, F., Sesli, E., Sevindik, M., Sözen, K.B., Tekşen, M., Ulukapı, M., Yalçınkaya, R., Yaşarkan, O. (2020). Türkçe mantar adları (Turkish fungi names). İçinde: Sesli, E, Asan A, Selçuk F. (eds.). Türkiye mantarları listesi (The checklist of fungi of Turkey). XVII + 1177 Sayfa. Ali Nihat Gökyiğit Vakfı Yayını, İstanbul.

Hafellner, J. (1988). Principles of classification and main taxonomic groups. In: Galun M, ed. CRC handbook of lichenology. Boca Raton: CRC Press. vol 3: 4–52.

Hustad, V.P., Miller, A.N., Dentinger, B.T., Cannon, P.F. (2013). Generic circumscriptions in *Geoglossomycetes*. *Persoonia*. 31: 101-111.

Hyde, K.D., Gareth Jones, E.B., Liu, J.K., Ariyawansa, H., Boehm, E., Boonmee, S., Braun, U., Chomnunti, P., Crous, P.W., Dai, D.Q., Diederich, P., Dissanayake, A., Doilom, M., Doveri, F., Hongsanan, S., Jayawardena, R., Lawrey, J.D., Li, Y.M., Liu, Y.X., Lücking, R., Monkai, J., Muggia, L., Nelsen, M.P., Pang, K.L., Phookamsak, R., Senanayake, I.C., Shearer, C.A., Suetrong, S., Tanaka, K., Thambugala, K.M., Wijayawardene, N.N., Wikee, S., Wu, H.X., Zhang, Y., Aguirre-Hudson, B., Alias, S.A., Aptroot, A., Bahkali, A.H., Bezerra, J.L., Bhat, D.J., Camporesi, E., Chukeatirote, E., Gueidan, C., Hawksworth, D.L., Hirayama, K., de Hoog, S., Kang, J.C., Knudsen, K., Li, W.J., Li, X.H., Liu, Z.Y., Mapook, A., McKenzie, E.H.C., Miller, A.N., Mortimer, P.E., Phillips, A.J.L., Raja, H.A., Scheuer, C., Schumm, F., Taylor, J.E., Tian, Q., Tibpromma, S., Wanasinghe, D.N., Wang, Y., Xu, J.C., Yacharoen, S., Yan, J.Y., Zhang, M. (2013). Families of *Dothideomycetes*. *Fungal Diversity*. 63(1):1-313.

Ingold, C.T. (1954). Ascospore form. *Transactions of the British Mycological Society*. 37: 19-21.

İren, S., Katırcıoğlu, Z. (1989). Uygulamalı Mikoloji. 136 S. Ankara Üniv. Ziraat Fak. Yayınları, No: 1126. Ankara.

Kirk, P.M., Cannon, P.F., Minter, D.W., Stalpers, J.A. (2008). Dictionary of the Fungi, 10. Baskı. 2600 S. CABI Publishing, Wallingford.

Kumar, R. (1992). Microbes and Microbials: The Resurgence of a New Era in Biological Control. *Discovery and Innovation*. 4: 4-12.

Kurtzman, C.P., Sugiyama, J. (2001). Ascomycetous yeasts and yeastlike fungi. Chap. 9 in: McLaughlin, D.J., McLaughlin, E.G., Lemke, P.A. eds. The Mycota. Vol. VII. Systematics and Evolution Part A. Springer-Verlag, Berlin.

Landvik, S, Schumacher, T.K., Eriksson, O.E., Moss, S.T. (2003). Morphology and ultrastructure of *Neolecta* species. *Mycological Research*. 107 (9): 1021-31.

Manoharachary, C., Tilak, K.V.B.R., Mallaiah, K.V., Kunwar, I.K. (2016). Mycology and Microbiology (A Text Book For UG & PG Student). 607 S. Scientific Publishers, Jodhpur, Rajasthan.

Mersin, E., Açıkgöz, S., Erincik, Ö. (2018). *Cryphonectria parasitica*' nın Hipovirülent Strainlerinin Fenol ve Kloroform İçermeyen dsRNA Analiz Yöntemi ile Belirlenmesi ve *Cryphonectria hypovirus 1'* in RT-PCR ile Tanılanması. *ADÜ Ziraat Derg*. 15(2): 25-32.

Moreno, P.P., Egea, J.M. (1991). Biologı´a y taxonomı´a de la familia Lichinaceae, con especial referencia a las especies del S.E. espan˜ol y norte de Africa. Universidad de Murcia, Murcia.

Pfister, D.H. (1997). Castor, Pollux and life histories of fungi. *Mycologia*. 89: 1-23.

Porter, T.M. (2008). Widespread occurrence and phylogenetic placement of a soil clone group adds a prominent new branch to the fungal tree of life. *Molecular Phylogenetics and Evolution*. 46 (2): 635-644.

Read, N.D., Beckett, A. (1996). Ascus and ascospore morphogenesis. *Mycological Research*. 100: 1281-1314.

Rosling, A., Cox, F., Cruz-Martinez, K., Ihrmark, K., Grelet, G.-A., Lindahl, B.D., Menkis, A., James, T.Y. (2011). *Archaeorhizomycetes* - a class of ancient, widespread soil fungi. *Science New York*. 333: 879-879.

Schmitt, I., Mueller, G., Lumbsch, H.T. (2005). Ascoma morphology is homoplaseous and phylogenetically misleading in some pyrenocarpous lichens. *Mycologia*. 97: 362-374.

Schultz M, Arendholz W-R, Bu¨ del B, 2001. Origin and evolution of the lichenized ascomycete order Lichinales: monophylly and systematic relationships inferred from ascus, fruiting body and SSU rDNA evolution. Plant Biology 3: 116–123.

Spatafora, J.W., Sung, G-H., Johnson, D., Hesse, C., O'Rourke, B., Serdani, M., Spotts, R., Lutzoni, F., Hofstetter, V., Miadlikowska, J., Reeb, V., Gueidan, C., Fraker, E., Lumbsch, T., Lücking, R., Schmitt, I., Hosaka, K., Aptroot, A., Roux, C., Miller, A.N., Geiser, D.M., Hefellner, J., Hestmark, G., Arnold, A.E., Büdel, B., Rauhut, A., Hewitt, D., Untereiner, W.A., Cole, M.S., Scheidegger, C., Schultz, M., Sipman, H., Schoch, C.L. (2006). A five-gene phylogeny of *Pezizomycotina*. *Mycologia*. 98 (6): 1018-1028.

Spatafora, J.W., Aime, M.C., Grigoriev, I.V., Martin, F., Stajich, J.E., Blackwell, M. (2017). The Fungal Tree of Life: From Molecular Systematics to Genome-Scale Phylogenies. *Microbiol. Spectr*. 5: 3-34.

Suh, S.O., Blackwell, M., Kurtzman, C.P., Lachance, M.A. (2006). Phylogenetics of *Saccharomycetales*, the acomycete yeasts. *Mycologia*. 98: 1006-1017.

Tamer, A.Ü., Gücin, F., Solak, M.H. (2006). Mikolojiye Giriş. 207 S. Celal Bayar Üniversitesi. Manisa.

Voglmayr, H., Fournier, J., Jaklitsch, W.M. (2019). Two new classes of *Ascomycota*: *Xylobotryomycetes* and *Candelariomycetes*. *Persoonia*. 42: 36-49.

Webster, J., Weber, R. (2007). Introduction to Fungi, 3. Baskı. 841 S. Cambridge University Press, New York.

Wijayawardene, N.N., Hyde, K.D., Dai, D.Q., Sánchez-García, M., Goto, B.T., Saxena, R.K., Erdoğdu, M., Selçuk, F., Rajeshkumar, K.C., Aptroot, A., Błaszkowski, J., Boonyuen, N., da Silva, G.A., de Souza, F.A., Dong, W., Ertz, D., Haelewaters, D., Jones, E.B.G., Karunarathna, S.C., Kirk, P.M., Kukwa, M., Kumla, J., Leontyev, D.V., Lumbsch, H.T., Maharachchikumbura, S.S.N., Marguno, F., Martínez-Rodríguez, P., Mešić, A., Monteiro, J.S., Oehl, F., Pawłowska, J., Pem, D., Pfliegler, W.P., Phillips, A.J.L., Pošta, A., He, M.Q., Li, J.X., Raza, M., Sruthi, O.P., Suetrong, S., Suwannarach, N., Tedersoo, L., Thiyagaraja, V., Tibpromma, S., Tkalčec, Z., Tokarev, Y.S., Wanasinghe, D.N., Wijesundara, D.S.A., Wimalaseana, S.D.M.K., Madrid, H., Zhang, G.Q., Gao, Y., Sánchez-Castro, I., Tang, L.Z., Stadler, M., Yurkov, A., Thines, M. (2022). Outline of Fungi and fungus-like taxa-2021. *Mycosphere*. 13 (1): 53-453.

Wijayawardene, N.N., Hyde, K.D., Dai, D.Q. (2021). Outline of Ascomycota. pp. 246-254. İçinde: Encyclopedia of Mycology, Vol.: 1. Elsevier Inc.

Bölüm 13
Basidiomycota

Ertuğrul SESLİ
Trabzon Üniversitesi, Fatih Eğitim Fakültesi, Söğütlü, Trabzon
e-posta: ertugrulsesli@yahoo.com

13.1. GENEL ÖZELLİKLERİ

Basidiomycota (=Bazidiyomikota= Topuzlu mantarlar) ismini üyelerinin eşeyli üreme sırasında oluşturdukları bazidiyum adı verilen çomak şeklindeki hücrelerden alır. Bazidiyomikota evrimsel açıdan en gelişmiş mantar grubu olup beslenmemizde yeri olan ve kültürü yapılan türlerin çoğunu kapsar. Grubun Askomikotadan en önemli farklarından birisi sporlarını kapalı bir kese yerine bazidiyum adı verilen hücreler üzerinde üretmesidir. Diğer bir ifade ile eşeyli üremeleri sırasında bazidiyumları üzerinde haploit bazidiyosporları üreten mantarlar bu bölüm altında sınıflandırılır. Grubun meyvemsi yapıları (früktifikasyon) orman altlarında, çayırlarda; ağaçlar, hayvan pislikleri ve tomruklar üzerinde ve daha birçok yaşama ortamında göze çarpar.

Yakından tanıdığınız birçok mantar bu grup içerisinde yer alır ve günümüze kadar 40.000'den fazla türü tanımlanmıştır (Kirk ve ark., 2008; He ve Zhao, 2021).

Marketlerde satılan *Agaricus bisporus* (kültürmantarı), *Lentinus edodes* (şitake) ve *Pleurotus ostreatus* (istiridyemantarı), doğada rastladığımız diğer şapkalı mantarlar, kurt mantarı, raf mantarı, kuş yuvası mantarı ve daha birçok mantar bu grupta yer alır. Doğada sıcaklık ve nemin uygun olduğu yerlerde ilkbahar, yaz ve en çok da sonbaharda görülürler. Onları insanlar toplar, beslenme ve diğer amaçlar için değerlendirir, hayvanlar ise doğrudan yer. Mantarın yenen kısımları teknik olarak früktifikasyon organından başka bir şey değildir. Esas vücudu olan miselyum toprak altında veya çürümekte olan odun içerisinde veya başka ortamlarda yaşar fakat halkın dikkatini çekmez. Tahıllarda ürün kaybına neden olan sürme ve pas mantarları ve daha birçoğu bu grup içerisinde sınıflandırılır.

Tıbbi mantarlar geçmişte geleneksel tedavide kullanılmış, günümüzde birçok bazidiyomikota üyesi kanser araştırmalarında, bağışıklık sistemini güçlendirici veya antioksidan olarak kardiyovasküler çalışmalar, kolesterol seviyesini düşürücü olarak antiviral, antibakteriyel, antifungal ve antiparazitik olarak karaciğeri koruyucu ve antidiyabetik amaçlı kullanılmaktadır (Halpern ve Miller, 2002).

13.39. ŞAPKALI MANTARLARA ÖZGÜ GENEL YAŞAM DÖNGÜSÜ ÖZETİ

Daha önce de belirtildiği gibi şapkalı mantarlar evrimsel olarak en gelişmiş gruptur ve yaşam döngülerinde gruplara özgü bazı farklılıklar vardır. Doğada gördüğümüz şapkalı mantarların alt yüzeylerinde bulunan lamelleri üzerinde bazidiyumlar meydana gelir. Bazidiyumları oluşturan miselyum dikaryotik olup daha sonra iki çekirdeğin birleşmesi sonucu bazidiyumlar içerisinde diploid çekirdekler oluşur. Diploid çekirdekler mayoz bölünme geçirirken bazidiyumların uç kısımlarında sterigmalar ve onların üzerinde de türlere göre değişebilen sayıda baloncuklar oluşur. Mayoz sonucu oluşan haploit çekirdekler sterigmalardan geçerek baloncuklara girer ve bazidiyosporları meydana getirir. Elverişli koşullar oluştuğu zaman çimlenen bazidiyosporlar primer hifleri ve devamında miselyumları oluşturur. Primer miselyum hifleri karşı karşıya gelerek bağlantı kurar, değme noktalarında hücre zarları erir, birisinin çekirdeği diğer hife geçer (somatogami) ve iki çekirdekli hiflerden oluşan sekonder miselyum meydana gelir. Gruplara göre sekonder miselyum daha farklı şekillerde de oluşabilir. Sekonder miselyum hücreleri içerisindeki çekirdekler mitoz bölünme geçirir, kardeş olanların birbirinden ayrılması kanca oluşumu ile sağlanır. Sekonder miselyumun büyüyüp gelişmesi ile tersiyer miselyum ve ondan da türe özgü bazidiyokarp meydana gelir (Şekil 13.10).

KAYNAKLAR

Alexopoulos, C.J. (1964). Introductory Mycology, John Wiley and Sons, Inc. New York, London, Sydney.

Breitenbach J, Kränzlin F. (1986). Fungi of Switzerland. Vol. 2: Non gilled fungi. Verlag Mykologia, Lucerne, Switzerland.

Breitenbach J, Kränzlin F. (1991). Fungi of Switzerland. Vol. 3: Boletes and agarics. Verlag Mykologia, Lucerne, Switzerland.

Breitenbach J, Kränzlin F. (1995). Fungi of Switzerland. Vol. 4: Agarics. Verlag Mykologia, Lucerne, Switzerland.

Breitenbach J, Kränzlin F. (2000). Fungi of Switzerland. Vol. 5: Agarics. Verlag Mykologia, Lucerne, Switzerland.

Carlile, M.J., Watkinson, S.C., Gooday, G.W. (2001). The Fungi. Elsevier Academic Press, Amsterdam.

Güner, A., Akata, I., Akgül, H., Akyüz, E., Alkayış, M.F., Allı, H., Asal, D., Asan, A., Aydınkal, R.M., Aydoğdu, H., Can, M., Çıngay, B., Çimen, A.Ö., Doğan, H.H., Erdoğdu, M., Gemici, A., Genç, S.H., Giray, G., İkinci, N., İnci, Ş., Kabaktepe, Ş., Kadıoğlu, Z., Kanoğlu, S.S., Karaltı, İ., Kaşık, G., Kaya, A., Keskin, M., Kırbağ, S., Körüklü, S.T., Kültür, Ş., Özcan, A., Özkale, E., Özkan, A.M., Öztekin, M., Öztürk, C., Sarısoy, G., Selçuk, F., Sesli, E., Sevindik, M., Sözen, K.B., Tekşen, M., Ulukapı, M., Yalçınkaya, R., Yaşarkan, O. (2020). Türkçe mantar adları (Turkish fungi names). İçinde: Sesli, E, Asan A, Selçuk F. (eds.). Türkiye mantarları listesi (The checklist of fungi of Turkey). XVII + 1177 Sayfa. Ali Nihat Gökyiğit Vakfı Yayını, İstanbul.

Gnanam, C.R. (2013). Introduction to Mycology. MJP Publishers, India.

Halpern, G.M., Miller, A.H. (2002). Medicinal Mushrooms. M. Evans and Company, Inc., New York.

He, M.-Q., Zhao, R.-L., (2021). Encyclopedia of Mycology. Outline of Basidiomycota. pp 310-319: https://doi.org/10.1016/b978-0-12-819990-9.00065-2.

Kirk, P.M., Cannon, P., Minter, D. Stalpers, J. (2008). Ainsworth & Bisby's Dictionary of the Fungi, 10th ed. Wallingford: CAB International.

Knudsen, H., Vesterholt, J. (2008). Funga Nordica: Agaricoid, Boletoid and Cyphelloid Genera. Narayana Press, Copenhagen, Denmark.

Manoharachary, C., Tilak, K.V.B.R., Mallaiah, K.V. Kunwa, I.K. (2016). Mycology and Microbiology. Scientific Publishers, India.

Öner, M. (1988). Mikoloji II, Fungi Imperfecti, *Basidiomycetes*, 3. Baskı. 136 S. Ege Üniv. Fen Fak. Kitaplar Serisi, No 39. Ege Üniv. Basımevi. İzmir.

Sesli, E. (2021). A new *Rhodocybe* species (*R. cistetorum* sp. nov., *Basidiomycota*, *Entolomataceae*) from the Colchic part of Turkey. *Nordic J. Bot*. 39(4): 1–9.

Sesli, E., Asan, A., Selçuk, F. (eds.). Abacı Günyar, Ö., Akata, I., Akgül, H., Aktaş, S., Alkan, S., Allı, H., Aydoğdu, H., Berikten, D., Demirel, K., Demirel, R., Doğan, H.H., Erdoğdu, M., Ergül, C.C., Eroğlu, G., Giray, G., Halikî Uztan, A., Kabaktepe, Ş., Kadaifçiler, D., Kalyoncu, F., Karaltı, İ., Kaşık, G., Kaya, A., Keleş, A., Kırbağ, S., Kıvanç, M., Ocak, İ., Ökten, S., Özkale, E, Öztürk, C., Sevindik, M., Şen, B., Şen, İ., Türkekul, İ., Ulukapı, M., Uzun, Ya., Uzun, Yu., Yoltaş, A. (2020). Türkiye mantarları listesi (The Checklist of the Fungi of Turkey). XVII + 1177 Sayfa. Ali Nihat Gökyiğit Vakfı Yayını, İstanbul.

Sesli, E., Vizzini, A. (2017). Two new *Rhodocybe* species (sect. *Rufobrunnea*, *Entolomataceae*) from the East Black Sea coast of Turkey. *Turk. J. Bot*. 41: 200-210.

Vizzini, A., Baroni, T.J., Sesli, E., Antonin, V., Saar, I. (2016). *Rhodocybe tugrulii* (Agaricales, Entolomataceae), a new species from Turkey and Estonia based on morphological and molecular data, and a new combination in *Clitocella* (Entolomataceae). *Phytotaxa*. 267(1): 001-015.

Bölüm 14
Basidiobolomycota

Halide Aydoğdu
Trakya Üniversitesi Arda Meslek Yüksekokulu Gıda İşleme Bölümü, 22100 - Edirne.
e-posta: halideaydogdu@trakya.edu.tr, halideaydogdu@yahoo.com

GİRİŞ

Funguslar tek hücreli mikroskobik formlardan, çok hücreli makroskobik formlara kadar değişen şekillerde olabilen, ökaryotik, heterotrofik, klorofil içermeyen, eşeyli ve eşeysiz üreme gösterebilen, çeşitli iklim koşullarında bulunabilen, doğada çeşitli tür ve formlarda olabilen organizmaları içerir (Leite Júnior ve ark., 2020). Fungusların biyoçeşitliliği ve taksonomisi üzerine çok kapsamlı çalışmalar yapılmakta olup özellikle son yıllarda çok çeşitli moleküler yöntemlerin gelişimi ile birlikte kültürden bağımsız yaklaşımların yaygın olarak kullanılması sonucunda tahmin edilenden çok daha büyük bir fungal çeşitlilik olduğunun farkına varılmıştır (Hawksworth ve Lücking, 2017). Ayrıca mantar taksonlarının evrimini, ayrışma sırasını ve sistematiğini ortaya çıkarmak için genomik teknolojilerdeki gelişmelerden yararlanılarak bir devrim niteliğinde filogenomik çağa adım atılmıştır (James ve ark., 2020). Bu araştırmalardan elde edilen verilere dayanarak dünyada ortalama 12 milyon civarında (hatta bazı varsayımlara göre çok daha yüksek sayılarda) türü olduğu tahmin edilen fungusların, böceklerden sonra en fazla tür zenginliğine sahip ikinci organizma grubu olduğu belirtilmektedir. Zaman ve tanımlanan mantar türleri arasındaki bir regresyon ilişkisine dayalı olarak mantarların tanımlama oranının hesaplandığı bir çalışmada sunulan tahminlere göre; 2184 yılına kadar 1,5 milyon mantar türü tahmini, 2210 yılına kadar 2,2 milyon ve 2245 yılına kadar 5,1 milyon mantar türü tahmini gerçekleştirilebilir. Moleküler teknikler, birçok türün tanımlanmasına olanak sağlarken geleneksel kültür yöntemleri kullanılarak tespit edilemeyecek olan bölüm, sınıf, takım ve familya düzeylerinde bir dizi yeni takson kurulmasına da olanak sağlamıştır (Spatafora ve ark., 2016; Tedersoo ve ark., 2016; Wu ve ark., 2019; Chethana ve ark., 2020; Voigt ve ark., 2021; Gautam ve ark., 2022). Bu muazzam çeşitliliğin mantar sistematiği ve sınıflandırmasında büyük zorluklara yol açtığı da şüphesizdir. Fungal taksonomistler özellikle yüksek taksonların çözümlenmesinde farklı fikirler ortaya atmakta, tam bir fikir birliği sağlanamamakta ve bu durum mantar sistematiği konusundaki karışıklığı daha da arttırmaktadır. Başlıca mantar soyları arasındaki evrimsel ilişkiler hâlen çözülmekten

olan bir dişi örümceğin (Oonopidae familyasına ait) *Basidiobolus* için konak olduğunu ilk kayıt olarak vermiştir. 2022 yılında yapılan bir çalışma da Brezilya'nın Güneydoğu Bölgesi'ndeki mağaralarda bulunan kırkayaklarda *Basidiobolus* mantarının ilk kaydını sunmaktadır (Möckel ve ark., 2022).

Çevreden de yaygın olarak izole edilen *Basidiobolus* türlerinin, çok değişik habitatlarda da bulunduğu çeşitli araştırmalarda rapor edilmiştir. Doğal ve yapay su habitatlarında kültür ve kültürden bağımsız yöntemlerde baskın fungusların belirlendiği çalışmalarda, *Basidiobolus* polar sistemlerden izole edilmiştir (Grossart ve ark., 2019). Biyolojik çeşitliliğin önemli noktaları ve benzersiz ekosistemler olan Mangrov sulak alanlarında yapılan bir çalışmada; Güneydoğu Çin boyunca 7 mangrov sedimentinde fungal kompozisyon araştırılmış ve her ne kadar örnekleme yapılan mangrov sedimentlerinde *Ascomycota, Basidiomycota, Rozellomycota* ve *Chytridiomycota* üyeleri baskın olsa da *Basidiobolomycota* da dâhil olmak üzere oldukça çeşitli bazal mantar filumu da gösterilmiştir (Zhang ve ark., 2020). Yine Meksika'da bozulmamış bir dağ ormanında (Velez ve ark., 2021), Himalaya'daki bir Hint soğuk çölünde (Gupta ve ark., 2020) *Basidiobolomycota* ve birkaç bazal mantar filumu ilk kayıt olarak tespit edilmiştir.

KAYNAKLAR

Adl, S.M., Bass, D., Lane, C.E., Lukeš, J., Schoch, C L., Smirnov, A., Agatha, S., Berney, C., Brown, M.W., Burki, F., Cardenas, P., Cepicka, I., Chistyakova, L., del Campo, J., Dunthorn, M., Edvardsen, B., Eglit, Y., Guillou, L., Hampl, V., Heiss, A.A., Hoppenrath, M., James, T.Y., Karnkowska, A., Karpov, S., Kim, E., Kolisko, M., Kudryavtsev, A., Lahr, D.J.G., Lara, E., Gall, L.L., Lynn, D.H., Mann, D.G., Massana, R., Mitchell, E.A.D., Morrow, C., Park, J.S., Pawlowski, J.W., Powell, M., Richter, D.J., Rueckert, S., Shadwick, L., Shimano, S., Spiegel, F.W., Torruella, G., Youssef, N., Zlatogursky, V., Zhang, Q. (2019). Revisions to the classification, nomenclature, and diversity of eukaryotes. *J. Eukaryot. Microbiol.* 66(1): 4-119.

Ageel, H.I., Arishi, H.M., Kamli, A.A., Hussein, A.M., Bhavanarushi, S. (2017). Unusual presentation of gastrointestinal basidiobolomycosis in a 7-year-old child-case report. *Amer. J. Med. Rep. 5*: 131-134.

Aggarwal, K., Chhikara, A., Garg, T. (2019). Subcutaneous Basidiobolomycosis in an Immunocompetent Child: A Case Report. *J. Clin. Diag. Res.* 13(2): ED01-ED02.

Al Harthy, F., Al Kalbani, O., Al Masqri, M., Al Dhuhli, A., Al Said, K. (2021). Gastrointestinal Basidiobolomycosis in a child: Unusual fungal infection mimicking eosinophilic gastrointestinal diseases-A case report and review of the literature. *J. Ped. Gast. Nutr*. 2: 3 (e109)

Al Jarie, A., Al Azraki, T., Al Mohsen, I., Al Jumaah, S., Almutawa, A., Fahim, Y.M., Dayah, A.A., Ibrahim, A., Shabana, M.M., Rezk, M., Hussein, M.R.A.E. (2011). Basidiobolomycosis: case series. *J. Mycol. Méd. 21*(1): 37-45.

Al Qahtani, S., Alangari, A., Mohammed, N., Albarrag, A., Elzein, F. (2019). Colonic basidiobolomycosis presenting with intestinal obstruction and a normal eosinophil count. *IDCases*, 17: e00565.

Albaradi, B.A., Babiker, A.M., Al-Qahtani, H.S. (2014). Successful treatment of gastrointestinal basidiobolomycosis with voriconazole without surgical intervention. *J. Trop. Pediatr.*, 60(6): 476-479.

Al-Hatmi, A., Balkhair, A., Al-Busaidi, I., Sandoval-Denis, M., Al-Housni, S., Ba Taher, H., Al Shehhi, A.H., Raniga, S., Al Shaibi, M., Al Siyabi, T., Meis, J.F., de Hoog, G.S., Al-Rawahi, A., Al Muharrmi, Z., Al-

Harrasi, A., Al Adawi, B. (2021). *Basidiobolus omanensis* sp. nov. Causing Angioinvasive Abdominal Basidiobolomycosis. *J. Fungi* 7(8): 653.

Almoosa, Z., Alsuhaibani, M., AlDandan, S., Alshahrani, D. (2017). Pediatric gastrointestinal basidiobolomycosis mimicking malignancy. *Med. Mycol. Case Rep.* 18: 31-33.

Al-Naemi, A.Q., Khan, L.A., Ibrahim, A.N., Amin, K., Athlawy, Y.A., Awad, A., Sun, Z. (2015). A case report of gastrointestinal basidiobolomycosis treated with voriconazole: A rare emerging entity. *Med. Baltimore* 94(35): e1430.

Alsharidah, A., Mahli, Y., Alshabyli, N., Alsuhaibani, M. (2020). Invasive Basidiobolomycosis Presenting as Retroperitoneal Fibrosis: A Case Report. *Int. J. Env. Res. Public Health* 17(2): 535.

Anand, M., Deshmukh, S.D., Pande, D.P., Naik, S., Ghadage, D.P. (2010). Subcutaneous zygomycosis due to *Basidiobolus ranarum*: a case report from Maharastra, India. *J. Trop. Med.* 2010: 950390.

Annamalai, R., Kindo, A.J., Muthayya, M. (2016). Postoperative fungal endophthalmitis due to *Basidiobolus ranarum*: report of a rare case. *J. Clin. Ophthal. Res.* 4(2): 89-91.

Atadokpédé, F., Gnossikè, J., Adégbidi, H., Dégboé, B., de Tovè, Y. S. S., Adéyé, A., Koudoukpo, C., Chauty, A., Chabasse, D., Saint-André, J.P., Dieng, M.T., Koeppel, M.C., Yedomon, H.G., do-Ango-Padonou, F. (2017). Cutaneous basidiobolomycosis: Seven cases in southern Benin. *Ann. Dermatol. Venereol.* 144: 250-254.

Auxiliadora-Martins, M., Alkmim-Teixeira, G.C., Machado-Viana, J., Nicolini, E.A., Martins-Filho, O.A., Bellissimo-Rodrigues, F., Carlotti Jr., C.G., Basile-Filho, A. (2010). Meningoencephalitis caused by a zygomycete fungus (*Basidiobolus*) associated with septic shock in an immunocompetent patient: 1-year follow-up after treatment. *Braz. J. Med. Biol.* 43: 794-798.

Benjamin, R.K. (1962). A new *Basidiobolus* that forms microspores. *Aliso: J. Syst. Floristic Bot.* 5(2): 223-233.

Bigliazzi, C., Poletti, V., Dell'Amore, D., Saragoni, L., Colby, T.V. (2004). Disseminated basidiobolomycosis in an immunocompetent woman. *J. Clin. Microbiol.* 42(3): 1367-1369.

Bittencourt, A.L., Londero, A.T., Araujo, M.S., Mendonça, N., Bastos, J.L. (1979). Occurrence of subcutaneous zygomycosis caused by *Basidiobolus haptosporus* in Brazil. *Mycopathol.* 68(2): 101-104.

Brun, L.V., Roux, J.J., Sopoh, G.E., Aguiar, J., Eddyani, M., Meyers, W.M., Stubbe, D., Akele Akpo, M.T., Portaels, F., de Jong, B.C. (2018). Subcutaneous granulomatous inflammation due to basidiobolomycosis: case reports of 3 patients in buruli ulcer endemic areas in Benin. *Case Rep. Pathol.* 2018:1351694.

Bullerwell, C.E., Leigh, J., Seif, E., Longcore, J.E., Lang, B.F. (2003). Evolution of the fungi and their mitochondrial genomes. *Appl. Microbiol. Biotechnol.* 3:133-159. Elsevier.

Carvalho, F.A., de Macedo, J.L.S., Costa, J.N.L., Moraes, M.A. (1997). Entomoftoromicose intestinal: Relato de caso. *Rev. Soc. Bras. Med. Trop.* 30: 65-68.

Cavalier-Smith, T. (1998). A revised six-kingdom system of life. *Biol. Rev.* 73(3): 203-266.

Chethana, K.W.T., Jayawardena, R.S., Hyde, K.D. (2020). Hurdles in fungal taxonomy: Effectiveness of recent methods in discriminating taxa. *Megataxa* 1: 114–122.

Coremans-Pelseneer, J. (1973). *Isolation of Basidiobolus meristosporus from natural sources. Mycopathol.* 49(2-3): 173–176.

Davis, S.R., Ellis, D.H., Goldwater, P., Dimitriou, S., Byard, R. (1994). First human culture-proven Australian case of entomophthoromycosis caused by *Basidiobolus ranarum*. *J. Med. Vet. Mycol.* 32(3): 225-230.

De Aguiar, E., Moraes, W.C., Londero, A.T. (1980). Gastrointestinal entomophthoramycosis caused by *Basidiobolus haptosporus*. *Mycopathol.* 72(2): 101-105.

De Souza Vianna, de Lacerda, M.V.G., deMoraes, M.A.P. (2005). Case report of subcutaneous entomophthoromycosis with retroperitoneal invasion. *Rev. Soc. Bras. Med. Trop.* 38: 348-350.

Doweld, A. (2001). *Prosyllabus tracheophytorum* tentamen systematis plantarum vascularium (*Tracheophyta*), vol 80. Geos, Moscow, pp 33-110.

Drechsler, C. (1947). A *Basidiobolus* producing elongated secondary conidia with adhesive beaks. *Bull. Torrey Botan. Club.* 74: 403-413.

Drechsler, C. (1955). A southern *Basidiobolus* forming many sporangia from globose and from elongated adhesive conidia. *J. Wash. Acad. Sci.* 45(2): 49-56.

Drechsler, C. (1956). "Supplementary developmental stages of *Basidiobolus ranarum* and *Basidiobolus haptosporus*". *Mycologia*. 48 (5): 655-676.

Drechsler, C. (1964). An odorous *Basidiobolus* often producing conidia plurally and forming some diclinous sexual apparatus. *Am. J. Bot.* 51(7): 770-777.

Dutta, S., Sarkar, S., Linka, U., Dora, S. (2015). Conidiobolomycosis: A case report of rare fungal infection from the eastern India. *Ind. Dermatol. Online J*. 6 (6): 393-395.

Dwyer, J., Burwell, B., Humber, R. A., McLeod, C., Fleetwood, M., Johnson, T. (2006). *Schizangiella serpentis* infection in a Virginia ratsnake (Elaphe obsoleta). *Vet. Pathol.* 43(5): 819.

Edington, G.M. (1964). Phycomycosis in ibadan, western Nigeria. *Trans. R. Soc. Trop. Med. Hyg.* 58(3): 242-245.

Eghbalkhah, A., Habibi, M., Lesanpezeshki, M., Shahinpour, S. (2016). Pediatric gastrointestinal basidiobolomycosis. *Ped. Inf. Dis.* 8(1): 34-37.

Eidam, E. (1886). *Basidiobolus*, eine neue Gattung der Entomophthoraceen. *Beitriige Bioi. Pflanzen* 4: 181-251.

El-Shabrawi, M.H., Arnaout, H., Madkour, L., Kamal, N.M. (2014). Entomophthoromycosis: a challenging emerging disease. *Mycoses*, 57: 132-137.

El-Shabrawi, M.H., Kamal, N.M., Jouini, R., Al-Harbi, A., Voigt, K., Al-Malki, T. (2011). Gastrointestinal basidiobolomycosis: an emerging fungal infection causing bowel perforation in a child. *J. Med. Microbiol.* 60(9): 1395-1402.

Flicek, K.T., Vikram, H.R., De Petris, G.D., Johnson, C.D. (2015). Abdominal imaging findings in gastrointestinal basidiobolomycosis. *Abdom. Imaging.* 40 (2): 246-250.

Fries, R. E. (1899). *Basidiobolus myxophilus*, en ny phycomycet. Bih. Svenska Vet.-Akad. Handl. 25: Afd. III, No. 3: 1-15.

Galindo, L.J., López-García, P., Torruella, G., Karpov, S., Moreira, D. (2021). Phylogenomics of a new fungal phylum reveals multiple waves of reductive evolution across Holomycota. *Nat. Commun.* 12(1): 1-14.

Gautam, A.K., Verma, R.K., Avasthi, S., Bohra, Y., Devadatha, B., Niranjan, M., Suwannarach, N. (2022). Current Insight into Traditional and Modern Methods in Fungal Diversity Estimates. *J. Fungi* 8(3): 226.

Goettel, M.S., Glare, T. (2010). Entomopathogenic Fungi and their Role in Regulation of Insect Populations. *Insect Control.*

Gonzalez M.C.C., Letran, E.L. (2020). Subcutaneous zygomycosis due to *Basidiobolus ranarum* in a Filipino child responding to itraconazole: A case report. *J. Philippine Dermatol. Soc.* 29(2): 78-82.

Gordon, C.L., Whiting, S., Haran, G., Ward, A., Coleman, M., Baird, R., Jeremiah, C.J., Mileva, M., Davis, J.S., Warren, L.J., Ellis, D.H., Currie, B.J. (2012). Entomophthoromycosis caused by *Basidiobolus ranarum* in tropical northern Australia. *Pathol. J. RCPA*. 44 (4): 375-379.

Greene, C.E., Brockus, C.W., Currin, M P., Jones, C.J. (2002). Infection with *Basidiobolus ranarum* in two dogs. *J. Amer. Vet. Med. Assoc.* 221 (4): 528-532.

Groff, J.M., Mughannam, A., Mcdowell, T.S., Wong, A., Dykstra, M.J., Frye, F.L., Hedrick, R.P. (1991). An epizootic of cutaneous zygomycosis in cultured dwarf African clawed frogs (*Hymenochirus curtipes*) due to *Basidiobolus ranarum*. *J. Med. Vet. Mycol.* 29: 215-223.

Grooters, A.M. (2014). Pythiosis and zygomycosis. *Equine Inf. Dis.* 2: 415-421.

Grossart, H.P., Van den Wyngaert, S., Kagami, M., Wurzbacher, C., Cunliffe, M., Rojas-Jimenez, K. (2019). Fungi in aquatic ecosystems. *Nat. Rev. Microbiol.* 17(6): 339-354.

Gryganskyi, A.P., Humber, R.A., Smith, M.E., Hodge, K., Huang, B., Voigt, K.,Vilgalys, R. (2013). Phylogenetic lineages in *Entomophthoromycota*. *Persoonia*. 30: 94-105.

Gryganskyi, A.P., Humber, R.A., Smith, M.E., Miadlikovska, J., Wu, S., Voigt, K., Walther, G., Anishchenko, I.M., Vilgalys, R. (2012). Molecular phylogeny of the *Entomophthoromycota*. *Mol. Phylogenet. Evol.* 65 (2): 682-694.

Gugnani, H. (1999). A review of zygomycosis due to *Basidiobolus ranarum*. *Eur. J. Epidemiol.* 15: 923-929.

Gugnani, H.C., Okafor, J.I. (1980). Mycotic flora of the intestine and other internal organs of certain reptiles and amphibians with special reference to characterization of *Basidiobolus* isolates. *Mycoses.* 23(5): 260-268.

Gupta, P., Vakhlu, J., Sharma, Y.P., Imchen, M., Kumavath, R. (2020). Metagenomic insights into the fungal assemblages of the northwest Himalayan cold desert. *Extremophiles.* 24 (5): 749-758.

Hawksworth, D.L., Kirk, P.M., Sutton, B.C., Pegler, D.N. (1995). Ainsworth & Bisby"s dictionary of the fungi. 8.ed. Oxon, UK, CAB International, Wallingford. 650 pp.

Hawksworth, D.L., Lücking, R. (2017). Fungal diversity revisited: 2.2 to 3.8 million species. *Microbiol. Spectrum* 5(4):4.

Heeger, F., Wurzbacher, C., Bourne, E.C., Mazzoni, C.J., Monaghan, M.T. (2019). Combining the 5.8 S and ITS2 to improve classification of fungi. *Methods Ecol. Evol.* 10 (10): 1702-1711.

Henk, D.A., Fisher, M.C. (2012). The gut fungus *Basidiobolus ranarum* has a large genome and different copy numbers of putatively functionally redundant elongation factor genes. *PLoS One.* 7 (2): e31268.

Henriksen, C.B., Reboleira, A.S.P., Scharff, N., Enghoff, H. (2018). First record of a *Basidiobolus/Amphoromorpha* fungus from a spider. *Afr. J. Ecol.* 56 (1): 153-156.

Hibbett, D.S., Binder, M., Bischoff, J.F., Blackwell, M., Cannon, P.F., Eriksson, O.E., Huhndorf, S., James, T., Kirk, P.M., Lücking, R., Thorsten Lumbsch, H., Lutzoni, F., Matheny, P.B., McLaughlin, D.J., Powell, M.J, Redhead, S., Schoch, C.L., Spatafora, J.W., Stalpers, J.A., Vilgalys, R., Aime, M.C., Aptroot, A., Bauer, R., Begerow, D., Benny, G.L., Castlebury, L.A., Crous, P.W., Dai, Y.C., Gams, W., Geiser, D.M., Griffith, G.W., Gueidan, C., Hawksworth, D.L., Hestmark, G., Hosaka, K., Humber, R.A., Hyde, K.D., Ironside, J.E., Kõljalg, U., Kurtzman, C.P., Larsson, K.H., Lichtwardt, R., Longcore, J., Miadlikowska, J., Miller, A., Moncalvo, J.M., Mozley-Standridge, S., Oberwinkler, F., Parmasto, E., Reeb, V., Rogers, J.D., Roux, C., Ryvarden, L., Sampaio, J.P., Schüssler, A., Sugiyama, J., Thorn, R.G., Tibell, L., Untereiner, W.A., Walker, C., Wang, Z., Weir, A., Weiss, M., White, M.M., Winka, K., Yao, Y.J., Zhang, N. (2007). A higher-level phylogenetic classification of the fungi. *Mycol. Res*. 111: 509-547.

Holiachuk, Y., Kosylovych, H. (2021). Advances in fungi'classifications in 2007-2020. *Ukr. J. Ecol.* 11 (2): 63-71.

Humber, R.A. (2012). Entomophthoromycota: a new phylum and reclassification for entomophthoroid fungi. *Mycotaxon.* 120 (1): 477-492.

Hung, T.Y., Taylor, B., Lim, A., Baird, R., Francis, J. R., Lynar, S. (2020). Skin and soft tissue infection caused by Basidiobolus spp. in Australia. *IDCases.* 20: e00731.

Hurdeal, V.G., Gentekaki, E., Hyde, K.D., Jeewon, R. (2021). Where are the basal fungi? Current status on diversity, ecology, evolution, and taxonomy. *Biol.* 76 (2): 421-440.

Hussein, M.R., Musalam, A.O., Assiry, M.H., Eid, R.A., El Motawa, A.M., Gamel, A.M. (2007). Histological and ultrastructural features of gastrointestinal basidiobolomycosis. *Mycol. Res.* 111(8): 926-930.

James, T., Stajich, J., Hittinger, C., Rokas, A. (2020). Toward a fully resolved fungal tree of life. *Ann. Rev. Microbiol.* 74: 291-313.

James, T.Y., Kauff, F., Schoch, C.L., Matheny, P.B., Hofstetter, V., Cox, C.J., Celio, G., Gueidan, C., Fraker, E., Miadlikowska, J., Lumbsch, H.T., Rauhut, A. , Reeb, V., Arnold, A.E., Amtoft, A, Stajich, J.E., Hosaka, K. , Sung, G.H., Johnson, D., O'Rourke, B., Crockett, M., Binder, M., Curtis, J.M., Slot, J.C., Wang, Z., Wilson, A.W., Schüssler, A., Longcore, J.E., O'Donnell, K., Mozley-Standridge, S., Porter, D., Letcher, P.M., Powell, M.J., Taylor, J.W., White, M.M., Griffith, G.W., Davies, D.R., Humber, R.A., Morton, J.B., Sugiyama, J., Rossman, A.Y., Rogers, J.D., Pfister, D.H., Hewitt, D., Hansen, K., Hambleton, S., Shoemaker, R.A., Kohlmeyer, J., Volkmann-Kohlmeyer, B., Spotts, R.A., Serdani, M., Crous, P.W., Hughes, K.W., Matsuura, K., Langer E, Langer, G., Untereiner,W.A., Lücking, R., Büdel, B., Geiser, D.M., Aptroot, A. , Diederich, P, Schmitt, I , Schultz, M., Yahr, R., Hibbett, D.S., Lutzoni, F., McLaughlin, D.J., Spatafora, J.W., Vilgalys, R. (2006). Reconstructing the early evolution of fungi using a six-gene phylogeny. *Nature.* 443: 818-822.

James, T.Y., Porter, D., Leander, C.A., Vilgalys, R., Longcore, J.E. (2000). Molecular phylogenetics of the Chytridiomycota supports the utility of ultrastructural data in chytrid systematics. *Can. J. Bot.* 78: 336-350.

Jayanth, S. T., Gaikwad, P., Promila, M., Muthusami, J.C. (2013). The sinus that breeds fungus: Subcutaneous zygomycosis caused by *Basidiobolus ranarum* at the injection site. *Case Rep. Infect. Dis.* 2013:534192.

Joe, L.K., Eng, N.I.T., Pohan, A., Van der Meulen, H., Emmons, C.W. (1956). *Basidiobolus ranarum* as a cause of subcutaneous mycosis in Indonesia. *AMA Arch. Dermatol.* 74 (4): 378-383.

Josue, A.R., Quimio, T.H. (1976). A Philippine *Basidiobolus* isolated from lizard dung. *Nova Hedwigia* 27: 483-492.

Khan, Z.U., Khoursheed, M., Makar, R., Al-Waheeb, S., Al-Bader, I., Al-Muzaini, A., Chandy, R. Mustafa, A.S. (2001). *Basidiobolus ranarum* as an etiologic agent of gastrointestinal zygomycosis. *J. Clin. Microbiol.* 39 (6): 2360-2363.

Khan, Z.U., Prakash, B., Kapoor, M.M., Madda, J.P., Chandy, R. (1998). Basidiobolomycosis of the rectum masquerading as Crohn's disease: case report and review *Clin. Inf. Dis.* 26:521-523.

Kidd, S., Halliday, C.L., Alexiou, H., Ellis, D. (2016). Descriptions of medical fungi (Vol. 3, pp. 34-50). David Ellis.

Kontoyiannis, D.P., Lewis, R.E. (2014). Agents of Mucormycosis and Entomophthoramycosis. In Mandell, Douglas, and Bennett's Principles and Practice of Infectious Diseases (pp. 2909-2919). Elsevier Inc.

Kurteva, E., Bamford, A., Cross, K., Watson, T., Owens, C., Cheng, F., Hartley, J., Harris, K., Johnson, E.M., Lindley, K., Levine, S., Köglmeier, J. (2020). Colonic basidiobolomycosis-an unusual presentation of eosinophilic intestinal inflammation. *Front. Ped.* 8:142.

Leite Júnior, D.P., da Costa, G.L., de Oliveira Danta, E.S., Nascimento, D.C., Moreira, D., Pereira, R.S., Ramos, R.T.B., Bonci, M.M., da Silva Maia, M.L., Gandra, R.F., Auler, M.E., Melhem, M.S.C., Paula, D.R. (2020). The rise of fungi: evidence on the global scale. Old known silences or mysterious threats to the planet. *Microbiol. Res. J. Int.* 30 (10): 18-49.

Liu, Y. J., Hodson, M.C. Hall, B.D. (2006). Loss of the flagellum happened only once in the fungal lineage: phylogenetic structure of kingdom fungi inferred from RNA polymerase II subunit genes. *BMC Evol. Biol.* 6: 74.

Lyon, G.M., Smilack, J.D., Komatsu, K.K., Pasha, T.M., Leighton, J.A., Guarner, J., Colby, T.V., Lindsley, M.D., Phelan, M., Warnock, D.W., Hajjeh, R. A. (2001). Gastrointestinal basidiobolomycosis in Arizona: clinical and epidemiological characteristics and review of the literature. *Clin. Inf. Dis.* 32 (10): 1448-1455.

Mandhan, P., Hassan, K.O., Samaan, S.M., Ali, M.J. (2015). Visceral basidiobolomycosis: an overlooked infection in immunocompetent children. *Afr. J. Paediatr. Surg.* 12: 193-196.

Mathew, R., Kumaravel, S., Kuruvilla, S., Varghese, R.G.B., Srinivasan, S., Mani, M.Z. (2005). Successful treatment of extensive basidiobolomycosis with oral itraconazole in a child. *Int. J. Dermatol.* 44(7): 572-575.

Mendoza, L., Vilela, R., Voelz, K., Ibrahim, A.S., Voigt, K., Lee, S.C. (2014). Human fungal pathogens of Mucorales and Entomophthorales. *old Spring Harb. Perspect. Med.* 5 (4): a019562.

Miller, R.I., Turnwald, G.H. (1984). Disseminated basidiobolomycosis in a dog. *Vet. Path.* 21(1): 117-119.

Möckel, L., Meusemann, K., Misof, B., Schwartze, V.U., De Fine Licht, H.H., Voigt, K., Stielow, B., de Hoog, S., Beutel, R.G., Buellesbach, J. (2022). Phylogenetic Revision and Patterns of Host Specificity in the Fungal Subphylum Entomophthoromycotina. *Microorganisms*. 10 (2): 256.

Nagahama, T., Sato, H., Shimazu, M., Sugiyama, J. (1995). Phylogenetic divergence of the entomophthoralean fungi: evidence from nuclear 18S ribosomal RNA gene sequences. *Mycologia*. 87 (2): 203-209.

Naranjo-Ortiz, M.A., Gabaldon, T. (2019). Fungal evolution: Diversity, taxonomy and phylogeny of the fungi. *Biol. Rev.* 94: 2101-2137.

Nazir, Z., Hasan, R., Pervaiz, S., Alam, M., Moazam, F. (1997). Invasive retroperitoneal infection due to *Basidiobolus ranarum* with response to potassium iodide-case report and review of the literature. *Ann. Trop. Ped.* 17(2): 161-164.

Nickerson, M.A., Hutchison, J.A. (1971). The distribution of the fungus *Basidiobolus ranarum* Eidam in fish, amphibians and reptiles. *Am. Midl. Nat.* 86(2): 500.

Nickerson, M.A., Hutchison, J.A. (1971). The distribution of the fungus Basidiobolus ranarum Eidam in fish, amphibians and reptiles. *Amer. Midl. Nat.* 86 (2): 500-502.

Okada K, Amano S, Kawamura Y, Kagawa Y. (2015). Gastrointestinal basidiobolomycosis in a dog. *J. Vet. Med. Sci.* 77: 1311-1313.

Okafor, J.I., Gugnani, H.C., Testratke, D., Yangoo, B. (2009). Extracellular enzyme activities by *Basidiobolus* and *Conidiobolus* ısolates on solid media. *Mycoses* 30 (9): 404-407.

Ostrosky-Zeichner, L., Smith, M., McGinnis, M.R. (2009). Zygomycosis. İçinde: *Clin. Mycol.* (pp. 297-307). Churchill Livingstone.

Owens, W.R., Miller, R.I., Haynes, P.F., Snider, T.G. (1985). Phycomycosis caused by *Basidiobolus haptosporus* in two horses. . *J. Am. Vet. Med. Assoc.* 186 (7): 703-705.

Parisio, E. M., Camarlinghi, G., Nardone, M., De Carolis, E., Mattei, R., Sanguinetti, M. (2019). Gastrointestinal basidiobolomycosis in a patient suffering from duodenal ulcer with perforation: First case report from Italy. *New Microbiol.* 42 (2): 125-128.

Pasha, T.M., Leighton, J.A., Smilack, J.D., Heppell, J., Colby, T.V., Kaufman, L. (1997). Basidiobolomycosis: an unusual fungal infection mimicking inflammatory bowel disease. *Gastroenterology*. 112 (1): 250-254.

Prieto-Granada, C.N., Lobo, A.Z., Mihm Jr, M.C. (2018). Skin infections. İçinde: Diagnostic pathology of infectious disease (pp. 542-647). Elsevier.

Rabie, M.E., El Hakeem, I., Al-Shraim, M., Skini, A., Saad, M., Jamil, S. (2011). Basidiobolomycosis of the colon masquerading as stenotic colon cancer. *Case Rep. Surg.* 2011: 685460.

Rose, S.R., Lindsley, M.D., Hurst, S.F., Paddock, C.D., Damodaran, T., Bennett, J. (2013). Gastrointestinal basidiobolomycosis treated with posaconazole. *Med. Mycol. Case Rep.* 2: 11-14.

Saadah, O.I., Farouq, M.F., Daajani, N.A., Kamal, J.S., Ghanem, A.T. (2012). Gastrointestinal basidiobolomycosis in a child; an unusual fungal infection mimicking fistulising Crohn's disease. *J. Crohns Colitis.* 6 (3): 368-372.

Sackey, A., Ghartey, N., Gyasi, R. (2017). Subcutaneous basidiobolomycosis: a case report. *Ghana Med. J.* 51 (1): 43-46.

Saeed, M.A., Al Khuwaitir, T.S., Attia, T.H. (2014). Gastrointestinal basidiobolomycosis with hepatic dissemination: a case report. *JMM Case Rep.* 1 (4): e003269

Saka, B., Gnassingbe, W., Mahamadou, G., Akakpo, S., Teclessou, J., Abilogun-Chokki, A., Mouhari-Toure, A., Kombate, K. Pitché, P. (2017). Basidiobolomycosis simulating a *Mycobacterium* ulcerans infection in a Togolese Rural Child. *Case Rep. Dermatol. Med*. 2017: 6905783.

Schmidt, J.H., Howard, R.J., Chen, J.L., Pierson, K.K. (1986). First culture-proven gastrointestinal entermophthoromycosis in the United States: a case report and review of the literature. *Mycopathol.* 95 (2): 101-104

Shipton, W.A., Zahari, P. (1987). *Sporulation media forBasidiobolusspecies. Med. Mycol.* 25(5): 323-327.

Singh, R., Xess, I., Ramavat, A.S., Arora, R. (2008). Basidiobolomycosis: A rare case report. *Ind. J. Med. Microbiol.* 26: 265-267.

Sitterlé, E., Rodriguez, C., Mounier, R., Calderaro, J., Foulet, F., Develoux, M., Pawlotsky, J.M., Botterel, F. (2017). Contribution of ultra deep sequencing in the clinical diagnosis of a new fungal pathogen species: *Basidiobolus meristosporus*. *Front. Microbiol.* 8: 334.

Spatafora, J.W., Chang, Y., Benny, G.L., Lazarus, K., Smith, M.E.,Berbee, M.L., Bonito, G., Corradi, N., Grigoriev, I., Gryganskyi, A., James, T.Y., O'Donnell, K., Roberson, R.W., Taylor, T.N., Uehling, J., Vilgalys, R., White, M.M., Stajich, J.E. (2016). A phylum-level phylogenetic classification of zygomycete fungi based on genome-scale data. *Mycologia*. 108: 1028-1046.

Speare, R., Thomas, A.D. (1985). Kangaroos and wallabies as carriers of *Basidiobolus haptosporus*. *Aust. Vet. J.* 62 (6): 209-210.

Takrouni, A.O., Schammut, M.H., Al-Otaibi, M., Al-Mulla, M., Privitera, A. (2019). Disseminated intestinal basidiobolomycosis with mycotic aneurysm mimicking obstructing colon cancer. *BMJ Case Rep.* 12 (1): e225054.

Tanabe, Y., Watanabe, M.M., Sugiyama, J. (2005). Evolutionary relationships among basal fungi (Chytridiomycota and Zygomycota): Insights from molecular phylogenetics. *J. Gen. Appl. Microbiol.* 51 (5): 267-276.

Tananuvat, N., Supalaset, S., Niparugs, M., Chongkae, S., Vanittanakom, N. (2018). Ocular Basidiobolomycosis: A case report. *Case Rep. Ophthalmol.* 9 (2): 315-321.

Taylor, S.K., Williams, E.S., Mills, K.W. (1999). Experimental exposure of Canadian toads to *Basidiobolus ranarum*. *J. Wildlife Dis.* 35 (1): 58-63.

Tedersoo, L., Liiv, I., Kivistik, P.A., Anslan, S., Kõljalg, U., Bahram, M. (2016). Genomics and metagenomics technologies to recover ribosomal DNA and single-copy genes from old fruit-body and ectomycorrhiza specimens. *MycoKeys*. 13: 1-20.

Tedersoo, L., Sanchez-Ramírez, S., Koljalg , U., Bahram, M., Doring, M., Schigel, D., May, T., Ryberg, M., Abarenkov, K. (2018). High-level classification of the Fungi and a tool for evolutionary ecological analyses. *Fungal Divers*. 1: 135-159.

Tills, D.W. (1977). The distribution of the fungus, *Basidiobolus ranarum* Eidam, in fish, amphibians and reptiles of the southern Appalachian region. *Transact. Kansas Acad. Sci.* 1903: 75-77.

Tuang, W.X., Zaid, M., Akmar, D.S., Mohmad, A.R. (2021). *Basidiobolus*: An unusual cause of liver abscess. *Int. J. Inf. Dis*. 101: 170.

van den Berk, G.E., Noorduyn, L.A., van Ketel, R.J., van Leeuwen, J., Bemelman, W.A., Prins, J.M. (2006). A fatal pseudo-tumour: disseminated basidiobolomycosis. *BMC Inf. Dis*. 6:140-144.

Velez, P., Tapia-Torres, Y., García-Oliva, F., Gasca-Pineda, J. (2021). Small-scale variation in a pristine montane cloud forest: evidence on high soil fungal diversity and biogeochemical heterogeneity. *Peer J*. 9: e11956.

Vilela, R., Mendoza, L. (2018). Human pathogenic entomophthorales. *Clin. Microbiol. Rev.* 31 (4): e00014-18.

Voigt, K., James, T.Y., Kirk, P.M., de A. Santiago, A.L.C.M., Waldman, B., Griffith, G.W., Fu, M., Radek, R., Strassert, J.F.H., Wurzbacher, C., Jerônimo, G.H., Simmons, D.R., Seto, K., Gentekaki, E., Hurdeal, V.G., Hyde, K.D., Nguyen, T.T.T., Lee, H.B. (2021). Early-diverging fungal phyla: taxonomy, species concept, ecology, distribution, anthropogenic impact, and novel phylogenetic proposals. *Fungal Divers.* 109 (1): 59-98.

Weber, R.W.S., Webster, J. (1998). Teaching techniques for mycology: *5. Basidiobolus ranarum*. *Mycologist.* 12 (4): 148-150.

White, M.M., James, T.Y., O'Donnell, K., Cafaro, M.J., Tanabe, Y., Sugiyama, J. (2006). Phylogeny of the *Zygomycota* based on nuclear ribosomal sequence data. *Mycologia*. 98 (6): 872-884.

Wijayawardene, N., Pawłowska, J., Letcher, P., Kirk, P., Humber, R., Schüßler, A., Wrzosek, M., Muszewska, A., Okrasińska, A., Istel, Ł., Gęsiorska, A., Mungai, P., Lateef, A., Rajeshkumar, K., Singh, R., Radek, R., Walther, G., Wagner, L., Walker, C., Wijesundara, D., Papizadeh, M., Dolatabadi, S., Shenoy, B., Tokarev, Y., Lumyong, S., Hyde, K. (2018). Notes for genera: basal clades of Fungi (including *Aphelidiomycota*, *Basidiobolomycota*, *Blastocladiomycota*, *Calcarisporiellomycota*, *Caulochytriomycota*, *Chytridiomycota*, *Entomophthoromycota*, *Glomeromycota*, *Kickxellomycota*, *Monoblepharomycota*, *Mortierellomycota*, *Mucoromycota*, *Neocallimastigomycota*, *Olpidiomycota*, *Rozellomycota* and *Zoopagomycota*). *Fungal Divers.* 92 (1): 43-129.

Wijayawardene, N.N., Hyde, K.D., Al-Ani, L.K.T., Tedersoo, L., Haelewaters, D., Rajeshkumar, K.C., Zhao, R.L., Aptroot, A., Leontyev, D.V., Saxena, R.K., Tokarev, YS, Dai, DQ, Letcher, PM, Stephenson, SL, Ertz, D, Lumbsch, HT, Kukwa, M, Issi, I.V., Madrid, H., Phillips, A.J.L., Selbmann, L., Pfliegler, W.P., Horváth, E., Bensch, K., Kirk, P.M., Kolaříková, K., Raja, H.A., Radek, R., Papp, V., Dima, B., Ma, J., Malosso, E., Takamatsu, S., Rambold, G., Gannibal, P.B., Triebel, D., Gautam, A.K., Avasthi, S., Suetrong, S., Timdal, E., Fryar, S.C., Delgado, G., Réblová, M., Doilom, M., Dolatabadi, S., Pawłowska, J., Humber, R.A., Kodsueb, R., Sánchez-Castro, I., Goto, B.T., Silva, D.K.A., de Souza, F.A., Oehl, F., da Silva, G.A., Silva, I.R., Błaszkowski, J., Jobim, K., Maia, L.C., Barbosa, F.R., Fiuza, P.O., Divakar, P.K., Shenoy, B.D., Castañeda-Ruiz, R.F., Somrithipol, S., Lateef, A.A., Karunarathna, S.C., Tibpromma, S., Mortimer, P.E., Wanasinghe, D.N., Phookamsak, R., Xu, J., Wang, Y., Tian, F., Alvarado, P., Li, D.W., Kuš, an I., Matoč, ec N., Maharachchikumbura, S.S.N., Papizadeh, M., Heredia, G., Wartchow, F., Bakhshi, M., Boehm, E., Youssef, N., Hustad, V.P., Lawrey, J.D., Santiago, A.L.C.M.A., Bezerra, J.D.P., Souza-Motta, C.M., Fir-

mino, A.L., Tian, Q., Houbraken, J., Hongsanan, S., Tanaka, K., Dissanayake, A.J., Monteiro, J.S., Grossart, H.P., Suija, A., Weerakoon, G., Etayo, J., Tsurykau, A., Vázquez, V., Mungai, P., Damm, U., Li, Q.R., Zhang, H., Boonmee, S., Lu, Y.Z., Becerra, A.G., Kendrick, B., Brearley, F.Q., Motiejūnaitė, J., Sharma, B., Khare, R., Gaikwad, S., Wijesundara, D.S.A., Tang, L.Z., He, M.Q., Flakus, A., Rodriguez-Flakus, P., Zhurbenko, M.P., McKenzie, E.H.C., Stadler, M., Bhat, D.J., Liu, J.K., Raza, M., Jeewon, R., Nassonova, E.S., Prieto, M., Jayalal, R.G.U., Erdoğdu, M., Yurkov, A., Schnittler, M., Shchepin, O.N., Novozhilov, Y.K., Silva-Filho, A.G.S., Liu, P., Cavender, J.C., Kang, Y., Mohammad, S., Zhang, L.F., Xu, R.F., Li, Y.M., Dayarathne, M.C., Ekanayaka, A.H., Wen, T.C., Deng, C.Y., Pereira, O.L., Navathe, S., Hawksworth, D.L., Fan, X.L., Dissanayake, L.S., Kuhnert, E., Grossart, H.P., Thines, M. (2020). Outline of fungi and fungus-like taxa. *Mycosphere*. 11 (1): 1060-1456.

Wu, B., Hussain, M., Zhang, W., Stadler, M., Liu, X., Xiang, M. (2019). Current insights into fungal species diversity and perspective on naming the environmental DNA sequences of fungi. *Mycology* 10 (3): 127-140.

Yousef, O.M., Smilack, J.D., Kerr, D.M., Ramsey, R., Rosati, L., Colby, T.V. (1999). Gastrointestinal basidiobolomycosis: morphologic findings in a cluster of six cases. *Amer. J. Clin. Pathol.* 112 (5): 610-616.

Zabolinejad, N., Naseri, A., Davoudi, Y., Joudi, M., Aelami, M.H. (2014). Colonic basidiobolomycosis in a child: report of a culture-proven case. *Int. J. Inf. Dis.* 22: 41-43.

Zekavat, O.R., Abdolkarimi, B., Pouladfar, G., Fathpour, G., Mokhtari, M., Shakibazad, N. (2017). Colonic basidiobolomycosis with liver involvement masquerading as gastrointestinal lymphoma: A case report and literature review. *Rev. Soc. Bras. Med. Trop.* 50: 712-714.

Zhang, Z.F., Pan, Y.P., Liu, Y., Li, M. (2020). Pacific Biosciences Single-molecule Real-time (SMRT) Sequencing reveals high diversity of basal fungal lineages and stochastic processes controlled fungal community assembly in mangrove sediments. *Res. Square*. DOI: https://doi.org/10.21203/rs.3.rs-97364/v1. file:///C:/Users/lenovo/Downloads/Pacific_Biosciences_Single-molecule_Real-time_SMRT.pdf (erişim: 15.4.2022).

www.mycobank.org

www.indexfungorum.org

Bölüm 15

Likenler

Gülşah ÇOBANOĞLU
Marmara Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Biyoloji Bölümü. Göztepe - İstanbul.
e-posta: gcoban@marmara.edu.tr

GİRİŞ

Günümüz sistematiğinde funguslar içinde yer alan "likenler", belirli bir mantar türünün yine belirli bir alg ve/veya siyanobakteri türü ile ortak bir yaşam kurarak likenleşmesi sonucunda meydana gelmektedir. Bazı likenlerdeki ortakyaşama (simbiyoz) hem birden fazla mantar türü hem de birden fazla fotosentez yapan ortakyaşar tür katılabilmektedir. Bu birlikten oluşan "liken" (=likenleşmiş mantar), yeni bir vücut yapısı (tallus) ile kendini meydana getiren simbiyotik ortaklara benzemeyen, farklılaşmış morfolojik ve fizyolojik özelliklere sahip bir organizmadır. Başka ortak yaşam örneklerinde yeni bir tür oluşmadığından, liken ortakyaşam birliğinin canlılar âleminde başka bir örneği yoktur.

Evrimsel süreçlerinde ortak yaşam biçiminin en başarılı örnekleri olarak bilinen likenlerin bitkisel özellikleri, fotosentez yapabilen algleri (yeşil su yosunları) ve/veya siyanobakterileri (daha çok bilinen adıyla mavi-yeşil algleri) yaşamlarına dâhil etmelerinden ileri gelmektedir. Bununla birlikte, likenlerin genetik varyasyonu, mantar sporları vasıtasıyla üremeleri nedeniyle, mantar ortağı sayesinde gerçekleşmektedir.

Likenleşmiş mantarlar, sayısı 1.000'i aşan ve çoğu likene-özgü olan ikincil metabolitler üretmektedir (Stocker-Wörgötter, 2008). Bundan dolayı likenler ilaç, boya, besin, parfümeri gibi birçok alanda ekonomik öneme sahip biyolojik kaynaklar arasındadır. Geçmişten günümüze birçok liken türünün etnik ve tedavi amaçlı kullanıldığı bilinmektedir.

Likenler diğer kriptogamlar (saklı bitkiler veya yer bitkileri; algler, briyofitler, ciğerotları, mantarlar vb.) gibi insanların yüksek bitkilere nazaran daha az bildiği organizmalardandır. Dış görünümleri ile kabuksu, pulsu, yapraksı, çalımsı, ipliksi gibi tiplere ayrılan liken türleri yeşil ağırlıklı bitkiler, algler ve briyofitlerden farklı olarak çok çeşitli renklerde olabilmektedir. Birçok mantar, alg ya da bitkisel organizmanın yaşayamadığı uç şartlardaki habitatlar (kutuplar, çöller vb.) dâhil olmak üzere dünyanın her bölgesinde yayılış gösteren likenler, biyolojik çeşitliliğin önem-

listenin oluşturulması, nadir ve tehlike altında olan liken türlerinin yakın bir gelecekte belirlenmesi, liken çeşitliliğimizin bilinmesi ve korunması önemlidir (Çobanoğlu, 2021).

Özellikle insan faaliyetleri sonucunda yerel veya küresel olarak kirlenen çevre ve hızlı iklim değişikliğinin liken toplulukları üzerinde de olumsuz etkileri olmaktadır. Çevre koruma stratejileri geliştirilirken ve koruma alanları seçimi yapılırken liken taksonlarının ve ekosistemlerin sürdürülebilirliği dikkate alınmalıdır. Likenlerin ekolojik ve ekonomik değerleri nedeniyle kayıt altına alınmaları ve yaşam alanlarının korunması önemlidir. Uzun bir evrimsel geçmişe sahip olan likenler, gezegenin karasal ortamlarında muhtemelen eşsiz mikrobiyal simbiyotik sistemleri ile gelecekte de var olmayı başaracaklardır.

KAYNAKLAR

Ahmadjian, V. (1993). The lichen symbiosis. John Wiley. New York.

Ahti, T. (2000). *Cladoniaceae*. Flora Neotropica Monograph, 78: 1-362.

Al-Amoody, A.A., Yayman, D., Kaan, T., Özkök, E.A., Özcan, A., Özen, E., Çobanoğlu Özyiğitoğlu, G. (2020). Role of lichen secondary metabolites and pigments in UV-Screening phenomenon in lichens. *Acta Biol. Turcica* 33(1): 35-48.

Aptroot, A. (2001). Lichenized and saprobic fungal biodiversity of a single *Elaeocarpus* tree in Papua New Guinea, with the report of 200 species of *Ascomycetes* associated with one tree. *Fungal Diversity*. 6: 1-11.

Beckett, R.P., Kranner, I., Minibayeva, F.V. (2008). Stress physiology and the symbiosis, (Nash, III T.H. Lichen Biology, 2. Baskı), Bölüm 8, S. 134-151. Cambridge University Press. New York.

Brodo, I.M., Sharnoff, S.D., Sharnoff, S. (2001). Lichens of North America. 795 S. Yale University Press. New Haven.

Büdel, B., Scheidegger, C. (2008). Thallus morphology and anatomy, (Nash, III T.H. Lichen Biology, 2. Baskı), Bölüm 4, S. 40-68. Cambridge University Press. New York.

Culberson, C.F., LaGreca, S., Johnson, A., Culberson, W.L. (2000). Trivaric acid, a new tridepside in the *Ramalina americana* chemotype complex (lichenized *Ascomycota, Ramalinaceae*). *Bryologist.* 102: 595-601.

Çobanoğlu Özyiğitoğlu, G., Açıkgöz, B., Sesal, C. (2016). Liken sekonder metabolitleri: Sentez yolakları ve biyolojik etkinlikleri (Lichen secondary metabolites: Synthesis pathways and biological activities). *Acta Biol. Turcica* 29(4): 150-163.

Çobanoğlu, G. (2015). The use of lichens for biomonitoring of atmospheric pollution-Atmosferik kirliliğin biyolojik izlenmesinde likenlerin Kullanımı. *Sigma J. Eng. Natural Sci.* 33(4): 591-613.

Çobanoğlu, G. (2021). Geçmişten bugüne İstanbul liken çalışmaları üzerine bir derleme. *Bağbahçe Bil. Derg.* 8(1): 259-266.

Deduke, C., Timsina, B., Piercey-Normore, M.D. (2012). Effect of environmental change on secondary metabolite production in lichen-forming fungi, (Young, S., International Perspectives on Global Environmental Change). S. 197-230. InTech. Europe.

Eisenreich, W., Knispel, N., Beck, A. (2011). Advanced methods for the study of the chemistry and the metabolism of lichens. *Phytochem. Rev.* 10: 445-456.

Fahselt, D. (2008). Individuals and populations of lichens, (Nash, III T.H. Lichen Biology, 2. Baskı), Bölüm 13, S. 252-273. Cambridge Univ. Press. New York.

Friedl, T., Büdel, B. (2008). Photobionts, (Nash, III T.H. Lichen Biology, 2. Baskı), Bölüm 2, S. 9-26. Cambridge University Press. New York.

Galloway, D.J. (2007). Flora of New Zealand Lichens, Including Lichen-forming and Lichenicolous Fungi, 2. Baskı. Manaaki Whenua Press. Lincoln.

Garty, J. (2001). Biomonitoring atmospheric heavy metals with lichens: Theory and application. *Critical Rev. In Plant Sci.* 20(4): 309-371.

Grube, M., Berg, G., Andrésson, Ó.S., Vilhelmsson, O., Dyer, P.S., Miao, V.P.W. (2014). Lichen Genomics: Prospects and Progress, (Martin, F., The Ecological Genomics of Fungi, 1. Baskı). John Wiley. New York.

Güner, A., Akata, I., Akgül, H., Akyüz, E., Alkayış, M.F., Allı, H., Asal, D., Asan, A., Aydınkal, R.M., Aydoğdu, H., Can, M., Çıngay, B., Çimen, A.Ö., Doğan, H.H., Erdoğdu, M., Gemici, A., Genç, S.H., Giray, G., İkinci, N., İnci, Ş., Kabaktepe, Ş., Kadıoğlu, Z., Kanoğlu, S.S., Karaltı, İ., Kaşık, G., Kaya, A., Keskin, M., Kırbağ, S., Körüklü, S.T., Kültür, Ş., Özcan, A., Özkale, E., Özkan, A.M., Öztekin, M., Öztürk, C., Sarısoy, G., Selçuk, F., Sesli, E., Sevindik, M., Sözen, K.B., Tekşen, M., Ulukapı, M., Yalçınkaya, R., Yaşarkan, O. (2020). Türkçe mantar adları (Turkish fungi names). İçinde: Sesli, E, Asan A, Selçuk F. (eds.). Türkiye mantarları listesi (The checklist of fungi of Turkey). Ali Nihat Gökyiğit Vakfı Yayını, İstanbul.

Hawksworth, D.L. (1985). Problems and prospects in the systematics of the Ascomycotina. *Proceed. Ind. Acad. Sci. (Plant Sci.)* 94: 319-39.

Hawksworth, D.L. (2001). The magnitude of fungal diversity: the 1.5 million species estimate revisited. *Mycol. Res.* 105: 1422-1432.

Hawksworth, D.L. (2005). To be or not to be a lichen. *Nature*. 433: 468.

Honegger, R. (2000). Great discoveries in bryology and lichenology-Simon Schwendener (1829-1919) and the dual hypothesis of lichens. *Bryologist* 103: 307–313.

Honegger, R. (2008a). Mycobionts, (Nash, III T.H. Lichen Biology, 2. Baskı), Bölüm 3, S. 27-39. Cambridge University Press. New York.

Honegger, R. (2008b). Morphogenesis, (Nash, III T.H. Lichen Biology, 2. Baskı), Bölüm 5, S. 69–93. Cambridge University Press. New York.

Honegger, R. (2012). The symbiotic phenotype of lichen-forming *Ascomycetes* and their endo- and epibionts, (Hock, B., Fungal Associations, 2. Baskı), The Mycota IX, S. 287–340. Springer-Verlag. Heidelberg.

Huneck, S. (2001). New results on the chemistry of lichen substances. *Fort. Chem. Org. Nat.* 81: 1-276.

Huneck, S., Yoshimura, I. (1996). Identification of Lichen Substances. 493 S. Springer-Verlag. Berlin.

John, V., Guvenc, Ş., Turk, A. (2020). Additions to the checklist and bibliography of the lichens and lichenicolous fungi of Turkey. *Arch. Lichenol.* 19: 1-32.

John, V., Türk, A. (2017). Türkiye Likenleri listesi. 848 S. ANG Vakfı / Nezahat Gökyiğit Botanik Bahçesi Yayını, İstanbul.

Kershaw, K.A. (2010). Physiological Ecology of Lichens. Cambridge University Press. New York.

Kirk, P.M., Cannon, P.F., Minter, D.W., Stalpers, J.A. (2008). Dictionary of the fungi, 10. Baskı. CABI. Wallingford.

Küçükkaya, G.A. (2014). Yapı Taşlarının Restorasyonu, 2. Baskı. (Çobanoğlu, G., Bölüm II.II.IV). S.87-104. Özlem Matbaacılık. İstanbul.

Lawrey J.D. (2009). Chemical defense in lichen symbioses, (White J., Torre M., Diversity of Defensive Mutualisms). Bölüm 11, S. 167-181. CRC Press. Boca Raton.

Lumbsch, H.T., Huhndorf, S.M. (2007). Whatever happened to the pyrenomycetes and loculoascomycetes? *Mycol. Res.* 111: 1064-1074.

Lutzoni, F., Pagel, M., Reeb, V. (2001). Major fungal lineages are derived from lichen symbiotic ancestors. *Nature*. 411: 937-940.

Muggia, L, Grube, M. (2018). Fungal diversity in lichens: From extremotolerance to interactions with algae. *Life*. 8: 15.

Nash, T.H. III (2008). Lichen Biology, 2. Baskı. 486 S. Cambridge University Press. New York.

Nguyen, K.H., Chollet-Krugler M., Gouault N., Tomasi S. (2013). UV-protectant metabolites from lichens and their symbiotic partners. *The Royal Soc. Chem.* 30: 1490-1508.

Özyiğitoğlu, G. (2017). Türkçe liken terminolojisi için yeni öneriler. *Avrasya Terim Derg.* 5(2): 14-18.

Palmqvist, K., Dahlman, L., Jonsson, A.V., Nash, T.H. (2008). The carbon economy of lichens, (Nash, III T.H. Lichen Biology, 2.Baskı), Bölüm 10, S. 182–215. Cambridge University Press. New York.

Poelt, J., Vezda, A. (1990). Ueber kurzlebige Flechten. *Bibl Lichenol.* 38: 377-394.

Porada, P., Ekici, A., Beer, C. (2016). Effects of bryophyte and lichen cover on permafrost soil temperature at large scale. *The Cryosphere*. 10: 2291-2315.

Printzen, C. (2010). Lichen Systematics: The Role of Morphological and Molecular Data to Reconstruct Phylogenetic Relationships, (Lüttge, U., Beyschlag, W., Büdel, B., Francis, D., Progress in Botany 71). S. 233-276. Springer-Verlag. Heidelberg.

Romagni, J.G., Dayan. F.E. (2002). Structural diversity of lichen metabolites and their potential use, (Upadhyay, R.J., Advances in Microbial Toxin Research and Its Biotechnological Exploitation). S. 151-169. Kluwer Academic / Plenum Publishers. New York.

Seaward, M.R.D. (2008). Environmental role of lichens, (Nash, III T.H. Lichen Biology, 2.Baskı), Bölüm 14, S. 274-298. Cambridge University Press. New York.

Shukla, V., Joshi, G.P., Rawat, M.S.M. (2010). Lichens as a potential natural source of bioactive compounds: a review. *Phytochem. Rev.* 9: 303-314.

Sodhi, N.S., Ehrlich, P.R. (2010). Conservation Biology for All. Oxford University Press, New York.

Srivastava, P., Sarethy, I.P. (2021). Lichens-The Untapped Repository Of Anti-Cancer Metabolites, (Gauba, P., Recent Trends in Biosciences and Biotechnology). Bölüm 14, S. 195-216. Vidya Kutir Publications. New Delhi.

St.Clair, L.L., Seaward, M.R.D. (2004). Biodeterioration of Stone Surfaces. Kluwer Academic Publishers. Dordrecht.

Stocker-Wörgötter, E. (2015). Biochemical diversity and ecology of lichen-forming fungi: Lichen substances, chemosyndromic variation and origin of polyketide-type metabolites (biosynthetic pathways), (Upreti, D.K., Divakar, P.K., Shukla, V., Bajpai, R. Recent Advances in Lichenology- Modern Methods and Approaches in Lichen Systematics and Culture Techniques 2). S. 161–179. Springer. India.

Tehler, A., Wedin, M. (2008). Systematics of lichenized fungi, (Nash, III T.H. Lichen Biology, 2.Baskı). Bölüm 17, S. 336-352. Cambridge University Press. New York.

Wolseley, P.A. (1995). A Global perspective on the status of lichens and their conservation. *Mitt. Eidgenoss. Forsch. anst. Wald Schnee Landsch.* 70(1): 11-27.

Yamamoto, Y., Hara, K., Kawakami, H., Komine, M. (2015). Lichen Substances and Their Biological Activities, (Upreti, D.K. ve ark., Recent Advances in Lichenology 2). S. 181-199. Springer. India.

Yavuz, M., Çobanoğlu, G. (2010). Ethnological uses and etymology of the word Usnea in Ebubekir Razi's "Liber Almansoris". *The Brit. Lichen Soc. Bulletin.* 106: 3-12.

Bölüm 16

Mikorizal Funguslar

Bülent TOPRAK
İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Orman Fakültesi, Orman Mühendisliği Bölümü. İzmir.
e-posta: bulent.toprak@ikcu.edu.tr

GİRİŞ

Mikoriza terimi, Yunancada mantar anlamına gelen "mykes" ve kök anlamındaki "rhiza" kelimelerinden türetilmiştir. Bu terim Türkçede "kök mantarı" olarak kullanılmaktadır. Mikoriza ilk kez 1885 yılında biyolog Albert Bernhard Frank tarafından mantar ile ağaç arasındaki ilişkiyi tanımlamak için ortaya atılmıştır. Bu ilişkide, ağaçların kılcal kökleri üzerinde mantarların manto tabakasını oluşturmasıyla iki farklı organizma birleşerek birbirlerini beslemeye yarayan tek bir yapıyı meydana getirmektedir (Frank, 2005). Böylelikle en az iki taraf arasında karşılıklı yararlanmaya dayalı mutualistik bir simbiyoz gerçekleşmektedir. Bu durumda mikoriza, karasal ekosistemlerde mantar-bitki-toprak arasındaki çok yönlü ilişkilerin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır.

Bitki yetiştirmede önemli bir role sahip olan mikoriza konusuna gerekli önem verildiği taktirde, etkin ve ekonomik bir şekilde mikorizalı fidan üretimi sağlanabilmektedir. Genellikle mikorizanın bitkilerin yetiştirilmesinde sadece beslenme üzerinde olumlu etkiler oluşturduğu düşünülmektedir. Oysa toprağa ilave edilen bitki besin maddeleri mikorizanın bu işlevini ikame edebiliyorsa "Mikoriza neden önemsenmeli ki?". Bu sorunun cevabı kitabın bu bölümünde geniş bir şekilde açıklanmıştır. Fakat kısaca belirtmek gerekirse aslında durum sadece besin elementlerinin temininden ibaret değildir. Bunun yanında mikorizal mantarlar, toprağı bir ağ gibi sararak ve toprak tanelerini birbirlerine yapıştırıp bir arada tutarak erozyonu engelleme; toprağın yapısını iyileştirerek su tutma kapasitesini arttırma; yüzeysel akışla kaybolan suyun miktarını azaltma; topraktaki karmaşık besin ağlarını destekleme; çeşitli ekosistemlerde bitkilerin ortamda var olmasını, büyümesini ve stres unsurlarına karşı direnç kazanmasını sağlama; karbon tutulumunu arttırma… gibi etkileri sayesinde doğrudan ve dolaylı olarak ekosistemleri ve hatta bitkiler kadar eskiye dayanan mikorizal ilişkiler yüz milyonlarca yıldır dünyamızı şekillendirmektedir. Bu bakımdan mikorizal mantarlar aslında "Ekosistem Mühendisi" unvanını sonuna kadar hak etmektedir.

içerisindeki KOH dökülerek kökler üç defa musluk suyu ile durulanır. Daha sonra bu tüplerin içerisine sodyum hipoklorit veya hidrojen peroksit eklenerek oda sıcaklığında kökler beyazlayıncaya kadar bekletilir. Kökler beyazladıktan sonra tüplerdeki ağartıcı dökülür ve kökler üç defa musluk suyu ile durulanır. Kökleri asitleştirmek için %1'lik HCl tüplerin içerisine kökleri kapsayacak miktarda konularak 5 dakika bekletilmesinin ardından dökülür fakat durulama yapılmaz. Daha sonra bu tüplere %0,05 trypan blue çözeltisi (800 ml gliserin, 800 ml laktik asit, 800 ml saf su ve 1,2 gr trypan blue) ilave edilerek 90ºC'de 15 dakika etüvde bekletilir. Kök boyandıktan sonra üç defa asitleştirilmiş musluk suyu ile durulanır. Son olarak boyanmış kökler mikroskop altında incelenir.

Boyanan köklerdeki kolonizasyon yüzdesinin belirlenmesinde farklı yöntemler uygulanabilir. Hesaplama için grid hat kesişim metodu yaygın olarak kullanılmaktadır. Bu metotta grid hatlar çizilmiş olan bir petri kabına yerleştirilen kök örneklerinin kesişim noktalarındaki mikorizalı olanların sayısının toplam sayıya oranlanmasıyla kolonizasyon yüzdesi hesaplanır. Bir başka hesaplama yönteminde ise boyanan köklerden alınan bir cm uzunluğundaki 10 adet parça lam lamel arasına yerleştirilir. Bu preparatın mikroskop gözlemleri yapılarak mikorizalı olan sayı toplam kök sayısına oranlanır ve yüzdesi tespit edilir (Giovannetti ve Mosse,1980; Brundrett ve ark., 1996).

KAYNAKLAR

Agely A.A., Ogram A. (2013). Soil Microbial Ecology, Mycorrhizal Association, Short Course, University of Florida, Gainesville, FL.

Amezketa, E. (1999). Soil aggregate stability: a review. *J. Sustainable Agr.* 14 (2-3): 83-151.

Andrade, G., Mihara, K.L., Linderman, R.G., Bethlenfalvay, G.J. (1998). Soil aggregation status and rhizobacteria in the mycorrhizosphere. *Plant and Soil*. 202 (1): 89-96.

Ayan, S., Sıvacıoğlu, A., Öner, N., Demircioğlu, N. (2006). Kurak ve yarı kurak alanlarda bitki canlılığını korumada kullanılabilecek toprak ıslah edici materyaller. *Türkiye'de Yarı Kurak Bölgelerde Yapılan Ağaçlandırma ve Erozyon Kontrolü Uygulamalarının Değerlendirilmesi Çalıştayı Çalıştay Kitapçığı*, Cilt:1, 183-190.

Blackwell, M. (2011). The Fungi: 1, 2, 3… 5.1 million species?. *Amer. J. Bot.* 98 (3): 426-438.

Baum, C., Stetter, U., Makeschin, F. (2002). Growth response of *Populus trichocarpa* to inoculation by the ectomycorrhizal fungus *Laccaria laccata* in a pot and a field experiment. *Forest Ecol. Management*. 163 (1-3): 1-8.

Berta, G., Fusconi, A., Hooker, J.E. (2002). Arbuscular mycorrhizal modifications to plant root systems: scale, mechanisms and consequences. In: *Mycorrhizal technology in agriculture* (pp. 71-85). Birkhäuser, Basel.

Bethlenfalvay, G.J., Cantrell, I.C., Mihara, K.L., Schreiner, R.P. (1999). Relationships between soil aggregation and mycorrhizae as influenced by soil biota and nitrogen nutrition. *Biol. Fertility Soils*. 28 (4): 356-363.

Bhandari, N. N., Mukerji, K.G. (1993). *The haustorium*. Research Studies Press Ltd.

Bonfante-Fasolo, P., Peretto, R., Perotto, S. (1992). Cell surface interactions in endomycorrhizal symbiosis. *Perspectives In Plant Cell Recognition*. 48: 239.

Brundrett, M., Bougher, N., Dell, B., Grove, T., Malajczuk, N. (1996). *Working with mycorrhizas in forestry and agriculture* (32: 374). Canberra: Australian Centre for Int. Agr. Res.

Brundrett, M.C. (2002). Coevolution of roots and mycorrhizas of land plants. *New Phytologi*st. 154 (2): 275-304.

Brundrett, M.C. (2009). Mycorrhizal associations and other means of nutrition of vascular plants: understanding the global diversity of host plants by resolving conflicting information and developing reliable means of diagnosis. *Plant and Soil*. 320 (1): 37-77.

Cairney, J.W.G. (2000). Evolution of mycorrhiza systems. *Naturwissenschaften*. 87 (11): 467-475.

Dunabeitia, M., Rodrıguez, N., Salcedo, I., Sarrionandia, E. (2004). Field mycorrhization and its influence on the establishment and development of the seedlings in a broadleaf plantation in the Basque Country. *Forest Ecol. Management*. 195 (1-2): 129-139.

Duplessis, S., Tagu, D., Martin, F. (2002). Living together underground: a molecular glimpse of the ectomycorrhizal symbiosis. *Mycol. Ser*. 15: 297-324.

Frank, B. (2005). On the nutritional dependence of certain trees on root symbiosis with belowground fungi (an English translation of AB Frank's classic paper of 1885). *Mycorrhiza*. 15(4): 267-275.

Gamalero, E., Trotta, A., Massa, N., Copetta, A., Martinotti, M.G., Berta, G. (2004). Impact of two fluorescent pseudomonads and an arbuscular mycorrhizal fungus on tomato plant growth, root architecture and P acquisition. *Mycorrhiza*. 14 (3): 185-192.

Gerdemann, J.W., Nicolson, T.H. (1963). Spores of mycorrhizal Endogone species extracted from soil by wet sieving and decanting. *Transact. Brit. Mycol. Soc*. 46 (2): 235-244.

Giovannetti, M., Mosse, B. (1980). An evaluation of techniques for measuring vesicular arbuscular mycorrhizal infection in roots. *New phytologist*. 84: 489-500.

Harley, J.L. Smith, S.E. (1983). Mycorrhizal symbiosis, Academic Press, London.

Hartmann, A., Rothballer, M., Schmid, M. (2008). Lorenz Hiltner, a pioneer in rhizosphere microbial ecology and soil bacteriology research. *Plant and Soil*. 312 (1): 7-14.

Hobbie, J.E., Hobbie, E.A. (2006). 15N in symbiotic fungi and plants estimates nitrogen and carbon flux rates in Arctic tundra. *Ecology*. 87 (4). 816-822.

Hobbie, E.A., Hobbie, J.E. (2008). Natural abundance of 15 N in nitrogen-limited forests and tundra can estimate nitrogen cycling through mycorrhizal fungi: A review. *Ecosystems*. 11 (5): 815-830.

Jakobsen, I., Rosendahl, L. (1990). Carbon flow into soil and external hyphae from roots of mycorrhizal cucumber plants. *New Phytologist*. 115 (1): 77-83.

Klironomos, J.N. (2003). Variation in plant response to native and exotic arbuscular mycorrhizal fungi. *Ecology*. 84 (9): 2292-2301.

Kozlowski, T.T., Pallardy, S.G. (1997). *Physiology of woody plants*. Second edition. Academic Press. San Diego, USA.

Kretzschmar, T., Kohlen, W., Sasse, J., Borghi, L., Schlegel, M., Bachelier, J.B., Martinoia, E. (2012). A petunia ABC protein controls strigolactone-dependent symbiotic signalling and branching. *Nature*. 483 (7389): 341-344.

Lehtijarvi, H.T.D., Lehtijarvi, A. (2006). Yarı kurak mıntıkalarda gerçekleştirilecek ağaçlandırma çalışmalarında mikorizalı fidan kullanımı ve önemi. *Türkiye'de Yarı Kurak Bölgelerde Yapılan Ağaçlandırma ve Erozyon Kontrolu Uygulamalarının Değerlendirilmesi Çalıştayı*. 487-495.

Lewis D.H. (1975). Comparative aspects of the carbon nutrition of mycorrhizas, *Endomycorrhizas*, Editors: Sanders F.E., Mosse B., Tinker P.B., Academic Press, London and New York, 199-148.

Lewis D.H. (1976) Interchange of metabolites in biotrophic symbiosis between angiosperms and fungi. Prespectives in Experimental Biology, Sutherland, Oxford. 2: 207-219.

Lynch, J.M., Bragg, E. (1985). Microorganisms and soil aggregate stability. In: Advances in soil science (pp. 133-171). Springer, New York, NY.

Marschner H. (1995). Mineral Nutrition of High Plants, Second Edition, Academic Press, London.

Miller, R.M., Jastrow, J.D. (2000). Mycorrhizal fungi influence soil structure. In: Arbuscular mycorrhizas: physiology and function (pp. 3-18). Springer, Dordrecht.

Pera, J., Álvarez, I.F., Rincón, A., Parladé, J. (1999). Field performance in northern Spain of Douglas-fir seedlings inoculated with ectomycorrhizal fungi. *Mycorrhiza*. 9 (2): 77-84.

Peterson, R.L., Massicotte, H.B., Melville, L.H. (2004). Anatomy and Cell Biology. Mycorrhizas, National Research Council of Canada, Ottawa, Ontario, 173.

Philip, L., Simard, S., Jones, M. (2010). Pathways for below-ground carbon transfer between paper birch and Douglas-fir seedlings. *Plant Ecol. Diversity*. 3 (3): 221-233.

Phillips, J.M., Hayman, D.S. (1970). Improved procedures for clearing roots and staining parasitic and vesicular-arbuscular mycorrhizal fungi for rapid assessment of infection. *Transact. Brit. Mycol. Soc*. 55 (1): 158-161.

Piotrowski, J. S., Denich, T., Klironomos, J.N., Graham, J.M., Rillig, M.C. (2004). The effects of arbuscular mycorrhizas on soil aggregation depend on the interaction between plant and fungal species. *New Phytologist*. 164 (2): 365-373.

Raina, S., Chamola, B.P., Mukerji, K.G. (2000). Evolution of mycorrhiza. In: *Mycorrhizal biology* (pp. 1-25). Springer, Boston, MA.

Read, D.J. (1983). The biology of mycorrhiza in the Ericales. *Can. J. Bot.* 61 (3): 985-1004.

Rillig, M.C., Mummey, D.L. (2006). Mycorrhizas and soil structure. *New Phytologist*. 171 (1): 41-53.

Sheldrake, M. (2020). Entangled life: how fungi make our worlds, change our minds & shape our futures. Random House.

Six, J., Bossuyt, H., Degryze, S., Denef, K. (2004). A history of research on the link between (micro) aggregates, soil biota, and soil organic matter dynamics. *Soil Tillage Res.* 79 (1): 7-31.

Smith S.E., Read D.J. (1997). *Mycorrhizal Symbiosis*, Academic Press, Second Edition, San Diego, USA.

Smith S.E., Read D.J. (2008). *Mycorrhizal Symbiosis*, Academic Press, Third Edition, San Diego, USA.

Smith, S. E., Smith, F.A. (2011). Roles of arbuscular mycorrhizas in plant nutrition and growth: new paradigms from cellular to ecosystem scales. *Ann. Rev. Plant Biol.* 62: 227-250.

Taylor, D. L., Hollingsworth, T.N., McFarland, J.W., Lennon, N.J., Nusbaum, C., Ruess, R.W. (2014). A first comprehensive census of fungi in soil reveals both hyperdiversity and fine scale niche partitioning. *Ecological Monographs*. 84 (1): 3-20.

Timonen, S., Marschner, P. (2006). Mycorrhizosphere concept. In Microbial activity in the rhizoshere (pp. 155-172). Springer, Berlin, Heidelberg.

Tisdall, J.M. (1991). Fungal hyphae and structural stability of soil. *Soil Res.* 29 (6): 729-743.

Tisdall, J.M., Oades, J.M. (1982). Organic matter and water-stable aggregates in soils. *J. Soil Sci.* 33 (2): 141-163.

Tommerup, I.C., Briggs, G.G. (1981). Influence of agricultural chemicals on germination of vesicular-arbuscular endophyte spores. *Transact. Brit. Mycol. Soc*. 76(2): 326-328.

Toprak, B. (2016). Ekto- ve arbusküler mikoriza aşılanmış karaçam (*Pinus nigra*), toros sediri (*Cedrus libani*) ve saçlı meşe (*Quercus cerris*) fidanlarının İç Anadolu'nun yarı kurak sahalarındaki ağaçlandırma başarısı, Doktora Tezi, D.Ü. Fen Bilimleri Enstitüsü, Düzce.

Toprak, B. (2020a). Early growth performance of mycorrhizae inoculated Taurus Cedar (*Cedrus libani* A. Rich.) seedlings in a nursery experiment conducted in inland part of Turkey. *J. Plant Nutrition*. 43(2): 165-175.

Toprak, B. (2020b). Kuraklık stresindeki yalancı akasya (*Robinia pseudoacacia* L.) fidanlarının yaprak su potansiyeline mikorizanın etkisi. *Düzce Üniv. Bil. Teknol. Derg*. 8(1): 462-470.

Tsimilli-Michael, M., Strasser, R.J. (2008). In vivo assessment of stress impact on plant's vitality: applications in detecting and evaluating the beneficial role of mycorrhization on host plants. İçinde: Mycorrhiza (pp. 679-703). Springer, Berlin, Heidelberg.

Utobo, E. B., Ogbodo, E. N., Nwogbaga, A.C. (2011). Techniques for extraction and quantification of arbuscular mycorrhizal fungi. *Libyan Agr. Res. Center J. Int.* 2 (2): 68-78.

Van Der Heijden, M.G., Martin, F. M., Selosse, M.A., Sanders, I.R. (2015). Mycorrhizal ecology and evolution: the past, the present, and the future. *New Phytologist*. 205 (4): 1406-1423.

Vogt, K. A., Grier, C.C., Meier, C.E., Edmonds, R.L. (1982). Mycorrhizal role in net primary production and nutrient cycling in *Abies amabilis* ecosystems in Western Washington. *Ecology*. 63 (2): 370-380.

Wilson, J.M. (1984). Comparative development of infection by three vesicular-arbuscular mycorrhizal fungi. *New Phytologist*. 97 (3): 413-426.

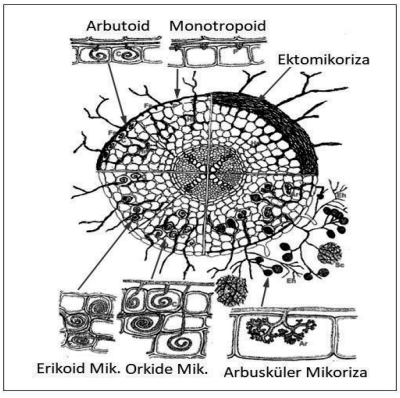
Bölüm 17
Glomeromycota

Şahin PALTA
Bartın Üniversitesi Orman Fakültesi Orman Mühendisliği Bölümü BARTIN
e-posta: spalta@bartin.edu.tr, sahinpalta@hotmail.com

17.1 GENEL BİLGİLER

Yunanca'da mykes= fungus ve rhiza= kök anlamındaki kelimelerden meydana mikoriza ifadesi ilk kez Frank (1885) tarafından bazı funguslar ile bitki köklerinin ortak hayatlarını anlatmak için kullanılmıştır (Moser ve Haselwandter 1975; Hayman 1981). Kara bitkilerinin büyük çoğunluğunda bulunan mikorizal yaşam; bitkiler ile toprak mikroflorasındaki mikroorganizmalar arasındaki en yaygın simbiyotik yaşam şekillerinden birini oluşturmaktadır. Monokotiledonların %79'unda, dikotiledonların %83'ünde ve Gymnospermlerin hemen hemen hepsinde bu simbiyotik yaşam görülmektedir. Toprak verimliliği oldukça düşük veya oldukça yüksek, su altında kalmış, çok tuzlu veya çok kurak habitatlarda mikorizal yaşama sahip olmayan bitkiler ortaya çıkabilmektedir (Marschner 1995; Brundrett 1991; Harley 1975).

Günümüzde çoğu araştırmada, orman ağaçları ve pekçok kültür bitkisinin mikoriza ile simbiyotik ilişki kurdukları hatta bazılarının simbiyotik ilişkiden öte mikorizaya bağımlı oldukları ifade edilmiştir. Örneğin çam türleri (*Pinus* sp.) mikoriza ile ortak yaşam kuramadığında depresyona girmekte, orkide türleri ise gelişimini sürdürememektedir (Şekil 17.1) (Marschner 1995).

Şekil 17.1. Mikoriza tipleri: Ar: Arbuskül, C: Yumak hif (coiled), Eh: Ektraradikal Hif, Fs: Fungal kılıf (Fungal sheat) Hn: Hartig net, Sc: Sclerotia, V: Vesikül (Agarwal ve Sah, 2009). [Yayıncının (Marsland Press) e-posta ile verdiği izinle]

KAYNAKLAR

Aarle, I.M.V., Söderström, B., Olsson, P.A. (2003). Growth and interactions of arbuscular mycorrhizal fungi in soils from limestone and acid rock habitats. *Soil Biol. Biochem.* 35: 1557-1564.

Abott, L.K., Robson, A.D. (1978). Growth of subterranean clover in relation to the formation of endomycorrhizas by introduced and indigenous fungi in a field soil. *New Phytologist*. 81: 575-579.

Abott, L.K., Robson, A.D. (1991). Factors influencing the occurrence of vesicular-arbuscular mycorrhizas. *Agricul. Ecosystems Environ.* 35: 121-150.

Agarwal, P., Sah, P. (2009). Ecological importance of ectomycorrhizae in world forest ecosystems. *Nature and Science*, 7 (2): 107-116.

Aytok, Ö. (2001). Tuzla kıyı kumullarında tarımsal aktivitelerin kumul ekosistemi üzerindeki etkilerinin araştırılması. Yüksek Lisans Tezi, Ç.Ü. FBE Peyzaj Mimarlığı ABD, Adana, 103 s.

Baltruschat, H., Schönbeck, F. (1975). Studies on the influence of endotrophic mycorrhiza on the infection of tobacco by *Thielaviopsis basicola* (Untersuchungen über den einfluß der endotrophen mycorrhiza auf den befall von tabak mit *Thielaviopsis basicola*). *Phytopathol. Zeitschrift. (J. Phytopathol.).* 84 (2): 172-188.

Bedini, S., Pellegrino, E., Avio, L., Pellegrini, S., Bazzoffi, P., Argese, E., Giovannetti, M. (2009). Changes in soil aggregation and glomalin-related soil protein content as affected by the arbuscular mycorrhizal fungal species *Glomus mosseae* and *Glomus intraradices*. *Soil Biol. Biochem*. 41 (7): 1491-1496.

Bolan, N.S., Robson, A.D., Barrow, N.J. (1987). Effects of Vesicular - arbuscular mycorhizae the availability of iron phosphates to plants. *Plant and Soil*. 99: 401-410.

Bonfante-Fasolo, P. (1984). Anatomy and morphology of VA mycorrhizae. VA Mycorrhiza. C.L.I. Powel, D.J. Bagyaraj (Eds). CRC Press, Boca Rafon, Florida, 5-33 pp.

Boz, T. (2007). Çukurova Deltası'ndaki tuzcul bitki türlerinin vesikular-arbuskular mikorizal birlikteliklerinin incelenmesi. Yüksek Lisans Tezi. 87 S. Çukurova Üniv. Fen Bil. Enst. Biyoloji ABD, Adana.

Brundrett, M.C. (1991). Mycorrhizas in naturel ecosystem. *Advanced In Ecol. Res.* 21: 171-313.

Dehne, H.W., Schönbeck, F. (1979). Unterschungen zum einfluss der endotraphen mykorrhiza auf pflanzenkrankheiten. II. Phenolstaffwecsel und Lignifizierung (The influence of endotrophic mycorrhiza on plant diseases. II. Phenolmetabolism and lignification). *Phytopathol. Zeitschrift. (J. Phytopathol.).* 95: 210-216.

Dehne, H.W., Schönbeck, F., Baltruschat, H. (1978). Untersuchungen zum einfluss der endotrophen mycorrhiza auf pflanzenkrankheiten. 3. Chitinase aktivitat und ornithin zyklus (The influence endotrophic mycorrhiza on plant disease. 3. Chitinase - activity and ornithinecycle). *Z. Pflkrankh*. 85: 666-678.

Bücking, H., Liepold, E., Ambilwade, P. (2012). The role of the mycorrhizal symbiosis in nutrient uptake of plants and the regulatory mechanisms underlying these transport processes. Editors: Dhal, N.K., Sahu, S.C., *Plant Sci*. 4: 108-132. IntechOpen.

Caron, M. (1989). Potential use of Mycorrhizae in control of soil-borne diseases. *Can. J. Plant Pathol.* 11: 177-179.

Carvalho, L.M., Caçador, İ., Louçao, M.A.M. (2001). Temporal and spatial variation of arbuscular mycorrhizas in salt marsh plants of the Tagus Estuary (Portugal). *Mycorrhiza*. 11: 303-309.

Çakan, H., Karataş, Ç. (2006). Interactions between mycorrhizal colonization and plant life forms along the successional gradient of coastal sand dunes in the Eastern Mediterranean, Turkey. *Ecol. Res*. 21: 301-310.

Davis, R.M. (1980). Influence of *Glomus fasciculatus* on *Thielaviopsis basicola* root rot of *Citrus*. *Plant Dis*. 64: 839-840.

Dehne, H.W. (1982). Interactions between vesicular - arbuscular mycorrhizal fungi and plant pathogens. *Phytopathol.* 72: 1115-1119.

Demir, S. (1998). Bazı kültür bitkilerinde vesiküler-arbusküler mikorrhiza (VAM) oluşumu ve bunun bitki gelişimi ve dayanıklılıktaki rolü üzerinde araştırmalar. Doktora Tezi. 114 S. Ege Üniv. Fen Bil. Enst. Bitki Koruma ABD, İzmir.

Driver, J.D., Holben, W.E., Rillig, M.C. (2005). Characterization of glomalin as a hyphal wall component of arbuscular mycorrhizal fungi. *Soil Biol. Biochem*. 37: 101-106.

Field, K. J., Rimington, W. R., Bidartondo, M. I., Allinson, K. E., Beerling, D. J., Cameron, D. D., Duckett J.G., Leake J.R., Pressel, S. (2016). Functional analysis of liverworts in dual symbiosis with *Glomeromycota* and *Mucoromycotina* fungi under a simulated palaeozoic CO_2 decline. *ISME J*. 10 (6): 1514-1526.

Fokom, R., Adamou, S., Teugwa, M.C., Boyogueno, A.B., Nana, W.L., Ngonkeu, M.E.L., Tchameni, N.S., Nwaga, D., Tsala Ndzomo, G., Zollo, P.A. (2012). Glomalin related soil protein, carbon, nitrogen and soil aggregate stability as affected by land use variation in the humid forest zone of south Cameroon. *Soil Tillage Res*. 120: 69-75.

Frank, A.B. (1885). Über die auf wurzelsymbiose beruhende ernährung gewisser baiime durch unterirdische Pilze, *Ber. Dt. Bot. Ges*. 3: 128-145.

Gerdemann, J.W. (1968). Vesicular - arbuscular mycorhiza and plant growth. *Ann. Rev. Phytopathol.* 6: 397-418.

Giovannetti, M. (2000). Spore germination and pre-symbiotic mycelial growth. İçinde: Y. Kapulnik, D.D. Douds Jr (Eds). Arbuscular mycorrhizas: Physiology and function. Kluwer Acad. Publ. Netherlands. 47-68 pp.

Gough, E.C., Owen, K.J., Zwart, R.S., Thompson, J.P. (2020). A systematic review of the effects of arbuscular mycorrhizal fungi on root-lesion nematodes, *Pratylenchus* spp. *Front. Plant Sci*. 11: Makale No: 923.

Graham, J.H., Menge, J.A. (1982). Influence of vesicular - arbuscular mycorrhizae and soil phosphorus on take - all disease of wheat. *Phytopathol.* 72: 95-98.

Harley, J.L. (1975). The mycorhizal associations. *Encylopedia Plant Physiol*. 17: 148-186.

Hayman, D. (1981). Mycorhiza and it's significance in horticulture. *The Plantsman*. 2 (4): 214-224.

Humphreys, C.P., Franks, P.J., Rees, M., Bidartondo, M.I., Leake, J.R., Beerling, D.J. (2010). Mutualistic mycorrhiza-like symbiosis in the most ancient group of land plants. *Nature Communications*. 1 (1): 1-7.

Ingham, E., Wilson, M. (1999). The Mycorrhizal colonization of six wetland species at sites differing in land use history. *Mycorrhiza*. 9: 233–235.

Jabaji-Hare, S., Deschere, A., Kendrick, B. (1984). Lipid content and composition vesicles of vesicular - arbuscular mycorrhizal fungi of vesicle. *Mycologia*. 76: 1024-1031.

Jacobsen, I., Abott, L.K., Robson, A.D. (1992). External hyphae of vesicular - arbuscular mycorrhizal fungi associated with *Trifolium subterraneum* L. 1. Spread of hyphae and phosphorus inflow into roots. *New Phytologist*. 120: 371-380.

Johnson, N.C., Tilman, D., Wedin, D. (1992). Plant and soil controls on mycorrhizal fungal communities. *Ecology*. 73: 2034–2042.

Johnson, C.R., Michelini, S. (1974). Effect of mycorrhizae on container grown Acacia. *Proceed. Florida State Horticult. Soc.* 87: 520-522.

Li, X.L., Marschner, H., George, E. (1991). Extension of the phosphorus depletion zone in VA mycorrhizal white clover in a calcareous soil. *Plant and Soil*. 135: 41-48.

Linderman, R.G. (1988). Mycorrhizal interactions with the rhizosphere microflora: The mycorrhizosphere effect. *Phytopathol.* 78(3): 366-370.

Linderman, R.G. (1994). Role of VAM fungi in biocontrol. İçinde: F.L. Pfleger, R.G.Linderman. Mycorrhizae and Plant Health. APS Press, USA. 1-17 pp.

Marschner, H. (1995). Mycorrhizas. Mineral nutrition of higher plants. 2nd Ed. Academic Press. pp. 566-595.

Miller, S., Bever, J. 1999. Distribution of arbuscular mycorrhizal fungi in stands of the wetland grass *Panicum Hemitomon* along a wide hydrologic gradient. *Oecologia*. 119: 586-592.

Miller, R.M., Jastrow, J.D. (2000). Mycorrhizal fungi influence soil structure. İçinde: Y.Kapulnik D.D. Douds Jr (Eds). *Arbuscular Mycorrhizas: Physiology and Function*, Kluwer Academic Publishers, 3-18 pp.

Morton, J.B. (1988). Taxonomy of VA mycorrhizal fungi: classification, nomenclature, and identification. *Mycotaxon*. 32: 267-324.

Morton, J.B., Benny, G.L. (1990). Revised classification of arbuscular mycorrhizal fungi (*Zygomycetes*): A new order *Glomales*, two new suborders, *Glomineae* and *Gigasporineae* and two new families, *Acaulosporaceae* and *Gigasporaceae*, with an emendation to *Glomaceae*. *Mycotaxon*. 37: 471-491.

Moser, M., Haselwandter, K. (1975). Ecophysiology of mycorrhizal symbiosis. *Encylopedia of Plant Physiol.* 12: 391-421.

Mosse, B. (1973). Advances in the study of vesicular - arbuscular Mycorrhiza. *Ann. Rev. Phytopathol.* 11: 429-454.

Muchovej, R.M. (2001). Importance of mycorrhizae for agricultural crops. University of Florida, *Extension Inst. Food Agr. Sci. SS-AGR*-170.

Mukerji, K.G., Chamola, B.P., Singh, J. (2000). Mycorrhizal Biology. Kluwer Academic Plenum Publishers.

Ortaş, İ., Ergün, B., Ortakçı, D., Ercan, S., Köse, Ö. (1999). Mikoriza sporlarının üretim tekniği ve tarımda kullanım olanakları. *Turk. J. Agr. Forest.* 23 (4): 959-968.

Ortaş, İ. (2002). Do plants depend on mycorrhizae in terms of nutrient requirement?, *Int. Conf. On Sustainable Land Use and Management*. Çanakkale. 487 s.

Palta, Ş., Öztürk, M., De Souza, T. A. F. (2018). Native arbuscular mycorrhizal fungal community composition from Bartin Province, Turkey. *Appl. Ecol. Environ. Res.* 16(3): 3019-3033.

Peng, S., Eisenstat, D.M., Graham, J.H., Williams, K., Hodge, N.C. (1993). Growth depression in mycorrhizal citrus at high phosphorous supply: Analysis of carbon costs. *Plant Physiol.* 101: 1063-1071.

Pirozynski, K.A., Malloch, D.W. (1975). The origin of land plants: A matter of mycotrophism. *Biosystems*. 6 (3): 153-164.

Podila, G.K., Douds, D.D. Jr. (2001). Current advences in mycorrhizae research. APS Press, Minnesota, USA.

Redecker, D., Schüßler, A., Stockinger, H., Stürmer, S.L., Morton, J.B., Walker, C. (2013). An evidence-based consensus for the classification of arbuscular mycorrhizal fungi (*Glomeromycota*). *Mycorrhiza*. 23: 515-531.

Redecker, D., Schüßler, A. (2014). 9 *Glomeromycota*. In: D.McLaughlin, J. Spatafora (Eds): Systematics and Evolution. The Mycota (A comprehensive treatise on fungi as experimental systems for basic and applied research), Vol. 7A. Springer, Berlin, Heidelberg.

Redhead, J.F. (1977). Endotrophic mycorrhizas in Nigeria: Species of the *Endogonacea* and their distribution. *Transact. Brit. Mycol. Soc.* 69: 275-280.

Rhodes, L.H. (1980). The use of mycorrhizae in crop production systems. *Outlook on Agr.* 10 (6): 275-281.

Rillig, M.C.,Wright, S.F., Kimbal,l B.A., Leavitt, S.W. (2001). Elevated carbon dioxide and irrigation effects on water stable aggregates in a sorghum field: A possible role for arbuscular mycorrhizal fungi. *Global Change Biol.* 7: 333-337.

Rillig, M.C. (2004). Arbuscular mycorrhizae, glomalin, and soil aggregation. *Can. J. Soil Sci.* 84: 355-363.

Saito, M. (2000). Symbiotic exchange of nutrients in arbuscular mycorrhizas: Transport and transfer of phosphorus. İçinde: Y.Kapulnik, D.D.Douds Jr (Eds): Arbuscular Mycorrhizas: Physiology and function. Kluwer Academic Publishers, 85-106 pp.

Sanders, I. R., Croll, D. (2010). Arbuscular mycorrhiza: The challenge to understand the genetics of the fungal partner. *Ann. Rev. Genetics*. 44: 271-292.

Schenck, N.C. (1991). Methods and principles of mycorrhizal research, APS Press, 244 pp.

Schönbeck, F. (1980). Endomycorrhiza in relation to plant diseases. İçinde: B.Schippers, W.Gams (Eds): Soil-borne pathogens. Academic Press, New York, 271-280 pp.

Schüßler, A., Walker, C. (2010). The *Glomeromycota*: A species list with new families and new genera. The Royal Botanic Garden Kew, Botanische Staatssammlung Munich, and Oregon State University.

Sieverding, E. (1991). Vesicular-Arbuscular Mycorrhizae management in tropical agrosystems. Technical Cooperation. Federal Rebpublic of Germany. 372 pp.

Siqueira, J.O., Hubbell, D.H., Mahmud, A.W. (1984). Effect of liming on spore germination and germ tube growth and root colonization by vesiculer-arbuscular mycorrhizal fungi. *Plant and Soil.* 76: 115-124.

Smith, S.E., Robson, A.D., Abott, L.K. (1992). The involvement of mycorrhizas in assement of genetically dependt efficiency of nutrient uptake and use. *Plant Soil*. 146: 169-172.

Tinker, P.B., Durall, D.M., Jones, M.D. (1994). Carbon use efficiency in mycorrhizas: Theory and sample calculations. *New Phytologist.* 128: 115-122.

Tisdall, J.M. (1994). Possible role of soil microorganisms in aggregation in soils. *Plant Soil*. 159 (1): 115-123.

Wang, B., Li, H., Xu, L., Li, M., Liu, R. (2010). Induction of tomato signal substances by arbuscular mycorrhizal fungi. *Mycosystema*. 29 (4): 561-568.

Vaidya, G.S., Shrestha, K., Wallander, H. (2008). Effect of plant residues on AM Fungi. *Scientific World*. 6(6): 85-88.

Viebrock, H. (1998). Ursachen der erhöhung des phosphat-aneignungs-vermögens von pflanzen durch VA- mykorrhiza. PhD Thesis, Universitat Göttingen, Germany.

Wright, S.F., Upadhyaya, A. (1996). Extraction of an abundant and unusual protein from soil and comparison with hyphal protein of arbuscular mycorrhizal fungi. *Soil Sci*. 161: 575-586.

Wright, S.F., Upadhyaya, A. (1998). A survey of soils for aggregate stability and glomalin, a glycoprotein produced by hyphae of arbuscular mycorrhizal fungi. *Plant Soil*. 198: 97-107.

Bölüm 18

Fungal Ekoloji

Mustafa Sevindik[1], Hayri Baba[2], Celal Bal[3]

[1] Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, Bahçe Meslek Yüksek Okulu, Gıda İşleme Bölümü, Osmaniye.
e-posta: sevindik27@gmail.com

[2] Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Biyoloji Bölümü, Hatay.
e-posta: hayribaba_68@hotmail.com

[3] Gaziantep Üniversitesi, Oğuzeli Meslek Yüksek Okulu, Gaziantep
e-posta: bal@gantep.edu.tr

1. GİRİŞ

Canlıların birbirleriyle ve çevreleriyle olan ilişkilerini inceleyen bilim dalına ekoloji denir. Ekoloji tek bir bireyden ziyade kitlesel olarak bireyin yer aldığı biyolojik organizmalarla ve çevresiyle ilgilenmektedir. Ekolojide organizasyon düzeylerinde en tepede biyosfer yer alır. Daha sonra biyom, ekosistem, komünite, populasyon ve organizma şeklinde sıralanmaktadır. Dünya üzerinde canlı organizmaların varlığını devam ettirdiği yaşam alanlarının tamamına biyosfer denir. Biyosfer üzerinde iklim koşulları ve bitki türleri aynı olan çok geniş bölgelere biyom denir. Komünitedeki bireyler ve bireyleri içerisinde barındıran canlı ve cansız çevrenin tümüne ekosistem adı verilmektedir. Tüm populasyonların aynı yaşam alanında birbirleriyle oluşturduğu topluluğa komünite adı verilir. Bu komünite üyelerinin yaşamları için ihtiyaç duyduğu coğrafi alana biyotop denir. Doğada komünitelerin aralarında ekoton adı verilen geçiş bölgeleri bulunmaktadır. Sınırları belirli olan bir bölgede yaşayan aynı türün bireylerinin oluşturduğu topluluk populasyon olarak adlandırılır. Örnegin Amanos dağlarındaki tüm populasyonlar bir komüniteyi oluşturur. Bir türün bireyleriyle yaşamsal faaliyetlerini en iyi şekilde devam ettirebildikleri yaşam alanına habitat denir. Bir bireyin habitatında sahip olduğu ve yapmak zorunda olduğu faaliyetlere ekolojik niş denir.

Funguslar diğer birçok canlı gibi doğanın önemli ayrıştırıcılarındandır. Fungusların ekosistemde birbirleri ve çevrelerindeki canlı ve cansız varlıklarla olan ilişkilerini inceleyen bilim dalına **Fungal Ekoloji** denir. Funguslar doğada enerji akışında rol oynarlar ve materyal döngüsünün önemli elemanlarındandır. Bitki dokuları, yaprak, gövde, kabuk ve odun döküntüleri, toprak, hayvanların sindirim sistemi ve atıkları gibi kısaca çok farklı pekçok habitatta fungusları görmek mümkündür. Ayrıca funguslar sucul ekosistemlerde de görülürler.

dokuyu parçalamak için hidrolitik enzimler (kütinazlar, selülazlar, pektinazlar ve proteazlar) üretirler (Lebeda ve ark., 2001). Alternatif olarak bazı mantarlar germ tüplerinin ucunda appressoria (tekil: appressorium) adı verilen özel yapılar oluşturur. Appressoriumda turgor basıncı oluşur ve enfeksiyon pimi ile birlikte konak hücre duvarlarını kırmak için mekanik kuvvet uygulanır. Bitki yaprağının içine girdikten sonra, mantar hücrelerden besin elde etmelidir ve bu genellikle konak hücreleri (nekrotroflar) öldürerek gerçekleştirilir. Konakçı hücrelerin ölümü, lezyon adı verilen ölü hücrelerin varlığıyla anlaşılır (Chethana ve ark., 2021).

Bitkilerle ilişkili önemli bir mantar grubu mikorizal mantarlardır. Mikoriza ile mantarlar ve bitki kökleri arasında karşılıklı olarak yararlı bir ilişki vardır. Vasküler bitkilerin büyük çoğunluğu, *Glomeromycota* ile mikoriza oluşturur. *Cantharellus cibarius, Boletus edulis, Tuber melanospora* ve *Tuber magnatum* ektomikorizal mantarlardır (Redecker ve ark., 2013).

KAYNAKLAR

Agerer, R. (1993). Mycorrhizae: ectomycorrhiza and ectendomycorrhiza. In Progress in Botany/Fortschritte der Botanik (pp. 505-529). Springer, Berlin, Heidelberg.

Aleklett, K., Boddy, L. (2021). Fungal behaviour: A new frontier in behavioural ecology. *Trends Ecol. Evol.* 36(9): 787-796.

Alexander, M. (1978). Introduction to soil microbiology. *Soil Sci.* 125(5): 331.

Allen, K., Bennett, J.W. (2021). Tour of truffles: Aromas, aphrodisiacs, adaptogens, and more. *Mycobiol.* 49(3): 201-212.

Andersen, T.F., Rasmussen, H.N. (1996). The mycorrhizal species of *Rhizoctonia*. In *Rhizoctonia* species: taxonomy, molecular biology, ecology, pathology and disease control (pp. 379-390). Springer, Dordrecht.

Armstrong, R.A. (2019). The lichen symbiosis: Lichen "extremophiles" and survival on Mars. *J. Astrobiol. Space Sci. Rev*. 1: 378-397.

Asan, A., Giray, G. (2019). Aeromikrobiyoloji. Gece Kitaplığı (Gece Akademi) Yayınları. 143 S. Birinci Baskı. Ankara, 2019. Yayıncı Sertifika No: 15476. Baskı-Cilt Sertifika No: 34559. 2019. ISBN: 978-605-7852-71-7.

Ayangbenro, A. S., Babalola, O. O. (2017). A new strategy for heavy metal polluted environments: a review of microbial biosorbents. *Int. J. Environ. Res. Public Health*. 14(1): 94.

Aylward, F.O., Currie, C.R., Suen, G. (2012). The evolutionary innovation of nutritional symbioses in leaf-cutter ants. *Insects*. 3(1): 41-61.

Baral, B. (2017). Entomopathogenicity and biological attributes of Himalayan treasured fungus *Ophiocordyceps sinensis* (Yarsagumba). *J. Fungi.* 3(1): 4.

Barman, J., Samanta, A., Saha, B., Datta, S. (2016). Mycorrhiza. *Resonance.* 21(12): 1093-1104.

Barron, G.L. (1977). The nematode-destroying fungi. (pp. 140). Canadian Biological Publications Ltd. Guelph, Ontario, Canada.

Bellettini, M.B., Fiorda, F.A., Maieves, H.A., Teixeira, G.L., Ávila, S., Hornung, P.S., Júnior, A.G., Ribani, R.H. (2019). Factors affecting mushroom *Pleurotus* spp. *Saudi J. Biol. Sci.* 26(4): 633-646.

Berbee, M.L., Taylor, J.W. (2010). Dating the molecular clock in fungi–how close are we?. *Fungal Biol. Rev*. 24(1-2): 1-16.

Berger, L., Speare, R., Daszak, P., Green, D.E., Andrew, A., Cunningham, C., Goggin, L., Slocombe, R., Ragan, M.A., Hyatt, A.D., McDonald, K.R., Hines, H.B., Lips, K.R., Marantelli, G., Parkes, H. (1998). Chytridiomycosis causes amphibian mortality associated with population declines in the rain forests of Australia and Central America. *Proc. Natl. Acad. Sci. USA*. 95: 9031–9036

Biedermann, P.H., Vega, F.E. (2020). Ecology and evolution of insect–fungus mutualisms. *Annu. Rev. Entomol.* 65: 431-455.

Blankenship, J.D., Spiering, M.J., Wilkinson, H.H., Fannin, F.F., Bush, L.P., Schardl, C.L. (2001). Production of loline alkaloids by the grass endophyte, *Neotyphodium uncinatum*, in defined media. *Phytochem*, 58(3): 395-401.

Blehert, D.S., Hicks, A.C., Behr, M., Meteyer, C.U., Berlowski-Zier, B.M., Buckles, E.L., Coleman, J.T.H., Darling, S.E., Gargas, A., Niver, R., Okoniewski, J.C., Rudd, R.J., Stone, W.B. (2009). Bat white-nose syndrome: an emerging fungal pathogen?. *Science*. 323(5911): 227-227.

Boddy, L., Hiscox, J. (2016). Fungal ecology: principles and mechanisms of colonization and competition by saprotrophic fungi. *Microbiol. Spectr.* 4(6), 4-6.

Boer, W.D., Folman, L.B., Summerbell, R.C., Boddy, L. (2005). Living in a fungal world: impact of fungi on soil bacterial niche development. *FEMS Microbiol. Rev.* 29(4): 795-811.

Boerjan, W., Ralph, J., Baucher, M. (2003). Lignin biosynthesis. *Annu. Rev. Plant Biol*. 54(1): 519-546.

Bonfante, P., Genre, A. (2010). Mechanisms underlying beneficial plant–fungus interactions in mycorrhizal symbiosis. *Nat. Commun.* 1(1): 1-11.

Bromenshenk, J.J., Henderson, C.B., Wick, C.H., Stanford, M.F., Zulich, A.W., Jabbour, R.E., Deshpande, S.V., McCubbin, P.E., Seccomb, R.A., Welch, P.M., Williams, T., Firth, D.R., Skowronski, E., Lehmann, M.M., Bilimoria, S.L., Gress, J., Wanner, K.W., Cramer Jr, R.A. (2010). Iridovirus and microsporidian linked to honey bee colony decline. *PloS one*, 5(10): e13181.

Carris, L.M., Little, C.R., Stiles, C.M. (2012). Introduction to Fungi. The Plant Health Instructor. DOI:10.1094/PHI-I-2012-0426-01

Charrier, G., Ngao, J., Saudreau, M., Ameglio, T. (2015). Effects of environmental factors and management practices on microclimate, winter physiology, and frost resistance in trees. *Front. Plant Sci.* 6: 259.

Chen, X., Jia, Y., Wu, B.M. (2019). Evaluation of rice responses to the blast fungus Magnaporthe oryzae at different growth stages. *Plant Dis.* 103(1): 132-136.

Chethana, K.W., Jayawardena, R.S., Chen, Y.J., Konta, S., Tibpromma, S., Abeywickrama, P.D., Gomdola, D., Balasuriya, A., Xu, J., Lumyon, S., Hyde, K.D. (2021). Diversity and function of appressoria. *Pathogens*. 10(6): 746.

Christensen, M. (1989). A view of fungal ecology. *Mycologia*. 81(1): 1-19.

Cole, G.T. (1996). Basic biology of Fungi, 1273 pp. In (ed. Baron S.) Medical Microbiology. University of Texas Medical Branch at Galveston. USA.

Dannon, H.F., Dannon, A.E., Douro-Kpındou, O.K., Zınsou, A.V., Houndete, A.T., Toffa-Mehınto, J., Maurille, E.I.A.T., Dénis, O.E., Tamò, M. (2020). Toward the efficient use of Beauveria bassiana in integrated cotton insect pest management. *J. Cotton. Res*. 3(1): 1-21.

De Freitas Soares, F.E., Sufiate, B.L., de Queiroz, J.H. (2018). Nematophagous fungi: Far beyond the endoparasite, predator and ovicidal groups. *Agric. Nat.* 52(1): 1-8.

Dedesko, S., Siegel, J.A. (2015). Moisture parameters and fungal communities associated with gypsum drywall in buildings. *Microbiome*. 3(1): 1-15.

Denkenberger, D., Pearce, J.M. (2018). Micronutrient availability in alternative foods during agricultural catastrophes. *Agriculture*. 8(11): 169.

Du, Z.Y., Zienkiewicz, K., Pol, N.V., Ostrom, N.E., Benning, C., Bonito, G.M. (2019). Algal-fungal symbiosis leads to photosynthetic mycelium. *Elife*. 8: e47815.

Dupuy, A.K., David, M.S., Li, L., Heider, T.N., Peterson, J.D., Montano, E.A., Dongari-Bagtzoglou, A., Diaz, P.I., Strausbaugh, L.D. (2014). Redefining the Human Oral Mycobiome with Improved Practices in Amplicon-based Taxonomy: Discovery of Malassezia as a Prominent Commensal. *PLoS ONE*. 9 (3): 1-11.

Elkhateeb, W., Somasekhar, T., Thomas, P., Wen, T.C., Daba, G. (2021). Mycorrhiza and Lichens as Two models of fungal symbiosis. *J. Microbiol. Biotechnol.* e4644-e4644.

Elkhateeb, W., Somasekhar, T., Thomas, P., Wen, T.C., Daba, G. (2021). Mycorrhiza and Lichens as Two Models of Fungal Symbiosis. *J. Microbiol. Biotechnol. Food Sci.* 11(3): e4644-e4644.

Evans, H.C., Elliot, S.L., Hughes, D. P. (2011). Ophiocordyceps unilateralis: A keystone species for unraveling ecosystem functioning and biodiversity of fungi in tropical forests?. *Commun. Integr. Biol.* 4(5): 598-602.

Fisher, M.C., Henk, D., Briggs, C.J., Brownstein, J.S., Madoff, L.C., McCraw, S.L., Gurr, S.J. (2012). Emerging fungal threats to animal, plant and ecosystem health. *Nature*. 484(7393): 186-194.

Fontana, D.C., de Paula, S., Torres, A.G., de Souza, V.H.M., Pascholati, S.F., Schmidt, D., Dourado Neto, D. (2021). Endophytic fungi: Biological control and induced resistance to phytopathogens and abiotic stresses. *Pathogens*. 10(5): 570.

Frąc, M., Hannula, S.E., Bełka, M., Jędryczka, M. (2018). Fungal biodiversity and their role in soil health. *Front. Microbiol*. 9: 707.

Frey-Klett, P., Burlinson, P., Deveau, A., Barret, M., Tarkka, M., & Sarniguet, A. (2011). Bacterial-fungal interactions: hyphens between agricultural, clinical, environmental, and food microbiologists. *Microbiol. Mol. Biol. Rev*. 75(4): 583-609.

Fröhlich-Nowoisky, J., Pickersgill, D.A., Després, V.R., Pöschl, U. (2009). High diversity of fungi in air particulate matter. *Proc. Natl. Acad. Sci. U.S.A.* 106(31): 12814-12819.

Goodell, B., Qian, Y., Jellison, J. (2008). Fungal Decay of Wood: Soft Rot-Brown Rot-White Rot. In *ACS symposium series* (Vol. 982, pp. 9-31). Oxford University Press.

Gougoulias, C., Clark, J.M., Shaw, L.J. (2014). The role of soil microbes in the global carbon cycle: tracking the below-ground microbial processing of plant-derived carbon for manipulating carbon dynamics in agricultural systems. *J. Sci. Food Agric*. 94(12): 2362-2371.

Gruninger, R.J., Puniya, A.K., Callaghan, T.M., Edwards, J.E., Youssef, N., Dagar, S.S., Fliegerova, K., Griffith, G.W., Forster, R., Tsang, A., McAllister, T., Elshahed, M.S. (2014). Anaerobic fungi (phylum *Neocallimastigomycota*): Advances in understanding their taxonomy, life cycle, ecology, role and biotechnological potential. *FEMS Microbiol. Ecol*. 90(1): 1-17.

Gautam, A.K., Verma, R.K., Avasthi, S., Sushma, Bohra, Y., Devadatha, B., Niranjan, M., Suwannarach, N. (2022). Current insight into traditional and modern methods in fungal diversity estimates. *J. Fungi*. 8: 226.

Guttenberger, M. (2000). Arbuscules of vesicular-arbuscular mycorrhizal fungi inhabit an acidic compartment within plant roots. *Planta*. 211(3): 299-304.

Hawksworth, D.L., Lücking, R. (2017). Fungal diversity revisited: 2.2 to 3.8 million species. *Microbiol. Spectr*. 5(4): 5-14.

Haynes, R.J. (1986). The decomposition process: Mineralization, immobilization, humus formation. (In): Mineral nitrogen in the plant-soil systems. 52-126 pp. Academic Press. USA.

Henskens, F.L., Green, T.A., Wilkins, A. (2012). Cyanolichens can have both cyanobacteria and green algae in a common layer as major contributors to photosynthesis. *Ann. Bot.* 110(3): 555-563.

Hibbett, D.S., Grimaldi, D., Donoghue, M.J. (1997). Fossil mushrooms from Miocene and Cretaceous ambers and the evolution of *Homobasidiomycetes*. *Amer. J. Bot.* 84(7): 981-991.

Hocking, A.D. (2014). Foodborne Fungi: Estimation by Cultural Techniques. In (eds. Batt, C.A., Tortorello, M.L.) Encyclopedia of Food Microbiology. Academic Press. 68-75 pp. USA.

Horst, R.K. (1990). Plant diseases and their pathogens. (pp. 86-515). Westcott's Plant Disease Handbook.

Jacoby, R., Peukert, M., Succurro, A., Koprivova, A., Kopriva, S. (2017). The role of soil microorganisms in plant mineral nutrition-current knowledge and future directions. *Front. Plant Sci.* 8: 1617.

Janusz, G., Pawlik, A., Sulej, J., Świderska-Burek, U., Jarosz-Wilkołazka, A., Paszczyński, A. (2017). Lignin degradation: microorganisms, enzymes involved, genomes analysis and evolution. *FEMS Microbiol. Rev*. 41(6): 941-962.

Kaşık, G. (2010). Mantar bilimi. Marifet Matbaa ve Kâğıtçılık. Konya.

Keller, M.D., Bergstrom, G.C., Shields, E.J. (2014). The aerobiology of *Fusarium graminearum*. *Aerobiologia*. 30 (2): 123-136.

Király, A., Szabó, I.G., Emri, T., Leiter, É., Pócsi, I. (2020). Supplementation of *Aspergillus glaucus* with gfdB gene encoding a glycerol 3-phosphate dehydrogenase in *Aspergillus nidulans*. *J. Basic Microbiol.* 60(8): 691-698.

Knogge, W. (1996). Molecular basis of specificity in host/fungus interactions. *Eur. J. Plant Pathol.* 102(9): 807-816.

Krauss, G.J., Sole, M., Krauss, G., Schlosser, D., Wesenberg, D., Baerlocher, F. (2011). Fungi in freshwaters: ecology, physiology and biochemical potential. *FEMS Microbiol. Rev.* 35(4): 620-651.

Krings, M., Dotzler, N., Galtier, J., & Taylor, T.N. (2011). Oldest fossil basidiomycete clamp connections. *Mycoscience*. 52(1): 18-23.

Krupodorova, T., Sevindik, M. (2020). Antioxidant potential and some mineral contents of wild edible mushroom *Ramaria stricta*. *AgroLife Sci. J*. 9(1): 186-191.

Laluk, K., Mengiste, T. (2010). Necrotroph attacks on plants: wanton destruction or covert extortion?. *Plant Physiol*. 8:e0136

Leake, J.R. (2005). Plants parasitic on fungi: unearthing the fungi in myco-heterotrophs and debunking the 'saprophytic' plant myth. *Mycologist*. 19(3): 113-122.

Lebeda, A., Luhová, L., Sedlářová, M., Jančová, D. (2001). The role of enzymes in plant-fungal pathogens interactions. *Z. Pflanzenkr. Pflanzenschutz*. 108(1):89-111.

Lindahl, B.D., Tunlid, A. (2015). Ectomycorrhizal fungi–potential organic matter decomposers, yet not saprotrophs. *New Phytol*. 205(4): 1443-1447.

Lochhead, A.G. (1952). Soil microbiology. *Annu. Rev. Microbiol*. 6(1):185-206.

Longcore, J.E., Pessier, A.P., Nichols, D.K. (1999). *Batrachochytrium dendrobatidis* gen. et sp. nov., a chytrid pathogenic to amphibians. *Mycologia*. 91(2): 219-227.

Lopez-Llorca, L.V., Jansson, H.B. (2006). Fungal parasites of invertebrates: multimodal biocontrol agents. Exploitation of Fungi (pp. 310-335). Cambridge University Press, Cambridge,

Lutzoni, F., Miadlikowska, J. (2009). Lichens. *Curr. Biol*. 19(13): R502-R503.

Maheshwari, R., Bharadwaj, G., Bhat, M.K. (2000). Thermophilic fungi: Their physiology and enzymes. *Microbiol. Mol. Biol. Rev*. 64(3): 461-488.

McCutcheon, J.P., Lekberg, Y. (2019). Symbiosis: Fungi as shrewd trade negotiators. *Curr. Biol*. 29(12): R570-R572.

Melotto, M., Underwood, W., He, S.Y. (2008). Role of stomata in plant innate immunity and foliar bacterial diseases. *Annu. Rev. Phytopathol*. 46: 101-122.

Miller, N.A., Stillman, J.H. (2012). Physiological optima and critical limits. *Nat. Educ. Knowl*. 3(10): 1.

Mosse, B., Stribley, D.P., LeTacon, F. (1981). Ecology of mycorrhizae and mycorrhizal fungi. *Adv. Microb. Ecol*. 5: 137-210.

Nazarov, P.A., Baleev, D.N., Ivanova, M.I., Sokolova, L.M., Karakozova, M.V. (2020). Infectious plant diseases: etiology, current status, problems and prospects in plant protection. *Acta Naturae*. 12(3): 46.

Novikova, N.D. (2004). Review of the knowledge of microbial contamination of the Russian manned spacecraft. *Microbial Ecol*. 47(2): 127-132.

Peay, K.G., Kennedy, P.G., Bruns, T.D. (2008). Fungal community ecology: A hybrid beast with a molecular master. *Bioscience*. 58(9): 799-810.

Pinheiro, A.C., Sequera, S. (2021). Mycological studies in cultural heritage. *Encyclopedia of Mycol*. 2: 27-39.

Ploetz, R.C. (2005). Panama disease: An old nemesis rears its ugly head: Part 1. The beginnings of the banana export trades. *Plant Health. Prog*. 6(1): 18.

Popkin, B.M., D'Anci, K.E., & Rosenberg, I.H. (2010). Water, hydration, and health. *Nutr. Rev*. 68(8): 439-458.

Pugh, G.J.F. (1980). Strategies in fungal ecology. *Trans. Br. Mycol. So*. 75(1): 1-14.

Rao, L., Bi, X., Zhao, F., Wu, J., Hu, X., Liao, X. (2016). Effect of high-pressure CO2 processing on bacterial spores. *Crit. Rev. Food Sci. Nutr*. 56(11): 1808-1825.

Redecker, D., Schüßler, A., Stockinger, H., Stürmer, S.L., Morton, J.B., & Walker, C. (2013). An evidence-based consensus for the classification of arbuscular mycorrhizal fungi (*Glomeromycota*). *Mycorrhiza*, *23*(7), 515-531.

Robinson, P.K. (2015). Enzymes: principles and biotechnological applications. *Essays Biochem*. 59: 1-41.

Rodriguez, R.J., White Jr, J.F., Arnold, A.E., Redman, A.R.A. (2009). Fungal endophytes: diversity and functional roles. *New Phytol*. 182(2): 314-330.

Santini, A., Faccoli, M. (2015). Dutch elm disease and elm bark beetles: A century of association. *Iforest*. 8(2): 126.

Schmiedel, Y., Zimmerli, S. (2016). Common invasive fungal diseases: an overview of invasive candidiasis, aspergillosis, cryptococcosis, and *Pneumocystis pneumonia*. *Swiss Med. Wkly* 146: 14281.

Setälä, H., McLean, M. A. (2004). Decomposition rate of organic substrates in relation to the species diversity of soil saprophytic fungi. *Oecologia*. 139(1): 98-107.

Sevindik, M., Akata, I. (2020). Antioxidant, oxidant potentials and element content of edible wild mushroom *Helvella leucopus*. *Indian J. Nat. Prod. Resour*. (4): 266-271.

Sevindik, M., Akgul, H., Bal, C., Selamoglu, Z. (2018). Phenolic contents, oxidant/antioxidant potential and heavy metal levels in *Cyclocybe cylindracea*. *Indian J. Pharm. Educ*. 52(3): 437-441.

Show, P.L., Oladele, K.O., Siew, Q.Y., Aziz Zakry, F.A., Lan, J.C.W., Ling, T.C. (2015). Overview of citric acid production from *Aspergillus niger*. *Front. Life Sci*. 8(3): 271-283.

Shuping, D.S.S., Eloff, J.N. (2017). The use of plants to protect plants and food against fungal pathogens: A review. *Afr. J. Tradit. Complement. Altern. Med*. 14(4): 120-127.

Sinclair, J.L., Ghiorse, W.C. (1989). Distribution of aerobic bacteria, protozoa, algae, and fungi in deep subsurface sediments. *Geomicrobiol. J.* 7(1-2): 15-31.

Soleimani, Z., Goudarzi, G., Sorooshian, A., Marzouni, M.B., Maleki, H. (2016). Impact of Middle Eastern dust storms on indoor and outdoor composition of bioaerosol. *Atmospheric Environ*. 138: 135-143.

Spiteller, P. (2015). Chemical ecology of fungi. *Nat. Prod. Rep*. 32(7): 971-993.

Stajich, J.E., Berbee, M.L., Blackwell, M., Hibbett, D.S., James, T.Y., Spatafora, J.W., Taylor, J.W. (2009). Primer--the fungi. *Cur. Biol*. 19(18): R840.

Subramanian, C.V. (1995). Mushrooms: Beauty, diversity, relevance. *Curr. Sci.* 69(12): 986-998.

Sümer, S. (2006). Genel Mikoloji. 1. Basım. Nobel Yayın Dağıtım. Ankara.

Sylvia, D.M., Fuhrmann, J.J., Hartel, P.G., Zuberer, D.A. (2005). Principles and applications of soil microbiology. 640 pp. Pearson. USA.

Tsui, C.K., Baschien, C., Goh, T.K. (2016). Biology and ecology of freshwater fungi. In Biology of microfungi (pp. 285-313). Springer, Cham.

Voyles, J., Young, S., Berger, L., Campbell, C., Voyles, W.F., Dinudom, A., Cook, D., Webbross, R., Alfordlee, R.A., Skerratt, F., Speare, R. (2009). Pathogenesis of chytridiomycosis, a cause of catastrophic amphibian declines. *Science*. 326(5952): 582-585.

Wang, M., Tian, J., Xiang, M., Liu, X. (2017). Living strategy of cold-adapted fungi with the reference to several representative species. *Mycology*. 8(3): 178-188.

Wilkinson, D. (1998). Mycorrhizal fungi and Quaternary plant migrations. *Glob. Ecol. Biogeogr*. 7(2): 137-140.

Yoshida, S., Cui, S., Ichihashi, Y., Shirasu, K. (2016). The haustorium, a specialized invasive organ in parasitic plants. *Ann. Rev. Plant Biol*. 67: 643-667.

Bölüm 19

Tıbbi Mikoloji

Zehra Feza Otağ
Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Emekli Öğr. Üyesi. e-mail: fezaotag@gmail.com

Tıbbi mikoloji, insanlarda hastalık oluşturan mantarların ve bunların ürettikleri hastalıkların tanısı, ayırıcı tanısı, korunma ve kontrol prensipleri, tedavilerinin yönlendirilmesi ve izlenmesi amacıyla hastaya ait biyolojik örneklerinin incelenmesi ve testlerinin yapılması, sonuçların yorumlanması-raporlanması ile ekolojilerini ve epidemiyolojilerini inceleyen bilim dalıdır.

Yeryüzünde organik materyallerin bulunduğu her alanda yayılma olanağı bulan ve sayıları yüz binleri aşan mantarların çoğu toprakta ve suda serbest olarak yaşarken sporlarıyla soluduğumuz atmosferde de varlıklarını sürdürmektedirler. Mantarlar, ekosistemin küresel karbon döngüsünde çok kritik öneme sahip organizmalardır: ölü substratları parçalayıcı aktiviteleri ile karbon, mineral ve nitrojenin biyosfere dönmesini sağlayan varlıklardır, besin maddelerinin geri dönüştürülmesinden sorumludurlar. Ayrıca pek çok tür hayati kimyasallar, ilaçlar ve gıda ürünleri gibi bir dizi endüstriyel kullanım alanına sahiptirler.

İnsan vücudunda, ağızdan başlayarak sindirim sistemi, genitoüriner sistem ve deri florasının bir parçası olarak bulunurlar. Bugüne kadar tanımlanmış yaklaşık 100.000'den fazla tanımlanmış mantar türünden yaklaşık 600 kadarının insan ve hayvan enfeksiyonlarıyla ilişkisi saptanmıştır. Bağışıklığın baskılanmasını sağlayan yeni ilaçların keşfi 1960'lı yıllardan itibaren organ nakillerini mümkün kılmış ve beraberinde fırsatçı mantar enfeksiyonları olarak adlandırılan mikozların dikkate değer biçimde artışına sebep olmuştur. Soluduğumuz atmosferde sporları dolaşan *Aspergillus, Alternaria, Penicillium, Fusarium* vb. küf mantarları ya da doğduktan itibaren insan florasında kolonize olan *Candida*'lar gibi mayalar fırsatçı mikoz etkenleri grubunda da anılmaya başlamıştır. Ayrıca, tıp alanındaki teknik ilerlemeler hayati fonksiyonları ciddi derecede zayıflamış bireylerin yoğun bakım ünitelerinde uzun süreli yatışlarını mümkün kılmış ve bu da hastane kaynaklı (nozokomiyal) hem bakteriyel hem fungal enfeksiyonların artışına yol açmıştır.

Fırsatçı mantarların mortalitenin artmasına yol açacak kadar etkili olmaları bu alandaki araştırmalara hız kazandırmıştır. Bu sebepledir ki mantar enfeksiyonlarının tedavisine erken başlanmasını sağlamak esastır; mikozların erken tanısı ve pre-

Mayaların antifungal duyarlılık testleri küflere göre daha kolaydır ve referans yöntemler bazı mayalar için yerine oturmuştur. Küf mantarlarına bağlı olarak gelişen fırsatçı mikozların sayısındaki ve tedavi seçeneklerindeki artış, klinik yanıtı yansıtabilecek *in vitro* referans duyarlılık yöntemine gereksinimi ortaya çıkarmıştır. Referans yöntem, *Aspergillus, Fusarium, Rhizopus* türleri, *Pseudoallescheria boydii* ve *Sporothrix schenckii*'nin miçelyal fazı için önerilmektedir. Bu yöntemde mantar inokülümü RPMI-1640 (L-glutaminli, sodyum bikarbonatsız; MOPS ile tamponlanmış; pH=7) adlı besiyeri ortamında hazırlanır. Bütün mikrodilüsyon plakları 35°C'de inkübe edilir. Üreme kontrol çukurunda, üreme görülünceye kadar hergün incelenir. İnkübasyon süresi *Rhizopus* için 24 saat, *Aspergillus, Fusarium, S. schenckii* için 48 saatdir. Küflerin Antifungal duyarlılık testleri henüz şekilleniyor. Test değerlendirmelerinde literatür kaynaklar mutlaka dikkate alınmaktadır. Bu durumdan dolayı rutin değil, gerekli görülen izolatlara uygulanması önerilmektedir. Klinik yanıtın belirlenmesinde, hâliyle altta yatan hastalığın seyri de önem taşımaktadır. Sonuç olarak bu testlerin mikoloji alanında deneyimi olan kişiler ve merkezler tarafından yapılması gereklidir (Arıkan, 2021).

Moleküler yöntemler

Klinik örnekte mantar etkeninin araştırılmasında, klasik tanının yetmediği durumlarda etken mantarın tam ve doğru tanımlanmasında önemli bir yer tutmaktadır. Mantar DNA'sının elde edilmesi ve tanımlanmasını sağlayan polimeraz zincir reaksiyonu temelli testler geliştirilmiştir (Alanio, 2017). Fungemi varlığında kan, serum, plazma örneklerinden mantar DNA'sının izole edilebilmesi yoğun bakımda yatan hastanın antifungal tedaviye gecikmeden başlatılabilmesi bakımından oldukça önemlidir. Maya ve küf kolonilerinden, parafin bloktaki dokudan mantar etkeninin gösteriliyor olması pnömosistoz, mukormikoz, aspergilloz, endemik mikozların tanısında zaman ve duyarlılık kazandırması bakımından üstünlük sağlamaktadır. Antifungal direncin araştırılmasında kullanılan moleküler yöntemler de vardır. Son yıllarda MALDI-TOF (Matrix-assisted laser desorption ionization-time of flight mass spectrometry) sistemlerin klinik mikrobiyoloji laboratuvarlarına yerleşmesiyle moleküler tanı yöntemlerine gerekliliği azaltmıştır. Ancak bazı durumlarda direncin tam mekanizmasının gösterilebilmesi DNA bilgisiyle mümkündür (Kalkancı, 2021).

KAYNAKLAR

Alanio, A., Desnos-Ollivier, M., Garcia-Hermoso, D., Bretagne, S. (2017). Investigating clinical ıssues by genotyping of medically important fungi: Why and how? *Clin. Microbiol. Rev*. 30 (3): 671-707.

Anğ, Ö. (2021). Tıbbi Mikoloji'nin tarihçesi. İçinde: Tıbbi Mikoloji (Editör: Emel Tümbay). 1. Baskı. 1 S. Tıbbi Mikoloji Derneği Yayını, No 2. Meta Basım Matbaacılık. İzmir.

Arıkan, S. (2021). Antifungal Duyarlılık Testleri. İçinde: Tıbbi Mikoloji (Editör: Emel Tümbay). 1. Baskı. Tıbbi Mikoloji Derneği Yayını, No 2. Meta Basım Matbaacılık. İzmir.

Bassetti, M., Merelli, M., Ansaldi, F., de Florentiis, D., Sartor, A., Scarparo, C., Callegari, A., Righi, E. (2015). Clinical and therapeutic aspects of candidemia: A five year single centre study. *PLoS One*. 10 (5): e0127534.

Berkow, E.L., Lockhart, S.R., Ostrosky-Zeichner, L. (2020). Antifungal susceptibility testing: Current approaches. *Clin. Microbiol. Rev*. 33(3): e00069-19.

Bongomin, F., Gago, S., Oladele, R.O., Denning, D.W. (2017). Global and multi-national prevalence of fungal diseases-estimate precision. *J. Fungi*. 3 (4): 57.

Clinical Laboratory Standards Institute (2013). Performance standards for antimicrobial susceptibility testing; Twenty-Third Informational Supplement. M100-S23, CLSI, Wayne, PA.

Çorabatır, C., Ülger, M., Yıldırım, Ö., Kuş, N., Otağ, F. (2013). Korneal abse kültüründen *Fusarium oxysporum* izole edilen bir olgu. *Mersin Üniv. Sağ. Bil. Derg*. 6 (1): 26-29.

Çuhadar, T., Karabıçak, N., Özdil, T., Özgür, D., Otağ, F., Hızel, K., Kalkancı, A. (2018). Keratit olgularından elde edilen *Fusarium* izolatlarının virülans faktörlerinin ve antifungal duyarlılıklarının belirlenmesi. *Mikrobiyol. Bült*. 52 (3): 247-258.

Gruninger, R.J., Puniya, A.K., Callaghan, T.M., Edwards, J.E., Youssef, N., Dagar, S.S., Fliegerova, K., Griffith, G.W., Forster, R., Tsang, A., McAllister, T., Elshahed, M.S. (2014). Anaerobic fungi (phylum *Neocallimastigomycota*): Advances in understanding their taxonomy, life cycle, ecology, role and biotechnological potential. *FEMS Microbiol Ecol*. 90: 1-17.

Kalkancı, A. (2021). Tıbbi Mikolojide moleküler yöntemler. İçinde: Tıbbi Mikoloji (Editör: Emel Tümbay). 1. Baskı. Tıbbi Mikoloji Derneği Yayını, No 2. Meta Basım Matbaacılık. İzmir.

Kredics, L., Narendran, V., Shobana, C.S., Vágvölgyi, C., Manikandan, P., Indo-Hungarian Fungal Keratitis Working Group (2015). Filamentous fungal infections of the cornea: A global overview of epidemiology and drug sensitivity. *Mycoses*. 58 (4): 243-60.

Lanternier, F., Cypowyj, S., Picard, C., Bustamante, J., Lortholary, O., Casanova, J.L., Puel, A. (2013). Primary immunodeficiencies underlying fungal infections. *Curr. Opin. Pediatr*. 25 (6): 736-747.

Nucci, M., Marr, K.A. (2005). Emerging fungal diseases. *Clin. Inf. Dis*. 41: 521-526.

Otağ, F., Ersöz, G., Karabıçak, N., Taşdemir, E., Gültekin, O. (2015). HIV negatif, güvercin temaslı bir kriptokokkal menenjit olgusu. *Türk Mikrobiyol. Cem. Derg*. 45 (2): 96-102.

Otağ, F. (2021). Mukormikoz ve diğer Zigomikozlar. İçinde: Tıbbi Mikoloji (Editör: Emel Tümbay). 1. Baskı. 381 S. Tıbbi Mikoloji Derneği Yayını, No 2. Meta Basım Matbaacılık. İzmir.

Özgür, D., Karabıçak, N., Direkel, Ş., Adıgüzel, U., Argın, M.A., Otağ, F. (2017). Gözün *Fusarium* infeksiyonlarında laboratuvarın rolü. 27th European Congress of Clin. Microbiol. and Inf. Dis. Vienna, Austria, 22-25 April 2017.

Perusquía-Ortiz, A.M., Vázquez-González, D., Bonifaz, A. (2012). Opportunistic filamentous mycoses: Aspergillosis, mucormycosis, phaeohyphomycosis and hyalohyphomycosis. *J. Der Dtsch Dermatol Gesellschaft*. 10 (9): 611-621.

Roden, M.M., Zaoutis, T.E., Buchanan, W.L., Knudsen, T.A., Sarkisova, T.A., Schaufele, R.L., Sein, M., Sein, T., Chiou, C.C., Chu, J.H., Kontoyiannis, D.P., Walsh, T.J. (2005). Epidemiology and outcome of zygomycosis: A review of 929 reported cases. *Clin. Inf. Dis*. 41 (5): 634-53.

Rodrigues, M.L., Alviano, C.S., Travassos, L.R. (1999). Pathogenicity of *Cryptococcus neoformans*: Virulence factors and immunological mechanisms. *Microbes and Inf*. 4 (1): 293-30.

Şahin, E., Ersöz, G., Göksu, M., Otağ, F., Kurt, A.Ö., Karaçorlu, S., Kaya, A. (2010). Increase in *Candida parapsilosis* fungemia in critical care units: A 6-years study. *Mycopathologia*. 170: 263-268

Trofa, D., Gacser, A., Nosanchuk, J.D. (2008). *Candida parapsilosis*, an emerging fungal pathogen. *Clin. Microbiol. Rev*. 21 (4): 606-625.

Tümbay, E (1983), Pratik Tıp Mikolojisi, 1. Baskı, Bilgehan Basımevi, İzmir.

Von Lilienfeld-Toal, M., Wagener, J., Einsele, H., Cornely, O.A., Kurzai, O. (2019). Invasive fungal infection - new treatments to meet new challenges. *Dtsch Arztebl Int*. 116: 271-278.

Yücel, A. (1999). Tıp Mikolojisinin Dünü ve Bugünü. *Cerrahpasa J. Med*. 30 (2): 191-198.

Whittaker, R.H. (1969). New concepts of kingdoms of organisms. Evolutionary relations are better represented by new classifications than by the traditional two kingdoms. *Science*. 163: 150-160.

Zaoutis, T.E., Roilides, E., Chiou, C.C., Buchanan, W.L., Knudsen, T.A., Sarkisova, T.A., Schaufele, R.L., Sein, M., Sein, T., Prasad, P.A., Chu, J.H., Walsh, T.J. (2007). Zygomycosis in children: A systematic review and analysis of reported cases. *Pediatr. Inf. Dis. J*. 26 (8):723-727.

www.eucast.org

Bölüm 20

Endüstriyel Mikoloji

Özlem Abacı Günyar
Ege Üniversitesi Fen Fakültesi Biyoloji Bölümü, Temel ve Endüstriyel Mikrobiyoloji ABD. Bornova-İzmir.
e-posta: ozlem.abaci.gunyar@ege.edu.tr

1. GİRİŞ

Çok eski zamanlardan beri funguslar biyokatalitik potansiyelleri ile bira, şarap, ekmek ve peynir gibi ürünler üretmek için kullanılmıştır. Arpadan alkollü içeceklerin üretimi için mayanın ticari olarak kullanıldığına dair ilk rapor Babilliler ve Sümerler tarafından MÖ 6000 kadar erken bir tarihte yapılmıştır. Endüstriyel mikrobiyolojinin altın çağı olan yirminci yüzyıl, fermentasyon süreçleriyle yapılan çözücüler, antibiyotikler, enzimler, vitaminler, amino asitler, polimerler ve diğer sayısız ürün ortaya çıkarmıştır (Adrio ve Demain, 2003; Meyer ve ark., 2020). Geleneksel fermentasyon teknolojisinde funguslar önemli rol oynamaktadır. Sitrik, glukonik, fumarik, kojik, itakonik asit ve yağ asitleri gibi organik asitler de dâhil olmak üzere bir dizi primer metabolit üreticisidirler (Ward, 2012).

Funguslar doğada ayrıştırıcılar olarak önemli bir rol oynamaları, hayvan ve bitkiler ile mutualistik yaşam sergilemeleri yanında insan, hayvan ve bitkiler için patojen türleri içermeleri ve ayrıca doğal ve sentetik birçok materyalin bozulmasına neden olan organizmalar oldukları için önemlidirler ve birçok enzimi üreten doğal fabrikalardır. Bilinen enzimlerin yarısından fazlasının fungal kökenli olduğu bildirilmektedir. Yine fungal genomikteki son gelişmeler daha fazla sayıda enzimi ortaya çıkarmaktadır. Funguslardan elde edilen enzimler, gıda, ilaç, deri ve tekstil, tarım ve kimya endüstrisi veya tıp gibi çeşitli sektörlerde yaygın kullanımları nedeniyle dünya ölçeğinde önem kazanmıştır. Tıp alanında, genetik problemlerin neden olduğu insan enzimlerinin eksikliği ile ilişkili sağlık bozukluklarının tedavisinde de kullanılmaktadır. Enzimlerin aracılık ettiği prosesler daha kısa işlem süresi, düşük enerji girdisi ihtiyacı, maliyet etkinliği, daha yüksek verimlilik, toksik olmayan daha kaliteli ürünler ve çevre dostu özellikler gibi belirli avantajlar nedeniyle ilgi görmektedir (Østergaard ve Olsen, 2011; McKelvey ve Murphy, 2017; Kour ve ark., 2019; Kango ve ark., 2019).

Filamentli funguslar, endüstriyel ölçekte protein üretimi için önem kazanmıştır ve ticari olarak temin edilebilen proteinlerin yarısından fazlası filamentli fungus-

kümesini aktive etmek için çalışmışlar ve antimikrobiyal aktiviteye sahip bileşiklerin üretilmesiyle sonuçlanan kriptik makroforin biyosentetik gen kümesini etkinleştirmek için CRISPR aracını başarıyla uygulamışlardır (Mózsik ve ark., 2021). CRISPR/Cas *A. niger*, *A. nidulans* (Çıplak asper), *A. oryzae*, *A. fumigatus* (Kıran asper) ve diğer *Aspergillus* türlerinin genomunun düzenlenmesinde başarıyla uygulanmıştır (McCarty ve Ledesma-Amaro, 2018).

SONUÇ

Fungusların metabolik çeşitliliği ve yaşadıkları geniş ekolojik niş yelpazesi, birçok türün, özellikle *Basidiomycetes* üyelerinin gelecekteki yeni enzim kaynakları olarak önemli potansiyele sahip olduğu anlamına gelmektedir. Antibiyotiklerden statinlere kadar değişen fungal biyoaktif bileşikler, 1920'lerde Alexander Fleming tarafından penisilinin keşfinden bu yana milyonlarca insanın hayatını kurtarmıştır. Bunlar genellikle sekonder metabolitler veya bunların türevleridir ve endüstriyel üretimleri önemli bir faaliyet olmaya devam edecektir. Yeni bileşiklerin tanımlanması ve üretilmesinde ve bunların sentetik biyoloji aracılığıyla yeniden tasarlanıp yeniden kullanılmasında önemli bir potansiyel vardır (Meyer ve ark., 2016; Meyer ve ark., 2020). Bu nedenle aktivite, tümör immün yanıtının modülasyonu, kromatin modifiye edici enzimler için inhibitörler gibi yeni eylem yol izlerinin bulunması için doğal ortamlarında yaşayan fungusların, fungal genom hazinelerinin gen madenciliği ile araştırılması gibi yöntemlerle taranması yeni doğal ürünlerin keşfi için gerekmektedir. Yine kimyasal sentez ilaç öncüleri olarak doğal ürünlerin kullanılmasında hâlâ en büyük sınırlama olduğundan, bu engelin üstesinden gelmek için sentetik biyoloji yaklaşımları oldukça çekicidir. Filamentli fungus başına birkaç düzine sekonder metabolit üretme kapasitesi ve tahmini 6 milyon fungus türü çeşitliliği ile keşfedilmeyi bekleyen potansiyel olarak milyonlarca yeni biyoaktif bileşik olduğu bilinmektedir.

KAYNAKLAR

Abadulla, E., Tzanov, T., Costa, S., Robra, K.H., Cavaco-Paulo, A., Gübitz, G.M. (2000). Decolorization and detoxification of textile dyes with a laccase from *Trametes hirsuta*. *Appl. Environ. Microbiol*. 66 (8): 3357-3362.

Abdel-Aziz, S.M., Abo Elsoud, M.M. Anise, A.A.H. (2017). Microbial Biosynthesis: A Repertory of Vital Natural Products. Grumezescu, A.M., Holban, A.M. (Eds). İçinde: Food Biosynthesis. Handbook of Food Bioengineering, 25-54.

Abd-Elsalam, K.A. (2021). Special Issue: Fungal Nanotechnology. *J. Fungi (Basel)*. 7 (8): 583.

Adeleke, B.S., Babalola, O.O. (2021). Pharmacological Potential of Fungal Endophytes Associated with Medicinal Plants: A Review. *J. Fungi (Basel).* 7 (2): 147.

Adrio, J.L., Demain, A.L. (2003). Fungal biotechnology. *Int. Microbiol.* 6 (3): 191-199.

Akan, S., Yanmaz, R. (2018). The effect of quality of post-harvest treatments in *Pleurotus* species. *Harran Tarım ve Gıda Bil. Derg*. 22 (3): 445-453.

Akerman-Sanchez, G., Rojas-Jimenez, K. (2021). Fungi for the bioremediation of pharmaceutical-derived pollutants: A bioengineering approach to water treatment. *Environ. Advances*. 4: Makale no: 100071.

Aljammas, H.A., Al Fathi, H., Alkhalaf, W. (2018). Study the influence of culture conditions on rennin production by *Rhizomucor miehei* using solid-state fermentations. *J. Genet. Eng. Biotechnol.* 16 (1): 213-216.

Ao, X., Kim, I.H. (2019). Effects of astaxanthin produced by *Phaffia rhodozyma* on growth performance, antioxidant activities, and meat quality in Pekin ducks. *Poult. Sci.* 98 (10): 4954-4960.

Arifeen, M.Z.U., Liu, C.H. (2018). Novel enzymes isolated from marine-derived fungi and its potential applications. *J. Biot. Bioeng.* 2 (4): 1-12.

Arnau, J., Yaver, D., Hjort, C.M. (2020). Strategies and Challenges for the Development of Industrial Enzymes Using Fungal Cell Factories. Nevalainen, H. (eds) İçinde: Grand Challenges in Fungal Biotechnology. Grand Challenges in Biology and Biotechnology. Springer, Cham, 179-210.

Ata, Ö., Prielhofer, R., Gasser, B., Mattanovich, D., Çalık, P. (2017). Transcriptional engineering of the glyceraldehyde-3-phosphate dehydrogenase promoter for improved heterologous protein production in *Pichia pastoris*. *Biotechnol. Bioeng.* 114 (10): 2319-2327.

Ayadi, I., Kamoun, O., Trigui-Lahiani, H., Hdiji, A., Gargouri, A., Belghith, H., Guerfali, M. (2016). Single cell oil production from a newly isolated *Candida viswanathii* Y-E4 and agro-industrial by-products valorization. *J. Ind. Microbiol. Biotechnol.* 43 (7): 901-914.

Baars, J. (2017). Fungi as food. In: Fungi: biology and applications. Wiley, Chichester, 147.

Baby, S., Johnson, A.J., Govindan, B. (2015). Secondary metabolites from *Ganoderma*. *Phytochem.* 114: 66-101.

Bachmann, B.O., Van Lanen, S.G., Baltz, R.H. (2014). Microbial genome mining for accelerated natural products discovery: Is a renaissance in the making? *J. Ind. Microbiol. Biotechnol.* 41 (2): 175–184.

Balabanova, L., Slepchenko, L., Son, O., Tekutyeva, L. (2018). Biotechnology potential of marine fungi degrading plant and algae polymeric substrates. *Front. Microbiol.* 9: Makale no: 1527.

Balaji, D. S., Basavaraja, S., Deshpande, R., Mahesh, D. B., Prabhakar, B. K., Venkataraman, A. (2009). Extracellular biosynthesis of functionalized silver nanoparticles by strains of Cladosporium cladosporioides fungus. *Colloids Surf. B. Biointerfaces*. 68: 88-92.

Baltz, R.H. (2017). Gifted microbes for genome mining and natural product discovery. *J. Ind. Microbiol. Biotechnol.* 44 (4-5): 573-588.

Baltz, R.H. (2021). Genome mining for drug discovery: Progress at the front end. *J. Ind. Microbiol. Biotechnol.* Makale no: kuab044.

Ben Ali, W., Chaduli, D., Navarro, D., Lechat, C., Turbé-Doan, A., Bertrand, E., Faulds, C.B., Sciara, G., Lesage-Meessen, L., Record, E., Mechichi, T. (2020). Screening of five marine-derived fungal strains for their potential to produce oxidases with laccase activities suitable for biotechnological applications. *BMC Biotechnol.* 20 (1): Makale no: 27.

Brijwani, K., Rigdon, A., Vadlani, P.V. (2010). Fungal laccases: Production, function, and applications in food processing. *Enzyme Res.* 2010: Makale no: 149748.

Chadha, N., Prasad, R., Varma, A. (2015). Plant promoting activities of fungal endophytes associated with tomato roots from central Himalaya, India and their interaction with *Piriformospora indica*. *Int. J. Pharm. Bio. Sci.* 6 (1): 343-333.

Chakraborty, I., Sen, I.K., Mondal, S., Rout, D., Bhanja, S.K., Maity, G.N., Maity, P. (2019). Bioactive polysaccharides from natural sources: A review on the antitumor and immunomodulating activities. *Biocatal. Agr. Biotechnol.* 22: Makale no: 101425.

Chandra, P., Enespa, S.R., Arora, P.K. (2020). Microbial lipases and their industrial applications: a comprehensive review. *Microb. Cell Fact.* 19 (1): Makale no: 169.

Chen, B., Sun, Y., Luo F, Wang C. (2020). Bioactive metabolites and potential mycotoxins produced by *Cordyceps* fungi: A review of safety. *Toxins (Basel).* 12 (6): Makale no: 410.

Chinmayee, C.V., Vidya, C., Rani, A., Singh, S.A. (2019). Production of highly active fungal milk-clotting enzyme by solid-state fermentation. *Prep. Biochem. Biotechnol.* 49 (9): 858-867.

Çakmakçı, S., Cantürk, A., Çakır, Y. (2017). Peynir üretimi için sütü pıhtılaştıran enzimlere genel bir bakış ve güncel gelişmeler. *Akad. Gıda.* 15 (4): 396-408.

Demain, A., Martens, E. (2017). Production of valuable compounds by molds and yeasts. *J. Antibiot.* 70: 347-360.

Demain, A.L. (2014). Valuable secondary metabolites from fungi. Martín, JF., García-Estrada, C., Zeilinger, S. (Eds) İçinde: Biosynthesis and Molecular Genetics of Fungal Secondary Metabolites. Fungal Biology. Springer, New York, NY. 1-15.

Demain, A.L., Velasco, J., Adrio, J.L. (2005). Industrial Mycology: Past, Present, and Future, Zhiqiang An (Ed). İçinde: 1st Edition, Handbook of Industrial Mycology, 2005 by CRC Press, 784.

DiCarlo, J.E., Chavez, A., Dietz, S.L., Esvelt, K.M., Church, G.M. (2015). Safeguarding CRISPR-Cas9 gene drives in yeast. *Nat. Biotechnol*. 33 (12): 1250-1255.

Donna, M., Gibson, Donzelli, B.G.G., Krasnoffa, S.B., Keyhanic, N.O. (2014). Discovering the secondary metabolite potential encoded within entomopathogenic fungi. *Nat. Prod. Rep*. 31: 1287–1305.

Du, L., Xu, Q., Huang, M., Xian, L., and Feng, J.-X. (2015). Synthesis of small silver nanoparticles under light radiation by fungus *Penicillium oxalicum* and its application for the catalytic reduction of methylene blue. *Mater. Chem. Phys*. 160: 40-47.

El-Sayed, E.R., Ahmed, A.S., Hassan, I.A., Ismaiel, A.A., Karam El-Din, A.A. (2019). Strain improvement and immobilization technique for enhanced production of the anticancer drug paclitaxel by *Aspergillus fumigatus* and *Alternaria tenuissima*. *Appl. Microbiol. Biotechnol*. 103 (21-22): 8923-8935.

Elwan, H., Elnesr, S., Abdallah, Y., Hamdy, A., El-Bogdady, A. (2019). Red yeast (*Phaffia rhodozyma*) as a source of astaxanthin and its impacts on productive performance and physiological responses of poultry. *World's Poultry Sci. J*. 75 (2): 273-284.

Fitz, E., Wanka, F., Seiboth, B. (2018). The promoter toolbox for recombinant gene expression in *Trichoderma reesei. Front. Bioeng. Biotechnol*. 6: Makale no: 135.

Frisvad, J.C., Møller, L. L. H., Larsen, T.O., Kumar, R., Arnau, J. (2018). Safety of the fungal workhorses of industrial biotechnology: Update on the mycotoxin and secondary metabolite potential of *Aspergillus niger*, *Aspergillus oryzae*, and *Trichoderma reesei*. *Appl. Microbiol. Biotechnol*. 102: 9481-9515.

Gallone, B., Steensels, J., Verstrepen, K.J. (2020). Moulded by humans: The domestication of blue-veined cheese fungi. 29 (14): 2517-2520.

Gao, J., Jiang, L., Lian, J. (2021). Development of synthetic biology tools to engineer *Pichia pastoris* as a chassis for the production of natural products. *Synth. Syst. Biotechnol*. 6 (2): 110-119.

Gemperlein, K., Dietrich, D., Kohlstedt, M., Zipf, G., Bernauer, H.S., Wittmann, C., Wenzel, S.C., Müller, R. (2019). Polyunsaturated fatty acid production by *Yarrowia lipolytica* employing designed myxobacterial PUFA synthases. *Nat. Commun*. 10 (1): Makale no: 4055.

Gibson, D.M., Donzelli, B.G., Krasnoff S.B., Keyhani N.O. (2014). Discovering the secondary metabolite potential encoded within entomopathogenic fungi. Nat Prod Rep. (10): 1287-305.

Gilchrist, C.L.M., Li, H., Chooi, Y.H. (2018). Panning for gold in mould: Can we increase the odds for fungal genome mining? *Org. Biomol. Chem*. 16 (10): 1620-1626.

Guilger-Casagrande, M., Lima, R. (2019). Synthesis of silver nanoparticles mediated by fungi: A review. *Front. Bioeng. Biotechnol*. 7: Makale no: 287.

Guruceaga, X., Perez-Cuesta, U., Abad-Diaz de Cerio, A., Gonzalez, O., Alonso, R.M., Hernando, F.L., Ramirez-Garcia, A., Rementeria, A. (2019). Fumagillin, a mycotoxin of *Aspergillus fumigatus*: biosynthesis, biological activities, detection, and applications. *Toxins (Basel)*. 12 (1): Makale no: 7.

Güner, A., Akata, I., Akgül, H., Akyüz, E., Alkayış, M.F., Allı, H., Asal, D., Asan, A., Aydınkal, R.M., Aydoğdu, H., Can, M., Çıngay, B., Çimen, A.Ö., Doğan, H.H., Erdoğdu, M., Gemici, A., Genç, S.H., Giray, G., İkinci, N., İnci, Ş., Kabaktepe, Ş., Kadıoğlu, Z., Kanoğlu, S.S., Karaltı, İ., Kaşık, G., Kaya, A., Keskin, M., Kırbağ, S., Körüklü, S.T., Kültür, Ş., Özcan, A., Özkale, E., Özkan, A.M., Öztekin, M., Öztürk, C., Sarısoy, G., Selçuk, F., Sesli, E., Sevindik, M., Sözen, K.B., Tekşen, M., Ulukapı, M., Yalçınkaya, R., Yaşarkan, O. (2020). Türkçe mantar adları (Turkish fungi names). İçinde: Sesli, E, Asan A, Selçuk F. (eds.). Türkiye mantarları listesi (The checklist of fungi of Turkey). Ali Nihat Gökyiğit Vakfı Yayını, İstanbul.

Haarmann, T., Rolke, Y., Giesbert, S., Tudzynski, P. (2009). Ergot: from witchcraft to biotechnology. *Mol. Plant. Pathol*. 10 (4): 563-577.

Hadi, J., Brightwell, G. (2021). Safety of Alternative Proteins: Technological, Environmental and Regulatory Aspects of Cultured Meat, Plant-Based Meat, Insect Protein and Single-Cell Protein. *Foods*. 1226: 1-29.

Hama, S., Yamaji, H., Fukumizu, T., Numata, T., Tamalampudi, S., Kondo, A., Noda, H., Fukuda, H. (2007). Biodiesel-fuel production in a packed-bed reactor using lipase-producing *Rhizopus oryzae* cells immobilized within biomass support particles. *Biochem. Eng. J*. 34 (3): 273-278.

Hashempour-Baltork, F., Hosseini, S.M., Assarehzadegan, M.A., Khosravi-Darani, K., Hosseini, H. (2020). Safety assays and nutritional values of mycoprotein produced by *Fusarium venenatum* IR372C from date waste as substrate. *J. Sci. Food Agric*. 100 (12): 4433-4441.

Hassan, N., Rafiq, M., Rehman, M., Sajjad, W., Hasan, F. Abdullah, S. (2019). Fungi in acidic fire: A potential source of industrially important enzymes. *Fungal biology reviews*. 33: 58-71.

Huang, X,, Tang, S,, Zheng, L,, Teng, Y., Yang, Y., Zhu, J., Lu, X. (2019). Construction of an Efficient and Robust *Aspergillus terreus* Cell Factory for Monacolin J Production. *ACS Synth. Biol*. 8 (4): 818-825.

Hulvová, H., Galuszka, P., Frébortová, J., Frébort, I. (2013). Parasitic fungus *Claviceps* as a source for biotechnological production of ergot alkaloids. *Biotechnol. Adv*. 31(1): 79-89.

Imhoff, J.F. (2016). Natural Products from Marine Fungi--Still an Underrepresented Resource. *Marine Drugs*. 14 (1): Makale no: 19.

Isobe, K., Takahashi, N., Chiba, S., Yamashita, M., Koyama, T. (2013). Acidophilic fungus, *Teratosphaeria acidotherma* AIU BGA-1, produces multiple forms of intracellular β-galactosidase. *J. Biosci. Bioeng*. 116 (2): 171-174.

Ito, K., Matsuyama, A. (2021). Koji molds for Japanese soy sauce brewing: Characteristics and key enzymes. *J. Fungi*. 7 (8): Makale no: 658.

Jovanovic, S., Dietrich, D., Becker, J., Kohlstedt, M., Wittmann, C. (2021). Microbial production of polyunsaturated fatty acids- high-value ingredients for aquafeed, superfoods, and pharmaceuticals. *Curr. Opin. Biotechnol*. 69: 199-211.

Jureczko, M., Przystaś, W. (2021). Removal of two cytostatic drugs: bleomycin and vincristine by white-rot fungi-a sorption study. *J. Environ. Health. Sci. Eng*. 19 (1): 651-662.

Kango, N., Jana, U.K., Choukade R. (2019). Fungal Enzymes: Sources and Biotechnological Applications. Satyanarayana T., Deshmukh S., Deshpande M. (Eds). İçinde: Advancing Frontiers in Mycology & Mycotechnology. Springer, Singapore.

Karbalaei, M., Rezaee, S.A., Farsiani, H. (2020). *Pichia pastoris*: A highly successful expression system for optimal synthesis of heterologous proteins. *J. Cell Physiol*. 235 (9): 5867-5881.

Kesenkaş, H., Gürsoy, O., Özbaş, H. (2017). Kefir. Frias, J., Martinez-Villaluenga, C., Peñas, E. (Eds). İçinde: Fermented Foods in Health and Disease Prevention, Elsevier, 339-361.

Kibar, B. (2019). Farklı *Pleurotus ostreatus* (İstiridye mantarı) izolatlarının verim ve bazı kalite özelliklerinin belirlenmesi. *Uluslararası Tar. Yaban Hayatı Bil. Derg.* 5 (2): 223-230.

Kim, H., Yoo, S.J., Kang, H.A. (2015). Yeast synthetic biology for the production of recombinant therapeutic proteins. *FEMS Yeast Res*. 15 (1): 1-16.

Kjærbølling, I., Vesth, T., Andersen, MR. (2019). Resistance gene-directed genome mining of 50 *Aspergillus species*. *mSystems*. 4 (4): Makale no: e00085-19.

Kour, D., Rana, K.L., Yadav, N., Yadav, A.N., Singh, J., Rastegari, A.A., Saxena, A.K. (2019). Agriculturally and Industrially Important Fungi: Current Developments and Potential Biotechnological Applications. Yadav A., Singh S., Mishra S., Gupta A. (Eds) İçinde: Recent Advancement in White Biotechnology Through Fungi. Fungal Biology. Springer, Cham, 1-64.

Kumar M., Saxena R., Tomar R.S. (2017). Endophytic Microorganisms: Promising Candidate as Biofertilizer. Panpatte D., Jhala Y., Vyas R., Shelat H. (Eds) İçinde: Microorganisms for Green Revolution. Microorganisms for Sustainability, Springer, Singapore.

Kusumoto, K.I., Yamagata, Y., Tazawa, R., Kitagawa, M., Kato, T., Isobe, K., Kashiwagi, Y. (2021). Japanese traditional miso and koji making. *J. Fungi (Basel)*. 7 (7): Makale no: 579.

Lagashetti, A.C., Dufossé, L., Singh, S.K., Singh, P.N. (2019). Fungal pigments and their prospects in different industries. *Microorganisms*. 7 (12): Makale no: 604.

Lemke, P.A. (1995). The Thom Award address. Industrial mycology and the new genetics. *J. Ind. Microbiol*. 14 (5): 355-364.

Liu, R., Chen, L., Jiang, Y., Zhou, Z., Zou, G. (2015). Efficient genome editing in filamentous fungus *Trichoderma reesei* using the CRISPR/Cas9 system. *Cell Discov*. 1: Makale no: 15007.

Lucas, D., Barceló, D., Rodriguez-Mozaz, S. (2016). Removal of pharmaceuticals from wastewater by fungal treatment and reduction of hazard quotients. *Sci. Total Environ*. 571: 909-915.

Madigan, M.T., Martinko, J.M., Stahl, D.A., Clark, D.P. (2013). Brock biology of microorganisms. 13th ed. Pearson Education, San Francisco.

Magistà, D., Ferrara, M., Del Nobile, M.A., Gammariello, D., Conte, A., Perrone, G. (2016). *Penicillium salamii* strain ITEM 15302: A new promising fungal starter for salami production. *Int. J. Food Microbiol*. 231: 33-41.

Maharana, A.K., Ray, P. (2015). Optimization and characterization of cold-active endoglucanase produced by *Aspergillus terreus* strain AKM-F3 grown on sugarcane bagasse. *Turk. J. Biol.* 39: 175-185.

Matkawala, F., Nighojkar, S., Kumar, A., Nighojkar, A. (2019). Enhanced production of alkaline protease by *Neocosmospora* sp. N1 using custard apple seed powder as inducer and its application for stain removal and dehairing. *Biocatal. Agr. Biotechnol*. 21: 1-12.

Matsu-Ura, T., Baek, M., Kwon, J., Hong, C. (2015). Efficient gene editing in *Neurospora crassa* with CRISPR technology. *Fungal Biol. Biotechnol*. 2: Makale no: 4.

Mattern, D.J., Valiante, V., Unkles, S.E., Brakhage, A.A. (2015). Synthetic biology of fungal natural products. *Front. Microbiol*. 6: Makale no: 775.

McCarty, N.S. Ledesma-Amaro, R. (2019). Synthetic biology tools to engineer microbial communities for biotechnology. *Trends Biotechnol*. 37 (2): 181-197.

McKelvey SM, Murphy RA (2017). Biotechnological use of fungal enzymes. Kavanagh, K. (Ed) İçinde: Fungi: biology and applications, 3rd edn. Wiley, Hoboken.

Medaura, M.C., Guivernau, M., Moreno-Ventas, X., Prenafeta-Boldú, F.X., Viñas, M. (2021). Bioaugmentation of native fungi, an efficient strategy for the bioremediation of an aged industrially polluted soil with heavy hydrocarbons. *Front. Microbiol*. 12: Makale no: 626436.

Medema, M.H, de Rond, T., Moore, B.S. (2021). Mining genomes to illuminate the specialized chemistry of life. *Nat. Rev. Genet*. 22 (9): 553-571.

Meyer, V., Andersen, M.R., Brakhage, A.A., Braus, G.H., Caddick, M.X., Cairns, T.C., de Vries, R.P., Haarmann, T., Hansen, K., Hertz-Fowler, C., Krappmann, S., Mortensen, U.H., Peñalva, M.A., Ram, A.F.J., Head, R.M. (2016). Current challenges of research on filamentous fungi in relation to human welfare and a sustainable bio-economy: A white paper. *Fungal Biol. Biotechnol.* 3: Makale no: 6.

Meyer, V., Basenko, E.Y., Benz, J.P., Braus, G.H., Caddick, M.X., Csukai, M., de Vries, R.P., Endy, D., Frisvad, J.C., Gunde-Cimerman, N., Haarmann, T., Hadar, Y., Hansen, K., Johnson, R.I., Keller, N.P. Kraševec, N., Mortensen, U.H., Perez, R., Ram, A.F.J., Record, E., Ross, P., Shapaval, V., Steiniger, C., van den Brink, H., van Munster, J., Yarden, O., Wösten, H.A.B. (2020). Growing a circular economy with fungal biotechnology: A white paper. *Fungal Biol. Biotechnol*. 7: Makale no: 5.

Mhlongo, S.I., Ezeokoli, O.T., Roopnarain, A., Ndaba, B., Sekoai, P.T., Habimana, O., Pohl, C.H. (2021). The potential of single-cell oils derived from filamentous fungi as alternative feedstock sources for biodiesel production. *Front. Microbiol*. 12: Makale no: 637381.

Mishra, R.C., Kalra, R., Dilawari, R., Deshmukh, S.K., Barrow, C.J., Goel, M. (2021). Characterization of an endophytic strain *Talaromyces assiutensis*, CPEF04 With evaluation of production medium for extracellular red pigments having antimicrobial and anticancer properties. *Front. Microbiol*. 12: Makale no: 665702.

Mojzita, D., Rantasalo, A., Jäntti, J. (2019). Gene expression engineering in fungi. *Curr. Opin. Biotechnol*. 59: 141-149.

Mombeni, M., Arjmand, S., Siadat, S.O.R., Alizadeh, H., Abbasi, A. (2020). pMOX: a new powerful promoter for recombinant protein production in yeast *Pichia pastoris*. *Enzyme Microb. Technol*. 139: Makale no: 109582.

Mózsik, L., Hoekzema, M., de Kok, N.A.W., Bovenberg, R.A.L., Nygård, Y., Driessen, A.J.M. (2021). CRISPR-based transcriptional activation tool for silent genes in filamentous fungi. Sci. Rep. 11 (1): Makale no: 1118.

Muñoz, I.V., Sarrocco, S., Malfatti, L., Baroncelli, R., Vannacci, G. (2019). CRISPR-Cas for Fungal Genome Editing: A New Tool for the Management of Plant Diseases. *Front. Plant Sci*. 10: Makale no: 135.

Najafpour, G.D. (2007). Industrial Microbiology, Najafpour, G.D. (Eds). İçinde: Biochemical Engineering and Biotechnology, Elsevier, 1-13.

Netala, V.R., Bethu, M.S., Pushpalatah, B., Baki, V.B., Aishwarya, S., Rao, J.V., Tartte, V. (2016). Biogenesis of silver nanoparticles using endophytic fungus *Pestalotiopsis microspora* and evaluation of their antioxidant and anticancer activities. *Int. J. Nanomed*. 11: 5683-5696.

Nevalainen, H., Peterson, R. (2014). Making recombinant proteins in filamentous fungi- are we expecting too much? *Front. Microbiol*. 5: 75.

Nødvig, C.S., Nielsen, J.B., Kogle, M.E., Mortensen, U.H. (2015). A CRISPR-Cas9 system for genetic engineering of filamentous fungi. *PLoS One*. 10 (7): Makale no: e0133085.

Ntana, F., Mortensen, U.H., Sarazin, C., Figge, R. (2020). *Aspergillus*: A powerful protein production platform. *Catalysts*. 10 (9): Makale no: 1064.

Østergaard, L.H., Olsen, H.S. (2011) Industrial Applications of Fungal Enzymes. Hofrichter M. (Ed) Industrial Applications. İçinde: The Mycota (A Comprehensive Treatise on Fungi as Experimental Systems for Basic and Applied Research), Springer, Berlin, Heidelberg.

Overy, D. P., Rämä, T., Oosterhuis, R., Walker, A. K., Pang, K. L. (2019). The neglected marine fungi, sensu stricto, and their isolation for natural products' discovery. *Marine drugs*. 17 (1): Makale no: 42.

Pang, X., Lin, X., Wang, P., Zhou, X., Yang, B., Wang, J., Liu, Y. (2018). Perylenequione derivatives with anti-cancer activities isolated from the marine sponge-derived fungus, *Alternaria* sp. SCSIO41014. *Marine Drugs*. 16: Makale no: 280.

Papadaki, E., Mantzouridou, F. (2021). Natural β-Carotene Production by *Blakeslea trispora* Cultivated in Spanish-Style Green Olive Processing Wastewaters. *Foods*. 10: Makale no: 327.

Pilgaard, B., Wilkens, C., Herbst, F.A., Vuillemin, M., Rhein-Knudsen, N., Meyer, A.S., Lange, L. (2019). Proteomic enzyme analysis of the marine fungus *Paradendryphiella salina* reveals alginate lyase as a minimal adaptation strategy for brown algae degradation. *Sci. Rep*. 9 (1): Makale no: 12338.

Polak, J., Wlizło, K., Pogni, R., Petricci, E., Grąz, M., Szałapata, K., Osińska-Jaroszuk, M., Kapral-Piotrowska, J., Pawlikowska-Pawlęga, B., Jarosz-Wilkołazka, A. (2020). Structure and Bioactive Properties of Novel Textile Dyes Synthesised by Fungal Laccase. *Int. J. Mol. Sci*. 21 (6): Makale no: 2052.

Posch, A.E., Herwig, C., Spadiut, O. (2013). Science-based bioprocess design for filamentous fungi. *Trends Biotechnol*. 31 (1): 37-44.

Quintanilla, D., Hagemann, T., Hansen, K., Gernaey, K.V. (2015). Fungal Morphology in Industrial Enzyme Production-Modelling and Monitoring. Krull R., Bley T. (Eds) İçinde: Filaments in Bioprocesses. Advances in Biochemical Engineering/Biotechnology, Springer, Cham.

Rade, L.L., da Silva, M.N.P., Vieira, P.S., Milan, N., de Souza, C.M., de Melo, R.R., Klein, B.C., Bonomi, A., de Castro, H.F., Murakami, M.T., Zanphorlin, L.M. (2020). A novel fungal lipase with methanol tolerance and preference for macaw palm oil. *Front. Bioeng. Biotechnol*. 8: Makale no: 304.

Rahman, M.A., Abdullah, N., Aminudin, N. (2018). *Lentinula edodes* (shiitake mushroom): An assessment of in vitro anti-atherosclerotic bio-functionality. *Saudi J. Biol. Sci*. 25 (8): 1515-1523.

Rantasalo, A., Landowski, C.P., Kuivanen, J., Korppoo, A., Reuter, L., Koivistoinen, O., Valkonen, M., Penttilä, M., Jäntti, J., Mojzita, D. (2018). A universal gene expression system for fungi. *Nucleic Acids Res*. 46 (18): Makale no: e111.

Rigobelo, E.C. Baron, N.C. (2021). Endophytic fungi: a tool for plant growth promotion and sustainable agriculture. *Mycology*. doi: 10.1080/21501203.2021.1945699.

Roberts, E., Lindow, S. (2014). Loline alkaloid production by fungal endophytes of *Fescue* species select for particular epiphytic bacterial microflora. *ISME J*. 8 (2): 359-368.

Rodríguez-Couto, S. (2017). Industrial and environmental applications of white-rot fungi. *Mycosphere*. 8 (3): 456-466.

Rudakiya D.M., Gupte, A. (2019). Laccases in Nano-Biotechnology: Recent Trends and Advanced Applications. Joshi, S.J. Geetha S.J. (Eds). İçinde: Recent Advances in Biotechnology. Nova Science Publishers, 1-25.

Sakekar, A.A., Gaikwad, S.R., Punekar, N.S. (2021). Protein expression and secretion by filamentous fungi. *J. Biosci*. 46: Makale no: 5.

Sande, D., Oliveira, G.P., Moura, M.A.F.E., Martins, B.A., Lima, M.T.N.S., Takahashi, J.A. (2019). Edible mushrooms as a ubiquitous source of essential fatty acids. *Food Res. Int*. 125: Makale no: 108524.

Schuster, M., Kahmann, R. (2019). CRISPR-Cas9 genome editing approaches in filamentous fungi and oomycetes. *Fungal Genet. Biol*. 130: 43-53.

Seo, H.S., Park, J.S., Han, K.Y., Bae, K.D., Ahn, S.J., Kang, H.A., Lee, J. (2008). Analysis and characterization of hepatitis B vaccine particles synthesized from *Hansenula polymorpha*. *Vaccine*. 26 (33): 4138-4144.

Seyed Reihani, S.F., Khosravi-Darani, K. (2019). Mycoprotein production from date waste using *Fusarium venenatum* in a submerged culture. *Appl. Food Biotechnol*. 5 (4): 243-352.

Sharma, KK. (2016). Fungal genome sequencing: Basic biology to biotechnology. *Crit. Rev. Biotechnol*. 36 (4): 743-759.

Shi, T., Shao, C.L., Liu, Y., Zhao, D.L., Cao, F., Fu, X.M., Yu, J.Y., Wu, J.S., Zhang, Z.K., Wang, C.Y. (2020). Terpenoids from the coral-derived fungus *Trichoderma harzianum* (XS-20090075) Induced by chemical epigenetic manipulation. *Front. Microbiol*. 11: Makale no: 572.

Singh, N., Kumar, A., Sharma, B. (2019). Role of Fungal Enzymes for Bioremediation of Hazardous Chemicals. Yadav A., Singh S., Mishra S., Gupta A. (Eds). İçinde: Recent Advancement in White Biotechnology Through Fungi. Fungal Biology. Springer. Cham, 237-256.

Spalvins, K., Blumberga, D. (2019). Single cell oil production from waste biomass: review of applicable agricultural by-products. *Agronomy Res*. 17 (3): 833–849.

Steensels, J., Snoek, T., Meersman, E., Picca Nicolino, M., Voordeckers, K., Verstrepen, K.J. (2014). Improving industrial yeast strains: exploiting natural and artificial diversity. *FEMS Microbiol. Rev*. 38 (5): 947-995.

Stella, T., Covino, S., Čvančarová, M., Filipová, A., Petruccioli, M., D'Annibale, A., Cajthaml, T. (2017). Bioremediation of long-term PCB-contaminated soil by white-rot fungi. *J. Hazard Mater*. 324 (Part B) 701-710.

Stovicek, V., Holkenbrink, C., Borodina, I. (2017). CRISPR/Cas system for yeast genome engineering: advances and applications. *FEMS Yeast Res*. 17 (5): Makale no: fox030.

Sunesen, L.O., Stahnke, L.H. (2003). Mould starter cultures for dry sausages-selection, application and effects. *Meat Sci.* 65 (3): 935-948.

Vachher, M., Sen, A., Kapila, R., Nigam, N. (2021). Microbial therapeutic enzymes: A promising area of biopharmaceuticals. *Current Res. In Biotechnol.* 3: 195-208.

Verma M.L. Thakur, M., Randhawa, J.S., Sharma, D., Thakur, A., Meehnian, H., Jana, A.K. (2020). Biotechnological Applications of Fungal Enzymes with Special Reference to Bioremediation. Gothandam K., Ranjan S., Dasgupta N., Lichtfouse E. (Eds). İçinde: Environmental Biotechnology Environmental Chemistry for a Sustainable World, Springer, Cham, 221-247.

Vieira Gomes, A.M., Souza Carmo, T., Silva Carvalho, L., Mendonça Bahia, F., Parachin, N.S. (2018). Comparison of yeasts as hosts for recombinant protein production. *Microorganisms*. 6 (2): Makale no: 38.

Voběrková, S., Solčány, V., Vršanská, M., Adam, V. (2018). Immobilization of ligninolytic enzymes from white-rot fungi in cross-linked aggregates. *Chemosphere*. 202: 694-707.

Vogl, T., Sturmberger, L., Kickenweiz, T., Wasmayer, R., Schmid, C., Hatzl, A.M., Gerstmann, M.A., Pitzer, J., Wagner, M., Thallinger, G.G., Geier, M., Glieder, A. A (2016). Toolbox of diverse promoters related to methanol utilization: Functionally verified parts for heterologous pathway expression in *Pichia pastoris*. *ACS Synth. Biol.* 5 (2): 172-186.

Wang, D., Xue, B., Wang, L. Liu, L., Zhou, Y. (2021). Fungus-mediated green synthesis of nano-silver using *Aspergillus sydowii* and its antifungal/antiproliferative activities. *Sci. Rep*. 11: Makale no: 10356.

Wang, G., Liu, Z., Lin, R., Li, E., Mao, Z., Ling, J., Yang, Y., Yin, W.B., Xie, B. (2016). Biosynthesis of antibiotic leucinostatins in bio-control fungus *Purpureocillium lilacinum* and their inhibition on *Phytophthora* revealed by genome mining. *PLoS Pathog*. 12(7): Makale no: e1005685.

Wang, Q., Zhong, C., Xiao, H. (2020). Genetic engineering of filamentous fungi for efficient protein expression and secretion. *Front. Bioeng. Biotechnol*. 8: 293.

Wang, Y., Barth, D., Tamminen, A., Wiebe, M.G. (2016). Growth of marine fungi on polymeric substrates. *BMC Biotechnol*. 16: Makale no: 3.

Ward, O.P. (2012). Production of recombinant proteins by filamentous fungi. *Biotechnol. Adv*. 30 (5): 1119-1139.

Wiebe, M.G. (2002). Myco-protein from *Fusarium venenatum*: A well-established product for human consumption. *Appl. Microbiol. Biotechnol*. 58 (4): 421-427.

Wu, Q., Patocka, J., Nepovimova, E., Kuca, K. (2018). A review on the synthesis and bioactivity aspects of beauvericin, a *Fusarium* mycotoxin. *Front. Pharmacol*. 9: Makale no: 1338.

Xu, Y., Wang, C., Liu, H., Zhu, G., Fu, P., Wang, L., Zhu, W. (2018). Meroterpenoids and isocoumarinoids from a *Myrothecium* fungus associated with *Apocynum venetum*. *Marine Drugs*. 16: Makale no: 363.

Yamashita, H. (2021). Koji starter and koji world in Japan. *J Fungi (Basel)*. 7 (7): Makale no: 569.

Yuan, J.I., Jian-Nan, B.I., Bing, Y.A.N., Xu-Dong Z.H.U. (2006). Taxol-producing fungi: A new approach to industrial production of taxol. *Chin. J. Biotechnol*. 22 (1): 1-6.

Zeece, M. (2020). Food systems and future directions, Zeece, M. (Ed). İçinde: Introduction to the Chemistry of Food, Academic Press, 345-397.

Zhang, N., An, Z. (2010). Heterologous protein expression in yeasts and filamentous fungi. Baltz, R.H., Demain, A.L., Davies, J.E., Bull, A.T., Junker, B., Katz, L., Lynd, L.R., Masurekar, P., Reeves, C.D., Zhao, H. (Eds). Manual of Industrial Microbiology and Biotechnology. American Society of Microbiology Press: Washington, DC, USA, 145–156.

Zhang, W., Nielsen, D. R. (2014). Synthetic biology applications in industrial microbiology. *Front. In microbiol*. 5: Makale no: 451.

Zhang, X., Li, S.J., Li, J.J., Liang, Z.Z., Zhao, C.Q. (2018). Novel natural products from extremophilic fungi. *Marine Drugs*. 16 (6): Makale no: 194.

Zhang, X., Wang, T.T., Xu, Q.L., Xiong, Y., Zhang, L., Han, H., Xu, K., Guo, W.J., Xu, Q., Tan, R.X., Ge, H.M. (2018). Genome mining and comparative biosynthesis of meroterpenoids from two phylogenetically distinct fungi. *Angew. Chem. Int .Ed. Engl.* 57 (27): 8184-8188.

Zhang, Z., He, X., Che, Q., Zhang, G., Zhu, T., Gu, Q., Li, D. (2018). Sorbicillasins A-B and Scirpyrone K from a Deep-Sea-Derived Fungus, *Phialocephala* sp. FL30r. *Marine Drugs*. 16: Makale no: 245.

Zhgun, A. (2020). Random mutagenesis of filamentous fungi strains for hihg yield production of secondary metabolites. The role of polyamines. IntechOpen. http://www.intechopen.com/chapters/73313.

Zielonka, A., and Klimek-Ochab, M. (2017). Fungal synthesis of size defined nanoparticles. *Adv. Nat. Sci. Nanosci. Nanotechnol.* 8: Makale no: 043001.

Ziemert, N., Alanjary, M., Weber, T. (2016). The evolution of genome mining in microbes - a review. *Nat. Prod. Rep*. 33: 988-1005.

Zucca, P., Cocco, G. Sollai, F., Sanjust, E. (2015). Fungal laccases as tools for biodegradation of industrial dyes. *Biocatalysis*. 1: 82-108.

Bölüm 21

Amoebozoa Filumu **İçinde** Gösterilen **Tartışmalı** Grup: *Myxomycetes*

Hayri Baba[1], Mustafa Sevindik[2], Celal Bal[3]
[1]Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Biyoloji Bölümü, Hatay.
e-posta: hayribaba_68@hotmail.com
[2]Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, Bahçe Meslek Yüksek Okulu, Gıda İşleme Bölümü, Osmaniye.
e-posta: sevindik27@gmail.com
[3]Gaziantep Üniversitesi, Oğuzeli Meslek Yüksek Okulu, Gaziantep,
e-posta: bal@gantep.edu.tr

1. GİRİŞ

Myxomycetes

Miksomisetler, Gerçek cıvık mantarlar, Müsilajımsı cıvık mantarlar, Plasmodial cıvık mantarlar: Genellikle karasal, sıcak ve nemli ortamlarda özellikle çürümüş bitkisel ve hayvansal substratlar üzerinde yaşayan, çok küçük, ortalama 1-2 mm büyüklüğünde organizmalardır. Tipik manada hücreye sahip olmayan, serbest yaşayan, çok nükleuslu, hücre çeperi olmayan, fagotrofik tarzda beslenen somatik yapıları ile plasmodyum adını alan protoplazma yığını şeklindeki bir kitleden ibaret vejetatif yapıya sahiptir. Bir plasmodium vejetatif evre sonunda bir veya daha fazla sayıda fruktifikasyon meydana getirebilir (Stephenson ve Stempen, 1994).

Protista âleminde Mycetozoa (fungus-hayvanlar) içerisinde incelenen miksomisetler kozmopolit bir grup olup çok farklı habitatlarda yaşayabilirler. Genellikle ılıman bölgelerdeki rutubetli ormanlarda, çürüyen kütükler, ölü ağaç yaprakları, otobur hayvanların gübreleri üstünde, canlı ağaç kabukları, orman tabanındaki ölü örtü, döküntüler ve diğer bazı hayvansal organik maddeler üzerinde yaşarlar. Yayılış gösterdikleri alanlarda diğer mikroorganizmalarla (bakteriler, mayalar, mantar sporları, algler, fungus hifleri, mavi-yeşil algler ve diğer mikroorganizmalar ile mikrobiyal predatörler olarak) beslenerek yaşamlarını sürdürürler (Keller ve ark., 2017). Miksomisetler üzerinde gelişim gösterdiği substratın özelliğinin yanı sıra sıcaklık, pH, nem ve ışığa da duyarlılık gösterirler (Alexopoulos ve ark., 1996).

Miksomisetlerin önemleri konusunda araştırmalar sürekli yapılmakta olup böceklerin besinlerini oluşturdukları, tabiattaki bazı canlılara substrat, yuva, ortam oluşturdukları, biyokimyasal analizlerde önemli bazı sekonder metabolitleri bulun-

13. Familya Physaraceae: *Badhamia*: (34) 15, *Badhamiopsis*: (3) 1, *Craterium*: (21) 6, *Fuligo*: (10) 2, *Kelleromyxa*: (1), *Leocarpus*: (1) 1, *Physarella*: (1), *Physarum*: (156) 39, *Protophysarum*: (2) 1, *Willkommlangea*: (1) 1.

8.3. Altsınıf: Stemonitomycetidae

Sporofor sporangiyum, aethaloid veya pseudoaethaloid yapıda, saplı veya sapsız olabilir, gelişimi stemonitoittir. Sap, mevcut olduğunda, lifli fibröz veya içi boş. Kolumella genellikle iyi gelişmiştir bazı genuslarda sporotekanın tepesine kadar ulaşır. Kapillitium çoğunlukla mevcuttur ve kalkersizdir, iplikler anastomoz yapmış, serbest veya yüzeyde ağ şeklinde, koyu kahverengi veya siyahtır. Peridium kalıcı, bazen de geçici olabilir. Sporlar menekşe kahverengiden kırmızıya siyaha kadar değişir. Vejetatif aşama aphanoplasmodium tiptedir. 1 takım, 1 familya, 17 cins ve 230 türden oluşur.

8.3.1. Takım: Stemonitidales

Sporofor çoğunlukla sporangiyum ve aethalium bezen de pseudoaethalium yapıda, saplı veya sapsızdır. Sporoforun tüm kısımlarında kireç bulunmaz. Sap, eğer varsa asla granuler madde içermez. Kolumella genellikle iyi gelişmiş. Kapillitium genellikle bol, ağsı, koyu renkli ipliklerden oluşur. Peridium erken kaybolur. Spor kütlesi koyu kırmızımsı-kahverengi veya morumsu-kahverengiden yoğun siyaha kadar değişir. 1 familya, 17 cins ve 230 türden oluşur.

14. Familya Stemonitidaceae: *Amaurochaete*: (5) 3, *Brefeldia*: (1), *Collaria*: (5) 3, *Colloderma*: (4), *Comatricha*: (43) 11, *Diacheopsis*: (18) 1, *Enerthenema*: (4) 1, *Lamproderma*: (56) 4, *Leptoderma*: (2), *Macbrideola*: (18) 8, *Meriderma*: (4) 1, *Paradiachea*: (5), *Paradiacheopsis*: (9) 8, *Stemonaria*: (15) 1, *Stemonitis*: (23) 10, *Stemonitopsis*: (10) 7, *Symphytocarpus*: (8) 6.

KAYNAKLAR

Ainsworth, G.C., Bisby, G.R. (1971). Ainsworth and Bisby's dictionary of the Fungi, 633 pp. Commonwealth Mycological Institute. USA.

Ainsworth, G.C., Sussman, A.S. (1966). The Fungi, Vol II. 733 pp. Acad. Press., New York.

Aldrich, H.C., Blackwell, M. (1976). Resistant structures in the *Myxomycetes*. In (eds. Weber D, Hess W.) The fungal spore, form and function. John Wiley and Sons, New York.

Alexopolus, C.J. (1960b). Gross morphology of the plasmodium and its possible significance in the relationships among the *Myxomycetes*. *Mycologia*. 52: 1-20.

Alexopoulos, C.J. (1964). The rapid sporulation of some myxomycetes in moist chamber culture. *Southwest. Nat.* 9: 155-159.

Alexopoulos, C.J. (1973). *Myxomycete*s in the Fungi. In: Ainsworth, G.C., Sparrow, F.K. and Sussman, A.S. (Eds.), Academic Press, New York, 39-60.

Alexopoulos, C.J., Mims, C.W., Blackwell, M. (1996). Introductory Mycology 4th Ed. pp. 880. New York, John Sons.

Baba, H. (2008). A new *Myxomycetes* genus and three species record for Turkey. *Int. J. Bot.* 4 (3): 336-339.

Baba, H. (2012a). Diversity and Ecology of Myxomycetes in Antakya-Hatay (Turkey). *J. Fungus*. 3 (1-2): 5–11.

Baba, H. (2012b). Myxomycetes of Mustafa Kemal University campus and environs (Turkey). *Turk. J. Bot.* 36: 769-777.

Baba, H. (2012c). Myxomycete Diversity of Spil Mountain National Park (Manisa) Turkey. *Ot Sist. Bot. Derg.* 19 (2): 137-149.

Baba, H. (2015a). Investigation of *Myxomycetes* diversity on Kuseyr Mountain; Three new records in Hatay/Turkey. *Fresen. Environ. Bull.* 24 (11): 4077-4086.

Baba, H. (2017). Some *Mycetozoa* (*Myxomycetes*) members from Zorkun High Plateau (Osmaniye). *Anatolian J. Bot.* 1 (2): 37–40.

Baba, H. (2018). Miksomisetlerin alternatif üretim yöntemleri üzerine bir çalışma. *Ot Sist. Bot. Derg.* 25 (1): 137-148.

Baba, H. (2021). Five new *Myxomycetes* (*Myxogastria*) records from Turkey. *Phytotaxa.* 507 (2): 131–143.

Baba, H., Altaş, B., Sevindik, M. (2021b). Myxomycetes diversity of Batman province and Hasankeyf district. *KSU J. Agric. Nat.* 24 (2): 435-441.

Baba, H., Arslan Ç. (2017a). *Licea pescadorensis*, A new *Myxomycetes* record for Turkey. *Iğdır Univ. J. Inst. Sci. Tech.* 7 (4): 33-36.

Baba, H., Atay, M. (2019). *Myxomycetes* of Kumlu and Reyhanlı districts of Hatay/Turkey province. *Biodicon.* 12 (2): 41-50.

Baba, H., Cennet, E., Sevindik, M. (2019). Investigation of *Myxomycetes* (*Myxomycota*) in Kırıkhan (Hatay Province). *Commun. Fac. Sci. Univ. Ank.* 29 (2): 160-169.

Baba, H., Doğan, Y. (2018). Investigation of *Myxomycetes* (*Myxomycota*) in South Amanos Mountains (Hatay-Turkey). *Celal Bayar Univ. J. Sci.* 14 (3): 277-284.

Baba, H., Er, A. (2018). *Craterium dictyosporum*, A new record of *Myxomycetes* from Hatay, Turkey. *Acta Biol. Turcica*. 31 (1): 33-35.

Baba, H., Er, A., Sevindik, M. (2020a). *Myxomycetes* Diversity of Belen Region of Hatay Province (Turkey). *Kastamonu Univ. J. For. Fac*. 20 (2): 86-96.

Baba, H., Gelen, M. (2014). Two new *Myxomycetes* (*Physarum albescens* Ellis ex T. Macbr. and *Physarum tropicale* T. Macbr.) record from Turkey. *Biodicon.* 7 (3): 190-194.

Baba, H., Gündoğdu, F., Sevindik, M. (2021a). *Myxomycetes* biodiversity in Gaziantep Province (Turkey) with four new records. *Phytotaxa.* 478 (1): 105–118.

Baba, H., Kolukırık, M., Zümre, M. (2015). Differentiation of some *Myxomycetes* species by ITS sequences. *Turk. J. Bot.* 39: 377-382.

Baba, H., Özyiğit, İ.İ. (2017). Three new rare *Myxomycetes* (*Mycetozoa*) records from Hatay, Turkey. *Fresen. Environ. Bull.* 26 (8): 4907-4910.

Baba, H., Sevindik, M. (2018). The roles of myxomycetes in ecosystems. *J. Bact. Mycol.* 6 (3):165–166.

Baba, H., Sevindik, M. (2020a). *Myxomycetes* of Eşmişek Plateau (Kırıkhan-Hatay). *KSU J. Agr. Nat.* 23 (4): 917-923.

Baba, H., Sevindik, M. (2020b). *Mycetozoa* of Turkey. Nobel yay. 1. Edition, 308 pp. Ankara.

Baba, H., Sevindik, M. (2021). A New *Myxomycetes* record (*Myxogastria*) from Turkey: *Didymium listeri* Massee. *KSU J. Agr. Nat.* 24 (4): 820-823.

Baba, H., Sevindik, M., Dogan, M., Akgül H. (2020b). Antioxidant, antimicrobial activies and heavy metal contents of some *Myxomycetes*. *Fresen. Environ. Bull.* 29 (09): 7840-7846.

Baba, H., Sevindik, M., Er, A., Atay, M., Doğan, Y., Altaş, B., Akgül, A. (2021c). New four Mycetozoa records from South East Anatolia-Turkey. *Fresen. Environ. Bull.* 30 (4): 3565-3574.

Baba, H., Tamer, A.Ü. (2007). A study on the myxomycetes Manisa. *Ot Sist. Bot. Derg*. 14 (2): 179-196.

Baba, H., Tamer, A.Ü. (2008). A new *Myxomycetes* genus and three species record for Turkish mycoflora. *Ot Sist. Bot. Derg.* 15 (2): 81-86.

Baba, H., Tamer, A.Ü., Kalyoncu, F. (2008). New myxomycete records for Turkey: One new genus and three new species. *Turk. J. Bot.* 32: 329-332.

Baba, H., Zumre, M., Gelen, M. (2016a). An investigation on North Adana (Turkey) *Myxomycetes*. *Chiang Mai J. Sci.* 43 (1): 54-67.

Baba, H., Zümre, M. (2015). Myxomycetes of Alan Plateau (Hatay). *J. Fungus.* 6 (1): 1-9.

Baba, H., Zümre, M., Gelen, M. (2013c). Biodiversity of Kuseyr Plateau *Myxomycetes* (Hatay-Turkey). *J. Selcuk Univ. Natural and Appl. Sci.* Special Issue, ICOEST Conf. 2013 (Digital Proceeding of the International Conference on Environmental Science and Technology - 2013, Cappadocia, Turkey, 18-21 June 2013) (Part 1): 669-683.

Baba, H., Zümre, M., Özyiğit, İ. (2016b). A comparative biogeographical study of *Myxomycetes* in four different habitats of Eastern Mediterranean Part of Turkey. *Fresen. Environ. Bull.* 25 (5): 1448 -1459.

Baldauf, S.L., Doolittle, W.F. (1997). Origin and evolution of the slime moulds (*Mycetozoa*). *Proc. Natl. Acad. Sci*. 94: 12007-12012.

Blackwell, M., Waa, J.V., Reynolds, M. (1984). Survival of myxomycete sclerotia after exposure to high temperatures. *Mycologia*. 76 (4): 752-754.

Cavalier-Smith, T. (2013). Early evolution of eukaryote feeding modes, cell structural diversity, and classification of the protozoan phyla Loukozoa, Sulcozoa, and Choanozoa. *Eur. J. Protistol.* 49: 115-178.

Clark, J., Haskins, E.F. (2015). Myxomycete plasmodial biology: A review. *Mycosphere*. 6 (5): 643-658.

Dembitsky, V.M., Rezanka, T., Spizek, J., Hanus, L.O. (2005). Secondary metabolites of slime molds (*Myxomycetes*). *Phytochem*. 66 (7): 747-769.

Demirel, G., Kaşık, G., Öztürk, C. (2006). Myxomycetes of Kestel Forest (Kadınhanı, Konya). *Turk. J. Bot.* 30: 441-447.

Dudka, O. I., Romanenko, O. K. (2006). Co-Existence and interactions between myxomycetes and other organisms in shared niches. *Acta Mycol.* 41 (1): 99-112.

Dülger, B., Ergül, C.C., Suerdem, T.B., Oran, R.B. (2006). The myxomycetes of Bozcaada (Çanakkale). *Ot Sist. Bot. Derg*. 13: 189–194.

Dülger, B., Süerdem, T.B., Hacioğlu N. (2000). *Lycogala epidendrum* (J.C. Buxb.ex. L) Fr'un (Miksomiset) Antimikrobiyal aktivitesi. *Afyon Kocatepe Üniv. Fen Bil. Derg*. 7 (1): 259-266.

Eliasson, U. (1980). Patterns of Occurence of Myxomycetes in a Spruce Forest in South Sweden. *Holoartctic Ecol*. 4 (20): 20-31.

Eliasson, U. (1981). Ultrastructure of peridium and spore in *Lycogala* and *Reticularia*. *Trans. Brit. Myco. Soc*. 77: 243-249.

Ergül, C.C., Akgül, H. (2011). Myxomycete diversity of Uludağ national park, Turkey. *Mycotaxon*. 116 (479): 1-16.

Ergül, C.C., Dülger, B. (2002b). New Records for the Myxomycetes Flora of Turkey. *Turk. J. Bot.* 26: 277-280.

Ergül, C.C., Dülger, B., Akgül, H. (2005a). Myxomycetes of Mezit Stream Valley of Turkey. *Mycotaxon*. 92: 239-242.

Ergül, C.C., Dülger, B., Oran, R.B., Akgül, H. (2005b) Myxomycetes of the Western Black Sea Region of Turkey. *Mycotaxon*. 93: 269-272.

Everthart, S.E., Keller, H.W. (2008). Life history strategies of corticolous myxomycetes: the life cycle, plasmodial types, fruiting bodies and taxonomic orders. *Fungal Divers*. 29: 1-16.

Farr, M.L. (1976). Flora Neotropica. The New York Botanical Garden, 304 pp. New York, USA.

Farr, M.L. (1981). How to know the true Slime molds.The pictured key Nature Series, Wm.C.Brown company publishers, Dubuque, lowa.

Farr, M.L. (1982). Notes on myxomycetes III. *Mycologia*. 74: 339-343.

Foissner, W., Hawksworth, D.L. (2009). Protist diversity and geographical distribution. Springer Science & Business Media.

Fröde, R., Hinze, C., Josten, I., Schmidt, B., Steffian, B., Steglich, W. (1994). Isolation and synthesis of 3,4-bis(indol-3-yl)pyrrole-2,5-dicarboxylic acid derivatives from the slime mould *Lycogala epidendrum*. *Tetrahedron Letters*. 35: 1689–90.

Gilbert, H.C., Martin, G.W. (1933). Myxomycetes found on the bark of living trees. *Univ. Iowa Stud. Nat. Hist.* 15: 3-8.

Gray, W.D., Alexopoulos, C.J. (1968). The biology of the Myxomycetes. Ronald Press Co, 288 pp. New York, USA.

Harkönen, M. (1977). Corticolous myxomycetes in three different habitats in Southern Finland. *Karstenia*. 17: 19-32.

Härkönen, M., Ukkola, T. (2000). Conclusions on myxomycetes compiled over twenty-five years from 4793 moist chamber cultures. *Mycotaxon*. 76: 213-245.Haskins, E.F., Hinchee, A.A., McGuinness, M. (1985). The amoebal and protoplasmodial cyst phase of *Echinostelium minutum*. *Mycol.* 77: 253–258.

Heilmann-Clausen, J. (2001). A gradient analysis of communities of macrofungi and slime moulds on decaying beech logs. *Mycol Res* 105 (5): 575-596.

Hosoya, T., Yamamoto, Y., Uehara, Y., Hayashi, M., Komiyama, K., Ishibashi, M. (2005). New cytotoxic bisindole alkaloids with protein tyrosine kinase inhibitory activity from a myxomycete *Lycogala epidendrum*. *Bioorganic Med. Chem. Lett.* 15: 2776-80.

Howard, F.L. (1931). Laboratory cultivation of Myxomycete plasmodia. *Amer. J. Bot.* 18: 624-628.

Ing, B. (1994). The phytosociology of myxomycetes. A review of the biogeogrraphy and plant associations of myxomycetes, world-wide. *New phytol*. 126: 175-201.

Ing, B. (1999). The Myxomycetes of Britain and Ireland. An Identification Handbook. The Richmond Publishing Co.Ltd., 374 pp. England.

Ingold, C.T. (1939). Spore discharge in land plants. Oxford Univ. Press, 178 pp. Oxford, England.

Jump, J.A. (1954). Studies on sclerotization in *Physarum polycephalum*. *Amer. Jour. Bot.* 41: 561-567.

Kamiya, N. 1959. Protoplasmic streaming. *Protoplasmatologia*. 8 (3): 199.

Keller, H.W., Braun, K.L. (1999). Myxomycetes of Ohio: their systematics, biological and use in teaching. Published by Ohio biological survey college of biological sciences, The Ohio State University. Volume: 13/2, 182 pp. USA.

Keller, H.W., Eliasson, U.H. (1992). Taxonomic evaluation of *Perichaena depressa* and *P. quadrata* based on controlled cultivation, with additional observations on the genus. *Mycol. Res*. 96: 1085-1097.

Keller, H.W., Everhart, S.E. (2010). Importance of Myxomycetes in biological research and teaching. Papers in Plant Pathology, pp. 366.

Keller, H.W., Everhart, S.E., Kilgore, C.M. (2017). The Myxomycetes: Introduction, Basic Biology, Life Cycles, Genetics, and Reproduction. In Stephenson SL, Rojas C (eds) Myxomycetes. Academic Press, pp 1- 40.

Keller, H.W., Kilgore, C.M., Everhart, S.E., Carmack, G.J., Crabtree, C.D., Scarborough, A.R. (2008). Myxomycete plasmodia and fruiting bodies: unusual occurrences and user friendly, study techniques. *Fungi*. 1: 24-37.

Krivomaz, T.I., Michaud, A., Minter, D.W. (2010). Nivicolous Myxomycetes IMI Descriptions of Fungi and Bacteria Set. *Mycopathol.* 184: 1831-1840.

Krzemieniewska, H. (1957). A list of Myxomycetes collected in the years 1955–56. *Acta Soc. Bot. Pol*. 26: 785-811.

Lado, C. (2005-2021). An on line nomenclatural information system of Eumycetozoa, Real Jardín Botánico, Madrid, CSIC (Last updated September 16, 2021) http://www. nomen. eumycetozoa. com.

Lado, C., Eliasson, U. (2017). Taxonomy and systematics: current knowledge and approaches on the taxonomic treatment of Myxomycetes. In: Stephenson S.L., Rojas C. (eds) Myxomycetes. Biology, systematics, biogeography and ecology: 205–251. United Kingdom, Elsevier, Academic Press.

Lakhanpal, T.N., Mukerji, K.G. (1981). Taxonomy of the Indian Myxomycetes, A.R. Gantner Verlag K.G., Vaduz. pp. 530.

Leontyev, D.V., Schnittler, M., Stephenson, S.L., Shadwick, L.L., Novozhilov, Y.K., Shchepin, O.N. (2019). Towards a phylogenetic classification of the Myxomycetes. *Phytotaxa*. 399 (3): 209-238.

Lister, A. (1901). On the cultivation of Mycetozoa from spores. *J. Bot.* 39: 5-8.

Ljubimova, J.Y., Fujita, M., Khazenzon, N.M., Lee, B.S., Wachsmann- Hogiu, S., Farkas, D.L., Black, K.L., Holler, E. (2008). Nanoconjugate based on polymalic acid for tumor targeting. *Chem. Biol. Interact.* 171 (2): 195-203.

Lohwag, K. (1957). Ein Beitrag zur Pilzflora der Türkei. *Istanbul Üniv. Orman Fak. Derg. Ser. A.* 7 (1): 118-128.

Lohwag, K. (1964). Mycological Notes from Belgrad Forest. *Istanbul Üniv. Orman Fak. Derg. Ser. A.* 14 (2): 128-135.

Lopez, A., Garcia, H., Herrador, J.L. (1982). Nuevos registros de hongos comestibles de la region del Cofre de Perote, Estado de Veracruz. First National Mycological Congress, Xalapa, Ver. México (Abstracts): 30.

Madelin, M.F. (1984). Myxomycete data of ecological significance. *Trans. Brit. Mycol. Soc.* 83 (1): 1-19.

Martin, G.W., Alexopoulos, C.J. (1969). The Myxomycetes. University of Iowa press, Iowa City, USA, 560 pp.

Martin, G.W., Alexopoulos, C.J., Farr, M.L. (1983). The genera of myxomycetes. University of Iowa press, pp 561. Iowa City, USA.

Mitchell, D.W.A. (2004). Key to corticolous myxomycota. *Syst. Geogr. Plants*. 74 (2): 261-285.

Mosquera, J., Lado, C., Estrada-Torres, A., Beltra´n-Tejera, E. (2000). *Trichia perichaenoides*, a new Myxomycete associated with decaying succulent plants. *Mycotaxon*. 75: 319–328.

Nannenga-Bremekamp, N.E. (1991). A Guide to Temperate Myxomycetes. Biopress Limited, pp 409. Bristol, England.

Ndiritu, G.G., Spiegel, F.W., Stephenson, S.L. (2009). Rapid biodiversity assessment of myxomycetes in two regions of Kenya. *Sydowia*. 61 (2): 287-319.

Novozhilov, Y.K., Schnittler, M., Stephenson, S.L. (1999). Myxomycetes of the Taimyr Peninsula (north-central Siberia). *Karstenia*. 39: 77–97.

Novozhilov, Y.K., Schnittler, M., Zemlianskaia, I.V., Fefelov, K.A. (2000). Biodiversity of plasmodial slime molds (Myxogastria): measurement and interpretation. *Protistology*. 1 (4): 161-178.

Ocak, İ., Hasenekoğlu, İ. (2003a). Erzurum, Bayburt, Gümüşhane'nin Miksomisetleri. *Turk. J. Bot.* 27: 223-226.

Ocak, İ., Hasenekoğlu, İ. (2003b). Four new records of myxomycetes from Turkey. *Turk. J. Bot.* 27: 333-337.

Ocak, İ., Konuk, M. (2018). Diversity and Ecology of Myxomycetes from Kütahya and Konya (Turkey) with four new records. *Mycobiol*. 46 (3): 215-223.

Olive, L.S. (1970). The Mycetozoa: a revised classification. *Bot. Rev.* 36: 59–87.

Oran, R.B., Ergül, C.C. (2015). New records of corticolous myxomycetes from Turkey. *Mycotaxon*. 130 (1): 181-190.

Oskay, M., Tüzün, Ö. (2015). Kemalpaşa ve çevresi (izmir) Miksobiotasının belirlenmesi. *Celal Bayar Üniv. Fen Bil. Derg.* 11 (1): 59-68.

Řezanka, T., Lumír, O., Hanuš, P.K., Dembitsky, V.M. (2005). Fulicineroside, an Unusual Glycosidic Dibenzofuran Metabolite from the Slime Mold *Fuligo cinerea* (Schwein.) Morgan. *Eur. J. Org. Chem.* 13: 2708-2714.

Rockwell, W.J., Collins, R.P., Santilli, J. (1989). *Fuligo* a myxomycete, an allergen. *J. Allergy Clin. Immunol*. 83: 266.

Ross. I.K. (1967). Growth and development of the myxomycete *Perichaena vermicularis*. *I. Amer. Jour. Bot.* 54: 617-625.

Rösing, F.W., Graw, M., Marré, B., Ritz-Timme, S., Rothschild, M.A., Rötzscher, K., Schmeling, A., Schröder, I., Geserick, G. (2007). Recommendations for the forensic diagnosis of sex and age from skeletons. *Homo*. 58:75-89.

Schnittler, M. (2001). Ecology of Myxomycetes of a winter-cold desert in western Kazakhstan. *Mycologia*. 93: 653-669.

Shchepin, O., Novozhilov, Y., Schnittler, M. (2014). Nivicolous myxomycetes in agar culture: Some results and open problems. *Protistology*. 8: 53–61.

Steglich, W. (1989). Slime moulds (Myxomycetes) as a source of new biologically active metabolites. *Pure Appl. Chem*. 61 (3): 281-288.

Stephenson S.L. (1988). Distribution and ecology of myxomycetes in temperate forests I. Patterns of occurrence in the upland forests of southwestern Virginia. *Canadian J. Bot.* 66: 2187-2207.

Stephenson S.L., Stempen, H. (1994). Myxomycetes: A Handbook of Slime Molds. Timber Press, pp. 158-159. Portland, Oregon USA.

Stephenson, S.L. (1989). Distribution and ecology of myxomycetes in temperate forests. II. Patterns of occurrence on bark surface of living trees, leaf litter, and dung. *Mycologia*. 81 (4): 608-621.

Stephenson, S.L., Kalyanasundaram, I., Lakhanpal, T.N. (1993). A comparative biogeographical study of myxomycetes in the mid-Appalachians of eastern North America and two regions of India. *J. Biog.* 20: 645-657.

Stijve, T., Andrey, D. (1999). Accumulation of various metals by *Fuligo septica* (L) Wiggers and by some other slime molds (myxomycetes). *Aus. Mycol.* 18 (2): 23–26.

Taylor, R.L., Mallette, M.F. (1978). Purification of antibiotics from *Physarum gyrosum* by high-pressure liquid chromatography. *Prepar. Biochem.* 8: 241-257.

Villarreal, L. (1983). Algunas especies de myxomycetes no registradas del estado Veracruz. *Bol. Soc. Mex. Micol.* 18: 153–64.

Wollman, C., Alexopoulos, C.J. (1967). The plasmodium of the myxomycete *Licea biforis* in agar culture. *Mycologia.* 59: 423-430.

Wrigley de Basanta, D. (2000). Acid deposition in Madrid and corticolous Myxomycetes. *Stapfia.* 73 (155): 113–120.

Yağız, D., Afyon, A. (2005). Seydişehir (Konya) yöresi Myxomycet'leri üzerine araştırma. *Afyon Kocatepe Üniv. Fen Bil. Derg.* 5 (1-2): 55-60.

Yağız, D., Afyon, A. (2006a). Myxomycete flora of Derebucak (Konya) and Akseki (Antalya) districts in Turkey. *Mycotaxon*. 96: 257-260.

Yağız, D., Ergül, C.C., Afyon, A. (2002). Beyşehir (Konya) yöresi Miksomisetleri üzerine bir araştırma. *Ot Sist. Bot. Derg.* 9 (1): 137-141.

Zümre, M., Baba, H., Sevindik, M. (2019). Investigation of myxomycetes in Selcen Mountain (Turkey) and its close environs. *Eurasian J. For Sci.* 7 (3): 284-292.

Bölüm 22
Veterinerlikte Mikoloji

Tülay Bican Süerdem[1], **Mustafa Alper Dalgıç**[2]
[1]Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi. Biyoloji Bölümü. Temel ve Endüstriyel Mikrobiyoloji Ana Bilim Dalı. Çanakkale. e-posta: tbican@comu.edu.tr
[2]Can Veteriner Kliniği. Hürriyet Mah. Şehit Rüştü Ökeler Cad. Yapıncak Sitesi A Blok No: 12/1/21. Süleymanpaşa/Tekirdağ. e-posta: dalgic_alper@yahoo.com

22.1. GİRİŞ

Mantarlar tek hücreli veya çok hücreli kemoheterotrof olan ökaryot organizmalar olup pratikte mayalar, küfler ve mantar benzeri organizmalar olarak gruplandırılabilirler. Hücre duvarları selüloz, kitin, glukan, kitosan ve/veya mannan içerir. Mayalar oval veya küresel morfolojide tek hücreli canlılar olup öncül bir hücrenin başka bir özdeş hücre üretmek için kendi parçasını kopardığı tomurcuklanma yoluyla eşeysiz olarak veya askospor oluşumu yoluyla eşeyli olarak da ürerler. Eşeysiz üremelerinde ana hücreden bir tomurcuk büyür ve yetişkin boyuta ulaştığında şartlar uygunsa ana hücreden ayrılır. *Candida albicans*, *Cryptococcus neoformans* gibi eşeyli üreyebilen mayalar da az besinli ortamda askus denen yapılar içinde askospor oluştururlar. Küfler ise apikal denen hücrenin uç kısmının uzamasıyla büyüyen, hif adı verilen ipliksi filamentlerden oluşan çok hücreli filamentli funguslardır.

Fungusların bireysel üreme yapıları olarak isimlendirilen sporlar, mitoz bölünme ile çoğaldıklarında, bilinen iki ana aseksüel spor türü olarak sporangiyosporlar ve konidyumlar karşımıza çıkmakla birlikte, boyut olarak büyük (makrokonidi, klamidospor) veya küçük (mikrokonidi, blastospor, arthrokonidi) sporlar da farklı isimlerle karşımıza çıkabilirler. *Zygomycetes* sınıfına ait fungusların çoğu, sporangiyum adı verilen kapalı bir kese içinde yer alan sporangiyosporlar üretir. Konidia, hifler üzerinde taşınan ve *Aspergillus* spp. ve *Penicillium* spp. gibi cinsler tarafından üretilen çıplak sporlardır. Eşeysel sporlar, iki hücrenin protoplazma ve çekirdeklerinin mayoz bölünme ile birleşmesi yoluyla üretilir ve sonuç itibarıyla askospor, basidiospor ve zigosporları içerir. Meydana gelen bu eşeysel sporlar ve onları çevreleyen koruyucu yapılar, aynı zamanda fungusların sınıflandırılmasının temelini oluşturur. Bazı mantarlar hem maya hem de misel formda olabilir. Bunlar dimorfik mantarlar olarak isimlendirilir. Bu mantarlar insan ve hayvanlarda derin ya da sistemik mikozlara neden olurlar. Dimorfik mantarların ilk formu; "maya" (parazit veya patojenik form) olup genellikle dokuda görülen formdur ve eksüdalar içinde veya 37°C'de kültüre edilebilir. İkinci form ise "miselyum" (saprofitik

KAYNAKLAR

Alizadeh, M., Yousefi, L., Pakdel, F., Ghotaslou, R., Rezaee, M.A., Ehsaneh Khodadadi, E., Oskouei, M.A., Hossein, M., Barhaghi, S., Hossein Samadi Kafil, H.S. (2021). MALDI-TOF mass spectroscopy applications in clinical microbiology. *Hindawi Adv. In Pharmacol. Pharm. Sci.* 2021: 9928238.

Asan, A., Giray, G., Demirel, R., Aydoğdu, H. (2019). Single name nomenclature of fungi and its some reflections ince 2011 especially in Turkey (Fungusların tek isimle isimlendirilmesi ve 2011'den bu yana özellikle Türkiye'deki yansımaları). *Mantar Dergisi – The Journal of Fungus*. 10 (Özel Sayı): 50-59.

Baumbach, C-M., Müller, S., Reuschel, M., Uhrlaß, S., Nenoff, P., Baums, C.G., Schrödl, W. (2021). Identification of zoophilic dermatophytes using MALDI-TOF mass spectrometry. *Front. Cell. Inf. Microbiol.* (11): 631681.

Bayram M., Anlı E. (2008). Mikotoksinler ve şarap. *Türkiye 10. Gıda Kongresi,* 21-23 Mayıs 2008, Erzurum. Kogre kitabı. Sayfa. 955-958.

Biswas, S., Rolain, J.M. (2013). Use of MALDI-TOF mass spectrometry for identification of bacteria that are difficult to culture. *J. Microbiol. Met.* 92 (1): 14-24.

Carbonnelle, E., Mesquita, C., Bille, E., Day, N., Dauphin, B., Beretti, J.L., Ferroni, A., Gutmann, L., Nassif, X. (2011). MALDI-TOF mass spectrometry tools for bacterial identification in clinical microbiology laboratory. *Clin. Biochem*. 44 (1): 104-109.

Centers for Disease Control and Prevention (https://www.cdc.gov/fungal/antifungal-resistance.html). (erişim:17.04.2022).

Chermette, R., Ferreiro, L., Guillot, J. (2008). Dermatophytoses in animals. *Mycopathol*. 166 (5-6): 385-405.

Dave, P., Pal, M. (2015). New medium "APRM" for isolation of medically important fungi from clinical and environmental samples. *Int. J. Livest. Res.* 5(3): 10-18.

Ferguson, L., Fuller, L.C. (2017). Spectrum and burden of dermatophytes in children. *J. Inf.* 74: S54-S60.

Girgin G., Başaran N., Şahin G. (2001). Dünyada ve Türkiye'de insan sağlığını tehdit eden mikotoksinler. *Türk Hijyen Den. Biyol. Derg*. 58 (3): 97-118.

Güzel, M., (2018). Deri Hastalıkları. Ender Yarsan (Ed.), Kedi ve Köpek Hekimliği. S. 375-440. Ankara: Güneş Tıp Kitabevleri.

Havlickova, B., Czaika, V.A., Friedrich, M. (2008). Epidemiological trends in skin mycoses worldwide. *Mycoses*. 51 (Suppl 4): 2-15.

Hawksworth, D.L., Crous, P.W., Redhead, S.A., Reynolds, D.R., Samson, R.A., Seifert, K.A., Taylor, J.W., Wingfield, M.J., Abaci, O., Aime, C., Asan, A., Bai, F.Y., de Beer, Z.W., Begerow. D., Berikten, D., Boekhout, T., Buchanan, P.K., Burgess, T., Buzina, W., Cai, L., Cannon, P.F., Crane, J.L., Damm, U., Daniel, H.M., van Diepeningen, A.D., Druzhinina, I., Dyer, P.S., Eberhardt, U., Fell, J.W., Frisvad, J.C., Geiser D.M., Geml, J., Glienke, C., Gräfenhan, T., Groenewald, J.Z., Groenewald, M., de Gruyter, J., Guého-Kellermann, E., Guo, L.D., Hibbett, D.S., Hong, S.B., Hoog, G.S.D., Houbraken, J., Huhndorf, S.M., Hyde, K.D., Ismail, A., Johnston, P.R., Kadaifciler, D.G., Kirk, P.M., Kõljalg, U., Kurtzman, C.P., Lagneau, P.E., Lévesque, C.A., Liu, X., Lombard, L., Meyer, W., Miller, A., Minter, D.W., Najafzadeh, M.J., Norvell, L., Ozerskaya, S.M., Ozic, R., Pennycook, S.R., Peterson, S.W., Pettersson, O.V., Quaedvlieg, W., Robert, V.A., Ruibal, C., Schnürer, J., Schroers, H.J., Shivas, R., Slippers, B., Spierenburg, H., Takashima, M., Taskin, E., Thines, M., Thrane, U., Uztan, A.H., Raak, M.V., Varga, J., Vasco, A., Verkley, G., Videira, S.I.R., de Vries, R.P., Weir, B.S., Yilmaz, N., Yurkov, A., Zhang, N. (2011). The Amsterdam declaration on fungal nomenclature. *Ima Fungus*. 2 (1): 105-112.

Heireman, L., Patteet, S., Steyaert, S. (2020). Performance of the new ID-fungi plate using two types of reference libraries (Bruker and MSI) to identify fungi with the bruker MALDI biotyper. *Med. Mycol.* 58 (7): 946-957.

Hilmioğlu-Polat, S. (2021). Aspergilloz. İçinde: Emel Tümbay (Editör). Tıbbi Mikoloji. S. 335-362. Tıbbi Mikoloji Derneği Yayını No: 2. İzmir.

Juiz, P.M., Almela, M., Melción, C., Campo, I., Esteban, C., Pitart, C., Marco, F., Vila, J. (2012). A comparative study of two different methods of sample preparation for positive blood cultures for the rapid identification of bacteria using MALDI-TOF MS. *Eur. J. Clin. Microbiol. Inf. Dis.* 31 (7): 1353-1358.

Kaya, S. (2000). Mantarları etkileyen ilaçlar. İçinde: Sezai Kaya (Ed.). Veteriner Farmakoloji (657-658). Ankara: Medisan Yayın Serisi: 65.

L'Ollivier, C., Ranque, S. (2017). Maldi-Tof-based dermatophyte identification. *Mycopathol*. 182 (1-2): 183-192.

Mycoses Study Group Education and Research Consortium. (2014-2022). https://drfungus.org/knowledge-base/cryptococcosis-cats-abstracts/ (erişim:15.04.2022).

Nenoff, P., Erhard, M., Simon, J.C., Muylowa, G.K., Herrmann, J., Rataj, W., Gräser, Y. (2013). MALDI-TOF mass spectrometry - a rapid method for the identification of dermatophyte species. *Med. Mycol.* 51 (1): 17-24.

Ojo, O.E. (2019). Mycology. Oyekunle, M.A., Ojo, O.E., Agbaje, M. Introduction to Veterinary Microbiology and Mycology, Lecture Notes (VPM 302) (62-81). Department of Veterinary Microbiology and Parasitology College of Veterinary Medicine University of Agriculture, Abeokuta.

Or, E., Dokuzeylül, B., (2020) Deri Hastalıkları. İçinde: Alper Bayrakal, Onur İskefli (Ed.), Veteriner Reçete. Sayfa: 179-220. Ankara: Güneş Tıp Kitabevleri.

Öğünç, D. (2021). Deri-Altı Mikozları: Sporotrikoz. İçinde: Emel Tümbay (Ed.), Tıbbi Mikoloji. Sayfa 187-195. Tıbbi Mikoloji Derneği Yayını No: 2. İzmir

Özcan, G. (2017). Bozcaada karalahna ve çavuş üzümlerinin olgunlaşma sürecinde mikrobiyal yükünün, küf türlerinin ve mikotoksin profillerinin belirlenmesi. Doktora Tezi, 439 s. Çanakkale Onsekiz Mart Üniv. Fen Bil. Enst. Biyoloji ABD.

Özcan Ateş, G. (2020). Ağızda maya yükünün belirlenmesi ve izole edilen *Candida* cinsi mayaların tanımlanması. Yüksek Lisans Tezi. Çanakkale Onsekiz Mart Üniv. Sağ. Bil. Enst. Tıbbi Mikrobiyoloji ABD.

Özcan Ateş G., Otkun M. (2021). Ağız Mikrobiyotası, Biyofilm ve *Candida*. İçinde: Cem Evereklioğlu, (Ed.), Sağlık Bilimlerinde Araştırma ve Değerlendirmeler - IV (199-215). Ankara, Gece Kitaplığı.

Pal, M. (1997). Use of Pal's sunflower seed medium for any early diagnosis of cryptococcosis. *The Antiseptic*. 95 (5): 175. 4.

Pal, M. (2004). Efficacy of narayan stain for morphological studies of moulds, yeasts and algae. *Rev. Iberoam Micol.* 21 (4): 219. 5.

Pal, M. (2007). Veterinary and Medical Mycology. 1st (Edn.), *Ind. Council of Agr. Res. Inst.* New Delhi, India.

Pal, M., Tesfaye, S., Dave, P., (2014). Cryptococcosis: An enigmatic mycosis of humans and animals. *J. Environ. Occup. Sci.* 3 (1): 53-60.

Pal, M. (2018). Emerging role of saprobic fungi in human and animal health. *J. of Mycopathol. Res.* 56 (3): 1-2.

Pal, M. (2019). Contribution of Prof. Dr. Mahendra Pal in veterinary and medical mycology.

Raghuwanshi, R. (2019). Antifungal therapeutic candidates. phytochemicals: New avenues in Anticandidal Activity. İçinde: Singh, K., Srivastava., N. (Ed.), Recent trends in human and animal mycology. Sayfa: 215-233. Springer.

Richard, J.L., Debey, M.C., Chermette, R., Pier, A.C., Hasegawa, A., Lund, A., Bratberg, A.M., Padhye, A.A. ve Connole, M.D. (1994). Advances in veterinary mycology. *J. Med. Vet. Mycol.* 32 (sup1): 169-187.

Ridzuan, P.M., Nazira, C.M., Ruth, M., Abdul Rassip, C.N., Nur Raihan, M.H., İsmail, S., Rahman, N.I.A., Suzima, E.A., Azhan, H. (2020). Mini review on dermatomycosis. *J. Sci. Maths. Lett.* 8: 6-15.

Samanta, I. (2015). Veterinary Mycology, Springer, 194 s.

Van Veen, S.Q., Claas, E.C.J., Kuijper, E.J. (2010). High-throughput ıdentification of bacteria and yeast by matrix-assisted laser desorption ıonization-time of flight mass spectrometry in conventional medical microbiology laboratories. *J. Clin. Microbiol.* 48 (3): 900-907.

Veterian Key, Fastest Veterinary Medicine Insight Engine: Introduction to Veterinary Mycology. (https://veteriankey.com/introduction-to-veterinary-mycology/) (erişim: 12.2.2022).

Veterian Key, Fastest Veterinary Medicine Insight Engine: The Subcutaneous Mycoses: (https://veteriankey.com/the-subcutaneous-mycoses/) (erişim: 12.2.2022).

Veterian Key, Fastest Veterinary Medicine Insight Engine: The Systemic Mycoses: https://veteriankey.com/the-systemic-mycoses/) (erişim:15.04.2022).

Yıldıran, Ş.T. (2021). Kandidoz (Yüzeyel ve Sistemik). İçinde: Emel Tümbay (Ed.), Tıbbi Mikoloji. S. 271-294. Tıbbi Mikoloji Derneği Yayını No: 2. İzmir.

İNSAN KAYNAKLARI YÖNETİMİNDE YAPAY ZEKÂ

Editörler
Dr. Gökhan Gürler – Dr. Meltem Arat

nobel bilimsel

İNSAN KAYNAKLARI YÖNETİMİNDE YAPAY ZEKÂ

Editörler: Dr. Gökhan Gürler – Dr. Meltem Arat

Yayın No.: 1930
ISBN: 978-625-393-145-2
E-ISBN: 978-625-393-146-9
Basım Sayısı: 1. Basım, Ekim 2023

© Copyright 2023, NOBEL BİLİMSEL ESERLER SERTİFİKA NO.: 20779
Bu baskının bütün hakları Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.ne aittir.
Yayınevinin yazılı izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik
ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.
Nobel Yayın Grubu, 1984 yılından itibaren ulusal ve 2011 yılından itibaren ise uluslararası düzeyde düzenli olarak faaliyet yürütmekte ve yayınladığı kitaplar, ulusal ve uluslararası düzeydeki yükseköğretim kurumları kataloglarında yer almaktadır.
"NOBEL BİLİMSEL ESERLER" bir Nobel Akademik Yayıncılık markasıdır.

Genel Yayın Yönetmeni: Nevzat Argun -nargun@nobelyayin.com-
Genel Yayın Koordinatörü: Gülfem Dursun -gulfem@nobelyayin.com-

Sayfa Tasarım: Tarkan Kara -erdal@nobelyayin.com-
Redaksiyon: Sergen Öz -sergen@nobelyayin.com-
Kapak Tasarım: Sezai Özden -sezai@nobelyayin.com-
Görsel Tasarım Uzmanı: Mehtap Yürümez -mehtap@nobelyayin.com-

Kütüphane Bilgi Kartı

Gürler, Gökhan., Arat, Meltem.
İnsan Kaynakları Yönetiminde Yapay Zekâ / Gökhan Gürler – Meltem Arat
1. Basım, VI + 186 s., 16,5x24 cm. Kaynakça var, dizin yok.
ISBN: 978-625-393-145-2
E-ISBN: 978-625-393-146-9
1. Yapay Zekâ 2. İnsan Kaynakları Yönetimi

Genel Dağıtım

ATLAS AKADEMİK BASIM YAYIN DAĞITIM TİC. LTD. ŞTİ.
Adres: Bahçekapı Mh. 2465 Sk. Oto Sanayi Sitesi No:7 Bodrum Kat, Şaşmaz/ANKARA
Telefon: +90 312 278 50 77 - **Faks:** 0 312 278 21 65
Sipariş: siparis@nobelyayin.com- **E-Satış:** www.nobelkitap.com - esatis@nobelkitap.com
www.atlaskitap.com - info@atlaskitap.com

Dağıtım ve Satış Noktaları: Alfa, Kırmızı Kedi, Arkadaş, D&R, Dost, Kika, Kitapsan, Nezih, Odak, Pandora, Prefix, Remzi Kitabevleri, Yeryüzü Dağıtım

Baskı ve Cilt: Ada Matbaacılık Yayın San. Tic. Ltd. Şti. Sertifika No.: 44093
Ostim OSB Mah. 1578. Cad. No.: 21 Yenimahalle/ANKARA, Tel: 0312 385 54 10

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ v

Bölüm I
İnsan Kaynakları Yönetiminde Yapay Zekâ Uygulamalarının Avantaj ve Zorlukları 1

Dr. Gökhan Gürler

Bölüm II
Stratejik İnsan Kaynakları Yönetiminde Yapay Zekâ 25

Dr. Meltem Arat

Bölüm III
İnsan Kaynakları Planlamasında Yapay Zekâ 45

Öğr. Gör. Dr. Burcu Batga Yurtsever

Bölüm IV
İşgören Seçiminde Yapay Zekâ 67

Doç. Dr. Gülten Demiral

Bölüm V
Performans Yönetiminde Yapay Zekâ 83

Doç. Dr. Murat Bolelli

Bölüm VI
Kariyer Yönetiminde Yapay Zekâ 103

Dr. Sercan Edinsel

Bölüm VII
Ücret Yönetiminde Yapay Zekâ 131

Öğr. Gör. Dr. Esin Ceylan Şaşmaz, Dr. Öğr. Üyesi Vasfi Kahya

Bölüm VIII
Değişim ve Yetkinlik Yönetiminde Yapay Zekâ 147

Yıldız Tenteriz

Bölüm IX
Motivasyon ve Mobbing Yönetiminde Yapay Zeka 171

Doç. Dr. Bilal Çankır

BÖLÜM I

İNSAN KAYNAKLARI YÖNETİMİNDE YAPAY ZEKÂ UYGULAMALARININ AVANTAJ VE ZORLUKLARI

Dr. Gökhan GÜRLER

Sakarya Üniversitesi, İşletme Fakültesi, İşletme Bölümü
ggurler@sakarya.edu.tr
ORCİD: 0000-0001-7137-2061

GİRİŞ

Yönetim alanında büyük veriden makine öğrenimine oradan da yapay zekâya çok hızlı bir şekilde değişimi yaşadığımızı ifade etmek artık sıradan bir söylem haline gelmiş durumdadır. Son dönemde de ve özellikle son beş yılda yapay zekâ uygulamalarının işletmelerin tüm fonksiyonlarında olduğu gibi insan kaynakları yönetimi alanında da etkinliğini her geçen gün arttırmaya devam ettirdiği görülmektedir. Bir taraftan yapay zekâ uygulamaları yaygınlaştıkça tüm fonksiyonlarda işletmenin etkinliği artarken diğer taraftan insana olan ihtiyacı ortadan kaldırabileceğine ilişkin endişeler söz konusudur. Konusu "insan" olan bir işletme işlevinin insana olan ihtiyacı azaltırken verimliliği arttıran bir uygulamaya nasıl yaklaşması gerektiği konusu ise önemli bir paradoksal tartışma alanı haline geliyor.

İşletmelerde çalışan insanlar yapay zekânın iş verimliliğini artırdığı gerçeğinden hareketle yapay zekâyı sorunsuz bir şekilde kabul ederek mi işlerinde uygulayacaklar, yoksa insana olan ihtiyacı azaltacağını düşündükleri için insanlar kendileri ve insanlık adına yapay zekâyı kullanmaya karşı mı duracaklar? Çalışanların yapay zekâya ne derecede ve nasıl uyum sağlayabileceklerine ya da yapay zekânın etik boyutuna yönelik konular tartışılan mevcut sorun alanlarından yazlınca birkaç tanesine örnektir (Tambe, Cappelli ve Yakubovich; 2019). Kitabın bu bölümünde, yapay zekâ uygulamalarının insan kaynakları yönetiminde kul-

sizliğini korumaktadır. İnsan kaynakları alanında çalışan profesyoneller, yapay zekânın ortaya çıkaracağı etkileri göz önünde bulundurarak kendilerini geleceğe hazırlamalıdırlar. İnsan kaynakları profesyonellerini geleceğe hazırlama sürecinde, onların yapay zekâ ile ilgili tüm olumlu ve olumsuz faktörlere ilişkin farkındalıklarını geliştirmek ve yapay zekâya dayalı organizasyonel değişikliklere etkili bir şekilde katılmalarını olanaklı kılacak becerileri kazanmalarını sağlamak için yapay zekâyı üreten ve kullanan işletmelerin, danışmanlık firmalarının, üniversitelerin birlikte çalışması gerekmektedir.

Son olarak yapay zekânın insan kaynakları alanında kullanılmasının sadece işletmeleri etkilemeyeceği, çalışanlar ve toplum üzerinde de değiştirici bir etki yapacağına yönelik beklentilerden hareketle çalışanlar ve toplum üzerinde yapay zekânın etkilerine yönelik daha fazla araştırma yapılması gerekmektedir. Bu alanda yapılacak deneysel ve istatistiksel çalışmaların artmasıyla birlikte, gelecekte yapılacak çalışmalarında alana dair daha net öngörülerin oluşmasını sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

Abbas, H. (2021). What is artificial intelligence?. *IEEE Transactions on Artificial Intelligence*, 2(2), 94-95. doi: 10.1109/TAI.2021.3096243.

Agrawal, A., Gans, J. ve Goldfarb, A. (2018). *Prediction machines: The simple economics of artificial intelligence*. Harvard Business Review Press.

Agustono, D. O., Nugroho, R. ve Fianto, A.Y.A. (2023). Artificial Intelligence in Human Resource Management Practices. *KnE Social Sciences*, 8(9), 958-970. https://doi.org/10.18502/kss.v8i9.13409

Aloqaily, A. N. ve Rawash, H. N. (2022). The application reality of Artificial Intelligence and its impact on the administrative human resources processes. *Journal of Positive School Psychology*, 6(5), 3520-3529. https://doi.org/10.1016/j.techfore.2021.120822

Allal-Chérif, O., A. Alba, ve R. Castaño. 2021. Intelligent recruitment: How to identify, select, and retain talents from around the world using Artificial Intelligence. *Technological Forecasting and Social Change.* 169. https://doi.org/10.1016/j.techfore.2021.120822

Bader, V. ve Kaiser, S. (2019). Algorithmic decision-making? The user interface and its role for human involvement in decisions supported by artificial intelligence. *Organization, 26*(5), 655–672. doi: 10.1177/1350508419855714

Bag, S., Gupta, S., Kumar, A. ve Sivarajah, U. (2021). An integrated artificial intelligence framework for knowledge creation and B2B marketing rational decision ma-

king for improving firm performance, *Industrial Marketing Management*, Vol. 92, pp. 178-189, doi: 10.1016/j.indmarman.2020.12.001.

Bailie, I., & Butler, M. (2018). An examination of artificial intelligence and its impact on human resources. *CognitioX (ed.)*.

Bhardwaj, G., Singh, S. V., & Kumar, V. (2020). "An Empirical Study of Artificial Intelligence and its Impact on Human Resource Functions," *2020 International Conference on Computation, Automation and Knowledge Management (ICCAKM)*, Dubai, United Arab Emirates, pp. 47-51, doi: 10.1109/ICCAKM46823.2020.9051544.

Batistič, S. (2018). Looking beyond-socialization tactics: The role of human resource systems in the socialization process. *Human Resource Management Review*, 28(2), 220-233.

Birhane, A. (2021). Algorithmic injustice: a relational ethics approach. *Patterns*, 2(2). https://doi.org/10.1016/j.patter.2021.100205.

Brundage, M. (2015, April). "Economic possibilities for our children: Artificial intelligence and the future of work, education, and leisure". In *Workshops at the Twenty-Ninth AAAI Conference on Artificial Intelligence*.

Calo, R. (2017). Artificial intelligence policy: a primer and roadmap. *UCDL Rev.*, *51*, 399.

Castells, M. (2005). *La sociedad red.* Alianza Editorial Sa.

Chamorro-Premuzic, T., Polli, F. ve Dattner, B. (2019). *Building ethical AI for talent management,* 16.09.2023 tarihinde https://hbr.org/2019/11/building-ethical-ai-for-talent-management adresinden alındı.

Charlwood, A. ve Guenole, N. (2022). Can HR adapt to the paradoxes of artificial intelligence?. *Human Resource Management Journal*, 32(4), 729-742. https://doi.org/10.1111/1748-8583.12433

Chornous, G.O. ve Gura, V.L. (2020). Integration of information systems for predictive workforce analytics: Models, synergy, security of entrepreneurship. *European Journal of Sustainable Development*, 9(1), 83-83.

Colbert, A., Yee, N. ve George, G. (2016). The digital workforce and the workplace of the future. *Academy of management journal,* 59(3), 731-739.

Crawford, K. (2021). *Atlas of AI*. Yale University Press.

Davenport, T., Guha, A., Grewal, D., & Bressgott, T. (2020). How artificial intelligence will change the future of marketing. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 48, 24-42.

Davenport, T. ve Ronanki, R. (2018). Artificial intelligence for the real world. *Harvard business review*, 96(1), 108-116.

Da Xu, L., Lu, Y., & Li, L. (2021). Embedding blockchain technology into IoT for security: A survey. *IEEE Internet of Things Journal*, 8(13), 10452-10473.

Fang, J., Su, H. ve Xiao. Y. (2018). Will Artificial Intelligence Surpass Human Intelligence. *Social Science Research Network*, doi: 10.2139/SSRN.3173876

Fetzer, J.H. (1990). *What is Artificial Intelligence?. In: Artificial Intelligence: Its Scope and Limits. Studies in Cognitive Systems*, vol 4. Springer, Dordrecht. https://doi.org/10.1007/978-94-009-1900-6_1

Fortune, J. E, Martens, D. ve Provost, F. (2004). Predictive Modeling with Big Data: Is Bigger Really Better?. *Big Data*, 1/4 215-226.

George, G., & Thomas, M. R. (2019). Integration of artificial intelligence in human resource. *Int. J. Innov. Technol. Explor. Eng*, *9*(2), 5069-5073.

Giermindl, L. M., Strich, F., Christ, O., Leicht-Deobald, U., & Redzepi, A. (2022). The dark sides of people analytics: reviewing the perils for organisations and employees. *European Journal of Information Systems*, 31(3), 410-435.

Grover, P., Kar, A.K. ve Dwivedi, Y.K. (2020), "Understanding artificial intelligence adoption in operations management: insights from the review of academic literature and social media discussions", *Annals of Operations Research*, Vol. 289 No. 1, pp. 1-37, doi: 10.1007/s10479-020-03683-9.

Hicks, T. (2014), HR technology: from back office function to full business partner, *Workforce Solutions Review*, Vol. 5 No. 3, pp. 8-11.

Jarrahi, M.H. (2018). Artificial intelligence and the future of work: human-AI symbiosis in organizational decision making, *Business Horizons*, Vol. 61 No. 4, pp. 577-586, doi: 10.1016/j.bushor.2018.03.007.

Jia, Q., Guo, Y., Li, R., Li, Y. and Chen, Y. (2018), "A conceptual artificial intelligence application framework in human resource management", International Consortium for Electronic Business, Scopus, in Chang, F.-K., Li, E.Y. and Li, E.Y. (Eds), *Proceedings of the International Conference on Electronic Business (ICEB)*, Vol. 2018, pp. 106-114, available at: https://www.scopus.com/inward/record.uri?eid=2-s2.0-85061925662&partnerID=40&md5=5b8c7463a6202415e7d4c010ecee3ef0

Kim, P. T., & Bodie, M. T. (2021). Artificial intelligence and the challenges of workplace discrimination and privacy. *Journal of Labor and Employment Law*, 35(2), 289-315.

Khasawneh, O.Y. (2018). Technophobia: examining its hidden factors and defining it, *Technology in Society*, Vol. 54, pp. 93-100.

Khatri, S., Pandey, D.K., Penkar, D. ve Ramani, J. (2020). *Impact of Artificial Intelligence on Human Resources*. In: Sharma, N., Chakrabarti, A., Balas, V. (eds) Data Manage-

ment, Analytics and Innovation. Advances in Intelligent Systems and Computing, vol 1016. Springer, Singapore. https://doi.org/10.1007/978-981-13-9364-8_26

KPMG. (2019). *The future of HR 2019: in the know or in the no: the gulf between action and inertia*, 16.09.2023 tarihinde https://assets.kpmg/content/dam/kpmg/pl/pdf/2019/05/pl-Raport-KPMG-The-future-of-HR-2019-In-the-Know-or-in-the-No.pdf adresinden alındı.

Longoni, C., Bonezzi, A. ve Morewedge, C. K. (2019). Resistance to medical artificial intelligence. *Journal of Consumer Research*, 46(4), 629-650. doi:10.1093/jcr/ucz013.

Lv, X., Yang, Y., Qin, D., Cao, X. ve Xu, H. (2022). Artificial intelligence service recovery: The role of empathic response in hospitality customers' continuous usage intention. Computers in Human Behavior, *KnE Social Sciences*, 8(9), 958–970. https://doi.org/10.18502/kss.v8i9.13409

Malik, N., Tripathi, S. N., Kar, A. K. ve Gupta, S. (2021). Impact of artificial intelligence on employees working in industry 4.0 led organizations. *International Journal of Manpower*, 43(2), 334-354.

Marler, J. H. ve Parry, E. (2016). Human resource management, strategic involvement and e-HRM technology. *The International Journal of Human Resource Management*, 27(19), 2233-2253.

Martin, K. (2022). *Ethics of Data and Analytics: Concepts and Cases* (1st ed.). Auerbach Publications. https://doi.org/10.1201/9781003278290.

Medrano Case, R. (2019). *Role of artificial intelligence in employment from ILO perspective,* 10.09.2023 tarihinde http://hdl.handle.net/10230/42328 adresinden alındı.

Mehrabad, M, S ve Brojeny M.F. (2007). The development of an expert system for effective selection and appointment of the jobs applicants in human resource management. *Computers & Industrial Engineering,* 53(2), 306–312.

Michailidis, M. P. (2018). The challenges of AI and blockchain on HR recruiting practices. *Cyprus Review*, 30(2), 169-180.

Munir, M. (2019). How Artificial Intelligence can help Project Managers. *Global Journal of Management and Business Research*, 19(4), 1-8.

Murgia, M. (2019,13 Mart). AI academics under pressure to do commercial research, *Financial Times*, 05.09.2023 tarihinde https://www.ft.com/content/94e86cd0-44b6-11e9-a965-23d669740bfb adresinden alındı.

Nankervis, A., Connell, J., Cameron, R., Montague, A., ve Prikshat, V. (2021). Are we there yet? Australian HR professionals and the Fourth Industrial Revolution. *Asia Pacific Journal of Human Resources*, 59(1), 3-19.

Niehueser, W. ve Boak, G. (2020). Introducing artificial intelligence into a human resources function. *Industrial and Commercial Training*, Vol. 52 No. 2, pp. 121-130. https://doi.org/10.1108/ICT-10-2019-0097

Qamar, Y., Agrawal, R. K., Samad, T. A. ve Jabbour, C. J. C. (2021). When technology meets people: the interplay of artificial intelligence and human resource management. *Journal of Enterprise Information Management*, 34(5), 1339-1370.

Palos-Sánchez, P. R., Baena-Luna, P., Badicu, A. ve Infante-Moro, J. C. (2022). Artificial intelligence and human resources management: A bibliometric analysis. *Applied Artificial Intelligence*, 36(1), DOI: 10.1080/08839514.2022.2145631

Rawat, T., ve Kamboj, M. (2023). Global Trends in Artificial Intelligence in Human Resource Management. *Journal of Applied Management-Jidnyasa*, 15(1), 31-38.

Rampersad, G. (2020). Robot will take your job: Innovation for an era of artificial intelligence. *Journal of Business Research*, 116, 68-74.

Russell, S.J. ve Norvig, P. (2016). *Artificial Intelligence: A Modern Approach*, Pearson Education Limited, Malaysia.

Sanyaolu, E. ve Atsaboghena, R. (2022). Role of Artificial Intelligence in Human Resource Management: Overview of its benefits and challenges. doi:10.13140/RG.2.2.22297.29283

Shin, D. ve Park, Y. J. (2019). Role of fairness, accountability, and transparency in algorithmic affordance. *Computers in Human Behavior*, 98, 277-284.

Simonite, T. (2021). *What really happened when Google Ousted Timnit Gebru*, 10.09.2023 tarihinde https://www.wired.com/story/google-timnit-gebru-ai-what-really-happened/ adresinden alındı.

Siocon, G.(2023). *Ways AI is changing HR departments*. 15.09.2023, tarihinde https://www.businessnewsdaily.com/how-ai-is-changing-hr#how-hr-teams-are-using-ai adresinden alındı.

Spar, B. ve Pletenyuk, I. (2018), *LinkedIn 2018 report highlights top global trends in recruiting*, 15.09.2023 tarihinde https://news.linkedin.com/2018/1/global-recruiting-trends-2018 adresinden alındı.

Stone, D. L., Deadrick, D. L., Lukaszewski, K. M. ve Johnson, R. (2015). The influence of technology on the future of human resource management. *Human resource management review*, 25(2), 216-231.

Tambe, P., Cappelli, P. ve Yakubovich, V. (2019). Artificial Intelligence in Human Resources Management: Challenges and a Path Forward. *California Management Review*, 61(4), 15–42. https://doi.org/10.1177/0008125619867910

Theis, S., Jentzsch, S., Deligiannaki, F., Berro, C., Raulf, A. P. ve Bruder, C. (2023, July). Requirements for Explainability and Acceptance of Artificial Intelligence in Collaborative Work. *In International Conference on Human-Computer Interaction* (pp. 355-380). Cham: Springer Nature Switzerland.

Van den Berge, W. ve Ter Weel, B. (2015). De impact van technologische verandering op de Nederlandse arbeidsmarkt, 1999-2014. *De robot de baas. De toekomst van werk in het tweede machinetijdperk*, 89-112.

Whittaker, M. (2021). The steep cost of capture. *ACM Interactions*, XXVIII(6), 50–55.

Yawalkar, M. V. V. (2019). A study of artificial intelligence and its role in human resource management. *International Journal of Research and Analytical Reviews (IJRAR)*, *6*(1), 20-24.

BÖLÜM II

STRATEJİK İNSAN KAYNAKLARI YÖNETİMİNDE YAPAY ZEKÂ

Dr. Meltem ARAT

Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir Meslek Yüksekokulu
Meltem.arat@deu.edu.tr
ORCID: 0000-0001-8217-6322

GİRİŞ

Yapay zekâ, yenilikçi teknolojilerin başında gelmektedir. Yapay zekâ, kurumsal yenilik ve değişimi gerçekleştirmede; araç, yöntem ve sistem olarak kullanılmaktadır. Kurumsal stratejik amaçlara ulaşmasını sağlayacak çeşitli kazanımlar elde edilmesi potansiyeline de sahiptir.

Günümüzde stratejik yönetim kadar önemli bir diğer konu belirsizlikleri yönetilebilir hale getirmeye yardımcı olan risk yönetimidir. Hataların oluşmadan önce anlık veri ve uyarı sistemi ile fark edilip hızla müdahale edilebilmesi; hatanın zaman, maliyet, emek kaybını önlerken çalışanların aynı işi tekrar tekrar yapmasını önlemekte kurum imajını güçlendirmekte, çalışanların kurumsal çözümlere duyduğu güveni artırmaktadır. Operasyonel fonksiyon ve faaliyetlerden elde edilen kazanımlar da olumlu çalışan deneyimi ve memnuniyeti sağlamaktadır. Yenilikçi teknolojiler ile dönüşüme uyum sağlayabilen nitelikli çalışanların kuruma çekilmesi ve kurumda tutundurulabilmesinde yapay zekâ uygulamalarının da olumlu etkisi olmaktadır. Yapay zekâ ve insan kaynaklarının (İK) takım gücü ile işlerin veriminin artırılması da olumlu çalışan deneyimi sağlayabilmektedir. Böylece İKY (insan kaynakları yönetimi), İK fonksiyonlarını uygulamak için daha çok zaman bulabilmekte, İK fonksiyonlarının etkin ve etkili olma performansı da artırılabilmektedir.

Çeşitli kaynaklardan veri toplama sistemleri ile toplanan anlık ve gerçek veriler, büyük veriyi oluşturmakta ve bu veriler yapay zekâ ile analiz edilerek (analitik)

Dönüşümün gerçekleştirilmesinde yapay zekâ ve insan kaynaklarının iş birliği ile İKY'nin öncül önemi bulunmaktadır. İKY, bu iş birliği ile e-İKY ve s-İKY'ye evrilerek çok yönlü kazanımlar elde edilmesi potansiyelini taşımaktadır. Bu kazanımlar, operasyonel, stratejik ve iletişimsel boyutlarda kurumun tamamında bölüm, birim, grup, birey seviyesinde ortaya çıkabilmektedir. Gerçekleştirilmesinde yönetsel fonksiyonlarla (liderlik; motivasyon, amaçlara odaklama, destekleme, korku ve endişelerin giderilmesi, ödüllendirme, bilinçlendirme, yönlendirme vd.) güçlendirilmesinin de önemi bulunmaktadır.

Bu çalışmada yapay zekânın stratejik insan kaynakları yönetimindeki önemi ve olası etkileri literatür ve vaka çalışmaları ışığında incelenmiştir. Yapay zekâ ile stratejik yönetim, dönüşüm ile stratejik yönetim ve e-İKY ile stratejik yönetim alt konu başlıklarında işlenmiştir. Teorik ve uygulama araştırmalarının henüz yetersiz olduğu bu konuda, literatüre katkı sağlanması amaçlanmıştır.

KAYNAKÇA

Bersin, J. (2023). People Analytics Grows Up. And Visier Introduces AI-Powered Vee. HR Technology, People Analytics. https://joshbersin.com/2023/06/people-analytics-grows-up-and-visier-introduces-vee/. Erişim: 15.09.2023.

Bondarouk, T., Parry, E. ve Furtmueller, E. (2017). Electronic HRM: four decades of research on adoption and consequences. *The International Journal of Human Resource Management*, 28:1, 98-131, DOI: 10.1080/09585192.2016.1245672

Comingdeer, S. (2023). S. Structured for Success: A Value-Driven Operating Model for People Analytics. https://www.linkedin.com/pulse/structured-success-value-driven-operating-model-steven-comingdeer/. Erişim: 13.9.2023.

Dünya Gazetesi (2023). Risk yönetiminin yeniden ele alınması gerekiyor. https://www.dunya.com/is-dunyasi/risk-yonetiminin-yeniden-ele-alinmasi-gerekiyor-haberi-697626.

HR Dergi, (2023). Ne insan makinenin yerini alabilir ne de makine insanın! Yapay zekâ odaklı bir geleceğe hazırlanmak için çalışanlarınıza yatırım yapın. Temmuz, 2023. https://hrdergi.com/ne-insan-makinenin-yerini-alabilir-ne-de-makine-insanin-yapay-zek%C3%A2-odakli-bir-gelecege-hazirlanmak-icin-calisanlariniza-yatirim-yapin.

IJOHRM: The International Journal of Human Resource Management (2018): Special issue of the International Journal of Human Resource Management: Digitization and the transformation of human resource management, *The International Journal of Human Resource Management*, DOI: 10.1080/09585192.2018.1503845.

Kaplan, A. ve Haenlein, M. (2019). Siri, Siri, in my hand: Who's the fairest in the land? On the interpretations, illustrations, and implications of artificial intelligence. *Business Horizons*, 62(1).

Kusy, S. ve Vareckov, L. (2021). Artificial intelligence as a tool in human research management-potential and current use. *Journal of Human Resource Management*. vol. XXIV, 2/2021.

Mankins, M. C. ve Steele, R. (2006). Muhteşem Stratejileri Muhteşem Performansa Dönüştürmek, *Harvard Business Review*, MESS Yayın No.508, İstanbul.

Martin, L. (2023). People Data Makes Managers More Effective and More Human, https://www.visier.com/blog/people-data-makes-managers-more-effective-and-more-human/. Erişim: 20.09.2023.

Meijerink, J., Boons, M., Keegan, A. ve Marler, J. (2021). Algorithmic human resource management: Synthesizing developments and cross-disciplinary insights on digital HRM, *The International Journal of Human Resource Management*, 32:12, 2545-2562, DOI: 10.1080/09585192.2021.1925326.

Mujumder, S. ve Mondal, A. (2021). Are chatbots really useful for human resource management? *International journal of speech technology* [online]. Techno India Coll Technol, Dept Informat Technol, Kolkata, India: Springer, 2021 [cit.2021-11-18]. ISSN 1381-2416.

Prathiba, S. C. S. (2023). Impact of Employee Experience on Employee Performance, A Competitive Advantage. *Journal of Strategic Human Resource Management*, 12 (1) 15-23. http://publishingindia.com/jshrm/.

Raghuramapatruni, R., Kosuri, S. (2017). The Straits of Success in a VUCA World, IOSR Journal of Business and Management, 19, 16-22. Aktaran Gerçek, M. (2021). Türkiye'nin Büyük Sanayi Kuruluşlarının İnsan Kaynakları Yönetimi Yaklaşımları: İSO 500'e İlişkin Nitel Bir Araştırma. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 39 (3), 391-410. DOI:10.17064/huniibf.806796.

Raisch, S., ve Krakowski, S. (2021). Artificial intelligence and management: The automation-augmentation paradox. *The Academy of Management Review*, 46(1), 192-210. https://doi.org/10.5465/amr.2018.0072.

Renkema, M. (2022). Consequences of artificial intelligence in human resource management. S.261-279. içinde Handbook of research on artificial intelligence in human resource management, Editör: Stefan Strohmeier, Edward Elgar Publishing Limited, UK, 2022.

Ruel, H., Bondarouk, T. V. ve Looise, J. C. (2004). E-HRM: Innovation or irritation. An exploration of web-based human resource management in large companies. Utrecht: Lemma.

Schwab, K. M. (2016). Die Vierte Industrielle Revolution. Pantheon, München, p. 12 aktaran: Staffenov, N. ve Kucharcikov. (2021). Digitalization and human capital, *Journal of HRM*, vol. XXIV, 1/2021, 40-52.

Shaw, J.D., Park, T. Ve Kim, E. (2013). A Resource-based Perspective on Human Capital Losses, Hrm Investments, and Organizational Performance, *Strategic Management Journal*, 34, 5 (May 2013), s.572-589.

BÖLÜM III

İNSAN KAYNAKLARI PLANLAMASINDA YAPAY ZEKÂ

Öğr. Gör. Dr. Burcu BATGA YURTSEVER
Bingöl Üniversitesi
bbatga@bingol.edu.tr
ORCID: 0000-0002-7170-5054

GİRİŞ

İnsan kaynakları örgütlerin önemli ve ayrılmaz bir parçasıdır. Herhangi bir işletmenin başarısı, işgücünü ne kadar etkili ve doğru yönetebildiğine bağlıdır. Çalışanların yeteneklerinin en iyi şekilde kullanılması bireyin ve örgütün büyümesi için şarttır. Bu nedenle yeni teknolojilerin benimsenmesi ve insan kaynakları alanına dahil edilmesi, işleri kolaylaştırmak ve başarı elde etmek için iyi bir fırsattır. Günümüzde insanlar teknolojiye bağımlı hale gelmiştir. Bunun en güzel örneği ise cep telefonlarıdır. Son zamanlarda bireyler cep telefonu kullanmadan yaşayamaz bir hale gelmiş ve cep telefonlarını kullanarak her şey hakkında bilgi sahibi olmaya başlamışlardır. Cep telefonları birtakım dezavantajları olmakla beraber doğru bir şekilde kullanıldığında bireylerin sağlık, iş hayatıyla ilgili bilgiler, bankacılık işlemleri, iletişim ve oyunlar gibi eğlenceye dair verileri tutarak insanların işlerini kolaylaştırmıştır. Benzer şekilde yapay zekanın insan kaynakları yönetimine dahil edilmesi örgütlerin işlerini kolaylaştırarak daha basit bir hale dönüştürmeye başlamıştır. (Rani, 2019). Özellikle eş zamanlı olarak tüm dünyada COVID-19 salgınının yarattığı etkiler, yöneticiler için örgütsel uyum zorluklarını da beraberinde getirmiştir. Sebep sonuç ilişkisinin birçok senaryo sunduğu, belirsiz bir geleceğe doğru stratejik planlama yapmak ve ardından kararlı bir şekilde hareket etmek zorlaşmıştır. Eski çalışma biçimleri, liderlik ve uyum sağlama yöntemleri sorgulanmaya başlanmıştır. COVID-19 salgını, çalışanların güvenliğini sağlamanın yanı sıra karmaşık küresel sorun çözme becerisini sağlamak için kurumsal ortamlarda dijitalleşmeyle beraber yapay zekanın dikkate alınması zorunluluğu doğurmuştur. Bu karmaşık-

faydaları olmakla birlikte yöneticilerin sadece yapay zekaya bağlı kalması, bütün kontrolü makinelere bırakması başka bir ifadeyle insan katılımını önemsememesi dezavantaj yaratabilmekledir. Dolayısıyla başarı elde etmek isteyen işletmelerin teknoloji ile insan katılımı arasında bir denge kurması oldukça önemlidir.

KAYNAKÇA

Abdeldayem, M. M. ve Aldulaimi, S. H. (2020). Trends And Opportunities Of Artificial Intelligence In Human Resource Management: Aspirations For Public Sector In Bahrain. *International Journal Of Scientific & Technology Research,* 9 (1), 3867-3871.

Aquinas, P. G. (2006). Human Resource Management – Principles and Practices. 1. Baskı, ed., Vikas Publising House Pvt Ltd, New Delhi.

Bhattacharya, D. K. (2012). Human Resource Planning, 3. Baskı, ed., Excel Books, New Delhi.

Cappelli, P., Tambe, P., ve Yakubovich, V. (2018). Artificial Intelligence in Human Resources Management: Challenges and a Path Forward. Available at SSRN 3263878, 1-29.

Chaker, N. (2021). Why This is the Time to Try Workforce Planning with AI. https://beamery.com/resources/blogs/why-this-is-the-time-to-try-workforce-planning-with-ai. Erişim Tarihi:12.09.2023.

Daly, T. (2023). AI-Powered Workforce Planning: The Future of HR Strategies. https://www.linkedin.com/pulse/ai-powered-workforce-planning-future-hr-strategies-tom-daly Erişim Tarihi: 13.09.2023.

Decanio, S. J. (2016). Robots and humans–complements or substitutes? *Journal of Macroeconomics,* 49, 280–291.

Delecraz, S., Eltarr, L., Becuwe, M., Bouxin, H., Boutin, N. ve Oullier, O. (2022). Responsible Artificial Intelligence in Human Resources Technology: An innovative inclusive and fair by design matching algorithm for job recruitment purposes. *Journal of Responsible Technology,* 11, 1-8.

Demir, C. ve Güzel, B. (2005). Planlama. İçinde C. Demir. Konaklama işletmelerinde insan kaynakları yönetimi ilkeler ve uygulamalar (ss. 53-80). Ankara: Nobel Yayıncılık.

Durrani, K. (2021). The Impact of AI in Human Resource Decision-Making Processes. https://www.spiceworks.com/hr/hr-strategy/articles/the-impact-of-ai-in-human-resource-decisionmaking-processes/ Erişim Tarihi: 11.09.2023.

Eightfold AI, (2022). The Future of Work: Intelligent by Design, Eightfold AI's 2022 Talent Survey, www.eightfold.ai Erişim Tarihi: 11.09.2023.

Farrow, E. (2022). Determining the human to AI workforce ratio – Exploring future organisational scenarios and the implications for anticipatory workforce planning. *Technology in Society,* 68, 101879, 1-12.

Frackiewicz, M. (2023). AI in Workforce Planning. https://ts2.space/en/ai-in-workforce-planning/ Erişim Tarihi: 11.09.2023.

Geetha, R ve BhanuSree Reddy, D. (2018). Recruitment through Artifical Intelligence: A Conceptual Study. *International Journal of Mechanical Engineering and Technology,* 9 (7),63-70.

Hayes, A., Anderson, S. ve Li, T. (2023). Human Resource Planning (HRP) Meaning, Process, and Examples. https://www.investopedia.com/terms/h/human-resource-planning.asp Erişim Tarihi: 14.09.2023.

Jain, D. S. (2018, March). Human Resource Management and Artificial Intelligence. *International Journal of Management and Social Sciences Research (IJMSSR),* 7(3), 56-59.

Jarrahi, M. H. (2018). Artificial Intelligence and the Future of Work: Human-AI Symbiosis in Organizational Decision Making. *Business Horizons,* 61(4), 1-10.

Jia Q., Guo Y., Li R., Li Y.R., ve Chen Y.W. (2018). A conceptual artificial intelligence application framework in human resource management. *International Conference on Electronic Business (ICEB),* 91, 106-114.

Jyothi, P. ve Venkatesh, D. N. (2012). Human Resource Management. 2. Baskı, ed., Oxford University Press, New Delhi.

Kaplan, A. ve Haenlein, M. (2019). Siri, Siri, in my hand: Who's the fairest in the land? On the interpretations, illustrations, and implications of artificial intelligence. *Business Horizons,* 62(1), 15-25.

Karia, A., Omari, S., Mwanaongoro, S. ve Ondieki, A. (2016). The role of human resource planning on performance of public water utilities in Tanzania. *African Journal of Business and Management,* 2 (1), 72-77.

Khera, S.N. ve Gulati, K. (2012). Human Resource Information System and its impact on Human Resource Planning: A perceptual analysis of Information Technology companies. *Journal of Business and Management (IOSRJBM),* 3 (6), 6-13.

McKinsey Company. (2019). Global AI Survey: AI proves its worth, but few scale impact. https://www.mckinsey.com/featured-insights/artificial-intelligence/global-ai-survey-ai-proves-its-worth-but-few-scale-impact Erişim Tarihi: 14.09.2023.

Niu, J., Tang, W., Xu, F., Zhou, X. ve Song, Y. (2016). Global research on artificial intelligence from 1990–2014: Spatially-explicit bibliometric analysis. *ISPRS International Journal of GeoInformation,* 5(5), 66-92.

Noe, R., Hollenbeck, J., Gerhart, B. ve Wright, P. (2006). Human Resources Management: Gaining a Competitive Advantage, Tenth Global Edition. New York, MA: McGraw-Hill Education.

Pannu, A. (2015). Artificial Intelligence and its Application in Different Areas. *International Journal of Engineering and Innovative Technology,* 4(10), 79-84.

Partridge, D. Ve Hussain, K. M. (1992). Artificial intelligence and business management. Bristol, MA: Intellect Books.

Rani, S. (2019). Human Resource Management and Artificial Intelligence. International *Research Journal of Management Sociology & Humanity,* 10 (7), 17-25.

Renz, S. (2020). This is how artificial intelligence is changing HR – Human Resources. https://personalprojekte.com/artificial-intelligence-ai-human-resources-hr/ Erişim Tarihi: 11.09.2023.

Rich, E. (1983). Users are individuals: individualizing user models. *International journal of man-machine studies,* 18(3), 199- 214.

Siocon, G. (2023). Ways, AI is Changing HR Departments. https://www.businessnewsdaily.com/how-ai-is-changing-hr. Erişim Tarihi: 11.09.2023.

Tambe, P., Cappelli, P. ve Yakubovich, V. (2019). Artificial intelligence in human resources management: Challenges and a path forward. *California Management Review,* 61(4), 15–42.

Yawalkar, V. V. (2019). Study of Artificial Intelligence and its role in Human Resource Management. *International Journal of Research and Analytical Reviews (IJRAR),* 6(1), 20-24.

BÖLÜM IV

İŞGÖREN SEÇİMİNDE YAPAY ZEKÂ

Doç. Dr. Gülten DEMİRAL

Uşak Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Yönetim ve Organizasyon ABD
gulten.demiral@usak.edu.tr
ORCID: 0000-0001-5132-808X

GİRİŞ

Son yıllarda hemen her alanda kullanımı yaygınlaşan yapay zekâ uygulamaları işletmelerin insan kaynakları departmanları tarafından da kullanılmaya başlanmıştır. İşletmelerin en değerli kaynaklarından biri insandır. İnsan, bir işletmenin gelecekteki başarısında veya başarısızlığında en önemli rolü oynamaktadır. Bu sebeple işgören seçme ve değerlendirme bütün işletmeler için oldukça önemli bir konudur. Zira iş süreçlerine uygun olmayan bir işgören seçimi işletmeler açısından ciddi zaman ve maliyet kaybı anlamına gelir. Bununla birlikte işletme içerisindeki diğer çalışanlar ve iş süreçleri de etkilenecek ve takım ruhu sekteye uğrayacaktır. Bu nedenle işletmeler nitelikli takım çalışmasına yatkın iş deneyimi olan çalışanları seçmek için büyük bir istek ve rekabet içindedirler. Yapay zeka doğru seçimi yapmada özellikle ön eleme açısından bir avantaj sağlamaktadır.

Çünkü yetenekli işgörenleri çekmek ve onları elde tutabilmek günümüz işletmelerinin sürdürülebilir bir başarı elde etmelerinde oldukça önemlidir. Yapay zeka ile işgören seçme yönteminin kısa bir süre içinde aday havuzundaki bazen yüzlerce aday arasından doğru işgöreni doğru pozisyonda istihdam edebilmeyi sağlamada ön eleme ve bilgilendirme açısından, kolay, pratik, zaman tasarrufu sağlayan, işgücü maliyetleri azaltan bir yöntemdir. Yapay zeka için yetenek istihbaratında bulunan bir işe alım makinesi denilebilir.

İnsan gibi düşünen bu yazılımlar işgören adaylarını işletmeyle ilgili ayrıntılı bilgilendirme konusunda yardımcı olmakta, adayların özgeçmişlerini ayrıntılı

Kendi içinde dahili bir ekip oluşturarak çevreyi analiz etmekte potansiyel adayları veri tabanında izlemekte ve kısa sürede nitelikli adaylara ulaşmaktadır. Bunu yaparken otomatik e-posta merkezi, güçlü analiz ve kontrol panelinden yararlanmaktadır. Bununla birlikte işletme içinde çalışanlara ekip takibi yapmakta, bireysel performans ölçümleri sağlamaktadır. Çalışanların iş tanımlarını ve özgeçmişlerini analiz ederek onlara açık pozisyonlar için öneri sunmaktadır. Özgeçmiş filtreleme yöntemiyle işe uygun adayları birkaç saniyede bulmaktadır. Bununla birlikte işletmelere pazar öngörülerini ve diğer işverenlerin deneyimlerini aktarmaktadır. Yetenek istihbarat alt sistemi sayesinde hangi projeye hangi insanın eşleştirilmesi gerektiği tahmin etmektedir. Davranış bilimini kullanarak tüm insani önyargıları silen bir işgören seçim algoritması ve yetenek tespit algoritması uygulamaktadır.

İşe alım yazılımı, çalışanların performansını adil biçimde değerlendirme, gizli önyargıları engelleme, markaya özel bir dille iş ilanları vererek aday erişim hızını artırma, eşitsizliği önleme, ücret adaletsizliklerini tespit edici öngörülerde bulunma gibi hizmetler sunmaktadır. Ayrıca insan kaynakları sistemine entegre edilebilme veya bağımsız çalışabilme özelliği bulunmaktadır. İşe alımlarda çok büyük oranda zaman tasarrufu sağlamaktadır.

İşletmede önemli bir görev için mükemmel bir adayı keşfetmenin heyecanı, işi kabul ettiklerini görmenin sevinci, reddedilen bir teklifin yarattığı kalp kırıklığı, bir adaya neden en iyi seçiminizin kendisi olmadığını anlatacak empati bütün bunlar işe alım sürecinin bir parçasıdır ve bu duygular insana has duygulardır. Yapay zeka ise adayların öngörülebilir birtakım özelliklerini parlatma, ön plana çıkartma özelliği sayesinde seçim yapmayı ve bunu doğru yapmayı kolaylaştıran insana yardımcı bir asistan gibi düşünülmelidir. Yapay zeka, işe alımlarda insanın karar verme sürecinin yerini almamalıdır sadece yardımcı olmalıdır.

KAYNAKÇA

Atkinson, R.L., Atkinson, R.C., Smith, E.E. Bem, D.J., Hilgard's Nolen S. ve Hoeksem, A. (1996), *Introduction to Psychology*, çev. Yavuz Alogan, Arkadaş Yayınevi.

Bayraktaroğlu, S. (2008), *İnsan Kaynakları Yönetimi*, Sakarya: Dağ Yayınevi.

Bingöl, D. (1997), *Personel Yönetimi*, İstanbul: Beta Yayınevi.

Bingöl, D. (2013), *İnsan Kaynakları Yönetimi*, İstanbul: Beta Yayınevi.

Copeland, J. (1993), *Artifical Intelligance: A Philosophical. Blackwell*, Oxford yayın.

Dastin, J. (2018), *Amazon Scraps Secret AI Recruiting Tool That Showed Bias Against Women*. 18. 10.2023 tarihinde https://www.reuters.com/article/us-amazon-com-jobs-automation-insight-id adresinden alındı.

Eightfold Web Sayfası (2023), *Everything talent, powered by AI,* 16.10.2023 tarihinde https://eightfold.ai adresinden alındı.

Ertürk, M. (2011), *İnsan Kaynakları Yönetimi,* İstanbul: Beta Yayın.

Fetcher Web Sayfası (2023), *Diverse Top Talent Fetched For You,* 16.10.2023 tarihinde https://fetcher.ai adresinden alındı.

Gürel, S. (2023), *İş Yönetiminize Yardımcı Olacak Yapay Zeka Uygulamaları,* 16.10.2023 tarihinde https://www.kolaybi.com/blog/islerinizi-kolaylastiracak-yapay-zeka-uygulamalari adresinden alındı.

Hireez Web Sayfası (2023), *Spent More Time Being A Recruiter,*17.10.2023 tarihinde https://hireez.com adresinden alındı.

Hmoud, B. ve LASZLO, V. (2019), Will Artifical Intelligance Take Over Human Resources Recruitment ana Selection, *Network Intelligance Studies,* 7(13), 21-30.

Humanly Web Sayfası (2023), *Empowering Companies To Empower The Right Conversation*, 16.10.2023 tarihinde https://www.humanly.io/about-us adresinden alındı.

Ibrahim, W. M. R. W., ve Hassan, R. (2019), Recruitment Trends in the Era of Industry 4.0 Using Artificial Intelligence: Pro and Cons. *Asian Journal of Research in Business and Management*, 1(1),16-21.

Issa, H., Sun, T., ve Vasarhelyi, M. A. (2016), Research İdeas For Artificial İntelligence In Auditing: The Formalization Of Audit And Workforce Supplementation. *Journal Of Emerging Technologies İn Accounting*, 13(2), 1-20.

Jha, S. K., Jha, S., ve Gupta, M. K. (2020). Leveraging Artificial İntelligence Foreffective Recruitment And Selection Processes. In International Conference On Communication, Computing And Electronics Systems. Springer, Singapore. s.287-293 https://doi.org/10.1007/978-981-15-2612-1_2

Jia, Q., Guo, Y., Li, R., Li, Y. ve Chen, Y. (2018). A Conceptual Artificial Intelligence Application Framework in Human Resource Management. International Conference on Electronic Business (ICEB), Proceedings, 105-114.

Lam, K. C. ve Oshodi, O. S. (2016), Using Univariate Models For Construction Output Forecasting: Comparing Artificial İntelligence And Econometric Techniques. *Journal of Management in Engineering, 32(6*).

Myinterview Web Sayfası (2023), *High Volume Hiring Simplified,* 14.10.2023 tarihinde https://www.myinterview.com adresinden alındı.

Nemov R.S. (1999), *Pratik Psikoloji,* Moskova: Vlados yayın.

Oswal, N., Khaleeli, M. ve Alarmoti, A. (2020), Recruitment in the Era of Industry 4.0: Use of Artifical Intelligance in Recruitment andits Impact, *PJAEE,* 17(8), 39-47.

Paradox Web Sayfası (2023), *The Padox Developer Hub,* 15.10.2023 tarihinde https://paradox.readme.io adresinden alındı.

Pelit, E. ve Ak, S. (2018), İnsan Kaynakları Yönetimi İşlevi Olarak Personel Bulma, Seçme ve Personeli İşe Yerleştirme İle İlgili Sorunlar: Turizm İşletmeleri Örneğinde Teorik Bir İnceleme, *İstanbul Aydın Üniversitesi Dergisi*, 10(2), 39-74.

Pymetrics Web Sayfası (2023), *Soft Skills Platform,* 12.10.2023 tarihinde http://www.pymetrics.ai adresinden alındı.

Sabuncuoğlu, Z. (2009), *İnsan Kaynakları Yönetimi*, Bursa: Furkan Ofset.

Schuler, R.S. (1995), *Managing Human Research*, West Publition.

Seekout Web Sayfası (2023), *Grow The Talent You Have, Find The Talent You Need,* 16.10.2023 tarihinde https://www.seekout.com adresinden alındı.

Talkpush Web Sayfası (2023), *Hire Better and Faster With Talkpush,* 14.10.2023 tarihinde http://www.talkpush.com adresinden alındı.

Tekin, M. (2012), *İşletme Bilimi,* Konya: Günay Ofset.

Textio Web Sayfası (2023), J*oin the Partnership Network For DEI Innovators*, 16.10.2023 tarihinde https://www.textio.com/solutions/partnerships adresinden alındı.

Trziszka, M. (2023), Artifical Intelligance in Employee Recruitment, 24th Europen Conference on Knowledge Management, 1729-1731.

Uyargil, C., Adal, Z., Ataay, İ.D., Acar, A.C., Özçelik, O., Dündar, G., Sadullah, Ö. ve Tüzüner, L. (2010), *İnsan Kaynakları Yönetimi*, İstanbul: Beta Yayınevi.

Upadhyay, A.K. ve Khandelwal (2018), Applying Artifical Intelligance: Implications for Recruitment, *Strategic HR Review*, 17(5), 255-258.

Xor Web Sayfası (2023), *You Make The Hire. We Make It Sımpl,* 13.10.2023 tarihinde http://www.xor.ai adresinden alındı.

Wiktionary Web Sayfası (2023), *Yapay Zeka,* 18.10.2023 tarihinde https://tr.wikti onary.org/wiki/yapay_zekâ adresinden alındı.

BÖLÜM V

PERFORMANS YÖNETİMİNDE YAPAY ZEKÂ

Doç. Dr. Murat Bolelli

Altınbaş Üniversitesi, İşletme Fakültesi, İşletme Bölümü,
murat.bolelli@altinbas.edu.tr
ORCID: 0000-0002-9707-1387

GİRİŞ

Günümüzde bilgi teknolojileri sağladığı imkanlar sayesinde hangi işlerin yapılacağına karar verilmesine yardımcı olmanın yanı sıra onların nasıl yapılacağını da etkileyen, hatta pek çok örnekte belirleyen bir kimlik kazanmıştır. Alanda yaşanan ilerlemeler yeni faaliyet alanları, ürün ve hizmetlerin gelişimini hızlandırmakta, aynı zamanda çalışanlara ilişkin yeni yetkinlik gereksinimlerinin ortaya çıkmasına yol açmaktadır (Bondarouk vd., 2017). Yaşanan bu hızlı değişim gerek iş gerekse insanların etkin ve verimli biçimde yönetilmesi konularını gün geçtikçe daha önemli hale getirmektedir (Bondarouk ve Brewster, 2016).

İnsan kaynakları yönetiminin (İKY) temel fonksiyonları olan seçme ve yerleştirme, eğitim ve geliştirme, performans ölçüm ve değerlendirme, performans yönetimi, kariyer planlama, ücret ve yan haklar yönetimi işlevleri açısından değerlendirildiğinde bilgi teknolojileri kapsamında önemli bir atılım gerçekleştiren yapay zeka (YZ) uygulamalarının konvansiyonel yöntemler ile karşılanamayan veya kısmen karşılanabilen bazı ihtiyaçlara yönelik oyun değiştirici çözüm ve olanaklar vaat ettiği dikkat çekmektedir. İK alanında bilgi işleme, sınıflandırma, ölçümleme, değerlendirme ve karar verme işlevlerine ilişkin etkin ve verimli seçenekler sunmakta olan YZ, insan biliş ve karar alma süreçlerini taklit eden uzman sistemler uygulamalarıyla konu hakkında deneyimli olmayan kişiler tarafından verilecek kararların isabetliliğini arttırabilmekte, öte yandan karar verme için gerekli olan süreyi kayda değer biçimde kısaltabilmektedir (Lawler ve Elliot, 1996; Hooper vd., 1998). Diğer taraftan, YZ'nın büyük miktarda veri-

İş güvencesine yönelik bir tehdit olmasının yanı sıra, YZ çalışanların işlerine yönelik olarak hissettikleri kontrol, otonomi, güvenlik gibi unsurları da olumsuz etkilemektedir. Bu durum motivasyon, işe bağlılık, iş tatmini, örgüte bağlılık gibi en temel parametrelerde değişikliklere neden olmakta, YZ alanında yaşanan gelişimin insan adaptasyonundan çok daha hızlı olması nedeniyle beşerî faktörün geride kalabildiği anlaşılmaktadır. Ortaya çıkan sorunlar YZ'nın faydalarını olumsuz yönde etkilemekte, YZ-insan entegrasyonunu üzerinde çalışılması gereken önemli bir konu haline getirmektedir (Green vd., 2021; Williams vd., 2020). YZ bilişsel alanda da özellikle karar verme konusunda problemlere yol açabilmektedir. Her ne kadar iş analitiğini kuvvetlendirse ve yanlılığı azaltsa bile daha fazla seçenek ortaya konulmasını sağlaması bakımından karmaşıklığı arttırarak karar almayı zorlaştırmakta, geciktirebilmektedir (Lawler ve Elliot, 1996).

Olumlu ve olumsuz taraflar birlikte değerlendirildiğinde yapıcı katkıları ağır bastığı görülen YZ ile ilgili teknik, hukuki, beşerî ve etik gelişimin zaman içinde bir noktada birbirlerine yaklaşarak sağlıklı bir dengeye ulaşması YZ ile ilgili önemli bir dönüm noktası olacaktır.

KAYNAKÇA

Ada, B., & Ülker, H. (2008). *Türk Kamu Personelinin Performans Değerlendirmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Agrawal, A., Gans, J., & Goldfarb, A. (2018). *Prediction machines: The simple economics of artificial intelligence.* Harvard Business Review Press.

Barutçugil, İ. (2002). *Performans Yönetimi*. Kariyer Developer.

Berhil, S., Benlahmar, H., & Labani, N. (2020). A review paper on artificial intelligence at the service of human resources management. *Indonesian Journal of Electrical Engineering and Computer Science, 18*(1), 32-40.

Bhave, D. P., Teo, L. H., & Dalal, R. S. (2020). Privacy at work: A review and a research agenda for a contested terrain. *Journal of Management, 46*(1), 127–164. https://doi.org/10.1177/0149206319878254

Birhane, A. (2021). Algorithmic injustice: A relational ethics approach. *Patterns, 2*(2), 1–9.

Bondarouk, T., & Brewster, C. (2016). Conceptualising the future of HRM and technology research. *The International Journal of Human Resource Management*, *27*(21), 2652–2671. https://doi.org/10.1080/09585192.2016.1232296

Bondarouk, T., Parry, E., & Furtmueller, E. (2017). Electronic HRM: Four decades of research on adoption and consequences. *The International Journal of Human Resource Management, 28*(1), 98–131. https://doi.org/10.1080/09585192.2016.1245672

Bostrom, N. (2014). *Superintelligence: Paths, dangers, strategies.* Oxford University Press.

Can, H., Akgün, A., ve Kavuncubaşı, Ş. (2001). *Kamu ve Özel Kesimde İnsan Kaynakları Yönetimi* (4. Baskı). Ankara: Siyasal Kitabevi.

Colbert, A., Yee, N., & George, G. (2016). The digital workforce and the workplace of the future. *Academy of Management Journal, 59*(3), 731–739. https://doi.org/10.5465/amj.2016.4003

Cowgill, B. (2018). Bias and productivity in humans and algorithms: Theory and evidence from resume screening. *Columbia Business School, Columbia University*, 29.

Crawford, K. (2021). *Atlas of AI*. Yale University Press.

Erbasi, A., Arat, T., & Buyukipekci, S. (2012). The effect of performance appraisal errors on employee performances: An examination in industrial cooling managements in Turkey in terms of employee perceptions. *European Scientific Journal, 8*(19).

Erbaşi, A. (2019). Performans Değerlendirme Hatalarının Çalışanların İşten Ayrılma Niyetleri ve Yöneticilerine Güvenleri Üzerindeki Etkisi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, 15*(1), 223-240.

Fındıkçı, İ. (2000). *İnsan Kaynakları Yönetim*i (2. Baskı). İstanbul: Alfa Yayınları.

Green, F., Felstead, A., Gallie, D., & Henseke, G. (2021). Working still harder. *Industrial and Labor Relations Review.* https://doi.org/10.1177/0019793920977850

Guenole, N., & Feinzig, S. (2019). *The business case for AI in HR*. IBM Smarter Workforce Institute.

Hooper, R. S., Galvin, T. P., Kilmer, R. A., & Liebowitz, J. (1998). Use of an expert system in a personnel selection process. *Expert Systems with Applications, 14*(4), 425–432.

Lariviere, B., Bowen, D., Andreassen, T. W., Kunz, W., Sirianni, N. J., Voss, C., Wünderlich, N. V., & De Keyser, A. (2017). Service Encounter 2.0": An investigation into the roles of technology, employees and customers. *Journal of Business Research, 79*, 238–246. https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2017.03.008

Lawler, J. J., & Elliot, R. (1996). Artificial intelligence in HRM: An experimental study of an expert system. *Journal of Management, 22*(1), 85–111. https://doi.org/10.1177/014920639602200104

Lindebaum, D., Vesa, M., & den Hond, F. (2020). Insights from The Machine Stops to better understand rational assumptions in algorithmic decision-making and its implications for organizations. *Academy of Management Review, 45*(1), 247–263. https://doi.org/10.5465/amr.2018.0181

Makarius, E., Mukherjee, D., Fox, J., & Fox, A. (2020). Rising with the machines: A sociotechnical framework for bringing

Marler, J. H., & Parry, E. (2016). Human resource management, strategic involvement and e-HRM technology. *The International Journal of Human Resource Management, 27*(19), 2233–2253. https://doi.org/10.1080/09585192.2015.1091980

Matsakis, L. (2019). At an outback steakhouse franchise, surveillance blooms. Wired.Com. Retrieved July 13, 2023, from https://www.wired.com/story/outback-steakhouse-presto-vision-surveillance/

Moore, P. V. (2019). OSH and the future of work: benefits and risks of artificial intelligence tools in workplaces. In *Digital Human Modeling and Applications in Health, Safety, Ergonomics and Risk Management. Human Body and Motion: 10th International Conference, DHM 2019, Held as Part of the 21st HCI International Conference, HCII 2019, Orlando, FL, USA, July 26–31, 2019, Proceedings, Part I 21* (pp. 292-315). Springer International Publishing.

O'Mahoney, M., Vecchi, M., & Venturini, F. (2020). Capital heterogeneity and the decline of the labour share. *Economica, 88*(350), 271–296. https://doi.org/10.1111/ecca.12356

Office for AI. (2019). Understanding artificial intelligence. Retrieved August 7, 2023, from https://www.gov.uk/government/publications/understanding-artificial-intelligence

Russell, S., & Norvig, P. (2021). *Artificial intelligence: A modern approach* (4th ed.). Pearson.

Searle, J. R. (1980). Minds, brains, and programs. *Behavioral and Brain Sciences, 3*(3), 417–457.

Sonnemaker, T. (2021). Amazon is deploying AI cameras to surveil delivery drivers '100% of the time'. Business Insider. Retrieved July 13, 2023, from https://www.businessinsider.com/amazon-plans-ai-cameras-surveil-delivery-drivers-netradyne-2021-2

Strohmeier, S., & Piazza, F. (2015). Artificial intelligence techniques in human resource management: A conceptual exploration. *Intelligent Techniques in Engineering Management. 87*, 149–172.

Strohmeier, S. (Ed.). (2022). *Handbook of research on artificial intelligence in human resource management.* Edward Elgar Publishing.

Uyargil, C. (2008). *İşletmelerde Performans Yönetimi Sistemi* (2. Baskı). İstanbul: Arıkan Basım Yayım.

Vouchercloud. (2022). "How Many Productive Hours in a Work Day? Just 2 Hours, 23 Minutes". (Erişim Tarihi: 26.09.2023). https://www.vouchercloud.com/resources/office-worker-productivity).

Vrontis, D., Christofi, M., Pereira, V., Tarba, S., Makrides, A., & Trichina, E. (2022). Artificial intelligence, robotics, advanced technologies and human resource management: a systematic review. *The International Journal of Human Resource Management, 33*(6), 1237-1266.

Whittaker, M. (2021). The steep cost of capture. *ACM Interactions, XXVIII*(6), 50–55.

BÖLÜM VI

KARİYER YÖNETİMİNDE YAPAY ZEKÂ

Dr. Sercan EDİNSEL
sedinsel@gmail.com
ORCID: 0000-0003-2831-7504

GİRİŞ

Kariyer yönetimi, bireylerin kariyerlerini planlama, geliştirme ve ilerletme sürecini içeren stratejik bir yaklaşımdır. Günümüzde, teknolojik gelişmelerin hızla ilerlemesi ve iş dünyasındaki değişimler, kariyer yönetiminde yapay zekâ teknolojisinin önemli bir role sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Yapay zekâ, bilişim sistemleri sayesinde bilgisayar sistemlerinin insan benzeri zekâ ve bilişsel yeteneklere sahip olmasını hedef alan bir disiplindir. Birçok alanda kullanılmakla birlikte yapay zekâ teknolojilerinin kariyer yönetimi alanında kullanımı, bireylerin kariyer süreçlerini desteklemek ve optimize etmek için değerli bir araç haline gelmiştir. Yapay zekâ, kariyer yönetimi sürecine birçok fayda sağlamaktadır. Yapay zekâ çalışanların yeteneklerini ve ilgi alanlarını tespit ederek, kariyer hedeflerini belirlemelerine yardımcı olmaktadır. Yapay zekâ sistemleri veri analizi ve algoritmalar desteğiyle, çalışanların kariyer hedeflerine ulaşmada stratejiler sunabilmekte ve rehberlik edebilmektedir. Ayrıca yapay zekâ sayesinde çalışanlar, yeteneklerinin analiz edilmesi sonucunda kendilerine özel eğitim programları, mesleki gelişim fırsatları ve kariyer yolculuğu hakkında bilgi sahibi olma imkânına kavuşmaktadır. İşletmeler, yapay zekâ teknolojisiyle kariyer yönetimi süreçlerini daha etkin bir şekilde yönetebilmektedirler. Yapay zekâ destekli analitik araçlar, işletmelerin çalışan performansını izlemelerine, yetenekleri analiz etmelerine ve eğitim ihtiyaçlarını belirlemelerine yardımcı olabilmektedir. Bu sayede, işletmeler, çalışanların potansiyelini daha iyi değerlendirebilmekte ve onların kariyerlerini desteklemek için uygun adımlar atabilmektedir. Ancak, yapay zekâ teknolojisinin kariyer yönetiminde kullanımıyla ilgili bazı önemli konular da bulunmaktadır. Veri gizliliği, algoritmik ön yargı ve etik

gunluğu artırabilir. Aynı zamanda, çalışanların eğitim ve gelişim ihtiyaçlarını belirlemek, kişiselleştirilmiş eğitim planları oluşturmak ve performans yönetimini optimize etmek için yapay zekâdan yararlanabilirler.

Ancak, yapay zekanın kariyer yönetimi süreçlerine entegre edilmesi sırasında bazı önemli konulara dikkat edilmesi gerekmektedir. Çalışanların kişisel verilerinin yapay zeka sistemleri tarafından kullanılması, veri gizliliği ve güvenlik endişelerini arttırabildiğinden veri gizliliği konusuna, systemin veriye dayalı olarak önyargıları da öğrenebileceğinden ve yansıtabileceğinden cinsiyet, ırk veya diğer kişisel özelliklere dayalı ayrımcılığıdaha da arttırabileceğinden ön yargı ve adil değerlendirme sorunlarına, tamamen yapay zeka tabanlı kariyer yönetimi, insan dokunuşunu ve duygusal bağları eksik bırakabileceği ve bu konunun bazı çalışanlar için motivasyon ve yönlendirme eksikliğine yol açabileceğinden insan-yapay zeka dengesi gibi. etik ve insan odaklı sorunlar üzerinde titizlikle durulmalıdır. Yapay zeka teknolojisinin çalışanlar tarafından kabul edilmesi ve anlaşılması için eğitim ve farkındalık oluşturulması da önemlidir.

Bugüne kadar özellikle yapay zekanın işe alım, performans değerlendirme ve eğitim planlaması konuları üzerinde oldukça durulmuştur. Buna ek olarak chatbot ve yapay zeka destekli kariyer danışmanlığı konularında da değinilmiştir. Gelecekte yapılması gereken çalışmalar, yapay zekanın kariyer yönetimi alanında daha fazla özelleştirilmesi, esneklik kazandırılması ve insana özgü yaklaşımların geliştirilmesini içermelidir. Ayrıca, bu teknolojinin iş dünyasındaki rolünü daha iyi anlamak için daha fazla akademik ve endüstriyel araştırmaya ihtiyaç vardır. Bu kapsamda gelecekte yapılacak çalışmaların özellikle yapay zekanın etik ve gizliliği, insan-makine işbirliği modellerinin geliştirilmesi, yapay zeka destekli eğitim ve gelişim, yapay zekanın sosyal ve psikolojik etkilerin araştırılması konularına yoğunlaşmalarının uygun olacağı değerlendirilmektedir.

KAYNAKÇA

Abdeldayem, M. M., & Aldulaimi, S. H. (2020). Trends and opportunities of artificial intelligence in human resource management: Aspirations for public sector in Bahrain. *International Journal of Scientific and Technology Research*, 9(1), 3867-3871.

Acar A.C. (2022) *Ücret Yönetimi, Tübitak, Sosyal Bilimler Ansiklopedisi* 15.07.2023 tarihinde https://ansiklopedi.tubitak.gov.tr/ adresinden erişimliştir.

Ahmed, O. (2020). Artificial intelligence in human resources. *International Journal of Research and Analytical Reviews*, 5(4), 971-978.

Akerkar, R. (2019), *Artificial Intelligence for Business, Switzerland*: Springer.

Akyel, R. ve Marşap, A. (2010). Organizasyonlarda Stratejik İnsan Kaynağının Yönetsel Denetim Sürecinde Eğitimi ve Geliştirilmesi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* (27) , - . Retrieved from https://dergipark.org.tr/tr/pub/dpusbe/issue/4769/65622

Amla, M. & Malhotra, P. M. (2017). Digital Transformation in HR. *International Journal of Interdisciplinary and Multidisciplinary Studies (IJIMS)*, 4(3), 536-544.

Ardıç, K. ve Özdemir Y. (2018). *İnsan Kaynakları Yönetimi*, Sakarya, Sakarya Yayıncılık.

Arntz, M., Gregory, T. & Zierah, U. (2017). Revisiting the Risk of Automation. Economics Letters. Volume 159.https://doi.org/10.1016/j. econlet.2017.07.001

Arslan, M. L. (2012). İnsan Kaynakları Gereksinime Süreç Yaklaşımı: Stratejik İnsan Kaynakları Planlaması-A Process Approach To Human Resource Needs: Strategic Human Resource Planning. Öneri Dergisi, 10(37), 89-101.

Arslan, K. (2017). Eğitimde Yapay Zekâ ve Uygulamaları. Eğitim Bilimleri Dergisi. 11. 71-88.

Balaban, Ö. ve Palaz, P. (2018). İnsan Kaynakları Yöneticileri Perspektifinden Stratejik İnsan Kaynakları Yönetimi. Sakarya İktisat Dergisi, 7 (4), 77-96. Retrieved from https://dergipark.org.tr/tr/pub/sid/issue/41523/501697

Barnes, S.-A., Bimrose, J., Brown, A., Kettunen, J., & Vuorinen, R. (2020). Lifelong guidance policy and practice in the EU: trends, challenges and opportunities. Final report. *Publications Office of the European Union*. https://doi.org/10.2767/91185

Bathija R. Agarwal, P., Somanna R., & Pallavi G. B .(2020), "Guided interactive learning through chatbot using bi-directional encoder representations from transformers (BERT)," 2020 *2nd International Conference on Innovative Mechanisms for Industry Applications (ICIMIA)*, Bangalore, India, 2020, pp. 82–87, doi: 10.1109/ICIMIA48430.2020.9074905.

Belpaeme, T., Kennedy, J., Ramachandran, A., Scassellati, B., & Tanaka, F. (2018). Social robots for education: A review. *Science Robotics*, 3, eaat5954. doi: 10.1126/scirobotics.aat5954

Bhardwaj, G., Singh, S.V., & Kumar, V. (2020). An empirical study of artificial intelligence and its impact on human resource functions. *In 2020 International Conference on Computation, Automation and Knowledge Management (ICCAKM)* (pp. 47–51). IEEE

Bilgiç, V. (2003). *Yeni kamu yönetimi anlayışı, kamu yönetiminde çağdaş yaklaşımlar*. Seçkin Yayıncılık

Bingöl, D. (2013). *İnsan Kaynakları Yönetimi*, 8.Baskı, Beta Basım Yayım Dağıtım, 13-25, İstanbul.

Bissola, R. & Imperatori, B. (2019). HRM 4.0: The Digital Transformation of the HR Department.

Bokelberg E, Dorai C, Feinzig S, Guenole N, Lesser E, Mertens J, Raisbeck L, Reyes V. & Steele S (2017) *Extending expertise: how cognitive computing is transforming HR and the employee experience*. 19.07.2023 tarihinde https://www-01.ibm.com/common/ssi/cgi-bin/ssialias? htmlfid=GBE03789USEN. adresinden erişilmiştir.

Cernian A. & Sgarciu V. "Boosting the recruitment process through semi-automatic semantic skills identification," *In Proceedings of The World Congress on Engineering 2017*, 2017, pp. 605–607.

Council of the European Union (2008). *Council Resolution on better integrating lifelong guidance into lifelong learning strategies*. 12.07.2023 tarihinde https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:42008X1213(02) adresinden erişilmiştir.

Council, C. L. (2004). *Driving performance and retention through employee engagement* (Vol. 14). Washington, DC: Corporate Executive Board.

Çalık T. ve Ereş F. (2006). *Kariyer Yönetimi Tanımlar, Kavramlar, İlkeler*, Gazi Kitabevi, Ankara.

Dhanpat, N., Buthelezi, Z.P., Joe, M.R., Maphela, T.V., & Shongwe, N. (2020). Industry 4.0: The role of human resource professionals. *SA Journal of Human Resource Management*, *18*, 1-11.

Elnozahy W., Khayat G., Cheniti-Belcadhi L., & Said B. (2019), "Question answering system to support university students' orientation, Recruitment and Retention," *Procedia Computer Science*, vol. 164, pp. 56–63, 2019. 10.1016/j.procs. 2019.12.154.

Fallucchi, F., Coladangelo, M., Giuliano, R., & William De Luca, E. (2020). Predicting employee attrition using machine learning techniques. *Computers*, 9(4), 86. https://doi.org/10.3390/computers9040086

Garima B., Vikram S., & Vinay K. (2020), An Empirical Study Of Artificial Intelligence and its Impact on Human Resource Functions. *2020 International Conference on Computation, Automation and Knowledge Management (ICCAKM)* Amity University, 2020.

Geetha R, & Bhanu S. R. D, (2018) "Recruitment through Artificial Intelligence: A Conceptual Study", *International Journal of Mechanical Engineering and Technology (IJMET)*, Volume 9, Issue 7, July 2018, pp 63-70.

Bhanu S. R. D, (2018) "Recruitment through Artificial Intelligence: A Conceptual Study", *International Journal of Mechanical Engineering and Technology (IJMET)*, Volume 9, Issue 7, July 2018, pp 63-70.

Güçlü, İ. (2017) *İşgücü Planlaması*, 12.07.2023 tarihinde https://www.optimum planlama.com/isgucu_planlama_nedir.html#:~:text=21%20Aral%C4%B1k%202017-,%C4%B0%C5%9Fg%C3%BCc%C3%BC%20Planlama%20Nedir%3F,etmesi%20%C4%B0%C5%9Fg%C3%BCc%C3%BC%20Planlama%20olarak%20tan%C4%B1mlanabilir adresinden erişilmiştir.

Gür, Y. E. Ayden C., ve Yücel A. (2019). "Yapay Zekâ Alanındaki Gelişmelerin İnsan Kaynakları Yönetimine Etkisi". *Fırat Üniversitesi Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi* 3(2):137-58.

Nigel G., & Feinzig S. (2018) , *The Business Case for AI in HR With Insights and Tips on Getting Started*, 25.06.2023 tarihinde https://www.hr.com/en/webcasts_events/webcasts/archived_webcasts_podcasts/the-business-case-for-ai-in-hr-with-insights-and-t_jopu7fu2.html adresinden erişilmiştir.

IBM ve NRF (2019), "*The Coming AI Revolution in Retail and Consumer Products: Intelligent automation is transforming both industries in unexpected ways*", 15.07.2023 tarihinde https://cdn.nrf.com/sites/default/ files/201901/The%20coming%20AI%20revolution.pdf, adresinden erişilmiştir.

IBM (2019) *Watson talent.* 3 Temmuz 2023 tarihinde 12.07.2023 tarihinde https://www.ibm.com/talentmanagement. adresinden erişilmiştir.

IBM (2021) *The business case for AI in HR*, https://www.ibm.com/downloads/cas/A5YLEPBR

Ikemoto, Y., Asawavetvutt, V., Kuwabara, K., & Huang, H. H. (2018). Conversation strategy of a chatbot for interactive recommendations. In *Intelligent Information and Database Systems: 10th Asian Conference, ACIIDS 2018, Dong Hoi City, Vietnam, March 19-21, 2018, Proceedings, Part I 10* (pp. 117-126). Springer International Publishing.

İrge, N. T. (2021). İş-Yaşam Dengesini Etkileyen Risk Faktörleri. *Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,* 2 (3) , 322-333 . Retrieved from https://dergipark.org.tr/tr/pub/biibfd/issue/69413/1103186

İslam F. (2023). *"Yapay zekâ hangi mesleklerin yerini alabilir? - BBC News Türkçe".* 20.07.2023 tarihinde https://www.bbc.com/turkce/articles/c3g9d4qglwjo adresinden erişilmiştir.

Jang, J., & Kyun, S. (2022). An innovative career management platform empowered by ai, big data, and blockchain technologies: focusing on female engineers. *Webology*, *19*(1), 4317-4334.

Jha, S. K., Jha, S., & Gupta, M. K. (2020). Leveraging artificial intelligence for effective recruitment and selection processes. *In International Conference on Communication, Computing and Electronics Systems* (pp. 287-293). Springer, Singapore. https://doi.org/10.1007/978-981-15-2612-1_27

Jia Q., Guo Y., Li R., Li Y., & Chen Y. (2018), "Association for Information Systems AIS Electronic Library (AISeL) A Conceptual Artificial Intelligence Application Framework in Human Resource Management Recommended Citation 'A Conceptual Artificial Intelligence Application Framework in Human Resource Management,'" Guilin, China, Dec. 2018. [Online]. Available: https://aisel.aisnet.org/iceb 2018/91

Kaplan, J. (2016), *Artificial Intelligence: What Everyone Needs To Know*, New York: Oxford.

Karakütük, K. (2018). Eğitim planlaması. Pegem Akademi Yayınları.

Lewis, N. (2019). *IBM Transforms its Approach to Human Resources with AI*. SHRM. Retrieved from 12.07.2023 tarihinde https://www. shrm.org/resourcesandtools/ hr-topics/technology/pages/ ibm-transforms-human-resources-ai.aspx adresinden erişilmiştir.

Mahmoud, A.A., Shawabkeh, T.A., Salameh, W.A., & Al Amro, I. (2019). Performance predicting in hiring process and performance appraisals using machine learning. In *2019 10th International Conference on Information and Communication Systems (ICICS)* (pp. 110-115). IEEE.

Matonya, M. (2020). Innovation, Artificial Intelligence in Contingent Work-Force Management. *International Journal of Engineering and Management Sciences*. 5. 571-590. 10.21791/IJEMS.2020.1.47.

Mohammed, A. I., Mohammed, Z. F., & Mohammad, H. A. (2022). The Effect of Compensation Management on Employee Performance: An Empirical Study in North Gas Company. *World Bulletin of Management and Law*, *7*, 59-70.

Merlin, P. R. & Javam, R. (2018). Artificial intelligence in human resource management. *International Journal of Pure and Applied Mathematics*, *119*(14), 1891-1895.

Nawaz, N. (2019). Exploring artificial intelligence applications in human resource management. *Journal of Management Information and Decision Sciences*, *23*(5), 552-563.

Nun, J. (2019), "*The emerging impact of AI on HR*", V (1), 08.07.2023 tarihinde https://www.forbes.com/sites/ forbestechco uncil/2019/02/06/the-emerging-impact-of-aion-hr/#6d23a2ca5496 adresinden erişilmiştir.

O'Connor, S. W. (2020). *Artificial Intelligence in Human Resource Management*. 15.07.2023 tarihinde https://www.northeastern.edu/graduate/ blog/artificial-intelligence-in-human-resource-management/ adresinden erişilmiştir.

Oracle Quest Community (2023), *Absence Management Chatbot for PeopleSoft HCM , Absence Management Chatbot for PeopleSoft HCM* 19.07.2023 tarihinde questoraclecommunity.org adresinden erişilmiştir.

OECD. (2004). *Career Guidance and Public Policy*. Organisation for Economic Co-operation and Development.

Öge S. vd. (2007). *Kariyer Yönetimi ve İnsan Kaynakları Uygulamaları*, Genişletilmiş 2.Baskı, 10.Ünite, Baran Ofset, 319, Ankara.

Özgen, H. ve Yalçın, A. (2011). *İnsan kaynakları Yönetimi Stratejik Bir yaklaşım*, 2.Baskı, Nobel Yayınları, 34-44, Adana.

Parab, A., Palkar, S., Maurya, S., & Balpande, S. (2017). An Intelligent Career Counselling Bot: A System for counselling. *International Research Journal of Engineering and Technology (IRJET)*, 4(3), 2325-2330.

Paul, E. (2017). Effective Ways to Improve Employee Engagement [Web log post].01 Temmuz 2023 tarihinde https://www.emptrust.com/blog/employee-engagement-a-key-hr-strategy adresinden erişilmiştir.

Parveen N. A., Palaniammal, N. V. S., & M. Phil (2019), "A Study On Artificial Intelligence In Human Resource Managemet Today And Tomorrow," *International Journal of Research and Analytical Reviews*, 2019, [Online]. Available: www.ijrar.org

PayScale (2019). *Compensation and Benefits Best Practices: Findings From PayScale's New Research*. 12.07.2023 tarihinde https://www.payscale.com/hr/ canadian-compensation-best-practices-report adresinden erişilmiştir.

Peavy, R. V. (2000). A sociodynamic perspective for counselling. *Australian Journal of Career Development*, 9(1), 17–24. https://doi.org/10.1177/103841620000900105

Qiu, L., & Zhao, L. (2018). Opportunities and challenges of artificial intelligence to human resource management. *Academic Journal of Humanities & Social Sciences*, 2(1), 144-153.

Rąb-Kettler,K. & Lehnervp,B. (2019). Recruitment in the Times of Machine Learning. *Management Systems in Production Engineering*,27(2) 105-109. https://doi.org/ 10.1515/mspe-2019-0018

Radonjic, A. (2019). *The interaction of artificial intelligence and design thinking in the development of HR and decision-making trends*.

Rastgoo, P. (2016). The role of human resources competency in improving the manager's performance. *Acta Universitatis Agriculturae et Silviculturae Mendelianae Brunensis*, *64*(1), 341-350.

Riebli, J. (2018). *bthechange. Retrieved from bthechange website* 12.07.2023 tarihinde https://bthechange.com/3-ways-artificial-intelligence-can-improveworkplace learning-40b1185bc0d3 adresinden erişilmiştir.

Ryan K. (2022) *Can AI Help Create an Ideal Employee Compensation Package?* 11.07.2023 tarihinde https://www.smartdatacollective.com/can-ai-help-create-ideal-employee-compensation-package/ adresinden erişilmiştir.

Ruby M.P. & Jayam.R. (2018) "Artificial Intelligence in Human Resource Management", *International Journal of Pure and Applied Mathematics* Volume 119 No. 17 2018, 1891-1895

Sangivikumar, S. & Thamodaran, V. (2020). Usage of artificial intelligence in human resource management. *Dogo Rangsang Research Journal*, 10(7), 197-206. International Data Corporation, (2019, March 11). IDC Spending Guide. Retrieved from https://www.idc. com/getdoc.jsp? containerId=prUS449114

Shankar, V. (2018), "How Artificial Intelligence (AI) Is Reshaping Retailing", *Journal of Retailing*, 94 (4), 5–11.

Schepers L. (2021) *Natural Language Processing advances digitalization and makes companies smarter*, 10.07.2023 tarihinde https://www.lengoo.com/blog/smart-with-natural-language-processing/ adresinden erişilmiştir.

Scherer, M.U. (2015). Regulating artificial intelligence systems: Risks, challenges, competencies, and strategies. *Harvard Journal of Law and Technology*, *29*(2), 353-400.

Semmler S., & Rose, Z. (2017). Artificial intelligence: Application today and implications tomorrow. *Duke Law & Technology Review*, *16*, 85-99.

Song Y. & Wu R. (2021) Analysing human-computer interaction behaviour in human resource management system based on artificial intelligence technology, *Knowledge Management Research & Practice*, DOI: 10.1080/14778238.2021. 1955630

State of the American Workplace Report. (2017). *State of the American Workplace Report.* 11.07.2023 tarihinde https://www.gallup.com/workplace/238085/ state-american-workplace-report-2017.aspx adresinden erişilmiştir.

Stefano C. (2021, *Chatbots And The Employee Selectıon Process: What Lıes Ahead?* BMS: Behavioural, Management and Social Sciences, Unıversıty Of Twente Master Thesis

Strategy for Lifelong Guidance 2020–2023. *National Lifelong Guidance Forum. (2020).* Publications of the Finnish Government 2020:34. 11.07.2023 tarihinde http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-383-536-8 adresinden erişilmiştir.

Stone, C. B., Neely, A. R., & Lengnick-Hall, M. L. (2018). "Human resource management in the digital age: Big data, HR analyt ics and art ificial intelligence. *In Management and technological challenges in the digital age*" (pp. 13-42). CRC Press.

Tambe, P., Cappelli, P., & Yakubovich, V. (2019). Artificial intelligence in human resources management: Challenges and a path forward. *California Management Review*, *61*(4), 15-42.

Toni, A., & Vuorinen, R. (2020). Lifelong guidance in Finland: Key policies and practices. In E. Hagaseth Haug, T. Hooley, J. Kettunen, & R. Thomsen (Eds.) *Career and career guidance in the Nordic countries, career development series* (vol. 9) (pp. 127–143). Brill. https://doi.org/10.1163/9789004428096_009

Uzun, T. (2003). İnsan Kaynakları Yönetimi'nde Etkin Bir Yöntem:Kariyer Planlaması . *ISGUC The Journal of Industrial Relations and Human Resources* , 5 (2) , 0-0 . Retrieved from https://dergipark.org.tr/tr/pub/isguc/issue/25513/269091

Uzun T. (2007). *İnsan Kaynakları Yönetimi'nde Etkin Bir Yöntem: Kariyer Planlaması* 14.07.2023 tarihinde http://www.isguc.org adresinden erişilmiştir.

Vrchota, J., Mařiková, M., Řehoř, P., Rolínek, L., & Toušek, R. (2020). Human resources readiness for industry 4.0. *Journal of Open Innovation: Technology, Market, and Complexity*, *6*(1), 3-23.

Vrontis, D., Christofi, M., Pereira, V., Tarba, S., Makrides, A., & Trichina, E. (2021). Artificial intelligence, robotics, advanced technologies and human resource management: a systematic review. *The International Journal of Human Resource Management*, *1*(1)-30.

Williams, P. (2019). Does competency-based education with blockchain signal a new mission for universities?. *Journal of Higher Education Policy and Management*, *41*(1), 104-117.

Yabanci, O. (2019). From human resource management to intelligent human resource management: a conceptual perspective. *Human-Intelligent Systems Integration*, *1*(2-4), 101-109.

Yanjun L. (2016) Application of Artificial Intelligence (AI) Technology in Human Resource Management Information System [J]. *Automation and Instrumentation*, 2016

Yazıcı H (2009) "Öğretmenlik Mesleği, Motivasyon Kaynakları Ve Temel Tutumlar: Kuramsal Bir Bakış, *Kastamonu Eğitim Dergisi* 33-46 Cilt:17 No:1

Yeşilkaya N. (2022), Yapay Zekâya Dair Etik Sorunlar, *Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi) Journal Of Orıental Scıentıfıc Research* (JOSR Cilt/Volume: 14, Sayı/Issue: 3 (Aralık/December 2022)

BÖLÜM VII
ÜCRET YÖNETİMİNDE YAPAY ZEKÂ

Öğr. Gör. Dr. Esin CEYLAN ŞAŞMAZ
Selçuk Üniversitesi
Beyşehir Ali Akkanat Meslek Yüksekokulu
esinceylan@selcuk.edu.tr
ORCID: : 0000-0002-4566-0542

Dr. Öğr. Üyesi Vasfi KAHYA
Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
vasfi.kahya@dpu.edu.tr
ORCID: 0000-0002-2154-5689

GİRİŞ

Teknolojik gelişmeler toplumların sosyal, ekonomik ve kültürel hayatını etkilemektedir. Süreç içerisinde işletmelerin de varlıklarını devam ettirebilmek ve sürdürülebilir rekabet avantajı elde etmek için bu gelişmelere uyum sağlamaları gerekmektedir. Teknolojinin getirmiş olduğu hız ve kolaylığın işletmeler için yeni fırsatlar sunduğu açıktır. Fakat kullanabilmek ve faydaya dönüştürebilmek her işletme için mümkün olmayabilir. Çağın gerekliliklerini yerine getiren ve değişen iş koşullarına uyum sağlayan işletmelerin yolculuklarına devam ettiği görülürken diğerleri kapanmaktadır. Bilgisayar ve yazılım teknolojilerinin gelişmesi ile işletme dünyasının yolları daha fazla kesişmekte uyum sağlayan işletmelerin maliyet, rekabet, verimlilik ve hız konularında öne geçtiği görülmektedir. Yapay zekâ ile karar verme süreçleri de bu gelişime katkı sağlayan unsurlardan biridir. Yapay zekânın bugünkü haline gelmesini sağlayan temel kavramlardan ve yapay zekânın işletmelerde kullanım süreçlerinden bahsetmek daha doğru olacaktır.

Bilgisayar teknolojilerinin gelişmesi ile işletmelerde yaygın olarak karar destek sistemleri kullanılmaya başlanmıştır. Karar destek sistemleri, işletmenin elde ettiği bilgilerin saklandığı ve daha sonra kullanıcısı tarafından yorumlanması gerektiğinde hazır kayıtlı bilgiyi sunan sistemlerdir. Bu sistemler tek başına

ileri teknoloji sistemlere evrilmiştir. İnsan için düşünen bir makinenin olması ve birçok parametreyi aynı anda dikkate alarak üzerinde çalışması yönetim ve yönetim temelli tüm birimlerde önemini ortaya koymuştur.

İnsan kaynakları birimi de bu değişimden etkilenmiş ve odağında insan olan bu birimin işlerini daha verimli, şeffaf, hatasız yapmasına olanak tanımıştır. Ücret ise işletmede çalışanların işletmeden beklediği en öncelikli hakkıdır. Ücret, çalışan açısından işletme ile olan sözleşmesinde olmazsa olmazı, kurucu unsurudur. Ücret konusunda memnun olmayan bir çalışan zamanla işten ayrılmaya ya da verimsizleşmeye başlayabilir. Yapay zekâ ile ücret hesaplaması çalışanın yaptığı işle ilgili daha şeffaf süreçleri gözlemlemesine buna bağlı memnuniyetine zemin hazırlamaktadır. İşletmeler açısından bu durum zaman ve maliyet tasarrufu sağlamaktadır.

Bunların dışında değişen iş koşulları da dikkate alınmalıdır. Uzaktan çalışma, kısmi zamanlı çalışma, birçok farklı kuruluşa hizmet verme gibi yeni nesil iş sözleşmeleri de insan kaynakları biriminin faaliyetlerini zorlaştırmaktadır. Bu gibi farklı sözleşme tipleri işletmelerin bilgisayar destekli karar vermeye dolayısıyla yapay zekâ kullanmaya teşvik etmektedir.

İş sözleşmelerinde değişime ayak uydurmayan işletmeler yeterince donanımlı çalışan bulmakta her geçen gün zorlanmaktadır. Uzaktan çalışan bir işgörenin performansını yapay zekâ ile ölçüp ücretlendirmek her iki taraf için kazan kazan durumu oluşturacaktır. Yakın gelecekte daha fazla bu gibi uygulamalar görmeye başlayacağımızın işaretini bugünden birçok işletmede görmeye başlamamız, sürdürülebilir olmak isteyen her işletmeye önemli bir mesaj mahiyetindedir.

KAYNAKÇA

Akter, N. ve Husain, M. M. (2016). Effect of Compensation on Job Performance: An Empirical Study, *International Journal of Engineering Technology, Management and Applied Sciences,* 4(8), 103-116.

Alsaif, A. A. ve Aksoy, M. S. (2023). AI-HRM: Artificial Intelligence in Human Resource Management: A Literature Review, *Journal of Computing and Communication,* 2(2), 1-7.

Armstrong, M. (1997). *Employee Reward (2nd Edition).* London: Institute of Personnel and Development.

Artan, S. (1981). *Endüstri İşletmelerinde Ücret Yönetimi ve Türkiye'deki Uygulama.* Eskişehir: Eskişehir İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları.

Aşkun, V. (2023). Örneklerle Yapay Zekâ ve İnsan Kaynakları Yönetimi. Evren Dinçer (Ed.). *Kamu ve Özel Sektör Boyutuyla İnsan Kaynakları Yönetimi* (ss. 215-243). İstanbul: Efe Akademi Yayınları.

Biliavska,V., Castanho, R. A. ve Vulevic, A. (2022). Analysis of The Impact of Artificial Intelligence In Enhancing The Human Resource Practices, *Journal Intelligent Management Decision,* 1(2), 128-136.

Bingöl, D. (2016). *İnsan Kaynakları Yönetimi* (Güncellenmiş 10. Baskı). İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım.

Bulut, A. ve Batur Dinler Ö. (2023). The Effect of Industry 4.0 and Artificial Intelligence on Human Resource Management, *Uluslararası Doğu Anadolu Fen Mühendislik ve Tasarım Dergisi,* 5(2), 143-166.

Chen, X., & Liu, Y. (2021). Demand Forecasting in Retail with AI and Big Data Analytics. International Journal of Forecasting, 30(5), 789-803.

Deloitte, (2023). https://www.deloitte.com/au/en/services/financial-advisory/blogs/ai-technologies-solution-wage-underpayment.html Erişim Tarihi: 29.07.2023

Evseeva, S., Evseeva, O., Burmistrov, A. ve Siniavin, M. (2021). Application of Artificial Intelligence In Human Resource Management In The Agricultural Sector, *E3S Web of Conferences* 258(4):01010.

George, G. ve Thomas, M. R. (2019). Integration of Artificial Intelligence in Human Resource, *International Journal of Innovative Technology and Exploring Engineering (IJITEE),* 9(2), 5069-5073.

Gezici, H. S. (2021). Yapay Zeka. Mustafa Kocaoğlu ve Sefa Usta (Ed.) *Kurumsal Bilgi Yönetimi Teknolojik Eğilimler* (ss.79-99). Konya: Eğitim Yayınevi.

Haenlein, M. ve Kaplan, A. (2019). A Brief History of Artificial Intelligence: On the Past, Present, and Future of Artificial Intelligence, *California Management Review,* 61(4), 1-10.

Hassani, H., Silva, E.S., Unger, S., TajMazinani, M. ve Mac Feely, S. (2020). Artificial Intelligence (AI) or Intelligence Augmentation (IA): What is the future?, *AI,* 1, 143-155.

Jia Q., Guo Y., Li R., Li Y.R., & Chen Y.W. (2018). A Conceptual Artificial Intelligence Application Framework In Human Resource Management. *In Proceedings of The 18th International Conference On Electronic Business* (pp. 106-114). Iceb, Guilin, China, December 2-6.

Johnson, A., & Brown, L. (2019). *Personalized Pricing Strategies Enabled by AI: A Case Study in E-commerce. Marketing Science, 38(4), 567-581.*

Kambur, E. (2022). Yapay Zeka Çağında İnsan Kaynakları Yönetimi Konusunda Yazılmış Türkçe Makaleler Üzerine Bir Araştırma, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 48, 139-152.

Kelley, B. J. (2023). Wage Against the Machine: Artificial Intelligence and the Fair Labor Standards Act, *Stanford Law & Policy Review,* 34(2), 261-310.

Kumari, P. B. ve Hemalatha, A., (2019). Perception towards Artificial Intelligence in Human Resources Management Practices –with Reference to IT Companies in Chennai, *International Journal of Recent Technology and Engineering (IJRTE),* 8(4S3), 61-65.

Mathis, R. L. ve Jackson, J. H., (2007). *Human Resource Management (12th Edition),* Cengage Learning.

Moorhead, G. ve Griffin, R. W. (1992). *Organizational Behaviour: Managing People and Organizations.* Boston Houghton Mifflin Company.

Nosratabad, S., Zahed, R. K., Ponkratov, V. V. ve Kostyrın, E. V. (2022). Artificial Intelligence Models and Employee Lifecycle Management:A Systematic Literature Review, *Organizacija,* 55, 181-198.

Özgen, H. ve Yalçın, A. (2018). *İnsan Kaynakları Yönetimi Stratejik Bir Yaklaşım (4. Baskı).* Ankara: Akademisyen Kitabevi.

Ramzan, M., Hafiz M. K. Z., Ghazanfar A., ve Muhammad A. (2014).Impact of Compensation on Employee Performance (Empirical Evidence from Banking Sector of Pakistan), *International Journal of Business and Social Science*, 5(2), 302-309.

Raynor, W. J. (1999). *The International Dictionary of Artificial Intelligence.*New York: Amacom.

Sammer, J. (2019). Bringing Artificial Intelligence into Pay Decisions https://www.shrm.org/resourcesandtools/hr-topics/compensation/pages/bringing-artificial-intelligence-into-pay-decisions.aspx Erişim Tarihi: 07.08.2023.

Shores, R. (2019). New Study: 64% of People Trust a Robot More Than Their Manager, https://www.oracle.com/corporate/pressrelease/robots-at-work-101519.html

Smith, J. (2020). The Role of Artificial Intelligence in Pricing Strategies. Journal of Business Analysis, 45(2), 123-136.

Soleimani, M., Intezari, A. ve Taskin, N. (2021). Cognitive Biases in Developing Biased Artificial Intelligence Recruitment System, *Proceedings of the 54th Hawaii International Conference on System Sciences,* 5091-5099.

Taylor, R., & Smith, P. (2018). Achieving Competitive Pricing with AI: Continuous Monitsoring of Market Conditions and Competitor Strategies. Journal of Pricing Strategy, 10(1), 45-58

Toprak, M., Özel, D. ve Çalışkan, S. (2022). Yapay Zeka Kullanımı Ve İnsan Kaynakları Yönetimi, *Uluslararası Eşitlik Politikası Dergisi,* 2(2), 76-103.

JobAnalitics, (2022). https://www.jobanalytics.com.tr/jobanalytics-yapay-zeka-tabanli-ucret-yonetimi/ Erişim Tarihi: 04.08.2023.

Vinichenko, M. V., Rybakova, M. V., Chulanova, O. L., Kuznetsova, I. V., Makushkin, S. A., & Lobacheva, A. S. (2019). Using Natural and Artificial Intelligence in the Talent Management System. *International Journal of Recent Technology and Engineering*, 8(3), 7417-7423.

Williams, D., & Anderson, M. (2018). Rapid Decision-Making with AI in Pricing Management: Case Studies in Fast-Paced Industries. Harvard Business Review, 75(6), 89-102.

BÖLÜM VIII

DEĞİŞİM VE YETKİNLİK YÖNETİMİNDE YAPAY ZEKÂ

Yıldız TENTERİZ
Dokuz Eylül Üniversitesi
SBE İşletme, Yönetim ve Organizasyon
tenterizyildiz@gmail.com
ORCID: 0000-0002-5717-7646

GİRİŞ

Dördüncü sanayi devriminin başlamasıyla birlikte teknolojik gelişmeler çağında işgücü piyasasında uygun, yetenekli ve dinamik adaylar için rekabet eden kurumlar ve endüstriler arasında yeni bir çekişme başlamıştır (Oswal vd., 2020). Bu durum da kurumlar için tahmin edilenden daha fazla adaptasyonu zorunlu kılmaktadır (Betancourt, 2023). Bu adaptasyonu gerekli kılan en önemli gelişme ise yapay zekanın birçok alana etki etmeye başlamasıdır.

Yapay zekâ, günümüzün hızla değişen ekonomisinde dönüşümün, radikal değişikliklerin ve rekabet avantajının temel kaynağı olmaya hazırlanmaktadır (PwC, 2017). Yapay zekâ (AI), temel olarak bilgisayarların insan gibi davranmasını sağlamanın yollarını arayan bir çalışma alanıdır. Yapay zekâ, birçok alanda hızlı ve önemli değişikliklerle sonuçlanan ve insanların yapması gereken birçok görevi yerine getirmesini kolaylaştıran dijital makinelerin ve internetin yaygın kullanımı ile karakterize edilmektedir (Williams ve Bangun, 2022).

Kullanıcı deneyimini geliştirmek, iş verimliliğini artırmak ve gelecekte birçok iş fırsatı yaratmak için iş, bilim, sanat, eğitim gibi farklı birçok alanda kullanılmaktadır (Ng vd., 2021). Yapay zekâ ve diğer teknolojik gelişmeler, insan kaynakları yönetimi uygulamalarını da değiştirmektedir (Santana ve Díaz-Fernández, 2023). Yaşanan teknolojik değişimlerin ve dijital yeniliklerle birlikte dijital bilgi ve becerilere sahip olan çalışanların işletmeye kazandırılması gerekliliği artmaktadır (Taşkın ve Özbozkurt, 2023: 24). Büyük veri, bulut

(Santana ve Díaz-Fernández, 2023). Kurumlar için gerekli ilk adım işgücü planlaması olmaktadır. Kurumlar, stratejik hedeflerini gerçekleştirmek için gerekli becerileri analiz ederek gelecekteki beceri ihtiyaçlarını araştırmaları gerekmektedir (Ellingrud vd., 2020: 6).

Yapay zekâ ve diğer teknolojik gelişmelerin beraberinde getirdiği değişen koşullar işletmeleri değişime yönlendirmekte ve insan kaynakları yönetimi bu değişime uyum sağlamada ve uygulamada kritik önem taşımaktadır. Yapay zekâ, yeni işlere, yeni yetkinliklere olan ihtiyacı ortaya çıkarmaktadır. Bu durum, beceri açıklarının yönetilmesini, gerekebilecek yetkinlikleri ve yetkinliklerin ölçümü konularını da beraberinde getirmektedir. Böylelikle işletmeler açısından rekabet avantajı elde etmek ve varlığını sürdürebilme açısından önemli olan yetkinlik yönetimi daha da kritik hale gelmektedir. Çalışma bu bağlamda, yapay zekanın değişim yönetimi ve yetkinlik yönetimi kapsamında ele alınmıştır. Bu nedenle, yetkinlik açığı, yeni yetkinlikler, yapay zekanın yetkinlik ölçümüne etkisi bağlamında ele alınması yönüyle bütüncül bir bakış sunulmaya çalışılmakta ve bu yönüyle alan yazınına katkıda bulunulması umulmaktadır.

KAYNAKÇA

Andriole, S. J. (2018). Skills and competencies for digital transformation. *IT Professional*, 20(6), 78–81. doi:10.1109/mitp.2018.2876926 .

Baki, N. U., Rasdi, R. M., Krauss, S. E., & Omar, M. K. (2023). Employee competencies in the age of artificial ıntelligence: A systematic review from southeast asia. International *Journal of Academic Research in Economics and Management and Sciences*, 12(1), 41–62.

Balcıoğlu, Y., Artar, M., Erdil, P. (2022). Artificial Intelligence in project management: An application in the banking sector. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi* (Akad), 27(14), 323-334.

Baltaş Ar-Ge Birimi (2003) K Yönetiminde Yetkinlikler, Kaynak Dergisi, 14-15. Sayı, İstanbul, 2003. https://kaynakbaltas.com/kultur/ik-yonetiminde-yetkinlikler/?ysclid=lnw4pp1vf8281663719 ErişimTarihi: 08/09/2023.

Baral, S. K., Rath, R. C., Goel, R. ve Singh, T. (2022). Role of digital technology and artificial ıntelligence for monitoring talent strategies to bridge the skill gap, *International Mobile and Embedded Technology Conference (MECON), Noida, India*. 582-587, doi: 10.1109/MECON53876.2022.9751837.

Betancourt, E. E. W. (2023). Artificial intelligence and organizational change. *Qeios, 1-5.*

Bilan, S., Suler, P., Skrynnyk, O. V., Krajnakova, E., & Vasylieva, T. A. (2022). Systematic bibliometric review of artificial intelligence technology in organizational management, development, change and culture. *Business: Theory and Practice*, 23(1): 1–13.

By, R. T. (2005). Organisational change management: A critical review. *Journal of change management*, 5(4), 369-380.

Budak, G. (2016). *Yetkinliğe Dayalı İnsan Kaynakları Yönetimi. Nobel Yayın*. Ankara.

Di Gregorio A, Maggioni I, Mauri C, Mazzucchelli A (2019) Employability skills for future marketing professionals. Eur Manag J 37(3):251–258. https://doi.org/10.1016/j.emj.2019.03.004.

Dedehayır, H. (2003). Neden Yetkinlik?, Kaynak Dergisi, 14-15. İstanbul.

Dwivedi, Y.K., Hughes, L., Ismagilova, E., Aarts, G., Coombs, C.R., Crick, T., Duan, Y., Dwivedi, R., Edwards, J.S., Eirug, A., Galanos, V., Ilavarasan, P.V., Janssen, M., Jones, P., Kar, A.K., Kizgin, H., Kronemann, B., Lal, B., Lucini, B., Medaglia, R., Meunier-FitzHugh, K.L., Meunier-FitzHugh, L.C., Misra, S.K., Mogaji, E., Sharma, S.K., Singh, J., Raghavan, V., Raman, R., Rana, N.P., Samothrakis, S., Spencer, J., Tamilmani, K., Tubadji, A., Walton, P., & Williams, M.D. (2019). Artificial Intelligence (AI): Multidisciplinary perspectives on emerging challenges, opportunities, and agenda for research, practice and policy. International Journal of Information Management. 2-47.

Dünya Ekonomik Forumu (2023). The Future of Jobs Report 2023. WEF Publishing.

Ellingrud, K., Gupta, R., & Salguero, J. (2020). Building the vital skills for the future of work in operations. *McKinsey Global Institute*. 1-8.

Farrow, E. (2020) Organisational artificial ıntelligence future scenarios: Futurists insights and implications for the organisational adaptation approach, leader and team. *Journal of Future Studies.*24(3): 1-15.

Fetaji, B., Fetaji, M., & Ebibi, M. (2021). Digital Transformation of Administration, Assessing their Digital Skills and Devising a Model for Improving the Proficiency. In Digital Transformation, Data and AI in the Western Balkans Conference. 9(11). 21-30.

Gill, R. (2002) Change management--or change leadership?, *Journal of Change Management*, 3:4, 307-318, DOI: 10.1080/714023845.

Gillespie, N., Lockey, S., Curtis, C., Pool, J., & Akbari, A. (2023). Trust in artificial intelligence: A global study. The University of Queensland and KPMG Australia. doi:10.14264/00d3c94.

Haddington, P., Hirvonen, N., Hosio, S., Kinnula, M., Malmberg, J., Seyfi, S., Kääriäinen, M., Mikkonen, K., Muukkonen-van der Meer, H., Nätti, S., Oittinen, T., Oloff, F., Räisänen, T., Saarinen, J., Sánchez, I., Siira, H., Stevenson, B., Suorsa, A., Svento, R., Toikkanen J., Ylioja, J., & Zabolotna, K. (2021). GenZ white paper: Strengthening human competences in the emerging digital era. [White Paper] 1-34. University of Oulu. http://jultika.oulu.fi/Record/ isbn978-952-62-3147-1.

Hecklau, F., Galeitzke, M., Flachs, S., & Kohl, H. (2016). Holistic approach for human resource management in Industry 4.0. Procedia Cirp, 54, 1-6.

Karjaluoto, A., Peltomaa, A. ve Lehtinen, R. (2019). Bridging the artificial intelligence skills gap in the machine manufacturing industry. I*IC Journal of Innovation*. 1-9.

Lambert, E. (t.y.). *A case for talent-based competency models (and how AI can help)* https://www.plum.io/blog/a-case-for-talent-based-competency-models Erişim Tarihi: 08/08/2023.

Lawler III, E. E. (1993). From job-based to competency-based organizations. *Journal of organizational behavior*, *15*(1), 3-15.

Liu, Z. Ve Lei, X. (2023). *Research On the Nonlinear Influence Of Artificial Intelligence On Employee Development In Manufacturing Enterprise*. (içinde)Proceedings of the 2022 3rd International Conference on E-commerce and Internet Technology, 169-182.l

McKinsey & Company (2017). Digitally-enabled automation and artificial intelligence: Shaping the future of work in Europe's digital front-runners.

McClelland, D. C. (1973). Testing For Competence Rather Than For Intelligence, *American Psychologist*, 28, 1-14.

Mikalef, P. Ve Gupta, M. (2021). Artificial intelligence capability: Conceptualization, measurement calibration, and empirical study on its impact on organizational creativity and firm performance, *Information & Management*, 58(83). ISSN 0378-7206, https://doi.org/10.1016/j.im.2021.103434.

Ng, D. T. K., Leung, J. K. L., Chu, S. K. W., & Qiao, M. S. (2021). Conceptualizing AI literacy: An exploratory review. *Computers and Education: Artificial Intelligence*, *2*, 1-11.

Nguyen, M. L. ve Nydal, R. A. (2020). *A study of artificial intelligence in relation to organizational change.* Yüksek Lisans Tezi. BI Norwegian Business School.Oslo.

Noponen, N. (2019). Impact of artificial intelligence on management. Electronic Journal of Business Ethics and Organization Studies, 24(2).

Oracle & Future Workplace (2019). AI@Work Study. 1- 18.

Ore, O. ve Sposato, M. (2021) Opportunities and risks ofartificial intelligence in recruitment and selection. *International Journal of Organizational Analysis*. DOI 10.1108/IJOA-07-2020-229.

Oswal, N., Khaleeli, M. & Alarmoti, A. (2020). Recruitment in the era of industry 4.0: Use of artificial intelligence in recruitment And its impact. *Palarch's Journal Of Archaeology Of Egypt/Egyptology* 17(8),39-47 ISSN 1567-214x.

Parker, R. (2023). *9 In-Demand Skills for 2023*. https://insightglobal.com/blog/in-demand-skills-2023. Erişim Tarihi: 08/08/2023.

Paśko, Ł., Mądziel, M., Stadnicka, D., Dec, G., Carreras-Coch, A., Solé-Beteta, X., Pappa, L., et al. (2022). Plan and Develop Advanced Knowledge and Skills for Future Industrial Employees in the Field of Artificial Intelligence, Internet of Things and Edge Computing. *Sustainability*, *14*(6), 3312. MDPI AG. http://dx.doi.org/10.3390/su14063312.

Peter, M. Roche, M., Graf, M. Ve Grivas, S. G. (t.y.). Skills and competencies for digital transformation ınitiatives development of a model to identify relevant skills and competencies for a company's individual digital transformation roadmap.

Pinski, M. Ve Benlian, A. (2023). AI Literacy - Towards measuring human competency in artificial ıntelligence. *Proceedings of the 56th Hawaii International Conference on System Sciences*. 165-174.

PwC (2017). PwC's Global Artificial Intelligence Study: Exploiting the AI Revolution. https://www.pwc.com/gx/en/issues/data-and-analytics/publications/artificial-intelligence-study.html Erişim Tarihi: 24/09/2023.

PwC (2022). AI Business Survey. https://www.pwc.com/us/en/tech-effect/ai-analytics/ai-business-survey.html. Erişim Tarihi: 24/09/2023.

Ramalingam, H., Usmani, R., Hashem, I., Pillai, T. (2021). A hybrid model to profile and evaluate soft skills of computing graduates for employment. *International Journal of Advanced Computer Science and Applications*, 7(12). https://doi.org/10.14569/ijacsa.2021.0120761.

Saadatmand, M.R., Safaie, N., & Dastjerdi, M. (2022). Presenting a structural model of digitalised talent management in a new age: A case study on the mobile telecommunication industry in Iran. *SA Journal of Human Resource Management/SA Tydskrif vir Menslikehulpbronbestuur*, 20(0), https://doi.org/10.4102/ sajhrm.v20i0.1894.

Santana, M., & Díaz-Fernández, M. (2023). Competencies for the artificial intelligence age: visualisation of the state of the art and future perspectives. Review of Managerial Science, 17(6), 1971-2004.

Taşkın, H. T. & Özbozkurt, O. B. (2023). Dijital yetkinliğin oluşmasında dijital liderlerin rolü üzerine Mersin ilinde bir araştırma. *Uluslararası Akademi Dergisi*, 2(1), 12-27.

Tomo, A. A. (Aralık 29, 2022). *In Demand Skills of 2023 Skills You Need for Your Career.* LinkedIn. Erişim Tarihi: 5/08/2023.

Weerasinghe, T. Johar, M. G. M. Ve Khatibi, A. (2022). Application of artificial intelligence to improve performance of public sector services with change management and mediating effect employee performance. *Journal of Management and Science*, 20 (2): 31-41.

Williams, A., & Bangun, C. S. (2022). Artificial intelligence system framework in improving the competence of indonesian human resources. *International Journal of Cyber and IT Service Management*, 2(1), 82–87. https://doi.org/10.34306 /ijcitsm.v2i1.91.

Woodruffe, C. (1993). What is meant by a competency?, *Leadership & Organization Development Journal*, 14(1): 29-36. https://doi.org/10.1108/eb053651.

Zada, I. (2022). Organizational change management: Leadership roles in adapting new norms. *European Journal of Business and Management Research*, *7*(4), 1-5.

Zhang, J. X ve Yuan, Y (2022) Multi-dimensional post competency evaluation model in human resource management under the background of artificial intelligence. *Mathematical Problems in Engineering.* (2):1-10. DOI:10.1155/2022/9730127.

BÖLÜM IX

MOTİVASYON VE MOBBİNG YÖNETİMİNDE YAPAY ZEKA

Doç. Dr. Bilal ÇANKIR

İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü
bilal.cankir@medeniyet.edu.tr
ORCID: 0000-0001-5126-8769

GİRİŞ

Yapay zekâ kavramı özellikle son zamanlarda sıklıkla karşılaştığımız, ismini duyduğumuzda aklımızda ilginç teknolojik tasarımların belirdiği bir kavram haline geldi. Ancak bu buzdağının ve yapay zekânın sadece görünen yüzü. Biz yapay zekânın ortaya çıkmasını internetin çıkışına benzetiyoruz. İnternet ilk çıktığında Chat (mIRC, ICQ, vb.)'ler ile çıktı ve şu anda neredeyse tüm hayatımıza etki eden bir hale geldi. Yapay zekâ da ilk olarak Chat (ChatGPT, Chatbots, vb.)'ler ile birlikte hayatımıza girdi. Yapay zekâ şimdiden hayatımıza dokunmaya ve değiştirmeye başladı. Örneğin iş dünyasında; otomasyonla işleri hızlandıracak, iş süreçlerini optimize edecek, Burada açıklanacağı gibi motivasyonu arttıracak öneriler geliştirip mobbingi önlemeye yardımcı olacak ve yeni iş fırsatları oluşturacak, sağlıkta; tanı, tedavi ve ilaç geliştirmelerinde yapay zekâ, daha kesin sonuçlar ve daha iyi hasta bakımı sağlayacak, eğitimde; öğrenciye özel öğrenme deneyimleri sunarak eğitimi kişiselleştirecektir. Bunun dışında ulaşımda; sürücüsüz araçlar sayesinde trafik güvenliğini artırırken, seyahat deneyimini dönüştürecek, güvenlikte; yapay zekâ, siber güvenliği artıracak, suçları önlemeye ve terörle mücadeleye yardım edebilir. Bahsi geçen değişimler hayatımızı kökten değiştirecek unsurlar.

Bu çalışmada yapay zekânın hayatımıza girmesiyle iş dünyasında ve özellikle motivasyon ve mobbing yönetiminde meydana gelebilecek değişiklikler incelenmeye çalışılmıştır. Çalışma kapsamında öncelikle yapay zekâ, yapay zekânın üstünlükleri, insan kaynakları yönetiminde yapay zekâ ve yapay zekânın işlet-

- Yapay zekâ sistemleri, çalışanların duygusal durumlarını analiz ederek potansiyel mobbing kurbanlarını tespit etmede,
- Yapay zekâ, metin analizi ve yüz ifadesi tanıma gibi teknikleri kullanarak, çalışanların stres, endişe veya mutsuzluk gibi belirtilerini tespit etmede kullanılabileceği düşünülmektedir.

Bu belirtilerin erken tespiti, mobbing vakalarının önlenmesine veya müdahale edilmesine yardımcı olabilir.

Sonuç olarak, yapay zekâ teknolojileri motivasyon ve mobbing ile mücadele alanında önemli bir rol oynamaktadır. Yapay zekâ destekli sistemler, çalışanların motivasyonunu artırarak performanslarını iyileştirebilir ve mobbing gibi olumsuz etkileri engelleyebilir. Ancak, bu teknolojilerin kullanımında etik ve gizlilik gibi konuların da dikkate alınması gerekmektedir. Yeni geliştirilecek sistem evrensel olmalı ve sosyo-ekonomik ortamdaki sürekli değişikliklere esnek bir şekilde yanıt vermelidir. Gelecekteki çalışmalarda, motivasyon yönetiminde yapay zekâ kullanmanın belirli uygulamalarını ve zorluklarını incelemeye odaklanması önerilmektedir.

Bu çalışma kavramsal bir araştırma olduğundan belli bir sınırlılığa sahiptir. Daha sonra bu konuda araştırma yapmak isteyenlerin sektör, yer, zaman gibi farklılıkları da göz önünde bulundurarak nicel ve/veya nitel araştırma yöntemlerini de kullanarak ampirik inceleme yapmaları tavsiye edilmektedir.

KAYNAKÇA

Adalı, E, (2017). Yapay Zekâ, *İTÜ Vakfı Dergisi*, *75*, 8-10.

Aslan, M., & Doğan, S. (2020). Dişsal motivasyon, içsel motivasyon ve performans etkileşimine kuramsal bir bakiş. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, *11*(26), 291-30.

Basu, S., Majumdar, B., Mukherjee, K., Munjal, S., & Palaksha, C. (2023). Artificial intelligence–HRM interactions and outcomes: A systematic review and causal configurational explanation. *Human Resource Management Review*, *33*(1), 100893.

Bek, H. (2007). İnsan Kaynakları Yönetiminde Eğitim ve Geliştirme Etkinliği Örnek Bir Uygulama. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *17*, 107-120.

Bergman, M. E., Palmieri, P. A., Drasgow, F., & Ormerod, A. J. (2012). Racial/ethnic harassment and discrimination, its antecedents, and its effect on job-related outcomes. *Journal of Occupational Health Psychology*, *17*(1), 65.

Branch, S., Ramsay, S., & Barker, M. (2013). Workplace bullying, mobbing and general harassment: A review. *International Journal of Management Reviews*, *15*(3), 280-299.

Chiu, T. K., Moorhouse, B. L., Chai, C. S., & Ismailov, M. (2023). Teacher support and student motivation to learn with Artificial Intelligence (AI) based chatbot. *Interactive Learning Environments*, 1-17.

Chowdhury, S., Dey, P., Joel-Edgar, S., Bhattacharya, S., Rodriguez-Espindola, O., Abadie, A., & Truong, L. (2023). Unlocking the value of artificial intelligence in human resource management through AI capability framework. *Human Resource Management Review*, *33*(1), 100899.

Çetin, C., Arslan, M. L., & Dinç, E. (2014). *İnsan kaynakları yönetimi*. Beta Basım Yayım Dağıtım Yayınları.

Çiftçioğlu, B. A., Mutlu, M., & Katırcıoğlu, S. (2019). Endüstri 4.0 ve İnsan Kaynakları Yönetiminin İlişkisi. *Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, *2*(1), 31-53.

Deci, E. L. & Ryan, R. M. (2000). The "what" and "why" of goal pursuits: Human needs and the self-determination of behavior. *Psychological Ingquiry*, *11*(4), 227-268.

Doğan, B., & Altunoğlu, E. (2014). Bilgi yönetimi, örgüt kültürü, örgüt yapısı ve performans ilişkileri: Sivil toplum kuruluşları üzerine bir inceleme. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, *7*(3), 41-52.

Ejelöv, E., & Luke, T. J. (2020). Rarely safe to assume: Evaluating the use and interpretation of manipulation checks in experimental social psychology. *Journal of Experimental Social Psychology*, *87*, 103937.

Gagne, M. & Deci, E. L. (2005). Self-determination theory and work motivation. *Journal of Organizational Behavior*, *26*(4), 331-362.

Gerçek, M. (2022). İşveren Markası Stratejisi İzleyen Çokuluslu İşletmelerde Ücret Ve Ödüller: Fortune100 Örneği. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (42), 636-672.

Gülşen, İ. (2019). İşletmelerde Yapay Zekâ Uygulamaları ve Faydaları: Perakende Sektöründe Bir Derleme, *Tüketici ve Tüketim Araştırmaları Dergisi, 11*(2), 407-436.

Halim, A. A., Anas, N., Zulkipli, S. N., Azmi, A. S., Remly, A. H., Malek, M. A. A., ... & Ramlan, A. N. M. (2022). The Needs of Bullying Prevention Model Based on Sunnah Nabawiyyah. *International Journal of Academic Research in Business & Social Sciences, 12*(12), 340 – 349.

Intani, P., & Orachon, T. (2013, October). Crime warning system using image and sound processing. In *2013 13th International Conference on Control, Automation and Systems (ICCAS 2013)* (pp. 1751-1753). IEEE.

Lin, P. Y., Chai, C. S., Jong, M. S. Y., Dai, Y., Guo, Y., & Qin, J. (2021). Modeling the structural relationship among primary students' motivation to learn artificial intelligence. *Computers and Education: Artificial Intelligence*, *2*, 100006.

Lin, S., Döngül, E. S., Uygun, S. V., Öztürk, M. B., Huy, D. T. N., & Tuan, P. V. (2022). Exploring the relationship between abusive management, self-efficacy and organizational performance in the context of human–machine interaction technology and artificial intelligence with the effect of ergonomics. *Sustainability*, *14*(4), 1949.

Luckin, R. (2017). Towards artificial intelligence-based assessment systems. *Nature Human Behaviour*, *1*(3), 0028.

Majlis, K. N. (2021). *Buli Siber*. Retrieved from https://www.mkn.gov.my/web/ms/2021/04/23/buli-siber/

Matthiesen, S. & Einarsen, S. (2007). Perpetrators andtargets of bullying at work: role stress and individualdifferences.*Violence and Victims, 22*, 735–753.

McKinsey & Narrative Science (2017). Storytelling Analytics. https://www.mckinsey.com/industries/technology-media-and-telecommunications/how-we-help-clients/storytelling-analytics. Erişim Tarihi: 14.09.2023.

Psunder, M. (2011). Mobbing prevention and intervention strategies in educational institutions: Teachers' view. *New Educational Review*, *26*(4), 205-215.

Soylu, S. (2011). Creating a family or loyalty-based framework: The effects of paternalistic leadership on workplace bullying. *Journal of business ethics*, *99*, 217-231.

Tahça, M (2009). Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefi Açidan Yapay Zekâ, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Vinichenko, M. V., Melnichuk, A. V., & Karácsony, P. (2020). Technologies of improving the university efficiency by using artificial intelligence: Motivational aspect. *Entrepreneurship and sustainability issues*, *7*(4), 2696.

Zapf, D., (1999). Organisational, Work Group Related and Personal Causes of Mobbing/Bullying at Work, *International Journal of Manpower 20*(1/2), 70–85.

İŞ SÜREÇLERİ YÖNETİMİ

Kavramlar, Araçlar ve Teknolojiler

Editörler
Dr. Öğr. Üyesi Gülay Ekren, Prof. Dr. Müge Klein

nobel bilimsel

İş Süreçleri Yönetimi: Kavramlar, Araçlar ve Teknolojiler

Editörler: Dr. Öğr. Üyesi Gülay Ekren, Prof. Dr. Müge Klein

Yayın No.: 1865
ISBN: 978-625-393-034-9
E-ISBN: 978-625-393-035-6
Basım Sayısı: 1. Basım, Ekim 2023

© Copyright 2023, NOBEL BİLİMSEL ESERLER SERTİFİKA NO.: 20779
Bu baskının bütün hakları Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.ne aittir.
Yayınevinin yazılı izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik
ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.
Nobel Yayın Grubu, 1984 yılından itibaren ulusal ve 2011 yılından itibaren ise uluslararası düzeyde düzenli olarak faaliyet yürütmekte ve yayınladığı kitaplar, ulusal ve uluslararası düzeydeki yükseköğretim kurumları kataloglarında yer almaktadır.
"NOBEL BİLİMSEL ESERLER" bir Nobel Akademik Yayıncılık markasıdır.

Genel Yayın Yönetmeni: Nevzat Argun -nargun@nobelyayin.com-
Genel Yayın Koordinatörü: Gülfem Dursun -gulfem@nobelyayin.com-

Sayfa Tasarım: Tarkan Kara -erdal@nobelyayin.com-
Redaksiyon: Sergen Öz -sergen@nobelyayin.com-
Kapak Tasarım: Sezai Özden -sezai@nobelyayin.com-
Görsel Tasarım Uzmanı: Mehtap Yürümez -mehtap@nobelyayin.com-

Kütüphane Bilgi Kartı

Ekren, Gülay., Klein, Müge.
İş Süreçleri Yönetimi: Kavramlar, Araçlar ve Teknolojilere / Gülay Ekren, Müge Klein
1. Basım, XII + 332 s., 16,5x24 cm. Kaynakça var, dizin yok.
ISBN: 978-625-393-034-9
E-ISBN: 978-625-393-035-6
1. İş Süreçleri Yönetimi 2. Süreç Yönetimi 3. Dijitalleşme

Genel Dağıtım

ATLAS AKADEMİK BASIM YAYIN DAĞITIM TİC. LTD. ŞTİ.
Adres: Bahçekapı Mh. 2465 Sk. Oto Sanayi Sitesi No:7 Bodrum Kat, Şaşmaz/ANKARA
Telefon: +90 312 278 50 77 - **Faks:** 0 312 278 21 65
Sipariş: siparis@nobelyayin.com- **E-Satış:** www.nobelkitap.com - esatis@nobelkitap.com
www.atlaskitap.com - info@atlaskitap.com

Dağıtım ve Satış Noktaları: Alfa, Kırmızı Kedi, Arkadaş, D&R, Dost, Kika, Kitapsan, Nezih, Odak, Pandora, Prefix, Remzi Kitabevleri, Yeryüzü Dağıtım

Baskı ve Cilt: Meteksan Matbaacılık ve Teknik Sanayi Tic. Anonim Şirketi / Sertifika No.: 46519
Beytepe Köy Yolu No.: 3 06800 Bilkent-Çankaya/ANKARA

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ ..... **iii**

Kısım 1
TEMEL KAVRAMLAR VE TEORİLER

BÖLÜM 1: İŞ SÜREÇLERİ YÖNETİMİ YAŞAM DÖNGÜSÜ **3**

Doç. Dr. Ebru Gökalp

Giriş 3
1. Süreç Tanımlama 4
2. Süreç Keşfi 7
3. Süreç Analizi 10
   3.1. Nitel Süreç Analiz Yöntemleri 10
      3.1.1. Katma Değer Analizi 10
      3.1.2. İsraf (Waste) Analizi 12
      3.1.3. Neden Sonuç Analizi 13
   3.2. Nicel Süreç Analiz Yöntemleri 14
4. Sürecin Yeniden Tasarımı 15
5. Süreç Uygulaması 16
5. Süreç İzleme ve Kontrol 18

Sonuç 19
Kaynakça 21
Temel Terimler ve Tanımlar 22

BÖLÜM 2: İŞ SÜREÇLERİNİN MODELLENMESİ **23**

Dr. Öğr. Üyesi Leyla Özgür Polat

Giriş 23
1. İş Süreç Yönetimi ve İş Süreç Modelleme 26
2. İş Süreç Modelleme Yöntemleri 29
   2.1. Akış diyagramları (Flow Charts) 29
   2.2. Veri Akış Diyagramları (Data Flow Diagrams-DFDs) 30
   2.3. Bütünleşik Tanımlama Yöntemi (Integrated DEFinition Method- IDEF) 31
   2.4. Rol Faaliyet Diyagramları (Role Activity Diagram-RAD) 32
   2.5. Birleşik Modelleme Dili (Unified Modeling Language-UML) 33
   2.6. İş Süreci Modelleme Notasyonu (Business Process Modeling Notation-BPMN) 37
3. Örnek Uygulama 41

Sonuç 50
Kaynakça 51
Temel Terimler ve Tanımlar 54

BÖLÜM 3: SÜREÇ MADENCİLİĞİNİN TEMELLERİ..... 55
Dr. Öğr. Üyesi Gülay Ekren

Giriş 55
1. Süreç Madenciliğinin Temel Aşamaları 58
   1.1. Kullanıcıları Anlamak 58
   1.2. Sistemle Etkileşim Kurmak 60
   1.3. Olay Günlüklerinin Yapısı 61
   1.4. Süreç Görselleştirme 64
   1.5. Süreç Analitiği 65
2. Süreç Madenciliği Türleri 66
3. Süreç Madenciliği Manifestosu 68
4. Süreç Madenciliğinde Karşılaşılan Sorunlar 75
5. Süreç Madenciliği Yeteneklerine Sahip Yazılım Ürünlerine Örnekler 78
Sonuç 79
Kaynakça 79
Temel Terimler ve Tanımlar 84

Kısım 2
ARAÇLAR VE TEKNOLOJİLER

BÖLÜM 4: DİJİTALLEŞEN DÜNYADA İŞ SÜREÇ YÖNETİMİNİN YERİ..... 87
Prof. Dr. Müge Klein, Arş. Gör. Umur Ejder Halhallı

Giriş 87
1. İş Süreç Yönetimi 88
   1.1. Tarihsel Gelişim 88
   1.2. İş Süreç Yönetimi Yaşam Döngüsü ve Olgunluk Seviyeleri 92
2. Dijitalleşen İşletmeler 93
3. Dijital Dönüşümde Yeni İş Süreç Yönetimi Yaklaşımları 97
   3.1. İş Birlikçi İş Süreç Yönetimi 99
   3.2. Vaka Yönetimi 100
   3.3. Robotik İş Süreç Otomasyonu 101
   3.4. Akıllı İş Süreç Yönetimi 103
Sonuç ve Tartışma 104
Kaynakça 106
Temel Terimler ve Tanımlar 110

BÖLÜM 5: BÜYÜK VERİ ANALİTİĞİ ODAKLI İŞ SÜREÇLERİ YÖNETİMİ 111
Öğr. Gör. Melek Şardağ Karabulut

Giriş 111
1. Büyük Veri 112
   1.1. Büyük Verinin Özellikleri 117

2. Büyük Veri Analitiği Odaklı İş Süreçleri Yönetimi 119
2.1. BDA Odaklı BPM'nin Sunduğu Fırsatlar 127
2.2. BDA Odaklı BPM'nin Zorlukları 128
Sonuç 130
Kaynakça 132
Kısaltmalar 135
Temel Terimler ve Tanımlar 135

BÖLÜM 6: İŞ SÜREÇLERİ YÖNETİMİ VE BULUT BİLİŞİM 137

Doç. Dr. Vildan Ateş

Giriş 137
1. İş Süreçleri Yönetimi Yaşam Döngüsü 139
2. İş Süreçleri Yönetiminin Faydaları 141
3. Bulut Bilişim 143
3.1. Bulut Bilişim Dağıtım Modelleri 144
3.2. Bulut Bilişim Hizmet Modelleri 149
4. Bulut Tabanlı İş Süreçleri Yönetimi 151
5. Bulut Tabanlı İş Süreçleri Yönetiminin Avantajları 152
6. Hizmet Olarak İş Süreçleri Yönetimi (BPMaaS) 154
7. Bulut Bilişim Tabanlı İş Süreçleri Yönetimi Mimarisi 154
Sonuç 156
Kaynakça 157
Temel Terimler ve Tanımlar 161

BÖLÜM 7: İŞ SÜREÇLERİ YÖNETİMİ VE ROBOTİK SÜREÇ OTOMASYONU 163

Arş. Gör. Cemal Yüksel, Prof. Dr. Abdulkadir Özdemir

Giriş 163
1. İş Süreçleri Yönetim Süreci 164
1.1. Tasarım ve analiz aşamaları 165
1.2. Yapılandırma aşaması 167
1.3. Yasalaştırma aşaması 167
1.4. Değerlendirme aşaması 168
2. İş Süreçleri Tanımı 168
3. İş Süreçleri Yönetimi Modelleri 170
4. İş Süreçleri Yönetiminin Faydaları 172
5. Robotik Süreç Otomasyonu 175
5.1. Finans sektöründe RPA 176
5.2. Sağlık Sektöründe RPA 176
5.3. İnsan Kaynakları Sektöründe RPA 177
5.4. Üretim Sektöründe RPA 178
5.5. Lojistik Sektöründe RPA 178
6. İş Süreçleri Yönetimi ve Robotik Süreç Otomasyonu 179

7. İş Süreçleri Yönetimi ve Robotik Süreç Otomasyonu Entegrasyonu 181
7.1. Literatürden Bazı Örnekler 182
7.2. İş Süreçleri Yönetimi ve RPA Entegrasyonunun Avantajları 184
Sonuç 187
Kaynakça 188
Temel Terimler ve Tanımlar 191

BÖLÜM 8: İŞ SÜREÇLERİ YÖNETİMİNDE SOSYAL MEDYA KULLANIMI 193
Dr. Öğr. Üyesi Murat Tahir Çaldağ, Doç. Dr. Nurcan Alkış Bayhan

Giriş 193
1. Sosyal Ağlar ve Sosyal Medya 194
2. İş Süreç Yönetiminde Sosyal Medya Kullanımı 197
2.1. Sosyal İş Süreç Yönetimi 197
2.2. İş Süreç Yönetiminde Sosyal Medya Araçlarının Yeri 198
2.3. Sosyal İş Süreç Yönetimi Sektörden Kullanım Örnekleri 200
3. Sosyal İş Süreç Yönetiminin Faydaları ve Karşılaştığı Zorluklar 202
3.1. Sosyal İş Süreç Yönetiminin Faydaları 202
3.2. Sosyal İş Süreç Yönetiminin Karşılaştığı Zorluklar 206
Sonuç 207
Kaynakça 210
Temel Terimler ve Tanımlar 214

Kısım 3
KRİTİK KONULAR

BÖLÜM 9: İŞ SÜREÇLERİ YÖNETİMİNDE İÇ KONTROL 217
Dr. Öğr. Üyesi Zehra Fırat

Giriş 217
1. Kavramsal Çerçeve 218
1.1. İş Süreçleri Yönetimi 219
1.2. İş Süreçleri Yönetimi Yaşam Döngüsü 222
1.3. İş Süreçleri Yönetimi Sistemi 226
2. İş Süreçleri Yönetimi Aracılığıyla Süreçlerin İyileştirilmesi 226
2.1. Süreç Performans Ölçümü 228
2.2. Süreçlerin İyileştirilmesi 230
2.3. İş Süreçleri Yönetimi Olgunluk Değerlendirmesi 232
3. İç Kontrol Mekanizması 233
3.1. İş Süreci Yönetimi ile İç Kontrol İlişkisi 238
3.2. İş Süreç Uyumluluğunun BT kontrolleri ve İç Kontrol Mekanizması ile Entegrasyonu 240
3.3. İş süreçlerinin İç Kontrol Bağlamında İç Denetim ve Kalite Yönetimi ile Etkileşimi 242

4. Sonuç 247
Kaynakça 248
Temel Terimler ve Tanımlar 252

BÖLÜM 10: İŞ SÜREÇLERİ YÖNETİMİNDE LİDERLİK VE LİDERLİK MODELLERİ ... 253
Dr. Öğr. Üyesi Benan Kurt Yılmaz

Giriş 253
1. Liderlik ve BPM 255
2. BPM'de Kritik Başarı Faktörü Olarak Liderlik Modelleri 257
2.1. İş Süreçleri Yönetiminde Eşitlikçi ve Katılımcı Liderlik 258
2.2. İş Süreçleri Yönetiminde Dönüşümcü Liderlik 259
2.3. İş Süreçleri Yönetiminde İşlevsel ve Dönüşümsel Liderlik 260
2.4. İş Süreçleri Yönetiminde Etkili Diğer Liderlik Modelleri 261
3. Kaynak Bağımlılığı Yaklaşımı ve BPM Liderliği 263
4. BPM Liderliği için Bir Öneri: Durumsal Liderlik 264
Sonuç 265
Kaynakça 267
Temel Terimler ve Tanımlar 275

BÖLÜM 11: İŞ SÜREÇLERİ YÖNETİMİNDE YÖNETİM YETKİNLİKLERİ 277
Dr. Öğr. Üyesi Mukadder Bektaş

Giriş 277
1. Yetkinlik Kavramı ve Tarihsel Gelişimi 278
2. Yetkinlik Türleri 280
3. Yönetsel Yetkinlikler 281
3.1. Yönetim Kademelerinde Yönetsel Yetkinlikler 287
3.2. İş Süreçleri Yönetiminde Yönetsel Yetkinlikler 289
3.2.1. Proje Yönetimi 291
3.2.2. Değişim Yönetimi 291
3.2.3. Liderlik 292
3.2.4. Teknolojik Yetkinlikler 294
3.2.5. Müşteri odaklılık 296
3.2.6. Sürdürülebilirlik 296
3.2.7. Motivasyon ve Ödüllendirme 296
3.2.8. Dış kaynak kullanımı 296
3.2.9. İnsan Kaynakları Yönetimi 297
3.2.10. Katılım ve Yetkilendirme 297
3.2.11. Ağ oluşturma, bağlantı kurma 297
Sonuç 299
Kaynakça 301
Temel Terimler ve Tanımlar 304

BÖLÜM 12: İŞ SÜREÇLERİ YÖNETİMİNDE KÜLTÜR 305
Cansu Erol

Giriş 305
1. İş Süreçleri Yönetimi 306
2. Kültür 310
3. BPM ve Kültür 313
Sonuç ve Tartışma 324
Kaynakça 325
Temel Terimler ve Tanımlar 331

BÖLÜM 1
İŞ SÜREÇLERİ YÖNETİMİ YAŞAM DÖNGÜSÜ

Doç. Dr. Ebru GÖKALP

Hacettepe Üniversitesi, Bilgisayar Mühendisliği Bölümü
ebrugokalp@cs.hacettepe.edu.tr
ORCID: 0000-0002-4030-2447

Giriş

İş süreci, organizasyona ve müşterilerine değer katan tüm olay, faaliyet ve karar zincirlerine denir. İster bir devlet kurumu ister kâr amacı gütmeyen bir kuruluş veya bir işletme olsun, her kuruluşun bir dizi süreci yönetmesi gerekir. ***İş Süreçleri Yönetimi (BPM)***, tutarlı sonuçlar elde etmek ve iyileştirme fırsatlarından yararlanmak için bir organizasyonda işlerin nasıl yapıldığını denetleme sanatı ve bilimidir. Bu bağlamda, "iyileştirme" terimi, organizasyonun amaçlarına bağlı olarak farklı anlamlar alabilmektedir. İyileştirme hedeflerinin tipik örnekleri arasında maliyetlerin düşürülmesi, yürütme sürelerinin kısaltılması ve hata oranlarının düşürülmesi ve aynı zamanda inovasyon yoluyla rekabet avantajı elde edilmesi yer alır. İyileştirme girişimleri bir defaya mahsus veya sürekli nitelikte olabilir; artımlı veya radikal de olabilir. Süreçlerin tasarlanma ve uygulanma şekli hem müşterilerin algıladığı hizmet kalitesini hem de hizmetlerin sunulma verimliliğini etkiler. Bir kuruluş, daha iyi süreçlere sahipse ve bunları daha iyi yürütürse, benzer hizmet türleri sunan başka bir kuruluştan daha iyi performans gösterebilir. Bu, yalnızca müşteriye dönük süreçler için değil, aynı zamanda dahili bir ihtiyacı karşılamak amacıyla gerçekleştirilen satın alma-ödeme süreci gibi dahili süreçler için de geçerlidir. Bu nedenle BPM önemlidir ve BPM yaşam döngüsü aşamaları işletmelerde etkin bir şekilde yürütülmelidir.

BPM yaşam döngüsünün aşamaları Şekil 1'de gösterildiği gibi süreç tanımlama, süreç keşfi, süreç analizi, sürecin yeniden tasarımı, süreç uygulaması ve süreç izleme ve kontrol aşamalarını içerir. Bu kitap bölümü kapsamında bu aşamalar detaylı olarak incelenecektir.

Tanınmış bir teknoloji iş adamı olan Bill Gates'in dediği gibi: *"Bir işletmede kullanılan herhangi bir teknolojinin ilk kuralı, verimli bir operasyona uygulanan otomasyonun verimliliği artıracağıdır. İkincisi ise, verimsiz bir operasyona uygulanan otomasyonun verimsizliği büyüteceğidir*" (Gates, 2015). Bu, süreçlerin nasıl tasarlanacağını ve iyileştirileceğini öğrenmenin- yalnızca bir iş sürecinin dar bir bölümünü otomatikleştirmek için bir BT sisteminin nasıl kurulacağını değil- herhangi bir BT mezununun elinde olması gereken temel bir beceri olduğu anlamına gelir. Buna karşılık, işletme mezunlarının, iş süreçlerinin yürütülmesini optimize etmek için teknolojinin ve özellikle BT'nin nasıl kullanılabileceğini anlamaları gerekir.

Kaynakça

BPMN V2.0.2, https://www.omg.org/spec/BPMN/2.0.2/PDF

DeMarco, T. (1986). Controlling software projects: Management, measurement, and estimates. Prentice Hall PTR.

Dumas, M., La Rosa, M., Mendling, J., & Reijers, H. A. (2013). Fundamentals of business process management (Vol. 1, p. 2). Heidelberg: Springer.

Gates, Bill (2015), https://www.capgemini.com/2015/01/tempted-to-rewrite-bill-gates-rules-on-automation/

Hammer, M. (1990) Reengineering work: Don't automate, obliterate. Harv. Bus. Rev. 68(4), 104–112

Porter, M. E. (1985). Competitive advantage: creating and sustaining superior performance. 1985. New York: FreePress, 43, 214.

BÖLÜM 2
İŞ SÜREÇLERİNİN MODELLENMESİ

Dr. Öğr. Üyesi Leyla Özgür POLAT

Pamukkale Üniversitesi, Yönetim Bilişim Sistemleri Bölümü
lozgur@pau.edu.tr
ORCID: 0000-0002-5143-359X

Giriş

Günümüzde girdi, çıktı, süreç (proses) ve sistem yaklaşımı kavramları ile gerçek hayattaki problemlere çözüm arama yaklaşımları değişen koşullara ve teknolojiye ayak uyduracak şekilde güncellenerek klasik süreçlerin yerini akıllı süreçler almıştır. Akıllı süreçler denildiğinde yapay zeka teknikleri, IoT teknolojisi gibi verilerin farklı algoritmalar ile desteklenerek karar vermede yol haritası özelliği taşıyan süreçler akla gelmektedir. Aynı zamanda dijitalleşmenin ve Endüstri 4.0 ile Toplum 5.0 devrimlerinin etkileri sayesinde iş süreçleri, müşteri süreçleri olarak da ele alınmaya başlanmıştır (Jesus ve Rosemann, 2017). İş süreçlerindeki bu değişimlerin etkilerini en az şekilde hissederek yeni süreçlere adaptasyonun hızlı bir şekilde gerçekleştirilmesi adına rekabet ortamında yer edinmeye çalışan kurum ve kuruluşların süreçlerini doğru bir şekilde tanımlayarak dijital dönüşümlerle desteklenen uygun süreç yönetimi yaklaşımlarını kullanmaları bir zorunluluk haline gelmiştir. Bu yapının gerçekleştirilebilmesi adına Toplam Kalite Yönetimi, Yalın Yönetim, Altı Sigma, Stratejik Planlama, Yazılım Mühendisliği ve Sistem Yaklaşımı gibi farklı disiplinlerin birlikte değerlendirildiği İngilizce literatürde "Business Process Management (BPM)" olarak da bilinen iş süreç yönetiminin etkin ve verimli bir şekilde yürütülmesi gerekmektedir. Günümüzde süreç yönetiminin önceden tanımlı ve optimize edilmiş adımlar dizisi varsayımına dayanan klasik BPM yaklaşımı yerini dinamik BPM yaklaşımına bırakmaya başlamıştır (Szelągowski ve ark. 2022).

Dinamik BPM yaklaşımında süreçlerin yapısına göre hangi adımların hangi sıra ile gerçekleştirileceğine dair karar verme yetkisi veren süreç yürütücüleri sayesinde IoT teknolojileri gibi bağlı cihazlardan toplanan veri ve bilgilere göre süreçte aksiyonlara yanıt verilirken sürecin devamlılığının sağlanması esastır (Berniak-Woźny ve Szelągowski, 2021; vom Brocke ve ark. 2021; Szelągowski ve

Kaynakça

TSE, (2001) TS EN ISO 9001:2000 Kalite Yönetim Sistemi-Şartlar, Türk Standartları Enstitüsü, Ankara

Szelągowski, M., Lupeikiene, A., & Berniak-Woźny, J. (2022). Drivers and Evolution Paths of BPMS: State-of-the-Art and Future Research Directions. Informatica, 33(2), 399-420

Jesus, L., & Rosemann, M. (2017). The future BPM: seven opportunities to become the butcher and not the Turkey. BPTrends, February.

Berniak-Woźny, J., Szelągowski, M. (2021). Business processes nature assessment matrix – a novel approach to the assessment of business process dynamism and knowledge intensity. Aslib Journal of Information Management, 74(2), 244–264.

vomBrocke, J., Baier,M., Schmiedel, T., Stelzl, K., Roeglinger, M.,Wehking, C. (2021). Context-aware business process management: method assessment and selection. Business & Information Systems Engineering, 63, 533–550.

Baykasoğlu, A. (2013). İş süreçleri modelleme/benzetim yazılımı seçimi için "çizge teorisi" ve "matris yöntemi" temelli bir yaklaşım. Gazi Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi, 28(3).

Williams, S. (1967). Business process modeling improves administrative control. Automation, December, 44–50.

Aguilar-Savén, R. S. (2004). Business process modelling: Review and framework. International Journal of Production Economic, 90(2), 129–149.

Curtis, Bill; Kellner, M.; O., & Jim. (1992). Process Modeling. Communications of the ACM-Special Issue on Analysis and Modeling in Software Development, 35(9), 75–90.

Indulska, M., Green, P., Recker, J., & Rosemann, M. (2009). Business process modeling: Perceived benefits. In Conceptual Modeling-ER 2009: 28th International Conference on

Conceptual Modeling, Gramado, Brazil, November 9-12, 2009. Proceedings 28 (pp. 458-471). Springer Berlin Heidelberg.

Ochoa, W., Larrinaga, F., & Pérez, A. (2023). Context-aware workflow management for smart manufacturing: A literature review of semantic web-based approaches. Future Generation Computer Systems.

Gilbreth, F. B., & Gilbreth, L. M. (1921, December). First steps in finding the one best way to do work. In annual meeting of the American Society of Mechanical Engineers. New York, NY, Dec (Vol. 5).

Luo, W., & Tung, Y. A. (1999). A framework for selecting business process modeling methods. Industrial Management & Data Systems, 99(7), 312–319.

Karcı, P. (2016). İş süreci modelleme yöntemlerinin üniversite kütüphaneleri sağlama biriminde uygulanması: Ankara Üniversitesi Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı örneği [Yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü].

Turetken, O., Van den Hurk, H., Karagöz, A., & Ünal, A. (2011). Plural Yöntemi ile BPMN Tabanlı Özne Yönelimli Süreç Modelleme: Durum Çalışması. In 5th national symposium on software engineering.

Onursal, F.S. (2020). Dijitalleşirken iş süreçleri yönetimi ve iş akış şemaları uygulamaları işletmeciler için 1. Basım. Nobel bilimsel eserler.

Özgür Polat, L. & GÜNGÖR, A. (2021). Performans Ölçütlerine Dayalı Bakım Yönetim Modülünün İş Süreçleri Yönetimi Yaklaşımı ile Modellenmesi. Mühendis ve Makina, 62(704), 486-512.

Özgür Polat, L. (2022). Digital Transformation Process in Selection and Implementation of an Electronic Document Management System. In Digital Transformation and Internationalization Strategies in Organizations (pp. 62-84). IGI Global.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı. (2020) Resmi Yazışmalarda Uygulanacak Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik. www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/21.5.2646.pdf adresinden 09.07.2023 tarihinde alınmıştır.

von Rosing, M., White, S., Cummins, F., & de Man, H. (2015). Business Process Model and Notation-BPMN, The Complete Business Process Handbook, 433-457.

Tbaishat, D. M. (2012). Business process modelling for academic libraries (Doktara Tezi, Aberystwyth University).

Owen, M., & Raj, J. (2003). BPMN and business process management. Introduction to the new business process modeling standard, 1-27.

OMG (2014, Ocak). Business Process Model and Notation Version 2.0.2. https://www.omg.org/spec/BPMN

Di Martino, B., Colucci Cante, L., Esposito, A., & Graziano, M. (2023). A tool for the semantic annotation, validation and optimization of business process models. Software: Practice and Experience, 53(5), 1174-1195.

Torres, I. D. S., Fantinato, M., Branco, G. M., & Gordijn, J. (2023). Guidelines to derive an e 3 value business model from a BPMN process model: an experiment on real-world scenarios. Software and Systems Modeling, 22(2), 599-618.

Choudhary, R., & Riaz, N. (2023). A business process re-engineering approach to transform business process simulation to BPMN model. Plos one, 18(3), e0277217.

Chinosi, M., & Trombetta, A. (2012). BPMN: An introduction to the standard. Computer Standards & Interfaces, 34(1), 124-134.

Ilahi, L., & Ghannouchi, S. A. (2013). Improving telemedicine processes via BPM. Procedia Technology, 9, 1209-1216.

Mitsyuk, A. A., Shugurov, I. S., Kalenkova, A. A., & van der Aalst, W. M. (2017). Generating event logs for high-level process models. Simulation Modelling Practice and Theory, 74, 1-16.

Strasser, M., Pfeifer, F., Helm, E., Schuler, A., & Altmann, J. (2011). Defining and reconstructing clinical processes based on IHE and BPMN 2.0. In User Centred Networked Health Care (pp. 482-486). IOS Press.

Van Gorp, P., & Dijkman, R. (2013). A visual token-based formalization of BPMN 2.0 based on in-place transformations. Information and Software Technology, 55(2), 365-394.

Kontar, R., Zhou, S., & Horst, J. (2017). Estimation and monitoring of key performance indicators of manufacturing systems using the multi-output Gaussian process. International Journal of Production Research, 55(8), 2304-2319.

Banu, G. S. (2018). Measuring innovation using key performance indicators. Procedia Manufacturing, 22, 906-911.

Rolón, E., Chavira, G., Orozco, J., & Soto, J. P. (2015). Towards a framework for evaluating usability of business process models with BPMN in health sector. Procedia manufacturing, 3, 5603-5610.

Çıraklı, H. Ç. (2019). Bir finans kurumunda bpmn 2.0 ile iş süreç modelleme ve kritik performans göstergelerinin oluşturulması [Yüksek lisans tezi, Konya Teknik Üniversitesi]

Karaçar Ercoşkun, P. (2010). Yapı ürünleri için teknolojik yenilik benimseme modeli [Doktora Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi]

Tbaishat, D. (2010). Using business process modelling to examine academic library activities for periodicals. Library Management, 31(7), 480-493.

Beeson, I., Green, S., Sa, J., & Sully, A. (2002). Linking business processes and information systems provision in a dynamic environment. Information Systems Frontiers, 4(3), 317–329.

Muchandi, V. (2007). Applying 4+ 1 view architecture with UML 2. FCGSS White Paper. http://www.sparxsystems.com.au/downloads/whitepapers/FCGSS_US_WP_Applying_4+1_w_UML2.pdf adresinden 09.07.2023 tarihinde alınmıştır.

Dumas, M., & Ter Hofstede, A. H. M. (2001). UML Activity Diagrams as a Workflow Specification Language. Proceedings of the Fourth International Conference on the Unified Modeling Language (UML 2001)

Geambaşu, C. V. (2012). Bpmn vs. uml activity diagram for business process modeling. Accounting and Management Information Systems, 11(4), 637-651.

Özgür Polat, L. (2022, 15 Kasım). BPM döngüsünde süreç görselleştirme. https://netoloji.com/bpm-dongusunde-surec-gorsellestirme/ adresinden 09.07.2023 tarihinde alınmıştır.

Yegül, M. F. (2016). Sistem Analizi Ders Notları. https://www.slideshare.net/warlock76/sistem-analizi1 adresinden 14.08.2023 tarihinde alınmıştır.

BÖLÜM 3
SÜREÇ MADENCİLİĞİNİN TEMELLERİ

Dr. Öğr. Üyesi Gülay EKREN

Sinop Üniversitesi, Bilgisayar Teknolojileri Bölümü
gekren@sinop.edu.tr
ORCID: 0000-0003-1226-7039

Giriş

Bilgi sistemlerinin gün geçtikçe genişleyen yetenekleri, zamanında Moore yasası tarafından iyi bir şekilde planlanmıştır. Intel'in kurucu ortağı Gordon Moore, 1965'te, entegre devrelerdeki bileşen sayısının her yıl iki kat artacağını tahmin etmişti. Son yıllarda biraz daha yavaş olsa da, bu büyüme gerçekten katlanarak artmaya devam etmektedir. Teknolojideki bu hızlı gelişmeler, dijital dünyanın olağanüstü şekilde büyümesini, organizasyonlardaki süreçlerle uyumlu hale gelmesini, dijital ortamlarda gerçekleşen tüm olayların kaydedilmesini ve analiz edilmesini mümkün kılmaktadır. Bir işletmenin performansı, sahip olduğu iş süreçlerindeki tüm olayların doğru bir şekilde kaydedilmesine bağlıdır. İşletmelerin kaynaklarının nasıl kullanılacağını ise bu olayları kontrol eden iş süreçleri yönetimine yönelik araçlar ve teknolojiler belirlemektedir.

Bu araç ve teknolojilerin temelini oluşturan süreç madenciliği, olay günlüklerinden bilgi çıkarmaktadır. Aynı zamanda gerçek verilerden yola çıkarak süreç akışlarını görselleştirebilmekte ve mevcut süreçlerin bir açıklamasını otomatik olarak bize sunabilmektedir. Günümüzde çalışan tüm bilgi sistemleri bizlere yapılandırılmış olay günlüğü verileri (event log data) sağlamaktadır. Bilgi sistemlerine bağlı diğer sistemlerin sayısında veya olay günlüğü dosyalarının miktarında herhangi bir sınırlama bulunmamaktadır. Örneğin, birçok hastanede mali yönetim gereksinimleri gibi sebeplerle bir hastanın farklı tedavilerine ilişkin bilgiler (tarih, saat, tedavi, sağlık personeli) kayıt altına alınmaktadır. Benzer şekilde ERP, CRM, elektronik sağlık kayıtları (electronic health records - EHR) gibi günlük işlemlere dayalı etkileşimli sistemleri kullanan herhangi bir bilgi sistemi de bu tür bilgileri bizlere sunabilmektedir. Bu sistemlerde günlük işlemlerdeki olay verileriyle olay günlükleri oluşturmak mümkündür. Olay günlükleri, kaydedilen davranışı makul düzeyde modelleyebilen bir süreç

Sonuç

Son on yılda süreç madenciliği, olay verilerini kullanarak süreçlerin analizine odaklanan yeni bir araştırma alanı olarak ortaya çıkmıştır. Klasik veri madenciliği tekniklerinden farklı olarak genel iş süreçlerindeki belirli bir adımı analiz etmek için kullanılmaktadır. İnsanlar, makineler ve yazılımlar tarafından gerçekleştirilen faaliyetler olay günlükleri adı verilen izler bırakır. Süreç madenciliği teknikleri, iş süreçlerini keşfetmek, analiz etmek ve iyileştirmek için bu tür günlükleri kullanır. İşletmelerdeki uçtan uca süreçlerinde olay verilerinin artan mevcudiyeti süreç madenciliğine yönelik ilgiyi gün geçtikçe daha çok arttırmaktadır. Son kullanıcıların, danışmanların, analistlerin ve araştırmacıların aktif katılımı, veri madenciliği ve iş süreci modellemesi arasında bir köprü olarak süreç madenciliğinin artan önemini göstermektedir.

Süreç madenciliğinde yaşanan bilimsel zorluklar, süreç madenciliğini BPM'nin "sıcak" konularından biri haline getirmiştir. Bu çalışma, süreç madenciliğinin dayandığı temellerini ele alarak bu alanı yeni bir araştırma alanı olarak temel aşamalarını tanıtmakta ve Süreç Madenciliği manifestosunda (Van Der Aalst vd., 2011) açıklanan temel ilkeleri ve bazı zorlukları özetlemektedir.

Kaynakça

Adams, J. N., & Van Der Aalst, W. M. (2021, October). Precision and fitness in object-centric process mining. In *2021 3rd International Conference on Process Mining (ICPM)* (pp. 128-135). IEEE.

Bannert, M., Reimann, P., & Sonnenberg, C. (2014). Process mining techniques for analysing patterns and strategies in students' self-regulated learning. *Metacognition and learning*, *9*, 161-185.

Bemthuis, R. H., van Slooten, N., Arachchige, J. J., Piest, J. P. S., & Bukhsh, F. A. (2021). A Classification of Process Mining Bottleneck Analysis Techniques for Operational Support. In *ICE-B* (pp. 127-135).

Bose, R. J. C., Van Der Aalst, W. M., Žliobaitė, I., & Pechenizkiy, M. (2013). Dealing with concept drifts in process mining. *IEEE transactions on neural networks and learning systems*, *25*(1), 154-171.

Bose, R. J. C., Mans, R. S., & Van Der Aalst, W. M. (2013b). Wanna improve process mining results?. In *2013 IEEE symposium on computational intelligence and data mining (CIDM)* (pp. 127-134). IEEE.

Buijs, J. C., van Dongen, B. F., & van der Aalst, W. M. (2012). Towards cross-organizational process mining in collections of process models and their executions. In *Business Process Management Workshops: BPM 2011 International Workshops, Clermont-Ferrand, France, August 29, 2011, Revised Selected Papers, Part II 9* (pp. 2-13). Springer Berlin Heidelberg.

Camargo, M., Dumas, M., & González-Rojas, O. (2021). Discovering generative models from event logs: data-driven simulation vs deep learning. *PeerJ Computer Science*, *7*, e577.

Choudhary, C., Mehrotra, D., & Shrivastava, A. K. (2023). Enhancing the website usage using process mining. *International Journal of Quality & Reliability Management*. DOI 10.1108/IJQRM-07-2022-0211

Dadashnia, S., Houy, C., & Loos, P. (2020). Usability Mining: Automated Analysis of Information System Usability Based on Process Mining. *Design Science Research. Cases*, 155-176.

Dakic, D., Stefanovic, D., Vuckovic, T., Zizakov, M., & Stevanov, B. (2023). Event Log Data Quality Issues and Solutions. *Mathematics*, *11*(13), 2858.

Di Ciccio, C., & Montali, M. (2022). Declarative process specifications: reasoning, discovery, monitoring. *Process Mining Handbook. LNBIP*, *448*, 108-152.

Dos Santos Garcia, C., Meincheim, A., Junior, E. R. F., Dallagassa, M. R., Sato, D. M. V., Carvalho, D. R., ... & Scalabrin, E. E. (2019). Process mining techniques and applications–A systematic mapping study. *Expert Systems with Applications*, *133*, 260-295.

Eggers, J., & Hein, A. (2020, June). Turning Big Data into Value: A Literature Review on Business Value Realization from Process Mining. In *ECIS*.

Emamjome, F., Andrews, R., ter Hofstede, A., & Reijers, H. (2020). Alohomora: Unlocking data quality causes through event log context. In *Proceedings of the 28th European Conference on Information Systems (ECIS2020)* (pp. 1-16). Association for Information Systems.

Fani Sani, M., van Zelst, S. J., & van der Aalst, W. M. (2021). The impact of biased sampling of event logs on the performance of process discovery. *Computing*, *103*, 1085-1104.

Gschwandtner, T. (2017). Visual analytics meets process mining: challenges and opportunities. In *Data-Driven Process Discovery and Analysis: 5th IFIP WG 2.6 International Symposium, SIMPDA 2015, Vienna, Austria, December 9-11, 2015, Revised Selected Papers 5* (pp. 142-154). Springer International Publishing.

Homayounfar, P. (2012, September). Process mining challenges in hospital information systems. In *2012 federated conference on computer science and information systems (FedCSIS)* (pp. 1135-1140). IEEE.

Jokonowo, B., Claes, J., Sarno, R., & Rochimah, S. (2018). Process mining in supply chains: a systematic literature review. *International Journal of Electrical and Computer Engineering*, *8*(6), 4626-4636.

Kalenkova, A., Burattin, A., de Leoni, M., van der Aalst, W., & Sperduti, A. (2019). Discovering high-level BPMN process models from event data. *Business Process Management Journal*, *25*(5), 995-1019.

Kassem, G., & Rautenstrauch, C. (2006). Topic Improvement of Enterprise Workflow in ERP Systems by means of Usage Mining Methods: SAP R/3 as Example of the paper. In *Proceedings of Interactiv Mobile and Computer Aided Learning Conference, IMCL* (pp. 1-10).

Kriglstein, S., Pohl, M., Rinderle-Ma, S., & Stallinger, M. (2016, June). Visual Analytics in Process Mining: Classification of Process Mining Techniques. In *EuroVA@ EuroVis* (pp. 43-47).

Lamghari, Z., Radgui, M., Saidi, R., & Rahmani, M. D. (2021). An operational support approach for mining unstructured business processes. *Revista de Informática Teórica e Aplicada*, *28*(1), 22-38.

Liu, C., Duan, H., Zeng, Q., Zhou, M., Lu, F., & Cheng, J. (2016). Towards comprehensive support for privacy preservation cross-organization business process mining. *IEEE Transactions on Services Computing*, *12*(4), 639-653.

Marin-Castro, H. M., & Tello-Leal, E. (2021). Event log preprocessing for process mining: a review. *Applied Sciences*, *11*(22), 10556.

Park, G., Küsters, A., Tews, M., Pitsch, C., Schneider, J., & van der Aalst, W. M. (2022, November). Explainable predictive decision mining for operational support. In *International Conference on Service-Oriented Computing* (pp. 66-79). Cham: Springer Nature Switzerland.

Pika, A., ter Hofstede, A. H., Perrons, R. K., Grossmann, G., Stumptner, M., & Cooley, J. (2021). Using big data to improve safety performance: an application of process mining to enhance data visualisation. *Big Data Research*, *25*, 100210.

R'bigui, H., & Cho, C. (2017). The state-of-the-art of business process mining challenges. *International Journal of Business Process Integration and Management*, *8*(4), 285-303.

Roldán, J. J., Crespo, E., Martín-Barrio, A., Peña-Tapia, E., & Barrientos, A. (2019). A training system for Industry 4.0 operators in complex assemblies based on virtual reality and process mining. *Robotics and computer-integrated manufacturing*, *59*, 305-316.

Rojas, E., Munoz-Gama, J., Sepúlveda, M., & Capurro, D. (2016). Process mining in healthcare: A literature review. *Journal of biomedical informatics*, *61*, 224-236.

Sato, D. M. V., De Freitas, S. C., Barddal, J. P., & Scalabrin, E. E. (2021). A survey on concept drift in process mining. *ACM Computing Surveys (CSUR)*, *54*(9), 1-38.

Sevim, Ş. (2021). *Süreç madenciliği yöntemi ile satın alma sürecinin analiz edilmesi* (Master's thesis, Sakarya Üniversitesi).

Suchy, J., Suchy, M., Rosik, M., & Valkova, A. (2018). Automate Does Not Always Mean Optimize: Case Study at a Logistics Company. *Business process management cases: Digital innovation and business transformation in practice*, 463-483.

Suriadi, S., Andrews, R., ter Hofstede, A. H., & Wynn, M. T. (2017). Event log imperfection patterns for process mining: Towards a systematic approach to cleaning event logs. *Information systems*, *64*, 132-150.

Thaler, T., Norek, S., De Angelis, V., Maurer, D., Fettke, P., & Loos, P. (2018). Mining the Usability of Process-Oriented Business Software: The Case of the ARIS Designer of Software AG. *Business Process Management Cases: Digital Innovation and Business Transformation in Practice*, 291-310.

Thaler, T. (2014). Towards usability mining. *Informatik 2014*.

Turner, C. J., Tiwari, A., Olaiya, R., & Xu, Y. (2012). Process mining: from theory to practice. *Business Process Management Journal*, *18*(3), 493-512.

Van Der Aalst, W., De Medeiros, A. A., & Weijters, A. J. (2005). Genetic process mining. In *Applications and Theory of Petri Nets 2005: 26th International Conference, ICATPN 2005, Miami, USA, June 20-25, 2005. Proceedings 26* (pp. 48-69). Springer Berlin Heidelberg.

Van Der Aalst, W., Reijers, H. A., Weijters, A. J., van Dongen, B. F., De Medeiros, A. A., Song, M., & Verbeek, H. M. W. (2007). Business process mining: An industrial application. *Information systems*, *32*(5), 713-732.

Van Der Aalst, W., Adriansyah, A., de Medeiros, A. K. A., Arcieri, F., Baier, T., Blickle, T., Bose, J. C…. (2011). *Process Mining Manifesto*, in: Florian Daniel et al. (ed.), BPM 2011 Workshops (1), volume 99 of LNBIP, Springer-Verlag, 2011, pp. 169–194.

Van Der Aalst, W. (2011). Process Mining – Discovery, Conformance and Enhancement of Business Processes, Springer.

Van Der Aalst, W. (2011a). On the representational bias in process mining. In *2011 IEEE 20th International Workshops on Enabling Technologies: Infrastructure for Collaborative Enterprises* (pp. 2-7). IEEE.

Van Der Aalst, W. (2011b). Intra-and inter-organizational process mining: Discovering processes within and between organizations. In *The Practice of Enterprise Modeling: 4th IFIP WG 8.1 Working Conference, PoEM 2011 Oslo, Norway, November 2-3, 2011 Proceedings 4* (pp. 1-11). Springer Berlin Heidelberg.

Van Der Aalst, W. (2011c). Process mining: discovering and improving Spaghetti and Lasagna processes. In *2011 IEEE symposium on computational intelligence and data mining (CIDM)* (pp. 1-7). IEEE.

Van Der Aalst, W. (2012). Process mining: Overview and opportunities. *ACM Transactions on Management Information Systems (TMIS)*, *3*(2), 1-17.

Van Der Aalst, W., Adriansyah, A., De Medeiros, A. K. A., Arcieri, F., Baier, T., Blickle, T., ... & Wynn, M. (2012). Process mining manifesto. In *Business Process Management Workshops: BPM 2011 International Workshops, Clermont-Ferrand, France, August 29, 2011, Revised Selected Papers, Part I 9* (pp. 169-194). Springer Berlin Heidelberg.

Van der Aalst, W. (2015). Extracting event data from databases to unleash process mining. In *BPM-Driving innovation in a digital world* (pp. 105-128). Cham: Springer International Publishing.

Van Der Aalst, W. (2016a). Operational support. *Process Mining: Data Science in Action*, 301-321.

Van Der Aalst, W., & Dustdar, S. (2012). Process mining put into context. *IEEE Internet Computing*, *16*(1), 82-86.

Van Der Aalst, W. (2016) Process Mining-Data Science in Action, 2nd ed.; Springer: Berlin/Heidelberg, Germany.

Van Der Aalst, W. M. (2012). What makes a good process model? Lessons learned from process mining. *Software & Systems Modeling*, *11*(4), 557-569.

Van Eck, M. L., Sidorova, N., & Van der Aalst, W. M. (2016, June). Enabling process mining on sensor data from smart products. In *2016 IEEE Tenth International Conference on Research Challenges in Information Science (RCIS)* (pp. 1-12). IEEE.

Yang, W. S., & Hwang, S. Y. (2006). A process-mining framework for the detection of healthcare fraud and abuse. *Expert Systems with Applications*, *31*(1), 56-68.

Zhang, J. (2001). Developing robust neural network models by using both dynamic and static process operating data. *Industrial & engineering chemistry research*, *40*(1), 234-241.

Zheng, C., Wen, L., & Wang, J. (2017). Detecting process concept drifts from event logs. In *On the Move to Meaningful Internet Systems. OTM 2017 Conferences: Confederated International Conferences: CoopIS, C&TC, and ODBASE 2017, Rhodes, Greece, October 23-27, 2017, Proceedings, Part I* (pp. 524-542). Springer International Publishing.

Weijters, A. J. M. M., van Der Aalst, W. M., & De Medeiros, A. A. (2006). Process mining with the heuristics miner-algorithm. *Technische Universiteit Eindhoven, Tech. Rep. WP*, *166*(July 2017), 1-34.

BÖLÜM 4

DİJİTALLEŞEN DÜNYADA İŞ SÜREÇ YÖNETİMİNİN YERİ

Prof. Dr. Müge Klein
Türk Alman Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü
klein@tau.edu.tr
ORCID: 0000-0003-2341-2975

Arş. Gör. Umur Ejder Halhallı
Türk Alman Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü
umur.halhalli@tau.edu.tr
ORCID: 0009-0009-2962-2042

Giriş

Günümüzde pazarda rekabet avantajı yeteneği kazanmak için işletmelerin sadece müşteriler tarafından tercih edilecek ürün ve hizmetleri sunmaları yeterli değildir. İşletmeler bir değer sunarken, aynı zamanda bunu daha hızlı ve daha yüksek kalitede sunarak rekabet avantajı elde edebilirler. Bu çevik bağlamda değerin kalitesine odaklanmayı artırmak ve pazarda hızlı olabilmek için, iş süreçlerinin otomasyonu ve optimizasyonu büyük önem taşımaktadır. Çeşitli yazılım sistemleri ve dijital teknolojiler, işletmeler tarafından bu amaçla iş süreç yönetiminde yıllardan beri kullanılmaktadırlar (Ko vd., 2009). Endüstri 4.0 olarak adlandırılan içinde bulunduğumuz son sanayi devrimi, işletmelerin göz ardı edemeyeceği değişimleri beraberinde getirmiştir. Öncelikle insansız üretimi mümkün kılan dijital teknolojilerin etkisi işletmelerin organizasyon yapılarında, iş modellerinde ve hatta şirket kültüründe de hissedilerek dijital dönüşüm başlığı altında köklü ve yıkıcı değişimleri tetiklemişlerdir (Klein, 2020). Daha sonra bireysel hayatları büyük ölçüde etkileyen pandemi süreci de işletmeleri dijital dönüşüme uyum sağlamaya mecbur bırakmıştır. Bu sebeple en güncel teknolojilerin işletmelere en verimli halleriyle entegre edilmesi işletmelerin pazardaki başarısı için çok önemli bir faktördür. İşletmelerin teknolojik gelişmeler sebebiyle çok yönlü bir yenilenme sürecine girmelerinin bir sonucu olarak dijital dönüşüm süreci, işletmeleri iş süreçlerini yönetme, organize etme ve optimize etme konularında da yenilikçi yöntemler ve teknolojiler bulma arayışına itmektedir. İş süreç yönetimi alanında yeni yaklaşımların ortaya çıkması ve mevcut yöntemlerin yenilikçi bir dijital bakış açısı ile yeniden ele alınması söz konusudur.

ve blok zincir tabanlı teknolojilerin kullanımı ile iş süreçlerinde daha şeffaf/açık ve güvenli bir ortam olarak sunulması beklenebilir.

İşletmelerin iş yapış şekillerini temelden etkileyen ve bütün ekonominin dijitalleşmesi ile sürekli kendini güncelleyen İş Süreç Yönetimi kavramı, gelecekteki araştırmaların da sürekli olarak odağında olacaktır. İş süreçlerini dijital teknolojilere adapte eden işletmeler daha verimli, daha esnek, daha yenilikçi ve daha kârlı bir iş yapış şekli kazanacaklardır. Bu sebepten dolayı İş Süreç Yönetimi alanındaki dijitalleşme etkilerinin daha detaylı araştırılması gereklidir. Bu çalışmadan elde edilen kazanımlardan yola çıkarak güncel İş Süreç Yönetimi yaklaşımlarının potansiyel uygulama alanları detaylı olarak incelenebilir. Bunun yanı sıra güncel BPM yaklaşımlarının hangi sektördeki ne tür işletmelere hangi süreçlerinde uygulanmak için daha uygun olacağı belirlenebilir.

Kaynakça

Aguirre-Mayorga, H. S., Carreño-Vargas, J. E., Vega-Mejía, C. A., Castellanos-Arias, J. S., & Hernández-Martínez, Y. P. (2012). Evaluation of integration approaches between ERP and BPM systems. *Ingeniería y Universidad*, 16(2), 415-431.

Aguirre, S., & Rodriguez, A. (2017). Automation of a business process using robotic process automation (RPA): A case study. In J. Figueroa-García, E. López-Santana, J. Villa-Ramírez, & R. FerroEscobar (Eds.), *Applied computer sciences in engineering* (pp. 65-71). Berlin: Springer.

Angelova, N., Kiryakova, G., & Yordanova, L. (2017). The great impact of internet of things on business. *Trakia Journal of Sciences*, *15*(1), 406-412.

Batta Mahesh, 2018, Machine Learning Algorithms - A Review, *International Journal of Science and Research (IJSR)*, pp. 381

Bayraktar, E., & Mehmet, E. F. E. (2006). Kurumsal Kaynak Planlaması Erp Ve Yazılım Seçim Süreci. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (15), 689-709.

Bazan, P., & Estevez, E. (2022). Industry 4.0 and business process management: state of the art and new challenges. *Business Process Management Journal*, *28*(1), 62-80.

Bekele, T. M., & Zhu, W. (2011). Towards collaborative business process management development current and future approaches. In *2011 IEEE 3rd International Conference on Communication Software and Networks* IEEE, 458-462.

Butt, J. (2020). A conceptual framework to support digital transformation in manufacturing using an integrated business process management approach. *Designs*, 4(3), 17.

Chakraborti, T., Isahagian, V., Khalaf, R., Khazaeni, Y., Muthusamy, V., Rizk, Y.,Unuvar, M.: *From Robotic Process Automation to Intelligent Process Automation*. pp. 215-228. Springer International Publishing, 2017

Chappell, D. (2008). *A short introduction to cloud platforms: An enterprise-oriented*

view. San Francisco, CA: Chappel and Associates.

Chen, I. J., & Popovich, K. (2003). Understanding customer relationship management (CRM): People, process and technology. *Business process management journal*, *9*(5), 672-688.

Cocconi, D., Roa, J., & Villarreal, P. (2017). Cloud-based platform for collaborative business process management. In *2017 XLIII Latin American Computer Conference (CLEI)* (pp. 1-10). IEEE.

Davenport, T. H., & Ronanki, R. (2018). Artificial intelligence for the real world. *Harvard business review*, *96*(1), 108-116.

De Mast, J., & Lokkerbol, J. (2012). An analysis of the Six Sigma DMAIC method from the perspective of problem solving. *International Journal of Production Economics*, *139*(2), 604-614.

Eggers, J., Hein, A., Weking, J., Böhm, M., Krcmar, H. (2021). Process Automation on the Blockchain: An Exploratory Case Study on Smart Contracts. *Proceedings of the 54th Hawaii International Conference on System Sciences*, syf. 5607 – 5615.

Fanning, K. and Centers, D.P. (2013), Intelligent Business Process Management: Hype or Reality?. *J. Corp. Acct. Fin*., 24: 9-14.

Foster, T. (2012). *Managing Quality: Integrating the Supply Chain*, Pearson Education.

Gadatsch, A.: Einführung in das Geschäftsprozessmanagement. In: Gadatsch, A. (ed.) *Grundkurs Geschäftsprozess-Management: Analyse, Modellierung, Optimierung und Controlling von Prozessen*, pp. 1-18. Springer Fachmedien Wiesbaden, Wiesbaden (2020)

Gažová, A., Papulová, Z., & Smolka, D. (2022). Effect of Business Process Management on Level of Automation and Technologies Connected to Industry 4.0. *Procedia Computer Science*, *200*, 1498-1507.

Ginsberg, M. L. (1993). Dynamic backtracking. *Journal of artificial intelligence research*, *1*, 25-46.

Gong, C., & Ribiere, V. (2021). Developing a unified definition of digital transformation. *Technovation*, 102, 102217. pp. 15

Gorecky, D., Schmitt, M., Loskyll, M., & Zühlke, D. (2014, July). Human-machine-interaction in the industry 4.0 era. In *2014 12th IEEE international conference on industrial informatics (INDIN)* IEEE, 289-294.

Grigori, D., Casati, F., Castellanos, M., Dayal, U., Sayal, M., & Shan, M. C. (2004). Business process intelligence. *Computers in Industry*, *53*(3), 321-343.

Grover, V., Markus, M. L. (2008). Business process transformation. *ME Sharpe, Advances in Management Information Systems* Vladimir Zwass Series Editor, 1.

Gupta S. and Jain S. K. (2013). A literature review of lean manufacturing, *International Journal of Management Science and Engineering Management*, Vol. 8, No. 4, 241–249.

Hitpass, B., & Astudillo, H. (2019). Industry 4.0 challenges for business process management and electronic-commerce. *Journal of theoretical and applied electronic*

commerce research, 14(1), I-III.

Khan, S.N., Loukil, F., Ghedira-Guegan, C., Benkhelifa, E., Bani-Hani, A. (2021). Blockchain smart contracts: Applications, challenges, and future trends. *Peer-to-Peer Networking and Applications* 14, 2901-2925

Klein, M. (2020). İşletmelerde dijital dönüşüm ve etmenleri. *Journal of Business in The Digital Age*, 3(1), 24-35.

Ko, R. K., Lee, S. S., & Wah Lee, E. (2009). Business process management (BPM) standards: a survey. *Business process management journal*, 15(5), 744-791.

Kotarba, M. (2018). Digital transformation of business models. *Foundations of management*, 10(1), 123-142.

Kratsch, W., Manderscheid, J., Röglinger, M. et al. Machine Learning in Business Process Monitoring: A Comparison of Deep Learning and Classical Approaches Used for Outcome Prediction. *Bus Inf Syst Eng* 63, 261–276 (2021).

Lin, A., & Chen, N. C. (2012). "Cloud computing as an innovation: Percepetion, attitude, and adoption". International Journal of Information Management, 32(6), 533-540.

Lynn, T., O'carroll, N., Mooney, J., Helfert, M., Corcoran, D., Hunt, G., ... & Healy, P. (2014). Towards a framework for defining and categorising business Process-As-A-Service (BPaaS). In *21st International Product Development Management Conference*.

Madakam, S., Holmukhe, R. M., & Jaiswal, D. K. (2019). The future digital work force: robotic process automation (RPA). *JISTEM-Journal of Information Systems and Technology Management*, 16, pp. 13

Matt, C., Hess, T., & Benlian, A. (2015). Digital transformation strategies. *Business & information systems engineering*, *57*, 339-343.

Mahanti, R. and Antony, J. (2005). Confluence of Six Sigma, Simulation and Softwaredevelopment, *Managerial Auditing Journal*, vol. 20, no.7, pp.739-762.

Mendling, J., Decker, G., Hull, R., Reijers, H. A., & Weber, I. (2018). How do machine learning, robotic process automation, and blockchains affect the human factor in business process management?. *Communications of the Association for Information Systems*, *43*(1), 19.

Miman, M., Yoğun, A. E., & ÖNEL, Y. E. (2016). Yönetim Bilgi Sistemleri Kullanım Özellikleri Arasındaki İlişkiler: Lojistik Sektörü Üzerine Bir Çalışma. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, (54), 161-173.

Monino, JL. (2021). Data Value, Big Data Analytics, and Decision-Making. *Journal of the Knowledge Economy 12,* pp. 261

Motahari-Nezhad, H. R., & Swenson, K. D. (2013). Adaptive case management: overview and research challenges. In *2013 IEEE 15th conference on business informatics* IEEE, 264-269

Ng, K. K., Chen, C. H., Lee, C. K., Jiao, J. R., & Yang, Z. X. (2021). A systematic literature review on intelligent automation: Aligning concepts from theory, practice, and future perspectives. *Advanced Engineering Informatics*, 47, 101246.

Onetto, M. (2014). When Toyota met e-commerce: Lean at Amazon. *McKinsey Quarterly*, *41*(1), 1-7.

Rajpurohit, A. (2013). Big data for business managers — Bridging the gap between potential and value. *2013 IEEE International Conference on Big Data*. pp. 29

Reijers, H. A. (2021). Business Process Management: The evolution of a discipline. *Computers in Industry*, *126*, 103404.

Sahay, A., Di Ruscio, D., Iovino, L., & Pierantonio, A. (2023). Analyzing business process management capabilities of low-code development platforms. *Software: Practice and Experience*, *53*(4), 1036-1060.

Schwertner, K. (2017). Digital transformation of business. *Trakia Journal of Sciences*, *15*(1), 388-393.

Sestino, A., Prete, M. I., Piper, L., & Guido, G. (2020). Internet of Things and Big Data as enablers for business digitalization strategies. *Technovation*, 98, 102173.

Szelągowski, M. (2018). Evolution of the BPM Lifecycle. In *federated conference on computer science and information systems* (Vol. 10).

Taylor, F. W. (1911). *The Principles of Scientific Management*. Harper & Brothers.

TİSK. (2016)., 26. Genel Kurul Çalışma Raporu, TİSK Yayın No: 356, 15 Ekim 2016, Ankara, syf. 37.

van der Aalst, W.M.P (2010). Business Process Management: A Comprehensive Survey," in *Handbook on Business Process Management 1: Introduction, Methods, and Information Systems*, J. vom Brocke and M. Rosemann, Eds. Springer Berlin Heidelberg, 1-51.

Van der Aalst, W. M., Bichler, M., & Heinzl, A. (2018). Robotic process automation. *Business & information systems engineering*. 60, 269-272.

Vial, G. (2019). Understanding digital transformation: A review and a research agenda. *The journal of strategic information systems*, 28(2), 137.

Viriyasitavat, W., Da Xu, L., Bi, Z., & Sapsomboon, A. (2020). Blockchain-based business process management (BPM) framework for service composition in industry 4.0. *Journal of Intelligent Manufacturing*, *31*(7), 1737-1748.

Wamba-Taguimdje, S. L., Fosso Wamba, S., Kala Kamdjoug, J. R., & Tchatchouang Wanko, C. E. (2020). Influence of artificial intelligence (AI) on firm performance: the business value of AI-based transformation projects. *Business Process Management Journal*, 26(7), 1897.

Waszkowski, R. (2019). Low-code platform for automating business processes in manufacturing. *IFAC-PapersOnLine*, 52(10), 376-381.

Willcocks, L. P., Lacity, M., & Craig, A. (2015). The IT function and robotic process automation. *The Outsourcing Unit Working Research Paper Series*, 3-9.

Zhao, X., Oseni, T., & Medishetty, B. T. (2022). Overview of Business Hyper-automation. In *2022 IEEE International Conference on e-Business Engineering (ICEBE)*. IEEE, 100-105.

BÖLÜM 5

BÜYÜK VERİ ANALİTİĞİ ODAKLI İŞ SÜREÇLERİ YÖNETİMİ

Öğr. Gör. Melek ŞARDAĞ KARABULUT

Sinop Üniversitesi, Ayancık Meslek Yüksekokulu, Dış Ticaret Bölümü
mkarabulut@sinop.edu.tr
ORCID: 0000-0002-0525-7820

Giriş

Veri, herhangi bir kuruluştaki en değerli varlık olarak kabul edilebilir. Araştırma kurumlarından hükümetlere kadar, her türlü kuruluş, artık rutin olarak benzeri görülmemiş kapsam ve karmaşıklıkta veriler üretmektedir. Büyük miktarda veriden anlamlı bilgiler ve rekabet avantajları elde etmek, küresel olarak kuruluşlar için giderek daha önemli hale gelmiştir. Oysa bu tür veri kaynaklarından anlamlı bilgileri hızlı, kolay ve verimli bir şekilde çıkarmaya çalışmak oldukça zordur.

Büyük veri konusunda ilk bilimsel araştırma 1974 yılında yapılmıştır. Ancak bu alandaki araştırmaların kapsamı yıldan yıla hızla artmaktadır. Büyük verinin giderek çok daha fazla büyümesi, son teknolojik yeniliklerle birlikte yeni veri toplama yöntemlerinin ve büyük miktarda farklı türde verinin depolanmasının bir sonucudur. Yalnızca veri toplamak değil, aynı zamanda bu verilerden mümkün olduğu kadar çok yararlı bilgi çıkarmakta giderek daha önemli hale gelmiştir (Koseleva ve Ropaite, 2017: 549). Birçok yazar "Büyük Veri"yi heterojen kaynaklardan çok yüksek bir hızla gelen ve geleneksel araç ve yöntemlerle analiz edilip değer çıkarılması kolay olmayan büyük miktardaki veri olarak tanımlamıştır (Rabhi vd., 2019: 599).

Büyük veri analitiği (Big Data Analytics, BDA) ve iş süreçlerinin başarılı entegrasyonu "yeni bir ekonomik varlık sınıfı" yaratabilir ve en iyi performans gösteren kuruluşların işlerini yeniden tanımlamalarına ve rakiplerini geride bırakmalarına yardımcı olabilir (Wamba & Mishra, 2017: 478). Bilgisayar uygulama teknolojisinin gelişmesiyle birlikte İş Süreçleri Yönetimi (Business Process Management, BPM), büyük işletme ve kuruluşların verimli çalışmasını destekleyen önemli bir teknoloji haline gelmiştir. BPM, uçtan uca iş süreçlerinin inşasını standart hale getiren ve performansı sürekli iyileştiren sistematik bir yaklaşımdır.

Kaynakça

Akdoğan, N., & Akdoğan, M. U. (2018). Büyük veri-bilişim teknolojisindeki gelişmelerin muhasebe uygulamalarına ve muhasebe mesleğine etkisi. Muhasebe ve Denetime Bakış, 18(55), 1-14.

Akter, S., Michael, K., Uddin, M. R., McCarthy, G., & Rahman, M. (2020). Transforming business using digital innovations: The application of AI, blockchain, cloud and data analytics. Annals of Operations Research, 1-33.

Al-Madhrahi, Z., Singh, D., & Yadegaridehkordi, E. (2022). Integrating Big Data Analytics into Business Process Modelling: Possible Contributions and Challenges. International Journal of Advanced Computer Science and Applications, 13(6).

Battisti, E., Shams, S. R., Sakka, G., & Miglietta, N. (2019). Big data and risk management in business processes: implications for corporate real estate. Business Process Management Journal, 26 (5) (2019), pp. 1141-1155, 10.1108/BPMJ-03-2019-0125.

Bedi, P., Jindal, V., & Gautam, A. (2014, September). Beginning with big data simplified. In 2014 International Conference on Data Mining and Intelligent Computing (ICDMIC) (pp. 1-7). IEEE.

Bello-Orgaz, G., Jung, J. J., & Camacho, D. (2016). Social big data: Recent achievements and new challenges. Information Fusion, 28, 45-59.

Canbay, Y., & Sağıroğlu, S. (2017, October). Big data anonymization with spark. In 2017 International Conference on Computer Science and Engineering (UBMK) (pp. 833-838). IEEE.

Dezi, L., Santoro, G., Gabteni, H., & Pellicelli, A. C. (2018). The role of big data in shaping ambidextrous business process management: Case studies from the service industry. Business Process Management Journal.

Dumbill, E. (2012). What is big data? An introduction to the big data landscape. http://strata.oreilly.com/2012/01/what-is-big-data.html. (Erişim: 08.08.2023)

Festa, G., Safraou, I., Cuomo, M. T., & Solima, L. (2018). Big data for big pharma: Harmonizing business process management to enhance ambidexterity. Business Process Management Journal.

Gao, X. (2013). Towards the next generation intelligent BPM–in the era of big data. In Business process management (pp. 4-9). Springer, Berlin, Heidelberg.

Gahi, Y., Guennoun, M., & Mouftah, H. T. (2016, June). Big data analytics: Security and privacy challenges. In 2016 IEEE Symposium on Computers and Communication (ISCC) (pp. 952-957). IEEE.

Gepp, A., Linnenluecke, M. K., O'Neill, T. J., & Smith, T. (2018). Big data techniques in auditing research and practice: Current trends and future opportunities. Journal of Accounting Literature.

Giri, K. J., & Lone, T. A. (2014). Big data-overview and challenges. International Journal of Advanced Research in Computer Science and Software Engineering, 4(6).

Gökalp, M. O., Kayabay, K., Çoban, S., Yandık, Y. B., & Eren, P. E. (2018, November). Büyük Veri Çağında İşletmelerde Veri Bilimi. In 5th International Management Information Systems Conference (pp. 94-97).

Hassani, A., & Gahnouchi, S. A. (2017). A framework for business process data management based on big data approach. Procedia Computer Science, 121, 740-747.

Hafiz, A., Lukumon, O., Muhammad, B., Olugbenga, A., Hakeem, O., & Saheed, A. (2015, March). Bankruptcy prediction of construction businesses: towards a big data analytics approach. In 2015 IEEE first international conference on big data computing service and applications (pp. 347-352). IEEE.

Jha, M., Jha, S., & O'Brien, L. (2016, June). Combining big data analytics with business process using reengineering. In 2016 IEEE Tenth International Conference on Research Challenges in Information Science (RCIS) (pp. 1-6). IEEE.

Khan M.A., Uddin M.F., Gupta N. (2014). Seven Vs of Big Data understanding Big Data and extract value Proceedings of 2014 Zone 1 Conference of the American Society for Engineering Education (ASEE Zone 1) – IEEE (2014), pp. 1-5

Koseleva, N., & Ropaite, G. (2017). Big data in building energy efficiency: understanding of big data and main challenges. Procedia Engineering, 172, 544-549.

Laney, D. (2001), "3-D Data Management: Controlling Data Volume, Velocity and Variety," META Group Research Note, February 6. http://goo.gl/Bo3GS.

Liao, S. H., & Tasi, Y. S. (2019). Big data analysis on the business process and management for the store layout and bundling sales. Business Process Management Journal, 25(7), 1783-1801.

Li, T., Xiong, L., Dong, A., Liu, Z. S., & Tan, W. (2019). Optimization method based on big data in business process management. Cluster Computing, 22(3), 5357-5365.

Maltby, D. (2011, October). Big data analytics. In 74th Annual Meeting of the Association for Information Science and Technology (ASIST) (pp. 1-6).

Mishra, D., Luo, Z., Jiang, S., Papadopoulos, T. and Dubey, R. (2017), A bibliographic study on big data: concepts, trends and challenges. Business Process Management Journal, Vol. 23 No. 3, pp. 555-573.

Özsoylu, A. F. (2017). Endüstri 4.0. Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 21(1), 41-64.

Özdemir, A. (2021). Büyük Veri ve Pazarlama. https://anahtar.sanayi.gov.tr/tr/news/buyuk-veri-ve-pazarlama/1878 (Erişim Tarihi: 17/06/2021)

Rabhi, L., Falih, N., Afraites, A., & Bouikhalene, B. (2019). Big data approach and its applications in various fields. Procedia Computer Science, 155, 599-605.

Rawat, R., & Yadav, R. (2021). Big data: Big data analysis, issues and challenges and technologies. In IOP Conference Series: Materials Science and Engineering (Vol. 1022, No. 1, p. 012014). IOP Publishing.

Rialti, R., Marzi, G., Silic, M., & Ciappei, C. (2018). Ambidextrous organization and agility in big data era: The role of business process management systems. Business process management journal.

Robak, S., Franczyk, B., & Robak, M. (2016, September). Business process optimization with big data analytics under consideration of privacy. In 2016 Federated Conference on Computer Science and Information Systems (FedCSIS) (pp. 1199-1204). IEEE.

Russom, P. (2011). Big data analytics. TDWI best practices report, fourth quarter, 19(4), 1-34.

Sağıroglu, S., & Sinanç, D. (2013, May). Big data: A review. In 2013 international conference on collaboration technologies and systems (CTS) (pp. 42-47). IEEE.

Sakr, S., Maamar, Z., Awad, A., Benatallah, B., & Van Der Aalst, W. M. (2018). Business process analytics and big data systems: A roadmap to bridge the gap. IEEE Access, 6, 77308-77320.

Schermann, M., Hemsen, H., Buchmüller, C., Bitter, T., Krcmar, H., Markl, V., & Hoeren, T. (2014). Big data. Business & Information Systems Engineering, 6(5), 261-266.

Sebetci, Ö., Günay, M. B., ve Sebetci, E. (2018). İş Süreç Yönetimi (Bpm) ve İş Akış Yönetimi (Wfm) Kavramlarına Yaklaşım. AJIT-e: Academic Journal of Information Technology, 9(33), 115-126.

Sharma, G., & Pippal, R. S. (Aug–2018). Methodological Survey on Big Data in Business Process Evolution and Management. International Conference on Contemporary Technological Solutions towards fulfillment of Social Needs

Teoman S. (2020). Dijital dönüşümün tedarik zinciri ve lojistik yönetimine yansımaları. G. Telli ve S. Aydın (Ed.), Dijital Dönüşüm (ss. 315-355). İstanbul: Maltepe Üniversitesi Kitapları.

Wamba, S. F., & Mishra, D. (2017). Big data integration with business processes: a literature review. Business Process Management Journal.

Wang, L. (2017). Heterogeneous data and big data analytics. Automatic Control and Information Sciences, 3(1), 8-15.

Vera-Baquero, A., Colomo-Palacios, R., & Molloy, O. (2013). Business process analytics using a big data approach. It Professional, 15(6), 29-35.

Zhan, Y., Tan, K.H., Ji, G., Chung, L. and Tseng, M. (2017), "A big data framework for facilitating product innovation processes", Business Process Management Journal, Vol. 23 No. 3, pp. 518-536. https://doi.org/10.1108/BPMJ-11-2015-0157

BÖLÜM 6

İŞ SÜREÇLERİ YÖNETİMİ VE BULUT BİLİŞİM

Doç. Dr. Vildan ATEŞ

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Yönetim Bilişim Sistemleri Bölümü
vates@aybu.edu.tr
ORCID: 0000-0002-8855-8556

Giriş

İş süreçleri yönetimi bilişim teknolojilerinden (BT) gelen bilgi ile yönetim bilimlerinden gelen bilgiyi birleştirmeyi sağlayan ve bunları operasyonel iş süreçlerine uygulayan bir disiplini ifade etmektedir. İş Süreçleri Yönetimi (Business Process Management, BPM) organizasyonu, entegrasyonu, optimizasyonu, uygulamayı, izlemeyi ve süreç yönetimini geliştirmeye odaklanmaktadır. Buna ilaveten çeşitli işletme uygulamalarından verileri alıp bilgilerin bir işi tamamlamak için nasıl kullanıldığını izler, yani mevcut iş süreçlerini doğru bir şekilde tespit etmeyi ve anlamayı hedefler. Ayrıca iş süreçlerinin daha iyi çalışmasını sağlamak için çeşitli operasyonlardaki bilgi akışını da izler (Nadarajah and Latifah Syed Abdul Kadir, 2014).

BPM işletmelerde verimliliği önemli ölçüde arttırması ve maliyet tasarrufu sağlaması nedeniyle son yıllarda büyük ilgi görmüştür. Diğer taraftan günümüzdeki rekabetçi iş ortamlarında maliyetlerin düşürülmesi, iş süreçlerinin hızlandırılması ve yönetimin basitleştirilmesi için başarılı bir bilişim teknolojileri (BT) alt yapısı gereklidir. İşletmeler, bu hedefleri gerçekleştirmelerine yardımcı olmak için giderek daha esnek BT ortamlarına yönelmektedirler. İşbirliği sayesinde organizasyonlar birden fazla farklı alana yayılabildiğinden ve BT'e bağımlı olmasından dolayı gümünüzde BPM daha karmaşık bir hale gelmiştir. Ek olarak müşterilerin artan ve sık sık değişen gereksinimleri, değişken çevre şartları ve rakip firmalar ile yarışmakta bu karmaşıklığı daha da arttırmaktadır (Aalst, 2013). Buna ilaveten tüm dünyayı etkisi altına alan KOVID-19 salgını da şirket çapında bir BPM platformuna olan ihtiyacı artırmıştır.

Gartner, BPM'yi iş süreçlerini keşfetmek, modellemek, analiz etmek, ölçmek, iyileştirmek ve optimize etmek için çeşitli yöntemler kullanan bir disiplin olarak tanımlamaktadır. Bir iş süreci, bir iş stratejisini desteklemek için iş sonuçları üretmek üzere insanların, sistemlerin, bilgilerin ve nesnelerin davranışlarını ko-

melerine daha fazla odaklanmak için gereken araçlara sahiptir. Gartner bu yeni yapıyı Akıllı İş Operasyonları (Intelligent Business Operations, IBO) için akıllı BPMS (Intelligent Business Process Management, iBPMS) olarak adlandırmaktadır (Sinur, 2013). iBPMS'in anahtar teknolojileri; tahmin analitiği, vaka yönetimi, sosyal medya işbirliği ve mobil dijital platformdur. iBPMS, işletmelerde iş süreçleri ile BT arasındaki uçurumu daraltmanın yanı sıra mobil, sosyal ve bulut teknolojilerini kullanmaya yönelik evrimsel bir fırsat sunmaktadır (Fanning ve Centers, 2013; Frece, Srdić ve Jurič, 2012).

Bulut bilişim esnekliği, genişleme çözümleriyle (yatay ölçeklendirme) ilişkilendirilen popüler bir özelliktir ve gerektiğinde kaynakların dinamik olarak eklenmesine veya kaldırılmasına olanak tanır. BPM için de bulut bilişimin bu özelliğine odaklanan bir yaklaşım Hizmet Olarak Esnek İş Süreçleri Yönetimi'dir (eBPMaaS). Bu yaklaşımın amacı otonom bilgi işlem, otomatik ölçeklendirme ve matematiksel modelleri kullanarak işlemci tüketimine, bellek tüketimine ve veri aktarımına odaklanarak buluttaki donanım kaynaklarının verimli bir şekilde kullanılmasını amaçlamaktadır. Ayrıca eBPMaaS süreç verilerinin güvenliğini artıran, yapılandırılabilir süreçler geliştiren, uzaktan denetim yapan, toplam sahip olma maliyetini azaltan ve yeni süreç modelleme tekniklerini destekleyen iş süreçlerinin ve işlevselliklerinin yaşam döngüsünü desteklemeye de odaklanmaktadır (Carrillo ve Sobrevilla, 2017).

Bulut bilişim, işletmenin veya müşterilerin maliyetlerini ihtiyaçları ile doğru orantılı olarak genişletmesine ve daraltmasına olanak tanıyacaktır. Buna ilaveten bulut bilişim yeniliği teşvik ederek iş süreçleri, iş hizmetleri ve iş içeriği için bir toplayıcı ve dağıtım sistemi olmayı vaat eden yüksek performanslı çok kiracılı ortamdır. Günümüzde sürekli değişen iş dünyası nedeniyle iş süreçlerinde iyileştirmeler yapılırken, BMP'yi bulutla birleştirmek, işletmelerin iş dünyasında rekabetçi ve etkili olmalarını sağlamak için umut vadeden bir yaklaşım olarak görülmektedir.

Kaynakça

Aberdeen (2012). Available: Cloud vs. On-Premise: A Tale of Two Infrastructures, https://www.aberdeen.com/blog-posts/cloud-vs-on-premise-tale-of-two-infrastructures/. Erişim tarihi:30 Mayıs 2023.

Aalst, W. (2013). Business process management: a comprehensive survey. *ISRN Software Engineering*, (1), 1-37.

Baliga, J., Ayre, R., Sorin, W. V., Hinton, K. & and Tucker, R. S. (2008). *BEnergy consumption in access networks*. Proceedings of National Optical Fiber Communication Conference, San Diego, CA, USA.

Babb, B. (2023). BPM Benefits: What Can BPM Do For Your Team? https://www.pipefy.com/blog/benefits-of-bpm-business-process-management/. Erişim tarihi:30 Mayıs 2023.

Boer L.D. (2020). Improving employee productivity—and how BPM can help!, https://www.signavio.com/post/bpm-improve-productivity/. Erişim tarihi:03 Ağustos 2023.

Carrillo, A., & Sobrevilla, M. (2017). BPM in the cloud: A systematic literature review. *arXiv preprint arXiv:1709.08108*.

Doelitzscher, F., Sulistio, A., Reich, C., Kuijs, H., & Wolf, D. (2011). Private cloud for collaboration and e-Learning services: from IaaS to SaaS. *Computing*, *91*, 23-42.

European Association of Business Process Management – EABPM (2009). *Business Process*

Management, Common Body of Knowledge, Gießen.

Fanning, K., & Centers, D. P. (2013). Intelligent business process management: hype or reality? *Journal of Corporate Accounting & Finance*, *24*(5), 9-14.

Frece, A., Srdić, G., & Jurič, M. B. (2012, October). BPM and iBPMS in the Cloud. In *The 1st International Conference on Cloud Assisted Services*.

Ghanbari, H., Simmons, B., Litoiu, M., & Iszlai, G. (2012). Feedback-based optimization of a private cloud. *Future Generation Computer Systems*, *28*(1), 104-111.

Goyal, S. (2014). Public vs private vs hybrid vs community-cloud computing: a critical review. *International Journal of Computer Network and Information Security*, *6*(3), 20-29.

Gunawan, W., Fajar, A. N., & Alianto, H. (2018, March). *Developing cloud-based Business Process Management (BPM): A survey.* Journal of Physics: Conference Series, 978(1): 012035. IOP Publishing.

Hepp, M., Leymann, F., Domingue, J., Wahler, A., & Fensel, D. (2005, October). *Semantic business process management: A vision towards using semantic web services for business process management.* In IEEE International Conference on e-Business Engineering (ICEBE'05): 535-540.

Huey, E. (2019). Cloud computing-challenges and benefits. *International Journal of Computer Trends and Technology 67*(9), 21-24.

Hung, R. Y. Y. (2006). Business process management as competitive advantage: a review and empirical study. *Total Quality Management & Business Excellence*, *17*(1), 21-40.

Jansen, W. & Grance, T. (2011). Guidelines on security and privacy in public cloud computing,‖ NIST special publication 800-144, 2011.

Jestor (2022). What is BPM? The benefits of Business Process Management, https://jestor.com/blog/business-process-management/what-is-bpm-the-benefits-of-business-process-management/. Erişim tarihi: 25 Mayıs 2023.

Jiang, J., Le, J., Wang, Y., Sun, J., & He, F. (2011, October). *The BPM architecture based on cloud computing*. 2011 Fourth International Symposium on Knowledge Acquisition and Modeling, 196-198.

Kir, H., & Erdogan, N. (2021). A knowledge-intensive adaptive business process management framework. *Information Systems*, *95*, 101639.

Muiruri, F. (2023). The Future of Cloud Computing, https://www.linkedin.com/pulse/future-cloud-computing-franklin-muiruri/. Erişim tarihi:18 Haziran 2023.

Lawton, G. (2022). 6 top business process management benefits, advantages, https://www.techtarget.com/searchcio/tip/6-top-business-process-management-benefits-advantages. Erişim tarihi: 2 Haziran 2023.

Lewis, G. (2010). ―Basics about cloud computing, Software Engineering Institute Carniege Mellon University, Pittsburgh.

Liu, F., Tong, J., Mao, J., Bohn, R., Messina, J., Badger, L. and Leaf, D. (2011), NIST cloud computing reference architecture: National Institute of Standards and Technology, Gaithersburg, MD, https://doi.org/10.6028/NIST.SP.500-292, Erişim tarihi:15 Haziran 2023.

Liu, X., Cao, L., Liu, M., & Han, K. (2013). Process-based security detection approach for virtual machines on private cloud platforms. *Journal of Networks, 8*(6), 1380.

Malak, H.A. (2023). BPM Lifecycle: 5 Stages to Business Process Excellence, https://theecmconsultant.com/what-is-bpm-lifecycle/. Erişim tarihi:30 Mayıs 2023.

Mather, T., Kumaraswamy, S & Latif, S. (2009). *Cloud Security and Privacy: An Enterprise Perspective on Risks and Compliance*, Published by O'Reilly Media, Inc., CA, USA.

Megersa, B. T., & Zhu, W. (2012). Cloud-enabled business process management. *International Journal of Computer Theory and Engineering*, *4*(5), 690.

Mell, P., and Grance, T. (2009). Effectively and securely using the cloud computing paradigm,‖ NIST, Information Technology Lab.

Mell, P. & Grance, T. (2011). The NIST definition of cloud computing (draft), NIST special publication, 800(145), 7.

Münzl, G., Przywara, B., Reti, M., Schäfer, J., Sondermann, K., Weber, M., ... & Walczyk, M. (2009). Cloud computing-evolution in der technik, revolution im business. *Berlin: BITKOM*.

Nadarajah, D., & Latifah Syed Abdul Kadir, S. (2014). A review of the importance of business process management in achieving sustainable competitive advantage. *The TQM Journal*, *26*(5), 522-531.

Oktay, M. (2022). O adını koyamadığınız şey: Silo etkisi. https://kolayik.com/blog/o-adini-koyamadiginiz-sey-silo-etkisi/. Erişim tarihi: 2 Haziran 2023.

Orriens, B., & Yang, J. (2007). Rule-based business collaboration development and management. *International Journal of Business Process Integration and Management*, *2*(3), 203-214.

Panetto, H., Zdravkovic, M., Jardim-Goncalves, R., Romero, D., Cecil, J., & Mezgár, I. (2016). New perspectives for the future interoperable enterprise systems. *Computers in Industry*, *79*, 47-63.

Paul, P.K., & Ghose, M.K. (2012). Cloud computing: possibilities, challenges and opportunities with special reference to its emerging need in the academic and working area of ınformation science. *Procedia Engineering, 38*, 2222-2227.

Quirk, E. (2018). Gartner Says BPM is Critical for Business Transformation Success, https://solutionsreview.com/business-process-management/gartner-says-bpm-is-critical-for-business-transformation-success/. Erişim tarihi: 2 Haziran 2023.

Sareen, P. (2013). Cloud computing: types, architecture, applications, concerns, virtualization and role of it governance in cloud. *International Journal of Advanced Research in Computer Science and Software Engineering*, *3*(3).

Sarna, D. E. (2010). *Implementing and developing cloud computing applications*. CRC Press.

Schmelzer, H. J., & Sesselmann, W. (2020). *Geschäftsprozessmanagement in der Praxis: Kunden zufrieden stellen-Produktivität steigern-Wert erhöhen*. Carl Hanser Verlag GmbH Co KG.

Singh, P. K. (2012). Management of business processes can help an organization achieve competitive advantage. *International Management Review*, *8*(2).

Sinur, J. (2012). The Year of Intelligent Business Operations (IBO), Gartner.

Sinur, J., Odell, J., Fingar, P., & Harmon, P. (2013). *Business process management: The Next wave: Harnessing complexity with intelligent agents*. Tampa: Meghan-Kiffer Press.

Thecaseforcloud Website (2013). The Case for Cloud. http://thecaseforcloud.blogspot.in/

2011/11/innovation-community-clouds-part- 2.html. Erişim tarihi:10 Haziran 2023.

Yang, L., Varadarajan, V., Boongoen, T., & Naik, N. (2023). Special issue on emerging trends, challenges and applications in cloud computing. *Wireless Networks*, *29*(3), 985-987.

BÖLÜM 7

İŞ SÜREÇLERİ YÖNETİMİ VE ROBOTİK SÜREÇ OTOMASYONU

Arş. Gör. Cemal YÜKSEL
Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi, Yönetim Bilişim Sistemleri Bölümü
cyuksel@bandirma.edu.tr
ORCID: 0000-0003-2722-5114

Prof. Dr. Abdulkadir ÖZDEMİR
Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi, Yönetim Bilişim Sistemleri Bölümü
a.ozdemir@bandirma.edu.tr
ORCID: 0000-0002-7306-6196

Giriş

Süreç, bir veya daha fazla adımın, faaliyetin veya işlemin bir araya gelerek bir çıktı ürettiği bir dizi ilişkili faaliyetlerin veya işlemlerin akışını ifade etmektedir. Bir süreç, belirli bir amaca veya sonuca ulaşmak için belirli bir mantıksal sırayla gerçekleştirilen adımlardan oluşmaktadır. Süreçler, işletmenin temel faaliyetlerini ve operasyonlarını yönlendiren bir çerçeve sağlamaktadır.

İş süreci, belirli bir hedefi gerçekleştirmek için yapılan bir dizi etkinliğin ve görevin bir araya gelmesidir. İş süreçleri, bir işletmenin değer zincirinin önemli bileşenleridir ve organizasyonun stratejik hedeflerine ulaşmak için gerekli olan faaliyetleri kapsar. İş süreçleri, müşteri odaklılık, verimlilik, kalite, maliyet tasarrufu ve yenilik gibi faktörlerle ilişkilendirilir.

İşletmeler rekabet ortamında sürekliliğini sağlayabilmek ve başarılı olabilmek için var oldukları ilk zamandan beri çeşitli yönetim biçimleri uygulamıştır. Yönetim biçimleri tarihsel olarak incelendiğinde, klasik, neo-klasik, modern ve post-modern yaklaşımlar gibi farklı isimlerle anıldıkları görülür. Ortak noktaları, işletmelerin amaçlarına ulaşması için gerekli altyapının kurulması ve etkili bir şekilde odaklanılmasıdır (Seçtim ve Erkul, 2020).

Günümüzde yapılan çalışmalar incelendiğinde, önlenemez bir hızla değişen iş süreçlerinde sürdürebilir başarı ve verimliliğin arttırılmasının karşısındaki en kritik problem, giderek karmaşıklaşan iş modelleridir (Sebetci vd., 2018). Karmaşık iş modellerinin daha anlaşılır hale getirilmesi için bilişim sistemleri kullanılarak iş gücü bölünmesi gerçekleştirilmektedir. İş süreçlerini doğrudan etkileyen bilişim sistemleri, süreç bilincini sağlayan bilişim sistemleri olarak adlandırılmaktadır.

önemlidir. Entegrasyonun başarılı olması için işletmelerin yönetim ve çalışanlar arasında etkili iletişim ve iş birliği sağlamaları da gerekmektedir.

Bu çalışma sonucunda, işletmelere bazı öneriler sunulmaktadır. İlk olarak, BPM ve RPA teknolojileri hakkında derinlemesine bir farkındalık oluşturulmalı ve bu konuda yöneticiler ve çalışanlar arasında bir eğitim programı düzenlenmelidir. İkincisi, işletmelerin mevcut iş süreçlerini dikkatlice analiz etmeleri ve hangi adımların otomasyona uygun olduğunu belirlemeleri gerekmektedir. Üçüncü olarak, teknolojik altyapının bu entegrasyona uygun şekilde hazırlanması ve gerektiğinde güncellenmesi sağlanmalıdır. Dördüncü olarak, entegrasyonun etkisi sürekli olarak izlenmeli ve değerlendirme süreçleri oluşturularak gerektiğinde düzenlemeler yapılmalıdır. Son olarak, entegrasyon sürecinin başarılı bir şekilde tamamlanması için tüm paydaşlar arasında sıkı bir iletişim ve işbirliği sağlanması önemlidir. Bu önerilerin dikkate alınması, işletmelerin BPM ve RPA entegrasyonunu başarılı ve sürdürülebilir bir şekilde gerçekleştirmelerine yardımcı olacaktır. Bu entegrasyonun iş süreçlerine getireceği verimlilik artışı, hızlanma ve hatasızlığın işletme performansına olumlu şekilde yansıması beklenmektedir.

Kaynakça

Aalst, W. M. P. van der, Bichler, M., & Heinzl, A. (2018). Robotic Process Automation. *Business & Information Systems Engineering*, 269-272.

Abuhav, I. (2017). *ISO 9001: 2015 - A Complete Guide to Quality Management Systems*. Taylor & Francis Group.

Alkış, G., Piritini, S., & Ertemel, A. V. (2020). The Effect Of Industry 4.0 Applıcatıons On Operatıonal Effıcıency In The Logıstıcs Sector. *Business & Management Studies: An International Journal*, *8*(1).

Alwi, S., Hampson, K., & Mohamed, S. (2002). *Non value-adding activities: A comparative study of Indonesian and Australian construction projects*.

Alzoubi, H., & Khafajy, N. (2015). The Impact Of Business Process Management On Business Performance Superiority. *International Journal of Business and Management Review*, *3*(2), 17-34.

Baranauskas, G. (2018). Changing patterns in process management and improvement: using RPA and RDA in non-manufacturing organizations. European Scientific Journal, 14(26), 251-264.

Breitenmoser, R. (2015). Case Management Model And Notation – A Showcase. *European Scientific Journal*, *11*(25).

Coşkunçay, F., Çakır, D., & Perit, M. (2016). *Farklı Etkileşim Yöntemlerinin İş Süreci Modelleme Evrelerine Olan Etkisinin İncelenmesi*.

Decker, G., & Weske, M. (2005). Towards a Language for the Description of Decisions in Business Processes. *Proceedings of the 3rd International Conference on Business Process Management*.

Deokar, A. (2012). *On Flexibility in Business Process Management Systems*.

Doguc, Ö. (2021). Robotik Süreç Otomasyonunun Finans Ve Muhasebe Alanlarında Uygulamaları. *Beykent Üniversitesi Fen ve Mühendislik Bilimleri Dergisi*, *14*(1), 51-59.

Dumas, M., Rosa, M. La, Mendling, J., & Reijers, H. (2018). *Fundamentals of Business Process Management*. Springer.

Elzinga, J., Tomas, H., Chung Yee, L., & Charles, B. (1995). Business Process Management: Survey and Methodology. *IEEE Transactions on Engineering Management, 42*(2), 119- 128.

Gartner Group. (2005). *Delivering IT's Contribution: The 2005 CIO Agenda*.

Gülseren, O. (2021). *İş Süreçleri Yönetimi: BPMN 2.0 / DMN TABLE*. Udemy. https://www.udemy.com/course/is-surecleri-yonetimi-bpmn-ve-dmn-table/

Himonshu, P. (2022). *Study of Business Process Management in Oil and Gas Sector: Relevance and Significance for Indian Companies*. School of Petroleum Management.

Hoppenbrouwers, S., Proper, E., & Weide, T. (2005). *A fundamental view on the process of conceptual modeling*. Springer.

Jain, R., & Bhatnagar, R. (2019). Robotic process automation in healthcare-a review. *International Robotics & Automation Journal*.

Jeston, J., & Nelis, J. (2022). *Business Process Management: Practical Guidelines to Successful Implementations 5th Edition*. Routledge.

Jimenez-Ramirez, A., Reijers, H., Barba, I., & Valle, C. Del. (2019). A Method to Improve the Early Stages of the Robotic Process Automation Lifecycle. *International Conference on Advanced Information Systems Engineering*.

Kirchmer, M., & Franz, P. (2019). Value-Driven Robotic Process Automation (RPA): A Process-Led Approach to Fast Results at Minimal Risk. *9th International Symposium, BMSD*, 31-46.

K¨onig, M., Bein, L., Nikaj, A., & Weske, M. (2020). Integrating Robotic Process Automation into Business Process Management. *Springer*.

Kronnika. (2022). *Lojistik Sektöründe RPA (Robotik Süreç Otomasyonu)*. https://kronnika.com/tr/works/lojistikte-rpa/

Lacity, M., Willcocks, L., & Craig, A. (2015). *Robotic Process Automation at Telefónica O2*.

Lawton, G. (2022). *RPA vs. BPM: How are they different?* https://www.techtarget.com/searchcio/tip/RPA-vs-BPM-How-are-they-different

Mauser, S., Bergenthum, R., Desel, J., & Klett, A. (2009). An Approach to Business Process Modeling Emphasizing the Early Design Phases. *Proceedings of the 16th German Workshop on Algorithms and Tools for Petri Nets (AWPN2009)*, *501*, 41-55.

Mohamed, S. A., Mahmoud, M., Mahdi, M., & Mostafa, S. (2022). Improving Efficiency and Effectiveness of Robotic Process Automation in Human Resource Management. *Sustainability*.

Nargesi, S., & Bazaee, G. A. (2022). *A study on the effect of business process reengineering on the information technology management improvement in knowledge-based IT organizations*.

Netjes, M., Reijers, H., & Aalst, W. M. P. (2006). *Supporting the BPM life-cycle with FileNet*. 139-150.

Object Management Group. (2017). *OMG Webinar: How to use BPMN, CMMN and DMN*

together. Youtube.

Object Management Group. (2019). *Decision Model and Notation (DMN) v.1.2.*

Pesic, M., & Aalst, W. van der. (2006). A Declarative Approach for Flexible Business Processes Management. *International Conference on Business Process Management*.

Piątek, P. (2022). Incident Management Process Model for Automotive CyberSafety Systems Using the Business Process Model and Notation. *2022 26th International Conference on Methods and Models in Automation and Robotics (MMAR)*.

Process Maker. (2021). *The Difference Between RPA and BPM*.

https://www.processmaker.com/blog/difference-between-rpa-bpm/

Revina, A., Rziun, N., & Aksu, Ü. (2023). Towards a Framework for Context Awareness Based on Textual Process Data: Case Study Insights. *EDOC 2022: Enterprise Design, Operations, and Computing. EDOC 2022 Workshops*, 25-41.

Rickayzen, A. (2015). Business Decision Management: A Review of DMN. *Business Process Management Journal*, *21*(4), 886-900.

Rosing, M., White, S., Cummins, F., & Man, H. (2015). Business Process Model and Notation—BPMN. Içinde *The Complete Business Process Handbook* (ss. 429-453).

Sebetci, Ö., Günay, M. B., & Sebetci, E. (2018). İş Süreç Yönetimi (Bpm) ve İş Akış Yönetimi (Wfm) Kavramlarına Yaklaşım. *AJIT-e: Online Academic Journal of Information Technology*, *9*(33).

Seçtim, H., & Erkul, H. (2020). Yönetim Yaklaşımları Üzerine Kuramsal Bir Değerlendirme. *Management and Political Sciences Review*, *2*(1), 18-50.

Signavio GmbH. (2019). *Putting the 'P' in RPA: overcoming the challenges of RPA Implementation*.

Sobczak, A. (2019). *Developing a robotic process automation management model*.

Tiainen, O. (2022). *Development of Complex Sales Order Processes* [Master's thesis]. Lappeenranta–Lahti University of Technology LUT.

Weske, M. (2019). *Business Process Management: Concepts, Languages, Architectures*. Springer.

Willcocks, L., & Craig, A. (2015). *The IT Function and Robotic Process Automation*. www.lse.ac.uk/management/research/outsourcingunit

Willcocks, L., Lacity, M., & Craig, A. (2017). Robotic Process Automation: Strategic Transformation Lever for Global Business Services? *Journal of Information Technology Teaching Cases*, *7*(1).

BÖLÜM 8

İŞ SÜREÇLERİ YÖNETİMİNDE SOSYAL MEDYA KULLANIMI

Dr. Öğr. Üyesi Murat Tahir ÇALDAĞ
Başkent Üniversitesi, Teknoloji ve Bilgi Yönetimi Bölümü
mtcaldag@baskent.edu.tr
ORCID: 0000-0003-1353-0556

Doç. Dr. Nurcan Alkış BAYHAN
Başkent Üniversitesi, Teknoloji ve Bilgi Yönetimi Bölümü
nalkis@baskent.edu.tr
ORCID: 0000-0002-6393-8907

Giriş

İş Süreçleri Yönetimi (Business Process Management, BPM) organizasyonlarda işlerin nasıl gerçekleştirildiği ile ilgilenen bir disiplindir. Genel olarak bir organizasyondaki iş süreçlerinin planlanması, tasarlanması, uygulanması, izlenmesi ve sürekli iyileştirilmesi faaliyetlerini tanımlamak ve organize etmek için kullanılan pratikleri ifade eder. BPM organizasyonlarda verimliliği ve kaliteyi hedefleyen pratikler arasındadır.

Her alanda olduğu gibi BPM disiplini de teknolojik gelişmelerden etkilenmiştir. Özellikle bilgi teknolojilerinde bilgiyi yönetmeyi hedefleyen teknolojiler bu alanda ön plana çıkmaktadır. Bilgi teknolojilerindeki veri ve enformasyon yönetimi yetenekleri ile iletişim yetenekleri BPM için geniş bir teknoloji yelpazesi sunmaktadır (Sidorova, Torres ve Al Beayeyz, 2014). Genel olarak BPM teknolojilerinin neler olduğuna baktığımızda, BPM sistemi, iş akış yönetimi, iş zekâsı araçları, işbirliği araçları gibi teknolojilere rastlayabiliriz. Bulut temelli teknolojiler, yapay zekâ, akıllı sistemler, blokzincir sistemleri ve benzeri teknolojilerin de etkisi sonucunda BPM uygulamaları da sürekli bir yenilik içerisindedir (Szelągowski ve Lupeikiene, 2020).

Web teknolojilerindeki ilerlemeler sosyal ağ kavramını gündeme getirmiş, sosyal medya ya da sosyal ağ olarak tanımlayacağımız uygulamalar hem günlük hayatımızın hem de profesyonel iş dünyasının bir parçası haline gelmiştir; BPM de bu değişimden etkilenen alanlar arasındadır. Sosyal ağlar basitçe kişiler arasında çevrimiçi iletişim sağlayan web teknolojileri olarak tanımlanmaktadır. Eski nesil

- Sosyal BPM'de esneklik – verimlilik – hesap verilebilirlik dengesinin kurulması
- Sosyal iş süreci yönetime yatırım kararında teknolojik altyapı, uzun vadeli strateji, sosyal medya aracının özellikleri ve hitap ettiği tüketici pazarı gibi faktörlerin dikkate alınarak karar verilmesi
- İşletmenin iş standartlarını, rolleri, sorumlukları ve metotların detaylı ve doğru bir şekilde tanımlanması gerekliliği
- Paydaş katılımı ve işbirliği süreçlerinde zamandan tasarruf sağlayacak teknolojilerin ve uygulamaların kullanılması
- İşletmelerin sosyal iş süreç iyileştirmelerine ihtiyaca göre uygulanması ve gerekli olmayan rutin süreçlere uygulanmaması

Sosyal BPM, BPM ve iş süreç yeniden tasarımı yaklaşımlarının günümüz kitle iletişim araçlarından sosyal medyanın entegrasyonu ile güncel bir araştırma alanıdır. Literatürde sosyal BPM ve sektörlerdeki uygulamaları konusunda bir açık olması araştırmacılar için gelecek vaat eden bir alandır. Bu araştırmanın katkısı sosyal BPM faydaları ve karşılaşılan zorlukların belirlenmesi ve gelecek çalışmalara bir çerçeve sunmasıdır. Gelecek çalışmalarda işletmelerin karşılaştığı zorlukların farklı sektörlerde yapılacak bir anket çalışması ile desteklenmesi ve bir analitik hiyerarşi süreci yöntemi ile önceliklendirmesi yapılarak hangi zorlukların daha önemli olduğunun araştırılması planlanmaktadır. Ayrıca zorlukların çözümüne odaklanılması ve gerçek durum çalışmaları ile çözümlerin sunulması ayrı bir araştırma konusu doğurmaktadır.

Kaynakça

Abuhashesh, M. Y. (2014). Integration of social media in businesses. *International Journal of Business and Social Science*, *5*(8).

Bazan, P. ve Estevez, E. (2020). Social business process management: Assessing the state of the art and outlining a research agenda. *Business Process Management Journal*, *26*(1), 191-211.

Brambilla, M., Fraternali, P. ve Vaca Ruiz, C. K. (2012). Combining social web and BPM for improving enterprise performances: The BPM4People approach to social BPM. *Proceedings of the 21st International Conference on World Wide Web* içinde , WWW '12 Companion (ss. 223-226). New York, NY, USA: Association for Computing Machinery. doi:10.1145/2187980.2188014

Brügger, N. (2015). A brief history of Facebook as a media text: The development of an empty structure. *First Monday*.

Carr, C. T. ve Hayes, R. A. (2015). Social Media: Defining, Developing, and Divining. *Atlantic Journal of Communication*, *23*(1), 46-65. doi:10.1080/15456870.2015.972282

Constantinides, E., Lorenzo-Romero, C. ve Alarcón-del-Amo, M.-C. (2013). Social Networking Sites as Business Tool: A Study of User Behavior. M. Glykas (Ed.), *Business Process Management: Theory and Applications* içinde , Studies in Computational Intelligence (ss. 221-240). Berlin, Heidelberg: Springer. doi:10.1007/978-3-642-28409-0_9

Cruz, A. R. V. V. T. (2012). Social BPM–The role of social networks in business process management.

Czvetkó, T., Kummer, A., Ruppert, T. ve Abonyi, J. (2022). Data-driven business process management-based development of Industry 4.0 solutions. *CIRP Journal of Manufacturing Science and Technology*, *36*, 117-132. doi:10.1016/j.cirpj.2021.12.002

Dunie, R., Schulte, W. R., Cantara, M. ve Kerremans, M. (2015). Magic Quadrant for intelligent business process management suites. *Gartner Inc*.

Fadun, O. S. (2013). Risk management and risk management failure: Lessons for business enterprises. *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences*, *3*(2), 225-239.

Fuduric, M. ve Mandelli, A. (2014). Communicating social media policies: Evaluation of current practices. *Journal of Communication Management*, *18*(2), 158-175. doi:10.1108/JCOM-06-2012-0045

Gong, Y. ve Janssen, M. (2017). The Impact of Social Business Process Management on Policy-making in e-Government. *Hawaii International Conference on System Sciences 2017 (HICSS-50)*. https://aisel.aisnet.org/hicss-50/eg/emerging_topics_in_e-gov/6 adresinden erişildi.

Haefliger, S., Monteiro, E., Foray, D. ve Von Krogh, G. (2011). Social software and strategy. *Long Range Planning*, *44*(5-6), 297-316.

Heller Baird, C. ve Parasnis, G. (2011). From social media to social customer relationship management. *Strategy & Leadership*, *39*(5), 30-37. doi:10.1108/10878571111161507

History of Wikipedia. (2023, 8 Temmuz). *Wikipedia*. https://en.wikipedia.org/w/index.php?title=History_of_Wikipedia&oldid=1164246199 adresinden erişildi.

Hu, Y., Manikonda, L. ve Kambhampati, S. (2014). What we instagram: A first analysis of instagram photo content and user types (C. 8, ss. 595-598). Proceedings of the international AAAI conference on web and social media, sunulmuş bildiri.

Kalliamvakou, E., Gousios, G., Blincoe, K., Singer, L., German, D. M. ve Damian, D. (2014). The promises and perils of mining github (ss. 92-101). Proceedings of the 11th working conference on mining software repositories, sunulmuş bildiri.

Kaplan, A. M. ve Haenlein, M. (2010). Users of the world, unite! The challenges and opportunities of Social Media. *Business Horizons*, *53*(1), 59-68. doi:10.1016/j.bushor.2009.09.003

Keller, B., Schmidt, R., Möhring, M., Härting, R.-C. ve Zimmermann, A. (2016). Social-Data Driven Sales Processes in Local Clothing Retail Stores. M. Reichert ve H.

A. Reijers (Ed.), *Business Process Management Workshops* içinde , Lecture Notes in Business Information Processing (ss. 305-315). Cham: Springer International Publishing. doi:10.1007/978-3-319-42887-1_25

Kietzmann, J. H., Hermkens, K., McCarthy, I. P. ve Silvestre, B. S. (2011). Social media? Get serious! Understanding the functional building blocks of social media. *Business horizons*, *54*(3), 241-251.

Kirchmer, M., Laengle, S. ve Masias, V. (2013). Transparency-driven business process management in healthcare settings [leading edge]. *IEEE Technology and Society Magazine*, *32*(4), 14-16.

Kwon, O. ve Wen, Y. (2010). An empirical study of the factors affecting social network service use. *Computers in Human Behavior*, *26*(2), 254-263. doi:10.1016/j.chb.2009.04.011

Liu, R., Kumar, A. ve Lee, J. (2022). Multi-level Team Assignment in Social Business Processes: An Algorithm and Simulation Study. *Information Systems Frontiers*, *24*(6), 1949-1969. doi:10.1007/s10796-021-10211-y

Lythreatis, S., Singh, S. K. ve El-Kassar, A.-N. (2022). The digital divide: A review and future research agenda. *Technological Forecasting and Social Change*, *175*, 121359. doi:10.1016/j.techfore.2021.121359

Mabry, E. F. (2010). *Engaging audiences: An analysis of social media usage in advertising*. Louisiana State University and Agricultural & Mechanical College.

Martin, S. ve Serban, M. (2013). The impact of social media on business performance. *21st European Conference on Information Systems, ECIS 2013*. https://repositorio.ucp.pt/handle/10400.14/35485 adresinden erişildi.

Mortaz Hejri, F., Valmohammadi, C. ve Alborzi, M. (2022). Factors affecting the readiness of green business process management in the Iranian banking industry. *Journal of Applied Research on Industrial Engineering*, *9*(1), 115-133. doi:10.22105/jarie.2021.290644.1340

Pathade, H. (2022, Nisan). *Study of Business Process Management in Oil and Gas Sector: Relevance and Significance for Indian Companies*. (Thesis). http://localhost:8080/xmlui/handle/123456789/576 adresinden erişildi.

Penni, J. (2017). The future of online social networks (OSN): A measurement analysis using social media tools and application. *Telematics and Informatics*, *34*(5), 498-517. doi:10.1016/j.tele.2016.10.009

Potočan, V., Mulej, M. ve Nedelko, Z. (2020). Society 5.0: Balancing of Industry 4.0, economic advancement and social problems. *Kybernetes*, *50*(3), 794-811. doi:10.1108/K-12-2019-0858

Prodanova, J. ve Van Looy, A. (2018). A Systematic Literature Review of the Use of Social Media for Business Process Management. E. Teniente ve M. Weidlich (Ed.), *Business Process Management Workshops* içinde , Lecture Notes in Business Information Processing (ss. 403-414). Cham: Springer International Publishing. doi:10.1007/978-3-319-74030-0_31

Salamntu, L. P. T. ve Makoza, F. (2023). Exploring factors that affect Business Process Management (BPM) adoption in South African State-Owned Enterprises. *2023 Conference on Information Communications Technology and Society (ICTAS)* içinde (ss. 1-6). 2023 Conference on Information Communications Technology and Society (ICTAS), sunulmuş bildiri. doi:10.1109/ICTAS56421.2023.10082735

Sidorova, A., Torres, R. ve Al Beayeyz, A. (2014). The role of information technology in business process management. *Handbook on Business Process Management 1: Introduction, Methods, and Information Systems* içinde (ss. 421-444). Springer.

Smits, M. ve Mogos, S. (2013). The Impact Of Social Media On Business Performance. *ECIS 2013 Completed Research*. https://aisel.aisnet.org/ecis2013_cr/125 adresinden erişildi.

Snelson, C. (2011). YouTube across the disciplines: A review of the literature. *MERLOT Journal of Online learning and teaching*.

Suša Vugec, D., Tomičić-Pupek, K. ve Vukšić, V. B. (2018). Social business process management in practice: Overcoming the limitations of the traditional business process management. *International Journal of Engineering Business Management*, *10*, 1847979017750927. doi:10.1177/1847979017750927

Szelągowski, M. ve Lupeikiene, A. (2020). Business Process Management Systems: Evolution and Development Trends. *Informatica*, *31*(3), 579-595. doi:10.15388/20-INFOR429

Şenoğlu, M. O. A. (2013). *Endüstri Mühendisliği Bakış Açısıyla Sosyal Ağlar ve Bir Uygulama*. (M.S.). https://www.proquest.com/docview/2564078894/abstract/8E0E6DEAC06541D6PQ/1 adresinden erişildi.

Vieira, A. ve Jaklic, J. (2013). Business process management and social networks: A case study in an airline organization (ss. 151-158). the International Scientific Conference on Management of Knowledge and Learning MakeLearn, sunulmuş bildiri.

vom Brocke, J. ve Sinnl, T. (2011). Culture in business process management: A literature review. *Business Process Management Journal*, *17*(2), 357-378. doi:10.1108/14637151111122383

von Scheel, H., Maamar, Z. ve von Rosing, M. (2015). Social Media and Business Process Management. M. von Rosing, A.-W. Scheer ve H. von Scheel (Ed.), *The Complete Business Process Handbook* içinde (ss. 381-398). Boston: Morgan Kaufmann. doi:10.1016/B978-0-12-799959-3.00018-5

Vugec, D. S. ve Stjepić, A.-M. (2022). Understanding Social Business Process Management: Case Study of a Tertiary Sector Company. *Proceedings of FEB Zagreb International Odyssey Conference on Economics and Business*, *4*(1), 790-799.

Vukšić, V. B., Vugec, D. S. ve Lovrić, A. (2017). Social Business Process Management: Croatian IT Company Case Study. *Business Systems Research: International journal of the Society for Advancing Innovation and Research in Economy*, *8*(1), 60-70.

Temel Terimler ve Tanımlar

Bilgi Teknolojileri: Bilgiyi yönetmek için kullanılan bilgisayar ve iletişim teknolojilerinin bütünüdür.

İş Süreç Yönetimi: İşletmelerin performanslarını iyileştirmek amacıyla iş süreçlerini tasarlamak, modellemek, analiz etmek, yürütmek, izlemek ve denetlemek için ilke, yöntem ve araçlar bütünüdür.

Sosyal Ağ: İnsanlar arasındaki ilişkileri ve bağlantıları ifade eden sosyal ağ yapısıdır.

Sosyal İş Süreç Yönetimi: Sosyal medya uygulamaları entegre edilerek gerçekleştirilen BPM uygulamalarıdır.

Sosyal Medya: Kişiler arası iletişim ve bilgi aktarımı sağlamak için kullanılan web temelli uygulamalardır.

Sosyal Yazılım: Kullanıcıları bir araya getiren ve etkileşime geçiren yazılımlardır.

Web 2.0: Her türlü çevrimiçi iletişimi kapsayan ikinci nesil web teknolojileridir.

BÖLÜM 9

İŞ SÜREÇLERİ YÖNETİMİNDE İÇ KONTROL

Dr. Öğr. Üyesi Zehra FIRAT

Ostim Teknik Üniversitesi, Yönetim Bilişim Sistemleri Bölümü
zehra.firat@ostimteknik.edu.tr
ORCID: 0000-0003-0551-2200

Giriş

Her işletmenin temel amacı kar maksimizasyonudur. Ancak bu maksimizasyon sadece yatırımların arttırılması veya işletme maliyetlerinin azaltmasını değil, aynı zamanda işletme operasyonlarının genel verimliliğinin arttırılmasını da içermektedir. Verimliliğin arttırılması; iş süreçlerinin etkinliği, işletme kaynaklarının daha iyi kullanılması, çalışma koşullarının ve müşteri memnuniyetinin iyileştirilmesi ve ilaveten işletme faaliyetlerinin çevreye olan olumsuz etkisinin azaltılmasını da içermektedir.

Bu bağlamda organizasyonların gelişmesi için çeşitli yönetim ve mühendislik teknikleri kullanılmaktadır. Bu tekniklerin çoğunda bulunan ortak unsur, iş sürecidir. **İş süreçleri**, organizasyonun bütünleyici bileşenini oluşturan, amacı değer üretmek olan birbirine bağlı faaliyetlerin bir serisi olarak tanımlanır. Bu nedenle, iş süreçleri; stratejiler, faaliyetler, yetkinlikler ve ölçümler gibi tüm organizasyonel unsurlarla ilişkili olarak bütüncül bir çerçevede ele alınmalıdır (Van Rensburg, 1998). Ancak organizasyonlarda yaygın olarak; Kurumsal Kaynak Planlaması, Müşteri İlişkileri Yönetimi, İş Akışı Yönetimi gibi birçok sürece ait farklı sistemler kullanılması yönetimin bütüncül bakış açısı bağlamında karışıklık yaratmaktadır. Bu karışıklığı gidererek işletme süreçlerini gerçekleştirmek ve yönetmek için bütüncül bir yaklaşıma sahip, açık işlem tasarımlarına dayanan İş Süreçleri Yönetimi gereklidir. Böylece yönetim sisteminde; çok sayıda durumla başa çıkmak için yapılandırılmış, duyarlı ve esnek süreçlere odaklanılabilir (Weske ve diğerleri, 2014). İlaveten günümüz organizasyonlarında, karmaşık ve komplike iş süreçlerinin tabi oldukları regülasyonlara uyumunu sağlamak oldukça çetrefilli hale gelmiştir. Organizasyon içinde iş süreçlerinin iç ve dış düzenlemelere uyumunun sağlanması, bugünün organizasyonları için büyük bir zorluk oluşturmaktadır. Bu bağlamda kontrol yöntemlerinin uygulanması ve etkinliklerinin denetlenmesi bu uyumun sağlanması için önemlidir (Schultz ve Radloff, 2014).

verimliliğin arttırılmasını ve yasal düzenlemelere uyumun sağlamasını mümkün kılar. Böylece; iyileştirilmiş daha kaliteli organizasyon yapıları oluşturulur.

BPM teknolojisinin, organizasyonların iç kontrol sistemleri üzerindeki tam etkisini belirlemek ve analiz etmek yeni çalışmalar yapmayı gerektirebilir. Bununla birlikte, birikmiş gözlem ve BT analistlerinin tahminlerine göre, bu teknolojinin, organizasyonel operasyonların iyileştirilmesinde ve iç kontrol sistemlerinin güçlendirilmesinde giderek daha önemli bir rol oynaması beklenmektedir (Natovich, 2009).

Bu çalışma; İş Süreçleri Yönetimi yaklaşımının, izleme, ölçme ve iyileştirme konularının ne kadar önemli olduğuna işaret etmekte ve gelecekteki çalışmaları teşvik etmektedir.

Kaynakça

Alic M. ve Rusjan B.(2010), "Contribution Of The ISO 9001 Internal Audit To Business", *International Journal of Quality & Reliability Management*, Vol. 27 No. 8, pp. 916-937.

Anand, A., Wamba S.F. ve Gnanzou D. (June 2013), "A Literature Review on Business Process Management, Business Process Reengineering, and Business Process Innovation", *Enterprise and Organizational Modeling and Simulation 9th International Workshop-EOMAS 2013*, Held at CAiSE, Valencia, Spain, pp.1-23. DOI:10.1007/978-3-642-41638-5_1

Armistead C., Pritchard P. ve Machin S. (1999),"Strategic Business Process Management for Organisational Effectiveness", *Long Range Planning*, Vol. 32 No. 1, pp. 96-106.

Aslan S.ve Özçelik H. (2009)," İç Denetim ve Toplam Kalite Yönetimi İlişkisi", *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi,* Vol. 5 No.10, pp. 109–119.

Bandara W., Indulska M., Chong S., Sadiq S. (2007)," Major Issues in Business Process Management: An Expert Perspective", In Proceedings ECIS 2007- *The 15th European Conference on Information Systems*, pages, pp. 1240-1251, Switzerland.

Baiyere A., Salmela H. ve Tapanainen T. (2020), " Digital Transformation and the New Logics of Business Process Management", *European Journal of Information Systems*, Vol.29No.3, pp. 238-259. https://doi.org/10.1080/0960085X.2020.1718007

Batenburg R., Ravesteyn P., (2010), "Surveying the critical success factors of BPM-systems implementation", Emerald Group Publishing, Netherlands

Beretta, S. (2002)"Unleashing the integration potential of ERP systems", *Business Process Management Journal*,Vol.8, pp. 254–277.

Carnaghan C. (2006), "Business Process Modeling Approaches İn The Context Of Process Level Audit Risk Assessment: An Analysis And Comparison", *International Journal of Accounting Information Systems*, Vol.7, pp.170–204.

Chalmers, K., Hay, D. ve Khlif, H. (2019), "Internal control in accounting research: a review", *Journal of Accounting Literature,* Vol. 42, pp. 80-103.

Celino I., Alves de Medeiros A.K., Zeissler G., Oppitz M., Facca F., Zoeller S. (2007), "Semantic Business Process Analysis", *3rd European Semantic Web Conference (ESWC 2007),* Austria, pp.44-48

COSO (2013), Internal Control- Integrated Framework, http://www.coso.org

Çaldağ, Y (2002), Denetim ve Raporlama, Gazi Kitabevi, Ankara.

Dumas M., La Rosa M., Mendling J. ve Reijers H.A. (1998), "Fundamentals of Business Process Management", *Springer-Verlag Berlin Heidelberg 2013,* DOI 10.1007/978-3-642-33143-5

Fleischmann A., Schmidt W., Stary C., Obermeier S. ve Borger E.(1998), "Subject-Oriented Business Process Management", *Springer* , London

Gabryelczyk R. ve Jurczuk A., (2016)"Business Process Management in The Public Sector: Explored and Future Research Fields", *9th Annual Conference of the EuroMed-Academy-of-Business,* p.p.788-801.

Gabryelczyk R. (2016), "Does Grade Level Matter for the Assessment of Business Process Management Maturity?", *Naše gospodarstvo/Our Economy*, Vol.62No.2, pp. 3–11. DOI: 10.1515/ ngoe-2016-0007

Garefalakis A., Lemonakis C., Sariannidis N.ve Adamou A. (2020), "Visualizing operational effects of ERP systems through graphical representations: current trends and perspectives", *Ann Oper Res*, Vol.294, pp.401–418

Ghose A.K. ve Koliadis G. (2007), "Auditing Business Process Compliance", *International Conference on Service-Oriented Computing (ICSOC-2007)*, pp.169-180.

Green, P. ve Rosemann, M. (2000) "Integrated process modeling: An ontological evaluation" *Information Systems*, Vol.25No.2,pp. 73-87.

Gonza´lez L.S., Rubio F.G., Gonza´lez F.R. ve Velthuis M.P. (2010), "Measurement in Business Processes: A Systematic Review", *Business Process Management Journal*, Vol. 16 No. 1, pp. 114-134.

Hammer M. ve Champy J. (1993), Reengineering the corporation, New York: Harper-Business.

Harmon P.(2010), "The Scope and Evolution of Business Process Management", *Handbook on Business Process Management* , Vol.1,pp.37-81

IIA (Institute of Internal Auditors). 2015. Global technology audit guide 3: Coordinating continuous auditing and monitoring to provide continuous assurance. 2nd edition. Altamonte Springs: Institute of Internal Auditors.

IIA (2021), https://www.theiia.org/en/standards/mission-of-internal-audit/

IODSA (Institute of Directors in Southern Africa). 2016. King report on governance for South Africa 2016. Institute of Directors in Southern Africa

Kasim T., Haračić M. ve Haračić M. (2018), " The Improvement of Business Efficiency Through Business Process Management", *Journal of Economics and Business*, Vol. 16 No. 1, pp.31-43.

Kerpedzhiev G., König U., Röglinger M., Rosemann M. (2017), "Business Process Management in the Digital Age", *BP Trends*

Khaleq S., Fletcher K. ve Du C. (2021), " Recognizing the Value of Enterprise Risk Management (ERM) through Integration with Strategy; Acquisition; and Planning, Programming, Budgeting and Execution (PPBE)", *The Journal of the American Society of Military Comptrollers*, Vol. Fall, pp.38-44

Kopp L.S. ve O'Donnell S. (2005)," The Influence Of A Business-Process Focus On Category Knowledge And Internal Control Evaluation ", *Accounting, Organizations and Society* , Vol.30, pp. 423–434.

LaHay C.W. ve Noble J.S. (1998), " A framework for business system and quality management integration", *International Journal of Quality & Reliability Management*, Vol. 15 No. 6, pp. 566-581.

Lee R.G. ve Dale B.G. (1998), "Business process management: a review and evaluation", *Business Process Management Journal,* Vol. 4 No. 3, 1998, pp. 214-225.

Lee J.ve Kang S.(2007), "An Overview of the Business Process Maturity Model (BPMM)", *Advances in Web and Network Technologies, and Information Management, APWeb/WAIM 2007 International Workshops: DBMAN 2007*, PAIS, DOI:10.1007/978-3-540-72909-9_42

Lux A., Hess J. ve Herterich R. (2013), " Business Process Management as Basis for Enterprise Management Systems", *IEEE International Conference on Business Informatics,* DOI 10.1109/CBI.2013.57

Nagumanova R.V., Sabirova A.I. ve Titova N.G. (2018), " Efficiency of an internal audit of companies' business processes", *Amazonia Invertiga / Encuentre este artículo en,* Vol. 7 No. 17, pp.306-3018

Namiri K. ve Stojanovic N. (2007),"A Model-driven Approach for Internal Controls Compliance in Business Processes", *3rd European Semantic Web Conference (ESWC 2007),* Austria, pp.40-44

Natovich J. (2009), "Business Process Management Systems: The Internal Control Perspective", ISACA Journal , Vol.6 No.51.

Neubauer T. (2009), "An Empirical Study About The Status Of Business Process Management", *Business Process Management Journal,*Vol.15 Issue 2, p.p.166-183

O'Donnell, E. Ve Schultz, J. (2003), " The İnfluence Of Businessprocess-Focused Audit Support Software On Analytical Procedures Judgments", *Auditing: A Journal of Practice and Theory*, forthcoming.

Purvis S.E.C. (1998), "The Effect Of Audit Documentation Format On Data Collection", *Accounting, Organizations and Society*, Vol.14, pp.551–563.

Raucci D., Santone A., Mercaldo F. and Dyczkowski T., (2020), "BPM Perspectives To Support ICSs", *Industrial Management & Data Systems*, Vol. 120 No. 7, pp. 1383-1400, DOI 10.1108/IMDS-11-2019-0593

Rubens P. (2017), " What is business process management (BPM)? The key to enterprise agility"

Schaad, A., Lotz, V. ve Sohr, K. (2006), "A model-checking approach to analysing organisational controls in a loan origination process", Proceedings of the eleventh ACM symposium on Access control models and technologies, *ACM Press*, New York, NY, pp. 139-149.

Schulien J.E. (2018)," Agents Of Improvement ", *Internal Auditor*.

Schultz M. ve Radloff M. (2014), "Modeling Concepts for Internal Controls in Business Processes – An Empirically Grounded Extension of BPMN", *International Conference on Business Process Management 2014*, ss. 184–199. DOI:10.1007/978-3-319-10172-9_12

Seymen Ö.F. (2023), "İş Süreç Yönetiminde Dijital Dönüşüm Yol Haritasi", Dijital Etkileşimler: Sektörel Yansımaları II, pp.103-122

Smart P.A., Maddern H. ve Maull R.S. (2009), "Understanding Business Process Management: Implications for Theory and Practice", *British Journal of Management*, Vol. 20, pp.491–507. DOI: 10.1111/j.1467-8551.2008.00594.x

Soydan S. (2006), "Süreç Yönetimi ve İyileştirilmesi Üzerine Bir Uygulama", T.C. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Toplam Kalite Yönetimi Anabilim Dali Yüksek Lisans Tezi*.

Sönmez Ü. ve Aytekin M. (2023), " Kalite Yönetim Sisteminde Kullanılan İç ve Dış Tetkik Faaliyetlerinin Etkinliğinin Ölçümüne Yönelik Bir Ölçek Geliştirme Çalışması", *Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi* ,Vol. 50, pp.134-144.

Şentürk Ö. (2021), "Türkiye'de İç Denetim Faaliyetlerinde Dijital Dönüşüm ve Dijital Dönüşümün Önemi", *TİDE Academia Research*, Vol.3, pp.157-186.

TİDE (2022), https://www.tide.org.tr/page/26/Ic-Denetimin-Tanimi (Erişim Tarihi: 17.10.2023)

Wang M. ve Wang H. (2006), " From Process Logic to Business Logic", *Information & Management*, Vol. 43, pp.179–193

Weske M., van der Aalst W.M.P. ve Verbeek H.M.W. (2014), "Advances in Business Process Management", *Data & Knowledge Engineering*, Vol.50, p.p. 1–8.

W. M. P. van der Aalst, La Rosa M. ve Santoro F.M. (2016) "Business Process Management", *Bus Inf Syst Eng,* Vol.58 No.1, pp.1–6.

Van Dyk H.O., ve Goosen R. (2017), "Developing an internal audit planning framework at an operational level by integrating continuous auditing procedures relating to automated controls (Part II)", *Southern African Journal of Accountability and Auditing Research*, Vol 19, pp.71-84

Van Rensburg A. (1998), "A Framework for Business Process Management", 23rd International Conference on Computers and Industrial Engineering, Vol. 35 No. 1-2, pp. 217-220

Vasarhelyi, M., Alles, M. & Williams, K. (2010), "Continuous Assuarance For The Now Economy" Sydney: Institute of Chartered Accountants in Australia

Yan Y., Maamar Z. ve Shen W. (2001), "Integration of Workflow and Agent Technology for Business Process Management", *Proceedings of the Sixth International Conference on Computer Supported Cooperative Work in Design*.

Yıldız D. (2021), "İş Süreçlerinin Modellenmesi, İyileştirilmesi, Performansinin Ölçülmesi ve Yönetilmesinin İşletme Verimliliğine Katkisi: Bir Uygulama", *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,* Vol. 59, pp. 91-118.

BÖLÜM 10

İŞ SÜREÇLERİ YÖNETİMİNDE LİDERLİK VE LİDERLİK MODELLERİ

Dr. Öğr. Üyesi Benan Kurt YILMAZ

Sinop Üniversitesi, Yönetim ve Organizasyon Bölümü
bkurt@sinop.edu.tr
ORCID: 0000-0002-1265-7136

Giriş

İş Süreçleri Yönetimi (Business Process Management, BPM) kendi başına yeni bir kavram olmasa da, günümüzde kuruluşlar içinde en sık başvurulan yönetim biçimlerinden biridir (Hammer, 2015; Dumas vd., 2016). BPM'nin temelleri 100 yıl öncesinde Taylor tarafından atılmıştır (Deming, 1986).

Frederick Winslow Taylor 1880'li yıllarda bir iş akışını iyileştirmek amacıyla analiz eden ilk bilim insanıdır (Taylor, 1911). Taylor'dan sonra çeşitli araştırmacılar, onun modelini ele alarak geliştirmeye çalışmıştır (Best ve Neuhauser, 2006; Johnson, 2002; Hammer, 1990; Hammer ve Champy, 1993). Zamanla bu, süreç iyileştirmeye yönelik iki baskın yaklaşımın oluşmasına neden olmuştur. Söz konusu yaklaşımlardan ilki Toplam Kalite Yönetimi olarak da bilinen 'sürekli kalite iyileştirme'dir. İkincisi ise 'iş süreci yeniden tasarımı' olarak ifade edilmektedir. Bu yaklaşımların kombinasyonu, bugün bilinen BPM'de sentezlenmiştir (Elzinga vd., 1995; Lee ve Dale 1997; Zairi, 1997).

BPM, kuruluşların yönetim uygulamalarını ve süreçlerini yeniden düşünmelerine yardımcı olan bütünsel bir yönetim stratejisidir. BPM daha iyi performans, daha yüksek çalışan memnuniyeti elde edilmesine ve bir örgüt içindeki çatışmaların azaltılmasına yardımcı bir süreç olarak tanımlamaktadır (Nogueira vd., 2022 ve Arshad vd., 2022). Başka bir deyişle BPM, iş süreçleri etrafındaki tüm yönetim faaliyetleriyle ilgilidir.

Dijital teknolojilerin hızlı ilerlemesi başka bir ifade ile dijitalleşme örgütleri önemli ölçüde etkilemektedir (Edmead, 2016; Van Veldhoven ve Vanthienen, 2019). Dijital gelişim için hazırlanan bir örgüt, çeşitli avantajlar elde etmektedir. Verimlilik artışı, hizmet kalitesi ve müşterilerin ihtiyaçlarına ilişkin daha fazla tahmin buna örnek gösterilebilir. Amaç, düşük işletme maliyetleri ve yüksek

yöneticilerin ekiplerinin hangi becerilere ihtiyaç duyduklarını fark etmeleri ve uygun eğitimi zamanında organize ederek, onlara tam ve sürekli destek vermesi esastır. BPM uzmanlığının unsurlarını araştıran Kokkonen ve Bandara (2015), gelişmiş eğitim kalitesini de vurgu yapmaktadır. Başka bir deyişle destekleyici liderlerin yapabileceği bir diğer eylem, eğitim ve gelişimi desteklerken buna uygun bir ödül sistemi getirmektir. Söz konusu eylemler dizisi tereddüt eden ve/veya süreci reddeden katılımcıları teşvik etmek için zemin hazırlamaktadır. Liderin astlarının takdir ve motivasyonu arttıracak eylemlerde bulunması, işbirliği ve katılımı desteklemesi, kendisinin de söz konusu sürece ortak olarak eşlik etmesi BMP sürecine olumlu etki yapmaktadır. Bunun yanı sıra astlarına ilham verme, yol gösterme, önlerinde oluşan veya oluşabilecek engelleri yok etme çabası liderin yol açma eylemleri olarak nitelendirilebilir.

Bu çalışma BPM uygulamaları bağlamında organizasyonların insani faktörlerinin çeşitli yönlerinden bahseden araştırmaların olduğunu ortaya koymaktadır. Bununla birlikte ilerideki araştırmacılar "BPM proje yöneticileri ve danışmanları, BPM bağlamında lider ve astlarının neye nasıl etki edeceğinin farkında mıdır ve bu durumu BPM'nin uygulanmasında nasıl değerlendirmektedirler?" gibi sorulara yanıt aramaya yönelebilir.

Bu alanda yapılacak araştırmaların ve çalışmaların artması, BPM proje yöneticileri tarafından algılanan liderliğin farkındalığının kapsamını genişletecek ve BPM liderliğindeki kritik başarı faktörlerinin daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır.

Kaynakça

Abdolvand, N., Albadvi, A., & Ferdowsi, Z. (2008). Assessing readiness for business process reengineering. *Business Process Management Journal, 14*(4), 497-511. doi:10.1108/14637150810888046

Abdous, M. H. (2011). Towards a framework for business process reengineering in higher education. *Journal of Higher Education Policy and Management, 33*(4), 427-433. doi:10.1080/1360080X.2011.585741

Al-Mashari, M., & Zairi, M. (1999). BPR implementation process: an analysis of key success and failure factors. *Business Process Management Journal, 5*(1), 87-112. doi:10.1108/14637159910249108

Alavi, M., & Yoo, Y. (1995). Productivity Gains of BPR- Achieving Success Where Others Have Failed. *Information Systems Management, 12*(4), 43-47. doi:10.1080/07399019508963002

Alghamdi, I. A., Goodwin, R., & Rampersad, G. (2014). Organizational E-Government Readiness: An Investigation in Saudi Arabia. *International Journal of Business and Management, 9*(5), 14-24

Antony, J. (2015). Challenges in the deployment of LSS in the higher education sector: viewpoints from leading academics and practitioners. *International Journal of Productivity and Performance Management, 64*(6), 893-899. doi:10.1108/IJPPM-12-2014-0192

Atkinson, J. W. (1958). Motives in fantasy, action, and society: A method of assessment and study. Van Nostrand. https://psycnet.apa.org/record/1959-00758-000

Avolio, B. J. (1994). The alliance of total quality and the full range of leadership. In B. M. Bass & B. J. Avolio (Ed.), *Improving organizational effectiveness: through transformational leadership* (121-145). Thousand Oaks, CA: SAGE

Avolio, B. J., Reichard, R. J., Hannah, S. T., Walumbwa, F. O., & Chan, A. (2009). A meta-analytic review of leadership impact research: Experimental and quasi-experimental studies. *The Leadership Quarterly*, 20(5), 764–784

Bandara, W., Alibabaei, A., & Aghdasi, M. (2009). *Means of achieving business process management success factors.* Paper presented at the Proceedings of the 4th Mediterranean Conference on Information Systems.

Barney, J., (1991). Firm resources and sustained competitive advantage. *Journal of Management*, 17 (1), 99–120.

Bass, B. M. (1990). From transactional to transformational leadership: Learning to share the vision. *Organizational Dynamics, 18*(3), 19-31. doi:10.1016/0090-2616(90)90061-S.

Bass, B.M., (1995). *Leadership and performance beyond expectations,* The Free Press, New York.

Bass, B. & Avolio, B. (1995). MLQ Multifactor leadership questionnaire. Redwood City, CA: Mind Garden.

Bass, B. M. & Avolio, B. J. (1989). Potential biases in leadership measures: How prototypes, leniency, and general satisfaction relate to ratings and rankings of transformational and transactional leadership construct. *Educational and Psychological Measurement*, 49:509-527.

Bass, B. M. & Avolio, B. J. (1990a). *Transformational leadership development: Manual for the multifactor leadership questionnaire*. Palo Alto: CA Consulting Psychologist Press.

Bass, B. M. & Avolio, B. J. (1994). *Improving Organizational Effectiveness through Transformational Leadership*. California: Sage.

Bass, B. M. & Avolio B. J. (1997). *Full Range of Leadership Development: Manual for the Multi-factor Leadership Questionnaire*. California: Mind Garden. 90.

Bass, B. M., Avolio, B. J., & Goodheim, L. (1987). Biography and the Assessment of Transformational Leadership at the World-Class Level. *Journal of Management*, 13:7-19.

Bass,B., Avolio,B., Jung,D. & Berson,Y. (2003). Predicting unit performance by assessing transformational and transactional leadership, *Journal of Applied Psychology*,88(2) ,207-218

Becker, C. M., & Glascoff, M. A. (2014). Process measures: a leadership tool for management. *TQM Journal, 26*(1), 50-62. doi:10.1108/TQM-02-2013-0018.

Bensımon, E. & Neumann, A. (1993). *Redesigning Collegiate Leadership*. Baltimore: John Hopkins Press.

Best, M., & Neuhauser, D. (2006). Walter A Shewhart, 1924, and the Hawthorne factory. *Quality Safe Health Care,* 15(2), 142–143.

Bharadwaj, A., (2000). A resource-based perspective on information technology and firm performance: an empirical investigation. *MIS Quarterly*, 24 (1), 169–196

Bin Taher, N. A., Krotov, V., & Silva, L. (2015). A framework for leading change in the UAE public sector. *International Journal of Organizational Analysis, 23*(3), 348-363. doi:10.1108/IJOA-10-2014-0809.

Birasnav, M., Rangnekar, S. & Dalpati, A. (2010). Transformational leadership, ınterim leadership, and employee human capital benefits: An empirical study. *Procedia-Social and Behavioral Sciences,* 5, 1037-1042.

Bolden, R., & Regan, N. O. (2016). Digital disruption and the future of leadership: An interview with rick haythornthwaite, chairman of centrica and MasterCard. *Journal of Management Inquiry*, 25(4), 438-446. https://doi.org/10. 1177/1056492616638173.

Box, S., & Ken, P. (2005). Business process management: establishing and maintaining Project alignment. *Business Process Management Journal, 11*(4), 370-387. doi:10.1108/14637150510609408.

Burawat, P. (2017). The mediate effect of lean manufacturing on the relationship between transaformational leadership and sustainability performance in thai sMEs. *International Journal of Applied Engineering Research*, 12(21), 11647-11657.

Burke, W. W., & Litwin, G. H. (1992). A causal model of organizational performance and change. *Journal of Management, 18*(3), 523-545.

Burns, J. M. (1978). *Leadership*. New York: Harper & Row.

Cha, K. J., Hwang, T., & Gregor, S. (2015). An integrative model of IT-enabled organizational transformation: A multiple case study. *Management Decision, 53*(8), 1755-1770. doi:10.1108/MD-09-2014-0550.

Chamberlin, J. (2010a). Business Process Reengineering. *Management Services, 54*(1), 13-20.

Chamberlin, J. (2010b). Time for change. *Management Services, 54*(4), 10-16.

Champy, J., & Weger, J. (2005). Reengineering: the second time around. *Strategy & Leadership, 33*(5),53-56. doi:10.1108/10878570510616898.

Chappell, T. B. (2000). *Leaders' discretion characteristics of commitment, locus of control and cognitive complexity as affecting radical organizational change.* (60), Regent University US.

Chemers, M. M. (2001). Leadership effectiveness: An integrative review. In M. A. Hogg & R. S. Tindale (Eds.), *Blackwell handbook of social psychology: Group processes* (376 – 399). Oxford, UK: Blackwell.

Chen, C.-K., & Reyes, L. (2017). A quality management approach to guide the executive management team through the product/service innovation process. *Total Quality Management and Business Excellence*, 28(9-10), 1003-1022.

Conner, K.R., (1991). A historical comparison of resource-based theory and five schools of thought within industrial organization economics: do we have a new theory of the firm?, *Journal of Management*, 17 (1), 121– 154.

Cortellazzo, L., Bruni, E., & Zampieri, R. (2019). The role of leadership in a digitalized world: A review. Frontiers in Psychology, 10, 1938. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2019.01938

Cox, Taylor, Jr. (1993) *Cultural Diversity In Organizations*. San Francisco: Berrett– Koehler.

Cropanzano, R., & Greenberg, J. (1997). Progress in organizational justice: Tunneling through the maze. In C. Cooper & I. Robertson (Eds.), *International review of industrial and organizational psychology*, 317 – 372, New York: Wiley.

Dabaghkashani, A. Z., Hajiheydari, B. N., & Haghighinasab, C. M. (2012). A Success Model for Business Process Management Implementation. *International Journal of Information and Electronics Engineering, 2*(5), 725. doi:10.7763/IJIEE.2012.V2.196.

Day, D. V. (2000). Leadership development: A review in context, *The Leadership Quarterly*, 11(4), 581–613.

Day, D. V. (2010). The difficulties of learning from experience and the need for deliberate practice. *Industrial and Organizational Psychology: Perspectives on Science and Practice*, 3(1), 41–44.

Davenport, T. & Short, J., (1990). The New Industrial Engineering: Information Technology and Business Process Redesign, *Sloan Management Review*, Summer.

Davenport, T.H., (1993). *Process Innovation: Reengineering Work through Information Technology, Harvard Business School Press, Boston.*

Davis, S. F. & Palladino, J. J. (1997). Psychology. Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall.

Daly, J. L. (2002). Implicationf of Organisational Climate and Ethical Leadersship on Reengineering in Municipal Government *Public Administration Quarterly, 26*(1/2), 198-217.

de Boer, F. G., Müller, C. J., & Ten Caten, C. S. (2015). Assessment model for organizational business process maturity with a focus on BPM governance practices. *Business Process Management Journal, 21*(4), 908-927. doi:10.1108/BPMJ-11-2014-0109

de Bruin, T., & Rosemann, M. (2005). *Towards a Business Process Management Maturity Model.* Paper presented at the European Conference on Information Systems, Germany, Regensburg.

Deming, W.E. (1986). Out of the Crisis. Cambridge. MIT, Center for Advanced Engineering Study.

DiCiccio, C., & Marrella, A., Russo, A. (2015). Knowledge-intensive processes characteristics, requirements and analysis of contemporary approaches. *Journal on Data Semantics*, 4: (1), 29–57.

Dumas, M., Rosa, M.L., Mendling, J., & Reijers, H.A. ((2016)). Fundamentals of Business Process Management. Springer, Heidelberg.

Edmead, M. (2016). Digital transformation: Why it's important to your organization, https://www.cio.com/article/3063620/it-strategy/digital-transformation-why-its-important-to-your-organization.html#tk.cio_rs

Edward, L. N., & Mbohwa, C. (2013). *The Role of Leadership in Business Process Reengineering "Leaders, do you want to change?* Paper presented at the Information and Knowledge Management.

Elnaghi, M. (2011). *Exploring strategic leadership challenges in achieving an ICT enabled transformational government.* (PhD), Brunel University UK.

Elzinga, D. J., Horak, T., Chung-Yee, L., & Bruner, C. (1995). Business process management: Survey and methodology. *IEEE Transactions on Engineering Management,* 24(2), 119-28.

Flamholtz, E., & Randle, Y. (1990). *Growing pains: How to make the transition from an entrepreneurship to a professionally managed firm*: Jossey-Bass Inc Pub.

Feeny, D.F. & Willcocks, L.P.(1998). Core IS capabilities for exploiting information technology. *Sloan Management Review*, 39 (3), 9–21.

Fiedler, F.E. (1967). *A Theory of Leadership Effectiveness*. McGraw-Hill, New York.

Galbraith, J., & Cummings, L. L. (1967). An empirical investigation of the motivational determinants of task performance: Interactive effects between instrumentality—valence and motivation—ability. *Organizational behavior and human performance*, *2*(3), 237-257.

Gardenswartz , L., & Rowe, A. (1994) *Diverse Teams At Work: Capitalizing On The Power Of Diversity*. Chicago: Irwin.

Goeke, R. J., & Antonucci, Y. L. (2013). Differences in business process management leadership anddeployment: Is there a connection to industry affiliation? *Information Resources Journal, 26*(2), 43-63. doi:10.4018/irmj.2013040103

Grant, D. (2002). A wider view of business process reengineering. *Communications of the ACM, 45*(2),85-90. doi:10.1145/503124.503128

Groome, D., Dewart, H., Esgate, A., Gurney, K., Kemp, R., & Towell, N. (2001). An introduction to cognitive psychology: processes and disorders. East Sussex: Psychology Press.

Grover, V., Jeong, S. R., Kettinger, W. J., & Teng, J. T. (1995). The implementation of business process reengineering. *Journal of Management Information Systems*, 109-144.

Hall, E. A., Rosenthal, J., & Wade, J. (1994). How to Make Reengineering Really Work. *The McKinsey Quarterly* (2), 107.

Hammer, M. (2015). What is business process management? In: vom Brocke, J., Rosemann, M. (Eds.), Handbook on Business Process Management (2nd ed.). Springer-Verlag, Berlin, Heidelberg, 3–16.

Hammer, M. (2007). The Process Audit. *Harvard business review, 85*(4), 111.

Hammer, M. (1990). Reengineering work: Don't automate, obliterate. *Harvard Business Review*, 104-112.

Hammer, M., & Stanton, S. A. (1995). *The Reengineering Revolution: A Handbook*: HarperBusiness.

Hammer, M., &Champy, J. (1993). *Reengineering the Corporations*. New York: Harper Business.

Harmon, P. (2010). *Business Process Change: A Guide for Business Managers and BPM and Six Sigma Professionals*: Morgan Kaufmann.

Harmon, P. (2003). *Business Process Change: A Manager's Guide to Improving, Redesigning, and Automating processes.* Amsterdam; Boston: Morgan Kaufmann.

Henry, C. D. (1994). Reengineering challenge: The leader as detective. *Planning Review, 22*(6), 34-35. doi:10.1108/eb054491

Hersey, P., & Blanchard, K.H., (1993). *Management of organizational behavior: Utilizing human resource*, sixth ed. Prentice Hall.

Hitt, M. A., Black, J. S., Porter, L. W., & de Lara Choy, M. I. P. (2006). A*dministration,* Pearson Education. .

Hyötyläinen, T., & vom Brocke, J. (2015). *Steps to Improved Firm Performance with Business Process Management: Adding Business Value with Business Process Management and Its Systems*: Springer.

House, R. J. (1996): Path-Goal Theory Of Leadership: Lessons, Legacy, and a Reformulated Theory, *Leadership Quartely*, 7 (3), 323-352.

Hunt, J.G. and G.E. Dodge (2001). *Leadership déjà vu all over again.* The Leadership Quarterly, 2001. **11**(4): p. 435-458.

Hughes, R. L., Ginnet, R. C., & Curphy, G. L. (1999). Charisma and transformational leadership. leadership: enhancing lessons from experiences. Boston: McGraw-Hill.

Johnson, C.N. (2002). The benefits of PDCA. *Quality Progress,* 35(5), 120.

Koontz, H. and Donell, C. (1959). *Principles of Management*. McGraw-Hill, New York.

Kreitner, R. & Kinicki, A. (1998). Organizational behaviour. Boston: McGraw-Hill.

Lavine, M. (2014), Paradoxical Leadership and the Competing Values Framework, The Journal of Applied Behavioral Science, Vol. 50, No: 2, s. 189-205.

Lawler, E. E., & Porter, L. W. (1967). The effect of performance on job satisfaction. *Industrial relations*.

Lee, R.G., & Dale, B.G. (1997). Business process management: A review and evaluation. *Business Process Management Journal,* 4(3), 214-225.

Lyridis, Dimitrios V., Georgios O. Andreadis, Christos Papaleonidas & Violetta Tsiampa. (2022). A BPM-based framework for the impact assessment of blockchain to the midstream LNG supply chain. Maritime Business Review 7: 49–69.

Malatesta, Deanna, & Craig R. Smith. (2014). Lessons From Resource Dependence Theory for Contemporary Public and Nonprofit Management. Public Administration Review, 74 (1), 14-25.

Markovitch, S., & Willmot, P. (2014). Accelerating the digitization of business processes. McKinsey and Company, New York.

Moorman, R. H. (1991). Relationship between organizational justice and organizational citizenship behaviors: Do fairness perceptions influence employee citizenship? *Journal of Applied Psychology*, 76, 845 – 855

Mumford, T. V., Campion, M. A., & Morgeson, F. P. (2007). The leadership skills strataplex: Leadership skill requirements across organizational levels. *The Leadership Quarterly*, 18(2), 154–166.

Mumford, M., Marks, M. A., Connelly, M. S., Zaccaro, S. J., & Reiter-Palmon, R. (2000a). Development of leadership skills: Experience and timing, *The Leadership Quarterly*, 11(1), 87–114.

Mumford, M., Zaccaro, S. J., Johnson, J. F., Diana, M., Gilbert, J. A., & Threlfall, K. (2000b). Patterns of leader characteristics: Implications for performance and development. *The Leadership Quarterly*, 11(1), 115–133.

Nişancı, Z. N. (2015). *Geçmişten günümüze yönetim düşüncesi. Yönetim Bilimleri Dergisi, 13(25), 257-294*

Nogueira, Cintia Alves, Silvia Inês Dallavalle Pádua & Ronaldo Bernardo (2022). A map for the holistic BPM diagnosis. *Business Process Management Journal*, 28: 630–55.

Northouse, P.G. (2001). Leadership: theory and practice. Thousand Oaks, CA: SAGE.

Oakland, J., (1993). *Total Quality Management*, 2nd ed. Heinemann, London.

Pavlou, Paul A., & El Sawy, Omar A., (2006). From it leveraging competence to competitive advantage in turbulent environments: the case of new product development. *Information Systems Research*, 17, 198–227.

Popoff, F., & Brache, A. P., (1994). *The seven daily sins of process improvements.* Chief Executive*, 95, 22-26.*

Rai, A., Patnayakuni, R., & Seth, N., (2006). Firm performance impacts of digitally enabled supply chain integration capabilities. MIS Quarterly 30 (2), 225–246.

Ravichandran, T., & Lertwongsatien, C., (2005). Effect of information system resources and capabilities on firm performance: a resource-based perspective. *Journal of Management Information Systems*, 21 (4), 237–276

Rosemann, M., & Bruin, T.D. (2005). Towards a Business Process Management Maturity Model. Bartmann, D, Rajola, F, Kallinikos, J, Avison, D, Winter, R, Ein-Dor, P, et al. (Ed.) *ECIS 2005 Proceedings of the Thirteenth European Conference on Information Systems*, 26-28 May 2005, Germany, Regensburg.

Sambamurthy, V., & Zmud, R.W.(1994). IT Management Competency Assessment: A Tool for Creating Business Value through IT. Financial Executives Research Foundation, Morristown, NJ.

Santhanam, R., & Hartono, E., (2003). Issues in linking information technology capability to firm performance. *MIS Quarterly* 27 (1), 125–153.

Sweeney, P. D., & McFarlin, D. B. (1993). Workers' evaluations of the ''ends'' and the ''means'': An examination of four models of distributive and procedural justice. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 55, 23 – 40.

Tabak, A. & Sığrı, Ü. (2013), Liderlik, Sığrı, Ü. ve Gürbüz, S. (Ed.), Örgütsel Davranış, Beta, İstanbul, 374-429.

Taylor, F.W. (1911). *The principles of scientific management*. New York, NY: Harper and Brothers.

Teece, D.J., Pisano, G., & Shuen, A., (1997). Dynamic capabilities and strategic management. *Strategic Management Journal*, 18 (7), 509–533.

Thibaut, J., & Walker, L. (1975). *Procedural justice: A psychological analysis*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, Inc.

Trkman, P. (2010). The critical success factors of business process management. *International Journal of Information Management*, 30(2), 125-134.

Tyler, T. R. (1994). Psychological models of the justice motive: Antecedents of distributive and procedural justice. *Journal of Personality and Social Psychology*, 67, 850 – 863.

Tyler, T. R., Boeckmann, R. J., Smith, H. J., & Huo, Y. J. (1997). *Social justice in a diverse society. Boulder*, CO: Westview Press

Uhl-Bien, M. & R. Marion, (2006). "Breaking the frame" even farther: complexity science and lampe theory, *Research in Multi-Level Issues*. 2006. p429- 442.

Van der Aalst, W., Weske, M., & Grunbauer, D. (2005) . Case handling: a new paradigm for business process support. *Data & Knowledge Engineering*, 53: , 129–162.

Van Veldhoven, Z., & Vanthienen, J. (2019). Designing a comprehensive understanding of digital transformation and its impact. A. Pucihar, M Kljajić Borštnar, P. Ravesteijn, J. Seitz & R. Bons (Ed.) *Proceedings of the 32th Bled eConference Hum.*

Vroom, V. H. (1964). Work and motivation.

Wade, M., & Hulland, J. (2004). Review: the resource-based view and information systems research: review, extension, and suggestions for future research. *MIS Quarterly*, 28 (1), 107–142.

Yukl, G. (2002). *Leadership in organizations (5th ed.).* Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.

Yukl, G. A. (2005). *Leadership in Organizations (6th ed.)*. Upper Saddle River, NJ: Prentice-Hall.

Zairi, M. (1997). Business process management: A boundaryless approach to modern competitiveness. *Business Process Management Journal,* 3(1), 64-80.

BÖLÜM 11

İŞ SÜREÇLERİ YÖNETİMİNDE YÖNETİM YETKİNLİKLERİ

Dr. Öğr. Üyesi Mukadder BEKTAŞ

Karabük Üniversitesi, Yönetim ve Organizasyon Bölümü
mukadderbektas@karabuk.edu.tr
ORCID: 0000-0002-7405-383X

Giriş

Günümüz dünyasında ekonomik, teknolojik, demografik, ekolojik ve sağlığa dair pek çok değişim yaşanmakta bu değişimler örgüt yapılarını, stratejilerini, iş yapış şekillerini ve süreçlerini etkilemektedir (Pilipczuk, 2021). Teknolojik gelişmeler işletmelerin küresel pazarlarda faaliyet gösterebilmesine, bu durum ise pazarlardaki değişimin hızlı ve rekabetin yüksek olmasına neden olmuştur. Sürdürülebilir rekabeti sağlamak isteyen her işletme küresel düşünmek ve adımlarını küresel rekabet koşullarına uygun bir şekilde atmak zorundadır aksi takdirde sadece işletmenin küçülmesi, el değiştirmesi ile değil iflas etmesi ile yani ölümcül sonuçları ile karşı karşıya kalabilmektedir (Aslan, 2021). Küreselleşme ile beraber rekabet artmakta, verimlilik, etkililik ve performans gibi kavramlar daha da önemli hale gelmektedir. İşletmelerin verimlilik, etkililik ve performanslarını geliştirmek adına benimsedikleri yöntemlerden biri de iş süreçleri yönetimidir (Funke & Syed, 2019)

İş Süreçleri Yönetimi (Business Process Management, BPM) ile her geçen gün daha karmaşık hale gelmekte olan iş modelleri, tekrarlanan ve düzenlenmiş süreçler olarak tanımlanır, analiz edilir, iyileştirilir ve izlenir. BPM ile yöneticilere de yeni görevler ve sorumluluklar yüklenmiş, sahip olunması gereken yönetim yetkinliklerinde yeni roller ve beceriler eklenmiştir. İşletmelerin başarılarının sürdürülebilirliği için yönetici yetkinlikleri hayati öneme haizdir. Yetkin yöneticiler işletmelerin performans ve karlılıklarını büyük oranda etkilemektedirler (Leventeli & Serap İncaz, 2021).

İşletmeler ulusal ve uluslararası rekabette öne çıkmak için yöneticileri geliştirme programlarına ciddi yatırımlar yapmaktadırlar. ABD'de işletmelerin iş başı eğitimlerini içeren yönetici geliştirme programlarına ayırdığı yıllık bütçenin 2016 yılında 35 milyar dolara kadar çıktığı ifade edilmektedir (Wakefield, Abbatiello, Agarwal, Pastakia, & Berkel, 2016). Üst düzey yöneticiler için bu rakamların 7 milyar dolar olduğu 2004 yılında yapılan bir araştırmada ortaya konmuştur (Bolt, 2007).

Kaynakça

A. J. Gilbert Silvius, R. P. (2014). Sustainability in Project Management Competencies: Analyzing the Competence Gap of Project Managers. *Journal of Human Resource and Sustainability Studies, 2*(2), 40-58. doi:DOI:10.4236/jhrss.2014.22005

Akyol, E. M., & Budak, G. (2013). Yetkinliğe Dayalı İnsan Kaynakları Yönetimi: Çok Uluslu Bir Firma Örneği. *Afyon Kocatepe Üniversitesi, İİBF Dergisi , 15*(2), 155-174.

Aslan, M. (2021). *Yönetici Yetkinlikleri.* İstanbul: Akademi Titiz Yayınları.

Asumeng, M. (2014). Managerial Competency Models: A Critical Review and Proposed Holistic-Domain Model. *Journal of Management Research, 6*(4), 1-21. doi:-doi:10.5296/jmr.v6i4.5596

Baker, J., Mapes, J., New, C., & Szwejczewski, M. (1997). A hierarchical model of business competence. *Integrated Manufacturing Systems, 8*(5), 265–272. doi:https://doi.org/10.1108/09576069710179715

Başalp, A. A., & Gülova, A. A. (2021). Yönetici Yetkinliklerinin Geliştirilmesinde Zorlu Görevler ve Erişimi İle Öğrenme Odaklılık ve Geri Bildirimin Rolü. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*(43), 39-60.

Bayraktar, E. (2007). *Üretim ve Hizmet Süreçlerinin Yönetimi.* İstanbul: Çağlayan Basımevi.

Bolat, T., Seymen, O. A., Bolat, O. İ., & Erdem, B. (2008). *Yönetim ve Organizasyon.* Ankara: Detay yayıncılık.

Bolt, J. (2007). Mapping The Future Leadership Development. The 2007 Pfeiffer Annual: Leadership Development,. SanFrancisco: John Wiley and Sons, .

Boyatzis, R. E. (1982). *The Competent Manager: A Model for Effective Performance.* New York: John Wiley & Sons.

Boyatzis, R. E., & Saatcioğlu, A. (2007). A 20- year view of trying to develop emotional, social and cognitive intelligence competencies in graduate management education. *Journal of Management Development, 27*(1), 92-108.

Boyatzis, R. E., Baker, A., Leonard, D., Rhee, K., & Thompson, L. (1995). Will it make a difference? Assessing a value-based, outcome oriented, competency-based professional program. R. Boyatzis, S. Cowen, & D. Kolb (Dü) içinde, *Innovating in Professional Education: Steps on a Journey from Teaching to Learning* (Cilt 10, s. 167-202.). San Francisco, CA: Jossey-Bass.

Boyatzis, R., Leonard, D., Rhee, K., & Wheeler, J. (1996). Competencies can be developed, but not in the way we thought. *Capability, 2*(2), 25-41.

Boyatzis, R., Stubbs, E., & Taylor, S. (2002). Learning cognitive and emotional intelligence competencies through graduate management education. *Academy of Management Journal on Learning and Education, 1*(2), 150-182.

Budak, G. (2008). *Yetkinliğe Dayalı İnsan Kaynakları Yönetimi.* İzmir: Barış Yayınları Fakülteler Kitabevi.

Chong, E. (2013). Managerial competencies and career advancement: A comparative study. *Journal of Business Research*(66), 345-353.

Çetinkaya, M., & Özutku, H. (2010). Üst Düzey Yöneticilerin Sahip Olması Gereken Yönetsel Yetkinliklerin Belirlenmesine İlişkin Amprik Bir Çalışma. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*(26), 221-236.

Çorak, A. (2015). Proje Yönetimi. *Demiryolu Mühendisliği, 2*, 52-54.

Efil, İ. (1999). *İşletmelerde Yönetim ve Organizasyon* (7. Baskı b.). İstanbul:: Alfa Yayınları.

Eyüboğlu, F. (2010). *Süreç Yönetimi ve Süreç İyileştirme.* İstanbul: Sistem Yayıncılık.

Funke, C., & Syed, R. (2019). The Leadership Influences in BPM Lifecycle. *Proceedings of the 25th Americas* (s. 1-9). Queensland University of Technology. https://eprints.qut.edu.au/129495/ adresinden alındı

Garbutt, M., Seymour, L. F., & Rudman, A. (2017). Towards a Business Process Owner Competency Framework. *Department of Information Systems, 29*(1), 122-146.

Gorbacheva, E., Stein, A., Schmiedel, T., & Müller, O. (2016). The Role of Gender in Business Process Management Competence. *Bus Inf Syst Eng, 58*, 213–231. doi:https://doi.org/10.1007/s12599-016-0428-2

Hoffmann, T. (1999). The meanings of competency. *Journal of European Industrial Training, 23*(6), 275-286. https://doi.org/10.1108/03090599910284650 adresinden alındı

Hrabal, M., Tucek, D., Molnar, V., & Gabriel Fedorko. (2021). Human factor in business process management: modeling competencies of BPM roles. *Business Process Management Journal, 27*(1), 275-305.

Jevšček, M. (2016). Competencies of process managers. *Journal of Universal Excellence, 5*(1), 13-29.

Koçel, T. (2007). *İşletme Yöneticiliği* (11 b.). İstanbul: Arıkan Basım Yayın.

Leventeli, A., & Serap İncaz. (2021). İlaç Firma Yöneticilerinin Rekabet Stratejileri Açısından Yönetsel Yetkinliklerini Etkileyen Faktörler. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 17*(2), 403-417.

Mai, N. K., Do, T. T., & Nguyen, D. T. (2022). The impact of leadership competences, organizational learning and organizational innovation on business performans. *Business Process Management Journal, 28*(5/6), 1391-1411. doi:DOI 10.1108/BPMJ-10-2021-0659

May, A. S. (1998). Business process outsourcing: a new test of management competence. *Career Development International, 3*, 136–141. doi:https://doi.org/10.1108/13620439810214367

Mclagan, P. (1980). Competency Models. *Training and Development Journal, 34*(12), 22-26.

Müller, O., Schmiedel, T., Gorbacheva, E., & Brocke, J. V. (2016). Towards a typology of business process management professionals: identifying patterns of competences through latent semantic analysis. *Enterprise Information Systems, 10*, 50-80. doi:-DOI: 10.1080/17517575.2014.923514

Nam, S. (2018). Yönetsel yetkinliklerin geliştirilmesinde e-öğrenmenin başarısını etkileyen faktörler; Katılım bankacılığı sektöründe bir durum çalışması. *Doktora Tezi*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi İşletme Enstitüsü.

Neumeyer, X., & Liu, M. (2021). Managerial Competencies and Development in the Digital Age. *IEEE Engineering Management Review, 49*(3), 49–55. doi:https://doi.org/10.1109/emr.2021.3101950

Özutku, H., & Algur, O. (2012). Uluslararası Görevler İçin Yönetici Seçiminde ve Performans Değerlendirmesinde Yetkinliklerin Kullanımı: Perfetti Van Melle Gıda San. Tic. A.Ş. Örneği. *Süleyman Dewmirel Üniversitesi İksisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 17*(3), 53-73.

Pilipczuk, O. (2021). Transformation of the Business Process Manager Profession in Poland: The Impact of Digital Technologies. *Sustainability, 13*, 1-20. doi:https://doi.org/10.3390/su132413690

Pritchard, J.-P., & Armistead, C. (1999). Business process management - lessons from European business. *Business Process Management Journal, 5*(1), 10-32.

Robbins, S. P., & Judge, T. A. (2015). *Örgütsel Davranış* (14. Baskıdan Çeviri b.). (İ. E. (Çev.), Dü.) Ankara: Nobel Akademik.

Shet, S. V., & Pereira, V. (2021). Proposed managerial competencies for Industry 4.0 – Implications for social sustainability,. *Technological Forecasting and Social Change, 173*, 1-13. doi:https://doi.org/10.1016/j.techfore.2021.121080

Silvius, A. G., & Schipper, R. P. (2014). Sustainability in Project Management Competencies: Analyzing the Competence Gap of Project Managers . *Journal of Human Resource and Sustainability Studies, 2*, 40–58. doi:https://doi.org/10.4236/jhrss.2014.22005

Spencer, M., & Spencer, M. (1993). *Competence at Work:Models for Superior Performance.* New York: John Wiley &Sons Inc.

Taştan, N. S., & Taştan, K. (2022). Yetkinliğe Dayalı İnsan Kaynakları Yönetimi ve Üniversite Genel Sekreterleri. *Full Texts Book*, (s. 548-556).

Tengilimoğlu, D., Işık, O., & Akbolat, M. (2012). *Sağlık İşletmeleri Yönetimi* (5 b.). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Trkman, P. (2010). The critical success factors of business process management. *International Journal of Information Management*(30), 125-134.

Türk Dil Kurumu Sözlükleri. (2023, Temmuz 5). Türk Dil Kurumu. https://sozluk.gov.tr/ adresinden alındı

Ülgen, H., & Mirze, S. (2007). *İşletmelerde Stratejik Yönetim* (4. Baskı b.). İstanbul: Arıkan Basım Yayım.

Ünal, Ö. F. (2012). Temel yetkinliklerin Belirlenmesine Yönelik Süreç ve Model Önerisi (Vaka Çalışması). *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, II*, 185-205.

Viitala, R. (2005). Perceived development needs of managers compared to an integrated management competency model. *Journal of Workplace Learning , 17*(7), 436–451. doi:https://doi.org/10.1108/13665620510620025

Wakefield, N., Abbatiello, A., Agarwal, D., Pastakia, K., & Berkel, A. (2016). Leadership awakened: generations,teams, science. *Global Human Capital Trends 2016 Report,* . Deloitte insights.

BÖLÜM 12
İŞ SÜREÇLERİ YÖNETİMİNDE KÜLTÜR

Cansu EROL

Dokuz Eylül Üniversitesi, İşletme Bölümü Dr. Öğrencisi
cnserltez@gmail.com
ORCID: 0000-0002-7041-7333

Giriş

Son yıllarda kurumsal hedeflere ulaşmak için başarılı şirketlerin merkezinde İş Süreçleri Yönetimi (Business Process Management, BPM) yer almaktadır. Öncelikle bilgi teknolojileri alanında ortaya çıkan BPM, bu alanla birlikte örgüt yönetimi ve endüstri mühendisliği alanlarının da kesiştiği disiplinler arası bir alandır. Özellikle son yıllarda davranış bilimi, büyük veri, operasyon yönetimi, sosyal bilişim, bulut bilişim ve süreç teorisi tarafından gündeme getirilen diğer sorunları da içerecek şekilde kapsamı genişletilmektedir (Dongen vd., 2022: 1).

BPM, örgütlerin işlevler açısından dikey bir algıdan ziyade, iş süreçleri açısından ele alınması gerektiğini savunan yatay bir algıyı savunmaktadır. Örgütsel BPM yaklaşımlarının temel hedefleri; iş süreçlerinin verimliliği ve etkinliğidir (DeToro ve McCabe, 1997; Hammer, 2014; Smith ve Fingar, 2004). Bu, kuruluşların hem iş süreçlerini doğru yürütmesi hem de doğru iş süreçlerini yürütmesi gerektiği anlamına gelmektedir. Smith ve Fingar (2004) yalnızca olgun iş süreçlerinin ve olgun BPM'nin yüksek verimli ve etkili iş süreçlerinde kendini gösterdiğini ileri sürmektedir. İlk dönemlerinden beri, BPM'in teknolojik desteği ve tasarımları gibi yönler BPM'in merkezinde yer almaktadır (Reijers, 2003; van der Aalst ve Kumar, 2003). İş akışı modelleme ve süreç otomasyonuna odaklanma, BPM kavramıyla birlikte ortaya çıkan çok sayıda bilgi teknolojilerinin çözümüyle doğrulanmıştır (Jeston ve Nelis, 2008a). Ancak tüm bu gelişmeler BPM'in kapsamını açıklamada yetersizdir ve tek bir yönünü yansıtır (Davenport, 1993). Bir yönetim yaklaşımı olarak BPM'in bütünsel bir anlayışla ele alınması gerekmektedir. Bu da stratejik uyum, yönetişim, insan, kültür gibi BPM'in başarısıyla ilgili kapsamlı bir dizi faktörün ele alınması ile mümkündür (Rosemann ve vom Brocke, 2014). Bu bütünsel anlayış, bu alandaki akademisyenler ve uygulayıcılar arasında giderek daha fazla kabul görmektedir.

Genellikle BPM projelerinin başarısız ya da başarılı olmasının altında yatan nedenlerden biri kültür olarak görülmektedir (Cao vd., 2001; Lee ve Dale, 1998). Ancak

luğu örgüt kültürüne dayanmaktadır. Ulusal kültür ve alt grup çalışma kültürü ele alınarak yapılan çalışmaların sayısı oldukça azdır. Kültür konusu çalışılması oldukça zor ve karmaşık olmasının haricinde günümüze kadar yapılan pek çok çalışma ve ölçek sayesinde daha anlaşılabilir olmuştur. Artık hangi ülkenin hangi davranışları sergilediği, hangi kültür özelliklerine sahip olduğu hem genel olarak hem de daha öznel olarak belirlenebilmektedir. Bu nedenle özellikle Türkçe alan yazında kültür ve BPM arasındaki ilişkiye gereken önemin verilmesi gerektiği düşünülmektedir. Böylece örgütlerin sahip oldukları iş süreçlerindeki başarı veya başarısızlık durumlarının açıklanması ve gerekli önlemlerin alınması daha kolay hale gelecektir.

Kaynakça

Alibabaei, A., Aghdasi, M., Zarei, B. ve Stewart, G. (2010). The Role of Culture in Business Process Management Initiatives. Australian Journal of Basic and Applied Sciences. 4(7): 2143-2154.

Alibabaei, A., W. Bandara, ve Aghdasi, M. (2009). Means of Achieving Business Process Management Success Factors. MCIS. 4th Mediterranean Information System Conference. Athene, Greece. 1346-1361.

Arslan, A. T. (2019). Süreç Yönetimi Uygulamalarının Örgütsel Bağlılığa Etkisinde Örgütsel Adaletin Aracı Rolü. (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Baird, K., Hu, K. J. ve Reeve, R. (2011). The Relationships Between Organizational Culture. Total Quality Management Practices and Operational Performance. International Journal of Operations & Production Management. 31(7): 789–814.

Benraad, M., Ozkan, B., Turetken, O. ve Vanderfeesten, I. (2022). The Influence of BPM-Supportive Culture and Individual Process Orientation on Process Conformance. Business Process Management Journal. 28(8): 1-22.

Binci, D., Belisari, S. ve Appolloni, A. (2020). BPM and Change Management-An Ambidextrous Perspective. Business Process Management. 26(1): 1-23.

Cameron, K.S. ve Quinn, R.E. (2006). Diagnosing and Changing Organizational Culture: Based on the Competing Values Framework. San Francisco, CA: Jossey-Bass.

Cao, G., Clarke, S., Lehaney, B. (2001). A Critique of BPR From A Holistic Perspective. Business Process Management Journal. 7(4): 332-339.

Culture Assessment Tool. http://www.bpm-culture.org/limesurvey3/index.php/275895 (Erişim Tarihi: 20.08.2023).

Davenport, T. (1993). Process Innovation. Boston: Harvard Business School Press.

Davenport, T.H. (1993). Process Innovation. Reengineering Work Through Information Technology. Boston, M A.: Harvard Business School Press.

De Toro, I. ve Mc Cabe, T. (1997). How to Stay Flexible and Elude Fads. Quality Progress. 30(3): 55-60.

Deming, W.E. (1986). Out of the Crisis. MIT Center for Advanced Engineering.

Denison D. R., ve Spreitzer, G.M. (1991). Organizational Culture and Organizational Development: A Competing Values Approach. Research in Organizational Change and Development. 5(1): 1-21.

Donaldson, L. (2001). The Contingency Theory of Organizations. London: Sage Publications.

Gartner. (2014). Fifteen Skills Critical to Success With Business Process Management. http://www.gartner.com/newsroom/id/2674619 (Erişim Tarihi: 19.08.2023).

George, J. M. ve Jones, G. R. (1997). Experiencing Work: Values, Attitudes, and Moods. Human Relations. 50: 393–416.

George, J. M. ve Jones, G. R. (1998). The Experience and Evolution of Trust: Implications for Cooperation and Teamwork. Academy of Management Review. 3: 531-546.

George, J. M. ve Jones, G. R. (2012). Understanding and Managing Organizational Behavior. New Jersey: Pearson Education Inc.

Grau, C. ve Moormann, J. (2013). Exploring The Interrelation Between Process Management and Organizational Culture. A Critical Review. Frankfurt School - Working Paper Series. No. 200. Frankfurt: Frankfurt School of Finance & Management. 1-42.

Grau, C. ve Moormann, J. (2014). Investigating The Relationship Between Process Management and Organizational Culture. Literature Review and Research Agenda. Management and Organizational Studies. 1(2): 1-17.

Gulledge, T.R. ve Sommer, R. A. (2002). Business Process Management: Public Sector Implications. Business Process Management Journal. 8(4): 364-376.

Hammer, M ve Champy, J. (1993). Reengineering the Corporation. London: Brealey.

Hammer, M. (2007). The Process Audit. Harvard Business Review. 85:111-123.

Hammer, M. (2010). What is Business Process Management? vom Brocke, J.ve Rosemann, M. (Eds.). Handbook on Business Process Management-Vol 1 içinde (3-16 ss.). Heidelberg: Springer.

Hammer, M. (2014). What is Business Process Management? vom Brocke, J ve Rosemann, M. (Eds.). Handbook On Business Process Management-Vol 1 içinde (3-16. ss.). Heidelberg: Springer.

Hildebrandt, T., Dongen, B. F. V., Röglinger, M. ve Mendling, J. (Guest ed.). (2022). Selected Papers of BPM 2019 - Editorial to the Special Issue. Information Systems. 104. 101902.

Hofstede Insights. https://www.hofstede-insights.com/. (Erişim Tarihi: 01.08.2023).

Hofstede, G. (1983). The Cultural Relativity of Organizational Practices and Theories. Journal of International Business Studies. Fall. 75-89.

Hofstede, G. (2005). Cultures and Organizations. New York: McGraw-Hill.

Hofstede, G., Neuijen, B. Ohayv, D. D. ve Sanders, G. (1990). Measuring Organizational Cultures: A Qualitative and Quantitative Study Across Twenty Cases. Administrative Science Quarterly. 35: 286–316.

Holterman, R. J. (2013). Five Common Pitfalls in Process Optimization, Bonitasoft. France: Grenoble.

Houy, C., Fettke, P. ve Loose, P. (2010). Empirical Research in Business Process Management-Analysis of An Emerging Field of Research. Business Process Management Journal. 16(4): 619-661.

Hung, R. (2006). Business Process Management as Competitive Advantage: A Review and Empirical Study. Total Quality Management. 17(1): 21-40.

Huntington, S.P., (1997). The Clash Of Civilizations And The Remaking Of The World Order. New York: Touchstone.

Jassawalla, A. R. Ve Sashittal, H. C. (2002). Cultures that Support the Product-Innovation Process. Academy of Management Executive. 16: 42-55.

Jayaganesh, M. ve Shanks, G. (2009). A Cultural Analysis of ERP-Enabled Business Process Management Strategy and Governance in Indian Organisations. ACIS 2009 Proceedings of the 20th Australasian Conference on Information Systems. Melbourne, Australia, 2-4 Aralık.

Jeston, J. ve Nelis, J. (2008a). Business Process Management. Practical Guidelines To Successful Implementations. Oxford: Elsevier.

Jeston, J. ve Nelis, J. (2008b). Management by Process: A Roadmap to Sustainable Business Process Management. Oxford: Elsevier.

Kang, S., Lee, J., Lee, D. ve Baik, J. (2012). A Framework for Measuring and Managing Value Achievement in Business Process. IEICE Transactions on Information and Systems. E95-D (10): 2456-2468.

Kettinger, W.J. ve Teng, J.T.C. (2000). Conducting Business Process Change: Recommendations From A Study of 25 Leading Approaches. V. Grover and W. J. Kettinger. (Eds.). Process Think: Winning Perspectives For Business Change in the Information Age içinde. Harriburg PA: Idea Group Publishing.

Kettinger, W.J., Teng, J.T.C. ve Guha, S. (1997). Business Process Change: A Study of Methodologies, Techniques, and Tools, Manag Inf Syst Quarterly. 21 (1): 55–80.

Khazanchi, S., Lewis, M.W., ve Boyer, K. K. (2007). Innovation-Supportive Culture: The Impact of Organizational Values on Process Innovation, Journal of Operations Management. 25(4): 871–884.

Kluckhohn, F. R. ve Strodtbeck, F. L. (1961). Variations in Value Orientations. Evanston, IL: Row, Peterson.

Kregel, I., Distel, B. ve Coners, A. (2022). Business Process Management Culture in Public Administration and Its Determinants. Bus Inf Syst Eng. 64(2): 201-221.

Kroeber, A. L. ve Kluckhohn, C. (1952). Culture: A Critical Review of Concepts and Definitions. New York: Vintage Books.

Lee, R.G., ve Dale, B.G. (1998). Business Process Management: A Review and Evaluation. Business Process Management Journal. 4(3): 214-225.

Leidner, D.E. ve Kayworth, T. (2006). A Review of Culture in Information Systems Research. Manag Inf Syst Quarterly. 30(2): 357–399.

Llewellyn, N. ve Armistead, C. (2000). Business Process Management: Exploring Social Capital within Processes. International Journal of Service Industry Management. 11(3): 225-243.

Minonne, C. ve Turner, G. (2012). Business Process Management: Are You Ready for The Future? Knowledge and Process Management. 19(3): 111-120.

Nordsieck, F. (1934). Grundlagen der Organisationslehre. (Basics of Organization Theory in German). Poeschel: Stuttgart.

Oğuz, E. S. (2011). Toplum Bilimlerinde Kültür Kavramı. Edebiyat Fakültesi Dergisi. 28(2): 123-139.

Özlem, D. (2000). Kültür Bilimleri ve Kültür Felsefesi. İstanbul: İnkîlap.

Parsons, T. ve Shils, E. A. (1951). Toward a General Theory of Action. New Brunswick: Transaction Publishers.

Paulk, M. C., Curtis, B., Chrissis, M. B. ve Weber, C. V. (1993). The Capability Maturity Model for Software, Version 1.1. (No. CMU/SEI-93-TR-24): Software Engineering Institute.

Pettigrew, A. M. (1979). On Studying Organizational Cultures. Administrative Science Quarterly. 24(4): 571-581.

Pritchard, J. P. ve Armistead, C. (1999). Business Process Management-Lessons from European Business. Business Process Management Journal. 5(1): 10-35.

Quinn, R.E., Faerman, S.R., Thompson, M.P., McGrath, M. ve St. Clair, L.S. (2011). Becoming a Master Manager: A Competing Values Approach. Hoboken, NJ: Wiley.

Raczynska, M. ve Krukowski, K. (2019). Organizational Culture as a Determinant of Business Process Management in the Community Offices in Poland. Administrative Sciences. 9(96): 1-12.

Reijers, H. A. (2003). Design and Control of Workflow Processes. Berlin/Heidelberg: Springer.

Rokeach, M. (1973). The Nature of Human Values. New York: The Free Press.

Rosemann, M. ve de Bruin, T. (2005). Towards A Business Process Mangement Maturity Model. ECIS 2005 Proceedings of the 13th European Conference on Information Systems. Regensburg: Germany. 26-28 Mayıs. (ss.1-12). Verlag and the London School of Economics.

Rosemann, M. ve vom Brocke, J. (2010). The Six Core Elements of Business Process Management. vom Brocke, J. ve Rosemann, M. (Eds.). Handbook on Business Process Management-Vol 1 içinde (109-124 ss.). Heidelberg: Springer.

Rosemann, M., de Bruin, T. ve Power, B. (2008). BPM Maturity. Jeston, J. ve Nelis, J. (Eds.). Business Process Management: Practical Guidelines to Successful Implementations içinde (313-329 ss.) Oxford: Elsevier.

Ruzevicius, J., Klimas, D. ve Veleckaite, R. (2012). Influence of Organizational Culture on The Success of Business Process Management in Lithuanian Public Sector Organizations. Current Issues Business and Law. 7(1): 1-16.

Savvas, A. (2005). Cultural Resistance Main Cause of BPM Project Failure. http://www.computerweekly.com/Articles/2005/03/14/208863/cultural-resistance-main-cause-of-bpm-project-failure.htm (Erişim Tarihi: 18.08.2023).

Scheer, A.W. (1994). Business Process Engineering-Reference Models for Industrial Companies. Berlin: Springer.

Schein, E. H. (1990). Organizational Culture. American Psychologist. 45(2): 109-119.

Schein, E. H. (2004). Organizational Culture and Leadership. San Francisco: Jossey-Bass.

Schein, E. H. (1984). Coming to a New Awareness of Organizational Culture. Sloan Management Review. 25(2): 3-16.

Schmiedel, T., Recker, J. ve Vom Brocke, J. (2020). The Relation Between BPM Culture, BPM Methods, and Process Performance: Evidence From Quantitative Field Studies. Information & Management. 57. 103175.

Schmiedel, T., Vom brocke, J. ve Recker, J. (2012). Is Your Organizational Culture Fit for Business Process Management? BPTrends. www.bptrends.com 1-5.

Schmiedel, T., vom Brocke, J. ve Recker, J. (2013). Which Cultural Values Matter to Business Process Management? Business Process Management Journal. 19(2): 292-317.

Schmiedel, T., vom Brocke, J. ve Recker, J. (2014). Development and Validation of an Instrument to Measure Organizational Cultures' Support of Business Process Management. Information & Management. 51: 43-56.

Seethamraju, R. (2012). Business Process Management: A Missing Link in Business Education. Business Process Management Journal. 18(3): 532-547.

Seethamraju, R. ve Marjanovic, O. (2009). Role of Process Knowledge in Business Process Improvement Methodology: A Case Study. Business Process Management Journal. 15(6): 920-936.

Selfridge, R.J. ve Sokolik, S. L. (1975). A Comprehensive View of Organizational Development. MSU Business Topics. 23(1): 46-61.

Smith, H. ve Fingar, P. (2004). Process Management Maturity Models. BPTrends. 1–5.

Sonnenberg, C. ve vom Brocke, J. (2014). The Missing Link Between BPM and Accounting-Using Event Data for Accounting in Process-oriented Organizations. Business Process Management. 20(2): 213-246.

Spanyi, A. (2003). Business Process Management is a Team Sport: Play It to Win!, Tampa, FL: Anclote Press.

Taylor, E.B. (1958). The Origins of Culture and Religion in Primitive Culture. New York: Harper&Brothers.

Trkman, P. (2010). The Critical Success Factors of Business Process Management. International Journal of Information Management. 30(2): 125-134.

Tumbas, S., Schmiedel, T., Bringmann, M. ve vom Brocke, J. (2013). Developing A BPM-Supportive Organizational Culture: on The Importance of Contextual Factors. ECIS 2013 Completed Research. Proceedings of the 21st European Conference on Information Systems. 87: 1-13.

Turetken, O. ve Demirors, O. (2011). Plural: A Decentralized Business Process Modeling Method. Information & Management. 48(6): 235–247.

Ubaid, A. M. ve Dweiri, F. T. (2020). Business Process Management (BPM): Terminologies and Methodologies Unified. International Journal of Systems Assurance Engineering and Management. 11(6): 1046-1064.

Van der Aalst W.M.P ve Kumar, A. (2003). XML-Based Schema Definition For Support of Inter-Organizational Workflow. Information Systems Research. 14(1): 23–46.

Vom Brocke, J. ve Schmiedel, T. (2011). Towards A Conceptualisation of BPM Culture: Results From A Literature Review. Paper Presented At 15th Pacific Asia Conference on Information Systems. (PACIS 2011). Brisbane, Australia.

Vom Brocke, J. ve Sinnl, T. (2011). Culture in Business Process Management: A Literature Review. Business Process Management Journal. 17(2): 357-378.

Vom Brocke, J., Petry,M., Sinnl, T., Kristensen, B. ve Sonnenberg, C. (2010). Global Processes and Data: The Culture Journey at Hilti Corporation. vom Brocke, J. ve Rosemann, M. (Eds.). Handbook on Business Process Management: Strategic Alignment, Governance, People and Culture-Vol. 2. içinde (537-556 ss.) Berlin: Springer.

Vom Brocke, J., Schmiedel, T., Recker, J., Trkman, P., Mertens, W. ve Viaene, S. (2014). Ten Principles of Good Business Process Management. Business Process Management Journal. 20(4): 530-548.

Williams, R. (2005). Anahtar Sözcükler: Kültür ve Toplumun Sözvarlığı. (S. Kılıç, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları. (Orijinali 1976'da yayımlanmıştır).

www.bpm-culture.org. BPM Culture- Is Your Organizational Culture Fit For Business Process Management? (Erişim Tarihi: 20.08.2023).

Zairi, M. (1997). Business Process Management: A Boundaryless Approach to Modern Competitiveness. Business Process Management Journal. 3(1): 64-80.

İZMİR MİLLÎ KÜTÜPHANE
HARİTA VE ŞEHİR PLANLARI KATALOĞU

EZGİ ERGİN
ÖZGÜR POLAT
MEHMET ALİ AKKAYA
GÜLTEN ALIR DERBENT
MAHMUT HALEF CEVRİOĞLU

nobel

İZMİR MİLLÎ KÜTÜPHANE
HARİTA VE ŞEHİR PLANLARI KATALOĞU

Ezgi ERGİN, Özgür POLAT, Mehmet Ali AKKAYA,
Gülten ALIR DERBENT, Mahmut Halef CEVRİOĞLU

Yayın No.: 5059
Beşeri Bilimler No.: 535
ISBN: 978-625-397-702-3
E-ISBN: 978-625-397-703-0
Basım Sayısı: 1. Basım, Ekim 2023

© Copyright 2023, NOBEL AKADEMİK YAYINCILIK EĞİTİM DANIŞMANLIK TİC. LTD. ŞTİ. SERTİFİKA NO.: 40340
Bu baskının bütün hakları Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.ne aittir.
Yayınevinin yazılı izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik
ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.

Nobel Akademik Yayıncılık, 2011 yılından beri "tanınmış uluslararası yayınevi" statüsündedir.

Genel Yayın Yönetmeni: Nevzat Argun -nargun@nobelyayin.com-
Genel Yayın Koordinatörü: Gülfem Dursun -gulfem@nobelyayin.com-

Sayfa Tasarım: Tarkan Kara -erdal@nobelyayin.com-
Kapak Tasarım: Sezai Özden -sezai@nobelyayin.com-
Görsel Tasarım Uzmanı: Mehtap Bayraktar Asiltürk -mehtap@nobelyayin.com-

Kütüphane Bilgi Kartı

Ergin, Ezgi., Polat, Özgür., Akkaya, Mehmet Ali., Alır Derbent, Gülten., Cevrioğlu, Mahmut Halef.
İZMİR MİLLÎ KÜTÜPHANE HARİTA VE ŞEHİR PLANLARI KATALOĞU
Ezgi Ergin, Özgür Polat, Mehmet Ali Akkaya, Gülten Alır Derbent, Mahmut Halef Cevrioğlu
1. Basım, VIII + 218 s. 21x29,7 cm. Kaynakça ve dizin var.
ISBN: 978-625-397-702-3
E-ISBN: 978-625-397-703-0
1. İzmir 2. Millî Kütüphane 3. Harita 4. Şehir Planları

Genel Dağıtım

ATLAS AKADEMİK BASIM YAYIN DAĞITIM TİC. LTD. ŞTİ.
Adres: Bahçekapı Mh. 2465 Sk. Oto Sanayi Sitesi No:7 Bodrum Kat, Şaşmaz/ANKARA
Telefon: +90 312 278 50 77 - **Faks:** 0 312 278 21 65
Sipariş: siparis@nobelyayin.com- **E-Satış:** www.nobelkitap.com - esatis@nobelkitap.com
www.atlaskitap.com - info@atlaskitap.com

Dağıtım ve Satış Noktaları: Alfa, Kırmızı Kedi, Arkadaş, D&R, Dost, Kika, Kitapsan,
Nezih, Odak, Pandora, Prefix, Remzi Kitabevleri, Yeryüzü Dağıtım

Baskı ve Cilt: Meteksan Matbaacılık ve Teknik Sanayi Tic. Anonim Şirketi / Sertifika No.: 46519
Beytepe Köy Yolu No.: 3 06800 Bilkent-Çankaya/ANKARA

Bu çalışma, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi
Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinatörlüğü tarafından desteklenmiştir.

Proje No: 2022-GAP-SBBF-0008

PROJE ÇALIŞANLARI

Dr. Öğr. Üyesi Özgür POLAT (Yürütücü)
Prof. Dr. Mehmet Ali AKKAYA
Prof. Dr. Nazım ANKARALIGİL
Doç. Dr. Gülten ALIR DERBENT
Doç. Dr. Mahmut Halef CEVRİOĞLU
Dr. Öğr. Üyesi Halit KARTAL
Dr. Öğr. Üyesi Ümit AYDOĞAN
Arş. Gör. İsmail EROL
Kütüphaneci Ezgi ERGİN

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ vii
GİRİŞ 1
KAYNAKÇA 7
KATALOG DÜZENİ 9
HARİTALAR 11
ŞEHİR PLANLARI 175
KONU BAŞLIKLARI DİZİNİ 212

KAYNAKÇA

Akkaya, M. A. (2020). Türkiye'de kentsel dönüşüm uygulamalarında bilgi merkezleri: Yeni bir fırsat mı yoksa tehdit mi?. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(1), 120-134.

Akkaya, M. A. ve Polat, C. (2018). Çankırı Karatekin Üniversitesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü öğrencilerinde sözlü-yazılı kültür unsuru olarak masal algısı. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Karatekin Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 6(1), 88-112.

Akkaya, M. A. ve Polat, C. (2020). Kent kültür ve geleneği ile değerlerinin oluşumu ve aktarımında halk kütüphanelerinin yeri ve önemi: Niceliksel verilerle İzmir örneği. *ÇAKÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(1), 110-137.

Burke, P. (2008). *What is cultural history?*. (2.bs.). Cambridge: Polity Press.

Fettahoğlu Demirci, S. (2010). Kurum kültürünün halkla ilişkiler çalışmalarına etkisi halkla ilişkiler ve kurum kültürü arasındaki etkileşim. *Verimlilik Dergisi*, 3, 65-103.

Feuchter, J. (2013). Cultural transfers in dispute: An introduction. 13 Haziran 2022 tarihinde http://blog.wbkolleg.unibe.ch/wp-content/uploads/Feuchter2011_CulturalTransfersInDisputeAnIntroduction.pdf adresinden erişildi.

Güncel Türkçe Sözlük (2022). Kültür maddesi. 13 Haziran 2023 tarihinde https://sozluk.gov.tr/ adresinden erişildi.

Huyugüzel, F. (1997). *İzmir Millî Kütüphanesi*. İzmir: İzmir Millî Kütüphane Vakfı.

İzmir Millî Kütüphane (2023). Tarihçesi. 06 Haziran 2023 tarihinde http://www.izmirkutuphane.com/Kutuphanemiz-Tarihcesi adresinden erişildi.

Lüddemann, S. (2010). *Kultur: Eine einführung*. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften.

Ong, W. J. (2003). *Sözlü ve yazılı kültür: Sözün teknolojileşmesi*. (3.bs.). İstanbul: Metis Yayınları.

Registry of Digital Masters Record Creation Guidelines (2007). Version 2. 17 Mayıs 2023 tarihinde https://old.diglib.org/collections/reg/DigRegGuide200705.pdf adresinden erişildi.

Sánchez-Marcos, F. (2009). What is historical culture?. 16 Haziran 2022 tarihinde https://culturahistorica.org/what-is-historical-culture/ adresinden erişildi.

Serçe, E. (1991). Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İzmir'de Kütüphanecilik. *Erdem*, 7(20), 735-750.

Sunuantari, M. Febriani, E. ve Zarkasi, I. R. (2020). Digital culture towards information society (Case study of collaboration between CIG and ICT volunteers). 11 Haziran 2022 tarihinde https://www.atlantis-press.com/proceedings/jcc-20/125943407 adresinden erişildi.

Tylor, E. B. (2010). *Primitive culture researches into the development of mythology, philosophy, religion, art, and custom*. Volume 1. Cambridge: Cambridge University Press.

3. Basım

KANADA YÜKSEKÖĞRETİMİNDE KALİTE

Ayşen Bakioğlu
Beyza Bayrak Gürbüzer

nobel

KANADA YÜKSEKÖĞRETİMİNDE KALİTE

Ayşen Bakioğlu
Beyza Bayrak Gürbüzer

Yayın No.: 1146
Eğitim No.: 243
ISBN: 978-605-320-050-5
Basım Sayısı: 3. Basım, Kasım 2023

© Copyright 2023, NOBEL AKADEMİK YAYINCILIK EĞİTİM DANIŞMANLIK TİC. LTD. ŞTİ. SERTİFİKA NO.: 40340
Bu baskının bütün hakları Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.ne aittir.
Yayınevinin yazılı izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik
ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.

Nobel Akademik Yayıncılık, 2011 yılından beri "tanınmış uluslararası yayınevi" statüsündedir.

Genel Yayın Yönetmeni: Nevzat Argun -nargun@nobelyayin.com-
Genel Yayın Koordinatörü: Gülfem Dursun -gulfem@nobelyayin.com-

Sayfa Tasarım: Tarkan Kara -erdal@nobelyayin.com-
Redaksiyon: Sergen Öz -sergen@nobelyayin.com-
Kapak Tasarım: Sezai Özden -sezai@nobelyayin.com-
Görsel Tasarım Uzmanı: Mehtap Yürümez -mehtap@nobelyayin.com-

Kütüphane Bilgi Kartı

Bakioğlu, Ayşen., Bayrak Gürbüzer, Beyza.
Kanada Yükseköğretiminde Kalite / Ayşen Bakioğlu, Beyza Bayrak Gürbüzer
3. Basım, VIII+202 s., 13,5x19,5 cm. Kaynakça var, dizin yok.
ISBN: 978-605-320-050-5
1. Kanada'da Yükseköğretim 2. Yükseköğretim 3. Yükseköğretimin Yönetimi 4. Yükseköğretimde Kalite

Genel Dağıtım

ATLAS AKADEMİK BASIM YAYIN DAĞITIM TİC. LTD. ŞTİ.
Adres: Bahçekapı Mh. 2465 Sk. Oto Sanayi Sitesi No:7 Bodrum Kat, Şaşmaz/ANKARA
Telefon: +90 312 278 50 77 - **Faks:** 0 312 278 21 65
Sipariş: siparis@nobelyayin.com- **E-Satış:** www.nobelkitap.com - esatis@nobelkitap.com
www.atlaskitap.com - info@atlaskitap.com

Dağıtım ve Satış Noktaları: Alfa, Kırmızı Kedi, Arkadaş, D&R, Dost, Kika, Kitapsan,
Nezih, Odak, Pandora, Prefix, Remzi Kitabevleri, Yeryüzü Dağıtım

Baskı ve Cilt: Ada Matbaacılık Yayın San. Tic. Ltd. Şti. Sertifika No.: 44093
Ostim OSB Mah. 1578. Cad. No.: 21 Yenimahalle/ANKARA

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ ..... **iii**

İÇİNDEKİLER ..... **v**

I. GİRİŞ **1**

II. YÜKSEKÖĞRETİMDE KALİTE KAVRAMI **7**
Kalite kavramı 7
Yükseköğretimde kalite 8
Yükseköğretimde kaliteyi etkileyen unsurlar 10
Yükseköğretimde TKY uygulamaları 28
Yükseköğretimde Kalite Yönetimi 33
Yükseköğretimde kalite yönetimi ve temini / kontrolü 37
Yükseköğretimde kalite değerlendirme 40

III. KANADA'DA YÜKSEKÖĞRETİM **45**
Tarihten günümüze Kanada'da yükseköğretim 45
Yükseköğretim kapasitesi 49
Kalite temini 49
Uluslararasılaşma ve hareketlilik 50
Yükseköğretim kurumlarının türleri 51
Kamusal ükseköğretim kurumları 51
Özel yükseköğretim kurumları 53
Yerel yükseköğretim kurumları 55

Bağımsız yükseköğretim kurumları 55
Kanada üniversitelerinin dünya sıralamasındaki yeri 55
Macleans sıralaması 58
Macleans sıralama ölçütleri (Dwyer,2013):..... 60
The Times Higher Education dünya üniversiteleri sıralaması 64

IV. KANADA YÜKSEKÖĞRETİMİNDE KALİTE..... 71
Kanada üniversitelerinde kalite temin kuruluşları 71
Yükseköğretimde performans modelleri..... 74
Performans modellerinin oluşmasına etki eden faktörler..... 74
Güncel performans modelleri..... 78
Denetim: Bölgesel olarak kalite temini..... 79
Akreditasyon..... 80
Performans finansmanının sağlanması..... 81
Öğrenci anketleri..... 83
Diğer Teşebbüsler 85
Yükseköğretimde kaliteyi teminat altına alan mekanizmalar 87
İdari Bölgelere Göre Kalite Temin Sistemleri 91
Alberta 91
British Columbia..... 92
Manitoba..... 93
New Brunswick, Nova Scotia ve Prince Edward..... 94
Newfoundland ve Labrador 95
Ontario 96
Yüksek lisans ve doktora programlarında kalite değerlendirmesi 100
Öğretimde kalite 101
Kanada'daki Üniversitelerde akademisyenlerin kariyer gelişimi 104
Kadroya geçişte terfi kriterleri ve değerlendirme..... 105
Kadrolu statüye geçme ve akademik yükselme (Terfi) süreci 108
Kanada üniversitelerinde akademisyenlerin profesyonel gelişimi..... 109
Öğretimde kalite ve performans değerlendirmesi 129
Öğretim kalitesinin tespitinde öğrenci değerlendirmeleri 136
Araştırma kalitesinin değerlendirilmesi..... 143

V. YÜKSEKÖĞRETİMDE KALİTEYE DAİR GÜNCEL DURUM 147
Kaliteyi tehdit eden unsurlar 147
Kaliteli bir sistemin geliştirilmesi için OECD değerlendirmesi ve öneriler 155
Kurumsal farklılaşmanın kalite ve etkililiği geliştirmesi 157
Performans Bazlı Finansman 160
Yükseköğretimin geliştirilmesine yönelik politika tavsiyeleri 166

VI. ÜLKEMİZ İÇİN DEĞERLENDİRME ve ÖNERİLER 171

KAYNAKÇA 183

KAYNAKÇA

Aksu, M.(2002).Eğitimde Stratejik Planlama ve Toplam kalite Yönetimi. Ankara: Anı

Algozzine, B., Beattie, J., Bray, M., Flowers, C., Gretes, J., Howley, L., Mohanty, G., ve Spooner, F.(2004). Student evaluation of college teaching: A practice in search of principles. College Teaching, 52(4), 134-141.

Ali, M. And Shastri, R. K. (2010). Implementation of Total Quality Management in Higher Education. Asian Journal of Business Management, 2(1), 9-16.

Altbach, P. , Reisberg L. , Yudkevich, M., Androushchak G. ve Pacheco, I. (eds.) (2012), Paying the Professoriate: A Global Comparison of Compensation and Contracts, Routledge, London.

Anderson, G. (2006). Assuring quality/resisting quality assurance: academics' responses to 'quality' in some Australian universities. Quality in Higher Education, 12 (2), 161-173.

Andrea Bernhard (2012) Quality Assurance in an International Higher Education Area: A summary of a case-study approach and comparative analysis, Tertiary Education and Management , 18:2, 153-169, http://dx.doi.org/10.1080/13583883.2012.654504

Aslan, G. Ve Küçüker, E. (2011). Türkiye'de toplam kalite yönetimi modelinin eğitimin kamu hizmeti niteliğine ve eğitim öğretim sü-

reçlerine uygunluğu. Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, 6 (2), 202–224.

Atkinson-Grosjean, J., Grosjean, G., Fisher, D. Ve Rubenson, K. (1999) Consequences of Performance Models in Higher Education: An International Perspective. Study conducted 184orld184e Humanities and Social Sciences Federation of Canada. Vancouver, BC.: Centre for Policy Studies in Higher Education and Training, University of British Columbia. 48 p.

AUCC (Association of Universities and Colleges of Canada) (2011), Trends in Higher Education: Cilt 1 –Enrolment.

Australian Universities Quality Agency. (2009). Setting and monitoring academic standards for Australian higher education. A discussion paper. Web adresi: http://www.teqsa.gov.au/ .Erişim tarihi: 4 Ağustos 2014

Avdjieva, M. ve Wilson, M. (2002) Exploring the Development of Quality in Higher Education. Managing Service Quality, 12(6), 372-383. Doi:10.1108/09604520210451858

Bakioğlu(1996a) " Üniversitede Toplam Kalite Yönetimi ve Özdeğerlendirme" M.Ü Eğitim Bilimleri Dergisi, s. 49-56

Bakioğlu, A., ve Baltacı, R. (2010). Akreditasyon: Eğitimde kalite. Nobel Yayın Dağıtım.

Bakioğlu, A. ve Pekince, D. (2014) Kanada Eğitim Sistemi, Bakioğlu A. (Edt)(2014) Karşılaştırmalı Eğitim Yönetimi, Pısa'da Başarılı Ülkelerin Eğitim Sistemleri, 3. Basım, Nobel Yayın Dağıtım.

Bakioğlu A. ve Certel S. (2015 tekrar basım) Erasmus programına katılan öğrencilerin akademik yaşantılarının nitel olarak incelenmesi, Bakioğlu A. (2015) Yükseköğretimin Yönetimi, Nobel Yayın Dağıtım.

Bakioğlu, A. & Can, E. (2015, tekrar basım). *Açık ve uzaktan eğitimde akreditasyon.* Bakioğlu A. (2015) Yükseköğretimin Yönetimi, Nobel Yayın Dağıtım.

Bakioğlu, A. & Hacıfazlıoğlu, Ö. (2003, Ekim).*Öğretimde teknolojinin kullanımı konusunda yönetimden beklentiler: Öğretim elemanların ve öğrencilerin görüşleri*. XII. Eğitim Bilimleri Kongresi'nde sunulmuştur, Antalya, Türkiye.

Bakioğlu, A. & Gürdal, A. (2001). Lisansüstü tezlerde danışman ve öğrencilerin rol algıları: Yönetim için göstergeler. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, *1*(21), 9-18.

Bakioğlu, A. & Can, E. (2010, April- May). *Üniversitelerde araştırma projelerinin yaygınlaştırılması*. The Second International Congress of Educational Research, Social Entrepreneurship and Democratic Participation and Educational Research'de sunulmuştur, Antalya, Türkiye.

Bakken, J. P. ,& Simpson, C. G. (2011). A Survival Guide for New Faculty Members: Outlining the Keys to Success for Promotion and Tenure. Charles C Thomas Publisher.

Ball, S. J. (2008). The education debate. Bristol: Policy Press.

Barnett,R(1992) Improving Higher Education: Total Quality care, Buckinghom: SRHE&OU

Becket, N., & Brookes, M. (2008). Quality management practice in higher education–what quality are we actually enhancing. Journal of Hospitality, Leisure, Sport & Tourism Education, 7(1), 40-54.

Be´dard, D. , Louis, R., Be´lisle, M., & Viau, R. (2007). Problem and world based learning in engineering at the University of Sherbrooke: Impacts on students' and teachers' perceptions. In E. De Graaff & A. Kolmos (Eds.), Management of change: Implementation of problem-based and 185orld185e-based learning in engineering (pp. 109–128). Rotterdam, The Netherlands: Sense.

Beran, T., Violato, C., & Kline, D. (2007). What's the "Use" of Student Ratings of Instruction for Administrators? One University's Experience. Canadian Journal of Higher Education, 37(1), 27-43.

Biggs, J., & Tang, C. (2007). Teaching for quality learning at university, New York: McGraw Hill and Society for Research into Higher Education.

Brancato, V. C. (2003). Professional development in higher education. New Directions for Adult and Continuing Education, 2003(98), 59-66.

Brennan, J. (2004). The social role of the contemporary university: Contradictions, boundaries and change. In CHERI (Ed.), Ten years on: Changing education in a changing 186orld (pp. 22– 26). Milton Keynes: Open University Press.

Burke, J.C., & Modarresi, S. (2000). To Keep or not to keep performance funding: Signals from Stakeholders. Journal of Higher Education. 71(4), 432-453.

Bush, T. (2003). Theories of educational management: Third Edition. London: Sage.

Borahan, N. G. And Ziarati, R. (2002) Developing Quality Criteria for Application in the Higher Education Sector in Turkey. Total Quality Management, 13(7), 913-926. Doi:10.1080/0954412022000017021

Canadian Council on Learning, "Navigating Post-secondary Education in Canada: The Challenge of a Changing Landscape," Challenges in Canadian Post-secondary

Education, (Ottawa: 2010) Erişim tarihi: 24 Temmuz 2014 Web adresi:. http://files.eric.ed.gov/fulltext/ED525096.pdf

Carini, R., Kuh, G. & Klein, S. (2006). Student engagement and student learning: Testing the linkages. Research in Higher Education. 47(1), 1-32.

CAUT (Canadian Association of University Teachers) (2011), CAUT Almanac of Post-secondary Education in Canada, 2011-2012.

Chalmers, D., Lee, K., & Walker, B. (2008). International and national quality teaching and learning performance models currently

in use. Carrick Institute for Learning and Teaching in Higher Education.

Cheng, Y and Tam, W (1997) Multi-Models of Quality in Education. Quality Assurance in Education, 5(1), 22-31. Doi:10.1108/09684889710156558

Cheung, C., Guillemette, Y. ve Mobasher-Fard, S. (2012), "Tertiary Education: Developing Skills for Innovation and Long-Term Growth in Canada", OECD Economics Department Working Papers, No. 991, OECD Publishing.DOI: 10.1787/5k92pghq4247-en(15 .11. 2014)

Clark, I. D., Van Loon, R. J., & Trick, D. (2011). Academic reform: Policy options for improving the quality and cost-effectiveness of undergraduate education in Ontario. School of Policy Studies, Queen's University.

CMEC(2008b)The development of education reports for Canada. Erişim tarihi: 24 Temmuz 2014 Web adresi: http://www.ibe.unesco.org/National_Reports/ ICE_2008/canada_NR08_en.pdf

Cook, C. E. (2000). The role of a teaching centre in curricular reform. In D. Lieberman & C. M. Wehlburg (Eds.), To improve the 187orld187e (Vol. 19 , pp. –). Bolton, MA: Anker.

Cox, M. D. (2004).Introduction to faculty learning communities. In M. D. Cox & L.Richlin (Eds.), New directions for teaching and learning: Vol. 97. Building faculty learning communities (pp. 5–24). San Francisco, CA: Jossey-Bass.

Crocker, R. And A. Usher (2006), "Innovation and Differentiation in Canada's Post-secondary Institutions", Canadian Policy Research Networks Research Report, No. 33.

Crosby, P.B.(1979) Quality is Free: the Art of Making Quality Certain, Mentor, New York, NY

Cook, C. E. (2000). The role of a teaching centre in curricular reform. In D. Lieberman & C. M. Wehlburg (Eds.), To improve the 188orld188e (Vol. 19 , pp. –). Bolton, MA: Anker.

Dehaas, J (2014) Canada slips in 2014 World Reputation Rankings. Erişim tarihi: 10 Kasım 2014. Web adresi: http://www.macleans.ca/education/university/canada-slips-in-2014-world-reputation-rankings/

Dehaas, J (2014) 32 Canadian universities in top 1,000 ranking Erişim tarihi: 11 Kasım 2014. Web adresi: http://www.macleans.ca/education/unirankings/32-canadian-universities-in-top-1000/

Dawson, D. Ve Britnell, J. (2008, February). Spanning the career of an educational developer one competency at a time. Paper presented at the Educational Developers' Caucus Conference, Vancouver, Canada.

De Boer, H. (2002). Trust, the essence of governance?. In Governing higher education: National perspectives on institutional governance (pp. 43-61). Springer Netherlands.

Deming, W. E. (1993) The New Economics for Industry, Government, Education. Cambridge, MA: Massachusetts Institute for Technology, Center for Advanced Engineering Study.

Diamond, R. M. (2005). The institutional change agency: The expanding role of academic support centers In S. Chadwick-Blossey veD. R. Robertson (Eds.), To improve the 188orld188e 23, 24 – 37 . Bolton, MA: Anker.

Donald, J. G. (1986). Teaching and learning in higher education in Canada: Changes over the last decade. The Canadian Journal of Higher Education, 16(3),77–84.

Donald, J. G., ve Saroyan, A. (1991). Assessing the quality of teaching in Canadian universities. Ottawa, Canada: Association of Universities and Colleges of Canada, Commission of Inquiry on Canadian University Education.

Durlabhji, S.G. and M.R. Fusilier, 1999. The empowered classroom: Applying TQM to college teaching, Manag. Serv. Qual., 9(2): 110-115.

Dwyer, M (2013) Measuring excellence . Erişim tarihi: 07 Kasım 2014. Web adresi: http://www.macleans.ca/education/unirankings/measuring-excellence-2-2/

Elton, L. (1992) Quality Enhancement and Academic Professionalism. The New Academic, 1(2), 3-5.

Farr, M. (2008), "For Teaching-only Faculty, a Controversial Role, www.universityaffairs.ca/those-whocan-teach.aspx.

Finances Québec (2011), "A Fair and Balanced University Funding Plan", Gouvernement de Québec,Québec.

Fine, P. (2010). Canada: Government axes more data collection. University World News, Issue 135, August 15. Web adresi: http://www.universityworldnews.com/article.php?story=20100813 20433311

Finnie, R., ve Usher, A. (2005). Measuring the quality of post-secondary education: Concepts, current practices and a strategic plan. CPRN=RCRPP. Erişim tarihi: 12 Temmuz 2014. Web adresi: http://immagic.com/eLibrary/ARCHIVES/GENERAL /CPRN_CA/C050407F.pdf

Fry, H., Ketteridge, S., ve Marshall, S. (Eds.). (2008). A handbook for teaching and learning in higher education: Enhancing academic practice. Routledge.

Gaither, N., 1996. Production and Operations ManagementDuxbury Press, Cincinnati, OH, pp: 7.

Garvin,D.A.(1984), What Does "Product Quality" Really Mean?. Sloan Management Review,26(1),25-43.

Gibbs, G., Habeshaw, T. And Yorke, M. (2000). Institutional learning and teaching strategies in English higher education. Higher Education 40, 351–372.

Gravestock, P. Ve Gregor-Greenleaf, E. (2008). Student Course Evaluations: Research, Models and Trends. Toronto: Higher Education Quality Council of Ontario. Erişim tarihi: 14 Temmuz 2014 Web adresi : http://www.heqco.ca/SiteCollection Documents/Student%20Course%20Evaluations.pdf

Gregory, M., 1996. Developing effective college leadership 190orld190e management of educational change. Leadership Org. Dev. J., 17(4): 46-51.

Groccia, J. E. (2012). Building Teaching Capacities in Higher Education: A Comprehensive International ModelA. Saroyan, ve M. Frenay (Eds.). Stylus Publishing,LLC. Erişim tarihi: 8 Temmuz 2014 Web adresi: http://eds.a.ebscohost.com/eds/ebookviewer/ebook/bmxlYmtfXzI5ODUxMl9fQU41?sid=19250971-0c04-4134-a4dd-37ee49872107@sessionmgr4002&vid=1&lpid=lp_111&format=EB

Harris, R. W. (1994). Alien or Ally?: TQM, Academic Quality and the New Public Management. Quality assurance in Education, 2(3), 33-39.

Harrison, J. E. (2002). The quality of university teaching: Faculty performance and accountability. A 190orld190e190on review – Winnipeg, Canada: Cana-dian Society 190orld190e Study of Higher Education.

Harvey, L., & Green, D. (1993). Defining quality. Assessment & evaluation in higher education, 18(1), 9-34.

Harvey, L. (2005) A History and Critique of Quality and Evaluation in the UK. Quality Assurance in Education, 13(4), 263-276. Doi:10.1108/09684880510700608

Hauserman, C. P., ve Stick, S. L. (2005). The History of Post-Secondary Finance in Alberta-An Analysis Online Submission. Erişim tarihi: 10 Temmuz 2014 http://files.eric.ed.gov/fulltext/ED502492.pdf

Hazelkorn, E.(2011) Globalization and the Reputation Race in Rankings and the Reshaping of Higher Education: the Battle for World Class Excellence. Palgrave MacMillan

Healey, M. (2000). Developing the scholarship of teaching in higher education: a discipline-based approach. Higher Education Research and Development, 19(2), 169-189.

Hughes, J. (2006). The scholarship of teaching and learning: A Canadian perspective. http://www.stlhe.ca/wp-content/uploads/2011/09/SoTLCanadianPerspectiveJan06 .pdf (15.07.2014)

Hughes, J. C. Ve Mighty, J. (Eds.). (2010). Taking stock: Research on teaching and learning in higher education. Montreal and Kingston: Queen's Policy Studies Series, McGill-Queen's University Press. Erişim tarihi: 12 Temmuz 2014 Web adresi: http://www.jstor.org/stable/23050190 .

Human Development Report (2011). Human Development index and its components.

http://hdr.undp.org/en/media/HDR_2011_Table1.pdf (15.07.2014)

Hutchings, P., ve Shulman, L. S. (1999). The scholarship of teaching: New elaborations, new developments. Change, 31(5), 10–15.

Jackson, N. (1996) Internal Academic Quality Audit in UK Higher Education. Part I: Current practice and conceptual frameworks. Quality Assurance in Education, 4(4), 37-46. Doi:10.1108/09684889610146181

Jackson, N. (1998) Internal Academic Quality Audit in UK Higher Education. Part III: The idea of 'partnership in trust'. Quality Assurance in Education, 6(1), 37-46.

Jones, G. (2009). Sectors, institutional types and the challenges of shifting categories: A Canadian commentary. Higher Education Quarterly, 63(4), 371-383.

Jones, G (2006) "Canada." In International Handbook of Higher Education, Vol. 2: Regions and Countries, edited by James J. F. Forest and Philip G. Atbach. Dordecht, Netherlands: Springer

Jones, G(2013). "Three Challenges for Higher Education Policy and Research" Paper prepared for presentation at the International Higher Education Research and Policy Roundtable, Shanghai Jiao Tong University, November 1-2, 2013. Erişim tarihi: 18/ Haziran 2014 Web adresi: http://www.oise.utoronto.ca/hec/UserFiles/File/Research/ Papers/Jones_Future_Research.docx

Jarvey, P ve Usher, A. (2012). Measuring Academic Research in Canada: Field-Normalized University Rankings 2012. Toronto: Higher Education Strategy Associates. Erişim tarihi: 1 Ağustos 2014 http://higheredstrategy.com/wp-content/uploads/2012/08/rankings2012.pdf

Juran, J.M. (1974), Quality Control Handbook, McGraw-Hill, London.

Kitapçı H, Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi GÜZ 2013 • SAYI 67 Web site: http://www.yesevi.edu.tr/files/article/46.pdf adresinden 14 Temmuz 2014 tarihinde edinilmiştir.

King, H. (2004). Continuing Professional Development in Higher Education: what do academics do? . Planet, (13), 26-29.

King, R., Marginson, S., ve Naidoo, R. (Eds.). (2011). Handbook on globalization and higher education[Globalleşme ve yükseköğretim el kitabı]. Edward Elgar Publishing.

Klassen, T. (2012). Quality Assurance in Ontario's Postsecondary Education Sector . College Quarterly, 15(3), n3.

Koch, J. V. (2003). TQM: Why is its impact in higher education so small? The TQM magazine, 15(5), 325 – 33

Knight, P. T., ve Wilcox, S. (1998). Effectiveness and ethics in educational development: Changing contexts, changing notions. The International Journal for Academic Development, 3, 97–106.

Koslowski III, F. A. (2006). Quality and assessment in context: A brief review. Quality Assurance in Education, 14(3), 277-288. Doi:10.1108/09684880610678586

Koch, J.V., 2003. TQM; why is its impact in higher education so small?. [Toplam Kalite Yönetimi: Neden Yükseköğretimde Etkisi Çok az?] The TQM Magazine, 15(5): 325-333.

Lawrence, J.J. and M.A. McCollough, 2001. A conceptual framework for guaranteeing higher education. Qual. Assur. Edu., 9(3): 139-152.

Looney, J.W. (2009), "Assessment and Innovation in Education", OECD Education Working Paper, No. 24.

Marginson, S. (2007). Global university rankings: Implications in general and for Australia. Journal of Higher Education Policy and Management, 29(2), 131-142.

Marginson, S.ve Van der Wende, M. (2007). To rank or to be ranked: The impact of global rankings in higher education. Journal of studies in international education, 11(3-4), 306-329.

Marsh, D.T., 1992. Leadership and its functions in further and higher education. Mendip Paper. The Staff College, Bristol.

McDonald, J., ve Stockley, D. (2008). Pathways to the profession of educational

development: An international perspective. The International Journal for Academic Development, 13(3), 213–218.

McKay, J. And Kember, D. (1999) Quality Assurance Systems and Educational Development. Part 1: The limitations of quality control. Quality Assurance in Education, 7(1), 25-29. Doi:10.1108/09684889910252504

McKinney, K. (2004). The scholarship of teaching and learning: Past lessons, cur-rent challenges, and future visions. In C. Wehlburg & S. Chadwick-Blossey (Eds.), To improve the 194orld194e (Vol.22, pp.3–19). Bolton, MA: Anker.

Mishra, S. (2007). Quality assurance in higher education: An introduction Commonwealth of Learning; National Assessment and Accreditation Council.

Michael, R. K. , Sower, V. E. , & Motwani, J. (1997). A comprehensive model for

implementing total quality management in higher education. Benchmarking for Quality Management & Technology, 4(2), 104 - 120. DOI: 10.1108/14635779710174945.

Middlehurst, R., ENQA Occasional Paper 5 (2001), Quality Assurance Implications of New Forms of Higher Education,Helsinki.

Mishra, S., (2006), Quality Assurance in Higher Education: An Introduction. National Printing Press, Bangalore.

Mitra, A. (2012). Fundamentals of quality control and improvement. John Wiley & Sons: New Jersey

Murgatroyd, S. Ve Morgan, C. (1993). Total quality management and the school. Buckingham: Open University press.

OCUFA. (2006). The Measured Academic: Quality Controls in Ontario Universities. Erişim tarihi: 9 Temmuz 2014 Web adresi: http://ocufa.on.ca/assets/Measured_ Academic_May_2006.pdf

OCUFA (Ontario Confederation of University Faculty Associations) (2008), "Career Limiting Move? Teaching-only Positions in Ontario Universities", Policy Background Paper.

O'Neil, C. Ve Wright, A. (1992). Recording teaching accomplishment: A Dalhousie guide to the teaching dossier (2nd ed.). Halifax, NS: Office of Instructional Development and Technology, Dalhousie University.

Osseo-Asare, A. E., ve Longbottom, D. (2002). The need for education and training in the use of the EFQM model for quality management in UK higher education institutions. Quality Assurance in Education, 10(1), 26 – 36.

Owlia, M.S., and E.M. Aspinwall, 1997. TQM in higher education-a review. International J. Qual. Rel. Manage., 14(5): 527-543.

OECD (2006) Education Policy Analysis – Focus on Higher Education. Paris: OECD Publications.

Post-Secondary Education in Canada: Strategies for Success. Report on Learning in Canada (2007) Canadian Council on Learning Erişim tarihi: 18 Temmuz 2014 http://www.ccl-cca.ca/pdfs/PSE/2007/PSEFullReportENLR16july 08Bookmark.pdf

Popescu, S., ve Brătianu, C. (2004), Ghidul Calitatii in Invatamantul Superior, Editura Universitatii, Bucuresti.

Pounder, J. (1999) Institutional Performance in Higher Education: is quality a relevant concept? Quality Assurance in Education, 7(3), 56-163. Doi:10.1108/09684889910281719

QAA (2006) Handbook for Institutional Audit: England and Northern Ireland. Gloucester: QAA.

Rae, B. (2005). Ontario: A leader in learning. Report and recommendations . Retrieved from Erişim tarihi: 10 Haziran 2014 www.uwo.ca/pvp/president_reports/documents/RaeFinalReport.pdf.

Rajagopal, I. (2002). Hidden academics: Contract faculty in Canadian universities. Toronto: University of Toronto Press.

Roffe, I.M., 1998. Conceptual problems of continuous quality improvement and innovation in higher education. Qual. Assur. Higher Edu., 6(2): 74-82.

Sallis, E. (2002). Total quality management in education. London: Kogan Page Ltd.

Sallis, E., (2005), Total Quality Management in Education, Third Edition, Taylor & Francis e-Library , London.

Santiago, P., Tremblay, K., Basri E. ve Arnal E. (2008), Tertiary Education 196orld196e Knowledge Society: 1-2, OECD Publishing.

Saroyan, A. ve Frenay, M. eds. Building Teaching Capacities in Higher Education: A Comprehensive International Model. Sterling, VA, USA: Stylus Publishing, 2010. ProQuest ebrary. Web. 12 July 2014.

Salmi, J. (2003). Indicators for Tertiary Education Reform: A World Bank Perspective, System Level and Strategic Indicators for Monitoring Higher Education in the 21st Century. ed. Akiyoshi Yonezawa and Frans Kaiser. Studies on Higher Education. UNESCO, pp.75-78

Shanahan, T., ve Jones, G. A. (2007). Shifting roles and approaches: government coordination of post-secondary education in Canada, 1995–2006. Higher Education Research & Development, 26(1), 31-43.

Shore, B. M. (1974). Instructional development in Canadian higher education. The Canadian Journal of Higher Education , 4 (2), 45 – 53 .

Skolnik, M. L. (2010). Quality assurance in higher education as a political process. Higher Education Management and Policy, 22(1), 67-86.

Snowdon, K. (2005), "Without a Roadmap: Government Funding and Regulation of Canada's Universities and Colleges, Canadian Policy Research Networks Research Report, No. 31.

Srivanci, M.B., 2004. Critical issues for TQM implementation in higher education. The TQM Magazine, 16(6): 382-386.

Stensaker, B. (2007). Impact of quality processes. In Embedding quality culture in higher education: A selection of papers from the 1st European Forum for Quality Assurance. Erişim tarihi: 27 Haziran 2014 http://www.eua.be/Libraries/EQAF_2010/EUA_QA_Forum_publication_1.sflb.ashx

Tavenas, F. (2003). Quality Assurance: A Reference System for Indicators and Evaluation Procedures. Belgium: EUA.

Taylor, K. L. (2005a). Academic development as institutional leadership: An inter-play of person, role, strategy and institution. The International Journal for Aca-demic Development,10(1),31–46.

Taylor, K. L. (2005b). Proposal for a 197orld197e197onal development plan 197orld197e educational developers' caucus. Charlottetown, PEI, Canada: Educational Developers Caucus, Society for Teaching and Learning in Higher Education.

Thapa, T. B. (2011). Total Quality Management in Education. Academic Voices: A Multidisciplinary Journal, 1, 80-83. Erişim tarihi: 24 Haziran 2014 http://www.nepjol.info/index.php/AV/article/view/5314/4413

Organisation for Economic Co-operation and Development (1999), Quality and internationalisation in higher education (pp. 29-43). Paris:. Management in Higher Education (Eds.)

UNESCO (2011), Global Education Digest 2011: Comparing Education Statistics Across the World , United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization Institute for Statistics, Paris.

Vajoczki, S. , Fenton N. , Menard, K. and Pollon, D. (2011), "Teaching-Stream Faculty in Ontario Universities", Higher Education Quality Council of Ontario.

Vlãsceanu, L., Grünberg, L., ve Pârlea, D. (2007). Quality Assurance and Accreditation: A Glossary of Basic Terms and Definitions (Bucharest, UNESCO-CEPES). For revised and updated edition (ISBN 92-9069-186-7), Erişim Tarihi:21 Haziran 2014, web adresi: http://unesdoc.unesco.org/images/0013/001346/134621e.pdf

Vroeijenstijn, T(1992). External quality assessment, servant of two masters? The Netherlands university perspective. Quality Assurance in Higher Education : 109-131.

Wilcox, S. (1997). Educational development in higher education. Unpublished doctoral thesis, Ontario Institute for Studies in Education, University of Toronto, Canada.

Witcher, B.J., (1990), Total Marketing: Total Quality and Marketing Concept. The Quarterly Review of Marketing Winter.

Woodhouse, D. (1999). Quality and quality assurance. In H. De Wit, J. Knight & Organisation for Economic Co-operation and Development. Secretary-General. Programme on Institutional

Wright, W. A. (Ed.). (1995). Teaching improvement practices: Successful strategies for higher education. Bolton, MA: Anker.

Wiklund, H., Wiklund, B. ve Edvardsson, B. (2003) Innovation and TQM in Swedish Higher Education Institutions – possibilities and pitfalls. TQM Magazine, 15(2), 99-107. Doi:10.1108/09544780310461116

Zabadi, A. M. (2013). Implementing Total Quality Management (TQM) on the Higher Education Institutions–A Conceptual Model. Finance. Econ, 1(1), 42-60.

Elektronik kaynaklar:

The Association of Accrediting Agencies of Canada(2013) "Presentation to 2013 CNNAR Conference by Deborah Wolfe (PPT)" : http://aaac.ca/English/documents/AAACPresentationtoCNNAROct2013-DeborahWolfe.ppt#CNNAR2013 (01.07.2014)

Association of Universities and Colleges of Canada (AUCC), "Criteria to become a member of the Association of Universities and Colleges of Canada," About AUCC: Membership: http://www.aucc.ca/about-us/member-universities/membership-eligibility/criteria-to-become-a-member/ (30.06. 2014)

Association of Universities and Colleges of Canada (AUCC), "Quality assurance at Canadian universities" : http://www.aucc.ca/canadian-universities/quality-assurance/. (29.06. 2014)

AUCC, Improving undergraduate education in Canada – the good and not so good news (2011) http://www.aucc.ca/future-avenir/improving-undergraduate-education-in-canada-the-good-and-not-so-good-news/ (05.12.2014)

Canadian Education Statistics" Education Indicators in Canada: An International Perspective." (2011) http://dx.doi.org/10.1787/888932618215 (16.11.2014)

Canadian Education Statistics" Education Indicators in Canada: An International Perspective-2013 " (2014) http://www.statcan.gc.ca/pub/81-604-x/81-604-x2013001-eng.pdf

Common University Data Ontario-CUDO(2008) : https://uwaterloo.ca/institutional-analysis-planning/university-data-and-statistics/common-university-data-ontario-cudo-0/common-university-data-ontario-cudo-2008(3.07.2014)

Maclean's " 2014 University Rankings: Comprehensive results" (2013): http://www.macleans.ca/education /uniandcollege/2014-university-rankings-comprehensive-category-results/ (12.11.2014)

Ministerial Statement on Quality Assurance of Degree Education in Canada (2007): http://www.cicic.ca/docs/cmec/Qa-statement-2007.en.pdf (29.06.2014)

OECD, Key Facts for Canada in Education at a Glance (2013) http://www.oecd.org /edu/ Canada_EAG2013 %20Country%20Note.pdf (29.11.2014)

Ontario, Canada: Reform to Support High Achievement in a Diverse Context. (2010) "Strong Performers and Successful Reformers in Education: Lessons from PISA 200orld200e United States" : http://www.oecd.org/pisa/pisaproducts/46580959.pdf (25.06.2014)

Postsecondary Education Systems in Canada: An Overview (2009): http://www.cicic.ca/394/an-overview-of-postsecondary-education.canada

Provincial quality assurance systems, AUCC(t.y) : http://www.aucc.ca/canadian-universities/quality-assurance/canadian-provincial-quality-assurance-systems/ (4.07. 2014)

Quality Assurance Practices for Postsecondary Institutions in Canada.CMEC fact sheet NO.5(2009) : ECDhttp://www.cicic.ca/510/fact-sheet-no-5.canada(01.07.2014)

Statistics Canada ve Council of Ministers of Education, Education indicators in Canada: An international perspective 2013 (2014) http://www.statcan.gc.ca/pub/81-604-x/81-604-x2013001-eng.pdf (19.11.2014)

The Ministry of Training, Colleges and Universities (2012) : http://www.tcu.gov.on.ca/eng/about/role.html. (10.07.2014)

The Quality Assurance Framework, Ontario Universities Council on Quality Assurance (2012):http://www.oucqa.ca/wp-content/uploads/2014/01/Quality-Assurance-Framework-and-Guide-Updated-January-2014.pdf (6.07.2014)

Times Higher Education- World University Rankings 2013-2014 methodology. (t.y): http://www.timeshighereducation. co.uk/200orld-university-rankings/2013-14/200orld-ranking/methodology(13.11.2014)

University of Toronto. History & Traditions. (tarihsiz) : http://www.utoronto.ca/about-uoft/history-traditions(10 .07. 2014)

University of Toronto Quick Facts(tarihsiz)http://www.utoronto.ca/about-uoft/quickfacts.htm.

University of Toronto. "Teaching At University Of Toronto". (t.y) : http://www.teaching.utoronto. ca/teaching/nfo/info. htm. (10 .07. 2014)

University of Toronto. "CTSI Portal Training & Support"(t.y): http://www.teaching.utoronto.ca/about_ctsi/servicesexpertise/bb-training-support.htm. (10 .07. 2014)

MATEMATİK ÖĞRETİMİNDE ÖRÜNTÜLER

Dr. Öğretim Üyesi Birol TEKİN

nobel bilimsel

MATEMATİK ÖĞRETİMİNDE ÖRÜNTÜLER

Dr. Öğretim Üyesi Birol Tekin

Yayın No.: 1854
ISBN: 978-625-398-994-1
E-ISBN: 978-625-398-995-8
Basım Sayısı: 1. Basım, Ekim 2023

© Copyright 2023, NOBEL BİLİMSEL ESERLER SERTİFİKA NO.: 20779
Bu baskının bütün hakları Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.ne aittir.
Yayınevinin yazılı izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik
ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.
Nobel Yayın Grubu, 1984 yılından itibaren ulusal ve 2011 yılından itibaren ise uluslararası düzeyde düzenli olarak faaliyet yürütmekte
ve yayınladığı kitaplar, ulusal ve uluslararası düzeydeki yükseköğretim kurumları kataloglarında yer almaktadır.
"NOBEL BİLİMSEL ESERLER" bir Nobel Akademik Yayıncılık markasıdır.

Genel Yayın Yönetmeni: Nevzat Argun -nargun@nobelyayin.com-
Genel Yayın Koordinatörü: Gülfem Dursun -gulfem@nobelyayin.com-

Sayfa Tasarım: Tarkan Kara -erdal@nobelyayin.com-
Redaksiyon: Sergen Öz -sergen@nobelyayin.com-
Kapak Tasarım: Sezai Özden -sezai@nobelyayin.com-
Görsel Tasarım Uzmanı: Mehtap Yürümez -mehtap@nobelyayin.com-

Kütüphane Bilgi Kartı

Tekin, Birol.
MATEMATİK ÖĞRETİMİNDE ÖRÜNTÜLER / Dr. Öğretim Üyesi Birol TEKİN
1. Basım, VI + 142 s., 16x23,5 cm. Kaynakça var, dizin yok.
ISBN: 978-625-398-994-1
E-ISBN: 978-625-398-995-8
1. Matematik 2.Örüntü 3.Eğitim

Genel Dağıtım

ATLAS AKADEMİK BASIM YAYIN DAĞITIM TİC. LTD. ŞTİ.
Adres: Bahçekapı Mh. 2465 Sk. Oto Sanayi Sitesi No:7 Bodrum Kat, Şaşmaz/ANKARA
Telefon: +90 312 278 50 77 - **Faks:** 0 312 278 21 65
Sipariş: siparis@nobelyayin.com- **E-Satış:** www.nobelkitap.com -
esatis@nobelkitap.com www.atlaskitap.com - info@atlaskitap.com

Dağıtım ve Satış Noktaları: Alfa, Kırmızı Kedi, Arkadaş, D&R, Dost, Kika, Kitapsan,
Nezih, Odak, Pandora, Prefix, Remzi Kitabevleri, Yeryüzü Dağıtım
Baskı ve Cilt: Ada Matbaacılık Yayın San. Tic. Ltd. Şti. Sertifika No.: 44093
Ostim OSB Mah. 1578. Cad. No.: 21 Yenimahalle/ANKARA

İÇİNDEKİLER

İçerik Sayfa No

I. BÖLÜM 8
MATEMATİK ÖĞRETİMİNDE ÖRÜNTÜLER 8
1.1 Örüntü Nedir? 9
1.2.Günlük Hayattan Örüntü Örnekleri 13
1.3. Örüntülerin Öğrencilere Sağladığı Faydalar 14
1.4. Örüntü Çalışmalarının Çocuklara Sağladığı Faydalar 15
1.5. Matematik Sınıflarında Örüntünün Rolü 16
1.6.Örüntü Blokları 17
1.7. Literatürde Örüntü İçerikli Çalışmalar 17
II. BÖLÜM 23
ÖRÜNTÜ ve CEBİR 23
2.1.Örüntülerin Cebire Sağladığı Faydalar 26
2.2.Cebirsel Düşünmenin Gelişimi Sürecinde Örüntü ve Fonksiyon İlişkisi 27
2.3. Örüntünün, Bağıntı, Fonksiyon ve Dizi ile Olan İlişkisi 28
2.4.Örüntü ve Fonksiyonları Öğretmek İçin Üç Strateji 32
III. BÖLÜM 35
ÖRÜNTÜ ÇEŞİTLERİ 35
3.1.RESİMSEL ÖRÜNTÜLER 37
3.1.1.Simetrik Örüntüler 37
3.1.2. Eşmerkezli Örüntüler 39
3.1.3.Tekrarlanan Örüntüler 40

3.2. HARFSEL ÖRÜNTÜLER 42
3.3. SAYI ÖRÜNTÜLERİ 42
3.3.1.Değişen Sayı Örüntüler 43
3.3.1a. Sabit Örüntü 43
3.3.1b. Artan Örüntü 44
3.3.1.c. Azalan Örüntü 47
IV. BÖLÜM 51
ÖZEL SAYI ÖRÜNTÜLERİ 52
4.1. Üçgensel Sayı Örüntüleri 52
4.2.Karesel Sayı Örüntüleri 52
4.3.Kübik Sayı Örüntüleri 53
4.4.Fibonacci Sayı Örüntüleri 53
4.5.Altın Oran Nedir? 56
4.5.1. Altın Dikdörtgenler 58
4.5.2.Fibonacci Dizisi ile Tavşan Problemi Arasındaki İlişki 61
4.5.3.Altın Oranın Yaşam Alanımızda veya Doğada Bulunduğu Yerler 62
V. BÖLÜM 75
ARİTMETİK SABİT DEĞİŞEN ÖRÜNTÜLER 75
5.Aritmetik Örüntü Örüntü / Dizi 75
5.1.Aritmetik Sabit Değişen Örüntüler 75
5.1.1.Tanım 77
5.1.2. Aritmetik Dizinin Genel Terimi 78
5.2. Aritmetik Dizinin Özellikleri 78
5.2.1. Özellik 78
5.2.2.Özellik 78
5.2.3. Özellik 78
5.2.4. Özellik 78

5.2.5. Özellik 79
5.4.ÖRNEKLER VE ÇÖZÜMLERİ 79
VI. BÖLÜM 87
GEOMETRİK DEĞİŞEN ÖRÜNTÜLER 87
6.1. Geometrik Değişen Örüntüler 87
6.1.1. Neden "Geometrik" Dizi veya Örüntü? 88
6.2.Geometrik Örüntü/Dizi 89
6.3.Geometrik Dizinin Özellikleri 92
6.3.1. Özellik 92
6.3.2. Özellik 92
6.3.3. Özellik 92
6.3.4.Özellik 92
6.3.5.Özellik 92
6.3.6. Özellik 93
6.3.7. Özellik 93
6.4. ÖRNEKLER ve ÇÖZÜMLERİ 93
VII. BÖLÜM 101
ŞEKİL ÖRÜNTÜLERİ 101
7. ŞEKİL ÖRÜNTÜLERİ 101
7.1. Şekil Örüntüleri ile İlgili Çözülmüş Örnekler 102
Kaynakçalar 125
Yararlanılan Görsel Kaynaklar 140

KAYNAKÇALAR

Amit, M., & Neria, D. (2008). Rising to the challenge: Using generalization in pattern problems to unearth the algebraic skills of talented pre-algebra students. ZDM, 40(1), 111-129

Argün, Z., Arıkan, A., Bulut S. & Halıcıoğlu, S. (2014). *Temel matematik kavramların künyesi*. Gazi Kitabevi, Ankara

Aslan Tutak, F. (2013). *Tarihi ve uygulama alanları ile logaritma fonksiyonu. Tanımları ve tarihsel gelişimleriyle matematiksel kavramlar*. (ed. Zembat, İ.Ö., Özmantar, M.F., Bingölbali, E., Şandır, H. ve Delice, A.), Pegem Akademi, Ankara

Assmus, D., & Fritzlar, T. (2022). Mathematical creativity and mathematical giftedness in primary school age-An interview study on creating figural patterns. *ZDM-Mathematics Education, 54*, 113–131. https://doi.org/10.1007/s11858-022-01328-8

Balcı, M.(1999). *Genel matematik (1.baskı).*Balcı Yayınları, Ankara.

Baki, A.(2008). *Kuramdan uygulamaya matematik eğitimi.* Harf Eğitim Yayıncılığı, Ankara

Baran, M.S (2019). *Zihinsel yetersizliği olan öğrencilerde tablet bilgisayar kullanımının örüntü oluşturma becerisi üzerinde etkililiği* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Bolu.

Baş, S., Erbaş, K. A. & Çetinkaya, B. (2011). Öğretmenlerin dokuzuncu sınıf öğrencilerinin cebirsel düşünme yapılarıyla ilgili bilgileri. *Eğitim ve Bilim, 36* (159), 41-55

Bergil, S. M., (1993), "*Doğada, bilimde, sanatta altın oran*", Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul

Billstein, R., Libeskind S. & Lott J. W. (2004). *A problem solving approach to mathematics for elementary school teachers. (8th Ed.)* New York: Addison- Wesley

Blanton, M. L. & Kaput, J. (2004). "Elementary grades students' capacity for functional thinking." In M. J.Hoines ve A. Fuglestad (Ed.), *Proceeding of The 28th Conference of the international Group for the Psychology of Mathematics Education*, 2, 135-142. Bergen Norway: International Group For The Psychology of Mathematics Education.

Burns, M. (2007). *About teaching mathematics. A K-8 Resource*. Sausalito, CA: Marilyn Burns Education Associates

Çallıalp, F.(2009). *Soyut matematik,* Birsen Yayınevi, İstanbul.

Cathcart, W. G., Pothier, Y. M., Vance, J. H. & Bezuk, N. S. (2003). *Learning mathematics in elementary and middle schools*. Upper Saddle River, N.J. : Merrill/Prentice Hall.

Çenberci, S., Sezgin Memnun, D. & İnce, H. (2020). A study on the examination of the metaphoric perceptions of middle school students about pattern. Pegem *Eğitim ve Öğretim Dergisi, 10(*1), 215-250. http://dx.doi.org/10.14527/pegegog.2020.008

Çilingir, E. & Yanpar. Y. T. (2016). Sınıf öğretmenleri adayları ile sınıf öğretmenlerinin şekil örüntüleri konusundaki alan bilgilerinin karşılaştırılması. *International Journal of Educational Studies in Mathematics, 3* (4), 1-16

Dayan, Ş. (2017). *Üstün yetenekli ve normal öğrencilerin matematiksel örüntü başarılarının incelenmesi (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi).* Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Bolu.

Demir, H.(2023).*Teori ve Problemleriyle Analiz-I* (5.Baskı). Pegem Akademi, Ankara.

Deniz, A. v Deniz, K. (2021). Fiziksel liderlik özelliklerinde altın oranın etkisi. *Journal of Theoretical & Empirical Research on Management, 1*(1), 29-36.

Doğan Temur, Ö. & Turgut, S. (2020). *Sınıf öğretmenleri sayı ve şekil örüntülerini nasıl öğretiyorlar? İlkokul dördüncü sınıf örneği*. Abant İzzet Baysal Üniversitesi, 20(1), 180-200

Dunlap, R. A.(2013). *Altın Oran ve Fibonacci Sayıları* (Çeviri:Bekir Aktaş).Tübitak Popüler Kitapları, Ankara.www.kitap.tubitak.gov.tr

Dörfler, W. (1991). Forms and means of generalization in mathematics. *In A. J. Bishop (Ed.), Mathematical knowledge: Its growth through teaching* (pp. 63-85). Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.

Feifei, Y. (2005). *Diognastic assesment of urban middle school learning of prealgebra patterns* (Doctoral Dissertation), Ohio State University, USA

Dönmez, A. (2017). *Oyun destekli öğretim ortamı ilkokul 3.sınıf öğrencilerinin sayı örüntülerindeki üstbilişsel farkındalıklarını ve üstbilişsel strateji kullanma*

becerilerini nasıl etkiler? (Yüksek Lisans Tezi.). Adnan Menderes Üniversitesi, Aydın.

Erbil, Y. (2012). *Fibonacci Hiperbolik Fonksiyonlar* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi, İsparta.

Eraky, A., Leikin, R. & Hadad, B. S. (2022). Relationships between general giftedness, expertise in mathematics, and mathematical creativity that associated with pattern generalization tasks in different representations. *Asian Journal for Mathematics Education, 1(*1), 36-51

English & Warren (1999). Introducing the variable through pattern exploration. In B. Moses (Ed.), Algebraic Thinking Grade K-12 (140-145). National Council of Teachers of Mathematics Reston, Virginia.

Erdoğan, F. & Gül, N. (2023). Özel yetenekli öğrencilerin tekrarlanan örüntü becerileri ve bilişsel istem düzeyleri. *Kocaeli Üniversitesi Eğitim Dergisi, 6*(1), 70-95. http://doi.org/10.33400/kuje.1221801

Ertürk, Ö.F., Kır, G. & Bilgin, İ. (2000). *Lise 2 Matematik* (2.Baskı).Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.

Fritzlar, T. & Karpinski-Siebold, N. (2012). Continuing patterns as a component of algebraic thinking—An interview study with primary school students. *Preproceedings of the 12th International Congress on Mathematical Education içinde* (ss. 2022–2031). ICM

Fouche, Katheryn K. (1997). Algebra for Everyone: Start Early. *Mathematics Teaching in the Middle School.*(p. 226-29).

Garland, T. H. (1987). *Fascinating Fibonaccis: Mystery and magic in numbers*. Palo Alto, CA: Dale Seymour.

Girit-Yildiz, D. & Durmaz, B. (2021). A gifted high school student's generalization strategies of linear and nonlinear patterns via gauss's approach. *Journal for the education of the gifted, 44(*1), 56-80. https://doi.org/10.1177/0162353220978295

Gök Çolak, F. (2016). *Örüntü temelli matematik eğitimi programının 61-72 aylık çocukların akıl yürütme becerisine etkisi (*Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Gazi üniversitesi, Ankara

Grigas, A.(2013). *The Fibonacci sequence ıts history, significance, and manifestations in nature(* Acceptance of Senior Honors Thesis). Liberty University https://core.ac.uk/download/pdf/58824887.pdf

Güzel, E. B. (2016). Örüntü ve Dizi https://www.researchgate.net/publication/325038247
file:///C:/Users/Acer/Downloads/OruntuveDizi%20(1).pdf. Erişim tarihi: 28.08.2023

Hastürk, E. Y.(2014). Antropometrik verilerde altın oran. *Mesleki Bilimler Dergisi, 3* (2), 173 – 177

Hayıroğlu, B. (2017). *Okul öncesi eğitim kurumuna devam eden çocuklara örüntü becerilerini kazandırmada oyun yönteminin etkisi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Arel Üniversitesi, İstanbul.

Huntley, H. E. (1970). *The divine proportion: A study in mathematical beauty*. New York, NY: Dover Publications

Jones, L. (1993). Algebra in the primary school. Education 3-13. International Journal of Primary, *Elementary and Early Years Education, 21*(2), 27-31.

Kabael, T & Tanışlı, D. (2010).Cebirsel düşünme sürecinde örüntüden fonksiyona öğretim. *Elementary Education Online, 9* (1), 213-228. http://ilkogretim-online.org.tr

Kalaycı, L.(1994). *Sanatta Altın Oran'ın Metamorfoz Hikâyesi* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Marmara üniversitesi, Ankara
Kaput, J. (1998). Transforming Algebra from an Engine of Inequity to an Engine of Mathematical Power by "Algebrafying" the K-12 Curriculum, In NCTM, The Nature and role of Algebra in the K-14 Curriculum. Washington, DC: National Academy Press

Kaput, J. & Blanton, M. (2001). Algebrafying the Elementary Mathematics Experience. In H. Chick, K. Stacey, J. Vincent, and J. Vincent (Eds.), *The Twelfth ICMI Study, on the Future of the Teaching and Learning of Algebra: 1. (pp. 344–352). Melbourne, Australia: University of Melbourne.*

Kılıç, Ç. (2017). *Analyzing middle school students' figural pattern generating strategies considering aquadratic number pattern*. Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 17 (1), 250-267.

Kieran, C. (2007). Learning and Teaching Algebra at the Middle School Through College Levels, (Ed: F. K. Lester), *Second Handbook of Research on Mathematics Teaching And Learning, Charlotte, NC: Information Age Publishing*, 707762

Kocamaz, B. & İkikardeş, N. Y. (2021). Örüntüler konusunda 7.sınıf öğrencilerinin karşılaştıkları zorlukların incelenmesi. *BAUN Fen Bil. Enst. Dergisi, 23*(2), 831-849, DOI:10.25092/baunfbed.868802

Kutluk, B. (2011). *İlköğretim matematik öğretmenlerinin örüntü kavramına ilişkin öğrenci güçlükleri bilgilerinin incelenmesi* (Yüksek lisans tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, Izmir.

Lannin, J. K. (2005). Generalization and justification: Thechallenge of introducing algebraic reasoning through patterning activities. *Mathematical Thinking and Learning, 7*(3), 231-258

Lee, L. (1996). An initiation into algebraic culture through generalization activities. In N. Bednarz, C. Kieran, & L. Lee (Eds.), *Approaches to algebra. Perspectives for research and teaching* (pp. 87–106). Dordrecht: Kluwer Academic Publishers

Leikin, R. & Sriraman, B. (2022). Empirical research on creativity in mathematics (education): From the wastelands of psychology to the current state of the art. *ZDM-Mathematics Education, 54(*1), 1–17. https://doi.org/10.1007/s11858-022-01340-y

Linchevski, L.(1995). Algebra with numbers and arithmetic with letters: A Definition of pre-algebra, T*he journal of mathematical behaviour, 14*, 113-120.

Liljedahl, P. (2004). Repeating pattern or number pattern: The distinction is blurred. *Focus on learning problems in mathematics, 26(*3), 24–42

Lesley, L. & Freiman, V. (2004). Tracking primary students' understanding of patterns. In M. J. Hoines ve A. B. Fuglestad (Eds.). *Proceedings of the 28th Conference of the ınternational group for the psychology of mathematics education. 2, 415–422*. Bergen, Norway

Milli Eğitim Bakanlığı (MEB), (2005a). *İlköğretim matematik dersi 1-5. sınıflar öğretim programı*. Ankara: Devlet Kitapları Müdürlüğü

Millî Eğitim Bakanlığı (PISA, 2012). *Araştırması Ulusal Nihai Rapor*. Ankara: Ölçme, Değerlendirme ve Sınav Hizmetleri Genel Müdürlüğü. Erişim adresi: ttkb.meb.gov.tr/

MEB (2013). *Okul Öncesi Eğitim Programı*, ANKARA https://tegm.meb.gov.tr/dosya/okuloncesi/ooproram.pdf

Millî Eğitim Bakanlığı, Uluslararası Öğrenci Değerlendirme Programı (PISA, 2015). *Ulusal Raporu.* Ankara: Ölçme, Değerlendirme ve Sınav Hizmetleri Genel Müdürlüğü. Erişim adresi: ttkb.meb.gov.tr/

MEB (2018). *Matematik dersi öğretim programı* (ilkokul ve ortaokul 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7 ve 8. sınıflar). Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı, Ankara

NCTM (2000).*National council of teacher of mathematics, principles and standards for school mathematics, Reston*, VA-NCTM.

Olkun, S. & Toluk-Uçar, Z. (2006). *İlköğretimde Matematik Öğretimine Çağdaş Yaklaşımlar*. Ekinoks Yayınları, Ankara

Olkun, S. & Toluk Uçar, Z. (2007). *İlköğretimde Etkinlik Temelli Matematik Öğretimi*. Ankara: Maya Akademi.

Orton, A. & Orton, J. (1999). Pattern and the approach to algebra. In A. Orton (Ed.), Pattern in the Teaching and Learning of Mathematics (s. 104-120). London: Cassel.
Özdemir Erdoğan, E. & Turan, P. (2014). Elektronik tablo ortamında ilköğretim öğrencilerinin örüntüleri araştırma süreçleri. *Eğitim ve Bilim, 39*(173), 181-196.

Palabıyık, U. (2010). *Örüntü temelli cebir öğretiminin öğrencilerin cebirsel düşünme becerileri ve matematiğe karşı tutumlarına etkisi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Hacettepe Üniversitesi, Ankara

Palabıyık, U. & Akkuş İspir, O. (2011). Örüntü temelli cebir öğretiminin öğrencilerin cebirsel düşünme becerileri ve matematiğe karşı tutumlarına etkisi. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 30*(2), 111-123.

Pasteka, M. & Solar, T. (1991). Buck's measuredensity and sets of possitive ıntegers contaming arithmetic progression, *Mathematica slovaca, 41*(3),283—193.

Perry, C. A. & Cyrus, V. (2014). Visualizing algebraic rules for the nth term. *Mathematics teaching in the middle school, 19*(7), 443-447.

Posamentier, A. S. & Krulik, S. (1998). *Problem-solving strategies for efficient and elegant solutions*. California: Corwin Press.

Posamentier, A. S. & Lehmann, I. (2007). *The fabulous fibonacci numbers*. Amherst, NY: Prometheus Books.

Posamentier, A. S. & Lehmann, I. (2012). *The glorious golden ratio.* Amherst, NY: Prometheus Books

Resnik, M. (1981). Mathematics as a science of patterns: Ontology and reference. *Noûs, 15*(4), 529-550. doi:10.2307/2214851

Rivera, F. D. & Becker, J. R. (2009). Algebraic reasoning through patterns. *Mathematics teaching in the middle school, 15*(4), 213-221

Smith, E. (2003). Stasis and change: Integrating pattern, functions, and algebra throughout the K-12 curriculum. In J. Kilpatrick, W. G.Martin &

D.Schifter (Eds.), *A research companion to principles and standards for school mathematics* (pp. 136-150). Reston, VA: NCTM

Sriraman, B. (2003). Mathematical giftedness, problem solving, and the ability to formulate generalizations: The problem-solving experiences of four gifted students. *Journal of secondary gifted education, 14(*3), 151-165.

Sulak, S. E. & Çavuşoğlu, S. (2022). Sınıf öğretmenlerinin matematik dersinde örüntü türlerinin öğretimine ilişkin görüşlerinin incelenmesi, *ODÜSOBİAD*, 139-154, Doi: 10.48146/odusobiad.1031686

Steele, D. (2005). Using writing to access students' schemata knowledge for algebraic thinking. *School Science and Mathematics, 105*(3), 142-154.

Takır, A. & Özerem, A. (2020). Ortaokul öğrencilerinin örüntü problemlerini çözme başarılarının çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 49*, 582-599. doi: 10.9779/pauefd.523388

Tanışlı, D. & Olkun, S. (2009).*Basitten karmaşığa örüntüler,* Maya Akademi, Ankara

Tanışlı, D. (2008). *İlköğretim beşinci sınıf öğrencilerinin örüntülere ilişkin anlama ve kavrama biçimlerinin belirlenmesi* (Yayımlanmamış doktora tezi). Anadolu Üniveritesi, Eskişehir.

Tanışlı, D. (2013). *Matematikte örüntülerin keşfi. Tanımları ve Tarihsel Gelişimleriyle Matematiksel Kavramlar.* (ed. Zembat, İ.Ö., Özmantar, M.F., Bingölbali, E., Şandır, H. ve Delice, A.), Pegem Akademi, Ankara.

Tanışlı, D., Yavuzsoy Köse, N. & Camci, F. (2017). Matematik öğretmen adaylarının örüntüler bağlamında genelleme ve doğrulama bilgileri. *Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi, 5*(3), 195-222. DOI: 10.14689/issn.2148- 2624.1.5c3s9m

Tanrıöver, N. (1993).*Liseler için matematik 4.* Yıldırım Yayınları, Ankara
Tekkanat, N. (2006). Altın Oran'ın Kaynakları ve Sanata Yansıması (Yüksek lisans tezi). Akdeniz Üniversitesi, Antalya

Threlfall, J. (1999). Repeating patterns in the early primary years. In A. Orton (Ed.), *Patterns in the teaching and learning of mathematics.* London: Cassell.

Topbaş Tat, E. (2020). Ortaokul matematik öğretmenlerinin örüntüler hakkındaki görüşleri. *Maarif Mektepleri Uluslararası Eğitim Bilimleri Dergisi, 4(*2),19-31. https://doi.org/10.46762/mamulebd.814118

Topçu, H. (2014). 8*. sınıf öğrencilerine örüntüler öğrenme alanının ilgi- tabanlı örneklerle öğretiminin öğrencilerin akademik başarısına etkisi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Atatürk Üniversitesi, Erzurum.

TDK (2023, Örüntü). https://sozluk.gov.tr/.Erişim Tarihi:18.08.2023

Umay, A. & Yaman, H. (2013). *İlköğretim öğrencilerinin sunum biçimlerine göre matematiksel örüntüleri algılayışları.* Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 28(1)405-416.

Umut Palabıyık, U. & İspir, O. A. (2011).Örüntü temelli cebir öğretiminin öğrencilerin cebirsel düşünme becerileri ve matematiğe karşı tutumlarına etkisi. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi,30,* 111-123

Usiskin, Z. (1999). Why is algebra important to learn. In B. Moses (Ed.), *Algebraic thinking, grades 9-12* (pp. 22- 30). Reston, VA: NCTM

URL-1:https://www.byjusfutureschool.com/blog/understanding-patterns-the-importance-of-math-patterns-for-preschool-children/. Erişim Tarihi: 05.03.2023

URL-2:https://www.byjusfutureschool.com/blog/understanding-patterns-the-importance-of-math-patterns-for-preschool-children/.Erişim Tarihi: 05.03.2023

URL-3:https://www.byjusfutureschool.com/blog/understanding-patterns-the-importance-of-math-patterns-for-preschool-children/.Erişim tarihi: 05.03.2023

URL-4:https://www.cram.com/essay/The-Importance-of-Patterns-In-Mathematics/FCDJLRSZS4U.Erişim Tarihi: 05.03.2023

URL-5:https://www.twinkl.com.tr/teaching-wiki/pattern-in-math Erişim tarihi: 14.08.2023

URL-6:https://www.learner.org/series/insights-into-algebra-1-teaching-for-learning-2/properties/teaching-strategies-patterns/. Erişim tarihi: 14.08.2023

URL-7:https://roomtodiscover.com/patterns-and-functions/Erişim Tarihi: 17.08.2023

URL-8:https://tr.wikipedia.org/wiki/Altın_oran.erişim .Erişim tarihi: 14.08.2023

URL- 8: https://tr.wikipedia.org/wiki/Vitruvius_Adamı. Erişim tarihi: 14.08.2023

URL-9:http://www.biyolojiegitim.yyu.edu.tr/ders/biomat/altinoran.pdf Erişim tarihi: 14.08.2023

URL-10: tarihi:https://www.linearity.io/blog/geometric-patterns/Erişim tarihi:22.08.2023

Ünveren Bilgiç, E. N. & Çaylan, B. (2018). İlköğretim matematik öğretmen adaylarının örüntülere ilişkin problem tasarlama durumları. Sakarya University Journal of Education, 8(3), 25-36.

Van De Walle, J.A. (2004). *Elementary and middle school mathematics*: Teaching Developmentally. 5th Edition, America.

Van de Walle, J. A., Karp, K. S. & Bay-Williams, J. M. (2010). *Elementary and middle school mathematics: Teaching developmentally* (7th ed.). Boston: Allyn & Bacon.

Van De Walle, J. A., Karp, K.S. & Bay-Williams, J. M. (2014). *İlkokul ve ortaokul matematiği gelişimsel yaklaşımla öğretim (Çev. Edit. Soner Durmuş). Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara.*

Vogel, R. (2005). Pattern- a fundamental idea of mathematical thinking and learning. *ZDM. 37* (5), 445-449

Vollrath, H. J. (1986). "Search strategies as indicators of functional thinking." *Educational Studies in Mathematics. 17, 3*87-400

Warren, E. A. & Cooper, T. J. (2006). Using repeating patterns to explore functional thinking. *Australian Primary Mathematics Classroom, 11*(1), 9-14.
Willoughby, S.S. (1997). Functions from kindergarten through sixth grade. *Teaching Children Mathematics, 3,* 314-318.

Warren, E., & Cooper, T. (2008). Generalising the pattern rule for visual growth patterns: Actions that support 8 year olds' thinking. *Educational Studies in Mathematics, 67*(2), 171-185

Yackel, E. (1997). Explanation as an interactive accomplishment: A case study of one second-grade mathematics classroom. *Paper presented at the annual meeting of the American Educational Research Association*, Chicago.

Yaman, H. (2010).*İlköğretim öğrencilerinin matematiksel örüntülerdeki ilişkileri algılayışları üzerine bir inceleme (*Yayımlanmamış doktora tezi). Hacettepe Üniversitesi, Ankara

Yaman, H. & Umay, A. (2013). İlköğretim öğrencilerinin sunum biçimlerine göre matematiksel örüntüleri algılayışları. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 28*(1), 405-416.

Yakut Çayır, M. (2013). 9. *Sınıf öğrencilerinin örüntü genelleme problemlerini çözme başarılarının ve kullandıkları genelleme stratejilerinin belirlenmesi* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi) Balıkesir Üniversitesi, Balıkesir

Yeşildere, S. & Akkoç, H. (2011). Matematik öğretmen adaylarının şekil örüntülerini genelleme süreçleri. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 30,* 141-153.

Zazkis, R. & Liljedahk, P. (2002). Generalization of patterns: The tension between algebraic thinking and algebraic notation. *Educational studies in mathematics, 49*(3), 379

Zaskis, R. & Liljedahil, P. (2006). "On the path to number theory: Repeating patterns as a gateway." In R.Zaskis & S. R. Campbell (Ed.), *Number theory in mathematics education* (99-114). London: Lawrence Erlbaum AssocHates, Publishers.

Yararlanılan Görsel Kaynaklar

I. BÖLÜM

Görsel 1.1. Günlük Hayattan Örüntü Örnekleri
https://www.orchidsinternationalschool.com/learning-key-concepts/grade-1/maths/pattern-with-numbers-and-alphabets/.Erişim tarihi: 05.03.2023

https://numberdyslexia.com/pattern-recognition-real-life-examples/Erişim tarihi:05.09.2023
Görsel 1.2. Hem eğlenelim hem de öğrenelim
https://www.twinkl.com.tr/parenting-wiki/pictorial-representations. Erişim tarihi:24.08.2023

Görsel 1.3. Örüntü Bloklarıyla Yapılmış Balık Resmi https://www.controlaltachieve.com/2017/04/pattern-blocks.html. Erişim tarihi :05.03.2023

III. BÖLÜM

Görsel 3.1. ve Görsel 3.2. Resimsel Örüntü Örnekleri
https://www.shutterstock.com/tr/image-vector/seamless-pattern-stylish-fern-leaves-graphically-185923700.Erişim tarihi: 24.08.2023

Görsel 3.3.Simetri Örüntü Örneği-1
https://www.controlaltachieve.com/2017/04/pattern-blocks.html. Erişim tarihi:05.03.2023

Görsel 3.4. Simetri Örüntü Örneği-2
https://www.controlaltachieve.com/2017/04/pattern-blocks.html Erişim tarihi: 05.03.2023

Görsel 3.5. Simetri Örüntü Örneği-3
https://mathcurious.com/2020/04/08/symmetry-in-nature/. Erişim tarihi: 05.03.2023

Görsel 3.6. Simetri Örüntü Örneği-4
https://tr.wikipedia.org/wiki/Trafik_i%C5%9Faretleri#/media/Dosya:Russian_Prohibitory_road_sign.svg Erişim tarihi: 05.03.2023

Görsel 3.7.Simetri Örüntü Örneği-5
https://www.math-salamanders.com/image-files/symmetry-worksheets-block-symmetry-8.gif Erişim tarihi: 05.03.2023

Görsel 3.8. Eş merkezli Örüntü Örnekleri
https://www.shutterstock.com/tr/image-illustration/beautiful-mosaic-multicolored-square-tiles-arranged-2152101527. Erişim tarihi: 05.03.2023

Görsel 3.9.Tekrarlanan Örüntü Örneği
https://www.youtube.com/watch?v=jxlaMivh5UA.Erişim tarihi:24.08.2023

Görsel 3.10.Tekrarlanan Örüntü Örneği
https://tr.123rf.com/footage_18830041_amerikan-bayra%C4%9F%C4%B1-%C3%87izim.html. Erişim tarihi:24.08.2023
https://trafik.net.tr/yaya-gecidi-levhasi-t-11/ Erişim tarihi:24.08.2023

Görsel 3.11.Resimsel Örüntü Örnekleri
https://tr.pinterest.com/pin/667799450990104948/.Erişim tarihi:24.08.2023

Görsel 3.12.Resimsel Örüntü Örnekleri
https://www.mathworksheets4kids.com/patterns/repeating-circle-large.png. Erişim tarihi: 29.03.2021

IV. BÖLÜM

Görsel 4.1: Fibonacci Dizisi
https://abdullahabdurrahman.wordpress.com/2017/11/05/fibonacci-dizisi-alintidir/ Erişim tarihi: 11.04.2021

Görsel 4.2: Görsel 4.2.Bir Merkez Etrafında Giderek Büyüyen Fibonacci Spirali
https://www.vroble.com/2023/01/how-does-fibonacci-sequence-appear-in.html.Erişim tarihi: 11.04.2021

Şekil 4.6. Altın Dikdörtgen,Fibonacci Spirali ve Altın Oran
http://thehelpfulartteacher.blogspot.com/2012/01/spiral.html Erişim tarihi: 11.04.2021

Görsel 4.3. Tavşan Çiftlerinin Sayısı ve Fibonacci Dizisinin Terimleri
https://medium.com/@WolfgangPfretzschner/fibonacci-everywhere-fda3b76a8e37Erişim tarihi: 11.04.2021

Görsel 4.4. Ayciceği / Görsel 4.5. Düğün Çiçeği
https://clevelanddesign.com/insights/the-nature-of-design-the-fibonacci-sequence-and-the-golden-ratio/ Erişim tarihi: 11.04.2021
http://www.mathnasium.com/examples-of-the-golden-ratio-in-nature Erişim tarihi: 11.04.2021

Görsel 4.6. Papatya Çiçeği
https://abdullahabdurrahman.wordpress.com/2017/11/05/fibonacci-dizisi-alintidir/ Erişim tarihi: 11.04.2021

Görsel 4.7. Güldeki Altın Oran
https://tr.pinterest.com/pin/445504588135846978/?d=t&mt=signupOrPersonalizedLogin Erişim tarihi:11.04.2021

Görsel 4.8. Tütün Bitkisi
http://www.leblebitozu.com/doganin-guzellik-birimi-altin-oranin-sirri/ Erişim tarihi: 11.04.2021)

Görsel 4.9: Yapraktaki Fibonacci Spirali ve Altın Oran
https://newsroom.unsw.edu.au/news/science-tech/mystique-mathematics-5-beautiful-maths-phenomena Erişim tarihi:03.05.2021

Görsel 4.10. Eğrelti Otu
http://www.leblebitozu.com/doganin-guzellik-birimi-altin-oranin-sirri/ Erişim tarihi:03.05.2021

Görsel 4.11. Ağaçta Fibonacci dizisi ve Altın Oran
https://www.jcdr.net/article_fulltext.asp?issn=0973-709x&year=2019&month=November&volume=13&issue=11&page=AB03&id=13317 Erişim tarihi:11.04.2021

Görsel 4.12. Odun Kütüğü
https://golden-ratio.club/images/galleries/nature/golden-ratio-wood-log.jpgErişim tarihi: 11.04.2021

Görsel 4.13. Çam Kozalağındaki Fibonacci Dizisi
https://golden-ratio.club/images/galleries/nature/golden-ratio-fibonacci-pinecone.gif Erişim tarihi: 11.04.2021

Görsel 4.14. Güneş sisteminde Altın Oran
https://listelist.com/altin-oran-nedir/ Erişim tarihi: 29.08.2023
https://onedio.com/haber/altin-oran-hakkinda-bilmeniz-gereken-her-seyi-aciklyoruz-1101447. Erişim tarihi: 29.08.2023

Görsel 4.15. Gitarda Altın Oran
http://blog.dubspot.com/fibonacci-sequence-in-music/ Erişim tarihi: 11.04.2021

Görsel 4.16. Mimari Yapıda Altın Oran
https://golden-ratio.club/images/galleries/architecture/golden-ratio-spiral-house.jpg Erişim tarihi: 11.04.2021

Görsel 4.16. Mimari Yapıda Altın Oran

https://golden-ratio.club/images/galleries/architecture/golden-ratio-spiral-house.jpg Erişim tarihi: 11.04.2021

Görsel 4.17. Eyfel Kulesinde (The Eiffel Tower) Altın Oran
https://www.simo.ac/blog/golden Erişim tarihi: 11.04.2021

Görsel 4.18. The Parthenon, Athena'nın Tapınağında Altın Oran https://www.simo.com.hk/blog/golden Erişim tarihi: 11.04.2021

Görsel 4.19. Mısır Piramitleri
https://clevelanddesign.com/insights/the-nature-of-design-the-fibonacci-sequence-and-the-golden-ratio/ Erişim tarihi: 11.04.2021

Görsel 4.20. Mimar Sinan Camii
https://www.webtekno.com/mimar-sinan-eserleri-h123191.html. Erişim tarihi:31.08.2023

Görsel 4.21. Selimiye Camii
https://tr.wikipedia.org/wiki/Selimiye_Camii Erişim Tarihi:31.08.2023

Görsel 4.22. Mona Lisa Tablosu
https://golden-ratio.club/images/galleries/art/golden-ratio-spiral-mona-lisa.jpg Erişim tarihi: 11.04.2021

Görsel 4.23. Picasso Tablosu
http://www.leblebitozu.com/doganin-guzellik-birimi-altin-oranin-sirri/ Erişim tarihi: 11.04.2021

Görsel 4.24. Elektrik Devresi
http://www.leblebitozu.com/doganin-guzellik-birimi-altin-oranin-sirri/ Erişim tarihi:03.05.2021

Görsel 4.25. İnsan Elinde Altın Oran
https://www.simo.com.hk/blog/golden Erişim tarihi:11.04.2021

Görsel 4.26. İnsan Yumruğunda Altın Oran
https://golden-ratio.club/images/galleries/memes/fist-golden-ratio-spiral-meme.png Erişim tarihi:11.04.2021

Görsel 4.27. Deniz Kabuğu
http://www.leblebitozu.com/doganin-guzellik-birimi-altin-oranin-sirri/ Erişim tarihi:11.04.2021

Görsel 4.28. Spiral Kabuk
https://golden-ratio.club/images/galleries/nature/golden-ratio-spiral-shell.jpg
Erişim tarihi: 11.04.2021

Görsel 4.29. Okyanus Dalgaları
https://www.treehugger.com/how-golden-ratio-manifests-nature-4869736. Erişim tarihi: 01.09.2023

V.BÖLÜM

Görsel 5.1. Aritmetik örüntü nedir?
https://www.teacherspayteachers.com/product/algebra-power-point-arithmetic-sequences-with-guıded-notesno-prep-3218817. Erişim tarihi: 16.05.2021

Görsel 5.2. Yolcu Treni
https://www.wwltv.com/article/news/nation-now/photos-amtraks-passenger-trains-through-the-years/465-cc7d9bd0-2f78-48c2-b569-5de933719067. Erişim tarihi: 05.05.2021

Görsel 5.3.Apartman
https://tr.pinterest.com/moynnuddin/3d-view-drawing-of-building/.Erişim tarihi: 10.05.2021

V. BÖLÜM

Görsel 6.1. Yere Serbest Bırakılan Topun Hareketi
http://math.kendallhunt.com/x7550.html.Erişim tarihi : 16.05.2021

Görsel 6.2. Radyoaktif Madde
https://www.cuemath.com/learn/mathematics/sequences-geometric-sequence/
Erişim tarihi : 16.05.2021

Şekil 6.2. Geometrik Değişen Resim Örüntü Örneği
https://www.shutterstock.com/tr/image-illustration/set-color-line-icons-trucks-isolated-1757305724.Erişim tarihi: 15.05.2021

Yararlanılan İnternet Adresleri

1. The nature of design: the Fibonacci sequence and the Golden Ratio by Jonathan Cleveland | Sep 24, 2020 .https://clevelanddesign.com/insights/the-nature-of-design-the-fibonacci-sequence-and-the-golden-ratio/ Erişim tarihi: 11.04.2021

2. https://abdullahabdurrahman.wordpress.com/2017/11/05/fibonacci-dizisi-alintidir/ Erişim tarihi: 11.04.2021

3. http://www.mathnasium.com/examples-of-the-golden-ratio-in-nature. Erişim tarihi: 11.04.2021

4. https://www.mathnasium.com/blog/14-interesting-examples-of-the-golden-ratio-in-nature Erişim tarihi: 11.04.2021

5. https://www.milliyet.com.tr/galeri/gul-ile-ilgili-sozler-2023-kirmizi-beyaz-ve-siyah-gullerle-ilgili-soylenmis-en-guzel-sozler-6433500/28 Erişim tarihi: 31.08.2023

6. https://onedio.com/haber/altin-oran-hakkinda-bilmeniz-gereken-her-seyi-acikliyoruz-1101447. Erişim tarihi: 29.08.2023

7. https://newsroom.unsw.edu.au/news/science-tech/mystique-mathematics-5-beautiful-maths-phenomena Erişim tarihi: 29.08.2023

8. https://onedio.com/haber/altin-oran-hakkinda-bilmeniz-gereken-her-seyi-acikliyoruz-1101447. Erişim tarihi: 29.08.2023

9. https://tr.wikipedia.org/wiki/Alt%C4%B1n_oran Erişim tarihi: 29.08.2023

10. https://onedio.com/haber/altin-oran-hakkinda-bilmeniz-gereken-her-seyi-acikliyoruz-1101447 Erişim tarihi: 29.08.2023

11. https://bilimgenc.tubitak.gov.tr/makale/fibonacci-dizisinden-altin-orana Erişim tarihi: 29.08.2023

12. https://core.ac.uk/download/pdf/58824887.pdf Erişim tarihi: 11.04.2021

13. https://evrimagaci.org/altin-oran-nedir-dogada-ve-canlilarda-altin-oran-bulundugu-iddiasi-ne-kadar-gercekci-2718 Erişim tarihi: 11.04.2021

14. https://www.neoldu.com/altin-oran-nedir-1204h.htm Erişim tarihi: 11.04.2021

15. https://www.superprof.com.tr/blog/matematik-dersi-altin-oran/ Erişim tarihi: 11.04.2021

16. https://www.mathsisfun.com/numbers/golden-ratio.html Erişim tarihi: 24.08.2023

17. https://www.ancient-origins.net/unexplained-phenomena/golden-ratio-sacred-number-links-past-present-001091Erişim tarihi: 24.08.2023

18. https://en.wikipedia.org/wiki/Golden_ratio Erişim tarihi: 11.04.2021

19. https://clevelanddesign.com/insights/the-nature-of-design-the-fibonacci-sequence-and-the-golden-ratio/ Erişim tarihi: 11.04.2021

20. https://www.mechanic.com.tr/altin-oran-golden-ratio-ve-fibonacci-sayilari-fibonacci-dizisi/ Erişim tarihi: 11.04.2021

21. https://www.infreza.com/altin-oran-ve-dogadaki-yayginligi/ Erişim tarihi: 30.09.2023

22. https://www.infreza.com/altin-oran-ve-dogadaki-yayginligi/ Erişim tarihi: 30.09.2023

23. https://joter.net/1-1/fiziksel-liderlik-ozelliklerinde-altin-oranin-etkisi.pdf Erişim tarihi: 11.04.2021

24. https://www.slideshare.net/sophiamarieverdeflor/arithmetic-sequence-real-life-problems.Erişim tarihi: 10.05.2021

25. https://www.wwltv.com/article/news/nation-now/photos-amtraks-passenger-trains-through-the-years/465-cc7d9bd0-2f78-48c2-b569-5de933719067. Erişim tarihi: 05.05.2021

26. https://tr.pinterest.com/moynnuddin/3d-view-drawing-of-building/.Erişim tarihi: 10.05.2021

27. http://www.tutor-homework.com/Math_Help/college_algebra/m6l4notes1.pdfhttps://www.shutterstock.com/tr/image-illustration/set-color-line-icons-trucks-isolated-1757305724.Erişim tarihi: 15.05.2021

28. https://www.cuemath.com/learn/mathematics/sequences-geometric-sequence/https://www.shutterstock.com/tr/image-illustration/set-color-line-icons-trucks-isolated-1757305724.Erişim tarihi: 15.05.2021

29. https://www.brainkart.com/article/Geometric-Progression_39319/.Erişim tarihi :15.05.2021 http://math.kendallhunt.com/x7550.html.Erişim tarihi : 16.05.2021

EDİTÖRLER: DR. ÖĞR. ÜYESİ YAKUP GÜLEKÇİ – DR. ÖĞR. ÜYESİ HARUN ŞENER

OLAY YERİ İNCELEMEDE

SPESİFİK ALANLAR -I

nobel

OLAY YERİ İNCELEMEDE SPESİFİK ALANLAR - I

Editörler: Dr. Öğr. Üyesi Yakup Gülekçi - Dr. Öğr. Üyesi Harun Şener

Yayın No.: 3989
Beşeri Bilimler No.: 390
ISBN: 978-625-417-563-3
E-ISBN: 978-625-417-564-0
Basım Sayısı: 2. Basım, Ocak 2024

© Copyright 2024, NOBEL BİLİMSEL ESERLER SERTİFİKA NO.: 20779
Bu baskının bütün hakları Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.ne aittir.
Yayınevinin yazılı izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.
Nobel Yayın Grubu, 1984 yılından itibaren ulusal ve 2011 yılından itibaren ise uluslararası düzeyde düzenli olarak faaliyet yürütmekte ve yayınladığı kitaplar, ulusal ve uluslararası düzeydeki yükseköğretim kurumları kataloglarında yer almaktadır.
"NOBEL BİLİMSEL ESERLER" bir Nobel Akademik Yayıncılık markasıdır.

Genel Yayın Yönetmeni: Nevzat Argun -nargun@nobelyayin.com-
Genel Yayın Koordinatörü: Gülfem Dursun -gulfem@nobelyayin.com-

Sayfa Tasarım: Tarkan Kara -erdal@nobelyayin.com-
Redaksiyon: Sergen Öz -sergen@nobelyayin.com-
Kapak Tasarım: Sezai Özden -sezai@nobelyayin.com-
Görsel Tasarım Uzmanı: Mehtap Yürümez -mehtap@nobelyayin.com-

Kütüphane Bilgi Kartı

Gülekçi, Yakup., Şener, Harun.
Olay Yeri İncelemede Spesifik Alanlar - I / Yakup Gülekçi, Harun Şener
2. Basım, VIII + 256 s., 16x23,5 cm. Kaynakça var, dizin yok.
ISBN: 978-625-417-563-3
E-ISBN: 978-625-417-564-0
1. Yüksekten Düşme Olaylarında Olay Yeri İnceleme 2. Atışın Yeniden Yapılandırılması
3. Yangın Sonrası Olay Yeri İnceleme 4. Felaket Kurbanlarının Kimliklendirilmesi (Disaster Victim Identification - DVI)
5. Geleneksel ve Yeni Nesil (İl)Legal Psikoaktif Maddeler 6. Madde Kullanımı ve İş Kazaları
7. Biyometrik Teknolojinin Adli Bilimler Alanında Kullanımı 8. Olay Yerindeki Mikrobiyolojik Kanıtlar
9. Adli Genetikte Tek Nükleotid Polimorfizmi (SNP) İncelemeleri 10. Suçta Genetik Yatkınlık

Genel Dağıtım

ATLAS AKADEMİK BASIM YAYIN DAĞITIM TİC. LTD. ŞTİ.
Adres: Bahçekapı Mh. 2465 Sk. Oto Sanayi Sitesi No:7 Bodrum Kat, Şaşmaz/ANKARA
Telefon: +90 312 278 50 77 - **Faks:** 0 312 278 21 65
Sipariş: siparis@nobelyayin.com- **E-Satış:** www.nobelkitap.com - esatis@nobelkitap.com
www.atlaskitap.com - info@atlaskitap.com

Dağıtım ve Satış Noktaları: Alfa, Kırmızı Kedi, Arkadaş, D&R, Dost, Kika, Kitapsan, Nezih, Odak, Pandora, Prefix, Remzi Kitabevleri, Yeryüzü Dağıtım

Baskı ve Cilt: Meteksan Matbaacılık ve Teknik Sanayi Tic. Anonim Şirketi / Sertifika No.: 46519
Beytepe Köy Yolu No.: 3 06800 Bilkent-Çankaya/ANKARA

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ ..... **iii**

YÜKSEKTEN DÜŞME OLAYLARINDA OLAY YERİ İNCELEME **1**

Mustafa Furkan - Yakup Gülekçi

Giriş 1
1. Yüksekten Düşme Kinematiği 1
2. Yüksekten Düşme Olaylarında Olay Yeri İnceleme Prosesleri 3
3. Düşme Alanının (ikamet, iş yeri vb.) İncelenmesi 4
4. Düşme Merkezinin (pencere, balkon vb.) İncelenmesi 7
5. Düşmenin Gerçekleştiği Bölgenin İncelenmesi 11
6. Maktulün İncelenmesi 14
7. Şüpheli(ler) Üzerindeki İncelemeler 16
Sonuç 17
Kaynakça 17

ATIŞIN YENİDEN YAPILANDIRILMASI **19**

Soydan Toklu - Yakup Gülekçi

Giriş 19
1. Olay Yeri İnceleme Açısından Önemi 19
2. Atış Yönünün Tespiti 20
   2.1. İki İsabet ile Atış Kaynağının Tespit Edilmesi 21
   2.2. Tek İsabet ile Atış Kaynağının Tespit Edilmesi 22
      2.2.1 Giriş - Çıkış Deliği Üzerinden Atış Kaynağının Tespit Edilmesi 22
   2.3. Cam Üzerindeki İsabetlerin Değerlendirilmesi 24
3. Atışın Yeniden Yapılandırılması 25
   3.1. Mermi Çekirdeğinin Hedef Yüzeye Geliş Açısının Belirlenmesi 26
   3.2. Mermi Çekirdeğinin İzlediği Yolun Eğim Açısının Belirlenmesi 28
   3.3. Hedef Yüzeyin Eğim Açısının Belirlenmesi 29
Sonuç 30
Kaynakça 31

YANGIN SONRASI OLAY YERİ İNCELEME **32**

Murat Kuloğlu - Nebile Dağlıoğlu

Giriş 32
1. Yangın 33
   1.1. Kundaklama 34
2. Yangın Dinamiği 35
   2.1. Kapalı Alan Yangınları 38
   2.2. Açık Alan Yangınları 41
   2.3. Hızlandırılmış ve Hızlandırılmamış Yangınlar 43

3. Adli Yangın İnceleme 44
3.1. Yangın Enkazı Analizi 47
4. Yangın Sonrası Olay Yeri İnceleme 48
4.1. Yanma Desenleri 51
4.2. Yanıcı Sıvı Kalıntılarının Tespiti 59
4.3. Numune toplama 63
4.4. Numune Paketleme 65
4.5. Numune Yönetimi 67
Sonuç 67
Kaynakça 68

FELAKET KURBANLARININ KİMLİKLENDİRİLMESİ (DISASTER VICTIM IDENTIFICATION - DVI) 70

Özge Ünlütürk - Aslı Atasoy

Giriş 70
1. Planlama 74
2. İş Bölümü ve Komuta Yapısı 75
3. Uluslararası İş Birliği 76
4. DVI İnceleme Süreci 78
4.1. Faz 1: Afet Sahası/Olay Yeri İnceleme Aşaması 79
4.2. Faz 2: Postmortem (PM) Veri Toplama Aşaması 82
4.3. Faz 3: Antemortem (AM) Veri Toplama Aşaması 85
4.4. Faz 4: Uzlaşma/Eşleştirme aşaması 87
5. İdentifikasyon (Kimliklendirme) Kriterleri 88
6. Primer Tanımlama Unsurları 89
6.1. Parmak İzi 89
6.2. Diş Kayıtları 91
7. DNA İncelemesi 94
7.1. Antemortem DNA Örneklerinin Toplanması 95
7.2. Postmortem Örneklerin Toplanması 97
7.3. Kontaminasyon Riskleri 98
7.4. İzolasyon Yöntemleri ve Profilin Oluşturulması 99
7.5. RNA Analizi 101
8. Sekonder Tanımlama Unsurları 102
9. DVI Çalışmalarında Adli Antropolojik İncelemeler 102
10. DVI Çalışmalarında Radyolojinin Önemi 105
Sonuç 106
Kaynakça 107

GELENEKSEL VE YENİ NESİL (İL)LEGAL PSİKOAKTİF MADDELER 113

Beril Anılanmert - Fatma Çavuş Yonar

Giriş 113
1. Geleneksel Psikoaktif Maddeler 114
1.1. Uyarıcılar (Stimülanlar) 115
1.2. Opioidler ve Hipnotikler 117
1.3. Halüsinojenler 119
1.4. Uçucular 122

1.5. Alkol 123
1.6. Tütün 123
1.7. Diğer Bitkisel Psikoaktif Maddeler 123
2. Yeni Nesil Psikoaktif Maddeler 125
3. Maddeyle Kolaylaştırılmış Suçlarda Kullanılan Ajanlar 135
4. Psikoaktif Maddelere Dair Sözleşmeler ve İzleme Merkezleri 137
Sonuç 140
Kaynakça 140

MADDE KULLANIMI VE İŞ KAZALARI 145
Melike Aydoğdu - Rukiye Aslan - Serap Annette Akgür

Giriş 145
1. Ülkemizde ve Dünyada Madde Kullanımı 147
2. Çalışanlar Arasında Madde Kullanımı Yaygınlığı 148
3. Madde Kullanımının İş Yeri Kazalarına Etkisi 150
4. İş Kazalarında Yasal Düzenlemeler 151
5. İşyeri Madde Testi Uygulaması ve Yeni Düzenlemeler 153
6. İşyeri Madde Testi Uygulamalarında Kullanılan Biyolojik Materyaller 154
7. İşyeri Madde Testi Süreci 157
8. İşyeri Madde Testi, (İş) Olay Yeri ve Farkındalık 159
Kaynakça 160

BİYOMETRİK TEKNOLOJİNİN ADLİ BİLİMLER ALANINDA KULLANIMI 163
Nurdan Sezgin

Giriş 163
1. Biyometrik Teknolojiler 163
1.1. Fizyolojik Biyometri 168
1.1.1. Parmak İzi Tanıma 168
1.1.2. El Geometrisi Tanıma 172
1.1.3. Yüz Tanıma 173
1.1.4. Kulak Biyometrisi 177
1.1.5. İris ve Retina Tanıma 179
1.1.6. DNA Tanıma 180
1.2. Davranışsal Biyometri 180
1.2.1. Yürüyüş 181
1.2.2. İmza 182
1.2.3. Konuşma (Ses) 183
1.2.4. Tuş vuruş şekli (dinamiği) 184
Sonuç 185
Kaynakça 186

OLAY YERİNDEKİ MİKROBİYOLOJİK KANITLAR 189
Derya Berikten

Giriş 189
1. Mikrobiyolojik Kanıtlara Dayalı Araştırmalar 190

2. Mikrobiyomiğin Adli Uygulamaları 196
3. Olay Yerinden Elde Edilen Mikrobiyolojik Deliller 199
4. Mikrobiyom Analiz Yöntemleri 200
4.1. Kültür-Temelli Yöntemler 200
4.2. Moleküler Yöntemler 200
Sonuç 208
Kaynaklar 209

ADLİ GENETİKTE TEK NÜKLEOTİD POLİMORFİZMİ (SNP) İNCELEMELERİ 213
Ahmet Tülek

Giriş 213
1. Tek Nükleotid Polimorfizmi (SNP) 214
1.1. SNP Analizleri 216
2. Pigmentasyon Özelliklerinin Belirlenmesi 217
2.1. Göz Rengi 218
2.2. Saç Rengi 221
2.3. Cilt Rengi 222
3. Boy Uzunluğu 223
4. Yüz Hatları 224
5. Kellik 224
6. Yaş Tahmini 225
7. SNP Analizlerinin Uygulamaları ve Gerçek Vakalar 225
8. Yasal ve Etik Yönler 228
Sonuç 228
Kaynakça 229

SUÇTA GENETİK YATKINLIK 232
Meliha Koldemir Gündüz

Giriş 232
1. Tek Nükleotid Polimorfizmleri (SNP) 234
2. Davranışsal Genetik 235
2.1. Davranış ile İlişkili Genetik Varyantlar 236
3. Antisosyal Davranışın Kalıtılabilirliği 237
4. Suç ile Bağlantılı Genetik Polimorfizmler 238
5. Genetik Yatkınlıklar Mahkemelere Giriyor 240
6. MAOA 241
7. Suç Davranışlarına Yatkınlık ile Karakterize Edilen Diğer Genler 244
8. Genom Çapındaki Analizlerden Elde Edilen Bulgular 246
9. Suç Davranışının Biyolojik Açıklamaları 248
9.1. Antisosyal Davranışın Nöromoral Teorisi 248
10. Gelecekteki Beklenti 249
Sonuç 250
Kaynakça 251

YÜKSEKTEN DÜŞME OLAYLARINDA OLAY YERİ İNCELEME

Mustafa FURKAN*
Yakup GÜLEKÇİ**

Giriş

Yüksekten düşmeye bağlı ölüm olaylarına ait orijinin tespiti, sıklıkla önemli bir hukuki problem oluşturmaktadır. Özellikle kaza ile düşmeye veya intihar amacı ile yüksekten atlamaya bağlı olduğu düşünülen ölüm olaylarında ortaya çıkan cinayet şüphesinin çözülmesi önemli hukuksal problemlere yol açabilmektedir(1).

Olayın orijininin belirlenmesi, olay yeri incelemesi ile başlayıp maktulün otopsi işlemleri ile süren karmaşık bir hukuki delillendirme sürecini ifade etmektedir(2).

Yüksekten düşme olaylarında şüpheli ölüm olaylarının aydınlatılabilmesi için olay yerinin korunması ve incelenmesi, olay yerinin görüntülenmesi (fotoğraf ve video kayıt) ve krokilerinin çizilmesi, olay yerindeki ve ceset üzerindeki delil olabilecek tüm bulguların toplanması, ceset üzerindeki elbiselerin incelenmesi ve olay yerinin yeniden canlandırılmasına yönelik adli soruşturma ve olay yeri inceleme proseslerinin sistematik ve çok yönlü değerlendirilmesi gerekir. Bu dinamikler, mahkeme safhasında kararları etkileyen bir mekanizma oluşturur(3).

Bu bölümde yüksekten düşme olayları ile gerçekleşen şüpheli ölüm olaylarının aydınlatılmasına yönelik olay yeri inceleme prosesleri açıklanmış olup; olayın orijininin tespit edilmesi açısından genel bir bakış sunulmuştur.

1. Yüksekten Düşme Kinematiği

Yüksekten düşme; dikkatsizlik ve dengesizlik ile kendisinin ya da başkasının iradi bir eylemi sonrasında, bulunduğu seviyeden daha aşağıdaki bir seviyeye yer çekiminin etkisiyle aşağı yönlü hareket olarak tanımlanabilir(1).

* Olay Yeri İnceleme Uzmanı, İstanbul İl Emniyet Müdürlüğü, Olay Yeri İnceleme Şube Müdürlüğü, mfkan01@gmail.com, ORICD ID: 0000-0001-9285-8749
** Dr. Öğr. Üyesi, Kütahya Sağlık Bilimleri Üniversitesi Adli Bilimler Bölümü, yakup.gulekci@ksbu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-9643-6850

Sonuç

Yüksekten düşme olayları sonrası yapılan olay yeri incelemesi, soruşturmanın en önemli aşamasıdır. Olay yeri incelemesinde tespit edilen ve olay yerinden transfer edilen bulgular ile bu bulguların inceleme ve karşılaştırma sonuçları, adli tahkikat, otopsi bulguları, olayla ilgili kişilerin psikolojik durumları, CCTV güvenlik kamera görüntüleriyle birlikte değerlendirilerek maddi gerçeğin ortaya çıkarılmasını ve olayın kaza, intihar ya da cinayet mi olduğunun aydınlatılmasını sağlayacaktır.

Bilimsel yöntem ve tekniklerle harmanlanmış bu veriler, yüksekten düşme olaylarının hızlı ve etkin çözümüne yardımcı olacağı gibi kamu vicdanının rahatlamasına, hukuk sistemine ve adalete olan güvenin tesis edilmesine katkıda bulunacaktır.

Anahtar Kelimeler: Olay yeri, suç, delil, bulgu, olay yeri inceleme, yüksekten düşme olayları, adli görüntüleme

Kaynakça

1. Çakı, İ., E. (2017) "Yüksekten Düşmeye Bağlı Ölüm Olgularının Orijin Açısından Değerlendirilmesi" (Uzmanlık Tezi), İstanbul Üniversitesi Adli Tıp ve Adli Bilimler Enstitüsü Adli Tıp Anabilim Dalı, İstanbul.
2. Koç, S. (2011) Ölüm Nedeni, Orijini ve Mekanizması. Adli Tıp Ders Kitabı, s.41-49, İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Yayınları Rektörlük No:4898, İstanbul Üniversitesi Basım ve Yayınevi Müdürlüğü, İstanbul.
3. Koç, S., Can, M. (2011) Ölüm Kavramı ve Ölü Muayenesi. (Edit. Koç, S., Can, M.) Birinci Basamakta Adli Tıp, (2. Baskı), s. 18-37, İstanbul Tabip Odası, İstanbul.
4. Serway, R.A., Beichner, R.J. (2002) Fen ve Mühendislik için Fizik. Beşinci Baskıdan Çeviri Editörü: Prof. Dr. Kemal Çolakoğlu. Palme Yayıncılık, Ankara.
5. Balance: Stabılıty vs. Mobılıty, (2021). Stability (05/10/2021 tarihinde https://www.martial-science.com/balance-stability-and-mobility.html adresinden ulaşılmıştır).
6. Buckman Jr, R. F. & Buckman, P. D. (1991). Vertical deceleration trauma: principles of management. Surgical Clinics of North America, 71(2), 331-344.
7. Tsai, W. T., Hu, C. I. & Chang, C. Y. (2020). Effect of wind on horizontal displacement of fatal fall from a height. Journal of forensic sciences, 65(1), 255-258.
8. Payne-James, J., Busuttil, A., Smock, W. & Smock, W. S. (Eds.). (2003). Forensic medicine: clinical and pathological aspects. Cambridge University Press.

9. Türk EE, Tsokos M. Pathologic features of fatal falls from height. The American journal of forensic medicine and pathology. 2004;25(3):194-9.
10. Snashall DC. Injury and death in the contrsuction industry. Chapter 21 in Pathology of Trauma ed. Mason J, Purdue NB. Third Edition. Oxford University Press Inc. New York.2000:1-29.
11. T.C Cumhurbaşkanlığı Mevzuat Bilgi Sistemi, (2004). 5271 Sayılı Ceza Muhakemesi Kanunu. (05/09/2021 tarihinde https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5271.pdf adresinden ulaşılmıştır.).
12. Gardner, MR., Krouskup, RD. (2019). Practical Crime Scene Processing and Investigation, (3rd Ed), CRC Press, International Standard Book Number-13: 978-1-138-04778-5
13. Clear Anti-Contamination Stepping Plates, (2021). (07/10/2021 tarihinde https://www.forensic-pathways.com/clear-anti-contamination-stepping-plates/ adresinden ulaşılmıştır).
14. Baxter Jr, E. (2015). Complete crime scene investigation handbook. CRC press.
15. David JS, Gelas-Dore B, Inaba K, Levrat A, Riou B, Gueugniaud PY, Schott AM. Are patients with self-inflicted injuries more likely to die? J Trauma. 2007;62(6): 1495-500.
16. Habertürk, (2021). (09/09/2021 tarihinde https://www.haberturk.com/video/haber/izle/7-kattan-yere-boyle-cakildi/104038 adresinden ulaşılmıştır).
17. Twitter, (2021). Tents, screens, fingerprint kits, stepping plates. (13/09/2021 tarihinde https://twitter.com/tetrasoc/status/874857533890060294 adresinden ulaşılmıştır).

ATIŞIN YENİDEN YAPILANDIRILMASI

Soydan TOKLU*
Yakup GÜLEKÇİ**

Giriş

Suç soruşturmalarında olayın yeniden canlandırılmasını sağlayan teknikler, gerçekte olayın; ne şekilde, nasıl olduğu ve ne zaman gerçekleştiği gibi bilgilerin elde edilmesine yardımcı olmanın yanı sıra olayın farklı versiyonlarını ayırmaya ve görgü tanıklarının ifadelerini desteklemeye veya çürütmeye yardımcı olmaktadır.

Ateşli silahlarla gerçekleştirilen olaylarda; atışın yönünün, mesafenin ve orijininin belirlenmesi sadece atışın yapıldığı yerin tespit edilmesini sağlamaz, aynı zamanda atışı yapan faile ait delillere ulaşılabilmesi açısından da son derece önemlidir.

Bu bölümde ateşli silahlarla gerçekleşen olaylarda silah mermi çekirdeğinin isabet ettiği yüzeylerde/hedeflerde atış kaynağının tespiti ve atışın yeniden yapılandırılması ile ilgili temel ilkelere genel bir bakış sunulmuştur.

1. Olay Yeri İnceleme Açısından Önemi

Adli bilimlerin başlangıç noktası olarak kabul edilen olay yeri inceleme, sistematik ve bilimsel temellere dayalı belirli standartlar dâhilinde yapıldığı takdirde olayın yeniden canlandırılmasını sağlayan tüm verilere objektif olarak ulaşabilmektedir[(1)]. Olay yeri incelemede atışın yeniden yapılandırılması ile ilgili elde edilen verilerin kayıt altına alınması; olay yeri, fail ve mağdur arasındaki konumsal ilişkiyi ortaya koyacak olup; soruşturma ve kovuşturma aşamasında düzenlenecek olay yeri inceleme raporu ve bilirkişi raporlarına önemli katkılar sağlayacaktır.

Atışın yapıldığı yerin (orijin, atış kaynağı) ve ateşli silah mermi çekirdeğinin isabet ettiği hedef arasındaki bağlantının kurulması;

❖ Atış kaynağı ve hedef arasındaki mesafenin,

* Olay Yeri İnceleme Uzmanı, Mardin İl Emniyet Müdürlüğü, Olay Yeri İnceleme Şube Müdürlüğü, soydantoklu@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-9119-7202
** Dr. Öğr. Üyesi, Kütahya Sağlık Bilimleri Üniversitesi Adli Bilimler Bölümü, yakup.gulekci@ksbu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-9643-6850

veriler, olay ile ilgili yorumlardan ziyade yapılan teknik tespitlerdir. Atışın yeniden yapılandırılması ile ilgili sahada yapılan çalışmalar, olay üzerinden geçen zamana karşın olayın açık, anlaşılır ve kapsamlı yeniden canlandırılmasına katkı sağlayarak şekilde adalet hizmetlerinin etkin ve verimli olmasını gerekli kılar. Ancak olay yeri ile ilgili atışın yeniden yapılandırılması bir adli olayın çözümü için tek başına yeterli olmayacağı bilinmeli ve olay ile ilgili diğer delillerle bütüncül olarak değerlendirilmelidir.

Anahtar Kelimeler: Olay yeri, suç, delil, bulgu, olay yeri inceleme, ateşli silahlar, atışın yeniden yapılandırılması, adli görüntüleme

Kaynakça

1. Gardner, MR., Krouskup, RD. (2018). Practical Crime Scene Processing and Investigation, (3rd Ed), CRC Press, International Standard Book Number-13: 978-1-138-04778-5
2. Haag, M. G., Haag, L. C. (2020). Shooting incident reconstruction. (3rd Ed), Academic press.
3. Chisum, W. J. & Turvey, B. E. (2011). Crime reconstruction. (2nd Ed), Academic Press.
4. Hueske, E. E. (2005). Practical analysis and reconstruction of shooting incidents. CRC Press.
5. Gardner, R. M. & Bevel, T. (2009). Practical crime scene analysis and reconstruction. CRC Press.
6. Terpstra, T., Hashemian, A., Voitel, T. & Priest, J. (2020). A Comparison of Metrology Used in Documenting Shooting Incident Trajectories. J Assoc Crime Scene Reconstr, 24.
7. Koene, L., Hermsen, R. & Brouwer, S. D. (2013). Projectile ricochet from wooden targets. In Proceedings of the 27th International Symposium on Ballistics (pp. 1195-1205).
8. Haag, LC (2012). Mermi penetrasyonu ve camın delinmesi sırasında dışarı atılan cam parçalarının davranışı. Amerikan adli tıp ve patoloji dergisi , 33 (1), 47-53.
9. Forensic Analysis of Glass, Sequencing Fractures, (2021). (12/09/2021 tarihinde http://milliga9.weebly.com/uploads/8/1/4/3/8143601/forensic_analysis_of_glass.pdf adresinden ulaşılmıştır.).
10. Karger, B., Hoekstra, A. & Schmidt, P. F. (2001). Trajectory reconstruction from trace evidence on spent bullets. International journal of legal medicine, 115(1), 16-22.
11. Garrison, D. (2003). Practical Shooting Scene Investigation: The Investigation and Reconstruction of Crime Scenes Involving Gunfire. Universal-Publishers.

YANGIN SONRASI OLAY YERİ İNCELEME

Murat KULOĞLU*
Nebile DAĞLIOĞLU**

Giriş

Yaşamımızın her alanında sürekli olarak kullanmakta olduğumuz ateş ve ısı kaynakları, yaşantımızın devamlılığı için ihtiyaç duyduğumuz temel unsurlardandır[1,2,3,4]. Ateş ve ısı kaynakları, yangınların yaşantımız içerisinde yer almasına neden olmuştur. Bu doğrultuda açığa çıkan yangınlarla mücadele etmek için yöntemler geliştirilmiş olmasına rağmen yangın tehlikesi tamamen bertaraf edilememiş, aksine daha sık şekilde meydana gelmeye başlamıştır[1, 2, 3, 4, 5].

Günümüzde farklı nedenlerden kaynaklanan, büyük zararların açığa çıktığı birçok yangın olayı yaşanmaktadır[3,4,5,8]. Meydana gelen yangınlar ile ilgili gerçekleştirilen yangın güvenliği, müdahale, inceleme vb. farklı çalışmalar, birçok bilim dalının birlikte çalışmasını gerektirmektedir[3,4,5,6].

Adli açıdan bir yangının incelenmesi; yangının sınıflandırılmasını, başlama noktasının, yayılımının, çıkış nedeninin tespit edilmesini; olay yerinin incelenmesini ve belgelenmesini, kanıt ve numunelerin toplanmasını, yangın enkazlarının laboratuvar analizlerini içerir [2,3,5,6]. Maddi gerçeği ortaya çıkarmak için gerçekleştirilen adli yangın inceleme faaliyetlerinin en temel gereksinimleri, yangının başlama noktası ve çıkış nedeninin tespitidir[1,3,7,8]. Bir yangının başlama noktasının/alanının doğru olarak belirlenmesi, çıkış nedenin tespiti için çok önemlidir. Bunun sağlanması için olay yeri incelemecinin, hipotezlerini; elde ettiği bilgi, veri ve bulgular temelinde geliştirmesi gerekmektedir[8,9].

Bu bölümde, yangın ve yangın sonrası olay yeri inceleme hakkında genel bilgiler verilecektir. Yangın sonrası olay yerlerinin incelemesinde kullanılan yöntemler ve genel öneriler aktarılacaktır.

* Öğr. Gör., Çukurova Üniversitesi Ceyhan Meslek Yüksekokulu Mülkiyet Koruma ve Güvenlik-Sivil Savunma ve İtfaiyecilik, mkuloglu@cu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-1202-1469.
** Doç. Dr., Çukurova Üniversitesi Tıp Fakültesi Dahili Tıp Bilimleri Adli Tıp Anabilim Dalı, ndaglioglu@cu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-3415-8159.

Toplum ve çevremiz için olumlu bu gelişmelerin sağlanabilmesi için yangın inceleme alanındaki bilimsel, teknik ve teknolojik çalışmaların ve çabaların desteklenmesi ve artırılması gerekmektedir. Yangın inceleme alanındaki bilimsel ve teknolojik gelişmeler doğrultusunda; ulusal altyapı, kapasite, kaynaklar, donanımlar, yöntemler, uygulama ve prosedürler sürekli olarak güncellenmeli ve geliştirilmelidir.

Anahtar Kelimeler: Yangın, yangın dinamiği, adli yangın inceleme, yangın sonrası olay yeri inceleme

Kaynakça

1. Caymaz, A. (1997). Model Yangınlarda Yangın Hızlandırıcılarının Saptanması ve Bunların İs Oluşumundaki Etkileri (Doktora Tezi).İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
2. Gündüz, N. (1999). Yangın Sonrası Enkazın Adli Delil Olarak Değerlendirilebilirliği ve Sabotaj Olasılığının Araştırılması (Yüksek Lisans Tezi).İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
3. Kuloğlu, M., Dağlıoğlu, N., Kuloğlu, L. (2020). Adli Yangın İncelemeleri: Sorunlar ve Çözüm Önerileri. Adli Bilimler ve Suç Araştırmaları Dergisi. C. 2(1), ss. 35-56.
4. Kuloğlu, L. (2021).Yangınların İş Sağlığı ve Güvenliği Açısından Değerlendirilmesi (Yüksek Lisans Tezi). Çukurova Üniversitesi, Adana.
5. Karakuş, O. (2010). Ankara'da Çıkan Yangınların Kundaklama Açısından Değerlendirilmesi (Doktora Tezi).Ankara Üniversitesi, Ankara.
6. Mehder, Ö. (2018) Yangın Olguları ve Adli Antropoloji. Antropoloji Dergisi, 35, s. 63-81.
7. Keskin, M.(1995).Yangın, Patlayıcılar ve Ateşli Silah Kalıntılarının Toplanması ve Analizinde Temel Stratejiler (Yüksek Lisans Tezi).İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
8. Stauffer, E., Dolan, J.A., Newman, R.(2008). Fire Debris Anaysis.UK & USA: Elsevier Inc.
9. Karakuş, O. (2011a). Adli Yangın İncelemeleri. Adli Bilimler (1. baskı) içinde (s.229- 261). Ankara: Adalet Yayınevi.
10. Daştan, K. (2017). Adli Bilimlerde Yüksek Isıya Maruz Bırakılmış İnsan Kemiklerinde ve Diş Örneklerinde Organik ve İnorganik Temelli DNA Çekitleme Tekniklerinin Karşılaştırılması ve DNA Profillemesindeki Önemi (Yayınlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi.
11. Tanyeri, Ö. (2017).Yangın Olayında Bazı Taksonların Polen Morfolojilerindeki Değişikliklerin Saptanması (Yüksek Lisans Tezi).Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
12. Seyhan, E. (2017). Yangın Sonrası Olay Yeri İncelemesi, Temel Bilgiler. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
13. American Association for the Advancement of Science (2017). Forensic Science Assessments: A Quality and Gap Analysis- Fire Investigation. (15/08/2021tarihindehttps://www.aaas.org/sites/default/files/s3fs-public/reports/Fire%2520Investigation_PLS_1.pdf adresinden ulaşılmıştır.)
14. U.S. Department of Justice, National Criminal Justice Reference Service (2008). Fire and Explosion Investigations and Forensic Analyses: Near- and Long-Term Needs Assessment for State and Local Law Enforcement. (15/08/2021 tarihinde https://www.ncjrs.gov/pdffiles1/nij/grants/225085.pdf adresinden ulaşılmıştır.)

15. Fisher, B. A. J. ve Fisher, D. R. (Ed.). (2012). Tecniques of Crime Scene İnvestigation (8th Ed.). Newyork: CRC Press.
16. Türk Ceza Kanunu (2004), Resmi Gazete (Sayı: 25611). (15/08/2021tarihinde https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5237.pdf adresinden ulaşılmıştır.)
17. Orman Kanunu (1956). Resmi Gazete (Sayı: 9402). (15/08/2021 tarihinde https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.3.6831.pdf adresinden ulaşılmıştır.)
18. Kümütaş, Ş. (2011). Yangın Sonrası Olay Yeri İnceleme (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Polis Akademisi, Ankara.
19. Dener, Y. (2011), Adli Bilimler, Ankara: Adalet Yayınevi, ss.261- 289.
20. İnce, A. (2011). Yangın Çıkış Sebebinin Araştırılması. (15/08/202 tarihinde http://www.abdurrahmanince.net/?islem=yangin_tahkikati adresinden ulaşılmıştır.)
21. Bilgili, E. (2014). Orman Koruma Dersi, Ders Notları. (15/08/202 tarihinde https://www.ktu.edu.tr/dosyalar/15_01_02_c2f03.pdf adresinden ulaşılmıştır.)
22. Food and Agriculture Organization of The United Nations (2001), International Handbook on Forest Fire Protection, Technical guide for the countries of the Mediterranean basin. (15/08/202 tarihinde https://www.fao.org/forestry/27221-06293a5348df37bc8b14e24472df648 10.pdf adresinden ulaşılmıştır.)
23. National Fire Protection Association (2017), NFPA 921-2017 Guide for Fire and Explosion Investigations, Quincy, MA.
24. Karakuş, O. (2011b). Kriminalistik. Adli Bilimler (1. baskı) içinde (s.37-97). Ankara: Adalet Yayınevi.
25. Lentini, J.J. (2019). Scientific Protocols for Fire Investigation, CRC Press Taylor & Francis Goup, UK & USA:
26. Almiral, J.R. ve Furton K.G. (2004). Characterization of background and pyrolysis products that may interfere with the forensic analysis of fire debris. Journal of Analytical and Applied Pyrolysis, 71(2004), 51-67. doi:10.1016/S01652370(03)00098-6
27. Belediye İtfaiye Yönetmeliği (2006, 21 Ekim). Resmi Gazete (Sayı: 26326). (15/08/2021 tarihinde https://www.mevzuat.gov.tr/Metin.Aspx?MevzuatKod=7.5.10713&MevzuatIliski=0&sourceXmlSearch=itfaiye adresinden ulaşılmıştır.)
28. Polisin Adli Görevlerinin Yerine Getirilmesinde Delillerin Toplanması, Muhafazası ve İlgili Yerlere Gönderilmesi Hakkında Yönetmelik (1983, 17 Şubat). Resmi Gazete (Sayı: 17962). (15/08/2021 tarihindehttp://www.resmigazete.gov.tr/main.aspx?home=http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/17962.pdf&main=http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/17962.pdf adresinden ulaşılmıştır.)
29. Erol, A.S. ve Özdemir, S. (2011), Adli Bilimler, Ankara: Adalet Yayınevi, ss.185- 207.
30. Bumbrah, G.S., Sarin, R.K., Sharma, R.M. (2017). Analysis of Petroleum Products in Fire Debris Residues by Gas Chromatography: A Literature Review. Arab Journal of Forensic Sciences & Forensic Medicine, 1(5), 512-534
31. Büchler, L., Werner, D.ve Delemont, O. (2021). Detection of gasoline on suspects' hands: Study of different sampling alternatives. Forensic Science İnternational, 318 (2021). doi:10.1016/j.forsciint.2020.110590

FELAKET KURBANLARININ KİMLİKLENDİRİLMESİ (DISASTER VICTIM IDENTIFICATION - DVI)

Özge ÜNLÜTÜRK*
Aslı ATASOY**

Giriş

Afet, belirli bir bölge veya toplumun işleyişini ciddi şekilde bozan, büyük oranda yıkıcı çevresel ve ekonomik kayıplara neden olup yerel kapasiteyi aşan ve ulusal veya uluslararası yardım talebi gerektiren, mülk ve altyapı hasarı ile yaralanma ve toplu ölümlerle sonuçlanabilecek beklenmedik olaylar olarak tanımlanabilir[1-3].

Deprem, volkanik patlama, sel, kimyasal patlama, ulaşım kazası gibi hızlı ve beklenmedik şekilde ortaya çıkan ani başlangıçlı afetler gibi kuraklık, çölleşme, salgın hastalıklar gibi zaman içinde kademeli olarak ortaya çıkan yavaş başlangıçlı afetler de söz konusudur (Şekil 1)[4].

Şekil 1: *17 Ağustos 1999'da gerçekleşen 7,4 büyüklüğündeki Gölcük Depremi (Fotoğraf: ©Nazım Serhat Fırat)*

* Dr. Öğr. Üyesi, Adli Tıp Kurumu, Morg İhtisas Dairesi, İstanbul. ozgeunluturk@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-8233-7878
** Doktora Öğrencisi, Çukurova Üniversitesi, Bağımlılık ve Adli Bilimler Enstitüsü, Adana. asliatsy@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-6901-7511

yöntemlere dayanarak en doğru şekilde tespit edilmesine odaklanmıştır. Olay yeri incelemesi ile birlikte postmortem ve antemortem verilerin toplanarak bir eşleştirmeye varılması şeklinde işleyen süreçte en kritik nokta ülkelerin felakete hazırlıklı olmaları ve afet gerçekleşmeden önce bir DVI planlarının olmasıdır.

Stratejik, taktik ve operasyonel komuta yapısı altında oluşturulan bu planlamada her aşamanın hızlı ve eksiksiz ilerleyebilmesi için ulusal ve gerektiğinde uluslararası kurumsal iş birliğinin ön planda olması kaçınılmazdır. Her afet oluş sebebi, biçimi, etkilediği bölge ve yarattığı yıkım açısından özneldir. Bu öznellik göz önüne alınarak yapılan planlamada ise kolluk kuvvetleri, lojistik ve haberleşme birimlerinin yanı sıra temel olarak adli tıp, adli antropoloji, adli odontoloji, adli biyoloji, parmak izi ve radyoloji alanlarından uzmanların yer aldığı ekipler bu sürecin ana paydaşlarını oluşturmalıdır. Dünyada yaşanan pek çok felakette yürütülen başarılı DVI çalışmaları göstermiştir ki düzgün planlama ve uzmanların kontrolünde gerçekleştirilen operasyonlar bu sürecin hızlı ve etkili işletilmesine olanak vermektedir.

Anahtar Kelimeler: Felaket kurbanlarının kimliklendirilmesi, DVI, olay yeri, postmortem, antemortem, eşleştirme

Teşekkür: Fotoğraflarını paylaşan fotoğraf sanatçısı Nazım Serhat Fırat'a ve metne katkılarından dolayı Adli Tıp Kurumu, Kitlesel Ölümlerde Olay Yeri İncelemesi ve Kimliklendirme Şubesi Müdürü Uzm. Dr. İsmail Çoban'a teşekkür ederiz. Tüm görseller makale yazarlarından ve telif sahibi dergilerden izin alınarak kullanılmıştır.

Kaynakça

1. WHO. Glossary of Health Emergency and Disaster Risk Management Terminology. Geneva: World Health Organization, Licence: CC BY-NC-SA 3.0 IGO; 2020. 13 p.
2. Trengrove HH. Forensic odontology in disaster victim identification. In: Taylor J, Kieser J (eds.) Forensic Odontology: Principles and Practice. First edit. Wiley-Blackwell; 2016. p. 286-335.
3. Prajapati G, Sarode SC, Sarode GS, et al. Role of forensic odontology in the identification of victims of major mass disasters across the world: A systematic review. PloS one. PLoS One; 2018;13(6): e0199791. doi:10.1371/JOURNAL.PONE.0199791
4. UNDRR. Disaster. [Online] UNDRR, United Nation Office for Disaster Risk Reduction. https://www.undrr.org/terminology/disaster

5. Zibulewsky J. Defining disaster: the emergency department perspective. Proceedings (Baylor University. Medical Center). Baylor University Medical Center; 2001;14(2): 144. doi:10.1080/08998280.2001.11927751
6. AFAD (2021). Doğal Afetler. Afet ve Acil Durum Eğitim Merkezi 2021 (28/08/2021 tarihinde https://www.afad.gov.tr/afadem/dogal-afetler adresinden ulaşılmıştır).
7. Güngör Y. Dünyayı Etkileyen Önemli Afetler ve Alınan Dersler. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi; 2010.
8. INTERPOL (2021). Disaster Victim Identification (DVI). 2021 (28/08/2021 tarihinde https://www.interpol.int/How-we-work/Forensics/Disaster-Victim-Identification-DVI adresinden ulaşılmıştır).
9. Mallet X, Hackman L, Black S. The DVI Casebook, UK Incidents. In: Black S, Sunderland G, Hackman L, Mallet X (eds.) Disaster Victim Identification: Experience and Practice. Boca Raton, FL: CRC Press; 2011. p. 1-8.
10. Arrighi E, Charlot AM. Identifying terrorist attack victims. Forensic sciences research. Forensic Sci Res; 2020;5(3): 236-241. doi:10.1080/20961790.2020.1821149
11. Brough AL, Morgan B, Rutty GN. Postmortem computed tomography (PMCT) and disaster victim identification. La Radiologia medica. Radiol Med; 2015;120(9): 866-873. doi:10.1007/S11547-015-0556-7
12. Blau S, Briggs CA. The role of forensic anthropology in Disaster Victim Identification (DVI). Forensic science international. Forensic Sci Int; 2011;205(1-3): 29-35. doi:10.1016/J.FORSCIINT.2010.07.038
13. Daniel V. The Social History of Disaster Victim Identification in the United States, 1865 to 1950. Academic forensic pathology. Acad Forensic Pathol; 2020;10(1): 4-15. doi:10.1177/1925362120941336
14. Leditschke J, Collett S, Ellen R. Mortuary operations in the aftermath of the 2009 Victorian bushfires. Forensic science international. Forensic Sci Int; 2011;205(1-3): 8-14. doi:10.1016/J.FORSCIINT.2010.11.002
15. Johnson BT, Riemen JAJM. Digital capture of fingerprints in a disaster victim identification setting: a review and case study. Forensic sciences research. Forensic Sci Res; 2018;4(4): 293-302. doi:10.1080/20961790.2018.1521327
16. Cordner SM, Woodford N, Bassed R. Forensic aspects of the 2009 Victorian Bushfires Disaster. Forensic science international. Forensic Sci Int; 2011;205(1-3): 2-7. doi:10.1016/J.FORSCIINT.2010.08.008
17. de Boer HH, Blau S, Delabarde T, et al. The role of forensic anthropology in disaster victim identification (DVI): recent developments and future prospects. Forensic sciences research. Forensic Sci Res; 2018;4(4): 303-315. doi:10.1080/20961790.2018.1480460
18. Khoo LS, Hasmi AH, Abdul Ghani Aziz SA, et al. MH17: the Malaysian experience. The Malaysian Journal of Pathology. 2016;38(1): 1-10.
19. Kuipers S, Verolme E, Muller E. Lessons from the MH17 transboundary disaster investigation. Journal of Contingencies and Crisis Management. John Wiley & Sons, Ltd; 2020;28(2): 131-140. doi:10.1111/1468-5973.12288

20. Bertoglio B, Grignani P, Di Simone P, et al. Disaster victim identification by kinship analysis: the Lampedusa October 3rd, 2013 shipwreck. Forensic science international. Genetics. Forensic Sci Int Genet; 2020;44. doi:10.1016/J.FSIGEN.2019.102156
21. Sweet D. INTERPOL DVI best-practice standards--An overview. Forensic science international. Forensic Sci Int; 2010;201(1-3): 18-21. doi:10.1016/J.FORSCIINT.2010.02.031
22. Obafunwa JO, Faduyile FA, Soyemi SS, et al. Forensic Investigation of mass disasters in Nigeria: A review. Nigerian medical journal : journal of the Nigeria Medical Association. Niger Med J; 2015;56(1): 1-6. doi:10.4103/0300-1652.149162
23. Schuliar Y, Knudsen PJT. Role of forensic pathologists in mass disasters. Forensic science, medicine, and pathology. Forensic Sci Med Pathol; 2012;8(2): 164-173. doi:10.1007/S12024-011-9300-3
24. Martin C, Diederich C, Verheggen F. Cadaver Dogs and the Deathly Hallows-A Survey and Literature Review on Selection and Training Procedure. Animals: an open access journal from MDPI. Animals (Basel); 2020;10(7): 1-20. doi:10.3390/ANI10071219
25. Beauthier F, Van de Voorde W, Lefevre P, et al. Belgium experience in disaster victim identification applied in handling terrorist attack at Brussels Airport 2016. Forensic sciences research. Forensic Sci Res; 2020;5(3): 223-231. doi:10.1080/20961790.2020.1775932
26. Mundorff AZ. Integrating forensic anthropology into disaster victim identification. Forensic Science, Medicine, and Pathology. 2012;8(2): 131-139. doi:10.1007/S12024-011-9275-0
27. Hartman D, Benton L, Morenos L, et al. The importance of Guthrie cards and other medical samples for the direct matching of disaster victims using DNA profiling. Forensic science international. Forensic Sci Int; 2011;205(1-3): 59-63. doi:10.1016/J.FORSCIINT.2010.05.023
28. Galloway V, Charlton D. Fingerprints. In: Thompson T, Black S (eds.) Human Identification: An Introduction. 1st ed. Boca Raton, FL: CRC Press; 2007. p. 57-72.
29. Ünlütürk Ö, Afşin H. Ölüm Olgularında Kimlik Tespiti. Turkiye Klinikleri J Foren Med-Special Topics. 2016;2(1): 24-34.
30. Cattaneo C, De Angalis D, Porta D, et al. Personal identification of cadavers and human remains. In: Schmitt A, Cunha E, Pinheiro J (eds.) Forensic Anthropology and Medicine: Complementary Sciences from Recovery to Cause of Death. 1st ed. Totowa, NJ: Humana Press Inc.; 2006. p. 359-379.
31. Archibald N, Cullen L, Bikker J. Identification from soft tissues. In: Black S, Ferguson E (eds.) Forensic Anthropology 2000 to 2010. 1st ed. Boca Raton, FL: CRC Press; 2011. p. 329-362.
32. Ellis P. Modern advances in disaster victim identification. Forensic sciences research. Forensic Sci Res; 2019;4(4): 291-292. doi:10.1080/20961790.2019.1678798
33. Forrest A. Forensic odontology in DVI: current practice and recent advances. Forensic sciences research. Forensic Sci Res; 2019;4(4): 316-330. doi:10.1080/20961790.2019.1678710

34. Berman GM, Chrz B, Nawrocki LA, et al. Disaster Victim Identification. In: Senn DR, Weems RA (eds.) Manual of Forensic Odontology. 5th ed. Boca Raton: CRC Press; 2013. p. 159-192.
35. Viner MD, Robson J. Post-Mortem Forensic Dental Radiography - a review of current techniques and future developments. Journal of Forensic Radiology and Imaging. Elsevier; 2017;8: 22-37. doi:10.1016/J.JOFRI.2017.03.007
36. Nguyen E, Doyle E. Dental Post-mortem Computed Tomography for Disaster Victim Identification: A literature review. Journal of Forensic Radiology and Imaging. Elsevier; 2018;13: 5-11. doi:10.1016/J.JOFRI.2018.03.002
37. Ziętkiewicz E, Witt M, Daca P, et al. Current genetic methodologies in the identification of disaster victims and in forensic analysis. Journal of applied genetics. J Appl Genet; 2012;53(1): 41-60. doi:10.1007/S13353-011-0068-7
38. Alonso A, Martin P, Albarrán C, et al. Challenges of DNA profiling in mass disaster investigations. Croatian medical journal. Croat Med J; 2005;46(4): 540-548. https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/16100756/
39. Roewer L. DNA fingerprinting in forensics: past, present, future. Investigative genetics. Investig Genet; 2013;4(1). doi:10.1186/2041-2223-4-22
40. Jobling MA, Gill P. Encoded evidence: DNA in forensic analysis. Nature reviews. Genetics. Nat Rev Genet; 2004;5(10): 739-751. doi:10.1038/NRG1455
41. FFLM. Recommendations for the Collection of Forensic Specimens from Complainants and Suspects. [Online] Faculty of Forensic and Legal Medicine. https://fflm.ac.uk/resources/publications/recommendations-for-the-collection-of-forensic-specimens-from-complainants-and-suspects/
42. Hartman D, Drummer OH, Eckhoff C, et al. The contribution of DNA to the disaster victim identification (DVI) effort. Forensic science international. Forensic Sci Int; 2011;205(1-3): 52-58. doi:10.1016/J.FORSCIINT.2010.09.024
43. Prinz M, Carracedo A, Mayr WR, et al. DNA Commission of the International Society for Forensic Genetics (ISFG): recommendations regarding the role of forensic genetics for disaster victim identification (DVI). Forensic science international. Genetics. Forensic Sci Int Genet; 2007;1(1): 3-12. doi:10.1016/J.FSIGEN.2006.10.003
44. Ge J, Budowle B, Chakraborty R. Choosing relatives for DNA identification of missing persons. Journal of forensic sciences. J Forensic Sci; 2011;56 Suppl 1(SUPPL. 1). doi:10.1111/J.1556-4029.2010.01631.X
45. Donkervoort S, Dolan SM, Beckwith M, et al. Enhancing accurate data collection in mass fatality kinship identifications: lessons learned from Hurricane Katrina. Forensic science international. Genetics. Forensic Sci Int Genet; 2008;2(4): 354-362. doi:10.1016/J.FSIGEN.2008.05.008
46. Montelius K, Lindblom B. DNA analysis in Disaster Victim Identification. Forensic science, medicine, and pathology. Forensic Sci Med Pathol; 2012;8(2): 140-147. doi:10.1007/S12024-011-9276-Z

47. AZ M, EJ B, E M-C. DNA preservation in skeletal elements from the World Trade Center disaster: recommendations for mass fatality management. Journal of forensic sciences. J Forensic Sci; 2009;54(4): 739-745. doi:10.1111/J.1556-4029.2009.01045.X

48. Budimlija ZM, Prinz MK, Zelson-Mundorff A, et al. World Trade Center Human Identification Project: Experiences with Individual Body Identification Cases. Croatian medical journal. 2003;44(3): 259-263.

49. Holland MM, Cave CA, Holland CA, et al. Development of a Quality, High Throughput DNA Analysis Procedure for Skeletal Samples to Assist with the Identification of Victims from the World Trade Center Attacks. Croatian medical journal. 2003;44(3): 264-272.

50. Hartman D, Benton L, Morenos L, et al. Examples of kinship analysis where Profiler Plus™ was not discriminatory enough for the identification of victims using DNA identification. Forensic science international. Forensic Sci Int; 2011;205(1-3): 64-68. doi:10.1016/J.FORSCIINT.2010.09.009

51. Chung DT, Drábek J, Opel KL, et al. A study on the effects of degradation and template concentration on the amplification efficiency of the STR Miniplex primer sets. Journal of forensic sciences. 2004;49(4): 733-740.

52. Kling D, Welander J, Tillmar A, et al. DNA microarray as a tool in establishing genetic relatedness--Current status and future prospects. Forensic science international. Genetics. Forensic Sci Int Genet; 2012;6(3): 322-329. doi:10.1016/J.FSIGEN.2011.07.007

53. Børsting C, Rockenbauer E, Morling N. Validation of a single nucleotide polymorphism (SNP) typing assay with 49 SNPs for forensic genetic testing in a laboratory accredited according to the ISO 17025 standard. Forensic science international. Genetics. Forensic Sci Int Genet; 2009;4(1): 34-42. doi:10.1016/J.FSIGEN.2009.04.004

54. Heinrich M, Matt K, Lutz-Bonengel S, et al. Successful RNA extraction from various human postmortem tissues. International journal of legal medicine. Int J Legal Med; 2007;121(2): 136-142. doi:10.1007/S00414-006-0131-9

55. Zubakov D, Hanekamp E, Kokshoorn M, et al. Stable RNA markers for identification of blood and saliva stains revealed from whole genome expression analysis of time-wise degraded samples. International journal of legal medicine. Int J Legal Med; 2008;122(2): 135-142. doi:10.1007/S00414-007-0182-6

56. Zubakov D, Kokshoorn M, Kloosterman A, et al. New markers for old stains: stable mRNA markers for blood and saliva identification from up to 16-year-old stains. International journal of legal medicine. Int J Legal Med; 2009;123(1): 71-74. doi:10.1007/S00414-008-0249-Z

57. Derrick SM, Figura B. The Role of the Anthropologist in Identification at Two Urban Medical Examiner Offices: New York City and Harris County. Academic forensic pathology. Acad Forensic Pathol; 2016;6(3): 413-423. doi:10.23907/2016.042

58. Stewart TD. Personal Identification in Mass Disasters. Stewart TD (ed.) Washington, DC: Smithsonian Institute; 1970.

59. Kieser JA. Silence of the limbs - Reinventing forensic anthropology. HOMO- Journal of Comparative Human Biology. 2009;60: 239-290.
60. Wiersema JM, Woody A. The Forensic Anthropologist in the Mass Fatality Context. Academic forensic pathology. Acad Forensic Pathol; 2016;6(3): 455-462. doi:10.23907/2016.046
61. Dirkmaat DC, Symes SA, Cabo-Perez LL. Forensic archaeological recovery of the victims of the Continental Connection Flight 3407 Crash in Clarence Center, NY. Proceedings of American Academy of Forensic Sciences. 2010;16: 387.
62. Ruder TD, Kraehenbuehl M, Gotsmy WF, et al. Radiologic identification of disaster victims: a simple and reliable method using CT of the paranasal sinuses. European journal of radiology. Eur J Radiol; 2012;81(2): e132-8. doi:10.1016/J.EJRAD.2011.01.060
63. Brough AL, Rutty GN, Black S, et al. Post-mortem computed tomography and 3D imaging: anthropological applications for juvenile remains. Forensic science, medicine, and pathology. Forensic Sci Med Pathol; 2012;8(3): 270-279. doi:10.1007/S12024-012-9344-Z
64. Brough AL, Morgan B, Black S, et al. Postmortem computed tomography age assessment of juvenile dentition: comparison against traditional OPT assessment. International journal of legal medicine. Int J Legal Med; 2014;128(4): 653-658. doi:10.1007/S00414-013-0952-2

GELENEKSEL VE YENİ NESİL (İL)LEGAL PSİKOAKTİF MADDELER

Beril ANILANMERT*
Fatma ÇAVUŞ YONAR**

Giriş

İllegal psikoaktif madde, kullanıcılarda stimülan (uyarıcı), hipnotik (uyutucu), halüsinojen (hayal gördürücü), sedatif (yatıştırıcı) etkiler meydana getiren maddelerdir[(1)]. Asıl olarak merkezî sinir sistemini (MSS) dolayısıyla beyni etkileyerek algıda, ruh hâlinde, bilinç durumunda ve davranışta geçici değişikliklere neden olurlar. Asetilkolin (Ach), dopamin (DA), serotonin (5-HT) ve γ-aminobütirik asit (GABA) gibi nörotransmitter maddelerin seviyesindeki dengesizlikler, MSS bozukluğunun ilerlemesine yol açarak yorgunluk, huzursuzluk, uyku bozuklukları, korkular, halüsinasyonlar ve intihara meyil gibi yaygın semptomlara yol açabilir[(2)]. Anksiyete, gerilim, ajitasyon, uykusuzluk, depresyon, epilepsi, demans ve Alzheimer hastalığı dâhil olmak üzere MSS bozuklukları, son on yıllarda büyük oranda artmıştır. MSS bozuklukları, sadece duygusal durumda değil aynı zamanda bilişsel işlevlerde de değişiklikler meydana getirebilmektedir.

Psikoaktif maddelerin; bulundurulması, üretimi, ekimi, kullanımı, nakliyesi, kabul edilmesi veya ticareti kanunlarla yasaklanmıştır. Pratikte psikoaktif madde ticareti ile bu maddeleri kullanma suçları karıştırılabilmekte ve yargılama konusu olabilmektedir[(3)]. Bu karışıklığın giderilmesinde en önemli ölçüt, ele geçirilen psikoaktif maddenin miktarıdır. Üzerinde psikoaktif madde tespit edilen kişinin yani sanığın, kişisel kullanım ihtiyacından daha fazla miktarda üzerinde uyuşturucu madde bulundurması bu maddeyi kullanım amacı dışında bulundurmasının bir kanıtı olarak değerlendirilmektedir. Kişisel kullanım için kabul edilen miktar, psikoaktif maddenin cinsine, niteliğine ve maddenin kalitesine ayrıca kişinin fiziksel ve ruhsal yapısına göre de değişkenlik gösterebilmektedir. Bunun yanı sıra sanığın

* Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa Adli Tıp ve Adli Bilimler Enstitüsü, dr.beril@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-5886-2530
** Dr. Öğr. Gör., İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa Adli Tıp ve Adli Bilimler Enstitüsü, fatma.cavus@iuc.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-5941-8434

Sonuç

Geleneksel psikoaktif maddelerin dışında kalan yeni nesil psikoaktif maddeler son zamanlarda popülarite kazanmaya başlamışlardır. Bunda en büyük rol internet üzerinden bu maddelerin tanıtımlarının heveslendirici biçimde yapılması ve online olarak hızlı bir şekilde temin edilebilmelerinden ileri gelmektedir.

Suiistimal edilen psikoaktif maddeler eski zamanlardan beri hem güvenlik açısından hem de halk sağlığı açısından ciddi bir problem olarak karşımıza çıkmakta iken[62,63], günümüzde de özellikle yeni nesil psikoaktif maddeler hem kolluk kuvvetlerinin hem de laboratuvarların durumunu daha da zorlaştırmaktadır. Bunun en büyük sebebi geleneksel psikoaktif maddelerin kimyasal olarak moleküler formülünde değişiklikler yapılması ve bu kombinasyonların sınırsız olmasıdır. Yakalanan yeni nesil psikoaktif maddelerin tanımlanması ve raporlanması için her geçen gün ihtiyaç duyulan ekipman ve kalifiye personel ihtiyacı artmaktadır. Yasa kapsamında yer alan her yeni madde, olay yeri inceleme uzmanlarının, kolluk kuvvetinin ve analizleri yapan laboratuvarlar ile mahkemelerin iş yoğunluğunun artmasına sebebiyet vermektedir.

Anahtar Kelimeler: Adli toksikoloji, yeni nesil psikoaktif maddeler, yasa dışı uyuşturucu, illegal bitkisel maddeler, istismar ve bağımlılık, uluslararası yasalar ve sözleşmeler

Kaynakça

1. Lande, A. (1962). The single convention on narcotic drugs, 1961. International Organization, 16(4), 776-797.
2. Salem, M. A., Zayed, A. & Ezzat, S. M. (2021). Psychoactive plants and phytochemicals. In Phytochemistry, the Military and Health (pp. 121-150). Elsevier.
3. Sağcan Berber Avukatlık Ortaklığı (2021). Uyuşturucu Suçları Uyuşturucu Madde Ticareti ve Uyuşturucu Kullanma Suçu. (15/09/2021 tarihinde https://sagcanberber.com/uyusturucu-madde-ticareti-ve-uyusturucu-kullanma-sucu/ adresinden ulaşılmıştır.)
4. Sağlık Bakanlığı Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü (2011). Madde ve Bağımlılık Tanı ve Tedavi Kılavuzu El Kitabı. (15/09/2021 tarihinde https://sbu.saglik.gov.tr/Ekutuphane/kitaplar/maddebagimliligi.pdf adresinden ulaşılmıştır)
5. Koç, S. & Can, M. (2010). Birinci Basamakta Adli Tıp. Klinik Gelişim Dergisi Özel Sayısı.
6. Verywellmind (2021). What to Know About Fake Cocaine Use. (15/09/2021 tarihinde https://www.verywellmind.com/what-is-fake-cocaine-66697 adresinden ulaşılmıştır.)
7. NewstalkZB (2021). Drug dealers marketing 'ethically sourced' cocaine in UK. (15/09/2021 tarihinde www.newstalkzb.co.nz lifestyle woke-coke-drug-dealers-marketing-ethically-sourced-cocaine adresinden ulaşılmıştır)

8. CBC News (2021). 21 bricks of cocaine found in Okanagan grocery stores arrived with banana shipment, RCMP say. (15/09/2021 tarihinde https://www.cbc.ca/news/canada/british-columbia/rcmp-say-21-bricks-of-cocaine-arrived-in-kelowna-in-2019-with-banana-shipment-1.5879919 adresinden ulaşılmıştır)
9. Drugfreekids (2021). 60%of those who use illegal drugs are 15 to 24 years old. (15/09/2021 tarihinde https://www.drugfreekidscanada.org/prevention/drug-info/illegal-drugs/ adresinden ulaşılmıştır)
10. Yılmaz, A. (2004). Uyuşturucu ve Bağımlılık. Ankara: Eryaka Yayıncılık, s.31-32.
11. Alcohol and Drug Foundation (2021). Opium. (15/09/2021 tarihinde https://adf.org.au/drug-facts/opium/ adresinden ulaşılmıştır)
12. Şahin, M. (2007). Madde bağımlılığı konusunda Türkiye'de yapılmış olan lisansüstü tezler üzerine bir değerlendirme. Tezsiz Yüksek Lisans Dönem Projesi, Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimler Enstitüsü, Ankara.
13. Hospital Pharmacology (2020). HOPH Benzodiazepine: type NPS (15/09/2021 tarihinde www.hophonline.org adresinden ulaşılmıştır)
14. Jenkins, A. J. & Gates, M. J. (2020). Hallucinogens and Psychedelics. In Principles of Forensic Toxicology (pp. 467-489). Springer, Cham.
15. Piqsels (2021). Psilosibin ve kenevir. (15/09/2021 tarihinde piqsels.com-id-zgyny adresinden ulaşılmıştır)
16. Karaoğlan, M., KAŞARCI, G., Şahin, E. & İplik, E. S. (2020). Madde ilişkili psikotik bozuklukların tedavisinde kullanılan atipik antipsikotikler. Experimed, 10(1), 49-58.
17. Beirness, D. J., Gu, K. W., Lowe, N. J., Woodall, K. L., Desrosiers, N. A., Cahill, B., ... & Peaire, A. (2020). Cannabis, alcohol and other drug findings in fatally injured drivers in Ontario. Traffic injury prevention, 22(1), 1-6.
18. T.C. Kalkınma Bakanlığı (2020). Sağlıklı Yaşam ve Bağımlılıkla Mücadele Alt Çalışma Grubu Raporu 2018 (15/09/2021 tarihinde https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2020/04/Saglikli Yasam_ve_BagimliliklaMucadeleCalismaGrubuBagimlilikla MucadeleAltCalismaGrubuRaporu.pdf adresinden ulaşılmıştır)
19. Koyuncuer, A. (2004). Uçucu Madde Entoksikasyonlu Hastalara İlk Yaklaşım. TTB Sürekli Eğitim Tıp Dergisi, 366-370.
20. Cengiz S. (2015). Adli Tıp Açısından Alkol ve Sürücü Davranışı. Sağlık Bakanlığı İstanbul Halk Sağlığı Müdürlüğü Ruh Sağlığı Programları Şubesi Sürücü Davranışları Geliştirme Eğitimi Sertifika Programı.
21. Cummings, K. M., Ballin, S. & Sweanor, D. (2020). The past is not the future in tobacco control. Preventive Medicine, 140, 106183.
22. Cagnacci, A., Arangino, S., Renzi, A., Zanni, A. L., Malmusi, S. & Volpe, A. (2003). Kava-Kava administration reduces anxiety in perimenopausal women. Maturitas, 44(2), 103-109.
23. Tanaka, A., Hamada, N., Fujita, Y., Itoh, T., Nozawa, Y., Iinuma, M. & Ito, M. (2010). A novel kavalactone derivative protects against H2O2-induced PC12 cell death via Nrf2/ARE activation. Bioorganic & medicinal chemistry, 18(9), 3133-3139.
24. Nalbantoğlu, A., Aslan, M. T., Samancı, N. & Taş, D. Y. Datura Stramonium Zehirlenmesi Sonucu Antikolinerjik Sendrom: İki Olgu Sunumu. Zeynep Kamil Tıp Bülteni, 48(4), 173-176.

25. Adamowicz P., Zuba D. (2018). Chromatographic Techniques in the Forensic Analysis of Designer Drugs. Chapter 12 Discrimination among Designer Drug Isomers by Chromatographic and Spectrometric Methods. Edited By Kowalska T., Sajewicz M., Sherma J., CRC Press Taylor & Francis New York.
26. Zuba D. (2018). Chromatographic Techniques in the Forensic Analysis of Designer Drugs. Chapter 3 Alternative Legislation with Designer Drugs. Edited By Kowalska T., Sajewicz M., Sherma J., CRC Press Taylor & Francis New York.
27. Anilanmert B. (2018). Chromatographic Techniques in the Forensic Analysis of Designer Drugs. Chapter 5 Liquid Chromatography-Mass Spectrometry in the Analysis of Designer Drugs. Edited By Kowalska T., Sajewicz M., Sherma J., CRC Press Taylor & Francis New York.
28. Sogos, V., Caria, P., Porcedda, C., Mostallino, R., Piras, F., Miliano, C., ... & Castelli, M. P. (2021). Human Neuronal Cell Lines as An In Vitro Toxicological Tool for the Evaluation of Novel Psychoactive Substances. International Journal of Molecular Sciences, 22(13), 6785.
29. Durmuş, C. (2020), Sentetik Kannabinoidlere Seçimli Yenilikçi Testler Ve Biyosensörler (Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi).
30. Shafi, A., Berry, A. J., Sumnall, H., Wood, D. M. & Tracy, D. K. (2020). New psychoactive substances: a review and updates. Therapeutic advances in psychopharmacology, 10, 2045125320967197.
31. Umut, G., Küçükparlak, İ., Özgen, G. & Türkcan, A. (2011). Esrar Kullanımı Sırasında Başlayan ve N, N-Dimetiltriptamin (DMT) Kullanımı ile Psikotik Özellikler Eklenen Duygudurum Bozukluğu: Bir Olgu Sunumu. Dusunen Adam: Journal of Psychiatry & Neurological Sciences, 24(3).
32. Altun B., Çok İ. (2018). New Psychoactive Substances: Synthetic Cathinones, Turkiye Klinikleri, Literatür Eczacılık Bilimleri Dergisi, 7(2), 136-145
33. Vandeputte, M. M., Krotulski, A. J., Papsun, D. M., Logan, B. K. & Stove, C. P. (2021). The Rise and Fall of Isotonitazene and Brorphine: Two Recent Stars in the Synthetic Opioid Firmament. Journal of Analytical Toxicology.
34. Concheiro, M., Chesser, R., Pardi, J. & Cooper, G. (2018). Postmortem toxicology of new synthetic opioids. Frontiers in pharmacology, 9, 1210.
35: Krotulski, A. J., Papsun, D. M., Walton, S. E. & Logan, B. K. (2021). Metonitazene in the United States-Forensic Toxicology Assessment of a Potent New Synthetic Opioid using Liquid Chromatography Mass Spectrometry. Drug Testing and Analysis.
36. Allochio Filho, J. F., Lacerda Jr, V. & Romão, W. (2019). Fourier transform mass spectrometry applied to forensic chemistry. In Fundamentals and Applications of Fourier Transform Mass Spectrometry (pp. 469-508). Elsevier.
37. Hill, S. L. & Thomas, S. H. (2011). Clinical toxicology of newer recreational drugs. Clinical toxicology, 49(8), 705-719.
38. Maier, J., Mayer, F. P., Brandt, S. D. & Sitte, H. H. (2018). DARK classics in chemical neuroscience: aminorex analogues. ACS chemical neuroscience, 9(10), 2484-2502.

39. Pereira, L. S., Lisboa, F. L., Neto, J. C., Valladão, F. N. & Sena, M. M. (2017). Direct classification of new psychoactive substances in seized blotter papers by ATR-FTIR and multivariate discriminant analysis. Microchemical Journal, 133, 96-103.

40. Anilanmert B., Çavuş Yonar F., Çağlar Andaç S. (2018). Chromatographic Techniques in the Forensic Analysis of Designer Drugs. Chapter 16 NBOMe Derivatives of Phenylethylamines and Their Analysis. Edited By Kowalska T., Sajewicz M., Sherma J., CRC Press Taylor & Francis New York.

41. Adams, A. J., Banister, S. D., Irizarry, L., Trecki, J., Schwartz, M. & Gerona, R. (2017). "Zombie" outbreak caused by the synthetic cannabinoid AMB-FUBINACA in New York. New England journal of medicine, 376(3), 235-242.

42. Merz, F. (2018). United Nations Office on Drugs and Crime: World Drug Report 2017. 2017. SIRIUS-Zeitschrift für Strategische Analysen, 2(1), 85-86.

43. Johnson, C. S., Stansfield, C. R., Hassan, V. R., Kolbe, E., Partington, H. K., Kappatos, D.C. & Somerville, R. F. (2020). The phenomenon of para-Fluorophenylpiperazine (pFPP) in combination with the synthetic cannabinoid AMB-FUBINACA in seized plant material in New Zealand. Forensic science international, 307, 110107.

44. European Monitoring Centre for Drugs and Drug Addiction (2020). New psychoactive substances: global markets, glocal threats and the COVID-19 pandemic, an update from the EU Early Warning System Publications Office of the European Union. (15/09/2021 tarihinde https://www.emcdda.europa.eu/publications/rapid-communication/new-psychoactive-substances-global-markets-glocal-threats-and-covid-19-pandemic_en adresinden ulaşılmıştır)

45. EMCDDA (2006). Risk assessment report on a new psychoactive substance: methyl 2-{[1-(4-fluorobutyl)-1H-indole-3-carbonyl]amino} 3,3- dime-thylbutanoate (4F-MDMB-BICA) in accordance with Article 5c of Regulation (EC) No 1920/2006 (15/09/2021 tarihinden https://docplayer.net/207359397-Advanced-release-risk-assessment-report-on-a-new-psychoactive-substance-methyl-2-1-4-fluorobutyl-1-h.html adresinden ulaşılmıştır)

46. Cüpper, M. E. F. V. (2019). Screening for new psychoactive substances (NPS) without reference standards on high resolution mass spectrometers (HR-MS) (Doctoral dissertation).

47. Degreef, M., Blanckaert, P., Berry, E. M., van Nuijs, A. L. & Maudens, K. E. (2019). Determination of ocfentanil and W-18 in a suspicious heroin-like powder in Belgium. Forensic Toxicology, 37(2), 474-479.

48. Karila, L., Marillier, M., Chaumette, B., Billieux, J., Franchitto, N. & Benyamina, A. (2019). New synthetic opioids: Part of a new addiction landscape. Neuroscience & Biobehavioral Reviews, 106, 133-140.

49. Solbeck, P., Woodall, K. L. & Martin, T. L. (2021). Strategic Decision-Making by a Forensic Toxicology Laboratory in Response to an Emerging NPS: Detection, Quantitation and Interpretation of Carfentanil in Death Investigations in Ontario, Canada, July 2017 to June 2018. Journal of Analytical Toxicology, 45(8), 813-819.

50. Thangadurai, S., Karthikprabu, B. & Tamilarasan, A. (2017). Simultaneous Method for the Separation and Identification of Certain Benzodiazepine Drugs in Pharmaceutical Formulations by Liquid Chromatography-Tandem Mass Spectrometry. Forensic Res Criminol Int J, 5(1), 00140.

51. Villain, M., Chèze, M., Tracqui, A., Ludes, B. & Kintz, P. (2004). Windows of detection of zolpidem in urine and hair: application to two drug facilitated sexual assaults. Forensic science international, 143(2-3), 157-161.
52. NIDA Info Facts. (2010). The National Institute on Drug Abuse (NIDA), National Institutes of Health-U.S. Department of Health and Human Services. (15/09/2021 tarihinde http://www.drugabuse.gov/sites/default/files/clubdrugs10.pdf adresinden ulaşılmıştır)
53. Ricaurte, G. A. & McCann, U. D. (2005). Recognition and management of complications of new recreational drug use. The Lancet, 365(9477), 2137-2145.
54. Kintz, P., Villain, M. & Ludes, B. (2004). Testing for the undetectable in drug-facilitated sexual assault using hair analyzed by tandem mass spectrometry as evidence. Therapeutic drug monitoring, 26(2), 211-214.
55. Ashok, J., Nair, M., Friedman, R., Phenix, Amy, Hoberman, M. Harry. 2016. Drug-Facilitated Sexual Assaults, Sexual Offending: Predisposing Antecedents, Assessments and Management, 67-77. Editör: Phenix A., Hoberman H.M. New York.
56. Firestone, M., Goldman, B. & Fischer, B. (2009). Fentanyl use among street drug users in Toronto, Canada: behavioural dynamics and public health implications. International Journal of Drug Policy, 20(1), 90-92.
57. Rust, K. Y. (2012). Identification and validated quantification of drugs of abuse, medicaments and their metabolites in blood and hair using liquid chromatographic: tandem mass spectrometric techniques in forensic toxicology and therapeutic drug monitoring.
58. Gent, L. & Paul, R. (2021). Air monitoring for illegal drugs including new psychoactive substances: A review of trends, techniques and thermal degradation products. Drug Testing and Analysis.
59. Rocchi, R., Simeoni, M. C., Montesano, C., Vannutelli, G., Curini, R., Sergi, M. & Compagnone, D. (2018). Analysis of new psychoactive substances in oral fluids by means of microextraction by packed sorbent followed by ultra-high-performance liquid chromatography-tandem mass spectrometry. Drug testing and analysis, 10(5), 865-873.
60. Anilanmert B., Çavuş Yonar F., Özdemir A.A. (2018). Chromatographic Techniques in the Forensic Analysis of Designer Drugs. Chapter 15 2C Derivatives of Phenylethylamines and Their Analysis. Edited By Kowalska T., Sajewicz M., Sherma J., CRC Press Taylor & Francis New York.
61. Ifeagwu, S. C., Raithelhuber, M., Crean, C., Gerostamoulos, D., Chung, H. & Tettey, J. N. (2017). Toxicology in international drug control-prioritizing the most harmful, persistent and prevalent substances. Forensic science international, 274, 2-6.
62. Kayaalp, A. (2009). Kayaalp Rasyonel Tedavi Yönünden Tıbbi Farmakoloji (12), 2. Pelikan Yayıncılık, Ankara, 1039-1079.
63. Trevor, A. J., Katzung, B. G., Masters, S. B. & Kruidering-Hall, M. (2010). Pharmacology examination & board review (pp. 121-132). New York, NY, USA: McGraw-Hill Medical.

MADDE KULLANIMI VE İŞ KAZALARI

Melike AYDOĞDU*
Rukiye ASLAN**
Serap Annette AKGÜR***

Giriş

Madde kullanımı ve dolayısı ile madde bağımlılığı, son dönemlerde giderek artmakta ve toplumsal bir sorun hâline gelmektedir. Bu nedenle, madde kullanımı ve bağımlılığı konusu üzerinde düşünülmesi, konu hakkında farkındalığın artırılması ve bununla ilgili toplum güvenliği yönünden düzenlemelerin ve uygulamaların giderek yaygınlaşması gerekmektedir. Madde kullanımı, yalnızca maddeyi kullanan kişiyi değil aynı zamanda çevresinde kullanmayan kişiler için de güvenlik ve sağlık açısından ciddi bir risk olarak değerlendirilmektedir. Örneğin, madde etkisi altında iş makinası kullanmak, sadece madde kullanan bir çalışanın değil ortamdaki diğer çalışanların zarar görmesine neden olabilmektedir. Bu nedenle, İşyeri Madde Testi (WDT), yalnızca verimlilik, iş gücü kaybı ve çalışanların yaşamları açısından oluşabilecek maddi zararları düşürmeyi değil aynı zamanda toplum için güvenliği sağlamayı da hedeflemelidir[(1)]. Dünya Sağlık Örgütü (WHO), iş kazasını; "önceden planlanmamış, çoğu kez kişisel yaralanmalara, üretimin bir süre durmasına yol açan bir olay" şeklinde tanımlarken, Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) ise "Belirli bir zarar ya da yaralanmaya neden olan beklenmeyen ve önceden planlanmamış bir olay" olarak tanımlamaktadır. Ayrıca "güvenliksiz fizik-mekanik koşullarla, güvenliksiz kişisel davranışlardan meydana gelen kazalar iş kazalarıdır" şeklinde bir tanım da yapılabilmektedir[(2)].

* Dr. Araştırma Görevlisi, Kimyager, Ege Üniversitesi Madde Bağımlılığı, Toksikoloji ve İlaç Bilimleri Enstitüsü, melike.aydogdu@ege.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-6324-0234
** Dr. Araştırma Görevlisi, Kimyager, Ege Üniversitesi Madde Bağımlılığı, Toksikoloji ve İlaç Bilimleri Enstitüsü, rukiye.doger@gmail.com, rukiye.aslan@ege.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-4012-3684
*** Prof. Dr., Ege Üniversitesi Madde Bağımlılığı, Toksikoloji ve İlaç Bilimleri Enstitüsü, serap.akgur@gmail.com, serap.akgur@ege.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-9638-2311

luyla farkındalık yaratma ve madde testleriyle kombine edilen önleme programları olan inşaat şirketlerinin, uygulamadan sonraki iki yıl içinde kaza oranlarında %51 düşüş yaşadığını ortaya koymuştur[50].

Sonuç olarak bu bölümde bahsettiğimiz bilgiler ışığında, iş yerinde yaşanan kazalar sonrasında yapılan olay yeri inceleme aşamasında, bu testlerin yapılması eğer daha önce yapılmış ise bu verilen değerlendirmesinin önemi ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: Adli toksikolojik analizler, işyeri madde testi, iş kazaları, madde kullanımı

Kaynakça

1. Kazanga I, Tameni S, Piccinotti A, et al. Prevalence of drug abuse among workers: Strengths and pitfalls of the recent Italian Workplace Drug Testing (WDT) legislation. Forensic Science International. Elsevier Ireland Ltd; 2012;215(1-3): 46-50. doi:10.1016/j.forsciint.2011.03.009
2. Nüvit G. İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği. Anadolu Üniversitesi Yayın. 2000;967.
3. Öner MZ. Türk Ceza Kanunu'nda Uyuşturucu Madde İmal, İthal ve İhraç Suçları. TBB Dergisi. 2010;88: 106-150.
4. Dışişleri Bakanlığı. Türkiye'nin Uyuşturucu ile Mücadelesi.
5. Ögel K. Bağımlılık Yapan Maddeler. Sigara, Alkol ve Madde Kullanım bozuklukları: Tanı, Tedavi ve Önleme. 2010; 1-84.
6. United Nations Office on Drugs and Crime. World drug report 2020: Drug use and health consequences. United Nations publication. 2020. 52 p.
7. TUBİM. Türkiye Uyuşturucu Raporu 2020. 2020;6.
8. Ateş K, Tuncay T. Madde bağımlılığı merkezine başvuranların aile ve sosyo-demografik özellikler açısından incelenmesi Bursa Gadem örneği. Tıbbi Sosyal Hizmet Dergisi. 2020;(16): 62-81.
9. EMCDDA. Avrupa Uyuşturucu Raporu Eğilimler ve Gelişmeler. [Online] 2018. doi:10.2810/113105
10. EMCDDA. EU Drug Markets Report 2019. 2019. 260 p.
11. Rosso GL, Montomoli C, Morini L, et al. Seven years of workplace drug testing in Italy: A systematic review and meta-analysis. Drug Testing and Analysis. 2017;9(6): 844-852. doi:10.1002/dta.2189
12. Tsanaclis L, Wicks J. Workplace Drug Testing. [Online] Hair Analysis in Clinical and Forensic Toxicology. Elsevier Inc.; 2015. 197-239 p. doi:10.1016/B978-0-12-801700-5.00008-X
13. Ramirez M, Bedford R, Sullivan R, et al. Toxicology testing in fatally injured workers: A review of five years of Iowa FACE cases. International Journal of Environmental Research and Public Health. 2013;10(11): 6154-6168. doi:10.3390/ijerph10116154
14. Nolan S. Drug-free workplace programmes: New Zealand perspective. Forensic Science International. 2008;174(2-3): 125-132. doi:10.1016/j.forsciint.2007.03.012

15. Verstraete AG, Pierce A. Workplace drug testing in Europe. Forensic Science International. 2001;121(1-2): 2-6. doi:10.1016/S0379-0738(01)00445-5
16. Lamberg ME, Kangasperko R, Partinen R, et al. The Finnish legislation on workplace drug testing. Forensic Science International. 2008;174(2-3): 95-98. doi:10.1016/j.forsciint.2007.03.005
17. Kaestner R, Grossman M. The effect of drug use on workplace accidents. Labour Economics. 1998;5(3): 267-294. doi:10.1016/S0927-5371(97)00021-3
18. Agius R, Nadulski T, Kahl HG, et al. Ethyl glucuronide in hair - A highly effective test for the monitoring of alcohol consumption. Forensic Science International. 2012; doi:10.1016/j.forsciint.2011.10.007
19. Frone M. Does a Permissive Workplace Substance Use Climate Affect Employees Who Do Not Use Alcohol and Drugs at Work? A U.S. National Study. Psychol Addict Behav. 2009;23(2): 386-390. doi:10.1037/a0015965.Does
20. Hickox S. Drug Testing of Medical Marijuana Users in the Workplace: An Inaccurate Test of Impairment. Hofstra Labor and Employment Law Journal. 2012;29(2): 2.
21. Moore J. Drug testing and corporate responsibility: The 'ought implies can' argument. Journal of Business Ethics. 1989;8(4): 279-287. doi:10.1007/BF00383342
22. Ünsar AS. Türkiye'de İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği Uygulamalarının Mevcut Durumu ve Konuyla İlgili Yapılan Bir Araştırma. 2003.
23. Verstraete A. Workplace Drug Testing. 2011;
24. Akgür S, Dağlıoğlu N. İşyerinde Madde Kullanımı ve İlgili Yasal Düzenlemeler ve Toksikoloji Uygulamaları. Bağımlılık, Tanı, Tedavi, Önleme. 2019. p. 193-210.
25. George S. A snapshot of workplace drug testing in the UK. Occupational Medicine. 2005;55(1): 69-71. doi:10.1093/occmed/kqi017
26. Walsh JM. New technology and new initiatives in U.S. workplace testing. Forensic Science International. 2008;174(2-3): 120-124. doi:10.1016/j.forsciint.2007.03.011
27. Pierce A. Workplace drug testing outside the U.S. In: Karch SB (ed.) Drug Abuse Handbook. CRC Press, NY,; 2007. p. 765-775.
28. Pierce A. Regulatory aspects of workplace drug testing in Europe. Drug Testing and Analysis. 2012;4(2): 62-65. doi:10.1002/dta.1326
29. Frone MR. Workplace interventions I: drug testing job applicants andemployees. Alcohol and Illicit Drug Use in the Workforce and Workplace. .American Psychological Association, Washington, DC; 2013. p. 143-175.
30. Macdonald S, Wells S, Fry R. The limitations of drug screening in the workplace. International Labour Review. 1993;132(1): 95.
31. Keay E, MacDonald S, Durand P, et al. Reasons for adopting and not adopting: Employee assistance and drug testing programs in Canada. Journal of Workplace Behavioral Health. 2010;25(1): 65-71. doi:10.1080/15555240903358702
32. Walker, R., Sack B. Drug and alcohol testing. J. Occup. Health. 2003;19: 115-119.
33. Wall P. Drug testing in the workplace: an update. J Appl Bus Res. 2011;8: 127-132.
34. Edgell KC. The U.S. Department of Transportation's Workplace Testing Program. In: Keifer G, Effenberger F (eds.) Workplace Drug Testing. 1967. p. 21-37.

35. Musshoff F, Driever F, Lachenmeier K, et al. Results of hair analyses for drugs of abuse and comparison with self-reports and urine tests. Forensic Science International. 2006;156(2-3): 118-123. doi:10.1016/j.forsciint.2004.07.024
36. Tsanaclis LM, Wicks JFC, Chasin AAM. Workplace drug testing, different matrices different objectives. Drug Testing and Analysis. 2012;4(2): 83-88. doi:10.1002/dta.399
37. Caplan YH, Goldberger BA. Alternative specimens for workplace drug testing. Journal of Analytical Toxicology. 2001;25(5): 396-399. doi:10.1093/jat/25.5.396
38. Baumgartner WA, Hill VA BW. Hair analysis for drugs of abuse. J Forensic Sci. 1989;34: 43-53.
39. Kintz P. Drug testing in addicts: a comparison between urine, sweat, and hair. Ther Drug Monit. 1996;18: 4505.
40. Mieczkowski T. Urinalysis and hair analysis for illicit drugs of driver applicants and drivers in the trucking industry. Journal of Forensic and Legal Medicine. Elsevier Ltd; 2010;17(5): 254-260. doi:10.1016/j.jflm.2010.02.014
41. Bush DM. The U.S. Mandatory Guidelines for Federal Workplace Drug Testing Programs: Current status and future considerations. Forensic Science International. 2008;174(2-3): 111-119. doi:10.1016/j.forsciint.2007.03.008
42. Kadehjian L. Specimens for Drugs-of-Abuse Testing. In: Wong RC TH (ed.) Drugs of Abuse Body Fluid Testing. Humana Press; 2005. p. 11-29.
43. Cooper GAA, Kronstrand R, Kintz P. Society of Hair Testing guidelines for drug testing in hair. Forensic Science International. 2012; doi:10.1016/j.forsciint.2011.10.024
44. Döğer R, Yayayürük AE, Koç PÜ, et al. False positivity for marijuana in immunoassay analysis due to Efavirenz use. A case report. Romanian Journal of Legal Medicine. 2016;24(2): 135-136. doi:10.4323/rjlm.2016.135
45. Döğer R, Akgür S. Madde Testlerinde "Doğru" Bilinen "Yanlış" Pozitif Sonuçlar: Amfetaminlere Özgü Bir Olgu. In: DOKGÖZ H (ed.) Olgularla Adli Tıp ve Adli Bilimler. Akademisyen Kitabevi A.Ş.; 2020. p. 357-361.
46. Fu S, Stove C, Elliott S. Editorial: Advances in Analytical Methods for Drugs of Abuse Testing. Frontiers in Chemistry. 2019;7(August): 1-2. doi:10.3389/fchem.2019.00589
47. Beck O, Bosch T, Carmichael D, et al. European Guidelines for Workplace Drug Testing in Urine. 2015.
48. SAMSHA. Medical Review Officer Manual for Federal Wrokplace Drug Testing Programs. 2017.
49. Miller TR, Zaloshnja E, Spicer RS. Effectiveness and benefit-cost of peer-based workplace substance abuse prevention coupled with random testing. Accident Analysis and Prevention. 2007;39(3): 565-573. doi:10.1016/j.aap.2006.10.001
50. Gerber JK, Yacoubian GS. An assessment of drug testing within the construction industry. Journal of Drug Education. 2002;32(1): 53-68. doi:10.2190/XJKE-P052-QN91-YJ6Q

BİYOMETRİK TEKNOLOJİNİN ADLİ BİLİMLER ALANINDA KULLANIMI

Nurdan SEZGİN*

Giriş

Biyometrik teknolojiler son yıllarda adli soruşturmalarda, sahip olduğu olanakların yalnızca sınırlı bir kısmında uygulanmıştır. Biyometrik teknolojilerin, soruşturmayı desteklemek ve mahkemede kanıt sağlamak amacıyla kullanıldığı birçok başarılı uygulama olmuştur[1,2]. Geleneksel kişisel tanıma yaklaşımlarının sınırlamalarının üstesinden gelebilmek için bu sistem geliştirilmektedir. Biyometrik tanımlayıcılar kolayca taklit edilemez, paylaşılamaz, unutulamaz veya kaybolamaz özelliktedir. Bu nedenle daha başarılı güvenlik, daha yüksek verimlilik ve daha fazla kullanıcı rahatlığı sağlayabilir. Biyometrik sistemlerle kimlik doğrulama daha kolay, daha hızlı ve daha güvenilirdir[3]. Bu bölümde fizyolojik ve davranışsal biyometri alt başlıkları örneklendirilerek, biyometrik teknolojilerden bahsedilecektir.

1. Biyometrik Teknolojiler

Biyometrik teknolojiler, ilk olarak birtakım tesislerde ve bilgisayar ağlarına erişimin kontrolünde uygulanmaya başlamıştır. Modern biyometrik şemalar, genellikle retinadaki mikro görsel desen, el veya baş parmağın geometrisi, parmak derisinin yüzeyindeki modeller gibi özelliklere ilişkin gelişmiş bilgisayar tarama teknolojisine dayanmaktadır. Her durumda, bir cihaz kendisine sunulan bir örneği analiz eder ve ölçümü, sistemde dijital olarak depolanan, doğrulanmış bir örnek ile karşılaştırır (Şekil 1). Sistem, temelde kullanıcının sahip olduğu belirli bir fizyolojik veya davranışsal özelliğin gerçekliğini belirleyerek kişisel bir tanımlama yapan, bir model tanıma sistemidir. Bir biyometrik sistem, mantıksal olarak *kayıt* ve *kimliklendirme* (*tanımlama)* modüllerine bölünebilir[4].

* Dr. Öğr. Üyesi, Kütahya Sağlık Bilimleri Üniversitesi Adli Bilimler Bölümü, nurdan.sezgin@ksbu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-9850-5730

Kaynakça

1. Champod, C, Tistarelli, M. (2017). Biometric Technologies for Forensic Science and Policing: State of the Art. Tistarelli M, Champod C, (Ed.), Handbook of Biometrics for Forensic Science içinde (s.361). Springer
2. Amraoui, M, Abouchabaka, J, Aroussi, M. (2014). Finger Knuckle Print Recognition Based on Multi-instance Fusion of Local Feature Sets. 2014 international conference on multimedia computing and systems (ICMCS) içinde (p. 87-92)
3. Zhang, D, Lu, G, Zhang, L. (2018). Advanced Biometrics. Switzerland: Springer
4. Jain, A, Hong, L, Pankanti, S. Biometric Identificaiton. Commun ACM. 2000; 43(2):91-8.
5. Bertillon, A. (1890). La photographie judiciaire: Avec un appendice sur la classification et l'identification anthropométriques. Paris: Gauthier-Villars et fils
6. Bertillon, A. (1893). Identification Anthropometrique: Instructions Signaletiques. Melun: Imprimerie administrative
7. Fairhurst, M. (2018). Biometrics: A Very Short Introduction. Oxford: Oxford University Press
8. Kanich, O, Drahansky, M. (2018). State of the art in fingerprint recognition. Martin Drahansky (Ed.), Hand-Based Biometrics: Methods and technology içinde (p. 83-110). London: The Institution of Engineering and Technology
9. Yang, J, Xie, SJ. (2012). New Trends and Developments in Biometrics, Rijeka: InTech http://dx.doi.org/10.5772/3420
10. Komarinski, P. (2005). Automated Fingerprint Identification System (AFIS). Burlington, MA: Academic Press
11. U.S. Department of Justice, Federal Bureau of Investigation, Criminal Justice Information Services Division. Next Generation Identification. 2017. (25/08/2021 tarihinde https://www.fbi.gov/file-repository/ about-us-cjis-fingerprints_biometrics-biometric-center-of-excellences-ngi- one-pager-final.pdf adresinden ulaşılmıştır).
12. U.S. Department of Justice, Federal Bureau of Investigation, Criminal Justice Information Services Division. Next Generation Identification (NGI) Monthly Fact Sheet. 2017.
13. ISO 13407:1999. Human centered design process for interactive systems, 1999.
14. Jain A, Ross A. (2002) Introduction to Biometrics. New York: Springer
15. Saeed, K, Adamski, M, Bhattasali, T, Nammous, MK, Panasiuk, P, Rybnik, M, Shaikh, SH. (2017). New Directions in Behavioral Biometrics. Boca Raton, FL: CRC Press
16. Elliott, SJ, Massie, SA, Sutton, MJ. The perception of biometric technology: A survey. 2007 IEEE Work Autom Identif Adv Technol - Proc. 2007;259-64.
17. Saeed, K, Nagashima, T. (2012). Biometrics and Kansei Engineering. New York: Springer
18. Boulgouris, N, Plataniotis, K, Micheli-Tzanakou, E. (2009). Biometrics: Theory, Methods, and Applications. Hoboken, NJ: John Wiley & Sons

19. Bolle, R, Connell, J, Pankanti, S, Ratha, N, Senior A. (2010). Guide to Biometrics. New York: Springer
20. Smith, M, Mann, M, Urbas, G. (2018). Biometrics, Crime and Security. Paterson, J, Webb, J (Ed.), Oxon: Routledge
21. Parmak izleri (26/08/2021 tarihinde https://acikders.ankara.edu.tr/pluginfile.php/31230/mod_resource/content/1/parmak%20izleri.pdf adresinden ulaşılmıştır).
22. Davies, SG. Touching Big Brother How Biometric Technology Will Fuse Flesh and Machine. Inf Technol People. 1994;7(4):38-47.
23. Ernst, RH 1971, Hand ID System, US Patent 3576537.
24. Jacoby, OH, Giordano, AJ, Fioretti, WH 1971, Personal Identification Apparatus, US Patent 3648240.
25. Lay, HC 1971, Shape Recognition, US Patent 3576538.
26. Sidlauskas, DP 1988, 3D Hand Profile Identification Apparatus, US Patent 4736203.
27. Van Tilborg, HCE, Jajodia, S. (2011). Encyclopedia of Cryptography and Security. (2nd ed.) New York: Springer Science+Business Media
28. Wikipedia. INSPASS 2021 (20/08/2021 tarihinde https://en.wikipedia.org/wiki/INSPASS adresinden ulaşılmıştır)
29. Valentine, T, Davis, J. (2016). Forensic Facial Identification: Theory and Practice of Identification from Eyewitnesses ad CCTV. Chichester: Wiley-Blackwell
30. Edmond, G, Biber, K, Kemp, R, Porter, G. Law's Looking Glass: Expert Identification Evidence Derived from Photographic and Video Images. Curr Issues Crim Justice. 2009;20(3):337.
31. Duyar, İ. (2000). Antropometri (yayınlanmamış ders notları), Ankara Üniv. DTCF Antropoloji Bölümü [PDF belgesi], s.11-15.
32. Adler, A, Schuckers, M. Comparing Human and Automatic Face Recognation Performance. IEEE Trans Syst. 2007;37:1248.
33. Tistarelli, M, Champod, C. (2017). Advances in Computer Vision and Pattern Recognition Handbook of Biometrics for Forensic Science (p.361) (15/08/2021 tarihinde http://www.springer.com/series/4205 adresinden ulaşılmıştır)
34. Das, R. (2018). The Science of Biometrics. New York: Routledge
35. Pun, K, Moon, Y. Recent Advances in Ear Biometrics. In: Azada D, editor. Proceedings of the Sixth IEEE International Conference on Automatic Face and Gesture Recognition. Seoul, South Korea: IEEE Computer Society; 2004. p. 164-9.
36. Anwar, A, Ghany, K, Elmahdy, H. Human Ear Recognition Using Geometrical Features Extraction. Procedia Comput Sci. 2015;65:529.
37. Pflug, A, Busch, C. Ear Biometrics: A Survey of Detection, Feature Extraction and Recognition Methods. Inst Eng Technol Bioemtrics. 2012;1(2):114.
38. Leslie, G, Farkas, LG. (1994). Anthropometry of the Head and Face. (2nd Edition) New York: Raven Press, 1994:3- 56.

39. Auricle, (anatomy) 2021, (15 Ağustos 2021 <https://en.wikipedia.org/wiki/Auricle_(anatomy)>. tarihinde erişildi,).
40. Cavum conchae, (2012). (15 Ağustos 2021 <https://medical-dictionary.thefreedictionary.com/cavum+conchae>. tarihinde erişildi.).
41. Hill, RB 1978, Apparatus and Method for Identifying Individuals Through Their Retinal Vasculature Patterns, US Patent 4109237.
42. Smith, M, Urbas, G. Regulating New Forms of Forensic DNA Profiling Under Australian Legislation: Familial Matching and DNA Phenotyping. Aust J Forensic Sci. 2012;44:63.
43. Smith, M. (2015). DNA Evidence in the Australian Legal System. Sydney: Lexis Nexis
44. Mullis, K, Faloona, F. Specific Synthesis of DNA in vitro via a polymerase-catalyzed chain reaction. Methods Enzymol. 1987;155:335.
45. Wang, J, She, M, Nahavandi, S, Kouzani, A. A Review of Vision-Based Gait Recognition Methods for Human Identification. In: Proceedings of the International Conference on Digital Image Computing: Techniques and Applications. Sydney: IEEE; 2010.
46. Kale, A, Sundaresan, A, Rajagopalan, AN, Cuntoor, NP, Roy-Chowdhury, AK, Kruger, V, et al. Identification of Humans Using Gait. IEEE Trans Image Process. 2004;13(9):1163-73.
47. Mauceri, AJ. (1965). Feasibility Studies of Personal Identification by Signature Verification. Anaheim, CA: North American Aviation Co.
48. Plamondon, R, Lorette, G. Automatic Signature Verification and Writer Identification. Pattern Recognit. 1989;22:107-31.
49. Furui, S. Recent Advances in Speaker Recognition. Pattern Recognit Lett. 1997;18:859-72.
50. Adler, A, Youmaran, R, Loyka, S. Towards A Measure of Biometric Feature Information. Pattern Anal Appl. 2009;12:261-70.

OLAY YERİNDEKİ MİKROBİYOLOJİK KANITLAR

Derya BERİKTEN*

Giriş

Belirli bir zamanda ve mekânda gerçekleşen ve suç niteliği taşıyan olayların suçlusunun ortaya çıkartılması için olay yeri incelemesi birincil adımdır. Olay yerinden alınan örnekler, bilimsel ve teknolojik yöntemlerle incelenerek bu örneklere delil özelliği kazandırılmaktadır. Olay yeri incelemesi adli bilimlerde soruşturmanın gidişatını belirleyen en önemli başlangıç noktasıdır. Olay yerinden alınan örneklerin delil niteliği taşımasıyla soruşturma netleştirilir. Delilin bozulması hâlinde ya da yeteri kadar delil elde edilememesi durumunda soruşturma sonuçlandırılamaz. Adli bilimler, multidisipliner bir alan olması dolayısı ile delili suç ile ilişkilendirmeyi çoğu zaman mümkün kılmaktadır[1].

Olay yerinden alınan delil niteliği taşıyan bulgular, adli bilimlere hizmet eden çeşitli bilimsel yöntemlerle incelenirler. Birçok durumda mikroorganizmalar fiziksel kanıt olarak ideal formdadır. Mikroorganizmalar, neredeyse her yerde yaşarlar ve insanların yaşam alanlarında bulunabilirler. Adli araştırmaların yapıldığı ve olay yeri incelemesinin gerçekleştirildiği her yerden mikroorganizmalar toplanabilirler. Bu aşamada deliller özelliğine göre ayrı ayrı toplanmalı, mikrobiyolojik deliller doğru şekilde paketlenmeli, olay yeri ortam koşulları ve hava durumu belirtilerek etiketlenmelidir. Diğer tüm delil paketlerinde olduğu gibi mikrobiyolojik delil paketleri üzerindeki etiketlere; tarih ve saat, delil numarası, delilin ne olduğu, nereden, kimden alındığı ve delil toplayanın bilgileri mutlaka yazılmalıdır. Ulaştırma aşamasında delil teslim zinciri bozulmadan, teslim raporlarıyla ulaştırılmalıdır[2]. Olay yerinde bulunabilen başlıca maddi (fiziksel) deliller; biyolojik deliller, kimyasal deliller, fiziksel deliller ve iz deliller olarak gruplandırılabilir. Mikrobiyolojik deliller hem biyolojik hem de iz delil olarak sınıflandırılabilir.

* Dr. Öğr. Üyesi, Kütahya Sağlık Bilimleri Üniversitesi, Uygulama ve Araştırma Merkezi derya.berikten@ksbu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-8672-4813

Son yıllarda, moleküler biyolojik tekniklerdeki ilerlemeler, adli bilimlerinde dâhil olduğu birçok alanda devrim yaratmıştır. Genomik dizileme ve biyoinformatikteki ilerlemeler, vücudumuzda ve çevremizde bulunan mikroorganizmaların tamamını keşfetmeye çalışan, büyüyen bir alan olan mikrobiyomiklerin gelişimine yol açmıştır. Elde edilen bu gelişmeler ışığında mikrobiyomiğin adli bilimlerle alakalı substrat kaynağının belirlenmesi, eser kanıtların elde edilmesi, bireylerin tanımlanması ve ölüm zamanının tahmin edilmesi gibi çok sayıda uygulama ile gelecek vaat eden bir disiplin olabileceğini göstermektedir. Bu ilerlemeler, çeşitli mikrobiyomik verilerin adli bilim insanları tarafından cezai soruşturmalarla ilgili soruları ele almak için kullanılmasına veya en azından diğer adli yöntemlerle birlikte kullanılmasına izin verebilecektir. Mikrobiyom ve metagenom imzalarını kullanmak, adli bilimler perpektifini geliştirme potansiyeline sahiptir ancak daha çok araştırmaya ihtiyaç vardır. Şu anda mikrobiyomiklerden açıklanabilen bilgilerin yeni teknolojik gelişmeler ile entegre edilmesi durumunda kolluk kuvvetleri tarafından kullanılmasının kolaylaşacağı düşülmektedir. Bununla birlikte, bu zorlukların üstesinden gelmek için araştırmalar devam etmektedir ve mikrobiyom temelli kanıtların gelecekte adli soruşturmalara katkıda bulunabileceği öngörülebilir.

Anahtar Kelimeler: Mikrobiyom, bakteri, adli mikrobiyoloji, mikrobiyal kanıt, PCR

Kaynaklar

1. Bulut, Ö, Bol, S, Karakuş, O. Adli Vakalara Ait İskelet Buluntuları için Saha Prosedürü ve Standartları. *Polis Bilimleri Dergisi,* 2013;15(3).
2. James, HS, Nordby, JJ. (2003). *Forensic Science: An Introduction To Scientific And Investigative Techniques*. CRC Press, Florida.
3. Oliveira, M, Amorim, A. Microbial forensics: new breakthroughs and future prospects. *Applied Microbiology and Biotechnology,* 2018;102:10377-10391.
4. Lehman, DC. Forensic microbiology. *Clin. Lab. Sci.,* 2012;25(2):114-119.
5. Schmedes, SE, Sajantila, A, Budowle B. Expansion of microbial forensics. *J. Clin. Microbiol*., 2016;54(8):1964-1974.
6. Beans, C. News Feature: Can microbes keep time for forensic investigators? *Proc. Natl Acad. Sci.*, 2018;115(1):3-6.
7. Blondeau, LD, Rubin, JE, Deneer, H. et al. Forensic, investigative and diagnostic microbiology: similar technologies but different priorities. *Future Microbiol*., (2019) 14(7), 553-558.
8. Budowle, B, Schutzer, SE, Breeze, RG. et al. (Ed) (2011). *Microbial Forensics*, (2nd edn). Burlington: Academic Press.

9. Metcalf, JL, Carter, DO, Knight R. Microbiology of death. *Curr. Biol.,* 2016;26(13): R561-R563.
10. Morentin, B, Su´arez-Mier, MP, Aguilera, B. et al. Clinicopathological features of sudden unexpected infectious death: population-based study in children and young adults. *Forensic Sci. Int.,* 2012;220(1):80-84.
11. Quagliarello, B, Cespedes, C, Miller, M. et al. Strains of Staphylococcus aureus obtained from drug-use networks are closely linked. *Clin. Infect. Dis*., 2002;35(6):671-677.
12. Brinkac, L, Clarke TH, Singh, H. et al. Spatial and environmental variation of the human hair microbiota. *Sci Rep.,* 2018;8:9017.
13. Fierer, N, Lauber, CL, Zhou, N. et al. Forensic identification using skin bacterial communities. *Proc. Natl Acad. Sci*., 2010;107(14):6477-6481.
14. Kupferschmidt, K. A trail of microbes. *Science*, 2016;351(6278):1136-1137.
15. Metcalf, JL, Xu, ZZ, Bouslimani, A. et al. Microbiome tools for forensic science. *Trends Biotechnol.*, 2017;35(9):814-823.
16. Nagasawa, S, Motani-Saitoh, H, Inoue, H. et al. Geographic diversity of Helicobacter pylori in cadavers: forensic estimation of geographical origin. *Forensic Sci Int.,* 2013;229:7-12.
17. Bell, CR, Wilkinson, JE, Robertson, BK. et al. Sex-related differences in the thanatomicrobiome in postmortem heart samples using bacterial gene regions V1-2 and V4. *Lett Appl Microbiol.,* 2018;67:144 -153.
18. García, MG, Pérez-Cárceles, MD, Osuna, E. et al. Impact of the human microbiome in forensic sciences: a systematic review. *Appl Environ Microbiol*., 2020;86:e01451-20.
19. Uchiyama, T, Kakizaki, E, Kozawa, S. et al. A new molecular approach to help conclude drowning as a cause of death: simultaneous detection of eight bacterioplankton species using real-time PCR assays with TaqMan probes. *Forensic Sci Int*., 2012;222:11-26.
20. Kakizaki, E, Kozawa, S, Imamura, N. et al. Detection of marine and freshwater bacterioplankton in immersed victims: post-mortem bacterial invasion does not readily occur. *Forensic Sci Int.,* 2011;211:9-18.
21: Brzezinski, JL, Craft, DL. Characterization of microorganisms isolated from counterfeit toothpaste. *J. Forensic Sci*., 2012;57(5):1365-1367.
22. Kurtaran, B. Mikrobiyom ve mikrobiyota. *Ege Tıp Dergisi*, 2021;60:88-93.
23. Savage, DC. Microbial ecology of the gastrointestinal tract. *Annu Rev Microbiol*., 1977;31:107-33.
24. Turnbaugh, PJ, Ley, RE, Hamady, M. et al. The Human Microbiome Project. *Nature*, 2007;449(7164):804-810.
25. Aagaard, K, Petrosino, J, Keitel, W. et al. The Human Microbiome Project Strategy for Comprehensive sampling the Human Microbiome and Why it Matters. *Faseb J*., 2013;27(3):1012-1022.
26. Nord, CE. Heimdahl A. Cardiovasicular infections bacterial endocarditis of oral origin. *J Clin. Periodontol*, 1990;17:494-496.

27. Bozaslan, BS. (2016). *Ağız florasındaki streptokokların adli bilimlerde kimliklendirme açısından araştırılması*. (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi. Adli Tıp Enstitüsü.
28. Baron, S. (1996). *Medical Microbiology*. University of Texas Medical Branch at Galveston. 4th edition.
29. Ridaura, VK, Faith, JJ, Rey, FE. et al. Gut microbiota from twins discordant for obesity modulate metabolism in mice. *Science*, 2013;341(6150):1241214.
30. Docplayer (2021). *İnsan Mikrobiyom Projesi Prof. Dr. Tanıl Kocagöz*. (23/09/2021 tarihinde https://docplayer.biz.tr/290268231-insan-mikrobiyom-projesi-prof-dr-tanil-kocagoz.html. adresinden ulaşılmıştır).
31. Waldor, MK, Tyson, G, Borenstein, E. (2015). Where next for microbiome research?. *PLoS Biology*, 13(1);e1002050.
32. Rosenthal, M, Goldberg, D, Aiello, A. et al. Skin microbiota: Microbial community structure and its potential association with health and disease. *Infection, Genetics and Evolution*. 2011;11:839-848.
33. Budowle, B, Murch, R, Chakraborty, R. Microbial forensics: The next forensic challenge. *Int J Legal Med*., 2005;119(6):317-30.
34. Tuğ, A. Adli bilimler ve mikrobiyoloji. *Adli Tıp Dergisi*, 2009;23(1):47-55.
35. 101Science (2021). *Microbiology course* (20/09/2021 tarihinde http://www.slic2.wsu.edu:micro101/pages/101biologicalweapons.html. adresinden ulaşılmıştır).
36. Ziyade, N. Postmortem mikrobiyolojik analizler güncel yaklaşım. *Adli Tıp Bülteni*, 2014;17(1):32-42.
37. Gürsoy, NC, Otlu, B. Mikrobiyotada çalışmalarında moleküler tanı yöntemleri. *J Biotechnol and Strategic Health Res.,* 2017;1(Special issue):56-67.
38. 32: Lavigne, JP, Sotto, A, Dunyach-Remy, C. et al. New molecular techniques to study the skin microbiota of diabetic foot ulcers. *Adv Wound Care (New Rochelle)*, 2015;4(1):38-49.
39. Morgan, XC, Huttenhower, C. Chapter 12: Human microbiome analysis. *PLoS Comput Biol*., 2012;8:e1002808.
40: Lane, DJ, Pace, B, Olsen, GJ. et al. Rapid determination of 16S ribosomal RNA sequences for phylogenetic analyses. *Proc Natl Acad Sci.,* 1985;82:6955-6959.
41. Kong, HH. Skin microbiome: genomics-based insights into the diversity and role of skin microbes. *Trends Mol Med*., 2011;17:320-328.
42. Grice, EA, Segre, JA. The human microbiome: our second genome. *Annu Rev Genomics Hum Genet*., 2012;13:151-170.
43. Kong, HH, Segre, JA. Skin microbiome: looking back to move forward. *J Invest Dermatol*., 2012;132:933-939.
44. Özdemir, K, Gökalp Muranlı, FD, Kanev, MO. In situ hibridizasyon yöntemleri. *Düzce Üniversitesi Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 2015;3:613-621.
45. Kim, J, Lim, J, Lee, C. Quantitative real-time PCR approaches for microbial community studies in wastewater treatment systems: applications and considerations. *Biotechnol. Adv*., 2013;31:1358-1373.

46. Fraher, MH, O'Toole, PW, Quigley, EM. Techniques used to characterize the gut microbiota: a guide for the clinician. *Nat Rev Gastroenterol Hepatol*., 2012;9:312-22.
47. Sarıkaya, R. Cryptosporidium türlerinin tanımlanmasında yeni bir yaklaşım: ribotiplendirme, *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi*, 2004;5(2):13-26.
48. Nakatsu, CH. Soil microbial community analysis using denaturing gradient gel electrophoresis. *Soil Science Society of America Journal*, 2006;71(2):562-571.
49. Çoğulu, Ö. (2017). *Tıbbi Genetik: Laboratuvar ve Klinik*, Nobel Tıp Kitabevi.
50. Maslow, JN, Mulligan, ME, Arbeit, RD. Molecular epidemiology: application of contemporary techniques to the typing of microorganisms. *Clin Infect Dis.,* 1993;17(2):153-162.
51. Jordens, JZ. Genomic DNA digestion and ribotyping. *Methods Mol Med*., 1998;15:17-31.
52. Kaufman, ME. (1998). *Pulsed-Field Gel Electrophoresis From: Methods in Moleculer Medicine* içinde (s. 33-50), Vol. 15, Moleculer Bacteriology: Protocols and Clinical Applications, Humana Press Inc. Totowa, NJ.
53. Piccirillo, A, Giacomelli, M, Salata, C, et al. Multilocus sequence typing of Campylobacter jejuni and Campylobacter coli from humans and chickens in North-Eastern Italy. *New Microbiol*. 2014;37(4):557-62.
54. Madigan, MT, Martinko, JM. (2012). *Brock Biology of Microorganisms*. Thirteenth Edition. Pearson Education. Inc. Publishing as Prentice Hall.
55. Singh, RK, Singh, R, Ye, G. et al. (2008). *Molecular Plant Breeding: Principle, Method and Application*, Studium Press LLC, Texas, USA.
56. Brown, TA. (2005). Genomes. Second Edition. London: Taylor and Francis.
57. Wikipedia (2021). *Maxam-Gilbert sequencing* (20/09/2021 tarihinde https://en.wikipedia.org/wiki/Maxam-Gilbert_sequencing adresinden ulaşılmıştır).
58. Wikipedia (2021). *Sanger sequencing.* (20/09/2021 tarihinde https://en.wikipedia.org/wiki/sanger_qsequencing#/media/File:Sanger-sequencing.svg. adresinden ulaşılmıştır).
59. Tamaki, K, Jeffreys, AJ. Human tandem repeat sequences in forensic DNA typing. *Legal Medicine*, 2005;7:244-250.
60. Murphy, KM, Berg, KD, Eshleman, JR. Sequencing of genomic DNA by combined amplification and cycle sequencing reaction. *Clin Chem*., 2005;51(1):35-9.
61. Düz, MB. (2017). *Herediter Spastik Paraparezi Tanısı Alan Hastalarda Genetik Etiyolojinin Araştırılması*, (Uzmanlık Tezi), İstanbul Üniverstesi, Cerrahpaşa Tıp Fakültesi.
62. Paliy, O, Agans, R. Application of phylogenetic microarrays to interrogation of human microbiota. *FEMS Microbiol Ecol*., 2012;79(1):2-11.

ADLİ GENETİKTE TEK NÜKLEOTİD POLİMORFİZMİ (SNP) İNCELEMELERİ

Ahmet TÜLEK*

Giriş

Günümüzde kişilerin kimliklendirmesinde birçok farklı DNA belirteçleri ve analiz yöntemleri kullanılmaktadır. Bunlardan genomdaki kısa tandem tekrar (STR; Short Tandem Repeat) lokusları kişilerin genotipik özelliklerini ayırt etmedeki yüksek performansından dolayı tercih edilmektedir. Biyolojik örneklerden elde edilen DNA'daki bu bölgeler ile kişilerin genetik profili bir referans örnek ile doğrudan karşılaştırarak analizlenir. Bu yaklaşımın en önemli sınırlamalarından biri karşılaştırma için bir referans örneğe ihtiyaç duyulmasıdır. Teknolojik gelişmelerle beraber bu sınırlandırmayı ortadan kaldıran adli DNA fenotipleme yöntemleri biyolojik materyale dayalı olarak insanların dışarıdan görülebilen özelliklerini ve kişinin biyocoğrafik atalarını ortaya çıkarmaya olanak sağlamaktadır. Kişilerin fenotipik farklılıkları polimorfizm olarak ifade edilirken bir popülasyonda %1'den daha yüksek sıklıkta görülen genetik varyasyonlardır. Bu alanda belirli polimorfizmler aracılığıyla bazı fenotipik özellikler arasındaki ilişkiyi anlamaya çalışan çok sayıda çalışma bulunmakta ve adli bilimlere yardımcı olmada umut verici sonuçlar üretmektedir. Bunlardan genomdaki tek nükleotit polimorfizmi (Single nucleotide polymorphism: SNP) tabanlı sistemler ile saç, göz, cilt gibi pigmentasyon (renk) özelliklerinin yanında boy, kellik, yüz hatları gibi birçok fenotipik özelliğin arkeolojik ve adli vakalarda belirlenmesi mümkün hâle gelmiştir.

Son yirmi yılda adli genetik alanında bireylerin fiziksel özellikleri ile ilişkili DNA belirteçlerinin tanımlanması en önemli araştırma alanıdır. Fakat insan fenotiplerinin tahmini günümüzde gerçek vaka çalışmalarında nadiren kullanılmaktadır. Geleneksel adli DNA profillenmesi olay yerinde bulunan DNA ile şüphelinin DNA'sı arasındaki eşleşmeye dayanırken çoğu zaman şüpheli örneğinde bulunan DNA profiliyle eşleşme olmamaktadır. Bu gibi durumlarda failin soy özellikleri

* Doktor, Gebze Teknik Üniversitesi, a.tulek@gtu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-1079-7837

Kaynakça

1. Sachidanandam R, Weissman D, . Schmidt SC, et al. A map of human genome sequence variation containing 1.42 million single nucleotide polymorphisms. *Nature*, 2001; 409:928-933. Doi: 10.1038/35057149.
2. Robert F, Pelletier J. Exploring the impact of single-nucleotide polymorphisms on translation. *Frontiers in Genetics*, 2018;9:507. Doi: 10.3389/fgene.2018.00507.
3. Kim S, Misra A. SNP genotyping: technologies and biomedical applications. Annual Review of Biomedical Engineering, 2007;9: 289-320. Doi: 10.1146/annurev.bioeng.9.060906.152037.
4. Lee HY. Application of SNP-based DNA phenotyping to archaeological and forensic cases. The Handbook of Mummy Studies, 2021;1-22. Doi:10.1007/978-981-15-1614-6_50-1.
5. Schneider PM, Prainsack B, Kayser M. The use of forensic DNA phenotyping in predicting appearance and biogeographic ancestry. *Deutsches Ärzteblatt International*, 2019;51-52:873-880. Doi: 10.3238/arztebl.2019.0873.
6. Nasti TH, Timares L. MC1R, eumelanin and pheomelanin: their role in determining the susceptibility to skin cancer. *Photochemistry and Photobiology*, 2015;91:188-200. Doi:10.1111/php.12335.
7. Kayser M. Forensic DNA phenotyping: Predicting human appearance from crime scene material for investigative purposes. *Forensic Science International: Genetics*, 2015;18:33-48. Doi: 10.1016/j.fsigen.2015.02.003.
8. Imesch PD, Wallow IH, Albert DM. The color of the human eye: a review of morphologic correlates and of some conditions that affect iridial pigmentation. *Survey of Ophthalmology*, 1997; 41 Suppl 2, 117-123. Doi: 10.1016/s0039-6257(97)80018-5.
9. Frudakis T, Thomas M, Gaskin Z, et al. Sequences associated with human iris pigmentation. *Genetics*, 2003;165(4):2071-2083. Doi:10.1093/genetics/165.4.2071.
10. Frudakis T, Terravainen T, Thomas M. Multilocus OCA2 genotypes specify human iris colors. *Human Genetics*, 2007;122:311-326. Doi:10.1007/s00439-007-0401-8.
11. Sulem P, Gudbjartsson DF, Stacey SN, et al. Genetic determinants of hair, eye and skin pigmentation in Europeans. *Nature Genetics* 2007;39: 1443-1452. Doi: 10.1038/ng.2007.13.
12. Kayser M, Liu F, Janssens AC, et al. Three genome-wide association studies and a linkage analysis identify HERC2 as a human iris color gene. *The American Journal of Human Genetics*, 2008;82(2):411-423. Doi: 10.1016/j.ajhg.2007.10.003.
13. Sturm RA, Duffy DL, Zhao ZZ, et al. A single SNP in an evolutionary conserved region within intron 86 of the HERC2 gene determines human blue-brown eye color. *The American Journal of Human Genetics*, 2008;82(2):424-431. Doi:10.1016/j.ajhg.2007.11.005.

14. Eiberg H, Troelsen J, Nielsen M, et al. Blue eye color in humans may be caused by a perfectly associated founder mutation in a regulatory element located within the HERC2 gene inhibiting OCA2 expression. *Human Genetics*, 2008;123(2):177-187. Doi:10.1007/s00439-007-0460-x.

15. Andersen JD, Johansen P, Mogensen HS, et al. Eye colour and SNPs in Danes. *Forensic Science International: Genetics Supplement Series*, 2011;3:e151-e152. Doi: 10.1016/j.fsigss.2011.08.076.

16. Liu F, van Duijn K, Vingerling JR, et al. Eye color and the prediction of complex phenotypes from genotypes. *Current Biology*, 2009;19:R192-R193. Doi: 10.1016/j.cub.2009.01.027.

17. Yun L, Gu Y, Rajeevan H, et al. Application of six IrisPlex SNPs and comparison of two eye color prediction systems in diverse Eurasia populations. *International Journal of Legal Medicine*, 2014;128:447-453. Doi:10.1007/s00414-013-0953-1.

18. Pośpiech E, Wojas-Pelc A, Walsh S, et al. The common occurrence of epistasis in the determination of human pigmentation and its impact on DNA-based pigmentation phenotype prediction. *Forensic Science International Genetics*, 2014;11:64-72. Doi: 10.1016/j.fsigen.2014.01.012.

19. Grimes EA, Noake PJ, Dixon L, et al. Sequence polymorphism in the human melanocortin 1 receptor gene as an indicator of the red hair phenotype. *Forensic Science International*, 2001;122:124-129. Doi: 10.1016/s0379-0738(01)00480-7.

20. Branicki W, Brudnik U, Kupiec T, et al. Determination of phenotype associated SNPs in the MC1R gene. *Journal of Forensic Sciences*, 2007;52:349-354. Doi: 10.1111/j.1556-4029.2006.00361.x.

21. Walsh S, Liu F, Wollstein A, et al. The HIrisPlex system for simultaneous prediction of hair and eye colour from DNA. *Forensic Science International Genetics*, 2013;7:98-115. Doi: 10.1016/j.fsigen.2012.07.005.

22. Jones P, Lucock M, Veysey M, et al. The vitamin D-folate hypothesis as an evolutionary model for skin pigmentation: an update and ıntegration of current ideas. *Nutrients* 2018; 10(5): 554. Doi: 10.3390/nu10050554.

23. Jones P, Lucock M, Veysey M, *et al.* Frequency of folate-related polymorphisms varies by skin pigmentation. *American Journal of Human Biology*, 2018; 30(2). Doi: 10.1002/ajhb.23079.

24. Valenzuela RK, Henderson MS, Walsh MH, et al. Predicting phenotype from genotype: normal pigmentation. *Journal of Forensic Sciences*, 2010;55:315-322. Doi: 10.1111/j.1556-4029.2009.01317.x.

25. Maroñas O, Phillips C, Söchtig J, et al. Development of a forensic skin colour predictive test. *Forensic Science International: Genetics*, 2014;13:34-44. Doi: 10.1016/j.fsigen.2014.06.017.

26. Walsh S, Chaitanya L, Breslin K, et al. Global skin colour prediction from DNA. *Human Genetics*, 2017;136:847-863. Doi: 10.1007/s00439-017-1808-5.

27. Claes P, Hill H, Shriver MD. Toward DNA-based facial composites: Preliminary results and validation. *Forensic Science International: Genetics*, 2014;13:208-216. Doi: 10.1016/j.fsigen.2014.08.008.

28. Marcińska M, Pośpiech E, Abidi S, et al. Evaluation of DNA variants associated with androgenetic alopecia and their potential to predict male pattern baldness. *PLoS One*, 2015;10(5):e0127852.

29. Marano LA, Fridman C. DNA phenotyping: current application in forensic science. *Research and Reports in Forensic Medical Science*, 2019;9:1-8. Doi: 10.2147/RRFMS.S164090.

30. Wang K, Basu M, Malin J, et al. A transcription-centric model of SNP-age interaction. *PLoS Genetics*, 2021;26:17(3):e1009427. Doi: 10.1371/journal.pgen.1009427.

31. Chaitanya L, Pajnič IZ, Walsh S, et al. Bringing colour back after 70 years: Predicting eye and hair colour from skeletal remains of World War II victims using the HIrisPlex system. *Forensic Science International: Genetics*, 2017;26:48-57. Doi: 10.1016/j.fsigen.2016.10.004.

32. Bogdanowicz W, Allen M, Branicki W, et al. Genetic identification of putative remains of the famous astronomer Nicolaus Copernicus. *Proc. Natl. Acad. Sci. U. S. A.* 2009;106(30):12279-12282. Doi: 10.1073/pnas.0901848106.

33. Draus-Barini J, Walsh S, Pośpiech E, et al. Bona fide colour: DNA prediction of human eye and hair colour from ancient and contemporary skeletal remains. *Investigative Genetics*, 2013; 14;4(1):3. Doi: 10.1186/2041-2223-4-3.

34. Walsh S, Chaitanya L, Clarisse L, et al. Developmental validation of the HIrisPlex system: DNA-based eye and hair colour prediction for forensic and anthropological usage. *Forensic Science International: Genetics*, 2014;9:150-161. Doi: 10.1016/j.fsigen.2013.12.006.

35. King T, Fortes, G, Balaresque P. et al. Identification of the remains of King Richard III. *Nature Communications*, 2014;5:1-8. Doi: 10.1038/ncomms6631.

36. Kukla-Bartoszek M, Szargut M, Pospiech E, et al. The challenge of predicting human pigmentation traits in degraded bone samples with the MPS-based HIrisPlex-S system. *Forensic Science International: Genetics*, 2020;47:102301. Doi: 10.1016/j.fsigen.2020.102301.

37. Kenny EE, Timpson NJ, Sikora M, et al. Melanesians blond hair is caused by an amino acid change in TYRP1. *Science* 2012;336(6081):554. doi:10.1126/science.1217849.

38. Toom V, Wienroth M, M'charek A, et al. Approaching ethical, legal and social issues of emerging forensic DNA phenotyping (FDP) technologies comprehensively: Reply to 'Forensic DNA phenotyping: Predicting human appearance from crime scene material for investigative purposes' by Manfred Kayser. *Forensic Science International: Genetics*, 2016;22:e1-e4. doi: 10.1016/j.fsigen.2016.01.010.

39. Williams R, Wienroth M. Social and ethical aspects of forensic genetics: a critical review. *Forensic Science Review*, 2017;29(2):145-169.

SUÇTA GENETİK YATKINLIK

Meliha KOLDEMİR GÜNDÜZ*

Giriş

Bilimdeki ilerlemeler sayesinde bireyler hayatları üzerinde söz sahibi olarak kendi geleceklerine karar verebilmektedir. Bilimin ilerlemesi hukuk üzerinde de etkili olmuştur. Hukuk alanında gen analizlerine suç ve ceza davalarında, genetik yatkınlık, kimlik tespiti gibi alanlarda başvurulmaktadır. Gen analizleri ile elde edilen genetik bilgilerin hukuki yönden değerlendirilebilmesi için bazı kavramların öğrenilmesi gerekmektedir.

Canlılar hücre/hücrelerden oluşmaktadır. Canlının en küçük yapıtaşı hücredir ve yaşam ile ilgili işlevler burada gerçekleşir. Hücrenin nukleusunda kromozomlar yer almaktadır. DNA molekülleri kromozomları oluşturur ve üzerinde çok sayıda gen bulunmaktadır. İnsanda yaklaşık olarak 40.000 sayıda farklı işlevlere sahip gen bulunmaktadır[1]. Genler, nesiller boyu aktarılarak kalıtsal özelliklerimizi belirler. Gen, genom dizisinde yeri tanımlanabilen, transkripsiyonu yapılan, düzenleyici ve/veya fonksiyonel bölgelerdir. Genom ise organizmaya ait genetik şifrelerin tamamını simgeler.

Genetik biliminin sağladığı imkânlar sayesinde birey geleceği hakkındaki kararları genetik verilerini dikkate alarak verebilmektedir. Genlerin yapı ve fonksiyonu ile ilgilenen bilim dalı genetik bilimi olarak tanımlanmaktadır. Genetik bilgiler biyolojik özellikleri belirlerken toplumsal kimlikleri de oluşturur. Genetik bilimi ile elde edilen bilgiler öjenik (iyi doğan) amaçlarla da kullanılmaktadır.

Genetik analizler, kalıtsal özelliklerimizi belirleyen genlerin analizlerinin yapılmasıyla canlıların sahip olduğu kalıtsal özellikleri belirler. Gen analizleri, moleküler biyoloji temelli analizler olup genellikle bireye ait kan ya da doku ile yapılmaktadır. Gen analizlerinin en temel kullanım amacı tıp alanıdır. Gen analizleri ile hastalıkların önceden teşhisi ya da hastalığa olan yatkınlıklar belirlenebilmektedir. Hastalıkların çoğu, genetik ve çevresel faktörlerin birlikteki etkileri

* Dr. Öğretim Üyesi, Kütahya Sağlık Bilimleri Üniversitesi, Mühendislik ve Doğa Bilimleri Fakültesi, Temel Mühendislik Bilimleri Bölümü, Temel Mühendislik Bilimleri Anabilim Dalı, ORCID ID: 0000-0003-0969-6377

Kaynakça

1. Bruford EA, Braschi B, Denny P, et al. Guidelines for human gene nomenclature. Nature Genetics. 2020;52:754-758.
2: Stojkovic O. (2008) Forenzicka genetika. In D.J. Dunjic I saradnici (Eds.) Ekspertizna medicina. Beograd: Evropski centar za mir I razvoj Univerziteta za mir Ujedinjenih Nacija 2008: 293-348.
3. Bianchi L, Liò P. Forensic DNA and bioinformatics. Brief Bioinform. 2007;8: 117-128.
4. Ziętkiewicz E, Witt M, Daca P et al. Current genetic methodologies in the identification of disaster victims and in forensic analysis. J Appl Genet. 2012;53: 41-60.
5. Pontes ML, Fondevila M, Laréu MV, et al. SNP Markers as Additional Information to Resolve Complex Kinship Cases. Transfus Med Hemother. 2015;42:385-388.
6. Decorte R, Cassiman JJ. Forensic medicine and the polymerase chain reaction technique. J Med Genet. 1993;30:625-633.
7. Li WH, Sadler LA. Low nucleotide diversity in man. Genetics. 1991;129:513-523.
8. Lee HC, Ladd C. Preservation and Collection of Biological Evidence. Croat Med J. 2001;42:225-228.
9. Budowle B, van Daal A. Forensically relevant SNP classes. Biotechniques. 2008;44:603-608, 610.
10. Budowle B, van Daal A. Extracting evidence from forensic DNA analyses: future molecular biology directions. Biotechniques. 2009;46:339-340, 342-350.
11. Sanchez JJ, Phillips C, Børsting C et al. A multiplex assay with 52 single nucleotide polymorphisms for human identification. Electrophoresis. 2006;27:1713-1724.
12. Yang Y, Xie B, Yan J. Application of Next-generation Sequencing Technology in Forensic Science. Genomics Proteomics Bioinformatics. 2014;12:190-197.
13. Liu F, Visser M, Duffy DL et al. Genetics of skin color variation in Europeans: genome-wide association studies with functional follow-up. Hum Genet. 2015;134:823-835.
14: Kidd KK, Speed WC. Criteria for selecting microhaplotypes: mixture detection and deconvolution. Investig Genet. 2015;6:1.
15. Schaffner, KF. Behavior: Its nature and its nurture. In: Parens, E.Chapman, AR., Press, N., editors. Wrestling with Behavioral Genetics. Baltimore, MD: John Hopkins University; 2006: p. 3-39.
16. Turkheimer, E. Mobiles: A gloomy view of research into complex human traits. In: Parens, E.Chapman, AR., Press, N., editors. Wrestling with Behavioral Genetics. Baltimore: John Hopkins University Press; 2006. p. 100-108.
17. Hyman, SE. Using genetics to understand human behavior: Promises and risks. In: Parens, E.Chapman, AR., Press, N., editors. Wrestling with Behavioral Genetics. Baltimore, MD: John Hopkins University; 2006. p. 109-130.

18. Taschereau-Dumouchel V, Hetu S, Bagramian A, et al. BDNF Val66Met Polymorphism Is Associated with Self-Reported Empathy. PLoS One. 2016;11:e0149911.
19. Pettit MJ. FMRI and BF meet FRE: brain imaging and the federal rules of evidence. Am J Law Med. 2007; 33:319-340.
20. Daubert v.Merrell Dow Pharmaceuticals, Inc., 727 F. Supp. 570 (S.D. Cal. 1989), affd, 951 F.2d 1128 (9th Cir. 1991), rev'd, 509 U.S. 579. U.S. Supreme Court; 1993.
21. Legal Information (2011) Federal Rules of Evidence. (15.09.2021 tarihinde https://www.law.cornell.edu/rules/fre adresinden ulaşılmıştır).
22. Berryessa CM, Martinez-Martin NA, Allyse MA. Ethical, Legal and Social Issues Surrounding Research on Genetic Contributions to Anti-Social Behavior. Aggress Violent Behav. 2013:18.
23. Hoffmann DE, Rothenberg KH. Judging genes: implications of the second generation of genetic tests in the courtroom. MD Law Rev. 2007;66:858-922.
24. John P. When neurogenetics hurts: Examining the use of neuroscience and genetic evidence in sentencing decisions through implicit bias. California Law Rev. 2015;103:1019-1045.
25. Ebstein RP, Israel S. Molecular Genetics of Personality: How Our Genes can Bring Us to a Better Understanding of WhyWe Act theWayWe Do. In Handbook of Behavior Genetics, 1st ed.; Yong-Kyu, K., Ed.; Springer: New York, NY, USA, 2009; p. 243-244.
26. Loehlin JC. History of Behavior Genetics. In Handbook of Behavior Genetics, 1st ed.; Yong-Kyu, K., Ed.; Springer: New York, NY, USA, 2009; p. 3-11.
27. O'Mahony C, de Paor A. The use of behavioural genetics in the criminal justice system: A disability & human rights perspective. Int. J. Law Psychiatry 2017;54:16-25.
28. Baker C. What Is Behavioral Genetics? In Behavioral Genetics an Introduction to How Genes and Environments Interact through Development to Shape Differences in Mood, Personality, and Intelligence, 1st ed.; American Association for the Advancement of Science Directorate for Science & Policy Programs: Washington, DC, USA, 2004; p. 1-7.
29. Assary E, Vincent JP, Keers R, et al. Gene-environment interaction and psychiatric disorders: Review and future directions. Semin. Cell Dev. Biol. 2018;77:133-143.
30. Zhang X, Gainetdinov RR, Beaulieu JM, et al. Loss-of-function mutation in tryptophan hydroxylase-2 identified in unipolar major depression. Neuron 2005; 45:11-16.
31. McKinney J, Johansson S, Halmøy A, et al. A loss-of-function mutation in tryptophan hydroxylase 2 segregating with attention-deficit/hyperactivity disorder. Mol. Psychiatry 2008;13:365-367.
32. Kamaluddin M, Shariff NS, Nurfarliza S, et al. Psychological traits underlying different killing methods among Malaysian male murderers. Malays. J. Pathol. 2014;36:41-50.

33. American Psychiatric Association. Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders, 5th ed.; American Psychiatric Association Publisher: Washington, DC, USA, 2013; ISBN 9780890425558/0890425558.
34. Rosell DR, Siever LJ. The neurobiology of aggression and violence. CNS Spectr. 2015;20:254-279.
35. Plomin R, DeFries JC, Knopik VS, Neiderhiser J. (2013). Behavioral genetics. (6th ed.) Worth Publishers.
36. Beaver KM, Connolly EJ, Nedelec JL, et al. On the Genetic and Genomic Basis of Aggression, Violence, and Antisocial Behavior. Oxford Handbook of Evolution, Biology, and Society Edited by Rosemary L. Hopcroft, 2018.
37. Bouchard TJ, Lykken DT, McGue M, et al. Sources of human psychological differences: The Minnesota Study of Twins Reared Apart. Science, 1990;250: 223-228.
38. Beaver KM, Wright JP, Boutwell BB, et al. Exploring the association between the 2-repeat allele of the MAOA gene promoter polymorphism and psychopathic personality traits, arrests, incarceration, and lifetime antisocial behavior. Personality and Individual Differences. 2013; 54: 164-168.
39. Barnes JC, Beaver KM, Boutwell BB. Examining the genetic underpinnings to Moffitt's developmental taxonomy: A behavioral genetic analysis. Criminology. 2011; 49: 923-954.
40. DiLalla LF, Gottesman II. Biological and genetic contributors to violence: Widom's untold tale. Psychological Bulletin. 1991; 109: 125-129.
41. Beaver KM. The interaction between genetic risk and childhood sexual abuse in the prediction of adolescent violent behavior. Sexual Abuse: A Journal of Research and Treatment. 2009; 20: 426-443.
42. Belsky J, Beaver KM. Cumulative-genetic plasticity, parenting and adolescent self-regulation. Journal of Child Psychology and Psychiatry. 2011; 52: 619-626.
43. Schwartz JA, Beaver KM. Evidence of a gene × environment interaction between perceived prejudice and MAOA genotype in the prediction of criminal arrests. Journal of Criminal Justice. 2011; 39: 378-384.
44. Forzano FP, Borry A, Cambon-Thomsen SV, et al. Italian appeal court: A genetic predisposition to commit murder. European Journal of Human Genetics 2010;18:519-521.
45. The Sunday Times (UK) 2009. *The get out of jail free gene*. (12.10.2021 tarihinde https://www.thetimes.co.uk/article/the-get-out-of-jail-free-gene-j7mmxcsvsgm adresinden ulaşılmıştır).
46. Nature (2009). *Lighter sentence for murderer with 'bad genes'* 2009. (15.09.2021 tarihinde https://www.nature.com/articles/news.2009.1050 adresinden ulaşılmıştır)
47. Qian QJ, Liu J, Wang YF, et al. Attention Deficit Hyperactivity Disorder comorbid oppositional defiant disorder and its predominately inattentive type: evidence for an association with COMT but not MAOA in a Chinese sample. Behavioral and Brain Functions,. 2009; 5(1): 1-7.

48. Brunner HM, Nelen X, Breakefield H, et al. Abnormal behavior associated with a point mutation in the structural gene for monoamine oxidase A. Science 1993;262: 578-580.
49. Buckholtz JW, Meyer-Lindenberg A. MAOA and the neurogenetic architecture of human aggression. Trends in Neurosciences 2008;31:120-129.
50. National Public Radio (2010). Can your genes make you murder? (12.10.2021 tarihinde http://www.npr.org/ templates/story/story.php?storyId=128043329 adresinden ulaşılmıştır).
51. Kim-Cohen JA, Caspi A, Taylor B, et al. MAOA, maltreatment, and gene-environment interaction predicting children's mental health: New evidence and a metaanalysis. Molecular Psychiatry 2006;11: 903-913.
52. Caspi A, McCray J, Moffitt TE, et al. Role of genotype in the cycle of violence in maltreated children. Science 2002;297: 851-854.
53. Willeit M, Praschak-Rieder N. Imaging the effects of genetic polymorphisms on radioligand binding in the living human brain: A review on genetic neuroreceptor imaging of monoaminergic systems in psychiatry. Neuroimage 2010;53:878-892.
54. Baum ML. The Monoamine Oxidase A (MAOA) Genetic Predisposition to Impulsive Violence: Is It Relevant to Criminal Trials? Neuroethics 2013;6:287-306.
55. Mednick SA, Gabrielli WF, Hutchings B. Genetic Influences in Criminal Convictions: Evidence from an Adoption Cohort; Science, 1984;224:891-894.
56. Sjöberg RL, Ducci F, Barr CS, et al. A nonadditive interaction of a functional MAO-A VNTR and testosterone predicts antisocial behavior. Neuropsychopharmacology 2008;33:425-430.
57. Eisenberger NI, Way BM, Taylor SE, et al. Understanding genetic risk for aggression: Clues from the brain's response to social exclusion. Biological Psychiatry 2007;61:1100-1108.
58. McDermott RD, Tingley J, Cowden G, et al. Monoamine oxidase A gene (MAOA) predicts behavioral aggression following provocation. Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America 2009;106:2118-2123.
59. Federighi DK, Heatherly JL, Macdonald JL, et al. The challenges of living with antisocial personality disorder. Int J Sci Res Methodol. 2020; 15(2): 195-206.
60. Akcay BD, Akcay D. What are the factors that contribute to aggression in patients with co-occurring antisocial personality disorder and substance abuse? Arch Clin Psychiatry. 2020; 47:95-100.
61. Gard AM, Dotterer HL, Hyde LW. Genetic influences on antisocial behavior: recent advances and future directions. Curr Opin Psychol. 2019; 27:46-55.
62. Ficks CA, Waldman ID. Candidate genes for aggression and antisocial behavior: a meta-analysis of association studies of the 5-HTTLPR and MAOA-u VNTR. Behav Genet. 2014; 44(5):427-444.
63. Xu FL, Wang BJ, Yao J. Association between the SLC6A4 gene and schizophrenia: an updated meta-analysis. Neuropsychiatr Dis Treat. 2019; 15:143-155.

64. Nakamura M, Ueno S, Sano A, et al. The human serotonin transporter gene linked polymorphism (5-HTTLPR) shows ten novel allelic variants. Mol Psychiatry. 2020; 5:32-38.
65. Purty A, Nestadt G, Samuels JF, et al. Genetic of bsessive-compulsive disorder. Indian J Psychiatry. 2019; 61:37-42.
66. Burton CL, Barta C, Cath DS, et el. Genetics of obsessive-compulsive disorder and Tourette disorder. In: Baune BT (ed) Personalized psychiatry. Academic Press, Cambridge, 2020, MA, pp 239-252.
67. Chen X, Zhang G, Liang Z, et al. The association between 5-HTTLPR gene polymorphism and behavioral inhibition in Chinese toddlers. Dev Psychobiol. 2014; 56(7):1601-1608.
68. Sah I, Yukseloglu EH, Kocabasoglu N, et al. The effects of 5-HTTLPR/rs25531 serotonin transporter gene polymorphisms on antisocial personality disorder among criminals in a sample of the Turkish population. Molecular Biology Reports. 2021; 48:77-84.
69. Qadeer MI, Amar A, Huang YY. Association of serotonin system-related genes with homicidal behavior and criminal aggression in a prison population of Pakistani Origin. Scientific Reports. 2021; 11:1670.
70. Taylor A, Kim-Cohen J. Meta-analysis of gene environment interactions in developmental psychopathology. Dev Psychopathol. 2007; 19:1029-37.
71. Burt SA, Mikolajewski AJ. Preliminary evidence that specific candidate genes are associated with adolescent-onset antisocial behavior. Aggress Behav. 2008; 34: 437-45.
72. Beaver KM, Gibson CL, Delisi M, et al. The interaction between neighborhood disadvantage and genetic factors in the prediction of antisocial outcomes. Youth Violence and Juvenile Justice. 2012; 10:25-40.
73. Dick DM, Aliev F, Krueger RF, et al. Genome-wide association study of conduct disorder symptomatology. Molecular Psychiatry. 2011; 16: 800-808.
74. Tielbeek JJ, Medland SE, Benyamin B, et al. Unraveling the genetic etiology of adult antisocial behavior: A genome-wide association study. PLoS One. 2012; 7, e45086.
75. Tiihonen J, Rautiainen MR, Ollila HM, et al. Genetic background of extreme violent behavior. Molecular Psychiatry. 2015; 20(6): 786-789.
76. Sizoo B, Van den Brink W, Franke B, et al. Do candidate genes discriminate patients with an autism spectrum disorder from those with attention deficit/hyperactivity disorder and is there an effect of lifetime substance use disorders? World Journal of Biological Psychiatry. 2010; 11: 699- 708.
77. Arias-Vásquez A, Altink ME, Rommelse NNJ, et al. CDH13 is associated with working memory performance in attention deficit/hyperactivity disorder. Genes, Brain and Behavior. 2011; 10: 844-851.
78. Xu W, Cohen-Woods S, Chen Q, et al. Genome-wide association study of bipolar disorder in Canadian and UK populations corroborates disease loci including SYNE1 and CSMD1. BMC Medical Genetics. 2014; 15: 2.

79. Rietveld CA, Conley D, Eriksson N, et al. Replicability and robustness of genome-wide association studies for behavioral traits. Psychological Science. 2014; 25: 1975-1986.
80. Focquaert, F. Neurobiology and crime: A neuro-ethical perspective. Journal of Criminal Justice. 2018. https://doi.org/10.1016/j.jcrimjus.2018.01.001
81. Banks SJ, Eddy KT, Angstadt M, et al. Amygdala-frontal connectivity during emotion regulation. Social Cognitive and Affective Neuroscience. 2007; 2: 303-312.
82. Coutlee CG, Huettel SA. The functional neuroanatomy of decision making: Prefrontal control of thought and action. Brain Research. 2012; 1428C: 3-12.
83. Raine A, Yang Y. Neural foundations to moral reasoning and antisocial behavior. Social, Cognitive, and Affective Neuroscience, 2006; 1: 203-213.
84. Korponay C, Pujara M, Deming P, et al. Impulsive-antisocial dimension of psychopathy linked to enlargement and abnormal functional connectivity of the striatum. Biological Psychiatry: Cognitive Neuroscience and Neuroimaging. 2017; 2:149-157.
85. Meijers J, Harte JM, Meynen G, et al. Differences in executive functioning between violent and non-violent offenders. Psychological Medicine. 2017; 47: 1784-1793.
86. Raine A. The neuromoral theory of antisocial, violent, and psychopathic behavior. Psychiatry. Research. doi:10.1016/j.psychres.2018.11.025
87. Ling S, Umbach R, Raine A. Biological explanations of criminal behavior, Psychology, Crime & Law. 2019; 25:6, 626-640.
88. Scurich N, Appelbaum PS. Behavioural genetics in criminal court. Nature Human Behaviour. 2017:1;772-774.

EDİTÖRLER: DR. ÖĞR. ÜYESİ YAKUP GÜLEKÇİ – DR. ÖĞR. ÜYESİ HARUN ŞENER

OLAY YERİ İNCELEMEDE

SPESİFİK ALANLAR -II

nobel

OLAY YERİ İNCELEMEDE SPESİFİK ALANLAR - II

Editörler: Dr. Öğr. Üyesi Yakup Gülekçi - Dr. Öğr. Üyesi Harun Şener

Yayın No.: 3932
Beşeri Bilimler No.: 384
ISBN: 978-625-417-458-2
E-ISBN: 978-625-417-457-5
Basım Sayısı: 2. Basım, Ocak 2024

© Copyright 2024, NOBEL BİLİMSEL ESERLER SERTİFİKA NO.: 20779
Bu baskının bütün hakları Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.ne aittir.
Yayınevinin yazılı izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik
ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.
Nobel Yayın Grubu, 1984 yılından itibaren ulusal ve 2011 yılından itibaren ise uluslararası düzeyde
düzenli olarak faaliyet yürütmekte ve yayınladığı kitaplar, ulusal ve uluslararası düzeydeki
yükseköğretim kurumları kataloglarında yer almaktadır.
"NOBEL BİLİMSEL ESERLER" bir Nobel Akademik Yayıncılık markasıdır.

Genel Yayın Yönetmeni: Nevzat Argun -nargun@nobelyayin.com-
Genel Yayın Koordinatörü: Gülfem Dursun -gulfem@nobelyayin.com-

Sayfa Tasarım: Tarkan Kara -erdal@nobelyayin.com-
Redaksiyon: Sergen Öz -sergen@nobelyayin.com-
Kapak Tasarım: Sezai Özden -sezai@nobelyayin.com-
Görsel Tasarım Uzmanı: Mehtap Yürümez -mehtap@nobelyayin.com-

Kütüphane Bilgi Kartı

Gülekçi, Yakup., Şener, Harun.
Olay Yeri İncelemede Spesifik Alanlar - II / Yakup Gülekçi, Harun Şener
2. Basım, VIII + 278 s., 16x23,5 cm. Kaynakça var, dizin yok.
ISBN: 978-625-417-458-2
E-ISBN: 978-625-417-457-5
1. Kan Lekesi Model Analizi 2. Patlama Sonrası Olay Yeri İnceleme 3. Olay Yerinde Tespit Edilen Biyolojik Örneklere Yeni Bir Yaklaşım: RNA Temelli Kimliklendirme 4. (İl)Legal Psikoaktif Maddelerin Olay Yerinden Toplanması ve Tayini 5. Delillerin Spektroskopik Tekniklerle İncelenmesi 6. Adli Bilişim ve Siber Suçlar 7. Adli Entomotoksikoloji 8. Adli Temel Travmatoloji

Genel Dağıtım

ATLAS AKADEMİK BASIM YAYIN DAĞITIM TİC. LTD. ŞTİ.
Adres: Bahçekapı Mh. 2465 Sk. Oto Sanayi Sitesi No:7 Bodrum Kat, Şaşmaz/ANKARA
Telefon: +90 312 278 50 77 - **Faks:** 0 312 278 21 65
Sipariş: siparis@nobelyayin.com- **E-Satış:** www.nobelkitap.com - esatis@nobelkitap.com
www.atlaskitap.com - info@atlaskitap.com

Dağıtım ve Satış Noktaları: Alfa, Kırmızı Kedi, Arkadaş, D&R, Dost, Kika, Kitapsan,
Nezih, Odak, Pandora, Prefix, Remzi Kitabevleri, Yeryüzü Dağıtım

Baskı ve Cilt: Meteksan Matbaacılık ve Teknik Sanayi Tic. Anonim Şirketi / Sertifika No.: 46519
Beytepe Köy Yolu No.: 3 06800 Bilkent-Çankaya/ANKARA

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ ..... **iii**

KAN LEKESİ MODEL ANALİZİ **1**
Soydan Toklu - Mustafa Furkan - Yakup Gülekçi

Giriş 1
1. Olay Yeri İnceleme Açısından Önemi 2
2. Kan Lekesi Model Analizi 3
3. Kan Lekesi Yönünün Tespit Edilmesi 4
4. Kan Damlasının Yüzeye Çarpma Mekanizması 5
5. Kan Damlasının Düşme Yüksekliği 6
6. Kan Damlasının Çarpma Açısının (Geliş Açısının) Belirlenmesi 7
7. Kan Lekelerinin Sınıflandırılması 9
   7.1. Pasif Kan Lekesi Modelleri 10
   7.2. Transfer Kan Lekesi Modelleri 13
   7.3. Darbe (Sıçrama) Kan Lekesi Modelleri 15
8. Diğer Kan Lekeleri/Değiştirilmiş veya Karışık Kan Lekeleri 24
9. Kan Kaynağının (Orijinin) Belirlenmesi 26
Sonuç 28
Kaynakça 28

PATLAMA SONRASI OLAY YERİ İNCELEME **30**
Harun Şener

Giriş 30
1. Patlayıcı Maddeler 30
2. Patlayıcı Madde Çeşitleri 31
   2.1. Düşük Hızlı Patlayıcılar 31
   2.2. Yüksek Hızlı Patlayıcılar 31
3. Patlama Türleri 32
4. El Yapımı Patlayıcı Maddeler 32
5. Patlama Zincirleri 33
6. Patlamanın Etkileri 34
   6.1. Basınç Etkisi 34
   6.2. Parça Etkisi 35
   6.3. Isı (Yakıcı) Etkisi 35
7. Patlama Sonrası Olay Yeri İnceleme 35
   7.1. Patlama Sonrası Olay Yerine İlk Müdahale 37
   7.2. Patlama Sonrası Olay Yerinin Değerlendirilmesi 39
   7.3. Patlama Sonrası Olay Yerine Giriş 42
   7.4. Olay Yerinin Kayıt Altına Alınması 43
   7.5. Patlama Sonrası Elde Edilen Deliller 45
   7.6. Patlama Sonrası Delillerin Toplanması 46

7.7. Olay Yeri İnceleme Sonrası Genel Değerlendirme 49
Sonuç 49
Kaynakça 50

OLAY YERİNDE TESPİT EDİLEN BİYOLOJİK ÖRNEKLERE YENİ BİR YAKLAŞIM: RNA TEMELLİ KİMLİKLENDİRME 52
Fatma Çavuş Yonar

Giriş 52
1. Ribonükleik Asit (RNA) 54
2. Protein Biyosentezinin Ara Kalıbı Olarak RNA ve RNA Türleri 55
3. Biyolojik Örneklerde RNA Profillemesinin Adli Bilimlerdeki Olası Uygulamaları 61
   3.1. Vücut Sıvılarının Kimliklendirilmesi 62
   3.2. Biyolojik Delillerin Yaş Tayini 65
   3.3. Yara Yaşının Belirlenmesi 67
   3.4. Ölüm Nedeninin ve Ölüm Zamanının Moleküler Olarak Belirlenmesi 68
4. RNA Temelli Yöntemler 72
   4.1. Kantitatif Gerçek Zamanlı PCR (RT-PCR, Real Time PCR) 74
   4.2. Sekanslama 76
   4.3. Yüksek Çözünürlüklü Erime Analizi (High Resolution Melt Analysis, HRM Analizi) 78
   4.4. NanoString Teknolojisi 79
Sonuç 79
Kaynakça 82

(İL)LEGAL PSİKOAKTİF MADDELERİN OLAY YERİNDEN TOPLANMASI VE TAYİNİ 89
Beril Anılanmert - Fatma Çavuş Yonar

Giriş 89

1. Yeni Nesil Psikoaktif Maddelerin Tespit ve Tayinine Yönelik Olay Yerinden Toplanabilecek Biyolojik Örnekler 91
   1.1. İdrar 91
   1.2. Tükürük 91
   1.3. Kan 92
   1.4. Saç 94
   1.5. Ter 94
   1.6. Tırnak 95
   1.7. Mekonyum 95
   1.8. Parmak İzi 95
   1.9. Postmortem Vakalardan Otopsi Sırasında Alınabilecek Biyolojik Materyaller 96
2. Olay Yerinden Numune Alma, Laboratuvara Gönderme Esasları 97
   2.1. Laboratuvara Analiz İçin Gönderilecek Numunelerin Olay Yerinde Örneklemesi 97
3. (İl)Legal Psikoaktif Maddelerin Tespit ve Tayini 102
   3.1. Laboratuvar Ortamında Gerçekleştirilen Analitik İşlemler 103
4. Sahada Analiz 116
Sonuç 132
Kaynakça 135

DELİLLERİN SPEKTROSKOPİK TEKNİKLERLE İNCELENMESİ 142
Ayşegül Erdoğan

Giriş 142
1. Adli Bilimlerde Spektroskopinin Yeri 142
2. Kızılötesi Spektroskopisi 144
3. Raman Spektroskopisi 148
4. X-ışını Fotoelektron Spektrokopisi 150
5. Spektroskopik Tekniklerle Adli Kanıtların Kimyasal Görüntülenmesi 153
6. Adli Delillerin İncelenmesinde Kemometrik Yöntemlerin Uygulanması 156
7. Adli Belgelerin İncelenmesi 158
8. Parmak İzi Analizleri 166
9. Lif İncelemeleri 173
10. Ateşli Silah Kalıntısı Analizi 180
Sonuç 186
Kaynakça 189

ADLİ BİLİŞİM VE SİBER SUÇLAR 198
Şengül Doğan - Türker Tuncer

Giriş 198
1. Adli Bilişim 199
   1.1. Adli Bilişimin Kullanım Alanları 200
   1.2. Adli Bilişim Alt Dalları 201
   1.3. Adli Bilişimin Aşamaları 205
   1.4. Adli Bilişim Uzmanının Taşıması Gereken Nitelikler 208
2. Olay Yeri 208
   2.1. İnceleme 208
3. Dijital Delillerde Bütünlüğün Korunması 212
   3.1. İmaj Alma Süreçleri 212
   3.2. Hash (Sayısal İmza) 217
4. Hukuki Açıdan Adli Bilişim 219
   4.1. Bilişim Hukuku 219
   4.2. Bilgisayarlarda Arama ve El Koyma 219
Kaynakça 221

ADLİ ENTOMOTOKSİKOLOJİ 224
Halide Nihal Açıkgöz

Giriş 224
1. Adli Entomotoksikoloji 225
2. Drug (Narkotik Madde) Kavramı 227
   2.1. Opioid 227
   2.2. Morfin 228
   2.3. Eroin 229
   2.4. Kodein 230
   2.5. Kokain (Erythroxylum coca, Lamarck) 230
   2.6. Amfetamin 231
   2.7. Metamfetamin 231

2.8. MDMA (MetilenDioksiMetAmfetamin) 232
2.9. Diazepam 233
2.10. Sipermetrin 233
3. Metamorfoz ve Drugların Böcek Gelişimine Etkisi 233
4. Olay Yerinden Ekolojik Verilerin Toplanması 236
5. Olay Yeri İnceleme ve Entomolojik - Entomotoksikolojik Bulguların Toplanması . 238
6. Olay Yeri İçin Kolay Etli Asma Tuzak Yapımı 246
7. Kanatsız Böcekler İçin Kolay Etli Yer Tuzağı Yapımı 246
8. Örneklerin Laboratuvara Gönderilmesi 247
9. Laboratuvar Aşaması 247
9.1. Örneklerin Toksikolojik Analizi 247
10. Örneklerin Toksikolojik Analize Hazırlanması 247
Sonuç 248
Kaynakça 250

ADLİ TEMEL TRAVMATOLOJİ 256
Toygün Anıl Özesen - Kenan Kaya

Giriş 256
1. Yaraların Tanımlanması 257
2. Yara Çeşitleri 258
2.1. Mekanik Etki ile Oluşan Yaralar 258
2.2. Fiziksel Etki ile Oluşan Yaralar 267
2.3. Kimyasal Etki ile Oluşan Yaralar 271
2.4. Biyolojik Etki ile Oluşan Yaralar 271
3. Yara Yaşı 272
4. Adli Travmatoloji Açısından Özellikli Durumlar 273
4.1. Patlamaya Bağlı Yaralanmalar 273
4.2. Trafik Kazalarına Bağlı Yaralanmalar 274
Sonuç 275
Kaynakça 276

KAN LEKESİ MODEL ANALİZİ

Soydan TOKLU*
Mustafa FURKAN**
Yakup GÜLEKÇİ***

Giriş

Şiddet kökenli ölüm ve yaralama suçlarının olay yeri inceleme basamaklarında, en sık karşılaşılan biyolojik delilin kan olduğu bilinmektedir. Olay yerinde bulunan kan lekeleri, sadece biyolojik bulgu olarak fail ya da mağdurun/maktulün kimliklendirilmesini değil aynı zamanda kanın şekli, boyut, çıkış noktası ve dağılımları ile oluşturdukları desenlerin incelenmesi bakımından da kanın fiziksel bir bulgu olarak değerlendirilmesini sağlar.

Olay yeri inceleme uzmanları, tespit edilen kan damlama ve sıçrama modelleri ile bu modellerin orijinlerini değerlendirdiklerinde olayın nasıl olduğu, eylemlerin oluş sırasını, olay sırasındaki hareketlerin yönü ve doğrultusu, hangi suç aletinin kullanıldığı, olay ile ilgili şüpheli, mağdur ve tanıkların beyan ettikleri ifadelerin doğruluğu gibi bir çok soruya cevap arayacaklardır. Bu açıdan bakıldığında olay ile ilgili elde edilen verilerin değerlendirilmesi, olay yerlerinde bulunan kan lekesi model analizinin yorumlanmasından çok bilimsel bir tespit yöntemidir.

Bu bölümde kan lekelerinin dağılımı ile gerçekleşen şüpheli ölüm olaylarının aydınlatılmasına yönelik olay yeri inceleme prosesleri kapsamında kan lekesi model analizi yapılmış olup olayın yeniden canlandırılmasına genel bir bakış sunulmuştur.

* Olay Yeri İnceleme Uzmanı, Mardin İl Emniyet Müdürlüğü, Olay Yeri İnceleme Şube Müdürlüğü, soydantoklu@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-9119-7202
** Olay Yeri İnceleme Uzmanı, İstanbul İl Emniyet Müdürlüğü, Olay Yeri İnceleme Şube Müdürlüğü, mfkan01@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-9285-8749
*** Dr. Öğr. Üyesi, Kütahya Sağlık Bilimleri Üniversitesi Adli Bilimler Bölümü, yakup.gulekci@ksbu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-9643-6850

Sonuç

Kan lekesi model analizi ile olay yerinin yeniden yapılandırılmasında olay yerinde ne olduğu, olayın hangi sırayla gerçekleştiği, olayın gerçekleştiği esnada kimin veya kimlerin orada olduğu ya da olmadığı, olay yerinde bulunan kişi ya da kişilerin hareket tarzları, maktulün pozisyonu ve darbenin konumu gibi sorulara cevap aranmaktadır.

Kan lekesi modellerinin fiziksel özellikleri, lekeyi meydana getiren olayın genel olarak doğasının tanımlanmasına yardımcı olur. Kanın oluşturabileceği çeşitli lekelerin tekrar edilebilir nitelikte olması olay yerinin yeniden yapılandırılmasına katkı sağlayarak adalet hizmetlerinin hızlı, etkin ve verimli olmasını sağlamaktadır.

Kan lekesi model analizinde modeli oluşturan lekenin darbe bölgesi, kanın çıkış noktası, doğrultusu ve geliş açısından basit trigonometrik hesaplamalarla yararlanarak kan kaynağının tespiti yapılabilmektedir.

Ateşli silahlarla meydan gelen olaylarda ortaya çıkan kan lekelerinin atışın yeniden yapılandırılması ile birlikte değerlendirilmesi olayın çözümüne yönelik büyük katkı sağlamakla birlikte olayın türü ve kapsamı hakkında da değerli bilgiler sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kan, olay yeri inceleme, olay yerinin yeniden yapılandırılması, kan lekesi modelleri

Kaynakça

1. Gardner, MR., Krouskup, RD. (2019). Practical Crime Scene Processing and Investigation, (3rd Ed), CRC Press, International Standard Book Number-13: 978-1-138-04778-5
2. Mramor,K. (2007) No Splash On The Moon, University of Ljubljana, Faculty of Mathematics and Physics, Department of Physics, Ljubljana.
3. James, S.H., Eckert, W.G., (1998) (0-8493-8126-6) Interpretation of Bloodstain Evidence at Crime Scenes, 2nd Edition, Boca Raton New York.
4. Eckert, W. G. & James, S. H. (Eds.). (1998). Interpretation of bloodstain evidence at crime scenes. CRC press.
5. Bevel, T., Gardner R. M., (2008), (978-1-4200-5268-8), Bloodstain Pattern Analysis: With an Introduction to Crime Scene Reconstruction, Boca Raton. CRC Press Inc.

6. Ayrancıoğlu, C. (2014). Sentetik Kan ile Modelleme Yoluyla Oluşturulacak Olan Kan Lekelerinin Şekillerini Etkileyen Faktörlerin Deneysel Analizi, İstanbul Üniversitesi, Adli Tıp ve Adli Bilimler Enstitüsü, Fen Bilimleri Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi
7. Serway, R.A., Beichner, R.J. (2002) Fen ve Mühendislik için Fizik. Beşinci Baskıdan Çeviri Editörü: Prof. Dr. Kemal Çolakoğlu. Palme Yayıncılık, Ankara.
8. James, S. H., Kish, P. E. & Sutton, T. P. (2005). Principles of bloodstain pattern analysis: theory and practice. CRC press.
9. Aşıcıoğlu, F., Arslan, M.N., (2009) (978-377-075-6) Kan Lekesi Model Analizi, Olay Yerinin Yeniden Yapılandırılmasında Kan Lekesi Delili, s.6-9, Beta Yayınları, İstanbul.
10. Smith, L.H, Mehdizadech, N.Z., Chandra, S., (2005) Deducing Drop Size and Impact Velocity from Circular Bloodstains, Journal of Forensic Science, Vol.50, No.1, p.1-10.
11. Damelio, R. & Gardner, R. M. (2001). Bloodstain pattern analysis: with an introduction to crime scene reconstruction. CRC press.
12. MacDonell, H. L. (1992). Segments of history in the documentation of bloodstain pattern interpretation-segment 01: 1901-1910. International Association of Bloodstain Pattern Analysts News, 8(4), 5-22.
13. Gardner, R. (2002). Directionality in swipe patterns. Journal of Forensic Identification, 52(5), 579-594.
14. Behrooz,N., (2009) Bloodstain Pattern Analysis for Determination of Point of Origin, Thesis of Bachelor of, Department of Mechanical and Industrial Engineering, University of Toronto.
15. James, S. H. (1998). Scientific and legal applications of bloodstain pattern interpretation. CRC Press.
16. Fischer, J., Barry, A. (2012). Techniques of Crime Scene Investigation (Forensic and Police Science), (8th Ed.), New York: CRC Press.

PATLAMA SONRASI OLAY YERİ İNCELEME

Harun ŞENER*

Giriş

Patlayıcı maddelerin kullanıldığı olaylar sonucu çok sayıda can kayıpları ve maddi hasarlar meydana gelmektedir. Patlayıcı maddelerin terör olayları ve kişisel amaçlı kullanılmasından dolayı iç güvenliğin sağlanması amacıyla ülkeler, çeşitli tedbirler alarak toplum düzenini ve psikolojisini korumaya çalışmaktadır.

Patlayıcı maddelerin kullanıldığı adli vakalarda olay yerinden elde edilecek deliller ile olayda kullanılan patlayıcı maddenin cinsi, menşei, yapılış tarzı gibi hayati bilgilere ulaşılmasının yanı sıra patlama olayını gerçekleştiren terör örgütünün belirlenmesine de yardımcı olmaktadır. Bu kapsamda, adli vakaların çözümlenebilmesi için patlayıcı madde kalıntılarının toplanması ve tayini olayın failine/faillerine ulaşılmasında soruşturma için büyük önem arz etmektedir.

Bu bölümde patlama olayları ile gerçekleşen terör olaylarının aydınlatılmasına yönelik olay yeri inceleme prosesleri açıklanmış olup, olayın yeniden canlandırılması ile ilgili genel bir bakış sunulmuştur.

1. Patlayıcı Maddeler

Patlayıcı madde; ısı, sarsıntı, sürtünme, tutuşturma gibi dış etkilere maruz kaldığında ekzotermik reaksiyon sonucu bozulan, oluşan ısı ve gaz sonucu çok yüksek basınç meydana getirebilen katı veya sıvı hâlde bulunan yarı kararlı kimyasal karışım veya bileşiklerdir[1,2]. Reaksiyon; mekanik yollarla, ısıyla veya bir patlamadan kaynaklanan şokla başlatılabilir. Patlayıcı, amacı patlama yoluyla işlev görmek olan herhangi bir kimyasal bileşim (nitrogliserin) veya karışımdır (kara barut). Kimyasal bileşikler, iki ya da daha fazla sayıda elementin kimyasal

* Dr. Öğr. Üyesi, Kütahya Sağlık Bilimleri Üniversitesi, harun.sener@ksbu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-3521-0684

bilgilere hızlı, etkin ve verimli bir şekilde ulaşılması patlama sonrası olay yeri incelemenin çok yönlü değerlendirilmesine ve doğru yapılmasına bağlıdır. Bu açıdan bakıldığında patlama sonrası olay yerini inceleyen olay yeri inceleme uzmanlarının multidisipliner bir yaklaşımla bilgi ve tecrübeye sahip olması gerekmektedir. Patlama sonrası elde edilen verilerin değerlendirilmesi bilimsel ve teknik yöntemlerle yapıldığı takdirde patlama dinamiğinin anlaşılmasını kolaylaştıracaktır.

Son yıllarda patlayıcı madde olaylarındaki artış eğilimdeki değişimler, patlama olaylarının sadece terör eylemleri değil aynı zamanda şahsi nedenlerle de gerçekleştiğini göstermektedir. Her ne kadar farklı türlerde patlama olayları gerçekleşse de olayların ayrımını iyi yapabilecek yetkinliğe sahip, bilimsel ve teknik yöntemlerdeki gelişmeleri takip edebilen uzmanların yetiştirilmesi patlama sonrası olay yeri incelemenin yeniden canlandırılmasına değerli katkılar sunacaktır.

Anahtar Kelimeler: Patlama, patlayıcı maddeler, olay yeri, el yapımı patlayıcılar

Kaynakça

1. Cook, J. R., The Chemistry And Characteristics Of Explosive Materials, Vantage Press, Inc., New York, 2001, ISBN:0-533-13533-8, 1-71.
2. Sickler, R. A. (1992). Explosive Principles: An Essential Guide to Understanding Explosives and Detonations. Paladin Press.
3. Bailey, A. & Murray, S. G. (1989). Explosives, propellants and pyrotechnics (Vol. 2). Brassey's.
4. Dowding, C. H. & Aimone, C. T. (1992). Rock breakage: explosives. Mining engineering handbook, 1, 722-737.
5. Thurman TJ. (2006). Practical Bomb Scene Investigation. (2nd ed.). LLC:Taylor & Francis Group. ISBN-13: 978-0-8493-4198-4.
6. Bell, SC., Gayton-Ely, M., Nida, C. M. Bioassays for bomb-makers: proof of concept, Analytical and bioanalytical chemistry, 2009;395(2): 401-409.
7. Şener, H. (2020). Patlayıcı Maddeler, Yakup Gülekçi (Ed.), Suç Araştırmalarında Kriminal Yaklaşımlar içinde (s. 231 - 246). Ankara: Akademisyen Kitabevi
8. Tilstone, W. J., Hastrup, M. L. & Hald, C. (2019). Fisher Techniques of Crime Scene Investigation First International Edition. CRC Press.
9. Akhavan, J., The Chemistry Of Explosives, 2nd ed., The Royal Society Of Chemistry, 2004, ISBN: 0-85404-640-2, 23.
10. McClellan, J., Evidence-Based Practice in Criminal Investigations. Journal of Applied Security Research, 2008. 3(1): p. 37 - 56.
11. Gaskell, D.R. (2011). Forensic Investigation of Explosions (A. Beveridge, Ed.) (2nd ed.). CRC Press. https://doi.org/10.1201/b11938

12. Jackson, A. R. & Jackson, J. M. (2017). Forensic science, Pearson Education.
13. Gardner, R. M. & Krouskup, D. (2018). Practical crime scene processing and investigation. CRC Press.
14. Vermette, J. Y. (1996). Explosion Investigation. RCMP, Ottawa.
15. Lee, H. C., Palmbach, T. & Miller, M. T. (2001). Henry Lee's crime scene handbook. Academic Press.
16. Anadolu İmages, (2021) *İstanbul'da bir binada patlama meydana geldi.* (16/11/2021 tarihinde https://anadoluimages.com/p/ istanbulda-bir-binada-patlama-meydana-geldi/20045312 adresinden ulaşılmıştır).
17. Lee, H. C. & Palmbach, T. M. (2005). Crime Scene Management. In Forensic Science and Law (pp. 605-620). CRC Press.
18. Bender, E. C. (1998). Analysis of low explosives. Forensic investigation of explosions, 405.
19. Hall, R. A. (1991). Booby traps associated with violent crime investigations. Journal of the Forensic Science Society, 31(2), 255-257.
20. Brian H., Bomb Detection Devices. Encyclopedia of Espionage, Intelligence, and Security. (Erişim tarihi 21 Ekim 2021 (https://www.encyclopedia.com/politics/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/bomb-detection-devices)
21. Anadolu İmages, (2021) *Amerika Diyanet Merkezi'ne silahlı saldırıda bir kişi yaralandı.* (16/11/2021 tarihinde https://anadoluimages.com/p/ one-injured-in-armed-attack-at-diyanet-center-of-america/22947167 adresinden ulaşılmıştır).
22. The New York Times, (2021) *Boston Maratonu Bombalama Sahnesinin Yeniden İnşası.* (12/11/2021 tarihinde https://archive.nytimes.com/www.nytimes.com/interactive/2013/04/17/us/caught-in-the-blast-at-the-boston-marathon.html adresinden ulaşılmıştır).
23. White, P. (Ed.). (2010). Crime scene to court: the essentials of forensic science. Royal society of chemistry.
24. Yallop, H. J. (1981). Explosion Investigation. The American Journal of Forensic Medicine and Pathology, 2(2), 189.
25. Anadolu İmages, (2021) *Indonesia: 20 injured in church suicide attack* (16/11/2021 tarihinde https://anadoluimages.com/p/indonesia-20-injured-in-church-suicide-attack/21627106 adresinden ulaşılmıştır).
26. Beveridge, A. D. (1991). Analysis of explosives. In Proceedings of the international symposium on the forensic aspects of trace evidence. Virginia: FBI Academy.
27. Higgs, D. G., Jones, P. N., Markham, J. A. & Newton, E. (1978). A review of explosives sabotage and its investigation in civil aircraft. Journal of the Forensic Science Society, 18(3-4), 137-160.
28. Higgs, D. G. & Hayes, T. S. (1982). Post-detonation traces of nitroglycerine on polymeric materials: recovery and persistence. Journal of the Forensic Science Society, 22(4), 343-352.
29. Harris, H. A. & Lee, H. C. (2019). Introduction to Forensic Science and Criminalistics. CRC Press.

OLAY YERİNDE TESPİT EDİLEN BİYOLOJİK ÖRNEKLERE YENİ BİR YAKLAŞIM: RNA TEMELLİ KİMLİKLENDİRME

Fatma ÇAVUŞ YONAR*

Giriş

RNA çalışmalarındaki ilerlemenin Science dergisi tarafından 2000 yılında başarılı bulunması büyük bir bilimsel atılımın doğmasına sebep olmuştur. Geçtiğimiz 20 yıl süresince RNA temelli çalışmalardan elde edilen çığır açıcı ilerlemeler, RNA'nın, DNA'nın görkemli aurasından sıyrılmasına, destekleyici rolden öncü role terfi etmesine, böylelikle DNA'nın merkez pozisyonundaki konumuna meydan okumasına sebebiyet vermiştir.

İnsanların kimliklendirilmesi, genellikle insan kalıntılarının değerlendirilmesi ile başlar. Arkeolojik açıdan ele alındığında, akla bu kalıntıların kemikler ya da korunmuş diğer dokuların olabileceği gelmekteyken adli bir davada bu kalıntılar, olay yerinde bulunabilecek; kan, semen ya da tükürük benzeri vücut sıvıları ya da bu sıvılara ait lekelerdir. Bu vücut sıvılarının/lekelerin kimliklendirilmesi ise genellikle insan genetik materyali olan deoksiribonükleik asit (DNA) üzerindeki özel belirteç ya da polimorfizmlerin analizi ile gerçekleştirilmektedir. Analiz sonrası elde edilen DNA profili ile kişiden alınmış DNA profillerinin karşılaştırılması sonucu bir eşleşme görülürse, istatistiksel olarak bir benzerlik hesabı yapılarak kimliklendirmeye gidilir.

DNA ile yapılan kimliklendirmenin güvenilirliği, biyolojik örnekte bulunan vücut sıvısının doğru belirlenebilmesine dayanır[1]. Laboratuvarda karışım hâldeki lekelerin içeriğinin bilinmesi ve vücut sıvılarının tanımlanmış olması, sonraki proseslerin belirlenmesinde çok değerlidir. Özellikle cinsel saldırı iddiası gibi adli davalarda cinsel aktivite ile ilişkilendirilebilecek vücut sıvılarının varlığı ya da yokluğu, kolluk kuvvetlerinin soruşturmalarına yön vermesinde doğrudan etkilidir.

* Dr. Öğr. Gör., İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa Adli Tıp ve Adli Bilimler Enstitüsü, fatma.cavus@iuc.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-5941-8434

(ta-siRNA, nat-siRNA, hc-siRNA, scnRNA, qiRNA) bitkilerde ve çeşitli alt organizmalarda farklı görevlere sahiptir. Tüm küçük ncRNA'ların çalışma mekanizmaları henüz tamamen aydınlatılamadığından, yapılacak olan kapsamlı ve kantitatif çalışmalar adli analizler için umut verici bir araç olabilirler. Gelecekte küçük ncRNA'ların özellikleri keşfedildikçe ve önceden bilinenlerle (organ, türler, hastalık, gelişim) birleştirildiğinde özel ncRNA ekspresyon kalıpları sayesinde bozulmuş ya da karışım hâldeki vücut sıvıları gibi zor örnekler de dahi başarılı sonuç alınabilir.

Valide edilmiş ve güvenirliği yüksek RNA tabanlı tekniklerin kullanımı, geleneksel testlerdeki sınırlamaları ortadan kaldıracaktır. DNA ve RNA'nın birlikte çekitlenmesine imkân tanıyan yöntemlerin ve ticari kitlerin geliştirilmesi, RNA analizinin rutin vaka çalışmalarında kullanılmasına yardımcı olmaktadır.

Anahtar Kelimeler: RNA, PMI (postmortem interval), yara yaşı tayini, vücut sıvısı tanımlaması, ölüm sebebi

Kaynakça

1. Allard, J. (2009). Body fluids in sexual offences. Handbook of Forensic Science, 157-158.
2. Bauer, M. (2007). RNA in forensic science. Forensic Science International: Genetics, 1(1), 69-74.
3. Jardine, D., Cornel, L. & Emond, M. (2011). Gene expression analysis characterizes antemortem stress and has implications for establishing cause of death. Physiological genomics, 43(16), 974-980.
4. Oehmichen, M. & Zilles, K. (1984). Postmortale DNS-und RNS-synthese: erste untersuchungen an menschlichen leichen. Zeitschrift für Rechtsmedizin, 91(4), 287-294.
5. Phang, T. W., Shi, C. Y., Chia, J. N. & Ong, C. N. (1994). Amplification of cDNA via RT-PCR using RNA extracted from postmortem tissues. Journal of Forensic Science, 39(5), 1275-1279.
6. Bauer, M., Kraus, A. & Patzelt, D. (1999). Detection of epithelial cells in dried blood stains by reverse transcriptase-polymerase chain reaction. Journal of Forensic Science, 44(6), 1232-1236.
7. Ohshima, T. & Sato, Y. (1998). Time-dependent expression of interleukin-10 (IL-10) mRNA during the early phase of skin wound healing as a possible indicator of wound vitality. International journal of legal medicine, 111(5), 251-255.
8. Vennemann, M. & Koppelkamm, A. (2010). mRNA profiling in forensic genetics I: Possibilities and limitations. Forensic science international, 203(1-3), 71-75.

9:. Wikipedia (2017). Nucleic acid analogue. (31/10/2021 tarihinde https://en.wikipedia.org/wiki/Nucleic_acid_analogue adresinden ulaşılmıştır)

10. Wilusz, C. J., Wang, W. & Peltz, S. W. (2001). Curbing the nonsense: the activation and regulation of mRNA surveillance. Genes & Development, 15(21), 2781-2785.

11. Bauer, M. & Patzelt, D. (2003). A method for simultaneous RNA and DNA isolation from dried blood and semen stains. Forensic science international, 136(1-3), 76-78.

12. Mallett, X., Blythe, T. & Berry, R. (Eds.). (2014). Advances in forensic human identification. CRC Press.

13. van den Berge, M. & Sijen, T. (2017). Extended specificity studies of mRNA assays used to infer human organ tissues and body fluids. Electrophoresis, 38(24), 3155-3160.

14. Zhang, Y., Liu, B., Shao, C., Xu, H., Xue, A., Zhao, Z., ... & Xie, J. (2018). Evaluation of the inclusion of circular RNAs in mRNA profiling in forensic body fluid identification. International journal of legal medicine, 132(1), 43-52.

15. Buccitelli, C. & Selbach, M. (2020). mRNAs, proteins and the emerging principles of gene expression control. Nature Reviews Genetics, 21(10), 630-644.

16. Weinbrecht, K. D., Fu, J., Payton, M. E. & Allen, R. W. (2017). Time-dependent loss of mRNA transcripts from forensic stains. Research and Reports in Forensic Medical Science, 7, 1-12.

17. Kim, J. Y., Kim, Y., Cha, H. K., Lim, H. Y., Kim, H., Chung, S., ... & Son, G. H. (2017). Cell death-associated ribosomal RNA cleavage in postmortem tissues and its forensic applications. Molecules and cells, 40(6), 410.

18. Sharma, D., Singh, S. & Mittal, M. (2021). Bioinformatics and RNA: A Practice-Based Approach. CRC Press.

19. Courts, C. & Madea, B. (2011). Specific micro-RNA signatures for the detection of saliva and blood in forensic body-fluid identification. Journal of forensic sciences, 56(6), 1464-1470.

20. Tu, C., Du, T., Shao, C., Liu, Z., Li, L. & Shen, Y. (2018). Evaluating the potential of housekeeping genes, rRNAs, snRNAs, microRNAs and circRNAs as reference genes for the estimation of PMI. Forensic Science, Medicine and Pathology, 14(2), 194-201.

21. Effenberger, K. A., Urabe, V. K. & Jurica, M. S. (2017). Modulating splicing with small molecular inhibitors of the spliceosome. Wiley Interdisciplinary Reviews: RNA, 8(2), e1381.

22. Tan, P. H., Yang, L. C. & Ji, R. R. (2009). Therapeutic potential of RNA interference in pain medicine. The open pain journal, 2, 57.

23. Krassowski, K. (2018). Challenges of dating of fingerprints and bloodstains. Journal of Modern Science, 38(3), 209-219.

24. van der Linden, A., Blokker, B. M., Kap, M., Weustink, A. C., Riegman, P. H. & Oosterhuis, J. W. (2014). Postmortem tissue biopsies obtained at minimally invasive autopsy: an RNA-quality analysis. PLoS One, 9(12), e115675.

25. Scott, L., Finley, S. J., Watson, C. & Javan, G. T. (2020). Life and death: A systematic comparison of antemortem and postmortem gene expression. Gene, 731, 144349.
26. Bustin, S. A. (2000). Absolute quantification of mRNA using real-time reverse transcription polymerase chain reaction assays. Journal of molecular endocrinology, 25(2), 169-193.
27. Ikematsu, K., Tsuda, R. & Nakasono, I. (2006). Gene response of mouse skin to pressure injury in the neck region. Legal medicine, 8(2), 128-131.
28. Vennemann, M. & Koppelkamm, A. (2010). Postmortem mRNA profiling II: Practical considerations. Forensic science international, 203(1-3), 76-82.
29. Hedman, J., Dalin, E., Rasmusson, B. & Ansell, R. (2011). Evaluation of amylase testing as a tool for saliva screening of crime scene trace swabs. Forensic Science International: Genetics, 5(3), 194-198.
30. Laffan, Á., Sawyer, I., Quinones, I. & Daniel, B. (2011). Evaluation of semen presumptive tests for use at crime scenes. Medicine, Science and the Law, 51(1), 11-17.
31. Tobe, S. S. & Linacre, A. M. (2008). A technique for the quantification of human and non-human mammalian mitochondrial DNA copy number in forensic and other mixtures. Forensic Science International: Genetics, 2(4), 249-256.
32. Visser, M., Zubakov, D., Ballantyne, K. N. & Kayser, M. (2011). mRNA-based skin identification for forensic applications. International journal of legal medicine, 125(2), 253-263.
33. Afolabi, O. A., Roeder, A. D., Iyengar, A. & Hadi, S. (2015). Reference gene study for forensic body fluid identification. Forensic Science International: Genetics Supplement Series, 5, e167-e169.
34. Juusola, J. & Ballantyne, J. (2003). Messenger RNA profiling: a prototype method to supplant conventional methods for body fluid identification. Forensic science international, 135(2), 85-96.
35. Alvarez, M., Juusola, J. & Ballantyne, J. (2004). An mRNA and DNA co-isolation method for forensic casework samples. Analytical biochemistry, 335(2), 289-298.
36. Bauer, M. & Patzelt, D. (2008). Identification of menstrual blood by real time RT-PCR: technical improvements and the practical value of negative test results. Forensic science international, 174(1), 55-59.
37. Haas, C., Hanson, E., Anjos, M. J., Bär, W., Banemann, R., Berti, A., ... & Ballantyne, J. (2012). RNA/DNA co-analysis from blood stains-results of a second collaborative EDNAP exercise. Forensic Science International: Genetics, 6(1), 70-80.
38. Liu, B., Yang, Q., Meng, H., Shao, C., Jiang, J., Xu, H., ... & Xie, J. (2020). Development of a multiplex system for the identification of forensically relevant body fluids. Forensic Science International: Genetics, 47, 102312.
39. Lewis, C. A., Layne, T. R. & Seashols-Williams, S. J. (2019). Detection of microRNAs in DNA extractions for forensic biological source identification. Journal of forensic sciences, 64(6), 1823-1830.

40. Lindenbergh, A., de Pagter, M., Ramdayal, G., Visser, M., Zubakov, D., Kayser, M. & Sijen, T. (2012). A multiplex (m) RNA-profiling system for the forensic identification of body fluids and contact traces. Forensic Science International: Genetics, 6(5), 565-577.

41. Zubakov, D., Boersma, A. W., Choi, Y., van Kuijk, P. F., Wiemer, E. A. & Kayser, M. (2010). MicroRNA markers for forensic body fluid identification obtained from microarray screening and quantitative RT-PCR confirmation. International journal of legal medicine, 124(3), 217-226.

42. Bauer, M., Polzin, S. & Patzelt, D. (2003). Quantification of RNA degradation by semi-quantitative duplex and competitive RT-PCR: a possible indicator of the age of bloodstains?. Forensic science international, 138(1-3), 94-103.

43. Setzer, M., Juusola, J. & Ballantyne, J. (2008). Recovery and stability of RNA in vaginal swabs and blood, semen, and saliva stains. Journal of forensic sciences, 53(2), 296-305.

44. Fleming, R. I. & Harbison, S. (2010). The development of a mRNA multiplex RT-PCR assay for the definitive identification of body fluids. Forensic Science International: Genetics, 4(4), 244-256.

45. Alshehhi, S., McCallum, N. A. & Haddrill, P. R. (2017). Quantification of RNA degradation of blood-specific markers to indicate the age of bloodstains. Forensic Science International: Genetics Supplement Series, 6, e453-e455.

46. Anderson, S., Howard, B., Hobbs, G. R. & Bishop, C. P. (2005). A method for determining the age of a bloodstain. Forensic science international, 148(1), 37-45.

47. Hampson, C., Louhelainen, J. & McColl, S. (2011). An RNA expression method for aging forensic hair samples. Journal of forensic sciences, 56(2), 359-365.

48. Oehmichen, M. (2004). Vitality and time course of wounds. Forensic science international, 144(2-3), 221-231.

49. Singh, S. P., Singh, P., Gupta, O. P., Manas, A. & Gupta, S. (2021). Role of molecular techniques in PMI estimation: An update. Journal of Forensic and Legal Medicine, 102251.

50. Lü, Y. H., Wang, Z. Q., Chen, Y. J. & Chen, L. (2020). Research Progress on Estimation of Postmortem Interval Using mRNA and ncRNA. Fa yi xue za zhi, 36(6), 807-809.

51. Mense, S. M., Sengupta, A., Zhou, M., Lan, C., Bentsman, G., Volsky, D. J. & Zhang, L. (2006). Gene expression profiling reveals the profound upregulation of hypoxia-responsive genes in primary human astrocytes. Physiological genomics, 25(3), 435-449.

52. Ishida, Y., Takayasu, T., Kimura, A., Hayashi, T., Kakimoto, N., Miyashita, T. & Kondo, T. (2006). Gene expression of cytokines and growth factors in the lungs after paraquat administration in mice. Legal medicine, 8(2), 102-109.

53. Becker, J., Schmidt, P., Musshoff, F., Fitzenreiter, M. & Madea, B. (2004). MOR1 receptor mRNA expression in human brains of drug-related fatalities-a real-time PCR quantification. Forensic science international, 140(1), 13-20.

54. Rocchi, A., Chiti, E., Maiese, A., Turillazzi, E. & Spinetti, I. (2021). MicroRNAs: An update of applications in forensic science. Diagnostics, 11(1), 32.

55. Jawad, M., Noreen, S., Asif, M. F. A. M., Asif, H. M., Ali, S. & Rakha, A. (2020). Application of Ribonucleic Acid (RNA) in Forensic Sciences. Biomedica, 36(3).

56. Ikematsu, K., Takahashi, H., Kondo, T., Tsuda, R. & Nakasono, I. (2008). Temporal expression of immediate early gene mRNA during the supravital reaction in mouse brain and lung after mechanical asphyxiation. Forensic science international, 179(2-3), 152-156.

57. Matsuo, A., Ikematsu, K. & Nakasono, I. (2009). C-fos, fos-B, c-jun and dusp-1 expression in the mouse heart after single and repeated methamphetamine administration. Legal medicine, 11(6), 285-290.

58. Takahashi, S. (2008). Expression levels of mRNAs for catecholamine biosynthetic enzymes as markers of acute response to contusion stress during the early postmortem period. The Tohoku journal of experimental medicine, 216(3), 239-248.

59: Takahashi, H., Ikematsu, K., Tsuda, R. & Nakasono, I. (2009). Increase in dual specificity phosphatase 1, TGF-beta stimulated gene 22, domain family protein 3 and Luc7 homolog (S. cerevisiae)-like messenger RNA after mechanical asphyxiation in the mouse lung. Legal Medicine, 11(4), 181-185.

60. Haas, C., Neubauer, J., Salzmann, A. P., Hanson, E. & Ballantyne, J. (2021). Forensic transcriptome analysis using massively parallel sequencing. Forensic Science International: Genetics, 102486.

61. Heinrich, M., Matt, K., Lutz-Bonengel, S. & Schmidt, U. (2007). Successful RNA extraction from various human postmortem tissues. International journal of legal medicine, 121(2), 136-142.

62. Schroeder, A., Mueller, O., Stocker, S., Salowsky, R., Leiber, M., Gassmann, M., ... & Ragg, T. (2006). The RIN: an RNA integrity number for assigning integrity values to RNA measurements. BMC molecular biology, 7(1), 1-14.

63. Koppelkamm, A., Vennemann, B., Fracasso, T., Lutz-Bonengel, S., Schmidt, U. & Heinrich, M. (2010). Validation of adequate endogenous reference genes for the normalisation of qPCR gene expression data in human postmortem tissue. International journal of legal medicine, 124(5), 371-380.

64. Koppelkamm, A., Vennemann, B., Lutz-Bonengel, S., Fracasso, T. & Vennemann, M. (2011). RNA integrity in postmortem samples: influencing parameters and implications on RT-qPCR assays. International journal of legal medicine, 125(4), 573-580.

65. Zhao, D., Ishikawa, T., Quan, L., Li, D. R., Michiue, T., Yoshida, C., ... & Maeda, H. (2008). Tissue-specific differences in mRNA quantification of glucose transporter 1 and vascular endothelial growth factor with special regard to death investigations of fatal injuries. Forensic science international, 177(2-3), 176-183.

66. Zhao, D., Zhu, B. L., Ishikawa, T., Li, D. R., Michiue, T. & Maeda, H. (2006). Quantitative RT-PCR assays of hypoxia-inducible factor-1α, erythropoietin and vascular endothelial growth factor mRNA transcripts in the kidneys with regard to the cause of death in medicolegal autopsy. Legal Medicine, 8(5), 258-263.

67. Huth, A., Vennemann, B., Fracasso, T., Lutz-Bonengel, S. & Vennemann, M. (2013). Apparent versus true gene expression changes of three hypoxia-related genes in autopsy derived tissue and the importance of normalisation. International journal of legal medicine, 127(2), 335-344.

68. Wang, S., Wang, Z., Tao, R., He, G., Liu, J., Li, C. & Hou, Y. (2019). The potential use of Piwi-interacting RNA biomarkers in forensic body fluid identification: A proof-of-principle study. Forensic Science International: Genetics, 39, 129-135.

69. Akutsu, T., Motani, H., Watanabe, K., Iwase, H. & Sakurada, K. (2012). Detection of bacterial 16S ribosomal RNA genes for forensic identification of vaginal fluid. Legal Medicine, 14(3), 160-162.

70. Lynch, C. & Fleming, R. (2021). RNA-based approaches for body fluid identification in forensic science. Wiley Interdisciplinary Reviews: Forensic Science, e1407.

71. Courts, C., Pfaffl, M. W., Sauer, E. & Parson, W. (2019). Pleading for adherence to the MIQE-Guidelines when reporting quantitative PCR data in forensic genetic research. Forensic Science International: Genetics, 42, e21-e24.

72. Huggett, J., Dheda, K., Bustin, S. & Zumla, A. (2005). Real-time RT-PCR normalisation; strategies and considerations. Genes & Immunity, 6(4), 279-284.

73. Moore, D., Thomson, J., Clayton, T., Kennedy, F. & Beaumont, D. (2019). Validation of a streamlined RT-qPCR method for body fluid identification. Forensic Science International: Genetics Supplement Series, 7(1), 518-519.

74. Sanders, R., Bustin, S., Huggett, J. & Mason, D. (2018). Improving the standardization of mRNA measurement by RT-qPCR. Biomolecular detection and quantification, 15, 13-17.

75. Hanson, E., Ingold, S., Haas, C. & Ballantyne, J. (2015). Targeted multiplexed next generation RNA sequencing assay for tissue source determination of forensic samples. Forensic Science International: Genetics Supplement Series, 5, e441-e443.

76. González, B. R., Mercado, M. C., Salas, O. S., Reyes, J. C. H., Ramos, M. G., Esquivel, E. S., ... & Torres, P. D. (2019). Biological Evidence Analysis in Cases of Sexual Assault. In Biochemical Analysis Tools-Methods for Bio-Molecules Studies. IntechOpen.

77. Chirnside, O., Lemalu, A. & Fleming, R. (2020). Identification of nasal mucosa markers for forensic mRNA body fluid determination. Forensic Science International: Genetics, 48, 102317.

78. Loureiro, S., Amorim, A., Cainé, L., Silva, B. & Gomes, I. (2019). Evaluation of two DNA/RNA co-extraction methods for body fluid identification in forensics. Forensic Science International: Genetics Supplement Series, 7(1), 250-252.

79. Plesivkova, D., Richards, R. & Harbison, S. (2019). A review of the potential of the MinION™ single-molecule sequencing system for forensic applications. Wiley Interdisciplinary Reviews: Forensic Science, 1(1), e1323.

80. Dunn, N. & Fleming, R. (2019). Investigating the potential of body fluid identification using the Oxford Nanopore MinION. Australian Journal of Forensic Sciences, 51(sup1), S27-S30.

81. Hanson, E. K. & Ballantyne, J. (2013). Multiplex high resolution melt (HRM) messenger RNA profiling assays for body fluid identification. Forensic Science International: Genetics Supplement Series, 4(1), e125-e126.

82. Danaher, P., White, R. L., Hanson, E. K. & Ballantyne, J. (2015). Facile semi-automated forensic body fluid identification by multiplex solution hybridization of NanoString® barcode probes to specific mRNA targets. Forensic Science International: Genetics, 14, 18-30.

83. Peter Dornbos (2017). Gene Expression Profiling with NanoString Technology to Identify Genetic Modulators of Aryl Hydrocarbon Receptor (AHR)-mediated Toxicity. (13/11/2021 tarihinde https://rtsf.natsci.msu.edu/sites/_rtsf/assets/File/Dornbos_NanostringTechnology_forChilds.pdf adresinden ulaşılmıştır)

84. Akutsu, T., Yokota, I., Watanabe, K. & Sakurada, K. (2020). Development of a multiplex RT-PCR assay and statistical evaluation of its use in forensic identification of vaginal fluid. Legal Medicine, 45, 101715.

85. Courts, C. & Madea, B. (2010). Micro-RNA-a potential for forensic science?. Forensic science international, 203(1-3), 106-111.

86. Silva, S. S., Lopes, C., Teixeira, A. L., De Sousa, M. C. & Medeiros, R. J. F. S. I. G. (2015). Forensic miRNA: potential biomarker for body fluids?. Forensic Science International: Genetics, 14, 1-10.

(İL)LEGAL PSİKOAKTİF MADDELERİN OLAY YERİNDEN TOPLANMASI VE TAYİNİ

Beril ANILANMERT*,
Fatma ÇAVUŞ YONAR**

Giriş

Psikoaktif-psikotrop maddeler, merkezî sinir sistemini doğrudan etkileyen maddelerdir. Legal veya illegal psikoaktif maddelerin kötüye kullanımı tüm dünyada giderek yaygınlaşan bir halk sağlığı problemidir. Birçok ülke yasaları tarafından yasaklı madde listesinde yer alan bu maddeler insanlar üzerinde ileri boyutta bağımlılık yapmakta ve ilerleyen dönemlerde ciddi sağlık problemleri oluşturmaktadır. Bunun yanı sıra bu maddelere erişebilmek için kullanıcılar çeşitli suçlar işlemektedir. Harici olarak madde etkisi altında işlenen suçlarda da legal/illegal ve klasik/yeni nesil psikoaktif maddeler sıklıkla kullanılmaktadır. Özellikle son yıllarda merdiven altı laboratuvarlarda üretimi yaygınlaşan ve yasa dışı satışa sunulan yeni nesil psikoaktif maddelerin uyuşturucu madde piyasasında yerini alması, bu durumla mücadele eden kolluk kuvvetlerini, adli bilimcileri ve adaleti zorlamaktadır. Söz konusu maddelerin olay yerinde tespit edilmesine yönelik sahada uygulanabilecek yöntemlerin yanı sıra laboratuvarda tespit ve tayinine yönelik çeşitli kromatografik ve spektrofotometrik metotlar, enstrümantal analiz yöntemleri ve analitik cihazlar geliştirilmektedir.

Olay yerinde psikoaktif maddelere ilave olarak bu maddelerin üretiminde kullanılan kimyasal maddeler ve sarf malzemelerin de olay yerinde aranması gerekmektedir. Örneğin morfin üretiminde kullanılan asetik asit anhidrit, dietil eter, kloroform, sodyum bikarbonat, hidroklorik asit, formik asit, fenil asetik asit, sülfürik asit, formamid, kalsiyum karbonat kimyasalları ile tablet/kapsül hazırlama makinaları, hidrojen jeneratörü, çeşitli hacimlerde ısıtıcılar ve kon-

* Doç.Dr., İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa Adli Tıp ve Adli Bilimler Enstitüsü, dr.beril@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-5886-2530
** Dr. Öğr.Gör., İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa Adli Tıp ve Adli Bilimler Enstitüsü, fatma.cavus@iuc.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-5941-8434

Kaynakça

1. Watanabe-Galloway, S., Ryan, S., Hansen, K., Hullsiek, B., Muli, V. & Malone, A. C. (2009). Effects of methamphetamine abuse beyond individual users. Journal of psychoactive drugs, 41(3), 241-248.
2. Koch, T. D., Chambers, C. L., Bucherl, S., Martyny, J., Cotner, J. & Thomas, S. (2010). Clandestine Indoor Marijuana Grow Operations: Recognition, Assessment, and Remediation Guidance. American Industrial Hygiene Association.
3. Ho, P. (2008). Chemical Safety and Security Training: Awareness (No. SAND2008-1065P). Sandia National Lab.(SNL-NM), Albuquerque, NM (United States).
4. Qriouet, Z., Qmichou, Z., Bouchoutrouch, N., Mahi, H., Cherrah, Y. & Sefrioui, H. (2019). Analytical methods used for the detection and quantification of benzodiazepines. Journal of analytical methods in chemistry.
5. Durmuş, H. (2017). Aminoalkilindol Grubu İçeren Sentetik Uyuşturucu Maddelerin Tayininde Spektrofotometrik Ve Kromatografik Yöntemlerin Geliştirilmesi. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
6. McNeil, S. E. & Cogburn, M. (2017). Drug Testing. StatPearls Publishing, Florida.
7. Crooks, P. A. & Byrd, G. D. (1999). Use of high-performance liquid chromatographic-mass spectrometric (LC-MS) techniques for the determination of nicotine and its metabolites. Analytical determination of nicotine and related compounds and their metabolites, 225-264.
8. Battal, D. (2012). Adli Toksikoloji Analizlerinde Biyolojik Örnek Ve Analitik Yöntem Seçimleri. Adli Tıp Dergisi. 27(1),44-53.
9. Moretti, M., Freni, F., Tomaciello, I., Vignali, C., Groppi, A., Visonà, S. D., ... & Morini, L. (2019). Determination of benzodiazepines in blood and in dried blood spots collected from post-mortem samples and evaluation of the stability over a three-month period. Drug testing and analysis, 11(9), 1403-1411.
10. Protti, M., Rudge, J., Sberna, A. E., Gerra, G. & Mercolini, L. (2017). Dried haematic microsamples and LC-MS/MS for the analysis of natural and synthetic cannabinoids. Journal of Chromatography B, 1044, 77-86.
11. Sharma, A., Jaiswal, S., Shukla, M. & Lal, J. (2014). Dried blood spots: concepts, present status, and future perspectives in bioanalysis. Drug testing and analysis, 6(5), 399-414.
12. Centers for Disease Control and Prevention. (2017). Shipping guidelines for dried-blood spot specimens. Updated October, 24. (15/11/2021 tarihinde https://www.cdc.gov/labstandards/pdf/ nsqap/Bloodspot_Transportation_Guidelines.pdf adresinden ulaşılmıştır)
13. Kacargil, Ç.U. (2017). Yasadışı Maddelerin Kurutulmuş Kan Damlalarında LC-MS/MS Yöntemi Kullanılarak Analiz Edilmesi. Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Adana.
14. Zörntlein, S. W., Kopp, A., Becker, J., Kaufmann, T. J., Röhrich, J. & Urban, R. (2012). In vitro production of GHB in blood and serum samples under various storage conditions. Forensic science international, 214(1-3), 113-117.

15. Jones, J., Jones, M., Plate, C. & Lewis, D. (2012). The detection of 1-palmitoyl-2-oleoyl-sn-glycero-3-phosphoethanol and ethyl glucuronide in human umbilical cord.
16. Salomone, A., Palamar, J. J., Bigiarini, R., Gerace, E., Di Corcia, D. & Vincenti, M. (2019). Detection of fentanyl analogs and synthetic opioids in real hair samples. Journal of analytical toxicology, 43(4), 259-265.
17. Baumgartner, W. A. (1987). Hair Analysis for Drugs of Abuse: Solving the Problems of Urinalysis. testimony before the Subcommittee on Human Resources, Committee on Post Office and Civil Service, United States House of Representatives.
18. Fowble, K. L. & Musah, R. A. (2019). Simultaneous imaging of latent fingermarks and detection of analytes of forensic relevance by laser ablation direct analysis in real time imaging-mass spectrometry (LADI-MS). Forensic Chemistry, 15, 100173.
19. Dasgupta, A. (Ed.). (2019). Critical Issues in Alcohol and Drugs of Abuse Testing. Academic Press.
20. Maddelerin, B. (2014). 2313 Sayılı Uyuşturucu Maddelerin Murakabesi Hakkında Kanun Hükümlerine Tabi Tutulması Hakkında 2011/1310 Sayılı Karar. (15/11/2021 tarihinde http://www. resmi-gazete. org/rega/2011-1310-bazi-maddelerin-2313-sayili-uyusturucu-maddelerin-murakabesi-hakkinda-kanun-hukumlerine-tabi-tutulmasi-hakkinda-karar-460. htm. Adresinden ulaşılmıştır)
21. Cihangiroğlu B. (2011). Adli Bilimler II. Jandarma Kriminâl Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara.
22. Sisco, E., Najarro, M. & Burns, A. (2018). A snapshot of drug background levels on surfaces in a forensic laboratory. Forensic Chemistry, 11, 47-57.
23. Brunt, T. (2017). Drug checking as a harm reduction tool for recreational drug users: opportunities and challenges. (15/11/2021 tarihinde https://apo.org.au/node/219011 adresinden ulaşılmıştır)
24. Pieri, M., Silvestre, A., De Cicco, M., Mamone, G., Capasso, E., Addeo, F. & Picariello, G. (2019). Mass spectrometry-based proteomics for the forensic identification of vomit traces. Journal of proteomics, 209, 103524.
25. Sisco, E., Najarro, M. & Burns, A. (2019). Quantifying the effectiveness of cleaning agents at removing drugs from laboratory benches and floor tiles. Forensic Chemistry, 12, 1-7.
26. Adli Tıp Kurumu Başkanlığı. (2021). Delil Teslim Prosedürleri. (15/11/2021 tarihinde https://www.atk.gov.tr/koli-hazirlama.html adresinden ulaşılmıştır)
27. Hirschfeld, T., Smit-Rigter, L., van der Gouwe, D., Reiche, S., Stöver, H. & Majić, T. (2021). Safer Tripping: Serotonergic Psychedelics and Drug Checking. Submission and Detection Rates, Potential Harms, and Challenges for Drug Analysis. Current Addiction Reports, 1-10.
28. Esteve-Turrillas, F. A., Armenta, S. & de la Guardia, M. (2020). Sample preparation strategies for the determination of psychoactive substances in biological fluids. Journal of Chromatography A, 461615.

29. Reinstadler, V., Lierheimer, S., Boettcher, M. & Oberacher, H. (2019). A validated workflow for drug detection in oral fluid by non-targeted liquid chromatography-tandem mass spectrometry. Analytical and bioanalytical chemistry, 411(4), 867-876.

30. Allochio Filho, J. F., Lacerda Jr, V. & Romão, W. (2019). Fourier transform mass spectrometry applied to forensic chemistry. In Fundamentals and Applications of Fourier Transform Mass Spectrometry (pp. 469-508). Elsevier.

31. Franck, M. C., Monteiro, M. G. & Limberger, R. P. (2019). Development and validation of a LC-ESI-MS/MS method for simultaneous whole blood analysis of 51 new psychoactive substances. Drug Analytical Research, 3(2), 36-45.

32. Norman, C., McKirdy, B., Walker, G., Dugard, P., NicDaéid, N. & McKenzie, C. (2021). Large-scale evaluation of ion mobility spectrometry for the rapid detection of synthetic cannabinoid receptor agonists in infused papers in prisons. Drug Testing and Analysis, 13(3), 644-663.

33. Wang, S. M., Giang, Y. S., Lu, M. J. & Kuo, T. L. (2006). Determination of gamma-hydroxybutyrate (GHB) in biological specimens by simultaneous extraction and chemical derivatization followed by GC-MS. Forensic Sci. J, 5, 41-54.

34. Elian, A. A. & Hackett, J. (2011). Anion exchange SPE and liquid chromatography-tandem mass spectrometry in GHB analysis. Journal of Chromatography B, 879(31), 3752-3758.

35: Vajs, V., Djordjević, I., Vujisić, L. & Milosavljević, S. M. (2018). NMR Spectroscopy in the Analysis of Illegal Drugs. In Chromatographic Techniques in the Forensic Analysis of Designer Drugs (pp. 177-198). CRC Press.

36. Pereira, L. S., Lisboa, F. L., Neto, J. C., Valladão, F. N. & Sena, M. M. (2017). Direct classification of new psychoactive substances in seized blotter papers by ATR-FTIR and multivariate discriminant analysis. Microchemical Journal, 133, 96-103.

37. Kriminal Daire Başkanlığı. (2021). Kimyasal İnceleme Şube Müdürlüğü. (15/11/2021 tarihinde https://www.egm.gov.tr/kriminal/kimyauzmanlik adresinden ulaşılmıştır)

38. Anılanmert, B. (Yürütücü). (2017). Bazı Date-Rape İlaçlar İçin LC-MS/MS yöntemiyle meyve suyu ve kolada Hızlı ve Doğrudan Analiz Yöntemi Geliştirilmesi ve Validasyonu. Tübitak 1001 projesi.

39: Anılanmert, B. (Yürütücü). (2016). Sertralin, Zolpidem ve Fentanilin İçeceklerden LC-MS/MS İle Tayini. İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa, Normal Araştırma Projesi.

40. Çağlar, S. , Anılanmert, B. , Narin, İ., Açıkkol, M. (2014). Direct Simultaneous Determination of Ketamin, Phenobarbital, Zopiclone, Zolpidem, Phenytoin and Thiopental in a Carbonated Caffeine Based Beverage using HPLC-DAD. Analytica Conference. Münih, Almanya.

41. Anılanmert, B., Narın, I., Aydın, I. & Acıkkol, M. (2018). Fast chromatographic screening method for 7 drugs of potential threat in drug facilitated crimes. Pakistan journal of pharmaceutical sciences, 31(1).

42. Ford, L. T. & Berg, J. D. (2018). Analytical evidence to show letters impregnated with novel psychoactive substances are a means of getting drugs to inmates within the UK prison service. Annals of clinical biochemistry, 55(6), 673-678.

43. Antonides, L. H., Cannaert, A., Norman, C., NicDáeid, N., Sutcliffe, O. B., Stove, C. P. & McKenzie, C. (2021). Shape matters: The application of activity-based in vitro bioassays and chiral profiling to the pharmacological evaluation of synthetic cannabinoid receptor agonists in drug-infused papers seized in prisons. Drug Testing and Analysis, 13(3), 628-643.

44. Evans-Nguyen, K. M., Rivera, A., Fontanez-Adames, J., Li, F. & Musselman, B. (2020). Solvent-free, Noncontact Electrostatic Sampling for Rapid Analysis with Mass Spectrometry: Application to Drugs and Explosives. Journal of the American Society for Mass Spectrometry, 31(11), 2237-2242.

45. Ji, J., Wang, J. & Zhang, Y. (2021). Rapid screening of 23 synthetic cannabinoids in blood by direct analysis in real time-Tandem mass spectrometry. International Journal of Mass Spectrometry, 469, 116667.

46. Bennett, M. J. & Steiner, R. R. (2009). Detection of gamma-hydroxybutyric acid in various drink matrices via AccuTOF-DART. Journal of forensic sciences, 54(2), 370-375.

47. Reiss, R., Ehlert, S., Heide, J., Pütz, M., Forster, T. & Zimmermann, R. (2018). Ambient pressure laser desorption-chemical ionization mass spectrometry for fast and reliable detection of explosives, drugs, and their precursors. Applied Sciences, 8(6), 933.

48. Alberici, R. M., Simas, R. C., Sanvido, G. B., Romão, W., Lalli, P. M., Benassi, M., ... & Eberlin, M. N. (2010). Ambient mass spectrometry: bringing MS into the "real world". Analytical and bioanalytical chemistry, 398(1), 265-294.

49. Ankara Üniversitesi Açık Ders Malzemeleri. (2021). İnfrared Spektroskopisi. (15/1172021 tarihinde https://acikders.ankara.edu.tr/pluginfile.php/51386/mod_resource/content/0/IR%20spektroskopisi.pdf adresinden ulaşılmıştır)

50. Pasquini, C. (2018). Near infrared spectroscopy: A mature analytical technique with new perspectives-A review. Analytica chimica acta, 1026, 8-36.

51. Stuart, B. (2021). Infrared spectroscopy. Analytical Techniques in Forensic Science, 145-160.

52. Roux, C., Maynard, P. & Dawson, M. (1999). FTIR spectroscopy applications in forensic science. Chemistry in Australia, 66(2), 11-15.

53. Khandasammy, S. R., Fikiet, M. A., Mistek, E., Ahmed, Y., Halámková, L., Bueno, J. & Lednev, I. K. (2018). Bloodstains, paintings, and drugs: Raman spectroscopy applications in forensic science. Forensic Chemistry, 8, 111-133.

54. Mulligan, C. C., Wieland, J. R., Gizzi, M. C., Illinois State University & United States of America. (2018). Analytical Validation and Impact Assessment of On-Site Evidence Screening via Ambient Sampling, Portable Mass Spectrometry. Office of Justice Programs' National Criminal Justice Reference Service.

55. Ventura, M., Pichini, S., Ventura, R., Zuccaro, P., Pacifici, R. & De La Torre, R. (2007). Stability studies of principal illicit drugs in oral fluid: preparation of reference materials for external quality assessment schemes. Therapeutic drug monitoring, 29(5), 662-665.

56. Gent, L. & Paul, R. (2021). Air monitoring for illegal drugs including new psychoactive substances: A review of trends, techniques and thermal degradation products. Drug Testing and Analysis.

57. Caterino, J., Clark, J. & Yohannan, J. C. (2019). Analysis of synthetic cannabinoids on paper before and after processing for latent print using DFO and ninhydrin. Forensic science international, 305, 110000.

58. Hvozdovich, J. A., Chronister, C. W., Logan, B. K. & Goldberger, B. A. (2020). Case report: synthetic cannabinoid deaths in state of Florida prisoners. Journal of analytical toxicology, 44(3), 298-300.

59. Grace, S., Lloyd, C. & Perry, A. (2020). The spice trail: transitions in synthetic cannabis receptor agonists (SCRAs) use in English prisons and on release. Drugs: Education, Prevention and Policy, 27(4), 271-281.

60: Norman, C., Walker, G., McKirdy, B., McDonald, C., Fletcher, D., Antonides, L. H., ... & McKenzie, C. (2020). Detection and quantitation of synthetic cannabinoid receptor agonists in infused papers from prisons in a constantly evolving illicit market. Drug testing and analysis, 12(4), 538-554.

61. Ralphs, R., Williams, L., Askew, R. & Norton, A. (2017). Adding spice to the porridge: the development of a synthetic cannabinoid market in an English prison. International Journal of Drug Policy, 40, 57-69.

62. Metternich, S., Zörntlein, S., Schönberger, T. & Huhn, C. (2019). Ion mobility spectrometry as a fast screening tool for synthetic cannabinoids to uncover drug trafficking in jail via herbal mixtures, paper, food, and cosmetics. Drug testing and analysis, 11(6), 833-846.

63. European Monitoring Centre for Drugs and Drug Addiction. (2018). New Psychoactive Substances in Prison, EMCDDA Rapid Communication. (15/11/2021 tarihinde https://www.emcdda.europa.eu/ publications/rapid-communications/nps-in-prison_en adresinden ulaşılmıştır)

64. Hoffman, R. (2016). Testing for drugs of abuse (DOA). UpToDate, Waltham, MA. Accessed, 7, 10-18.

65. Avcıoğlu, G. (2019). Uyuşturucu Madde Analizinde Tükürük, İdrar, Kan Örneklerinde Kullanılan Tarama Ve Doğrulama Yöntemlerinin Laboratuvar Ve Klinik Bakış Açısından Değerlendirilmesi. Tıpta Uzmanlık Tezi. Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Tıp Fakültesi, Ankara.

66. Walsh, J. M. (2008). New technology and new initiatives in US workplace testing. Forensic science international, 174(2-3), 120-124.

67. Kaya, E., Akata, I., Bakırcı, S., Dereli, D., Küçükgüven, E. & Yılmaz, İ. (2014). İmmünokromatografik Kart Testlerin Çalışma Prensibi Ve Üretim Teknikleri. Duzce Medical Journal, 16(3).

68. Jürschik, S., Agarwal, B., Kassebacher, T., Sulzer, P., Mayhew, C. A. & Märk, T. D. (2012). Rapid and facile detection of four date rape drugs in different beverages utilizing proton transfer reaction mass spectrometry (PTR-MS). Journal of mass spectrometry, 47(9), 1092-1097.

69. Agarwal, B., Petersson, F., Jürschik, S., Sulzer, P., Jordan, A., Märk, T. D., ... & Mayhew, C. A. (2011). Use of proton transfer reaction time-of-flight mass spectrometry for the analytical detection of illicit and controlled prescription drugs at room temperature via direct headspace sampling. Analytical and bioanalytical chemistry, 400(8), 2631-2639.

70. McBride, E., Verbeck, G., Denton, T. X., Lawton, Z. & Shelton, C. T. (2018). Rapid In-Field Screening for Fentanyl Analogs Using Coiled Microextraction and Portable GC/MS. MS. PerkinElmer. Application Note.

71. Mohanty, S. P. & Kougianos, E. (2006). Biosensors: A tutorial review. Ieee Potentials, 25(2), 35-40.

72. Durmuş, C. (2020). Sentetik Kannabinoidlere Seçimli Yenilikçi Testler Ve Biyosensörler. Yüksek Lisans Tezi. Ege Üniversitesi Fen Bilimleri Entitüsü, İzmir.

73. Vandenabeele, P., Edwards, H. G. M. & Jehlička, J. (2014). The role of mobile instrumentation in novel applications of Raman spectroscopy: archaeometry, geosciences, and forensics. Chemical Society Reviews, 43(8), 2628-2649.

74. Cammalleri, M., Brancucci, A., Berton, F., Loche, A., Gessa, G. L. & Francesconi, W. (2002). Gamma-hydroxybutyrate reduces GABAA-mediated inhibitory postsynaptic potentials in the CA1 region of hippocampus. Neuropsychopharmacology, 27(6), 960-969.

75. Antonides, L. H., Brignall, R. M., Costello, A., Ellison, J., Firth, S. E., Gilbert, N., ... & Mewis, R. E. (2019). Rapid identification of novel psychoactive and other controlled substances using low-field 1H NMR spectroscopy. Acs Omega, 4(4), 7103-7112.

76. Coppey, F., Bécue, A., Sacré, P. Y., Ziemons, E. M., Hubert, P. & Esseiva, P. (2020). Providing illicit drugs results in five seconds using ultra-portable NIR technology: An opportunity for forensic laboratories to cope with the trend toward the decentralization of forensic capabilities. Forensic science international, 317, 110498.

77. UNODC. (2001). Rapıd On-Site Screenıng Of Drugs Of Abuse-A summary of commercially available products and their applications: guidance for the selection of suitable products, Part I Biological specimens. (15/1172021 tarihinden https://www.unodc.org/pdf/scientific/ Scitec18_ final1.pdf adreinden ulaşılmıştır)

78. Morris, J., (2013). Color tests and analytical diffuculties with emerging drugs of abuse. (15/11/2021 tarihinde https://www.nist.gov/system/files/documents/oles/ Color-Tests-and-Analytical-Difficulties-with-Emerging-Drugs-Morris.pdf adresinden ulaşılmıştır)

79. Logan, B. K., Reinhold, L. E., Xu, A. & Diamond, F. X. (2012). Identification of synthetic cannabinoids in herbal incense blends in the United States. Journal of forensic sciences, 57(5), 1168-1180.

80. Isaacs, R. C. (2014). A structure-reactivity relationship driven approach to the identification of a color test protocol for the presumptive indication of synthetic cannabimimetic drugs of abuse. Forensic science international, 242, 135-141.

81. Sedefov, R., Gallegos, A., King, L., Lopez, D., Auwärter, V., Hughes, B. & Griffiths, P. (2009). Understanding the 'Spice'phenomenon. Thematic papers, European Monitoring Centre for Drugs and Drug Addiction.

82. Kırlangıç, S., Yar, İ., Özen, A. (2017). Uyuşturucu Ve Uyarıcılar İçin Spot Testler. (15/11/2021 tarihinde https://azkurs.org/uyusturucu-ve-uyaricilar-icin-spot-testler-hazirlayanlar.html adresinden ulaşılmıştır)

83. Anilanmert, B. (2018). Liquid Chromatography-Mass Spectrometry in the Analysis of Designer Drug, in: Chromatographic Techniques in the Forensic Analysis of Designer Drugs. CRC Press.

84. Rawtani, D., Tharmavaram, M., Pandey, G. & Hussain, C. M. (2019). Functionalized nanomaterial for forensic sample analysis. TrAC Trends in Analytical Chemistry, 120, 115661.

85. Rosa-Gastaldo, D., Scopano, A., Zaramella, M. & Mancin, F. (2020). Nanoscale Supramolecular Probes for the Naked-Eye Detection of Illicit Drugs. ACS Applied Nano Materials, 3(10), 9616-9621.

86. Crnić, K. B. & Kovačević, M. N. (2020). New psychoactive substances: Challenges. Hospital Pharmacology-International Multidisciplinary Journal, 7(3), 983-990.

87. Fikiet, M. A., Khandasammy, S. R., Mistek, E., Ahmed, Y., Halámková, L., Bueno, J. & Lednev, I. K. (2020). 9. Forensics: evidence examination via Raman spectroscopy. Micro-Raman Spectroscopy, 189-216.

88. Schram, J., Parrilla, M., Sleegers, N., Van Durme, F., van den Berg, J., van Nuijs, A. L. & De Wael, K. (2021). Electrochemical profiling and liquid chromatography-mass spectrometry characterization of synthetic cathinones: From methodology to detection in forensic samples. Drug Testing and Analysis.

DELİLLERİN SPEKTROSKOPİK TEKNİKLERLE İNCELENMESİ

Ayşegül ERDOĞAN*

Giriş

Delil kelimesi, Oxford Sözlüğü'nde 'Kişisel tanıklıktan, bir belgeden veya maddi bir nesneden elde edilen, yasal bir soruşturmada gerçekleri belirlemek için kullanılan veya bir mahkemede tanıklık olarak kabul edilebilir bilgiler' olarak tanımlanır. Adli bilimlerde spektroskopik teknikler; parmak izi, şüpheli belgeler, kıllar ve lifler, cam, boya, ilaçlar ve ateşli silah kalıntıları dâhil olmak üzere çok çeşitli delil türlerine uygulanmaktadır. Bazı spektroskopik teknikler arasında enstrümantasyon ve/veya yorumlamada benzerlikler olsa da her birinin kendine özgü kavramları ve ayrıntıları vardır[1]. Bu bölümde çeşitli adli delillerin incelenmesinde kullanılan ve oldukça önemli bilgiler sağlayan bazı spektroskopik teknikler üzerinde durulacaktır. Bunlar Fourier Dönüşümü Kızılötesi Spektroskopisi (FTIR), Raman Spektroskopisi (RS) ve X-ışını Fotoelektron Spektroskopisidir (XPS).

1. Adli Bilimlerde Spektroskopinin Yeri

Adli bilimler, cezai soruşturmalar için kanıtların incelenmesini içerir. Bir suç mahallinde bulunan kanıtlar eser miktarda bulunabilir. Bu nedenle özen gösterilerek analizi yapılmalıdır. Deliller, kaybolması veya düzgün bir şekilde analiz edilememesi durumunda mahkemede bilimsel bir kanıt olarak kullanılamazlar. Adli değerlendirmelerin zorluklarından biri, kanıtları yok etmemek için tahribatsız bir şekilde yapılması gerektiğidir. Şu anda kullanılan geleneksel yöntemler, bu gereksinimi karşılayamaz. Bunlar genellikle kanıta zarar verirler ve kimi zaman da yeterli bilgi sağlayamazlar. Kanıtlara zarar vermeyen en önemli analitik

* Dr. Kimyager Ayşegül Erdoğan, Ege Üniversitesi Merkezi Araştırma Test ve Analiz Laboratuvarı (EGE MATAL) aysegul_erdogan@live.com, ORCID ID: 0000-0002-0548-5911

Kaynakça

1. Wolstenholme, R., Jickells, S. & Forbes, S. (Eds.). (2021). Analytical techniques in forensic science. John Wiley & Sons.
2. Paixão, T. R., Coltro, W. K. & Salles, M. O. (Eds.). (2019). Forensic analytical methods. Royal Society of Chemistry.
3. Stuart, B. H. (2012). Forensic analytical techniques (Vol. 50). John Wiley & Sons.
4. Wikipedia S-. Electromagnetic spectrum. 30 June 2021; Available from: https://en.wikipedia.org/wiki/Spectrum.
5. Bartick, E. G. (2002). Applications of vibrational spectroscopy in criminal forensic analysis. Handbook of vibrational spectroscopy, 4, 2993-3004.
6. Chalmers, J. M., Edwards, H. G. & Hargreaves, M. D. (Eds.). (2012). Infrared and Raman spectroscopy in forensic science. John Wiley & Sons.
7. Stuart-Forensic HEBH, Barbara H. Stuart-Forensic Analytical Techniques-Wiley (2013).
8. WILEY, J. (2000). Encyclopedia of Analytical Chemistry.
9. Zadora, G. (2006). Chemometrics and statistical considerations in forensic science. Encyclopedia of Analytical Chemistry: Applications, Theory and Instrumentation.
10. Fadley, C. S. (2010). X-ray photoelectron spectroscopy: Progress and perspectives. Journal of Electron Spectroscopy and Related Phenomena, 178, 2-32.
11. Van der Heide, P. (2011). X-ray photoelectron spectroscopy: an introduction to principles and practices. John Wiley & Sons.
12. CET Science (2021). X-ray Photoelectron Spectroscopy (XPS). 2016-2021. (16/09/2021 tarihinde http://www.cet-science.com/products/testing-methods/surface-analysis/x-ray-photoelectron-spectroscopy/ adresinden ulaşılmıştır.
13. Meyers, R. A. & Mesilaakso, M. (2009). Encyclopedia of analytical chemistry.
14. Watts, J. F. (2010). The potential for the application of X-ray photoelectron spectroscopy in forensic science. Surface and Interface Analysis: An International Journal devoted to the development and application of techniques for the analysis of surfaces, interfaces and thin films, 42(5), 358-362.
15. Erdoğan A (2020). Imaging of Fingermark Chemistry via Spectroscopic Techniques. (15/10/2021 tarihinde https://medwinpublishers.com/IJFSC/imaging-of-fingermark-chemistry-via-spectroscopic-techniques.pdf adresinden ulaşılmıştır).
16. Erdal, D. İ. N. Ç. Kemometri Çok Değişkenli Kalibrasyon Yöntemleri. Hacettepe University Journal of the Faculty of Pharmacy, (1), 61-92.
17. Wise, B. M. & Geladi, P. (2000). A brief introduction to multivariate image analysis (MIA). Eigenvector Research, Inc. (20/09/2021 tarihinde http://www. eigenvector. com/Docs/MIA Intro. pdf adresinden ulaşılmıştır).

18. Abdi H and Williams LJ, Principal component analysis. Wiley interdisciplinary reviews: computational statistics, 2010; 2(4): p. 433-459.
19. Erdoğan, A., Aktürk, M. & Dursun, Z. Chemical Mapping of Graphene-Based Material with X-ray Photoelectron Spectroscopy (XPS) Using Principal Component Analysis (PCA). Erzincan Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi, 12(2), 820-832.
20. Siegel, J. A. & Mirakovits, K. (2015). *Forensic science: the basics*. CRC Press.
21. Kumar, R. & Sharma, V. (2018). Chemometrics in forensic science. TrAC Trends in Analytical Chemistry, 105, 191-201.
22. Otto, M. (2016). Chemometrics: statistics and computer application in analytical chemistry. John Wiley & Sons.
23. Mark, H. & Workman Jr, J. (2010). Chemometrics in spectroscopy. Elsevier.
24. Gemperline, P. (2006). Practical guide to chemometrics. CRC press.
25. Committee on Identifying the Needs of the Forensic Sciences Community, National Research Council (US). Committee on Science, Law Policy, Global Affairs, Committee on Science, Law, ... & Theoretical Statistics. (2009). Strengthening forensic science in the United States: a path forward. National Academy Press.
26. Doty, K. C. & Lednev, I. K. (2018). Raman spectroscopy for forensic purposes: recent applications for serology and gunshot residue analysis. TrAC Trends in Analytical Chemistry, 103, 215-222.
27. e Brito, L. R., Martins, A. R., Braz, A., Chaves, A. B., Braga, J. W. & Pimentel, M. F. (2017). Critical review and trends in forensic investigations of crossing ink lines. TrAC Trends in Analytical Chemistry, 94, 54-69.
28. Muehlethaler, C., Leona, M. & Lombardi, J. R. (2016). Review of surface enhanced Raman scattering applications in forensic science. Analytical Chemistry, 88(1), 152-169.
29. Pandey, G., Tharmavaram, M., Rawtani, D., Kumar, S. & Agrawal, Y. (2017). Multifarious applications of atomic force microscopy in forensic science investigations. Forensic science international, 273, 53-63.
30. Ewing, A. V. & Kazarian, S. G. (2017). Infrared spectroscopy and spectroscopic imaging in forensic science. Analyst, 142(2), 257-272.
31. Ogden, R. & Linacre, A. (2015). Wildlife forensic science: a review of genetic geographic origin assignment. Forensic Science International: Genetics, 18, 152-159.
32. Calcerrada, M. & García-Ruiz, C. (2015). Analysis of questioned documents: a review. Analytica chimica acta, 853, 143-166.
33. Saks, M. J., Albright, T., Bohan, T. L., Bierer, B. E., Bowers, C. M., Bush, M. A., ... & Zumwalt, R. E. (2016). Forensic bitemark identification: weak foundations, exaggerated claims. Journal of Law and the Biosciences, 3(3), 538-575.
34. Merrill, R. A., Bartick, E. G. & Taylor III, J. H. (2003). Forensic discrimination of photocopy and printer toners I. The development of an infrared spectral library. Analytical and bioanalytical chemistry, 376(8), 1272-1278.

35. Bartick, E. G., Tungol, M. W. & Reffner, J. A. (1994). A new approach to forensic analysis with infrared microscopy: internal reflection spectroscopy. Analytica chimica acta, 288(1-2), 35-42.

36. Doncea, S. M., Ion, R. M., Fierascui, R. C., Bacalum, E., Bunaciu, A. A. & Aboul-Enein, H. Y. (2009). Spectral methods for historical paper analysis: composition and age approximation. Instrumentation Science & Technology, 38(1), 96-106.

37. Senior, S., Hamed, E., Masoud, M. & Shehata, E. (2012). Characterization and dating of blue ballpoint pen inks using principal component analysis of UV-Vis absorption spectra, IR spectroscopy, and HPTLC. Journal of Forensic Sciences, 57(4), 1087-1093.

38. Gautam, R., Chauhan, R., Kumar, R. & Sharma, V. (2021). PLS-DA and infrared spectroscopy based rapid and non-destructive discrimination of black ball and gel pen inks for forensic application. Forensic Science International: Reports, 3, 100162.

39. Sharif, M., Batool, M., Chand, S., Farooqi, Z. H., Tirmazi, S. A. A. S. & Athar, M. (2019). Forensic discrimination potential of Blue, Black, Green, and Red colored fountain pen inks commercially used in Pakistan, by UV/Visible spectroscopy, thin layer chromatography, and Fourier transform infrared spectroscopy. International journal of analytical chemistry, 2019.

40. Osborn, A. S. (1929). Questioned Documents, Boyd Printing Company. Inc., New York.

41. Feraru, D. L. & Meghea, A. (2014). Possibilities to differentiate ballpoint pen inks by spectroscopic and chromatographic techniques. UPB Scientific Bulletin, 76(1), 113-126.

42. Vila, A. & García, J. F. (2012). Analysis of the chemical composition of red pigments and inks for the characterization and differentiation of contemporary prints. Analytical Letters, 45(10), 1274-1285.

43. Narayanan, V. A., Stokes, D. L. & Vo-Dinh, T. (1994). Vibrational spectral analysis of Eosin Y and Erythrosin B-intensity studies for quantitative detection of the dyes. Journal of Raman spectroscopy, 25(6), 415-422.

44. Lee, L. C., Liong, C. Y. & Jemain, A. A. (2018). Partial least squares-discriminant analysis (PLS-DA) for classification of high-dimensional (HD) data: a review of contemporary practice strategies and knowledge gaps. Analyst, 143(15), 3526-3539.

45. Mazzella, W. D. & Khanmy-Vital, A. (2003). A study to investigate the evidential value of blue gel pen inks. Journal of forensic sciences, 48(2), 419-424.

46. Mazzella, W. D. & Buzzini, P. (2005). Raman spectroscopy of blue gel pen inks. Forensic Science International, 152(2-3), 241-247..

47. Kalantzis, N. D. (2008). Paper interference in ink Raman spectra at 685 nm: A preliminary report. In XIII Scientific Symposium of Handwriting Expertise, Wroclaw, Poland.

48. Mohamad Asri, M. N., Mat Desa, W. N. S. & Ismail, D. (2017). Raman spectroscopy of ballpoint-pen inks using chemometric techniques. Australian Journal of Forensic Sciences, 49(2), 175-185.

49. Causin, V., Marega, C., Marigo, A., Casamassima, R., Peluso, G. & Ripani, L. (2010). Forensic differentiation of paper by X-ray diffraction and infrared spectroscopy. *Forensic Science International*, *197*(1-3), 70-74.

50. Wang, X. F., Yu, J., Zhang, A. L., Zhou, D. W. & Xie, M. X. (2012). Nondestructive identification for red ink entries of seals by Raman and Fourier transform infrared spectrometry. Spectrochimica Acta Part A: Molecular and Biomolecular Spectroscopy, 97, 986-994.

51. Messina, G. & Santangelo, S. (Eds.). (2002). GNSR 2001: state of art and future development in Raman spectroscopy and related techniques.

52. Lützenkirchen-Hecht, D., Rohrmann, K., Stöcker, T. & Thiel, W. (2007). XPS investigations of ink-jet printed paper. Surface and Interface Analysis: An International Journal devoted to the development and application of techniques for the analysis of surfaces, interfaces and thin films, 39(11), 845-851.

53. AZO Materials (2000). Using an XPS System to Investigate Printed Paper. (14/09/2021 tarihinde https://www.azom.com/article.aspx?ArticleID=19268 adresinden ulaşılmıştır).

54. Ellen, D., Day, S. & Davies, C. (2018). Scientific examination of documents: methods and techniques. CRC Press.

55. Erdoğan, A., Esen, M. & Simpson, R. (2020). Chemical Imaging of Human Fingermark by X-ray Photoelectron Spectroscopy (XPS). Journal of forensic sciences, 65(5), 1730-1735.

56. van Helmond, W., van Herwijnen, A. W., van Riemsdijk, J. J., van Bochove, M. A., de Poot, C. J. & de Puit, M. (2019). Chemical profiling of fingerprints using mass spectrometry. Forensic Chemistry, 16, 100183.

57. Girod, A., Ramotowski, R. & Weyermann, C. (2012). Composition of fingermark residue: a qualitative and quantitative review. Forensic science international, 223(1-3), 10-24.

58. Datta, A. K., Lee, H. C., Ramotowski, R. & Gaensslen, R. E. (2001). Advances in fingerprint technology. CRC press.

59. ANDHRA TB, Career Advice: Here's How You Make a Career in Forensic Science: Photo Gallery. 20 September 2020.

60. BRUKER, Criminal Forensics. 2021.

61. Daluz, H. M. (2018). Fundamentals of fingerprint analysis. CRC Press.

62. Antoine, K. M., Mortazavi, S., Miller, A. D. & Miller, L. M. (2010). Chemical differences are observed in children's versus adults' latent fingerprints as a function of time. Journal of Forensic Sciences, 55(2), 513-518.

63. Ricci, C., Phiriyavityopas, P., Curum, N., Chan, K. A., Jickells, S. & Kazarian, S. G. (2007). Chemical imaging of latent fingerprint residues. Applied spectroscopy, 61(5), 514-522.

64. Bradshaw, R., Wolstenholme, R., Ferguson, L. S., Sammon, C., Mader, K., Claude, E., ... & Francese, S. (2013). Spectroscopic imaging based approach for condom identification in condom contaminated fingermarks. Analyst, 138(9), 2546-2557.

65. Chen, T., Schultz, Z. D. & Levin, I. W. (2009). Infrared spectroscopic imaging of latent fingerprints and associated forensic evidence. Analyst, 134(9), 1902-1904.

66. Bhargava, R., Perlman, R. S., Fernandez, D. C., Levin, I. W. & Bartick, E. G. (2009). Non-invasive detection of superimposed latent fingerprints and inter-ridge trace evidence by infrared spectroscopic imaging. Analytical and bioanalytical chemistry, 394(8), 2069-2075.

67. Day, J. S., Edwards, H. G., Dobrowski, S. A. & Voice, A. M. (2004). The detection of drugs of abuse in fingerprints using Raman spectroscopy I: latent fingerprints. Spectrochimica Acta Part A: Molecular and Biomolecular Spectroscopy, 60(3), 563-568.

68. Widjaja, E. (2009). Latent fingerprints analysis using tape-lift, Raman microscopy, and multivariate data analysis methods. Analyst, 134(4), 769-775.

69. Bailey, M. J., Bright, N. J., Croxton, R. S., Francese, S., Ferguson, L. S., Hinder, S., ... & Bleay, S. (2012). Chemical characterization of latent fingerprints by matrix-assisted laser desorption ionization, time-of-flight secondary ion mass spectrometry, mega electron volt secondary mass spectrometry, gas chromatography/mass spectrometry, X-ray photoelectron spectroscopy, and attenuated total reflection Fourier transform infrared spectroscopic imaging: an intercomparison. Analytical chemistry, 84(20), 8514-8523.

70. Malka, I., Petrushansky, A., Rosenwaks, S. & Bar, I. (2013). Detection of explosives and latent fingerprint residues utilizing laser pointer-based Raman spectroscopy. Applied physics b, 113(4), 511-518.

71. Wei, Q., Zhang, M., Ogorevc, B. & Zhang, X. (2016). Recent advances in the chemical imaging of human fingermarks (a review). Analyst, 141(22), 6172-6189.

72. Morelato, M., Beavis, A., Tahtouh, M., Ribaux, O., Kirkbride, P. & Roux, C. (2013). The use of forensic case data in intelligence-led policing: the example of drug profiling. Forensic science international, 226(1-3), 1-9.73. Draelos ZD, Cosmetic formulation of skin care products. 2005: CRC Press.

74. Benton, M., Chua, M. J., Gu, F., Rowell, F. & Ma, J. (2010). Environmental nicotine contamination in latent fingermarks from smoker contacts and passive smoking. Forensic science international, 200(1-3), 28-34.

75. Strohmeier, B. R., Bunker, K. L., McAllister, D. R., Marquis, J. P., Piasecki, J. D. & McAllister, N. M. (2011). Application of X-ray photoelectron spectroscopy (XPS) for the surface characterization of Gunshot Residue (GSR). Microscopy Today, 19(2), 40-45.

76. Goodpaster, J. V. & Liszewski, E. A. (2009). Forensic analysis of dyed textile fibers. Analytical and bioanalytical chemistry, 394(8).

77. Farah, S., Kunduru, K. R., Tsach, T., Bentolila, A. & Domb, A. J. (2015). Forensic comparison of synthetic fibers. Polymers for advanced technologies, 26(7), 785-796.

78. Causin, V. (2010). Polymers on the crime scene: How can analytical chemistry help to exploit the information from these mute witnesses?. Analytical Methods, 2(7), 792-804.

79. Bell, S. (2008). Encyclopedia of forensic science. Infobase Publishing.

80. Schotman, T. G., Xu, X., Rodewijk, N. & van der Weerd, J. (2017). Application of dye analysis in forensic fibre and textile examination: Case examples. Forensic science international, 278, 338-350.

81. Vooijs, C., Vergeer, P. & van der Weerd, J. (2015). Towards source level evaluation of the evidential value of fibre examinations. Forensic science international, 250, 57-67.

82. BGoffForensics, Forensic Science Part II: Hair/ Fiber Analysis. 15 November 2011.

83. Cartier, J., Roux, C. & Grieve, M. (1997). A study to investigate the feasibility of using X-ray fluorescence microanalysis to improve discrimination between colorless synthetic fibers. Journal of Forensic Science, 42(6), 1019-1026.

84. Naftaly, M., Molloy, J. F., Lanskii, G. V., Kokh, K. A. & Andreev, Y. M. (2013). Terahertz time-domain spectroscopy for textile identification. Applied optics, 52(19), 4433-4437.

85. Bazhenov, 3. S. (1997). Dissipation of energy by bulletproof aramid fabric. Journal of materials science, 32(15), 4167-4173.

86. Conversation T. Forensic breakthrough helps explain how innocent people's clothing fibres could end up at crime scenes. 2010-2021; Available from: https://theconversation.com/forensic-breakthrough-helps-explain-how-innocent-peoples-clothing-fibres-could-end-up-at-crime-scenes-144146.

87. What-When-How. Microscopy. 2021. (12/09/2021 tarihinde http://what-when-how.com/forensic-sciences/microscopy/ adresinden ulaşılmıştır).

88. Golding, G. M. & Kokot, S. (1989). The selection of noncorrelated thin-layer chromatographic (tlc) solvent systems for the comparison of dyes extracted from transferred fibers. Journal of Forensic Science, 34(5), 1156-1165.

89. Institute ANS (2016). Forensic Fiber Analysis Standards. (15/10/2021 tarihinden itibaren https://blog.ansi.org/2016/07/forensic-fiber-analysis-standards/#gref adresinden ulaşılmıştır).

90. Tungol, M. W., Bartick, E. G. & Montaser, A. (1993). Forensic analysis of acrylic copolymer fibers by infrared microscopy. Applied spectroscopy, 47(10), 1655-1658.

91. Thomas, J., Buzzini, P., Massonnet, G., Reedy, B. & Roux, C. (2005). Raman spectroscopy and the forensic analysis of black/grey and blue cotton fibres: Part 1. Investigation of the effects of varying laser wavelength. Forensic science international, 152(2-3), 189-197.

92. Zieba-Palus, J., Borusiewicz, R. & Kunicki, M. (2008). PRAXIS-combined μ-Raman and μ-XRF spectrometers in the examination of forensic samples. Forensic Science International, 175(1), 1-10.

93. Tungol, M. W. & Montaser, A. (1991). Analysis of single polymer fibers by Fourier transform infrared microscopy: The results of case studies. Journal of Forensic Science, 36(4), 1027-1043.

94. Tungol, M. W., Bartick, E. G. & Montaser, A. (1991). Spectral data base for the identification of fibers by infrared microscopy. Spectrochimica Acta Part B: Atomic Spectroscopy, 46(11), 1535-1544.

95. Grieve, M. C. (1995). Another look at the classification of acrylic fibres, using FTIR microscopy. Science & Justice, 35(3), 179-190.

96. Miller, J. V. & Bartick, E. G. (2001). Forensic analysis of single fibers by Raman spectroscopy. Applied spectroscopy, 55(12), 1729-1732.

97. Miller, J. V. (1999). Introduction of Raman Spectroscopy to the Forensic Analysis of Fibers (Doctoral dissertation, George Washington University).

98. Lepot, L., De Wael, K., Gason, F. & Gilbert, B. (2008). Application of Raman spectroscopy to forensic fibre cases. Science & Justice, 48(3), 109-117.

99. Kaplan Scientific (2016). Analyzing Micro-Fibers Using FTIR Microscopy. (03/10/2021 tarihinden itibaren https://kaplanscientific.nl/evaluation-of-micro-fibers-utilizing-microspectroscopy/ adresinden ulaşılmıştır).

100. AZO Materials (2016). Investigating Surface Treatment of Fabrics with XPS. 23/09/2021 tarihinden itibaren https://www.azom.com/article.aspx?ArticleID=12642 adresinden ulaşılmıştır).

101. Silva, M. J., Cortez, J., Pasquini, C., Honorato, R. S., Paim, A. P. S. & Pimentel, M. F. (2009). Gunshot residues: screening analysis by laser-induced breakdown spectroscopy. Journal of the Brazilian Chemical Society, 20, 1887-1894.

102. Romolo, F. S. & Margot, P. (2001). Identification of gunshot residue: a critical review. Forensic science international, 119(2), 195-211.

103. Garofano, L., Capra, M., Ferrari, F., Bizzaro, G. P., Di Tullio, D., Dell'Olio, M. & Ghitti, A. (1999). Gunshot residue: further studies on particles of environmental and occupational origin. Forensic Science International, 103(1), 1-21.

104. Dockery, C. R. & Goode, S. R. (2003). Laser-induced breakdown spectroscopy for the detection of gunshot residues on the hands of a shooter. Applied optics, 42(30), 6153-6158.

105. Houck, M. M. & Siegel, J. A. (2009). Fundamentals of forensic science. Academic Press.

106. Santos, A., Magalhães, T., Vieira, D. N., Almeida, A. A. & Sousa, A. V. (2007). Firing Distance Estimation Through the Analysis of the Gunshot Residue Deposit Pattern Around the Bullet Entrance Hole by Inductively Coupled Plasma-Mass Spectrometry: An Experimental Study. The American journal of forensic medicine and pathology, 28(1), 24-30.107.
107. Muller D, et al., A novel method for the analysis of discharged smokeless powder residues. J Forensic Sci, 2007; 52(1): p. 75-78.
108. Bueno, J., Sikirzhytski, V. & Lednev, I. K. (2012). Raman spectroscopic analysis of gunshot residue offering great potential for caliber differentiation. Analytical chemistry, 84(10), 4334-4339.
109. Sharma, S. P. & Lahiri, S. C. (2009). A preliminary investigation into the use of FTIR microscopy as a probe for the identification of bullet entrance holes and the distance of firing. Science & Justice, 49(3), 197-204.
110. Weber, I. T., de Melo, A. J. G., Lucena, M. A. D. M., Rodrigues, M. O. & Alves Junior, S. (2011). High photoluminescent metal-organic frameworks as optical markers for the identification of gunshot residues. Analytical chemistry, 83(12), 4720-4723.
111. Krivosta, G. G. (2006). Nano Tag™ Markings From Another Perspective. AFTE JOURNAL, 38(1), 41.
112. Chalmers, J. M. (2002). Handbook of vibrational spectroscopy.
113. McLaughlin, G. & Lednev, I. K. (2011). Potential application of Raman spectroscopy for determining burial duration of skeletal remains. Analytical and bioanalytical chemistry, 401(8), 2511-2518.
114. Sikirzhytskaya, A., Sikirzhytski, V. & Lednev, I. K. (2017). Determining gender by Raman spectroscopy of a bloodstain. Analytical chemistry, 89(3), 1486-1492.
115. Kobilinsky, L. (Ed.). (2011). Forensic chemistry handbook. John Wiley & Sons.
116. BRUKER. Gun Shot Residue and Ballistics Analysis. 2021; Available from: https://www.bruker.com/fr/applications/detection-and-environmental/forensics/gunshot-residue.html.
117. Schwoeble, A. J. & Exline, D. L. (2000). Current methods in forensic gunshot residue analysis. CRC Press.
118. Lab FAC (2021) Gunshot Residue Analysis. (10/10/2021 tarihinden itibaren https://www.facrimelab.com/general-criminalistics/gunshot-residue-analysis/ adresinden ulaşılmıştır).
119. Stich, S., Bard, D., Gros, L., Walter Wenz, H., Yarwood, J. & Williams, K. (1998). Raman microscopic identification of gunshot residues. Journal of Raman Spectroscopy, 29(9), 787-790.
120. Nesbitt, R. S., Wessel, J. E. & Jones, P. F. (1976). Detection of gunshot residue by use of the scanning electron microscope. Journal of Forensic Science, 21(3), 595-610.

121. Fikiet, M. A., Khandasammy, S. R., Mistek, E., Ahmed, Y., Halámková, L., Bueno, J. & Lednev, I. K. (2020). 9. Forensics: evidence examination via Raman spectroscopy. Micro-Raman Spectroscopy, 189-216.

122. Bueno J, Sikirzhytski V, and Lednev IK, Attenuated total reflectance-FT-IR spectroscopy for gunshot residue analysis: potential for ammunition determination. Anal Chem, 2013; 85(15): p. 7287-7294.

123. Watts, J. F. & Wolstenholme, J. (2019). An introduction to surface analysis by XPS and AES. John Wiley & Sons.

124. Baer, D. R. & Engelhard, M. H. (2010). XPS analysis of nanostructured materials and biological surfaces. Journal of Electron Spectroscopy and Related Phenomena, 178, 415-432.

125. Schwoeble A, Strohmeier BR, and Piasecki JD. The influence of surface chemistry on GSR particles: using XPS to complement SEM/EDS analytical techniques. in Scanning Microscopy 2010. 2010. International Society for Optics and Photonics.

126. Laf Sözlük (2020). Kanıt. (10/09/2021 tarihinden itibaren https://www.lafsozluk.com/2013/12/kanit-nedir-kanitlamak-ne-demektir.html adresinden ulaşılmıştır).

127. Güvenli Kariyer (2011). Olay Yeri İnceleme. (21/09/2021 tarihinden itibaren http://guvenlikvekariyer.blogspot.com/2011/12/olay-yeri-inceleme.html adresinden ulaşılmıştır).

ADLİ BİLİŞİM VE SİBER SUÇLAR

Doç. Dr. Şengül DOĞAN*
Doç. Dr. Türker TUNCER**

Giriş

Verilerin dijitalleşmeye başlaması ve internetin yaygın kullanılan bir iletişim aracı olması nedeniyle, siber ortamda suçların işlenmesi yaygın olarak görülmeye başlanmıştır. İnternetin çıktığı ilk yıllarda iyi bilgisayar kullanan bireyler arasında yaygınlaşan aktivistlik faaliyetlerinin başında bilgisayar korsanlığı (hacker) gelmektedir. Bu sebepten dolayı, insanlar, dijital ortamda işlenen ortamları suçların suçtan daha ziyade bir yetenek gösterimi faaliyeti olarak algılamışlardır ve bu algı günümüzde dahi devam etmektedir. 2000'li yıllarda kurulmaya başlayan ve 2010'lı yıllarda yaygınlaşan sosyal medya sistemleriyle de bireyler artık tüm verilerini siber uzaya aktarmaktadır. Sosyal medyanın yanı sıra elektronik devlet uygulamalarıyla da birlikte tüm vatandaşlık bilgileri de siber ortamda bulunmaktadır. Bu durum saldırganlar için daha fazla fırsat anlamına gelmektedir ve bu verileri kullanarak suç işlemekte kolaylaşmıştır.

Saldırganlara karşı savunma yöntemleri geliştirmek için kriptoloji, bilgi güvenliği ve ağ güvenliği gibi alanlarda yapılan çalışmalarda artmıştır. Ancak dijital suçun işlenmesi hâlinde (kaçınılmaz bir olay ve savunma yöntemleri suçun işlenmesini engelleyememektedir) dijital delillerin bulunması, toplanması, analiz edilmesi, yorumlanması ve raporlanması Adli Bilişim adı verilen yeni bir bilim dalının görevidir. Adli bilişim, dijital suçların yaygınlaşması sonucunda ortaya çıkmış çok disiplinli bir dalım dalıdır. Bu bilim dalı, hem adli bilimler hem hukuk hem de mühendislik bilimlerini bir arada kullan-

* Doç. Dr., Fırat Üniversitesi Adli Bilişim Mühendisliği Bölümü, sdogan@firat.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-9677-5684
** Doç. Dr., Fırat Üniversitesi Adli Bilişim Mühendisliği Bölümü, turkertuncer@firat.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-5126-6445

2 (e) Bilişim sistemlerinin kullanılması suretiyle gerçekleştirilmesi

2 (f) Bilişim sistemlerinin, banka veya kredi kurumlarının araç olarak kullanılması suretiyle

- *Madde 158:* Nitelikli dolandırıcılık
- *Madde 226:* Müstehcenlik
- *Madde 243:* Bilişim sistemine hukuka aykırı olarak girme
- *Madde 244:* Sistemi engelleme, bozma, verileri yok etme veya değiştirme
- *Madde 245:* Banka veya kredi kartlarının kötüye kullanılması
- *Madde 246:* Tüzel kişiler hakkındaki tedbirler

Anahtar Kelimeler: Siber suçlar, bilişim hukuku, adli bilişim, bilgi güvenliği

Kaynakça

1. Çakır H. and M. Kılıç. Adli Bilişim ve Elektronik Deliller. *Seçkin Yayıncılık, Ankara, 536s* 2014.
2. Henkoğlu T. *Adli bilişim: Dijital delillerin elde edilmesi ve analizi*. Pusula, 2020.
3. Casey E. *Handbook of digital forensics and investigation*. Academic Press, 2009.
4. Watson D. L. and A. Jones. *Digital forensics processing and procedures: Meeting the requirements of ISO 17020, ISO 17025, ISO 27001 and best practice requirements*. Newnes, 2013.
5. Holt T. J., A. M. Bossler and K. C. Seigfried-Spellar. *Cybercrime and digital forensics: An introduction*. Routledge, 2017.
6. Årnes A. *Digital forensics*. John Wiley & Sons, 2017.
7. Ekim A. Bilişim Suçlarında Sayısal Delillerin Toplanması, Muhafaza Edilmesi, İncelenmesi ve Raporlanması. Marmara Universitesi (Turkey), 2013.
8. Uzunay Y. and M. Koçak. Bilişim Suçları Kapsamında Dijital Deliller.
9. Araalan C. Digital Evidence in Turkish Law. *GSI Articletter* 13: 203, 2015.
10. Internet Live Stats (2021). *Internet users in the world 2021*. (13/07/2021 tarihinde https://www.internetlivestats.com/ adresinden ulaşılmıştır).
11. Tuik (2021). *Dünya Nüfus Günü 2021*. (15/08/2021 tarihinde https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=World-Population-Day-2021-372502021 adresinden ulaşılmıştır).
12. Şengül G., F. Atsan and A. Bostan. Adli Bilişim Alanındaki Mevcut Problemler, Çözüm Önerileri ve Gelecek Öngörüleri. *Uluslararası Bilgi Güvenliği ve Kriptoloji Konferansı* 17-18, 2014.

13. Nelson B., A. Phillips and C. Steuart. *Guide to computer forensics and investigations*. Cengage Learning, 2014.
14. Yakut Ö. F. and F. Ertam. Android Cihazların Adli Bilişim Analizlerinde Parola Tespitine Bağlı Yeni Süreç Tanımlama Modelinin Geliştirilmesi. *Fırat Üniversitesi Mühendislik Bilimleri Dergisi* 32: 147-156, 2020.
15. Statista (2021). *Global digital population as of January 2021*. (07/08/2021 tarihinde https://www.statista.com/statistics/617136/digital-population-worldwide/ adresinden ulaşılmıştır).
16. Akalın U. and Ç. Uluyol. Mobil Cihazlar, Mobil Adli Bilişim ve Önerilen Süreç Modeli.
17. Atalay N. S., Ş. Doğan, E. Akbal and T. Tuncer. Adli Bilişim Alanında Ağ Analizi. *Bitlis Eren Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi* 8: 582-594, 2019.
18. Monnappa K. *Learning Malware Analysis: Explore the concepts, tools, and techniques to analyze and investigate Windows malware*. Packt Publishing Ltd, 2018.
19. Amichai-Hamburger Y. and G. Vinitzky. Social network use and personality. *Computers in human behavior* 26: 1289-1295, 2010.
20. Statista (2021). *Most popular social networks worldwide as of July 2021, ranked by number of active user*. (15/08/2021 tarihinde https://www.statista.com/statistics/617136/digital-population-worldwide/ adresinden ulaşılmıştır).
21. Jang Y.-J. and J. Kwak. Digital forensics investigation methodology applicable for social network services. *Multimedia Tools and Applications* 74: 5029-5040, 2015.
22. Sammons J. *Digital Forensics*. Elsevier, 2015.
23. Süzen A. A., K. Taşdelen and E. U. Küçüksille. Adli Bilişimde Uçucu Veri Analizi ve Yöntemleri.
24. Kasikci Y. and H. Onal. RAM belleklerinin adli bilişim incelemesi ve analiz teknikleri. *Bilgi Güvenliği Akademisi, www.bgasecurity.com* 2016.
25. Kaur R. and A. Kaur. Digital forensics. *International Journal of Computer Applications* 50: 2012.
26. Kävrestad J. *Fundamentals of Digital Forensics*. Springer, 2020.
27. Carrier B. and E. H. Spafford. Getting physical with the digital investigation process. *International Journal of digital evidence* 2: 1-20, 2003.
28. McKay C., A. Swaminathan, H. Gou and M. Wu. Image acquisition forensics: Forensic analysis to identify imaging source. In: *2008 IEEE international conference on acoustics, speech and signal processing*IEEE, 2008, p. 1657-1660.
29. Sammons J. *The basics of digital forensics: the primer for getting started in digital forensics*. Elsevier, 2012.

30. Roussev V. Hashing and data fingerprinting in digital forensics. *IEEE Security & Privacy* 7: 49-55, 2009.
31. Karabulut F., E. Karapazarlıoğlu and H. Tosun. Ceza Muhakemesinde Delil Kavramı ve Kovuşturma Sürecinde Hâkimlerin Delil Algısı. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi* 120: 386-422, 2015.
32. Göksu M. Y. and Arslan, R. T. D. Hukuk yargılamasında elektronik delil. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Özel Hukuk (Medeni Usul ve …, 2011.
33. Özen M. and G. Özocak. ADLİ BİLİSİM, ELEKTRONİK DELİLLER VE BİLGİSAYARLARDA ARAMA VE EL KOYMA TEDBİRİNİN HUKUKİ REJİMİ (CMK M. 134). *Ankara Barosu Dergileri* 73: 2015.
34. Özocak G. Ceza Muhakemesinde Elektronik Delillerin Tespiti ve Toplanması. *İzmir* 2: 17-19, 2011.

ADLİ ENTOMOTOKSİKOLOJİ

Halide Nihal AÇIKGÖZ*

Giriş

Adli Entomoloji ve Adli Entomotoksikoloji ile ilgili önemli teknik kavramları tanımlayalım:

Alkaloid, bir bitki tarafından doğal olarak üretilen amin yapısında kimyasal bileşiklerdir. En iyi bilinen alkoloidler morfin, sitriknin, kinin, efedrin ve nikotindir[1].

Amin, amonyaktaki hidrojenin yerine tek değerli hidrokarbonlu köklerin geçmesiyle oluşan ürünlerin yapısındaki kimyasal bileşiklerdir.

Analjezik, ağrı kesici.

Atrap, açık bir alanda böcek ve küçük hayvanları yakalamak için kullanılan, bir çembere koni şeklinde tülün geçirilmesinden oluşan alet.

Eliminasyon, vücuttaki metabolizma artıklarının idrar veya dışkı olarak vücuttan dışarı atılmasına denir[2].

Fauna, belirli bir bölgeye adapte olmuş ve o bölgede yaşamını sürdüren hayvan topluluğu.

Fumigant: böcekleri, nematodları ve depolanan gıdalara veya tohumlara, insan konutlarına, giysilere ve fidanlık stoklarına zarar veren diğer hayvanları veya bitkileri öldürmek için kullanılan herhangi bir uçucu, zehirli madde[3].

Herbisit, yabancı otların lipit sentezini engelleyerek ölmelerine neden olan bir ilaçtır. Latince "bitki' kelimesinden türetilmiştir[4].

İnsektisit, böcek ilacıdır. Böcekleri öldürmek için kullanılan zehirli maddedir. İnsektisitler tarladaki bitkilere zarar veren eklem bacaklıları kontrol etmek ya da hastalık taşıyan böcekleri ortadan kaldırmak için kullanılır[4].

Metabolit, vücuda giren bir maddenin doku veya organlarda metabolize olması (parçalanması) sonucu oluşan maddelerdir.

* Doç. Dr., Ankara Üniversitesi, Adli Bilimler Enstitüsü, Adli Biyoloji A.B.D. acikgoz@medicine.ankara.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-2703-7749

Kaynakça

1. The Editors of Encyclopaedia Britannica (2020). Alkaloid. (05. 09. 2021 tarihinde https://www.britannica.com/science/alkaloid adresinden ulaşılmıştır).
2. Ramsay, J. & Kelley, F. Elimination. Encyclopedia Britannica (04.08.2021 tarihinde https://www.britannica.com/science/excretion adresinden ulaşılmıştır).
3. The Editors of Encyclopædia Britannica (2019). Fumigant. (05.08.2021 tarihinde https://www.britannica.com/technology/fumigant adresinden ulaşılmıştır).
4. Menguc, Ç. (2018). Herbisit Toksisitesi ve Yabancı Otlara Karşı Alternatif Mücadele Stratejileri. Turk J Weed Sci. 61-73.
5. The Editors of Encyclopaedia Britannica (2021). Pesticide. (03.08.2021 tarihinde https://www.britannica.com/technology/pesticide adresinden ulaşılmıştır).
6. Carey, F. (2020). Hydrocarbon. 2020 (03.09.2021 tarihinde https://www.britannica.com/science/hydrocarbon adresinden ulaşılmıştır).
7. Wallace, D. (2017). Evolution of forensic entomotoxicology. Toxicol Forensic Med Open J. 1-4.
8. Dayananda, R. & Kiran, J. (2013). Entomotoxicology. International Journal of Medical Toxicology and Forensic Medicine. 71-74.
9. Al-Qahtni, A., Mashaly, A., Haddadi, R. & Al-Khalifa, M. (2020). Seasonal Impact of Heroin on Rabbit Carcass Decomposition and Insect Succession. Journal of Medical Entomology. 567-575.
10. Magni, P. A., Pacini, T., Pazzi, M., Vincenti, M. & Dadour, I. R. (2014). Development of a GC-MS method for methamphetamine detection in *Calliphora vomitoria* L. (Diptera: Calliphoridae). Forensic Science International. 96-101.
11. Drummer, O. H. (2004). Postmortem toxicology of drugs of abuse. Forensic Science International. 101-113.
12. Campobasso, C., Gherardi, M., Caligara, M., Sironi, L. & Introna, F. (2004). Drug analysis in blowfly larvae and in human tissues: a comparative study. Int J Legal Med. 210-214.
13. Ekrakene, T. & Odo, P. (2017). Comparative developmental effects of tramadol hydrochloride and cypermethrin on *Chrysomya albiceps* (Weid.) (Diptera: Calliphoridae) reared on rabbit carrions. Science World Journal.
14. Nayduch, D. & Burrus, R. (2017). Special Collection: Filth Fly-Microbe Interactions Flourishing in Filth: House Fly-Microbe Interactions Across Life History. Annals of the Entomological Society of America. 6-18.
15. Dik, B. (2003). Veteriner Entomoloji. Konya: Selçuk Üniversitesi Basımevi.
16. Kılıç, S. (2017). Opioidler, Ağrı, Opioidlerin Suistimali ve Yanlış Kullanımı. Osmangazi Tıp Dergisi. 125-129.
17. Cansız, D., Emekli-Alturfan, E. & Alturfan, A. (2021). Endojen opioidlerin ağrı mekanizması üzerine etkileri. Experimed. 49-56.
18. Türker, B. (2021).Afyon tarlası; Afyon -Türkiye.

19. Brook, K., Bennett, J. & Desai, S. P. (2017). The Chemical History of Morphine: An 8000-year Journey, from Resin to de-novo Synthesis. Journal of Anesthesia History. 50-55.
20. Carvalho, L. M. L., Thyssen, P. J., Goff, M. L. & Linhares, A. X. (2004). Observations on the succession patterns of necrophagous insects on a pig carcass in a urban area of Southeastern Brazil. Aggrawal's Internet J. Forensic Med. Toxicol. 33-39.
21. Goff, M., Omori, A. I. & Goodbrod, J. R. (1989). The effect of cocain in tissues on the development of *Boettcherisca pregrina* (Diptera:Sarcophagidae). Journal of Medical Entomology. 91-93.
22. Bourel, B., Tournel, G., Hedouin, V., Deveaux, M., Goff, M. L. & Gosset, D. (2001). Morphine extraction in necrophagous insects remains for determining ante-mortem opiate intoxication. Forensic Sci Int. 127-131.
23. Bourel, B., Tournel, G., Hédouin, V., Goff, M. & Gosset, D. (2001). Determination of drug levels in two species of necrophagous Coleoptera reared on substrates containing morphine. J Forensic Sci. 600-603.
24. Fathy, H., Attia, R., Yones, D., Eldeek, H., Tolba, M. & Shaheen, M. (2008). Effect of Codeine Phosphate on Developmental Stages of Forensically Important Calliphoride Fly : *Chrysomya albiceps*. Mansoura Journal of Forensic Medicine and Clinical Toxicology. 41-59.
25. Gosselin, M., Fernandez, M. d. M. R., Wille, S. M. R., Samyn, N., De Boeck, G. & Bourel, B. (2010). Quantification of Methadone and its Metabolite 2-Ethylidene-1,5-dimethyl-3,3-diphenylpyrrolidine in Third Instar Larvae of Lucilia sericata (Diptera: Calliphoridae) Using Liquid Chromatography-Tandem Mass Spectrometry. Journal of Analytical Toxicology. 374-380.
26. El Samad, L. M., El Moaty, Z. A. & Makemer, H. M. (2011). Effects of tramadol on the development of *Lucilla sericata* (Diptera;Calliphoridae) and detection of the drug concentration in posmortem rabbit tissues and larvae. Journal of Entomology. 353-364.
27. Gunn, J. A., Shelley, C., Lewis, S. W., Toop, T. & Archer, M. (2006). The determination of morphine in the larvae of Calliphora stygia using flow injection analysis and HPLC with chemiluminescence detection. J Anal Toxicol. 519-523.
28. George, K. A., Archer, M. S., Green, L. M., Conlan, X. A. & Toop, T. (2009). Effect of morphine on the growth rate of *Calliphora stygia* (Fabricius) (Diptera: Calliphoridae) and possible implications for forensic entomology. Forensic Sci Int. 21-25.
29. Açikgöz, H. & Sağduyu, U. (2014). A Review of Effects of Morphine on Development of Dipteral Larvae in Morphine Related Deaths. Ankara.
30. Verma, K. & Reject, P. (2013). Assessment of postmortem interval, (PMI) from forensic entomotoxicological studies of larvae and flies. Entomol Ornithol Herpetol. 1-4.
31. Goff, M. L. & Lord, W. D. (1994). Entomotoxicology. A new area for forensic investigation. Am J Forensic Med Pathol. 51-57.

32. Kharbouche, H., Augsburger, M., Cherix, D., Sporkert, F., Giroud, C., Wyss, C., Champod, C. & Mangin, P. (2008). Codeine accumulation and elimination in larvae, pupae, and imago of the blowfly *Lucilia sericata* and effects on its development. International Journal of Legal Medicine. 205-211.
33. Introna, F., Campobasso, C. P. & Goff, M. L. (2001). Entomotoxicology. Forensic Sci Int. 42-47.
34. Lü, Z., Zhai, X., Zhou, H., Li, P., Ma, J., Guan, L. & Mo, Y. (2014). Effects of Ketamine on the Development of forensically important Blowfly Chrysomya megacephala (F.) (Diptera: Calliphoridae) and its Forensic Relevance. Journal of Forensic Sciences. 991-996.
35. Gagliano-Candela, R. & Aventaggiato, L. (2001). The detection of toxic substances in entomological specimens. Int J Legal Med. 197-203.
36. Qian, Y., Gilliland, T. K. & Markowitz, J. S. (2020). The influence of carboxylesterase 1 polymorphism and cannabidiol on the hepatic metabolism of heroin. Chemico-Biological Interactions. 108914.
37. Henden, E. (2013). Heroin Addiction and Voluntary Choice: The Case of Informed Consent. Bioethics. 395-401.
38. Ögel, K. (2009). Eroin, Uyuşturucu (03.09.2021 tarihinde https://t24.com.tr/haber/avrupa-daki-eroin-ticareti-turkiye-deki-suc-orgutlerinin-kontrolunde,849750 adresinden ulaşılmıştır).
39. Biondich, A. S. & Joslin, J. D. (2015). Coca: High Altitude Remedy of the Ancient Incas. Wilderness & Environmental Medicine. 567-571.
40. Culbert, D. (2021).Coca. The Encyclopedia of Life. Smithsonian Institution's National Museum of Natural History.
41. Bernal, R., Gradstein, S. R. & Celis, M. (2015).Catálogo de plantas y líquenes de Colombia. Bogota.
42. Arıkan, Z. (2011). Kokain Kullanımına Bağlı Ruhsal ve Davranışsal Bozukluklar. Müdürlüğü, T. C. S. B. S. H. G., Madde Bağımlılığı Tanı ve Tedavi Kılavuzu El Kitabı içinde Yenimahalle / Ankara: Pozitif Matbaa
43. Center, M. D. (2021).Difference Between Crack and Cocaine. Amatus Recovery Center. (03.09.2021 tarihinde https://www.midwestdetoxcenter.com/contact-midwest-detox-center/#. adresinden ulaşılmıştır).
44. Drug Enforcement Administration, U. S. (2021). Cocaine. (03.09.2021 tarihinde https://www.dea.gov/factsheets/cocaine adresinden ulaşılmıştır).
45. Kılıç, F. (2016). Bağımlılık ve Uyarıcı Maddeler. Osmangazi Tıp Dergisi, Beyin Farkındalığı Özel Sayısı/ Brain Awareness Special Issue. 55-60.
46. Intoxication (2014). Amfetamin doz aşımı, Alkol ve Uyuşturucu Zehirlenmesi. (03.09.2021 tarihinde http://tr.intoxication-stop.com/peredozirovka-amfetaminom_html_default.htm adresinden ulaşılmıştır).
47. Schep, L. J., Slaughter, R. J. & Beasley, D. M. G. (2010). The clinical toxicology of metamfetamine. Clinical Toxicology. 675-694.

48. Prakash, M. D., Tangalakis, K., Antonipillai, J., Stojanovska, L., Nurgali, K. & Apostolopoulos, V. (2017). Methamphetamine: Effects on the brain, gut and immune system. Pharmacological Research. 60-67.

49. O'Donovan, S., Lewis, D., van den Heuvel, C., Baldock, M., Humphries, M. A. & Byard, R. W. Methamphetamine and alcohol detection in vehicle-driver fatalities in South Australia: A 10-year survey (2008-2018). Journal of Forensic Sciences.

50. Drug Enforcement Administration, U. (2021). Methamphetamine. https://www.dea.gov/factsheets/ methamphetamine. Drug Enforcement Administration.

51. Kalant, H. (2001). The pharmacology and toxicology of "ecstasy" (MDMA) and related drugs. Canadian Medical Association Journal. 917.

52. Karch, S. (2011). A historical review of MDMA. The Open Forensic Science Journal. 20-24.

53. Ögel, K. (2009). Ekstazi. Uyuşturucu (03.09.2021 tarihinde adresinden ulaşılmıştır).

54. Weintraub, S. J. (2017). Diazepam in the Treatment of Moderate to Severe Alcohol Withdrawal. CNS Drugs. 87-95.

55. Dhaliwal, J., Rosani, A. & Saadabadi, A. (2021). Diazepam: Treasure Island (FL): StatPearls Publishing.

56. Carvalho, L., Linhares, A. & Trigo, J. (2001). Determination of drug levels and the effect of diazepam on the growth of necrophagous flies of forensic importance in southeastern Brazil. For Science Int. 140-144.

57. İssi, M., Baykalır, B. & Gül, Y. (2014). Bir Köpekte Saptanan Akut Sipermetrin İntoksikasyonu. YYU Veteriner Fakultesi Dergisi. 19 - 21.

58. Özkaya, G., Çeliker, A. & Koçer-Giray, B. (Turk Hij Den Biyol Derg). İnsektisit zehirlenmeleri ve Türkiye'deki durumun değerlendirilmesi. 2013. 75-102.

59. Keiper, J. B. (2013). Forensic Entomology: Best Practices. Martinsville. Virginia Museum of Natural History: p. 12.

60. Hayvanlar alemi. (2021). Çekirgenin yaşam döngüsü.

61. Oliveira, H., Gomes, G., Morlin Jr, J., Von Zuben, C. & Linhares, A. (2009). The Effect of Buscopan® on the Development of the Blow Fly *Chrysomya megacephala* (F.) (Diptera: Calliphoridae). Journal of Forensic Sciences. 202-206.

62. Tabor, K. L., Fell, R. D., Brewster, C. C., Pelzer, K. & Behonick, G. S. (2005). Effects of Antemortem Ingestion of Ethanol on Insect Successional Patterns and Development of Phormia regina (Diptera: Calliphoridae). Journal of Medical Entomology. 481-489.

63. Mullany, C., Keller, P., Nugraha, A. & Wallman, J. (2014). Effects of methamphetamine and its primary human metabolite, p-hydroxymethamphetamine, on the development of the Australian blowfly *Calliphora stygia*. Forensic Science International. 102-111.

64. Wang, S., Zhang, C., Chen, W., Ren, L., Ling, J., Shang, Y. & Guo, Y. (2019). Effects of Methamphetamine on the Development and Its Determination in Aldrichina grahami (Diptera: Calliphoridae). Journal of Medical Entomology. 691-696.

65. Rezende, F., Alonso, M. & Souza, C. (2014). Developmental rates of immatures of three Chrysomya species (Diptera: Calliphoridae) under the effect of methylphenidate hydrochloride, phenobarbital, and methylphenidate hydrochloride associated with phenobarbital. Parasitol Res. 1897-1907.
66. Bhardwaj, T., Sharma, S., Dalal, J. & Verma, K. (2020). The implication of morphometrics and growth rate of dipteran flies in forensic entomotoxicology research: a review. Sci Nat.
67. Demirsoy, A. (1997). Yaşamın Temel Kuralları. 5.baskı ed. Ankara: Meteksan AŞ.
68. Haskell, N. & Williams, R. (2008). Collection of Entomological Evidence at the Death Scene. Haskell, N., Williams, R., (2nd ed), Entomology and Death: A procedural guide içinde (p. 85-101). Clemson, SC, USA: Forensic Entomology Partners
69. Haskell, N., Lord, W. & Byrd, J. (2009). Collection of entomological evidence during death investigations. Castner, J. B. a. J., Forensic Entomology: The Utility of Arthropods in Legal Investigations içinde (p. 81-120). CRC Press LLC
70. Benecke, M., Goff, M. & Lord, W. (1994). Entomotoxicology: a new area for forensic investigation. *Am J Forensic Med Pathol*. 51-57.
71. Açıkgöz, H. (2021).Uyuşturucu malzemeleri.
72. de Carvalho, L. M. L. (2010). Toxicology and Forensic Entomology. Amendt, J., Goff, M. L., Campobasso, C. P., Current Concepts in Forensic Entomology içinde (p. 163-178). Dordrecht: Springer Netherlands
73. Kriminal Daire Başkanlığı Olay yeri İnceleme Şube Müdürlüğü. (2019). Olay Yeri İnceleme Temel Eğitim Kitabı. Ankara: Olay Yeri İnceleme ve Strateji Geliştirme Büro Amirliği.
74. Açıkgöz, H. (2013). Olay Yerinden Ekolojik ve Entomolojik Verilerin Toplanması. Jandarma Dergisi.
75. Açıkgöz, H. (2021). Olay yerinin spiral yöntemle taranması.
76. Kaygısız, M., Arslan, T., Baykal, A. & Bayer, M. (2002). Olay Yeri İnceleme. Ankara: T.C. İçişleri Bakanlığı Emniyet Genel Müdürlüğü Eğitim Daire Başkanlığı.
77. Ceylan, A. (2019). Sıçan dışkısı ve pupa.
78. Ceylan, A. & Açıkgöz, H. (2019). Pupa.
79. Amendt, J., Campobasso, C. P., Gaudry, E., Reiter, C., LeBlanc, H. N. & Hall, M. J. (2007). Best practice in forensic entomology--standards and guidelines. Int J Legal Med. 90-104.
80. Galloway, A., Walsh-Haney, H. & Byrd, J. H. (2001). Recovering buried bodies and surface scatter: the associated anthropological, botanical and entomological evidence. Byrd, J., Castner, J., (1st ed), Forensic Entomology: The Utility of Arthropods in Legal Investigations içinde (p. 223-261). CRC Press LLC
81. Chophi, R., Sharma, S., Sharma, S. & Singh, R. (2019). Forensic entomotoxicology: Current concepts, trends and challenges. Journal of Forensic and Legal Medicine. 28-36.

82. Byrd, J. (2001). Laboratory Rearing of Forensic Insects. Byrd, J., Castner, J., *Forensic Entomology: The Utility of Arthropods in Legal Investigations* içinde (p. 121-142). CRC Press LLC
83. Dadour, I. R., Cook, D. F., Fissioli, J. N. & Bailey, W. J. (2001). Forensic entomology: application, education and research in Western Australia. Forensic Sci Int. 48-52.
84. Açıkgöz, H. (2021). Etiket.
85. Kıyak, S. (2000). Entomolojik Müze Metotları. Ankara: Öğün Matbaası.
86. Küçükyetim, M. (2021).Etiketli böcek tüpü. Ankara.
87. Açıkgöz, H., Ilgıt, E. & Taleb, M. (2018). Assessment of Entomological Remains from Soil Samples Collected from a Pig (Sus scrofa domestica) Carcass Decomposition Site after 13 Years. Turkiye Parazitolojii Dergisi. 281-285.
88. Carvalho, L. (2010). Toxicology and Forensic Entomology. Amendt, J., Goff, M., Campobasso, C., Current Concepts in Forensic Entomology içinde Dordrecht, Heidelberg, London, New York: Springer
89. Gennard, D. (2007). Forensic Entomology: An Inroduction. England: John Wiley & Sons Ltd.
90. Açıkgöz, H. (2021). Etli Tuzak.
91. Pitfall traps, I. (2020). Insect Pitfall traps. Science Learning Hub-Pokapū Akoranga Pūtaiao, The University of Waikato.
92. Açıkgöz, H. (2012). Adli entomoloji olay yeri inceleme formu.
93. Açıkgöz, H., Kılıncarslan, L. & Açıkgoz, A. (2012). Bovine Meat Versus Cat Food. Journal of Animal and Veterinary Advances. 3323-3326.
94. Smith, K. (1986). A manual of forensic entomology. Oxford: University Printing House.
95. Goff, M. & Lord, W. D. (2001). Entomotoxicology: insects as toxicological indicators and the impact of drugs and toxins on insect development. Byrd, J. H., Castner, J. L., Forensıc Entomology The Utility of Arthropods in Legal Investigations içinde (p. 331-340). Boca Raton, Florida: CRC Press LLC
96. Hedef Kimya. (2021). Homojenizatör. Hedef Kimya.
97. İldam. (2021). Homojenizatör Standart BK-HG Serisi BIOBASE.

ADLİ TEMEL TRAVMATOLOJİ

Toygün Anıl ÖZESEN*
Kenan KAYA**

Giriş

Travmatoloji, Türk Dil Kurumuna göre "sarsıntı bilimi" anlamına gelmektedir. Türk Ceza Kanunu'nda (TCK) (Md.3) "*Suç işleyen kişi hakkında işlenen fiilin ağırlığıyla orantılı ceza ve güvenlik tedbirine hükmolunur.*" şeklinde belirtilmektedir[1]. İşlenen fiilin ağırlık derecesinin değerlendirilmesinde ise "Türk Ceza Kanunu'nda Tanımlanan Yaralama Suçlarının Adli Tıp Açısından Değerlendirilmesi Rehberi" kullanılmaktadır[2]. Bu kılavuz, Adli Tıp Uzmanı hekimlerden ve diğer uzmanlık branşlarından oluşan çalışma gruplarının, uygulamada karşılaştıkları problemlerin çözümünde standardizasyon sağlanması amacıyla oluşturulmuş olup belirli aralıklarla güncellenmektedir.

Türk Ceza Kanunu'nda "Vücut Dokunulmazlığına Karşı Suçlar" olarak Md. 86, 87, 88, 89, 94, 95, 96'da tanımlanan olaylar sonucunda meydana gelen yaralanmaların ağırlık derecelerin değerlendirildiği ve yargılamada esas olarak kullanılan muayene raporları "Adli Rapor" olarak adlandırılmaktadır[3]. Bu raporlar düzenlenirken yukarıda bahsedilen "Türk Ceza Kanunu'nda Tanımlanan Yaralama Suçlarının Adli Tıp Açısından Değerlendirilmesi Kılavuzu" kapsamında, meydana gelen yaralanmanın "Basit bir tıbbi müdahale ile giderilebilecek ölçüde hafif yaralanma" olduğu/olmadığı, "Beden ve ruh bakımından kimlerin kendisini savunacağı/savunamayacağı", "Yaşamını tehlikeye sokan bir duruma neden olan yaralanmasının" olduğu/olmadığı, " Yüzünde sabit ize - yüzünün sürekli değişikliğine neden olup/olmadığı", " Yaralanmanın vücutta kemik kırığına veya çıkığına neden olup/olmadığı" eğer olduysa bunun ağırlık derecelerine göre değerlendirilme kriterleri vb. değerlendirilmekte ve raporlanmaktadır.

* Araştırma Görevlisi Doktor, Çukurova Üniversitesi/Tıp Fakültesi/Adli Tıp Anabilim Dalı, toygunanilozesen@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-9116-5844
** Doktor Öğretim Üyesi, Çukurova Üniversitesi/Tıp Fakültesi/Adli Tıp Anabilim Dalı, k_kaya_71@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0002-4157-2262

Olay orijinleri değerlendirilirken; olay yeri bulguları, görgü tanıklarının ifadeleri, lezyonların şekilleri ve bunların birbirine uyumları konusunda azami dikkat gösterilmelidir.

Kaynakça

1. TC Kanunu. Türk Ceza Kanunu. Retrieved December. 2004;13:2012.
2. Balcı Y, Çolak B, Gürpınar K, Anolay N. Türk Ceza Kanunu'nda tanımlanan yaralama suçlarının adli tıp açısından değerlendirilmesi rehberi: Adli Tıp Kurumu, Adli Tıp Uzmanları Derneği, Adli Tıp Derneği; 2019.
3. Balcı Y, Eryürük M. Adli Raporların Hazırlanmasında Temel Kurallar, Kavramlar; Hukuki ve Tıbbi Açıdan Hekim Sorumluluğu. Editörler: Prof Dr Sermet KOÇ Yrd Doç Dr Muhammet CAN. 2009:93.
4. TC Kanunları (1928). 1219 sayılı Tababet ve Şuabatı San'atlarının Tarzı İcrasına Dair Kanun Ankara: Resmi Gazete 1928. (02/11/2021 tarihinde https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=1219&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=3 adresinden ulaşılmıştır).
5. Saukko P, Knight B. The Pathology of Wounds. Knight's Forensic Pathology. 2015:136-71.
6. Davis GJ. Patterns of injury: blunt and sharp. Clinics in laboratory medicine. 1998;18(2):339-50.
7. Dimaio V, Dimaio D, Geberth V. Blunt trauma wounds. Forensic Pathology. 2001;2001:94-8.
8. Ekizoğlu O, Can İÖ, Arıcan N. Yaralar ve Zor Kullanımın Neden Olduğu Yaralanmalar, Göz Yaşartıcı Kimyasallar ve Toplumsal Olaylarda Zor Kullanım Araçlarının Neden Olduğu Sağlık Sorunlarında Tıbbi Destek ve Belgeleme, Hekimlere Yönelik Rehber Kitap. 1997; 32-45.
9. Vanezis P. Interpreting bruises at necropsy. Journal of Clinical Pathology. 2001;54(5):348-55.
10. Hayes WC, Erickson MS, Power ED. Forensic injury biomechanics. Annu Rev Biomed Eng. 2007;9:55-86.
11. Polat O, İnanıcı M, Aksoy M. Adli tıp ders kitabı (1. Baskı). Alemdar Ofset, İstanbul. 1997:340-60.
12. DiMaio VJ, DiMaio D. Wounds caused by pointed and sharp-edged weapons. Forensic pathology. 2001:187-212.
13. Payne-James J, Vanezis P. Injury, Fatal and Nonfatal| Sharp and Cutting-Edge Wounds. 2005.
14. Saukko P, Knight B. Burns and Scalds. Knight's Forensic Pathology. 2015;311-25.

15. Smith J, Malyon A, Scerri G, Burge T. A comparison of serial halving and the rule of nines as a pre-hospital assessment tool in burns. British journal of plastic surgery. 2005;58(7):957-67.
16. Sütoluk Z, Savaş N, Demirhindi H, Özdener N, Akbaba M. Çukurova üniversitesi tıp fakültesi büyük acil servisine ev kazaları nedeniyle başvuranların etiyolojik ve demografik özellikleri. Toplum Hekimliği Bülteni. 2007;26(2):29-34.
17. Saukko P, Knight B. Neglect, Starvation and Hypothermia. Knight's Forensic Pathology. 2015:412-20.
18. Hirvonen J. Necropsy findings in fatal hypothermia cases. Forensic science. 1976;8:155-64.
19. Saukko P, Knight B. Electrical Fatalities. Knight's Forensic Pathology. 2015:326-38.
20. Gül M, Girişgin AS, Koçak S, Okumuş M. Yıldırım çarpması yaralanmaları. Genel Tıp Derg. 2004;14(1):35-8.
21. Reddy K, Lowenstein EJ. Forensics in dermatology: part I. Journal of the American Academy of Dermatology. 2011;64(5):801-8.
22. Albek E. Fiziksel Zararlar. Adli Tıp Ders Kitabı. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Yayınları; 2011. p. 360-71.
23. Ahmadi H, Durrant C, Sarraf K, Jawad M. Chemical burns: a review. Current Anaesthesia & Critical Care. 2008;19(5-6):282-6.
24. Çetin G. Patlamaya Bağlı Yaralar. Soysal Z, Çakalır C, editors. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi; 1999. 587-593.
25. Koç S, Can M. Birinci Basamakta Adli Tıp. Klinik Gelişim Dergisi Özel Sayısı. 2010:158-166.
26. Çetin G. Trafik Kazasına Bağlı Yaralar. Soysal Z, Çakalır C, editors. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi; 1999. 595-606.
27. Saukko P, Knight B. Transportation Injuries. Knight's Forensic Pathology. 2015:281-301.
28. Koçak A, Topçuoğlu M, Aktaş EÖ. Hava yastıklarında son gelişmeler. Adli Tıp Bülteni. 2010;15(1):32-8.
29. Hansen TP, Nielsen AL. Avulsion of the occipital bone--an airbag specific injury. The Lancet. 1999;353(9162):1409-10.

Osmanlı'dan Günümüze İktisat, Maliye ve Sosyal Kurumlar

Editör

Rahime Hülya ÖZTÜRK

nobel bilimsel

Osmanlı'dan Günümüze İktisat, Maliye ve Sosyal Kurumlar

Editör : Rahime Hülya ÖZTÜRK

Yayın No.: 1925
ISBN: 978-625-393-119-3
E-ISBN: 978-625-393-120-9
Basım Sayısı: 1. Basım, Ekim 2023

© Copyright 2023, NOBEL BİLİMSEL ESERLER SERTİFİKA NO.: 20779
Bu baskının bütün hakları Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.ne aittir.
Yayınevinin yazılı izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik
ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.
Nobel Yayın Grubu, 1984 yılından itibaren ulusal ve 2011 yılından itibaren ise uluslararası düzeyde düzenli olarak faaliyet yürütmekte ve yayınladığı kitaplar, ulusal ve uluslararası düzeydeki yükseköğretim kurumları kataloglarında yer almaktadır.
"NOBEL BİLİMSEL ESERLER" bir Nobel Akademik Yayıncılık markasıdır.
Kitaptaki bilgilerin her türlü sorumluluğu bölüm yazarlarına aittir.

Genel Yayın Yönetmeni: Nevzat Argun -nargun@nobelyayin.com-
Genel Yayın Koordinatörü: Gülfem Dursun -gulfem@nobelyayin.com-

Sayfa Tasarım: Tarkan Kara -erdal@nobelyayin.com-
Redaksiyon: Mine Metin -mine@nobelyayin.com-
Kapak Tasarım: Sezai Özden -sezai@nobelyayin.com-
Görsel Tasarım Uzmanı: Mehtap Yürümez -mehtap@nobelyayin.com-

Kütüphane Bilgi Kartı

Öztürk, Rahime Hülya
Osmanlı'dan Günümüze İktisat, Maliye ve Sosyal Kurumlar / Editör : Rahime Hülya ÖZTÜRK
1. Basım + 168 s., 16,5x24 cm. Kaynakça var, dizin yok.
ISBN: 978-625-393-119-3
E-ISBN: 978-625-393-120-9

Genel Dağıtım

ATLAS AKADEMİK BASIM YAYIN DAĞITIM TİC. LTD. ŞTİ.
Adres: Bahçekapı Mh. 2465 Sk. Oto Sanayi Sitesi No:7 Bodrum Kat, Şaşmaz/ANKARA
Telefon: +90 312 278 50 77 - **Faks:** 0 312 278 21 65
Sipariş: siparis@nobelyayin.com- **E-Satış:** www.nobelkitap.com - esatis@nobelkitap.com
www.atlaskitap.com - info@atlaskitap.com

Dağıtım ve Satış Noktaları: Alfa, Kırmızı Kedi, Arkadaş, D&R, Dost, Kika, Kitapsan,
Nezih, Odak, Pandora, Prefix, Remzi Kitabevleri, Yeryüzü Dağıtım

Baskı ve Cilt: Meteksan Matbaacılık ve Teknik Sanayi Tic. Anonim Şirketi / Sertifika No.: 46519
Beytepe Köy Yolu No.: 3 06800 Bilkent-Çankaya/ANKARA

İÇİNDEKİLER

Önsöz 5
Osmanlı'nın Son Döneminde (1846-1912) Bir Heccav ve Vergiye Bakışı: Şair Eşref
İbrahim ÖZMEN 9
Osmanlı İmparatorluğu'nda Kentsel Toplumsal Hayatın Düzenlenmesinde Vakıf ve Ahi Örgütlenmesi
Hayriye SAĞIR 25
Para Vakıflarından Bankacılığa: Osmanlı'da Sermayenin Hikayesi
Halil İbrahim GÜL 43
On Dokuzuncu Yüzyılda Britanyalıların Batı Anadolu'daki Arazi Alımlarının Nedenleri
Ceren UÇAN 63
15-17. Yüzyıllar Arasında Dünya İktisadi Düzeninde Osmanlı İmparatorluğu
Bilgen TAŞDOĞAN 71
Osmanlı Devleti'nde Müteferrika Matbaası'nın Faaliyetlerinin İktisadi Açıdan Değerlendirilmesi
Remziye Hülya ÖZTÜRK 87
Osmanlı Mısır'ında Ekonomik ve Toplumsal Değişimin Yansımaları: İsyan ve Kitlesel Protestolar
Üzerine Bir Değerlendirme
Ecehan SOMUNCUOĞLU 103
19. Yüzyıl Osmanlı Devleti'nde İl Yönetimi Reformları ve İl Özel İdarelerinin Tarihsel Gelişimi
Vildan ARMAĞAN 125
19. Yüzyılda Yoksulluğun Yönetimi Bağlamında Osmanlı Devleti'nde Çocuk Emeği
Pelin Vildan KOKCU DELİKAYA 147
Yazarlar 165

Osmanlı'nın Son Döneminde (1846-1912) Bir Heccav ve Vergiye Bakışı: Şair Eşref

İbrahim ÖZMEN[1]

GİRİŞ

"Eksen hicvimde ta'yîn-i esâmi eylemem,
Fikr-i mahsûsumca bu halin şudur ki mucubi:
İsterim her bir denîye kaabil-i tatbik olup
Kullanılsın her biri bir numarasız gözlük gibi."
(Şair Eşref)

Ekonomik sistemlerin toplumsal yapıları biçimlendirdiğine dair tartışma sanırım çok bilinen bir tartışmadır. Günlük hayatın neredeyse tüm veçhelerine sirayet edebilen ekonomik sistemleri ya da dinamiklerini, anlamak, anlamlandırmak, çözümlemek veya serimlemek için birçok sosyal bilimci gibi iktisatçılar da çeşitli alanlardan faydalanır. Bunların arasında edebiyat, resim, müzik, sinema ve tiyatro sayılabilir.

Geçmişi anlamaya çalışırken historik çağ için yazı, yol gösterici iken prehistorik çağ için araçlar değişebilir. Gordon Childe (2010)'ın Doğu'nun Prehistoryası ve Bleda Düring (2016)'in Küçük Asya'nın Tarihöncesi isimli eserleri toplumsal yapılar ve sosyal yaşamlar hakkında kimi *maddi* ipuçları ile hangi bilgilere sahip olabileceğimizi gösteren önemli örnekler sunar. Bir antropolog için takı eşyaları da geçmiş veya günümüzü anlamak için gözleme dayalı bilgiler kadar değerlidir ve belirli bir coğrafyada yaşayan insan veya toplulukların günlük hayatına veya sosyal yaşamına, ekonomik sistemlere veya sınıfsal ilişkilerine ışık tutabilmektedir.

Gündelik hayatın anlaşılmasında Henri Lefebre (2016)'nin yaklaşımı yol gösterici olabilir: Geçmişten bir günü anlamlandırmaya çalışırken o dönemin gazetelerine, haberlerine bakıp birtakım bilgiler bulmaya çalışırız, diğer taraftan gündelik hayatın edebiyata girmesiyle edebiyat sayesinde de bir dizi ipuçlarını elbette bulabiliriz. Yani, söylem de hakikat ile kurduğu bağ ile orantılı olarak maddi unsurlar kadar bize ışık tutabilir. Örneğin 19. yüzyılda Fransa'da gündelik hayatta parasal ilişkilerin rolünü görmek istersek Balzac iyi bir seçim olabilir. İngiliz doygunluğu ile şömine başında dingin bir atmosferde yoksul ve terk edilmiş çocukların yaralarını sarmak için Dickens'ten yardım alabiliriz. Genç Dostoyevski'nin İnsancıklar'ında Devuşkin'in yoksulluğunu, Çehov'un Çukurda adlı eserinde, meşaninler ile fabrikatörler arasındaki derin uçurumu, Gogol'un Paltosu'nda bir devlet memurunun kederini Akakiyeviç ile görebiliriz. Orwell, Burma Günleri'nde, Hindistan'daki kurumsal ve toplumsal yapıdaki yozlaşmayı sanırım İngiliz Hükümetinin raporlarından daha objektif anlatır, Paris ve Londra'da

1 Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi, Akşehir İ.İ.B.F, Maliye Bölümü, ibrahimozmen@selcuk.edu.tr, Orcid: 0000-0003-2632-4217

KAYNAKÇA

Akdere, Çınla (2014), "Kurmaca Dünyayı Gerçek, Gerçek Dünyayı Kurmaca Kişilerle Anlatmak: John Dos Passos'un Büyük Para'sında Thorstein Veblen". Edebiyattaki İktisat. Derleyenler: Derya Güler Aydın ve Çınla Akdere. ss: 313-356. İstanbul: İletişim Yayıncılık.

Arı, Ahmet ve Seda Duranoğlu (2022), "Ekonomik Hayatın Klasik Türk Şiirindeki Yansımaları ve Devalüasyon/Enflasyon Temalı Bir Şiir Örneği". Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, 29:165-177.

Aydın, Derya Güler ve Çınla Akdere (2014), Edebiyattaki İktisat. İstanbul: İletişim Yayınları.

Aydın, Derya Güler (2014), "Kapitalizmde İnsanlıktan Çıkmanın Hikâyesi: "Uçurum" İnsanları". Edebiyattaki İktisat. Derleyenler: Derya Güler Aydın ve Çınla Akdere, ss: 149-162. İstanbul: İletişim Yayıncılık.

Baş, Şerife (1999), Şair Eşref'in Hayatı ve Eserleri Üzerine bir İnceleme, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Childe, Gordon V. (2010), Doğu'nun Prehistoryası. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Çağın, Şerife (2007), Bir Hiciv Ustası Şair Eşref. İstanbul: Dergâh Yayınları.

Düring, Bleda S. (2016), Küçük Asya'nın Tarihöncesi, Karmaşık Avcı-Toplayıcılardan Erken Kentsel Toplumlara. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.

Ergün, Mehmet (1983), Neyzen Tevfik ve Azab-ı Mukaddes'i. İstanbul: Tunca Yayınları.

Foucault, Michel (1993), Cinselliğin Tarihi I. İstanbul: Alfa Yayınları.

Foucault, Michel (1993), Doğruyu Söylemek. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Gürkan, Ceyhun ve Mustafa Öziş (2012), "Dostoyevski'nin iktisada yaklaşımı ve İktisadi İnsan Eleştirisi". Ekonomik Yaklaşım, 23 (82): 99-128.

İnalcık, Halil (2016), Şair ve Patron: Patrimonyal Devlet ve Sanat Üzerine Sosyolojik Bir İnceleme. İstanbul: DoğuBatı Yayınları.

İpek, Selçuk (2010), Anadolu Halk Türklerinde Vergi İsyanı, Bursa: Ekin Basım Yayın.

Kabacalı, Alpay (2004), Çeşitli Yönleriyle Şair Eşref, Hayatı, Sanatı ve Yergileri. İstanbul: Özgür Yayınları.

Keyder, Çağlar (2000), Türkiye'de Devlet ve Sınıflar, İstanbul: İletişim Yayınları.

Kıray, Emine (1995), Osmanlı'da Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar, İstanbul: İletişim Yayınları.

Korkmaz, İbrahim (2014), "Kul-Şair'den Derviş Şair'e: Hem Parasız Hem de Yatılı Cumhuriyet". Edebiyattaki İktisat. Derleyenler: Derya Güler Aydın ve Çınla Akdere, ss. 87-112. İstanbul: İletişim Yayıncılık.

Lefebre, Henri (2016), Modern Dünyada Gündelik Hayat. İstanbul: Metis Yayınları.

Marotti, Arthur F. (1991), "Patronage, Poetry, and Print". The Yearbook of English Studies, Politics, Patronage and Literature in England 1558-1658 Special Number, 21:1-26.

Rizzo, Betty (1991), "The Patron as Poet Maker: The Politics of Benefaction". Studies in Eighteenth-Century Culture, 20: 241-266.

Sharlet, Jocelyn (2011), Patronage and Poetry in the Islamic World: Social Mobility and Status in the Medieval Middle East and Central Asia. New York: Tauris.

Sarfati, Metin (2014), "17. Yüzyıl Fransız Klasiklerinden, Smithyen Ekonomi Politiğe "Karakter" ve Analizi". Edebiyattaki İktisat. Derleyenler: Derya Güler Aydın ve Çınla Akdere, ss: 113-142. İstanbul: İletişim Yayıncılık.

Tatlısumak, Uğur (2016), Osmanlı Uleması ve Patronaj İlişkisi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Osmanlı İmparatorluğu'nda Kentsel Toplumsal Hayatın Düzenlenmesinde Vakıf ve Ahi Örgütlenmesi

Hayriye Sağır[1]

GİRİŞ

Osmanlı İmparatorluğu ekonomik olarak, toprak ağırlıklı bir yapıya sahipti. Tarım ve hayvancılık, ekonominin temelini oluşturmaktaydı. Ayrıca, zanaatkarlar ve esnaflar da önemli bir ekonomik güçtü. Lonca ve ahi teşkilatları çatısı altında toplanan zanaatkarlar, el sanatları, demircilik, dokumacılık, seramikçilik gibi çeşitli alanlarda üretim yapıyorlardı. Bu zanaatkarlar, geleneksel üretim yöntemleriyle kaliteli ürünler üreterek, yerel ekonominin temelini oluşturmaktaydılar. Vergi sistemi de ekonominin temellerinden birini oluşturmaktaydı. Toprak ve gelir vergileri, ticaret vergileri ve diğer vergi türleriyle devlet ciddi gelir elde etmekteydi. Bu gelirler, devletin idaresini, ordusunu ve diğer kamu hizmetlerini finanse etmek için kullanılmaktaydı. Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomisi, toprak ağırlıklı bir yapıya sahip olması nedeni ile, sanayi devrimi öncesi dönemde sermaye birikimi için gerekli olan sanayileşme sürecini yaşamamıştı bununla birlikte, imparatorluğun ekonomisi, tarım ve hayvancılık gibi geleneksel sektörlere dayanmaktaydı. Gerekli olan teknolojik yeniliklerin ve üretim yöntemlerinin geliştirilmesi için yeterli kaynaklara sahip değildi bu nedenlerle Osmanlı, sermaye birikimi amacıyla savaşmamıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda, vakıflar ve ahilik teşkilatı kentsel toplumsal hayatın düzenlenmesinde önemli rol oynayan kurumlardır. Vakıflar, her ne kadar inanç sahibi bireyler tarafından kurulan ve genellikle dini amaçlarla faaliyet gösteren kuruluşlar olsalar da yerel kamusal hizmetlerin yerine getirilmesinde de etkin oldukları görülmektedir. Özellikle kentsel altyapı ihtiyaçlarının karşılanmasında yönetim geri planda kalmıştır. İmparatorluk tarafından yapılan birçok yol, köprü vs. altyapı ve üstyapı öğeleri genel olarak, lojistik amaçlar ve askeri kaygılarla inşa edilmiştir. Medrese, hastane, kervansaray, han gibi yerel kamusal yapıların inşasında ise geri planda kalmıştır.

Osmanlı ekonomisinde ürünlerin arz cephesi esnaf teşkilatları tarafından düzenlenmektedir. Fütüvvet ve ahilik ilkeleri temelinde ihtiyaca göre üretim fikrini uygulamaya çalışmışlardır. Aşırı üretim buhranlarının önlenmesi ve esnafların işsiz kalmaması temel amaçtır. Bu nedenle dükkan sayısı, üretim araçları sınırlandırılmış, ehliyet ve liyakat esas alınarak düzenlemeler yapılmıştır (Tabakoğlu, 1987: 123).

Hazırlanan bu çalışmanın temel odak noktası, Osmanlı İmparatorluğu'nda kentsel toplumsal hayatın düzenlemesinde vakıf kurumları ve Ahi teşkilatlanmasının önemidir. Bu kapsamda ilk bölümde Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik yapılanması, zanaatkar ve esnafların bu yapılanmadaki payları, vergi sisteminden bahsedilmektedir. Sonraki

1 Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi, İ.İ.B.F, Kamu Yönetimi Bölümü, hayriyesamur@selcuk.edu.tr, Orcid:0000-0003-3302-0203

KAYNAKÇA

Acet, Hakan, Burcu Güvenek ve Haldun Soydal (2006). "Güvenirlik İhtiyacı ve Devletin Regülasyonu". Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi , 9 (1-2): 501-520 .

Akça, Gürsoy (2003). "Ahilik Geleneği ve Günümüz Fethiye Esnafı". Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, (14): 209-219.

Argunhan, Betül (2022). "Osmanlı Payitahtında Esnaf Teşkilatı: Loncaların Hukuki Açıdan İncelenmesi". Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi, Prof. Dr. M. Fatih UŞAN'a Dekanlıkta 10. Yıl Anısına Teşekkür Armağanı (2022-2): 145-196. DOI: 10.33432/ybuhukuk.1105405

Bal, Hüseyin (2015). Kent Sosyolojisi. Sentez Yayıncılık: Bursa.

Bayram, Selahattin (2012). "Osmanlı Devleti'nde Ekonomik Hayatın Yerel Unsurları: Ahilik Teşkilatı ve Esnaf Loncaları". Journal of Istanbul University Faculty of Theology , 0 (21): 81-114 .

Bıyıklı, Mahmut (2019). "Prof. Dr. İlber Ortaylı ile Vakıf Medeniyeti Üzerine". Vakıflar Dergisi 80. Yıl Özel Sayısı: 249-253 . DOI: 10.16971/vakiflar.587040

Bulut, Metin (2014). "Osmanlı Dünyasında Vakıflar ve Finans". Vakıf ve İktisat Sempozyumu Bildiri Kitabı: 33-37.

Çağatay, Nejet (1982). "Anadolu'da Ahilik ve Bunun Kurucusu Ahi Evren". Belleten , 46 (182): 423-436 .

Durak, İbrahim ve Atilla Yücel (2010). "Ahiliğin Sosyo-Ekonomik Etkileri ve Günümüze Yansımaları". Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 15 (2): 151-168 .

Erbaşı Ali, Semih Büyükipekçi ve Mehmet Bakanlar (2010). "Türk Dünyası İşletmelerinin Ekonomik Yapılarının Güçlendirilmesinde Ahilik Anlayışından Yararlanılması". Journal of Azerbaijani Studies, 783-798.

Faroqhi, Suraiya (2010). Osmanlı İmparatorluğu ve Çevresindeki Dünya, Çev.Ayşe Berktay. Kitap Yayınevi: İstanbul.

Genç, Mehmet (2013). Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi, e-kitap.Ötüken Yayınları: İstanbul. https://books.google.com.tr/books?hl=tr&lr=&id=6cuZCwAAQBAJ&oi=fnd&pg=PT7&dq=Osmanl%C4%B1+Ekonomisi&ots=cua5f-dVGt&sig=Tov8B3gm0sAh1DnOoI5XU5HZRs8&redir_esc=y#v=onepage&q=Osmanl%C4%B1%20Ekonomisi&f=false

Gündüz, Ali Yılmaz, Mehmet Kaya ve Cahit Aydemir (2012). "Ahilik Teşkilatında ve Günümüzde Tüketicilerin Korunmasına Yönelik Çalışmalar Üzerine Bir Değerlendirme". Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi , 14 (2): 37-54 .

Güney, Necmeddin (2019) "Osmanlı'da Para Vakfı Uygulamasına Güçlü Bir İtiraz: İmam Birgivî'nin Para Vakfı Aleyhindeki Görüşleri". Mütefekkir 6/11: 13-32.

İlim ve Medeniyet (2019). "Osmanlı Devletinde Vakıf Sistem, Nedir?". https://www.ilimvemedeniyet.com/osmanli-devletinde-vakif-sistemi.html. Erişim Tarihi: 04.06.2023.

İnalcık, Halil & Bülent, Arı (2005). "Türk-İslam-Osmanlı Şehirciliği ve Halil İnalcık'ın Çalışmaları". Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi. 6 :27-56.

Kejanlı, D. Türkan (2010). "Anadolu'da Selçuklu ve Osmanlı Dönemlerinde Kent Sistemi, Kale Ve Merkez-Çarşı Gelişimi". Social Sciences , 5 (3):287-302

Kepenek, Yakup (2012). Türkiye Ekonomisi. Remzi Kitabevi: İstanbul.

Kongar, Emre (2002). 21. Yüzyılda Türkiye. Remzi Kitabevi: İstanbul.

Lewis, Bernard (1993). Modern Türkiye'nin Doğuşu. Türk Tarih Kurumu Basımevi: Ankara.

Ortaylı, İlber(2019). Gelenekten Geleceğe. Timaş Yayınları: İstanbul.

Öztürk, Rahime Hülya (2018). Osmanlı İktisat Zihniyetinde Kamu Hizmetlerinin Yerine Getirilmesi ve Vakıflar. Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, cilt 18 sayı 4,37-48

Öztürk, Rahime Hülya (2022a). "Manisa Muradiye Vakfı'nın 1596-1609 Yılları Arasındaki Bilanço Analizi". Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi. 47: 115-150.

Öztürk, Rahime Hülya (2022b). "XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Konya'da Temel İş Kolları ve Esnaf Sandıklarının İşlevi". İktisadi ve İdari Bilimlerde Güncel Araştırmalar. Editör: Mustafa Mete, Aytaç Toptaş, Yahya Katı. Gece Kitaplığı: Ankara.

Tabakoğlu, Ahmet (1987). "Osmanlı Ekonomisinde Fiyat Denetimi". İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, 43:1-4.

Taeschner, Franz(1953). "İslam Ortaçağında Futuvva (Fütvvet Teşkilatı)", Çev. Fikret Işıltan. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası. Etüdler: 3-32.

Tuğrul, Mehmet ve Mehmet Bulut (2021). "Osmanlı Şehirlerinde Vakıflar ve Kültürel Hayat: Selanik ve Sofya". Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi, 10(2): 601-633.

Türk Dil Kurumu (TDK)(2023). https://sozluk.gov.tr/. Erişim Tarihi: 01.06.2023.

Ünal, Neslihan (2015). İki Osmanlı Liman Kenti İzmir ve Selanik (Karşılaştırmalı Bir İnceleme).Ankara: İmge Kitabevi.

Yay, Turan (2019). "Atatürk Dönemi Türkiye Ekonomisi ve Osmanlı İmparatorluğu'ndan Devralınan Miras". Contemporary Research in Economics and Social Sciences , 3 (1): 77-114.

Para Vakıflarından Bankacılığa: Osmanlı'da Sermayenin Hikayesi

Halil İbrahim Gül[1]

GİRİŞ

İnsanoğlu yeryüzünde bulunduğundan itibaren mal alışverişinde bulunmuş ve bu alışveriş karşılığında bir bedel ödemiştir. Bu bedel zaman zaman bir metal, bir mal ya da para olmuştur. Para zamanla insan ihtiyaçlarının giderilmesinde değişmez bir vasıta haline gelmiştir. İnsanın geliri artıp zenginleşmeye başlaması paranın da farklı yerlerde kullanılmasının önünü açmıştır. Dolayısıyla paranın saklanacağı, korunacağı ya da işletileceği kurumlar gelişmiştir. İlk çağlardan beri çeşitli tasarruf kurumları geliştirilmiş ve para bu kurumlar sayesinde iktisadi bir değer olmuştur. Tüm dünyada olduğu gibi Osmanlı da paranın değerlendirilmesi için kurumlar geliştirmiştir. Bu kurumlar Osmanlı iktisat sistemi içinde yoğrularak şekillenmiş ve iktisadi sistem içinde kendisine yer bularak Osmanlı sermaye yapısı içinde önemli rol oynamıştır. Osmanlıda para müesseselerinin oluşumunu dört açıdan değerlendirmek gerekir. İslami hukuk açısından, toplumsal yaşayış açısından, yönetim modeli açısından ve iktisadi açıdan. Banka benzeri bir kurumun vücut bulabilmesi için bu hassasiyetler göz ardı edilmemelidir. Dolayısıyla Osmanlı'da kurulacak bir parasal kurumun oluşma süreci ya çok geç meydana gelecek ya da hiç oluşmayacak. İşte böyle bir ortamda para vakıfları ve daha sonrada bankalar bu dört olmazsa olmazı aşarak kurulmuş ve hizmetlerini uzun yıllar devam ettirmişlerdir. Yazı, para vakıflarını ve bankaların oluşma sürecini anlamak için önce para ve gerekliliği üzerinde durmuş. Daha sonra ise genel tasarruf kurumlarının oluşumu ve Osmanlı'da ortaya çıkan para vakıfları ve bankacılığın hikayesi üzerinde yoğunlaşmıştır.

1. Tarihi Süreçte Para

İlk çağ ekonomilerinden günümüze gelinceye kadar para olgusu var olmuştur. Ticareti kolaylaştırma, alışverişin yerine getirilmesi gibi faaliyetlerin sonucunda elde maddi bir gerçekliğin oluşmasını sağlamıştır. İlk çağlardan modern çağlara kadar para olarak adlandırılan birçok nesne kullanılmıştır. Bu nesneler değiş tokuş işlemlerinin gerçekleşmesinde belirgin bir rol oynamıştır. Para olgusu iktisat biliminin doğmasından önce ve sonra tanımlamalar yapılarak günümüzde arz ve talebin maddi boyutunu oluşturmuştur. Aristo ve Eflatun eski Yunandan başlayarak Roma ve orta çağ dönemlerinde paraya yüklenen görevler zamanla değişerek günümüzde bir tasarruf aracı, değişim aracı, ödeme aracı ve bir servet biriktirme aracı olarak evrimleşerek modern iktisat teorilerinde önemli bir yer tutmuştur (Pamuk, 2017: 3).

Modern döneme parasal işlemlerin başlamasından önce, Venedik ve Cenova Akdeniz bölgesi mali merkezin ilk sinyallerini veren bölgeler olmuştur. Amerika'nın keşfinden

1 Dr.Öğr.Üyesi,Çankırı Karatekin Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü hibrahimgul@karatekin.edu.tr, Orcid: 0000-0003-2428-5373

KAYNAKÇA

Araz, Yunus (2018). “İslam İktisat Tarihinde İlkel Bir Bankacılık Örneği: Cehbezler”. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 19(2): 21-36.

Bayraktar, Kaya (2002). Osmanlı Bankasının Kuruluşu, Faaliyetleri ve Osmanlı Devleti’nin Moratoryum İlanındaki Yeri (1863-1875), İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi.

Boratav, Korkut (2006). Türkiye İktisat Tarihi 1908-2005, Ankara: İmge Yayınları.

Bülbül, Yaşar (2013). “Para ve Finansman Sistemi”, Osmanlı İktisat Tarihi, Editör: Ahmet Tabakoğlu, Arif Bilgin, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Çağatay, Neşet (1969). ‘‘Osmanlı İmparatorluğunda Riba-Faiz Konusu Para Vakıfları ve Bankacılık’’, Vakıflar Dergisi. Acıkerişim.fsm.edu.tr.

Çanlı, Mehmet (2020). ‘‘Tarihi Süreç İçinde Eytam Sandıklarının Hukuki Mevzuatı ve Karşılaştığı Sorunlar (1851-1920)’’, Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi, 9(3):1301-1321.

Çizakça, Murat (2006). ‘’Osmanlı Dönemi Vakıfların Tarihsel ve Ekonomik Boyutları’’, İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi. tusev.org.tr.

Durmuş, Abdullah (2022). “Para Vakıfları ile Faizsiz Bankacılık İşlemleri Arasında Bir Mukayese”. Internatıonal Journal Of Fınancıal Economıcs And Bankıng Practıces 3(2):1-18.

Eldem, Vedat (1994). Osmanlı İmparatorluğu’nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Genç, Mehmet (2002). Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi, İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Genç, Mehmet (2021). Osmanlı Ekonomisine Dair Konuşmalar-1, İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Gül, H. İbrahim (2020). ‘’Klasik Osmanlı İktisadi Uygulamalarından Modern Cumhuriyet Dönemi İktisadi Uygulamalarına Geçiş ve TBMM’nin Rolü’’, Karatekin Armağanı, Editör: Osman Gümüşçü, Ertan Beşe, Emre Şahin Dölarslan, Ankara: Nobel Yayınları.

Gül, H. İbrahim (2021). ‘’Bir Yönetim Modeli Olan Osmanlı Zirai, Ticari, Mali ve Sanayi Ekonomisinin Temel Taşları: Tımar, Vakıf ve Esnaf Teşkilatında İşleyiş ve Değişim’’, Osmanlı da Toplum ve Ticaret, Editör: Erkan Işıktaş, Muhammet Nuri Tunç, Ankara: Sonçağ Yayınları.

Gül, H. İbrahim (2021). ‘’İktisadi Düşünce İçinde Faiz Kavramının kullanımı ve Faiz Kavramının İktisat Teorilerindeki Yeri’’. Tüm Yönleriyle Teoride Finans ve İktisat, Editör: Şahin Karabulut. Ankara: Gazi Kitapevi.

Güner, M. Fatih (2019). “Osmanlı Dönemi Para Vakıfları ve Günümüz Finansal Piyasalarda Para Vakıflarının Yeri”. Çukurova Üniversitesi İİBF Dergisi 2(23):249-269.

Güran, Tevfik (2014). 19. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi Üzerine Araştırmalar, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

İnalcık, Halil (1994). Seçme Eserleri 12 Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1300-1600, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

İnalcık, Halil (2003). Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ, İstanbul: YKY Yayınları.

İnalcık, Halil (2011). Osmanlı İdare ve Ekonomi Tarihi, İstanbul: İSAM Yayınları.

Kaya, Emine ve Esra Kadanalı (2020). “Geçmişten Günümüze Lider Tarımsal Kredi Kuruluşu: T.C. Ziraat Bankası”. Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi, Temmuz (19):131-152

Kazgan, Haydar (2022). Osmanlı'da Avrupa Finans Kapitali, Ankara: Efil Yayınevi.

Korkut, Cem ve Mehmet Bulut (2017). "15. Ve 19. Yüzyıllar Arasında Osmanlı Para Vakıfları ve Modern Finans Kurumlarının Karşılaştırılması". Munich Personal RePEc Archive (MPRA) 12 Aralık: 1-32.

Oktar, Suat ve Arzu Varlı (2009). "İttihat ve Terakki Dönemi'nin Ulusal Bankası: Osmanlı İtibar-ı Milli Banaksı". Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi 2 (27):01-20.

Öz, Mehmet (2019). "Gelenekçi Osmanlı Islahat Düşüncesinde Temlikler ve Vakıflar". Vakıf Dergisi 80.Yıl Özel Sayısı:103-114.

Özcan, Tahsin (1999). ''Sofyalı Bali Efendinin Para Vakıfları İle İlgili Mektupları''. İslam Araştırmaları Dergisi, 3: 125-155.

Özer, M. Halis (2014). "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Milli Tüccar Oluşturma Çabalarında İş Bankası'nın Rolü". Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 69(2):352-377.

Özsaraç, Yakup (2021). "Vakıflarda Anakronizm: Para Vakıfları Üzerinden Bir Değerlendirme". Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi 2(26):209-223.

Pamuk, Şevket (1999). Yüz Soruda Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914, İstanbul: Gerçek Yayınevi.

Pamuk, Şevket (2015). Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi Büyüme Kurumlar ve Bölüşüm, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.

Pamuk, Şevket (2017). Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları

Tabakoğlu, Ahmet (1998). Türk İktisat Tarihi, İstanbul: Dergâh Yayınları.

Tabakoğlu, Ahmet (2013). İslam İktisadına Giriş, İstanbul: Dergâh Yayınları.

Uluyol, Osman (2019). "19. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Bankacılığın Gelişimi". Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi, (16): 19-40.

Unan, Fahri (2016). "Vakıf Müessesi", Osmanlı Merkez ve Taşra Teşkilatı, Editör: Ahmet Nezih Turan, Mehmet Öz, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Yağcı, Mustafa ve Çiğdem Gürsoy (2019). "Osmanlı Devleti'nde İktisadi Zihniyet, Kurumlar ve Para Vakıfları". Adam Akademi 9(1):37-67.

Yetiz, Filiz (2016). "Bankacılığın Doğuşu ve Türk Bankacılık Sistemi". Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 9(2): 107-117.

On Dokuzuncu Yüzyılda Britanyalıların Batı Anadolu'daki Arazi Alımlarının Nedenleri*

Ceren Uçan[1]

GİRİŞ

On dokuzuncu yüzyılda, Avrupa ekonomisinde yaşanan değişiklikler Osmanlı ekonomisini de etkilemiştir. Batı Anadolu'nun, Avrupa'nın talep gösterdiği ürünleri yetiştirmeye uygun olması, bölgede yabancı yatırımının ve yerleşiminin artmasına sebep olmuştur. 1838 yılında Balta Limanı Antlaşması'yla ihracat üzerindeki yasakların kaldırılması, azalan vergiler, Britanyalı tüccarların Osmanlı tüccarlarıyla eş tutulması, İzmir-Aydın demiryolu hattı başta olmak üzere demiryolu hatlarının yapımı ve bu hatların tarımda karlılığı arttırması, arazi fiyatlarının düşük olması, arkeolojik kazılar, 1866 yılında yabancılara taşınmaz mal sahibi olma hakkının tanınması Britanyalıların Batı Anadolu'daki arazi alımlarını arttırmıştır. Britanyalı tüccarlar aldıkları arazilerde ticaretini yaptıkları ve yabancı pazarlarda yoğun talep gören tarım ürünlerinin üretimini yapmışlardır. Batı Anadolu'ya yatırım yapan Britanya vatandaşlarının bir kısmını daha sonradan vatandaşlık almış Rumlar, Ermeniler, Türkler ve Yahudiler oluşturuyordu. 1844 ile 1913 yılları arasında 700 Osmanlı vatandaşı Britanya İmparatorluğu'nun vatandaşlığına geçmiştir (Kurmuş, 1974: 20).

1.Literatür Değerlendirmesi

Orhan Kurmuş'un ilk olarak 1974 yılında basılmış olan Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi ve 1976 yılında basılmış olan Bülent Varlık'ın 19. Yüzyılda Emperyalizmin Batı Anadolu'da Yayılması adlı kitapları günümüzde hala Batı Anadolu'da artan Britanya yatırımlarını anlatan en kapsamlı çalışmalardır. Reşat Kasaba'nın Osmanlı İmparatorluğu'nun dünya ekonomisine dahil olma sürecini ve Batı Anadolu'nun ön plana çıkışını incelediği Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Ekonomisi de alandaki temel çalışmalardan biridir. Roger Owen tarafından yazılmış olan The Middle East in the World Economy 1800-1914 ise Orta Doğu ile Avrupa arasında artan ticaretten bahsetmekte ve Osmanlı ekonomisinin on dokuzuncu yüzyılda Avrupa ekonomisinde giderek artan bir yere sahip olma sürecine değinmektedir. Ayrıca, Batı Anadolu'nun dünya ekonomisine entegrasyonunu, Batı Anadolu'ya on dokuzuncu yüzyılda yapılan yabancı yatırımlarını ve sebeplerini inceleyen yeni yayınlar, yüksek lisans ve doktora tezleri de vardır.

On dokuzuncu yüzyılda Britanyalıların Batı Anadolu'da toprak alımlarını arttıran unsurlardan en önemlilerinden biri yapılan demiryollarıydı. Elvan Cobb'un doktora tezinde belirttiği gibi Batı Anadolu'daki demiryolları Bağdat ve Hicaz demiryollarının

* Bu çalışma 5-6 Temmuz 2023 tarihlerinde düzenlenen Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Konferansı III'te, özet olarak sunulan '19. Yüzyılda İngilizlerin Batı Anadolu'daki Arazi Alımlarının Nedenleri' başlıklı bildirinin genişletilmiş halidir.

1 Dr. Öğr. Üyesi, Dokuz Eylül Üniversitesi, ceren.ucan@deu.edu.tr, ORCID No: 0000-0002-8003-0466.

KAYNAKÇA

Cobb, Elvan (2018). *Railway Crossings: Encounters in Ottoman Lands*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Cornell University, Ithaca.

Greenhalgh, Michael (2019). Plundered Empire: Acquiring Antiquities from Ottoman Lands. Leiden: Brill.

Hanssen, Jens (2005). Fin de Siècle Beirut: The Making of an Ottoman Provincial Capital. New York: Oxford University Press.

House of Commons (1846). Joint stock companies. A return of all joint stock companies registered under the act 7 & 8 Vict., c. 110, with the style, title and business of each company, date of formation, date of registration, names of directors, nominal amount of capital, amount paid up, and amount borrowed under act of parliament. (Make up to the 1st June 1846). House of Commons Papers, Sayfa: 504, Cilt Sayfası: XLIII.55, Cilt: 43. 19th Century House of Commons Sessional Papers. U.K. Parliamentary Papers.

Kasaba, Reşat (1993). Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Ekonomisi On Dokuzuncu Yüzyıl. İstanbul: Belge Yayınları.

Kurmuş, Orhan (1982). Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi. Ankara: Savaş Yayınları.

Law (1896). Report by Major Law on Railways in Asiatic Turkey. London: Harrison and Sons.

Macdonald, Stephenson (1859). Railways in Turkey: Remarks Upon the Practicability and Advantage of Railway Communication in European and Asiatic Turkey. London: Bradbury and Evans Printers.

Okyay, Vildan (1981). "Batı Anadolu Bölgesi'nde Ulaşım Sistemindeki Değişikliğin Merkezler Kademelenmesi Üzerindeki Etkileri (1844-1914)". ODTÜ Gelişme Dergisi, 8 (3&4): 649-682.

Owen, Roger (2002). The Middle East in the World Economy 1800-1914. New York: I. B. Tauris.

Tamçelik, Soyalp (2000). "Osmanlı Dönemi Demiryollarının Tarihi Gelişimi İçerisinde Siyasî, İktisadî ve Sosyal Etkiler". Erdem, 12: 483-535.

Türkoğlu, Sabahattin (1986). Efes'in Öyküsü. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Uslu, Günay (2017). Homer, Troy and the Turks: Heritage and Identity in the Late Ottoman Empire, 1870-1915. Amsterdam: Amsterdam University Press.

Uzuntepe, Gülçin (2000). *Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Demiryolu: İzmir-Aydın-Kasaba (Turgutlu) (1856-1897)*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.

Varlık, Bülent (1976). 19. Yüzyılda Emperyalizmin Batı Anadolu'da Yayılması. Ankara: Tüm İktisatçılar Birliği Yayınları.

Wood, J.T. (1877). Discoveries At Ephesus Including the Site and Remains of the Great Temple of Diana. London: Longmans, Green, And Co.

1874 Âsâr-ı Atîka Nizamnâmesi. 30.07.2023, https://transllegisl.hypotheses.org/uebersicht/osmanisches-reich-24-03-1874.

15-17. YÜZYILLAR ARASINDA DÜNYA İKTİSADİ DÜZENİNDE OSMANLI İMPARATORLUĞU

Bilgen Taşdoğan[1], Sümeyye Nur Gök[2]

GİRİŞ:

Kaos dönemleri yeni ekonomik ve siyasi oluşumları getirmektedir. Yeni bir baskın gücün (hegemonyanın) oluşması, bir değişimin işareti görünse de aslında geriye dönüş yaparak hem ileri hem de daha karmaşık yapıları oluşturmuştur. Burada territoryalite ve sermaye gücün dengesi önem kazanmaktadır. Bu denge hegemonyanın yönünü de belirlemektedir. Bu konuda Arrighi (2000) bu süreci, Ceneviz ve Venedik Şehir devletleri ile başlatmakta, sırasıyla Hollanda, İngiltere ve günümüzde hakim güç olan Amerika Birleşik Devletleri ile devam ettirmektedir. Bu sürecin oluşmasında; Ceneviz diasporası "bir yeri bulunmayan fuarları", değerli maden akışı, kambiyo senetleri ve İspanya İmparatorluğu ile kurduğu ittifak üzerine yükselmiştir. 13. yy sonu ve 14.yy başı ticari genişlemesinin sonu mali genişleme oluşmuş ve bu dönemde rekabet yoğunlaşmıştır. Yoğunlaşan rekabet, Kuzey İtalya kent devletlerinde gözlenmektedir. Kuruluş aşamalarında uzlaşmacı ve işbirliği içinde olan kent devletler, kar marjları azalıp rekabetin yoğunlaşması ile kaçınılmaz şekilde çatışma ve savaşa girmektedirler. İtalyan kent savaşları ve Yüzyıl savaşları olarak bilinen bu dönem artan savaş maliyetleri, kamu borçları ve büyük mali krizlerle geçmiştir (Arrgihi, 2000: 139-145).

Paraya "yabancılaşma"nın yaşandığı dönem, Ceneviz devletinin özel alacaklarının yönetiminin Casa di San Giorgi'ye bırakılması, Floransa'da kent yönetiminin Medici ailesine geçmesi ve kısaca para fazlasının yatırım yerine savaşların finansmanında kullanılması ile özetlenebilir. Lodi Barışı ile sonlanan dönem İtalyan Rönesansını getirmiş ve yüksek finans sistemini dünyaya miras bırakmıştır. Floransa'nın elinde yükselen modern finans, temellerini papalığın vergilerini toplayan Sienalı Bankalar ile birlikte akışkan sermayeyi kontrol ederek atmıştır (Arrighi, 2000: 155-172). Floransa kumaşlarıyla yeni yükselen güç olurken, Cenevizliler Katalanlar ve Osmanlı baskısıyla Akdeniz üstünlüğünü kaybedince finansal tekniklere yönelerek Akdeniz'in kreditörü durumuna gelmişlerdir. İspanya darboğazında İspanya kralına kredi vererek yüksek finans alanında kendine yer bulan ve "sermaye yoğun" güç olarak beliren Ceneviz, İspanya Krallığı'nın ardı ardına yaşadığı krizler ile dönemini Hollanda'ya devretmiştir (Arrighi, 2000: 172-196).

16.yy ilk yarısına gelindiğinde, ödeme taahhütleri ile nakit para kullanımının azaltılması, tağşişler ile ilgili bilgi toplamak ve uluslar arası ortaklıklar kurarak riskleri bölüşmek üzere uluslar arasında yeni bir işbirliği süreci başlamıştı. Cenevizlilerin Alman gümüşünü Amerikan gümüşü ile ikame ederek kambiyo ve altına çevirmesi, akışkan

1 Dr. Öğr. Üy., AHBVÜ, İİBF, Maliye Bölümü,(bilgen.tasdogan@hbv.edu.tr),
2 Yüksek Lisans Öğrencisi, AHBV, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (sumeyye.gok@hbv.edu.tr)

KAYNAKÇA

Akdağ, Mustafa (1999). Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi. Ankara: Barış Kitabevi.

Arrighi, Giovanni (2000). Uzun Yirminci Yüzyıl: Para, Güç ve Çağımızın Kökenleri. Çev., Recep Boztemur, Ankara: İmge Kitabevi.

Bilgin A., ve Günalan R. (2008). "XV.-XVII. YY Osmanlı Maliyesi ve Defter Sistemi. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.

Falay Nihat (2000). Maliye Tarihi: Ders Notları. İstanbul: Filiz Kitabevi.

Genç, Mehmet (1989). , "Osmanlı İktisadi Dünya Görüşünün İlkeleri", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Dergisi, Cilt 3., Sayı 1.

Giray, Filiz (2008). Maliye Tarihi. Bursa: Dora Basımevi, Güncellenmiş 7. Baskı.

Gökalp, Z.D, (2022), "16. Yüzyılda Osmanlı-Avrupa Ticari İlişkilerine 'Yusufça Definesi' Örneğinde Bir Bakış", Belleten, Cilt 86, Sayı 305, ss.119-176.

İnalcık Halil (2009). Devlet-i Aliyye. İstnbul: İş Bankası Yayınları.

İnalcık, Halil (2011). Osmanlı İdare ve Ekonomi Tarihi. Ankara: İsam Yayınları.

İnalcık, Halil (2018). Osmanlı İmparatorluğu: Toplum ve Ekonomi C:1. İstanbul: Kronik Yayınları.

İnalcık, Halil (2023). Osmanlı İmparatorluğu: Klasik Çağ (1300-1600). İstanbul: Kronik Yayınevi.

Kurtaran, U., (2012), "Bir İmparatorluğun Doğuşu: Osmanlı Kuruluş Dönemi", Gümüşhane Üniversitesi, Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi, Sayı:5, ss. 244-265.

Özvar Erol (2006). , "Osmanlı Devletinin Bütçe Harcamaları (1509-1788)", içinde Osmanlı Maliyesi, Kurumlar ve Bütçeler, der. Mehmet Genç ve Özvar Erol, ss.197-239.

Öztürk, Mustafa (2020), "Ana Hatları ile Osmanlı Ekonomisi-1", Bellek Uluslararası Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi, Cilt 2, Sayı 2, sf. 122-147.

Pamuk, Şevket (1999). Osmanlı Türkiye İktisadi Tarihi: 1500-1914. İstanbul: İletişim Yayınları, İstanbul.

Parathasarathi, Prasannan (2019). Avrupa Zenginleşirken Asya Neden Yoksul Kaldı?: Küresel Ekonomik Ayrışma 1600-1850., çev. Öktem Kalaycıoğlu, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Tilly, Charles (2001). Zor, Sermaye ve Avrupa Devletlerinin Oluşumu. çev. Kudret Emiroğlu, Ankara: İmge Kitabevi.

Weber, Max (2013). Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu. çev. Zeynep Aruoba, Hil Yayınları.

Osmanlı Devleti'nde Müteferrika Matbaası'nın Faaliyetlerinin İktisadi Açıdan Değerlendirilmesi

R. Hülya ÖZTÜRK[1]

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nin gücünün azalmaya başlaması Karlofça Antlaşması ile bir anlamda resmileşmiştir. Devlet 1699 yılında imzalanan bu antlaşma ile ilk kez resmi olarak toprak kaybetmiştir. Osmanlı idarecileri önceki dönemlerde kötüye doğru gidişin farkında olsalar da artık bu gidişi tersine çevirecek önlemler alınması gerektiğini idrak etmiştir. Bir anlamda devleti daha da kötü sonuçlardan korumak adına acil bir dizi uygulamanın hayata geçirilmesi fikri önem kazanmıştır. Hayata geçirilen ya da geçirilmeye çalışılan uygulamalar içerisinde iki alan öne çıkmaktadır: askeri düzenlemeler ve matbaa ile birlikte kitap basım faaliyetleri. Osmanlı Devleti'nin eski gücüne kavuşması arzusu ya da en azından mevcut pozisyonunu koruma çabası olarak adlandırabileceğimiz bu düzenlemeler Batı'da ortaya çıkan gelişmeleri yakalamak, bilim ve teknoloji alanındaki gelişmelere ayak uydurmak için uygulanan yenileşme hareketleridir. Matbaanın Batı'da kullanılmaya başlaması ile bilim dünyasında yadsınamaz bir gelişme olmuştur. Yeni buluşlar, icatlar, bilim alanında ortaya çıkan her türlü gelişme matbaa sayesinde çok geniş kitlelere ulaşabilmiştir. Yalnızca teknoloji ve bilim alanında değil siyasi ve kültürel anlamda da matbaa etkili bir araçtır. Benzer sonuçlara ulaşmak isteyen idareciler matbaaya önem vermeye başlamıştır.

Osmanlı idarecileri Batı'da matbaanın kullanılmaya başlamasıyla ortaya çıkan değişimin farkındadır. Benzer bir değişimin Osmanlı topraklarında da yaşanması fikri onları güdülemiştir. Her ne kadar idareciler arasında devletin onayı dahilinde matbaanın kurulması fikri benimsenmiş olsa da tüm yönetim ya da halk arasında bu fikrin kabul görmediğine yönelik iddialar vardır. Bu iddiaların geçerliliği bu çalışmanın konusu dışındadır. Ancak matbaanın Osmanlı'da faaliyette bulunmasına karşı çıkan geniş bir grubun ya da idarecilerin olduğu iddiasının dönem kaynaklarıyla desteklenmediğini belirtmekle yetinilecektir. Her yenilik karşısında bir takım direnişlerin olması muhtemeldir, matbaa için de olumsuz bazı düşünceler beyan edilmiş olabilir ancak matbaa İbrahim Müteferrika'nın çabalarıyla Osmanlı topraklarında faaliyet göstermeye başlamıştır.[2]

---

1 Dr. Öğr. Üyesi, Selçuk Üniversitesi, Akşehir İ.İ.B.F.. İktisat Bölümü, hulyaozturk@selcuk.edu.tr , orcid: 0000-0003-1396-9737.

2 Atasoy Matbaanın Osmanlı topraklarına ilk getirilişinin 1639 yılında İstanbul'da gerçekleştiğini ancak kullanılmadığını belirtmektedir (Atasoy, 2019:3). Başaran (2019) Osmanlı Devleti'nde matbaa ile ilgili ilk gelişmelerin bu tarihin çok daha öncesinde gerçekleştiğini ifade etmektedir. İspanya'dan gelen Yahudiler 1490 yılında ilk önce İstanbul'da ardından Selanik, Edirne ve İzmir'de kendi matbaalarını kurmuştur. İlk ermeni matbaası ise 1567 yılında İstanbul'da, ilk yunan matbaası ise 1627 yılında kurulmuştur. 1588 yılında Sultan III.Murad'ın bir fermanının basıldığı bilinmektedir. İlk kitap ise 1706 yılında Halep'te arap alfabesiyle basılmıştır (2019:3). Ayrıntılı bilgi için bkz: Ayşe Tek Başaran,2019,Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Doktora Tezi. The Ottoman Printing Enterprise : Legalization, Agency

KAYNAKÇA

Akbulut, Mustafa (2002). "İbrahim Müteferrika ve İlk Türk Matbaası". Türkler. XIV. Yeni Türkiye Yayınları. 919-926.

Allen, Robert C. (2001). The Great Divergence in European Wages and Prices from the Middle Ages to the First World War, Explorations in Economic History ,38, 411-447

Atasoy, Fahri (2019). "Osmanlı'nın Dağılmasını Engelleme Çabası Olarak 3 Siyasi Fikir Hareketi. OTAM, 45. 1-21.

Babinger, Franz (2004). Müteferrika Ve Osmanlı Matbaası 18.Yüzyılda İstanbul'da Kitabiyat. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Başaran, Ayşe, Tek (2019). The Ottoman Printing Enterprise: Legalization, Agency and Networks,1831-1863. Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Doktora Tezi.

Berkes, Niyazi (2002). Türkiye'de Çağdaşlaşma. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Beydilli, Kemal (2003)."Matbaa". İslam Ansiklopedisi. 28 cilt.105-110.

Beydilli, Kemal (2004)."Müteferrika ve Osmanlı Matbaası. 18. Yüzyılda İstanbul'da Kitabiyat". Toplumsal Tarih,128, Ağustos. 44-52.

Erhan, Afyoncu (2000). "İbrahim Müteferrika". TDVİA, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. Cilt 21, 324-327.

Ersoy, Osman (1963). 18. Ve 19. Yüzyıllarda Türkiye'de Kağıt. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.

Ersoy, Osman (1979). İlk Türk Basımevi'nde Basılan Kitapların Fiyatları. Türk Kütüphaneciler Derneği Basım ve Yayıncılığımızın 250. Yılı Bilimsel Toplantısı 11 Aralık 1979 Ankara, Bildiriler, Türk Kütüphaneciler Derneği Yayınları

Ersoy, Osman (2001). "Kağıt". TDVİA, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. Cilt 21.

Ertuğ, Hasan Refiğ (1970). Basın ve Yayın Hareketleri Tarihi, cilt 1, İstanbul, Yenilik Basımevi.

Gerçek, Selim, Nüzhet (0000). Türk Matbaacılığı: İki Yüzüncü Sene-i Devriyesi Münasebeti İle. İstanbul: Ebuzziya Matbaası.

Kabacalı, Alpay (1989) Türk Kitap Tarihi, Cilt 1, Başlangıçtan Tanzimata Kadar. İstanbul: Cem Yayınevi.

Kağıtçı, M. Ali (1936). Kağıtçılık Tarihçesi. İstanbul: Kader Basımevi.

Koloğlu, Orhan (2015) Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi. İstanbul: Pozitif Yayınları.

Ortaylı, İlber (1987). İstanbul'dan Sayfalar. İstanbul: Hil Yayınları.

Pamuk, Şevket (2000). İstanbul ve diğer Kentlerde 500 Yıllık Fiyatlar ve Ücretler 1469-1998, Ankara: Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet İstatistik Kurumu Yayınları

Pektaş, Nil (2015). "The Beginning of Printing in the Ottoman Capital : Book production and Circulation in early modern İstanbul". Osmanlı Bilim Araştırmaları Dergisi, 16(2),3-32.

Sabev, Orlin (2006). İbrahim Müteferrika ya da İlk Osmanlı Matbaa Serüveni (1726-1746), İstanbul: Yeditepe Yayın Evi.

Sezer, Baykan (2017). Türk Sosyolojisinin Ana Sorunları. İstanbul: Sümer Kitabevi Yayınları.

Sungu, İhsan (1928). "İlk Türk Matbaasına Dair Yeni Vesikalar ". Hayat Mecmuası. 3/73. 409-415.

Taygan, Ali, İsa (1968). Basın 4. Kuvvet. Ankara: Türk Gazeteciler Federasyonu Yayınları.

Yurdaydın, Hüseyin G. (1997) "Düşünce Ve Bilim Tarihi (1699-1839)". Türkiye Tarihi 3-Osmanlı Devleti: 1600-1908. İstanbul: Cem Yayınevi. 275-344.

Yüksel, Hakan (2007). Osmanlı İmparatorluğu'na Matbaanın Girişi ve Toplumsal Yanlılıkları. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Osmanlı Mısır'ında Ekonomik ve Toplumsal Değişimin Yansımaları: İsyan ve Kitlesel Protestolar Üzerine Bir Değerlendirme

Dr. Ecehan Somuncuoğlu[1]

GİRİŞ

Mısır'da isyan ve protestolar, toplumsal pratiğin bir yansıması olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun egemenliği sürecinde her yüzyılda belirli dönemlerde ortaya çıkmıştır. Bu durum, imparatorluğun sosyo-ekonomik değişimiyle ve dışsal olgularla iç içe geçen bir görünüme sahiptir. Emperyal yapının karmaşık ilişkiler ağında belirleyici olan ekonomik ve politik bölünmelerin biçimi, Osmanlı'nın farklılığı örgütlemesinde ve kurumsal işleyişte nerede durduğu, toplumsal ve politik düzlemde başat aktörlerle ilişkilerinin nasıl şekillendiği, protesto ve isyanların niteliğine ışık tutmaktadır. İmparatorlukların yüzyılları aşan ömürleri içerisinde isyanlar genelde gerileme ve çöküş dönemleriyle ortaya çıkan olgular olarak düşünülmüştür. Osmanlı tarihi araştırmalarında bir hoşnutsuzluk biçimi olarak isyan, başkaldırı ve protestolar, ya Osmanlı'nın despotik, baskıcı ve şiddet içeren uygulamalarının bir sonucu şeklinde anlatılmış veya Osmanlı'nın gerileme ve çöküş döneminde idari hiyerarşinin her kademesine yayılan yolsuzlukların bir yansıması olarak ifade edilmiştir.[2] Oysa Mısır, Osmanlı genişlemesinin zirvede olduğu on altıncı yüzyılda meşruiyeti zorlayan bir dizi isyan girişimine sahne olan eyaletlerden biridir. Dolayısıyla imparatorluk sistemi kusursuz, mutlak bir bütünleşmeyi hiçbir zaman karşılamadığı gibi isyan ve toplumsal huzursuzluklar kurumsal yapının şekillenmesinde ve düzenlenmesinde önemli bir role sahip olmuştur. Bazı durumlarda hoşnutsuzluğun ve isyanın aktörleri kökten bir değişikliği arzulamayabilir veya tamamen ayrıksı sonuçlara ulaşmayabilirler. Çoğunlukla merkezi otorite hoşnutsuzluk siyasetine dahil olur ve uyum gösterir. Bazı durumlarda meşruluğu sağ-

1 Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, ecehansomuncuoglu@aksaray.edu.tr, Orcid: 0000-0002-4048-1422

2 Osmanlı tarihi araştırmalarında geleneksel kalıplardan oryantalist, Marksist-Asya tipi üretim, modernleşme kuramları öne çıkmaktadır. Bunlar genelde birbirlerine rakip olmakla birlikte Batı/Avrupamerkezci bir perspektifi yansıttığı için yirminci yüzyılın ikinci yarısından sonra yüksek sesle eleştirilmeye başlandı. Söz konusu hakim paradigmalara karşı sosyal ve ekonomi tarihinin odağa aldığı farklı bakış açılarının yansıtıldığı çalışmalar arttı. Devlet-toplum ilişkilerinde Doğu toplumlarına atfedilen despotik, durağan ilişki biçimlerinin geçerli olmadığı savı yaygınlık kazandı. Bu bağlamda devlet ile toplum arasında daha karmaşık, farklılaşabilen, karşılıklı kurucu politik ilişkilerin olduğuna yönelik araştırmalar sayesinde Osmanlı'nın nasıl değiştiği, koşullara nasıl cevap verip uyum sağladığı, kurumsal yapısını nasıl dönüştürdüğü gibi temel konular, çok katmanlı bir çerçevede değerlendirilebilmiştir. Böylece Osmanlı devlet sistemi ve Osmanlı toplumunu birbirine bağlayan toplumsal güçler ve ilişki ağlarına ilişkin analizlerde oldukça ilerlemeler kaydedilmiştir. Bu, devletin ve toplumun anlamını ve değerini daha geniş ölçekli bir çerçevede ele almayı sağlamıştır. Osmanlı tarihine ilişkin temel paradigmalara eleştirel bir yorum için bkz. İslamoğlu, 2010: 36-51; Pamuk, 2004.

KAYNAKÇA

Abul Magd, Zeinab (2013). Imagined Empires A History of Revolt in Egypt. Berkeley: University of California Press.

Ahmet, Aslan (2009). İbn-i Haldun. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Aytekin, E. Attila (2022). Üretim Düzenleme İsyan Osmanlı İmparatorluğu2nda Toprak Meselesi, Arazi Hukuku ve Köylülük. Ankara: Dipnot Yayınları.

Baer, Gabriel (1977). "Popular Revolt in Ottoman Cairo", Der Islam, Vol. 54, Issue 2, 1977, s. 213-242.

Cleveland, William C. (2008). Modern Ortadoğu Tarihi, İstanbul: Agora Kitaplığı.

Barkey, Karen (2008). Farklılıklar İmparatorluğu Karşılaştırmalı Tarih Perspektifinden Osmanlılar. İstanbul: Versus Yayınları.

Beinin, Joel (2019). Modern Ortadoğu'da İşçiler ve Çiftçiler. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.

Burke, Edmund (1985). "Arap Protesto ve Direnişinde Form ve Anlam", Toplum ve Bilim: 29/30 Bahar-Yaz, s. 65-78.

Crecelius, Daniel (1991). "Mısır Ulemasının Modernleşmeye Karşı İdeolojik Olmayan Cevapları", Modern Çağda Ulema, Ed. Ebubekir Bagader, İstanbul: İz Yayıncılık.

Es-Seyid Mahmud, Seyyid Muhammed (1990). On altıncı Asırda Mısır Eyaleti. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi.

Esed, Talal (2007). Sekülerliğin Biçimleri Hıristiyanlık İslamiyet ve Modernlik, çev. Ferit Burak Aydar, İstanbul: Metis Yayınları.

Fahmy, Khaled (2010). Paşa'nın Adamları, Kavalalı Mehmet Ali Paşa, Ordu ve Modern Mısır, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Genç, Mehmet (2000). Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi. İstanbul: Ötüken Yayınları.

Gerber, Haim (1987). The Social Origins of Middle East. Colorado: Lyne Reinner Publisher.

Hanna, Nelly (2011). Artisan Entrepreneurs in Cairo and Early-Modern Capitalism (1600–1800). New York: Sayracuse University Press.

Hanna, Nelly (2014). Ottoman Egypt and the Emergence of the Modern World 1500-1800. Cairo: Dar El Kutub.

Hathaway, Jane (2008). The Arab Lands under Ottoman Rule, 1516-1800. London: Routledge.

Hathaway, Jane (2009). Osmanlı Mısırı'nda Hane Politikaları Kazdağlıların Yükselişi. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.

Hobsbawn, Eric (1990). Haydutlar. İstanbul: Logos Yayıncılık.

Holt, Peter Malcolm (1967). Egypt and Fertile Crescent 1516-1522. New York: Cornell University Press.

Hunter, Robert F. (1999). Egypt Under The Khedives 1805-1979 From Household Government to Modern Breaucracy. Cario: American University Press.

İnalcık, Halil (2004). Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1300-1600 Cilt 1. İstanbul: Eren Yayınları.

İnalcık, Halil (2010). "Mirasın Anlamı: Osmanlı Örneği", İmparatorluk Mirası Balkanlar'da ve Ortadoğu'da Osmanlı Damgası. Editör: L. Carl Brown, İstanbul: İletişim Yayınları.

İslamoğlu, Huricihan (2010). Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Köylü. İstanbul: İletişim Yayınları.

Issawi, Charles (1982). Economic History of Middle East and North Africa. New York: Colombia University Press.

Karpat, Kemal (2019). Osmanlı Devleti'nin Kısa Sosyal Tarihi Ayanlar Bürokrasi Demografi ve Modernleşme. İstanbul: Timaş Yayınları.

Marsot, Afaf Lutfi Es-Seyid (2007). Mısır Tarihi Arapların Fethinden Bugüne. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Masters, Bruce (2017). Osmanlı İmparatorluğu'nun Arapları 1516-1918. İstanbul: Doğan Kitap.

Mestyan, Adam (2017). Arab Patriotism The Ideology and Cultere of Power in Late Ottoman Empire. New Jersey: Princeton University Press.

Lapidus, Ira M. (1996). Modernizme Geçiş Sürecinde Ortadoğu. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.

Lewis, Bernard (2008). "Egypt and Syria", The Central Islamic Lands From Pre-Islamic Times To The Fisrt World War. P. M. Holt, Ann K. S. Lambdon ve Bernard Lewis, Cambridge: Cambridge University Press.

Owen Roger ve Pamuk Şevket (2002). 20. Yüzyılda Ortadoğu Ekonomileri Tarihi. İstanbul: Sabancı Üniversitesi Yayınları.

Pamuk, Şevket (2004). "Institutional Change and Longevity of the Ottoman Empire, 1500-1800", The Journal of Interdisciplinary History, 2004: Vol. 35, No. 2, s. 225-247.

Polk, William R. Ve Chambers Richard L. (1995). Ortadoğu'da Modernleşme. İstanbul: İnsan Yayınları.

Raymond, Andre (2018). Osmanlı Döneminde Arap Kentleri. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.

Rodinson, Maxime (1969). Kapitalizm ve İslamiyet. İstanbul: Gün Yayınları.

Sinoue,Gilbert (1999). Kavalalı Mehmet Ali Paşa. İstanbul: Doğan Kitap.

Sonbol, El-Azhary Amira (2000). The New Mamluks, EgyptianSociety and Modern Feudalism. New York: Syracuse University Press.

White, Sam (2011). The Climate of Rebellion in the Early Modern Ottoman Empire. Cambridge: Cambridge University Press.

Winter, Micheal (1992). Egyptian Society Under Ottoman Rule 1517-1789. London: Routledge.

Voll, J. Obert (1991). İslam Süreklilik ve Değişim Cilt 1. İstanbul: Yöneliş Yayınları.

19. Yüzyıl Osmanlı Devleti'nde İl Yönetimi Reformları ve İl Özel İdarelerinin Tarihsel Gelişimi

Vildan Armağan[1]

GİRİŞ

Türkiye'de toplumsal yapıyı oluşturan temelde iki farklı yerleşim ve yönetim birimi vardır. Kent ve kır oluşumlarının ekonomik, demografik, toplumsal ve yönetsel yapıları birbirinden farklıdır. Kır oluşumlarının mekânsal ve yönetsel karşılığı muhtarlar tarafından yönetilen köy yönetimleridir. Kavruk (2021: 48)'un tanımına göre köyler, tarım, hayvancılık ve el sanatlarına dayalı ekonomik yapının hâkim olduğu, geleneksel hayatın yaşandığı, az nüfuslu, belirgin kültürel öğelere sahip, coğrafi olarak daha çok otlak, mera gibi alanların bulunduğu yerleşim yerleridir. Köyler tüzel kişiliği bulunan, en küçük yerel yönetim birimleridir. Ancak 2012'de yapılan On Dört İlde Büyükşehir Belediyesi Ve Yirmi Yedi İlçe Kurulması İle Bazı Kanun Ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun değişikliği ile büyükşehir belediyesi sınırlarında olan köylerin tüzel kişiliği kaldırılarak mahalle statüsüne getirilmiştir. Diğer belediyelere bağlı köylerin tüzel kişiliği devam etmektedir.

Kentlerin yönetsel karşılığı ise valilik, belediyeler ve büyükşehir belediyeleridir. Bunlardan belediyeler ve büyükşehir belediyeleri yönetim kademelenmesinin yerel yönetimlerini oluşturur. İllerde ise iki farklı uygulama vardır. Aynı zamanda büyükşehir belediyesi olan illerde il yönetimi, yönetim kademelenmesinin merkezi yönetim teşkilatına bağlı valilikler ve kentsel hizmetleri büyükşehir belediyeleri tarafından yerine getirilir. Büyükşehir olmayan belediyelerde ise hem iki farklı yerel yönetim birimi (belediye ve il özel idaresi) hem de merkezi yönetimin uzantısı olan valilikler birlikte yer alır. Diğer bir ifadeyle büyükşehir belediyesi olmayan illerde il yönetimi ve kentsel hizmetler, valilik, il özel idareleri ve belediyeler tarafından yerine getirilir.

5442 sayılı İl İdaresi Kanunu'nun 1. maddesine göre "Türkiye, merkezi idare kuruluşu bakımından coğrafya durumuna, iktisadi şartlara ve kamu hizmetlerinin gereklerine göre illere; iller ilçelere ve ilçeler de bucaklara bölünmüştür." Maddeden anlaşılacağı üzere bu yönetim birimleri merkezi yönetimin başkent ve taşra örgütlenmesidir. Yine İl İdaresi Kanunun 9. maddesine valinin başlıca görevini düzenlemiştir. Buna göre "Cumhurbaşkanına karşı sorumlu olarak, Cumhurbaşkanı yardımcıları ve bakanlar görevlerine ait işler için valilere re'sen emir ve talimat verebilir. Bakanlıklar ve tüzel kişiliği haiz genel müdürlükler, il genel idare teşkilatına ait bütün işleri doğrudan doğruya valiliklere yazarlar. Valilikler de illere ait işler için ilgili Bakanlık veya tüzel kişiliği haiz genel müdürlüklerle doğrudan doğruya muhaberede bulunurlar. Valiler hesabata ve teknik hususlara ait işlerde idare şube başkanlarına vali adına imza yetkisi verebilirler." (İl İdaresi Kanunu, https://www.mevzuat.gov.tr).

Türkiye'de il yönetimi Osmanlı Devleti'ne uzanan bir tarihe sahiptir. İl özel idareleri de aynı şekilde Osmanlı il yönetimi içinde evrilerek günümüze ulaşmıştır. Osmanlı

1 Dr. Arş. Gör., Aksaray Üniversitesi İİBF, SBKY, yldrm.vildan@gmail.com.
orcid ıd: 0000-0003-1702-6154

KAYNAKÇA

Akyıldız, Ali (1998). "Sened-i İttifakın İlk Tam Metni". İslam Araştırmaları Dergisi, 2: 209-222. https://isamveri.org/pdfdrg/D01712/1998_2/1998_2_AKYILDIZA2.pdf

Alataş Şahin (2019). "6360 Sayılı Kanun ve Bu Kanunun Eleştirisi: Merkeziyetçilikten Yeniden Merkeziyetçiliğe". Kent Akademisi, 12 (3): 488-500

Armağan, Vildan (2016). "Yusuf Has Hacip, Nizam'ül Mülk ve Koçi Bey Örneğinden Hareketle Türk Kamu Yönetiminde Türk Yönetim Mirasının İzlerini Sürmek". Aksaray Üniversitesi İİBF Dergisi, 8 (4): 86-99

Armağan, Vildan (2022). Türk Kamu Yönetiminde Büropatolojiler: Hazine ve Maliye Bakanlığı Örneği. Ankara Hacı Bayram Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi: Ankara

Arslan, Zehra (2013). "Sened-i İttifak'ın Ortaya Çıkışı ve İnsan Hakları Bakımından Değerlendirilmesi". The Journal of Academic Social Science Studies, 6(8): 77-91 Doi number:http://dx.doi.org/10.9761/JASSS1971

Bulut, Yakup (2019). "Türk Siyasal Hayatında Yerel Yönetimlerin Yeri". Siyasi, İdari ve Mali Yönleriyle Yerel Yönetimler. Editör: Murat Demir, Abdullah Çelik, Osman Geyik. Çizgi Kitabevi: Konya

Çelik, Yüksel (2008). "Tanzimat'ın İlanı Liberal ve Muhafazakâr Kanatlar Arasındaki Nüfuz Mücadelesi 1839 -1855". Türklük Araştırmaları Dergisi Mücteba İlgürel Armağan Sayısı, 19:283-311

Çetin, Sefa (2009). "Yerel Yönetim Birimi Olarak Türkiye'de İl Özel İdareleri". Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 25: 249-258

Dados, N. Nicole (2021). "Mapping Empire: Knowledge Production and Government in the Nineteenth-Century Ottoman Empire". Media and Mapping Practices in the Middle East and North Africa. Editör: Alena Strohmaier, Angela Krewani. Amsterdam University Press: Amsterdam

Demir, Konur A. (2017). "İl Ölçeğinde Yaşanan İdari ve Siyasi Dönüşüm: Vali ve Büyükşehir Belediye Başkanının Karşılaştırmalı Bir Analizi". Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Özel Sayı- 4: 1-13.

Demirel, Songül (2014). "Yeni Yönetimin Ana Unsurları: Yerelleşme, Demokratikleşme ve İl Özel İdaresi". Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, *2* (2): 173-187.

Duman, Olcay (2006). "Bir Orta-Doğu Buhranı Cebel-i Lübnan Olayları (1860-61)". Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 3(5): 1-15

Durgun, Şenol (2010). Modernleşme ve Siyaset. A Kitap: Ankara

Eryılmaz, Bilal (2010). Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme. İşaret Yayınları: Ankara

Güler, Erdal ve Önder, Özgür (2021). "İl Özel İdarelerinin Yerel Yönetim Sistemindeki Yeri Ve Geleceği Üzerine Bir Alan Çalışması: Bartın İl Özel İdaresi Örneği". Giresun Üniversitesi İİBF Dergisi, 7 (2): 327-344

Gümüşsoy, Emine (2008). "1860-1861 Cebel-i Lübnan İsyanı ve Osmanlı Devleti". Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi, 12: 67-85

Gürboğa, Nurşen (2008). "Osmanlı Taşrasında Belediye İdaresi: Alanya Belediyesi (1914-1915)". Çağdaş Türkiye Tarihi Ara**ştırmaları Dergisi, 7 (16):**165- 185.

Heper, Metin (2015). Türkiye'de Devlet Geleneği. DoğuBatı Yayınları: İstanbul.

Karpat, Kemal (2010). Osmanlı Nüfusu (1830-1914). Timaş Yayınları: İstanbul

Karpat, Kemal (2014). Osmanlı Modernleşmesi. Timaş Yayınları: İstanbul.

Karpat, Kemal (2015). Osmanlı ve Dünya. Timaş Yayınları: İstanbul.

Kaştan Yüksel (2016). "Osmanlı Devleti'nde "1913 Tarihli İdare-i Umumiye-i Vilayat Kanun-i Muvakkati" İle Vilayet Yönetiminin Yeniden Yapılandırılması". Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi, 2(2): 78-98

Kavak, M. Kasım (2022). Son Dönem Osmanlı ve Erken Cumhuriyet Dönemi Türkiye'de Kentleşme Politikaları. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Karabük.

Kavruk, Hikmet (2021). Yerel ve Bölgesel Yönetimler. Nobel Yayınevi: Ankara

Kawtharani Wajih (2018). "The Ottoman Tanzimat and the Constitution". AlMUNTAQA 1(1): 50-64

Keleş, Erdoğan (2008). "Cebel-i Lübnan'da İki Kaymakamlı İdari Düzenin Uygulanması ve 1850 Tarihli Nizamnâme". Tarih Araştırmaları Dergisi, 27(43): 131-158

Kılıç, Seda (2005). "1864 Vilayet Nizamnamesinin Tuna Vilayetinde Uygulanması ve Mithat Paşa". Tarih Araştırmaları Dergisi, 25 (37): 99-111.

Koçak, S. Yaman ve Kavsara, Veli (2012). "5302 Sayılı Kanun Sonrasında İl Özel İdarelerinde Yaşanan Sorunlar ve Çözüm Önerileri". Yönetim Bilimleri Dergisi, 10 (20): 61-92.

Nolan, E. Hyde (2017). "You Are What You Wear: Ottoman Costume Portraits in the Elbise-i Osmaniyye". Ars Orientails, 47: 178-209

Ortalı, İlber (2008). Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi. Cedit Neşriyat: Ankara

Ortaylı, İlber (2010). Osmanlı'da Milletler ve Diplomasi. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları: İstanbul.

Parlak, Bekir (2008). "Osmanlı Devletinde Taşra Yönetimi Reformları: Eyaletten Vilayet Kalıcı Dönüşüm". 18. Yüzyıldan 21. Yüzyıla Kamu Yönetiminde Reform Kayfor 2008. Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayını: Ankara

Rubin, Avi (2012). "British Perceptions of Ottoman Judicial Reform in the Late Nineteenth Century: Some Preliminary Insights". Law & Social Inquiry, 37 (4): 991-1012

Seyitdanlıoğlu, Mehmet (1996). "Yerel Yönetim Metinleri (III) Tuna Vilâyet Nizâmnamesi". Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi, 5 (2): 67-81

Temel, Recep ve Karagöz, Berkan (2018). "6360 Sayılı Yasa'nın Yerel Yönetimler Ekonomisi Açısından Değerlendirilmesi". Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi, 8 (15): 117-132

Tuncer, Seral (2016). "II. Meşrutiyet Döneminde Bir İdari Reform: 1913 İdare-İ Umumiye-İ Vilâyât Kanun-I Muvakkatı". II. Türk Hukuku Tarihi Kongresi Bildirileri Cilt: I. Editör: Fethi Gedikli, 573-599, Yayın No: 681, On İki Levha Yayıncılık: İstanbul

Tural, Erkan (2005). "Minyatür Bir Tanzimat Ülkesi: Lübnan 1861 Lübnan Nizamnamesi". Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi, 2: 65-91

Turan, Hilal (2019). "III. Selim'den Tanzimat'a Osmanlı Devletinde Yeniden Yapılanma Hareketleri". Aksaray Üniversitesi İİBF Dergisi, 11(2): 37-46.

Ünal, Uğur (2003). "İdare-i ve Sosyal Alanlarda Nizam-ı Cedid Çabaları", Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, 14: 273-289

Yazbak, Mahmoud (1997). "Nabulsi Ulama in the Late Ottoman Period, 1864-1914". International Journal of Middle East Studies, 29 (1): 71-91

Yıldız, Mehmet (2012). "Tanzimat Fermanı". Journal of Islamic Research, 1: 126-177

Yılmaz Aslantürk, Arzu (2018). “Tanzimat Sonrası Osmanlı Şehirlerinde Taşrada Yerel Hizmetlerin Yeniden Örgütlenmesi”. Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 10 (4): 141-150.

İnternet Kaynakları

6360 Sayılı On Dört İlde Büyükşehir Belediyesi Ve Yirmi Yedi İlçe Kurulması İle Bazı Kanun Ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun, https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=6360&MevzuatTUr=1&MevzuatTertip=5 Erişim Tarihi: 18.08.2023

5302 Sayılı İl Özel İdaresi Kanunu, https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.5302.pdf Erişim Tarihi: 31. 07. 2023

5442 Sayılı İl İdaresi Kanunu, https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.3.5442.pdf Erişim Tarihi: 28.07.2023

https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/19471.pdf Erişim Tarihi: 28.07.2023

https://www.icisleri.gov.tr/illeridaresi/ozel-idare1 Erişim Tarihi: 28.07.2023

Afyonkarahisar İl Özel İdaresi 2023 Meclis Kararları, http://www.afyonozelidare.gov.tr/kurumlar/afyonozelidare.gov.tr/D%C3%B6k%C3%BCmanlar/2023-Meclis-ve-Encumen/Meclis-Kararlari-2023-_2_.pdf Erişim tarihi: 31.07.2023.

Aksaray İl Özel İdaresi 2023 Meclis Kararları, http://www.aksarayozelidare.gov.tr/kurumlar/aksarayozelidare.gov.tr/mecliskarar/2023/2023-YILI-HAZIRAN-AYI-MECLIS-KARARLARI.pdf

Avrupa Birliği Uyum Süreci ve Yerel Yönetimler Seminer El Kitabı (2005). https://www.kalkinmakutuphanesi.gov.tr/assets/upload/dosyalar/74bff32fcfddafc7069ec34241d7a0401861.pdf Erişim Tarihi: 17.08.2023

Çorum İl Özel İdaresi 2023 Meclis Kararları, http://www.corumozelidare.gov.tr/cevre-koruma-ve-kontrol-mudurlugu Erişim tarihi: 31.07.2023

Gülsoy, Ufuk (1999). Islahat Fermanı. TDV İslam Ansiklopedisi, 19. Cilt, ss. 185-190 https://islamansiklopedisi.org.tr/islahat-fermani Erişim Tarihi: 14. 08. 2023

Kanun-i Esasi, https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1876-k%C3%A2n%C3%BBn-i-es%C3%A2s%C3%AE/ Erişim Tarihi: 14.08.2023

19. Yüzyılda Yoksulluğun Yönetimi Bağlamında Osmanlı Devleti'nde Çocuk Emeği*

Dr. Pelin Vildan KOKCU DELİKAYA[1]

GİRİŞ

19. yüzyıl, Sanayi Devrimi sonrası üretim biçim ve ilişkilerindeki değişimin yaşandığı ve üretim biçimindeki bu değişimin ihtiyaç duyduğu pek çok düzenlemenin de kamusal otorite tarafından uygulamaya konulduğu bir dönemdir.

Feodalizmin çözülmesinden bu yana bugünkü proletaryanın atası sayılabilecek ve "başı boşlar, lüzumsuzlar ve dilenciler" olarak nitelendirilmiş yoksul kesimin yönetimi her daim kamusal otoriteye tabi olmuştur. Buna ilişkin Eski ve Yeni Yoksul Yasaları ve bu kapsamda en temelde *yoksulun zapt altına alınmasını ve çalışmasını* salık veren politikalar hakimdir. Böylelikle sermaye lehine emek piyasası olarak düzenlenmek istenmiştir (Corrigan ve Corrigan, 1979; Yılmaz,2012:123). Bu anlamda, 15. yüzyıldan bu yana *düşkünlerevleri, çalışmaevleri ve hayır kurumları gibi pek çok yapılanma yoksulluğun yönetimine ve yoksulun çalıştırılmasına* (Rahikanien,2004:24-48; Castel,2017:128) ilişkin çözüm önerisinin yansıması olarak değerlendirilmelidir.

Yoksul, varsıl için hem ulusun hem de varsılın zenginliğini artırmada kullandığı ve asla vazgeçmek istemediği ucuz emek gücünü temsil ettiğinden, yoksulluğun yönetimi bağlamında emeğe ilişkin müdahaleler kritik önem taşımaktadır. Varsılın zenginliği yoksulun varlığına, sayısına ve çalıştırılmasına bağlıdır (Dean,1991; Bentham,2001).

Çocuk emeği ucuz, uysal ve itaatkârdır. Sermayenin genel formülüne hizmet ettiği için, çocuk emeği klasik liberalizm ve modern ulus devlet için de bu kadar kıymetlidir. Sermaye sınırsız biçimde emek gücünden yararlanmayı, hem iş gücü maliyetlerini düşük tutarak hem de yedek iş gücü ordusu yaratarak yapar. Bu nedenle kapitalist kârını artırabilmek için toplumsal emek süresini, karşılığı ödenmiş emek oranını artırmadan uzatmak ister (Foley,2012:65). Bunu yapabilmek için, işçilerle kapitalist üretici bir mücadele içindedir ve çocuk emeğini sermayenin gözünden anlamak bunun için önemlidir. Daha az ücrete daha uzun saatler çalıştırabileceği, çocuk emeğinden daha kolay ulaşılır bir emek kaynağı var mıdır?

19. yüzyılda İngiltere'de modern ulus devletin doğuşu, klasik liberalizm ve faydacılık felsefesi etrafında emeğe ilişkin temel düzenlemelerin yapıtaşını ortaya koymuştur. İster yetişkin emeği ister çocuk emeği bu anlamda mutlaka değerlendirilmesi gereken "canlı hazinelerdir" ve asla boşa harcanmaması gerekir (Bahmueller,1981:143; akt. Yılmaz,2012:133).

Emeğe ilişkin bu vurgunun arkasında Marx'ın ortaya koyduğu gibi sermayenin ge-

---

* Bu çalışma Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'ne teslim edilen "Çocuk Emeği ve Devlet,2022" isimli doktora tezimden türetilmiştir.

1 Araş. Gör. Dr, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Maliye Bölümü, pelinvildankokcudelikaya@aybu.edu.tr, Orcid no: 0000-0001-7359-1823

KAYNAKÇA

Ariés, Philippe, (1962). Centuries of Childhood, Edinburgh: J & J Gray.

Bahmueller, Charles, (1981), The National Charity Company: Jeremy Bentham's Silent Revoulution, Berkeley: University of California Press.

Bayram, Yavuz, (2005). "Türk Edebiyatının İlk Çocuk Dergisi: Mümeyyiz (1869-1870)", Hece, S. 104-105, s. 484-500.

Bentham, Jeremy, (2001). Writings on the Poor Laws Vol. I., M. Quinn (der), Oxford: Clarendon Press.

Bentham, Jeremy, (2008). "Tracts on Poor Laws and Pauper Management", The Works of Jeremy Bentham Vol.8, J. Bowring (der.) The Online Library of Liberty, http://files.libertyfund.org/files/2208/Bentham_0872- 08_EBk_v5.pdf., indirilme tarihi, 2.10.2009.

BOA, İ., (1912). MMS. 154/1330N-02, 8 N 1330,

BOA, Y., (1900). PRK. EŞA. 36/36. 23 R 1318.

Boratav, Korkut, (2012). Türkiye İktisat Tarihi 1908-2009, Ankara, İmge Kitapevi.

Castel, Robert, (2017). Ücretli Çalışmanın Tarihçesi Sosyal Sorunun Dönüşümü, İstanbul, İletişim Yayıncılık.

Corrigan, Philip, Corrigan, Val, (1979). "State Formation and Social Policy Until 1871", N. Parry, M. Rustin ve C. Satyamuri (der)., Social Work, Welfare and the State, London: Edward Arnold.

Çağatay, Neşet, (1974). Bir Türk Kurumu Olan AHİLİK, Ankara, Türk Tarih Kurumu.

Dean, Mitchell, (1991). *The Constitution of the Poverty: Toward a Genelogy of Liberal Governance,* London, Routhledge.

Demir, Fevzi, (2012). "Çalışma Hayatında Çocukların Korunması", Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 12, Özel S., s.547-577.

Dobb, Maurice, (2007). Kapitalizmin Gelişimi Üzerine İncelemeler Geçiş Tartışmaları, İstanbul, Belge Yayınevi.

DÜSTUR, (1885). "Şerefsudur Buyurulan Nizamname", 1. Tertip, C. 5.

Erişçi, Lütfü, (1951). Türkiye'de İşçi Sınıfının Tarihi, İstanbul, Kutulmuş Basımevi.

Faroqhi, Suraiya, (2002). Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşamı: Orta Çağ'dan 20. Yüzyıla, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Foley, Duncan Karl, (2012). Kapital'i Anlamak (Marx'ın İktisat Teorisi), Ankara, Arkadaş Yayınevi.

Geçer, Genç Osman, (2006). "Osmanlı'da Sokak Çocukları ve Bir Belge", Türkbilig, 2006/12, s. 163-172.

Güllülü, Sabahattin, (1977). Ahi Birlikleri, İstanbul: Ötürken Yayınevi.

Güran, Tevfik, (1992). "Zirai Politika ve Ziraatte Gelişmeler, 1839-1876", 150. Yılında Tanzimat, Ankara, TTK Yayınları.

Güzel, Şehmus, (1985). "Tanzimattan Cumhuriyete Toplumsal Değişim ve Kadın", Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, C. 3-4, İstanbul, İletişim Yayınları.

Heywood, Colin, (2006). A History of Chilhood Children and Chilhood in the West from Medieval to Modern Times, Cambridge, Polity Press.

Ilıcak, Şükrü, (2002). "Jewish Socialism in Ottoman Salonica", Southeast European and Black Sea Studies, Vol. 2, No. 3, pp. 122.

Issawi, Charles, (1980). The Economic History of Turkey 1800-1914, Chicago, University of Chigago Press.

Keyder, Çağlar, (2017). Türkiye'de Devlet ve Sınıflar, İstanbul, İletişim Yayınları.

Makal, Ahmet, (1997). Osmanlı İmparatorluğu'nda Çalışma İlişkileri:1850-1920, Ankara: İmge Kitapevi.

Makal, Ahmet, (2011). Ameleden İşçiye Erken Cumhuriyet Dönemi Emek Tarihi Çalışmaları, İstanbul, İletişim Yayınları.

Moore, Laurance S. (1995). "Sanayi Yaşamının Bazı Yönleri", Clarence Richard Johnson (Editör); İstanbul 1920, Çeviren: Sönmez Taner, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1995, ss.147-174.

Okay, Cüneyd, (1998). Osmanlı Çocuk Hayatında Yenileşmeler:1850-1900, İstanbul: Kırkambar.

Ortaylı, İlber, (1972). "Bazı 16. Yüzyıl Alman Seyahatnamelerindeki Türkiye Şehir ve Köylerine Ait Bilgiler Üzerine", Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, C. 27, S. 4, ss. 135-159.

Ortaylı, İlber. (2000). Osmanlı Toplumunda Aile, İstanbul, PAN Yayıncılık.

Ökçün, Gündüz, (1971). Osmanlı Sanayii,1913,1915 Yılları Sanayi İstatistiki, İkinci Basım, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.

Önsoy, Rifat, (1988). Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayii ve Sanayileşme Politikası, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Özbay, Deniz Rahmi, (2003). 19. Yüzyılda Osmanlı'da Devletin Emek İstihdamı, İstanbul: Marmara Üniversitesi.

Özdemir, Süleyman, (2011). Türkiye'de ''Zorunlu Çalışma'' Uygulamaları". Journal of Social Policy Conferences, s. 181-214.

Öztan, Güven Gürkan, (2013). Türkiye'de Çocukluğun Politik İnşası, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.

Özuğurlu, Metin, (2005). "Yoksulluk Araştırmalarına Eleştirel Bir Bakış", Mülkiye, C. XXX, S. 250, s 53-66.

Quataert, Jean H., (1985). "Combining Agrarian and Industrial Livelihood: Rural Households in the Saxon Oberlausitz in the Nineteenth Century", Journal of Family History, vol.10.

Quataert, Donald, (1999). Sanayi Devrimi Çağında Osmanlı İmalat Sektörü, çev. Tansel Güney, İstanbul: İletişim Yayınları.

Quartet, Donald, (2006). "19. Yüzyıla Genel Bakış – Islahatlar Devri 1812-1914", Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi, C. 2, Ed. Hâlil İnalcık ve Donald Quataert, 2. Bsk., İstanbul: Eren Yayıncılık, ss. 885-1051.

Quataert, Donald, (2008). Sanayi Devrimi Çağında Osmanlı İmalat Sektörü, 2. Bsk., Çev. Tansel Güney, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 227-238

Rahikainen, Marjatta, (2001)." Historical and Present-day Child Laour: Is There a Gap ot Bridge Between Them?", Continuity and Change, Vol. 16, No. 1, pp. 137-155

Rahikainen, Marjatta, (2004). "Centuries of Child Labour, European Experiences from the Seventeenth to the Twentieth Century", Studies in Labour History, Ashgate Publishing Company.

Rahikainen, Marjatta, (2017). Centuries of Child Labour: European Experiences from the Seventeenth to the Twentieth Century, New York: Routledge.

Sapmazlı, Hüseyin, (1943). Çocuk Hakları ve Himaye Müesseseleri, Ankara, Yeni Cezaevi.

Sencer, Oya, (1969). Türkiye'de İşçi Sınıfı (Doğuşu ve Yapısı), İstanbul: Habora Kitapevi.

Serozan, Rona, (2005). Çocuk Hukuku, İstanbul: Vedat Kitapçılık.

Tabakoğlu, Ahmet, (2003). Türk İktisat Tarihi. (6.Baskı). İstanbul: Dergâh Yayınları.

Türkcan, Ergun, (1986). "İngiliz Konsolosu W. Gifford Palgrave'in Raporlarına Göre 1870'te Trabzon", Tarih ve Toplum, C. 6, S. 31, s. 44.

Tunçomağ, Kenan, (1981). İş Hukuku I, Genel kavramlar-Hizmet Sözleşmesi, İstanbul.

Yıldırım, Kadir, (2011). Osmanlı Çalışma Hayatında İşçi Örgütlenmesi Ve İşçi Hareketlerinin Gelişimi (1870-1922), T.C. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çalışma Ekonomisi Ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı, Doktora Tezi.

Yılmaz, Zafer, (2012). Yoksulları Ne Yapmalı? Sosyal Sorunun Yönetimi, Belirsizliğin Keşfi ve Yarınsızlık, Ankara, Dipnot Yayınları

OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E SOSYOEKONOMİK SÜREÇLER

nobel bilimsel

OSMANLIDAN CUMHURİYET'E SOSYOEKONOMİK SÜREÇLER

Editör

Rahime Hülya ÖZTÜRK

Yayın No.: 1924
ISBN: 978-625-393-117-9
E-ISBN: 978-625-393-118-6
Basım Sayısı: 1. Basım, Ekim 2023

© Copyright 2023, NOBEL BİLİMSEL ESERLER SERTİFİKA NO.: 20779
Bu baskının bütün hakları Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.ne aittir.
Yayınevinin yazılı izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik
ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.
Nobel Yayın Grubu, 1984 yılından itibaren ulusal ve 2011 yılından itibaren ise uluslararası düzeyde düzenli olarak faaliyet yürütmekte ve yayınladığı kitaplar, ulusal ve uluslararası düzeydeki yükseköğretim kurumları kataloglarında yer almaktadır.
"NOBEL BİLİMSEL ESERLER" bir Nobel Akademik Yayıncılık markasıdır.

Genel Yayın Yönetmeni: Nevzat Argun -nargun@nobelyayin.com-
Genel Yayın Koordinatörü: Gülfem Dursun -gulfem@nobelyayin.com-

Sayfa Tasarım: Tarkan Kara -erdal@nobelyayin.com-
Redaksiyon: Sergen Öz -sergen@nobelyayin.com-
Kapak Tasarım: Sezai Özden -sezai@nobelyayin.com-
Görsel Tasarım Uzmanı: Mehtap Yürümez -mehtap@nobelyayin.com-

Kütüphane Bilgi Kartı

Osmanlıdan Cumhuriyete Sosyoekonomik Süreçler / Rahime Hülya ÖZTÜRK
1. Basım, VIII + 164 s., 16,5x24 cm. Kaynakça var, dizin yok.
ISBN: 978-625-393-117-9
E-ISBN: 978-625-393-118-6

Genel Dağıtım

ATLAS AKADEMİK BASIM YAYIN DAĞITIM TİC. LTD. ŞTİ.
Adres: Bahçekapı Mh. 2465 Sk. Oto Sanayi Sitesi No:7 Bodrum Kat, Şaşmaz/ANKARA
Telefon: +90 312 278 50 77 - **Faks:** 0 312 278 21 65
Sipariş: siparis@nobelyayin.com- **E-Satış:** www.nobelkitap.com - esatis@nobelkitap.com
www.atlaskitap.com - info@atlaskitap.com

Dağıtım ve Satış Noktaları: Alfa, Kırmızı Kedi, Arkadaş, D&R, Dost, Kika, Kitapsan, Nezih, Odak, Pandora, Prefix, Remzi Kitabevleri, Yeryüzü Dağıtım

Baskı ve Cilt: Meteksan Matbaacılık ve Teknik Sanayi Tic. Anonim Şirketi / Sertifika No.: 46519 Beytepe Köy Yolu No.: 3 06800 Bilkent-Çankaya/ANKARA

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ…….……...…….V

1. Uzun Buhran(1873-1896) ve Osmanlı'ya Bazı Yansımaları……....1-13
   Selçuk BALI
2. Osmanlı Devleti'nde Dış Borçlar……15-38
   Onur ÇAYAN, Fatma Nur YORGANCILAR ATATOPRAK
3. Osmanlıda Geçiş Tartışmaları : Sabri F.Ülgener ve Niyazi Berkes Özelinde Bir İnceleme ……..…….39-55
   Hüsnü BİLİR, Fatih ERMİŞ
4. Kırım Savaşı'nın Osmanlı Devleti Mali Yapısına Etkisi……57-70
   Perihan Hazel KAYA
5. Osmanlıda Para Vakıflarına YönelikTartışmalar……71-89
   F.Zişan KARA, Feyza Nur YILDIZ
6. 19.Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Yaşanan Kıtlıkların İktisadi Etkileri……...…91-112
   Rahime Hülya ÖZTÜRK
7. Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesine Mustafa Akdağ'dan Piyasa Merkezli Bir Yaklaşım : Marmara İktisadi Ünitesi…..……...113-124
   Cihan GÜNEŞ
8. Milli İktisat Anlayışı ve Bankacılık Politikasının Erken Cumhuriyet Dönemindeki Gelişimi (1923-1929) …….…….125-137
   Ümit TOL
9. 19.Yüzyıldan Cumhuriyet'in İlk Yıllarına Dış Ticaret ……...…...139-153
   Emre DEVECİ

YAZARLAR……..155

Uzun Buhran (1873-1896) ve Osmanlı'ya Bazı Yansımaları

Selçuk BALI [1]

GİRİŞ

Kapitalist sisteme eklemlenmiş ülkelerin neredeyse tamamını etkileyen ilk büyük finansal kriz 1873-1896 arasında yaşanan Uzun Buhran olmuş, 1838 Baltalimanı Anlaşması'ndan bu yana çeşitli sıkıntılar yaşayan Osmanlı mali yapısı da özellikle Avrupa'dan borçlanma ile ilgili daha derin sıkıntıya girmiş, sürecin doğal bir sonucu olmasa da tali olarak Uzun Buhran'dan etkilenmiştir.

Asırlardır süren geleneksel iktisadi yapısından ayrılan ekonomi Tanzimat ile birlikte farklı yapıya bürünmüş, gerek dış ticaret rejiminde gerekse mali yapıda köklü değişimlere gidilmiştir. Süreç boyunca Osmanlı mali yapısı açısından en önemli nokta finansal alanın oluşumu ve hazır olmadan Avrupa piyasaları ile görece de olsa erken finansal bütünleşmeye gidilmesidir (Toprak, 2001: 2).

Panik, Viyana Borsası'nın Mayıs 1873'teki çöküşüyle başlamış, Alman ve Avusturyalı yatırımcılar borçlarını kapatmak için ellerinde bol miktarda bulunan Amerikan demiryolu hisselerini satmışlar, bu da çöküşün etkisini ABD'ye taşımıştır. Alman hisse senedi piyasalarında 1872'deki yoğun bir spekülasyon dalgası yaşanmış, ancak bu piyasa da 1873'te çökmüştür. Krizin Avrupa'da hissedilen etkisi çok fazladır. Ancak bir yandan uluslararası rekabet baskısı öte yandan Almanya ve ABD gibi ülkelerin sanayi üretiminde Birleşik Krallık'a nazaran daha baskın hale gelmiş olmaları güçlü bir sermaye birikimi sağlamalarına yol açmış, bu ülkeler geç kalmanın avantajını iyi kullanarak, depresyon sonrası dönemde büyümelerini hızlandırmışlardır. Uzun Buhran'ın biteceğine dair işaretler Avrupa özelinde 1890'dan 1895'e kadar Birleşik Krallık ve Almanya'da görülmüştür (Allen, 2003: 66-67).

Bu noktada, Osmanlı dış ticaretinde yaşanan durgunluğun arkasında bir nebze de olsa Uzun Buhranı'nın yattığı söylenebilir. Buhran'ın gerek ortaya çıkışı

1 Selçuk Üniversitesi, Maliye Bölümü, e-posta: selcukbali@selcuk.edu.tr, ORCID No: 0000-0001-5117-8720

KAYNAKÇA

Açba, Sait (1989), Osmanlı Devleti'nin Dış Borçlanması (1854-1914), Anadolu Üniversitesi, Afyon İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayını, Afyon.

Akar, Şevket K. ve Al, Hüseyin (2003), Osmanlı Dış Borçları ve Gözetim Komisyonları (1854-1856), Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, İstanbul.

Al, Hüseyin (2007), Uluslararası Sermaye ve Osmanlı Maliyesi (1820-1875), Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, İstanbul.

Allen, Larry (2003), Keseden Bankaya Tezgahtan Borsaya Küresel Finans Sisteminin Öyküsü, Çev. Mahmut Tekçe, İstanbul: Kitap Yayınevi.

Anderson, Olive (1964), "Great Britain and the Beginnings of the Ottoman Public Debt, 1854-55", The Historical Journal, Vol:7, No:1, pp. 47-63.

Appleby, Joyce (2012), Amansız Devrim – Kapitalizmin Tarihi, Çev. Ali Cevat Akkoyunlu, Alfa Yayınları, İstanbul.

Baskıcı, Murat (2005), 1800-1914 Yıllarında Anadolu'da İktisadi Değişim, Turhan Kitabevi, Ankara.

Dobb, Maurice (1998), Büyük Durgunluk, Çev. Süleyman Gündüz, Kapitalizmin Doğuşu, Ed.: David S. Landes, İkinci Baskı, İnsan Yayınları, İstanbul

Doğan, Nuri (1996), Cumhuriyet Öncesi Türk Amerikan Ticaret Anlaşmaları, Turan Yayıncılık, İstanbul.

Eldem, Edhem, (2000), Osmanlı Bankası Tarihi, Çev. Ayşe Berktay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

Eldem, Edhem, (2005), "Ottoman Financial Integration with Europe: Foreign Loans, the Ottoman Bank and the Ottoman Public Debt", European Review, Vol: 13, No:3, pp.431–445

Fülberth, Georg (2010), Kapitalizmin Kısa Tarihi, Çev. Sadık Usta, Yordam Kitap, İstanbul. Hulkiender, Murat, (2003), Bir Galata Bankerinin Portresi George Zarifi (1806-1884), Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, İstanbul.

İpek, Nurdan (2011), Selanik ve İstanbul'da Yahudi Bankerler, Yeditepe Yayınları, İstanbul.

Kazgan, Haydar, (1995), Osmanlıda Avrupa Finans Kapitali, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Keleş, Erdoğan, (2010), "Kırım Savaşı'nın (1853–1856) Finansmanı ve Buna Dair Bir Defterin Değerlendirilmesi", Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM), Sayı:27, Bahar, ss.107-142.

Keskinkılıç, Erdoğan, (2011), "Dûyun-ı Umumiye İdaresi", Devr-i Hamid–Sultan II. Abdülhamid, Cilt:1, Haz. Mehmet Metin Hülagü, Şakir Batmaz ve Gülbadi Alan, Erciyes Üniversitesi Yayınları, No:184, Kayseri.

Keyder, Çağlar (2014), Türkiye'de Devlet ve Sınıflar, İstanbul: İletişim Yayınları.

Kılıç, Ramazan ve Özçelik, Özer (2011), "Sultan II. Abdülhamid'in İktisat ve Para Siyaseti", Devr-i Hamid – Sultan II. Abdülhamid, Cilt:4**,** Haz. Mehmet Metin Hülagü, Şakir Batmaz ve Gülbadi Alan, Erciyes Üniversitesi Yayınları, No:184, Kayseri.

Kıray, Emine (1995), Osmanlı'da Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar, İletişim Yayınları, İkinci Baskı, İstanbul.

Külünk, Muhammet Emin (2011), Kapitülasyonların Kaldırılması (1914), Yeditepe Yayınevi, İstanbul.

Lane-Poole, Stanley (1893), The Story of Turkey, Press of G.P. Putnam's Sons, New York.

McCartney, E. Ray (1935), Crisis of 1873, Burgess Publishing Company, Mimeoprint Publishers, Minneapolis, USA.

Mitchell, Wesley C. (1970), Business Cycles, Burt Franklin Research & Sorce Works Series, No:416, USA.

Owen, Roger (2002), The Middle East in the World Economy 1800-1914, I.B. Tauris & Co. Ltd, London, UK.

Pamuk, Şevket (1994), Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme (1820-1913), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Pamuk, Şevket, (1999), Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

Price, Bonamy, (1879), "The Stagnation of Trade and Its Cause", The North American Review, Vol:128, No:271, pp.587-604.

Quataert, Donald (2004), "19. Yüzyıla Genel Bakış: Islahatlar Devri, 1812-1914)", Berktay, Ayşe; Andıç, Süphan; Alper, Serdar (çev.), Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi, Cilt:2, 1600-1914, Ed.: Halil İnalcık ve Donald Quatatert, Eren Yayıncılık, İstanbul.

Quatatert, Donald, (2009), Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922, İletişim Yayınları, 7. Baskı, İstanbul.

Raccagni, Michelle (1980), "The French Economic Interests in the Ottoman Empire", International Journal of Middle East Studies, Vol:11, No:3, May, pp. 339-376.

Rosenberg, Hans (1943), "Political and Social Consequences of the Great Depression of 1873-1896 in Central Europe", The Economic History Review, Vol:13, No:1-2, pp.58-73.

Sağlam, Mehmet Hakan (2007), Osmanlı Devleti'nde Moratoryum 1875-1881–Rüsum-ı Sitte'den Düyun-ı Umumiyye'ye, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

Şafak, Nurdan (2006), "Bir Tanzimat Diplomatı Kostaki Musurus Paşa (1807-1891)", Yayımlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Timur, Taner (2005), 1875 Osmanlı Mali Krizi "Deyni Deyn ile İfa Usulü" ya da "Borcu Borçla Kapatmak", Toplumsal Tarih, Sayı: 134, ss 56-62.

Toprak, Zafer (2001), "Osmanlı'nın Cumhuriyete Sermaye Birikim ve Kredi Kurumlarının Evrimi 1850-1950", Active Dergisi'nin Özel Eki, Kasım-Aralık, ss 2-5.

Ülgener, Sabri F. (2006), Tarihte Darlık Buhranları ve İktisadi Muvazenesizlik Meselesi, Derin Yayınları, İstanbul.

Yücekök, Ahmet, (1968), "Emperyalizm Yörüngesinde Osmanlı İmparatorluğu 1838 Ticaret Sözleşmesi", Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Cilt:23, Sayı:1, ss.381-425.

Osmanlı Devleti'nde Dış Borçlar

Onur ÇAYAN[1]

Fatma Nur YORGANCILAR ATATOPRAK[2]

GİRİŞ

Devletler iç kaynakların yeterli olmadığı durumlarda alternatif bir finansman kaynağı olan dış borçlanmaya yönelebilmektedir. Dış borçlanma ile devletlerin hedefledikleri, dış finansmanı sınırlı süreliğine de olsa kendi topraklarına çekerek yaşanan iktisadi olumsuzlukları bertaraf etmektir. Bu borçlanma yöntemi ile bertaraf edilmek istenen ekonomik sorunların başında ise bütçe açığı, dış ticaret açığı, cari açık gibi durumlar gelmektedir. Ancak alınan bu dış borçlar verimli alanlarda kullanıldığında ülke ekonomilerine nefes aldırırken, dış borçların verimsiz alanlarda kullanılması ile borçlanan ülkeler için ödeme dönemleri yeni ekonomik sorunların da kıvılcımı olmaktadır. Borçlanan ülkelerin dış borçlarının artması bu ülkeleri sadece ekonomik olarak değil, aynı zaman siyasi olarak da etkilemektedir. Borç alan ülkeler borç veren ülkelerin koyduğu aleyhlerinde olan ağır şartlara da katlanmak zorunda kalmaktadır.

Devlet bu finans kaynağına farklı zamanlarda, farklı sebeple ve miktarda başvurmuştur. Osmanlı Devleti kuruluşundan 19. yüzyılın yarısına kadar birçok mali sıkıntı yaşamış olmasına ve birkaç kez girişimde bulunmasına karşın bu finansman yöntemini kullanmamıştır. Çünkü Osmanlı Devleti'nde uzunca bir süre dış borç alınması onur kırıcı bir hareket olarak karşılanmakta idi. 1854 yılına kadar ihtiyaç duyulan finansman iç kaynaklar ile sağlanmıştır. Dış borçlanma sadece anlık olan durumlardan kaynaklanan bir finansman yöntemi değil bir süreç olarak ilerlemektedir. Osmanlı Devleti'nde ekonominin temeli fetihler sonunda kazanılan ganimetler üzerine inşa edilmiştir. 18. yüzyılın başı itibari ile savaşların ve toprakların kaybedilmesiyle Osmanlı iktisadi yapısı da sancılı bir sürece girmiştir. Ekonominin esas kaynaklarından olan savaş ganimetlerini gelmemesi, bunun yanı sıra ödenmesi gereken savaş tazminatlarının olması, savunma harcamalarının artarak devam etmesi, vergi gelirlerinin toplanmasında yaşanan

1 Öğr.Gör.,Selçuk Üniversitesi Karapınar Aydoğanlar Meslek Yüksekokulu, onur.cayan@selcuk.edu.tr, Orcid: 0000-0003-0176-1816

2 Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi, Akşehir İ.İ.B.F, İktisat Bölümü, fnyorgancilar@gmail.com, Orcid: 0000-0002-0016-9899

KAYNAKÇA

Açba, Sait (1991). Devlet Borçlanması. Adım Yayınları: Ankara.

Açba, Sait (2004). Osmanlı Devleti'nin Dış Borçlanması. Vadi Yayınları: Ankara.

Aksoy, Erdem (2012). Osmanlı İmparatorluğu'nda Yenileşme Döneminde Dış Borçlanmanın Bütçe Açıklarının Finansmanı Üzerindeki Etkisi (1699-1923). Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Albayrak, Gökçen C. (2018). Osmanlı'da İç Borçlanma ve Sarraflar. Bilimevi İktisat Üç Aylık Ekonomi Siyaset ve Kültür Dergisi, 1(4), 128-143.

Alper, Değer ve Anbar, Adem (2010). Osmanlı İmparatorluğunun İç Borçlanmada Kullandığı Yöntem ve Araçlar. Maliye ve Finans Yazıları, 24(87), 27-49.

Arslanoğlu, Mehmet (1983). Osmanlı Devleti'nde Dış Borçlar Sorunu. Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,4 (1).

Aysal, Necdet (2013). Kırım Savaşı'ndan Lozan Barış Antlaşması'na Osmanlı Dış Borçlarının Tarihsel Gelişim Süreci (1854-1923). Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, (53), 1-28.

Blaisdell, Donalt C. (1979). Osmanlı İmparatorluğunda Avrupa Mali Denetimi. Doğu Batı Yayınları: İstanbul.

Çandır, Murat (2010). Osmanlı Devleti'nin Dış Borçları. Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.

Çetin, E. Can (2018). The Revıew Of The Admınıstratıon Of Publıc Debts And The External Debt Of Ottoman. BJSS Balkan Journal of Social Sciences, 7 (14).

Dikmen, Nedim (2005). Osmanlı Dış Borçlarının Ekonomik ve Siyasi Sonuçları. Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 19(2), 137-159.

Ekinci , M. Fatih (2008). Türkiye'nin Mali İntiharı. Barış Kitap Basım Yayın: Ankara.

Fişek, Kurthan (1967). Osmanlı Dış Borçları Üstüne. Ankara Üniversitesi. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 22(3).

Geyik, Serkan (2013). 19. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Dış Borçlanma ve Düyunu Umumiye İdaresi. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Gümüş, Niyazi (2022). Osmanlı İmparatorluğu'nu Dış Borçlanmaya İten Nedenler ve Dış Borçların Osmanlı İmparatorluğu'na Etkileri. Akademik Hassasiyetler, 9 (20), 411-432.

Karamursal, Ziya (1936). Osmanlı İmparatorluğuna Mali Bir Bakış. Akşam: İstanbul.

Kazgan, Gülten. (2002). Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları: İstanbul.

Kazgan, Haydar (2005). Galata Bankerleri. Orion Yayınevi: Ankara.

Kolerkılıç, Ekrem (1958). Osmanlı İmparatorluğunda Para. Doğuş Matbaası: Ankara.

Kömürcan, Kirkor (1948). Türkiye İmparatorluk Devri Dış Borçlar Tarihçesi. Şirketi Mürettibiye Basımevi: İstanbul.

Önsoy, Rıfat (1999). Osmanlı Borçları. Turhan Kitabevi Yayınları: Ankara.

Özdemir, Biltekin (2010). Osmanlı Devleti Dış Borçları. Maliye Bakanlığı: Ankara.

Öztürk, Hülya (2021). Türk Bankacılık Sisteminin Gelişimi (1800-1930). Tanzimat Döneminden Günümüze Türkiye'de Devlet, Piyasa ve Ekonomi (Ed. Perihan Hazel Kaya, Savaş Çevik) Ekin Basım Yayın Dağıtım: Bursa.

Pakalın, Mehmet Zeki (1939). Tanzimat Maliye Nazırları. Kanaat Kitabevi: İstanbul.

Pamuk, Şevket (1988). 100 Soruda Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi. Gerçek Yayınları: İstanbul 1988.

Pamuk, Şevket (2017). Osmanlı İmparatorluğunda Paranın Tarihi. İşbankası Kültür Yayınları İstanbul.

Pur, H. Perviz (2006). Türkiye'nin Borç Prangası. Otopsi Yayınları: İstanbul.

Sayar, Nihad (1978). Türkiye İmparatorluk Dönemi Siyasi, Askeri; İdari ve Mali Olayları. İktisadi Ticari İlimler Akademisi: İstanbul.

Siverekli, Esra (2002). Osmanlı Devleti'nde Bütçe Uygulamaları. Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, (18), 97-122.

Şahin, Hüseyin (1993). Türkiye Ekonomisi. Uludağ Üniversitesi Yayını: Bursa.

Şeker, Murat (2007). Osmanlı Devleti'nde Mali Bunalım ve İlk Borçlanma. Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 8(2), 115-134.

Tabakoğlu, Ahmet (1985). Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi. Dergâh Yayınları: İstanbul.

Tezel, Yahya (1972). Notes on the Consolidated Foreign Debt of the Ottoman Empire. The Turkish Yearbook of International Relations, Ankara Üniversitesi. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 12.

Velay, A. Du (1978). Türkiye Maliye Tarihi. Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu: Ankara.

Yeniay, İ. Hakkı (1964). Yeni Osmanlı Borçlar Tarihi. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları: İstanbul.

Yerasimos, Stefanos (2017). Azgelişmişlik Sürecinde Türkiye . Belge Yayınları: İstanbul.

Yıldırım Murat ve Tunçel A. Kamil (2014). 1854- 1874 Döneminde Osmanlı Devleti'nin Dış Borçlanması: Kaç Milyar Dolar Osmanlı Devleti'nin İflasına Neden Oldu?. Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 16 (1), 1-26).

Yıldırım, Orhan (2015). Tanzimat Sonrası Osmanlı Devleti Dış Borçları. Yüksek Lisans Tezi, Bartın Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bartın.

Yılmaz, B. Elif (2002). Osmanlı İmparatorluğu'nu Dış Borçlanmaya İten Nedenler ve İlk Dış Borç. Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi, 2(4), 186-198.

Yılmaz, Faruk (1996). Devlet Borçlanması ve Osmanlı'dan Cumhuriyete Dış Borçlar. Birleşik Yayıncılık: İstanbul.

Yücekök, Ahmet N. (1968). 19. Yüzyıl Osmanlı Ticaret Sözleşmeleri , Ankara Üniversitesi. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 23(1).

Osmanlıda Geçiş Tartışmaları: Sabri F. Ülgener ve Niyazi Berkes Özelinde Bir İnceleme[1]

Hüsnü BİLİR[2]

Fatih ERMİŞ[3]

GİRİŞ

Uzun bir süre tarih sahnesinde geniş bir coğrafyada farklı millet ve kültürleri içerisinde barındırmış Osmanlı Devleti'nin sosyo-ekonomik analizini yapmak elbette kolay değildir. Bu çalışmada Osmanlı Devleti'nde kapitalizmin ortaya çık(a)mamasının nedenleri, Sabri Fehmi Ülgener (1911-1983) ve Niyazi Berkes (1908-1988) özelinde sosyo-ekonomik açıdan analiz edilmiştir. Ülgener Osmanlı ekonomisinin İslami özden uzak tasavvuf düşüncesinde ve esnaflaşma zihniyetinde olmasının kapitalizme giden yolu kapattığı düşüncesini ortaya koyarak konuyu zihniyet dünyası üzerinden ele alırken, Berkes Osmanlı Sistemi'nin despotik bir yapıda olduğunu, feodal ve/veya kapitalist karakter taşımadığını savunmuş ve konuyu maddi ve toplumsal açıdan ele almıştır.

Ülgener ve Berkes'in analizlerini detaylı bir şekilde ele almadan önce sistem tartışmalarına dair literatürde yer alan farklı görüşlere kısaca yer verilmiş, ardından Ülgener ve Berkes özelinde konu ele alınmıştır.

1. Osmanlı Sistemine Dair Feodalizm-Kapitalizm Tartışmaları

Osmanlı Devleti'nin sosyo-ekonomik analizi iktisat, sosyoloji, tarih, felsefe gibi farklı disiplinleri bir araya getiren oldukça çetrefilli bir konudur. Bu

---

1 Bu çalışma, Doç. Dr. Hüsnü BİLİR danışmanlığında Fatih ERMİŞ (2023) tarafından Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Ana Bilim Dalı'nda hazırlanmış olan "Osmanlı Devleti'nin Sosyo-Ekonomik Sistemi Üzerine Tartışmalar: Sabri F. Ülgener ve Niyazi Berkes Özelinde Mukayeseli Bir Analiz" başlıklı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

2 Doç. Dr., Aksaray Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi, Spor Yöneticiliği Bölümü, husnubilir@aksaray.edu.tr.

3 Millî Eğitim Bakanlığı, Eskil İlkokulu Sınıf Öğretmeni, Aksaray.

KAYNAKÇA

Acar, Mustafa., & Bilir, Hüsnü (2014). Gerçek bir âlim, mümtaz bir şahsiyet: Sabri Fehmi Ülgener. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 16*(26), 114-122.

Aktolga, Münir Ramazan (2022). Osmanlı'dan Bu Yana Türkiye'de Kapitalizmin Gelişme Diyalektiği. Ankara: Alter Yayıncılık.

Aslan, Cumhur (2011). Türk Çağdaşlaşmasının Düşünürü Olarak Niyazi Berkes. İçinde M. D. Topses (ed.) *Niyazi Berkes'in Sosyoloji Anlayışı* (ss. 1-7). Ankara: Anı Yayıncılık.

Ayan, Dursun (2011). Sabri F. Ülgener'in Türk Düşünce Kültüründeki Yeri. İçinde M. Yılmaz (ed.) *Sabri Fehmi Ülgener Küreselleşme ve Zihniyet Dünyamız* (ss. 179-204). Ankara.

Baş Dinar, Gülenay. B. (2018). Weber'in İktisat Sosyolojisi Yaklaşımına Genel Bir Bakış İçinde A. A. Eren, & E. Kırmızıaltın (ed.) *İktisat Sosyolojisi Kurucu Düşünürler ve İktisat Okulları Özelinde Bir Çalışma* (ss. 201-222). Ankara: Heretik Yayıncılık.

Berkes, Niyazi (1972). 100 Soruda Türkiye İktisat Tarihi: 1. Cilt: Osmanlı Ekonomik Tarihinin Temelleri (İkinci Baskı). İstanbul: Gerçek Yayınevi.

Berkes, Niyazi (1975). 100 Soruda Türkiye İktisat Tarihi: 2. Cilt: Osmanlı Devletinin Ekonomik Çöküşü (İkinci Baskı). İstanbul: Gerçek Yayınevi.

Berkes, Niyazi (1985). *Felsefe ve Toplumbilim Yazıları.* İstanbul: Adam Yayınları.

Berkes, Niyazi (2012). *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. Yayına Hazırlayan Ahmet Kuyaş, (18. Baskı). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Berkes, Niyazi (2015). *Türk Düşününde Batı Sorunu*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Bilir, Hüsnü (2019). Why Did the Ottoman System Fail in its transition to Capitalism? A Study on Sabri F. Ülgener and Niyazi Berkes. In S. Evci, & V. Arya (eds.) *Theories and Critics in Economics Management* (pp. 25-40). London : IJOPEC .

Bulut, Mehmet (2012). Osmanlı Ekonomi Politiğine Yeniden Bir Bakış. *Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 63-96.

Coşkun, İsmail (2012). Niyazi Berkes Üzerine. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi, 3*(2), 49 - 86.

Divitçioğlu, Sencer (2010). *Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumu: Marksist Üretim Tarzı Kavramı.* İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Doğru, Cem (2008). Osmanlı Toplumunda Kapitalist-Girişimci Sınıfın ve İnsan Tipinin Oluşumunu Engelleyen Faktörler. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 75-91.

Dumrul, Cüneyt, & Dumrul, Yasemin. (2014). Osmanlı İmparatorluğu'nun Kapitalist Paternde Sanayileşmesinin Önündeki Engeller Üzerine Bir İnceleme. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, 12*(23), 146-170.

Duran, Hacı., & Torun, Fatma. (2010). Sabri F. Ülgener ve İki Eseri Üzerine Bir Değerlendirme. *Istanbul Journal of Sociological Studies* (42), 63-75.

Hira, İsmail (2000, Haziran 1). Max Weber'in Yöntem Anlayışı. *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi, 2*, 45-58.

Kara, F. Zişan & Bıyık, H. (2016). İslam Ekonomisinde İnsan Modeli: Rasyonel İnsandan İslami İnsana. İçinde M. Akıncı, & G. N. Şafak (ed.), *I. Türk İslam Siyasi Düşüncesi Kongresi Bildiriler Kitabı* (ss. 575-584). Aksaray.

Karpat, Kemal. H. (2019:77). *Osmanlı Devleti'nin Kısa Sosyal Tarihi* (2.Baskı). İstanbul: Timaş Yayıncılık.

Kırmızıaltın, Eren (2018). Karl Marx. İçinde A. A. Eren, & E. Kırmızıaltın (ed.) *İktisat Sosyolojisi Kurucu Düşünürler ve İktisat Okulları Özelinde Bir Çalışma* (ss. 127-164). Ankara: Heretik Yayıncılık.

Kızılkaya, Ahmet (2010). Niyazi Berkes: Teokrasi ve Laiklik. *Muhafazakar Düşünce Dergisi, 6*(24), 275-282.

Küçükkalay, Abdullah Mesud (2019). *İktisadi Düşünce Tarihi.* İstanbul: Beta Yayın.

Küçükömer, İdris (2014). *Batılılaşma ve Düzenin Yabancılaşması* (5. Baskı). İstanbul: Profil Yayıncılık.

Pamuk, Şevket (2010). *Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914.* İstanbul: İletişim Yayınları.

Sayar, Ahmet Güner (2007, Haziran). *Sabri Ülgener'in Açtığı Pencereden Zihniyet-Din-Ekonomi İlişkisine Bak*. Aralık 04, 2022 tarihinde Türk Yurdu: https://www.turkyurdu.com.tr/yazar-yazi.php?id=3652 adresinden alındı

Sayar, Ahmet Güner (2008, Mayıs). Prof. Dr. Sabri F. Ülgener Hayatı ve Eserlerine Dair Özet Bir Sergileme. *İş Ahlakı Dergsi, 1*(1), 123-136.

Swedberg, Richard (2019). *Max Weber ve İktisat Sosyolojisi Düşüncesi.* (Çev. C. B. Aydın) İstanbul: Dergah.

Şengül, Fatma Nur (2017). Max Weber ve İslam. *Journal of Analytic Divinity, 1*(1), 83-100.

Topses, Mehmet Devrim (2011). *Niyazi Berkes'in Sosyoloji Anlayışı.* Ankara: Anı Yayıncılık.

Türkislamoğlu, Elif (2021). Sabri F. Ülgener'in Düşünce Dünyasında "Osmanlı İmparatorluğu Neden Kapitalistleşemedi?" Sorusunun İzini Sürmek. *İstanbul İktisat Dergisi - Istanbul Journal of Economics*, 251-282.

Ülgener, Sabri. F. (1940). İktisadi Hayatta Zihniyetin Rolü ve Tezahürleri. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, 2*(0), 351-380.

Ülgener, Sabri. F. (2006a). *İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası*. İstanbul: Derin Yayınları.

Ülgener, Sabri. F. (2006b). İktisadi Hayatta Zihniyetin Rolü ve Tezahürleri. İçinde Ahmed Güner Sayar (Ed.), *Makaleler*, (ss. 19-53). İstanbul: Derin Yayınları.

Ülgener, Sabri. F. (2006c). Zihniyet ve Din: İslâm, Tasavvuf ve Çözülme Devri İktisat Ahlâkı. İstanbul: Derin Yayınları.

Ülgener, Sabri. F. (2006d). 16. Asırdan Beri Esnaf Ahlâkı ve Şikayeti Mucip Halleri. İçinde *Makaleler*. Yayına Hazırlayan: Ahmed Güner Sayar, ss. 153-163. İstanbul: Derin Yayınları.

Yılmaz, Murat (2011a). Sunuş. M. Yılmaz, & M. Yılmaz (Dü.) içinde, *Sabri Fehmi Ülgener Küreselleşme ve Zihniyet Dünyamız* (s. 7). Ankara: T.C Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Yılmaz, Murat (2011b). Sabri Fehmi Ülgener ve Muhafazakârlık. M. Yılmaz (Dü.) içinde, *Sabri Fehmi Ülgener Küreselleşme ve Zihniyet Dünyamız* (ss. 47-81). Ankara: T.C Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Yörük, Ahmet (1987). Prof. Dr. Sabri F. Ülgener. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, 43*(1-4), XV-XXIV.

Yurdakul , Çiğdem (2018). Marx'ın Tarih Anlayışı: Tarihsel Materyalizm. *Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi, 1*(3), 1-19.

Zorlu, Abdulkadir (2011). Sabri F. Ülgener'i Okumak: Sosyal Tarih, Osmanlı İktisat Faaliyetlerinin ve Zihniyetinin Ortaçağlaşması, Tasavvuf, İslam ve Kapitalizm. İçinde M. Yılmaz (ed.) *Sabri Fehmi Ülgener Küreselleşme ve Zihniyet Dünyamız* (ss. 251-276). Ankara: T.C Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Kırım Savaşı'nın Osmanlı Devleti Mali Yapısına Etkisi

Perihan Hazel Kaya[1]

GİRİŞ

Devletler siyasi yollarla çözemediği sorunlarını savaşlarla çözmeye çalışmaktadır. İmparatorlukların tarihlerine bakıldığı zaman da sayısız savaşlar gerçekleştirildiği ve bu savaşların siyasi olduğu kadar mali, askeri, sosyal vb. sonuçlar yarattığı söylenebilir. Savaş teknolojileri geliştikçe savaşların imparatorlukların mali yapıları üzerindeki olumsuz etkileri zamanla derinleşmiştir. Savaş döneminde halkın bir kısmının cepheye gönderilmesi üretim ve üretim hasılatının azalmasına, artan tüketim talepleri ise mal kıtlığına yol açmıştır. Devletlerin savaş sürecinde ulaşım araçları gibi tüm olanaklarını ordunun ihtiyacına vermesi halkın çeşitli bölgelerden eşya, gıda vb. malların taşınmasında araç bulamamasına neden olmuştur. Savaş giderlerinin artması bütçenin gelirlerinin azalmasına bu da borçlanmaya, yüksek oranlı vergilere, para basımı vb. uygulamalara başvurulması yolunu açmıştır. Özellikle uzun vadede savaş ve demografik faktörler gibi durumlar mali rejimlerdeki bozulma ve dönüşümlerin nedenleri olarak ifade edilir (Tilly, 1985).

Osmanlı Devleti 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren savaş giderlerini karşılamakta zorlanmaya başlamıştır. Avrupa'da ateşli silahların kullanılması ve savaş teknolojisindeki gelişmeler Osmanlı İmparatorluğu'nun askeri yapıda reform gerçekleştirmesi gerektiğini gözler önüne sermiştir. Özellikle kaybedilen savaşların ekonomide yarattığı tahribata çözüm olarak yeni vergi kaynaklarına başvurulmuş, tımar sisteminde dönüşüm yaşanmış, mali ihtiyaçtaki artış doğrultusunda iltizam sisteminden malikane sistemine ve sonrasında esham sistemine geçiş yapılmış, Tanzimat dönemi ile birlikte her alanda olduğu gibi ekonomik alanda da yeni düzenlemeler gerçekleştirilmiştir.

Tanzimat dönemi, Osmanlı Devleti için önceki yüzyıllardan çok farklı bir değişim sürecini işaret etmektedir. 19. yüzyılla beraber Batı Avrupa'nın sanayileşmiş ülkeleri ile karşı karşıya gelen Osmanlı Devleti, dünya ekonomisine açılmaya başlamış ve batılılaşma hareketlerini uygulamaya koyarak mali gücünü

1 Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi, İ.İ.B.F, İktisat Bölümü, perihaner@selcuk.edu.tr, Orcid: 0000-0002-9878-4194

KAYNAKÇA

Akbulut, İlhan (2014), "160. Yıldönümünde Kırım Savaşı", Türk Dünyası Araştırmaları, Sayı: 208, Şubat.

Akyıldız, Ali, (2003), Para Pul Oldu Osmanlı'da Kağıt Para Maliye ve Toplum, İstanbul: İletişim Yayınları.

Akyıldız, Ali, (2007), Osmanlı Devleti'nin Kırım Savaşı'nı Finansmanı: İç ve Dış Borçlanmalar, Savaştan Barışa: 150. Yıldönümünde Kırım Savaşı ve Paris Antlaşması (1853-1856), İstanbul: İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi.

Al. Hüseyin, Şevket Kamil Akar, (2014), Osmanlı Finans Sisteminde Modernleşme 2 Para Reformu, Ankara: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası.

Al. Hüseyin, Şevket Kamil Akar, Kaya Bayraktar, (2014), Osmanlı Finans Sisteminde Modernleşme 1 Merkez Bankası Arayışları, Ankara: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası.

Anderson, Matthew Smith (2001), Doğu Sorunu 1774-1923 Uluslar arası İlişkiler Üzerine Bir İnceleme, Çev. İdil Eser, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Armaoğlu, Fahir (2003), 19. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1789-1914), TTK, Ankara.

Autheman, Andre, (2002), Bank-ı Osmani Şahane Tanzimat'tan Cumhuriyete Osmanlı Bankası, Çev. A., Berktay, İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi.

Aydın, Mahir, (2007), Barışı Olmayan Savaş: Kırım, Savaştan Barışa, 150. Yıldönümünde Kırım Savaşı ve Paris Antlaşması (1853-1856), İstanbul: İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi.

Belin, M. (1999). Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Tarihi. Çev.: Oğuz Ceylan, Ankara: Gündoğan Yayınları.

Cezar, Yavuz (1986). Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi (XVIII. yy'dan Tanzimat'a Mali Tarih), Alan Yayıncılık, İstanbul.

Çizakça, Murat (1999). Evolution of Domestic Borrowing in the Ottoman Empire. East Meets West: Banking, Commerce and Investment Conference, İstanbul.

Eldem, Edhem, (2006), Osmanlı Devletinin Avrupa ile Mali Bütünleşme Süreci: Dış Borç, Osmanlı Bankası ve Düyun-ı Umumiye, içinde M. Genç, E. Özvar (Haz.), Osmanlı Maliyesi Kurumlar ve Bütçeler I, İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi.

Erdem, Ekrem (2006). "Osmanlı para sistemi ve tağşiş politikası: Dönemsel bir analiz". Bankacılar Dergisi, 56: 10-28.

Gökbunar, Ali Rıza (2007). "Celali ayaklanmalarının maliye tarihi açısından değerlendirilmesi". Yönetim ve Ekonomi, 14(1): 1-24.

Karal, Enver Ziya (1994), Osmanlı Tarihi, C. 5: Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789- 1856), Ankara: Türk Tarih Kurumu, 6. Basım.

Karaman Kıvanç ve Şevket Pamuk (2009), "Avrupa Devletleri ile Bir Karşılaştırma, Osmanlı Bütçeleri ve Mali Yapının Evrimi", Toplumsal Tarih. Sayı:191.

Kazgan, Haydar, (1995), Osmanlıda Avrupa Finans Kapitali, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Kazgan, Gülten (1999), "Küreselleşen Kapitalizm ve Osmanlı Ekonomisinin Yarı Sömürgeleşmesi: XVIII. Yüzyıl Sonundan Birinci Dünya Savaşına", İktisat Dergisi Sayı: 394 Ekim.

Kıray, Emine (2008). Osmanlı'da Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar, İletişim Yayınları, İstanbul.

Kopar, Metin ve Murat Yolun (2012). "18. ve 19. Yüzyıllarda Osmanlı Borçlar Tarihine Bir Bakış", History Studies International Journal of History, 4(1), 335-358.

Öner, Erdoğan (2005), Osmanlı İmparatorluğu ve Cumhuriyet Döneminde Mali İdare, Ankara: T.C. Maliye Bakanlığı Araştırma Planlama ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığı.

Özdemir, Biltekin (2010). Osmanlı Devleti Dış Borçları, T.C. Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, Yayın no:2010/403, Ankara.

Pamuk, Şevket (1994), Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme (1820-1913), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Pamuk, Şevket, (2007), Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914, İstanbul: İletişim Yayınları.

Pamuk, Şevket, (2014), Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Sander, Oral (1994). Siyasi Tarih İlkçağlardan- 1918'e, Ankara: İmge Kitabevi.

Seignobos, Charles (2018), Tarih-i Siyasi (Asr-ı Hazırda Avrupa: 1814'den 1896'ya kadar), Cilt: III, (Mütercim: Ali Reşad), Dersaadet.

Tilly, C. (1985), "War Making and State Making as Organized Crime", Evans, P., vd. (der) *Bringing the State Back In*, Cambridge University Press, Cambridge, 169-191.

Türkgeldi, Ali Fuat (1987). Mesâil-i Mühimme-i Siyasiyye, Cilt: I, (Yayına haz. Bekir Sıtkı Baykal), TTK, Ankara.

Uğur, Ahmet ve Recep Karabulut (2022), "Osmanlı Devleti'nde Dış Borçlar ve Tasnifi (1854-1994)", Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi, Sayı:23, Temmuz 2022.

Ülman, Haluk (1985). Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Dış Politika ve Doğu Sorunu, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, C. 1, İstanbul: İletişim Yayınları.

Yıldırım, Orhan (2015). Tanzimat Sonrası Osmanlı Dış Borçları, Yüksek Lisans Tezi, Bartın Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bartın.

Osmanlı'da Para Vakıflarına Yönelik Tartışmalar

F. Zişan KARA[1]

Feyza Nur YILDIZ[2]

GİRİŞ

Vakıflar Türk tarihinde sosyal, kültürel ve ekonomik alana ilişkin aktif rol alan dini ve hukuki bir kurum olarak varlık göstermektedirler. Hukuki statüsünü islamiyetle kazanan vakıflar Osmanlı zihni düşüncesine paralel olarak etkin bir kurum vazifesi görmeye başlamıştır. Vakıf kurmanın temel motivasyonu hayır işleyerek elde edilen manevi tatmin duygusudur. Toplumsal alanda dayanışma ve yardımlaşmanın güçlenmesinde günümüzde olduğu kadar geçmişte de önemli kurumlardan biri olan vakıflar Anadolu Selçuklulardan başlayarak Osmanlı Devleti dönemi boyunca varlıklarını sürdürmüştür. Toplumsal alanda sosyal sermayenin artırılmasında, eğitim ve sağlık hizmetlerinde, sosyal güvenlik ve bayındırlık hizmetlerinde etkinliği olan vakıflar bu çerçevede Osmanlı topraklarında hakim olduğu dönemlerde devletin toplumsal alana dair yerine getirmesi gereken kamusal işleri yerine getirmiştir. Çizakça (2006)'ya göre İslam dünyasında ve Osmanlı topraklarında vakıflar filantropinin en önemli örneği olarak gösterilmektedir (Çizakça,2006:21).

İslam devletlerinin gelişimine sağladığı katkıyı kendi gelenek ve görenekleri doğrultusunda şekillendiren Osmanlı, avarız vakıfları, aile vakıfları ve hayri vakıflar gibi farklı kuruluş amaçları çerçevesinde şekillenmiş vakıflarla "Vakıf Medeniyeti" olarak anılır (Gürsoy, 2015:159). Toplumdaki ihtiyaçların karşılanması ve sosyal hizmetlerin yerine getirilmesi esasıyla belirli bir sermayeye dayalı olarak kurulmuş vakıf türlerinden birisi de para vakıflarıdır. Osmanlı dönemi finans sisteminin en dikkat çeken ve tartışılan finans kurumlarından olan para vakıfları, Osmanlı ekonomisinde İstanbul başta olmak

[1] Dr. Öğr.Üyesi. Aksaray Üniversitesi, İktisat Bölümü, İktisat Tarihi ABD, fzkara@aksaray.edu.tr.

Orcid No: 0000-0002-8938-6768

[2] Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam İktisadı ve Finansı ABD, feyzanur5511@hotmail.com.

Orcid No: 0000-0002-3399-895X

KAYNAKÇA

Akgündüz, Ahmet (2013). Karşılaştırmalı Mecelle-i Ahkam-ı Adliye. İstanbul: OSAV.

Altınay, A. Refik (1935). 6. Asırda İstanbul Hayatı (1553- 1591). İstanbul: Maarif Vekaleti.

Bektaş, İsmail (2022). "Çağdaş Dönemde para Vakıfları Üzerine Yeni Model Önerileri", İKAM Araştırma Raporları 24, İslamı Sosyal Finans Raporu 6. İstanbul

Bilmen, Ö. Nasuhi (2015). Hukuk-i İslamiyye Islahat-ı Fıkhiyye, İstanbul: Ravza.

Bulut, Mehmet ve Korkut, Cem (2016). "Finansal İstikrar ve Para Vakıfları Etkisi: Rumeli Para Vakıfları Örnekleri". İslam Ekonomisi ve Finansı Dergisi (İEFD), 2 (1):55-76.

Bulut, Mehmet (2019). "Osmanlı Dönemi Rumeli Para Vakıfları", İZÜ Yayınları No:31, İstanbul.

Cantürk Kayahan ve Göktaş İrfan (2017). "Para Vakfından Mal Vakfına Dönüşüm: Nedenler ve Sonuçlar", Düşünce Dünyasında Türkiz, 8(44):91-107.

Çakmak, Diren (2011). Osmanlı İktisat Düşüncesinin Evrimi, Societas ve Universitas Gerilimi, İstanbul: Libra Yayıncılık.

Çiftçi, Cafer (2004). "18. Yüzyılda Bursa'da Para Vakıfları ve Kredi İşlemleri". Tarih Araştırmaları Dergisi, 23 (36):79-102.

Çizakça, Murat. (1999). İslam Dünyasında ve Batıda İş Ortaklıkları Tarihi. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Çizakça, Murat (2006). Osmanlı Dönemi Vakıflarının Tarihsel ve Ekonomik Boyutları. Türkiye'de Hayırseverlik: Vatandaşlar, Vakıflar ve Sosyal Adalet Araştırması, TÜSEV, İstanbul, (21-31)

Döndüren, Hamdi (1992). "İslam Bankacılığı ve Risk Sermayesi". İslami Araştırmalar Dergisi, 6(1):17-31.

Döndüren, Hamdi (2008). Osmanlı Tarihinde Bazı Faizsiz Kredi Uygulamaları ve Modern Türkiye'de Faizsiz Bankacılık Tecrübesi, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 17(1):1-24.

Dumlu, Emrullah (2015). "XVI. Yüzyıl Osmanlı Uleması Arasında Para Vakıfları Etrafında Cereyan Eden Tartışmalar (Ebussuûd, İbn Kemal- Çivizâde,Birgivî)". İLTED, (44): 303-337.

Durmuş, M. Emin (2021). "Osmanlı Para Vakıfları ve Nakit İşleme Yöntemleri", İKAM Araştırma Raporları No:16, 3-16.

Düzdağ, M. Ertuğrul (1972). Şeyhülislam Ebussuud Efendi Fetvaları Işığında 16 Asır Türk Hayatı. İstanbul: Enderun.

Erdoğan, Mehmet (2019). Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü. İstanbul: Ensar

Ertem, Ahmet (1999). "Osmanlıdan Günümüze Vakıflar", Divan Dergisi Bilim ve Sanat Vakfı Yayınları, (6):111-150.

Eskicioğlu, Osman (2019). İmam Birgivi'nin Para Vakıfları Hakkındaki Bazı Görüşleri. 10 Mayıs 2021 tarihinde http://www.enfal.de/oe84.htm sayfasından erişilmiştir.

Genç, Mehmet (2000). Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi, İstanbul: Ötüken Yayınları.

Genç, Mehmet (2014). Vakıf ve İktisat Sempozyumu, Ankara:Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.

Gökbilgin, M. Tayyip (1977). Osmanlı Müesseseleri Teşkilatı ve Medeniyeti Tarihine Genel Bakış, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Gözübenli, Beşir (2003). "Türk Hukuk Tarihinde Vakıf Mallarının Faizli İşletilmesi Hakkında Tahlili Bir Değerlendirme". Türkiye Literatür Araştırmaları Dergisi, (1):189 – 203.

Gürsoy, Çiğdem (2015). Osmanlı'da Para Vakıflarının İşleyişi Ve Muhasebe Uygulamaları: Davud Paşa Mahkemesi Para Vakıfları. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Işık, Hayriye (2009). "Bir Kamu Hizmeti Birimi olarak Vakıfların Osmanlı Toplum Yaşamındaki Rolü", Akademik Bakış, (16):1-10

İbn Kudâme (2013). El Muğmanani. Riyad: Darü'l-AlemilKütüb

İbn Rüşd (2015). BidâyetülMüctehid,(A. Meylani, Çev.). İstanbul: Ensar.

İbnü'l-Hümam (2009). Şerhi Fethu'l-Kadir, Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye.

İmam Malik (2014). El- Muvatta. İstanbul: Kollektif Ensar.

İnalcık, Halil (2013). Osmanlı ve Modern Türkiye, İstanbul: Timaş Yayınları.

İnalcık, Halil (2015). Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600), Çev.Ruşen Sezer, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Kaya, Süleyman (2003). "Para Vakıfları Üzerine", Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi 1(1):189-203

Kendirli, Selçuk (2017). "Geçmişten Günümüze Türk Dünyasında Vakıflar ve Para Vakıfları", Düşünce Dünyasında Türkiz, 8(44):43-67.

Kozak, İ. Erol (1994). Bir Sosyal Siyaset Müessesesi Olarak Vakıf, Sakarya Üniversitesi Matbaası, Adapazarı.

Kurt, İsmail (2015). Para Vakıfları, Nazariyat ve Tatbikat. İstanbul: Ensar Yayın

Mâverdî (2009). El-Havi'l-Kebir. Beyrut: Daru İhyai't-Türasi'l-Arabi.

Nakipoğlu, Aslıhan ve Gülin Öztürk (2017). "Kadı Sicilleri Örnekleri ile Para Vakıflarına Genel Bakış", Düşünce Dünyasında Türkiz, 8(44):17-41.

Öğe, Ali (2010). "Şeyhülislam İbn Kemal'in Fetvaları Işığında Osmanlı İktisâdî Hayatından Bir Kesit". İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, (16):275-298.

Özcan, Tahsin (1999). "Sofyalı Bali Efendi'nin Para Vakıfları İle İlgili Mektupları". İslam Araştırmaları Dergisi, (3):125-155.

Özcan, Tahsin (2000). “İbn Kemal’in Para Vakıflarına Dair Risalesi”. İslam Araştırmaları Dergisi, (4):31-41.

Özcan Tahsin (2003). Osmanlı Para Vakıfları “Kanuni Dönemi Üsküdar Örneği. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Özcan Tahsin (2008), “Osmanlı Toplumuna Özgü Bir Finansman Modeli: Para Vakıfları”, Çerçeve Dergisi, Ekim Sayısı,124-128.

Pamuk, Şevket (2010). Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi, 1500-1914, 6. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.

Reyhan, Cenk (2008). Osmanlı’da Kapitalizmin Kökenleri, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt.

Şimşek, Mehmet (1985). “Osmanlı Cemiyetinde Para Vakıfları Üzerinde Münakaşalar”, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 27 (1-4): 207-220.

Tabakoğlu, Ahmet (2009). Türkiye İktisat Tarihi, 9. Baskı, İstanbul:Dergah Yayınları.

Tabakoğlu, Ahmet (2002). Yenileşme Dönemi Osmanlı Ekonomisi. Ankara: Yeni Türkiye.

Türkoğlu, İrfan (2013). “Osmanlı devletinde Para Vakıflarının Gelir Dağılımı Üzerindeki Etkileri”, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari bilimler Fakültesi Dergisi, 18(2): 187-196.

Yenice, Sedat ve Ersin Yenisu (2017). “Genel Olarak Para Vakıfları”, Düşünce Dünyasında Türkiz, 8(44):69-79.

19. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Yaşanan Kıtlıkların İktisadi Etkileri

R. Hülya ÖZTÜRK[1]

GİRİŞ

Hayvanların derileri büzüldü
Tarla bitmez oldu çiftler bozuldu
Koca Acı Öz'ün suyu kesildi
Susuz Kerbela'ya döndük yareden
Açlıkta insanın sarardı benzi
Söküldü küreği, eğrildi omzu
Yarıldı dudağı, kurudu ağzı
Dilleri dönmüyor balçık yareden
Nice köyler vardır baca tütmüyor
Nice evler var ki ekmek etmiyor
Buğdaya fakirin gücü yetmiyor
Zavardan bulamaç kardık yareden
(Kırşehirli Aşık Hüseyin'in Kıtlık Destanı)

Tarih boyunca pek çok devletin kıtlık yaşadığı, uzun süren kıtlıkların devletlerin ekonomilerinde ciddi kayıplara yol açtığı, halkın canını ve malını kıtlık yüzünden kaybettiği bilinmektedir. Osmanlı Devleti de ard arda pek çok yıl kıtlıkla mücadele etmiştir. Muhtemel bir kıtlık, sefalet, doğal afet gibi durumlarda halkın iaşe temini Osmanlı Devlet adamları tarafından her zaman öncelikli bir konu olmuştur. Genç (2000) Osmanlı Devleti'nin iktisat politikalarının üç temel dinamiğini iaşe, fiskalizm ve gelenekçilik olarak ele almaktadır. Devletin uzun

[1] Dr. Öğr. Üyesi, Selçuk Üniversitesi, Akşehir İ.İ.B.F.. İktisat Bölümü, hulyaozturk@selcuk.edu.tr , orcid: 0000-0003-1396-9737.

KAYNAKÇA

5 Numaralı Mühimme Defteri (973/1565-1566) Özet - Transkripsiyon ve İndeks, C: I, Ankara 1995).

6 Numaralı Mühimme Defteri (972/1564-1565) Özet - Transkripsiyon ve İndeks, C: I, Ankara 1995).

7 Numaralı Mühimme Defteri (975-976/1567-1569) Özet- Transkripsiyon ve İndeks, Ankara,1997).

Aktepe, Münir (1958), "18.Asrın İlk Yarısında İstanbul'un Nüfus Meselesine Dair Bazı Vesikalar". İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Dergisi, C.IX, 13: 1-30.

Altınok, Baki Yaşa (2003), Öyküleriyle Kırşehir Türküleri, Destanları, Ağıtları. Ankara: Oba Kitabevi.

Altındaş, Eylem Tekemen (2018), "19.Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Yaşanan Kuraklığın Ankara'ya Yansıması". Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı, 24: 1-13.

Aybar, Meriç (2017), "Osmanlı Devleti'nde Kıtlık ve İç Göç: 1870-1900 Arası İç Anadolu Örneği". Mavi Atlas Dergisi, 5 (2): 474-488.

Batmaz, Eftal Şükrü (2004), "15. ve 16.Yüzyıl Sancak Kanunnamelerine Göre Osmanlı Devleti'nde Tahıl Üretimi". Tarih Araştırmaları Dergisi, 23/36: 35-42.

Bayar, Yener (2013), 1873-1875 Orta Anadolu Kıtlığı, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisan Tezi, İstanbul.

Behar, Cem (1996), Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye'nin Nüfusu 1500-1927, Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü.

Camgöz, Mevlüt (2010), 19.Yüzyıl Osmanlı İstanbul'unda Zahire Fiyatları ve Tedarik Bölgeleri, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Canbay, Bilge (2022), Anadolu'da Çekirge İstilaları ve Sosyo-Ekonomik Etkileri (1850-1915), Çanakkale Onsekizmart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale.

Cobham, C.D. (1969), Excerpta Cyrpria Materials for a History of Cyprus, New York.

Çelik, Cemil (2014), "Osmanlı Yönetiminde Kıbrıs'ta Kıtlık ve Çözüm Yolları, 1869-1874". The Journal of MCRI, 497-525.

Çevikel, Nuri (2000), Kıbrıs Eyaleti Yönetim, Kilise Ayan ve Halk, (1750-1800) Bir Değişim Döneminin Anatomisi, Gazimağusa: Doğu Akdeniz Üniversitesi KKTC.

Çiçek, Kemal (2002), "Kıbrıs". TDVİA, cilt 25, 374-380.

Çiftçi, Caner(2004) "Osmanlı Döneminde İstanbul'un İaşesinde Bursa'nın Rolü". OTAM, cilt 16, 153-171.

Çoruh Haydar (2008), II.Mahmud Döneminde Kıbrıs'ın İdari, İktisadive İçtimai Yapısı, (1808-1839), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.

Demirtaş, Mehmet (2004), "16.Yüzyılda Meydana Gelen Tabii Afetlerin İstanbul'un Sosyal ve Ekonomik Hayatına Etkilerine Dair Bazı Misaller". Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C IV, 2, 37-50.

Dinç, Güven (2010), "Osmanlı Yönetiminde Kıbrıs 1800-1839". Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Doktora Tezi, Antalya.

Doğan, Arslan (2017), İstanbul'da Meydana Gelen Doğal Afetler ve Sosyal Hayata Etkisi (XVI. - XVIII. Yüzyıl), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya.

Emecen, M.Feridun (1989), XVI.Asırda Manisa Kazası, Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Erler, Mehmet Yavuz (2002), "XIX. Yüzyıldaki Bazı Doğal Afetler ve Osmanlı Yönetimi". Türkler Ansiklopedisi c.13, 762-770.

Erler, Mehmet Yavuz (2009), "Payitaht İstanbul'da Kuraklık ve Kıtlığın Etkileri". Afetlerin Gölgesinde İstanbul (Tarih Boyunca İstanbul ve Çevresini Etkileyen Afetler), ed.Said Öztürk, 429-446, İstanbul: İstanbul Büyük Şehir Belediyesi Yayınları.

Erler, Mehmet Yavuz (2012), Osmanlıda Kuraklık ve Kıtlık Olayları 1800-1880, İstanbul: Libra Kitap.

Erdönmez Celal, (2004), "Şer'iyye Sicillerine Göre Kıbrıs'ta Toplum Yapısı 1839-1859", Süleyman Demirel Üniversitesi Yayımlanmamış Doktora Tezi, Isparta.

Özge Ertem, Özge (2013), "Fiyatı Alidir! Diyarbakırda Kıtlık, Yokluk ve Şiddet,1879-1901", Diyarbakır ve Çevresi Toplumsal ve Ekonomik Tarihi Konferansı Tebliğleri,İstanbul, 73-79

Faroqhi, Suraiya (2004), Osmanlıda Kentler ve Kentliler, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Genç, Mehmet (2000), Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi, İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Güçer, Lütfi, (1949), "XVIII.Yüzyılın Ortalarında İstanbul'un İaşesi için Lüzumlu Hububatın Temini Meselesi". İÜİFM, Cilt II, 397- 416.

Güçer, Lütfi, (1952), "XVI.Yüzyıl Sonlarında Osmanlı İmparatorluğu Dahilinde Hububat Ticaretinin Tabi Olduğu Kayıtlar". İÜİFM, Cilt 13, No 1-4 (Ekim 1951-Temmuz 1952), 79-98.

Güçer, Lütfi (1958), "Osmanlı İmparatorluğunda Şehirlerin İaşesi ve İhracat Yasakları", Üniversite Haftası Edirne Konferansları İçinde , İstanbul Üniversitesi.

Güçer, Lütfi (1964), XVI.VE XVII Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.

Gül, Abdülkadir (2009). "Osmanlı Devleti'nde Kuraklık ve Kıtlık Erzurum Örneği". Sosyal Araştırmalar Dergisi, 2(9): 145-158.

Gerlach, Stephan (2007), Türkiye Günlüğü 1573-1576, C,I, İstanbul: Kitap Yayınevi.

Hasan Bey - Zade Ahmed Paşa (2004), Hasan Bey - Zade Tarihi, c.III, haz. Şevki Nezihi Aykut, Ankara: Türk Tarih Kurumu.

İnalcık, Halil (1994), "İâşe - Osmanlı Dönemi", Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yay., Cilt IV, 116-120.

İnalcık, Halil (2009), Devleti Aliyye, Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar I, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.

Karademir, Zafer (2014), İmparatorluğun Açlıkla İmtihanı, Osmanlı Toplumunda Kıtlıklar 1560-1660), İstanbul: Kitap Yayınevi.

Kılıç, Orhan (2002), "Osmanlı Devleti'nde Meydana Gelen Kıtlıklar". Türkler, cilt 10, 718-730).

Korkmaz, Ahmet (2019), "16. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul'un İaşesinde Rodos'un Yeri ve Adanın İaşesinin Temini". Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karaman.

Lang, R. Hamilton (1878), Cyprus: Its History, Its Present Resources And Future Prospects. London.

Mamedova, Roiala (2018), "Küçük Buzul Çağının Osmanlıya Etkis", Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Mantran, Robert (1990), 17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul, c.1, Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Mengirkaon, Sabri (2017), "Osmanlıda Sosyal Devlet ve Kriz Yönetimi: 19. Yüzyıl Diyarbakırında Kıtlık". Kadim Akademi SBD,C1,S2,139-155.

es-Seyyid, Seyyid Muhammed (2004), "Mısır". TDVİA, CİLT 29, 563-569.

Müderrisoğlu, Alptekin (1993), Kurtuluş Savaşında Ankara, Ankara: Ankara Büyük Şehir Belediyesi.

Orbay, Kayhan (2007), "Osmanlı Topraklarında Küçük Buzul Çağının Etkileri Hakkında Bazı Notlar". Kebikeç, sy.23, 85-93.

Özbek, Nadir (2013), Osmanlı İmparatorluğunda Sosyal Devlet Siyaset, İktidar ve Meşruiyet 1876-1914, İstanbul: İletişim Yayınları.

Özkul, Ali Efdal (2010), Kıbrıs'ın Sosyo Ekonomik Tarihi (1726-1750) Ankara: Dipnot Yayınları.

Öztürk, Mustafa (1990), Güney-Doğu Anadoluda Fiyatlar, V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi, Tebliğler, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 99-121.

Sakaoğlu, Necdet (2015), Bu Mülkün Sultanları: 36 Osmanlı Padişahı, İstanbul: Oğlak Yayınları.

Selaniki Mustafa Efendi (1989), Tarihi Selaniki, c II, Haz. Mehmet İpşirli, İstanbul: Edebiyat fakültesi basımevi.

Singer, Amy (1996), Kadılar, Kullar ve Kudüslü Köylüler, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Şimşir, Bilal N. (2006), Ankara…Ankara…Bir Başkentin Doğuşu, İstanbul: Bilgi Yayınevi.

Tabakoğlu, Ahmet (2012) Türkiye İktisat Tarihi, İstanbul: Dergah Yayınları.

Tabakoğlu, Ahmet (2014), "Osmanlı Döneminde İstanbul'un İaşesi". Osmanlı İstanbulu II, ed.Feridun Emecen, vd, İstanbul: YAYINEVİ.

Tunçer, Mehmet (2001), Ankara Şehri Merkezi Gelişimi (14-20.yüzyıl), Ankara: TC Kültür Bakanlığı Kültür Eserleri.

White, Sam (2012), Osmalıda İsyan İklimi Erken Modern Dönemde Celali İsyanları, İstanbul: Alfa Basın Yayım Dağıtım.

Yılmazçelik, İbrahim (2002), "XVIII. ve XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde (Anadolu'da) Meydana Gelen Tabii Afetler". XIV. Türk Tarih Kongresi, Eylül, c II, Kısım I, 665-693.

Yılmazçelik, İbrahim (2018), "The Naturel Catastrophes Between 18th and 19th Centuries in The Ottoman Empire in Anatolia". Journal of History and Future, April, Volume 4, issue 1, 8-37.

Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesine Mustafa Akdağ'dan Piyasa Merkezli Bir Yaklaşım: Marmara İktisadi Ünitesi

Dr. Cihan Güneş[1]

GİRİŞ

İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'nin 1937 yılında eğitim-öğretime başlaması ve ardından Ömer Lütfi Barkan'ın bu fakültede göreve başlamasıyla Türkiye'de iktisat tarihçiliği başlamıştır. İlk yıllarda iktisat tarihi kürsüsünün başında Alexander von Rüstow bulunmaktadır. Daha sonra Türkiye tarihi üzerine araştırmalarıyla Barkan kürsüyü ele almış ve 1947 yılında iktisat tarihi alanında profesörlüğe yükseltilmiştir. 1950 yılına gelindiğinde ise Türkiye'deki iktisat tarihçiliği oldukça yeni bir alandır. Bu dönemde iktisat tarihi üzerine müstakil yayınlar İstanbul tarafında İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası ve Türkiyat Mecmuası ile Ankara tarafında ise Siyasal Bilgiler Okulu Dergisi ve Belleten dergisinde çıkmaktadır. Ayrıca Fuat Köprülü öncülünde Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuasının ilk sayısı 1931 yılında, ikinci sayısı ise 1939 yılında yayınlanmış olup, sonrasında devam ettirilmemiştir. Bununla birlikte 1937 yılındaki II. Türk Tarih Kongresi'nde, 1943 yılındaki III. Türk Tarih Kongresi'nde ve 1948 yılındaki IV. Türk Tarih Kongresi'nde de iktisat tarihi üzerine tebliğler sunulmuştur. Ömer Lütfi Barkan, Halil İnalcık, Zeki Velidi Togan, Lütfi Güçer, İ. Hakkı Uzunçarşılı ve Mustafa Akdağ iktisat tarihine değinen yazılar yazmışlardı. Bütün bu dergi ve tebliğler incelendiğinde 1950'ye kadar olan dönemdeki iktisat tarihi tartışmalarını takip etmek mümkündür.

Dünya'daki iktisat tarihçiliğinin doğuşundan farklı olarak Türkiye'de iktisat tarihçiliğinin Osmanlı araştırmalarıyla başladığı anlaşılmaktadır. Yöntem olarak da Osmanlı devlet arşivlerinin temel kaynak olarak kullanıldığı görülmektedir. Barkan'ın başlattığı Osmanlı devlet arşivi belgeleriyle incelenen Osmanlı iktisat tarihçiliği geleneğinin günümüze kadar intikal ettiği söylenebilir. Bu dönemdeki iktisat tarihçilerinin önündeki en önemli engel kendilerinden önce alanda önemli anlamda bir entelektüel birikimin henüz oluşmamış olmasıdır. Bu yüzden yapılan

[1] Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İktisat Bölümü, İktisat Tarihi Ana Bilim Dalı, cgunes@aybu.edu.tr orcid 0000-0001-5773-3721

KAYNAKÇA

Akpınar, Turgut, (1989). "Mustafa Akdağ". TDV İslam Ansiklopedisi, 2. Cilt, s.229

Akdağ, Mustafa, (1945a). "Tımar Rejiminin Bozuluşu", Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, Cilt 3, Sayı 4, s.419- 431

Akdağ, Mustafa, (1945b). "Celali İsyanlarının Başlaması", Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, Cilt 4, Sayı 1, s.23-37, Kasım-Aralık.

Akdağ, Mustafa, (1949). "Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve İnkişafı Devrinde Türkiye'nin İktisadi Vaziyeti" Belleten, Cilt 13 Sayı 51, s.497-568;

Akdağ, Mustafa, (1950). "Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve İnkişafı Devrinde Türkiye'nin İktisadi Vaziyeti II" Belleten, Cilt 14, Sayı 55, s.319-411.

Akdağ, Mustafa, (1963). Celali İsyanları 1550-1603, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara.

Akdağ, Mustafa, (1964). "Celali İsyanlarından Büyük Kaçgunluk 1603-1606", Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi, Cilt:2, Sayı:2, s.1-49

Akdağ, Mustafa, (1964). "Osmanlı İmparatorluğu'nun Yükseliş Devrinde Esas Düzen", Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi, Cilt:3, Sayı:4-5, s.139-157

Akdağ, Mustafa, (1966). "Genel Çizgileriyle XVII. Yüzyıl Türkiye Tarihi", Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi, Cilt:4, Sayı:6, s.201-247

Akdağ, Mustafa, (1979). Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi 1243-1453, Cilt:1, Tekin Yayınevi, 3. Baskı, Ankara.

Barkan, Ömer Lütfi, (1980). Türkiye'de Toprak Meselesi, Gözlem Yayınları.

Gümüşlü, Bedi, (2000). Mustafa Akdağ'ın Tarihçiliği ve Türk Tarihçiliğindeki Yeri, Hacettepe Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara

Gümüşlü, Bedi, (2010). "Türk Tarihçiliğinde İlk Ekonomik Tarih Denemesi ve Tepkiler", Kebikeç, Sayı:29, s.7-20.

Hadžibegić, Hamid, (1950). "Porez Na Sıtnu Stoku I Koriscenje Ispasa", Прилози за оријенталну филологију и историју југословенских народа под турском владавином, Ed: Branislav Durdev. Sayı: 1.

İnalcık, Halil, (1951). "Osmanlı imparatorluğunun kuruluş ve inkişafı devrinde Türkiye'nin iktisadî vaziyeti üzerinde bir tetkik münasebetiyle", Belleten, Cilt: XV, Sayı:60.

İnalcık, Halil (1999). "Türkiye'de Osmanlı Araştırmaları I – Türkiye'de Modern Tarihçiliğin Kurucuları", XIII. Türk Tarih Kongresi, 04-08 Ekim 1999, Ankara.

Kayalı, Kurtuluş, (2000). "Mustafa Akdağ'ın Tarihçiliği Üzerine Bazı Düşünceler", Türk Düşünce Dünyasının Bunalımı, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 75-95.

Kılıçbay, Mehmet Ali, (1999). "Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu", Gazi Üniversitesi İİBF Dergisi, Cilt:1, Sayı:1, s.92-97

Özel, Oktay ve Mehmet Öz, (2005). "Giriş", Söğüt'ten İstanbul'a: Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Üzerine Tartışmalar, İmge Kitapevi, 2. Baskı, Ankara.

Sönmez, Erdem, (2008). Annales Okulu'nun Türkiye'deki Tarihyazımına Etkisi: Başlangıçtan 1980'e, İstanbul Üniversitesi SBE, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Spuler, Bertold, (1950). "Review", Oriens, Vol 3, No 1.

Tarihçilerin Kutbu: Halil İnalcık Kitabı, (2015). Söyleşi Yapan: Emine Çaykara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 12. Baskı, İstanbul.

Turan, Osman, (1965). "Selçuklular Hakkında Yeni Bir Neşir Münasebetiyle", Belleten, Cilt:29, Sayı:116, s.639-660.

Turhan, Rıdvan, (2011). Türkiye'de İktisat Tarihi Çalışmalarının Gelişimi, İstanbul Üniversitesi SBE, Sosyoloji Bölümü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.

Milli İktisat Anlayışı ve Bankacılık Politikasının Erken Cumhuriyet Dönemindeki Gelişimi (1923-1929)

N.Ümit TOL[1]

GİRİŞ

Çalışmanın Amacı

Politika yapıcıların iktisadi anlayışı ile uygulamaya konulan iktisat politikaları arasında doğrudan bir ilişki söz konusudur. Bu anlamda iktisat politikalarının önemli bir parçası olan bankacılık politikasının anlaşılması, ilgili politikanın tesis edildiği döneme hakim olan iktisadi zihniyetin incelenmesini zorunlu kılmaktadır. Türkiye'de erken cumhuriyet dönemindeki bankacılık politikası, II. Meşrutiyet'te liberal politikaların öne çıktığı dönemin sonlanması itibariyle yükselen ve bu dönemden miras alınan milli iktisat anlayışı çerçevesinde tesis edilmiştir. Bu çalışmada, erken cumhuriyetin çalışmaya konu olan döneminde, milli iktisat anlayışı ekseninde oluşturulan bankacılık politikasının gelişimi ve bankacılık uygulamaları ele alınmıştır.

Kapsam ve Sınırlılıklar

Bu çalışma 3 bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde, milli iktisat anlayışı ve erken cumhuriyetin devraldığı bankacılık mirasının anlaşılabilmesi amacıyla Osmanlı'daki bankacılık faaliyetlerinin gelişimi ana hatlarıyla ele alınmıştır. İkinci bölümde, çalışmanın kapsamını oluşturan 1923-1929 döneminde bankacılığın gelişimi, bu dönemdeki gelişmeler ve uygulamalar ışığında incelendikten sonra genel değerlendirme bölümünde elde edilen bulgular değerlendirilmiştir.

Çalışmanın başlangıç dönemi olarak, bankacılıkla ilgili önemli kararların alındığı, Türkiye İktisat Kongresi'nin toplandığı 1923 yılı seçilmiştir. Çalışmanın bitiş döneminin belirlenmesinde ise bankacılık alanında da etkileri hissedilen büyük buhranın ortaya çıktığı 1929 yılı dikkate alınmıştır.

[1] Dr., umittol@gmail.com ORCID: 0000-0003-4007-463X

KAYNAKÇA

1. Arşiv

Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

BCA, 15.04.1925, 30.18.1.1., 13.24.10.

BCA, 29.04.1925, 30.18.1.1., 13.24.19.

BCA, 09.05.1926, 30.18.1.1., 19.29.19.

BCA, 28.07.1926, 30.18.1.1., 20.46.6.

BCA, 25.05.1927, 30.18.1.1., 24.34.6.

Resmi Yayınlar

Cumhuriyet Halk Partisi (1938). On Beşinci Yıl Kitabı. Ankara.

Resmi Gazete, 23.04.1341, Sayı: 96.

Resmi Gazete, 03.06.1926, Sayı: 389.

T.C. Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü. (1929). İstatistik Yıllığı 1929. C. 2. İstanbul: Cumhuriyet Matbaası.

T.C. Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü. (1955). İstatistik Yıllığı 1931-1932. C. 5. İstanbul: Devlet Matbaası.

Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü. (1939). İstatistik Yıllığı 1938-1939. C. 10. İstanbul: Hüsnütabiat Basımevi.

2. Telif ve İnceleme Eserler

Akalın, Güneri (2010). Cumhuriyet Dönemi Ekonomi-Politik Tarihinin Liberal Yorumu. Ankara: Orion Kitabevi.

Akgüç, Öztin (1992). 100 Soruda Türkiye'de Bankacılık. İstanbul: Gerçek Yayınevi.

Artun, Tuncay (1983). Türkiye'de Bankacılık. Ankara: Tekin Yayınevi.

Atalay, Mustafa (1954). Türk Milli Bankacılığı (Bankacılık ve Tarihçesi). Ankara: Yıldız Matbaası.

Aydemir, Şevket.S. (2011). İkinci Adam: 1884-1938 1. Cilt. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Çavdar, Tevfik (2003). Türkiye Ekonomisinin Tarihi: 1900-1960. Ankara: İmge Kitabevi.

Eroğlu, Nazmi (2008). İttihatçıların Ünlü Maliye Nazırı Cavid Bey. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

İnan, Afet (2020). İzmir İktisat Kongresi. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Kazgan, Gülten (2006). Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Kazgan, Haydar (1997). Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türk Bankacılık Tarihi. İstanbul: Türkiye Bankalar Birliği.

Keyder, Çağlar (1982). Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye (1923-1929). Ankara: Yurt Yayınları.

Keyder, Çağlar (1987). State and Class in Turkey: A Study In Capitalist Development. London: Verso.

Kocabaşoğlu, Uygur (2001). Türkiye İş Bankası Tarihi. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Ökçün, Gündüz (1971a). 1920-1930 Yılları Arasında Kurulan Türk Anonim Şirketlerinde Yabancı Sermaye. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.

Ökçün, Gündüz (1971b). Türkiye İktisat Kongresi 1923 İzmir: Haberler-Belgeler-Yorumlar. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.

Pamuk, Şevket (2018). Economic Development of Turkey Since 1820. Princeton and Oxford: Princeton University Press.

Tekeli, İlhan. ve İlkin, Selim (1997). Para ve Kredi Sisteminin Oluşumunda Bir Aşama: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası. Ankara: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası.

Tekeli, İlhan (2012). Türkiye'de Yaşamda ve Yazında Konutun Öyküsü (1923-1980). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Tekeli, İlhan. ve İlkin, Selim (1982). Uygulamaya Geçerken Türkiye'de Devletçiliğin Oluşumu. Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi.

Tezel, Yahya, Sezai (1982). Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950). Ankara: Yurt Yayıncılık.

Toprak, Zafer (1995a). İttihat-Terakki ve Devletçilik. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Toprak, Zafer (1995b). Milli İktisat-Milli Burjuvazi. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Yüzgün, Arslan (1982). Cumhuriyet Dönemi Türk Banka Sistemi (1923-1981). İstanbul: Der Yayınları.

Zürcher, Erik, Jan (2017). Turkey: A Modern History. London & New York: I.B. Tauris.

19. Yüzyıldan Cumhuriyet'in İlk Yıllarına Dış Ticaret

Emre Deveci[1]

GİRİŞ

Osmanlı İmparatorluğu Dağılma Dönemi'ni yaşadığı 19. yüzyıl, gerileme döneminin toplumsal sorunları, toprak kayıpları ve siyasi gerilemenin hız kazandığı bir dönemdir. Atatürk'ün "Siyasi, Askeri başarılar ne kadar büyük olursa olsun, ekonomik zaferlerle taçlandırılmazlarsa kazanılacak başarılar yaşayamaz ve sürekli olamaz" sözünden hareketle siyasi ve askeri olayların ekonomik ilişkiler ile bağı kuvvetlidir. Siyasi üstünlük kayıpları, ekonomik açıdan olumsuz etkiler oluşturmuştur. Tarihsel öneme sahip ticaret yolları siyasi üstünlükler ile şekillenmiştir. Bu nedenle dağılma döneminde yaşanan olumsuzlukları, ekonomideki ilave kötü gidişatlar takip etmiştir. Bu dönemde siyasi üstünlük Avrupa Ülkeleri'ne geçmiştir.

19. yüzyılda Osmanlı Ekonomisi geleneksel üretim sayılabilecek, el işçiliğinin ve tarım ürünlerinin hâkim olduğu üretim yapısına sahiptir. Başta İngiltere olmak üzere Avrupalı Devletler aynı dönemde sanayi devrimini farklı aşamalarda yaşamışlardır. Sanayi ürünü sayılan mamuller üretmiş, ürettikleri mamuller için ham madde ve pazar arayışına girmişlerdir. Bu arayışlarına katkı sunan unsurlar ise siyasi üstünlüğü ele geçirmeleri ve sanayi devrimi ürünü katma değerli mal üretmeleridir.

Tüm bu gelişmeler birlikte Osmanlı İmparatorluğu dış ticareti zaman içerisinde sürekli artarak, özellikle ithalat açısından, önemli bir ekonomik kalem halini almıştır. Dağılma dönemi sonuçlanıp İmparatorluk yıkılıncaya dek dış ticaret, zaman zaman tüketim açığını kapatan, zaman zaman ise ülke ekonomisi için olumsuzluk oluşturduğu savunulan politikalar ile şekillendirilmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti kuruluşunun ilk yıllarında ise toplum refahını önceleyen birçok adıma imza atılmıştır. Bu adımların merkezinde ekonomi yer almaktadır. Dünya Harbi ve Kurtuluş Mücadelesi Osmanlı'dan kalan talihsiz ekonomik koşulların daha da kötüleşmesine neden olmuştur. İlk yıllar tüketim talebinin yerli kaynaklar ile tam olarak karşılanamadığı, Osmanlı mirasının ekonomik açıdan yük getirdiği yıllar olmuştur. Bu dönemde oluşan üretim açığı hem

[1] Arş.Gör., Selçuk Üniversitesi, Akşehir İ.İ.B.F, İktisat Bölümü, emre.deveci@selcuk.edu.tr, Orcid: 0000-0003-0483-6799

KAYNAKÇA

Baskıcı, Murat (2009). "Osmanlı Piyasasında Ticaret: Yabancı Tüccarların Dikkat Etmesi Gereken Hususlar (1870-1920)". Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 64(01): 39-55.

Boratav, Korkut (2005). Türkiye İktisat Tarihi. Ankara: İmge Kitabevi.

Durhan, İbrahim (2002). "1838 Tarihli Osmanlı-İngiliz Ticaret Sözleşmesi ve Sonuçları". Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 5(1-4): 77-104.

Elibol, Numan (2005). "18. Yüzyıl Osmanlı Dış Ticaretiyle İlgili Bazı Değerlendirmeler". Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 6(1): 61-76.

Kepenek, Yakup ve Yentürk, Nurhan (2001). Türkiye Ekonomisi. İstanbul: Remzi Kitapevi.

Manisalı, Erol (1970). "Cumhuriyetimizin Elli Yılında Dış Ekonomik İlişkiler". İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, 30(1-4): 0-.

Önsoy, Rifat (1984). "Tanzimat Dönemi Sanayileşme Politikası 1839-1876". Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 2(2): 0-0.

Özkardeş, Levent (2015). "Cumhuriyetin İlk Yılları ve 1929 Ekonomik Buhranında Dış Ticaretin Yönetimi". Gümrük ve Ticaret Dergisi, (6): 25-34.

Pamuk, Şevket (1990). 100 Soruda Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1550-1914. İstanbul: Gerçek Yayınevi.

Pamuk, Şevket (1995). 19. Yüzyılda Osmanlı Dış Ticareti. Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası.

Pamuk, Şevket (2008). Osmanlıdan Cumhuriyete Küreselleşme, İktisat Politikaları ve Büyüme. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Pamuk, Şevket (2021). Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.

Seyitdanlıoğlu, Mehmet (2009). "Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayii (1839-1876)". Tarih Araştırmaları Dergisi, 28(46): 53-69.

Tezel, Yahya S. (1982). Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950). Ankara: Yurt Yayıncılık.

Tokgöz, Erdinç (2000). "19. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi". Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi. 19(2): 365-376.

Türkiye İstatistik Kurumu (TUİK). "İstatistik Göstergeler 1923-2013". Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası.

Güncellenmiş 3. Basım

ÖRGÜTSEL İLETİŞİM

Prof. Dr. Aysel Aziz - Prof. Dr. Ülkü Dicle

nobel

ÖRGÜTSEL İLETİŞİM

Prof. Dr. Aysel Aziz - Prof. Dr. Ülkü Dicle

Yayın No.: 5137
Beşeri Bilimler No.: 153
ISBN: 978-625-397-873-0
E-ISBN: 978-625-397-874-7
Basım Sayısı: Güncellenmiş 3. Basım, Ocak 2024

© Copyright 2024, NOBEL AKADEMİK YAYINCILIK EĞİTİM DANIŞMANLIK TİC. LTD. ŞTİ. SERTİFİKA NO.: 40340
Bu baskının bütün hakları Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.ne aittir.
Yayınevinin yazılı izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik
ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.

Nobel Akademik Yayıncılık, 2011 yılından beri "tanınmış uluslararası yayınevi" statüsündedir.

Genel Yayın Yönetmeni: Nevzat Argun -nargun@nobelyayin.com-
Genel Yayın Koordinatörü: Gülfem Dursun -gulfem@nobelyayin.com-

Sayfa Tasarım: Tarkan Kara -erdal@nobelyayin.com-
Redaksiyon: Mine Metin -mine@nobelyayin.com-
Görsel Tasarım Uzmanı: Mehtap Yürümez -mehtap@nobelyayin.com-

Kütüphane Bilgi Kartı

Aziz, Aysel., Dicle, Ülkü.
Örgütsel İletişim / Aysel Aziz, Ülkü Dicle
Güncellenmiş 3. Basım, XVIII + 198 s., 13,5x21,5 cm. Kaynakça, küçük sözlük ve dizin var.
ISBN: 978-625-397-873-0
E-ISBN: 978-625-397-874-7
1. İletişim 2. Örgüt 3. Kurumsal İletişim

Genel Dağıtım

ATLAS AKADEMİK BASIM YAYIN DAĞITIM TİC. LTD. ŞTİ.
Adres: Bahçekapı Mh. 2465 Sk. Oto Sanayi Sitesi No:7 Bodrum Kat, Şaşmaz/ANKARA
Telefon: +90 312 278 50 77 - **Faks:** 0 312 278 21 65
Sipariş: siparis@nobelyayin.com- **E-Satış:** www.nobelkitap.com - esatis@nobelkitap.com
www.atlaskitap.com - info@atlaskitap.com

Dağıtım ve Satış Noktaları: Alfa, Kırmızı Kedi, Arkadaş, D&R, Dost, Kika, Kitapsan, Nezih, Odak, Pandora, Prefix, Remzi Kitabevleri, Yeryüzü Dağıtım

Baskı ve Cilt: Meteksan Matbaacılık ve Teknik Sanayi Tic. Anonim Şirketi / Sertifika No.: 46519
Beytepe Köy Yolu No.: 3 06800 Bilkent-Çankaya/ANKARA

İÇİNDEKİLER

ŞEKİLLER LİSTESİ ..... **ix**
KUTU LİSTESİ ..... **xi**
3. BASIM İÇİN… ..... **xiii**
ÖNSÖZ ..... **xv**

GİRİŞ **1**

1. BÖLÜM
ÖRGÜT YAPISI **7**
1.1. Örgütün Tanımı 7
1.2. Örgütün Nitelikleri ve Özellikleri 9
1.3. Örgütün Öğeleri 11
1.3.1. İnsana İlişkin Öğeler 11
1.3.2. Yapısal Öğeler 11
1.3.3. Teknolojik Öğeler 12
1.3.4. Amaçlarına İlişkin Öğeler 12

2. BÖLÜM
İLETİŞİM OLGU VE SÜRECİ **15**
2.1. İletişimin Tanımı ve Süreci 15
2.2. İletişim Türleri 22
2.2.1. İletişim Ortamına Göre: Sözlü - Yazılı - Sözsüz İletişim 22
2.2.2. İletişim Ortamına Göre: Yüzyüze - Uzaktan İletişim 25
2.2.3. İletişimin Amacına Göre: Resmi - Resmi Olmayan İletişim 25
2.2.4. İletişimin Bağlamına / Ortamına Göre İletişim Türleri 26
2.2.4.1. İçsel İletişim 26
2.2.4.2. Kişilerarası İletişim 27
2.2.4.3. Grup İletişimi 29
2.2.4.4. Kamusal İletişim 30
2.2.4.5. Kitlesel İletişim 30

2.2.4.6. Örgütsel İletişim / Kurumsal İletişim..... 31
2.3.4.7. Kültürlerarası / Uluslararası İletişim..... 31
2.2.5. İşlevsel İletişim Türleri..... 32
2.2.5.1. Bilgilendirici / Aydınlatıcı İletişim..... 33
2.2.5.2. İkna Edici İletişim..... 33
2.2.5.3. Eğlendirici İletişim..... 34
2.3. İletişimin Bozulması: İletişimsizlik..... 34

3. BÖLÜM
ÖRGÜTSEL İLETİŞİMİN YAPISI VE TÜRLERİ..... 37
3.1. Örgütsel İletişimin Yapısı..... 37
3.2. Örgütsel İletişimin Önemi..... 38
3.4. Örgütsel İletişimde Süreç..... 43
3.6. Örgütsel İletişimin Kapsamı..... 46
3.6.1. Örgüt İçi İletişim..... 47
3.6.2. Örgüt Dışı İletişim..... 48
3.7. Örgütsel İletişim Türleri..... 48
3.7.1. Resmi (Biçimsel) İletişim..... 49
3.7.1.1. Dikey İletişim..... 51
3.7.1.2. Yatay İletişim..... 53
3.7.1.3. Çapraz İletişim..... 57
3.7.2. Resmi Olmayan İletişim: Sosyal İletişim..... 57
3.7.3. Fısıltı Gazetesi..... 61

4. BÖLÜM
ÖRGÜT KURAMLARI VE İLETİŞİM..... 63
4.1. Klasik Örgüt ve Yönetim Kuramlarında İletişim..... 63
4.2. Neo-klasik Örgüt ve Yönetim Kuramları: İnsan İlişkileri Okulu..... 68
4.3. Çağdaş Örgüt ve Yönetim Kuramlarında İletişim..... 71
4.3.1. Kuramlar ve Modellerle İlgili Çalışmalar..... 71
4.3.2. Çağdaş Örgüt Kuramları ve Örgütsel İletişim..... 73
4.3.3. Sibernetik..... 75
4.4. Örgütün Dışla İlişkilerinde İletişim..... 78

5. BÖLÜM
ÖRGÜTLERDEKİ İLETİŞİMİN AMAÇLARI VE İŞLEVLERİ..... 79
5.1. Bilgi Verici İletişim..... 80
5.2. Değerlendirici İletişim..... 82
5.3. Eğitici ve Öğretici İletişim..... 84
5.4. İnandırıcı ve Etkileyici İletişim..... 87

6. BÖLÜM

ÖRGÜTLERDE İLETİŞİM AĞLARI / MODELLERİ 89

6.1. İletişim Ağı Türleri 89
6.1.1. Hiyerarşik (Zincir Tipi) İletişim Ağı / Modeli 90
6.1.2. Uçurtma Tipi İletişim Ağı / Modeli 91
6.1.3. Tekerlek Tipi İletişim Ağı / Modeli 92
6.1.4. Daire Tipi İletişim Ağı / Modeli 93
6.1.5. Çok Yönlü Tip İletişim Ağı / Modeli 94
6.2. Örgütsel İletişimde Yöntem ve Araçlar 95
6.2.1. Yukarıdan Aşağıya İletişim 95
6.2.2. Aşağıdan Yukarıya İletişim 101
6.2.2.1. Aşağıdan Yukarıya İletişimi Zorunlu Kılan Etmenler 102
6.2.2.2. Aşağıdan Yukarıya İletişimin Yöntem ve Araçları 104
6.2.2.3. Aşağıdan Yukarıya İletişimin Yararları ve Sakıncaları 107

7. BÖLÜM

ÖRGÜTSEL İLETİŞİM VE YÖNETİM GÖREVLERİ 109

7.1. Planlama, Stratejik Yönetim ve Örgütsel İletişim 109
7.2. Örgütlerde Karar Verme ve Örgütsel İletişim 111
7.2.1. Karar Verme Süreci 112
7.2.2. İletişim Teknolojileri ve Karar Verme 115
7.3. Bir Yönetim Görevi Olarak Denetleme ve Örgütsel İletişim 118
7.4. Geribildirim ve Örgütsel İletişim 121
7.5. Eşgüdüm (Koordinasyon) ve Örgütsel İletişim 123
7.6. İsteklendirme ve Örgütsel İletişim 125
7.7. Değişim, Yenilik Getirme ve Örgütsel İletişim 129

8. BÖLÜM

ÖRGÜTLERDE İLETİŞİMİ ETKİLEYEN ETMENLER 135

8.1. Örgütsel Etmenler 135
8.1.1. Örgüt Kültürü 135
8.1.2. Örgüt Yapısı 136
8.1.3. Cinsiyet Farklılığı 138
8.1.4. Yönetim Biçimi 140
8.2. Psikolojik Etmenler 141
8.2.1. Amaç Farklılıkları 141

8.2.2. Düşünce / İzafet Çerçevesi 142
8.2.3. İletişim Yeteneği 143
8.2.4. Empati Becerisi / Yeteneği..... 144
8.2.5. Tutum ve Davranışlar 146
8.2.6. Bilgi Düzeyi 146
8.2.7. İletişim Konusuna Duyulan İlgi..... 147
8.2.8. Nefret Duygusunun Varlığı 148
8.2.9. Çalışanların Örgütü Benimseme Düzeyi 148

9. BÖLÜM

ÖRGÜTSEL İLETİŞİMİN ETKİLİLİĞİ VE ÖLÇÜLMESİ 149
9.1. Örgütsel İletişimin Etkililiğinde Yöneticinin Rolü..... 149
9.2. Örgütsel İletişim ile Örgütsel Etkililik Arasındaki İlişkiler .. 151

10. BÖLÜM

ÖRGÜTLERDE SANAL ORTAMDA KULLANILAN İLETİŞİM YÖNTEM VETEKNİKLERİ. 155
10.1. Örgütsel İletişimde İntranet 156
10.2. Örgütsel İletişimde İnternet 157
10.3. E-posta Sistemi..... 158
10.4. Web Siteleri..... 160
10.4.1. Bloglar ve Kurumsal Bloglar..... 162
10.4.2. Viral Pazarlama..... 164
10.5. Elektronik Bilgi Yönetim Sistemi (EBYS) 165
10.5.1. EBYS'nin Tanımı ve Özellikleri..... 166
10.5.2. Türkiye'de Uygulama 168
10.5.3. e-Yazışma Protokolü 168
10.5.4. Kayıtlı Elektronik Posta Sistemi (KEP) ve Hizmet Sağlayıcıları 169
10.5.5. EBYS'nin Özellikleri: Kurum İçi ve Dışı İletişimde Güçlü ve Zayıf Yanları..... 171
10.6. E-Devlet Kapısı..... 174
10.7. Sosyal Medya 175

ÖZET VE SONUÇLAR 177
EKLER 181
EK 1: KAYNAKÇA 182
EK 2: KÜÇÜK SÖZLÜK..... 189
EK 3: DİZİN..... 195

EK 1: KAYNAKÇA

Aksan, Doğan (1987). *Türkçenin Gücü*, Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları, No: 286.

Aristoteles (2004). *Retorik* çev. M.H. Doğan), İstanbul: Yapı Kredi Bankası Yayınları (7. basım).

Aziz, Aysel (2023). *İletişime Giriş*, Anakara: Nobel Akademik Yayıncılık (7. basım).

Bambacas, M. & M. Patricson (2008). "International Skills that Enhance Organizational Commitment" *Journal of Communication Management,* Vol. 12, 1.

Barnards, Chester (1964). *The Functions of Executives*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press.

Barutçugil, İsmet (2006). *Yöneticinin Yönetimi*, İstanbul: Kariyer Yayıncılık Eğitim İletişim Hizmetleri Ltd.

Baterman, Thomas S. & S. A. Snell (2011). *Management: Leading and Collobarating in Competetive World,* New York: McGraw Hill.

Berlo, David (1961). *The Process of Communications*, New Yok: Hold Rinehart.

Blake, Robert & J. Mouton (1964). *The Managerial* Grid, Houston: Gulf Publishing Co.

Burns, Benhard (2014). *Managing Change*, New York

Pearson.

Carnall, Colin (2007). *Managing Change in Organizations*, New York, Prentice Hall.

Caplow, Theodore (1964). *Principles of Organizations*, New York: Harcourt Brace.

Clampitt P. G. (2016) *Communicating for Managerial Effectiveness*, New York, Sage.

Cohen, Arthur M. (1964). "Chancing Small Group Communication Networks," Harold *J.* Leavitt ve Louis R. Pondy, (ed.), *Readings in Managerial Psychology*, Chicago: The University of Chicago Press.

Daft, L. Richard, J. Murphy, H. Wilmott (2014). *Organisation Theory and Design*, London, U.K.: South Western.

Daft, L. Richard (2010). *Understanding The Theory and Design of Organisations*, London, U.K.: South Western.

Deming, Edward W. (1982). *Quality, Productivity, and Competetive Position*, M.A. : MIT Press.

DeVito, Joseph. A., (1992). *The Interpersonal Communication Book*, New York: Harper Collins (6th Ed.).

____ (2010). *Kişilerarası İletişim* (der.ve çev. Sacide Vural), Ankara: Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayını.

Dicle, Ülkü (1974). *Bir Yönetim Aracı olarak Örgütsel Haberleşme*, Ankara: Milli Prodüktivite Merkezi Yayınları.

Doğan, İhsan (2010), *Bedenin Dili*, İstanbul: Sistem Yayıncılık (2. basım).

Erdem, Orhan (2009). *Duygusal İletişim*, İstanbul; Yakamoz Yayıncılık (3. basım).

Etzioni, Amitai (1964). *Modern Organizations*, New York Prentice Hall.

____ (1961). *A Comparative Analysis of Complex Organizations*, New York: Free Press.

Fayol, Henri (1963). *General and Industrial Management*, London: Sir Isaac Pitman and Sons.

Gilberth, Frank and Lilian (1916). *Fatigue Study*, New york: Sturgis & Walton.

Gill, L. Tamara (ed.) (2011). *The IABC Handbook of Organizational Communications*, New York Jossey-Bass & Wiley.

Goldhaber, Gerald M. (1983). *Organisational Com*munication, Iowa, USA: Wm. C. Brown Company Publishers (3th. ed.).

Granick, D. (1961). *The Red Executive*, New York: Double Day Publiching Co.

Güney, Salih (2007) (ed.). *Yönetim ve Organizasyon*, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım (2. basım).

Güriz, Demet – Ayşen T. Eğinli (2013). *İletişim Becerileri*, Ankara; Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık (3. basım).

____ (2013). *Kişilerarası İletişim: Bilgiler, etkiler, Engeller*, Ankara; Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık (3. basım).

Hackman, J. R. & G.R. Oldman (1980). Work Redesign, M.A: Addison – Westley.

Hackman, J. R. & J. L. Suttle (1977). (eds.) *Improving Life at W*ork, Glenview. Scott Foresman.

Hafner, "K. Fort the Well Connected, All the World is an Office", ***New York Times***, March 30, 2000.

Hezberg, Frederic, B. Mausner & B. Synderman (1959). *The Motivation to Work*, New York: John Willey.

Hinde, A. Robert (ed.) (1979). *Non-Verbal Communication*, London: Cambridge University Press.

Hurst, David K. (1995). *Crisis and Renewal: Meeting the Challenge of Organizational Change*, Boston: Harward Business School Press.

Hynes, G.E. (2012). "Improving Employees' Competencies: A Qualitative Study", Communication Quarterly.

Johnson, Richard & A. F. E. Kast J. E. Rosenzweig (1963*). The Theory of Management of Systems*, New York: McGrawhill.

Jublin, F. M. & L. L. Putnam (2001). *The New Handbook of Organizational Communication: Advances in Theory, Reseach and Methods*, New York: Sage Publications.

Katz, Daniel & R.L. Kahn (1966). The Social Psychology of Organisations, New York: John Wiley & Sons.

Kaya, Bayram (2003a). *Bütünleşik Kurumsal İletişim*, Ankara, Siyasal Kitabevi.

____ (2003b). *Yönetsel ve İş İletişimi*, Ankara: Siyasal Kitabevi.

Kessler, M. (May 1, 2003). "Making Decisions by Long Distance" *USA Today*.

Krauss, R. M & S. R. Fussell (1990). *Mutual Knowledge and Communications Effectiveness in Intellectual Teamwork: Social and Technological Foundation of Corporative Law* (eds. J. Calegher, C. Egido) New Jersey: Hillsdale.

KİD (2015). *Kurumsal İletişim Profesyonelleri Profil ve Algı Araştırması* (rapor özeti), İstanbul: Kurumsal İletişimciler Derneği.

Koca, Erdoğan (2013). "Power Distance and its Implication for Upward Communication and Empowerment Crisis Management and Recovery in Hospital Services", The International Journal of Human Resource Management.

Konsynski, B.R. & F.W Mc Farlan (1990). "Information Partnership – Shared Data, Shared Scale", *Harward Business Reviews*.

Kozlu, Cem (2013). *Kurumsal Kültür*, İstanbul: Remzi Kitabevi (5. basım).

Kurland, N. B & L. H. Pelled (2000). "Passing the Word: Toward a Model of Gossip and Power" in the Workplace", *Academy of Management Rewiew*, April.

Levin, Kurt (1959). "Action Research and Minorty Problems", G.W. Levin and Allport (eds.), *Field Theory in Social Sciences*, London.

Likert, Rensis (1967). *New Patterns of Management*, New York: McGraw -Hill Book Company, Inc.

Lussier, N. Robert & C.F. Achua (2001*). Leadership*, New York: South Western College Publication.

Maslow, Abraham (1964). *A Theory of Human Motivation in Management Psychology* (ed. Harold J. Leawitt & L. R. Pondy). Chicago: The University of Chicago Press.

Mayo, Elton (1931). *The Human Problems of an Industrial Civilization*, New York: Viking.

Munter, Mary (1987). *Business Communication*, New York: Prendice Hall.

Noe, R. A., J. R. Hollenbeck, B. Gerhart & P.M. Wright (2016). *Human Resource Management*, New York: McGraw Hill.

Rafael, Aguay, Dr. Deming (1997). *The American Who Taught the Japenese About Quality*, New York: Free Press.

Redding, V.C and A.G Sonburn (1964). Bussiness and Industrial Communication, New York: Harper and Row.

Rensis, Likert (1961). New Patterns of Management, New York: McGraw-Hill Book Company, Inc.,

Rizvi, M. Ashraf (2005). *Effective Technical Communications*, Tata: Mc Graw Hill.

Robbins, P. Stephen & M. Coulter (2014). *Management*, New York: Pearson.

Rogers, E. M.& R. Agarwala (1976). *Communications in Organizations*, New York: Free Press.

Sabuncuoğlu, Zeyyat - Murat Gümüş (2008). *Örgütlerde İletişim*, İstanbul: Arıkan Basım Yayın Dağıtım.

Salmon S. T.A. Joiner (2005). "Toward an Understanding Communication Channel Preferences fort the Receipt of Managerial Information", *Journal of American Academy of Business.*

Schein, H. Edgar (1965). *Organizational Psychology*, NewYork: Prentice Hall.

Schermerhorn, J. R. (2010). *Introduction of Manegement*, New York: Wiley.

Scott, W. Richard, G. F. Davis (2007). *Organization and Organizing*, N.J.: Pearson.

Scott, G. William (2012). *Organization Theory*, Illinois: Richard D. Irwin Inc.

Senge, Peter (1990). *The Fifth Discipline*, New York: Random House.

Senge, Peter & Deming, Edward W. (1986). *Out of the Crisis*, Mass: MIT Center for Advanced Engineering Study.

Sugözü, İbrahim Halil – Sait Demir (2011). *İnternet Teknolojisi ve Elektronik Ticaret*, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık ve Dağıtım A.Ş.

Sonborn, A. George (1964). *Communication in Busines*: An Overwiev, New York: Harper and Row.

Taylor, Frederick (1947). *Scientific Management*, New York: Harper and Row.

Thill, J. V. & C.L. Bovee (2011). *Excellence in Business Communications*, New York: Prentice Hall.

Tutar, Hasan (2003). *Örgütsel İletişim*, Ankara: Seçkin Yayınları.

Uzunoğlu, Ebru -F. Onat, Ö. Asman Alikılıç, S. Yeygel (2009*). İnternet Çağında Kurumsal İletişim*, İstanbul: Say Yayınları.

Van Loveren, Rachael K. (2007). *The Effects of Decision Making and Leadership Styles on Relationships and Perceived Effec-*

tiveness in The University Development Context, Florida: Uni. of South Florida Publications.

Wheleen, Thomas& David Hunger (2016). *Strategic Management*, New York: Pearson.

Worfield, A. (2001) Do you Speak Body Language? Training and Development April.

Vroom, Victor (1964). *Work and Motivation*, New York, John Willey.

Vural Akıncı, Z. Beril – Mikail Bat (2013). *Teoriden Pratiğe Kurumsal İletişim*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Yukl, G. A. (1989). *Leaderships in Organizations*, New York: Prentice Hall.

Resmi Gazete (15/1/2004). 2050 sayılı "Elektronik İmza Kanunu"

İnternet kaynakları

file:///C:/Users/hp/Desktop/TURKTRUST_SI_S-10_[TR]_NES.pdf

Harness, Jill (2016). How to Deal with Information Overload, www.lifehack.org

https://books. google. com. (Thayer, Lee (1961). Administrative Communication).

http://www.journalagent.com/iuyd/pdfs/IUYD_1_2_5_16.pdf

http://www.e-yazisma.gov.tr/SitePages/eyasizmaana.aspx

http://www.nationalforum.com/electronic%20journal%20volumes/lunenburg,%20fred%20c,%20formal%20comm%20channels%20focus%20v4%20n1%202010.pdf , focus on colleges, universities, and schools volume 4, number1, 2010

http://ebysindir.saglik.gov.tr/Help/Views/DynamicArea.html

http://pttkep.gov.tr/sayfalar/kep-nedir

http://www.tnbkep.com.tr/hakkimizda/tnbkep-kimdir.html.

http://www.turkkep.com.tr/kep-nedir.

http://www.aymavisi.org/psikoloji/Empati%20Nedir.html (2015).

https://www.btk.gov.tr/tr-TR/Kanunlar.

https://bulutistan.com/blog/bulut-teknolojisi-nedir/ (2023).

https://en.wikipedia.org/wiki/Email_marketing

https://www.birikimdergisi.com/images/UserFiles/images/Spot/70/28-29/dilin_yapisi_ve_toplumun_yapisi_emile_benveniste.pdf (2017).

https://www.library.hbs.edu/hc/hawthorne/big/wehe_022.html (30 Ocak 2017).

www.igi-global.com.Normore, Anthony & Larry, L.W. Long Handbook Reseach on Effective Leadership and Conflict Manegement (2017).

www.lifehack.org.(Harnes Jill) ”How to deal with information overload.

Pazarlamaya Yeni Bir Bakış:
YAPAY ZEKÂ

Editörler
Prof. Dr. Süreyya Karsu
Öğr. Gör. Dr. Esma Ebru Şentürk

nobel bilimsel

PAZARLAMAYA YENİ BİR BAKIŞ: YAPAY ZEKÂ

Editörler:

Prof. Dr. Süreyya Karsu, Öğr. Gör. Dr. Esma Ebru Şentürk

Yayın No.: 1944
ISBN: 978-625-393-175-9
E-ISBN: 978-625-393-176-6
Basım Sayısı: 1. Basım, Ekim 2023

© Copyright 2023, NOBEL BİLİMSEL ESERLER SERTİFİKA NO.: 20779
Bu baskının bütün hakları Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.ne aittir.
Yayınevinin yazılı izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik
ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.
Nobel Yayın Grubu, 1984 yılından itibaren ulusal ve 2011 yılından itibaren ise uluslararası düzeyde düzenli olarak faaliyet yürütmekte ve yayınladığı kitaplar, ulusal ve uluslararası düzeydeki yükseköğretim kurumları kataloglarında yer almaktadır.
"NOBEL BİLİMSEL ESERLER" bir Nobel Akademik Yayıncılık markasıdır.

Genel Yayın Yönetmeni: Nevzat Argun -nargun@nobelyayin.com-
Genel Yayın Koordinatörü: Gülfem Dursun -gulfem@nobelyayin.com-

Sayfa Tasarım: Tarkan Kara -erdal@nobelyayin.com-
Redaksiyon: Sergen Öz -sergen@nobelyayin.com-
Kapak Tasarım: Sezai Özden -sezai@nobelyayin.com-
Görsel Tasarım Uzmanı: Mehtap Yürümez -mehtap@nobelyayin.com-

Kütüphane Bilgi Kartı

Karsu, Süreyya., Şentürk, Esma Ebru.
Pazarlamaya Yeni Bir Bakış: Yapay Zekâ / Süreyya Karsu, Esma Ebru Şentürk
1. Basım, XVI + 176 s., 16,5x24 cm. Kaynakça var, dizin yok.
ISBN: 978-625-393-175-9
E-ISBN: 978-625-393-176-6
1. Yapay Zekâ 2. Pazarlama

Genel Dağıtım

ATLAS AKADEMİK BASIM YAYIN DAĞITIM TİC. LTD. ŞTİ.
Adres: Bahçekapı Mh. 2465 Sk. Oto Sanayi Sitesi No:7 Bodrum Kat, Şaşmaz/ANKARA
Telefon: +90 312 278 50 77 - **Faks:** 0 312 278 21 65
Sipariş: siparis@nobelyayin.com- **E-Satış:** www.nobelkitap.com - esatis@nobelkitap.com
www.atlaskitap.com - info@atlaskitap.com

Dağıtım ve Satış Noktaları: Alfa, Kırmızı Kedi, Arkadaş, D&R, Dost, Kika, Kitapsan, Nezih, Odak, Pandora, Prefix, Remzi Kitabevleri, Yeryüzü Dağıtım

Baskı ve Cilt: Ada Matbaacılık Yayın San. Tic. Ltd. Şti. Sertifika No.: 44093
Ostim OSB Mah. 1578. Cad. No.: 21 Yenimahalle/ANKARA

EDİTÖRLER:

Prof. Dr. Süreyya KARSU
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
karsu_s@ibu.edu.tr
ORCID ID: 0000-0002-2724-7420

Süreyya Karsu, T.C. Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme Bölümü, Üretim Yönetimi ve Pazarlama Anabilim Dalı mensubu öğretim üyesi olarak akademik çalışmalarını sürdürmektedir.

Yeni ürün, yenilik ve rekabet stratejileri, tüketici davranışı, dijitalleşme, ürün ve marka yönetimi, müşteri ilişkileri yönetimi, ilişkisel pazarlama alanlarında projeler, araştırma makaleleri, bildiriler, kitap editörlüğü ve kitap bölüm yazarlığına dayanan çeşitli çalışmaları, dergi editörlüğü ve çeşitli bilimsel kongrelerde organizasyon komite üyeliği, alan koordinatörlüğü görevleri ile pazarlama bilimine katkılar sağlamaktadır.

Öğr. Gör. Dr. Esma Ebru ŞENTÜRK
Hitit Üniversitesi
ebrucesurr@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-4528-1518

E. Ebru Şentürk, T.C. Hitit Üniversitesi Osmancık Ömer Derindere Meslek Yüksekokulu'nda öğretim görevlisi olarak akademik çalışmalarını sürdürmektedir.

Tüketici davranışı, dijital pazarlama, pazarlama iletişimi, ürün ve marka yönetimi, girişimcilik ve pazarlama, pazarlama araştırmaları alanlarında projeler, araştırma makaleleri, bildiriler ve kitap bölüm yazarlığına dayanan çeşitli çalışmaları ile pazarlama bilimine katkılar sağlamaktadır.

BÖLÜMLER VE YAZAR BİLGİLERİ

1. BÖLÜM

YAPAY ZEKÂ PAZARLAMASI ÜZERİNE BİBLİYOMETRİK BİR ARAŞTIRMA

Dr. Öğr. Üyesi Barış ARMUTCU
Iğdır Üniversitesi,
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü,
b.armutcu2765@gmail.com
ORCID: 0000-0002-4865-026X

Barış Armutcu, Eskişehir Üniversitesi İşletme Fakültesi'nden (85.3/100) Yüksek Şeref Öğrencisi olarak mezun oldu. Gaziantep Üniversitesi İşletme Fakültesi'nde Turizm İşletmeciliği Tezli Yüksek Lisans (93.2/100) ve Doktora (89.7/100) programlarını tamamladı. Tüketici davranışı, yapay zekâ pazarlaması, dijital pazarlama, sosyal medya, sürdürülebilir tüketim davranışı, satın alma davranışı, politik pazarlama, seçmen davranışı ve turizm konularında çok sayıda ulusal ve uluslararası makaleleri, kitap ve kitap bölümleri bulunmaktadır. Birçok ulusal ve uluslararası kongrede bildiri sunmuş ve yayınlamıştır. Ayrıca ulusal ve uluslararası kongrelerde oturum başkanlığı ve birçok dergide hakemlik yapmaktadır. En son yaptığı yayınlar SSCI Q1 indeksli dergilerde yayınlamış ve halen SSCI, SSCE, Scopus, ABCD ve TR Dizin gibi dergilerde yayın aşamasında çalışmaları bulunmaktadır.

2. BÖLÜM

KİŞİSELLEŞTİRİLMİŞ PAZARLAMADA YAPAY ZEKÂNIN ROLÜ

Prof. Dr. Bilsen BİLGİLİ
Kocaeli Üniversitesi
Turizm Fakültesi, Turizm Rehberliği Bölümü
bilsen.bilgili@kocaeli.edu.tr
ORCID ID: 0000-0002-8454-8318

Bilsen Bilgili Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme Bölümünde lisans, aynı üniversitenin Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı Üretim Yönetimi ve Pazarlama bilimi alanında 2002 yılında yüksek

lisans ve 2007 yılında doktorasını tamamlamıştır. Atatürk Üniversitesi'nde öğretim üyesi olarak görev yapmış, 2010 yılından itibaren halen Kocaeli Üniversitesi Turizm Fakültesi'nde öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır. Tüketici davranışı, marka yönetimi, marka değeri, hizmet pazarlaması, pazarlama teknolojileri, turizm pazarlaması alanlarında ulusal ve uluslararası yayınları bulunmaktadır.

3. BÖLÜM

PAZARLAMA KARARLARINDA YAPAY ZEKÂ ARAÇLARININ KULLANILMASI

Doç. Dr. Niyazi GÜMÜŞ
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi,
Bolu MYO Yönetim ve Organizasyon Bölümü
niyazigumus@ibu.edu.tr
ORCID ID: 0000-0001-8737-3114

Niyazi Gümüş, 1984 Bolu Gerede doğumlu olan yazar, İlkokulu Çetikören köyü ilkokulunda, ortaokulu Bolu İmam Hatip Lisesinde Lise eğitimini Bolu İzzet Baysal Anadolu Lisesinde tamamlamıştır. Niyazi Gümüş lisans eğitimini 2007 yılında Afyon Kocatepe Üniversitesi Uşak İİBF İşletme bölümünde tamamlamıştır. Yüksek Lisans eğitimini ise Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Ana Bilim dalında 2009 yılında doktora eğitimini ise Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Üretim Yönetimi ve Pazarlama Ana Bilim dalında 2013 yılında tamamlamıştır. 2010 Yılında Kastamonu Üniversitesi Tosya MYO'da Öğretim Görevlisi olarak başlamış 2014-2019 Yılları arasında Kastamonu Üniversitesi İİBF İşletme bölümünde Öğretim Üyesi olarak görev yapmıştır. Dr. Niyazi Gümüş halen Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Bolu MYO Yönetim ve Organizasyon Bölümünde Öğretim Üyesi olarak görev yapmaktadır. Tüketim Çağı, Kültür ve Tüketim, Pazarlamanın Yükselen Gözdesi Yaşlı Tüketiciler adlı kitap çalışmalarının yanı sıra KOBİ'ler İçin Sosyal Medya başlıklı kitapta editör olarak görev almıştır. Yazarın, sosyal medya pazarlama, tüketici davranışları, marka yönetimi, şehir pazarlaması, helal gıda, mobil uygulamalar, online alışveriş, market markalı ürünler, ürün yerleştirme ve etkileyici pazarlama alanlarında makale ve bildirileri bulunmaktadır.

4. BÖLÜM

YAPAY ZEKÂ VE TÜKETİCİ DAVRANIŞI

Dr. Öğr. Üyesi Arzu ŞEKER
Batman Üniversitesi
arzu.seker@batman.edu.tr
ORCID ID: 0000-0002-3179-5956

Arzu Şeker, İnönü Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme bölünden mezun olduktan sonra Bankacılık sektöründe pazarlama ve satış elemanı olarak çalıştı. Sektörde edindiği deneyim ve uzmanlığı akademik alana taşımak isteyen yazar 2011 yılında Batman Üniversitesinde öğretim görevlisi olarak göreve başlamıştır.

Hoca Ahmet Yesevi Üniversitesinde Yüksek Lisans ve İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Üretim Yönetimi ve Pazarlama Ana Bilim Dalında doktorasını tamamladı. 2019 yılından itibaren Akademik kariyerine Doktor Öğretim Üyesi olarak devam ederken pazarlama alanında çalışmalarına hız vermiştir.

Tüketici davranışlarına yönelik yoğun çalışmalarının yanında İnfluencer pazarlama, Dijital pazarlama, Blockchain pazarlaması, Fijital pazarlama gibi son dönemlerin teknolojik gelişmelerine paralel olarak gelişen pazarlama alanlarında çalışmaları mevcuttur. Halen Batman Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Bankacılık ve Sigortacılık Bölümünde öğretim üyesi olarak görev yapmakta ve pazarlama çalışmalarına devam etmektedir.

5. BÖLÜM

YAPAY ZEKÂ ve ELEKTRONİK TİCARETTEKİ UYGULAMALARI

Dr. Hüseyin GÜVEN
Millî Eğitim Bakanlığı,
Karabağlar Rehberlik ve Araştırma Merkezi
huseyin0709@msn.com
ORCID ID: 0000-0003-1816-6415

Hüseyin Güven, Manisa Celal Bayar Üniversitesi İşletme Bölümü'nden 2019 yılında doktorasını tamamlayarak mezun olmuştur. Lisans eğitimini Anadolu Üniversitesi İşletme Fakültesi ve Adnan Menderes Üniversitesi Sınıf Öğretmenliği Bölümünde yapmıştır. Yüksek lisansını Adnan Menderes Üniversitesi'nde tamamlamıştır. 2006 yılında öğretmenliğe başlayan Güven; 2016 yılın-

dan itibaren İzmir Karabağlar Rehberlik ve Araştırma Merkezinde öğretmen olarak görev yapmaktadır.

Öğretmenliğinin yanında farklı dönemlerde Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Bakırçay Üniversitesi ve İzmir Demokrasi Üniversitesinde öğretim elemanı olarak dersler yürüten Güven'in dijital pazarlama, deneyimsel pazarlama, duyusal pazarlama, hizmet pazarlaması ve sosyal medya pazarlaması alanında ulusal ve uluslararası birçok yayını bulunmaktadır. Evli ve iki çocuk babasıdır.

6. BÖLÜM

YAPAY ZEKÂ VE MARKA

Dr. Öğr. Üyesi Emine Pınar SAYGIN
Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
emine.saygin@dpu.edu.tr
ORCID ID: 0000-0001-8435-2924

Emine Pınar Saygın, 1981 yılında Ankara'da doğmuştur. İlk, orta ve lise eğitimini Ankara'da tamamlamıştır. Üniversite Lisans eğitimini Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İşletme Bölümünde, Yüksek Lisans ve Doktora eğitimlerini Anadolu Üniversitesi Pazarlama Bilim Dalında yapmıştır. Halen Kütahya Dumlupınar Üniversitesinde öğretim üyesi olarak çalışmaktadır.

Yazarın Pazarlama bilim alanında şu ana kadar yazılmış on dört makalesi, on iki kitap/kitap bölümü, sekiz bildirisi ve araştırmacısı olduğu tamamlanmış bir projesi bulunmaktadır.

7. BÖLÜM

TURİZM SEKTÖRÜNDE YAPAY ZEKÂ UYGULAMALARI

Dr. Seda UĞUR ÇİLKARA
sedaugurcilkara@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-9829-1595

Dr. Seda Uğur Çilkara, Mersin Üniversitesi Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksek Okulu'ndaki lisans eğitiminin ardından Muğla Üniversitesi İşletme Anabilim Dalı'nda yüksek lisans eğitimini tamamlamıştır. 2023 yılında Abant İzzet Baysal Üniversitesi İşletme Bilim Dalı'nda doktora derecesini almıştır. Turizm sektöründe çeşitli görevlerde bulunmuş, turizm pazarlaması alanında akademik çalışmalar yapmış ve halen çalışmalarını sürdürmektedir.

8. BÖLÜM

HİZMET SEKTÖRÜNDE YAPAY ZEKÂ UYGULAMALARI

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa KAPLAN
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
mustafakaplan@comu.tr
ORCID ID: 0000-0002-5205-2123

Mustafa Kaplan, Lisans derecesini Uludağ Üniversitesi İktisat bölümünden, master ve doktora derecesini Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İşletme anabilim dalından alan yazar özel sektördeki iki yıllık satış ve pazarlama deneyiminin ardından Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi'nde uluslararası ticaret ve lojistik bölümünde araştırma görevlisi olarak çalışmaya başlamıştır. Şu anda yine aynı üniversitede Siyasal Bilgiler Fakültesinde işletme bölümünde öğretim üyesi olarak çalışan yazar sosyal pazarlama, dijital pazarlama, tüketici davranışları konularında çalışmalar yapmaktadır.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ iii
EDİTÖRLER: vii
BÖLÜMLER VE YAZAR BİLGİLERİ viii

1. BÖLÜM
YAPAY ZEKÂ PAZARLAMASI ÜZERİNE BİBLİYOMETRİK BİR ARAŞTIRMA 1
Barış Armutcu

Giriş 1
1. Yapay Zekâ Kavramı ve Tarihsel Gelişimi 2
2. Yapay Zekâ Uygulama Alanları 4
3. Yapay Zekâ ve Pazarlama İlişkisi 7
4. Yapay Zekâ Pazarlaması Alan Yazınında Bibliometrik Analizler 11
Sonuç 17
Kaynakça 18

2. BÖLÜM
KİŞİSELLEŞTİRİLMİŞ PAZARLAMADA YAPAY ZEKÂNIN ROLÜ 21
Bilsen Bilgili

Giriş 21
1. Kişiselleştirilmiş Pazarlama Kavramı, Gelişimi ve Günümüz Pazarlarındaki Önemi 22
    1.1. Kişiselleştirilmiş Pazarlama 22
    1.2. Kişiselleştirme Süreci 24
    1.3 Kişiselleştirilmiş Pazarlama ve Hedef Pazarlardaki Önemi 26
2. Kişiselleştirilmiş Pazarlamada Yapay Zekâ 27
    2.1. Yapay Zekâ Kavramı ve Önemi 27
    2.2. Yapay Zekâ ve Kişiselleştirilmiş Pazarlama İlişkisi 29
Sonuç 31
Kaynakça 31

3. BÖLÜM
PAZARLAMA KARARLARINDA YAPAY ZEKÂ ARAÇLARININ KULLANILMASI 35
Niyazi Gümüş

1. Yapay Zekâ Kavramı 36
2. Yapay Zekânın Pazarlama Alanındaki Uygulama Alanları 37
    2.1. Dijital Pazarlama 38
    2.2. Müşteri İlişkileri Yönetimi 39
    2.3. Sosyal Medya 40

2.4. İnsan Kaynaklı Hataların Azaltılması 41
2.5. İşletme Süreçleri 42
2.6. Büyük Pazar Verilerinin Analiz Edilmesi 42
2.7. Değerli Bilgilerin Elde Edilmesi 43
2.8. Pazar Bilgi Sistemi Oluşturma ve Pazar Araştırması 44
2.9. Pazarlama Otomasyon Araçlarında Verimlilik 45
2.10. Veri İşlemenin Hızlandırılması 46
2.11. Müşteri Odaklı Seçimler Yapmak 46
2.12. Alışveriş Süreçlerinin Kişiselleşmesi 47
2.13. Dijital Reklamlar 48
2.14. Müşteri Deneyiminin İyileştirilmesi 48
2.15. Müşteri Tercihlerinin Öğrenilmesi 49
3. Pazarlamada Kullanılan Yapay Zekâ Araçları 49
Sonuç 56
Kaynakça 57

4. BÖLÜM
YAPAY ZEKÂ VE TÜKETİCİ DAVRANIŞI 61
Arzu Şeker

Giriş 61
1. Yapay Zekâ 62
2. Yapay Zekâ ve Tüketici Davranışı 64
2.1. Yapay Zekâ, Tüketici Tercihlerini Anlama ve Değiştirme Sürecinde Etkisi 64
2.2. Yapay Zekâ, Tüketici Satın Alma Niyetine ve Fiyat Duyarlılığına Etkisi 65
2.3. Yapay Zekâ Kullanarak Tüketici Güçlendirme 68
2.4. Yapay Zekânın Tüketici Deneyimine Etkisi 70
Sonuç 73
Kaynakça 74

5. BÖLÜM
YAPAY ZEKÂ VE ELEKTRONİK TİCARETTEKİ UYGULAMALARI 81
Hüseyin Güven

1. Yapay Zekâ ve Uygulama Alanları 83
2. Yapay Zekâ ve Elektronik Ticaret İlişkisi 85
3. Yapay Zekâ ve Elektronik Ticaretteki Uygulamaları 92
3.1. Kişiselleştirilmiş Deneyimler ve Öneri Sistemleri 93
3.2. Sohbet Robotları ve Sanal Asistanlar 94
3.3. Dinamik Fiyatlandırma 99
3.4. Akıllı Arama Sistemleri 102
3.5. Stok Yönetimi ve Talep Tahmini 104
3.6. Risk Analizi ve Dolandırıcılık Önlemleri 105
Sonuç 106
Kaynakça 107

6. BÖLÜM
YAPAY ZEKÂ VE MARKA 115
Emine Pınar Saygın

Giriş 115
1. Yapay Zekâ Kavramı 116
2. Pazarlama Alanında Yapay Zekâ Kullanımı 117
3. Yapay Zekâ ve Marka 123
    3.1. Yapay Zekâ Marka Deneyimini Güçlendirir 124
    3.2. Yapay Zekâ Markaların Kişiselleştirilmiş Seçenekler Sunmasına Yardımcı Olur 125
    3.3. Yapay Zekâ Markaların Müşteri Profili Oluşturmasına Yardım Eder 126
    3.4. Yapay Zekâ Marka Kişiliği ile İlgili Süreçlere Katkı Sağlar 126
    3.5. Yapay Zekâ Marka Sadakati Oluşturmaya ve Korumaya Yarım Eder 126
    3.6. Yapay Zekâ Marka Etkileşimlerini Artırır 127
Sonuç 128
Kaynakça 129

7. BÖLÜM
TURİZM SEKTÖRÜNDE YAPAY ZEKÂ UYGULAMALARI 135
Seda Uğur Çilkara

Giriş 135
1. Yapay Zekâ Kavramı 135
2. Turizm Sektöründe Yapay Zekâ Sistemlerinin İşleyişi 136
3. Yapay Zekânın Turizm Hizmetleri Üzerindeki Etkisi 139
4. Turizm Sektöründe Kullanılan Yapay Zekâ Temelli Uygulamalar 142
    4.1. Sohbet Robotları (Chatbot) 143
    4.2. Kiosk Cihazlar 146
    4.3. Robotlar ve Otonom Araçlar 148
    4.4. Ortam Zekâsı 152
5. Turizm Sektöründe Yapay Zekâ Uygulamalarının Faydaları 153
    5.1. Müşteri Deneyimini Geliştirmek 153
    5.2. Operasyonel Etkinliği Artırmak 154
    5.3. Geliri Artırmak 154
    5.4. İsrafı Azaltmak 155
Sonuç 156
Kaynakça 156

8. BÖLÜM
HİZMET SEKTÖRÜNDE YAPAY ZEKÂ UYGULAMALARI 161
Mustafa Kaplan

Giriş 161
1. Hizmet Kavramı 162
    1.1. Hizmetlerin Özellikleri 164
    1.2. Hizmet Karması 167

2. Hizmet Sektöründe Yapay Zekâ Uygulamaları 168
2.1. Sağlık Sektöründe Yapay Zekâ Uygulamaları..... 171
2.2. Finans Sektöründe Yapay Zekâ Uygulamaları 171
2.3. Turizm Sektöründe Yapay Zekâ Uygulamaları 172
2.4. Lojistik Sektöründe Yapay Zekâ Uygulamaları 174
2.5. Perakendecilik Sektöründe Yapay Zekâ Uygulamaları 174
Sonuç 174
Kaynakça 175

1. BÖLÜM

YAPAY ZEKÂ PAZARLAMASI ÜZERİNE BİBLİYOMETRİK BİR ARAŞTIRMA

Dr. Öğr. Üyesi Barış ARMUTCU

Iğdır Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü,
b.armutcu2765@gmail.com, ORCID: 0000-0002-4865-026X.

Giriş

Durmaksızın yenilik arayışı ve sürekli gelişen teknoloji manzarasıyla tanımlanan bir çağda, pazarlama dünyası da bu gelişmelerden etkilendi. Bir zamanlar bilim kurgu dünyasına itilen bir konu olan yapay zekâ, pazarlama dünyasında dönüştürücü bir güç olarak ortaya çıktı. İşletmeler hedef kitleleriyle daha kişiselleştirilmiş ve verimli yollarla bağlantı kurmaya çalışırken yapay zekâ bu noktada umut verici bir çözüm sunmaktadır. Bildiğimiz şekliyle pazarlama, son yıllarda dikkate değer bir evrim geçirdi. Kökleri kitle iletişimine ve herkese uyan tek boyutlu mesajlaşmaya dayanan geleneksel stratejiler, yerini veriye dayalı karar alma ve aşırı kişiselleştirme ile karakterize edilen yeni bir döneme bıraktı. Günümüzde tüketiciler yalnızca benzeri görülmemiş miktarda içeriğe maruz kalmamakta, aynı zamanda bu içeriğin kendi tercihlerine ve ihtiyaçlarına göre uyarlanmasını da beklemektedir. Bu gelişmeler pazarlamayı dijital alana taşımış ve pazarlama uygulamalarına yeni bir boyut getirmiştir.

Yapay zekâ ve pazarlama arasındaki ilişki günümüzün dijital dünyasında büyük öneme sahiptir. Yapay zekâ, büyük veri analizi ve öğrenme algoritmalarıyla müşteri davranışlarını anlama, tahmin etme ve kişiselleştirilmiş pazarlama stratejileri oluşturma yeteneği sunar. Pazarlamacılar, yapay zekâ sayesinde gelecekteki müşteri eğilimlerini tahmin edebilir ve reklam kampanyalarını optimize edebilirler.

Aynı zamanda yapay zekâ destekli sohbet robotları (chatbot), müşteri hizmetlerini geliştirirken otomatik içerik üretimi ile içerik pazarlamasını daha verimli hale getirir. E-ticaret siteleri, yapay zekâ tarafından oluşturulan ürün önerileri ile müşteri deneyimini kişiselleştirirken, sosyal medya analizi yapay zekâ ile markaların çevrimiçi itibarlarını yönetmelerine yardımcı olur. Tüm bu faktörler, yapay zekâ ve pazarlama arasındaki güçlü ilişkiyi vurgular ve pazarlama dünyasında büyük bir dönüşümü temsil eder.

Kaynakça

Acar, O. (2020). Yapay zekâ fırsat mı yoksa tehdit mi? İstanbul: Kriter Yayınevi.

Aktar, M., Y. Balcioğlu ve Erdil, O. (2022). İnsan kaynakları süreçlerinde yapay zekâkullanımı. *Güncel İşletme, Yönetim ve Muhasebe Çalışmaları*, *1*, 39-54.

Armutcu, B., Zuferi, R. ve Tan, A. (2023b). Green product consumption behaviour, green economic grow thand sustainable development: unveiling the main determinants. *Journal of Enterprising Communities: People and Places in the Global Economy*, Erken Erişim, https://doi.org/10.1108/JEC-05-2023-0074.

Armutcu, B.,Ramadani, V., Zeqiri, J. ve Dana, L. P. (2023a). The role of socialmedia in consumers' intentionsto buy greenfood: Evidence from Türkiye. *British FoodJournal*. Erken Erişim, https://doi.org/10.1108/BFJ-11-2022-0988.

Alan, B.ve Zengin, F.K. (2023). *İnsan zekâsından yapay zekâya.*İksad Yayınevi. Ankara.

Bulunmaz, B. (2016). Gelişen teknolojiyle birlikte değişen pazarlama yöntemleri ve dijital pazarlama. *Trt Akademi*, *1*(2), 348-365, 02.08.2022 tarihinde https://dergi park.org.tr/tr/pub/trta/issue/23620/252060 adresinden erişildi.

Bundy, A. (2017). Preparing for the future of artificialintelligence. *BookReview,32*, 285- 287. https://doi.org/10.1007/s00146-016-0685-0

Burney, L.L., Henle, C.A. ve Widerler,S.K. (2009). A path model examiningtherelationsamong strategic performance measurement system characteristics, organizational justice and extra-andin-role performance accounting. *OrganizationsandSociety*, *34* (3-4), 305-321. *RePEc:eee:aosoci:v:34:y::i:3-4:p:305-321*

Chen, H.,Chiang, R.H. ve Storey, V.C. (2012). Business intelligenceandanalytics: Frombigdatatobigimpact. *MIS Quarterly,36*(4), 1165-1188.

Correll, S. ve Simard, C. (2016). Vague feedback is holding womenback. *Harward Business Review*, *94* (1), 1-5.

Çavdar, H. ve Çavdar, M. (2010). İşletmelerde işgören bulma ve seçme aşamaları. *Journal of Naval Scienceand Engineering*, *6*(1), 79-93

Digalaki, E. (2020). TheImpact of Artifical Intelligence in BankingSector& How AI Being Used in 2020. 02.08.2023 tarihinde https://www.businessinsider.in/finance/news/the-impact-of-artificial-intelligence-in-the-banking-sector-how-ai-is-being-used-in-2020/articleshow/72860899.cms adresinden erişildi.

Ferik, I.F. (2003). Yapay Zekâ kavramının etkileri üzerine bir araştırma. Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.

Ford, M. (2018). Robotların Yükselişi. İstanbul: Kronik Yayıncılık.

Fuchs, M. veR. Reichert. (2018). Introduction: Rethinking AI. neural networks, biometrics and the new artificial intelligence. *DigitalCulture&Society*, *4*(1), 5-13.www.transcript-verlag.de/en/978-3-8376-4266-7

Ghosh, M. ve Tirugnanam, A. (2021). Introduction To Artificial İntelligence. InArtificial Intelligence for Information Management: A Healthcare Perspective (pp. 2344). Springer, Singapore. DOI:10.1007/978-981-16-0415-7_2

Hainc, N., C. Federau., B. Stieltjes., M. Blatow., A. Bink veC. Stippich. (2017). The bright, artificial intelligence-augmented future of neuroimaging reading. *Frontiers in Neurology*, *8*, 486-498. doi: 10.3389/fneur.2017.00489. eCollection 2017.

Hil'ovská, K. ve Koncz, P. (2012). Application of artificial intelligenceand data mining techniquesto financial markets. *Economic Studies&Analyses / Acta VSFS*,*6*(1), 62-76. https://www.vsfs.cz/periodika/acta-2012-1-04.pdf

Hong, J. W. ve Curran, N. M. (2019). Artificial intelligence, artists, and art: Attitudes toward artwork produced by humans vs. artificial intelligence. *ACM Transactions on Multimedia Computing, Communications, and Applications (TOMM)*, *15*(2s), 1-16.

Jarrahi, M. H. (2018). Artificial intelligence and the future of work: Human-AI symbiosis in organizational decision making. *Business Horizons*, *61*(4), 577-586. https://doi.org/10.1016/j.bushor.2018.03.007

Jiang, F., Jiang, Y., Zhi, H., Dong,Y., Li, H., Ma, S. ve Wang, Y. (2017). Artificial intelligence in healthcare: Past, presentand future. *StrokeandVascularNeurology*, *2*(4), 230-243.http://dx.doi.org/10.1136/svn-2017-000101

Johnston, S. C. (2018). Anticipatingandtrainingthephysician of thefuture: Theimportance of caring in an age of artificialintelligence. *AcademicMedicine*, *93*(8), 1105-1106.DOI: 10.1097/ACM.0000000000002175

Kaplan, A. ve Haenlein, M. (2019). Siri, Siri, in my hand: Who'sthe fairest in the land? On the interpretations, illustrationsand implications of artificial intelligence. *Business Horizons*, *62*(1), 15-25.https://doi.org/10.1016/j.bushor.2018.08.004

Keskinbora H.K. (2019). Medicalethicsconsiderations on artificialintelligence. Journal of Clinical Neuroscience 64. 277–282. DOI: 10.1016/j.jocn.2019.03.001

Kirsh, D. (1991). Foundations of AI: The big issues. *ArtificialIntelligence, 47*(1-3), 3-30.

Kocabacak, A. (2011). İnsan Kaynakları Seçme ve Yerleştirme Süreci Açısından Kişilik Boyutları ile Çalışan Performansı İlişkisi: İlaç Sektöründe Psikoteknik Boyutta Bir Uygulama. Doktora Tezi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Konya.

Kornienko, A.A.,Kornienko, A.V., Fofanov, O.B. ve Chubik, M.P. (2015). Knowledge in Artificial Intelligence Systems: Searching the Strategiesfor Application. Procedia – Socialand Behavioral Sciences, 166, 589-594. DOI: 10.1016/j.sbspro.2014.12.578.

Kuipers, B. Feigenbaum, A. Hart., Peter E. Nilsson ve Nils J. (2017). Shakey: From conceptionto history. *AI Magazine*, *38*(1), 88–103.

Kuprenko, V. (2020). How AI Changes the Logistic Industry, 09.08.2022 tarihinde https://towardsdatascience.com/how-ai-changes-the-logisticindustry3d55401778d adresinden erişildi.

Liu, P. R., Lu, L., Zhang, J. Y., Huo, T. T., Liu, S. X. ve Ye, Z. W. (2021). Application of artificial intelligence in medicine: An overview. *Current Medical Science*, 1-11.1105-1115. doi: 10.1007/s11596-021-2474-3

Mcgovern, S.L., Pandey, V., Gill,S., Aldrich,T., Myers,C., Desai, C. ve Balasubramanian, V. (2018). The New Age: Artificial Intelligence for Human Resource Opportunities and Functions. London: Ernst&YoungPress.

Mijwel, M. (2015). History of Artificial Intelligence. Computer science, college of science, University of Baghdad, 1-5.

Miller, T. (2019). The New World of Human Resourcesand Employment, How Artificial Intelligence and Process Redesign is Driving Dramatic Change. New York: Business Expert Press.

Morris, N. (2009). Understandingdigitalmarketing: marketing strategiesforengagingthedigitalgeneration. *Journal of Direct, Data andDigital Marketing Practice*, *10*(4), 384-387.

Negrotti, M. (2012). Understanding the Artificial: on the Future Shape of Artificial Intelligence. Mancerster: Springer Science& Business Media.

Sheng, V. S., Provost, F. ve Ipeirotis, P. G. (2018). Getanotherlabel? Improving data quality and data miningusing multiple, noisylabelers. *ACM SIGKDD Explorations Newsletter*, *1*0(2), 14-20. DOI: 10.1145/1401890.1401965

Singh, G., Mishra, A.ve Sagar, D. (2013). An overview of artificial intelligence. *Sbıt Journal Of Sciences And Technology*, *2*(1), 1-14.

Stephen, A. T. (2017). Here comesthehyper-connectedaugmented consumer. *GfK Marketing Intelligence Review*,*9*(2).

Stoicescu, C. (2015). Big Data, the perfect instrument to study today's consumer behavior. *Database Systems Journal*, *VI* (3), 29-39.

Tegmark, M. (2017). Life 3.0: Being Human in the Age of Artificial Intelligence. Munih: KnopfPress

Veleva, S.S. ve Tsvetanova, A.I. (2020). Characteristics of the digital marketing advantages and disadvantages. In IOP Conference Series: Materials Science and Engineering, 940(1), 012065). IOP Publishing.

Verhoef, P.C. Neslin, S.A. ve Vroomen, B. (2007). Multichannel Customer Management: Understanding The Research-shopper phenomenon. *International Journal of Research in Marketing, 24*(2), 129-148. DOI:10.1016/J.IJRESMAR.2006. 11.002

Verma, M. (2018). Artificial intelligence and itsscope in different areas with special reference to the field of education. *International Journal of Advanced EducationalResearch*. *3* (1), pp. 5-10.

Wang, T. (2017). Social identity dimensions and consumer behavior in social media. *Asia Pacific Management Review*, *22*(1), 45-51.

Winfield, A. (2020). Intelligence is not one thing. *Journal of Artificial General Intelligence*, *11*(2), 97-100. DOI: 10.2478/jagi-2020-0003

Yılmaz, A. (2017). *Yapay Zekâ.* İstanbul: İnkılap Kitapevi Yayın San Tic.A. Ş.

2. BÖLÜM

KİŞİSELLEŞTİRİLMİŞ PAZARLAMADA YAPAY ZEKÂNIN ROLÜ

Prof. Dr. Bilsen BİLGİLİ

Kocaeli Üniversitesi
Turizm Fakültesi, Turizm Rehberliği Bölümü
bilsen.bilgili@kocaeli.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-8454-8318

Giriş

Bilgi ve teknolojideki gelişmeler sonucunda, marka bolluğu ile karşı karşıya kalan pazarlardaki dinamik rekabet yapısı oluşmuştur. İnsanlığın başlangıcından beri var olan ticaretin içerisinde yer alan pazarların yapısında, günümüzdeki şekline ulaşıncaya kadar hem üreticiler hem de tüketiciler açısından süreç içerisinde devrim niteliğinde gelişmeler gerçekleşmiştir. Başlangıçta küçük yapıda ve az sayıdaki üreticiler ile sipariş üzere üretimin yapıldığı, yoğun müşteri ilişkisinin olduğu pazarlar, endüstri devrimi ile birlikte yerini kitlesel üretim ve kitlesel pazarlamanın gerçekleştiği bir yapıya bırakmıştır.

İmalat ve ürün anlayışına dayalı birinci ve ikinci endüstri döneminde kitlesel üretim üst düzeye ulaşmış, endüstri devrimi öncesindeki sıkı müşteri ilişkileri kaybolmuş, artan üretici sayısı ile birlikte alternatiflerin çoğalması müşteri sadakatinin giderek güçleşmesine yol açmıştır. Pazarlamacılar, müşteri ilişkilerini yeniden güçlendirebilmek, memnuniyet ve sadakati artırabilmek için farklı strateji arayışına girmek durumunda kalmışlardır. Hedefli pazarlama yaklaşımı çerçevesinde, pazarı bölümlere ayırarak homojen pazar dilimlerine odaklı stratejiler geliştirerek uzmanlaşmaya giden işletmeleri müşteriye ulaşma süreçleri zorlamaya başlamıştır. Dijital çağ olarak bilinen üçüncü endüstri devrimi ile birlikte gelişen internet ve bilgi teknolojileri sayesinde, müşterilere ilişkin elde edilen geniş veri tabanları desteği ile hedefli pazarlamaya yönelik stratejileri planlamak kolaylaşmaya başlamıştır (Kotler ve Keller, 2016). İnternet ve gelişen teknolojiler, işletmelere düşük maliyet ve etkili dağıtım imkânı sağlamış (Kannan ve Li, 2017; Smith, 2006) olsa da müşteri ilişkileri, memnuniyet ve sadakat konusu önemli bir sorun haline gelmiştir. İşletmeler, benzer ihtiyaçlara sahip pazar bölümlerine odaklanarak, ihtiyaçlarının karşılanması stratejisi ile endüstri devrimi dönemine göre müşteri memnuniyet düzeyini yükselterek, sadakatin artması hedeflemektedir.

lamacı katılımcıların yanıtlarına göre ilk üç eğilimin yüzde 29 ile kişiselleştirme, yüzde 26 ile yapay zekâ ve yüzde 21 ile sesle arama olduğu belirlenmiştir (aktaran: Bayuk ve Demir, 2019). Bu bulgulardan hareketle, bu bölümün konusu olan kişiselleştirilmiş pazarlama ve yapay zekâ kavramlarının ilk iki eğilim olarak öne çıkması, ilgili konuların önemi açısından dikkat çekici bulunmuştur.

Sonuç

Günümüz pazarlarında rekabette üstünlük sağlayabilmede, tüketicilere kişiselleştirilmiş ürün ve hizmet tasarımı ve sunumu, kişiselleştirilmiş etkileşimli iletişimin olduğu bir gerçektir. Kişiselleştirilmiş pazarlama olarak ifade edilen bu kavram, tüketici ve pazar verilerinin analizine dayalı geliştirilen stratejiler ve uygulamaları içeren faaliyetler bütünüdür.

Günümüz pazarlarında büyük ölçüde çevrimiçi olan tüketicilere ilişkin veriler büyük veri olarak çok kapsamlı bir şekilde veri tabanlarında yer almaktadır. Bu verilerin oluşturulması, tasnif edilmesi, tüketici profillerinin oluşturulması, bu profiller ile örtüşen tüketicilerin eşleştirilmesi ve kişiselleştirilmiş ürün-hizmet tekliflerinin sunumunda etkinliğin sağlanması geleneksel analiz yöntemleri ile imkânsız görünmektedir. Dolayısıyla günümüz teknolojileri içerisinde insana özgü nitelikleri ve tecrübeleri kullanabilen makineler (bilgisayar vb.) aracılığıyla, karar verme, uyumlaştırma, kişiselleştirme, gerçek zamanlı duygu analizi gerçekleştirebilecek yapay zekânın kullanımı oldukça önemli hale gelmiştir.

Etkileşimli ve etkin kişiselleştirme yoluyla tüketiciye sunulacak değer hissi aracılığıyla, memnuniyeti ve tatmin düzeyi yüksek, sadakatli, derinleştirilmiş müşteri ilişkileri noktasında kişiselleştirilmiş pazarlama ve kişiselleştirme sürecinde yapay zekânın kullanımının oldukça önemli bir yere sahip olduğunu söylemek mümkündür.

Kaynakça

ABTasty (2023). What is Hyper-Personalization?, 23.08.2033 tarihinde https://www.abtasty.com/blog/what-i-hyper-personalization/ adresinden erişildi.

Adomavicius, G. ve Tuzhilin, A. (2001). Using data mining methods to build customer profiles. *IEEE Computer*, *34*(2), 74–82. https://doi.org/10.1109/2.901170

Adomavicius, G. ve Tuzhilin, A. (2005). Personalization technologies: A process-oriented perspective. *Communications of the ACM*, *48*(10), 83–90. https://doi.org/10.1145/ 1089107.1089109

Aguirre, E., Mahr, D., Grewal, D., de Ruyter, K. ve Wetzels, M. (2015). Unraveling the personalization paradox: The effect of information collection and trust-building strategies on online advertisement effectiveness. *Journal of Retailing*, *91*(1), 34–49. https://doi.org/10.1016/j.jretai.2014.09.005

Akan, D. ve Toksarı, M. (2021). Hyper personalization in digital marketing. *Electronic Cumhuriyet Journal of Communication*, *3*(2), 211-226.

Akar, E. (2004). Elektronik müşteri ilişkileri yönetimi ve müşteri ilişkileri yönetiminden farklılıkları. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, *6* (1), 63-86.

Aksakal, A. (2017). Türkiye'deki Resmi Dairelerde Talep Tarafı Yönetimi ve Yapay Zekâ. Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Alagöz, B. S., Alagöz, M., İnce, M. ve Oktay, E. (2020). *Müşteri İlişkileri Yönetimi*, Nobel Yayıncılık.

Allen, C., Kania, D. ve Yaeckel, B. (2001). *One-to-one Web Marketing: Build a Relationship Marketing*. New York, NY: John Wiley and Sons.

Arora, S. (2016). Recommendation engines: How Amazon and Netflix are winning the personalization battle.20.06.2023 tarihinde https://www.martechadvisor.com/ articles/ customer-experience-2/recommendation-engines-how-amazon-and-netflix-are-winning-the-personalization-battle/ adresinden erişildi.

Bayuk, M.N. ve Demir, B.N. (2019). Endüstri 4.0 kapsamında yapay zekâ ve pazarlamanın geleceği. *Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences*, *5*(19): 781-799.

Bilgili, B. (2011). Müşteri İlişkileri Yönetimi Sektör Uygulamaları, Ünal, S., Ed. *Müşteri İlişkileri Yönetimi,* içinde (13.Bölüm), Erzurum: Atatürk Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi Yayınları.

Bilgili, B. (2022). Blockchain'in Müşteri İlişkilerine Etkisi. *Blockchain Teknolojileri ve Sektörel Etkileri*, Ed. Osman Yılmaz, Berna Turak Kaplan, Mehmet Kaplan (pp.163-178), Ankara: Nobel Yayınevi.

Brooks, R.A. (1991). Intelligence without reason, *Proceedings of the 12th International Joint Conference on Artificial Intelligence*, Morgan Kaufmann, Sydney, Australia, 569-595.

de Pechpeyrou, P. (2009). How consumers value online personalization: A longitudinal experiment. *Direct Marketing*, *3*(1), 35–51.

Dülger, M. V. (2018). Günümüz yapay zekâ teknolojisi ve robot yargıç/avukat gerçeği: Mesleğimiz elimizden gidiyor mu? *Hplus*, *53*, 56-57.

Gabriel, M., (2019). What Does Digital Transformation Really Mean?, 25.07.2023 tarihinde https:// www.cio.com/article/3404876/what-does-digital-transformation-really-mean.html adresinden erişildi.

Gür, Y.E. (2022). Yapay zekâ ve pazarlama ilişkisi. *Fırat Üniversitesi, İİBF Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 6*(2), 131-148.

Halliburton, C. ve Jones, I. (1994). Executive insights: Global individualism-reconciling global marketing and global manufacturing. *Journal of International Marketing*, *2*(4), 79–88. https://doi.org/10.1177/1069031x9400200405

Hanson, W. (2000). *Principles of Internet Marketing*.22.07.2023 tarihinde

https://webengage.com/blog/hyper-personalization-marketing-future/ adresinden erişildi.

Jain, G., Rakesh, S., Nabi, M. K. ve Chaturvedi, K. R. (2018). Hyper-personalization–fashion sustainability through digital clienteling. *Research Journal of Textile and Apparel*, *22*(4),320-334.

Kannan, P. K. ve Li, H. A. (2017). Digital marketing: A framework, review and research agenda. *International Journal of Research in Marketing*, *34*(1), 22–45. https://doi.org/10.1016/j.ijresmar.2016.11.006.

Kaplan, A. ve Haenlein, M., (2019). Siri, Siri, in my hand: Who's the fairest in the land? On the interpretations, illustrations, and implications of artificial intelligence. *Business Horizons*, *62* (1),15-25.

Keleş, A., Keleş, A. ve Akçetin, E. (2017). Pazarlama alanında yapay zekâ kullanım potansiyeli ve akıllı karar destek sistemleri. *International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, 12*(11), 115-118.

Kotler, P. ve Keller, K. L. (2016). *Marketing Management* (14th edition). Shanghai: Shanghai People's Publishing House.

Kumar, V., Rajan, B., Venkatesan, R. ve Lecinski, J. (2019). Understanding the role of artificial intelligence in personalized engagement marketing. *California Management Review*, *61*(4), 135–155. https://doi.org/10.1177/0008125619859317.

Kurtkan, T. (2022). *Kişiselleştirilmiş Tekliflere Yönelik Psikolojik Reaksiyonu Etkileyen Faktörlerin İncelenmesi*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Pazarlama Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.

Maddodi, S. ve Kumar, N.K. (2020). Artifical intelligience and hyper-personalization for improving customer experience. *Dogo Rangsang Research Journal, 10*(6), 29-34.

Mouha, R. A. (2021). Internet of things (IoT). *Journal of Data Analysis and Information Processing*, *9*(2), 77-101.

Nabiyev, V. (2012). *Yapay Zekâ.* Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Nyheim, P., Tracy Xu, S., Zhang, L. ve Mattila, A. (2015). Predictors of avoidance towards personalization of restaurant smartphone advertising: A study from the Mllennials' perspective. *Journal of Hospitality and Tourism Technology, 6*(2), 145-159.

Okay, S. (2023). Dijital pazarlamada yapay zekâ ve makine öğrenimi kullanımı. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 22*(85), 135-142.

Pitta, D. A., Franzak, F. ve Laric, M. (2003). Privacy and one-to-one marketing: Resolving the conflict. *Journal of Consumer Marketing*, *20*(7), 616–628. https://doi.org/ 10.1108/07363760310506157.

Satish, P., S. (2018). *E-Commerce and E-Business*. M.S Ramaiah School of Advanced Studies.

Simonson, I. (2005). Determinants of customers' responses to customized offers: Conceptual framework and research propositions. *Journal of Marketing*, *69*(1), 32–45. https://doi.org/10.1509/jmkg.69.1.32.55512

Smith, A. D. (2006). Exploring service marketing aspects of e-personalization and its impact on online consumer behavior. *Services Marketing Quarterly*, *27*(2), 89–102. https://doi.org/10.1300/J396v27n02_06.

Srinivasan, S. S., Anderson, R. ve Ponnavolu, K. (2002). Customer loyalty in e-commerce: an exploration of its antecedents and consequences. *Journal of Retailing*, *78*(1), 41–50. https://doi.org/10.1016/S0022-4359(01)00065-3.

Tran, T. P., van Solt, M. ve Zemanek, J. E. (2020). How does personalization affect brand relationship in social commerce? A mediation perspective. *Journal of Consumer Marketing*, *37*(5), 473–486. https://doi.org/10.1108/JCM-12-2017-2499.

Tran, T. P., van Solt, M. ve Zemanek, J. E. (2020). How does personalization affect brand relationship in social commerce? A mediation perspective. *Journal of Consumer Marketing*, *37*(5), 473–486. https://doi.org/10.1108/JCM-12-2017-2499

Vesanen, J. (2007). What is personalization? A conceptual framework. *European Journal of Marketing*, *41*(5–6), 409–418. https://doi.org/10.1108/03090560710737534.

Vesanen, J. ve Raulas, M. (2006). Building bridges for personalization: A process model for marketing. *Journal of Interactive Marketing*, *20*(1), 5–20. https://doi.org/ 10.1002/dir.20052

WebEngage (2023). Brand: Starbucks, 22.07.2023 tarihinde https://webengage.com/blog/hyper-personalization-marketing-future/ adresinden erişildi.

Weng, S. S. ve Liu, M. J. (2004). Feature-based recommendations for one-to-one marketing. *Expert Systems with Applications*, *26*(4), 493–508. https://doi.org/ 10.1016/j.eswa.2003.10.008

Wind, J. ve Rangaswamy, A. (2001). Customerization: the next revolution in mass customization. *Journal of Interactive Marketing*, *15*(1), 13–32.

Wisetsri, W., Ragesh, T.S., Aarthy, J.C., Thakur, V., Pandey, D. ve Gulati, K. (2021). Systematic analysis and future research directions in artificial intelligence for marketing. *Turkish Journal of Computer and Mathematics Education (TURCOMAT)*, *12*(11),43-55.

Zeng, Y.E., Wen, H.J. ve Yen, D.C. (2003). Customer relationship management (CRM) in business to business (B2B) e-commerce. *Information Management & Computer Security*, *11*(1), 39-44.

3. BÖLÜM

PAZARLAMA KARARLARINDA YAPAY ZEKÂ ARAÇLARININ KULLANILMASI

Doç. Dr. Niyazi GÜMÜŞ

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Bolu MYO Yönetim ve Organizasyon Bölümü
niyazigumus@ibu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-8737-3114

Giriş

İnsanlık, tarih boyunca çok sayıda önemli gelişme yaşamıştır. Ateşin, tekerleğin icadı, yerleşik hayata geçiş ve internetin icadı bu gelişmelere örnek olarak verilebilir. Şüphesiz her gelişme son derece önemli sonuçları beraberinde getirmiştir. Ancak çalışmaya konu olan yapay zekânın gelişiminin belirtilen gelişmelerden çok daha büyük sonuçlara neden olacağı düşünülmektedir. Çünkü yapay zekâ, problem çözme, planlama ve öğrenme gibi düzenli görevleri yerine getirmek için insan zekâsını taklit eden makinelere atıfta bulunmaktadır. Benzer şekilde yapay zekâ sayesinde birtakım araçların, otomatik zihinsel çaba, kendi kendine programlama ve kendi kendine öğrenme gibi duyarlı bilgisayarlara ve makinelere dönüştüğü bir gerçektir.

Bu gerçeklerin ışığında çalışma içinde belirtilen gelişmelerin hiçbiri kendisini geliştirenin yerini alamazken bugün yapay zekâ, kendisini geliştiren insanoğlunun yerini alma, onun gibi davranma, onun adına karar verme durumuyla karşımıza çıkmaktadır. Şüphesiz yaşanacak gelişmeler veya olası olumsuz senaryolar nedeniyle bir takım yasal düzenlemeler yapılarak yapay zekânın kontrol altına alınması söz konusu olabilecek olsa da tam anlamıyla kontrol etmenin çok mümkün olamayacağını düşünmek gerekmektedir. Bu nedenle yapay zekânın hangi alanda insanoğlunun yararına nasıl kullanılabileceğinin tartışılması daha doğru bir seçenek olacaktır. Bu bağlamda ilgili bölüm kapsamında yapay zekânın pazarlama kararlarında nasıl kullanıldığı, yapay zekâ araçlarının pazarlama alanına kattığı yeniliklerin neler olduğu ve hangi pazarlama alanlarında yapay zekâdan yararlanıldığı açıklanmaya çalışılmaktadır.

nitelikli çalışanlar kadar önemlidir. Burada bir diğer önemli nokta ise işletmelerin tüm yapay zekâ süreçlerine sahip olmaya çalışmak yerine her işletmenin kendi ihtiyaçlarını belirledikten sonra bu konuda kendisine çözümler sunan yapay zekâ araçlarını tercih etmesinin çok daha doğru olacağı yönündedir.

Geniş kapsamlı etkileri nedeniyle devam eden büyük bir teknolojik dönüşüm olan yapay zekâ ile işletmelerin önümüzdeki yıllarda da inovasyonu teşvik etmek ve üretkenliklerini artırmak için yapay zekâ araçlarını daha fazla benimsemesi tavsiye edilmektedir.

Kaynakça

Abubakar, A. M., Elrehail, H., Alatailat, M. A. ve Elçi, A. (2019). Knowledge management, decision-makingstyleandorganisationalperformance. *Journal of Innovation & Knowledge*, *4*(2), 104–114.

Arsenijevic, U. ve Jovic, M. (2019). Artificialintelligence marketing: Chatbots. InProceedings-2019 International Conference on Artificial Intelligence: Applications andInnovations, IC-AIAI 19–22

Ban, G. Y. ve Keskin, N. B. (2021). Personalizeddynamicpricingwithmachinelearning: High-dimensionalfeaturesandheterogeneouselasticity. *Management Science*, *67*(9), 5549–5568.

Batistiˇc, S. ve van der Laken, P. (2019). History, evolutionandfuture of bigdataandanalytics: A bibliometricanalysis of itsrelationshiptoperformance in organisations. *British Journal of Management*, *30*(2), 229–251.

Behera, R. K., Bala, P. K. ve Rana, N. P. (2023). Creation of sustainablegrowthwithexplainableartificialintelligence: An empiricalinsightfromconsumerpackagedgoodsretailers.*Journal of CleanerProduction*, *399*, ISSN 0959-6526, https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2023.136605.

Boddu, R., Santoki, A.A. veKhurana, S. (2021). An analysistounderstandthe role of machinelearning, roboticsandartificialintelligence in digital marketing. *MaterialsToday: Proceedings*,

Borges, A.F.S., Laurindo, F.J.B., Spínola, M.M., Gonçalves, R.F. ve Mattos, C.A. (2021). Thestrategicuse of artificialintelligence in thedigitalera: Systematicliteraturereviewandfutureresearchdirections, *International Journal of Information Management*,*57*, https://doi.org/10.1016/j.ijinfomgt.2020.102225

Cavazos-Arroyo J. ve Puente-Diaz R. (2019). Theinfluenceof marketing capabilityin Mexicansocialenterprises. *Sustainability*,*11*(17),4668. https://doi.org/10.3390/su11174668

Choi, J. A. ve Lim, K. (2020). Identifyingmachinelearningtechniquesforclassification of targetadvertising. *ICT Express*, *6*(3), 175–180.

Davenport, T., Guha, A. ve Grewal, D. (2020). How artificialintelligencewillchangethefuture of marketing. *Journal of the Academy of Marketing Science, 48*, 24–42 https://doi.org/10.1007/s11747-019-00696-0

Duan, Y., Edwards, J. S., veDwivedi, Y. K. (2019). Artificialintelligencefordecisionmaking in theera of Big Data–evolution, challengesandresearchagenda. International journal of informationmanagement, 48, 63-71Editorial(2022). Guesteditorial: Artificialintelligencefor B2B marketing: Challengesandopportunities. *Industrial Marketing Management,*105, 109–113

Esch, P. ve Black, J. S. (2021). Artificialintelligence(AI): Revolutionizingdigitalmarketing.*Australasian Marketing Journal*, *29*(3) 199–203

Fountaine, T., McCarthy, B. ve Saleh, T. (2019). Buildingthe AI-poweredorganization. *Harvard Business Review*, 63–73.

Gordini, N. ve Veglio, V. (2017). Customerschurnpredictionand marketing retentionstrategies. An application of supportvectormachinesbased on the AUC parameterselectiontechnique in B2B e-commerceindustry. *Industrial Marketing Management*, *62*, 100–107.

Gümüş, N. ve Çark, Ö. (2021). TheEffect of Customers' AttitudesTowardsChatbots on theirExperienceandBehaviouralIntention in Turkey. *InterdisciplinaryDescription of ComplexSystems*, 19 (3), 420-436. https://doi.org/10.7906/indecs.19.3.6

Haenlein, M. ve Kaplan, A. (2019). A briefhistory of artificialintelligence: On thepast, present, andfuture of artificialintelligence. *California Management Review*, *61*(4), 5–14.

Haleem, A.,Javaid, M., Singh, R. P. ve Suman, R. (2022). Artificialintelligence (AI) applicationsfor marketing: A literature-basedstudy, *International Journal of Intelligent Networks***,** *3*, 119-132, https://doi.org/10.1016/j.ijin.2022.08.005.

Huang, M. H. ve Trust, T. R. (2022). A frameworkforcollaborativeartificialintelligencein marketing, *Journal of Retailing,98*, 209–223.

Jarek, K. &Mazurek, G. (2019). Marketing andArtificial Intelligence, *Central European Business Review, PragueUniversity of Economicsand Business*, (2), 46-55.

Järvinen, J. ve Karjaluoto, H., (2015). Theuse of Web analyticsfordigital marketing performancemeasurement.*Industrial Marketing Management*,*50*, 117-127,10.1016/j.indmarman.2015.04.009.

Krüger, J., Lien, T. K. ve Verl, A. (2009). Cooperation of humanandmachines in assemblylines. *CIRP Annals*, *58*(2), 628–646.

Lee, J., Jung, O., Lee, Y., Kim, O. ve Park, C. (2021). A comparisonandinterpretation of machinelearningalgorithmfortheprediction of online purchaseconversion. *Journal of TheoreticalandApplied Electronic Commerce Researc*h, *16*(5), 1472–1491.

Ledro, C., Nosella, A., Vinelli, A. (2022). How toassessorganizationalandstrategicimpacts of customerrelationshipmanagement: a multi-perspectiveperformanceeva luationmethod. ExpertSystemswith Applications. 199, https://doi.org/10.1016/j.eswa.2022.117024

Li, S., Peng, G., Xing, F., Zhang, J. ve Zhang, B. (2021). Value co-creation in industrial AI: Theinteractive role of B2B supplier, customerandtechnologyprovider. *Industrial Marketing Management,98*, 105–114.

Marr, B. (2017). Why AI, machinelearningandbigdatareallymatterto B2B companies. Retrievedfrom Forbes website: https://www.forbes.com/sites/bernardmarr/2017/11/03/why-ai-machine-learning-and-big-data-really-matter-to-b2b-companies/?sh=156c3ad81f2a.

Melewar, T. ve Smith, N., (2003). The Internet revolution: Someglobal marketing implications.*Marketing Intelligence &Planning*.*21*(6), 363-369, 10.1108/02634500310499220.

Mikalef, P., Conboy, K. ve Krogstie, J. (2023). Artificialintelligence as an enabler of B2B marketing: A dynamiccapabilitiesmicro-foundationsapproach. *Industrial-Marketing Management*, *98*, 80-92.

Mogaji, E., Soetan, T.O. ve Kieu, T.A., (2020). Theimplications of artificialintelligence on thedigital marketing of financialservicestovulnerablecustomers.*Australasian Marketing Journal, 29* (3), 235-242.

Moradi, M. ve Dass, M. (2022). Applications of artificialintelligence in B2B marketing: Challengesandfuturedirections, *Industrial Marketing Management,107*, 300–314.

Murgai, A. (2018). Transformingdigital marketing withartificialintelligence. *International Journal of LatestTechnology in Engineering, Management &Applied Science*, *7* (4), 259–262.

Nazir, S.,Khadim, S., Asadullah, M. ve Syed, N.(2023). Exploringtheinfluence of artificialintelligencetechnology on consumerrepurchaseintention: Themediationandmoderationapproach. *Technology in Society*,*72*. https://doi.org/10.1016/j.techsoc.2022.102190.

Panwar, V., Kumar, D. Sharma, K. Pradeep Kumar, A. Jain ve Thakar, C. (2021).Experimentalinvestigationsandoptimization of surfaceroughness in turningof en 36 alloysteelusingresponsesurfacemethodologyandgeneticalgorithm, *MaterialsToday: Proceedings, 46*(15), 6474-6481.

Pietronudo, M. C., Croidieu, G. ve Schiavone, F. (2022). A solutionlookingforproblems? A systematicliteraturereview of therationalizinginfluence of artificialintelligence on decision-making in innovationmanagement. *TechnologicalForecastingandSocialChange*, 182.

Paschen, J., Kietzmann, J. ve Kietzmann, T. C. (2019). Artificialintelligence (AI) anditsimplicationsfor market knowledge in B2B marketing. *Journal of Business &Industrial Marketing*, *34*(7), 1410–1419.

Samuel, A., White, G. R., Thomas, R. ve Jones, P. (2021). Programmaticadvertising: An exegesis of consumerconcerns. *Computers in Human Behavior*,*116*.

Saura, J. R., Ribeiro-Soriano, D. ve Palacios-Marqués, D. (2021). Setting B2B digital marketing in artificialintelligence-basedCRMs: A reviewanddirectionsforfutureresearch. *Industrial Marketing Management,98*, 161–178. https://doi.org/10.1016/j.indmarman.2021.08.006

Sharma, S., Islam, N., Singh, G. ve Dhir, A. (2022). Whydo retailcustomersadoptartificialintelligence(AI) basedautonomousdecision-makingsystems? *IEEE Transactions on Engineering Management*, 1-17,doi:10.1109/TEM.2022.3157976.

Sohrabpour, V.,Oghazi, P., Toorajipour, R. ve Nazarpour, A. (2021). Exportsalesforecastingusingartificialintelligence, *TechnologicalForecastandSocialChange,163*.

Trepte, S., Reinecke, L., Ellison, N. B., Quiring, O., Yao, M. Z. ve Ziegele, M. (2017). A cross-culturalperspective on theprivacycalculus. *Social Media + Society*, 1–13.

Tankovska, H. (2020). Number of digitalvoiceassistants in useworldwide 2019–2024, https://www.statista.com/statistics/973815/worldwide-digital-voic e-assistant-in-use/.

Tiwari, R., Srivastava, S.veGera, R.(2020). Investigation of artificialintelligencetechniquesin financeandmarketing.*ProcediaComputerScience*, *173*, 149-157.

Toorajipour, R., Sohrabpour, V., Nazarpour, A. ve Oghazi, P.M. (2021). Fischl, Artificialintelligence in supplychainmanagement: Asystematicliteraturereview.*Journal of Business Research*,*122*, 502–517.

Vinuesa, R., Azizpour, H., Leite, I., Balaam, M., Dignum, V., Domisch, S. ve Nerini, F.F. (2020) The role of artificialintelligence in achievingtheSustainable Development Goals.*Nature Communications*,*11* (1), 1–10.

Vishnoi, S.K., Bagga, T.E.E.N.A., Sharma, A.A.R.U.S.H.I. ve Wani, S.N. (2018). Artificial Intelligence enabled marketing solutions: A Review**.** *IndianJournal of Economicsand Business*,167–177.

Wu, J., Wu, T. ve Schlegelmilch, B.B. (2020). Seizetheday: How online retailersshouldrespondtopositivereviews.*Journal of Interactive Marketing,52* (1), 52–60.

Yi, Y. veGong, T. (2008). Theeffects of customerjusticeperceptionandaffect on customercitizenshipbehaviorandcustomerdysfunctionalbehavior.*Industrial Marketing Management*, *37*(7), 767-783. Available: 10.1016/j.indmarman.2008.01.005.

4. BÖLÜM
YAPAY ZEKÂ VE TÜKETİCİ DAVRANIŞI

Dr. Öğr. Üyesi Arzu ŞEKER

Batman Üniversitesi
arzu.seker@batman.edu.tr
ORCID:0000-0002-3179-5956

Giriş

Son yıllarda farklı disiplinlerin gündemine aldığı önemli konulardan biri olan yapay zekâ (Artificial Intelligence- AI), teknolojik ilerlemeler ışığında hızla gelişmeye devam etmektedir. Yapay zekâ bugün, üretim, eğitim, iletişim, ulaşım, siyaset, hukuk, sağlık, güvenlik, tarım ve finans başta olmak üzere pek çok farklı alanda yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır. Örneğin, Apple'ın Siri, Microsoft'un Cortana, Amazon'un Alexa, Google'ın ses odaklı asistanı ve Samsung'un Bixby ile dâhil olduğu akıllı asistanlar, akıllı eğitim yönetim bilişim sistemleri, robot hemşireler, avukatlık yapan yapay zekâ Ross, uçakları kontrol eden oto pilotlar, Google'ın otonom arabası ve daha birçok teknoloji yapay zekânın günlük hayatla bütünleştiğini ve kullanım alanlarının genişlediğini göstermektedir (Çeber, 2023:15).

Günümüzde pek çok işletme yapay zekâ kullanmakta ve bu yönde çalışmalar yürütmektedir. Bu çalışmalar yapay zekânın, insan zekâsından farkının sadece cansız ve duygusuz bir taklidi olduğunu göstermiştir. Bunun yanı sıra insan zekâsına görece üstünlük kurmaya odaklanan yapay zekâ çalışmaları da yürütülmektedir (Fırat, 2018: 26).

Yapay zekâ pek çok alanda olduğu gibi pazarlama dünyası ile tüketicilerin davranış ve alışkanlıklarında da önemli değişimlere yol açmıştır. Bu doğrultuda, pazarlama alanında, özellikle müşterilerin atacağı bir sonraki adımı tahmin ederek, müşterilerle iletişimi geliştirmek, müşterilerden elde edilen bilgilerle yeni analitik çözümler sunmak amacıyla büyük veri (bigdata), makine öğrenimi ve benzeri yapay zekâ kavramlarından yararlanarak gerçekleştirilen faaliyetler yürütülmektedir. Böylelikle, pazarlamada yeni bir tablo ortaya çıkmış ve yapay zekâ dönemi yaşanmaya başlanmıştır (Bayuk ve Demir, 2019:788).

Günümüzde artık yapay zekâ teknolojileriyle geliştirilen algoritmalar ve analitik çözümlerle bireylerin tüketim alışkanlıkları değiştirilmeye başlanmış-

Müşterilerinprofillerindebüyük değişimler yaratan yapay zekâ teknolojileriyle insansız cihazlar, nesnelerin interneti (internet of things- IoT), müşteri ilişkileri yönetimi, akıllı robotlar gibi araçların pazarlamada etkinkullanımı işletmeler açısından oldukça önemlidir. Nitekim yapay zekâ sayesinde müşterilerin bir sonraki adımları öngörülebilmektedir. Yapay zekâ algoritmaları sayesinde tüketicilerin istek ve beklentileri ile bu beklentilerdeki değişimleri anlamada ve karşılamada işletmelere büyük kolaylıklar sağlanmaktadır. Dolayısıyla kişiselleştirilmiş otomasyon ve ilgili içerikle beraber, tüketicilerin beklentileri karşılanmakta ve işletmeye sadakatleri güçlenmektedir. Bunun yanı sıra müşterilerinmevcut verilerinden yararlanarak pazarlama stratejilerini geliştiren işletmeler yapay zekâ teknolojisiyle en basit işlerin bile yerine getirilmesiyle iş yükünü azalmakta, yeni fikir ve yeni içerikler geliştirilmektedir. Bu doğrultuda işletmeler tüketicilerin ihtiyaçlarınıisabetli şekilde ve kolaylıkla saptayarakbuna yönelik pazarlama çabaları oluşturabilirler. Ayrıca, işletmelerin yapay zekânın sağlayacağı faydaları incelikle değerlendirmeleri bunu tüketicilerin memnuniyeti ve sadakati için önemli bir fırsat olarak değerlendirmeleri gerekmektedir.

Kaynakça

Ak, D. (2018). Endüstri 4.0'ın Çalışma İlişkileri ve Emek Süreci Üzerine Bir İnceleme. *Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*: Antalya.

Alba, J.,Lynch, J., Weitz, B., Janiszewski, C., Lutz, R., Sawyer, A. ve Wood, S. (1997). Interactive homeshopping: Consumer, retailer, andmanufacturerincentivestoparticipate in electronicmarketplaces. *TheJournal of Marketing*, 38-53.

Andre, Q.,Carmon, Z., Wertenbroch, K., Crum, A., Frank, D., Goldstein, W., Huber, J., Boven, L., Weber, B.veYang, H. (2018). Consumer choiceandautonomy in theage of artificialintelligenceandbigdata. *Customer Needsand Solutions*, *5*, 28-37.

Appmaster (2023). *Yapay Zekânın Özel CRM Sistemlerine Etkisi*. 29.09.2023 tarihinde https://appmaster.io/tr/blog/yapay-zekâ-etkili-ozel-crm adresinden erişildi.

Arık, A. ve Zeren, D. (2023). Tüketicilerin sanal asistanları kullanma niyetinde etkili faktörlerin araştırılması. *Alanya Akademik Bakış*, 7(1), 27-49.

Astawa, I. P.,Sukawati, T. G. R. ve Sugiartha, I. N. G. (2019). Developing a harmoniousculture-basedsustainableevent model in Bali TourismVillage. *Geo Journal Tourism and Geosites*, *25*(2), 446-462.

Barrot, C.,Becker, J., Clement, M.vePapies, D. (2015). Price elasticities for hardcover and paperback fiction books. *Schmalenbach Business Review*, *67*, 73-91.

Bayuk, M. N. ve Demir, B. N. (2019). Endüstri 4.0 kapsamında yapay zekâ ve pazarlamanın geleceği. *Sciences*, *5*(19), 781-799.

Bielert, W. (2023). *İnsanlığın tüketim alışkanlıklarına sessiz sedasız yön veren "yapay zekâ"*, 15.07.2023 tarihinde https://www.aa.com.tr/tr/bilim-teknoloji/insanligin-tuketim-aliskanliklarina-sessiz-sedasiz-yon-veren-yapay-zekâ/2872776 adresinden erişildi.

Bhagat, R.,Chauhan, V. ve Bhagat, P. (2022). Investigatingtheimpact of artificialintelligence on consumer'spurchaseintention in e-retailing. *Foresight*, (ahead-of-print). https://doi.org/10.1108/FS-10-2021-0218

Bleier, A.,Goldfarb, A. ve Tucker, C. (2020). Consumer privacyandthefuture of databaseinnovationand marketing. *International Journal of Research in Marketing*, *37*(3), 466-480. https://doi.org/10.1016/j.ijresmar.2020.03.006

Botti, S. ve Hsee, C.K. (2010). Dazedandconfusedbychoice: How thetemporalcosts of choicefreedomleadtoundesirableoutcomes. *Organ Behavioral Human Decision Process*, *112*(2):161–171. https://doi.org/10.1016/j.obhdp.2010.03.002

Carmon, Z., Wertenbroch, K. ve Zeelenberg, M. (2003). Option attachment: Whendeliberatingmakes choosingfeellikelosing. *Journal of Consumer Research, 30*(1):15–29. https://doi.org/10.1086/374701

Chatterjee, S. ve Bhattacharjee, K. K. (2020). Adoption of artificialintelligence in highereducation: A quantitativeanalysisusingstructuralequationmodelling. *Education andInformation Technologies,25*(5), 3443-3463. https://doi.org/10.1007/s10639-020-10159-7

Christl, W. (2017). How companies use personal data against people auto mated disadvantage, personalized persuasion and the societal ramifications of the commercial use of personal information. *Working paper.* Vienna, Cracked Labs.

Çeber, B. (2023). Yeni Nesil Reklam Aracı Olarak Yapay Zekâ Uygulamaları: Reklam Filmlerinde Deepfake Teknolojilerinin Kullanımı Üzerine Nitel Bir Çalışma. *Tüketiciyi Anlamak: Reklam Araştırmalarında Disiplinlerarası Yaklaşımlar ve Yeni Yönelimler* (Ed: Cihan Becan), Efe Akademi Yayınları: 2023.

Dinçer, S.D. (2023). *İnsanlığın tüketim alışkanlıklarına sessiz sedasız yön veren "yapay zekâ"*, 15.07.2023 tarihinde https://www.aa.com.tr/tr/bilim-teknoloji/insanligin-tuketim-aliskanliklarina-sessiz-sedasiz-yon-veren-yapay-zekâ/2872776 adresinden erişildi.

Efendioğlu, İ. H. (2023). Yapay zekâ pazarlaması: İnternetten yapılan alışverişlerde yapay zekânın satın alma niyetine etkisi. *Turkish Studies-Economics Politics*, *18* (1).

Erdem, B. (2022). Yapay Zekânın Pazarlamaya Etkisi. *Sosyal Bilimlerde Disiplinlerarası Akademik Çalışmalar* (Ed: Dilek Terzioğlu, Selin Soğukoğlu Korkmaz), ss:87-98, Eğitim Yayınevi,2022

Dolu, Z. T. ve Marangoz, M. (2023). Yapay zekâ uygulamalarının tüketicilerin satın alma niyeti üzerine etkisi: Büyük hazine filmi üzerine bir analiz. *Pamukkale Üniversitesi İşletme Araştırmaları Dergisi*, *10*(2), 525-549.

Ferrell, O.C. ve Hartline, M.D. (2014). *Marketing strategy: Text and cases* (6. Baskı). USA: South-Western Cengage Learning.

Fırat, F. (2018). İnternet Haberciliğinde Yapay Zekâ Teknolojisi Kullanımı: *Robot Habercilik. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*: Ankara.

Fokina, M. (2023). *The Future of Chatbots: 80+ Chatbot Statistics for 2023*. 29.09.2023 tarihinde https://www.tidio.com/blog/chatbot-statistics/ adresinden erişildi.

Goldsmith, R. E., Flynn, L. R. ve Kim, D. (2010). Status consumption and price sensitivity. *Journal of Marketing Theory and Practice*, *18* (4), 323-338.

Grewal, D.,Roggeveen, A. L. ve Nordfält, J. (2017). The future of retailing. *Journal of Retailing*, *93*(1), 1–6.

Gülşen, İ. (2019). İşletmelerde yapay zekâ uygulamaları ve faydaları: Perakende sektöründe bir derleme. *Tüketici ve Tüketim Araştırmaları Dergisi*, *11*(2), 407-436.

Jarek, K. ve Mazurek, G. (2019). Marketing and artificial intelligence. *Central European Business Review*, *8*(2), 46.

Kamran, H. (2021*). Pazarlamada yapay zekânın kullanımı: Yapay zekâ pazarlama araçlarının tüketici kabulüne ilişkin bir araştırma.* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı Üretim Yönetimi ve Pazarlama Bilim Dalı, Bursa.

Karaman, Ö. (2021). Yapay zekâ destekli kişiselleştirme algoritmalarının tüketici zihninde filtre balonu yaratma etkisinin incelenmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, *12*(32), 1339-1351.

King, K. (2019). *Using Artificial Intelligence in Marketing: How to Harness and Maintain the Competitive Edge*. KoganPage.

Kuruca, Y.,Üstüner, M., Şimşek, I. (2022). Dijital pazarlamada yapay zekâ kullanımı: Sohbet robotu (Chatboot). *Medya ve Kültür Dergisi*,*2*(1), 88-113

Kuşçu, E. (2015). Çeviride yapay zekâ uygulamaları. *Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi,* (30), 46.

Lalwani, T., Bhalotia, S., Pal, A., Bisen, S., ve Rathod, V. (2018). Implementation of a chatbot system using AI and NLP. *International Journal of Innovative Research in Computer Science & Technology*, *6*(3), 26–30. https://doi.org/10.21276/ijircst.2018.6.3.2

Lee, C. T., Pan, L. Y. ve Hsieh, S. H. (2021). Artificial intelligent chatbots as brand promoters: A two-stage structural equation modeling-artificial neural network approach. *Internet Research.32*(4), 1329-1356. https://doi.org/10.1108/INTR-01-2021-0030

Liang, Y., Lee, S. H. ve Workman, J. E. (2020). Implementation of artificial intelligence in fashion: Are consumers ready? *Clothing and Textiles Research Journal*, *38*(1), 3-18. https://doi.org/10.1177/0887302X19873437

Lynch, J.G. ve Ariely, D. (2000) Wine online: Search costs affect competition on price, quality, and distribution. *Marketing Science, 19*(1):83–103. https://doi.org/10.1287/mksc.19.1.83.15183

Makridakis, S. (2017). The forth coming artificial intelligence (AI) revolution: Its impact on society and firms. *Futures*, *90*, 46–60.

Marr, B. ve Ward, M. (2019), *Artificial Intelligence in Practice: How 50 Succesful Companies Used AI and Machine Learning to Solve Problems*. West Sussex: Wiley.

Mclean, G.,Osei-Frimpong, K. ve Barhorst, J. (2021). Alexa, do voice assistants infulence consumer brand engagement? – Examining the role of AI powered voice assistants in influencing consumer brand engagement. *Journal of Business Research*, *124*, ss.312-328.

Nabiyev, V. (2012). *Yapay Zekâ*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Odabaşı, Y. ve Barış, G. (2014), *Tüketici Davranışı.* (14.Baskı), İstanbul: MediaCat.

Öztürk, S., Coşkun, A. ve Dirsehan, T. (2012). Fırsat sitelerine yönelik e-sadakati belirleyen boyutların incelenmesi. Eskişehir *Osmangazi Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Dergisi*, *7*(2).

Pantano, E., Rese, A. ve Baier, D. (2017). Enhancing the online decision-making process by using augmented reality: A two country comparison of youth markets. *Journal of Retailing and Consumer Services*, *38*(1), 81-95. https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2017.05.011

Pantano, E. ve Pizzi, G. (2020). Forecasting artificial intelligence on online customer assistance: Evidence from chatbot patents analysis. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 55, 102096.

Pirim, A. G. H. (2006). Yapay zekâ. *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi*, *1*(1), 81-93.

Pradeep, A. K., Appel, A. ve Sthanunathan, S. (2019). *Pazarlama ve Ürün İnovasyonunda Yapay Zekâ.* (Çev. Taner Gezer), İstanbul: EAE Yayınları.

Qin, M.,Zhu, W., Zhao, S. ve Zhao, Y. (2022). Is artificial intelligence beter than manpower? The effects of different types of online customer services on customer purchase intentions. *Sustainability,14*(7), 3974. https://doi.org/10.3390/su 14073974.

Ramesh, A. N., Kambhampati, C., Monson, J. R. T., ve Drew, P. J. (2004). Artificial intelligence in medicine. *Annals of The Royal College of Surgeons of England, 86*(5), 334–338. https://doi.org/10.1308/147870804290.

Russell, S. ve Norvig, P. (2016), *Artificial Intelligence: A Modern Approach* (3. Baskı), Essex: Pearson.

Russell, S. J. ve Norvig, P. (2020). *Artificial Intelligence: A modern Approach*. Pearson.

Sarıoğlu, B. ve Develi, E.İ. (2022). Pazarlamada kampanya yönetimi ve yapay zekâ kullanımı. *Uluslararası Halkla İlişkiler ve Reklam Çalışmaları Dergisi,5*(2), 91-124.

Shankar, V. (2018). How artificial intelligence (AI) is reshaping retailing?. *Journal of Retailing*, *94* (4), 5–11. https://doi.org/10.1016/s0022-4359(18)30076-9

Schrift, R.Y.,Netzer, O. ve Kivetz, R. (2011). Complicating choice. *Journal of Marketing Research, 48*(2):308–326. https://doi.org/10.1509/jmkr.48.2.308

Schrift, Rom Y.,Wertenbroch, K., André, Q. ve Douglas H. F. (2017). BT Threatening free will, Presentation at Symposium on AI lienational Meaning in Production and Consumption Technishe Universitat München.

Sohn, K. ve Kwon, O. (2020). Technology acceptance theories and factors influencing artificial intelligence-based intelligent products. *Telematics and Informatics*, *47*, 101324. https://doi.org/10.1016/j.tele.2019.101324

Sterne, J. (2017). *Artificial Intelligence for Marketing: Practical Applications*. John Wiley&Sons.

Stigler, G.J. (1961) The economics of information. *Journal of Politics and Economy, 69*(3):213–225.

Şahin, O. (2021). *Yapay Zekâ ve Makine Öğreniminin Pazarlama Süreçleri Üzerindeki Etkileri*. *İşletmeciliği Yeniden Düşünmek,* (241-258), Türkmen Kitabevi.

Şen, Y. F. ve Yurtoğlu, D. (2020). Teknoloji ve güvenlik ilişkisi bağlamında yapay zekânın istihbarat analizindeki önemi. *Güvenlik Çalışmaları Dergisi*, *22* (1) , 24-48.

Telli, G. (2019). Yapay Zekâ ve Geleceğin Meslekleri. G. Telli (Ed.). *Yapay Zekâ ve Gelecek* (ss:186-197). İstanbul: Doğu Kitabevi.

Tor Kadıoğlu, C. (2020). Tüketici Davranışlarında Yeni Trendler. Yeni Dönemde (Covıd-19) *Güncel Araştırmalar Yönetim, Liderlik ve Pazarlama* (Ed. Erkan GÜN). (ss:308-321), İksad Yayınevi.

Tussyadiah, I. ve Miller, G. (2019). Perceived impacts of artificialintelligenceandresponsestopositivebehaviourchangeintervention. In *Information and Communication Technologies in Tourism*2019 (pp. 359–370). Springer.

Tussyadiah, I. (2020). A review of Research into automation in tourism: Launching the annals of tourism Research curated collection on artificial intelligence and robotics in tourism. *Annals of Tourism Research*, *81*, 102883.

Tutsal, E. ve Ventura, K. (2022). Müşteri deneyimini iyileştirmede yapay zekâ uygulamaları: Çevrimiçi perakende firması örneği. *Journal of Social Research & Behavioral Sciences*, *8*(16).

Van Esch, P. ve Cui, Y. (2021). Does consumer promiscuity influence purchase intent? The role of artificial intelligence (AI), change seeking, and pride. *Journal of the Association for Consumer Research*, *6*(3), 394-401. https://doi.org/10.1086/714503

Verma, S., Sharma, R., Deb, S. ve Maitra, D. (2021). Artificial intelligence in marketing: Systematic review and future research direction. *International Journal of Information Management Data Insights,1*(1), 100002. https://doi.org/10.1016/j.jjimei.2020.100002

Wathieu, L., Brenner, L., Carmon, Z., Chattopadhyay, A., Wertenbroch, K., Drolet, A., John, G., Muthukrishnan, A.V., Novemsky, N., Ratner,R., Wu, G. (2002). Consumer control and empowerment: A primer. *Mark Lett13*(August):297-305. https: / /doi.org/10.1023/A:1020311914022

Yazgan, H.R., Candan, G. ve Ataman, M. (2019). Talep tahmini ve dinamik fiyatlandırma ile havayolu bilet fiyatlarının belirlenmesi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 11(2), 732-742.

Yin, J. ve Qiu, X. (2021). AI technology and online purchase intention: Structural equation model based on Perceived value. *Sustainability*, *13*(10), 5671. https://doi.org/10.3390/su13105671

Youn, S. ve Jin, S. V. (2021). In AI we trust? The effects of parasocial interaction and technopian versusluddite ideological views on chatbot-based customer relationship management in the emerging "feeling economy". *Computers in Human Behavior*, *119,*1-13.

Zulaikha, Z., Hadiprajitno, P., Rohman, A., ve Handayani, R. (2021). Effect of attitudes, subjective norms and behavioral controls on the intention and corrupt behavior in public procurement: Fraud triangle and the planned behavior in Management accounting. *Accounting*, *7*(2), 331-338.

5. BÖLÜM

YAPAY ZEKÂ VE ELEKTRONİK TİCARETTEKİ UYGULAMALARI

Dr. Hüseyin GÜVEN

Millî Eğitim Bakanlığı, Karabağlar Rehberlik ve Araştırma Merkezi
huseyin0709@msn.com, ORCID ID: 0000-0003-1816-6415

Giriş

21. yüzyıla girilmesiyle beraber yapay zekâdan faydalanarak büyük veri yığınları analiz edilmektedir. Bunun sonucunda yapay zekâdan gerek kamu sektöründe gerekse özel sektörde değişik alanlarda ve farklı hizmetlerde faydalanılmaktadır. Teknolojinin hızla gelişmesi yapay zekânın adeta her sektörde devrim yaratmasına yol açmıştır. Bu devrimden en çok etkilenen alanlardan biride pazarlamadır. Pazarlamacılar, yapay zekâ gibi teknolojileri kullanarak daha kişiselleştirilmiş, verimli ve etkili pazarlama stratejileri geliştirmeye yönelmektedir. İlk kullanılmaya başlandığında belgelerin düzenlemesi gibi basit olarak nitelendirilebilecek otomasyon işlevlerinin yerine getirilmesinde faydalanılan yapay zekâ teknolojisi, günümüze gelindiğinde profesyonel olarak analiz ve raporlama, kişiselleştirilmiş müşteri yönetimi, kişisel asistan, kullanıcı deneyimini geliştirme vb. farklı alanlarda pazarlamacılara destek sağlamaktadır (Demirdöğmez ve Taş, 2020).

İnternet kullanımının gün geçtikçe yaygınlaşması ve internete erişim oranının artması ile beraber yapay zekâ, teknolojik yeniliklerin yapı taşına dönüşmüştür. Bilgisayarların işlem kapasitesinin artmasına paralel olarak hızlı ilerleme kaydeden yapay zekânın kullanımının yaygınlaşması gerek ticari gerekse kişisel anlamda yapılmak istenen uygulamaların daha kolay şekilde çözümlenebilmesine olanak sağlamaktadır. Yapay zekânın gösterdiği hızlı gelişim pazarlama alanında bir dönüşüm başlatmış olup piyasalardaki etkisi gün geçtikçe artmaktadır. Yapay zekâ teknolojilerindeki gelişimlerle dijital anlamda yaşanan bu değişimlerin etkileşimi pazarlama alanında yakın gelecekte pek çok değişikliğe sebep olacağı öngörülmektedir (Şahin ve Kaya, 2019).

Yapay zekâile ilişkili teknolojiler geleneksel iş yapma biçimlerini ve pazar yapılarını hızlı şekilde değiştirmiş; Amazon, Alibaba, E-bay vb. birçok

İlgili literatür kapsamında elde edilen bilgilere dayanarak yapay zekânın pazarlamanın geleceği üzerinde güçlü bir etkiye sahip olacağı ve e-ticaret sitelerinin de yapay zekâdan oldukça fazla yararlanabileceği sonucuna varılmıştır. Yapay zekâ tabanlı teknolojilerin yardımı olmadan pazarlama faaliyetlerini yürüten işletmeler değişime hazırlanmalı, rekabet edebilmek için sitelerini ilgili teknoloji ile modernize etmelidir. Sorumlu bir yaklaşımla yapılan yapay zekâ uygulamaları, e-ticaret sektörünün daha sürdürülebilir ve gelişmiş şekilde büyümesini sağlayacaktır.

Kaynakça

Alkaddour, M. (2022). Pazarlamada yapay zekâ kullanımı. *İşletme ve Girişimcilik Araştırmaları Dergisi*, *1*, 48-66.

Arslan, O. (2020). *Üretim Satın Almalarında Yapay Zekâ ile Bir Uygulama; Türkiye'de Çelik Sektörü.* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Bahçeşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Atalay, M. ve Çelik, E. (2017). Büyük veri analizinde yapay zekâ ve makine öğrenmesi uygulamaları. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *9* (22), 155-172.

Avunduk, H., veKüçükyılmaz, S. (2020). Dinamik Fiyatlandırma Stratejisi. *Izmir Democracy University Social Sciences Journal*, *3*(1), 10-23.

Aydan, G. ve Atılgan, K.Ö. (2023). Tüketicilerin kişiselleştirilmiş fiyatlandırma ile dinamik fiyatlandırma uygulamalarına yönelik tutumlarının incelenmesi. *Pamukkale Üniversitesi İşletme Araştırmaları Dergisi (PIAR),10(1),*243-256.

Aydın, N. (2022). Bulut bilişim e-ticaretin geleceğini nasıl etkileyecek?.*Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences, 8*(59). 2070-2075. http://dx.doi.org/10.29228/JOSHAS.67206

Aydın, S., Nalbant, K.G. ve Coğuplugil, B.B. (2023). Yapay zekâ ve sanal gerçeklik teknolojilerinin dijital pazarlamanın gelişimi üzerine etkileri. *Rahva Teknik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 3*(1), 1-10. https://doi.org/10.58830/ozgur.pub165.c676

Bacaksız, P. (2020). Covid-19 pandemi döneminde sohbet pazarlamasının önemi ve sohbet robotu chatbot uygulamalarının kullanımı.*Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (EK SAYI -2020), 29-46.

Bayarçelik, E.B. ve Bumin-Doyduk, H.B. (2021). Yapay zekâ ve insan etkileşimi insan kaynakları ve pazarlama uygulamaları. N. Ö. İyigün ve M. K. Yılmaz (Ed.), *Yapay Zekâ Güncel Yaklaşımlar ve Uygulamalar* içinde (s. 69- 91). İstanbul: Beta Kitap.

Bayraktar, E. ve Kaleli, F. (2007). Sanal gerçeklik ve uygulama alanları. *Akademik Bilişim,* 31 Ocak-2 Şubat, Dumlupınar Üniversitesi, Kütahya, s. 1-6.

Bilişik, M.T. (2013). Perakendecilikte Mevsimsel Talebe Sahip ÜrünlerinGelir Yönetimi İçin Dinamik Fiyatlandırma. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). İstanbulÜniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Endüstri MühendisliğiAnabilim Dalı, İstanbul.

Borona, J. (2016). Applications of artificial intelligence & associated technologies. *Science, 5*(6), 64-67.

Canan, S. ve Acungil, M. (2018). *Dijital Gelecekte İnsan Kalmak*. İstanbul: Nefes Yayıncılık.

Cannella, J. (2018). *Artificial Intelligence in Marketing.* Unpublished Honors Thesis for Barrett, Arizona: The Honors College at Arizona State University.

Chaudhary K.veMallick B. (2012). Credit card fraud: The study of its impact and detection techniques. *International Journal of Computer Science and Network (IJCSN*), *1* (4), 31- 35.

Davenport, T., Guha, A., Grewal, D.veBressgott, T. (2020). How artificial intelligence will change the future of marketing. *Journal of the Academy of Marketing Science*, *48*(1), 24-42.https://doi.org/10.1007/s11747-019-00696-0

Dawar, N. (2019). Alexa Çağında Pazarlama.N. Özata (Çev.). *Yapay Zekâ* içinde (s.57-76), İstanbul: Opimist Kitap.

Deliçay, M. (2021). *Perakende E-Ticaretin Yükselişi: Fırsatlar, Sorunlar ve Öneriler*. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. 18.07.2023 tarihinde https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2021/01/Perakende_E-Ticaretin_Yukselisi.pdf adresinden erişildi.

Demirdöğmez, M. (2021), E-ticaret mevcut durum ve gelecek projeksiyonları. F. Çayırağası (Ed.) *Güncel Dijital Pazarlama Paradigmaları* içinde, (s.185-206), Ankara: Nobel Yayıncılık.

Demirdöğmez, M. ve Taş, H.Y. (2020). Dijital pazarlamada yapay zekâ kullanımı ve günümüz ticaretine etkileri. M. Mete (Ed.). *İktisadi ve İdari Bilimlerde Teori ve Araştırmalar II* içinde (s. 19-40). Ankara: Gece Kitaplığı.

Dhar, V. (2016). The future of artificial intelligence. *Big Data, 4*(1),5-9. https://doi.org/10.1089/big.2016.29004.vda

Dolanbay, C. (2000). *E-ticaret Strateji ve Yöntemleri.* 1.Baskı, Ankara: Sistem Yayınları.

Duran, C. (2021). Yapay zekâ temelli pazarlama geleneksel pazarlamanın sonu mu? N. Ö. İyigün ve M. K. Yılmaz (Ed.), *Yapay Zekâ Güncel Yaklaşımlar ve Uygulamalar* içinde (s. 31-50). İstanbul: Beta Kitap.

Ekinci, E. ve Karakoyunlu, İ. (2022). Verimlilik ve yapay zekâ arasındaki ilişki: Herbert A. Simon'un yönetim düşüncesi üzerinden bir inceleme. *Türk İdare Dergisi*, *94*(495), 65-88.

Emel, G.G. ve Taşkın, Ç. (2002). Genetik algoritmalar ve uygulama alanları. *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, *21* (1), 129-152.

Erbir, T. ve Sevli, O. (2023).Arama Motorlarında Yapay Zekâ Teknolojilerinin Kullanımı. 10. Uluslararası Mardin Artuklu Bilimsel Araştırmalar Konferansı, (s.538-544)

Eren, Z. (2021). Eğitimde yapay zekâ uygulamaları ve geleceğe ilişkin yönelimler. N. Ö. İyigün ve M. K. Yılmaz (Ed.), *Yapay Zekâ Güncel Yaklaşımlar ve Uygulamalar* içinde (s. 187-212). İstanbul: Beta Kitap.

E-ticaret Bilgi Platformu (2023). İstatistikler. 25.09.2023 tarihinde https://www.eticaret.gov.tr/istatistikler adresinden erişildi.

Eryüzlü, H. ve Sakallı, M. (2023). Yapay zekâ ile gelişen ticaretin bankacılık sektörüne etkisi: E-ticaret ve ticari krediler ilişkisi. *Ardahan Üniversitesi İİBF Dergisi*, *5*(1), 34-38. http://doi.org/10.58588/aru-jfeas.1197731.

Gedik, Y. (2021). Pazarlamada yeni dönem: Fijitalpazarlama. *Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *3*(2), 99-131.

Gülşen, İ. (2019). İşletmelerde yapay zekâ uygulamaları ve faydaları: Perakende sektöründe bir derleme. *Tüketici ve Tüketim Araştırmaları Dergisi*, *11*(2), 407-436.https://doi.org/10.15659/ttad.14.1.151

Gümüş, F. (2019). *Müzelerde Yapay Zekâ Uygulamaları, Etkileri ve Geleceği.* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Güven, H. ve Ayvaz Güven, E. T. (2023). Yapay zekâ uygulamalarının e-ticarette kullanımı. *International Journal of Management and Administration*, *7*(13), 69-94.https://doi.org/10.29064/ijma.1194949

Heimbach, I., Kostyra, D. S. veHinz, O. (2015). Marketing automation. *Business & Information Systems Engineering*, *57*(2), 129-133.https://doi.org/10.1007/s12599-015-0370-8

Juniperresearch (2022). Online payment fraud losses to exceed $343 billion globally over the next 5 years, juniper research study finds. 12.08.2023 tarihinde https://www.juniperresearch.com/pressreleases/online-payment-fraud-losses-to-exceed-343bnadresinden erişildi.

Jeffcock, P. (2018). What is the difference between AI, machine learning, and deep learning?, 10.08.2023 tarihinde https://blogs.oracle.com/bigdata/post/whatx27s-the-difference-between-ai-machine-learning-and-deep-learning adresinden erişildi.

Karaca, B. ve Telli, G. (2019). Yapay zekânın çeşitli süreçlerdeki rolü ve tahminleme fonksiyonu. G. Telli (Ed.). *Yapay Zekâ ve Gelecek* içinde (s.172-185). İstanbul: Doğu Kitabevi.

Karaman, Ö. (2021). Yapay zekâ destekli kişiselleştirme algoritmalarının tüketici zihninde filtre balonu yaratma etkisinin incelenmesi. *Vizyoner Dergisi*, *12*(32), 1339-1551.

Kaya, M. ve Yozgat, U. (2021). Müşteri deneyiminde yapay zekâ teknolojilerinin kullanımı. N.Ö. İyigün ve M. K. Yılmaz (Ed.), *Yapay Zekâ Güncel Yaklaşımlar ve Uygulamalar* içinde (s.243-270). İstanbul: Beta Kitap.

Kırık, A. M. veÖzkoçak, V. (2023). Medya ve iletişim bağlamında yapay zekâ tarihi ve teknolojisi: Chatgpt ve Deepfake ile gelen dijital dönüşüm. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, *58*, 73-99, https://doi.org/10.17498/kdeniz.1308471

Kietzmann, J., Paschen, J. veTreen, E. (2018). Artificial intelligence in advertising how marketers can leverage artificial intelligence along the consumer journey. *Journal of Advertising Research*, *58*(3), 263-267.https://doi.org/10.2501/jar-2018-035

King, K. (2019). *Pazarlamada Yapay Zekâ Kullanımı* (S. Arslanpay, Çev.). İstanbul: The Kitap.

Koç, O. (2018). *Daha İyi Bir Dünya için Yapay Zekâ*. İstanbul: Doğan Egmont Yayıncılık.

Kolbjørnsrud, V., Amico, R. veThomas, R.J. (2016). *How artificial intelligence will redefine management.* 25.09.2023 tarihindehttps://hbr.org/2016/11/how-artificial-intelligence-will-redefine-managementadresinden erişildi.

Kuruca, Y., Üstüner, M. ve Şimşek, I. (2022). Dijital pazarlamada yapay zekâ kullanımı: Sohbet robotu (Chatboot). *Medya ve Kültür Dergisi*,*2*(1), 88-113.

Lords, H.O. (2018). *Select Committee on Artificial Intelligence.* AI in the UK: Ready, Willing and Able. London.

Lu, H., Li, Y., Chen, M., Kim, H. veSerikawa, S. (2018). Brain intelligence: Go beyond artificial intelligence. *Mobile Networks and Applications,23*(2), 368-375.https://doi.org/10.1007/s11036-017-0932-8

Marr, B. (2016). What everyone should know about cognitive computing?.15. 08. 2023 tarihinde https://www.forbes.com/sites/bernardmarr/2016/03/23/what-everyone-should-know-about-cognitive-computing/?sh=b8f50650884d adresinden erişildi.

Meisel, V. (2013). The personal-assistant model: Unifying the technology experience. A. Neustein ve J.A. Markowitz (Ed.), *Mobile Speech and Advanced Natural Language Solutions*içinde (s.35-47). New York: Springer Science + Business Media. https://doi.org/10.1007/978-1-4614-6018-3_3

Mellit, A. veKalogirou, S.A. (2008). Artificial intelligence techniques for photovoltaic applications: A review. *Progress in Energy and Combustion Science*, *34*(5), 574-632.https://doi.org/10.1016/j.pecs.2008.01.001

Met, İ., Uysal, E.U., Taşkın, T. ve Gök, S.R. (2020). Müşteri deneyiminde yapay zekâ teknolojilerinin kullanımı. N. Ö. İyigün ve M. K. Yılmaz (Ed.), *Yapay Zekâ Güncel Yaklaşımlar ve Uygulamalar* içinde (s.295-319). İstanbul: Beta Kitap.

Min, H. (2010). Artificial intelligence in supply chain management: Theory and applications. *International Journal of Logistics: Research and Applications*, *13*(1), 13-39.https://doi.org/10.1080/13675560902736537

Minh, D., Wang, H. X., Li, Y. F. Ve Nguyen, T. N. (2022). Explainable artificial intelligence: A comprehensive review. *Artificial Intelligence Review*, *55*, 1-66. https://doi.org/10.1007/s10462-021-10088-y

Mouha, R. A. (2021). Internet of things (IoT). *Journal of Data Analysis and Information Processing*, *9* (2), 77-101.

Nabiyev, V. (2012). *Yapay Zekâ.* Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Nalbant, K. G., Aydın, S. ve Eryılmaz, B. (2022). *The Effects of Artificial Intelligence and Machine Learning on Digital Marketing and Branding*, 1st International Conference on Engineering and Applied Natural Sciences (ICAENS 2022), 10th-13th May, Konya, Turkey, 2022.

Narvaez Rojas, C., Alomia Peñafiel, G.A., Loaiza Buitrago, D.F. veTavera Romero, C.A. (2021) Society 5.0: A Japanese concept for a superintelligent society. *Sustainability* 13, 6567.https://doi.org/10.3390/su13126567

Negnevitsky, M. (2005). *Artificial Intelligence: A Guide to Intelligent Systems*. 2nd Edition, UK: Pearson Education.

Overgoor, G., Chica, M., Rand, W. veWeishampel, A. (2019). Letting the computers take over. *California Management Review*, *61*, 156-186. https://doi.org/10.1177/000812561985931

Öymen, G. (2020). Yapay zekâ aracılığıyla marka kimliği inşası: Sanal asistanlar örneği. M.K. Yılmaz ve N. Ö. İyigün (Ed.), *Oyun Değiştiren Yapay Güç Yapay Zekâ* içinde (s.95-116). İstanbul: Beta Kitap.

Özbey, C. ve Bayar, S. (2017). *Otomatik Ses Tanıma: Türkçe için Genel Dağarcıklı Akustik Model Oluşturulması ve Test Edilmesi.* Akademik Bilişim Konferansı, Aksaray,s. 1-6.

Özgüneş, R.E. ve Bozok, D. (2017). Turizm sektörünün sanal rakibi (Mi?): Arttırılmış gerçeklik. *Uluslararası Türk Dünyası Turizm Araştırmaları Dergisi*, *2*(2), 146-160. https://doi.org/10.37847/tdtad.876073

Özmen, Ş. (2009). *Ağ Ekonomisinde Yeni Ticaret Yolu E-ticaret*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Özseven, T. ve Ersöz, T. (2016). E-Ticaret verilerinin müşteri profili açısından değerlendirilmesi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, *12*(28), 85-98.

Öztürk, G. (2020). Reklamların birlikte değer yaratma kavramı açısından değerlendirilmesi. M.K. Yılmaz ve N. Ö. İyigün (Ed.), *Oyun Değiştiren Yapay Güç Yapay Zekâ* içinde (s.141-162). İstanbul: Beta Kitap.

Palalar Alkan, D. (2020). İnsan kaynakları yönetiminin yapay zekâ teknolojileri ile dönüşümü. M.K. Yılmaz ve N. Ö. İyigün (Ed.), *Oyun Değiştiren Yapay Güç Yapay Zekâ* içinde (s.269-294). İstanbul: Beta Kitap.

Pradeep, A.K., Appel, A. veSthanunathan, S. (2020). *Pazarlama ve Ürün İnovasyonunda Yapay Zekâ. Trendleri Öğrenmeye Müşterilerle Bağ Kurmaya ve Satış Yapmaya Yönelik Yeni ve Güçlü Araçlar.* (T. Gezer, Çev.). İstanbul:EAE Yayınları.

Russel, S.veNorvig, P. (2016). *Artificial Intelligence: AModern Approach,* Edinburg: Pearson.

Say, C. (2018). *50 Soruda Yapay Zekâ*. İstanbul: Berdan Matbaası.

Saygılı, H. (2020). Yapay zekâ: Güçlü ve zayıf yönleri, *ULİSA, 12*, 2, 25-33.

Sennaar, K. (2019). Examples of AI in restaurants and food services. 01.08.2023 tarihinde https://emerj.com/ai-sector-overviews/ai-in-restaurants-food-services/ adresinden erişildi.

Sentance, R. (2019). 15 examples of artificial intelligence in marketing. 08.08.2023 tarihindehttps://econsultancy.com/15-examples-of-artificial-intelligence-in-marketing/ adresinden erişildi.

Sun, L. (2018). Amazon follows Alibaba's lead into VR shopping. 02.08.2023 tarihinde https://www.fool.com/investing/2018/07/19/amazon-follows-alibabas-lead-into-vr-shopping.aspx adresinden erişildi.

Şahin, E. ve Kaya, F. (2019). *Pazarlamada Yeni Dönem Endüstri 4.0, Yapay Zekâ ve Akıllı Asistanlar.* Konya: Çizgi Kitabevi.

Tancı Yıldırım, N. (2015). Fiyatlandırma ve internet ortamında fiyatlandırma stratejileri. *Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,5*(8), 10-29.

Tegmark, M. (2019). *Yaşam 3.0 Yapay Zekâ Çağında İnsan Olmak*. (Ekin Can Göksoy, çev.), İstanbul: Pegasus Yayınları.

Uçucu, A.Ç. (2022). *Yapay Zekâ Teknolojisindeki Gelişmelerin İstihdam ve Ekonomik Büyüme Bağlamında Değerlendirilmesi.* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Burdur Mehmet Akif Ersoy ÜniversitesiSosyal Bilimler Enstitüsü, Burdur.

Urban, B. ve Gaffurini, E. (2018). Social enterprises and organizational learning in South Africa. *Journal of Entrepreneurship in Emerging Economies*, *10*(1), 117-133. https://doi.org/10.1108/JEEE-02-2017-0010

Ülgen, B. ve Yavuz, N. (2021). Yapay zekâ ile liderliğin dönüşümü. N.Ö. İyigün ve M. K. Yılmaz (Ed.), *Yapay Zekâ Güncel Yaklaşımlar ve Uygulamalar* içinde (s. 13-29). İstanbul: Beta Kitap.

Verma, S., Sharma, R., Deb, S. veMaitra, D. (2020). Artificial intelligence in marketing: Systematic review and future research. *International Journal of Information Management Data Insights*, *1*(1), 2-9.https://doi.org/10.1016/j.jjimei.2020.100002

Verspoor, K. M. veCohen, K. B. (2013). Natural Language Processing. W. Dubitzkyiçinde, *Encyclopedia of Systems Biology* (s. 1495-1498). New York: Springer.

Vural, S., Naghizade, K. ve Erkollar, A. (2017). *Bulut Bilişimin Dijital İşletme Üzerindeki Etkisi*. EUREFE'17 Uluslararası Ekonomi Kongresi, Aydın, s.1-9.

Yaprak, B. (2022). Yapay zekânın dinamik fiyatlandırmadakullanılması üzerine bir değerlendirme. O. Duran (Ed.). *İşletmelerde Yapay Zekâ Kullanımı* içinde (s.113-126), İstanbul: Kriter Yayınevi.

Yıldırım F. ve Bayazıt, D.Z. (2020). Perakende işletmelerinde yapay zekâ uygulamaları: İletişim ve teknoloji. M.K. Yılmaz ve N. Ö. İyigün (Ed.), *Oyun Değiştiren Yapay Güç Yapay Zekâ* içinde (s.473-500). İstanbul: Beta Kitap.

Yıldırım Kaptanoğlu, A. ve Mert, A. (2020). Sağlık hizmetlerinde yapay zekâ uygulamaları. M.K. Yılmaz ve N. Ö. İyigün (Ed.), *Oyun Değiştiren Yapay Güç Yapay Zekâ* içinde (s.459-472). İstanbul: Beta Kitap

Yıldız, G. ve Ayranpınar, S. K. (2021). Moda sektöründe artırılmış gerçeklik ve sanal gerçeklik. *Yedi*, (25), 1-15. https://doi.org/10.17484/yedi.731854

Yücel Karamustafa, E. ve Arsan, E. (2019). *Gelecekte Karar Vericiler Kim Olacak? İnsan mı Yapay Zekâmı*?.International Congress of Management, Economy and Policy 2019 Spring İstanbul/TÜRKIYE | 20-21 April 2019. s. 215-222.

6. BÖLÜM
YAPAY ZEKÂ VE MARKA

Dr. Öğr. Üyesi Emine Pınar SAYGIN

Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
emine.saygin@dpu.edu.tr
ORCID: 0000-0001-8435-2924

Giriş

Yapay zekâ, "düşünme" yeteneğine sahip makinelerin yaratılmasıyla ilgilidir. Bu makineler, çevrelerindeki dünyayı yorumlayabilen, bu bilgilerle öğrenebilen, öğrendiklerine dayanarak değişiklikler yapabilen ve zamanla bilgi yorumlamada ustalaşabilen makinelerdir. Özünde bu alan, insanların yapabildikleri işlemleri yapay sistemlerde de gerçekleştirmeyi amaçlamaktadır (Marr, 2021:30). Günümüzde, veri üretiminin hızla artması ve "büyük veri" işleme yeteneklerinin gelişmesi sayesinde, yapay zekâ çözümleri birçok alanda yaygın bir şekilde kullanılmaktadır (CBDDO, 2020). Bu alanlar, istenmeyen mesajların filtrelenmesi, öneri motorlarının geliştirilmesi, bankacılık, sigortacılık, iletişim gibi çeşitli sektörlerde müşterilerin istismar davranışlarının tespiti, kredi skorlaması, hastalık tespiti ve teşhisi, uzay çalışmaları, ulusal güvenlik ve birçok başka alanda kullanılmaktadır (Safi, 2021: 3). Yapay zekânın kullanıldığı alanlardan biri dinamik yapısı gereği dijitale dönüşen pazarlama bilimidir. Bu nedenle bu bölümde pazarlama için müşteri ile kurulan etkileşimin önemli unsurlardan biri olan marka kavramı ele alınmıştır.

Marka geniş kapsamlı bir kavramdır. Marka yalnızca bir ürünün niteliği veya onu diğer ürünlerden ayıran bir unsur değil, yaşama ve iş dünyasına anlam katan bir öğe haline gelmiştir. Öyle ki günlük yaşamda markanın olmadığı bir alan neredeyse yoktur (Arslan ve Altunışık, 2020: 3). Dolayısıyla yapay zekâ ile ilgili gelişmeler marka ile ilgili alanları da etkilemiştir. Bu etkileşimi belli açılardan açıklamak amacıyla yazılan bölümde sırasıyla yapay zekâ kavramı, pazarlama alanında yapay zekâ kullanımı, markaya ilişkin tanımlar ve yapay zekâ-marka ilişkisi kavramsal çerçeveyle aktarılmaya çalışılmıştır.

işletmeler markaları aracılığıyla rakiplerinden farklılaşabilmekte, yürüttükleri pazarlama stratejileri ile güçlü kalabilmektedirler. İşletmelerin müşterilerinin zihninde anlamlı bir yer edinebilmesi bu çabalara bağlıdır. Yapay zekâ bu noktada işletmelerin bu çabalarına destek olabilecek gelişmeleri barındırmaktadır. Yapay zekânın katkısıyla bazı marka ile ilgili temel kavramların (marka oluşturma, marka konumlandırma, marka iletişimi, marka kişiliği, marka bilinirliği, marka sadakati gibi) belli bir strateji doğrultusunda uygulanması marka olma sürecine katkı sağlayabilmektedir.

Çalışma içinde bahsedildiği üzere yapay zekânın markalara yönelik faydalarından bazıları şu şekilde sıralanabilir; marka bilinirliğine katkı sağlar, marka deneyimini güçlendirir, markaların kişiselleştirilmiş seçenekler sunmasına yardımcı olur, markaların müşteri profili oluşturmasına yardım eder, marka kişiliği ile ilgili süreçlere katkı sağlar, marka sadakati oluşturmaya ve korumaya yardım eder, marka etkileşimlerini arttırır. Bu faydaları yapay zekânın yalnız başına yapmadığını ifade etmek gerekir. Yapay zekâ insanların görünen yüzü de diyebileceğimiz dışa vurumları üzerinden verileri inceler. Yani insanların gösterdiği davranış ve davranış kalıpları üzerinden bir yorumlama yapabilir. Görünenin altında yatan tutumları, değerleri ve davranışların ardındaki amaçları insanlar yorumlayabilmektedir (Kotler vd., 2023, s.23)

Makineler ortaya çıkan verileri değerlendirebiliyorken, insanlar içgörüye, sezgilere dayalı tahminler ve kararlar verebilmektedir. İşletmeler için diğer pek çok konudaki gibi markaya dair karar alanlarında da yapay zekâ ve insan unsurundan birlikte faydalanmaya çalışmalıdır. Bir marka oluşumu, marka konumlandırılması, marka iletişiminin sağlanması gibi konular sosyal, kültürel ve insanın anlam dünyasına dair birçok öğeden etkilendiği için, yapay zekâ yardımı ortaya çıkan davranışların yorumlanmasında kullanılabilmektedir. Bu davranışların ardındaki nedenleri anlamlandırabilecek kadar gelişmiş bir yapay zekâ uygulaması henüz bulunmamaktadır. Bu noktada marka ve tüketici arasındaki etkileşimi yönetirken yapay zekâ ile insan destekli bir süreç en verimli seçenek olarak görülmektedir.

Kaynakça

Aaker, J. L. (1997). Dimensions of brand personality.*Journal of Marketing Research*, *34*(3),347-356.

Aaker, D. (2023). Branding: Toooftenoverlooked in disruptiveinnovationandsocialpurposearenas. *Journal of Brand Management*, *30*(3), 185-189.

Akcayol, M. A. (2023). Derin Öğrenme. 09.07.2023 tarihinde https://bigdata.gazi.edu.tr/akcayol/files/DL_L3_MachineLearning.pdfadresinden erişildi.

Alboqami, H. (2023). Trust me, I'm an influencer! -Causalrecipes for customertrust in artificial intelligence influencers in theretailindustry. *Journal of Retailingand Consumer Services, 72,* 103242.

Arsenault, M. (2021). The Amazon recommendationssecrettosellingmoreonline—Rejoiner. 01.07.2023 tarihinde https://www.rejoiner.com/resources/amazon-recommendations-secret-selling-onlineadresinden erişildi.

Arslan, K., Çati, K. ve Sever, S. (2021). Marka tercihinde tüketici kişiliğinin marka kişilik algısına etkisi.*Güncel Pazarlama Yaklaşımları ve Araştırmaları Dergisi*, *2*(2):123-139.

Arslan, Y. ve Altunışık, R. (2020). Marka Değeri, R. Altunışık, B. Zengin, Y. Yıldırım içinde, *Marka Külliyatı*, (s. 207-248), Nobel Yayıncılık: Ankara

Ballestar, M. T., Grau-Carles, P. ve Sainz, J. (2019). Predictingcustomerquality in e-commercesocialnetworks: Amachinelearningapproach. *Review of ManagerialScience*, *13*, 589-603.

Batra, R., Ahuvia, A. ve Bagozzi, R. P. (2012). Brandlove. *Journal of Marketing*, *76*(2), 1-16.

Campbell, C., Sands, S., Ferraro, C., Tsao, H.-Y. ve Mavrommatıs, A. (2020). Fromdata toaction: How marketerscan leverage AI. *Business Horizons,63*(2),227-243.

CBDDO (2020). Yapay Zekâ. 03.07.2023 tarihinde https://cbddo.gov.tr/sss/yapay-zekâ/adresinden erişildi.

Cheng, Y. ve Jiang, H. (2022). Customer–brandrelationship in theera of artificial intelligence: Understanding the role of chatbot marketing efforts. *Journal of Product &Brand Management*, *31*(2), 252-264.

Dekimpe, M. G. (2020). Retailingandretailingresearch in theage of big data analytics. *International Journal of Research in Marketing*, *37*(1), 3-14.

Demirtaş, N. ve Yılmaz, R. (2021). *Pazarlamada Güncel Yaklaşımlar,* İstanbul: Eğitim Yayınevi

Erdem, B. (2022). *Yapay zekânın pazarlamaya etkisi*. Sosyal bilimlerde disiplinlerarası akademik çalışmalar (Editörler: Terzioğlu, D.,Soğukoğlu Korkmaz, S.)87-99. Eğitim Yayınevi: İstanbul

Gardner, B. B. ve Levy, S. J. (1955). Theproductandthebrand. *Harvard Business Review*, March-April, 33-39.

Gkikas, D. C. ve Theodoridis, P. K. (2019). Artificial intelligence (AI) impact on digital marketing research. In*StrategicInnovative Marketing andTourism:7th ICSIMAT, AthenianRiviera, Greece, 2018* (pp. 1251-1259).

Gomez-Uribe, C. A. ve Hunt, N. (2016). The Netflix recommendersystem: Algorithms, businessvalue, andinnovation. *ACM Transactions on Management Information Systems*, *6*(4), 1-19.

Göçgün, Ö. F. ve Onan, A. (2021). Amazon ürün değerlendirmeleri üzerinde derin öğrenme/makine öğrenmesi tabanlı duygu analizi yapılması. *Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi*, *24*, Article 24.

Haleem, A., Javaid, M., Qadri, M. A., Singh, R. P. ve Suman, R. (2022). Artificial intelligence (AI) applications for marketing: A literature-basedstudy. *International Journal of Intelligent Networks, 3*, 2022, 119–132.

Haryanto, J. O., Silva, M. ve Moutinho, L. (2015). Neural network approachtounderstandingthechildren's market. *EuropeanJournal of Marketing*, *49*(3/4), 372-397.

Huang, M.-H. ve Rust, R. T. (2017). Technology-driven service strategy. *Journal of the Academy of Marketing Science*, *45*(6), 906-924. https://doi.org/10.1007/s11747-017-0545-6

Huang, M.-H. ve Rust, R. T. (2021). A strategicframework for artificial intelligence in marketing. *Journal of the Academy of Marketing Science*, *49*(1), 30-50.

Jeong, J.Y., Hwang, J. ve Hyun, S.S., (2020). Customers' relationshipsleadingtobrandtribalismandtribebehavioralintentions*. International Journal of Hospitality Management, 88*.

JuniperResearch (2020). ChatbotstoFacilitate $142 Billion of RetailSpendby 2024, DrivenbyOmnichannelStrategies. (2020, March 10).11.08.2023 tarihinde https://www.juniperresearch.com/press/chatbots-to-facilitate-$142-billion-of-retail adresinden erişildi.

Keleş, A., Akçetin, E. ve Keleş, A. (2017). Pazarlama alanında yapay zekâ kullanım potansiyeli ve akıllı karar destek sistemleri. *TurkishStudies*, *12*(11).

Khankishiyeva, T. ve Yildirim, G. (2020). Satış sonrası müşteri hizmetlerinin marka bağlılığı üzerindeki etkisi. *İstanbul Aydın Üniversitesi Dergisi*, *12*(1).

Kim, D. ve Ammeter, T. (2014). Predictingpersonalinformationsystemadoptionusing an integrateddiffusion model. *Information & Management*, *51*(4), 451-464.

Kocaman, Ş., (2021). Grafik tasarım endüstrisinde yapay zekâ. *Journal of Socialand-HumanitiesSciencesResearch*, *8*(77), 3000–3016. https://doi.org/10.26450/jshsr.2843

Kotler, P., Pfoertsch, W. ve Michi, I. (2006*). B2B BrandManagement* (Vol. 357). Berlin: Springer.

Kotler, P. T.ve Armstrong, G. (2017). *Principles of Marketing, eBook, Global Edition: Principles of Marketing*. PearsonHigher Ed.

Kotler, P., Kartajaya, H. V. ve Setiawan, I. (2023). *Pazarlama 5.0 İnsan için Teknoloji* (Çev. Gezer, T.). Mediacat:İstanbul

Lee, K. W. ve Li, C. Y. (2023). It is not merely a chat: Transformingchatbotaffordancesintodualidentificationandloyalty. *Journal of Retailingand Consumer Services*, *74*, 103447.

Liddy, E.D. 2001. *Natural Language Processing.* In Encyclopedia of Library and Information Science, 2nd Ed. NY. Marcel Decker, Inc

Luger, G. ve Stubblefield, W. (1993). *AI: StructuresandStrategies for Complex ProblemSolving*. Menlo Park, CA:The Benjamin/CummingsPublishingCompany, Inchttp://archive.org/details/artificialintell0000luge

Marr, B. (2021). *Yapay Zekâ Devrimi*. İstanbul: Optimist.

McCarthy, J. (2004). What is artificialintelligence.ComputerScienceDepartment Stanford: Stanford University, 11.08.2023 tarihinde tarihindehttp://www-formal.stanford.edu/jmc/whatisai.pdf adresinden erişildi.

McKinsey &Company (2022). Grafik: 2023 Yapay Zekâ Endeksi Raporu, 30.09.2023 tarihinde https://aiindex.stanford.edu/wp-content/uploads/2023/04/HAI_AI-Index-Report-2023_CHAPTER_4.pdfadresinden erişildi.

Microsoft (2022). Makine öğrenmesi nedir?11.08.2023 tarihinde https://azure. microsoft.com/tr-tr/resources/cloud-computing-dictionary/what-is-machine-learning-platform adresinden erişildi.

Misra, K., Schwartz, E. M. ve Abernethy, J. (2019). Dynamiconline pricingwithincompleteinformationusingmultiarmedbanditexperiments. *Marketing Science*, *38*(2), 226-252.

Mustak, M., Salminen, J., Plé, L. ve Wirtz, J. (2021). Artificial intelligence in marketing: Topicmodeling, scientometricanalysis, andresearchagenda. *Journal of Business Research*, *124*, 389-404.

NazimSha, S. ve Rajeswari, M. (2019). Creating a brandvalueandconsumersatisfaction in E-commercebusinessusingartificial intelligence withthehelp of vosagtechnology. *International Journal of InnovativeTechnologyandExploringEngineering*, *8*(8), 1510-1515.

Nilsson, N. J. (1998). Artificial Intelligence: A newsynthesis. San Francisco, CA. : Morgan Kaufmann Publishers. http://archive.org/details/artificialintell0000nils

Ocak, M. E. (2020). Bilim ve TeknikYapay Zekâ. Tübitak.11.08.2023tarihinde https://services.tubitak.gov.tr/edergi/yazi.pdf?dergiKodu=4&cilt=53&sayi=1058&sayfa=97&yaziid=44167 adresinden erişildi.

Özkan, B. (2020). Marka Sadakati, R. Altunışık, B. Zengin, Y. Yıldırım içinde, *Marka Külliyatı*, (s. 207-248), Nobel Yayıncılık:Ankara

Paschen, J., Wilson, M. ve Ferreira, J. J. (2020). Collaborative intelligence: How humanandartificial intelligence createvaluealongthe B2B salesfunnel. *Business Horizons*, *63*(3), 403-414.

Paschen, J., Kietzmann, J. ve Kietzmann, T. C. (2019). Artificial intelligence (AI) anditsimplications for market knowledge in B2B marketing. *Journalof Business &İndustrial Marketing*, *34*(7), 1410-1419.

Safi, H. F. (2021).Yatırım Gurusu: Yapay Zekâ.11.08.2023 tarihinde https://thinktech.stm.com.tr/yatirim-gurusu-yapay-zekâ adresinden erişildi.

Sands, S., Campbell, C. L., Plangger, K. ve Ferraro, C. (2022). Unrealinfluence: leveraging AI in influencer marketing. *EuropeanJournal of Marketing*, *56*(6), 1721-1747.

Saura, J. R., Ribeiro-Soriano, D. ve Palacios-Marqués, D. (2021). Setting B2B digital marketing in artificial intelligence-basedCRMs: A reviewanddirections for futureresearch. *Industrial Marketing Management*, *98*, 161-178.

Simester, D., Timoshenko, A. ve Zoumpoulis, S. I. (2020). Targetingprospectivecustomers: Robustness of machine-learningmethodstotypical data challenges. *Management Science*, *66*(6), 2495-2522.

Stalidis, G., Karapistolis, D. ve Vafeiadis, A. (2015). Marketing decisionsupportusingartificialıntelligenceandknowledgemodeling: Applicationtotouristdestinationmanagement. *Procedia-SocialandBehavioralSciences*, *175*, 106-113.

Steck, H., Baltrunas, L., Elahi, E., Liang, D., Raimond, Y. ve Basilico, J. (2021). Deeplearning for recommendersystems: A Netflix casestudy. *AI Magazine*, *42*(3), 7-18.

Sterne, J. (2017). Artificial Intelligence for Marketing. John Wiley&Sons, Inc. https://doi.org/10.1002/9781119406341

Şahin, F. (2020). Marka Kişiliği, R. Altunışık, B. Zengin, Y. Yıldırım içinde, Marka Külliyatı, (s. 207-248), Nobel Yayıncılık:Ankara

Tecuci, G. (2011). Artificial intelligence. *WileyInterdisciplinaryReviews: ComputationalStatistics*, *4*(2), 168–180. https://doi.org/10.1002/wics.200

Thomas, V. L. ve Fowler, K. (2021). Close encounters of the AI kind: Use of AI influencers as brandendorsers. *Journal of Advertising*, *50*(1), 11-25.

Ullal, M. S., Hawaldar, I. T., Suhan, M. ve Joseph, N. (2020). Theeffect of artificial intelligence on thesalesgraph in Indian market. *EntrepreneurshipandSustainabilityIssues*, *7*(4), 2940-2954.

Universal Marketing Dictionary (2018).Brand, 11.08.2023 tarihinde https://marketingdictionary.org/b/brand/adresinden erişildi.

Veloutsou, C. (2015). Brandevaluation, satisfactionandtrust as predictors of brandloyalty: Themediator-moderatoreffect of brandrelationships. *Journal of Consumer Marketing*, *32*(6), 405-421.

Vladimirovich, K. M. (2020). Future marketing in B2B segment: Integratingartificialintelligenceintosalesmanagement. *International Journal of Innovative Technologies in Economy*, *4* (31).

West, A., Clifford, J. ve Atkinson, D. (2018). Alexa, build me a brand: An investigationintotheimpact of artificialintelligence on branding. *The Business & Management Review*, *9*(3), 321-330.

Woodward, S. (2017). Artificial IntelligenceFuels Consumer Product Innovation at CES 2017. Artificial IntelligenceFuels Consumer Product Innovation at CES 2017.11.08.2023 tarihindehttps://www.linkedin.com/pulse/artificial-intelligence-fuels-consumer-product-ces-2017-woodward/adresinden erişildi.

7. BÖLÜM

TURİZM SEKTÖRÜNDE YAPAY ZEKÂ UYGULAMALARI

Dr. Seda UĞUR ÇİLKARA

sedaugurcilkara@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-9829-1595

Giriş

Son yıllarda günlük yaşantımızın bir parçası haline gelen yapay zekâ, dördüncü sanayi devrimi olarak bilinen endüstri 4.0 devrimi ile ortaya çıkan en önemli teknolojik yeniliklerden biridir. Endüstri 4.0 robotlar, makineler, sensörler ve yazılımlar kullanılarak fabrikaların akıllanması biçiminde açıklanmış ve akıllı fabrikalar sayesinde daha az enerji, hammadde ve işgücü tüketimi ile maksimum çıktı sağlanacağı ifade edilmiştir (Bayuk ve Demir 2019; Kaygın vd., 2019). Bilişim teknolojilerindeki gelişmeler birçok sektörde olduğu gibi turizm sektöründe de işletmeler için çok büyük değişiklikler meydana getirmiş (Zlatanov ve Popesku, 2019), endüstri 4.0 kapsamında belirtilen teknolojik unsurların turizm amaçlı kullanılması turizm 4.0 olarak adlandırılan "akıllı turizm" kavramını ortaya çıkarmıştır (Topsakal vd., 2018).Akıllı turizmde akıllı teknolojiler ve yapay zekâ turizm sektöründeki tüm unsurlar tarafından kullanılmakta, turizm deneyimleri teknoloji ile bütünleşmekte, hizmet sunumları teknoloji yardımıyla gerçekleştirilmektedir (Gretzel vd., 2015; Ercan, 2019).

Turizm işletmeleri operasyonları düzenlemek, operasyonların kalitesini iyileştirmek, verimliliği artırmak, çalışanların iş yükünü azaltmak, işçilik maliyetleri ve israfı ortadan kaldırmak, misafirlere ileri teknolojiler aracılığıyla keyifli deneyimler sunmak vb. için yapay zekâ destekli uygulamaları kullanmaktadır (Akgün, 2023). Kitabın bu bölümünde yapay zekânın turizm sektöründeki kullanım alanlarına ve yapay zekâ temelli uygulamalara örneklerle detaylı şekilde yer verilmiştir.

1. Yapay Zekâ Kavramı

Yapay zekâdan önce zekânın tanımını yapmak yanlış olmayacaktır. Zekâ, çevreyi ve meydana gelen olayları anlama ve geçmiş deneyimlerden yararlanarak yeni duruma uygun şekilde yanıt vermek için mevcut bilgileri birleştirme

şekilde tahmin etmelerine ve bu konuda da israfı azaltmalarına yardımcı olur (Zagikyan, 2023).

Sonuç

Bilişim teknolojilerindeki gelişmeler, turizm sektöründe de önemli değişim ve yenliklere sebep olmuş, yapay zekâ uygulamalarının kullanımı son yıllarda turizm sektörünün her alanında giderek yaygınlaşmıştır. Müşteri sorularına her an yanıt verebilen, müşterilerin profil ve beklentilerine göre müşterilere kişiselleştirilmiş teklifler sunabilen, operasyonları gerçekleştirebilen yapay zekâ, turizm işletmelerindeki hizmet kalitelerinin, müşteri memnuniyetlerinin, üretkenliklerin ve kârlılıkların artmasına yarımcı olur. Günümüzde önde gelen turizm işletmeleri faaliyet alanına göre yapay zekâ destekli web siteleri, rezervasyon araçları, sohbet robotları, kiosklar ve otonom araçlar gibi yazılım ve cihazlar kullanmaktadır. Teknoloji çağında olduğumuz gerçeğiyle turizm işletmelerinde yapay zekânın benimsenmesi sürdürülebilirliğin sağlanabilmesi bakımından gereklilik haline gelmektedir.

Hizmet sektöründe yapay zekâ sanıldığı gibi insan çalışanların yerini alabilecek bir unsur değil, aksine onların işlerini kolaylaştıran, işleyişin ve süreçlerin hızlanmasına ve gelişmesine olanak tanıyan iyi bir yardımcıdır. Başlangıçta büyük yatırımlar gerektirseler de yapay zekâ destekli uygulamaların turizm işletmeleri açısından faydaları yadsınamaz boyuttadır.

Kaynakça

Abdualgalil, B. ve Abraham, S. (2020). Applications of machine learning algorithms and performance comparison: A review. International Conference on Emerging Trends in Information Technology and Engineering (1-6).

Adalı, E. (2017). Yapay zekâ. İçinde: *İnsanlaşan makineler ve yapay zekâ.* İstanbul Teknik Üniversitesi Vakfı Yayını. (8-13).

Akgün, A. (2023). Otel faaliyetleri için yapay zekâ destekli uygulamalar. *Selçuk Turizm ve Bilişim Araştırmaları Dergisi, Haziran*, 1-21.

Allen, M. (2022). How hotels are using robots to reduce costs, improve operations and enhance the guest experience. 12.08.2023 tarihinde https://hoteltechnologynews.com/2022/09/how-hotels-are-using-robots-to-reduce-costs-improve-operations-and-enhance-the-guest-experience adresinden erişildi.

Bayuk, N. D. ve Demir, B. N. (2019). Endüstri 4.0 kapsamında yapay zekâ ve pazarlamanın geleceği. *Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences*, *5*(19), 781-799.

Blöcher, K ve Alt R. (2021). AI androbotics in the European restaurant sector: assessing potentials for process innovation in a high-contact service industry. *Electronic Markets*, *3*1(3). 529–551.

Bond (2016). Hilton and IBM pilot 'Connie', the world's first Watson-enabled hotel concierge. 02.10.2023 tarihinde https://www.hotelierindia.com/business/hilton-and-ibm-pilot-connie-the-worlds-first-watson-enabled-hotel-concierge adresinden erişildi.

Bounatirou, M., ve Lim, A. (2020). A case study on the impact of artificial intelligence on a hospitality company. *Sustainable Hospitality Management* (Advanced Series in Management), *24*, 179-187, https://doi.org/10.1108/S1877-636120200000024013.

Buhalis, D. ve Leung, R. (2018). Smart hospitality interconnectivity and interoperability towards an ecosystem. *International Journal of Hospitality Management, 71* (1), 41-50, DOI: 10.1016/j.ijhm.2017.11.011

Bulchand-Gidumal, J. (2022). Impact of artificial intelligence in travel, tourism, and hospitality. İçinde: *Handbook of e-Tourism.* (1943-1962).Cham: Springer International Publishing.

Candoğan, O. (2019). McDonald's siparişleri hızlandırmak için bir yapay zekâ teknolojisi satın aldı. 14.09.2023 tarihinde https://www.webtekno.com/mcdonald-s-siparisleri-hizlandirmak-icin-bir-yapay-zekâ-teknolojisi-satin-aldi-h75716.html adresinden erişildi.

Cem, H. (2020). Endüstri 4.0'ın bileşenleri: Yapay zekâ. *T24 Bağımsız İnternet Gazetesi*. 11.09.2023 tarihinde https://t24.com.tr/yazarlar/hayri-cem-haftalik/endustri-4-0-in-bilesenleri-yapay-zekâ,26678 adresinden erişildi.

Chollet, F. (2018). Deep learning with Python. Manning Publications Shelter Island, NY.

Cvent (2020). Artificial intelligence for hotels: 9 trends to know. 21.08.2023 tarihinde https://www.cvent.com/en/blog/hospitality/artificial-intelligence-for-hotels adresinden erişildi.

Çetingöz, İ. (2018). Arçelik'in akıllı asistanı Asista Divan' ın odalarında yerini aldı. *Dünya Gazetesi*. 15.08.2023 tarihinde https://www.dunya.com/sirketler/arcelikin-akilli-asistani-asista-divanin-odalarinda-yerini-aldi-haberi-407445 adresinden erildi.

Demir, Ç. (2021). Konaklama işletmelerinin iş süreçlerinde yapay zekâ teknolojileri ve akıllı otel uygulamaları: Avantajlar ve dezavantajlar. *Journal of Tourism & Gastronomy Studies*, *9* (1), 203–219. https://doi.org/10.21325/jotags.2021.785.

Drăgan, O. (2022). Robby is the autonomous security guard that's keeping a hotel parking lot safe. 24.09.2023 tarihinde https://www.autoevolution.com/news/robby-is-the-autonomous-security-guard-thats-keeping-a-hotel-parking-lot-safe-197865.html adresinden erişildi.

Ercan, F. (2019). Turizm pazarlamasında yapay zekâ teknolojilerinin kullanımı ve uygulama örnekleri. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Turizm Fakültesi Dergisi*, *23* (2), 394-410 ISSN: 2687-1912. DOI: 10.34189/tfd.23.02.009).

Find (2022). McDonald's Türkiye Konya'daki yeni restoranını açtı, 26.09.2023 tarihinde https://www.find.com.tr/News/23157/mcdonald-s-turkiye-konya-daki-yeni-restoranini-acti-anadolurestoranisletmelerilimitedsirketi adresinden erişildi.

Gökalp, E. ve Eren, E. (2016). Akıllı teknolojilerin turizm ve otelcilik sektöründe uygulanması. İçinde: Smart Technology& Smart Management Akıllı Teknoloji & Akıllı Yönetim. Ed: Tecim, V., Tarhan, Ç., Aydın, C. (278-287). İzmir: Gülermat Matbaacılık.

Gretzel, U, Sigala, M, Xiang, Z. ve Koo, C. (2015). Smart tourism: Foundations and developments. *Electron Mark, 25*(3), 179–188. https://doi.org/10.1007/s12525-015-0196-8.

Gruetzemacher, R. (2022). The power of natural language processing. 16.09.2023 tarihinde https://hbr.org/2022/04/the-power-of-natural-language-processing adresinden erişildi.

Hollender, J. (2023). AI in hospitality: The impact of artificial intelligence on the hotel industry. 10.09.2023 tarihinde https://hoteltechreport.com/news/ai-in-hospitality adresinden erişildi.

Huang, M.H. ve Rust, R.T. (2021). A strategic framework for artificial intelligence in marketing. *Journal of the Academy of Marketing Science, 49* (30–50). https://doi.org/10.1007/s11747-020-00749-9.

Innova (2021). Bilgisayarlı görü: Makineler dünyayı nasıl görür? 12.08.2023 tarihinde https://www.innova.com.tr/blog/bilgisayarli-goru-makineler-dunyayi-nasil-gorur adresinden erişildi.

Kaygın, E., Zengin, Y. ve Topçuoğlu E. (2019). Endüstri 4.0'a akademik bakış. *İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, *33*(4). 1065-1081.

Koçak, Ç., Işık, Ali H. ve Köse, U. (2019). Ortam zekâsı örneği: Akıllı arı kovanı. 18.09.2023 tarihinde https://www.researchgate.net/publication/338395487_Ortam_Zekâsi_Ornegi_Akilli_Ari_Kovani adresinden erişildi.

Kumar, N. (2022). Six examples "how is big data being used in the travel industry?", 12.09.2023 tarihinde https://www.joomdev.com/six-examples-how-is-big-data-being-used-in-the-travel-industry adresinden erişildi.

Li, J., Xu, L., Tang, L., Wang, S. ve Li, L. (2018). Big data in tourism research: A literature review. *Tourism Management, 68*, 301-323. https://doi.org/10.1016/j.tourman.2018.03.009.

Liao, S. (2019). Japan's robot hotel lays off half the robots after they created more work for humans. 02.09.2023 tarihinde https://www.theverge.com/2019/1/15/18184198/japans-robot-hotel-lay-off-work-for-humans adresinden erişildi.

Mobisis (2023). Kiosk. 30.08.2023 tarihinde https://www.mobisis.com/cozumler/endustriyel-bilisim/kiosk adresinden erişildi.

Neuman, S. (2018). "Flippy" The fast food robot (sort of) mans the grill at Caliburger. 14.09.2022 tarihinde https://www.npr.org/sections/thetwo-way/2018/03/05/590884388/flippy-the-fast-food-robot-sort-of-mans-the-grill-at-caliburger adresinden erişildi.

Özmenekşe, Y. O. (2022). Akıllı turizm kapsamında akıllı otel ve akıllı otel odası uygulamaları. İçinde: Turizmde Değişen Tüketici Eğilimleri. (213-240). Ed: Yıldız, S. ve Kutlu, D. Ankara: İksad Yayınevi.

Palrão, T., Rodrigues, R., Madeira, A., Mendes, A. S. ve Lopes, S. (2023). Robots in tourism and hospitality: The perception of future professionals. *Human Behavior and Emerging Technologies.*https://doi.org/10.1155/2023/7172152.

Pegasus (2023). Kiosk check-in. 26.09.2023 tarihinde https://www.flypgs.com/seyahat-sozlugu/kiosk-check-in adresinden erişildi.

Revfine (2023). 8 examples of robots being used in the hospitality industry. 12.08.2023 tarihinde https://www.revfine.com/robots-hospitality-industry adresinden erişildi.

Rojewska, K. (2023). Artificial intelligence in tourism: Key benefits and use case examples. 18.09.2023 tarihinde https://www.qtravel.ai/blog/artificial-intelligence-in-tourism-key-benefits-and-examples-of-use adresinden erişildi.

Shishir, S.I (2023). Alexa for Hospitality, 02.10.2023 tarihinde https://dribbble.com/shots/20395639-Alexa-Voice-Assistant-Landing-page adresinden erişildi.

Smartkiosk (2014). Kiosk nedir? 26.09.2023 tarihinde http://www.smart-kiosk.com/tr/blog/kiosk_nedir.html adresinden erişildi.

Solomon, J. (2014). Robots 'invade' Starwood Hotels. 18.10.2023 tarihinde https://www.cnbc.com/2014/08/12/robots-invade-starwood-hotels.html adresinden erişildi.

Televox (2023). Otel robotları. 30.08.2023 tarihinde https://www.televox.com.tr/index.php/otel-robotlari adresinden erişildi.

Topal, Ç. (2017). Alan Turing'in toplumbilimsel düşünü: Toplumsal bir düş olarak yapay zekâ. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, *57* (2), 1340-1364. DOI: 10.1501/Dtcfder_0000001565.

Topsakal, Y., Yüzbaşıoğlu, N., Çelik P. ve Bahar, M. (2018). Turizm 4.0 - turist 5.0: İnsan devriminin neden endüstri devrimlerinden bir numara önde olduğuna ilişkin bakış. *Journal of Tourism Intelligence and Smartness, 1*(2).1-11.

Tsaih, R. H.ve Hsu, C. C. (2018). Artificial intelligence in smart tourism: A conceptual framework. İçinde: Proceedings of the 18th International Conference on Electronic Business (124-133).

Tussyadiah, I. ve Miller, G. (2019). Perceived impacts of artificial intelligence and responses to positive behaviour change intervention. İçinde: Information and Communication Technologies in Tourism. Ed: Pesonen, J., Neidhardt, J. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-030-05940-8_28.

Youtube (2017). Meet Sam: FCM's Friendly Travel-Intelligent Chatbot, 02.10.2023 tarihinde https://www.youtube.com/watch?v=bpOB4vE5P5g adresinden erişildi.

Zagikyan, E. (2023). Yapay zekâlar otel yöneticilerinin yerini alabilecek mi?. *Turizm Proje Dergisi*, 20.08.2023 tarihinde https://www.turizmprojedergisi.com/haber-detay/yapay-zekâ-lar-otel-yoneticilerinin-yerini-alabilecek-mi/1995 adresinden erişildi.

Zlatanov, S. ve Popesku, J. (2019). Current applications of artificial intelligence in tourism and hospitality. *International Scientific Conference on Information Technologyand Data Related Research*, 84-90. DOI: 10.15308/Sinteza-2019-84-90.

Zsarnoczky, M. (2017). How does artificial intelligence affect the tourism industry? *Vadyba Journal of Management*, *2* (31). ISSN 1648-7974.

8. BÖLÜM

HİZMET SEKTÖRÜNDE YAPAY ZEKÂ UYGULAMALARI

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa KAPLAN

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
ORCID ID: 0000-0002-5205-2123
mustafakaplan@comu.tr

Giriş

Hizmet sektörlerinin önemi geçmişten günümüze birçok teknolojik ve toplumsal değişim nedeniyle giderek artmıştır. Modern toplumlarda yaşamın ve ürünlerin daha kompleks hale gelmesi hizmetlerin önemini arttırmıştır. Bir başka deyişle zamanla değişen yaşam şekli, ihtiyaçlar ve zorunluluklar zaman içinde yeni hizmetlerin tüketicilere sunulmasını gerekli kılmıştır. Bu şekilde büyüyen ve çeşitlenen hizmet sektörleri günümüzdeki konumuna gelmiştir. Hizmet sektörü genel anlamda insan odaklı bir yapıya sahip olsa da gelişen teknoloji ile birlikte teknoloji kullanımı da hizmet sunumundaki oranını arttırmaktadır. Verilen hizmetin yapısına göre günümüzde insanlar veya makineler tarafından gerçekleştirilebilen hizmet sunumu hem çalışanları hem de müşterileri ilgilendirmektedir. Günümüzde hizmet organizasyonlarında, hizmet kalitesini artırmak ve daha önce hizmet profesyonelleri tarafından gerçekleştirilen işleri otomatikleştirmek dolayısıyla standardizasyonu da arttırabilmek adına yapay zekâ kullanımı gün geçtikçe artmaktadır. Üretim endüstrisinde makine öğreniminin yükselişiyle birlikte yapay zekâ oyunun kurallarını değiştiren başlıca unsurlardan biri haline gelmiştir (Saxena 2022: 1565).

Hizmetlerin tüketicilerin ihtiyaçlarına karşılamasına yönelik olarak gelişen teknolojiile beraber birçok hizmet sektöründe yapay zekâ kullanımı da ön plana çıkmıştır. Zamanın ruhunun değişmesi hizmetleri geçmişten günümüzegeliştirirken bir yandan da hizmet sektöründeki uygulamaları da değiştirmesi kaçınılmaz olmuştur. Bu bölümde, bu doğrultuda hizmet kavramı, hizmetlerin kendine has özellikleri ve hizmet sektörlerinde kullanılan yapay zekâ uygulamaları ele alınacaktır.

yapay zekânın hizmetlerin tüketicilere sunumu ve tüketicilerin sağladıkları faydalar açısından değişikliklere yol açtığı görülmektedir. Bu durum geleneksel hizmet sunumlarındave iş yapış şekillerinde değişikliğe neden olmuştur. Hizmetlerin yapısından dolayı tüketici sadakatinin sağlanmasının zor olduğu düşünüldüğünde bu uygulamalar ile ön plana çıkan yenilikçi işletmelerin rakiplerinden sıyrılarak tercih edilmesi ve tüketiciler ile daha sağlam ilişkiler kurması daha olası gözükmektedir.

Hizmet sektörlerinin gelişiminin, hizmetlerin kendine has özelliklerinin ve çeşitli hizmet sektörlerinde yapay zekâ uygulamalarının ele alındığı bu çalışmada da bu noktalara değinilerek hizmet sektörleri içindeki uygulamaların neler olduğu ve hangi açılardan tüketiciler için faydalar sağlayabileceği irdelenmiştir. Teknoloji ve hizmet sektörlerinin dinamik yapısı göz önüne alındığında gelecekte farklı hizmet sektörlerinde yeni yapay zekâ uygulamalarının ortaya çıkabileceği öngörülebilir bir durumdur. Bu gelişmeleri hızlıca yakalayabilen ve yeniliklere ayak uydurabilen işletmelerin de halihazırda yenilikleri uygulayan işletmelerin yararlandığı avantajlardan yararlanması olası gözükmektedir.

Kaynakça

Akalın, B. veVeranyurt, Ü. (2020). Sağlıkta Dijitalleşme ve Yapay Zekâ. *SDÜ Sağlık Yönetimi Dergisi*, 2 (2), 128-137.

Akgerman, A. ve Özdemir Yavuz, E.D., Kavaslar, İ., Güngör, S. (2022). Yapay Zekâ ve Hemşirelik, *Journal of ArtificalIntelligence in HealthSciences*, *2*(1), 21-27.

Akgün, A. (2023). Otel faaliyetleri için yapay zekâ destekli uygulamalar. *Selçuk Turizm ve Bilişim Araştırmaları Dergisi*, *3*:1-21.

Aylak, B.,L, Oral, O. ve Yazıcı, K. (2021). Yapay Zekâ ve Makine Öğrenmesi Tekniklerinin Lojistik Sektöründe Kullanımı, *El-Cezerî Fen ve Mühendislik Dergisi*, 8 (1); 74-93.

Çallı, L. ve Çallı, B.A. (2021). *Hizmet Sektöründe Dijital Dönüşüm: Yapay Zekâ ve Robot Teknolojileri,* Dijital Dönüşüm ve İşletmecilik (Ed. Koca ve Eğilmez), İstanbul: Efe Akademi.

Çuhadar., M., Demiray., G., Öztürk., M. ve Alabacak., C. (2022). Konaklama İşletmelerinde Yapay Zekâ ve Robotik Teknolojileri: Bibliyometrik Bir Analiz. *Journal of TourismandGastronomyStudies*, *10*(2), 1550 - 1580.

Demir, C., (2021). Konaklama İşletmelerinin İş Süreçlerinde Yapay Zekâ Teknolojileri ve Akıllı Otel Uygulamaları: Avantajlar ve Dezavantajlar. *Journal of TourismandGastronomyStudies*, *9*(1), 203 - 219.

Dingli, A., Haddod, F., Klüver, C., (2021), *ArtificialIntelligence in Industry 4.0*, İsviçre: Springer.

Flavián, C. veCasaló, L.V. (2021).Artificialintelligenceinservices:currenttrends, benefitsandchallenges, *TheServiceIndustriesJournal*,*41*:13-14,853-859.

Gülşen, İ. (2019). İşletmelerde yapay zekâ uygulamaları ve faydaları: Perakende sektöründe bir derleme, *Tüketici ve Tüketim Araştırmaları Dergisi*, *11*(2), 407-436.

Hoffman, K.D. veBateson, J.E.G., (2010), *Services Marketing: Concepts, Strategies, andCases*, Kanada: South-Western.

Huang, M.-H. ve Rust, R. T. (2018). ArtificialIntelligence in Service. *Journal of Service Research*, 21(2), 155–172.

Johns, N. (1999). What is thisthingcalledservice?, *EuropeanJournal of Marketing*, *33* (9/10), 958-974.

Koç, E. (2017), *Hizmet Pazarlaması ve Yönetimi: Global ve Yerel Yaklaşım*, Ankara: Seçkin.

Kruse, L. veWunderlich, N., Beck, R. (2019). ArtificialIntelligenceforthe Financial Services Industry: WhatChallengesOrganizationstoSucceed, *Proceedings of the 52nd Hawaii International Conference on SystemSciences*.

Mudie, P. vePirrie, A. (2012). *Services Marketing Management*, UK: Elsevier.

Nilsson, N.J. (2018). *Yapay Zekâ: Geçmişi ve Geleceği* (Çev. M. Doğan), İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.

Öztürk, S. A. (2017). *Hizmet Pazarlaması: Kuram, Uygulama ve Örnekler*, Bursa: Ekin.

Saxena, P., Indira, P., Sharma, S. veJora, R. B., (2022), Role of EmotionalandArtificialIntelligence on EmployeePerformance in Service Industry, *A Review of Literature, 8th International Conference on Advanced Computing andCommunicationSystems*.

Shostack, L. (1977). BreakingFreefrom Product Marketing, *Journal of Marketing*, *41*, 73-80.

Talukdar, J., Singh, T.P. ve Barman, B. (2023). *ArtificialIntelligence in HealthcareIndustry*, Singapur: Springer.

Turan, D. (2020). Yapay Zekâ ve Vergi Uygulamalarına Etkisi. *Anadolu Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, *2* (1), 55-70.

Tutsal, E., veVentura, K. (2022). Müşteri Deneyimini İyileştirmede Yapay Zekâ Uygulamaları: Çevrimiçi Perakende Firması Örneği. *Journal of SocialResearch & BehavioralSciences*, *8*(16).

Wirtz, J. (2022). *Essentials of Services Marketing*, UK: Pearson.

Wirtz, J. ve Lovelock, C. (2018). *Essentials of Services Marketing*, UK: Pearson.

Wirtz, J. veLovelock, C. (2016). *Services Marketing: People, Technology, Strategy*, ABD: WorldScientific.

Zeithalm, V., Bitner, M. J. ve Gremler, D.D. (2018). *Services Marketing Integrating-CustomerFocusAcrosstheFirm*, New York: McGraw-Hill.

RUSÇA METİN İNCELEMELERİ

Zeynep Bağlan Özer
Tatyana Serhunina
Ekaterina Timofeeva
Sonnur Aktay
Gülbanu Akcan

nobel

RUSÇA METİN İNCELEMELERİ

Zeynep Bağlan Özer, Tatyana Serhunina, Ekaterina Timofeeva,
Sonnur Aktay, Gülbanu Akcan

Yayın No.: 5120
Eğitim No.: 1058
ISBN: 978-625-397-834-1
E-ISBN: 978-625-397-836-5
Basım Sayısı: 1. Basım, Ekim 2023

© Copyright 2023, NOBEL AKADEMİK YAYINCILIK EĞİTİM DANIŞMANLIK TİC. LTD. ŞTİ. SERTİFİKA NO.: 40340
Bu baskının bütün hakları Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.ne aittir.
Yayınevinin yazılı izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik
ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.

Nobel Akademik Yayıncılık, 2011 yılından beri "tanınmış uluslararası yayınevi" statüsündedir.

Genel Yayın Yönetmeni: Nevzat Argun -nargun@nobelyayin.com-
Genel Yayın Koordinatörü: Gülfem Dursun -gulfem@nobelyayin.com-

Sayfa Tasarım: Tarkan Kara -erdal@nobelyayin.com-
Redaksiyon: Sergen Öz -sergen@nobelyayin.com-
Kapak Tasarım: Mervin Selda Adal -mervin@nobelyayin.com-
Görsel Tasarım Uzmanı: Mehtap Bayraktar Asiltürk -mehtap@nobelyayin.com-

Kütüphane Bilgi Kartı

Bağlan Özer, Zeynep., Serhunina, Tatyana., Timofeeva, Ekaterina., Aktay, Sonnur., Akcan, Gülbanu.
RUSÇA METİN İNCELEMELERİ /
Zeynep Bağlan Özer, Tatyana Serhunina, Ekaterina Timofeeva, Sonnur Aktay, Gülbanu Akcan
1. Basım, VIII + 460 s. 16,5x24 cm. Kaynakça var, dizin yok.
ISBN: 978-625-397-834-1
E-ISBN: 978-625-397-836-5
1. Edebiyat 2. Rusça 3. Metin İncelemeleri

Genel Dağıtım

ATLAS AKADEMİK BASIM YAYIN DAĞITIM TİC. LTD. ŞTİ.
Adres: Bahçekapı Mh. 2465 Sk. Oto Sanayi Sitesi No:7 Bodrum Kat, Şaşmaz/ANKARA
Telefon: +90 312 278 50 77 - **Faks:** 0 312 278 21 65
Sipariş: siparis@nobelyayin.com- **E-Satış:** www.nobelkitap.com - esatis@nobelkitap.com
www.atlaskitap.com - info@atlaskitap.com

Dağıtım ve Satış Noktaları: Alfa, Kırmızı Kedi, Arkadaş, D&R, Dost, Kika, Kitapsan,
Nezih, Odak, Pandora, Prefix, Remzi Kitabevleri, Yeryüzü Dağıtım

Baskı ve Cilt: Meteksan Matbaacılık ve Teknik Sanayi Tic. Anonim Şirketi / Sertifika No.: 46519
Beytepe Köy Yolu No.: 3 06800 Bilkent-Çankaya/ANKARA

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ vii

TEMEL SEVİYE

КАК Я ПРОВЁЛ ЛЕТНИЕ КАНИКУЛЫ.....2
НАШ НОВЫЙ ДОМ 5
ПОКУПКИ 8
ВИДЫ СПОРТА 11
РУКИ 15
МОЖЕТ ЛИ ДЕРЕВО ВЗЛЕТЕТЬ?.....17
КАНИКУЛЫ.....19
КОТЁНОК 22
КУДА ДЕВАЕТСЯ ВОДА ИЗ МОРЯ? 27
МУРАВЕЙ И ГОЛУБКА 29
ЛЕВ И МЫШЬ.....31
РАК И КОТ.....33
КОЗА И КОЗЛЯТА 35
ПЕНЬ.....37
УДИВИТЕЛЬНАЯ ВЕРЁВКА.....40
СТУПЕНЬКИ 43
ВНЕШНОСТЬ РЕБЕНКА 46
ВИДЫ РАЗВЛЕЧЕНИЙ 50
МЕДИЦИНСКОЕ ОБСЛУЖИВАНИЕ В РОССИИ.....54
РОССИЯ.....59
МОСКВА.....66
САНКТ-ПЕТЕРБУРГ 71
О РУССКОМ ЯЗЫКЕ.....74

ПЁТР ИЛЬИЧ ЧАЙКОВСКИЙ 78
БЕРЕГИ ЧЕСТЬ СМОЛОДУ! 81
АСТЕРИКС И ОБЕЛИКС 84
ОБРАЩЕНИЕ 87
ЛЕГЕНДА О ТЕСЕЕ 90
БАГАЖ 93
СТРАШНЫЙ РАССКАЗ 97
КАК ИЗБЕЖАТЬ ЗЛА? 100
ПЕТУШОК И БОБОВОЕ ЗЁРНЫШКО 103
ЖИВАЯ ШЛЯПА 106
УМНАЯ СОБАЧКА СОНЯ 111
ТЕКСТЫ ПРО ИНТЕРНЕТ 114
ОРХАН ВЕЛИ КАНЫК В РУССКИХ ПЕРЕВОДАХ 124

ORTA SEVİYE

АБУ РАЙХАН БИРУНИ 144
ЗЕМЛЯ В КОСМОСЕ 150
ДРУЖОК 153
ТРИ ДОЧЕРИ ТАТАРСКАЯ СКАЗКА 157
ИСТОРИЯ ПЕРВОГО ПАРАШЮТА 160
АФАНАСИЙ ФЕТ 163
ПРЕДИСЛОВИЕ К КНИГЕ 166
АРХЕОЛОГИЯ 172
ЛИНГВИСТИКА 176
МОЛОДОСТЬ – ВСЯ ЖИЗНЬ 180
СКАЗКА О ПОПЕ И О РАБОТНИКЕ ЕГО БАЛДЕ 183
СКАЗКА О МЕДВЕДИХЕ 189
СКАЗКА О РЫБАКЕ И РЫБКЕ 193

ЛЯГУШКА-ПУТЕШЕСТВЕННИЦА 199
ПОДАРКИ ФЕИ.....205
ВКУСНЫЙ КАРТОФЕЛЬ 210
ВНЕШНИЙ ОБЛИК ЧЕЛОВЕКА 213
ОПИСАНИЕ ВНЕШНОСТИ 221
СЕМЬЯ 223
НАУКА Человек контрастов.....228
ИСКУССТВО ЭПОХИ ВОЗРОЖДЕНИЯ Микеланджело Буонарроти 233
108 МИНУТ ВНЕ ЗЕМЛИ.....237

İLERİ SEVİYE

ХАРАКТЕР ЧЕЛОВЕКА.....244
СЧАСТЬЕ.....249
ТОСКА.....261
СЛУЧАЙ ИЗ ПРАКТИКИ.....268
ЖЕНЩИНЫ-УЧЁНЫЕ 281
ИСКУССТВО 286
ВЕК РУССКОГО ПОРТРЕТА.....292
МУЗЫКА 297
ТУРЕЦКАЯ СКАЗКА АШИК-КЕРИБ 302
КАВКАЗЕЦ 311
ГОРОДОК В ТАБАКЕРКЕ 325
НАСЕЛЁННЫЕ ПУНКТЫ 334
ГОРОД 341
ЖИЗНЬ ГОРОДА.....348
ГЕОГРАФИЯ.....352
СОЕДИНЕННЫЕ ШТАТЫ АМЕРИКИ 359
ВЕЛИКИЕ ПУТЕШЕСТВЕННИКИ.....368

ТУР ХЕЙЕРДАЛ.....373
НИКОЛАЙ НИКОЛАЕВИЧ МИКЛУХО-МАКЛАЙ.....384
ДОСТОПРИМЕЧАТЕЛЬНОСТИ СТРАН МИРА Индия.....390
ИСТОРИЯ Скифы. Что мы знаем о них?.....396
ИСТОРИЯ СЛАВЯНСКИХ НАРОДОВ 410
ИНТЕРЬЕР 422
СОХРАНИМ ЛИ РОДНОЙ ЯЗЫК? 427
ВЫ ВСЕ ЕЩЕ ХОТИТЕ СТАТЬ ПИСАТЕЛЕМ? 435
«СТАМБУЛ В СУДЬБАХ РУССКОЙ ЭМИГРАЦИИ НАЧАЛА XX ВЕКА (ПО ПРОИЗВЕДЕНИЯМ РУССКИХ ПИСАТЕЛЕЙ А. АВЕРЧЕНКО, А. ТОЛСТОГО, М. БУЛГАКОВА)».....447
KAYNAKÇA.....457

KAYNAKÇA

1. Астерикс и Обеликс (2000). *Журнал Кастёр*, № 4.
2. Барановская И. Г. (2016). *Планета Земля*. Москва, Издательство АСТ.
3. Басина М. Я. (2003). *Удивительная верёвка*. Детское чтение для сердца и разума. 11(83) Издательство «УНИСЕРВ».
4. Береги честь с молоду! (2000). *Журнал Кастёр*, № 2.
5. Вкусный картофель, Web: https://kladraz.ru/raskazy-dlja-detei/raskaz-pro-kartofel-dlja-detei-2-3-klas.html.
6. Водопьянов М. (1986). *108 минут вне Земли*. Книга для чтения 3 класс. Москва «Просвещение».Часть 2.
7. «Волшебство новогодней ночи» (2017). Детям о П.И. Чайковском. Детский мультимедийный интерактивный журнал Жар-птица, Выпуск № 4 (от 5 до 15 лет).
8. Ганейзер Г. Каникулы. Web: https://nsportal.ru/nachalnaya-shkola/chtenie/2017/02/21/teksty-dlya-proverki-tehniki-chteniya-proveryaem-tehniku
9. Граник Г. Г, Бондаренко С. М, Концевая Л. А. (1991). *Секреты Орфографии*. Москва, «Просвещение», стр.15. (Заглавие текста придуман автором)
10. Дж. Родари. Может ли дерево взлететь? Web: https://nsportal.ru/nachalnaya-shkola/chtenie/2017/02/21/teksty-dlya-proverki-tehniki-chteniya-proveryaem-tehniku
11. *Как избежать зла?* Казахская народная сказка. Web: http://kaz-lit.kz/kazahskie-narodnye-skazki/kak-izbejat-zla (erişim tarihi: 01.12.2020)
12. Кассиль Л. Руки. Web: http://naymenok.ru/teksty-dlya-proverki-texniki-chteniya-2-klass/.
13. Катаев В. *Пень*. https://nukadeti.ru/skazki/valentin-kataev-pen (erişim tarihi: 16.08.2020)
14. Коболов К. С, Махмудова С. М, Дмитриева И. М. (1989). *Русский язык*. Учебник для 2 класса школ с узбекским языком обучения. Издание 6-ое. Ташкент «Уктувчи».
15. Ковалевский Г. В. (2021). «Признание» пушкина, глинки и кнайфеля: диалог через столетия, *Вестник Русской христианской гуманитарной академии,* с. 267-273. https://cyberleninka.ru/article/n/priznanie-pushkina-glinki-i-knayfelya-dialog-cherez-stoletiya (erişim tarihi: 26.06.2023)
16. Котельников Г. (1939). *История одного изобретения*. Русский парашют. ДЕТИЗДАТ ЦК ВЛКСМ, Москва.
17. Маршак С. Я. Багаж. https://nukadeti.ru/skazki/marshak-bagazh (erişim tarihi: 16.08.2020)
18. Муравей вездесущий: захватчик сада или полезный труженик? Аргументы и факты.01.10.2019.https://aif.ru/society/nature/muravey_vezdesushchiy_zahvatchik_sada_ili_poleznyy_truzhenik (erişim tarihi: 29.08.2020)

19. Носов Н. Н. *Живая шляпа*. Web: https://mishka-knizhka.ru/rasskazy-dlya-detej/rasskazy-nosova/zhivaya-shlyapa/ (erişim tarihi: 1.12.2020)
20. Образцов С. В. (2003). *Дружок.* Детское чтение для сердца и разума, 7(79) Издательство «УНИСЕРВ».
21. Обращение. (2004). *Журнал Кастёр*, № 3.
22. *Петушок и бобовое зёрнышко*. Русская народная сказка. Web: https://deti-online.com/skazki/russkie-narodnye-skazki/petushok-i-bobovoe-zernyshko/ (erişim tarihi: 16.08.2020)
23. Перро. Ш. (2003). *Подарки феи*. Детское чтение для сердца и разума, 08(80) Издательство «УНИСЕРВ».
24. Пронин В. Г. (2013). *Букварь дошкольника.* Пропись: (Читай-пиши). Ташкент «Qaldırg'och nashrıyotı».
25. Сергунина, Т. А., Токарская Л. М. (2010). *Жанры речевого общения на практических занятиях по русскому языку: Пособие для студентов.* Тернополь.
26. Сергунина, Т. А.(2017). *Второй славянский язык (русский). Учебно-методическое пособие для студентов филологических факультетов педагогических университетов.* Издательство «Вектор», Тернополь.
27. Толстой Л. Н. *Голубка и муравей*. https://vsebasni.ru/tolstoi/muravei-i-golubka.html (erişim tarihi: 29.08.2020)
28. Усачёв А.А. (2016). *Умная собачка Соня.* Детская проза.
29. Царёва, Н. Ю., Будильцева, М. Б., Кацевич, М. А. И др. (2003). *Продолжаем изучать русский.* Москва: Русский язык.
30. Чарушин Е. И. *Страшный рассказ.* Web: http://charushin.lit-info.ru/charushin/rasskazy/strashnyj-rasskaz.htm (Erişim tarihi: 01.12.2020).
31. Adji, M. (2002). *Kıpçaklar (Türklerin ve Büyük Bozkırın Kadim Tarihi).* (Çev. Z. B. Özer), Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
32. Aktay, Ş., Aktay, S. (2021). *Rus Adbilimi.* Ankara: Dorlion yayınları.
33. Bars, M. E. (2014). Âşık Garip Hikâyesinde Aşk-Âşık-Sevgili. *International Journal of Language Academy,* Volume 2/3, 2014 p. 337-350. https://ijla.net/DergiTamDetay.aspx?ID=125 (erişim tarihi: 26.06.2023)
34. Günal, Z. (1995). *V. F. Odoyevski ve Öyküleri.* Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Batı Dilleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı (Rus Dili ve Edebiyatı).
35. Kandemir, H. (2009). *Rus Edebiyatında İstanbul.* Ankara: Çizgi Kitabevi.
36. Kirillova, T., Özer, Z. B. (2006). *Rusça Konuşuyoruz.* İstanbul: Multilingual Yabancı Dil Yayınları.
37. Kirillova, T., Özer, Z. B. (2003). *Rusça Sözlü Anlatım.* İstanbul: Multilingual Yabancı Dil Yayınları.

38. *Metindilbilim (Tarih-Kuram-Uygulama)* (2021). Editörler: Prof. Dr. Zeynep Bağlan Özer, Dr. Öğr. Üyesi Fatih Yapıcı, Dr. Şekip Aktay. İstanbul: Doğu Kitabevi.
39. Mırzahmetulı, M. (2020). *Kazakları Ruslaştırma Siyasetinin Bilinmeyen Yönleri.* (Çev. S. Aktay). Ankara: Bengü.
40. Özer, Z. B. (2012). "İosif Brodski'nin İstanbul'a Yolculuk Adlı Eserinde İstanbul". Konya: 7. Uluslararası Türk Kültürü Kongresi - Türk ve Dünya Kültüründe İstanbul, *Atatürk Kültür Merkezi Yayını,* s. 525-533.
41. Özer, Z. B., Serhunina, T. A., Timofeeva, E. N., Aktay, S. (2021). *Çağdaş Rus Dili / Morfoloji.* Ankara: Dorlion yayınevi.
42. Parer, M. Ö. (2008). *Mayakovski – Yaşamı ve İlk Dönem Sanatı.* Ankara: Kült sanat.
43. Timofeeva, E. N. (2012). XX. Yüzyılın Başlarında Rus Göçmenlerin Kaderlerinde İstanbul (A. Averçenko, A. Tolstoy, M. Bulgakov Eserlerinde) // *7.Uluslarası Türk Kültürü Kongresi: Türk ve Dünya Kültüründe İstanbul Bildiriler III. Edebiyat ve Folklorda Istanbul.* – Konya / Кония, s. 629 – 636.

İnternet Kaynakları

https://vsebasni.ru/tolstoi/muravei-i-golubka.html

http://charushin.lit-info.ru/charushin/rasskazy/strashnyj-rasskaz.htm

http://kaz-lit.kz/kazahskie-narodnye-skazki/kak-izbejat-zla

https://deti-online.com/skazki/russkie-narodnye-skazki/petushok-i-bobovoe-zernyshko/

https://mishka-knizhka.ru/rasskazy-dlya-detej/rasskazy-nosova/zhivaya-shlyapa/

http://naymenok.ru/teksty-dlya-proverki-texniki-chteniya-2-klass/

https://kladraz.ru/raskazy-dlja-detei/raskaz-pro-kartofel-dlja-detei-2-3-klas.html.

https://nsportal.ru/nachalnaya-shkola/chtenie/2017/02/21/teksty-dlya-proverki-tehniki-chteniya-proveryaem-tehniku

https://nsportal.ru/nachalnaya-shkola/chtenie/2017/02/21/teksty-dlya-proverki-tehniki-chteniya-proveryaem-tehniku

https://nukadeti.ru/skazki/valentin-kataev-pen

https://aif.ru/society/nature/muravey_vezdesushchiy_zahvatchik_sada_ili_poleznyy_truzhenik

https://mishka-knizhka.ru/rasskazy-dlya-detej/rasskazy-nosova/telefon/

https://informburo.kz/stati/gadzhet-zavisimost-kak-raspoznat-i-chem-lechit.html

https://nukadeti.ru/skazki/marshak-bagazh

https://arboblar.uz/ru/people/abu-rajkhan-beruni

https://www.biruni.edu.tr/universitemiz/biruni-kimdir

https://islamansiklopedisi.org.tr/evliya-celebi

https://www.cumhuriyet.com.tr/kultur-sanat/turkiyenin-ilk-kadin-arkeologu-jale-inan-kimdir-1985887

https://www.istanbulsanatevi.com/turk-ressamlar/osman-hamdi-bey-hayati-eserleri/

http://www.hohmodrom.ru/project.php?prid=55640

https://www.russianfood.com/recipes/bytype/?fid=1020#tags_text_2

tengrinews.kz

yandex.ru

DİJİTAL OYUN KÜLTÜRÜ

Editör
D. Alper Altunay

nobel bilimsel

DİJİTAL OYUN KÜLTÜRÜ

Editör: D. Alper Altunay

Yayın No.: 1579
ISBN: 978-625-398-472-4
E-ISBN: 978-625-398-473-1
Basım Sayısı: 1. Basım, Haziran 2023

© Copyright 2023, NOBEL BİLİMSEL ESERLER SERTİFİKA NO.: 20779
Bu baskının bütün hakları Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.ne aittir.
Yayınevinin yazılı izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik
ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.
Nobel Yayın Grubu, 1984 yılından itibaren ulusal ve 2011 yılından itibaren ise uluslararası düzeyde düzenli olarak faaliyet yürütmekte ve yayınladığı kitaplar, ulusal ve uluslararası düzeydeki yükseköğretim kurumları kataloglarında yer almaktadır.
"NOBEL BİLİMSEL ESERLER" bir Nobel Akademik Yayıncılık markasıdır.

Genel Yayın Yönetmeni: Nevzat Argun -nargun@nobelyayin.com-
Genel Yayın Koordinatörü: Gülfem Dursun -gulfem@nobelyayin.com-

Sayfa Tasarım: Samet Tekin -samet@nobelyayin.com-
Redaksiyon: Mine Metin -mine@nobelyayin.com-
Kapak Tasarım: Mervin Selda Adal -mervin@nobelyayin.com-
Görsel Tasarım Uzmanı: Mehtap Asiltürk -mehtap@nobelyayin.com-

Kütüphane Bilgi Kartı

Altunay, D. Alper.
Dijital Oyun Kültürü / Editör: D. Alper Altunay
1. Basım, XII + 238 s., 13,5x21,5 cm. Kaynakça var, dizin yok.
ISBN: 978-625-398-472-4
E-ISBN: 978-625-398-473-1
1. Dijital Oyun 2. Video Oyun 3. Oyun Kültürü

Genel Dağıtım

ATLAS AKADEMİK BASIM YAYIN DAĞITIM TİC. LTD. ŞTİ.
Adres: Bahçekapı Mh. 2465 Sk. Oto Sanayi Sitesi No:7 Bodrum Kat, Şaşmaz/ANKARA
Telefon: +90 312 278 50 77 - **Faks:** 0 312 278 21 65
Sipariş: siparis@nobelyayin.com- **E-Satış:** www.nobelkitap.com - esatis@nobelkitap.com
www.atlaskitap.com - info@atlaskitap.com

Dağıtım ve Satış Noktaları: Alfa, Kırmızı Kedi, Arkadaş, D&R, Dost, Kika, Kitapsan, Nezih, Odak, Pandora, Prefix, Remzi

Baskı ve Cilt: Meteksan Matbaacılık ve Teknik Sanayi Tic. Anonim Şirketi / Sertifika No.: 46519
Beytepe Köy Yolu No.: 3 06800 Bilkent-Çankaya/ANKARA

BÖLÜM YAZARLARI

DİJİTAL OYUN KÜLTÜRÜ ÜZERİNE

D. Alper Altunay - Doç. Dr., Anadolu Üniversitesi İletişim Bilimleri Fakültesi Sinema ve Televizyon Bölümü, aaltunay@anadolu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3323-6584

Elif Güntürkün - Arş. Gör., Anadolu Üniversitesi İletişim Bilimleri Fakültesi Sinema ve Televizyon Bölümü, elifgunturkun@anadolu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2003-6441

VİDEO OYUN KÜLTÜRÜNDE OYUN-DIŞI YARATICI ARAYIŞLAR: DÖNÜŞTÜRÜCÜ OYUN BİÇİMLERİ

Burcu Nehir Halaçoğlu - Doç., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Fotoğraf ve Video Bölümü, h.nehir@hbv.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3683-1845

MEDYA OKURYAZARLIĞI BAKIŞ AÇISINDAN "EKRANDA OYUN"

E. Nezih Orhon - Prof. Dr., Anadolu Üniversitesi İletişim Bilimleri Fakültesi Sinema ve Televizyon Bölümü, enorhon@anadolu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2347-0852

TARİHSEL BİR İZLEKTE DİJİTAL OYUN VE GELECEĞİNE DAİR ÖNGÖRÜLER

Tuğçe Esin Pınarbaşı - Dr., Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, tugceesinpinarbasi@anadolu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-6790-0420

GERÇEK DÜNYAYA SANAL AYNADAN BAKMAK: GENSHIN IMPACT'TE KÜLTÜR VE KURGUSAL KÜLTÜR EKİMİ

Gülin Terek Ünal - Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Radyo, Televizyon ve Sinema Bölümü, gterek@istanbul.edu.tr, ORCID: 0000-0003-4556-7943

Aleyna Zaim - İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Radyo, Televizyon ve Sinema Bölümü, aleynazaim@istanbul.edu.tr, ORCID: 0009-0005-0311-0322

OYUNU İZLETEN FİLMLER: OYUNLA ÖYKÜLENMİŞ FİLM ANLATILARI

Özgür Çalışkan - Dr. Öğr. Üyesi, Anadolu Üniversitesi İletişim Bilimleri Fakültesi Sinema ve Televizyon Bölümü, ozgurcaliskan@gmail.com, ORCID: 0000-0002-7407-3371

SİBERPUNK VE VİDEO OYUNLAR

Burçin Ünal - Dr. Öğr. Üyesi, Alanya Üniversitesi Sanat ve Tasarım Fakültesi İletişim ve Tasarımı Bölümü, burcinunal87@gmail.com, ORCID: 0000-0002-5285-2008

Halid Bilal Tanrıkulu - Arş. Gör., Alanya Üniversitesi Sanat ve Tasarım Fakültesi İletişim ve Tasarımı Bölümü, bilaltanrikulu95@gmail.com , ORCID: 0000-0003-3853-6380

KÜLTÜREL ÇALIŞMALAR PERSPEKTİFİNDEN DİJİTAL OYUN VE OYUNCU ÇALIŞMALARI

Özge Sayılgan - Doç. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi Sanat Tasarım ve Mimarlık Fakültesi Görsel İletişim Tasarımı Bölümü, ozge.sayilgan@medeniyet.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7870-0910

OYUN KÜLTÜRÜ VE TWITCH CANLI YAYINLARI

Umut Gül - Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sinema ve Televizyon Bölümü, umutgul92@anadolu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-4068-7455

VİDEO OYUNLARINDA ANLATI

İrem Baydar - Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sinema ve Televizyon ABD, irembaydar@anadolu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1587-4830

İÇİNDEKİLER

BÖLÜM YAZARLARI ..... **iii**

ÖN SÖZ ..... **ix**

DİJİTAL OYUN KÜLTÜRÜ ÜZERİNE **1**
D. Alper Altunay - Elif Güntürkün

GİRİŞ 1
1. BİR ENDÜSTRİ OLARAK DİJİTAL OYUN 7
2. SOSYALLEŞME ARACI OLARAK DİJİTAL OYUN 10
3. EĞLENCE ARACI OLARAK DİJİTAL OYUN 13
4. DİJİTAL OYUN KÜLTÜRÜ İÇİNDE OYUNCU 20
SONUÇ 22
KAYNAKÇA 23

VİDEO OYUN KÜLTÜRÜNDE OYUN-DIŞI YARATICI ARAYIŞLAR: DÖNÜŞTÜRÜCÜ OYUN BİÇİMLERİ **25**
Burcu Nehir Halaçoğlu

GİRİŞ 26
1. FAN-OYUNCU VE OYUN KÜLTÜRÜ 28
2. FAN-OYUNCUNUN YARATICI ETKİSİ: DÖNÜŞTÜRÜCÜ OYUN 35
3. DÖNÜŞTÜRÜCÜ OYUN BİÇİMLERİ 37
SONUÇ 47
KAYNAKÇA 49

MEDYA OKURYAZARLIĞI BAKIŞ AÇISINDAN "EKRANDA OYUN" **53**
E. Nezih Orhon

1. OYUN VE BEYİN GELİŞİMİ 54
2. EĞİTİMDE ESKİ ANCAK YENİDEN KEŞFEDİLEN YENİ BİR ARAÇ: "VİDEO" OYUN 57
3. ÇOCUKLAR, GENÇLER VE OYUN BAĞIMLILIĞI 60

4. OYUNA YÖNELMEDE BAĞIMLILIK VE EKRANIN "BAĞLILIK İÇİN TASARLANMASI" 63
5. VİDEO OYUNLAR: BAĞIMLILIK MI, KOPUŞA GEÇMEK Mİ? 66
Kaynakça 69

TARİHSEL BİR İZLEKTE DİJİTAL OYUN VE GELECEĞİNE DAİR ÖNGÖRÜLER 71
Tuğçe Esin Pınarbaşı

GİRİŞ 71
1. OYUN KAVRAMI VE DİJİTAL OYUN 73
2. KÜRESEL DÜZEYDE DİJİTAL OYUN: DÜNYADA DİJİTAL OYUN TARİHİ 77
4. YEREL DÜZEYDE DİJİTAL OYUN: TÜRKİYE'DE DİJİTAL OYUN TARİHİ 84
5. DiJiTAL OYUNLARIN GELECEĞiNE DAiR ÖNGÖRÜLER 88
SONUÇ 91
KAYNAKÇA 94

GERÇEK DÜNYAYA SANAL AYNADAN BAKMAK: GENSHIN IMPACT'TE KÜLTÜR VE KURGUSAL KÜLTÜR EKİMİ 99
Gülin Terek Ünal - Aleyna Zaim

GİRİŞ 100
1. BİR İFADE BİÇİMİ OLARAK OYUN 101
2. KURGUSAL KÜLTÜR ÜRETİCİSİ SANAL AYNA 104
3. "GENSHIN"DE KÜLTÜR "ETKİ"Sİ 106
4. SUMERU ve KURGUSAL EKLEKTİK KÜLTÜR 114
SONUÇ 121
KAYNAKÇA 123

OYUNU İZLETEN FİLMLER: OYUNLA ÖYKÜLENMİŞ FİLM ANLATILARI . 127
Özgür Çalışkan

GİRİŞ 128
1. DİJİTAL ÇAĞDA OYUNUN DEĞİŞİMİ 129
2. OYUN VE SİNEMA BAĞLAMINDA ANLATI KAVRAMI 131

3. OYUN ANLATILI FİLMLER ÜZERİNE BİR İNCELEME 137
4. KAHRAMANIN DÖNÜŞÜMÜ: *OYUNBOZAN RALPH* 138
5. NOSTALJİK OYUN DENEYİMİ: *PİXELS* 139
6. OYUNCULARIN ÖYKÜSÜ: *BAŞLAT* 141
7. OYUNUN FARKINA VARMAK: *GERÇEK KAHRAMAN* 142
SONUÇ 145
KAYNAKÇA 148

SİBERPUNK VE VİDEO OYUNLAR 151
Burçin Ünal - Halid Bilal Tanrıkulu
GİRİŞ 151
1. BİLİM KURGU VE SİBERPUNK 153
2. SİBERPUNK ve VİDEO OYUNLAR 160
SONUÇ 168
KAYNAKÇA 169

KÜLTÜREL ÇALIŞMALAR PERSPEKTİFİNDEN DİJİTAL OYUN VE OYUNCU ÇALIŞMALARI 173
Özge Sayılgan
1. DİJİTAL OYUNCU ÇALIŞMALARI 174
2. DİJİTAL OYUNDA "KODLAMA/KODAÇIMI" MODELİNİN GELİŞİMİ: HEAVY RAIN ÖRNEĞİ 182
SONUÇ 191
KAYNAKÇA 192

OYUN KÜLTÜRÜ VE TWITCH CANLI YAYINLARI 195
Umut Gül
GİRİŞ 196
1. VİDEO OYUN KÜLTÜRÜ 197
2. TWITCH CANLI YAYINLARI 203
SONUÇ 207
KAYNAKÇA 208

VİDEO OYUNLARINDA ANLATI 211
İrem Baydar
GİRİŞ 212
1. ARISTOTELES'İN OYUN KONSOLU - KLASİK ANLATIDA TEMEL ÖGELER 214
2. BİR VARMIŞ BİR YOKMUŞ - OYUNLARDA HİKÂYE ANLATICILIĞI 215
3. VE SONSUZA KADAR MUTLU YAŞADILAR (MI?) - DRAMATİK YAPI 220
4. GÖRÜŞÜRÜZ NOOB! BEN YOLA ÇIKIYORUM! - KAHRAMANIN VE OYUNCUNUN YOLCULUĞU 226
5. KIRMIZI HAP MI MAVİ HAP MI? - VİDEO OYUNLARINDA ETKİLEŞİM 229
SONUÇ 232
KAYNAKÇA 236

DİJİTAL OYUN KÜLTÜRÜ ÜZERİNE

D. Alper Altunay - Elif Güntürkün

ÖZET

Oyun geçmiş uygarlıklardan beri insan hayatının önemli bir etkinlik alanı olarak gündeme gelmiştir. Yalnızca insanlar değil, hayvanlar arasında da oyunun varlığı, oyunu yalnızca kişisel, bilişsel ihtiyaçlar üzerinden ele almanın ötesinde farklı boyutlarının anlaşılması gerekliliğini göstermektedir. Oyunun varlık gösterdiği alanlara göre farklı yapılar ve özellikler gösterdiği söylenebilmektedir. Teknolojinin gelişmesi ve internetin yaygınlaşmasıyla oyun, dijital alanda bambaşka nitelikler kazanmış ve varlığını sürdürmüştür. Yeni medya ile bütünleşmesi bağlamında oyunun kazandığı niteliklerin farklı özellikler ve bakış açıları içerisinde anlaşılması hem oyunun hem de oyuncuların beklentileri, oyunun geleceği ve oyunun günümüzde bireylerin hayatındaki yerinin anlaşılması adına önem taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Dijital oyun, Oyun endüstrisi, Dijital oyun ve eğlence

GİRİŞ

Oyun, yeni iletişim ortamları içinde dönüşen konumu ve sosyal yaşam içinde edindiği yeni roller bağlamında son yıllarda farklı disiplinler içinde ele alınan başlıca konulardan biridir. Geleneklerinden gelen güçlü kodları nedeniyle kültürel ve sosyal alanların içinde farklı bakış açıları ile oyun artık önemli bir araştırma alanıdır. Öyle ki insanın doğumundan itibaren gerek

laşan pek çok nokta da göze çarpmaktadır. Dijital oyunlarda, günümüzün Castells'in ifadesiyle ağ toplumuna uygun nitelikleri zaman ve uzamı dijital alana taşımış, oyunları ve oyuncuları zaman ve uzam belirleniminden özgürleştirmiştir. Bununla birlikte yine ağ toplumu olarak nitelenen toplumsal sistemde oyunun etkileşimli olarak oynanabilmesi, zamanı ve mekânı sınırlandırmaması gibi olanaklar oyunla ilgili motivasyonları ve ihtiyaçları da başka bir perspektiften izlemeyi gerektirmektedir.

Dijital oyunların sadece birer eğlence aracı olması ötesinde, birer sosyalleşme aracı olmaları geleneksel oyun kültüründe de yer alan ortak niteliklerdendir. Ancak dijital dünyanın sunduğu olanaklarla birlikte dijital oyunların, ekonomik ve sosyal yapının getirileriyle birlikte düşünülmesi önemlidir. Dijital oyunlar zamanın ve mekânın deneyimlenmesinde farklı bir süreç vadetmektedir.

KAYNAKÇA

Bartle, R. (1996). *Hearts, Clubs, Diamonds, Spades: Players Who Suits Muds*. Retrieved from Players Who Suit MUDs: https://mud.co.uk/r ichard/hcds.htm

Bassala, G. (2013). *Teknolojinin Evrimi.* (C. Soydemir, Trans.) Ankara: Doğu Batı Yayınları.

Baudrillard, J. (2005). *Baştan Çıkarma Üzerine.* (A. Sönmezay, Trans.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Binmore, K. (2007). *Playing for real a text on game theory.* Oxford University Press.

Caillois, R. (2001). *Man, Play and Games.* (M. Barash, Trans.) Chicago: UNIVERSITY OF ILLINOIS PRESS.

Castells, M. (2008). *Ağ Toplumunun Yükselişi.* (E. Kılıç, Trans.) İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Castells, M. (2013). *Ağ Toplumunun Yükselişi / Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür Cilt 1.* (E. Kılıç, Trans.) İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.

Chang, C.-C. (2013). Examining users intention to continue using social network games: A flow experience perspective. *Telematics and Informatics*, 311-321.

Chen, J. (2007). Flow in Games (and Everything Else). *COMMUNICATIONS OF THE ACM*, 31-34.

Csikszentmihalyi, M. (2008). *flow The Psychology of Optimal Experience.* Harper Perennial .

Dent, S. (2023, March 17). *The 20-year-old metaverse game 'Second Life' is getting a mobile app*. Retrieved from Engadget: https://www.engadget.com/the-20-year-old-metaverse-game-second-life-is-getting-a-mobile-app-110254437.html

Dijk, J. V. (2016). *Ağ Toplumu.* (Ö. Sakin, Trans.) İstanbul: Epsilon Yayınları.

Fink, E. (2015). *Bir Dünya Sembolü Olarak Oyun.* (N. Aça, Trans.) Ankara: Dost Yayınevi.Gombrich, E. H. (1986). *Sanatın Öyküsü.* (B. Cömert, Trans.) İstanbul: Remzi Kitabevi.

Hari, J. (2022). *Çalınan Dikkat.* (B. E. Aksoy, Trans.) İstanbul: Metis Yayınları.

Hoffman, D. L., & Novak, T. (1996). Marketing in Hypermedia Computer-iVlediated Environments^ Conceptual Foundations. *Journal of Marketing*(60), 50-68.

Huizinga, J. (2006). *Homo Ludens Oyunun Toplumsal İşlevi Üzerine Bir Deneme.* (M. A. Kılıçbay, Trans.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

İğit, A. (2019). *Ditital Oyunlarda Empatik İletişim.* Ankara: Nobel Yayınları.

Kepenek, E. B. (2020). YENİ VE YÜKSELEN BİR ALAN: DİJİTAL OYUNLAR SOSYOLOJİSİ. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi / Journal of Sociological Research*(23), 186-213.

Marshall Mcluhan, B. R. (2020). *Global Köy.* (B. Ö. Düzgören, Trans.) İstanbul: Scala Yayıncılık.

Oskay, Ü. (2015). *Estetize Edilmiş Yaşam.* İstanbul: Kesit Yayıncılık.

Parman, T. (2020). *Freud'un Makara Oyunu.* İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Prensky, M. (2009, February/March). H. Sapiens Digital: From Digital Immigrants and Digital Natives to Digital Wisdom . *Innovate: Journal of Online Education,*.

Ritchie, D. M. (2015, 12 10). *Yes, A video game contributed to Unix Development*. Retrieved from Harward University: https://sites.fas.harvard.edu/~lib215/reference/history/spacetravel.html

Sepetçi, T. (2022, Ağustos 10). *Dijital Oyun Kültürü ve Sosyal Etkileşim.* Retrieved from Güvenli Web Org: https://www.guvenliweb.org.tr/blog-detay/dijital-oyun-kulturu-ve-sosyal-etkilesim

Suits, B. (2012). *Oyun, Yaşam, Ütopya.* (S. Sertabiboğlu, Trans.) İstanbul: Ayrıntı Yayınevi.

Top 10 Biggest Video Game Companies in the World. (2023, 03 02). Retrieved from All Top Everything: https://www.alltopeverything.com/top-10-biggest-video-game-companies/

Williams, R. (2003). *Televizyon, Teknoloji ve Kültürel Biçim.* (A. U. Türkbağ, Trans.) Ankara: Dost Yayınevi.

VİDEO OYUN KÜLTÜRÜNDE OYUN-DIŞI YARATICI ARAYIŞLAR: DÖNÜŞTÜRÜCÜ OYUN BİÇİMLERİ

Burcu Nehir Halaçoğlu

ÖZET

Video oyunları izleyicinin aynı zamanda bir katılımcı olarak aktif bir rol üstlendiği interaktif bir görsel-işitsel medya aygıtı olarak nitelendirilebilir. Bu anlamda hem sinema aygıtından hem de diğer geleneksel anlatı biçimlerinden farklı bir noktada durmaktadır. Dolayısıyla video oyun çalışmalarında oyuncu, hem görüntüden etkilenen hem de görüntüyü etkileyen oyuncu eylemliliği çerçevesinde ele alınır. Buna bağlı olarak oyuncu mevcudiyeti sadece oyunun oynanışı sırasında değil, oyun oynama davranışıyla şekillenen kültürel yapının gelişiminde de etkilidir. Oyun kültürü oyun oynayanların ortak davranış, ihtiyaç, beklenti ve zihniyetinin bir sonucu olarak biçimlenmektedir. Bu kültürel birikimde etken konumdaki katılımcılar, oyunları dönüştürerek farklı oyun-dışı yaratıcı türlerin ortaya çıkmasını sağlayabilmektedir. Oyun çalışmalarında dönüştürücü oyun (transformative game) olarak kavramsallaştırılan bu durum, sadece video oyunlarının geleceğini değil, farklı disiplinlerin ve pratiklerin, sinemanın, tiyatronun, turizmin, fotoğrafçılığın, eğitimin ve sosyalleşme biçimlerinin geleceğini de etkilemekte, onları da dönüştürmektedir. Bu çalışmada video oyunlarında fan kültürünün etkisiyle ortaya çıkan dönüştürücü oyun kavramı ele alınmıştır. Ardından dönüştürücü oyun kavramının bir sonucu

katılmaktadır. Dolayısıyla video oyunlarının, bilgisayar çağının ve sanal gelecek tasarılarının en önemli görsel-işitsel ve kuşatıcı medya aygıtı olarak, sadece diğer medya aygıtlarını değil, insanla ilişkili her deneyime ve alana etki etme ve dönüştürme gücüne sahip olduğu iddia edilebilir.

KAYNAKÇA

Aarseth E. (2012). A narrative theory of games, FDG '12: Proceedings of the International Conference on the Foundations of Digital Games, s. 129–133. https://doi.org/10.1145/2282338.2282365

Atari, Inc. (Geliştirici). (1982). E.T. the Extra-Terrestrial [Video Oyunu]. Atari, Inc.

Back, J., Segura, E. M., Waern, A., (2017). Designing for transformative play. ACM Trans.Comput.-Hum. Interact. 24, 3, Article 18 (April 2017), 28 pages. DOI: http://dx.doi.org/10.1145/3057921

Barab, S.A., Scott, B., Siyahhan, S., Goldstone, R., Ingram-Goble, A., Zuiker, S.J., Warren, S., (2009). Transformational Play as a Curricular Scaffold: Using Videogames to Support Science Education, J Sci Educ Technol, 18:305–320. DOI 10.1007/s10956-009-9171-5

Barab, S., Pettyjohn, P., Gresalfi, M., Volk, C., Solomou, M., (2012). Game-based curriculum and transformational play: Designing to meaningfully positioning person, content, and context, Computers & Education 58 (2012) 518–533, doi:10.1016/j.compedu.2011.08.001

Barnabé, F., (2021). The Transformative Power of Speedrun Deconstruction and Recodification of Pokémon Games' Communicative Structures, Martin Roth, Hiroshi Yoshida, Martin Picard (eds.): Japan's contemporary media culture between local and global. Content, Practice and Theory. Heidelberg: CrossAsia-eBooks, 2021. DOI: https://doi.org/10.11588/crossasia.971.c12887

Cameron, D. ve Caroll, J. (2011). Encoding liveness: performance and real-time rendering in machinima, H. Lowood, M. Nitsche (Ed.), The machinima reader içinde (ss. 127–141), Cambridge, MA: The MIT Press.

Campbell, W., Goss, A., Trottier, K., Claypool, M., (2021). Sports versus Esports A Comparison of Industry Size, Viewer Friendliness, and Game Competitiveness, içinde Global Esports: Transformation of Cultural Perceptions of Competitive Gaming, (ed. Dal Yong Jin), s. 35-59, USA: Bloomsbury Publishing.

Carlson, R., (2009). Games as transformative works [editorial]. In "Games as Transformative Works," edited by Rebecca Carlson, special issue, Transformative Works and Cultures, no. 2. https://doi.org/10.3983/twc.2009.0116.

Causey, M. (2006). *Theatre and Performance in Digital Culture From simulation to embeddedness*, Oxon: Routledge.

Dovey, J., Kennedy, H. W., (2006). *Game Cultures: Computer Games as New Media*, UK: Open University Press.

Edery, D., Mollick, E. (2009). *Changing the Game: How Video Games are Transforming the Future of Business*, USA: Pearson Education Nc.

Gazzard, A., (2016) Between Pixels and Play: The Role of the Photograph in Videogame Nostalgias, Photography and Culture, 9:2, 151-162, DOI: 10.1080/17514517.2016.1203589

Gerling, W., (2018). Photography in the digital, Photographies, 11:2-3, 149-167, DOI: 10.1080/17540763.2018.1445013

Glas, R., (2007). Playing another Game: Twinking in World of Warcraft, Proceedings of DiGRA 2007 Conference.

Halaçoğlu, B.N., (2021). Makinimanın Gelişimi: Film Yapımının Sanal Prodüksiyona Dönüşümü, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 68, s. 73-89. DOI : 10.51290/dpusbe.823660

Halaçoğlu, B.N., (2020a). Tüm devinimli video (fmv) oyunlarının evrimi: Bir interaktif film örneği olarak Late Shift, 7. Uluslararası İletişim Günleri Dijital Çağda İletişim Eğitimi Sempozyumu Bildiri Kitabı, s. 360-376, Üsküdar Üniversitesi İletişim Fakültesi, İstanbul.

Halaçoğlu, B.N., (2020b). Transmedya öykü anlatımı ve makinima: Video oyun tiyatrosu, 2. Geleneksel Dijitale Uluslararası Medya Araştırmaları Sempozyum Bildiri Kitabı, s. 103-113, Ege Üniversitesi, İzmir.

Hilburn, K., E., (2017). Transformative Gameplay Practices: Speedrunning through Hyrule, Master Thesis, Faculty of the Graduate School of The University of Texas at Austin.

Homan, D., Homan, S., (2014). The Interactive Theater of Video Games: The Gamer as Playwright, Director, and Actor, Comparative Drama, Spring & Summer 2014, Vol. 48, No. 1/2, Special Issue: The Audience as Player: Interactive Theater over the Years (Spring & Summer 2014), pp. 169-186.

Id Software (Geliştirici). (1993). Doom [Video Oyunu]. Id Software.

Jenkins, H. (2012). *Textual poachers: Television fans and participatory culture* (2nd ed.). NewYork: Routledge.

Jones, R., (2006). "From Shooting Monsters to Shooting Movies." Fan Fiction and Fan Communities in the Age of the Internet. Ed. Karen Hellekson and Kristina Busse. Jefferson, NC: MacFarland + Company, Inc. Publishers, s. 266-267.

Lowood, H., (2006) High-performance play: The making of machinima, Journal of Media Practice, 7:1, 25-42, DOI: 10.1386/jmpr.7.1.25/1

Mavridou, O., Sloan R. J. S., (2013). Playing outside the box: Transformative works and computer games as participatory culture, Participations: Journal of Audience Reception Studies, Volume 10, Issue 2, UK.

Moreno, J. A. (2020). Game rules vs. fandom. How Nintendo's Animal Crossing fan-made content negotiates the videogame meanings. Ámbitos. Revista Internacional de Comunicación 47, pp. 212-237. Doi: 10.12795/Ambitos.2020.i47.11

Newman, J. (2008). *Playing with videogames*, USA: Routledge.

Ruffino, P., (2018). *Future Gaming; Creative Interventions in Video Game Culture*, London: Goldsmiths Press.

Salen, K., Zimmerman, E., (2004). *Rules of Play: Game Design Fundamentals*, Cambridge: MIT Press.

Sharma, Y. P., (2020). Virtual Reality – Real Life Experiences in School Education, The Proceedings of The 2nd International Conference On Virtual Reality, 15-16 November, Harran University, Sanliurfa, Turkey, s.35

Silverstone, R., (1999). Rhetoric, Play, Performance: Revisiting a Study of the Making of a BBC Documentary, in Gripsrud, Jostein (ed.) Television and Common Knowledge. London: Routledge, s. 71–90.

Sotamaa, O., (2007). Let Me Take You to The Movies Productive Players, Commodification and Transformative Play, Convergence: The International Journal of Research into New Media Technologies, Vol 13(4): 383–401, DOI: 10.1177/1354856507081961

Tamborini, R., Bowman, N. D. (2010). Presence in Video Games, Immersed in Media: Telepresence in everyday life içinde, (ed. Cheryl Campanella Bracken ve Paul D. Skalski), s. 87-109, NY: Routledge.

Valve (Geliştirici). (2007). Portal [Video Oyunu]. Valve.

Zimmerman, E. (2009). Gaming Literacy Game Design as a Model for Literacy in the Twenty-First Century, içinde The Video Game Theory Reader 2, (eds. Bernard Perron and Mark J. P. Wolf), s. 23-31, NY: Routledge.

İnternet Kaynakları

http-1: https://www.unrealengine.com/en-US/solutions/film-television (Erişim tarihi 22 Aralık 2022).

http-2: https://www.speedrunslive.com/rules-faq/faq (Erişim tarihi 02 Ocak 2023).

http-3: https://www.youtube.com/watch?v=mqdemfndIo0 (Erişim tarihi 18 Aralık 2022).

http-4: https://www.evl.uic.edu/pape/CAVE/oldCAVE/CAVE.html (Erişim tarihi 22 Aralık 2022).

http-5: https://www.youtube.com/@IAmCrusty (Erişim tarihi 20 Aralık 2022).

Academy of Machinima Arts and Sciences. (2005). The machinima faq, Machinima. https://web.archive.org/web/20121010063429/http://www.machinima.org/machinima-faq.html (Erişim tarihi 02.01 2023)

MEDYA OKURYAZARLIĞI BAKIŞ AÇISINDAN "EKRANDA OYUN"

E. Nezih Orhon

ÖZET

Birçok canlı için oyun vazgeçilemez bir anlama sahip. Sadece eğlenmek, sosyalleşmek ya da zaman değerlendirmek için düşünülebilecek bir kavram değil oyun. İnsan açısından düşünüldüğünde doğrudan 'gelişim' ile ilgili bir konu ortaya çıkmış oluyor. Bir an için kuşlara bakalım; çalışmaların dikkat çeken bölümü oyun oynayan kuşların beyin gelişimlerini işaret ediyor. Oyun oynamanın da özellikle çocuklar başta olmak üzere tüm bireyler için çok önemli bir role sahip olduğunu görebiliyoruz. Söz konusu oyun ekranlar üzerinden gerçekleştiği zaman ise bir parça daha temkinli ve hatta eleştirel yaklaşıldığına tanıklık ediyoruz. Yer alan çalışma ekran üzerinden gerçekleşen oyun oynama etkinliğinin medya okuryazarlığı açısından değerlendirilebilmesi temel almaktadır. Bu sayede sadece olumsuz değil, ancak belki de dikkate değer görülmesi gereken boyutları üzerinde de odaklanılmış olacaktır. Ekranda oyunun bireylere kattığı olumlu sonuçları da görmek özellikle medya okuryazarlığının sunduğu eleştirel yaklaşım açısından değer taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Oyun oynama davranışı, Video oyun, Oyun bağımlılığı

görebilmemiz gerekmektedir. Anlaşılacağı üzere, birey hem bağımlı hem de kopmuş olabilmektedir.

2018 yılı sonunda İnsan-Bilgisayar Etkileşimi üzerine düzenlenen konferansın oturum kitabı baskın şekilde yer alan oyun, telefon ve sosyal medya bağımlılığının aslında konuyu daha çok bilerek tercih ettiğimiz ve bir tür başa çıkma stratejisi olarak yer verdiğimiz bir yaklaşım olarak tarif etmektedir. Söz konusu durumu bir tür düzensizlik olarak tanımlamaktadır. Hatta online oyunların uzun saatler oynandığı düşünülecek olursa bunun çoğu zaman bağımlılık olarak tanımlandığını aslında bunun çevredeki insanlardan kopma isteği ile de açıklanabileceğini vurgulamaktadır farklı çalışmalar.

Tüm bu değerlendirmeler ışığında da özellikle pandemi dönemi gibi sınırlılıkların yaşandığı, bireysel tercihlerin söz konusu olduğu süreçlerde bireylerin video oyunlar, online oyunlar ve sosyal medya ile kurdukları bağı bir ölçüde bağımlılık ile ilgili bir tanımlamadan daha farklı bir noktaya; insanın insana temasının sıkıntılar yarattığı ya da insanın insanı artık yormaya başladığı çağda "kopuşa geçme" ile tanımlayabilmeye ve bu yönde daha fazla araştırmaya da ihtiyaç olduğunu görmüş olmaktayız.

Son söz olarak, belki de soruyu belki de kendimize sorabilmeliyiz; video oyunlar ile bağınız söz konusu olduğunda acaba bağımlı olanlardan mısınız, yoksa kopuşa geçenlerden mi?

KAYNAKÇA

Association for Computing Machinery. (2018). Interaccion 2018: XIX International Conference on Human Computer Interaction, Palma-Spain. September 12-14, 2018. ISBN: 978-1-4503-6491-1.

Baughan, Amanda & Zhang, Mingrui & Rao, Raveena & Lukoff, Kai & Schaadhardt, Anastasia & Butler, Lisa & Hiniker, Alexis. (2022). "I Don't Even Remember What I Read": How Design Influences Dissociation on Social Media. 1-13. 10.1145/3491102.3501899.

Common Sense Media. (2020). The Common Sense Census: Media Use by Kids Age Zero to Eight.

Gee, James Paul. (2004). What video games have to teach us about learning and literacy. New york: Palgrave Macmillan Trade.

Juul, Jesper. (2013). The Art of Failure: An Essay on the Pain of Playing Video Game. Boston, MA.: The MIT Press.

Kaplan, G. Play behaviour, not tool using, relates to brain mass in a sample of birds. *Sci Rep* 10, 20437 (2020). https://doi.org/10.1038/s41598-020-76572-7.

Mallawaarachchi, Sumudur R., Andria Tieppo, Merrilyn Hooley, Sharon Horwood. (2023) Persuasive design-related motivators, ability factors and prompts in early childhood apps: A content analysis. Computers in Human Behavior, Volume 139, 2023, 107492, ISSN 0747-5632,

https://doi.org/10.1016/j.chb.2022.107492.

The Guardian. (19 Ekim 2022). Death of teenage boy highlights Australia's lack of resources for treating gaming disorder, coroner finds. (Melissa Davey) Erişim: https://www.theguardian.com/australia-news/2022/oct/19/death-of-teenage-boy-highlights-australias-lack-of-resources-for-treating-gaming-disorder-coroner-finds.

The Nature. Kühn, S., Kugler, D., Schmalen, K. *et al.* Does playing violent video games cause aggression? A longitudinal intervention study. *Mol Psychiatry* 24, 1220–1234 (2019). https://doi.org/10.1038/s41380-018-0031-7.

The Sydney Morning Herald. (17 Aralık 2018). Why men and boys crave their video games. Erişim: https://www.smh.com.au/technology/video-games/why-men-and-boys-crave-their-video-games-20181216-p50mji.html.

Thomas, A. (2018). *The effective use of game-based education*. TedTalk. [video]. (17:08 minutes). Erişim: The Effective Use of Game-Based Learning in Education | Andre Thomas | TEDxTAMU.

Toppo, Greg. (2015). The game believes in you : how digital play can make our kids smarter. New York: Palgrave Macmillan Trade.

WHO (World Health Organization). 2018. Addictive Behaviours: Gaming Disorder. Erişim: https://www.who.int/news-room/questions-and-answers/item/addictive-behaviours-gaming-disorder.

Wiederhold, Brenda K. Violent Video Games: Harmful Trigger or Harmless Diversion?. Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking.Jan 2021.1-2.http://doi.org/10.1089/cyber.2020.29203.editorial.

TARİHSEL BİR İZLEKTE DİJİTAL OYUN VE GELECEĞİNE DAİR ÖNGÖRÜLER

Tuğçe Esin Pınarbaşı

ÖZET

Dijital dünyada birçok alanda gözlenen değişimlerde olduğu üzere teknolojik ilerlemelerle birlikte ortaya çıkan yeni pratikler var olan kültürü dönüştürmektedir. Yüzyıllar boyunca varlığını form değiştirerek sürdürmeyi sağlayan oyun kültürü de bu alanlardan birini oluşturmaktadır. Dijitalleşmeyle beraber dijital oyun kültürü olarak söz edilmeye başlanan pratiklerin geleceğine dair sıkça bahsedilen öngörülerin irdelenmesi için öncelikli olarak geçmişinin ele alınması gerekliliği düşüncesinden hareketle bu bölümde dijital oyunlar tarihsel bir izlekte literatür ışığında dönemsel olarak incelenmiştir. Bu bağlamda çalışmada öncelikli olarak oyun geleneksel anlamda kavramsal olarak açıklanmış, dijital oyunların var olmasına aracılık eden teknolojik gelişmeler, oyunların keşif süreci, yaygınlık kazanan oyunlar odağında küresel ve yerel etki alanı oluşturarak tarihsel önem taşıyan gelişmelere yer verilmiş, dijital oyunun geleceğine dair alandaki öngörüler aktarılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Oyun, Dijital oyun, Dijital oyun tarihi, Dijital oyun geleceği

GİRİŞ

Geleneksel anlamda oyun sınırları çizilmiş bir zaman ve mekân dâhilinde kendine özgü kuralları çerçevesinde gönüllü

boyut oluşturan oyun platformlarının gelişimine de açık bir alan tanımaktadır. Oyun ekosistemi içerisine dâhil olan VR teknolojisiyle fiziksel ortamda gerçekleşen tepkiler ile bireyin bedeni eş zamanlı olarak dijital ortama taşınmıştır. Artırılmış gerçeklik teknolojisiyle oluşturulan başarılı oyun örneklerinin yanı sıra oyunlaştırma teknolojisi yaşamın pek çok alanına entegre edilerek öğrenme süreçlerinde bir teknik olarak kullanıldığı örnekler her geçen gün artış göstermektedir. Gelişime açık alanlardan biri olarak değerlendirilen blockchain teknolojisi de oyun tasarımı açısından gelecek vadetmektedir. Yerel ve ulusal düzeyde akademik gelişimin de destek gördüğü mevcut ortamda dijital oyunlara artan ilgi, disiplinlerarası bilgi üretimi ve paylaşımı da dijital oyunların gelecek potansiyelini yansıtmaktadır.

KAYNAKÇA

Altunay, A. (2015). "Bir sosyalleşme aracı olarak yeni medya". *Selçuk İletişim Dergisi*. 9 (1): 410-428.

Altuntaş, B., Karaarslan, M. H. (2017)."Kullanıcıların mobil oyun tercihinde etkili olan faktör düzeylerinin öneminin belirlenmesi". *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*. 19(2): 277-298.

Baldemir, H. ve Övür, A. (2021). "Dijital oyun bağımlılığının yeni yüzü olarak pubg mobile". *Journal of Communication Science Researchs*. 1 (2): 139-153.

Bayzan, Ş., Güneş, A. (2022). "Dijital Oyun Tarihi ve Türk Oyun Medyası, 25-78", *Dijital Oyunlar I Araçlar, Metodolojiler, Uygulamalar ve Öneriler*. Sağıroğlu, Ş., Bülbül, H. İ., Kılıç, A., Küçükali, M., Bayzan, Ş., Samur, Y. (ed), Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Binark, M., Bayraktutan-Sütcü G. (2008). *Kültür Endüstrisi Ürünü Olarak Dijital Oyun*. İstanbul: Kalkedon Yayıncılık.

Bozkurt, A. (2014). "Homo ludens: Dijital oyunlar ve eğitim*". Eğitim Teknolojileri Araştırmaları Dergisi*. 5(1): 1-21.

Buluş, B., Buluş, G. C. (2020). "Kültür endüstrisi ürünü olarak dijital oyunlar ve dijital ekonomi". *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 12(2): 1-6.

Demirbaş, Y. (2017). "Oyun çalışmalarında dijital anlatı ile oyun biçimi karşıtlığı ekseninde süren tartışmalara farklı bir bakış". *Moment Dergi*, 4(2): 352-373.

Demirbaş, Y. (2020). "Dijital oyunlarda oynanış ve anlatı ilişkisi: DayZ oyunu ve Village topluluğu". *Galatasaray Üniversitesi İletişim Dergisi*. 32(1): 80-107.

Huizinga, K. (1995). *Homo Ludens Oyunun Toplumsal İşlevi Üzerine Bir Deneme*. Çev. Mehmet Ali Kılıçbay. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Ilgaz Büyükbaykal, C., Abay Cansabuncu, İ. (2020). "Türkiye'de yeni medya ortamı ve dijital oyun olgusu". *Yeni Medya Elektronik Dergisi*, 4(1): 1-9.

İnal, Y., Kiraz, E. (2008). "Bilgisayar oyunları ideoloji içerir mi? Eğitsel ve ticari oyunlara bakış". *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*. 6(3), 523-544.

Kahraman, İ. (2022). *Dijital oyunların iletişim dinamikleri: Selçuk Üniversitesi öğrencilerine yönelik bir araştırma*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Karadeniz, O. Ö. (2017). "Oyun incelemelerinde ludoloji-narratoloji tartışması ve alternatif kuramsal arayışlar". *Galatasaray Üniversitesi İletişim Dergisi*. 27(2), 57-78.

Kartal, M. (2022). "Elektronik Spor (E-Spor), 483-515", *Dijital Oyunlar II Araçlar, Metodolojiler, Uygulamalar ve Öneriler*. Sağıroğlu, Ş., Bülbül, H. İ., Kılıç, A., Küçükali, M., Bayzan, Ş., Samur, Y. (ed), Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Kıymaz, Y. E., Taşdemir, Ş. (2022). "Dijital Oyunlarda Yapay Zeka ve Sanal/Artırılmış Gerçeklik Uygulamaları, 279-307", *Dijital Oyunlar II Araçlar, Metodolojiler, Uygulamalar ve Öneriler*. Sağıroğlu, Ş., Bülbül, H. İ., Kılıç, A., Küçükali, M., Bayzan, Ş., Samur, Y. (ed), Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Krauss, G. (2009). "Video Games: Platforms, Programmes and Players, 76-85", *Digital Cultures Understanding New Media.* Creeber, G., Martin, R. (ed), Glasgow: Open University Press.

Lee, K. M., Peng, W., Park, N. (2009). "Effects of Computer/Video Games and Beyond, 551-566", *Media Effects Advances in Theory and Research*. Bryant, J., Oliver, B. M. (ed), New York: Routledge.

Pınarbaşı, T. E., Astam, F.K. (2021). "Sosyal medyada çocuk: YouTube oyun kanalları üzerine dramaturjik bir analiz". *Selçuk İletişim*. 14(3), 1183-1212.

Poole, S. (2004). *Trigger happy: Videogames and the entertainment revolution*. New York: Arcade Publishing.

Raessens, J. (2006). "Playful identities, or the ludification of culture". *Games and Culture*. 1(1): 52-57.

Rodoplu Şahin, D., Kemik, S. (2022). "Dijital Oyunlarda Siber Aylaklık ve Dijital Yorgunluk, 429-455", *Dijital Oyunlar I Araçlar, Metodolojiler, Uygulamalar ve Öneriler*. Sağıroğlu, Ş., Bülbül, H. İ., Kılıç, A., Küçükali, M., Bayzan, Ş., Samur, Y. (ed), Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Sarpkaya, S. (2021). "Dijital Oyun/Video Oyunu Folkloru Üzerine Bir Yöntem Denemesi". *Uluslararası Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*. 4(6), 155-172.

Sepetci, T. (2017). *Dijital oyunlar, dijital oyuncular: karşı hegemonya pratikleri ve sosyal etkileşim*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Antalya: Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Sepetci, T. (2022). "Dijital Oyun Kültürü ve Sosyal Etkileşim, 111-145", *Dijital Oyunlar I Araçlar, Metodolojiler, Uygulamalar ve Öneriler*. Sağıroğlu, Ş., Bülbül, H. İ., Kılıç, A., Küçükali, M., Bayzan, Ş., Samur, Y. (ed), Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Sezen, T. İ., Sezen, D. (2011). "Dijital Oyun Tarihinin Dönüm Noktaları: Oyunlar, Yorumlar, Teknolojik ve Toplumsal Gelişmeler, 249-283", *Dijital Oyunlar "Kendi Dünyanda Yaşa, Bizimkinde Oyna"*. Terek Ünal, G., Batı, U. (ed), İstanbul: Derin Yayınları.

Sezgin, S. (2019). *Türkiye'de dijital oyun endüstrisi ve yaratıcı emek*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yasacı, Z., Mustafaoğlu, R. (2022). "Dijital Oyunların Çocuk/Ergenlerin Gelişimi ve Sağlığı Üzerine Etkileri, 216-252", *Dijital Oyunlar I Araçlar, Metodolojiler, Uygulamalar ve Öneriler*. Sağıroğlu, Ş., Bülbül, H. İ., Kılıç, A., Küçükali, M., Bayzan, Ş., Samur, Y. (ed), Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Yenğin, D. (2010). *Dijital oyunlarda şiddet kavrami: yeni şiddet*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yilmaz, E.,Cagiltay, K. (2005). History of Digital Games in Turkey. *In DiGRA Conference*. 16, 1- 9.

Zimmerman, E. (2015). "Manifesto for a ludic century, 19-22". *The gameful world: Approaches, Issues, Applications.* Steffen P. Walz, Sebastian Deterding (ed), Cambridge: The MIT Press.

İnternet Kaynakları

Yoğun, S. (2022). https://www.guvenlioyna.org.tr/blog-detay/dijital-oyunlarin-gelecegi (Erişim tarihi 10 Ocak 2023).

Aydemir, O. (2021). https://www.turkiyeoyunsektoruraporu.com/allpdf/tr/turkiye-oyun-sektoru-raporu-2021.pdf (Erişim tarihi 15 Aralık 2022).

Binark, M. (2006). Panel tanıtımı sanal uzamda oyun kültürü ve dijital oyunlar. http://inet-tr.org.tr/inetconf11/bildiri/89.pdf (Erişim tarihi 01 Şubat 2023)

Görsel Kaynaklar

Görsel1.https://play.google.com/store/apps/details?id=com.IO.T42&hl=tr&gl=US (Erişim tarihi: 20.12.2022)

Görsel 2. https://en.wikipedia.org/wiki/Spacewar! (Erişim tarihi: 18.12.2022)

Görsel 3. https://incelemelerim.com/ilk-turk-video-oyunu-barbaros-1986/ (Erişim tarihi: 15.02.2023).

GERÇEK DÜNYAYA SANAL AYNADAN BAKMAK: GENSHIN IMPACT'TE KÜLTÜR VE KURGUSAL KÜLTÜR EKİMİ

Gülin Terek Ünal - Aleyna Zaim

ÖZET

Oyun, kendi yaratılmış dünyası içerisinde oynama deneyimini barındıran ve bir amaca yönelik tasarlanmış bir etkinliktir. Oyunun bir tasarı olması, günümüz video oyunları da göz önünde bulundurulduğunda onu sanatsal üretim kategorisinde değerlendirmeyi bir gereklilik olarak beraberinde getirmektedir. İnsanoğlu her dönemde kendini ifade etme ihtiyacı duymuş ve bunu çeşitli üretimleri aracılığı ile gerçekleştirme yoluna gitmiştir. Çalışma kapsamında oyunlar, hem oyun tasarımcısı hem de özellikle çevrimiçi oyunlar düşünüldüğünde, oyuncular için bir kültürel dışavurumdur. Oyun endüstrisi, teknolojik gelişmelerin etkisi ve artan talep ile birlikte artık yaygın bir hikâye anlatımı ve temsil yöntemi olan kitle iletişim araçlarının bir parçası olarak görülmektedir. Muazzam popülaritesi, artan çeşitliliği ve oyuncu tabanının çeşitlenmesi ile birlikte video oyunları, insanların kültürler arası düşünme pratiklerinin bir parçası hâline gelmektedir. Çevrimiçi bir oyun olan ve dünyanın birçok yerinden kullanıcıya ulaşan Genshin, kendi dünyası içerisinde, bizim dünyamızda var olan birçok kültüre yapmış olduğu referanslar ile incelemeye değer görülmüştür. Bu anlamda özellikle Türkiye ve Orta Doğu'yu referans aldığı düşünülen Sumeru bölgesi kültürel göstergeleri bağlamında değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Oyun, kültür, mitoloji, Genshin.

vam eden bir pazarlama yöntemi olan ürün yerleştirme günümüzde farklı bir boyuta taşınmış, kültürün ekilmesinin de önüne geçilerek kurgusal hikâyelerle desteklenen gerçek hayatta karşılığı olmayan şehir efsaneleri sanal dünyada hızla yayılmaya başlamıştır.

Genshin özelinde tam olarak çarpıtılmış, bozuk bir gerçeklikten söz etmek mümkün olmasa dahi, bazı temsillerinde kültürlerin yansıtılması bağlamında bulanık ve karmaşık bir yapı bulunduğunu söylemek mümkündür. Ancak burada ortaya çıkan temel tartışma konusu yine evreninin kendine özgü yapısına dayanmaktadır. Genshin'in yapısında çeşitli mitlere ve kültürere dair referanslar olsa da gerçek dünyanın bir kopyası ya da simülasyonu olarak değil; kendi özellikleri, anlatısı, mitleri ve tarihi olan tasarlanmış bir evren olarak değerlendirilmesi bu bağlamda önem taşımaktadır.

KAYNAKÇA

Barthes, R. (1991). Mythologies. The Noonday Press, New York.

Baudrillard, J. (2011). Simülakrlar ve Simülasyon. Doğu Batı Yayınları, Ankara.

Berens, E.M. (2009). The Myths and Legends of Ancient Greece and Rome. (Ed. S.M.Soares). MetaLibri.

Brugnoli, M.P. (2014). Clinical Hypnosis in Pain Theraphy and Palliative Care: A Handbook of Techniques for Improving the Patient's Physical and Psychological Well-Being. Charles C Thomas Publisher Ltd.: Illinois.

Caillois, R. (2001). Man, Play and Games. University Of Illinois Press, Urbana And Chicago.

Cavallaro, D. (2010). Anime and the Visual Novel: Narrative Structure, Design and Play at the Crossroads of Animation and Computer Games. McFarland & Company, Inc., London.

Cohen, A. J. (2005). How music influences the interpretation of film and Video: Approaches from experimental psychology. Ethnomusicology, 15-36.

Çoruhlu, Y. (2000). Türk Mitolojisinin Anahatları. Kabalcı Yayınevi, İstanbul.

Costikyan, G. (1994). I Have No Words and I Must Design.

Couldry, N. (2000). Inside culture: Re-imagining the method of cultural studies. SAGE, London.

D'Alviella, E. G. (1891). The Migration of Symbols. Global Grey e-books.

Dolezel, L. (1998). Heterocosmica·, Fiction and possible worlds. Johns Hopkins University Press, Baltimore.

Falkner, D.E. (2011). The Mythology of the Night Sky: An Amateur Astronomer's Guide to the Ancient Greek and Roman Legends. Springer Science+Business Media, Boston, MA.

Frasca, G. (2001). Rethinking Agency and Immersion: Video Games As A Means Of Consciousness Raising, Digital Creativity, 12(3), 167-174.

Frasca, G. (2003). Simulation versus Narrative: Introduction to Ludology. The Video Game Theory Reader içinde. (Ed. Mark J.P. Wolf, Bernard Perron), Routledge, London.

Gee, J.P. (2003). What Video Games Have to Teach Us About Learning and Literacy. Palgrave Macmillan, New York.

Huizinga, J. (2006). Homo Ludens Oyunun Toplumsal İşlevi Üzerine Bir Deneme. (çev.) M. A. Kılıçbay, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

Kristeva, J. (1986). The Kristeva Reader. Columbia University Press, New York.

Kushner, D. (2004). Masters of Doom: How Two Guys Created an Empire and Transformed Pop Culture. Random House, New York.

Malinowski, B. (1944). A Scientific Theory of Culture, and Other Essays. University of North Carolina Press.

McLuhan M. (1964). Understanding Media: The Extensions of Man. McGraw-Hill, New York.

Merriam-Webster. (n.d.) "Lumine". https://www.merriam-webster.com/dictionary/lumine (Erişim Tarihi: 04.01.2023)

Murray, S. (2018). On Video Games: The Visual Politics of Race, Gender and Space, I.B. Tauris, London.

Radocy, R., & Boyle, J. D. (1979). Psychological Foundations of Musical Behaviour. C. C. Thomas Publisher Ltd. : Illinois.

Rose, H.J. (1964). A Handbook of Greek Mythology. Routledge, London.

Salen, K. ve Zimmerman, E. (2004). Rules of Play: Game Design Fundamentals. Cambridge, London.

Skolnick, E. (2014). Video Game Storytelling: What Every Developer Needs to Know About Narrative Tecniques. Watson-Guptill Publications, New York.

Suits, B. (1990). Grasshopper: Games, Life, and Utopia. University of Toronto Press, Canada.

Tekin, T. (2003). Orhon Türkçesi Grameri. Türk Dilleri Araştırma Dizisi: 9. Sanat Kitabevi, Ankara.

Wang, Y., Fu, X. (2018). Confucius on the Relation between Beauty/Yue and Goodness/Li. Proceedings of the XXIII World Congress of Philosophy içinde, s. 81-87. Philosophy Documentation Center, Charlottesville.

Williams, R. (1960). Culture and Society: 1780-1950. Anchor Books Doubleday & Company, Inc. Garden City, New York.

Zhu, Z. (2022). Cultivating Cosmopolitanism with Games: The Case of Genshin Impact. Cultivating Cosmopolitanism with Games.

İnternet Kaynakları

Genshin Impact. (23 Ekim 2022). ""Travelers' Reverie" — Behind the Scenes of the Music of Sumeru" https://www.youtube.com/watch?v=ps8oa3CRNfk&ab_channel=GenshinImpact.

Görsel Kaynaklar

Görsel1.https://static.wikia.nocookie.net/gensinimpact/images/4/41/ Symbol_of_Mondstadt%27s_Hero.png/revision/latest/scale-to-width-down/1000?cb=20220628030231 (Erişim Tarihi: 25.12.2022)

Görsel2.https://i.dailymail.co.uk/1s/2019/02/19/15/10004264-0-image-a-49_1550590536846.jpg(Erişim Tarihi: 25.12.2022)

Görsel3.https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/2/2b/Berlin_Siegess%C3%A4ule_8245.jpg/330px-Berlin_Siegess%C3%A4ule_8245.jpg (Erişim Tarihi: 26.12.2022)

Görsel4.https://static.wikia.nocookie.net/gensinimpact/images/8/8b/ Anemo_Archon_Statue.png/revision/latest?cb=20210827045056(Erişim Tarihi: 26.12.2022)

Görsel5.https://static.wikia.nocookie.net/gensinimpact/images/0/0c/ Liyue_Harbor.png/revision/latest?cb=20220612170326 (Erişim Tarihi: 26.12.2022)

Görsel6.https://static.wikia.nocookie.net/gensinimpact/images/9/9e/ Emblem_Inazuma.png/revision/latest?cb=20210610232013 (Erişim Tarihi: 26.12.2022)

Görsel7.https://render.fineartamerica.com/images/imagesprofileflow/400/images/artworkimages/mediumlarge/3/japan-rising-sun-collection-yoshida-shrine-torii-philippe-hugonnard.jpg (Erişim Tarihi: 26.12.2022)

Görsel8.https://cdn2.unrealengine.com/genshin-impact-update-version-2-5-when-the-sakura-bloom-available-february-16-3840x2160-5d452c5c7040.png (Erişim Tarihi: 26.12.2022)

Görsel9.https://staticg.sportskeeda.com/editor/2022/08/ca2b3-16618044062217-1920.jpg (Erişim Tarihi: 28.12.2022)

Görsel10.https://static.wikia.nocookie.net/gensin-impact/images/f/f7/Irminsul.png/revision/latest/scale-to-width-down/1000?cb=20220815103304 (Erişim Tarihi: 28.12.2022)

Görsel11.https://static.wikia.nocookie.net/jamescameronsavatar/images/b/b3/Tree_of_Souls_at_Night.jpg/revision/latest/scale-to-width-down/1200?cb=20220129152609 (Erişim Tarihi: 28.12.2022)

Görsel12.https://i.ytimg.com/vi/TvzYE2_bs34/maxresdefault.jpg (Erişim Tarihi: 28.12.2022)

Görsel13.https://uploadosbbs.hoyolab.com/upload/2022/08/29/62782145/86f24bb36a4742bcdf4355fc0862d876_347511247170389265 1.png?xossprocess=image/resize,s_1000/quality,q_80/autoorient,0/interlace,1/format,png(Erişim Tarihi: 30.12.2022)

Görsel14.https://static.wikia.nocookie.net/gensinimpact/images/6/61/Character_Cyno_Card.png/revision/latest?cb=20220822101647(Erişim Tarihi: 30.12.2022)

Görsel15.https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/6/6d/Anubis_standing.svg/800pxAnubis_standing.svg.png (Erişim Tarihi: 30.12.2022)

Görsel16.https://img.game8.co/3589844/29fb5ce55a7e13036db0f190fe7485b8.png/show(Erişim Tarihi: 30.12.2022)

Görsel17.https://uploadosbbs.hoyolab.com/upload/2022/09/16/29645985/d3593f8d38b747f4ca8258e932ab9c0b_8986073770244720172.png?x-oss-process=image%2Fresize%2Cs_1000%2Fquality%2Cq_80%2Fauto-orient%2C0%2Finterlace%2C1%2Fformat%2Cwebp (Erişim Tarihi: 30.12.2022)

OYUNU İZLETEN FİLMLER: OYUNLA ÖYKÜLENMİŞ FİLM ANLATILARI

Özgür Çalışkan

ÖZET

Oyunların tarihsel, kültürel, zamansal bağlamları ve içerikleri olduğu gibi anlatısal özellikleri de bulunmaktadır. Oyun anlatısı, çok eski geçmişe sahip sokak oyunlarından günümüzdeki bilgisayar oyunlarına kadar çeşitlenmiş ve gelişmiştir. Özellikle günümüz bilgisayar oyunları; karakterleri, kurgusu, olay örgüsü ve görsel-işitsel özellikleriyle belirli bir anlatı oluştururlar. Bu anlatı biçimi, edebiyat temelli olsa da görsel ve işitsel yönü bakımından sinema anlatısına yakın bir anlatı biçimi olarak düşünülebilir. Birçok anlatı biçiminden beslenen sinema, oyunların anlatısını da kullanmaktadır. Zamansal süreçte birçok video oyunu sinemaya uyarlanmış aynı zamanda sinema filmlerinden de video oyunlar üretilmiştir. Bu alandaki alan yazını bağlamında, bu çalışmada, ana olay örgüsünü ve konusunu bilgisayar oyunları üzerine kuran filmlerin anlatı biçiminin sinemada nasıl kullanıldığı incelenmektedir. Bilgisayar oyununu ana olay örgüsünde kullanan ve bu bağlamda amaçlı örneklemle seçilen Oyunbozan Ralph (Rich Moore, 2012), Pixels (Chris Columbus, 2015), Başlat (Steven Spielberg, 2018) ve Gerçek Kahraman (Shawn Levy, 2021) filmlerindeki oyun hikâyelerinin; biçimsel ve anlatısal açıdan hangi özellikleriyle sinemaya yansıdığı ve oyun anlatısının filmlerin içeriğindeki rolleri tartışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Oyun anlatısı, sinema, öyküleme, film anlatısı, video oyun

KAYNAKÇA

Aarseth, E. J. (1997). *Cybertext: Perspectives on Ergodic Literature.* Baltimore: The Joshn Hopkins University Press.

Adams, E. (2010). *Fundamentals of Game Design*. Berkeley: New Riders.

Altunay, A. ve Güntürkün, E. (2022). Video Sanatında Göstergelerarasılık: "Tate Modern yolunda (2003)" Örneği. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergis*i, 12(4), 2600-2611.

Bateman, C. (2011). *Imaginary Games.* Hampshire: Zero Books.

Branigan, E. (1992). *Narrative Comprehension and Film.* Abingdon: Routledge.

Bordwell, D. (1985). *Narration in the Fiction Film.* Madison: University of Wisconsin Press.

Bordwell, D. ve Thompson, K. (2004). *Film Art: An Introduction.* New York: McGraw-Hill.

Chatman, S. (1990). *Coming to Terms: The Rhetoric of Narrative in Fiction and Film.* Ithaca: Cornell University Press.

Columbus, C. (Yönetmen). (2015). *Pixels* [Film]. Columbia Pictures.

Costikyan, G. (2013). *Uncertainty in Games.* Cambridge: The MIT Press.

Dovey, J. ve W. Kennedy, H. (2006). *Game Cultures: Coputer Games as New Media.* New York. Open University Press.

Eskelinen, M. (2001). The Gaming Situation. *Game Studies*, 1(1). http://www.gamestudies.org/0101/eskelinen/

Frasca, G. (2003). "Simulation versus Narratve: Introduction to Ludology", *The Video Game Theory Reader.* Wolf, M. J.P. ve Perron, B. (eds), 221-235. Abingdon: Routledge.

Grodal, T. (2003). "Stories for Eye, Ear, and Musces: Video Games, Media, and Embodied Experiences", *The Video Game Theory Reader.* Wolf, M. J.P. ve Perron, B. (eds), 129-155. Abingdon: Routledge.

Juul, J. (2005). *Half-Real: Video Games between Real Rules and Fictional Worlds.* Cambridge: The MIT Press.

Juul, J. (2013). *The Art of Failure: An Essay on the Pain of Playing Video Games.* Cambridge: The MIT Press.

Kline, S., Dyer-Witherford, N. ve De Peuter, G. (2003). *Digital Play: The Interaction of Technology, Culture, and Marketing.* Montreal: McGill-Queen's University Press.

Levy, S. (Yönetmen). (2021). *Gerçek Kahraman* [Film]. 20th Century Studios.

Moore, R. (Yönetmen). (2012). *Oyunbozan Ralph* [Film]. Walt Disney Pictures.

Murray, J. H. (2004). "Cyberdrama", *First Person: New Media as Story, Performance, and Game.* Wardrip-Pruin, N. ve Harrgan, P (eds), 1-11. Massachusetts: The MIT Press.

Newman, J. (2004). Videogames. New York: Routledge.

Ryan, M. L. (2001). *Narrative as Virtual Reality: Immersion and Interactivity in Literature and Electronic Media.* Baltimore: The John Hopkins University Press.

Salen, K. ve Zimmerman, K. (2004). *Rules of Play: Game Design Fundamentals.* Massachusetts: The MIT Press.

Spielberg, S. (Yönetmen). (2018). *Başlat* [Film]. Warner Bros.

Wolf, M. J. P. (2012). *Building Imaginary Worlds: The Theory and History of Subcreation.* New York: Routledge.

Wright, E. (Yönetmen). (2010). *Scott Pilgrim Dünyaya Karşı* [Film]. Universal Pictures.

SİBERPUNK VE VİDEO OYUNLAR

Burçin Ünal - Halid Bilal Tanrıkulu

ÖZET

Siberpunk (cyberpunk) alt türü, distopik bir gelecekte insan ve teknoloji ilişkisine odaklanmakta ve bu türe dair anlatılar 'yüksek teknoloji-düşük yaşam' konsepti çevresinde şekillenmektedir. Mevcut dönemde teknolojinin sahip olduğu belirleyici konum ve siberpunk anlatılarının teknoloji merkezli yapısı göz önünde bulundurulduğunda, doğrudan teknolojinin bir ürünü olan video oyunlarıyla siberpunk arasındaki ilişki anlam kazanmaktadır. Bu ilişkinin anlamı ise video oyunlarının failliği ve etkileşimselliği mümkün kılarak siberpunk anlatılarına sağladığı yeni bir boyuttan ileri gelmektedir. Bu çalışmada, siberpunk anlatılarının temel motifleri ve video oyunların temel dinamikleri arasında donanımsal ve sembolik açılardan bağ kurulmasını mümkün hâle getiren siber uzay ve siborg kavramları mercek altına alınmıştır. Bu kavramların siberpunk ve video oyunları arasındaki ilişkinin temel belirleyicileri olarak ele alınmaları yoluyla söz konusu ilişkinin ne tür görünümlere sahip olduğu incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Video oyunları, Siberpunk, Siber uzay, Siborg.

GİRİŞ

Bilim ve teknoloji, kültürel değişim ve dönüşümlerin çekirdeğini oluşturan temel unsurlar arasındadır. II. Dünya Savaşı sonrası ivme kazanan teknolojik gelişmeler ve olgunlaşan

bir önemli motif olarak siborg ise donanım açısından değerlendirildiğinde, oyuncuların teknolojik araçlarla daha çok etkileşim içine girmeleri ve araçların birer protez işlevi görecek şekilde kullanımı, video oyunlarının başlı başına bir siborg medyası olarak ele alınmasını sağlamaktadır. İnsanın ölümlülüğü ve kapasitesinin sınırlılığına meydan okuyan siborg yaşam biçimleri, sembolik olarak da siberpunk oyun evrenlerinde karakterlerin başarılı olması ve kapasitelerini arttırmak için bir gereklilik olarak görülmektedir.

Genel bir değerlendirme ile siberpunk video oyunlarının tematik ve sembolik unsurları edebiyat ve sinema ortamlarındaki unsurlarla benzerlik göstermekte olup bu unsurların, görsel-işitsel bir dünyada oyuncu ile etkileşme girerek siberpunk kültürünün içselleştirilmesi açısından daha elverişli bir alan yarattığı görülmektedir. Siberpunk evrenin yapı taşları arasında yer alan siborg ve siber uzay motifleri, genellikle teknolojiyle ambivalans bir bağ kurulmasını gerektirmekte, geleneksel birtakım ikiliklerin sınırlarını muğlaklaştırarak yapılacak olası ayrımları güçleştirmekte, bu nedenle de insanın çelişkili doğasını ortaya koymak açısından elverişli bir evren sunmaktadır. Teknolojik gelişmelerin ürettiği bu ikilikler sanal-fiziksel mekân, gerçek-gerçek olmayan, organik-inorganik, insan-insan olmayan şeklinde çeşitlenmekte ve söz konusu ikiliklerin birbirine uyumlanarak melez yapılar üretmesini sağlamaktadır. Video oyunları, bu ikilikleri hem donanımsal hem de sembolik anlamda yeniden üretmesi açısından siberpunk kültürünü bütünüyle yansıtma yeteneğine sahiptir.

KAYNAKÇA

Aldiss, B. W. & Wingrove, D. (1986). *Trillion Year Spree: The History of Science Fiction.* New York: Atheneum.

Balsamo, A. (1995*).* Signal to Noise: On the Meaning of Cyberpunk Subculture. F. Biocca, ve M. R. Levy (Ed.), *Communication in the Age of Virtual Reality* içinde (s. 347-369). New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, Inc.

Bell , D. (2001). *An Introduction to Cyberculture*. London: Routledge.

Bukatman, S. (1993). *Terminal Identity: The Virtual Subject in Postmoder Science Fiction.* Durham: Duke University Press.

Cavallaro, D. (2000). *Cyberpunk and Cybercuture: Science Fiction and the Work of William Gibson.* London: The Athlone Press.

Clark, D. (2003). The Death and Life of Punk, The Last Subculture. D. Muggleton ve R. Weinzierl (Ed.), *The Post-Subcultures Reader* içinde (s. 223-236). Oxford: Berg.

Clute, J. (2003). Science Fiction From 1980 to the Present. J. Edward ve F. Mendelsohn (Ed.), *The Cambridge Companion to Science Fiction* içinde (s. 64-79). New York: Cambridge University Press.

Cornea, C. (2007). *Science Fiction Cinema Between Fantasy and Reality*. Edinburgh: Edinburgh University Press.

Dinello, D. (2005). *Technophobia: Science Fiction Visions of Posthuman Technology.* Austin: University of Texas Press.

Druckrey, T. (1994). Introduction. G. Bender ve T. Druckrey (Ed.), *Culture on the Brink: Ideologies of Technology* içinde (s. 1-12). Seattle: Bay Press.

Dyens, O. (2000). Cyberpunk, Technoculture and the Post-biological Self. *CLCWeb: Comparative Literature and Culture*, 2(1). https://doi.org/10.7771/1481-4374.1061

Elias, H. (2009). *Cyberpunk 2.0: Fiction and Contemporary*. (Çev: C. Hsin ve H. Elias) Covilhã: LabCom Books.

Fernandez-Vara, C. (2016). The Inescapable Intertextuality of Blade Runner: The Video Game in Digital Games. C. Duret, & C.-M. Pons (Ed.), *Contemporary Research on Intertextuality in Video Games* içinde (s. 22-39). Hershey: IGI Global.

Fizek, S. (2018). Videogames and Post-humanism: The Death of the Player. *Digital Games Research Association Conference,* Turin, Italy.

Frelik, P. (2020). Video Games. A. McFarlene, G. J. Murphy, & L. Schmelik (Ed.), *The Routledge Companion to Cyberpunk Culture* içinde (s. 184-192). New York: Routledge.

Haney, W. S. (2006). *Cyberculture, Cyborgs and Science Fiction: Consciousness and Posthuman*. New York: Rodopi.

Herman, D., Jahn, M, Ryan, M. L. (2005). Interactivity. D. Herman, M. Jahn ve M. L. Ryan (Ed.), *Routledge Encyclopedia of Narrative Theory* içinde (s. 250). London: Routledge.

Jenkins, H. (2005). Computer Games and Narrative. D. Herman, M. Jahn ve M. L. Ryan (Ed.), Routledge Encyclopedia of Narrative Theory içinde (s. 80-82). London: Routledge.

Johnson, M. R. (2017), The History of Cyberspace Aesthetics in Video Games. Murphy, G. ve L. Schmeink. (Ed.), *Cyberpunk and Visual Culture* içinde (s. 139-155) NY: Routledge.

Kellner, D. (1995) *Media Culture. Cultural Studies, Identity, and Politics Between the Modern and the Postmodern*. London: Routledge.

King, G. & Krzywinska, T. (2000). *Science fiction Cinema: From Outerspace to Cyberspace*. London: Wallflower.

Knight, D. ve McKnight, G. (2008). What Is It to Be Human?. S. M. Sanders (Ed.). *The Philosophy of Science Fiction Film* içinde (s. 21-39). Kentucky: UPK.

Latham, R. (2020). Literary Precursors. A. McFarlene, G. J. Murphy ve L. Schmelik (Ed.), *The Routledge Companion to Cyberpunk Culture* içinde (s. 7-15). NY: Routledge.

Merás, L. (2018). European Cyberpunk Cinema. *Arts,* 7(45). 10.3390/arts7030045.

Mindell, D. A. (2000). Cybernetics Knowledge Domains in Engineering Systems, *MIT,* (Fall)

Montfort, N. (2005). Interactive Fiction. D. Herman, M. Jahn ve M. L. Ryan (Ed.), Routledge Encyclopedia of Narrative Theory içinde (s. 249-250). London: Routledge

Murphy, G. J. (2020). The Mirrorshades Collective. A. McFarlane, G. J. Murphy ve L. Schmeink. (Ed.), *The Routledge Companion to Cyberpunk Culture* içinde (s. 15-24). NY: Routledge.

Netzley, P. D. (2015). *How Do Video Games Affect Society*. San Diego: ReferencePoint.

Plotnitsky, A. (2005). Science and Fiction. D. Herman, M. Jahn ve M. L. Ryan (Ed.), *Routledge Encyclopedia of Narrative Theory* içinde (s. 514-518). London: Routledge.

Pyrhönen, H. (2005). Detective Fiction. D. Herman, M. Jahn ve M. L. Ryan (Ed.), *Routledge Encyclopedia of Narrative Theory* içinde (s. 103-104). London: Routledge.

Roloff, B. & Seeßlen, G. (1995). *Ütopik Sinema: Bilim Kurgu Sinemasının Tarihi ve Mitolojisi*. (Çev: V. Atayman). İstanbul: Alan Yayıncılık.

Schwingeler, S. (2019). Playing with Sight:Construction of Perspective in Videogames. E. Aarseth ve S. Günzel (Ed.), *Ludotopia: Spaces, Places, and Territories in Computer Games* içinde (s. 41-61). Bielefeld: Transcript Verlag.

Sepetci, T. ve Küngerü, A. (2022). Dijital Oyunlarda Transhümanizm Anlatısı: Cyberpunk 2077 Örneği. *TRT Akademi*, 7 (16), 938-969. DOI: 10.37679/trta.1142986

Smith, J. W. (1985). Time Travel and Backwards Causation. *Cogito*, 3, 57-67.

Stelarc (2000). From Psycho-body to Cyber-Systems: Images as Posthuman Entities. D. Bell ve B. M. Kennedy (Ed.), *Cybercultures Reader* içinde (s. 588-597). New York: Routledge.

Sun, J. ve Zhou, Z. (2022). Impact of the Game Cyberpunk 2077 on Cyberpunk Culture, *ICELA 2021*. doi:10.2991/assehr.k.220131.117

Walker, J. (2005). Cyberpunk Fiction. Herman, M. Jahn ve M. L. Ryan (Ed.), *Routledge Encyclopedia of Narrative Theory* içinde (s. 93). London: Routledge.

Wilde, P. ve Evans, A. (2019). Empathy at play: Embodying Posthuman Subjectivities in Gaming. *Convergence,* 25(5–6), 791–806. https://doi.org/10.1177/1354856517709987

Williams, E. R., Love, C. ve Love M. (2021). *Virtual Reality Cinema: Narrative Tips and Techniques.* New York: Routledge.

Wuckel D. ve Cassiday B. (1989). *The Illustrated History of Science Fiction*. NY: Ungar.

Vasconcellos, M. S., Carvalho, G. F. ve Aroujo, S. I. (2016). Interprocedurality: Procedural Intertextuality in Digital Games. C. Duret, & C. M. Pons (Ed.), *Contemporary Research on Intertextuality in Video Games* içinde (s. 235-253). Hershey: IGI Global.

Vist, E. (2015). Cyborg Games: Videogame Blasphemy and Disorientation. *The Journal of the Canadian Game Studies Association*, 9(14), 55-69.

KÜLTÜREL ÇALIŞMALAR PERSPEKTİFİNDEN DİJİTAL OYUN VE OYUNCU ÇALIŞMALARI*

Özge Sayılgan

ÖZET

Dijital toplum ve kültürün önemli bir parçası dijital dünyaya oyun oynayarak katılan bireylerdir. Oynarkitle özellikle 21. yüzyılın ilk yıllarında akademik araştırmanın da konusu olmuştur. Dijital oyun ve oyuncu çalışmaları alanında temsil ve kimlik, oyuncu türevleri, oyun kültürü ve özellikle ağa bağlı oynanabilen devasa çevrimiçi oyunlarda toplumsallaşma biçimleri araştırmaların odağında bulunmuştur. Oyun kültürü ve oyuncu çalışmalarına kültürel çalışmalar perspektifinden yaklaşan bu bölümde, oyun metni ve oyuncu arasındaki ilişki ele alınmış, Stuart Hall'un kodlama-kodaçımı modelinden yola çıkılarak Heavy Rain oyuncularının bu ilişkiyi nasıl alımladıkları araştırılmıştır. Etnografik alan araştırması ile toplanan veriler 'etkileşimliliğin ideolojisi' bağlamında çözümlenerek oyuncu alımlama pratiklerine ulaşılmıştır. Sonuç olarak, oyun metni ve oyuncu ilişkisi söz konusu olduğundan kodlama-kodaçımı modelinin genişlediği, alımlama ve oynama pratiklerinin ayrı kategoriler olarak ortaya çıktığı bulunmuştur. Bu araştırmanın sonucunda oyuncu alımlama analizi için Hall'un

* Bu bölüm, yazarın 2014 tarihli "Etkileşimli Drama Olarak Dijital Oyunlar ve 'Etkileşimliliğin İdeolojisi' bağlamında Oyuncu Alımlama Pratikleri" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

geliştirdikleri farklı okuma ve oynama biçimlerinden oluşan direnme pratikleri (veya bunun ne kadar mümkün olduğu) bağlamlarında alımlama analizine dâhil edilmiştir. Garite'nin (2003) kısaca 'Oyun mu oyuncuyla, oyuncu mu oyunla oynuyor?' sorusu etrafında şekillenen etkileşimli medya biçimi olarak dijital oyunların oyuncularına 'emsalsiz bir kontrol ve özgürlük verir gibi görünürken' aslında onları bilgisayarlı medyanın algoritmik komutlarının boyunduruğu altına soktuğu vurgusu, bu çalışmada dijital özneler olarak kabul edilen ve dijital oyun metninde tartışmalı ve muhalif okuma/oynama biçimleri geliştirdikleri bulgulanan aktif oyuncular üzerinden tartışmaya açılmıştır.Bu araştırma sonucunda gelişen "kodlama-kodaçımı" modeli dijital oyunları da içine alacak şekilde tüm etkileşimli medya için uygulanabilir bir model sunmaktadır.

KAYNAKÇA

Alasuutari, Pertti (1999). *Introduction: Three Phases of Reception Studies*, Rethinking The Media Audience, The New Agenda, ed. Pertti Alasuutari, Sage Publications.

Aydın, Oya Şakı (2007). *Alımlama Araştırmaları ve Kültürel Çalışmalar Geleneğinin Katkısı,* İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Yıl:6 Sayı:11 Bahar 2007/2 s.119-131.

Binark, Mutlu; Bayraktutan Sütçü, Günseli (2011). *Dijital Oyun Kültürü Haritasında Oyuncular: Dijital Oyuncuların Habitusları ve Kariyer Türevleri.* Katılımın "e-hali". Gençlerin Sanal Alemi. Der: Aslı Telli Aydemir. Civic Web, Alternatif Bilişim. İstanbul.

Binark, Mutlu; Bayraktutan Sütçü, Günseli (2012). *Sayısal Oyun Kültürü Haritasında Oyun-Oyuncular ve Dijital Oyuncuların Habitusları,* Türkiye'de Sayısal Oyun Endüstrisi: Mevcut Durum, Gelecek Beklentileri, Galatasaray Üniversitesi 8. Teknoloji ve İletişim Günleri: TEKİL08, 25.04.12.

Hall, Stuart (1980). *Cultural Studies: Two Paradigms*, Media, Culture and Society, Vol.:2, No:1, s.57-72.

Hall, Stuart (1999). *İdeolojinin Yeniden Keşfi: Medya Çalışmalarında Baskı Altında Tutulanın Geri Dönüşü*, Medya, İktidar, İdeoloji, ed.: Mehmet Küçük, 2.bs., Ankara, Ark Yayınları, s.77-126.

Hall, Stuart (2002). *İdeoloji ve İletişim Kuramı*, Medya, Kültür, Siyaset, ed.: Süleyma İrvan, 2.bs. Ankara, Alp Yayınevi, s.101-126.

Hall, Stuart (2006). *Encoding/Decoding*, Media and Cultural Studies, ed: M.G. Durham, D.M. Kellner, Blackwell Publishing.

Küçükcan, Talip; Albayrak Esra; Albayrak, Şule; Küçükyılmaz, M. Mücahit; Güven, Selahattin (2011). *Toplumun Kültür Politikaları ve Medyanın Kültürel Süreçlere Etki Algısı Araştırması*, Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı, Ekim 2011.

Radway, Janice (1988). *Reception Study: Ethnography and the Problems of Dispersed Audiences and Nomadic Subjects*, Cultural Studies, Vol.: 2, No: 3, 359–376.

Williams, Dmitri: *Bridging the Methodological Divide in Game Research*, Simulation & Gaming, Vol.:36, No: 4, December 2005, s. 1-17.

Williams, Dmitri; Yee, Nick; Caplan, Scott E. (2008). *Who Plays, How Much, And Why? Debunking the Stereotypical Gamer Profile* ,Journal of Computer- Mediated Communication, no: 13, s.993–1018.

Yee, Nick (2005). *Motivations of Play in MMORPGs*, Digital Games Research Association Conference, Vancouver, Canada, June 2005.

Yee, Nick (2006). *Motivations for Play in Online Games*, CyberPsychology and Behavior, Vol.9, Issue. 6, pp. 9, 772-775, Online ISSN: 2152-2723, Publisher: Mary Ann Liebert, Inc. December.

Sayılgan, Özge (2014). Etkileşimli Drama Olarak Dijital Oyunlar ve 'Etkileşimliliğin İdeolojisi' bağlamında Oyuncu Alımlama Pratikleri. *Yayınlanmamış Doktora Tezi*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Radyo TV ve Sinema Anabilim Dalı.

İnternet Kaynakları

Bartle, Richard (1996). *Hearts, Clubs, Diamonds, Spades: Players Who Suit MUDs*, The Journal Of Virtual Environments I, http://www.mud.co.uk/richard/hcds.htm , (Erişim tarihi: 2 Ocak 2023).

Dijital Oyun Kültürü Wordpress. (t.y.) *proje 107k039* https://dijitaloyun.wordpress.com/107k039-projesi/, (Erişim tarihi: 4 Ocak 2023).

Dixon, Dan (2011). *Player Types and Gamification*, CHI 2011, Vancouver, BC, Canada, May 7–12, 2011. http://gamification-research.org/wp-content/uploads/2011/04/11-Dixon.pdf, (Erişim tarihi: 2 Ocak 2023).

Garite, Matt (2003). *The Ideology of Interactivity (or, Video Games and the Taylorization of Leisure),* Level Up Conference Proceedings, Utrecht, University of Utrecht, http://www.digra.org/wp-content/uploads/digital-library/05150.15436.pdf, (Erişim tarihi: 2 Ocak 2023).

Shaw, Adrienne (2010). *Identity, Identification, and Media Representation in Video Game Play: An audience reception study,* Publicly accessible Penn Dissertations.Paper 286, http://repository.upenn.edu/ed issertations/286 , (Erişim tarihi: 2 Ocak 2023).

Görsel Kaynaklar

Görsel 1. *Karakter nesneye yaklaşınca nesnenin etkileşime açılmasına bir örnek; Scott Shelby market rafındaki şişeye uzanıyor ve ikondaki yukarı ok eylemin türünü iletiyor*, Hassan's Shop (Elder Geek, 2014).

Model 1. *Bartle'ın oyuncu kategorileri ve oyun içi ilgi merkezleri*, (Bartle, 1996).

Model 2. *Yayın yapılarının kodlanması ve kod açımı* (Hall, 2006, s.165). Tablo 1. Yee'nin 10 Öğe Modeli, (Yee, 2006).

OYUN KÜLTÜRÜ VE TWITCH CANLI YAYINLARI

Umut Gül

ÖZET

Bilgisayar dolayımlı iletişim teknolojileriyle birlikte yaşanan dijital dönüşümün bir parçası olarak doğan video oyunlar, oyunların kendi etkileşimli doğası gereği yeni bir tür oyun kültürünü doğurmuş ve günümüzde oyun ve oyun kültürü denildiğinde akla ilk gelen kültürel endüstri hâline gelmiştir. Hem kültürel meta olmaları hem de dijital dönüşümle birlikte doğmalarıyla birlikte, video oyunların yarattığı kültür hızla çevrimiçi teknolojilerle birlikte yayılmış ve çevrimiçi dünyada baskın bir kültürel unsur olmayı başarmıştır. Çevrimiçi iletişimin kapasitesi ve olanaklarının gelişmesiyle video oyun endüstrisi de hızla gelişmiştir. Endüstrisinin ve kültürünün gelişimi, çevrimiçi canlı yayınların sosyal medyada gelişimini takip ederek kurulan Twitch adlı video oyun yayınlarına özel canlı yayın platformuyla oldukça hızlanmıştır. Platform büyüdükçe ve her geçen gün daha fazla ziyaretçiye ulaştıkça oyun kültürünün de büyümesine ve yayılmasına katkı sağlamıştır. Video oyun endüstrisi de Twitch'in çevrimiçi dünyadaki etkisiyle daha fazla hedef kitle ve müşteriye ulaşma imkânı bulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Oyun kültürü, Twitch, Canlı yayın, Video oyunlar

oyun kültürüyle en azından ilgili olduklarını gözlemlemek mümkündür. Belki de bu yüzden, günümüzde her geçen gün daha fazla izleyici/takipçi/oyuncunun ziyaret ettiği site, kullanıcıları tarafından hâlen oyun kültürü merkezli bir platform olarak görülmektedir ve görünen o ki oyun kültürünün önemli bir parçası olmaya devam edecektir. Oyunların kendi etkileşimli ve tüketicisine diğer kültürel endüstrilerden daha fazla kontrol sağlayan doğasının bir uzantısı olarak, Twitch'in de anlık etkileşim kapasitesinin büyüklüğü sayesinde oyun kültürünün büyümesine ve yayılmasına katkı sunmaya devam edeceğini söylemek mümkündür.

KAYNAKÇA

Akbulut, H. (2009). Gelenekselden Dijitale, Mekandan Uzama Oyun Kültürü. M. Binark, G. Bayraktutan-Sütcü, & I. B. Fidaner içinde, *Dijital Oyun Rehberi: Oyun Tasarımı, Türler ve Oyuncu* (s. 25-82). İstanbul: Kalkedon Yayınları.

de Wit, J., van der Kraan, A., & Theeuwes, J. (2020, Kasım 20). Live Streams on Twitch Help Viewers Cope With Difficult Periods in Life. *Frontiers in Psychology*(11).

Dovey, J., & Kennedy, H. W. (2006). *Game Cultures: Computer Games as New Media.* New York: Open University Press.

Hand, M., & Moore, K. (2006). Community, Identity and Digital Games. J. Rutter, & J. Bryce içinde, *Understanding Digital Games* (s. 166-182). London: Sage Publications.

Huizinga, J. (2022). *Homo Ludens: Oyunun Toplumsal İşlevi Üzerine Bir Deneme.* (M. A. Kılıçbay, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Kerr, A. (2006). *The Business and Culture of Digital Games: Gamework and Gameplay.* London: SAGE Publications.

Newman, J. (2004). *Videogames.* London: Routledge.

Shaw, A. (2010). What Is Video Game Culture? Cultural Studies and Game Studies. *Games and Culture, 5*(4), s. 403-424.

Taylor, T. L. (2018). *Watch Me Play: Twitch and the Rise of Game Live Streaming.* New Jersey: Princeton University Press.

İnternet Kaynakları

Rao, L. (2011). *Justin.TV's Video Gaming Portal Twitch.TV Is Growing Fast*. https://techcrunch.com/2011/08/11/justin-tvs-video-gaming-portal-twitch-tv-growing-fast/ (Erişim tarihi 18 Aralık 2022).

Twitch Press Center. (2021). https://www.twitch.tv/p/press-center/ (Erişim tarihi 18 Aralık 2022).

Zacks. (2014). *Technology Stock Roundup: Amazon Buys Twitch, Cisco Grows Server Share - Analyst Blog*. https://www.nasdaq.com/articles/t echnology-stock-roundup-amazon-buys-twitch-cisco-grows-server-share-analyst-blog-2014-09 (Erişim tarihi 18 Aralık 2022).

VİDEO OYUNLARINDA ANLATI

İrem Baydar

ÖZET

İlk insanların inanç sisteminde büyük bir yer kaplayan ve mitolojik temaların yaratılmasında önemli bir role sahip olan hikâye anlatıcılığı, 21.yüzyıl modern insan yaşamında da aynı önemi ve kaçınılmazlığı taşımaya devam etmektedir. Biçemi değişse bile özü aynı kalan hikâye anlatıcılığı, farklı türlere ve çeşitlere bürünerek modern insanın hayatında yüzyıllar önceki önemini korumaktadır. Gece ateş başında aydınlanan şamanın anlattığı hikâyeyi dinleyen insan, karanlık salonda sinema perdesinde aydınlanan hikâyeyi dinleyen insana, daha sonra ise karanlık odalarda bilgisayar ekranları ve oyun konsolları üzerinden hikâyeye tanıklık eden hatta ona yön veren insana dönüşmüştür. Video oyunları, oyuncuların seçimleriyle birlikte olay örgüsünü şekillendirmesi ve yönlendirilen karakterin macerası üzerine kuruludur. Aristoteles'in tragedyası üzerinden ilerleyen video oyun anlatısı, ilk insanların mitolojik ögelerle dolu dünyasını ve modern yaşamın imkânlarını bir araya getirmektedir. Oyuncu tercihleri sayesinde özelleştirebilen avatarlar ve çeşitli farklı sonuçlara ulaşma imkânı sağlayan bu kendine has anlatı yapısıyla video oyunları, anlatı türleri içerisinde özel bir kategoriye yerleşmektedir. Peki bu durumda oyun anlatısının ne tür özellikleri vardır? Oyuncu, anlatıya yön verirse aynı zamanda anlatının yaratıcısı da olabilir mi? Yaratıcı mı anlatı üzerinden oluşur yoksa anlatı, yaratıcıdan mı türer?

Anahtar Kelimeler: Video oyunu, Anlatı yapısı, Video oyunlarında anlatı yapısı, Klasik anlatı, Tragedya, Olay örgüsü.

- Anlatıya dâhil olan oyuncunun belirli bir zaman dilimini karakterin gelişimine ve hikâyenin ilerlemesine harcaması ile anlatı sonunda katharsis duygusunu diğer klasik anlatı türlerine göre daha yoğun olarak deneyimlemesi.

Yumurta mı tavuktan yoksa tavuk mu yumurtadan yani video oyunlarında anlatı üzerinden mi yazar oluşur ya da yazar mı anlatıyı çıkarır sorusuna gelirsek eğer bunun cevabı etkileşimde yatar. Yumurta tavuktan çıkar ve aynı zamanda tavuk yumurtadan çıkar. Oyuncu, video oyun anlatısı ile etkileşime geçmediği sürece oyun ne kadar farklı sona ve hikâyeye sahip olursa olsun ilerlemez. Oyuncu, avatarı yönlendirerek kendi hikâyesini yazar. Bir yandan da bu hikâye en baştan oluşturulmasaydı, oyuncunun üzerinde ilerleyeceği bir oyun anlatısı da olmayacaktı. İkisi de birbiri ile iç içe geçmiş ve etkileşim uhusuyla yapıştırılmıştır, birbirinden ayrılamaz. Fakat bu durum ne yazık ki makalemiz için geçerli değildir. Artık siz ve ben ayrılıyoruz. Avatarlarınıza iyi bakın ve anlatınızda doğru seçimler yapın, Good Game, Well Played!

KAYNAKÇA

Aristoteles. (1987). *Poetika*. Evrim Matbaacılık.

Binark, M. (2007). Yeni medya çalışmalarında yeni sorular ve yöntem sorunu. M.Binark (Ed.), *Yeni medya çalışmaları* (s. 21 - 44). içinde.Dipnot Yayınları.

Campbell, J. (2017). *Kahramanın sonsuz yolculuğu.* İthaki Yayınları.

Denizel, D. (2012). Sanatın yeni evresi olarak bilgisayar oyunları. *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, *107*(13), 107 – 143.

Eco, U. (1995). *Anlatı ormanlarında altı gezinti.* Can Yayınları.

Fidaner,I.B. (2009). Sözcüklerden yapılmış dünyalar: Mud'lar. M. Binark, , G. Bayraktutan – Sütçü, I.B. Fidaner (Ed.), *Dijital oyun rehberi, oyun tasarımı, türler ve oyuncu* (s.233 – 246). İçinde Kalkedon Yayınları.

Göktürk, A. (2022). *Okuma uğraşı*. Yapı Kredi Yayınları.

Jahn, M. (Haziran, 2021). *Narratology: A guide to the theory of narrative*. University of Cologne, English Department. (Erişim Tarihi: 03.12.2022).

Jenkins, H. (2002). Game design as narrative architecture. N.Wardrip-Fruin ve P.Harrigan (Ed.), *First person: New media as story, performance, and game* (s.118 - 130). İçinde. The MIT Press.

Jin, S. (2012). Self-discrepancy and regulatory fit in avatar-based exergames. *Psychological Reports, 111*(3), 697-710.

Jin, S.-A. A. (2012). Self-discrepancy and regulatory fit in avatar-based exergames. *Psychological Reports*, *111*(3), 697–710.

Karakullukçu, C. (2020). *Etkileşimli video oyun anlatısı üzerine bir inceleme Mass Effect 2 örneği.* [Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi].Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı Tez Merkezi.

Thabet, T. (2015). *Video game narrative and criticism: Playing the story*. Palgrave Pivot.

Yamak, M. (2013). *Yeni medya ve yeni medya olma yolunda sinemanın geçirdiği teknolojik süreç.* Yüksek Lisans Seminer Çalışması. Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Erişim Tarihi: 22.03.2022).

Video Oyunları

BioShock (2007). 2K Boston & 2K Australia (Geliştiriciler), 2K Games (Yayımcı).

Firewatch (2016). Campo Santo (Geliştirici), Panic & Campo Santo (Yayımcı).

Resident Evil 2 (1998). Capcom (Geliştirici), Capcom (Yayımcı).

Tomb Raider (1996). Core Design (Geliştirici), Eidos Interactive (Yayımcı).

Tomb Raider: *A Survivor Is Born* (2013). Crystal Dynamics (Geliştirici), Square Enix Europe (Yayımcı).

Vampyr (2018). Dontnod Entertainment (Geliştirici), Focus Home Interactive (Yayımcı).

The Sims 3 (2009). Maxis (Geliştirici), Electronic Arts (Yayımcı).

Detroit: Become Human (2018). Quantic Dream (Geliştirici), Sony Interactive Entertainment (PS4), Quantic Dream (PC) (Yayımcılar).

The Walking Dead (2012). Telltale Games (Geliştirici),Telltale Games (Yayımcı).

İnternet Kaynakları

http - 1: http://www.uni-koeln.de/~ame02/pppn.htm

http – 2: https://tr.wikipedia.org/wiki/The_Walking_Dead_(video_oyunu)

http - 3: https://www.studiobinder.com/blog/three-act-structure/

http – 4: https://tr.wikipedia.org/wiki/Tomb_Raider_(2013_video_oyunu)

Sosyal Bilimlerde Cumhuriyetin Birikimi ve Pamukkale Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi

Editörler
Yasemin Beyazıt
Umay Oğuzhanoğlu Akay
Kamuran Şimşek

nobel bilimsel

SOSYAL BİLİMLERDE CUMHURİYETİN BİRİKİMİ VE PAMUKKALE ÜNİVERSİTESİ İNSAN VE TOPLUM BİLİMLERİ FAKÜLTESİ

Editörler:
Yasemin Beyazıt - Umay Oğuzhanoğlu Akay - Kamuran Şimşek

Yayın No.: 1948
ISBN: 978-625-393-184-1
E-ISBN: 978-625-393-185-8
Basım Sayısı: 1. Basım, Ekim 2023

© Copyright 2023, NOBEL BİLİMSEL ESERLER SERTİFİKA NO.: 20779
Bu baskının bütün hakları Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.ne aittir.
Yayınevinin yazılı izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik
ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.
Nobel Yayın Grubu, 1984 yılından itibaren ulusal ve 2011 yılından itibaren ise uluslararası düzeyde düzenli olarak faaliyet yürütmekte ve yayınladığı kitaplar, ulusal ve uluslararası düzeydeki yükseköğretim kurumları kataloglarında yer almaktadır.
"NOBEL BİLİMSEL ESERLER" bir Nobel Akademik Yayıncılık markasıdır.

Genel Yayın Yönetmeni: Nevzat Argun -nargun@nobelyayin.com-
Genel Yayın Koordinatörü: Gülfem Dursun -gulfem@nobelyayin.com-

Sayfa Tasarım: Tarkan Kara -erdal@nobelyayin.com-
Redaksiyon: Mine Metin -mine@nobelyayin.com-
Görsel Tasarım Uzmanı: Mehtap Bayraktar Asiltürk -mehtap@nobelyayin.com-
Kapak Tasarımı: Fatma Kıyak

Kütüphane Bilgi Kartı

Beyazıt, Yasemin., Oğuzhanoğlu Akay, Umay., Şimşek, Kamuran.
SOSYAL BİLİMLERDE CUMHURİYETİN BİRİKİMİ VE PAMUKKALE ÜNİVERSİTESİ İNSAN VE TOPLUM BİLİMLERİ FAKÜLTESİ /
Editörler: Yasemin Beyazıt- Umay Oğuzhanoğlu Akay - Kamuran Şimşek
1. Basım, XVI + 676 s. 16,5x24 cm. Kaynakça ve dizin var.
ISBN: 978-625-393-184-1
E-ISBN: 978-625-393-185-8
1. Sosyal Bilimler 2. Pamukkale Üniversitesi 3. Cumhuriyet 4. İnsan ve Toplum Bilimleri

Genel Dağıtım

ATLAS AKADEMİK BASIM YAYIN DAĞITIM TİC. LTD. ŞTİ.
Adres: Bahçekapı Mh. 2465 Sk. Oto Sanayi Sitesi No:7 Bodrum Kat, Şaşmaz/ANKARA
Telefon: +90 312 278 50 77 - **Faks:** 0 312 278 21 65
Sipariş: siparis@nobelyayin.com- **E-Satış:** www.nobelkitap.com - esatis@nobelkitap.com
www.atlaskitap.com - info@atlaskitap.com

Dağıtım ve Satış Noktaları: Alfa, Kırmızı Kedi, Arkadaş, D&R, Dost, Kika, Kitapsan, Nezih, Odak, Pandora, Prefix, Remzi Kitabevleri, Yeryüzü Dağıtım

Baskı ve Cilt: Meteksan Matbaacılık ve Teknik Sanayi Tic. Anonim Şirketi / Sertifika No.: 46519
Beytepe Köy Yolu No.: 3 06800 Bilkent-Çankaya/ANKARA

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ ..... **x**
ÖN SÖZ ..... **xiv**

I. Bölüm
SOSYAL BİLİMLERDE CUMHURİYETİN BİRİKİMİ

Türkiye Cumhuriyeti ve Arkeolojinin 100 Yılı **2**
Umay Oğuzhanoğlu Akay

Tarihsel Süreçte Coğrafya Biliminin Gelişimi **26**
Cennet Şanlı

Cumhuriyetimizin 100. Yılında Günümüz Türk Lehçelerinin Dil Bilgisi Alanında Türkiye'de Yayımlanan Eserler Üzerine **56**
Nergis Biray

Cumhuriyet Dönemi'nde Türkiye ve Türk Dünyasında Ortak Terim Çalışmaları **77**
Aysel Baytok

Prof. Dr. Mehmet Karasan Bibliyografyası **128**
Alper Bilgehan Yardımcı

Cumhuriyet ve Kadın Hakları **137**
Aslı Çavuşoğlu Aksoy

Türkiye'de Bilim Tarihi: Akademik Kurumsallaşma ve Çalışma Alanları Üzerine Kısa Bir İnceleme **154**
Zöhre Yücekaya

Cumhuriyet Sonrası Üniversite Reformu ve Türkiye'de İlk İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümlerinin Kurulması **195**
Şeyda Sivrioğlu-Müjdat Bulmuş

Cumhuriyetin İlk 30 Yılında Ülkemizde Kültür Varlıklarının Korunmasına Yönelik Gerçekleştirilen Çalışmalar **209**
Çağrı Murat Tarhan

Sanat Tarihi: Bir Bilim Dalının Tarihsel Serüvenine Yolculuk **231**
Selda Özgün Cirtil 231

Cumhuriyet Türkiyesi'nin İnşa Sürecinde Sosyoloji Disiplininin Oluşum, Koşul ve Stratejilerine Dair Bir Muhasebe **250**
Güney Çeğin-Serhat Özbey

Tepkisellikten Ulus-Devlet İnşasına Atatürk ve Türk Tarihçiliği **266**
Ayfer Özçelik

Cumhuriyetin İlk Yıllarında Denizli'nin Selçuklu ve Beylikler Dönemi Tarihi ile İlgili Yapılan Çalışmalar **298**
İbrahim Balık

Sayısal Veriler Işığında Türkiye'deki Lisansüstü Tezlerde Türkistan Çalışmaları **317**
Erhan Ateş

Türkiye'de Türkistan Tarihi Çalışmaları **330**
Coşkun Kumru

II. Bölüm
PAMUKKALE ÜNİVERSİTESİ İNSAN VE TOPLUM BİLİMLERİ FAKÜLTESİ

Bir Fakültenin Doğuşu **342**
Süleyman Tüzün

Cumhuriyetin 100. Yılında Pamukkale Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi **347**
Yasemin Beyazıt

Kuruluşundan Günümüze Arkeoloji Bölümü ve Arkeoloji Enstitüsü **357**
Celal Şimşek

Cumhuriyetin 100. Yılında Genel Bir Değerlendirme: Pamukkale Üniversitesi Arkeoloji Enstitüsü-Tez Çalışmaları **372**
Özlem Aytek

Denizli'de Coğrafya Bölümünün Yolculuğu **384**
Hasan Kara

Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü Kuruluşu ve Etkinlikleri **392**
Nergis Biray - Seyit Duran

Cumhuriyetimizin 100. Yılında Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümünün Lisansüstü Eğitime ve Bilim Dalına Katkıları **410**
Nergis Biray

Felsefe Bölümünün Tarihçesi ve Tanıtımı **438**
Alper Bilgehan Yardımcı

Felsefe Bölümü Lisansüstü Tez Çalışmaları **443**
Zöhre Yücekaya

Cumhuriyetimizin Kuruluşundan Günümüze Ülkemizde Filolojilerin Gelişimi ve Anabilim Dalından Bölüme Dönüşme Serüvenine Bir Örnek: Pamukkale Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Fransız Dili ve Edebiyatı Bölümü **461**
Ertuğrul İşler-Ertan Kuşçu-Fatma Kaba

İngiliz Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalının Gelişim Süreci ve Bölüme Giden Yolda Gelişmeler **480**
Ünsal Özünlü- Mehmet Ali Gülel - Şeyda Sivrioğlu

Pamukkale Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi İngiliz Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yüksek Lisans ve Doktora Çalışmaları **493**
Şeyda Sivrioğlu - Müjdat Bulmuş

Kültür Varlıklarını Koruma ve Onarım Bölümü **507**
Fatma Şenol

Psikoloji Bölümü **511**
Ogeday Çoker - Servet Kaçar Başaran

Sanat Tarihi Bölümü Tarihçesi **514**
Selda Özgün Cirtil

Sanat Tarihi Bölümü Lisansüstü Programlarının Alana Katkısı **519**
Erbil Cömertler Aktuğ

Sosyoloji Bölümü Kuruluş Tarihçesi **555**
Gönül İçli - Hasan Tüzen

Pamukkale Üniversitesi Sosyoloji Bölümünde Yapılan Lisansüstü Tezlere İlişkin Bir Değerlendirme **560**
Türkan Erdoğan

Tarih Bölümü Kuruluş Tarihçesi **573**
Selim Parlaz

Tarih Bölümü Lisansüstü Tezlerine Dair Genel Bir Değerlendirme **579**
Engin Aslan

Tarih Bölümü Eski Çağ Tarihi Anabilim Dalının Lisansüstü Eğitime Katkıları **594**
H. Hande Duymuş Florioti

Cumhuriyetin 100. Yılında Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü **607**
Yunus Balcı

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalında 1997-2023 Yılları Arasında Hazırlanan Kültür ve Edebiyat Konulu Lisansüstü Tezleri Üzerine Bir Değerlendirme **611**
Didem Gülçin Erdem Kük

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalında Tamamlanmış Lisansüstü Dil Tezleri Üzerine Bir Değerlendirme **627**
Orhan Baldane

III. Bölüm
FOTOĞRAFLARLA İNSAN VE TOPLUM BİLİMLERİ FAKÜLTESİ **645**

I. Bölüm

SOSYAL BİLİMLERDE CUMHURİYETİN BİRİKİMİ

TÜRKİYE CUMHURİYETİ VE ARKEOLOJİNİN 100 YILI

Umay Oğuzhanoğlu Akay*

Giriş

Avrupa'nın Rönesans ve Aydınlanma Çağı'ndaki fikirsel dönüşümünün bir ürünü olan, toplumların geçmişinden ilham alarak düşünce, bilim ve sanat üretme süreci, insanlığın arkeolojik miras ile farklı ilişki biçimleri kurmaya başlamasına yol açmıştır. Antik kaynaklarla ve geçmiş toplumlardan kalan "eski eserler" ile kurulan bu ilişkiler antikacılık, koleksiyonerlik, müzecilik ve bu arzulara malzeme sağlayan "kazıcılık" işlerinin de temel motivasyonunu oluşturmuştur[1]. Rönesans boyunca Grek olan her şeyi bulma ve kendini onunla ilişkilendirme eğilimi, sonrasında özellikle Pompeii ve Herculaneum'un keşfi, Klasik Arkeoloji disiplininin de temellerini atmıştır. Bununla beraber, özellikle Napolyon Bonaparte'ın 18. yüzyılın son çeyreğindeki doğu seferlerinin etkisiyle, Avrupa'da oluşan Mısır ve Asur uygarlıklarına karşı büyük ilgi, Şarkiyat (*Oriental Studies*) araştırmalarının ve böylelikle Önasya ya da Yakındoğu Arkeolojisi olarak tanınan dalın temellerini atılmıştır. Doğu'dan elde edilen yazılı belgeler, Mezopotamya, Mısır ve Anadolu'daki ölü dillerin 20. yüzyıl başında birbiri ardına çözülmesini sağlayarak Eski Çağ filolojisi açısından da bir dönüm noktasını oluşturmuştur. Bir yandan Avrupa'nın yazısız ve hiçbir zaman "Grek" olmamış Kuzey ülkelerinde, eski objeleri toplama ve sınıflama eğilimi, bir yandan da Fransa başta olmak üzere, Paleolitik kalıntıların keşfi ve özellikle de Charles Darwin'in araştırmalarının yayımlanması ise Prehistorik arkeolojinin köklerini oluşturmuştur[2]. Avrupa'da Rönesans sonrasında giderek artan koleksiyonerlik ve "eski ve güzel objelere olan olağanüstü ilgi", bir yandan doğunun talan edilmesine[3] yol açarken bir yandan da arkeolojik obje ile insanın yakından temasını sağlamıştır. Şüphesiz ki eski olana dair duyulan bu tutku olmasa, objeleri tasnif etmek, bunlara dönük anlam aramak ve sosyal bilimlerin düşünsel gelişimi içerisinde konumlandırmak da mümkün olmayacaktı.

* Doç. Dr., Pamukkale Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi Anabilim Dalı, uoguzhan@pau.edu.tr .

1 Bruce G. Trigger, *A History of Archaeological Thought*, Second Edition, Cambridge University Press, Cambridge 2008, s. 52-67.

2 Trigger, a.g.e., 121 vd.

3 George Tolias, "Saygısız Bir Sanat Sevgisi: Yunan Antik Eserlerinin Yağmalanması, 1780-1820", *Geçmişe Hücum. Osmanlı İmparatorluğunda Arkeolojinin Öyküsü 1753-1914,* ed. Zainab Bahrani, Zeynep Çelik, Edhem Eldem, Salt/Garanti Kültür Yayınları, İstanbul 2011, s. 71-94.

Kaynakça

Avcı, Yasemin- Dağ, Muhammed, Annales Ekolü'nde ve Türkiye'de Yerel Tarih Çalışmalarında Disiplinlerarası Çalışma Yönteminin Kullanımı (1939-2000), *İçtimaiyat* , 6 (1), s. 50-80.

Akgönül, Salih O.- Sönmez, Burak- Yeşil, Merve- Albayrak, Mücella- Tütüncü, Esra- Acuce, İbrahim- Kaşka, Gülcan-Hürmüzlü, Bilge- Köker, Hüseyin- Fırat, Murat, "Cumhuriyetin 100. Yılı Yaklaşırken Türk Arkeolojisi" *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 50, Ağustos 2020, s. 275-335

Aktürk, Habibe, "Belleten Dergisi'nin Türk Tarihçiliğindeki Yeri ve Önemi", *Ankara Uluslararası Sosyal Bilimler Der*gisi, S. 4 /8, Aralık 2021, s. 163-180

Bahrani, Zainab- Çelik, Zeynep- Eldem, Edhem, "Giriş: Arkeoloji ve İmparatorluk" *Geçmişe Hücum. Osmanlı İmparatorluğunda Arkeolojinin Öyküsü 1753-1914,* ed. Zainab Bahrani, Zeynep Çelik, Edhem Eldem, Salt/Garanti Kültür Yayınları, İstanbul 2011, s. 13-44.

Bahrani, Zainab-Çelik, Zeynep-Eldem, Edhem, "Ara Nağme: Halil Edhem'in Evkaf Müzesi Hakkındaki Görüşleri", *Geçmişe Hücum. Osmanlı İmparatorluğunda Arkeolojinin Öyküsü 1753-1914,* ed. Zainab Bahrani, Zeynep Çelik, Edhem Eldem, Salt/Garanti Kültür Yayınları, İstanbul 2011, s. 418-421.

Çakır-Phillip, Filiz, "Ernst Herzfeld ve Samarra Kazıları", *Geçmişe Hücum. Osmanlı İmparatorluğunda Arkeolojinin Öyküsü 1753-1914,* ed. Zainab Bahrani, Zeynep Çelik, Edhem Eldem, Salt/Garanti Kültür Yayınları, İstanbul 2011, s. 383-397.

Çelebi, Nilgün, "Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'ndeki Mülteci Profesörler", *Ankara Üniversitesi Dil ve Coğrafya Fakültesi Dergisi,* 43/1, 2003, s. 259-272.

Çelik, Zeynep, "İmparatorluğun Mirası: Geç Osmanlı Devrinde Eski Eserlerin Algılanması", *Geçmişe Hücum. Osmanlı İmparatorluğunda Arkeolojinin Öyküsü 1753-1914,* ed. Zainab Bahrani, Zeynep Çelik, Edhem Eldem, Salt/Garanti Kültür Yayınları, İstanbul 2011, s. 443-477.

Çelik, Zeynep, *Asar-ı Atika Osmanlı İmparatorluğu'nda Arkeoloji Siyaseti,* çev. Ayşen Gür,Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2016.

Demir, Remzi- Atılgan, Doğan, *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi ve Türkiye'de Beşerî Bilimlerin Yeniden İnşası Elli Portre*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 2008.

Eldem, Edhem, *Osman Hamdi Bey Sözlüğü*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2010.

Galip, Reşit, "Tarih Arkeologya ve Etnografya Dergisi Niçin Çıkıyor?", *Türk Arkeoloji Dergisi*, 1, 1933, s. 3-4.

Gözaydın, Nevzat, "Atatürk ve İnönü Dönemlerinde Türkiye'ye İltica Edip Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde Ders Veren Yabancı Bilim Adamları", A*nkara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi 66. Kuruluş Yıldönümü Anı Kitabı*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 2003, s. 35-40.

İnalcık, Halil, "Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinin Kuruluşu ve İlk Yılları", A*nkara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi 66. Kuruluş Yıldönümü Anı Kitabı*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 2003, s. 199-202.

İnan, Afet, "Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinin Kuruluş Hazırlıkları Üzerine", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 1, 1957, s. 1-16.

İnan, Afet, "Türk Tarih Kurumu 40 Yaşında", *Belleten,* 35, 1971, s. 519-529.

Johnson, Matthew, *Archaeological Theory. An Introduction*, Blackwell Publishing, Oxford 1999.

Kartal, Metin, "Prehistorya (Tarih Öncesi) Kavramı", *Anadolu Prehistorya Araştırmaları Dergisi,* 1, 2015, s. 145-161.

Kıraç, Yusuf, "100. Yılında Anadolu Medeniyetleri Müzesi", *Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisi*, 82, 2021, s. 159-177.

Koç, Bekir, "Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin Kuruluş Süreci, İlk Mezunları ve Halil İnalcık" *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 40, Güz 2016, s. 27-43.

Kökdemir, Görkem, "Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Arkeoloji Bölümü Tarihçesi (1936-1960)", *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi 75. Yıl Armağanı DTCF Arkeoloji Bölümü Tarihçesi ve Kazıları (1936-2011),* ed. Orhan Bingöl, Aliye Öztan, Harun Taşkıran, Anadolu/Anatolia Ek III.2, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 2012, s. 19-28.

Kurt, Selami, "Tarih-i Osmânî/Türk Tarih Encümeni Mecmuası'nda Osmanlı ve Avrupa Tarihlerine Yöneltilen Eleştiriler", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,* 38, 2022, s. 311-348

"Önsöz", *Belleten,* C I/S. 1, 1937, s. 1-9.

Ousterhout, Robert, "Konstantinopolis'in Yeniden Keşfi ve Bizans Arkeolojisinin Başlangıcı: Tarihyazımsal Bir İnceleme", *Geçmişe Hücum. Osmanlı İmparatorluğunda Arkeolojinin Öyküsü 1753-1914,* ed. Zainab Bahrani, Zeynep Çelik, Edhem Eldem, Salt/Garanti Kültür Yayınları, İstanbul 2011, s. 181-211.

Özdoğan, Mehmet, *Batı Düşünce Sistemi İçinde Arkeolojinin Yeri ve 21. Yüzyılda Yeni Arayışlar*, TÜBA Yayınları, Ankara 2008.

Tolias, George, "Saygısız Bir Sanat Sevgisi: Yunan Antik Eserlerinin Yağmalanması, 1780-1820", *Geçmişe Hücum. Osmanlı İmparatorluğunda Arkeolojinin Öyküsü 1753-1914,* ed. Zainab Bahrani, Zeynep Çelik, Edhem Eldem, Salt/Garanti Kültür Yayınları, İstanbul 2011, s. 71-94.

Trigger, Bruce G., *A History of Archaeological Thought*, Second Edition, Cambridge University Press, Cambridge 2008.

Wallerstein, Immanuel, *Dünya Sistemleri Analizi. Bir Giriş*, çev. Ender Abadoğlu, Nuri Ersoy, Aram Yayıncılık, İstanbul 2005.

Yalçınkaya, Işın, "Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Prehistorik Arkeoloji Kazı Çalışmalarının Dünü ve Bugünü: Bilimsel Yaklaşım, Sorunlar ve Çözümler", A*nkara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi 66. Kuruluş Yıldönümü Anı Kitabı*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 2003, s. 349-354.

https://kvmgm.ktb.gov.tr/tr-44760/kazi-sonuclari-toplantilari.html, son erişim tarihi: 01.08.2023.

https://dergipark.org.tr/tr/pub/arkeolojiveetnografya/archive, son erişim tarihi: 01.08.2023.

TARİHSEL SÜREÇTE COĞRAFYA BİLİMİNİN GELİŞİMİ

Cennet Şanlı*

Giriş

İnsan dünya üzerinde var olduğundan bugüne yaşadığı çevreyi tanımaya çalışmış ve coğrafi bilginin gücüne inanmıştır. Bu anlamda coğrafi bilgi tüm zamanlarda değerli olmuş, ancak yaşadığımız yüzyılda karşı karşıya kaldığımız pek çok meteorolojik olay, yer kökenli doğal afet, sıcak savaş, çevre kirliliği, aşırı nüfus artışı, düzensiz göç hareketleri, küresel ısınma ve doğal kaynak yetersizliği gibi sorunlar nedeniyle daha anlamlı hâle gelmiştir. Bu nedenle coğrafi bilgiyi üreten, işleyen ve bahsi geçen pek çok sorunun çözümünde işe koşan coğrafya biliminin tarihini detaylı olarak anlamak ve kavramak önem arz etmiştir. Bu amaçla yapılan çalışmada coğrafya biliminin gelişiminin incelenmesi amaçlanmıştır. İlgili bölümde konu "*coğrafya tanımı, coğrafyada tarihi çağlar esas alınarak yaşanan gelişmeler, bu gelişmelerde öne çıkan bilim insanları ve teknolojinin coğrafyada yansımaları"* dikkate alınarak dört başlık altında ele alınmıştır.

Birinci başlıkta, coğrafya kavramının kökeni ve tanımına yer verilmiştir. İkinci başlıkta, antik dönemden günümüze coğrafya bilimine katkı sağlayan bilim insanları ve eserleri analiz edilmiştir. Üçüncü başlıkta, Türkiye'de coğrafya biliminin tarihsel gelişimi açıklanmıştır. Bu sıralamanın izlenmesinde Türkiye'de coğrafya alanında yaşanan gelişmeleri anlayabilmek için, disiplin tarihine bütüncül bakmanın gerekliliği etkili olmuştur. Zira Türkiye'de coğrafya tarihi özellikle Cumhuriyet sonrası dönemde Alman ve Fransız coğrafya ekolünün etkisinde kalmış ve bu ülkelerden Türkiye'de açılan coğrafya bölümlerine ders vermek için gelen hocaların görüş ve fikirleri doğrultusunda şekillenmiştir. Bölümün son başlığında ise teknolojideki gelişmelere paralel olarak coğrafyada yaşanan dijitalleşme, bu dijitalleşmenin yansıması olarak hem akademik dünyada hem de toplumsal hayatta sıklıkla kullanılan coğrafi bilgi teknolojileri örneklerine yer verilmiştir. Coğrafyanın dijitalleşme ev-

* Doç. Dr., Pamukkale Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Coğrafya Bölümü, *ORCİD: 0000-0003-3285-0950*

kullanılmıştır. Ancak dijital evrede teknolojinin bilim dünyasında yaygın kullanımına karşılık, toplumsal hayatta aşırı nüfus artışı, iç savaşlar, doğal ve beşeri afetler, kitlesel göç hareketleri gibi olgular *"coğrafi insan"* söylemini yeniden coğrafyanın odağına taşımıştır. Coğrafyayı yaşamın içsel bir parçası olarak benimsemiş insanı ifade eden bu kavram, günümüzde coğrafi bilgiyi sadece akademik dünyada araştırmacıların ya da coğrafya severlerin değil tüm insanlığın edinmesi gereken bir bilgi olarak kabul görmüştür. Zira yaşadığımız yüzyılda *"coğrafi insan"* olmak, hem küresel vatandaşlık için hem de gelecekteki nesiller için bir zorunluluk olarak görülmelidir.

Kaynakça

Akyol H. İbrahim, "Ölümlerinin Yıldönümü Münasebetiyle: Müderris Faik Sabri Duran ve Profesör Ernest Chaput", *Türk Coğrafya Dergisi,* s. V-VI, Ankara 1944, s. 143-152.

Alagöz C. Arif, "Coğrafya Terimleri Komisyonu Reisliğine", *Birinci Coğrafya Kongresi, Raporlar, Müzakereler, Kararlar,* T.C. Maarif Vekilliği Yayınları, Ankara 1941.

Arı Yılmaz, "Coğrafya Kurumları Üzerine", Bir Disiplinin İç Dünyası: Modern Türk Coğrafyası Üzerine Söyleşiler ed. Erdem Bekaroğlu ve Ali Rıza Özdemir, İdil Yayıncılık, İstanbul 2014.

Arı Yılmaz, "20. Yüzyılda Amerikan Coğrafyası: Genel Bir Değerlendirme". Çizgi Kitabevi, Konya 2018.

Arı Yılmaz, Coğrafyanın Tanımı, Kapsamı ve Neden Coğrafya*? Eğitimde Coğrafya Okuryazarlığı I,* ed. Ramazan Sever, Pegem Akademi, Ankara 2022, s. 90-106.

Arı Yılmaz "Çevresel Determinizmden Politik Ekolojiye: Son 100 Yılda Dünya'da ve Türkiye'de İnsan-Çevre Coğrafyasındaki Yaklaşımlar" . *Doğu Coğrafya Dergisi,* 22 /37, (2017), s.1-34.

Aristotle, *The Politics*, çev. Benjamin Jowett, Oxford Clarendon Press*,* United Kingdom 1885.

Artzi Ben-Yossi, The Idea of a Mediterranean Region in Nineteenth- to Mid-Twentieth-Century German Geography, *Mediterranean Historical Review,* 19/2, (2004), s. 2-15.

Avcı Sedat, "Birinci Coğrafya Kongresi ve Türkiye'nin Coğrafî Bölgeleri Hakkındaki Tartışmalara Dair Bir Not", *Türk Coğrafya Dergisi,* 57, (2011), s. 95-99.

Aysen Sina, "İlkçağ Tarih Yazımının Batı Anadolulu Öncüleri: III-Miletoslu Hekataios". *Tarih Araştırmaları Dergisi,* 27/44, (2008), s. 113-166.

Barrows Harlan, "Geography As Human Ecology", *Association of American Geographers* 13, (1923), s. 1-14.

Berggren, Lennart J. Jones, Alexander, "*Ptolemy's Geography: An Annotated Translation of the Theoretical Chapters",* Princeton Unıversıty Press, United Kingdom, 2000.

Bilgili Münür - Kocalar, A. Osman, "Coğrafya Nedir?", *Liberal Düşünce Dergisi,* 25 /99, (2020), s. 145-162.

Bilgili Münür, Coğrafyada Paradigma Okuryazarlığı, *Eğitimde Coğrafya Okuryazarlığı-I,* ed. Ramazan Sever, Pegem Akademi, Ankara 2022, s.109-128

Bostanci Erkan- Kanwal Nadia - .Clark Adrian F, "Augmented Reality Applications For Cultural Heritage Using Kinect" *Human-Centric Computing and Information Sciences*, 2015, 5 /1, s. 20.

Ceylan M. Akif, "Türkiye Coğrafyasına Katkıda Bulunan Yabancı Bilim Adamları: E. Obst, Th. Lefebvre ve E. Chaput", *Avrasya İncelemeleri Dergisi (AVİD),* II/1 (2013), s. 311-351.

Demirezen Bilgehan, "Artırılmış Gerçeklik ve Sanal Gerçeklik Teknolojisinin Turizm Sektöründe Kullanılabilirliği Üzerine Bir Literatür Taraması". *Uluslararası Global Turizm Araştırmaları Dergisi*, 3 (2019), s. 1-26.

Doğanay Hayati - Doğanay Serkan. *Coğrafyaya Giriş,* (12.Baskı), Pegem Akademi Yayınları, Ankara 2015.

Doğanay Gülmelek, "Küresel Çağda Postkolonyallik ve Postkolonyalizm". *Mülkiye Dergisi*, 46/3, (2022), s. 745-766.

Elad, Amikam, "The description of the travels of Ibn Baūa in Palestine: is it original?", *Journal of the Royal Asiatic Society,* 119, (1987), s. 256-272.

Erdem C. Bekaroğlu - Nuri Yavan, "Modern Türk coğrafyasının tarihsel gelişiminde batılı coğrafya okullarının etkisi: Ampirik bir analiz." *Beşeri Coğrafya Dergisi,* 1/1, (2013), s. 51-66.

Erinç Sırrı, *Cumhuriyetin 50. Yılında Türkiye'de Coğrafya,* Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Cumhuriyet'in 50. Yıldönümü Yayınları 11, Ankara 1973.

Ertek T Ahmet, "Hasan Âli Yücel ve Birinci Coğrafya Kongresi (1941)". *Türk Coğrafya Dergisi,* 57, (2012), s. 11-19.

Feng Rui - Wu Yuxia, "Research on History of Chinese Seismology". *Earthquake Science,* 23/3, (2010), s. 248-257.

Gregory Derek- Johnston, Ron-Pratt Geraldine, Watts Michael-Whatmore, Sarah, *The Dictionary of Human Geography,* Wiley-Blackwell, Chichester, United Kingdom 2009.

Gümüşçü Osman, *Tarihi Coğrafya,* Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2014.

Gümüşçü Osman, "Türk Coğrafya Çalışmalarına Genel Bir Bakış: Dün, Bugün, Yarın", *Fuat Sezgin Anısına Bilim Tarihine Yeni Bakışlar*, Mardin Artuklu Üniversitesi Yayınları, Mardin 2019, s. 155-249.

Güngördü Ersin, *Coğrafya'da Öğretim Yöntemleri İlkeler ve Uygulamalar,* Özcan Ofset, Ankara 1999.

Hartshorne Richard, "The Nature Of Geography: A Critical Survey of Current Thought in Thelight of The Past", *Annals of the Association of American Geographers*, Unıted States of America, 1939. https://files.cercomp.ufg.br/weby/up/214/o/Livro-The_Nature_of_Geography.pdf son erişim tarihi 06.06.2023.

Holt-Jensen Arild, *Coğrafya, Tarihi, Felsefesi ve Temel Kavramları*, çev: Erdem Bekaroğlu, Ömer F. Anlı, Hatice Turut, Suat Tuysuz, İdil Yayıncılık, İstanbul 2014.

Kandemir Özge- Ulusoy Gökhan, "Bir Yapıdan Bir Kente Kültürel Değerlerin Artırılmış Gerçeklik Teknolojileriyle Ortaya Konulması", *Yakın Mimarlık Dergisi* 7/1, (2023), s. 90-114.

Kapluhan Erol, "Coğrafi Bilgi Sistemleri'nin (CBS) Coğrafya Öğretiminde Kullanımının Önemi ve Gerekliliği", *Marmara Coğrafya Dergisi,* 29, (2014), s. 34-59.

Karabulut Murat. "20. yy'da Coğrafi Düşüncede Meydana Gelen Değişimler" *TÜCAUM VII. Coğrafya Sempozyumu*, Bildiriler Kitabı, Ankara 2012, s.357-361.

Karakaş Özür Nazan, "Strabon'un Coğrafyası", *Coğrafya Dergisi,* 30 (2015), s. 79-90.

Kaya, İlhan, "Coğrafi Düşüncenin Değişimi ve Paradigmalar*", Coğrafya Araştırma Yöntemleri*, ed. Yılmaz Arı & İlhan Kaya, Coğrafyacılar Derneği Yayınları, Balıkesir 2014.

Kayan İlhan, "Türkiye Üniversitelerinde Coğrafya Eğitimi: Amaç, Yeni Hedefler, Sorunlar ve Öneriler", *Ege Coğrafya Dergisi,* 11 (2000), s. 7-22.

Koçman Asaf, "Cumhuriyet Döneminde Yüksek Öğretim Kurumlarında Coğrafya Öğretimi ve Sorunları", *Ege Coğrafya Dergisi,* 10/1,(1999), s. 1-14.

Levtzion Nehemia, "Ibn- awqal, The Cheque, and Awdaghost", *The Journal of African History,* 9/2, (1968). s. 223-233.

Orhonlu Cengiz, "18. Yüzyılda Osmanlılarda Coğrafya ve Bartınlı İbrahim Hamdi'nin Atlas'ı", *Tarih Dergisi,* 14/19, (1964), s. 115-139.

Özçağlar Ali, *Coğrafyaya Giriş, Sistematik, Kavramlar, Yöntemler*, Ümit Ofset Matbaacılık, Ankara 2009.

Öngör Sami, " Siyasi Coğrafya ve Jeopolitik". *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi,* 18 /1, (1963), s. 301-316.

Özgen Nurettin, "Bilim Olarak Coğrafya ve Evrimsel Paradigmaları", *Ege Coğrafya Dergisi,* 19/2, (2010). s. 1-26.

Özgüç Nazmiye-Tümertekin Erol, *Coğrafya: Geçmiş, Kavramlar, Coğrafyacılar,* Çantay Kitapevi, İstanbul 2000.

Özgüç Nazmiye-Tümertekin Erol, *Beşeri Coğrafya, İnsan, Kültür, Mekân*, Çantay Kitabevi, (14.Baskı), İstanbul, 2014.

Özgür E. Murat - Yavan, Nuri, "Türk Coğrafyacılarının İç Hesaplaşması Neden Başaramadık Nasıl Başarabiliriz", *Beşeri Coğrafya Dergisi,* 1/1, (2013), s. 14-36.

Öztürk Mustafa - Karabağ, Servet, "Coğrafyada Paradigmalar", *Journal of European Education*, 3/(2013), s. 8-32.

Üçışık Süheyla - Demirci, Ali. "21. Yüzyılda Çağdaş Coğrafya Bilimi ve Temel Unsurları". *Marmara Coğrafya Dergisi,* 5, (2002), s. 117-133.

Pattison D. Wıllıam, "Four Traditions of Geography", *Journal of Geography*, 64, (1964), s. 211-216.

Pınar Adnan, "Coğrafya Öğretiminde CBS Kullanımı"*, Coğrafya Öğretim Teknolojileri ve Materyal Tasarımı içinde*, ed. Adem Sezer, Pegem Akademi Ankara 2017, s. 211-239.

Ravbar Nataša, "The Earliest Chinese Karstologist Xu Xiake" *Acta Carsologica,* 32/1, (2016), s. 243-254.

Ritter Carl, *Die Erdkunde im Verhaeltniss zur Natur und zur Geschichte des Menschen oder Allgemeine Vergleichende Erdkunde,* Erstes Buch Afrika, Berlin 1822.

Siu, Francis- Mc Govern, Mike, "China-Africa Encounters: Historical Legacies and Contemporary Realities", *Annual Review of Anthropology*, 46/1, (2017), s. 337-355.

Şahin, Cemalettin - Belge Rauf, "İbn Haldun'da Coğrafi Determinizm", *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi,* 57, (2016), s. 439-467.

Şanlı, Cennet – Sezer, Adem- Pınar, Adnan (2016). "Perceptions of geography teachers to integrating technology to teaching and their practices". *Review of International Geographical Education Online*, 6(3), s. 237-252.

Tanoğlu, Ali, "Coğrafya Nedir", *İstanbul. Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Dergisi,* 14, (1964), s. 3-14.

Tanrıkulu Murat, "Türkiye'de Fen-Edebiyat ve Eğitim Fakültesi İkileminde Öğretmen Yetiştirme ve Pedagojik Formasyon Uygulamaları", *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, 59, 2017, s. 264-275.

Tanrıkulu Murat-Gümüşçü Osman, "Türkiye'de Coğrafya Biliminin Gelişimi: 1940-2000 Dönemi", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi,* 19/37, (2021), s. 467-512.

Turoğlu Hüseyin, "Türkiye'de Coğrafya Yükseköğretimi, Mesleki Yeterlilikler ve Ulusal Standartlar Hakkında Bir Değerlendirme", *I. Uluslararası Coğrafya Eğitimi Sempozyumu*, 8-10 Kasım 2018, Nevşehir, s. 225-232.

Tuncer Tahir, Coğrafya Öğretiminde Artırılmış Gerçeklik Uygulamaları: Bir Eylem Araştırması, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 2023.

Tümertekin, Erol, *Çağdaş Coğrafi Düşüncenin Oluşumu ve Paul Vidal de la Blache,* İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, No.3603, İstanbul 1990.

Türkhan, M. Sait. "Bilinmeyen Bir Osmanlı Portolanı: Mehmed Reis'in Tuhfetü'l-Esrâr Fî Tarîki'l-Bihâr'ı". *Anadolu ve Balkan Araştırmaları Dergisi,* 5 (2022), s. 557-623.

Tüysüz Suat - Yavan, Nuri "Bölgesel Coğrafya Yaklaşımı ve Türk Coğrafyasındaki Etkileri Üzerine Kritik Bir Değerlendirme", *TÜCAUM VII. Coğrafya Sempozyumu,* 18-19 Ekim 2012, Bildiriler Kitabı, Ankara 2012.

Wu Guo, "Context and Text: Historicizing Xuanzang and the Da Tang Xiyu Ji Hualin*", International Journal of Buddhist Studies,* 3/1, (2020), s. 348-367.

Yavan M. Nuri, "Batı Coğrafyası Geleneği Üzerine", *Bir Disiplinin İç Dünyası: Modern Türk Coğrafyası Üzerine Söyleşiler,* ed. Erdem Bekaroğlu ve Ali Rıza Özdemir, İdil Yayıncılık, İstanbul 201, s.17-51.

Yazan Suat- Bekaroğlu C. Erdem, "Türk Coğrafyacılığının Disipliner İlişkileri Üzerine Ampirik Bir Araştırma", *Coğrafi Bilimler Dergisi,* 16/1, (2018), s. 37- 67.

Yıldırım Mücahit, Sanal Mekânda Kültür Coğrafyası Çalışmaları ve Artırılmış Gerçeklik Teknolojisinin Kullanılması, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23 /3(2021), s. 861-874.

Yomralıoğlu Tahsin, *Coğrafi Bilgi Sistemleri Temel Kavramlar ve Uygulamalar,* 5. Baskı, Akademi Kitabevi, Trabzon 2000.

URL 1.Türk Coğrafya Kurumu, https://www.tck.org.tr/tr/kurumsal/kurumsal-yapi/turk-cografya-kurumu-son erişim tarihi: 15.05.2023.

URL 2. Birinci Coğrafya Kongresine Katılanlar, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/198430 s.14 den alınmıştır. son erişim tarihi: 04.05.2023.

URL3.YÖK,Türkiye'de Coğrafya Öğretimi Yapan Yüksek Öğretim Kurumları, https://yokatlas.yok.gov.tr/lisans-bolum.php?b=10036 son erişim tarihi: 01.05.2023.

URL 4. 2020 yılı Covid 19 Dağılış Haritası, https://www.who.int/docs/default-source/coronaviruse/situation-reports/20200229-sitrep-40-covid-19.pdf. son erişim tarihi: 19.05.2023.

CUMHURİYETİMİZİN 100. YILINDA GÜNÜMÜZ TÜRK LEHÇELERİNİN DİL BİLGİSİ ALANINDA TÜRKİYE'DE YAYIMLANAN ESERLER ÜZERİNE

Nergis Biray*

Ana dilin yapısını ortaya koymak ve problemlerini çözerek aydınlatmak amacıyla Türk dili ve lehçeleri üzerindeki çalışmalar Cumhuriyetten önce genel olarak ele alınmış olsa da çalışmaların çoğu yabancı ülkelerde ve oralardaki Türkologlar tarafından kaleme alınmıştır. Türkiye'deki asıl ayrıntılı çalışmalar Cumhuriyet Dönemi'nde yapılmıştır.

Türk lehçeleri üzerindeki çalışmalar ana dilin yapısı ve sorunlarını ortaya koymak açısından eski yazılı kaynaklar kadar önem arz eder. Bu lehçelerin oluşumları, yayılma alanları, dilin yapısı içinde birbirlerine göre durumları, gramer özellikleri, söz dizimi, söz varlıkları vs. üzerinde durulması, dil coğrafyasının belirlenmesi ve dil atlaslarının yapılmasına da kaynaklık edecek bilgiler içerir.

Cumhuriyetin başlangıç dönemlerinde Atatürk *Millî his ile dil arasındaki bağ çok kuvvetlidir. Dilin millî ve zengin olması millî hissin inkişafında başlıca müessirdir. Türk dili dillerin en zenginlerindendir; yeter ki bu dil şuurla işlensin. Ülkesini, yüksek istiklâlini korumasını bilen Türk milleti dilini de yabancı diller boyunduruğundan kurtaracaktır*[1]" görüşünden hareketle 1928'de alfabe, 1932'de de dil inkılabını gerçekleştirir. 1932'de Türk Dil Kurumu kurulur. Hemen ardından 26 Eylül / 08 Ekim 1932 tarihleri arasında yapılan I. Türk Dili Kurultayında, yapılması gereken çalışmalarla ilgili bazı kararlar alınır. Bunları şöyle sıralayabiliriz:

a. Türk dilinin tarihi ve tarihî dönemleri üzerindeki araştırmalarla birlikte ağız ve lehçeler üzerinde de çalışmalar yapılmalıdır.
b. Yazılı belgeleri tespit edip üzerinde çalışmalar yapılmalıdır.
c. Halk arasında yaşayan dil unsurlarını araştırarak derlemek, büyük Türk Sözlüğü'nü yapmak gerekir.
ç. Türk lehçelerini de kapsayan Türk Sözlüğü hazırlanmalıdır.

* Prof. Dr., Pamukkale Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü Kurucu Bölüm Başkanı Denizli/Türkiye nergisb@gmail.com https://orcid.org/0000-0002-4168-220X.

1 Zeynep Korkmaz, *Atatürk ve Türk Dili-Belgeler,* Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1992, s. 315.

2022

Dolati, Mina, Halaç Türkçesi (Merkezi İli Ağızları), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2022, 374 s.

Sonuç

Bugün, günümüz Türk lehçelerinin dilbilimi alanında ses, şekil ve cümle bilgisi üzerinde genel kullanıma yönelik gramerlerin yazıldığını, daha özellikli konuların ele alındığı eserlerin öncelikle doktora tezleri olarak çalışılıp daha sonra da kitap olarak yayımlandığını görmekteyiz. İlk çalışmalar olarak lehçelerin öğretimini sağlamak amacıyla dil bilgisinin ses ve şekil bilgisini içeren eserlerin yayımlanması gayet tabiidir. Şu anda unutulmakta olan Türk lehçeleri de dâhil hemen bütün lehçelerin konuşanı, üzerinde ilmî çalışmalar yapanı hatta yazanı da vardır. Dilbilimde daha özellikli konularda eserler yazılması da son yıllarda artan bir şekilde devam etmektedir. Ancak hâlâ cümle bilgisi, dilbilimin daha özel alanları, aktarma problemleri, karşılıklı dilbilim çalışmaları, kalıp sözler, deyimler ve ata sözleriyle ilgili açıklamaları sözlükler gibi konularda eksikliklerimiz olduğu ve bu konular üzerinde eserler hazırlanması gerektiği de açıktır. Bundan sonraki süreçte gerek lisansüstü çalışmalarla gerekse yeni eser yayınlarıyla problemli ve eksik alanlarda da yayımlar yapılması alana katkı sağlayacaktır.

Kaynakça

Korkmaz, Zeynep, *Atatürk ve Türk Dili-Belgeler*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1992, 315.

Korkmaz, Zeynep, "Dilde "İlericilik" ve "Gericilik" Üzerine II", *Türk Dili Üzerine Araştırmalar I*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1995, 770-773.

CUMHURİYET DÖNEMİ'NDE TÜRKİYE VE TÜRK DÜNYASINDA ORTAK TERİM ÇALIŞMALARI

Aysel Baytok*

Giriş

Yerleştiği coğrafya ve mensup olduğu İslâm Uygarlığı dolayısıyla yüzyıllarca Doğu kültür ve medeniyet dairesi içinde bulunan Türk milleti, Cumhuriyet Dönemi'yle birlikte büyük bir değişim geçirerek yönünü Batı medeniyetine dönmüştür. Bunun sonucu olarak toplum siyasî, sosyal, ekonomik, kültürel vb. pek çok alanda büyük bir değişim geçirmiştir. Bu değişimlerin en büyüğü de dilde yaşanmış ve dil vasıtasıyla toplumu topyekûn yeniden inşa etme sürecine girilmiştir. "Yeni bir medeniyete yöneliş, dil açısından farklı ihtiyaçların ortaya çıkmasına sebep olmuş, alışverişte bulunulan Arap ve Fars dillerinin yerini Latince, Fransızca ve İngilizce almaya başlamıştır"[1]. 18. yüzyıldan itibaren yeni tıbbın ülkeye girmeye başlaması, siyaset ve hukuk alanlarında yeni sorunların ortaya çıkması ve çeşitli bilimlere ait eserlerin yabancı dillerden Türkçeye çevrilmesi, yabancı kelimelere karşılık bulma ihtiyacını doğurmuştur[2]. 19. yüzyıldan itibaren bilim ve teknolojinin hızlı bir şekilde gelişmesi ve bilimin kaynağının çoğunlukla Batı olması nedeniyle de bu dillere yöneliş bir anlamda zorunlu hâle gelmiştir.

Türkiye dışındaki İslâm medeniyetine dâhil olan Türk dünyasında da 20. yüzyıl başlarına kadar Arap alfabesi, dolayısıyla ağırlıklı olarak Arapça terminoloji kullanılmıştır. Özellikle 1917 Ekim devriminden sonraki Sovyet devrinde Türkiye ile diğer Türk halklarının (Kazak, Kırgız, Özbek, Türkmen ve Azerbaycan Türkleri) ilişkisi kopunca alfabe, dil ve terim konusunda farklı gelişim yollarına girmişlerdir. Türk halklarının yeniden buluşması ve ortak dil, ortak alfabe, ortak terminoloji çalışmalarının başlaması, SSCB'nin dağılıp 1991'de Türk devletlerinin bağımsızlıklarını kazanmalarıyla gerçekleşmiştir.

* Dr. Öğretim Üyesi, Pamukkale Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Denizli/Türkiye, abaytok@pau.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3868-2855

1 Alpertunga Kara-Adnan Ataç, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Tıp Terimlerinin Türkçeleştirilmesi Çalışmaları Üzerine", *VI. Türk Tıp Tarihi Kongresi'ne Sözlü Bildiri*, İzmir 2000, s. 1.

2 Agâh Sırrı Levend, *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1960, s. 73.

türetme konularında bugüne kadar pek çok çalışma yapılmıştır. Ancak daha yapılacak çok iş vardır. Bunun için Mustafa Kemal Atatürk'ün "Türk Dili, dillerin en zenginlerindendir; yeter ki bu dil, şuurla işlensin. Ülkesini, yüksek istiklalini korumasını bilen Türk milleti, dilini de yabancı diller boyunduruğundan kurtarmalıdır." anlayışına uygun olarak devlet yetkilileri, dil ve terim konusunda çalışmalar yürüten kurumlar, kuruluşlar, dernekler, üniversiteler, öğretim üyeleri ve bireysel olarak konuyla ilgilenen herkes sorumluluk hissetmeli ve üzerine düşeni bundan sonra da yapmaya devam etmelidir.

Kaynakça

Ağakay, Mehmet Ali- Dilaçar, Agop, *Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1949.

Akalın, Şükrü Haluk, "Bilişim Türkçesi", *Türk Dili*, S. 609, 2002, s. 472-481.

Albayrak, Nurettin, *Ansiklopedik Halk Edebiyatı Sözlüğü*, Kapı Yayınları, İstanbul 2010.

Alyılmaz, Cengiz, "Uluslararası Türk Akademisi ve Altay Cumhuriyeti'ndeki Eski Türk Yazıtları Albümü Adlı Eser Üzerine", *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 56, Erzurum 2016, s. 657-690.

Arbatlı, M. Sait, "Türk Dünyası Edebiyat Araştırmalarında Karşılaşılan Terim Sorunu", *III. Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, C. 1, 2016, s. 369-372, s. 370.

Arifoğlu, Ali- Demirer, Mehmet- Şengül, Gökhan-Öz, Osman, *Bilişim Terimleri Sözlüğü*, 2006.

Arslan Erol, Hülya-Kurt, Fatma, "Gramer Terimleri Esasında Özbek Türkçesi Terim Türetme Yolları Üzerine", *Journal of Turkish Language and Literature*, Volume: 5, Issue: 3, 2019, s. 458-470.

Atmaca, Nidai Sulhi, "Türk Hekimlik Dilinin Tarihsel Gelişimi", *Güncel Gastroenteroloji*, 15/2, 2011, s. 132-137.

Atmaca, Nidai Sulhi, "Türk Tıp Dilinin Dünü, Bugünü, Yarını", *Türk Nefroloji Derneği Terim Kolu Bülteni*, S. 16, 2020, s. 14-22.

Aydemir, Mustafa, "Tanzimat'tan Yeni Lisan Hareketi'ne Dil Sadeleştirme Çalışmaları", *Sobider Sosyal Bilimler Dergisi*, 2016, s. 240-254.

Ayık, Tuba, *Teknik Metin Çevirilerinde Terim Karşılama Yöntemleri*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2004.

Aytbayulı, Ömirzak, "Türk Dillerinde Terimlerin Ortak Kullanılmasının Temel Prensipleri", *Türk Lehçeleri ve Edebiyatı Dergisi*, S. 17, Ankara 1998.

Bahadırova, S.-Ahmetov S.-Çınar, A. Abbas, *Karakalpak Halk Edebiyatı Terimleri ve Destanları*, Muğla 2004.

Banguoğlu, Tahsin, *Ana Hatlarıyla Türk Grameri*, İstanbul 1940.

Bayar, Nevnihal, "1935 Cep Kılavuzlarında Yerlileştirme Örnekleri", *Bartın Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Bartın 2016, s. 35-50.

Bayrakdarlar, Tuğba, *Özbekçe Edebiyat Terimleri Sözlüğü*, Niğde Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Niğde 2012.

Bıyıklı, Mustafa, "Türk Dünyası Ortak Kuruluşu Olarak Türk Akademisi", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2016, s. 404-418.

Bıyıklı, Mustafa, *25 Yıllık Tecrübenin Ardından Türk Keneşi Bünyesindeki Ülkelerde Ortak Kuruluşlar, İlişkiler ve İş Birlikleri*, Bişkek 2018.

Binler, Mehmet Ziya, *Türk Dünyası Aile ve Akrabalık Terimleri Sözlüğü*, Selenge Yayınları, Ankara 2007.

Buran, Ahmet, *Türklük Bilimi Terimler Sözlüğü*, Akçağ Yayınları, Ankara 2015.

Cumakadırov, Esenbek- Alyılmaz, Cengiz, *Türkiye Türkçesi-Kırgız Türkçesi Askerî Terminoloji Anahtar Kitabı*, T.C. K.K.K. Lisan Okulu Komutanlığı, İstanbul 1995.

Çağıran, Önder, "Türkiye Türkçesi İle Azerbaycan Türkçesindeki Matematik Terimlerine, Terim Birliği Yönünden Toplu Bir Bakış", *Türk Dili Üzerine Araştırmalar, İncelemeler*, Kayseri 1999, s. 7-13.

Çelik Şavk, Ülkü, *Türkçe-Kazakça-Karakalpakça-Rusça-İngilizce Karşılaştırmalı Dilbilim ve Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*, Ankara 2001.

Çetiner, Bayram, *Tatarlarda Hukuk, Ticaret ve Yönetimle İlgili Terimler ve Bunların Tarihi-Kültürel Bağları*, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Muğla 2016.

Çotuksöken, Yusuf, *Dil ve Edebiyat Terimleri Sözlüğü*, Cem Yayınevi Yayınları, İstanbul 1992.

Demir, Tuğçe Burcu, *Türkmen Türkçesi ve Türkiye Türkçesi Atasözlerinde Geçen Dinî Terimlerin Karşılaştırılması*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 2022.

Demirci, Ümit Özgür-Durmuş, Sefa, "Türk Dünyasında Ortak Gramer ve Kimya Terimleri Kullanılması Üzerine", *III. Uluslararası Tercümanlık ve Geleceği Sempozyumu*, 2012 Bişkek.

Dilaçar, Agop, "Atatürk ve Türk Dili", http://www.dildernegi.org.tr/TR,457/ataturk-ve-turkce.html, Erişim: 13.04.2023

Dursunoğlu, Halit, "Cumhuriyet Döneminde Yapılan Sözlük Çalışmaları ve Türkçe Sözlükler Üzerine Bir Kaynakça Denemesi", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 31, 2011, s. 255-271.

Edebiyat *ve Söz Sanatı Terimleri Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1948.

Eker, Süer, "Modernleşme Sürecinde Türkiye'de Terimbilim Çalışmalarına Genel Bir Bakış", *Altaistics and Turkology journal of the Turkic Academy*, No 1, 2013, s. 68-95.

Emet, Erkin, "Çağdaş Uygur Türkçesindeki Yeni Terimler Türetme Yolları ve Yeni Terim Türetmedeki Problemler", V. *Uluslar Arası Türk Dil Kurultayı*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2004.

Ercilasun, Ahmet Bican vd., *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü I* (1. Cilt), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1992.

Ercilasun, Ahmet Bican vd., *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü II Dizin* (2. Cilt) Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1992.

Ergin, Muharrem, *Orhun Abideleri*, İstanbul 2011.

Geldiyev, Recepmuhammet, "Türkiye Türkçesi ve Türkmencede Terim Yapma Yollarıyla İlgili Bazı Prensipler", Ankara Üniversitesi TÖMER, *Türk Lehçeleri ve Edebiyatı Dergisi*, S. 19, Ankara 1998.

Gökalp, Ziya, *Türkçülüğün Esasları*, T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını, Eskişehir 2019.

Gülensoy, Tuncer, *Türkiye Türkçesi-Kırgız Türkçesi Gramer Terimleri Sözlüğü*, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 2004.

Gürlek, Mehmet-Şen, Mesut, "Türk Dili Çalışmalarında Terim sorunu: Bir Durum Çalışması", *The Journal of Academic Social Science Studies,* Number: 29, 2014, s. 189-200.

Gürsoy Naskali, Emine, *Türk Dünyası Gramer Terimleri Kılavuzu*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1997.

Hacib, Yusuf Has, *Kutadgu Bilig*, haz. Mustafa S. Kaçalin, 2008.

Hatipoğlu, Vecihe, *Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1969.

IBM *Bilgisayar Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1993.

İmer, Kamile, *Dilde Degişme ve Gelişme Açısından Türk Dil Devrimi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1976.

İmer, Kamile, *Türkiye'de Dil Planlaması: Türk Dil Devrimi*, Ankara 1998.

İmer, Kamile- Kocaman, Ahmet-Öz, A. Sumru, *Dilbilim Sözlüğü*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul 2011.

Kahraman, Mehmet, "Kazak Dilinde Terim Yapma Prensipleri Üzerine", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, C. 3, S. 4, 2014, s. 696-717.

Kahraman, Mehmet, "Türk Dilinin Terimsel Gelişim Sürecine Tarihî Bakış", *Medeniyet ve Toplum Dergisi*, C. 1, S. 1, 2017, s. 137-160.

Kahraman, Mehmet, "Türk Dilinin Cumhuriyet Devri Terimsel Gelişim Sürecine Tarihi Bakış (II)", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, C. 6, S. 2, 2017, s. 1289-1312.

Kara, Alpertunga-Ataç, Adnan, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Tıp Terimlerinin Türkçeleştirilmesi Çalışmaları Üzerine", *VI. Türk Tıp Tarihi Kongresine Sözlü Bildiri*, İzmir 2000, s. 1-14.

Karadağ, Hüseyin- Gökdağ, Bilgehan A., "Ortak Türk Medeniyetinin Bir Unsuru Olarak Ortak Terminoloji Üzerine Görüşler", https://slideplayer.biz.tr/slide/11854921/, Erişim: 8.04.2023

Karaman, Burcu İlkay, "Terim Oluşturma Yöntemleri", *Belleten*, 2009, II, s. 45-59.

Karataş, Turan, *Ansiklopedik Edebiyat Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 2001.

Kaya, Doğan, *Türk Dünyası Ansiklopedik Türk Halk Edebiyatı Kavramları ve Terimler Sözlüğü*, Akçağ Yayınları, Ankara 2020.

Kemahlı, Sabri, "Tıp Eğitimi ve Hekimlik Dilimiz Nasıl Türkçeleşti?", *Türk Nefroloji Derneği Terim Kolu Bülteni*, S. 16, 2020, s. 10-12.

Кеңес, Барысгүл, "Информатика Саласындағы Аппараттық Қамтым (Hardware) Терминдерінің Түркі Тілдерінде Жасалуы (Қазақ, Түрік, Әзірбайжан Тілдері Негізінде)", *IX. Uluslararası Türkoloji Kongresi Bildiri Kitabı*, Türkistan 2021, s. 1282-1283.

Kılınç, Oğuz, *Türkçe ve Kırgızcadaki Akrabalık Terimlerinin Atasözü ve Deyimlere Yansıması*, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Bişkek 2012.

Koç, Nurettin, *Açıklamalı Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*, İnkılap Kitabevi Yayınları, İstanbul 1992.

Koç Keskin, Neslihan-Mermer, Ahmet, *Eski Türk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*, Akçağ Yayınları, Ankara 2005.

Koçak, Deniz, *Toplumsal Boyutta Terim Bilim Çalışmaları: Fransa'daki Afnor Terim Birliği'nden Yola Çıkarak Türkiye'de Terimlerde Standartlaştırma Modeli Oluşturmak*, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2005.

Korkmaz, Zeynep, *Gramer Terimleri Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1992.

Koşay, Hamit Zübeyir-Işıtman, İshak Refet, *Ana Dilden Derlemeler I-II***,** Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1952.

Kuçkurtay, İristay, "Özbek Halk Edebiyatı Terimleri ve Türkçe Karşılıkları", *Uluslararası Türk Dünyası Halk Edebiyatı Kurultayı*, Kültür Bakanlığı, Ankara 2002.

Levend, Agâh Sırrı, *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1960.

Minsafina, Alina, *Çağdaş Türk Dillerinde Ortak Terminoloji Geliştirme İmkân ve Yöntemleri*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2020.

Minsafina İldarovna, Alina-Develi, Hayati, "Karşılaştırmalı Olarak Türk Dillerinde Bilimsel Terimlerin Dil Yapıları", *Modern Oriental Studies*, V. 3, No: 2, 2021, s. 183-193.

Aynur Öz Özcan-Ayhan Çelikbay, *Türkçe-Özbekçe, Özbekçe-Türkçe Ekonomi Terimleri Kılavuzu*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2021.

Özaltay, Bülent-Kara, M. Alpertunga, "19. Yüzyılda Tıp Eğitiminin Türkçeleştirilmesi ve Lugât-ı Tıbbîye", *Arslan Terzioğlu'na Armağan (Festschrift für Arslan Terzioğlu*), Hazırlayanlar: Erwin Lucius, Afife Mat, Öztan Öncel, Bülent Özaltay, İstanbul 1999, s. 387-407.

Özarslan, Metin, "Karşılaştırmalı Türk Dünyası Halk Edebiyatı Çalışmalarında Terim Problemi", *Uluslararası Türk Dünyası Halk Edebiyatı Kurultayı*, Kültür Bakanlığı, Ankara 2002.

Özden, Akil Muhtar, "Yeni Kimya Terimlerimiz", *Tedavi Kliniği ve Laboratuvarı Dergisi*, C. 8, No 31, 1938, s. 130-151.

Özkan, İbrahim, *Kazak Türkçesinde Tıp Terimleri*, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Niğde 2021.

Özkul, Fatma, *Özbek Türkçesinde Gramer Terimleri*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1995.

Saraç, M. A. Yekta, "Istılâhât-ı Edebiyye", *İslâm Ansiklopedisi*, C. 19, s. 206.

Şaş, Ali Kemal, "Türkçede Terim Oluşturma Yolları ve Bilişim Terimlerinin Oluşum Süreçleri", *RumeliDE Dil ve Edebiyat Dergisi*, 2020, s. 242-256.

Şaş, Ali Kemal, "Bilgisayar Terimlerini Türkçeleştirme Çalışmaları", *Yunus Emre-Mehmet Akif Armağanı Türk Dili Araştırmaları-II*, Ankara 2021, s. 440-453.

Tekin, Talat, "Cumhuriyet Döneminde Türkçenin Gelişmesi", *Dilbilim Araştırmaları*, 1994, s. 4-10.

Tokyürek, Hacer, *Eski Uygur Türkçesinde Budizm ve Manihaizm Terimleri*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, Yayımlanmış Doktora Tezi, Kayseri 2011.

Topaloğlu, Ahmet, *Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü*, Ötüken Yayınları, İstanbul 1989.

Tunç, Tomris, *Derleme Sözlüğü ve Kavramlar Dizini I,II,III,* Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1995.

Tural, Sadık vd., *Türk Dünyası Edebiyat Kavramları ve Terimleri Ansiklopedik Sözlüğü*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 2004.

Türkçe *Sözlük*, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2011, s. 2330; https://sozluk.gov.tr/, Erişim: 26.03.2023

Türkçe *Terimler Cep Kılavuzu*, İstanbul 1941.

Uğurlu, Nurer, *Geometri*, İstanbul 2006.

Uluocak, Nihat, "Türk Dili ve Dilin Özleşmesi," *İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*, C. 38, S. 3, 1988, s. 44-55.

Uslu, Mustafa, *Ansiklopedik Türk Dili ve Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*, Yağmur Yayınları, İstanbul 2007.

Uştuk, Fatma, *Kırgız Türkçesi ve Altay Türkçesinde Hayvancılık Terimleri*, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Denizli 2021.

Uygur, Ceyhun Vedat, "Karakalpak Türkçesi Gramer Terimleri Sözlüğü", *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, S. 11, Türk Dil Kurumu, Ankara 2001.

Uysal, Hülya, *Yabancı Terimleri Türkçeleştirmede Uygulanan Yöntem ve İlkeler (1932-1950 Arası)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2013.

Ünal, Süheyla, "Türkçe Tıp Dili", *Türkçe Şurası*, Ankara 2022, s. 369-374.

Üstünova, Kerime, "Türkiye Türkçesi-Azerbaycan Türkçesi Dilbilgisi Terimleri", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S. 126, İstanbul 2000.

Vardar, Berke vd., *Dilbilim ve Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*, Ankara 1980.

Vardar, Berke, *Dilbilimin Temel Kavram ve İlkeleri*, Ankara 1982.

Vardar, Berke, *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 2002.

Yılmaz, Emine, "Çuvaşça Dilbilim ve Dilbilgisi Terimleri Üzerine Bir Deneme", *Türkbilig Türkoloji Araştırmaları*, S. 1, Ankara 2000.

Yumru, Dilek, "Terim Üret(me)me Sorunu", *Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C. 3, No. 39, 2010, s. 10-19.

Zülfikar, Hamza, *Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1991.

Elektronik Kaynaklar

https://www.mevzuat.gov.tr/anasayfa/MevzuatFihristDetayIframe?MevzuatTur=7&MevzuatNo=19784& MevzuatTertip=5, Erişim: 19.05.2023

https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/dil-kurultaylari/, Erişim: 6.04.2023

https://slideplayer.biz.tr/slide/11854921/, Erişim: 22.04.2023

https://www.metu.edu.tr/tr/arama?cx=011418946324636299173%3Ajgqmx6nposk&ie=utf-8&qa=terim, Erişim: 13.05.2023

http://www.termturk.org, Erişim: 13.05.2023

https://www.aydinkoksal.gen.tr/, Erişim: 29.03.2023

http://tbv.org.tr/vizyon-misyon/, Erişim: 29.03.2023

https://bilisimde.ozenliturkce.org.tr/onerilen-tum-terimler-ingilizce-turkce/, Erişim: 15.05.2023

https://www.tdk.gov.tr/icerik/basindan/lac-ve-eczaclk-terimleri-soezlueuene-altn-havan-oeduelue/, Erişim: 1.05.2023

https://www.tdk.gov.tr/icerik/basindan/turk-kenesi-konseyi-ortak-terminoloji-kurulu-ilk-toplantisini-yapti/, Erişim: 23.04.2023

https://turkicstates.org/tr/haberler/turk-kenesi-konseyi-ortak-terminoloji-kurulu-ilk-toplantisi-istanbulda-yapildi_87, Erişim: 23.04.2023

https://sozluk.gov.tr/, Erişim: 14.05.2023

http://www.dildernegi.org.tr/TR,457/ataturk-ve-turkce.html, Erişim: 13.04.2023

https://isteataturk.com/g/icerik/Sivas-Ataturk-un-Sivas-i-Ziyaretleri/745, Erişim: 3.04.2023

https://www.bilgipedia.com.tr/ataturk-ve-geometri-kitabi, Erişim: 25.03.2023

http://dad.boun.edu.tr/tr/download/article-file/273967, Erişim: 25.03.2023

https://www.mfa.gov.tr/turk-konseyi.tr.mfa, Erişim: 23.04.2023

https://twesco.org/, Erişim: 23.04.2023

http://terim.tuba.gov.tr/, Erişim: 13.04.2023

https://www.aa.com.tr/tr/egitim/ortak-turk-tarihi-ders-kitabi-okutulmaya-baslandi/1740358,

Erişim: 8.05.2023

https://www.turkicstates.org/tr/iliskili-kurumlar/turk-akademisi_1, Erişim: 23.04.2023

https://www.tbd.org.tr/, Erişim: 30.05.2023

PROF. DR. MEHMET KARASAN BİBLİYOGRAFYASI

Alper Bilgehan Yardımcı*

Bibliyografyalar akademik alanda önem teşkil eden çalışmalardır. İngilizce "*bibliography*" kelimesinden dilimize uyarlanan, etimolojik olarak Grekçe kitap anlamına gelen "*biblion*" ile yazmak anlamına gelen "*graphos*" kelimelerinin bir araya getirilmesi ile oluşan bibliyografya kavramı Antik Yunan'da kitapların el ile çoğaltılması anlamında kullanılmıştır. Günümüzde ise bibliyografyanın ön plana çıkan çeşitli kullanımları vardır: İlk anlamında bibliyografya kitapların tarif ve tanımından oluşmaktadır[1]. Bu açıdan basılı eserlerin kataloğudur, ancak bu katalog eserlerin hangi koleksiyon ve kütüphanede bulunduğuna ilişkin bilgi vermemektedir. Diğer anlamında ise daha sonraki çalışmalar için kitapların veya bir yazar tarafından danışılan eserlerin bir listesi olarak tanımlanmaktadır. Ayrıca bibliyografya bir yazar ya da düşünürün bütün eserlerini ve yazılarını içeren bibliyografik kayıt olarak belirlenebilir. Son anlamıyla bibliyografya özellikle sosyal bilimler alanında önem teşkil etmektedir çünkü yapılan çalışmalarda bir yazara ya da düşünüre ait bibliyografyaya ulaşmak o kişinin mevcut çalışmaları doğrultusunda bir meseleye yönelik görüşlerini doğru bir şekilde kavramak açısından faydalı olmaktadır.

Bununla birlikte, bilim insanı ya da düşünürlerin ortaya koymuş oldukları eser ve yazıların hepsini içeren bibliyografik bir kayda ulaşmak her zaman mümkün değildir. Böylesi bir durumda bir düşünüre yönelik detaylı bir çalışma yapmak isteyen bir araştırmacı ilgili bilim insanı ya da düşünürün görüşlerini etraflıca anlamakta ve onun yazın yaşamının izini sürmekte çeşitli zorluklar yaşayabilmektedir. Özellikle felsefe disiplininde bir filozofun ileri sürdüğü düşüncelerin tutarlılığını tespit edebilmek açısından o kişinin düşünce sisteminin tamamının bilinmesi gerekmektedir. Aksi takdirde ilgili filozofun doğru bir şekilde anlaşılması mümkün olmamaktadır. Bu açıdan bibliyografya çalışmalarının felsefe alanında düşünürlerin bütün eserlerini serimlemesi gibi bir işlevi ve katkısı vardır. Dolayısıyla, bibliyografya çalışmaları akademik ve düşünsel alanda sağladığı fayda neticesinde ihtiyaç duyulan temel kaynak ve başvuru çalışmaları arasında yerini almaktadır.

* Doç. Dr., Pamukkale Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Felsefe Bölümü, Denizli/TÜRKİYE, alperyardimci@pau.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3245-7203

1 Zehra Kılıçarslan-Emel Altuğ, "Bibliyografya", *Türk Kütüphaneciliği*, C 30, S. 2, Nisan 2016, s. 338.

7. Goblot, E. 1945. "Yunan Düşüncesi ve Bilim". Çeviren Mehmet Karasan. *Tercüme* VI (31-32): 134-37.
8. Lacombe, Olivier. 1943a. "Hürlük". Çeviren Mehmet Karasan. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* I (5): 21-34.
9. ———. 1943b. "Zaman". Çeviren Mehmet Karasan. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* I (4): 69-74.
10. ———. 1944. "Hayat". Çeviren Mehmet Karasan. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* II (5): 743-52.
11. Siegfried, André. 1941. "Avrupa Kıt'ası ile Amerika Kıt'ası Arasındaki Tezat". Çeviren Mehmet Karasan. *İlköğretim* 4 (79): 947-50.
12. Valery, Paul. 1945. "Avrupa Ruhu ve Yunan Düşüncesi". Çeviren Mehmet Karasan. *Tercüme* VI (31-32): 130-33.

Yayımlanmayan Ders Notları

1. Karasan, Mehmet. "Eğitim Meselesi ve Eğitim Felsefesi (1970-71 Yılı Ders Notları)". Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi.
2. ———. "Ahlak Meselesi ve Ahlak Felsefesi (1973-74 Yılı Ders Notları)". Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi.
3. ———. "Din Sosyolojisine Giriş (Ders Notları)". Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi.
4. ———. "Sofistler ve Cemiyet Meselesi (Ders Notları)". Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi.

Kaynakça

Ayas, Kevser Gülçiçek, *Türk Din Sosyologları-M.Rami Ayas*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2007.

Ayhan, Aylin, *Mehmet Karasan'ın Hayatı, Eserleri ve Felsefi Görüşleri*, Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Antalya 2016.

Balakbabalar, Muhsin, "Mehmet Karasan", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C 20, S.1, 1975, s. XXIII-XXV.

Çapcıoğlu, İhsan, "Türkiye'de Akademisyen Din Sosyologları Bibliyografyası", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C 44, S. 2, 2003, s. 207-255.

Demir, Remzi-Atılgan, Doğan, *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi ve Türkiye'de Beşerî Bilimlerin Yeniden İnşası: Elli Portre*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 2008.

Descartes, Rene, "Felsefe Nedir?", *Oluş Edebiyat Fikir*, çev. Mehmet Karahasan C 2, S. 31, 1939, s. 484-486.

Descartes,Rene, "Felsefe Nedir?", *Oluş Edebiyat Fikir*, çev. Mehmet Karahasan C 2, S. 32, 1939, s. 498-501.

Gide, Andre, *Yarı Kalan İtiraf Yahut Genevieve*, çev. Mehmet Karahasan, Semih Lütfi Kitabevi, İstanbul 1940.

Güven, Tansel, *Siyasi İlimler Mecmuası 1931-1955: İnceleme ve Dizin*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Ankara 2010.

Hüseyin Gazi Topdemir, "Mehmet Karasan: Hayatı ve Eserleri", *Tanzimat'tan Günümüze Türk Düşünürleri: Cumhuriyet'ten Günümüze Bilimsel ve Felsefi Düşünce Temsilcileri*, ed. Süleyman Hayri Bolay, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara 2015, s. 2465-2474.

Kılıçarslan, Zehra-Altuğ, Emel., "Bibliyografya", *Türk Kütüphaneciliği*, C 30, S. 2, Nisan 2016, s. 338-339.

Loeb, Jacques, *Hayatın Mihaniki Telakkisi*, çev. Mehmet Karahasan, Devlet Basımevi, İstanbul 1935.

TBMM Albümü 2. Cilt (1950-1980), Ankara: TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2010.

Kullanılan veri tabanları

Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi, "Mehmet Karasan", "Mehmet Karahasan", http://ktp2.isam.org.tr/?navdil=tr, son erişim tarihi: 28.08.2023.

Pamukkale Üniversitesi Prof. Dr. Fuat Sezgin Kütüphanesi, "Mehmet Karasan", https://kesifaraci.com/index.jsp, son erişim tarihi: 28.08.2023.

İstanbul Büyükşehir Kütüphanesi, "Mehmet Karasan", https://katalog.ibb.gov.tr/yordam/?p=0&dil=0, son erişim tarihi: 28.08.2023.

DergiPark, "Mehmet Karasan", https://dergipark.org.tr/tr/, son erişim tarihi: 28.08.2023.

Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı Ulusal Tez Merkezi, "Mehmet Karasan", https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/, son erişim tarihi: 28.08.2023.

Ankara Üniversitesi Kütüphanesi, "Mehmet Karasan", http://kutuphane.ankara.edu.tr/, son erişim tarihi: 28.08.2023.

CUMHURİYET VE KADIN HAKLARI

Aslı Çavuşoğlu Aksoy*

1. Kadının Konumu

Kadınların siyasal ve toplumsal mücadelesinin, 18. yüzyılda başladığı söylenebilir. Kadın, toplum içinde erkekle eşit konumlanmadığını fark etmiş, bunun değiştirilmesi için mücadele etmek gerektiğini düşünmüştür. Bu, feminizm hareketidir. Feminist bilinç, kadınların ezilen bir gruba mensup olduklarının ve dolayısıyla haksızlığa uğramış olduklarının farkına varmalarını ve bu haksızlığın doğal değil de toplumsal/kültürel bir olgu olduğunu kavramalarını içerir. Bu bilinç, haksızlığın düzeltilmesi için mücadele edilmesine, mücadelenin bağımsız bir biçimde yürütülerek örgütlenmesine ve aynı zamanda da alternatif bir gelecek vizyonu oluşturulmasına uzanır. Kadınların ezilmesi ve onlara karşı ayrımcılık uygulanması, bilinen ve tarih boyunca hep var olan bir olgu olsa da bu ezilmeye karşı sistemli bir karşı çıkış görülememiştir. Çünkü gelişmiş bir feminist bilincin ortaya çıkması, kadınların evlilik dışında bir ekonomik alternatife sahip olmalarına ve ekonomik geçimini sağlayan anlamlı sayıda bir kadın grubunun varlığına bağlıdır. Kadınlar bu kazanımları elde edebilirlerse mevcut eşitsizliğin karşısında düşünsel ve toplumsal alternatifler oluşturabilirler. Batı'da bu önkoşulların ipuçları 17. yüzyıldan itibaren kendini göstermeye başlar. Sistemli bir feminist teorinin doğuşu da tarihsel olarak 18. ve 19. yüzyıllara dayanmaktadır[1].

Türkiye'de kadın haklarının gelişiminde önemli adımlar atılması ise, Cumhuriyetin kurulması ile başlayan süreçte kadınlardan oluşan bir siyasal parti kurma teşebbüsü olarak gösterilebilir. Bir Osmanlı-Türk yazarı olan Nezihe Muhittin, kadın hakları savunusunun en önemli temsilcilerindendir. Seçkin bir ailede yaşamış, gerek öğretmenlik mesleği gerek ailesinin konumu sebebiyle kadın meselesinin içinde olmuştur. Yaşamı boyunca çeşitli kadın derneklerinde aktif rol almış, kadınların edilgen bir pozisyonda, acziyet içinde bulunmalarına karşı çıkmıştır. Muhittin'e göre Millî Mücadele yılları da aslında kadınların pasif varlıklar değil, toplumsal kazanımlara erkekler kadar katkı sunan varlıklar olduğunu göster-

* Dr. Öğr.Üyesi, Pamukkale Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Felsefe Bölümü, acavusoglu@pau.edu.tr Orcid no: 0000000177168643

1 Fatmagül Berktay, "Kadınların İnsan Haklarının Gelişimi ve Türkiye", *Sivil Toplum ve Demokrasi Konferans Yazıları,* İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2014, s.5.

seçme ve seçilme hakkı elde etmiş olsa da son seçimlerde dahi meclisteki temsili ancak %20 oranında olabilmiştir. Kadın cinayetlerinin ve kadına karşı şiddetin günümüzde artarak yer bulabilmesi, yasal düzenlemelerin gerekliliğini ve yetersizliğini faş etmektedir.

Cumhuriyetin ilk yüz yılında kadınların başlıca kazanımları olan; öğrenim birliği, seçme ve seçilme hakkı, annelik izinleri, "Dul, bekar" gibi sıfatlardan bağımsız olarak nitelendirilmeleri, şehirlerin "Kadın Dostu Kentler" olma hedefinin benimsenmesi, koruma evi sayısının arttırılması, kadına karşı işlenen suçlarda cezanın artırılması, kılık kıyafet serbestliğini içeren yönetmeliklerle kadınların özgürleşmesi, erken yaşta evliliklerle mücadele edilmesi, kadınların iş hayatına atılmasını destekleyici ekonomik tedbirler, genç sayılacak bir Cumhuriyet için son derece önemli adımlardır. Kadınların yüz yıllık kazanımlarının Uluslararası Sözleşmeler ile pekiştirilmesi, İstanbul Sözleşmesinin imzacısı olunması kadınlar açısından çok değerlidir. Ancak belirttiğimiz gibi Türkiye imzacı olmaktan çekilmiştir. Yukarıda saydığımız kazanımların işler hâle gelmesi, kadınlar ve tüm toplum için hayati önem taşımaktadır.

Kadınların erkeklerle tam eşit bir pozisyonda konumlanabilmesi için Cumhuriyetin ilkelerinden ödün vermeden çalışmaya devam edilmesi gerekmektedir.

Kaynakça

Altınay, Ayşegül, *Vatan Millet Kadınlar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009

Balcı, M., Tuzak, M., Cumhuriyetin İlk Yıllarında Nezihe Muhiddin Özelinde Türk Kadınlarının Siyasi Hakları İçin Mücadelesi, *Marmara Üniversitesi Kadın ve Toplumsal Cinsiyet Araştırmaları Dergisi,* 2017

Berktay, Fatmagül, "Kadınların İnsan Haklarının Gelişimi ve Türkiye", *Sivil Toplum ve Demokrasi Konferans Yazıları,* İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2014

Berktay, Fatmagül, *Tek Tanrılı Dinler Karşısında Kadın*, Metis Yayınevi, İstanbul, 2012

Berktay, Fatmagül, *Tarihin Cinsiyeti*, Metis Yayınevi, İstanbul, 2012

Çakır, Serpil, *Erkek Kulübünde Siyaset*, Versus Yayınevi, İstanbul, 2013

Dedeoğlu, Saniye, Adem Yavuz Elveren, *Türkiye'de Refah Devleti ve Kadın*, İletişim Yayınevi, İstanbul, 2012

Emiroğlu**,** Atiye, **"**1923 ve 1960 Arası Türkiye'de Kadın Hakları ve Türk Kadınının Edindiği Hakları Kullanmaları" *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 2022

Emiroğlu**,** Atiye, **"**1960 ve 1980 Dönemin Literatürüne Türkiye'de Kadın Hakları Konusunda Gelişmeler" *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 2022

Gümüşoğlu, Firdevs, *Ders Kitaplarında Toplumsal Cinsiyet*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2013

Kandiyoti, Deniz, *Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar*, Metis Yayınları, İstanbul, 2011

Yıldız, Hacer, *Türkiye'de Kadınların Siyasal Haklar Mücadelesi ve Nakiye Akgün*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2015

https://kadem.org.tr/kadinlara-yonelik-yasal-duzenlemeler/ son erişim 19.06.2023

https://www.aile.gov.tr/ksgm son erişim 19.06.2023

TÜRKİYE'DE BİLİM TARİHİ: AKADEMİK KURUMSALLAŞMA VE ÇALIŞMA ALANLARI ÜZERİNE KISA BİR İNCELEME

Zöhre Yücekaya*

Giriş

İnsanın bilme isteğiyle beraber gelişen Doğa ve Toplum bilimleri, genelgeçer bilgiyi edinme sürecinde dönemlerin ve toplumların kültürel, bilişsel ve yazınsal hafızalarını kullanmaktadır. Birçok bilimsel gelişmelerin kodlarını taşıyan, disiplinlerarası mizaca sahip bu evrensel hafıza yoluyla bilimsel gelişmelerin nasıl, ne zaman ve hangi yöntem kullanılarak ortaya çıktığına dair en temel bilgileri öğrenmek mümkün hâle gelmektedir. İşte, bilimin evrensel hafıza deposu ve gelişim merhalelerinin bir seyir belleği olarak da bilinen Bilim Tarihi, özellikle on yedinci ve on sekizinci yüzyıllarda ihtiyaç duyulan bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır. On yedinci yüzyılda Newton fiziğiyle beraber diğer bilim alanlarında da ivme kaydedilmekte hem bilimsel hem de bilişsel bir sıçrayış vuku bulmaktadır. Dünyaya bakışın değiştiği bahsi geçen bu yüzyıllarda hacmi artan bilimsel gelişmelerin doğru idrak edilmesi ve aktarılabilmesi için evrensel bir depoya ihtiyaç duyulmaktadır. Bu bağlamda Bilim Tarihi'nin bir disiplin olarak hızla ilerleyen bilimsel faaliyetlerin doğru analizine ve değerlendirilmesine duyulan ihtiyaçlar neticesinde ortaya çıktığını söylemek mümkündür.

Bilim tarihi; doğa bilimleri, tarih, felsefe, sosyoloji, arkeoloji vb. birçok alanla ilişkili olup disiplinlerarası bir mizaca sahiptir. Bilim tarihinin bu disiplinlerarası mizacı, onda hangi yöntemin kullanılacağı ve bilimsel gelişmelerin hangi perspektifte ele alınacağı soru(n)larını da beraberinde getirmektedir. Bu noktada fikir ayrılığı, tarih ve felsefe düalitesi arasında gelişmekte, en temelde "içsel" ve "dışsal" olmak üzere iki farklı görüş etrafında tartışılmaktadır. Bilim tarihine yönelik bu yaklaşımlarda felsefe disiplini, bilimsel argümanların epistemik temellerinin ve geçerliliklerinin sorgulanması görevini üstlenirken, tarih disiplini ise bilimsel faaliyetlerin betimlenmesi ve zaman bilimsel olarak sıralanması görevini üstlenmektedir. Bu bağlamda tarih, bilimsel ilerleyişin nasıl geliştiğini ele alma gayretindeyken, felsefe bu ilerleyişin epistemolojik kökenlerini ve bilimsel

* Araştırma Görevlisi, Pamukkale Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Felsefe Bölümü, Denizli, zyucekaya@pau.edu.tr, Orcid: 0000-0001-6537-8969

Güncel bilim tarihi çalışmalarında ise ülkemizde şu an beş üniversitede aktif olan bilim tarihi bölümlerinde tarihsel yöntemin kullanıldığı içsel yaklaşımlı çalışmaların yoğunlukta olduğu görülmektedir. Yine bilim tarihi bölümlerinde matematik, kimya, biyoloji vb. alanlara yönelik temel dersler verilmekte, araştırmacılar bu özel alanlara yönelik yetiştirilmektedir. Bunun bir getirisi olarak bölümlerde metin analizleri, çeviriler ve özel bilimlerin tarihsel gelişimine yönelik çalışmalar yapılmaktadır. Bu bağlamda bilim tarihi bölümlerinde Aydın Sayılı ve öğrencilerinin etkisiyle tarihsel yöntemi kullanan içsel yaklaşımlı bilim tarihi anlayışının daha baskın olduğu söylenebilir. Öte yandan ise Felsefe Bölümü/Bilim Tarihi Anabilim Dallarında tarihsel yönteme dayalı içsel yaklaşımlı bilim tarihi çalışmalarının var olduğu, bununla beraber felsefe temelli dışsal ve Kuhncu perspektifli çalışmaların, özellikle bilim tarihi ve felsefesinin aynı potada eritildiği disiplinlerarası çalışmaların yoğun olduğu söylenebilir. Kısacası bilimin gelişimi, işlevi, değeri, konumu, yöntemi gibi birçok kategoride değerlendirebileceğimiz bu zengin literatür, ülkemizdeki bilim tarihi anlayışının da ne denli zengin olduğuna işaret etmektedir. Buradan hareketle ülkemizdeki bilim tarihi çalışmalarının sadece tarih ve felsefeyle ilişkili olmadığı aynı zamanda farklı disiplinlerden de beslendiği ve disiplinlerarası çalışmalarla ivme kazandığı söylenebilir.

Kaynakça

Ağören, Güler Cansu, "Becoming Human, Together", *Biological Theory*, V. 11, I. 1, 2016, s. 39-41.

Ağören, Güler Cansu, "Depresyon ve Modern Düşüncenin Eril Dikotomileri", *Fe Dergi*, C. 12, S. 2, 2020, s. 1-15.

Ağören, Güler Cansu, "Understanding Depressive Feelings as Situated Affections", *Emotion Review*, Vol. 14, S. 1, 2022, s. 55-65.

Akbaş, Meltem, "Einstein'ın Görelilik Teorisini Türkiye'ye Tanıtanlar (I): Mehmed Refik Fenmen ve Kerim Erim", *Osmanlı Bilim Araştırmaları*, C. 4, S. 2, 2003, s. 29-59.

Akbaş, Meltem, "Einstein'ın Görelilik Teorisini Türkiye'ye Tanıtanlar (II): Hüsnü Hamid Sayman", *Osmanlı Bilim Araştırmaları*, C. 5, S. 1, 2003, s. 51-68.

Akbaş, Meltem, "Notes on the Introduction of Einstein's Relativity Theory to Turkey", *International Comitee of Pre-Ottoman and Ottoman Studies,* 15th CIEPO Symposium Londra, United Kingdom, 2002, s. 31.

Akbaş, Meltem, "Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Modern Fizik Çalışmaları Üzerine Bir Değerlendirme", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, S. 4, 2004, s. 153-162.

Akdoğan, Cemil, "Felsefe ve Bilim Tarihi", *Türkiye I. Felsefe, Mantık, Bilim Tarihi Sempozyumu Bildirileri,* Ankara 19-21 Kasım 1986, *Bildiriler*, ed. Kenan Görsoy-Alparslan Açıkgenç, Ülke Yayın Haber, Ankara 1991, s. 294-296.

Anlı, Ömer Faik, "Aydın Sayılı ve Nusret Hızır Bağlamında Bilim Tarihi ve Felsefesi Perspektifi Ankara'da Kuramsallaşma ve Kurumsallaşma," *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. 56, S. 2, 2016, s. 52-77.

Anlı, Ömer Faik, "Bilim Merkezlerinin Felsefi Temelleri: Kurumsallaşan Bilimin Epistemolojisi", *Her Yönüyle Bilim Merkezi -Bilim Merkezlerine Dair Kavramsal Bir Okuma*, Çizgi Kitabevi, Konya 2017, s. 35-50.

Anlı, Ömer Faik, "Bilim Savaşları ve Post Modern Bilim Eleştirileri Üzerine", *Bilim ve Ütopya*, S. 236, 2014, s. 46-54.

Anlı, Ömer Faik, "Bilim Tarihi Disiplininin Bilim Savaşlarındaki Olası İki Konumu Üzerine George Sarton Thomas Kuhn", *Bilim ve Ütopya*, S. 240, 2014, s. 40-51.

Anlı, Ömer Faik, "Bilim Tarihi, Neden Şimdi ve Nasıl?", *Türkiye'de Bilgi Üretimi ve Bilim Politikaları Uluslararası Sempozyumu*, Kırşehir, Turkey, 2017, s. 777-798.

Anlı, Ömer Faik, "Bilim Tarihine Sosyoloji ile Bakmak", *Historia 1923 -Tarih ve Kültür Dergisi-*, S. 3, 2017, s. 297-325.

Anlı, Ömer Faik, "Bilimin Sosyal Teorisi Olarak Marksizm -Bilimin Tarih ve Beşerî Gerçeklikle İmtihanı: Buharlaşanları Katılaştırmak-", *Bilim ve Ütopya*, S. 287, 2018, s. 66-73.

Anlı, Ömer Faik, "Bilimsel Felsefenin Güncelliği," *Ölümünün 30.Yılında Nusret Hızır*, Ankara 2010.

Anlı, Ömer Faik, "Meta-Problem: Bilim ve Teknoloji Çalışmaları İçerisinde Bilim Tarihi Disiplininin Teorik ve Kurumsal Yeri", *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 19, S. 3, 2020, s. 867-884.

Anlı, Ömer Faik, "Pozitivist Bilim Tarihi Disiplinine ve Poppercı Bilim Tarihinin Olanaklılığına Dair Epistemolojik Bir İnceleme", *Dört* Öge, S. 8, 2015, s. 111-140.

Anlı, Ömer Faik, "Tarihsel Yaklaşımlar: Kuhn, Lakatos ve Feyerabend", *Bilim Felsefesi*, Fol Kitap, Ankara 2020, s. 187-212.

Anlı, Ömer Faik, "Bilim Sosyolojisi ve Aydın Sayılı 'da Bilim Tarihinin Sosyolojik Boyutu", *Dört Öge*, S. 3, 2013, s. 41-61.

Anlı, Ömer Faik, *Bilim Savaşları Modern Bilim İmgesinin Dönüşümü*, Phoenix Yayınevi, Ankara 2016.

Anlı, Ömer Faik, *Epistemolojik Bir Tartışma: Pozitivist Olmak ya da Olmamak -Hasan-Âli Yücel ve Nusret Hızır'ın Epistemolojik Düşünceleri*, Çizgi Kitabevi, Konya 2020.

Anlı, Ömer Faik-Yılmaz, Tansel Erdem, "Bourdieu ve Kuhn: 'Alan' ve 'Paradigma' Kavramları Bağlamında Bilim Tarihi Disiplini ve İlişkisel Yaklaşım", *Felsefe Dünyası*, C. 2, S. 76, 2022, s. 40-75.

Arslan, Taha Yasin, "Conquering the Time An Example of a Manual for Making an Astrolabe Quadrant Muhammad Qunawı s Hadiyyat al muluk", *Nazariyat Journal for the History of Islamic Philosophy and Sciences*, C. 2, S. 4, 2016, s. 97-140.

Arslan, Taha Yasin, "İslâm Araştırmalarına Adanan Bir Asırlık Hayat: Fuat Sezgin (1924-2018) (Vefeyat)," *İslam Araştırmaları Dergisi*, S. 41, 2019, s. 201-205.

Arslan, Taha Yasin, "Osmanlı Ülkesinde Bir On Beşinci Asır Memlük Astronomu: Ömer ed-Dımaşkî ve Mîkât İlmi Mecmuası Hamidiye 1453", *Nazariyat İslam Felsefe ve Bilim Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. 4, S. 2, 2018, s. 117-140.

Ata, Kaan, "Activities of Istanbul University's Faculty of Science in the 1950s: Reports of its Institutes Written in Response to Adnan Adivar's Letter Adnan Adıvar'ın Mektubuna Cevap Olarak Yazılan Raporlar Çerçevesinde İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi Enstitülerinin Bilimsel Etkinliği", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, C. 23, S. 2, 2022, s. 395-406.

Ata, Kaan, "İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi'nde 'Atom Alimleri'nin Konferansları (1950-1955): W. Heisenberg, T. Allibone, O. Hahn", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, C. 15, S. 1, 2014, s. 84-95.

Ata, Kaan, "İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi'nde Parçacık Hızlandırıcıları", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, C. 15, S. 1, 2014, s. 67-83.

Baga, Elif, "Arithmetical Algebra in the Islamic History of Mathematics and Its Peak in the 9th/15th Century: Ibn al-Hāʾim's al-Mumtiʿ", *Nazariyat,* C. 3, S. 2, 2017, s. 69-123.

Baga, Elif, "İslam Matematik Tarihinde Yüksek Dereceden Denklemler İçin Genel Çözüm Yöntemi Arayışları İrşâdu't-Tullâb Örneği", *Nazariyat*, C. 1, S. 1, 2014, s. 117-140.

Baga, Elif, "Osmanlı Klasik Dönemde İstanbul'da Matematik İlimler", *Bilimname*, C. 45, S. 2, 2021, s. 79-119.

Baga, Elif, "Takıyyüddin Râsıd ve Cebir Risalesi: Editio Princeps, Tercüme ve Matematiksel Değerlendirme", *Nazariyat İslam Felsefe ve Bilim Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. 7, S. 2, 2021, s. 1-52.

Baga, Elif-Bilgin, Zehra, *Viyana'da Matematikçi Bir Subay: Hamdi Efendi ve Beyan-ı Kaide-i Cedide*, TÜBA Yayınları, Basım sayısı:1, Ankara 2022.

Başaran, Vural, "Bilim Planlanabilir mi? Bernal-Polanyi Tartışması Bağlamında Güncel Bir Sorun", *Bilim ve Toplum Çalışmaları*, Çizgi Kitabevi, Konya 2020, s. 111-125.

Başaran, Vural, "Bir Disiplinin Gelişim Hikâyesi: Bilim Tarihi", *Bilim ve Ütopya*, S. 263, 2016, s. 93-94.

Başaran, Vural, "Matematiksel Fiziğin Doğuşu: Archimedes", *Bilim ve Ütopya*, S. 214, 2012, s. 83-86.

Başaran, Vural, *"Newton'un Öncüsü, Buridan ve İmpetus Kuramı"*, *Bilim ve Ütopya*, S. 241, 2014, s. 81-82.

Başaran, Vural, "Orta Çağ'ın Bilim Tarihine Mirası", *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 12, S. 2, 2021, s. 170-181.

Başaran, Vural, "Salih Zeki Bey ve Bilim Felsefesi", *Posseible: Felsefe Dergisi*, C. 10, S. 2, 2021, s. 104-117.

Başaran, Vural-Gözütok, Tarık Tuna, "Atom Teorileri Paradigma Değişimi Açısından Değerlendirilebilir mi?," *Kaygı Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*, C. 21, S. 2, 2022, s. 779-805.

Bilgin, Zehra, "Açı Nedir?: Tebriz Matematik-Astronomi Okulu Üyesi Kemaleddin Fârisî'nin Gözünden Açı Kavramı", *INCSOS VII Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi*

Bakü 2-3-4 Haziran 2022, Özet Bildiriler, The 7th INCSOS International Congress of Social Sciences Özet Kitapçığı, ed. Necip Fazıl Kurt, Asos Yayınevi 1.Baskı, Elazığ 2022, s. 310.

Bilgin, Zehra, "Cebir Tarihinde Bir Kırılma Noktası: Klasik Cebirden Modern Cebire Geçiş*", 4. Uluslararası Felsefe Eğitim Sanat ve Bilim Tarihi Sempozyumu*, Muğla 14-18 Nisan 2021, Ö*zet Bildiriler*, Pegem Akademi Yayınları, Muğla 2021, s. 128.

Bilgin, Zehra, "Çağdaş Matematiğin Temeli Olarak Kümeler Kuramı," *Kutadgubilig*, C. 0, S. 38, s. 257–281, 2018.

Bilgin, Zehra, *Değişmeli Cebirden Seçme Konular*, Cinius Yayınları, Basım sayısı: 1, İstanbul 2022.

Canlı, Emine, "Öznenin Nesnelliği ve Tarihselliği Problemi Açısından Gençliği ve Yaşlılığı Yeniden Düşünmek", *Senectus,* 1(1), 2023, s. 1-18.

Canlı, Emine, "Tarih Üzerine Bir Soruşturma", *Kutadgubilig*, S. 39, 2019, s. 45-58.

Comte, Auguste, *Pozitif Bilim Dersleri ve Pozitif Anlayış Üzerine Konuşma*, çev. Erkan Ataçay, Bilge Su Yayınları Ankara 2015.

Çankaya Taşkıran, Şule, "Kimya Tarihinde Bir Kırılma Noktası: Robert Boyle ile Dönüşen Çankaya Taşkıran, Şule, "Deney" Kavramı", *Kutadgubilig,* S. 28, 2015, s. 293-309.

Çankaya Taşkıran, Şule, "Salih Zeki'nin Radyoaktif Maddelerin Keşfinde Kilit Rol Oynayan İsimler ve Çalışmaları Üzerine Bir Derlemesi", *Bilim ile Bilim Tarihi Arasında Salih Zeki*, ed. Elif Baga, KETEBE Yayınları, İstanbul 2021, s. 173-190.

Çelenlioğlu, Asiye, "19 Yüzyılın İlk Çeyreğinde Usfûr Mineş-Şark Romanıyla Doğu ve Batı Dünyasına Eleştirel Bir Bakış", *SSS Journal*, C. 9, S. 108, 2023, s. 5599-5606.

Çelenlioğlu, Asiye, "Mısır Romanının Yapı Taşlarından Biri Olan İbrahim El-Katib Adlı Esere Eleştirel Bir Bakış", *JOSHAS,* 2021, s. 2239-2245.

Çelenlioğlu, Asiye, "Modern Türk ve Mısır Edebiyatının Doğuş ve Gelişim Evrelerindeki Benzerlikler ve Fransız Edebiyatının Bu iki Edebiyata Tesiri", *Asos Journal*, C. 7, S. 87, 2019, s. 294-314.

Çelenlioğlu, Asiye, "Necîp Mahfûz'un Üçlemesinde Eleştirel Gerçeklik", *E-Şarkiyat*, C. 9, S. 1, 2017, s. 1-21.

Çelik, Murat, "Osmanlı Medreseleri Çerçevesinden Bakıldığında Universitas Kavramı Nasıl Anlaşılabilir?", *Osmanlı Medreseleri*, ed. Fuat Aydın, Mahmut Zengin, Kübra Cevherli, Yunus Kaymaz, Mahya Yayıncılık, Sakarya Üniversitesi Osmanlı Araştırmaları Merkezi, İstanbul 2018, s. 81-106.

Çelik, Murat, "16. Yüzyıl Osmanlı ve Avrupa Yükseköğreniminin Arka Planına Dair Mukayeseli Genel Bir Değerlendirme", *Sosyal Düşünce ve Gelenek: Fuat Sezgin'in Aziz Hatırasına*, ed. Musa Kazım Arıcan, Muhammed Enes Kala, Türkiye Yazarlar Birliği, Ankara 2019, s. 207-219.

Çelik, Murat, "A Comparison of Katib Çelebi and Edward Bernard's Education, Works and Mental Backgrounds*", ULUM*, C. 3, S. 2, 2020, s. 298-316.

Çelik, Murat, "Immanuel Kant'ın 'Fakültelerin Çatışması'na Göre Osmanlı Medreseleri", *Erdem*, S. 83, 2022, s. 1-30.

Çelik, Murat, *Osmanlı Medreseleri ve Avrupa Üniversitesi (1450-1600)*, Küre Yayınları, İstanbul 2019.

Çevik, Ahmet Dinçer, "Anglosakson Arkeoloji Geleneği Bağlamında Bilimsel Açıklamaların Doğası ve Statüsü", *Kilikya Felsefe Dergisi*, 2023, s. 17-37.

Çevik, Ahmet Dinçer, "Sosyal Bilimler ve Bilimsel Yasalar", *FLSF Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 32, 2021, s. 177-194.

Çevik, Ahmet Dinçer, "Uzayın ve Geometrinin Doğası Üzerine Titanların Mücadelesi: Newton, Leibniz, Kant ve Gauss", *Septem Artes*, 1, 2023, s. 29-42.

Çevik, Ahmet Dinçer, Bilimsel İdealizasyonlar", *Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi*, C. 12, S. 0, 2022, s. 11-23.

Çobanoğlu, Gülşah-Yavuz, Mustafa, "Tıp Tarihinde Likenlerle Tedavi", *Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları*, C. 9, 2003, s. 37-90.

Danış, İlhami, "16.Yüzyıl İstanbul'unda Coğrafi Bilgi (Muhteva, Tür ve Kaynaklar)", *Teoriden Pratiğe Osmanlı'da Bilim*, ed. Mükerrem Aydın Bedizel, Büşra Çakmaktaş, Paradigma Akademi, Çanakkale 2022, s. 49-96.

Danış, İlhami, "Başlangıcından 16. Yüzyıl Sonuna Kadar Türk İslam Coğrafyacılığı Ekoller İsimler ve Eserler", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. 17, S. 33, 2020, s. 9-40.

Danış, İlhami, "Takvîmü l-Büldân ve Osmanlı Coğrafyacılarına Tesiri Üzerine Bir İnceleme," *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S. 36, 2017, s. 21-56.

Danış, İlhami, "Tercümelerden Özgün Eserlere Osmanlı Coğrafyacılığının Gelişimi", *İslâm'da Medeniyet Bilimleri Tarihi (2 cilt)*, ed. Recep Şentürk, Ahmet Süruri, Rıza Tevfik Kalyoncu, Mustafa Sürün, İbn Haldun Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2021, s. 123-159.

Danış, İlhami, "XVI Yüzyılda Bir Osmanlı Coğrafyacısı Sipâhizâde Mehmed ve Eseri Evzahu l-mesâlik ilâ ma rifeti l-büldân ve l-memâlik*", FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, S. 9, 2017, s. 117–142.

Demir, Remzi, "Bilim Tarihçiliğimizde Yeni Eğilimler", *Dört Öge*, S. 9, 2016, s. 9-15.

Demir, Remzi, "Bilim Tarihi-Bilimler Tarihi: Yaklaşımları ve Yöntemleri", *Bilim ve Ütopya*, S. 305, 2019, s. 64-68.

Demir, Remzi, "Bilim Tarihinin Bilimsel Temelleri, Bilim Tarihi Üzerine Bir İnceleme", *Bilim Tarihinde Yöntem*, ed. Remzi Demir, Doruk, Ankara 1997, s. 60-120.

Demir, Remzi, "Çağdaş Matematiğin Türkiye'ye Girişi", *Asar-ı Bakiye*, ed. Melek Dosay Gökdoğan, Remzi Demir, Babil Yayınları, Ankara 2004, s. 1-68.

Demir, Remzi, "Geç Osmanlı Dönemi Doğa Tarihi Yazınında Evrim Kuramı", *Historia 1923*, S. 5, 2018, s. 220-248.

Demir, Remzi, "İslâm Dünyası'nda Bilim ve Felsefe Anlayışının Dönüşümü", *Özne*, S. 33, 2020, s. 63-80.

Demir, Remzi, "İstanbul Rasathanesi'nde Yapılmış Olan Gözlemler", *Belleten*, C. 62, S. 218, 1993, s. 161-172.

Demir, Remzi, "Matbaa Açısından Bilim Tarihimizi Yeniden Okumak Gerekir mi?", *Bilim ve Ütopya*, S. 315, 2020, s. 72-73.

Demir, Remzi, "Osmanlılar Dönemi'nde Bilim-Felsefe Birikimine Genel Bir Bakış", *Dört Öge*, S. 16, 2019, s. 1-16.

Demir, Remzi, "Philosophia Ottomanica'ya Genel Bir Bakış", *Düşünen Siyaset*, S. 8, 2008, s. 291-308.

Demir, Remzi, "Sâlih Zeki Bey'in Journal Asiatique'de Yayımlanan "Notation algébrique chez les Orientaux" Adlı Makalesi", *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, S. 15, 2004, s. 333-353.

Demir, Remzi, "Takiyüddin'in Farklı Büyüklükte Sonsuz Nicelikler Meselesine Trigonometriden Getirmiş Olduğu Bir Örnek", *Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Araştırma Dergisi*, C. 14, 1992, s. 91-96.

Demir, Remzi, "Türk Bilim Hayatını Yönlendiren Bilimsel Gelenekler", *Bilim ve Ütopya*, S. 318, 2020, s. 58-60.

Demir, Remzi, "Türkiye'de Bilim Tarihi Araştırmalarının Gelişimine Genel Bir Bakış (1532-1993)", *Türkiye'de Bilim Tarihi Araştırmalarının Dünü ve Bugünü*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara 2003, s. 1-92.

Demir, Remzi, *Türk Aydınlanması ve Voltaire*, Doruk İzdüşüm Yayınları, Ankara 1999.

Demir, Remzi-Kalaycıoğulları, "Cumhuriyet Dönemi'nde Bilim ve Teknoloji-I", *Bilim ve Ütopya*, S. 344, 2023, s. 74-78.

Demir, Remzi-Kalaycıoğulları, İnan, "Bilim Tarihinde Araştırma ve Yazma Yöntemi", *Dört Öge*, S. 12, 2017, s. 1-13.

Demir, Remzi-Kalaycıoğulları, İnan, "Büyük Bir Matematik Tarihçisi ve Felsefecisi: Salih Zeki Bey (1864-1921)", *Kutadgubilig*, C. 3, S. 6, 2004, s. 195-211.

Demir, Remzi-Kalaycıoğulları, İnan, "Türkçe Bilim Tarihi Literatürüne Genel Bir Bakış I Temel ve Uygulamalı Bilimler", *Kebikeç*, S. 47, 2019, s. 9-30.

Dosay Gökdoğan, Melek, "Matematik Bilimlerinde Yöntem," *Dört Öge*, C. 4, S. 7, 2015, s. 23-31.

Dosay Gökdoğan, Melek, "MÖ. V. Yüzyılda Hellen Matematiği ve Felsefesi," *Felsefe Dünyası*, S. 19, 1996, s. 16-27.

Dosay Gökdoğan, Melek, "Ottoman Mathematical Culture in the Nineteenth Century," *HPM*, S. 60, 2005, s. 15-21.

Dosay Gökdoğan, Melek, "Pisagor", *Belleten-Türk Tarih Kurumu*, C. 34, 2007, s. 292-293.

Dosay Gökdoğan, Melek, "Ve Pitagoras Matematiği Yarattı", *Bilim ve Ütopya*, S. 202, 2011, s. 43-45.

Dosay Gökdoğan, Melek-Demir, Remzi, "Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde Bilim Tarihi Araştırmalarının Başlaması ve Gelişmesi (Kronolojik Bir Bakış)", *Türkiye'de Bilim Tarihi Araştırmalarının Dünü ve Bugünü*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara 2003, s. 93-110.

Dosay Gökdoğan, Melek-Demir, Remzi, "Bilim Tarihinde Metin Çalışmalarının Önemi", *Felsefe Dünyası,* S. 17, 1995, s. 60-69.

Duralı, Teoman, *Felsefe-Bilim Nedir?*, Dergah Yayınları, İstanbul 2017.

Fazlıoğlu, İhsan, "İki Ucu Müphem Bir Köprü: 'Bilim' ile 'Tarih' ya da 'Bilim Tarihi'", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi,* C. 2, S. 4, 2004, s. 9-27.

Fazlıoğlu, İhsan, "Osmanlı Döneminde 'Bilim' Alanındaki Türkçe Telif ve Tercüme Eserlerin Türkçe Oluş Nedenleri ve Bu Eserlerin Dil Bilincinin Oluşmasındaki Yeri ve Önemi", *Kutadgubilig,* S. 3, 2003, s. 151-184.

Fazlıoğlu, İhsan, "Osmanlı Felsefe-Bilim Tarihi'nde Dilin Kökeni Sorunu", *Türkiye Günlüğü Üç Aylık Fikir ve Kültür Dergisi*, S. 118, 2014, s. 117-133.

Fazlıoğlu, İhsan, "Türk Bilim Tarihinde Bir Temsil ve Misal Olarak Salih Zeki", *Bilim ile Bilim Tarihi Arasında Salih Zeki*, ed. Elif Baga, Ketebe Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2021, s. 7-11.

Fazlıoğlu, İhsan, "Türk Felsefe-Bilim Tarihi'nin Seyir Defteri (Bir Önsöz)", *DÎVÂN İlmî Araştırmalar*, C. 1, S. 18, 2005, s. 1-57.

Fazlıoğlu, İhsan, "Türkiye'de, İslâm Felsefe-Bilim Tarihi Çalışmalarının, Bir Gerçeklik Küresi Var mı?", *İtibar Aylık Edebiyat ve Fikriyat Dergisi*, S. 27, 2013, s. 28-30.

Fazlıoğlu, İhsan, *Derin Yapı/ İslam-Türk Felsefe-Bilim Tarihinin Kavram Çerçevesi*, Ketebe Yayınları, İstanbul 2021.

Fazlıoğlu, İhsan, *Kayıp Halka/ İslam-Türk Felsefe-Bilim Tarihinin Anlam Küresi*, Ketebe Yayınları, İstanbul 2021.

Fazlıoğlu, İhsan, *Nazari Ufuk/ İslam-Türk Felsefe-Bilim Tarihinin Zihin Penceresi*, Ketebe Yayınları, İstanbul 2022.

Fırat Özdemir, Nihal, "Sosyolojik Bilim Tarihi Yazımı Yoluyla İslam Bilim Tarihi Yazımı İçin Bir Öneri", Second International Prof. Dr. Fuat Sezgin Symposium on the History of Science in Islam, İstanbul 2021, *Bildiriler*, ed. Mehmet Cüneyt Kaya, Nihal Özdemir, Gürsel Aksoy, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2023, s. 47-53.

Fırat Özdemir, Nihal, "Yeni Bilginin Dolaşım Araçları: 17. Yüzyılda İngiltere'de Yeni Bilginin Kamusallaşması", ed. Hatice Bahtiyar, Hiperlink, 2019.

Fırat Özdemir, Nihal, "Yeni Gerçekçilik Işığında Bertrand Russell'da Bilgi Problemi, XVII. Yüzyılda İngiltere`de Yeni Bilimin Kamusallaşma Mekanları Olarak Kahvehaneler", *Kutadgubilig*, S. 37, 2018, s. 503-515.

Göksu, Ahmet, "Avicenna's Project of Biology in Tension between Conflict and Reconciliation", *Second International Prof. Dr. Fuat Sezgin Symposium on the History of Science in Islam*, İstanbul 2021, *Bildiriler*, ed. Mehmet Cüneyt Kaya, Nihal Özdemir, Gürsel Aksoy, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2023, s. 271-276.

Göksu, Ahmet, "How Avicenna Read The Aristotle's Biological Corpus", *The Methods of Philosophy in its Different Disciplines. A Comparative View on Syro-Arabic and Latin Philosophy*, 6.-13th cent., 2021.

Göksu, Ahmet-Sözer, Tokdemir, "Miyeloproliferatif Neoplazilerde JAK2V617F Mutasyonunun Endotel Hücresine Etkisi ve SOCS1-4 Gen Anlatımlarına Yansıması", *Sağlık Bilimlerinde İleri Araştırmalar Dergisi*, V. 3, I. 3, 2020, s. 135–147.

Gunergün, Feza, "Ekmeleddin İhsanoğlu: Biyografisi, Bilim Tarihi ile İlgili Çalışmaları", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları,* S. 1, 1995, s. 19-45.

Günergun, Ayşe Feza, "A Brief History of Science and Technology in the Ottoman World", *Şafak Ural'a Armağan*, ed. Yücel Yüksel, Alfa Yayınları İstanbul 2012, s. 201-213.

Günergun, Ayşe Feza, "İ.Ü. Bilim Tarihi'nin Kurumsallaşması: Araştırmalar ve Eğitim Programları (1984-2004)", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 2004, s. 545-580.

Günergun, Ayşe Feza, "Batlamyus'un Coğrafyası'nın Yeni Bir Tıpkıbasımı: Bizans İstanbulunda kopyalanan Codex Seragliensis Gİ 57", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, C. 21, S. 2, 2020, s. 435-444.

Günergun, Ayşe Feza, "Ottomans' Quest for Knowledge", *Pursuing Knowledge*, ed. Feza Günergun, Sistem Ofset Basım Yayım, İstanbul 2016, s. 16-23.

Günergun, Ayşe Feza, "Timekeepers and Sufi Mystics: Technical Knowledge Bearers of the Ottoman Empire", *Technology And Culture*, C. 62, S. 2, 2021, s. 348-372.

Günergun, Ayşe Feza, "Türkiye'de Bilim Tarihinin İlk Yüzyılı (1913-2013)", *İTÜ Dergisi*, S. 84, 2019, s. 26-32.

Günergun, Ayşe Feza-Ata, Kaan, "İstanbul Üniversitesi'nde Fen Bilimlerinde Araştırmanın Kurumsallaşması: 1933 Reformu'nu İzleyen Otuz Yıl İçinde Yapılan Doktoralar", *Türkiye'de Üniversite Anlayışının Gelişimi 1861-1961*, ed. Aras Namık Kemal, Dölen Emre, Bahadır Osman, Tüba, Ankara 2007, s. 163-189.

Güneş, Orhan, "Daniel A. Stolz. The Lighthouse and the Observatory: Islam, Science, and Empire in Late Ottoman Egypt", *DÎVÂN: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, C. 49, S. 49, 2020, s. 119-127.

Güneş, Orhan, "İshak Efendi'nin Mecmûa-i Ulûm-i Riyâziyyesi'nde Güneş Sistemi", *Medeniyet Kültürel Araştırmalar Belleteni*, C. 2, S. 2, 2022, s. 8-23.

Güneş, Orhan, "Modern Dönem Kozmoloji Modelleri", *Kutadgubilig*, C. 1, S. 37, 2018, s. 139-172.

https://istatistik.yok.gov.tr/ , son erişim tarihi: 29.05.2023.

Iliffe, Robb, *Bir Bilimin Gelişim Hikayesi-Bilim Tarihi*, çev. Sedef Beşkardeşler, Tarık Tuna Gözütok, Lütfiye Günay, Serpil Kaygın, Tuba Uymaz, Burak Can Serdar, Lotus Yayınevi, Antalya 2016.

Kaçar, Mustafa, "Mühendishaneden Teknik Üniversiteye Osmanlı Yenileşme Sembolü", *İTÜ*, S. 84, 2020, s. 54-62.

Kaçar, Mustafa, "Osmanlı İmparatorluğunda Askeri Teknik Eğitimde Modernleşme Çalışmaları ve Mühendishanelerin Kuruluşu 1808'e kadar", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, C. 2, S. 2, 1998, s. 69-137.

Kaçar, Mustafa, "Osmanlı Telgraf İşletmesi (1854-1871)", *Çağını Yakalayan Osmanlı*, 1995, s. 45-120.

Kaçar, Mustafa, "Türk Bilim Tarihi Kurumu (TBTK) ve Bilim Tarihi Çalışmalarındaki Yeri". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. 2, S. 4, 2004, s. 581-593.

Kadıoğlu, Sevtap, "Salih Zeki ve Çevresi," *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, C. 7, S. 1, 2005, s. 155-168.

Kadıoğlu, Sevtap, "Türkiye'de Bilimin Popülerleşmesi ve Maddiyat Dergisi 1925-26", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, C. 16, S. 2, 2015, s. 33-51.

Kadıoğlu, Sevtap-Erginöz, Gaye, "İstanbul'da Bir Alman Filozof: Hans Reichenbach (1891-1953)", *Kutadgubilig*, S. 19, 2011, s. 159-173.

Kâhya, Esin, "İbn Sina'nın Mineroloji Çalışmaları", *Belleten*, C. 69, 2005, s. 801-824.

Kâhya, Esin, "İbni Sina'da Kimya", *Belleten*, C. 71, 2007, s. 19-52.

Kâhya, Esin, "One of the Samples of the Influences of Avicenna on the Ottoman Medicine, Shams Al-Din Itaqi", *Belleten*, C. 64, 2000, s. 63-68.

Kâhya, Esin, "Ord. Prof. Dr. Aydın Sayılı'nın Ardından", *Belleten*, C. 58, 1994, s. 241-266.

Kâhya, Esin, "Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemindeki Bilimsel Çalışmaların Kısa Bir Değerlendirmesi", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 4, 2004, s. 73-80.

Kâhya, Esin, "Bilim-Bilim Tarihi, Felsefe-Felsefe Tarihi İlişkisi", *Bilim, Eğitim ve Düşünce Dergisi,* C. 5, S. 1, 2005, s. 0-4.

Kâhya, Esin, "Onikinci Yüzyıla Kadarki Dönemde Çin Kozmolojisi ve Tıp Felsefesiyle İlgili Bazı Bilgiler", *Belleten*, C. 60, 1996, s. 255-270.

Kâhya, Esin, *Hint'te Bilim*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 1999.

Kâhya, Esin, *Onsekizinci Yüzyılda Tabi Bilimler*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Kitapları, Ankara 1982.

Kâhya, Esin, *Şemseddîn-i İtâki'nin Resimli Anatomi Kitabı*, Atatürk Kültür Merkezi, Ankara 1996.

Kalaycıoğulları, İnan, "Bilim Cumhuriyeti", *Bilim ve Ütopya*, S. 248, 2015, s. 50-57.

Kalaycıoğulları, İnan, "Birinci Dünya Savaşı'nda Türkiye de Bilim ve Düşünce Hayatı", *Historia 1923*, S. 1, 2016, s. 146-161.

Kalaycıoğulları, İnan, "Cezerî", *Bilim ve Ütopya*, S. 254, 2015, s. 79-82.

Kalaycıoğulları, İnan, *Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Bilim ve Teknoloji (Kronolojik Bir Bakış),* ODTÜ Basım İş Birliği, Ankara 2007.

Karaca, Çağlar, "Aydınlanmanın Bilimsel Temeli ve Determinizm", *Felsefelogos*, C. 20, S. 3, 2016, s. 156-170.

Karaca, Çağlar, "Doğa Yasası Kavramının Tarihsel Sınırlılıkları ve Evrensel Geçerliliği," *Dört Öğe*, S. 17, 2020, s. 37-58.

Karaca, Çağlar, "Schrödinger in Yaşam Nedir? Kitabı, Gen-Merkezcilik ve Biyolojik Organizasyon", *Kilikya Felsefe Dergisi*, S. 1, 2021, s. 33-51.

Karaca, Çağlar, "Vitalizmin Bilimselliği Tartışması Dönüşen Perspektifler ve Güncelliğini Koruyan Felsefi Problemler", *Dört Öge*, S. 19, 2021, s. 1-28.

Karahan, Fazıl-Yücekaya, Zöhre, "Bilim Tarihi Açısından Göbekli Tepe", *Tarih Araştırmalarına Farklı Yaklaşımlar*, ed. Ayşe Erkmen, İksad Yayınevi, Ankara 2020, s. 245-272.

Karahan, Fazıl-Yücekaya, Zöhre, "İlkçağ Mezopotamya Uygarlıklarında Hukuk", *Current Debates on Social Sciences 4 Multidisciplinary Studies*, ed. Alpaslan CEYLAN, İlhami DURMUŞ, Salih ÇEÇEN, Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara 2020, s. 150-162.

Kaya Keha, Mine, "Bilimsel İlerleme Bilimsel Devrim ve Kuhn," *ÖZNE*, 2010, s. 125-138.

Kaya Keha, Mine, "Koyre ve Kuhn'dan Örneklerle Bilim Tarihi Yazımı Üzerine", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 20 (2), 2016, s. 687-699.

Koç Aydın, Ayten, "İslâm Dünyası'nda Simya ve Kimya", *Orta çağ İslâm Dünyası'nda Bilim ve Teknik*, Lotus, Ankara 2017, s. 307-329.

Koç Aydın, Ayten, "Osmanlıda Simyadan Kimyaya Dönüşümün Yolculuğu", *Osmanlıda Felsefe, Tasavvuf ve Bilim*, Mahya, İstanbul 2016, s. 291-303.

Koç Aydın, Ayten, "Türkiye Bilim Tarihi Eğitimi ve Bilim Eğitiminde Bilim Tarihi", *Vefatının 25. Yılında Ord. Prof. Dr. Aydın Sayılı Anısına Türkiye'de Bilim ve Bilim Tarihi Çalıştayı*, Kastamonu 18-19-20 Ekim 2018, Kastamonu 2018.

Koç Aydın, Ayten, *Onsekizinci Yüzyıl Osmanlıda Kimya*, Bilgin, Ankara 2018.

Koyré, Alexandre, *Bilim Tarihi Yazıları*, çev. Kurtuluş Dinçer, TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları, 8. Basım, Ankara 2008.

Kuhn, Thomas, *Asal Gerilim- Bilimsel Gelenek ve Değişim Üzerine Seçme İncelemeler*, çev. Yakup Şahan, Kabalcı Yayınevi, 1. Basım İstanbul 1994.

Kuhn, Thomas, *Bilimsel Devrimlerin Yapısı*, çev. Nilüfer Kuyaş, Alan Yayıncılık, 4. Baskı İstanbul 1995.

Küçükaşçı, Mustafa Sabri, "Erken Dönem Arap-İslâm Edebiyatında 'Türk' Tasavvuru", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, S. 11, 2002, s. 7-29.

Küçükaşçı, Mustafa Sabri, "Mensubiyet ile Asabiyet Arasında Âl-i Fâtıma", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, S. 18, 2005, s. 43-65.

Küçükaşçı, Mustafa Sabri, "Osmanlı Döneminde Yazılan Mekke Tarihlerinin Türk Tarihi Bakımından Değerine Dair", *XI. Milli Türkoloji Kongresi*, İstanbul, 11-13 Kasım 2014, *Bildiriler 2*, İstanbul Büyük Şehir Belediyesi Yayınları, İstanbul 2014, s. 427-438.

Küçükaşçı, Mustafa Sabri, "Tarihi Süreçte Seyyid ve Şerif Kavramlarının Kullanımı", *Osmanlı Araştırmaları*, 33, 2009, s. 87-129.

Madsen, K.B., "Which Type of 'History'?", *Advances in Psychology*, Volume 53, Chapter 1, North-Holland, 1988, s. 1-12.

Miller, David Marshall, "The History and Philosophy of Science History", *Integrating History and Philosophy of Science*, ed. S. Mauskopf, T. Schmaltz, 29 Boston Studies in the Philosophy of Science 263, Springer Science-Business Media B.V. 2012.

Morkoç, Umut, "Bilim Felsefesi Olarak Bilim Tarihi: Kuhn ve Koyré", *MSKU Eğitim Fakültesi Dergisi*, C. 3, S. SI, 2016, s. 28-35.

Oğuz Ceyhan, Zeynep Tuba, "II. Bayezid Dönemine Ait Bir Hesap Risalesi: Muhammed Bin Musa'nın Miftâhu'l-Müşkilât İsimli Matematik Eseri", *OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S. 40, 2016, s. 71-110.

Oğuz Ceyhan, Zeynep Tuba, "İslam Cebirinde ve Gelenebevî'de Matematiksel Notasyon Sistemi", *Erdem*, S. 61, 2011, s. 159-192.

Oğuz Ceyhan, Zeynep Tuba, "Klasik Dönem Osmanlı Muhasiplerinin Cebirsel Problemlere Yaklaşımı: Câmi'u'l-Hisâb Örneği", *Kutadgubilig,* S. 36, 2017, s. 529-569.

Polat, Gamze, "An Anonymous Ottoman Compendium on Nautical Instruments and Navigation: Kitabu'l Mururi'l-ubur fi Ilmi'l-Berri Ve'l-Buhur", *Mediterranea-Ricerche Storiche*, S. 34, 2015, s. 375-400.

Polat, Gamze, "Dünya'da Arkeoastronomi Çalışmaları ve Türkiye'ye Uygulanması", *XVI. Ulusal Astronomi Kongresi-V. Ulusal Öğrenci Astronomi Kongresi*, Çanakkale 8-12 Eylül 2008, *Bildiriler*, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Yayınları, Çanakkale 2008, s. 1284-1285.

Polat, Gamze, "Kaostan Kosmosa", *XVII. Ulusal Astronomi Kongresi-VI. Ulusal Öğrenci Astronomi Kongresi*, Adana, 31 Ağustos -04 Eylül 2010, *Bildiriler*, s. 133.

Salgar, Ercan, "Aydın Sayılı'nın Bilim Anlayışı", *Dört Öge*, S. 3, 2013, s. 25-40.

Saraç, Celal, *İyonya Pozitif Bilimi*, Ege Üniversitesi Arkeoloji Enstitüsü Yayınları, İzmir 1971.

Sarı, Mehmet Ali, "Bilime Farklı Bir Yaklaşım Bilimsel Kuramlar Bir Sanat Eseri Olabilir mi?", *MSKU Eğitim Fakültesi Dergisi*, C. 3, 2016, s. 86-99.

Sarı, Mehmet Ali, "Türkiye'de Pozitivizm ve İlk Yansımaları", *Turkish Studies*, C. 10, S. 14, 2015, s. 635-656.

Sarı, Mehmet Ali-Yardımcı, Alper Bilgehan, "Henri Poincare in Bilim Anlayışı Çerçevesinde Bilimin Yapısı ve Değerine Yönelik Görüşleri", *Tabula Rasa: Felsefe ve Teoloji*, S. 39, 2022, s. 8-18.

Sarton, George, "History of Science", *On The History of Science*, Ed. Dorothy Stimson, Harvard University Press, Cambridge, 1962, s. 1-15.

Sarton, George, *The Life of Science*, Henry Schuman Inc., New York 1948.

Sayılı, Aydın, "Gökkuşağının Aristoteles Açıklaması", *Isis*, C. 30, 1939, s. 65-83.

Sayılı, Aydın, "Barnette Miller, "Fatih Muhammed'in Saray Okulu", *Isis*, C. 34, 1942, s. 168-169.

Sayılı, Aydın, "Batılılaşma Hareketimizde Bilimin Yeri ve Atatürk", *Erdem*, C. 11, 1985, s. 11-24.

Sayılı, Aydın, "Beyrûnî ve Bilim Tarihi", *Beyruni'ye Armağan*, ed. Aydın Sayılı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1974, s. 67-81.

Sayılı, Aydın, "Bilim Tarihi Perspektifi İçinde Bilgi ve Bilim", *Bilim Kavramı Sempozyumu*, Ankara 15 Mayıs 1984, *Bildiriler*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1985, s. 5-24.

Sayılı, Aydın, "Bîrûnî", *Belleten*, vol.13, 1948, ss.53-89; "Fârâbî ve İlim", *Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. 8, 1950, s. 437-440.

Sayılı, Aydın, "Çalışma Sırasında Hareketin İncelenmesi", *Çalışma*, S. 7, 1946, s. 12-13.

Sayılı, Aydın, "Fârâbî ve Düşünce Tarihindeki Yeri", *Belleten*, C. 15, 1951, s. 1-64.

Sayılı, Aydın, "George Sarton ve Bilim Tarihi", çev. Melek Dosay-Recep Duran, *Erdem*, C. 9, S. 25, 1996, s. 117-153.

Sayılı, Aydın, "İslam ve Onyedinci Yüzyıl Biliminin Yükselişi", *Belleten*, C. 22, 1958, s. 353-368.

Sayılı, Aydın, "İslam'da Bilimsel Çalışmalara Türk Katkıları", *Belleten*, C. 43, 1979, s. 715-737.

Sayılı, Aydın, "Ortaçağ Bilim ve Tefekküründe Bilimin Yeri", *Türk Kültürü*, C. 24, S. 276, Nisan 1986, s. 207-223.

Sayılı, Aydın, "Sarton ve Bilim Tarihi", *Belleten*, C. 47, 1983, s. 499-525.

Sayılı, Aydın, "Türk Tıbbı", *Isis*, C. 26, 1937, s. 403-414.

Sayılı, Aydın, *Atatürk ve Bilim*, ed. Remzi Demir, Der. İnan Kalaycıoğulları, Atatürk Kültür Merkezi, Ankara 2008.

Sayılı, Aydın, *Bilim Tarihi-Hayatta En Hakiki Mürşit İlimdir*, Gündoğan Yayınları, 2. Basım, Ankara 1999.

Sayılı, Aydın, *Bilim, Kültür ve Öğretim Dili Olarak Türkçe*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1978.

Sayılı, Aydın, *İbn-i Sînâ Doğumunun Bininci Yılı Armağanı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1984.

Sayılı, Aydın, *Mısırlılarda ve Mezopotamyalılarda Matematik, Astronomi ve Tıp*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991.

Sayılı, Aydın, *Nikola Kopernik (1473-1973),* UNESCO Türkiye Millî Komisyonu, Ankara 1973.

Sayılı, Aydın, *The Observatory in Islam, Ataturk Supreme Council for Culture Language and History Publications of The Turkish Historical Society*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1. Baskı, Ankara 1960.

Sayılı, Aydın, *Uluğ Bey ve Semerkand'daki İlim Faaliyeti Hakkında Gıyâsüddin-i Kâşî'nin Mektubu*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1985.

Sezgin, Fuat, "İslam'ın Bilimler Tarihindeki Yaratıcı Yerine Bir Bakış", Adam Academy Journal of Social Sciences, C. 1, S. 2, 2011, s. 89-98.

Sezgin, Fuat, *1984 Yılından 2011 Yılına Kadar Arap-İslam Bilimleri Tarihi Enstitüsü Yayınlarına Yazılan Avrupa Dillerindeki Önsözler*, Timaş Yayınları, İstanbul 2014.

Sezgin, Fuat, *Amerika Kıtasının Müslüman Denizciler Tarafından Kolomp öncesi Keşfi ve Piri Reis*, Boyut Yayınları, İstanbul 2013.

Sezgin, Fuat, *İslam Uygarlığında Astronomi Coğrafya ve Denizcilik* çev. Abdurrahman Aliy, Boyut Yayınları, İstanbul 2009.

Sezgin, Fuat, *İslam'da Bilim ve Teknik Cilt I-V*, çev. Abdurrahman Aliy, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, İstanbul 2008.

Sezgin, Fuat, *Tanınmayan Büyük Çağ: İslam Bilim ve Teknoloji Tarihi*, ed. Resul Turan, Timaş Yayınları, İstanbul, 2012.

Şimşek, Onur, "Büyük Selçuklu Mimarisinde Avlu Kimliği", *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, V. 1, S. 5, 2015, s. 455–479.

Şimşek, Onur, "Tarihi Colmar ın Kentsel Konfigürasyonu İçinde Herzog amp De Meuron un Musée Unterlinden Yapısı ve Aldo Rossi nin Şehir Teorisiyle Olan İlişkisi", *Bab Journal of Architecture and Design*, C. 2, S. 1, 2021, s. 3–21.

Tekeli, Sevim, "Bir Bilim Adamımız: Sâlih Zeki", *Türkiye I. Felsefe, Mantık, Bilim Tarihi* Sempozyumu, Ankara 19-21 Kasım 1986, *Bildiriler*, ed. Kenan Görsoy-Alparslan Açıkgenç, Ülke Yayın Haber, Ankara 1991, s. 284-293.

Tekeli, Sevim, "Birûnî'de Güneş Parametreleri Hesabı", *Belleten*, C. 27, 1963, s. 25-33.

Tekeli, Sevim, "Copernicus'un Arapça Çevirisi", *Araştırma*, C. 12, 1981, s. 35-36.

Tekeli, Sevim, "Nasîrüddin, Takiyüddin ve Tycho Brahe'nin Rasat Aletlerinin Mukayesesi", *Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. 16, S. 3-4, 1958, s. 301-393.

Tekeli, Sevim, "Onaltıncı Yüzyıl Trigonometri Çalışmaları Üzerine Bir Araştırma, Copernicus ve Takiyüddin", *Erdem*, C. 2, S. 4, 1986, s. 219-272.

Tekeli, Sevim, "Takiyüddin'in Sidret ül-Müntehâ'sında Aletler Bahsi", *Belleten*, C. 25, 1961, s. 213-238.

Tekeli, Sevim, "Türkiye I. Felsefe, Mantık, Bilim Tarihi Sempozyumu Açılış Konuşmaları", Türkiye I. Felsefe, Mantık, Bilim Tarihi Sempozyumu, Ankara 19-21 Kasım 1986, *Bildiriler*, ed. Kenan Görsoy-Alparslan Açıkgenç, Ülke Yayın Haber, Ankara 1991, s. 9-10.

Tekeli, Sevim, *Modern Bilimin Doğuşunda Bizans'ın Etkisi Var Mıdır?*, Kalkan Matbaacılık, Ankara 2011.

Tekeli, Sevim, *Türk Kültüründen Görüntüler Dizisi*, Atatürk Kültür Merkezi, Ankara 1986.

Tekeli, Sevim-Kâhya, Esin-Dosay, Melek-Demir, Remzi-Topdemir, Hüseyin Gazi-Unat, Yavuz-Koç Aydın, Aysel-Kalaycıoğulları, İnan, *Bilim Tarihine Giriş*, Nobel Yayınları, Ankara 2021.

Tekin, Ömer Fatih, "Bilim Metafiziğinde İki Yaklaşım Bilimsel Gerçekçilik ile Gerçekçilik Karşıtlığı Üzerine", *Beytulhikme An International Journal of Philosophy*, C. 2, S. 12, 2022, s. 437–458.

Tekin, Ömer Fatih, "Bilimsel Gerçekçilik Bağlamında Doğa Yasalarına Felsefi Bir Yaklaşım", Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2021.

Tekin, Ömer Fatih, "Different Views of Laws of Nature-Farklı Doğa Yasaları Görüşleri Üzerine", *Beytulhikme An International Journal of Philosophy*, C. 7, S. 1, 2017, s. 43-63.

Tekin, Ömer Fatih, "Popper'ın Bilim Felsefesi ve Bilimsel Yöntem Sorunu Üzerine", *ÖZNE Felsefe, Bilim ve Sanat Yazıları*, S. 13, 2010, s. 149-162.

Topdemir, Hüseyin Gazi, "Bilim Tarihi ile Bilim Felsefesinin Bilgi Kuramsal Bağdaşıklığı", *Toplumsal Tarih*, S. 230, 2013, s. 68-74.

Topdemir, Hüseyin Gazi, "Medeniyet Tasavvurunu Bilim Tarihi Üzerinden Okumak", *ÖZNE Felsefe Bilim ve Sanat Yazıları,* S. 30, 2019.

Topdemir, Hüseyin Gazi, *Işığın Öyküsü*, TÜBİTAK Yayınları, Ankara 2007.

Topdemir, Hüseyin Gazi, *İbn El-Heysem ve Yeni Optik*, Lotus Yayınevi, Antalya 2008.

Topdemir, Hüseyin Gazi-Unat, Yavuz, *Bilim Tarihi ve Felsefesi*, Pegem Akademi, 1. Baskı, Ankara 2019.

Topdemir, Hüseyin Gazi-Unat, Yavuz, *Bilim tarihi*, Pegem Akademi, 8. Baskı, Ankara 2015.

Topdemir, Hüseyin Gazi-Yinilmez, Seval, "Galileo'nun Bilimsel Çalışmaları Üzerine Değerlendirme", *Kutadgubilig,* C. 0, S. 15, 2009, s. 195-208.

Turan, Sefer, *Fuat Sezgin Bilim Tarihi Sohbetleri*, Timaş Yayınları, İstanbul 2014.

Türker Küyel, Mübahat, "Aydın Sayılı'nın Hayat Hikayesi, Eserlerinin Değerlendirilmesi ve Listesi", *Erdem*, C. 9, S. 25, 1996, s. 3-29.

Uğurlu, Mehmet Cemil, "Büyük Bir Bilim Tarihçisi Ord. Prof. Dr. Aydın Sayılı (1913-1993)", *Erdem*, C. 9 S. 26, 1996, s. 453-482.

Unat, Yavuz, "A.Ü.D.T.C.F. Bilim Tarihi Anabilim Dalı", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. 2, S. 4, 2004, s. 493-521.

Unat, Yavuz, "Astronomi Tarihi Çalışmaları ve Prof. Dr. Sevim Tekeli", *Dört Öge*, C. 4, S. 7, 2015, s. 3-14.

Unat, Yavuz, "Bilim Tarihi Disiplini ve Bilim Tarihine Farklı Yaklaşımlar", *Üniversite Araştırmaları Dergisi*, C. 4, Özel Sayı, Aralık 2021, s. ÖS1-8.

Unat, Yavuz, "Dünyayı Değiştiren Kuramlar-Kopernik ve Güneş Merkezli Kuram", *Bilim ve Ütopya*, S. 317, 2020, s. 19-31.

Unat, Yavuz, "Prof. Dr. Sevim Tekeli ve Bilim Tarihine Katkıları", *Cumhuriyet ve Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Uluslararası Sempozyumu*, Ankara 14-16 Mayıs 2008, *Bildiriler*, ed. Remzi Demir-Doğan Atılgan, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara 2008, s. 147-159.

Unat, Yavuz, *Tarih Boyunca Türklerde Gökbilim*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2008.

Unat, Yavuz-Battabanoğlu, Fatma Zehra, "Aristoteles'in Evren Anlayışının İslam Astronomları Tarafından Mekanik Olarak Yorumlanması ve Bu Yorumun Yol Açtığı Alternatif Modeller", *Erdem*, S. 83, 2022, s. 153-184.

Unat, Yavuz-Koç Aydın, Ayten, "Einstein: Hayatı, Kitapları, Makaleleri", *Bilim Tarihi Araştırmaları*, 2005, s. 21-25.

Ural, Şafak, *Bilim Tarihi*, Çantay Yayınları, İstanbul 2000.

Uymaz, Tuba, "İslam Astronomları ve Yeni Kuramsallaştırma Denemesi", *Dört Öge*, S. 8, 2015, s. 9-21.

Uymaz, Tuğba-Başaran, Vural, "XIX. Yüzyılda Osmanlılarda Fizik ve Astronomi Çalışmaları", *Gümüşhane Üniversitesi, Uluslararası Katılımlı Osmanlı Bilim ve Düşün-*

ce Tarihi Sempozyumu, Gümüşhane 08-10 Mayıs 2014, *Bildiriler*, ed. Mehmet Fatih Gökcek, Gümüşhane Üniversitesi Yayınları, Ankara 2014, s. 141-146.

Ülken, Hilmi Ziya, *Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü*, Vakit Matbaası, İstanbul 1935.

Üstüner, Ahmet, "II. Abdülhamid Dönemi Basın-Yayın Faaliyetlerine Bir Örnek: Erbilli Mehmed Latif Efendi ve Yayınları", *AVİD Avrasya İncelemeleri Dergisi*, C. 7, S. 1, 2018, s. 1-26.

Üstüner, Ahmet, "Kâtib Çelebi Kalemiyle Mercator Atlasında Osmanlı Devleti ve Türkler", *Mavi Atlas*, C. 9, S. 1, 2021, s. 1-27.

Üstüner, Ahmet, "Klasik Çağ Sonrası Osmanlı Coğrafya Çalışmaları," *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi (TALİD)*, C. 17, S. 33, 2020, s. 41-104.

Üstüner, Ahmet, "Osmanlı Coğrafya Kaynaklarında Eflak Boğdan (15-17. yüzyıl)", *Karadeniz İncelemeleri* Dergisi, C. 14, S. 28, 2020, s. 413-442.

Yardımcı, Alper Bilgehan, "An Analysis of the Demarcation Problem in Philosophy of Science and Its Application to Homeopathy," *FLSF Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 25, 2018, s. 91-107.

Yardımcı, Alper Bilgehan, "Bilim ve Sözde Bilim Bilimsel Topluluğun Doğasının Belirlenmesi ve Sözde Bilimin Ayırt Edilmesine Yönelik Sosyal Bir Ölçüt", *Kaygı Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*, C. 18, S. 2, 2019, s. 567–588.

Yardımcı, Alper Bilgehan, "Bilimsel Bilginin Sosyolojisi ve Keşif-Gerekçelendirme Ayrımı Üzerine," *FLSF (Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi),* S. 28, 2019, s. 387–403.

Yardımcı, Alper Bilgehan, "Düşünce Deneylerinin Tarihsel Kökeni, Kavramın İlk Kullanımı ve Ernst Mach'ın Düşünce Deneyi", *Current and Historical Debates in Social Sciences: Field Studies and Analysis, IJOPEC Publication*, 2020, s .51-68.

Yardımcı, Alper Bilgehan, "Norton-Brown Tartışması Bağlamında Bilimsel Düşünce Deneyleri*", Beytulhikme An International Journal of Philosophy*, C. 10, S. 4, 2020, s. 1235–1255.

Yardımcı, Alper Bilgehan, "Thomas Kuhn ve Bilimin Doğası Fen Eğitimi ve Bilim Felsefesi Açısından Bir İnceleme", *Tabula Rasa: Felsefe ve Teoloji*, S. 39, 2022, s. 30–42.

Yavuz, Mustafa, "Canlılık ve Canlılıkbilimi Üzerine Yeni Bir Değerlendirme", *Kutadgubilig,* S. 40, 2019, s. 183-197.

Yavuz, Mustafa-Çelik, Yudum, "Bir Drog ve Bileşen Olarak İbn Sina Tıbbında Su", *Medeniyet Kültürel Araştırmalar Belleteni*, C. 2, S. 3, 2022, s. 1-19.

Yazıcı, Hüseyin, "Değişen Medeniyet Paradigmalarına Ayna Tutan Bir Gözlemci: Mısırlı Yahya Hakkı", *İbn Haldun Çalışmaları Dergisi*, 2020, s. 185-200.

Yazıcı, Hüseyin, "Gurbet Diyarında Mecalsiz Bir Şark İnsanı: Mehmet Akif Ersoy", *Şarkiyat Mecmuası*, 2020, s. 41-58.

Yazıcı, Hüseyin, "Lübnanlı Yazar Emîn er Reyhânî nin Şerîf Efendi Adlı Öyküsü ve Tahlili", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C. 34, S. 34, 2012, s. 237-248.

Yıldırım, Cemal, *100 Soruda Bilim Tarihi*, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1974.

Yıldırım, Cemal, *Bilim Tarihi*, Gerçek Yayınları İstanbul 1974.

Yıldırım, Cemal, *Bilimin Öncüleri*, *Bilim ve Gelecek Kitaplığı*, İstanbul 2003.

Yturbe, Corina, "The History of Science: Internal or Extarnal?", *Mexican Studies in the History and Philosophy of Science*, Ed. S. Ramirez, R. S. Cohen, Boston Studies in the Philosophy of Science, V. 172, Springer, Dordrecht, 1995, s. 71-87.

Yücekaya, Zöhre, "Eskiçağ Mezopotamya Medeniyetlerinde Bilim," 4. *Uluslararası Felsefe, Eğitim, Sanat ve Bilim Tarihi Sempozyumu*, Muğla 14-18 Nisan 2021, *Bildiriler*, Pegem Akademi Yayınları, Muğla 2021, s. 553-561.

Yücekaya, Zöhre, "Sosyal Bilimlerde Bilgi Bütünlüğü Bakımından Disiplinlerarası Çalışmaların Önemi Üzerine", *Uluslararası Bilgi Bütünlüğü ve Bilimler Tarihi Sempozyumu*, Ankara 23-24 Temmuz 2022, *Bildiriler*, ed. Bülent Kent, Aydın Kudat, Cem Korkut, ADAM Yayınları, Ankara 2022, s. 252-270.

Yücekaya, Zöhre-Yardımcı, Alper Bilgehan "Bilimsel Nesnellik, Kültür ve Protokol Önermeleri Tartışması: Carnap, Neurath ve Popper", *Düşünsel ve Görsel Boyutlarıyla Kültür*, ed. Barış Çağırkan, Gazi Kitabevi, Ankara 2021, s. 3-23.

CUMHURİYET SONRASI ÜNİVERSİTE REFORMU VE TÜRKİYE'DE İLK İNGİLİZ DİLİ VE EDEBİYATI BÖLÜMLERİNİN KURULMASI

Şeyda Sivrioğlu*-Müjdat Bulmuş**

Giriş

Türkiye'deki İngiliz Dili ve Edebiyatı bölümlerinin varlık sebebini ve işlevlerini anlamak için Mustafa Kemal Atatürk'ün Üniversite reformuyla hedeflediği, ülkeye ve topluma kazandırmaya çalıştığı değerleri idrak etmek önemlidir. Bu nedenle bu çalışmanın ilk kısmında 1933 Üniversite Reformu ve bu reformla hedeflenen akademik gelişim ve bu gelişimi sağlayacak durumda olmadığı düşünülerek kapatılan İstanbul Darülfünununun hem Albert Malche'nin hazırladığı rapor doğrultusunda hem de dönem üzerine yapılan çeşitli çalışmalarca tespit edilen yetersizlikleri tartışılacaktır. Bu bölümün amacı Üniversite Reformunun ardından kurulan filoloji ve batı dilleri ve edebiyatları bölümlerinin tespit edilen yetersizlikleri gidermede ve Üniversite Reformuyla hedeflenen gelişimi gerçekleştirmede oynadığı rolü ortaya koymaktır. Akabinde Malche'nin raporunda filoloji bölümlerinin kurulmasının gerekliliğiyle ilgili sunduğu gerekçeler de göz önüne alınarak Üniversite Reformuyla birlikte kurulan filoloji ve batı dilleri ve edebiyatları bölümlerinin kuruluş ve gelişim süreçleri yurt dışından Türkiye'ye davet edilen ve çoğunluğunu Nazi yönetimi tarafından Almanya'dan sürgün edilen Yahudi kökenli akademisyenlerin oluşturduğu yabancı bilim insanlarının yadsınamaz rolüne de değinilerek incelenecektir. Çalışmamızın son bölümünde Cumhuriyetimizin kuruluşunun yüzüncü yılında, en köklü olanlarından başlayarak, Türkiye'de aktif olarak eğitim veren İngiliz Dili ve Edebiyatı bölümlerine ve bu bölümlerde eğitim görmüş, Türk edebiyatına, kültürüne, sanatına ve siyasetine önemli katkılarda bulunmuş isimlere değinilecektir. Son olarak, 1933 Üniversite Reformuyla temelleri atılan bu akademik ve kültürel

* Prof. Dr., Pamukkale Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, İngiliz Dili ve Edebiyatı Denizli/Türkiye, sinceoglu@pau.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7570-7903

** Arş. Gör., Pamukkale Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, İngiliz Dili ve Edebiyatı Denizli/Türkiye, mbulmus@pau.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0008-107X

Kaynakça

Arak, H., "Karşılaştırmalı Edebiyatın Türkiye'deki Öncüleri: Leo Spitzer – Erich Auerbach". *LITTERA Edebiyat Yazıları, Dünya Edebiyatları Araştırma ve İnceleme Ortak Kitabı*, Ürün Yayıncılık. 2009, s. 243-252.

Erdem, A. R., "Atatürk'ün Liderliğinde Üniversite Reformu: Yükseköğretim ve Bilim Tarihimizde Dönüm Noktası". *Belgi*, *4/III*, 2012, s. 376-388.

Grossvogel, D. & Seznec, A. & Morris, E., "Dieckmann Herbert", https://ecommons.cornell.edu/bitstream/handle/1813/19216/Dieckmann_Herbert_1986.pdf;jsessionid=860FDB751FE1F6E815D59CB78391712A?sequence=2, son erişim tarihi: 08.06.2023.

Gülmez, G., "Atatürk'ün Üniversite Reformu: İstanbul ve Ankara Üniversitelerinde Filoloji Bölümlerinin Kuruluşu"*, Prof. Dr. Gönül Yılmaz'a Armağan,* Ankara Universites Basimevi, Ankara 2021, s. 207-221.

Işır, E., "Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*"*, *Ahmet Yesevi Üniversitesi*, https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/gokturk-aksit, 2019, son erişim tarihi: 05.06.2023.

Kocatürk, U., "Atatürk'ün Üniversite Reformu ile İlgili Notları". *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, I*, 1984, s. 3-95.

Malche, Albert, *İstanbul Üniversitesi Hakkında Rapor*. İstanbul Devlet Basımevi, 1939

Mikusch, D. *Avrupa ile Asya Arasındaki Adam Gazi Mustafa Kemal IV,* ed. Nurer Uğurlu, Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A.Ş., İstanbul 2000.

Murzi, M., "Hans Reichenbach (1891—1953)", https://iep.utm.edu/reichenb/. son erişim tarihi: 08 06 2023.

Özata, M., *Atatürk Bilim ve Üniversite*, Tübitak Yayınları, Ankara 2007

Reisman, A., *Nazizmden Kaçanlar ve Atatürk'ün Vizyonu*, çev. G. Ç. Güven, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011

Taşdemirci, E., "Üniversite Reformu", *Atatürk Ansiklopedisi*, https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/1933-universite-reformu/, 1933, son erişim tarihi: 04.06.2023.

Sayılı, A., "Atatürk, Bilim ve Üniversite". *Belleten*, 1988, s.1089-1104.

Yalçın, Murat (ed.). *Tanzimat'tan Bugüne Edebiyatçılar Ansiklopedisi*, Cilt I A -İ, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2001

http://fakulteler.atauni.edu.tr/fenedebiyat/anabilim_detay.php?x=İngiliz%20Dili%20ve%20Edebiyatı, son erişim tarihi: 10.03.2023

http://ide.humanity.ankara.edu.tr/anabilim-dalimiz/, son erişim tarihi: 25.05.2023

https://yokatlas.yok.gov.tr/lisans-bolum.php?b=10106, son erişim tarihi: 06.06.2023

CUMHURİYETİN İLK 30 YILINDA ÜLKEMİZDE KÜLTÜR VARLIKLARININ KORUNMASINA YÖNELİK GERÇEKLEŞTİRİLEN ÇALIŞMALAR

Çağrı Murat Tarhan*

1. Dünya Savaşı ve arkasından gelen Kurtuluş Savaşı yılları taşınmaz kültür varlıkları üzerindeki tehlikeyi arttırmıştır. "Geçiş Devresi" olarak adlandırılabilecek bu dönemde İstanbul'daki Müzeler Umum Müdürlüğü, bütün ülke topraklarındaki eski kalıntıların korunabilmesi için âdeta bir tür "Asar-ı Atika Dairesi" görevi üstlenmiştir[1]. Kurtuluş savaşı yıllarında I. Büyük Millet Meclisi'nin açılışı sonrasında oluşan kabinede, Osmanlı hükûmetlerinde de koruma alanından sorumlu olan "Maarif Vekaleti" ne yer verilmiştir. Bu dönemde Maarif Vekili olarak atanan Dr. Rıza Nur'un mecliste okuduğu 1920 yılı hükûmet programında "*Bizde ruhi milliyi nemalandıracak asar-ı tarihiye, edebiye ve içtimaiyeyi erbabına yazdırmak, asar-ı atikai milliyeyi tescil ve muhafaza eylemek…*" gibi ifadelere yer verilerek, eski eserlere ve onları korumaya önem verileceği vurgulanmıştır. Nitekim yeni hükûmet programının okunmasından yalnızca bir gün sonra 10 Mayıs 1920'de Maarif Vekaleti'ne bağlı olarak "Türk Asar-ı Atika Müdürlüğü" kurulmuştur. Bu müdürlük önce 1921'de "Hars Dairesi"ne dönüştürülmüş ve ardından 1925 yılında aynı daire çatısında Asar-ı Atika ve Müzeler, Güzel Sanatlar ve Kütüphaneler şeklinde ayrı birimlere ayrılmıştır. Hars Dairesi'nin başına getirilen Mübarek Galip Bey, Kurtuluş Savaşı'nın devam ettiği sıkıntılı günlerde vilayetlere gönderilmek üzere bir genelge hazırlatmıştır. 10 maddeden oluşan bu genelgede taşınır ve taşınmaz eski eserler de dâhil olmak üzere vilayetlerden tam bir kültür envanteri çıkarılması istenirken, konuya ilişkin yasal mevzuatlar hakkında ayrıntılarıyla bilgi verilmiştir. Bu genelgeyi takip eden günlerde Gazi Mustafa Kemal'in buyruğu ile Maarif Vekili İsmail Safa tarafından "Müzeler ve Asar-ı Atika Hakkında Talimat" başlığı ile 5 Kasım 1922 tarihli bir başka genelge daha hazırlanarak valiliklere gönderilmiştir. Genelgede eski eserler ve müzelerle ilgili tüm işlerden merkezde Hars Dairesi'nin, vilayetlerde ise Maarif Müdürlükleri'nin sorumlu olduğu vurgulanmıştır. Yine aynı talimatnamede arkeolojik araştırma, kazı ve sondajların Hars Dairesi yetkisinde olduğu ve bilim adamlarının

* Dr. Öğr. Üye. Çağrı Murat Tarhan, Pamukkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Kültür Varlıklarını Koruma ve Onarım Bölümü, cmtarhan@pau.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-3682-0046

1 Arık, R.O., *Türk Müzeciliğine Bir Bakış*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1953, s. 5. Koç, Z., *Taşınmaz Kültürel Miras Yönetimi ve Mali Teşvikler*, İstanbul 2008, s. 53.

ilk kapsamlı ve çok yönlü millî park oluşumunu gerçekleştirmiştir. Böylelikle arkeolojik alanla iç içe geçmiş orman varlığını da korumayı başaran H. Çambel olayı bir başka boyuta taşıyarak, yörede yok olmaya yüz tutmuş dokuma ve el işleri gibi "somut kültür varlığı" olan zanaatların tekrardan canlanması için çaba sarf etmiştir. Bunun yanı sıra değeri ancak ileriki dönemlerde anlaşılacak söylenceler, öyküler, değimler, fıkralar ve şarkılar gibi "somut olmayan kültür varlığı" kapsamına giren eserleri kayıt altına alarak korunmasını sağlamıştır. Yörede ayrıca bir eğitim seferberliği başlatan H. Çambel, bölgede okuryazarlığın artması ve meslek edindirme adına uğraşlar vermiş, sonuçta ormancılıkla geçinen yöre insanından; doğasına ve tarihine sahip çıkan bir halk kitlesi yaratmayı başarmıştır[39]. Kültürel miras konusunda en iddialı ülkelerin ve hatta UNESCO gibi kurumların bile henüz bu konuya kuramsal olarak yaklaşmadıkları bir dönemde somut olmayan kültür varlıklarını korunma, bütünleşik koruma, korumaya paydaşları dâhil etme gibi koruma olgularını gündeme getiren[40] H. Çambel 1950'lilerde başladığı çalışmalarını 1960'lı yılların ortalarına kadar kesintisiz sürdürmüştür.

Kaynakça

Ahunbay, Z., "Genç Cumhuriyetin Koruma Alanındaki Öncülerinden Y. Mimar Ali Saim Ülgen (1913-1963)", *Restorasyon Konservasyon*, S. 16, İstanbul, 2013, 3-20.

Akçura, N., "Türkiye ve Eski Eserler", *MİMARLIK*, S. 18, 1972, 39-42.

Anıtları Koruma Komisyonu, *1933-1935 Yıllarındaki Çalışmaları*, Devlet Basımevi, İstanbul 1935.

Arık, R.O., *Türk Müzeciliğine Bir Bakış*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1953.

Ateşoğulları, S., "Prof. Dr. Halet Çambel (Söyleşi)", *İDOL*, S. 1, Ankara, 1999, 24-38.

Bachmann, M., "Ortaya Çıkarmak ve Korumak: Pergamon'da 130 Yıllık Restorasyon Tarihçesi", *Pergamon Anadolu'da Hellenistik Bir Başkent*, ed. Pirson, F.-Scholl, A., İstanbul, 2014, 80-105.

Bachmann, M., "Bergama'ya ait Gelişim Planlarında Anahtar Yapı Olarak Kızıl Avlu", *MIRAS 2*, İstanbul, 2014, 177-204.

Bayatlı, O., "Bergama Asklepion'undaki Eserlerin Onarımı", *IV. Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Tebliğler* , Ankara, 1948, 230-234.

Çambel, H., "Karatepe-Aslantaş Öyküsü", *Boğazköy'den Karatepe'ye - Hititbilim ve Hitit Dünyasının Keşfi*, İstanbul, 2001, 122-143.

Çambel, H., "Karatepe-Aslantaş Açık Hava Müzesi Çok Yönlü Bir Proje", *TÜBA-KED*, S. 8, Ankara, 2010, 131-136.

39 TÜBA-KED Yayın Kurulu, "Kültürel Mirasta Halet Çambel Açılımı: Geçmişe Gelecek Yaratmak", *TÜBA-KED*, S. 8, 2010, s. 137 vd.

40 Özdoğan, age., s. 176.

Çeçener, B., "Ülkemizde Taşınmaz Kültür ve Doğa Varlıklarını Koruma Olayı ve Bu Konuda Bazı Eleştirel Görüşler", *Ege Mimarlık Dergisi*, 1992/2, İzmir, 1992, 46-48.

Çetin, Y., "Mustafa Kemal Atatürk Döneminde (1920-1938) Müze ve Eski Eserler Konusunda Yapılan Çalışmalar", *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Sanat Dergisi*, S. 12, Erzurum, 2007, 117-121.

Coşkun, B. S., *İstanbul'daki Anıtsal Yapıların Cumhuriyet Dönemindeki Koruma ve Onarım Süreçleri Üzerine Bir Araştırma*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2012.

Coşkun, B. S.-Binan, D., "Erken Cumhuriyet Döneminde Anıtsal Yapıların Güçlendirilmesi Yaklaşımları", *4. Tarihi Yapıların Güçlendirilmesi ve Geleceğe Güvenle Devredilmesi Sempozyumu*, İstanbul, 2013, 11-22.

Dedehayır, H., *Yerelden Ulusala Ulusaldan Evrensele Karuma Bilincinin Gelişim Süreci*, ÇEKÜL Vakfı, İstanbul 2010.

Dirican, M., "Yaşamını Arkeolojiye ve Anadolu'ya Adamış Bir Bilim Kadını, Halet Çambel", *Bilim Teknik*, Ankara, 1997, 72-80.

Durukan, İ., "Yapı, Yetki ve işleyiş Açısından Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurullarının Tarihsel Gelişimi", *Çukurova Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi*, C. 19, S. 2, Adana, 2004, 301-312.

Gerçek, F., Türk Müzeciliği, Ankara 1999.

İmir, Ç., "Atatürk ve Arkeoloji", *Bütün Dünya Dergisi*, S. 2011/02, Başkent Üniversitesi Kültür Yayını, Ankara, 2011, 71-76.

Kahya, N. C.-Sağgöz, A.-Al, S., "Türkiye'de Korumacılık ve Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bilincinin Gelişimi: 1938-1960 Dönemi", *Turkish Studies*, V. 9/10, Ankara, 2014, 271-286.

Koç, Z., *Taşınmaz Kültürel Miras Yönetimi ve Mali Teşvikler*, İstanbul 2008.

Madran, E., "Cumhuriyet'in İlk Otuz Yılında (1920-1950) Koruma Alanının Örgütlenmesi I", *OTDÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi*, S. 16, C. 1-2, Ankara, 1996, 59-97.

Madran, E., "Cumhuriyet'in İlk Otuz Yılında (1920-1950) Koruma Alanının Örgütlenmesi II", *OTDÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi*, S. 17, C. 1-2, Ankara, 1997, 75-97.

Özdoğan, M., *Türk Arkeolojisinin Sorunları ve Koruma Politikaları: 3 (Arkeolojik Kazılar Bilimsel Çalışma Mı? Toprak Harfiyatı Mı?)*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2011.

Özgüç, T., "Atatürk ve Arkeoloji", *Cumhuriyetin 50. Yıldönümü Semineri, Seminerlere Sunulan Bildiriler*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1975, 108-117.

Radt, W., "Bergama Müzesi'nin Yapılışı, Atatürk Devrinde Türk Alman İşbirliğine Bir Örnek", *Türk Tarih Kurumu Kongresi IX/1*, Ankara, 1986, 397-404.

TÜBA-KED Yayın Kurulu, "Kültürel Mirasta Halet Çambel Açılımı: Geçmişe Gelecek Yaratmak", *TÜBA-KED*, S. 8, 2010, 137-140.

Uluskan, S. B., *Atatürk'ün Sosyal ve Kültürel Politikaları*, Ankara 2010.

Yıldırım, R. "Atatürk'ten Günümüze Eski Çağ Tarihi ve Arkeoloji Çalışmaları", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. II, S. 6-7, İzmir, 1997, 33-48.

Yücel, E., *Türkiye'de Müzecilik*, İstanbul 1999.

SANAT TARİHİ: BİR BİLİM DALININ TARİHSEL SERÜVENİNE YOLCULUK

Selda Özgün Cirtil*

Giriş

Sanat tarihi bilimi konusunda ikinci kuşağın duayen sanat tarihçilerinden biri olan Prof. Dr. Selçuk Mülayim'in[1] çok değerli çalışmalarının üzerine ne yazılabilir ki? Ayrıca Halit Çal'ın sanat tarihinin gelişimi ve sanat tarihi eğitimini de ele aldığı makalesi de son dönemde gerçekleştirilen önemli çalışmalardan biridir[2]. Bizim çalışmamız daha çok önceki çalışmalardan da hareketle bu disiplinin ortaya çıkışı, Avrupa ve Türkiye'deki sanat tarihi çalışmaları konusunda bir özet niteliğindedir. Bir bilim dalı olarak sanat tarihini ve günümüze gelene kadar geçirdiği süreci ele almadan önce sanat konusuna kısaca değinmek gerekir. İnsanın var olduğu andan itibaren ihtiyaçlarını gidermek için yaptığı, bunu yaparken de duygu ve düşüncelerini yansıttığı ve belki iletişim aracı olarak kullandığı her somut uygulama daha tarih öncesi dönemden itibaren kendini göstermeye başlar. Her toplumda ve her kültür ortamında değişerek ve gelişerek ilerlemesini sürdüren sanat, günümüze kadar kesintisiz varlığını sürdürdü ve gelecekte de sürdürmeye devam edecek. Pek çok araştırmacının sanat konusunu ele aldığı sayfalar hatta ciltler dolusu eserler verdiği açıktır. Bu çalışmalar içerisinde sanat kavramının tanımlamaları yapılmış ve hâlen de yapılagelmektedir. Öyleyse bu kadar popüler konulardan olan ve üzerinde fazlasıyla durulan, bir o kadar da zengin ve karmaşık olarak nitelenen sanat nedir? Sanat denince güzel sanatlar, mimarlık, resim, heykel, bezeme, hat, çini, seramik, nakış, müzik, dans, bale vb. gibi bir dizi kelimeler silsilesi canlanır zihnimizde. Ancak bu kelimeleri tek başına düşündüğümüzde bunların hiçbiri tek başına sanat terimini anlatmaya yeterli değildir.

* Dr., Pamukkale Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü Denizli Türkiye. ORCİD:0000 0002 0167 2891 E-posta: socirtil@pau.edu.tr

1 Selçuk Mülayim, *Sanat Tarihinde Araştırma Ve Metot*, Titiz Ofset-Basımevi, Ankara, 1982; *Sanat Tarihi Metodu*, Anadolu Sanat Yayınları, İstanbul, 1983; *Sanata Giriş*, Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi Yayınları, İstanbul, 1989; *Aklın İzleri Bilim Olarak Sanat Tarihi*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2006; "Maziperestler ve Sanat Tarihi", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt:7, Sayı:14, İstanbul, 2009, s.11-32..

2 Halit Çal, "Türkiye'de Sanat Tarihinin Durumu", *21. Yüzyılda Sosyal Bilimler Türkoloji Yazıları*, Sayı:7, Ankara, 2014, s.85-114.

Kaynakça

Osmanlı Mimarisi Usûl-i Mimârî-i Osmanî, (Haz. İlhan Ovalıoğlu, Raşit Gündoğdu, Cevat Ekici, Ebul Faruk Önal), Çamlıca Basım Yayım, İstanbul, 2010.

"Semavi Eyice ile Türk Sanat Tarihi Üzerine", (Mülakat ve Düzenleme: Aziz Doğanay, Şevket Kamil Akar), *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt:7, Sayı:14, İstanbul, 2009, s.347-373.

"Oktay Aslanapa ile Sanat Tarihi Eğitimi Üzerine", (Mülakat ve Düzenleme: Aziz Doğanay, Yunus Uğur), *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt 7, Sayı 14, 2009, s.335-346.

AKÇAOĞLU, Yasemin, *Türk Sanatı ve Tarihine Katkılarıyla Semavi Eyice (Hayatı ve Eserleri)*, İstanbul, 2005, (Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Sanatı Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi).

ALTUN, Ara, "Prof. Dr. Oktay Aslanapa ve Türk Sanatı Araştırmalarına Katkıları", *Aslanapa Armağanı*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, İstanbul 1996, s.11-23.

AREL, Ayda, "Türkiye'nin Sanat Tarihi: Kuramını Arayan Bir İnceleme Alanı", *Sanat Tarihi Eğitiminin İrdelenmesi 12-13 Mayıs 2004 Sempozyum Bildirileri*, Sanat Tarihi Derneği Yayınları, İstanbul, 2004, s.1-5.

ARSEVEN, Celal Esad, "Sanat", *Sanat Ansiklopedisi*, Cilt:IV, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1994, s.1752-1757.

ASLANAPA, Oktay, "Türk Sanatı Araştırmalarının Gelişmesi" *Cumhuriyetin 50. Yılına Armağan*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1973, s.120-127

AYDIN, Derya, *Prof. Dr. Oktay Aslanapa'nın Hayatı, Eserleri ve Türk Sanatı'na Katkıları*, Kayseri, 2012, (Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi).

AYVANSARÂYÎ HÜSEYÎN EFENDİ, ALÎ SÂTI'/ SÜLEYMÂN BESÎM EFENDİ, *Hadîkatü'l Cevâmi', İstanbul Câmileri ve Diğer Dînî-Sivil Mi'mârî Yapılar*, (Haz. Ahmed Nezih Galitekin), işaret Yayınları, İstanbul, 2001.

AYVERDİ, Ekrem Hakkı, *İstanbul Mi'mârî Çağının Menşe'i Osmanlı Mi'mârîsinin İlk Devri Ertuğrul, Osman, Orhan Gazîler Hüdavendigâr ve Yıldırım Bâyezîd 630-805 (1230-1402)*, Cilt:I, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul, 1989

Osmanlı Mi'mârîsinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri 806-855 (1403-1451), Cilt:II, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul, 1989.

Osmanlı Mi'mârîsinde Fatih Devri 855-886 (1451-1481), Cilt:III-IV, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul, 1989.

Avrupa'da Osmanlı Mimârî Eserleri Bulgaristan, Yunanistan Arnavudluk, Cilt:IV, 4.5.6. Kitap, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul, 1982.

BAYRAKAL, Sedat, "Sanat Tarihçisinin Çok Yönlülüğü", *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:24, 2011, s.161-165

BAYRAM, Sadi, "Prof. Dr. Albert Gabriel'e Ait Bazı Belgeler", *Vakıflar Dergisi*, Sayı:46, Ankara, 2016, s.163-180.

BEYAZIT Yasemin-BEYAZIT Mustafa, "Sanat Tarihi ve Tarih", Geçmişin Peşinde Disiplinlerarası Bir Klavuz, (Ed. Mehmet Yaşar Ertaş), İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul, 2021, s.197-222.

BOZKURT, Nejat, *Sanat ve Estetik Kuramları*, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1995

CAN, Birol, IŞIKLI, Mehmet, "Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bilimlerinin Kurumsal ve Kuramsal Birlikteliği Üzerine", *Prof. Dr. Hamza Gündoğdu Armağanı, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı:25, Ordu, 2013, s.170-177.

CAFER EFENDİ, *Risâle-i Mimâriyye*, (Haz. İ. Aydın Yüksel), İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul, 2005.

CANTAY, Gönül, "Sanat Tarihi Nedir", *Sanat Tarihi Eğitiminin İrdelenmesi 12-13 Mayıs 2004 Sempozyum Bildirileri*, Sanat Tarihi Derneği Yayınları, İstanbul, 2004, s.7-18.

CEZAR, Mustafa, *Sanatta Batıya Açılış ve Osman Hamdi*, İstanbul, 1971

ÇAL, Halit, "Türkiye'de Sanat Tarihinin Durumu", *21. Yüzyılda Sosyal Bilimler Türkoloji Yazıları*, Sayı:7, Ankara, 2014, s.85-114.

ÇETİNTAŞ, Sedat, *Türk Mimari Anıtları: Osmanlı Devri: Bursa'da İlk Eserler*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1946.

Türk Mimari Anıtları: Osmanlı Devri: Bursa'da Murad I ve Bayezid I Binaları, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1952.

DEMİR YİĞİT, Deniz, *Leon Battista Alberti Mimarlığı*, İstanbul, 2022, (Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi).

DİPEVLİLER, Burak, *Türkiye'de Sanat Tarihi Disiplininin Analizi ve Değerlendirilmesi*, Edirne, 2022, (Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi).

DOĞANAY, Aziz, "Hattatlara Yeni Armağan: Müstakimzâde Süleyman Sa'deddin Efendi'nin "Yeni Harflerle Basılan Tuhfe-i Hattâtîn Adlı Eseri Üzerine", *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, Cilt:19, Sayı:37, 2014, s.189-209.

ECO, Umberto, *Ortaçağ Estetiğinde Sanat ve Güzellik*, (Çev. Kemal Atakay), Can Yayınları, İstanbul, 1998.

İBRAHİM EDHEM PAŞA, *Usûl-i Mimârî-i Osmanî*, 1290, (*L'Architecture Ottomane*, Die Ottomanische Baukunst, Constantinople, 1873).

ELDEM, Sedad Hakkı, *Türk Evi Plân Tipleri*, Pulhan Matbaası, İstanbul, 1954.

Türk Evi Osmanlı Dönemi, 3 Cilt, Taç Vakfı, İstanbul, 1984, 1986, 1987.

EROĞLU, Özkan, *Sanat Kuramlarına Giriş*, Tekhne Yayınları, İstanbul, 2018.

EVLİYA ÇELEBİ, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, (Haz. Orhan Şaik Gökyay), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1996.

EYİCE, Semavi, "Erdmann, Kurt (1901-1964)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt:11, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1995, s.286-288

"Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bilimlerinin Geçerliliği", *Sanat ve Bilgi*, Sayı:1, 2003, s.1-4.

FISCHER, Ernst, *Sanatın Gerekliliği*, (Çev. Cevat Çapan), Sözcükler Yayınevi, İstanbul, 2005.

GERÇEK, Ferruh, *Türk Müzeciliği*, TC Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1999

GÖNÜLTAŞ, Seher, *Türkiye'de Orta Öğretimde Sanat Tarihi Eğitimi*, İstanbul, 2005, (İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi).

HALİL EDHEM, *Elvah-ı Nakşiye Koleksiyonu Türk Resim Sanatı Tarihi*, (Çev. Gültekin Elibal), Milliyet Yayınları, 1970

KOÇ, Turan, "Sanat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt:36, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2009, s.90-93

KÖK, Elif, "İslam Öncesi Türk Sanatı Literatürü", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt:7, Sayı:14, İstanbul, 2009, s.33-49

MINOR, Vernon Hyde, *Sanat Tarihinin Tarihi*, (Çev. Cem Soydemir), Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2021.

MÜLAYİM, Selçuk *Sanat Tarihinde Araştırma Ve Metot*, Titiz Ofset-Basımevi, Ankara, 1982.

Sanat Tarihi Metodu, Anadolu Sanat Yayınları, İstanbul, 1983.

Sanata Giriş, Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi Yayınları, İstanbul, 1989.

"Sanat Tarihinin Attilası Josef Strzygowski", *Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt:3, Sayı:8, İstanbul, 1990, s.34-36.

Aklın İzleri Bilim Olarak Sanat Tarihi, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2006.

"Maziperestler ve Sanat Tarihi", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt:7, Sayı:14, İstanbul, 2009, s.11-32.

OSMAN HAMDİ, MARIE DE LAUNAY, *1873 Yılında Türkiye'de Halk Giysileri: Elbise-i Osmaniye*, (Çev. Erol Üyepazarcı), Sabancı Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1999.

ÖZKURT, Kemal, TÜFEKÇİOĞLU, Abdülhamit, "Türk-İslam Sanatında Kitabeler", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt:7, Sayı:14, İstanbul, 2009, s.275-295

PANOFSKY, Erwin, *İkonografi ve İkonoloji Renaissance Sanatının İncelemesine Giriş*, (Çev. Engin Akyürek), Afa Yayıncılık, İstanbul, 1995

Hümanist Bir Bilim Dalı Olarak Sanat Tarihi, (Çev. Afife Batur, Selçuk Batur), İTÜ Mimarlık Fakültesi Yayını, İstanbul, 1968

İdea Antik Sanat Kuramının Kavramsal Tarihine Bir Katkı, (Çev. İclal Cankorel), Hayalperest Yayınevi, İstanbul, 2023.

READ, Herbert, *Sanat ve Toplum*, (Çev. Elif Kök), Hayalperest Yayınevi, İstanbul, 2018.

RENDA, Günsel, "Suut Kemal Yetkin'in Bilimsel Kişiliği", *Suut Kemal Yetkin'e Armağan*, Hacettepe Üniversitesi Armağan Dizisi 1, Ankara, 1984, s.1-4.

SÂÎ MUSTAFA ÇELEBİ, *Yapılar Kitabı Tezkiretü'l-Bünyan ve Tezkiretü'l-Ebniye*, (Haz. Hayati Develi), K Kitaplığı, İstanbul, 2003.

SİNEMOĞLU, Nermin, "Celal Esad Arseven", *Celal Esad Arseven Anısına Sanat Tarihi Semineri Bildirileri*, Mimar Sinan Üniversitesi Matbaası, İstanbul, 2000, s.15-22

SÜRÜN, Mustafa, *Cumhuriyet Öncesi Sanat Yaklaşımları (1850-1923 Sanat Tarihi Yayınları Üzerine Bir İnceleme)*, İstanbul, 2012, (Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Sanatı Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi).

TOLAK, Kübra, *Abdüllatif Subhi Paşa'nın Hayatı ve Faaliyetleri (1818-1886)*, İstanbul, 2015, (Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi).

TÜRKMEN, F. Nalan, "Türk Sanat Tarihinde Öncü Kurumlar ve Kuruluşlar", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt:7, Sayı:14, İstanbul, 2009, s.609-627

VITRIVIUS, *Mimarlık Üzerine On Kitap*, (Çev. Suna Güven),Şevki Vanlı Mimarlık Vakfı Yayınları, İstanbul, 1990.

WOLFFLIN, Heinrich, *Sanat Tarihinin Temel Kavramları*, (Çev. Ahmet Cemal), Hayalperest Yayınevi, İstanbul, 2023.

YAZICI, Nurcan, "Türkiye'de Sanat Tarihinde İlkler/Öncüler", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt 7, Sayı 14, 2009, s.571-608.

YÜCEL, Ünsal, "Ord. Prof. Dr. Mazhar Şevket İpşiroğlu (1908-1985)", *Sanat Tarihi Yıllığı*, Sayı:13, İstanbul, 1988, s.6-10.

CUMHURİYET TÜRKİYESİ'NİN İNŞA SÜRECİNDE SOSYOLOJİ DİSİPLİNİNİN OLUŞUM, KOŞUL VE STRATEJİLERİNE DAİR BİR MUHASEBE

Güney Çeğin*-Serhat Özbey**

1. Sosyotarihsel Arka Dekor

1.1. Osmanlı/Türk Modernleşmesinin Parametreleri

Osmanlı İmparatorluğu'nun 19. Yüzyılı Tarihçi İlber Ortaylı'nın deyimiyle; "İmparatorluğun en uzun yüzyılı" olarak müzmin sorunların ve belirsizliklerin de dönemiydi. Zira 18. yüzyılın sonundan itibaren yüzyıllardır kurumsallaştırılan ve ritüelleştirilen imparatorluk sistemi kendisini yeniden üretmek yeteneğini kaybetmişti. Kriz, şiarı "her daim muzaffer" olan imparatorluğun toprak kayıplarından çok kendisine güven eksikliğini ve "gerileme" duygusunu tetikliyordu. Nitekim III. Selim Dönemi'nde Nizam-ı alem (evrensel düzen) yerine 1793'te ilan edilen Nizam-ı cedid (yeni düzen) biyolojik bir çağrışımı barındıran "gerileme" duygusuna bir ön almanın tezahürüydü.[1] Askerî alanda alınan yenilgiler ve yenilgilerle sonuçlanan toprak kayıpları kapsamlı bir modernizasyon hareketinin ayak sesleriydi.

"Devleti yaşatmak"[2] şiarından doğan Tanzimat reformları da (yeniden düzenlemeler) sonuç alınamayan askerî ve teknik reformların hukuki, iktisadi ve sosyal yaşamdaki birer uzantısıydı. 1839'dan 1876'ya kadar süregiden Tanzimat reformları geniş kapsamlı dönüşüm arzusunun yansımasıydı. 1826'da Yeniçeri Ocağının kaldırılması akabinde 1839'da II. Mahmut Dönemi'nde Gülhane-i Hatt-ı Hümayun adıyla anılan Tanzimat fermanı, askerî reformların siyasal ve kültürel alana yayılması hareketiydi. 1856'da yayımlanan Islahat Fermanıysa Fransız ihtilalinin milliyetçi tahayyüllerinden etkilenen Hristiyan tebaasını Osmanlı yurttaşlığı ta-

* Prof. Dr., Pamukkale Üniversitesi Sosyoloji Bölümü, güneycegin@gmail.com.
** Doktora Öğrencisi, Pamukkale Üniversitesi Sosyoloji Bölümü,serhatozbey20@gmail.com.

1 Hamit Bozarslan, *Türkiye'nin Modern Tarihi*, (çev: Heval Bucak), Avesta Yayıncılık, İstanbul, 2004, s. 15.

2 Kudret Emiroğlu, *Kısa Osmanlı-Türkiye Tarihi: Padişahlık Kültürü ve Demokrasi Ülküsü*, İletişim Yayınları, İstanbul,2015, s. 161.

jimdir. Nitekim Darwin'in fikirleri etrafında şekillenen çerçeve fertçiliğin, rekabetçiliğin, militarizmin, ırkçılığın meşru ve zaruri olduğu ispatına dayanıyordu.

Bu manada Türkiye'deki sosyolojik araştırmalar da ekole göre, bu gibi eğilimlerden farklı olarak şu süreçlere dâhil olarak irdelenebilir: [1] Sosyolojik dogmatizm ve siyasal alana aktarım, sosyolojinin ideolojik doktrinlerin ötesine geçememesi, [2] Ders programlarının formüller şeklinde verilmesi, olaylar arasındaki tahlil ve tenkitleri ıskalama.[52] Oysa kurumsallaşacak bilimsel bir sosyolojinin temel hedefi dışsal doktrinleri ve ekolleri tahlil ve kritik etmek, varılan sonuçları olaylar üzerinde denemek ve acilcilik duygusuna kapılmamaktır.

Bir bütün olarak değerlendirildiğinde; Türkiye devletinin kuruluş süreçlerinde şekillenen sosyoloji disiplinin alımlanma ve kurumsallaşma stili -tam da Robert Nisbet'in sosyolojiyi 'muhafazakâr bir bilim' olarak kavrayışına uygun olarak- devletçi bir tahayyülün hem yan ürünü hem de kuramsal destekçisi biçiminde yapılandırılmıştır. Arkeoloji, antropoloji ve tarih gibi diğer beşerî disiplinlere kıyasla fazla ihtimam gösterilmediği için (ki belki Gökalp'in Cumhuriyet ilanından bir sene sonra vefat etmesi de etkili olmuş olabilir) sosyoloji bilimi devletçi praksisin kuramsal payandasına indirgenmiş ve müdahil bir kamusal pratiğin bileşenine bir türlü dönüştürülememiştir. Bu otokritik için, 1960'ların ruhunun, onu eleştirel bir bilim olarak çağırması gerekecektir ki, bugün hâlen devlet bilimi hüviyetinden çok da sıyrılamadığı aşikar olduğuna göre, hepimizin doğum süreçlerine dikkat göstermesi elzemdir.

Kaynakça

Ahmad, F. (2010). Bir Kimlik Peşinde Türkiye, (çev: Sedat Cem Karadeli), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Aydın, S. (2012). *Cumhuriyet'in İdeolojik Şekillenmesinde Antropolojinin Rolü: Irkçı Paradigmanın Yükselişi ve Düşüsü*, İletişim Yayınları, İstanbul, 344-366.

Azak, U. (2019). *Türkiye'de Laiklik ve İslam*, İletişim Yayınları, İstanbul.

Bein, A.(2013), *Osmanlı Uleması ve Türkiye Cumhuriyeti: Değişimin Failleri ve Geleneğin Muhafızları*, Kitap Yayınevi, İstanbul.

Bozarslan, H. (2004). *Türkiye'nin Modern Tarihi*, (çev: Heval Bucak), Avesta Yayıncılık, İstanbul.

Carter, F. (2016). *Kalemiyeden Mülkiyeye: Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

Çeğin, G. (2013). *Denizli Politik Haritalar ve Eğilimler*, Laodikya Yayınevi, İstanbul.

Doğan, A. (2021).*Osmanlı Aydınları ve Sosyal Darwinizm*, Küre Yayınları, İstanbul.

52 Bayram Kaçmazoğlu, *Türk Sosyoloji Tarihi 3, a*.g.e., s. 44.

Durkheim, E. (2016). *Sosyolojik Yöntemin Kuralları*, Doğu Batı Yayınları, İstanbul.

Emiroğlu, K. (2015). *Kısa Osmanlı-Türkiye Tarihi Padişahlık Kültürü ve Demokrasi Ülküsü*, İletişim Yayınları, İstanbul.

Faroqhı, S. (2010). *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, (çev: Ercan Ertürk), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

Hanioğlu, M.Ş (2013). "Kemalizmin Tarihi Kökenleri", *Türkiye'de Demokrasi, İslâm ve Laiklik*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul,31-57.

Jacoby, T. (2010). *Sosyal İktidar ve Türk Devleti*, (çev. Devrim Evci), Ankara: Birleşik Yayınevi, Ankara.

Kaçmazoğlu, B.(2012). *Türk Sosyoloji Tarihi 1*, Doğu Kitabevi, Ankara.

Kaçmazoğlu, B. (2018), *Türk Sosyoloji Tarihi 2*, Doğu Kitabevi, Ankara.

Kaçmazoğlu, B. (2018). *Türk Sosyoloji Tarihi 3*, Doğu Kitabevi, Ankara.

Karpat, K. (2017). *Türk Demokrasi Tarihi: Sosyal, Kültürel, Ekonomik Temeller*, Timaş Yayınları, İstanbul.

Lewis, B. (2017). *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, (çev: Babür Turna), Arkadaş Yayınevi, Ankara.

Mardin, Ş. (2017). *Türk Modernleşmesi*, İletişim Yayınları, İstanbul.

Parla, T. (1993). *Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizm*, İletişim Yayınları, İstanbul.

Toprak, Z. (2017). *Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiyesi'ne Sosyolojinin Evrimi: 1908-1945*, Sentez Yayınları, Ankara.

Toprak, Z.(2022), *Cumhuriyet ve Antropoloji*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul.

Tunçay, M. (2000). *Türkiye'de Sol Akımlar* (1908-1925), BDS Yayınları, İstanbul.

Yeğen, M. (2009). *Devlet Söyleminde Kürt Sorunu*, İletişim Yayınları, İstanbul.

Yerasimos, S. (1992). Tonak, E.A., ve Schınk, I.C. (drl.)*"Tek Parti Dönemi"Geçiş Sürecinde Türkiye*, Belge Yayınları, İstanbul,76-103.

Yıldız, A. (2010). *"Ne Mutlu Türküm Diyebilene" Türk Ulusal Kimliğinin EtnoSeküler Sınırları* (1919-1938), İletişim Yayınları, İstanbul.

Zürcher, E.J. (2016). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, (çev: Yasemin Saner), İletişim Yayınları, İstanbul.

TEPKİSELLİKTEN ULUS-DEVLET İNŞASINA ATATÜRK VE TÜRK TARİHÇİLİĞİ

Ayfer Özçelik*

Giriş

Avrupa için Orta Çağ; içine kapanık, ekonomik olarak güçsüz ve durgun, tepkilerin skolastizmle bastırılmaya çalışıldığı, doğulu komşuların korku ve gıpta ile izlendiği bir dönem anlamına gelmektedir. Adı geçen çağın sonlarına doğru ise birçok başka nedenler yanında, Yakın Doğu (Levant) ile savaşlarla süren ilişkilerin ticari faaliyetlerin gelişimine yol açması ve Akdeniz ticaretinin Avrupa ekonomisine yeniden canlılık kazandırması gibi önemli etkenlerle değişim dönemine girmiştir. Ekonomik kazanımlarını arttırarak devam ettirmek isteyen Avrupa, 1492'den itibaren üretim bölgelerine doğrudan ulaşma hareketine girişmiştir. Bu bağlamda tesadüfen Amerika kıtasının bulunmasından sonra da devam eden hareketi, burada elde ettiği kolay başarıların da verdiği cesaret ve ivme ile fetih ve istila hareketine dönüşmüştür. Böylece dünyanın hemen her yerinde, ulusların kaderi, coğrafyalarının zenginlikleri ve gelecekleri üzerinde söz söyleme hakkının, o ulusun iradesi dikkate alınmaksızın, fatih devlete ait olduğunu iddia eden ve bunu fiilen uygulayan Sömürgecilik başlamış ve Avrupa'nın ticari faaliyetleri giderek küresel ölçeğe taşınmıştır. Kısaca 16. yy.'dan itibaren Avrupa'nın genişleme, büyük ekonomik kazanımlar elde etme ve denizaşırı imparatorluklar kurma dönemi başlamıştır. Bilimsel bir faaliyeti çağrıştıran "Keşifler Çağı" kavramı ile meşrulaştırılan bu süreç, aslında insanlığın büyük acılarına yol açmıştır. Günümüzde de Batı'nın dünya çapında kurduğu hegemonyasını her ne pahasına olursa olsun sürdürmeyi hedefleyen emperyalizm olarak tüm dünyayı etkilemektedir.

19. yüzyıl ise doğrudan sömürgeciliğin doruğa ulaştığı, birinci sanayi devriminin tamamlandığı teknoloji devrimine geçildiği yıllar olmuştur. Böylece 16. yy.'dan itibaren giderek kendisini ötekinden ayırmaya başlayan, ben/öteki ikiliği yaratan Batı, adı geçen yüzyıla gelindiğinde "*tüm 'iyiliğin' Batı'dan kaynaklandığı, Batı kültürünün, yaşam biçiminin, iktisadi ve siyasal yapısının yüzyılların süzgecinden geçerek bugünkü ideal haline geldiğini*"[1], kısaca tarihi ve uygarlığı kendile-

* Prof. Dr., Pamukkale Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Tarih Bölümü öğretim üyesi, aozcelik@pau.edu.tr.

1 Turgay Uzun-Gülbahar Atasever (2010). "Türkiye'de Modernleşme Süreci Bağlamında Oryantalist ve Oksidentalist Bakışlar", Dumlupınar *Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 26, s.180.

de bunu kabul ettiren Batı merkezli (Avrupamerkezci) tarihçilikten tam olarak kurtulduğunu ifade etmek abartılı olacaktır. Aslında bu durum bütün Batı dışı toplumların sorunudur. Bu bağlamda Osmanlı tarihi hatta Selçuklu tarihi layıkıyla bilinmeden Avrupa, Ortadoğu ve dünya tarihinin eksik kalacağı giderek kabul görmektedir.

Buna karşılık Türk Tarihi ile ilgili pek çok boşluklar mevcuttur. Türkiye'deki tarihçiliğin kaynak dillere ulaşma, literatürü yeterince takip etme, farklı bilim dallarıyla ortak çalışma gibi önemli sorunları hâlen devam etmektedir. Daha önemli sorunu ise kavram ve teori üretmemektir. Bütün bu sorunlarına rağmen, gelişimini sürdüren Türk Tarihçiliğinin ve tarihçilerin, Atatürk'ün bizzat başlattığı çalışmalara, Şimşek'in ifadesiyle *"bir vefa borcu"*[117] bulunmaktadır.

Kaynakça

Akbaba Y. (2017). Eski Türk Tarihi Araştırmalarının İki Öncü İsmi: Mustafa Celaleddin Paşa ve Davıd Léon Cahun, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Sayı 42, ss. 531-546.

Akçiçek E.–Karayaman M. (2008). Atatürk'ün Türk Ocaklarını Ziyaretleri ve Yaptığı Konuşmalar, Türk Ocakları Ankara Şubesi Yay.

Akdemir, E. (2007). Avrupa Aynasında Türk Kimliği, Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi 7 / 1, ss. 131-148.

Akman, Ş. T. (2011). Türk Tarih Tezi Bağlamında Erken Cumhuriyet Dönemi Resmî Tarih Yazımının İdeolojik ve Politik Karakteri, Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt 1, S. 1, ss. 80- 109.

Aktürk, H. (2021). "Belleten Dergisi'nin Türk Tarihçiliğindeki Yeri ve Önemi", Ankara Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 4, Sayı 8, ss.163-180

Akün, Ö. F. (1992). Mehmed Fuad Köprülü, TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt 28, ss.471-486

Akyüz, Y. (1988), Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu:1919-1922, Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Albayrak, Ş. (2019). Tanzimat Aydınları ve Said Halim Paşa'da Medeniyet Algısı, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.

Aliyazıcıoğlu İ. Z. (2018). Papalık Hizmetinde Kardinal Bessarion'un Türklere Karşı Haçlı Seferi Çağrısı, Tarih İncelemeleri Dergisi, XXXIII / 2, ss.399- 427

Altınışık A. H. (2011). Atatürk-İnönü Dönemi Kültür Politikaları Temelinde Türk Tarih ve Türk Dil Kurumu, Ahi Evran Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi.

Atatürk, M. K. (1967). Nutuk, Cilt 3, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.

Atatürk, M. K. (1981). Nutuk, TDK Yay., Ankara.

Atatürk, M. K. (1997). Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Cilt 3, Atatürk Kültür Dil ve

117 Şimşek, a.g.m., s.94.

Tarih Yüksek Kurumu, Ankara.

Avşar, S. (2002). Birinci Dünya Savaşında İngiliz Propaganda Faaliyetleri ve Osmanlı Devleti, Atatürk Dergisi, Cilt 3, Sayı 2, ss.121-141.

Berk A. (2020). Amerikan Basınında Türk Millî Mücadelesi (1918-1922), Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Y. Lisans Tezi.

Bürüngüz M. R. (2013). Son Dönem Osmanlı Aydınlarının Sömürgecilik ve Emperyalizm Algısı, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi.

Can Ö. (2010). Sözden Söyleme: "Avrupalı Gözüyle Türkiye ve Türk Kimliği", Erzurum Atatürk Üniversitesi Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi, Sayı: 21, ss. 27-40

Çağlar G. (1999). Atatürk ve Tarih Reformu, Erdem, Sayı 33, ss. 715-720.

Çelik H. Seçkin (2016). İnönü Döneminde Resmî Tarih Yazımına Yönelik Yeni Yaklaşımlar: Bir Revizyonun Analizi, CTAD, Yıl 12, Sayı 24, ss. 80-121.

Çelik, H. (1999). "Yeni Osmanlılar Cemiyeti ve Türkiye'de Parlamenter Sistem Tartışmalarının Başlaması," Yeni Türkiye Ansiklopedisi; Osmanlı Düşünce, Cilt 7, Ankara.

Çufalı Mustafa (2000). Lozan Konferansı ve Antlaşması Üzerine İngiliz Parlamentosunda Yapılan Tartışmalar. Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Cilt 16, Sayı 47, ss. 561-601

Djuvara Trandafir G. (2018). Türk İmparatorluğunun Paylaşılması Hakkında Yüz Proje (1281-1913), (Çev. Pulat Tacar), İş Bankası Kültür Yayınları.

Duran A. (2020). Macar Türkolojisi, Belgi Dergisi, Cilt II Sayı 20, ss. 2759-2773.

Dursunoğlu İ. (2016). Sosyal Darwinizm, Karabük University Journal of Institute of Social Sciences 6 (6-1), ss.210-221.

Düzdağ M. E. (Haz.) (1970). Said Halim Paşa, Buhranlarımız ve Son Eserleri, Tercüman Yay.

Esmen C. T. (2020). Türkiye'deki Tarihyazımında İdeolojik Tarih Pratikleri ve Eski Türk Tarihçiliği Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi.

Esmen C. T. (2021). Eski Türk Tarihçiliğinin Avrupa'da Doğuşu, Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi, Cilt 6, sayı 1, ss. 65-93.

Eyice S. (1968). Atatürk'ün Büyük Bir Tarih Yazdırma Teşebbüsü: Türk Tarihinin Ana Hatları". Belleten, Cilt 32, Sayı 128, ss. 509-526.

Gibbons, H. A. (2017). Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu. Çev: Ragıp Hulusi Özden. Altınordu Yay. Ankara.

Gün Ö. (2016). Ahmet Rıza'nın Batı Medeniyeti Algısı ve Modernleşme Düşüncesi, İnönü Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi (İNİF E-Dergi), Cilt 1, Sayı 2, ss.260- 293.

Gündoğdu Ş. (2014). Namık Kemal ve Mehmed Akif'in Batı Algıları, Afyon Kocatepe Ünv. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.

Gürses M. (2012), II. Meşrutiyet Dönemi Gezi Kitaplarında ″Öteki″ İmgesi ve Bu İmgeyi Oluşturan Ögeler, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi.

Gürses M. (2012), Meşrutiyet Dönemi Gezi Kitaplarında Oto-oryantalist ve Oksidentalist Söylemler, Turkish Studies, Cilt 7, Sayı 1, s.1269-2-1303.

Halaçoğlu Y. (2012). Türk Tarih Kurumu (Türk Tarihini Araştırmak Üzere Oluşturulan Kurum), TDV İslâm Ansiklopedisi, Cilt 41, ss. 547-549

Hallaq W. B. (2020). "Şarkiyatçılığı Yeniden Düşünmek-Modern Bilginin Eleştirisi", Çev. Ahmet Demirhan, Ketebe Yayınları.

Işık M.- Eşitti Ş. (2014). Kadro Dergisinde Üçüncü Yol Söylemi. Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi. Cilt 182, Sayı182, ss. 265-294.

İçke A. (2021). Türkiye'de Cumhuriyetin İlk Yıllarında Modern Tarihçiliğin İnşası, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt 14, Sayı 80, ss.29-44.

İnalcık Halil (2006. Türkiye'de Modern Tarihçiliğin Kurucuları, Muhafazakâr Düşünce Dergisi, Cilt 2, Sayı 7, ss. 3-44.

İnan A. (1939). "Atatürk ve Tarih Tezi", Belleten, Cilt III, Sayı 10 ss. 243-246.

İnan A. (1957). Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinin Kuruluş Hazırlıkları Üzerine, Tarih Araştırmaları Dergisi, Cilt 0, Sayı 1, ss.1-16.

Kafesoğlu İbrahim (1963). Tarih İlmi ve Bizde Tarihçilik, Tarih Dergisi, S. 17-18, ss.1-16

Kara H.- Çatma B. (2017). Modern Türk Kimliğinin Oluşumunda "Türk Kimdir" Tartışmaları ve Türk Ocağı Kurultayı (1924). Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 5, Sayı 2, ss.339- 360.

Kara S. (2004). Milli Tarih Anlayışının Romantik Devri: Cumhuriyetin İlk Yılları, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Cilt 11, Sayı 23, ss. 319-334.

Karabağ H. (2018), 1930'ların Dünyasında Türk Tarih Tezini Anlamak ve Tarih IV Kitabı Örneği, Atlas Internatıonal Referred Journal On Socıal Scıences, Cilt 4, S.10, ss. 556-565.

Karaca, T. N. (2015). Osmanlı Aydını Halil Halid Bey'in Emperyalizme Dair Düşünceleri ve İngiliz Başbakanı William Ewart Gladstone'a Anti-Emperyalist Tepkisi, XVI. Türk Tarih Kongresi (20-24 Eylül 2010) Bildiriler, ss.1340-1355.

Karaçavuş A. (2015). Temeddünden Medeniyete (Civilisation): Osmanlı'nın İnsan Toplum ve Devlet Anlayışının Değişimi Üzerine Bir Deneme, OTAM, S.37, ss. 87-180.

Kartal A. S. (2018). Jean De La Forest'in Büyükelçilik Döneminde Fransa- Osmanlı Siyasi ve İktisadi Münasebetleri (E.Charriere Eseri Çerçevesinde), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.

Kaya E. E. (2015). Erken Cumhuriyet Dönemi Ulus İnşa Sürecinde Irk ve Irkçılık (1923-1938), Akademik Hassasiyetler Dergisi, Cilt 2, Sayı 3, ss.21-64.

Kayıkcı Ç. (2019). Türk Milliyetçiliği Bağlamında Afet İnan'ın Tarih Çalışmaları ve Kadına Bakışı, Yıldız Teknik Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi.

Kocahanoğlu, O. S. (2005). Ali Fuat Cebesoy'un Arşivinden Askeri ve Siyasi Belgeler, Temel Yayınları, İstanbul.

Koç B. (2016). Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin Kuruluş Süreci, İlk Mezunları ve Halil İnalcık, OTAM, Sayı 40, ss. 27-43.

Koçak B. (2010). II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı-Türk Aydınında Batı Eleştirisi: Sırat-ı Müstakim Örneği, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.

Kodal T. (2014). Mustafa Kemal Atatürk ve Türk Ocakları, A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [TAED], Sayı 52, ss. 295-314.

Kula O. B. (2010). Batı Felsefesinde Oryantalizm ve Türk İmgesi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Kurban, S. (2021). "Erken Cumhuriyet Döneminde Türk Tarih Tezine Yönelik Görüşler ve Eleştirel Bir Değerlendirme", International Social Mentality and Researcher Thinkers Journal, Cilt 7, Sayı 53, ss. 3198-3209.

Kuşçi A. (2021). Arşiv Belgelerine Göre İkinci Türk Tarih Kongresi (20-25 Eylül 1937), BELLEK Uluslararası Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi, Cilt 3, Sayı 2, ss.177 – 191.

Küçükali A. (2020). Evrim Teorisinin Sanayi Toplumundaki Yeri, İş ve Hayat, Cilt 6, Sayı 11, ss.9-23.

Langlois, Georges vd. (2000) 20. Yüzyıl Tarihi, Çev. Ömer Turan, İstanbul, Nehir Yayınları

Łątka, Jerzy S. (1987). Lehistan'dan Gelen Şehit Mustafa Celaleddin Paşa/Konstanty Borzecki, İstanbul: Boyut Yayıncılık.

McCarthy J. (2018). Amerika'daki Türk İmgesi. Tarih Kuram Yayınevi.

Meçin, M. (2021). "Aydınlanma Felsefesinde Voltaire'in Yeri ve Osmanlı Aydınları Üzerinde Etkisi". Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi- Journal of the Faculty of Theology 8/1, ss.307-340.

Mehmed Ş. "Avrupa Devletlerinin Ahvâl-i Hâzırası-1", Mecmu'â-i Fünûn, Yıl: 3, No:29, İstanbul Cemâziye'l-evvel 1281 (Ekim 1864).

Mengeş Y. (2020). Mussolini'nin "Dört Güç Paktı" Projesi Ve Türkiye'nin Siyasal Eylemciliği. Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Cilt XXXVI, Sayı 102, ss.137-199.

Mıkusch, V. D. (1929/2009), Avrupa ile Asya Arasındaki Adam: Gazi Mustafa Kemal, Örgün Yayınevi.

Mutman, M. (1999), Oryantalizmin Gölgesi Altında: Batı'ya Karşı İslam. Oryantalizm, Hegemonya ve Kültürel Fark. Ed. Fuat Keyman, İletişim Yayınları.

Nutuk, (1984) Cilt 3, (1919-1927) Belgeler, Sadeleştiren İsmet Gönülal, Başbakanlık Basımevi.

Özbek N. (1997). Zeki Velidi Togan ve 'Türk Tarih Tezi'," Toplumsal Tarih, Cilt: 8, Sayı: 45, ss. 22-92

Özcan Abdülkadir (2011). Târîh-i Osmânî Encümeni, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.

Özçelik A. (2022), Osmanlı-İngiliz İlişkilerinde Kırılmaya Yol Açan Bir Metin: W. E. Gladstone'un "Bulgarian Horrors And Question Of The East" Adlı Kitapçığında Türkler, Dr. Nevzat Gündağ'a Vefa Tarih Kültür ve Sanat Yazıları, Çizgi Yayınevi.

Özkan K. (2015). Yunanistan'ın İzmir'i İşgali ve ABD, Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi, Cilt 13, Sayı 26, ss. 113 – 149.

Özkul Y. E. (2019) Akademik Literatürde Türk Tarih Tezi Sorunsalı. İzmir Sosyal Bilimler Dergisi, 1(1), ss. 38-50.

Özteke F. (2017). Asar-ı İslamiye ve Milliye Tedkik Encümeni'nden Afet İnan'a Milli Tarih Bilincinin İnşası, Uluslararası 3. Sosyal Bilimler Sempozyumu Tam Metin Kitabı, (Ed: Serdar Yavuz).

Öztoprak İ. (2003). Atatürk, Çağdaşlaşma ve Dış Dünyadaki Etkileri, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Cilt XIX- Sayı 56, ss.507-520.

Pala K. (2008). Atatürk Dönemi Türk Tarih Kongreleri, Ondokuz Mayıs Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.

Rzayev, R., "Tarihsel Düşüncede Avrupamerkezci Söylemin "Hegemonya" İdeografisi", Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi, 6/2 (2021), ss. 786-816.

Sarıçoban G. (2018). Bir Osmanlı Aydını: Ahmet Vefik Paşa, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt.40, ss.279-289.

Shlykov V. (2007), Kardinal Guılıo Alberon ve Türkiye'yi Paylaşma Planı, Osmanlı'dan Lozan'a Batı'nın Paylaşım Projeleri, Sempozyum 26-27 Nisan 2006, Ed.: Ahmet Zeki Bulunç, Ankara: Başkent Üniversitesi, Stratejik Araştırmalar Merkezi.

Sivrioğlu U. T. (2015). Aryan Teorisi ve Türk Tarih Tezi, Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi, Cilt 2, S. 6, ss. 1-27.

Sunar L. (2012) Aydınlanma Döneminde Doğu'ya Bakış: Değişen İlgi ve Söylemler, Sosyoloji Dergisi, Cilt 3, Sayı 24, ss. 59-82.

Şahin S. (2022), Said Halim Paşa'da Sömürgecilik Karşıtlığı Bağlamında Taklitçilik Eleştirisi, Smart Journal, Volume 8, Issue 61, ss.1215-1223.

Şimsek A.-Pamuk A. (2014). Tarih Yazıcılığının Dünü, Bugünü ve Yarını Üzerine Kısa Bir Bakış, Tarih Nasıl Öğretilir? (Ed. Mustafa Safran), İstanbul: Yeni İnsan Yayınevi.

Şimşek U. (2008). Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Kimlik Arayışları (1718-1938), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi.

Şimşek, A. (2012). Türk Tarih Tezi Üzerine Bir Değerlendirme. Türkiye günlüğü, S.111, ss. 85-100

Şirin İ. (2015). Son Dönem Osmanlı Erken Cumhuriyet Döneminde Türk Düşüncesinde Avrupa, Türk Yurdu Dergisi, Y. 104, S. 334.

Tanyu H. (1981). Martin Luther'in Türkler Hakkındaki Sözleri, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 24 (1), ss. 151-161.

TBMM Tutanak Dergisi Dönem 22, Cild 12, Yıl 1.

Temelli A. (2016). Tarih Metafiziğinde Anlam Sorunu, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi.

Tepekaya M. (2022). Tarih Yazıcılığı ve Filoloji, Uluslararası Prof. Dr. Halil İnalcık Tarih Ve Tarihçilik Sempozyumu, Cilt II, Türk Tarih Kurumu e-kitap, ss. 689-706

Toprak Z. (2015). Darwinizmden Ateizme Türkiye'de Tarih Eğitiminin Evrimi, Toplumsal Tarih Dergisi, (216), 1-14.

Turan Ö. (2014). Emperyalizm Karşıtlığı ve Kemalizm: Tek-Parti Döneminde "Europacentrisme'in Tasfiyesi" ve "İktibasçı İnkılâb" Tartışmaları, Uluslararası İlişkiler Vol. 11, No. 43, ss. 81-104

Türedi H. (2018). Erken Cumhuriyet Dönemi Siyasal Kültürü: Damga Teorisi ve Eğitim Eksenli Bir İnceleme, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.

Türk Ocağı Türk Tarihi Heyeti (1930), Türk Tarihinin Ana Hatları, Devlet Matbaası, İstanbul.

Uğurlu, Seyit Battal, (2010). Eklektik Bir Tanzimat Aydını: Ali Suavî Efendi (1838-1878)", History Studies, Volume 2, Sayı 2, ss. 203-217.

Uzun T. -Atasever G. (2010). Türkiye'de Modernleşme Süreci Bağlamında Oryantalist ve Oksidentalist Bakışlar, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı 26, ss.175-182.

Uzunçarşılı İ. H. (1939Türk Tarihi Yazılırken Atatürk'ün Alaka ve Görüşlerine Dair Hatıralar. Belleten, Ankara: TTK yayınları, 3, (10).

Ünal Y. (2010). Türkiye'de Tarihçilik, Tarihçiliğin Gelişimi (15-20. yy) ve Türk-Batı Tarihçiliğine Örnek İki Kitabın Karşılaştırmalı Analizi, Kelam Araştırmaları Cilt8, S. 2, ss.183-210

Voltaire, (2008) Türkler- Müslümanlar- Ötekiler Çev. İgüs Çeviri Ekibi, İGÜS Yay.

Yanık A. (2016). 18. Yüzyıl Batı Felsefesiyle Yaratılan Oryantalist Türk(İye) İmajı ve Sinemaya Yansımaları: IMDB Üzerinde Bir Analiz, The Journal of Academic Social Science Studies, Number: 43, Spring I, ss.361-381

Yavaş, G. (2017). İkinci Dünya Savaşı İtalya'nın Dış Politikası (1948-1990: Atlantikçilik ve Avrupalılık, Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi. Cilt:8. Sayı:2, ss.111-130.

Yeşilçayır C. (2019). Desiderius Erasmus'da Ötekileştirme Sorunsalı, Gümüşhane Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi, 8, Cilt 8, Sayı 16, ss. 218- 228,

Yusupov F. Y. (2014). Rusya Türkolojisinin Kurucusu – V. V. Radlov, (Çev. Ekici Fatih), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı 52, ss. 291-311.

İnternet Kaynakları

https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/turk-tarih-kurumu.

https://www.antoloji.com/beyaz-adamin-laneti-siiri/.

https://islamansiklopedisi.org.tr/mehmed-fuad-koprulu.

https://islamansiklopedisi.org.tr/tarih-i-osmani-encumeni

https://www.ttk.gov.tr/tarihce.

CUMHURİYETİN İLK YILLARINDA DENİZLİ'NİN SELÇUKLU VE BEYLİKLER DÖNEMİ TARİHİ İLE İLGİLİ YAPILAN ÇALIŞMALAR

İbrahim Balık*

Giriş

Denizli tarihin her döneminde kendi bölgesinin en önemli çekim merkezlerinden birisi olmayı başarabilmiş bir yerdir. Özellikle ılıman iklimi, bol su rezervleri, güney ve batı sahillerinin bir bölümünü Anadolu içlerine bağlayan stratejik konumu bu noktada Denizli'ye çok büyük bir avantaj sağlamıştır. Nitekim çok kısa mesafelerle dört büyük antik şehrin bu coğrafyada kurulmuş olması yukarıdaki görüşümüzü ispatlayan en önemli unsurlardan birisidir.

Bizans ve Selçuklular Dönemi'nde de Denizli bu özelliğini devam ettirmiştir. Laodikeia hâkimiyeti için iki taraf 1110'lardan 1200'ün ilk yıllarına kadar yoğun bir mücadele içerisine girmişlerdir. Bu dönemde Laodikeia müteaddit defalar iki taraf arasında el değiştirmiştir. Aynı zamanda Anadolu, hatta Ortadoğu'nun tarihi seyrini değiştiren çok önemli iki olay (8 Ocak 1148 Kazıkbeli Savaşı ve 17 Eylül 1176 Miryokefalon Savaşı) Denizli topraklarında cereyan etmiştir. Siyasi etki alanı küçük olmasına rağmen kültürel yönden çok önemli adımlar atmış olan İnançoğulları da yaklaşık 92 yıl Denizli'de hüküm sürmüştür. Denizli, bu önemini cumhuriyet sonrasında da sürdürmüştür. Bilhassa son 35-40 yıldaki ekonomik ve kültürel atılımı Türkiye'deki pek çok şehir için örnek kabul edilmektedir.

Böylesine önemli bir coğrafyanın tarihi ile ilgili olarak pek çok çalışma yapılmış, Denizli Tarihi farklı boyutları ile ortaya konulmuştur. Biz çalışmamızın konusu itibarıyla sadece Cumhuriyetin ilk yıllarında yapılan ve Selçuklu ile Beylikler Dönemi'ni içeren eserleri inceleyip değerlendireceğiz. Cumhuriyetin ilanından sonra müstakil bir Denizli tarihi ile ilgili ilk çalışma, 1927 yılında Dr. Kemal Şakir tarafından yapılmıştır. Onu 1947 yılında Fahri Akçakoca Akça, Küçük De-

* Doç Dr. Pamukkale Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Tarih Bölümü, Orcid: 0000-0003-0579-1107; email: ibalik@pau.edu.tr.

Gazi ve Server Gazi), kimliği ve tarihi kişiliği ile ilgili hiçbir akademik çalışma yapılamamış olması çok önemli bir eksiklik olarak ortada durmaktadır. Yine yaklaşık 92 yıl Denizli'de hüküm sürmüş olan İnançoğulları Beyliği'nin kurucusu Şücâeddin İnanç Bey'in ve bahsi geçen beyliğin Denizli kamuoyu tarafından çok az tanınıyor olması hem akademik hem de sosyal yapı açısından bir başka önemli problemdir. Elbette 100. yılını kutladığımız Cumhuriyetimiz pek çok alanda tarihi misyonumuza ve millî potansiyelimize yakışan hamleler yapmıştır ve yapmaya devam edecektir. Ancak Denizli şehir tarihçiliğinin, en azından Orta Çağ Tarihi ile ilgili alanlarında 100 yıllık süreçte istenilen seviyeyi yakalayamadığımız ifade edilmelidir.

Kaynakça

Akçakoca Akça, Fahri, *Küçük Denizli Tarihi*, Denizli 1945.

Aksarayi, Kerimeddin Mahmud, *Musâmeratü'l-Ahyâr*, (çev. M. Nuri Gençosman), Ankara 1943.

Ali, "İnançoğulları", *Türk Tarihi Encümeni Mecmuası*, S: 15, Temmuz 1341 (1922), İstanbul, ss. 255-264.

Ateş, Ahmet, "Türkiye Cumhuriyeti Erken Dönem Tarih Yazıcılığı", *BEÜ Akademik İzdüşüm (Academic Projection)*, 2/(3), ss. 21-34.

Ayönü, Yusuf, "Selçuklu-Bizans Münasebetleri (1116- 1308)" *Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi*, İzmir 2007.

Balık, İbrahim, "II. Haçlı Seferinin Seyrini Değiştiren Savaş: Kazıkbeli", *Uluslararası Selçuklu Araştırmaları Dergisi (USAD)*, S: 15, Güz 2021, ss. 31-62.

Balık, İbrahim, *Belgeler Işığında Çal Tarihi*, Boy Yayınları, Denizli 2017.

Balık, İbrahim, *Denizli (Lâdik) İnançoğulları Beyliği*, Çizgi Kitabevi, Konya 2022.

Balık, İbrahim-Kara, Hasan, "Miryokefalon Savaşının Yeri İle İlgili Yeni Görüşlere Eleştirel Bir Bakış", *Çivril Tarihi ve Miryokefalon Zaferi*, (ed. Yusuf Kılıç-Turgut Tok), Denizli Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Denizli 2020.

Baykara, Tuncer, *Selçuklular ve Beylikler Çağında Denizli 1070-1520*, IQ Yayınları, İstanbul 2007.

Chaen, Claude, *Osmanlılardan Önce Anadolu,* (çev. Erol Üyepazarcı), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000.

Çapa, Mesut, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Tarih Öğretimi", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S: 29-30, Mayıs-Kasım 2002, ss. 39-55.

Demirel, Yurdal, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Osmanlı'da Yerel Tarih Çalışmaları ve Yerel Tarih Yazarı Olarak Muallimler", *XVIII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri 1-5 Ekim 2018*, (Haz. Semiha Nurdan-Muhammed Özler), C: VII, Türk Tarih Kurumu Yayınları Ankara 2022, ss. 645-685.

Deuil, Odo, *Odo of Deuil de Profectione Ludovici VII in Orientem: The Journey of Louis VII The East*, New York 1948.

Diehl, Charles, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, (çev. Selim Sezer), İnkılap Yayınevi, İstanbul 2018.

Ersan, Mehmet, *Bir Devrin Çöküş Hikayesi Türkiye Selçuklu Devleti'nin Dağılışı*, Altınordu Yayınları, Ankara 2020.

Hacıgökmen, Mehmet Ali, *Türkiye Selçuklu Devlet Adamları*, Çizgi Kitabevi, Konya 2018.

İbn-i Bibi, *El-Evâmirü'l-Alâiyee Fi'l-Umûri'l-Alâiyye*, (çev. Mürsel Öztürk), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2020.

İstek, Gülşen, *Almanlar Kudüs'te Haçlı Seferlerinde Almanlar*, Beyan Yayınları, İstanbul 2021.

Kaya, Selim, *I. Gıyaseddin Keyhüsrev ve II. Süleyman Şah Dönemi Selçuklu Tarihi (1192-1211)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2006.

Kemal, Şakir, *Tarihi, Coğrafi, İctimai, Sıhhi, İktisadi Nokta-i Nazardan Denizli*, (Haz. İbrahim Balık), Denizli Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Denizli 2012.

Kemal, Şakir, *Tarihi, Coğrafi, İctimai, Sıhhi, İktisadi Nokta-i Nazardan Denizli*, Hüsn-ü Tabiat Matbaası, İstanbul 1927.

Khoniates, Niketas, *Historia*, (çev. Fikret Işıltan), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1995.

Kinnamos, Ioannes, *Historia*, (çev. Işın Demirkent), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2020.

Moraitis, I., "The Second Crusade Throught the Narrative of Niketas Choniates" *Essay of Seminar 52 Byzantine History*, Athens 2015.

Nicole, David, *İkinci Haçlı Seferi 1148,* (çev. L. E. Sakar) Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014.

Norwich, John Julius, *Bizans 3-Gerileme ve Çöküş Dönemi (MS 1082-1453)*, (çev. Selen Hırçın Riegel), İstanbul 2013.

Özgüdenli, Osman Gazi, *Selçuklular Büyük Selçuklu Devleti Tarihi (1040-1157),* C. I, İSAM Yayınları, İstanbul 2020.

Öztürk, A. Adnan-Tan, Derya, "Cumhuriyet Döneminde Buldan'da Eğitim", *Buldan Sempozyumu Bildirileri*, (ed. İrfan Ertuğrul-Turgut Tok), C. II, Aydoğdu Yayıncılık Ankara 2006.

Runciman, Steven, *Haçlı Seferleri Tarihi*, (çev. Fikret Işıltan), C. II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2019.

Sevim, Ali, *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi,* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2020.

Sevim, Ali-Yücel, Yaşar, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilât ve Kültür,* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2020.

Şimşek, Celal, "Laodikeia'da M. S. 7. yy Sonrası Yaşam". (Ed. C. Şimşek, B. Duman, vd.), *Mustafa Büyükkolancı'ya Armağan,* Ege Yayınları, İstanbul 2015, ss. 597-612.

Timothy, Gregory E., *Bizans Tarihi*, (çev. Esra Ermen), Yapı Kredi Yayınları İstanbul 2019.

Toker, Tarhan, *Denizli Tarihi*, Yenigün Matbaası, Denizli 1967.

Turan, Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi*, Nakışlar Yayınevi, İstanbul 1984.

Türkmen, Kemal, "Denizli'de Erken Cumhuriyet İdeolojisinin Temel Taşları: Köy Mektepleri" *Hacettepe Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi,* 18/(35), 2022 Bahar, ss. 355-393.

Usta, Aydın, *Selçuklu Sultanları*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2020.

Yılmaz, Mustafa, *Anadolu'nun Türkleşmesinde Denizli*, Boy Yayınları Denizli 2019.

SAYISAL VERİLER IŞIĞINDA TÜRKİYE'DEKİ LİSANSÜSTÜ TEZLERDE TÜRKİSTAN ÇALIŞMALARI*

Erhan Ateş**

Giriş

Çalışmamızın ana konusu, Türkiye'de "Türkistan"[1] coğrafyası üzerine sosyal bilimler[2] alanında hazırlanmış olan lisansüstü tezleri sayısal veriler ışığında değerlendirerek genel durumunu ortaya koymak ve daha sonra yapılacak çalışmalara bir ışık tutmaktır. Çalışmamızın ana veri kaynağı YÖK'ün "Ulusal Tez Merkezi"dir.[3]

"Ulusal Tez Merkezi"nin tarihçesine baktığımızda aslında çok da uzun bir geçmişe sahip olmadığını görmekteyiz. Lisansüstü tezler araştırmacılar için en önemli bilgi kaynaklarından birisidir. Bu nedenle bu bilgi kaynaklarına ulaşabilmek araştırmacılar ve okuyucular için son derece önemlidir. Geçmişte Türkiye'nin çeşitli üniversitelerinde hazırlanan tezlere kolaylıkla erişilememesi ve içerdikleri verilerin araştırmacılar için oldukça önemi haiz olması, bu tezlerin bir merkezde topla-

---

* Bu çalışma, 19-21 Eylül 2023 tarihleri arasında Pamukkale Üniversitesi ev sahipliğinde düzenlenen "Maveraünnehir'den Anadolu'ya Tarihin Derin Kökleri ve Tarihçilik Çalıştayı"nda sunulan, ancak basılmayan bildirinin gözden geçirilerek genişletilmiş hâlidir.

** Arş. Gör. Dr., Pamukkale Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, Denizli/Türkiye, eates@pau.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0125-0699.

1 "Türkistan" tabiri, Orta Asya'nın büyük bir kısmını ifade etmek için kullanılan tarihî bir terimdir. Bu bölge genel olarak, batıda Ural Dağları ile Volga Irmağı'nın Hazar Denizi'ne kadar ulaştığı noktalardan başlayıp doğuda Mançurya'nın batısına kadar ulaşan, kuzeyde Moğolistan ile Güney Sibirya'nın tamamını içine alan, güneyde ise Horasan'dan Çin'in Tun-huang bölgesine kadar uzanan bölgeyi kapsamaktadır. Bu bölge genellikle Doğu ve Batı Türkistan olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. Batı Türkistan kısmında ağırlıklı olarak uzun yıllar Sovyetler Birliği idaresi altında yaşayan Kazak, Kırgız, Özbek, Türkmen gibi Türkler; Doğu Türkistan kısmında ise günümüzde Çin idaresinde olan Uygurlar yaşamaktadır, bkz. Ahmet Taşağıl, "Türkistan", *DİA*, c. 41, İstanbul, 2012, s. 556.

2 Sosyal Bilimler alanı kapsamında şu alanda hazırlanan lisansüstü tezler değerlendirilmiştir: Antropoloji, Arkeoloji, Batı Dilleri ve Edebiyatları, Bibliyografya, Biyografi, Coğrafya, Demografi, Dil Bilimi, Din, Doğu Dilleri ve Edebiyatları, Eğitim ve Öğretim, El Sanatları, Felsefe, Gastronomi ve Mutfak Sanatları, Gazetecilik, Güzel Sanatlar, Halk Bilimi (Folklor), Halkla İlişkiler, Hukuk, İletişim Bilimleri, Kamu Yönetimi, Müzik, Psikoloji, Radyo-Televizyon, Sahne ve Görüntü Sanatları, Sanat Tarihi, Siyasal Bilimler, Sosyoloji, Tarih, Turizm, Türk Dili ve Edebiyatı, Uluslararası İlişkiler.

3 YÖK Ulusal Tez Merkezi https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/ (13 Eylül 2023, 15.30).

alan 17 farklı enstitüde hazırlanmıştır. Türkiye'de sosyal bilimler alanında lisansüstü eğitim veren anabilim dallarının büyük bir kısmı "Sosyal Bilimler Enstitüsü"ne bağlı olduğundan "Türkistan"a dair bu 796 lisansüstü tezin çok büyük bir kısmı yani 690 tanesi normal olarak bu enstitü bünyesinde yazılmıştır. Onu 39 tezle "Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü" ve 30 tezle "Lisansüstü Eğitim Enstitüsü" izlemektedir. Tespiti yapılan tüm tezlerin anabilim dalları ile ana sanat dallarına göre dağılımlarına baktığımızda bunların 80 farklı anabilim dalı, 6 farklı bilim dalı ve 11 farklı ana sanat dalı bünyesinde hazırlandıklarını görmekteyiz. Bu konuda en fazla çalışma yapılan anabilim dalı 231 tezle "Tarih Anabilim Dalı"dır. En fazla tez hazırlanan ikinci anabilim dalı 171 tezle "Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı", üçüncü anabilim dalı ise 41 tezle "Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı"dır. "Türkistan" üzerine yazılan bu 796 lisansüstü tez 550 farklı akademisyenler tarafından yönetilmiştir. Başlığında ya da anahtar kelimelerinin en az birisinde "Türkistan", "Orta Asya" veya "Mâverâünnehir" terimi geçen bu tezlerin danışmanlarını incelediğimizde, Marmara Üniversitesi öğretim üyelerinden Ahmet Kanlıdere'nin 14 tezle en fazla tez danışmanlığı yürüten akademisyen olduğunu görmekteyiz. Onu 10 tezle Ahmet Taşağıl ve 9 tezle Özkan İzgi takip etmektedir. Tabii ki bu, hocaların toplam tez danışmanlık sayısı değil, yukarda verdiğimiz kriterleri içeren tezlere yapılan danışmanlıkların sayısıdır. Tespit ettiğimiz 796 tezin 390'ı "profesörler", 212'si "doçentler", 188'i "doktor öğretim üyeleri", 11'i ise "doktor" ünvanlı akademisyenler tarafından yürütülmüştür. Tezlerin beşer yıllık dönemlerdeki dağılımları incelendiğinde 1987'den 2023'e kadar olan süreçte istikrarlı bir şekilde artmaya devam ettiklerini söyleyebiliriz. 2017-2021 arasındaki dönem 273 tezle "Türkistan"a dair yazılan lisansüstü tezlerin altın çağı olmuştur. Bu tezler 6 farklı dilde kaleme alınmıştır. Bunlar: Türkçe, Arapça, Rusça, İngilizce, Kırgızca ve Fransızcadır. Türkçe, 796 tezin 697'sinde kullanılarak ülkemizin bilim dili olmuştur. Onu açık ara geriden 87 tezle İngilizce takip etmektedir. Üçüncü sırada ise 4 tezle Fransızca ve Arapça yer almaktadır.

Kaynakça

Kanlıdere, Ahmet, https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp (09.09.2023, 11.45).

Taşağıl, Ahmet, "Türkistan", *DİA*, c. 41, İstanbul, 2012, ss. 556-560.

Taşağıl, Ahmet, https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp (09.09.2023, 11.45).

Yılmaz, Erol, "Yükseköğretim Kurulu Dökümantasyon Merkezi'nden Ulusal Tez Merkezi'ne Doğru", *Türk Kütüphaneciliği*, 16/1, 2002, s. 41-60.

YÖK Ulusal Tez Merkezi https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/ (13 Eylül 2023, 15.30).

TÜRKİYE'DE TÜRKİSTAN TARİHİ ÇALIŞMALARI

Coşkun KUMRU*

Türk ili mânâsına gelen Farsça Türkistan kavramının 19. yüzyılda bilimsel literatüre İngilizler tarafından dâhil edildiği düşünülmektedir. Türkistan, bibliyografya ve bilhassa seyahatnamelerde Rus, Çin ve Afganistan Türkistan'ı şeklinde birbirinden ayrılmaktadır.[1] Türkistan *İran'ın Horasan bölgesinden başlayarak Kuzey Afganistan dahil Pamir ve Hindukuş-Kunlun dağlarının kuzey eteklerinden Çin'in Tun-huang bölgesine, oradan Mançurya'nın batısına ulaşan; Moğolistan, Güney Sibirya, Ural dağları ile Volga ırmağının Hazar denizine ulaştığı noktaya kadar* devam eden geniş bir alanı içine almaktadır. Bu alanın tarihî kaynaklardaki adı 19. yüzyıl ortalarına kadar Türkistan'dır.[2]

Türkistan coğrafyasında tarih boyunca büyük imparatorluklar yaşamış ve parlak medeniyetler kurulmuştur.[3] Bu bölge 19. yüzyılın sonlarından itibaren sadece yabancı bilim insanlarının değil, aynı zamanda Türk araştırmacıların da ilgisini çekmiştir. Türklerin Türkistan'dan Anadolu'ya göçü hiçbir zaman Türkistan ile bağların kopmasına sebebiyet vermemiş, Moğol istilası ve erken Timurlular Dönemi'nde Anadolu ile Türkistan arasındaki temaslar kısa bir süre kesintiye uğradıysa da 1917 Bolşevik ihtilaline kadar devam etmiştir.

Türkistan tarihi Türkiye'de bazı dönemler önem kazanmış olmasına rağmen hiçbir zaman Türk tarihçiliği içinde devamlı yerini koruyamamıştır. Bu hususa gerekçe olarak son dönem Türk tarihinin daha güncel olduğu savı ileri sürülmüştür. Diğer taraftan Türklüğün ilk ortaya çıkışı ve Türk medeniyetinin ilk kaynağını bulduğumuz bu alanda bazı zorluklar mevcuttur.[4] Türk tarihini temel kaynaklardan öğrenebilmenin zorluğu ve bir araştırmacının şahsında toplanması zor olan çeşitli ilim ve dillere vukûfiyetin gerekliliği buna sebep oluşturmaktadır. İstenilen bilgilerin kaynaklarda mevcut olmayışı, Türkistan tarihinin çeşitli dönemleri hakkında farklı görüşler ortaya atılmasına ve ferdî fikirler ileri sürülmesine meydan vermektedir. Bu sebepten Türkistan tarihine ilişkin meselelerin ilmî bir şekilde

* Dr. Öğr. Ü., Pamukkale Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, Denizli, ckumru@pau.edu.tr.

1 Wilhelm Barthold, "Türkistan", *İslâm Ansiklopedisi*, C 12/2, İstanbul 1988, s. 141.

2 Ahmet Taşağıl, "Türkistan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C 41, İstanbul 2012, s. 556.

3 Lajos Ligeti, *Bilinmeyen İç Asya*, çev. Sadrettin Karatay, TDK. Yayınları, Ankara 2011, s. 29-30.

4 Özkan İzgi, *Orta Asya Türk Tarihi Araştırmaları*, TTK. Yayınları, Ankara 2014, s. 195.

Kaynakça

Andican, Abdul Ahat, *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye ve Orta Asya*, Doğan Kitap, İstanbul 2009.

Barthold, Wilhelm, "Türkistan", *İslâm Ansiklopedisi*, C 12/2, İstanbul 1988, s. 140-142.

Barthold, Wilhelm, *Orta-Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, TTK. Yayınları, Ankara 2013.

Devlet, Nadir, *Rusya Türklerinin Millî Mücadele Tarihi (1905-1917)*, TTK. Yayınları, Ankara 2014.

Hanioğlu, M. Şükrü, "Türkçülük", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C 41, İstanbul 2012, s. 551-554.

İzgi, Özkan, *Orta Asya Türk Tarihi Araştırmaları*, TTK. Yayınları, Ankara 2014.

Kafesoğlu, İbrahim, *Umumî Türk Tarihi Hakkında Tespitler, Görüşler, Mülâhazalar*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2014.

Kanlıdere, Ahmet, "Sovyet ve Türk Tarih Yazıcılığında Rusya Müslümanlarının Düşünce Tarihi", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C 2/S. 1, 2004, s. 149-181.

Ligeti, Lajos, *Bilinmeyen İç Asya*, çev. Sadrettin Karatay, TDK. Yayınları, Ankara 2011.

Lunin, Boris Vladimirovich, *V. V. Bartold ve Rus Oryantalizminde Orta Asya*, çev. Cengiz Buyar, TTK. Yayınları, Ankara 2015.

Nölle, Wilfried, "Türkistan Tarihinin Yazımında Karşılaşılan Sorunlar", *Belleten*, C 44/S. 174, 1980, s. 347-370.

Pala, Ayhan, "Türkiye'de Orta Asya Türk Tarihi Araştırmaları", *Tarih ve Medeniyetler Tarihi Bildiriler V*, yay. haz. Zeki Dilek, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Ankara 2012, s. 2457-2464.

Saray, Mehmet, *Atatürk ve Türk Dünyası*, TTK. Yayınları, Ankara 1995.

Somuncuoğlu, Anar, "Disiplinlerarası Yaklaşım ve Türkiye'de Avrasya Araştırmaları: Orta Asya Örneği", *Türkiye'de Avrasya Çalışmalarında Metodoloji*, ed. Bekir Günay, İstanbul Üniversitesi Avrasya Enstitüsü Yayınları, İstanbul 2014, s. 53-61.

Taşağıl, Ahmet, "Türkistan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C 41, İstanbul 2012, s. 556-560.

Togan, Zeki Velidi, *Tarihte Usûl*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1985.

Türkiye Dışındaki Türkler Bibliyografyası, C I-II, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara 1992.

Türkoğlu, İsmail, "Central Asian Studies in Turkey (1985-2002)", *Research Trends in Modern Central Eurasian Studies (18th-20th Centuries): A Selective and Critical Bibliography of Works Published between 1985 and 2000*, ed. Stephane A. Dudoignon, Komatsu Hisao, Part 1, The Toyo Bunko, Tokyo 2003, s. 99-126.

II. Bölüm

PAMUKKALE ÜNİVERSİTESİ İNSAN VE TOPLUM BİLİMLERİ FAKÜLTESİ

KURULUŞUNDAN GÜNÜMÜZE ARKEOLOJİ BÖLÜMÜ VE ARKEOLOJİ ENSTİTÜSÜ

Celal Şimşek*

Sanırım bu yazıya, zamanın akışına uyarak başlamak yerinde olacaktır. 24 Aralık 1997 yılında Pamukkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi bünyesinde kurulan Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümüne kurucu öğretim üyesi (Yrd. Doç. Dr.) ve bölüm başkanı olarak başladım. Bu satırları yazarken zamanın ne çabuk geçtiğini fark ettim. Ancak geçen zaman içinde güzel ve önemli çalışmalar yaptığımız hususu da bir film şeridi gibi gözlerimin önünden zaman tüneli içinde aktı. Yeni bir başlangıç yapmanın zorluğunu özellikle belirtmek isterim. Çünkü yılların verdiği alışkanlıklardan ve uzun süre görev yaptığınız bir kurumdan kopmak kolay değildir. Denizli Müzesi'nden Arkeoloji Bölümüne geldiğimde bu duyguları yoğun olarak yaşamıştım. Hatta bir ara tekrar müzeye dönmeyi bile düşünmüştüm. Şu hususu açıkça belirtmek gerekir ki Pamukkale Üniversitesi, Arkeoloji Bölümünün kurulmasında benim için Laodikeia antik kenti ana unsur olmuştur. 1992 yılı haziran ayında ilk görev yerim olan Adıyaman Müzesi'nden Denizli Müzesi'ne tayinim çıktı. Aynı yıl müze uzmanı olarak Laodikeia antik kentini periyodik kontrole geldiğimde kentin çok sahipsiz, çobanların ve kaçak kazıcıların uğrak yeri olduğunu gördüm. Diğer taraftan bu zamana kadar antik kentin çevre yerleşimcileri ev ve hayvan barınaklarını inşa etmede taş ocağı olarak kullanılmıştı. Denizli'nin içinde dünyanın gözdesi bir Pamukkale (Hierapolis) vardı, her yıl milyonlarca ziyaretçi buraya geliyordu ve yanından geçilen Laodikeia'nın kimse farkında değildi. Benim bu antik kenti periyodik kontrolüm, aynı zamanda Arkeoloji Bölümü'nün kuruluş hikâyesini başlatmıştır ***(Resim 1)***. Laodikeia'yı sahiplenmek için doktora yapmam ve Pamukkale Üniversitesinin bir akademisyeni olmam gerektiğini bildiğimden, 1993 yılında Konya Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı'na kayıt yaptırarak, 1997 yılı mart ayında Doktora tezimi bölgede önemli bir antik kent olan "Hierapolis Güney Nekropolü" çalışmamla tamamladım. Aynı yılın sonunda mensubu bulunduğum Pamukkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü'nde Yardımcı Doçent olarak atamam yapıldı.

* Prof. Dr., Pamukkale Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Arkeoloji Bölümü, csimsek@pau.edu.tr.

Arkeoloji bölümü[15] hâlen fakültenin A Bloğu zemin katında eğitim öğretim faaliyetlerine devam etmektedir. Bunun yanında bodrum katta 1 eğitim laboratuvarı ve 4 adet kazı başkanlık odası yer alır. Arkeolojinin yanında tarih, sanat tarihi, kültür varlıklarını koruma ve onarım bölümü öğrencilerinin de aktif yararlandığı, zemin katta kurulan, kitaplık ile okuma-çalışma salonunun yer aldığı yaklaşık 8 bine yakın kitaptan oluşan zengin kütüphanesi ise geçmiş yönetim (Rektör Prof. Dr. Hüseyin Bağ-Dekan Prof.Dr. Ertuğrul İşler) tarafından 2020 yılında kaldırılarak, tüm kitaplar Pamukkale Üniversitesi, Merkezi Kütüphane'ye taşınmıştır.

Pamukkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi bünyesinde kurulan Arkeoloji Bölümü, fakültelerin 2022 yılında YÖK tarafından ayrılması nedeniyle İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi altında yer almıştır ***(Resim 13-14)***. Cumhuriyetimizin kuruluşunun 100. Yılı olan 2023 yılı itibarıyla bölümde; 5 Profesör, 5 Doçent, 1 Dr. Öğretim üyesi, ikisi Doktorasını yapan; 3 Öğretim Görevlisi, biri Doktorasını tamamlayan 5 Araştırma Görevlisi ve 4 Uzman (Öğretim Görevlisi) olmak üzere 23 akademik personel çalışmaktadır. Bölüm toplumsal katkı, yayın ve atıf yönüyle Pamukkale Üniversitesi ve ülkemizde üst sıralarda kendine yer bulmuştur. Bölümde lisans ve lisansüstü (yüksek lisans-doktora) düzeyde yetiştirilen uzman arkeologlar birçok kamu kurum ve kuruluşları, üniversiteler, belediyeler ile Kültür ve Turizm Bakanlığı bünyesi gibi farklı alanlarda çalışmaktadırlar.

Hep söylediğim gibi *"gelecekte, geçmişte yaptığımız güzel şeylerle hatırlanacağız"*. Arkeoloji Bölümü ve Arkeoloji Enstitüsü'nün ülkemiz ile uluslararası düzeyde bugünkü başarılı konumuna gelmesinde bölümdeki herkesin önemli katkıları vardır. Bu başarının gelecekte de artarak devam etmesi dileklerimle…

Kaynakça

Alçiçek 2014, M.C. Alçiçek, "Historique de la découverte et des recherches sur la calotte crânienne d'Homo erectus archaïque de Kocabaş, Bassin de Denizli, Anatolie, Turquie (History of the discovery and research on the archaic Homo erectus skullcap from Kocabaş Denizli Basin, Anatolia, Turkey", *Anthropologie 118*, 2014, 8-10.

Bayram 2016, F. Bayram, "2012-2016 Yılı Ani Kazıları", *I. Uluslararası Ani-Kars Sempozyumu* (Ed. O. Belli-A. Yardımcıel-V. E. Belli-C. Çelik), İstanbul, 2016, 80-90.

Bayram 2017, F. Bayram, "Ani Kazıları (2012-2016)", *39. Kazı Sonuçları Toplantısı*, I, Bursa, 2017, 133-150.

Bayram 2018, F. Bayram, "The Excavation of Ani (2012-2016)", *New Discoveries in Ani,* (Ed. V. Akçayöz), İstanbul, 2018, 46-57.

Bayram 2019, F. Bayram, "Ani Ören Yeri Kazıları-2017", *40. Kazı Sonuçları Toplantısı*, II, Ankara, 2019, 85-96.

15 Arkeoloji Bölümü linki https://www.pau.edu.tr/arkeoloji/tr

Bayram vd. 2019, F. Bayram-N. Alp- Z. Aktüre, "Archaeological Site of Ani", *UNESCO World Heritage in Turkey*, (Ed. N. Ertürk-Ö. Karakul), Ankara, 2019, 446-483.

Büyükkolancı 2001, M. Büyükkolancı, *St. Jean (Hayatı ve Anıtı),* İstanbul, 2001.

Büyükkolancı 2008, M. Büyükkolancı, "Selçuk Ayasuluk Tepesi (Eski Efes) 'Apasas' mı?" *Batı Anadolu ve Doğu Akdeniz Geç Tunç Çağı Kültürleri Üzerine Yeni Araştırmalar* (Eds. A. Erkanal-Öktü – S. Günel – U. Deniz), Ankara, 2008, 41-55.

Büyükkolancı 2010, M. Büyükkolancı, "Ayasuluk'ta Yeni Bulunan Kale Köşkü ve Hamamı", *XIII. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri* (14-16 Ekim 2009), İstanbul, 2010, 143-154.

Büyükkolancı – Şimşek 2010, M. Büyükkolancı – C. Şimşek, "Ayasuluk'ta Bulunmuş (Efes) Nemesis Adak Steli" *Metropolis İonia II, Yolların Kesiştiği Yer*, *Recep Meriç için Yazılar* (Ed. S. Aybek – A.K. Öz), İstanbul, 2010, 53-57.

Büyükkolancı – Öztaşkın 2010, M. Büyükkolancı – G.K. Öztaşkın, "Selçuk-Efes Müzesi'nde Sergilenen St. Jean Kilisesi'ne Ait Korkuluk Levhaları ve Templon Arşitravları", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 7, 2010, 39-40.

Büyükkolancı – Söğüt 2012, M. Büyükkolancı – B. Söğüt, "Ephesos-Ayasuluk Kompozit Başlığı", *Stratonikeia'dan Lagina'ya Ahmet Adil Tırpan Armağanı* (Ed. B. Söğüt), İstanbul, 2012, 115-125.

Büyükkolancı – Peçen 2020, M. Büyükkolancı – S. Peçen, "Takip Kapısı ve Kabartmaları", *Lycus Dergisi, Sayı 2*, Pamukkale Üniversitesi Arkeoloji Enstitüsü Süreli Yayını, 2020, 1-27.

Cadwallader 2015, A.H. Cadwallader, *Fragments of Colossae, Sifting Through the Traces*, Hindmarsh, 2015.

Cadwallader – Trainor 2011, A.H. Cadwallader – M. Trainor (Edited by), *Colossae in Space and Time, Linking to an Ancient City*, Oakville, 2011.

Çokaman 2008, E. Çokaman, "Tüm İnsanlar Afrika Kökenli mi?" *Arkeoloji Haberleri, Aktüel Arkeoloji*, 4, 2008, 4-27.

Duman – Konakçı 2011, B. Duman – E. Konakçı, "The Silent Witness of the Mound of Colossae: Pottery Remains", *Colossae in Space and Time, Linking to an Ancient City* (Edited by A.H. Cadwallader – M. Trainor), Oakville, 2011, 247-281.

Özçelik vd. 2016, K. Özçelik – G. Kartal – B. Fındık, "Denizli İli Prehistorik Dönem Yüzey Araştırması, 2014", *33. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 1. Cilt (11-15 Mayıs 2015, Erzurum), Ankara, 2017, 377-396.

Özçelik vd. 2017, K. Özçelik – A. Vialet – H. Bulut, "Denizli İli Prehistorik Dönem Yüzey Araştırması, 2015", *34. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 1. Cilt (23-27 Mayıs 2016, Edirne), Edirne, 2017, 505-523.

Özçelik vd. 2019, K. Özçelik – İ. Çiçek – N. Türkoğlu – H. Bulut – E. Tunçel – E. Erbil, "Denizli İli Prehistorik Dönem Yüzey Araştırması, 2017", *36. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 2. Cilt (07-11 Mayıs 2018, Çanakkale), Ankara, 2019, 377-390.

Özçelik vd. 2020, K. Özçelik – H. Bulut – E. Tunçel – E. Erbil – M. Mutlu, "Denizli İli Prehistorik Dönem Yüzey Araştırması, 2018", *37. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 2. Cilt (17-21 Haziran 2019, Diyarbakır), Ankara, 2020, 401-414.

Özçelik – Bulut 2018, K. Özçelik – H. Bulut, "Denizli İli Prehistorik Dönem Yüzey Araştırması, 2016", *35. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 2. Cilt (22-26 Mayıs 2017, Bursa), Bursa, 2018, 85-98.

Ramsay 1895, W. M. Ramsay, *The Cities and Bishoprics of Phrygia, I*, Oxford, 1895.

Russo – Büyükkolancı 2010, E. Russo – M. Büyükkolancı, "Scultura della Prima Basilica di San Giovanni a Epheso", *Quaderni della Rivista di Bizantinistica 15*, dell'Universita di Bologna, 2010, 1-90.

Scardozzi 2020, G. Scardozzi, *Phrygia Hierapolisi Territoriumu* (Çev. N. Fırat), İstanbul, 2020.

Şimşek 2002a, C. Şimşek, "Attouda Nekropolü", *Birinci Uluslararası, Aşağı Büyük Menderes Havzası Tarih, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Sempozyumu (15-16 Kasım 2001) Söke-Türkiye* (Ed. A.A. Öztürk), İzmir, 2002, 229-245.

Şimşek 2002b, C. Şimşek, "Kolossai", *Arkeoloji ve Sanat 107*, İstanbul, 2002, 3-16.

Şimşek 2016, C. Şimşek, "Bir Salbakos Kenti: Attouda (Hisar) ve Heykeltıraşlığı", *Havva İşkan'a Armağan Lykiarkhissa, Festschrift für Havva İşkan* (Ed. E. Dündar vd.), İstanbul, 2016, 791-812.

Şimşek – Okunak 2017, C. Şimşek – M. Okunak, "Attouda Nekropol Buluntuları ve Hisarköy Müze Deposu'ndan Çalınan Seramikler", *Barış Salman Anı Kitabı* (Editörler I. Adak Adıbelli vd.), İstanbul, 2017, 181-220.

Yıldız 1999, H. Yıldız, "Denizli Müzesi Müdürlüğü Lycos Vadisi Çalışmaları", *IX. Müze Kurtarma Kazıları Semineri* (27-29 Nisan 1998, Antalya), Ankara, 1999, 247-262.

Yılmaz-Kolancı 2021a, B. Yılmaz-Kolancı, "Attouda Meter Adrastos Kültü ve İkonografisi", *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı 52*, 2021, 57-76.

Yılmaz-Kolancı 2021b, B. Yılmaz-Kolancı, "Attouda ve Hisar Köyü'nün Denizli Turizmindeki Yeri ve Önemi", *Dr. Nevzat Gündağ'a Vefa Tarih, Kültür ve Sanat Yazıları* (Eds. Y. Kılıç – E. Haytoğlu), Konya-İstanbul, 2021, 369-385.

CUMHURİYETİN 100. YILINDA GENEL BİR DEĞERLENDİRME: PAMUKKALE ÜNİVERSİTESİ ARKEOLOJİ ENSTİTÜSÜ-TEZ ÇALIŞMALARI

Özlem Aytek*

Giriş

Arkeoloji; 19. yüzyılın ortalarından itibaren bir bilim dalı olarak benimsenmiş ve süreç içinde çeşitli çalışma yöntemleri, disiplinler arası yaklaşımlarla farklı alt dallara da ayrılarak çok yönlü bir disiplin hâline gelmiştir. Tarihsel süreçteki konumu ile Anadolu da hâlen yoğun bir ilgiyle araştırılan önemli bir coğrafyadır. İlk topluluklardan günümüze çeşitli kültürleri barındıran Anadolu; Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren farklı devlet politikalarının yansımalarıyla araştırılmış ve dönemlerin yaklaşımlarıyla değerlendirilmiştir. Erken Cumhuriyet Dönemi'nde *ulus devlet* anlayışıyla şekillenen çalışmalar ön plandayken[1], 1960'ların sonunda çok uluslu, disiplinler arası çalışmalarla yeni bir ivme kazanan arkeoloji 1980'li yıllardan itibaren eğitim alanında yaygınlaşmaya başlamıştır[2]. Arkeoloji bölümleri 2000'li yılların başında yaklaşık 25 üniversitede faal iken bugün 46 üniversitede faaliyet göstermektedir[3].

2002 yılında kurulan Pamukkale Üniversitesi Arkeoloji Bölümünde[4] lisansüstü eğitimi 2015 yılına kadar üniversitemizin Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde sürdürülmekteydi. 2015 yılında Arkeoloji Enstitüsünün kurulmasıyla Kültür Varlıklarını Koruma ve Onarım bölümüyle ortak bir çatı altında birleşmiştir. Üniversitemizin bilimsel etik, profesyonel ve entelektüel standartlarına bağlı kalarak, başta bölgemizin ve ülkemizin arkeolojik değerlerini kazan, araştıran, koruyan, ayağa kaldıran, ülkemizde ve diğer ülkelerde arkeolojik araştırmalar yürüten bilim insanları arasında iş birliğini destekleyen; bu kapsamda evrensel değerde bilgi üreten, bilimsel faaliyetlerini sürekli yenileyen ve geliştiren bir yapıyı he-

* Öğr. Gör. Dr. Özlem Aytek, Pamukkale Üniversitesi, Arkeoloji Enstitüsü

1 Mehmet Özdoğan, "Türkiye Arkeolojisine Tarihsel Süreç İçinde Bir Bakış", Türkiye Arkeolojisinin Sorunları ve Koruma Politikaları -3, Arkeolojik Kazılar Bilimsel Çalışma mı? Toprak Hafriyatı mı?, Arkeoloji ve Sanat yayınları, İstanbul, 2011, 155-174
Suavi Aydın, "Arkeoloji ve Milliyetçilik", ArkeoAtlas, sayı 7, 2010, 127-141.

2 Özdoğan, agm.

3 https://yokatlas.yok.gov.tr/lisans-bolum.php?b=10010

4 Celal Şimşek, "Kuruluşundan Günümüze Arkeoloji Bölümü ve Arkeoloji Enstitüsü", Sosyal Bilimlerde Cumhuriyetin Birikimi ve Pamukkale Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi.

bir ve Prehistorya Ana Bilim dalında da bir öğretim üyesi görev yapmaktadır. Kültür Varlıklarını Koruma ve Onarım yüksek lisans programı için de sonuçlar benzerdir. Enstitü bünyesinde Arkeoloji Bölümü Yüksek Lisans Programında 14, Doktora Programında 17 aktif öğrencimiz ve Kültür Varlıklarını Koruma ve Onarım Bölümü Yüksek Lisans Programında 9 aktif öğrencimizle çalışmalar devam etmektedir. Elde edilen verilerin genel bir değerlendirilmesinin yapılması bütüncül bir bakış açısıyla yeni araştırma alanlarına yön verilmesi beklentisini de oluşturmuştur. 2023 yılı ağustos ayında yeni bir ana bilim dalı teklifimiz YÖK Başkanlığınca kabul edilmiştir. Tekstil Arkeolojisi adıyla planladığımız Disiplinler arası Tezli Yüksek Lisans Programı üniversitemizin Tekstil Mühendisliği, Kimya Bölümü, Kültür Varlıkları Koruma ve Onarım, DTBMYO El Sanatları ve BMYO Moda Tasarım bölümleriyle ortak yürütülecektir. Hem öğretim üyelerimizin uzmanlıkları hem de yeni atanacak farklı uzmanlıklardaki öğretim üyelerimizle ilerleyen yıllarda farklı konularda da çalışmaların artacağı öngörüsüyle öğrencilerimizin de yönlendirilmesi mümkün olacaktır düşüncesindeyiz.

Kaynakça

Suavi Aydın, "Arkeoloji ve Milliyetçilik", ArkeoAtlas, sayı 7, 2010, 127-141.

Mehmet Özdoğan, "Türkiye Arkeolojisine Tarihsel Süreç İçinde Bir Bakış", Türkiye Arkeolojisinin Sorunları ve Koruma Politikaları -3, Arkeolojik Kazılar Bilimsel Çalışma mı? Toprak Hafriyatı mı?, Arkeoloji ve Sanat yayınları, İstanbul, 2011, 155-174

Celal Şimşek, "Kuruluşundan Günümüze Arkeoloji Bölümü ve Arkeoloji Enstitüsü", Sosyal Bilimlerde Cumhuriyetin Birikimi ve Pamukkale Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi.

https://www.pau.edu.tr/arkeolojienstitusu/tr/sayfa/arkeoloji-enstitusu-tanitimi

https://yokatlas.yok.gov.tr/lisans-bolum.php?b=10010

https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp#top2

https://www.youtube.com/@PamukkaleArkeoloji

https://dergipark.org.tr/tr/pub/lycus

https://www.pau.edu.tr/arkeolojienstitusu/tr/sayfa/kazilar-ve-linkler

ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ VE EDEBİYATLARI BÖLÜMÜ KURULUŞU VE ETKİNLİKLERİ

Nergis Biray*- Seyit Duran**

Türk Dili 20. yüzyıl başlarına kadar batı ve doğu Türkçesi adıyla anılan iki büyük yazı diline sahipti: Türkçe tabii akışında devam etseydi bugünkü Türk yazı dilleri ortaya çıkar mıydı? 20. Yüzyılda Sovyetler Birliği'nin kurulduğu topraklarda Türk topluluklarının konuşma dillerinden tamamen yapay bir şekilde yeni yazı dilleri oluşturuldu. Yeni yazı dilleri zaman içerisinde edebî eserler de vererek bugüne ulaştılar. Bugün iletişimin gelişmesi ve teknolojik ilerlemeler vasıtasıyla Türk yazı dilleri kendi edebî ve ilmî yazı dilleriyle yayınlar yapmakta, aynı zamanda birbirleriyle olan ilişkilerini de geliştirmektedirler.

Türkoloji çalışmaları tarihi olarak daha eskiye dayanmakla birlikte Türk lehçeleri üzerindeki çalışmalar daha yeni dönemlerde karşımıza çıkmaktadır. Bu alandaki ilk çalışmaların çoğu yabancı Türkologların hazırladıkları tek yönlü sözlüklerdir. Sonraki süreçte açıklamalı Türk lehçeleri sözlükleri yayımlanmaya devam etmiştir.

Türkiye Cumhuriyetinin kuruluşunda bu yeni ülkenin çağdaş ve millî olması konusunda ve "millî bir devlet"in temellerini oluşturma hususunda çaba harcayan Mustafa Kemal Atatürk başkanlığındaki Cumhuriyetin ilk aydınları, tarih, dil, kültür üzerinde çalışmalar yapacak, okutulacak kitaplar ve derslerle ilgili programları hazırlayacak kurumlar kurmakla işe başlamışlardır.

20. Yüzyılda günümüz Türk lehçeleri ile ilgili yaşanan birçok gelişme Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren Atatürk'ün yaptığı toplantılardaki ve Meclisteki konuşmalarında da karşımıza çıkmaktadır.

Atatürk, "Millî his ile dil arasındaki bağ çok kuvvetlidir. Dilin millî ve zengin olması millî dilin inkişafında başlıca müessirdir. Türk dili dillerin en zenginlerindendir; yeter ki bu dil şuurla işlensin. Ülkesini, yüksek istiklâlini koruyan bilen Türk milleti dilini de yabancı diller boyunduruğundan kurtaracaktır." (Kork-

* Prof. Dr. Pamukkale Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü Kurucu Bölüm Başkanı Denizli/Türkiye nergisb@gmail.com https://orcid.org/0000-0002-4168-220X

** Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı Tezli Yüksek Lisans Öğrencisi Denizli/Türkiye, DURANSEYİT645@gmail.com.

üyelerimizin kontrolünde ve editörlüğünde dört ayrı kitap çalışmamız da devam etmektedir.

Bölüm olarak bütün öğretim üyelerimizin amacı, Atatürk'ün de bizlere çizdiği ve işaret ettiği yolda geniş bir alanda yer alan Türk dili konuşurlarının dili, edebiyatı, sosyokültürel ve sosyal yapıları, tarihi ve uluslararası ilişkileri konularında disiplinler arası bir anlayış içerisinde eğitim öğretim vererek bu sahalarda hizmet edecek alanında uzman, edindiği bilgiyi sorgulayan, üretken elemanlar yetiştirmektir.

Kaynakça

Korkmaz, Zeynep, *Atatürk ve Türk Dili-Belgeler*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1992.

Korkmaz, Zeynep, "Dilde "İlericilik" ve "Gericilik" Üzerine II", *Türk Dili Üzerine Araştırmalar I*, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1995, s. 770-773.

İnternet Kaynakları

https://ebs.pusula.pau.edu.tr/BilgiGoster/BolumBilgi.aspx?lng=1&dzy=6&br=427&bl=8253 (e-tarih 10.10.2023).

https://turan.org/ataturkten/ e-tarih (01.02.2023).

(https://ebs.pusula.pau.edu.tr/BilgiGoster/BolumBilgi.aspx?lng=1&dzy=6&br=427&bl=8253 e-tarih 10.10.2023).

FELSEFE BÖLÜMÜ LİSANSÜSTÜ TEZ ÇALIŞMALARI

Zöhre Yücekaya*

Giriş

Felsefe, insanlık tarihinin en eski düşünsel disiplinlerinden biri olarak, hayatın anlamı, evrenin yapısı, bilgi, ahlak, varoluş ve daha birçok temel konuyu ele almaktadır. "*Felsefe*" kelimesi, Yunanca "*sevmek*" anlamına gelen "*philo*" (φίλος) ve "*bilgelik*" anlamına gelen "*sophia*" (σοφία) kelimesinin birleşimi olan "*philosophia*" (φιλοσοφία) kelimesinin karşılığı olarak "*bilgeliği sevmek*" veya "*bilgeliği aramak*" anlamına gelmektedir[1]. Bu da felsefenin temel özelliği olan gerçeği keşfetmek ve anlamaya yönelik sonsuz bir arayışı yansıtmaktadır.

Felsefenin temel amacı, insan düşüncesinin sınırlarını zorlamak, kavramları sorgulamak, akıl yürütmek, dünyanın doğasını anlamak ve bu dünyada insanın yerini ve rolünü belirlemektir. Bu disiplin, daha derin anlamları ve düşünsel soruları ele alarak insan zihninin sınırlarını genişletmektedir. Felsefi düşünüş aynı zamanda günlük hayatın karmaşıklığını anlamlandırmak ve bilimsel disiplinlerin doğasını anlamak için de önemli bir rol oynamaktadır. Bu açıdan felsefenin önemi ve değeri, insan düşüncesinin gelişiminde ve toplumların ilerlemesinde oynadığı merkezi rolle belirlenir. Felsefe etkinliği, soru sorma ve derinlemesine düşünme becerisinin geliştirilmesine olanak tanırken, aynı zamanda eleştirel düşünmeyi teşvik etmektedir.

Felsefi düşünce, diğer bilim dalları ve disiplinlerle etkileşim hâlinde olduğu için aynı zamanda disiplinlerarası bir niteliğe sahiptir. Felsefenin disiplinlerarası doğası, insanın bilgiyi ve gerçeği anlama arayışında daha kapsamlı ve bütünsel bir bakış açısı sunmasını sağlar. Ayrıca felsefe, sanat, siyaset, tıp, bilim gibi farklı alanlarla kurduğu etkileşim sayesinde daha zengin ve derinlemesine düşüncelerin ortaya çıkmasına zemin hazırlar.

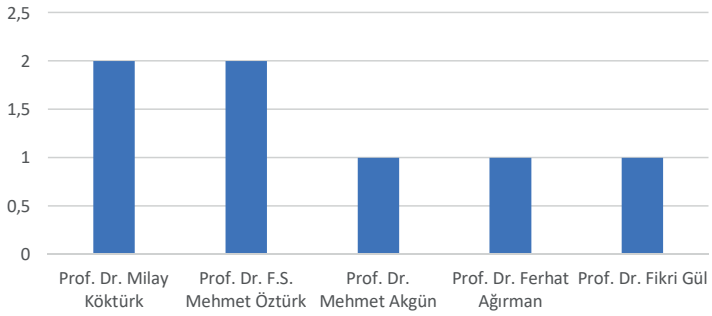
Sonuç olarak felsefe, bir yanıyla insanın bilgiyi anlama, ahlaki değerleri sorgulama ve evrenin gizemlerini çözme çabasında bireyleri sonsuz bir yolculuğa çı-

* Araştırma Görevlisi, Pamukkale Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Felsefe Bölümü, Denizli, zyucekaya@pau.edu.tr Orcid: 0000-0001-6537-8969

1 Kazimierz Adjukiewicz, *Felsefeye Giriş*, çev. Ahmet Cevizci, Gündoğan Yayınları, Ankara 1994, s. 11; Ahmet Cevizci, *Felsefeye Giriş*, Nobel Yayınları, Ankara 2015, s. 3.

lendirmekte ve bu tartışmaların etik yönünü felsefi çerçevede tartışmaktadır.

Grf. 4 Doktora Tezi Danışman Dağılım Grafiği

Bölümde tamamlanan yedi tane doktora tezinin iki tanesi Prof. Dr. Milay Köktürk, iki tanesi Prof. Dr. Fatih Sultan Mehmet Öztürk danışmanlığında hazırlanmıştır. Geriye kalan tezler ise Prof. Dr. Mehmet Akgün, Prof. Dr. Ferhat Ağırman ve Prof. Dr. Fikri Gül danışmanlığında tamamlanmıştır. Alanında uzman öğretim üyeleri gözetmenliğinde tamamlanan doktora tezleri ele aldıkları konular kapsamında literatüre önemli katkılar sağlamaktadır.

Kaynakça

Adjukiewicz, Kazimierz, *Felsefeye Giriş*, çev. Ahmet Cevizci, Gündoğan Yayınları, Ankara 1994.

Cevizci, Ahmet, *Felsefeye Giriş*, Nobel Yayınları, Ankara 2015.

https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp son erişim tarihi: 19.07.2023

CUMHURİYETİMİZİN KURULUŞUNDAN GÜNÜMÜZE ÜLKEMİZDE FİLOLOJİLERİN GELİŞİMİ VE ANABİLİM DALINDAN BÖLÜME DÖNÜŞME SERÜVENİNE BİR ÖRNEK: PAMUKKALE ÜNİVERSİTESİ İNSAN VE TOPLUM BİLİMLERİ FAKÜLTESİ FRANSIZ DİLİ VE EDEBİYATI BÖLÜMÜ

Ertuğrul İşler*-Ertan Kuşçu**-Fatma Kaba***

1. Türkiye'de Filolojilerin ve Fransız Dili ve Edebiyatı Bölümlerinin Geçmişi

Ülkemizdeki yükseköğrenim tarihi incelendiğinde Filoloji bölümlerinin Nazi Almanya'sından kaçan Yahudi bilim insanları tarafından, 1933 Üniversite Reformu kapsamında, TBMM'nin 31 Temmuz 1933 tarihli kararıyla Darülfünunun kapatılıp yerine 1 Ağustos 1933'te İstanbul Üniversitesinin kurulmasıyla birlikte açılmaya başlandığı söylenebilir. Bununla birlikte, Filoloji bölümlerinin ülkemizdeki seyri hakkında 10-11 Nisan 2008 tarihinde İstanbul Üniversitesinde gerçekleştirilen "İstanbul Üniversitesi Batı Filolojilerinin 75. Yılı" adlı bilgi şöleni oldukça değerlidir. Prof. Dr. Şeyda OZİL ve Prof. Dr. Nedret ÖZTOKAT tarafından yayına hazırlanan bu Bilgi Şöleni'nde sunulan bildiriler, Filolojilerin ve Fransız Dili ve Edebiyatları Bölümlerinin ülkemizdeki gelişimi hakkında bize çok önemli bilgiler aktarmaktadır.[1]

1944-1945 eğitim-öğretim yılında İstanbul Üniversitesi Batı Dilleri ve Edebiyatları Bölümü'nde lisans öğrenimine başlayan ve bölümle yaklaşık 49 yıl ilişiği süren Alman Dili ve Edebiyatı öğretim üyesi Şârâ Sayın "İstanbul Üniversitesi'nde Batı Filolojileri" başlıklı sunumunda, filoloji bölümlerinin tarihçesinden

* Prof. Dr., Pamukkale Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Fransız Dili ve Edebiyatı Bölümü, eisler@pau.edu.tr.

** Pamukkale Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Fransız Dili ve Edebiyatı Bölümü, ekuscu@pau.edu.tr

*** Pamukkale Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Fransız Dili ve Edebiyatı Bölümü, fkaba@pau.edu.tr.

1 Cumhuriyetimizin kuruluşunun 100. yıldönümü dolayısıyla, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Dekanlığı tarafından hazırlanılan Fakültemizde bulunan bölümlerin tarihçeleriyle ilgili Kitap kapsamında, yazımızın "Türkiye'de Filolojilerin ve Fransız Dili ve Edebiyatı Bölümlerinin Geçmişi" başlıklı bu bölümde, Prof. Dr. Şeyda OZİL ve Prof. Dr. Nedret ÖZTOKAT'ın yayına hazırladığı, "İstanbul Üniversitesi Batı Filolojilerinin 75. Yılı" adlı sempozyumda yer alan bildirilerden yararlanılmıştır. Bu değerli bilgiler için kıymetli hocalarımıza teşekkürlerimizi sunarız.

kan Joseph Campbell, yolculuğu ve bireyleşmeyi kahramanın geçirdiği yolculuk aşamaları bağlamında anlamayı ve açıklamayı önermiş ve bu süreci "kahramanın sonsuz yolculuğu" olarak adlandırmıştır.

Anabilim Dalımız Tezli Yüksek Lisans ve Doktora Programlarından mezun olan öğrencilerimiz ülkemizdeki farklı üniversitelerin Fransız Dili ve Edebiyatı Bölümlerinde, Yabancı Diller Yüksekokullarında Öğretim üyesi/Öğretim görevlisi olarak, kamu kurumlarında, başta eğitim sektörü olmak üzere özel sektörün birçok kolunda farklı konumlarda görev yapmaktadırlar.

Kaynakça

- *1933'ten 2008'e İstanbul Üniversitesi Batı Filolojilerinin 75. Yılı* (Yayına Hazırlayanlar: Şeyda ÖZİL-Nedret ÖZTOKAT), 10-11 Nisan 2008, İstanbul Üniversitesi.
- İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi (pau.edu.tr)
- Sosyal Bilimler Enstitüsü (pau.edu.tr)
- Emekli Öğretim Üyesi (Yrd. Doç. Dr.) Mehmet Ali GÜLEL'den edinilen bilgiler.
- Prof. Dr. Ertuğrul İŞLER' den edinilen bilgiler.

SANAT TARİHİ BÖLÜMÜ TARİHÇESİ

Selda Özgün Cirtil*

Sanat tarihi en genel ve basit tanımla sanatın tarihini inceleyen bir bilim dalıdır[1] şeklinde ifade edilebilir. Ancak sanat gibi zengin, kapsamlı ve karmaşık bir konu dikkate alındığında böyle bir tanımlama ne yeterlidir ne de doyurucu bir bilgi içermektedir. Biliyoruz ki sanat tarihi tüm zamanlarda üretilmiş sanat eserlerini konu edinir. Daha ayrıntılı ele almak gerekirse, "sanat tarihi" geçmiş uygarlıklardan günümüze ulaşmış taşınır ve taşınmaz maddi kültür varlıklarını malzeme, teknik, form, üslûp, ikonografik anlam açısından ele alarak sebep-sonuç ilişkisi içerisinde açıklayan, sınıflandıran ve değerlendiren bilim dalıdır.

Sanat tarihi aynı zamanda disiplinler arası bir bilim dalı olarak sanat eserinin üretildiği dönemin koşullarıyla da –coğrafya, toplum, inanç, siyaset, ekonomi, düşünce sistemi- ilgilenir. Yani sanat eserleri üzerinden geçmiş uygarlıklara bugünden bakabilmemizi, onlarla bağ kurmamızı, onları anlamamızı sağlayan bir bilimdir. Dolayısıyla iyi bir sanat tarihçisi olmak donanımlı olmayı ve sanat yapıtını incelerken olaya çok geniş bir perspektiften bakabilmeyi, kısacası çok yönlülüğü gerektirir. Onun çok yönlülüğü, mesleğinin kapsayıcılığı da dikkate alındığında Bayrakal'ın[2] da belirttiği üzere tarihsel açıdan bakması gerektiğinde bir tarihçi, kazı yapması gerektiğinde bir arkeolog, estetik açıdan bir felsefeci, toplumsal açıdan bir sosyolog, teknik açıdan da bir mimar gibi bakmasını ve düşünmesini zorunlu kılar.

Sanat tarihi insan bilimlerinden -ki hepsinde insan baş etmendir- başta arkeoloji olmak üzere tarih, sosyoloji, felsefe, estetik vb. bilim dallarıyla sıkı ilişkiler içerisindedir ve gerektiğinde onlardan yardım alır.

Osmanlı Dönemi'nde Sanay-i Nefise Mektebi'nde Vahit Bey'le başlayan sanat tarihi dersleri, İstanbul Darülfünunu'nun Edebiyat Fakültesi Tarih bölümünde İslâm güzel sanatlar tarihi ve sanat tarihi isimleriyle yer alır. Bu süreci 1926 yılında açılan Ankara Gazi Eğitim Enstitüsü'nde ve 1926-30 yıllarında da Darülfünun da verilen sanat tarihi dersleri[3] izler. 1933 yılında gerçekleştirilen re-

* Dr., Pamukkale Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü Denizli Türkiye. ORCİD:0000 0002 0167 2891 E-posta: socirtil@pau.edu.tr

1 Selçuk Mülayim, *Sanat Tarihi Metodu*, Anadolu Sanat Yayınları, İstanbul, 1983, s.43

2 Sedat Bayrakal, "Sanat Tarihçisinin Çok Yönlülüğü", *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:24, 2011, s.161-165

3 Seher Gönültaş, *Türkiye'de Orta Öğretimde Sanat Tarihi Eğitimi*, İstanbul, 2005, (İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), s.11

Kaynakça

AKÇAOĞLU, Yasemin, "Semavi Eyice ile Türk Sanat Tarihi Üzerine", (Mülakat ve Düzenleme: Aziz Doğanay, Şevket Kamil Akar), *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt:7, Sayı:14, İstanbul, 2009, s.347-373.

AKÇAOĞLU, Yasemin,

Türk Sanatı ve Tarihine Katkılarıyla Semavi Eyice (Hayatı ve Eserleri), İstanbul, 2005, (Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Sanatı Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi).

ALTUN, Ara,

" Prof. Dr. Oktay Aslanapa ve Türk Sanatı Araştırmalarına Katkıları", *Aslanapa Armağanı*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, İstanbul 1996, s.11-16.

AYDIN, Derya,

Prof. Dr. Oktay Aslanapa'nın Hayatı, Eserleri ve Türk Sanatı'na Katkıları, Kayseri, 2012, (Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi).

BAYRAKAL, Sedat,

"Sanat Tarihçisinin Çok Yönlülüğü", *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:24, 2011, s.161-165.

ÇAL, Halit,

"Türkiye'de Sanat Tarihinin Durumu", *21. Yüzyılda Sosyal Bilimler Türkoloji Yazıları*, Sayı:7, Ankara, 2014, s. 85-114.

GÖNÜLTAŞ, Seher,

Türkiye'de Orta Öğretimde Sanat Tarihi Eğitimi, İstanbul, 2005, (İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi).

MÜLAYİM, Selçuk,

Sanat Tarihi Metodu, Anadolu Sanat Yayınları, İstanbul, 1983.

RENDA, Günsel,

"Suut Kemal Yetkin'in Bilimsel Kişiliği", *Suut Kemal Yetkin'e Armağan*, Hacettepe Üniversitesi Armağan Dizisi 1, Ankara, 1984, s.1-4.

SANAT TARİHİ BÖLÜMÜ LİSANSÜSTÜ PROGRAMLARININ ALANA KATKISI

Erbil Cömertler Aktuğ*

Giriş

İnsanın ortaya çıktığı ilk dönemlerden itibaren ortaya koyduğu sanat eserlerinin kimliğini belirleyerek eserleri tarihi çerçevede yerine oturtmaya ve yapıldığı dönem içerisinde karşılaştırıp yorumlama ve değerlendirmeye dayanan Sanat Tarihi Bölümünün Pamukkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi bünyesinde faaliyete geçmesi Arkeoloji ve Sanat Tarihi adı altında 1997 yılı Aralık ayında gerçekleşmiştir. 2002 yılında Arkeoloji ve Sanat Tarihi Anabilim Dalında ilk yüksek lisans öğrencisini mezun verdikten sonra aynı yıl Arkeoloji Bölümünden ayrılarak Sosyal Bilimler Enstitüsüne bağlı olarak lisansüstü çalışmalarına devam etmiştir. 2009 yılında faaliyete geçen doktora programında da ilk mezun 2020 yılında verilmiştir. Bölüm 2022 yılından itibaren İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesine bağlanmıştır. Bölümün lisansüstü faaliyetleri hâlen devam etmektedir.

Pamukkale Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümünde lisansüstü eğitim programları açıldığı ilk günden itibaren tezli olarak yürütülmektedir. Lisansüstü düzeyde üç ayrı anabilim dalında ortaya konan ders ve tez çalışmaları hâlen Türk-İslam Sanatı Anabilim Dalında dört, Bizans Sanatı Anabilim Dalında iki, Batı Sanatı ve Çağdaş Sanat Anabilim Dalında iki öğretim üyesi tarafından yürütülmektedir. Sanat Tarihi Bölümünde hâlen görev yapan veya bölümden başka üniversitelere geçiş yapmış öğretim üyeleri danışmanlığında günümüze kadar 39 Yüksek Lisans, 9 Doktora tez çalışması başarı ile tamamlanmıştır. Alana kazandırılan tez konuları arasında Hunlar, Bizans, Selçuklu, Beylikler, Osmanlı dönemlerinin mimari yapılarından bu yapıların süsleme özelliklerine, minyatür, seramik, resim vb. gibi el sanatlarına kadar farklı alanlar bulunmaktadır. Hâlen yüksek lisans ve doktora alanında ders ve tez

* Dr. Öğr. Üyesi, Pamukkale Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Denizli/Türkiye. e-posta: ecaktug@pau.edu.tr ORCID: 0000-0002-9513-6634

Bu bağlamda ders ve tez çalışmaları ile alana katkı sağlayacak öğrenciler hazırlamaya, gelecek dönemlerde de devam edecektir.

Kaynakça

URL-1: https://akademik.yok.gov.tr/AkademikArama/view/viewAuthor.jsp (E.T.: 03.09.2023).

URL-2: https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp (E.T.: 01.07.2023).

URL-3: https://www.pau.edu.tr/sanattarihi/tr/sayfa/prof-dr-kasim-ince-(bolum-baskani) (E.T.: 23.08.2023).

URL-4: https://www.pau.edu.tr/sanattarihi/tr/sayfa/yrd-doc-dr-mustafa-beyazit-(-bolum-baskan-yardimcisi-) (E.T.: 01.09.2023).

URL-5: https://avesis.medeniyet.edu.tr/kadir.pektas/deneyim (E.T.: 02.09.2023).

URL-6: https://sanattarihi.hacettepe.edu.tr/cv/TulunDegirmenciTural.pdf (E.T.: 01.09.2023).

URL-7: https://www.pau.edu.tr/aniorenyeri/tr/sayfa/prof-dr-fahriye-bayram (E.T.: 25.08.2023).

URL-8: https://www.denizlimuhabir.com/prof-dr-hancioglu-vefat-etti/26387/ (E.T.: 28.08.2023).

URL-9: https://www.pau.edu.tr/sanattarihi/tr/sayfa/ars-gor-dr-halil-ozyigit (E.T.: 03.09.2023).

URL-10: https://www.pau.edu.tr/sanattarihi/tr/sayfa/ogr-gor-muradiye-oztaskin (E.T.: 25.08.2023).

URL-11: https://www.pau.edu.tr/sanattarihi/tr/sayfa/ogr-gor-gokcen-kurtulus-oztaskin (E.T.: 18.08.2023).

URL-12: https://www.pau.edu.tr/sanattarihi/tr/sayfa/dr-ogr-u-mehmet-kutlu (E.T.: 20.08.2023).

URL-13: https://www.pau.edu.tr/sanattarihi/tr/sayfa/yrd-doc-dr-saim-cirtil (E.T.: 25.08.2023).

URL-14: https://www.pau.edu.tr/sanattarihi/tr/sayfa/ars-gor-erbil-c-aktug (E.T.: 03.09.2023).

URL-15:https://www.pau.edu.tr/sanattarihi/tr/sayfa/ogr-gor-dr-selda-ozgun-cirtil (E.T.: 25.08.2023).

PAMUKKALE ÜNİVERSİTESİ SOSYOLOJİ BÖLÜMÜNDE YAPILAN LİSANSÜSTÜ TEZLERE İLİŞKİN BİR DEĞERLENDİRME

Türkan Erdoğan*

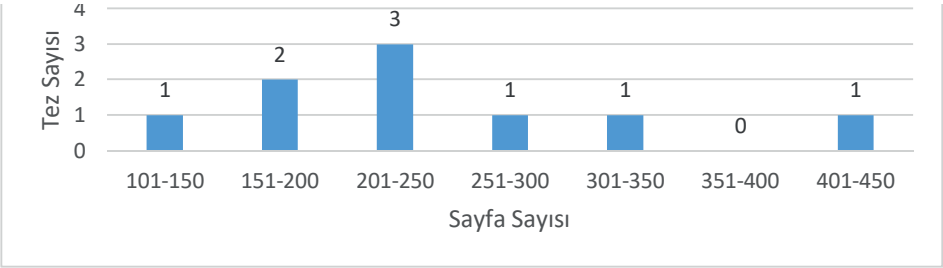
Giriş

Bu çalışma Sosyoloji Bölümünde 2003 yılından itibaren Lisansüstü Program kapsamında yapılmış olan Lisansüstü tezlerin değerlendirilmesini konu edinmektedir. Tezlere ilişkin genel bir profil ortaya koymayı amaçlayan çalışmamız, 2003-2004 Eğitim-Öğretim Yılı Güz Döneminden itibaren 2022-2023 Eğitim-Öğretim Yılı Bahar Dönemine kadar yapılmış olan tezleri kapsamaktadır. Çalışmanın verilerinin elde edilmesinde tarama modeli kullanılmış ve nitel araştırma yöntemlerinden biri olan durum çalışması (örnek olay) uygulanmıştır. Ayrıca içerik analizi tekniği kullanılarak tezlerde kullanılan yöntemin türü tespit edilmeye çalışılmış, tezlerin konu başlıklarından hareketle uygulamalı ve kuramsal sosyolojik yaklaşımların genel profildeki ağırlığı irdelenmiştir. Belirli temalara göre toplanan veriler tablolar hâlinde sunulmuş, bulgular buna göre değerlendirilmiştir. Tezlerin tespitinde YÖK Ulusal Tez Merkezi Veri Tabanından yararlanılmıştır. Belirli temalara göre toplanan veriler tablolar hâlinde sunulmuş, bulgular buna göre değerlendirilmiştir. Çalışmada Lisansüstü Tezler; Yüksek Lisans Tezleri ve Doktora Tezleri şeklinde öğrenim düzeyi esas alınmak suretiyle iki ayrı bölümde ele alınmıştır.

Pamukkale Üniversitesi Sosyoloji Bölümü 2002-2003 Eğitim-Öğretim yılından itibaren lisans eğitimine başlamıştır. Tezli Yüksek Lisans programını 2003 yılından itibaren başlatan bölüm, Doktora Programını açmak için yeterli öğretim üyesi şartını sağlayamadığı için 2009 yılına kadar bu programı başlatamamıştır. 30 Şubat 2001 tarihinde Adnan Menderes Üniversitesi, Pamukkale Üniversitesi, Süleyman Demirel Üniversitesi ve Muğla Üniversitesi iş birliği ile kurulan ADIM Üniversiteleri Konsorsiyumunun[1] imzaladığı ortaklık protokolü (ADIM

* Prof. Dr., Pamukkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü/terdogan@pau.edu.tr.

1 Detaylı bilgi için bkz. https://adim.org.tr/tarihce

Grafik 4. Doktora Tezlerinin Sayfa Sayısına İlişkin Dağılım

Grafik 4'teki verilere baktığımızda 201-250 sayfa aralığında yazılmış tezlerin ilk sırada olduğu görülmektedir. Bu sayfa aralığında yazılmış toplam tez sayısı 3'tür. İkinci sırada ise 151-200 sayfa aralığında yazılmış tezler gelmektedir. Bu aralıkta yazılmış tez sayısı 2'dir. Diğer sayfa aralıklarında; 101-150 sayfa aralığı, 251-300 sayfa aralığı, 301-350 sayfa aralığı ve 401-450 sayfa aralığında ise eşit sayıda 1'er tezin yazılmış olduğunu görmekteyiz. İlgili dağılımda 351-400 sayfa aralığında doktora tezinin yazılmadığını ayrıca belirtebiliriz.

Sonuç

Araştırmanın bulguları, bölüm öğretim üyesinin sayısı ve ünvan derecesindeki artışa paralel olarak yapılan tezlerin sayısında da düzenli bir artışın kaydedildiğini göstermektedir. Bu sonucu özellikle Doktora programında yapılan tezlerin sayısal artışında gözlemlemek mümkündür.

Yapılmış Doktora tezleri (9 tez) sayısal olarak bir genellemeyi mümkün kılmamakla beraber, Yüksek Lisans Programı ve Doktora Programı iki ayrı kategori hâlinde kendi içerisinde değerlendirildiğinde Yüksek Lisans Mezunu kız öğrencilerin erkek öğrencilere oranla sayısal çoğunlukta olduğu görülmektedir. Gerek Yüksek Lisans Programı gerekse Doktora Programında yapılmış tezlerin ağırlıklı olarak uygulamalı sosyoloji perspektifini benimsediğini bu tezlerin büyük bir çoğunluğunun ise Denizli örneğinde gerçekleştirilmiş olduğunu belirtebiliriz. Bu husus Bölümün sosyolojik anlayışının yerel bağlamda bilgi üretimine odaklı olduğunu ve Denizli örneğinde sosyolojik sorunların çözümüne yönelik bir eğilime sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

Kaynakça

https://adim.org.tr/tarihce, Erişim Tarihi 15.05.2022.

https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/02.03.2022.

TARİH BÖLÜMÜ LİSANSÜSTÜ TEZLERİNE DAİR GENEL BİR DEĞERLENDİRME

Engin Aslan*

Bu çalışmada Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tarih programında hazırlanan doktora ve yüksek lisans tezlerinin genel bir değerlendirmesi yapılacaktır. Araştırmada veri kaynağı olarak Yüksek Öğretim Kurumu Tez Merkezi veri tabanında yer alan tamamlanmış araştırmalar kullanılmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti'nde mevcut üniversitelerde lisansüstü araştırmalar çoğunlukla enstitüler aracılığı ile yürütülmektedir. Enstitüler ise çalışma alanlarına göre sosyal, fen, sağlık vb. gibi farklı gruplara ayrılmaktadır. Araştırmacılar eğitim aşamalarına göre lisans eğitimlerini tamamladıktan sonra önce yüksek lisans programlarına başvurabilirken, doktora programlarına ise bütünleşik doktora programları haricinde yalnızca yüksek lisans eğitimlerini tamamlayan adaylar kabul edilmektedir. Yüksek lisans programlarının azami süresi ders dönemi ile beraber üç yıl iken bu süre doktora programlarında altı yıldır.

Tarih Bölümü lisansüstü eğitimi Eskiçağ Tarihi, Ortaçağ Tarihi, Yeniçağ Tarihi, Yakınçağ Tarihi, Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyeti Tarihi, Genel Türk, Tarihi ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi olmak üzere yedi bilim dalına ayrılmıştır. Pamukkale Üniversitesi Tarih Bölümü'nde bilim dallarına göre aktif olarak Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim dalı, Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı ve Eskiçağ Tarihi Bilim Dalında yüksek lisans için öğrenci kabulü yapılmaktadır. Doktora programında ise Tarih Anabilim Dalı olarak öğrenci alımı yapılmaktadır. Bu durumun temel sebebi bilim dalı düzeyinde Yüksek Öğretim Kurumunun mevzuatında yer alan lisansüstü program açabilmek için yeterli sayıda öğretim üyesi sayısı şartının sağlanamamasıdır[1]. Ancak öğrencilere, doktora programına kabul edildikten sonra ilgi ve uzmanlık alanlarına göre yüksek lisans programlarında olduğu gibi doktora programında da ilgili alanlarda uzman öğretim üyeleri danışman tayin edilmektedir.

* Dr. Engin Aslan, Pamukkale Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Tarih Bölümü, engina@pau.edu.tr

1 "Doktora programı, en az ikisi profesör kadrosunda olmak üzere altı öğretim üyesi, birisinin profesör olması hâlinde ise en az ikisi doçent olmak üzere üniversite kadrosunda asgari toplam altı öğretim üyesi ile açılabilir. Bu öğretim üyelerinden bir tanesi yabancı uyruklu olabilir." Ayrıntılı bilgi için bkz: *https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=21510&MevzuatTur=7&MevzuatTertip=5*

Kazakistan politikası (1927-1938)" başlığını taşımaktadır. Bu alanda geriye kalan 3 adet tezin tamamı 2022 yılında tamamlanmıştır. Bunlardan ilki Muhammed Oğur tarafından hazırlanan "Kadro, Resimli Şark ve Kooperatif Dergileri Işığında Cumhuriyet Devrimi'nin Yön Arayışları (1932-1935)" başlıklı tezdir[51]. İkincisi ise biyografik bir çalışma olan "Bir Cumhuriyet diplomatı: Numan Menemencioğlu" başlıklı tezdir[52]. Söz konusu araştırmanın yazarı Gökhan Metin'dir. Bu alanda yer alan son tez ise Balkan Savaşları akabinde kaybedilen Selanik Şehri'nde meydana gelen toplumsal değişmeleri ele almaktadır. "Bir Kentin Kimlik Değişimi -Selanik- (1908-1928)" başlıklı bu tez Veysel Çolaker tarafından hazırlanmıştır[53].

Yukarıdaki bilgilerden hareketle Pamukkale Üniversitesi Tarih Bölümü'nde özellikle son beş yılda tamamlanan lisansüstü tez sayısındaki artışla beraber tarih alanında pek çok mesele açığa kavuşturulmuştur. Hâlihazırda Tarih Bölümünde birçok öğrenci tez araştırmalarını ilgili bilim dallarında sürdürmektedirler.

Kaynakça

Yüksek Lisans Tezleri

Acar, Ebru, *Eskiçağ Anadolu'sunda Beslenme (M.Ö. 2. Bin Yılın Sonuna Kadar)*, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Ak, Musa, *II. Meşrutiyet Dönemi'nde Meslekî ve Teknik Eğitim Okulları (1908 ? 1918)*, Yüksek Lisans Tezi, 2006.

Akkuş, Suzan, *Eski Ön Asya Toplumlarında Kölelik Müessesesi*, Yüksek Lisans Tezi, 2007.

Akoğlu, Funda, *Cumhuriyet Döneminde Denizli'de Dokumacılığın Gelişimi*, Yüksek Lisans Tezi, 2020.

Akyol, Yunus Emre, *19. Yüzyılın İkinci Yarısında Kudüs Kamame Kilisesi Üzerine Osmanlı Politikaları*, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Altın, Hakan*, XIX. Yüzyıl Batı Anadolu Bölgesine Kafkas Göçleri*, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Arıkan, Alaattin, *Atatürk'ün Yatı Savarona*, Yüksek Lisans Tezi, 2014.

Arpa, Tülay, *1960-1975 Yılları Arasında Sol Basında Türk-Amerikan* İlkişkileri*, Yüksek Lisans Tezi*, 2005.

Aslan, Engin, *Mısır'dan Osmanlı Sarayına Zahire Sevkiyatı (1650-1700)*, Yüksek Lisans Tezi, 2017.

51 Muhammed Oğur, *Kadro*, *Resimli Şark ve Kooperatif Dergileri Işığında Cumhuriyet Devrimi'nin Yön Arayışları (1932-1935)*, Doktora Tezi, 2022.

52 Gökhan Metin, *Bir Cumhuriyet Diplomatı: Numan Menemencioğlu,* Doktora Tezi, 2022.

53 Veysel Çolaker, *Bir Kentin Kimlik Değişimi -Selanik- (1908-1928)*, Doktora Tezi, 2022.

Ateş, Aysel, *Eski Yakındoğu Arşivleri*, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Başol, Serkan, *Hitit Askeri Teşkilatı ve Sefer Organizasyonu*, Yüksek Lisans Tezi, 2006.

Bayoğlu, Ayhan, *XIX. Yüzyılda Buldan Kazası (Temettuat Defterleri'ne* Göre),Yüksek Lisans Tezi, 2002.

Berci, İbrahim, Osmanlı Devleti'nin Muhasım Devlet Politikası: Trablusgarp Savaşı Ve Aydın Vilayeti İtalyanları,Yüksek Lisans Tezi, 2020.

Bircan, Menteşe Sancağı'nın Taşralı Yöneticileri: Ayân Aileleri Çavuşzâdeler - Milaslızâdeler, Yüksek Lisans Tezi, 2010.

Büyüktolu, Recep, *IX. Dönem TBMM Çankırı Milletvekilleri Ve Siyasi Faaliyetleri,* Yüksek Lisans Tezi, 2013.

Candur, Hüseyin Tolga, *Antik Çağ'da Agora*, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Cihan Cengiz, *XVII. Yüzyıl Ortalarında Osmanlı* İlmiyye *Kânûnnâmeleri ve Mülâzemet Sistemi*, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Coşkun, Tülin*, Cumhuriyet Dönemi Denizli'nin İdari Tarihi 1923-1973*, Yüksek Lisans Tezi Tezi, 2007.

Curavcı, Seçil, *Vezîr-i A'zamın Diplomatik Yetkileri*, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Çal, Mert Can, *214/37 Numaralı Ruznâmçe Defterine Göre Rumeli Kazâ* Sınırlarında İlhak ve İfraz (1659 – 1661), Yüksek Lisans Tezi, 2022.

Çalışkan, Çağrı, *II. Abdülhamid Döneminde Kitaplar Üzerinde Sansür Uygulamaları (1876-1909)*, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Çayrak, Aslıhan, *M.Ö. II. Binyıl'da Anadolu'da Vade ve İpotek Sistemi*, Yüksek Lisans Tezi, 2018.

Çelik, Hüsrem, *Eskiçağ'da Anadolu'da Dokuma (M.Ö. 1974-1719),* Yüksek Lisans Tezi, 2014.

Çoban, Berkay, *MÖ I. Binyılda Hazar Denizi Çevresi*, Yüksek Lisans Tezi, 2020.

Dalmış, Ertuğrul, *Demokrat Parti Döneminde İslami Yaşam Tarzının Tanzimi: İslam'ın Nuru Dergisi* Örneği,Yüksek Lisans Tezi, 2013.

Değirmenci, Kevser, *19. yy'ın Sonları ve 20. yy'ın Başlarında Kütahya Vilayetinin Demografik Yapısı ve Ekonomik Durumu*, Yüksek Lisans Tezi,2001

Değirmenci, Serkan, *Türkiye'de Sınır Aşan Sular ve Fırat-Dicle-Asi Nehirleri Bağlamında Orta Doğu'da Su Sorunu*, Yüksek Lisans Tezi, 2007.

Demirci Karaoğlu, Gözde, *Eski Mezopotamya'da Kehanet Kültürü Ve Anadolu'daki Yansımaları*, Yüksek Lisans Tezi, 2018.

Deniz, Tülay, *Eski Mezopotamya ve Anadolu'da Büyü ve Büyü İle İlgili Uygulamalar*, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Derer, Gündüz, *Temettuat Defterlerine Göre 19. Yüzyıl'da Yakova'nın Sosyo-Ekonomik Durumu*, Yüksek Lisans Tezi, 2018.

Dinç, Mehmet Hanifi, *Eski Yakındoğu'da Nehir Taşımacılığı*, Yüksek Lisans Tezi, 2016.

Dönmez, Osman Olgu, *Eski Mısır'da Tıp Uygulamaları*,Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Durmuş, Aylin, *Eski Doğu ve Eski Batı Toplumlarında Karşılaştırmalı Kadın Profili (Mezopotamya, Anadolu Ve Yunanistan Toplumları),*Yüksek Lisans Tezi, 2014.

Duymuş, Hanım Hande, *Eski Ön Asya'da Siyasi Evlilikler*, Yüksek Lisans Tezi,2006.

Efeoğlu, Zekiye, *Evliya Çelebi'ye Göre Mısır Beylerbeyileri'nin* Mısır›a Geliş Ve Gidişleri, Yüksek Lisans Tezi, 2021.

Eğnim, Kağan, *Evliya Çelebi'ye Göre Rumeli'deki Bazı Halklar ve Topluluklar*, Yüksek Lisans Tezi, 2013.

Eker, Ethem, *Milli Mücadele Yıllarında Denizli Ve Civarındaki Kuva-Yı Milliye Faaliyetleri*, Yüksek Lisans Tezi, 1998

Ekinci, Cansu Osmanlı Sarayında ve Osmanlı Ümerası Arasında Altın ve Mücevher Kullanımı, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Engin Eryılmaz, *Kürt Sorunu Bağlamında Türkiye'nin Irak ve Suriye İle İlişkileri (1991 – 2003)*,Yüksek Lisans Tezi, 2016.

Ercan, Hakan, *Tanzimat Döneminde Osmanlı Kentlerinde Kent Meydanı Ve Millet Bahçeleri,* Yüksek Lisans Tezi, 2018.

Erdal, İbrahim, *XIX. Asır Sonlarında İçel Sancağı Anamur Kazası*, Yüksek Lisans Tezi, 1998.

Erdem, Fatih, *Roma Phrygiası'nda Kentler ve Kültler*, Yüksek Lisans Tezi, 2013

Erkurt, Melis *Eski Mezopotamya ve Anadolu'da Kadın Mektupları ve Kadın İle İlgili Edebi Metinler (MÖ II. Binyılın Sonuna Kadar),*Yüksek Lisans Tezi, 2021.

Eser, Elvan, *Eski Yakındoğu'da Din-Siyaset İlişkisi*, Yüksek Lisans Tezi, 2014.

Fidan, Ayşe, İslamiyet Öncesi Türk Destanları ve Kutsal Unsurları, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Göktaş, Serdar *Trakya Umumi Müfettişliği'nin* Köycülük Politikası, Yüksek Lisans Tezi, 2012.

Gülmez Dinç, Oylum, Çivi Yazılı Belgeler Işığında Babil Diplomatik İlişkileri, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Güntan, İsmail, *Osmanlı Neferi ve Savaş: 1593 - 1699*,Yüksek Lisans Tezi, 2015.

Güven, Cüneyt, *Sebep ve Sonuçlarıyla Kore Savaşı ve Türkiye*, Yüksek Lisans Tezi Tezi, 2007.

Halaçlı, Cengizhan, *Cumhuriyet Rejiminin Tesisi ve Devamlılığında İstiklal Mahkemelerinin Rolü (1923-1927),* Yüksek Lisans Tezi, 2019.

İzgi, Ali Rıza, *Kıbrıs Barış Harekatı Sonrasında Türkiye'ye Uygulanan Silah Ambargosu ve Sonuçları*, Yüksek Lisans Tezi, 2007.

Kandal, Zehra, *II. Bayezid'in Ailesi ve Gülruh Hatun,* Yüksek Lisans Tezi, 2021.

Karaçam, Nilgün Taşkın, *Denizli Ekonomisi (1920-1980),* Yüksek Lisans Tezi Tezi, 2006.

Karadavut, Özgür, *Türk Emniyet Teşkilatı (1923-2000)*, Yüksek Lisans Tezi, 2002.

Karagedik, Nazım, *XIX. Yüzyıl Ortalarında Alanya (Temettuat Defterlerine Göre)*, Yüksek Lisans Tezi, 2005.

Koçak, Berkay, *1923-1930 Yılları Arasında Türkiye Danimarka İlişkileri*, Yüksek Lisans Tezi, 2022.

Kösekli, Kadriye, *Eski Yunan Toplumunda Büyü*, Yüksek Lisans Tezi, 2022.

Kumru, Coşkun, *Muhammed Sâdık Kaşgârî'nin Tezkire-i Hâcegân Adlı Eserinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi,* Yüksek Lisans Tezi, 2016.

Macit, Sedat, *Muhammed Muhsin Müstevfî'nin Zübdetü't Tevârîh'i,* Yüksek Lisans Tezi, 2017.

Metin, Gökhan, İkinci Dünya Savaşı›nda Türkiye›nin Değişken Dış Politikalarının Basına Yansıması (1939-1945),Yüksek Lisans Tezi, 2014.

Oymak, Nisa, *Yazılı Kaynaklar Ve Arkeolojik Buluntular Işığında Eski Mezopotamya'da Renk Sembolizmi*, Yüksek Lisans Tezi, 2022.

Ören, Hacı, *Eski Yakındoğu'da Ölçü Birimleri,* Yüksek Lisans Tezi, 2018.

Öz, Nihan, *Theodosius* Döneminde Roma İmparatorluğu, Yüksek Lisans Tezi, 2017.

Özdemir, Fatih, *Evliya Çelebi'ye Göre Taşra Âyanları*, Yüksek Lisans Tezi, 2020.

Özer, Fazilet, Çivi Yazılı Hukuk Metinlerinde Suç ve Ceza, Yüksek Lisans Tezi, 2008.

Özışıklı, Mert, İkinci Dünya Savaşı Sonrası Türkiye›nin İttifak Arayışları ve *Nato'ya Girişi,* Yüksek Lisans Tezi, 2009.

Özkul, Ömer Faruk, İttihat-Terakki Cemiyeti Ve Türkiye›de Sol Hareketler (1902-1918),Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Özlem Uysal, *Hitit Duaları*, Yüksek Lisans Tezi, 2022.

Özlü, Hülya, *XIX. Yüzyılda Denizli Merkez Kazasına Bağlı Köylerin Sosyo-Ekonomik Durumu (Temettuat Defterlerine Göre)*, Yüksek Lisans Tezi, 2006.

Öztürk, Altan, *Cumhuriyet Döneminde Köylücülük Politikaları: İzmir-Aydın-Denizli Örneği (1923-1950)*, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Öztürk, Fatma, *Avrupa Birliği Eğitim ve Gençlik Programları ve Türkiye,* Yüksek Lisans Tezi, 2009.

Parlaz, Selim, Osmanlı Devleti'nde Siyasi Evlilikler, Yüksek Lisans Tezi, 2007.

Payam, Aysun, *Eskiçağ Yunan Literatüründe Kadın: Herodotos Örneği*, Yüksek Lisans Tezi, 2014.

Sabuncuo, Tuğba, Çivi Yazılı Belgeler Işığında *M.Ö. 2. Binyıl Anadolusunda Tarım*, Yüksek Lisans Tezi, 2011.

Sağlam, Işıl, *Cumhuriyet Gazetesine Göre Türkiye'de Ekonomi-Politik (1930-1945),*Yüksek Lisans Tezi, 2012.

Sargın, Ahmet, *Hurûfât Defterlerine Göre Denizli Vakıf Kurumları (XVIII.-XIX. Yüzyıllar)*,Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Seyyar, Metin *Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Osmanlı Hanedanı*, Yüksek Lisans Tezi, 2014.

Sezgin, Ahmet, *Mazhar Müfit Kansu Ve Siyasi Faaliyetleri (1923-1939),*Yüksek Lisans Tezi, 2015.

Soğandereli, Fatma, *MÖ I. Bin Yılda Doğu Akdeniz'in Siyasi Durumu*, Yüksek Lisans Tezi, 2022.

Soslu, Salih, *Hellenistik* Dönem Kapadokya Krallığı›nın Siyasi Tarihi, Yüksek Lisans Tezi, 2014.

Sözaldı, Fadime İkinci Dünya Savaşı Türkiye›sinde Kamu Hizmeti Gören Kuruluşlara Bir Örnek Olarak Yardım Sevenler Derneği Ve Faaliyetleri (1939-1945), Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Şengül, Çiğdem, *Vezir-i* Â›zamın *Mâli Yetkileri*, Yüksek Lisans Tezi, 2021.

Şimşek, Kamuran, T*arih-i Cevdet'e Göre Napolyon ve Mısır Meselesi,* Yüksek Lisans Tezi, 2012.

Şirin, İbrahim, *Namık Kemal'in Tarihçiliği,* Yüksek Lisans Tezi, 1998.

Taşpınar, Hakan, *Amerika Birleşik Devletleri'nin Petrol Politikası: Ortadoğu Örneği (1950-1990)*, Yüksek Lisans Tezi, 2011.

Tekin Cinemre, İlhami, *Constantinus Hanedanı*, Yüksek Lisans Tezi, 2012.

Tokgöz, Sedat, *Emniyet Genel Müdürlüğü Arşiv Belgelerine Göre Polis Memuru Torunî-Zâde Süleyman Sırrı Efendi,* Yüksek Lisans Tezi, 2011.

Turan, Numan, *XIX. Yüzyılda Denizli Merkez Kazasının Sosyo-Ekonomik Durumu (Temettuat Defterleri'ne* Göre), Yüksek Lisans Tezi, 2002.

Türk, Murat, *Osmanlı Devleti ile Avrupa Devletleri Arasındaki Memnu Meta Ticareti (1550-1600),*Yüksek Lisans Tezi, 2017.

Uçar, Mihriban, *19. Yüzyılın İkinci Yarısında Kudüs Beytüllahim Kilisesi'nde Osmanlı İdaresi*, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Uçaryiğit, Emre, *Osmanlı Kentlerinde Kamu Yapıları ve Kentsel Düzen: Bursa, Edirne, Ankara, Konya Örnekleri*, Yüksek Lisans Tezi Tezi,2017

Uncu, Ebru, *Eski Mezopotamya ve Yunan Dünyasında Din ve Tanrılar,* Yüksek Lisans Tezi, 2011.

Ünver, Tuğçe, *Lactantius ve De Mortibus Persecutorum*, Yüksek Lisans Tezi, 2012.

Veysel, Öngül, *Balkan Savaşları Sonrasında Rumeli'den Anadolu'ya Göçler (Sandıklı-Reşadiye Örneği)*,Yüksek Lisans Tezi, 2016.

Yakup Aksoy, *Osmanlı Devleti'nde Kız Öğretmen Okulları (Darülmuallimat) ve Kadının Meslek Hayatına Katılması (1870-1920)*, Yüksek Lisans Tezi, 2017.

Yamaner, Mert, *Eski Mezopotamya ve Anadolu'da Müzik*, Yüksek Lisans Tezi, 2018.

Yıldırım, Şeyma, *Eskiçağda Anadolu'nun Savaş Kapıları*, Yüksek Lisans Tezi, 2006.

Yıldırım, Yavuz, *Yeni Devlet İdeolojisinin Toplumsal Yansımaları: Cumhuriyet Dönemi Kurumları ve Sembolleri (1923-1938),*Yüksek Lisans Tezi, 2021.

Yıldız, Fatma, 19. *Yüzyıl'da Anadolu'da Salgın Hastalıklar (Veba, Kolera, Çiçek, Sıtma) Ve Salgın Hastalıklarla Mücadele Yöntemleri*, Yüksek Lisans Tezi, 2014.

Yılmaz, Cemal, *Amarna Çağı'nda Ön Asya Toplumları Arasında Diplomatik İlişkiler*, Yüksek Lisans Tezi, 2015.

Yılmaz, Gökhan *Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri Programlarında Dış Politika (1920-1980)*, Yüksek Lisans Tezi, 2006.

Yolaç Nennioğlu, Seda, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Bir Sosyal Yardım Uygulaması: Hıdemât-ı Vataniye Tertibinden Bağlanan Maaşlar (1909-1938*), Yüksek Lisans Tezi Tezi, 2018.

Zinnur Akçasulu*, Hâkimiyet-i Milliye ve Peyam-ı Sabah Gazetelerine Göre Büyük Taarruz*, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Doktora Tezleri

Akalın, Durmuş, *Süveyş Kanalı: Açılışı Ve Osmanlı Devleti'ne Etkisi 1854-1882*, Doktora Tezi, 2011.

Arkhymatayeva, Ainur, *Sovyetler Birliği'nin Kazakistan Politikası (1927-1938)*, Doktora Tezi, 2021.

Aslan, Engin, *Semendire Sancağı (XV. ve XVI. Yüzyıl*, Doktora Tezi, 2023.

Başol, Serkan *Hititlerde Büyü ve Büyü Malzemeleri*, Doktora Tezi, 2014.

Cengiz, Osman, *XVI. Yüzyıl Osmanlı Düşüncesinin Kaynakları (Civizâde-Ebussuûd-Birgivî)*, Doktora Tezi, 2018.

Çelik, Hüsrem, *Eski Mezopotamya ve Anadolu Toplumlarında Harem ve Hadımlık* Müessesesi, Doktora Tezi, 2021.

Çolaker, Veysel, *Bir Kentin Kimlik Değişimi -Selanik- (1908-1928)*, Doktora Tezi Tezi, 2022.

Dağ, Muhammed *Annales Tarih Ekolü ve Türkiye'de Yerel Tarih Yazımı (1939-2000)*, Doktora Tezi, 2020.

Dinç, Mehmet Hanifi, *Eskiçağ Hindistan'da Siyasal ve Sosyal Yapı*, Doktora Tezi Tezi, 2022.

Erdem, Fatih, *Eski Mezopotamya'da Kehanet Geleneği*, Doktora Tezi, 2020.

Gözübüyük, Sevil, *Paris'ten Halep Konsolosluğuna Louis Gedoyn ve Günlüğü*, Doktora Tezi, 2022.

Güzel, Eylem, *Tarihsel Bir Kişilik Olarak VII. Kleopatra (M.Ö. 69-30)*, Doktora Tezi 2017.

Kumru, Coşkun, *Hitler Almanyası'nın* Türkistan Politikası, Doktora Tezi, 2021.

Metin, Gökhan, *Bir Cumhuriyet Diplomatı: Numan Menemencioğlu*, Doktora Tezi Tezi, 2022.

Oğur, Muhammet, *Kadro, Resimli Şark ve Kooperatif Dergileri Işığında Cumhuriyet Devrimi'nin Yön Arayışları (1932-1935)*, Doktora Tezi, 2022.

Özdemir, Ömür Yazıcı, *Osmanlı Kudüs'ünde Dilekçelerin İzinde Kent Siyaseti ve Toplum (1840-1914)*, Doktora Tezi, 2021.

Özer, Fazilet, *Asur Ticaret Kolonileri Devrinde (M.Ö. 1974-1719) Anadolu'da Maden Ticaretinin Ekonomiye Yansımaları*, Doktora Tezi, 2020.

Özgül, Evin, *Eski Anadolu Toplumlarında Tanrıça Tasvirleri (MÖ 2. Binyılın Sonuna Kadar)*, Doktora Tezi, 2023.

Parlaz, Selim, *Osmanlı-Ceneviz İlişkileri: 1450-1600*, Doktora Tezi, 2013.

Sabuncuo, Tuğba *Eski Mezopotamya Ve Anadolu'da Çocuk (Mö Iı. Binyılın Sonuna Kadar)*, Doktora Tezi, 2019.

Sağlam, Işıl, *Emperyalist Rekabet Ortamında Bir İngiliz Bankası: The National Bank Of Turkey,* Doktora Tezi, 2020.

Şimşek, Kamuran, *II. Abdülhamit Dönemi Osmanlı Devleti'nde Engelliler ve Engelli Politikaları(1876 – 1909)*, Doktora Tezi, 2017.

Tekdal, Danyal, *II. Abdülhamid Döneminde Bitlis Vilayeti (İdarî Ve Sosyal Yapı)*, Doktora Tezi, 2018.

Yılmaz, Cemal, *Amarna Mektupları Işığında Akdeniz Dünyası'nın Siyasi ve Sosyal Görünümü*, Doktora Tezi, 2020.

Yüksel, Çağdaş, *Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Teşkilat-ı Mahsusa*, Doktora Tezi, 2019.

TARİH BÖLÜMÜ ESKİ ÇAĞ TARİHİ ANABİLİM DALININ LİSANSÜSTÜ EĞİTİME KATKILARI

H. Hande Duymuş Florioti*

Giriş

Türkiye'de Eski Çağ tarihi araştırmaları başlangıcından günümüze değin önemli değişmeler ve gelişmeler göstermiştir. Anadolu'nun, birden fazla kültürü içinde barındıran, tarihi, etnik ve kültürel yapısı ile birbirine benzeyen, sürekli etkileşime ve değişime açık olan, çatışmalı yapısı ve Antik Çağ'a ait görsel kalıntıların çokluğu bu coğrafyada 19. yüzyıl ile birlikte sistemli çalışmalar yapılması ihtiyacını doğurmuştur[1].

İlk kez 19.yy.'ın ikinci yarısında Osmanlı aydınları Batı'daki gelişmeleri takip etmeye başlamış, Avrupa'daki düşünce ve fikirleri ülkemizde tatbik yoluna koyulmuşlardır. Özellikle Osmanlı'nın son döneminde başlayan Türkoloji araştırmaları Türk Tarih Tezi'nin milliyetçilik çerçevesinde şekillenmesini sağlamıştır. Atatürk'ün teşvikiyle devlet desteğini alan Türk Arkeolojisi ve Eski Çağ Tarihi Cumhuriyet Dönemi'nde büyük gelişme kaydetmiş, birçok önemli kişinin yetişmesine imkân vermiştir. Bu yolda atılan en önemli adım ise Türk Dil ve Tarih kurumlarının kurulması olmuştur[2].

Yurdun sahibi olmak için onu tanımak gerektiği, bu coğrafyada yaşamış uygarlıkların kronolojik bir biçimde incelenmesi ve birbirine bağlantılı olarak araştırılması gerektiğini vurgulayan Atatürk, Eski Anadolu uygarlıklarının aralıksız devam eden çalışmalarla gün yüzüne çıkarılması için çalışmaları başlatmıştır. Bunun gerçekleştirilmesi Cumhuriyetin ilk yıllarında yurt dışına gönderilen öğrencilerin Türkiye'ye döndüklerinde üniversitelerde verdikleri hizmet ve yabancı bilim adamları yoluyla olmuştur[3]. Öte yandan, Eskiçağ kavramı, Roma ve Grek tarihleriyle özdeşleştiği için 19.yy.'a kadar Grek ve Roma tarihleri üzerine yoğunluk gösterirken; bu dönemde Mısır, Mezopotamya ve Anadolu gibi Akdeniz çevresi

* Prof. Dr., Pamukkale Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, Denizli, hhduymus@pau.edu.tr. https://orcid.org/0000-0003-0521-0667.

1 Çiğdem Külçür, Erken Cumhuriyet Döneminde Eskiçağ Tarihi Araştırmaları, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniv.Sos.Bil.Enst., Danışman: Yrd.Doç.Dr.Nedim Yalansız, İzmir 2010, s.1.

2 Alifer Çiftçi, Türkiye'de Eskiçağ Tarihçiliği, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniv.Sos.Bil.Enst., Danışman : Doç.Dr. Özdemir Koçak, Konya 2010, s.4.

3 Külçür, agt.,s.1.

Hayvanlar" (Yüksek Lisans), Hacı Ören, "Eski Yakındoğu'da Fil Dişi Ticareti ve Kullanımı" (Doktora), Eray Karaketir, "Eski İran'da Elam Memleketi" (Doktora), H. Tolga Candur, "Roma Döneminde Güneybatı Frigya Bölgesinin Sosyal ve Ekonomik Durumu" (Doktora).

Prof.Dr. H.Hande Duymuş Florioti danışmanlığında; Veli Korkmaz, "Eski Mezopotamya ve Anadolu'da Tanrıça Sembolleri" (Yüksek Lisans), Aysel Ateş "Eski Mezopotamya Tasvirlerinde ve Mühür Sanatında Hayvan Sembolizmi" (Doktora).

Dr. Öğretim Üyesi Murat Orhun danışmanlığında; Durmuş Kul, "I. Justinianus Dönemi'nde Devlet İdaresi ve Askeriye" (Yüksek Lisans),

Dr. Öğretim Üyesi Gülseren Mutlu danışmanlığında; Rojda Özer, "Helenistik Dönemde Anadolu'nun Siyasi ve Sosyal Durumu" (Yüksek Lisans).

Tez konularından da anlaşılacağı üzere, özellikle Eski Doğu ağırlıklı olarak, MÖ 3200'lerden başlayarak Eski Yakın Doğu'da yaşamış toplumların siyasi, sosyal, kültürel, dini ve ekonomik açıdan araştırılmasına öncelik verilmektedir. Yazının icadını başaran Sumerliler'den ve diğer Eski Doğu toplumlarının dünya uygarlık kültürüne yapmış oldukları katkılardan yola çıkarak, dâhil olduğumuz medeniyet halkasının Eski Çağ'daki kökenlerine inmek amaçlanmaktadır. Bunun yanında günümüz Avrupası'nın köklerinin arandığı Eski Yunan ve Roma uygarlıklarına dair de çalışmalar yaptırılmıştır. Yapılan tez çalışmaları, Eski Batı kültürünün aslında Eski Doğu kültürlerinden her anlamda etkilendiğini göstermektedir. Özellikle Eski Mısır uygarlığının Eski Yunan ve Roma uygarlıklarını büyük ölçüde etkilediği görülmektedir. Eski Batı uygarlıklarına dair bir araştırma yapılacaksa yolu mutlaka Eski Doğu uygarlıklarından geçmek durumundadır. Yaptırdığımız lisansüstü tezlerde genellikle kronolojik sırayı takip etmekteyiz. Yaptırmış olduğumuz karşılaştırmalı çalışmalar sayesinde öğrencilerimiz, günümüzde yaşayan birçok kavramın ve olgunun Eski Çağ'daki kökenlerine inmenin hazzını da yaşamaktadırlar.

Kaynakça

Çiftçi, Alifer, Türkiye'de Eskiçağ Tarihçiliği, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniv. Sos.Bil.Enst., Danışman : Doç.Dr. Özdemir Koçak, Konya 2010.

Külçür, Çiğdem, Erken Cumhuriyet Döneminde Eskiçağ Tarihi Araştırmaları, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniv.Sos.BiL.Enst., Danışman: Yrd.Doç.Dr. Nedim Yalansız, İzmir 2010.

Yükseköğretim Kurlu Başkanlığı, Ulusal Tez Merkezi Resmî Web Sitesi. (10.05.2023 Verileri)

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALINDA 1997-2023 YILLARI ARASINDA HAZIRLANAN KÜLTÜR VE EDEBİYAT KONULU LİSANSÜSTÜ TEZLERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Didem Gülçin Erdem Kük*

Türk Dili ve Edebiyatı ana bilim dalları, Türk dili, edebiyatı ve kültürünün bilimsel yöntem ve tekniklerle incelemeye tabi tutularak araştırıldığı akademik birimlerdir. Söz konusu ana bilim dalları bünyesindeki lisansüstü eğitim programlarında, Türk dilinin, bu dilin malzemesini teşkil ettiği edebî yaratmaların ve kültürel çıktıların mercek altına alınmasıyla gerçekleştirilen art veya eş zamanlı araştırmalarla Türkoloji araştırmaları alanına katkı sağlanmasının amaçlandığı ifade edilebilir. Geçmişten bugüne, Türk Dili ve Edebiyatı ana bilim dalları bünyesinde ortaya konulan kuramsal ve uygulamalı çalışmaların Türk dili, edebiyatı ve kültürüne ait bilgi kümesinin kayıt altına alınmasından tarihî seyrinin tespit ve tahliline dek çok sayıda işlevi yerine getirdiğini söylemek mümkündür.

Türk Dili ve Edebiyatı ana bilim dallarının akademik inşalarının dil araştırmaları ile kültür / edebiyat araştırmaları şeklinde iki ana başlık üzerine kurulu olduğu ifade edilebilir. Dil araştırmaları üst başlığı altındaki bilim dalları, Eski Türk Dili, Yeni Türk Dili ve Çağdaş Türk Lehçeleri; edebiyat ve kültür araştırmaları üst başlığı altındaki bilim dalları ise Eski Türk Edebiyatı, Halkbilimi ve Yeni Türk Edebiyatı disiplinleri olarak sıralanabilir. Bu sınırlılıktan hareketle, çalışmamızın konusu, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı bünyesinde ortaya konulan edebiyat ve kültür konulu lisansüstü tezlerinin tespit ve tasnifi olarak belirlenmiştir.

Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı bünyesinde, Eski Türk Edebiyatı, Halkbilimi ve Yeni Türk Edebiyatı yüksek lisans ve doktora programları kapsamında Türk kültürü ve edebiyatı odaklı bilimsel çalışma ve araştırmalar yürütülmektedir.[1] Türk edebiyatı ve Türk kültürüyle ilgili ulusal ve uluslararası sorunların tespit ve tahlili ile bu sorunların bilimsel araştırma teknik ve yöntemleriyle analiz ve sentez süreçlerine tabi

* Arş. Gör. Dr., Pamukkale Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, dgulcine@pau.edu.tr, https://orcid.org/0000-0003-4321-911X.

1 https://www.pau.edu.tr/tde/tr/sayfa/tanitim-17 son erişim tarihi: 28.02.2023

Kaynakça

https://www.pau.edu.tr/tde/tr/sayfa/tanitim-17, son erişim tarihi: 28.02.2023

https://ebs.pusula.pau.edu.tr/BilgiGoster/BolumBilgi.aspx?lng=1&dzy=6&br=427&bl=496, son erişim tarihi: 28. 02.1989

https://www.pau.edu.tr/tde/tr/sayfa/doktora-programi-5, son erişim tarihi: 28.02.2023

https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/, son erişim tarihi: 28.02.2023

https://ebs.pusula.pau.edu.tr/BilgiGoster/Program.aspx?lng=1&dzy=6&br=427&bl=496&pr=329&dm=3&ps=0, son erişim tarihi: 28. 02.1989

https://www.pau.edu.tr/tde/tr/sayfa/doktora-programi-5, son erişim tarihi: 28.02.2023

https://ebs.pusula.pau.edu.tr/BilgiGoster/Program.aspx?lng=1&dzy=6&br=427&bl=496&pr=231&dm=3&ps=0, son erişim tarihi: 28.02.2023

https://ebs.pusula.pau.edu.tr/BilgiGoster/Program.aspx?lng=1&dzy=6&br=427&bl=496&pr=233&dm=3&ps=0, son erişim tarihi: 28.02. 2023

Kısaltma

GRF: Grafik

PAÜ TDE ABD: Pamukkale Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı

YL: Yüksek Lisans

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALINDA TAMAMLANMIŞ LİSANSÜSTÜ DİL TEZLERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Orhan Baldane*

Giriş

Pamukkale Üniversitesinin İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi bünyesinde yer alan Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, o zamanki adıyla Fen-Edebiyat Fakültesinin kuruluşundan sonra lisans eğitimine başlayan ilk bölümlerden olmuştur ve 1994-1995 akademik yılında öğrenci kabulüne başlamıştır[1]. Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünün Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesindeki lisansüstü eğitimleri ise yüksek lisans düzeyinde 1995 yılında[2], doktora düzeyinde 1997[3] yılında başlamıştır. Buna göre 2023 yılı itibarıyla Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünde lisans eğitimi 29 yıldır, lisansüstü eğitim ise 28 yıldır kesintisiz devam etmektedir.

Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünde lisansüstü eğitim, Sosyal Bilimler Enstitüsüne bağlı bir şekilde yüksek lisans aşamasında 4 anabilim dalı[4], doktora aşamasında ise 1 anabilim dalı[5] üzerinden yürütülmektedir. Bunların listesi şu şekildedir:

Yüksek Lisans Eğitimi Verilen Anabilim Dalları	**Doktora Eğitimi Verilen Anabilim Dalı**
Eski Türk Edebiyatı	Türk Dili ve Edebiyatı Doktora Programı
Halkbilimi	
Yeni Türk Dili	
Yeni Türk Edebiyatı	

Türk Dili ve Edebiyatı alanında yapılan çalışmaları nitelikleri yönünden *dil* ve *edebiyat* çalışmaları olmak üzere iki ana gruba ayırmak mümkündür. Her ne

* Arş. Gör. Dr., Pamukkale Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Denizli/TÜRKİYE, obaldane@pau.edu.tr

1 https://www.pau.edu.tr/tde/tr/sayfa/bolum-tanitimi-12, son erişim tarihi: 01.03.2023

2 https://ebs.pusula.pau.edu.tr/BilgiGoster/Program.aspx?lng=1&dzy=6&br=427&bl=496&pr=232, son erişim tarihi: 01.03.2023

3 https://www.pau.edu.tr/tde/tr/sayfa/doktora-programi-5, son erişim tarihi: 01.03.2023

4 https://www.pau.edu.tr/sosyalbilimler/tr/sayfa/tezli-yuksek-lisans-3, son erişim tarihi: 01.03.2023

5 https://www.pau.edu.tr/sosyalbilimler/tr/sayfa/doktora-12, son erişim tarihi: 01.03.2023

çalışmaların yapıldığı alanlara yönlendirilmesi ise yeni bakış açılarını ve inceleme yöntemlerini de beraberinde getirecektir. Böylece, uzun yıllardır PAÜ TDE Anabilim Dalı lisansüstü öğrencileri tarafından Türk dili alanında üretilmiş olan bilginin sınırları da genişleyecektir.

Kaynakça

https://www.pau.edu.tr/tde/tr/sayfa/bolum-tanitimi-12, son erişim tarihi: 01.03.2023

https://ebs.pusula.pau.edu.tr/BilgiGoster/Program.aspx?lng=1&dzy=6&br=427&bl=496&pr=232, son erişim tarihi: 01.03.2023

https://www.pau.edu.tr/tde/tr/sayfa/doktora-programi-5, son erişim tarihi: 01.03.2023

https://www.pau.edu.tr/sosyalbilimler/tr/sayfa/tezli-yuksek-lisans-3, son erişim tarihi: 01.03.2023

https://www.pau.edu.tr/sosyalbilimler/tr/sayfa/doktora-12, son erişim tarihi: 01.03.2023

https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/, son erişim tarihi: 25.02.2023

Kısaltma:

PAÜ TDE: Pamukkale Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı

SOSYAL HİZMET PENCERESİNDEN
SOSYAL SORUNLAR

Editörler
Prof. Dr. Fethi GÜNGÖR
Dr. Öğr. Üyesi Yasin AKYILDIZ

nobel bilimsel

SOSYAL HİZMET PENCERESİNDEN SOSYAL SORUNLAR

Editörler
Prof. Dr. Fethi GÜNGÖR
Dr. Öğr. Üyesi Yasin AKYILDIZ

Yayın No.: 1855
ISBN: 978-625-398-990-3
E-ISBN: 978-625-398-991-0
Basım Sayısı: 1. Basım, Ekim 2023

© Copyright 2023, NOBEL BİLİMSEL ESERLER SERTİFİKA NO.: 20779
Bu baskının bütün hakları Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.ne aittir.
Yayınevinin yazılı izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik
ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.
Nobel Yayın Grubu, 1984 yılından itibaren ulusal ve 2011 yılından itibaren ise uluslararası düzeyde düzenli olarak faaliyet yürütmekte ve yayınladığı kitaplar, ulusal ve uluslararası düzeydeki yükseköğretim kurumları kataloglarında yer almaktadır.
"NOBEL BİLİMSEL ESERLER" bir Nobel Akademik Yayıncılık markasıdır.

Genel Yayın Yönetmeni: Nevzat Argun -nargun@nobelyayin.com-
Genel Yayın Koordinatörü: Gülfem Dursun -gulfem@nobelyayin.com-

Sayfa Tasarım: Tarkan Kara -erdal@nobelyayin.com-
Redaksiyon: Yazarları tarafından yapılmıştır.
Kapak Tasarım: Sezai Özden -sezai@nobelyayin.com-
Görsel Tasarım Uzmanı: Mehtap Yürümez -mehtap@nobelyayin.com-

Kütüphane Bilgi Kartı

Güngör, Akyıldız.
Sosyal Hizmet Penceresinden Sosyal Sorunlar / Prof. Dr. Fethi GÜNGÖR - Dr. Öğr. Üyesi Yasin AKYILDIZ
1. Basım, XIV + 184 s., 16,5x24 cm. Kaynakça var, dizin yok.
ISBN: 978-625-398-990-3
E-ISBN: 978-625-398-991-0

Genel Dağıtım

ATLAS AKADEMİK BASIM YAYIN DAĞITIM TİC. LTD. ŞTİ.
Adres: Bahçekapı Mh. 2465 Sk. Oto Sanayi Sitesi No: 7 Bodrum Kat, Şaşmaz/ANKARA
Telefon: +90 312 278 50 77 - **Faks:** 0 312 278 21 65
Sipariş: siparis@nobelyayin.com- **E-Satış:** www.nobelkitap.com - esatis@nobelkitap.com
www.atlaskitap.com - info@atlaskitap.com

Dağıtım ve Satış Noktaları: Alfa, Kırmızı Kedi, Arkadaş, D&R, Dost, Kika, Kitapsan, Nezih, Odak, Pandora, Prefix, Remzi Kitabevleri, Yeryüzü Dağıtım

Baskı ve Cilt: Meteksan Matbaacılık ve Teknik Sanayi Tic. Anonim Şirketi / Sertifika No.: 46519
Beytepe Köy Yolu No.: 3 06800 Bilkent-Çankaya/ANKARA

BÖLÜM YAZARLARI

ULUSLARARASI SOSYAL ÇALIŞMA BAĞLAMINDA BOŞNAK SOYKIRIMI VE PAYDAŞLARI

Prof. Dr. Fethi GÜNGÖR, Yalova Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Sosyal Hizmet Bölümü, fethi.gungor@yalova.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2581-0205

Dts. Metin ZAFER, Yalova Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Sosyal Hizmet Doktora Programı, metinzafer2344@gmail.com, ORCID: 0000-0002-2360-1162

SELF DETERMİNASYONUN KÜLTÜREL GÖRÜNÜMÜ

Doç. Dr. Fikri KELEŞOĞLU, Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Sosyal Hizmet Bölümü, fkelesoglu@bandirma.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3736-0179

FARABİ'NİN İDEAL DEVLET FORMU BAĞLAMINDA SOSYAL ÇALIŞMADA SİSTEM KURAMI

Dts. Metin ZAFER, Yalova Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Sosyal Hizmet Doktora Programı, metinzafer2344@gmail.com, ORCID: 0000-0002-2360-1162

GÖÇ YÖNETİMİNDE GÜÇLENEN SOSYAL HİZMET AKTÖRÜ: SİVİL TOPLUM KURULUŞLARI

Dr. Öğr. Üyesi Enver MENGÜ, İstanbul Medeniyet Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Sosyal Hizmet Bölümü, envermengu@gmail.com, ORCID: 0000-0001-6871-688X

AFETLERDE SOSYAL HİZMETİN YERİ VE ÖNEMİ

Dr. Öğr. Üyesi Ceylan SÜLÜ AKGÜL, Kırıkkale Üniversitesi Delice Meslek Yüksekokulu Sosyal Hizmetler Programı, ceylansulu@kku.edu.tr, ORCID: 0000-0002-9147-9664

BATI'DA VE TÜRKİYE'DE MADDE BAĞIMLILIĞIYLA MÜCADELEDE FARKLI UYGULAMALAR

Dr. Öğr. Üyesi Yasin AKYILDIZ, Kırklareli Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Sosyal Hizmet Bölümü, syakyildiz@gmail.com, ORCID: 0000-0003-4622-0159

ADANA'DA YAŞAYAN SURİYELİ SIĞINMACILARIN ÖZ-ETKİLİLİK ALGISI VE SİGARADAN BEKLENTİLERİ

Dts. Cansu BERK, Selçuk Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Sosyal Hizmet Doktora Programı, cansuberk9449@gmail.com, ORCID: 0000-0001-8095-1196

Prof. Dr. Fethi GÜNGÖR, Yalova Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Sosyal Hizmet Bölümü, fethi.gungor@yalova.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2581-0205

GÖZDEN ALINAN UYUŞTURUCU: SOSYAL MEDYA BAĞIMLILIĞI VE ŞAHSİYET YIKIMI

Şirin KILIÇDOĞAN, Yalova Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Sosyal Hizmet Yüksek Lisan Programı, sirinkilicdogan2@gmail.com, ORCID: 0000-0003-2742-6215

SAĞLIKLI VE AKTİF YAŞLANMA: BAŞARILI YAŞLANMANIN KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVESİ

Arş. Gör. Nurefşan ÖZALP, Üsküdar Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Sosyal Hizmet Bölümü, nurefsan.tomac@uskudar.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3447-7806

AİLENİN İYİLİK HALİNİ GÜÇLENDİRMEDE MANEVİ DESTEĞİN ROLÜ

Sümeyra TURGUT, Yalova Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Sosyal Hizmet Yüksek Lisans Programı, sumeryemturgut99@gmail.com, ORCID: 0009-0004-4520-5779

YAKIN EŞ/PARTNER ŞİDDETİNİN PSİKOLOJİK ETKİLERİ: KADINLARIN DEPRESYON, TRAVMA VE YAŞAM DOYUMU DÜZEYLERİ İLE ŞİDDET YAŞANTILARININ İLİŞKİSİ

Dr. Öğr. Üyesi Sinem BALTACI, Yalova Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Psikoloji Bölümü, sinem.baltaci@yalova.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0037-9909

İÇİNDEKİLER

Bölüm Yazarları ..... **III**
İçindekiler V
Hakemler ..... **IX**
Takdim ..... **XI**

ULUSLARARASI SOSYAL ÇALIŞMA BAĞLAMINDA BOŞNAK SOYKIRIMI VE PAYDAŞLARI **1**
GİRİŞ 1
1. BOSNA-HERSEK DEVLETİ'NİN İŞGALİNE GİDEN SÜREÇ VE SREBRENİTSA SOYKIRIMI (11-22 TEMMUZ 1995) 2
2. SREBRENİTSA SOYKIRIMINDA BM İLE NATO'NUN ROLÜ 4
3. SOYKIRIM SUÇUNUN AŞAMALARI VE BOSNA'DA SOYKIRIMIN AYAK İZLERİ 7
4. İNSAN HAKLARI BAĞLAMINDA ULUSLARARASI SOSYAL ÇALIŞMA VE SOYKIRIM SUÇU 8
5. BOŞNAK SOYKIRIMINI ULUSLARARASI SOSYAL ÇALIŞMA PERSPEKTİFİYLE DEĞERLENDİRMEK 10
6. ULUSLARARASI SOSYAL ÇALIŞMA BOYUTUYLA BOŞNAK SOYKIRIMINDA ADALET ARAYIŞI 12
SONUÇ VE ÖNERİLER 14
KAYNAKÇA 17

SELF DETERMİNASYONUN KÜLTÜREL GÖRÜNÜMÜ **21**
GİRİŞ 21
1. SELF DETERMİNASYON ve SOSYAL HİZMET 21
2. SELF DETERMİNASYONA DAİR FARKLI PERSPEKTİF 22
3. KÜLTÜREL FARKLARLA BERABER SELF DETERMİNE OLABİLMEK 23
4. ÖZFARKINDALIK VE KÜLTÜREL BOYUT 25
5. SELF DETERMİNASYONUN SINIRI NEDİR? 27
SONUÇ VE ÖNERİLER 28
KAYNAKÇA 31

FARABİ'NİN İDEAL DEVLET FORMU BAĞLAMINDA SOSYAL ÇALIŞMADA SİSTEM KURAMI **33**
GİRİŞ 33
1. SİSTEM KURAMI VE SOSYAL ÇALIŞMADAKİ YERİ 35
2. İDEAL DEVLET FORMUNDA SİSTEM KURAMI 38
TARTIŞMA VE SONUÇ 39
KAYNAKÇA 42

GÖÇ YÖNETİMİNDE GÜÇLENEN SOSYAL HİZMET AKTÖRÜ: SİVİL TOPLUM KURULUŞLARI 45
GİRİŞ 45
1. SOSYAL HİZMET ALANI OLARAK GÖÇ 46
1.1. Göçmenlere Yönelik Sosyal Hizmet 47
2. GÖÇ YÖNETİMİNDE SİVİL TOPLUM 49
2.1. Yine Yeniden Sivil Toplum 50
2.2. Göç Odaklı Sivil Toplum Kuruluşları 51
2.2.1. Hak Temelli Sivil Toplum Kuruluşları 52
2.2.2. İhtiyaç Temelli Sivil Toplum Kuruluşları 55
SONUÇ 58
KAYNAKÇA 61

AFETLERDE SOSYAL HİZMETİN YERİ VE ÖNEMİ 65
GİRİŞ 65
1. AFET 65
1.1. Afetin Tanımı ve Türleri 65
2. SONUÇLARI BAKIMINDAN AFETLER 68
3. TÜRKİYE'NİN AFET GERÇEĞİ 70
4. AFET DURUMLARINDA SOSYAL HİZMETİN YERİ VE ÖNEMİ 73
5. AFETLERDE SOSYAL HİZMET UZMANLARININ ROL VE SORUMLULUKLARI 76
SONUÇ VE ÖNERİLER 78
KAYNAKÇA 80

BATI'DA VE TÜRKİYE'DE MADDE BAĞIMLILIĞIYLA MÜCADELEDE FARKLI UYGULAMALAR 83
GİRİŞ 83
1. BAĞIMLILIK VE MADDE BAĞIMLILIĞI 84
1.1. Bağımlılık Yapıcı Maddeler ve Özellikleri 85
1.2. Madde Bağımlılığının Sebepleri 86
1.3. Madde Bağımlılığının Sonuçları 87
1.4. Tarihsel Arka Plan 88
2. BATI'DA MADDE BAĞIMLILIĞI 89
2.1. A.B.D.'de Madde Bağımlılığı ve Mücadele Yöntemleri 90
2.2. İngiltere'de Madde Bağımlılığı ve Mücadele Yöntemleri 91
2.3. AB Bölgesinde Madde Bağımlılığı ve Mücadele Yöntemleri 93
2.4. Türkiye'de Madde Bağımlılığı ve Çözüm Odaklı Uygulamalar 96
SONUÇ VE ÖNERİLER 98
KAYNAKÇA 101

ADANA'DA YAŞAYAN SURİYELİ SIĞINMACILARIN
ÖZ-ETKİLİLİK ALGISI VE SİGARADAN BEKLENTİLERİ 105
GİRİŞ 105
1. YÖNTEM 108
2. BULGULAR 109
3. TARTIŞMA 114
SONUÇ VE ÖNERİLER 117
Kaynakça 119

GÖZDEN ALINAN UYUŞTURUCU:
SOSYAL MEDYA BAĞIMLILIĞI VE ŞAHSİYET YIKIMI 121
GİRİŞ 121
1. SOSYAL MEDYA BAĞIMLILIĞI VE TARİHÇESİ 123
2. SOSYAL MEDYA MECRALARINDA TİCARİLEŞME VE GÖZETLENME 125
3. SOSYAL MEDYA BAĞIMLILIĞININ ŞAHSİYET YIKIMI 129
SONUÇ VE ÖNERİLER 132
KAYNAKÇA 135

SAĞLIKLI VE AKTİF YAŞLANMA:
BAŞARILI YAŞLANMANIN KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVESİ 139
GİRİŞ 139
1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE 140
2. YAŞLILIK KURAMLARI 141
2.1. Biyolojik Kuramlar 141
2.2. Sosyal Kuramlar 141
3. BAŞARILI (AKTİF) YAŞLANMA 143
4. BAŞARILI YAŞLANMA MODELLERİ 144
4.1. Baltes ve Baltes'in Başarılı Yaşlanma Modeli 145
4.2. Pfeiffer'in Başarılı Yaşlanma Modeli 145
4.3. Rowe ve Khan'ın Başarılı Yaşlanma Modeli 145
4.4. Caron'ın Başarılı Yaşlanma Modeli 146
4.5. Von Faber ve diğerleri Tarafından Geliştirilen Başarılı Yaşlanma Modeli 146
4.6. Kristjansson ve Diğerleri Tarafından Geliştirilen Başarılı Yaşlanma Modeli 146
5. SOSYAL HİZMET VE BAŞARILI YAŞLANMA KAVRAMI 147
SONUÇ VE ÖNERİLER 149
KAYNAKÇA 152

AİLENİN İYİLİK HALİNİ GÜÇLENDİRMEDE MANEVİ DESTEĞİN ROLÜ 155
GİRİŞ 155
1. TÜRKİYE'DE AİLE YAPISININ DEĞİŞİMİ 157
2. İYİLİK HALİ VE GÜÇLENDİRME YAKLAŞIMI 159
3. MANEVİ DESTEK HİZMETİYLE AİLENİN İYİLİK HALİNİ GÜÇLENDİRME 161

SONUÇ VE ÖNERİLER 164
KAYNAKÇA 167

YAKIN EŞ/PARTNER ŞİDDETİNİN PSİKOLOJİK ETKİLERİ: KADINLARIN DEPRESYON, TRAVMA VE YAŞAM DOYUMU DÜZEYLERİ İLE ŞİDDET YAŞANTILARININ İLİŞKİSİ 169
GİRİŞ 169
1. YAKIN EŞ/PARTNER ŞİDDETİ (YEŞ) 170
1.1 Yakın Eş/Partner Şiddetinin Psikolojik Etkileri Üzerine Yürütülen Araştırmalar 170
2. YÖNTEM 171
2.1. Ölçüm Araçları 172
2.2. İşlem 173
2.3. Analiz 174
3. BULGULAR 174
4. TARTIŞMA 178
SON SÖZ 180
KAYNAKÇA 181

ULUSLARARASI SOSYAL ÇALIŞMA BAĞLAMINDA BOŞNAK SOYKIRIMI VE PAYDAŞLARI

Fethi GÜNGÖR - Metin ZAFER

"İnsanlık hak ve haysiyetini koruyup kollama uğruna içtenlikle bedel ödeyen büyük insanlara…"

GİRİŞ

Dünyamız, 1951'den itibaren uluslararası belgelere konu teşkil "soykırım" kavramı henüz literatürdeki yerini almadan önce ve sonra defalarca soykırım suçlarına tanıklık etmiştir. 16. yüzyılda Amerika'da Kızılderililere reva görülen soykırım, 18. yüzyılda İngiltere'nin gerçekleştirdiği Aborjin soykırımı, Fransa'nın Cezayir halkına uyguladığı soykırım gibi ana hatlarıyla bilinen soykırımlar yanında, Rusya'nın Kafkas halklarına, Çin'in Uygur halkına uyguladığı soykırımlar gibi dünya kamuoyunda yeterince bilinmeyen soykırımlar da mevcuttur (Güngör, 2015). Ruanda, Kamboçya gibi gözlerden uzak ülkelerde işlenen soykırımlardan farklı olarak Sırpların Boşnak halkına uyguladığı soykırımlar hür dünyanın gözü önünde, insan hakları ve demokrasinin beşiği kabul edilen Avrupa'nın göbeğinde gerçekleştirilmiştir.

Bosna'da 20. yüzyılın son çeyreğinde yaşanan soykırım medeniyetin beşiği olarak kabul edilen Avrupa'da, İkinci Dünya *Savaşı* sonrası gerçekleşmiş en büyük toplu kıyım olma özelliği taşımaktadır. Bu soykırım barış havariliği, insan hakları, kadınların güçlendirilmesi, çocuk hakları gibi uluslararası sözleşme ve söylemlerin inandırıcılığını yitirmesine yol açmış ve geleceğe yönelik insan haklarını geliştirme çabalarını ümitsizliğe itmiştir. Birleşmiş Milletler (BM: United Nations) üyesi Bosna-Hersek'te yaşananları en iyi anlatanlardan biri hiç kuşkusuz dünyaca ünlü İspanyol şair ve yazar Juan Goytisolo'dur: "*Bosna trajedisi, insanın yapabilecekleri hakkında en iyiyi ve en kötüyü gösteren eşsiz bir bilgi kaynağıdır."* (Malatyatime, 2023). Diğer taraftan Srebrenitsa soykırımının paydaşları inkâr ve sessizliğe bürünürken, bu utancın mağduru Aliya İzetbegoviç dünyaya şu mesajı verecektir: *"İçinde Srebrenitsa'nın yaşanmasının mümkün olduğu bir dünyada her birimiz suçluyuz."* (İzetbegoviç, 2021: 296).

Günümüzde yerel sosyal çalışmanın uluslararası bakış açısına sahip olması gerektiği daha açık görülmektedir. Sosyal çalışmanın alan ve uygulamasında küresel yurttaşlık düşüncesinin değer bulmaya başlaması, sosyal çalışmaya insan hakları temelinde geniş bir çerçeve kazandırmaktadır (Ife, 2015: 108). Bu durum insan hak-

KAYNAKÇA

Alp, İ. (2017). "Srebrenitsa Soykırımı (Temmuz 1995)". *Avrasya Etüdleri, 52*(2), 153-197.

Ayhan, H. (2020). Bir uygarlık imecesi olarak Bosna Savaşı'nın Batı'sı*, Avrasya Etüdleri. 26*(57), 153-178.

Battal, M. (2019). Bosna-Hersek Savaşı Karşısında Uluslararası Toplumun Tepkisi. Ankara Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.

Bayır Aslan, Ş. ve Güngör, F. (2020). Uluslararası sosyal çalışma bağlamında kadına yönelen savaş tecavüzleri ve kolektif etmenleri. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, *31*(2), 578-603.

Başcıllar, M., Karataş, M., Güre, M. D. P. (2022). Rusya-Ukrayna savaşı, zorunlu göç ve insani koridorlar: sosyal hizmet bağlamında bir değerlendirme. *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi, 11*(2), 794-805.

BM. (1948a). İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi. https://www.ihd.org.tr/insan-haklari-evrensel-beyannames/, Erişim Tarihi: 11.07.2022.

BM. (1948b). Soykırım Suçunun Önlenmesine ve Cezalandırılmasına Dair Sözleşme. https://www.ombudsman.gov.tr/contents/files/32702-Soykirim-Sucunun-Onlenmesine-Ve-Cezalandirilmasina-Dair-Sozlesme.pdf, Erişim Tarihi: 14.07.2022.

BM. (1999). Report of the Secretary-General Pursuant to General Assembly Resolution 53/35: The Fall of Srebrenica [A/54/549]. https://peacekeeping.un.org/en/report-of-secretary-general-pursuant-to-general-assembly-resolution-5335-fall-of-srebrenica-a54549, Erişim Tarihi: 14.07.2022.

Biogradlija, L. (2021). "Savaş suçlusu Radovan Karadzic müebbet hapis cezasının geri kalan bölümünü İngiltere›de çekecek". Anadolu Ajansı, 12.05.2021. https://www.aa.com.tr/tr/dunya/savas-suclusu-radovan-karadzic-muebbet-hapis-cezasinin-geri-kalan-bolumunu-ingilterede-cekecek/2238993, Erişim Tarihi: 22.07.2022.

Ceylan, H., Zafer, M. (2020). Sosyal Hizmet Bağlamında Aliya İzzetbegoviç'in Düşünce Dünyası. *Turkish Studies*, *15*(5), 2253-2265.

Coward, M. (2002). Community as heterogeneous ensemble: *Mostarand Multiculturalism. Alternatives*, *27*(1), 29-66.

Coward, M. (2004). "Urbicide in Bosnia". Editör: Stephen Graham. Cities, warand terrorism: towards an urban geopolitics, UK: Blackwell Publishing. pp. 154-171. https://doi.org/10.1002/9780470753033.ch9.

Çekiç, S. (2018). "Dayton (Barış) Anlaşmasının Meşrulaştırdığı Boşnak Soykırımı". İstanbul: Lutka Kitap Yayıncılık.

Danner, M. (1998). "Bosnia: The Great Betrayal", New York Review of Books. http://markdanner.com/1998/09/09/in-the-killing-fields-of-bosnia.

Değer, O. (2009). "Soykırım suçu ve devletin sorumluluğu: Uluslararası Adalet Divanı'nın Bosna-Hersek ve Sırbistan-Karadağ Kararı". *Uluslararası İlişkiler, 6*(22), 61-95.

Demircan, H. (2015). Kültürel Temizlik ve Bütünleşme Politikalarında Tarihin Rolü: Bosna Örneği. *Belleten, 79*(286), 1121-1138, Ankara: Türk Tarih Kurumu. DOI: 10.37879/belleten.2015.1121.

Dikici, A. (2007). "An international betrayal during the war in Bosnia: Srebrenica genocide", *Turkish Review of Balkan Studies,* No. 12, Obiv-Bigart, İstanbul.

Dikici, A. (2016). Bosna Savaşı'nda Srebrenica savunmasının komutanı Naser Oriç'in hikâyesi. *Avrasya Etüdleri*, *50*(2), 181-217.

Diyanet TV. (2015). 8372 Srebrenitsa 20. Yıl Belgeseli. 13.07.2015. https://www.youtube.com/watch?v=ylSKyuUdR2M, Erişim Tarihi: 13.07.2022.

Deutsche Welle TV. (2007). "Sırbistan soykırım suçundan aklandı". 26.02.2007. https://www.dw.com/tr/s%C4%B1rbistan-soyk%C4%B1r%C4%B1m-su%C3%A7undan-akland%C4%B1/a-2519703, Erişim Tarihi: 11.07.2022.

Emgili, F. (2012). Bosna-Hersek Trajedisinde (1992-1995) Türk Birliği. *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, (21), 65-66.

Graham, S. (2003)."Lessonsin Urbicide", *New Left Review,* (19), 63-77.

Güngör, F. (2015). "İnsanlığın Soykırımlarla Yüzleşebilmesi". https://fethigungor.net/ dirilis-postasi/ insanligin-soykirimlarla-yuzlesebilmesi, Erişim Tarihi: 22.07.2022.

Güngör, F. (2017). "Srebrenitsa Soykırımını Unutmamak ve Unutturmamak". https://fethigungor.net/ dirilis-postasi/srebrenitsa-soykirimini-unutmamak-unutturmamak/, Erişim Tarihi: 22.07.2022.

Güngör, F. (2019). Hakkın Elinden Tutmak İnsan Haklarını Yeniden Düşünmek. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Güngör, F. (2023). "21 Mayıs 1864: Çerkes Soykırımı ve Sürgünü", Sebîlürreşad Dergisi, Sayı: 1088, Mayıs 2023, Ankara, s. 26-27. https://www.sebilurresad.com.tr/index.php?route=product/ product&product_id=143, Erişim Tarihi: 21.05.2023.

Halimović, D. (2014). "Uloga pravoslavnih dobrovoljaca u ratu u BiH". Radio Slobodna Evropa, 08.03.2014. https://www.slobodnaevropa.org/a/ruski-i-grcki-dobrovoljci-u-ratu-u-bih/25290398.html, Erişim Tarihi: 11.07.2022.

Healy, L. M. (2008). International Social Work: Professional Action in an Interdependent World, 2nd Ed. New York: Oxford University Press.

IFSW. (2014). Sosyal hizmet nedir? https://www.ifsw.org/sosyal-hizmet-nedir/, Erişim Tarihi: 02.07.2022.

IFSW. (2008). Genocide. https://www.ifsw.org/genocide/, Erişim Tarihi: 22.07.2022.

IFSW. (2018). Global Social Work Statement of Ethical Principles. https://www.ifsw.org/global-social-work-statement-of-ethical-principles/, Erişim Tarihi: 14.07.2022.

Ife, J. (2015). İnsan Hakları ve Sosyal Hizmet Hak Temelli Bir Uygulamaya Doğru. Ankara: Nika Yayınevi.

İHH. (2022). 21 yıllık acı Srebrenitsa! https://ihh.org.tr/haber/21-yillik-aci-srebrenitsa, Erişim Tarihi: 09.06.2022.

İNSAMER. (2018). Srebrenitsa soykırımı unutulmayacak. https://www.insamer.com/tr/ srebrenitsa-soykirimi-unutulmayacak_1554.html. ErişimTarihi: 12.06.2022.

İzzetbegoviç, A. (2011). Konuşmalar. Çev.: F. Altun, R. Ahmetoğlu. İstanbul: Klasik Yayınları.

İzetbegoviç, A. (2021). Tarihe Tanıklığım. Çev.: İ. H. Aydoğan ve A. B. Aydoğan. İstanbul: Ketebe Yayınları.

İzetbegoviç, A. (2022). Köle Olmayacağız Konuşmalar 1990-1995. Çev.: Edina Runikiç. İstanbul: Ketebe Yayınları.

Karadağ, H. (2019). "NATO, Balkanlar ve Türkiye", *Güvenlik Yazıları Serisi,* 49, DOI: 10.13140/rg.2.2.27137.408.

Karataş, K. (1999). "Savaş ve sosyal hizmetler". Ufkun Ötesi Aylık Dergisi, (3), 1-3.

Karasu, M. A. (2008). “Bir kentin ölümü: kentkırım (Bosna-Hersek örneği)”, *Çağdaş Yerel Yönetimler*, *17*(3).

Karčić, H. (2015). Remembering by resolution: the case of Srebrenica, *Journal of Genocide Research*, *17*(2), 201-210, DOI: 10.1080/14623528.2015.1027078.

Kelsen, H. (1946). California Law Review. *34*(1), 271-272. https://doi.org/10.2307/3477368.

Lieberman, B. (2006). Nationalist narratives, violence between neighbours and ethnic cleansing in Bosnia-Hercegovina: a case of cognitive dissonance? *Journal of Genocide Research, 8*(3), 295-309. DOI: 10.1080/14623520600950013.

Malatyatime. (2023). Affet bizi Srebrenitsa. https://www.malatyatime.com/makale/affet-bizi-srebrenitsa-77748. Erişim Tarihi: 09.08.2023.

NLCSW. (2016). Standards for Cultural Competencein Social Work Practice. https://nlcsw.ca/sites/default/files/inline-files/Cultural_Competency_Standards.pdf.

Özden, D. (2022). Çerkes Sürgünü’nün Uluslararası Hukukta Soykırım Suçu Kapsamında Değerlendirilmesi. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, *12*(1), 131-141.

Özgür, Ö. (2010). Çok kültürcü sosyal hizmet: eleştirel bir bakış. *Toplum ve Sosyal Hizmet. 21*(2), 89-104.

Shannon, S. (2005). Memory slain; recovering cultural heritage in post-war Bosnia. interactions; *Journal of Education and Information Studies* (1-2), 1-13. DOI: 10.5070/D412000539.

Stanton, G. H. (2022). The ten stages of genocide. https://www.genocide.watch.com/ten-stages-of-genocide. Erişim Tarihi: 08.06.2022.

Tekin, C. H. (2012). Bosna-Hersek Devleti 1991-2011. Konya: Çizgi Kitapevi.

Thompson, N. (2016). Güç ve Güçlendirme (Çev. Özlem Cankurtaran). Ankara: Nika Yayınevi.

UHİM. (2012). Yirminci Yüzyılda BM Güvenlik Konseyi Daimî Temsilcisi 5 Devletin İşlediği Soykırım ve Katliamlar. Ed. Hüseyin Türkan. İstanbul: İlke Yayıncılık.

Ulutaş, D. A. (2015). “Yok edilen insanlık: soykırım suçu ve uluslararası sosyal hizmet”. Sosyal Hizmet Sempozyumu 2015- Türkiye’de sosyal hizmet uygulamasının 50. yılı: İnsan değer ve onurunu yüceltmek. s.180-188.

Weinberg, M., Harel H. ve Shamani. M. (2017). “Warand well-being: the association between forgiveness, social support, posttraumatic stress disorder and well-being during and after war”. *Social Work, 62*(4), 341-348.

Yapıcı, M. İ. (2007). Bosna-Hersek’te gerçekleştirilen askerî müdahalenin uluslararası hukuktaki yeri. *Uluslararası Hukuk ve Politika*, *2*(8), 1-24.

Yavaşca, S. (2021). Sosyal hizmetin savunuculuk rolü bağlamında sivil toplum örgütleri. *Toplumsal Politika Dergisi, 2*(1), 1-10.

Yılmaz, F. H. ve Şahin, A. (2018). Kentsel yıkımın Bosna ve Filistin örnekleri üzerinden kentkırım kapsamında değerlendirilmesi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, *1*(21), 92-106.

Zastrow, C. (2015). Sosyal Hizmete Giriş. Çeviri Ed.: D. B. Çiftci. Ankara: Nika Yayınevi.

Zengin, O., Altındağ, Ö. (2016). Bir insan hakları mesleği olarak sosyal hizmet. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, *27*(1), 1-15.

SELF DETERMİNASYONUN KÜLTÜREL GÖRÜNÜMÜ

Fikri KELEŞOĞLU

GİRİŞ

Hayat, farklı bireyler ve doğası gereği farklı tercihlerle şekillenen girift bir yapıdır. Bu girift yapının içinde bireye özgü olan ve onun varlığını anlamlı kılan şey onun tercihleridir. Tercihleri ise kültürden bağımsız ele almak bilimsel ve gerçekçi bir tavır olamaz. Baymur'un (1994) da vurguladığı gibi birey duygu, düşünce ve davranış örüntüleriyle iç ve dış uyaranların etkisi altında doğumdan ölüme kadar sürekli bir yapılanma içindedir. Verilen kararlar ve ona göre şekillenen hayatlar, olgunlaşma ve öğrenme süreçlerini de içine alan bireyleşme, toplumsallaşma süreçleri süreklilik arz eden etkileşimli yapısıyla bireyin özgün ve dinamik yönüne daima katkı sunar (Öztürk, 1997). Buradan hareketle biricikliği üzerinden hayata tutunan bireyin kendi değerini fark etmesi ve bu değer etrafında kendi bütünlüğünü koruyabilmesi çevresiyle olan ilişkisini daha kritik hale getirmektedir. Bu ilişkiyi ise sadece müracaatçının yakın çevresiyle sınırlı tutmak ve analizleri bu doğrultuda yapmak doğru bir yaklaşım olmayacaktır. Profesyonel yardım ilişkilerini de içine alan bu etkileşim sürecinin, sosyal hizmet mesleği açısından müracaatçı ve sosyal çalışmacı perspektifinden de kritik edilmesi elzem görünmektedir. Zira bu profesyonel ilişki devamında müracaatçının sosyal iyilik halinin yükseltilmesi adına bazı kararların alınmasını ve uygulamaya konması gerekli kılar. Peki bu karar verme süreçlerinde müracaatçının varlığı ve kendi özgün varoluşu *kültür* ile birlikte okunduğunda ne anlama gelmektedir? Sosyal çalışmacı ve müracaatçı için *özfarkındalık* kavramı karar verme süreçlerinde profesyonel ilişkiyi kültür özelinde nasıl etkilemektedir? Karar verme süreçlerinde yerel gerçeklikler ile evrensel değerler birlikte okunduğunda profesyonel tavır nasıl olmalıdır? Çalışmanın temel amacı, bu sorular ışığında ve çerçevesinde sosyal hizmet mesleği için temel bir hak ve değer olan *selfdeterminasyon* kavramını tartışmak ve sosyal hizmet mesleği açısından önemini ortaya koymaktır.

1. SELF DETERMİNASYON ve SOSYAL HİZMET

Sosyal hizmet mesleği, odağı gereği bireylerin sosyal işlevselliklerini çevresiyle etkileşimleri üzerinden geliştirmeye çalışır (Kut, 1988; Connoway ve Gentry 1988). Bu işlevselliğin geliştirilebilmesi ise belirlenen amaçların profesyonel müdahale sürecinde belli bir plan dahilinde uygulamaya dönüştürülmesine bağlıdır. Tam bu nok-

KAYNAKÇA

Arkonaç, S. A. (2005). *Psikoloji Zihinsel Süreçler Bilimi.* 4. Baskı. *İstanbul:* Alfa Kitap.

Baymur, F. (1994). *Genel Psikoloji*. Onbirinci Basım. İstanbul: İnkılap Kitabevi.

Connoway R.S. ve Gentry, M.E. (1988). *Social Work Practice*, Englewood Cliffs NS; Prentice – Hall.

Cuche, D. (2009). Kültüre Yeni Bakış Tarzları: Antropolojide Bir Kavramın Evrimi. Ed: Nicolas Journet. (Çev. Y. Sezen). *Evrenselden Özele Kültür* içinde (235-246). İstanbul: İz Yayıncılık.

Çınar, A. (2022). *Çokkültürlülük Efsanesi*. Bursa: Sentez Yayıncılık.

Edles, L. D. (2005). *Uygulamalı Kültürel Sosyoloji*, (Çev. C. Atay). İstanbul: Babil Yayınları.

Freedberg, S. (1989). Self Determination: Historical Perspectives and Effects On Current Practices. *Social Work*, 1(36), 33-38.

Gedik, M. (2023). Disiplinlerarası Sosyal Hizmet Holistik Yaklaşım. Mehmet Gedik (Ed.). *Disiplinlerarası Sosyal Hizmet Holistik Perspektif* içinde (3-45). Ankara: Nobel Akademik.

Giddens, A. (2014). *Modernliğin Sonuçları*. 6. Baskı. (Çev.: Ersin Kuşdil). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Hanley, P. (2015). Sosyal Hizmette İletişim Becerileri. Adams, R., L. Dominelli ve M. Payne. (Der.). *Sosyal Hizmet Temel Alanlar ve Eleştirel Tartışmalar* içinde (219-237). (Çev.: Meltem Oral). Ankara: Nika Yayınevi.

Kadushin, A. & G. Kadushin. (1997). *The Social Work Interwiev,* 4th ed. New York: Columbia University Press.

Kağıtçıbaşı, Ç. (2006). *Yeni İnsan ve İnsanlar*. İstanbul: Evrim Yayınları.

Keleşoğlu, F. (2019). *Sosyal Hizmet Teori ve Uygulamalarında Çokkültürcülük* (Doktora Tezi). Yalova Üniversitesi, Yalova.

Keleşoğlu, F., Yıldız, R. (2021). Risk ve Fırsat İkileminde Çokkültürlülük Tartışmaları, *Akademik Hassasiyetler*, *8*(17), 29-49.

Kut, S. (1988). *Sosyal Hizmet Mesleği Nitelikleri, Temel Unsurları, Müdahale Yöntemleri*. Ankara.

Lévi-Strauss, C. (2020). *Irk, Tarih ve Kültür*. 8. Basım. İstanbul: Metis Yayıncılık.

Mills, C. W. (1959). Sociological Imagination. New York: Oxford University Press.

NASW (2017). NASW Code of Ethics. Washington, DC: NASW Publ. https://socialwork.sdsu.edu/wp-content/uploads/2011/09/NASW-Code-of-Ethics2017.pdf Erişim Tarihi: 03.08.2023.

Öztürk, M. O. (1997). *Ruh Sağlığı ve Bozuklukları.* 7. Basım. Ankara: Hekimler Yayın Birliği, Ankara.

Sheafor, B. W. ve C. J. Horejsi. (2015). *Sosyal Hizmet Uygulaması Temel Teknikler ve İlkeler*, Çev. Ed. B. Çiftçi. 2. Baskı. Ankara: Nika Yayınları.

Şahin F. (2005). Sosyal Hizmet Uzmanlarının Güçler Perspektifinin Temellerine İlişkin Düşünceleri Üzerine Araştırma. *Sağlık ve Toplum*. 4, 43-51.

Şahin, F. (2009). Sosyal Hizmette Kendi Kaderini Tayin Hakkı. *Aile ve Toplum. 11*(5), 87-97.

Şahin, M. (2019). Kültür Değişimleri ve Eğitim. *Eğitim Kuram ve Uygulama Araştırmaları Dergisi*, 5(3), 458-466.

Thompson, N. (2016). *Kuram ve Uygulamada Sosyal Hizmeti Anlamak* 3. Baskı. Ankara: Dipnot Yayınları.

Wehmeyer, M. L. & Field, S. L. (2007). *Self-Determination (Instructional and Assessment Strategies*. Corwin Press, California.

Yaman, Ö. M. ve M. A. Akyurt. (2013). Sosyal Hizmete Kültürel Yaklaşım: 2011 Van Depremi Örneği. Sosyoloji Dergisi. 3(26), (105-144).

Yanık, C. (2012). *Türkiye'de ve Dünyada Çokkültürlülük*. Bursa: Sentez Yayıncılık.

Zubaroğlu Yanardağ, M. (2020). Sosyal Hizmet Mesleki Uygulamalarında Müracaatçılara Karşı Etik Sorumluluklar ve Etik Karar Verme Süreci. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 31(3), 1201-1226. DOI: 10.33417/tsh.773749.

FARABİ'NİN İDEAL DEVLET FORMU BAĞLAMINDA SOSYAL ÇALIŞMADA SİSTEM KURAMI

Metin ZAFER

"Sevginin kurduğu devleti adalet devam ettirir." (Farabi)

GİRİŞ

İnsanı ve toplumu anlama çabasında 19. yüzyıldan itibaren bilimsel yaklaşımlarda değişimler yaşanmıştır. Bu bağlamda felsefe kapsamında bulunan birçok alan başlı başına (sosyoloji, psikoloji, sosyal çalışma) bağımsız birer bilim dalına dönüşmüş ve yeni bir bilimsel paradigmanın oluşumuna tanık olunmuştur. Klasik dönemde elde edilen bilgiler ışığında bilime farklı anlayış ve metodoloji kazandırılmıştır. Fakat bilimin sürekliliği ve geçmişten bağımsız olamayacağı gerçeğinin zaman zaman göz ardı edildiği, her şeyin ilk ve yeniden üretildiği kompleksinin modern biliminin önemli paradoksu haline dönüştüğü söylenebilir. Böylelikle bilgi işleme süreçlerinin insanlık tarihi boyunca eklemlenerek günümüze kadar ulaştığı gerçeği ile örtüşmeyen bilimsel bakışın kapsayıcı olamayacağı da ayrı bir gerçeklik olarak kabul edilebilir.

19. yüzyılın ortalarına kadar genel sistem kuramının ilk temel dayanağı olan bütüncül bakış ile ilgili düşüncede dünya birer sistem olarak görülmüştür. Ve bu sistemin işleyiş yasaları araştırılmaya başlanmıştır. Fakat evrendeki sisteme ilişkin yapılan çalışmalarda sistemin parçalara ayrılması başarısızlığın temel nedeni olarak kabul edilmiştir (Yalçınkaya, 2002: 104). Sıklıkla literatürde 19. yüzyıl öncesi parçanın bütünden bağımsız olduğu yanılgısı vurgulanmaktadır. Aksine, "Bütün, parçaların toplamından daha fazladır" Aristo bu sözüyle parçayı anlamlı hale getiren bütünün içerisindeki işlevsel konumu olarak özetlemektedir. Böylece birbiri ile eklemlenmiş parçaların bileşiminin bir arada değerlendirilmesi öznenin asıl niteliğinin anlaşılacağı düşüncesini ortaya koyan bir yaklaşım olarak değerlendirilmektedir (Demir, 2015: 76). Temel sistem sorununa Aristoteles, kozmik düzenin bir formülasyonu, teleolojik ve bütüncül kavramlarla açıklık getirilmiştir. Ancak bu düşünce sonradan batı biliminde reddedilmiştir. Böylece bütünün parçadan fazla olması felsefi bir spekülasyon, batıl bir inanç olmadığı gibi herhangi bir organizma, bir sosyal grup hatta atom olarak düşünülebilir. Fakat pozitivist bilim bu sorunu çözmede yeterince hazır değildi (Bertalanffy, 1972: 407-408). Bu anlamda genel sistem kuramı her bilimsel kuram gibi felsefenin sorunlarından bağımsız değildir (Bertalanffy, 1972: 424).

KAYNAKÇA

Acar, B. Y., Acar, H. (2002). Sistem kuramı-ekolojik sistem ve sosyal hizmet: temel kavramlar ve farklılıklar. *Toplum ve Sosyal Hizmet, 13*(1), 29-35.

Aksu, H. (2018). Farabi'de Temel Erdemler. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul. Basılmamış Doktora Tezi.

Altınöz, M. (2009). Öğretmen ve Yönetici Algılarına Göre Özel Okul Yöneticilerinin Yönetim Yaklaşımları ve Uygulaması. Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.

Artan, T. (2010). *Sosyal Hizmet Kuramları*. İstanbul: AUZEF.

Baltacı, A. (2019). Sosyal sistem kuramı ve eğitim örgütlerine etkileri. *Medeniyet Eğitim Araştırmaları Dergisi,* Cilt: 3, 1-19.

Barış, İ., Ataman, E. (2020). Sosyal çalışma disiplininde sosyolojik bakış açısının değerlendirilmesi. *Toplum ve Sosyal Hizmet Dergisi*, *31*(1), 22-46.

Bayır Aslan, Ş., Güngör, F. (2019). Bir sosyal bilim disiplini olarak sosyal çalışmanın Türkiye'de bilgi sorunu. *Sosyal Çalışma Dergisi*, *3*(2), 222-236.

Beki, A. (2010). *Türkiye'de Sosyal Hizmet Uygulamaları*. İstanbul: AUZEF.

Bertalanffy, L. V. (1968). *General Systems Theory Foundations, Development, Applications.* George Braziller Inc.

Bertalanffy, L. V. (1972). 'The history and status of general systems theory', *Academy of Management Journal*, *15*(4), 407-426.

Bolay, M. N. (1981). İbni Sina Mantığında Önermeler (Aristo ve Farabi, İbni Hazm ve Gazali ile Karşılaştırmalı). Atatürk Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Erzurum.

Brody, R., M. D. Nair. (2020). *Makro Sosyal Hizmet*. (Çev. Ed.: Sema Buz, Mustafa Çağrı Ayalp). Ankara: Nika Yayınları.

Buckley, W. (1967). *Sociology And Modern Systems Theory.* New York: Prentice Hall.

Çelik, H. (1997). Farabi'de Adalet Kavramı. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Isparta. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.

Çetinkaya, A. B. (2012). *İslam Felsefesi Tarihi-1*. Ankara: Grafiker Yayınları.

Çınaroğlu, S. ve Avcı, K. (2013). "Yönetim biliminde sistem yaklaşımı ve sağlık alanı özelinde bir değerlendirme*". Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 17*(1): 83-101.

Demir, Ö. (2015). Din eğitiminde bütüncül dünya görüşü çerçevesinde bütünsel öğrenme, *Bayburt Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, *10*(1), 74-98.

Demirel, D. (2014). Farabi'nin ideal devleti: erdemli şehir. *Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi*, *7*(1), 358-369.

Duyan, Ç. G. (2018). *Sosyal Hizmet Uygulaması 1 Temel Yaklaşımlar. Sosyal Hizmet Kuramları* içinde. Ed.: V. Duyan. Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını.

Duyan, V. (Ed.). (2018). *Sosyal Hizmet Kuram ve Yaklaşımları*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını.

Farabi. (2005). *Fusulü'l-Medeni*. Çev.: H. Özcan, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.

Farabi. (2005). *Tenbih Alâ Sebili's-Sa'âde*. Çev.: H. Özcan İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.

Farabi. (2012). *İdeal Devlet: El-Medînetü'l-Fâzıla*. Çev.: A. Arslan, İstanbul: Divan Kitap.

Forder, A. (1976). Social work and system theory, *British Journal of Social Work*, *6*(1), 23-42.

Giddens, A. (2012). *Sosyoloji.* C. Güzel (Yay. haz). İstanbul: Kırmızı Yayınları.

Kılıç, C. (2015). *İslam Felsefesi Tarihi.* Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Özdemir, D. (2001). "Neofonksiyonalizm". *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 13*(1), 81-90.

Özgün, C., Uluçakar, M. (2020). Platon ile Fârâbî'nin devlet anlayışlarının günümüz siyaset perspektifinden karşılaştırılması, *IJEASS, 3*(1), 1-16.

Özkalp, E. ve Kırel, Ç. (2013). Örgütsel davranış. Bursa: Ekin Kitapevi.

Payne, M. (1997). *Modern Social Work Theory.* Ed. Jo Campling. Chicago.

Teater, B. (2019). *Sosyal Hizmet Kuram ve Yöntemleri- Uygulama İçin Bir Giriş*. Çev.: Ed. A. Karatay, Ankara: Nika Yayınları.

Trochim, W. M., Cabrera D. A., Milstein, B., Gallagher R. S. ve Leischow, S. J. (2006). "Practical challanges of system thinking and modelling public health", *American Journal of Public Health, 96*(3), 538- 546.

Turner, H. J., Beeghley, L. ve Powers, H. C. (2010). *Sosyolojik Teorinin Oluşumu*. Çev.: Ü. Tatlıcan, Bursa: Sentez Yayıncılık.

Ustakara, F. ve Yıldız, Y. (2020). "Örgüt kuramının bir parçası olan sistem yaklaşımı çerçevesinde bir yönetim fonksiyonu olarak halkla ilişkiler ve önemi". *Simetrik İletişim Araştırmaları Dergisi. 1*(4): 180-194.

Yalçınkaya, M. (2002). Açık sistem teorisi ve okula uygulanması. *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, 22*(2), 113-116.

Yıldız, M. (2009). Farabi'nin Toplum ve Devlet Görüşü. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayımlanmamış Doktora Tezi.

Yoldaş, Y. (2019). *Sistem Kuramı*. İstanbul: Derin Yayınları.

YÖK. (2023). https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/

Zastrow, C. (2015). Sosyal Hizmete Giriş. Çev.: D. B. Çiftci, Ankara: Nika Yayınevi.

GÖÇ YÖNETİMİNDE GÜÇLENEN SOSYAL HİZMET AKTÖRÜ: SİVİL TOPLUM KURULUŞLARI

Enver MENGÜ

GİRİŞ

21. yüzyılda yaşanan gelişmeler, Hegel'in iddiasının aksine tarihin sivil toplumdan aşkın devlete doğru değil aşkın devletten sivil topluma doğru aktığını göstermektedir. Her ne kadar dönemsel ve yerel farklılıklar yaşansa da günümüzün küresel bilgi çağı, devleti araçsallaştıran bir sivil toplum dönemine bizi dâhil etmektedir (Çaha, 2016: 92-93). Bu konuda sivil toplum alanının özellikle 1980 sonrası dönemde genişlik kazanmasına imkân tanıyan iki yönlü etkiden bahsedilmektedir. Buna göre bir yandan devletler tarafından yürütülen sosyal refah harcamalarının sorgulanmaya başlamasının (Esping-Andersen, 2013: 56), diğer yandan kapitalizme vahşi bir görünüm kazandıran "kalkınma ideolojisi"nin eleştirilmeye başlanmasının (Sellümi, 2016: 115) sivil topluma alan açtığı savunulmaktadır. Söz konusu etki Türkiye özelinde ise kendisini 2000'lerde görünür kılmıştır (Bikmen ve Meydanoğlu, 2006: 35-36). İlk olarak 1990 sonrasında örgütlenme önündeki hukuksal engellerin azaltılmasıyla Türkiye'deki sivil toplum kuruluşlarının sayısında ciddi artış yaşanmıştır (Özer, 2008: 87). Daha sonra 2000'lerin başında da Avrupa Birliği uyum sürecinde talep edilen kriterler doğrultusunda söz konusu artışın sürdüğü aktarılmaktadır (Aldemir, 2020: 58). Böylelikle Türkiye'de ilk büyük sıçramasını 2000'lerin başında gösteren sivil toplum kuruluşları her geçen gün niceliksel olarak artışını sürdürmektedir (İçişleri Bakanlığı, 2022; Vakıflar Genel Müdürlüğü, 2022).

Sivil toplum kuruluşlarının görünür olduğu alanlardan biri sosyal sorunlardır. Taşıdıkları misyon doğrultusunda gerçekleştirdikleri çalışmalarıyla sivil toplum kuruluşları, sosyal sorunlar karşısında toplumsal düzeyli bir dayanışmanın inşasına katkı sunmaktadır. Özellikle son dönemde yaşanan Suriyeli göçü sürecinde edindikleri aktif rolleriyle de sivil toplum kuruluşları söz konusu etkiyi göstermişlerdir (Barın, 2021; Mengü, 2023). Bu nispetle burada göç alanındaki etkinliği artan ve sahada öne çıkan sivil toplum kuruluşları ele alınacaktır. Öncelikle göçün sosyal hizmet ile ilgili yönleri ve göçmenlere yönelik sosyal hizmet uygulamalarının içeriği tanıtılacaktır. Ardından göç yönetimi sürecinde sivil toplum kuruluşlarını etkin kılan ve öne çıkaran tarihsel süreç açıklanacaktır. Son olarak göçmenlere yönelik çalışma yürüten sivil toplum kuruluşlarının sosyal hizmet faaliyetleri hak ve ihtiyaç temeli temelinde ele

KAYNAKÇA

Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı (2022), Özürlüler ve Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun. https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2005/07/20050707-2.htm, Erişim Tarihi: 30.07.2022.

Acar, H. ve Çamur-Duyan, G. (2003). Dünyada sosyal hizmet mesleğinin ortaya çıkışı ve gelişimi. Toplum ve Sosyal Hizmet, *14*(1), 1-19.

Akatay, A. ve Harman, S. (2017). *Sivil Toplum Kuruluşları: Yönetim, Yönetişim ve Gönüllülük*. 4. Baskı. Bursa: Ekin Yayınevi.

Akıncı, H. (2023). Uluslararası Literatürde Göçmen Çocuk İhmal ve İstismarı. Presented at the 3. International Congress On Contemporary Scientific Research, Adana.

Aktay, Y. (2008). "Doğu-Batı Ekseninde Sivil Toplum" (içinde) *Sivil Toplum Kavramı Tartışmaları.* Editörler: Murat Şentürk ve Aynur Erdoğan. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 53-71.

Aldemir, T. (2020). *İnsanlığın Geleceği ve Sivil Toplum.* İstanbul: Tirekitap Yayınevi.

Atatanır, H. (2019). *Sivil Toplum, Sosyal Yardım ve Hak Temelli Yaklaşım.* 2. baskı. Ankara: Dorlion Yayınları.

Balgopal, P. R. (2000). *Social Work Practice with Immigrants and Refugees.* New York: Columbia University Press.

Barın, H. (2021). *Türkiye'deki Suriyelilerin Entegrasyonunda Sivil Toplum Kuruluşlarının Rolü, Ankara: Kadim Yayınları*

Bartram, D., Poros, M. V. ve Monforte, P. (2019). *Göç Meselesinde Temel Kavramlar.* 2. Baskı. Çev. Itır Ağabeyoğlu Tuncay. Ankara: Hece Yayınları.

Bikmen, F. ve Meydanoğlu, Z. (2006). *Türkiye'de Sivil Toplum: Bir Değişim Süreci.* Uluslararası Sivil Toplum Endeksi Projesi Türkiye Ülke Raporu. TÜSEV Yayınları, 39.

BMYYK. (2013). *Mülteci Statüsünün Belirlenmesinde Uygulanacak Ölçütler ve Usuller Hakkında El Kitabı.* https://www.refworld.org/cgi-bin/texis/vtx/rwmain/opendocpdf.pdf?reldoc=y&docid=-55fa66404, Erişim Tarihi: 26.07.2022.

Brody, R. ve Nair, M. D. (2020). *Makro Sosyal Hizmet.* Çev.: Sema Buz ve Mustafa Çağrı Ayalp. Ankara: Nika Yayınevi.

Buğra, A. (2013). *Kapitalizm, Yoksulluk ve Türkiye'de Sosyal Politika.* 6. baskı. İstanbul: İletişim Yayınları.

Buz, S. (2008). "Türkiye'deki Sığınmacıların Sosyal Profili", *Polis Bilimleri Dergisi, 10*(4), 1-14.

Castles, S. ve Miller, M. J. (2008). *Göçler Çağı: Modern Dünyada Uluslararası Göç Hareketleri.* Çev.: Bal, B.U. ve Akbulut, İ. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.

Collett, J. (2004). "Immigration is a Social Work Issue", *Social Work, Immigration and Asylum: Debates, Dilemmas and Ethical Issues for Social Work and Social Care Practice*. Ed.: D. Hayes ve B. Humphries, 77-95.

Cordero-Guzmán, H. R. (2005). "Community-Based Organisations and Migration in New York City", *Journal of Ethnic and Migration Studies, 31*(5), 889-909.

Çaha, Ö. (2016). *Sivil Toplum ve Devlet.* 6. baskı. Ankara: Orion Kitabevi.

Çelik, V. ve Pekküçükşen, Ş. (2018). Türkiye'de sivil toplum kuruluşlarının göç konusundaki çalışmaları üzerine bir değerlendirme. Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi, *53*(3): 1273-1283.

Çetin, H. (2018). Sosyal Hizmet Yönetimi Bugünü ve Yarını. Ankara: Nika Yayınevi.

Çiçekli, B. (2009). *Göç Terimleri Sözlüğü.* Cenevre: Uluslararası Göç Örgütü Yayınları, 18.

Deniz, A. Ç., Ekinci, Y. ve Hülür, A. B. (2016). *'Bizim Müstakbel Hep Harap Oldu': Suriyeli Sığınmacıların Gündelik Hayatı: Antep-Kilis Çevresi.* İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Deniz, T. (2014). "Uluslararası Göç Sorunu Perspektifinde Türkiye", *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi, 18*(1): 175-204.

Devlet Planlama Teşkilatı. (2018). Onbirinci Kalkınma Planı. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/On_Birinci_Kalkinma_Plani-2019-2023.pdf, Erişim Tarihi: 30.07.2022.

Duyan, V. (2019). *Sosyal Hizmet: Temelleri, Yaklaşımları, Müdahale Yöntemleri.* İstanbul: Nar Yayınevi.

Emre, A. (2008). "Sivil Toplum Taleplerinin İçinde Ekonomik ve Sınıfsal Talepler Yoktur ve Ekonomik Adaletsizliğe Hiç Yer Verilmez" (içinde) *Sivil Toplum Kavramı Tartışmaları.* Editörler: Murat Şentürk ve Aynur Erdoğan. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 87-96.

Erder, S. (2017). "Suriye Göçü ve Sonrası" (içinde) *Sosyal Hizmetlerde Güncel Tartışmalar: Sosyal Hizmet(ler)i Yeniden Düşünmek Konferansları.* Ankara: Nika Yayınevi, 125-133.

Esping-Andersen, G. (2013). "Altın Çağ Sonrası? Küresel Bir Ekonomide Refah Devleti İkilemleri" (içinde) *Sosyal Politika Yazıları.* Ed.: Ayşe Buğra ve Çağlar Keyder. 6. baskı. İstanbul: İletişim Yayınları, 53-100.

Ife, J. (2017). *İnsan Hakları ve Sosyal Hizmet: Hak Temelli Bir Uygulamaya Doğru.* Ankara: Nika Yayınevi.

İçişleri Bakanlığı (2022). *Dernek İstatistikleri.* https://www.siviltoplum.gov.tr/yillara-gore-faal-dernek-sayilari, Erişim Tarihi: 21.07.2022.

Jabbari, A. (2020). *Sosyal Hizmet Örgütlerinde Yönetim.* Ankara: Gece Kitaplığı.

Kara, P. ve Korkut, R. (2010). "Türkiye'de Göç, İltica ve Mülteciler", *Türk İdare Dergisi,* 467, 153-162.

Mackreath, H., Sağnıç, Ş. (2017). *Türkiye›de Sivil Toplum ve Suriyeli Mülteciler.* İstanbul: Yurttaşlık Derneği.

Mengü, E., Yaman, Ö. M. (2021). Çalışma Hikayesi Olan Suriyeli Çocukların Eğitim Sorunları Üzerine Nitel Bir Araştırma. *Turkish Studies-Social Sciences*, *16*(6).

Mengü, E. (2022). "Suriyelilere Yönelik Çalışan Sivil Toplum Kuruluşları Üzerine Bir Sosyal Ağ Analizi: İstanbul Örneği" *Middle East Journal of Refugee Studies, 7*(2), 5-29.

Mengü, E. (2023). *Suriyeli Göçünün 10. Yılında Sosyal Hizmetlerin Sivil Birikimi: İstanbul Örneği.* Bursa: Ekin Yayınevi.

Özdemir, S. (2007). *Küreselleşme Sürecinde Refah Devleti.* 2. baskı. İstanbul: İTO Yayınları.

Özdemir, U. (2018), *Sosyal Hizmetin Ne'liği -Kavramlar, Tanımlar, Metodoloji- Sosyal Hizmete Giriş.* Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Özer, M. H. (2008). "Günümüz İtibariyle Sivil Toplum Kuruluşlarının İktisadi ve Sosyal Fonksiyonları", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 7*(26), 86-97.

Payne, M. (2020). *Modern Sosyal Hizmet Kuramı.* Çev.: Kasım Karataş. Ankara: Nika Yayınevi.

Reamer, F. G. (2018). *Sosyal Hizmet Etiği ve Değerleri.* Çev.: Hakan Acar. Ankara: Nika Yayınevi.

Sarıipek, D. B. (2017). "Hak Temelli Sosyal Politikadan Hayırseverlik Temelli Sosyal Politikaya Geçişte Sivil Toplum Örgütlerinin Rolü", *İnsan ve İnsan, 4*(11), 81-99.

Sellümi, M. (2016). *Üçüncü Sektör: Sivil Toplum Kuruluşları.* 2. baskı. İstanbul: Artı Eksi Yayınları.

Sheafor, B. W. ve Horejsi, C. J. (2016). *Sosyal Hizmet Uygulaması: Temel Teknikler ve İlkeler.* Çev: Durdu Baran Çiftçi. 3. baskı. Ankara: Nika Yayınevi.

Taşğın, N. Ş. ve Özel, H. (2011). "Türkiye'de Sosyal Hizmetlerin Dönüşümü", *Toplum ve Sosyal Hizmet,* 22 (2), 175-190.

Teater, B. (2019). *Sosyal Hizmet Kuram ve Yöntemleri: Uygulama İçin Bir Giriş.* Çev: Abdullah Karatay. 2. baskı. Ankara: Nika Yayınevi.

Thompson, N. (2017). *Kuram ve Uygulamada Sosyal Hizmeti Anlamak.* 3. baskı. Ankara: Dipnot Yayınları.

Tomanbay, İ. (2013). Uluslararası Göç, Sığınma ve İnsan Kaçakçılığı Ticareti Sorunları ve Sosyal Çalışma. Acar, H., Negiz, N. ve Akman, E. (Eds.) içinde, Sosyal Politika ve Kamu Bileşenleriyle Sosyal Hizmet Temelleri ve Uygulama Alanları. Akademi Yayınları.

Tuncay, T. ve Tekin, H. H. (2021). *Sosyal Hizmet Mesleğinin ABC'si: Temel Kavramlar, Sosyal Sorunlar, Çalışma Alanları, Müdahale Ölçekleri.* Ankara: Nika Yayınevi.

Uğur, S. (2013). *Sivil Toplum Kuruluşlarının Sosyal Yardım ve Sosyal Hizmet Faaliyetleri.* Bursa: Ekin Yayınevi.

Vakıflar Genel Müdürlüğü. (2022). https://cdn.vgm.gov.tr/genelicerik/genelicerik_945_290519/01 vakiflarin-turlerine-gore-dagilimi-13082021.pdf, Erişim Tarihi: 21.07.2022.

Zastrow, C. (2016). *Sosyal Hizmete Giriş*. Çev: Aslıhan Aykara vd. 4. Baskı. Ankara: Nika Yayınevi.

AFETLERDE SOSYAL HİZMETİN YERİ VE ÖNEMİ

Ceylan SÜLÜ AKGÜL

GİRİŞ

Kavram olarak "afet" kelimesi zihinlerde yıkım, korku, endişe, tedirginlik gibi yıkıcı hisler uyandırmaktadır. Bu durum afetin olağan sonuçları neticesinde kaçınılmaz olarak oluşmaktadır.

Afetler bireylerin hayatını birçok yönden etkisi altına alan ve geniş bir perspektiften ele alınması gereken önemli sosyal sorun alanlarından biridir. Afetler neticesinde dezavantajlı konumda olan bireyler bu dezavantajlılık durumlarını daha derinden hissedebilmekte; psikolojik, sosyal, ekonomik ve manevi desteğe daha çok ihtiyaç duyabilmektedir. Aynı zamanda afetler kişilerin hayatının rutin akışını ve denge durumunu bozan kriz durumlarıdır. Bu kriz durumlarının doğru yönetilebilmesi bireylerin iyilik halinin artmasında önemli rol oynamaktadır.

Afetler oluşumları öncesinde genellikle ya çok az uyarı ya da uyarı olmaksızın meydana gelirler. Meydana gelen felaketler bireyleri, aileleri, grupları ve toplulukları; can, sağlık, iş, mülk, sosyal bağların kaybı gibi travmatik sonuçlarla karşı karşıya bırakmaktadır (Zakour, 2008). Bilhassa psiko-sosyal açıdan derin travmatik etkiler oluşturabilecek olan afetler, daha öncesinde dezavantajlı konumda olan bir bireyi şüphesiz daha kırılgan duruma da getirebilecektir.

Buradan hareketle kaleme alınan çalışmada ilk olarak afet kavramına, türlerine ve sonuçlarına değinilmiş akabinde Türkiye'de meydana gelen afetler kronolojik bir sıra ile sunulmuştur. Bilhassa Türkiye'de gerçekleşen ve önemli hasarlar meydana getiren afetlere ilişkin bilgilere ve istatistiki verilere yer verilerek afet gerçeğinin önemi vurgulanmak istenmiştir. Akabinde afetlerin sosyal hizmet bilimi ve mesleği ile olan yakından ve iç içe geçmiş doğasına ilişkin bilgilere yer verilmiştir. Son olarak gerek bilimsel temelde gerekse de uygulama alanında sosyal hizmet bilimine düşen sorumluluk ve rollere değinilerek, sosyal hizmet biliminin afetlerde mücadele kapsamında önemine vurgu yapılmış ve bu minvalde çalışma sonlandırılmıştır.

1. AFET

1.1. Afetin Tanımı ve Türleri

Afet kavramı, Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı'nın (AFAD) Açıklamalı Afet Yönetimi Terimleri Sözlüğü'nde (2023a) tüm toplumun tamamı ya da

KAYNAKÇA

Alston, M. ve Chow, A. Y. M. (2021). When Social Work Meets Disaster: Challenges and Opportunities. *The British Journal of Social Work*, *51*(5): 1525–1530, https://doi.org/10.1093/bjsw/bcab154.

Alston, M., Hargreaves, D. ve Hazeleger, T. (2018). Postdisaster Social Work: Reflections On The Nature Of Place and Loss. *Australian Social Work, 71*(4), 405-416. DOI: https://doi.org/10.1080/0312407X.2017.1409776

Afet ve Acil Durum Müdahale Hizmetleri Yönetmeliği. (2013, Aralık 18). https://www.mevzuat.gov.tr/anasayfa/MevzuatFihristDetayIframe?MevzuatTur=3&MevzuatNo=20135703&MevzuatTertip=5, Erişim Tarihi: 08.08.2023.

Afet Platformu 2021 Yaz Dönemi Afetler Raporu (2021). https://afetplatformu.org.tr/wp-content/uploads/2022/08/AFET-PLATFORMU-2021-RAPOR.pdf. Erişim Tarihi: 09.08.2023.

Afet Araştırma ve Epidemiyoloji Merkezi (Centre for Research on the Epidemiology of Disasters-CRED) https://www.cred.be/. Erişim Tarihi: 09.08.2023.

Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı (AFAD). (2018). Türkiye'de Afet Yönetimi ve Doğa Kaynaklı Afet İstatistikleri. https://www.afad.gov.tr/kurumlar/afad.gov.tr/35429/xfiles/turkiye_de_ afetler.pdf. Erişim Tarihi: 09.08.2023.

Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı (AFAD). (2020). Deprem Dairesi Başkanlığı. 30 Ekim 2020 Ege Denizi, Seferihisar (İzmir) Açıkları (17.26 km) Mw 6.6 Depremine İlişkin Ön Değerlendirme Raporu. Ekim 2020.

Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı (AFAD). (2023a). Açıklamalı Afet Yönetimi Terimleri Sözlüğü. https://www.afad.gov.tr/aciklamaliafet-yonetimi-terimleri-sozlugu. Erişim Tarihi: 10.08.2023.

Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı (AFAD). (2023b). Afet Türleri. https://www.afad.gov.tr/afet-turleri. Erişim Tarihi: 10.08.2023.

Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı (AFAD). (2023c), https://tabb-analiz.afad.gov.tr/Genel/Raporlar.Aspx. Erişim Tarihi: 10.08.2023.

Artan, T. ve Özkan, A. O. (2020). Afetler ve Sosyal Hizmet. *Journal of ADEM*. *1*(1): 52-59.

Bauwens, J. ve Naturale, A. (2017). The Role of Social Work in the Aftermath of Disasters and Traumatic Events. *Clinical Socail Work Journal*. 45: 99-101.

COVID-19 Projections. *Institute for Health Metrics and Evaluation.* https://covid19.healthdata.org/global?view=cumulative-deaths&tab=trend. Erişim Tarihi: 01.09.2023.

Cooper, L., Briggs, L. ve Bagshaw, S. (2018). Postdisaster Counselling: Personal, Professional and Ethical Issues. *Australian Social Work, 7*(4), 430-443, DOI: https://doi.org/10.1080/0312407X.2018.1492622.

Cronin, M. ve Jones, D. N. (2015). Socail Work and Disasters. *International Encyclopedia of the Socail Behavioral Sciences*. *2*(22): 753-760.

Dar, K. A, Iqbal, N., Prakash, A. ve Paul, M. A. (2018). PTSD and Depression in Adult Survivors of Flood Fury in Kashmir: The Payoffs of Social Support. *Psychiatry Res*. 261: 449-455. DOI: 10.1016/j.psychres.2018.01.023.

Harms, L. ve Alston, M. (2018). Postdisaster Social Work. *Australian Social Work, 71*(4), 386-391. DOI: 10.1080/0312407X.2018.1495241.

Howard, A., Agllias, K., Bevis, M., ve Blakemore, T. (2018). How Social Isolation Affects Disaster Preparedness and Response in Australia: Implications For Social Work. *Australian Social Work, 71*(4), 392-404, DOI: https://doi.org/10.1080/0312407X.2018.1487461.

İzmir Afet Derneği. http://www.izad.org.tr/?Syf=26&Syz=611230&/ AFET%C3%87E%C5%9E%C4%B0TLER%C4%B0... Erişim Tarihi: 01.09.2023.

Kut, S. (1988). *Sosyal Hizmet Mesleği: Nitelikleri, Temel Unsurları ve Müdahale Yöntemleri*, Ankara.

Lotfi, S. (2020). Dezavantajlı/ Risk Altındaki Gruplar: Afetzedeler. Sosyal Hizmette Dezavantajlı/Risk Altındaki Gruplar içinde (s. 222-247). Ed.: Hüseyin Doğan. Ankara: Nika Yayınevi.

Natcatservice. (2011). Natural Catastrophe Know-How For Risk Management and Research. https://www.munichre.com/en/solutions/for-industry-clients/natcatservice.html, s. 4. Erişim Tarihi: 01.09.2023.

Newburn, T. (1993). *Disaster and After: Social Work in the Aftermath of Disaster*. London: Jesssica Kingsley.

Pyles, L. (2008). Community organizing for post-disaster social development. *International Social Work*. *50*(3): 321-333.

Sağlık Bakanlığı (2023). COVID-19 Bilgilendirme Platformu. https://covid19.saglik.gov.tr/TR-66935/genel-koronavirus-tablosu.html#. Erişim Tarihi: 01.09.2023

Seyyar, A. ve Yumurtacı, A. (2016). Afet Odaklı Acil Manevi Sosyal Hizmet Uygulamaları Bağlamında Türkiye'ye Yönelik Bir Model Önerisi. *MANAS Journal of Social Studies*, *5*(3), 1–24.

Sönmez, M. B. (2022). Depremin Psikolojik Etkileri, Psikolojik Destek ve Korkuyla Baş Etme. *TOTBİD Dergisi*, (21): 337-343.

Strateji ve Bütçe Başkanlığı (SBB) (2023). 2023 Kahramanmaraş ve Hatay Depremleri Raporu. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2023/03/2023-Kahramanmaras-ve-Hatay-Depremleri-Raporu.pdf. Erişim Tarihi: 09.08.2023.

Tuncay, T. (2004). *Afetlerde Sosyal Hizmet*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Hizmetler Yüksekokulu.

Tuncay, T ve Tekin, H. H. (2022). *Sosyal Hizmet Mesleğinin ABC'si*. Ankara: Nika Yayınevi.

Yilmaz, S. (2022). 2020'de Türkiye ve Dünyada En Sık Görülen Doğal Afetler. https://tatd.org.tr/afet/afet-yazi-dizisi/2020de-turkiye-ve-dunyada-en-sik-gorulen-dogal-afetler/. Erişim Tarihi: 02.08.2023.

Zakour, M. J. (2008). Disaster Research in Social Work. *Journal of Socail Service Research*. *22*(1-2): 7-25.

BATI'DA VE TÜRKİYE'DE MADDE BAĞIMLILIĞIYLA MÜCADELEDE FARKLI UYGULAMALAR

Yasin AKYILDIZ

GİRİŞ

Madde bağımlılığı Dünyada özellikle gelişmiş ülkelerde önemli sosyal sorunlar arasında yer almaktadır. Sorunun kaynağında genetik, psikolojik, sosyal, ekonomik, kültürel sebepler bulunmaktadır. Madde bağımlılığına sebep olan maddelerin, sürekli çeşitlenerek farklılaşması sebebiyle, kapsamı sınırlandırılamamaktadır. Suç ile ilişkisi olması sebebiyle de niceliksel evreni belirlenemeyen, üreten, satan ve kullanan tarafı bulunan, güvenlik, koruyucu-önleyici hizmetler çerçevesinde kalıcı çözümler oluşturularak, toplumda gerek kurumsal ve gerekse de bireysel mücadeleler ile ortadan kaldırılabilecek, sonuçları itibariyle de tıbbi, sosyal, eğitsel düzeyde çözümlenebilecek, davranış, gelir, aile temelinde sosyal hizmet destek mekanizmaları ile rehabilitasyon temelinde mücadele edilebilecek *biyopsikososyal* bir sorundur.

Madde bağımlılığı, toplumun bütün kesimleri tarafından deneyimlenmekle beraber gençler tarafından kullanımı sıklıkla görülmektedir. Madde kullanımının yaygınlaşması ile madde kullanım yaşı da her geçen yıl, mücadelelerin etkili ve yeterli olmaması sebebiyle düşmektedir. Bu durum geleceğin teminatı olan gençlerin, bireysel düzeyde geleceklerinin önündeki tehlikeli bir durumu ortaya koymakta aynı zamanda, sağlıklı toplumların oluşturulmasını da engelleyen bir olgu olarak belirmektedir.

Çalışmanın amacı, Dünyada madde bağımlılığı alanında yapılan çalışmalar arasında yer alan bilimsel makale, rapor, kitap düzeyindeki literatür kaynaklarından elde edilen veriler ile kurumsal uygulamaların neler olduğunu belirlemek ve Türkiye'deki mevcut uygulamaların durumunu değerlendirmektir. Çalışmaya konu olan bilgiler alan yazında yer alan yerli ve yabancı kaynaklardan elde edilerek derlenmiştir.

Çalışma kapsamında, birinci bölümde bağımlılık ve madde bağımlılığı kavramları, bağımlılık yapıcı maddelerin türleri, madde bağımlılığının sebepleri, madde bağımlısı bireylerin yaşadıkları sorunlar açıklanarak değerlendirilmektedir. Çalışmanın ikinci bölümünde özellikle gelişmekte olan ve gelişmiş ülkeler düzeyinde madde bağımlılığının görünümlerine yer verilmektedir. Belirtilen düzeyde ülkeler bazında madde bağımlılığına yönelik mücadele yöntemleri arasında yer alan hizmet sunumla-

KAYNAKÇA

Avrupa Birliği (2019). *Avrupa Uyuşturucu Raporu: Eğilimler, Gelişmeler*. Avrupa Uyuşturucu ve Uyuşturucu Bağımlılığı İzleme Merkezi. https://www.emcdda.europa.eu/system/files/publications/13838/ 2021.2256_TR_02.pdf. Erişim Tarihi: 26.11.2022.

Avrupa Birliği (2022). *Avrupa Uyuşturucu Raporu: Trendler, Gelişmeler*. Avrupa Uyuşturucu ve Uyuşturucu Bağımlılığı İzleme Merkezi. https://www.emcdda.europa.eu/system/files/publications/14644/20222419_TDAT22001TRN_PDF.pdf. Erişim Tarihi: 21.11.2022.

Camí, Jordi, MD., Farré, Magí, MD. (2003). Drug addiction. *The New England Journal of Medicine,* 349(10), 975-86. https://www.proquest.com/scholarly-journals/drug-addiction/docview/223927319/se-2. Erişim Tarihi: 25.4.2022.

Clarke, T. K., Adams, M. vd. (2021). Genetic and shared couple environmental contributions to smoking and alcohol use in the UK population. *"Molecular Psychiatry*" 26: 4344–4354. https://doi.org/10.1038/s41380-019-0607-x. Erişim Tarihi: 5.08.2022.

Cüceler, S., Yılmaz, M. ve Türkleş, S. (2022). Madde Bağımlısı Bireylerin Yaşadığı Psikososyal Sorunlar, Uygulanan Kanıt Temelli Müdahaleler ve Hemşireliğin Rolü. *Bağımlılık Dergisi* 23 (1). DOI: 10.51982/bagimli.958710

Çifçi, K.H., Kozanhan, B., Solak İ. (2020). Madde Bağımlılığı İle İlgili Türkçe İnternet Sitelerinin Okunabilirliğinin Değerlendirilmesi. *Bağımlılık Dergisi*; *21*(1): 56-63.

EGM (2022). *Madde Kullanıcıları Profil Analizi*. http://www.narkotik.pol.tr/kurumlar/narkotik.pol.tr/TUB%C4%B0M/Ulusal%20Yay%C4%B1nlar/NARKOLOG-2022-MADDE-KULLANICILARI-PROFIL-ANALIZI.pdf. Erişim Tarihi: 11.12.2022.

EGM (Temmuz 2021). *Türkiye Uyuşturucu Raporu*. EGM Yayın Katalog No: 736. NDB Yayınları: 33

Hansen, W.B., Tobler, N.S., Graham, J.W. (1990). Attrition in Substance Abuse Prevention Research A Meta-Analysis of 85 Longitudinally Followed Cohorts. *Evaluation. Review*. Volume:14, Issue: 6, 677–685.

Henry, K.L., Smith, E.A., Hopkins, A.M. (2002). The effect of active parental consent on the ability to generalize the results of an alcohol, tobacco, and other drug prevention trial to rural adolescents. *Evaluation Review.* 26, 645–655.

http://www.amatem.org/kategori/amatem/. Erişim Tarihi: 19.12.2022.

http://www.samba.info.tr/sambads.asp. Erişim Tarihi: 19.12.2022.

https://arizonaaddictioncenter.org/addiction-around-the-world/. Erişim Tarihi: 26.10.2022.

https://delamere.com/blog/the-uk-drug-and-alcohol-use-survey-2021. Erişim Tarihi: 4.11.2022.

https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=OJ%3AJOC_2021_272_R_0002. Erişim Tarihi: 27.11.2022.

https://instituteofcounseling.org/causes-of-substance-abuse-2/. Erişim Tarihi: 6.09.2022.

https://khgmsaglikhizmetleridb.saglik.gov.tr/Eklenti/24005/0/madde-bagimliligi-tani-ve-tedavi-kilavuzu-el-kitabipdf.pdf. Erişim Tarihi: 24.04.2022.

https://treaties.un.org/doc/Treaties/1975/08/19750808%2007-44%20PM/Ch_VI_17p.pdf. Erişim Tarihi: 6.12.2022.

https://www.addictioncenter.com/addiction/10-most-common-addictions/. Erişim Tarihi: 28.10.2022.

https://www.addictioncenter.com/addiction/addiction-in-the-eu/. Erişim Tarihi: 21.11.2022.

https://www.addictioncenter.com/community/the-5-most-commonly-abused-drugs-on-college-campuses/. Erişim Tarihi: 24.04.2022.

https://www.addictioncenter.com/community/these-are-the-5-most-addictive-substances-on-earth/. Erişim tarihi: 24.04.2022.

https://www.consilium.europa.eu/en/policies/eu-drugs-policy/#coordination. Erişim Tarihi: 27.11.2022.

https://www.emcdda.europa.eu/system/files/publications/11347/netherlands-cdr-2019.pdf. Erişim Tarihi: 3.12.2022.

https://www.gov.uk/government/publications/from-harm-to-hope-a-10-year-drugs-plan-to-cut-crime-and-save-lives/from-harm-to-hope-a-10-year-drugs. Erişim Tarihi: 12.11.2022.

https://www.gov.uk/government/publications/project-adder/about-project-adder. Erişim Tarihi: 12.11.2022.

https://www.issup.net/knowledge-share/country-profiles/bulgaria. Erişim Tarihi: 21.11.2022.

https://www.issup.net/knowledge-share/country-profiles/ romania. Erişim Tarihi: 27.11.2022.

https://www.mentalhelp.net/addiction/and-personality-disorders/. Erişim Tarihi: 22.09.2022.

https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=5237&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5. Erişim Tarihi: 7.12.2022.

https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.3.2313.pdf. Erişim Tarihi: 7.12.2022.

https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.3298.pdf. Erişim Tarihi: 7.12.2022.

https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5402.pdf. Erişim Tarihi: 19.12.2022.

https://www.nhs.uk/live-well/addiction-support/drug-addiction-getting-help/. Erişim Tarihi: 12.11.2022.

https://www.ojp.gov/feature/drug-courts/overview. Erişim Tarihi: 11.11.2022.

https://www.ons.gov.uk/peoplepopulationandcommunity/crimeandjustice/articles/drugmisuseinenglandandwales/yearendingmarch2020. Erişim Tarihi: 6.12.2022.

https://www.rehab-recovery.co.uk/articles/addiction-statistics-in-the-uk/. Erişim Tarihi: 4.11.2022.

https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/17272.pdf. Erişim Tarihi: 6.12.2022.

https://www.samhsa.gov/newsroom/press-announcements/20221018/biden-harris-administration-announces-funding-states-tackle-mental-health-crisis. Erişim Tarihi: 6.12.2022.

https://www.unodc.org/pdf/convention_1988_en.pdf. Erişim Tarihi: 6.12.2022.

https://www.unodc.org/unodc/en/treaties/single-convention.html. Erişim Tarihi: 6.12.2022.

https://www.unodc.org/wdr2017/field/Booklet_3_Plantbased_drugs.pdf. Erişim Tarihi: 26.10.2022.

https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2022/04/National-Drug-Control-2022Strategy.pdf. Erişim Tarihi: 28.10.2022.

https://www.yesilay.org.tr/tr/bagimlilik/madde-bagimliligi. Erişim Tarihi: 26.09.2022.

https://www.yesilay.org.tr/tr/kurumsal-projeler. Erişim Tarihi: 11.12.2022.

Kalaycı, S. (2022). Sigara Bağımlılığı. Erkoç, B. (Ed.), *Bağımlılıklar ve Sosyal Hizmet Müdahaleleri.* (s. 3-21). Nobel Akademik Yayıncılık: Ankara.

Köknel, Ö. (1976). İnsanlık Tarihi Boyunca Dünyada ve Türkiye'de Uyuşturucu Madde Sorunları. İstanbul: Gelişim Yayınları.

Robinson, M. S. ve Adinoff, B. (2016). Behav Sci (Basel). Published online 2016 Aug 18. DOI: 10.3390/bs6030018. https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC5039518/. Erişim Tarihi: 13.10.2022.

Robinsonand, Terry E. Berridge, Kent C. (2003). *Addiction. Annual Review of Psychology. 54*(1), 25-53.

Saah, T. (2005). The evolutionary origins and significance of drug addiction. *Harm Reduction J*. 2, 8-14.

Sağlık Bakanlığı (2012). *Madde Bağımlılığı Tanı ve Tedavi Kılavuzu: El Kitabı*. Bakanlık Yayın Numarası: 879. Ankara. https://khgmsaglikhizmetleridb.saglik.gov.tr/Eklenti/24005/0/madde-bagimliligi-tani-ve-tedavi-kilavuzu-el-kitabipdf.pdf. Erişim Tarihi: 24.09.2022.

Seyyar, A. (2007). İnsan ve Toplum Bilimleri Terimleri (Ansiklopedik Sosyal Bilimler Sözlüğü). Değişim Yayınları. İstanbul.

Suçin, S. (2018). Amerika'da Madde Bağımlılığı ile Mücadele Yöntem ve Araçları. http://umudder.org/amerikada-madde-bagimliligi-ile-mucadele-yontem-ve-araclari/ Erişim Tarihi: 30.10.2022.

Tapan, M. G. ve Derin, M. (2017). Hollanda'daki Madde Bağımlılığı Tedavi ve Rehabilitasyon. Hizmetlerinin İncelemesi: Tactus Kurumu Uygulamaları. *Tıbbi Sosyal Hizmet Dergisi,* 0 (10), 70-81.

Tarhan, N. ve Serdar N. (2011). *Bağımlılık, Sanal veya Gerçek*. 1. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul.

Uğurlu, N. T. T., Şengül C. B., Şengül, C. (2012). Bağımlılık Psikofarmakolojisi. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar. 4*(1), 37-50.

United Nations Office on Drugs and Crime. (2019). *2019 World Drug Report*, Booklet 4: Stimulants. https://wdr.unodc.org/wdr2019/prelaunch/WDR19_Booklet_4_ STIMULANTS.pdf. Erişim Tarihi: 8.12.2022.

Uzbay, T. (2009). Madde Bağımlılığının Tarihçesi, Tanımı, Genel Bilgiler ve Bağımlılık Yapan Maddeler. *Türk Eczacıları Birliği Yayını/ Meslek İçi Sürekli Eğitim Dergisi,* 5-15.

Van Laar M, et al. (2011). *The Netherlands Drug Situation 2010*. Trimbos Institute. https://www.trimbos.nl/wp-content/uploads/sites/31/2021/09/af1130-the-netherlands-drug-situation-2011.pdf. Erişim Tarihi: 3.12.2022.

Verena E. Metz, Laura Brandt, Annemarie Unger & Gabriele Fischer (2014). Substance Abuse/Dependence Treatment: A European Perspective. *Substance Abuse*, 35:3, 309-320, DOI: 10.1080/08897077.2014.909377

White, W. L. (1998). *Slaying the Dragon*: *The History of Addiction Treatment and Recovery in America.* Chestnut Health Systems, Bloomington.

WHO. (2022). World Drug Report 1. https://www.unodc.org/res/wdr2022/MS/WDR22_Booklet_1.pdf. Erişim Tarihi: 26.10.2022.

Yaman, Ö. M. (2021). *Türkiye'de Gençlik ve Bağımlılık: Bibliyometrik ve Tematik Bir Araştırma (1910-2020)*. Dem Yayınları, İstanbul.

Yılmaz, G., Şaşman Kaylı, D. (2020). Social Work Overview of The Society on The Individual Using Addictive Substance: Case of Manisa, *Cyprus Turkish Journal of Psychiatry & Psychology, 2*(3), 148-54.

Zatsrow, C. ve Kirst-Ashman, K. (2016). İnsan Davranışı ve Sosyal Çevre I. Nika Yayınevi, Ankara.

ADANA'DA YAŞAYAN SURİYELİ SIĞINMACILARIN ÖZ-ETKİLİLİK ALGISI VE SİGARADAN BEKLENTİLERİ

Cansu BERK – Fethi GÜNGÖR

GİRİŞ[1]

Öz-etkililik, kişinin karşı karşıya kalabileceği zor durumların üstesinden gelebilme sürecinde ne kadar başarılı olabileceğine dair öz yargısıdır (Senemoğlu, 1998: 24). Yani kişinin performansını ortaya koyabilmek için gerekli organizasyonu yapıp başarılı olacağına dair kendisine yönelik inancıdır (Bandura, 1982: 125). Bu inanç, kişinin hislerini, düşüncelerini, kendilerini motive etme şekillerini ve davranışlarını etkilemekte ve kişinin bir duruma yönelik özel beklentisine göre değişmektedir (Sherer vd., 1982: 667). Öz-etkililik inancı, kişinin doğru ya da yanlış eylemlerde bulunma davranışını etkilediği gibi kişinin karşılaştığı sorunları çözmek için harcayacağı çaba ve ısrarı da etkilemektedir (Alabay, 2006: 34). Öz-etkililik arttıkça, kişi sahip olduğu bilgi ve beceri ile neler yapabileceğini daha kolay belirlemektedir (Pössel vd., 2005: 987).

Kişinin öz-etkililik algısı, sağlığı etkileyen davranışların başlatılmasında oldukça önemli bir belirleyicidir. Kişinin bir davranışı benimseme ve o davranışı sürdürmesinde öz-etkililik algısı önemli derecede rol oynamaktadır (Gözüm ve Aksayan, 1999: 22). Bandura'nın sosyal öğrenme kuramının temel bileşenlerinden biri olan öz-etkililik doğrultusunda Pender tarafından sağlığı geliştirme modeli ortaya koyulmuştur. Bu model, sağlığın geliştirici unsurlarını ve nedensel mekanizmaları açıklamaktadır (Jhonson, 1993: 134). Öz-etkililik algısı kişilerin zihninde pozitif bağlantılar kurarak onların sağlıklı davranışlar geliştirme motivasyonunu etkilemektedir (Acton ve Malathum, 2000: 797).

Kişiler arasında yaygın bir şekilde kullanılan ve sağlığı etkileyen sigaranın kullanımının önlenmesi ve gerekli adımların atılması hususunda kişilerin öz-etkililik algılarının bilinmesinin yol gösterici olacağı düşünülmektedir. Kişinin öz-etkililik algısı, sürekli bir davranış olan sigara kullanımının altında yatan sebepleri ve sigaradan beklentilerini etkilemektedir.

Sigara kullanımı, geniş kitleleri etkileyen ve üzerinde hassasiyet ile durulması gereken önemli bir halk sağlığı sorunudur. Bireylerin her gün minimum bir tane sigara

1 Bu bölüm, Cansu Berk'in Prof. Dr. Fethi Güngör danışmanlığında Yalova Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Sosyal Hizmet Tezli Yüksek Lisans Programında 21.01.2022 tarihinde başarıyla tamamladığı yüksek lisans tez çalışmasından üretilmiştir.

KAYNAKÇA

Acton, G. J., Malathum, P. (2000). Basic Need Status and Health-Promoting Self-Care Behavior in Adults. *Western Journal of Nursing Research*, *22*(7), 796-811.

Akılotu, N. ve Altundere, E. (2018). Mülteci ve Sığınmacı Kadınların İş ve Sosyal Yaşamda Karşılaştıkları Özgün Sorunlar Üzerine Bir Değerlendirme.

Alabay, E. (2006). İlköğretim okulöncesi öğretmen adaylarının fen ile ilgili öz yeterlik inanç düzeylerinin incelenmesi. *Yeditepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, *2*(1), 30-40.

Arslan, Y. T., Pirinççi, S., Okyay, P. ve Döger, F. K. (2016). Adnan Menderes Üniversitesi Tıp Fakültesi birinci sınıf öğrencilerinde sigara kullanımı ve ilişkili faktörler. *Meandros Medical and Dental Journal*, *17*, 146-152.

Bandura, A. (1982). Self-efficacy Mechanism in Human Agency, *American Psychologist, 37*(2), 122-147.

Buğdaycı, G. (2008). *Üniversite Öğrencilerinin Sigara, Alkol ve Madde Kullanımı ve Madde Kullanımını Etkileyen Sosyal Kültürel ve Ekonomik Süreçler: Sakarya Üniversitesi Örneği*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya Üniversitesi, Sakarya.

Chassin, L., Presson, C. C., ve Sherman, S. J. (1994). Family History of Smoking and Young Adult Smoking Behavior. *Psychology of Addictive Behaviors, 8*, 102-110.

Çalışkan, Ş. (2015). Üniversite Öğrencilerinin Sigara Kullanımını Etkileyen Faktörler (Ekonometrik Bir Yaklaşım). *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 8*(2), 23-48.

Erdoğan, S., Gedikli, A. ve Yıldırım, D. Ç. (Ed.), Uluslararası Yönetim, Ekonomi ve Politika Kongresi 2018 Bahar Tam Metin Bildiriler Kitabı içinde (116-126). İstanbul: Pazıl Yayıncılık.

GİGM. (2023). Göç İdaresi Genel Müdürlüğü. https://www.goc.gov.tr/eçici-koruma5638, Erişim Tarihi: 25.03.2023.

Gözüm, S. ve Aksayan, S. (1999). Öz-Etkililik-Yeterlik Ölçeği'nin Türkçe Formunun Güvenilirlik ve Geçerliliği. *Atatürk Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi, 2*(1), 21-34.

Jhonson, J. L. et al. (1993). An exploration of Pender's Health Promotion Model Using Lisrel, *Nursing Research*, *42*(3), 132-137.

Kaufman, N. ve Yach, D. (2000). Tobacco Control-challenges and Prospects. *Bull World Health Organ*; 78, 867-879.

Kaypak, Ş. (2015). Güvenliğin Değişen Anlamı; Çevresel Güvenlik (Hatay Örneği), *Hatay Çevre Sorunları ve Çözüm Önerileri Sempozyumu 28-30 Mayıs 2015*, Powerpoint Sunu, Antakya.

Kirmayer, L. J., Narasiah, L., Munoz, M., Rashid, M., Ryder, A. G., Guzder, J., Hassan, G., Rousseae, C., Pottie, K. (2011). Common Mental Health Problems in Immigrants and Refugees: General Approach in Primary Care. http://www.cmaj.ca/content/183/12/E959, Erişim Tarihi: 25.03.2023.

Koca, B. (2011). *İnönü Üniversitesi Sağlık Yüksekokulu Öğrencilerinin Sigara, Alkol, Madde Kullanımı, Madde Kullanımına Etki Eden Etmenler ve Aileden Aldıkları Sosyal Desteğin Etkisi.* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü Halk Sağlığı Anabilim Dalı, Fırat Üniversitesi, Elazığ.

Özcan, S., Taş, H. Y. ve Çetin, Y. (2013). Sigara ile Mücadelede Toplumsal Bilinç. *HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, *2*(4), 153-175.

Öztürk, Ö. (2009). Sağlık Çalışanları ve Sigara. *Süleyman Demirel Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi, 16*(2), 32-38.

Perinçek, G. (2021). Öğretmenlerin Sigara İçme Konusunda Tutum ve Düşüncelerinin Değerlendirilmesi: Kesitsel Bir Çalışma. *ACU Sağlık Bilimleri Dergisi*, *12*(1), 38-43.

Pössel, P., Baldus, C., Horn, A., Groen, G. ve Hautzinger, M. (2005). Influence of General Self-efficacy on the Effects of a School-based Universal Primary Prevention Program of Depressive Symptoms in Adolescents: a Randomized and Controlled Follow-up Study. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 46(9), 982–994.

Reitsma, M. B., Flor, L. S., Mullany, C., Gupta, V., Hay, S. I. ve Gakidou, E. (2021). 204 Ülke ve Bölgede, 1990–2019'da Gençler Arasında Tütün Kullanımı ve Sigara İçmeye Başlama Yaygınlığında Mekansal, Zamansal ve Demografik Modeller. *Lancet Halk Sağlığı*. 27 Mayıs 2021. DOI: 10.1016/S2468-2667(21)00102-X.

Selçuk, K. T., Temizer, D. A. ve Mercan, Y. (2018). Üniversite Öğrencilerinde Sigara Bağımlılığı, Sigarayı Bırakmaya Yönelik İstek ve Öz-etkililik. *Clinical and Experimental Health Sciences*, 8, 36-43.

Senemoğlu, N. (1998). Gelişim Öğrenme ve Öğretim: Kuramdan Uygulamaya (27. Baskı). Ankara: Anı Yayıncılık.

Sherer, M. (1982). The Self-efficacy Scale Construction and Validatian, Psychological Reports, 51, 663-671.

Süsen, Y. (2017). Duygu Düzenleme Güçlüğü/ Olumsuz Sıkışıklık ile Sigara Bağımlılığı Arasındaki İlişkide Sigaradan Duygu ile İlişkili Beklentilerin Rolü. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Ankara.

T.C. Sağlık Bakanlığı. (2019). Sağlık İstatistikleri Yıllığı 2019.

Tin Arslan, Y., Pirinççi, S., Okyay, P. ve Kacar Döger, F. (2016). Adnan Menderes Üniversitesi Tıp Fakültesi Birinci Sınıf Öğrencilerinde Sigara Kullanımı ve İlişkili Faktörler. *Meandros Medical and Dental Journal*, 17, 146-152.

Tosun, M. (2008). Madde Bağımlılığına Genel Bakış. Türkiye'de Sık Karşılaşılan Psikiyatrik Hastalıklar, *İ.Ü. Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Sürekli Tıp Eğitimi Etkinlikleri; Sempozyum Dizisi*, 62, 201-220.

WHO. (2023). World Health Organization (DSÖ: Dünya Sağlık Örgütü). https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/tobacco, Erişim Tarihi: 25.03.2023.

World Bank. (1999). Curbing the Epidemic: Governments and the Economics of Tobacco Control. Washington, World Bank.

World Health Organization. (2015). Prevalence of Tobacco Smoking. http://gamapserver.who.int/gho/interactive_charts/tobacco/use/atlas.html, Erişim Tarihi: 06.08.2021.

Yorgancıoğlu, A. ve Esen, A. (2000). Sigara Bağımlılığı ve Hekimler. *Toraks Dergisi*, *1*(1), 90-95.

GÖZDEN ALINAN UYUŞTURUCU: SOSYAL MEDYA BAĞIMLILIĞI VE ŞAHSİYET YIKIMI

Şirin KILIÇDOĞAN

GİRİŞ

Sosyal medya, Web 2.0 içeriğinin kullanıcı tarafından üretildiği ve ilk eğlence amacıyla ortaya çıktığında muazzam bir dünyanın kapıları açılmaya başlanmıştır. Teknoloji, 21. yüzyıl toplumunun ayrılmaz bir parçası haline gelmiş, bireyler artık sayısız ve sınırsız düzeyde bir iletişim imkânı bulmuştur. İletişim elektronikleşmiş, toplumlar, ağ toplumuna dönüşmüş, enformasyon dijitalleşmiş ve dijital kültür denilen yeni olgular oluşmuştur. Bu dijital kültürle sosyal ağlara bağlanan katılımcıların paylaşılan iletilere anında cevap verebiliyor olmasının hem olumlu hem de olumsuz yanları bulunmaktadır. Bunlar; iletilerin sayısal çokluğu, manipülasyona açık olması, kültürel ve toplumsal bağlardan yoksun olması ve sosyalleşmenin yalıtılmış şartlarda gerçekleşmesi olarak sıralanmaktadır. Ayrıca sosyal medyanın, bireyi geçici sosyal ilişkilerin içinde oyalaması hem geleneksel hem de dijital ortamlarda gözlenen medyatikleşmenin etkisiyle gerçek ve hayal ayrımını bulanıklaştırmaktadır. Böylece bireye, çevrimiçi ve çevrimdışı iki farklı hayatlar sunmuştur. Bu hayatlar birbiriyle örtüştüğü kadar çelişmekte ve medya platformlarının kısa zamanda birer fenomene dönüştürerek, bilgisayar ve telefonları araç olma özelliğinden çıkararak, amaç haline getirmektedir (Güzel, 2016).

Sosyal medya kullanımı; sosyal ve politik katılım, kendini iyi hissetme, sosyalizasyon sürecini iyileştirme, yalnızlığa çare, yeni bir kimlik habitusu oluşturma, fenomen ve popüler olma, asosyal hayatında sahte ama güçlü karakterler edinme gibi amaçlarla sosyal ağlara aşırı biçimde yaslanmaya neden olurken sosyal medya bağımlılığını beslemektedir. Bu bağımlılık, sosyal mecralarda kalma istencini artırınca zamanla içteki verimliliği azaltan dikkat dağıtıcı bir araç haline gelerek bağımlılığı tetiklemekte ve sosyal riskleri artırmaktadır. Ayrıca günümüzde sosyal medya; halkla ilişkiler, pazarlama, alışveriş, reklamcılık, habercilik, siyasi kampanya, sivil toplum örgütü çalışmaları, akademik ilerleme gibi çok çeşitli alanlarda işlevsel bir konumla birey ve toplumları önce üretici sonra da alıcı konuma sokarak metalaştırmaktadır (Çömlekçi ve Başol, 2019). Sosyal medyanın, birey üzerindeki etkisi çoğaldıkça öz benliklerinde karmaşa, içine kapanık asosyal ve akli olgunluğu tahribata uğramış bağımlı kişiler var olmaktadır. Toplumlar da ise sosyal habituslarına sıkça müdahale ederek toplumsal kimliklerde aşınmalar meydana getirmektedir. Bu sebeple kimlik

KAYNAKÇA

Agarwal, V. ve Kar, S. K. (2015). Technology Addiction İn Adolescents. *Journal of Indian Association for Child and Adolescent Mental Health*, ISSN: 0973-1342, *11*(3), 170-174.

Aktan, E. (2018). Sosyal Medya ve Sosyal Kaygı: Sosyal Medya Kullanıcıları Üzerine Bir Araştırma. *Selçuk İletişim*, *11*(2), 35-53.

Aktan, E. (2018). Üniversite öğrencilerinin sosyal medya bağımlılık düzeylerinin çeşitli değişkenlere göre incelenmesi. *Erciyes İletişim Dergisi*, *5*(4), 405-421.

Aktürk, İ., Bozdoğan, Ö. F., Çuhacı, G., Ögel, K., Şimşek, G. M. ve Tokluoğlu, N. (2019). Bağımlılıkta Sosyal Hizmet Uygulamaları. İstanbul: Yeşilay Yayınları.

Arıbaş, A. N., ve Özşahin, F. (2022). İş Yaşamında Yalnızlığın Çalışanların Sosyal Medya Bağımlılığına Etkisinin İncelenmesi. *Journal of Aksaray University Faculty of Economics & Administrative Sciences/Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, *14*(1), 37-46.

Aslan, T. ve Ballı, E. (2020). Üniversite Öğrencilerinin sosyal Medya Bağımlılıkları. *Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 2*(1), 59-74.

Aydeniz, H. (2011). Bilinçli Medya Kullanımı. Ankara, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, Aile ve Toplum Hizmetleri Genel Müdürlüğü Yayınları.

Ball Rokeach, S. J. (1998). A Theory Of Media Power And A Theory Of Media Use: Different Stories, Questions, And Ways Of Thinking. *Mass Communication and Society, 1*(1-2), 5-40.

Baloğlu, A. B. (2021), Sosyal Ağlara Tüneyen Şeffaf Kötülük. *Diyanet Aile Dergisi, 36*, 4-9.

Barnet B. ve Bossio D. (2020). Netflix's The Social Dilemma Highlights The Problem With Social Media, But What's The Solution? https://theconversation.com/netflixs-the-socialdilemma-highlights-the-problem-with-social-media-but-whats-the-solution-147351, Erişim Tarihi: 30.12.2022.

Clayton, R. B., Osborne, R. E., Miller, B. K. ve Oberle, C. D. (2013). Loneliness, Anxiousness, and Substance Use As Predictors Of Facebook Use. *Computers in Human Behavior*, *29*(3), 687-693.

Courtwright, D. T. (2021). Bağımlılık Çağı. çev. Faik C. Arı, İstanbul: Albaraka Yayınları.

Çağlayan, M. T. ve Arslantaş, H. (2023). Üniversite Öğrencilerinde Sosyal Medya Bağımlılığını Etkileyen Faktörler ve Sosyal Medya Bağımlılığının Depresyon ve Gelişmeleri Kaçırma Korkusu ile İlişkisi. *Bağımlılık Dergisi, 24*(3), 334-348.

Çakır, H., Çapçıoğlu, İ. ve Okur K. H. (2020). Mahremiyet Bağlamında Sosyal Medya ve Aile. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay. 3/112

Çalışkan, M. ve Mencik, Y. (2015). Değişen Dünyanın Yeni Yüzü: Sosyal Medya. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, (50), 254-277.

Çelik, F. ve Akkoyun, A. Z. (2021). Disiplinlerarası Yaklaşımla Sanal Uyuşturucu: FOMO. *İslam Medeniyeti Dergisi, 7*(48), 22-33. https://dergipark.org.tr/tr/pub/ islammedeniyetidergisi/issue/67859/1027670.

Çiftçi, H. (2018). Üniversite Öğrencilerinde Sosyal Medya Bağımlılığı. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi, 7*(4), 417-434.

Çömlekçi, M. F. ve Başol, O. (2019). Gençlerin Sosyal Medya Kullanım Amaçları ile Sosyal Medya Bağımlılığı İlişkisinin İncelenmesi. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 17*(4), 173-188.

Duman, Z. (2016). Tüketimci Kapitalizmin ve Tüketim Kültürünün Eleştirisi. *Sosyoloji Dergisi,* (33), 15-36.

Durdağ, B. (2014). Teknoloji ve Toplumsal Değişim İlişkisinde Teknolojik Determinist Yaklaşım ve Farklı Veçheleri. *Labor Comm 2014*, 25.

Egren, A., Başpınar, M. M. ve Basat, O. (2022*).* Covid-19 Anksiyete Sıklığında Sosyal Medya Bağımlılığının Rolü Nedir? Kesitsel Bir Çalışma. *Ege Tıp Dergisi, 61*(3), 334-341.

Fardouly, J., Diedrichs, P. C., Vartanian, L. R. ve Halliwell, E. (2015). Social comparisons on social media: The impact of Facebook on young women's body image concerns and mood. *Body image*, *13*, 38-45.

Feyza, Ü. (2018). Orta Yaş Üstü Bireylerde Sosyal Medya Bağımlılığı ve Sosyal İzolasyon. *PESA Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 4*(1), 161-172.

Foucault, M. (2015). İktidarın Gözü*.* Çev.: I. Ergüden, Çev. 4. Baskı. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Fox, J. ve Rooney, M. C. (2015). The Dark Triad and trait self-objectification as predictors of men's use and self-presentation behaviors on social networking sites. *Personality and Individual Differences*, *76*, 161-165.

Fuchs, C. (2014). Sosyal Medya Eleştirel Bir Giriş. Çev.: D. Saraçoğlu ve İ. Kalaycı. Ankara: NotaBene Yayınları.

Fuchs, C. (2015). Dijital Emek ve Karl Marx. Çev.: T. E. Kalaycı ve S. Oğuz. Ankara: NotaBene Yayınları.

Güler, E. Ö., Veysikarani, D. ve Keskin, D. (2019). Üniversite Öğrencilerinin Sosyal Medya Bağımlılığı Üzerine Bir Araştırma. *Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 16*(1), 1-13.

Güzel, E. (2016). Dijital Kültür ve Çevrimiçi Sosyal Ağlarda Rekabetin Aktörü: "Dijital Habitus. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi, 4(*1), 82-103.

Harmancı, M. (2021). Y ve Z Kuşaklarında Sosyal Medya Bağımlılığı ve Sosyal Medyada Narsisizm.

https://recrodigital.com/dunyada-ve-turkiyede-internet-sosyal-medya-kullanimi-2022.

Işık, U., Topbaş, H. (2015). Facebook ve Bağımlılık: Medya Bağımlılığı Araştırması*. International Journal of Social Science,* (38), 319-336.

Kılıç, B., Kırlı, G. ve Esen, F. Ö. (2017). Sosyal Medya Kullanımı Benlik Algısı İlişkisi: Turistik Tüketiciler Üzerine Bir Araştırma. *Gaziantep University Journal of Social Sciences, 16*(1), 70-85.

Kızılkaya, Z. Z. (2020). Sosyal Medya Kullanıcılarının Metalaşması: Youtuberlar Üzerine Bir İnceleme. *Türkiye İletişim Araştırmaları Dergisi,* (35), 63-91.

Kirschner, P. A. ve Karpinski, A. C. (2010). Facebook® and Academic Performance. *Computers in Human Behavior, 26*(6), 1237-1245.

Koca, E. B. ve Tunca, M. Z. (2020). İnternet ve Sosyal Medya Bağımlılığının Öğrenciler Üzerindeki Etkilerine Dair Bir Araştırma. *Alanya Akademik Bakış, 4*(1), 77-103.

Koca, E. B. (2019). Akıllı Telefon Bağımlılığı ve Sosyalizm Üzerine Bir Yazım Taraması. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, 6*(6), 399-411.

Kovan, A. ve Ormancı, N. (2021). Üniversite Öğrencilerinin Sosyal Medyadaki Gelişmeleri Kaçırma Korkusu ile Sosyal Medya Bağımlılığı Arasındaki İlişki: COVID-19 Pandemi Örneği. *Erciyes İletişim Dergisi,* (2), 125-145.

Kuşay, Y. (2013). Sosyal Medyada Çekicilik ve Bağımlılık: Facebook Üzerine Bir Araştırma. İstanbul: Beta Yayınları.

Mcluhan, M. (1962). The Gutenberg Galaxy. Toronto: University of Toronto.

Merskin, D. L. (1993). "Partner-Seeking Through Newspaper Personal Advertisements: A Study of Me-

dia Dependency and Adoption of Innovation", Syracuse University, Dissertation Abstracts International, *55*(04), 0785A, (University Microfilms No. AAG94-22252).

Mosco, W. (2006). İletişim Endüstrilerinde Emek: Eleştirel Toplum Bilimse Bir Bakış. L. Yaylagül (Der). Kitle İletişimin Ekonomi Politiği içinde. Çev.: L. Yaylagül. Anakara: Dalbaz Yayınları, s. 213-240.

Nişanyan, S. (2022). Çağdaş Türkçenin Etimolojisi. https://www.nisanyansozluk.com, Erişim Tarihi: 18.12.2022.

Okmeydanı, S., B. (2017). Postmodern Kültürde Gözetimin Değerlendirilmesi: Panoptikon'dan Sinoptikon ve Omniptikon'a. *AJIT-e: Bilişim Teknolojileri Çevrimiçi Dergisi, 8*(30), 45-69.

Poynter, R. (2012). İnternet ve Sosyal Medya Araştırmaları El Kitabı: Pazar Araştırmaları İçin Araçlar ve Teknikler. (Çev: Ü. Şensoy). İstanbul, Optimist Yayınları.

Pulurluoğlu, T. (2022). Sosyal Medyaya Eleştirel Bir Bakış: Sosyal İkilem (Social Dilemma) Netflix Belgesel Filminin Analizi. *Aksaray İletişim Dergisi, 4*(1), 21-45.

Rosen, L. D. (2011). Poke Me: How Social Networks Can Both Help and Harm Our Kids. http://www.fenichel.com/pokeme.shtml, Erişim Tarihi: 15.07.2022.

Rosen, L. D., Whaling, K. Rab, S., Carrier, L. M. ve Cheever, N.A. (2013). Is Facebook Creating "iDisorders"? The Link Between Clinical Symptoms of Psychiatric Disorders and Technology Use, Attitudes and Anxiety. *Computers in Human Behavior,* (29), 1243–1254.

Sarıbay, B. ve Durgun, G. (2019). Dokunmatik Toplumların Fobileri: Netlessfobi, Nomofobi ve Fomo Kavramları Üzerine Bir İçerik Analizi Çalışması. *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi,* (15), 280-294.

Şahin, M. ve Güngör, F. (2022). Göç ve Bağımlılık: Suriyeli Göçmenlerin Madde Kullanım Süreçlerine Dair Nitel Bir Araştırma. *İçtimaiyat* (Göç ve Mültecilik Özel Sayısı)*, 6*, 319-337.

Şener, N. K. (2016). Eğlencenin Gözetleme Hâli Ya Da Eğlence Endüstrisinde 'Görünen' ve 'Gören' Olmak. *TRT Akademi, Eğlence Endüstri Sayısı, 1*(1), 50-70.

Şener, S. (2021). Sosyal Medyanın Gençlerin Düşünce ve Değerlerine Etkisi. *Akademik Platform İslami Araştırmalar Dergisi, 5*(3), 529-553.

Talay, Ö. (2022). Gözetleme Kapitalizmi Çağı: Gücün Yeni Sınırında İnsan Geleceği İçin Savaş. *Galatasaray Üniversitesi İletişim Dergisi,* (36), 165-170.

Tutal, N. ve Ertem, Y. (2020). Dikkat Ekonomisi Aracılığıyla Sosyal Medyayı Yeniden Düşünmek. *Galatasaray Üniversitesi İletişim Dergisi,* (5), 94-122.

Yaylagül, L. (2013). Kitle İletişim Kuramları, Egemen ve Eleştirel Yaklaşımlar. Ankara: Dipnot Yayınları.

Yegen, C. (2013). Demokratik ve Yeni Bir Kamusal Alan Olarak Sosyal Medya. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 1*(2), 119-135.

Yüksel, S. F. ve Öztoprak, Ö. (2019). Ergenlerin Sosyal Medya Bağımlılığı Düzeylerinin Benlik Saygısına Göre İncelenmesi. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi, (Ekim 2019 Özel Sayısı)*, 363-377.

SAĞLIKLI VE AKTİF YAŞLANMA: BAŞARILI YAŞLANMANIN KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVESİ

Nurefşan ÖZALP

GİRİŞ

Dünyada, ortalama yaşam süresi ve bunun sonucu olarak toplam nüfus içerisindeki yaşlı nüfus oranı artmaktadır. Özellikle gelişmiş ülkelerde yaşlı nüfusunun tüm nüfus içerisindeki oranı önemli düzeyde yükselmektedir. Doğum ve ölüm oranlarının azalmasıyla birlikte demografik yapıda meydana gelen değişimler sonucu, 2050 yılına kadar 60 yaş ve üzeri nüfusun 2 milyara ulaşacağı tahmin edilmektedir (BM Nüfus Fonu, 2013). Ayrıca, 5 kişi içerisinden en az birinin, kronolojik olarak yaşlı nüfus içerisinde yer alacağı varsayılmaktadır (WHO, 2015). Birleşmiş Milletler'in (BM) 2021 nüfus verilerine göre ise, küresel nüfus içerisinde yaşlı nüfus oranının iki katın üzerinde artış göstereceği ve 2050 yılında 65 yaş ve üzeri nüfusun 1,5 milyarı aşacağı öngörülmektedir. Düşük doğum oranları ve ortalama yaşam süresinin artışına bağlı olarak; günümüzde dünya nüfusunun %12,3'ünü oluşturan 60 yaş ve üzeri nüfusun, 2050 yılında yaklaşık olarak %22'ye ulaşacağı tahmin edilmektedir (BM Nüfus Fonu, 2021).

Nüfusun yaşlanmasıyla birlikte yaşlılıkla ilgili ortaya çıkan konular, 21. yüzyılın çözülmeyi bekleyen en önemli sosyal sorun alanlarından biri haline getirmiştir (Şeker ve Kurt, 2018). Ortalama yaşam süresinin uzaması, geniş aile yapısından çekirdek aile yapısına geçiş, kırdan kente yaşanan göç süreci; yaşlılık döneminde karşılaşılan bakım, barınma, geçim, sağlık, beslenme, sosyal dışlanma, yaşlı istismarı, yalnızlık vb. sorunları da beraberinde getirmektedir. Sağlık alanındaki ilerlemeler, bilimsel ve teknolojik gelişmeler, demokrasi, insan hakları ve sosyal adalet çerçevesinde gelişen sosyal refah anlayışı; yaşlıların psikolojik, fizyolojik ve sosyo-ekonomik gereksinimlerinin; günümüz koşul ve gerekliliklerine uygun yaşlı bakım modelleri oluşturularak karşılanmasını gerekli kılmaktadır (Artan, 1996: Artan, 2013).

Günümüzde yaşlılığa dair yürütülen bakım hizmetlerinde, yaşam süresini uzatmaktan ziyade yaşlı bireylerin, iyilik hâlinin arttırılması ve yaşam kaliteleri üzerinde durulmaktadır. "Başarılı yaşlanma" kavramı çerçevesinde geliştirilen modeller ile günümüzde yaşlı bakım hizmetleri yürütülmektedir.

KAYNAKÇA

Aiken, L. R. (1995). *Aging – An Introduction to Gerontology*. California: Sage Publication.

Akça, G. (2019). Altmış Yaş ve Üzeri Bireylerde Başarılı Yaşlanma Düzeyini Etkileyen Kişisel Değişkenlerin Analizi. Yayımlanmamış Tıpta Uzmanlık Tezi, Sağlık Bilimleri Üniversitesi Haydarpaşa Numune Eğitim ve Araştırma Hastanesi Aile Hekimliği Kliniği, İstanbul.

Artan, T. (1996). Aile İçi Fiziksel Yaşlı İstismarı, İstanbul: T.C. İstanbul Üniversitesi Adli Tıp Enstitüsü Sosyal Bilimler Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Artan, T. (2013). Huzurevinde Kalmakta Olan Yaşlılarda Aile İçi İstismar. *Toplum ve Sosyal Hizmet,* 24(2), 109-122.

Atchley, R. C. (1989). A Continuity Theory of Normal Aging. *The Gerontologist,* 29(2), 183–190. DOI: 10.1093/geront/29.2.183.

Baltes P. M. and Baltes M. M. (Eds.). (1990). *Successful aging: Perspectives from the social sciences.* New York: Cambridge University Press.

Baltes, M. M. and Carstensen, L. L. (1996). The Process of Successful Ageing. *Ageing and Society*, 16,397-422.

Barker, R. L. (2003). *The social work dictionary.* (5th ed.). Washington, D.C: NASW Press.

Baştürk, B. ve Boyacıoğlu, S. (2004). İmmün Yaşlanma. *Türk Geriatri Dergisi,* 7(3),159-161.

Birleşmiş Milletler Nüfus Fonu. (2013).

Birleşmiş Milletler Nüfus Fonu. (2021).

Bjorksten, J. (1968). The Crosslinkage Theory of Aging. *J Am Geriatr Soc*, 16, 408-*427.* https://doi.org/10.1111/j.1532-5415.1968.tb02821.x.

Blau, Z, S (1973). *Old age in a changing society*. New View Point, New York.

Bowling, A. and Dieppe, P. (2005). What is Successful Aging and Who Should Define it? *British Medical Journal,* 331, 1548-1551.

Bowling, A. and Dieppe, P. (2005). What is Successful Aging and Who Should Define it? *British Medical Journal,* 1548-1551.

Budak, B. (2020). 60+ Tazelenme Üniversitesi Öğrencilerinin Başarılı Yaşlanma Durumlarının Değerlendirilmesi. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Antalya.

Caron, C. M. (2005). A Conceptual Framework for Community Interventions in Successful Aging. M.Sc. Thesis, University of Ottawa Department of Epidemiology and Community Medicine, Ottowa.

Crowther, M. R., Parker, M. W., Achenbaum, W. A., Larimore, W. L. and Koenig H. G. (2002). Rowe and Kahn's model of Successful Aging Revisited Positive Spirituality-The Forgotten Factor. *Gerontologist, 42*(5), 613-620.

Cumming, E. and Henry. W. E., (1961): *Growing old: The process of disengagement.* New York: Basic Books.

Çelik Seyitoğlu, D. (2019). Malatya İli Battalgazi İlçesinde, 65 Yaş ve Üzeri Yaşlılarda İstismar, Depresyon, Başarılı Yaşlanma Durumlarının Saptanması ve Etkileyen Faktörler. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi, Malatya.

Danış, M. Z. (2015). Kurumlarda Kalan Yaşlıların Yaşam Kalitesi ve Bunu Etkileyen Faktörler: Ankara Örneğinde Bir Alan Araştırması. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

Demir Çelebi, Ç. (2020). Başarılı Yaşlanma ve Türkiye İçin Bir Program Denemesi. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Devlet Planlama Teşkilatı. (2007). *Türkiye'de Yaşlıların Durumu ve Yaşlanma Ulusal Eylem Planı.* Ankara: DPT Yayını.

Diktaş Yerli, Gülbaşak. (2017). Yaşlılık Dönemi Özellikleri ve Yaşlılara Yönelik Sosyal Hizmetler. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, *10*(52), DOI: http://dx.doi.org/10.17719/jisr.2017.1979.

Duyan, V., Yolcuoğlu, İ. ve Artan, T. (2014). *Dünü, Bugünü, Yarınıyla İnsanı Anlamak*. İstanbul: Nar Yayınevi.

Freund, A. M. and Baltes, P. B. (1998). Selection, Optimization, and Compensation as Strategies of Life Management: Correlations with Subjective Indicators of Successful Aging. *Psychology and aging*, *13*(4), 531.

Görgün Baran, A. (2007). Başarılı Yaşlanma Modellerinin Sosyolojik Analizi. V. Kalınkara ve G. Akın içinde, *IV. Ulusal Yaşlılık Kongresi* (s. 236-245). Ankara: Yaşlı Sorunları Araştırma Derneği Yayını.

Gubrium, J. F. (1972). Toward a socio-environmental theory of aging. *The Gerontologist*, *12*(3), 281-284. DOI: 10.1093/geront/12.3_part_1.281.

Hannson, O. R. and B. N. Carpenter. (1994). *Relationships in Old Age*. New York: The Guilford Press.

Harman, D. (1956). Aging: A Theory Based on Free Radical and Radiation Chemistry. *Journal of Gerontology, 11*(3), 298–300. DOI: 10.1093/geronj/11.3.298.

Havighurst, R. J. (1961). Successful aging. *The Gerontologist*,1, 8-13.

Hayflick, L. (1991). *Aging under glass. Mutation Research/DNAging, 256(2-6), 69–80.* DOI: 10.1016/0921-8734(91)90002-s.

Hooyman, N. R. and Kıyak, A., (1988). Social Gerontology / A Multidicsiplinary Perspective. Washington University Press, Washington.

Hsu, H. C. (2015). Trajectories of Multimorbidity and Impacts on Successful Aging. *Experimental Gerontology,* (66), 32-38.

Işık, A., Tekin, N. ve Çağaltay Kayaoğlu, S. (2021). Yetişkin Bireylerin Başarılı Yaşlanma Durumlarını Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi: Sinop İli Örneği. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, *32*(4), 1403-1419.

İlik, B. ve İçağasıoğlu Çoban, A. (2021). Yaşlılık ve Sosyal Hizmetler (Teknik Rapor No: 16/2021-2). Ankara: Sağlık ve Sosyal Yardım Vakfı.

Klatz, R. and Goldman, R. (1997). *Stopping the Clock*. New Canaan: Keats Publishing.

Kohout, F. J., Berkman, L. F., Evans, D. A. and Cornoni-Huntley, J. (1993). The Shorter Forms of the CES-D Depression Syptoms Index. *Journal of Aging and Health*, *5*(2), 179-193.

Koşar, N. (1996). *Sosyal Hizmetlerde Yaşlı Refah Alanı*, Ankara: Şafak Matbaacılık.

Oğuz, M. T. (2007). Yaşlılarda Görülen Biyolojik ve Sosyal Değişimler, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Oliver, M. and Sapey, B. (1999). *Social Work with Disabled People*. Macmillan International Higher Education.

Özalp, N. (2021). *Psikiyatri Hastalarının Psikososyal Uyum, Benlik Saygısı ve Yaşam Kalitesi Düzeylerinin İncelenmesi.* İstanbul Üniversitesi- Cerrahpaşa, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Sosyal Hizmet Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Özmete, E. (2012). Yaşlanırken: Başarılı Yaşlanma. *Biz Bir Aileyiz Dergisi, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Yayını*, *1*(1), 1-5.

Özmete, E. (2022). Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Türkiye Yaşlı Hakları Raporu. https://www.tihek.gov.tr/public/editor/uploads/1661929782.pdf

Özmete, E. ve Hussein, S. (2017). Türkiye'de Yaşlı Bakım Hizmetleri Raporu: Avrupa'dan En İyi Uygulama Örnekleri ve Türkiye İçin Bir Model Tasarımı. Ankara: Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı.

Özsungur, F. (2018). Yaşlıların Teknoloji Kabul ve Kullanım Davranışlarının Başarılı Yaşlanma Üzerindeki Etkilerinin Analizi: Adana İli Örneği. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

Özsungur, F. (2020). Successful Aging Management in Social Work. *International Journal of Society Researches*, *10*(15), 5277-5307.

Pfeiffer, E. (1977). *Psychopathology and social pathology*. In J. E. Birren and K. W. Schaie (Eds.), Handbook of psychology of aging (pp: 650-671). New York: Van Nostrand Reinhold.

Reker, G. T. (2009). A Brief Manual of the Successful Aging Scale (SAS). DOI: 10,4238-4270.

Rowe, J. W. and Kahn, R. L. (1997). *Successful Aging*. New York: Pantheon Books.

Şanlı, S. (2012). Başarılı Bir Yaşlanma İçin Yaşlı Yetişkinlerin Eğitim İhtiyaçlarının Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Aile ve Tüketici Bilimleri Anabilim Dalı, Ankara.

Şeker, A. ve Kurt, G. (2018). Bir Sosyal Politika Alanı Olarak Yaşlılık ve Sosyal Hizmet Uygulamaları. *Nüfusbilim Dergisi*, 40, 7-30.

Teater, B. and Chonody, J. M. (2020). What Attributes of Successful Aging are Important to Older Adults? The Development of a Multidimensional Definition of Successful Aging. *Social Work in Health Care*, 1-19.

Tufan, İ. (2002). *Antikçağdan Günümüze Yaşlılık*. İstanbul: Aykırı Yayıncılık.

Vaillant, G. E. (2002). *Aging Well.* New York: Little, Brown & Company.

Von Faber M, Bootsma-Van der Wiel A., Van Exel E., Gussekloo J., Lagaay A. M., Van Dongen E., Knook D. L., Van der Geest S. and Westendorp R. G. (2001). Successful Aging in the Oldest Old: Who Can Be Characterized as Successfully Aged? *Arch Intern Med*, *161*(22), 2694-2700.

Watts T. D. (1992). The Disengagement and Activity Theories of Ageing: Some Possible Implications for Future Sports Involvement of the Aged. *IAAF, 7*(4), 33-39.

WHO. (2007). Global Age-friendly Cities: A Guide. http://www.who.int/ageing/publications/Global_age_friendly_cities_Guide_English.pdf, Erişim Tarihi: 28.08.2023.

WHO. (2015). World Health Organization World Report on Ageing and Health.

WHO. (2021). Aging and Health. Eylül 2023 tarihinde https://www.who.int/news-room/fact-sheets/.

Williams, C. Tibbits and W. Donahue (Eds.), (2009). *Processes of aging.* (Vol. 1, pp. 299-320). New York: Atherton Press.

AİLENİN İYİLİK HALİNİ GÜÇLENDİRMEDE MANEVİ DESTEĞİN ROLÜ

Sümeyra TURGUT

GİRİŞ

Aile, birincil insan ilişkilerinin yaşandığı, içindeki fertlerin belirli ihtiyaçlarını karşılanmasına olanak veren ve bu ihtiyaçlara ilişkin aidiyet kodlarını ve davranış motiflerini kuşaktan kuşağa aktaran toplumsal bir kurumdur. Aile, toplumu oluşturup devamlılığını sağlayan yegâne kurumdur. Aile, soyun devamı, çocukların yetiştirilmesi, sevgi, dayanışma, korunma, ekonomik, toplumsal hayatta yer edinme ve devamlılığı ihtiyaçlarını oluşturarak toplumların sürdürebilirliğini sağlamaktadır. Böylelikle fertlerin toplumsallaşmaları için ihtiyaç duyduğu desteği sunmaktadır. Ailenin işlevleri arasında içli dışlı olarak güçlü bir ilişki oluşturulması, iyilik halinin sağlamlaştırılmasıyla gerçekleşmektedir. Ailenin herhangi bir işlevselliğinde meydana gelen zayıflık veya güçlenme, diğer işlevlerinin de zayıflamasına ya da güçlenmesine sebep olmaktadır (Turğut ve Feyzioğlu, 2014).

Ailenin işlevlerine yüklenen anlamlarda, toplumsal, kültürel, inançsal, demografik, siyasal, ekonomik, hukuksal ve düşünsel nedenlerle toplumları dönüştüren bu etmenler zaman içinde farklılıkları meydana getirip değişimi sağlamaktadır. Bu değişimlerde toplumların iyilik hali güçlü olan aile yapıları, toplumları güçlü hale getirmektedir. İyilik halinin korunmasıyla fertler kendilerini gerçekleştirip toplumun devamını teminat altına almaktadır. "*Aile hem değişime sebep hem de aynı derecede muhatap olan nadir kurumlardan biridir. Çünkü aile, hem birey hayatına yön veren statik yönleri belirlerken hem de kriz durumlarında veya dönüşüm süreçlerinde kendisini ve üyelerini koruyacak sorun çözme kapasitesi yönüyle oldukça dinamik bir yapıya sahiptir"* (Turğut ve Feyzioğlu, 2014). Bu dinamik yapı, dünya toplumların tarihsel hafızasında birçok dönüşümü yaşatabilmektedir. Ailede oluşan bozulmalar, toplumları da tehlike altına atmaktadır. Toplumlarda çözünür hale gelip kaybolma durumu oluşmaktadır. Bundan dolayı her devlet yapısı aileyi korumak ve sağlamlaştırmak mecburiyetindedir.

Aile kurumu, fertlerin sosyalizasyon sürecinde fertlere ışık olmaktadır. Aileyi oluşturan fertleri yani insanı anlamlandırmak gerekmektedir. Beden ve ruhtan oluşan aklı, iradeyi, duygu ve güdüleri olan varlığı tanımlamamız gerekmektedir. Çünkü iyilik hali ve maneviyat tam olarak insanla alakalıdır. 'İnsan nedir?' sorusu insan var

KAYNAKÇA

Acar, H. (2014). Manevi İyi Oluş ile Dindarlık Arasındaki İlişki Üzerine Bir Değerlendirme. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 18*(2), 391-412.

Ağırbaş, F. (2017). Manevi Yönelimli Aile Danışmanlığı. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Apak, H. (2018). Güçlendirme ve Maneviyat Duyarlı Sosyal Hizmet. *The Journal Of Academic Social Science Studies,* (67), 399-411.

Apak, H. (2018.) Sosyal Hizmet ve Maneviyat Sosyal Çalışmacılar Üzerine Bir Alan Araştırması. İstanbul: Bir Yayınları.

Aslan, B. (2009). Cumhuriyet Dönemi Roman Kahramanlarında Kültürel Bocalama. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.

Atak, M. (2023). Aileyi Bütünleştirici ve Birliğini Koruyucu Manevi Yaklaşım. *Akademik Platform İslami Araştırmalar Dergisi, 7*(2), 247-261.

Attepe, Ö, S. Pak, M. D., İçağasıoğlu, Ç. A. (2017). Sosyal Hizmette İyilik Hali Kavramı. *Türkiye Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi, 1*(2), 87-104.

Aydın, C., Kaya, M., (2021). Maneviyat ve Öznel İyi Oluş Değişkenlerinin Hayatın Anlamını Yordaması. *Amasya İlahiyat Dergisi,* (17), 41-77.

Coşkunsever, A. (2016). Sosyal Hizmet Kurumlarında Dini Danışmanlık ve Rehberlik (Yetiştirme Yurdu ve Bakım ve Sosyal Rehabilitasyon Merkezi Örneği). Doktora tezi, Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Langer, C. L., Lietz, C. A. (2021*).* "Güçlendirme Kuramı", Genelci Sosyal Çalışma. Çev.: A. Karatay Nika Yayınları, 241-242.

Defrain, J., Asay, S. M. (2007). Strong Families Around The World: An İntroduction To The Family Strengths Perspective. *Marriage & Family Review, 41*(1-2), 1-10.

Erişen, M., Sivrikaya, S. K. (2017). Manevi Bakım ve Hemşirelik. *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi, 6*(3), 184-190.

İslamoğlu, M. (2023). İnsan Olmak Ya Da Nisyan Olmak. Https://Mustafaislamoglu.Com/İnsan-Olmak-Ya-Da-Nisyan-Olmak/

Ian, M, (2017). Sosyal Hizmet ve Maneviyat. Çev.: N.Ö. Bilge Kültür Sanat Yayınları.

Karslı, E. (2019). Modernleşme Sürecinde Çözülen Aile Yapısı ve Kadının Yeniden İnşası. *Uluslararası Hukuk ve Sosyal Bilim Araştırmaları Dergisi, 1*(1), 1-14.

Korkmaz, M. ve Osmanoğlu, C. (2019). Küreselleşmenin Birey ve Toplum Hayatına Etkileri ve Din Eğitimi. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi, 8*(1), 951-967.

Korkut, F. (2012). İyilik Hali Yıldızı Modeli, Uygulanması ve Değerlendirilmesi. *International Journal of Eurasia Social Sciences*, (9), 24-33.

Kurt, Z. (2005). Kanserli Hastaların İyileşmesinde Manevî Değerlerin Rolü. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Merkit, N. (2016). Sigmund Freud'da Uygarlığın Temel Dinamikleri ve Birey Üzerindeki Etkisi. *FLSF Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi,* (21), 123-140.

Meydan, H. (2016). Bireyin Manevi Potansiyel ve İhtiyaçlarını Dikkate Alan Bir Din Eğitimi Anlayışı Üzerine Değerlendirmeler. Manevi Danışmanlık ve Rehberlik I. Ed.: Ali Ayten, Mustafa Koç, Nuri Tınaz. İstanbul: Dem Yayınları, 2, 213-234.

Myers, J. E., Sweeney, T. J. ve Witmer, J. M. (2016). İyilik Hali Çalışma Kitabı. Çev.: Korkut Owen, F. 2. Baskı, Ankara: Anı Yayıncılık.

Okuyan, M. (2021). Kur'an Meal Tefsir. Haliç Üniversitesi Yayınları.

Sosyal Ekonomik Araştırmalar Merkezi (SEKAM), (2010). Türkiye'de Aile'nin Yapısal Özellikleri İşlevleri ve Değişimi. İstanbul: Sekam Yayınları.

Şeriati, A. (2015). Kendisi Olmayan İnsan. Çev.; E. Okumuş, Ankara: Fecr Yayınları.

T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, Türkiye Aile Yapısı Araştırması Tespitler Öneriler (2014), Ed. M Turğut, M., Feyzioğlu, S. Ankara: Aile ve Toplum Hizmetleri Genel Müdürlüğü, s. 1-50.

Tunç, B. (2020). Manevi İyi Oluşla Aile Doyumu Arasındaki İlişkide Aile Desteği ve Bütünlüğünün Rolü. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Aydın Adanan Menderes Üniversitesi.

YAKIN EŞ/PARTNER ŞİDDETİNİN PSİKOLOJİK ETKİLERİ: KADINLARIN DEPRESYON, TRAVMA VE YAŞAM DOYUMU DÜZEYLERİ İLE ŞİDDET YAŞANTILARININ İLİŞKİSİ

Sinem BALTACI

GİRİŞ

Şiddet Dünya Sağlık Örgütü'nün (DSÖ, 2013) tanımına göre, gücün ve iktidarın kötü niyetle kullanılması sonucu başkalarına yönelik tehdit oluşturan bir eylemi ifade eder ve bu eylemin sonucunda fiziksel, ekonomik, psikolojik ve sosyal zararlar meydana gelir. Bu bağlamda, şiddet, toplumsal bir düzen içinde yaşayan insanlar için önemli bir sorun olarak belirmektedir.

Şiddet oldukça kapsamlı bir meseledir ve çeşitli formlarda ortaya çıkabilir. Ediz ve Altan (2017) tarafından önerilen sınıflandırmaya göre, şiddet kitlelere yönelik (toplumsal) ve bireylere yönelik (bireysel) olarak iki ana kategoriye ayrılır. Toplumsal şiddet, savaş, terör, etnik farklılıklar, ekonomik yaptırımlar gibi nedenlerle geniş kitlelerin şiddete maruz kalmasını içerirken, bireysel şiddet, bireylerin ve bu bireylerin mensubu olduğu ulusun ulusal bir sorunu olarak belirir.

Bireysel anlamda şiddeti incelediğimizde, kadınlar ve çocuklar gibi daha savunmasız grupların yanı sıra erkekler, hayvanlar veya nesneler (tribünler, çiçekler vb.) gibi farklı hedeflerin de etkilendiği bir durum söz konusu olabilmektedir. Ancak dünya genelinde özellikle kadınlara yönelik olan şiddetin daha yaygın bir sorun olduğu bildirilmiştir. DSÖ'nün 2018 yılında yayımladığı rapora göre, 15 yaş ve üzeri evli veya ilişkisi olan kadınların yaklaşık %10'u yakın partnerleri tarafından son 12 ayda en az bir kez fiziksel ve/veya cinsel şiddete maruz kalırken bu yaygınlık oranı hayat boyu fiziksel ve/veya cinsel şiddet için %26'ya yükselmektedir. Benzer şekilde, 161 ülkeden ve 15 yaş ve üzeri kadınlardan toplanan verilere göre kadınların yaklaşık %13'ünün son 12 ayda yakın partnerlerinden fiziksel ve/veya cinsel şiddet gördüğü raporlanırken 15-29 yaş aralığında olan kadınlar için bu oranın %24; 19-24 yaş aralığında olan kadınlar için ise %26 olduğu belirtilmiştir (Sardinha vd., 2022).

Türkiye'de de kadına yönelik şiddetin oldukça yüksek düzeyde olduğu rapor edilmektedir. Bu konuda yapılmış en kapsamlı çalışmalar, Hacettepe Üniversitesi ile Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı tarafından "Türkiye'de Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet Araştırması" kapsamında 2008 ve 2014 yıllarında yürütülmüş çalışmalardır. Buna

KAYNAKÇA

Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı ve Hacettepe Üniversitesi (2014). Türkiye'de kadına yönelik aile içi şiddet araştırması. Erişim adresi https://fs.hacettepe.edu.tr/hips/dosyalar/Ara%C5%9Ft%C4%B1rmalar%20-%20raporlar/Aile%20i%C3%A7i%20%C5%9Eiddet%20Ara%C5%9Ft%C4%B1rmalar%C4%B1/2014_AiSA_Anarapor.pdf

Arata, C. M. (2002). Child sexual abuse and sexual revictimization. *Clinical Psychology: Science and Practice, 9*, 135 – 164. https://doi.org/10.1093/clipsy/9.2.135

Atmaca, S. ve Gençöz, T. (2016). Exploring revictimization process among Turkish women: The role of early maladaptive schemas on the link between child abuse and partner violence. *Child Abuse & Neglect, 52*, 85 – 93. https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2016.01.004

Barnes, J. E., Noll, J. G., Putnam, F. W. ve Trickett, P. K. (2009). Sexual and physical revictimization among victims of severe childhood sexual abuse. *Child Abuse and Neglect, 33*, 412 – 420. https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2008.09.013

Beck, A. T., Epstein, N., Brown, G. ve Steer, R. A. (1988) An inventory for measuring clinical anxiety: Psychometric properties. *Journal of Consulting and Clinical Psychology, 56*(6), 893 – 897.

Beck, A. T., Ward, C. H., Mendelson, C. H., Mock, J. ve Erbaugh, J. (1961). An inventory for measuring depression. *Archives of General Psychiatry, 4*, 561 – 571. https://doi.org/10.1001/archpsyc.1961.01710120031004

Bensley, L., Van Eenwyk, J. ve Wynkoop Simmons, K. (2003). Childhood family violence history and women's risk for intimate partner violence and poor health. *American Journal of Preventive Medicine, 25*, 38 – 44. https://doi.org/10.1016/S0749-3797 (03) 00094-1

Bielderman, A., de Greef, M. H. G., Krijnen, W. P. ve van der Schans, C. P. (2014). Relationship between socioeconomic status and quality of life in older adults: A path analysis. *Quality of Life Research, 24*(7), 1697 – 1705. https://doi.org/10.1007/s11136-014-0898-y

Birleşmiş Milletler Genel Kurulu Deklerasyonu [United Nations General Assembly] (1993, Aralık). The declaration on the elimination of violence against women. 85th Plenary Meeting. Erişim adresi https://www.un.org/documents/ga/res/48/a48r104.htm

Campbell, J. C. (2002). Health consequences of intimate partner violence. *Lancet, 359*(9314), 1331 – 1336. https://doi.org/10.1016/S0140-6736(02)08336-8

Colbert, S. J. ve Krause, N. (2009). Witnessing violence across the life course, depressive symptoms, and alcohol use among older persons. *Health Education & Behavior, 36*(2), 259 – 277. https://doi.org/10.1177/1090198107303310

Cold, J., Petruckevitch, A., Feder, G., Chung, W., Richardson, J. ve Moorey, S. (2001). Relation between childhood sexual and physical abuse and risk of revictimization in women: A cross-sectional survey. *The Lancet, 358*, 450 – 453.

Devries, K. M., Mak, J. Y., Bacchus, L. J., Child, J. C., Falder, G., Petzold, M., … Watts, C. H. (2013). Intimate partner violence and incident depressive symptoms and suicide attempts: A systematic review of longitudinal studies. *PLoS Medicine, 10*(5), 1 – 12.

Diener, E., Emmons, R. A., Larsen, R. J. ve Griffin, S. (1985). The satisfaction with life scale. *Journal of Personality Assessment, 49,* 71 – 75.

Draper, T. W., Holman, T. B., Grandy, S. R. ve Blake, W. W. (2008). Individual, demographic, and family correlates of romantic attachments in a group of American young adults. *Psychological Reports, 103*(3), 857 – 872. https://doi.org/10.2466/pr0.103.3.857-872

Durak, M., Senol-Durak, E. ve Gencoz, T. (2010). Psychometric properties of the satisfaction with life scale among Turkish university students, correctional officers, and elderly adults. *Social Indicators Research, 99*(3), 413 – 429. https://doi.org/10.1007/s11205-010-9589-4.

Dünya Sağlık Örgütü (2018). Violence against women prevalence estimates: Global, regional and national prevalence estimates for intimate partner violence against women and global and regional prevalence estimates for non-partner sexual violence against women. Erişim adresi https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/341337/9789240022256-eng.pdf?sequence=1&isAllowed=y.

Ediz, A. ve Altan, Ş. (2017). Türkiye'de kadına yönelik şiddet üzerine bir alan araştırması. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi,* Özel Sayı, 397 – 410.

Edleson, J. L. (1999). The overlap between child maltreatment and women battering. *Violence against Women, 5*, 134 – 154.

Foa, E. B., Cashman, L., Jaycox, L. ve Perry, K. (1997). The validation of a self-report measure of posttraumatic stress disorder: The posttraumatic diagnostic scale. *Psychological Assessment, 9*, 445 – 451.

Gold, S. R., Sinclair, B. B. ve Balge, K. A. (1999). Risk of sexual revictimization: A theoretical model. Aggression and Violent Behavior, 4, 457 – 470.

Golding, J. M. (1999). Intimate partner violence as a risk factor for mental disorders: A meta-analysis. Journal of Family Violence, 14, 99 – 132. https://doi.org/ 10.1023/A:1022079418229

Hartley, C. C. (2002). The co-occurrence of child maltreatment and domestic violence: Examining both neglect and child physical abuse. *Child Maltreatment, 7*, 349 – 358. https://doi.org/10.1177/107755902237264

Hisli, N. (1989). Beck depresyon envanterinin üniversite öğrencileri için geçerliği, güvenirliği. *Psikoloji Dergisi, 7*(23), 3 – 13.

Işıklı, S. (2006). Travma sonrası akut stres bozukluğu olan bireylerde semantik ve epizodik duyusal kayıt işleyişi ve çalışma belleği arasındaki ilişkiler. (Yayımlanmamış doktora tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uygulamalı Psikoloji Anabilim Dalı, Ankara.

Iverson, K. M., Gradus, J. L., Resick, P. A., Suvak, M. K., Smith, K. F. ve Monson, C. M. (2011). Cognitive-behavioral therapy for PTSD and depression symptoms reduces risk for future intimate partner violence among interpersonal trauma survivors. *Journal of Consulting and Clinical Psychology, 79*(2), 193 – 202. https://doi.org/10.1037/a0022512

Kilpatrick, D. G. ve Acierno, R. (2003). Mental health needs of crime victims: Epidemiology and outcomes. *Journal of Traumatic Stress, 16*(2), 119 – 132. https://doi.org/10.1023/a:1022891005388

Krug, E. G., Dahlberg, L. L., Mercy, J. A., Zwi, A. B. ve Lozano, R. (2002). World report on violence and health. World Health Organization. Erişim adresi https://apps.who.int/iris/handle/10665/42495

Lagdon, S., Armour, C. ve Stringer, M. (2014). Adult experience of mental health outcomes as a result of intimate partner violence victimisation: A systematic review. *European Journal of Psychotraumatology, 5*(1), 1 – 13. https://doi.org/10.3402/ejpt.v5.2479

Lowell, A., Renk, K. ve Adgate, A. H. (2014). The role of attachment in the relationship between child maltreatment and later emotional and behavioral functioning. *Child Abuse and Neglect, 38*, 1436 –1449. https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2014.02.006

McKinney, C. M., Caetano, R., Ramisetty-Mikler, S. ve Nelson, S. (2008). Childhood family violence and perpetration and victimization intimate partner violence: Findings from a national population-based study of couples. *Annals of Epidemiology, 19*, 25 – 32. https://doi.org/10.1016/j.annepidem.2008.08.008

Millett, L. S., Kohl, P. L., Jonson-Reid, M., Drake, B. ve Petra, M. (2013). Child maltreatment victimization and subsequent perpetration of young adult intimate partner violence: An exploration of mediating factors. *Child Maltreatment, 18*, 71 – 84.

Milner, J. S., Thomsen, C. J., Crouch, J. L., Rabenhorst, M. M., Martens, P. M., Dyslin, C. W. … Merrill, L. L. (2010). Do trauma symptoms mediate the relationship between childhood physical abuse and adult child abuse risk? *Child Abuse and Neglect, 34*, 332 – 344. https://doi.org/10. 1016/j.chiabu.2009.09.017

Noll, J. G., Horowitz, L. A., Bonanno G. A., Trickett, P. K. ve Putnam, F. W. (2003). Revictimization and self-harm in females who experienced childhood sexual abuse: Results from a prospective study. *Journal of Interpersonal Violence, 18*, 1452 – 1471. https://doi.org/10.1177/0886260503258035

Renner, L. M. ve Slack, K. S. (2006). Intimate partner violence and child maltreatment: Understanding intra- and intergenerational connections. *Child Abuse and Neglect, 30*, 599 – 617. https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2005.12.005

Sardinha, L., Maheu-Giroux, M., Stöckl, H., Meyer, S. R. ve Garcia-Moreno, C. (2022) Global, regional and national prevalence estimates of physical or sexual, or both, intimate partner violence against women in 2018. *The Lancet, 399*(10327), 803 – 813. https://doi.org/.org/10.1016/S0140-6736(21)02664-7

Schnurr, P. P. ve Green, B. L. 82004). Understanding relationships among trauma, post-tramatic stress disorder, and health outcomes. *Advanced in Mind-Body Medicine, 20*(1),18 – 29.

Straus, M. A., Hamby, S. L., Boney-McCoy, S. ve Sugarman, D. B. (1996). The revised conflict tactics scales (CTS2): Development and preliminary psychometric data. *Journal of Family Issues, 17*, 283 – 316.

Turhan, E., Guraksın, A. ve Inandı, T. (2006). Validity and reliability of the Turkish version of the revised conflict tactics scales. *Turkish Journal of Public Health, 4*, 1 – 12.

Watkins, L. E, Maldonado, R. C. ve DiLillo, D. (2014). Hazardous alcohol use and intimate partner aggression among dating couples: The role of impulse control difficulties. *Aggressive Behavior, 40*(4), 369 – 381. https://doi.org/10/1002/ab.21528

Zorrilla, B., Pires, M., Lasheras, L., Morant, C., Seoane, L., Sanchez, L. M. … Durbán, M. (2010). Intimate partner violence: Last year prevalence and association with socio-economic factors among women in Madrid, Spain. *European Journal of Public Health, 20*(2), 169 – 175. https://doi.org/10.1093/eurpub/ckp143.

5. Basım

TARIM MUHASEBESİ

Prof. Dr. Bahattin Çetin
Prof. Dr. Tolga Tipi

nobel

TARIM MUHASEBESİ

Prof. Dr. Bahattin Çetin, Prof. Dr. Tolga Tipi

Yayın No.: 1545
İktisat/Ekonomi No.: 144
ISBN: 978-605-320-451-0
E-ISBN: 978-625-406-516-3
Basım Sayısı: 5. Basım, Kasım 2023

© Copyright 2023, NOBEL AKADEMİK YAYINCILIK EĞİTİM DANIŞMANLIK TİC. LTD. ŞTİ. SERTİFİKA NO.: 40340
Bu baskının bütün hakları Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.ne aittir.
Yayınevinin yazılı izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik
ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.

Nobel Akademik Yayıncılık, 2011 yılından beri "tanınmış uluslararası yayınevi" statüsündedir.

Genel Yayın Yönetmeni: Nevzat Argun -nargun@nobelyayin.com-
Genel Yayın Koordinatörü: Gülfem Dursun -gulfem@nobelyayin.com-

Sayfa Tasarım: Tarkan Kara -erdal@nobelyayin.com-
Redaksiyon: Suleyman Gezgin -suleyman@nobelyayin.com-
Kapak Tasarım: Sezai Özden -sezai@nobelyayin.com-
Görsel Tasarım Uzmanı: Mehtap Bayraktar Asiltürk -mehtap@nobelyayin.com-

Kütüphane Bilgi Kartı

Çetin, Bahattin., Tipi, Tolga.
Tarım Muhasebesi / Bahattin Çetin, Tolga Tipi
5. Basım, X + 228 s. 16,5x24 cm. Kaynakça var, dizin yok.
ISBN: 978-605-320-451-0
E-ISBN: 978-625-406-516-3
1. Muhasebe 2. Tarım 3. İşletme Analizi

Genel Dağıtım

ATLAS AKADEMİK BASIM YAYIN DAĞITIM TİC. LTD. ŞTİ.
Adres: Bahçekapı Mh. 2465 Sk. Oto Sanayi Sitesi No:7 Bodrum Kat, Şaşmaz/ANKARA
Telefon: +90 312 278 50 77 - **Faks:** 0 312 278 21 65
Sipariş: siparis@nobelyayin.com- **E-Satış:** www.nobelkitap.com - esatis@nobelkitap.com
www.atlaskitap.com - info@atlaskitap.com

Dağıtım ve Satış Noktaları: Alfa, Kırmızı Kedi, Arkadaş, D&R, Dost, Kika, Kitapsan,
Nezih, Odak, Pandora, Prefix, Remzi Kitabevleri, Yeryüzü Dağıtım

Baskı ve Cilt: Ada Matbaacılık Yayın San. Tic. Ltd. Şti. Sertifika No.: 44093
Ostim OSB Mah. 1578. Cad. No.: 21 Yenimahalle/ANKARA, Tel: 0312 385 54 10

İÇİNDEKİLER

1. Bölüm: GİRİŞ 1

2. Bölüm: TARIM MUHASEBESİ KAVRAMI, AMAÇLARI VE ÖNEMİ 3
2.1. Tarım Muhasebesinin Tanımı ve Önemi 3

3. Bölüm: İŞLETME KAVRAMI VE FONKSİYONLARI 7
3.1. İşletme Kavramı 7
3.2. İşletmelerin Amaçları 8
3.3. İşletmenin Fonksiyonları 11
3.4. İşletme Türleri ve Sınıflandırılması 12
3.5. Tarım İşletmesi Kavramı ve Sınıflandırılması 15
3.6. Tarım İşletmelerinde Sermaye Yapısı 21

4. Bölüm: TARIM İŞLETMELERİNDE ENVANTER, DEĞERLEME VE AMORTİSMAN 27
4.1. Tarım İşletmelerinde Envanter 27
4.2. Değerleme Tanımı ve Kapsamı 33
4.3. Amortismanın Tanımı ve Kapsamı 40
4.3.1. Amortismanın Hesaplanmasında Kullanılan Yöntemler 41
4.3.2. Vergi Yasalarımıza Göre Amortisman 48

5. Bölüm: TARIMSAL ÜRETİM KAYITLARI 51
5.1. Fiziki Kayıtlar 51
5.1.1. Fiziki Kayıtların Çeşitleri 52
5.2. Finansal Kayıtlar 65
5.2.1. Basit Muhasebe Sistemi (Tek Kayıt Sistemi) 66
5.2.2. Muzaaf Muhasebe Sistemi (Çift Kayıt Sistemi) 76
5.3. Tarımsal Faaliyetlere İlişkin Türkiye Muhasebe Standardı (TMS 41) 98

6. Bölüm: MUHASEBE KAYITLARININ ANALİZİ 113
6.1. Tarım İşletmeleri Yıllık Faaliyet Sonuçları 113
6.2. İşletme Analizi 134
6.2.1. Tarım İşletmelerinin Sermaye Yapısı ve Faaliyet Sonuçlarının Analizi 136
6.3. Üretim Faaliyetlerinin Analizi 160
6.3.1. Brüt Kâr Analizi 160
6.3.2. Maliyet Analizi 161

7. Bölüm: MUHASEBEDE BİLGİSAYARDAN YARARLANMA 179

8. Bölüm: TARIMSAL KAZANÇLARIN VERGİLENDİRİLMESİ 197
8.1. Yasaya Göre Zirai Kazanç, Faaliyet, İşletme, Çiftçi ve Mahsul Tanımlamaları (Madde 52) 197
8.2. Zirai Kazançların Vergilendirilmesi (Madde 53) 198
8.3. Tarımsal İşletme Büyüklüğü Ölçüleri (Madde 54) 201
8.4. Tarımsal Kazancın İşletme Hesabı Esasına Göre Tespiti (Madde 55) 204
8.5. Zirai İşletme Hesabı Esasına Göre Gelirler ve Giderler (Madde 56-57) 204

9. Bölüm: TARIM MUHASEBESİ İLE TARIMSAL İŞLETME PLANLAMASI ARASINDA VERİ SAĞLAMA-ÇÖZÜMLEME İLİŞKİLERİ 207

KAYNAKÇA 225

KAYNAKÇA

AÇIL, F., 1956, Samsun İli Tütün İşletmelerinde Rantabilite (1950-1951), A. Ü. Ziraat Fakültesi Yayınları: 105, Çalışmalar: 60, Ankara, 215s.

AÇIL, A. F., K., KÖYLÜ, 1971, Zirai Ekonomi ve İşletmecilik Dersleri, Ankara Üniversitesi, Ziraat Fakültesi Yayınları:465, Ankara, 375s.

AÇIL, A. F.,1977, Tarımsal Ürün Maliyetlerinin Hesaplanması ve Memleketimiz Tarımsal Ürün Maliyetlerindeki Gelişmeler, A.Ü. Ziraat Fakültesi Yayınları 665, Ankara.

AÇIL, A. F., 1980, Tarım Ekonomisi, Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları No: 741, Ankara, 611s.

AÇIL, A. F., R., DEMİRCİ, 1984, Tarım Ekonomisi, Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları No:880, Ankara, 372s.

AKSOY, S., 1980, Tarım Hukuku, Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları No:907, Ankara.

AKSÖZ, İ., 1972, Zirai Ekonomiye Giriş (Zirai İşletmecilik-Genel Kısım), Atatürk Üniversitesi Yayınları No:252/c, Erzurum, 298s.

ARAS, A., 1988, Tarım Muhasebesi, Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları No: 486, Ege Üniversitesi Basımevi, Bornova, İzmir, 323s.

BÜLBÜL, M., 1973, Adana Ovası Tarım İşletmelerinin Ekonomik Yapısı, Finansman ve Kredi Sorunları, Gıda-Tarım Hayvancılık Bakanlığı Mesleki Yayınlar Serisi, Ankara, 325s.

BOEHLJE, M. 1994. Evaluating Farm Financial Performance. Journal of Land Values, Taxation and Business Management. pp. 109-115.

BOEHLJE, M., C. DOBBINS, A. MILLER, D. MILLER, F. BARNARD. 1999. Measuring & Analysing Farm Financial Performance. Farm Business Management for the 21st Century, Dept. Of Agricultural Economics, Purdue University. 45 p.

BÜLBÜL, M., F. ORHAN, 1998, Balıkesir İli Merkez İlçesi Tarım İşletmelerinin Ekonomik Analizi, MPM Verimlilik Dergisi, 1998/1, Ankara, s. 149-164.

CİNEMRE, H. A., V. CEYHAN, O. KILIÇ, 1995, Çarşamba Ovası Tarım İşletmelerinin Ekonomik Analizi, 19 Mayıs Üniversitesi Ziraat Fakültesi, Araştırma Seri No:2, Samsun, 104s.

ÇAKAL, F.,1973., Erzincan İli Tarım İşletmelerinde Optimum Üretimin Tayini, Sevinç Matbaası,Ankara.106s.

ÇAKICI, L., 1973, Sanayi İşletmelerinde Rantabilite ve Rantabilite İle İlgili Sorunlar, A. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No:353, Ankara, 261s.

ÇAKIR, C., Ş., IŞIN, 1994, Avrupa Topluluğu'nda Tarım İşletmelerinin Sınıflandırılma Esasları ve Türkiye Açısından Değerlendirilmesi, Tarım ve Mühendislik Dergisi, Sayı:47, Ankara, s57-63.

ÇETİN, B.,1981.,Süt Sığırcılığı İşletmelerinde Karma Yem Bileşimlerinin Doğrusal Programlama (Minimizasyon) Metodu İle Belirlenmesi.(Lisans Tezi), Ankara, 1981, 68s.

ÇETİN, B., 1984, Ankara İli Kasaplık Piliç İşletmelerinin Ekonomik Analizi Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 134s.

ÇETİN,B., E,REHBER.,1987,Tekirdağ İli Merkez İlçesi Tarım İşletmelerinin Mekanizasyon Düzeyi ve Bir Traktör İçin Optimal İşletme Büyüklüğünün Saptanması Üzerine Bir Araştırma, Uludağ Üniv. Ziraat Fak. Dergisi, 1987(6),s.141-148.

ÇETİN, B., 1988, Tekirdağ İli Merkez İlçesinde Ayçiçeği Yetiştiren Tarım İşletmelerinin Doğrusal Programlama Metodu ile Planlanması, Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü (Doktora Tezi), Ankara, 142s.

ÇETİN, B., M.KOYUNCU, 1991, Bursa İli Merkez İlçesi Entansif Süt Sığırcılığı İşletmelerinde İşgücü Kullanım Düzeylerinin Saptanması, U.Ü. Ziraat Fakültesi Dergisi, Cilt:8, Bursa, s.29-39,

ÇETİN, B., 1995, Bursa İli Karacabey İlçesinde Pazar İçin Sebze Üretimine Yer Veren Tarım İşletmelerinin Planlanması ve Yeter Gelirli İşletme Büyüklüğünün Saptanması U. Ü. Ziraat Fak. Araştırma ve İncelemeler Yay. No:12, Bursa, 89. S.

ÇETİN, B., 1996, Sığırcılık İşletmelerimizin Yapısal Özellikleri, Güney Marmara Bölgesi Sığırcılık İşletmelerinde Verimlilik ve Optimal İşletme Organizasyonlarının Doğrusal Programlama Yöntemiyle Saptanması, U. Ü. Ziraat Fak. Araştırma ve İncelemeler Yay. No:14, Bursa, 65s

ÇETİN, B., 1999, Gıda Sanayii Ekonomisi ve İşletmeciliği, U. Ü. Güçlendirme Vakfı (VİPAŞ A.Ş.) Yay No: 136, ISBN 975-564-76-2, Bursa, 186s.

ÇETİN, B., G. YÜKSEL, 1999, A Research Work on the Mechanisation Level, Repair and Maintenance Costs of Tractors in the Vegetable Farms of Bursa Province, 7th International Congress on Mechanisation and Energy in Agriculture, ICAME'99, 26-27 May , Adana, s. 521-524.

ÇETİN, B., Optimal Farm Plans for Tractor Capacity and Analysis of Tractor Use in Vegetable Farms, Bursa Province, Türkiye. AMA, Agricultural Mechanisation in Asia, Africa and Latin America, Vol:31, No:4, ISSN 0084-5841, Autumn, 2000, Tokyo-JAPAN pp72-75.

ÇETİN, B., 2003, Tarımsal Finansman, Uludağ Üniversitesi Ziraat Fakültesi, Yayın No: 97, Bursa, 114s.

ÇETİN, B., 2020, Gıda Sanayi İşletme Ekonomisi, 3. Basım, Nobel Yayın No:357, Ankara, 202 s.

ÇETİN, B., 2013, Uygulamalı Tarım Ekonomisi, Nobel Yayın No: 645, Ankara, 351 s.

ÇETİN, B., 2022, Tarımsal Finansman, 4. Basım, Nobel Yayın No:941, Ankara, 193 s.

DEMİRCİ, R., 1978, Kırşehir Merkez İlçesi Hububat İşletmelerinde Optimal İşletme Organizasyonları ve Yeter Gelirli İşletme Büyüklüklerinin Saptanması, U. Ü. Ziraat Fakültesi, Araştırma ve İncelemeler Yayın No:12, Bursa, 89s.

ERKUŞ, A., M., BÜLBÜL, T., KIRAL, A. F.,AÇIL, R.,DEMİRCİ, 1995, Tarım Ekonomisi, Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Eğitim, Araştırma ve Geliştirme Vakfı Yayınları No:5, ISBN 975-7185-01-9, Ankara, 298

ERKUŞ, A., B. ÇETİN, F. TATLIDİL, E. GÜNDOĞMUŞ, 1995/a, Optimal İşletme Büyüklüğünün Saptanması, Türkiye Ziraat Mühendisliği 4. Teknik Kongresi, TMMOB, Zir Müh. Odası, 9-13 Ocak, Ankara, s. 115-123

ERKUŞ, A., R.,DEMİRCİ, 1996, Tarımsal İşletmecilik ve Planlama, Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları No:1435, Ankara, 158s.

HARSH, S. B., J. L., CONNOR, D. G., SCHWAB, 1981, Managing the Farm Business, Prentice-Hall, Inc., Englewood Cliffs, N. J. 07632, Michigan State University, USA, 384s.

HOPKINS, J. A., E. O., HEADY, 1955, Farm Records and Accounting, Fourth Edition, The Iowa State College Press, Ames, Iowa, 346p.

İNAN, İ. H., 1977, Eskişehir-Alpu Ovası Tarım İşletmelerinde Yeter Gelirli İşletme Büyüklüğü ve Organizasyonunun Linear (Doğrusal) Programlama Yöntemi İle Saptanması, Doktora Tezi (Yayınlanmamış), Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara, 135s.

İNAN, İ. H., 1998, Tarım Ekonomisi İşletmeciliği, Dördüncü Baskı, Hasad Yayıncılık, Tekirdağ, s116-141.

JAMES, S. C., E. STONEBERG, 1986, Farm Accounting and Business Analysis, Third Edition, The Iowa State University Press, Ames, Iowa, 312p.

KARAGÜLLE, T., 1995, Tekdüzen Hesap Planına Göre Bilgisayarlı Muhasebe, Antalya, 156s.

KARKACIER, O., 1991, Tokat-Turhal Sığır Besiciliği İşletmelerinin Ekonomik Analizi, Doktora Tezi (Yayınlanmamış), Ege Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İzmir, 172s.

KIRAL, T., 1970, Ziraat İşletmelerimizde Defter Tutumu Şekilleri ve Mukayeseleri, Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi, Zirai Ekonomi ve İşletmecilik Kürsüsü Asistanı (Doktora Tezi), Ankara, 258s.

KIRAL, T., H., KASNAKOĞLU, F. TATLIDİL, H., FİDAN, E. GÜNDOĞMUŞ, 1999, Tarımsal Ürünler İçin Maliyet Hesaplama Metodolojisi ve Veri Tabanı Rehberi, Tarımsal Ekonomi Araştırma Enstitüsü, Ankara, 143s.

LANGEMEIER, M. R. 2000/c. Financial Ratios Used in Financial Management. Kansas State University, Farm Management Guide, MF-270.4 p.

LAZOL, İ., 2000, Genel Muhasebe, Ekin Kitabevi, Bursa, 392s.

LUENING, R.A., 1989, Farm Records can improve profitability, USDA, Dept. of Farm Management, Washington, USA, p.102-112.

MÜLAYİM, Z.G., 1994, Tarımsal Değer Biçme; Genel, Özel, Yasal, Yetkin Yayınları, Ankara.

OSBURN, D. D, C. K., SCHNCEBERGER, 1983, Modern Agricultural Management, Reston Publishing Company, Inc. Virginia, ISBN 0-8359-4550-2, The University of Missouri, USA, 416s.

ÖZEL, S., 1972, İşletmelerde Maloluş Giderleri Analizi, Mars Matbaası, Ankara, 134s.

ÖZÇELİK, A., 1985, Tarım İşletmelerinde Teknik Gelişmenin Optimal İşletme Organizasyonlarına Etkisinin Araştırılması, Doktora Tezi , Ankara.

REHBER, E., 1984, Tarımda Etkinlik Kavramı ve İşletme Büyüklüğü, Milli Prodüktivite Merkezi Verimlilik Dergisi Cilt 13, Sayı:4, Ankara, s70-81.

REHBER, E., T. TİPİ, 2005, Tarımsal İşletmecilik ve Planlama, Uludağ Üniversitesi Yayınları, Yayın No:2.05-049-0425, Uludağ Üniversitesi Basımevi, Bursa, 184s.

REHBER, E., B., ÇETİN, 1998, Tarım Ekonomisi, U. Ü. Güçlendirme Vakfı (VİPAŞ A.Ş.) Yay No: 134, ISBN 975-564-074-6, Bursa, 318s.

REHBER, E, 1999, Tarımsal Kıymet Takdiri ve Bilirkişilik, U. Ü. Güçlendirme Vakfı Yayın No: 139, Vipaş Yayın No:15, Bursa, 133s.

TALİM, M., 1973, Tarımsal Basit, Geliştirilmiş ve Yönetim Muhasebe Tekniğinin Mukayeseli Olarak Uygulanmasıyla İlgili Bir Araştırma, Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları No:200, Bornova, İzmir, 123s.

TİPİ, T., 2002, Tarım İşletmelerinin Yıllık Faaliyet Sonuçlarının Değerlendirilmesi Yöntemlerinin Karşılaştırmalı Analizi, U. Ü. Fen Bilimleri Enstitüsü (Doktora Tezi), Bursa, 196s.

http://www.farmdoc.uiuc.edu//finance/analysis6.pdf

Genişletilmiş ve Gözden Geçirilmiş 5. Baskı

Teori ve Problemlerle
MAKİNA DİNAMİĞİ

Prof. Dr. Fatih Mehmet Botsalı
Doç. Dr. Ümit Önen
Dr. Abdullah Çakan

nobel

TEORİ VE PROBLEMLERLE MAKİNA DİNAMİĞİ

Prof. Dr. Fatih Mehmet Botsalı, Doç. Dr. Ümit Önen, Dr. Abdullah Çakan

Yayın No.: 5108
Mühendislik-Teknik No.: 502
ISBN: 978-625-397-797-9
E-ISBN: 978-625-397-796-2
Basım Sayısı: Genişletilmiş ve Gözden Geçirilmiş 5. Baskı, Ekim 2023

© Copyright 2023, NOBEL AKADEMİK YAYINCILIK EĞİTİM DANIŞMANLIK TİC. LTD. ŞTİ. SERTİFİKA NO.: 40340
Bu baskının bütün hakları Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.ne aittir.
Yayınevinin yazılı izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik
ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.

Nobel Akademik Yayıncılık, 2011 yılından beri "tanınmış uluslararası yayınevi" statüsündedir.

Genel Yayın Yönetmeni: Nevzat Argun -nargun@nobelyayin.com-
Genel Yayın Koordinatörü: Gülfem Dursun -gulfem@nobelyayin.com-

Sayfa Tasarım: Tarkan Kara -erdal@nobelyayin.com-
Redaksiyon: Meliha Uysal -meliha@nobelyayin.com-
Görsel Tasarım Uzmanı: Mehtap Yürümez -mehtap@nobelyayin.com-

Kütüphane Bilgi Kartı

Botsalı, Fatih Mehmet., Önen, Ümit., Çakan, Abdullah.
Teori ve Problemlerle Makina Dinamiği / Fatih Mehmet Botsalı, Ümit Önen, Abdullah Çakan
Genişletilmiş ve Gözden Geçirilmiş 5. Baskı, VIII + 304 s., 16,5x24 cm. Kaynakça ve dizin var.
ISBN: 978-625-397-797-9
E-ISBN: 978-625-397-796-2
1. Makine Dinamiği 2. Mekanizma 3. Titreşim

Genel Dağıtım

ATLAS AKADEMİK BASIM YAYIN DAĞITIM TİC. LTD. ŞTİ.
Adres: Bahçekapı Mh. 2465 Sk. Oto Sanayi Sitesi No:7 Bodrum Kat, Şaşmaz/ANKARA
Telefon: +90 312 278 50 77 - **Faks:** 0 312 278 21 65
Sipariş: siparis@nobelyayin.com- **E-Satış:** www.nobelkitap.com - esatis@nobelkitap.com
www.atlaskitap.com - info@atlaskitap.com

Dağıtım ve Satış Noktaları: Alfa, Kırmızı Kedi, Arkadaş, D&R, Dost, Kika, Kitapsan,
Nezih, Odak, Pandora, Prefix, Remzi Kitabevleri, Yeryüzü Dağıtım

Baskı ve Cilt: Ada Matbaacılık Yayın San. Tic. Ltd. Şti. Sertifika No.: 44093
Ostim OSB Mah. 1578. Cad. No.: 21 Yenimahalle/ANKARA Tel: 0312 385 54 10

İÇİNDEKİLER

Bölüm 1 1
GİRİŞ 1
1.1. Makine Dinamiğinin Problemleri 2
1.1.1. Elastik ve Rijit Elemanlı Mekanizmaların Dinamiği 2
1.1.2. Dinamiğin Temel Problemleri 2
Wittenbauer'e Göre Dinamiğin Birinci Temel Problemi 3
Wittenbauer'e Göre Dinamiğin İkinci Temel Problemi 3
Bölüm 2 5
MEKANİZMALARDA STATİK KUVVET ANALİZİ 5
2.1. Rijit Cismin Dengesi 5
2.2. Rijit Cismin Dengesinde Özel Durumlar 6
2.2.1. İki Kuvvetin Etkisi Altındaki Rijit Cisim 7
2.2.2. Üç Kuvvetin Etkisi Altındaki Rijit Cisim 8
2.2.3. İki Kuvvet ve Bir Moment Etkisi Altındaki Rijit Cisim 8
2.3. Mekanizmalarda Statik Kuvvet Analizi 9
2.3.1. Serbest Cisim Diyagramları 10
2.4. Mekanizmaların Statik Kuvvet Analizinde Kullanılan Yöntemler 13
2.4.1. Birim Vektörlerle Çözüm 13
2.4.2. Grafik Çözüm Yöntemi 17
2.4.3. Bilgisayar Destekli Tasarım Yazılımı ile Grafik Analiz 19
2.4.4. Skalar Denge Denklemlerini Kullanarak Çözüm 22
2.4.5. Virtüel İş Yöntemi 24
2.5. Lineer Mekanik Sistemlerde Kuvvet Analizi 32
2.5.1. Dişli Sistemleri 32
2.6. Mekanizmalarda Harekete Direnç Gösteren Kuvvetler 36
2.7. Mekanizmalarda Coulomb Sürtünmesi Kabulü ile Kuvvet Analizi 39
2.7.1. Ani Verim 40
PROBLEMLER 45
ÇÖZÜMLÜ PROBLEMLER 49

Bölüm 3 55
MEKANİZMALARIN KİNEMATİK ANALİZİ 55
3.1. Rijit Cismin Düzlemsel Hareketi 55
3.1.1. Rijit Cismin Ötelenme Hareketi 55
3.1.2. Sabit Bir Eksen Etrafında Dönme Hareketi..... 56
3.1.3. Rijit Cismin Genel Düzlemsel Hareketi 57
3.1.4. Dönen Bir Karşılaştırma Takımına Göre Bağıl Hareket ve Coriolis İvmesi 59
3.2. Düzlemsel Mekanizmalarda Hız ve İvme Analizi 65
PROBLEMLER 81
ÇÖZÜMLÜ PROBLEMLER 83
Bölüm 4 90
DÜZLEMSEL MEKANİZMALARIN DİNAMİK ANALİZİ 90
4.1. Giriş 90
4.2. Maddesel Noktalar Sisteminin Dinamiği D'Alembert İlkesi 90
4.3. Kütle Atalet Momenti 95
4.4. Mekanizmaların Dinamik Analizinde Grafik Yöntem 104
4.4.1. Mekanizmaların Grafik Yöntemle Dinamik Analizinde İzlenecek Yol.....106
PROBLEMLER 131
ÇÖZÜMLÜ PROBLEMLER 136
Bölüm 5 148
MEKANİK TİTREŞİMLER..... 148
5.1. Giriş 148
5.2. Hareket Denklemlerinin Elde Edilmesi..... 149
5.2.1. Hareket Denklemlerinin Newton Yasasını Kullanarak Elde Edilmesi.....149
5.2.2. Enerji Yöntemleri.....151
5.3. Tek Serbestlik Dereceli Sistemlerin Serbest Titreşimleri 153
5.3.1. Basit Harmonik Hareket ve Serbest Titreşimler:.....153
5.3.2. Sönümlü Serbest Titreşimler.....168
5.3.3. Logaritmik Dekreman.....174
5.4. Tek Serbestlik Dereceli Sistemlerin Harmonik Kuvvetler Etkisi Altındaki Zorlanmış Titreşimleri 177

5.4.1. Sönümlü Sistemler 177
5.4.2. Sönümsüz Sistemler 180
5.4.3. Zemine İletilen Kuvvet ve Kuvvet Geçirgenliği 182
5.5. Tek Serbestlik Dereceli Sistemlerin Dengelenmemiş Atalet Kuvvetleri Etkisi Altındaki Titreşimleri 184
5.6. Mesnet İkazlı Sistemler 194
5.7. Tek Serbestlik Dereceli Sistemlerde Titreşim İzolasyonu 202
PROBLEMLER 206
ÇÖZÜMLÜ PROBLEMLER 210

Bölüm 6 218

RİJİT ROTORLARIN DİNAMİĞİ VE DENGELEME 218
6.1. Statik Dengesizlik 218
6.2. Dinamik Dengesizlik 221
6.3. Dengeleme Değerlerinin Hesapla Tespiti 223
6.4. Dinamik Dengeleme Makineleri 233
6.5. Dengeleme ile İlgili Türk Standartları 236
Terminoloji Standardı 236
Dengeleme Makineleri ile ilgili Standartlar 236
PROBLEMLER 239
ÇÖZÜMLÜ PROBLEMLER 240

Bölüm 7 244

VOLANLAR 244
7.1. Hız Düzgünsüzlüğü 245
7.2. Volan İhtiyacının Belirlenmesi 246
7.3. İçten Yanmalı Motorla Çalıştırılan Makinelerde Volan İhtiyacının Belirlenmesi 248
7.4. Yük Karakteristiği Dalgalı Makinelerde Volan İhtiyacının Belirlenmesi ... 251
PROBLEMLER 255
ÇÖZÜMLÜ PROBLEMLER 258

Bölüm 8 261

MİLLERİN SAVRULMASI 261
8.1. Tek Disk Taşıyan Bir Milin Savrulması 261
8.2. Millerin Öz Ağırlığına Bağlı Kritik Hızları 266
8.3. Birden Çok Disk Taşıyan Millerde Kritik Hız 267

8.4. Çapı Kademeli Olarak Değişen Millerin Kritik Hızları 272
PROBLEMLER 273

Bölüm 9 274

MEKANİZMALARIN DENGELENMESİ 274
9.1. Dört Çubuk Mekanizmasının Dengelenmesi 275
9.2. Krank-Biyel Mekanizmasının Dengelenmesi 280
9.3. İçten Yanmalı Motorların Dengelenmesi 286
9.3.1. Çok Silindirli Motorların Dengelenmesi 286
9.3.2. Dört Silindirli Motorların Dengelenmesi 290
9.3.3. V-tipi Motorların Dengelenmesi 296
PROBLEMLER 298

KAYNAKÇA 300
DİZİN 302

KAYNAKÇA

1. Shigley, J.E., Theory of Machines, McGraw-Hill Book Co., New York, 1961.
2. Shigley, J.E., Dynamic Analysis of Machines, McGraw-Hill Book Co., New York, 1961.
3. Martin, G.H. Kinematics and Dynamics of Machines, Second Edition, McGraw-Hill Book Co., New York, 1969.
4. Shigley, E.J. and Uicker, J.J., Theory of Machines and Mechanisms', McGraw-Hill Book Co., New York, 1995.
5. Tao, D.C. Fundamentals of Applied Kinematics, Addison-Wesley Publishing Co., Reading Massachussets, 1967.
6. Hirchorn, J., Kinematicsand Dynamics ofPlane Mechanisms, McGraw-Hill Book Co., New York, 1962.
7. Waldron K.J., Kinzel, G.L., John Wiley & Sons Inc., New York, 1999.
8. Söylemez, E.,Mechanisms, ODTÜ Yayın No: 64. 1999,Ankara.
9. Paul, B., Kinematics and Dynamics of Planar Machinery, Prentice-Hall, N.J., 1979.
10. Seto, William W., Schaum's outline of theory and problems of mechanical vibrations, McGraw-Hill, New York, 1964.
11. Pistonlu Makineler Dinamiği, Selim Palavan, İTÜ Yayın No:1020, Berksoy Matbaası 1956, İstanbul.
12. Shames, I.H., Engineering Mechanics: Statics and Dynamics, Second Edition, McGraw-Hill Book Co., New York, 1962.
13. Meriam, J.L. Dynamics, 2nd. Edition, SI-Version, John Wiley and Sons, Inc New York, 1975.
14. Meirowitch,L., Analytical Methods In Vibrations, The Mac Millan Co., New York, 1967.
15. Principles of Vibration, Tongue, B.H., Oxford University Pres Inc., New York, 1996.
16. Makine Dinamiği, Pasin, F., Birsen yayınevi, 1994, İstanbul.
17. TS 2843 Titreşim ve Şok-Dengeleme- Terimler ve Tarifler, Türk Standartları Enstitüsü, 1977, Ankara.

18. TS 2576 Döner Rijit Elemanların Balans Niteliği, Türk Standartları Enstitüsü, 1977, Ankara.

19. TS 2873 Titreşim ve Şok-Dengeleme Makineleri-Tanımlama Değerlendirme, Türk Standartları Enstitüsü, 10.11.1977, Ankara.

20. TS 2844 Titreşim ve Şok-Yerinde Dengeleme Cihazı-Tanımlama ve Değerlendirme, 1977, Ankara.

21. Berkoff,R.S., Lowen, G.G., A New Method for Completely Force Balancing Simple Linkages, Transaction of the ASME Journal of Engineering for Industry, February 1969, S. 21-26.

2. Basım

TOPLUMSAL CİNSİYET VE EFSANEDEN GERÇEĞE TÜRKİYE'DE KADIN

Seher Cesur Kılıçaslan - Toprak Işık

nobel

TOPLUMSAL CİNSİYET VE EFSANEDEN GERÇEĞE TÜRKİYE'DE KADIN

Seher Cesur Kılıçaslan - Toprak Işık

Yayın No.: 1478
Beşeri Bilimler/Sosyoloji No.: 85
ISBN: 978-605-320-384-1
E-ISBN: 978-625-397-924-9
Basım Sayısı: 2. Basım, Ocak 2024

© Copyright 2024, NOBEL AKADEMİK YAYINCILIK EĞİTİM DANIŞMANLIK TİC. LTD. ŞTİ. SERTİFİKA NO.: 40340
Bu baskının bütün hakları Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.ne aittir.
Yayınevinin yazılı izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.

Nobel Akademik Yayıncılık, 2011 yılından beri "tanınmış uluslararası yayınevi" statüsündedir.

Genel Yayın Yönetmeni: Nevzat Argun -nargun@nobelyayin.com-
Genel Yayın Koordinatörü: Gülfem Dursun -gulfem@nobelyayin.com-

Sayfa Tasarım: Tarkan Kara -erdal@nobelyayin.com-
Redaksiyon: Sergen Öz -sergen@nobelyayin.com-
Kapak Tasarım: Sezai Özden -sezai@nobelyayin.com-
Görsel Tasarım Uzmanı: Mehtap Yürümez -mehtap@nobelyayin.com-

Kütüphane Bilgi Kartı

Cesur Kılıçaslan, Seher., Işık, Toprak.
Toplumsal Cinsiyet ve Efsaneden Gerçeğe Türkiye'de Kadın / Seher Cesur Kılıçaslan - Toprak Işık
2. Basım, X+278 s., 13,5x21,5 cm. Kaynakça var, dizin yok.
ISBN: 978-605-320-384-1
E-ISBN: 978-625-397-924-9
1. Kadın 2. Türkiye'de Kadın 3. Toplumsal Cinsiyet 4. Kadına Şiddet 5. Efsanelerde Kadın

Genel Dağıtım

ATLAS AKADEMİK BASIM YAYIN DAĞITIM TİC. LTD. ŞTİ.
Adres: Bahçekapı Mh. 2465 Sk. Oto Sanayi Sitesi No:7 Bodrum Kat, Şaşmaz/ANKARA
Telefon: +90 312 278 50 77 - **Faks:** 0 312 278 21 65
Sipariş: siparis@nobelyayin.com- **E-Satış:** www.nobelkitap.com - esatis@nobelkitap.com
www.atlaskitap.com - info@atlaskitap.com

Dağıtım ve Satış Noktaları: Alfa, Kırmızı Kedi, Arkadaş, D&R, Dost, Kika, Kitapsan, Nezih, Odak, Pandora, Prefix, Remzi Kitabevleri, Yeryüzü Dağıtım

Baskı ve Cilt: Meteksan Matbaacılık ve Teknik Sanayi Tic. Anonim Şirketi / Sertifika No.: 46519
Beytepe Köy Yolu No.: 3 06800 Bilkent-Çankaya/ANKARA

İÇİNDEKİLER

I. BÖLÜM

TOPLUMSAL CİNSİYET NEDİR? 3
Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği 12
Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Mücadelesine Genel Bakış 14
FEMİNİZM 21
Liberal Feminist Kuram 22
Marksist Feminist Kuram 23
Radikal Feminist Kuram 25
Sosyalist Feminist Kuram 27
Eko-Feminist Kuram (Çevreci Feminist Kuram) 28
Psikanalitik Feminist Kuram 30
Kültürel Feminist Kuram 32
Postmodern Feminist Kuram 33
ATAERKİLLİK 37
ANAERKİLLİK 45
TOPLUMSAL CİNSİYET TEMELLİ KAVRAMLAR 55
Kadınlık 56
Erkeklik 62
Annelik 67
Babalık 70
LGBT Bireyler 74

II. BÖLÜM

TÜRKİYE'DE KADIN ALGISI 83
Türk Mitolojisinde Kadın 84
Orhon Yazıtları 91
Türk Efsanelerinde/Destanlarında Kadın 92
Kutadgu Bilig'de Kadın 96
Türk Atasözlerinde Kadın Algısı 98
Türkiye'de Televizyon ve Kadın 99
İslam'da Kadın 101
TÜRKİYE'DE KADIN OLMAK VE KADINLIK HÂLLERİ 111
Erkek Yararına Kadın Algısı 115
Evliliklerde Kadının Güç Açısından Konumu 117
Cinsellik ve Bekâret 119
Siyasi İktidarların Kadına Bakışı 128
İş Hayatında Kadın 148
Osmanlı Dönemi 148

Cumhuriyet Dönemi ... 157
Kadın ve Eğitim ... 169
Kadına Yönelik Şiddet ... 175
Araştırmalar ve Rakamlar ... 176
Töre ve Namus Cinayetleri ... 179
Sebepler ... 182
Kanunlar ... 183
Namus Cinayetleri Karşısında Toplumun ve Medyanın Çarpık Tutumu ... 187
Sonuç ... 191
TÜRKİYE'DE KADIN HAREKETİ ... 193
Osmanlıda Kadın Dergileri ... 194
Şükûfezâr ... 195
Hanımlara Mahsus Gazete ... 195
Demet ... 198
Mahâsin ... 199
Kadın/Selanik ... 200
Kadın/İstanbul ... 201
Kadınlar Dünyası ... 201
Kadınlık ... 205
Erkekler Dünyası ... 205
Beyaz Konferanslar ... 206
Osmanlı'da Kadın Dernekleri ... 207
Cemiyet-i İmdâdiye (1908) ... 208
Teali-i Nisvân Cemiyeti (1908) ... 208
Esirgeme Derneği (1909) ... 208
Teali-i Vatan-ı Osmanî Hanımlar Cemiyeti (1912) ... 209
Malumât-ı Dâhiliye Kadınlar Cemiyet-i Hayriyesi (1912) ... 209
Esirgeme Derneği (1912) ... 209
Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Hanımlar Heyet-i Merkeziyesi (1912) ... 210
Müdafaa-i Millîye Osmanlı Hanımlar Cemiyeti (1913) ... 210
Osmanlı Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvân Cemiyeti (1913) ... 211
Bilgi Yurdu (1916) ... 211
Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi (1916) ... 212
Kastamonu Osmanlı Hanımları İş Yurdu (1916) ... 213
Türk Kadınları Biçki Yurdu (1913) ... 213
Farklı Etnik Gruplardan Kadınların Dernek Faaliyetleri ... 213
Cumhuriyet Döneminde Kadın Hareketi ... 215
Türk Kadınlar Birliği ve Türk Kadın Yolu ... 218
TKB'nin Ardından ... 223
1980 Sonrası ... 226

KAYNAKÇA ... 235

YAZARLAR ... 277

KAYNAKÇA

Abadan-Unat, N. (1981). Women in Turkish Society. N. Abadan-Unat (Ed.). Leiden. Aktaran Kağıtçıbaşı, Ç. (1998). Türkiye'de Kadının Statüsü: Kültürler Arası Perspektifler. A. B. Hacimirzaoğlu (Ed.). 75 Yılda Kadınlar ve Erkekler. (s. 143-154). İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.

Abadan-Unat, N. (1982). Toplumsal Değişme ve Türk Kadını. Türk Toplumunda Kadın. (s. 1-32). İstanbul. Aktaran Kurnaz, Ş. (2011). Yenileşme Sürecinde Türk Kadını (1839-1923). İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Abadan-Unat, N. (1998). Söylemden Protestoya: Türkiye'de Kadın Hareketlerinin Dönüşümü. A. B. Hacimirzaoğlu (Ed.). 75 Yılda Kadınlar ve Erkekler. (s. 323-336). İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.

Abdo, N. (2006). Namus Cinayetleri, Ataerkillik ve Devlet: İsrail'de Kadın. S. Mojab ve N. Abdo (Ed.). Namus Adına Şiddet. Kuramsal ve Siyasal Yaklaşımlar. (s. 63-96). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Abdullah Cevdet. (1 TS 1923). Türk Kadınları Biçki Yurdu Sergisi. İçtihad, VII/159 (1 TS 1923), 3267. Aktaran Kurnaz, Ş. (2013). Osmanlı Kadınının Yükselişi (1908-1918). İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Abdülaziz Bey (2000). Osmanlı Adet, Merasim ve Tabirleri. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları. Aktaran Dingeç, E. (2010). Osmanlı Toplumunda Kadınların Üretime Katkıları. History Studies, 2 (1), 9-30.

ABHABER. EU (2007). BM Kalkınma Programının İnsani Gelişme Raporuna Göre Türkiye'nin Daha Çok Çalışması Gerekiyor (orijinal metin). Erişim: 08.12.2007. http://www.abhaber.com/haber_sayfasi.asp?id=19895. Aktaran TÜSİAD ve KAGİDER (2008). Türkiye'de Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği: Sorunlar, Öncelikler ve Çözüm Önerileri. İstanbul: Graphis Matbaa.

Adıvar, H. E. (1956). Türkiye'de Şark, Garp ve Amerikan Tesirleri. İstanbul: Doğan Kardeş. Aktaran Çakır, S. (2013). Osmanlı Kadın Hareketi. İstanbul: Metis Yayınları.

Ahmetbeyzade, C. (2008). Gendering Necropolitics: The Juridical-Political Sociality of Honor Killings in Turkey. Journal of Human Rights, 7 (3), 187-206.

Akadlı Ergöçmen, B., Üner, S. ve Kurtuluş Yiğit, E. (2009). Giriş. Türkiye'de Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet. Ankara: T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü.

Akar, T., Aksakal, N., Demirel, B., Durukan, E. ve Özkan S. (2010). The Prevalence of Domestic Violence Against Women Among a Group Woman: Ankara, Turkey. J. Family Violence 25 (449–460). Aktaran Gökulu, G. ve Hosta, N. (2013). Basında Kadına Yönelik Şiddet Haberlerinin Analizi: Hürriyet, Sabah ve Posta Gazeteleri Örneği (2005-2008). International Journal of Social Science, 6 (2), 1829-1850.

Akın, A., Üner, S., Aslan, D., Esin, Ç. ve Coşkun, A. (2004). Türkiye'de Toplumsal Cinsiyet ve Sağlık. T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü. Hacettepe Üniversitesi Kadın Sorunları ve Araştırma Merkezi, Birleşmiş Milletler Nüfus Fonu. Ankara. Aktaran Üner, S. (2008). Toplumsal Cinsiyet Eşitliği. T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü.

Akkoç, N. and İlkkaracan, P. (2004). Interview with Nebahat Akkoç and Pınar İlkkaracan. Aktaran Jörg Lange. 2004. Landinfo - Country of Origin Information Centre, Report of Fact-Finding Mission to Turkey. 7-17 October 2004. Erişim: 27.06.2009, http://www.unhcr.org/refworld/ docid/498085881f.html.

Akşam. (5 Haziran 1927). Aktaran Yurdsever Ateş, N. (t.y.). Yeni Harflerle Kadın Yolu / Türk Kadın Yolu (1925-1927). Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı 20. Yıl Özel Yayını.

Aktaş, E., Vural, E., Çelik, Y. ve Köse, T. (2006). Türkiye'de Töre ve Namus Cinayetleri. EGM Raporu. Ankara: Emniyet Genel Müdürlüğü Asayiş Dairesi Başkanlığı. Asayiş Şube Müdürlüğü.

Akyüz, Y. (2001). Kadınların Okul Yöneticiliği. Tarih Toplum, Mart (207), 57-63. Aktaran Dulum, S. (2006). Osmanlı Devleti'nde Kadının Statüsü, Eğitimi ve Çalışma Hayatı (1839-1918). Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Akyüz, Y. (2002). Türkiye'de Çağdaş Anlamda Öğretmenlik Mesleğinin Doğuşu. Türkler, c. XV. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları. s. 15-25. Aktaran Dulum, S. (2006). Osmanlı Devleti'nde Kadının Statüsü, Eğitimi ve Çalışma Hayatı (1839-1918). Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Aldattı Diye Öldürülen Kadın Masum Çıktı, Birlik TV. Erişim: 25 Nisan 2013, http://www.btv.com.tr/haber_detay.asp?haberID=3601

Alican, A. ve Sallan Gül, S. (2008). İnsan Hakları Bağlamında Sendikalarda Cam Tavan. İnsan Hakları Yıllığı, 26, 55-77. Aktaran Önder, N. (2013). Türkiye'de Kadın İşgücünün Görünümü. ÇSGB Çalışma Dünyası Dergisi, Temmuz-Eylül 1(1), 35-61.

Al-Ghazali (1964). The Revivification of Religious Sciences, c. II. Evlilikle İlgili Bölüm ve Mizan al-'Amal. Criteria for Action. Kahire. Aktaran Mernissi, F. (2004a). İslam'da Aktif Kadın Cinselliği Anlayışı. P. İlkkaracan (Ed.). Müslüman Toplumlarda Kadın ve Cinsellik. (s. 33-53). İstanbul: İletişim Yayınları.

Allman, J. (1978). Women's Status and Fertility in the Muslim World. New York/London. Aktaran Kağıtçıbaşı, Ç. (1998). Türkiye'de Kadının Statüsü: Kültürler Arası Perspektifler. 75 Yılda Kadınlar ve Erkekler. (s. 143-154). İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.

Altınay A. R. (2000). Onuncu Asr-ı Hicrîde İstanbul Hayatı. A. Uysal (Haz.). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları. Aktaran Dingeç, E. (2010). Osmanlı Toplumunda Kadınların Üretime Katkıları. History Studies, 2 (1), 9-30.

Altınay, A.G. ve Arat, Y. (2007). Türkiye'de Kadına Yönelik Şiddet. İstanbul: Punto.

Amin, K. (1928). The Liberation of Women. Kahire. Aktaran Mernissi, F. (2004a). İslam'da Aktif Kadın Cinselliği Anlayışı. P. İlkkaracan (Ed.). Müslüman Toplumlarda Kadın ve Cinsellik. (s. 33-53). İstanbul: İletişim Yayınları.

Ammour, L. ve Baruh, L. T. (1999). Çalışan Kadından Bir Kesit: (1911-1934) Osmanlı Bankası Kadın Personeli. Tarih ve Toplum, Mart(183). Erişim: 8 Temmuz 2014, http://www.obarsiv.com/yayin-kpersonel.html.

Ansal, H. (1996). Teknolojik Gelişmelerin Sanayide Kadın İstihdamına Etkileri: Türk Tekstil ve Elektronik Sanayilerinde Teknolojik Değişim ve Kadın İstihdamı. Ankara: T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü. Aktaran Kuzgun, Y. ve Sevim, S. A. (2004). Kadınların Çalışmasına Karşı Tutum ve Dini Yönelim Arasındaki İlişki. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, 37 (1), 14-27.

Ansal, H. (1998). Küreselleşme, Sanayide Teknolojik Modernizasyon ve Kadın İstihdamı. F. Özbay (Ed.). Kadın Emeği ve İstihdamındaki Değişmeler. İstanbul: KSSGM, İnsan Kaynaklarını Geliştirme Vakfı. Aktaran Toksöz, G. (2012). Kalkınmada Farklı Yörüngeler. Kadın İstihdamında Farklı Örüntüler Işığında Türkiye'de Kadın İstihdamı. A. Makal, ve G. Toksöz (Ed.). Geçmişten Günümüze Türkiye'de Kadın Emeği (s. 168-200). Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınevi.

Arat, Y. (1991). 1980'ler Türkiyesi'nde Kadın Hareketi: Liberal Kemalizm'in Uzantısı. Toplum ve Bilim Dergisi, Bahar, (53), 7-19. Aktaran Moralıoğlu, A. (2012). 80'li Yıllarda Kadın Hareketi ve Kampanyalar. Türkiye Barolar Birliği Dergisi, Mart-Nisan (99), 291-296.

Arat, Z. (1994). Turkish Women and the Republican Reconstruction of Tradition. Reconstructing Gender in the Middle East içinde Ş. Tekeli (Ed.). İstanbul: İletişim Yayınları. Aktaran Sayan Cengiz, F. (2010). Bir "Yeni Sosyal Hareket" Olarak Türkiye'de 1980 Sonrası Feminist Hareket: Değerler Değişimi mi Alternatif Dinamikler mi? H. Durudoğan, F. Gökşen, B. E. Oder ve D. Yükseker (Ed.). Türkiye'de Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları: Eşitsizlikler Mücadeleler Kazanımlar (s. 115-134). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.

Arat, Y. (1998). Türkiye'de Kadın Milletvekillerinin Değişen Siyasal Rolleri, 1934-1980. 75 Yılda Kadınlar ve Erkekler. (s. 249-266). İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.

Arat, Y. (1999). Democracy and Women in Turkey: In Defense of Liberalism. Social Politic, 6/3, s.370-387. Aktaran Sayan Cengiz, F. (2010). Bir "Yeni Sosyal Hareket" Olarak Türkiye'de 1980 Sonrası Feminist Hareket: Değerler Değişimi mi Alternatif Dinamikler mi? H. Durudoğan, F. Gökşen, B. E. Oder ve D. Yükseker (Ed.). Türkiye'de Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları: Eşitsizlikler Mücadeleler Kazanımlar (s. 115-134). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.

Arat, Y. (2008). Contestation and Collaboration: Women's Struggles for Power in Turkey. The Cambridge History of Turkey V4: Turkey in the Modern World. R. Kasaba (Ed.). Cambridge: Cambridge University Press. s.388-419. Aktaran Gazioğlu, E. (2013). Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekilliği'nden "Kadından Sorumlu Devlet Bakanlığı"na: Hükûmet Programlarında Kadın Temsilleri ve Kadınlara Yönelik Söylem. Doğu Batı, (63), 93-108.

Arife. (1301/1886). Mukaddime. Şükûfezar 1, 1-9. Aktaran Demirdirek, A. (2011). Osmanlı Kadınlarının Hayat Hakkı Arayışının Bir Hikayesi. Ankara: Ayizi Yayınları.

Arther, M. (1977). Liberated Women in the Classical Era. Becoming Visible: Women in European History. R. Budenthal ve C. Koonez (Ed.). (s. 60-89). Boston: Houghton Miflin. Aktaran Pelizzon, S. M. (2009). Kadının Konumu Nasıl Değişti? Feodalizmden Kapitalizme. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

Aşa, E. (1989a). 1928'e Kadar Türk Kadın Mecmuaları. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeni Türk Edebiyatı Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi. Aktaran Çakır, S. (2010). Osmanlı Kadın Hareketi: XX. Yüzyılın Başında Kadınların Hak Mücadelesi. H. Durudoğan, F. Gökşen, B. E. Oder ve D. Yükseker (Ed.). Türkiye'de Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları: Eşitsizlikler Mücadeleler Kazanımlar (s. 99-114). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.

Aşa, E. (1989b). 1928'e Kadar Türk Kadın Mecmuaları. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeni Türk Edebiyatı Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi. Aktaran Kurnaz, Ş. (2013). Osmanlı Kadınının Yükselişi (1908-1918). İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Atay, T. (2004). "Erkeklik" En Çok Erkeği Ezer!". Toplum ve Bilim, (101), 11-30. Aktaran Zeybekoğlu, Ö. (2013). Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Erkeklik Olgusu. Ankara: Eğiten Kitap.

Aziz Haydar. (1914). Kadınlığın Bir Hatvesi Daha. Kadınlar Dünyası, 152. Aktaran Demirdirek, A. (2011). Osmanlı Kadınlarının Hayat Hakkı Arayışının Bir Hikayesi. Ankara: Ayizi Yayınları.

Bachofen, J. J. (1997). Söylence, Din ve Anaerki. İstanbul: Payel Yayınevi.

Badinter, E. (2011). Kadınlık mı? Annelik mi? İstanbul: İletişim Yayınları.

Bağlı, M. ve Özensel, E. (2011). Türkiye'de Töre ve Namus Cinayetleri. Töre ve Namus Cinayeti İşleyen Kişiler Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma. İstanbul: Destek Yayınevi.

Bakır, A. ve Altıngök, A. (2011). Klasik ve Çağdaş Kaynaklar Işığında Turan-İran Kavramı ve Tarihsel Coğrafyası. Tarih İnceleme Dergisi, XXVI(2), 361-422.

Barnecka, J., Karp, K. ve Lollike, M. (2005). Homosexuality. Psychology, Modul. Supervisor: Bettina Hjorthold.

Barnett, R. C. ve Baruch, G. K. (1987). Determinants of Father's Participation in Family Work. Journal of Marriage and the Family, 49, 29-40. Aktaran Kuzucu, Y. (2011). Değişen Babalık Rolü ve Çocuk Gelişimine Etkisi. Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi, 4 (35), 79-91.

Barrett, M. (1995). Günümüzde Kadına Uygulanan Baskı. Marksist Feminist Çözümlemede Sorunlar. İstanbul: Pencere Yayınları.

Basnayake, S. (1990). Virginity Test –A Bridal Nightmare. Journal of Family Welfare, 36(2), 50-59. Aktaran Cindoğlu, D. (2004). Modern Türk Tıbbında Bekaret Testleri ve Suni Bekaret. P. İlkkaracan (Ed.). Müslüman Toplumlarda Kadın ve Cinsellik. (s. 115-132). İstanbul: İletişim Yayınları.

Başbakan Bu Kez '5 Çocuk' Dedi. Yurt Gazetesi. Erişim: 25 Nisan 2013, http://www.yurtgazetesi.com.tr/politika/basbakan-bu-kez-5-cocuk-dedi-h19001.html

Beasley, C. (1999). What is Feminism?: An Introduction to Feminism Theory. London: Sage Publication. Aktaran Şahin, E. (2013). Batı'da ve Türkiye'de Kadın Hareketleri ve Feminizm. Ankara: Ürün Yayınları.

Beck, L. ve Keddie, L. (1978). Women in the Muslim World, Cambridge, Mass. Aktaran Kağıtçıbaşı, Ç. (1998). Türkiye'de Kadının Statüsü: Kültürler Arası Perspektifler. A. B. Hacimirzaoğlu (Ed.). 75 Yılda Kadınlar ve Erkekler. (s. 143-154). İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.

Berber, M. ve Eser, B. Y. (2008). Türkiye'de Kadın İstihdamı: Ülke ve Bölge Düzeyinde Sektörel Analiz. "İş, Güç" Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi, 10(2), 1-16.

Berger, J. (2008). Görme Biçimleri. İstanbul: Metis Yayınları.

Berktay, F. (1992). Institutionalization of the Turkish Women's Movement as an Historical Experience. Institutionalisierung der Frauenbewegung. Chance und Risiken. Bonn. Aktaran Berktay, F. (1998). Cumhuriyet'in 75 Yıllık Serüvenine Kadınlar Açısından Bakmak. A. B. Hacimirzaoğlu (Ed.). 75 Yılda Kadınlar ve Erkekler. (s. 1-11). İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.

Berktay, F. (1993). Türkiye Sol'unun Kadına Bakışı: Değişen Bir Şey Var mı? Ş. Tekeli (Ed.). 1980'ler Türkiye'sinde Kadın Bakış Açısından Kadınlar. İstanbul: İşletişim Yayınları. Aktaran Yeşiltuna, D. Ç. (2007).Siyasal İktidarın Söyleminde Kadın. Sosyoloji Dergisi Ülgen Oskay'a Armağan Özel Sayısı.

Berktay, F. (1995). Kadınların İnsan Hakları ve Türkiye. Çağdaş Yaşam Değerleri. Baysal, J. (der.). ÇYDD Yayınları. Aktaran Berktay, F. (1998). Cumhuriyet'in 75 Yıllık Serüvenine Kadınlar Açısından Bakmak. A. B. Hacimirzaoğlu (Ed.). 75 Yılda Kadınlar ve Erkekler.. (s. 1-11). İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.

Berktay, F. (1998). Cumhuriyet'in 75 Yıllık Serüvenine Kadınlar Açısından Bakmak. A. B. Hacimirzaoğlu (Ed.). 75 Yılda Kadınlar ve Erkekler. (s. 1-11). İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.

Berktay, F. (2000). Tek Tanrılı Dinler Karşısında Kadın. Hıristiyanlık'ta ve İslamiyet'te Kadının Statüsüne Karşılaştırmalı Bir Yaklaşım. İstanbul: Metis Yayınları.

Berktay, F. (2010). Felsefenin Kadına Bakışı. H. Durudoğan, F. Gökşen, B. E. Oder ve D. Yükseker (Ed.). Türkiye'de Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları: Eşitsizlikler Mücadeleler Kazanımlar (s. 23-33). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.

Berktay, F. (2013). Feminist Teoride Açılımlar. Y. Ecevit ve N. Karkıner (Ed.). Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları.(s.2-23). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Berzeğ, S. E. (1985). Gurbetteki Kafkasya'dan Belgeler. Ankara: Şafak Matbaası. Aktaran Çakır, S. (2013). Osmanlı Kadın Hareketi. İstanbul: Metis Yayınları.

Bilton, T., Bonnett, K., Jones, P., Lawson, T., Skinner, D., Stanworth, M. ve Webster, A. (2009). B. Özçelik (Ed.). Sosyoloji, 2. Baskı, Ankara: Siyasal Kitabevi.

Birinci Kadın İşçi Taburu. (11 Şubat 1918). Vakit, 1. Aktaran Çakır, S. (2013). Osmanlı Kadın Hareketi. İstanbul: Metis Yayınları.

Blank, H. (2008). Bekaretin "El Değmemiş" Tarihi. İstanbul: İletişim Yayınları.

BM. (t.y.). Kadınlara Yönelik Şiddetin Ortadan Kaldırılmasına Dair Bildirge. Erişim: 11 Ağustos 2014, http://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/ Books/khuku/kadinlara_karsi_siddet/siddet_kadinlara_yonelik_siddetin_ortadan_kaldirilmasina_dai.pdf

Boratav, K. (2009). Türkiye İktisat Tarihi, 1908-2007. Ankara: İmge Yayınları. Aktaran Gazioğlu, E. (2013). Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekilliği'nden "Kadından Sorumlu Devlet Bakanlığı"na: Hükûmet Programlarında Kadın Temsilleri ve Kadınlara Yönelik Söylem. Doğu Batı, (63), 93-108.

Boudhiba, A. (t.y.). Sexuality in Islam. (s. 118). Aktaran Kandiyoti, D. (2007). Cariyeler, Fettan Kadınlar, ve Yoldaşlar. Türk Romanında Kadın İmgeler. (s. 146-161). Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar. Kimlikler ve Toplumsal Dönüşümler. İstanbul: MetisYayınları.

Bowie, M. (2007). Lacan. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.

Briffault, R. (1990). Analar. İstanbul: Payel Yayınevi.

Bryson, V. (1999). Feminist Debates: Issues of Theory and Political Practice. London: Macmillan. Aktaran Ecevit, Y. (2011). Toplumsal Cinsiyet Sosyolojisine Başlangıç. Y. Ecevit ve N. Karkıner (Ed.). Toplumsal Cinsiyet Sosyolojisi. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Bunch, C. (1975). Not for Lesbians Only. Building Feminist Theory. Baltimore: Diana Press. Aktaran Donovan, J. (2013). Feminist Teory: Amerikan Feminizminin Entelektüel Gelenekleri. Çev. A. Bora, M. Ağduk Gevrek, F. Sayılan. İstanbul: İletişim Yayınları.

Bülent Arınç: "Kadın herkesin içinde kahkaha atmayacak". CNN TÜRK. com, Erişim: 29 Temmuz 2014, http://www.cnnturk.com/haber/turkiye/bulent-arinc-kadin-herkesin-icinde-kahkaha-atmayacak

Cantay, G. (1992). Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Darüşşifaları. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları. Aktaran Dingeç, E. (2010).Osmanlı Toplumunda Kadınların Üretime Katkıları. History Studies, 2(1), 9-30.

Caparol, B. (1982a). Kemalizm ve Kemaliz Sonrası Türk Kadını 1919-1970, Çeviren:Ercan Eyipoğlu, Doktora Tezi, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. Aktaran Dişbudak, M. (2008). Türk Kadınlar Birliği. Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri Ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Caparol, B. (1982b). Kemalizm ve Kemaliz Sonrası Türk Kadını 1919-1970, Çeviren:Ercan Eyipoğlu, Doktora Tezi, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. Aktaran Yurdsever Ateş, N. (t.y.). Yeni Harflerle Kadın Yolu / Türk Kadın Yolu (1925-1927). Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı 20. Yıl Özel Yayını.

Celasin, Z. (1946). Tarih Boyunca Kadın. İstanbul. Aktaran Kurnaz, Ş. (2011). Yenileşme Sürecinde Türk Kadını (1839-1923). İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Cesur-Kılıçaslan, S. (2013). Honor Killings in Turkey, The International Journal of Interdisciplinary Cultural Studies, 7(3), 27-34.

Cesur-Kılıçaslan, S. and Işık (Kılıçaslan), T (E). (2013). Questioning the Effects of Dynamics that Influence Social Awareness of the Status of Women in Turkey. International Journal of Arts & Sciences, 6(2), 403-413.

Cesur-Kılıçaslan, S. and Işık (Kılıçaslan), T (E).(2014a). Perceptions of Women in the Balance of Power in Turkey, Conference of the International Journal of Arts & Sciences, 07(02), 203–208.

Cesur-Kılıçaslan, S. and Işık (Kılıçaslan), T (E). (2014b). Perceptions of Women in the Balance of Power in Turkey, International Journal of Arts and Sciences' Conference. Harvard University, Boston, ABD, May 26-30, 2014. Sözlü Bildiri.

CHF. (1927). Cumhuriyet Halk Fırkası Nizamnamesi, Ankara. Aktaran Gazioğlu, E. (2013). Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekilliği'nden "Kadından Sorumlu Devlet Bakanlığı"na: Hükûmet Programlarında Kadın Temsilleri ve Kadınlara Yönelik Söylem. Doğu Batı, (63), 93-108.

CHF. (1931). CHF Nizamnamesi ve Programı, Ankara. Aktaran Gazioğlu, E. (2013). Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekilliği'nden "Kadından Sorumlu Devlet Bakanlığı"na: Hükûmet Programlarında Kadın Temsilleri ve Kadınlara Yönelik Söylem. Doğu Batı, (63), 93-108.

Chia, C.-C. (2013). Dissolution of Gender Binary and Stereotypical Femininity through Exploration of Cinematic Heroines in the 1990s Filmic Texts. Chang Gung Journal of

Humanities and Social Sciences, 6(1), 45-68.

CHP'li Nazlıaka: Başbakan 'vajina' bekçiliğini bıraksın. Haber 7 com, Erişim: 14 Nisan 2013, http://www.haber7.com/siyaset/haber/884054-chpli-nazliaka-basbakan-vajina-bekciligini-biraksin

Cindoğlu, D. ve Muradoğlu, G. (1996). Muhasebe ve Finans Dalındaki Bilim Kadınlarının İş ve Aile Rolleri İle Başetme Stratejileri. H.Coşkun. (Der.) Akademik Yaşamda Kadın İçinde (S.244-250). Türk Alman Kültür İşleri Kurulu Yayın Dizisi. Ankara: Bizim Büro Basımevi. Aktaran Y. Kuzgun ve S. A. Sevim (2004). Kadınların Çalışmasına Karşı Tutum ve Dini Yönelim Arasındaki İlişki. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, 37(1), 14-27.

Cindoğlu, D. ve Esim, S (1999). Women's Organizations in 1990s Turkey: Predicaments and Prospects. Middle Eastern Studies, 35/1, s.178-188. Aktaran Sayan Cengiz, F. (2010). Bir "Yeni Sosyal Hareket" Olarak Türkiye'de 1980 Sonrası Feminist Hareket: Değerler Değişimi mi Alternatif Dinamikler mi? H. Durudoğan, F. Gökşen, B. E. Oder ve D. Yükseker (Ed.). Türkiye'de Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları: Eşitsizlikler Mücadeleler Kazanımlar (s. 115-134). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.

Cindoğlu, D. (2004). Modern Türk Tıbbında Bekaret Testleri ve Suni Bekaret. P. İlkkaracan

(Ed.). Müslüman Toplumlarda Kadın ve Cinsellik. (s. 115-132). İstanbul: İletişim Yayınları.

Cléro, J-P. (2011). Lacan Sözlüğü. İstanbul: Say Yayınları.

Coltrane, S. (1995). The Future of Fatherhood: Social, Demographic and Economic Influence on Men's Family Involvement. W. Marsiglio (Ed.). Fatherhood Contemporary Theory, Research and Social Policy. Thousand Oaks, California Sage.

Coote, A. ve Gill, T. (1974). Women's Rights: A Practical Guide. Penguin. Aktaran Mitchel, J. ve Oakley, A. (1998). Kadın ve Eşitlik. İstanbul: Pencere Yayınları.

Coverman, S. (1985). Explaining Husband's Participation in Domestic Labor. Sociological Quarterly, 26, 81-97. Aktaran Kuzucu, Y. (2011). Değişen Babalık Rolü ve Çocuk Gelişimine Etkisi. Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi, 4 (35), 79-91.

Cumhuriyet Gazetesi (1930-1935). Aktaran Dişbudak, M. (2008). Türk Kadınlar Birliği. Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Çabuklu, Y. (2007). Toplumsal Kurgular ve Cinsiyetçilik. İstanbul: Everest Yayınları.Aktaran Zeybekoğlu, Ö. (2013). Günümüzde Erkeklerin Gözünden Babalık ve Aile. Contemporary Fatherhood and the Family from the Male Perspectives. Mediterranean Journal of Humanities. III(2), 297-328. DOI: 10.13114/MJH/201322486

Çaka, C. (1948). Tarih Boyunca Harp ve Kadın. Ankara Aktaran Kurnaz, Ş. (2011). Yenileşme Sürecinde Türk Kadını (1839-1923). İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Çakır, S. (1991). Osmanlı Kadın Dernekleri. Toplum ve Bilim, 53, 139-159. Aktaran Çakır, S. (2010). Osmanlı Kadın Hareketi: XX. Yüzyılın Başında Kadınların Hak Mücadelesi. H. Durudoğan, F. Gökşen, B. E. Oder ve D. Yükseker (Ed.). Türkiye'de Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları: Eşitsizlikler Mücadeleler Kazanımlar (s. 99-114). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.

Çakır, S. (1996). Osmanlı Kadın Hareketi. İstanbul: Metis Yayınları.

Çakır, S. (2003). Kadınlığın İlk Tarihi Şikayeti: Beyaz Konferanslar. Tarih-Toplum, 231, 40-47. Aktaran Çakır, S. (2010). Osmanlı Kadın Hareketi: XX. Yüzyılın Başında Kadınların Hak Mücadelesi. H. Durudoğan, F. Gökşen, B. E. Oder ve D. Yükseker (Ed.). Türkiye'de Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları: Eşitsizlikler Mücadeleler Kazanımlar (s. 99-114). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.

Çakır, S. (2006a). Fatma Aliye (1862-1936). A Biographical Dictionary of Women's Movements and Feminisms, Central, Eastern, and South Eastern Europe, 19th and 20th Centuries. (s. 21-24). F. De Haan, K. Daskalova ve A. Loutfi (Ed.). Budapeşte ve New York: Central European University Press. Aktaran Çakır, S. (2010). Osmanlı Kadın Hareketi: XX. Yüzyılın Başında Kadınların Hak Mücadelesi. H. Durudoğan, F. Gökşen, B. E. Oder ve D. Yükseker (Ed.). Türkiye'de Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları: Eşitsizlikler Mücadeleler Kazanımlar (s. 99-114). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.

Çakır, S. (2006b). Nezihe Muhiddin (1889-1958). A Biographical Dictionary of Women's Movements and Feminisms, Central, Eastern, and South Eastern Europe, 19th and 20th Centuries. (s. 356-359). F. De Haan, K. Daskalova ve A. Loutfi (Ed.). Budapeşte ve New York: Central European University Press. Aktaran Çakır, S. (2010). Osmanlı Kadın Hareketi: XX. Yüzyılın Başında Kadınların Hak Mücadelesi. H. Durudoğan, F. Gökşen, B. E. Oder ve D. Yükseker (Ed.). Türkiye'de Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları: Eşitsizlikler Mücadeleler Kazanımlar (s. 99-114). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.

Çakır, S. (2007). Feminism and Feminist History-Writing in Turkey: The Discovery of Ottoman Feminism. Aspasia: The International Year Book of Centran, Eatern and Southeastern European Women's and Gender History c.I. (s. 61-83). F. De Haan, M. Bucur ve K. Daskalova (Ed.). Berghahnbooks.

Çakır, S. (2010). Osmanlı Kadın Hareketi: XX. Yüzyılın Başında Kadınların Hak Mücadelesi. H. Durudoğan, F. Gökşen, B. E. Oder ve D. Yükseker (Ed.). Türkiye'de Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları: Eşitsizlikler Mücadeleler Kazanımlar (s. 99-114). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.

Çakır, S. (2013). Osmanlı Kadın Hareketi. İstanbul: Metis Yayınları.

Çarkoğlu, A. ve Toprak, B. (2006). Değişen Türkiye'de Din, Toplum ve Siyaset. İstanbul: TESEV Yayınları.

Çeler, Z. (2012). Annenin Serüveni: Kadının Anne Olarak Toplumsal Kurgulanışı. Doğu Batı, (63), 165-181.

Çiftçi Yeşiltuna, D. (2007).Siyasal İktidarın Söyleminde Kadın. Sosyoloji Dergisi Ülgen Oskay'a Armağan Özel Sayısı.

Çubukçu, N. (2009). Önsöz. Türkiye'de Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet. Ankara: T. C. Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü.

Çulpan, O. ve Marzotto, T. (1982). Changing Attitudes Toward Work and Marriage. Turkey in Transition. Signs: Journal of Women in Culture and Society, 8(2), 337-351. Aktaran Kağıtçıbaşı, Ç. (1998). Türkiye'de Kadının Statüsü: Kültürler Arası Perspektifler. A. B. Hacimirzaoğlu (Ed.). 75 Yılda Kadınlar ve Erkekler. (s. 143-154). İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.

Dahili Havadis. (1311/1895). Hanımlara Mahsus Gazete 8, 6-7. Aktaran Demirdirek, A. (2011). Osmanlı Kadınlarının Hayat Hakkı Arayışının Bir Hikayesi. Ankara: Ayizi Yayınları.

Davudoğlu, A.(2013). Sahîh-i Müslim Tercüme ve Şerhi [4]. İstanbul: Işık Yayınları.

De Beauvoir, S. (1993). Kadın İkinci Cins Bağımsızlığa Doğru. İstanbul: Payel Yayınevi.

Dedeoğlu, S. (2010). Endüstriyel Üretimde Kadın ve Göçmen Emeği: Ataerkillik ve Enformel Emek. S. Dedeoğlu ve M. Yaman Öztürk (Ed.). Kapitalizm, Ataerkillik ve Kadın Emeği (s. 249-276). İstanbul: SAV. Aktaran Toksöz, G. (2012). Kalkınmada Farklı Yörüngeler. Kadın İstihdamında Farklı Örüntüler Işığında Türkiye'de Kadın İstihdamı. A. Makal ve G. Toksöz (Ed.). Geçmişten Günümüze Türkiye'de Kadın Emeği (s. 168-200). Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınevi.

Delphy, C. (1977). The Main Enemy. Women's Research and Resources Centre, London. Aktaran Barrett, M. (1995). Günümüzde Kadına Uygulanan Baskı. Marksist Feminist Çözümlemede Sorunlar. İstanbul: Pencere Yayınları.

Demirdirek, A. (2011). Osmanlı Kadınlarının Hayat Hakkı Arayışının Bir Hikayesi. Ankara: Ayizi Yayınları.

Demirdirek, H. ve Şener, Ü. (2014). 81 İl İçin Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Karnesi. (TEPAV) Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı. Ankara: Mattek Matbaacılık Basım Yayın Tanıtım Ticaret Sanayi Ltd. Şti.

Denich, B. S. (1974). Sex and Power in the Balkans. Women, Culture and Society. M.Z. Rosaldo ve L. Lamphere (Ed.). Stanford. Aktaran Kağıtçıbaşı, Ç. (1998). Türkiye'de Kadının Statüsü: Kültürler Arası Perspektifler. A. B. Hacimirzaoğlu (Ed.). 75 Yılda Kadınlar ve Erkekler. (s. 143-154). İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.

Dilek, İ. (2007). Altay Destanları II. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Dingeç, E. (2010).Osmanlı Toplumunda Kadınların Üretime Katkıları. History Studies, 2(1), 9-30.

Dişbudak, M. (2008). Türk Kadınlar Birliği. Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Donovan, J. (2013). Feminist Teory: Amerikan Feminizminin Entelektüel Gelenekleri. Çev. A. Bora, M. Ağduk Gevrek, F. Sayılan. İstanbul: İletişim Yayınları.

DPT. (1984). Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1985-1989. Erişim: 16 Ekim 2013, http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/Kalknma%20Planlar/Attachments/5/plan5.pdf

DPT. (1989). Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı 1990–1994. Erişim: 18 Eylül 2013, http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/Kalknma%20Planlar/Attachments/4/plan6.pdf

Duby, G. ve Perrot, M. (2005). Kadınların Tarihini Yazmak (A. Fethi, Çev.). G. Duby, M. Perrot ve P. Schmitt Pantel (Ed.). Kadınların Tarihi c.I (s.9-20). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Dulum, S. (2006). Osmanlı Devleti'nde Kadının Statüsü, Eğitimi ve Çalışma Hayatı (1839-1918). Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Duman, H. (1986). İstanbul Halk Kütüphaneleri Arap Harfli Süreli Yayınlar Toplu Katoloğu (1828-1928). İstanbul. Aktaran Kurnaz, Ş. (2011). Yenileşme Sürecinde Türk Kadını (1839-1923). İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi. (1995). c.8. s. 430-431. Aktaran Dingeç, E. (2010).Osmanlı Toplumunda Kadınların Üretime Katkıları. History Studies, 2(1), 9-30.

Dünya Kalkınma Raporu 2012. (2011). Dünya Kalkınma Raporu 2012. Toplumsal Cinsiyet Eşitliği ve Kalkınma Genel Bakış. Washington: Dünya Bankası.

Dwivedi, O. P., Kyba, J. P. ve Stoett, P. J. (2001). Sustainable Development and Canada: National & International Perspectives. Broadview Press. Aktaran Şahin, E. (2013). Batı'da ve Türkiye'de Kadın Hareketleri ve Feminizm. Ankara: Ürün Yayınları.

Easterbrooks, M. A. ve Goldberg, N. A (1984). Toddler Development in the Family Impact of Father Involvement and Parenting Characteristics. Child Development, 55, 710-752. Aktaran Kuzucu, Y. (2011). Değişen Babalık Rolü ve Çocuk Gelişimine Etkisi. Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi, 4 (35), 79-91.

Eastern Michigan University. Erişim: 12 Nisan 2012, http://www.emich.edu/lgbtrc/resources/files/lgbt-definitions.pdf

Ecevit, Y. (1985). Üretim ve Yeniden Üretim Sürecinde Ücretli Kadın Emeği. Yapıt Toplumsal Araştırmalar Dergisi, (9), 72-93. Aktaran Ecevit, Y. (2011). Toplumsal Cinsiyet Sosyolojisine Başlangıç. Y. Ecevit ve N. Karkıner (Ed.). Toplumsal Cinsiyet Sosyolojisi. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Ecevit, Y. (2011). Toplumsal Cinsiyet Sosyolojisine Başlangıç. Y. Ecevit ve N. Karkıner (Ed.). Toplumsal Cinsiyet Sosyolojisi. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Edhem Nejat. (1334). Türkiye'de Kız Mektebleri ve Terbiyesi. Türk Kadını, 1(11), (17 Teşrin-i Evvel 1334), 163-165. Aktaran Kurnaz, Ş. (2013). Osmanlı Kadınının Yükselişi (1908-1918). İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Ediz, Z. (1994). Cumhuriyet Döneminde Türkiye'deki Kadın Örgütlenmeleri, Kadın Hakları Açısından Bir İnceleme (1923-1993). Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü. Aktaran Zihnioğlu, Y. (2013). Kadınsız İnkılap. Nezihe Muhiddin, Kadınlar Halk Fırkası Kadın Birliği. İstanbul: Metis Yayınları.

Eisenstein, Z. (1981). The Radical Future of Liberal Feminism, New York: Longman. Aktaran Pelizzon, S. M. (2009). Kadının Konumu Nasıl Değişti? Feodalizmden Kapitalizme. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

El-Akkad, A. M. (t.y.). Kuran'da Kadınlar. Kahire. Aktaran Mernissi, F. (2004a). İslam'da Aktif Kadın Cinselliği Anlayışı. P. İlkkaracan (Ed.). Müslüman Toplumlarda Kadın ve Cinsellik. (s. 33-53). İstanbul: İletişim Yayınları.

Elçik, G. (2013). Cinsellik ve Beden. Y. Ecevit ve N. Karkıner (Ed.). Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları. T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını No: 2312. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Web-Ofset Tesisleri.

[elif].Süreyya. (1921). Bir Milletin Nisvânı Derece-i Terakkisinin Mizanıdır. Kadınlar Dünyası 194-8. Aktaran Demirdirek, A. (2011). Osmanlı Kadınlarının Hayat Hakkı Arayışının Bir Hikayesi. Ankara: Ayizi Yayınları.

Eraydın, A. (1998). Ekonomik Başarının Yükünü Üstlenenler: Dış Pazarlarda Rekabet Gücü Kazanan Konfeksiyon Sanayinde Kadın Emeği. F. Özbay (Ed.). Kadın Emeği ve İstihdamındaki Değişmeler. İstanbul: KSSGM, İnsan Kaynaklarını Geliştirme Vakfı. Aktaran Toksöz, G. (2012). Kalkınmada Farklı Yörüngeler. Kadın İstihdamında Farklı Örüntüler Işığında Türkiye'de Kadın İstihdamı. A. Makal ve G. Toksöz (Ed.). Geçmişten Günümüze Türkiye'de Kadın Emeği (s. 168-200). Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınevi.

Erdem, Y. H. (2004). Osmanlı'da Köleliğin Sonu 1800-1909. İstanbul: Kitap Yayınevi. Aktaran Dingeç, E. (2010).Osmanlı Toplumunda Kadınların Üretime Katkıları. History Studies, 2(1), 9-30.

Erdoğan'ın 'Kadınlar Günü' Mesajı. Aktif Haber. Erişim: 12 Mart 2014, http://www.aktifhaber.com/erdoganin-kadinlar-gunu-mesaji-747865h.htm

Erdoğan Kadınlar Günü Etkinliğinde Konuştu. Türkiye Gazetesi. Erişim: 08 Mart 2014, http://www.turkiyegazetesi.com.tr/gundem/139374.aspx

Ergas, Y. (2005). 1970'lerin Feminizmleri. G. Duby ve M. Perrot (Ed.). Kadınların Tarihi. Yirminci Yüzyılda Kültürel Bir Kimliğe Doğru (s. 481-499). c. V. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Ergenç, Ö. (1995). Osmanlı Klasik Dönemi Kent Tarihçiliği'ne Katkı XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya. Ankara: Ankara Enstitüsü Vakfı Yayınları. Aktaran Dingeç, E. (2010).Osmanlı Toplumunda Kadınların Üretime Katkıları. History Studies, 2(1), 9-30.

Ergil, G. (1982). Üç Beş Yıllık kalkınma Planlarında Kadınlara İlişkin Siyasalar ve Dolaylı Sonuçları. N. Abadan-Unat (Ed.). Türk Toplumunda Kadın. İstanbul: Araştırma, Eğitim, Ekin Yayınları ve Türk Sosyal Bilimler Derneği. Aktaran Toksöz, G. (2012). Kalkınmada Farklı Yörüngeler. Kadın İstihdamında Farklı Örüntüler Işığında Türkiye'de Kadın İstihdamı. A. Makal ve G. Toksöz (Ed.). Geçmişten Günümüze Türkiye'de Kadın Emeği (s. 168-200). Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınevi.

Ergin, O. N. (1939). Türk Maarif Tarihi. c.1. İstanbul: Osmanbey Matbaası. Aktaran Çakır, S. (2013). Osmanlı Kadın Hareketi. İstanbul: Metis Yayınları.

Ergün, M. (2000). Medreseden Mektebe Osmanlı Eğitim Sistemindeki Değişme. Yeni Türkiye Dergisi, 32. Aktaran Keçeci Kurt, S. (2011). Osmanlı Devletinde Kadın Eğitimi. Harem'den Mektebe. İzmir: Yitik Hazine Yayınları.

Ertuğrul, Ö. (1994). Avrat Pazarı. DİA, c. IV. Aktaran Dingeç, E. (2010). Osmanlı Toplumunda Kadınların Üretime Katkıları. History Studies, 2(1), 9-30.

Ertürk, Y. (2006). Uluslararası Rejimler Bağlamında Namus Adına Uygulanan Şiddet S. Mojab ve N. Abdo (Ed.). Namus Adına Şiddet. Kuramsal ve Siyasal Yaklaşımlar. (s. 175- 187). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Evliya Çelebi. (1986) Evliya Çelebi Seyahatnamesi. (Haz. Tevfik Temelkuran, Necati Aktaş, Mümin Çevik). c.1-2. İstanbul: Üçdal Neşriyat. Aktaran Dingeç, E. (2010). Osmanlı Toplumunda Kadınların Üretime Katkıları. History Studies, 2(1), 9-30.

Faraç, M. (2006). Töre Kıskacında Kadın. İstanbul: Günizi Yayıncılık.

Faroqhi S. (2003). Osmanlı Dünyasında Üretmek Pazarlama, Yasamak, (Çevirenler: Gül Çağalı Güven, Özgür Türesay), Yapı Kredi Yayınları, Đstanbul 2003. Aktaran Dingeç, E. (2010). Osmanlı Toplumunda Kadınların Üretime Katkıları. History Studies, 2(1), 9-30.

Feminizm. Erişim: 8 Ekim 2014, http://tr.wikipedia.org/wiki/Feminizm

Fendoğlu, H. T. (2008). PM. Human Rights Presidency 2007 Honour Killings Report. Ankara.

Fernea, E. ve Bezirgan, B. (1977). Middle Eastern Muslim Women Speak. Austin, Texas. Aktaran Kağıtçıbaşı, Ç. (1998). Türkiye'de Kadının Statüsü: Kültürler Arası Perspektifler. 75 Yılda Kadınlar ve Erkekler. (s. 143-154). İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.

Firestone, S. (1972). The Dialectic of Sex. London. Aktaran Barrett, M. (1995). Günümüzde Kadına Uygulanan Baskı. Marksist Feminist Çözümlemede Sorunlar. İstanbul: Pencere Yayınları.

Fraisse, G. ve M. Perrot, (2005). Düzenler ve Özgürlükler. G. Duby ve M. Perrot (Ed.). Kadınların Tarihi. Devrimden Dünya Savaşına Feminizmin Ortaya Çıkışı (s. 13-18). c. IV. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Freely, J. (2014). Galileo'dan Önce Ortaçağ Avrupa'sında Modern Bilimin Doğuşu. İstanbul: Kollektif Kitap.

Freud, S. (t.y.). New Introductory Lectures. Aktaran Mernissi, F. (2004a). İslam'da Aktif Kadın Cinselliği Anlayışı. P. İlkkaracan (Ed.). Müslüman Toplumlarda Kadın ve Cinsellik. (s. 33-53). İstanbul: İletişim Yayınları.

Freud, S. (1909). Three Contributions to the Theory of Sex. New York. Mernissi, F. (2004a). İslam'da Aktif Kadın Cinselliği Anlayışı. P. İlkkaracan (Ed.). Müslüman Toplumlarda Kadın ve Cinsellik. (s. 33-53). İstanbul: İletişim Yayınları.

Freud, S. (1963). Sexuality and the Psychology of Love. New York. Aktaran Mernissi, F. (2004a). İslam'da Aktif Kadın Cinselliği Anlayışı. P. İlkkaracan (Ed.). Müslüman Toplumlarda Kadın ve Cinsellik. (s. 33-53). İstanbul: İletişim Yayınları.

Garcés, C. V. (t.y.). Thelma And Louise: Gender Conflict and Genre Debate Interwoven in a film. Erişim: 17 Kasım 2014, http://dspace.uah.es/ dspace/bitstream/handle/10017/4955/Thelma%20and%20Louise.%20Gender%20Conflict%20and%20Gender%20Debate%20Interwomen%20in%20a%20Film.pdf?sequence=1

Gates, G. J. (2011). How Many People are Lesbian, Gay, Bisexual, and Transgender? Erişim: 3 Temmuz, 2014 http://williamsinstitute.law. ucla.edu/wp-content/uploads/Gates-How-Many-People-LGBT-Apr-2011.pdf

Gazioğlu, E. (2013). Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekilliği'nden "Kadından Sorumlu Devlet Bakanlığı"na: Hükûmet Programlarında Kadın Temsilleri ve Kadınlara Yönelik Söylem. Doğu Batı, (63), 93-108.

Georgoudi, S. (2005). Bir Anaerkillik Miti Yaratmak. G. Duby, M. Perrot ve P. S. Pantel (Ed.). Kadınların Tarihi Ana Tanrıçadan Hıristiyan Azizelere (s. 445-457). c. I. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Gerber, H. (1980). Social and Economic Position of Women in the an Otoman City, Bursa, 1600-1700. *IJMES*, 12, 231-244. Aktaran Dulum, S. (2006). Osmanlı Devleti'nde Kadının Statüsü, Eğitimi ve Çalışma Hayatı (1839-1918). Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Gökalp, Z. (1974). Türk Medeniyeti Tarihi. İstanbul: Türk Kültür Yayını. Aktaran Sevinç, N. (2007). Türkler'de Kadın ve Aile. İstanbul: Bilgeoğuz Yayınları.

Gökçimen, S. (2008). Ülkemizde Kadınların Siyasi Hayata Katılım Mücadelesi. Yasama Dergisi, Eylül, Ekim, Kasım, Aralık,(10), 5-55.

Gökyay, O. Ş. (2000). Dedem Korkudun Kitabı. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Göztepe, E. (2005). "Namus Cinayetlerinin" Hukuki Boyutu: Yeni Türk Ceza Kanunu'nun Bir Değerlendirmesi. TBB Dergisi, (59), 29-48.

Gross, R. M. (2006). Ataerki-Öncesi Hipotezi: Bir Değerlendirme. S. Marcos (Ed). Bedenler, Dinler ve Toplumsal Cinsiyet. Ankara: Ütopya Yayınları.

Güngörmüş-Özkardeş, O. (2010). Baba Olmak. İstanbul: Remzi Kitabevi. Aktaran Zeybekoğlu, Ö.(2013). Günümüzde Erkeklerin Gözünden Babalık ve Aile. Contemporary Fatherhood and the Family from the Male Perspectives. Mediterranean Journal of Humanities. III/(2), 297-328. DOI: 10.13114/MJH/201322486

Güriz, A. (1984), "Türk Medeni Kanunu'nun Aileyi İlgilendiren Hükümlerinde Gerekli görülen Değişiklikler" (içinde), Türkiye'de Ailenin Değişimi (Yasal açıdan incelemeler), Ankara: TSBD Yay. Aktaran Yeşiltuna, D. Ç. (2007).Siyasal İktidarın Söyleminde Kadın. Sosyoloji Dergisi Ülgen Oskay'a Armağan Özel Sayısı.

Güsar, V. (1975). Çerkez Kadınları Teavün Cemiyeti. Kafkasya Dergisi, no. 48. Aktaran Çakır, S. (2013). Osmanlı Kadın Hareketi. İstanbul: Metis Yayınları.

Güzel, S. (1985). Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Toplumsal Değişim ve Kadın. Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi. İstanbul, c.III-IV, İletişim Yayınları, s.867-874. Aktaran Dulum, S. (2006). Osmanlı Devleti'nde Kadının Statüsü, Eğitimi ve Çalışma Hayatı (1839-1918). Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Hacib, Y. H. (2008). Kutadgu Bilig. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Halide Salih. (1324/1909). Muhâsin'i Okuyan Kardeşlerime. Muhâsin 6, 418-421. Aktaran Demirdirek, A. (2011). Osmanlı Kadınlarının Hayat Hakkı Arayışının Bir Hikayesi. Ankara: Ayizi Yayınları.

Harici Havadis. (1311/1895). Hanımlara Mahsusu Gazete. 2, 10. Aktaran Demirdirek, A. (2011). Osmanlı Kadınlarının Hayat Hakkı Arayışının Bir Hikayesi. Ankara: Ayizi Yayınları.

Harris, K.M. ve Morgan, S.P. (1991). Fathers, Sons and Daughters Differential Paternal İnvolvement in Parenting. Journal Of Marriage and The Family, 53, 531-544. Aktaran Kuzucu, Y. (2011). Değişen Babalık Rolü ve Çocuk Gelişimine Etkisi. Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi, 4 (35), 79-91.

Hartmann, H. (1992). Marksizm'le Feminizm'in Mutsuz Evliliği, Kadının Görünmeyen Emeği: Maddeci Bir Feminizm Üzerine, G. Acar-Savran ve N. Tura (Ed.). Kardelen. Aktaran Yaman Öztürk, M. ve Dedeoğlu, S. (2010). Kapitalizm ve Ataerki İlişkisi Çerçevesinde Kadın Emeği. S. Dedeoğlu ve M. Yaman Öztürk (Ed.). Kapitalizm, Ataerkillik ve Kadın Emeği Türkiye Örneği. İstanbul: SAV Sosyal Araştırmalar Vakfı.

Hassan F. (1981). The Concept of State and Law in İslam. University Press of America. Aktaran Berktay, F. (2000). Tek Tanrılı Dinler Karşısında Kadın. Hıristiyanlık'ta ve İslamiyet'te Kadının Statüsüne Karşılaştırmalı Bir Yaklaşım. İstanbul: Metis Yayınları.

Héritier, F., Perrot, M., Agacinski, S. ve Bacharan, N. (2014). Kadınların En Güzel Tarihi. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Heteronormatif Olmayan Bir Sosyal Hizmet İçin. Erişim: 9 Ağustos 2014, http://www.kaosgldernegi.org/resim/yayin/dl/sosyal_hizmet_brosuru.pdf

Hoffman K.L., Demo, D.H. ve Edwars J.N. (1994). Physical wife abuse in non-westem society: An integrated theorical approach. Journal of Marriage and the Family, 56, 131-46. Aktaran Erbek, E., Eradamlar, N., Beştepe, E., Akar, H. ve Alpkan, L. (2004). Kadına Yönelik Fiziksel ve Cinsel Şiddet: Üç Grup Evli Çiftte Karşılaştırmalı Bir Çalışma. Düşünen Adam, 17(4):196-204.

Hyde, J. S. ve DeLamater, J. (2006). Understanding Human Sexuality, 9th ed. Boston: McGraw-Hill. Aktaran Zastrow, C. (2013). Sosyal Hizmete Giriş. İstanbul: Nika Yayınevi.

Işık, T. ve Cesur-Kılıçaslan, S. (2011). Güç Ekseninde Kadın Algısı. Koridor. Ocak-Şubat (16), 39-42.

İbn Batuta (1993). İbn Batuta Seyahatnamesi Seçmeler. İ. Parmaksızoğlu (Haz.). İstanbul: MEB.

İbn Khaldun. (1969). The Mugaddimah. An Introduction to History. N.J.: Princeton. Aktaran Mernissi, F. (2004a). İslam'da Aktif Kadın Cinselliği Anlayışı. P. İlkkaracan (Ed.). Müslüman Toplumlarda Kadın ve Cinsellik. (s. 33-53). İstanbul: İletişim Yayınları.

İktisadiyat Mecmuası. (10 Mayıs 1333). 55(10 Mayıs 1333), 7. Aktaran Kurnaz, Ş. (2013). Osmanlı Kadınının Yükselişi (1908-1918). İstanbul: Ötüken Neşriyat.

İlkkaracan, P. (1997). Women's Movement(s) in Turkey: A Brief Overview, Women for Women's Human Rights Reports No:2. Aktaran Sayan Cengiz, F. (2010). Bir "Yeni Sosyal Hareket" Olarak Türkiye'de 1980 Sonrası Feminist Hareket: Değerler Değişimi mi Alternatif Dinamikler mi? H. Durudoğan, F. Gökşen, B. E. Oder ve D. Yükseker (Ed.). Türkiye'de Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları: Eşitsizlikler Mücadeleler Kazanımlar (s. 115-134). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.

İlkkaracan, İ. ve Seral, G. (2004). Kadının İnsan Hakları Olarak Cinsel Haz: Türkiye'deki Bir Taban Eğitimi Programından Deneyimler. P. İlkkaracan (Ed.). Müslüman Toplumlarda Kadın ve Cinsellik. (s. 195-206). İstanbul: İletişim Yayınları.

İlkkarcan, P. (2004). Giriş: Müslüman Toplumlarda Kadın ve Cinsellik. P. İlkkaracan (Ed.). Müslüman Toplumlarda Kadın ve Cinsellik. (s. 11-32). İstanbul: İletişim Yayınları.

İlkkarcan Ajas, İ. (2007). Türkiye'nin Dönüşüm Sürecinde 1980'lerden Bu Yana Kadın Hareketi. Erişim: 14 Şubat 2013, http://www.obarsiv.com/pdf/ipek_ilkkaracan.pdf

İlyasoğlu, A. ve İnsel, D. (1984). Kadın Dergilerinin Evrimi. Türkiye'de Dergiler ve Ansiklopediler, İstanbul. Aktaran Kurnaz, Ş. (2011). Yenileşme Sürecinde Türk Kadını (1839-1923). İstanbul: Ötüken Neşriyat.

İnalcık H. (1993). Bursa: XVI. Asır Sanayi ve Ticari Tarihine Dair Vesikalar. Osmanlı

İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi. İstanbul: Eren Yayınları. Aktaran Dingeç, E. (2010).Osmanlı Toplumunda Kadınların Üretime Katkıları. History Studies, 2(1), 9-30.

İnan, A. (1982). Tarih Boyunca Türk Kadının Hak ve Görevleri. İstanbul: MEB. Aktaran Dulum, S. (2006). Osmanlı Devleti'nde Kadının Statüsü, Eğitimi ve Çalışma Hayatı (1839-1918). Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

İnan, A. (1987). Türk Mitolojisinde ve Halk Edebiyatında Kadın. Makaleler ve İncelemeler. Ankara. Aktaran Sevinç, N. (2007). Türkler'de Kadın ve Aile. İstanbul: Bilgeoğuz Yayınları.

Jansen, H. A. F. M., Yüksel, İ. ve Çağatay, P. (2009). Kadına Yönelik Şiddetin Yaygınlığı. Türkiye'de Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet. Ankara: T. C. Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü.

Jennings, R.C. (1975). Women in Early 17th Century Judicial Records-The Sharia Court of Anatolian Kayseri. Journal of the Economic and Social History of the Orient. XVIII(1), 53-114. Aktaran Dulum, S. (2006). Osmanlı Devleti'nde Kadının Statüsü, Eğitimi ve Çalışma Hayatı (1839-1918). Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Johnson, M. (1989). Feminism and the Theories of Talcott Parsons. Feminism and Sociological Theory. (Ed. Ruth Wallace). London: Sage Publications. Aktaran Ecevit, Y. (2011). Toplumsal Cinsiyet Sosyolojisine Başlangıç. Y. Ecevit ve N. Karkıner (Ed.). Toplumsal Cinsiyet Sosyolojisi. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Johnson, R. (2005). Not a Sufficient Condition: The Limited Relevance of the Gender MDG to Women's Progress. Gender & Development, 13(1), 56–66.

Jul Bua/Jules Beauvois. (1328/1912). Yeni Kadın 1. Kadın (İst.) 8, 23-25. Aktaran Demirdirek, A. (2011). Osmanlı Kadınlarının Hayat Hakkı Arayışının Bir Hikayesi. Ankara: Ayizi Yayınları.

Kabaklı Çimen, L. (2008). Türk Töresinde Kadın ve Aile. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.

Kadın. (1911). Beyaz Konferanslar. 14. Aktaran Çakır, S. (2010). Osmanlı Kadın Hareketi: XX. Yüzyılın Başında Kadınların Hak Mücadelesi. H. Durudoğan, F. Gökşen, B. E. Oder ve D. Yükseker (Ed.). Türkiye'de Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları: Eşitsizlikler Mücadeleler Kazanımlar (s. 99-114). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.

Kadın Dergisi. (1963). 14 Şubat 1908'den Naklen Yakın Tarihimiz, c.V, 339. Aktaran Kurnaz, Ş. (2011). Yenileşme Sürecinde Türk Kadını (1839-1923). İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Kadın Yargıca Bekâret Kontrolü. Taraf Gazetesi. Erişim: 05 Şubat 2014, http://www.taraf.com.tr/haber-kadin-yargica-bekaret-kontrolu-59359/

Kadınla Erkek Eşit Olamaz. Vatan Gazetesi. Erişim: 15 Nisan 2014, http://haber.gazetevatan.com/kadinla-erkek-esit-olamaz/318006/9/siyaset

Kadın Vekilin Sözü Arınç'ı Çok Utandırdı! İnternethaber, Erişim: 13 Nisan 2013, http://www.internethaber.com/kadin-vekilin-sozu-arinci-cok-utandirdi-484439h.htm

Kadın Dayanışma Vakfı. (2014). Erişim: 9 Ekim 2014, http://www. kadindayanismavakfi.org.tr

Kadın Yolu (15 Teşrin –i Sani 1926). Türk Kadın Birliği Havadisleri. (23), 15 Teşrin –i Sani 1926, s.16. Aktaran Dişbudak, M. (2008). Türk Kadınlar Birliği. Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri Ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Kadınlar Dünyası. (1329/1913). 10 Nisan 1329(1913). Aktaran Kurnaz, Ş. (2011). Yenileşme Sürecinde Türk Kadını (1839-1923). İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Kadınlarımız da Amele. (13 Mart 1333). Sanayi, 11(13 Mart 1333), 32. Aktaran Kurnaz, Ş. (2013). Osmanlı Kadınının Yükselişi (1908-1918). İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Kadınlarımızın İçtimaları. (1329). İstanbul. Aktaran Kurnaz, Ş. (2011). Yenileşme Sürecinde Türk Kadını (1839-1923). İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Kadınlık. (1330/1914). Mesleğimiz. Kadınlık 1 (8 Mart 1330/21 Mart 1914), 2. Aktaran Demirdirek, A. (2011). Osmanlı Kadınlarının Hayat Hakkı Arayışının Bir Hikayesi. Ankara: Ayizi Yayınları.

Kağıtçıbaşı, Ç. (1980). Çocuğun Değeri. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları. Aktaran Kağıtçıbaşı, Ç. (1998). Türkiye'de Kadının Statüsü: Kültürler Arası Perspektifler. A. B. Hacimirzaoğlu (Ed.). 75 Yılda Kadınlar ve Erkekler (s. 143-154). İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.

Kağıtçıbaşı, Ç. (1982). Old-Age Security Value of Children and Development. Journal and Comparative Family Studies, 13(Özel Sayı), 133-142. Aktaran Kağıtçıbaşı, Ç. (1998). Türkiye'de Kadının Statüsü: Kültürler Arası Perspektifler. A. B. Hacimirzaoğlu (Ed.). 75 Yılda Kadınlar ve Erkekler (s. 143-154). İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.

Kağıtçıbaşı, Ç. (1983). Women and Development in Turkey. International Journal of Turkish Studies, 2(2), 59-70. Aktaran Kağıtçıbaşı, Ç. (1998). Türkiye'de Kadının Statüsü: Kültürler Arası Perspektifler. A. B. Hacimirzaoğlu (Ed.). 75 Yılda Kadınlar ve Erkekler (s. 143-154). İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.

Kağıtçıbaşı, Ç. (1998). Türkiye'de Kadının Statüsü: Kültürler Arası Perspektifler. 75 Yılda Kadınlar ve Erkekler. (s. 143-154). İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.

Kağıtçıbaşı, Ç., Aydagül, B. ve Akboğa, S. (2003). Eğitim ve Toplumsal Cinsiyet. İstanbul: Eğitim Reformu Girişimi. Aktaran Kağıtçıbaşı, Ç. (2010). Türkiye'de Kadın ve Eğitim. H. Durudoğan, F. Gökşen, B. E. Oder ve D. Yükseker (Ed.). Türkiye'de Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları: Eşitsizlikler Mücadeleler Kazanımlar (s. 23-33). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.

Kağıtçıbaşı, Ç. (2010). Türkiye'de Kadın ve Eğitim. H. Durudoğan, F. Gökşen, B. E. Oder ve D. Yükseker (Ed.). Türkiye'de Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları: Eşitsizlikler Mücadeleler Kazanımlar (s. 23-33). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.

Kalkınma Planları. (t.y.). Kalkınma Planları. Erişim: 23 Ekim 2014, http://www.kalkinma.gov.tr/Pages/KalkinmaPlanlari.aspx

Kandiyoti, D. (1977). Sex Roles and Social Change: A Comparative Appraisal of Turkey's Women. Signs: Journal of Women in Culture and Society, 3(1), 57-73. Aktaran Kağıtçıbaşı, Ç. (1998). Türkiye'de Kadının Statüsü: Kültürler Arası Perspektifler. A. B. Hacimirzaoğlu (Ed.). 75 Yılda Kadınlar ve Erkekler (s. 143-154). İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.

Kandiyoti, D. (1982). Urban Change and Women's Roles in Turkey: An Overwiev and Evaluation. Sex Roles, Family and Community in Turkey. Ç. Kağıtçıbaşı (Ed.). Bloomington, Indiana. s.101-120. Aktaran Kağıtçıbaşı, Ç. (1998). Türkiye'de Kadının Statüsü: Kültürler Arası Perspektifler. A. B. Hacimirzaoğlu (Ed.). 75 Yılda Kadınlar ve Erkekler (s. 143-154). İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.

Kandiyoti, D. (1988). Bargaining with Patriarchy, Gender and Society, 2(3), 274-290. Aktaran Yaman Öztürk, M. ve Dedeoğlu, S. (2010). Kapitalizm ve Ataerki İlişkisi Çerçevesinde Kadın Emeği. S. Dedeoğlu ve M. Yaman Öztürk (Ed.). Kapitalizm, Ataerkillik ve Kadın Emeği Türkiye Örneği. İstanbul: SAV Sosyal Araştırmalar Vakfı.

Kandiyoti, D. (2007a). Cariyeler, Fettan kadınlar ve Yoldaşlar. Türk Romanında Kadın İmgeleri. Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar. Kimlikler ve Toplumsal Dönüşümler (s. 146-161). İstanbul: MetisYayınları.

Kandiyoti, D. (2007b). Cinsiyet Rolleri ve Toplumsal Değişim. Türkiyeli Kadınlara İlişki Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme. Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar. Kimlikler ve Toplumsal Dönüşümler (s. 23-53). İstanbul: MetisYayınları.

Kandiyoti, D. (2011). Türkiye'de Toplumsal Cinsiyet ve Kadın Çalışmaları: Gelecek İçin Geçmişe Bakış. S. Sancar (Ed.). Birkaç Arpa Boyu… 21. Yüzyıla Girerken Türkiye'de Feminist Çalışmalar. Prof. Dr. Nermin Abadan Unat'a Armağan. (s.41-60). c.1. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.

KAOSGL (t.y.). Canım Ailem Öyküleri. Ankara: Ayrıntı Basımevi.

Kaplan, C.(1985). Pandora's Box: Subjectivity, Class and Sexuality in Socialist Feminist Criticism, Making a Difference: Feminist Literary Criticism. Haz. G. Greene ve C. Khan. Londra ve New York: Methuen. Aktaran Kandiyoti, D. (2007a). Cariyeler, Fettan kadınlar ve Yoldaşlar. Türk Romanında Kadın İmgeleri. Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar. Kimlikler ve Toplumsal Dönüşümler (s. 146-161). İstanbul: MetisYayınları.

Kaplan, L. (1998). Cemiyetlerde ve Siyasi Teşkilatlarda Türk Kadını. Ankara: Yükseköğretim Yay. Aktaran Dişbudak, M. (2008). Türk Kadınlar Birliği. Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri Ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Karagöz, B. (2008). Türkiye'deki 1980 Sonrası Kadın Hareketi'nin Siyasal Temelleri ve "İkinci Dalga" Uğrağı. Memleket Siyaset Yönetim Dergisi, (7), 168-190.

Karakışla, Y. S. (2001). Osmanlı Kadın Telefon Memureleri -I-II-III. Tarih ve Toplum, 36(212, 213, 214). Aktaran Dulum, S. (2006). Osmanlı Devleti'nde Kadının Statüsü, Eğitimi ve Çalışma Hayatı (1839-1918). Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Karakurt, D. (2011). Türk Söylence Sözlüğü. Açıklamalı Ansiklopedik Mitoloji Sözlüğü. Erişim: 28.01.2016, http://www.dizge24.org/tr/belgeler/turk-soylence-sozlugu.pdf

Karal, D. ve Aydemir, E. (2012). Türkiye'de Kadına Yönelik Şiddet. Ankara: Usak Yayınları. Aktaran Gökulu, G. ve Hosta, N. (2013). Basında Kadına Yönelik Şiddet Haberlerinin Analizi: Hürriyet, Sabah ve Posta Gazeteleri Örneği (2005-2008). International Journal of Social Science, 6(2), 1829-1850.

Kardam, F., Alpar, Z., Yüksel, İ. and Ergün, E. (2005). The Dynamics of Honor Killings in Turkey. Prospects for Action. United Nations Development Programme. Population Association. United Nations Populatin Fund. Ankara. Erişim: 18.08.2009, http://www.unfpa.org/upload/lib_pub_file/676_filename_honourkillings.pdf

Karınca, E. (2011). Sorularla, Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet. Ankara Barosu. Ankara: Afşar Matbaası.

Kasalak, K. (2012). Teşvik-i Sanayi Kanunları ve Türkiye'de Sanayileşmeye Etkileri. SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Aralık (27), 65-79.

Kazgan, G. (1979). Türk Ekonomisinde Kadınların İş Gücüne Katılması, Meslek Dağılımı, Eğitim Düzeyi ve Sosyo Ekonomik Statüsü. N.A. Unat (Der.). Türk Toplumunda Kadın İçinde. Ankara: Sosyal Bilimler Yayını. Aktaran Kuzgun, Y. ve Sevim, S. A. (2004). Kadınların Çalışmasına Karşı Tutum ve Dini Yönelim Arasındaki İlişki. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, 37(1), 14-27.

Kazgan, G. (1982). Türk Ekonomisinde Kadınların İşgücüne Katılması, Mesleki Dağılımı, Eğitim Düzeyi ve Sosyo-Ekonomik Statüsü. N. Abadan-Unat (Ed.). Türk Toplumunda Kadın. İstanbul: Araştırma, Eğitim, Ekin yayınları ve Türk Sosyal Bilimler Derneği. Aktaran Toksöz, G. (2012). Kalkınmada Farklı Yörüngeler. Kadın İstihdamında Farklı Örüntüler Işığında Türkiye'de Kadın İstihdamı. A. Makal, ve G. Toksöz (Ed.). Geçmişten Günümüze Türkiye'de Kadın Emeği (s. 168-200). Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınevi.

KD. (10 Mayıs 1329). İçtima: Matbuat Müdüriyyet-i Aliyesinden Tebliğ Olunmuştur. KD, I/37 (10 Mayıs 1329). Aktaran Kurnaz, Ş. (2013). Osmanlı Kadınının Yükselişi (1908-1918). İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Keçeci Kurt, S. (2011). Osmanlı Devletinde Kadın Eğitimi. Harem'den Mektebe. İzmir: Yitik Hazine Yayınları.

Kennedy, H. (1997). Karl Heinrich Ulrichs First Theorist of Homosexuality. V. Rosario (Ed.). Science and Homosexualities. (s. 26–45). New York: Routledge.

Keskin, N. E. (2012). Kadınların Siyasal Haklarında İlk Aşama: 3 Nisan 1930 –Belediye Seçimlerinde Seçme ve Seçilme. 3 Nisan 1930. "Kadın Yurttaştır": Yerel Seçme ve Seçilme Hakkı. CHP Kadın Kolları Genel Merkezi, Önemli Günler/Haftalar Notları, No:1, Ankara, 26 Mart.

Kılıç, Z. (1998). Cumhuriyet Türkiye'sinde Kadın Hareketine Genel Bir Bakış. A. B. Hacimirzaoğlu (Ed.). 75 Yılda Kadınlar ve Erkekler (s. 347-360). İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.

Kıray, M. B. (1976). Changing Roles of Mothers: Changing Roles of Mothers.: Changing Intra-Family Relations in a Turkish Town. Mediterranean Family Structure. J. Peristiany (Ed.). Cambridge. s.261-271. Aktaran Kağıtçıbaşı, Ç. (1998). Türkiye'de Kadının Statüsü: Kültürler Arası Perspektifler. A. B. Hacimirzaoğlu (Ed.). 75 Yılda Kadınlar ve Erkekler (s. 143-154). İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.

Kıray, M. B. (1981). The Women of Small Town. Women in Turkish Society. Nermin Abadan-Unat (Ed.). Leiden. s.259-274. Aktaran Kağıtçıbaşı, Ç. (1998). Türkiye'de Kadının Statüsü: Kültürler Arası Perspektifler. A. B. Hacimirzaoğlu (Ed.). 75 Yılda Kadınlar ve Erkekler (s. 143-154). İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.

Kısmı-i Siyasi, Zabıta ve Kadınlarımızın Muhafaza-i Hukuku. (1324/1908). Demet 4: 62-63. Aktaran Demirdirek, A. (2011). Osmanlı Kadınlarının Hayat Hakkı Arayışının Bir Hikayesi. Ankara: Ayizi Yayınları.

Kızını Zehir İçirip, Elleriyle Boğdu. Halkın Habercisi. Erişim: 12 Mart 2013, http://www.halkinhabercisi.com/kizina-zehir-icirip-elleriyle-bogdu-2

Kimmel, M.S. and Messner, M.A. (2001). Introduction. M.S. Kimmel and M.A. Messner (Eds.). Men's Lives, (5th. ed., pp. ix-xvii). Boston, M.A: Allyn and Bacon. Aktaran Türk, H. B. Eril Tahakkümü Yeniden Düşünmek: Erkeklik Çalışmaları İçin Bir İmkân Olarak Pierre Bourdieu. Erişim: 16 Kasım 2014, https://istifhane.files.wordpress.com/2010/05/eriltahakkum.pdf

Kottak, P. C. (2002). Antropoloji. İnsan Çeşitliliğine Bir Bakış. Ankara: Ütopya Yayınevi.

KSSGM. (1998). Cumhuriyet'in 75. Yılında Türkiye'de Kadının Durumu. Ankara: T:C. Başbakanlık Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü.

KSGM. (2008). Türkiye'de Kadının Durumu. Erişim: 18 Nisan 2013. http://genderforum.sabanciuniv.edu/sites/genderforum.sabanciuniv.edu/files/headlines/KSGM-kadindurumu2008.pdf

KSGM. (2009). Türkiye'de Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet. Ankara: Elma Teknik Basım Matbaacılık.

Kum, B., Gülçiçek, F., Selek, P. ve Başaran, Y. (2005). Kadın Hareketinde Mücadele Deneyimleri. İstanbul: Amargi Yayınları. Aktaran Moralıoğlu, A. (2012). 80'li Yıllarda Kadın Hareketi ve Kampanyalar. Türkiye Barolar Birliği Dergisi, Mart-Nisan(99), 291-296.

Kuran-ı Kerim Meali. (2011). Kuran-ı Kerim Meali. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 12. Baskı.

Kurnaz, Ş. (2011). Yenileşme Sürecinde Türk Kadını (1839-1923). İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Kurnaz, Ş. (2013). Osmanlı Kadınının Yükselişi (1908-1918). İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Kurzweil, E. (1989). Psychoanalytic Feminism: Implications for Sociology Theory. Feminism and Sociological Theory. (Ed. Ruth Wallace). London: Sage Publications. Aktaran Ecevit, Y. (2011). Toplumsal Cinsiyet Sosyolojisine Başlangıç. Y. Ecevit ve N. Karkıner (Ed.). Toplumsal Cinsiyet Sosyolojisi. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Kuzucu, Y. (2011). Değişen Babalık Rolü ve Çocuk Gelişimine Etkisi. Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi, 4 (35), 79-91.

Lamb, M. E., Pleck, J. H. and Levine, J. A. (1977). The Role of the Father in Child Development: Advances in Clinical Child Psychology. Vol. 8, New York and London: Plenum Press. Aktaran Kuzucu, Y.(2011). Değişen Babalık Rolü ve Çocuk Gelişimine Etkisi. Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi, 4 (35), 79-91.

Lebib Selim. (TS 1331). Türk Kadınlığının Harb-i Umûmi'deki Faaliyeti- III. TY, IX/5 (TS 1331), 2814. Aktaran Kurnaz, Ş. (2013). Osmanlı Kadınının Yükselişi (1908-1918). İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Lebibe,http://sosyalistfeministkolektif.org/index.php?option=com_content&view=article&id=147:lebbe). Aktaran Elçik, G. (2013). Cinsellik ve Beden. Y. Ecevit ve N. Karkıner (Ed.). Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları. T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını No: 2312. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Web-Ofset Tesisleri.

Lehrman, N. S. (2005). Homosexuality: Some Neglected Considerations. Journal of American Physicians and Surgeons, 10(3), 80-82.

Lewis, J. (1989). Feminism and Welfare. What is Feminism? J. Mitchell ve A. Oakley (Ed.). Oxford: Basil Blackwell. s.85-101. Aktaran Gazioğlu, E. (2013). Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekilliği'nden "Kadından Sorumlu Devlet Bakanlığı"na: Hükûmet Programlarında Kadın Temsilleri ve Kadınlara Yönelik Söylem. Doğu Batı, (63), 93-108.

Littlewood, B. (2004). Feminist Perspectives on Sociology. Essex: Pearson Education Limited. Aktaran Ecevit, Y. (2011). Toplumsal Cinsiyet Sosyolojisine Başlangıç. Y. Ecevit ve N. Karkıner (Ed.). Toplumsal Cinsiyet Sosyolojisi. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Makal, A. (1997). Osmanlı İmparatorluğu'nda Çalışma İlişkileri:1850-1920. Ankara. İmge Kitabevi. Aktaran Dulum, S. (2006). Osmanlı Devleti'nde Kadının Statüsü, Eğitimi ve Çalışma Hayatı (1839-1918). Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Makal, A. (2001). Türkiye'de 1950-65 Döneminde Ücretli Kadın Emeğine İlişkin Gelişmeler. A. Ü. SBF Dergisi, Nisan-Haziran 2001, 56(2), 117-155. Aktaran Toksöz, G. (2012). Kalkınmada Farklı Yörüngeler. Kadın İstihdamında Farklı Örüntüler Işığında Türkiye'de Kadın İstihdamı. A. Makal ve G. Toksöz (Ed.). Geçmişten Günümüze Türkiye'de Kadın Emeği (s. 168-200). Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınevi.

Makal, A. (2010). Türkiye'de Erken Cumhuriyet Dönemi'nde Kadın Emeği. Çalışma ve Toplum, 2(25), 13–41. Aktaran Önder, N. (2013). Türkiye'de Kadın İşgücünün Görünümü. ÇSGB Çalışma Dünyası Dergisi, Temmuz-Eylül 1(1), 35-61.

Malinowski, B. (1992). Kuzeybatı Malenezya'da Vahşilerin Cinsel Yaşamı (S. Özkal, Çev.). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Malik, S. ve Courtney, K. (2011). Higher Education and Women's Empowerment in Pakistan. Gender and Education, 23(1), 29–45. Aktaran Zihnioğlu, Ö. (2013a). Kadının Güçlendirilmesi ve Eğitim. Küresel Eğilimler Serisi. Çalışma Kağıdı No.1. Erişim: 13 Ocak 2013, mercury.ethz.ch/serviceengine/Files/.../KE-1_2013_Zihnioglu.pdf

Marushiakova E. ve Popov V. (2006). Osmanlı İmparatorluğu'nda Çingeneler, (Çeviren: Bahar Tırnakçı). İstanbul: Homer Kitabevi. Aktaran Dingeç, E. (2010).Osmanlı Toplumunda Kadınların Üretime Katkıları. History Studies, 2(1), 9-30.

Menon-Sen, K. (1998). Moving From Policy to Practice: A Gender Mainstreaming Strategy for UNDP India. UNDP. Aktaran Toplumsal Cinsiyet Konuşmaları. (2014). Toplumsal Cinsiyet Konuşmaları Gençleri Etkileyen Toplumsal Cinsiyete Dayalı Şiddet Hakkında Bir Kılavuz. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Mernissi, F. (1975). Beyond the Veil: Male-female Dynamics in Muslim Society. New York: Schenkman Publishing Company. Aktaran Cindoğlu, D. (2004). Modern Türk Tıbbında Bekaret Testleri ve Suni Bekaret. P. İlkkaracan (Ed.). Müslüman Toplumlarda Kadın ve Cinsellik. (s. 115-132). İstanbul: İletişim Yayınları.

Mernissi, F. (2004a). İslam'da Aktif Kadın Cinselliği Anlayışı. P. İlkkaracan (Ed.). Müslüman Toplumlarda Kadın ve Cinsellik. (s. 33-53). İstanbul: İletişim Yayınları.

Mernissi, F. (2004b). Bekaret ve Ataerki. P. İlkkaracan (Ed.). Müslüman Toplumlarda Kadın ve Cinsellik. (s. 99-113). İstanbul: İletişim Yayınları.

Mernissi, F. (t.y.). Beyond the Veil. (s.43). Aktaran Kandiyoti, D. (2007). Cariyeler, Fettan Kadınlar, ve Yoldaşlar. Türk Romanında Kadın İmgeler. (s. 146-161). Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar. Kimlikler ve Toplumsal Dönüşümler. İstanbul: MetisYayınları.

Mies, M. ve Shiva, V. (1990). Ecofeminism. London: Zed Books. Aktaran Gündüz Hoşgör, A. (2013). Kalkınma. Y. Ecevit ve N. Karkıner (Ed.). Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları. (s. 50-70). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Millet, K. (1970). Sexual Politics. Garden City, Doubleday, New York. Aktaran Pelizzon, S. M. (2009). Kadının Konumu Nasıl Değişti? Feodalizmden Kapitalizme. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

Millet, K. (1971). Sexual Politics. London. Aktaran Barrett, M. (1995). Günümüzde Kadına Uygulanan Baskı. Marksist Feminist Çözümlemede Sorunlar. İstanbul: Pencere Yayınları.

Mitchel, J. ve Oakley, A. (1998). Kadın ve Eşitlik. İstanbul: Pencere Yayınları.

Mojab, S. (2006). Namusun Tikelliği ve Öldürmenin Evrenselliği: Erken Uyarı Sinyallerinden Feminist Pedagojiye. S. Mojab ve N. Abdo (Ed.). Namus Adına Şiddet. Kuramsal ve Siyasal Yaklaşımlar. (s. 17-42). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Mor Çatı Kadın Sığınma Vakfı. Öykümüz. Erişim: 13 Eylül 2013, https://www.morcati.org.tr/tr/tanisalim/oykumuz

Mor Çatı Kadın Sığınma Vakfı. Erişim: 3 Aralık 2014, https://www. morcati. org.tr/

Moralı, S. S: (1969). Latife BekirÇeyrekbaşı ve Türk Kadın Birliği. Hayat Tarih Mecmuası, I(3), 75-7. Aktaran Zihnioğlu, Y. (2013). Kadınsız İnkılap. Nezihe Muhiddin, Kadınlar Halk Fırkası Kadın Birliği. İstanbul: Metis Yayınları.

Moralıoğlu, A. (2012). 80'li Yıllarda Kadın Hareketi ve Kampanyalar. Türkiye Barolar Birliği Dergisi, Mart-Nisan(99), 291-296.

Murphey-Graham, E. (2008). Opening the Black Box: Women's Empowerment and Innovative Secondary Education in Honduras. Gender and Education, 20(1), 31-50.

Mükerrem Belkıs. (1918). İnsaniyetin İki kanadı. Kadınlar Dünyası, 169 (13 Nisan 1918), 3. Aktaran Demirdirek, A. (2011). Osmanlı Kadınlarının Hayat Hakkı Arayışının Bir Hikayesi. Ankara: Ayizi Yayınları.

Nabî (t.y.). Kadına Hürmet. (30). Aktaran Yurdsever Ateş, N. (t.y.). Yeni Harflerle Kadın Yolu / Türk Kadın Yolu (1925-1927). Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı 20. Yıl Özel Yayını.

Namus Yüzünden Öldürülen Kız Bakire Çıktı. Hürriyet Türkiye Gazetesi. Erişim: 28 Nisan 2013, http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/ printnews.aspx?DocID=-223545

Namus Cinayetine Kurban Giden Genç Kız Bakire Çıktı. Vatan Yaşam Gazetesi. Erişim: 25 Nisan 2013, http://haber.gazetevatan.com/0/30428/7/Haber

Namus Candan Öte. Öldürülen Kadın Masum Değil. Radikal Gazetesi. Erişim: 28 Nisan 2013, http://www.radikal.com.tr/haber.php? haberno=217663

Nazlı, O.A. (1997). Çalışan Evli Kadınlarda Aile ve Çalışma Yaşamına İlişkin Rol Çatışması. 20. Yüzyılın Sonunda Kadınlar ve Gelecek Konferansı. 19-21 Kasım 1997. Poster Bildiri. Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü. Aktaran Y. Kuzgun ve S. A. Sevim (2004). Kadınların Çalışmasına Karşı Tutum ve Dini Yönelim Arasındaki İlişki. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, 37(1), 14-27.

Nezihe Muhiddin. (1931). Türk Kadını. İstanbul: Numune Matbaası. Aktaran Yurdsever Ateş, N. (t.y.). Yeni Harflerle Kadın Yolu / Türk Kadın Yolu (1925-1927). Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı 20. Yıl Özel Yayını.

Nihat Genç. Erişim: 16 Eylül 2014, http://tr.wikiquote.org/wiki/Nihat_Gen%C3%A7

Nimet Cemil. (1921). Yine Feminizm, Daima Feminizm. Kadınlar Dünyası, 194(8), 2. Aktaran Çakır, S. (2010). Osmanlı Kadın Hareketi: XX. Yüzyılın Başında Kadınların Hak Mücadelesi. H. Durudoğan, F. Gökşen, B. E. Oder ve D. Yükseker (Ed.). Türkiye'de Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları: Eşitsizlikler Mücadeleler Kazanımlar (s. 99-114). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.

Nugent, K. (1991). Cultural and Psychological Influences on the Father's Role in Infant Development. Journal of Marriage and the Family, 53, 475-485. Aktaran Kuzucu, Y. (2011). Değişen Babalık Rolü ve Çocuk Gelişimine Etkisi. Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi, 4 (35), 79-91.

Odabaşı S. (1999). Geçmisten Günümüze Konya. Konya: Selçuklu Belediyesi Kültür Müdürlüğü Yayınları. Aktaran Dingeç, E. (2010).Osmanlı Toplumunda Kadınların Üretime Katkıları. History Studies, 2(1), 9-30.

Oktar, T. (1998). Osmanlı Toplumunda Kadının Çalışma Yaşamı. Osmanlı Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi. İstanbul: Bilim Teknik Yayınevi.

Olson, E. A. (1982). Duofocal Family Structure and an Alternative Model of Husband-Wife Relationship. Çiğdem Kağıtçıbaşı (Ed.). Sex Roles, Family and Community in Turkey. Bloomington: Indiana University Press. (s. 1-33) Aktaran Cindoğlu, D. (2004). Modern Türk Tıbbında Bekaret Testleri ve Suni Bekaret. P. İlkkaracan (Ed.). Müslüman Toplumlarda Kadın ve Cinsellik. (s. 115-132). İstanbul: İletişim Yayınları.

Onaran, Ö. (2003). Türkiye'de İhracat Yönelimli Büyüme Politikalarının İstihdam Üzerindeki Etkileri. A. H. Köse içinde F. Şenses ve E. Yeldan (Ed.). İktisadi Kalkınma, Kriz ve İstikrar. İstanbul: İletişim Yayınları. Aktaran Toksöz, G. (2012). Kalkınmada Farklı Yörüngeler. Kadın İstihdamında Farklı Örüntüler Işığında Türkiye'de Kadın İstihdamı. A. Makal, ve G. Toksöz (Ed.). Geçmişten Günümüze Türkiye'de Kadın Emeği (s. 168-200). Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınevi.

Oscar Wilde. Erişim: 12 Kasım 2014, http://en.wikipedia.org/wiki/ Oscar_Wilde

Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Hanımlar Heyet-i Merkeziyesi Tarafından Tertip Olunan Takvim-2. (1332). (İstanbul 1332), s.100-105. Aktaran Kurnaz, Ş. (2011). Yenileşme Sürecinde Türk Kadını (1839-1923). İstanbul: Ötüken Neşriyat.

O'Sullivan, T., Hartley, J., Sounders, D., Montgomery, M. and Fiske, J. (1994). Key Concepts in Communication and Cultural Studies. Londra: Routledge.

Omvedt, G. (1980). We Will Smash this Prison: Indian Women in Struggle. London: Zed Press. Aktaran Ramazanoğlu, C. (1998). Feminizm ve Ezilmenin Çelişkileri. İstanbul: Pencere Yayınları. The Haworth Press.

Owen, R. (1987). The Silk-reeling Industry of Mount Lebanon, 1840-1914. The Ottoman Empire and the World Economy. H. İslamoğlu-İnan (Ed.). Cambridge. s.271-283. Aktaran Dulum, S. (2006). Osmanlı Devleti'nde Kadının Statüsü, Eğitimi ve Çalışma Hayatı (1839-1918). Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Ögel, B. (1997). Türk Mitolojisi I. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Ökçün, G. (1970). Osmanlı Sanayii 1913-1915 Yılları Sanayi İstatistikleri. Ankara. Aktaran Kurnaz, Ş. (2011). Yenileşme Sürecinde Türk Kadını (1839-1923). İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Öldürülen Kadını Hemcinsleri Defnetti. Haber 7 com, Erişim: 28 Nisan 2013, http://www.haber7.com/guncel/haber/998577-oldurulen-kadini-hem-cinsleri-defnetti

Önder, N. (2013). Türkiye'de Kadın İşgücünün Görünümü. ÇSGB Çalışma Dünyası Dergisi, Temmuz-Eylül 1(1), 35-61.

Özbay, F. (1990). Kadınların Eviçi ve Evdışı Uğraşlarındaki Değişme. Ş. Tekeli (Ed.). Kadın Bakış Açısından 1980'ler Türkiye'sinde Kadın. İstanbul: İletişim Yayınları. Aktaran Toksöz, G. (2012). Kalkınmada Farklı Yörüngeler. Kadın İstihdamında Farklı Örüntüler Işığında Türkiye'de Kadın İstihdamı. A. Makal, ve G. Toksöz (Ed.). Geçmişten Günümüze Türkiye'de Kadın Emeği (s. 168-200). Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınevi.

Özbudun, S. (1994). Türkiye'de Kadın Olmak: Bir Toplumsal Dönemeç Üzerine Düşünceler. İstanbul: Yazın Yayınları.

Özbudun, S. (2000). Kadının Adsız Tarihi. S. Özbudun, T. Demirer ve Y. Demirer (Ed.). Kadın Yazıları. (s. 25-55). Ankara: Ütopya Yayınevi. Aktaran Gazioğlu, E. (2013). Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekilliği'nden "Kadından Sorumlu Devlet Bakanlığı"na: Hükûmet Programlarında Kadın Temsilleri ve Kadınlara Yönelik Söylem. Doğu Batı, (63), 93-108.

Özkan, E. (1994). Avrat Pazarı. DİA, c. IV. s. 125. Aktaran Dingeç, E. (2010).Osmanlı Toplumunda Kadınların Üretime Katkıları. History Studies, 2(1), 9-30.

Özkan, İ. ve Böke, Ö. (1994). Boşanma İle Sonlanan Evliliklerde Kadının Hedef Olduğu Saldırganlık. Aile Kurultayı, Sözel Bildiri, 1994. Aktaran Erbek, E., Eradamlar, N., Beştepe, E., Akar, H. ve Alpkan, L. (2004). Kadına Yönelik Fiziksel ve Cinsel Şiddet: Üç Grup Evli Çiftte Karşılaştırmalı Bir Çalışma. Düşünen Adam, 17(4), 196-204.

Özkan Kerestecioğlu, İ.(2004). Kadınlara Yönelik Aile içi Şiddet: Mücadele, Kazanımlar ve Sorunlar. Birikim, Ağustos- Eylül,(184-185). Aktaran Moralıoğlu, A. (2012). 80'li Yıllarda Kadın Hareketi ve Kampanyalar. Türkiye Barolar Birliği Dergisi, Mart-Nisan(99), 291-296.

Pantel, P. S. (2005). Kadın Temsilleri. G. Duby, M. Perrot ve P. S. Pantel (Ed.). Kadınların Tarihi Ana Tanrıçadan Hıristiyan Azizelere (s. 23-29). c. I. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

P.B. Beyaz Konferans 2. (1327/1912). Kadın (İst.), 15(2 Şubat 1327/15 Şubat 1912), 2-7. Aktaran Demirdirek, A. (2011). Osmanlı Kadınlarının Hayat Hakkı Arayışının Bir Hikayesi. Ankara: Ayizi Yayınları.

P.B. Beyaz Konferans 9. (1328/1912). Kadın (İst.), 9(5 Temmuz 1328/18 Temmuz 1912), 7. Aktaran Demirdirek, A. (2011). Osmanlı Kadınlarının Hayat Hakkı Arayışının Bir Hikayesi. Ankara: Ayizi Yayınları.

Pelizzon, S. M. (2009). Kadının Konumu Nasıl Değişti? Feodalizmden Kapitalizme. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

Peristiany, J. G. (1966). Honor and Shame: The Values of Mediterranean Society. Chicago: The University of Chicago Press. Aktaran Cindoğlu, D. (2004). Modern Türk Tıbbında Bekaret Testleri ve Suni Bekaret. P. İlkkaracan (Ed.). Müslüman Toplumlarda Kadın ve Cinsellik. (s. 115-132). İstanbul: İletişim Yayınları.

Personal life of Leonardo da Vinci. Erişim: 12 Kasım 2014, http://en. wikipedia.org/wiki/Personal_life_of_Leonardo_da_Vinci

Pervan, M. (2013). İlerici Kadınlar Derneği (1975-80). "Kırmızı Çatkılı Kadınlar"ın Tarihi. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Pilcher, J. (2010). Cinsiyet ve Cinsiyet Eşitsizlikleri Üzerine Açıklamalar. A. Giddens (Ed.). Sosyoloji Başlangıç Okumaları (s. 109-119). İstanbul: Say Yayınları.

Pişkin, G. (2008). Günümüzde Türkiye'de Sinema Filmleriyle Televizyon Dizilerinde Kadınlar ve Töre. Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları, 39-46.

Politics of the Ego: Manifesto for New York Radical Feminists. (1970). Notes from the second Year. Aktaran Donovan, J. (2013). Feminist Teory: Amerikan Feminizminin Entelektüel Gelenekleri. Çev. A. Bora, M. Ağduk Gevrek, F. Sayılan. İstanbul: İletişim Yayınları.

Pope, N. (2006). Namus Cinayetleri: Ataerkil Denetim Araçları. S. Mojab ve N. Abdo (Ed.). Namus Adına Şiddet. Kuramsal ve Siyasal Yaklaşımlar. (s. 107-116). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Quataert, D. (1993). Workers, Peasants and Economic Change in the Ottoman Empire 1730-1814. İstanbul: The Isis Press. Aktaran Dulum, S. (2006). Osmanlı Devleti'nde Kadının Statüsü, Eğitimi ve Çalışma Hayatı (1839-1918). Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Radin, N. (1981). Child Rearing Fathers in Intact Families. Merrill-Palmer Quarterly, 27, 489-514. Aktaran Kuzucu, Y. (2011). Değişen Babalık Rolü ve Çocuk Gelişimine Etkisi. Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi, 4 (35), 79-91.

Rahimov, K. (2007). Özbek Destanları 3. Ayçınar Destanı. A. Solmaz (Haz.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Ramazanoğlu, C. (1998). Feminizm ve Ezilmenin Çelişkileri. İstanbul: Pencere Yayınları. The Haworth Press.

Ras-Work, B. (2006). The Impact of Harmful Traditional Practices on the Girl Child, Elimination of All Forms of Discrimination and Violence Against the Girl Child, UNICEF Innocent Research Center Expert Group Meeting, 25-28 September 2006, Florence-Italy. Aktaran Çakmak, D. (2009).Türkiye'de Çocuk Gelinler. Hukukun Gençleri Sempozyumları Dizisi-1, "Hukuk Devletinde Kişisel Güvenlik", Bildiri Tam Metinler E-Kitabı. Erişim: 18 Mayıs 2013.

Reed, E. (1994). Kadının Evrimi. Anaerkil Klandan Ataerkil Aileye. c.I. İstanbul: Payel Yayınevi.

Reichl, K. (2011). Türk Boylarının Destanları. İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Robinson-Pant, A. (2004). Education for Women: Whose Values Count? Gender &Education 16(4): 473–89. Aktaran Zihnioğlu, Ö. (2013). Kadının Güçlendirilmesi ve Eğitim. Küresel Eğilimler Serisi. Çalışma Kağıdı No.1. Erişim: 13 Ocak 2013, mercury.ethz.ch/serviceengine/Files/.../KE-1_2013_Zihnioglu.pdf

Rossi, A. (1984). Gender and Parenthood. American Sociological Review, 49, 1-10. Aktaran Kuzucu, Y. (2011). Değişen Babalık Rolü ve Çocuk Gelişimine Etkisi. Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi, 4 (35), 79-91.

Rousseau, J.J. (2004). Emile [Elektronik Sürüm]. Gutenberg Ebook.

Russell, B. (1999). Evlilik ve Ahlak. Çev.: Vasıf Eranus. İstanbul: Say Yayınları. Özge Zeybekoğlu. Günümüzde Erkeklerin Gözünden Babalık ve Aile. Contemporary Fatherhood and the Family from the Male Perspectives. Mediterranean Journal of Humanities. III/2, 2013, 297-328. DOI: 10.13114/MJH/201322486

Ruşen Zeki. (1330). Bizde Hareket-i Nisvan. Nevsâl-i Millî. (s. 343-352). İstanbul. Aktaran Kurnaz, Ş. (2011). Yenileşme Sürecinde Türk Kadını (1839-1923). İstanbul: Ötüken Neşriyat.

RTÜK. (2009). Televizyon İzleme Eğilimleri Araştırması-2. Ankara: Kamuoyu, Yayın Araştırmaları ve Ölçme Dairesi Başkanlığı.

Sabbah, F. A. (1995). İslam'ın Bilinçaltında Kadın. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Samsun'da Şayan-ı İmtisal Bir Müessese-i Hayriye. (11 Mayıs 1325). Kadın, 11 Mayıs 1325, no.28, 12-13. Aktaran Çakır, S. (2013). Osmanlı Kadın Hareketi. İstanbul: Metis Yayınları.

Sancar, S. (2011). Türkiye'de Kadın Hareketinin Politiği: Tarihsel Bağlam, Politik Gündem ve Özgünlükler. S. Sancar (Ed.). Birkaç Arpa Boyu… 21. Yüzyıla Girerken Türkiye'de Feminist Çalışmalar. Prof. Dr. Nermin Abadan Unat'a Armağan. c. 1. (s. 61-117). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.

Sancar, S. (2013). Erkeklik: İmkansız İktidar Ailede, Piyasada ve Sokakta Erkekler. İstanbul: Metis Yayınları.

Sarcey, M. R.; Bouchet, T. ve Picon, A. (2003). Ütopyalar Sözlüğü, (Çev.Turhan Ilgaz), Sel, İstanbul: Sel Yayınları. Aktaran Karagöz, B. (2008). Türkiye'deki 1980 Sonrası Kadın Hareketi'nin Siyasal Temelleri ve "İkinci Dalga" Uğrağı. Memleket Siyaset Yönetim Dergisi, 7, 168-190.

Saulnier, C. F. (1996). Feminist Theories and Social Work: Approaches and Applications. New York: The Haworth Press. Aktaran Ecevit, Y. (2011). Toplumsal Cinsiyet Sosyolojisine Başlangıç. Y. Ecevit ve N. Karkıner (Ed.). Toplumsal Cinsiyet Sosyolojisi. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Sayan Cengiz, F. (2010). Bir "Yeni Sosyal Hareket" Olarak Türkiye'de 1980 Sonrası Feminist Hareket: Değerler Değişimi mi Alternatif Dinamikler mi? H. Durudoğan, F. Gökşen, B. E. Oder ve D. Yükseker (Ed.). Türkiye'de Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları: Eşitsizlikler Mücadeleler Kazanımlar (s. 115-134). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.

Schmitt Pantel, P. (2005a). Kadın Temsilleri (A. Fethi, Çev.). G. Duby, M. Perrot ve P. Schmitt Pantel (Ed.). Kadınların Tarihi c.I (s.23-29). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Schmitt Pantel, P. (2005b). Kadının Sesi (A. Fethi, Çev.). G. Duby, M. Perrot ve P. Schmitt Pantel (Ed.). Kadınların Tarihi c.I (s.465-469). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Schroeder, S. K. (2007). Popüler Feminizm Türkiye'de ve Britanya'da Kadın Dergileri. İstyanbul: Bağlam Yayıncılık. Aktaran Donovan, J. (2013). Feminist Teory: Amerikan Feminizminin Entelektüel Gelenekleri. Çev. A. Bora, M. Ağduk Gevrek, F. Sayılan. İstanbul: İletişim Yayınları.

Segal, L. (1992). Ağır Çekim Değişen Erkeklikler Değişen Erkekler. İstanbul: Ayrıntı Yayınları. Aktaran Zeybekoğlu, Ö. (2013). Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Erkeklik Olgusu. Ankara: Eğiten Kitap.

Sevinç, N. (2007). Türkler'de Kadın ve Aile. İstanbul: Bilgeoğuz Yayınları.

Silier O. Y. (1977). Türkiye Sanayiinde Tekelleşme. İstanbul: Makine Mühendisleri Odası. Aktaran Dingeç, E. (2010).Osmanlı Toplumunda Kadınların Üretime Katkıları. History Studies, 2(1), 9-30.

Sin Ayn. (5 Temmuz 1333). Bilgü Yurdu. Türk Yurdu. C.XII, 5 Temmuz 1333, 152-155 (3494-3497). Aktaran Kurnaz, Ş. (2011). Yenileşme Sürecinde Türk Kadını (1839-1923). İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Sirman, N. (1989). Feminism in Turkey: A Short History. New Perspectives on Turkey. 3/1, s.1-34. Aktaran Sayan Cengiz, F. (2010). Bir "Yeni Sosyal Hareket" Olarak Türkiye'de 1980 Sonrası Feminist Hareket: Değerler Değişimi mi Alternatif Dinamikler mi? H. Durudoğan, F. Gökşen, B. E. Oder ve D. Yükseker (Ed.). Türkiye'de Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları: Eşitsizlikler Mücadeleler Kazanımlar (s. 115-134). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.

Špidla, V. (2004). Empowering Women in Turkey: A Priority in The Pre-Accession Process. Erişim: 16 Şubat 2013, http://www.esiweb.org/pdf/esi_turkey_tpq_id_83.pdf

Sissa, G. (2005). Platon ve Aristoteles'in Cinsiyet Felsefeleri (A. Fethi, Çev.). G. Duby, M. Perrot ve P. Schmitt Pantel (Ed.). Kadınların Tarihi c.I (s.66-97). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Stone, A. (2007). An Introduction to Feminist Philosophy. Polity. Aktaran Şahin, E. (2013). Batı'da ve Türkiye'de Kadın Hareketleri ve Feminizm. Ankara: Ürün Yayınları.

Sümer, T. (1968). Türkiye'de İlk Defa Kurulan Kadınları Çalıştırma Cemiyeti. Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, c.II(10), Temmuz 1968, 59-63. Aktaran Çakır, S. (2013). Osmanlı Kadın Hareketi. İstanbul: Metis Yayınları.

Şahin, E. (2013). Batı'da ve Türkiye'de Kadın Hareketleri ve Feminizm. Ankara: Ürün Yayınları.

Tahdis-i Nimet-Tayin-i Meslek. (1311/1895). Hanımlara Mahsus Gazete 1, 2-3. Aktaran Demirdirek, A. (2011). Osmanlı Kadınlarının Hayat Hakkı Arayışının Bir Hikayesi. Ankara: Ayizi Yayınları.

Taşçıoğlu, M. (1958). Türk Osmanlı Cemiyetinde Kadının Sosyal Durumu ve Kadın Kıyafetleri. Ankara. Aktaran Kurnaz, Ş. (2013). Osmanlı Kadınının Yükselişi (1908-1918). İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Taşkıran, T. (1973). Cumhuriyet'in 50. Yılında Türk Kadın Hakları. Ankara. Aktaran Kurnaz, Ş. (2011). Yenileşme Sürecinde Türk Kadını (1839-1923). İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Taylor, V. ve Rupp, L. (1998). Women's Culture and Lesbian Activism. Feminist Foundations: Toward Transforming Sociology. K. Myers, C. Anderson, B. J. Risman (Ed.). London: Sage Publications. Aktaran Ecevit, Y. (2011). Toplumsal Cinsiyet Sosyolojisine Başlangıç. Y. Ecevit ve N. Karkıner (Ed.). Toplumsal Cinsiyet Sosyolojisi. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Teali-i Nisvan Cemiyeti'nde Kadın Dersleri. (1329). Mektep Müzesi, (1 Haziran 1329). Aktaran Çakır, S. (2013). Osmanlı Kadın Hareketi. İstanbul: Metis Yayınları.

Tekin, T. (2010). Orhon Yazıtları. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Tekeli, Ş. (1990). Women in Changing Political Associations of the 1980's. A. Finkel ve N. Sirman (Ed.). Turkish State, Turkish Society. Londra: Routledge. Aktaran Sayan Cengiz, F. (2010). Bir "Yeni Sosyal Hareket" Olarak Türkiye'de 1980 Sonrası Feminist Hareket: Değerler Değişimi mi Alternatif Dinamikler mi? H. Durudoğan, F. Gökşen, B. E. Oder ve D. Yükseker (Ed.). Türkiye'de Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları: Eşitsizlikler Mücadeleler Kazanımlar (s. 115-134). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.

Tekeli, Ş. (1991). Tek Parti Döneminde Kadın Hareketi de Bastırıldı. Sol Kemalizme Bakıyor içinde L. Cinemre ve R. Çakır (Ed.). İstanbul: Metis Yayınları. Aktaran Sayan Cengiz, F. (2010). Bir "Yeni Sosyal Hareket" Olarak Türkiye'de 1980 Sonrası Feminist Hareket: Değerler Değişimi mi Alternatif Dinamikler mi? H. Durudoğan, F. Gökşen, B. E. Oder ve D. Yükseker (Ed.). Türkiye'de Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları: Eşitsizlikler Mücadeleler Kazanımlar (s. 115-134). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.

Tekeli, Ş. (1995). 1980'ler Türkiye'sinde Kadınlar. Kadın Bakış Açısından 1980'ler Türkiye'sinde Kadınlar. (s. 15-50). İstanbul: İletişim Yayınları. Aktaran Şahin, E. (2013). Batı'da ve Türkiye'de Kadın Hareketleri ve Feminizm. Ankara: Ürün Yayınları.

Tekeli, Ş. (1998). Birinci ve İkinci Dalga Feminist Hareketlerin Karşılaştırmalı İncelemesi Üzerine Bir Deneme. A. B. Hacimirzaoğlu (Ed.). 75 Yılda Kadınlar ve Erkekler. (s. 337-346). İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.

Tekeli, Ş. (2011). 1980'ler Türkiyesi'nde Kadın Bakış Açısından Kadınlar. Ş. Tekeli (Ed.). İstanbul: İletişim Yayınları.

Temelkuran, T. (1970). Türkiye'de Açılan İlk Kız Öğretmen Okulu. Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, Eylül VI(36), 61-66.

Tezcan, S. (2009). Sunuş. Türkiye'de Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet. Ankara: T. C. Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü.

Thébaud, F. (2005). Büyük Savaş ve Cinsel Bölünmenin Zaferi. G. Duby ve M. Perrot (Ed.). Kadınların Tarihi. Yirminci Yüzyılda Kültürel Bir Kimliğe Doğru (s. 31-79). c. V. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Thompson, D. (2001). Who's Afraid of Defining Feminism? Australian Women's Studies Association (Awsa) Conference. Australia: Macquarie University, 31 Ocak-2 Şubat 2001, 1-7. Aktaran Şahin, E. (2013). Batı'da ve Türkiye'de Kadın Hareketleri ve Feminizm. Ankara: Ürün Yayınları.

Tisk Kadın İstihdamı Zirvesi Konulu Açıklama - Mart 2006. Erişim: 14 Eylül 2014, http://www.keig.org/basinAciklamalari.aspx?id=3#sthash.xitGGsFh.dpuf

Tokmakçıoğlu, E. (1991). Osmanlı Kadın Âlemleri. İstanbul: Geçit Kitabevi. Aktaran Dingeç, E. (2010).Osmanlı Toplumunda Kadınların Üretime Katkıları. History Studies, 2(1), 9-30.

Toksöz, G. (2007). Türkiye'de Kadın İstihdamının Durumu Raporu. Ankara: ILO.

Toksöz, G. (2012). Kalkınmada Farklı Yörüngeler. Kadın İstihdamında Farklı Örüntüler Işığında Türkiye'de Kadın İstihdamı. A. Makal, ve G. Toksöz (Ed.). Geçmişten Günümüze Türkiye'de Kadın Emeği (s. 168-200). Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınevi.

Tong, R. (1989). Feminist Thought: A Comprehensive Introduction. London: Unwin Hyman. Aktaran Ecevit, Y. (2011). Toplumsal Cinsiyet Sosyolojisine Başlangıç. Y. Ecevit ve N. Karkıner (Ed.). Toplumsal Cinsiyet Sosyolojisi. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Toplumsal Cinsiyet Konuşmaları. (2014). Toplumsal Cinsiyet Konuşmaları Gençleri Etkileyen Toplumsal Cinsiyete Dayalı Şiddet Hakkında Bir Kılavuz. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Toska, Z., Çakır, S., Gençtürk, T., Yılmaz, S., Kurç, S., Art, G. ve Demirdirek, A. (1993). Eski Harfli Türkçe Kadın Dergileri Bibliyografyası. İstanbul: Metis Yayınları. Aktaran Çakır, S. (2010). Osmanlı Kadın Hareketi: XX. Yüzyılın Başında Kadınların Hak Mücadelesi. H. Durudoğan, F. Gökşen, B. E. Oder ve D. Yükseker (Ed.). Türkiye'de Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları: Eşitsizlikler Mücadeleler Kazanımlar (s. 99-114). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.

Tunaya, T. Z. (1962). İslâmcılık Cereyanı. İstanbul. Aktaran Kurnaz, Ş. (2011). Yenileşme Sürecinde Türk Kadını (1839-1923). İstanbul: Ötüken Neşriyat.

TÜİK. (2014a). İstatistiklerle Kadın 2013. Erişim: 15 Ekim 2014, http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=16056

TÜİK. (2014b). Toplumsal Yapı ve Cinsiyet İstatistikleri. Erişim: 15 Ekim 2014, http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1068

TÜİK. (2015). İstatistiklerle Çocuk 2014. Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası.

Türk, H. B. (2007). Eril Tahakkümü Yeniden Düşünmek: Erkeklik Çalışmaları İçin Bir İmkân Olarak Pierre Bourdieu. Erişim: 13 Ağustos 2014, http://istifhane.files.wordpress.com/2010/05/eriltahakkum.pdf

Türk Kadını. (4 Temmuz 1334). (4), s. 63. Aktaran Kurnaz, Ş. (2011). Yenileşme Sürecinde Türk Kadını (1839-1923). İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Türk Kadını. (16 Nisan 1335). 1(20), s. 304. Aktaran Kurnaz, Ş. (2011). Yenileşme Sürecinde Türk Kadını (1839-1923). İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Türkiye'de 7 Milyon Eşcinsel Var. En Son Haber. Erişim: 7 Mayıs 2014, http://www.ensonhaber.com/yasam/231630/turkiyede-7-milyon-escinsel-var.html

Türk Kadın Dernekleri Federasyonu Tüzüğü. Türk Kadın Dernekleri Federasyonu İnternet Sitesi. Erişim: 23 Eylül 2014, http://www.tkdf.org.tr

TÜSİAD. (2000). Kadın-Erkek Eşitliğine Doğru Yürüyüş. Ankara. Aktaran Kağıtçıbaşı, Ç. (2010). Türkiye'de Kadın ve Eğitim. H. Durudoğan, F. Gökşen, B. E. Oder ve D. Yükseker (Ed.). Türkiye'de Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları: Eşitsizlikler Mücadeleler Kazanımlar (s. 23-33). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.

TÜSİAD. (2008). Türkiye Sanayiine Sektörel Bakış. Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği. İstanbul: Graphis Matbaa.

TÜSİAD. (2010). Kadın- Erkek Eşitliğine Doğru Yürüyüş. Ankara. Aktaran Kağıtçıbaşı, Ç. (2010). Türkiye'de Kadın ve Eğitim. H. Durudoğan, F. Gökşen, B. E. Oder ve D. Yükseker (Ed.). Türkiye'de Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları: Eşitsizlikler Mücadeleler Kazanımlar (s. 23-33). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.

T.Y.,Türklük Şuunu: Osmanlı Hanımları İş Yurdu. (22 KE 1332) TY, XI/9 (22 KE 1332), 3294. Aktaran Kurnaz, Ş. (2013). Osmanlı Kadınının Yükselişi (1908-1918). İstanbul: Ötüken Neşriyat.

T.Y., Türk Kadınlarında İktisadi Terakkiyat. (24 Temmuz 1330). TY, VI/11(24 Temmuz 1330), 2393. Aktaran Kurnaz, Ş. (2013). Osmanlı Kadınının Yükselişi (1908-1918). İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Uçan Çubukçu, S. (2004). 1980 Sonrası Türkiye'de Kadın Hareketi: Anaerkilliğe Karşı Meydan Okuma. Türkiye'de ve Avrupa Birliğinde Kadının Konumu: Kazanımlar, Sorunlar, Umutlar, F. Berktay (Ed.). İstanbul: KA-DER. s.55-75. Aktaran Gazioğlu, E. (2013). Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekilliği'nden "Kadından Sorumlu Devlet Bakanlığı"na: Hükûmet Programlarında Kadın Temsilleri ve Kadınlara Yönelik Söylem. Doğu Batı, (63), 93-108.

UNDP (2006). Human_development_indicators.pdf. Erişim: 16 Temmuz 2007, http://www.undp.org.np/publication/html/hdr2006/Human_development _indicators. pdf. Aktaran TÜSİAD ve KAGİDER (2008). Türkiye'de Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği: Sorunlar, Öncelikler ve Çözüm Önerileri. İstanbul: Graphis Matbaa.

UNDP (2007). Human Development Report 2007-2008. Erişim: 10 10 Aralık 2007, http://hdrstats.undp.org/indicators/268. Aktaran TÜSİAD ve KAGİDER (2008). Türkiye'de Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği: Sorunlar, Öncelikler ve Çözüm Önerileri. İstanbul: Graphis Matbaa.

Utas, B. (1983). Women in Islamic Societies: Studies on Asian Topics, No. 6, London. Aktaran Kağıtçıbaşı, Ç. (1998). Türkiye'de Kadının Statüsü: Kültürler Arası Perspektifler. A. B. Hacimirzaoğlu (Ed.). 75 Yılda Kadınlar ve Erkekler. (s. 143-154). İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.

Uyar, H. (2000). 1923'ten Günümüze CHP Tüzükleri Üzerine Genel Bir Değerlendirme, İstanbul: TÜSES Yayınları. Aktaran Gazioğlu, E. (2013). Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekilliği'nden "Kadından Sorumlu Devlet Bakanlığı"na: Hükûmet Programlarında Kadın Temsilleri ve Kadınlara Yönelik Söylem. Doğu Batı, (63), 93-108.

Walby, S. (1990). Theorizing Patriarchy. Oxford: Blackwell Publishers. Aktaran Pilcher, J. (2010). Cinsiyet ve Cinsiyet Eşitsizlikleri Üzerine Açıklamalar. A. Giddens (Ed.). Sosyoloji Başlangıç Okumaları (s. 109-119). İstanbul: Say Yayınları.

Watkins, S. A., Rueda, M. ve Rodrigues, M. (1996). Çizgilerle Feminizm, Yeni başlayanlar İçin. Çev. Ö. Arıkan. İstanbul: Milliyet Yayınları. Aktaran Şahin, E. (2013). Batı'da ve Türkiye'de Kadın Hareketleri ve Feminizm. Ankara: Ürün Yayınları.

Webster's Third New International Dictionary, 1, 656. Aktaran Pelizzon, S. M. (2009). Kadının Konumu Nasıl Değişti? Feodalizmden Kapitalizme. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

World Health Organization. (t.y.). What Do We Mean by "Sex" and "Gender"? Erişim: 13 Eylül 2014, http://www.who.int/gender/whatisgender/en/

Yaman Öztürk, M. ve Dedeoğlu, S. (2010). Kapitalizm ve Ataerki İlişkisi Çerçevesinde Kadın Emeği. S. Dedeoğlu ve M. Yaman Öztürk (Ed.). Kapitalizm, Ataerkillik ve Kadın Emeği Türkiye Örneği. İstanbul: SAV Sosyal Araştırmalar Vakfı.

Yaraman, A. (2006). 72 Yılın Ardından Kadını İçermeyen Siyaset. Toplumsal Tarih, (156), 14-23. Aktaran Yurdsever Ateş, N. (t.y.). Yeni Harflerle Kadın Yolu / Türk Kadın Yolu (1925-1927). Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı 20. Yıl Özel Yayını.

Yaratılış Destanı. Dilimiz ve Edebiyatımız. Erişim: 23 Ekim 2013, http://www.edebi.net/index.php/tr/edebiyat/tuerk-edebiyat-tarihi/islami yetten-oenceki-tuerk-edebiyat/126-tuerk-destanlar-1-yarat-1-s-destan

Yılmaz, Z. (2011). Küresel İslam Hareketinde Kadının Yeni Temsil Biçimleri: Türkiye Örneği. S. Sancar (Ed.). Birkaç Arpa Boyu… 21. Yüzyıla Girerken Türkiye'de Feminist Çalışmalar. Prof. Dr. Nermin Abadan Unat'a Armağan. c. 2. (s. 801-822). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.

Yirmibeşoğlu, V. (2007). Töre ve Namus Gerekçesiyle İşlenen Cinayetler. Toprağa Düşen Sevdalar. İstanbul: Hürriyet Yayıncılık.

Yurdanur, C. (1982). "Kadın" Maddesi. TDEA, c. V, İstanbul. Aktaran Kurnaz, Ş. (2011). Yenileşme Sürecinde Türk Kadını (1839-1923). İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Yurdsever Ateş, N. (t.y.). Yeni Harflerle Kadın Yolu / Türk Kadın Yolu (1925-1927). Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı 20. Yıl Özel Yayını.

Zastrow, C. (2013). Sosyal Hizmete Giriş. Ankara: Nika Yayınevi.

Zeybekoğlu, Ö. (2013). Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Erkeklik Olgusu. Ankara: Eğiten Kitap.

Zhou, X. (1989). Virginity and Premarital Sex in Contemporary China. Feminist Studies, 15(2), 279-288. Aktaran Cindoğlu, D. (2004). Modern Türk Tıbbında Bekaret Testleri ve Suni Bekaret. P. İlkkaracan (Ed.). Müslüman Toplumlarda Kadın ve Cinsellik. (s. 115-132). İstanbul: İletişim Yayınları.

Zihnioğlu, Y. (2011). Osmanlı Türk Kadın Hareketi. İstanbul – Amargi Feminizm Tartışmaları. E. Özdemir ve S. Bayraktar (Haz.). İstanbul: Amargi Yayınevi.

Zihnioğlu, Ö. (2013a). Kadının Güçlendirilmesi ve Eğitim. Küresel Eğilimler Serisi. Çalışma Kağıdı No.1. Erişim: 13 Ocak 2013, mercury.ethz.ch/serviceengine/Files/.../KE-1_2013_Zihnioglu.pdf

Zihnioğlu, Y. (2013b). Kadınsız İnkılap. Nezihe Muhiddin, Kadınlar Halk Fırkası Kadın Birliği. İstanbul: Metis Yayınları.

I. Bayar Hükûmeti Programı, 1937-1938:
http://www.tbmm.gov.tr/hukumetler/HP9.htm

II. Saraçoğlu Hükûmeti Programı, 1943-1946:
http://www.tbmm.gov.tr/hukumetler/HP14.htm

Ürgüplü Hükûmeti Programı, 1965-1965:
http://www.tbmm.gov.tr/hukumetler/HP29.htm

II. Demirel Hükûmeti Programı, 1969-1970:
http://www.tbmm.gov.tr/hukumetler/HP31.htm

I. Erim Hükûmeti Programı, 1971-1971:
http://www.tbmm.gov.tr/hukumetler/HP33.htm

II. Erim Hükûmeti Programı, 1971-1972:
http://www.tbmm.gov.tr/hukumetler/HP34.htm

Melen Hükûmeti Programı, 1972-1973:
http://www.tbmm.gov.tr/hukumetler/HP35.htm

I. Ecevit Hükûmeti Programı, 1974-1974:
http://www.tbmm.gov.tr/hukumetler/HP37.htm

IV. Demirel Hükûmeti Programı, 1975-1977:
http://www.tbmm.gov.tr/hukumetler/HP39.htm

II. Ecevit Hükûmeti Programı, 1977-1977:
http://www.tbmm.gov.tr/hukumetler/HP40.htm

III. Ecevit Hükûmeti Programı, 1978-1979:
http://www.tbmm.gov.tr/hukumetler/HP42.htm

I. Özal Hükûmeti Programı, 1983-1987:
http://www.tbmm.gov.tr/hukumetler/HP45.htm

Akbulut Hükûmeti Programı, 1989-1991:
http://www.tbmm.gov.tr/hukumetler/HP47.htm

I. Yılmaz Hükûmeti Programı, 1991-1991:
http://www.tbmm.gov.tr/hukumetler/HP48.htm

VII. Demirel Hükûmeti Programı, 1991-1993:
http://www.tbmm.gov.tr/hukumetler/HP49.htm

I. Çiller Hükûmeti Programı, 1993-1995:
http://www.tbmm.gov.tr/hukumetler/HP50.htm

II. Yılmaz Hükûmeti Programı, 1996-1996:
http://www.tbmm.gov.tr/hukumetler/HP53.htm

III. Yılmaz Hükûmeti Programı, 1997-1999:
http://www.tbmm.gov.tr/hukumetler/HP55.htm

V. Ecevit Hükûmeti Programı, 1999-2002:
http://www.tbmm.gov.tr/hukumetler/HP57.htm

Gül Hükûmeti Programı, 2002-2003:
http://www.tbmm.gov.tr/hukumetler/HP58.htm

I. Erdoğan Hükûmeti Programı, 2003-2007:
http://www.tbmm.gov.tr/hukumetler/HP59.htm

II. Erdoğan Hükûmeti Programı, 2007-2011:
http://www.tbmm.gov.tr/hukumetler/HP60.htm

III. Erdoğan Hükûmeti Programı, 2011-2014:
http://www.tbmm.gov.tr/hukumetler/HP61.htm

10 Yıl Erken Emeklilik Müjdesi! Akşam Gazetesi. Erişim: 24 Mart 2013, http://www.aksam.com.tr/ekonomi/10-yil-erken-emeklilik-mujdesi/haber-180162

66 Aylıklara Bir Yıl Okul Erteleme. Milliyet Gazetesi. Erişim: 26 Ocak 2013, http://www.milliyet.com.tr/66-ayliklara-bir-yil-okul-erteleme/gundem/detay/1749991/default.htm

ÜCRETİN HAKSIZ BELİRLEYENİ: CİNSİYET

Elif ASOY

nobel bilimsel

ÜCRETİN HAKSIZ BELİRLEYENİ: CİNSİYET

Elif ASOY

Yayın No.: 1933
ISBN:978-625-393-147-6
E-ISBN:978-625-393-148-3
Basım Sayısı: 1. Basım, Ekim 2023

© Copyright 2023, NOBEL BİLİMSEL ESERLER SERTİFİKA NO.: 20779
Bu baskının bütün hakları Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.ne aittir. Yayınevinin yazılı izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.
Nobel Yayın Grubu, 1984 yılından itibaren ulusal ve 2011 yılından itibaren ise uluslararası düzeyde düzenli olarak faaliyet yürütmekte ve yayınladığı kitaplar, ulusal ve uluslararası düzeydeki yükseköğretim kurumları kataloglarında yer almaktadır.
"NOBEL BİLİMSEL ESERLER" bir Nobel Akademik Yayıncılık markasıdır.

Genel Yayın Yönetmeni: Nevzat Argun -nargun@nobelyayin.com-
Genel Yayın Koordinatörü: Gülfem Dursun -gulfem@nobelyayin.com-

Sayfa Tasarım: Tarkan Kara -erdal@nobelyayin.com-
Redaksiyon: Sergen Öz -sergen@nobelyayin.com-
Kapak Tasarım: Sezai Özden -sezai@nobelyayin.com-
Görsel Tasarım Uzmanı: Mehtap Yürümez -mehtap@nobelyayin.com-

Kütüphane Bilgi Kartı

Asoy, Elif.
Ücretin Haksız Belirleyeni: Cinsiyet/ Elif Asoy
1. Basım, VIII + 106 s., 13,5x21,5 cm. Kaynakça var, dizin yok.
ISBN:978-625-393-147-6
E-ISBN:978-625-393-148-3
1. Cinsiyet 2. Kadın Emeği 3. İktisat

Genel Dağıtım

ATLAS AKADEMİK BASIM YAYIN DAĞITIM TİC. LTD. ŞTİ.
Adres: Bahçekapı Mh. 2465 Sk. Oto Sanayi Sitesi No:7 Bodrum Kat, Şaşmaz/ANKARA
Telefon: +90 312 278 50 77 - **Faks:** 0 312 278 21 65
Sipariş: siparis@nobelyayin.com- **E-Satış:** www.nobelkitap.com - esatis@nobelkitap.com
www.atlaskitap.com - info@atlaskitap.com

Dağıtım ve Satış Noktaları: Alfa, Kırmızı Kedi, Arkadaş, D&R, Dost, Kika, Kitapsan, Nezih, Odak, Pandora, Prefix, Remzi Kitabevleri, Yeryüzü Dağıtım

Baskı ve Cilt: Meteksan Matbaacılık ve Teknik Sanayi Tic. Anonim Şirketi / Sertifika No.: 46519
Beytepe Köy Yolu No.: 3 06800 Bilkent-Çankaya/ANKARA

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ V
GİRİŞ 1

BİRİNCİ BÖLÜM
KADIN EMEĞİNİN "ÜCRETLİ" EMEK STATÜSÜNE ERİŞMESİNİN TARİHİ ANALİZİ 5
1.1. Avcı-Toplayıcı Topluluklar, Neolitik Devrim ve Kadın Emeğinin Konumu 6
1.2. Feodal Üretim Tarzı ve Kadın Emeğinin Konumu: Kurumsal Ataerki 11
1.3. Sanayi Devrimi ve Kadın Emeğinin Konumu 13

İKİNCİ BÖLÜM
MODERN DÜNYADA CİNSİYETE DAYALI ÜCRET FARKI 17
2.1. Ana Akım İktisat Anlayışına Göre Cinsiyete Dayalı Ücret Farkı Üzerinde Etkili Olan Faktörler ve Bu Faktörlere Yönelik Eleştirel Bir Bakış Açısı 21
2.1.1. Beşerî Sermaye Yatırımı Cinsiyete Dayalı Ücret Farkını Açıklamak İçin Uygun veya Adil Bir Değişken Midir? 22
2.1.2. Mesleki Ayrışma Cinsiyete Dayalı Ücret Farkını Açıklamak İçin Uygun veya Adil Bir Belirleyen Midir? .. 29

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
MİKRO BİR MESELEDEN ÇOK DAHA ÖTESİ 35
3.1. Kadın Emeği, Toplumsal Cinsiyet Eşitliği ve Ekonomik Büyüme 36
3.2. Kalkınma Teorilerinde Kadın Emeği ve Toplumsal Cinsiyet Eşitliği 51

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
DENEYSEL İKTİSAT ANALİZLER İÇİN YENİ BİR KAPI AÇABİLİR Mİ? ÜCRET EŞİTSİZLİĞİ KONUSUNDA YENİ YAKLAŞIMLAR 63
4.1. Deneysel İktisat Bakış Açısı ile Cinsiyete Dayalı Ücret Farkının Belirleyenleri 65
4.1.1. Rekabet Eğiliminde Cinsiyete Göre Farklar 66
4.1.2. Risk Alma Eğiliminde Cinsiyete Göre Farklar 75

SONUÇ 87

KAYNAKÇA 92

KAYNAKÇA

AAUW. (2015). The Simple Truth about the Gender Pay Gap. Washington. Şubat 1, 2021 tarihinde https://cdn.ymaws.com/www.sidnet.org/resource/resmgr/DI_Tool_Kit/The_simple_truth_about_the_g.pdf adresinden alındı

Adelman, I. (2001). Fallacies in Development Theory and Their Implications for Policy . G. M. Meier, & J. E. Stiglitz (Dü) içinde, *Frontiers of Development Economics.* Oxford:Oxford University Press.

Akpinar-Sposito, C. (2013). Career Barriers For Women Executives And The Glass Ceiling Syndrome: The Case Study Comparison Between French And Turkish Women Executives. *Procedia- Social and Behavioral Sciences, 75*, 488-497.

Amartya, S. (1988). The Concept of Development. H. Chenery, & T. Srinivasan (Dü) içinde, *Handbook of Development Economics.* North Holland.

Andersen, S., Ertac, S., Gneezy, U., List, J. A., & Maximiano, S. (2013). Gender, competitivenes, and socialization at a young age: Evidence from a matrilineal and a patriarchial society. *The Review of Economics and Statistics, 95*(4), 1438–1443. https://www.jstor.org/stable/43554837 adresinden alındı

Babcock, L., & Laschever, S. (2003). *Women Don't Ask: Negotiation and the Gender Divide.* Princeton, N. J.: Princeton University Press.

Barón, J., & D.A., C.-C. (2010). Occupational Segregation and The Gender Wage Gap in Private-And Public-Sector Employment: A Distributional Analysis. *Econ Record, 86*(273), 227–246.

Becker, G. (1957). *The economics of discrimination.* University of Chicago Press.

Behrman, J. R., & Deolalikar, A. B. (1988). Health and nutrition. H. Chenery, & T. Srinivasan (Dü) içinde, *Handbook of Development Economics doi:10.1016/s1573-4471(88)01017-4* (s. 631-711). North-Holland, Amsterdam: Elsevier.

Beneria, L., Berik, G., & Floro, M. (2016). *Gender, development and globalization economics as if all people mattered* (2 b.). Routledge.

Benton, A. A. (1975). Bargaining visibility and the attitudes and negotiation behavior of male and female group representatives . *Journal of Personality,*

43, 661–675. https://doi.org/10.1111/j.1467-6494.1975.tb00728.x adresinden alındı

Berg, M. (1992). Women's Work and the Industrial Revolution. M. Berg, A. Digby, C. Feinstein, & D. Jenkins (Dü) içinde, *New Directions in Economic and Social History* (s. 23-36). Palgrave, London: Springer.

Bergmann, B. (1974). Occupational Segregation, Wages And Profits When Employers Discriminate By Race Or Sex. *Eastern Economic Journal, 1*, 103-110.

Berik, G., Rodgers, Y., & Seguino, S. (2009). Feminist economics of inequality, development, and growth. *Feminist Economics, 15*(3), 1-33. doi:10.1080/13545700903093524

Bettio, F., & Verashchagina, A. (2008). *Frontiers in the Economics of Gender.* Newyork : Routledge.

Binmore, K., & Shaked, A. (2010). Experimental economics: where next? *Journal of Economic Behavior & Organization, 73*(1), 87-100. https://doi.org/10.1016/j.jebo.2008.10.019 adresinden alındı

Blau, F. D. (1996). Where are We in the Economics of Gender? The Gender Pay Gap. *NBER Working Paper*(5664), 1-34.

Blau, F. D. (1998). *The Gender Wage Gap, Women's Work and Wage.* (I. Persson, & C. Jonung, Dü) London and New York: Routlege.

Blau, F. D., & Ferber, M. A. (1987). Discrimination: Empirical Evidence from the United States. *The American Economic Review, Papers and Proceedings of the Ninety Ninth Annual Meeting of the American Economic Association, 77*(2), 316-320.

Blau, F. D., & Kahn, L. M. (2000). Gender differences in pay. *Journal of Economic Perspectives, 14*(4), 75–99. doi:10.1257/jep.14.4.75

Blau, F. D., & Kahn, L. M. (2000). Gender Differences in Pay. *Journal of Economic Perspectives, 14*(4), 75–99.

Blau, F. D., & Kahn, L. M. (2017). "The Gender Wage Gap: Extent, Trends, and Explanations". *Journal of Economic Literature, 55*(3), 789-865.

Blumberg, R. L., & Coleman, M. T. (1989). A Theoretical Look at the Gender Balance of Power in the American Couple. *Journal of Family Issue, 10*(225).

Boserup, E. (1970). *Women's Role in Economic Development.* New York: St. Martin's Press.

Boserup, E. (2007). *Woman's Role in Economic Development.* New York: Earthscan.

Bourdieu, P. (2015). *Eril tahakküm*. (Çev. Bediz Yılmaz). 2.Baskı, İstanbul: Bağlam Yayıncılık.

Cavalcanti, T., & Tavares, J. (2015). The Output Cost of Gender Discrimination: A Model-Based Macroeconomics Estimate. *The Economic Journal, 136*(590), 109–34.

Cavalcanti, T., & Tavares, J. (2015). The output cost of gender discrimination: A model-based macroeconomics estimate . *The Economic Journal, 36*(590), 109–34. doi:https://doi.org/10.1111/ecoj.12303

Cech, E. A. (2013). Ideological Wage Inequalities? The Technical/Social Dualism and the Gender Wage Gap in Engineering. *Social Forces, 91*(4), 1147–1182. doi:10.1093/sf/sot024

Chang, H. (2009). Merdiveni Tekmelemek: Tarihi Bir Perspektif İçinde "İyi Politikalar" ve İyi Kurumlar". F. Şenses (Dü.) içinde, *Neoliberal Küreselleşme ve Kalkınma Seçme Yazılar* (1. b.). İstanbul: İletişim Yayınları.

Chauhan, K. (2014). *Gender inequality in the public sector in Pakistan: representation and distribution of resources.* New York: Palgrave Macmillan.

Conway, D., & Heynen, N. (2014). Theories-From ECLA to Andrea Gunder Frank and Beyond. V. Desai, & R. Potter (Dü) içinde, *The Companion to Development Studies* (3. b., s. 177-183). Routledge.

Conway, E. (2009). *Fifty Economic Ideas.* Domingo.

Croson, R., & Gneezy, U. (2009). Gender difference in preference. *Journal of Economic Literature, 47*(2), 448-474. doi:10.1257/jel.47.2.448

Davis, M. (2018, Eylül 25). *World Economic Forum*. Mayıs 10, 2022 tarihinde https://www.weforum.org/agenda/2018/10/how-the-agricultural-revolution-made-us-inequal adresinden alındı

Deere, C. D. (1977). Changing social relations of production and peruvian peasant women's work . *Latin American Perspectives, 4*(1/2), 48-69. https://www.jstor.org/stable/2633162 adresinden alındı

Devlin, H. (2015, Mayıs 14). *The Guardian*. Mayıs 10, 2022 tarihinde The Guardian: https://www.theguardian.com/science/2015/may/14/early-men-women-equal-scientists adresinden alındı

Dibo, M., Seçilmiş, E., & Güran, M. C. (2018). Deneysel iktisatta ödül mekanizmasının rolü: parasal teşvik ve ders notu karşılaştırması. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar, 55*(636), 37-46.

Dollar, D., & Gatti, R. (1999). Gender inequality, income and growth: are good times good for women? *Policy Research Report on Gender and Development Working Paper*(1). http://documents.worldbank.org/curated/en/251801468765040122/Gender-inequality-income-and-growth-are-good-times-good-for-women adresinden alındı

Drolet, J. (2010). Feminist perspectives in development: implications for women and microcredit. *Affilia-Journal of Women and Social Work, 25*(3), 212–223. doi:doi:10.1177/0886109910375218

Duflo, E. (2012). Women empowerment and economic development. *Journal of Economic Literature, 50*(4), 1051-1079.

Duruoğlu, T. (2007). Emek piyasasında cinsiyetçi ücret ayrımı: Bursa organize sanaiyi bölgesinde bir araştırma. *İletişim kuram ve araştırma dergisi*, 61-76.

Dyble, M., Salali, G., Chaudhary, N., Page, A., Smith, D., Thompson, J., . . . Migliano, A. (2015). Human Behavior. Sex Equality Can Explain the Unique Social Structure of Hunter-Gatherer Bands. *Science, 348*(6236), 796-798. doi: DOI:10.1126/science.aaa5139

Eckel, C. C., & Grossman, P. J. (2002a). Sex differences and statistical stereotyping in attitudes toward financial risk. *Evolution and Human Behavior, 23*(4), 281-295. https://ssrn.com/abstract=1843509 adresinden alındı

Ember, C. (1983). The Relative Decline in Women's Contribution to Agriculture With Intensification. *American Anthropologist, 85*, 285–304.

Ergun, S. J., García-Muñoz, T., & Rivas, F. (2011). Gender Differences in Economic Experiments. *Revista Internacional de Sociología*. doi:10.3989/ris.2011.04.19

Ericsson, R., & Irons, J. (1995). The Lucas Critique in practice: theory without measurement. *Board of Governors of the Federal Reserve System International Finance Discussion Papers*(506), 1-98. https://www.federalreserve.gov/pubs/ifdp/1995/506/ifdp506.pdf adresinden alındı

Erkan, B. (2016). Ana akım (ortodoks-neoklasik) iktisat öğretisi eleştirisi: heteredoks yaklaşım ihtiyacı. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi , 8*(14), 25-40. https://doi.org/10.20990/kilisiibfakademik.264352 adresinden alındı

Esteve-Volart, B. (2004). Gender Discrimination and Growth: Theory and Evidence from India. *STICERD Discussion Papers,*.

Fae Ho, P. (2017). *Simple Truth About the Gender Pay Gap, .* Spring.

Fehr-Duda, H., Gennaro, M., & Schubert, R. (2006). Gender, financial risk, and probability weights. *Theory and Decision, 60*(2), 283-313. http://hdl.handle.net/10.1007/s11238-012-9322-7 adresinden alındı

Forbes, K. J. (2000). A reassessment of the relationship between inequality and growth. *American Economic Review, 90*(4), 869-887. doi:10.1257/aer.90.4.869

Fortin, N. M. (2007). The Gender Wage Gap among Young Adults in the United States. *The Journal of Human Resources, XIIII*(4), 885.

French, M., & Atwood, M. (2008). *From Eve to Dawn, A History of Women in the World, Volume II: The Masculine Mystique: From Feudalism to the French Revolution.* New York: The Feminist Press.

Friedman, D., & Cassar, A. (2004). *Economics Lab: An Intensive Course in Experimental Economics* . London: Routledge.

Fülberth, G. (2010). *Kapitalizmin Kısa Tarihi* (Birinci Basım b.). (S. Usta, Çev.) İstanbul: Yordam Kitapevi.

Galor, O. (2011). *Unified Growth Theory.* Princeton: Princeton University Press.

Gangadharan, L., Jain, T., & Maitra, P. (2022). Lab-in-the-field experiments: perspectives from research on gender. *JER*(73), 31–59. doi:https://doi.org/10.1007/s42973-021-00088-6

Gannon, B., Plasman, R., Rycx, F., & Tojerow, I. (2007). Inter-Industry Wage Differentials and the Gender Wage Gap: Evidence from European Countries. *The Economic and Social Review, 38*(1), 135–155.

Gneezy, U., & Pietrasz, A. (2014). When half of the men are more competitive than all women. *Allied Social Science Associations, American Economic Association*.

Gneezy, U., Leonard, K. L., & List, J. (2009). Gender differences in competition: Evidence from a matrilineal and a patriarchal society. *Econometrica, 77*(5), 1637-1664. https://doi.org/10.3982/ECTA6690 adresinden alındı

Gneezy, U., Niederle, M., & Rustichini, A. (2003). Performance in competitive environments: Gender differences. *Quarterly Journal of Economics, 118*(3), 1049–1074. https://doi.org/10.1162/00335530360698496 adresinden alındı

Gong, B., & Yang, C. (2012). Gender differences in risk attitudes: field experiments on the matrilineal Mosuo and the patriarchal Yi. *Journal of Economic Behavior & Organization, 83*(1), 59– 65. doi:10.1016/j.jebo.2011.06.010

Gould, E., J., S., & Geier, K. (2016). What is the gender pay gap and is it real?: The complete guide to how women are paid less than men and why it can't be explained away.

Grown, C. (2008). Indicators and Indexes of Gender Inequality: What Do They Measure and What Do They Miss? E. f.-A. "Indicators and Indexes of Gender Inequality: What Do They Measure and What Do They Miss?" (Dü.) içinde, *Equality for Women Where Do We Stand on Millennium Development Goal 3?* Washington: The World Bank.

Guo, J. (2015). Why do some studies show that women are less competitive than men? https://www.washingtonpost.com/news/storyline/wp/2015/01/02/why-do-some-studies-show-that-women-are-less-competitive-then-men/ adresinden alındı

Günsoy, G., & Özsoy, C. (2012). Türkiye'de kadın işgücü, eğitim ve büyüme ilişkisinin VAR analizi. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar, 49*(568), 23-42. https://earsiv.anadolu.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/11421/19079/19076.pdf?sequence=1 adresinden alındı

Haas, R., Watson, J., Buonasera, T., Southon, J., Chen, J., Noe, S., . . . Parker, G. (2020). Female Hunters of the Early Americas. *Science Advances, 6*(45), 1-10. doi:DOI: 10.1126/sciadv.abd0310

Hansen, C. W., Jensen, P. S., & Skovsgaard, C. (2015). Modern Gender Roles and Agricultural History: The Neolithic Inheritance. *Journal of Economic Growth, 20*(4), 365-404.

Harbaugh, W. T., Krause, K., & Vesterlund, L. (2002). Risk attitudes of children and adults: choices over small and large probability gains and losses. *Experimental Economics, 5*(1), 53-84. doi:10.1023/A:1016316725855

Hartog, J. A., Ferrer-i-Carbonell, A., & Jonker, N. (2002). Linking measured risk aversion to individual characteristics. *Kyklos, 55*(1), 3-26. https://doi.org/10.1111/1467-6435.00175 adresinden alındı

Hegewisch, A., & Hartman, H. (2014). Occupational Segregation and the Gender Wage Gap: A Job Half Done. *Institute for Women's Policy Research*. https://iwpr.org/wp-content/uploads/2020/08/C419.pdf adresinden alındı

Hegewisch, A., & Hartman, H. (2014). Occupational Segregation and the Gender Wage Gap: A Job Half Done. *Institute for Women's Policy Research*. https://iwpr.org/wp-content/uploads/2020/08/C419.pdf adresinden alındı

Hibbert, A. M., Lawrence, E., & Prakash, A. (2008). Are women more risk-averse than men? *Paper presented at 2009 Financial Management Association Annual Meeting, in Reno.*

Hill, A., & King, E. (1995). Women's Education and Economic Well-being. *Feminist Economics, 1*(2), 1-26.

Hinz, R. P., McCarthy, D. D., & Turner, J. A. (1997). Are women conservative investors? gender differences in participant-directed pension investments. M. S. Gordon, O. S. Mitchell, & M. M. Twinney (Dü) içinde, *Positioning Pensions for the Twenty-First Century.* Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

Holt, C. A., & Laury, K. (2002). Risk aversion and incentive effects. *American Economic Review, 92*(5), 1644-1655. https://www.jstor.org/stable/3083270 adresinden alındı

ILO. (2018/19). *Global Wage Report 2018/19-What Lies Behind Gender Pay Gaps.* ILO. 10 10, 2020 tarihinde https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/---publ/documents/publication/wcms_650553.pdf adresinden alındı

ILO. (2019). Women in Business and Management, Understanding Gender Wage Gap. Kasım 28, 2020 tarihinde https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_dialogue/---act_emp/documents/publication/wcms_735949.pdf adresinden alındı

ILO,. (2020). *Cinsiyete Dayalı Ücret Farkının Ölçümü Türkiye Uygulaması.* Ankara: ILO. Mart 3, 2021 tarihinde https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---ilo-ankara/documents/publication/wcms_756659.pdf adresinden alındı

İşler, R., & Şentürk, C. (2017). Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. *Tarihsel açıdan uluslararası kurum/kuruluşlarda "ekonomik kalkınma" ve "kadın" ilişkisi üzerine bir değerlendirme , 9*(22), 375-382.

Jain, D. (2005). *Women, Development, and the UN: A Sixty- Year Quest for Equality and Justice.* Indiana University Press.

Jain, D., & Amartya, S. (2005). *Women, development, and the un a sixty-year quest for equality and justice.* USA: Indiana University Press.

Jonung, C. (1998). Occupational Segregation by Sex and Change over Time. C. Jonung, P. Inga, & J. Christina (Dü) içinde, *Women's Work and Wage.* London and New York: Routlege.

Jurajda, Š. (2005). Gender Segregation and Wage Gap: An East-West Comparison. *Journal of the European Economic Association, 3*(2-3), 598–607.

Jütting, J. P., Morrisson, C., Dayton-Johnson, J., & Drechsler, D. (2008). Measuring Gender (In)Equality: The OECD Gender, Institutions and Development Data Base. *Journal of Human Developmen, 9*(1), 65-86. doi:DOI: 10.1080/14649880701811401

Kabeer, N. (2015). Gender equality, economic growth, and women's agency: the "endless variety" and "monotonous similarity" of patriarchal constraints. *Feminist Economics, 22*(1), 295-321. doi:10.1080/13545701.2015.1090009

Kabeer, N., & Natali, L. (2013). Gender equality and economic growth: Is there a win-win? *IDS Working Paper, 2013*(417), 1-58.

Kagel, J. H., & Roth, A. E. (2015). *The Handbook of Experimental Economics.* Princeton University Press.

Kanter, R. M. (1977). *Men and Women of the Corporation.* Hachette UK: Basic Books.

Karaş, G. (2017). Bağımlılık Teorisi Perspektifinden DTÖ Kapsamındaki Korumacılık Politikası Araçlar. *International Journal of Public Finance, 2*(2), 248-252.

Klasen, S. (2000). Does gender inequality reduce growth and development? Evidence from cross-country regressions. *Sonderforschungsbereich 386, 212*.

Klasen, S. (2002). Low schooling for girls, slower growth for all? *World Bank Economic Review, 16*(3), 345-373.

Klasen, S. (2002). Low Schooling for Girls, Slower Growth for All? *World Bank Economic Review, 16*(3), 345-373.

Knowles, S., Lorgelly, P., & Owen, D. (2002). Are Educational Gender Gaps a Brake on Economic Development? Some Cross-Country Empirical Evidence. *Oxford Economic Papers, 54*, 118-149.

Kolay, H. (2015). Kadın Hareketinin Süreçleri, Talepleri ve Kazanımları. *EMO Kadın Bülteni*(3), 5-11.

Kruse, J. B., & Thompson, M. A. (2003). Valuing low probability risk: survey and experimental evidence. *Journal of Economic Behavior & Organization, 50*(4), 495–505. doi:10.1016/s0167-2681(02)00039-2

Kuznets, S. (1966). *Modern economic growth: rate, structure, and spread.* New Haven: CT: Yale University.

Le, A. T., Miller, P. W., Slutske, W. S., & Martin, N. G. (2011). Attitudes towards economic risk and the gender pay gap. *Labour Economics, 18*(4), 555–561. https://doi.org/10.1016/j.labeco.2010.12.007 adresinden alındı

Leuze, K., & Strauß, S. (2016). Why Do Occupations Dominated by Women Pay Less? How 'Female-TypicalWork Tasks and Working-Time Arrangements Affect the Gender Wage Gap Among Higher Education Graduates. *Work, Employment & Society, 30*, 802-820. https://dx.doi.org/10.1177/0950017015624402 adresinden alındı

Levin, I. P., Snyder, M. A., & Chapman, D. P. (1988). The interaction of experiential and situational factors and gender in a simulated risky decision making task. *The Journal of Psychology, 122*(2), 173-181. https://doi.org/10.1080/00223980.1988.9712703 adresinden alındı

Levitin, T., Quinn, R. P., & Staines, G. L. (1971). Sex discrimination against the American working woman. *American Behavioral Scientist, 15*(2), 237–254. doi:https://doi.org/10.1177/000276427101500207

Lim, K. M. (2016). Major Matters: Exploration of the Gender Wage Gap among STEM Graduates. *UCLA Electronic Theses and Dissertations*. Ocak 2022, 6 tarihinde https://escholarship.org/uc/item/5d87v86c adresinden alındı

Luci, A. (2009). Female labour market participation and economic growth. *International Journal of Innovation and Sustainable Development, 4*(2), 197-108. doi:10.1504/IJISD.2009.028065

Matheson, K. (1991). Social cues in computer-mediated negotiations: gender makes a difference. *Computers in Human Behavior, 7*(3), 137–145. https://doi.org/10.1016/0747-5632(91)90003-J adresinden alındı

Middleton, C. (1981). Peasants, Patriarchy, and the Feudal Mode of Production in England: A Marxist Appraisal: 1 Property and Patriarchal Relations within the Peasantry. *The Sociological Review, 29*(1), 105-135.

Mies, M. (1981). The Social Origins of the Sexual Division of Labour. *Institute of Social Studies*.

Miller, J. S., & Miller, H. (1869). *The Subjection of Women.* The Floating Press.

Millett, K. (2000). *Sexual Politics.* University of Illinois Press.

Moser, C. O. (1993). *Gender planning and development: theory, practice and training.* Routledge.

Mueller, G., & Erik, P. (2006). Estimating the effect of personality on male and female earnings. *Industrial and Labor Relations Review, 60*(1), 3-22. https://doi.org/10.1177/001979390606000l adresinden alındı

Muyoyeta, L. (2019). *Women, gender and development.* Ireland: Women for change, Zambia and 80:20 educating and acting for a better world. https://www.developmenteducation.ie/media/documents/women_gender_dev.pdf adresinden alındı

Nadler, M. K., & Nadler, L. B. (1987). The influence of gender on negotiation success in asymmetric power situations. N. L. B., N. M. K., & M. W. R. (Dü) içinde, *Advances in Gender Communication Research.* New York: University Press of America.

Newell, A., & Reilly, B. (1996). The Gender Wage Gap in Russia: Some Empirical Evidence. *Labour Economics, 3*, 337-356.

Niederle, M. (2015). Gender. H. Kagel, & A. E. Roth (Dü) içinde, *The Handbook of Experimental Economics.* Princeton University Press.

Niederle, M. (2017). A gender agenda: A progress report on competitiveness. *American Economic Review: Papers & Proceedings, 107*(5), 115–119. https://doi.org/10.1257/aer.p20171066 adresinden alındı

Niederle, M., & Vesterlund, L. (2007). Do Women Shy Away from Competition? Do Men Compete too Much? *The Quarterly Journal of Economics, 122*(3), 1067-1101. doi:10.1162/qjec.122.3.1067

Niederle, M., & Yestrumskas, A. (2008). Gender differences in seeking challenges: the role of institutions. *NBER Working Paper Series*(13922), 1-48. doi:10.3386/w13922

OECD. (2008). Gender and Sustainable Development Maximising the Economic. https://www.oecd.org/social/40881538.pdf adresinden alındı

OECD. (2008). Gender and Sustainable Development Maximising the Economic, Social and Environmental Role of Women. Mart 26, 2021 tarihinde https://www.oecd.org/social/40881538.pdf adresinden alındı

Öztan, E. D., & Nil, S. (2015). Akademinin Cinsiyeti: Yıldız Teknik Üniversitesi Örneği Üzerinden Üniversite ve Toplumsal Cinsiyet. *Çalışma ve Toplum Dergisi, 0*(46), 191-222.

Parlaktuna, İ. (2010). Türkiye'de Cinsiyete Dayalı Mesleki Ayrımcılığın Analizi. *Ege Akademik Bakış, 10*(4), 1217 – 1230.

Pelizzon, S. M. (2020). *Kadının Konumu Nasıl Değişti? Feodalizmden Kapitalizme.* (İ. E. Sadi, & C. Somel, Çev.) İstanbul: İmge Yayınevi.

Petra, K. (1984). *Fighting for Hope.* London: Chatto&Windus.

Pitt, M. M., & Khandker, S. R. (1998). The impact of Group-Based Credit Programs on Poor Households in Bangladesh: Does the Gender of Participants Matter? *Journal of Political Economy, 106*(5), 958–996. doi:https://doi.org/10.1086/250037

Potter, R. B. (2014). Theories, Strategies and Ideologies of Development- An Overview. V. Desai, & R. Potter (Dü) içinde, *The Companion to Development Studies* (3. b., s. 83-87). London and Newyork: Routledge.

Powell, M. A. (1997). Gender differences in risk behaviour in financial decision-making: an experimental analysis 1. *Journal of Economic Psychology, 8*(6), 605–628. https://doi.org/10.1016/S0167-4870(97)00026-3 adresinden alındı

Pruitt, D. G., Carnevale, P. J., Forcey, B., & Van Slyck, M. V. (1986). Gender effects in negotiation: constituent surveillance and contentious behavior. *Journal of Experimental Social Psychology, 22*(3), 264–265. https://doi.org/10.1016/0022-1031(86)9002 adresinden alındı

Psacharopoulos, G. (1994). Returns to investment in education: a global update. *World Development, 22*, 1325-1343.

Rathgeber, E. (1990). WID, WAD, GAD: trends in research and practice . *The Journal of Developing Areas, 24*(4), 489-502. https://www.jstor.org/stable/4191904 adresinden alındı

Reeves, H., & Baden, S. (2000). *Gender and development: Concepts and definitions.* Department for International Development (DFID), 55, Brighton.

Samak, A. C. (2013). Is there a gender gap in preschoolers' competitiveness? an experiment in the U.S. *Journal of Economic Behavior & Organization, 92*, 22-31.

Samman, E., Presler-Marshall, E., Jones, N., Bhatkal, T., Melamed, C., Stavropoulou, M., & Wallace, J. (2016). Women's Work: Mothers, Children and The Global Childcare Crisis. London. Ağustos 15, 2022 tarihinde https://bettercarenetwork.org/sites/default/files/Women%E2%80%99s%20work%-20Mothers%2C%20children%20and%20the%20global%20childcare%20crisis.pdf. adresinden alındı

Sax, L., & Harper, C. (2007). Origins of the Gender Gap: Pre-College and College Influences on Differences Between Men and Women. *Res High Educ 48*, 669–694. https://doi.org/10.1007/s11162-006-9046-z adresinden alındı

Schultz, T. (1988). Education investments and returns. H. Chenery, & S. T.N. (Dü) içinde, *Economics, Handbook of Development.* North-Holland, Amsterdam.

Schultz, T. (1993). Investments in the schooling and health of women and men: quantities and returns. *The Journal of Human Resources, 28*(4), 694-734. doi:https://doi.org/10.2307/146291

Schvaneveldt, P. L., Kerpelman, J. L., & Schvaneveldt, J. (2005). Generational and Cultural Changes in Family Life in the United Arab Emirates: A Comparison of Mothers and Daughters. *Journal of Comparative Family Studies, 36*(1), 77–91.

Seguino, S. (2000). Gender inequality and economic growth: A cross-country analysis. *World Development, 28*(7), 1211-1230. doi: https://doi.org/10.1016/S0305-750X(00)00018-8

Sen, G., & Grown, C. (1987). *Development crises and alternative visions:third world women's perpective.* Routledge.

Singhal, R. (2003). Women, gender and development:The evolution of theories and practice. *Psychology and Developing Societies, 25*(2), 165-185. https://doi.org/10.1177/097133360301500204 adresinden alındı

Stamato, L. (1992). Voice, place, and process: research on gender, negotiation, and conflict resolution. *Mediation Quarterly, 9*(4), 375–386. https://doi.org/10.1002/crq.3900090409 adresinden alındı

Stathakis, Y. V., & Vaggi, G. (2006). *Economic Development and Social Change Historical Roots and Modern Perspectives* (1 b.).

Stevens, C. (2010). Are women the key to sustainable development? sustainable development knowledge partnership (SDKP). USA. Mart 15, 2021. tarihinde http://www.bu.edu/pardee/files/2010/04/UNsdkp00 3fsingle.pdf adresinden alındı

Sutter, M., & Rützler, D. (2010). Gender differences in competition emerge only in life. *Discussion Paper Serries*(5015), 1-33.

Tentler, L. (1979). *Wage-Earning Women: Industrial Work and Family Life in the United States, 1900-1930.* Oxford : Oxford University Press.

Terada-Hagiwara, A. C.-R. (2018). Gender Pay Gap: A Macro Perspective . *ADB Economics Working Paper Series*(538), 6. https://www.adb.org/sites/default/files/publication/404406/ewp-538-gender-pay-gap.pdf adresinden alındı

Tertilt, M. (2023, Temmuz 3). Gender economics in macroeconomic research. https://ec.europa.eu/research-and-innovation/en/projects/success-stories/all/gender-economics-macroeconomic-research adresinden alındı

The World Bank. (2001). Engendering development through gender equality in rights, resources, and voice. The World Bank. (2001). “Engendering development through gender equality in rights, resources, and voice”. https://documents.worldbank.org/en/publication/documents-reports/documentdetail/512911468327401785/engendering-development-through-gender-equality-i adresinden alındı

Thomas, D. (1990). Intra household resource allocation an inferentieal approach. *The Journal of Human Resource, 25*(4), 635-664. doi:https://doi.org/10.2307/145670

Tinker, I. (1976). The adverse impact of development on women . I.Tinker, & M.Bramson (Dü) içinde, *Women and Development.* DC: Overseas Development Council.

Toksöz, G. (2011). *Kalkınmada Kadın Emeği.* Varlık Yayınları.

UN. (1975). *World Plan of Action of the International Women's Year's Conference in Mexico City.* 3-6, E/Conf. 66/5, New York.

UN. (2016). High-Level Panel on Women's Economic Empowerment. Kasım 2, 2020 tarihinde https://www.empowerwomen.org/-/media/files/un%20women/empowerwomen/resources/hlp%20briefs/unhlp%20full%20report.pdf?la=en adresinden alındı

UNIFEM. (2002). Progress of the World Women-Gender Equality and the Millennium Development Goals.

Warren, T. (2003). Classand Gender-based Working Time? Time Poverty and the Division of Domestic Labour. *Sociology, 37*(4), 733–752. doi:10.1177/00380385030374006

Warth, L., & Koparanova, M. (2012). Empowering women for sustainable development. *Discussion Paper Series*. https://sustainabledevelopment.un.org/index.php?page=view&type=400&nr=549&menu=1515 adresinden alındı

Woetzel, J., Madgavkar, A., Ellingrud, K., Labaye, E., Devillard, S., Kutcher, E., . . . Krishnan, M. (2015). *How Advancing Women's Equality Can Add $12 Trillion to Global Growth*. Şubat 7, 2022 tarihinde McKinsey Global Institute: https://www.mckinsey.com/featured-insights/employment-and-growth/how-advancing-womens-equality-can-add-12-trillion-to-global-growth adresinden alındı

Wolfensohn, J. (1995). Women and the Transformation of the 21st Century. *Address to the Fourth UN Conference on*.

Wolszczak-Derlacz, J. (2013). The impact of gender wage gap on sectoral economic growth – cross-country approach. *Quarterly Journal of Economics and Economic Policy, 8*(3), 103-122. doi:10.12775/EQUIL.2013.022

World Bank. (10, 05 2023). *The World Bank*. 05 30, 2023 tarihinde https://data.worldbank.org/indicator/SL.TLF.ACTI.FE.ZS adresinden alındı

Yaylalı, M., & Lebe, F. (2011). Beşerî Sermaye ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin Ampirik Analizi. *Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi, 30*(1), 23-51.

VAROLUŞSAL GÜVENLİK VE SEKÜLERLEŞME

Modern Bir Teorinin Eleştirisi

Ekber Şah Ahmedi

nobel bilimsel

VAROLUŞSAL GÜVENLİK VE SEKÜLERLEŞME
Modern Bir Teorinin Eleştirisi

Ekber Şah Ahmedi

Yayın No.: 1904
ISBN: 978-625-393-044-8
E-ISBN: 978-625-393-045-5
Basım Sayısı: 1. Basım, Ekim 2023

© Copyright 2023, NOBEL BİLİMSEL ESERLER SERTİFİKA NO.: 20779
Bu baskının bütün hakları Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.ne aittir.
Yayınevinin yazılı izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik
ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.
Nobel Yayın Grubu, 1984 yılından itibaren ulusal ve 2011 yılından itibaren ise uluslararası düzeyde düzenli olarak faaliyet yürütmekte ve yayınladığı kitaplar, ulusal ve uluslararası düzeydeki yükseköğretim kurumları kataloglarında yer almaktadır.
"NOBEL BİLİMSEL ESERLER" bir Nobel Akademik Yayıncılık markasıdır.

Genel Yayın Yönetmeni: Nevzat Argun -nargun@nobelyayin.com-
Genel Yayın Koordinatörü: Gülfem Dursun -gulfem@nobelyayin.com-

Sayfa Tasarım: Tarkan Kara -erdal@nobelyayin.com-
Redaksiyon: Sergen Öz -sergen@nobelyayin.com-
Kapak Tasarım: Sezai Özden -sezai@nobelyayin.com-
Görsel Tasarım Uzmanı: Mehtap Yürümez -mehtap@nobelyayin.com-

Kütüphane Bilgi Kartı

Ahmedi, Ekber Şah.
VAROLUŞSAL GÜVENLİK VE SEKÜLERLEŞME - Modern Bir Teorinin Eleştirisi / Ekber Şah Ahmedi
1. Basım, XVI + 190 s., 13,5x21,5 cm. Kaynakça var, dizin yok.
ISBN: 978-625-393-044-8
E-ISBN: 978-625-393-045-5
1. Sekülerleşme 2. Varoluşsal Güvenlik 3. Modernleşme

Genel Dağıtım

ATLAS AKADEMİK BASIM YAYIN DAĞITIM TİC. LTD. ŞTİ.
Adres: Bahçekapı Mh. 2465 Sk. Oto Sanayi Sitesi No:7 Bodrum Kat, Şaşmaz/ANKARA
Telefon: +90 312 278 50 77 - **Faks:** 0 312 278 21 65
Sipariş: siparis@nobelyayin.com- **E-Satış:** www.nobelkitap.com - esatis@nobelkitap.com
www.atlaskitap.com - info@atlaskitap.com

Dağıtım ve Satış Noktaları: Alfa, Kırmızı Kedi, Arkadaş, D&R, Dost, Kika, Kitapsan, Nezih, Odak, Pandora, Prefix, Remzi Kitabevleri, Yeryüzü Dağıtım

Baskı ve Cilt: Meteksan Matbaacılık ve Teknik Sanayi Tic. Anonim Şirketi / Sertifika No.: 46519
Beytepe Köy Yolu No.: 3 06800 Bilkent-Çankaya/ANKARA

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ ..... **iii**

İÇİNDEKİLER ..... **xi**

KISALTMALAR ..... **xv**

GİRİŞ **1**

BİRİNCİ BÖLÜM

SEKÜLERLEŞME TARTIŞMALARI

I. KAVRAM ARKEOLOJİSİ **11**

A. SAECULUM 11

B. SEKÜLER 15

C. SEKÜLERLEŞME 17

D. SEKÜLERİZM 22

E. SEKÜLERLEŞME: LEKSİKAL BİR ANALİZ 27

F. GENEL BİR DEĞERLENDİRME 29

II. SEKÜLERLEŞME TEORİSİ **30**

A. DÜŞÜNSEL ARKA PLAN 30

B. SEKÜLERLEŞMENİN KAYNAKLARI 33

C. SİSTEMATİK SEKÜLERLEŞME TEORİSİNE DOĞRU 37

D. KLASİK SEKÜLERLEŞME TEORİSİ 43

1. Harvey Cox (1929-) *46*

2. Peter Berger (1929-2017) *49*

3. Bryan Wilson (1926-2004) *52*

III. SEKÜLERLEŞME TEORİSİNİN ELEŞTİRİSİ **57**

İKİNCİ BÖLÜM

VAROLUŞSAL GÜVENLİK TEORİSİ

I. KAVRAMSAL BİR İNCELEME 67
A. GÜVENLİK KAVRAMI 67
B. ONTOLOJİK GÜVENLİK 70
C. VAROLUŞSAL GÜVENLİK KAVRAMI VE TARİHSEL ARKA PLANI 72

II. VAROLUŞSAL GÜVENLİK TEORİSİ 79
A. TEORİYE GENEL BİR BAKIŞ 79
B. GÜVENLİK, DİNDARLIK VE SEKÜLERLEŞME 88
C. KÜLTÜR, DİN VE SEKÜLERLEŞME 92
D. DİNİ DEĞERLER VE SEKÜLERLEŞME 96
E. DİNİ KÜLTÜR VE SEKÜLERLEŞME 101
F. SANAYİ SONRASI TOPLUMLARDA DİNDARLIK VE SEKÜLERLEŞME 106
G. DEMOGRAFİ, DİNDARLIK VE SEKÜLERLEŞME 119

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

VAROLUŞSAL GÜVENLİK TEORİSİNE ELEŞTİREL BİR YAKLAŞIM

I. VAROLUŞSAL GÜVENLİK TEORİSİ: SOSYOLOJİK BİR ÇÖZÜMLEME 125
A. MODERNLEŞME, İNSANİ GELİŞMİŞLİK VE SEKÜLERLEŞME 125
B. DİNDAR AMERİKA? 129
C. DİNDAR AMERİKA VS. SEKÜLER AVRUPA: FARKLI TARİHSEL HAZIFALAR 134
D. MODERNLEŞME, VAROLUŞSAL GÜVENLİK VE RİSK .. 142
E. VAROLUŞSAL GÜVENLİK, DİN VE DİNDARLIK 148

II. MODERNLEŞME VE SEKÜLERLEŞME: GENEL BİR DEĞERLENDİRME.....157
A. SEKÜLERLEŞME: TARİHSEL BİR PERSPEKTİF.....157
B. YENİ BİR PARADİGMAYA DOĞRU: ÇOĞULCULAŞMA.....159

KAYNAKLAR.....169

KAYNAKLAR

A Modern Dictionary of English Language, London, Macmillan, 1911.

AKGÜL Mehmet, "Modernlik-Modernleşme, Postmodernlik, Sekülerleşme ve Din", *Din Sosyolojisi*, (ed.) Niyazi Akyüz - İhsan Çapcıoğlu, Ankara, Grafiker Yay., 2012, ss. 181-210.

AL-MISIRI Abd al-wahhab, Aziz AL-AZMAH, *Al-İlmaniyah tahta al-Mijhar*, Beirut, Dar al-Fikr al-Muasir, 2000.

ALPERT Harry, "The Folk Culture of Yucatan", (Book Review), *American Sociological Review,* 1941, C. 6, S. 6, ss. 896-898.

ALTINDAL Aytunç, *Laiklik: Enigma'ya Dönüşen Paradigma*, 2. B., İstanbul, Anahtar Kitaplar Yayınevi, 1994.

ARENDS J. Frederik, "Homeros'dan Hobbes ve Ötesine: 'Güvenlik' Kavramının Avrupa Geleneğindeki Boyutları", *Uluslararası İlişkiler*, C. 6, S. 22, 2009, ss. 3-33.

ASAD Talal, *Formations of the Secular*, Stanford Calfornia, Stanford University Press, 2003.

ATALAY Hamit**,** *İngilizce – Türkçe Sözlük*, I-II, Ankara, TDK Yay., 1999.

Atlas Encyclopedic Dictionary, English-Arabic, Giza, Atlas Publishing House, 2003.

ATAMAN Kemal, *Ulus Olmanın Kutsal Temeli: Sivil Din*, Bursa, Sentez Yayıncılık, 2014.

AYDIN Mehmet S., "Dünyevileşme", *İslamiyat*, C. 4, S. 3, 2001, ss. 13-17.

BAALBAKİ Rohi, *Al-Mawrid Al-Waseet A Concise Arabic-English Dictionary,* Beirut, Dar El-İlm Lilmalayin, 1992.

BACON Paul, Christopher HOBSON, "Incorporating Natural Disasters into the Human Security Agenda", *Human Security and Natural Disasters*, (ed.) Paul Bacon-Christopher Hobson, Oxon, Routledge, 2014, ss. 1-21.

BADAWI Zaki, *A Dictionary of the Social Social Sciences*, Beirut, Librairie du Liban, 1986.

BAŞGİL Ali Fuad, *Din ve Laiklik*, İstabul, Yağmur Yayınevi, 2007.

BAUMAN Zygmunt, *Modernity and the Holocaust*, Cambridge, Polity Press, 2008.

BECK Ulrich, "Living in the World Risk Society", *Economy and Society*, C. 35, S. 3, 2006, ss. 329-345.

BECK Ulrich, *Risk Society: Towards a New Modernity*, (çev. Mark Ritter), London, Sage Publications, 1992.

BECKFORD James A., *Social Theory and Religion*, Cambridge, Cambridge University Press, 2003.

BELL Daniel, "The Return of the Sacred? The Argument on the Future of Religion", *Bulletin of the American Academy of Arts and Sciences*, C. 31, S. 6, 1978, ss. 29-55.

BELLAH Robert N., *Beyond Belief: Essays on Religion in a Post-Traditionalist World*, Berkeley, University of California Press, 1991.

BERGER Peter L., "A Bleak Outlook Is Seen For Religion", *The New York Times*, 25 Şubat 1968, http://timesmachine.nytimes.com/timesmachine/1968/02/25/88926734.html?pageNumber=3 , (01.03.2016).

BERGER Peter L., "From the Crisis of Religion to the Crisis of Secularity", *The Sociology of Religion*, (ed.) Steve Bruce, Aldershot, Edwar Elgar Publishing, 1995, C. 1, ss. 636-646.

BERGER Peter L., "Reflections on the Sociology of Religion Today", *Sociology of Religion*, Special Issue: Religion and Globalization at the Turn of the Millennium, C. LXII, S. 4, 2001, ss. 443-454.

BERGER Peter L., "The Desecularization of the World: A Global Overview", *The Desecularization of the World: Resurgent Religion and World Politics*, (ed.) Peter L. Berger, Washington D.C., Ethics and Public Policy Center, 1999, ss. 1-18.

BERGER Peter L., Grace DAVIE, Effie FOKAS*, Religious America, Secular Europe? A Theme and Variations*, Hampshire, Ashgate Publishing Limited, 2008.

BERGER Peter L., *Melekler Hakkında Söylenti*, (çev. Ali Coşkun - Nebile Özmen), İstanbul, Rağbet Yay., 2012.

BERGER Peter L., *The Many Altars of Modernity: Toward A Paradigm For Religion in a Pluralist Age*, Berlin, Walter de Gruyter, 2014.

BERGER Peter L., *The Sacred Canopy*, New York, Doubleday Dell Publishing Group, 1967.

BERGER Peter L., Thomas LUCKMANN, *Modernity, Pluralism and the Crisis of Meaning: The Orientation of Modern Man,* Gütersloh, Bertelsmann Foundation Publishers, 1995.

BERGER Peter L., Anton ZIJDERVELD, *In Praise of Doubt: How to Have Convictions without Becoming a Fanatic*, New York, HarperOne, 2009.

BERGER Peter, "Foreword", *Everyday Religion: Observing Modern Religious Lives*, (ed.) Nancy T. Ammerman, Oxford, Oxford University Press, 2007, ss. v-viii.

BERKES Niyazi, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, 18. B., (yay.haz.) Ahmet Kuyaş, İstanbul, Yapı Kredi Yay., 2012.

BİLGİN Vejdi, "Dünyevileşme: Dindarlıkta Öznenin Değişimi", *Din ve Toplum*, S. 10, Aralık 2012, ss. 18-29.

BLUM Fred H., "Cox on the Secular City", *Ethics*, C. 78, S. 1, 1967, ss. 43-61.

BOLAY Hayri, *Felsefî Doktrinler Sözlüğü*, İstanbul, Ötüken Yay., 1979.

BREMMER Jan, "Secularization: Notes Toward a Genealogy", *Religion Beyond a Concept,* (ed.) Hent de Vries, New York, Fordham University Press, 2008, s. 432-437.

BROWN Callum G., "A Revisionist Approach to Religious Change", *Religion and Modernization*, (ed.) Steve Bruce, New York, Oxford University Press, 2001, ss. 31-58.

BROWN Callum G., "Did Urbanization Secularize Britain", *Urban History Yearbook*, C. 15, 1988, ss. 1-14.

BROWN Callum G., *The Death of Christian Britain: Understanding Secularization 1800-2000*, 2. B., Oxon, Routledge, 2009.

BRUCE Steve, *God is Dead: Secularization in the West,* Oxford, Blackwell Publishing, 2002.

BRUCE Steve, *Secularization: In Defence of an Unfashionable Theory*, New York, Oxford University Press, 2011.

BUDAK Selçuk, *Psikoloji Sözlüğü*, Ankara, Bilim ve Sanat Yay., 2003.

CAMPBELL Colin, *Toward a Sociology of Irreligion*, London, Macmillan Press, 1971.

CAROLL Anthony J., "The Importance of Protestantism in Max Weber's Theory of Secularisation", *European Journal of Sociology,* C. 50, S. 1, April 2009, ss. 61-95.

CASANOVA Jose, "The Secular, Secularization, Secularisms", *Rethinking Secularism,* (ed.) Craig Calhoun - Mark Juergensmeyer - Vananwerpen, New York, Oxford University Press, 2011, ss. 54-74.

CASANOVA Jose, "Are We Still Secular? Exploration on the Secular and the Post-Secular", *Post-Secular Society*, (ed.) Peter Nynäs-Mikas Lassander- Terhi Utriainen, New Jersey, Transaction Publishers, 2012, ss. 27-46.

CASANOVA Jose, "Beyond European and American Exceptionalisms: Towards a Global Perspective*", Predicting Religion: Christian, Secular and Alternative Futures*, (ed.) Grace Davie-Paul Heelas- Linda Woodhead, Hampshire, Ashgate Publishing, 2003, ss. 17-29.

CASANOVA Jose, "Exploring the Postsecular: Three Meaning of "the Secular" and Their Possible Transcendence", *Habermas and Religion*, (ed.) Craig Calhoun- Eduardo Mendiet- Jonathan VanAntwerpen, Cambridge, Polity Presss, 2013, ss. 27-48.

CASANOVA Jose, "Rethinking Secularization: A Global Comparative Perspective", *The Hedgehog Review*, C. 8, S. 1-2, 2006, ss. 7-22.

CASANOVA Jose, *Public Religions in the Modern World,* Chicago, The University of Chicago Press, 1994.

Robert Cawdrey, *A Table Alphabetical*, 4. B., London, I.R. for Edmund Weaner, 1617.

CEVİZCİ Ahmet, *Felsefe Sözlüğü*, İstanbul, Paradigma Yay., 1999.

CHADWICK Owen, *The Secularization of the European Mind in the Nineteenth Century*, Cambridge, Cambridge University Press, 2000.

CHAVES Mark, "Secularization as Declining Religious Authority", *Social Forces*, C. 72, S. 3, 1994, ss. 749-774.

CHAVES Mark, Philip S. GORSKI, "Religious Pluralism and Religious Participation", *Annual Review of Sociology*, S. 27, 2001, ss. 261-281.

CHRISTIANO Kevin J., William H. SWATOS, Peter KIVISTO, *Sociology of Religion: Contemporary Developments*, 3. B., Maryland, Rowman & Littlefield Publshing Group, 2016.

CLARKE Thomas E., "What is Christian Secularity?", *Proceedings of The Catholic Theological Society of America*, Rhode Island, 1966, ss. 201-221.

COX Harvey, Jan SWYGENDOUW, "The Myth of Twentieth Century The Rise and Fall of Secularization", *Japanese Journal of Religious Studies*, C. 27, S. 1-2, 2000, ss. 1-12.

COX Harvey, *The Secular City: Secularization and Urbanization in Theological Perspective*, New York, Macmillan Publishing Company, 1990.

CROFT Stuart, "Constructing Ontological Insecurity: The Insecuritization of Britain's Muslims", *Contemporary Security Policy*, C. 33, S. 2, ss. 219-235.

DALY Lew, "Sacred and Secular: Religion and Politics Worldwide Book Review", *Journal of Markets and Morality*, C. 8, S.1, 2005, ss. 134-136.

DARENDE Ömer Faruk, "Sekülerleşme ve Laiklik Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi", *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 6, S. 11, 2015, ss. 151-187.

DAVIE Grace, "Resacralization", *The Blackwell Companion to Sociology of Religion*, (ed.) Bryan S. Turner, West Sussex, Blackwell Publishing, 2010, ss. 160-177.

DAVIE Grace, "Vicarious Religion: A Methodological Challenge", *Everyday Religion: Observing Modern Religious Lives*, (ed.) Nancy T. Ammerman, Oxford, Oxford University Press, 2007, ss. 23-35.

DAVIE Grace, *Religion in Britain Since 1945: Believing Without Belonging*, Oxford, Blackwell Publishing, 1994.

DE VRIESE Herbert, Gary GABOR, *Rethinking Secularization Philosophy and The Prophecy Of a Secular Age*, Newcastle, UK, Cambridge Scholar Publishing, 2009.

DOBBELAERE Karel, "An Alternative Approach ot Sociology of Religion in Europe: Acss and CISR Compared*", Sociological Analysis,* C. 50, S. 4, Fiftieth Aniversary Special Issue, Winter 1989, ss. 377-387.

DOBBELAERE Karel, "Bryan Wilson's Contributions to the Study of Secularization", *Social Campass,* C. 53, S. 2, 2006, ss. 141-146.

DOBBELAERE Karel, *Secularization: An Anaysis at Three Levels*, Brussels, P.I.E. Peter Lang, 2004.

DURKHEIM Emile, *The Division of Labour in Society*, (çev. W.D. Halls), Hampshire, The Macmillan Press LTD, 1994.

DURKHEIM Emile, *The Elementary Form of Religious Life*, 5.B., (çev. Joseph Ward Swain), London, George Alain & Unwin, 1964.

EISENSTADT S.N., "Multiple Modernities", *Daedalus*, C. 129, S. 1, 2000, ss. 1-29.

ELYOT Thomas, *The Dictionary Of Syr Thomas Eliot Knyght,* London, Londini in aedibus Thomae Bertheleti typis impress, 1538.

ERTİT Volkan, *Sekülerleşme: Dinden Uzaklaşmanın Hikâyesi*, Ankara, Liberte Yay., 2014.

ERTİT Volkan, *Endişeli Muhafazakârlar Çağı: Dinden Uzaklaşan Türkiye*, Ankara, Orient Yay., 2015.

ERTUĞRUL İsmail Fenni, *Lugatçe-i Felsefe*, (haz.) Nejdet Ertuğ, Ankara, Aktif Düşünce Yay., 2014.

FOLEY Michael W., Dean R. HOGE, *Religion and New Immigrants: How Faith Communities Form Our Newest Citizens*, Oxford, Oxford University Press, 2007.

FOX Jonathan, *An Introduction to Religion and Politcs*, Oxon, Routledge, 2013.

FREUD Sigmund, *The Future of an Illusion*, (çev. James Strachey), New York, W.W. Norton & Company, 1975.

FURSETH Inger, Pål REPSTAD**,** *An Inroduction to Sociology of Religion*, Aldershot, Ashgate Publishing, 2006.

GIDDENS Anthony, *Modernite ve Bireysel-Kimlik: Geç Modern Çağda Benlik ve Toplum*, 2.B., (çev. Ümit Tatlıcan), Ankara, Say Yayın., 2014.

GIDDENS Anthony, *The Consequences of Modernity*, Cambridge, Polity Press, 1996.

GIDDENS Anthony, *The Constitution of Society: Outline of the Theory of Structuration*, Cambridge, Polity Press, 1986.

GILL Anthony, Erik LUNDSGAARDE, "State Welfare Spending and Religiosity: A Cross-National Analysis", *Rationality and Society*, C. 16, S. 4, 2004, ss. 399-436.

GORSKI Philip S., Ateş ALTINORDU, "After Secularization?", *The Annual Review of Sociology,* S. 34, 2008, ss. 55-85.

GORSKI Philip, "Historicizing the Secularization Theory", *Handbook of The Sociology of Religion,* (ed.) Michele Dillon, Cambridge, Cambridge University Press, 2003, ss. 110-122.

GORSKI Philip S., "Historicizing the Secularization Debate: An Agenda for Search", *Handbook of The Sociology of Religion*, (ed.) Michele Dillon, New York, Cambridge University Press, 2003, ss. 111-122.

GÖLE Nilüfer, *Seküler ve Dinsel: Aşınan Sınırlar*, İstanbul, Metis Yay., 2012.

GREELEY Andrew M., *Religion in Europe at the End of the Second Millenium: A Sociological Profile*, New Brunswick, Transaction Publishers, 2003.

GREGORY Brad S., *Unintended Reformation: How a Religious Revolution Secularized Society*, Massachusetts, The Belknap Press of Harvard University Press, 2012.

GRIFFITHS Paul J., "Secularity and Saeculum", *Augustine's City of God*, (ed.) James Wetzel, Cambridge, Cambridge University Press, 2012, ss. 33-54

HADDEN Jeffrey K., "Toward Desacralizing Secularization Theory", *Social Forces,* C. 65, S. 3, 1987, ss. 587- 611.

HAMILTON Malcolm, *The Sociology of Religion: Theoritical and Comparative Perspectives*, 2. B., London, Routledge, 2001.

HANÇERLİOĞLU Orhan, *Felsefe Ansiklopedisi*, I-IX, İstanbul, Remzi Kitapevi, 1985.

HANÇERLİOĞLU Orhan, *Toplum Bilim Sözlüğü*, İstanbul, Remzi Kitapevi, 1993.

HAYNES Jeffrey, "Religion and Politics in Europe, the Middle East and North Africa", *Religion and Politics in Europe, the Middle East and North Africa*, (ed.) Jeffrey Haynes, Oxon, Routledge, 2010, ss. 1-19.

HEALY Amy Erbe, BREEN Michael, "Religiosity in Times of Insecurity: An Analysis of Irish, Spanish and Portuguese European Social Survey Data, 2002-12", *Irish Journal of Sociology,* C. 22, S. 2, 2014, ss. 4-29.

HEELAS Paul, "Challenging Secularization Theory: The Growth of 'New Age' Spiritualities of Life", *The Hedgehog Review*, C. 8, S. 1-2, 2006, ss. 46-58.

HEYKING John Von, "Secularization: Not Dead, But Never What It Seemed", *International Studies Review*, C. 7, S. 2, 2005, ss. 279-284.

HILL Michael, *A Sociology of Religion*, London, Heinemann Educational Books, 1973.

HIMMELFARB Gertrude, *The Roads to Modernity: The British, French and American Enlightenments*, New York, Vintage Books, 2005.

HOLYOAKE George Jacob, *Principles of Secularism*, London, Book Store, 1871.

HUGHES Everett Cherington, "Personality Types and the Division of Labor", *American Journal of Sociology*, C. 33, S. 5, March 1928, ss. 754-768.

HUNTER Ian, "Secularization: The Birth of a Modern Combat Concept", *Modern Intelectual History*, C. 12, S. 1, 2015, ss. 1-32.

HUNTINGTON Samuel P., "The Clash of Civilizations?", *Foreign Affairs*, C. 72, S. 3, 1993, ss. 22-49.

HUNTINGTON Samuel P., *The Clash of Civilizations and the Remaking of the World Order*, New York, Simon & Schuster, 1996.

IAN BORER Michael, "The New Atheism and the Secualrization Thesis", *Religion and the New Atheism: A Critical Appraisal*, (ed.) Amarmath Amarasingam, Leiden, Brill, 2010, ss. 125-137.

INGLEHART Ronald, "Modernization, Postmodernization and Changing Perceptions of Risk", *International Review of Sociology*, C. 7, S. 3, 1997, ss. 449-459.

INGLEHART Ronald, "The Silent Revolution in Europe: Intergenerational Change in Post-Industrial Societies", *The American Political Science Review*, C. 65, S. 4, 1971, ss. 991-1017.

INGLEHART Ronald, "Why Didn't Religion Disappear? Re-examining the Secularization Thesis", *Wissenschaftszentrum Berlin für Sozialforschung (WZB-Mitteilungen)*, Heft 105, 2004, ss. 7-10.

INGLEHART Ronald, *Modernization and Postmodernization: Cultural, Economic and Political Change in 43 Societies*, Princeton, Princeton University Press,1997.

INGLEHART Ronald, Pippa NORRIS, "The Four Horsemen of the Apocalypse: Understanding Human Security", *Scandinavian Political Studies*, C. 35, S. 1, 2012, ss. 71-96.

INGLEHART Ronald, Pippa NORRIS, "The True Clash of Civilizations", *Foreign Policy*, S. 135, 2003, ss. 62-70.

INGLEHART Ronald, Pippa NORRIS, "Why Didn't Religion Disappear? Re-examining the Secularization Thesis", *Cultures and Globalization: Conflicts and Tensions*, (ed.) Helmut Anheirer-Yudhishthir Raj Isar, London, Sage Publications Ltd, 2007, ss. 253-63.

INGLEHART Ronald, Pippa NORRIS, *Rising Tide: Gender Equality and Cultural Change Around the World*, New York, Cambridge University Press, 2003.

INGLEHART Ronald, *The Silent Revolution: Changing Values Political Styles Among Western Publics*, Princeton, Princeton University Press, 1977.

INGLEHART Ronald, Mansoor MOADDEL, TESSLER Mark, "Xenophobia and In-Group Solidarity in Iraq: A Natural Experiment on the Impact of Insecurity", *Perspectives on Politics*, C. 4, S. 3, 2006, ss. 495-505.

JOAS Hans, *Faith as an Option: Possible Futures for Christianity*, (çev. Alex Skinne)r, California, Stanford University Press, 2014.

JOHNSON Benton, "Contiuity and Quest in the Work of Harvey Cox", *Sociological Analysis*, C. 45, S. 2, 1984, ss. 79-83.

JOHNSON Samuel, *A Dictionary of English Language,* I-II, London, J. Knapton, 1756.

KEPEL Gilles, *The Revenge of God: The Resurgence of Islam, Christianity and Judaism in the Modern World,* **(**çev. Alan Braley**),** Park, Polity Press, 1994.

KIM Kwan Ki, *Order and Agency in Modernity: Talcott Parsons, Erving Goffman and Harold Garfinkel*, NY, State University of New York Press, 2003.

KİRMAN Mehmet Ali, "Dinin Ekonomik Modeli Küreselleşme Sürecinde Dine Yeni Bir Yaklaşım", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 18-19, 2005, ss. 147-161.

KİRMAN Mehmet Ali, *Din ve Sekülerleşme: Üniversite Gençliği Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma*, Adana, Karahan Kitabevi, 2005.

KİRMAN M. Ali, "Sekülerleşme ve Dinin Geleceği", *Sekülerleşme: Klasik ve Çağdaş Yaklaşımlar*, (ed.) M. Ali Kirman-İhsan Çapcıoğlu, Ankara, Otto, 2015, ss. 339-354.

KÖSE Ali, "Sekülerleşme Teorileri Bağlamında Türkiye'de Din ve Modernleşme", *Laik ama Kutsal*, (ed.) Ali Köse, İstanbul, Etkileşim Yay., 2006, ss. 11-19.

KURT Abdurrahman, *Din Sosyolojisi*, Bursa, Dora Basım Yayın, 2011.

KURT Abdurrahman, *İşadamlarında Dindarlık ve Dünyevileşme*, Bursa, Emin Yay., 2009.

KÜÇÜKCAN Talip, "Modernleşme ve Sekülerleşme Kuramları Bağlamında Din, Toplumsal Değişme ve İslam Dünyası", *İslam Araştırmaları Dergisi,* S. 13, 2005, ss. 109-128.

LAING R.D., *The Divided Self*, London, Penguin Books, 1990.

LANMAN Jonathan A., "An Order of Mutual Benefit: A Secular Age and the Cognitive Science of Religion", *Working with A Secular*

Age: Interdisciplinary Perspectives on Charles Taylor's Master Narrative, (ed.) Florian Zemmin- Colin Jager- Guido Vanheeswijck, Berlin, De Gruyter, 2016, ss. 71-92.

LECKY William E.H, *History of The Rise and Influence of The Spirit of Rationalism in Europe*, I-II, New York, D. Appleton And Company, 1872.

LENSKI Gerhard E., "Social Correlates of Religious Interest", *American Sociological Review*, C. 18, S. 5, 1953, ss. 533-544.

LUCKMAN Thomas, *The Invisible Religion: The Problem of Religion in Modern Society*, New York, The Macmillan Company, 1967.

LYON David, *Jesus in Disneyland: Religion in Postmodern Times*, Cambridge, Polity Press, 2008.

MADAN T.N., "Secularism in Its Place", *The Journal of Asian Studies* C. XL VI, S. IV, 1987, ss. 747-759.

MARTIN David, "The Secularization Issue: Prospect and Retrospect", *The British Journal of Sociology*, C. 42, S. 3, 1991, ss. 465-474.

MARTIN David, "Towards Eliminating the Concept of Secularization", *Penguin Survey of Social Sciences,* (ed.) J. Gould Baltimore, Middlesex, Penguin Books, 1965, ss. 169-182.

MARTIN David, *Pentecostalism: The World Their Parish,* Oxford, Blackwell Publishers, 2002.

MARTIN David, *On Secularization: Towards a Revised General Theory*, Aldershot, Ashgate Publishing, 2005.

MARTIN David, *Religion and Power: No Logos without Mithos*, Surrey, Ashgate Publishing Limited, 2014.

MARTIN Philip, Elizabeth MIDGLEY, "Immigration: Shaping and Reshaping America", *Population Bulletin*, C. 61, S. 4, 2006, ss. 3-28.

MARX Karl, *Critique of Hegel's 'Philosophy of Right'*, (çev. Annete Jolin-Joseph O'Malley), Cambridge, Cambridge University Press, 1982.

MATHEWES Charles T., "An Interview with Peter Berger", *The Hedgehog Review,* C. 8, S. 1-2, Spring & Summer 2006, ss. 152-161.

MCDONALD Matt, "Human Security and the Construction of Security", *Global Security*, C. 16, S. 3, 2002, ss. 277-295.

MCGRATH John, Jay P. CORRIN, "The Modernization of the Western World", *The Modernization of the Western World: A Society Transformed*, (ed.) John McGrath- Kattleen Callanan Martin, Oxon, Routledge, 2015, ss. 3-10.

MCKINNEY John C., *Consructive Typology and Social Theory*, New York, Meredith Publsihing Company, 1966.

MCLEOD Hugh, *Secularisation in Western Europe 1848-1914*, Hampshire, Macmillan Press LTD, 2000.

MERİÇ Cemil, *Kırk Ambar*, I-II, 2. B., İstanbul, İletişim Yayınları, 2009.

MITZEN Jenniefer, "Ontological Security in World Politics: State Identity and the Security Dilemma", *European Journal of International Relations*, C. 12, S. 3, 2006, ss. 341-370.

MUKADDEM Ahmed Rıza Yezdani, "Sekulerism ve Sekularizasyon", *Ulum-i Siyasi*, S. 32, 2005/1384, ss. 75-95.

NAKANO Tsuyoshi, Benjamin DORMAN, "In Memoriam: Bryan Ronald Wilson (1926-2004)", *Japanese Journal of Religious Studies***,** C. XXI, No. 2, pp. 495-498.

National Secular Society: http://www.secularism.org.uk/, (02.09.2016).

New Webster's Dictionary of the English Language, Deluxe Encyclopedic Edition, Chicago, The Delair Publishing Company, 1984.

NEWMAN Paul B., *Growing Up in the Middle Ages*, North Carolina, Mcfarland & Company Inc. Publishers, 2007.

NISBET Robert, *Sosyolojik Düşünce Geleneği,* (çev. Yusuf Kaplan), İstanbul, Paradigma Yayıncılık, 2013.

NOLAN Cathal J., *The Age of Wars of Religions 1000-1650: An Encyclopedia of Global Warfare and Civilization*, London, Greenwood Press, 2006.

NORRIS Pippa, "Insecurity, Demography and Religion", *Religion and Values Congress-Our Common Future*, 2-6 November 2010, Hanover-Essen, ss. 1-24.

NORRIS Pippa, Ronald INGLEHART, "Are High Levels of Existential Security Condusive to Secularization? A Response to Our Critics", *The Changing World Religion Map: Sacred Places, Identities, Practices and Politics*, I-V, (ed.) Stanely D. Brunn, Dordrecht, Springer, 2015, ss. 3389-3408.

NORRIS Pippa, Ronald INGLEHART, "Are High Levels of Existential Security Condusive to Secularization? A Response to Our Critics", *Mid-West Political Science Association Annual Meeting*, Chicago, 2010, ss. 1-30.

NORRIS Pippa, Ronald INGLEHART, "God, Guns and Gays: Supply and Demand of Religion in the US and Western Europe", *Public Policy Review*, C. 12, S. 4, 2006, ss. 223-233.

NORRIS Pippa, Ronald INGLEHART, "Islamic Culture and Democracy: Testing the 'Clash of Civilizations' Thesis", *Comparative Sociology*, C. 1, S. 3-4, 2002, ss. 235-263.

NORRIS Pippa, Ronald INGLEHART, "Sellers or Buyers in Religious Markets? The Supply and Demand of Religion", *The Hedgehog Review*, C. 8, S. 1-2, 2006, ss. 69-92.

NORRIS Pippa, Ronald INGLEHART, "Uneven Secularization in the United States and Western Europe", *Democracy and the New Religious Pluralism,* (ed.) Thomas Banchoff, New York, Oxford University Press, 2007, ss. 31-57.

NORRIS Pippa, Ronald INGLEHART, *Sacred and Secular: Religion and Politics Worldwide*, New York, Cambridge University Press, 2004.

NORRIS Pippa, Ronald INGLEHART, *Sacred and Secular: Religion and Politics Worldwide***,** 2.B., New York, Cambridge University Press, 2011.

NORRIS Pippa, Ronald INGLEHART, "Existential Security and the Gender Gap in Religious Values", https://www.hks.harvard.edu/fs/pnorris/Acrobat/SSRC%20The%20gender%20gap%20in%20religiosity% 20Norris%20and%20Inglehart%20%233.pdf, (08.09.2016).

NURUZİ Muhammed Cevad, "Meban-i Fikri Sekularism", *Marifet*, S. 22, 1997/1376, ss. 22-34.

OLGUN Hakan, "Hristiyanlık ve Sekülerleşme İlişkisi ya da Seküler Dindarlığın Teolojisi", *İnsan & Toplum*, C. 2, S. 4, 2012, ss. 135-156.

ØRBERG Hans H., *Latin-English Vocabulary*, Roma, Domus Latina, 2008.

Organisation for Economic Co-operation and Development, "Suicide Rates", https://data.oecd.org/healthstat/suicide-rates.htm, (06.07.2016).

Oxford Dictionaries,"Eschaton", http://www.oxforddictionaries.com/definition/english/eschaton, (2.09.2016).

ÖZAY Mehmet, *Sekülerleşme ve Din*, İstanbul, İz Yayıncılık, 2007.

PACE Enzo, "The Helmet and the Turban: Secularization in Islam", *Secularization and Social Integration: Papers in Honor of Karel Dobbelaere*, (ed.) Rudi Laemans-Bryan Wilson-Jaak Billiet, Leuven, Leuven University Press, 1998, ss. 165-175.

PARGAMENT, Kenneth I. *The Psychology of Religion and Coping: Theory, Research, Practice*, New York, The Guilford Press, 1997.

PFADENHAUER Michaela, "In-Between Spaces. Pluralism and Hybridity as Elements of a New Paradigm for Religion in the Modern Age", *Human Studies*, C. 39, S. 1, 2016, ss. 147-159.

PIERUCCI Antônio Flávio, "Secularization in Max Weber", *Brazilian Review of Social Sciences,* Special Issue, S. 1, Oct. 2000, ss. 129-158.

POLLACK Detlef, "Religious Change in Europe: Theoritical Considerations and Empirical Findings", *Social Campass*, C. 55, S. 2, 2008, ss. 168-186.

POLLACK Detlef, Olaf MULLER, Gert PICKEL, "Church and Religion in the Enlarged Europe: Analyses of the Social Signifance of Religion in East and West", *Church and Religion in the Enlarged Europe: Secularization, Individualization and Pluralization,* (ed.) Detlef Pollack- Olaf Müller- Gert Pickel, Surrey, Ashgate Publishing Limited, 2012, ss. 1-26.

POSSAMI -INESEDY Alphia, "Beck's Risk Society and Gidddens' Search for Ontological Security: A Comparative Analysis Between the Anthropological Society and the Assemblies of God", *Australian Religion Studies Review*, C. 15, S. 1, ss. 27-43.

RECHTENWALD Michael, "Secularism and the Cultures of Nineteenth Century Scientific Naturalism", *The British Journal for the History of Science*, C. 46, S. 2, 2013, ss. 231-254.

ROBERTS Keith A., David YAMANE, *Religion in Sociological Perspective*, 2. B., California, Wadsworth Publishing Company, 1990.

Meriam Webster Dictionary, "Sacerdotalism", http://www.merriam webster.com/dictionary/sacerdotalism, (1.09.2016).

SAMİ Şemeddin, *Kamus-ı Fransevi,* İstanbul, Mihran Matbaası, 1905/1322.

SCHULTZ Kevin M., "Secularization: A Bibliographic Essay", *The Hedgehog Review,* C. 8, S. 1&2, 2006, ss. 170-77.

SHINER Larry, "Gogarten and the Task of a Theology of Secularization", *Journal of the American Academy of Religion*, C. 36, S. 2, 1968, ss. 99-108.

SHINER Lary, "The Concept of Secularization in Empirical Research", *Journal for the Scientific Study of Religion*, C. 6, S. 2, 1967, ss. 207-220.

SIEGLE Tara D., *Does Existential Security Affect Religious Tolerance in the Middle East?,* George Town University, (Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi), Washington, 2015.

SILVER Daniel, "Religion without Instrumentalization", *European Journal of Sociology*, C. 47, S. 3, 2006, ss. 421-434.

SILVER Daniel, "What does it mean for religion to be important", *Our Common Future*, Hannover-Essen, 2-6 November 2010, ss. 1-5.

SMITH Christian, *American Evangelicalism: Embattled and Thriving*, Chicago, University of Chicago Press, 1998.

SMITH Graeme, *A Short History of Secularism*, London, I.B. Tauris, 2008.

SOLT Frederick, Philip HABEL, J.Tobin GRANT, "Economic Inequality, Relative Power and Religiosity", *Social Science Quaterly*, C. 92, S. 2, 2011, ss. 447-465.

STARK Rodney, "Secularization R.I.P.", *The Secularization Debate,* (ed.) William H. Swatos Jr.–Daniel V. A. Olson, Maryland, Rowman & Littlefield Publishers, 2000, ss. 41-66.

STARK Rodney, "Secularization, R.I.P.", *Sociology of Religion*, C. 60, S. 3, 1999, ss. 249-273.

STARK Rodney, BAINBRIDGE William Sims, *The Future of Religion: Secularization, Revival and Cult Formation,* Berkeley, University of Calfornia Press, 1985.

STARK Rodney, Charles Y. GLOCK, *American Piety: The Nature of Religious Commitment*, Berkley, University of California Press, 1968.

STARK Rodney, "Secularization: The Myth of Religious Decline", *Fides et Historia*, C. 30, S. 2, 1998, ss. 1-19.

STARK Rodney, *The Triumph of Faith: Why World is More Religious Than Ever*, Delaware, ISI Books, 2015.

STEELE Brent J., "Ontological Security and Power of Self- Identity: British Neutrality and the American Civil War", *Review of International Studies*, C. 31, S. 3, July 2005, ss. 519-540.

STEELE Brent J., *Ontological Security and International Relations*, London, Routledge, 2008.

STORMONTH James, *Etymological and Pronouncing Dictionary of The English Language,* Edinburg-London, William Blackwood and Sons, 1881.

SWATOS William H., Kevin J. CHRISTIANO, "Secularization Theory: The Course of a Concept", *The Secularization Debate*, (ed.) William H. Swatos Jr.-Daniel V. A. Olson, Maryland, Rowman & Littlefield Publishers, 2000, ss. 1-20.

TABUROĞLU Özgür, *Dünyevi ve Kutsal: Modernlerin Maneviyat Arayışları*, İstanbul, Metis Yay., 2008.

TAPLAMACIOĞLU Mehmet, *Din Sosyolojisi*, Ankara, Ankara Üni. İlahiyat Fak. Yayınları, 1975.

TAYLOR Charles, *A Secular Age*, Massachusetts, The Belknap Press of Harvard University Press, 2007.

TDK Türkçe Sözlük, Ankara, Türk Dil Kurumu Yay., 2011.

TEKİN Mustafa, *Kutsal Sekülerizm*, İstanbul, Açılım Kitap, 2011.

The Encyclopædia Britinnica: A Dictionary of Arts, Sciences, Literature and General Information, 11. B., "Secular Games", The Encyclopædia Britinnica Company, New York, 1911, C. 24, s. 573.

The Catholic Encyclopedia, "Laity", The Encyclopedia Press Inc., New York, 1907, C. VIII, ss. 748-751.

The Encyclopædia Britannica: A Dictionary of Arts, Sciences, Literature and General Information, 11. B., "Secular", The Encyclopædia Britinnica Company, New York, 1911, C. 24, ss. 572-573.

THOMAS Scott M., "Outwitting The Developed Countries? Existential Insecurity and The Global Resurgence of Religion", *Journal of International Affairs*, C. 61, S. 1, 2007, ss. 21-46.

TOCQUEVILLE Alexis de, *Democracy in America*, (çev. Henry Reeve), Hertfordshire, Wordsworth Editions Limited, 1998.

TOFT Monica Duffy, Daniel PHILPOTT, Timothy Samuel SHAH, *God's Century: Resurgent Religion and Global Politics,* New York, W.W. Northern & Company, 2011.

TORPEY John, "A (Post-) Secular Age? Religion and the Two Exceptionalisms", *Social Research*, C. 77, S. 1, 2010, ss. 269-296.

TSCHANNEN Olivier, *A History of The Secularization Issue*, University of Wisconsin, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Madison, 1989-1990.

UCHEGBUE Christian O., "A Critical Evaluation of Marx's Theory of Religion", *American Journal of Social Issues & Humanities*, C. 1, S. 2, 2011, ss. 50-81.

UÇAR Ramazan, Adnan SELMAN, "Din-Rasyonel Seçim-Dini Pazar", *Toplum Bilimleri Dergisi,* C. 6, S. 11, Ocak 2012, ss. 41-56.

UN Human Security Unit, *Human Security in Theory and Practice,* New York, 2009.

UNDP, *Human Development Report 1994*, New York, Oxford University Press, 1994.

ÜLKEN Hilmi Ziya, *Sosyoloji Sözlüğü*, İstanbul, M.E.B. Talim ve Terbiye Dairesi Yay., 1969.

VOGELIN Eric, *The New Science of Politics: An Introduction*, Chicago, The University of Chicago Press, 1987.

VOGUE Ariane de, Jeremy DIAMON, "Supreme Court Rules in Favor of Same-Sex Marriage Nationwide", http://edition.cnn.com/2015/06/26/politics/supreme-court-same-sex-marriage-ruling/, (08.06.2016).

VONDEY Wolfgan, *Pentecostalism: A Guide Fort the Perplexed*, London, Bloomsbury Publishing, 2013.

WÆVER Ole, "The Changing Agenda of Societal Security", *Globalization and Environmental Challenges: Reconceptualizing Security in the 21st Century*, (ed.) Hans Günter Brauch, Berlin, Springer, 2008, ss. 581-593.

WALLACE Anthony F.C., *Religion: An Anthropological View*, New York, Random House, 1966.

WALLIS Royal, Steve BRUCE, "Secularization: The Orthodox Model", *Religion and Modernization,* (ed.) Steve Bruce, Oxford, Oxford University Press, 1992, ss. 8-30.

WARNER Carolyn M., "Sacred and Secular: Religion and Politics Worldwide Book Review", *Perspectives on Politics*, C. 3, S. 2, 2005, ss. 404-405.

WARNER R. Stephen, "Parameters of Paradigms: Toward a Specifation of the U.S. Religion Market System", *Nordic Journal of Religion and Society*, C. 21, S. 2, 2008, ss. 129-146.

WARNER R. Stephen, "Work in Progress Toward a New Paradigm for Sociological Study of Religion in the United States", *American Journal of Sociology,* C. 98, S. 5, March 1993, ss. 1044-1093.

WARNER Rob, *Secularization and Its Discontents*, London, Continuum, 2010.

WATERHOUSE Eric S., "Secularism", *Encyclopedia of Religion and Ethics,* (ed.) James Hastings, New York, Charles Scribner's Sons, 1908-1927, C. XI, ss. 347-350.

WEBER Max, *From Max Weber: Essays in Sociology*, (ed. - çev. Hans H. Gerth - C. Wright Mills), New York, Oxford University Press, 1946.

WEBER Max, *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*, (çev. Talcott Parsons), New York, Charles Scribner's Sons, 1958.

Webster's International Dictionary of English Langauge, Australasian Edition, G & C Merriam Company, Springfield Mass, 1898.

WILLIAMS Raymond Brady, *Religious of Immigrants From India and Pakistan: New Threads in the American Tapestry*, Cambridge, Cambridge University Press, 1988.

WILSON Bryan R., "Aspects of Secularization in the West", *Japanese Journal of Religious Studies*, C. 3, S. 4, Dec. 1976, ss. 259-276.

WILSON Bryan R., "Secularization: The Inherited Model", *The Sacred in a Secular Age,* (ed.) Phillip E. Hammond, Berkely, University of Calfornia Press, 1985, ss. 9-20.

WILSON Bryan R., "Secularization", *The Encyclopedia of Religion*, (ed.) Mircea Eliade, New York, Macmillan Publishing Company, 1987, C. XIII, ss. 159-165.

WILSON Bryan R., *Religion in Secular Society*, Middlesex, Penguin Books, 1969.

WILSON Bryan R., *Religion in Sociological Perspective*, Oxford, Oxford University Press, 1989.

WOLLEY Jessica, "Is Ontological Security Possible?", *British Journal of Undergraduate Philosophy*, C. 2, S. 2, 2007, ss. 176-185.

WOODHEAD Linda, "Intensified Religious Pluralism and Dedifferentiation: the British Example", *The Two Pluralisms: Society*, C. 53, S. 1, 2016, ss. 41-46.

WOODHEAD Linda, "Old, New and Emerging Paradigms in the Sociological Study of Religion", *Nordic Journal of Religion and Society,* C. 22, S. 2, 2009, ss. 103-121.

WOODHEAD Linda, Paul HEELAS, *Religion in Modern Times: An Interpretive Anthology***,** Oxford, Blackwell Publishers, 2000.

World Heritage Encyclopedia,"Saeculum", http://www.worldheritage.org/article/WHEBN0000094620/Saeculum, (08.06.2015).

WUTHNOW Robert v.d., *Cultural Analysis*, Boston, Routledge & Kegan Paul, 1984.

WUTHNOW Robert, *After Heaven: Spirituality in America Since the 1950s*, Berkeley, University of California Press, 1998.

YAMANE David, "Secularization on Trial: In Defence of a Neosecularization Paradigm", *Journal for the Scientific Study of Religion*, C. 36, ss. 109-122.

YANG Fenggang, "Agency-Driven Seularization and Chinese Experiments in Multiple Modernities", *The Many Altars of Modernity: Toward a Paradigm for Religion in a Pluralist Age*, Peter L. Berger, Berlin, Walter de Gruyter, 2014, ss. 123-140.

ZUCKERMAN Phil, GALEN Luke W., PASQUALE Frank L., *The Nonreligious: Understanding Secular People & Societies*, New York, Oxford University Press, 2016.

YAPAY ZEKÂ VE YÖNETİM

Editörler:
Dr. Nurdan Apaydın
Dr. Gönül Gül Ekşi
Dr. Evren Dinçer

nobel bilimsel

YAPAY ZEKÂ VE YÖNETİM

Editörler:

Dr. Nurdan Apaydın, Dr. Gönül Gül Ekşi, Dr. Evren Dinçer

Yayın No.: 1873
ISBN: 978-625-393-014-1
E-ISBN: 978-625-393-015-8
Basım Sayısı: 1. Basım, Ekim 2023

© Copyright 2023, NOBEL BİLİMSEL ESERLER SERTİFİKA NO.: 20779
Bu baskının bütün hakları Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.ne aittir.
Yayınevinin yazılı izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik
ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.
Nobel Yayın Grubu, 1984 yılından itibaren ulusal ve 2011 yılından itibaren ise uluslararası düzeyde düzenli olarak faaliyet yürütmekte ve yayınladığı kitaplar, ulusal ve uluslararası düzeydeki yükseköğretim kurumları kataloglarında yer almaktadır.
"NOBEL BİLİMSEL ESERLER" bir Nobel Akademik Yayıncılık markasıdır.

Genel Yayın Yönetmeni: Nevzat Argun -nargun@nobelyayin.com-
Genel Yayın Koordinatörü: Gülfem Dursun -gulfem@nobelyayin.com-

Sayfa Tasarım: Tarkan Kara -erdal@nobelyayin.com-
Redaksiyon: Sergen Öz -sergen@nobelyayin.com-
Kapak Tasarım: Sezai Özden -sezai@nobelyayin.com-
Görsel Tasarım Uzmanı: Mehtap Yürümez -mehtap@nobelyayin.com-

Kütüphane Bilgi Kartı

Apaydın, Nurdan., Ekşi, Gönül Gül., Dinçer, Evren.
Yapay Zekâ ve Yönetim / Nurdan Apaydın, Gönül Gül Ekşi, Evren Dinçer
1. Basım, VI + 206 s., 16,5x24 cm. Kaynakça var, dizin yok.
ISBN: 978-625-393-014-1
E-ISBN: 978-625-393-015-8
1. Yapay Zekâ 2. Yönetim

Genel Dağıtım

ATLAS AKADEMİK BASIM YAYIN DAĞITIM TİC. LTD. ŞTİ.
Adres: Bahçekapı Mh. 2465 Sk. Oto Sanayi Sitesi No:7 Bodrum Kat, Şaşmaz/ANKARA
Telefon: +90 312 278 50 77 - **Faks:** 0 312 278 21 65
Sipariş: siparis@nobelyayin.com- **E-Satış:** www.nobelkitap.com - esatis@nobelkitap.com
www.atlaskitap.com - info@atlaskitap.com

Dağıtım ve Satış Noktaları: Alfa, Kırmızı Kedi, Arkadaş, D&R, Dost, Kika, Kitapsan, Nezih, Odak, Pandora, Prefix, Remzi Kitabevleri, Yeryüzü Dağıtım

Baskı ve Cilt: Ada Matbaacılık Yayın San. Tic. Ltd. Şti. Sertifika No.: 44093
Ostim OSB Mah. 1578. Cad. No.: 21 Yenimahalle/ANKARA

İÇİNDEKİLER

1. BÖLÜM

YÖNETİM VE YAPAY ZEKÂ 1

Giriş 1
Yönetim Kavramı ve Kapsamı 2
Yönetim Teorileri 3
Klasik/Geleneksel Yönetim 3
Bilimsel Yönetim Yaklaşımı: Frederick Wilson Taylor 4
Yönetim Süreci Yaklaşımı: Henry Fayol 4
Bürokrasi Yaklaşımı: Max Weber 6
Neo Klasik (Davranışsal) Yönetim 7
Modern Organizasyon Teorileri 9
Sistem Yaklaşımı 9
Durumsallık Yaklaşımı 10
Yapay Zekâ Kavramı ve Kapsamı 11
Makine Öğrenimi ve Derin Öğrenme 12
Yapay Zekânın Aşamaları/Evreleri 14
Yapay Zekânın Yönetimdeki Yeri 15
Sonuç 17
Kaynakça 17

2. BÖLÜM

YAPAY ZEKÂ VE GİRİŞİMCİLİK 25

Giriş 25
1. Girişimciliğin Tanımı ve Önemi 25
2. Yapay Zekânın Saklı Ar-Ge Kaynağı: Biyomimikri 27
   2.1. Kedi Beyni 30
   2.2. Miksomiset (Cıvık Küf) 30
   2.3. Böcekler 31
   3.3. Yapay Zekânın Girişimcilikteki Rolü 31
      3.3.1. Yapay Zekâ ve Girişimci 31
      3.3.2. Yapay Zekâ ve Girişim Ekonomisi 34
      3.3.3. Yapay Zekâ Girişimciliğinin Sürdürülebilirlik Boyutu 35
4. Sonuç 36
Kaynakça 37

3. BÖLÜM
YAPAY ZEKA ve ÜRETİM YÖNETİMİ 41

GİRİŞ 41
1. Üretim ve Yapay Zekanın Tarihi 43
2. Üretim Sistemleri İçin Yapay Zeka 44
3. Üretim Sistemlerinin İnsan ve Robot İşbirliği (HRC) Uygulamalarında Yapay Zeka 47
4. Yapay Zeka Geleceğinde Zorluk ve Fırsatlar 49
Sonuç 50
Kaynakça 51

4. BÖLÜM
YAPAY ZEKÂ DESTEKLİ STRATEJİK KARAR VERME 55

Giriş 55
1. Yapay Zekâ 56
   1.1. Makine Öğrenmesi 58
      1.1.1. Denetimli Öğrenme (Supervised Learning) 60
      1.1.2. Denetimsiz Öğrenme (Unsupervised Learning) 61
2. Stratejik Karar Verme Süreci 62
   2.1. Strateji Kavramı 62
   2.2. Stratejik Karar Verme Sürecinin İşleyişi 65
3. Yapay Zekanın Stratejik Karar Verme Üzerindeki Etkisi 66
Sonuç 67
Kaynakça 68

5. BÖLÜM
YAPAY ZEKA VE DİJİTAL LİDERLİK 73

1. Giriş 73
2. Dijital Liderlik Özellikleri 74
3. Dijital Liderliğin Fırsatları ve Zorlukları 78
4. Dijital Liderlik Tarzları 82
5. Sonuç 85
Kaynakça 86

6. BÖLÜM
YAPAY ZEKANIN DİJİTAL DÖNÜŞÜM STRATEJİLERİNDEKİ ROLÜ 91

Giriş 91
1. Dijital Dönüşüm Stratejileri 92
   1.1. Dijital Teknolojiler 92
   1.2. Dijital Dönüşüm Stratejileri 93
   1.3. Dijital Dönüşüm Stratejilerinin Boyutları 94
2. Yapay Zeka 95
   2.1. Dijital Dönüşümün Vazgeçilmezi Yapay Zeka 95

3. Yapay Zekanın Dijital Dönüşüm Stratejilerindeki Rolü 97
3.1. Yapay Zeka ile Dijital Dönüşüm Stratejisini Başarmak 97
3.2. Dijital Dönüşümde Yapay Zekanın Geleceği 98
Sonuç 99
Kaynakça 100

7. BÖLÜM
DERİN ÖĞRENME 105

1. Derin Öğrenme Kavramı 105
2. Derin Öğrenme Tarihi 105
3. Derin Öğrenmenin Mimari Yapısı 107
3.1. Kısıtlanmış Boltzman Makineleri 107
3.2. Tekrarlayan Sinir Ağları 108
3.4. Derin Sinir Ağları 112
3.5. Derin İnanç Ağları 113
4. Derin Öğrenme Katmanları 115
5. Derin Öğrenme Kütüphaneleri ve Yazılımları 117
6. Derin Öğrenme Uygulamalarının Hiperparametreleri 118
Kaynakça 118

8. BÖLÜM
AKILLI KENT YÖNETİMİNDE YAPAY ZEKÂ TEKNOLOJİSİNİN ARAÇSALLIĞI 123

Giriş 123
1. Yapay Zekâ Teknolojisi 124
2. Akıllı Kentlerde Yapay Zekânın Kullanım Alanları 126
Sonuç 132
Kaynakça 133

9. BÖLÜM
YAPAY ZEKÂNIN MUHASEBE VE DENETİMDE KULLANIMI: FIRSATLAR VE TEHDİTLER 137

Giriş 137
1. Yapay Zekânın Kavramsal Çerçevesi ve Gelişimi 138
2. Yapay Zekâ ve Muhasebe İlişkisi 140
2.1. Yapay Zekânın Muhasebede Fırsatları ve Tehditleri 141
2.2. Yapay Zekâ ve Muhasebe Eğitimi 144
2.3. Yapay Zekânın Muhasebede Uygulama Alanları 145
3. Yapay Zekânın Denetim Süreçlerine Etkisi ve Sürekli Denetim 148
4. Yapay Zekânın Muhasebe ve Denetim Süreçlerinin Geleceğine Etkisi 150
Sonuç 152
Kaynakça 153

10. BÖLÜM
FİNANS SEKTÖRÜNDE CHATGPT DEVRİMİ.....157

Giriş.....157
1. ChatGPT ile İlgili Literatür Taraması.....160
2. ChatGPT-Finans Etkileşimi.....162
3. Sonuç ve Öneriler.....166
Kaynakça.....167

11. BÖLÜM
YAPAY ZEKA UYGULAMALARININ SÜRDÜRÜLEBİLİR TEDARİK ZİNCİRLERİNE ETKİLERİ.....169

Giriş.....169
1. Sürdürülebilir Tedarik Zinciri.....171
2. Yapay Zekanın Tedarik Zincirindeki Rolü.....174
3. Sürdürülebilir Tedarik Zincirinin Oluşturulmasında Yapay Zekanın Etkileri.....178
4. Sürdürülebilir Tedarik Zincirlerinde Yapay Zekanın Karşılaştığı Zorluklar ve Sınırlamalar.....182
Sonuç.....186
Kaynakça.....187

12. BÖLÜM
YAPAY ZEKA VE İNSAN İLİŞKİLERİNDEKİ ROLÜ.....191

GİRİŞ.....191
1. Yapay Zeka Kavramı.....192
   1.1. Yapay Zeka Tarihçe.....192
   1.2. Yapay Zeka Türleri.....194
   1.3. Yapay Zeka Öğrenme Modelleri.....195
   1.2. Yapay Zeka İnsan.....197
2. Yapay Zeka Uygulama Alanları.....198
   2.1. Yapay Zeka – İletişim.....198
3. Yapay Zekanın İlişkilere Yansıması.....199
   3.1. Yapay Zeka ve Birey.....200
   3.2. Yapay Zeka ve Toplum.....200
4. Yapay Zekanın İlişkilerdeki Rolü.....201
   4.1. İlişkilerde Yapay Zeka.....202
5. Sonuç.....203
Kaynakça.....204

1. BÖLÜM
YÖNETİM VE YAPAY ZEKÂ

Prof. Dr. Şebnem Yücel
Selçuk Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü,
ORCID ID: 0000-0003-2135-242X, sebnemaslan27@gmail.com.

Prof. Dr. Recep Yücel
Kırıkkale Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, Yönetim ve Organizasyon Anabilim Dalı, ORCID ID: 0000-0002-4755-417X, akademik71@gmail.com

Arş. Gör. Havva Nur Atalay
Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü,
ORCID ID: 0000-0002-2805-1921, hatalay@bandirma.edu.tr.

Giriş

Yapay zekâ, herhangi canlı bir organizma kullanılmadan tamamen yapay araçlar kullanılarak oluşturulmaktadır. Aynı zamanda, insana has hareket, tutum ve davranışlar sergileyerek makinelerin çalışma sistemi ile faaliyet gösteren teknolojik bir özelliktir (Sucu ve Ataman, 2020). Yapay zekâ temel olarak bilgisayarların zekâyı gerçekleştirmesi ve insan beyni kadar zeki bilgisayarlar üreterek bilgisayarların üst düzey uygulamalar gerçekleştirmesini sağlama teorisini içerir (Xu ve diğerleri, 2022). Bazı cihazlar, tipik olarak insan yorumu ve karar vermeyi içeren bir rolü yerine getirebilir (Panch, Szolovits ve Atun, 2018). Örneğin; yapay zekâ 1997 yılında satrançta, 2002 yılında tavlada ve 2006 yılında scrabble oyunlarında oldukça yüksek başarı göstermiştir (Y. Uzun, Hatipoğlu, Bütüner ve Calp, 2021). Ayrıca Google Deepmind tarafından geliştirilen AlphaGo, insansı bir şekilde düşünme ve his yeteneği gerektiren Go oyununda 2 farklı şampiyonu yenmiştir (Ünal ve Kılınç, 2020).

Google Trends verileri incelendiğinde yapay zekâ kavramının on yılı aşkın bir süredir ilgi konusu olmaya devam ettiği görülmektedir (Misra ve diğerleri, 2022, s.

- bu engellere çözümler üretip planlamak ve
- tipik olarak karmaşık sosyal alanlarda çözümler üretmek ve bunları uygulamaktan sorumludur.

Yapay zekânın esnek ve açık çözüm kapsamının, gerçek dünya tabanlı problemlere yönelik çözüm yaklaşımlarının etkinliğini ve verimliliğini artırmada ve insanların hayatını daha konforlu hale getirmede önemli bir rolü olduğu açıktır (Kose ve Vasant, 2017). Bu nedenle yukarıda liderin rollerinin açıklandığı sosyal problem çözme açısından yapay zekânın liderlere faydalı olacağı görülmektedir. Ayrıca liderlerin, çalışanlar ile yapay zekâ arasındaki etkileşimi şekillendirme görevi vardır. Bu durum liderler için yeni gereksinimler yaratmaktadır. Liderlerin hangi faaliyetlerin insanlar tarafından, hangilerinin yapay zekâ tarafından gerçekleştirileceğine karar vermesi gerekmektedir (Peifer ve diğerleri, 2022).

Sonuç

Kendisinden önceki dijitalleşmenin daha da geliştirilmesi olan yapay zekâ, organizasyondaki çalışma ortamı üzerinde büyük bir etkiye sahip olacak (Peifer ve diğerleri, 2022) ve bu doğrultuda hem çalışanların üretimdeki rolünde hem de yöneticilerin konumunda değişiklik yaratacaktır. Günümüzde yapay zekâ genel olarak, kurumlarda var olan anlamlı bilgi bütünlerini işlemek, karar verme süreçlerine katkı sağlamak ve müşteri portföyüne göre hem üretimde hem pazarlamada stratejiler oluşturmak amacıyla dar yapay zekâ olarak kullanılmaktadır. Gelecekte bu durumun daha da genişleyeceği ve insanlar gibi düşünebilen ve kendi kendine karar alabilen yapay süper zekânın oluşacağı beklenmektedir. Bu nedenle vizyoner liderler olarak görülen yöneticilerin yapay zekânın risklerinin olduğu gibi aynı zamanda kurumları için birer fırsat da olabileceğini düşünmesi ve yapay zekânın gelişimini kabullenmesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Akalın, B. ve Veranyurt, Ü. (2020). Sağlıkta dijitalleşme ve yapay zekâ. *SDÜ Sağlık Yönetimi Dergisi*, *2*(2), 131-141.

Akbıyıklı, R., Gündüz, E., Opçin, G., Akdemir, M., Daraman, E. ve Tunç, G. (2017). Klasik yönetim teorileri örgütsel yapılarının şantiye bazında Türkiye'de bir incelemesi. *Web Sitesi: Http://www. İmo. Org. Tr/resimler/ekutuphane/pdf/18221_23_14. Pdf, Erişim Tarihi*, *11*, 2020.

Akkuş, B. ve Alevok İzci, N. A. (2018). Sistem yaklaşımı, kavramları ve yönetim. *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (7), 223-237.

Alpaslan, S. ve Kutanis, R. Ö. (2007). Sanayi ve bilgi toplumu yönetim metaforlarının karşılaştırılması. *Akademik İncelemeler Dergisi*, *2*(2), 49-71.

Altuntop, S. (2015). Temel Yönetim Fonksiyonları. F. M. Harmancı, M. Gözübenli ve M. Dağlar (Ed.), *Güvenlik Sektöründe Taktiksel Yöneticilik* içinde (1. basım., ss. 2-30). Ankara: Nobel Yayınevi.

Anameriç, H. (2005). Yönetim bilgi sistemlerinin yönetim fonksiyonları üzerine etkisi. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, *45*(2), 25-43.

Aslan, B. (2010). Bir yönetim fonksiyonu olarak iç denetim. *Sayıştay Dergisi*, (77), 63-86.

Bag, S., Pretorius, J. H. C., Gupta, S. ve Dwivedi, Y. K. (2021). Role of institutional pressures and resources in the adoption of big data analytics powered artificial intelligence, sustainable manufacturing practices and circular economy capabilities. *Technological Forecasting and Social Change*, *163*, 120420. doi:10.1016/ j.techfore.2020.120420

BBS News. (2023, 7 Temmuz). Elon Musk announces new AI start-up. *BBC News*. 10 Ağustos 2023 tarihinde https://www.bbc.com/news/technology-66183034 adresinden erişildi.

Boulding, K. E. (1956). General systems theory—The skeleton of science. *Management science*, *2*(3), 197-208.

Buluç, B. (1996). Yönetimde örgütleme süreci. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi Dergisi*, *2*(4), 513-522.

Büyükgöze, S. ve Dereli, E. (2019). Dijital sağlık uygulamalarında yapay zekâ. *VI. Uluslararası Bilimsel ve Mesleki Çalışmalar Kongresi-Fen ve Sağlık*, *7*(10).

Chen, X.-W. ve Lin, X. (2014). Big data deep learning: challenges and perspectives. *IEEE Access*, *2*, 514-525. IEEE Access, sunulmuş bildiri. doi:10.1109/access.2014. 2325029

Constas, H. (1958). Max Weber's two conceptions of Bureaucracy. *American Journal of Sociology*, *63*(4), 400-409.

Dahlgaard-Park, S. M., Reyes, L. ve Chen, C.-K. (2018). The evolution and convergence of total quality management and management theories. *Total Quality Management & Business Excellence*, *29*(9-10), 1108-1128.

Demir, H. ve Erigüç, G. (2018). Bibliyometrik bir analiz ile yönetim düşünce sisteminin incelenmesi. *İş ve İnsan Dergisi*, *5*(2), 91-114. doi:10.18394/iid.395214

Deniz, L. ve Tulya, H. (2003). Öğretmen liderlik stillerini belirlemeye yönelik bir ölçek çalışması. *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, (17), 55-62.

DiClaudio, M. (2019). People analytics and the rise of HR: How data, analytics and emerging technology can transform human resources (HR) into a profit center. *Strategic HR Review*, *18*(2), 42-46. doi:10.1108/SHR-11-2018-0096

Drucker, P. (1954). *The practice of Management*. New York.

Dubey, R., Gunasekaran, A., Childe, S. J., Bryde, D. J., Giannakis, M., Foropon, C., … Hazen, B. T. (2020). Big data analytics and artificial intelligence pathway to operational performance under the effects of entrepreneurial orientation and environmental dynamism: A study of manufacturing organisations. *International Journal of Production Economics*, *226*, 1-12. doi:10.1016/j.ijpe.2019.107599

Dwivedi, Y. K., Hughes, L., Ismagilova, E., Aarts, G., Coombs, C., Crick, T., … Williams, M. D. (2021). Artificial intelligence (AI): multidisciplinary perspectives on emerging challenges, opportunities, and agenda for research, practice and policy. *International Journal of Information Management*, *57*, 101994. doi:10.1016/ j.ijinfomgt. 2019.08.002

Erturk, Z. K. ve Erturk, B. (2021). Acil tıpta yapay zekâ. *Aksaray Üniversitesi Tıp Bilimleri Dergisi*, *2*(2), 40-41.

Fleishman, E. A., Mumford, M. D., Zaccaro, S. J., Levin, K. Y., Korotkin, A. L. ve Hein, M. B. (1991). Taxonomic efforts in the description of leader behavior: A synthesis and functional interpretation. *The Leadership Quarterly*, *2*(4), 245-287.

Giglioni, G. B. ve Bedeian, A. G. (1974). A conspectus of management control theory: 1900-1972. *Academy of Management Journal*, *17*(2), 292-305.

Goodfellow, I., Pouget-Abadie, J., Mirza, M., Xu, B., Warde-Farley, D., Ozair, S., … Bengio, Y. (2020). Generative adversarial networks. *Communications of the ACM*, *63*(11), 139-144. doi:10.1145/3422622

Guliyev, H. (2023). Artificial intelligence and unemployment in high-tech developed countries: New insights from dynamic panel data model. *Research in Globalization*, *7*, 1-7. doi:10.1016/j.resglo.2023.100140

Hofstede, G. (1993). Cultural constraints in management theories. *Academy of Management Perspectives*, *7*(1), 81-94.

Holzinger, A., Langs, G., Denk, H., Zatloukal, K. ve Müller, H. (2019). Causability and explainability of artificial intelligence in medicine. *WIREs Data Mining and Knowledge Discovery*, *9*(4), e1312. doi:10.1002/widm.1312

Janiesch, C., Zschech, P. ve Heinrich, K. (2021). Machine learning and deep learning. *Electronic Markets*, *31*(3), 685-695. doi:10.1007/s12525-021-00475-2

Jiang, F., Jiang, Y., Zhi, H., Dong, Y., Li, H., Ma, S., … Wang, Y. (2017). Artificial intelligence in healthcare: Past, present and future. *Stroke and vascular neurology*, *2*(4), 230-243. doi:doi:10.1136/svn-2017-000101

Kaplan, A. ve Haenlein, M. (2019). Siri, Siri, in my hand: Who's the fairest in the land? On the interpretations, illustrations, and implications of artificial intelligence. *Business Horizons*, *62*(1), 15-25. doi:10.1016/j.bushor.2018.08.004

Kara, E. ve Çavuş, M. F. (2014). Turizmde modern yönetim uygulamaları. *Turizmde Modern Yönetim Uygulamaları*, *2*(1), 473-485.

Karaboğa, T. ve Zehir, C. (2020). Henri Fayol ve yönetim alanına katkıları üzerine bir inceleme. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*, (7), 53-68. doi:10.21733/ibad.665130

Kast, FREMONT E. ve Rosenzweig, J. E. (1965). Organization and Management of Space Programs. F. I. Ordway (Ed.), *Advances in Space Science and Technology* içinde (C. 7, ss. 273-364). Elsevier. doi:10.1016/B978-1-4831-9965-8.50011-3

Kast, Fremont E. ve Rosenzweig, J. E. (1970). *Organization and Management*. New York: Mc-Grawhill.

Kocabaş, S. (2021). Klasik yönetim teorilerinin iki sacayağı: Bilimsel yönetim yaklaşımı ve yönetim süreçleri yaklaşımı. M. Mete, H. İ. Karakan ve A. Toptaş (Ed.), *İktisadi ve İdari Bilimlerde Araştırma ve Değerlendirme—II* içinde (1. basım., ss. 1-16). Ankara: Gece Kitaplığı.

Koçel, T. (2015). *İşletme Yöneticiliği*. 733 (16. bs.). İstanbul: Beta Basım Yyaın Dağıtım A.Ş.

Kopelman, R. E., Prottas, D. J. ve Davis, A. L. (2008). Douglas McGregor's theory X and Y: Toward a construct-valid measure. *Journal of Managerial Issues*, *20*(2), 255-271.

Kopelman, R. E., Prottas, D. J. ve Falk, D. W. (2010). Construct validation of a Theory X/Y behavior scale. *Leadership & Organization Development Journal*, *31*(2), 120-135. doi:10.1108/01437731011024385

Kose, U. ve Vasant, P. (2017). Fading intelligence theory: A theory on keeping artificial intelligence safety for the future. *2017 International Artificial Intelligence and Data Processing Symposium (IDAP)* içinde (ss. 1-5). 2017 International Artificial Intelligence and Data Processing Symposium (IDAP), sunulmuş bildiri. doi:10.1109/IDAP.2017.8090235

Krittanawong, C., Zhang, H., Wang, Z., Aydar, M. ve Kitai, T. (2017). Artificial Intelligence in Precision Cardiovascular Medicine. *Journal of the American College of Cardiology*, *69*(21), 2657-2664. doi:10.1016/j.jacc.2017.03.571

Lewin, K. ve Lippitt, R. (1938). An Experimental Approach to the Study of Autocracy and Democracy: A Preliminary Note. *Sociometry*, *1*(3/4), 292-300. doi:10.2307/ 2785585

Litterer, J. A. (1965). *The Analysis of Organizations*. New York: Wiley.

Liu, R., Rong, Y. ve Peng, Z. (2020). A review of medical artificial intelligence. *Global Health Journal*, *4*(2), 42-45. doi:10.1016/j.glohj.2020.04.002

Lombardo, T., Duquesnoy, M., El-Bouysidy, H., Årén, F., Gallo-Bueno, A., Jørgensen, P. B., … Franco, A. A. (2022). Artificial Intelligence Applied to Battery Research: Hype or Reality? *Chemical Reviews*, *122*(12), 10899-10969. doi:10.1021/acs.chemrev.1c00108

Luneski, C. (1964). Some Aspects of the Meaning of Control. *The Accounting Review*, *39*(3), 591-597.

Mele, C., Pels, J. ve Polese, F. (2010). A brief review of systems theories and their managerial applications. *Service science*, *2*(1-2), 126-135.

Misra, N. N., Dixit, Y., Al-Mallahi, A., Bhullar, M. S., Upadhyay, R. ve Martynenko, A. (2022). Iot, big data, and artificial intelligence in agriculture and food industry. *IEEE Internet of Things Journal*, *9*(9), 6305-6324. IEEE Internet of Things Journal, sunulmuş bildiri. doi:10.1109/JIOT.2020.2998584

Mumford, M. D., Zaccaro, S. J., Harding, F. D., Jacobs, T. O. ve Fleishman, E. A. (2000). Leadership skills for a changing world: Solving complex social problems. *The Leadership Quarterly*, *11*(1), 11-35. doi:https://doi.org/10.1016/S1048-9843(99)00041-7

Nichols, J. A., Herbert Chan, H. W. ve Baker, M. A. B. (2019). Machine learning: Applications of artificial intelligence to imaging and diagnosis. *Biophysical Reviews*, *11*(1), 111-118. doi:10.1007/s12551-018-0449-9

OECD Legal Instruments. (2019). Recommendation of the Council on Artificial Intelligence. *Recommendation of the Council on Artificial Intelligence*. 17 Ağustos 2023 tarihinde https://legalinstruments.oecd.org/en/instruments/OECD-LEGAL-0449#main Text adresinden erişildi.

Olsen, J. P. (2006). Maybe it is time to rediscover bureaucracy. *Journal of public administration research and theory*, *16*(1), 1-24.

Ozturk Dilek, G. (2019). Yapay zekânın etik gerçekliği. *Ankara Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, *2*(4), 47-59.

Özalp, İ. (2012). Yönetim Bilimine Giriş. C. Koparal (Ed.), *Yönetim ve Organizasyon-I* içinde (1. bs., ss. 2-20). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.

Özer, M. A. ve Çiftçi, A. (2022). Klasik yönetim teorisi'nin iki öncü ismi fayol ve weber'in yönetime katkısı üzerine bir değerlendirme. *Fenerbahçe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *2*(1), 133-152.

Öztürk, C. (2016). Argyris'in olgunlaşma teorisine liderlikte durumsallık yaklaşımlarından çözüm arayışları. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, *5*(8), 3085-3085. doi:10.15869/itobiad.273166

Öztürk, Z. ve Demir, Ö. (2017). Klasik, neo-klasik ve modern yönetim yaklaşımlarının karşılaştırılmasına ilişkin bir analiz. *Uluslararası Sağlık Yönetimi ve Stratejileri Araştırma Dergisi*, *3*(2), 119-134.

Panch, T., Szolovits, P. ve Atun, R. (2018). Artificial intelligence, machine learning and health systems. *Journal of Global Health*, *8*(2), 1-8. doi:10.7189/jogh.08.020303

Peifer, Y., Jeske, T. ve Hille, S. (2022). Artificial Intelligence and its Impact on Leaders and Leadership. *Procedia Computer Science*, *200*, 1024-1030. doi:10.1016/ j.procs.2022.01.301

Raisch, S. ve Krakowski, S. (2021). Artificial Intelligence and Management: The Automation–Augmentation Paradox. *Academy of Management Review*, *46*(1), 192-210. doi:10.5465/amr.2018.0072

Ravì, D., Wong, C., Deligianni, F., Berthelot, M., Andreu-Perez, J., Lo, B. ve Yang, G.-Z. (2017). Deep learning for health ınformatics. *IEEE Journal of Biomedical and Health Informatics*, *21*(1), 4-21. IEEE Journal of Biomedical and Health Informatics, sunulmuş bildiri. doi:10.1109/JBHI.2016.2636665

Rusk, N. (2016). Deep learning. *Nature Methods*, *13*(1), 35-35. doi:10.1038/nmeth.3707

Russ, T. L. (2011). Theory X/Y assumptions as predictors of managers' propensity for participative decision making. *Management Decision*, *49*(5), 823-836. doi:10.1108/00251741111130887

Sarker, S. I. ve Khan, M. R. A. (2013). Classical and neoclassical approaches of management: An overview. *IOSR Journal of Business and Management*, *14*(6), 1-5.

Seçtim, H. ve Erkul, H. (2020). Yönetim Yaklaşımları Üzerine Kuramsal Bir Değerlendirme. *Management and Political Sciences Review*, *2*(1), 18-50.

Shinde, P. P. ve Shah, S. (2018). A Review of Machine Learning and Deep Learning Applications. *2018 Fourth International Conference on Computing Communication Control and Automation (ICCUBEA)* içinde (ss. 1-6). 2018 Fourth International Conference on Computing Communication Control and Automation (ICCUBEA), sunulmuş bildiri. doi:10.1109/ICCUBEA.2018.8697857

Solaimani, S. ve Swaak, L. (2023). Critical Success Factors in a multi-stage adoption of Artificial Intelligence: A Necessary Condition Analysis. *Journal of Engineering and Technology Management*, *69*, 1-17. doi:10.1016/j.jengtecman.2023.101760

Sucu, İ. (2019). Yapay Zekânın Toplum Üzerindeki Etkisi ve Yapay Zekâ (A.I.) Filmi Bağlamında Yapay Zekâya Bakış. *Uluslararası Ders Kitapları ve Eğitim Materyalleri Dergisi*, *2*(2), 203-215.

Sucu, İ. ve Ataman, E. (2020). Dijital evrenin yeni dünyası olarak yapay zekâ ve her filmi üzerine bir çalışma. *Yeni Medya Elektronik Dergisi*, *4*(1), 40-52.

Şahin, A. (2004). Yönetim Kuramları ve Motivasyon İlişkisi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (11), 523-547.

Şeker, S. E. (2014). Max Weber ve Bürokrasi. *YBS Ansiklopedisi*, *1*(1).

Şişman, M. (1996). Yönetim kuramları ve kültürlerarası farklılaşma açısından yönetim uygulamaları. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, *2*(2), 295-308.

Tecim, V. (2004). Sistem yaklaşımı ve soft sistem düşüncesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, *19*(2), 75-100.

Tekin, Ö. A., Baş, M. ve Gökdemir, A. (2016). Konaklama işletmesi çalışanlarının douglas mcgregor'unx ve y teorilerine yönelik tutumları üzerine bir araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, *7*(14), 81-91. doi:10.21076/vizyoner.245978

Toprak, M., Özel, D. ve Çalışkan, S. (2022). Yapay zekâ kullanımı ve insan kaynakları yönetimi. *Uluslararası Eşitlik Politikası Dergisi*, *2*(2), 76-103.

Tuan, K. ve Memiş, M. Ü. (2007). İç denetimin yönetim fonksiyonlarının yerine getirilmesindeki rolü. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (35), 1-14.

Udy, S. H. (1959). "Bureaucracy" and" rationality" in weber's organization theory: an empirical study. *American Sociological Review*, *24*(6), 791-795.

Ulin, R. P. (1954). The Practice of Management by Peter F. Drucker. *Taylor & Francis*, *3*(3), 61-64.

Uzun, T. (2020). Yapay Zekâ ve Sağlık Uygulamaları. *İzmir Katip Çelebi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, *3*(1), 80-92.

Uzun, Y., Hatipoğlu, M., Bütüner, R. ve Calp, M. H. (2021). Yapay Zekâ İnsan Zekâsını Geçebilecek Mi? (ss. 1-5). Uluslararası Mühendislik, Doğa ve Sosyal Bilimler Sempozyumu, sunulmuş bildiri, Batman: Batman Üniversitesi.

Ünal, A. ve Kılınç, İ. (2020). Yapay zekâ işletme yönetimi üzerine bir değerlendirme. *Yönetim Bilişim Sistemleri Dergisi*, *6*(1), 51-78.

Wren, D. A., Bedeian, A. G. ve Breeze, J. D. (2002). The foundations of Henri Fayol's administrative theory. *Management Decision*, *40*(9), 906-918. doi:10.1108/00251740210441108

Xu, X., Li, H., Xu, W., Liu, Z., Yao, L. ve Dai, F. (2022). Artificial intelligence for edge service optimization in Internet of Vehicles: A survey. *Tsinghua Science and Technology*, *27*(2), 270-287. Tsinghua Science and Technology, sunulmuş bildiri. doi:10.26599/TST.2020.9010025

Yılmazel, S. C. (2022). Yapay zekâ çağında diplomasi. *Türk Dünyası Araştırmaları*, *132*(260), 91-112. doi:10.55773/tda.1153159

Zhang, Q., Yang, L. T., Chen, Z. ve Li, P. (2018). A survey on deep learning for big data. *Information Fusion*, *42*, 146-157. doi:10.1016/j.inffus.2017.10.006

2. BÖLÜM

YAPAY ZEKÂ VE GİRİŞİMCİLİK

Müge Kınay

Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
İşletme Fakültesi, mgkistanbul@outlook.com.tr
Orcid No: 0000-0002-6478-3433

Giriş

21.yüzyıl çığır niteliğinde teknoloji devrimlerine öncülük etmiş, dijital çağ olarak adını tarihe yazdırmış ve işletme evreni için köklü değişim rüzgarlarının esmeye başladığı bir yıl olmuştur. Pandemi sonrası teknolojinin yükselen hakimiyeti, yaşamın pek çok alanında kendini hissettirmiştir. Sosyal izolasyon nedeniyle çalışma hayatında kısa süreliğine de olsa aktif olarak yer alamayan iş gücü, yerini hastalık, salgın fark etmeksizin her koşulda çalışabilecek güvenilir işçilere- otonom araçlara ve yapay zekâ yazılımlarına – bırakmaya başlamış ve bir süre sonra da beşerî iş gücü ile yapay iş gücünü harmanlayan başarılı girişimcilik modelleri yükselmeye başlamıştır. Bu süreçte daha da ön plana çıkan dijitalleşme, girişim evreninin de vazgeçilmez ve bütünleşmiş bir parçası haline gelmiştir. Girişimcilerin iş yapma şeklinin değişmesi ile; yapay zekâ gibi endüstri 4.0 ürünlerinden istifade eden girişimcilerin NASDAQ gibi önemli platformlarda yer bulabilmeleri mümkün olmuştur. Literatürde henüz bir ikili olarak ele alınmamış olan yapay zekâ ve girişimciliğin ele alınacağı bu bölümde, yapay zekâ ve girişimcilik arasındaki bağlara, girişimcilerin yapay zekâ teknolojileri geliştirmek için doğayı nasıl bir ar-ge kaynağı olarak kullanabileceklerine, yapay zekâdan girişimcilerin nasıl istifade edebileceğine değinilecek ve yapay zekânın sürdürülebilirlik ve ekonomi üzerindeki izleri tartışılacaktır.

1. Girişimciliğin Tanımı ve Önemi

18.yy'da ekonomist Richard Cantillon tarafından ilk kez kullanılan girişimci (*entrepreneur*) sözcüğü, aslen Fransızca "*entreprendre*" (girişmek) ifadesinden gelmek-

olmasına rağmen, çevre üzerindeki olumsuz etkisi olumlu etkisine ağır basmakta ve bu yönüyle eleştirilmektedir. Çevre üzerindeki olumsuz etkisini en aza indirgemek için, vergi teşvikleri, lisanslama koşullarında değişiklik gibi tedbirler önerilmektedir.

KAYNAKÇA

Akopyan, F., Sawada, J., Cassidy, A., Alvarez-Icaza, R., Arthur, J., Merolla, P., ... & Modha, D. S. (2015). Truenorth: Design and tool flow of a 65 mw 1 million neuron programmable neurosynaptic chip. IEEE transactions on computer-aided design of integrated circuits and systems, 34(10), 1537-1557.

Auth, G., JokischPavel, O., & Dürk, C. (2019). Revisiting automated project management in the digital age–a survey of AI approaches. Online Journal of Applied Knowledge Management (OJAKM), 7(1), 27-39.

Barış, A. & Yılmaz, T. (2021). Consumers' Perceptions of Online Grocery Applications: 'Getir' a case study in Turkey . Maltepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi , 8 (2), 206-228 . https://dergipark.org.tr/en/pub/iled/issue/68447/1020209 Erişim: 24 Ağustos 2023

Brockhaus Sr, R. H. (1980). Risk taking propensity of entrepreneurs. Academy of management Journal, 23(3), 509-520.

Bruyat, C., & Julien, P. A. (2001). Defining the field of research in entrepreneurship. Journal of business venturing, 16(2), 165-180.

Cordeschi, R. (2004). Cybernetics. The Blackwell guide to the philosophy of computing and information, 186-196.

Çeken, B., & Şen, O. (2023, May). GRAFİK TASARIM SEKTÖRÜNDE YAPAY ZEKÂNIN KULLANILMASI (MİDJOURNEY). In International Conference on Contemporary Academic Research (Vol. 1, pp. 138-145).

Debolini, F. (2006). Art Book Leonardo da Vinci. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, p.92-93

Deng, J., & Lin, Y. (2022). The benefits and challenges of ChatGPT: An overview. Frontiers in Computing and Intelligent Systems, 2(2), 81-83.

Dhar, P. (2020). The carbon impact of artificial intelligence. Nat. Mach. Intell., 2(8), 423-425.

Fernández-Martínez, C. & Fernández, A. (2020). AI and recruiting software: Ethical and legal implications. Paladyn, Journal of Behavioral Robotics, 11(1), 199-216. https://doi.org/10.1515/pjbr-2020-0030 Erişim: 20 Ağustos 2023

Fischer, L. (2021). How slime molds remember where they ate. Scientific American. https://www.scientificamerican.com/article/how-slime-molds-remember-where-they-ate/ Erişim: 3 Temmuz 2023

Gartner, W. B. (1988). “Who is an entrepreneur?” is the wrong question. American journal of small business, 12(4), 11-32.

Goralski, M. A., & Tan, T. K. (2020). Artificial intelligence and sustainable development. The International Journal of Management Education, 18(1), 100330.

Hull, D. L., Bosley, J. J., & Udell, G. G. (1980). Renewing the hunt for the heffalump: identifying potential entrepreneurs by personality characteristics. Journal of Small Business Management (pre-1986), 18(000001), 11.

Institute Project Management (2023) The 6 Best AI Project Management Tools to Help You Succeed. https://instituteprojectmanagement.com/blog/the-6-best-ai-project-management-tools-to-help-you-succeed/ Erişim: 8 Ağustos 2023

Kabir, M. (2018, March). Entrepreneurship process in the era of Artificial Intelligence. In ACPI (pp. 174-182).

Karlsson, C., Friis, C., & Paulsson, T. (2004). Relating entrepreneurship to economic growth. The Emerging Digital Economy: Entrepreneurship Clusters and Policy. Springer-Verlag, Berlin.

Khan, T. (2022). Brain criticality, fractal, and renormalization concepts extended for unification and decoherence theories.

Kirzner, I. M. (1983). Perception, opportunity, and profit. Chicago, IL, USA: Chicago University Press.

Korteling, J. H., van de Boer-Visschedijk, G. C., Blankendaal, R. A., Boonekamp, R. C., & Eikelboom, A. R. (2021). Human-versus artificial intelligence. Frontiers in artificial intelligence, 4, 622364.

Lackéus, M., Lundqvist, M., & Middleton, K. W. (2016). Bridging the traditional-progressive education rift through entrepreneurship. International Journal of Entrepreneurial Behavior & Research, 22(6), 777-803.

Lam, V. (2016). We know very little about the brain": Experts Outline Challenges in Neuroscience. *Scope*. https://scopeblog.stanford.edu/2016/11/08/challenges-in-neuroscience- in-the-21st-century/ Erişim: 19 Ağustos 2023

Leibenstein, H. (1968). Entrepreneurship and development. The American economic review, 58(2), 72-83.

Lumpkin, G. T., & Dess, G. G. (1996). Clarifying the entrepreneurial orientation construct and linking it to performance. Academy of management Review, 21(1), 135-172.

Long, W. (1983). The meaning of entrepreneurship. American Journal of small business, 8(2), 47-59.

Low, M. B., & MacMillan, I. C. (1988). Entrepreneurship: Past research and future challenges. Journal of management, 14(2), 139-161.

Orman, B. (2013). Art Nouveau & Gaudí: The Way of Nature. JCCC Honors Journal, 4(1), 2.

PwC (2018). The macroeconomic impact of artificial intelligence. https://www.pwc.co.uk/economic-services/assets/macroeconomic-impact-of-ai-technical-report-feb-18.pdf Erişim: 10 Temmuz 2023

Rapp, H., & Nawrot, M. P. (2020). A spiking neural program for sensorimotor control during foraging in flying insects. Proceedings of the National Academy of Sciences, 117(45), 28412-28421.

Reid, C. R., & Latty, T. (2016). Collective behaviour and swarm intelligence in slime moulds. FEMS microbiology reviews, 40(6), 798-806.

Roose, K. (2022). An AI-generated picture won an art prize. Artists aren't happy. The New York Times, 2(September).

Schumpeter, J. A. (1934). The theory of economic development (Harvard University Press, Cambridge, MA).

Shane, S., & Venkataraman, S. (2000). The promise of entrepreneurship as a field of research. Academy of management review, 25(1), 217-226.

Shukor, S. F. A. Avian-Centric Design. Nature's Yield and Wonders of Art (NYAWA) 15, p.81 https://core.ac.uk/download/pdf/153825146.pdf Erişim: 14 Haziran 2022

Stevenson, H. H., & Jarillo, J. C. (2007). A paradigm of entrepreneurship: Entrepreneurial management. In Entrepreneurship: Concepts, theory and perspective (pp. 155-170). Berlin, Heidelberg: Springer Berlin Heidelberg.

Tambe, P., Cappelli, P., & Yakubovich, V. (2019). Artificial intelligence in human resources management: Challenges and a path forward. California Management Review, 61(4), 15-42.

Torday, J. S. (2022). Cybernetics as a conversation with the Cosmos. Progress in Biophysics and Molecular Biology, 172, 77-81.

Townsend, R., Lampietti, J. A., Treguer, D. O., Schroeder, K. G., Haile, M. G., Juergenliemk, A., ... & Hakobyan, A. (2019). Future of food: harnessing digital technologies to improve food system outcomes (No. 136012, pp. 1-44). The World Bank.

Wiener, N. (1988). Cybernetics, Cambridge, MA: MIT Press. Introduction to the First Edition, pp. 1-29; Chapter V," Computing machines and the nervous system, 11 pp. 116-132; Chapter VI," Gestalt and Universals," pp. 133-143; and Chapter VII," Cybernetics and psychopathology," pp. 144-154. Neurocomputing, 2, 14.

Van Praag, C. M. (1999). Some classic views on entrepreneurship. De economist, 147, 311-335.

Zhao, L., Zhang, L., Wu, Z., Chen, Y., Dai, H., Yu, X., ... & Liu, T. (2023). When brain-inspired ai meets agi. Meta-Radiology, 100005.

3. BÖLÜM

YAPAY ZEKA ve ÜRETİM YÖNETİMİ

Öğr. Gör. Dr. Buşra Kesici

Düzce Üniversitesi
Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, Yönetim ve Organizasyon Bölümü
busrakesici@duzce.edu.tr
ORCID: 0000-0001-7107-761X

GİRİŞ

Yapay zeka; düşünme, algılama, öğrenme, problem çözme ve karar verme gibi üst düzey bilişsel süreçleri mümkün kılan uygulamalarla dünyada bilişsel bir süreç olarak popülerliği kazanmıştır. Kaliteli veri toplama, analiz ve problem çözümü gibi kolaylaştırıcı avantajlarla, insanların yaşama ve çalışma şeklini insan zekası ve kümülatif öğrenme yeteneğiyle desteklemek için çeşitli avantajlar sunmaktadır (Lee ve diğerleri, 2018). Yapay zeka aslında, bilgisayar temelli sistemlerin algılama, öğrenme ve problem çözme gibi insan zihniyle ilişkili bilişsel işlevleri yerine getirmesidir. Üretimi kolaylaştırarak kullanıcılara hizmet sağlamak için internet tabanlı, hizmet odaklı, işbirliğine dayalı ve esnek akıllı üretim sistemini tanımlayan modellerin geliştirilmesine odaklanmaktadır.

Günümüzün üretim sistemleri giderek daha karmaşık, dinamik ve rekabet koşullarının sert olduğu bir duruma gelmiştir. Fabrika operasyonları, belirsiz koşullar ve süreçlerin birbiriyle ilişkisi nedeniyle sistemler yüksek oranda doğrusal olmayan ve stokastik faaliyet zorluklarıyla karşı karşıyadır. Yapay zeka kavramının hızlı evrimi, son yıllarda makine öğrenimi konularındaki gelişmeler, literatürde büyük veri olarak tanımlanmış ve büyük boyutlardaki üretim verisini işlemek için kullanılan gelişmiş analitik araçlar, üretim süreçlerini dönüştürmek adına önemli bir potansiyeldir. İnternetin günümüzde yaygınlaşması, sensörlerin evrensel varlığı, büyük verinin ortaya çıkışı, bilgi topluluğunun yükselişi ile veri ve bilginin toplum, fiziksel alan ve siber alan ile birbirine bağlanmasıyla birlikte yapay zeka geli-

karın en yüksek seviyelere çıkarılabilmesi için tedarik zincirinde bulunan tüm fonksiyonlarda yapay zeka uygulamalarının kullanılması yaygınlaşmaktadır. Bu çalışma kapsamında, üretim süreçlerinde yapay zekanın tarihi, mevcut uygulamaları, insan robot işbirliği ve tüm bu süreçlerde karşılaşabileceği zorluklar ile fırsatlara değinilmiştir. 1940'lardaki yapay zekanın ilerleyişinin hızlanması ile üretim ve mühendislik gibi alanlarda gerçekleşen ciddi iyileştirmelerin yanı sıra bu konuda çalışan uygulayıcıların yeterli teknik donanıma sahip olması ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Bu kapsamda özellikle üretim süreçlerinde yapay zeka faaliyetlerinin tarihinin iyi bilinmesi, gelişmeler doğrultusunda yeni uygulamaların sistemlere hızlı şekilde entegre edilmesi ve ortaya çıkabilecek tehdit ile fırsatların doğru şekilde değerlendirilmesi sağlanmalıdır. Tüm bu aşamaların da değerlendirilmesiyle birlikte kitap bölümü kapsamında üretim süreçlerinde kullanılan terminolojinin bir özeti ile tarihi gelişimi incelenmiştir. Yapay zeka uygulamaları hakkında yapılan önemli çalışmalara değinilerek mevcut çerçeve çizilmiştir. Sonrasında, günümüzde yine yaygın kullanılan insan robot işbirliği hakkındaki çalışmalara değinilmiştir. Son olarak da üretim süreçlerinde yapay zeka kaynaklı tehditlerin ve fırsatların çerçevesi tanımlanmıştır.

Bundan sonraki çalışmalarda araştırmacıların bugün popülerliğini koruyan makine öğrenimi ve derin öğrenme tekniklerinin üretim süreçlerinde daha yaygın kullanması önerilmektedir. Ayrıca, disiplinler arası çalışmalar ile yapay zekanın farklı sektörlerdeki benzer ve değişen uygulamalarına değinilmelidir.

KAYNAKÇA

Arinez, J. F., Chang, Q., Gao, R. X., Xu, C.,and Zhang, J. (2020). Artificial Intelligence in Advanced Manufacturing: Current Status and Future Outlook. Journal of Manufacturing Science and Engineering, 142(11), 110804-1 – 110804-16.

Batth, R. S., Nayyar, A. and Nagpal, A. (2018). Internet of Robotic Things: Driving Intelligent Robotics of Future—Concept, Architecture, Applications and Technologies, Proceedings of the International Conference on Computer Science, Jalandhar, India, 151–160.

Doltsinis, S., Krestenitis, M., and Doulgeri, Z. (2020). A Machine Learning Framework for Real-Time Identification of Successful Snap-Fit Assemblies. IEEE Transactions on Automation Science and Engineering, 17(1), 513–523.

Helms, E., Sehraft, R. D. and Hägele, M. (2002). "Rob@Work: Robot Assistant in Industrial Environments," Proceedings of the IEEE International Workshop on Robot and Human Interactive Communication, Berlin, Germany, 399–404.

Ji, Z., Peigen L., Yanhong Z., Baicun W., Jiyuan Z. and Liu M. (2018). Toward New-Generation Intelligent Manufacturing, Engineering, 4(1), 11-20.

Kesici, B. ve Yıldız, M. S. (2016). Kalite Kontrol Faaliyetlerinde Yapay Zekâ Kullanımı ve Bir Otomotiv Yan Sanayisinde Uygulanması. Yalova Sosyal Bilimler Dergisi, 6 (12), 307-323.

Lecun, Y., Bengio, Y. and Hinton, G. (2015). Deep Learning. Nature, 521(7553), 436–444.

Lee, J., Bagheri, B. and Kao, H.A. (2015). A cyber-physical systems architecture for Industry 4.0-based manufacturing systems. Manufacturing Letters, 3, 18-23.

Lee, J. Davari, H, Singh J and Pandhare V. (2018) Industrial artificial intelligence for industry 4.0 - based manufacturing systems. Manufacturing Letters, 18, 20–23.

Li, B., Hou, B., Yu, W., Lu, X., Yang, C. (2017). Applications of artificial intelligence in intelligent manufacturing: a review. Frontiers of Information Technology & Electronic Engineering, 18. 86-96.

Negahban, A., and Smith, J. S. (2014). Simulation for Manufacturing System Design and Operation: Literature Review and Analysis. Journal of Manufacturing Systems, 33(2), 241–261.

Nikolaidis, S., Lasota, P., Rossano, G., Martinez, C., Fuhlbrigge, T., and Shah, J. (2013). Human-Robot Collaboration in Manufacturing: Quantitative Evaluation of Predictable, Convergent Joint Action. International Symposium on Robotics, ISR 2013, Seoul, South Korea.

Pan, Y.H. (2016). Heading toward artificial intelligence 2.0. Engineering, 2(4), 409-413.

Posada, J., Toro, C., Barandiaran, I., Oyarzun, D., Stricker, D., Amicis, R., Pinto, E., Eisert, P., Döllner, J. and Vallarino, I. (2015). Visual computing as a key enabling technology for industrie 4.0 and industrial Internet. Institute of Electrical and Electronics Engineering, 35(2), 26-40.

Rizvi, A., Haleem, A., Bahl, S. and Javaid, M. (2021). Artificial Intelligence (AI) and Its Applications in Indian Manufacturing: A Review, In book: Current Advances in Mechanical Engineering, Chapter: 76, Publisher: Springer, Singapore

Robla, S., Becerra, V. M., Llata, J., Gonzalez-Sarabia, E., Torre-Ferrero, C., and Perez-Oria, J. (2017). Working Together: A Review on Safe Human-Robot Collaboration in Industrial Environments, IEEE Access, 5, 26754–26773.

Roncone, A., Mangin, O., and Scassellati, B. (2017). Transparent Role Assignment and Task Allocation in Human Robot Collaboration, Proceedings of the IEEE International Conference on Robotics Automation, Singapore, 1014–1021.

Sharp, M., Ak, R. and Hedberg, T. (2018) A Survey of the Advancing Use and Development of Machine Learning in Smart Manufacturing. Journal of Manufacturing Systems, 48 (Part C), 170–179.

Stracener, C., Samelson, Q., Mackie, J., Ihaza, M., Laplante, P. A. and Amabe, B. (2019) The internet of things grows artificial intelligence and data sciences. IT Proffesional, 21(3), 55–62.

Tegmark, M. (2017). Life 3.0: Being Human in the Age of Artificial Intelligence. Knopf.

Wang, S., Wan, J., Li, D., and Zhang, C. (2016). Implementing Smart Factory of Industrie 4.0: An Outlook. International Journal of Distributed Sensor Networks, 2016(4), 1-10.

Wang, J., Ma, Y., Zhang, L., Gao, R. X. And Wu, D. (2018). Deep learning for smart manufacturing: Methods and applications. Journal of Manufacturing Systems, 48 (Part C), 144-156.

Wang, G., Ledwoch, A., Hasani, R. M., Grosu, R., and Brintrup, A. (2019a). A Generative Neural Network Model for the Quality Prediction of Work in Progress Products, Applied Soft Computing, 85, 1-13.

Wang, L., Gao, R., Váncza, J., Krüger, J., Wang, X. V., Makris, S. and Chryssolouris, G. (2019b). Symbiotic Human-Robot Collaborative Assembly. CIRP Annals, 68(2), 701–726.

Wang, J., Zhao, R. and Gao, R. (2020) Probabilistic Transfer Factor Analysis for Machinery Autonomous Diagnosis Cross Various Operating Conditions, IEEE Transactions on Instrumentation and Measurement, 69(8), 5335–5344.

Wuest, T., Weimer, D., Irgens, C., and Thoben, K. D. (2016). Machine Learning in Manufacturing: Advantages, Challenges, and Applications. Production and Manufacturing Research, 4(1), 23–45.

Zou, J., Chang, Q., Lei, Y. and Arinez, J. (2018). Production System Performance Identification Using Sensor Data. IEEE Transactions on Systems Man and Cybernetics: Systems, 48(2), 255–264.

4. BÖLÜM

YAPAY ZEKÂ DESTEKLİ STRATEJİK KARAR VERME

Dr. Öğr. Üyesi Şükrü Mustafa Kaya
İstanbul Aydın Üniversitesi, Bilgisayar Teknolojileri
mustafakaya@aydin.edu.tr
ORCİD: 0000 0003 2710 0063

Dr. Öğr. Üyesi Vildan Bayram
İstanbul Aydın Üniversitesi, İşletme Yönetimi
vildanbayram@aydin.edu.tr
ORCID: 0000-0001-7526-6485

Giriş

Yapay zekâ teknolojileri, iş dünyasında ve stratejik karar alma süreçlerinde büyük bir dönüm noktası olmuştur. Bu teknolojiler, hızlı bir şekilde büyük miktardaki verileri analiz edebilme ve tahminde bulunma özellikleri sayesinde stratejik karar verme süreçlerinde büyük yarar sağlamaktadır. Stratejik karar alma süreçlerinde yapay zekâ teknolojileri, talep tahminleri, pazar trendleri analizi, risk değerlendirmeleri ve rekabet analizleri gibi alanlarda kullanılmaktadır. Böylece bazı otomatik karar alma süreçlerinde işlerlik sağlanmakta, işletmeler daha hızlı ve etkili kararlar almakta ve rekabet avantajı elde etmektedirler.

Son yıllarda stratejik karar alma süreçlerini etkilemenin ötesinde günlük hayatın bile gündemini oluşturan yapay zekâ konusu, dijital teknolojiler ve bu teknolojilerle oluşan dijital devrimin sonucu olarak dünya üzerinde büyük bir dönüşüm ve değişime neden olmuştur. Buharlı makinelerle başlayan birinci sanayi devrimi, kas gücünün üstlendiği misyonu makinalara yüklerken, elektrik enerjisinin yaygınlaşması makineleşmeye hız katmış ve 19. yüzyılda yaşanan büyük sanayi devriminin lokomotifi olmuştur.

riyle faaliyetlerini kolaylaştıracak, verimliliğini artıracak ve sürdürülebilir kurumsal yapıyı hayata geçirebilecek yapay zekâ tekniklerinden maksimum ölçüde yararlanmaları gerekmektedir.

Yapay zekâ ve stratejik karar verme ile ilgili yapılan birçok çalışma literatürde mevcuttur. Bu çalışmalar incelendiğinde görülmektedir ki yapay zekanın işletmelerde stratejik karar verme kavramıyla ilişkilendirilirken özellikle bilgi yönetim süreçlerinde karar verme konusu odak noktası haline gelmektedir. Yapay zekâ teknolojisinin insan işlerini kolaylaştırmaktan ziyade insan hayatına yön verici ve şekillendirici hal alması farklı disiplinlerinde bu konunun ele almasına neden olmaktadır.

Bir olay ya da durumla ilgili yargıda bulunma ve karar alma doğal haliyle insana özgü bir özellik olarak kabul edilmektedir. Üst düzey yöneticilerde bulunması gereken muhakeme becerisi henüz yapay zekalarda tam anlamıyla gelişmemiştir. Fakat yakın gelecekte yapay zekanın işletmelerde karar alıcı pozisyonda olacağı öngörülmektedir. Yapay zekâ destekli stratejik karar verme başlığı altında incelediğimiz yapay zekâ ve stratejik karar verme kavramlarının hem literatürde hem de iş hayatında oldukça büyük bir gündem olduğu görülmektedir.

Yapay zekâ destekli stratejik karar verme, işletmelerin hızlı ve doğru kararlar almasına yardımcı olan güçlü bir araçtır. Ayrıca yapay zekâ kullanımı işletme performansını artırabilir ve rekabet üstünlüğü sağlayabilir. Öncelikle, güvenilir ve kaliteli veri kaynaklarının sağlanması gerekmektedir. Yanlış veya eksik verilerle çalışmak, karar verme sürecini olumsuz etkileyebilir. Ayrıca, etik ve gizlilik konuları da göz önünde bulundurulmalıdır. Yapay zekâ algoritmalarının insan değerleriyle uyumlu olarak çalışması ve kişisel verilerin korunması sağlanmalıdır. İşletmeler, yapay zekâ destekli stratejik karar verme sistemlerini benimseyerek rekabet avantajını elde edebilir ve sürdürülebilir başarı sağlayabilirler.

Kaynakça

Aktan, C.C. (2003). *Değişim Çağında Yönetim*, Sistem Yayıncılık, İstanbul.

Ansoff, H. I. (2007). *Strategic Management Classic*. Palgrave Macmillan. Hampshire, UK. http://dx.doi.org/10.1057/9780230590601

Aralova, O. (2020). *Appointing Artificial Intelligence As a Director of a Company: Utopia or Reality of the Future?* (Master Thesis), Mykolas Romeris University Mykolas Romeris Law School Institute of Private Law, Vilnius.

Baum J. R. & Wally S. (2003). Strategic decision speed and firm performance, *Strategic Management Journal, 24*(11), 1107-1129.

Bayram, V. (2021). Çağdaş İşletme Stratejisi Formülasyonunda Nitel Bir Çalışma: Mavi Örneği. *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 13(2), 260- 286.

Balaban, M. E. ve Kartal, E. (2018). Veri Madenciliği ve Makine Öğrenmesi Temel Algoritmaları ve R Dili ile Uygulamaları (2. bs.). Beyoğlu, İstanbul: Çağlayan Kitabevi.

Borana J., (2016), Applications of Artificial Intelligence & Associated Technologies,Proceeding of International Conference on Emerging Technologies in Engineering, Biomedical, Management and Science

Bourgeois, L. J. (1985). Strategic Goals, Perceived Uncertainty, and Economic Performance in Volatile Environments. *The Academy of Management Journal*, 28(3), 548-573.

Budak, G. (2000). Öğrenen örgütlerde stratejik planlama ve stratejik öğrenme. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, *15*(1).

Daft, R., L. (2010). *Management*. Ninth Edition. USA: South Western Publishing.

Demirhan, A., Kılıç, Y. A. & İnan, G. (2010). Tıpta yapay zekâ uygulamaları. *Yoğun Bakım Dergisi,* 9(1):31-41.

Dinçer, Ö. (2003). *Stratejik Yönetim ve İşletme Politikası*, BETA Yayınları, İstanbul.

Drucker P. F. (1967). *The Effective Decision*, Harvard Business Review.

Eren, E. (2013). *İşletmelerde Stratejik Yönetim ve İşletme Politikası*. İstanbul: Der Yayınevi.

Fredrickson, J., W. (1984). The Comprehensiveness of Strategic Decision Processes: Extension, Observations, Future Directions. *Academy of Management Journal*, 27(3), 445-466.

Gözübüyük, B. (2022). Yapay Zekâ Algoritmalarının Anonim Ortaklıklarda Alınan Stratejik Kararlar Bakımından Yönetim Kuruluna Sağlayabileceği Olası Katkılar. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, *26*(1), 141-164. https://doi.org/10.34246/ahbvuhfd.1066623

Güçlü, N. (2003). Stratejik yönetim. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, *23*(2).

Haenlein, M. & Kaplan, A. (2019). A brief history of artificial intelligence: On the past, present, and future of artificial intelligence. *California ManagementRreview*, *61*(4), 5-14.

Jensen, M. C. & Meckling, W. H. (1976). Theory of the Firm: Managerial Behavior, Agency Costs and Ownership Structure, *Journal of Financial Economics*, 3(4), 5.

Kartal E. (2021). Machine Learning and Artificial Intelligence, Tıp Bilişimi, 18. Bölüm, İstanbul Üniversitesi, Enformatik Bölümü, İstanbul, Türkiye, DOI: 10.26650/ B/ET07.2021.003.18

Keskenler, M. F. & Keskenler, E. F. (2017). Geçmişten günümüze yapay sinir ağları ve tarihçesi. *Takvim-i Vekayi*, 5(2), 8-18.

Koçel, T. (2013). *İşletme Yöneticiliği: Yönetim ve Organizasyon, Organizasyonlarda Davranış, Klasik-Modern-Çağdaş ve Güncel Yaklaşımlar*, 14.b, Beta Basım, İstanbul.

Mahesh B. (2019), Machine Learning Algorithms -A Review, International Journal of Science and Research (IJSR), ISSN: 2319-7064, DOI:10.21275/ART20203995,

Meier, K. J., Laurence J. Jr., George A. B. & Richard M. W. (2007). Strategic Management and the Performance of Public Organizations: Testing Venerable Ideas against Recent Theories. *Journal of Public Administration Research and Theory,* 17(3), 357–377.

Mintzberg, H. (1971). Managerial Work: Analysis From Observation. Management Science, *Application Series*, 18(2), 97-110.

Mucuk İ. (2018). *Pazarlama İlkeleri*, 11. Basım, Türkmen Kitabevi, İstanbul.

Nabiyev. V.V., (2016), Yapay Zeka:İnsan-Bilgisayar Etkileşimi, *Seçkin Yayıncılık San. ve Tic.A.Ş., ISBN:978-975-02-3727-0*

Odabaş, Ç. (2004). Stratejik yönetim ve e-devlet. *Sayıştay Dergisi*, (55), 83-93.

Özçalıcı, M. & Ayrıçay, Y. (2016). Bilgi işlemsel zekâ yöntemleri ile hisse senedi fiyat tahmini: BİST uygulaması. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25(1): 274-298.

Pamuk,G., Erkut, H. & Ülegin, F. (1997). *Stratejik Yönetim ve Senaryo Tekniği*, İrfan Yayıncılık, İstanbul.

Papadakis, V., M., Lioukas, S. & Chambers, D. (1998). Strategic Decision-Making Processes: The Role of Management and Context. *Strategic Management Journal*, 19: 115-147.

Petekci A.R. (2021). Teorik Olarak Makine Öğrenimi,ISBN: 9786254125195

Porter, M. E. (1996). *What is strategy?,* Harvard Business Review, November-December

Pospolev D.A. (1990). Yayap Zekâ. Modeller ve Yöntemler, Kitap II,Moskova Radio Svyaz.,304 s.

Riedl, M. O. (2019). Human-centered artificial intelligence and machine learning. *Human Behavior and Emerging Technologies*, 1(1): 33-36.

Robbins, S.P., De Cenzo, D. A. & Coulter, M. (2011). *Fundamental of Management: Essential Concepts and Applications,* 7. Edition, Pearson, Boston, s. 109.

Russel S.Norving P.,(2010). Artificial Intelligence A Modern Approach Third Edition, *Copyright 2010, 2003, 1995 by Pearson Education, Inc., Upper Saddle River, New Jersey 07458.ISBN-13: 978-0-13-604259-4*

Shams M. (2020)., Ağ Anomalisi Tespitinde Makine Öğrenmesi Algotirmalarının Kullanımı Ve Karşılaştırılmalı Analizi,Sakarya Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü,Bilgisayar ve Bilişim Mühendisliği ABD.

Saleh Z.M. (2019), Artificial Intelligence Definition, Ethics and Standards,The British Universty in Egypt, Electronics and Communications: Law, Standards and Practice | 18ELEC07I

Schwenk, C., R. (1995). Strategic Decision Making. *Journal of Management.* 21(3), 47-493.

Simon, H. A. (1987). Making Management Decisions: The Role of Intuition and Emotion. *Academy of Management Executive,* 1(1), 57–64.

Sterling, J. (2003). Translating Strategy into Effective Implementation: Dispelling the Myths and Highlighting What Works, *Strategy and Leadership*, 31(3), 27–34.

Strategor, (1997). *Politique Generale de l'entreprise*, 3 edition, Dunod, Paris.

Slage, J.R. (1971), Artificial Intelligence:The Heuristic Programming Approach, N.Y.:Mc. Graw Hill.

Şahinarslan F.V. (2019). Makine Öğrenmesi Algoritmaları ile Nüfus Tahmini:Türkiye Örneği,İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,İşletme ABD.

Şengül Z. (2022). Makine Öğrenmesi Algoritmaları Kullanılarak Bitcoin Fiyat Tahmini,Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ekonometri ABD,Edirne.

Ülgen, H. & Mirze, S. K. (2014). *İşletmelerde Stratejik Yönetim*. İstanbul: Beta Ya

Yudong Zhang, Saeed Balochian, Praveen Agarwal, Vishal Bhatnagar, Orwa Jaber Housheya, "Artificial Intelligence and Its Applications", Mathematical Problems in Engineering, vol. 2014, Article ID 840491, 10 pages, 2014. https://doi.org/10.1155/2014/840491

Zehir, C., Özşahin, M. (2006). Stratejik Karar Verme Hızını Etkileyen Örgütsel, Çevresel faktörler ve Firma Performansı İlişkisi: İmalat Sektöründe Bir Saha Çalışması. *Gazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 9 (1): 137-157.

5. BÖLÜM

YAPAY ZEKA VE DİJİTAL LİDERLİK

Dr. Öğr. Üyesi Zeynep Kabadayı Kuşçu
Piri Reis Üniversitesi, Uluslararası Ticaret ve İşletmecilik
zkuscu@pirireis.edu.tr
ORCID: 0000-0002-8805-3187

1. Giriş

Dijital liderlik 21. yüzyıl ile birlikte öne çıkan ve araştırılmaya başlanan bir kavramdır. Endüstri 4.0 sonrasında tüm sektörlerdeki işletmeler artan sayı ve süratle dijitalleşmekte ve yeni dijital örgüt biçimlerine göre yeniden organize edilmektedir (Zeike vd. , 2019). 2020 yılında patlak veren ve ofiste çalışma düzenini alt üst eden COVID 19 salgını ise kalıcı olarak hibrid çalışma modelini birçok örgütün benimsemesine yol açmış, hatta bazı şirketler çalışanlarının başka şehirlerde yaşayıp tamamen uzaktan çalışmasının da önünü açmıştır. Google, Amazon, Microsoft, Turkcell, Garanti BBVA gibi dev şirketler bu çalışma düzenlerinin öncülüğünü yapmaktadır. Uzaktan çalışma modellerinin yaygınlaşması ve sanal örgüt sayılarının artması bilgi teknolojileri ve yönetim bilişim sistemlerinin iş süreçlerine etkin bir şekilde entegre edilmesini gerekli kılmıştır. (Erer vd., 2023).

Gidişat gösteriyor ki yönetim ve organizasyon alanında dijital liderliğin nasıl etkili hale getirebileceği ve sanal takımların nasıl motive edilebileceği en önemli araştırma konularından olacaktır. Erer vd. (2023)'ün 2004-2023 yılları arasında dijital liderlik üzerinde 134 eser üzerinde yaptığı bibliyometrik analiz sonucu dijital liderlik çalışmalarının 2019'dan sonra hızlı artış gösterdiği, çalışmaların en çok yönetim alanında çıktığı ve en çok kullanılan kelimenin dijital dönüşüm olduğu görülmüştür. Endüstri 4.0'ın tetiklediği dijital dönüşüm sadece teknolojik bir dönüm noktası değildir, aynı zamanda şirketlerin süreç ve dizaynlarında köklü değişikliklere neden olan bir faktördür (Klein, 2020). Bugün dijitalleşme trendini kaçıran şirketlerin gelecekte dijital öncülerden daha yavaş, daha az esnek ve daha az rekabetçi olacağı düşünülmektedir (Berman ve Marshall, 2014).

dizüstü bilgisayar olan her yer ofis olmuştur. Bilgi hızlı paylaşılırken, özel hayatlarımız her kanaldan gelen mesajlar ile altüst olmuştur. Kaçınılmaz, geri dönüşü olmayan ve bu çok hızlı dijital dönüşüm gerçekleşirken en büyük ilaç dinlemek olmuştur. Ekip arkadaşlarını ve müşteriyi dinleyen liderler şirketlerini ileriye götürebilmişlerdir.

Dijital liderler ile örtüşen liderlik biçimleri (dönüşümcü, katılımcı, paylaşılan, hizmetkâr, otantik vb.) geçmişte hükmü olan karizmatik ve otokratik tarzdaki liderliklerin yerini almakta; yeni nesil çalışanlar daha eşitlikçi, yenilikçi, ekibini güçlendiren, yardımsever ve etik liderleri tercih etmektedir. Dünya Bankası Grubu Cinsiyet ve Gelişme Danışma Kurulu Üyesi Gülden Türktan yeni dijital çağın kadın çağı olacağına inanmakta, çünkü yeni tarz liderlik biçimleri kadınların güçlü olduğu nitelikler ile örtüşmekte ve onları avantajlı kılmaktadır. İletişime açık olmak, birlikte karar vermek, süreç odaklılık, ayrıntılı düşünmek, eş zamanlı olarak daha çok faaliyete odaklanabilmek kadınların güçlü olduğu yönleridir. Bu bağlamda dijitalleşmenin işgücü çeşitliliğini toplumsal cinsiyet açısından nasıl etkilediği üzerinde daha çok araştırmaya ihtiyaç vardır. Örgütlerin çift yetenekli olması örneğin hem operasyonları verimli yürütüp hem de vizyoner ve yenilikçi olabilmesi için çeşitli yeteneklere sahip liderlere eş zamanlı ihtiyaç duymaktadır. Paylaşılan liderlik de gelecekte çok duyacağımız kavramlar arasında olacaktır. Dijitalleşirken insana daha çok değmek umuduyla.

Kaynakça

Adıgüzel, O., Batur, H. Z. ve Ekşili, N. (2014), "Kuşakların Değişen Yüzü ve Y Kuşağı ile Ortaya Çıkan Yeni Çalışma Tarzı: Mobil Yakalılar", Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S: 19, ss. 165-182.

Aka, B. (2018). Bebek Patlaması X ve Y Kuşağı Yöneticilerinin Örgütsel Bağlılık Düzeylerinin Kamu ve Özel Sektör Farklılıklarına Göre İncelenmesi: Bir Araştırma. *Visionary E-Journal/Vizyoner Dergisi*, *9*(20).

Akdemir, A., Konakay, G., & Demirkaya, H. (2013). Y kuşağının kariyer algısı, kariyer değişimi ve liderlik tarzı beklentilerinin araştırılması. *Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, *2*(2), 11-42.

Altuntuğ, N. (2012), "Kuşaktan Kuşağa Tüketim Olgusu ve Geleceğin Tüketici Profili", Süleyman Demirel Üniversitesi Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi, C: 4, S: 1, ss. 203-212.

Amit, R., & Zott, C. (2001). Value creation in e-business. *Strategic management journal*, *22*(6-7), 493-520.

Avolio, B. J., Gardner, W. L, Walumbwa, F. O., Luthans, F., & May, D.R., (2004). Unlocking the mask: A look at the process by which authentic leaders' impact follower attitudes and behaviors. The Leadership Quarterly, 15, 801–823.

Avolio, B. J., & Kahai, S. S. (2002). Placing the "E" in e-leadership: Minor tweak or fundamental change. *The future of leadership development*, 49-70.

Avolio, B. J., & Kahai, S. (2003). Placing the "E" in e-leadership: Minor tweak or fundamental change. In *The future of leadership development* (pp. 75-96). Psychology Press.

Ayhan, A. ve Saral, G. S. (2018), "Farklı Kuşakların Kurumsal Sosyal Sorumluluk Faaliyetlerine Yönelik Tutumları: X ve Y Kuşakları Üzerine Betimsel Bir Analiz", Galatasaray Üniversitesi İletişim Dergisi, S: 29, ss. 161-182.

Bako, M. (2016), "The Leadershıp Style Preferences Of Academics From Different Generations: Baby Boomers, Generation X, Generation Y and Generation Z", Master Of Thesis, İstanbul Kemerburgaz Üniversity Graduate School Of Social Sciences, İstanbul.

Berman, S., & Marshall, A. (2014). The next digital transformation: from an individual-centered to an everyone-to-everyone economy. *Strategy & Leadership*, *42*(5), 9-17.

Carson, J. B., Tesluk, P. E., & Marrone, J. A. (2007). Shared leadership in teams: An investigation of antecedent conditions and performance. Academy of Management Journal, 50, 1217–1234.

Cortellazzo, L., Bruni, E., & Zampieri, R. (2019). The role of leadership in a digitalized world: A review. *Frontiers in psychology*, *10*, 1938.

Crawford-Mathis, K. J. (2009). Concepts and challenges of e-leadership. In *Encyclopedia of Human Resources Information Systems: Challenges in e-HRM* (pp. 161-165). IGI Global.

DasGupta, P. (2011). Literature review: e-Leadership. *Emerging Leadership Journeys*, *4*(1), 1-36.

Demirel, Z. H. (2021). Çalışma hayatında geleceğin insan kaynağı: Alfa kuşağı. *OPUS International Journal of Society Researches*, *18*(Yönetim ve Organizasyon Özel Sayısı), 1796-1827.

Dereli, B. ve Toruntay, H. (2015), "Örgütlerde Kuşakların İş Değerleri, Motivasyon ve Mentorluk Kavramlarına Dayalı Yönetimi", İstanbul Ticaret Üniversitesi Tartışma Metinleri, C: 3, S: 5, ss. 1-11.

Duygulu, S. (2018), "Yeni Medya Teknolojilerinin K-Kuşağının Ebeveynleriyle Olan İletişimine Etkisi", TRT Akademi, C: 3, S: 6, ss. 632-652.

El Sawy, O. A., Kræmmergaard, P., Amsinck, H., & Vinther, A. L. (2016). How LEGO Built the Foundations and Enterprise Capabilities for Digital Leadership. MIS Quarterly Executive, 15(2), 141-166.

Erer B.., Demirel, E. & Savaş, Y. (2023). Dijital Liderliğin Görsel Haritalama Tekniğine Göre Bibliyometrik Analizi. *Uluslararası Liderlik Çalışmaları Dergisi: Kuram ve Uygulama*, *6*(1), 1-22.

Harvard Business Review Analytic Services (2017). Operationalizing Digital Transformation: New Insights Into Making Digital Work. 1–12. Erişim: https://hbr.org/ sponsored/2017/05/operationalizing-digital-transformation-new-insights-into-making-digital-transformation-work

Hewitt, P. M., Pijanowski, J., Tavano, J. and Denny, G. S. (2012), "Baby Boomers, Generation X and Generation Y: Who Will Lead Our Schools?", International Review of Social Sciences and Humanities, Vol: 3, No: 1, pp. 232-240.

Howe, N. ve Strauss, W. (1992). "The New Generation Gap", The Atlantic Monthly, ss. 67-89.

Kane, G. C., Palmer, D., Phillips, A. N., Kiron, D., & Buckley, N. (2015). Strategy, not Technology, Drives Digital Transformation.

Kavalcı, K. ve Ünal, S. (2016), "Y ve Z Kuşaklarının Öğrenme Stilleri ve Tüketici Karar Verme Tarzları Açısından Karşılaştırılması", Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C: 20, S: 3, ss. 1033-1050.

Kian, Tan S. and Yusoff, Wan F. W. (2012), "Generation and Their Work Motivation", Proceedings International Conference of Technology Management, Business and Entrepreneurship, pp. 396-408.

Keleş, H. N. (2011), "Y Kuşağı Çalışanlarının Motivasyon Profillerinin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma", Bahçeşehir Üniversitesi Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi, C: 3, S: 2, ss. 129-139.

Koç, M., Öztürk, L. ve Yıldırım, A. (2016), "X ve Y Kuşağının Örgütsel Bağlılık Farklılıklarını Belirlemeye Yönelik Ampirik Bir Çalışma", Küresel İş Araştırmaları Kongresi, C: 2, S: 1, ss. 69-78.

Koçel, T. (2010). İşletme yöneticiliği (12. baskı). *İstanbul: Beta Yayınları*.

Klein, M. (2020), Leadership Characteristics In The Era Of Digital Transformation, BMIJ, (2020), 8(1): 883-902 doi: http://dx.doi.org/10.15295/bmij.v8i1.1441

Kuran, E. (2021). *Z/Bir Kuşağı Anlamak*. Can Yayınları.

Kuyucu, M. (2014). Y Kuşağı ve Facebook: Y Kuşağının Facebook kullanım alışkanlıkları üzerine bir inceleme. Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 13(49), 55-83.

Mahraz, M. I., Benabbou, L., & Berrado, A. (2019, October). A systematic literature review of digital transformation. In *Proceedings of the International Conference on Industrial Engineering and Operations Management* (pp. 917-931). IEOM Society.

Marvel, M. R., & Lumpkin, G. T. (2007). Technology entrepreneurs' human capital and its effects on innovation radicalness. *Entrepreneurship theory and practice*, *31*(6), 807-828.

Meuser, J. D., Gardner, W. L., Dinh, J. E., Hu, J., Liden, R. C., & Lord, R. G. (2016). A network analysis of leadership theory: The infancy of integration. Journal of Management, 42, 1374–1403.

Özmen, Ö. N., Engin, E. R. İ. Ş., & Pınar, Ö. Z. E. R. (2020). Dijital liderlik çalışmalarına bir bakış. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, *25*(1), 57-69.

Newton, R. (2015). How to Co-Lead a Team? Harvard Business Review (https://hbr.org/2015/07/how-to-co-lead-a-team)

Northouse, P. G. (2016). *Leadership: Theory and practice*. Sage publications.

Pearce, C. L., & Conger, J. A. (2002). *Shared leadership: Reframing the hows and whys of leadership*. Sage Publications.

Robbins, S. P., & Judge, T. (2018). Essentials of organizational behavior.

Russell RF, Stone AG. 2002. A review of ser- vant leadership attributes: developing a practical model. Leadersh. Organ. Dev. J. 23:145–57

Sainger, G. (2018). Leadership in digital age: A study on the role of leader in this era of digital transformation. International Journal on Leadership, 6(1), 1

Scudamore, B. (2018). Why Co-Leadership Is The New Strategy For Company Growth. Forbes (https://www.forbes.com/sites/brianscudamore/2018/04/10/why-co-leadership- is-the-new-strategy-for-company-growth/?sh=2801720619f3)

Sihombing, Y. (2021). Understanding working values preferences of Generation Z. *PalArch's Journal of Archaeology of Egypt/Egyptology*, *18*(1), 915-924.

Singh, A. P., ve Dangmei, J. (2016). Understanding the generation Z: the future workforce. *South-Asian journal of multidisciplinary studies*, *3*(3), 1-5.

Sönmez, F. (2016), "Sosyal Medyanın, Z Kuşağı Tüketicilerinin Satın Alma Davranışları Üzerindeki Etkisi", Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa.

Sullivan, D. (2007). Sullivan climate change renters background paper.

Temelkova, M. (2018). Skills for digital leadership-Prerequisite for developing high-tech economy. *International Journal of Advanced Research in Management and Social Sciences*, *7*(12), 50-74.

Toduk, Y. (2017). *Türkiye'nin liderlik haritası: güncel liderlik yaklaşımları ve Türkiye'den örnekler*. CEO Plus.

Toduk, Y. (2014). 2023 Lideri Dijital Çağın Liderlik Sırları. İstanbul, Doğan Egmont Yayıncılık

Yenal, A. (2023). Dijital Dönüşüm ve Liderlik (2. Basım). Ankara, Nobel Yayın.

Yücebalkan, B. Ve Aksu, B. (2013), "Potansiyel İşgücü Olarak Y Kuşağının Transsormasyonel Liderlerle Çalışabilirliğine Yönelik Bir Araştırma", Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi, C: 5, S: 1, ss. 16-32.

Walumbwa, F. O., Avolio, B. J., Gardner, W. L., Wernsing, T. S., & Peterson, S. J. (2008). Authentic leadership: Development and validation of a theory-based measure. Journal of Management, 34(1), 89-126.

Zeike, S., Bradbury, K., Lindert, L. & Pfaff, H. (2019). Digital leadership skills and associations with psychological well-being. *International journal of environmental research and public health*, *16*(14), 2628.

Zhu, J., Liao, Z., Yam, K. C., & Johnson, R. E. Manuscript for the IRIOP Annual Review Issue 2019 Shared Leadership: A State-of-the-Art Review and Future Research Agenda.

6. BÖLÜM

YAPAY ZEKANIN DİJİTAL DÖNÜŞÜM STRATEJİLERİNDEKİ ROLÜ

Dr. Öğr. Üyesi Gülaçtı Şen
Balıkesir University
Edremit School of Civil Aviation, Department of Aviation Management
gulacti.sen@balikesir.edu.tr
ORCID:0000-0003-4168-0586

GİRİŞ

Dijitalleşme, mobil cihazlar, dronlar veya sürücüsüz arabalar gibi gelişmekte olan teknolojileriyle hayatın her alanını ve tüm toplumları etkileyen önemli bir konudur (Preindl, Nikolopoulos ve Litsiou (2020). Teknoloji tarafından desteklenen, toplumun siyasi ve ekonomik durumunu etkileyen çok boyutlu bir olgu olarak literatürde yerini alan kavram ise 'dijital dönüşüm' dür (Rêgo, vd., 2021). Dijital dönüşüm, gelişen teknoloji ile hem organizasyonlar, hem de bireyler için yadsınamayacak kadar önemli hale gelmiştir. Dijital dönüşüm, hayatın her alanındaki değişimin dijitalleşme ile desteklenmesi olarak ifade edilebilir. Toplumu her yönüyle etkileyen diğer bir konu ise yapay zekadır. Robotları ve otonom araçları, yüz tanımayı, doğal dil işlemeyi ve her türden sanal aracıları içeren mevcut yapay zeka teknolojileri, yaşamın çeşitli alanlarında kullanılmaktadır. Sağlık hizmetleri, eğitim, istihdam, eğlence, güvenlik ve ulaşım gibi çeşitli alanlarda insanların yaşamlarını iyileştirmek için paha biçilemez olanaklar sağlamaktadır (Berente vd., 2021). Şirketlerde ise işin değeri açısından çeşitli avantajlar vaat eden geniş kapsamlı teknolojiler kümesi olarak ele alınmaktadır (Enholm vd., 2021).

Günümüzde yapay zekadaki tüm gelişmeler, bilgisayar bilimi, elektronik ve iletişim ağlarındaki (internet ve ilgili teknolojiler dahil) ilerlemelerle birlikte, yeni yaşam biçimlerini ve insanlar arasındaki etkileşimi temsil eden dijital dönüşüm

pay zeka uygulamalarının vazgeçilmez olduğu ortadadır. İş dünyasının bu yöndeki dönüşümü ve dönüşüm stratejilerindeki yapay zeka uygulamalarını entegre ederek arttıracağı görülmektedir. Bu çalışmada dijital dönüşüm stratejilerinde yapay zeka uygulamalarının önemi ve yapay zeka odaklı dijital dönüşüm stratejilerinin iş dünyası açısından gelecekteki etkileri aktarılmaya çalışılmıştır. Literatürde yer alan bir diğer konu ise yapay zekanın zararlarıdır. Özellikle işgücü piyasasında eşitsizlik ya da istihdam sorunları ele alınabilecek konulardır. Ancak bunun kanıtlanabilirliği henüz olmadığı ve detaylı araştırma gerektirdiği için farklı bir çalışmanın konusu olarak ele alınabilir. Bu çalışmada yapay zekanın dijital dönüşüm stratejilerinde, işletmenin başarısı açısından önemli olduğu ve gelecekte etkili olabileceği ifade edilmiştir.

KAYNAKÇA

Accenture (2023). Artificial Intelligence. https://www.accenture.com/us-en/insights/ artificial-intelligence-summary-index (Erişim Tarihi: 09.06.2023).

Alkan, N., & Kahraman, C. (2023). Prioritization of supply chain digital transformation strategies using multi-expert Fermatean fuzzy analytic hierarchy process. *Informatica*, *34*(1), 1-33.

Aslan, M. (2021). Stratejik Karar Alma Sürecinin Dijital Dönüşümü ve Yapay Zeka. Değişimden Dönüşüme Sosyal Bilimlerde Yeni Normlar. Gazi Kitabevi, 1. Basım, Ankara.

Berente, N., Gu, B., Recker, J., & Santhanam, R. (2021). Managing artificial intelligence. *MIS quarterly*, *45*(3).

Borges, A. F., Laurindo, F. J., Spínola, M. M., Gonçalves, R. F., & Mattos, C. A. (2021). The strategic use of artificial intelligence in the digital era: Systematic literature review and future research directions. *International Journal of Information Management*, *57*, 102225.

Brock, J. K. U., & Von Wangenheim, F. (2019). Demystifying AI: What digital transformation leaders can teach you about realistic artificial intelligence. *California Management Review*, *61*(4), 110-134.

Brock, J. K. U., & Von Wangenheim, F. (2019). Demystifying AI: What digital transformation leaders can teach you about realistic artificial intelligence. *California management review*, *61*(4), 110-134.

Brynjolfsson, E., & McAfee, A. (2014). *The second machine age: Work, progress, and prosperity in a time of brilliant technologies*. WW Norton & Company.

Calp, M. H. (2020). The role of artificial intelligence within the scope of digital transformation in enterprises. In *Advanced MIS and digital transformation for increased creativity and innovation in business* (pp. 122-146). IGI Global.

Cantú-Ortiz, F. J., Galeano Sánchez, N., Garrido, L., Terashima-Marin, H., & Brena, R. F. (2020). An artificial intelligence educational strategy for the digital transformation. *International Journal on Interactive Design and Manufacturing (IJIDeM)*, *14*, 1195-1209.

Cockburn, I. M., Henderson, R., & Stern, S. (2018). The impact of artificial intelligence on innovation: An exploratory analysis. In *The economics of artificial intelligence: An agenda* (pp. 115-146). University of Chicago Press.

Coombs, C. (2020), "*Will COVID-19 be the tipping point for the intelligent automation of work? A review of the debate and implications for research*", International Journal of Information Management, Vol. 55, 102182.

Davenport, T. H., & Ronanki, R. (2018). Artificial intelligence for the real world. *Harvard business review*, *96*(1), 108-116.

Drnevich, P. L., & Croson, D. C. (2013). Information technology and business-level strategy: Toward an integrated theoretical perspective. *MIS Quarterly*, *37*(2), 483–509.

Enholm, I. M., Papagiannidis, E., Mikalef, P., & Krogstie, J. (2022). Artificial intelligence and business value: A literature review. *Information Systems Frontiers*, *24*(5), 1709-1734.

Ferras-Hernandez, X., Nylund, PA ve Brem, A. (2022). Strateji Yapay Zekanın Yapısını Takip Eder. *IEEE Mühendislik Yönetimi İncelemesi* , *50* (3), 17-19.

Gams, M., Gu, I. Y. H., Härmä, A., Muñoz, A., & Tam, V. (2019). Artificial intelligence and ambient intelligence. *Journal of Ambient Intelligence and Smart Environments*, *11*(1), 71-86.

Güler, M. ve Büyüközkan, G. (2019). Entegre bir bulanık AHP-aksiyomatik tasarım metodolojisi ile dijital dönüşüm stratejilerinin analizi. *IFAC-PapersOnLine* , *52* (13), 1186-1191.

Hamet, P., & Tremblay, J. (2017). Artificial intelligence in medicine. *Metabolism*, *69*, S36-S40.

Hess, T., Benlian, A., Matt, C., & Wiesböck, F. (2016). How german media companies defined their digital transformation strategies. *MIS Quarterly Executive*, *15*(2), 103-119.

IBM (2023). What is artificial intelligence? https://www.ibm.com/topics/artificial-intelligence.

Kaplan, A. and Haenlein, M. (2018), "Call for papers: special issue on digital transformation and disruption", Business Horizons, Vol. 61 No. 6, pp. 809-810.

Karltorp, L. (2017). Digital transformation strategies in small businesses: A case study in the Swedish manufacturing industry.

Kim, K., & Kim, B. (2022). Decision-making model for reinforcing digital transformation strategies based on artificial intelligence technology. *Information*, *13*(5), 253.

Kitsios, F., & Kamariotou, M. (2021). Artificial intelligence and business strategy towards digital transformation: A research agenda. *Sustainability*, *13*(4), 2021.

Klein, M. (2020). İşletmelerde dijital dönüşüm ve etmenleri. *Journal of Business in The Digital Age*, *3*(1), 24-35.

Lyu, W., & Liu, J. (2021). Artificial Intelligence and emerging digital technologies in the energy sector. *Applied energy*, *303*, 117615.

Martínez-Caro, E., Cegarra-Navarro, J. G., & Alfonso-Ruiz, F. J. (2020). Digital technologies and firm performance: The role of digital organisational culture. *Technological Forecasting and Social Change*, *154*, 119962.

Matt, C., Hess, T., & Benlian, A. (2015). Digital Transformation Strategies. Business and Information Systems Engineering, 57(5), 339–343.

McKinsey Global Institute (2018), " *AI frontier'den notlar: AI'nın dünya ekonomisi üzerindeki etkisini modelleme* ", şu adreste bulunabilir: www.mckinsey.com/featured-insights/artificial-intelligence/notes-from-the-ai-sınır-modelleme-the-ai-on-the-world-economy (erişim tarihi : 26 Ocak 2019).

Newman, J., Mintrom, M. ve O'Neill, D. (2022). Dijital teknolojiler, yapay zeka ve bürokratik dönüşüm. *Vadeli İşlemler* , *136* , 102886.

Nguyen, T. H., Nguyen, V. H., & Huy, D. T. N. (2021). Transforming the University Management Model in the Concept of Digital Transformation. *Revista Geintec-Gestao Inovacao E Tecnologias*, *11*(3), 380-387.

Okunlaya, R. O., Syed Abdullah, N., & Alias, R. A. (2022). Artificial intelligence (AI) library services innovative conceptual framework for the digital transformation of university education. *Library Hi Tech*, *40*(6), 1869-1892.

Papagiannidis, S., Harris, J. and Morton, D. (2020), "*WHO led the digital transformation of your company? A reflection of IT related challenges during the pandemic*", International Journal of Information Management, Vol. 55, 102166.

Pirim, A. G. H. (2006). Yapay zeka. *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi*, *1*(1), 81-93.

Preindl, R., Nikolopoulos, K., & Litsiou, K. (2020, January). Transformation strategies for the supply chain: The impact of industry 4.0 and digital transformation. In *Supply Chain Forum: An International Journal* (Vol. 21, No. 1, pp. 26-34). Taylor & Francis.

Rathore, B. (2023). Digital Transformation 4.0: Integration of Artificial Intelligence & Metaverse in Marketing. *Eduzone: International Peer Reviewed/Refereed Multidisciplinary Journal*, *12*(1), 42-48.

Rêgo, B. S., Jayantilal, S., Ferreira, J. J., & Carayannis, E. G. (2021). Digital transformation and strategic management: A systematic review of the literature. *Journal of the Knowledge Economy*, 1-28.

Reier Forradellas, R. F., & Garay Gallastegui, L. M. (2021). Digital Transformation and Artificial Intelligence Applied to Business: Legal Regulations, Economic Impact and Perspective. *Laws*, *10*(3), 70.

Rodrigues, A. R. D., Ferreira, F. A., Teixeira, F. J., & Zopounidis, C. (2022). Artificial intelligence, digital transformation and cybersecurity in the banking sector: A multi-stakeholder cognition-driven framework. *Research in International Business and Finance*, *60*, 101616.

Siebel, T. M. (2019). *Digital transformation: survive and thrive in an era of mass extinction*. RosettaBooks.

Simões, R. V., Parreiras, M. V. C., Da Silva, A. C. C., Barbosa, C. E., de Lima, Y. O., & de Souza, J. M. (2022, October). Artificial intelligence and digital transformation: analyzing future trends. In *2022 IEEE International Conference on Systems, Man, and Cybernetics (SMC)* (pp. 1462-1467). IEEE.

Soto Setzke, D., Riasanow, T., Böhm, M., & Krcmar, H. (2021). Pathways to digital service innovation: The role of digital transformation strategies in established organizations. *Information Systems Frontiers*, 1-21.

Sousa, MJ, de Barros, GO ve Tavares, N. (2021). Yapay Zeka Dijital Dönüşüm için Bir Sürücü. Handbook *of Research on Digital Transformation and Challenges to Data Security and Privacy'de* (s. 1-17). IGI Küresel.

Şekkeli, Z. H. (2022). Dijital Dönüşüm Yönetimi. *Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler XV. Konya: Eğitim Yayınevi*, 169-189.

Tekic, Z., & Koroteev, D. (2019). From disruptively digital to proudly analog: A holistic typology of digital transformation strategies. *Business Horizons*, *62*(6), 683-693.

Vardarlier, P., & Zafer, C. (2020). Use of artificial intelligence as business strategy in recruitment process and social perspective. *Digital Business Strategies in Blockchain Ecosystems: Transformational Design and Future of Global Business*, 355-373.

Verhoef, P. C., Broekhuizen, T., Bart, Y., Bhattacharya, A., Dong, J. Q., Fabian, N., & Haenlein, M. (2021). Digital transformation: A multidisciplinary reflection and research agenda. *Journal of business research*, *122*, 889-901.

Westerman, G., Bonnet, D., & McAfee, A. (2014). Leading Digital: Turning Technology into Business Transformation. Boston: Harvard Business Review Press.

Yankın, F. B. (2019). Dijital Dönüşüm Sürecinde Çalışma Yaşamı. *Trakya Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi E-Dergi*, *7*(2), 1-38.

Zaki, M. (2019). Dijital dönüşüm: yeni nesil hizmetler için dijital teknolojilerden yararlanmak. *Hizmet Pazarlama Dergisi* , *33* (4), 429-435.

7. BÖLÜM
DERİN ÖĞRENME

Damla Yalçıner Çal
Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı,
damlayaciner@gmail.com,
ORCID 0000-0002-9232-3063

1. Derin Öğrenme Kavramı

Derin öğrenme (DÖ) makinelerin evrenimizi anlama ve algılayabilme döngüsüne yaklaşımını sağlayan yapay zekâ sürecinin önemli yöntemlerinden biridir. DÖ, özellik ve görev açısından bilgileri verilerden anlayabilen makine öğrenme sınıfıdır ancak farklı özelliklere sahiptir. Sistematik açıdan makine öğrenme ve yapay zekânın en alt kısmında yer almaktadır. Derin öğrenmede gerçekleştirilen çalışmalar veri anlamlandırma tekniği olarak ifade edilir (LeCun vd., 2015; Aalami, 2020).

Derin öğrenmede veriler ses, görüntü, metin olarak bulunurken; özellikleri belirleme ve değiştirme gibi pek çok doğrusal olmayan işlem birimi katmanlarını tercih edilir. Peşi sıra gelen her katman, bir önceki katmanda meydana gelen çıktıyı girdisi alarak işlemleri gerçekleştirir. Burada, bir tahminin doğruluğu tek başına algoritma ile belirlenebilir (Deng ve Yu, 2014; LeCun vd., 2015; Aalami, 2020). Algoritmalar denetimli veya denetimsiz gerçekleştirilebilir. Denetimli algoritmalar (sınıflandırma, regresyon gibi), denetimsiz algoritmalar (kümeleme, desen analizi gibi) olarak gerçekleştirilir (Şeker vd., 2017).

2. Derin Öğrenme Tarihi

1965 yılında denetimli derin beslemeli çok katmanlı algılayıcılar (perceptron) için ilk olarak Ivakhnenko ve Lapa tarafından açıklanmıştır (Ivakhnenko ve Lapa, 1966). Çalışmanın her katmanında yer alan özellikler arasında en ideali istatistiki açıdan belirlenerek bir diğer katmana iletilir. Ağların peş peşe eğitilmesi için geri yayılım (backpropagation) kullanılmamıştır. Bir önceki katmanlardan,

6. Derin Öğrenme Uygulamalarının Hiperparametreleri

Derin öğrenme uygulamalarının hiperparametreleri: veri setinin boyutu, aktivasyon fonksiyonları, öğrenme katsayısı, mini-batch boyutu, katman sayısı ve gizli katman, eğitim tur sayısı, loss fonksiyonu, bias değeri, transfer öğrenme olmak üzere yer almaktadır (Tan, 2019).

Kaynakça

Aalami, N. (2020). Derin öğrenme yöntemlerini kullanarak görüntülerin analizi. Eskişehir Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Bilişim Dergisi, 1(1), 17-20.

Aizenberg, I.N., Aizenberg, N.N., ve Vandewalle, J. (2000). Multiple-Valued Threshold Logic and Multi-Valued Neurons, in Multi-Valued and Universal Binary Neurons. Boston, MA: Springer US, 25–80.

Bengio, Y. (2009). Learning deep architectures for AI. Foundations and trends® in Machine Learning, 2(1), 1-127.

Boureau, Y.L., Ponce, J., ve LeCun, Y. (2010). A Theoretical Analysis of Feature Pooling in Visual Recognition, Conference: Proceedings of the 27th International Conference on Machine Learning (ICML-10), Haifa, Israel, 5, 21-24.

Cireşan, D., Meier, U., Masci, J., ve Schmidhuber, J. (2012). Multi-column deep neural network for traffic sign classification, Neural Networks, 32, 333–338.

Cortes, C., ve Vapnik, V. (1995). Support-Vector Networks, Mach. Learn., 20(3), 273–297.

Deng, L., ve Yu, D. (2014). Deep Learning: Methods and Applications, Found. Trends® Signal Process., 7(3-4), 197-387.

Doğan, F., ve Türkoğlu, İ. (2019). Derin Öğrenme Modelleri ve Uygulama Alanlarına İlişkin Bir Derleme, DÜMF Mühendislik Dergisi, 10(2), 409-445.

Elman, J.L. (1990). Finding Structure in Time, Cogn. Sci., 14(2), 179–211.

Fernandez, C., Soria, E., Martin, J.D., ve Serrano, A.J. (2006). Neural networks for animal science applications: Two case studies. Expert Systems With Applications. 31, 444-450.

Fukushima, K.N. (1980). A self-organizing neural network model for a mechanism of pattern recognition unaffected by shift in position.,Biol. Cybern., 36(4), 193–202.

Graves, A., ve Jaitly, N. (2014). Towards End-To-End Speech Recognition with Recurrent Neural Networks.," in ICML, 2014, 1764–1772.

Gurney, K. (1997). An introduction to neural networks. CRC press.

Gündüz, G. (2019). Derin Öğrenme ile Fotoğraftan Yaş Ve Cinsiyet Tespiti, Yüksek Lisans Tezi. Sakarya: T.C. Sakarya Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Endüstri Mühendisliği Anabilim Dalı.

He, K., Zhang, X., Ren, S., ve Sun, J. (2015). Delving Deep into Rectifiers: Surpassing Human-Level Performance on ImageNet Classification, 2015 IEEE International Conference on Computer Vision (ICCV), Santiago, 1026-1034.

Hinton, G.E. (2017). Learning multiple layers of representation,Trends Cogn. Sci., 11(10), 428–434.

Hinton, G.E., Dayan, P., Frey, B.J., ve Neal, R.M. (1995). The wake-sleep algorithm for unsupervised neural networks, Science, 268(5214), 5(396-404).

Hinton, G.E., ve Salakhutdinov, R.R. (2006). Reducing the Dimensionality of Data with Neural Networks," Science (80-.), 313(5786) 504–507.

Hinton, G.E., ve Zemel, R.S. (1994). Autoencoders, minimum description length and Helmholtz free energy. In Advances in neural information processing systems, 3-10.

Hochreiter, S., ve Schmidhuber, J. (1997). Long Short-Term Memory, Neural Comput. 9(8), 1735-1780.

https://stanford.edu/~shervine/l/tr/teaching/cs-230/cheatsheet-convolutional-neuralnetworks, Erişim Tarihi:05.09.2023.

Hubel, D.H., ve Wiesel, T.N. (1968). Receptive fields and functional architecture of monkey striate cortex, J. Physiol., 195(1), 215–243.

Ioffe, S., ve Szegedy, C. (2015). Batch normalization: Accelerating deep network training by reducing internal covariate shift. In International conference on machine learning, 6, 448-456.

Ivakhnenko, A.G., ve Lapa, V.G. (1966). Cybernetic Predicting Devices Cybernetic predicting devices (No. TR-EE66-5), Purdue Univ Lafayette Ind School Of Electrical Engineering.

Karcı, Ş. (2021). Farklı Otokodlayıcı Modelleri ile Sentetik Beyin MR Görüntülerinin Çoğaltılması. Muş Alparslan Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi Dergisi, 2(1),29-34.

Karpathy, A., ve Fei-Fei, L. (2015). Deep Visual-Semantic Alignments for Generating Image Descriptions, in CVPR, 3128–3137.

Kızrak, M.A., ve Bolat, B. (2018). Derin Öğrenme ile Kalabalık Analizi Üzerine Detaylı Bir Araştırma, Bilişim Teknolojileri Dergisi, 11(3), 263-286.

Krizhevsky, A. (2009). Learning multiple layers of features from tiny images.

Krizhevsky, A., ve Hinton, G.E. (2011). Using very deep autoencoders for content-based image retrieval. In ESANN.

Krizhevsky, A., Sutskever, I., ve Hinton, G.E. (2012). ImageNet Classification with Deep Convolutional Neural Networks, in Advances in neural information processing systems, 1097–1105.

Kurt, M.S. (2018). Derin Öğrenme Modelleri İle Web Sayfası Sınıflandırma, Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: T.C. İstanbul Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Bilgisayar Mühendisliği Anabilim Dalı.

LeCun, Y., Bengio, Y., ve Hinton, G. (2015). Deep Learning, Nature, 521, 436–444.

LeCun, Y., Boser, B, ve Denker, J.S. (1989). Handwritten Digit Recognition with a Back Propagation Network, Advances in Neural Information Processing Systems (NIPS 1989), Denver, CO.

LeCun, Y., Boser, B., Denker, S.J., Henderson, D., Howard, R.E., Hubbard, W., ve Jackel, L.D. (1989). Backpropagation Applied to Handwritten Zip Code Recognition, Neural Comput., 1(4), 541–551.

Mikolov, T., Karafiat, M., Burget, L., Cernock, J., ve Khudanpur, S. (2010). Recurrent neural network based language model, in Interspeech 2010, 1045-1048.

Scherer, D., Müller, A., ve Behnke, S. (2010). Evaluation of Pooling Operations in Convolutional Architectures for Object Recognition, Springer, Berlin, Heidelberg, 92–101.

Schmidhuber, J. (2015). Deep learning in neural networks An overview, Neural Networks, 61, 85-117.

Ser, G., ve Bati, C.T. (2019). Derin Sinir Ağları ile En İyi Modelin Belirlenmesi: Mantar Verileri Üzerine Keras Uygulaması, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Tarım Bilimleri Dergisi, 29(3), 406-417.

Srivastava, N., Hinton, G., Krizhevsky, A., Sutskever, I., ve Salakhutdinov, R. (2014). Dropout: A Simple Way to Prevent Neural Networks from Overfitting,» Journal of Machine Learning Research, 1929-1958.

Şeker, A. (2017). Derin Öğrenme Yöntemleri Ve Uygulamaları Hakkında Bir İnceleme, Doktora Semineri. T.C. Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Bilgisayar Mühendisliği Anabilim Dalı.

Şeker, A., Diri, B. ve, Balık, H.H. (2017). Derin Öğrenme Yöntemleri ve Uygulamaları Hakkında Bir İnceleme, Gazi Mühendislik Bilimleri Dergisi, 3(3): 47-64.

Tan, Z. (2019). Derin Öğrenme Yardımıyla Araç Sınıflandırma, Yüksek Lisans Tezi. TC. Fırat Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Bilgisayar Mühendisliği Anabilim Dalı.

Tang, Y. (2013). Deep learning using linear support vector machines. arXiv preprint arXiv:1306.0239.

Theano Development Team (2016) Theano: A Python framework for fast computation of mathematical expressions, arXiv e-prints, vol. abs/1605.02688.

Toğaçar, M., ve Ergen, B. (2019). Biyomedikal Görüntülerde Derin Öğrenme ile Mevcut Yöntemlerin Kıyaslanması. Fırat Üniversitesi Mühendislik Bilimleri Dergisi, 31(1), 109-121.

Vincent, P., Larochelle, H., Bengio, Y., ve Manzagol, P.A. (2008). Extracting and composing robust features with denoising autoencoders. In Proceedings of the 25th international conference on Machine learning, ACM, 1096-1103.

8. BÖLÜM

AKILLI KENT YÖNETİMİNDE YAPAY ZEKÂ TEKNOLOJİSİNİN ARAÇSALLIĞI

Dr. Öğretim Görevlisi Abidin Kemeç
Uşak Üniversitesi, Karahallı Meslek Yüksekokulu
0000-0001-9395-4118

Giriş

Dijital araçların ve uygulamaların politika üretim sürecinde kullanımı akıllı kent yöneticileri tarafından sıklıkla başvurulan yöntemlerden biridir. Akıllı kent yöneticilerinin yeni nesil dijital araçların kullanılma nedenleri arasında; daha hızlı karar verme, zamandan tasaarruf, maliyetleri düşürme, yaşam kalitesini yükseltme, sürdürülebilir bir çevre oluşturma ve bürokratik süreçleri hızlandırma yer almaktadır. Çağımızın en önemli dijital teknolojilerinnden olan yapay zekâ (Artificial Intelligence- AI), veri toplama araçlarının etkin olarak kullanılması ve doğru veri analizi için kullanıldığında akıllı kent planlama ve uygulama süreçlerine önemli katkılar sunmaktadır.

Yapay zekâ, bilgi toplumunda ve bilgi ve bilgiye dayalı küresel kalkınmada yeni bir dönemi temsil etmektedir. Geleneksel üretim faktörlerini kullanmanın yeni yollarını ve mevcut zorluklara cevap verebilmek için faaliyetleri organize etmenin yeni kurallarını ifade etmektedir. Yapay zekânın tarihsel evrimi önemli kilometre taşları göstermek zorunda olsa da, sinir ağları araştırması, bilişsel bilgi işlem ve makine öğrenimindeki son gelişmeler, enerji yönetimi, izleme ve optimizasyon için öngörülemeyen yeni yetenekleri teşvik etmektedir. Yapay zekânın 5G ağları ve sensör ağları ile entegrasyonu, gelecek nesil akıllı kent hizmetleri için yeni ve verimli bir zemin oluşturmaktadır (Şerban ve Lytras, 2020). Yapay zekâ, akıllı kent yönetiminde uygun bir şekilde kullanılırsa, kaynak açısından daha verimli bir yaşanabilirlik paradigmasına sürdürülebilir geçişleri teşvik edebilecek olumlu bir değişim için bir araç sağlama potansiyeline sahiptir (Nikitas, vd., 2020).

Çalışmanın birinci bölümünde yapay zekâ teknolojisinin teorik boyutu değerlendirilmiştir. Birinci bölümde farklı yazarların yapay zekâ tanımlarına yer verilmiş

düzeyinin yüksek olması gereklidir. Karar verme, uygulama, değerlendirme süreçlerinde yer alan/alacak kişilere yapay zekâ teknolojisinin teorik çerçevesi ve uygulamaları hakkında bilgilendirme eğitimleri verilmesi sürecin daha başarılı yürütülmesi açısından oldukça önemlidir.

Yapay zekâ teknolojisinin tasarlanması ve uygulanması kadar önemli bir diğer hususta kullanıcıların projeleri benimsemeleri, projeye yönelik çekincelerinin olmaması ve dijital okur yazarlık seviyelerinin yüksek olmasıdır. Bu bağlamda kullanıcıların dijital okuryazalık seviyesinin yükseltilmesi için yeni nesil teknolojilere yönelik olarak farkındalık çalışmasılarının yürütülmesi, seminerlerin düzenlenmesi, yarışmaların yapılması önemlidir. Güvenlik ve veri ihlali konusunda ortaya çıkan çekincelerin giderilmesi veya azaltılması için ise, güçlü bir siber güvenlik alt yapısı oluşturulmalıdır.

KAYNAKÇA

Allam, Z., & Dhunny, Z. A. (2019). On big data, artificial intelligence and smart cities. *Cities*, *89*, 80-91.

Ali, O., Abdelbaki, W., Shrestha, A., Elbasi, E., Alryalat, M. A. A., & Dwivedi, Y. K. (2023). A systematic literature review of artificial intelligence in the healthcare sector: Benefits, challenges, methodologies, and functionalities. *Journal of Innovation & Knowledge*, *8*(1), 100333.

Angelov, P. P., Soares, E. A., Jiang, R., Arnold, N. I., & Atkinson, P. M. (2021). Explainable artificial intelligence: an analytical review. *Wiley Interdisciplinary Reviews: Data Mining and Knowledge Discovery*, *11*(5), e1424.

Batty, M. (2018). Artificial intelligence and smart cities. *Environment and Planning B: Urban Analytics and City Science*, *45*(1), 3-6.

Borana, J. (2016), *"Applications of artificial intelligence and associated technologies",* International Conference on Emerging Technologies in Engineering, Biomedical, Management and Science [ETEBMS-2016], Jodhpur National University, Jodhpur, India.

Chen, L., Chen, P., & Lin, Z. (2020). Artificial intelligence in education: A review. *Ieee Access*, *8*, 75264-75278.

Chui, K. T., Lytras, M. D., & Visvizi, A. (2018). Energy sustainability in smart cities: Artificial intelligence, smart monitoring, and optimization of energy consumption. *Energies*, *11*(11), 2869.

Cugurullo, F. (2020). Urban artificial intelligence: From automation to autonomy in the smart city. *Frontiers in Sustainable Cities*, *2*, 38.

Gupta, R., Srivastava, D., Sahu, M., Tiwari, S., Ambasta, R. K., & Kumar, P. (2021). Artificial intelligence to deep learning: machine intelligence approach for drug discovery. *Molecular diversity*, *25*, 1315-1360.

Hamet, P., & Tremblay, J. (2017). Artificial intelligence in medicine. *Metabolism*, 69, S36-S40.

Herath, H. M. K. K. M. B., & Mittal, M. (2022). Adoption of artificial intelligence in smart cities: A comprehensive review. *International Journal of Information Management Data Insights*, *2*(1), 100076.

IDC (2020) Worldwide spending on artificial intelligence systems will be nearly 98 billion dollars in 2023. https://www.idc.com/getdoc.jsp?containerId=prUS45481219. Erişim Tarihi: 12 Ağustos 2023.

Jia, Y., Gu, Z., Du, L., Long, Y., Wang, Y., Li, J., & Zhang, Y. (2023). Artificial intelligence enabled cyber security defense for smart cities: A novel attack detection framework based on the MDATA model. *Knowledge-Based Systems*, *276*, 110781.

Jiang, Y., Li, X., Luo, H., Yin, S., & Kaynak, O. (2022). Quo vadis artificial intelligence?. *Discover Artificial Intelligence*, *2*(1), 4.

Kayid, A. (2020). The role of Artificial Intelligence in future technology. *Department of Computer Science, The German University in Cairo*.

Lai, C. S., Jia, Y., Dong, Z., Wang, D., Tao, Y., Lai, Q. H., ... & Lai, L. L. (2020). A review of technical standards for smart cities. *Clean Technologies*, *2*(3), 290-310.

Li, B. H., Hou, B. C., Yu, W. T., Lu, X. B., & Yang, C. W. (2017). Applications of artificial intelligence in intelligent manufacturing: a review. *Frontiers of Information Technology & Electronic Engineering*, *18*, 86-96.

Lin Y. Yang R. Shimoda R. Xian Z. Liu S.(2023). Unveiling the Role of Zoos in Smart Cities: A Quantitative Analysis of the Degree of Smartness in Kyoto City Zoo. *Land*, 12(9):1747. https://doi.org/10.3390/land12091747.

Luckey, D., Fritz, H., Legatiuk, D., Dragos, K., & Smarsly, K. (2021). Artificial intelligence techniques for smart city applications. In *Proceedings of the 18th International Conference on Computing in Civil and Building Engineering: ICCCBE 2020* (pp. 3-15). Springer International Publishing.

Mischos, S., Dalagdi, E., & Vrakas, D. (2023). Intelligent energy management systems: a review. *Artificial Intelligence Review,* 1-40.

Minh, D., Wang, H. X., Li, Y. F., & Nguyen, T. N. (2022). Explainable artificial intelligence: a comprehensive review. *Artificial Intelligence Review,* 1-66.

Rjab, A. B., Mellouli, S., & Corbett, J. (2023). Barriers to artificial intelligence adoption in smart cities: A systematic literature review and research agenda. *Government Information Quarterly*, 101814.

Navarathna, P. J., & Malagi, V. P. (2018, December). Artificial intelligence in smart city analysis. In *2018 International conference on smart systems and inventive technology (ICSSIT)* (pp. 44-47). IEEE.

Nikitas, A., Michalakopoulou, K., Njoya, E. T., & Karampatzakis, D. (2020). Artificial intelligence, transport and the smart city: Definitions and dimensions of a new mobility era. *Sustainability*, *12*(7), 2789.

Şerban, A. C., & Lytras, M. D. (2020). Artificial intelligence for smart renewable energy sector in europe—smart energy infrastructures for next generation smart cities. *IEEE access*, *8*, 77364-77377.

Ullah, Z., Al-Turjman, F., Mostarda, L., & Gagliardi, R. (2020). Applications of artificial intelligence and machine learning in smart cities. *Computer Communications,* 154, 313-323.

9. BÖLÜM

YAPAY ZEKÂNIN MUHASEBE VE DENETİMDE KULLANIMI: FIRSATLAR VE TEHDİTLER

Dr.Öğr.Üyesi Aydın Bağdat

Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi
Sakarya Meslek Yüksekokulu, Muhasebe ve Vergi Bölümü
aydinbagdat@subu.edu.tr
ORCID: 0000-0002-0183-9866

Giriş

Ülkeler arasındaki sınırların ortadan kalkması ile küreselleşmenin en üst noktaya ulaştığı ve yoğun rekabet ortamının söz konusu olduğu günümüz ekonomisinde işletmeler rakiplerine göre üstünlüklere sahip olma çabası içindedir. Bu üstünlükler üretim sistemlerinde, kalitede, maliyet yönetiminde, pazarlama yönetiminde veya teknoloji kullanımında olabilmektedir. Günümüzde işletmelerin rekabet üstünlüğü sağlamaları endüstri 4.0 olarak adlandırılan yapay zekâ, nesnelerin interneti, blok zinciri, sanal gerçeklik, bulut bilişim, büyük veri, siber güvenlik gibi teknolojileri kullanmalarına bağlı hale gelmiştir. Bu teknolojiler tüm sektörlerde etkili olmuş, yoğun şekilde kullanılmaya başlanmış ve yeni iş modellerinin de ortaya çıkmasını sağlamıştır.

Yapay zekâ (YZ) da tüm sektörlerde etkisini gösteren Endüstri 4.0 teknolojilerinden biridir. Günümüzde yapay zekâ teknolojisi eğitim, pazarlama, tıp, adalet, basın gibi sektörlerin vazgeçilmezi haline gelme yolundadır. Örneğin yapay zekâ destekli görüntülü, sesli veya soru-cevap şeklinde eğitim programları, Amazon şirketinin kasiyersiz mağazaları, ünlü mağazalar tarafından kullanılan yapay zekâ satış danışmanları, yapay zekâ destekli tedavi ve tıbbi operasyonlar, yapay zekâ avukatlar ve TV spikerleri yaşam içinde sıkça karşılaştığımız uygulamalardır (Yücel ve Adiloğlu, 2019: 49). Yapay zekânın önemli bir özelliği, bilgi sistemlerinin geliştirilmiş otomasyonu ve optimizasyonu ile bilgi sistemlerinin istihbarat sistemlerine dönüştü-

analizini başarıyla yapabilen, gelişmiş liderlik özelliklerine sahip, istatistik kabiliyeti olan ve bu konularda şirketlere danışmanlık yapabilecek kişiler olması beklenmektedir. Sonuç olarak çok zaman kaybedilen rutin işlerin YZ ile otomatik hale gelmesi sayesinde, alanında yüksek bilgi ve deneyime sahip olan muhasebe ve denetim uzmanları, katma değeri yüksek işlere yönelebilecektir.

Kaynakça

A.Agusti, M., and Orta-Pérez, M. (2022). Big data and artificial intelligence in the fields of accounting and auditing: a bibliometric analysis. Spanish Journal of Finance and Accounting, 52(3), 412-438. https://doi.org/10.1080/02102412.2022.2099675

Akdoğan, N. ve Akdoğan, M.U. (2018). Büyük Veri - Bilişim Teknolojisindeki Gelişmelerin Muhasebe Uygulamalarına ve Muhasebe Mesleğine Etkisi. *Muhasebe ve Denetime Bakış*, (55), 1-14.

Appelbaum, D., Kogan, A., and Vasarhelyi, M. A. (2017). Big Data and analytics in the modern audit engagement: Research needs. *Auditing: A Journal of Practice & Theory*, 36(4), 1–27. https://doi.org/10.2308/ajpt-51684

Baldwin, A. A., Brown, C. E., and Trinkle, B. S. (2006). Opportunities for Artificial Intelligence Development in the Accounting Domain: The Case for Auditing. *Intelligent Systems in Accounting, Finance and Management*, 14, 77-86. https://doi.org/10.1002/isaf.277

Bizarro, P.A. and Dorian, M. (2017). Artificial Intelligence: The Future of Auditing. *Internal Auditing*, *32*(5), 21 – 26.

Bughin J., Hazan, E., Ramaswamy, S., Chui, M., Allas, T., Dahlstrom, P., Henke, N. and Trench, M. (2017). Artificial Intelligence, The Next Digital Frontier. McKinsey Global Institute Study, 1-80.

Clifford, C. (2018). Elon Musk: 'Mark my words — A.I. is far more dangerousthan nukes'. CNBC. https://www.cnbc.com/2018/03/13/elon-musk-at-sxsw-a-i-is-more-dangerous-than-nuclear-weapons.html

Cong, Y., Du, H. and Vasarhelyi, M.A. (2018). Technological disruption in accounting and auditing. *Journal of Emerging Technologies in Accounting*, 15 (2), 1-10.

Damerji, H. and Salimi, A. (2021) Mediating effect of use perceptions on technology readiness and adoption of artificial intelligence in accounting, Accounting Education, 30:2, 107-130, DOI: 10.1080/09639284.2021.1872035

Daştan Ş. ve Göl, M. (2022). *İşletmelerin Muhasebe Süreçlerinde Yapay Zekâ Uygulamaları*. Muhasebe ve Finans alanında Güncel Konular (Ed: Evci, S. ve Kefe, İ.), s. 109-128. Gazi Kitabevi, Ankara.

Efe, A. (2022). Yapay Zekâ Algoritmalarının Denetim Mesleği Üzerindeki Potansiyel Etkileri. *Yönetim Bilişim Sistemleri Dergisi*, 8(2), 1-19.

Gacar, A. (2019). Yapay Zekâ ve Yapay Zekânın Muhasebe Mesleğine Olan Etkileri: Türkiye'ye Yönelik Fırsat ve Tehditler. *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, 2019 8(EUREFE' 19), 389–394.

Gambhir, B. and Bhattacharjee, A. (2021). Embracing the role of artificial intelligence in accounting and finance: contemplating the changing skillset expectations. *Development and Learning in Organizations*, 36(1), 17-20. https://doi.org/10.1108/DLO-01-2021-0016

Han, H., Shiwakoti, R.K., Jarvis, R., Mordi, C. and Botchie, D. (2023). Accounting and auditing with blockchain technology and artificial Intelligence: A literature review. *International Journal of Accounting Information Systems,* 48, 1-16.

Hasan, R. A. (2022). Artificial Intelligence (AI) in Accounting & Auditing: A literature Review. *Journal of Research in Business, and Management*, 10(1), 440-465.

Ibrahim, R.S.S. (2023). *Exploring the Impact of Artificial Intelligence on Accounting Information Quality and Auditing Profession Efficiency and Effectiveness; Theoretical and Empirical study*. Egyptian Russian University.

Issa, H., Sun, T. and Vasarhelyi, M.A. (2016). Research Ideas for Artificial Intelligence in Auditing: The Formalization of Audit and Workforce Supplementation. *Journal of Emerging Technologies in Accounting,* 13(2): 1-20. https://doi.org/10.2308/jeta-10511

Jobin, A., Ienca, M., and Vayena, E. (2019). The global landscape of AI ethics guidelines. *Nature Machine Intelligence*, 1(9), 389-399.

Kaplan, A. M., and Haenlein, M. (2019). Siri, Siri, in my hand: Who's the fairest in the land? On the interpretations, illustrations, and implications of artificial intelligence. *Business Horizons*, 62(1), 15–25. https://doi.org/10.1016/j.bushor.2018.08.004

Kıymetli Şen, İ. ve Terzi, S. (2022). Yapay Zekâ Ve Dijital Muhasebe Trendlerinde Muhasebe Eğitimine İlişkin Öneriler. *Journal of Business in The Digital Age*, 5(2), 105-113.

Kokina, J. and Davenport, TH (2017). The Emergence of Artificial Intelligence: How Automation is Changing Auditing. *Journal of Emerging Technologies in Accounting*, *14* (1), 115 – 122.

Kommunuri, J. (2022). Artificial intelligence and the changing landscape of accounting: a viewpoint. *Pacific Accounting Review*, 34(4), 585-594. https://doi.org/10.1108/PAR-06-2021-0107

Küçüker, M. (2023). Muhasebede Yapay Zekâ Uygulamaları: ChatGPT'nin Muhasebe Sınavı. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 33, 2, 875-888.

Maurer, M. (2021). PwC to spend $12 billion on hiring, expanding expertise in AI, cyber security. www.wsj.com:https://www.wsj.com/articles/pwc-to-spend-12-billion-on-hiring-expanding-expertise-in-ai-cybersecurity Erişim: 04.08.2023

Moudud Ul Huq, S. (2014). The role of artificial intelligence in the development of accounting systems: A review. *The IUP Journal of Accounting Research & Audit Practices*, 13(2), 7-20.

Munoko, I., Brown-Liburd, H.L. ve Vasarhelyi, M. (2020). The ethical implications of using artificial intelligence in auditing. *Journal of Business Ethics*, 167 (2) (2020), 209-234.

Özçetin, N. (2022). Muhasebe Denetiminde Yapay Zekâ. *Uşak Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(1), 29-41.

Shaffer, K.J., Gaumer, C.J. and Bradley, K.P. (2020), "Artificial intelligence products reshape accounting: time to re-train", Development and Learning in Organizations, 34(6), 41-43. https://doi.org/10.1108/DLO-10-2019-0242

Soulpage, (2020). Importance of AI In Information Technology. *https://soulpageit.com /importance-of-artificial-intelligence-ai-in-information-technology/* Erişim: 02.08.2023

Struthers-Kennedy A. and Nesgood K., (2020). Artificial Intelligence and Internal Audit: A Pragmatic Perspective, Protivity. https://blog.protiviti.com/2020/01/02/artificial-intelligence-and-internal-audit-a-pragmatic-perspective/ Erişim: 01.08.2023

Tekbaş, İ. (2019). Muhasebenin Dijital Dönüşümü ve Mali Mühendislik. Ceres Yayınları, İstanbul.

Uzun, M.M. (2020). *Yapay Zekâ: Fırsatlar ve Tehditler*. Kitap: Disiplinlerarası Politika Vizyonu ve Stratejiler 2020 (Ed: Demir, İ.), 137-153. İksad Yayınevi, Ankara.

Yücel ve Adiloğlu (2019). Dijitalleşme-Yapay Zekâ ve Muhasebe Beklentiler. *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 17, 47-60.

Zhang, Y., Xiong, F., Xie, Y., Fan, X., and Gu, H. (2020). The Impact of Artificial Intelligence and Blockchain on the Accounting Profession. *IEEE Access*, 8, 110461-110477. https://doi.org/10.1109/ACCESS.2020.3000505

10. BÖLÜM

FİNANS SEKTÖRÜNDE CHATGPT DEVRİMİ

Dr. Öğr. Üyesi Salih AYDIN

Artvin Çoruh Üniversitesi
Borçka Acarlar Meslek Yüksekokulu, Finans-Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü
salihaydin@artvin.edu.tr
ORCID:0000-0002-3817-1169

GİRİŞ

Konuşma aracıları olarak da bilinen chatbotları, kullanıcılarla konuşmayı simüle etmek için tasarlanmış bilgisayar programlarıdır. Chatbotların tarihi yapay zekâ kavramının ilk ortaya çıktığı 1960'lı yıllara kadar dayanmaktadır. En eski chatbot programlarından biri, 1960'larda MIT'de bilgisayar bilimci olarak görev yapan Joseph Weizenbaum tarafından geliştirilen ELIZA'dır. ELIZA, bir terapisti simüle etmek için tasarlanmış bir bilgisayar programıdır. Bu program, kalıp eşleştirmeye ve doğal dil işlemeye dayalı olarak geliştirilmiştir. 1970'lere gelindiğinde paranoyak bir hastayı simüle etmek için geliştirilen PARRY ve ticarileştirilecek ilk sohbet programlarından birisi olan RACTER dâhil olmak üzere bir takım sohbet robotu programları geliştirilmiştir. 1990'larda internetin ve World Wide Web'in gelişimi, sohbet robotlarına olan ilginin artmasına neden olmuştur. Bu dönem, web sitelerinde müşteri hizmetleri ve destek sağlamak için tasarlanmış web tabanlı sohbet robotlarının ortaya çıkışına tanık olunan dönem olarak görülmektedir (Ali ve Aysan, 2023).

2000'lerde, doğal dil işleme ve makine öğrenimindeki gelişmeler, daha karmaşık insan girdilerini anlayabilen ve bunlara yanıt verebilen daha gelişmiş sohbet robotlarının geliştirilmesinin önünü açmıştır. Günümüzde sohbet robotları, müşteri hizmetleri, e-ticaret, sağlık ve finans gibi birçok sektörde yaygın şekilde kullanılmaktadır. Genel olarak sohbet robotlarının geçmişi, yalnızca sınırlı sayıda girdiye yanıt verebilen basit programlardan başlayarak, çok çeşitli insan girdilerini anlayıp

leri finansal olmayan profesyoneller tarafından kolaylıkla anlaşılabilecek bir dile etkili bir şekilde dönüştürme yeteneği önemli bir avantaj olarak görülmektedir. ChatGPT'nin kullanımı, eşit şartlara sahip olma ve finansal geçmişleri ne olursa olsun tüm bireyleri bilinçli yatırım kararları alma konusunda güçlendirme potansiyeline sahiptir.

Yapay zekâ devriminin önümüzdeki süreçte nasıl bir gelişim göstereceğini şimdiden kestirmek güçtür. Bu nedenle bu teknolojinin finansal piyasalara etkisini tahmin etmek de pek mümkün değildir. Son yıllarda ortaya çıkan robo-danışmanlık hizmetleri, makine öğrenimi algoritmaları ve ChatGPT gibi yazılımlar birçok sektörde olduğu gibi finans sektörüne yenilikler katmıştır. Yaşanacak yeni gelişmelerin de beraberinde birçok yeniliği getireceği de aşikârdır.

Türkiye'de bu alanda yapılmış çalışma sayısının oldukça sınırlı olduğu görülmektedir. Özellikle ChantGPT dil programının finansal piyasalar üzerindeki etkisini inceleyen çalışmaya rastlanılmadığı ve bu çalışmanın bu alana ışık tutma potansiyelinin olduğu söylenebilir. ChatGPT programının gerekli eksikliklerini gidermesi durumunda finansal piyasalardaki kullanım alanını genişletmesi beklenmektedir. Finansal piyasalara Chat GPT'nin etkisini inceleyen teorik ve uygulamaya yönelik çalışmaların sayısının gün geçtikçe artacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

Ali, H. ve Aysan, A. F. (2023). What will ChatGPT Revolutionize in Financial Industry? *SSRN 4403372'de mevcuttur*.

Aydın, Ö. ve Karaarslan, E. (2022). OpenAI ChatGPT Generated Literature Review: Digital Twin in Healthcare . In Ö. Aydın (Ed.), Emerging Computer Technologies 2 (pp. 22-31). İzmir Akademi Dernegi.

Baidoo-Anu, D. ve Owusu Ansah, L. (2023). Education in the era of generative artificial intelligence (AI): Understanding the potential benefits of ChatGPT in promoting teaching and learning. *SSRN 4337484'de mevcuttur*.

Dowling, M. ve Lucey, B. (2023). ChatGPT for (finance) research: The Bananarama conjecture. *Finance Research Letters*, *53*, 103662.

Gao, C. A., Howard, F. M., Markov, N. S., Dyer, E. C., Ramesh, S., Luo, Y. ve Pearson, A. T. (2022). Comparing scientific abstracts generated by ChatGPT to original abstracts using an artificial intelligence output detector, plagiarism detector, and blinded human reviewers. *bioRxiv*, 1-12.

George, A. S. ve George, A. H. (2022). A Review of Moonlighting in the IT Sector And its Impact. *Partners Universal International Research Journal*, *1*(3), 64-73.

George, A. S., George, A. H. ve Martin, A.S.G. (2023). A review of ChatGPT AI's impact on several business sectors. *Partners Universal International Innovation Journal*, *1*(1), 9-23.

Lo, A. W. ve Singh, M. (2023, in press). "From ELIZA to ChatGPT: The Evolution of NLP and Financial Applications," *Journal of Portfolio Management.*

Lund, B. D. ve Wang, T. (2023). Chatting about ChatGPT: how may AI and GPT impact academia and libraries?. *Library Hi Tech News*.

McGee, R. W. (2023). *Is ESG* a Bad Idea? The ChatGPT Response. Working Paper, https://ssrn. com/abstract= 4413431.

Rathore, R. S., Kaiwartya, O., Qureshi, K. N., Javed, I. T., Nagmeldin, W., Abdelmaboud, A. ve Crespi, N. (2022). Towards enabling fault tolerance and reliable green communications in next-generation wireless systems. *Applied Sciences*, *12*(17), 8870.

Singh, D. (2023). ChatGPT: A New Approach to Revolutionise Organisations. *International Journal of New Media Studies (IJNMS)*, *10*(1), 57-63.

Wenzlaff, K. ve Spaeth, S. (2022). Smarter than Humans? Validating how OpenAI's ChatGPT model explains Crowdfunding, Alternative Finance and Community Finance. *Validating how OpenAI's ChatGPT model explains Crowdfunding, Alternative Finance and Community Finance.(December 22, 2022)*.

Yue, T., Au, D., Au, C. C. ve Iu, K. Y. (2023). Democratizing financial knowledge with ChatGPT by OpenAI: Unleashing the Power of Technology. *SSRN 4346152'de mevcuttur*.

Zaremba, A. ve Demir, E. (2023). ChatGPT: Unlocking the Future of NLP in Finance. *SSRN 4323643'de mevcuttur*.

Zhai, X. (2022). ChatGPT user experience: Implications for education. *SSRN 4312418'de mevcuttur*.

11. BÖLÜM

YAPAY ZEKA UYGULAMALARININ SÜRDÜRÜLEBİLİR TEDARİK ZİNCİRLERİNE ETKİLERİ

Öğr. Gör. Dr. Sinan ÇIKMAK

Düzce Üniversitesi
Sosyal Bilimler MYO, İşletme Yönetimi Programı
sinancikmak@duzce.edu.tr
ORCID: 0000-0002-4704-3409

Giriş

Yapay zekâ, bilgisayar bilimlerinde normalde insan zekâsı gerektiren görevleri yerine getirebilen sistemlerin geliştirilmesini kapsayan bir alandır. Yapay zekâ sistemlerin insan müdahalesi olmaksızın doğru kararların verilmesini ve faaliyetlerin otomatik olarak yürütebilmesini sağlamaktadır. Yapay zekâ sadece insanların günlük yaşamlarında değil, aynı zamanda işletme operasyonlarında ve tedarik zinciri yönetiminde de uygulanmaktadır (Helo & Hao, 2021: 1587). Her geçen gün genişleyen bir uygulama yelpazesine sahip olan yapay zekâ uygulamaları uluslararası ticaret, lojistik, tedarik zinciri yönetimi başta olmak üzere sağlık, üretim, güvenlik, inşaat, eğitim, hukuk gibi birçok alanda kullanılmaya başlanmıştır (Turgut, 2023: 462). Yapay zekâ teknolojilerinin ekonomik katkısının 2030 yılına kadar yaklaşık 13 trilyon dolar olacağı ve küresel GSYH'yi yılda yaklaşık yüzde 1,2 oranında artıracağı tahmin edilmektedir (Pournader vd., 2021: 2). İşletmelerin verimliliğini ve rekabet gücünü artırma potansiyeline sahip olan yapay zekanın hem akademik çalışmalarda hem de endüstride ön plana çıkmasının nedenleri; hesaplama gücündeki önemli gelişmeler, Nesnelerin İnterneti (Internet of Things- IoT) cihazlarının yaygın olarak benimsenmesi, büyük veri kümelerinin kullanılabilirliği ve yeni öğrenme algoritmalarının geliştirilmesidir. Ayrıca günümüzde Google, IBM, Microsoft ve Amazon gibi önde gelen

Genel olarak, sürdürülebilir tedarik zincirleri oluşturmada yapay zekanın rolü, teknoloji ilerledikçe ve işletmeler değişen toplumsal ve çevresel baskılara uyum sağladıkça gelişmeye devam edecektir. Yapay zekanın olanaklarının iyi anlaşılması ve çekinceyle yaklaşılmaması rekabet avantajının yanında daha sürdürülebilir bir tedarik zinciri yapısının oluşturulmasına katkı sağlayacaktır.

Kaynakça

ALEWK (2023). *The Role of Artificial Intelligence in Building Sustainable Supply Chains* https://alewk.com/blog/the-role-of-artificial-intelligence-in-building-sustainable-supply-chains/

Alves, R. A. & Steinberg, G. (2022). *How sustainable supply chains are driving business transformation*, Ernst & Young, https://www.ey.com/en_gl/supply-chain/supply-chain-sustainability-2022, Erişim Tarihi: 29.08.2023

Arabe, K. (2023). *Top 20 AI Applications in the Supply Chain*. Inbound Logistics. https://www.inboundlogistics.com/articles/top-20-ai-applications-in-the-supply-chain/, Erişim Tarihi: 31.08.2023

Ashton, P. (2022). *How AI Is Driving Sustainability in the Supply Chain*. SupplyChainBrain https://www.supplychainbrain.com/articles/35019-how-ai-is-driving-sustainability-in-the-supply-chain, Erişim Tarihi: 22.08.2023

Buther, K. (2017). *AI is reshaping the supply chain.* IBM. https://www.ibm.com/thought-leadership/institute-business-value/en-us/report/cognitivesupplychain, Erişim Tarihi: 02.09.2023.

Cannas, V. G., Ciano, M. P., Saltalamacchia, M., & Secchi, R. (2023). Artificial intelligence in supply chain and operations management: a multiple case study research. *International Journal of Production Research,* 1-28.

Chen, S. H., Jakeman, A. J., & Norton, J. P. (2008). Artificial intelligence techniques: an introduction to their use for modelling environmental systems. *Mathematics and computers in simulation, 78*(2-3), 379-400.

Dora, M., Kumar, A., Mangla, S. K., Pant, A., & Kamal, M. M. (2022). Critical success factors influencing artificial intelligence adoption in food supply chains. *International Journal of Production Research, 60*(14), 4621-4640.

Dubey, R., Gunasekaran, A., Papadopoulos, T., Childe, S. J., Shibin, K. T., & Wamba, S. F. (2017). Sustainable supply chain management: framework and further research directions. *Journal of Cleaner Production, 142,* 1119-1130.

Garcia, A. (2023). *Can AI Help Supply Chains Be More Environmentally Conscious?* World Environment Center. https://www.wec.org/can-ai-help-supply-chains-be-more-environmentally-conscious/, Erişim Tarihi: 24.08.2023.

Gedik, Y. (2021). Sürdürülebilir Tedarik Zinciri Yönetimi: Kuramsal Bir Değerlendirme. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, 17*(3), 830-860.

Helo, P., & Hao, Y. (2022). Artificial intelligence in operations management and supply chain management: An exploratory case study. *Production Planning & Control, 33*(16), 1573-1590.

Howells, R. (2022). *Five Actions For A Sustainable Supply Chain*. Forbes. https://www.forbes.com/sites/sap/2022/04/06/5-actions-for-a-sustainable-supply-chain/?sh=40e4a1d86b39, Erişim Tarihi: 30.08.2023.

Khashei, M., & Chahkoutahi, F. (2022). Electricity demand forecasting using fuzzy hybrid intelligence-based seasonal models. *Journal of Modelling in Management, 17*(1), 154-176.

Koberg, E., & Longoni, A. (2019). A systematic review of sustainable supply chain management in global supply chains. *Journal of cleaner production, 207*, 1084-1098.

La Face, S. (2023). *7 ways AI technology can boost sustainable logistics.* Maersk. https://www.maersk.com/insights/sustainability/ai-technology-can-boost-sustainable-logistics, Erişim Tarihi: 24.08.2023.

Lebovitz, R. (2023). *How AI Technology Trends Are Impacting Supply Chain Operations*. SupplyChainBrain. https://www.supplychainbrain.com/blogs/1-think-tank/post/37185-how-ai-technology-trends-are-impacting-supply-chain-operations, Erişim Tarihi: 03.09.2023.

Luther, D. (2020). *Supply Chain Sustainability: Why It Is Important & Best Practices.* Oracle. https://www.netsuite.com/portal/resource/articles/erp/supply-chain-sustainability.shtml, Erişim Tarihi: 28.08.2023.

Min, H. (2010). Artificial Intelligence in Supply Chain Management: Theory and Applications. *International Journal of Logistics: Research and Applications, 13*(1): 13–39.

Naz, F., Agrawal, R., Kumar, A., Gunasekaran, A., Majumdar, A., & Luthra, S. (2022). Reviewing the applications of artificial intelligence in sustainable supply chains: Exploring research propositions for future directions. *Business Strategy and the Environment, 31*(5), 2400-2423.

Nozari, H., Szmelter-Jarosz, A., & Ghahremani-Nahr, J. (2022). Analysis of the challenges of artificial intelligence of things (AIoT) for the smart supply chain (case study: FMCG industries). *Sensors, 22*(8), 2931.

Pillai, R., Sivathanu, B., Mariani, M., Rana, N. P., Yang, B., & Dwivedi, Y. K. (2022). Adoption of AI-empowered industrial robots in auto component manufacturing companies. *Production Planning & Control, 33*(16), 1517-1533.

Pournader, M., Ghaderi, H., Hassanzadegan, A., & Fahimnia, B. (2021). Artificial intelligence applications in supply chain management. *International Journal of Production Economics, 241*, 108250.

QUANTIC (2023). The Important Role of AI in Supply Chain Management and Logistics. https://quantic.edu/blog/2023/04/10/the-important-role-of-ai-in-supply-chain-management-logistics/, Erişim Tarihi: 03.09.2023.

Seuring, S. & Muller, M. (2008). From a literature review to a conceptual framework for sustainable supply chain management. *Journal of Cleaner Production, 16*, 1699-1710.

Sharma, R., Shishodia, A., Gunasekaran, A., Min, H., & Munim, Z. H. (2022). The role of artificial intelligence in supply chain management: mapping the territory. *International Journal of Production Research, 60*(24), 7527-7550.

Shrivastav, M. (2021). Barriers related to AI implementation in supply chain management. Journal of *Global Information Management (JGIM), 30*(8), 1-19.

Stühler, G. (2021). *How AI Is Paving The Way For More Sustainable Supply Chains.* Forbes Technology Council. https://www.forbes.com/sites/forbestechcouncil/ 2021/01/ 20/how-ai-is-paving-the-way-for-more-sustainable-supply-chains/?sh=3e2626435896, Erişim Tarihi: 23.08.2023.

Toorajipour, R., Sohrabpour, V., Nazarpour, A., Oghazi, P., & Fischl, M. (2021). Artificial intelligence in supply chain management: A systematic literature review. *Journal of Business Research, 122*, 502-517.

Turgut, A. (2023). Lojistik ve Tedarik Zincirinde Yapay Zekâ Çalışmaları: Bibliyometrik Bir Analiz. *Alanya Akademik Bakış, 7*(1), 461-480.

12. BÖLÜM

YAPAY ZEKA VE İNSAN İLİŞKİLERİNDEKİ ROLÜ

Prof. Dr. Remziye Terkan

Onbeş Kasım Kıbrıs Universitesi
Faculty of Communication, Department of New Media
remziyeterkan@onbeskku.edu.tr
ORCID: 0009-0002-2341-9050

Öğretim Görevlisi Zeynep Nezaket Köksal

Onbeş Kasım Kıbrıs Universitesi
Faculty of Education, Department of Computer Education and Instructional Technologies Teaching
zeynepkoksal@onbeskku.edu.tr
ORCID: 0000-0002-5309-3285

GİRİŞ

Bugün bilgi çağının durmadan zenginleşmesi ve teknolojinin gelişimi ile bilgi üretiminin artışı, iletişim teknolojilerinin akıl almaz bir şekilde yol alışı birbirine paralel bir süratle gerçekleşmektedir. Tüm küreyi saran iletişim sistemi içerisindeyiz. Teknoloji, yaşam döngüsüne öyle güzel bir uyumla gelişmekte ve değişim gerçekleşmektedir ki bu değişimin farkında olmadan küresel olarak değişim yaşanmaktadır. İletişim teknolojilerinin, internetin ve gelişen teknolojik cihazların yakın bir geçmişte olmadığı düşünüldüğünde içerisinde bulunulan süratin gerçekliği ile karşı karşıya kalınmaktadır. Günümüzde iletişim teknolojilerinin önemi yaşam içerisinde olmadıkları düşünüldüğünde daha iyi anlaşılabilir. Bugün, internet öncesi döneme bakıldığında, insanlığın yaşam akışı nasıl gerçekleşiyordu diye düşünmemek mümkün değidir. Kısa denilebilecek bir dönem içerisinde de bu değişime nasıl uyum sağlandığı ve sanki hep bu teknoloji içerisinde yaşam akışı var oluyordu gibi teknoljik gelişimle bütünleşmek ayrı bir gerçek olarak ortaya çıkmaktadır. Sürekli gelişen teknoloji yaşam koşullarını hızlandırmakta, daha akıllıca yol alma-

nasıl yüzleşeceği yapay zekayı kabullenebilmek adına büyük önem taşımakta ve sosyal olarak hassas bir yer tutmaktadır. Yaşamı kaçınılmaz bir iletişim akışı içinde düşündüğümüzde, birebir başlayan ilişkilerin, topluma yansıması ve toplumlar arası ilişkilerle yayılıp devam etmesi evrende pek çok ortak veya ayrık değerlerle dönen dünyada yapay zekanın tüm döngüyü değiştirecek güce sahip olduğu ifade edilebilir.

KAYNAKÇA

Adalı, E., "Doğal Dil İşleme", *Türkiye Bilişim Vakfı Bilgisayar Bilimleri ve Mühendisliği Dergisi*, 2016, 5 (2). https://dergipark.org.tr/tr/pub/tbbmd/issue/22245 /238797

Adaş, E. & Erbay, B. (2022). Yapay Zekâ Sosyolojisi Üzerine Bir Değerlendirme. Gaziantep University *Journal of Social Sciences*, 21 (1), 326-337. DOI: 10.21547/jss.991383

Andrew, A. M., (1991). *Artificial Intelligence.* Boston: Addison Wesley Company.

Artut, S. (2019). Yapay Zeka Olgusunun Güncel Sanat Çalışmalarındaki Açılımları . *İnsan ve İnsan*, 6 (22) , 767-783. DOI: 10.29224/insanveinsan.478162

Beck, U. (2011). *Risk toplumu: Başka bir modernliğe doğru* (K. Özdoğan, B. Doğan, Çev.), İstanbul: İthaki Yayınları.

Charniak, E., McDermot, D., (1985). *Introduction to Artificial Intelligence.* Boston: Addison-Wesley Company

Copeland, J. (1993). *Artificial Intelligence:* A Philosophical. Blackwell: Oxford.

Çakıroğlu, M. A., Süzen A. A., "Assessment and Application of Deep Learning Algorithms in Civil Engineering", *El-Cezerî Fen ve Mühendislik Dergisi* 2020, 7(2), 906-922.

Davies, E., "Machine Vision, third ed.", *Signal Processing and its Applications*, Morgan Kaufmann, Burlington, 2005. doi:https://doi.org/10.1016/B978-0-12-206093-9.

Demirkan, H., Earley, S. and Harmon, R. R., "Cognitive Computing", *IT Professional*, 2017, 19 (4), 16-20.

Efe, Abadoğlu, E., ve Kaynak, O. (1999). Analysis and Desing of a Neural Network Assisted Nonlinear Controller for a Bioreactor. *International Journal of Robust and Nonlinear Control*, 9(11), 799- 815.

Efe, ve Kaynak, O. (1999). A Comparative Study of Neural Network Structures in Indentification of Nonlinear Systems. *Mechatronics,* 9(3), 287-300.

Efe, ve Kaynak, O. (2000). *Yapay Sinir Ağları ve Uygulamaları*: Boğaziçi Üniversitesi.

Ellul, J. (1964). The technological society. New York: Vintage Books.

Foucault, M. (2012). *İktidarın gözü: Seçme yazılar 4* (I. Ergüden, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Gültekin, A. & Çelebi, E. (2021). Spinoza Ontolojisi Bağlamında Yapay Zeka Ve Bir Duygu Varlığı Olan İnsan Üzerine Bir Değerlendirme. *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi,* 11 (2), 27-42. DOI: 10.20493/birtop.1020539

Güngör, D. N., Yardımcı, U, İ., "Yapay Zeka Kavramı ve Makine Öğrenme Uygulamaları", Erişim adresi: https://stratejico.com/yapay-zeka-kavrami-ve-makineogrenme-uygulamalari Erişim Tarihi: 27.07.2020

Heidegger, M. (1977). *The question concerning technology and other essays.* New York: Garland Publishing.

Ilıcak Aydınalp, Ş. G. (2020). Halkla İlişkiler Perspektifiyle Yapay Zekâ. *Turkish Studies-Social*, 15(4), 2283-2300.

Intellipaah., "What is Artificial Intelligence?", Erişim adresi: https://intellipaat.com/blog/what-is-artificial-intelligence/ Erişim tarihi:27.07.2020

Karaduman, T. (2019). Yapay zekâ uygulama alanlari. *Gazi Universitesi, Bilisim Enstitusu, Adli Bilisim. ABD*.

Keskenler, M. F. ve Keskenler, E. F. (2017). *Geçmişten Günümüze Yapay Sinir Ağları ve Tarihçesi.* ISSN: 2148-0087 Basım Tarihi: 29 Aralık 2017/ 11 Rebîulâhir 1439 Cilt: 5 No: 2 Sayfa: 8-18

LeCun, Y., Bengio, Y. and Hinton, G., "Deep learning". Nature, 2015, 521, 436-444.

Liu, Z. (2021). Sociological perspectives on artificial intelligence: A typological reading. Sociology Compass, 15(1).

Marx, K. (2019): *Kapital: Ekonomi politiğin eleştirisi,* I. cilt. (M. Selik, N. Satlıgan, Çev.). İstanbul: Yordam Kitap.

Nabiyev, V. V. (2012). *Yapay Zekâ: İnsan-Bilgisayar Etkileşimi.* Baski Yeri: Seçkin Yayıncılık.

Narendra, K. S., & Parthasarathy, K. (1990). *Indentification and Control of Dynamical Systems Using Neural Networks*. IEEE Transactions on Neural Networks, 1(1), 4-27.

Öztemel, E. (2003). "*Yapay Sinir Ağları*", Papatya Yayıncılık, İstanbul.

Öztemel, E. (2012). *Yapay Sinir Ağları* (Vol. 3). İstanbul: Papatya Yayıncılık Eğitim.

Öztürk, K. & Şahin, M. (2018). Yapay Sinir Ağları ve Yapay Zekâ'ya Genel Bir Bakış. Takvim-i Vekayi, 25-36.

Panda, G., Upadhyay, A. & Khandelwal, K. (2019). Artificial Intelligence: A Strategic Disruption in Public Relations. *Journal of Creative Communications.*, 14(3), 196-213.

Popov, E. V., (Ed), (1990). *Yapay Zekâ. Uzman Sitemler ve Doğal Dil İşleme.* Moskova: Radio i Svyaz, s. 461.

Ratner, B., "A comparison of two popular machine learning methods", DM STAT-1 Online Newsletter about Quantitative Methods in Direct Marketing, 2000, 4.

Russell, S., Norvig, P., "Artificial intelligence: a modern approach", Upper Saddle River, NJ: Prentice-Hall Samuel, A. L. Some Studies in Machine Learning Using the Game of Checkers. *IBM Journal of Research and Development,* 1995, 3 (3), 210-229.

Spinoza, B. D. (2016). *Ethica geometrik yöntemle kanıtlanmış ve beş bölüme ayrılmış ahlak* (Çev.: Çiğdem Dürüşken). İstanbul: Kabalcı Yayınları.

Tekin, H. (2006). Yapay Zekâ. *Journal of Yasar University*, *1*(1), 81-93.

YAPAY ZEKÂNIN MATEMATİĞİ:
Teori ve Uygulama

Editör
Dr. İpek SARALAR-ARAS

nobel bilimsel

YAPAY ZEKÂNIN MATEMATİĞİ: TEORİ VE UYGULAMA

Editör:

Dr. İpek SARALAR-ARAS

Yayın No.: 1912
ISBN: 978-625-393-108-7
E-ISBN: 978-625-393-109-4
Basım Sayısı: 1. Basım, Ekim 2023

© Copyright 2023, NOBEL BİLİMSEL ESERLER SERTİFİKA NO.: 20779
Bu baskının bütün hakları Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.ne aittir.
Yayınevinin yazılı izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik
ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.
Nobel Yayın Grubu, 1984 yılından itibaren ulusal ve 2011 yılından itibaren ise uluslararası düzeyde düzenli olarak faaliyet yürütmekte ve yayınladığı kitaplar, ulusal ve uluslararası düzeydeki yükseköğretim kurumları kataloglarında yer almaktadır.
"NOBEL BİLİMSEL ESERLER" bir Nobel Akademik Yayıncılık markasıdır.

Genel Yayın Yönetmeni: Nevzat Argun -nargun@nobelyayin.com-
Genel Yayın Koordinatörü: Gülfem Dursun -gulfem@nobelyayin.com-

Sayfa Tasarım: Tarkan Kara -erdal@nobelyayin.com-
Redaksiyon: Sergen Öz -sergen@nobelyayin.com-
Kapak Tasarım: Sezai Özden -sezai@nobelyayin.com-
Görsel Tasarım Uzmanı: Mehtap Yürümez -mehtap@nobelyayin.com-

Kütüphane Bilgi Kartı

Saralar-Aras, İpek.
Yapay Zekânın Matematiği: Teori ve Uygulama / İpek Saralar-Aras
1. Basım, X + 186 s., 16,5x24 cm. Kaynakça var, dizin yok.
ISBN: 978-625-393-108-7
E-ISBN: 978-625-393-109-4
1. Yapay Zekâ 2. Matematik

Genel Dağıtım

ATLAS AKADEMİK BASIM YAYIN DAĞITIM TİC. LTD. ŞTİ.
Adres: Bahçekapı Mh. 2465 Sk. Oto Sanayi Sitesi No:7 Bodrum Kat, Şaşmaz/ANKARA
Telefon: +90 312 278 50 77 - **Faks:** 0 312 278 21 65
Sipariş: siparis@nobelyayin.com- **E-Satış:** www.nobelkitap.com - esatis@nobelkitap.com
www.atlaskitap.com - info@atlaskitap.com

Dağıtım ve Satış Noktaları: Alfa, Kırmızı Kedi, Arkadaş, D&R, Dost, Kika, Kitapsan, Nezih, Odak, Pandora, Prefix, Remzi Kitabevleri, Yeryüzü Dağıtım

Baskı ve Cilt: Ada Matbaacılık Yayın San. Tic. Ltd. Şti. Sertifika No.: 44093
Ostim OSB Mah. 1578. Cad. No.: 21 Yenimahalle/ANKARA

İÇİNDEKİLER

BÖLÜM 1
YAPAY ZEKÂYA GİRİŞ 1
Giriş 1
1. Yapay Zekâ Kavramı Doğuşu ve Tanımlanması 1
1.1. Yapay Zekâ Kavramının Doğuşu ve Tarihçesi 1
1.2. Yapay Zekâ Kavramının Tanımlanması 5
2. Yapay Zekânın İncelenmesi 10
2.1. İnsan Zekâsı ve Yapay Zekâ Karşılaştırması 10
2.3. Yapay Zekânın Alt Alanları 18
2.4. Yapay Zekâ Türleri 20
2.4.1. Salt Tepkisel (Reaktif) Yapay Zekâ 21
2.4.2. Sınırlı Hafıza (Limitli Bellek) Yapay Zekâ 21
2.4.3. Zihin Teorisi Yapay Zekâsı 22
2.4.4. Öz-Farkındalık Sahibi (Kendini Tanıyan) Yapay Zekâ 22
2.5. Eğitim Bilimleri ve Yapay Zekâ İlişkisi 23
Sonuç 23
Kaynakça 24

BÖLÜM 2
EĞİTİM YÖNETİMİNDE YAPAY ZEKÂ 33
Giriş 33
1. Yapay Zekâ Kavramı 33
1.1. Yapay Zekânın Tanımı ve Kapsamı 33
1.2 Yapay Zekânın Kavramsal Gelişimi 35
2. Yapay Zekâ ve Eğitim Yönetimi 37
2.1. Eğitim Yönetiminde Yapay Zekânın Yeri ve Önemi 37
2.2. Eğitim Yönetiminde Yapay Zekâ Uygulamaları 38
2.3. Eğitim Yönetiminde Yapay Zekânın Gelişime Açık Yönleri ve Etik Konusu 42
Sonuç 44
Kaynakça 46

BÖLÜM 3
MATEMATİK ÖĞRETİMİNDE YAPAY ZEKÂ EĞİTİM UYGULAMALARI 49
Özet 49
Giriş 49
1. Yapay Zekânın Erken Çocukluk Döneminde Matematik Öğretiminde Kullanımı 50

1.1. Yapay Zekânın Erken Çocukluk Döneminde Kullanımı 50
1.2. Erken Çocukluk Döneminde Matematik Anlayışının Geliştirilmesinde Yapay Zekânın Rolü 51
1.3. Erken Çocukluk Döneminde Matematik Öğretiminde Yapay Zekâ Destekli Araçlar 53
2. Yapay Zekânın İlkokul Matematik Öğretiminde Kullanımı 55
2.1. İlkokul Döneminde Matematik Anlayışının Geliştirilmesinde Yapay Zekânın Rolü 55
2.2. İlkokul Seviyesinde Matematik Öğretiminde Yapay Zekâ Destekli Araçlar 57
3. Yapay Zekânın Ortaokul Matematik Öğretiminde Kullanımı 59
3.1. Ortaokul Seviyesinde Matematik Öğretiminde Yapay Zekâ Destekli Araçlar 60
3.2. Karmaşık Problemleri Çözmek ve Matematiksel Düşünce Becerilerini Geliştirmek İçin Yapay Zekânın Kullanımı 61
3.3. Öğrenci İlerlemesini İzleme ve Matematiksel Yetenekleri Değerlendirme 63
Sonuç 64
kaynakça 66

BÖLÜM 4
ORTAOKUL MATEMATİK EĞİTİMİNDE YAPAY ZEKÂ UYGULAMALARI 73
Giriş 73
1. Yapay Zekânın Eğitime Entegrasyonu 75
2. Eğitimde Yapay Zekâ Sistemleri 78
3. Matematik Eğitiminde Yapay Zekâ 79
4. Ortaokul Matematik Eğitiminde Kullanılabilecek Yapay Zekâ Uygulamaları 82
4.1. Wolframalpha 83
4.2. Photomath 87
5. Yapay Zekâ ile Eğitimde Zorluklar 90
6. Yapay Zekâ ile Eğitime İlişkin Öneriler 93
Sonuç 94
Kaynakça 95

BÖLÜM 5 101
YAPAY ZEKÂ VE MATEMATİK: TEMEL MODELLER, ALGORİTMALAR VE YAKLAŞIMLAR 101
Giriş 101
1. Yapay Zekâ ve Matematik İlişkisi 101
1.1. Yapay Zekâda Kullanılan Matematiksel Kavramlar 103

1.2. Yapay Zekânın Matematiksel Temelleri 106
1.3. İstatistik ve Olasılık 106
2. Yapay Zekâ ve Makine Öğrenimi Algoritmalarının Temel Kategorileri ve Matematiğin Rolü 108
2.1. Denetimli Öğrenme Modelleri....108
2.1.1. Lineer Regresyon (Linear Regression)....109
2.1.2. Lojistik Regresyon (Logistic Regression) 111
2.1.3. Destek Vektör Makineleri (Support Vector Machines SVM)....114
2.2. Denetimsiz Öğrenme Modelleri....117
2.2.1. K-Means Kümeleme 117
2.2.2. Hiyerarşik Kümeleme (Hierarchical Clustering)....118
2.2.3. Temel Bileşen Analizi (PCA)....121
2.2.4. DBSCAN (Density-Based Spatial Clustering Of Applications With Noise) 125
3. Derin Öğrenme Modelleri 130
3.1. Yapay Sinir Ağları....134
3.2. Konvolüsyonel Sinir Ağları....135
3.3. Geri Beslemeli Sinir Ağları (Oğuz, 2023)....137
Sonuç....139
Kaynakça....139
Ek-1: Örnek Test Soruları ve Cevapları....143

BÖLÜM 6
YAPAY ZEKÂDA KULLANILAN GRAF TEORİSİ TERİMLERİ: YÜZEYSEL MODEL....147
Giriş....147
1. Yüzeysel Model....148
1.1. Denetimli Öğrenme....148
1.1.1. Yapay Sinir Ağı....149
1.1.2. Destek Vektör Makinesi....150
1.1.3. K-En Yakın Komşu Algoritması....153
1.1.4. Naive Bayes Sınıflandırıcısı....154
1.1.5. Lojistik Regresyon....156
1.1.6. Karar Ağacı....157
1.2. Denetimsiz Öğrenme....162
1.2.1. K-Ortalama Kümeleme Algoritması....163
Sonuç....167
Kaynakça....167

BÖLÜM 7
YAPAY ZEKÂDA KULLANILAN GRAF TEORİSİ TERİMLERİ: DERİN ÖĞRENME MODELİ 169
Giriş 169
1. Derin Öğrenme Modeli 170
1.1. Derin Öğrenmenin Temel Yapısı 171
1.2. Derin Öğrenme Uygulamaları 172
1.3. Sonuç 172
2. Denetimli Öğrenme 172
2.1. Derin İnanç Ağları 172
2.2. Derin Sinir Ağları 174
2.2.1. Sinir Ağların Avantajları ve Dezavantajları 176
2.3. Evrişimli Sinir Ağı 177
2.4. Tekrarlayan Sinir Ağları 180
2.4.1. Çift Yönlü Tekrarlayan Sinir Ağları 181
2.4.2. LTSM Modeli-Uzun Kısa Süreli Bellek Modeli 181
2.4.3. GRU Modeli -Kapılı Tekrarlayan Birim Modeli 182
2.5. Denetimsiz Öğrenme 183
2.5.1. Üretken Düşman Ağları-GAN 183
2.5.2. Kısıtlı Boltzmann Makinesi 183
Sonuç 185
Kaynakça 185

BÖLÜM 1
YAPAY ZEKÂYA GİRİŞ

Züleyha Afra BEDER

Yıldız Teknik Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
zuleyha.afra@gmail.com
ORCID: 0009-0005-2422-6164

GİRİŞ

Geçmişten günümüze yaşanan sanayi devrimleri, yakın zamanda Endüstri 4.0 ile son etabını gerçekleştirmiş ve yeni bir teknoloji anlayışı hayatımıza girmiştir. Bu yeni teknolojinin her geçen gün değişmeye ve gelişmeye devam etmesi ile birlikte, canlıların sahip olduğu doğal zekânın aksine makineler tarafından görüntülenen yapay zekâ, kendi kendine öğrenebilme ve bilişsel işlevleri taklit edebilme yeteneği ile giderek daha fazla dikkat çekmeye başlamıştır.

Yapay zekânın tam olarak anlaşılabilmesi için kavramın daha detaylı bir şekilde ele alınması gerekmektedir. Buradan hareketle bu bölümde yapay zekânın doğuşuna, tarihçesine ve ne olduğuna dair tanımlara, yapay zekânın sahip olduğu özelliklere, getirdiği fırsatlara ve alana ait gelişmelere değinilmekte ve sonuç olarak bu gelişmeler eğitim bilimleri ile ilişkilendirilmektedir. Bölümün amacı yapay zekâ konusunda gerekli tanımları aktarmak ve sonraki bölümlerde okuyucunun anlayışını kolaylaştırmaktır.

1. Yapay Zekâ Kavramı Doğuşu ve Tanımlanması

1.1. Yapay Zekâ Kavramının Doğuşu ve Tarihçesi

Görme, anlama ve iletişim kurma yeteneği, insanı bilişsel ve zeki bir tür yapan önemli özellikler arasındadır. Bu yetenekleri anlama ve benzer yeteneklere sahip makineler yaparak onları taklit etme tutkusu insanoğlu için şaşırtıcı olmadığı gibi

KAYNAKÇA

AI Topics. (2022). What is artificial intelligence? [Yapay zekâ nedir?]. *Association for the Advancement of Artificial Intelligence.* https://aitopics.org/search

Akdeniz, M. ve Özdinç, F. (2021). Eğitimde yapay zekâ konusunda Türkiye adresli çalışmaların incelenmesi. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 18*(1), 912-932. https://doi.org/10.33711/yyuefd.938734

Añover, J. (2016). Types of AI: From reactive to self-aware [Yapay zekâ türleri: "Reaktiften farkındalık haline]. *Futurism.* https://futurism.com/images/types-of-ai-from-reactive-to-self-aware-infographic

Arslan, K. (2020). Eğitimde yapay zekâ ve uygulamaları. *Batı Anadolu Eğitim Bilimleri Dergisi, 11*(1), 71-88. Erişim adresi https://dergipark.org.tr/

Aruğaslan, E. ve Çivril, H. (2021). Türkiye'de eğitim alanında yapılan veri madenciliği ve yapay zekâ çalışmaları. *Uluslararası Teknolojik Bilimler Dergisi, 13*(2), 81-89.

Beck, H. (2019). The brain works with 20 watts. This is enough to cover our entire thinking ability [Beyin, 20 watt ile çalışır. Bu, tüm düşünme yeteneğimizi karşılamak için yeterlidir.]. *Digitalisation.* https://www.munichre.com/topics-online/en/digitalisation/ interview-henning-beck.html#:~:text=energy%2Dguzzling% 20process.-, The% 20brain% 20works%20 with%2020%20watts.,cover%20our%20e ntire% 20 thinking% 20ability

Bellman, R.E. (1978). *An introduction to artificial intelligence: Can computers think? [Yapay zekâya giriş: Bilgisayarlar düşünebilir mi?]* California: Boyd & Fraser Publishing Company.

Bergstein, B. (2017a). AI isn't very smart yet. But we need to get moving to make sure automation works for more people [Yapay zekâ henüz çok akıllı değil. Ancak otomasyonun daha fazla insan için çalışmasını sağlamak için harekete geçmemiz gerekiyor.]. *MIT Technology Review.* https://www.technologyreview.com/s/609318/the-great-ai-paradox

Bergstein, B. (2017b). The great AI paradox [Büyük yapay zekâ paradoksu]. *MIT Technology Review.* https://www.technologyreview.com/2017/12/15/146836/the-great-ai-paradox

Bharath, K. (2020). Human emotion and gesture detector using deep learning: Part-1 [Derin öğrenme kullanarak insan duygu ve jest algılayıcısı: Bölüm 1]. *Medium.* https://towardsdatascience.com/human-emotion-and-gesture-detector-using-deep-learning-part-1-d0023008d0eb

Broughton, M., Verdon, G., Mccourt, T., Martinez, A.J., Yoo, J.H., Isakov, S.V., Massey, P., Niu, M.Y., Halavati, R., Peters, E., Leib, M., Skolik, A., Streif, M., Dollen, D.V., McClean, J.R., Boixo, S., Bacon, D., Ho, A.K., Neven, H., & Mohseni, M. (2020). Tensorflow quantum: A software framework for quantum machine learning [TensorFlow kuantumu: Kuantum makine öğrenimi için bir yazılım çerçevesi]. https://doi.org/10.48550/arXiv.2003.02989

Burns, E. (2023). AI (artificial intelligence) definition [Yapay zekâ tanımı]. *Special report: Artificial intelligence apps come of age.* https://www.techtarget.com/ searchenterpriseai/definition/AI-Artificial-Intelligence

Chandha, S. (2021). What if AI becomes self-aware? [Ya yapay zekâ kendi farkındalığını kazanırsa?]. *Express Computer.* https://www.expresscomputer.in/artificial-intelligence-ai/what-if-ai-becomes-self-aware/81828

Charniak, E., & McDermott, D. (1985). *Introduction to artificial intelligence [Yapay zekâya giriş].* Boston: Addison-Wesley.

Chen, D., Jiang, L., Wang, Y., & Li, Z. (2020). *Autonomous driving using safe reinforcement learning by incorporating a regret-based human lane-changing decision model [Özgürce sürüş: Bir pişmanlık temelli insan şerit değiştirme karar modelini dahil ederek güvenli takviyeli öğrenme kullanımı].* Paper presented at the American Control Conference (ACC). Toronto, Canada. https://doi.org/10.23919/ACC45564.2020.9147626

CNN. (2006). Science & space: AI set to exceed human brain power [Bilim ve uzay: Yapay zekâ, insan beyin gücünü aşmaya hazırlanıyor.]. http://edition.cnn.com/2006/TECH/science/07/24/ai.bostrom/

Copeland, B.J. (2023). Artificial intelligence [Yapay zekâ]. *Britannica Science & Tech.* https://www.britannica.com/technology/artificial-intelligence

Council of Europe. (2021). Glossary: Artificial intelligence [Sözlük: Yapay zekâ]. www.coe.int/en/web/artificial-intelligence/glossary

De Witt, C.A.S., Foerster, J.N., Farquhar, G., Torr, P.H.S., Boehmer, W., & Whiteson, S. (2019). *Multi-agent common knowledge reinforcement learning [Çoklu ajanlı ortak bilgi takviyeli öğrenme].* Paper presented at the 33rd Conference on Neural Information Processing Systems (NeurIPS 2019). Vancouver, Canada.

Demircan, K. (2019). Yapay zekâ ile insan zekâsı arasındaki 10 fark nedir? https://khosann.com/yapay-zekâ-ile-insan-zekâsi-arasindaki-10-fark-nedir/

Devedzic, V. (2022). Identity of AI [Yapay zekâ kimliği]. *Discover Artificial Intelligence, 2*(23). https://doi.org/10.1007/s44163-022-00038-0

Ding, S.L., Royall, J.J., Sunkin, S.M., …, Fischl, B., & Lein, E.S. (2016). Comprehensive cellular-resolution atlas of the adult human brain [Yetişkin insan beyninin kapsamlı hücresel çözünürlükte atlası]. *The Journal of Comparative Neurology, 524*(16), 3127–3481. https://doi.org/10.1002/cne.24080

Dong, Y., Hou, J., Zhang, N., & Zhang, M. (2020). Research on how human intelligence, consciousness, and cognitive computing affect the development of artificial intelligence [İnsan zekâsı, bilinci ve bilişsel hesaplamanın yapay zekâ gelişimini nasıl etkilediği üzerine araştırma]. *Complexity, Hindawi,* 1-10. https://doi.org/10.1155/2020/1680845

Duan, Y., Edwards, J.S., & Dwivedi, Y.K. (2019). Artificial intelligence for decision making in the era of big data–evolution, challenges and research agenda [Büyük veri çağında karar verme için yapay zekâ: Evrim, zorluklar ve araştırma gündemi]. *International Journal of Information Management.* 48, 63–71. https://doi.org/10.1016/j.ijinfomgt.2019.01.021

Eberl, U. (2019). *Akıllı makineler yapay zekâ hayatımızı nasıl değiştiriyor* (çev. L. Tayla) İstanbul: Paloma Yayınevi.

Eynon R., & Young E. (2021). Methodology, legend, and rhetoric: the constructions of AI by academia, industry, and policy groups for lifelong learning [Metodoloji, efsane ve retorik: Ömür boyu öğrenme için akademisyenler, sanayi ve politika grupları tarafından yapay zekâ oluşturulması]. *Science, Technology, & Human Values, 46*(1), 166-191. https://doi. org/10.1177/0162243920906475

Fagella, D. (2018). What is artificial intelligence? An informed definition [Yapay zekâ nedir? Bir bilgilendirici tanımlama]. *Emerj Artificial Intelligence. Research.* https://emerj.com/ai-glossary-terms/what-is-artificial-intelligence-an-informed-definition/

Ferdowsi, A., Challita, U., Saad, W., & Mandayam, N.B. (2018). *Robust deep reinforcement learning for security and safety in autonomous vehicle systems [Otonom araç sistemlerinde güvenlik ve güvenlik için dayanıklı derin takviyeli öğrenme.].* Paper presented at the 21st International Conference on Intelligent Transportation Systems (ITSC). Maui: USA. https://doi.org/10.1109/itsc.2018.8569635

Fischetti, M. (2011). Computers vs brains [Bilgisayarlar ve beyinler]. *Scientific American 175th Anniversary Issue*. https://www.scientificamerican.com/article/computers-vs-brains/

Foote, K.D. (2022). A brief history of artificial intelligence [Yapay zekânın kısa tarihi]. *Data Topics.* Retrieved from https://www.dataversity.net/brief-history-artificial-intelligence/#

Furuta, R., Inoue, N., & Yamasaki, T. (2020). PixelRL: Fully convolutional network with reinforcement learning for image processing [PizelRL: Resim işleme için takviyeli öğrenmeli tamamen evrişimsel ağ.]. *IEEE Transactions on Multimedia, 22*(7), 1704-1719. https://doi.org/10.1109/TMM.2019.2960636

Göçen, A. (2022). Eğitim bağlamında metaverse. *Uluslararası Batı Karadeniz Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi, 6*(1), 98-122. https://doi.org/10.46452/baksoder.1124844

Guzman, A.L., & Lewis, S.C. (2020). Artificial intelligence and communication: A human–machine communication research agenda [Yapay zekâ ve iletişim: İnsan-makine iletişimi araştırma gündemi]. *New Media & Society, 22*(1), 70–86. https://doi.org/10.1177/1461444819858691

Güney, E. ve Yavuz, H. (2020). Yapay zekâ ile sanatsal üretim pratiğinde sanatçının rolü ve değişen sanat olgusu. *Sanat ve Tasarım Dergisi,* 415-439.

Haenlein, M., & Kaplan, A. (2019). A brief history of artificial intelligence: On the past, present, and future of artificial intelligence [Yapay zekânın kısa tarihi: Geçmişte, şu anda ve gelecekte yapay zekâ]. *California Management Review, 61*(4), 5-14. https://doi.org/10.1177/0008125619864925

Hanna, K.T. (2021). Robotics. What is Definition [Robotik. Tanımı nedir.]. https://www.techtarget.com/whatis/definition/robotics#:~:text=Robotics%20is%20a%20branch%20of,in%20a%20variety%20of%20ways

Haugeland, J. (1985). *Artificial intelligence: The very idea [Yapay zekâ: Fikir kendisi]*. Cambridge: MIT Press.

He, X., Zhao, K., & Chu, X. (2021). AutoML: A survey of the state-of-the-art [AutoML: Mevcut durumun bir anketi]. *Knowledge-Based Systems, 212,* 106622. https://doi.org/10.48550/arXiv.1908.00709

HLEG. (2019). A definition of AI: Main capabilities and disciplines [Yapay zekâ tanımı: Ana beceri ve disiplinleri]. *European Comission.* April No.1. Retrieved from https://ec.europa.eu/newsroom/dae/document.cfm?doc_id=56341

Holmes W., & Porayska-Pomsta K. (2022). *The ethics of artificial intelligence in education: Practices, challenges, and debates [Eğitimde yapay zekâ etiği: Uygulamalar, zorluklar ve tartışmalar],* New York: Routledge.

Holmes, W., Persson, J., Chounta, I.A., Wasson, B., & Dimitrova, V. (2022). Artificial intelligence and education: A critical view through the lens of human rights, democracy and the rule of law [Yapay zekâ ve eğitim: İnsan hakları, demokrasi ve hukukun üzerinden eleştirel bir bakış]. *Council of Europe*. https://rm.coe.int/artificial-intelligence-and-education-a-critical-view-through-the-lens/1680a886bd

Ivanitskii, G.R. (2018). The robot and the human. Where's their similarity limit? [Robot ve insan. Benzerlik limiti nerede?]. *Physics-Uspekhi*, 61, 871–895. https://doi.org/10.3367/UFNr.2018.03.038302

Johnson, J. (2020). 4 types of artificial intelligence [4 tip yapay zekâ]. *Machine Learning & Big Data Blog.* https://www.bmc.com/blogs/artificial-intelligence-types/

Kaplan, A., & Haenlein, M. (2018). Siri, Siri, in my hand: Who's the fairest in the land? On the interpretations, illustrations, and implications of artificial intelligence [Siri, Siri, elimde: Ülkenin en güzeli kim? Yapay zekânın yorumları, illüstrasyonları ve sonuçlar üzerine]. *Business Horizons, 62*(1), 15-25. https://doi.org/10.1016/j.bushor.2018.08.004

Kaushik, M. (2022). Artificial intelligence [Yapay zekâ]. S. Pathak, P.K. Bhatt, S.K. Singh, A. Tripathi & P.K. Pandey (Eds.). *Intelligent System Algorithms and Applications in Science and Technology*. (1st edn). New York: Apple Academic Press. https://doi.org/10.1201/9781003187059

Kayid, A. (2020). *The role of artificial intelligence in future technology [Yapay zekânın gelecek teknolojideki rolü]*. Cambridge: Academic Press. https://doi.org/10.13140/RG.2.2.12799.23201

Korteling, J.E. (Hans), van de Boer-Visschedijk, G.C., Blankendaal, R.A.M., Boonekamp, R.C., & Eikelboom, A.R. (2021). Human versus artificial intelligence [İnsana karşı yapay zekâ]. *Frontiers in Artificial Intelligence.* 4:622364. https://doiorg/10.3389/ frai.2021.622364

Kottur, S. (2019). *Visual dialog: Towards communicative visual agents [Görsel diyalog: İletişim yeteneğine sahip görsel ajanlara doğru].* Doctoral Thesis. Carnegie Mellon University. https://doi.org/10.1184/R1/8204363.v1

Kulhanek, J., Derner, E., de Bruin, T., & Babuška, R. (2019). Vision-based navigation using deep reinforcement learning [Derin takviyeli öğrenme kullanarak görüntü tabanlı seyahat yönlendirmesi]. *European Conference on Mobile Robots (ECMR).* Prague, Czech Republic. https://doi.org/10.1109/ECMR.2019.8870964

Kurzweil, R. (1990). *The age of intelligent machines [Akıllı makineler çağı].* Cambridge; MA: MIT Press.

Lateef, Z. (2023). Types of artificial intelligence you should know [Bilmeniz gereken yapay zekâ tipleri]. *Edureka.* https://www.edureka.co/blog/types-of-artificial-intelligence/

Lee, K.-F., & Qiufan, C. (2021). *AI 2041: Ten visions for our future [Yapay zekâ 2041: Geleceğimiz için 10 görüş]. First Edition.* New York: Penguin.

Leslie, D., Burr C., Aitken, M., Cowls, J., Katell, M., & Briggs, M. (2021), Artificial intelligence, human rights, democracy, and the rule of law: A primer. [Yapay zekâ, insan hakları, demokrasi ve kanun kuralları: Bir başlangıç notu] *Council of Europe.* www.turing.ac.uk/research/publications/ai-human-rights-democracy-and-rulelaw-primer-prepared-council-europe

Lichtenthaler, U. (2020). Building blocks of successful digital transformation: Complementing technology and market issues [Başarılı dijital dönüşümün yapı taşları: Teknolojiyi ve pazar sorunlarını tamamlama]. *International Journal of Innovation and Technology Management, 17*(1), 2050004. https://doi.org/10.1142/S02198 7702050 0042

Lis, Maria, Onuma, S., Przyczyna, D., Zawal, P., Mazur, T., Pilarczyk, K., Gentili, P.L., Kasai, S., & Szaciłowski, K. (2021). From oscillatory reactions to robotics: A serendipitous journey through chemistry, physics and computation [Dalgalı tepkimelerden rbotiğe: Kimya, fizik ve hesaplama üzerinden rastlantısal bir yolculuk]. *Handbook of Unconventional Computing,* 1-79. https://doi.org/10.1142/9789811235740_0001

Marcus, G. (2020), The next decade in AI: Four steps towards robust artificial intelligence [Yapay zekânın gelecek on yılı: Sağlam yapay zekâ yönünde dört adım]. https://doi.org/10.48550/arXiv.2002.06177

Marsden, P. (2017). Artificial intelligence defined: Useful list of popular definitions from business and science [Yapay zekâ tanımı: İş ve bilim alanlarından popüler tanımların yararlı listesi]. https://digitalwellbeing.org/artificial-intelligence-defined-useful-list-of-popular-definitions-from-business-and-science/

Martinez, R. (2019). Artificial intelligence: Distinguishing between types & definitions [Yapay zekâ: Tip ve tanımları arasındaki farklılıklar]. *Nevada Law Journal, 19*(3), 1015-1042.

McCarthy, J. (1974). Artificial intelligence: A general survey [Yapay zekâ: Genel bir anket]. *Artificial Intelligence. 5*(3), 317-322. https://doi.org/10.1016/0004-3702(74)90016-2

McCarthy, J. (1989). Artificial intelligence, logic and formalizing common sense [Yapay zekâ, mantık ve genel görüşü formüle etme]. *Philosophical logic and artificial intelligence*, 161–190. https://doi.org/10.1007/978-94-009-2448-2_6

Meço, G. ve Coştu, F. (2022). Eğitimde yapay zekânın kullanılması: Betimsel içerik analizi çalışması. *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi, 12*(23), 171-193.

Mihret, E.T. (2020). Robotics and artificial intelligence [Robotik ve yapay zekâ]. *International Journal of Artificial Intelligence and Machine Learning, 10*(2), 57-78. https://doi.org/10.4018/IJAIML.2020070104

Mohadikar, M. (2021). Difference between AI, machine learning, NLP and deep learning [Yapay zekâ, makine öğrenmesi, NLP ve derin öğrenme arasındaki farklılıklar]. *Medium.* https://becominghuman.ai/difference-between-ai-machine-learning-nlp-and-deep-learning-9f63066087f1

Nasirullo O`gli, S.N. (2022). The development of artificial intelligence in future technology [Yapay zekânın gelecek teknolojilerinde gelişimi]. *The Peerian Journal,* 5, 12-19. https://www.peerianjournal.com/

Nilsson, N.J. (1998). *Artificial intelligence: A new synthesis [Yapay zekâ: Yeni bir sentez]*. San Francisco: Morgan Kaufmann.

Novikova, J., Dondrup, C., Papaioannou, I., & Lemon, O. (2017). Sympathy begins with a Smile, intelligence begins with a word: Use of multimodal features in spoken human-robot interaction [Empati bir gülümseme ile başlar, zekâ bir Kklime ile başlar: Konuşulan insan-robot etkileşiminde çoklu modlu özelliklerin kullanımı.]. *First Workshop on Language Grounding for Robotics* (pp. 86–94), Association for Computational Linguistics. Vancouver, Canada. https://doi.org/10.18653/v1/w17-2811

OECD. (2019). Understanding digital transformation [Dijital dönüşümü anlama]. *Going Digital: Shaping Policies, Improving Lives.* https://doi.org/10.1787/9789264312012-en

OpenAI. (2018). OpenAI five [OpenAI beş]. https://openai.com/blog/openai-five/

Oxford Reference. (2023). Artificial intelligence [Yapay zekâ]. *Quick Reference.* https://www.oxfordreference.com/display/10.1093/oi/authority.20110803095426960;jsessionid=906CA19BC60DF2503E1A274DFAFC1615

Palanisamy, P. (2019). Multi-agent connected autonomous driving using deep reinforcement learning [Derin takviyeli öğrenme kullanarak bağlantılı çoklu ajanlı otonom sürüş.]. *International Joint Conference on Neural Networks (IJCNN)* (pp.1-7). https://doi.org/10.1109/IJCNN48605.2020.9207663

Pandit, B. (2022). Recent and future applications of artificial intelligent (AI) [Yapay zekânın yakın ve gelecek uygulamaları]. *Interantional Journal of Scientific Research in Engineering and Management* 6(11). https://doi.org/10.55041/IJSREM16966

PCMag AI. (2023). AI [Yapay zekâ]. *PCMag Encyclopedia.* https://www.pcmag.com/encyclopedia/term/ai

Poole, D., Mackworth, A.K., & Goebel, R. (1998). *Computational intelligence: A logical approach [Hesaplamalı zekâ: Bir mantıksal yaklaşım].* Oxford University Press.

Rich, E., & Knight, K. (1991). *Artificial intelligence [Yapay zekâ]* (2nd ed). McGraw-Hill.

Riedl, M.O. (2019). Human-centered artificial intelligence and machine learning [İnsan odaklı yapay zekâ ve makine öğrenmesi]. https://doi.org/10.48550/arXiv.1901.11184

Russell, S.J., & Norvig, P. (2010). *Artificial intelligence: A modern approach [Yapay zekâ: Bir modern yaklaşım].* (3rd ed). Prentice Hall.

Russell, S.J., & Norvig P. (2022). *Artificial intelligence: A modern approach [Yapay zekâ: Bir modern yaklaşım]*. (4th ed). Harlow: Pearson.

Sallab, A.E., Abdou, M., Perot, E., & Yogamani, S. (2017). Deep reinforcement learning framework for autonomous driving [Otonom sürüş için derin takviyeli öğrenme çerçevesi]. *Electronic Imaging*, 19, 70–76. https://doi.org/10.48550/arXiv.1704.02532

Samoili, S., Lopez Cobo, M., Gomez Gutierrez, E., de Prato, G., Martinez-Plumed, F., & Delipetrev, B. (2020). *AI watch. Defining Artificial Intelligence [Yapay zekâ saati: Yapay zekâyı tanımlama].* Luxembourg: Publications Office of the European Union. https://doi.org/10.2760/382730

Samvelyan, M., Rashid, T., de Witt, C.S., Farquhar, G., Nardelli, N., Rudner, T.G.J., Hung, C.-M., Torr, P.H.S., Foerster, J., & Whiteson, S. (2019). The starcraft multi-agent challenge [StarCraft çoklu ajan meydan okuması]. Paper presented at the *18th International Conference on Autonomous Agents and Multiagent Systems (AAMAS 2019)*, Montreal, Canada, May 13–17. https://doi.org/10.48550/arXiv.1902.04043

Savaş, G. (2022). Yapay zekâ ile insan zekâsı arasındaki farklar. *İnsan & Teknoloji.* https://www.gulaysavas.com.tr/yapay-zekâ-ile-insan-zekâsi-arasindaki-farklar/

Saxena, S., & Tegar, J.P. (2018). Diagnosis of preliminary failures in concrete structures using basic artificial intelligence [Basit yapay zekâ kullanarak beton yapıların ilk aşama arızalarının teşhisi.]. *International Journal of New Technologies in Science and Engineering, 5*(4), 52-62.

Shneiderman, B. (2020). Design lessons from AI's two grand goals: Human emulation and useful applications [Yapay zekânın temel iki amacından tasarım dersleri: İnsan emülasyonu ve yararlı uygulamalar]. *IEEE Transactions on Technology and Society, 1*(2), 73–82. https://doi.org/10.1109/TTS.2020.2992669

Silver, D., Huang, A., Maddison, C. J., Guez, A., …, Kavukcuoglu, K., Graepel, T., & Hassabis, D. (2016). Mastering the game of Go with deep neural networks and tree search [Derin sinirsel ağlar ve ağaç arayışı ile Go oyununda ustalaşma]. *Nature, 529*, 484–489. https://doi.org/10.1038/nature16961

Silver, D., Hubert, T., Schrittwieser, J., Antonoglou, I., …, Simonyan, K., & Hassabis, D. (2018). A general reinforcement learning algorithm that masters chess, shogi, and Go through self-play [Satranç, Shogi ve Go'yu kendi kendine oynayarak öğrenen genel bir takviyeli öğrenme algoritması]. *Science, 362*(6419), 1140–1144. https://doi.org/10.1126/science.aar6404

Silver, D., Schrittwieser, J., Simonyan, K., Antonoglou, I., …, Graepel, T., & Hassabis, D. (2017). Mastering the game of Go without human knowledge [İnsan bilgisi olmadan Go oyununda ustalaşma]. *Nature, 550*(7676), 354–359. https://doi.org/10.1038/nature24270

Techblog. (2022). The power consumption of PC & notebook - the wattage in sight! [Bilgisayarın güç tüketimi - görülen watt miktarı!]. https://www.computeruni verse.net/en/techblog/power-consumption-pc

Techslang. (2020). What is symbolic AI: Examining its successes and failures [Sempolik yapay zekâ nedir: Başarı ve başarısızlıkları araştırma]. https://www.techslang.com/what-is-symbolic-ai-examining-its-successes-and-failures/

Tobin, S., Jayabalasingham, B., Huggett, S., & de Kleijn, M. (2019). A brief historical overview of artificial intelligence research [Yapay zekâ araştırmasının kısa tarihi incelemesi]. *Information Services & Use, 39*(4), 291-296. http://dx.doi.org/10.3233/ISU-190060

Turing, A.M. (1950). Computing machinery and intelligence [Bilgi işleme makineleri ve zekâ]. *Mind, 59*(236), 433–460. https://doi.org/10.1093/mind/LIX.236.433

Turing, A.M. (2009). Computing machinery and intelligence [Bilgi işleme makineleri ve yapay zekâ]. R. Epstein, G. Roberts & G. Beber (eds) *Parsing the Turing Test* (pp. 23–65). Dordrecht: Springer. https://doi.org/10.1007/978-1-4020-6710-5_3

UNICEF. (2021). Policy guidance on AI for children [Çocuklar için yapay zekâ üzerine politika rehberi]. *Version 2.0 | Recommendations for building AI policies and systems that uphold child rights.* www.unicef.org/globalinsight/reports/policy-guidance-ai-children

Végh, J., & Berki, Á.J. (2022). On the role of speed in technological and biological information transfer for computations [Bilgisayarlar için teknolojik ve biyolojik bilgi aktarımında hızın rolü üzerine]. *Acta Biotheor* 70, 26. https://doi.org/10.1007/s10441-022-09450-6

Velocity. (2021). Velocity of conduction [İletim hızı]. 2021. *APA Dictionary of Psychology*. Retrieved from https://dictionary.apa.org/velocity-of-conduction

von Bartheld, C.S., Bahney, J., & Herculano-Houzel, S. (2016). The search for true numbers of neurons and glial cells in the human brain: A review of 150 years of cell counting [İnsan beynindeki gerçek nöron ve glial hücre sayısının arayışı: Hücre sayımının 150 yılının gözden geçirilmesi]. *Journal of Comparative Neurology*, 524, 3865–3895. https://doi.org/10.1002/cne.24040

Wang, H., & Yeung, D.-Y. (2016). Towards bayesian deep learning: a framework and some existing methods [Bayesian derin öğrenmeye doğru: Bir çerçeve ve bazı mevcut yöntemler], *IEEE Transactions on Knowledge and Data Engineering, 28*(12), 3395-3408. https://doi.org/10.1109/TKDE.2016.2606428

Wang, S., Jia, D., & Weng, X. (2018). Deep reinforcement learning for autonomous driving [Otonom sürüş için derin takviyeli öğrenme]. *CMU 10703 Deep Reinforcement Learning and Control Course Project.* thttps://doi.org/10.48550/arXiv.1811.11329

Winston, P.H. (1992). *Artificial intelligence [Yapay zekâ]*. (3rd ed). Boston: Addison-Wesley

Xu, Z., Tang, C., & Tomizuka, M. (2018). Zero-shot deep reinforcement learning driving policy transfer for autonomous vehicles based on robust control [Sağlam kontrole dayalı otonom araçlar için sıfır-eğitim derin takviyeli öğrenme sürüş politikası transferi]. Paper presented at the *21st International Conference on Intelligent Transportation Systems (ITSC).* (pp. 2865–2871). https://doi.org/10.48550/arXiv.1812.03216

Yalçın, O.G. (2021). Symbolic vs. subsymbolic AI paradigms for AI explainability [Yapay zekâ açıklamaları için sembolik ve subsembolij yapay zekâ paradigmaları]. *Medium.* Retrieved from https://towardsdatascience.com/symbolic-vs-subsymbolic-ai-paradigms-for-ai-explainability-6e3982c6948a

Zhang, K., Yang, Z., & Başar, T. (2021). Multi-agent reinforcement learning: A selective overview of theories and algorithms [Çoklu ajan takviyeli öğrenme: Teoriler ve algoritmaların seçmeli bir genel bakışı]. K.G. Vamvoudakis, Y. Wan, F.L. Lewis & D. Cansever (eds) *Handbook of Reinforcement Learning and Control. Studies in Systems, Decision and Control,* 325. Cham.: Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-030-60990-0_12

Züleyha Afra BEDER

Lisans eğitimini tamamladıktan sonra uzun yıllar süren çalışma hayatı ve çeşitli alan ve sektörlerdeki iş tecrübesinin ardından tekrar akademik hayata geri dönen ve İşletme Yönetimi dalında yüksek lisans eğitimini tamamlayan yazar, bu süreçte farklı araştırma konularında yayınlar vermiştir. Yıldız Teknik Üniversitesi'nde doktora eğitimine devam etmekte olup, örgütsel davranış ve yönetim dallarında özellikle spiritüelizm ve spiritüel zekâ konusunda araştırma ve çalışmalarına devam etmektedir.

BÖLÜM 2

EĞİTİM YÖNETİMİNDE YAPAY ZEKÂ

Öğr. Gör. Dr. Songül DEMİRKAN

Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi
Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu
songul.demirkan@ahievran.edu.tr
ORCID: 0000-0001-9198-5869

GİRİŞ

Yapay zekâ yaşamın pek çok alanına fark yaratan yenilikler getirme potansiyeline sahip alanlardan biridir. Ancak, yapay zekâ, kavramsal gelişimini sürdüren yeni bir alan olması nedeniyle üzerinde anlaşmaya varılmış ortak bir tanım ve kapsamdan yoksundur. Bu nedenle, yapay zekânın tanım ve kapsamının yanında farklı alanlarda kullanımına yönelik araştırmalara ihtiyaç duyulmaktadır.

Eğitimde, yapay zekânın eğitimin işlevleri gereği toplumsal kalkınma ve refaha önemli katkıda bulunacağını söylemek mümkündür. Ancak, eğitimde yapay zekânın istendik sonuçlara ulaşması etkin yönetilmesine bağlıdır. Bu noktada eğitim yönetiminde yapay zekâ önem kazanmakta; yapay zekânın tanım, kapsam ve kavramsal gelişiminin yanında eğitim yönetimindeki yeri, önemi, uygulamaları, gelişime açık yönleri ve etik konuların kavranmasını gerektirmektedir.

1. YAPAY ZEKÂ KAVRAMI

1.1. Yapay Zekânın Tanımı ve Kapsamı

Yapay zekâ insanın zihinsel yetilerini bilgisayar ortamında taklit etme bilimi (Akrimi vd., 2013), akıllı bilgisayar programı yapma mühendisliğidir (McCarthy, 2007). Ancak örtük bilgi içeren insan yetilerinin "elektronik beyin" olarak nitelenen bilgisayara aktarılması oldukça güçtür. Bu nedenle bilgisayarlara bilgiyi kav-

KAYNAKÇA

Agrawal, A., Gans, J. S., & Goldfarb, A. (2017). What to expect from artificial intelligence [Yapay zekâdan ne beklemeli]. *Mıt Sloan Management Review, 6,* 1-15.

Ahmad, S. F., Alam, M. M., Rahmat, M. .K, Mubarik M. S., & Hyder, S. I. (2022) Academic and administrative role of artificial intelligence in education [Eğitimde yapay zekânın akademik ve idari rolü]. *Sustainability, 14*(1011), 1-11.

Ahmad, K, Iqbal, W., El-Hassan, A., Qadir, J., Benhaddou, D., Ayyash, M., & Al-Fuqaha, A. (2020) Artificial Intelligence in Education: A panoramic review [Eğitimde yapay zekâ: Bir panoramik inceleme]. *Machine Learning in Education, 14*, 1-50.

Ahmed, A. M., Rizaner, A., & Ulusoy, A. (2016) Using data mining to predict instructor performance [Eğitici performansını tahmin için veri işleme kullanma]. *Procedia Computer Science, 102*, 137-142.

Akrimi, J. A., Ahmad, A. R., George, L. E., & Aziz, S. (2013) Review of artificial intelligence [Yapay zekânın incelenmesi]. *International Journal of Science and Research (IJSR)*, 2 (2), 487-505.

Baird, A., & Maruping, L. M. (2021) The next generation of research on is use: A theoretical framework of delegation to and from agentic is artifacts [Gelecek nesil araştırma kullanımda: Ajanik sanatların delege edilmesine ve ajanlardan delege edilmesine ilişkin teorik bir çerçeve. *Mıs Quarterly, 45*(1), 315-341.

Başaran, İ. E. (2000). *Yönetim*, Ankara: Umut Yayın Dağıtım.

Berente, N., Gu, B., & J. Recker (2021) Managing artificial intelligence. *Mıs Quarterly,* 45 (3), 1433-1450.

Brynjolfsson, E., & McAfee, A. (2017). The business of artifical intelligence [Yapay zekâ sektörü]. Artificial Intelligence, *For Real* içinde (s. 03-12). Yay. haz. Brynjolfsson, E., McAfee, A.

Chassignol, M., Khoroshavin, A., Klimova, A., & Bilyatdinova, A. (2018) Artificial intelligence trends in education: A narrative overview [Eğitimde yapay zekâ trendleri: Bir açıklayıcı bakış]. *Procedia Computer Science, 136*, 16-24.

Chen, L., Chen, P., & Z. Lin (2020) Artificial intelligence in education: A review [Eğitimde yapay zekâ: Bir derleme]. *IEEE Access, 8,* 75264-75278.

Chen, X., Xie, H., Zou, D., & Hwang, G. (2020) Application and theory gaps during the rise of artificial intelligence in education [Eğitimde yapay zekâ artışında uygulama ve teori boşlukları]. *Computer and Education: Artificial Intelligence, 1,* 15-35.

Coşkun, F., & Deniz Gülleroğlu, H. (2021) Yapay zekânın tarih içindeki gelişimi ve eğitimde kullanılması. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, 54*(3), 947-966.

Davenport, T. H., & Ronanki R. (2018). Artificial intelligence for the real world, don't start with moon shots [Gerçek yaşam için yapay zekâ, ay atışları ile başlamayın]. *Harvard Business Review,* 110-116.

Dechter, R. (1986). Learning while searching in constraint-satisfaction-problems [Kısıt-tatmin-problemlerinde arama yaparken öğrenme]. *5th National Conference on Artificial Intelligence. 11-15 August.* Philadelphia: Science.

Fahimirad, M., & Shakib Kotamjani S. (2018). A review on application of artificial intelligence in teaching and learning in educational contexts [Yapay zekânın eğitim bağlamlarında öğretme ve öğrenmede uygulanmasına ilişkin bir inceleme]. *International Journal of Learning of Development, 8*(4) 106-118.

Ferguson, R. (2012). Learning analytics: drivers, developments and challenges [Öğrenme analitiği: Sürücüler, gelişmeler ve zorluklar]. *International Journal of Technology Enhanced Learning, 5*(6), 304-317.

Frick, W. (2017). Why AI can't write this article (yet) [Yapay zekâ neden (henüz) bu makaleyi yazamaz]. *Artificial Intelligence, For Real* içinde (24-29). Yay. haz. Brynjolfsson, E., McAfee, A.

Gray, K. (2017). AI Can Be a Troublesome Teammate. Artificial Intelligence, For Real içinde (20-22). Yay. haz. Brynjolfsson, E., McAfee, A.

Hwang, G., Xie, H., Wah, B., & Gasevic, D. (2020). Vision, challenges, roles and research issues of artificial intelligence in education [Eğitimde yapay zekânın bakış, zorluklar, roller ve araştırma konuları]. *Computer and Education: Artificial Intelligence, 1,* 1-5.

İşler, B., & Kılıç, M. Y. (2021). Eğitimde yapay zekâ kullanımı ve gelişimi. *Yeni Medya Elektronik Dergi,* 5 (1), 1-11.

Li, L., Zheng, N. and Wang, F. Y. (2019). On the crossroad of artificial intelligence: a revisit to Alan Turing and Norbert Wiener. *Transactions on Cybernetics,* 49 (10), 3618-3626.

McCarthy, J. (2007). What is artificial intelligence? [Yapay zekâ nedir?]. http://www-formal.stanford.edu/jmc/whatisai/

McCarthy, J., Minsky, M. L., Rochester, N., & Shannon, C. E. (1955). A Proposal for the Dartmouth Summer Research Project on Artificial Intelligence [Yapay zekâ üzerine Dartmouth Yaz Araştırma Projesi önerisi]. *AI Journal, 27*(4), 12-14.

McCulloch, W. S., & Pitts, W. A. (1943). A logical calculus of the ideas immanent in nervous activity [Sinir faaliyetinde içkin olan fikirlerin mantıksal bir hesabı]. *Bulletin of Mathematical Biophysics, 5,* 115-133.

Namatherdhala, B., Mazher, N., & Sriram, G. K. (2022). A comprehensive overview of artificial intelligence trends in education [Eğitimdeki yapay zekâ trendlerinin detaylı incelemesi]. *International Research Journal of Modernization in Engineering Technology and Science, 4*(7), 1261-1264.

Popenici, S. A., & Kerr, S. (2017). Exploring the impact of artificial intelligence on teaching and learning in higher education [Yüksek öğretim yapay zekânın eğitim öğretimdeki etkisinin incelenmesi]. *Research and Practice in Technology Enhanced Learning, 12*(1), 1-13.

Russell, S., & Norving, P. (2010). *Artificial Intelligence: A modern approach (AIMA) [Yapay zekâ: Modern yaklaşım]*, Massachusetts, Prentice-Hall.

Samuel, A. L. (1959). Some studies in machine learning using the game of checkers [Dama oyununda makine öğrenmesini kullanan bazı çalışmalar]. *IBM Journal of Research and Development, 3*(3), 210-229.

Schiff, D. (2021). Out of the laboratory and into the classroom: The future of artificial intelligence in education [Laboratuvardan çıkan ve sınıfa giren: Yapay zekânın eğitimdeki geleceği]. *AI&Society, 36,* 331-348.

Thai-Nghe, N., Drumond, L., Krohn-Grimberghe, A., & Schmidt-Thieme, L. (2010). Recommender system for predicting student performance [Öğrenci performansını tahmin etmek için önerici sistem]. *Procedia Computer Science, 1*(2), 2811-2819.

Turing, A. M. (1950). Computing machinery and intelligence [Bilgisayar makineleri ve zekâ]. *Mind, 236,* 433-460.

Türk Dil Kurumu (2020). *Güncel Türkçe Sözlük.* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınevi.

UNESCO [United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization] (2019). Beijing Consensus on Artificial Intelligence and Education [Yapay Zekâ ve Eğitim Konusunda Pekin Mutabakatı]. Paris: UNESCO.

Wang, P. (2019) On defining artificial intelligence [Yapay zekâyı tanımlama üzerine]. *Journal of Artificial General Intelligence, 10*(2), 1-37.

Wiederhold, G. (1992) Arthur Samuel: Pioneer in machine learning [Arthur Samuel: Makine öğrenmesinde öncü]. *IBM Journal of Research and Development,* 36 (3), 329-331.

Yufei, L., Saleh, S., Jiahui, H., Abdullah, S. M. S. (2020). Review of the application of artificial intelligence in education [Yapay zekânın eğitimde kullanımı üzerine derleme]. *International Journal of Innovation, Creativity and Change, 12*(8), 548-562.

Öğr. Gör. Dr. Songül DEMİRKAN

Gazi Üniversitesi'nde büro yönetimi alanında lisans ve yüksek lisans, Ankara Üniversitesi'nde eğitim yönetimi ve teftişi alanında doktora yapmıştır. Sektörde öncü bir telekomünikasyon şirketinde müşteri temsilciliği deneyimi bulunmaktadır. Halen, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu'nda öğretim görevlisi olarak görev yapmaktadır.

BÖLÜM 3

MATEMATİK ÖĞRETİMİNDE YAPAY ZEKÂ EĞİTİM UYGULAMALARI

Ek Öğr. Gör. Dr. İpek SARALAR-ARAS
TC Milli Eğitim Bakanlığı, Türkiye
ipek.saralararas@gmail.com
ORCID: 0000-0002-4942-4408

Esra Duygu ERKOL
Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Türkiye
esraduyguerkol@hotmail.com
ORCID: 0000-0001-7992-4780

Dr. Ramazan AKAN
TC Milli Eğitim Bakanlığı, Türkiye
ramazanakan48@hotmail.com
ORCID: 0000-0002-0525-0389

ÖZET

Bu bölümde, yapay zekânın okul öncesi, ilkokul ve ortaokul düzeyinde matematik öğretiminde nasıl kullanılabileceği incelenmektedir. Yapay zekâ, öğrencilerin matematik becerilerini geliştirmek, öğrenmeyi kolaylaştırmak ve öğretmenlere destek sağlamak için potansiyel sunan bir araç olarak ortaya çıkmıştır. Bölüm, yapay zekânın öğrencilerin matematiksel anlayışlarını artırmada nasıl yardımcı olabileceğini, eğitimcilerin nasıl etkili bir şekilde kullanabileceğini ve bu teknolojinin getirdiği fırsatlar ve zorluklarını ele almaktadır.

GİRİŞ

Erken Çocukluk Dönemi, ilkokul ve ortaokul dönemi, öğrencilerin matematik temellerini atabilecekleri ve kavramsal anlayışlarını güçlendirebilecekleri önemli bir

KAYNAKÇA

Acar, E. (2013). İlköğretim düzeyinde matematik yeterliliği için gerekli dört temel prensipten birisi "tersine çevirme prensibi" nedir? neden önemlidir? stratejileri nelerdir? *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 30*(1), 16.

Ahmad, K., Iqbal, W., Hassan, A., Qadir, J., Benhaddou, D., Ayyash, M., & Fuqaha, A. (2020). Data-driven artificial ıntelligence in education: a comprehensive review [Eğitimde veriye dayalı yapay zekâ: kapsamlı bir inceleme]. (pp. 1-51). EdArXiv. https://doi.org/10.35542/osf.io/zvu2n

Akan, R. (2022). *Hayat Bilgisi öğretiminde çocuklar için Felsefe (P4C) yaratıcı düşünme Becerisi Etkinliklerinin öğrencilerin yaratıcı düşünme Becerisine Etkisi.* Doktora tezi, Türkiye.

Alam, A. (2022). Employing adaptive learning and intelligent tutoring robots for virtual classrooms and smart campuses: reforming education in the age of artificial intelligence [Sanal sınıflar ve akıllı kampüsler için uyarlanabilir öğrenme ve akıllı ders verme robotlarını kullanma: yapay zekâ çağında eğitimde reform yapma]. In *Advanced Computing and Intelligent Technologies: Proceedings of ICACIT 2022* (pp. 395-406). Singapore: Springer Nature Singapore.

Altun, D. (2019). The effect of virtual reality experiential marketing on purchase intent: an experimental study [Sanal gerçeklik deneyimsel pazarlamanın satın alma niyetine etkisi: deneysel bir çalışma]. Doktora tezi, Türkiye.

Arslan, K. (2020). Eğitimde yapay zekâ ve uygulamaları. *Batı Anadolu Eğitim Bilimleri Dergisi, 11*(1), 71-88. https://dergipark.org.tr/en/pub/baebd/issue/55426/690058

Arslan, H., Şahin, Y.L. & Odabaşı, H.F. (2019). Prensky'nin "Çocukların dünyalarını geliştirme eğitimi" yaklaşımı kapsamında Türkiye için potansiyellerin incelenmesi. *Eğitim Teknolojisi: Kuram ve Uygulama, 8*(1), 81- 101. https://doi.org/10.17943/ etku.319874

Aydın, Z. (2011). Yaratıcılık ve ulusal eğitim programlarında yaratıcılığa ilişkin araştırmalar. *Eğitim Bilimleri, 6*(1), 362-385. https://dergipark.org.tr/tr/pub/nwsaedu/issue/19821/212139

Bao, F., & Wang, C. (2022). A method for evaluating the quality of mathematics education based on artificial neural network [Yapay sinir ağlarına dayalı matematik eğitiminin kalitesini değerlendirme yöntemi]. *Computational and Mathematical Methods in Medicine, 2022*.

Belecina, R. R., & Ocampo Jr, J. M. (2018). Human-centered artificial intelligence: Effecting change on students' critical thinking in problem solving [İnsan merkezli yapay zekâ: Öğrencilerin problem çözmedeki eleştirel düşünmeleri üzerindeki değişimi etkileme]. *Educare, 10*(2).

Becker, A. S., Brown, M., Dahlstrom, E., Davis, A., DePaul, K., Diaz, V. & Pomerantz, J. (2018). *Horizon Report: 2018 Higher Education [Ufuk Raporu: 2018 Yüksek Öğrenim]*. Louisville, CO: EDUCASE.

Bellman, R., & Lee, E. S. (1978). Functional equations in dynamic programming [Dinamik programlamada fonksiyonel denklemler]. *Aequationes mathematicae, 17*(1), 1-18.

Bojić, L. (2022). *Culture organism or techno-feudalism: how growing addictions and artificial intelligence shape contemporary society. Institute for Philosophy and Social Theory*, University of Belgrade.

Bryant, J., Heitz, C., Sanghvi, S., & Wagle, D. (2020). *How artificial intelligence will impact K-12 teachers [Yapay zekâ K-12 öğretmenlerini nasıl etkileyecek?]*. McKinsey & Company.

Büscher, C. (2020). Scaling up qualitative mathematics education research through Artificial Intelligence methods [Niteliksel matematik eğitimi araştırmalarını Yapay Zekâ yöntemleriyle büyütme]. *For the Learning of Mathematics, 40*(2), 2-7. https://www.jstor.org/stable/27091146

Cahyani, A.D. (2016). Gamification approach to enhance students' engagement in studying a language course [Öğrencilerin bir dil kursuna katılımını artırmak için oyunlaştırma yaklaşımı]. *MATEC Web of Conferences,* (Vol.58).

Caygın, F. & Yavuz, C. (2020). Yapay zekâ ve çocuk haklarına kısa bir bakış. *İstanbul Barosu Dergisi, 94*(3), 218-229.

Charniak, E., & McDermott, D. (1985). *Introduction to artificial intelligence [Yapay zekâya giriş].* Addison Wesley, Reading.

Chassignol, M., Khoroshavin, A., Klimova, A., & Bilyatdinova, A. (2018). Artificial Intelligence trends in education: a narrative overview [Eğitimde yapay zekâ eğilimleri: Genel bakış]. *Procedia Computer Science, 136,* 16-24.

Chatterjee, S., & Bhattacharjee, KK (2020). Yükseköğretimde yapay zekânın benimsenmesi: Yapısal eşitlik modellemesi kullanılarak nicel bir analiz. Eğitim ve Bilişim Teknolojileri. https://doi.org/10.1007/s10639-020-10159-7

Chatterpix. (2023). Chatterpix resmi uygulama sayfası. https://apps.apple.com/tr/app/ chatterpix

Chen, L., Chen, P., & Lin, Z. (2020). Artificial intelligence in education: A review [Eğitimde yapay zekâ: Bir inceleme]. *Ieee Access, 8,* 75264-75278.

Darinskaia, L., & Maskvicheva, N. (2019). Intergenerational education as a resource of digital socialization of older people. *Advances in Social Science, Education and Humanities Research, 315,* 448-451. https://doi.org/10.2991/icpcs-19.2019.99

Duman, A. (2006). *Yetişkinler eğitimi.* Ütopya Yayınları.

Duncan, G. J., Dowsett, C. J., Claessens, A., Magnuson, K., Huston, A. C., Klebanov, P., ... & Sexton, H. (2007). School readiness and later achievement. *Developmental Psychology, 43*(6), 1428.

Gillen, J., Arnott, L., Marsh, J., Bus, A., Castro, T., Dardanou, M.,…. & Holloway, D. (2018). *Digital Literacy and young children: towards better understandings of the benefits and challenges of digital technologies in homes and early years settings [Dijital Okuryazarlık ve küçük çocuklar: evlerde ve erken yaş ortamlarında dijital teknolojilerin yararları ve zorluklarının daha iyi anlaşılmasına yönelik].* Policy briefing of DigiLitEY COST Action IS1410 and the Digital Childhoods SIG of the European Early Childhood Research Association.

Hwang, G. J., & Tu, Y. F. (2021). Roles and research trends of artificial intelligence in mathematics education: A bibliometric mapping analysis and systematic review [Matematik eğitiminde yapay zekânın rolleri ve araştırma eğilimleri: Bibliyometrik haritalama analizi ve sistematik inceleme]. *Mathematics, 9*(6), 584.

Jaiswal, A., & Arun, C.J. (2021). Hindistan'da eğitim sisteminin dönüşümü için yapay zekânın potansiyeli. *Uluslararası Eğitim ve Gelişim Dergisi, 17* (1), 142 – 158.

Khakpour, A., Colomo-Palacios, R., & Martini, A. (2021). Visual analytics for decision support: A supply chain perspective [Karar desteklemede görsel analiz: Bir tedarik zinciri perspektifi]. *IEEE Access, 9*, 81326-81344.

Kirkorian, H. L., Lavigne, H. J., Hanson, K. G., Troseth, G., Demers, L. B. & Anderson, D. R. (2016). Video deficit in toddlers' object retrieval: What eye movements reveal about online cognition [Yeni yürümeye başlayan çocukların nesneye erişmesinde video eksikliği: Çevrimiçi biliş hakkında göz hareketlerinin ortaya koyduğu şey]. *Infancy, 21*, 37–64. https://doi.org/10.1111/infa.12102

Knill, O., Carlsson, J., Chi, A., & Lezama, M. (2004). *An artificial intelligence experiment in college math Education [An artificial intelligence experiment in college math education]*. Harward. https://www. math.harvard.edu/~knill/preprints/sofia.Pdf

Kozma, R., Alippi, C., Choe, Y. ve Morabito, F. C. (Eds.). (2018). *Artificial intelligence in the age of neural networks and brain computing.* United States: Academic Press.

Köğce, D.,Özpınar, İ., Mandacı-Şahin, S., & Aydoğan-Yenmez, A. (2014). Öğretim elemanlarının 21. yüzyıl öğrenen standartları ve yaşam boyu öğrenmeye ilişkin görüşleri. *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi, 22*, 185-213.

Kumar, V., Rajan, B., Venkatesan, R., & Lecinski, J. (2019). Understanding the role of artificial intelligence in personalized engagement marketing [Kişiselleştirilmiş etkileşim pazarlamasında yapay zekânın rolünü anlama]. *California Management Review, 61*(4), 135-155. https://doi.org/10.1177/0008125619859317

Kutlu, F. (2023). *Yapay zekâ ve matematik. Erzurum Teknik Üniversitesi,* 5. Uygulamalı Matematik ve Mühendislik Günleri.

Learning Apps. (2023). Learning Apps resmi websitesi. https://learningapps.org/

Lenat, D. B. (1976). *AM: an artificial intelligence approach to discovery in mathematics as heuristic search [AM: buluşsal arama olarak matematikte keşfe yapay zekâ yaklaşımı].* Stanford University.

Ma, X., & Kishor, N. (1997). Assessing the relationship between attitude toward mathematics and achievement in mathematics: A meta-analysis [Matematiğe yönelik tutum ile matematik başarısı arasındaki ilişkinin değerlendirilmesi: Bir meta-analiz]. *Journal for Research in Mathematics Education,* 26-47.

Mathigon. (2023). Mathigon resmi websitesi. https://tr.mathigon.org/

Matific. (2023). Matific resmi websitesi. https://www.matific.com/tr/tr/home/

Matthews, J., & Seow, P. (2014), "Electronic paint: Understanding children's representation through their interactions with digital paint [Elektronik boya: Dijital boya ile etkileşimleri yoluyla çocukların temsilini anlama]. S. Hame (Ed.) *Reading in Primary Art Education* (pp. 270-286). UK: Intellect Books.

McCarthy, J. (1955). *What is artificial intelligence? [Yapay zekâ nedir?]*. Dartmouth.

Millî Eğitim Bakanlığı (MEB). (2009). *Millî Eğitim Bakanlığı 2009 İç Denetim Faaliyet Raporu.* Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı.

Millî Eğitim Bakanlığı (MEB). (2013a). *Ortaöğretim Matematik (9, 10, 11 ve 12. sınıflar) Dersi Öğretim Programı.* Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı, Ankara.

Millî Eğitim Bakanlığı (MEB). (2013b). *Yirmi birinci yüzyıl becerileri öğretmen ve öğrenci el kitabı*. http://mebk12.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/34/34/970222/dosyalar/2013_11/22020856_21_yuzyil_becerileri.pdf

Millî Eğitim Bakanlığı (MEB). (2018). İlkokul ve Ortaokul Matematik Dersi (1, 2, 3, 4, 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar) Öğretim Programı. http://mufredat.meb.gov.tr/ProgramDetay.aspx?PID=343

Millî Eğitim Bakanlığı (MEB). (2023). Edusimsteam Project: SimuLearn Platform [Edusimsteam Projesi: Simulearn Platformu]. https://simulearn.eba.gov.tr

Nabiyev, V. ve Erümit, A. K. (2020). Yapay zekânın temelleri. V. Nabiyev ve A. K. Erümit (Ed.), *Eğitimde Yapay Zekâ Kuramdan Uygulamaya* (ss. 2-37), Pegem Akademi Yayınları.

National Council of Teachers of Mathematics (NCTM). (2000). *Principles and standards for school mathematics.* Reston, VA: National.

Nguyen, T., Watts, T. W., Duncan, G. J., Clements, D. H., Sarama, J., Wolfe, C., & Spitler, M. E. (2016). Which preschool mathematics competencies are most predictive of fifth grade achievement? *Early Childhood Research Quarterly, 36,* 550-560. https://doi.org/10.1016/j.ecresq.2016.02.003

Odabaşı, F., Çoklar, A.N. & Kavakçı, I. (2007). *İnternet, çocuk ve aile.* Ankara: Nobel Yayınları

ÖBA. (2023). Okullar için yapay zekâ kursu. Milli Eğitim Bakanlığı.

Photomath. (2023). Photomath resmi websitesi. https://photomath.com/

Prensky, M. (2016). *Education to better their world- the emerging vision of a new K-12 education for the empowered kids of tomorrow [Dünyalarını daha iyi hale getirmek için eğitim - yarının güçlü çocukları için yeni bir K-12 eğitiminin ortaya çıkan vizyonu]*. Presented at the Asia- Pacific Annual Conference, March, Hyderabad, India.

Prezi. (2023). Prezi resmi websitesi. https://prezi.com/

Riedl, M. O. (2019). Human-centered artificial intelligence and machine learning [İnsan merkezli yapay zekâ ve makine öğrenimi]. *Human behavior and emerging technologies,* 1(1), 33-36.

Rosnawati, R., Kartowagiran, B., & Jailani, J. (2015). A formative assessment model of critical thinking in mathematics learning in junior high school [A formative assessment model of critical thinking in mathematics learning in junior high school]. *REiD (Research and Evaluation in Education), 1*(2), 186-198.

Saban, A. (2002). *Çoklu zekâ teorisi ve eğitim*. Ankara: Nobel Yayın ve Dağıtım.

Saralar-Aras, İ. (2021). *Matematik derslerinde yapay zekâ uygulamaları.* 1. Ulusal Eğitimde Yapay Zekâ Uygulamaları Kongresi, Şanlıurfa.

Saralar-Aras, İ., & Erkol, E. D. (2023). *Exploring teachers' perspectives on teaching number sense with a focus on the root values theme [Öğretmen görüşlerine göre sayı duyusunun kök değerler teması ile öğretimi].* Presented at the International Eurasian Educational Research Congress (EJER 2023), Ankara: Türkiye.

Story Jumper. (2023). Story Jumper resmi websitesi. https://www.storyjumper.com/

Şenocak, D. (2020). Açık ve uzaktan öğrenme ortamlarında yapay zekâ: Sunduğu fırsatlar ve yarattığı endişeler. *Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi, 6*(3), 56-78.

Stump, C. (2021). Artificial intelligence aids intuition in mathematical discovery. Nature.

Taipale, S. & Hanninen, R. (2018). More years, more technologies [Yıllar geçtikçe, daha fazla teknoloji]. *Aging in the Digital Era, 14*(3), 258-263. https://doi.org/10.17011/ht/urn.201811224833

The Partnership for 21st Century Learning (P21). (2023). *Early childhood guide [Erken çocukluk rehberi]*. http://www.p21.org/

Türkiye Yeterlilikler Veri Tabanı. (2016). Eğitim. http://portal.tyc.gov.tr/site/egitim

UNICEF. (2020). COVID-19: More than 95 per cent of children are out of school in Latin America and the Caribbean [COVID-19: Latin Amerika ve Karayipler'de çocukların yüzde 95'inden fazlası okula gitmiyor]. https://www.unicef.org/press-releases/covid-19-more-95cent-children-are-out-school-latin-america-and-caribbean

UNICEF. (2021). The climate crisis is a child rights crisis [İklim krizi, bir çocuk hakları krizidir]. New York: UNICEF.

Umay, A. (2002). Öteki matematik. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 23,* 275-281.

Van den Heuvel-Panhuizen, M. H. A. M. (1996). *Assessment and realistic mathematics Education [Değerlendirme ve gerçekçi matematik eğitimi]* (Vol. 19). Utrecht University.

Van Eck, R. (2007). Building artificially intelligent learning games [Yapay zekâya sahip öğrenme oyunları oluşturma]. In *Games and simulations in online learning: Research and development frameworks* (pp. 271-307). IGI global.

Yılmaz, C., Altun, S.A., & Olkun, S. (2010). Factors affecting students' attitude towards math: ABC theory and its reflection on practice [Öğrencilerin matematiğe yönelik tutumlarını etkileyen faktörler: ABC teorisi ve pratiğe yansıması]. *Procedia Social Science and Behavioural Sciences, 2, 4*502-4506.

Zhai, X., Chu, X., Chai, C. S., Jong, M. S. Y., Istenic, A., Spector, M., ... & Li, Y. (2021). A review of artificial intelligence (AI) in education from 2010 to 2020 [2010'dan 2020'ye kadar eğitimde yapay zekânın (AI) gözden geçirilmesi]. *Complexity, 2021*, 1-18.

Zhan, Z., Tong, Y., Lan, X., & Zhong, B. (2022). A systematic literature review of game-based learning in Artificial Intelligence education [Yapay Zekâ eğitiminde oyun tabanlı öğrenmenin sistematik bir literatür taraması]. *Interactive Learning Environments*, 1-22.

Ek Öğr. Gör. Dr. İpek SARALAR-ARAS

Milli Eğitim Bakanlığı'nda milli eğitim uzmanı olarak (2020-halen) ve Orta Doğu Teknik Üniversitesi İlköğretim Matematik Öğretmenliği Bölümü'nde yarı zamanlı öğretim görevlisi olarak (2021-halen) görev yapmaktadır. Lisans eğitimini Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nde İlköğretim Matematik Öğretmenliği bölümünde yapmış olup, aynı üniversitede Temel Bilimler ve Matematik Öğretmenliği alanında ilk yüksek lisans eğitimini tamamlamıştır. Nottingham Üniversitesi'nden Öğrenme, Teknoloji ve Eğitim alanında ikinci yüksek lisans ve Eğitim Bilimleri: Matematik Eğitimi ve Eğitim Teknolojileri Araştırmaları alanında doktora derecesine sahiptir. 2019 yılında Nottingham Üniversitesi Matematik Eğitimi Araştırma Merkezi'nde araştırma görevlisi olarak akademisyenlik hayatına başlamış, yarı yarı zamanlı öğretim görevlisi olarak çalışmalarına devam etmektedir. Mevcut araştırmaları temel olarak, teknolojiyle zenginleştirilmiş dersler tasarlamaya, ortaokul öğrencilerinin matematik anlayışlarını geliştirmeye, öğretmen ve öğretmen adaylarının eğitimine ve geometri ve eğitim teknolojileri odaklanmaktadır.

Uzm. Esra Duygu ERKOL

Okul öncesi alanında lisans, Aydın Adnan Menderes Üniversitesinde Eğitim Programları ve Öğretimi ve İş Sağlığı ve Güvenliği alanlarında yüksek lisans yapmıştır. Birçok alanda formatörlük ve eğitmenlik yapmıştır. Matematik eğitimi alanında akademik çalışmalar yapıp TÜBİTAK tarafından finanse edilen matematik eğitimi ve üst düzey düşünme becerileri projelerine dahil olmuştur. Milli Eğitim Bakanlığı kadrolarında öğretmenlik yapmış olup yöneticilik yapmaya halen devam etmektedir.

BÖLÜM 4

ORTAOKUL MATEMATİK EĞİTİMİNDE YAPAY ZEKÂ UYGULAMALARI

Dr. Öğr. Üyesi Murat KESKİN
Afyon Kocatepe Üniversitesi
Bolvadin Meslek Yüksekokulu, Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Bölümü
mkeskin23@gmail.com
ORCID: 0000-0002-3497-6461

GİRİŞ

21. yüzyılın konusu Yapay Zekâ! Hiç hissettirmeden, bir anda cep telefonundan bilgisayara, finanstan tarıma, eğitimden ulaşıma, alışverişten mobil iletişime kadar her alanda hayatımızın içerisine "pat!" diye girmiş durumda; "Hoş geldin!" deme fırsatı bile bulamadan… Yapay zekâ, Siri gibi kişisel asistan olarak, ya da dijital alışveriş ve gazetecilik, hisse hareketleri takibi, tıbbi teşhis, olası suç tahmini gibi birçok farklı işlemde etkin biçimde kullanılmaktadır (Holmes, Bialik ve Fadel, 2019). Yapay zekâ serüveninin makinelerin geliştirilmesiyle başlandığı düşünülür. 1943 yılında McCulloch ve Pitts, nöronların çalışma biçimini matematiksel olarak ifade etmeyi amaçladığı "Beynin Boolean Devre Modelini" geliştirmiştir (Arslan, 2017, s.77). 1950 yılında Alan Turing makinelerin düşünüp düşünemeyeceğini sorgulamıştır ve yapay zekânın insan gibi düşünme durumunu ölçmek için Turing Testini geliştirmiştir (Turing, 1950). Nörobilim (sinir sistemini inceleyen disiplinler arası bir bilim dalı) alanındaki gelişmeler araştırmacıları, insanın öğrenme biçiminin bilgisayarlara ve robotlara aktarımı üzerinde çalışmaya itmiştir. Beyin ve bilgisayar karşılaştırmalı çalışmalar beyin temelli öğrenme yaklaşımına ışık tutmuştur.

Yapay zekâ çalışmalarının amacı insan için zor olan ve yalnızca düşünce süreçlerini ya da zekâ gerektiren belli bir davranışı içeren sorunları çözmektir (akt: Van Vaerenbergh, & Pérez-Suay, 2022). Bununla birlikte yapay zekâ, insanlar tarafından sürekli tekrar edilen işlemleri bir fonksiyon mantığında otomatikleş-

bile insan olmanın getirdiği birtakım özelliklerden dolayı, öğretmenin yerini alması en azından bugün için olası değildir ve önerilmemektedir. Matematik öğretimine entegre edilirken öğretmene değerlendirme, alıştırma yapma, ödev verme ve kontrol etme, bilişsel duyuşsal birtakım bilgileri sağlama gibi işlerde destek sağlayacak bir yardımcı olması yararlı olacaktır. Öğrencinin okul dışı süreçlerde gerçekleştireceği öğrenme işlerinde kişisel destekleyici olarak kullanılabileceği gibi ailelerinde hem bilgi edinmesi hem de bilgilerden elde edilen analizler ile öğrencinin profilini göstermesi bakımından kullanışlı görülebilir. Ayrıca, okul kampüsü içerisinde yöneticilere, güvenlikten kütüphane kullanımına, okul performans değerlendirmesinden karar destek süreçlerine kadar birçok konuda destek olabilir. Ancak, entegrasyonun tamamlanmaması, çalışmaların henüz başlangıç düzeyinde olması ve hızla gelişmesi ve yapay zekânın temel bileşenlerinden biri olan verinin çok fazla ve çeşitli kaynaklardan elde edilmesi ile birlikte bazı sorunların ortaya çıkabileceği beklenmektedir. Bu nedenle, hızla entegrasyon ve veri kullanımına ilişkin yüksek standartlar belirlenmeli ve insan denetimli sürekli kontrol mekanizmaları kurularak titizlikle yürütülmelidir. yapay zekânın özellikle kullanıcı deneyimi verileri elde edilmesine ilişkin uygulamaların gizli olarak hayatımızda yer alması da başka sorunları beraberinde getirmektedir.

Yapay zekânın kendisini de işin içine katarak şu anki ve gelecekte çıkması olası problemlerin genel olarak aşılabileceği öngörülmektedir. Bununla birlikte çeşitli kurum ve kuruluşların raporlarında olası problemlerden söz etmeleri ve risk durumlarının belirlenmesi endişe vericidir. Bunun için iyi düzenlenmiş ve eğitimin çeşitli paydaşlarını katarak geniş çaplı çalışmalar, düzenlemeler yapılması ve politikaların geliştirilmesi, insan-makine etkileşimi için sadece algoritmalara dayalı işlem süreçleri ile değil güven verici etkileşim süreçlerinin de geliştirilmesi gerekmektedir. yapay zekânın matematik eğitimine entegrasyonu genel anlamda yararlı olsa da matematik eğitiminde genel kabul görmüş bir teknolojinin varlığı tartışmalıdır. yapay zekânın kabul gören teknolojiler arasına girip giremeyeceğini ve tekrar eden iş süreçlerini gerçekleştirmede ve öğretmenin iş yükünü azaltarak öğrencilerle daha fazla ilgilenebileceği bir sınıf ortamı oluşturup oluşturmayacağını zaman gösterecektir.

KAYNAKÇA

Araya, D. & Marber, P. (2023). Introduction [Giriş]. Araya, D. & Marber, P. (eds.). *Augmented Educatıon in The Global Age* (pp. 1-9). Routledge, New York. https://doi.org/10.4324/9781003230762

Arslan, K. (2017). Eğitimde yapay zekâ ve uygulamaları. *Batı Anadolu Eğitim Bilimleri Dergisi, 11*(1), 71-88.

Balacheff, N. (2022). Foreword: AI for the learning of mathematics [Önsöz: Matematik öğrenmede yapay zekâ]. P. R. Richard, M. P. Vélez and S. Van Vaerenbergh (eds.), *Mathematics Education in the Age of Artificial Intelligence, Mathematics Education in the Digital Era 17*. (pp 9-16). Springer Nature Switzerland.

Betteridge1, J., Chan, E. Y. S., Corless, R. M., Davenport, J. H., Grant, J. (2022). Teaching programming for mathematical scientists [Matematiksel istatistik için öğretim programlaması]. P. R. Richard, M. P. Vélez and S. Van Vaerenbergh (eds.), *Mathematics Education in the Age of Artificial Intelligence, Mathematics Education in the Digital Era 17*. (pp 384–419) https://doi.org/10.1007/978-3-030-86909-0_12.

Broussard, M. (2018). Artificial unintelligence: How computers misunderstand the world [Yapay zekâsızlık: Bilgisayarkar dünyayı nasıl yanlış anlar]. Cambridge, MA: MIT Press, London.

Center for Security and Emerging Technology (2021). Artificial Intelligence [Yapay Zekâ Standardizasyon Teknik Raporu] (2021 Ed.). https://cset.georgetown.edu/publication/artificial-intelligence-standardization-white-paper-2021-edition/.

Courtois, J.-P. (2019). How AI is transforming education and skills development [Yapay zekâ eğitim ve becerileri nasıl değiştiriyor]. https://blogs.microsoft.com/blog/2019/10/07/how-ai-is-transforming-education-and-skills-development/

Department for Education. (2023). New drive to better understand the role of AI in education [Yapay zekânın eğitimdeki rolünü anlamak için yeni sürüş]. https://www.gov.uk/government/news/new-drive-to-better-understand-the-role-of-ai-in-education.

Font, L., Gagnon1, M., Leduc, N., & Richard, P. R. (2022). Intelligence in QED-Tutrix: Balancing the interactions between the natural intelligence of the user and the artificial intelligence of the tutor software [QED-Tutrix'te Zekâ: Kullanıcının doğal zekâsı ile öğretmen yazılımının yapay zekâsı arasındaki etkileşimlerin dengelenmesi]. P. R. Richard, M. P. Vélez and S. Van Vaerenbergh (eds.), *Mathematics Education in the Age of Artificial Intelligence, Mathematics Education in the Digital Era 17*. Springer Nature Switzerland. (pp 98-140) https://doi.org/10.1007/978-3-030-86909-0_3.

Frattini, F. (n. d.). AI-powered continuous learning Platform "FLEXA" by MIP Politecnico di Milano [MIP Politecnico di Milano'nun yapay zekâ destekli sürekli öğrenme Platformu "FLEXA"]. https://www. globalbankingandfinance.com/created-in-collaboration- with-microsoft-the-ai-powered-continuo us-learning-platform-flexa-by-mip-politecnico-di-milano-is-an-answer-to-an-increasing-need-fo r-lifelong-learning-servi/

Holmes, W., Bialik, M., & Fadel, C. (2019). *Artificial intelligence in education: Promises and implications for teaching and learning [Eğitimde yapay zekâ: Öğretme ve öğrenmeye yönelik vaatler ve çıkarımlar].* Boston, MA: Center for Curriculum Redesign.

HolonIQ. (2019). 2019 Artificial intelligence & global education report [Yapay zekâ ve küresel eğitim raporu]. https://www.holoniq.com/notes/2019-artificial-intelligence-global-education-report/

Kay, J. (2015). Whither or wither the AI of AIED? [AIED'in yapay zekâsı nereye gidecek ya da solacak mı?] *Seventeenth International Conference on 2015 Workshop Proceedings*, (pp. 1–10). Madrid.

Lagrange, J.-b. (2022). The present and future of AI in ME: Insight from empirical research and a little more [ME'de yapay zekânın bugünü ve geleceği: Deneysel araştırmalardan bilgiler ve biraz daha fazlası]. P. R. Richard, M. P. Vélez and S. Van Vaerenbergh (eds.), *Mathematics Education in the Age of Artificial Intelligence, Mathematics Education in the Digital Era 17*. Springer Nature Switzerland. (pp 421-429).

Luckin, R., Holmes, W., Griffiths, M., & Forcier, L. B. (2016). Intelligence unleashed: An argument for AI in education [Zekâ serbest bırakıldı: Eğitimde yapay zekâya yönelik bir argüman.]. http://oro.open.ac.uk/50104/1/ Luckin%20et%20al.%20-%202016%20-%20Intelligence%20Unleashed.%20An%20argument %20for%20AI%20in%20Educ.pdf.

Manyika, J., Lund, S., Chui, M., Bughin, J., Woetzel, J., Batra, P., Ko, R., & Sanghvi, S. (2017). Jobs lost, jobs gained: Workforce transitions in a time of automation [Kaybedilen işler, kazanılan işler: Otomasyon çağında iş gücü geçişleri]. McKinsey Global Institute. https://www.mckinsey.com/~/media/mckinsey/industries/public%20and%20social%20sector/our%20insights/what%20the%20future%20of%20work%20will%20mean%20for%20jobs%20skills%20and%20wages/mgi-jobs-lost-jobs-gained-executive-summary-december-6-2017.pdf

Martínez-Sevilla, A., & Alonso, S. (2022). AI and mathematics interaction for a new learning paradigm on monumental heritage [Anıtsal mirasa ilişkin yeni bir öğrenme paradigması için yapay zekâ ve matematik etkileşimi]. P. R. Richard, M. P. Vélez and S. Van Vaerenbergh (eds.), *Mathematics Education in the Age of Artificial Intelligence, Mathematics Education in the Digital Era 17*. Springer Nature Switzerland. (pp. 183-224) https://doi.org/10.1007/978-3-030-86909-0_6.

Microsoft, (2023). What is Azure immersive reader? [Azure sürükleyici okuyucu nedir?]. https://docs.microsoft.com/en-us/azure/applied-ai-services/immersive-reader/overview.

Mitchell, T. M. (1997). Machine learning [Makine öğrenmesi]. McGraw-Hill. https://doc.lagout.org/science/Artificial %20Intelligence/Machine%20learning/Machine%20 Learning%20-%20Tom%20Mitchell.pdf

National Museum of American History. (2023). Skinner teaching machine. https://americanhistory.si.edu/ collections/search/object/nmah_690062

Ouyang, F., Jiao, P., Alavi, A. H., & McLaren, B. M. (2023). Artificial intelligence in STEM education: Current developments and future considerations [STEM eğitimin-

de yapay zekâ: Güncel gelişmeler ve geleceğe yönelik düşünceler]. F. Ouyang, P. Jiao, B. M. McLaren, A. H. Alavi (eds.). *Artificial Intelligence in STEM Education: The Paradigmatic Shifts in Research, Education, and Technology*. CRC Press. https://doi.org/10.1201/9781003181187

Papaspyridis, A. & La Greca, J, (2023). AI and education: Will the promise be fulfilled? [Yapay zekâ ve eğitim: Söz tutulacak mı?]. Araya, D. & Marber, P. (eds.). *Augmented Educatıon in The Global Age*. Routledge, New York, NY. (pp. 119-136) https://doi.org/10.4324/9781003230762

Pea, R. D. (1985). Beyond amplification: Using the computer to reorganise mental functioning [Amplifikasyonun ötesinde: Zihinsel işleyişi yeniden düzenlemek için bilgisayarı kullanmak]. *Educational Psychologist, 20*(4), 167–182.

Photomath (2023). Get math, get Photomath. https://photomath.com/en

Pressey, S. L. (1950). Development and appraisal of devices providing immediate automatic scoring of objective tests and concomitant self-instruction [Objektif testlerin anında otomatik olarak puanlanmasını ve buna eşlik eden kendi kendine eğitimi sağlayan cihazların geliştirilmesi ve değerlendirilmesi]. *The Journal of Psychology, 29*(2), 417–447.

Quaresma, P. (2022). Evolution of automated deduction and dynamic constructions in geometry [Geometride otomatik çıkarımın ve dinamik yapıların evrimi]. P. R. Richard, M. P. Vélez and S. Van Vaerenbergh (eds.), *Mathematics Education in the Age of Artificial Intelligence, Mathematics Education in the Digital Era 17*. Springer Nature Switzerland. (pp. 38–66) https://doi.org/10.1007/978-3-030-86909-0_1

Richard, P. R., Vélez, M. P., & Van Vaerenbergh, S. (2022). General introduction [Genel giriş]. P. R. Richard, M. P. Vélez and S. Van Vaerenbergh (eds.). *Mathematics Education in the Age of Artificial Intelligence, Mathematics Education in the Digital Era 17*. (pp. 17-23)

Sapiezynski, P., Ghosh, A., Kaplan, L., Mislove, A., & Rieke, A. (2019). Algorithms that "Don't see color": Comparing biases in lookalike and special Ad audiences ["Rengi görmeyen" algoritmalar: Benzer ve özel Reklam hedef kitlelerindeki önyargıların karşılaştırılması]. Proceedings of the 2022 AAAI/ACM Conference on AI, Ethics, and Society (pp. 609–616). https://doi.org/10.1145/3514094.3534135.

Shinohara, K. (2021). Understanding the impact of artificial intelligence on skills development [Yapay zekânın beceri gelişimi üzerindeki etkisini anlama]. UNESCO-UNEVOC International Centre for Technical and Vocational Education and Training.
https://unevoc.unesco.org/pub/understanding_the_impact_of_ai_on_skills_development.pdf

The European Commission. (2021). *Regulation of the European Parliament and of the Council [Avrupa Parlamentosu ve Konseyinin Yönetmeliği.].* https://eur-lex.europa.eu/ legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:52021PC0206& from=EN

Trgalová, J. (2022). Digital technology and its various uses from the instrumental perspective: The case of dynamic geometry [Araçsal açıdan dijital teknoloji ve onun çeşitli kullanımları: Dinamik geometri örneği]. P. R. Richard, M. P. Vélez and S. Van Vaerenbergh (eds.). *Mathematics Education in the Age of Artificial Intelligence, Mathematics Education in the Digital Era 17*. https://doi.org/10.1007/978-3-030-86909-0_18.

Turing, A. (1950). Computing machinery and intelligence [Bilgisayar makineleri ve zekâ]. *Mind, 49*(236), 433–460.

Van Vaerenbergh, S. & Pérez-Suay, A. (2022). A Classification of artificial intelligence systems for mathematics education [Matematik eğitimi için yapay zekâ sistemlerinin sınıflandırılması]. P. R. Richard, M. P. Vélez and S. Van Vaerenbergh (eds.), *Mathematics Education in the Age of Artificial Intelligence, Mathematics Education in the Digital Era 17*. Springer Nature Switzerland. (pp. 158-182) https://doi.org/10.1007/978-3-030-86909-0_5.

Wang, T., & Cheng, E. C. (2022). Towards a tripartite research agenda: A scoping review of artificial intelligence in education research [Üçlü bir araştırma gündemine doğru: Eğitim araştırmalarında yapay zekânın kapsamlı bir incelemesi]. In E. Cheng, R. Koul, T. Wang, & X. Yu (Eds.), *Artificial intelligence in education: Emerging technologies, models and applications.* (Vol. 104, pp. 3–24). Springer. https://doi.org/10.1007/978-981-16-7527-0_1

Webel, C. & Otten, S. (2016). Teaching in a world with PhotoMath (Dünyada PhotoMath ile öğretim). *The Mathematics Teacher, 109*(5), 368–373. https://doi.org/10.5951/mathteacher.109.5.0368.

Wikipedia (2023). Mathematica. https://tr.wikipedia.org/wiki/Mathematica.

Yannier, N., Hudson, S. E., Koedinger, K. R. (2023). *Intelligent science stations bring AI tutoring into the physical world [Akıllı bilim istasyonları yapay zekâ eğitimini fiziksel dünyaya taşıyor]*. F. Ouyang, P. Jiao, B. M. McLaren, A. H. Alavi (eds.). *Artificial Intelligence in STEM Education: The Paradigmatic Shifts in Research, Education, and Technology*. CRC Press. https://doi.org/10.1201/9781003181187

Yu, S. & Lu, Y. (2021). *An introduction to artificial intelligence in education [Eğitimde yapay zekâya giriş].* Springer. https://doi.org/10.1007/978-981-16-2770-5

Dr. Öğr. Üyesi Murat KESKİN

Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Eğitimi alanında lisans, Sınıf Eğitimi alanında yüksek lisans ve İlköğretim Matematik Eğitimi alanında doktora eğitimini tamamlamıştır. İlköğretim Matematik Eğitimi alanında teknoloji destekli matematiği eğitimi konusunda çalışmalarını sürdürmektedir. Halen, göreve başlamış olduğu Afyon Kocatepe Üniversitesi'nde öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır.

BÖLÜM 5

YAPAY ZEKÂ VE MATEMATİK: TEMEL MODELLER, ALGORİTMALAR VE YAKLAŞIMLAR

Öğr. Gör. Dr. Cumali Yaşar

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Enformatik Bölümü
cyasar@comu.edu.tr
ORCID: 0000-0002-0065-3752

GİRİŞ

Bu bölüm tamamlandığında, yapay zekâ ve matematik arasındaki ilişki daha iyi anlaşılacak ve yapay zekânın çeşitli modellerinin ve algoritmalarının nasıl matematiksel modellerinin nasıl çalıştığı kavranmış olacaktır. Böylece, yapay zekâ uygulamalarının etkili bir şekilde tasarlanması ve uygulanması için gereken bilgi ve becerilere bir adım daha yaklaşılacaktır.

Bu bölüm, yapay zekâ ile ilgilenen öğrenci, araştırmacı ya da bir mühendis için yapay zekâ ve matematik konularında güçlü bir temel sunmayı hedeflemektedir. Yapay zekânın karmaşık dünyasında yer alan herkes, bu bölümden çıkan bilgilerle teorik ve pratik becerilerini geliştirebilecektir. Bu sayede, yapay zekânın gelecekteki rolünün ve bu alandaki matematiksel yaklaşımların nasıl evrildiğiyle ilgili daha iyi bir anlayış kazanılmış olacaktır (Özdemir, 2021).

1. YAPAY ZEKÂ VE MATEMATİK İLİŞKİSİ

Yapay Zekâ (YZ) ve matematik, çağımızın en heyecan verici ve en hızlı gelişen bilim dallarının başında gelmektedir (Britannica, 2023). Yapay zekâ, insani zekânın özelliklerini ve yeteneklerini taklit etmeye, hatta aşmaya çalışan bir bilgisayar bilimi dalı olup (Aytekin ve Öztürk, 2022), diğer yandan matematik ise, dünyamızın yapısını ve evrensel gerçeklikleri tanımlama araçlarını sağlayan temel

h2=tanh 0.52+0.50.537+0.1

h2=tanh 1.0+0.2685+0.1

h2=tanh 1.3685

h2=0.881 (yine tanh fonksiyonunun değerini yaklaşık olarak alıyoruz)

Sonuç olarak, (h2) saklı durumu yaklaşık olarak 0.881'dir.

SONUÇ

Yapay zekâ, günümüzün en heyecan verici ve hızla gelişen teknolojik alanlarından biridir. Bu kitap, yapay zekâ algoritmalarının matematiksel temellerini ve bu alandaki uygulamalarını derinlemesine incelemeyi amaçlamaktadır. Her bölüm, konuları hem teorik hem de pratik açıdan ele alarak, okuyuculara konseptleri tam anlamıyla kavrama fırsatı sunmaktadır.

Kitap boyunca, algoritmaların matematiksel modellerini detaylı bir şekilde ele aldık ve bu modelleri python kodları ile destekledik. Bu yaklaşım, okuyucuların teorik bilgilerini pratikte nasıl uygulayacakları konusunda net bir perspektif kazanmalarına yardımcı olacaktır. Ayrıca, kitabın sonunda yer alan çoktan seçmeli sorular, öğrencilere ve profesyonellere bilgilerini test etme ve pekiştirme fırsatı sunmaktadır.

Hedef kitlemiz olan lisans, lisansüstü öğrencileri ve yapay zekâ ile çalışan profesyoneller, bu kitap sayesinde yapay zekâ algoritmalarının matematiksel yönlerini daha iyi anlayacak ve bu bilgileri kendi çalışmalarında nasıl uygulayabileceklerini öğreneceklerdir.

Son olarak, yapay zekâ ve matematik arasındaki bu derin ilişkiyi keşfetmek için ayırdığınız zaman ve enerji için teşekkür ederiz. Umarız bu kitap, yapay zekâ alanındaki bilgilerinizi genişletmenize ve bu alanda daha başarılı olmanıza katkıda bulunur.

KAYNAKÇA

Ayhan, S., & Erdoğmuş, Ş. (2014). Destek vektör makineleriyle sınıflandırma problemlerinin çözümü için çekirdek fonksiyonu seçimi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 9*(1), Article 1. https://dergipark.org.tr/tr/pub/oguiibf/issue/5712/76473

Aytaç, E. (2021). Havzaların benzerliklerini tanımlamada alternatif bir yaklaşım: Hiyerarşik kümeleme yöntemi uygulaması. *Afyon Kocatepe University Journal of Sciences and Engineering*, *21*(4), 958-970. https://doi.org/10.35414/akufemubid.870649

AWS. (2023a). Denetimli ve denetimsiz öğrenme karşılaştırması—Makine öğrenimi algoritmaları arasındaki fark. Amazon Web Services, Inc. https://aws.amazon.com/tr/compare/the-difference-between-machine-learning-supervised-and-unsupervised/

AWS. (2023b). Lojistik regresyon nedir? - Lojistik regresyon modeline ayrıntılı bakış. Amazon Web Services, Inc. https://aws.amazon.com/tr/what-is/logistic-regression/

Aytekin, M., & Öztürk, A. (2022). Yapay zekâ algoritmaları ile matematiksel problemlerin çözümü. *Bilgisayar ve Mühendislik Araştırmaları Dergisi*, *10*. https://dergipark.org.tr/tr/pub/bimar/issue/49119/930860

Barredo Arrieta, A., Díaz-Rodríguez, N., Del Ser, J., Bennetot, A., Tabik, S., Barbado, A., Garcia, S., Gil-Lopez, S., Molina, D., Benjamins, R., Chatila, R., & Herrera, F. (2020). Explainable Artificial Intelligence (XAI): Concepts, taxonomies, opportunities and challenges toward responsible AI. *Information Fusion*, *58*, 82-115. https://doi.org/10.1016/j.inffus.2019.12.012

Bender, E. A. (1996). Mathematical methods in Artificial Intelligence [Yapay zekâda matematik metotları]. Wiley. IEEE Computer Society Press. https://www.wiley.com/en-us/Mathematical+Methods+in+Artificial+Intelligence-p-9780818672002

Bilgiç, H. (2015). *Lineer cebir ders notları*. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi. http://www.kocaelimakine.com/wp-content/uploads/2018/01/lineer-cebir-ders-notlari-huseyin-bilgic.pdf

Bilgin, T. T., & Çamurcu, Y. (2005). DBSCAN, OPTICS ve K-Means kümeleme algoritmalarının uygulamalı karşılaştırılması. *Politeknik Dergisi*, *8*(2), 2. https://dergipark.org.tr/tr/pub/politeknik/issue/33013/367010

Britannica. (2023). Artificial intelligence (AI) | Definition, Examples, Types, Applications, Companies, & Facts | Britannica. https://www.britannica.com/technology/artificial-intelligence

Cömert, Z. (2015). *Temel bileşenler analizine genel bir bakış*. http://www.zafer comert.com. http://www.zafercomert.com/Medya/2015_05_21_2_ 152_9274a3ea.pdf# viewer. action=download

Çolakoğlu, H., & Kaya, M. (2020). Yapay zekâ algoritmaları ile matematiksel analiz. *Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi*, *32*(2). https://dergipark.org.tr/tr/pub/ gazifenbilimleri/issue/46611/1023318

Dinç, E., & Üstündağ, Ö. (2006). Lineer regresyon fonksiyonlarına dayalı çok değişkenli kalibrasyonlar ve analitik uygulamaları. *Hacettepe University Journal of the Faculty of Pharmacy*, *2*, 2. https://dergipark.org.tr/tr/pub/hujpharm/issue/49853/639203

GeoGebra. (2023). GeoGebra resmi websitesi. https://www.geogebra.org/

Github. (2023a-i). Yapay zekâ örnek soru 1-8. https://github.com/cyasar/ yapay-zekâ/ornek_soru_1.ipynb - https://github.com/cyasar/yapayzekâ/ornek_soru_8.ipynb

Gölcük, B. (2018, Mart 9). *Derin öğrenme ve makine öğrenimi farkları*. Medium. https://medium.com/bursa-i-o/derin-%C3%B6%C4%9Frenme-ve-makine-%C3%B6%C4%9Frenimi-farklar%C4%B1-84c63bbc6bfb

Kizilkaya, Y. M., & Oğuzlar, A. (2018). Bazı denetimli öğrenme algoritmalarının programlama dili ile kıyaslanması. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, *37*(1), 37. https://doi.org/10.17498/kdeniz.405746

Küçükkoç, İ. (2020). *Optimizasyon teknikleri ders notları*. Balıkesir Üniversitesi. http://ikucukkoc.baun.edu.tr/

Muratlar, E. R. (2019, Kasım 11). *Makine öğrenmesine çok değişkenli istatistiksel yaklaşımlar: Temel bileşenler analizi*. Veri Bilimi Okulu. https://www.veribilimi okulu.com/makine-ogrenmesine-cok-degiskenli-istatistiksel-yaklasimlar-temel-bilesenler-analizi/

Oğuz, T. (2023). *Kümeleme algoritmaları*. Ankara Üniversitesi. https://acikders. ankara.edu.tr/pluginfile.php/171125/mod_resource/content/1/6%20K%C3%BCmeleme.pdf

OpenAI. (2020). *ChatGPT* [Software]. OpenAI. https://openai.com/research/chatgpt

Özdemir, A. E. (2021). Yapay zekâ, kavramlar, yöntemler ve uygulamalar. *Elektrik Mühendisliği, 469,* 7. https://www.emo.org.tr/ekler/34f15d7d2a21b05_ek.pdf?dergi=1268

Öztürk, E. E. (2020, Nisan 26). *Makineler nasıl öğrenir?.* Veri Bilimi Okulu. https://www.veribilimiokulu.com/makineler-nasil-ogrenir/

Öztürk, K., & Şahin, M. E. (2018). Yapay sinir ağları ve yapay zekâ'ya genel bir bakış. *Takvim-i Vekayi*, *6*(2), 25-36.

Petekci, A. R. (2021). *Teorik olarak makine öğrenimi*.

Scikit-learn. (2023). Scikit-Learn tutorials. https://scikit-learn/stable/tutorial/index.html

Şeker, Ş. E. (2008, Aralık 15). *K-Ortalama Algoritması (K-Means Algorithm) – Bilgisayar Kavramları*. https://bilgisayarkavramlari.com/2008/12/15/k-ortalama-algoritmasi-k-means-algorithm/

Şerker, Ş. E. (2008, Aralık 1). *SVM (Support Vector Machine, Destekçi Vektör Makinesi) – Bilgisayar Kavramları*. https://bilgisayarkavramlari.com/2008/12/01/svm-support-vector-machine-destekci-vektor-makinesi/

Tolun, S. (2008). *Destek vektör makineleri: Banka başarısızlığının tahmini üzerine bir uygulama* [Doktora Tezi]. İstanbul Üniversitesi.

Torkul, O., Gülseçen, S., Çağıl, G., Uçar, M. K., Fığlalı, A., & Selvi, İ. H. (2018). *Mühendislikte yapay zekâ ve uygulamaları 2*. Sakarya Üniversitesi. https://acikerisim. sakarya.edu.tr/handle/20.500.12619/76082

Uzun, E. (2016, Ocak 16). 07.02. Hiyerarşik kümeleme (Hierarchical clustering). https://erdincuzun.com/makine_ogrenmesi/hiyerarsik-kumeleme-hierarchical-clustering-odev-benzerlikleri-uzerinden-kopya-gruplarini-bulma/

Dr. Cumali Yaşar

Yüksek lisansını Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Bilgisayar Mühendisliği bölümünde tamamladıktan sonra, doktora çalışmasını Kuantum Bilgi ve İletişim Teknolojileri alanında tamamlamıştır. 28 yıllık deneyime sahip olan Dr. Yaşar, halen Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Eğitim Fakültesi Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri bölümünde öğretim görevlisi olarak çalışmakta, aynı zamanda Enformatik Bölüm başkanlığı yapmaktadır. Öğrencilerle olan etkileşimi, mesleki bilgi birikimi ve yönetim tecrübesi, onu alanında öne çıkan isimlerden biri yapmaktadır.

BÖLÜM 6

YAPAY ZEKÂDA KULLANILAN GRAF TEORİSİ TERİMLERİ: YÜZEYSEL MODEL

Zehranur YILMAZ
Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü
Matematik Anabilim Dalı
ORCID: 0000-0003 4941-6982

Prof. Dr. Şerife BÜYÜKKÖSE
Gazi Üniversitesi Fen Fakültesi
Matematik Bölümü
ORCID: 0000000176294277

GİRİŞ

Matematik eğitimi, yapay zekâ alanında da kritik bir rol oynamaktadır. İlk olarak, temel kavramlar olan aritmetik işlemler, cebir, trigonometri ve geometri gibi matematiksel konular, yapay zekâ algoritmalarının temelinde yatar. Özellikle, matematiksel işlemler ve denklemler, yapay zekâ modelinin verileri analiz etmesi, kararlar alması ve sorunları çözmesi için kullanılan matematiksel temsilleri içerir. Bu nedenle, yapay zekâ geliştirme sürecinde matematik eğitimi, temel bir taş olarak kabul edilir ve algoritmaların etkili bir şekilde tasarlanmasına katkı sağlar.

İkinci olarak, ileri seviyede matematik konuları, yapay zekâ alanındaki özelleşmiş uygulamalarda kullanılır. Örneğin, istatistik ve olasılık teorisi, veri analizi ve makine öğrenimi algoritmalarının temelini oluşturur. Lineer cebir, yapay sinir ağları ve derin öğrenme gibi karmaşık yapay zekâ modellerinin geliştirilmesinde kilit bir rol oynar. Bu nedenle, matematik eğitimi, yapay zekâ mühendislerinin ve araştırmacılarının, karmaşık problemleri çözmek ve yeni yapay zekâ teknolojileri geliştirmek için gereken becerileri kazanmalarına yardımcı olur. Sonuç olarak, matematik eğitimi, yapay zekâ alanında temel bir öneme sahiptir ve bu alandaki ilerlemelerin temelini oluşturur.

SONUÇ

Bu bölümde, matematik eğitiminin yapay zekâ alanındaki kritik rolünü ve yapay zekâ geliştirme sürecindeki önemini inceledik. Matematik, yapay zekâ algoritmalarının temelinde yer alan aritmetik işlemler, cebir, trigonometri ve geometri gibi temel kavramlarla başlar. Bu temel matematiksel konular, yapay zekâ modellerinin verileri analiz etmesi, kararlar alması ve sorunları çözmesi için temel matematiksel temsilleri içerir (Çetin, 2021). Dolayısıyla, matematik eğitimi, yapay zekâ geliştirme sürecindeki başlangıç noktasıdır ve algoritmaların etkili bir şekilde tasarlanmasına katkı sağlar.

Ayrıca, ileri seviyede matematik konularının yapay zekâ alanında özelleşmiş uygulamalarda nasıl kullanıldığını da ele aldık. İstatistik ve olasılık teorisi, veri analizi ve makine öğrenimi algoritmalarının temelini oluştururken, lineer cebir, yapay sinir ağları ve derin öğrenme gibi karmaşık yapay zekâ modellerinin geliştirilmesinde kilit bir rol oynar. Matematik eğitimi, yapay zekâ mühendislerinin ve araştırmacılarının, karmaşık problemleri çözmek ve yeni yapay zekâ teknolojileri geliştirmek için gereken becerileri kazanmalarına yardımcı olur.

Sonuç olarak, matematik eğitimi, yapay zekâ alanında temel bir öneme sahiptir ve bu alandaki ilerlemelerin temelini oluşturur. Matematiksel yetenekler, yapay zekâ geliştirme sürecinin anahtarıdır ve gelecekteki yapay zekâ teknolojilerinin başarısı için temel bir taş olarak kalacaktır. Bu çalışma ayrıca, yapay zekâ ile matematik arasındaki güçlü bağlantıyı vurgulayarak, bu alanda çalışan araştırmacılara ve öğrencilere önemli bir perspektif sunmayı amaçlamıştır.

KAYNAKÇA

Ankara Üniversitesi Açık Ders Kanalı. (2021). Öğrenme Algoritmalarına Göre Yapay Sinir. https://acikders.ankara.edu.tr/

Aydın, E. (2023). Yapay Zekâ ve Algoritmalara Giriş Eğitim Serisi. BTK Akademi. https://files.btkakademi.gov.tr

Çetin, E. (2021). Yapay Zekâ Uygulamaları. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Erden, C. (2023). Regresyon Analizi ve Bir Uygulama. Sakarya Üniversitesi, Endüstri Mühendisliği Bölümü.

Hoş, S. (2021). Regresyon Nedir? Yeni Başlayanlar İçin Ayrıntılı Regresyon Analizi. https://hosting.com.tr

JavatPoint. (2022a). Machine Learning - Decision Tree Classification Algorithm [Makine Öğrenimi - Karar Ağacı Sınıflandırma Algoritması]. https://www.javatpoint.com/machine-learning-decision-tree-classification-algorithm

Javatpoint. (2022b). Machine Learning - Random Forest Algorithm [Makine Öğrenimi - Rastgele Orman Algoritması]. https://www.javatpoint.com/machine-learning-random-forest-algorithm

Javatpoint. (2022c). Supervised Machine Learning [Denetimli Makine Öğretimi]. https://www.javatpoint.com/supervised-machine-learning

Khandelwal, R. (2018). Deep Learning — Deep Belief Network (DBN) [Derin Öğrenme — Derin İnanç Ağı (DBN)]. DataDrivenInvestor.

Liu, H., & Lang, B. (2019). Machine Learning and Deep Learning Methods for Intrusion Detection Systems: A Survey. State Key Laboratory of Software Development Environment [Saldırı Tespit Sistemleri için Makine Öğrenimi ve Derin Öğrenme Yöntemleri: Bir Araştırma. Yazılım Geliştirme Ortamının Devlet Anahtar Laboratuvarı], Beihang University.

Ray, S. (2017a). Understanding Support Vector Machine (SVM) Algorithm from Examples (Along with Code) [Destek Vektör Makinesi (SVM) Algoritmasını Örneklerden Anlama (Kodla Birlikte)]. https://medium.com/@analytics/understanding-support-vector-machine-svm-algorithm-from-examples-along-with-code-156dfe60cae6

Ray, S. (2017b). Learn How to Use Support Vector Machines (SVM) for Data Science [Veri Bilimi için Destek Vektör Makinelerinin (SVM) Nasıl Kullanılacağını Öğrenin]. https://www.analyticsvidhya.com/blog/2017/09/understaing-support-vector-machine-example-code/

Sayad, S. (2022). Naive Bayesian. http://www.saedsayad.com/naive_bayesian.htm

Sharma, S., Sharma, S., & Athaiya, A. (2020). Activation Functions in Neural Networks [Sinir Ağlarında Aktivasyon Fonksiyonları].

Uzun, E. (2022a). K-NN Algoritması. https://erdincuzun.com/makine_ogrenmesi/k-nn-algoritmasi/

Uzun, E. (2022b). Naive Bayes Classifier [Naive Bayes Sınıflandırıcısı]. https://erdincuzun.com/makine_ogrenmesi/naive-bayes-classifier

BÖLÜM 7

YAPAY ZEKÂDA KULLANILAN GRAF TEORİSİ TERİMLERİ: DERİN ÖĞRENME MODELİ

Zehranur YILMAZ
Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü
Matematik Anabilim Dalı
ORCID: 0000-0003 4941-6982

Prof.Dr. Şerife BÜYÜKKÖSE
Gazi Üniversitesi Fen Fakültesi
Matematik Bölümü
ORCID: 0000000176294277

GİRİŞ

Derin öğrenme modeli, günümüzün hızla gelişen teknolojik peyzajında büyük bir ilgi odağı haline gelmiştir. Matematik eğitiminin temel prensiplerinden biri olan graf teorisi terimleri, yapay zekâ dünyasında bu derin öğrenme modellerinin geliştirilmesinde önemli bir rol oynamaktadır (Elmas, 2021). Bu bölümde, derin öğrenme modelinin temellerini ve bu modelin altında yatan matematiksel kavramlar incelenmektedir.

Derin öğrenme modeli, yapay zekâ alanında büyük bir çığır açmıştır ve pek çok uygulama alanında kullanılmaktadır. Bu model, karmaşık veri yapılarını anlama ve analiz etme yeteneği ile bilinir ve özellikle büyük veri setlerinde yüksek doğrulukla tahminlerde bulunabilir. Bu başlık altında, derin öğrenme modelinin temel bileşenleri ve matematiksel yapıları ayrıntılı bir şekilde ele alınmaktadır.

Denetimli öğrenme, derin öğrenme modelinin önemli bir bileşenidir ve matematiksel olarak derin inanç ağları, derin sinir ağları, evrişimli sinir ağları ve tekrarlayan sinir ağları gibi kavramları içerir. Bu algoritmalar, veriler arasındaki karmaşık ilişkileri çıkarmak için matematiksel işlemler ve optimizasyon teknikleri kullanır.

SONUÇ

Bu bölüm, derin öğrenme modelinin temel matematiksel kavramlarını ve graf teorisi terimlerini ayrıntılı bir şekilde ele alarak, okuyuculara derin öğrenme modelinin matematiksel altyapısını anlama ve uygulama konusunda temel bir anlayış sunmayı amaçlamıştır. Derin öğrenme modelinin bu matematiksel temelleri, yapay zekâ alanındaki ilerlemelerin temelini oluşturabilir ve bu alanda çalışanlar için vazgeçilmez bir kaynak haline gelebilir (Microsoft, 2023) – ancak yapay zekânın sınırlılıkları da unutulmamalıdır (Cheminat, 2023). Bu nedenle, derin öğrenme modelini daha iyi anlamak ve geliştirmek isteyen herkes için bu bölümün önemli bir referans kaynağı olduğunu vurgulamak isteriz.

Matematik, derin öğrenme modelinin temelini oluşturan graf teorisi terimleri gibi kavramların anlaşılmasında ve uygulanmasında kritik bir role sahiptir. Bölümde, derin öğrenme modelinin denetimli ve denetimsiz öğrenme olmak üzere iki ana bileşenini ve bu bileşenler altında yer alan matematiksel yapıları ele alınmıştır. Denetimli öğrenme, derin inanç ağları, derin sinir ağları, evrişimli sinir ağları ve tekrarlayan sinir ağları gibi matematiksel kavramları içerirken, denetimsiz öğrenme ise üretken düşman ağları (GAN) ve kısıtlı Boltzmann makinesi gibi kavramlarla ilişkilendirilmiştir. Bu matematiksel kavramlar, derin öğrenme modelinin veri analizi, tahmin, sınıflandırma ve veri sentezi gibi çeşitli uygulama alanlarında kullanılmasını mümkün kılar.

Sonuç olarak, matematik eğitimi ve graf teorisi terimleri, yapay zekâ alanında çalışan araştırmacılar ve mühendisler için vazgeçilmez bir araçtır. Derin öğrenme modeli gibi karmaşık yapay zekâ teknolojilerinin geliştirilmesi ve anlaşılmasında matematiksel temellerin sağlam bir şekilde öğrenilmesi, bu alandaki ilerlemelerin anahtarıdır. Bu bölüm, okuyuculara derin öğrenme modelinin matematiksel altyapısını anlama ve bu altyapıyı uygulama konularında bir temel oluşturmayı amaçlamıştır. Gelecekteki yapay zekâ çalışmalarında bu temel bilgilerin büyük bir öneme sahip olacağını unutmamak önemlidir.

KAYNAKÇA

Anderson, D., & McNeill, G. (1992). Artificial Neural Networks Technology: A DACS State-of-the-Art Report [Yapay Sinir Ağları Teknolojisi: En Son Teknolojiye Sahip Bir DACS Raporu].

Arıkan Kargı, V. S. (2015). *Yapay sinir ağı modelleri ve bir tekstil firmasında uygulama.* Bursa: Ekin Yayınevi.

Ataseven, B. (2013). Yapay sinir ağları ile öngörü modellemesi. *Öneri Dergisi, 10*(1), 39.

Cheminat, J. (2023). Monsieur Jean-Noël Barrot, ministre en charge du numérique. Intelligence artificielle: limitons les dérives de cette technologie [Mösyö Jean-Noël Barrot, Sayılardan Sorumlu Bakan. Yapay Zekâ: Bu Teknolojinin Sınırları]. Lemonde Informatique. https://www.lemondeinformatique.fr/actualites/lire-avec-mia-digitalent-pousse-l-ia-aupres-des-metiers-et-des-universites-91595.html

Elmas, Ç. (2021). *Yapay zekâ uygulamaları.* Seçkin Yayıncılık.

Hamzaçebi, C. (2021). Matlab Uygulamalı Yapay Sinir Ağları. Seçkin Yayıncılık.

Hinton, G. E. (2009). Deep belief networks. *Scholarpedia, 4*(5), 5947.

Javatpoint. (2023). Deep Learning Algorithms [Derin Öğrenme Algoritmaları]. https://www.javatpoint.com/deep-learning-algorithms

Kaytan, M., Yeroğlu, C. & Aydilek, İ. B. (2020). Yapay sinir ağları eğitiminde kullanılan optimizasyon yöntemlerinin incelenmesi ve kan nakli hizmet merkezi veri seti üzerinden değerlendirilmesi. *Computer Science, 5*(2), 99-113. https://dergipark.org.tr/tr/pub/bbd/issue/57870/735975

Microsoft. (2023). Azure Machine Learning'de Derin Öğrenme ve Makine Öğrenmesi Karşılaştırması. https://azure.microsoft.com/

Nabiyev, V. (2021). Yapay Zekâ Derin Öğrenme-Stratejili Oyunlar-Örüntü Tanıma-Doğal Dil İşleme. https://www.turcademy.com/tr/kitap/yapay-zekâ-derin-ogrenme-stratejili-oyunlar-oruntu-tanima-dogal-dil-isleme-9789750265891

Veribilimcisi. (2017). Tekrarlayan Sinir Ağları (Recurrent Neural Network). https://veribilimcisi.wordpress.com/2022/05/03/tekrarlayan-sinir-aglari-recurrent-neural-network

2. Basım

YARATICI OKUMA

Dr. Necmi Aytan

nobel

YARATICI OKUMA

Dr. Necmi Aytan

Yayın No.: 1213
Eğitim No.: 258
ISBN: 978-605-320-117-5
E-ISBN: 978-625-397-928-7
Basım Sayısı: 2. Basım, Ocak 2024

© Copyright 2024, NOBEL AKADEMİK YAYINCILIK EĞİTİM DANIŞMANLIK TİC. LTD. ŞTİ. SERTİFİKA NO.: 40340
Bu baskının bütün hakları Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.ne aittir.
Yayınevinin yazılı izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik
ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.

Nobel Akademik Yayıncılık, 2011 yılından beri "tanınmış uluslararası yayınevi" statüsündedir.

Genel Yayın Yönetmeni: Nevzat Argun -nargun@nobelyayin.com-
Genel Yayın Koordinatörü: Gülfem Dursun -gulfem@nobelyayin.com-

Sayfa Tasarım: Tarkan Kara -erdal@nobelyayin.com-
Redaksiyon: Sergen Öz -sergen@nobelyayin.com-
Kapak Tasarım: Sezai Özden -sezai@nobelyayin.com-
Görsel Tasarım Uzmanı: Mehtap Bayraktar Asiltürk -mehtap@nobelyayin.com-

Kütüphane Bilgi Kartı

Aytan, Necmi.
Yaratıcı Okuma / Necmi Aytan
2. Basım, XII+174 s. 16,5x24 cm. Kaynakça var, dizin yok.
ISBN: 978-605-320-117-5
E-ISBN: 978-625-397-928-7
1. Okuma 2. Yaratıcı Okuma, 3. Yaratıcı Okuma Uygulama (Oturum, Kılavuz Kitap, Etkinlikler)

Genel Dağıtım

ATLAS AKADEMİK BASIM YAYIN DAĞITIM TİC. LTD. ŞTİ.
Adres: Bahçekapı Mh. 2465 Sk. Oto Sanayi Sitesi No:7 Bodrum Kat, Şaşmaz/ANKARA
Telefon: +90 312 278 50 77 - **Faks:** 0 312 278 21 65
Sipariş: siparis@nobelyayin.com- **E-Satış:** www.nobelkitap.com - esatis@nobelkitap.com
www.atlaskitap.com - info@atlaskitap.com

Dağıtım ve Satış Noktaları: Alfa, Kırmızı Kedi, Arkadaş, D&R, Dost, Kika, Kitapsan,
Nezih, Odak, Pandora, Prefix, Remzi Kitabevleri, Yeryüzü Dağıtım

Baskı ve Cilt: Meteksan Matbaacılık ve Teknik Sanayi Tic. Anonim Şirketi / Sertifika No.: 46519
Beytepe Köy Yolu No.: 3 06800 Bilkent-Çankaya/ANKARA

İÇİNDEKİLER

1. Bölüm: OKUMA 1
Okuma-Yazma İlişkisi 7
Okuma Modelleri 8
Okumanın Gelişimi 9
Okumada Amaç 14
Okumanın Önemi 14

2. Bölüm: ÜSTBİLİŞSEL OKUMA 17

3. Bölüm: YARATICILIK 21
Yaratıcılık ve Eğitim. 23

4. Bölüm: YARATICI OKUMA 25
Yoğun Okuma 29
Yoğun Okuma İlkeleri 29
Yaratıcı Okumanın Yapısı 33
Yaratıcı Okuma Süreci 35
Yaratıcı Okumada Kavrama 37
Yaratıcı Okumada Anlama 37
Yaratıcı Okumada Gelişim 40
Yaratıcı Okuma Yöntemi 41
Yaratıcı Okuma Becerisini Geliştirme 50
Yaratıcı Okuma Teknik ve Araçlar 50
Yaratıcı Okumanın Geliştirilmesinde Öğretmenin Rolü 53
Yaratıcı Okumanın Duygusal Faktörleri 55

Öfke ... 58
Kaygı / Endişe ... 58
Tutku / Sevme ... 58
Sempati ve Bağlılık ... 58
Duygular Yaratıcı Okuyuculara Yardımcı mı? ... 59
Yaratıcı Okuma Öğretimine Ne Zaman Başlanmalıdır? ... 60
Yaratıcı Okumayı Geliştirmede Öğretmen-Öğrenci İlişkisi ... 60
Yaratıcı Bir Etkinlik Olarak Yaratıcı Okuma ... 61
Okuyucudaki Değişim ... 65
Çalışmadaki Değişim ... 66
Ürün Çeşidi Açısından Değişim ... 67
Alanyazında Yaratıcı Okuma Durumu ... 70

5. Bölüm: TÜRKÇE ÖĞRETİM PROGRAMLARININ DURUMU VE TÜRKÇE DERSLERİNDE YARATICI OKUMA ... 75
Yaklaşım Açısından Durum ... 75
Türkçe Dersinin Eğitimdeki Yeri ... 77
1924-1981 Türkçe Programları Genel Olarak Temel Dil Becerileri Açısından Durum ... 79
1981 ve 2006 Türkçe Öğretim Programı Genel Amaçlar Açısından Durum ... 79
1981 TEOTEP ve 2006 TÖP'in Genel Amaçlar Açısından Farklılık Durumu ... 81
Temel Yaklaşım Açısından Durum ... 83
Türkçe Öğretim Programının İçeriği Açısından Durum ... 84
İçerik Bakımından 1981 TEOTEP ... 84
İçerik Bakımından 2006 TÖP ... 85
Kazanımlar Açısından Türkçe Programlarının Durumu ... 86
Temel Beceriler Açısından Durum ... 87
1981 TEOTEP Temel Beceriler ... 88
2006 TÖP Temel Beceriler ... 88
TEOTEP ve TÖP Programının Ortak ve Farklı Beceri Durumu ... 89
Kazandırılacak Davranışlar Açısından Durum ... 90
Okuma Becerisinin Aile ve Okul Açısından Durumu ... 92
Öğrenme-Öğretme Açısından Durum ... 96
Görsel Beceri Açısından Durum ... 96

6. Bölüm: YARATICI OKUMA OTURUM VE YARATICI OKUMA UYGULAMA ETKİNLİK ÖRNEKLERİ ... 99
1. Oturum ... 99
2. Oturum ... 106
3. Oturum ... 112
4. Oturum ... 119
5. Oturum ... 125

7. Bölüm: YARATICI OKUMA ÖĞRETMEN KILAVUZ KİTABI (ÖRNEK).. 129

8. Bölüm: YARATICI OKUMA ÖĞRENCİ ETKİNLİK KİTABI (ÖRNEK) 147

KAYNAKÇA 169

KAYNAKÇA

ACE. (2009). Arts Council of England. http://www.artscouncil.org.uk/ 15.01.2014 tarihinde adresinden edinilmiştir.

Ada, F.A. & Campoy, I. (1987). Celebrate cinco de mayo with the mexican hat dance creative reading methodology. *Reports-Evaluative*; Speeches/Meeting Papers. 1-3.

Adams, Phylliss J. (1968) *Coeprehensıon and study skılls sessıon 17a: prımarycreatıve readıng*, University of Denver School of Education Denver, Colorado 1-9 Advancement of Literacy and Learning Texas Center, Texas A& M University http://www- tcall.tamu.edu/contactinfo.htm**.** Adresinden 29 Aralık 2013 tarihinde edinilmiştir.

Adıyaman, A. (2011). *İletişimsel yöntem ışığında yazınsal bir tür olan kısa öykü ile yaratıcı çalışma biçimleri* (Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi. Ankara.

Akyol, H. (2007). Türkçe öğretim programı: Yenilikler ve sorunlar. *İlköğretmen,* Şubat, Sayı 6.

Arıcı, A. F. (2012). *Okuma eğitimi*. Ankara: Pegem.

Arık, A. (1990). *Yaratıcılık*, Ankara: Kültür Bakanlığı.

Aytaç, G. (2002). *Edebiyat ve medya kitaptan ekrana edebiyat*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı.

Aytan, N. (2012). *İlköğretim ikinci kademe Türkçe ders kitaplarındaki masal ve hikâyelerin karakter eğitimi açısından incelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi). Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi. Çanakkale.

Babbs, P. J. and Moe, A. J. (1983). Metacognition: a key for ındependent learning from text. *Reading Teacher*, 36, 422–426.

Baker, L. and Brown, A. L. (1984). Cognitive monitoring in reading In J. Flood (Ed.). *Handbook of research in reading* (p.353–395). New York: Longman.

Beaugrande, R. (1988). *Introduction to textlinguistics, fourth edition, w.u. dressler.* London: Longman.

Bessis, P., Jaqui, H.(1973). Yaraticilik nedir? (Çev. Dr. Süheyl Gürbaskan), İstanbul: Reklam.

Browne, A. (1998). *A practical guide to teaching reading in the early years*. California: Sage Publications.

Burns, P. C. and Lowe, A. L. (1966). *The Language Arts in Childhood Education*. Chicago: Rand McNally and Co.

Büyükkaragöz, S.S. ve Çivi, C. (1999) *Genel öğretim metotları*. İstanbul: Beta Basın Yayın Dağıtım.

Byram, M. (1988). Foreign language education and cultural studies. Language, *Culture and Curriculum*, 1, (1), 15-31.

Cairney T.H. (1994). *Literacy in Trasition*. Deet Projects of National Significance to research the impact on learning of the transition Between primary and secondary school.

Caron, A. A. (1997). *Instruction of community college developmental readers in the awareness and use of metacognitive strategies using the think-aloud heuristic.* (Unpublished Doctoral Dissertation). University of Central Florida. Orlando.

Carpenter, P. J. (1989). *Complex Information Processing: The Role of Working Memory in Language Comprehension*. Cornagie-Mellen Universty. Usa.

Coşkun, E. (2005). İlköğretim 4. ve 5. sınıf öğretmen ve öğrencilerinin yeni Türkçe öğretim programı'yla ilgili görüşleri üzerine nitel bir araştırma. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri, V (2), 421 – 476. ISSN: 1303-0485*

Coşkun, E. ve Taş S. (2008). Ders kitaplarına metin seçimi açısından Türkçe öğretim programlarının değerlendirilmesi. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitü Dergisi* , Cilt 5, Sayı 10.

Çakıroğlu, A. (2007). *Üstbilişsel strateji kullanımının okuduğunu anlama düzeyi düşük öğrencilerde erişi artırımına etkisi*. (Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi. Ankara.

Çubukçu, Z. (2011). *Eğitim programı tasarımı ve geliştirilmesi (öğretim ilke ve yöntemleri)*. Ankara: Anı.

Dechant, E. (1991). *Understanding and teaching reading: an ınteractive model*. Hillsdale NJ. Lawrence Erlbaum Associates.

Demirel, Ö. (2003). *Türkçe öğretimi*. Ankara: Pegem.

Diamond, J. (2010). *Guns, germs, and steel (tüfek, mikrop ve çelik, Çev. Ülker İnce).* Ankara: Tübitak Popüler Bilim Kitapları.

Doğan, N. (2005). *Yaratıcı düşünme ve yaratıcılık* (Editör: Demirel, Ö.) Eğitimde Yeni Yönelimler (2. Baskı). Ankara: Pegem.

Doğanay, A. (1997). Ders dinleme sırasında bilişsel farkındalık ile ilgili bilgilerin kullanımı. *Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 11.

Duman, A. (1992). *1923-1957 yılları arasında ortaokul ve liseler için hazırlanan Türkçe, Türk dili ve edebiyatı programları üzerine bir inceleme*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Edwin H. Smith. (1965). Developing creative readingauthor(s): *Source: journal of reading.* Vol. 8, No. 4 (Mar., 1965), pp. 278-282 Published by: International Reading AssociationStable URL: http://www.jstor.org/stable/40038453/ adresinden 11.10. 2013 tarihinde edinilmiştir.

Ferreiro, A. and Teberosky, A. (1983). *Literacy before schooling.* Usa: Heinemann Educational Publishers.

Fidan, N. ve Erden, M. (1996). *Eğitime Giriş*. Ankara: Alkım.

Flavell, J. H. (1979). Metacognition and cognitive monitoring: A new area ofcognitive developmental inquiry. *American Psychologist*, 34(10), 906–911. FoundationProgram-Retrieved-from: http://www.squ.edu.om/tabid/9131/language/enUS/Default.aspx. adresinden 17.03. 2012 tarihinde edinilmiştir.

Forrester, V. and Hui, A. (2007). Creativity in the hong kong classroom: What is the contextual practice? *Thinking Skills and Creativity 2*, c. 2, s.s. 30-38.

Freire, P. (1972). *Cultural Action for Freedom*, New York: Penguin Books.

Furner, Beatrice A. (1973). *Creative self-expression as both a means and an end in teaching reading*, The University of lowa City, lowa 118-119

Gelen, İ. (2003). *Bilişsel farkındalık stratejilerinin Türkçe dersine ilişkin tutum, okuduğunu anlama ve kalıcılığa etkisi.* Doktora Tezi. Çukurova Üniversitesi. Adana.

Göğüş, B. (1978). *Orta dereceli okullarımızda Türkçe ve yazın eğitimi*. Ankara: Gül.

Güneş, F. (2013). *Türkçe öğretimi (yaklaşımlar ve modeller).* Ankara: Pegem.

Güngör, G. (2006). *Coğrafya öğretiminde yaratıcı düşünme teknikleri kullanımının öğrenci başarısına etkisi.* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi. Ankara.

Hacker, D. J. (2004). Theoretical models and processes of reading, newark: *International Reading Association*, 5th, pp. 755-779.

Halpin G. and Torrance, E.P. (1974). Relationship between creative thinking and a measure of the creative personality. *Educational and Psychological Measurements*, 34, 75-82.

Haven, A. (1965). Creative thought, productivity and the self concept. *Psychological Reports,* 16, 750-752.

Hoffman, G. (2000). *Visual Literacy Needed İn The 21st Century*. Etc., 57 (2), 219-222 Summ (Ulakbim).

Howe, K. and Berv, J. (2000). *Constructing constructivism, epistemological and pedagogical*. In D. Phillips (Ed.), Constructivism in education (pp. 19-40). Chicago: University of Chicago Press.

İpşiroğlu, N. ve İpşiroğlu, Z., (1997). *Yaratıcı okuma-I,* İstanbul: Özyürek.

Jacopson, R. (1998). Teachers improving learning using metacognition with self-monitoring learning strategies. *Education,* 118 (4), 579-589.

John, H. (2004). Creative reading young people. *Reading And Public Libraries*, Aralık 29/30

Kalaycı, N. ve Temur, T. (2005). İlköğretim okullarında dinleme becerisini nasıl geliştirebiliriz? *Eğitime Bakış: Eğitim- Öğretim ve Bilim Araştırma Dergisi*, Yıl:1, 2. Sayı, S. 53-63.

Karadüz, A. (2010). Dil becerileri ve eleştirel düşünme. *Turkish Studies* International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 5/3, 1582.

Karakuş, M. (2001). Eğitim ve yaratıcılık. *Eğitim ve Bilim*, c. 26, S. 119, ss. 3-7.

Karatay, H. ve Güzel, A. (2013). *Türkçe öğretimi el kitabı*. Ankara: Pegem.

Kılıç, B. (2011). *İlköğretim sekizinci sınıf öğrencilerinin bilimsel yaratıcılık ve bilimsel tutum düzeylerinin belirlenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Anadolu Üniversitesi. Eskişehir.

Kılıç, M. (1995). Okuma faliyetleri üzerine düşünceler. *Türk Dili Dergisi*, sayı. sayfa. 518.

Kıran, Z. (2011). *Yazınsal Okuma Süreçleri*. Ankara: Seçkin.

Koşar, E. (2001). *İlköğretim okulu Türkçe dersi programı: Konu alanı ders kitabı inceleme kılavuzu Türkçe*. Ankara: Nobel.

Liang, J. C. (2002). *Exploring scientific creativity of eleventh grade students in Taiwan*. Doktora Tezi, The University of Texas, Austin.

Lucangeli, D. and Cornoldi, C. (1997). Mathematics and metacognition: What is the nature of the relationship? *Mathematical Cognition*, 3(2), 121-139.

MEB. (2000a). *İlköğretim okulu ders programları birinci sınıf*. İstanbul: Milli Eğitim.

MEB. (2000b). *İlköğretim okulu ders programları dördüncü sınıf*. İstanbul: Milli Eğitim.

MEB. (2000c). *İlköğretim okulu ders programları besinci sınıf*. İstanbul: Milli Eğitim.

MEB. (2005). *İlköğretim Türkçe dersi öğretim programı ve kılavuzu* (1.-5. sınıflar). Ankara: Devlet Kitapları Müdürlüğü.

MEB. (2006). *İlköğretim Türkçe dersi öğretim programı ve kılavuzu* (6,7,8. Sınıflar). Ankara: MEB.

Meek, M. (1993). What will literacy be like?, *Cambridge Journal of Education*, Vol. 23, No. 1, pp-100.

Melanlıoğlu, D. (2008). Kültür aktarımı açısından Türkçe öğretim programları. *Eğitim ve Bilim, Cilt* 33, Sayı 150.

Moorman, K. and Ram, A. (1994). *A Functional theory of creative reading*. College and Computing Georgia Institute of Technology, Series. Atlanta, George.

Moorman, K. and Ram, A. (1996). *The role of ontology in creative understanding*. Proceedings of the 18th Annual Cognitive Science Conference. San Diego.

Nardelli, R. R. (2013). *Creative Reading Includes Emotional Factors*. San Diego: State College syf 5-10.

O'Neil, H. (1997). *Test specıfıcatıons for problem solvıng assessment*. Los Angeles: Universty of California.

Olsen, M. W. and Gillis, M. (1983). Teaching reading study skills and course content to preservice teachers. *Reading World*, December. 23 (2). 124-133.

Özbay, M. (2006). *Türkçe özel öğretim yöntemleri* (1. Baskı). Ankara: Öncü.

Özbay, M. (2012). İleri okur ve üstbiliş eğitimi, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi* Sayı: 1/1 2012 s. 158-177

Özdemir, E. (1991). *Okuma ve metin inceleme*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açık öğretim Fakültesi Ders Kitapları Yayın No: 109.

Öztepe, B. (2003). *Sınıf öğretmenlerinin fen bilgisi dersinde uyguladıkları yaratıcı etkinlikler.* (Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi. Ankara.

Palamut, İ. (2008*). Hikâye okumanın ilköğretim öğrencilerinin yaratıcılık düzeylerine ve akademik başarılarına etkisi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İzmir Dokuz Eylül Üniversitesi. İzmir.

Prentice, R., Matthews, J. and Taylor, H. (2003). *Creative development: learning and the arts. In: Learning in the Early Years a Guide for Teachers of Children 3-7*. Riley, J. (eds), Paul Chapman Publishing, pp.195-191, London.

Samurçay, N. (1983). Zekâ ve yaratıcılık. *Eğitim ve Bilim*. Cilt: 8, say:45, s.4-12

San, İ. (1985). *Sanat ve eğitim*. Ankara Üniversitesi. Ankara.

Selley, Nick. (1999). *The Art of Contructivist Teaching in the Primary School*. London: David Fulton Publishers.

Sever, S.(1991). *Dil ve edebiyat öğretiminde yaratıcılık. Eğitimde Nitelik Geliştirme/ Eğitimde Arayışlar* 1. Sempozyumu Bildiri Metni. (Sayfa: 371-374.) İstanbul: Kültür Koleji Yayınları.

Small, R. V. and Arnone, M. P. (2011). *Creative reading*. Knowledge Quest, 39(4),12-15.

Sönmez, V. (2001). *Program geliştirmede öğretmen el kitabı*. Ankara: Anı.

Squeglia, A. C. (1994). *The effect of creative musical activities on general creativity, musical creativity, higher level Thinking, and self concept of fifth grade students*. Master of Music, Massachusetss University, Lowell.

Sungur, N. (1997). *Yaratıcı düşünce*. İstanbul: Evrim.

TCALL. (2013). *Advancement of Literacy and Learning Texas Center*. http://www-tcall.tamu.edu/tcall.htm 14.12.2013 tarihinde adresinden edinilmiştir.

Temur, T., Şahin, A., Pilten, G., & Demir, E. (2009). *İlkokuma Yazma Öğretimi*. Ankara: Pegem.

Tezci, E. (2002). *Oluşturmacı öğretim tasarım uygulamasının ilköğretim beşinci sınıf öğrencilerinin yaratıcılıklarına ve başarılarına etkisi*. (Doktora Tezi). Fırat Üniversitesi. Elazığ.

Thorndıke, E.L. (1999). The selectıonıst connectıonıst. *Journal Of The Experımental Analysıs Of Behavıor, 72(3), 451–454.*

Thorpe, K. S. (1990). The development and interrelationship of metacognitive components among primary school children. *Educational Psychology*, 10-21.

Tok, M. (2012). *Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminde akademik yazma becerilerinin geliştirilmesine yönelik uygulamalı bir çalışma.* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi. Çanakkale.

Tomalin, B. and Stempleski, S. (1993). *Cultural Awareness*. OUP: Oxford. 244.

Tompkins, Gail E. (2005). *For courses in Language Arts Methods for the Elementary School*. Usa: Prentice Hall PTR.

Torrance, E.P. (1962). *Guiding creative talent*. New-York: Englewood clifs prentice.

Tosunoğlu, M. (2002). Türkçe öğretiminde okuma alışkanlığı ve çocukların okuma eğilimleri. *Türk Dili*, 609, 567-584.

Townsend, R. (2002). *Okuma zenginliği*. İstanbul: Sistem.

Türk Dil Kurumu: TDK. (2005). *Türkçe sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Tüzel, S. (2009). İlköğretim Türkçe dersi programlarının görsel okuma bağlamında değerlendirilmesi. *International Symposium on Sustainable Development*, 9-10 Haziran, Sarajevo.

Tüzel, S. (2012). *İlköğretim ikinci kademe Türkçe derslerinde medya okuryazarlığı eğitimi: bir eylem araştırması*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü. Çanakkale.

Uygun, E. (2010). *Üç boyutlu kitap illüstrasyonlarının ilköğretim birinci kademe öğrencilerinin yaratıcılıklarını geliştirmekteki etkileri*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi. Konya.

Uzun, G. L. (2009). Yaratıcı bir süreç oarak okuma. *Dil Dergisi* (143), 7-19.

Ülper, H. (2010). Okuma süreci: Bilişsel işlemlemeler, kavrama ve okuma stratejileri, *Cito Eğitim: Kuram ve Uygulama*, ISSN No: 1309-0526, 33.

Ülper, H. (2010). *Okuma ve Anlamlandırma Becerilerinin Kazandırılması*, Ankara, Nobel Yayıncılık.

Üstündağ, T. (2003). *Yaratıcılığa Yolculuk*. Ankara: Pegem.

Wray, D. and Medwell, J. (1993). *Literacy and Language in the Primary Years*. London and New-York.

Yağmur, K. (2011). *Türkçe ders kitaplarının üst düzey bilişsel becerileri geliştirme yeterliliği, Türkçe ders kitabı çözümlemeleri*. Ankara: Pegem.

Yan, L. (2005). *An investigation of the relationship between the open-endedness of activities and the creativity of young children*. A Dissertation. M. Ed., University of New Orleans.

Yangın, B. (2005). İlköğretim Türkçe dersi öğretim programı ve kılavuzunun değerlendirilmesi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri,* 5 (2) Kasım 2005.

Yavuz, H. (2010). *Okuma biçimleri.* İstanbul: Timaş.

Young, G. (1985), What is Creativity? *Journal of Creative Behavior, Vol. 19, Issue 2.*

Yurdakul, B. (2010). Eğitimde davranışçılıktan yapılandırmacılığa geçiş için bilgi, gerçeklik ve öğrenme olgularının yeniden anlamlandırılması. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*. 4, 4(8), 109-120.